
VIRTVS CORONAT

I. E. RUMPHII
HERBARIUM
AMBOINENSE.

PARS V. ET VI.

GEORG. EVERH. RUMPHII,

Med. Doct. Hanavensis, Mercatoris Senioris, & in Amboina Consulis, nomine
PLINII INDICI celeberis, & Membri Inlustris Societatis
Academiæ Naturæ Curiosorum Germaniæ.

HERBARIUM AMBOINENSE,

Plurimas conplectens Arbores, Frutices, Herbas, Plantas terrestres, & aquaticas,

QUAE IN AMBOINA,

ET ADJACENTIBUS REPERIUNTUR INSULIS,

Adcuratissime descriptas juxta earum formas, cum diversis denominationibus, cultura, usu, ac virtutibus.

Quod & insuper exhibet

VARIA INSECTORUM ANIMALIUMQUE GENERA,

Plurima cum naturalibus eorum figuris depicta.

Omnia magno labore ac studio multos per annos conlecta, & duodecim conscripta libris

Nunc primum in lucem edita, & in Latinum sermonem versa
Cura & Studio

JOANNIS BURMANNI,

MED. DOCT. ET IN HORTO MEDICO AMSTELAEDAMENSI PROFESSORIS BOTANICI, ACADEMIAE CASAREAE NATURAE CURIOSORUM SOCII;

Qui varia adjecit Synonyma, suasque Observationes.

PARS QUINTA.

AMSTELÆDAMI, Apud FRANCISCUM CHAGUION, HERMANNUM UYTWERF.
HAGÆ COMITIS, Apud PETRUM GOSSE, JOANNEM NEAULME, ADRIANUM MOETJENS, ANTONIUM VAN DOLE.

M. DCC. XLVII.

HET AMBOINSCH KRUID-BOEK,

DAT IS,

BESCHRYVING

VAN DE MEEST BEKENDE

Boomen, Heesters, Kruiden, Land- en Water-Planten,

DIE MEN IN AMBOINA,

EN DE OMLEGGENDE EYLANDEN VIND,

Na haare gedaante, verscheide benamingen, aanqueking, en gebruik:

MITSGADERS VAN

EENIGE INSECTEN EN GEDIERTENS,

Voor 't meeste deel met de Figuuren daar toe behoorende,

Allen met veel moeite en vleit in veele jaaren vergadert, en beschreven in twaalf Boeken,

DOOR

GEORGIUS EVERHARDUS RUMPHIUS,

Med. Doct. van Hanau, Oud Koopman en Raadspersoon in Amboina, mitsgaders onder de naam van *Plinius Indicus*, Lid van de Illustre *Academia Naturæ Curiosorum*, in 't Duitsche en Roomsche Ryk opgerigt.

Nagezien en uitgegeeven door

JOANNES BURMANNUS,

Med. Doct. en Botanices Professor in de Hortus Medicus te Amsterdam, Medelidt van het KEYZERLYKE QUEEKSCHOOL *der Onderzoekers van de Natuurkunde;*

Die daar verscheide Benamingen, en zyne Aanmerkingen heeft bygevoegt.

VYFDE DEEL.

Te AMSTERDAM, By FRANÇOIS CHANGUION, HERMANUS UYTWERF.

In 's HAGE, By PIETER GOSSE, JAN NEAULME, ADRIAAN MOETJENS, ANTONY VAN DOLE.

M. DCC. XLVII.

AUCTORIS PRÆFATIO.

Benevolus ſciat Lector, quasdam conditiones, & admonitiones in præfatione primi tomi Amboinenſis hujus Herbarii eſſe propoſitas, quæ in hoc itidem tomo obſervandæ ſunt, ac præſertim pronunciatio vocabulorum quorumdam Barbarorum, quæ ibi inquiri, & detegi poteſt.

Notum porro ſit, me in hac altera hujus operis parte obſerre ſex ultimos libros, qui ſilveſtres continent funes, domeſticas, ac ſilveſtres herbas, tam erectas quam volubiles, atque in ultimo libro deſcribi Lithodendra, Corallia, aliaſque marinas plantas, quæ viridem, ac vegetativam habent formam, quæque omnia tam dilgienti induſtria, & inprobo labore inveſtigata, & conquiſita ſunt, inda ando ipſarum uſum, utilitatem, & qualitates, quam exacte a me fieri potuit. Tot ac tanta tamen ſuperſunt, tam ad majorem explorandum ipſarum uſum, ac vires, quam ad detegendas novas plantas, ut ſat laboris, & operis curioſo ſuperſit naturæ ſcrutatori. Ego tamen intra ſpatium quadraginta duorum annorum, quibus in Amboina vixi, & in illis per viginti quinque annos oculorum uſu deſtitutus, non plura detegere, vel elaborare valui, plus enim unius hominis vitâ ad tale opus perficiendum, & conſummandum requiritur.

Cunctis porro capitibus neceſſariæ adjectæ ſunt plantarum icones, exceptis paucis quibusdam, quum ultimis hiſce menſibus virides plantarum rami conquiri non potuerunt, occurrunt itidem quædam, quæ floribus, vel fructibus deſtituuntur, ſed quæ tempore forte ſuppleri, & colligi poterunt. Quum huic jam operi finem inpoſueram, vel in ordinem id redegeram, quædam antea mihi ignotæ nec obſervatæ, quædam etiam ex aliis delatæ regionibus tanquam novæ,

VOORREEDE VAN DEN AUTHEUR.

Den gunſtigen Lezer believe te weeten, dat eenige Conditien en aanwyſingen in de Voorrede van het eerſte Deel des Amboinſen Kruidboeks daar neder geſtelt, in dit tweede Deel ook gelden, inzonderheit de pronunciatie van eenige onduitſe woorden, weshalven ik my daar aan gedrage.

Voorts maak ik bekendt, dat ik in dit tweede Deel, preſenteere de ſes laaſte Boeken, behelſende de Boſch-touwen, tamme, en wilde kruiden, zoo ſtaande, als ſlingerende, en in 't laatſte boek de Zeeboompjes, Coraalzoorten, en andere Zeegewasſen, die de gedaante van een groeijend ding hebben, alles met zodanige neerſtigheit, en moeite onderzogt, in 't uitvragen van haar gebruik, en eigenſchappen, als my mogelyk is geweeſt. Daar ſchiet egter nog zoo veel over, zoo wel, om meerdere kragten, en gebruik van het beſchreevene uit te vorſchen, als met nieuwe planten te vermeerderen, dat 'er nog werks genoeg voor andere Liefhebbers over blyft. Immers ik heb in die twee-en-veertig jaaren van myn reſidentie in Amboina, en daar onder vyf-en-twintig zonder gezigt doorgebragt, niet meer kunnen uitrigten, dewyl dog meer dan eens menſchen leven daar toe vereiſchtwerd.

Alle Capittelen zyn met noodige figuren verſien, behalven eenige weinige, waar toe men in de laatſte maanden geen groene takken heeft kunnen vinden, en dan zynder ook eenige, waar aan het bloeizel, of vrucht manqueerd, en miſſchien metter tydt nog konnen volmaakt raaken. Onder 't opmaaken, en ſluiten van dit werk, zyn nog eenige te vooren onbekende, deels ook van andere landen nieuw ingebragte planten tot myne kenniſſe gekomen, dewelke ik

novæ, & exoticæ plantæ ad meam pervenerunt notitiam, quas in singularem conjiciam librum AUCTARIUM mihi dictum, quem per aliquot reservabo, si vita supersit, annos, donec nil amplius detegere, vel addere possim.

Curiosi itaque Botanophili interim hisce contenti sint, ac præsertim ii, qui Medicam profitentur artem, ut in suos convertant usus, præcipue vero illi, qui in hisce degunt Indiæ terris, qui multo tutius fidere possunt efficacissimis hisce, ac multiplicis usus plantis, quas in hisce regionibus recentes conquirere possunt, quam multis enervatis, & viribus destitutis medicamentis, quæ nobis ex Europa huc advehi solent.

Summam quoque, quam potui, adhibui diligentiam, ut in plurimis adnotarem capitibus, quæ nomina alii inposuerint istis plantis Auctores, & quibus in partibus ipsarum differentia maxime sit constituta, quæ præ aliis quam evidenter inservire poterunt ad illustrationem *Horti Malabarici* a Nobili Dno. *Henrico van Rheede* conscripti, cujus nomina Malabarica non ita nostræ nationi sunt nota.

Præceps porro vitandum est præjudicium, quum alicui in aliis interdum regionibus una alterave occurrat planta, alium gerens florem, vel folium, quam in hoc opere describitur, ne mox ab inperito tanquam alia censeatur planta, vel quis opus meum tamquam vitiosum perstringat, cujus rei præ aliis exemplum dedi libro sexto in descriptione Lagondæ, quæ aliis in regionibus dentata gerit folia, quum in hisce simplicia & integra proferat. Reliqua æquo Lectoris judicio commendata sunto. Vale ac fave.

Amboinæ ex Castello Victoria
ultimo Decembris
MDCXCV.

spare tot een byzonder boek, 't welk den naam van AUCTARIUM *zal dragen, en het zelve nog eenige jaaren onder my vermeene te behouden, tot dat ik niets byzonders meer kan opdoen.*

De Liefhebbers, en inzonderheit dewelke professie van de Genees-konst maken, werden dan verzogt hier mede voor lief te nemen, en tot haren besten te gebruiken, voornamentlyk die geene, dewelke hier in Indiën moeten zwerven, en haar veel seekerder verlaten konnen, op de kostelyke en veelvoudige planten, dewelke zy in deze landen versch konnen bekomen, dan op veele oude, en verlebte dingen, die men ons uit Europa toebrengt.

Ik heb mede neerstigheit aangewendt, by de meeste Capittelen aan te halen, met wat namen dezelve planten by andere Autheuren beschreeven werden, waar in het verschil bestaat, het welk onder anderen zal kunnen dienen tot merkelyke verklaring van den Hortus Malabaricus, *door den Edelen Heer Commissaris* Hendrik van *Rheede beschreeven, wiens Malabaarsche namen by onze Natie zoo niet bekend zyn.*

En dan moet men zig ook wagten van het haastige oordeel, als men somtyds in andere landen de een, of ander plant met een ander blad, of bloem vindt, dan in dit werk beschreeven werd, het zelve straks voor een ander plante uit te kryten, en myne schriften voor abusief te houden, waar van ik onder anderen een exempel aangewezen heb, in het sesde boek, in de beschryving van de Lagondi, dewelke in andere landen gekertelde bladeren heeft, en in deze gewesten slegte. De rest zy de beschydentheit des Lesers bevolen. Vaart hier mede wel.

Amboina aan 't Casteel
Victoria, den laatste
December 1695.

B E- AAN

BENEVOLIS,

ET

ÆQUIS REI

HERBARIÆ

AMATORIBUS.

Multa jam præfari, vel commentari nec lubet, nec opus est, quum in primo Herbarii hujus Amboinensis tomo præstantiam, utilitatem, & argumentum hujus operis luculenter satis, ut opinor, enarraverim atque explicuerim. Quædam tamen cum Auctore nostro hic admonenda habebam, ac primo non omnibus capitibus junctas esse icones, quod fatali inprimis adscribendum est incendio in Amboina anno 1687 exorto, in quo Auctoris nostri domus, & cum hac multæ etiam chartæ, ac plantaum delineationes vastatæ sunt, uti id patet ex *libro* VIII *cap.* XLIX de *Datura*, ubi hæc scribit; „ Sic quoque expertus „ fui, hoc semen longos per annos in ter„ ra incorruptum manere, quod intra sex „ annos in horto meo non excreverat, „ quum domus mea incendio conmuni an„ no 1687 vastaretur &c.

Adde, quod plurimæ occurrant in hoc tomo plantæ, ex remotissimis silvis, ac montibus, aliisque peregrinis regionibus petitæ, quæ non ita omnibus suis partibus absolutæ, vel incorruptæ simul etiam non conquiri, vel delineari potuerunt, quod melius effici potuisset, si in sola tantum Amboinæ insula fuissent excretæ, vel conlectæ, sed quantus non desideraretur tum plantarum numerus? quæ ex circumjacentibus insulis, & regionibus conquisitæ, & adductæ jam in unam quasi digestæ sunt familiam, sibi mutuo adfines, & familiares, ita ut hic parvus hujus Operis defectus facile ab æquis rerum exoticarum æstimatoribus, & justis ponderatoribus condonari & tolerari possit.

Adde

AAN DEN

Goedgunstige, en Billyke

BEMINNAARS

DES

KRUYDKUNDE.

Het is thans niet nodig, ook en lust my tegenswoordig niet een groote voorrede, ofte uitwydingen, over dit werk hier neder te stellen, dewyl ik in het eerste Deel van dit Amboinsch Kruidboek deszelfs voortreffelykheit, nuttigheit, en inhout, klaargenoeg, zoo ik meen, heb vermelt, en uitgelegt. Zommige dingen egter had ik met onzen Schryver nog te vermanen, en wel vooreerst, dat by alle de Hooftstukken geen afbeeldingen gevoegt zyn, het geen voornamentlyk toe te schryver is aan dien ongelukkige brand in Amboina, in het 1687 jaar ontstaan, waar in het huis van onzen Schryver, en met het zelve ook veel papieren, en aftekeningen der planten vernielt zyn, zoo als dit blykt uit het VIII *boek*, cap. XLIX *over de* Dutra, *alwaar hy schryft; „ zoo „ heb ik ook ervaren, dat dit zaad in de „ aarde lange jaren onbedorven kan blyven, „ want het was in geen zes jaren in myn tuin „ gezien, doen myn huis afbrande in den al„ gemeene brand, in het jaar 1687 &c.*

Doet hier by, dat in dit Deel zeer veele planten gevonden werden, uit de ver afgelegene bosschen, en gebergte gehaalt, ofte uit andere vreemde landen toegebragt, welke niet alle geheel en onbedorven, zoo ligt te gelyk hebben kunnen verzamelt, ofte afgetekent werden, het geen gemakkelyker te doen zoude zyn geweest, indien dezelve maar alleen in het Eiland van Ambon waren voortgebragt, ofte vergadert, dog hoe een groot getal van gewassen zouden 'er dan niet ontbreken, welke uit de omleggende Eilanden en landschappen by een verzamelt, en toegebragt, nu als in eene familie te zamen gevoegt zyn onder elkander, als verknogt, en naastbestaande, zoo dat dit kleine gebrek van dit werk, ligt van de ware Liefhebbers, en billyke Oordeelders der vreemde, en uitheemsche zaken, en gewassen kan verschoont en geleden werden.

Voegt

Adde quod ſenex noſter per quartam ſeculi partem luminis uſu orbatus fuerit, ita ut magis admirandum ſit, Auctorem hunc talia exſequi potuiſſe, quam quemdam occurrere, ſed non magni momenti, operis defectum, quum totæ reperiantur plantarum hiſtoriæ, uti *Ruellii*, & *Raji*, in quibus cunctæ deficiunt plantarum icones; forte & alter quodam tempore exorietur in iſtis terris *Plinius Indicus*, qui curam geret, hujus ſenis opere tanquam ſtimulo incitatus, ut reliqua, quæ ſuperſunt, abſolvantur, & perficiantur.

Hic tamen tomus ſat elegantes, & numquam antea notas continet plantas, quæ curioſorum naturæ ſcrutatorum oculos delectare, & ſupremi rerum Artificis opera animo repræſentare valent, immo plures in hoc volumine inveniuntur plantæ, quam prius animo conceperam, quum in tranſitu viderim hunc tomum in domo Societatis Indicæ adſervatum, ubi hic per ſemiſeculare delituit ſpatium, ita ut ſi numerus Tabularum major, & auctior ſit, quam in computatione operis antea fuerat conſtitutus, Lectores æqui bonique conſulant, præferenda enim eſt copia defectui.

Reſtat jam, ut ultimam, ſeu ſextam in lucem proferam partem, quam intra anni ſpatium, proſpera fruens valetudine, nec nimis continua diſtractus Praxi medica abſolvere conabor, quumque hæc non tanti ſit voluminis, ea quæ ex *Auctuario* ſuperſunt, ipſi adpendicis loco ſubnectam, forte & animalium Amboinæ hiſtoriam additums, quam ex India cum reliquis *Rumphii* noſtri, quæ ſuperſunt, chartis exſpecto, ac videre deſidero, quæque ab ejus conſanguineis, vel nepotibus adcurate, uti intellexi, conſervata eſt, ita ut omnia, quæ ad hiſtoriam naturalem pertinent, & ab Auctore noſtro elaborata ſunt, in publicæ utilitatis forent, vel commodum prolata hinc habentur, quibus votis ut ſummum adſpiret Numen, omnibus precibus in communem uſum, & emolumentum voveo.

Hæc erant, quæ intranſcurſu nunc notanda, & ſignificanda & ſi habebam, noſtros labores haud ingratos, neque inutiles eſſe cognoverim, erit de quo mihi gratuler: hiſce interim fruimini, ac valete.

Dabam Amſtælod.
16 Januarii
MDCCXLV.

Voegt hier by, dat onzen ouden man een vierde gedeelte van een euw, van het gebruik zyns gezigts verſteken is geweeſt, zoo dat meer te verwonderen is, dat zodanig een Schryver diergelyke dingen heeft kunnen uitvoeren, dan dat 'er eenig gebrek, ſchoon van weinig belang, in zodanig een werk gevonden werd, daar geheele Hiſtorien der planten voortkomen, gelyk die van Ruellius, *en* Rajus, *waar in al de figuren der gewaſſen ontbreken: Mogelyk komt op den een ofte andere tyd een tweede* Indiſche Plinius, *in die landen te voorſchyn, die door het werk van deze oude man, als door een ſpoor aangezet, bezorgen zal, dat het geene nog overig is, afgemaakt, en voltooit werd.*

Dit Deel egter bevat in zig zeer fraaye, en nooit te vooren bekende planten, welke de oogen der nyverige Onderzoekers der natuur kunnen vermaken, en de groote wonderwerken van den Alvermoogende zig verbeelden, ja in dit Deel komen meer gewaſſen voor, als ik my voorgeſtelt heb gehad, wanneer ik dit ſtuk ter loops gezien heb, op het Ooſt-Indiſche huis bewaart werdende, alwaar het een halve eeuw lang verborgen heeft gelegen, zoo dat, indien het getal der plaaten grooter zy, en meer vermeerdert, als in de oprekening van dit werk te vooren vaſtgeſtelt is, de goedgunſtige Lezers dit niet qualyk zullen duiden, want de overvloed is beter dan het gebrek.

Nu is nog overig, dat ik het laatſte, ofte ſesde Deel te voorſchyn brenge, het geen ik in de tyd van een jaar, wanneer ik gezont blyf, en niet te veel door de dagelykſche Medicynſche Practyk werd afgetrokken, zal tragten af te maken, en wyl dit Deel zoo groot niet is, zoo zal ik het geen uit het Auctuarium, *ofte de* vermeerdering *nog overig is, daar als een toevoegzel byvoegen, mogelyk zal ik ook daar by doen de Hiſtorie der dieren van Ambon, welke ik uit Indie, met de overige ſchriften van onzen* Rumphius, *die nog gevonden worden, verwagte en verlange te zien, en welke, zoo ik verſtaan heb, van zyn naaſtbeſtaande, ofte nakomelingen zeer zorgvuldig bewaart zyn, zoo dat dan alles, het geen tot de Hiſtorie der natuur behoort, en van onzen Schryver uitgewerkt is, ten gemeene nutte en gebruik te voorſchyn zoude gebragt zyn, welke wenſche ik met yverige beden hoop, dat de Almagtige God, tot het gemeene nut, en welzyn zal vervullen.*

Dit was, het geen ik ter loops ter neer te ſtellen, aen uw goedgunſtige Lezers, mede te delen had, en indien ik verſtaan mag, dat deze onze arbeid niet onaangenaam, en voordeelig zy, zoo zal ik my daar over zeer gelukkig agten, ondertuſſchen gebruik deze, en Vaar wel.

Gegeeven in Amſteld.
16 January 1745.

HET

HET

HERBARII AMBOINENSIS LIBER SEPTIMUS.

De funibus agens silvestribus & Fruticibus reptantibus.

CAPUT PRIMUM.

Folium Linguæ. Daun Lida Lida.

HIc liber ulterius nos introducet in Amboinenses solitudines, nobisque exhibebit peregrinam ac miram plantarum speciem, Europæ nostrique mundo penitus incognitam, quas plantas *Funes silvestres* ac Malaice *Tali utan* vocamus, quæ proprie sunt frutices graciIi ac lignoso stipite seu flagello, forma funium arbores adscendentes, vel juxta terram multis gyris prorepentes, quibus addimus tales frutices, qui proprie tales funes non formant, attamen longis suis flagellis aliis incumbunt fruticulis, quorum nullum melius exemplum proferre possum ex nostra patria, quam Vitem, quæ asserculis inponitur: Reliquæ autem convolvulaceæ plantæ, non permanentem vel lignosum gerentes stipitem, sed herbaceum, simul libro nono sunt descriptæ.

Maximus ac mirabilissimus funis est *Folium Linguæ*, qui vulgo pedis crassitiem habet, atque non perfecte rotundus sed angulosus est, acsi bini funes sibi adcreti essent, cortice obductus glabro, ex cinereo russo, & subtiliter striato: Tali crassitie juxta adstantes adscendit arbores, quum in multos laterales dividitur ramos, ex rotundo compressos, & ab utraque parte prominens formantes dorsum, quo ab aliis facile distinguitur funibus.

Hi laterales rami miros formant gyros, atque sæpe adeo intricate sibi innectuntur plurimis gyris ac sinibus, acsi per hominum manus & arte ita essent formati, ita ut verum nodum gordium constituant: Reliqui sibi non ita inpliciti multos formant volvulos instar cochleæ, alii instar serpentis sese erigentis adsurgunt. Ad supremam partem in plurimos alios breves ac lentos ramulos seu rachides sese dividunt, quæ hic & illic nodos quosdam sed nullos formant gyros, quibus folia insident solitaria longiusculis in petiolis, prope ortum geniculatis.

Folia hæc Sirii foliorum magnitudinem habent, suntque tres ac quatuor pollices longa & lata, peculiaris formæ, quæ cum nulla re melius comparari potest, quam cum bifida lingua, qualis in Apostolorum capitibus vulgo depingitur, quum in Pentacostes festo congregati essent, uti & sæpius audivi concionatores, quum incolis hisce naturalem velint delineare Pentacostis ignem, Amboinensibus hæc folia in sua patria orta haud male repræsentant, atque sibi imaginantur, præsertim quum hæc natio melius exemplis quam verbis edoceri possit; quodvis enim folium inferius rotundum est ac cordatum, quod superius in binos finditur apices, quorum fissura ad tertiam folii partem excurrit, ubi in medio angulo brevis erigitur apex spinulam referens, qui in vetustis plerumque decidit foliis, ita ut bina folia sibi videantur adcreta.

Tenera folia complicata sunt instar libri, interne penitus viridia & glabra, externe quodvis segmentum per sex virides costas longitudinales distinguitur, atque russum, & ad tactum instar serici molle est, sine notabili tamen lanugine, & quodammodo splendens: Seniora folia sese aperiunt seu explicant, suntque superne viridia, inferne gilva, saporis fatui cum levi adstrictione instar folii Crocodili præcedenti libro descripti: Eadem russa lanugo in petiolis & ramulis supremis observatur, quoque folia sint vetustiora, eo magis inferne glauca sunt.

 Flores

HET AMBOINSCH KRUYD-BOEK. HET SEVENDE BOEK.

Behelzende de Bosch-touwen en kruypende Heesteren.

I. HOOFDSTUK.

Tongeblad.

D*It Boek zal ons wat verder in de Amboinsche Wildernisse brengen, en ons vertonen een vreemd slag of manier van gewassen in Europa en onze Wereld onbekend, die wy* Bosch-touwen, *in 't Maleyts* Tali utan *noemen, het welk zyn heesteren met een lange en houtagtigen stam in maniere van een touw de boomen oplopende, of langs de aarde met veele bogten kruypende, waar by wy voegen zodanige heesteren, die wel geen touwen formeren, egter met hare lange ranken op andere struyken rusten, waar van ik in onze Wereld geen nader exempel geven kan, als van den Wynstok, den welken men op latten leyd. Maar andere omslingerende planten of winden, die geen houtagtige of overblyvende, maar een kruydagtige steel hebben, zyn by malkanderen beschreven in 't negende Boek.*

Het grootste en wonderlykste touw is het Folium linguæ, *zynde in 't gemeen een been dik, niet regt rond maar hoekig, als of 'er twee touwen tegen malkanderen gegroeyd waren, met een evene uit den graauwen rosse en fyn gestreepte schorsse. In deze dikte loopt het strax de naaste boomen op, daar het zig dan eerst in veele zydetakken verdeeld, uit den ronden gedrukt, en aan weerzyden een uitsteekende rugge hebbende, waar aan men ze van andere touwen onderscheiden kan.*

Deze zyde-takken maken wonderlyke bogten, en slingeren zomtyds zo door malkanderen met veele knopen en slagen, als of het door menschen handen gedaan was, en een regte Nodum gordium *maken: de andere die niet door malkander loopen, maken veele drajingen, als een wendeltrap, andere als een opgeschoten slangh. Verder gelopen zynde verdelen zy haar in veele andere korte en taaye ryskens, die hier en daar al wederom knopen, maar geen bochten maken, en waar aan de bladeren staan, enkeld op lankachtige stelen, en by haren oorspronk noch al met een knietje.*

De bladeren zyn in de groote van Siri-bladeren, 3 en 4 duymen lank en breed, maar van een besondere gedaante, die men met niets beter gelyken kan, dan met de gedeelde tongen, zodanig als men ze schilderd op de hoofden van de Apostelen, doen zy op het Pinxter-feest vergaderd zaten, gelyk ik ook dikwils geboord hebbe, dat de Predikanten, willende de Inlanders de eygentlyke gedaante van het Pinxter vuur verbeelden, de Amboinezen niet qualyk wyzen op deeze bladeren in haar land groeijende, dewyl doch deze Natie beter met exempelen dan woorden te leeren is, want ider blad is agter rond of hert-formig, maar verdeeld zig voor in twee spitzen, wiens kloof wel tot een derde van 't blad ingaat, in wiens binnenste hoek een kort spitsje staat, aan de oude meest afgevallen, zo dat het schynt als of twee bladeren tegen malkanderen gegroeyd waren.

De jonge zyn t' zamen gevouwen als een boekje, binnen geheel groen en glad, buiten is ider deel met zes groene ribben in de lengte doortogen, ros, zo zagt in 't aantasten als fulp, zonder merkelyke wolachtigheid en eenigsints glimmende. De oude openen haar, zyn van boven gras-groen, van onderen vaal, smets van smaak, met een kleine zamentrekking als het Folium Crocodili *in 't voorgaande Boek beschreven. Dezelfde rosse wolachtigheid ziet men ook aan baare steelen en de voorste ryskens, en hoe ouder de bladeren worden, hoe meer zy van onderen na 't blaauw-groene trekken.*

 De

Flores rari ſimul excreſcunt, atque explicantur inſtar illorum *Criſtæ Pavonis*, ex quinque flaccidis petalis primo albicantibus, dein flaveſcentibus conſtantes, in horum centro tria alba locantur ſtamina, longiusculas gerentia antheras uti in Liliis, atque præter hæc aliud incurvum erigitur corniculum inſtar literæ S, quod inferne latum & ruffum eſt, ſuperne viridi coronatum capitulo, quod viſcoſo obducitur muco, odoris debilis ſed grati. Flori ſubcreſcunt quinque viridia petala ſtellata, quæ ſenſim ad petiolum incurvantur, cujus media pars, flori proxima, craſſiuscula eſt ac ſtriata.

Ex cornu iſto medio fructus excreſcit, qui ſiliqua eſt tenuis ac plana, ſemi pedem vel palmam longa, pollicem lata, cultri dorſum craſſa, dura, glabra, & ex nigro fuſca, intus ſex vel octo locantur rotunda & plana officula, formam referentia biobuli Hollandici, ſed craſſiora, nigra, & argenteo quaſi lymbo ſeu circulo juxta oras aucta.

Hujus fruticis ſtipes aliquando crus craſſus eſt, formam retinens duplicati funis, quique plurimis ſerpentum in modum gyris per herbas prorepit, ita ut per aliquot centenos paſſus vel ſclopeti projectum eum proſecutus fuerim, antequam ejus primarium ſtipitem inveſtigaverim, ſeu draconem ipſum in nido ſuo detexerim, ubi Calappi craſſitiem adtigerat, atque ibi variis circulis ſupra terram ſeſe elevabat, ac denuo ſub terra ad aliquam diſtantiam ſeſe abſcondebat.

Per flagella ſua binas tresve ſæpe altas arbores ita connectit & amplectitur, ut una ſine altera excidi nequeat, plerumque autem, uti dictum fuit, in ſilvis non ultra pedis craſſitiem excreſcit.

Ejus lignum internum fungoſum eſt atque poroſum, lentum, ex longitudinalibus conſtans fibris, & foraminulis punctatum, ex quibus copioſus exſtillat liquor viſcoſus inſtar pultis ſeu Papedæ, qui in molle exſiccatur gummi, primo pellucidum inſtar Succini, dein opacum inſtar Gummi noſtratis vulgaris, ejusdemque ſaporis.

Hujus *litorea ſpecies alba* dicta, priori ſimilis eſt, ejus vero funis non tam craſſus eſt, inque ramos dividitur firmiores. Ejus folia paulo majora ſunt, & rotundiora, ſubtus non ita ruffa, nec adeo mollia, ſed gilva, ac ſuperne glauca, tredecim majoribus nervis longitudinalibus pertexta, flores albi ſunt & inodori: Siliquæ, ipſarumque officula ejusdem ſunt formæ, ſed circulo iſto argenteo deſtituta: Primum foliorum germen congeries eſt racemoſa quaſi ex ſquamis compoſita, ita ut flores eſſe quis putaret, quæ locantur inter claviculas binas longas ſuperne inſtar uncorum inflexas ſeu incurvatas.

Nomen. Latine *Folium Linguæ.* Malaice *Daun Lida Lida*, h. e. linguæ folium ab ejus forma, & *Daun Lolâh Mulut*, h. e. folium os aperiens. Ternatice *Madà Kacka.* Amboinice *Saliſou* & *Sariſou*, h. e. inveſtiga ortum ſeu os, ob rationem infra dandam.

Locus. Prima vulgaris ſpecies ubique creſcit in ſilvis fruticoſis, tam in planitie quam in montibus, nullibi autem remote a litore, atque vulgaris in Amboina & Moluccis. Litorea ſpecies nullibi obcurrit niſi in ora maritima fruticulis ſeſe convolvens.

Uſus hujus ſilveſtris funis parum huc usque innotuit niſi ſuperſtitioſus iſte & incolis familiaris; qui hæc ſumunt folia, atque ante ora puerorum, qui tarde loquuntur, disrumpunt, ipſisque verba quædam præſuſurrant, uti Pater, Mater &c. credentes hinc meliorem loquelam illos prolaturos eſſe ac procaciorem, unde & hoc folium apud Amboinenſes ſuum ſortitum eſt nomen: Quidam hos ſumunt funes, inque fruſta ſcindunt, quæ recenti infundunt potui Saguero defectu alius Ubat, qui inde non amarus ſed auſterus eſt, ipſis enim ſatis eſt, quum dulcis Saguerus per auſteras aliquas res inter potandum non reddat alvum laxam.

Ternatenſes ejus folia quoque coquunt in olus ſeu Sajor, vel cum piſcibus cruda coquunt & Bocaſſar inſtar Daun Boaya. Radicis fruſtum ſeptem ſpithamas longum, in fruſta conſciſſum & aquæ incoctum inſervit febricitantibus pro balneis ad ardorem febrilem exſtinguendum.

Gummi

De bloemen ſtaan weinige by malkander, uitgebreyd in de gedaante van Criſta Pavonis, *van vyf ſlappe eerſt witachtige, daarna geele blaadjes gemaakt, in de midden ſtaan drie witte draden, waar op lankachtige noppen ſtaan als aan de Lelien, en nog een ander krom hoorntje als de letter S, beneden breed en ros, boven met een groen knopje, daar een kleverige vogtigheid aanhangt, ſlap, dog zoet van reuk. Onder de bloem ſtaan vyf groene blaadjes als een ſterretje, doch met 'er tyd zich na den ſteel omkrommende, wiens helft de bloemen naaſt dikachtig en geſtreept is.*

Uit het middelſte hoorntje werd de vrucht, zynde een dunne platte houwe, een half voet of een hand lang, een duym breed, en de rugge van een mes dik, hard, even, en ſwart-bruyn; binnen leggen zes of acht ronde platte boonen, in gedaante als Hollandſche dubbeltjes, doch dikker, ſwart, en met een ſilveren ring of kring langs de kanten omgeven.

Den ſtam van dit gewas werd ſomtyds een dye dik, noch al de gedaante van een dubbeld touw behoudende, en met veele ſlange-bogten door de ruigte kruypende, zoo dat ik ze ſomtyds eenige hondert treden of een Roer-ſchoot vervolgt hebbe, eer ik dezen ouden Draak in zyn neſt gevonden heb, daar hy wel zo dik was als een Calappus-boom, en van daar verſcheide malen met bochten boven de aarde zig verhief, en dan weder een ſtuk weegs onder de aarde paſſeerde.

Hy kan ook met zyne ranken twee en drie hooge boomen zodanig omvatten en doorvlegten, dat men den eenen zonder den anderen niet omvellen kan, doch in 't gemeen, als gezegt, en in het kreupelboſch, werd hy niet boven een been dik.

Het hout van binnen is voos en poreus, taay, langdradig, en vol kleine gaatjes, waar uit rykelyk een ſlymerig zap loopt, als Papeda, dewelke opdroogt tot een weeke gom, eerſt klaar als Bernſteen, daar na vuyl als onze gemalen gom, ook van dezelfde ſmaak.

De ſtrandzoorte, hier van bygenaamt de witte, is de vorige gelyk, zyn touw word zoo dik niet, en is in ſtyvere takken verdeeld. De bladeren zyn wel zo groot en ronder, van onderen niet ros noch zo zagt in 't aantaſten, maar vaal en boven blaauw-groen, met dertien groote zenuwen in de lengte. De bloemen witachtig, zonder reuk. De houwen en zaden van het zelfde fatzoen, doch zonder den ſilveren Circul. Het eerſte ſchepſel der bladeren is een trosje van ſchubben gemaakt, zoo dat men 't voor het bloeyzel zoude aanſien, ſtaande tuſſchen twee lange en van voren omgebogene clavieren, als lange haken.

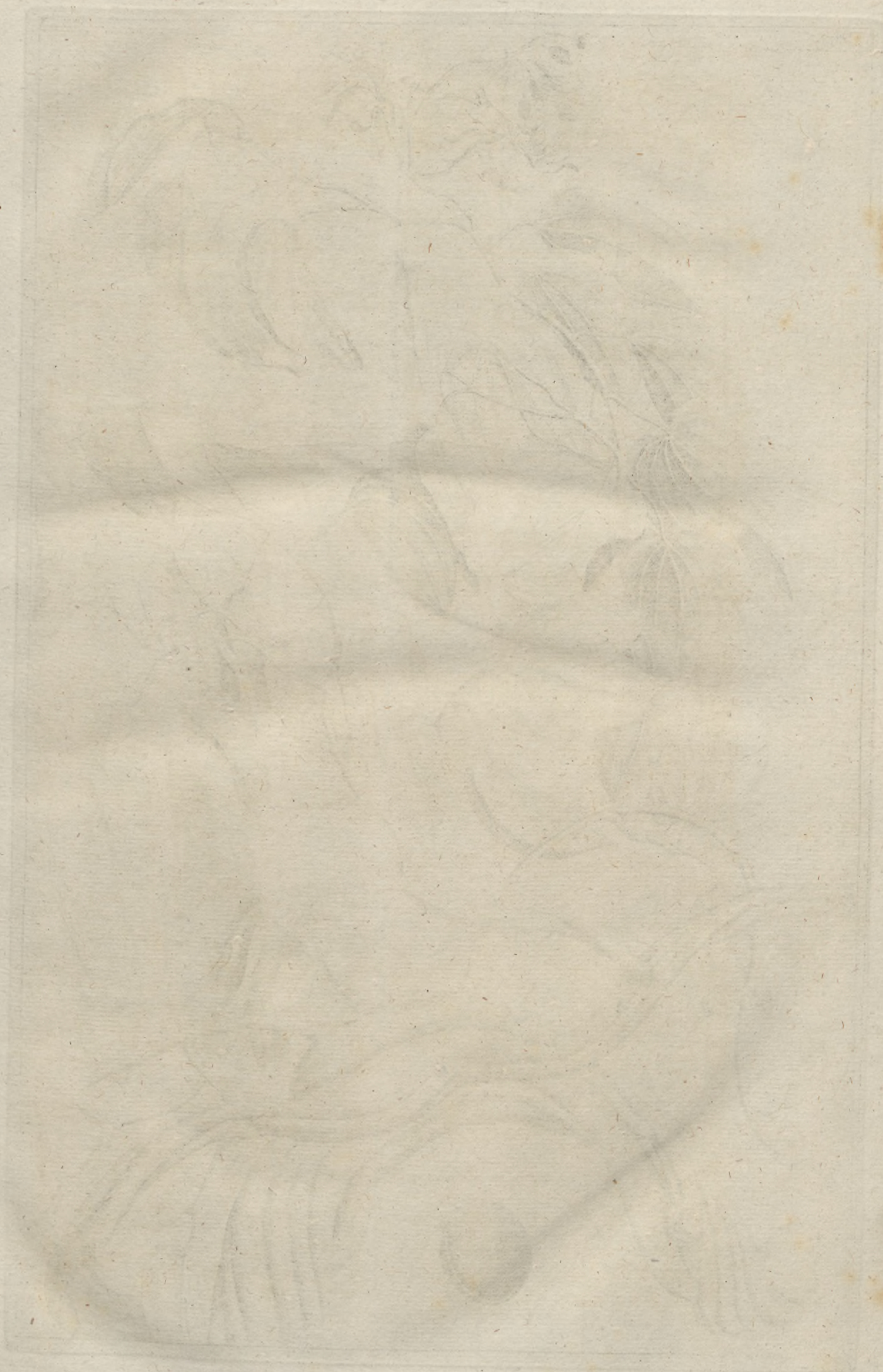
Naam. *In 't Latyn* Folium Linguæ. *Maleyts* Daun Lida lida, *dat is Tongeblad, van de voorſchreve gedaante, en* Daun Lolâh Munut, *dat is, blad de mond openende. Op Ternataans* Mada Kacka. *Amboinſch* Saliſou *en* Sariſou, *dat is, zoekt den mond, om reden hier onder.*

Plaats. *De eerſte gemeene zoorte waſt overal in allerhande kreupel-boſch, zo wel op de vlakte als in 't gebergte, doch nergens verre van ſtrand, gemeen in Amboina en de Moluccos. De ſtrand-zoorte vind men nergens dan aan de zeekant, onder de ruygte ſlingerende.*

Gebruyk. *Van dit woeſte touw is noch weinig gebruyk bekend, behalven den gemeene en ſuperſtitieuzen by de Inlanders, dewelke deze bladeren nemen, en de kinders, die langſaam leeren ſpreken, voor de mond in ſtukken ſcheuren, en haar eenige woorden voorzeggen, als Vader, Moeder, &c. gelovende, dat zy hier door gaauw zullen ſpreeken leeren, waar van dit blad in 't Amboinſch zyn naam heeft. Zommige nemen de touwen, ſnydenze in ſtukken, en doenze in den verſchen Sagueer by gebrek van ander Ubat, dewelke daar van niet bitter maar wrang werd, want zy houden het genoeg, als den zoeten Sagueer door eenige wrange dingen in 't drinken de loslyvigheid benomen word.*

De Ternatanen koken ook de bladeren als ander Sajor, of etenze raauw met Viſch en Bocaſſan, gelyk het Daun Boaya. *Een ſtuk van de wortel, zeven ſpannen lang in ſtukken geſneden, en in water gekookt, dient om de koortſige menſchen daar in te baden, om den brand uit te trekken.*

Het

Bauhinia Lingua.

Gummi ejus non vel raro exstillat, ni funes dissecentur, nullius autem est usus, sed credo defectu vulgaris ad atramentum componendum posse adhiberi: Ad omnes memoratas res eligenda est russa seu terrestris species, neutiquam litorea, quæ in nullo est usu. Ipsius rachides instar viminum adhibentur ad quævis onera colliganda.

Naga Valli vel *Mandaru Valli*, Portugallice *Prapadeira da Cobra*. Belgice *Aal-klim*, in *Hort. Malab. part.* 8. *Fig.* 29. descripta, nostrum *folium Linguæ* erit, in textu vero nec ejus flores nec fructus describuntur. Vide & arborem *Belutta Mandaru part.* 1. similia gerentem folia, cujus in *Figura* 30 & 31 latifolia depingitur species, cujus planus & intortus stipes cum Amboinensi melius convenit, nomen vero *Nagu Valli* declarat funem esse anguiformem, quales gyri in *folia Linguæ* observantur.

Het gom druypt 'er niet of spaarsaam uit, als men de touwen niet doorkapt, en is ook van geen gebruik, hoewel ik achte, dat men 't by gebrek van 't gesmene, tot het maken van den inkt zoude konnen gebruiken. Tot al het voornoemde moet men de rosse of landzoorte verkiezen, en niet de strandelyke, dewelke ongeacht is. De ryskens werden als teenen tot bindwerk gebruykt, om allerhande lasten zamen te vinden.

Naga Valli *of* Mandaru Valli. *Op Portugeesch* Prapadeira da Cobra. *Op 't Duitsch* Aal-klim. *in* Hort. Malab. part. 8. fig. 29. *beschreven, wil ons* Folium Linguæ *zyn, doch in den text werd het zonder vruchten en bloemen beschreeven: Ziet ook den Boom* Belutta Mandaru, *in 't eerste Deel, met diergelyke bladeren, waar van in de* 30 *en* 31 *Figuur een grootbladig gestelt werd, wiens platte en gedraayde stam met het Amboinsche beeter overeen komt, doch den naam* Nagu Valli *bewyst, dat het een Slange-formig touw zy, diergelyke bochten aan 't* Folium Linguæ *te sien zyn.*

Tabula Prima

Fruticem exhibet *Folium Linguæ* Rumphio dictum, floribus ac siliquis conspicuum, cum *officulo a* separato.

De eerste Plaat

Vertoont een Struyk het *Tong-bladt* van Rumphius genaamt, met zyn bloemen en houwen behangen, en de *Saatkorn a* afzonderlyk.

OBSERVATIO.

Hæc planta vera *Bauhiniæ* species est, sed volubilis, quum reliquæ vulgo erectæ obcurrant, quarumque variæ species tam in *H. Malab. Cliffort.* quam in *Thes. Zeyl.* & *Plukn. Almag.* recensentur, a quo *Mandaru* hoc genus vocatur, uti & ab *Herman.* in *Parad. Bat. Pr.* reliquos porro adlegatos scriptores de hoc genere vide in *Thes. Zeyl. p.* 45 & 46.

AANMERKING.

Dit is een waare zoort van de *Bauhinia*, dog die omslingerende is, daar de andere zoorten hier van in 't gemeen regt overeind groeyen, waar van verscheide zoorten zo in de *H. Malab.* & *Cliffort.* als in de *Thesaur. Zeylan*, en *Plukn. Almag.* aangehaalt werden, van welke laatste dit geslagt *Mandaru* genaamt wert, als mede van *Herman* in de *Parad. Bat. Pr.* de overige Schryvers over deze gewassen ziet in de *Thes. Zeyl. p.* 45 en 46.

CAPUT SECUNDUM.

Funis Viminalis. Lian.

Secundus crassus funis silvestris ultra pedis crassitiem habet, crasso obductus, nigricante, & fisso cortice, ejus vero crassissimi funes seu dracones non tantam habent longitudinem quam præcedentis, sed mox proximam adscendunt arborem, sesesque in laterales dividunt ramos, hastam crassos, rotundos, & in ampla genicula divisos, quæ circa stipitem protuberant, uti in silvestri & arboreo Sirio.

Ejus folia cum illis *Lingoæ* conveniunt, sed sunt firmiora, quatuor, quinque, & sex pollices longa, binos cum dimidio & tres lata, ex nigro virentia, paucis atque irregularibus venulis donata, curtis petiolis insidentia: Ipsorum venulæ eodem decurrunt modo intricatæ uti in foliis *Funis perplexi*, folia vero hæc ingratum magis habent saporem, unde neque cibo inserviunt: Rachides hinc inde crassas emittunt claviculas, quæ proximis sese inplicant ramis, ac figunt, uti in *Caju Lacca*, nullæ autem spinæ in hoc observantur fune.

Ejus cortex satis crassus est, interne obscure flavus seu ruffus, ac siccus, lignum albicat seu flavescit, siccum quoque & porosum, nigrisque lineis seu venulis hic & illic distinctum seu variegatum, in inferiore nempe stipite. Rami & rachides adeo lentæ sunt, ut disrumpi nequeant, atque in aqua marina præ reliquis durabiles. Flores fructusque in hoc vimine nondum fuere observati, saltem tam raro progerminant, ut nemo illos noverit.

Nomen. Latine *Funis Viminalis.* Malaice & Amboinice *Lian*, quibusdam *Dotto Ducku* & *Tali Bubut.* In Luhua *Bapasay.*

Locus. Tantummodo circa oram crescit maritimam vel saltem non longe inde in locis saxosis, atque inter majores arbores, quas flagellis suis amplectitur & obtegit.

Usus. Ejus longa & lenta flagella quotidiano in usu sunt illis, qui victum quærunt piscatura, ac primum ad restes formandas, per quas nassas in mare projiciunt, ut fundum petant, secundo ad fulcra machinarum Serien dictarum, in quibus piscatores pedes figunt,

II. HOOFDSTUK.

De Teenachtige Touwe-struyk.

Het tweede dikke bosch-touw is ruym een been dik, met een dikke, swartachtige, en gescheurde schorsse bekleed, zyn dikste touwen zyn zoo lang niet als van 't voorgaande, maar lopen strax den naasten boom op, en verdelen haar in zyde-takken, in de dikte van een spies, alle rond, en in wyde leden verdeeld, die rondom den stam uitpuylen, gelyk aan de wilde en boomachtige Siri.

De bladeren gelyken die van Lingoo, doch zyn styver, vier, vyf, en zes duymen lang, derdehalf en drie breed, swart-groen, met weinige en onordentlyke ribbekens doortogen, op korte steeltjes staande. De adertjes lopen op dezelfde manier door malkander, gelyk aan de Funis perplexus, *doch de bladeren zyn veel viesер van smaak, en niet eetbaar, de ryskens hebben hier of daar dikke claviertjes, dewelke zich om de naaste takken slingeren, en vast maken gelyk het* Caju Lacca *doed, doch gants geen doorns of iets steekeligs vind men aan dit touw.*

De schorsse is redelyk dik, van binnen donker-geel of ros en droog; het hout witachtig of bleek-geel, mede droog, zeer taay en poreus, met swarte linien of adertjes hier en daar gespikkeld, te weten aan de onderste stam. De takken en ryskens zyn zo taay, dat menſe niet afbreeken kan, in zeewater boven andere durabel. Vruchten en bloeyzel heeft men nog daar aan niet gesien, immers zy komen zo zelden voort, datze niemand bekend zyn.

Naam. *In 't Latyn* Funis Viminalis. *Op Maleyts en Amboinsch* Lian. *By zommigen* Dotto Ducku *en* Tali Bubut. *Op* Luhu Bapasay.

Plaats. *Het wast alleenlyk omtrent de zeekant, of niet verre daar van af op steenige plaatsen, en onder het groot geboomte met zyne ranken dezelve bedekkende.*

Gebruyk. *Zyne taaye en lange ranken zyn in dagelyx gebruyk by die geene, die hare nering met visschery zoeken, voor eerst om de zelen daar van te maken, waar mede men de visch-fuyken of bobbers in de zee laat sinken, ten tweden tot stegel-repen in de hoofden van de* Serien,

nunt, quum positas mattas adtrahant, tertio ad incurvos sinus alarum minorum navigiorum, quibus ligna fluctuantia adligant, quæ tria opera ex lenta & in aqua durabili materie seu substantia constructa esse oportet: Hunc itaque in finem hi funes eliguntur, qui supra ignem calefiunt, ut lenti sint, ac dein contorquentur instar viminum Salicum, quique conligantur, & in fumo ad usum conservantur.

In vetustissimis stipitibus ad rachidum extremitates observavi racemum quendam brevem in paucos minores divisum, qui flores non exhibebat, sed rarum quoddam fructus rudimentum; Primo enim in caliculo capitulum locatur magnitudine minoris Catjang seu Pisi, quod album & rotundum continebat granulum instar Coriandri, quod semen forte erit: Huic capitulo foliolum insidet minimi digiti circiter articulum longum, medio nervo distinctum, sed non divisibile, primo viride, dein flavum & nigricans instar reliquorum siccorum foliorum, qua in re cum Caju Lacca quoque convenit.

In Leytimora vocatur *Wary Lavian*, h. e. funis millepedum.

Serien, waar in de Visschers hare voeten setten, als zy nederdalen om de matten op te ligten, ten derden tot de kromme ellebogen aan de vlerken van de Praauwen, waar aan zy de dryfbouten binden, welke drie van een taay en in zeewater durabel hout moeten zyn. Tot dezen eynde neemt men deze touwen, maaktze wat warm over 't vuur, dat ze leenig werden, draaydze als dan gelyk wilgen, bind ze t'zamen, en verwaardze in den rook.

Aan de oude stokken heb ik bevonden aan de uyterste ryskens een kort trosje in weinige zyde takjes verdeelt, daar aan geen bloeyzel te bekennen was, maar wel een raar schepzel van een vrucht: Want eerst in een kelkje staat een knopje in de grootte van een kleene Catjang, daar in lag een wit en rondt korreltje als Coriander, welk het zaad wil zyn, op dit knopje staat een blaadje omtrent een lidt van een pink lank, met een middel-zenuwe, doch niet deelbaar, eerst groen, daar na geel en swart, gelyk andere drooge bladeren, waar in het met de Caju Lacca *overeen komt.*

Op Leytimor hiet het Wary Lavian, *dat is, duyzentbeens touw.*

Tabula Secunda

Ramum exhibet *Funis Viminalis*, cum ejus *fructu a linguæ-formi.*

De tweede Plaat

Vertoont een Tak van de *teenagtige touwe struyk*, met deszelfs vrucht *a* afzonderlyk in de *gedaante* van een *tong.*

CAPUT TERTIUM.

Funis quadrifidus. Tali Bubut Habiat.

HIc est raro obvius funis, qui in Amboinæ silvis pauca obcurrit copia, non rotundus, sed semper ex quatuor quasi viminibus compositus, qui sibi adunati & concreti videntur, unde & hic funis quadragonus est & sulcatus, qui non recte adscendit, sed semper obliquus & intortus est, ita ut unius articuli sulci non semper quadrent cum illis alterius, totus autem funis plerumque brachium & aliquando pedem crassus est, inque articulos divisus, qui per spithamæ spatium distant: Sique dissecetur, lympidam emittit aquam, quæ mox in fuscam degenerat, atque amara est nec potabilis, funisque cito exsiccatur. Per aliquot prorepit ulnas tam juxta solum quam ad arbores, antequam in laterales dividatur ramos, quorum semper bini sibi sunt oppositi, & ex articulo excrescunt quadragoni semper usque ad minimum surculum: Quod vero quam maxime peculiare est in hoc fune, tria quatuorque flagella aliquando ita separata sunt, ut totidem peculiaria referant flagella, quorum quodvis proprio obductum est cortice, ac nihilominus tamen superne atque inferne concreta sunt, hoc autem non nisi in vetustis observatur stipitibus, ac soli expositis.

Idem quoque observatur, si hujus funis pars quædam per aliquot dies in aqua maceretur, quum in quatuor separetur flagella seu segmenta, quæ antea unita erant, hoc autem melius peragitur in aqua marina quam in dulci: Quumque hic funis in tot laterales dividatur ramulos, qui omnes in longa excrescunt flagella, hinc horrendam format congeriem intricatam, in extremis porro ramulis, quadratis quoque, nec ultra pennam vel digitum crassis foliosæ excrescunt rachides, binæ sibi oppositæ, ac quatuor simul crucem formantes, quarum quævis superne in tres dividitur partes more plantarum trifoliatarum, binæque inferiores partes bina ac terna proferunt foliola, quorum quodvis binos ac tres pollices longum est, atque uno latius, suprema vero pars semper terna gerit folia majora inferioribus, quatuor & quinque pollices longa, binos lata digitos, integra, ac subtus sinuosis costis pertexta.

Ex suprema ala foliosorum petiolorum ingens excrescit racemus florifer, ultra pedem longus, qui in quatuor ac quinque lateralia paria dividitur, quæ capitula sustinent minima flava seu albicantia ac numerosissima, quæ sese aperientia flosculos exhibent minimos flavos seu albicantes, ex sex minimis petalis constantes, inque iis totidem brevia locantur stamina cum

III. HOOFDSTUK.

Het Vierhoekig Touw-gewasch.

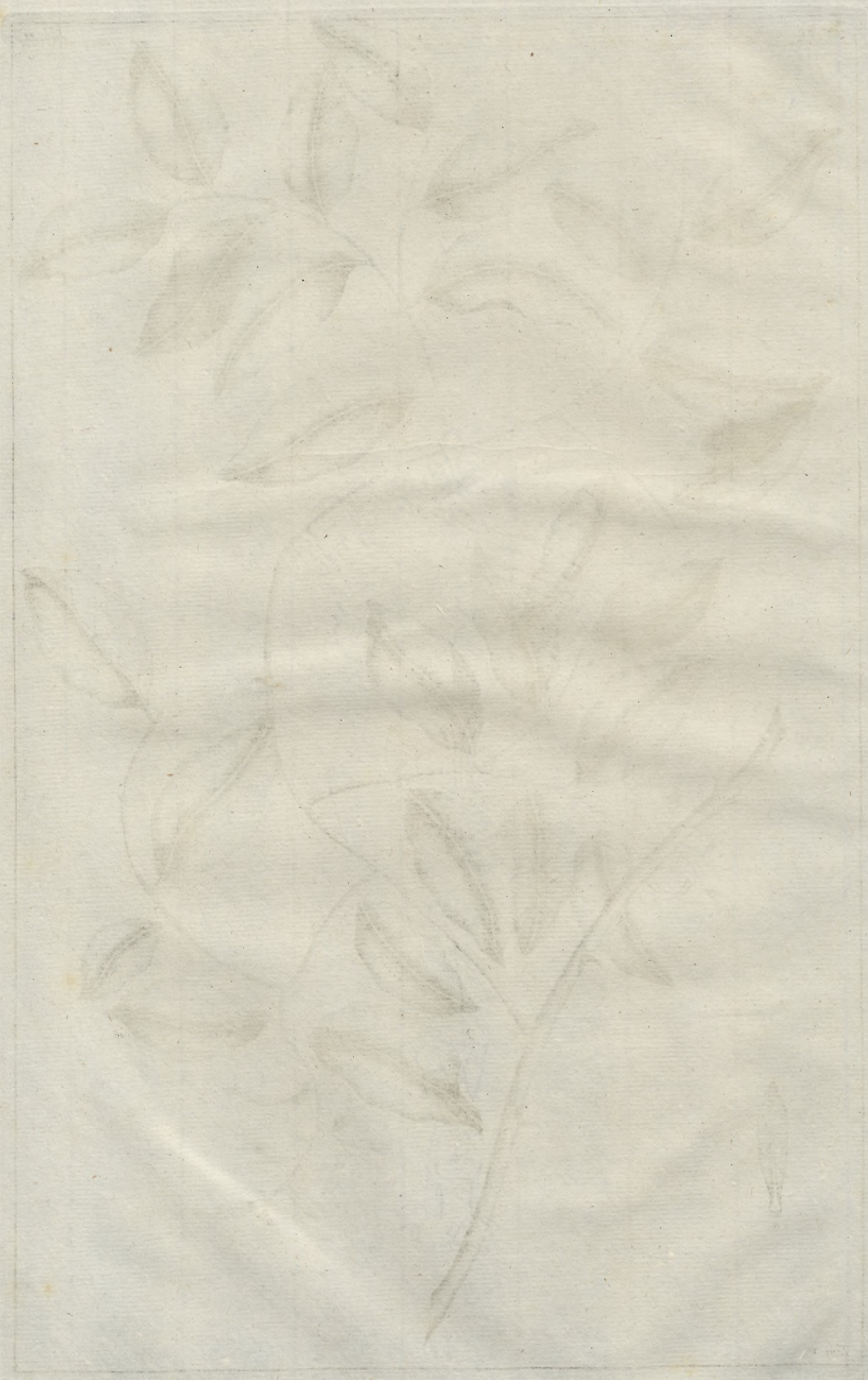
DIt is een zeldzaam touw, diergelyke men in de Amboinsche wildernis weinig vindt, niet rondt, maar altyt uit vier strengen schynende zamen gezet, merendeels aan malkander vast gegroeyt, waar door het touw vierkant, en met groeven afgedeelt is, niet regt, maar schuyns, en gedraayt, lopende zo, dat de groeven van 't eene lidt niet altydt accorderen met die van 't andere, want het geheele touw is door de bank een dunnen arm en zomtyds een been dik, en in leeden verdeelt, dewelke omtrent een span lank van malkanderen staan; als men 't doorgekapt heeft, geeft het een klaar water uit, doch straks in bruyn veranderende, bitter en onbequaam om te drinken, en 't touw droogt dadelyk op. Dit touw loopt zoo eenige vademen voort, zoo langs den gront als op de bomen, eer het zig in zyde-takken verdeelt, waar van altyt twee tegens malkander over, uit een lidt staan, en al mede vierkant zyn tot het minste rysken toe; 't zeltzaamste aan die touw is, dat men zomtyds zyne drie of vier strengen zodanig ziet verdeelt en van malkander afgezondert, dat het zoo veel byzondere strengen maakt, yder met eygene schorsse omgeven, en niet te min aan malkander voren en agter vast gegroeyt zyn, dog dit ziet men niet dan aan de oude stammen, en die wat ter Sonne staan.

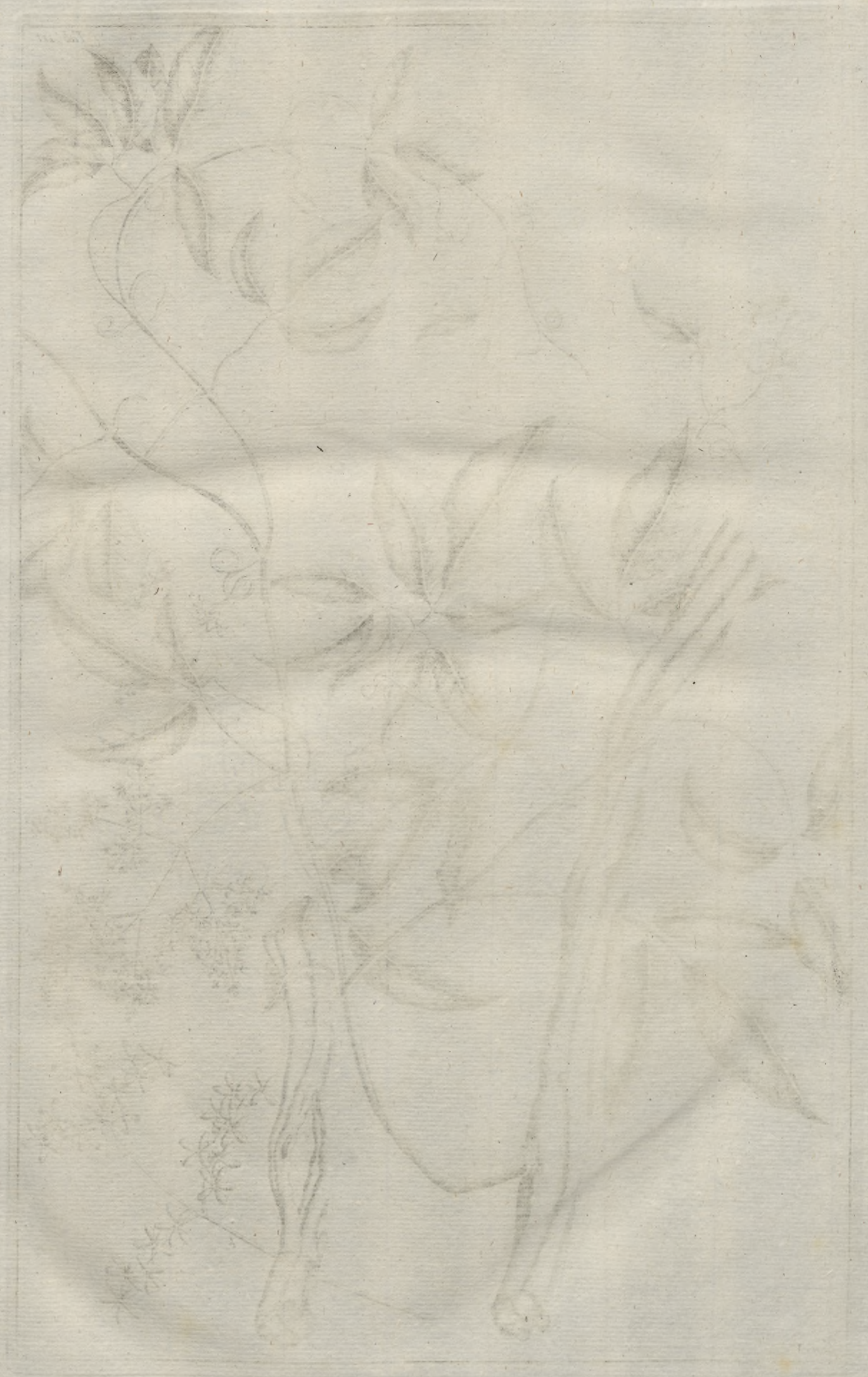
't Zelve gebeurt ook, als men een stuk van 't zelfde touw eenige dagen in water legt, wanneer het zich in vier strengen verdeelt, daar het te voren maar een was, doch dit geschiet lichter in zout dan in versch water, en dewyl dit touw zich in zoo veel zyde-takken verdeelt, welke alle tot lange touwen werden, zoo maakt het een geweldige verwerring; aan de uiterste ranken nu, die nog al vierkant, en niet boven een schagt of vinger dik zyn, komen de blad-dragende stelen of ryskens voort, twee en twee, tegens malkanderen met hun vieren in 't kruys, yder verdeelt zig van vooren in drie delen na de maniere van de driebladige gewassen. De twee agterste delen dragen twee en drie blaadjes, yder twee en drie duymen lang, en ruym een breedt, het voorste heeft altyd drie bladeren, grooter dan de agterste, vier en vyf duymen lang, twee vingers breedt, met evene kanten, en van onderen met bochtige ribben.

Uyt de voorste schoot van de bladt-dragende steelen, komt de groote bloeyende tros, ruym een voet lang, en daar aan vier a vyf paar zyde-takskens, daar aan ziet men eerst kleine knopjes in troepen vergadert, dewelke haar openende, zeer kleine geele of vuyl-witte bloempjes vertonen, waar aan men even zes kleine blaadjes bekennen kan, en daar in zoo veel korte draadjes, met een mid-

Ventilago maderaspatana. W.

b
a.

cum pistillo medio bifido instar linguæ Lacertæ: Ipsorum odor ingratus est & nauseosus, qui convenit cum odore florum *Coculi Indi*. Sub pistillo isto capitulum locatur, caput aciculi referens, quod sensim nigricat, & in fructum excrescit, tandem totus marcescit ac decidit racemus seu corymbus.

Quum folia ex petiolis decidunt, horum extremitates incurvantur, ac claviculas mentiuntur, quæ tamen in hoc fune non observantur; sique per terram prorepit, vel non alte supra hanc elevatur, longa ac tenuia emittit fila ad solum, quæ ibi radices agunt, claviculæ autem ejus nihil aliud sunt quam rachides incurvatæ ac circinnatæ, quum & in his aliquando etiam quædam observantur foliola, atque hunc observant ordinem, quum nempe clavicula talis una locatur parte, in subsequenti articulo similis locatur obposita, in supremis quoque ramis clavicula locatur obposita petiolo folioso.

Nomen. Latine *Funis quadrifidus*. Malaice *Tali Bubur*, h. e. funis nassarum, quod nomen commune est cum præcedenti. Amboinice *Habiat* & *Seruwary*.

Locus. In densis crescit minoribus silvis, ut & in humidis vallibus circa Sagu silvam, humilesque trans arbores prorepit.

Usus. Ejus funes lentissimi sunt & flexiles, ita ut fere disrumpi nequeant, unde & multum adhibentur ad restes, præsertim quibus nassæ ad fundum dimittuntur, unde & nomen obtinuit, item ad anchorarum funes navigiorum Corre Corre dictorum, in aqua enim marina durabilissimi sunt, unde & ad restes retium ductilium eliguntur. Folia cum ferri ærugine contrita Amboinensium variolis inliniuntur ad hasce exsiccandas.

middel styletje in twee spitzen verdeelt, als een slangetongsken. De reuk is vuyl en walgelyk, overeen komende met het bloeyzel van Coculi Indi. *Onder het voornoemde styletje vind men een klein knopje als een spelde-hoofť, 't welk met ter tyd swart word, zynde de vrucht daarvan, eyndelyk verslenst den geheelen tros en vald af.*

Als de bladeren van hare stelen afvallen, zoo krullen haar de eynden om, zoo dat menze voor Clavieren aanziet, dewelke nogtans aan dit gewas niet te zien zyn; als dit touw langs de aarden kruypt, of niet hoog daar boven verheven is, zoo zendt het lange en dunne draden na beneden, dewelke in de gront wortelen; dewyl de Clavieren anders niet zyn dan de gekrulde zyde-ryskens, zoo ziet men dikwils nog eenige blaadjes aan dezelve, en zy houden ook deze ordre, die als de Claviere aan de eene zyde staat, zoo vindt men ze aan 't volgende lidt aan de tegen over staande, ook ziet men aan de voorste takken meest overal een Claviertje tegen over een bladt-dragende steel.

Naam. *In 't Latyn* Funis Quadrifidus. *Op Maleyts* Tali-Bubur, *dat is*, Funis Nassarium, *een naam gemeen met het voorgaande. Op 't Amboinsch* Hahiat *en* Seruwary.

Plaats. *Het wast in dichte kreupel-bosschen, en in vogtige Valleyen omtrent 't Sagoe-bosch, en loopt maar over het lage geboomte.*

Gebruyk. *De touwen zyn zeer taay en buygzaam, en schier onverbrekelyk, werdende daarom veel gebruykt tot diversche zeelen, inzonderheid waar mede men de Viskorven na de gront laat, waar van het den naam heeft. Item tot ankertouw aan de Corre Corren, want het is in zeewater durabel, daarom men het ook tot touwen aan treknetten neemt. De bladeren met yzer-roest gevreven, smeert men op de Amboinsche pokken, om die te drogen.*

Tabula Tertia

Ramum exhibet *Funis quadrifidi* cum ejus stipite *a* dissecto & separato, ac corymbo florifero *b*.

De derde Plaat

Vertoont een Tak van het *Vierboekig Touw-gewas*, met desselfs Struyk *a* afgescheyden, en de bloemtros *b* afzonderlyk.

CAPUT QUARTUM.

Faba marina. Parrang.

EUropæi nostrates huc usque putarunt, hunc fructum provenire ex planta marina vel maritima, quum hic plerumque fructus in litore reperiatur, ac proinde *Faba marina* vocatur, licet autem hæc opinio sit erronea, notam tamen ac vulgarem denominationem servare volui, præterquam quod plurima Indica & incerta gerat nomina, ac re vera maxima ex parte circa oras maritimas crescat.

Planta itaque, Fabam marinam proferens, inter præcipuas est plantarum convolvulacearum, quas Indicæ alunt silvæ, quæque longe lateque sese extendit, ita ut sæpe difficillimum sit verum ejus invenire ortum, licet ejus truncus non tam crassus sit, quam ille *Folii Linguæ*. Plerumque ultra pedem crassus est, a radice ipsa non divisus ad binas tresve orchias, sese que instar arbusculæ erigit, quumque tener adhuc sit, vicinam aliam adscendit arborem, quum adtingere eam possit, alioquin terræ incumbit, atque dein sese in plurima dividit flagella miris gyris instar cochlearum vel serpentinum ductuum inflexa, in quibus sæpe etiam ab utraque parte dorsum adparet, non autem ita distinctum & acutum quam in *folio Linguæ*, atque hæc flagella sic adscendunt sine foliis proximas amplectentia arbores, ita ut sæpe sex octove arbores simul per hæc flagella intricatæ atque adunatæ sibi conjungantur, nec una sine alia excidi nequeat, quæ viva est imago Amboinensium solitudinum ac desertorum, nudis enim ramis quum jam adtigerit illarum vertices, nec quidquam ulterius inveniat, quod amplectatur, undique deorsum sua dimittit flagella, quæ tum demum sese in plurimos tenues ac virides dividunt ramos ac rachides, ex quibus folia dependent.

Hæc

IV. HOOFDSTUK.

Zee-boonen en Meyr-boonen.

ONze *Europianen hebben tot nog toe gemeent, dat deeze vrucht een zee-gewas zy, of in zee zelve, of op een plante omtrent de zee voortkomende, dewyl men de vruchten gemeenelyk op strand vind, en daarom dezelve* Faba marina, *dat is Meyr-boonen en Zee-boonen genaamt werd; hoewel nu deze meening op abuyzen gegrond is, zoo heb ik egter de bekende en gemeene benaminge willen houden, om dat die plante in de Indische talen te veel en onzekere namen heeft, en in der daad voor het meeste deel omtrent de zeekanten groeyd.*

De plante dan, waar van de Faba marina *komt, is mede een van de voornaamste slinger-touwen, die men in de Indische bossen vind, zoo wyd en zyd zig uitbreidende, dat men dikwils moeyte heeft om den oorspronk te vinden, hoewel den stam zo dik niet word als die van 't* Folium linguæ. *In 't gemeen is hy ruym een been dik, van de wortel aan twee en drie vademen lang, onverdeeld, en zig oprigtende als een boompje. Zo hy jong zynde, in zyn buurt een andere boom kan vinden, loopt hy dezelve op, want anders blyft hy op de aarde leggen; van daar verdeeld hy zig al gaande weg in veele ranken, met zeldsame bochten en wendeltrappen als ooit een Slange maken kan, daar aan men ook zomtyds te weerzyden een rugge ziet, doch zoo duydelyk en scherp niet als aan het* Folium linguæ. *Deze touwen lopen zoo op noch al zonder bladeren, alle de naaste boomen bevattende, dat dikwils een geheel troup van zes of acht boomen met deze touwen verwerd aan malkander hangt, en de eene zonder de ander niet omvallen kan, een levendige vertoninge van de Indische wildernissen, want met zyne bloote takken nu al den top derzelver beklommen hebbende, en niets meer vindende dat hy omvatten kan, zoo laat hy van alle kanten zyne zelen om leeg hangen, die zig dan eerst verdelen in veele dunne groene takken en ryskens, daar aan de bladeren hangen.*

Deze

Hæc autem flagella ab illis *Folii Linguæ* diſtingui poſſunt, quod ipſorum cortex vere cinereus ſit, inæqualis, rugoſus, inque majores diviſus ac fiſſus lamellas, tenuiores rami quoque hic & illic geniculati ſunt.

Longa iſta viridia flagella ad latera plurimos emittunt breves transverſales ramulos, quorum quivis in binos dividitur petiolos, quibus folia inſident per bina plerumque paria directe ſibi obpoſita, raro tria vel unum modo par.

Tenera folia optime referunt illa Syderoxyli feminæ, ſunt autem minora, inferius rotunda, ſuperius in obtuſum apicem deſinentia, quatuor & quinque digitos longa, tres lata, breviſſimo petiolo inſidentia, læte virentia, glabra, ſplendentia, ac vix notabilibus venulis diſtincta, ſeniora ſunt breviora, firmiora, rotundiora, & obſcure virentia ſeu nigricantia. Hæc autem folia adeo denſe & copioſe arborum ramis inhærent, ut ipſarum veram frondem vix dignoſcere poſſimus, quumque hæc flagella Syderoxyla plerumque adſcendant, hinc multi ſunt, qui putant ipſorum folia horum eſſe frondem, atque ipſorum ſiliquas horum eſſe fructus, in qua etiam opinione quondam verſatus fui.

Ex ala folioſorum petiolorum alter ſimplex rectus ac tenuis excreſcit pedunculus, ſpithamam vel ſesqui pedem longus, qui arcte & copioſe plurima gerit capitula, ſeſe aperientia in floſculos albos muscoſosque, qui nihil aliud fere conſpiciendum præbent quam decem brevia ſtaminula: Plurima autem horum floſculorum pars decidit, exceptis paucis quibusdam in inferiore parte poſitis, qui in fructus excreſcunt, quorum rudimenta etiam plurima decidunt, quæ nempe rotunda & brevia ſunt, longitudinalia vero & acuminata excreſcunt.

Fructus hi maximæ & longiſſimæ ſunt ſiliquæ, quas unquam quædam produxit planta, tres nempe & tres cum dimidio pedes longæ, quinque digitos latæ, ad utrosque fines rotundæ, ac porro planæ, perque varios iſthmos transverſaliter diſtinctæ & gibboſæ ſeu protuberantes juxta numerum fabarum, quæ in illis continentur, ad oras ſinuoſæ, quædam rectæ, aliæ inſtar acinacis incurvæ, ad ſummum binæ tresve ſimul dependentes altæ in arboribus, ita ut e longinquo tantum conſpici poſſint, acſi longæ thecæ pectinariæ in officina venales ſuſpenſæ eſſent.

Quævis ſiliqua duplicem gerit corticem, primus atque exterior craſſus eſt, viridis, ac duriusculus, qui ab interiore ſeparatur, quum ſiliquæ matureſcant, ac ſurſum convolvitur, alter ſeu interior tenuis eſt, gilvus ſeu flaveſcens, durus ac lentus inſtar fortiſſimæ chartæ, magisque in ſulcos & iſthmos diviſus eſt illo externo, quique nunquam niſi vi aperitur.

Intus reconduntur fabæ ſeptem, octo, novem, ad quindecim, planæ & magnæ, craſſitie & magnitudine diſcorum luſoriorum, non recte rotundæ, ſed parum oblongæ & cordiformes, quarum quædam ad latera parum compreſſæ ſunt, prout in ſiliquis ſibi adcubuerunt, in ſuprema ipſarum parte in quibusdam ſulcus conſpicitur uti in corde, ſed non profundus, in quibusdam in hoc ſulco elevatur capitulum quoddam ſeu hilus, cui venula adhæret, per quam ſiliquæ fuit nexa: Quum hæc aperitur ſiliqua, fabæ ejus obductæ ſunt ſucco emplaſtro argillaceo quaſi, quod facile abradi poteſt, tumque maturæ fabæ vere ſpadiceæ ſunt, duræ, & ſplendentes, in medio parum protuberantes, ibidemque radiatæ inſtar ſubtilis ſolis. Amboinenſes fabæ binos transverſales pollices longæ & latæ ſunt, craſſitiem habentes diſcorum, ex nigro fuſcæ, ac plerumque oblongæ: Reliquæ in Occidentalibus Indiæ partibus creſcentes majores ſunt, rotundiores, craſſiores, elegantioris formæ, magisque pallide fuſcæ, non autem adeo glabræ quam Amboinenſes, in omnibus oræ ſunt craſſiusculæ & latæ, in quibusdam rotundæ, in quibusdam ſulco notatæ. Sub externa dura pellicula locatur alba, duriuscula, & ſicca medulla, quæ in cunctis reperitur fabis atque bifida eſt, ſed ſaporem habet fatuum cum quadam amaritie, & inedulis eſt.

Ligni ſubſtantia interna penitus poroſa eſt uti in arundinibus Rottang dictis, ſed ampliora gerit foramina, ex quibus copioſa itidem exſtillat lympha, quum illa diſſecetur: Vetuſtus trunci & craſſorum ramorum cortex ſenſim rubris notatur maculis, ſique Soli bene ſint expoſiti, gummi exſudat pellucidum, ele-

Deze zeelen kan men van 't Folium Linguæ *daar aan onderkennen, dat de ſchorſſe regt graauw is, zeer oneffen, ruyg, en grover geſcheurt; de dundere takken hebben me de hier en daar eenige knien of leden.*

De lange groene ranken geven ter zyden uyt veele korte dwers takjes, ider zig in twee andere ſtelen verdelende, daar aan de bladeren ſtaan, gemeenlyk met twee paren regt tegen malkanderen, zelden drie of een paar.

De jonge bladeren gelyken zeer wel het wyfken van het Yzer-hout, doch zyn kleender, agter rond, vooren met een ſtompe ſpits, vier en vyf vingers lang, drie breed, op een zeer kort ſteeltje, ligt of blyde-groen, glad, glimmende, met pas kennelyke adertjes. De oude werden korter, ſtyf, ronder, en ſwart-groen. Deze bladeren hangen dan zo dik om en door de takken van den boom, dat men deszelfs eygen loof qualyk bekennen kan, en dewyl deze touwen gemeenlyk de Yzer houte bomen oplopen, zoo zyn 'er veele, die het voor deszelfs loof, en zyne houwen voor vruchten van 't Yzer-hout aanſien, waar onder ik zelver eertyds geweeſt ben.

Uit den ſchoot der blad-dragende ſtelen komt een ander enkelde regte en dunne ſteel voort, een ſpan of anderhalf voeten lank, dicht bezet met kleine en witte knoopjes, waar uyt werden witte moſchagtige bloempjes, waar aan men ſchier niet dan tien korte draadjes ziet. Het meeſte deel van dit bloeyzel vald af tot op weinige van de agterſte, waar uyt vruchten worden. Onder de ſchepzelen van de vruchten is ook een onderſcheid, want die haar kort en rond vertonen vallen af, maar de lankwerpige en toegeſpitſte, komen tot perfectie.

De vruchten zyn de grootſte en langſte houwen, die men ooit van eenig gewas gezien heeft, drie en vierdehalf voeten lang, vyf vingers breed, aan beyde eynden rond, voorts plat, overdwers in verſcheide voorens gedeeld, en tuſſchen dezelve bultig naar het getal der boonen, die daar in leggen, aan de kanten digt gezoomd, ſommige regt, ſommige gekromd als een Sabel, ten hoogſten twee of drie by malkander, hangende hoog aan de boomen, zoo dat men ze van verre zien kan, als of men lange kambuysjes in een winkel zag hangen.

Ider houwe heeft een dubbelde ſchorſſe, de eerſte en buytenſte is dik, groen, en hardachtig, die zich van de binnenſte ſepareerd, als de houwen ryp werden, en haar opwaarts t'ſamenrold, de tweede of binnenſte is dun, vaal, of bleek-geel, hard en taay, gelyk het ſterkſte pergament, duydelyker in vooren en bulten verdeeld dan de buytenſte, en die zig nooit dan met geweld opend.

Van binnen leggen 7, 8, 9 *tot* 15 *platte en groote boonen, in de grootte en dikte van tiktakbord ſchyven, niet rond, maar wat lankwerpig en hertformig, ſommige aan de zyde wat gedrukt, na dat ze in de houwen tegens malkanderen geperſt gezeten hebben. Aan de bovenſte kant ſtaat aan ſommige een kloofje gelyk aan een hert, doch niet diep, aan zommige is in het zelve kloofje een verheven knopje te zien, daar aan een adertje ſtond, waar mede ze aan de houwe vaſt was. Als men ze eerſt opend, zo zyn de boonen bekleed met een droog pleyſter als kley, het welk zig ligt laat afwaſſchen, als dan zyn de rype boonen regt Caſtanje-bruyn, hard, en blinkende, in de midden wat verheven, en aldaar fyn geſtraald als een Zonnetje. De Amboinſche zyn twee dwersduymen lang, en twee breed, in de dikte van de voornoemde ſchyven, ſwart-bruyn, en meeſt lankwerpig. De andere in de weſterlyke delen van Indiën waſſende, zyn groter, ronder, dikker, beter geformeerd, en ligter-bruyn, maar zo glad niet als de Amboinſche, aan alle zyn de kanten dikachtig en breed, aan zommige rond, aan zommige met een vooren rondom. Onder de buytenſte harde ſchaal leyd een wit hardachtig en droog merg, gelyk in alle boonen, dat zig in twee laat delen, ſmets van ſmaak, met een kleine bitterheid, onbequaam tot eten.*

De ſubſtantie des houts van binnen is gantſch poreus, gelyk aan de Rottangs, doch wyder gegaat, waar uit ook overvloedig water vloeyd, als men ze doorkapt. De oude ſchorſſe aan den ſtam en dikke takken gewind metter tyd rode plekken, en als die wel ter Sonne ſtaan, zo ſwetenſe een helder gom uyt, den ſchoonſten bernſteen gelyk,

elegantissimo succino simillimum, si vero ultra annum conservetur, obscurum est & molle instar *Gummi Cerasorum*: Mense Decembri flores in conspectum veniunt, siliquæ vero ultra annum ex arbore dependent, atque fere nunquam decidunt nisi vi, inque deciduis cortex internus firmiter clausus est & adhæret.

Parrana nigra priori similis est modo crescendi, sed in omnibus partibus minor: Fabæ vero ejus inregulares sunt, articulum longæ, semi digitum crassæ, ac quædam quadratæ cum oris compressis, quædam vero instar semi plenæ lunæ, ad unam nempe partem planæ seu parum compressæ, ad alteram gibbosæ seu rotundæ, cunctæ autem nigræ sunt ac splendentes, ipsarumque siliquæ sunt breviores, rugosiores, pauciores que gerentes numero fabas.

Inter *Parran* species cunctæ exoticæ fabæ numerandæ sunt ex India Occidentali & Guinea deductæ, atque a *Clusio* descriptæ *libro tertio exoticorum cap.* 1, 7 & 8. sub nomine *Lobi Brasiliani ingentis*, *Fabæ arborescentis*, & *Cordis Sancti Thomæ*, quæ apud ipsum porro examinari possunt, quum illas in India Orientali non observaverim.

Nomen. Latine *Faba marina* juxta vulgarem morem. Belgice *Zee-boonen* & *Meyr-boonen*, licet cum fabis non conveniat nisi quoad ejus fructus. Latine hinc vocavi *Parranam majorem*, uti secunda species mihi dicitur *Parrana nigra* & *minor*. Malaice & Bandanice *Calembemba*, in Bengala *Killa*, in Java *Villuru*. Ternata *Oli Oli*. Macassara *Gondu* seu *Gandu*. Boega *Bambalu*. Amboinensibus planta vocatur *Parran*, quod nomen derivatur a Malaico *Parrang*, h. e. Amboinensi gladio seu acinaci, quem incurvæ quodammodo referunt siliquæ, fabæ ipsæ peculiariter vocantur *Paran hatun*. In Hitoea *Offil*. In Loehœa *Satore*. Baleya *Piccat*. Sinice *Kapihut*. Altera species Amboinensibus *Parran mette* dicitur.

Locus. Potissimum amat crescere circa litora & ripas, quibus altæ adstant arbores, ac præsertim Metrosidoros, unde & non ita mirandum est, quod ejus siliquæ putentur esse ad primum intuitum illarum arborum fructus, præsertim quum folia inter sese conveniant, uti & fructus ac semina Metrosidori cum parva Parrana quodammodo quadrant, uti id supra libro quarto fuit dictum; quumque hic flagellosus funis potissimum in vallibus & ad fluminum ripas crescat, immo plerumque in talibus arboribus, quæ præruptis & inclinantibus inponuntur rupibus circa litora, ubi & maturæ fabæ in aquam decidunt, & in litore hinc inde projiciuntur, hinc creditum fuit, fructus esse plantæ marinæ: Estque porro notus hic funis non tantum in cunctis Amboinensibus, & Moluccensibus, sed in cunctis itidem aquosæ Indiæ insulis, a Sumatra per Malaccam usque in Bengalam & Sinam australem: Inveni quoque has fabas in litore Capitis Bonæ Spei, maximæ nempe speciei, qualis in Sumatra obcurrit, unde & concludo has quoque crescere in Orientali Africæ ora.

Distinguendus est ab alio *fune silvatico* seu *Tali utan*, qui in altis crescit silvis, ac varias itidem per flagella sua connectit arbores, per quæ has quoque adscendere possumus, non autem tam mirabiles formant gyros quam *Parran*, uti & Parran non vel raro densas intrat silvas, sed tantum ipsarum oras ambit, ac præsertim ubi in quodam campo congeries arborum quarundam reperitur, quæ sibi arcte adstant.

Usus. Quondam hæ fabæ tanquam rarissimæ in Europam deducebantur, ex quibus cistulæ tabacariæ præsertim nasales formabantur, quæ ad oras argento obducebantur & connectebantur, quales potissimum conspiciuntur in Hispania, Portugallia, & Gallia, quæ forte ibi primum ex Africa delatæ fuere, quum maximæ & rotundissimæ huic præsertim conducant operi, tenues vero ac planæ Amb[illegible]enses non ita apte. Hoc autem tempore vulgares [illegible] c viles. Hunc in finem foraminulum in supremo su[illegible]co effoditur, tumque deponuntur in loco, qui a formicis maxime frequentatur, quæ internam medullam cito comedunt, vel adeo conminuunt, ut instar farinæ decidat.

In India teneræ seu semi maturæ fabæ, nondum fuscæ, sed pallide rubentes, ad caput lavandum adhibentur, quum ipsarum interna seu mollis farina cum aqua conteratur in pultem tenuem, quæ capiti inlinitur,

gelyk, doch over 't Jaar verwaard zynde, werd donker en weekachtig, het Gummi Cerasorum *gelyk. In de Maand December ziet men het bloeyen, maar de houwen hangen over 't Jaar aan den boom, en vallen schier nooit af, dan door geweld, en aan de afgevallene blyft de binnenste schorsse noch al vast gesloten.*

Parrana nigra *is de vorige gelyk aan wasdom, doch in alle delen kleinder. De boonen zyn ongeschikt, een lid lang, en eenen halven vinger dik, zommige vierkantig met ingedouwde zyden, zommige als een halve maan, te weten aan de eene zyde plat of wat ingedouwt, aan de andere bultig of rond, alle blinkende, swart, hare houwen zyn korter, rimpeliger, en hare boonen weiniger in 't getal.*

Onder de geslachten van Parran, *moet men reekenen alle de vreemde boonen uit West-Indiën en Guinea gebragt, en beschreven by* Clusius *in 't derde boek*, Exotic. cap. 1, 7, *en* 8. *onder de naam van* Lobus Brasilianus ingens, faba arborescens, *en* Cor Sancti Thomæ, *dewelke men by hem lezen mag, want ik ze in Oost-Indiën niet gezien hebbe.*

Naam. *In 't Latyn* Faba marina *na de gemeene gewoonte, en in 't Duytsch* Zee-boonen *en* Meyr-boonen, *hoewel ze met de boonen geen andere gemeenschap heeft, dan aan de vruchten. Ik hebze in 't Latyn genaamt* Parrana major, *gelyk de tweede zoorte* Parrana Nigra *en* Minor. *Op Maleyts en Bandaas* Calembemba. *In Bengale* Killa. *Op Java* Villuru. *Ternaten* Oli Oli. *Maccassaars* Gondu *of* Gandu. *Boegis* Bambalu. *Amboinsch het gewas* Parran, *afkomstig van 't Maleytsche* Parrang, *dat is een Amboinsch sweerd, of houwmes beduydende, waarna de kromme houwen enigsints gelyken. De boonen in 't byzonder hieten* Parran hatun. *Op Hitoe* Offil. *Op Loehoe* Satore. *Baleyts* Piccat. *Sinees* Kapihut. *De tweede zoorte hiet op 't Amboinsch* Paran Mette.

Plaats. *Het wast liefst omtrent de stranden en waterkanten, daar hoge boomen zyn, inzonderheid Yzer-houte boomen, daarom het zo vreemd niet en is, dat men deeze houwen voor de vruchten van dien boom aanziet, te meer alzo de bladeren malkander ook wat gelyken, als mede de vruchten en zaden van 't Yzer-hout met de kleine Parran, eenigzints overeenkomende, gelyk boven in 't vierde Boek gezegt is, dewyl ook dit touw meest in Valleyen en aan de waterkanten wast, ja gemeenlyk aan zulke boomen, die op steyle en overhangende klippen aan strand staan, alwaar de rype vruchten in 't water vallen, en als dan op strand heen en weder versmeten liggen, zoo heeft men gelooft, dat het een zee-gewas zy; voorts is ze bekend niet alleen in alle Amboinsche en Moluxe, maar alle andere Eylanden van Water-Indiën, van Sumatra door Malacca tot in Bengala en zuyder-Sina toe. Ik heb ze mede gevonden op den strand van de Cabo de Bon Esperance, te weten van de grootste zoorte, gelyk men op Sumatra vind, waar door ik gisse, dat zy op de Oost-kust van Afrika mede wassen.*

Men moet ze onderscheyden van een ander Funis silvaticus *of* Tali uran, *dewelke in de hooge bossen wast, en mede een troep boomen aan malkander vlegt, waar aan men ook de boomen kan oplopen, maar zulke wonderlyke krullen niet maakt als de* Parran, *gelyk ook de* Parran *niet zelden in het digte bosch komt, maar alleen deszelfs randen bezit, inzonderheid als hier of daar in 't veld een bosje of troep van boomen by malkander gevonden werd.*

Gebruyk. *Eertyds maakte men een groote rariteyt van deze Meyr-boonen, die men na Europa voerde om doosjes tot snuyf-tabak daar van te maken, die men dan met silver besloeg, gelyk men ze meest ziet in Spanjen, Portugal, en Vrankryk, zynde misschien aldaar eerst gebragt uit Africa, want de grootste en rondste daar toe best dienen, maar de platte en dunne Amboinsche zo wel niet. Nu ter tyd zyn ze gemeen en veragt geworden. Tot het voorschreven eynde maakt men een gaatje in het bovenste kloofje, legt ze op een plaats, daar veel Mieren zyn, die het binnenste merg uit-êten of zodanig verbryzelen, dat het als meel uitvalt.*

In Indiën worden de jonge en halfrype boonen, die nog niet bruyn, maar licht-rood zyn, gebruykt, om het hoofd mede te wasschen, het binnenste en noch weeke merg met water vryvende, tot dat het een dunne pap word, die men

nitur, quod inde egregie depuratur, præsertim a fœdis istis furfuribus, Malaice *Calamumor* dictis, quod vulgare ac frequens in India est malum, ac feminis detestabile, quæ eleganti ac splendente capillitio alioquin comuntur.

In me ipso expertus fui, quod si bis terve successive fuerit institutum, Cephalalgia inde orta fuerit, unde & suadeo, raro tantum esse adhibendum.

Plebs Baleyensis, Javana, & Sumatrensis, recentes fabas carbonibus inponunt ac torrent, donec exterior dehiscat pellicula, medullamque instar Castanearum edunt, licet amaricet. Melius est, ut tostam medullam per viginti quatuor horas in aqua macerent, ac deip coquant instar oleris, si enim non rite sit præparata, caput gravat. Quidam tenera ejus coquunt instar Sajor-Bajang, seu oleris folia, ipsorumque primam effundunt aquam, quod in Hitoea vidi. Hunc in finem tales eligunt plantas, quæ in vallibus ac in ipsa crescunt terra, quum hæ folia gerant majora & latiora, ac dulcioris sint saporis, acidula nempe, instar foliorum Metrosidori, notandum enim est, hæc folia inter sese quodammodo varia esse, quædam enim oblonga sunt & ampla, multosque gerunt foliosos petiolos in ramulis, alia breviora sunt & rotundiora, pluresque aliæ obcurrunt varietates vix notatu dignæ.

Succum ex dissectis ramis exstillantem potant Amboinenses cum Saguero contra abdominis tormina: Ejus vimina seu flagella raspata, & in aqua conquassata instar saponis spumescunt, qua vestes & capillitium lavare possumus, quod apud Ternatenses in usu est. Minor nigra species nullum peculiarem ac notum habet usum.

In Macassara in hoc fructu *Mestica* seu *Parranites* reperitur eandem cum fructu formam habens, sed quodammodo minor est, rotundior, ac hilo destituta, ab utraque autem parte & in medio protuberat, ex nigro fusca est & dura instar cotis, uti & aurum atque argentum ad illam explorari potest: Macassarenses illam æneo cingunt vinculo, atque ad corpus cum aliis mesticis gerunt, ut felices sint in bello, licet sine ratione & experientia. In sexto nostro libro de animalibus describitur sub nomine *Paranites*.

In *Hort. Malab. part.* 8. *Tab.* 32, 33, & 34. *Faba marina* describitur sub nomine *Perim-Kaku Valli*. Portugallice & Belgice *Gairo*, sed Amboinensis nostræ siliquæ non ita sunt incurvæ & intortæ, quam ibi in figura exprimitur, nec nostra *Parranga* tantum format stipitem, qui per quatuor vel quinque viros vix ulnis complecti potest, ni modo sit error interpretis, qui forte determinare voluit, quod ejus stipes sit quatuor vel quinque ulnas longus, nec nostra planta purgantes possidet virtutes, quantum mihi notum est. Quidam vero incolarum experti fuere, quod semi matura ac mollis fabarum medulla recenter contrita, & cum aqua propinata vomitum causset, ac proinde optimi sit usus in Cholerica passione, uti & si quis a noxio quodam cibo sit anxius, ut hunc vomitu rejiciat, qui stomacho nocet, alii quoque gloriantur sese expertos fuisse, simili modo adhibitam ipsarum medullam Macassarensium toxicum enervavisse, quod per deleteria tela corpori inmittitur.

men dan op 't hoofd smeerd, het welk daar van treffelyk gereynigd word, inzonderheid van de afzienlyke schubben, in 't Maleyts Calamumor *genaamt, eene gemeene plage in Indiën, en aan het Vrouw-volk afzienlyk, die met een swart glinsterend haayr moeten pronken.*

Ik heb aan my ervaren, dat het tot twee a driemaal kort na malkander gebruykt zynde, eenigzints hooft-pyn veroorzaakte, derhalven ik rade, dat men het niet dan altemet gebruyke.

Het arme Volkje op Bali, Java, en Sumatra, braden de versche boonen op kolen, tot dat de buytenste schaal afspringe, en eten de kern als Castanjen, hoewel het noch al bitterachtig is. Beter doenze, als zy de gebradene beesten een etmaal in water weken, en daar na koken als ander moeskruyd, want als zy niet wel uitgewerkt zyn, bezwaren zy het hoofd wat. Zommige nemen ook de jonge bladeren, en kookenze als Sajor Bajang, *het eerste water weg gietende, gelyk ik op Hitoe gezien hebbe. Hier toe verkiezen zy zodanige planten, die landwaart, en in de Valleyen wassen, dewelke grotere en bredere bladeren hebben, oak zoeter van smaak zyn, te weten smets, gelyk die van het Yzer-hout; want het staat te merken, dat deze bladeren eenigsints verandering onder malkanderen hebben, zynde zommige lankwerpig-breed, en veele geblade steelen aan hare takken, andere zyn korter en ronder, en misschien van meer veranderingen, die niet de pyn waard zyn om aan te teykenen.*

Het zap uit de doorgekapte takken vloeyende, drinken de Amboinezen met Saguweer tegens het buyk-krimpsel, de zeelen geraspt en in water gerammast, schuymen gelyk zeep, waar mede men ook de klederen en 't hooft wasschen kan, by de Ternatanen gebruykelyk. De kleine swarte zoorte heeft geen bekend gebruyk.

Op Maccasser werd in deze vrucht een steen gevonden of Mestica, *van dezelfde fatzoen als de vrucht, doch wat kleender, ronder, en zonder keep, te weerzyden in de midden uytpuylende, swart-bruyn, hard als een toetssteen, gelyk men ook goud en zilver daar op toetzen kan. De Maccassaren vatten hem in een kopere bandje, en dragen hem aan 't lyf nevens andere Mesticas, om gelukkig in den oorlog te zyn, hoewel zonder reden en experientie. In ons zesde Boek van de Dieren werd by beschreven onder den naam van* Paranites.

In Hort. Malab. part. 8. fig. 32, 33 *en* 34. *werd de* Faba marina *beschreven onder de naam van* Perim-Kaku Valli. *Op Portugeesch en Neerduitsch* Gairo, *hoewel onze Amboinsche houwen zo krom en gedraayt niet en zyn als de Figuur aldaar uytwyst, ook zet ons Parrang ver een zo grooten stam niet, dat hem 4 a 5. man omvademen moeten, zo het maar geen abuys van den Overzetter is, dewelke misschien heeft zeggen willen, dat den stam 4. a 5. vademen lang zy, ook zyn van ons Parrang geen purgeerende kragten bekend. Doch hebben zommige van onze Inlanders ervaren, dat het half-rype en nog weeke merg van de boonen, versch gevreven, en met water ingenomen, braken verwekt, en dierhalven gebruykt wert in Cholerica Passione. Item zoo iemand zig qualyk gevoeld van eenige schadelyke kost, om door braken uyt te werpen, wat den maage hinderlyk is; andere roemen ook ervaren te hebben, dat het op gelyke manier gebruykt, het Maccassaarse spatte gift verdooft, welk door de venynige pylen in 't lyf geschoten wert.*

Tabula Quarta

Ramum exhibet *Parranæ majoris*, cum siliquis ejus & ossiculo seu *faba marina* vulgo dicta.

De vierde Plaat

Vertoont een Tak van de *groote Parang-struyk*, met deszelfs gekrulde houwen en de boon, dewelke de *Zee-boon* in 't gemeen genaamt wert.

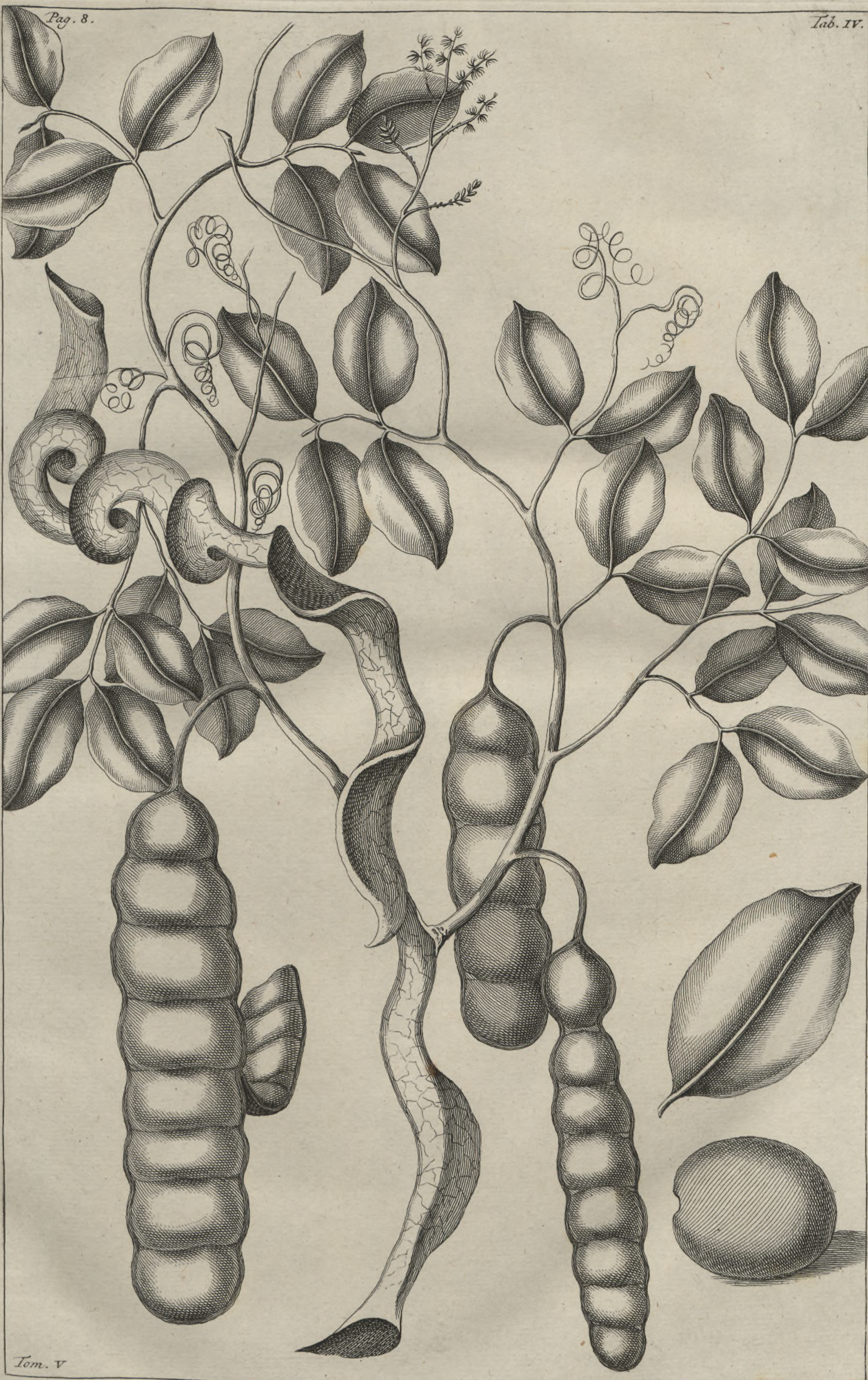
OBSERVATIO.

Hæc est *Lens Phaseoloides* foliis subrotundis, oppositis, flore spicato, pentapetalo, lobis latissimis, fructu orbiculato fusco. *Thes. Zeyl. p.* 139. & *Lens Phaseoloides*, maxima, Indica, Cassiæ foliis, semine maximo cordiformi *Breyn. Prodr.* 2. *pag.* 63. & *Phaseolus* alatus Indicus, fructu fusco, orbiculato maximo, lobis latissimis & longissimis *Herm. H. Lugd. Bat. p.* 494 &c. reliqua vide in *Thesauro meo Zeylanico.*

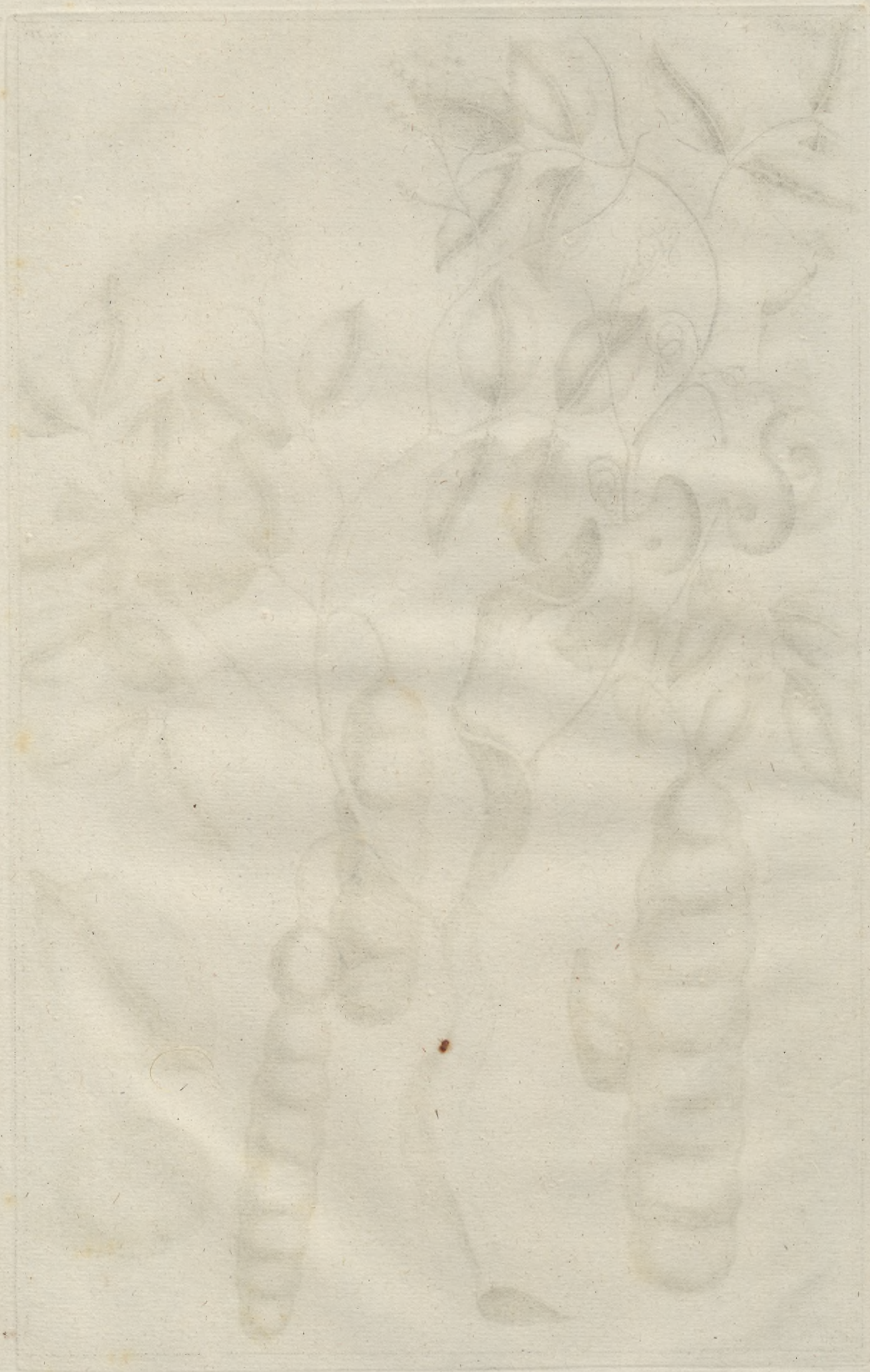
AANMERKING.

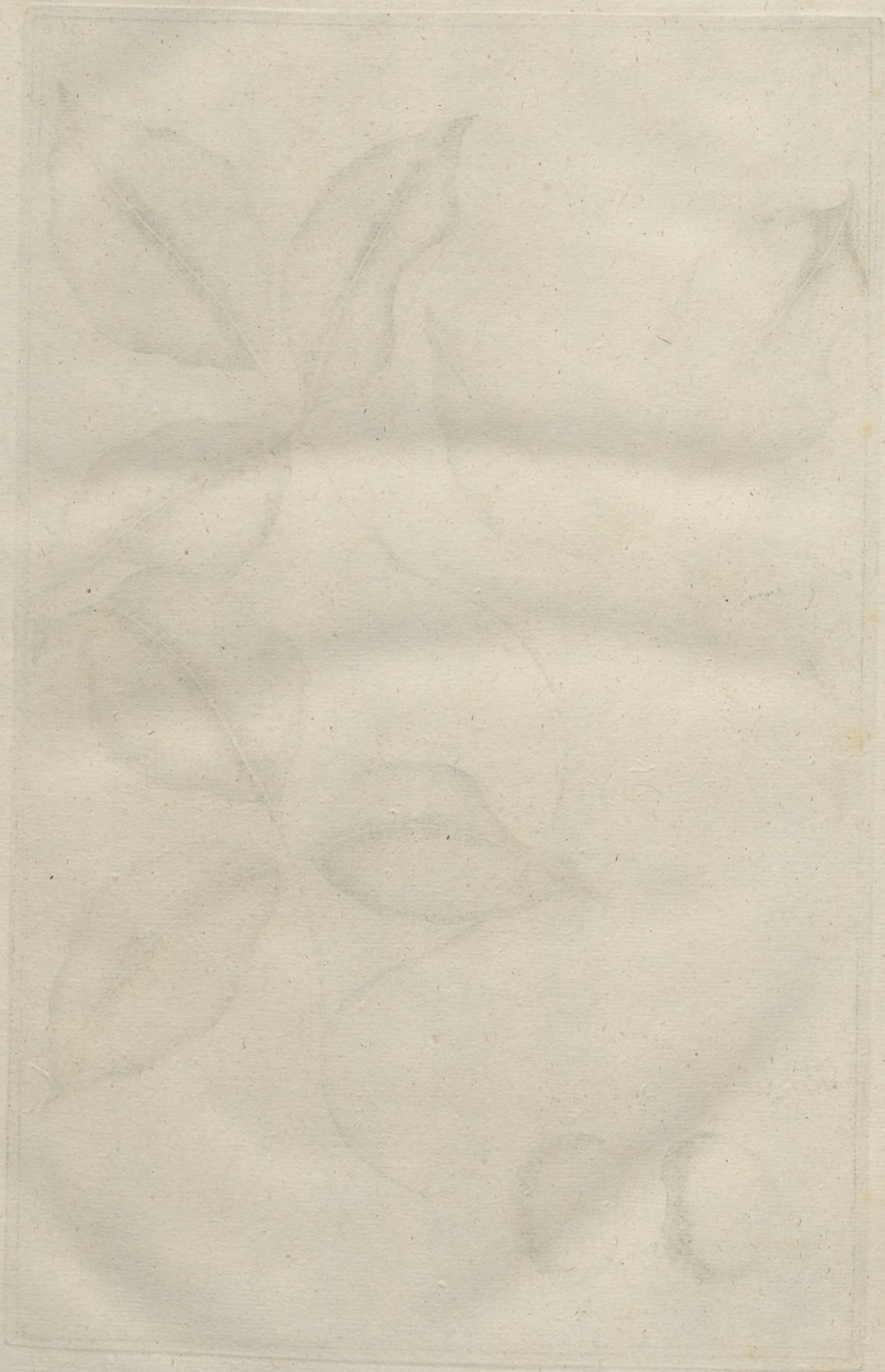
Dit is de *Lens Phaseoloides*, met rondagtige tegensgestelde bladeren, en een vyfbladige geaairde bloem, met zeer brede houwen, en een ronde bruyne boon. Van de *Thes. Zeyl. p.* 139. en de grootste *Lens Phaseoloides* van Indie, met bladen als de Cassia, en een zeer groot hartformig zaadt van *Breyne* in zyn tweede *Prodr. p.* 63. en de Indische gevleugelde *Phaseolus* ofte boon met een ronde bruyne vrucht, en zeer breede en groote houwen van *Herm.* in de *Hortus Lugd. Bat. p.* 494. het overige ziet in onze *Thesaur. Zeylanicus.*

CAPUT V.

Entada Pursaetha. DC.

Phaseolus. Burmann.

CAPUT QUINTUM.

Parrana rubra. Parran Mera.

HUjus fruticis tantum fructus noti sunt, qui melius fabas referunt quam præcedentes: Sunt vero plerumque rotundi, instar disci lusorii minoris, plani, & in medio protuberantes, coloris aliquando læte purpurei, aliquando eleganter rubri, plurimisque maculis notati, glabri, & splendentes, juxta oras sinus decurrit, interne niger, non totum ambiens fructum, sed ad quartam circiter ejus partam deliquium patiens, ubi ipsius oræ sunt glabræ, ac latus rectum est, alioquin perfecte sphærici essent hi fructus, quorum longitudo pollicis articulum obtinet, in medio minimi digiti crassitiem habent, ipsorumque putamen adeo crassum ac durum est, ut vix dissecari possint, medulla interna est sicca & dura, quæ bifida est uti in prioribus.

Hæc planta in Amboina non est obvia, sed in magna Cerama & Bourone, unde ejus fabæ per mare in hæc projiciuntur litora, quarum nuclei in horto meo plantati & progerminati longum ac rotundum produxerunt funem, vix minimum digitum crassum.

Ejus folia cum illis Phaseoli conveniunt, sed sunt minora, crassiora, & ex flavo virentia, ternata semper more Phaseolorum, mollia penitus & lanuginosa, quales & cuncti sunt petioli. Tenera folia alba erant, densa, tenuique lanugine obducta, atque instar albi serici splendentia. Longum emittebat racemum, in quo plures flores simul collecti erant, formam habentes Cephenum volitantium, coloris violacei, qui simillimus erat floribus herbæ Virginalis infra libro nono descriptæ; tandem cuncti hi flores decidebant, ac stipes peribat, quod mihi dolebat, quum varias Parrang species simul plantaveram, nec distinguere potueram, ex quonam fructu hic progerminasset.

Plures alios terræ commisi, sed non propullularunt, forte quod ipsorum fabæ nimis diu in litore decubuerant.

Circa Hilam quoque ad litus in silva fruticosa talem observavi funem, cujus folia majora, elegantiora, magisque albentia erant illis, quos plantaveram, sex septemque pollices longa, quinque lata, florumque corymbus priori similis, sed albi coloris, in quo primum squamosa & acuminata progerminant capitula uti in Virginali herba, cum cujus floribus hi quoque conveniunt, seu cum illis *Gelalæ*, qui ex quatuor petalis constant, ex albo virentibus, quorum supremum seu maximum petalum retroflexum est, bina lateralia sunt instar alarum, inter hæc inferius locatur carinæ-forme, inque hoc undecim firma continentur stamina inferius coalita.

Quivis flos concavo, viridi, & barbato insidet caliculo, atque tres pollices longus est, subtilibus ac ruffis pilis obductus, non pungentibus, idem frutex meo tempore, quum ibi morarer, nullos protulit fructus, ita ut detegere nondum potuerim, quosnam produceret fructus, juxta Hitoensium relatum rubrum Parang produceret: Quemnam porro etiam laborem apud Seramenses dein instituerim, ut fructus pro me decerperent ex tali frutice, mihique transmitterent, nullum obtinere potui, vel accepi, semper prædicantes tam raro istos obcurrere frutices. Non autem tanti interesset, licet illo destituerem, cum nullius sit usus, ni illum desiderarem in horto meo ob elegantem ejus & raram foliaturam.

Tabula Quinta

Ramum exhibet *Parranæ rubræ*, quæ vera *Phaseoli* species videtur, uti ex ejus *ossiculis* AA ac foliatura patet.

V. HOOFDSTUK.

De Roode Parran.

VAn dit gewas is nog niet meer bekend dan de vruchten, dewelke beter na boonen gelyken dan de voorgaande. Zy zyn meest rond als een dambord schyve, plat, in de midden uytpuylende, van couleur somtyds ligt purper, somtyds schoon rood, en met veele vale plekken, glad en blinkende, langs de kanten loopt een voore, die van binnen swart is, niet rondom sluytende, maar ontrent de vierdepart openlatende, daar de kanten even, en haar zyde wat regt is, anders zoudenze regt rond zyn; haar lengte is omtrent een lid van een duym, in de midden een pink dik, zoo dik en hard van schaal, dat ze qualyk door te kappen is, binnen met een droog en hard merg, dat zig in twee deeld als aan het voorgaande.

Dit gewas vind men in Amboina niet, maar wel op groot Ceram en Bouro, van waar de boonen door de Zee op deze stranden uitgespoeld worden. De korls in myn thuyn geplant en opkomende, bragten een lang en rond touw voort, schaars een pink dik.

De bladeren gelyken die van Roomsche boonen, doch zyn kleender, dikker, en geel-groen, staande altyd drie by malkanderen na de manier van boonen, gantsch zagt en wolachtig, gelyk ook alle stelen. De jonge bladeren waren wit, digt, met fyne wolle bezet, en blonken als wit zatyn. Het bragt een langen tros voort, daar aan veele bloemen by malkanderen hingen, gefatzoeneerd als Horselen, die vliegen willen, violet van couleur, zeer gelyk de bloemen van 't Maegdekruyd, hier onder in 't 9de Boek beschreven, eyndelyk vielen alle deze bloemen af zonder eenige vrucht te geven, en den stam ging uyt, het welk my speet, alzoo ik verscheide zoorten van Parran by malkander hadde geplant, en alzoo niet weten kon, waar van de opgekomene geweest zyn.

Ik heb 'er veel meer geplant, maar die quamen niet op, misschien om dat de boonen te lang op strand gelegen hadden.

Noch heb ik omtrent Hila aan strand in het kreupelbosch diergelyke touw gezien, wiens bladeren grooter, schoonder, en nog witter waren dan die ik geplant hadde, 6 en 7 duymen lang, 5 breed, den tros en bloemen de vorige gelyk, doch wit van couleur. Eerstelyk komen geschubde en toegespitste knopen daar aan voort, gelyk aan het Maagdekruyd, naar het welke de bloemen ook gelyken of na de Gelala, *gemaakt van vier blaadjes, uit den witten naar 't groene trekkende, waar van het voorste of grootste blaadje agterwaarts omgebogen is, twee staan ter zyden als wangen. Tusschen beyde leyd het onderste als een kiel, en daar inne elf styve draden, die agter aan malkanderen vast zyn.*

Ider bloem staat in een hol, groen, en gebaard kelkje, en is wel 3. duymen lang, met rosse en fyne haayren bekleed, die niet jeuken, dezelve struyk heeft ter tyd van myn residentie aldaar ook niet willen dragen, zoo dat ik niet weten konde, wat vruchten daar van zoude komen, alleenlyk naar het zeggen der Hituezen zouden de roode Parran daar aan wassen. Wat moeyte ik ook aangewend hebbe by de Cerammers, om de vruchten van den struyk zelve af te plukken, en my toe te zenden, hebbe egters niets kunnen bekomen, altyd voorwendende, dat men die struyken zoo weinig aantreffen konde. Aan het derven derzelve zoude ook niet geleegen zyn, want daar geen gebruyk by is, indien ik het niet dede om de schoone en rare bladeren derzelve in mynen thuyn te hebben.

De vyfde Plaat

Vertoont een Takje van de *roode Parrana*, welke een regte zoort van *Boonen* schynt te zyn, gelyk uyt deszelfs *harde zaaden* en bladeren blykt.

CAPUT SEXTUM.

Lobus Litoralis. Parran Kitsjil.

COnmunis *Parran* denominatio horum fruticum me vulgarem jussit sequi methodum, præcedentem nempe *Parranam rubram*, & hunc *lobum litoralem* ad *Parranas* reducere, a quibus tamen multum differunt, ac potius ad *Cacaram pruritus* seu herbam Virginalem pertinent, quæ Phaseoli species est.

Lobus litoralis est Parrana parva, ac nigra, cujus binæ sunt varietates, simpliciter nigra, ac maculata. Ejus sarmentum est longum & convolvulaceum, in litore sub arbusculis prorepens, non crasso vel annoso flagello, quo plerumque gaudent hujus libri plantæ, sed gracili quasi fune vix digitum crasso.

Ejus folia semper ternata sunt juxta Phaseolorum modum, parum oblonga, palmam circiter longa, tres quatuorque digitos lata, flava in una, ac viridia in altera specie, glabra & tenuia, siccataque, nigerrima.

Flores sunt uti præcedentis *Parranæ rubræ*, sed minores, ex albo virentes colore, Cephenem quoque referentes, supremum vero inflexum ac bifidum ipsorum petalum externe nigricat, quales & sunt binæ extremitates alarum, quivis flos tres pollices longus est.

Fructus plurimi simul dependent, suntque planæ & quadratæ siliquæ instar *Lobi Cartilaginei* a *Clusio libr.* 3. *Exotic. cap.* 9 & 10. descripti, quem eundem cum hoc *Lobo litoreo* habeo, quævis autem siliqua quatuor, quinque, ac sex pollices longa est, ultra binos lata, ab utraque parte amplo dorso notata, in quo duplex decurrit sinus, a petiolo nempe usque ad apicem, externe penitus nigra seu terrea, firmis tenuibus ac ruffis pilis sed vagis hirta, qui cortici adcumbunt, ac parvum excitant pruritum, quum alicujus cutim tangant.

Ejus oræ tenuibus sed firmis pelliculis circinnatis ac sinuosis obsitæ sunt, atque inter has tenuis decurrit sutura, juxta quam siliqua aperiri potest instar crusti, exterior vero pellicula fragilis est, seu uti *Clusius* dicit, cartilaginea, intus tres vel ad summum quatuor locantur fabæ, quot nempe isthmi externe notantur, quæ in peculiari continentur sacculo, ex alba & tenui pellicula constructo.

Fabæ sunt fere rotundæ, paulo majores biobulo Belgarum, seu instar minoris disci alveoli, in medio protuberantes, ac fere undique circa oras sulco seu hilo notatæ, in quo nervus locatus fuit, quo siliquæ fuere junctæ.

Biformes sunt, quædam enim penitus nigræ sunt, quædam hepaticæ, & in fundo nigris maculis ac characteribus distinctæ, qui tamen majorem constituunt partem ipso fundo, intus repletæ dura, alba, & sicca medulla; si autem adcurate adtendatur, comperiet quis, nigram speciem majora, & magis obscure virentia gerere folia quam maculata, uti & variegatæ fabæ quoque tenuiores ac planiores sunt, harum vero multæ sensim quoque nigrescunt.

Nomen. Latine *Lobus Litoralis*, *Clusio Lobus cartilagineus*. Malaice & Amboinice *Parran Kitsjil*, & *Parran Mette*, meliore jure vocatur *Mahoa Pantey*, seu herba Virginalis litorea.

Locus. In litore crescit sub fruticulis, arbores itidem adscendens, quum has adtingere possit; juxta *Clusii* relatum *l. c.* in insula S. Mauritii quoque cresceret.

Usus horum fructuum huc usque parum innotuit. *Clusius* putat *lobum* suum *cartilagineum* esse edulem, nullus vero horum incolarum id imitari cupit, communis enim hic opinio seu monitio est, nullas fabarum species in litore crescentes cibo esse adhibendas, quum plerumque vel ventrem vel caput conmoveant, quæ autem harum sint edules, illas loco suo conmemorabimus.

Parrana miniata similis frutex, est longa emittens, rotunda, lenta, ac pollicem crassa flagella, quibus arbores adscendit.

Cujus

VI. HOOFDSTUK.

De Strand-Peul.

DE *gemeene benaming* Parran *van deze gewassen, heeft my het gemeene gevoelen doen volgen, de voorgaande* Parranam rubram *en dezen* Lobum litoralem *onder de* Parrans *te reekenen, waar van zy nochtans veel verschillen, en veel meer onder de* Cacara pruritus *of Maagdekruyd behoren, het welk een zoort van boonen is.*

Lobus litoralis *is een kleene swarte Parran, verdeeld in twee veranderingen, enkeld-swarte en gespikkelde. Het is een lang en slingerend zeel, op strand onder het lage geboomte kruypende, met geen dikken of veeljarigen stam, gelyk dezes Boeks planten behoren te hebben, maa met een ranke touw, schaars een vinger dik.*

De bladeren staan 3. *en* 3. *by malkanderen, naar der boonen manier, wat langwerpig, omtrent een hand lang,* 3 *en* 4. *vingers breed, geel-green aan de eene, en gras-groen aan de andere zoorte, glad en dun, droog geworden zynde, pik-swart.*

Het bloeyzel is als aan de voorgaande Parrana rubra, *doch kleender, mede uyt den witten groenachtig, en een Horsel gelyk, alleenlyk het bovenste omgebogen, en in tween geklovene blaadje, is van buyten swartachtig, gelyk ook zyn de eynden van de* 2. *blaadjes aan de wangen, en ider bloem is drie duymen lang.*

De vruchten hangen veele by malkanderen, zynde platte en vierkante houwen, gelyk den Lobus cartilagineus *by* Cluf. libr. 3. Exotic. *cap.* 9 *en* 10. *beschreven, die ik voor het zelfde houde met deze* Lobo litorali. *Ider houwe is* 4. 5 *en* 6 *duymen lang, meer dan* 2. *breed, aan wederzyden met een breeden rug, daar aan een dubbelde kam staat, van de steel tot de spits toe gaande, van buyten gantsch swart of aardverwig, met styve, fyne, en rosse haayrtjes ydel bezet, tegens de schaal aanleggende, en een kleen jeuken veroorzakende als zy iemand op de huyd komen.*

De kanten zyn dunne doch styve velletjes, gekruld, en met bogtjes, en tusschen dezelve is een fyne naad rondom gaande, langs dewelke men de houwen openen kan, gelyk een pasteyken, zynde de buytenste schelle bros, of gelyk Clusius *zegt, kraakebeenachtig, binnen leggen* 3. *of ten hoogsten* 4. *boonen, zoo veel bulten van buiten te zien zyn, t' zamen in een byzonder zakje van een wit en dun velletje gemaakt.*

De boonen zyn ten naasten by rond, wat grooter dan een Hollandsch dubbeltje, of als een kleine Dambord-schyve, in de midden wat uytpuylende, en schier rondom aan de kanten met een voore of geute omgeven, daar in de zenuwe gelegen heeft, waar mede zy aan de houwen vast waren.

Zy zyn van tweederley fatzoen, want zommige zyn geheel swart, zommige leververwig, op den grond met swarte plekken en Characteren, welke egter meer zyn dan de grond, binnen met een hard, wit, en droog merg uytgevuld, als men naauw oplet, zal men bevinden, dat de geheele swarte zoort grooter en donker groender bladeren heeft dan de geschilderde, gelyk de geschilderde boonen ook dunder en platter zyn, doch veele van dezelve worden metter tyd ook swart.

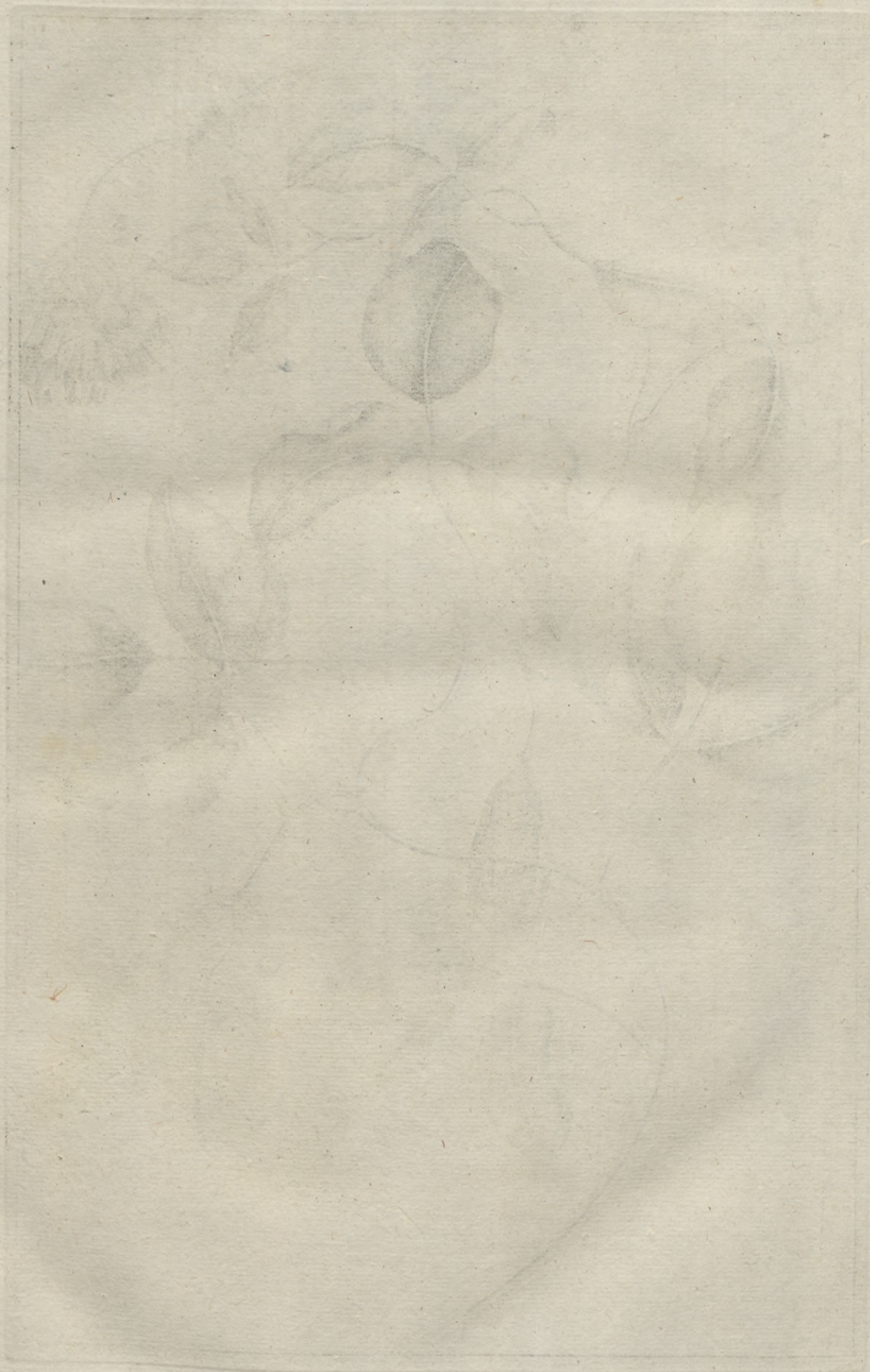
Naam. *In 't Latyn* Lobus litoralis, *by* Clusius Lobus cartilagineus. *Op Maleyts en Amboinsch* Parran Kitsjil *en* Parran Mette: *beter noemd men ze* Mahoa Pantey, *of Strand-Maagdekruyd.*

Plaats. *Het wast op strand onder de lage ruygte, ook de boomen oplopende als het dezelve vind. Na 't schryven van* Clusius loco citato. *zoude het ook op 't Eyland Mauritius wassen.*

Gebruik. *Tot noch toe is van deze vruchten geen gebruyk bekend.* Clusius *houd zynen* Lobus cartilagineus *wel voor eetbaar, doch niemand van deze Inlanders wil hem zulks nadoen, want men houd alhier voor een gemeene waarschouwing, dat men geenderley boonen-zoorten op strand wassende, ligt tot de kost gebruyken moet, om dat zy gemeenlyk of den buyk of het hoofd beroeren, welke nu daar van eetbaar zyn, zullen wy op zyn plaats aanwyzen.*

Parrana miniata *is een diergelyk gewas, met ronde, duym-dikke, lange, en taaye ranken de boomen opklimmende.*

Blade-

Mucuna gigantea. DC.

Cujus folia ac flores cum illis priorum conveniunt, hujus vero paulo majora sunt, glabra, & ex nigro virentia, ternata quoque, longisque petiolis insidentia, & ample distantia.

Flores, uti dictum est, quoad formam cum illis præcedentium conveniunt, sunt autem læte rubri seu minii coloris, decem autem ipsorum stamina alba sunt cum antheris nigris; caliculus, cui flos insidet, virescit, & instar serici splendet. Ejus fructus nondum vidi, quum hic frutex raro obcurrat, atque unicum tantum observavi in Hitoea circa fluvium *Wackabuli.*

Lobus hic *litoralis* in *Hort. Malab. part.* 8. *fig.* 36. describitur nomine *Kaku Valli.* Portugallice *Faba Coseira.* Belgice *groot Maagdekruyd.* Amboinensis vero planta non ita pilosa est, ejusque virtutes Medicinales vide in *H. Malab. l. c.*

Bladeren en bloemen zyn van maakzel als de voorgaande, de bladeren zyn wel zoo groot, glad, en swartgroen, 3. *by malkanderen, op lange steelen aan dezelve wyd van malkander staande.*

De bloemen zyn, als gezegt, van maakzel als de vorige, ligt scharlaken of menie-rood, maar de 10. *binnenste draden zyn wit met swarte noppen. Het kelkje, daar de bloem in staat, is groenachtig, en glimd als zatyn. De vruchten heb ik daar aan nog nooit gezien, want den stok word weinig gevonden, en ik hebbe maar een aangetroffen op Hitoe, omtrent de Rivier* Wackahuli.

Deze Lobus litoralis *werd beschreven in* Hort. Malab. part. 8. fig. 36. *onder den naam van* Kaku Valli. *Op Portugeesch* Faba Coseira. *In 't Neerduyts* groot Maagdekruyd, *doch de Amboinsche heeft zoo veel niet van de haayrtjes, en de Medicinale krachten daar van ziet* loc. cit.

Tabula Sexta

Ramum exhibet plantæ, quæ *Lobus Litoralis* Rumphio dicitur, ac vera *Phaseoli* species est.

De zesde Plaat

Vertoont een Tak van een Plant, welke de *Strand-Peul* van *Rumphius* genaemt wert, en een regte zoort van *Boonen* is.

OBSERVATIO.

Hæc est Phaseolus Indicus, siliqua cartilaginea, rugosa, fusca, duplici crista sinuosa donatus *Cat. H. Amst. p.* 276. & *Plukn. Almag. Bot. p.* 292. & Phaseolus Indicus siliqua majore pungente *Commel.* in notis ad *H. Malab.* & *Fl. Malab. p.* 53. ubi vide reliqua; uti & in *Thes. Zeyl. p.* 191. ubi vocatur Phaseolus Indicus, lobis villosis, pruritum excicantibus. *Mus. Zeyl.* 60.

AANMERKING.

Dit is de Indische *Phaseolus* ofte *Boon* met een kraakbeenige houwe, die ruyg, ros, en met een dubbelde bogtige kam omgeven is, in de *Catal.* van de *Amsterd. tuyn p.* 276. en van *Plukn. Almag. Botan. p.* 292. en de Indische Boon met een groote stekende houwe van *Commelin* in de aantekening op de *H. Malab.* en de *Fl. Malab. p.* 53. alwaar het overige ziet, als mede in de *Thesaur. Zeylan. p.* 191. alwaar ze genaamt wert *Indische Boon* met ruyge houwen, die jeuken verwekken van het *Mus. Zeyl. p.* 60.

CAPUT SEPTIMUM.

Funis Gnemoniformis. Taii Gnemon.

TAli Gnemon silvestris quoque funis est, ultra pedem vel crus crassus, cujus inferior & longissimus stipes terræ incumbens sæpe magnis gyris serpentis in modum, paucisque porro flagellis arbores adscendit, quæ in ampla distincta sunt genicula, undique protuberantia uti in *Gnemone arbore.* Interstitia autem ex rotundo parum compressa sunt, atque in plana parte sulco quoque notata.

Trunci cortex crassus est, glaber, siccus, viridis, & muscosus, flagellorum fuscus. Folia in articulis bina sibi sunt obposita, rara & vaga, illis Gnemonis arboris similia, sed majora, crassa, glabra, ex nigro virentia, & splendentia, illis *Tapanawæ* similia, juniorum octo & novem, vetustorum fruticum sex & septem pollices longa, binos & binos cum dimidio lata, superius latissima, in obtusum apicem desinentia, ipsorum venæ transversales subtiles sunt & arctæ, uti in Caryophyllis, cunctæque in sinum excurrunt, qui cum oris paralelus est.

Fructus magis cum illis Gnemonis conveniunt, quam reliquæ hujus plantæ partes, sunt autem plerumque majores, forma majorum glandium, sed cupula destituuntur, tres digitos transversales longi, tenuique obducti carne, quæ facile decidit, quum sit siccus ac fragilis, tumque restans fructus oblonga nux est ejusdem longitudinis, ultra digitum crassa, ab utraque acuminata parte, externe duro & sulcato putamine obducta, in quo quatuordecim acuti sulci adparent per totum decurrentes fructum, atque inter tales binos sulcos alii minores observantur, sed non eo usque excurrentes, coloris hepatici.

Sub hoc lignoso putamine oblongus locatur nucleus in rotundos desinens fines, externe glaber & gilvus, interne albus, siccus, & durus instar Gnemonis, nuces hæ carne sua obductæ raro conspiciuntur, quum funes hi altissimas adscendant arbores, ubi tam diu dependent, donec exterior caro computruerit, tumque sulcati decidunt fructus, inque supremo apice in binas dehiscunt partes, ubi longus provenit surculus seu germen, quod in novam excrescit arborem.

Ejus

VII. HOOFDSTUK.

De Gnemon-vormige Touwe-Struyk.

TAli Gnemon *is mede een woeste touw, ruym een been of dye dik werdende, met den onderstẽn en zeer langen stam op de aarde leggende, dikwils met groote bogten als een Slang, en voorts met weinige ranken de bomen oplopende; zy zyn in wyde leden verdeeld, die rondom uytbuylen, gelyk aan de* Gnemon-boom. *De tusschen-plaatzen zyn uyt den ronden wat gedrukt, en aan de gedrukte zyde met een vlakke geute of voore.*

De schorsse des stams is dik, effen, droog, groen, en moschachtig, aan de ranken bruynachtig. De bladeren staan aan de leden 2. *en* 2. *tegen malkanderen, met weinige en ydele paren, die van den boom* Gnemon *gelyk, doch grooter, dik, glad, swart-groen, en glimmende, die van* Tapanawa *gelyk, aan de jonge* 8. *en* 9. *aan de oude* 6. *en* 7. *duymen lang,* 2. *en* 2½ *breed, na voren toe breedst, met een stompe spits, hare dwers-aderen zyn fyn en digt, gelyk aan de Nagelbladeren, eyndigen haar ook alle t' zamen in een soompje, het welk met de randen paraleel loopt.*

De vruchten gelyken meer na de Gnemon, *dan de andere delen van deze plante, doch zyn doorgaans grooter, in gedaante van groote Eekelen, doch zonder huysjes,* 3. *dwersvingers lang, met een dun vleesch bekleed, het welk ligt afvald, om dat het droog en bryzelig is, en dan blyft de resterende vrucht een lankwerpige note in dezelfde lengte, en ruym een vinger dik, agter en voren toegespitst, buyten met een harde en geribde schale bedekt, waar aan men* 14. *scherpen ribbe ziet, van het eene eynd tot 't ander gaande, en tusschen beyde noch enige kleendere, die niet doorgaan, leververwig van coleur.*

Onder deze houtachtige schale leyd een langwerpige korl met ronde hoofden, van buyten effen en vaal, van binnen wit, droog, en hard gelyk Gnemon, *deze nooten met haar vleesch omgeeven ziet men zelden, om dat haare touwen hooge boomen oplopen, daar zy zoo lange hangen, tot dat het buytenste vleesch afgerodt is, als dan vallen de geribde vruchten om leeg, bersten aan 't voorste eynde in tweën, waar uyt een lange scheute komt, die tot een nieuwen boom word.*

Ejus lignum internum est spongiosum, vagisque ex poris constat, atque ex trunco succum emittit tenuem, viscosum, ac læte rubentem, ex flagellis autem, si dissecentur, lympida exstillat lympha.

Nomen. Latine *Funis Gnemoniformis.* Malaice *Tali Gnemon.* Amboinice in Hitoea *Walisoa*, in Leytimora *Warisoa*, erronee *Soa wale*, & *Soa abbal*, quæ nomina sequenti competunt plantæ. Macassarice *Culang besaar.*

Locus. In altis crescit montibus, atque ibi in silvis desertis sed non copiose, fructus ejus huc & illuc projecti inveniuntur, quum magnam Hitoes viam permeamus, quidam etiam in litus per flumina deferuntur.

Usus. Penuriæ tempore decidui colliguntur fructus, qui sub cineribus calidis torrentur, donec exterius dehiscat putamen, ac depurati nuclei instar Gnemonum eduntur, sunt autem lenti, nec grati saporis. Ejus flagella, non ultra digitum crassa, adhibentur instar illorum *funis quadrifidi*, ex quibus restes formantur, quibus nassæ in mare demittuntur. Tenera flagella, quæ nondum folia produxerunt, in tenuia finduntur loramenta, atque in fumo conservantur, quibus hamos cum restibus nectunt & adligant. Quum fructus in terram prolapsus putrescat, atque germen emittat, exterius putamen semi decidit, internusque nucleus integer remanet, in summa parte progerminans, tumque optime glandem refert Europæorum.

Het hout is van binnen spongieus, wyd gegaat, en geeft uyt den stam een dun kleverig en lichtrood zap, maar uyt de ranken een weinig klaar water, als men ze doorkapt.

Naam. *In 't Latyn* Funis Gnemoniformis. *Op Maleyts* Tali Gnemon. *Amboinsch op Hitoe* Walisoa, *op Leytimor* Warisoa, *qualyk* Soa Wale *en* Soa abbal, *welke namen de volgende toekomen. Maccassaars* Culang besaar.

Plaats. *Het wast in 't hooge gebergte in 't wilde Wout, en aldaar ook niet veel. De Vruchten vind men hier en daar versmeten, als men de groote landweg van Hitoe overgaat, zommige ook op strand door de rivieren uitgedreven.*

Gebruyk. *By hongersnood vergaderd men de afgevallene vruchten, braadze in de heete assche, tot dat de buytenste schaale berst, de schoongemaakte korls eet men als* Gnemon, *maar zy zyn taay en slegt van smaak. De ranken, die niet boven een vinger dik zyn, werden gebruykt als het voorgaande* Funis Quadrifidus *om zeelen daar van te maaken, waar mede men de Visch-fuyken of bobbers in de zee laat zinken. De jonge ranken, die noch geen bladeren voortgebracht hebben, splyt men in dunne riemen, en verwaardze in den rook, om de visboeken en hare lynen daar mede aan malkander te binden. Als de vrucht op de aarde rot, en uyt wil schieten, zoo vald de buytenste schaal half af, en de binnenste korl blyft heel, aan 't voorste eynd uytspruytende, als dan gelyken ze heel wel na een Vaderlandsche eekel.*

Tabula Septima

Ramum exhibet *Funis Gnemoniformis* cum ejus fructu integro *a* carne obducto, & ab ea denudato *b*, in quo putamen striatum seu sulcatum & acuminatum conspicitur.

De zevende Plaat

Vertoont een Tak van de *Gnemon-vormige touwe-struyk*, met deszelfs *geheele vrugt a*, zo als die nog met het Vlies bekleedt is, en *b* dezelve ontbloot; en met de gestreepte ofte gevormde en spitse schaal bedekt.

CAPUT OCTAVUM.

Gnemon funicularis. Gnemon Tali.

GNemon *tali* est frutex prorepens, cujus funis haud ultra brachium crassus est, quique, quum parum proserpsit, longe lateque in plurimos sese dividit ramos, qui iterum in articulos seu genicula dividuntur instar reliquarum *Gnemonis* specierum, præsertim vero ejus minimi ramuli, quibus folia increscunt, omnes enim hujus funis partes melius cum illis veri Gnemonis, *libro primo cap.* 58 & 59 descripti, conveniunt illis præcedentis.

Ejus folia bina sibi sunt opposita, quinque & sex pollices longa, binos & binos cum dimidio lata, firma & superne glabra, inferne paucis & sinuosis admodum costis donata.

Flores sunt virides & nodosi juli uti in *Gnemone mare*, plurimi simul in racemo congesti, qui minimum digitum longus est, & culmum crassus, ex cujus articulis seu verticillis fructus excrescunt eodem modo uti in *Gnemone femina.*

Qui ex magnis nempe dependent racemis plures simul, oblongi instar semi perfecti Gnemonis fructus, forma ovi, primo virides, dein aurantii, ac tandem minii coloris. Ipsorum baccæ binis gaudent corticibus, quorum exterior mollis est & carnosus, interior durior, ex firmis quasi pilis constans instar apiculorum squamarum Oryzæ, qui apices ingratum caussant pruritum, quum cutim tangant. Maturi nuclei amaricant, unde crudi inedules sunt, qui Decembri & Januario observantur.

Nomen. Latini *Gnemon funicularis.* Malaice *Gnemon Tali.* Macassarice *Culan.* Amboinice *Soa Wali*, & *Soa Wari*, seu *Soa Abbal.*

Locus. In umbrosis crescit vallibus & ad montium pedes, non autem in densis silvis uti præcedens. In Leytimora obcurrit post Castellum Victoriam in valle fluvii Waytombo, & circa Batu Medji.

Usus. Fructus ejus maturi aquæ incoquuntur, in Sole exsiccantur, ac parum supra ignem torrentur, donec exterius dehiscat putamen, quod facile fit, quum sit tenue,

VIII. HOOFDSTUK.

De Touwachtige Gnemon-struyk.

GNemon tali *is een kruypende heester, wiens touw niet boven een arm dik is, en naar een weinig kruypen, zig wyd en zyd in veele takken verdeeld, en dezelve in knien of leden gelyk alle zoorten van* Gnemon, *inzonderheid haare takjes, daar de bladeren aan staan, want alle delen van dit touw komen nader overeen met de regte* Gnemon, *in 't eerste Boek, cap.* 58 *en* 59. *beschreven, dan de voorgaande.*

De bladeren staan 2. *en* 2. *tegen malkanderen,* 5 *en* 6. *duymen lang,* 2. *en* 2½ *breed, styf, en boven glad, beneden met weinige en zeer bochtige ribben.*

Het bloeyzel zyn groene en geknoopte steertjes, gelyk aan Gnemon *het Mannetje, veele by malkander aan een trosje, een pink lang, een stroobalm dik; uit de werwels aan deze steerten groeyen de vruchten, op dezelfde manier als* Gnemon *het Wyfken.*

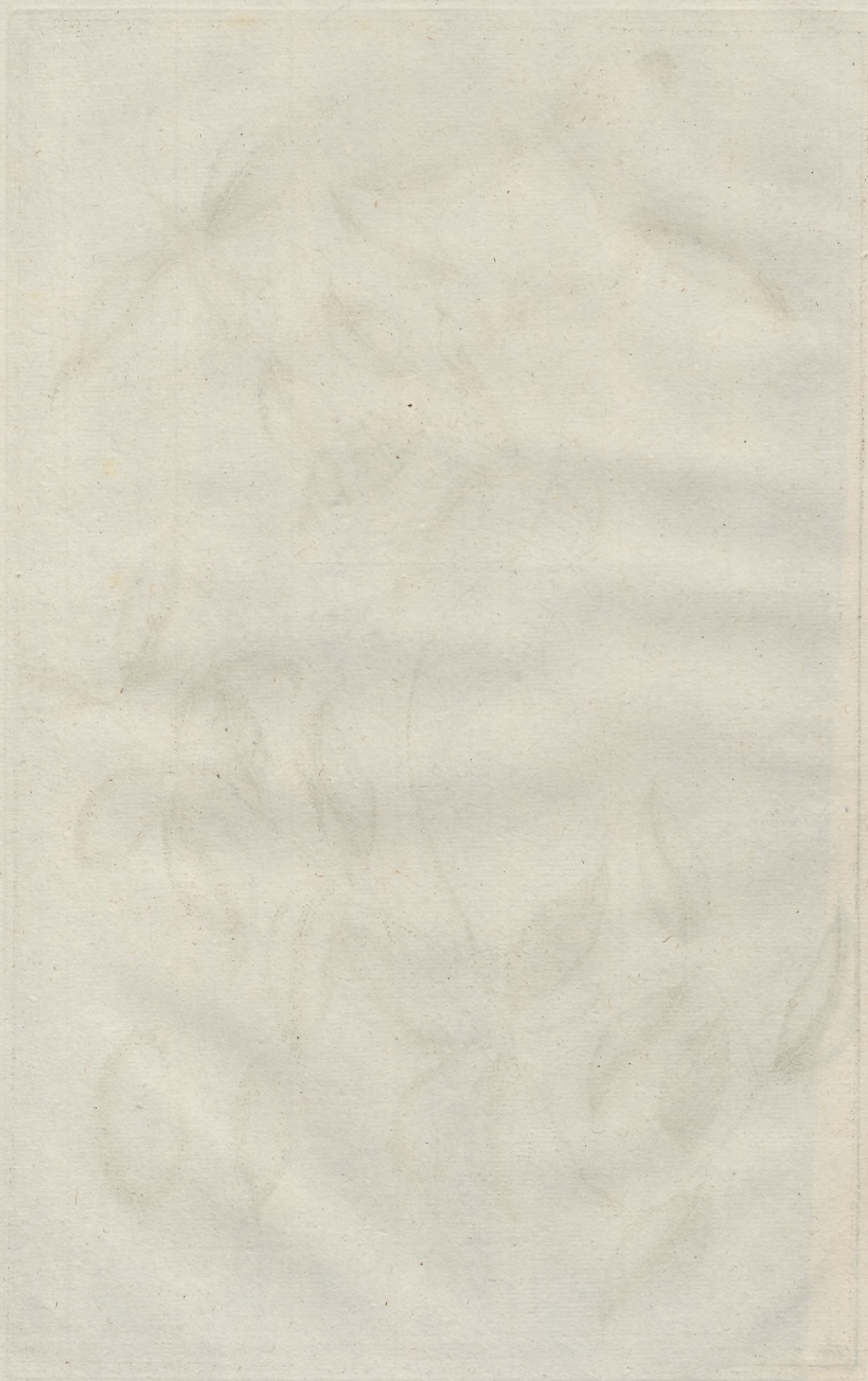
De vruchten hangen aan groote trossen, veele by malkander, lankwerpig als een half-wassen Gnemon vrucht, in gedaante van een Vogel-ey, eerst groen, daar na Oranje, en dan Menie-rood. De besiën hebben 2. *schorssen, de buytenste week en vleesachtig, de binnenste harder, van styve haayren gemaakt als de spitze van Padi-ayren, welke spitzen een moeyelyk jeuken veroorzaken, als ze op de huyd komen. De rype korls zyn bitterachtig van smaak, en daarom onbequaam raauw te eten. De rype vruchten vind men in December en January.*

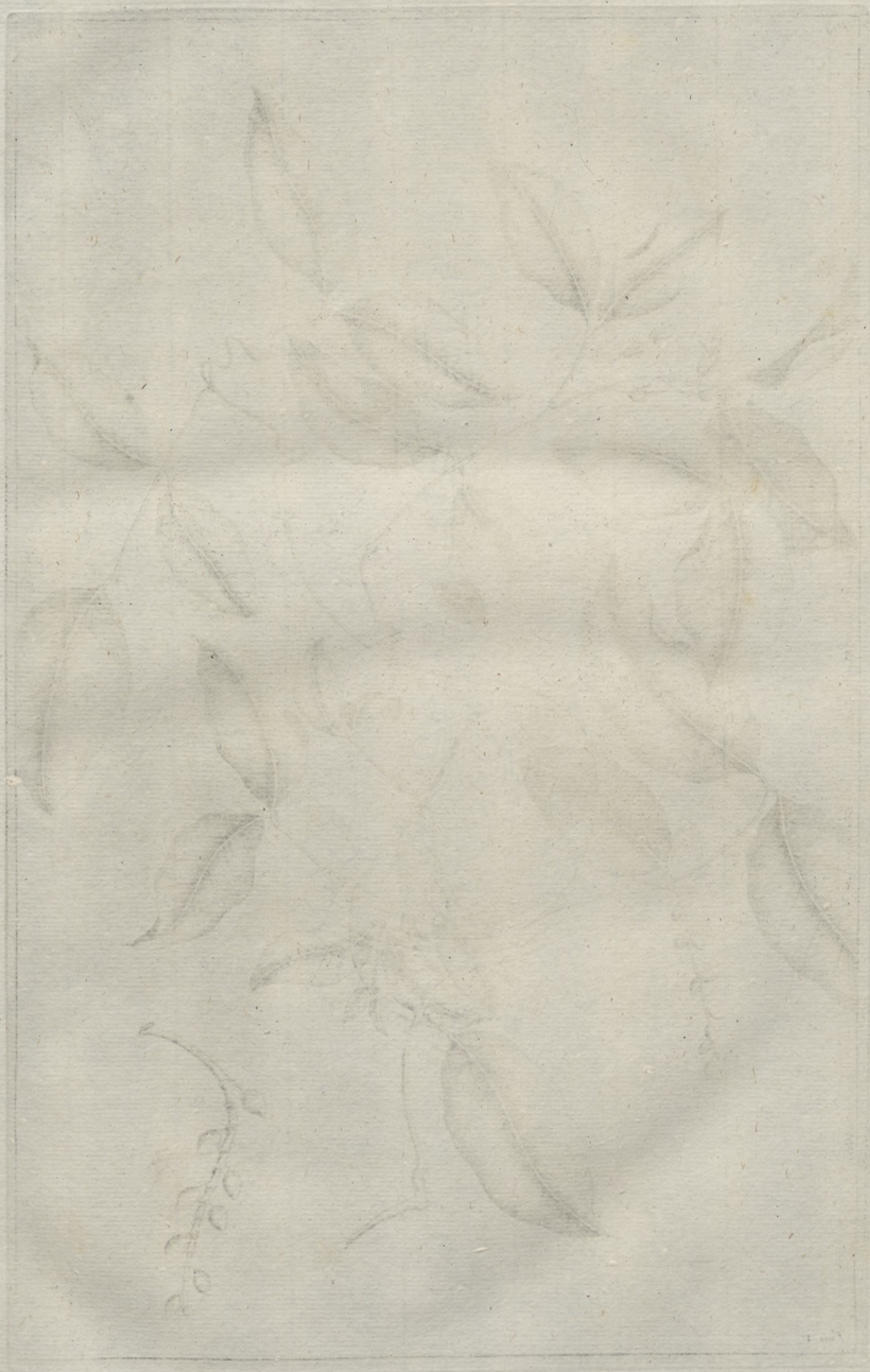
Naam. *In 't Latyn* Gnemon funicularis. *Maleyts* Gnemon tali. *Op Macassars* Culan. *Amboinsch* Soa Wali, *of* Soa Wari, *en* Soa abbal.

Plaats. *Het wast in schaduwachtige Valleyen, aan 't hangen der bergen, maar in geen dikke bosschen gelyk de voorgaande. Op Leytimor heeft men het agter het Casteel Victoria, in de Valleye van de Waytombo, en omtrent Batu Medji.*

Gebruyk. *De vruchten ryp zynde, werden in water opgekookt, in de Sonne gedroogd, en een weinig op het vuur geroost, tot dat de buytenste schaal afspringt, het welk*

Pag. 12.
Tab. VII.
b
a
Tom. V.

Thoa edulis. L.

tenue, tumque nucleus internus edulis eſt, & grati ſaporis inſtar Gnemonis domeſtici. Juniorum truncorum corticem ſumunt Macaſſarenſes, in fila ſcindunt, & in retes contorquent, tenera folia in olus ſeu Sajor quoque coquunt inſtar illorum Gnemonis.

Ula Bramin. *Oulaſſo* vel *Macuda Gangoli.* Portugallice *Fruita Pemacho.* Belgice *Harlaar* ſupra deſcriptus *Gnemon Tali* erit *Hort. Malab. part.* 7. *fig.* 22. deſcriptus.

welk ligt geſchied, om dat ze dun is, als dan is de binnenſte korl eetbaar en ſmakelyk als tamme Gnemon. De ſchorſſe van de jonge takken nemen de Maccaſſaren, ſnydenze in draden, en draayen daar hun Viſch-lynen af. De jonge bladeren worden ook gekookt tot Sajor, als die van Gnemon.

Ula *Braminees* Oulaſſo vel Macuda Gangoli. *Portugeeſch* Fruita Pemacho. *Op 't Duitſch* Harlaar, *wil 't bovenſtaande* Gnemon tali *zyn.* Hort. Malab. part. 7. fig. 22. *beſchreven.*

Tabula Octava

Ramum exhibet *Gnemonis funicularis.*

De achtſte Plaat

Vertoont een Tak van de *touwachtige Gnemon-ſtruyk.*

CAPUT NONUM.

Funis urens. *Tali Api.*

TAli Api funis eſt non ingens, attamen lignoſa & tenuia emittit flagella, dividiturque in binas ſpecies, primo in aſperam ſeu vulgarem, ſecundo in glabram.

Aſpera ſeu rugoſa *Tali Api* rotunda & recta gerit fila, digitum circiter craſſa, quorum craſſiſſima brachium circiter craſſa ſunt, atque in laterales quosdam ſeſe dividunt ramos, quibus folia inſident, quique in longas & nudas deſinunt claviculas.

Folia vero rugoſa ſunt, & ad tactum ſcabra, præſertim circa ipſorum extremitates, ita ut facile tangentem lædant vel prætereuntem, ſi inproviſo illa nudâ cute tangat, vel ſurſum fricet. Inſtar cultri ſcindunt, non quidem profunde, ſed tamen ſatis dolorifice, acſi quis ſeſe ufſerit, craſſiores vero & infimi rami glabri ſunt, & æquali cortice obducti.

Folia quodammodo cruciata ſunt, non autem directe oppoſita, brevibus in petiolis, triaque ac quatuor paria una in rachide, vulgaris formæ inſtar illorum Ceraſi, ſed breviora, quatuor & quinque pollices longa, binos lata, dura, ſicca, rugoſa, ad oras acute ſerrata, multisque parallelis coſtis donata, per quas rugoſa ſunt, hirtisque ac vix viſibilibus pilis obſeſſa in ſuprema parte, inferius enim tantum rugoſa ſunt, dentes vero ad oras, plurimi circa apicem obſervantur in ſpinulas deſinentes breves, qui inferius potiſſimum deciderunt.

Quum hæc ſpecies in ventoſis, ſaxoſis, & ſterilibus creſcat locis, ac ſæpius a ſurculis ſeu flagellis defraudetur, humilis eſt frutex, in plurimos ſeſe dividens ramos, qui longos emittunt racemos, quique in fine folioſarum rachidum excreſcunt, atque capitula gerunt vaga, viridia, & rugoſa, quæ ſeſe primo aperiunt in quatuor petala, inſtar calicis extenſa, hisce inſidet alter acutior & durior conus, paulo major grano Oryzæ gluma ſua contento, hic in binas finditur partes, ſeu duo ſegmenta dura, atque in fundo faſciculum exhibet ſtaminum minii coloris, in triangulo poſitorum, & penicillum referentium, quæ inferius connexa ſunt, aliudque ambiunt fuſcum ac ſplendens granulum, magnitudine viridis ſeminis Catjang, quod durum eſt, & interne repletum medulla alba, in qua vis ſeminalis latet.

Craſſi & perfecti funes diſſecti magnam lymphæ emittunt portionem inſtar arundinis Rottang, quæ defectu alterius potabilis eſt. Longa & aſpera flagella majora & molliora gerunt folia, vaga quoque, atque ex hisce vulneratis pallidum exſtillat lac, ſed pauca copia; Rugoſa folia ad lignum poliendum adhiberi poſſunt, quibus & Macaſſarenſes telorum vaginas lævigant.

Glabra ſpecies flagella ac folia gerit priori ſimilia, ſed non ſerrata, nec ita rugoſa, utrimque acuminata, ſubtiliores & pauciores habentia coſtas, unde nec ita ſcabra ſunt. Ipſius flagella inſtar longarum chordarum proximas complectuntur arbores & herbas, quibus firmiſſime ſeſe circumvolvunt, ac profunde has etiam penetrant, atque ab altiſſimis ramis perpendicularia demittunt flagella, quæ terram tangentia radices iterum agunt, ac latius prorepunt.

IX. HOOFDSTUK.

De brandende Touwe-ſtruyk.

TAli api *is geen groot touw, niet te min met houtachtige en dunne ranken, verdeeld in* 2. *zoorten.* 1. *Het ſcherpe of gemeene,* 2. *'t gladde.*

Het ſcherpe of raauwe Tali Api *heeft ronde rechte touwen, omtrent een vinger dik, en de dikſte als een dunne arm, die zich hier en daar in zyde takken verdeelen, daar aan de bladeren ſtaan, en daar buyten met lange en bloote ranken voortlopen.*

Deze zyn rouw en ſcherp in 't aantaſten, inzonderheid omtrent hare eynden, zodanig dat zy iemand ligt verzeeren, die onverhoeds voorby gaat, en met de bloote huyd dezelve aanraakt of na voren ſtrykt. Zy ſnyden als een mes, wel niet diep, egter redelyk ſmertende, als of men zig verbrand hadde, maar de dikkere en agterſte takken zyn effen, en glad van ſchorſſe.

De bladeren ſtaan eenigſints in 't kruys, doch niet regt tegen malkander, en aan korte ryskens, met 3. *a* 4. *paren van gemeene fatzoen als Kerſſe-bladeren, dog korter,* 4. *en* 5. *duymen lang,* 2. *breed, hard, droog, ruyg, aan de kanten ſcherp gezaagd, met veele paraleele ribben, die ze rimpelig maken, met ſteekelige en pas zienlyke haayrtjes bezet aan de bovenſte zyde, want van onderen zyn ze ſlegts rimpelig, de tanden aan de randen ziet men meeſt omtrent de ſpitze met korte dorentjes uytſtekende, en naar agteren zyn ze meeſt vergaan.*

Als deze zoorte aan luchtige, ſteenachtige, en magere plaatzen ſtaat, en dikwils van zyn jonge ſcheuten berooft werd, zoo blyft het een laage heeſter, zich in veele takken verdeelende, die lange troſſen voortbrengt. Deze troſſen zyn aan 't eynde van de geblade ryskens behangen met ydele groove en ruyge knopjes, die hun openen voor eerſt in 4. *blaadjes, dewelke uytgebreid ſtaan als een voetje. Hier in ziet men een ander ſpitzen en harden kegel, wat grooter dan een ryskorl in zyn bolſter, deze ſplyt in* 2. *harde ſchalen, en vertoond van binnen een bosje vermilioen-roode draadjes, in een triangel, in gedaante van een quasje, dewelke beneeden aan malkander vaſt zyn, en omgeven met een ander bruyn en blinkend korltje, in de grootte van een groene Catjang, hard, en van binnen uytgevuld met een wit merg, daar in de zaadkragt ſteekt.*

De dikke en volwaſſene touwen doorgekapt, geven veel waters uyt, gelyk Rottangs, dat men ter nood drinken kan. De lange en ſcherpe ranken hebben grooter en weeker bladeren, die ook ydel ſtaan, en uyt deze gequetſte ranken komt een bleeke melk, doch ſchaars. De ruyge bladeren kan men tot het ſchuren van 't hout gebruyken. De Maccaſſaren ſchuren haare kriſſcheeden daar meede.

De gladde zoorte heeft ranken en bladeren gelyk de voorgaande, doch ongezaagd, en zoo ruig niet, agter en voren gelyk toegeſpitſt, met fynder en weiniger ribben, dierhalven zo rimpelig niet. Haare ranken lopen als lange koorden door het naaſte geboomte en ruigte, daar zy haar zeer vaſt omſlingeren, diep in dezelve inſnydende, en dan van de hoogſte takken regte ranken na beneden ſchietende, en als zy de aarde raaken, weder inwortelen, en dan verder lopen.

Sauciati funes ferosum effundunt lac, atque flagella rugosa parum sunt, attamen nec urunt nec ita vulnerant quam præcedentis, qui mas habetur, atque hæc ultima species femina censetur.

Nomen. Latine *Funis urens.* Malaice *Tali* & *Daun Api.* Baleyice *Boën Api.* Amboinice *Hassat.* Ternatice *Gumi uccu.* Macassarice *Ampellas*, quod nomen etiam gerit *Folium Politorium.*

Locus. Ubique crescit ad fluminum ripas, atque in vallibus ventosis & saxosis, si vero nimis vento exponatur, nulla emittit flagella, fruticemque refert, qui *Hassat Cotel* vocatur.

Usus. Cuncti hi funes non ultra minimum digitum crassi ab Amboinensibus quotidie adhibentur ad colligendas serias, nassas, aliaque ligacula, quam lentissimi enim sunt, alii illos conligant, atque post tres dies supra ignem parum exsiccant, unde mitescunt, tumque apti sunt ad restes nassarum, alasque navigiorium connectendas.

Hujus funis maxime nociva pars sunt tenuia & semi nuda flagella, quibus rara insident folia, quæque dense obsita sunt firmis & vix visibilibus uncis, qui retroflexi sunt, cutimque lædunt, si sursum fricentur, vulnera ejus tamen non magni sunt momenti, ac sponte exsiccantur & curantur.

De gequetste touwen geven een weinig weyachtige melk van haar, de ranken zyn mede wat ruyg, echter branden noch verzeeren zy niet als de voorige, het welk men voor het mannetje houd, en dit voor het wyfken.

Naam. *In 't Latyn* Funis urens. *Op Maleyts* Tali *en* Daun Api. *Baleyts* Boën Api. *Amboinsch* Hassat. *Ternaats* Gumi uccu. *Maccassaars* Ampellas, *gemeen met het* Folium Politorium.

Plaats. *Het wast overal aan de kanten van de Rivieren, en in de Valleyen, daar het luchtig is, en steenig, maar al te luchtig staande, schiet het geene ranken, en gelykt een struyk, 't welk men* Hassat Cotel *noemd.*

Gebruyk. *Alle deze touwen niet boven een pink dik zynde, werden by de Amboinezen dagelyks gebruykt tot het binden van de Serien, bobbers, en alle andere bindwerken, want zy zyn uyttermaaten taay; andere rollenze t'zamen, en naar drie dagen houdenze die wat over 't vuur, waar door zy leenig worden, als dan zynze bequaam tot de touwen van bobbers, en de vlerken van Corre Corren daar mede te binden.*

Het zorgelykste dat van dit touw is, zyn de dunne en meest kaale ranken, daar aan nog weinige bladeren staan, want zy zyn digt bezet met styve en pas sienelyke haakjes, dewelke naar agteren zien, en de huyd verzeeren als men ze na voren strykt. De quetzuren hebben egter niet te beduyden, en men laatste van zelfs opdrogen.

Tabula Nona.

Ramum exhibet *Funis urentis* cum ejus *corymbo florifero* A separato.

De negende Plaat.

Vertoont een Tak van de *brandende Touwe-struyk*, met deszelfs afzonderlyke *bloeme-tros* A.

CAPUT DECIMUM.

Funis Papius. Papi Apepe.

HIc funis adfinis videtur *Tali Gnemoni* capite septimo descripto, uti & ab incolis cum hoc confunditur, unumque gerit nomen, malui autem hic illum tanquam peculiarem describere fruticem.

Papi ingens est funis silvestris, dividiturque in latifolium & angustifolium. Primo *Papi latifolius* ingens est funis silvestris crus circitur crassus, rotundus, & glaber, multis longis gyris per solum prorepens, arboresque itidem adscendens, tenuiora flagella pollicem crassa sunt, fusca, vere rotunda, & glabro obducta cortice, in multos articulos divisa, qui ad pedis vel ulnæ spatium distant, ac distincti sunt verticillis protuberantibus, acsi funiculi ibi essent circumvoluti, ex dissectis nullum exstillat lac, sed pauca lympida aqua. Ex verticillis istis ramuli laterales transversi oriuntur, plerumque autem ex quolibet tantum unicus, rotundus quoque, ac viridi cortice obductus, per quos magnum obcupat locum, inque his lateralibus ramulis folia locantur, per quinque sex & septem paria directe sibi obposita, ac quodammodo cruciata.

Folia hæc quodammodo cum illis Lansii conveniunt, sed crassiora & glabriora, a quinque ad septem pollices longa, binos lata, nervus medius ac laterales venæ plerumque paralelæ decurrentes parum protuberant ab utraque parte, superne nempe & inferne, inferius tamen magis acute, inque sinus ad oras concurrunt. Flores ignoti sunt.

Fructus peculiarem habent formam, sunt enim instar sacci acuti angustati, in obtusum apicem excurrentes, inferius vix digitum crassi, ac quinque pollices longi, externe virentes & glabri, ac semper bini sibi sunt obpositi, atque inferiore parte adeo adunati, ut unicum perpetuum referant fructum, in anteriore parte dorsum decurrit leve, juxta quod ma turi dehiscunt.

Fructus ipse ex crasso constat & herbaceo putamine seu cortice, qui apertus alium exhibet conum, qui in binas findi potest partes, atque externe obducitur multis, magnis, fuscis, & longiusculis squamis, quæ omnes ad inferiorem coadunantur partem, inque superiore parte, sub priore latitante, oblongum & angustum conspicitur penicillum.

Atque

X. HOOFDSTUK.

De breedbladige Papie-touw.

D*It touw schynd uyt de maagschap te zyn van* Tali Gnemon, *in 't* 7. *Cap. beschreeven, gelyk het ook by de Inlanders met het zelve vermengt wert, en een naam draagt, doch ik heb het liever alhier voor een byzonder gewas willen beschryven.*

Papi *is een groote Woutzeel, verdeeld in groot en kleenbladig.* 1. Papi *het grootbladige, is een groot Woutzeel, omtrent een dye dik, rond, en effen, met veele slangebochten langs de grond kruypende, en dan de boomen oplopende: De dundere ranken zyn een duym dik, bruyn, regt rondt, en effen van schorsse, in veele leeden verdeeld, dewelke een voet of een elle van malkander staan, en onderscheyden met uytsteekende wervels, als of 'er touwtjes om gebonden waren. Uyt den doorgekapten komt geen melk, maar een weinig klaar water. Uyt de voornoemde wervels komen de zyde-takken regt dwars, doch gemeenlyk uyt ider wervel maar een, meer rond en grasgroen van schorsse, waar door het een groote plaats beslaat, en aan deze zyde-takken staan de bladeren met vyf, zes, en zeven paren regt tegen malkander, en eenigsints in 't kruys.*

Deze zyn eenigsints de Lance-bladeren wat gelyk, doch dikker en gladder, van 5. *tot* 7. *duymen lank,* 2. *breed. De middel-zenuwe en zyde adertjes, die meest paralleel lopen, buylen ter wederzyden uyt, te weeten onder en boven, doch van onderen scherper, en sluyten haar by de randen met bogen. Het bloeyzel is onbekend.*

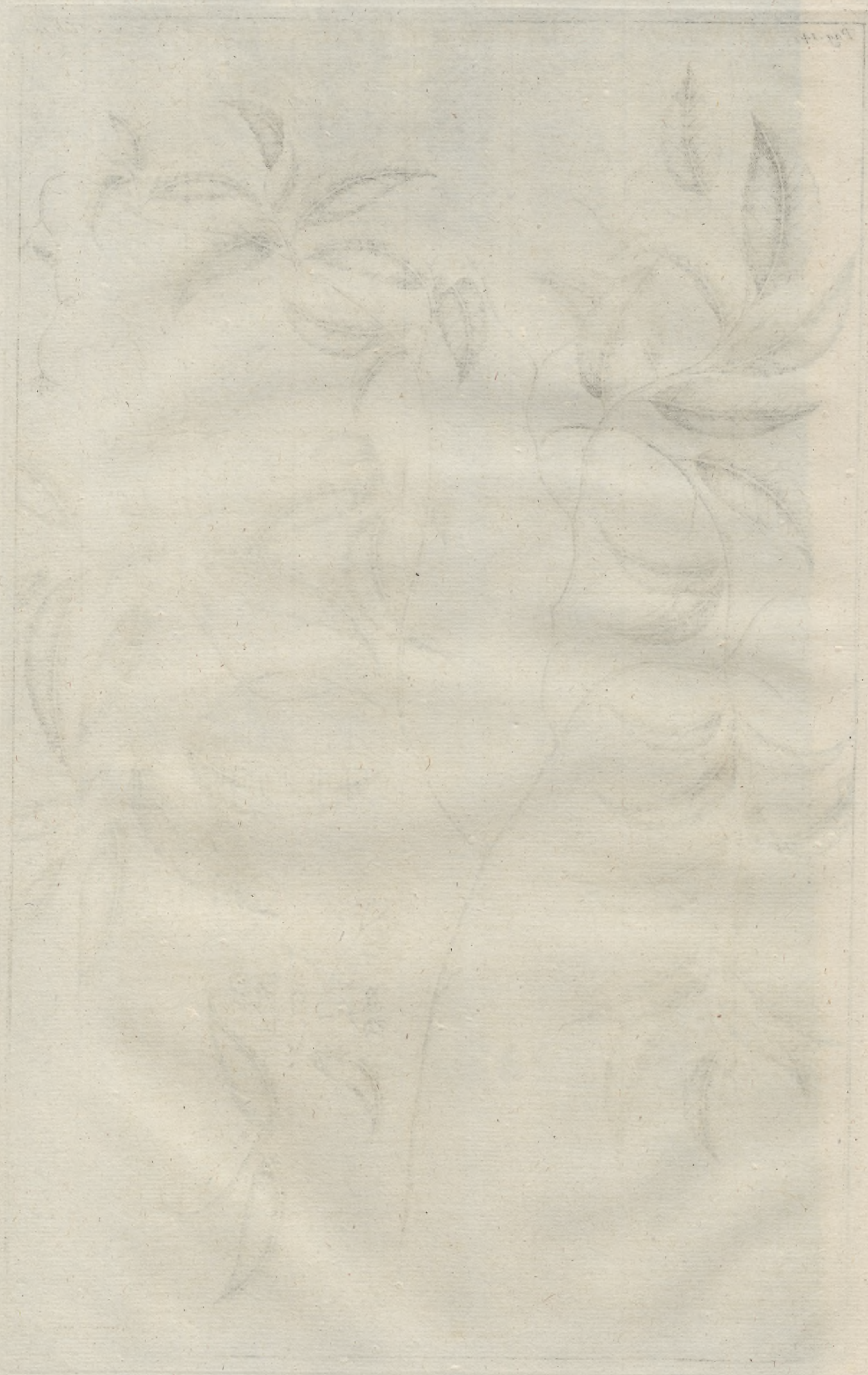
De vruchten hebben een zeldzaam fatzoen, want zy hebben de gedaante van een spits saxken met een stompe spits, achter schaars een duym dik, en vyf duymen lang, groen en glad van buyten, en staan altyd twee tegen malkander, met de billen zoo digt aan malkander, dat het een doorgaande vrucht schynd: Aan de voorste zyde loopt een donkere rugge, langs dewelke zy openbersten in de rypheid.

De vrucht bestaat uyt een dikke kruydachtige bolster, dewelke geopent zynde vertoond een anderen keegel, die zig mede in tween laat splyten, en van buyten bezet is met veele groote, bruyne, en langachtige schubben, al te zamen naar agteren gestapelt, en aan 't voorste eynd, 't welk onder de anderen schuylt, bezet met een lang en smal penceeltje.

Deze

Tragia volubilis. L.

Atque hæ plumæ ſuperius concurrunt, ibidemque acutum formant conum, inſtar albi ſerici ſplendentem, quum vero iſtæ ſquamæ parum modo tractentur, mox ſeparantur & decidunt. In toto autem fructu nullum obſervatur lac.

Trunci lignum eſt poroſum, ſtratisque ſibi incumbit, atque per ramenta ſeparari poteſt, ſed admodum lentum eſt. Ejus cortex ex tribus conſtat partibus, externo enim rugoſo ſeu fuſco cortice abraſo viridis conſpicitur, atque ſub hoc albus locatur liber, qui in tenuia findi poteſt filamenta inſtar Lini, unicaque pars eſt, quæ ex hoc deſideratur fune, ſaporis amaricantis, non tamen ingrati, fere inſtar Pulaſarii, cui hi funes adſines ſunt.

Nomen. Latine *Funis Papius*, juxta Amboinenſe vel Hitoenſe *Papi*, in Leytimora *Apipe Daun Beſaar*, ſeu *Apapa*. In Celebes ora orientali vocatur *Gambir*.

Locus. In altis creſcit ſilvis.

Secundo *Apepe* parvifolius, funis eſt rotundus, pollicem circiter craſſus, externe cinereus, ac plerumque multis punctulis notatus, nullum gerens lac vel quendam notabilem liquorem, quam lentiſſimus & flexilis, non ita protuberantia gerit verticilla, niſi ubi in laterales dividitur ramos, annuli obſcuri notantur. Laterales hi ramuli multo magis multiplicantur & dividuntur quam in priore ſpecie, quam intricatiſſimi & inregulares. Rachides culmum circiter craſſæ ſunt, ſeptemque ac novem gerunt foliorum paria, directe ſibi oppoſita, quæ glaberrima ſunt & firma, quatuor pollices longa, binosque digitos lata, ſuperne glabra, inferne ſubtiles quasdam & paucas gerunt venulas, ſaporis ex dulci & amaro mixti inſtar illius fere Pulaſarii.

Flores in parvis ac vagis progerminant racemis, qui primo parva ſunt capitula avenacea, in floſculos ſeſe aperientia albicantes ac vix viſibiles.

Fructus ſunt bina cornua recta ſeu ſacculi uti in præcedenti, ſed multo minores, tres nempe pollices longi, ſemi digitum lati, & ad oras binis acutis dorſis ſeparati, quorum bini ſemper ſibi ita juncti ſunt latiſſima parte, acſi unicus eſſet fructus, externe virentes, interne ſquamas & penicilla gerentes, inſtar præcedentis, hujus vero ſquamæ ſunt minores & rariores, ſed penicilla multo longiora ſunt. Ejus cortex multo magis fragilior eſt quam prioris, unde non aptus eſt ad fila findenda, ſed præparari oportet, uti infra indicabitur.

Nomen. Latine *Funis Papius parvifolius.* Amboinice *Papi*, & *Apepe Daun Kitsjil.*

Uſus. Latifoliæ ſpeciei flagella non ultra pollicem craſſa, magno in uſu ſunt ad ſubtilia fila ex illis præparanda, ipſorum enim internodia diſſecta ſumuntur, ipſorumque cortex exterior abraditur, donec interna alba conſpiciatur pellicula, quæ etiam abraditur cum cultro ex Bambu arundine confecto, quam tenuis requiratur, tumque in fila finditur inſtar Lini ſubtilia, atque hæc fila primo ſubtiliter connectuntur, tumque, quatuor, quinque, vel ſex ſimul contorquentur, ita ut vulgare conquiratur filum, ex quo retia formantur projectilia & excipula, in quorum parte inferiore ſemper craſſiſſima ſunt fila.

Chordulæ ſeu ſubtiles funes ex illa itidem nectuntur, præſertim in talibus retibus, quibus annuli plumbei adpenduntur. Sævi montium incolæ chordas etiam arcuum ex illa fabricant, hæc enim fila in craſſitiem formari poſſunt, quæ deſideratur, quæ vero ex radice *Varingæ parvifoliæ* fiunt, fortiora ſunt.

Parvifolius Papius hunc in finem non conducit, quum ejus cortex, uti dictum fuit, nimis ſit fragilis, defectu tamen majoris ſpeciei aliquando adhibetur, tumque ejus fruſta primum aquæ incoquuntur, ac dein raduntur ac finduntur, uti ſupra fuit dictum. Ejus tenuia flagella in ſilvis conducunt ad lignum pro foco conligandum, ad naſſas autem non adhibetur, ex interna ejus pellicula chordæ quoque contorquentur, quibus corallia adligantur.

Alia hujus porro obcurrit ſpecies, quæ rugoſior & craſſior eſt funis, punctulisque magis notatus, nulla habens verticilla, cujus ſuperiora flagella pennam craſſa ſunt cinerea quoque, & in ramulos inregulares diviſa. Quibus folia bina quoque ſibi oppoſita ſunt, ac quodammodo cruciata, & baſi fere connexa, ſex ſeptemque paria una in rachide.

Sunt

Deze penceeltjes lopen aan 't voorſte eynd t'zamen, en formeeren een ſpitzen keegel, glimmende als witte zyde, en als men de ſchubben maar een weinig handelt, vallenze van malkaar. Voorts in de geheele vrugt is mede geen melk te vinden.

Het hout des ſtams is poreus, en leydt met rollen boven malkander, laat zig ook met ſplinteren van malkander trekken, doch zeer taay. De ſchorſſe is wel van 3. *deelen gemaakt, want het buytenſte graauw of bruyne afgeſchrapt zynde, komt men op een groen, en daar onder leyt een witte baſt, dewelke zig in dunne draden laat ſplyten als vlas, en het eenigſte dat men aan deze touw zoekt, van ſmaak bitterachtig, doch niet onaangenaam, ſchier als Paluſari, van wiens maagſchap deze touwen zyn.*

Naam. *In 't Latyn* Funis Papius, *na 't Amboinſche of Hitoëze* Papi, *op Leytimor* Apepe Daun Bezaar, *of* Apapa. *Op Celebes Ooſt-kuſt hiet het* Gambir.

Plaats. *Het waſt in 't hooge Wout.*

2. Apepe *het kleenbladige, beſtaat mede uyt een ronden touw, omtrent een duym dik, aſch-graauw van buyten, en doorgaans met veele puntjes bezet, zonder melk of merkelyke vochtigheyt, zeer taay en buygſaam. Het heeft zulke uytſteekende wervels niet, behalven daar het zich in zyde-takken verdeelt, ziet men donkere kringen. De zyde-takken verdeelen zich veel meer dan aan 't voorgaande, zeer verwert en onordentlyk. De ryskens zyn omtrent een ſtroo halm dik, bezet met* 7. *tot* 9. *paar bladeren, ook regt tegen malkander, dezelve zyn zeer glad en ſtyf,* 4. *duymen lang, en* 2. *vingers breed, aan de boven zyde glad, van onderen heeft het weinige en ſubtiele ribbekens, van ſmaak uyt den zoet en bitteren gemengd, en die van Pulaſary naby komende.*

Het bloeyzel komt voort aan ydele en kleene troſjes, bezet met groene knopen, als ſpelde-hoofden, die zich in kleene en vuyl-witte bloempjes openen, dewelke men effen bekennen kan.

De vruchten zyn 2. *regte hoornen of ſaxkens, gelyk aan het voorgaande, doch veel kleender, te weten, ieder drie duymen lang, een halve vinger breed, en aan de kanten met* 2. *ſcherpe ruggens bezet, mede twee regt met de billen tegen malkander, als of het eene vrucht was; van buyten groen, van binnen met ſchubben en penceeltjes gevuld, gelyk het voorgaande, doch de ſchubben zyn kleinder en weiniger, maar de penceeltjes veel langer. De ſchorſſe is veel breekzamer dan 't voorgaande, en dierhalven niet bequaam om raauw tot draden te ſplyten, maar moet geprepareerd worden, als hier na volgt.*

Naam. *In 't Latyn* Funis Papius parvifolius. *Amboinſch* Papi, *en* Apepe Daun Kitsjil.

Gebruyk. *De ranken, die niet boven een duym dik zyn, van het grootbladige, zyn in groot gebruyk, om fyn garen daar uyt te maken, want men neemt de ſtukken van lidt tot lidt gekapt, ſchrapt de buytenſte ſchorſſe af, tot dat men het binnenſte witte velleken bekomt, het welk men dan nogmaals ſchraapt met een mes van Bamboes gemaakt, zoo dun men wil, en dan werd het geſpleeten tot draden, zo fyn als vlas. Deze draden werden eerſt ſubtiel aan malkanderen geknoopt, en dan met* 4. 5. *of* 6. *boven malkander gedraayd, dat 'er een gedwernt gaaren van wert; hier van maakt men werpnetten en ſchepnetten, altyd de dikſte draaden onderneemende.*

Chordulen en dunne touwtjes worden 'er ook van gemaakt, inzonderheid aan de nette, daar men de loode ringen aanhangt. De wilde bergwoonders maaken ook peezen daar van tot haare bogen, want men kan deze draden zoo dik maaken als men wil, doch die van de wortel van Varinga parvifolia *gemaakt werden, zyn ſterker.*

Het kleenbladig Apepe, raauw gebruykt, dient hier toe niet, om dat, als gezegt, zyn ſchorſſe breekſaam is, egter by gebrek van 't grootbladige werd het zomtyds genomen, als dan werden de ſtukken eerſt in water opgekookt, en daar na geſchraapt, en geſpleeten als boven. Zyne Chordulen of dunne ranken werden gebruykt, om brandhout in 't boſch te binden, maar tot bobbers gebruyken zy het niet. Item uyt het binnenſte velleken werden ſnoeren gedraayd, daar aan men alderhande Coralen rygt.

Noch een andere zoorte hier van heeft een ruiger en dikker touw, te weeten, digter met puntjes bezet, en zonder wervels; de voorſte ranken een ſchaft dik, zyn meede graauw en onordentlyk in zyde-ryskens verdeelt: De bladeren ſtaan meede 2. *en* 2. *tegens malkander, en eenigſints in 't kruys, ook met haare voet'es na malkander gedraayd,* 6. *en* 7. *paar aan een ryske.*

Zy

Sunt autem hæc folia firmiſſima & glabra, nullisque notabilibus venis pertexta, nervus vero medius ab utraque protuberat parte.

Totus hic funis viſcoſo refertus eſt lacte, inſtar Pulaſarii amaricante, cum cujus foliis hæc etiam conveniunt, ita ut hi bini ultimi funes ad ſpurium Pulaſarium referri poſſent, uti & in Cerama hos promiſcue & intricate vidi creſcentes, ac proinde vix diſtingui poſſint, quum nulla in illis inveniantur folia, niſi quum altas adſcenderint arbores.

Fructus in rachidum extremo provenit ſolitarius, oblongo rotundus, tres pollices longus, in obtuſum deſinens apicem, externe viridis ac parum flaveſcens. Sub craſſo ſed non duro cortice ſicca reconditur caro, in multas partes diviſa, coloris aurantii, atque cuivis parti durum adpendet oſſiculum fabaceum, per longitudinem ſulco notatus eſt hic fructus, glaber, ac maturus niger & ſplendens, interne ſiccus, albus, & turgidus; abrupta folia paucum quoque exſtillant lac. Cortex hujus funis potiſſimum ad fundas adhibetur, uti ſupra notatum eſt.

Zy zyn zeer ſtyf en glad, zonder merkelyke ribbekens, doch de middel-zenuwe buylt ter weder-zyde meer uyt.

Het geheele touw is vol kleeverige melk, en bitter als Pulaſary, waar na de bladeren ook gelyken, zoo dat men deze twee laatſte touwen voor baſtard Pulaſary zoude mogen houden, gelyk ik ze op Ceram door malkander hebbe zien groeyen, en dierhalven qualyk te onderſcheiden zyn, vermits men geene bladeren daar aan vind, als aan 't geene de hooge boomen opgelopen is.

De vrucht komt voort aan 't eynde van de ryskens, enkeld, langwerpig-rond, 3. duymen lang, in een ſtompe ſpits eindigende, van buyten groen, wat na den geelen trekkende. Onder een dikke doch niet harde ſchaal, vind men een droog vleeſch in veele klonteren verdeelt, oranje-geel, en aan ieder klontje hangt een harde korrel, als een boone, in de lengte met een doorgaande geut, en in zyn ſwartigheid glimmende, van binnen droog, wit, en uytgevuld, de afgebrookene bladeren geven ook een weinig melk van zich. Den baſt daar van werd meede tot werpnetten gebruykt, als boven ſtaat.

Tabula Decima

Ramum exhibet *Funis Papii latifolii.*

De tiende Plaat

Vertoont een Tak van de *breedbladige Papie-Touw.*

Tabula Undecima

Ramum exhibet *Funis Papii parvifolii.*

De elfde Plaat

Vertoont een Tak van de *kleynbladige Papie-Touw.*

OBSERVATIO.

Hæ binæ ſpecies veræ *Periplocæ* ſpecies ſunt, uti ex ipſarum partibus fructificationis ac deſcriptione facile patet.

AANMERKING.

Deze twee zoorten zyn waare zoorten van de *Periploca*, zoo als uyt derzelver vrucht-deelen, en beſchryving, ligt af te nemen is.

CAPUT UNDECIMUM.

Funis Cratium. Tali Racu Ceru.

HIc funis eſt tenuis, non ultra minimum digitum craſſus, ſed longo flagello tam juxta ſolum prorepens, quam arbores adſcendens, ac dependentibus fibrillis ſeſe utriſque infigens, ubi & rugoſus eſt, ſubſequentes vero ejus partes ſenſim magis magisque glabriores ſunt, ſed tribus quatuorque obſcuris ſulcis longitudinalibus diſtinctus eſt. Genicula per palmæ ſpatium diſtant, quæ verticilla mentiuntur, atque ex his laterales ramuli ſeu rachides binæ ſibi obpoſitæ excreſcunt, quibus folia inſident per quinque & ſex paria ſibi obpoſita.

Folia vulgaris ſunt formæ, inferius rotunda, ſuperius acuminata, tres quatuorque pollices longa, binos digitos lata, integra, glabra, & firma, ſubtilibus incurvisque venulis notata, inferius parum protuberantibus. Ex abruptis petiolis paucum exſtillat album lac.

In rachidum extremo flores excreſcunt, minimis ex corymbis, qui minimi ſunt, & ſordide albicantes, ex quinque incurvis petalis conſtantes, in quorum centro cavitas vacua reperitur.

Fructus bina ſunt cornua, uti in *Nummularia lactea*, minimum digitum longa, pennam craſſa, ſecundum longitudinem binis acutis dorſis notata, per quæ quodammodo plana ſunt, coloris nigri, quum matureſcant, ab interiore parte dehiſcunt, inque iis quinque vel ſeptem tenuia conſpiciuntur penicilla, inferius ſtriata, oſſiculo inſtar ſeminis Coriandri notata, quod ſemen eſt.

Superior ejus pars, ſi parum tractetur, ſeparatur inſtar plumæ albæ, ſeu flocci ſericei. Trunci lignum viret, ſubtile eſt, poriſque notatum, uti Arundines.

Nomen. Latine *Funis Cratium.* Malaice *Tali Racu Ceru.*

Locus. Circa litus obcurrit, & in minoribus ſilvis.

Uſus. Funis hic tenuis & quaſi junceus magno in uſu eſt, ad retes & naſſas connectendas, eſt enim non modo lentiſſimus, ſed etiam in aqua marina durabilior Rottanga.

Hujus

XI. HOOFDSTUK.

Het Touwgewas Cratium.

DIt is een dun touw, niet boven een pink dik, doch met een lang zeel, zoo langs de grondt, als de bomen oplopende, en met afhangende veezeltjes zich hier en daar in die beyde vaſt makende, alwaar het touw ook ruyg is.. Het volgende werd allengskens gladder, doch met drie en vier donkere groeven langs heen afgedeelt. Een hand lang van malkander ſtaan de leden, dewelke eenige wervels gelyken, en uyt dezelven komen de zyde-takskens of ryskens, twee tegens malkander; aan dezelve ſtaan de bladeren met vyf en zes paaren in ryen tegens malkander.

Het bladt is van gemeen fatzoen, agter rondt, en voren toegeſpitſt, drie en vier duymen lang, twee vingers breedt, met evene kanten, gladt en ſtyf, met fyne kromme ribbetjes, beneden wat uytſtekende. Uyt de afgebroken ſteelen komt een weinig witte melk.

Aan 't uyterſte van de ryskens komt het bloeyzel voort, aan zeer kleine troſjes, 't welk zyn zeer kleine vuylwitte bloempjes, uyt vyf omgekromde witte blaadjes gemaakt, met een ydel hol in de midden.

De vruchten zyn twee horens, gelyk aan de Nummularia lactea, *een pink lang, en een ſchagt dik, langs de zyde met twee ſcherpe ruggen afgedeelt, die ze wat plat maken, ſwart van couleur in de rypheyt, aan de binnenzyde berſten zy open, en daar in vindt men 5. en 7. ſmalle penceeltjes, agter met een geſtreept voetjen, na een Comyn-korrel gelykende, 't welk het zaadt wil zyn.*

Het voorſte een weinig gehandelt zynde, gaat van malkander, als een pluympje witte vlok-zyde. Het hout van den ſtam is groenachtig, en fyn gegaat, als Rottang.

Naam. *In 't Latyn* Funis Cratium. *Op Maleyts* Tali Racu Ceru.

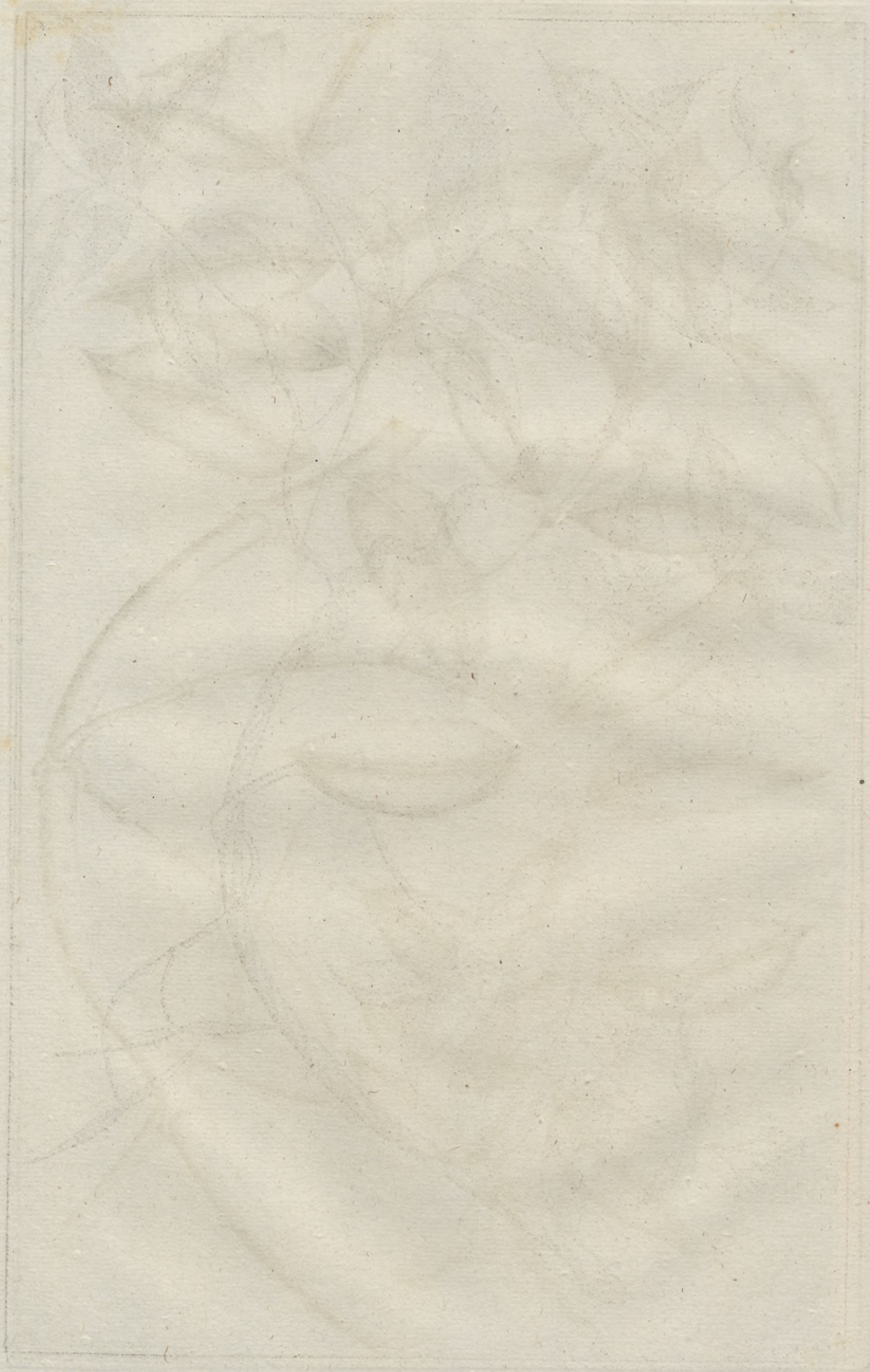
Plaats. *Men vind het omtrent ſtrand, en op ander kreupel-boſch.*

Gebruik. *Dit dun en biesachtig touw heeft een groot gebruyk om de Viſch Cerien aan malkander te vlechten, want het is niet alleen zeer taay, maar ook in zout water duurzamer dan Rottang.*

Men

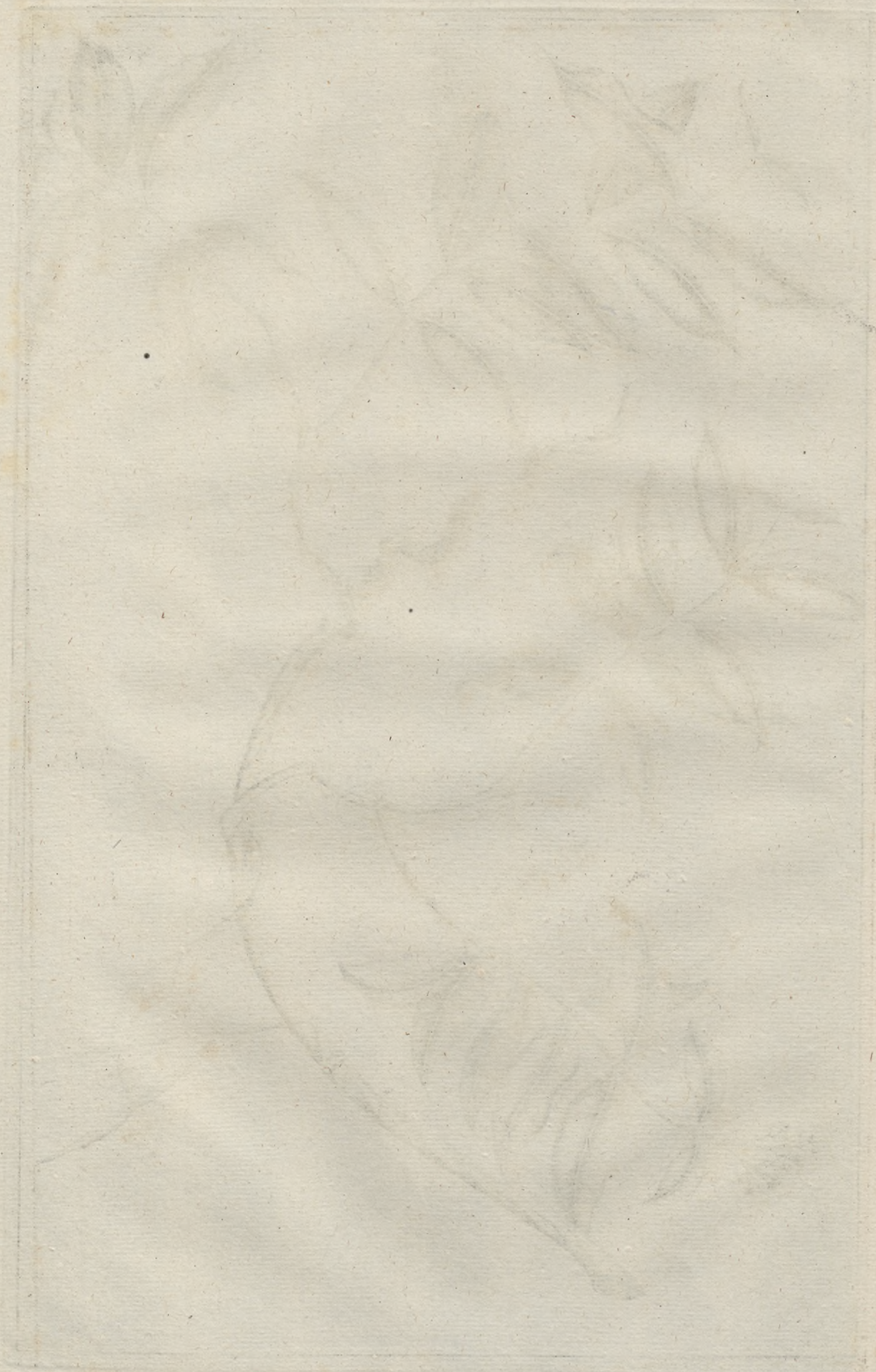

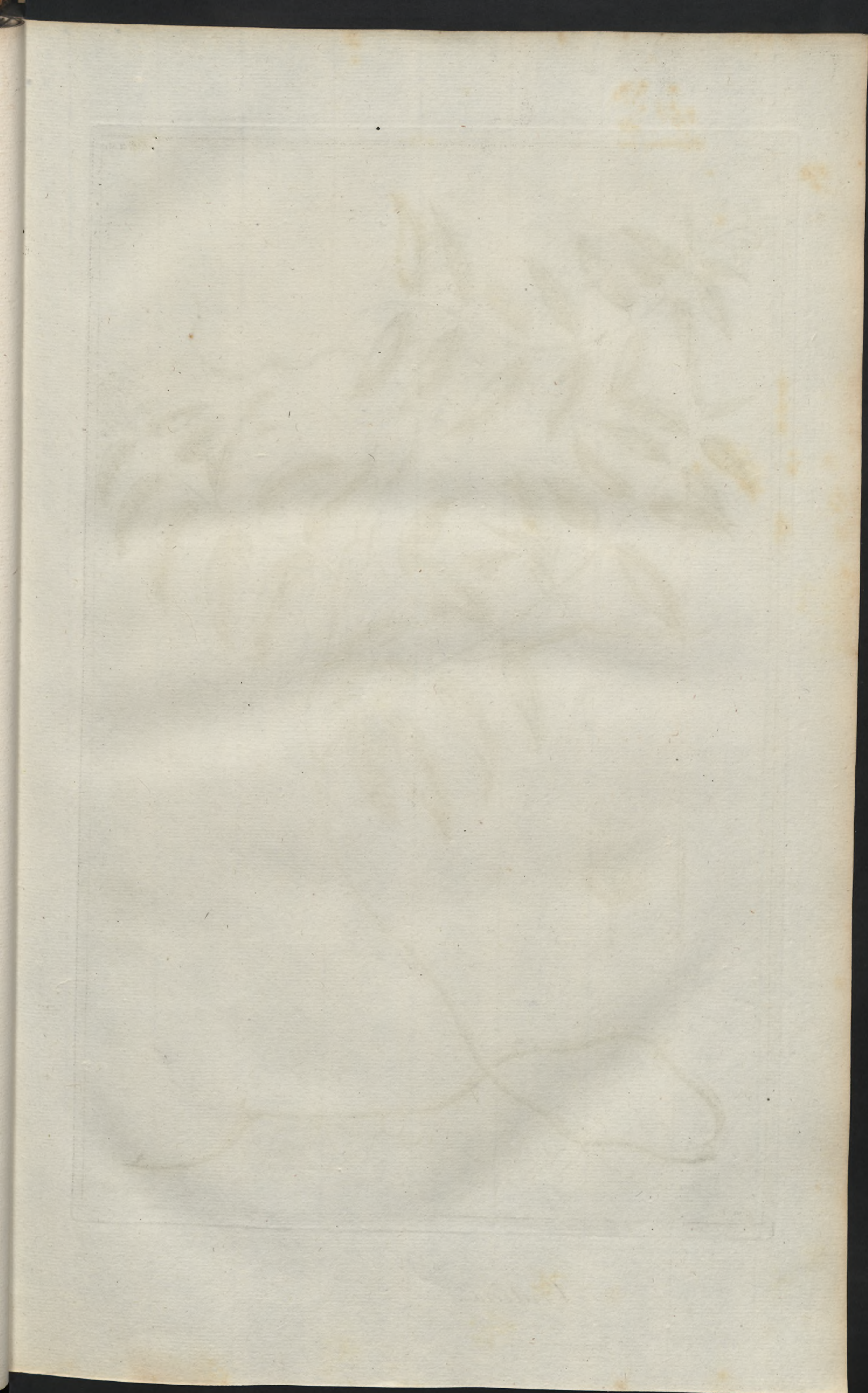
Periploca mauritiana. Poir.

Cynanchum tenellum ? Encycl.

Contorta.

Hujus & varietas reperitur inter litoreas crescens species, tenuissimis & intricatissimis flagellis instar funium sibi inmistis, quibus & folia bina sibi sunt opposita, multoque breviora illis præcedentis, abruptaque paucum exstillant lac.

Fructus bini sibi quoque sunt oppositi ejusdem formæ & magnitudinis cum prioribus, sed non nigricantes externe, non sibi adstantes sed remoti, intus multo plura inveniuntur ac breviora penicilla cum similibus seminibus sibi inpositis.

Men heeft hier van een verandering, onder de strand-zoorten groeyende, met zeer dunne ranken als seyl-garen verwerdt door malkander lopende, daar aan de bladeren ook twee en twee tegens malkander staan, en veel korter zyn dan de vorige, de afgebrokene geven ook een weinig melk.

De vruchten staan ook twee en twee by malkander, van dezelfde fatzoen en groote gelyk de vorige, dog niet swart van buyten, ook niet na malkander, maar van malkander afgekeert, van binnen vindt men veel meer, en kortere penceeltjes, met diergelyke zaden boven malkander gestapelt.

Tabula Duodecima

Funem exhibet *Ceratium* Rumphio dictum, qui itidem vera *Periplocæ* seu *Apocyni scandentis* species est.

De twaalfde Plaat

Vertoont het *Touwgewas Ceratium* by Rumphius genaamt, het welk meede een regte zoort van *Periploca*, ofte *klimmende Apocynum* is.

CAPUT DUODECIMUM.

Lacca Lignum. Caju Lacca.

INter silvestres funes quidam etiam obcurrunt, qui aromatici sunt, vel pretiosum quoddam gerunt lignum, quorum cohortem quandam producemus, omittentes lignum Sappan præcedenti libro descriptum, quod alioquin hic etiam locum obtinere posset.

Huic subcedit *Caju Lacca*, quod aromaticum & obscure fuscum est lignum instar Sanguinis Draconis, quod conligitur ex silvestri & horrendo fune silvatico, non tantum ob ejus spinas sed etiam ob densos & intricatos ipsius ramos, qui longe lateque sese extendunt, plerumque aliis incumbentes arboribus, seu potius ipsis claviculis suis firmiter adhærentes, rami enim ipsi sese non circumvolvunt.

Ejus truncus inferior decumbentem æmulatur arborem, cujus cortex rugosus admodum est ac fissus, ac præterea cariosus, foveis & cavitatibus refertus, acsi plures funes sibi essent adcreti: Ubi autem rotundus incipit esse, sese dividit longe lateque in crassos ramos, qui obducti sunt solido, glabro, & cinereo cortice, ubi spinæ sensim in conspectum veniunt, quæ in quibusdam fruticibus sunt rariores, in quibusdam adeo frequentes, densæ, & ingentes, ut vix tractabiles sint, atque hoc plerumque obtinet in ramis brachium crassis.

Hæ spinæ inæquales admodum sunt, ac reliquiæ minorum ramulorum in ordine quodam positorum, per trium quatuorve digitorum spatium distantium, quorum media digiti longitudinem habet, recta est, in obtusum desinens apicem. Post has ac transversaliter aliæ minores locantur spinæ, vix articulum digiti longæ, atque prope illorum ortum binæ tresve aliæ spinæ inæqualis magnitudinis, omnes vero rectæ sunt & firmæ instar spinarum Limonum, magisque vulnerantes, licet non adeo sint acutæ, quum pedibus calcentur, unde & hæ silvæ adeo periculosæ sunt pro deambulationibus: In reliquis ramulis, digitum modo crassis, bini tresve, immo aliquando plures excrescunt uno ex puncto ramuli, quinque, sex, & septem folia excrescunt alternata, uti in Lingoa.

Horum ramulorum quidam decidunt, alii prorepunt, & in ramos excrescunt, alii vero in spinas degenerant incurvas, quæ in teneris ramis instar hamorum aduncæ sunt, quumque hæ alium adtingere possint ramum, sese circa hunc instar claviculæ circumvolvunt, quæque miris aliquando circinnis incurvantur, & ipsum suum quasi intrant truncum, quæ in vetustis ramis in rectas istas erigantur spinas, quæque nunc simplices, nunc duplices progerminant.

Folia maxime conveniunt cum illis *Caju Lingoo*, tam quoad formam, quam quoad situm, ita ut quis diceret Caju Laccam esse speciem repentis Lingoæ: Folia vero hæc inæqualis sunt magnitudinis, plerumque vero supremum, quod in rachidibus solitarium locatur, quatuor transversales digitos longum est, binos latum, inferiora dimidio circiter minora sunt, subrotunda, tenuia, brevibusque petiolis insidentia, paucis obliquis costis donata, nervusque medius in supre-

XII. HOOFDSTUK.

Lacca-Hout.

ONder de wilde bosch-touwen of wout-zeelen, vind men ook zommige, dewelke speceryachtig of kostelyk van hout zyn, waar van wy nu een troep zullen opvoeren, overslaande het Sappan-hout, in 't voorgaande Boek beschreven, 't welk hier anders plaats hebben moeste.

Naast het zelve zetten wy het Caju Lacca, *een speceryachtig donker-bruyn hout, als* Sanguis Draconis, *het welk komt van een woeste en moeyelyke bos-touw, niet alleen wegens haar doornen, maar ook wegens hare digte en verwerde takken, die zig wyd en zyd uytbreyden, meest op andere boomen rustende, of hier en daar met hare styve Clavieren aan derzelver takken zich vast makende, want zelfs vlegten zy haar niet om.*

De onderste stam gelykt een leggende boom, zeer ruyg en gescheurd van schorsse, daar en boven war, vol kuylen of groeven, als of 'er verscheyde touwen aan malkander gegroeyd waren. Daar by nu begind rond te werden, verdeeld hy zig wyd en zyd in dikke takken, bekleed met een digte, evene, en lichtgraauwe schorsse: Hier aan beginnen de doornen haar allenxkens te openbaren, dewelke aan zommige struyken weinig zyn, aan zommige zoo veel, digt en groot, dat men ze qualyk handelen kan, en dat meest aan zoodanige takken, die een arm dik zyn.

Deze doornen zyn zeer ongelyk, en allegaar overblyfzels van kleine takjes in zekere ryen, 3. a 4. vingers breed van malkander staande, waar van de middelste ruym een vinger lang is, en regt met een stompe spits. Agter en overdwers staan andere kleine doorns, qualyk een lid lang, en by den oorsprонk noch 2. en 3. andere doorns, van ongelyke groote, doch alle regt en styf, als Lemoen-doorns, wel zoo scherp niet, egter makenze een quade quetzure, als men daar in trapt, die moeyelyk te genezen is, daarom deze bosschen zorgelyk te doorwandelen zyn, aan de verdere takken, die maar een vinger dik zyn, komen 2. a 3. en meer zyde-taxkens voort, uyt eenen oorspronk, waar aan 5. 6. en 7. blaadjes staan, verwisseld tegen malkander, gelyk aan het Lingoo.

Van deze ryskens vallen zommige af, zommige lopen voort, en worden tot takken, zommige tot kromme doornen aan de jonge takken, omgebogen als haken, en zoo deze een ander tak aantreffen, krommen zy haar daarom gelyk een clavier, zomtyds met verscheide krullen klugtig door malkander, en in haar eygen stam lopende: Aan de oude takken werden het de voornoemde regte doornen, die zomtyds enkeld, zomtyds als gezegt, dubbeld staan.

De bladeren hebben groote gelykenisse met die van Caju Lingoo, *zoo wel van fatzoen, als van stand, dies men zeggen zoude, dat de* Caju Lacca *een kruypende* Lingoo *zy. De bladeren zelfs onder malkander zyn ongelyk van groote, in 't gemeen is het voorste, dat aan de ryskens alleen staat, 4. dwersvingers lang, 2 breed, de achterste zyn omtrent de helft kleender, met een ronder spitze, dun en op korte steeltjes staande, met weinige schuynze ribben, makende de middel-zenuwe aan de boven-zyde*

ſuprema parte ſulcum format, ſuntque porro glabra, & ſuperne læte virentia, inferne griſea, ſaporis fatui & ingrati, quæ vero in junioribus excreſcunt fruticulis, paulo majora ſunt illis Lingoæ, quinque & ſex nempe pollices longa, tres digitos lata, qualia ex Ternata mihi fuere transmiſſa, in omnibus vero fruticibus a me plantatis non tanta inveni; contra in adultioribus ſtipitibus ſupremum folium binos tantum digiti articulos longum eſt, inferiora unicum modo.

Flores plantatorum fruticum Octobri progerminabant, erantque puſilla ex viridi flaveſcentia capitula, parvis corymbis inpoſita, quæ in floſculos ſeſe explicabant ex binis petalis conſtantes, quorum unum deorſum dependens ab altero tegebatur, primo albicantes ac dein flaveſcentes, talique modo quotannis hi progerminabant flores, nullis inſequentibus fructibus, qui plurimis quoque incolis ignoti erant.

Vetuſti porro trunci, concavi, carioſi, & crus craſſi, atque in quibusdam locis fiſſi, & cortice lacerato obducti, nulliſque ſpinis ſed nodis inæquales ac verrucis, maturi cenſentur, ut odoratum præbeant lignum, quod interne abſconditum eſt, & albo cingitur ligno inſtar albaſtri, quod digitum circiter craſſum eſt. Hoc albaſtrum totum computruiſſe oportet, antequam illud conligatur lignum, quod ut fiat, vetuſti iſti trunci eo usque exciduntur, quo usque laceratus eſt cortex, atque diſſecantur in fruſta brachium craſſa, quæque in palude ſepeliuntur vel cænoſo ſolo, quæ ibi tam diu relinquuntur, donec iſtud conſumptum fuerit albaſtrum, tumque internum iſtud tollitur lignum, ac depuratur ab adhærente cæno, quæque ſuperſunt fruſta, binorum circiter digitorum craſſitiem habent, quorum quædam ſunt ſolida & gravia, plurima vero concava & carioſo corde repleta, aliquando etiam tam inregularia, ut gracilem referant piſcem fuſtiarium.

Ipſa ligni ſubſtantia, uti dictum fuit, obſcure rubet inſtar ſanguinis congrumati, vel Sanguinis Draconis, craſſis ex fibris conſtans, brevis, ſique findatur, pingues quasdam ac ſplendentes exhibet venas inſtar Antimonii, quoque copioſiores ſint hæ venæ, eo melius eſt lignum, ad ipſius extremitatem aliquando guttæ quædam inſtar ſiccæ reſinæ conſpiciuntur, indicio, multum pinguedinis continere hocce lignum: Vulgaris ipſius color eſt obſcure rubens, qualis in ſolidis ſeſe habet fruſtis, quæ vero ſunt carioſa & concava, pallidiorem habent colorem.

Tertia inſuper hujus ligni ſpecies detegitur, colorem gerens ruffum inſtar lateris cocti, quod ſatis durum & ſolidum eſt, ſed fragile, quum incidatur: Illius ſapor ac odor eſt aromaticus, gratus, ad illum corticum Citri adcedens, ſi maſticetur vel carbonibus inponatur, quum & pinguedinem exſudat. Ex fuſco nigra fruſta carbonibus inpoſita non tam gratum ſpirant odorem, ſed ſunt pinguiſſima: Contra ruffa ligni ſpecies magis gratum fundit odorem, ad pinguem & vetuſtam Lingoam adcedens, licet gracile & aridum videatur eſſe lignum.

Tenerum ac recens arborum lignum, quum maſticetur, in ore ſatis aromaticum eſt & molle, ſed acre & linguam vellicans, unde & ardorem excitat levem in faucibus, quod in vetuſto non ita obtinet. Quum maſticetur vel ſupra porphyritim conteratur cum aqua, ſaliva & aqua ex purpuro rubet. Quod ex Ternata & Gelolo adducitur, plerumque cor habet carioſum, quod ad minimum pennam craſſum eſt, ac circa hoc poroſus locatur annulus, ruffa ſpecies ſolida ſatis eſt, uti & omne, quod in Javanorum metropolis reperitur, quodque plerumque ex nigro magis fuſcum eſt & gravius.

Lignum hoc ſatis vegetativum eſt inſtar Lingoæ, atque per ramos facile propagari poteſt. Ex Cerama boreali fruſta juſſi deferre viridium ramorum, brachium ac pedem craſſorum, quos prope Caſtellum Victoriam plantavi, quique omnes fere progerminarunt, atque adeo luxurioſe & incompte ſeſe extendebant, ut coactus fuerim quosdam iterum exſtirpare.

Inter cætera cum delectatione obſervavi quandam amicitiam ſeu Sympathiam eſſe inter Caju Laccam & Lingoo: Bini enim Caju Laccæ ſtipites ab utraque horti parte poſiti ad ſepem quandam, longa ſua emittebant flagella transverſaliter per hortum in altum, donec comam Lingoæ adtingerent, quæ in horti

zyde een groeve, voorts glad en blyde groen van boven, van onderen graauw-groen, ſmets van ſmaak, en onaangenaam; die van de jonge ſtruyken zyn ruym zoo groot als die van Lingoo, te weten 5. a 6. duymen lang, 3. vingers breed, gelyk my uyt Ternaten toegezonden zyn, maar aan alle die geene, die door my geplant, opquamen, waren zy zo groot niet te zien; daar en tegen aan de oudere ſtokken is het voorſte blad maar 2. leden van een vinger lang, het agterſte een lid.

Het bloeyzel aan de plante kwam voort in December, en waren kleene bleek-groene knopjes, aan kleene kroontjes ſtaande, dewelke haar openden in zeer kleene bloempjes van 2. blaadjes gemaakt, waar van het eene nederwaarts hing, en het ander daar over gebogen ſtond, eerſt wit, en daar na naar het geele trekkende, en zoo quamen zy jaarlyx voort, zonder dat ooit eenige vruchten daar op volgden, gelyk ze ook de meeſte Inlanders onbekend zyn.

De oude ſtammen nu, dewelke hol, war, en een dye dik zyn, hier en daar geborſten, met een gelapte ſchorſſe, zonder eenige doornen, maar wel met knoeſten en wratten, houd men voor ryp, om het welriekende hout uyt te geven, het welk van binnen verborgen leyd, omgeven met een wit hout als ſpint, omtrent een vinger dik. Dit ſpint moet geheel en al vergaan zyn, eer men 't hout vergaderd, om het welk te weege te brengen, kapt men de oude ſtammen, zo verre de gelapte ſchorſſe gaat, in ſtukken van een arm lang, vergraaft dezelve in een moeras of modderige grond, en laat ze daar zo lang leggen, tot dat al het ſpint geconſumeerd zy; als dan neemt men het binnenſte hout, en zuyverd het van den aanhangenden ſlyk, het welk dan ſtukken zyn van omtrent 2. vingers dik, zommige maſſief en ſwaar, doch de meeſte hol en met een vermolſemd hert, ook zomtyds zoo wanſchapen, dat zy een magere Stok-viſch gelyken.

De ſubſtantie des houts zelfs is, als gezegt, donkerrood, gelyk geronnen bloed, of het Sanguis Draconis, grofdradig, kort, en als men 't van malkander klooft, eenige vette en blinkende aderen vertonende, gelyk het Antimonium, en hoe meer het van deze aderen heeft, hoe beter het is; aan de eynden van de afgehouwene ſtukken, ziet men zomtyds eenige droppels als gedroogd hers, tot een teeken, dat 'er veel vettigheid in dit hout ſteekt. De gemeene couleur is donker rood, gelyk aan de maſſive ſtukken, maar die war, en hol zyn, hebben een lichter couleur.

Zoo vind men nog een derde zoorte, dik van hout, ros van couleur als een welgebakken ſteen, wel hard en masſief, doch bryzelig als men daar in kapt. De ſmaak en reuk is ſpeceryachtig, lieflyk, en na de Citroen-ſchellen trekkende, te weten, geknouwd, of op koolen gelegt, daar 't ook een vettigheyd uytſweet. De ſwart-bruyne ſtukken zyn zoo lieflyk niet op de kolen, hoewel de vetſte. Daar en tegen de roſſe zoorte is aangenamer, van reuk na 't oude en vette Lingoo trekkende, hoe wel het dor en mager ſchynt.

Het jonge hout van de verſche boomen genomen, is wel ſpeceryachtig in de mond, en week in 't knouwen, maar ſcherp op de tong, en verwekt een kleene brand in de keel, het welk het oude zo niet en doed. Geknouwd of op een ſteen met water gewreven, werd het ſpeexel en water purper-rood. Het geene uyt Ternaten en Gelolo komt, heeft meeſt allegaar een vermolſemd hert, de minſte een ſchaft dik, en rondom dezelve een poreuſe kring, het roſſe is meeſt maſſief, als mede al 't geene men vind in de Javaanſche Koop-ſteden, het welk egter doorgaans ſwart-bruynder en ſwaarder is.

Het is een licht groey-hout, zo als het Lingoo, en laat zig met de takken licht verplanten. Ik heb van Noord-Ceram ſtukken laten halen van groene takken, een arm en een been dik, en dezelve aan 't Caſteel Victoria geplant, dewelke meeſt alle opgekomen zyn, zo weeldrig en ongeſchikt hun uytbreydende, dat ik 'er een party weder uytkappen moeſte.

Onder anderen heb ik met vermaak aangemerkt een zonderlyke vriendſchap of Sympatie tuſſchen Caju Lacca en Lingoo: Want twee Caju Laccas-ſtokken te wederzyden van den thuyn aan de Pagger ſtaande, ſchoten hare lange ranken dwers over den thuyn heen, in de lucht, tot dat zy de kruyn van een Lingoo bereykten, die in de mid-

horti medio poſita erat, quamque ſpinoſis clavicu-lis ampleƈtebantur, reliquas prætereuntia adſtantes arbores.

Quum hæc flagella per ſolum prorepunt, ſæpe fit, ut cænum ita in foveas penetret, ut putreſcant, unde vetuſta ipſorum fruſta adeo inregularia ſunt, ut piſces fuſtuarios referant.

Nomen. Latine *Lacca Lignum.* Malaice *Caju Lacca*, quid *Lacca* denotet, in præcedenti innuimus libro in capite *Alcannæ*, cunƈta nempe talia ligna, folia, & gummata, quæ rubra ſunt, vel ex quibus rubra extrahitur tinƈtura, ſicuti & hoc lignum ex obſcure rubro colore ſuum ſortitum eſt nomen. Macaſſarice *Terre Djangan.* Sinice *Kangſchin.* Amboinenſibus ignotum eſt. Javanis *Batari* dicitur.

Locus. Hoc lignum nullibi creſcit niſi in calidis regionibus, ſimulque modice humidis, quoque hæ ſint calidiores, eo melius hoc cenſetur lignum. Tales ſunt regiones iſtæ, quæ direƈte ſub polo ſunt ſitæ ad quatuor gradus auſtralis latitudinis, qualis eſt Gelolo, atque ante hanc ſitæ Moluccæ & Papoënſes inſulæ, item borealis Ceramæ plaga, regio Macaſſarenſis, Zephyrea pars Borneæ & Sumatræ, qualis eſt Palimban & Jambi, unde magna copia venalis adfertur ad Javanorum metropolas, ubi Pickol ſeu centum Sinenſium pondera aliquando pro uno inperiali vendi poſſunt, quidam dicunt ad borealem quoque poli partem in Siama creſcere. Non autem in montibus occurrit, ſed ſemper in planis ſilvis, cænoſisque, ſed non multum aqua irriguis, qualis inter reliquas eſt Halemahera, occidentalis Gelolo pars, & in Cerama provincia Purmatta, & in parva Cerama borealis ejus plaga Aſſahoedi diƈta.

Uſus. Hoc lignum in breves cæſum fuſtes, binos pedes longos, ubique venale proſtat in Javanorum metropolis, præſertim Banthama & Griſecca, atque inde per totam defertur Indiam, ut ſuffimigiis inſerviat. Divites autem in ædibus ſuis focum ex hoc exſtruunt ligno ob præſtantem ipſius odorem, ac præſertim Sinenſes in patriam ſecum ducunt, ut idolis ſuis in templis ſuffimigio ſit, magnates porro in tenues id ſcindunt bacillos, quos lento inponunt igni, ut per totum diem fumo ſuo odorato cameras inpleat, in quibus adceſſum aliis præbent. Meo judicio præferrem ejus odorem, tanquam gratiorem multis vulgaris Agallochi ſpeciebus, putoque in Europa quoque plurimis præpoſitum iri ſpuriis lignis, quæ pro Aloës ligno venduntur, quum ibi notum eſſet, non novi enim huc usque ibi fuiſſe deduƈtum.

A Malaienſibus & Macaſſarenſibus multum adhibetur aliis mixtum odoratis lignis in celebri iſto ſuffimigio *Dupa* vocato, quod mihi *Cyphi Macaſſarenſe* dicitur, ac ſupra *libr.* 2. *cap.* 20. in *Caju Galedupa* deſcriptum eſt, Caju Laccæ autem doſis proportionalis ſit minima, quum cætera alioquin ligna odore ſuo ſuffocet. Malaienſes enim contrariam fovent opinionem, quam Sinenſes, qui Caju Lacca vilius cenſent reliquis vulgaribus Agallochi ſpeciebus, ego autem cum Sinenſibus conſentirem, qui Caju Lacca ſolum adhibent ac cremant, quum cæteris lignis ſemper *Unguis odoratus*, atque alia odorata addantur Gummata.

Hujus ligni ſpinæ, licet obtuſæ, magnum cauſſant dolorem, ſubſequentis vero Cudrani ſpinæ vehementiorem, quum inprudenter pedibus calcentur, Xulanenſes ridiculoſe credunt vulneratum oportere ſilere nec conqueri, ſed adeundam eſſe & inveſtigandam arborem excæcantem, cujus lac inungendum eſt, cum pauxillo Allii contriti cum Limonum ſucco.

Lignum hoc maxime convenit, ni idem ſit, cum ligno quodum Occidentali, quod noſtratibus *Stokvis-hout* ſeu lignum fuſtuarium vocatur, quum tali forma in naves deferatur, refert enim vetuſtas & putridas quaſi radices, quæ reperiuntur in inſulis Curaſſao, Bonayro, & Aruba, ſitis per triginta quatuor ſtadia a Cartagena. In Hollandia hoc adhibetur ad tingendum ſericum, cui rubrum firmumque conciliat colorem, uti & ad quædam medicamina, accenſum quoque gratum ſpirat odorem, ac Malaienſes quidam illud quoque adhibent ad tingendum ſericum album cum Ligno Sappano & Gummi Lacca, ut colori ſtabilitatem addat.

midden ſtond, en daar ze hun met haar doornachtige clavieren vaſt maakten, als of zy hem ombelzen wilden, andere boomen ongemoeyd latende, die haar langs de Pagger nader ſtonden.

Als de touwen langs de grond lopen, zo gebeurd het dikwils, dat de ſlykige grond zig in kuylen indringd, en dezelve doed uytrotten, waar door dan die oude ſtukken zo wanſchapen werden, dat zy Stok-viſſchen gelyken.

Naam. *In 't Latyn* Lacca lignum. *Op Maleyts* Caju Lacca; *wat Lacca beduydt, hebben wy in 't voorgaande Boek gezegt, in 't Capittel van* Alcanna, *te weten alle zoodanige houten, bladeren, en gommen, die rood zyn, of waar meede men rood verſt, gelyk dan dit hout zynen naam heeft van de donker roode coleur. Maccaſſaars* Terre Djangan. *Sinees* Kangſchin. *By de Amboinezen is het onbekend. Javaans* Batari.

Plaats. *Dit hout waſt nergens dan in heete landen, die daar by maatig vochtig zyn, en hoe heeter die zyn, hoe beter men het acht. Zodanig zyn de Eylanden, dewelke regt onder de linie leggen, tot op 4. graden zuyderbreete, gelyk Gelolo, en de daar voor gelegene Moluxe en Papoeſe Eylanden. Item de Noord-kuſt van Ceram, het land omtrent Macaſſar, het Zuyder deel van Bornëo en Sumatra, als Palimban en Jambi, van waar het in groote meenigte te koop gebragt werd in de Javaanze Koop-ſteden, daar men een Pickol of honderd Sineeſe ponden zomtyds voor een Ryxdaalder kopen kan, zommige zeggen, dat het ook benoorden de linie in Siam vald. Het waſt niet op bergen, maar overal in vlakke boſſen, daar het ſlykig is, doch juyſt niet vol water, gelyk onder anderen is Halemahera, 't Weſter-deel van Gelolo, en op Ceram de Provintie Purmatta, en op kleen Ceram de Noord-hoek Aſſahoedi.*

Gebruyk. *Dit hout in korte knubbels gekapt van een paar voeten lang, werd overal te koop gezet in de Javaanze Koop-ſteden, voornamentlyk te Bantham en Griſſeke, en van daar door geheel Indien vervoert, om tot reukwerk te gebruyken. De ryke luyden branden 't in hare huyzen tot pleyzier, van wegen zyn goede reuk, inzonderheid de Sineezen vervoeren 't naar haar land, om in tempelen van de Afgoden te branden, als mede de groote Heeren ſnyden 't in dunne ſtokjes, en houden 't over een ſmeulend vuur, een geheele dag daar mede in hare Zalen rokende, daar ze audientie geven. Mynes oordeels is het aangenamer van reuk dan veele zoorten van 't gemeene Agel-hout, en ik agte dat het in Europa ook voor veele baſtaard houten, die men voor* lignum Aloës *verkoopt, zoude gepréfereerd worden, indien 't daar bekend wierd, gelyk ik niet weet, dat het tot nog toe uytgevoerd is.*

Van de Maleyers en Maccaſſaaren werd 't veel gebruykt onder ander welriekend hout, in dat vermaarde reukwerk Dupa, *'t welk ik* Cyphi Maccaſſarenſe *noeme, en hier boven in 't tweede Boek, cap.* 20. *in* Caju Galedupa *heb beſchreven, doch* Caju Lacca *moet 't minſte in proportie daar onder zyn, om dat het anders met zyn reuk, meeſter word van de andere houten. Want de Maleyers zyn van contrarie gevoelen, met de Chineezen het* Caju Lacca *ſlegter houdende dan andere gemeene zoorten van Agel-hout, dog ik zoude het met de Sineezen houden, die* Caju Lacca *alleen branden, daar men by de andere altyd* Unguis odoratus, *en welriekende Gommen moet mengen.*

Zyne doornen, hoewel ſtomp, verwekken groote pyn, zo wel van dezen, dog voornamentlyk van de volgende Cudrang-doornen, als men onvoorzichtig daar op trapt. De Xulanezen geloven belagchelyk, dat de gequetſte ſtil moet ſwygen, en niet klagen, maar heene gaan, en zoeken de melk van den boom Arbor excœcans, *die daar op ſtrykende, en dan verder een weinig geſchraapt look met Limoen-ſap daar over bindende.*

Het heeft groote gemeenſchap, zo het niet het zelfde is, met een hout, dat uyt Weſt Indiën komt, Stokvis-hout by de onze genaamt, om dat het in die gedaante aan boord komt, want het zyn als oude en verrotte wortelen, die men vind op de Eylanden Curaſſau, Bonayres, en Aruba, gelegen 34. mylen van Cartagena. 't Werd in Holland gebruykt tot het verwen van de zyde, aan dewelke het een vaſte roode verwe geeft, als meede tot eenige medicynen; gebrand zynde geeft het een lieffelyken reuk. Sommige Maleyers in Indiën gebruyken 't ook alzoo tot het verwen van witte zyde, met Sappan-hout en Gummi Lacca, *om vaſtigheid aan de coleur te geven.*

Nomen Maccassarense *Terre Djangan* derivatur a *Djangan*, quæ purpurea est avis, cum cujus crista hoc comparant lignum; tanquam vulnerarium illud quoque habent, cuncta enim recentia vulnera cum recenter masticatis foliis curantur, adservantes in vulnere tantum sanguinis, quantum continere possunt, qui statim quoque coagulat, quum hæc folia illi inponantur.

Ex *Caju Lacca* minutim conscissa & contusa, atque ollæ inposita, per descensum oleum destillari potest spissum, rubrum, & viscosum, odoris dulcis sed quodammodo fumei, quod ad inveteratas & putridas ulcerationes curandas adhibetur, quæ variolas mentiuntur, quodque pluma superlinitur, atque in initio parum vellicat, si vero bis terve repetatur, non amplius persentitur. Eodem itidem modo ex *Caju Mattabuta* oleum spissum ac viscosum exuritur instar picis, quod cum pingui Calappæ lympha supra ignem resolvitur, quod omni scabiei itidem inlinitur ad hanc curandam.

Rami ex Ceramæ ora boreali, uti & ex Ternata deducti indicarunt *Caju Laccam* duplicem esse, quam in marem ac feminam divido. Marem puto esse talem, qui lignum gerit obscure fuscum, atque Caju Lacca vera est, qualis in Ternata crescit, & in Ceramæ ora boreali in sinu Hatuwensi.

Hujus folia paulo latiora sunt illis subsequentis, superius rotundiora, sique adcurate adtendatur, parum sulcata sunt, ubi & apex parvus erigitur directe ad nervum medium; Rachides vix uncis armatæ sunt, vetusti vero rami, brachium vel pedem crassi, horrendis crassis ac longis spinis obsiti sunt, quarum tres quatuorve simul uno in centro locantur, quales supra descriptæ sunt.

Femina mihi habetur, quæ ex *Assaboedi* deducta est in hortum meum, uti supra dictum est, ubi luxuriose excreverat, cujus folia minora & acutiora erant, ac surculi miras gerebant circinnas seu hamos, in crassioribus vero ramis vagæ ac solitariæ conspiciuntur spinæ, in trunco autem nullæ. Ultra quindecim annos in horto meo colui, donec trunci essent crus crassi, angulosi, intorti, & lacerato obducti cortice, atque hi dissecti, nullum huc usque gerebant cor fuscum, unde concludo, feminam nullum vel paucissimum exhibere lignum aromaticum, nisi sterile Amboinæ solum forte hanc caussaverit varietatem, atque aromatici ligni defectum: Tandem mihi successit, hanc ultimo memoratam arborem in horto meo fructus produxisse, qui parvæ erant siliquæ magnitudine unguis digiti, & oblique acuminatæ, externe flavescentes, intus continebant ossiculum planum ac fere quadragonum, in medio protuberans, ad oras tenue, externæ pelliculæ nexum, quæ decorticanda erat: Hæ siliquæ plerumque solitariæ dependent ex corymbis floriferis.

Per *Caju Laccam* Javani aliam quoque intelligunt hic ignotam, & altam arborem, cujus lignum rubrum est, & rubrum tingit colorem, uti & ejus fructus dentes rubro inficiunt colore.

De Maccassaarse naam Terre Djangan, *komt van* Djangan, *'t welk de Purper-vogel is, met wiens roode kuyf zy dit hout vergelyken. Zy houden 't voor een wondkruyd, want alderley verssche wonden verbindenze met de vers geknouwde bladeren, houdende zo veel bloeds in de wonde, als ze konnen, 't welk ook terstond stelpt, als men deze bladeren daar op bind.*

Uyt Caju Lacca, *in kleene stukken gesneden, of gekapt, en in een pot gedaan, kan men een dikke, roode, en kleeverige oly destilleren, zoet van reuk, dog wat rookachtig. Men gebruykt het tot oude en verrotte Ulceratien, die na pokken gelyken, met een veertje op de kanten gestreken, in 't eerst byt het wat, maar 2. of 3. maal gedaan, gevoelt men het niet meer. Op dezelfde manier brand men ook uyt* Caju Mattabuta *een dik kleverig oly als teer, het welk met vette Calappus-melk over 't vuur gesolveerd, smeert men insgelyks op alderhande schurftheid om die te geneezen.*

Uyt de takken van Cerams Noord-kust, als mede van Ternaten gebragt, heb ik bemerkt, dat Caju Lacca *tweederley moet zyn, 't welk ik in manneken en wyfken verdeele. Voor 't manneken houde ik al 't geene, dat een donker-bruyn hout heeft, en het eygentlyke Caju Lacca is, gelyk al het geene in Ternaten groeyd, en op Cerams Noord-kust in de bogt van Hatuwe.*

De bladeren hier van zyn wat breeder dan 't volgende, voren ronder, en zo men naauw op let, hebbenze een kleen kloofje, daar in een kleen spitsje steekt, regt op de middelste zenuwe. De ryskens hebben weinige haaken, maar de oude takken een arm en been dik, zyn met eyselyke dikke, en lange doornen bezet, 3. en 4. in een troep, gelyk zy hier boven beschreven staan.

Voor het wyfken moet ik houden 't geene my van Assaboedi toegebragt is, in myn thuyn als boven gemelt, weeldrig opkomende, wiens bladeren wat kleender en spitzer zyn, de telgen met klugtige haaken en krullen bezet, maar aan de dikkere takken ziet men weynige en enkelde doornen, en aan den stam niet met al. Ik hebze over de 15. jaren in myn thuyn geduld, tot datter stammen van geworden zyn, een dye dik, boekig gedraayd en met een gelapte schorsse. Versse doorgekapt, hebben nog geen bruyn hert gehad, waar uit ik besluit dat 't wyfje geen of weynig doorgekapt hout geeft, ten ware dat de magere Amboinse grond, deze verandering en schaarsheid van 't welriekend hert veroorzaakt hadde. Eyndelyk is 't myn ook gelukt, dat het laatste genoemde in mynen thuyn zyne vruchten vertoont heeft. De zelve waren kleene houwen, in de groote van een nagel aan een vinger, vooren met een spitze die wat scheef staat, buyten warenze bleek-geel, binnen vond ik een platte en byna vierkante korl, in de midden buykagtig, aan de kanten dun, aan het buytenste velleken vast houdende, dat men afschillen moest. Men ziet gemeenlyk deze vrugten enkeld hangen aan de trossen daar aan 't bloeyzel gestaan heeft.

Door Caju Lacca verstaan de Javanen nog een anderen hier onbekenden hoogen boom, wiens hout rood is, en rood verft, gelyk ook zyne roode vrugten doen aan de tanden.

Tabula Decima Tertia

Ramum exhibet arboris, quæ *Lignum Laccæ* profert, cum ejus stipite Spinis horrido & segmento trunci *a* transversim dissecto, ut ejus cor fuscum adpareat, quod odoratum & aromaticum est.

De dertiende Plaat

Vertoont een Tak van een boom, die het *Lacca-hout* draagt, met desselfs struik met doornen bezet, en een moot van de stam *a* door midden gezaagt, op dat deszelfs bruyn hout gezien wert, het geen eigentlyk het welriekende en speceryagtige hout is.

OBSERVATIO.

Ex Rumphii testimonio lignum maxime conveniret cum illo, quod *Stokvis-hout* nostratibus dicitur, quodque est Lignum insulæ Bonaire, Belgis *Stokvis-hout* dictum, apud *Laat. libr.* 18. *cap.* 15. *p.* 688. & *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 213. quodque est Erythroxylum Curassavicum, pisces fustuarios redolens *Stokvis-hout* vulgo. *Herm. Par. Bat. Pr.* & Cytiso quodammodo adfinis, arbor quadrifolia, spinosa, Americana, flore luteo odorato, siliqua plana membranacea admodum compressa, per medium planitierum, secundum longitudinem, serræ leguminosæ in modum sese aperiente *Breyn. Prodr.* 2. *p.* 40. & *Plukn. Almag. p.* 219. &c.

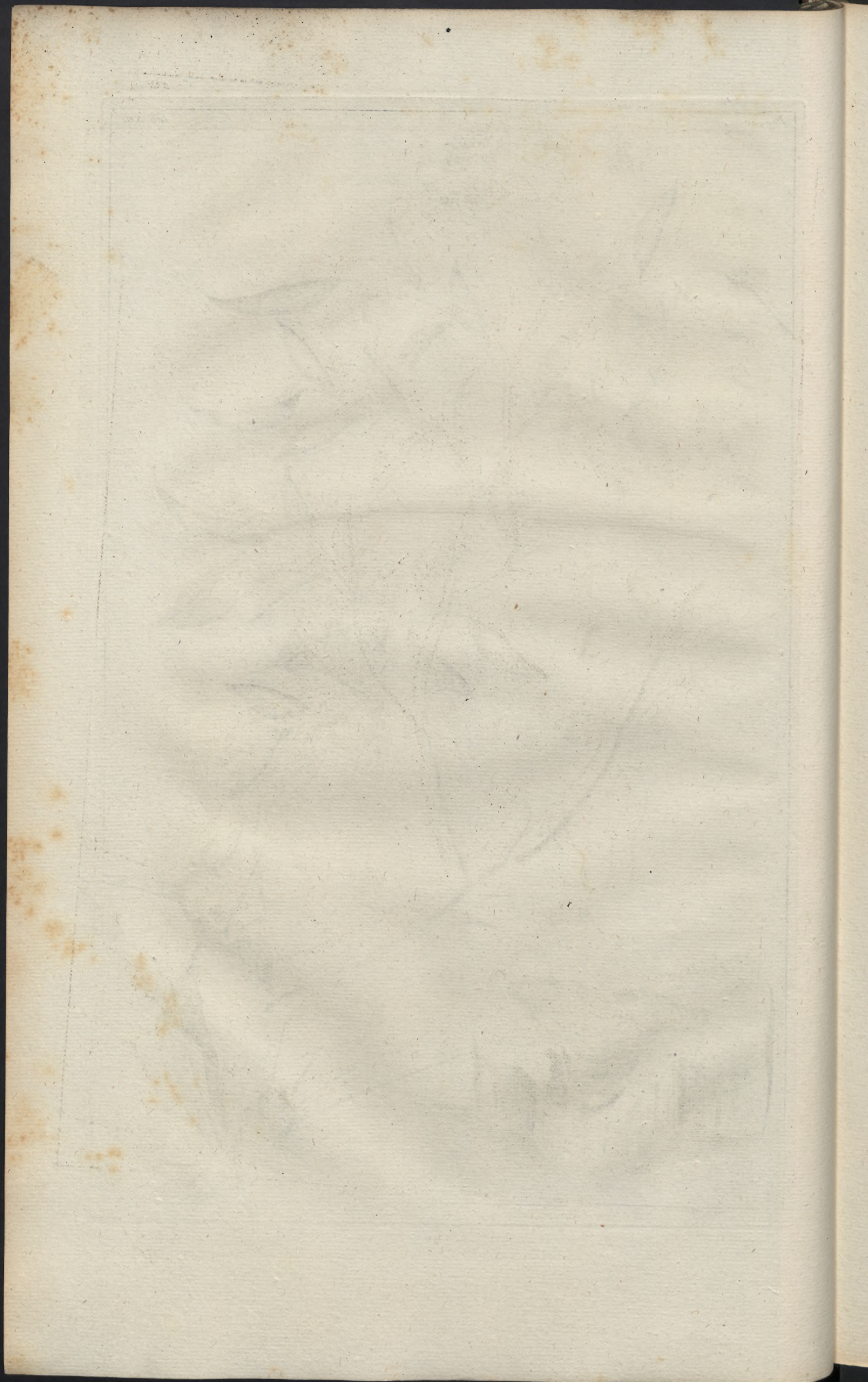
AANMERKING.

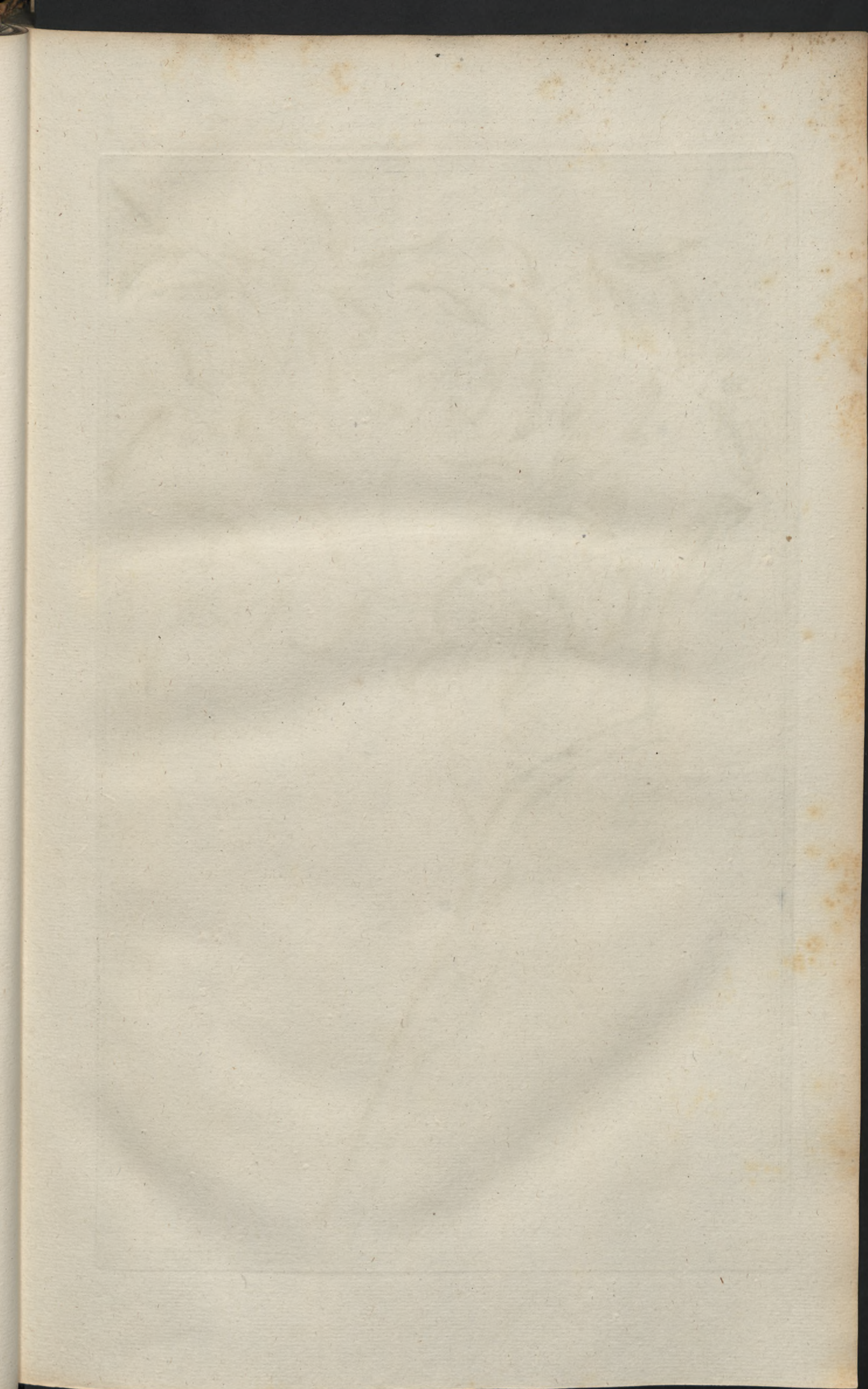
Dit hout komt volgens het getuyge van Rumphius zeer overeen met dat hout, het welk *Stokvis-hout* by de Hollanders genaamt wert, en is het hout van het Eiland Bonaire, *Stokvis-hout* by de Hollanders geheeten van *Laat.* 18 Boek, 15 *Hoofdstuk p.* 688. en van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 213. het Curassausche Erythroxylum, na Stokvis riekende, *Stokvis-hout* in 't gemeen genaamt, van *Herman.* in zyn *Parad. Bat. Pr.* en de vierblaadige doornagtige Americaansche boom, eenigsints met de Cytisus overeenkomende, met een geele riekende bloem, en een platte, vliesige, en zeer gedrukte houwe, in het midden van zyn platte, volgens de langte zig openende, als de Serra leguminosa van *Breyn. Prodr.* 2. *p.* 40. en van *Plukn. Almag. p.* 219. &c.

CAPUT XIII.

Erythroxylum. Burm.

Artabotrys suaveolens. Blume.

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

Spina Vaccarum. Tali Carbou.

HÆc silvestris species *Caju Laccæ* videtur, nil aromaticum gerens, quæque minor est, ac flagella emittit tenuia, longa, rotunda, & lignosa, quæ proximis incumbunt herbis, sed ipsis neutiquam sese circumvolvunt.

Ejus folia sunt solitaria, illis Cudrani similia, sed breviora & molliora, magisque læte virentia, quatuor pollices longa, vix binos digitos lata, atque prope inferiora folia firma & erecta locatur spina, uti in Grossularia Europæorum, superiores vero rachides spinis istis sunt destitutæ, licet hæ ipsæ sint firmæ, nec spinas mentiantur.

Fructus ejus sunt baccæ simplices, magnitudine & forma ovorum Lacertæ, quum maturæ sint, flavescunt, atque intus ossiculum continent durum ac fuscum, magnitudine ossiculi Limonis: In vetustis quoque ramis nullæ observantur spinæ, sunt enim hi rotundi & glabri, plurimos emittentes ramulos laterales, in quibus nullæ itidem conspiciuntur spinæ, sed hami incurvi, inflexi penitus, ac circulum formantes, hami hi crassissimi sunt & firmi, aliquando in tres apices divisi, atque facillime prætereuntium vestes dilacerant, qui inprudentes per hos transeunt, quidam etiam intersunt, qui duplicem formant circulum, atque in apice folia gerunt, qua in re cum *Caju Lacca* conveniunt. Foliorum sapor primo adcedit quodammodo ad Culilawan. Fructus autem Octobri observantur.

Nomen. Latine *Spina Vaccarum.* Malaice *Duri Carbou*, seu melius *Tali Carbou*, quum non veras gerat spinas, quæ enim spinæ censentur, nihil aliud sunt nisi reliquiæ ramulorum, qui in supremo ramo recti manent, quum vetustiores incurventur in hamos: Amboinensibus nullum huc usque obtinuit nomen nisi vulgare *Warimetten*, h. e. funis niger.

Usus. Apud Amboinenses non est in usu, sed apud Baleyenses ad sepes connectendas, quum ipsius longa & lenta flagella regulariter flectuntur circa ipsorum hortos, ut vaccas silvestres, quæ copiosissimæ ibi sunt, a suis hortis arceant, licet hæ ament tenera depascere folia. Ex longis flagellis Baleyenses fila nectunt, quibus vaccas adligant, ex crassioribus autem fila quoque flectuntur, quibus nassæ in mare demittuntur.

Ut præcedentia melius intelligantur, sciendum est, primarium truncum infantis brachium crassum esse, parumque angulosum, ex quo longa excrescunt flagella, instar Calbaharæ nigra, obtusas gerentia spinas, quæ ramulorum reliquiæ sunt: Rachides inordinarie locantur, nullasque gerunt spinas, sed aduncos hamos, ac sæpe circulos, quibus flores insident, qui flosculi sunt ex sex crassiusculis & flavis constantes filamentis.

XIII. HOOFDSTUK.

Doorn van de Koebeesten.

DIt schynt een wilde zoorte van Caju Lacca te zyn, niets specerayachtigs uytgevende, ook kleender van gewas, met dunne, lange, ronde, en houtachtige ryskens, die op de naaste ruygte leggen, en haar geensins omslingeren.

De bladeren staan enkeld, die van Cudrang gelykende, dog korter en weeker, ook ligter-groen, 4. duymen lang, geen 2. vingeren breed, by de agterste bladeren staat boven ieder een regte styve doorn, gelyk aan onze kruys of weegs doorens, dog de voorste ryskens hebben geen doorns, hoewel ze zelfs styf zyn en geen doorne gelyken.

De vruchten zyn enkelde besien, in de groote en gedaante van een hagedissen-ey, als ze ryp zyn, ligt geel, van binnen met een harde bruyne steen, in de groote van een Lemoen-korl; aan de oude takken ziet men geene doornen, want dezelve zyn rond en glad, vol korte zyde-takken hier en daar, daar aan men ook geen doornen ziet, maar wel kromme haaken, die geheel omgebogen zyn, en een circul sluyten. De haaken zyn heel dik, en styf, zomtyds in 3. spitzen verdeeld, en scheuren de klederen van die geenen zeer ligt, die onvoorzichtig voorby gaan. Men vind 'er ook, die een dubbelde circul maaken, en aan de spits nog al bladeren hebben, waarin ze met het Caju Lacca *overeen komen, de smaak der bladeren trekt in 't eerst wat na* Culilawan. *De vruchten vind men in October.*

Naam. *In 't Latyn* Spina Vaccarum. *Op Maleyts* Duri Carbou *ofte beter* Tali Carbou, *om dat het geen eygentlyke doornen heeft, zynde het geene men voor doornen aanziet, anders niet dan overblyfzels van takjes aan de voorste takken regt blyvende, aan de oudere hun omkrommende tot haaken, by de Amboinezen heeft het geen naam, behalven de gemeene naam* Warimetten, *dat is, swarte touw.*

Gebruyk. *By de Amboinezen heeft het geen gebruyk, maar wel by de Baliers om gevlogten heyningen daar van te maaken, zyne lange en taaye ryskens ordentelyk door malkander vlegtende, rondom hare thuynen, om daar door de koebeesten, waar van haar land vol is, van dezelve of te weeren, hoewel de koebeesten de jonge bladeren geern eten. Uyt de lange ryskens vlegten de Baliers touwen, om de koebeesten aan te binden: van de dikkere takken draayt men ook touwen om visfuyken in zee te laten.*

Tot meerder verstant van het voorgaande, zo moet men weten, dat de hoofdstam een kinder arm dik is, en wat hoekig, daar aan lange styve gerten, swart als Calbahaar, met stompe doornen, zynde de restanten van de takjes. De ryskens staan zonder ordre, hebben geen doornen, maar kromme haaken, en zomtyds Cirkels, daar aan het bloeyzel zit. 't Bloeyzel zyn kleene bloempjes van 6. dikke en geele draadjes.

Tabula Decima Quarta

Ramum exhibet Fruticis, qui *Spina Vaccarum* Rumphio dicitur.

De veertiende Plaat

Vertoont een Tak van een Struyk, welke de *doorn van de Koebeesten* by Rumphius genaamt wert.

CAPUT DECIM. QUARTUM.

Cudranus. Cudrang.

AB Amboinenſibus hic frutex ad ſpecies Limonum ſilveſtrium refertur, ſed absque ratione, ac potiſſimum ob ſpinarum ſimilitudinem exiguam.

Hujus binas obſervavi ſpecies, quarum prima ſeu vera in Amboina exotica eſt, atque hinc a me cognominatur Bimenſis ſeu Javana; altera eſt Amboinenſis, quæ ſilveſtris, ſeu ſpuria ejus habenda eſt ſpecies.

Primo *Cudranus Bimanus* ſive *Javanus*, qui verus Cudranus eſt, in arbuſculam excreſcens primo erectam, ſed quæ mox ſeſe dividit in plurimos ramos, qui in longa & craſſa deſinunt flagella, non convolvulacea, ſed aliis incumbentia herbis: Inferior autem truncus ultra pedem craſſus eſt, ſulcis & foveis excavatus, atque fiſſo obductus cortice. Ejus rami ſunt glabri, rotundi, pallide cinerei, flavisque punctulis notati. Rachides ſunt longæ, rectæ, & firmæ, quibus folia inſident quodammodo per binos ordines, in paucos ac breves laterales ramulos diviſæ, rotundos quoque & firmos, hisce folia increſcunt ſolitaria, & inregularia uti & in rachidibus. Supra quodvis folium transverſaliter erigitur longa rectaque ſpina uti in Limonio, quarum plurimæ articulum longæ ſunt, ac ſæpe minori ſpinula laterali augentur. Ramorum vero & trunci breviores ſunt, ſine foliis, omnes acutæ & maxime vulnerantes.

Folia quodammodo cum illis Citri conveniunt, ſed ſunt minora, integra, nec ſerrata, in apicem incurvum deſinentia, tres pollices longa, ac binos digitos lata, brevibus inſidentia petiolis, ſuperne glabra & intenſe viridia, inferne plurimis transverſalibus & protuberantibus venulis donata ſunt, quæ in arcus prope oras concurrunt. Ipſorum vero ſapor nullo modo adcedit ad illum Limonis, ſunt enim fatua & dulceſcentia cum levi adſtrictione.

Rami brachium vel pedem craſſi nullas vel paucas admodum gerunt breves ſpinas, multisque gyris inſtar funium per herbas decurrunt, ubique emittentes plurimos rectos & firmos ſurculos inſtar ramorum Limonum, atque copioſum exſtillant lac tenue ac ſeroſum, nihilominus tamen viſcoſum, & adſtringens, quod in vetuſtis & detruncatis ſtipitibus circa cor rubet, & concreſcit inſtar ſanguinis: Juxta rachides ſeu ramulos fructus proveniunt breviſſimis inſidentes petiolis, ſolitarii vel gemini: Sunt autem rotundæ baccæ, primo magnitudinem habentes granorum Piperis, albicantes, & ex meris ſquamis conſtantes, dein magnitudinem adquirunt Fragorum, coloris pallide flaveſcentis, atque hæ ſquamæ ſimul lignoſum formant putamen, in cujus cavo ſex cellulæ conſpiciuntur, inque iis pallide fuſca locantur ſemina oblongo-acuminata.

Vetuſti autem trunci, ultra pedem craſſi, ac fiſſo ſeu lacerato muſcoſoque obducti cortice nullas vel paucas admodum gerentes ſpinas breves, ramis ac rachidibus deſtituti, maturi cenſentur, ex quibus flaveſcens & tinctorium colligi poteſt lignum, illi itaque in fuſtes diſſecantur, binos tresve pedes longos, externo ligno ſeu albaſtro privatos, quod leve & poroſum eſt, dein internum adquiritur cor, quod Malaienſes *Dras*, Latini & Græci *Melandryon* vocant, quod lignum eſt ſolidum ac compactum, corneam habens duritiem, coloris hepatici, aliquando pallidius eſt inſtar Ockreæ Agrippinæ, nullum peculiarem exhibens ſaporem, atque hoc requiritur ad viridem & luteam tincturam linteis inbuendam, unde lutea ſunt, ſi vero lintea fuerint prius Indigo inprægnata, colorem viridem conciliat, atque hoc infectorium lignum in ramis non detegitur, ſed in craſſiſſimis truncis & radicibus, immo Javani plurimum radices adhibent.

Secundo *Cudranus Amboinicus*, potius ſilveſtris ſeu ſpuria eſt ſpecies, quum nullam præbeat tincturam: Silveſtris magis eſt, inregularis, & altior excreſcit, longe lateque longis ramis ſeſe ſupra frutices extendens. Ejus truncus, quum maxime inregularis eſt, ex variis quaſi muſculis componitur, unde foveis excavatus eſt, ac laceratum gerit corticem, qui fiſſus eſt, atque ex quo pelliculæ dependent.

Ejus

XIV. HOOFDSTUK.

De Cudrang-Struyk.

BY de Amboinezen werd deze heeſter onder het geſlagt van wilde Limoenen gerekend, dog met kleene reeden en meeſt wegens de geringe gelykheid der doornen onder malkander.

Ik heb 2. zoorten daar van aangemerkt, waar van de eerſte of opregte in Amboina uit-landiſch is, en daarom door my bygenaamt de Bimaſe of Javaanſe; de 2. is de Amboinſche, dewelke men voor een wilde of een baſtard-zoorte mogte houden.

1. Cudranus Bimanus *ofte* Javanus, *het opregte* Cudranus. *Het boompje zelfs ſtaat in 't eerſte wat overeynd, maar verdeeld zig ſtrax in veele takken, die tot dikke en lange ranken werden, zig nergens omſlingerende, maar op ander geboomte ruſtende. Den onderſten ſtam is ruym een been dik, vol groeven en kuylen, en met een gelapte ſchorſſe behangen. De takken zyn even, rond, ligtgraauw, en met geele puntjes geſpikkeld. De ryskens zyn lang, regt en ſtyf, daar aan de bladeren eenigſints in 2. ryen ſtaan, in weinige en korte zyde taxkens verdeeld, meede rond en ſtyf. Hier aan ſtaan de bladeren enkeld, en zonder order rondom de ryskens. Boven ieder blad ſtaat overdwers een langen regten doorn, gelyk aan de Limoenboomen, de meeſte een lid lang, en dikwils ter zyden met nog een kleender doorentje. Aan de takken en ſtam, zynze korter en dikker, zonder bladeren, alle ſcherp, en zeer quetsende.*

De bladeren gelyken eenigſints na de Citroen-bladeren, dog kleender, met evene en ongezaagde kanten, en een merkelyke ſpitze, 3. duymen lang, en 2. vingers breed, op korte ſteeltjes. Boven zynze glad en hoog-groen, beneden hebbenze overdwers veele uytſteekende ribbetjes, dewelke met bogen langs de kanten t'zamen ſtuyten. Haar ſmaak heeft gants niets gemeens met de Limoenen, want zy zyn zoetachtig, en laf, met een kleene zamentrekking.

De takken een arm of een been dik, hebben geene of weinige korte doornen, loopen met veele bochten als touwen door de ruygte, overal opſchietende veele regte en ſtyve ſcheutjes, gelyk de Limoen-takken, geven overvloedig een dunne weyachtige melk uyt, niet te min kleverig en t'zamentrekkende, dewelke aan de oude en doorgekapte ſtammen omtrent het hert dik en rood beſterft, als bloed. Langs de ryskens of takjens, groeyen de vruchten op zeer korte ſteeltjes, een of twee by malkander. Dit zyn ronde beſiën, eerſt in de groote van peper-korls, witachtig, en uyt enkelde ſchubbekens gemaakt, daar na werdenze zo groot als Aard-bayen, bleek, of bleek-geel van coleur, en de ſchubbekens maken t'zamen een houtachtigen ſchaal, in welkers holligheid men 6. celletjes ziet, en daar in ligtbruyne zaden, lankwerpig toegeſpitſt.

De oude ſtammen nu, die ruym een been dik zyn, en een geſcheurde of gelapte en moſchagtige ſchorſſe hebben, met geene of weinige korte doornen, zonder takken of ryskens, werden voor ryp gehouden, om dat geelachtige verw hout uit te leveren. Zy werden dan in knuppels doorgehouwen, van 2. en 3. voeten lang, van 't buytenſte hout of ſpint gezuyverd, 't welk is ligt en poreus, zo bekomt men 't binnenſte hert, het welk de Maleyers Dras, *de Latynen en Grieken* Melandryon *noemen, zynde een digt en maſſief hout, van hoornachtige hardigheid, lever verwig, zomtyds wat lichter, gelyk donker Keulſe Ooker, van geen zonderlyke ſmaak, en dit is 't gene men tot groen en geel verven zoekt, te weten eygentlyk geel, maar het lywaat te voren met Indigo blaauw geverwd, werd groen. Dit verw hout vind men niet in de takken, maar in den dikſten ſtam en wortelen, ja de Javanen gebruyken meeſt de wortelen.*

2. Cudranus Ambonicus. *De Amboinſche Cudrang is veel eer een wilde of baſtaard-zoorte, dewylze geen verw uytgeeft. Ze ſchiet veel wilder, wanſchikkelyker, en hoger op, wyd en zyd met lange takken over 't kreupelboſch zich uytbreydende. De ſtam is zeer war, uyt verſcheide ſpieren gemaakt, en daar door vol kuylen en voorens, de ſchorſſe zeer geſcheurd, gelapt, en met vellekens behangen.*

De

Ejus rachides ſeu ramuli rotundi quoque ſunt, ac flavis punctulis notati. Spinæ non tam longæ ſunt quam in Bimanenſi, ſed craſſiores, & retroflexæ, quædam directe ſupra folia, quædam ad latera, inferiores vero breviores ſunt, magisque incurvatæ inſtar uncorum, in ſummis ac teneris ramulis nullæ obſervantur, immo longa flagella innoxie tractari poſſunt. Hiſce folia inſident per ordines ſibi obpoſita, non directe ſed alternata, in transverſalibus ramulis ſolitaria & inordinata. Sunt autem majora, quam in Bimanenſi, cæterum ejusdem formæ, cum eodem venarum decurſu, ſuntque quatuor & ſex pollices longa, binos lata, ſuperius in longum apicem deſinentia, ſuperne glabra, inferne plurimis transverſalibus coſtis donata, quæ in arcus concurrunt, ſaporis oleracei. Quæ craſſioribus inſident ramulis, breviora ſunt & rotundiora, atque quodvis ad latus vel ſuperne ſpinam gerit.

Flores fructusque Amboinenſis tam raro gerit, ut ſterilis vulgo habeatur: Ramulus vero ex Xulanenſibus inſulis delatus, atque in horto meo plantatus, adeo luxurioſe excreſcebat, ut ſæpius ejus ramos amputare oportuerit. Hic perfectus quotannis fructus proferebat Auguſto & Septembri, qui ſunt albæ & ſquamoſæ baccæ, binæ ternæve ſimul provenientes, magnitudinem habentes granorum Piperis, non autem tantam, quam adquirunt Javanæ. Intus repletæ erant medulla tantum alba, in qua nigricantia locabantur granula inſtar arenæ, atque prope quodvis folium binæ quatuorve excreſcebant, quæ porro decidebant, ex ſeminibus vero nunquam plantulæ progerminarunt.

Lignum eſt luxurioſum, & quam maxime vegetativum, quodque per ramos tranſplantatos facile propagatur, immo fruſta vidi vetuſtorum ac putridorum ramorum, qui in ſolum projecti erant, ibidemque aliquamdiu relicti, novas iterum radiculas deorſum ac ſurculos ſurſum emiſerunt.

Tinctorium lignum nunquam mihi Amboinenſe præbuit, licet trunci eſſent quam craſſiſſimi & vetuſtiſſimi, circa cor enim concavi vel carioſi erant, vel pallide flavum gerebant lignum tingendo ineptum; licet Xulanenſes dicant, in ipſorum ligno ſimile quoque inveniri.

Nomen. Latine *Cudranus.* Malaice *Cudrang*, *Kudrang*, & *Codrang.* Javanice *Idem.* Bimanice *Tſchira.* Macaſſarice *Menjom Bulu*, quum tincturam præbeat adeo intenſe viridem, qualis eſt arundo viridis. Amboinice *Auſſi abbal*, h. e. Limones ſilveſtres, quum inperiti hi Botanici Cudranum ad Limonum ſpecies referant. D. *Herbertus de Jager*, illum vocat *Rhamno Rubum*, & *Rhamno Morum*, quum ejus folia & ſpinæ ad Rhamnum, fructus vero ad baccas Rubi ſeu Mori accedant. Putat quoque hujus ſpeciem eſſe Braſilienſium *Tatai-iba*, quam *Piſo* deſcribit, *pag.* 163. ac *Marcgravius pag.* 119. quæ tantummodo in eo differt, quod Cudrani folia non ſubtiliter ſerrata, uti *Piſo*, vel ſimpliciter ſerrata ſint, uti *Marcgravius* dicit, ſed integra penitus, nec quidquam ſerrata, licet in Piſonis icone nullæ omnino conſpiciantur crenæ, uti & una Marcgravii ad latus dextrum integra eſt, alteraque videatur dein ad latus ſiniſtrum ex deſcriptione compoſita.

Vocem *Cudrani* derivo ab Arabico *Chadira* viruit, unde eſt *Chadrat* viror, olus viride, conſonatque cum Hebræo *Chazir* gramen, quia hoc lignum ad viridem tincturam adhibetur.

Moluccani & Xulabeſſenſes Cudranum videntur cum præcedenti *Caju Lacca* confundere, vocantes odoratum lignum *Lacca Garo*, & hunc Cudranum *Lacca Cuning*, atque hinc evenit, quod confuſe quoque mihi indicaverint ſpinarum noxam, unde quod ſupra notatum fuit in capite *Caju Laccæ* de ſpinarum noxia qualitate, præſertim de Cudrani ſpinis intelligendum ſit, Caju Laccæ enim ſpinæ, quum ſint ingentes, conſpicuæ, & obtuſæ, facile evitari poſſunt.

Locus. In ſaxoſis creſcit locis tam circa litus inter minores frutices, quam in acutis & ſaxoſis montibus, ubique inacceſſam præbens congeriem, qui in Amboina creſcit, paucæ ac nullius fere eſt virtutis, quum nullum præbeat tinctorium lignum, ſed ejus cor plerumque ſit putridum, ac proinde ſilveſtris & inutilis habea-

De ſcheutjes of ryskens zyn mede rond, en met geele ſtipjes bezet. De doornen zyn zo lang niet als aan 't Bimaſe, maar dikker, en ſtaan alle agterwaarts gekeerd, zommige regt boven de bladeren, zommige ter zyden, de agterſte zyn korter en merkelyk gekromd, mede naar agteren, als haaken, aan de voorſte en jongſte ryskens ziet men geene, ja zelfs de lange gerten kan men zonder ſchroom handelen. Aan deze lange gerten ſtaan de bladeren in ryen meeſt tegen malkander, niet regt, maar verwiſſeld, aan de dwers-ſcheutjes enkeld en zonder ordre. Deze zyn groter dan aan het Bimaſe, anders van dezelfde fatzoen en beloop der aderen, te weten van 4. tot 6. duymen lang, 2 breed, vooren met een lange ſpits, boven glad, beneden vol dwers ribben, die met bogen ſluyten, moeskruydig van ſmaak. Die aan de dikkere ryskens ſtaan, zyn korter, en voren ronder, ieder op zyde of boven een doorn hebbende.

Bloemen en vruchten draagd het Amboinſche zoo zelden, dat het voor onvruchtbaar gehouden werd, maar een taxken uyt de Xulaſe Eylanden my toegebragt, en in myn thuyn geplant, ſchoot zo weelderig op, dat ik dikwils zyne takken moeſte afkappen. Dit nu volwaſſen zynde, bragt jaarlyx in Auguſtus en September zyne vrucht voort, zynde witte, en ſchubagtige beſiën, 2. en 3. by malkander, zo groot als Peper-korls, maar wilde zoo groot niet werden als op Java. Binnen was niet dan een wit merg, en daar in ſwartachtige korls als zand, by ieder blad 2. of 4. ſtaande, en vielen voorts af, doch het zaad heeft nooit plantjes willen voortbrengen.

Het is een weeldrig groey-hout, latende zich met de takken licht verplanten, ja ik heb ſtukken van oude verrotte takken gezien op de grond weg geſmeten, en lang gelegen hebbende, die weder wortelen na beneden, en nieuwe ſcheuten na boven voortbragten.

Bequaam verw-hout heb ik aan het Amboinſche nooit kunnen vinden, hoe dik en oud ook de ſtammen waren, want omtrent het hert warenze of war en vermolſemd, of hadden een bleek hout, tot 't verwen ondeugend, hoewel de Xulaneſen zeggen, dat zy aan haare ſtruyken het zelve vinden.

Naam. *In 't Latyn* Cudranus. *Op Maleyts* Cudrang, Kudrang, *en* Codrang. *Javaans* Idem. *Bimanees,* Tſchira. *Maccaſſaars* Menjom Bulu, *om dat men zo hooggroen daar mede verwen kan, als de groene Bamboezen zyn. Amboinſch* Auſſi abbal, *dat is, wilde Lemoenen, om dat deze ſlegte Herbariſten, de Cudrang onder de Limoen-zoorten reekenen. De H.* Herbert de Jager, *noemd het* Rhamno Rubus *en* Rhamno Morus, *om dat de bladeren en doornen na* Rhamnus, *maar de vruchten na de beſiën van* Rubus *of* Morus *gelyken. Hy ſuſtineert ook, dat hier van een meede-zoorte zy, de Braſiliaanſche* Tatai-iba, *dewelke* Piſo *beſchryft pag.* 163. *en* Marckgravius *pag.* 119. *verſchillende alleenlyk daar in, dat de bladeren van onze Cudrang niet* Subtiliter ſerrata, *gelyk* Piſo, *of* Simpliciter ſerrata, *gelyk* Marckgravius *zegt, maar t'eenemaal ongeſneden of ongezaagd zyn, hoewel de figuur by* Piſo *ſtaande, geen de minſte geſchaartheid betoond, gelyk d'eene van* Marckgravius *aan de rechterzyde, ſchynende de andere aan de ſlinker-zyde, namaals uyt de beſchryving daar by geſlanſt te zyn.*

Het woort Cudran *deriveer ik van het Arabiſche* Chadira, *d. i. het is groen, waar van komt* Chadrat, *groen hout, of groen moes, en komt overeen met het Hebreeuwſche* Chazir gras, *om dat dit hout om groen te verwen gebruykt wert.*

De Moluccanen en die van Xulabeſſi, ſchynen de Cudrang met het voorgaande Caju Lacca *te vermengen, want beyde zynze my onder die naam toegezonden, noemende het welriekende hout* Lacca Garo, *en dit Cudrang* Lacca Cuning; *hier van komt het, dat ze de ſchadelykheid van de doornen, ook confuus my hebben opgegeven, weshalven het geene boven ſtaat in 't Capittel van* Caju Lacca, *aangaande de ſchadelykheid der doornen, moet inzonderheid plaats hebben in de Cudrang, want voor de doorne van Caju Lacca, als zynde groot, ſienlyk, en ſtomp, kan men zig wel wagten.*

Plaats. *Het waſt op ſteenachtige plaatzen, zoo omtrent de zee onder het kreupelboſch, als op ſcherpe en ſteenachtige bergen, overal een ontoeganklyke verwerring makende. 't Geene in Amboina waſt, is weinig en van geen valeur, om dat het geen verw-hout uytleverd, maar meeſt verrot van hert is, en dierhalven voor een wild en ondeu-*

habeatur ſpecies. Hic & illic ejus frutex obcurrit in Hitoenſibus montibus, copioſius autem in locis planis circa litora in fruticoſis ſilvis. Porro in Cerama parva circa Lucellam, in Uliaſſerenſibus, in Xulanenſibus & Moluccenſibus inſulis, ad Euri plagam circa Tenemmeram & Couweram, rarius in Celebe & Macaſſara. Copioſius in Java, Baleya, & adjacentibus inſulis, optimus vero in Bima obcurrit, ac tota inſula Sumbawa, unde mercaturæ gratia per totam devehitur Indiam, quumque in Bima Sappanum quoque obcurrat lignum, hinc fieri potuit, noſtrates Belgas Cudranum Sappanum flavum vocaviſſe.

Uſus Ejus maximus eſt ad tingendum colorem flavum & viridem, primus color ſua ſponte, alter caſu conquiritur. Primo enim ejus ramenta macerantur ſeu raſura in aqua per noctem, dein tam diu ac fortiter coquitur, donec fuſcum contrahat colorem inſtar Cereviſiæ vel Mellis, tum per filtrum cribratur, ac liquori inmittitur alumen album contuſum, unde tinctura hæc mox flaveſcit, atque huic inponuntur alba lintea, ut flaveſcant, quæ iterum coquenda & ſubigenda ſunt tam diu, donec lintea iſta tinctura ſatis ſint inbuta, cujus rei ſignum eſt, quum Oryzæ ſpica, vel grana quædam non desquamata ſimul cum illis coquantur, quumque gluma ſeparetur, coctio peracta erit. Dixi alumen album addendum eſſe, quum incolæ binas componant Aluminis ſpecies, album nempe, quod ipſis dicitur *Tauwas Cudrangen*, alterum rubens *Tauwas Lolan* dictum, quod in Sappani tinctura adhibetur. Puto autem inutile eſſe diſcrimen, cujus inveſtigationem tinctoribus demando.

Quum lintea deſiderentur viridia, a Sinenſibus in Indigo prius tingantur colore cœruleo, quæque legitime ſiccata tincturæ iſtæ flavæ inmittantur ſine coctione, ſed ſubige tam diu, donec homogeneus color viridis ubique obſervetur, atque hinc error ſubortus eſt, quod quidam credant, ex hoc ligno nullam aliam tincturam poſſe componi niſi viridem.

Quasdam etiam poſſidet vires ac uſus in re Medica, ſupra porphyritim enim hoc lignum contritum cum aqua in pultem tenuem, conducit corpori inlinitum ardenti febri laborantibus pro refrigerio, hunc in finem quoque interne adſumitur, cum aqua contritum.

Tenera folia cruda cum Bocaſſan eduntur, ſaporem enim fere habent edulium Varingarum, vetuſta autem non valent ad hunc ſcopum. Vaccæ quoque amant depaſcere tenera hæc folia, quæ facile adtingere poſſunt, quum ſurculi ſpinis ſint deſtituti, quod non nocet hiſce flagellis, quum alioquin ſeſe nimis extendant, ac craſſiorem forment truncum.

Regibus Bimanenſibus olim Macaſſarenſium ſubditis inpoſitum erat tanquam tributum ſolvere hocce depuratum lignum inperio Macaſſarenſi, ubi vendebatur, uti in prioribus temporibus Lignum Sappanum ac Sandalum Timorenſe.

Hic ſpinoſus frutex a plurimis jam annis Bataviæ plantatus eſt circa muros & in urbis vallibus, ut ſepem prebeat vivacem ac ſpinoſam ſub nomine Oxyacanthæ Batavicæ, quod in initio etiam ſucceſſit, quam diu tenuibus ramis ac flagellis inflecti poterat, hodie autem comperiunt, quod quum in majorem excreverit formam, non ita ſepibus eſſe adcommodatum, quum cuncti ipſius ſtipites terræ conmiſſi nimis craſſos & altos generent truncos, atque hinc cum reliquis non rite conjungi poſſint, multo minus huic ſcopo ſatisfacit Amboinenſis, ex quo itidem tentavi vivam formare ſepem, longis vero firmisque ſuis flagellis ac ramis adeo incompte & inregulariter ſeſe extendit, vaccæque continuo longa iſta depaſcebant flagella, ita ut exſtirpare denuo illam coactus fuerim.

Limonellus littoreus, ab Amboinenſibus *Auſſi Abbal* quoque vocatus, litoreus eſt frutex, multum a Cudrano differens, longis, tenuibus, ac lignoſis flagellis per herbas prorepens, atque ita vocatus, quum fructus gerat inſtar parvorum Limonum, ſaporis quoque aciduli, nullas vero habet ſpinas, ac nullius uſus, creſcit vero in Huamohela circa litus Wey Puti.

Videtur hæc planta in Sina quoque eſſe nota, quæ in ipſorum lingua dicitur *Kekatsji*, tinctorium vero ejus lignum non ex ſtipite ſed ex radicibus expetitur, ejusque folia ad Anthraces ibidem adhibentur.

Alia & ſilveſtris *Cudrani* Amboinenſis ſpecies in Auctuario meo obcurrit, quam hic inſeram.

Tabula

deugend zoorte gehouden werd. Hier en daar vind man een ſtruyk op 't Hitoeze gebergte, doch meer in de laagte, omtrent de ſtranden, in 't kreupelboſch. Voorts op kleen Ceram, ontrent Lucella, in de Uliaſſers, in de Xulaze en Moluxe Eylanden, om de Zuyd-Ooſt in Tenemmer en Couwer, weinig op Celebes en Maccaſſar. Overvloediger heeft men 't op Java, Baly, en de omleggende Eylanden, doch het beſte vald op Bima, en 't geheele Eyland Sumbawa, van waar het voor koopmanſchap door geheel Indiën vervoerd werd, en dewyl op Bima meede het Sappan-hout vald, en aldaar gehandeld word, zo kan het gebeurd zyn, dat onze Nederlanders het Cudrang geel Sappan-hout noemen.

Gebruyk. *Zyn meeſte gebruyk is tot 't geel en groen verwen, 't eerſte van zig zelven, 't ander by geval: Men weekt voor eerſt de ſpaanderen ofte 't haxel een nagt in 't water, daar na kookt men 't zoo lang en ſterk, tot het zo bruyn werd als bier of honing, dan zeygt men 't door een doek, ſmyt geſtooten witten alluyn daar in, zo werd de tincture terſtont geel, hier in doet men dan het wit linnen, dat men geel wil hebben, kookt en kneed 't op 't nieuw zoo lang, tot dat 't linnen de tincture genoeg aangenomen heeft, waar van 't teeken is, als men een ayre rys of eenige ongepelde rys t' zamen met het voorige kookt, en als de bolſter van de korls afgaat, zo houd men het voor genoeg gekookt. Ik heb gezegt van wit alluyn, om dat de Inlanders tweederley alluyn maken, te weten de heel witten, die ze* Tauwas Cudrangen, *den anderen roodachtige* Tauwas Lolan *noemen, die men by 't verwen met het Sappan-hout gebruykt. Ik giſſe, dat 't een onnodige preciſiteyt is, waar van ik 't onderzoek aan de Verwers late.*

Als men 't linnen groen wil hebben, zo laat het door de Sinezen in vogtige Indigo blaauw verwen, het zelve ter degen droog zynde, doopt in de voornoemde geele ſop, zonder kooken, en kneed het daar in zoo lang, tot dat 't overal eenparig groen werde, hier van komt dat abuys, dat zommige geloven, men kon met dit hout anders niet dan groen verwen.

Het heeft ook eenig Medicinal gebruyk, want op een ſteen met water gevreven tot een dun Papje, werd op 't lyf geſtreken van die geene, die een heten koortze hebben, daar 't matelyk verkoelt, tot dien einde werd 't ook binnens lyfs gegeven met water gevreven.

De jonge bladeren werden raauw met Bocaſſan gegeten, want zy ſmaken bykans als de eetbare Waringen, maar de oude deugen daar toe niet. De Koebeeſten weyden ook de jonge bladeren gereed af, daar ze gemakkelyk kunnen by komen, om dat de jonge ſcheuten geene doorens hebben. Dit is egter voordeel voor deze touwen, op datze haar niet te wyd uytbreyden, maar een dikkere ſtam zetten.

De Koningen van Bima, eertyds onder Maccaſſar ſtaande, moeſten dit ſchoongemaakte hout tot tribuyt opbrengen aan de regeeringe van Macaſſar, daar 't dan eerſt verkogt wierde, gelyk in vorige tyden mede geſchiede met het Sappan en Timorze Sandel-hout.

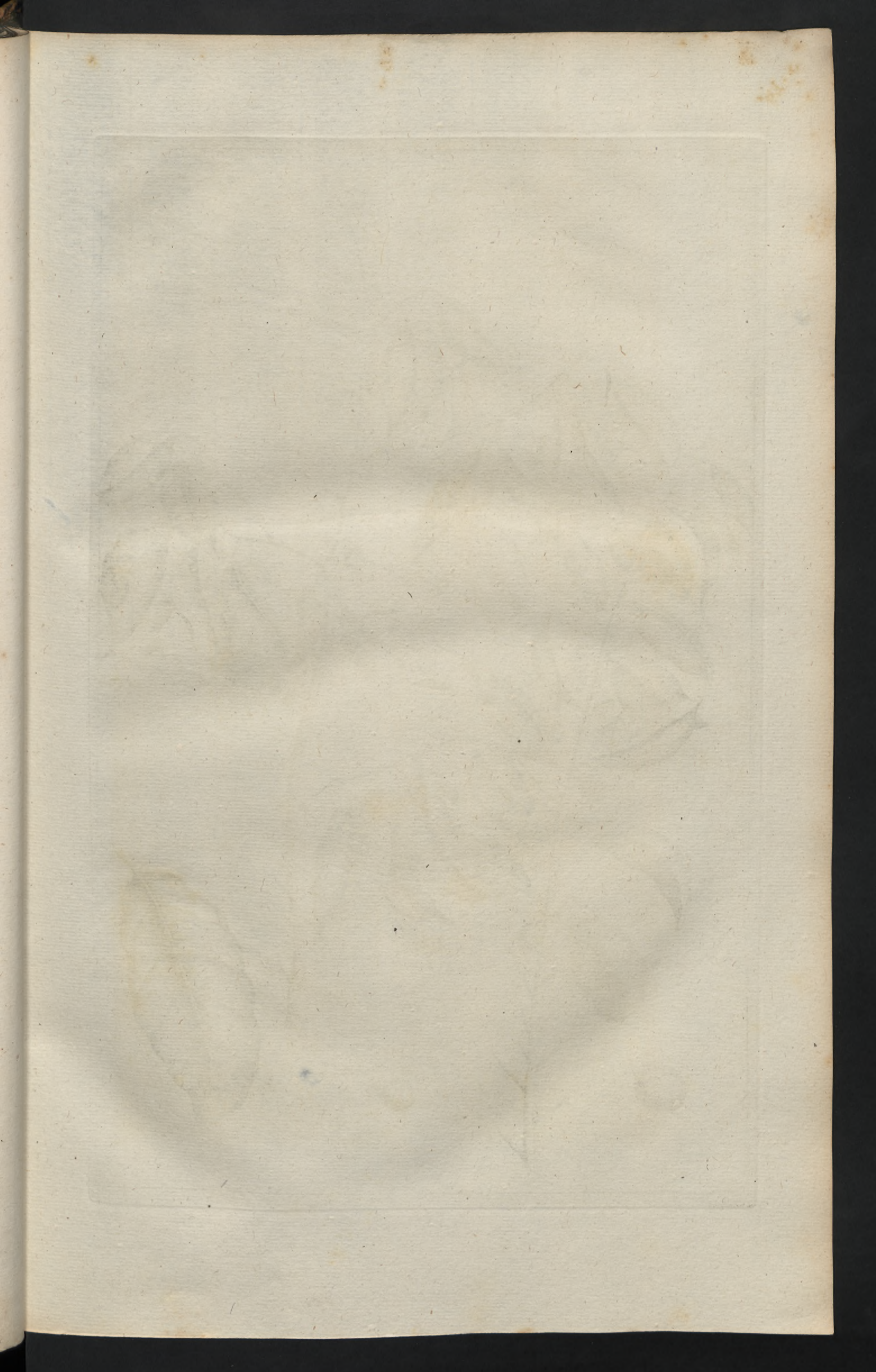
Dezen doorn heeft men in veele Jaren op Batavia beginnen te planten, rondom de Veſtingen, op de bermen van de ſtad, om een levendige doorn-hegge daar van te maken, met de naam van Bataviſche hagedoorn, 't welk ook in 't eerſte gelukt is, zo lang het met dunne takken en gerden zig leyden liet, doch hedendaags bevind men, dat wanneer ze groot werd, zig niet wel tot een heyninge ſchikken wil, om dat alle de inſteekzels daar van al te dikke en te hoge ſtamme krygen, en aldus met den andere geene goede voegingen maken; veel min is daar toe de Amboinſche bequaam, waar uyt ik meede gepoogd hebbe een levendige hegge te maken, maar 't breyd zich met zyne ſtyve takken zoo wilt en onbeſuyſt uyt, en de Koebeeſten haalden geduurig de lange gerten daar uyt, dat ik 't weder uytroeyen moeſte.

Limonellus littoreus, *by de Amboinezen ook* Auſſi abbal *genaamt, is een ſtrand-gewas, veel van de Cudrang verſchillende, met lange, dunne, en houtachtige ranken door de ruygte loopende, en alzo genaamt, om dat 't vruchten draagd als kleene Lemoentjes, ook zuuracht ig van ſmaak, doch zonder doornen, voorts zonder gebruyk, en waſt op Huamohel, omtrent het ſtrand van Wey Puti.*

Het ſchynt dat deze plante in Sina ook bekent moet zyn, want ze noemenze in haar taal Kekatsji, *doch het verwhout halenze aldaar niet uyt den ſtam, maar uyt de wortelen, ook gebruykenze aldaar de bladeren tot bloedt ſweren.*

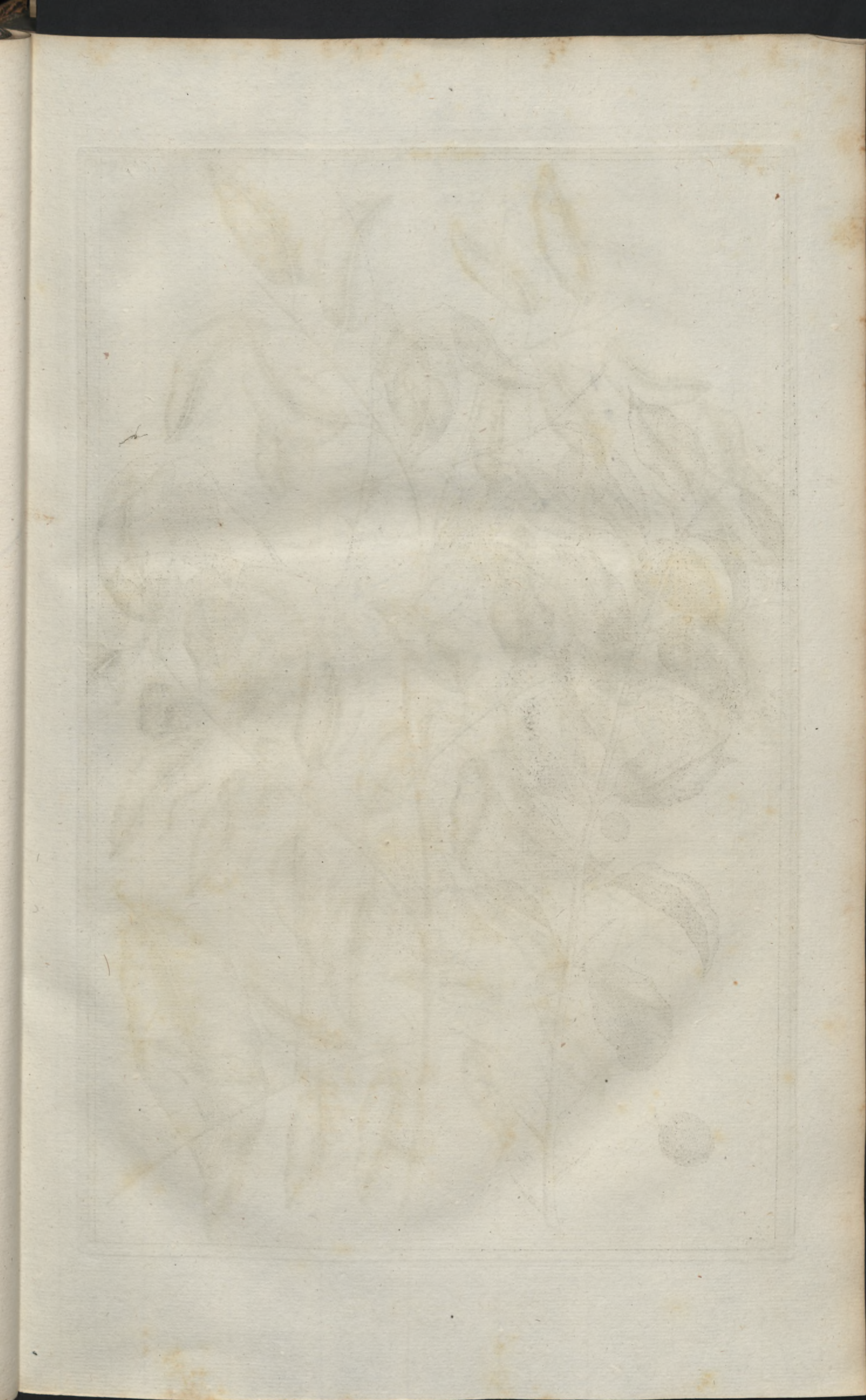
Noch een andere wilde zoorte van 't Amboinſche Cudrang, *ziet in 't Auctuarium, het geen ik hier zal byvoegen.*

De

1. Trophis spinosa. Rxb.
2. — — var.?

Ascarina rubra. Poir.

Tabula Decima Quinta

Ad *Figur. Primam* ramum exhibet *Cudrani Amboinensis* cum *spinis aduncis.*
Figura Secunda ramum sistit *Cudrani Javanensis* cum *spinis erectis & acutis.*

Cudranus Amboinensis silvestris. Cudrang Utan.

In Leytimora post Castellum Victoriam prope fluvium mortuum dictum, verus obcurrit silvestris *Cudranus*, tales gerens ramos ac folia, qualia supra libro septimo sunt descripta, ni hæc paulo majora sint, quatuor & quinque pollices longa, atque in majoribus flagellis ramuli laterales directe transversaliter excrescunt, & ad cujusvis ortum spina adunca, firma, & retrorsum posita.

Anno 1691. prima vice fructum in hac silvestri observavi specie, quodammodo convenientem cum illo, quem D. *De Jager* antea descripsit in Cudrano Javanensi, qui ipsi dicitur *Rhamno Rubus*, est enim fructus tuberculosus, ex tribus quatuorve tuberculis compositus, quorum quivis magnitudinem habet vulgaris Rubi idæi, granulosus quoque, nec ruber, sed pallide & sordide virens; Fructus hi carnem gerunt dulcem, ab illa Rubi Idæi haud multum diversam, atque in sua carne abscondunt quinque vel septem granula ossea, glabra, & Lenti formia, coloris instar officulorum Cerasi, supra quoque umbilicata, ad unam nempe partem, qua per venulam carni adhærent, illi in Julio observantur mense.

In Celebe circa districtum Tamboccо hic quoque obcurrit spinosus frutex, ejus autem lignum ibi ad tingendum non adhibetur; Fructusque vespertilionibus inserviunt cibo, teneraque ac decidua folia depascunt Vaccæ. *Cudranus* Sinensibus dicitur *Kekacktsji*, ejus radix in Sina, atque hic loci lignum ad tingendum adhibetur, foliaque anthracibus inserviunt.

Tabula Decima Sexta

Ramum exhibet *Cudrani Amboinensis silvestris* fructibus onustum, & alterum ramulum juniorem *a* spinis armatum.

Limonellus funicularis montanus.

Præter *Limonellum litoreum* alia obcurrit montana species, Leytimorensibus *Usse Wary Ewan* dicta, quæ autem meo judicio potius ad *Cudrani* speciem referenda est.

Est vero funis firmus, lignosus, ac tenuis, nullibi sese circumvolvens, sed recte arbores adscendens, ubi in plures expanditur laterales ramos, binos sibi obpositos, parum obliquos, ac parum retrorsum flexos, atque hi iterum sese dividunt in minores rachides, in quibus postrema folia fuere decidua, inque ultimo seu inferiore articulo bini incurvi sed breves conspiciuntur hami retroflexi, uti in Cudrano, in subsequenti articulo unicus tantum locatur hamus, tumque insequuntur folia, quæ bina sibi quoque sunt obposita, illis Cudrani quodammodo similia, sed inæqualis magnitudinis, quædam enim quinque ac sex, quædam octo pollices longa sunt, quatuor & sex transversales digitos lata, superne subrotunda, & in apicem terminantia brevem, multis obliquis admodum costulis donata, superne glabra, inferne scabra, saporis dulcis & oleracei.

Flosculi in brevibus excrescunt corymbis, cum illis Jasmini convenientes, sed minores, ex longis nempe tubis constantes, seseque in quinque alba petala stelliformia explicantes, in horum centro longus erigitur stilus, cui succosum insidet capitulum, dulcis sed debilis odoris.

Fructus ignoti sunt. Crescit in montibus Amahussu, atque aliquando cum vero Cudrano alias adscendit arbores.

N. B. Binæ hæ plantæ ex *Rumphii Auctuario*, quum hic pertineant, insertæ sunt.

De vyftiende Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* de *Amboinsche Cudrang* met zyn *kromme doornen.*
De *Tweede Plaat* vertoont een Tak van de *Javaansche Cudrang* met *regte spitze* doornen.

Amboinsche wilde Cudrang.

Op Leytimor, agter 't Casteel Victoria, by 't doode riviertje, vind men het regte wilde Cudrang, met zodanige takken en bladeren als boven in 't 7 Boek beschreven staat, of deze wilde bladeren moesten wat grooter zyn, te weeten 4. en 5. duymen lang, en aan de hooftranken komen de zyde-taxkens regt dwers voort, en by ieder oorspronk een kromme, styve doorn, agterwaarts gekeerd.

Anno 1691. *heb ik de eerstemaal de vrucht aan deze wilde zoorte gezien, eenigsints overeenkomende met het geene de Heer* de Jager *voor dezen geschreven heeft van zyn Javaans Cudrang, het welke by* Ramno Rubus *noemt, want het is een knobbelige vrucht, uyt 3. of vier knobbelen t' zamen gezet, ieder zo groot als een middelbare Bramboose, mede korrelig, doch niet rood, maar ligt vuyl groen; zy bestaan uyt een zoet vleesch, van Bramboose niet veel verschillende, doch verbergen in haar vleesch 5. a 7. steen-harde korls, gladt, en linze-formig, van coleur als de Kersse-steenen, ook met een naveltje aan den eenen hoek, alwaar ze met een adertje aan 't vleesch vast hangen. Men vindze in July.*

Op Celebes, omtrent het district van Tambocco, vindt men dezen doorn ook, doch zyn hout is aldaar tot verwen onbekend. De vruchten werden voor de Vleermuyzen gelaten, en 't jong afvallend loof eeten de Koebeesten. Cudrang *heet in 't Sinees* Kekacktsji. *De wortel verwt in Sina, en hier het hout, en de bladeren dienen tot bloedsweren.*

De zestiende Plaat

Vertoont een Tak van de *Amboinsche wilde Cudrang* met zyn vruchten behangen, en nog een ander *jong takje a met doornen* gewapent.

De touwachtige Berg-Limis-Struyk.

Pisonia Limonella Blume

Behalven den Limonellus litoreus, *heeft men nog een bergzoorte, by de Leytimoreezen genaamt* Usse Wary Ewan, *doch myns oordeels kan het beter voor een medezoorte van Cudrang gehouden werden.*

Het is een styve, houtachtige, en dunne rank, zich nergens omvlegtende, maar regt de boomen oplopende, en in veele zyde-takken verdeelt, die twee tegens malkander staan, regt dwers, of een weinig agterwaarts gebogen, deze verdeelen hun wederom in kleendere ryskens, daar aan de agterste bladeren afgevallen zyn, en aan 't agterste lid ziet men twee kromme doch korte doornen agterwaarts gebogen, gelyk aan den Cudrang, aan 't naast daar aan volgende lid staat maar een haak, en daarop volgen de bladeren; dezelve staan ook twee en twee tegens malkander, die van Cudrang eenigsints gelyk, van ongelyke groote, want zommige zyn 5. en 6. zommige 8. duymen lang, 4. en 6. dwers-vingers breed, van voren rond toelopende, met een kort spitsje, met veele zeer schuynze ribbens, boven glad, en van onderen uytstekende, zoet en moes-kruydachtig van smaak.

De bloempjes komen aan korte trosjes voort, gefatzoeneerd als jonge Jasmynen, te weeten lankbalzig, in vyf witte blaadjes zig openende, als een sterretje. In de midden ziet men een lang stylet, en daar op een sappige knop, van een zoete, dog slappe reuk.

De vruchten zyn onbekend. Het staat in 't gebergte van Amahussu, en loopt zomtyds met een regten Cudrang andere boomen op.

N. B. *Deeze twee planten zyn uyt het* Auctuarium *van* Rumphius, *wyl ze hier behoorden, ingevoegt.*

CAPUT DECIMUM QUINTUM.

Camunium. Camuneng.

CAmunium nobis in India repræſentare videtur Buxum, quoad nempe ejus lignum, neutiquam vero quoad formam, magnam enim habet ſimilitudinem cum præcedenti *Caju Lacca*, ſed non ita proſerpit, at magis ſeſe erigit, inque binas dividitur ſpecies, primo in vulgarem ſeu Amboinenſem, ſecundo in Javanenſem, quæ tamen haud multum differunt.

Primo vulgare ſeu Amboinenſe *Camunium* ad Caju Laccam quam proxime adcedit, quum quodammodo prorepat, primo ſeſe inſtar arbuſculæ erigens, dein vero ſeſe inflectit, atque inſtar funis prorepit, aliis modo incumbens arboribus; ejus truncus vulgo pedis craſſitiem habet, ad ſummum, ſi cruris craſſitiem adtingat, raro ad illam hominis adcedit, nunquam rotundus & ſolidus, ſed per longitudinem profundis ſulcis & foveis excavatus eſt, unde carioſi admodum ac raro ſolidi ſunt, formamque præbent, acſi varii concreti eſſent ſtipites, multoque profundiores ſunt ejus ſulci quam in Caju Laccæ truncis, eſtque porro obductus tenui, gilvo, & fiſſo cortice.

Reliqui rami rotundi ſunt, tenui ac lento cortice veſtiti, qui facile decorticari poteſt, uti in Salicibus, ex hisce rachides plurimæ excreſcunt rectæ & plerumque elevatæ, in plurimos laterales ramulos diviſæ, quorum bini plerumque uno ex ortu progerminant. Hisce folia inſident eodem modo locata uti in Caju Lacca, alternata nempe, quinque, ſeptem, & octo uno in ramulo; ſuntque illis Caju Laccæ quam ſimillima, ſeu inſtar illorum Varingæ Microphylli, firmiora & glabriora illis Caju Laccæ, in longum apicem deſinentia. Supremum, quod ſemper ſolitarium & maximum, prope ortum geniculatum eſt, quatuor transverſales digitos longum, ac binos latum.

Inferiora vero vix articulum longa ſunt, ac digitum lata, ſuperne quam maxime viridia & glabra, inferne paulo magis flava, & ad tactum mollia inſtar Serici denſioris, præſertim in vetuſtis foliis: Nervus medius inferne acutum format dorſum, atque coſtæ raræ ſunt, inferne autem magis protuberantes quam in illis Caju Laccæ, ſaporis acris & ingrati, qui linguam parum vellicat uti Limonum folia. Vetuſta ac decidua albicant.

Flores tarde ac raro progerminant, unus alterve uno ex ortu, ex quinque ſexve petalis conſtantes forma illorum Jasmini, ſed rariores ac firmiores, tubo brevi & amplo inſtar campanæ donati, in cujus centro decem adparent ſtamina cum intermedio craſſiore, quod piſtillum eſt, & in ſummo capitulum gerit flavum: Ipſorum odor gratus eſt, ſed debilis, ad Jasminum adcedens, potiſſimum veſpertino tempore claro & placido cœlo: Florum petala facile decidunt, nec multum tractari poſſunt, quum medium remanet piſtillum, quod in fructum excreſcit; qui oblonga eſt bacca, omnino ſimilis illi Capſici minoris, tam forma quam colore, digiti unguem longa, interne bina locantur oblonga oſſicula, ſibi adunata, & quodammodo lanuginoſa, carne obducta rubente ac molli, quæ rubente tegitur pellicula, qualem habent fructus Cynosbati, odoris gravis, oſſicula iſta ſunt ſemina, quæ facile progerminant, quum terræ conmittantur. Novembri & Decembri floret, fructusque menſe Martio matureſcunt.

Ejus lignum albaſtro deſtitutum eſt, atque ſub tenui cortice ſubſtantia locatur homogenea, ſolidiſſima, ſubtilis, dura, & gravis, coloris pallidioris Buxino ligno, cum quo cæterum ſubſtantia & gravitate penitus convenit, præſertim vetuſtorum truncorum circa radicem, ubi & magis flaveſcit, circa cor autem colorem habet melleum & nigricantem, quorum colorum quædam flammæ ſeu maculæ hinc inde in ligno adparent, quodque plurimas tales habet venas, optimum cenſetur. Quidam trunci nullum omnino tale gerunt lignum variegatum, ſed homogeneum & æqualiter flaveſcens, inſtar eboris, ſi nempe elaboretur, alii raras quasdam gerunt circa cor maculas ac prope radicem.

Ele-

XV. HOOFDSTUK.

De Camuneng-Struyk.

CAmuneng *wil ons hier in Indiën den Buxboom of Palm-hout verbeelden, namentlyk met zyn hout, maar geenſints met zyn gedaante, het heeft groote gelykeniſſe met het voorgaande* Caju Lacca, *doch is zo kruypende niet, maar regt zig meer overeynd, en is verdeeld in 2. zoorten.* 1. *Het gemeene Amboinſe,* 2. *het Javaanſe, weinig van malkander verſchillende.*

1. *Het gemeene of Amboinſe* Camuneng *komt het Caju Lacca naaſt, om dat het eenigſints kruypt, zig eerſt overeynd regtende als een boompje, maar voorts buigt het zig, en kruypt als een touw, ſlegs op andere boomen ruſtende. Den ſtam is ordinaris een been dik, op het dikſte als een dye, en zelden als een man in zyn middel, nooit rond en maſſief, maar langs heenen met diepe groeven en kuylen, waar door ze zeer war zyn, en weinig maſſief hebben, als of 'er verſcheide ſtammen aan een gegroeyd waren, veel dieper ingekeept dan de* Caju Laccas *ſtammen, voorts behangen met een dunne, vale, en geſcheurde ſchorſſe.*

De verdere takken zyn rond, met een dunne en taaye ſchorſſe bekleed, die zig laat ſchillen als aan de Wilgen; daar aan ſtaan veele regte ryskens, meeſt overeynd, en in veele zyde-takjes verdeeld, waar van gemeenlyk 2. uyt een oorſpronk komen. Aan dezelve ſtaan de bladeren op dezelve manier gelyk aan Caju Lacca, *te weten verwiſſeld tegen malkander, met* 5. 7. *en* 8. *aan een taxken. Zy zyn ook die van Caju Lacca zeer gelyk, of als die van* Varinga Microphyllos, *ſtyver en gladder als die van Caju Lacca met een lange ſpits, het voorſte, het welk alleen ſtaat, en het grootſte is, heeft by zyn oorſpronk een knietje,* 4. *dwers-vingers lang, en* 2. *breed.*

De agterſte zyn pas een lid lang, en een vinger breed, boven hoog-groen en glad, van onderen wat geelder, en zagt in 't aantaſten, als fulp, meeſt aan de oude bladeren, de middel-zenuwe maakt van onderen een ſcherpen rug, en de ribbens zyn weinig, en puylen van onderen meer uyt dan aan Caju Lacca, van ſmaak wat ſcherp en onlieffelyk, op de tonge wat bytende, gelyk Limoen-bladeren. De oude afgevallen bladeren worden witachtig.

De bloemen komen langſaam en weinig voort, 1. *of* 2. *by malkander, gemaakt van* 5. *of* 6. *witte blaadjes, in gedaante van Jasmynen, dog kleender en ſtyver, met een kort en wyd halsje als een klokxken, in de midden ziet men* 10. *draadjes met nog een dikker, daar een geel knopje op ſtaat. Haren reuk is lieflyk, doch ſlap, naar de Jasmynen trekkende, en dat meeſt by ſtille en klare avondſtonden. De blaadjes van de bloemen vallen ligt af, en willen niet veel gehandeld zyn, nalatende het middelſte pilaartje, waar uyt de vrucht werd; dezelve is een langwerpige beſië, gants gelyk een kleen ritsje aan gedaante en coleur, de nagel van een vinger lang; binnen leggen* 2. *lankwerpige korls, tegen malkander ſtaande, en wat wolachtig, omgeven met een roodachtig en week vleeſch, en het zelve met een rood huydeken, gelyk de vruchten van den Eglantier, wat ſwaar van reuk, en de voorſchreven korls zyn de zaden, die ligt opkomen, als ze de aarde raken. Het bloeyd in November en December, en de vruchten worden in Maart ryp.*

Het hout heeft geen ſpint, maar is onder de dunne ſchorſſe van eenparige ſubſtantie, zeer digt, fyn, hart, en ſwaar, van coleur wat bleeker als het Palm-hout, 't welk het anderſints aan ſubſtantie en ſwaarte gants gelyk is, inzonderheid aan de oude ſtammen omtrent de wortel, alwaar het geelder is, omtrent het hert honingverwig en ſwartachtig, van welke coleuren men hier en daar eenige vlammen of plekken in het hout ziet, en het welk de meeſte vlammen heeft, werd voor het beſte geacht. Zommige ſtammen hebben 'er niet met al af, en zyn eenparig bleek-geel, of in 't werken als Ivoor, zommige hebben 'er maar weinige omtrent het hert en by de wortel.

Het

Elegans est oculis lignum, sed non magna opera ex illo formari possunt, quum adeo concavum sit, & in quadratas partes dissectum, tam paucam solidi ligni exhibeat quantitatem, atque præterea tam facile findatur, si modo paululum Soli exponatur, recens autem elaboratum fortem ac gravem spirat odorem instar Cofassini vel Buxini ligni.

Secundo *Camunium Javanicum* elegans est arbuscula, altitudinem Granati habens, non alte supra terram sese erigens trunco simplici, mox enim sese dividit in varios crassos & sinuosos ramos, qui plurimas gerunt breves rachides, quæ densam formant comam.

Folia ejusdem sunt formæ, eodemque locantur modo in ramulis, quinque, sex, & septem uno in ramulo, sunt autem breviora, firmiora, & glabriora illis præcedentis speciei, subtus non lanuginosa, supremum minimum digitum longum est, reliqua inferiora breviora, atque inter illa quædam articulo breviora, saporis acrioris quam in prioribus, ad illum foliorum Limonum magis adcedentis.

Flores fructusque sunt uti in antecedente, flores autem hujus speciei frequentiores sunt, magisque gratum spirant odorem, ita ut calidis vesperis totam repleant, in qua locati sunt, aream; per totum fere æstatis tractum proveniunt successive nunc flores nunc fructus, a gallinis autem arcere illos oportet, quum illæ flores fructusque quam avidissime devorent, continuo ad hasce advolantes arbusculas.

Lignum ejusdem est coloris & substantiæ cum priore, fuscæ vero istæ maculæ in hoc non conspiciuntur, unde & hæc species potissimum ob arboris formam & elegantiam expetitur, uti præcedens ob lignum, si vero quis istas maculas non curet vel desideret, hoc Javanense lignum solidius & copiosius est, quum ejus trunci non adeo sint inregulares ac sulcati quam Amboinensis speciei, quæ magis prorepit, illiusque segmenta conquiri possunt solida, cruris crassitiem habentia.

Licet per totum anni tractum siccum flores quidam in hac conspiciantur arbuscula, observavi tamen, medio circiter Decembris per tres continuos dies floribus copiosissimis onustam esse, qui progerminant nunc decimo sexto Decembris, nunc siccissimo prægresso tempore nono ejusdem mensis die, post quos dies flores decidunt, ac copiosi subcrescunt fructus, sic quoque observavi, cuncta granula & semina sub hac arbuscula projecta, immo in sicca arenosaque area, multo melius progerminare quam aliis in locis, cujus rei caussam puto esse frigidiusculam umbram, quam per densam suam caussat comam.

Nomen. Latine *Camunium.* Malaice, Javanice, & Macassarice *Camuneng*, ac quibusdam *Caju Moni* & *Caymoni.* Sinice *Tsjauw Tsjeen.*

Locus. Repens seu flagellosum *Camunium* in hisce orientalibus Amboinæ plagis non crescit, sed in Buorone, ad orientalem Cajeli sinum, in Bonoa, boreali Huamohelæ parte, in Moluccis, in Mackia, Mothira, & Morothia, uti & in boreali Gelolæ parte, atque in quibusdam parvis ante Macassaram insulis, & in sinu Boegico ante Boelo Boulo, ubique in saxosis locis, quoque sicciores, magisque saccosi sint loci, eo melius censetur Camunium: atque hinc puto Bouronense tam facile fissuras pati, quod in saxoso quidem, sed plano simul & humido crescat solo. Altera seu arborea species in Java, Baleya, & Borneo obcurrit, uti & in Zephyrea Sinæ parte.

Usus. Amboinensis repens species potissimum adhibetur ad tortilia, minoraque opera ex ipsa formanda, uti sunt cancelli, sedilia, globuli acicularum operi inservientes, cultrorum manubria, similiaque: Durissimis & quam maxime fuscis segmentis utuntur Javani, & Macassarenses ad telorum manubria ex iis formanda, quæ artificiose elaborantur, vel si elegantes maculæ in iis detegantur, poliuntur, sunt enim adeo cupidi & amantes venas & maculas hujus ligni, ut pro frustulo ex ipsorum voto multum pecuniæ numerent ac solvant. Ex crassioribus ligni frustis pharethras formant, sed oportet, ut illa eleganter quoque sint undulata, in Amboinæ autem insulis hoc lignum non adeo crassescit. Ad cuncta opera adhiberi posset, ad quæ Buxinum requiritur lignum, si tam crassum foret.

Het is een schoon hout van aanzien, maar men kan 'er weinig groots van maken, om dat het zo war is, en in 't vierkant gekapt, zo luttel massief hout heeft, daar en boven zo licht scheurd, als het maar een weinig in de Zonne komt, en het versch gehandelde ruykt wat sterk als Cofassu of Buxboom.

2. *Javaans* Camuneng *word een cierlyk boompje, in de hoogte van een Granaat-boom, niet hoog boven de aarde, met een enkelde stam, maar straks zig verdeelende in verscheide dikke en bochtige takken, en dezelve vol korte ryskens, die een dichte kruyn maken.*

De bladeren zyn van dezelfde gedaante, en staan op dezelfde manier aan hare taxkens, met 5. 6. en 7. aan yder, doch zyn korter, styver, en gladder dan de vorige, van onderen niet wolachtig, het langste is een pink lang, de anderen na agteren korter, en daar onder zommige geen lid lang, aan smaak scherper dan de vorige, en de Limoen-bladeren naarder komende.

Bloemen en vruchten zyn als aan 't voorgaande, doch de bloempjes komen wat rykelyker voort, en rieken lieflyker, zo datze by warme avond-stonden een geheel plyn vervullen, daarze staan. Men heeft ze schier de geheele goede Mousson over, en dat met verscheyden beurten na malkander, dan bloemen, dan vruchten dragende, maar men moetze wel voor de hoenders bewaren, dewelke bloemen en vruchten greetig eten, gestadig op deze boompjes vliegende.

Het hout is van dezelve coleur en substantie als 't vorige, doch de bruyne vlammen vind men daar in niet of weinig, daarom deze zoorte meest om de frajigheid van de boom gezogt word, gelyk de vorige wegens het hout, maar zo men op de vlammen niet wil zien, zo kan men van het Javaanze meer massief hout krygen, want deze stammen zyn zo war en gevoorent niet dan het Amboinsche of kruypende, en men kan gemakkelyk stukken daar van krygen, zo dik als een dye, van zuyver hout.

Hoewel de geheele drooge Mousson eenige bloemen daar aan gezien worden, zo heb ik nogtans opgelet, dat het omtrent 't midden van December drie dagen na malkander zeer vol bloemen staat, eens beginnenze op den 16 December, en eens by een voorgaande droogte op den 9 dito; na welke dagen de bloemen afvallen, en veele vruchten voortbrengen; zo heb ik ook gemerkt, dat alderhande korls en zaden onder dit boompje geworpen, zelfs op een droog zandig plyn veel beter opquamen dan op andere plaatzen, waar van ik de oorzaake gisse te zyn, de koele schaduwe, die hy met zyn digt loof maakt.

Naam. *In 't Latyn* Camunium. *Maleyts, Javaans, en Maccassaars* Camuneng. *By zommige* Caju Moni *en* Caymoni. *Sinees* Tsjauw Tsjeen.

Plaats. *Het kruypende of zeelige* Camuneng, *wast in deeze Oosterschе quartieren in Amboina niet, maar wel op Bouro beoosten, de bogt van Cajeli op Bonoa de noortzyde van Huamohel, in de Moluccos, op Mackian, Mothir, en Morothia, het noorder-deel van Gelolo, en op zommige kleene Eylanden voor Macassar, en in de Boegise bogt voor Boelo Boulo, overal op steenige gronden, en hoe drooger en steeniger de plaats is, hoe beter Camuneng hy geeft. Daarom gisse ik, dat het Bouronese zoo ligt scheurd, om dat het wel op steenige, dog vlakken en vochtige grond wast. De tweede of boomachtige zoorte vald op Java, Baly, Borneo, en het zuyder-deel van Sina.*

Gebruyk. *Het Amboinsche kruypende geslacht, werd meest tot het drayen gebruykt, om kleen werk daar van te maken, als tralien tot stoelen, klossen tot speldewerk kussen, en hegten tot messen. De bruynste en hardste stukken gebruyken de Javanen en Maccassaren om kris-hegten daar van te maken, die zy dan konstig uytsnyden, of zo zy mooye vlammen daar in zien, glad laten, want zy zyn zo curieus of veel meer verzot op de aderen en vlammen van dit hout, dat zy voor een stukje na haren zin gevlamd, veel geld derven geeven. Uyt de dikke stukken maken zy hare kris-scheden, doch die moeten mede gewaterd zyn, maar zo dik vald het in de Amboinsche Eylanden niet. Men zoude het tot alles konnen gebruyken, waar toe het Palm hout diend, indien men 't zo dik hebben konde.*

Javani jubent, ut, si trunci cædantur, superne & inferne simul amputentur, credentes flammas seu maculas alioquin terrefactas avolaturas esse, atque hinc ex Bourone & Bonoa illud requisiverunt, quum Javanicum illis maculis & undis sit destitutum: licet plantetur tam in Java & Baleya, quam in quibusdam Sinæ Provinciis Quantung, & Maccauensibus insulis circa ædes & in areis tam ob elegantem ejus formam, densamque comam, quam ob odoratos flores.

Quum hoc lignum exscindere vel elaborare, ac præsertim perterebrare velimus, in aqua prius macerandum est, atque externe obvolvendum, nec in sole deponendum, quum facillime findatur. Ad manubria a Maccassarensibus inprimis laudantur radices, vel partes ipsis proximæ, quum hæ quam maxime sint venosæ, uti radices Buxi in Gallo-provincia & Delphinatu, quod vulgo vocatur lignum Gallo provincicum. Optimum Macassarenses petunt ex Mandara & Tibaroua, quæ loca sunt ad borealem Macassaræ plagam sita.

Medicatas quoque possidet virtutes, ejus enim folia ac cortex in aqua contrita, & cum pauxillo Lampujang mixta, propinantur contra Asthma. Folia acrimoniam & fervorem habent, qualis in Limonum foliis percipitur, præsertim Javanicæ speciei, atque hæc inlinita contractos calefaciunt artus, qui ex frigore Paralytici facti sunt.

Quum domesticum *Camunium* per ramos transplantare velimus, sequenti id peragitur modo, cortex parum contunditur, qui obvolvitur pingui & optima terra, quæ linteis sustinetur, ac fissa arundine per sesqui mensem ita relinquitur, dein seca hunc ramum brevi post ligamen istud, ac terræ committe novæ.

In Macassara & Mandara hujus species obcurrit *Camuneng Batu* dicta, nodosa penitus, minoraque gerens folia vulgari. Ex hac regum solæ pharethræ formantur, quum lignum hoc eleganter sit variegatum ex venis flavis, læte rubentibus, & albis. Quasdam porro exoticas Camunii species vide in Auctuario.

De Javanen gebieden, dat men de stammen te gelyk boven en onder moet kappen, want anders zoude de vlammen verschrikken en vervliegen, en daarom hebben zy het van Bouro en Bonoa geeyscht, om dat het Javaanse zonder vlammen is, daar en tegen dit werd geplant zo op Java en Baly, als in zommige Sineese Provintien, Quantung, en de Maccause Eylanden, omtrent de huyzen, en op de plynen, wegens de fraaye gedaante van zyn dichte kruyn, als om de welriekende bloemen.

Als men dit hout znyden of handelen wil, inzonderheid booren, zo moet men het in water weken, en buyten iets ombinden, en in geen Son laten komen, want het zeer ligt splyt. Tot de hegten pryzen de Maccassaren de wortelen of de stukken naast dezelve, om dat dezelve meest geaderd zyn, gelyk de wortelen van oude Buxboomen in Provence en Delphinaat, het welk men Provence-hout noemd. Het beste halen de Maccassaren uyt Mandar en Tibarou, plaatzen benoorden Maccassar gelegen.

Het heeft ook eenige Medicinale gebruyk, want de bladeren en de schorsse in water gevreven met een weinig Lampujang gemengd, werden gedronken tegens engborstigheid. De bladeren zyn zo scherp en heet als de Limoenbladeren, inzonderheid van de Javaanse zoorte, dezelve opgesmeerd, verwarmen de leden, die door koude eenige lammigheid gekregen hebben.

Als men de tamme Camuneng verplanten wil met de takken, doed men aldus, kneust de schorsse een weinig, ombind het met goede, vette aarde, en daarom een stuk linnen met gespletene Bamboezen, laat het aldus ½ maanden staan, daar na kapt of zaagd den tak kort agter het band af, en plant hem in nieuwe aarde.

Op Maccassar en Mandar vind men een zoorte hier van Camuneng Batu *genaamt, vol knoesten, met kleender bladeren als het gemeene. Hier van maken de Koningen alleen hare kris-scheden, want het zyn enkelde aderen van geel, ligt rood, en wit gemengd. Van nog eenige vreemde zoorte van Camuneng, ziet in 't Auctuarium.*

Tabula Decima Septima

Ramum exhibet *Camunii*, floribus & fructibus conspicuum.

De zeventiende Plaat

Vertoont een Tak van de *Camuneng-Struyk*, met zyn bloemen en vrugten.

In *Rumphii Auctuario* CAMUNIUM SINENSE, seu *Tsjiulang* sequenti describitur modo.

Hæc arbuscula ex Sina delata est, altitudinem adtingens ac crassitiem *Camunii* Javanorum, ipsius vero cortex nigricat, ramosque gerit paucos, crassos, & sinuosos, qui in plurimas sese dividunt breves rachides, densamque constituunt comam, hæ vero in summo quam copiosissimæ sunt, foliaque gerunt terna, quaterna, & quina, quorum inferiora sibi sunt obposita, vix pollicis articulum longa, vix digitum lata, illis Camelani simillima, sunt autem crassiora, glabriora, & pallide virentia, nec ad oras ita serrata.

In rachidum summo atque inter petiolos foliosos plurimi excrescunt corymbi, capitula gerentes vaga & laxa, paulo majora semine Cæpæ, coloris aurantii, illa autem non in flores vel fructus excrescunt, sed quum diu arbusculæ insederint, marcescunt.

Foliorum sapor amaricat sine acrimonia: Continuo hæc arbor coma sua læta ac capitulis istis aurantiis onusta est, unde & ornamenti gratia a Sinensibus primoribus in areis ante ædes ipsorum plantatur: Per ramos autem crassos transplantatur, quorum cortex parum contunditur, atque per mensis spatium bona terra & fimo obvolvitur, donec radiculas emiserint, qui dein dissecantur ac transplantantur.

Nullo alio huc usque innotuit nomine, nisi Sinensi *Tsjiulang*.

Ulteriore indagine comperi arbusculam istam esse speciem Camunii Sinensis, cujus binæ species in libro septimo descriptæ sunt, unde & hæc species sine dubio ex Sina in has deducta est terras: ibi autem est arbor vulgaris, ac ramulorum rachides adeo dense sibi adstant, foliis onustæ, ut ipsarum ramuli vix conspici possint.

Ra-

In het Auctuarium van *Rumphius* werd de *Sinesee Camuneng-Struyk*, ofte de *Tsjiulang*, op de volgende wyze beschreven.

Dit is een boompje uyt Sina gebragt, in de hoogte en dikte van een Camuneng Java, *doch de schorsse is swartachtig, met weinige bogtige, en dikke takken, die zich in veele ryskens verdeelen, en een digt loof maken. De ryskens staan aan 't voorste, digt op malkander, bekleed met* 3. 4. *en* 5. *bladeren, waar van de agterste tegens malkander staan, schaars een lidt van een duym lang, schaars een vinger breed, gelykende die van Camelan, doch zyn dikker, gladder, ligt groen, en aan de randen zo niet gekarteld.*

Aan 't voorste der ryskens, en tussen de geblade steelen komen veele trosjes voort, daar aan ydele knopjes agter malkander staan, wat grooter dan Ajuyn-zaad, oranjegeel; daar werden geen andere bloemen of vruchten uyt, maar lang aan den boom gestaan hebbende, verdrogen voor niet met al.

De smaak der bladeren is bitterachtig, zonder scherpte; hy staat gedurig met zyn jeugdig loof en geele knoppen beladen, daarom werd hy maar tot cieraad van de Sineese groote, in haar erven, op de plynen voor haar huyzen geplant. Men verplant hem met dikke takken, waar aan men de schorsse kneust, een maand lang met goede aarde en mist omwindt, tot datze worteltjes geschoten hebben, en daarna afzaagt en verplant.

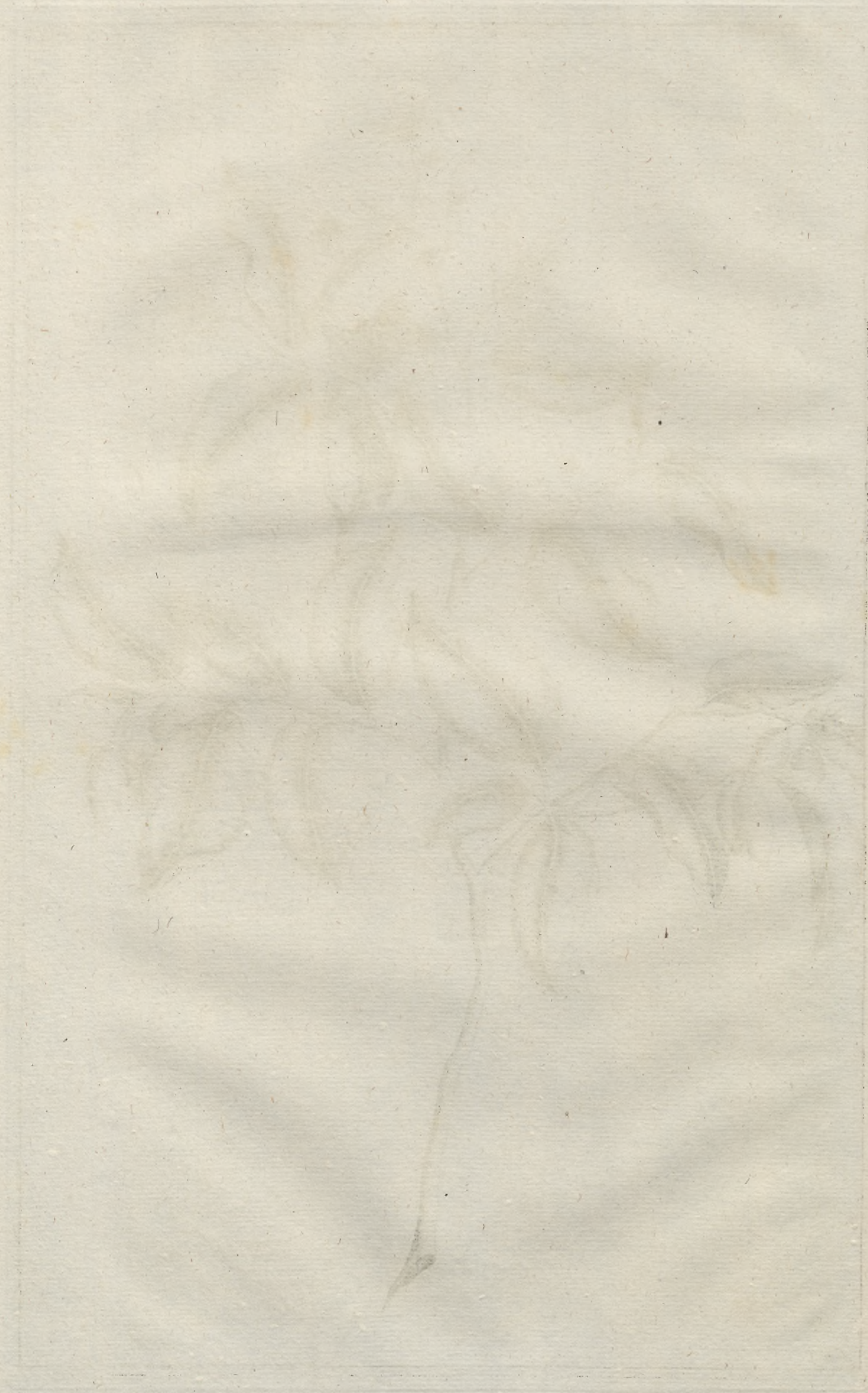
't Is tot nog toe met geen andere naam bekend, als met den Sineezen Tsjiulang.

By nader onderzoek bevind ik, dat het voorgaande gewasch een zoort is van het Sineese Camuning, waar van in het 7. Boek twee zoorten beschreven staan. Weshalven deze zoorte buyten twyffel uyt Sina in deze landen gebragt is. Aldaar werd het een redelyke boom. De ryskens staan aan de takjes digt agter malkander zo vol bladeren, dat men de takjes schier niet zien kan.

Aan

Murraya puniculata. W.

1. Aglaia odorata. Lour.
2. Murraya exotica. W.

Rachidibus tria utcunque insident folia, sæpius vero quina, quorum maximum summum est ac solitarium, reliqua inferiora sibi sunt obposita, quorum plurima ac vetusta digiti articulum longa sunt, quædam unguis longitudinem habent instar illorum Buxi. Alia ac juniora binos articulos longa sunt, inferius angustata ac superius subrotunda, superna parte plana & glabra, inferna paucis obliquis costis donata, saporis ingrati, & linguam vellicantia.

Flosculi, uti dictum fuit, capitula sunt lutea, vix sese aperientia, gratum spirantia odorem, sed debilem, saltem hisce in terris, in Sina enim ad suffimigia adhibentur, ubi & sine dubio fructus subsequentur in ejus senectute, qui capitula sunt nigricantia, hic autem terrarum nil aliud conspicitur nisi in flosculis capitula pusilla: Alia quarta & parvifolia hujus speciei, quæ Camunium Japonense est, infra describitur.

Aan de ryskens staan 3. *dog meest* 5. *bladeren, het grootste vooruyt alleen, en de andere ter zyde tegen malkander, de meeste en oudste zyn een lid van een vinger lang, sommige ook zoo kort als een nagel, en die van Buxus of palm gelyk. Andere en jongere zyn* 2. *leeden lang, na agteren toe smallende, en voor rondachtig, aan de bovenzyde vlak en glad, van onderen met weinige schuynze ribben, onaangenaam van smaak, en op de tong bytende.*

De bloempjes zyn, als gezegt, geele knopjes, die hun qualyk openen, welriekend, doch slappelyk, immers hier te lande, want in Sina werdenze tot reukwerk gebruykt, aldaar zal het ook vruchten dragen uit ouderdom, zynde kleene swarte knopjes; doch hier te lande ziet men anders niet dan weeke knopjes in de bloempjes. Nog een vierde en kleenbladige zoorte, zynde de Japanse Camuning, ziet hier onder.

In Auctuario *Camunium Japonense*, seu *Camuneng Japon* porro sequentem in modum describitur.

Supra libro septimo binas vulgares *Camunii* descripsimus species, atque in Auctuarii cap. 43. Sinensem speciem Tsjulang dictam, post illud autem tempus quarta præterea ejus species in Amboinam delata est, minima quidem, sed omnium elegantissima quoad ramos ac folia, quod Camunium Japonense vulgo dicitur, licet in Sina quoque obvium sit.

Arbuscula hæc magnitudinem habet Camunii Javanensis, ramos vero elegantius ac latius extendit, hisce vero in terris arbuscula est humilis, elegantem gerens extensamque comam. Breves habet rachides, inque laterales sese dividit ramulos, qui folia gerunt adeo densa, ut rami isti vix dignosci possint.

Illis vero folia quinque, septem, & novem insident, quorum supremum seu longissimum digiti articulum longum est, reliqua proportionaliter breviora, cumque illis *Tsjulang* conveniunt, quum & inferius angustentur: Pari numero etiam aliquando observantur, quod fit, quum summum seu longissimum in bina quasi dispescatur, quæ breviora sunt, cumque illis Buxi optime conveniunt, sunt autem tenuiora & longiora, alternata autem locantur, qua in re differunt ab iis Tsjulang, suntque superne glabra & læte virentia, inferne gilva, ac vix notabilibus venulis pertexta, ac porro integra: Foliorum sapor est acris, ac linguam vellicans tanquam aroma quoddam.

Flosculi brevibus insident corymbis, octo ac decem simul, quorum inferiores facillime decidunt, non longos gerunt tubos instar illorum Camunii vulgaris, sed instar calicum sese aperiunt in quinque petala parum retro flexa, alba penitus, odoremque spirantia uti vulgaris Camunii, sed debiliorem. In ipsorum centro quinque alba adparent stamina, atque inter illa ordo quidam minorum staminum, quæ omnia antheras gerunt luteas: In horum medio crassum erigitur pistillum, virens, ac capitatum, quod in fructum excrescit. Tot fructus excrescunt fere, quot in Lauro, cum quibus conveniunt, in brevem & crassiusculum desinentes apicem, qui maturi rubent, atque intus repleti sunt visco lento, in quo nucleus locatur solitarius, ad unam partem sulcatus, ubi & filamentum adparet. Truncus ejus non ultra pedem crassus est, lignumque nulli inservit usui.

Vulgo vocatur *Camuneng Japon*, Latine *Camunium Japonense*, quum Japonenses primum ex Japana hoc Bataviam deduxerint, atque Sinenses mihi adfirmant, æque in Sina quam in Japana reperiri, qui illud vocant lingua sua *Asi-Lian.*

Nullus ejus usus mihi notus est, nisi quod Sinenses & Japonenses illud delectationis caussa plantent ob elegantem ejus formam, uti ambæ istæ nationes quam maxime talibus delectantur arbusculis, quæ foliaturam nempe brevem ac densam gerunt.

In het *Auctuarium* wert de *Japanse Camuneng-Struyk*, ofte *Camuneng Japon* op de volgende wyze beschreven.

Wy hebben in 't 7. *Boek, de twee gemeene zoorten van Camuneng beschreven, en hier boven cap.* 43. *een Sineese zoorte genaamt* Tsjulang; *zedert is noch in Amboina gekomen een* 4*de zoorte, zynde wel de kleenste, doch de mooyste van takken en bladeren, bygenaamt de Japanse, hoewelze in Sina mede bekend is.*

Het boompje werd zo groot als Camuneng Java, doch breyd zyne takken verder en mooyer uyt; maar hier te lande blyft ze een laag boompje, met een cierlyke uytgebreyde kruyn. Het heeft korte ryskens, die hun wederom in zyde-takken verdeelen, en zyn zo digt bezet met bladeren, dat men de takken qualyk bekennen kan.

Aan de ryskens staan 5. 7. *en* 9. *bladeren, waar van het voorste of langste een lid van een vinger lang is, de andere na advenant korter, accordeerende met die van* Tsjulang, *om datze na agteren toesmallen. Men ziet ze zomtyds ook effen in 't getal, 't welk zo bykomt, dewyl het voorste of langste zich zomtyds in twee verdeelt, welke iets korter zyn, gelykende zeer wel na die van Palm- of Buxboom, doch dunner en lankwerpiger. Zy staan verwisseld tegens malkander, waarin ze verschillen van die van* Tsjulang, *boven glad en blydig groen, beneden wat vaal en met pas kennelyke ribbetjes; voorts met effene kanten. De smaak der bladeren is scherp en bytende op de tong, met eenige speceryachtigheid.*

De bloemen komen aan korte troffen voort, 8. *en* 10. *by malkander, waar van de agterste ligt afvallen. Zy hebben geen lange halze gelyk de gemeene Camuneng, maar zyn alle kelkjes, en openen haar in* 5. *blaadjes, wat agterwaarts gebogen, geheel wit, van reuk als de gemeene Camuneng, doch slapper. In haar holligheid ziet men* 5. *witte draatjes, en binnen dezelve nog een rye kleendere, alle met geele nopjes. In de midden staat een dik steeltje, groenachtig, met een knopje, waar uyt de vrucht werd. Zo veel vruchten komen ook voort, gelykende na Bakelaaren, met een kort dik spitsje, in de rypheid regt rood, binnen gevult met een taay slym, en daar in legt een enkelde korl, aan de eene zyde met een keep, daar in een draatje leyt. Zyn stam is niet boven een been dik, het hout tot niets gebruykelyk.*

Men noemd het in 't gemeen Camuneng Japon, *in 't Latyn* Camunium Japonense, *dewyl het de Japansvaarders eerst uyt Japan op Batavia gebracht hebben, doch de Sineezen verzeekeren my, dat het in Sina zo wel te vinden is, als in Japan, en hieten het in haare taal* Asi-Lian.

My is geen ander gebruyk daar van bekend, als dat het de Sineezen en Japaners maar tot pleyzier planten, wegens zyne cierlyke gedaante, gelyk die beide Natien zodanige boompjes beminnen, die kort en dicht van loof zyn.

Tabula Decima Octava

Ad *Fig.* 1. Ramum exhibet *Camunii Sinensis.*

Fig. 2. Ramum sistit *Camunii Japonensis.*

De achtiende Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* een Tak van het *Sineesch Camuning.*

De tweede Figuur wyst aan een Tak van de *Japonsche Camuning.*

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

Cortex consolidans. Caju Rapat.

HIc est funis silvaticus, seu frutex prorepens, flagella emittens ultra pollicem crassa, cortice obducta rugoso & fisso, qui lac fundunt album ac viscosum, quum vulnerentur, uti & ex abruptis foliis, ubique longissima ac tenuia profert flagella, quæ instar chordarum non tantum sese aliis inplicant arboribus, sed etiam tam firmiter ipsis increscunt, acsi per sulcos inmitterentur vel adglutinata essent.

Folia cum illis Varingæ parvifoliæ conveniunt, sunt autem paulo angustiora, quatuor ac quinque pollices longa, binos digitos lata, glabra, splendentia, ac læte virentia, paucis pertexta incurvis venis, quæ subtus parumper protuberant: Bina sibi sunt opposita per ampla intervalla, ipsorumque quatuor simul obliquam formant crucem, haud copiosa in uno ramo. Sapor eorum est acidulus, quam maxime in teneris, quæ saporem habent Acetosæ silvestris, atque hæc pallide fusca sunt, flaccida, & elegantem præbent adspectum inter reliqua viridia folia.

Flores in corymbis excrescunt, quorum petioli cruciati sunt uti in Caryophyllorum corymbis, hisce minimi insident flosculi, ex quinque albis constantes petalis, ac brevibus tubis, qui vespertino tempore penetrantissimum fundunt odorem, capiti quodammodo molestum.

Fructus nondum observavi, licet enim ex Java fruticulum jussu meo accepissem, quem horto conmisi, ac quotannis copiosos produceret flores, ex quavis fere foliorum ala corymbum, ubi & folium brevi post decidebat, nunquam tamen fructus fuere subsecuti. Hujus rei caussam quodammodo puto esse, quum anni tempora in Java ac Amboina sint diversa, flores enim ejus in Amboina semper progerminabant pluviosis mensibus, quum in Java æstus est, ac tempus anni siccum. Planta itaque hæc in peregrinum deducta Clima, fructus sine dubio proferre non valuit, quum semper naturali suo tempore per frigidas pluvias id inpedimentum fuerit: Immo ex Javanorum relatu fructus non progerminant nisi in vetustissimis stipitibus, qui similes sunt fructibus Varingæ minoris, illi autem non rubent, sed virides semper sunt, nec nucleos gerunt, at intus concavi sunt instar junioris Pinangæ.

Ejus lignum est album, lentum, non solidum, & inutile, sique findatur vel dissecetur, plurimæ exsudant quasi circa illud gummi cujusdam guttulæ, quæ ex corticis lacte profluunt: Istud vero mirabilem habet qualitatem, si enim ejus frustulum abrumpatur, licet sit siccum, ac lente ducendo extrahatur, in illo plurimæ subtiles ac lentæ adparent venulæ, quumque abruptum dimittatur, ad reliquum ac superfluum denuo adcedit per venularum istarum contractionem, adeoque politum ita sese contrahit, acsi non fuisset disrumptum, non autem iterum concrescit ac consolidatur, cortexque, qui hoc nequit subire experimentum, inutilis censetur: Ex radice plures simul progerminant rami quam intricatissimi varioque decurrentes modo, si suæ conmittantur naturæ, immo ipsa tenuia eorum flagella, foliis plerumque orbata, nec culmi majorem crassitiem habentia, quæque ad tactum rugosa sunt.

Videntur quædam arbores cum hoc frutice inimicæ quasi esse seu antipatheticæ, saltem observavi, quasdam arbores luxuriose cæteroquin crescentes ac vegetas ad illos ramos perire, qui ab hisce chordulis convoluti erant: Contra quam maximus amicus videtur esse Caju Laccæ, cum cujus incurvis ac prorepentibus ramis sese ita conmiscet, ut sibi invicem penitus increscant, ac vix distingui possint, præsertim quum utrarumque foliatura sibi adeo similis sit, ut solummodo per truncum ac foliorum saporem distingui possint, folia autem Caju Rapat sibi sunt opposita & acidula, Caju Laccæ vero sunt alternata & insipida: Sic quoque observavi hosce magis adcrescere alii ligno, licet putridum sit, quam sibi invicem.

Radi-

XVI. HOOFDSTUK.

De genezende Schorsse.

D*It is een* funis Sylvaticus *of kruypende beester, met takken ruym een duym dik, buyten met een ruyge geborstene schorsse, daar een witte en kleverige melk uytloopt, als men ze quetst, gelyk mede uyt de afgebrokene bladeren, het schiet overal zeer lange en dunne ranken uyt, die zich als Chordulen om andere boomen niet alleen vlegten, maar ook zo vast daar aan groeyen, als of ze met groeven daar in gelaten en gelymd waren.*

De bladeren gelyken die van kleenbladige Waringen, doch zyn wat smalder, 4. en 5. duymen lang, 2. vingers breed, glad, blinkende, en blyde-groen, met weinige kromme aderen, die van onderen slegts wat uytbuylen. Zy staan 2. en 2. tegen malkander, in wyde tusschen-plaatzen, en met hun vieren makenze een schuyns kruys, niet veele aan een taxken. Haren smaak is zuuracbtig, doch merkelyker aan de jonge, die de smaak hebben van wilde Suringh. De jonge bladeren zyn lichtbruyn, slap, en geven een fraay aanzien onder de andere groene.

Het bloeyzel komt voort aan kroontjes, daar van de steeltjes in 't kruys staan, gelyk aan de Nagel-kroontjes, daar aan komen zeer kleene bloempjes voort, van vyf witte blaadjes gemaakt, op korte halsjes staande, in de avondstonden eenen sterken reuk van haar gevende, die het hooft eenigzints beswaard.

De vruchten zyn van my nog niet gezien, want hoewel het geene ik van Java hebbe laten brengen, en in myn thuyn geplant, jaarlyks veele bloemen voortbracht, schier uyt ider schoot der bladeren een kroontje, daar het blad dan kort daar naar afviel, zo zyn 'er nogtans nooit vruchten op gevolgt. Hier van acht ik eenigzints de oorzaak te zyn, om dat de Moessonnen van Java en Amboina verschillen, want de bloemen in Amboina quamen telkens voort in de regen-Mousson, wanneer het op Java zomer en droog weer is. De plante dan onder een vreemde Hemel komende, heeft buiten twyffel geene vruchten konnen voortbrengen, als telkens op haar natuurlyke tyd belet werdende door een koude regen. Naar het zeggen der Javanen zelfs, zal de vrucht niet voortkomen dan aan geheel oude stokken, en gelyk zyn den vrucht van kleene Waringen, doch word niet rood, maar blyft groen, binnen zonder korls, met een kleene holligheid, als jonge Pinang.

Het bout is wit, taay, niet vast, en ongebruykelyk, als men 't doorkapt, zetten zich veele droppelen van een gom daar rondom, die voortkomen uyt de melk der schorsse. Dezelve heeft een wonderlyke eygenschap, want als men een stukje daar van afbreekt, al is het aan de drooge, en zoetjes van malkander trekt, zo ziet men veele fyne en taaye draadjes of adertjes tusschen beyde; het afgebrokene dan los latende, zo vaart het weder tegen 't grotere aan, door 't zamentrekken van die adertjes, en nypt zo effen toe, als of het niet gebroken was, doch het werd geenzints wederom vast, en welke schorsse deze proeve niet kan uytstaan, werd voor ondeugend gehouden: Uit de wortel komen veele takken te gelyk voort, zeer verwerd door malkander lopende, als men ze begaan laat, en zelfs de dunne ranken, die meest blood van bladeren, en niet boven een stroobalm dik, zyn ruyg in 't aantasten.

Het schynd dat eenige boomen een vyandschap of antipathie daar meede hebben, immers ik heb gezien, dat zommige boomen, die anders weeldrig stonden, aan die takken uytgingen, dewelke van deze Chordulen omslingerd waren; daar en tegen is het een groote maat van Caju Lacca*, met wiens kromme en kruypende takken het zich zoo vermengd, dat zy t' eenemaal in malkander groeyen, en men ze qualyk onderscheyden kan, om dat het loof van beyde malkander zo gelyk is, alleenlyk aan den stam en smaak der bladeren te onderscheyden, want die van* Caju Rapat *staan regt tegen malkander, en zyn zuuracbtig, die van Caju Lacca staan verwisseld en zyn onsmakelyk. Zo heb ik ook gemerkt, dat deze takken eer aan een ander bout (al is het verrot) vast groeyen, dan aan malkander zelfs.*

De

Radices in multas sese dividunt fibrillas, longe lateque sub terra prorepentes, ac sæpe supra hanc sese elevantes per crassa fila instar setorum erecta, aliquando etiam novas emittentes plantulas, unde puto magnum obcupare locum, ac miram formare intricatamque congeriem seu molem in Javanorum desertis, in quibus sponte crescit, omnes enim rami, terram tangentes, mox radices agunt, ac novum formant truncum.

Nomen. Latine *Cortex consolidans* seu potius æquans juxta Malaiense *Caju Rapat*, quum fractus cortex tam æqualiter iterum coadunetur & quasi concrescat, sesesque contrahat, acsi non fuisset disruptus.

Locus. In Amboina cunctisque Orientalibus insulis ignotus est funis, sed anno circiter 1675. rogatu meo plantulæ quædam mihi fuere transmissæ per strenuum D. *Andream Cleyerum* Medicinæ Doctorem Bataviæ habitantem, quæ erant frusta quædam abscissa hujus funis ex Javanorum silvis petita & transmissa in cista repleta argilla pingui & cinerea, quæ in Amboina destribui, ubi luxuriose crescit, ac nunc magnos exhibet frutices, qui vel supra asseres ducendi sunt, vel silvestri adponendi arbori, ad quam adscendit, ac sese extendit hic funis, frugifera enim arbor periculum subit suffocationis per ipsius flagella: In Javæ silvis copiose sua sponte crescit, & quam maxime in ipsa regione ejus media circa Cæsaream urbem Mataram, unde & ipsius forma ipsis Javanis litoreas seu marinas urbes inhabitantibus ignota est. In Baleya quoque crescit, sed non magna copia, ubi & ista natio ejus cortice utitur, cujus formam primum hic in Amboina vidit.

Usus. Hujus fruticis cortex tantum in usu est, sive solus sive cum ligno adservatus, difficulter enim abraditur, ac semper ligni pars ipsi adhæret. Exterior autem rugosa ejus pars primo abraditur, funisque in parva dissecatur segmenta semi pedem longa, tum enim cortex melius separari potest, qui in ventoso exsiccatur loco, ac colorem contrahit ruffum seu pallidiorem illo Cinnamomi; sive solus sive cum ligno fuerit siccatus, in clauso loco non bene conservatur, quum facile ibi cariem contrahat, sed in aprico & ventoso, uti dictum est, loco, ac subfrigidulo, vulgo autem non diu durabilis est, nec ultra binos annos durari potest. Ipsius sapor nullo modo acris vel aromaticus est, sed debilis ac dulcescens, sique in ore masticetur, lentus est, & masticata refert fila in dissectis segmentis, quæ licet per aliquot menses siccata fuerint, gummi istud tamen exsudant, sique in dissectione hoc non amplius observetur, corrupta habentur, unde & fortiter conpingenda sunt in fasciculos parvos, cum Charta Javanica vel linteo obvolvenda, atque in frigido loco adservanda.

Javani, Baleyenses, & Malaienses magna promittunt miracula instituere cum hoc ligno in vulnerum curatione, potissimum vero ab ipsorum uxoribus adhibetur, quæ ex hoc cortice aquæ incocto cum Madja Kling, & Madja Kaan, fructus Gilingdaro, Gelam, & Bongasari potum præparant, quem propinant novis sponsis ad ementiendam virginitatem: Tenera folia cruda edi possunt instar cæteri Ulang Ulang, quæ & Lactucæ aliisque oleribus admiscentur loco Acetosæ.

Ejus corticem conterunt Baleyenses in pultem tenuem, quam cum aqua vel cibis propinant & exhibent contra Diarrhæam & Dysenteriam, quum refrigeret & constipet: Ejus cortex ac folia in cataplasma contrita externe adplicantur cunctis corporis ardoribus.

In quibusdam teneris flagellis ternata simul inveni folia, quum bina alioquin folia sibi sint obposita. Observavi quoque stipitem matricem ex Java mihi delatam, atque in Javanica terra plantatam quatuor ac quinque produxisse funes, quorum quisque binos digitos crassus erat, rami vero Amboinenfi conmissi terræ multo graciliores excrescebant, ac flores producere recusabant. Sic quoque intellexi, Bataviæ aliquando ante supremos justitiæ judices miras motas fuisse de hoc cortice quæstiones, feminam nempe ab alia exprobratam fuisse, atque hinc in jus vocatam ab illa, quæ ipsi injunxerat, per hujus corticis potum defloratam virginitatem sponso suo obtulisse; atque

De wortelen verdelen hun in veele Vazelingen, wyd en zyd onder de aarde lopende, en zomtyds boven dezelve met dikke draden als borstelen uytsteekende, zomtyds ook nieuwe planten voortbrengende, waar door ik gisse, dat het een groote plaatze moet beslaan, en een wonderlyke verwerring maken in de Javaanse Wildernisse, daar het van zelfs wast, want ook alle de takken, daar zy de aarde raken, straks inwortelen, en een nieuwen stam formeren.

Naam. *In 't Latyn* Cortex consolidans, *of veel meer Aequans, naar het Maleytsche* Caju Rapat, *om dat de gebrokene schorsse zoo effen weer op malkander slaat en toerypt, als of ze niet gebroken was.*

Plaats. *In Amboina en alle de Oosstersche Eylanden is het onbekend, maar omtrent Anno* 1675. *zyn op myn verzoek my enige plantjes toegezonden door den Eren-vesten Heer* Andreas Clyer, *der Medicynen Doctor op Batavia residerende, het welk waren eenige afgehouwene stukken van het touw uyt de Javaanse bossen gehaald, in een kas vol vette en graauwe Kley geplant; het welk ik in Amboina uytgedeeld hebbe, daar het weeldrig opquam, en nu met groote struyken te zien is; men moet het of op Parre Parren lyden, of by een wilde boom planten, daar het oplope en zich uytbreyde, want een vrucht-boom loopt pericul, dat hy door zyne ranken verwurgt werde. In de Javaanse bossen groeyd het overvloedig van zelfs, doch meest landwaart, omtrent de Keyzerlyke Stad Mataram, weshalven zyn gedaante ook de Javanen zelfs in de Strand- of Zee steden wonende, onbekend is. Op Baly wast het ook, hoewel weinig, daar dezelve Natie nogtans deze schorsse meest gebruyken, en eerst in Amboina zyn regte gedaante hebben gezien.*

Gebruyk. *De schorsse alleen van dit gewas is in gebruyk, het zy in 't bezonder, 't zy met het hout beswaart, want ze laat haar moeyelyk afschillen, en niet als met een gedeelte van 't hout daar aan vast blyvende. De buytenste ruygte werd eerst afgeschrapt, het touw in kleene stukken gekapt van* 1½ *voet lang, zo kan men de schorsse te beter afnemen; die men dan aan een lugtige plaatze droogd, zoo werd de schoongemaakte ros, of bleker dan Caneel. Met of zonder het hout gedroogd, wil het in geen beslotene plaatzen bewaard worden, want het aldaar licht vermolsemd, maar als gezegt, aan een open en luchtige plaats, en daar het koel is, doch in 't generaal is het niet durabel, als boven de* 2 *jaren niet goed blyvende. De smaak is gantsch niet scherp of speceryachtig, maar smets, en zoetachtig; in de mond geknouwd is ze taay, en gelykt gekaauwde draden. Aan de afgekapte stukken, al hebbenze eenige maanden te drogen gelegen, ziet men nog al het voornoemde gom uytsweten, en als men 't zelve niet meer ziet in 't doorsnyden, acht men het voor verdorven, dies men het vast t'zamen moet binden in kleene bondeltjes, met een stuk Javaans papier of linnen omwinden, en dan in een koele plaats verwaren.*

De Javanen, Balyers, en Maleyers, beloven groote miraculen met dit hout te doen, in het genezen van wonden, doch men ziet het meest hare Vrouwen gebruyken, die uyt deze schorsse in water gekookt met Madja Kling en Madja Kaan, de vruchten van Gilingdaro, Gelam, en Bongazari een drank maken, welke zy geven te drinken aan nieuw getrouwde, als zy hun maagdom hebben verlooren. De jonge bladeren kan men raauw eten, en als ander Ulang Ulang. Item onder salade en andere warmoes in plaats van suuring.

Zyn schorsse wryven de Baliers tot een dun papje, dat zy met water of andere kost ingeven tegen buyk- en bloedloop, zynde verkoelende en stoppende. Schorsse en bladeren tot een pap gewreven, werden van buyten opgesmeerd in allerhande verhittingen des lyfs.

Aan zommige jonge ranken heb ik 3 *en* 3 *bladeren by malkander gevonden, daar anders* 2 *staan. Ook heb ik gemerkt, dat de moederstok my van Java toegezonden, en in Javaanse aarde gezet, met* 4 *en* 5 *touwen opschoot, ieder* 2 *vinger dik, maar de takken in Amboinse aarde geplant, quamen veel magerder op, en wilden geen bloemen dragen. Zo heb ik ook verstaan, dat op Batavia zomtyds voor de Raad van Justitie of Schepens, klugtige processen over deze schorsse gemoveert werden, namentlyk dat de eene Vrouw quanswys geinjurieerd een andere voor 't recht roept, die haar nagegeven hadde, dat ze door den drank van deze schorsse een geconterfyte maagdom haren Bruydegom toegebragt hadde.*

atque hanc ob rationem multæ mulierculæ timent ac sollicitæ sunt hunc emere corticem, vel in ædibus conservare, ne suspectæ sint illius ope indigere.

hadde. Om deze reden zyn veele Vrouwen schroomagtig deze schorsse te kopen, of in huys te hebben, om niet verdagt te werden, dat zy dezelve van noden hebben.

Tabula Decima Nona

Ramum exhibet *fruticis funicularis*, qui *cortex consolidans* Rumphio dicitur.

De negentiende Plaat

Vertoont een Tak van een *touwachtige Struyk*, welke de *heelende schorsse* by Rumphius genaamt wert.

CAPUT DECIM. SEPTIMUM.

Pulassarium. Pulassari.

PUlasarium est cortex albus & odoratus, qui venalis adfertur in fasciculos conlectus, atque pro Canella alba haberetur, multo autem mollior ac fragilior est, conligitur autem ex silvatico fune, cujus flagella cum præcedenti Caju Rapat maxime conveniunt, non autem folia.

Inferior autem talis flagelli pars ad summum brachii crassitiem habet, quod per solum prorepit vel alias per herbas: Hæc autem in altum alia emittunt tenuiora flagella, non ultra pollicem crassa, rotunda, ac tenui fissoque cortice obducta, qui tamen non ita rugosus est quam Caju Rapat, suntque porro glabra & nuda usque in arborum vertice, ubi primum in longa foliosaque sese dividunt flagella, quæ tenuia sunt, rotunda, & glabra, quibus per ampla spatia folia insident bina ternaque simul, uti & in ipsorum summo tria quoque locata sunt, hæc autem cum Caryophyllorum foliis conveniunt, sed minora sunt & crassiora, tres quatuorque pollices longa, unum lata, intense viridia, glabra, & splendentia, tenuibus ac transversalibus venulis pertexta, quæ ad nervum medium ac firmum concurrunt, qui in suprema parte sulcatus est.

Ex abruptis foliis album ac spissum exstillat lac, uti & ex cortice, sed pauca copia, non acre, sed saporis amaricantis, quod instar calcis exsiccatur.

Funes ejus plurimi simul aliquando dependent, atque adeo intricate sibi innectuntur ac involvuntur, ut verum videantur formare truncum, qui mihi prima vice talis ab incolis quoque demonstrabatur in locis, quos raro homines frequentant, rem vero adcuratus inquirens & examinans comperi, medium seu centrum illarum congerierum arbusculam esse putridam, juxta quam tenera flagella adscenderant altiores petentia arbores, quibus sese inplantaverant, ac sensim plura alia sibi hisce junxerant & circumvolverant.

Flores fructusque in desertis silvis nunquam observavi, quum inferius nil nisi nuda conspiciantur flagella. Quod autem in horto meo plantatum ac supra asserculos late extensum erat, post binos annos flores produxit, qui parvis insidebant corymbis, quorum petioli cruciati erant uti in Caryophyllorum corymbis, quique longos gerebant instar florum Jasmini tubos, sed breviores; suntque constructi ex quinque crassis sordide albicantibus, & retroflexis petalis, quique in centro gerunt filamentum firmum seu pistillum, quod post floris lapsum remanet. Flores hi maxime conveniunt cum illis arboris *Pule* supra *libro tertio cap.* 39. descriptæ, cum cujus foliis & hæc quodammodo quadrant, ita ut haud inproprie hoc Pulassarium tanquam repens Pule haberi posset.

Ejus fructus baccæ sunt oblongæ baccis Lauri similes, supra coronatæ seu umbilicatæ, primo virides, dein luteæ, intus officulum reconditur siccum ex binis segmentis constans, quæ per obliquam lineam sibi juncta sunt instar officulorum Anthophylli, atque hæ baccæ eodem modo crescunt quo Anthophylli. Aliquando hi fructus gemini sunt, vel bini supra sese invicem locantur, acsi binæ Lauri baccæ sibi inpositæ essent, atque ex viridi fructuum pellicula lac quoque exstillat, quum incidatur.

Flagellorum cortex tantum aromaticus est, qui sordide cinereus est & externe muscosus, ubique laceratus, atque plurimis in locis fissus, interne albus & fragilis, licet sit humidus & lacteus, saporis amaricantis sed odoris jucundi instar Iriæ Florentinæ.

Lignum

XVII. HOOFDSTUK.

De Pulassari-Schorsse.

PUlassari is een witte welriekende schorsse, die men te koop brengt in kleene bosjes, en men zoude het voor witte Caneel aanzien, doch het is veel weker en brosser. Het komt van een wilde bos-touw, aangaande de ranken met het voorgaande Caju Rapat groote gelykenisse hebbende, maar niet in de bladeren.

Het onderste touw werd op 't hoogste een arm dik, kruypende langs den grond, of door andere ruygte. Deze geeft om hoog andere dunnere ranken, niet boven een duym dik, rond, met een fyne gescheurde schorsse, zoo ruyg niet als die van Caju Rapat, voorts even en kaal tot in 't hoogste der boomen, daar zy hun eerst in lange ranken en bladeren verdeelen. De ranken zyn dun, rond, en glad, daar aan staan in wyde tusschen-leden de bladeren, 2 en 3 by malkander, aan de voorste eynden ook 3. deze gelyken de Nagelbladeren, doch zyn kleender en dikker, 3 en 4 duymen lang, een breed, hoog-groen, glad en blinkende, met fyne adertjes overdwers geribt tegen een styve middel-zenuwe, dewelke aan de bovenste zyde gevoornt is.

Uyt de afgebrokene druypt een witte en dikke melk, als mede uyt de schorsse, doch spaarsaamlyk, niet scherp, maar bitteractig van smaak, en droogd op als kalk.

Deze touwen hangen zomtyds veele by malkanderen, en slingeren haar zodanig door malkanderen, dat zy een formeelen stam schynen te maken, 't welk my ook in 't eerste van de Inlanders zodanig aangewezen wierde, op plaatzen, daar weinig menschen komen, doch de zake nader onderzoekende, bevond ik, dat in 't midden van die vergadering een onder verrot boompje was, langs het welke de jonge ranken waren opgeschoten na hogere boomen, en haar aldaar vast gemaakt hadden, en metter tyd hadden zig andere meer daarom gevlogten.

Bloeyzel en vruchten heb ik in de wilde bossen nooit daar aan konnen vinden, om dat men beneden niets dan de kaale ranken ziet, maar aan 't geene in mynen hof geplant en op Parre Parren breed uytgebreyd was, hebben zig naar 2. jaren dezelve vertoond. Het bloeyzel quam voort aan kleene kroontjes, met de steelen in 't kruys staande, gelyk de Nagel-kroontjes, met lankachtige halzen, gelyk de Jasmynen doch korter. De bloempjes zyn gemaakt van 5 dikke blaadjes, vuyl-wit, en agterwaarts gebogen, hebbende in de midden een styf draadje, het welk na 't afvallen van de bloem staan blyft. Zy hebben groote gelykenisse met het bloeyzel van den boom Pule, boven in 't derde Boek cap. 39. beschreven, waar na de bladeren ook eenigsints aarden, zoo dat men niet onbillyk dit Pulasari voor een kruypende Pule zoude achten.

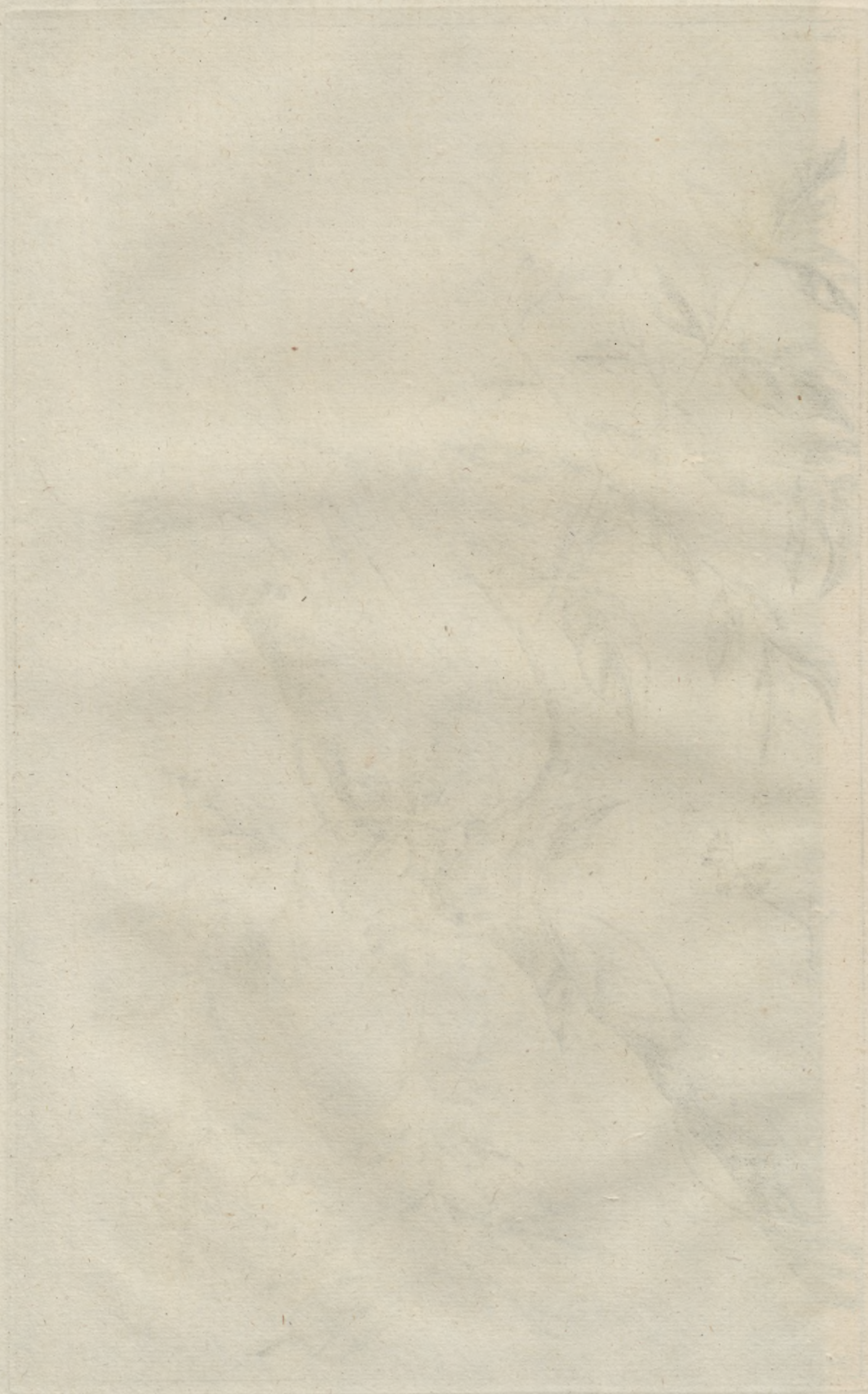
De vruchten zyn lankwerpige besiën, de Bakelaaren gelyk, met een kroontje voor op, eerst groen, daar na geel, binnen in leyd een droge korl, gemaakt van 2 delen, die met een scheeve knie aan malkander hangen, gelyk de binnenste korls van de moer-nagelen, staande deze besiën ook zodanig aan hare kroontjes gelyk de Nagelen. Zomtyds vind men deze vruchten dubbeld, of 2 boven malkander, als of 2 Bakelaaren op malkander gezet waren, en uyt de groene schelle der vruchten loopt mede melk als men daar in snyd.

De schorsse van de ranken is alleen specery achtig, zynde vuylgraauw en moschachtig, van buyten over al gescheurd, en op veele plaatze geborsten, binnen wit en bros, hoewel vochtig en melkachtig, bitteractig van smaak, maar lieflyk van reuk, gelyk Irias florentina.

Het

Pag. 32.
Tab. XIX.
Tom. V.

Lignum est album, molle, & inodorum, ac proinde inutile, unde & abjicitur, quum ejus cortex leviter sit abrasus, cui semper major minorve ligni pars adhæret, quum alioquin nimis fragilis sit. Exterior rugosa ac muscosa ejus pars prius abraditur, quum prius integri stipites parumper sint contusi, dein interior decorticatur corticis pars, quæ in parvos colligitur fasciculos, albamque refert Canellam, gratum servans Iriæ odorem ad binos annos, ejus vero amarities cito disparet. Hic cortex optimus censetur omnium, qui ex flagellis desquamatur digitum crassis, ac per terram prorepentibus, atque hinc inde fissis. Observavi vero in tenuibus flagellis præstantiorem esse quam in crassis; & ubi terram adtingunt, radices emittunt per longa fila, ibique novum iterum formant fruticem. Ipsa autem radix majoris trunci supra terram denudata est, atque in multa brachia divisa, ubique emittentia longas, rotundas, as tenues chordulas; quibus pauca insident folia, per quas in arborum vertices sese elevant, ac figunt, ita ut quis in admirationem adtollatur, quo modo ibi pervadere possint. Flores in plantata arbore mense Martio provenerunt, fructus vero ejus tarde maturescunt.

Nomen. Latine *Pulassarium.* Malaice *Pulassari*, quo nomine per totam Indiam notum est, acsi aromaticum Pule diceretur. Nostri Amboinenses ac Ceramenses illud depravate parum vocant *Purasane.*

Locus. In desertis crescit silvis, quas raro homines permeant, in solo pingui & argilloso ad montium pedes, ubi frequentes sunt arbores, sub quarum umbra excrescit, ipsarumque ramis sese innectit. In Amboina non obcurrit nisi in boreali plaga *Lien* dicta, pauca copia invenitur in parva Cerama circa Lielam, Combello, & in parva Hatuaha, ibique potissimum a silvestribus abraditur & calcatur vaccis, majori copia crescit in ejus regione obposita Caybobbo, optimum vero ex Cerama Orientali deducitur, Keya, Arua, aliisque insulis ad Eurum sitis, unde in fasciculos conligatum Javam defertur, licet & ibi crescat.

Usus. Albus ac depuratus horum funium cortex solummodo fere in usu est ob gratum ipsius odorem, atque per totam circumfertur Indiam in feminarum usum, quæ ejus fasciculos vestibus adponunt, ut ipsis gratum concilient odorem, admiscetur quoque rasuræ aliorum odoratorum lignorum ac florum, quæ cum Oryza & aqua conteruntur, ex quibus albi formantur trochisci, quibus mulierculæ utuntur in corporum lotione, non tantum, ut ipsi gratum concilient odorem, sed etiam ad refrigerium, ac cerebrum corroborandum, quum rapsato vel conscisso admiscentur Agallacho, frustulo arundinis sacchariferæ fuscæ, Tacari radicibus, Ungui odorato, & Benzoino, quæ simul vulgare ac quotidianum præbent suffimigium, quod carbonibus inponitur ad vestes odore inprægnandas, qui post binos annos magna ex parte perit in hoc cortice, sed aptus tamen est ad istos trochiscos, cum quibus corpus fricatur.

Flores a Javanis siccantur, inque cistis suis adservantur ac venduntur, quum adhibeantur ad pulticulas, quibus infantes febribus correpti fricantur. Interne cortex hic aliis admistus medicamentis, quæ æstuantem sedant ventriculum, itidem exhibetur.

Prope atque inter Pulassarium alter prorepit funis Pulassario simillimus, sed inutilis, nec ullo modo aromaticus. Hoc Pulassarium spurium funes gerit rotundiores & glabriores, albicantes, ac punctulis seu verruculis notatos, sed nullo modo fissos aut rugosos, uti verum Pulassarium; lac quoque fundit album, ac fere similem habet saporem, nullum vero odorem: Credoque incolas sæpius hosce funes promiscue cædere sive præ ignorantia sive lucri caussa, difficile faltem mihi fuit illos distinguere, quum inferius intricati decurrerent, atque superius in altis arboribus ipsorum folia conspici nequeant.

Qui verum Pulassarium plantare cupit, ut sibi adducantur frusta quædam ipsius funis curam gerere oportet, cum nodis & adhærentibus radiculis, simul cum adhærente terra argillacea, in qua nempe crescunt, ac tali modo in hortis deponantur ac plantentur, quam maxime autem cavendum est, ne quædam ipsorum folia decerpantur, quum excrescant, unde facile pereunt. Quum adolescant, asserculis inponenda sunt ipsorum flagella, quum cuncta ipsorum folia aromatica sint, & apta, quæ in ore masticantur, licet parum amara sint.

Het hout is wit, week, geen reuk hebbende, en dierhalven ondeugend, en werd weg geworpen, als men de schorsse zoetjes daar van afgeschild heeft, blyvende min of meer van 't hout daar aan hangen, om dat ze anders te bros is. De buytenste mosachtige ruygte moet men eerst afschrappen, als men de geheele stokken eerst wat geklopt heeft, en dan het binnenste afschillen, dat men dan t'zamen bind in kleene bondeltjes, en gelykt als dan witte Caneel, behoudende zynen lieflyken Iris reuk by de 2. jaren, maar de bitterheid vergaat meest. Deze schorsse houd men voor de beste, dewelke genomen werd van de ranken, die een vinger dik zyn, langs de grond lopen, en hier en daar geborsten zyn. Doch ik heb bevonden, dat ze aan de dunne ranken wel zoo goed is als aan de dikke; daar zy de aarde raken, wortelen zy met lange draden in, en formeeren aldaar weder een nieuwen struyk. De wortel zelfs van den principalen stam, leyd boven de aarde in veele takken verdeeld, overal uytschietende lange, ronde, en dunne Chordulen, daar aan weinige bladeren staan, en zig boven in de hoge boomen vast maken, zoo dat men zig verwonderen moet, hoe zy daar op komen. Het bloeyzel aan het geplante quam voort in Maart, doch de vruchten wierden langzaam ryp.

Naam. *In 't Latyn* Pulassarium. *Maleyts* Pulassari, *met welke naam het door geheel Indien bekend is, als of men speceryachtige* Pule *zeyde. Onze Amboinezen en Cerammers noemen het verdraayd* Purasane.

Plaats. *Het wast in de wilde bosschen, daar weinig gang van menschen is, op een vette kleygrond, in het hangen der bergen, daar het vol geboomte is, onder wiens schaduwe het opschiet, en om derzelver takken zig vlecht. In Amboina heeft men 't niet, behalven aan de N. O. hoek* Lien, *een weinig vald op kleen Ceram ontrent Liela, Combello, en kleen Hatuaha, doch werd meest aldaar van de wilde Koebeesten opgegeten en vertrapt. Meerder vald tegen over op Caybobbo, doch het beste komt van Oost-Ceram, Key, Aru, en andere Z. O. Eylanden, waar van het in bosjes gebonden na Java gevoerd werd, hoewel het aldaar ook wast.*

Gebruyk. *De witte en schoongemaakte schorsse van de touwen is schier alleen in gebruyk wegens haren lieflyken reuk, en werd door geheel Indien vervoerd voor de vrouwen, die de bondeltjes by de klederen leggen om dezelve een aangenaame reuk te geven, ook werd ze met schraapzel van ander welriekend hout en bloemen onder ryst en water gewreven, en daar uyt witte koekjes gemaakt, dewelke de Vrouwen gebruyken in het wassen van het ligbaam, niet alleen om het zelve een goeden reuk te geven, maar ook om te verkoelen, en de herzenen te sterken, gemengd onder het geschraapte of gekapte Agel-hout, een stukje van bruyn zuyker riet, wortelen van Tacari, Unguis Odoratus, en Benjoin, geeft een dagelykze reukwerk, op koolen gelegt om de klederen daar mede te beroken. Na 2 jaren vergaat den reuk wel voor 't meeste deel, maar is als dan nog bequaam tot de voornoemde pap, om het licbaam daar mede te wryven.*

De bloemen werden van de Javanen gedroogd, en in haare kruyd-dozen verkogt, om dat men dezelve gebruykt tot papjes, waar mede men de kinderen bestrykt als zy koortzig zyn. Binnens lyfs werd de schorsse ook gemengd onder Medicynen, die de verhitte magen te regt helpen.

By en onder de Pulasari loopt een ander touw, het Pulasari zeer gelyk, doch onnut, en gantsch niet speceryachtig. Dit basterd Pulasari heeft ronder en evener touwen, witachtig, met puntjes of wratjes bezet, maar de scheurtjes en ruygte niet hebbende als de regte Pulasari. Zy heeft ook witte melk, en schier diergelyke smaak, maar geen reuk. Ik gelove, dat ze de Inlanders dikwils onder malkander kappen, het zy uyt onwetenheid het zy uyt winzugt, immers ik hadde moeyte die beyde te onderscheiden, om dat zy beneden onder malkander lopen, en boven op de hooge boomen kan men de bladeren niet bekennen.

Die de regte Pulasari wil planten, moet zich eenige stukken van de touwen laten brengen, daar aan wat knoesten en worteltjes zyn, t'zamen met de kleygrond, waar op zy wassen, en zo in de Hoven zetten, zich wel wagtende eenige bladeren daar af te breeken, wanneer zy noch in 't groeyen zyn, waar door zy anders licht uytgaan. De opgeschotene moet men op Parre Parren leggen, zo worden alle de bladeren speceryachtig, en bequaam in de mond te knouwen, hoewel wat bitter.

Pulaſſarii lignum, cortice orbatum, quendam etiam habet uſum, ex quo contrito pulticulæ præparantur, quibus febricantes homines, ac præſertim pueri obliniuntur ad refrigerium.

Cannelli itti Canni in *Hort. Malab. part.* 10. *Fig.* 5. deſcriptum quodammodo convenit cum Pulaſſario noſtro quoad folia, ſpiſſum ipſius lac, ac creſcendi modum, eſt enim planta funicularis, tenuis, ac lignoſa, ſeu funis, qui ſeſe arbori Casjam adeo circumvolvit, atque ipſi tam firmiter increſcit, ut folia, flores, ac fructus utriusque intricati quam maxime ſint & concreſcant: de ipſius autem grato odore nil ibi conmemoratur, ſolummodo autem de ipſius foliis adnotatur, quod aquæ incocta ædematoſos curent pedes, quos hæc natio putat ex magorum incantamentis oriri, idem quoque præſtabit ejus cortex cum Oryza contritus & inlinitus.

Het hout van Pulaſari, daar de ſchorſſe afgenomen is, heeft ook noch eenig gebruyk, om papjes uyt het gewrevene te maken, waar mede men koortſige menſchen, inzonderheid kinders beſmeerd, om matig te verkoelen.

Cannelli itti Canni *in* Hort. Malab. part. 10. fig. 5. *beſchreven, heeft eenige gelykenis met ons Pulaſari, aangaande de bladeren, de dikke melk, en de manier van groeyen, want het zal een dunne houtachtige plant zyn of touw, die zig om den boom Kasjam zoodanig ſlingert, en daarom zo vaſt groeyt, dat bladeren, bloemen, en vruchten van beyde door malkander ſtaan, egter van zyn goeden reuk wert niets vermelt, alleenlyk dat zyne bladeren in water gekookt genezen de geſwolle voeten, welke deze Natie zegt van tooverze belezing te komen, het zelfde zal ook doen de ſchorſſe met ryſt gewreeven en opgeſmeerd.*

Tabula Vigeſima

Ramum exhibet *Pulaſſarii veri.*

De twintigſte Plaat

Verroont een Tak van de waare *Pulaſſarie Struyk.*

In Auctuario *Funis Pulaſſarius*, ſeu *Caju Pule* ſequenti deſcribitur modo.

Caju Pule ſeu *Lignum ſcholare*, h. e *Pule* libr. 3. deſcriptum adfinem ſibi habet funem ſylvaticum *Tali* dictum. *Pulaſſarium* præterea aromaticum *libr.* 7. deſcriptum ſilveſtrem quoque habet ſpeciem. Saltem hic funis, quem nunc deſcribemus, utrisque adfinis eſt. Non eſt funis craſſus, ſed ſeſe dividit & extendit in plurimos graciles laterales ramos, atque hi iterum in alios minores, in quibus folia ſibi ſunt oppoſita, illis *Pulaſſarii* ſimilia, ſeu paulo latiora, craſſa, glabra, & firma; nullis notabilibus coſtis donata: Ex abrupto uti & ex ſauciato cortice album & viſcoſum exſtillat lac, ſed pauca copia. Nullus aromaticus odor vel ſapor, uti in vero Pulaſſario, detegitur in hujus cortice, vel foliis. Flores ignoti ſunt.

Fructus oblongus eſt, utrimque acuminatus, minimum digitum circiter longus, ac digitum craſſus, externe virens, ad latera ſulco ſeu canali diſtinctus, juxta quem maturi dehiſcunt. Sub herbaceo cortice cavitas reperitur, atque in hac latera undique repleta granis, inſtar illorum frumenti Turcici ſeu Mays Indici, coloris obſcuri inſtar Coffe, quæ per albam venam cortici adnectuntur. Quodvis iterum granulum interiore ſua parte granulatum eſt granulis Sinapios ſemina mentientibus, coloris aurantii, atque præterea in fructus centro cavum ſuper eſt, uti in Papayæ fructibus. Ex fructu aperto & ſciſſo viſcoſum etiam exſudat lac.

Nomen. Malaice vocatur *Tali Pule.* Latine *Funis Pulaſſarius.*

Locus. Ad ſilvarum oras obcurrit, uti & in vallibus, ſed non copioſe, unde nec ejus peculiaris innotuit uſus, niſi quod ejus flagella adhibeantur ob tenacitatem ad nectendas Amboinenſium naſſas Bobbers dictas.

In het Auctuarium wert het *Pulaſſari Touwgewas* aldus beſchreven.

Caju Pule *of het* Lignum ſcholare, *dat is* Pule libr. 3 *beſchreven, heeft in zyn maagſchap een boſch touw of* Tali: *of het ſpeceryachtige* Pulaſari libr. 7. *beſchreven, heeft noch een wilde zoorte. Immers dit touw, dat wy nu beſchryven, heeft gemeenſchap met die beyde: Het is geen dik touw, maar dat zig in veele ranke en zydetakken verdeelt, en dezelve al wederom in andere, daar aan ſtaan de bladeren tegen malkander, die van* Pulaſſari *meeſt gelyk of wat breeder, dik, glad, en ſtyf, zonder kennelyke ribben; uyt de afgebrokene, als mede uyt de gequetſte ſchorſſe, loopt een witte en kleverige melk, doch ſchaars. Noch in de ſchorſſe, noch in de bladeren is de gewoonlyke ſpeceryachtigheid van Pulaſſari. Het bloeyzel is onbekend.*

De vrucht is langwerpig, agter en voren toegeſpitſt, omtrent een pink lang, en een vinger dik, van buyten groen, en ter wederzyde met een naat of geut, langs dewelke de rype openberſten. Onder een kruydachtige ſchorſſe vind men een holligheid, en daar in de zyden rondom bezet met korrels als Turkze tarwe, en van Coffy-coleur, met een witte ader aan de ſchorſſe vaſt. Ider korl aan de binnenſte zyde is wederom bezet met kleene korreltjes, als moſtaard zaad, regt oranje-geel, en dan blyft in de midden der vrucht noch een holligheid, gelyk in de vruchten van Papaya. Uyt de opgeſneden vrucht komt mede een kleverige melk.

Naam. *In 't Maleyts noemt men het* Tali Pule, *in 't Latyn* Funis Pulaſſarius.

Plaats. *Men vind het aan de randen van de boſſchen, en in de Valleyen, doch niet veel. Daar van is ook geen zonderling gebruyk bekend, als dat men zyne fyne touwen wegens baare taayigheid gebruykt tot het vlegten van de Amboinſche Fuyken of Bobbers.*

Tabula Vigeſima Prima

Ramum exhibet *Funis Pulaſſarii.*

De een- en twintigſte Plaat

Vertoont een Tak van het *Pulaſſarie Touw-gewas.*

CAPUT XVIII.

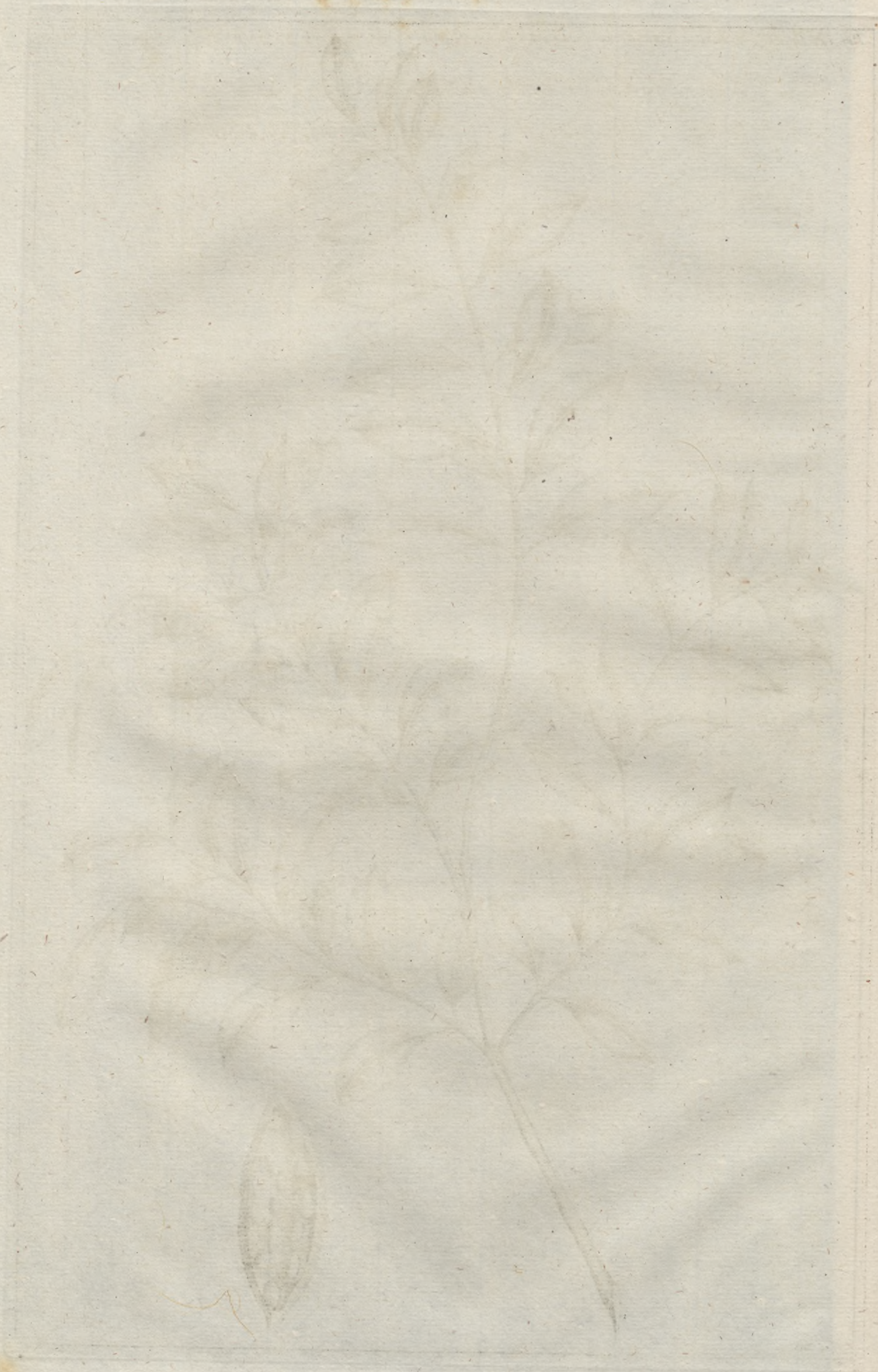

Alyxia stellata. Rxb.

Tabernaemontana?

CAPUT DECIM. OCTAVUM.

Tuba Baccifera. Coculi Indici, & Tuba Bidji.

TUba nobis in India illos exhibet coculos, quibus pisces & aves enecantur. Hujus tres obcurrunt species præter aliam minorem speciem, quæ ad peculiare refertur genus: Primo nempe *Tuba baccifera.* Secundo *Tuba radicum.* Tertio *Tuba flava.* Quarto *Folium lunatum minus:* Cuivis autem singulare tribuemus caput.

Primo *Tuba baccifera* funis est ingens, silvestris, & inregularis, plerumque brachium crassus, aliquando pedem, corticem gerens crassum, laceratum, & maxime rugosum, laterales rami seu flagella, plerumque quinque sex immo plures orchias longa, in firmas desinunt claviculas, quæ sese aliis innectunt ramis, illis folia insident per ordines, sed alternata, solitaria, & vaga, ingentia, & instar chartæ firma, cordiformia, in obtusum apicem exeuntia, palmam vel spithamam longa, novem digitos lata, superne intense viridia, inferne maxime flava, & quodammodo lanuginosa, longis insident firmisque petiolis, qui prope ortum inflexi seu sinuosi sunt, unde plurima folia retroflexa sunt

Ex crassioribus flagellis longi excrescunt racemi, sesqui pedem longi, in plurimos laterales divisi, in quibus primo conspiciuntur capitula illis acuum similia, quæ sese aperientia flosculos exhibent ex sex albis & retroflexis petalis constantes, in horum centro capitulum locatur, cui tria quatuorve granula instar arenæ insident, quæ in fructus excrescunt.

Flores ingratum spirant odorem, uti *Phallus Dæmonum*, vel aqua inpura, quos plurimi insequuntur fructus instar Uvarum collecti, sed paulo minores hisce, diu albentes, dein rubri, ac tandem ex purpureo nigricantes, plerumque bini tresve, rarius quatuor simul cinereo insident pedunculo crassiusculo, pyramidali, & rugoso. Sub externa molli carne nucleus locatur rotundus, Cerasi officuli formam habens, sed paulo major, rugosus, & granulatus, qui ex duriusculo componitur putamine sed fragili, quique ad unum latus fissuram seu aperturam habet, intus medullam continet albam bifidam. Hujus funis lignum lentum est ac porosum, quod in flagellis fere diffringi nequit, odoris ingrati & nauseosi.

Nomen. Latine *Tuba Baccifera:* in Pharmacopæis *Cucculi* seu *Coculi Indi.* Malaice *Tuba Bidji.* Amboinice *Tuba* & *Tube*, peculiariter vero hæc species vocatur *Tuba Tuni.* In Hitœa *Camulu Habua*, in Lohœa *Mehu hŏa.* Ternatensibus proprie dicitur *Bori*, præcedens enim *Bori libr. 6 cap.* 49 descriptum ipsis vocatur *Boruro.* Bandice *Tube* & *Tube.* Javanice *Boproŏn.* Baleyice *Bunproŏn.*

N B. *Tuba* Malaice quævis denotantur res, semina nempe, fructus, & folia, quibus pisces & aves enecantur. Per Ternatensium vero *Bori* seu *Boruro* significantur quævis res, quæ ingentem excitant vomitum.

Locus. Circa oras maritimas crescit, ubi ingentes rupes & saxa reperiuntur, sub altarum arborum umbris. In Amboina raro obcurrit, copiosius in parva Cerama circa Combello & Lœhœ veterem, ubi ejus funes vidi pede crassiores, arboresque adscendentes, quorum racemi frugiferi juxta crassos istos dependebant funes. In Bandensium insula *Lontboir* dicta itidem crescit, copiosissime autem in Celebe, quæ mater est omnium toxicorum, præsertim in provinciis juxta Boegensem sinum sitis.

Usus. Baccæ hujus plantæ solummodo in usu sunt, quibus pisces capiuntur & enecantur, semi maturæ hujus eliguntur baccæ tam integræ, quam sine externa ipsarum carne, tam recentes quam siccatæ, quæ conteruntur cum cancellis Koeman dictis, qui in vacuis Limacum cochleis reperiuntur, quidam etiam portiunculam addunt excrementi humani, atque ex hac massa pilulas formant magnitudine Cerasorum, quas

XVIII. HOOFDSTUK.

De bes-dragende Tuba-Struyk.

TUba *geeft ons in Indien de nootjes, waar mede men Visschen en Vogelen vergeeft. Men heeft daar van 3 zoorten, behalven nog een kleender, die men voor een bezonder geslacht houd: te weten* 1. Tuba baccifera, 2. Tuba radicum. 3. Tuba flava. 4. Folium lunatum minus: *zullende ieder zyn byzonder Capittel hebben.*

1. Tuba baccifera *is een groote wilde ranke, in 't gemeen een arm dik, zomtyds ook een been dik, met een groove gescheurde, en zeer ruyge schorsse; de zyde-takken of ranken (die gemeenlyk 5, 6 en meer vademen lang zyn) eyndigen in styve Clavieren, die zich om andere takken vast maken, daar aan staan de bladeren meest in ryen tegen malkanderen, doch verwisseld, enkeld, en in wyde tusschen plaatzen. Dezelve zyn groot, styf als pergament, hertformig, met een stompe spits, een hand of een span lang, 9 vingers breed, boven hoog-groen, beneden hooggeel, en wat wolachtig. Zy staan op lange styve steelen, by haren oorspronk een bogt hebbende, waar door de meeste bladeren agterwaarts gebogen staan.*

Aan de dikke ranken groeyen lange trossen, wel 1½ *voet lang, en in verscheide korte takken verdeeld, daar aan men voor eerst knopjes als spelde-hoofdjes ziet, dewelke haar openende vertonen bloempjes in zes witachtige blaadjes verdeeld, die agterwaarts omgebogen zyn, in de midden met een knopje, waar op* 3 *a* 4 *zandkorreltjes staan, waar uyt de vruchten werden.*

Het bloeyzel is vuyl van reuk, gelyk Phallus Dæmonum, *of spoelwater, hier op volgen veele vruchten druyfsgewys by elkander hangende, wat kleender dan druyven, langen tyd wit, daar na rood, ten laatsten uyt den purperen swartachtig, gemeenlyk staan* 2 *en* 3, *zelden* 4 *by malkander, op een graauw voetje, 't welk dik is, pyramidaal, en gerimpeld. Onder het buytenste weeke vleesch vind men een ronde korl, in de groote van een kerssesteen, of wat groter, rimpelig of gegranuleerd, bestaande uyt een hardachtige schaal, doch die zich ligt breeken laat, en aan de eene zyde een opening of scheur heeft, binnen met een witte heest, dewelke zig in tween laat delen. Het hout van 't touw is taay en poreus, aan de ranken schier onverbreekelyk. Reuk en smaak van de gewrevene besiën is onlieflyk, vies, en walgelyk.*

Naam. *In 't Latyn* Tuba Baccifera, *in de Apotheken* Cucculi *of* Coculi Indi. *Op Maleyts* Tuba Bidji. *Amboinsch* Tuha *en* Tuhe, *en in 't byzonder hiet deze zoorte* Tuha Tuni. *Op Hitoe* Camulu hahua, *en op Loeboe* Mehu hŏa. *By de Ternatanen hiet zy eygentlyk* Bori, *gelyk zy de voorgaande* Bori *in 't* 6 *Boek cap.* 49 *beschreven,* Boruro *noemen. Bandinees* Tube *en* Tuhe. *Javaans* Boproŏn. *Baleyts* Bunproŏn.

NB. Tuba *in 't Maleyts zyn allerbande dingen, zaden, vruchten, en bladeren, waar mede men Visschen en Vogelen vergeeft. Maar het Ternataanze* Bori *of* Boruro, *zyn dingen, die sterk braken maken.*

Plaats. *Het wast omtrent de Zeekant, daar het steenachtig is, en groote klippen staan, beschaduwd van hooge boomen. In Amboina vind men het weinig, meer op kleen Ceram omtrent Combello en oud Loeboe, alwaar ik touwen gezien hebbe dikker dan een been, de boomen oplopende, en de vrucht-dragende trossen bingen langs de dikke touwen. Het wast ook op 't Bandaze Eyland* Lonthoir, *maar het meeste heeft men op Celebes, de Moeder van alle venynen, principalyk in de Provintien langs den Boegizen bogt gelegen.*

Gebruyk. *Alleen de besiën van deze plante zyn in gebruyk, om de Vissen daar mede te doden; men neemt de half rype besiën, met en zonder het buytenste vleesch, zo wel versch als gedroogd, wryft dezelve t'zamen met de kleene Cancellis of Krabbetjes, Koeman genaamt, in de verlatene slekke huysjes zich ophoudende; zommige doen 'er ook een klontje* Excrementum humanum *daarby, maken daar van pillekens, in de groote van Kerssen, die zy* dan

quas aquæ injicuunt tam dulci quam salsæ seu marinæ, præsertim vero in foveis stagnantis aquæ marinæ. Pisces avidissime hanc petunt pastam, omnesque, qui hanc devorarunt, moriuntur ac vertiginosi prius supra aquam circumnatant, ita ut facillime capi possint, atque innoxie comedi, omnes enim Tubæ species non lethale exhibent venenum, sed tantum vertiginem caussant in flaccidis piscium & avium cerebris, putoque, si tales vertiginosi pisces in recentem inmitterentur aquam, quod reconvalescerent, uti id in alia tentavi planta, quæ vero debilior erat, ac minorem præstabat effectum seu operationem quam vera Tuba.

In Hitoea experimentum etiam fuit institutum in corpulentis hominibus, qui binas tales baccas innoxie adsumere poterant, ut ipsorum corpus per hasce purgaretur. Hisce baccis Papoensium insularum incolæ aves Paradisiacas capiunt, quæ minores nec ita elegantis sunt coloris quam Aruaenses. Aves hæ coagmentatæ simul quotannis præcisо advolant tempore in hasce insulas, atque in Zephyream Gelolo partem, Weda dictam, potumque suum quærunt in foveolis altarum arborum, in quibus aqua pluvialis stagnat, illarum una quasi ab aliis mittitur ad gustandam istam aquam, quæ salva rediens aliis persuadet, ut ibi advolent ac potent. Papöenses interim alacriter has adscendunt arbores, & aquam hanc infectant per hosce nucleos contritos, omnes itaque aves, quæ hanc hauserunt aquam, vertiginosæ in terram decidunt, ita ut facillime sint capiendæ.

Macassarenses ac Boegenses albas & inmaturas has baccas, sed fumo induratas secum ducunt, quum trans mare alias petant peregrinas terras, ut cito pisces capi possint, quum in quibusdam morentur locis.

Cancelli isti ab *Ambrosio Pareo* depinguntur, vocanturque ipsi *Bernhard l'Heremite.*

Hæc planta in Zeylana itidem ac Malabara crescit, ubi incolæ silvestres vaccas & hircos capiunt, contusos sumentes ejus nucleos, quos inliniunt fructibus *Jacas* seu Socci apertis, quorum recenti pulpæ inspergantur, quosque vaccæ istæ avidissime expetunt, unde vertiginosæ evadunt, ita ut facillime capi vel transfodi possint.

Javani hos sumunt nucleos, conteruntque cum Pipere, allio, & lumbricis, pastamque hanc torrent, atque ex hac globulos formant, quos aquarum fundo inponunt, mox ad hosce pisces tendunt alliciti penetranti isto odore, quique hosce comedunt vertiginosi supernatant, ut capi possint.

In *Hort. Malab. tom.* 7. *Fig.* 1. Malabarice vocatur *Matsjatam.* Bracmanis *Garundo Pala*, Portugallice *Fruita Matta Peyre.* Belgice *Water-quaat*, ubi descriptio cum nostra satis quadrat, sed icon differt, ex quanam vero caussa me latet. Adnotator vero D. *Commelinus* in istud adnotat caput, eosdem hosce nucleos in Pharmacopæis vocari *Coculos Indos.* Italis *Coculo d'Indiano* & *Galussa de Levance*, non autem adsentiri possum, reducendos esse ad *Solani furiosi* species, quum nulla inter hasce plantas sit convenientia, quin ad Solana aliæ quoque referantur plantæ, quæ furiosam, ac pisces enecandi possident qualitatem.

dan op 't water stroyen, zo wel zoet als zout water, doch inzonderheid in kuylen van het staande zee-water. De Visschen dan schieten graag na dit aas, en alle die 'er van eten, sterven of dryven duyzelig boven op het water, dat men ze gemakkelyk vangen kan, zynde niet te min onschadelyk te eten, want alle zoorten van Tuba zyn geen dodelyk vergift, maar maken slegts een duyzeling in de swakke herssenen van de Visschen en Vogelen, en ik gelove, zo men deze duyzelige gasten strax in versch water smeet, dat zy wederom bekomen zouden, gelyk ik aan een ander plante geprobeert hebbe, dog die slapper van werking was dan de regte Tuba.

Op Hitoe is het ook geprobeerd, dat Corpulente menschen 2 vân deze korls zonder schade konden innemen, om een purgatie daar van te hebben. Met deze korls vangen de Inwoonders van de Papoeze Eylanden de Paradys-vogels, Soffu *genaamt, zynde kleender en slegter van coleur dan de Aruaansе. Deze Vogels vliegen met troepen, en komen jaarlyks op haar bestemden tyd gevlogen in de Papoeze Eylanden, en op het Zuyder-deel van Gelolo,* Weda *genaamt. Haren drank zoeken zy in de kuyltjes van de hooge boomen, daar het regen-water staan blyft, daar heen zenden zy een uyt haar allen om te proeven, die dan wederkerende, en geen letzel gevoelende, den geheelen troup beweegt om daar uyt te drinken. Doch ondertusschen klimmen de Papoezen veerdig in de boomen, en vergeven dat water met deze korls gewreven. Alle de vogels dan, die daar uyt drinken, werden duyzelig en vallen ter aarde, zoo dat men ze gemakkelyk vangen kan.*

De Maccassaren en Boegis voeren deze korls noch wit of onryp geplukt en in den rook gedroogd, by hun, als zy op Zee na vreemde plaatzen varen, om metter haast Vissen te vangen, daar zy pleysteren.

De voornoemde Cancelli zyn die krabbetjes, dewelke by Ambrosius Parée *afgeschilderd, en genaamt werden* Bernhard l'Heremite.

Deze plant wast mede op Ceylon en Malabaar, alwaar de Inwoonders de wilde Koebeesten en Bokken weten te vangen, nemende de geslotene korls en smeren dezelve op de vruchten Jacas of Soorzakken, te weten opgesneden, en op derzelver vleesch gesmeerd, waar na de Koebeesten zeer gretig, en daar van duyzelig werden, dat men ze gemakkelyk vangen of schieten kan.

De Javanen nemen deze korls, wryven ze met peper, look, en pire, braden het, en maken bolletjes daar van, en leggenze in water op de grond, zoo schieten strax de Visschen daar na, door den sterken reuk aangelokt, en werden duyzelig, dat men ze vangen kan.

In Horto Malab. Tom. 7. fig. 1. *wertze in 't Malabaars* Matsjatam, *in 't Braminees* Garundo Pala, *in Portugeesch* Fruita Matta Peyre, *in 't Neederduytsch* Water-kwaat *genoemt; waar in de beschryving met de onze redelyk wel overeenkomt, doch de aftekening verschilt, uyt wat oorzaak, weet ik niet. Den Adnotator* Commelinus *op 't zelve Capittel, merkt dat het dezelve korrels zyn, die men in de Apotheken* Coculus Indi *noemt. In 't Italiaansch* Coculo d'Indiano *en* Galussa de Levance, *doch ik kan niet toestaan, dat men het onder de zoorten van* Solanum furiosum *zoude brengen, vermits gantsch geen gelykenis tussen die twee planten is, of men moeste onder de* Solana *noch meer diergelyke gewassen brengen, die een dolmakende, en Visch-dodende kragt hebben.*

Tabula Vigesima Secunda

Tubam exhibet *Bacciferam* miris flagellis & gyris intricatam, cum baccis racemosis, quæ *Coculi Indi* a Pharmacopæis vocantur.

Litt. A flores denotat naturali magnitudine, & B *baccas* naturali sua forma.

De twee- en twintigste Plaat

Vertoont de *Tuba baccifera*, met wonderlyke strengen door elkander gevlogten, en zyn bessen, welke de *Coculi Indi* by de Apothekers genaamt werden.

Lett. A. wyst aan de *bloemen* in zyn natuurlyke groote, en B de *bessen* in haar natuurlyke gedaante.

Cocculus lacunosus. H.

OBSERVATIO.

A plurimis auctoribus hi fructus nomine *Cocculi Indi* descripti obcurrunt, quorum plurimos conlegit *Sam. Dale* in *Pharmacol.* in 4*to*. *p*. 345. & *Valent.* in *Hist. simpl. reform. p.* 224. estque arbor Indica Cocculos Officinarum ferens *Breyn. in nov. edit. p.* 45. & *Commel. Fl. Malab. p.* 24. vide & notas ad *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 1. quæ planta ibi depicta a nostra penitus aliena videtur, uti & Cocculus Officinarum a Natsjatam H. *Malab.* a *Plukn. in Mantiss. p.* 52. plurimum diversa censetur, quam tamen in *Almag. p.* 349. cum illis conjungit ad Solanum lignosum seu scandens, rotundifolium, Indicum, fructu duriore racemoso. Natsjatam H. Malab. ibique ab ipso additur Frutex Malab. pentapetaloides scandens fructu racemoso, qui *Cocculus Indi*, & *Coculæ Officinarum* dicitur.

De horum porro usu & variorum auctorum opinione vide *Joh. Bauh. Hist. pl. libr.* 3. *cap.* 155.

AANMERKING.

By de meeste Schryvers komen deze vruchten voor onder den naam van *Coculus Indi*, waar van de meeste aangehaalt werden by *Sam. Dale* in zyn *Pharmac.* in 4*to*. *p*. 345. en by *Valent.* in de *Hist. simpl. reform. p.* 224. en is de Indische Boom de Coculus van de Apotheken voortbrengende, van *Breyn* in de nieuwe uytgaaf *p.* 45. en *Commelin Fl. Malab. p.* 24. ziet ook de aanteekeningen op het zevende deel van de *Hort. Malab. p.* 2. welke plant aldaar afgebeeldt, egter geheel en al van de onze verschillende schynt te zyn, gelyk ook de Coculus der Apotheken van de *Natsjatam* in de *Hortus Malab.* voorkomende van *Plukn.* in zyn *Mantiss. p.* 52. geheel verschillende geoordeelt wert, welke hy egter in zyn *Almag. p.* 349. met die t'zamenvoegt by de houtachtige of klimmende Indische Solanum met ronde bladeren, en een harde trosachtige vrucht; de Natsjatam van de Hortus Malab. by dewelke van hem geplaatst wert de Malabaarsche Struyk, met een vyfbladige bloem, klimmende, en vruchten in trossen voortbrengende, welke zyn de *Coculi Indi* en *Coculæ* in de Apotheken.

Ziet verder van derzelver gebruyk, en van de verschillende gevoelens der Schryvers hier over *Joh. Bauh. Hist. pl. derde boek cap.* 155.

CAPUT DECIMUM NONUM.

Tuba Radicum. Tuba Ackar.

SEcunda Tubæ species in binas dividitur species, in albam & nigram: Alba vulgatissima est, ac potissimum simplices gerit radices, & longa flagella, quæ nil nisi folia producunt: Radices rotundæ sunt, digitum circiter crassæ, partim supra, partim infra nigram ac cænosam prorepentes terram, lignosæ, attamen intus aquosa medulla repletæ, ex fusco nigricantes, ubique fibrillas emittentes, quarum quævis in binas alias minores subdividitur. Eandem fere substantiam ac formam habent flagella, quæ hinc inde tres quatuorve laterales emittunt ramos, qui prope ortum conlecti crassi & geniculati sunt.

Quivis ramulus quatuor ac quinque foliorum paria gerit sibi fere obposita, brevibusque petiolis insidentia cum inpari extremo, Lansii foliis similia, sed angustiora & flaccidiora, ad summum latissima, septem pollices longa, tres digitos lata, subtus albicantia seu pallide cinerea. Radicum fibrillis adpendent plurimi nodi seu baccæ quasi, glandulas mentientes, quarum quædam majores, aliæ minores sunt instar seminum Catjang, angulosæ & acuminatæ, intus plerumque concavæ seu cariosæ: Alii flores fructusque nunquam in hac conspiciuntur planta, licet multos per annos in horto meo hanc coluerim, ubi quam maxime luxuriose sese extendebat.

Nomen. Latine *Tuba Radicum.* Malaice *Tuba Acker.* Amboinice tantum *Tuba.* Bandice *Djomurut.* Ternatice *Bobota.*

Locus. In umbrosis crescit vallibus ad fluminum ripas, ac potissimum ubi solum est cænosum, uti & in dulcibus stagnis, circa litus frequentibus in Hitoea, ac cunctis Amboinæ insulis.

Usus Ejus tantummodo est ad pisces inficiendos: hunc in finem nigræ eliguntur radices cum cunctis fibrillis & adhærentibus nodis, quæ simul minutim contundantur inter binos lapides, atque cum manibus conterantur ac commisceantur supra stagnantem quandam aquam, sive in aprico mari circa sinum tranquillum, seu in foveis quibusdam post aquarum defluxum; tum pisces ibi degentes vertiginosi sunt ac semi mortui supernatant, non quia hanc devorant massam, sed quod Tubæ succus ipsorum oculos vellicet, ac totam infectet aquam, uti & inter fricandum hæ radices gravem fundunt odorem: Quæ in humidis & cænosis crescunt locis, efficaciores sunt, quæque multo graviorem spirant odorem illis, quæ in sicca crescunt terra: In Banda tamen omnis *Tuba* seu *Djomurut* in sicco reperitur Solo, ubi radices hæ cum squillis minoribus & stercore humano contunduntur, & miscentur ad pisces capiendos, qui tamen inde non penitus moriuntur, sed vertiginosi sunt, ita ut manibus capi possint.

Tuba

XIX. HOOFDSTUK.

De witte Tuba Wortels.

DE tweede zoorte van Tuba is onderdeeld in witte en swarte. De witte is de gemeenste, en bestaat meest uyt enkelde wortelen en lange ranken, daar aan niets dan bladeren te zien zyn. De wortelen zyn rond, omtrent een vinger dik, ten deele boven, ten deele onder een swarte en slykige grond kruypende, houtachtig, doch binnen met een waterachtig hert, uyt den bruynen swartachtig, overal Vazelingen uytschietende, waar van ieder zich in 2 andere worteltjes verdeeld, schier van dezelfde substantie en gedaante zyn de ranken, welke hier en daar 3 en 4 zyde-takken uytschieten, by den oorspronk vergaderd in een dik en knobbelig knietje.

Ieder taxken heeft 4 en 5 paren bladeren, schier tegen malkanderen op korte steeltjes staande, met een voor uyt alleen, de Lanse-bladeren gelyk, doch smaller en slapper, na vooren toe breedst, 7 duymen lank, 3 vingers breed, van onderen witachtig of licht-graauw: aan de Vazelingen van de wortelen hangen veele knopen of besien als klieren, zommige groot, zommige kleen, als Catjang, hoekig of toegespitst, van binnen meest hol en war. Andere vruchten of bloemen worden nooit aan deze plante gezien, hoewel ik ze veel jaren in mynen thuyn gevoed hebbe, daar ze haar zeer weeldrig uytbreyde.

Naam. *In 't Latyn* Tuba Radicum. *Op Maleyts* Tuba ackar. *Amboinsch slegts* Tuha. *Bandanees* Djomurut. *Ternataansch* Bobata.

Plaats. *Het wast in schaduwachtige Valleyen aan de kanten van de rivieren, doch liefst daar een slykige grond is, gelyk aan zoete krieken, die omtrent de strand zyn, gemeen op Hitoe, en alle de Amboinsche Eylanden.*

Gebruyk. *Zyn gebruyk is alleen om de Visschen daar mede te vergeven; hier toe neemt men de swarte wortelen met alle hare Vazelingen en knopjes, stoot of stampt die kleen tusschen 2 stenen, en wryft ze met de handen op eenig staande water, het zy in openbare zee omtrent een stille bogt, of in allerly kuylen by aflopend water, zoo worden de Visschen daar in duyzelig, en dryven half dood boven op, niet om dat zy van dit goed eten, maar om dat den zap van de Tuba hun in de ogen byt, en het geheele water infecteerd, gelyk ze ook in 't wryven een swaren reuk van haar geeft. Die in vochtige en modderachtige grond wast, houd men voor kragtiger, gelyk ze ook veel sterker riekt, dan die op 't drooge land wassen. In Banda wast egter alle de Tuba of Djomurut meest op het droge, waar van men de wortelen met kleine Garnaalen stampt, en met menschen mist vermengd om de Visschen te vergeven, dewelke egter niet geheel dood daar van blyven, maar in swym geraken, zoo dat men ze met de handen kan vangen.*

De

Tuba radicum terrestris seu nigra dicta in sicco crescit Solo, in vallibus nempe & ad montium pedes, quæ longa itidem gerit flagella pollicem crassa, externe ex fusco nigricantia, teneris maculis notata, parumque rugosa. Ipsorum lignum internum est durum, sed porosum, sique amputetur, pauca exstillat lympha, lignumque exsiccatur pallide flavescens. Non tam fortem spirat odorem, quam quæ ad paludes crescit, sed fere instar odorati *Siri Utan*. Arbores adscendit per funes suos, e quibus incurvos ac breves emittit ramulos nodosos, articulum circiter longos, e quibus quatuor quinqueve excrescunt rachides nodosæ quoque, quibus tria, quatuor, & quinque foliorum paria insident directe sibi obposita, quorum quædam quatuor pollices longa sunt, binos digitos lata, quædam septem & octo pollices longa, & quatuor digitos lata, non ita inferius angustata quam præcedentia, sed plerumque latiora, subtus glauca.

Tenera foliola flavescunt; mense Octobri hæc planta flores profert, ex istis nodis progerminantes, qui racemosi longis insistunt pedunculis.

Flores hi magnitudine & forma conveniunt cum floribus Fabarum, amplum nempe petalum seu vexillum retroflectitur, cui subponitur alterum minus petalum carinæ forme, in quo cornu continetur firmum, horum color est læte purpureus, odoris grati, instar florum Lingoæ, sed paulo debilioris, sapor Violarum adcedit sapori, antequam sese aperiant hi flores, colorem habent pallide viridem, atque ad tactum mollescunt, viridibus insidentes calicibus.

Hæc species vocatur *Tuba Radicum nigra*, Amboinice *Tuba Mette*, quum ejus folia ab inferiore parte non ita alba seu cinerea sint quam præcedentis: item *Tuba abbal* seu silvestris Tuba, quum prior aliquando colatur ad pisces capiendos: Silvestris vero hæc species non ita efficax est, nec ad pisces inficiendos adhibetur.

De eygentlyke landzoorte, de swarte bygenaamt, wast op het drooge, te weeten in de Valleyen, en aan de voeten der bergen, heeft meede lange touwen, een duym dik, van buyten bruyn swart, met graauwe plekken bezet, en wat ruyg. Het hout van binnen is hard, doch vol gaatjes. Als men het afkapt, loopt 'er een weinig water uyt, en het hout besterft bleek-geel. Het riekt zo sterk niet als dat aan de Moerassen wast, maar bykans als het welriekende Siri Utan. *Het loopt de boomen op met zyn touwen, en schieten daar kromme en korte takjes als knoesten uyt, omtrent een lidt lang, daar aan 4 en 5 dunne ryskens staan op styve knietjes, en daar aan 3. 4. en 5 paaren bladeren, regt tegen malkander. Zommige zyn vier duymen lang, 2. vingers breed, zommige 7. en 8. duymen lang, en 4 vingers breed, zo smal niet naar agteren als de voorige, maar doorgaans breder, van onderen blaauwgroen.*

De jonge blaadjes zyn geelachtig, in de maand Octo̲ber gewind dit gewas bloemen, voortkomende uyt de voorgenoemde knoesten, op lange steelen met trossen.

De bloemen zelfs zyn van groote en fatzoen het boonenbloeyzel gelyk, te weeten een breed blad agterwaarts gekeert, en van onderen een ander blaadje, als een schuytje geformeert, daar in een styf boorentje legt, van verwe ligt-purper, van reuk lieflyk, als Lingoo-bloemen, doch wat slapper, den smaak is als Violen. Eer ze opengaan, zynze bleek-groen, en zagt in 't aantasten, agter in groene huyskens staande.

Deze zoorte noemd men Tuba Radicum nigra, *in 't Amboinsch* Tuha Mette, *om dat de bladeren aan de onderste zyde zo wit of licht-graauw niet zyn gelyk aan de voorgaande. Item* Tuha abbal *of wilde Tuba, om dat de voorgaande zomtyds gebavent en aangequeekt werd tot de Visch-vangst. Deze wilde daar en tegen is verre zoo kragtig niet, en wert tot het Visch-vangen niet gebruykt.*

Tabula Vigesima Tertia

Tubam radicum exhibet *albam*, quæ ad plantas siliquosas floribus papilionaceis, foliisque compositis pertinet.

De drie- en twintigste Plaat

Vertoont de *witte Tuba wortel*, welke tot de peuldragende planten behoort, met kapel-formige bloemen, en t' zamengevoegde bladeren.

CAPUT VIGESIMUM.

Tuba flava. Daun Bulan seu Tali Coening.

TErtia seu flava Tubæ species cum prima magis convenit, ejus enim inferior funis brachium seu pedem crassus est, rugoso fissoque obductus cortice, subsequentium vero ramorum, binos tantum digitos crassorum, rotundus est & glaber, seu parum striatus: Crassus iste funis ad magnam prorepit distantiam, antequam in alios minores ac tenuiores sese explicet funes, qui mox sese dividunt in alias tenues rachides, pennæ seu culmi crassitiem habentes, atque ubique sese adstantibus inplicant arboribus ac herbis per extremitates, quæ instar clavicularum inflectuntur.

Folia ejus solitaria sunt, tereti firmoque insidentia petiolo, qui inferius nodosus ac sinuosus est, atque in cunctis Tubæ speciebus observatur, sunt autem cordiformia, sed inferius non excavata, eandemque fere latitudinem quam longitudinem habent, a sex ad octo novemque pollices, inferius prope petioli ortum quinque concurrunt costæ, ac superius in brevem & obtusum definunt apicem: Tenera folia rotundiora sunt fere instar plenæ lunæ, albicantia & mollia, licet jam viridia sint, quumque leviter fricentur vel comprimantur, nigra supermanent ipsius vestigia, teneraque ejus folia siccata nigrescunt.

Ex stipite ac crassissimis flagellis simplices excrescunt petioli, sesquipedem circiter longi, qui in breves ac flaccidos laterales dividuntur racemos, digiti articulum circiter longos.

Hi

XX. HOOFDSTUK.

De geele Tuba-Struyk.

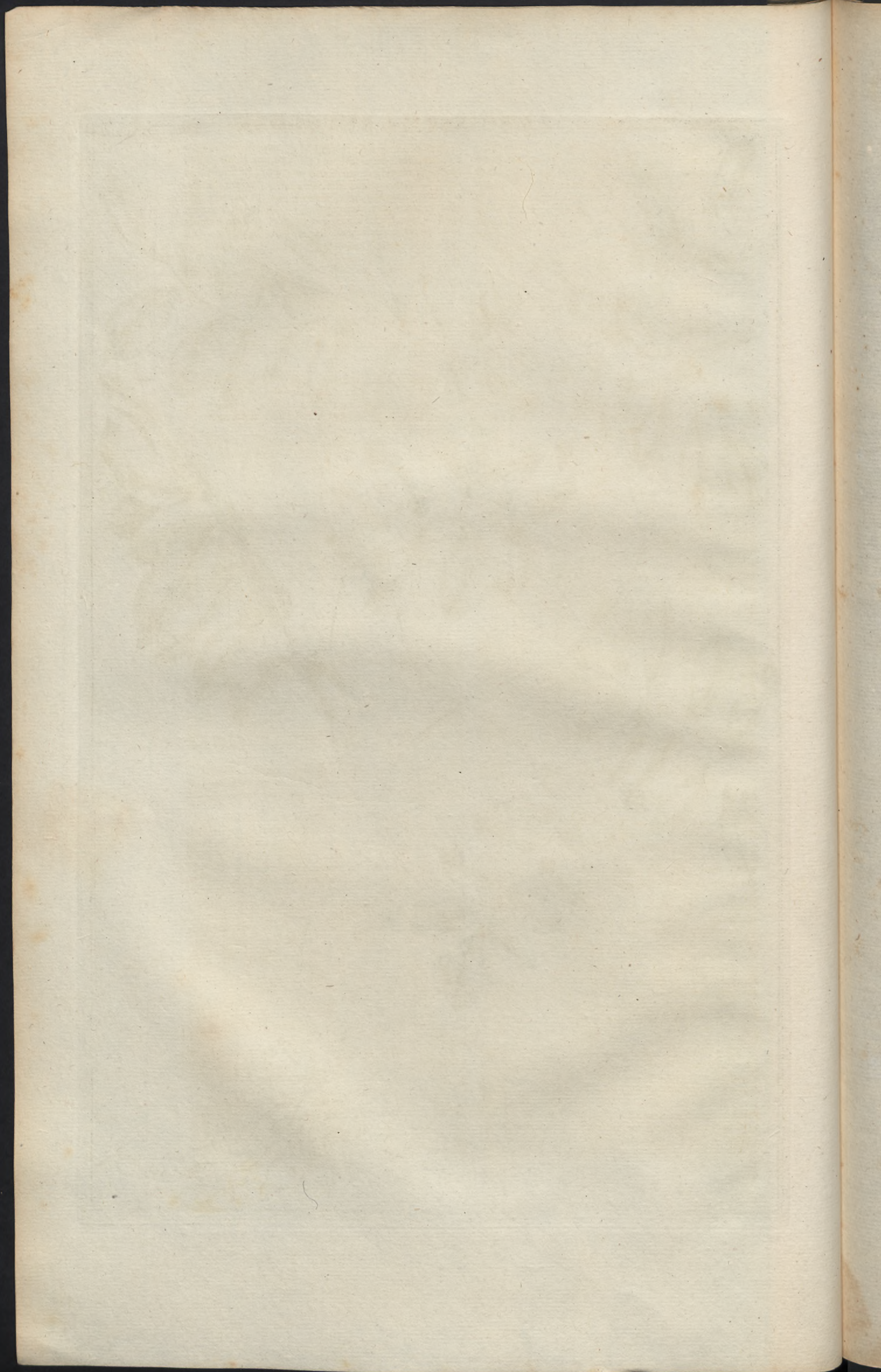
DE derde of geele zoorte van Tuba, heeft met de eerste meer overeenkomst, want het onderste touw is een arm of een been dik, met een ruyge gescheurde schorsse, maar aan de volgende takken, die maar twee vingers dik zyn, is ze rond en effen, of een weinig gestreept. Het dikke touw loopt een groot eynd voort, eer het zich in andere dundere verdeelt, maar de andere verdeelen haar dan schielyk in andere dunne ryskens, in de dikte van een schaft of stroobalm, die zich overal aan de naaste ruygte en boomen slingeren met haare eynden, die zich als Clavieren omkrommen.

De bladeren staan enkeld, ieder op een lange, dunne, styve steel, agter met een bocbtig knietje, gelyk alle Tuba geslachten; zy zyn hertformig, doch agter zonder inwyk, omtrent zo breed als lang, van 6. tot 8 en 9 duymen, agter by den oorsprong des steels, hebben ze vyf ribben t' zamen stotende, vooren in een korte en stompe spits eyndigende. De jonge bladeren zyn ronder, bykans als een volle maan, witachtig, en week, schoon ze al groen geworden zyn, als men met een nagel zoetjes daar over strykt of drukt, zo worden swarte lidtekenen, die ook zo blyven, en de geheel jonge bladeren gedroogt zynde, worden swart.

Uyt den stam of dikste ranken komen enkelde steelen voort, omtrent een en een half voet lang, dewelke zig in korte en slappe zyde takjes verdeelen, omtrent een lid van een vinger lang.

De-

Pag. 38.
Tab. XXIII.
Tom. V.

Hi capitula gerunt albicantia magnitudine ſeminis Sinapios, quæ ſeſe aperiunt in minimos ac vix notabiles floſculos, in quibus vix quinque dignoſci poſſunt petala albentia, non ample extenſa, odorem ſpirantia dulcem ſed debilem. In horum centro piſtillum flavum arenoſum quaſi erigitur, quod in fructum excreſcit, plurima autem florum pars inutiliter decidit; ita ut in quovis laterali racemo unicus tantum conſpiciatur fructus: Flores hi ſub finem Septembris progerminant.

Fructus referunt Prunos rotundos minores, qui ex rotundo parum plani & compreſſi ſunt inſtar minoris Boa Rau, qui copioſi, unus poſt alterum nempe dependent longiſſimo ex racemo orchiam longo. Fructus hi externe ſordide flaveſcunt punctulis quibusdam notati, ſed non coronati, interne carnem gerunt mucoſam, in qua ingens reconditur oſſiculum, ex rotundo planum & obliquum inſtar burſæ repletæ, durum, & ruffum.

Craſſi rami, quum diſſecantur, interne eleganter flaveſcunt inſtar Curcumæ, ſunt autem fungoſi & lenti, atque ex hisce exſtillat pauca flaveſcens amara lympha; totusque frutex ingratum viroſumque fundit odorem, cum alia quavis re haud facile comparandum, qui in fructu tamen minimus percipitur: Baccæ hæ curtis craſſisque inſident pedunculis, uti in prima Tuba, diuque ſuperſunt haud facile decidentes, quæ Octobri obſervantur.

Vetuſtorum ramorum lignum transverſaliter diſſectum volvulos exhibet ſibi quaſi inpoſitos, qui tamen non arcte ſibi adcumbunt, ſed interſtitia quædam habent foraminulis diſtincta, acſi cultris diſſecta eſſent, quales Muſæ ſtipites conſpiciuntur. Quum juniores incidantur rami, ipſorum lignum nigreſcit, uti & omnes res ipſorum ſucco inbutæ: Quum lignum hoc ſeneſcat, ejus odor ingratus maxima ex parte diſparet, ipſius tamen decoctum haud facile epotari poteſt, quum nimis ingratum & amariſſimum ſit, qualis & ſuccus eſt ex amputatis deſtillans ramis.

Nomen. Latine *Tuba flava*, & *folium lunatum majus.* Malaice *Daun Bulang*, h. e. folium lunæ ex rotunda tenerorum foliorum forma, & *Tali Coening* h. e. funis flavus a flavo ligni colore. Amboinice *Wari* ſeu *Wali Hulan*, quidam etiam hanc vocant *Soelamu Ambon*, quum eodem modo, quo Ternatenſium *Soulamu* uſurpetur. Ternatice *Caju Bobata.*

Locus. In ſaxoſis creſcit litoribus, vel locis haud longe inde diſſitis, in Hitœa in litore *Waccal Nanibatoe*, item in *Laba.*

Uſus. De hujus plantæ fructibus incolæ mihi diverſiſſima narrarunt, Hitoenſes enim dicunt, hisce fructibus piſces æque infici poſſe quam aliis Bori, uti quoque ex gravi & ſulphureo ramorum odore quis colligeret, noxiam nempe eſſe plantam: contra alii Amboinenſes, Bangayenſes, & Ternatenſes concedunt hoc cum fructibus peragi poſſe, ſed ligno craſſorum & vetuſtorum funium peculiarem tribuunt virtutem medicam, exhibentque interne ſine metu, ex craſſo enim ejus fune, radici proximo, quod interne lignoſum eſt, decoctum præparatur cum dimidio Limone Swangi, quod propinatur hominibus ictericis, flaccidis, & leucophlegmaticis, immo ipſis pueris exhibetur ſingulo matutino tempore ejus cyathus, quo tempore ægri ſibi quam maxime caveant a pinguibus cibis, comprobatum quoque medicamentum eſt contra quævis abdominis inteſtinorumque vitia, ex viſcoſis & depravatis humoribus obſtructa, uti & contra Cacochymiam, vermes, &c. In parva ſcinditur hoc lignum fruſta, coquiturque cum fruſto Sirii & iſto Limone in olla cum aqua ad dimidium.

Hujus decocti cyathus matutino ingeritur tempore, quod ingentem abdominis cauſſat commotionem ſed absque dolore, hanc ob cauſſam ab Amboinenſibus pro ipſorum Soulamu habetur, h. e. Pharmaco magno, quum adeo amarum ſit, eodemque uſurpetur modo, quo Ternatenſium Soulamu, de quo brevi poſt agetur; quod notandum eſt ad confuſionem vitandam, dum Amboinenſes hoc Tali Coening pro Soulamu femina habent, uti ſubſequens amarum Sirium pro mare.

Dezelve zyn bezet met witachtige knopjes, in de groote van Moſtard-zaad, die hun openen in zeer kleene en pas kennelyke bloempjes, waar aan men effen vyf vuyl-witte blaadjes bekennen kan, niet ver geopent, en van een zoeten, doch ſlappen reuk. In de midden ziet men een geel zandig heuveltje, waar uyt de vrucht werd, doch het meeſte bloeyzel vald voor niet met al af, zoo dat men aan ieder zyde takje niet meer dan een vrucht ziet hangen: Dit bloeyzel komt voort in 't laatſt van September.

De vruchten zyn als kleene ronde Pruymen, of uyt den ronden een weinig plat gedrukt, als een kleene Boa Rau, veele na een ander aan lange troſſen hangende, die wel een elle lang zyn, van buyten zyn ze vuyl-geel met eenige puntjes, zonder koontje, van binnen hebbenze een ſlymerig vleeſch, en daar in een groote ſteen, uyt den ronden plat en ſcheef, als een gevulde beurze, hard, en ros.

De dikke takken, als men daar in kapt, zyn ſchoongeel, als Curcuma, doch voos en taay, daar uyt loopt een weinig bleek-geel water, bitter van ſmaak, en het geheel gewas heeft een ſterken onlieflyken reuk, die men niet ligt met iets anders vergelyken kan, doch in de vrucht voelt men hem minſt. De beſiën ſtaan op korte dikke ſteeltjes, gelyk de eerſte Tuba, en blyven langen tyd daar aan zitten, niet ligt afvallende, en men vind ze in October.

Het hout van de oude takken dwers doorgekapt, ziet als of het met rollen over malkander gelegt was, doch dezelve liggen niet digt by malkander, maar hebben eenige tuſſen-ſpatie, met eenige gaatjes, als of ze met meſſen geſteeken waren, gelyk men aan den Piſſang ſtronken ziet. Als men in de jonge takken kapt, zoo beſterft het hout ſwart, als mede al het geene daar den zap aanraakt. Als het hout ter degen oud is, zoo vergaat den onlieflyken reuk meeſten deel, egter het decoctum is moeyelyk te drinken, om dat het te vies en zeer bitter is, gelyk ook het zap, die uyt de afgekapte takken vloeyd.

Naam. *In 't Latyn* Tuba flava, *en* folium lunatum majus. *Malaice* Daun Bulang, *dat is* Maan-blad, *na de ronde gedaante van de jonge bladeren, en* Tali Coening, *dat is* geel touw, *van de geele couleur des houts Amboinſch* Wari *of* Wali Hulan, *zommige noemen het ook* Soulamu Ambon, *om dat het op de manier van het Ternataanze* Soulamu *gebruykt werd. Ternaten* Caju Bobata.

Plaats. *Het waſt op ſteenachtige ſtranden, of niet ver daar van. Op Hitoe op de ſtrand van* Waccal Nanihatoe. *Item in de* Laha.

Gebruyk. *Van de vruchten dezer planten hebben my de Inlanders zeer verſchillend opgegeven, want de Hitoezen zeggen, dat men met die vruchten de viſſchen zoo wel vergeven kan als met ander Bori, gelyk men ook uyt een ſterken en ſwavelachtigen reuk der takken oordeelen zoude, dat het eene ſchadelyke plante moeſte zyn; daar en tegen andere Amboinezen, de Bangayers en Ternatanen, ſtaan wel toe, dat men zulks met de vruchten verrigten kan, ſchryven egter het hout van de dikke en oude touwen een byzonder medicinaale kragt toe, en geven het onbeſchroomt binnens lyfs, want uyt het dikke touw, welk naaſt de wortel, en van binnen regt houtachtig is, maakt men een decoctum met een halve Lemoen Swangi, het welk men te drinken geeft aan Perzoonen, die geelzuchtig, ſlap van vleeſch, en ongezond van coleur zyn, ja zelfs aan kinderen ieder ogtend een redelyk kopje vol, by welke curen zig men van vette koſt onthouden moet. Het is mede een beweerd medicament voor alle gebreken des buyks en darmen, als die van ſlymerige en ongezonde humeuren vervuld zyn, en tegens Cacochymia, Wormen, enz. Men ſnyd het in kleene ſtukjes, en kookt het met een ſtuk Siree, en de voornoemde Lemoen in een pot met water tot de helft.*

Hier van drinkt men 's morgens een thee-kopje vol, het maakt groot gerammel in het lyf, doch zonder pyn. Om deze reden werd het van de Amboinezen voor haar Soulamu, dat is Pharmacum magnum, *gehouden, dewyl het zoo bitter is, en op dezelfde manier gebruykt werd, gelyk het Ternataanze Soulamu, waar van kort hier na, het welk men noteren moet om confuſie te vermyden, dewyl de Amboinezen deze Tali Coening voor Soulamu het wyfken houden, gelyk de volgende bittere Siri voor 't mannetje.*

Primo

Ik

Primo meo adpulsu in hasce terras audivi a quibusdam, in Amboina quoque Rhabarbarum repiriri, quod tam elegantem ac flavescentem gerebat radicem, quam genuinum, quodque instar Brassicæ ampla produceret folia, quum vero mihi demonstrarent locum, in quo crescebat, comperi præcedens Tali Coening esse, quod re vera cum Rhapontico conveniebat. Amboinenses rasuram crassi hujus ac flavi funis sumunt, quam Emplastri forma malignis inponunt variolis seu Bobbæ, ad illas depurandas ac curandas.

Ik heb ook by myn eerste aankomst in deze Landen, voorzeker hooren zeggen, dat in Ambon Rhabarber gevonden werden, zoo schoon en geel van wortel, als de regte, met groote bladeren als kool, en als ik op die aangeweze plaats nazogte, bevond ik, datze de voorgaande Tali Coening daar mede meenden, dewelke in der daat een gelykenisse met de Rhaponticum heeft. De Amboinezen nemen ook het schrapzel van den dikken of geelen touw, en leggen zulks plysters gewys op quaadaardige pokken of Bobba, dewelke zy daar meede zuyveren en genezen.

Tabula Vigesima Quarta

Ramum exhibet *Tubæ flavæ*.

De vier- en twintigste Plaat

Vertoont een Tak van de *geele Tuba-Struyk.*

CAPUT VIGESIMUM PRIMUM.

Folium lunatum minus. Gamat.

AD Tubæ familiam quoque pertinet Gamat, licet non sit funis lignosus, est enim convolvulaceus frutex, plurima emittens tenuia flagella, vix culmum crassa & herbacea, nihilominus adeo dura, ut frangi nequeant, rotunda ac pilosa.

Folia simplicia firmis insident petiolis, prope ortum sinuosis: Sunt autem cordiformia sed non sinuosa seu excavata, sed petiolus inplantatur directe ad oram prope rubram maculam, ubi & quinque nervi concurrunt, superne flavescentia, inferne glauca, ac tenuissimis pilis hirta, tres quatuorque pollices longa, totidemque lata, seu paulo latiora, in obtusum apicem excurrentia.

Flores parvis increscunt racemis, suntque pusilli flosculi ex sex petalis constantes, ex viridi flavescentes, sex stamina gerentes, hosce insequuntur baccæ pusillæ, ex rotundo parum compressæ, rotundo insidentes pericarpio, instar fructuum Pseudo chinæ, vix magnitudinem habentes granorum Piperis, primo pallide virentes, dein rubræ, ac tandem ex purpuro nigricantes ac molles, sub tenui pellicula aquosa reconditur medulla, quæ compressa manus purpureo inficit colore instar baccarum Sambuci, odoris fortis & ingrati, intus vero reconditur officulum subrotundum, planum, parumque granulosum, & pallide virens. Floret Julio, fructusque Augusto maturescunt. Nullas emittit claviculas sed tam firmiter adstantibus sese inplicat herbis, & fruticulis, ut ipsorum cortices intret, copiosamque gerit frondem.

Nomen. Latine *Folium lunatum minus.* Malaice & Baleyice *Gamat*, & *Daun Boelan Baboeloe.* Amboinice in Hitoea *Wali Hulan Hakulu.* Ternatice *Gumi ginati*, h. e. *funis lentus.*

Locus. In desertis crescit hortis, & in apricis vallibus sub fruticibus, sed raro obcurrit.

Usus. Multum adhibetur contra capillorum profluvium calidioribus diebus, & ut densiores excrescant, hujus folia in eum finem in aqua contunduntur, ipsorumque succus manibus exprimitur, dein per noctem rori exponitur, unde pallide virens supernatat gelatina, sub qua obscure fusca stagnat aqua instar cerevisiæ crassioris, cum gelatina ista pili obliniuntur, quod bis terve repetitur, quum sicci sint, atque sub noctem caput lavatur: Flava ista gelatina interne quoque exhibetur contra lienem induratum, febresque inde ortas, cujus tumores inde decrescunt ac flaccescunt. Quidam inter hanc curam clandestinam adhibent artem, contrita ejus folia externe indurato adplicantes lieni, quum Papeda ista talibus nescіis prius interne fuerit exhibita, dein tollunt folia, quæ aquæ inponunt, quum ægro gelatinam istam ostendunt, ipsique persuadent, partem esse lienis indurati, quæ per folia ista extracta est, majorique argumento obscura ista rubens aqua sanguis ejus fingitur esse, quum mirabundus æger sua incola hæc credit, ac curatrici sat magnam pecuniæ solvit partem cum grato animo.

Am-

XXI. HOOFDSTUK.

Het kleyne Maan-formig bladt.

TOt de maagschap van Tuba behoord ook Gamat, hoewel ze tot geen houtachtige touw werd, want het is een slingerende heester, met veele dunne ranken, quaalyk een stroobalm dik, en krydachtig, niet te min zoo taay, dat menze niet breeken kan, rond en hayrig.

De bladeren staan enkeld op styve steeltjes, die by haar oorsprong een bogt hebben. Zy zyn hert-vormig, doch zonder klove, of met een vlak bogtje, en digt by de kant van onderen wert den steel ingelaten by een rood plekje, alwaar ook vyf nerven t'zamen sloten, boven ligt of geel-groen, van onderen blaauw-groen, en met fyne haayrtjes bezet, 3 en 4 duymen lang, even breed, of wat meer, met een stompe spits.

Het bloeyzel staat aan kleene dollen, en zyn kleene blommetjes van 6 blaadjes gemaakt, groen-geel van coleur, met 6 draadjes binnen, daar op volgen kleene besiën, uyt den ronden wat gedrukt, in een rond bolleken staande, gelyk de vruchten van Pseudo China, *pas zoo groot als peper korls, eerst ligt-groen, daar na root, ten laatsten uyt den purperen swartachtig en week. Onder een dun huydeken leyt een waterachtig merg, in 't drukken, de handen purper verwende, gelyk de vlier-besiën, sterk en onlieflyk van reuk. Binnen leyt een rondachtig, plat, wat gekertelt en ligt-groen steentje. Het bloeyd in July, en rypt in Augustus. Het heeft geen clavieren, maar vlegt zig egter zoo vast om de naaste ruygte, dat het in derzelver schorsse snyd, en is overvloedig van loof.*

Naam. *In 't Latyn* Folium lunatum minus. *Maleyts en Baleys* Gamat, *en* Daun Boelan Babœloe. *Amboinsch op Hitoe* Wali Hulan Hakulu. *Ternaten* Gumi ginati, *dat is, taaye touw.*

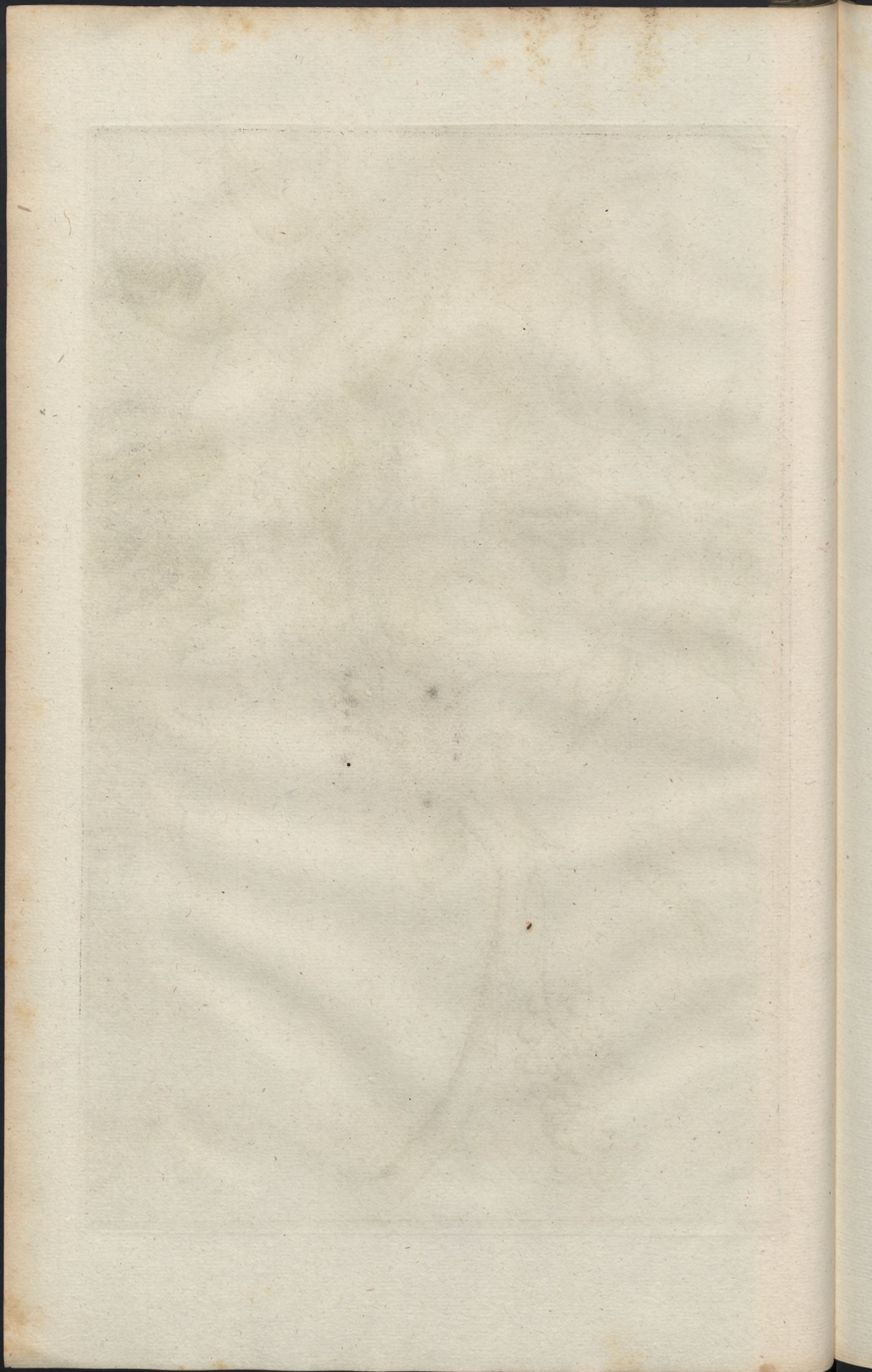
Plaats. *Het wast in verlatene thuynen, en in opene Valleyen, onder het kreupel bosch, doch men vind het weinig.*

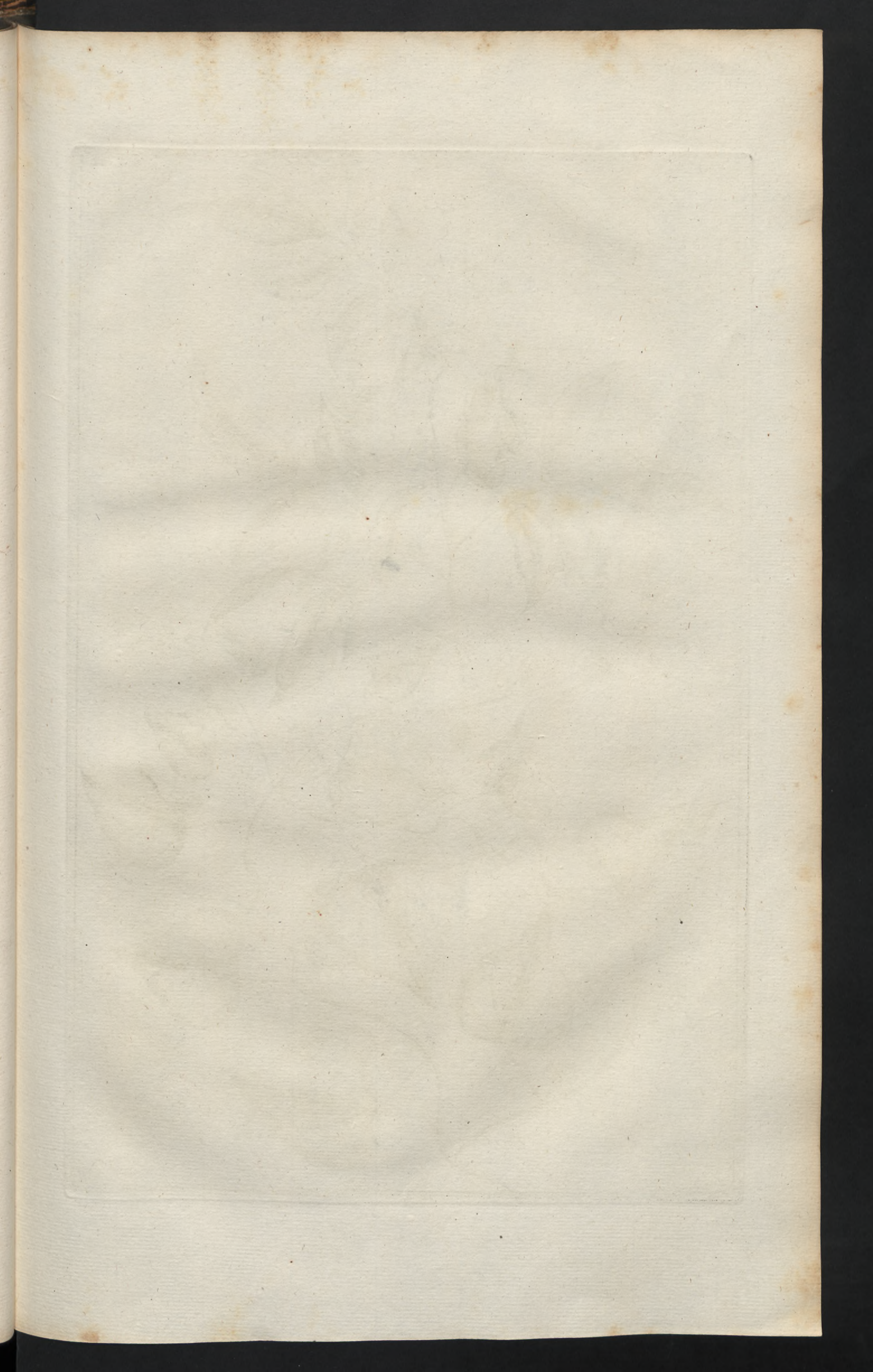
Gebruyk. *Het werd veel gebruykt tegens het uytvallen van het haayr, in heete dagen, en om het zelve weder digt te doen wassen; men kneust de bladeren in water, en drukt den zap met de handen uyt, daar na steld men het een nacht in den douw, zoo komt boven op een ligt-groen Galert of lil, en onder blyft een donker bruyn water, als mom. Met het bovenste lil smeerd men het haayr, en laat het droogen tot 2 a 3 ryzen, en tegen den avond wascht men het hoofd; de voornoemde geele Papeda gevenze ook binnens lyfs tegens de mild-zucht ende koortzen daar uyt ontspringende, wiens swellingen het doet slenzen en verssmelten. Zommige bedryven een aardig bedrog met deze Cure, leggende de gewrevene bladeren van buyten op de verharde milt, als ze de voornoemde Papeda hem eerst verborgen ingegeven hebben: daar naar de afgenomene bladeren in water leggende, vertoonenze den patient het styfzel, en maken hem wys, dat zulks de gezwollene milt zy, die zy hem uyt het lyf getrokken hebben, tot meerder bewys den voornoemden rooden zap als quanswys bloed wyzende. Den verbaasterden Indiaan gelooft zulx, en betaald de Meesteresse voor haare konst al gewillig.*

De

Cocculus flavescens. DC.

1. Cocculus glaucus DC.
2.

Amboinenses confundunt hoc parvum Daun Boelan cum Convolvuli speciebus *Ampas Ampas* dictis, quæ forma modoque crescendi tam arcte inter sese conveniunt, ut vix distingui possint. Ampas Ampas autem folia paulo majora sunt, flaccidiora, & acutiora, atque inferius decem gerunt rubentes seu purpureos nervos, rubrumque emittunt succum, sed nullam Papedam, quæ postea libro nono ulterius describentur.

De Amboinezen vermengen dit kleene Daun Boelan met de zoorte van Convolvulus, *eygentlyk* Ampas Ampas *genaamt, aan gedaante en manier van wassen met malkander zoo na overeenkomende, dat men ze qualyk onderscheyden kan. Doch de bladeren van* Ampas Ampas *zyn wat grooter, slapper, en spitzer, hebben van onderen* 10 *roodachtige of peerze zenuwen, geven ook een rooden zap, maar geen Papeda, en zullen hierna in 't 9de Boek naarder beschreeven werden.*

Tabula Vigesima Quinta

Ad *Fig.* 1. Ramum exhibet *Folii lunati minoris*, quod vera *Smilacis* species est.
Fig. 2. ramulum exhibet *Tubæ filiquosæ*, quæ ad *plantas leguminosas foliis compositis* pertinet.

De vyf- en twintigste Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* een Tak van het *klyne maanformig bladt*, het geen een waare zoorte van *Smilax* is.
De *tweede Figuur* verbeeldt een Takje van de *Tuba filiquosa*, welke tot de *peuldragende* gewassen met *t' zamengestelde bladeren* behoort.

CAPUT VIGESIM. SECUNDUM.

Tuba filiquosa. Tuba Parampoean.

CUm præcedenti Gamat maxime convenit *Tuba filiquosa*, quæ ejus femina censetur, dividiturque in majorem & minorem, quarum posteriorem tanquam vulgatissimam & maxime notam describemus.

Parvifolia itaque Tuba filiquosa, frutex est densus, qui omnes adstantes herbas chordulis quasi complectitur, quum plurimos emittat laterales ramulos, quibus vulgo tria insident foliorum paria cum impari extremo, atque plerumque binæ tresque rachides simul excrescunt, quæ prope ortum geniculatæ sunt, qui character est omnium Tubarum, unde & parum ad latera seu retrorsum flectuntur.

Folia elegantis sunt formæ, Lingoæ foliis similia, inferius nempe rotunda, ac sensim in acutum desinentia apicem, suntque porro glabra, firma, & costis notabilibus destituta, binos tresque pollices longa, binos digitos lata, & directe sibi obposita sunt.

Flores sunt instar illorum Lentis, albi cum pauxillo purpurei intermixti coloris, longis insidentes racemis. Fructus sunt filiquæ tenues, planæ, parumque rugosæ, fere rotundæ, digiti articulum longæ, quæ continent unum alterumque ossiculum, magnitudine planorum & compressorum Pisorum, quæ hilo notata sunt, ubi venulam emittunt, qua filiquæ parieti adhæret, primo virides, ac dein flavescentes.

Racemi hi floriferi in crassioribus quoque conspiciuntur ramis instar fibrillarum radicalium dependentes. Ejus stipes vix digitum crassus est, rugosus, ac verrucis obsitus, durus, lentus, ac fere diffringi nequit.

Nomen. Latine *Tuba filiquosa.* Malaice *Tuba Parampoean.* Amboinice *Camubut*, & *Tube Abbal.* Hitoenses illam vocant *Camat.*

Locus. In litoribus crescit sub arboribus, ut & ad majorum fluminum ripas in Hoeloea & Hitoes ora.

Usus. Quum ex Tubæ familia fit, hinc vires quoque habet pisces inebriandi, hunc in finem ejus flagella sumuntur cum foliis, quæ simul conscinduntur, & contunduntur in paludibus maris refluxu, vel in areis, quæ lapillis cinctæ sunt, in quibus Sardæ degunt, quæ per hanc mixturam vertiginosæ evadunt ac supernatant. Est tamen minime nocens omnium Tubæ specierum, quod ex ejus sapore & odore adparet, qui multo debilior est, quam in præcedentibus speciebus, unde & maxima ejus folia eligi possunt, & adhiberi ad volvulos Tabacarios, cæterum in silvis optimas præbet chordulas, quibus onera ac supellectilis quædam genera conligari possunt, quum non facile frangantur, ni modo Soli exponantur, unde sensim exsiccantur ac finduntur.

XXII. HOOFDSTUK.

De Peul-dragende Tuba-Struyk.

MEt het voorgaande Gamat beeft groote gelykenisse *de* Tuba filiquosa, *dewelke men voor het wyfken houd, en is verdeeld in groote en kleene, waar van wy de laatste als meest bekende, beschryven zullen.*

Het kleenbladige dan is een digte struyk, die al het omstaande als Chordulen omvlegt, daar aan veele korte zyde-takjes staan, en aan dezelve gemeenlyk 3 *paar bladeren, met een alleen vooruyt, en staan gemeenelyk* 2 *a* 3 *ryskens by malkander, hebbende by haaren oorspronk een knietje, het merkteeken van alle Tubas, waar door ze wat ter zyde of agterwaarts gebogen staan.*

De bladeren zyn van mooye gedaante, de Lingoo-bladeren gelyk, te weten agter rondt, en allenxkens in een styve spits toelopende, voorts glad, styf, en zonder kennelyke ribben, 2 *en* 3 *duymen lank,* 2 *vingers breed, en staan regt tegen malkander.*

De bloemkens zyn als het Linze bloeyzel, wit, met een weinig purper aan lange trossen. De vruchten zyn dunne, platte, en wat gerimpelde houwen, bykans rond, een lid van een vinger lang, daar in leggen een of twee dunne boonen, in de groote van plat-gedrukte erweten, doch met een naveltje, daar aan een adertje, 't welk aan de kant van de houwe vast hangt, eerst groen, daar na geelachtig.

Deze vruchtdragende steelen vind men ook aan de dikkere takken, als Vazelingen van wortelen afhangen. Den stam is schaars een vinger dik, ruyg, en met wratte bezet, hard, taay, en schier onverbreeklyk.

Naam. *In 't Latyn* Tuba filiquosa. *Maleyts* Tuba Parampoean. *Amboinsch* Camubut, *en* Tuhe Abbal. *De Hitoëzen noemen het* Camat.

Plaats. *Het wast op geboomde stranden, en aan de kanten van groote rivieren op Loeboe, en de kust van Hitoe.*

Gebruyk. *Dewyl het uyt de maagschap van de Tuba is, zoo heeft het ook de krachten om de visschen dronken te maken; men neemt de ranken met bladeren en al, stootze en snytze in plassen by het aflopent zee-water, of plekken, die men met steenen omzet heeft, en daar zig Sardynen opbouden, die door deze mixture duyzelig worden, en boven dryven. Het is egter wel het onschadelykste van alle Tubas zoorte, uytwyzende den reuk en smaak van de gekneusde steelen, die veel slapper is dan in de voorgaande Tubas, weshalven men ook de grootste bladeren daar van gebruyken kan, om bonkes van Tabak daar van te maaken, anders geeft dit de bequaamste Chordulen om in 't bos alderhande lasten, en huysraat daar mee te binden, die niet ligt breken, zo men ze maar niet in de Zonne legt waar door ze metter tyd opdrogen en splyten.*

CAPUT VIGESIM. TERTIUM.

Pharmacum magnum, ſeu Sirium ſilveſtre. Soulamoe tali.

SIrium ſilveſtre tres habet ſpecies arboreas, quæ lignoſum formant funem, ac proinde hinc pertinent, reliquas ſervans ſpecies ad librum nonum.

Prima ſpecies, quam in hoc deſcribemus capite, nobilis funis eſt, vix a ſilveſtri Sirio diſtinguendus quoad externam formam, excepto quod nullum aliud Sirium tam craſſum gerat ſtipitem vel funem: Hujus binæ tresve obcurrunt varietates, quum vero potiſſimum varient diverſitate loci ac ſoli, hinc ſimul illas hic deſcribam.

Prima ac maxima ſpecies, quæ paulులum a litore remota creſcit, ac craſſo fune arbores adſcendit, ac ſimplici longoque excreſcit fune, quo altas complectitur arbores, ab una ad aliam tendens arborem, antequam in tenues dividatur ramulos, plerumque brachium vel pedem craſſos, rotundos, ſordide cinereos ac virentes, multis articulis ſeu protuberantibus annulis diſtinctos, qui inferius ad trium quatuorve digitorum diſtantiam locantur, ac ſuperius ſenſim magis remoti ſunt.

Cortex minimi digiti craſſitiem habet, fragilis, & in minimas facile frangens partes, præſertim ſi ſiccus ſit; ejus ſubſtantia interna fungoſa eſt, acſi chartarum quædam pars convoluta, ac circa axem diſpoſita eſſet, quæ tenuem & fungoſam ambit medullam ſeu cor, uti in omnibus Sirii ſpeciebus.

Ejus rachides breves ſunt, atque inter ſeſe quam maxime intricatæ, firmiores illis Sirii, in annulos & articulos quoque diviſæ, quibus adhærent fibrillæ quaſi radicales, quivis autem articulus folium ſuſtinet, Sirii folio ſimile, ſed minus, & firmius, nec auriculatum, tribusque nervis longitudinalibus diſtinctum.

Fructus ſunt tenues quaſi caudæ, quales in *Siri Daun* conſpiciuntur, raro autem obcurrunt, ac plerumque inutiliter decidunt. Plurimi incolæ hujus funis nec folia nec fructus norunt, quum non obſerventur, niſi jam ſummas adtigerint arbores, ac tantum ad extremas ejus partes, ac proinde inpoſſibile foret hunc funem ab aliis diſtinguere, ni peculiarem haberet ſaporem, qui in has ſpecie maxime notabilis eſt, fere ac ſolummodo amarus, non tamen ingratus, qui in tota quidem percipitur planta, potiſſimum vero in ejus cortice, in ejus nempe parte infima ad craſſiſſimam funis partem, quo facillime ab aliis diſtinguitur Siriis. Si funis hic amputetur, lympida ex eo deſtillat aqua, uti ex aliis ſilveſtribus Siriis, ſed non ita copioſe, amaricans tamen.

Secunda hujus ſpecies in præruptis & ſaxoſis creſcit litoribus, ſimili fune arbores adſcendens, quum has adtingere poſſit, alioquin per nudos prorepit ſcopulos, qui in plurimos quoque dividitur articulos, ac pedis craſſitiem habet.

Ejus folia multo minora ſunt, illis Populi ſimilia, tribus craſſioribus coſtis ſubtus donata, quæ multo validiores ſunt quam in priore, immo quædam inſtar corii denſæ & firmæ ſunt, ſed glabræ, ſaporis amaricantis cum quadam ſalſedine, ſique hæc folia maſticentur, inſtar ſemper vivi ſtrepitum edunt.

Ejus fructus primo ſunt caudæ quoque tenues, uti priores, ſed ſenſim in incurvos ac breves excreſcunt digitos, longo Piperi quodammodo ſimiles, fructus enim hic longum refert Piper, ſed brevior eſt, craſſior, magisque rugoſus, quumque matureſcat, rubet, ſeu ex flavo rubens & granuloſus, non acris ſed amarus, qualis eſt cortex ac folia, maturiſſimi vero rubent, molles ſunt, & ſaporem habent fatuum, unde & virides decerpendi ſunt, & ſiccandi, uti longum Piper, ſalſedinem contrahunt folia a vicino mari, quæ enim in media creſcunt terra, illa deſtituuntur.

Tertia ſpecies frutex eſt ample extenſus, quum ſub & inter rupes creſcat, nec arbores adtingere poſſit, uti & mihi pro peculiari demonſtrabatur planta ſub nomine *Maritsja Laut*, ſeu piper marinum.

Multa

XXIII. HOOFDSTUK.

De wilde Siri-Struyk.

DE wilde Siri heeft drie geſlagten, welke boomachtig zyn, of een houtachtig touw zetten, en dierhalven in dit Boek behooren, laatende de andere zoorten wagten tot in 't negende Boek.

Het eerſte geſlacht, welke wy in dit Capittel beſchryven, is een edele touw, qualyk van de wilde Siri te onderſcheyden aangaande de uytterlyke gedaante, behalven dat geen andere Siri zoo dik van ſtam en touw wert. Men heeft 2 of 3 veranderingen daar van, doch dewyl ze meeſt by de plaats of grond veroorzaakt werden, zal ik ze hier by malkander beſchryven.

1. *De eerſte en grootſte zoorte, dewelke wat van ſtrand afgroeyd, en met een dik touw de boomen oploopt, waſt met een enkelde lange touw op, waar mede het de hooge boomen oploopt, van den eenen op den anderen, eer het zig in dunne ryskens verdeeld, gemeenlyk een arm of been dik, rond, vuyl-graauw, en groen, met veele leeden of uytbuylende kringen onderſcheyden, beneden 3 a 4 vingers van malkander, en na boven allenxkens wyder.*

De ſchorſſe is een kleene vinger dik, bros, en bryzelig, inzonderheid als ze droog is; de binnenſte ſubſtantie is voos, als of men een party pampieren t'zamen gevouwen, en rondom een middelpunt geſtelt hadde, 't welk een dun en voos hert is, gelyk alle de Siri hebben.

De ryskens zyn kort en onder malkander verwert, ſtyver als die van Siri, ook in leeden verdeelt, aan dewelke men eenige vezeltjes als worteltjes ziet, aan ieder lidt ſtaat een blad, het Siri blad gelyk, doch kleender, en wat ſtyver, zonder ooren agter, en maar met 3 zenuwen in de lengte.

De vruchten zyn dunne ſteerten, gelyk men ziet aan de Siri Daun, *doch worden zelden gevonden, en vallen voor niet met al af. De meeſte Inlanders kennen noch bladeren, noch vrucht, van dit touw, om dat men ze niet ziet dan op de hooge boomen, en aan 't uyterſte der ryskens, en zoude dierhalven onmogelyk zyn dit touw van andere boſch-touwen te onderſcheyden, zoo zy geen bezonderen ſmaak hadden. Want de ſmaak van dit gewas is zeer kennelyk, te weten regt of klaar bitter, doch niet onaangenaam, die in de geheele plant is, doch voornamentlyk in de ſchorſſe, te weten de onderſte aan het dikſte touw, waar door het zeer ligtelyk van andere Siris onderkent wert. Als men het touw afkapt, zoo loopt 'er een klaar water uyt, gelyk uyt andere wilde Siri, doch zoo veel niet, en mede bitter.*

2. *De tweede zoorte waſt op ſtyle en klippige ſtranden, met diergelyke touw de boomen oplopende, zoo ze dezelve beryken kan, of anders over de bloote klippen kruypende, meede in veele leeden verdeelt, en een been dik.*

De bladeren zyn veel kleender, te weten de Populierbladeren gelyk, met 3 ſchynbare ribben van agteren, en veel dikker als de voorgaande, zommige zoo dik en ſtyf als leer, doch even en glad, van ſmaak bitter, met ziltigheid gemengd, in 't knouwen krakende als Semper Vivum.

De vruchten zyn in 't eerſt, meede kleene dunne ſteerten, als de bovenſtaande, maar met ter tyt worden het korte kromme vingers, den peper eenigzints gelyk. Want de vrucht gelykt wel den langen peper, maar is korter, dikker, en gekronkelder, als zy ryp is, roodachtig, of uyt den geelen rood, en ook zo korlig, niet ſcherp, maar bitter, gelyk de ſchors en bladeren, doch de overrype worden rood, week, en laf van ſmaak, daarom men ze groen moet afbreeken, en drogen, gelyk men met de lange peper ook doet; de ziltigheid hebben de bladeren van de naburige zee, maar die landwaart groeyen, hebben dezelve niet.

3. *De derde zoorte blyft een wyd uytgeſpreyden ſtruyk, dewylze onder en tuſſchen de klippen groeyd, en geen boomen bereyken kan, gelyk het my ook voor een bezonder gewas getoond wierde, onder de naam van* Maritsja Laut, *of Zee-peper.*

Het

Multa gerit flagella intricata ac folia, quorum illa in plurimos articulos ſunt diviſa, uti vulgare Sirium, ac quivis unicum ſuſtinet folium, huicque oppoſitæ fibrillæ quædam, radicales quaſi; Folia cum illis *Siri Andjing* conveniunt, ſed glabriora ſunt, & firmiora, tres pollices longa, binos ac binos cum dimidio lata, per longitudinem ſtriata, tribus majoribus, ac binis minoribus nervis donata, intenſe viridia, & craſſiuſcula: in vetuſtioribus foliis petiolus ſubtus inplantatur, uti in Umbilico Veneris, in teneris vero prope oras inmittitur.

Fructus duplicem gerunt formam, primo enim ſunt caudæ tenues, culmum craſſæ, binosque digiti articulos longæ, dein craſſæ ſunt, breves, & incurvæ, uti ſupra de priore notatum eſt, per maturitatem rubræ, molles, carnemque habent fatuam, ejus vero granula, uti in Pipere longo, amara ſunt. An ſenſim in funem excreſcat, me latet, quum ſemel unicum modo obſervaverim fruticem inter difficiles ſcopulos creſcentem, nullis ipſi adſtantibus arboribus, qui dein per inundationem quoque raptus fuit: Puto autem gracilem tantum fuiſſe prioris ſpeciem, quam poſtea modo detexi.

Nomen. Omnes has ſpecies ad unum redigo nomen Latinum *Pharmacum* nempe *magnum*, Ternatice *Soulamu*, quum inde prima ac potiſſima origo & notitia hujus plantæ, ad diſtinctionem vero aliarum Soulamu ſpecierum, quas ſupra libro ſecundo deſcripſimus, hanc vocabimus *Soulamu Tali* ſeu *Pharmacum magnum funis*, alii autem hanc Ternatice vocant *Gumi Momadi*, h. e. *funis amarus*, ac ſic Malaice *Tali Payt* & *Siri Payt*, apud Amboinenſes nullum ſingulare obtinuit nomen.

Locus. Ternata atque Moluccæ inſulæ tam magnæ quam parvæ ejus ſunt Patria, optima vero reperitur in ſaxoſis ſcopuloſisque promontoriis, tam in ſilvis quam circa litora: præferuntque illam, quæ in parvis creſcit inſulis, in quibus prærupti & horrendi obcurrunt montes, quoque ſint ſaxoſiores, eo melior cenſetur hæc planta. In Amboina raro reperitur, quæ tamen æque præſtans eſt, quam Ternatenſis, præſertim quæ creſcit circa ſiccum promontorium Ciele, quod extremum eſt cornu parvæ Ceramæ, uti & in ſaxoſis montibus parvæ Hatuahæ. Satis copioſe in Manipa quoque obcurrit circa ejus ſcopuloſam oram Orientalem Sela dictam, uti & pauca copia in Nuſſanives ora, ſed potiſſimum ibi exciditur ob incolarum inperitiam.

Uſus. In re Medica hæc planta magnum habet uſum, ac præſertim binæ ejus priores ſpecies, primo enim ipſarum cortices conducunt variolarum reſiduis, Cormentos dictis, qui nodi ſunt tophacei circa articulos hærentes, quales in Lue Venerea obſervantur, hunc in finem hos cortices aquæ incoquunt cum alio fune, Ternatenſibus *Gumi Suſu* dicto, quod decoctum filtrant, quum cortices hi quam maxime fragiles & arenoſi ſint, hoc decoctum matutino tempore calide & jejune propinatur, ſpumaque, quæ inter decoctionem ſupernatat, nodi iſti eluuntur.

Gumi Suſu eſt *Solulus funicularis* ſeu *Solulo Tali*, qui funis eſt folia gerens Soluli, ſed minora & anguſtiora, fere inſtar illorum *Turii*, corticem gerens glabrum, ſaporis & odoris dulcis, quum excidatur. Quum lignum ac cortex Soulamu in minores ſcindatur partes, ac coquatur & propinetur, conducit illis, qui colorem habent flavum tetrumque, ſeu Cacochymici ſunt.

Tertio quoque curat abdominis tormina, uti & febrim quartanam; decoctum hoc itidem propinatur contra *Pangaraſſam* & *Malumis*, h. e. Nephritidem, & Gonorrhæam tam virorum quam mulierum, atque cum radice Pule decoctum propinatur cum ſucceſſu contra Pleuritidem & Colicam: Quum iſtos Cormentos curare velimus, inter coctionem *Bonga Labe* addendum eſt, ſolummodo aquæ incoctum, vel quoque Limo Swangi additur, quod pueris exhibetur jejuno ſtomacho vermibus laborantibus, uti & adultis Cacochymicis, & Ictericis, per penetrantem enim ejus amaritiem omnes aperit ac reſolvit viſcerum obſtructiones.

Het ſtaat met veele ranken en bladeren door malkander verwerd, de ranken in veele leden verdeeld, gelyk een gemeene Siri. Aan ieder lid ſtond een blad, en tegen over zommige vezelingen, gelyk worteltjes. De bladeren waren als die van Siri Andjing, *doch gladder en ſtyver,* 3 *duymen lang,* 2 *en* 2½ *breed, in de lengte geſtreept, met* 3 *groote en* 2 *mindere zenuwen, boog-groen, en dikachtig. Aan de oude bladeren werd de ſteel van onderen ingelaten, gelyk aan het Navelkruyd, maar aan de jonge ſtaat hy digt by de kanten.*

De vruchten zyn van tweederley gedaante, te weten de eerſte zyn dunne ſteerten, een ſtroobalm dik, en 2 *leden van een vinger lang. De oudere zyn dik, kort, en krom, gelyk hier boven ſtaat, in de rypheid mede rood, week, het vleeſch laf van ſmaak, maar de korls, die daar in ſteken, gelyk in de lange peper, zyn bitter. Of het metter tyd een touw word, kan ik niet zeggen, dewyl ik maar een ſtruyk gezien heb, tuſſchen moeyelyke klippen ſtaande, zonder boomen omtrent, namaals ook door een inundatie weg geſpoeld. Maar ik kan wel bezeffen, dat het anders niet is geweeſt, dan een magere zoorte van 't voorgaande, het welk ik na dien tyd eerſt heb leeren kennen.*

Naam. *Ik breng alle deze zoorte onder een naam, te weten in 't Latyn* Pharmacum magnum, *in 't Ternataans* Soulamu, *dewyl van dezelve wel de eerſte en meeſte kenniſſe van dit gewas komt, doch tot onderſcheyd van de andere Soulamu, die wy boven in 't* 2 *Boek beſchreven hebben, zal men dit* Soulamu Tali *noemen, of* Pharmacum magnum funis, *doch anderen noemen het in 't Ternataans* Gumi Momadi, *dat is* bittere touw, *en zoo in 't Maleyts* Tali Payt *en* Siri Payt. *By de Amboinezen heeft het geen bezondere naam.*

Plaats. *Ternaten en de Moluccos zyn zyn regte Vaderland, zoo wel op groote als kleene Eylanden, doch het beſte vald op klippige Capen of uytboeken, zoo wel in 't boſch, als ontrent de ſtrand. Zy verkiezen het geene op kleine Eylanden vald, die een ſcherp en akelig gebergte hebben, en hoe ſteniger de plaats is, hoe beter men het houd. In Amboina hebben wy het weinig, doch zo goed als het Ternataanze, inzonderheid het geene men vind omtrent den drooge rysboek op Ciel, zynde de uyterſte ſnuyt van kleen Ceram, en op 't klippige gebergte van kleen Hatuaha. Men heeft ook redelyk veel op Manipa, omtrent deſſelfs klippige Ooſt-hoek Sela, als mede een weinig op den hoek van Nuſſanive, doch werd meeſt aldaar uytgekapt, door onkunde van den Inlander.*

Gebruyk. *In de Medicynen heeft dit gewas een groot gebruyk, te weten in de twee eerſte zoorten: want voor eerſt diend de ſchorſſe tegens het overblyfzel van de Amboinſche pokken, die men Cormentos noemd, dewelke zyn* Nodi Tophacei *ofte harde hobbelen, die haar omtrent de gewrigte zetten, even eens als men in de* Lue Venerea *ziet; tot dien einde kokenze dezelve in water met nog een touw, in 't Ternataans* Gumi Suſu *genaamt, het welk zy doorkleynzen, om dat de ſchorſſe zeer bryzelig en zandig is; dit water word 's morgens warm en nuchteren gedronken, en met het ſchuym, 't welk in 't koken opkomt, waſſen zy de hobbelen.*

Gumi Suſu *is de* Solulus funicularis, *of* Solulo Tali, *een touw met bladeren als* Solulo, *doch kleender en ſmalder, ſchier als* Turi, *met een evene ſchorſſe, zoet van ſmaak en reuk in 't kappen. Als men dit hout en ſchorſſe van Soulamu kleen ſnyd, en aldus kookt en drinkt, helpt het die geene, die een lelyke geele coleur, en ongezond ligbaam hebben.*

Ten derden geneeſt het ook het krimpen in de buyk: als mede de derdendaagze koortze; de voorſz. drank drinkt men ook tegens het Pangaraſſa *en* Malumis, *dat is tegen het graveel en* Gonorrhæam tam virorum quam mulierum, *met de wortel van Pule gekookt en gedronken is goed voor het pleuris en colyk. Als men de voornoemde Cormentos genezen wil, moet men in 't koken de* Bonga Labe *daar by doen. Alleen in water gekookt, of een halve Lemon Swangi daar by gedaan, geeft men de kinderen 's ogtens te drinken, die vol wormen zyn, als mede oude luyden, die een geele en ongedane coleur hebben, en met de geelzucht beladen zyn, want met zyn doordringende bitterheid, opend het alle verſtoppingen des ingewants.*

Quum itaque hoc lignum cum ipso cortice difficulter liccetur, quum copiosus liquor fungoso huic ligno inhærens hoc brevi putrescere faciat, hinc crassiorum segmentorum cortices, quantum fieri potest, abradendi sunt, ac separatim siccandi, quum in ipsis plurimæ lateant vires. Tenuia flagella, brachium crassa, per longitudinem findenda sunt in quatuor vel sex partes, ita ut cortices cum ligno conjuncti siccentur; hoc non peragitur ad solem, sed in culina suspendendæ sunt tales partes non directe supra ignem, sed paulo ad latera remotæ, ubi per octo circiter dies rite exsiccantur, quæ tum auferuntur & abstergentur, atque in tabulato vel cistis deponuntur, quumque observetur hoc lignum denuo mollescere vel fragile esse, signum est, non rite esse siccatum, unde de novo fumo exponendum est, alioquin enim cito putrescit hoc lignum.

Folia apud incolas specificum dant remedium contra abdominis aposthemata, quum externe velint sese aperire, recipe tum hæc folia cum Sandalo & Curcuma oblinita, parumque calefacta inpone, tumor iste brevi disrumpetur, remove hæc denuo, ne ipsa carnis pars extrahatur, dein tenerum sume Calappi ramum; cujus externus viridis cortex quam tenuissime abradatur, vulnerique inpone ad depurationem, ac demum exsicca illud cortice Parun, seu Mangii minoris.

Respectu Piperis litorei seu marini, quum mihi tanquam peculiaris demonstraretur planta, ejus vires, quæ mihi de ipso prædicabantur, suspectas habui, atque plerumque observavi Amboinenses nullam vel parvam admodum hujus funis habere notitiam, quidam enim ejus folia noxia esse putabant, dicentes vertiginem caussare, quum usurpentur, alii majorem ostentantes notitiam, tanquam alexicacum habebant, dicentes incantatos pueros masticatis fructibus esse conspergendos.

Ne quis frustra hunc funem horto suo conmittat sive per coronas, uti Siria plantantur, sive per segmenta aut radices, quum nunquam mihi successerit, adeo adsuetus est silvestribus locis. Tandem quoque hujus funis segmenta ultra crus crassa accepi, sed magna ex parte putrefacta, quum qui illa adportabat, non observaverat cæsas partes erectas servare, ut copiosa effluere posset lympha, ac mox exsiccari, uti supra notatum fuit.

Dewyl nu dit hout t' zamen met de schorsse moeyelyk te drogen is, want de overvloedige vochtigheid in dat vooze hout zittende, maakt dat het in 't kort verrot, ofte goor werd, daarom zal men van de dikke stukken de schorsse afschillen, zoo heel men kan, en dezelve byzonder drogen, want daar in de meeste kragt steekt. De dunnere touwen, die maar een arm dik zyn, moet men in de lengte kloven in 4 of 6 stukken, dat hout en schorsse aan malkander blyve, en zoo drooge. Dit geschied niet in de Son, maar men moet het in de keuken ophangen, niet regt boven 't vuur, maar wat ter zyden, zoo dat het ter degen gedroogt werd een dag of acht, daar na afgeveegt, moet men het op een drooge Solder, ofte in kisten bewaren, maar zoo men ziet dat het begint weder week of bryzelig te worden, zoo is het een teeken, dat het niet genoeg gedroogd is; dan moet 't al weder na de rook toe, want anders bederft het in 't kort.

De bladeren zyn by de Inlanders een toegeeygend remedie tegens de Apostbemen des buyks, als die na buyten willen breeken, neemd de bladeren met Sandel en Curcuma besmeerd, wat warm gemaakt, en legt ze daar op, zoo breekt het geswel in 't korten; legt ze dan niet meer daar op, om geen stuk vleesch daar uyt te halen, maar neemt een jonge Calappus tak, schrapt de buytenste groene schorsse zoo fyn als gy kundt, bind die daar op om te zuyveren, ten laatsten droogd het met schorsse van Parun *of kleine* Mangi Mangi.

Aangaande de strand of Zee-peper, dewyl het my voor een bezonder gewas wierd opgegeven, zoo hiel ik ook de kragten voor suspect, die daar van verhaald wierden, en ik heb doorgaans gemerkt, dat de Amboinezen geene of geringe kennisse hebben van dit touw, want sommige hielden de bladeren voor schadelyk, zeggende dat zy duyzelig maken, als men ze nuttigd. Andere, die wat meerder kennisse schenen te hebben, hielden het voor een Alexicacum, *zeggende dat men de betoverde kinders met de geknouwde vruchten zal besproeyen, om te genezen.*

Men behoeft het ook niet te bezoeken dit touw in zynen thuyn te planten, het zy met kranzen, gelyk men met de Siri doed, het zy met moten of wortelen, want het heeft my nooit willen lukken, zoo zeer is het aan de wildernisse gewend. Eyndelyk heb ik ook moten of stukken van dit touw gekregen, dewelke ruym een dye dik waren, doch meest bedorven, dewyl den Brenger vergeten had de afgekapte stukken overeynd te stellen, op dat het water had konnen uytlopen, en dan zonder uytstel drogen, gelyk boven staat.

Tabula Vigesima Sexta

Ad *Figuram primam* ramum exhibet *Pharmaci magni vulgaris*, cum trunci segmento *a.*
Figura Secunda ramum sistit *Pharmaci magni parvifolii*, cum crassissimis ejus fructibus.

De ses- en twintigste Plaat

Wyst aan in de *eerste Figuur* een Tak van het *groote en gemeene Geneesmiddel*, met een stuk van zyn Stronk *a.*
De *Tweede Figuur* toont aan een Tak van het *kleynbladige groote Geneesmiddel*, met deszelfs zeer dikke vruchten.

OBSERVATIO.

Hæ cum binis subsequentibus plantis veræ *Saururi Plumieri* sunt species, quod genus *Piper longum* a *Plukn.* & *Sloaneo* in *Catal. Pl. Jam.* vocatur, ubi variæ obcurrunt species cum hisce convenientes.

AANMERKING.

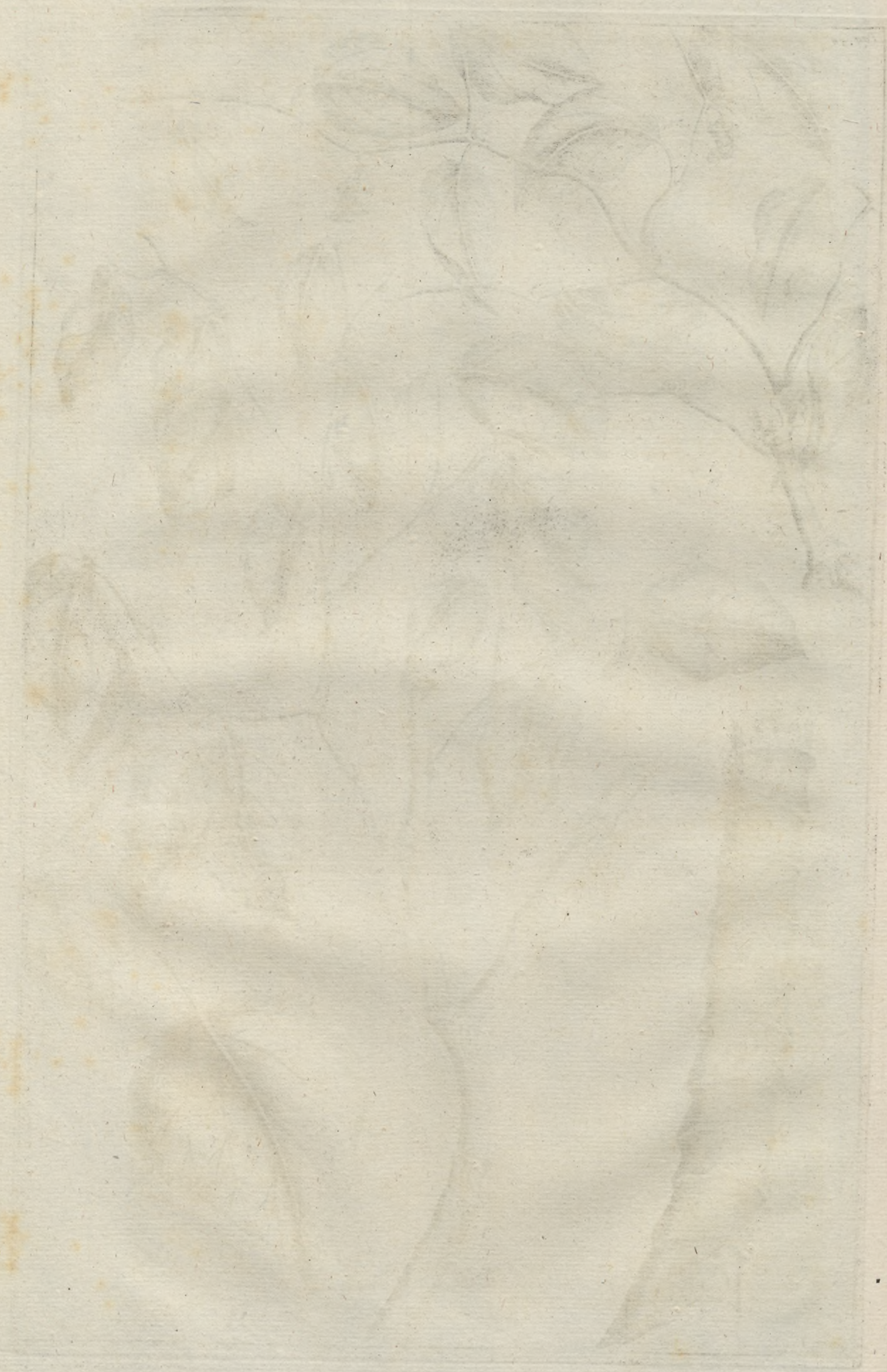
Deeze met de twee volgende planten, zyn waare zoorten van de *Saururus*, zo als die by *Plumier* genaamt werden, welk geslagt *lange Peper* van *Pluknet* en *Sloane* in zyn *Catal. Pl. Jamaic.* genaamt wert, alwaar verscheide zoorten gevonden werden met deze overeenkomende.

CAPUT XXIV.

Piper

CAPUT VIGESIM. QUARTUM.

Sirum decumanum. Siri Tallang.

SEcunda Sirii silvestris & arborescentis classis tenuissimum gerit funem ac maxima folia, ejus enim funis vix pollicem crassus est, in multos distinctus articulos, qui lignosi sunt, & fisso obducti cortice, atque interne fungosi admodum, leves, & plicis notati circa centrum positis, uti in præcedentibus.

Ejus folia pedem circiter longa sunt, quorum quædam sunt longiora, quædam breviora, quinque ac sex pollices lata, tribus quatuorve obliquis costis ab utraque parte nervi medii per longitudinem donata, quæ in inferiore folii parte quam maxime protuberant, harum interstitia crassis & transversalibus venis pertexta sunt, ita ut rugosa vel scabra sint: brevibus curtisque insident hæc folia petiolis, inferiorque folii dimidia pars plerumque paulo brevior est superiore, atque in auriculam subrotundam desinunt, quæ solitaria seu simplicia flagellis insident; coloris superne ex nigro virentis, inferne pallide virentis.

Fructus *Siriboam* refert, sed multo crassior, longior, & rugosior est, primo pallide viridis, dein inferius fuscus est, granulosus, & flaccidus, ac tandem instar putrefacti Sirii decidit.

Nomen. Latine *Sirium decumanum*, quum omnium Siriorum maxima gerat folia. Malaice *Siri Tallan.* Amboinice *Ammelaun Tallan*, sic dictum ab ave Tallan, quam *Scheer-vogel* vocamus, cum cujus extensis alis hæc comparant folia, hoc vero cognomen pluribus aliis tribuunt rebus, quæ planæ sunt, vel amplam habent oram.

Locus. In levibus crescit silvis, in desertis hortis, sed maxime in fruticosis silvis circa litus, atque radicibus suis sese infigit arborum truncis.

Usus. Crassorum flagellorum lignum incolæ multum servant ad medicamenta contra incantamenta, quod contritum propinant, atque externe obliniunt, plerumque tamen illud minutim conscindunt & masticant cum Siri Pinang, addito pauxillo Zingiberis minoris, atque hanc ob rationem *Ubat Swangi* vocatur, h. e. medicamentum antimagicum.

Hujus folia parum aqua irrorata, atque in altero folio convoluta sub cineribus vel supra ignem torrentur, ac calide inponuntur partibus œdematosis, vel Paralysi adfectis, quæ intra breve temporis spatium titillationem in illis excitant instar levis flammæ, ac tali modo malignos extrahunt humores partem istam infectantes. Mirandum vero est hæc folia integræ parti inposita, nullum vel paucum admodum ardoris sensum excitare, contra adfectis partibus applicata, seu fronti in Cephalalgia inposita, tantum caussant ardorem, qui Europæis fere intolerabilis est, uti & cutim non modo rubentem faciunt, sed sæpe etiam vesiculas excitant, præsertim quum Isciaticæ inponantur parti.

Hujus & alba obcurrit species subrotunda & cordiformia gerens folia, septem pollices longa & crassa, in brevem apicem desinentia, septemque nervis donata, qui tamen omnes non directe ad petiolum concurrunt, bini enim superiores parum supra petioli ortum desinunt, sunt autem non ita ex nigro virentia hæc folia quam in priore specie, ac glabriora, minusque rugosa, nec penetrantis odoris.

Majores caules sese in plures dividunt laterales ramulos, suntque glabriores ac viridiores quam in præcedente, unam alteramque acutam oram habentes, hisque folia insident plerumque solitaria, raro enim bina in uno observantur geniculo, breves emittentes radiculas, vel loco oppositi folii fructus excrescit formam gerens longi Piperis, ultra digitum longus, vix minimum digitum crassus, rugosus & granulosus, diu ex cinereo virens, ac dein luteus, ac tandem rubens, quum mollescit, & decidit per parva ac mollia granula, instar maturæ Siribοæ, nullum peculiarem habens saporem, nisi silvestrem acrimoniam. Hi fructus semper eriguntur, vel parum oblique locantur eodem modo, quo longum Piper, qua in re differunt ab aliis *Siri Utan*, immo ab ipsa *Siri Boa*: Non crassum format funem, nec ultra pollicem crascescit.

Nomen.

XXIV. HOOFDSTUK.

De grootste Siri-Struyk.

HEt tweede geslagt van de wilde boomagtige Siri, is het dunste van touw, en grootste van bladeren, want zyn touw is pas een duym dik, in veele leden verdeeld, houtachtig, en met een gescheurde bast; binnen is het zeer voos, ligt, en met vouwetjes rondom een Centrum staande, gelyk aan de voorgaande.

De bladeren zyn omtrent een voet lang, zommige langer, zommige korter, 5 a 6 duymen breed, met 3 a 4 schuynze ribben, te wederzyden van de middelrib in de lengte gestreept, die aan de onderste zyde heel ver uytbuylen. De spatien tusschen beyde zyn wederom met grove dwers aderen doorregen, zoo dat ze gerimpeld, of ruyg schynen. Zy staan op korte dikke steelen, ook is de agterste helft van 't blad doorgaans een weinig korter dan de voorste, en steekt met een rond oor uyt, staande enkeld aan de ranken, van coleur boven swart-groen, beneden bleek-groen.

De vrucht is als een ander Siriboa, *doch veel dikker, langer, en ruyger in 't aantasten, eerst bleek groen, daar na begind ze van agteren bruyn te werden, korlig, en slap, en ten laatsten vald ze als een verrotte Siri af.*

Naam. *In 't Latyn* Sirium decumanum, *om dat het de grootste bladeren heeft van alle Siris.* Maleyts Siri Tallan, *alzoo genaamt van den Vogel Tallan, welken wy* Scheer-vogel *noemen, met wiens uytgebreyde vlerken zy deze bladeren vergelyken. Doch deze by-naam geven zy aan meer andere dingen, die plat zyn, ofte een breede rand hebben.*

Plaats. *Het wast in de ligte bossen, in verlatene thuynen, doch meerendeels in 't kreupel-bosch, omtrent het strand, en maakt zig met zyne wortelen vast in de stammen der boomen.*

Gebruyk. *Het hout van de dikke stengels bewaren de Inlanders veel tot hunne medicamenten tegens tovery, het zelve gewreven ingevende, en het lyf daar mede besmeerende, doch gemeenlyk snyden zy het kleen, en knouwen het met Siri Pinang, een weinig kleene Gember daar by doende, en om deze reden word het* Ubat Swangi *genaamt, dat is baat tegen tovery.*

De bladeren hier van een weinig met water bevogtigd, in een ander blad onder de assche, of over 't vuur gebraden, en zoo warm opgelegt op een zuchtig lid, dat geswollen is, of na de Beri Beri trekt, verwekt na korte poos een tinteling daar op, als een zagte brand, en trekt zoo met eenen uyt de quade winden, die het zelve lid infesteren. Het is te verwonderen, dat deze bladeren op een gezond lid gelegd, geen of weinig gevoelen van brand daar op verwekken; daar en tegen op ontstelde leden gelegt, of op 't voorhoofd in de hooftpyn, verwekken zulken brand, dat het voor Europeanen qualyk te dulden is, gelyk zy ook niet alleen de huyd rood maken, maar ook zomtyds blynen verwekken, inzonderheid als men ze in de Isciatica *op de bloote heupe moet leggen.*

Men heeft noch een witte zoorte hier van, met rondachtige en hertformige bladeren, 7 duymen lang en breed, met een korte spitze, en 7 zenuwen door het blad verspreyd, die juyst niet alle by den steel, maar de 2 voorste een weinig boven den oorspronk des steels t' zamen stoten, zoo swart-groen niet als het voorgaande, gladder, en min gerimpeld, van geen sterken reuk.

De hooft stelen verdelen zich in veele korte zyde-takkens, gladder en groender dan aan 't voorgaande, met een of twee scherpe kanten, daar aan de bladeren meest enkeld staan, zelden 2 aan een knie, met korte worteltjes, of in plaats van het tegen overstaande blad groeyt een vrucht, in de gedaante van lange peper, ruym een vinger lang, schaars een pink dik, ruyg en korlig, langen tyd graauwgroen, ten laatsten geel en roodachtig, wanneer ze week word, en afvald met kleene weeke korls, gelyk rype Siriboa *gevuld, van geen zonderlyke smaak, behalven een wilde scherpigheid. Deze vruchten staan altyd overeynd, of een weinig schuyns, op de manier van lange peper, waar in zy verschillen van andere* Siri Utan, *en zelfs van de* Siri Boa; *het zet geen dik touw, en werd niet boven een duym dik.*

Naam;

Nomen. Latine *Sirium decumanum album.* Malaice *Siri Seytan*, & *Siri Swangi.* Amboinice *Ammelaun Tallan Puti*, & *Ammelaun Tallan Mamuri*, h. e. Magorum Sirium, & *Ammelaun Nitu*, h. e. Sirium diabolicum. Ternatice *Tjacca Mabido.*

Usus. Amboinenses Rhizothomi veteres servant hujus Sirii stipites, habentque hos tanquam alexipharmacum magicum magis quam præcedens Ubat Swangi, h. e. medicamentum contra incantamenta, per quod intelligunt omnes tales morbos, ac corporis lassitudines, quarum vera origo & natura ipsis incognita est. Hunc in finem horum stipitum eligunt radices, vel inferiorem trunci partem, quam in ore masticant, vel conterunt cum pauxillo Zingiberis minoris, Nucis Moschatæ, & Siriboæ, ac veteri Pinanga, illaque pasta adspergunt vel fricant dolentes artus. Alii hoc ad opus primam præferunt speciem, quæ vertigini itidem conducit, quem putant alicui supervenire ex adspectu Magi seu Swangi, quum ejus radix vel crassus stipes ore masticetur, & fronti inliniatur.

Notandum porro est, primam speciem aliam quoque producere speciem vel varietatem, cujus folia non ita ex nigro virent, fructusque non fusci sed albi, ac proinde pro vero *Ammelaun Tallan Puti* habenda: In altis silvis ambo hi fructus quam maximi sunt, ultra pedem nempe longi, ac binos digitos crassi, foliaque magnitudinem habent minoris scuti, quæ inserviunt latebris Leguanorum, qui plerumque sub talibus sese abscondunt arboribus.

Naam. *In 't Latyn* Sirium decumanum album. *Maleyts* Siri Seytan *en* Siri Swangi. *Amboinsch* Ammelaun Tallan Puti, *en* Ammelaun Tallan Mamuri, *dat is Tovenaars Siri, en* Ammelaun Nitu, *dat is Nickers Siri. Op Ternataans* Tjacca Mabido.

Gebruyk. *De Amboineze Wortel-mannen verwaren de oude stokken van deze Siri, en houden die voor een alzoo groot Ubat Swangi als het voorgaande, dat is Mecyne tegens tovery, waar onder zy verstaan alle zodanige ziekten en vermoeydheden des lichaams, waar van men geen zeker reden kan geven. Hier toe nemen zy de wortelen van deze stokken, of het onderste van de stam, knouwen die in de mond, of wryvenze met een weinig kleene Gember, Note muschaat, en Siriboa met oude Pinang, besproeyen of bestryken daar mede de leden, die zeer doen. Andere verkiezen tot dit werk de eerste zoorte, dewelke ook diend tot de duyzelingen en drayingen des hoofts, dewelke na haar zeggen mede iemand overkomt door aanschouwen van een Swangi of Tovenaar, als men de wortel of dikke steel in de mond knouwd, en op het voorhoofd smeerd.*

Noch staat te merken, dat de eerste zoorte noch een ander onder-zoorte heeft, wiens bladeren zoo swartgroen niet zyn, de vruchten niet bruyn, maar wit, en daarom voor het eygentlyk Ammelaun Tallan Puti *te houden. In 't hooge wout werden deze beyde vruchten zeer groot, te weten meer dan een voet lang, en 2 vingers dik, de bladeren zoo groot als een kleen schildeken, dienende tot schuylplaatzen voor de Leguaanen, die gemeenlyk zich in zulke boomen ophouden.*

Tabula Vigesima Septima

Ramum exhibet *Siri decumani.*

De seven- en twintigste Plaat

Vertoont een Tak van de *grootste Sirie-Struyk.*

OBSERVATIO.

Hujus *Saururi* plures obcurrunt species in *Plumier descript. des Pl. de l'Amerique* a *pag.* 50 ad 62.

AANMERKING.

Van deze *Saururus* werden veele zoorten gevonden by *Plumier descript. des Pl. d'Amerique* van *pag.* 50 tot 62.

CAPUT VIGESIM. QUINTUM.

Sirium arborescens tertium. Tsjabe Utan.

TErtia arborescentis Sirii classis silvestre & longum quasi Piper est, uti a Malaiensibus vocatur, hoc autem Sirium nullo alio modo cum longo Pipere convenit, quam foliorum ac fructuum forma, sapor autem ejus non est aromaticus.

Ejus funis plerumque pedem seu brachium crassus est, qui nempe in litore altas adscendit arbores, qui enim in minoribus silvis supra humiles prorepit fruticulos, funis est haud pollice crassior, & præcedenti Soulamu adeo similis est, ut vix distingui possint, immo ne ab ipsis quidem indigenis Rhizothomis, præsertim quum folia non observentur: qui vero adcurate adtendit, comperiet, genicula breviora esse, nec ipsorum annulos adeo protuberantes quam in Soulamu, immo ne ipse funis adeo rotundus est quam in Soulamu, sed magis compressus ac per longitudinem sulcatus.

Hujus cortex non adeo crassus est, sed durior, siccior, ac quam fragilissimus. Ejus substantia interna chartam quoque complicatam refert circa centrum convolutam, quæ durior & crassior est quam in Soulamu.

Corticis sapor quam maxime distinctionem facit, uti enim in Soulamu vere amarus est, sic in silvestri Sirio primum ad domesticum Sirum adcedit, quam diu recens est, in sicco autem ad moschum adcedit, quoque siccior ac vetustior est, eo penetrantiorem spirat odorem, hoc autem laborat vitio, quod nempe in ramenta facile dissolvatur, ac fragilis sit, cutisque pruritum excitet, unde & in ore masticari nequit. Ejus articuli non ample distant, ac transcissi pallide ruffi sunt, & copiosam emittunt aquam, quæ alius defectu potabilis est, præsertim istorum funium, qui juxta solum prorepunt.

In

XXV. HOOFDSTUK.

De derde boomagtige Siri-Struyk.

HEt *derde geslacht van de boomachtige Siri, is een wilde lange Peper, zoo hem de Maleyers noemen, want anders heeft deze Siri geen andere gemeenschap met de lange Peper, als de gedaante van bladeren en vruchten, zonder deszelfs smaak of speceryachtigheid.*

Zyn touw werd ook meest een been of een arm dik, te weten het geene op het strand hooge boomen oploopt, want het geene in 't kreupel-bosch over laage ruygte loopt, heeft zyn touw of hooft steel niet dikker dan een duym. De dikke hooft-touw nu is het voorgaande Soulamu zoo gelyk, dat men ze qualyk onderscheyden kan, zelfs by de Inlandze Wortel-mannen, inzonderheid als men de bladeren niet ziet; doch die naauw oplet, zal bevinden, dat de leden korter zyn, en de kringen aan dezelve zoo zeer niet uytbuylen als aan Soulamu, ook het touw zelfs is zoo rond niet als aan Soulamu, maar meer gedrukt, en in de lengte gevoornd.

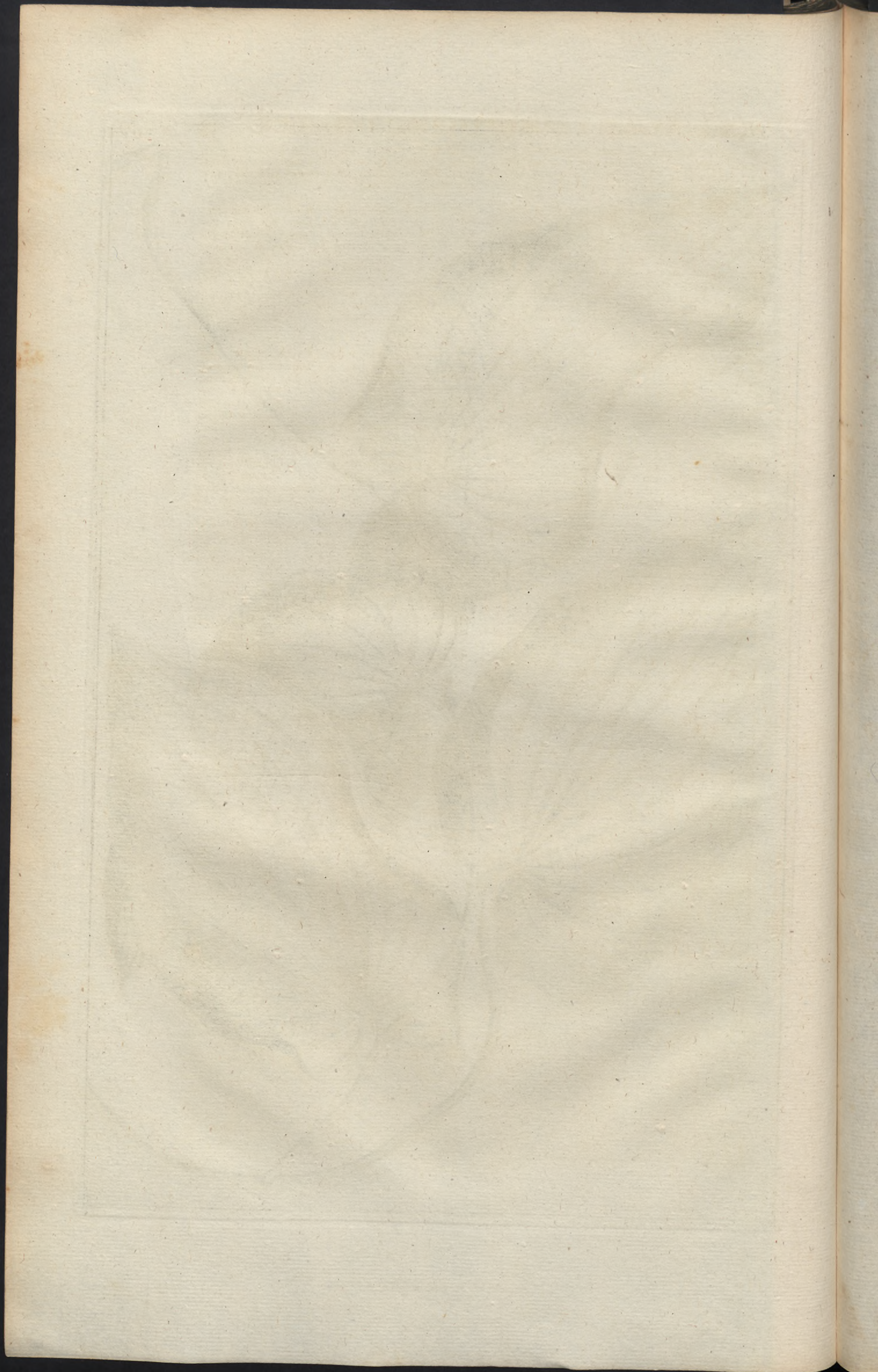
De schorsse is zoo dik niet, maar harder, droger, en ligt bryzelende. De substantie van binnen gelykt mede t' zamengevouwen papier rondom een centrum gezet, harder en grover als aan Soulamu.

De smaak van de schorsse geeft het beste onderscheid, want gelyk dezelve aan Soulamu klaar bitter is, zoo bevind men dezelve aan de wilde Siri eerst na tamme Siri trekkende, zoo lange zy versch zyn, maar aan de drooge merkelyk na muscus trekkende, en hoe droger ze werd, hoe sterker dezen reuk zig openbaard, doch ze heeft die foute, dat ze zeer splinterig en bryzelig is, en op de huyd een jeuken veroorzaakt, daarom ook in de mond niet te handelen is; de leden staan digt by malkanderen, het doorgekapte schynd ligt-ros, geeft ook veel water uyt, het welk men ter nood drinken kan, zonderlyk van de touwen, die langs de grond lopen.

Het

Piper majusculum. Bl.

In multos dividitur hic funis, brevesque laterales ramulos, uti cuncta Siria, qui viro non funt ftriati fed rotundi, hisce folia infident, in quovis nempe geniculo unicum, atque huic obponuntur breves radiculæ more Siriorum.

Ejus folia oblonga funt, quatuor & quinque pollices longa, ultra binos digitos lata, in acutum apicem exeuntia, quæ cuspidem haftæ referunt, fed inferius ampla funt, vel quæ Amboinenfes comparant cum fpecie quadam latarum Sardarum: fuperne vero hæc folia ex nigro virent, inferne ex cinereo viridia, ac quinque nervis donata funt, quorum tres majores acute protuberant, atque ad fummum excurrunt, bini extremi feu laterales breviores funt ac tenuiores, atque ipforum interftitia tenuiffimis venulis transverfalibus pertexta funt, firma, ficca, faporis & odoris acris, uti in cunctis Siriis.

Fructus funt caudæ longæ ac tenues inftar junioris Siriboæ, ultra quatuor pollices longæ, culmum craffæ, & flaccidæ, primo virides dein flavæ, acres, inftar reliquorum Siriorum, fed efui ineptæ, unde inutiliter decidunt. Quum in umbrofis crefcit locis, ejus folia multo funt majora & latiora, fructusque craffiores, qui tamen una eademque eft fpecies. Quum fructus penitus fint maturi, parum dehifcunt, ac granulofi funt. In ventofis crefcit collibus, tam in litore, quam ipfi vicinis montibus, potiffimum vero in incultis infulis, ubi fupra rupes prorepit, & altiffimas etiam adfcendit arbores, quarum corticibus fefe infigit per radiculas e geniculis provenientes.

Nomen. Latine *Sirium arborefcens tertium*, & *Macropiper filveftre.* Malaice *Siri Utan*, nomine nimis generali, magis autem proprie dicitur *Tsjabe Utan*, h. e. *Piper longum filveftre*; item *Siri Utan Babau*, h. e. odoratum filveftre *Sirium*, ob corticis odorem mofchatum. Amboinice *Ammelaun tallan laun maun*, h. e. Sirium filveftre anguftifolium. Alii Amboinenfes illud vocant *Ammelaun Maäke.* In Loehœa vocatur *Camu Maäte*, juxta quandam Sardarum latarum fpeciem, Amboinenfibus *Maäke* dictam, & in Loehœa *Maäte.*

Locus. Ubique in Amboinenfium infulis crefcit, præfertim in Amboinenfi finu prope Batu Luban & Ayer Guro Guro, item in cunctis parvis fcopulofisque infulis, ipfarumque tractibus aquofis inter hanc Provinciam & Javam fitis, ac porro in toto Archipelago di St. Lazaro.

Ufus. Ejus folia ac fructus nullum peculiarem præbent ufum, craffi vero hujus plantæ funes aliquando trans mare navigantibus ufui funt, quum in incultas adpellant infulas, ac fiti laborent, hi enim diffecti copiofam emittunt aquam, quæ alius defectu potabilis eft; contra ejus cortex magno in ufu eft apud Malaienfes, Javanos, & Baleyenfes, qui vero hisce Amboinenfibus ignotus eft.

Hic autem cum aqua contufus & filtratus infervit ad veftimenta in hac aqua eluenda, quæ gratum ipfis conciliat odorem, qui incolis placet, noftræ autem nationi nimis gravis eft. Veftimenta quoque fuffimigio melius inprægnari poffunt, quum prius huic aquæ fuerint immerfa, iterum ficcata, ac dein cum Dupa odorata adfperfa. Fragilis hic cortex a cute externa arcendus eft, nec folus in ore mafticandus, quum pruritum excitet. Bangayenfes hoc fune utuntur, uti Ternatenfes fuo Soulamu, in frufta confciffo; & aquæ incoctus propinatur Ictericis, pulticula itidem ex hoc conficitur febricitantibus, inquietis pueris, & fenibus conducens, qui gravi oris halitui obnoxii funt: Hunc in finem adhibetur Pulafarii, veri Sari, & Sandali, ana una pars, corticis hujus filveftris Sirii, Anifi, Putsjock, & Benjoin ana fesqui pars, quæ fimul conteruntur in pulticulam, qua corpus oblinitur.

Totus funis cum adhærente ipfi cortice in pavimento fervari poteft, non autem in ciftis, mofchatus enim ifte odor in ficcato cortice fenfim magis penetrantior eft. Si quis lancinationes vel dolores artuum perfentiat fpasmodicos quafi ex frigore ortos, tum hic cortex mafticatur, vel quod melius eft, fupra porphyritim conteritur cum pauxillo Zingiberis, Caryophyllorum, ac Nucum Mofchatarum in pulticulam, quæ artibus illinitur, unde titillatio perfentitur, ac fimul dolor extrahitur, fic quoque recentia folia cum aqua contrita & fronti inlinita Cephalalgiam tollunt.

Quum

Het verdeeld zich in veele korte zyde takken, gelyk alle Siris, niet geftreept, maar rond, daar aan de bladeren ftaan, aan ieder lid een, en tegen over korte worteltjes, na gewoonte van Siris.

De bladeren zyn lankwerpig, 4. en 5. duymen lang, ruym 3 vingers breed, met een fcherpe fpits, gelykende het yzer van een piek, doch agter breed, of gelyk onze Amboinezen willen, na een zeker flag van breede Sardynen. Boven zyn ze fwart-groen, van onderen graauw-groen, en aldaar met 5 zenuwen, waar van de 3 grootfte fcherp uytbuylen, en tot aan 't eynde gaan; de 2 uyterfte zyn korter en dunner, de fpatie daar tuffchen met fubtiele dwers-adertjes uytgevuld, ftyf, droog, van een fcherpe Siri-achtigen fmaak en reuk.

De vruchten zyn lange dunne fteerten, als jonge Siriboa, ruym 4 duymen lang, een ftroobalm dik, flap, eerft groen, daar na geel, fcherp, Siri-achtig van fmaak, doch ondeugend tot het eten, vallen dierhalven voor niet met al af. Als het aan lomberachtige plaatzen ftaat, zoo werden de bladeren veel grooter en breder, de vruchten dikker, het welk men egter voor geen bezondere zoorte moet houden. Als de vruchten geheel ryp zyn, zoo fplytenze wat van malkander, en werden korlig. Het waft op luchtige heuvelen, zoo wel op ftrand, als op de naafte bergen, doch liefft op onbewoonde Eylanden, daar het over de klippen loopt, en de hoogfte boomen beklimt, in welker fchorffe het zig over al vaft maakt met de worteltjes, die by ieder knie ftaan.

Naam. *In 't Latyn* Sirium arborefcens tertium, *en* Macro Piper fylveftre. *Maleyts* Siri Utan, *met een al te gemeenen naam, eygentlyker* Tsjabe Utan, *dat is wilde lange Peper. Item* Siri Utan Babau, *dat is welriekende wilde Siri, wegens den muscus-reuk in de fchorffe. Amboinfch* Ammelaun Tallan laun maun, *dat is fmalbladig wilde Siri. Andere Amboinezen noemen het* Ammelaun Mäake. *Op Loeboe* Camu Mäate, *na een zeker breed-flag Sardynen. In 't Amboinfch* Maäke, *en op Loeboe* Maäte *genaamt.*

Plaats. *Het wafcht overal in de Amboinfche Eylanden, inzonderheid in den Amboinfchen Inham by Batu Luban en Ayer Guro Guro. Item op alle kleene en klippige Eylanden, in 't Vaar-water, die men tuffchen hier en Java ontmoet, en voorts in de geheele Archipelagus de St. Lazaro.*

Gebruyk. *De bladeren en vruchten werden zonderlyk niet gebruykt, doch de dikke touwen komen de Zee-varende zomtyds te pas, als zy op onbewoonde Eylanden komen, en dorft lyden, want dezelve doorgekapt, geven veel water uyt, dat men ter nood drinken kan; daar en tegen de fchorffe is in groot gebruyk by de Maleyers, Javanen, en Baliers, maar onze Amboinezen onbekend.*

Dezelve in 't water gekneuft en doorzegen, diend om de kleederen in dat water te waffen, op dat ze een goeden reuk bekomen, by de Inlanders aangenaam, doch voor onze Natie wat fwaar. Ook nemen alle klederen de Dupa beter aan, als zy te voren in dat water gedompeld zyn, weder uytgedroogd, en dan met de Dupa berookt werden. Men moet de bryzelige fchorffe niet op de huyd laten komen, noch in de mond alleen kauwen, dewyl ze jeuken veroorzaakt. De Bangayers gebruyken dit touw gelyk de Ternatanen haar Soulamu, in ftukken gefneden, in water gekookt, en gedronken, voor geelzuchtige menfchen; men maakt 'er een papje van voor koortfige en onruftige kinders, ook oude luyden, die een quaden reuk hebben: Daar toe neemt men Pulafari, regte Sari, en Sandel-hout, ieder een deel, fchorffe van deze wilde Siri, Anys, Putsjock en Benjoin, ieder 1½ deel, wryft 't al te zamen tot een papje, en fmeerd het lyf daar meede.

Het geheele touw kan men met fchorffe en al bewaren op een zolder, maar niet in kiften, want den muscus-reuk komt hoe langer hoe fterker aan de gedroogde fchorffe. Als iemand groote fteekten en pyn in de leden gevoeld, als een kramp, door koude veroorzaakt, zoo knouwd, of 't welk beter is, wryft men de fchorffe op een fteen, met wat Gember, Nagelen, en Note-mufchaten tot een papje, het welk men op de leden fmeerd, waar van een kleen tintelen komt, maar met een de pyn uyttrekt. De verfche bladeren met wat water gevreven, en op het voorhooft gefmeert, trekken de hooftpyn uyt.

Als

Quum alicujus nasus infectus sit, ita ut externe cærulei sit coloris, hujus virides sume caules, quos contere subtiliter supra porphyritim; ex qua pulticula fiat Emplastri forma exterius naso adplicanda, simulque aquam istam propina.

Amboinenses nolunt aquam ex dissectis funibus potare, quum vero illud a Malayensibus audiverim, inquirendum porro est, an non aliud sit Sirium silvestre in talibus incultis insulis crescens, quas per naves frequentamus.

Altera species *Tsjabe Utan* melius cum Tsjabe seu Pipere longo convenit, quam præcedens species; Ejus funis binos digitos crassus est, ac mox sese dividit in majores quosdam ramos, qui incurvi sunt, solidi, articulati, ac fragilissimo cortice obducti, qui acredine omnino destituitur, quæ in aliis silvestribus percipitur Siriis: Ejus folia majora sunt quam in prima specie, quinque ac sex pollices longa, palmam lata, sex septemque acutis nervis obliquis & longitudinalibus pertexta, quorum summus ultra pollicis spatium a petiolo ad medium nervum excurrit uti in *Siri Java:* Inter cunctas *Sirii silvestris* species hæc minime de Sirii sapore participat.

Fructus digitum longi sunt, crassitiem habentes vulgaris Siriboæ, sed multo rugosiores sunt, primo ex cinereo virides, dein lutei, ac tandem rubri, interne quam maxime granulosi, inque medio distincti lento nervo, saporis fatui: Crescit, uti reliqua Siria, in minoribus silvis, & aliquando arbores adscendit, quibus sese non ita firmiter infigit quam prima species.

Nomen. Latine vocari posset *Macropiper silvestre fatuum*, quum hoc saporem gerat omnium silvestrium Siriorum quam maxime fatuum, ac sic Malaice *Tsjabe Utan Tauwar:* Sunt quidam, qui præ se ferunt, quadraginta species Siriorum silvestrium posse ostendere, quas tamen varietates tantum priorum esse puto, ac facile ad unam alteramve harum specierum reduci possunt, factum autem fuit viginti specierum folia conlecta fuisse, quæ homini cuidam simul abdomini adplicata fuere, ac tantopere illud conmovere, acsi purgans quoddam adsumsisset medicamentum.

Amolago. Hort. Malab. part. 7. *fig.* 16. Bracmanis *Mirisso.* Portugallis *Pimento Macho.* Belgis *Peper, het mannetje*, repræsentare videtur supra descriptum *Tsjabe Utan*, seu *Sirium arborescens tertium.*

Als iemands neus verdorven is, dat hy van buyten geheel blaauw werd, zoo neemt deeze groene steelen, vryft ze fyn op een steen, en maakt daar van een pleyster buyten op de neus gelegt, geeft daar van aan hem ook te drinken.

De Amboinezen willen het water uyt de afgekapte touwen niet drinken, doch dewyl ik zulx van Maleyers gehoord hebbe, zoo staat het te onderzoeken, of het misschien niet een ander Siri Utan zy, op zodanige onbewoonde Eylanden groeyende, die wy bevaren.

De tweede zoorte van Tsjabe Utan, *komt beter met het Tsjabe of lange Peper, dan de voorgaande zoorte overeen. Zyn touw is* 2 *vingers dik, en verdeeld zich strax in eenige hooft-takken, krom, digt, geleed, met een zeer bryzelige schorsse, daar geen scherpigheid in is, van binnen geplooyd, gelyk andere wilde Siri. De bladeren zyn grooter dan aan de eerste zoorte,* 5 *en* 6 *duymen lang, een hand breed, met zes en zeven scherpe zenuwen, schuyns in de lengte doortogen, waar van de voorste ruym een duym breed van de steel tegens de middelste zenuwe stoot, gelyk aan* Siri Java. *Onder alle* wilde Siris *is dit het minste van de Siri smaak hebbende.*

De vruchten zyn een vinger lank, in de dikte van gemeene Siriboa, doch veel ruyger, eerst graauw groen, daar na geel, ten laatsten rood, van binnen zeer korlig, en in de midden met een taaye zenuwe, gantsch slap van smaak, het wascht gelyk andere Siri in 't kreupelbosch, beklimd zomtyds de boomen, daar aan het zich zoo vast niet hegt gelyk de eerste zoorte.

Naam. *Men mag het in 't Latyn noemen* Macropiper silvestre fatuum, *om dat dit het lafste van smaak is van alle de wilde Siris, en zoo in 't Maleyts* Tsjabe Utan Tauwar. *Daar zyn zommige, dewelke hun vermeten* 40 *zoorten van wilde Siri te kunnen aanwyzen, dewelke ik slegts voor veranderinge van de voorgaande houde, en kunnen ligt onder de een of de andere zoorten gebragt werden. Immers het is gebeurt, datze de bladeren van* 20 *zoorten by malkanderen hebben gebragt, dewelke een perzoon onder malkander op den buyk gebonden, den zelven zoodanig beroert hebben, als of hy een purgatie ingenomen hadde.*

Amolago. Hort. Malab. part. 7. fig. 16. *Braminees* Mirisso. *Portugeesch* Pimento Macho. *Op 't Neerduitsch* Peper, het mannetje, *wil het bovenstaande* Tsjabe Utan, *of* Sirium arborescens tertium *zyn.*

Tabula Vigesima Octava

Ad *Figur.* 1 exhibet fruticem, qui *Sirium arborescens tertium Rumphio* vocatur.
Figur. 2 Ramum denotat *Piperis Canini.*

De acht- en twintigste Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* een Struyk, welke het *derde boomachtige Sirie* van *Rumphius* genaamt wert.
De *tweede Figuur* wyst aan een Tak van de *honde Peper.*

OBSERVATIO.

Saururus hic videtur esse idem, qui Saururus alius humilis folio carnoso acuminato vocatur *Plumier. descript. pl. Americ. pag.* 54. estque Piper, qui Saururus foliis septinerviis, oblongo acuminatis. *Thes. Zeyl. p.* 193. *Tab.* 83. *Fig.* 2. & Piper Indicum silvaticum. *Mus. Zeyl. pag.* 20 & 24. & Piper longum arboreum, altius, folio nervoso, minore, spica graciliore, & *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 44. & Piper longum silvestre. *Ray. tom.* 3. *p.* 641. reliqua vide in *Thes. Zeyl. l. c.* & *Commel. Fl. Malab. p.* 54.

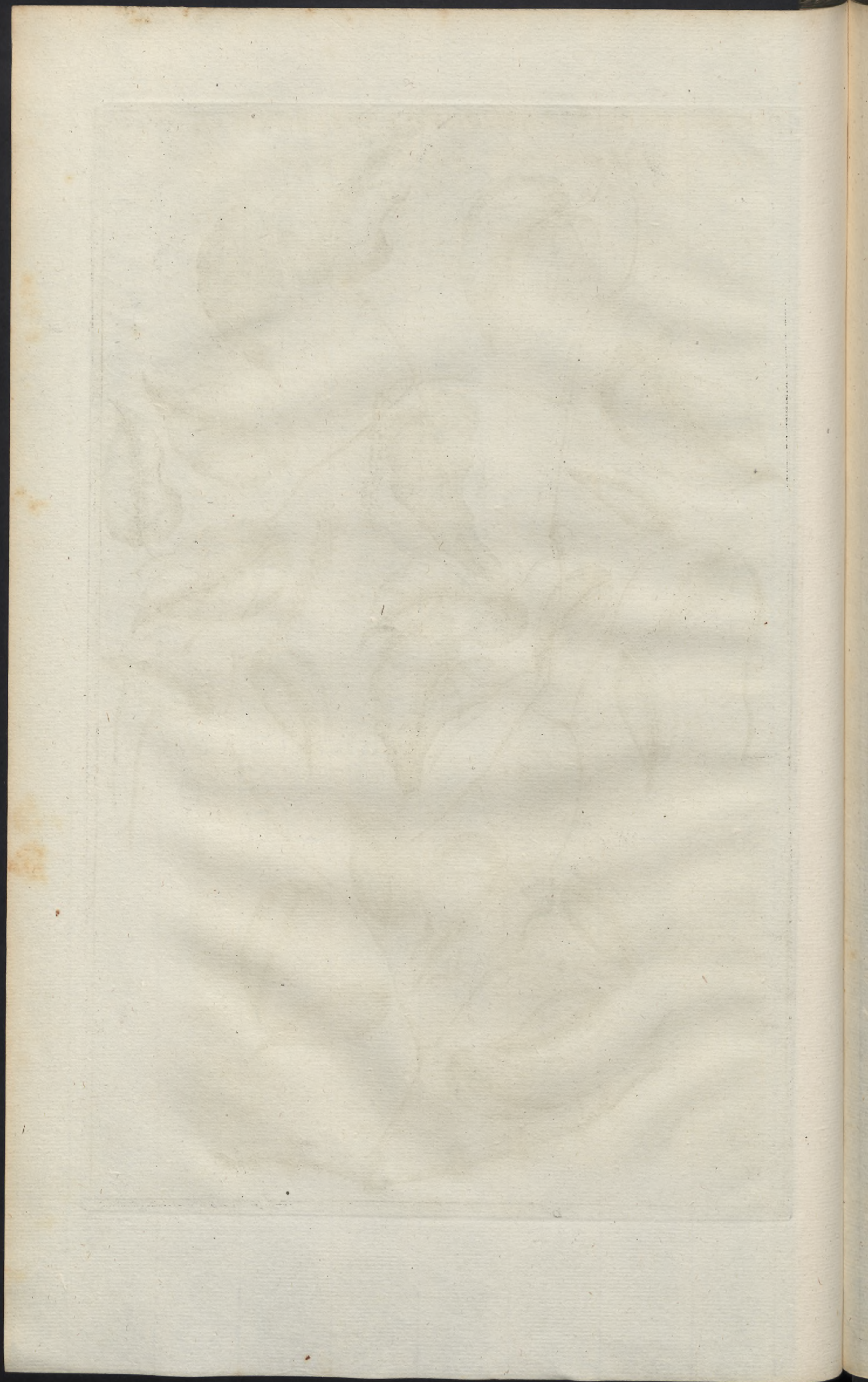
AANMERKING.

Deze Saururus schynt dezelve te zyn, welke de laage Saururus met een puntig en vleesig blad genaamt wert by *Plumier descript. pl. Americ. p.* 54. en is de Peper ofte Saururus, met bladen, die zeven zenuwen hebben, en uyt den lankwerpige puntig zyn, van de *Thes. Zeyl. p.* 193. *Tab.* 83. *Fig.* 2. en de Indische wilde Peper van het *Mus. Zeyl. p.* 20 en 24. en de lange hooge boomachtige Peper, met een kleinder zenuwachtig blad, en een dunne kortere aair van *Sloan. Catal. van de Jamaice planten p.* 44. en de lange wilde Peper by *Ray. tom.* 3. *p.* 641. het overige ziet in de *Thes. Zeyl.* op de *aangehaalde plaats*, en by *Commel. Fl. Malab. p.* 54.

1. *Piper arborescens*. Rxb.
2. — *caninum*. Blume.

CAPUT VIGESIMUM SEXTUM.

Piper Caninum. Lada Andjing.

QUarta *arborescentis Sirii* species est *Lada Andjing*, seu *Piper Caninum*, quod non crassum format funem, sed in plurimos sese dividit ramos, atque hi iterum in plures rachides, ita ut in amplum sese extendat fruticem, attamen sese arborum corticibus insigit per flagella, quæ has adtingere possunt.

Primarius vero ejus funis modo pollicem crassus est, vel, si solitarium obcupet locum, minoris brachii crassitiem adtingit, atque interna ejus substantia albior est ac durior quam in aliis silvestribus Siriis, ex transsecto itidem fune copiosa exstillat lympha, odoris ac saporis instar Siriorum, rachides & flagella rotunda sunt, multoque tenuiora quam in prioribus, quibus folia eodem modo insident, illis Javanensis Sirii similia, sed angustiora, ultra quinque pollices longa, binos lata, tribus majoribus nervis longitudinalibus, binisque minoribus lateralibus donata: Horum sapor odorque ad illum Siriorum adcedit, sed qui magis silvestris est; cuivis folio obponitur racemus frugifer uti in Pipere, digitum longus, immo longior; granula autem multo minora sunt, ac parum oblonga, glabra, & instar Corallii rubra, inter hæc quoque petiolus conspicitur uti in *Siriboa*.

Baccæ externe mollem gerunt carnem, saporis dulcis & anisati, intusque reconditur albicans & oblongum granulum, quod semen est. In minoribus crescit silvis circa pagos ad fluminum ripas in ventosis locis. Fructus Aprili maturescunt.

Nomen. Latine *Piper Caninum.* Malaice *Lada Andjing*, h. e. Piper Caninum, quum vilem habeat Piperis formam, neutiquam vero ejus saporem vel odorem.

Usus Ejus huc usque nondum innotuit.

XXVI. HOOFDSTUK.

De Honds-Peper.

HEt vierde geslagt van boomachtige Siri *is het* Lada Andjing *of honds-peper, het welk niet dik van touw werd, maar zig in veele takken verdeeld, en dezelve in veele ryskens, zoo dat het een breede struyk maakt, en egter met zyne ranken, zig aan de schorsse der bomen vast begt, die het bereyken kan.*

De hoofttouw is maar een duym dik, of, zoo het aan een eenzame plaats staat, een kleene arm dik, van binnen is een witter en harder substantie dan aan andere wilde Siris, uyt de doorgekapte touw loopt mede rykelyk water, Siri-achtig van reuk, en smaak. De ranken zyn rond, veel dunder dan aan de voorgaande, daar aan de bladeren op dezelfde manier staan, de oude Javaanse Siri gelyk, doch smaller, ruym 5. duymen lank, 2 breed, met 3 groote zenuwen in de lengte, en 2 kleene daar agter. Reuk en smaak trekt na de Siri, doch veel wilder, by ieder blad tegen over wast een steel vol vruchten, gelyk Peper-trossen, een vinger lang, of wat meer, maar de korls zyn kleender, en wat langwerpig, glad, en rood, als coralen, tusschen de besiën ziet men den steel, als in de Siriboa.

De besiën hebben van buyten een week vleesch, zoet, en Anys-achtig van smaak, binnen een witachtig en langwerpig korreltje, het welk het zaad is. Het wast in 't kreupel-bosch, omtrent de Negoryen, aan de kanten van de rivieren, op luchtige plaatzen. De rype vruchten vind men in April.

Naam. *In 't Latyn* Piper Caninum. *Maleyts* Lada Andjing, *dat is Honds-peper, om dat hy maar een slegte gedaante heeft van peper, maar geensints den reuk of smaak.*

Gebruyk. *Tot noch toe is hier van niets bekend.*

CAPUT VIGESIM. SEPTIMUM.

Sirioides. Tali Siri.

UTi ego supra libro quarto arborem descripsi *Sirifolium* mihi dictam, ob foliorum similitudinem cum *Sirio*, sic nunc funem describam eandem ob rationem *Sirioidem* mihi vocatum, licet natura sua ac qualitate multum a Sirio differat.

Funis est longus, crassitiem habens brachii infantis, arbores adscendens, in obscuros divisus annulos seu articulos.

Lignum ejus est album, porosum, siccum, & crassis ex fibris constat, acsi ex simplicibus longisque fibris adunatum & compositum esset.

Cortex tenuis est, amarus, sed magis fatuus quam Soulamou, ipsi cæterum proximus, hujusque amaries in initio non multum percipitur, sed si aliquamdiu fuit masticatus, inque sicco plurimum perit: Ex crasso hoc fune alii excurrunt funiculi, minimi digiti crassitiem habentes, in obscuros quoque annulos divisi, ac longissimi, ex hisce oriuntur breves rachides bina foliorum paria gerentes. Superiores vero rachides quinque ac sex foliorum paria producunt, quorum inferiora decidunt, ac genicula relinquunt.

Folia cum illis Siriboæ conveniunt, sunt autem longiora & firmiora, glabra, & ex nigro virentia, vetusta, quatuor & quinque pollices longa, binos & binos cum dimidio lata, juniora septem, octo, decem, & undecim pollices longa, quatuor, quinque, & octo lata, in senioribus tres, in junioribus quinque nervi longitudinales decurrunt, horumque interstitia plurimis transversalibus venulis pertexta sunt, per quas folium inferius parum rugosum est. Brevissimis ac curtis insident petiolis directe sibi obposita, semper ad sese invicem vergentia, sique masticentur, primo sicca & fatua sunt, dein vero levem præbent amaritiem, subtilem admodum, ac diu in ore supermanentem.

 Fructus

XXVII. HOOFDSTUK.

De witte wilde Syring.

GElyk ik boven in 't vierde Boek een boom beschreven hebbe, *en* Sirifolia *genaamt, wegens de gelykenisse der bladeren met het* Siri, *zoo zullen wy nu beschryven een touw, om dezelfde reden* Sirioides *genaamt, hoewel het in aart en eygenschap veel van de Siri verschild.*

Het is een lang touw, in de dikte van een kinder arm, de boomen oploopende, in donkere leden of knietjes hier en daar verdeeld.

Het hout is wit, poreus, droog, en grofdradig, als of het van enkelde lange draden aan malkander gezet was.

De schorsse is dun, bitter, doch slapper als Soulamu, anders dezelve nader by komende; deze bitterheid werd men in 't eerste niet strax gewaar, maar als men ze wat geknoud heeft, en aan 't gedroogde vergaat ze meest. Uyt het dikke touw lopen andere touwtjes, in de dikte van een pink, mede in donkere leden verdeeld, zeer lang, daar aan staan korte ryskens met 2 paren bladeren. De voorste ryskens hebben 5 a 6 paren, doch de agterste paren vallen af, en maken nieuwe knietjes.

De bladeren gelyken na de Siriboa, doch zyn langer en styver, glad en swart groen, de oude 4 en 5 duymen lang, 2 en 2½ breed, de jonge 7. 8. 10 en 11 lang, 4. 5 en 8 breed, aan de oude lopen 'er 3, en aan de jonge 5 zenuwen in de lengte, zynde de tusschenspatie met veele dwars-adertjes doorregen, die het blad van onderen wat rimpelig maken. Zy staan op zeer korte en dikke steeltjes, regt tegen malkanderen, en altyd wat na malkander gebogen, in 't knouwen eerst droog en smets, agter aan met een kleine bitterheid, doch die zeer subtiel is, en lang in de mond blyft.

 Vruch-

Fructus nunquam in hoc observati fuere, licet crassissimos jusserim exstirpari funes & divelli, hinc inde autem firmæ & bifidæ conspiciuntur claviculæ, quæ vicinis sese inplicant ramis. Funis hic nullos vel paucos admodum format sinus vel arcus, nudaque ejus flagella adeo recta arbores adscendunt, ut tensas mentiantur chordulas. Radix ejus est valida, & in longas sese extendit fibras.

Nomen. Latine *Sirioides*, & *Sirium Alexiacum.* Malaice *Tali Siri.* Amboinice in Hitoea *Wale Ammelaun*, h. e. *funis Sirifolius*, aliis *Aywäa Umali.* Malaice *Accar Pamali*, h. e. radix contra vertigines magicos.

Locus. In planis siccisque crescit locis haud procul a litore in humilibus silvis, in Hitoea obcurrit ad promontorium Hila, in Amboinensi sinu in promontorio Laha & e regione Uritetto: Raro reperitur, atque incolis huc usque parum innotuit.

Usus. *Patticubu*, qui gubernator Eli erat, ac simul celebris rhizothomus, hunc fruticem habebat tanquam summum arcanum contra graves morbos, ac præsertim contra incantamenta, quum magi seu Swangis noxio suo adspectu vel venenato halitu aliquem lædant vel infestent, quod *Hismu* vocant, contra quod hunc exhibebat funem tanquam alexiacum, licet ipsi nullum peculiare inponere posset nomen, uti & hæc natio talibus plantis, quas tanquam arcanum habent contra quosdam graves morbos, nullum peculiare solet inponere nomen.

Hunc in finem longas eligunt radices, sub terræ superficie prorepentes, quas forti inpetu e terra evellunt matutino tempore, ita tamen, ne umbra Rhizothomi radicem tangat; quæ supra porphyritim conteritur cum aqua & aceto, addito frustulo minoris Zingiberis, talique propinatur modo.

Conducit itidem Pleuritidi tali modo usurpata, item contra anxietatem & vertiginem ex esu noxiorum piscium, Cancrorumque. Cum minore Zingibere & Pinanga masticata adspergitur in artus incantatos, in quibus *Hismu* latet, quod sæpe tantum est Erysipelas, aliquando etiam totum inficitur corpus, simulque propinant hanc radicem cum aceto contritam.

Ternatenses quidam hoc quoque vocant Soulamu, a quo tamen multum differt, ac tantummodo ob hanc fit rationem, quod magnum nempe sit Alexiacum, hoc enim nomen, uti dictum fuit, *Pharmacum magnum* denotat.

Dein alteram parvifoliam *Funis Sirioidis* speciem inveni, quæ copiosos profert flores, ac mihi *Sirioides alter* vocatur, forma & modo crescendi haud multum a priore differens, quod sequenti describam modo.

Funis hic non ultra binos pollices crassescit, atque inferius brevissimum ac sinuosum format stipitem, qui mox sese in plurimas breves & firmas dividit rachides, arboribus autem adstans has per longa adscendit flagella. Prope rachidum ortum hinc inde firma conspicitur clavicula hisce obposita, bifida, & quam firmissime adstantes continens quasvis res.

Folia bina sibi quoque sunt obposita, triaque quatuorve horum paria uni insident rachidi, uno inpari extremo, quæ brevissimis petiolis connivent, a quinque ad septem pollices longa, tres quatuorque digitos lata, atque inferius ad ipsorum ortum tres magni concurrunt nervi, ac præter hos bini alii minores ad ipsorum oras excurrunt, sed non per totum decurrunt folium, cætera interstitia plurimis transversalibus venulis, non tamen multum protuberantibus, obpleta sunt. Folia ipsa scabra sunt, superne ex nigro admodum colore virentia, inferne pallidiora. Flores huc usque me latent.

Fructus magno insident racemo, illi Vitis simili, qui in plurimos sese breves & intricatos dividit laterales racemulos, quorum quivis binos tresve sustinet fructus, brevibus insidentes pedunculis, ac magnitudinem habentes globulorum sclopeti manualis, sunt autem paulo oblongiores, externe primo virides, dein lutei, ac tandem pallide Corallii rubri coloris, glabri, & æquales, saporis dulcis instar Castanearum, intus in flava ac cartilaginea carne nucleus locatur rotundus, magnitudinem habens Pisi, ab una tamen parte notatus fovea plana, instar fructuum Ligni Colubrini seu Nucis Vomicæ, sæpe etiam in hisce

Vruchten zyn 'er nooit aan gezien, hoewel ik van de dikste touwen hebbe laten afkappen, en geheel om laag halen, doch hier en daar ziet men styve, en in 2 geklovene clavieren, die zich om de naaste takken vast vlegten. Zyn touw maakt geene of weinige bochten, en de bloote ranken lopen zoo regt de boomen op, zoo dat zy staan als gespanne Cordulen. De wortel is sterk, en verspreyd zyn lange Vazelingen.

Naam. *In 't Latyn* Sirioides, *en* Sirium Alexiacum. *Maleyts* Tali Siri. *Amboinsch op Hitoe* Wale Ammelaun, *dat is* funis Sirifolius, *by andere* Aywäa Umali, *in 't Maleyts* Accar Pamali, *dat is wortel tegen betoverde duyzelingen.*

Plaats. *Het wast op drooge vlakten, niet verre van strand, in 't kreupel-bosch. Men vind het op Hitoe, op den hoek vau Hila, in den Amboinschen Inham, op den hoek van de Laha, en tegen over op den hoek van Uritetto. Het werd weinig gevonden, en is de Inlanders ook nog weinig bekend.*

Gebruyk. Patticuhu, *Regent en vermaarde Wortelman van Eli, hield dit gewas voor een groot secreet tegens eenige swaare ziekten, inzonderheid tegens betoveringe, wanneer hare Tovenaars of Swangis met haar quaad gezicht of venynige aasem iemand beschadigen of belezen, 't welk zy* Hismu *noemen, dat was dan zyn* Alexicacum *of tegen-baat, hoewel hy hem geen zeker naam kost geven, gelyk deze Natie in gebruyk heeft zodanige planten, die zy voor een secreet tegens eenige swaare ziekten houden, geen vaste benaminge te geven.*

Hier toe nemen zy de lange wortelen, die onder 't frisch van de aarde kruypen, dezelve met een sterken ruk uyttrekkende des morgens vroeg, zodanig dat de schaduwe van den uytgraver niet over de wortel valle. Zy werd op een steen gevreven met water en azyn, ook met een stukje kleene Gember, en alzoo gedronken.

Ze helpt ook tegen het pleuris, op dezelfde manier gebruykt, als mede tegens de benaautheid en duyzeling, die iemand overkomen door 't nuttigen van schadelyke Vissen en Krabben. Met kleene Gember en Pinang geknouwd, besproeyen zy de betoverde leden, daar het Hismu *zit, het welk zomtyds de roze is, ook het geheele lichaam, en drinken te gelyk de wortel met azyn gewreven.*

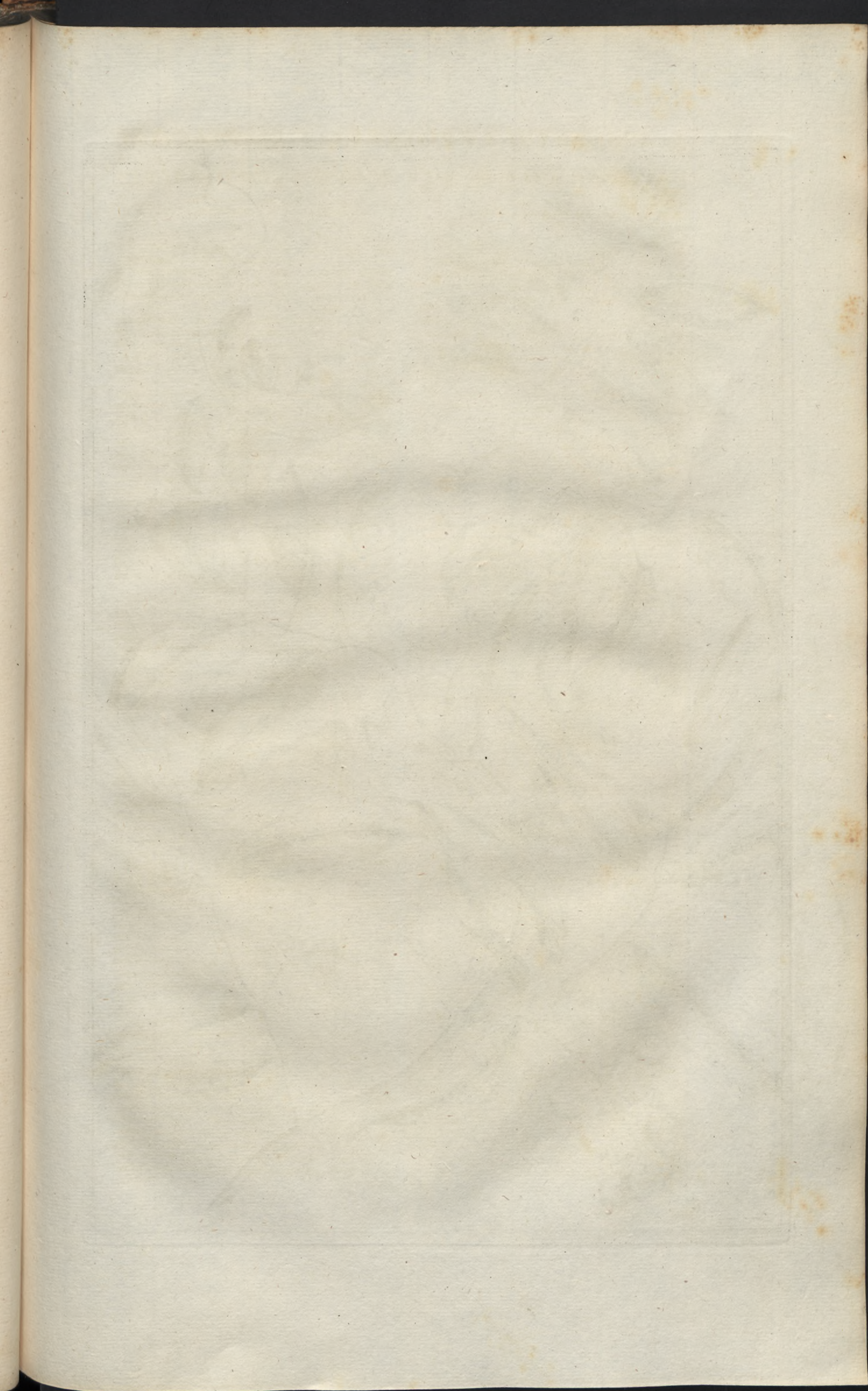
Zommige Ternataanen noemen het ook Soulamu, *waar van het nogtans veel verschild, alleen uyt die oorzake, dat het een groot* Alexicacum *is, want die naam, als gezegd, beduyd* Pharmacum magnum.

Naderhand heb ik noch een kleenbladige zoorte van Funis Sirioides *gevonden, overvloedig vruchten dragende, dewelke ik* Sirioides alter *noeme, aan gedaante en wasdom niet veel van de bovenstaande verschillende, 't welk ik nu beschryven zal.*

Het touw werd niet boven twee duymen dik, en zet van onderen een zeer korten en bochtigen stam, die zich strax in veele korte en styve ryskens verdeelt, maar by boomen groeyende, loopt het dezelve met lange Zeelen op. By den oorspronk van de ryskens, ziet men hier en daar een styve clavier aan de andere zyde, die zich in tween verdeelt, en zeer vast houden, het geen zy omvatten kan.

De bladeren staan mede twee en twee tegens malkanderen, met 3 en 4 paaren aan een rysken, en een vooruyt, met haare korte steeltjes na malkander gekeerdt, van 5 tot 7 duymen lank, 3 en 4 vingers breed, agter by den oorspronk stoten 3 zenuwen te zamen, behalven die, ziet men noch 2 mindere, digt aan den rand, dewelke niet doorgaans uytlopen. De rest heeft veele dwersribbetjes, die niet zeer uytbuylen, styf, boven hoog swartgroen, van onderen bleeker. Het bloeyzel is nog onbekent.

De vruchten staan aan een groote tros, gelykende een druyve-tros, die zig verdeelt in veele korte, en verwerde zyde-takjes, dragende ieder 2 a 3 vruchten, op korte voetjes, in de groote van een Musquet-kogel, doch wat langwerpig; van buyten eerst groen, daar na geel, en ten laatsten bleek coraal-rood, effen en glad, en zoet van smaak als Castanien. Binnen in een geelachtig en kraakebeenig vleesch, leydt een ronde korrel, ruym zoo groot als een Penning, doch aan de eene zyde met een vlak kuyltje, gelyk de vruchten van Slangenhout of Nux Vomica, *ook vind men dikwils in de vruchten meer dan een korrel, te weeten, 2 3 en 4, doch die zyn aan de binnenzyde*

1.
2. Emericia Pergularia. Roem. et Sch.

hisce fructibus plures uno reperiuntur nucleo, bini nempe, terni, ac quaterni, hi autem ab interna parte non concavi sunt, sed protuberantem quasi gerunt costam, quæ etiam in quibusdam Ligni Colubrini detegitur fructibus, cujus hanc puto prorepentem esse speciem.

Ejus radix fibras emittit longissimas laterales, sub terræ superficie prorepentes, quæ a rhizothomis effodiuntur.

Trunci lignum solidius ac durius est quam aliorum Siriorum, circulos gerens rotundos, quum transversum dissecetur.

Nomen. Latine *Sirioides alter.* Leytimorenses vero hunc vocant *Wari Ammo*, h. e. Malaice *Tali Siri* seu *funis Sirioides.* & *Tali Siri Kitsjil*, h. e. parvus *Siri Tali.*

Locus. In districtu Amahussu obcurrit prope promontorium patibuli dictum, locosque amat saxosos.

Usus. Leytimorenses ejus radice utuntur cum Pinanga masticata contra abdominis tormina, item minutim contusa adplicatur debilibus articulis ac genibus, quæ in Paralysi Indica seu Beriberi dolent; atque incessum inpediunt, simulque ejus propinatur pars quædam. Sapor primo debilis est, sed maxime ad illum Ligni Colubrini accedit, diuque in ore super est: Externa cartilaginea fructuum caro editur vulgo contra abdominis tormina, quæ ex flatibus oriuntur.

zyde niet hol, maar hebben een uytstekende ribbe, 't welk men ook aan zommige vruchten van Slangen-hout ziet, waar van ik oordeele dit een kruypende zoorte te zyn.

De wortel schiet ter zyden uyt zeer lange Vazelingen, dewelke onder 't risch der aarden lopen, en van de Wortel-mannen uytgegraven werden.

Het hout van den stam is digter en harder dan eenige Siri, mede in 't ronde gestraalt, als het dwers gekapt wert.

Naam. *In 't Latyn* Sirioides Alter. *Die van Leytimor noemen het* Wari Ammo, *dat is in 't Maleyts* Tali Siri, *of* Siri touw, *en* Tali Siri Kitsjil, *dat is kleyne* Siri Tali.

Plaats. *Het wert gevonden in 't districk van Amahussu, bewesten den Galg-hoek, en bemind steenachtige plaatzen.*

Gebruyk. *Die van Leytimor gebruyken de wortelen met Pinang geknouwd, tegens buykpyn: Item kleen gestooten wert het over slappe knien gebonden, dewelke in de Beri Beri zeer doen, en het gaan beletten, als mede daar van wat ingenomen. De smaak is in 't eerst wat slap, dog trekt merkelyk na Slangenhout, en blyft lang in den mond. Het buytenste kraakebeenig vleesch van de vrucht, wert meede gegeten tegens gemeene buykpyn, dat van winden komt.*

Tabula Vigesima Nona

Ad *Figur. Primam* ramum exhibet Funis silvatici, qui *Sirioides alter* RUMPHIO dicitur.

Figura Secunda ramum sistit fruticis sarmentosi, qui *flos pergulanus*, seu *Syringa alba repens* RUMPHIO vocatur.

De negen en twintigste Plaat

Wyst by de *eerste Figuur* een Tak van een *bosch-touw*, het welk de *tweede Sirioides* by RUMPHIUS genaamt wert.

De *tweede Figuur* vertoont een Tak van een kruypende Struyk, welke de *Flos Pergulanus* of *witte wilde Syring-Struyk* van RUMPHIUS genaamt wert.

CAPUT VIGESIM. OCTAVUM.

Flos Pergulanus. Pele Tsjedangan.

HIc frutex est repens, *Syringam albam* æmulans, cujus truncus inferius brachium vix crassus est, qui autem mox in plura dividitur flagella instar Vitis, comam gerens densam.

Ejus folia utraque parte uniformia sunt, illis domesticæ Gumiræ similia, quatuor & quinque pollices longa, binos cum dimidio ac tres lata, crassa, pinguia, splendentia, crassisque & albicantibus venis pertexta; bina sibi sunt obposita, quatuorque simul crucem efformant, atque viridibus & flaccidis insident flagellis. Ex abruptis foliis, uti & ex læsis ramis lax exstillat spissum, flavum, & viscosum.

Ex foliorum alis breves laxæque excrescunt umbellæ, alba sustinentes capita, tubulosaque, quæ stellato insident calici, ex quinque amplis radiis constructo.

Flores quodammodo cum illis Jasmini conveniunt, sed breviores gerunt tubos, ex quinque crassiusculis petalis constantes, coloris albentis, quæ ad tertiam partem concreta sunt instar florum Borraginis. In floris centro erigitur pistillum, quinque albissimis capitulis circumdatum, instar lapillorum splendentibus, floris autem fundus virescit, hujusque odor fortis est, incolis gratus, nostratibus vero hircinus, &, ut vera dicam, ad recentem adcedens Oryzam, qui odor Malaiensibus *Wangi* vocatur. Ipsius petala plerumque complicata sunt, nec ullos profert fructus, unde per surculos propagatur, qui transplantantur. In areis prope ædes colitur, ac supra asseres vel pergulas ducitur, quum densam format frondem, elegantemque præbet umbram.

Nomen. Latine *Flos Pergulanus*, quia usus ejus maximus est ad umbrosas pergulas. Malaice & Baleyice *Pele Tsjedangan*, & *Plisse dangan.*

Locus. In Amboina raro obcurrit, atque huc delatus est ex Java & Baleya, ubi vulgatior est.

Usus ejus hucusque mihi nullus alius innotuit, nisi quod supra pergulas ducatur ob densam ipsius umbram & odoratos flores, quos Malaienses mulieres amant capillis innectere.

XXVIII. HOOFDSTUK.

De Luyfel-Bloem.

DIt *wil een* Syringa Alba *zyn, en 't werd een kruypende Struyk, met een stam, beneden een kleene arm dik, maar die zig strax in veele ranken verdeeld, gelyk den wyngaard, digt van loof.*

De bladeren lopen achter en voren eenparig toe, de tamme Gumira wat gelykende, 4 en 5 duymen lank, 2½ en 3 breed, dik, vetachtig, blinkende met grove witte aderen. Zy staan 2 en 2 tegen malkanderen, en met hun 4 in 't kruys, aan groene en slappe ranken. Uyt de afgebrokene bladeren, als ook uyt de gequetste takken, vloeyd een dikke, geelachtige, en kleverige melk.

Uyt den schoot der bladeren komen korte en ydele dollen voort, dragende witte knopen met een hals, op gesternde voetjes staande, van vyf groote straalen gemaakt.

De bloemen gelyken enigzints de Jasmynen, doch korter van hals, van 5 dikachtige blaadjes gemaakt, vuyl of geel-wit, met haar derde deel aan malkander vast, gelyk de bloemen van Borrago. In de midden staat een pilaartje, ombangen met 5 spier-witte knopjes, blinkende als steentjes, en de grond van de bloem is groenachtig. De reuk is sterk, by de Inlanders aangenaam, by de onze bokachtig, doch om eygentlyk te zeggen, na versche rys riekende, welken reuk men in 't Maleyts Wangi *noemd. De bladeren staan meest een weinig t' zamenge-vouwen, en het draagd geene vruchten, daarom men het met jonge scheuten verplanten moet. Men voed het op de pleynen by de huyzen, en leyd het op latten of luyffels, wanneer het een digt loof maakt, en fraaye schaduwe geeft.*

Naam. *In 't Latyn* Flos Pergulanus, *om dat zyn meeste gebruyk is tot de schaduwe op de luyfels. Maleyts en Baleyts* Pele Tsjedangan, *en* Plisse dangan.

Plaats. *Men vind het in Amboina weinig, zynde herwaarts gebragt uyt Java en Baly, alwaar het gemeender is.*

Gebruyk. *Tot nog toe is my anders niet bekend, als dat men 't op luyffels leyd, wegens zyne dichte schaduwe en welriekende bloemen, die de Maleytsche Vrouwen geerne in de haayren dragen.*

CAPUT VIGESIM. NONUM.

Flos Manoræ. Bonga Manoór.

HIc omnium florum Indorum nobiliſſimus eſt, licet ejus forma ſit vilis, ad Jasmini genus pertinens, ſed foliis ab ipſo multum differt. Eſt frutex lignoſus, partim erectus, partim juxta ſolum & ſupra humiles prorepens fruticulos, non autem longa emittit flagella, prope radicem plerumque ejus ſtipes digitum craſſus eſt, pallide cinereo & glabro obductus cortice, qui mox in breves laterales ſeſe dividit ramulos.

Ipſius folia bina ſibi ſunt obpoſita, in ramis procumbentibus per binos ordines locata, in erectis autem quodammodo cruciata, ſuntque ſimilia Aurantii foliis, ſed breviora & rotundiora, nec adpendice iſto cordiformi donata, ac integra. Suprema & juniora in obtuſum deſinunt apicem, ad illa Aurantiorum magis adcedentia, minimum digitum circiter longa, binos pollices lata. Inferiora & vetuſtiora breviora ſunt, ſuperius rotundiora, aliquando etiam bifida, ex nigro virentia, glabra, & ſplendentia, in medio parumper gibboſa ſeu rugoſa. Curtis inſidentia petiolis, fere ramo adcumbunt & connivent.

In ramulis extremis umbellulæ excreſcunt, tres vel quinque ſuſtinentes flores, quorum tres uno in ordine ac bini ſubtus ac transverſaliter locantur, quod in Caryophyllorum corymbis itidem obtinet, plerumque vero tres tantum flores ſimul obſervantur. Qui primo bini ſunt quaſi nodi, cum brevi tubo, ſtellato inſidentes calici, ex octo novemque radiis ſeu foliolis compoſito.

Aperti fere floſculi albiſſimi ſunt, optime referentes flores Aurantiorum, ipſorum vero petala latiora ſunt & copioſiora, non introrſum ſed extrorſum flexa, octo novem & decem numero ſibi incumbentia, ita tamen, ut non bina ſeparata forment ſtrata. In floris centro concavus erigitur tubus, quod brevibus ambitur ſtaminulis, ipſorum odor gratiſſimus eſt, cerebro amicus, ad odorem florum Aurantiorum vel Lilii convallii proxime adcedens.

Noctis ſoror & amica eſt, poſt Solis enim occaſum ſeſe modo iſti aperiunt, quum horum odor penetrantiſſimus eſt, apertique manent per totam iſtam noctem ab ſubſequentem diem, quum decidunt, nullis ſubſequentibus fructibus, ſed diu ſupermanentibus ſtellatis ipſorum calicibus.

Per ſurculos propagatur juxta terram prorepentes, qui prope foliorum genicula radiculas emiſerunt, & amant creſcere in nigro argilloſóque Solo, quale circa ædes obcurrit, ubi & luxurioſe excreſcunt, & aſſeres adſcendunt, ac ſupra ipſorum ſtratum ſeſe ample extendunt. Si vero talis locus ſibi relinquatur, ac homines domicilia ſua mutent, tum hic ſtipes quam maxime marceſcit ac perit

Quidam volunt ex hoc frutice arbuſculam erectam formare, multis tamen adſurgentem ſtipitibus, quum ſæpius ipſius frondem amputant. Hinc multos quidem profert flores, ſed puſillos ac viles. Optime autem ſuccedit, ſi aſſerculis vel pergulis inponatur, ita ut ample ſeſe extendere poſſit, eodem modo, quo Jasminum, tumque ſub veſperam copioſos ac ſemi apertos proferunt flores, pingues, ac matutino tempore per rorem inprægnatos, & elegantes. Ejus radix eſt longa, dura, lignoſa, raras emittens fibras.

Bonga Manoór tudju lapis, ſeu *plenus*, folia gerit fruticis rotundiora, ac tardius ſuos profert flores, qui prioribus ſunt ſimiles quoad magnitudinem & colorem, ſed præter tria externa ſtrata faſciculum petaloſum gerunt in medio, qui fere nunquam ſeſe aperit, licet exteriora marceſcant.

Debiliorem quoque fundunt odorem, ac proinde magis curioſitatis gratia quam ob gratum coluntur odorem, atque ex Java primum in has deductus eſt terras.

Anni tempus. Stipites hi per totum fere anni tractum floriferi ſunt, præſertim ſiccis menſibus, quoque magis ejus flores ac caules decerpuntur, eo copioſiores illos profert.

Qui

XXIX. HOOFDSTUK.

De Manora Bloem.

DIt is eene van de edelſte bloemen in Indien, hoewel ſlegt van gedaante, uyt het geſlagte der Jasmynen, hoewel in bladeren veel verſchillende. Het is een houtachtigen heeſter, ten deelen overeynd ſtaande, ten deelen langs de gronden en over de lage ruygte kruypende, doch met geene lange ranken, by de wortel gemeenlyk een vinger dik, met een licht-graauwe evene ſchorſſe, en voorts in korte zyde takjes verdeeld.

De bladeren ſtaan 2 en 2 tegen malkanderen, aan de takken, die plat neerleggen, in 2 ryen, maar aan de ſtaande ryskens eenigſints in 't kruys. Zy gelyken de bladeren van de Oranje appel, doch korter en ronder, zonder het agterſte hertje, en met evene kanten. De voorſte en jongſte ſpits, de Oranje-bladeren gelyker, omtrent een pink lang, 2 duymen breed. De agterſte en oudſte zyn korter, vooren ronder, zomtyds ook in 2 gekloven, ſwartgroen, glad, en blinkende, in de midden een weinig bultig, of rimpelig. Zy ſtaan op korte ſteeltjes, ſchier tegens den tak aan, en wat na malkander gebogen.

Aan de uytterſte ryskens komen kleene kroontjes voort, 3 en 5 bloemen dragende, te weten 3 in eene rye, en 2 daar onder overdwers, gelyk men aan de kroontjes van de nagelen ziet, doch gemeenlyk ſtaan maar 3 by malkander. Eerſt zyn het 2 witte knopen, met een kort halsje, op een geſternd voetje, van 8 of 9 ſtraaltjes, of baardekens gemaakt.

De geopende bloempjes zyn ſpier wit, geopend, zeer wel gelykende het bloeyzel van den Oranje appel, doch de blaadjes zyn breder, en meerder in 't getal, niet inwaarts, maar uytwaarts gebogen, 8. 9 en 10 in 't getal op malkander leggende, zoo nochtans, dat zy geene 2 diſtincte lagen maaken. In de midden ziet men een hol pypje, daar niets in ſtaat als korte draadjes, haren reuk is zeer lieflyk, en de herſſenen aangenaam, den reuk van 't Oranje-bloeyzel of Lilium convallium *naby komende.*

Het is een dochter des nachts, want na Sonnen ondergang openen haar de knopen, wanneer haar reuk op het kragtigſte is, en blyven zoo geopend ſtaan de geheele nacht, en den volgenden dag over, daar na vallen ze af zonder vruchten, latende de geſternde voetjes nog lang op den ſtok ſtaan.

Men plantze voort met ryskens, die langs de grond lopen, en by de knien der bladeren worteltjes geſchoten hebben. Zy waſſen geerne in een ſwarte kleygrond, gelyk ontrent de huyzen is, alwaar zy weeldrig opſchieten, de Paggers oplopen, en op derzelver dak zich uytbreyden. Zoo men de plaats laat verwilderen, en de menſchen van daar verhuyzen, zoo treurd den ſtok oogenſchynlyk, en gaat uyt.

Zommige willen dezen ſtruyk ſtaande maken tot een boompje, met veele ſtammen opſchietende, wanneer zy hem dikwils by de kruynen afſnyden. Hier door dragen ze wel veel bloemen, maar kleen en onzienlyk. Den beſten wille heeft men 'er van, als men ze op latten of opgemelde Paggers leyd, dat ze haar ter degen mogen uytbreyden, gelyk men met de Jasmyn ook doed, als dan ſtaan zy 's avonds vol luykende en vette bloemen, des morgens met den douw beſwangerd, en ſchoon om aan te zien. De wortel is lank, hard, houtachtig, en met weinige Vazelingen.

Bonga manoór tudju lapis *of* dubbelde, *heeft ronder bladeren aan den ſtam, en brengt zyne bloemen langſaam voort, dezelve zyn de vorige gelyk aan groote en coleur, maar hebben behalven de 3 buytenſte lagen nog een bos bladeren in de midden, die zich ſchier nooit opend, al beginnen de buytenſte te verwelken.*

Zy zyn ook ſlapper van reuk, en werden dierbalven meer tot een rariteyt dan aangenaamheid gehavend, zynde van Java eerſt in deze Landen gebragt.

Sayzoen. *De ſtokken dragen ſchier het geheele Jaar door, inzonderheid de geheele droogen Mouſſon over, en hoe meer men hem van bloemen en ſteelen berooft, hoe beter hy draagd.*

Die

Qui hisce floribus quæstum exercere student, omni femi anno ejus vetusta decerpant folia, ac rachidum quandam partem, tum amplius sese extendet, ac copiosiores producet flores; in tubo isto concavo serenis diebus dulcis reperitur succus seu ros, qui exsugi potest.

Prosp. Alp. Pl. Ægypt. cap. 19. *T.* 19. hos describit flores sub nomine *Syringæ albæ*, ubi dicit in Cairo in Ægypto frutex obcurrit eleganter ramosus, qui prorependo sensim altitudinem adtingit: Ejus folia cum illis Aurantii conveniunt, floresque gerit albicantes illis Jasmini similes, sed majores, odoratiores, & gratiores, vocaturque *Syringa Arabica*, & *Jasminum Arabicum*, Arabice & Ægyptice *Sambac*, item *Jesmen*, & *Gelzeminum Arabicum.* Ejusque stipes ad trium quatuorve pedum altitudinem adsurgit, qui inferius minorem digitum crassus est, durus, & lignosus, atque ad palmæ latitudinem supra terram sese dividit in plures ramos uti Jasminum. In Ægypto per sex continuos menses flores producit ab Aprili nempe usque in Octobrim.

Flores hi albi sunt, geruntque novem, decem, & undecim petala per bina strata sibi incumbentia, qui gratiorem spirant odorem Jasmino Catalonico. Caduces admodum sunt, tubumque gerunt longum instar illorum Jasmini, quo calicibus vix inhærent.

In istis regionibus ejus rachides Jasmini stipiti inoculantur, ac tali modo post binos annos jam flores gerunt: Ex Ægypto in Europam deducti per longum durant tempus.

Nomen. Latine *Flos Manoræ.* Malaice *Bonga Manoôr.* Ternatice *Saja Manure.* Indostane & Portugallice *Fula Magori* & *Mogoli.* Javanice *Camban Malatte.* Amboinice *Copa Puti*, quibusdam autem Malaiensibus *Malori* vocatur. Macassarice *Balur.* Bandice *Bonga Wungan.* Sinice *Bacti hoæ.* Malabarice *Madiapu.* Arabicum *Prosperi Alpin.* nomen supra conmemoratum fuit.

Locus. Nobiles hi flores fere per totum Orientalem obcurrunt tractum ab Ægypto per Arabiam & Indostanam usque in aquosam Indiam, atque sine dubio ab hominibus in hasce delati sunt terras, sponte enim nullibi crescunt, atque, uti dictum fuit, hominum consortio & ædibus adeo adsueti sunt, ut extra illud territorium facile degenerent ac pereant.

Per nomen *Fula Magori* denotatur *Flos Magorensis*, acsi Mogorensis populus, qui feroces sunt Tartari, atque hodie summam Indiæ partem inhabitant, quique vulgo *Mogolli* vocatur, primum hosce flores in usum & æstimationem adduxisset, atque ab hoc nomine reliqua Malaiensium nomina *Manoôr*, *Manure*, *Malori*, & *Balur* suam habent originem.

Usus. Magis ad ornamentum & oblectamentum quam ad usum Medicum hic frutex adhibetur, quod & testatur *Prosp. Alpinus*, in Ægypto nempe hosce flores a mulieribus magis ornamenti caussa quam rei Medicæ in usum vocari. Usitati enim sunt & grati cunctæ conditionis hominibus, tam viris quam feminis, præsertim vero juvenibus, qui capillis hosce innectunt, ac vestibus adpendent ornamenti gratia. Hunc in finem circa Solis circiter occasum talia capitula decerpenda sunt, quæ isto vesperi sese aperirent, post horæ enim spatium, quo decerpta fuere, sese aperiunt sponte, ac penetrantissimum fundunt odorem, dein a radiatis separantur calicibus, amentis adligantur, vel in fasciculos varios connectuntur, & capillis innectuntur. Talesque colligatos seu connexos flores Malaienses nominant *Carang* a forma alborum Coralliorum, quæ in mari crescunt, ac nodosos gerunt ramos, ex quibus calx exuritur, quæque a *Carol. Clus. libr. exotic.* 6. *cap.* 7. delineantur & describuntur sub nomine *Plantæ saxeæ Abrothanoides*, atque a me loco suo libro nempe duodecimo describuntur ac vocantur *Lithodendron Calcarium.*

Hisce floribus cubilia & lintea alba etiam sperguntur, quod calidis diebus gratum est, & cerebrum refocillans. Flores vespertino tempore decerpti, & recenti infusi aquæ, ita ut per sex octoque horas infusi & tecti supernatent, hanc tam forti inprægnant odore, ut aqua Rosarum habeatur, qua facies lavatur ad refocillandum, ardentesque oculos refrigerandos.

Die geene, die met deze bloemen winst zoeken, moeten hem alle halve jaar van de oude bladeren, en een party ryskens ontbloten, zoo breyd hy zig beter uyt, en draagd meer bloemen. In 't holle pypje vind men by klaren dag een zoete zap of douw, die men uytzuygen kan.

Prosper Alpinus Pl. Ægypt. cap. 19. T. 19. *beschryft deze bloemen onder den naam van* Syringa Arabica, *zeggende te* Cairo in Ægypten *vind men een welgetakte struyk, die kruypende, allengskens zyn hoogte gewind. De bladeren gelyken die van den Oranje boom, hy draagd witachtige bloemen, de Jasmynen gelyk, doch groter, welriekender, en aangenamer, men noemd ze* Syringa Arabica, Jasminum Arabicum. *In 't Arabisch en Ægyptisch* Sambac, *als mede* Jesmen *en* Gelzeminum Arabicum. *De stok verheft hem tot de hoogte van* 3 *a* 4 *voeten, beneden is de stam een kleene vinger dik, hard, en houtachtig, maar een hand hoog boven de aarde, verdeeld hy zich in veele takken, gelyk de Jasmyn. In Ægypten is hy zes maanden na malkander met bloemen beladen, te weeten van April tot in October.*

De bloemen zyn wit, en hebben ook 9, 10 *en* 11. *blaadjes in* 2 *lagen boven malkanderen, welriekender dan de Spaansche Jasmynen, hebbende een gemengde reuk van Oranje-bloeyzel en Jasmynen. Zy vallen ligt af, en hebben een lange hals, gelyk de Jasmynen, waar meede zy losselyk aan haare voetjes staan.*

In die Landen werden de ryskens op een stok van Jasmynen geënt, en zo dragen zy in de eerste 2 *jaren. Zy konnen ook, uyt Ægypten in Europa gebragt, lang duuren.*

Naam. *In 't Latyn* Flos Manoræ. *Maleyts* Bonga Manoor. *In 't Ternataans* Saja Manure. *In 't Indostaans en Portugeesch* Fula Mogori *en* Mogoli. *Op Javaansch* Camban Malatte. *Amboinsch* Copa Puti, *by sommige Maleyers* Malori *genaamt. Maccassaars* Balur. *Bandanees* Bonga Wungan. *Sinees* Bacti hoæ. *Malabaarsch* Madiapu. *De Arabische namen van* Prosper Alpinus *ziet boven.*

Plaats. *Deze edele bloemen, vind men schier door het geheel Oosten van Ægypten, door Arabien en Indostaaan tot in water-Indien, zynde buyten twyffel in alle deze Eylanden gebragt door menschen, want van zelfs wassen zy niet, zynde, als gezegt, zoodanig aan de bywooning van menschen gewend, dat zy buyten dezelve ligt verwilderen en uytgaan.*

De naam Fula Mogori *wil zeggen* Flos Mogorensis, *als of ze de* Mogoren, *dat zyn wilde Tartaren, dewelke hedendaags Opper-Indien bezitten, en die men in 't gemeen Mogollen noemd, eerstelyk in gebruyk of estime hadden gebragt, en van die naam zyn de andere Maleytze woorden*, Manôor, Manure, Malori, *en* Balur *verdraayd.*

Gebruyk. *Ze werd meer tot cieraat en vermaak, dan tot de Medicynen geoeffend, gelyk ook* Prosper Alpinus *getuygt, dat ze in Ægypten meer tot cieraat der Vrouwen, dan in de Medicynen dienen. Zy zyn gebruykelyk en aangenaam by allerhande Stands-perzonen, zoo Mannen als Vrouwen, doch inzonderheid het jonge volk, die het hoofd-haayr daar mede behangen, en de klederen daar mede besteken. Hier toe moet men omtrent Sonnen ondergang zodanige knopen afbreeken, die den zelven avond staan open te gaan, want omtrent een uur na het afbreeken, gaan zy van zelfs open, en zyn dan op 't kragtigste van reuk; dan werden ze van de gesternde voetjes afgeplukt, aan snoeren geregen, of aan ruykertjes van verscheide fatzoen gesteken, in de haayren gedragen. Zodanig aan malkander geregen of gesteeken bloemen, noemen de Maleyers* Carang, *na de gelykenisse van de witte kraal-steenen, die in Zee wassen met geknoopte takken, en waar uyt men kalk brand, by* Carol. Clus. Exotic. libr. 6. cap. 7. *afgeschetst onder de naam van* Planta saxea abrothanoides, *doch van my op zyn plaats* Lib. 12 *beschreven, en genaamt* Lithodendron Calcarium.

Men bestrooyd 'er ook de bedsteden en 't witte linnen met deze bloemen, het welk by heete dagen aangenaam is, en de herssenen verquikt. De bloemen 's avonds afgeplukt, en in versch water gedaan, zoodanig dat zy daar op dryven, 6 of 8 uuren daar op gelaten en toegedekt, geven het zelve een zoo sterken reuk, dat men 't voor roozewater zoude aanzien, waar mede men 't aangezicht wast om te ververschen, en de verhitte ogen te verkoelen.

Pulticula ex teneris ejus foliis ac floribus præparata conducit ad infantum corpora refrigeranda, ubi inflammata sunt, eadem hæc bina cum Oryza, Aniso, & Pulasario contrita optimam præbent pulticulam, quæ conducit omni cutis inflammationi & exanthemati, ad refrigerandum & exsiccandum. Radix sive sola, sive cum illa *Caju Baru* seu *Bonga Raja Puti*, in aqua contrita & propinata, febrium æstum exstinguit.

Prosp. Alp. l. c. dicit, ex floribus sui Sambac oleum in Ægypto componi *Oleum Sambacinum* dictum, sine dubio per florum macerationem in alio quodam oleo, quod ibi adhibetur contra quosvis tumores duros, Scirrhos matricis, & nodos in partibus genitalibus, hoc enim oleum virtutes habet emolliendi ac modice calefaciendi, uti & plures ejus usus & utilitates ibi laudat, quas omittimus, quum nobis ignotus sit ejus præparandi modus in Ægypto.

Ex iisdem quoque floribus Portugalli aquam destillant, uti & ex istis arboris tristis, quæ in India usurpatur loco aquæ Rosarum, quæ dulcis est, odorata, cor refocillans in Lypothymia & summis ardoribus. Diximus, flores tantum per sex octove horas in aqua esse macerandos, si enim diutius relinquantur, putrescunt, & aquam mucilaginosam & acidulam reddunt, sub vesperam vero recentia iterum capitula eidem aquæ infundi possunt. Flores, qui per diem aperti fuere, non adhibentur, quum ipsorum penetrantissimus odor per radios solares in auras avolaverit, quod plerumque in cunctis albis obtinet floribus.

Curam gerere oportet, ne hujus fruticis flagella per terram prorepant, quum talia flagella producent copiosa folia nullos vero flores, quos magna profert copia, quum omnes ejus rami ad quatuor vel quinque pedum altitudinem adtollantur & ducantur.

Mulieres Indicæ hosce macerant flores cum illis Sampaccæ, Canangæ, & Jasmini in recenti Calappi oleo, quod per tres dies Soli exponunt, omni autem die novos infundentes flores, talique modo oleum adquirunt odoratum, quo juvenes præsertim tam mares quam feminæ, capillos inungunt, quod inter ipsos summum habetur decus & ornamentum, sed a quo nostra natio abhorret ob fortem olei Calappi odorem, cujus loco melius eligitur oleum Cassambi, quod dein irroratur Benzoino & Agallocho. In ardenti febre radix ejus contrita cum succo Saccarbebo fronti inlinitur, ad æstum & dolorem tollendum.

In Celebe, ac præsertim in Macassara in cunctis sæpe fructibus dendrites quædam reperiuntur, ubi inter alia in hoc quoque frutice talis detecta fuit, quæ loco floris inventa fuit anno 1672 in horto quodam Germani ibi habitantis, quæque mihi biennium post transmissa fuit. Formam habebat capituli, seu instar veri floris *Bonga Manoör*, nondum aperti, eratque alba & dura instar Silicis, seu Alabastri, inventa autem fuit in tubo veri floris, atque petiolum habebat ex ligno & lapide sensim compositum, quique hanc invenerant, inprudentur in mensa deposuerant, Limonum succo conmaculata, qui subito ejus portionem consumserat, atque post sex annorum spatium ipsius albus color in cinereum ac mortuum fere degenerabat colorem.

Dendrites hæc *Manorites*, ac Malaice *Mestica Manôor* vocari potest, quales plures *Plinius libr.* 37. *cap.* 10. & 11. enumerat ex forma animalium & plantarum denominatas, in quibus forte crescunt, quales margaritariis hodiernis ignotæ sunt, ac fabulæ fuere habitæ, sed quæ magis magisque producuntur.

Veræ Jasmini species hisce in terris quoque obviæ sunt sub nomine *Bonga Gambir*, quæ alba species est, ac potissimum capillorum ornamento inservit mulieribus, inter quas quædam tam mirum habent judicium, ut florum odorem comparent cum fimo gallinaceo, atque hinc *Bonga Tay ayam* vocent.

Litoream quoque Jasmini speciem detexi, sed semel tantum in Saxoso *Caytetto* promontorio, quæ Hitoës ora est, illa autem mixtam gerebat formam Manoræ & Jasmini. Frutex erat per scopulos prorepens, folia gerens Camuneng seu Lingoæ, inferius nempe rotunda, & in obtusum desinentia apicem, paucis per-

Een papje gemaakt van de jonge bladeren en bloemen, diend om de jonge kinderen daar meede te bestryken, die brandig van lyf zyn om te verkoelen; dezelfde 2 met rys, Anys, en Pulasari, geven een papje, bequaam op alle verhitheid en vurigheid des huyds te stryken, die het verkoeld en opdroogd. De wortel, 't zy alleen, 't zy t'zamen, met die van Caju Baru *of* Bonga Raju Puti, *met water gewreven en gedronken, verslaat den brand in de koortze.*

Prosper Alpinus loco cit. *zegt, dat van zyn Sambax-bloemen in Ægypten een olie gemaakt wordt,* Oleum Sambacinum *genaamt, buyten twyffel door 't weeken van de bloemen in eenig ander oly, het welk aldaar gebruykt werd tegen allerley verhardinge, voornamentlyk van de lyfmoer en knopen in de Vrouwelyke deelen, want deeze oly heeft de kracbten om te weeken, en matelyk te verwarmen, gelyk hy nog meer nuttigheden aldaar bybrengt, die wy moeten overslaan, om dat ons onbekend is, hoe het zelve in Ægypten gemaakt werd.*

Uyt dezelfde bloemen distilleren de Portugezen een water, gelyk ook uyt die van Arbor tristis, *dewelke men in Indiën gebruykt voor Rooze-water, zeer verquikkende het hart in flaauwte of groote hitte. Wy hebben gezegt, dat men de bloemen maar 6 of 8 uuren in 't water moet weeken, want zoo ze langer daar in blyven, zoo verrottenze, en maken 't zelve goor, maar tegens den avond mag men versche knopen in dat zelfde water doen. Dewelke bloemen over dag geopend gestaan hebben, werden niet gebruykt, om dat haar meeste reuk door de Sonne-stralen uytgetrokken is, het welk gemeenlyk aan alle witte bloemen geschied.*

Men moet deze struyk met zyne ranken niet veel langs de grond laten kruypen, vermits zodanige ranken veele bladeren, maar geen bloemen dragen, gelyk hy anders doed, als men alle de takken 4 of 5 voeten hoog leyd.

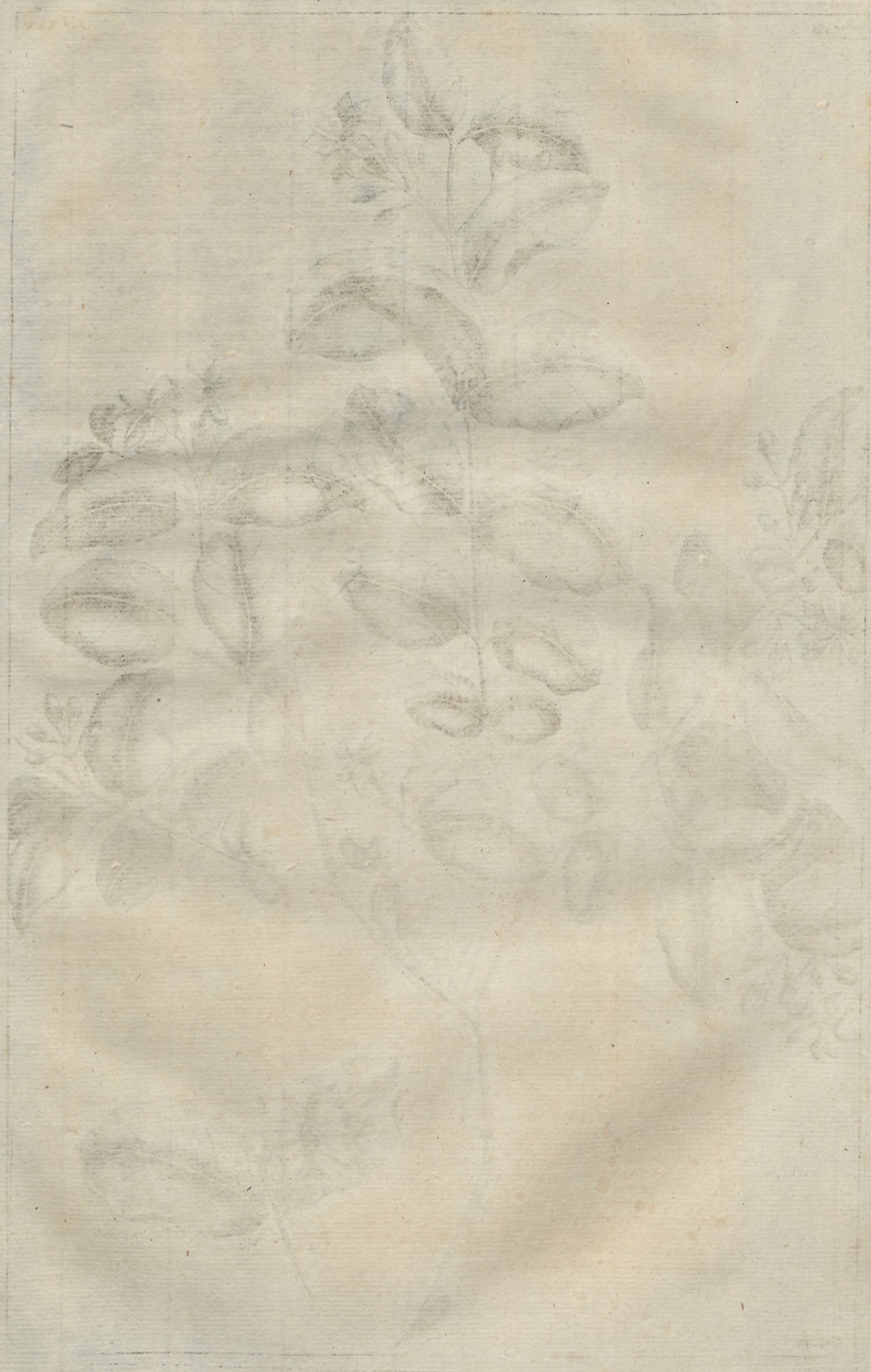
De Indische Vrouwen weeken deze bloemen met die van Sampacca, Cananga, en Jasmynen in versche Calappus-oly, die zy drie dagen in de Sonne stellen, doch dagelyks de bloemen vernieuwende, en zo hebben zy een oly na haar lands aart welriekende, waar mede 't jonge Volk, zoo Mannen als Vrouwen het haayr smeren, gevende onder haar luyden een groote bevalligheid, doch onze Natie is daar vies van, wegens den sterken reuk van den Calappus-olye, in wiens plaats men beter neemd de oly van Cussambi, die men daar na berookt met Benjoin en Agelhout. In de brandende koorts smeerd men de gewrevene wortel met het zap van Saccarbebe, op het voorhooft, om de pyn van den brand te verminderen.

Op Celebes, inzonderheid Macassar, vind men in allerley vruchten dikwils eenige steentjes, onder anderen ook zomtyds aan dezen struyk, diergelyke een in plaats van een bloem is gevonden Ao. 1672. in een thuyn van een Duytsman, aldaar woonachtig, die my 2 jaren daar na geworden is. Hy was gefatzoeneert als een knoop, of een regte Bonga Manôor, die nog niet geopend is, wit, en hard, als een Kegel-steen of Allabaster, hy hadde gestaan in de holle pyp van de regte bloem, aan een steel vast, die niet schielyk, maar allenxkens van hout en steen toeliep, die het vonden, leyden 't onvoorzichtig op de tafel, daar Limoen-zop gestort was, 't welk hem met der haast een hoekje afbeet, en 6 jaren daar na begon hy allengskens zyn witte coleur te verliezen, en doods of graauwachtig te werden.

Dezen steen mag men Manorites, *in 't Maleyts* Mestica Manôor *noemen, diergelyke* Plinius libr. 37. cap. 10 *en* 11. *veele verhaald, zoo hy zegt naa de gelykenisse van gedierte en planten genoemt, daar in ze misschien wassen, onze hedendaagze Juweliers meest onbekend, en voor fabulen gehouden, dog die allenxskens voor den dag komen.*

De regte Jasmynen zyn in deze Eylanden ook bekend onder den naam van Bonga Gambir, te weeten de witte, en werd meest tot vercierzel van 't hooft-haayr by de Vrouwens gebruykt, sommige zyn zoo wonderlyk van oordeel, dat ze den reuk derzelver vergelyken by hoenderdrek, en daarom Bonga tay ayam.

Ik hebbe ook een strandzoorte van Jasminum gevonden, doch maar eens op den klippige hoek van Caytetto, der kust van Hitoe, hebbende een gemengd fatzoen van Manoor en Jasmynen. Het was een struyk op de klippen kruypende, met bladeren als die van Camuneng of van Lingoo, te weten agter rond, en in een stompe spits toelopen-

Jasminum Sambac. W.

pertexta venulis, binos cum dimidio pollices longa, sesqui lata, læte virentia, ac bina semper sibi opposita, curtis insidentia petiolis. Flosculos gerit paucos simul in racemo vel corymbo, formam habentes illorum Jasmini, longos gerentes tubos sed angustiores, quique compositi sunt ex quinque, sex, & octo petalis, albis, in quorum medio longus erigitur tubus pistillum continens: Horum odor est instar Jasmini sed debilior. Fructus mihi ignoti sunt, ac forte nullos profert, uti & incolis parum notus est hic frutex, nec invenitur nisi in magnis & nudis rupibus, ad montium pedes sitis in terra.

Anno 1683 mense Augusto gravi & insolito imbre præter hujus fruticis naturam fructus inventus fuit illi domesticorum Jasminorum similis, unicum nempe modo granulum eo loci, quo flores locati fuere, magnitudinem habens Amboinensis rubri seminis Catjang, sed angustius & acutius, ac superne parum fissum, rostrum quasi gerens prominens instar rostri Anatis, anterius fuscum, posterius viride, ad tactum molle & aquosum, ita ut videretur aqua esse repletum, semen gerens parvum nondum maturum, intra diei vero spatium exsiccatum penitus erat in tenue granulum.

Anno 1688 sub finem pluviosorum mensium in sinu Sinensi Jasmini fructus iterum fuit observatus, qui granum referebat acutum uti in priore, sed intus semen continebat nigrum & splendens instar *Bliti* vel *Sajor Bajang*.

Quum hujus *Jasmini litorei* unicam modo observaverim plantam, alterum vero Jasminum litoreum seu *Gambir Laut*, magis notum infra ulterius descripsi.

Nomen supra memoratum *Madja Pu* a sene quodam Malabarico accepi, in *Hort.* autem *Malab. part. 6. Fig. 50.* Malabarice vocatur *Nalla Mulla.* Portugallice *Foela Magori.* Belgice *Moggari*, ubi & dicitur aut nunquam hunc fruticem, aut non nisi in summa senectute fructus proferre.

lopende, met weinige adertjes, 2½ duymen lang, 1½ breed, ligt-groen, en altyd 2 tegen malkander staande, op korte steeltjes. De bloempjes komen weinig by malkander, aan een dolle ofte tros, van gedaante als Jasmynen, met lange halzen, doch smalder, gemaakt van 5 a 6 en 8 blaadjes, wit, en in de midden met een hol pypje, daar in een stieletje staat. De reuk is als aan Jasmynen, doch slapper. De vruchten zyn onbekend, en 't draagd missschien gene, gelyk 't ook de Inlanders weinig bekend is, en niet te vinden dan op groote en bloote klippen, aan de voet van de bergen op 't land leggende.

Anno 1683. in Augustus, by de swaare en ongewoone regen-Mousson, is buyten gewoonte van die stok gevonden een vrucht aan de tamme Jasmynen gelyk, te weeten maar een korl, daar de bloeme gestaan hadde, in de groote van een Amboinsche roode Catjang, doch smalder en spitzer, aan 't voorste een weinig gespleeten, met een overhangende snuydt, als een Eende snavel, voren bruyn, en agter groen, gants vochtig en waterachtig in 't aantasten, dat ze scheen vol enkeld water te zyn, met kleen en fyn zaad daar in, 't welk niet ryp was, en binnen een etmaal droogt 't gants op tot een dunne korl.

Anno 1688. in 't uytgaan van de regen-Mousson, is in de Sineze straat de vrucht van Jasmyn weder gezien, zynde een spitze korl als te vooren, maar binnen wierd swart en blinkend zaad gevonden, als dat van Blitum *of* Sajor Bajang.

Dewyl ik nu van 't voornoemde Jasminum litoreum *maar eene plante gezien hebbe, zoo heb ik in 't vervolg dezes boeks een ander* Jasminium Littoreum, *of* Gambir Laut, *met die naam beter bekent beschreven.*

De bovenstaende naam Madja Pu, *heb ik van een ouden Malabaar geboort, doch in* Hort. Malab. part. *6.* Fig. 50. *wert het genaamt in 't Malabaars* Nalla mulla. *Portugeesch* Fœla Mogari. *In 't Duytsch* Moggari, *alwaar mede getuygt werdt, dat deeze Struyk of nooit, of alleen in hoogen ouderdom vruchten voortbrengt.*

Tabula Trigesima

Ramum exhibet fruticis, qui *flos Manoræ* Rumphio vocatur,

Ubi Litt. A. ramulum *flore pleno majore* onustum denotat.

De dertigste Plaat

Vertoont een Tak van een Struyk, welke de *Manora bloem* van *Rumphius* genaamt wert,

Alwaar Lett. A. een *takje* aanwyst met een *dubbelde grooter bloem.*

OBSERVATIO.

Hæ plantæ veræ Jasmini species hucusque habitæ sunt, tantummodo floribus differentes, sunt nempe hujus Jasmini species, quæ flores gerunt simplices majores ac minores, tum & plenos majores quoque & minores, dein & foliatura etiam variat, nunc scilicet obposita nunc alternata & etiam ternata: Estque Jasminum Indicum Mali Aurantiæ foliis, flore albo pleno minore *Breyn Prodr. 2. p. 59.* & Jasminum Limonii folio conjugato, flore odorato pleno vario *Thes. Zeyl. p. 128. Tab. 58. Fig. 2.* & Jasminum Arabicum folio Aurantii flos pleno *Mus. Zeyl. p. 32.* & Jasminum Arabicum foliis Limonii conjunctis, flore albo pleno odoratissimo *Boerh. Ind. H. L. B. p. 2. p. 217.* Syringa Arabica flore duplici *Park. Theat. p. 1467.* reliqua vide in *Thes. Zeyl.* &c.

Ex hisce plantis *Linnæus* singulare constituit genus, quod flores sint monopetali, faciesque externa penitus diversa, vocavitque *Nyctanthem* seu Noctis florem, quum sub vesperam flores sese aperiant, per noctem albi niteant, & Oriente Sole decidant: Estque Nyctantes caule volubili, foliis subovatis acutis *H. Cliffort. p. 5.*

AANMERKING.

Deze planten zyn tot hier toe voor waare zoorten van de Jasmynen gehouden, alleen door de bloemen onderscheiden, want daar zyn zoorten van deze Jasmynen, welke enkelde bloemen grooter en kleinder voortbrengen, als meede die dubbelde grooter en kleinder vertoonen, zoo verschillen zy ook in hun blaaden, welke, te weeten, dan tegens elkander over, dan verwisselt staan, en ook drie bladen byeen geven: en is de Indische Jasmyn met bladen van de Oranje-boom, met een kleinder witte bloem van *Breyne Prodr. 2. p. 59.* en de Jasmyn met het zamengevoegde Limoen-blad, met een dubbelde ruykende en verscheide bloem van de *Thes. Zeyl. p. 128. T. 58. Fig. 2.* en de Arabische Jasmyn met het blad van de Oranje-boom, en een dubbelde bloem in het *Mus. Zeyl. p. 32.* en Arabische Jasmyn met t' zamengevoegde bladen van de Limoen met een dubbelde zeer ruykende bloem van *Boerh.* Ind. H. L. B. p. 2. pag. 217. en Arabische Syringe met een dubbelde bloem van *Parkins. Theatr. p. 1467.* het overige ziet verders in de *Thes. Zeyl.* op de aangehaalde *plaats.*

Uyt deze planten heeft *Linnæus* een byzonder geslagt gemaakt, om dat de bloemen eenbladig zyn, en de uytwendige gedaante geheel verschillende, en heeft het zelve *Nyctanthes*, dat is nagt-bloem genaamt, om dat de bloemen zig tegens den avond openen, de gansche nagt schoon wit blinken, en met het opgaan van de Son weder afvallen, en is de Nyctantes met een omslingerende steel, en rondagtige puntige bladeren in de *Hortus Cliffort. pag. 5.*

CAPUT TRIGESIMUM.

Flos Coeruleus. Bonga Biru.

BOnga *Biru* funis est, eandem habens crassitiem, quam præcedens *Bonga Manoor*, sed longiora emittit flagella, quibus mediocres adscendit arbores, quæque ramis sese adeo firmiter inplantant, ut in corticibus ipsarum sulcos relinquant. Mox autem ab ortu hic funis sese in plures dividit ramos, atque hi iterum in tenues ac virides rachides, quibus quatuor vel sex insident folia, directe sibi obposita, inpari uno extremo.

Folia hæc optime conveniunt cum illis Lathyridis Japanensis, vel cum illis Corallariæ parvifoliæ, pollicis articulum longa, unumque lata, superne rotunda, flaccida, viridia, ac parum rugosa, seu pilosa, inferne glauca.

Rachides, quibus insident, digitum longæ sunt, satisque ample distant, nihilominus tamen hic frutex frondem gerit densam. Ex alis foliosarum rachidum alter provenit petiolus, in summo incurvum gerens geniculum, atque ex hoc flos excrescit solitarius, campanæ formam habens, sed inæquales in oras sese explicans, ab una enim parte deorsum dependet, & quasi apertus est, ubi & interne bina alia minora conspiciuntur petala, quæ complicata sunt, ac simul album obtegunt capitulum, sub qua alba quædam latitant staminula; Ipsius color est intense cœruleus instar Indigo, ad oras violaceus, floris vero fundus pallide flavescit, ac parumper striatus est, uti in *Viola tricolore.* Tubus autem floris viridi insidet ac barbato calici, atque hic inter bina alia barbata foliola.

Fructus sunt siliquæ tenues & angustæ, ultra digitum longæ, ac vix dimidium latæ, in quibus decem vel duodecim locantur tenuia ossicula nigricantia, incurvisque lineolis notata, paulo minora fabis Sinensibus, ac tenuiora & glabriora. Hujus plantæ sapor dulcis est uti in Trifoliis.

Flores per totum annum in hoc observantur frutice, qui magnum hortis præbent ornamentum, non autem aliis adponendus est arbusculis, quum ipsarum ramulis nimium sese inplicet, ipsosque tandem suffocet, sed in separato horti angulo deponendus est, vel supra asserculos ducendus.

Nomen. Latine *Flos Cæruleus.* Malaice *Bonga Biru*, alia quoque adpropriata gerit nomina sed minis incondita, uti Malaice *Bonga Calente.* Ternatice *Saja Cotele*, & *Bokyma Cotele*, h. e. *Flos Clitoridis* seu *Clitoris Principissæ*, atque hinc Portugallis dicitur *Fula Criqua.* Malaienses enim *Calente* vocant, & Ternarenses *Cotele* eam partem in concha feminea, quæ apud Muhammedanos circumcisioni feminarum dicata est, nempe Nymphas utrasque, & Clitoridem, quamvis eo nomine etiam indigitent caruncul as in hiante concha conspicuas, quas hic flos magis refert. Quidam porro Malaienses hunc quoque vocant *Bonga Tallan*, & *Bonga Nassi*, quum coctam Oryzam hoc flore tingant, atque hinc Portugallice vocatur *Fula arróz.*

Locus. Non copiose crescit in Amboina, sed frequentior est in Java, inque hortis colitur, atque supra pergulas ducitur, ob ejus umbram, licet quoque hunc observaverim in Hitoea sponte crescentem inter gramina in duro argilloso ac saxoso Solo.

Usus. Hirci & oves amant hæcce depascere folia, sunt enim dulcia, ac sicca, & temperatæ qualitatis uti Trifolii folia. Flores cum Calappi lympha coqui possunt ac edi, olus enim præbent molle ac tenerum. Hi autem potissimum adhibentur ad coctam Oryzam cæruleo tingendam colore, in Indorum enim conviviis elegantia censetur, quum cocta Oryza tribus quatuorve variis coloribus distincta mensis inponatur. Iidem hi flores aceto & aquæ infusi, vel cum his contriti tincturam exhibent, qua alba lintea cæruleo inprægnantur colore, sed qui non admodum durabilis est vel persistit.

Licet hujus plantæ flores campanam referant cœruleam, maxime tamen differunt a Campana cœrulea in Europæorum herbariis præsertim a *Dodonæo libr.* 3. *cap.* 7. descripta, uti & a *Granumbile*, seu *Bel*, & *Grano Indico*

XXX. HOOFDSTUK.

De blaauwe Clitoris-bloem.

BOnga Biru *is een touw van dezelfde dikte als de voorgaande* Bonga Manoor, *doch langer van ranken, met dewelke het middelbaare boomen oploopt, en om derzelver takken zoo vast slingerd, dat het ook kepen in de schors maakt. Strax van zyn oorspronk verdeeld het zich in veele takken, en dezelve wederom in dunne en groene ryskens, daar aan* 4 *of* 6 *bladeren staan, regt tegen malkander, met een voor uyt alleen.*

De bladeren gelyken best die van de Japanse Aardakers, of van den boom Corallaria parvifolia, *een lid van een duym lang, en een breed, voren rond, slap, boven gras-groen, en wat ruyg-haayrig, onder blaauwgroen.*

De ribbekens of ryskens, daar aan zy staan, zyn een vinger lang, en die staan wat wyd van malkander, niet te min is de geheele struyk digt van loof. Uyt den schoot der blad-dragende steelen komt een ander steeltje voort, op zyn top een krom knietje hebbende; daar aan wast een enkelde bloem, in gedaante van een klok, doch ongelyk van randen, want aan de eene zyde is zy neergelaten en als geopend, alwaar men van binnen 2 *andere blaadjes ziet, die t'zamen gebogen staan, en bedekken een wit heuvelken, waar onder eenige witte draadjes schuylen. De coleur is hoog-blaauw, gelyk Indigo, aan de kanten ook violet, maar de grond van de bloem is licht-geel, en wat gestreept, gelyk aan de* Viola tricolor. *De hals van dit kloxken staat in een groen gehaard kelkje, en 't zelve tusschen* 2 *andere en gehaarde blaadjes.*

De vruchten zyn dunne en smalle houwen, ruym een vinger lang, en schaars een halve breed, daar in 10 *a* 12 *dunne boontjes leggen, swartachtig, met enige kromme linien geteykend, wat kleender dan Sineeze boontjes, dunner en gladder. De smaak in de plante is zoet, gelyk in de klaveren.*

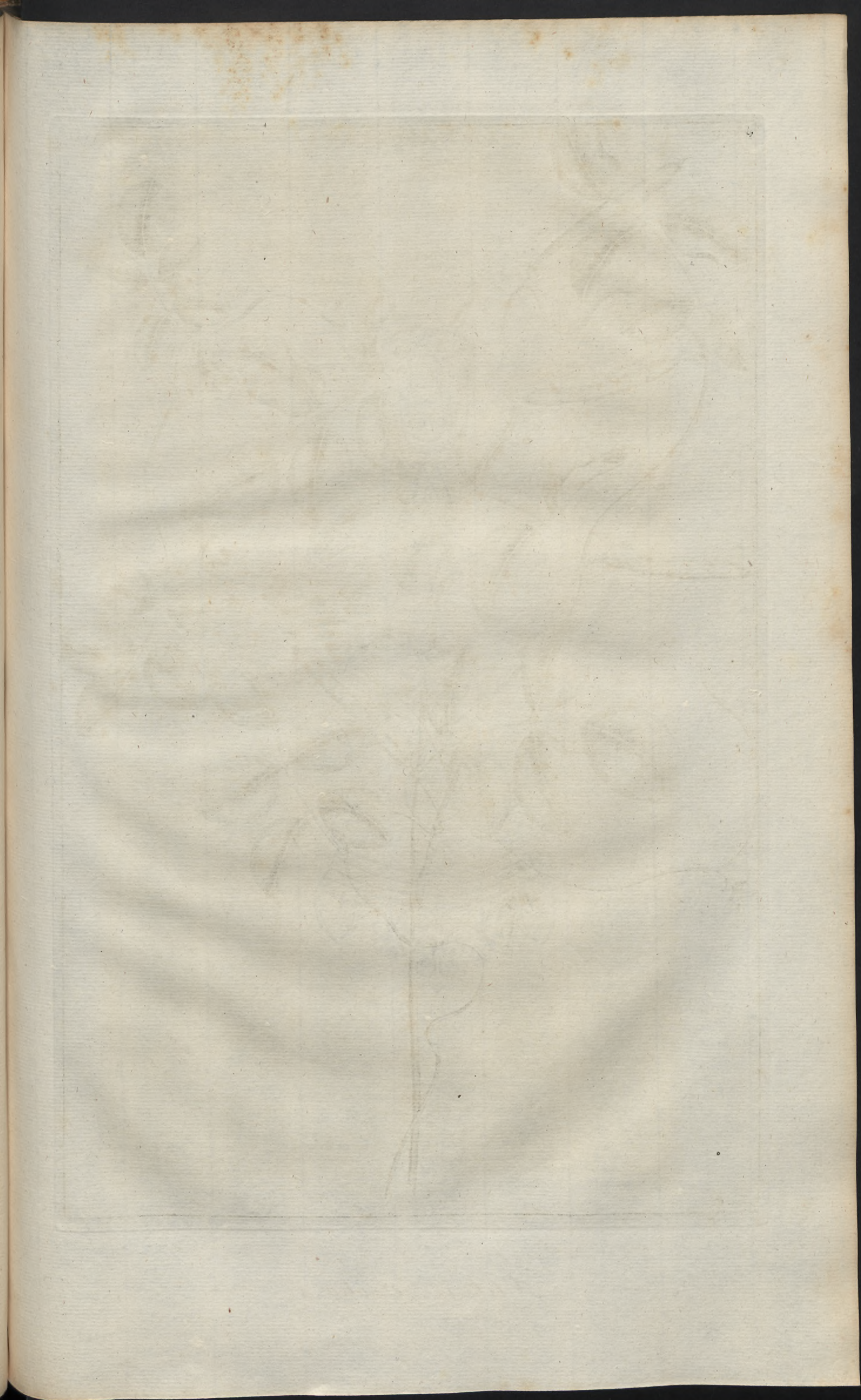
De bloemen vind men 't geheele Jaar door aan den stok, gevende een grooten cieraat aan de thuynen, doch men moet het niet by andere boompjes zetten, om dat het deszelfs takken te zeer omslingerd en eyndelyk verwurgt, maar hem een byzondere hoek in den thuyn laten, of op latten leyden.

Naam. *In 't Latyn* Flos Cœruleus. *Maleyts* Bonga Biru, *doch hy heeft eygentlyk nog andere namen, die wat ongeschikt zyn: als in 't Maleyts* Bonga Calente, *Ternataans* Saja Cotele, *en* Bokyma Cotele, *dat is* flos Clitoridis *of* Clitoris Principissæ, *en daarom by de Portugezen* Fula Criqua. *Want de Maleyers noemen* Calente, *en de Ternatanen* Cotele, *dat deel van de Vrouwelyke schulp, het welk by de Muhammedanen in de Vrouwen besneden wert, te weeten byde de Nymphen en de Kittelaar, schoon door dit woord ook betekent werden de kreuken zig vertoonende in de geopende schulp, welke deeze bloem meer verbeeldt. Sommige Maleyers noemenze* Bonga Tallan, *en* Bonga Nassi, *om dat men de gekookte rys daar meede verwd, en zoo in 't Portugeesch* Fula arróz.

Plaats. *Het wast niet veel in Amboina, maar meer op Java, men voed het in de thuynen en op luyfels, die men wegens schaduwe maakt, hoewel ik het op Hitoe in de velden ook gezien hebbe van zelfs wassen, onder het gras, op een harde kleyachtige grond, met stenen gemengd.*

Gebruyk. *De Bokken en Schapen eeten deze bladeren geerne, want zy zyn zoet, hoewel droog getemperd, in hoedanigheid gelyk klaveren. De bloemen kan men met Calappus melk koken en eeten, doch zy geven een week en mals zoet moes. De bloemen werden meest gebruykt om de gekookte rys blaauw te verwen, want by de Indianen op hare maaltyden werd het voor een fraayigheid gehouden den gekookte rys van* 3 *of* 4 *coleuren op te zetten. Dezelfde bloemen met azyn en water gewreven, geven een tinctuur, om het witte linnen blaauw te verwen, doch ze is niet bestendig.*

Hoewel de bloem van dit gewas mede een blaauw kelxken gelykt, zoo verschild ze nochtans merkelyk van de Campana Cœrulea, *in de Europische Kruydboeken, met namen by* Dodonæus libr. 3. cap. 7. *beschreven, als*

Clitoria Ternatea. L.

Indico ab *Avicenna* & *Serapione* depicto, quod juxta ipsorum relatum virtutem habet calidam ac purgantem, quæ in cærulea hac Campana per totam fere Indiam nota non obſervatur.

Gallinæ hæc quoque folia quam maxime expetunt, ſæpe enim hisce involant fruticibus, ubi folia depaſcuntur, ac pullis ſuis objiciunt, cuncta tamen hæcce animalia frondem hanc ſpernunt, quum hanc reperiant inter abrupta & projecta flagella. Anno 1690 e Java in Amboinam delatus eſt hujus ſpeciei flos plenus, qui citiſſime marceſcit, quum decerpatur, atque ad candelam ex purpureo rubet colore.

Schanga Cuspi Malabarorum, *Gocarni* Bracmanis, *Fabas d'Brhammane* Portugallis, *Smalt-kruyt* Belgis, in *Hort. Malab. part.* 8. *Fig.* 38. deſcriptum, ſupra memoratus eſt *Flos Cæruleus*, præſertim ſecunda ejus ſeu cœrulea ſpecies in textu deſcripta, ac *Breynio Cent.* 1. *cap.* 31. dicta *Flos Clitorius* Ternatenſium. Ternatice *Bokyni Coteli*.

als mede van het Granumbile *of* Bel, *en* Granum Indicum *by* Avicenna *en* Serapio *afgemaald, welke na haar ſchryven, een heete en purgerende kragt zal hebben, waar van in onze blaauwe klokken niets beſpeurd werd, hoewel zy meeſt door geheel Indien bekend is.*

De Hoenderen zyn ook gretig op deze bladeren, en men ziet de Klok-Hennen op den ſtok vliegen, de bladeren afplukken, en hare Kuykens voorwerpen. Egter ziet men alle de voornoemde dieren dit loof verachten, als zy 't onder afgebrokene en weggeworpene ranken vinden. In 't Jaar 1690 is van Java in Amboina gebragt een dubbelde of gevulde zoorte hier van, dewelke zeer ligt verſlenſt, als men ze afbreekt, en by de kaars ſchynen zy purper-rood.

Schanga Cuspi *by de Malabaren, Bramineeſ* Gocarni, *Portugeeſch* Fabas d'Brhammane. *In 't Duitſch* Smaltkruyt, in Hort. Malab. part. 8. fig. 38. *beſchreven, is het bovenſtaande* Flos Cœruleus, *inzonderheid de tweede of blaauwe zoorte in de text beſchreven, by* Breynius Cent. 1. cap. 31. *genaamt* Flos Clitorius Ternatenſium. *In 't Ternataans* Bokyni Coteli.

Tabula Trigeſima Prima

Ramum exhibet fruticis, qui *Flos Cæruleus* & *Clitoridis* vocatur.

OBSERVATIO.

Hic eſt *Flos Clitorius* flore cœruleo. *Theſ. Zeyl. p.* 100. & Flos Clitorius *Breyn. Cent. pag.* 76. Phaſeolus Indicus Glycyrrhizæ foliis, flore amplo cœruleo. *H. Amſt. Tom.* 1. *pag.* 47. & Phaſeolus Indicus purgans, ſeu Galega Phaſeoloides Zeylanica flore cœruleo *Muſ. Zeyl. pag.* 10 & 31. Phaſeolus Indicus Glycyrrhizæ foliis, flore cœruleo amplo, ſive *flos Clitorides Breyn. Prodr.* 1. *pag.* 43. & Clitoria foliis pinnatis *H. Cliff. p.* 360. & *Royen. Fl. Leid. Pr. p.* 369. reliqua vide in *Theſ. Zeyl. l. c.*

De een- en dertigſte Plaat

Vertoont een Tak van een Struyk, welke de *blaauwe* ofte de *Clitoris bloem* genaamt wert.

AANMERKING.

Dit is de *Flos Clitorius* met een blaauwe bloem van de *Theſ. Zeyl. p.* 100. en de *Flos Clitorius* van *Breyne Cent. p.* 76. Indiſche Phaſeolus met het blad van het zoet-hout, en een breede blaauwe bloem van de *Hort. Amſt. Part.* 1. *p.* 47. en Indiſche purgeerende Phaſeolus, ofte Galega na boonen gelykende van Zeylan. met een blaauwe bloem in het *Muſ. Zeyl. p.* 10 en 31. en Indiſche Phaſeolus met bladen van het zoet-hout, met een breede blaauwe bloem, ofte de *Flos Clitorides* van *Breyne Prodr.* 1. *p.* 43. en Clitoria met gevleugelde bladen in de *Hort. Cliff. p.* 360. en in van *Royens Fl. Leid. Pr. p.* 369. het overige ziet in de *Theſ. Zeyl.* op de aangehaalde plaats.

CAPUT TRIGESIM. PRIMUM.

Abrus frutex. Zaga.

Zaga ſubfrutex quoque eſt volubilis ac prorepens, cujus funis craſſior ac lentior eſt binis præcedentibus, non tamen ita lignoſus, ejus enim ſubſtantia magis juncea eſt, ac proin difficilius frangitur, intusque parvam gerit cavitatem.

Funis hic non rotundus eſt ſed planus, acſi bini concreti eſſent, ex cinereo & ruffo variegatus. Ejus truncus ſeu ſtipes mox ſeſe ſupra radicem in pauca ſed longa & flexilia dividit flagella, atque hæc iterum ſeſe in alia minora, quæ cuncta proximis ſeſe firmiter involvunt arboribus vel ſtipitibus, ſique hos adtingere nequeant, ſibi invicem ſeſe inplicant, mirамque formant intricationem, atque hæc ubique ad latera novos tenues ac plerumque transverſales emittunt petiolos, qui retroflexi ſunt, ſimplices, & irregulares, hisce foliola inſident bina ſibi obpoſita per duodecim, tredecim, ac quatuordecim paria.

Foliola hæc cum illis Tamarindi conveniunt, ſed ſunt tenuiora, glabriora, & pallide virentia h. e. flaveſcentia, quæ tam lætum præbent adſpectum, quam in ulla alia quavis planta, vetuſta vero penitus ſunt viridia, ac fere paralelogramma formant, h. e. figuram longam & quadragonam, articulum longa, ac vix ſemi digitum lata.

Miram habent proprietatem Soliſequam, Solis curſum adeo præciſe obſervantia, ut in nulla alia tam perfectam obſervaverim planta, licet *Tamarindus* & *Criſta Pavonis* ſimilem quoque ſed non ita regularem habeant naturam, matutino enim tempore, quum Sol oritur, ſeſe explicant, totusque frutex laete viridi & tenera ornatus eſt coma, meridiano tempore ſurſum ſeſe claudunt, quædam magis, quædam minus, prout Soli magis exponuntur, mox dein ſeſe iterum explicant usque ad Solis occaſum, quum ſeſe firmiter deorſum contrahunt ac claudunt ſub rachide, ita ut ſupe-

XXXI. HOOFDSTUK.

De Abrus-Struyk.

Zaga *is mede een dunne kruypende heeſter, dikker en taayer van touw dan de 2 voorgaande, doch min houtachtig, want zyne ſubſtantie is meer biesachtig, en daarom qualyk te breeken, binnen met een kleene holligheid.*

Dit touw is niet rond, maar plat, en als van tweën aan malkander gegroeyd, uyt den graauwen en roſſen gemengd. De ſtam verdeeld zig ſtrax boven de wortel in weinige, doch lange buygzame ranken, en dezelve weder in andere, hun alle om de naaſte boomen ofte ſtaken zeer vaſt ſlingerende, en zoo zy dezelve niet aantreffen, vlegten zy haar om malkander zelfs, makende een wonderlyke verwerringe, overal ter zyde uytſchietende andere dunne ſteeltjes meeſt overdwers, veele ook agterwaarts gebogen, die enkeld, en zonder ordre zyn, daar aan de blaadjes ſtaan, in 2 ryen over malkander, met 12. 13 *en* 14 *paren.*

Deze blaadjes gelyken die van de Tamarinde, doch zyn dunner, gladder, en ligt gras groen, dat is geel-groen, zoo blyde van aanzien, als men aan eenig gewas vinden mag, doch de oude worden regt-groen, ſchier als een Paralelogram van gedaante, dat is lang vierkantig van figuure, een lid lang, en ſchaars een halve vinger breed.

Zy hebben een wonderlyke Sonnen-volgende eygenſchap, den loop der Sonne zoo precies waarnemende, als ik aan geen andere plante zoo volkomen gezien hebbe, hoewel den Tamaryn *en* Criſta Pavonis *dezelve aard merkelyk mede hebben, want des ogtends, als de Sonne opgaat, breyden zy haar uyt, en de geheele ſtok pronkt met zyn jeugdig groen; des middags ſluyten zy haar toe na boven, zommige min, zommige meer, naar dat zy in de Sonne ſtaan; ſtrax daar na breyden zy haar weder uyt tot na Sonnen ondergank, dan ſluyten ze haar vaſt toe beneden de ſteel, zodanig dat als dan de bovenſte zyde, 't welk anders de binnenſte is,* buy-

ſuperior ipſorum pars, quæ interna proprie eſt, externa ſit, contrario modo quam in *Criſta Pavonis*, quæ internam ſemper foliorum partem abſcondit, hæc omnia in teneris obtinent foliis, Solique bene expoſitis, vetuſta enim nec Soli obpoſita non tam præciſe hunc obſervant ordinem: Folia maſticata primo ſaporem præbent amaricantem, mox autem dulceſcentem, ac dein proxime ad *Glycyrrhizam* accedentem.

Flores peculiari ac craſſo ex petiolo ſeu racemo excreſcunt, qui in ſuprema parte inſtar hami aduncus eſt, plurimaque gerit coadunata & acuta capitula, quæ in elegantes ſeſe explicant flores, illis Lentis ſimiles, pallide cœruleos, ac parum purpuraſcentes. Plurima horum florum pars decidit, qui veſtigia quædam verrucoſa relinquunt. Perſiſtentes breves proferunt craſſasque ſiliquas, vix minimum digitum longas & craſſas, retroflexas quoque, & inſtar hami aduncas, quumque maturæ ſint gilvi coloris, & ad unam dehiſcunt partem, ubi oſſicula exhibent rubra, eleganti & vivaci rubedine ſplendentia. Oſſicula hæc magnitudinem habent Viciarum, ſeu paulo majora ſunt, ex rotundo acuminata inſtar ovulorum, in acuto apice hilo nigro notata, & excavata, ubi venula locatur, per quam ſiliquæ junguntur, reliqua oſſiculorum pars eleganter rubet ac ſplendet inſtar politorum Coralliorum, glabra eſt, & lapidea. Quum hæc oſſicula nimis cito decerpantur, vel recenter decerpta in obcluſo deponantur loco, ſenſim penitus nigreſcunt, vel ex fuſco colore ſordent.

Hujus radix longiſſima eſt ac tenuis, longe ſub terra prorepens, non autem tam dulcem gerit ſaporem quam folia.

Notandum porro eſt, ſupra memoratam Soliſequam proprietatem turbari, quum tempus ſit pluvioſum, quod plerumque obtinet in omnibus talibus plantis, quæ pinnata gerunt folia; idem quoque obtinet, uti dictum fuit, quum nimis ſub aliarum arborum umbra locentur, vel talibus inponantur ramis, qui a Solis radiis non tanguntur.

Nomen. Latine *Abrus frutex*, & ſimpliciter *Abrus*, ſive *Abrus Alpini*, ad diſtinctionem arboris *Abrus* dictæ, quæ *Corallaria* eſt ſupra *libro quinto* deſcripta. A *Cluſio* vocatur *Vicia Africana*, aliis dicitur *Phaſeolus de Jemen*, id eſt *Arabiæ felicis*. Malaice *Zaga*, ejusque oſſicula *Bidji Zaga*. Aliis *Condori* ſeu *Condorin* parvum, veri enim Condori ſunt ſemina *Corallariæ parvifoliæ*. Belgice *Coraal-kruyd*. Ternatice *Ide Ide Malacco*, h. e. *oculi Sturnorum* a forma oſſiculorum. Amboinice *Aylaru Pidjar*, h. e. granula obturationi inſervientia ad diſtinctionem *Aylaru Pohon*, quod eſt ſupra memorata Corallaria. In Hitœa *Aylalun*, Banda *Caju Lale*. Sina *Tsjontsjo* ſeu *Tsjontsjii*, ſeu uti Germani ſcribunt ac legunt *Zongzi*, h. e. *pupilla oculi*, licet Sinenſium granula paulo ſint minora.

Abrus Græca eſt vox, qua ſignificatur *Mollis*, tener, quum ejus folia ſint tenerrima; *Zaga* origine Arabicum eſt, *Zaga* enim denotat artem Aurifabrorum exercuit, unde *Mello Zagati* ſal aurificum h. e. Borax, grana enim hæc Aurifabris in uſu ſunt, uti infra dicetur.

Locus. In cunctis fere obcurrit aquoſæ Indiæ inſulis, ſatisque copioſe in Amboina, ubique tamen quantum videtur, per homines plantatus, ac dein ſive per aves ſive per alium caſum inter alios frutices per oſſicula propagatus. In aliis quoque Indiæ Orientalis regionibus notus eſt usque in Sinam auſtralem. *Proſp. Alpinus* hunc in Ægypto obſervavit ac deſcripſit. In noſtras terras primum deductus eſt ex Guinea. *Honorius Bellus* in Candia illum invenit, ſed ibi primum adlatus eſt ex Africa. In Braſiliæ campis nunc quoque copioſe reperitur. Oportet autem, ut ſolum, in quo creſcit, ſit durum, argilloſum, ac lapillis mixtum, in molli enim arena hæc oſſicula diu decumbunt, antequam progerminant.

Apud *Cluſium libr. 4. exotic. cap. 15.* legitur, quemnam inpenderit laborem, ut oſſicula hæc ex Africa ipſi adlata progerminarent, atque quo modo comperit, horum quædam poſt trium annorum decurſum incorrupta penitus in terra decubuiſſe. Obſervavi quoque poſt annum a ſationis tempore in terra argilloſa ſterilique modo progerminaſſe, in argilla autem nigra pingui & ſaxoſa multo præcocius excreſcebant.

Uſus.

buyten komt, contrarie met de Criſta Pavonis, *dewelke altyd de binnenſte zyde verbergt, dit alles is te verſtaan aan de jonge bladeren, en die wel ter Sonne ſtaan: want de oude, en die niet veel Sonne uytſtaan, onderhouden die order zoo precies niet. De ſmaak van de geknouwde ſchynt in 't eerſte wat bitterachtig, maar werd ſtrax zoet, en ten laatſten zeer eygentlyk het zoethout verbeeldende.*

Het bloeyzel komt voort aan een bezondere dikke ſteel of tros, aan zyn opperſte eynde krom, als een haak, digt bezet met ſpitze knopen, waar uyt worden ſchoone bloemen, het Linze-bloeyzel gelyk, ligt-blaauw, een weinig na het peerze trekkende. De meeſte van deeze bloempjes vallen af, nalatende eenige wratten aan den ſteel. De andere brengen korte dikke houwen voort, ſchaars een pink lang, en dik, ook agterwaards gebogen met een krom haakje voor aan, als zy ryp zyn, muys-graauw, berſten aan de eene kant open, en vertonen hare roode korls of zaden, met een levendige roodigheid blinkende. Deze korls zyn in de groote van Vitzen, of wat grooter, uyt den ronden wat toegeſpitſt als een Eytje, aan het ſpitze eynd een ſwart plekje hebbende, en in het zelve een kuyltje, daar in een adertje ſtaat, met het welk zy aan de ſchalen hangen, de reſt van de korls is ſchoon blinkend-rood, als gepolyſte Coralen, even, en ſteen-hard. Als men deeze korls te vroeg afbreekt, of de verſch afgebrokene in een bedompte plaats verwaard, zoo werden ze met 'er tyd geheel ſwart, of leelyk bruyn.

De wortel is zeer lang, en dun, verre onder de aarde kruypende, zoo zoet niet als de bladeren.

Het ſtaat te merken, dat de bovenſtaande Sonne-eygenſchap geturbeerd werd, als het regen-achtig weer is, gelyk gemeenlyk gebeurd in alle zodanige planten, die gepaarde blaadjes hebben. Het zelve geſchied ook, als gezegt, als zy te veel onder de ſchaduwe van andere boomen ſtaan, of aan zodanige takken, die van de Son niet geraakt en worden.

Naam. *In 't Latyn* Abrus frutex, *en alleen* Abrus, *ofte* Abrus Alpini, *tot onderſcheyd van een* Abrus Arbor, *het welk is de Corallaria, boven in 't 5de Boek beſchreven.* Cluſius *noemd ze* Vicia Africana, *andere* Phaſeolus de Jemen, *dat is* Arabiæ felicis. *Maleyts* Zaga, *en de korls daar van* Bidji Zaga. *By andere* Condori *of* Condorin, *het kleene, want de regte* Condorins *zyn zaden van de* Corallaria parvifolia. *In 't Duitſch* Coraal-kruyd. *Ternataans* Ide Ide Malacco, *dat is* Spreeuwen ogen, *van de gedaante des korls. Amboinſch* Aylaru Pidjar, *dat is* Soldeer korls, *tot onderſcheyd van de* Aylaru Pohon, *het welk is de voorſz.* Corallaria. *Op Hitoe* Aylalun. *Bandanees* Caju Lale. *Sinees* Tsjontsjo *of* Tsjontsjii, *of gelyk de Hoogduytſche ſchryven en lezen* Zongzi, *dat is* Pupilla oculi, *hoewel de Sineeze korls wat kleender zyn.*

Abrus *is een grieks woort, het geen betekent zagt, teer, om dat deszelfs bladen zeer teer zyn.* Zaga *is van Arabiſche afkomſt, waar van* Mello Zagati, *dat is zout van de Silverſmits, ofte de Borax; de korrels hier van zyn by de Goudſmids in gebruyk, zoo als beneden gezegt zal werden.*

Plaats. *Men vind het ſchier in alle de Eylanden van water-Indien, redelyk veel in Amboina, doch overal eerſtelyk, zoo men bemerken kan, door menſchen geplant, en daar na door 't gevogelte, of ander toeval, in de naaſte ruygte gebragt, met de korls. In andere ryken van Ooſt-Indien is het ook bekend, tot in zuyder-Sina toe.* Prosper Alpinus *heeft 't in Ægypten beſchreven. In onze Landen is het eerſt gebragt uyt Guinea.* Honorius Bellus *heeft het in Candia gevonden, doch is aldaar eerſt gebragt uyt Africa. In de Velden van Braſil vind men 't ook nu overvloedig. De grond, daar het waſt, moet kleyachtig, hard, en met kleene ſteenen gemengd zyn, maar in 't mulle zand blyven de korls lang leggen, eer ze opkomen.*

By Cluſius libr. 4. Exotic. cap. 15. *kunt gy lezen, wat moeyte hy gedaan heeft, om deze korls, hem uyt Africa toegebragt, te doen opkomen, en hoe hy bevonden heeft, dat 'er zommige na drie jaren noch onbedorven in de aarde lagen. Ik hebbe ervaren, dat zy een jaar na het zaayen eerſt opquamen, in een magere kleygrond, maar in een ſwarte en vette kley, daar ſteenen onderliepen, quamen zy veel vroeger op.*

Gebruyk.

Usus. Hic frutex subtilibus ex partibus constat, dulcis est, ac simul parum detergens, ejus vero officula flatulenta sunt, & ventriculum gravantia; foliola vero ejus hisce in terris loco Glycyrrhizæ adhibentur ad binos faucium morbos, ad raucedinem nempe, ac tonsillarum tumores, unde & Malayensibus tanquam specifica gutturis planta censetur. Foliola hæc cum Siri Pinanga masticantur, vel fervidæ infunduntur aquæ, ac loco potus Theæ bibuntur, ipsorum autem dulcedo multo magis nauseosa est quam Glycyrrhizæ, observavique, si per aliquot continuos dies usurpentur, in lingua amaritiem producere, ita ut videantur in stomacho bilem generare, ad primum enim gustum subtilis persentitur amarities.

Zaga ab hisce incolis ad cibum non adhibetur, uti contra *Prosp. Alpinus cap.* 21. de *plantis Ægyptiis* testatur, Ægyptios hujus Zagæ officula coquere, & instar Lentum edere, *Piso* autem testatur apud *Bontium cap.* 43 Phaseolum Indicum rubrum in Brasilia, ubi copiose crescit, neque ab incolis neque a peregrinis ad cibum adhiberi, ubi addit, officula hæc noxium ac flatulentum præbent nutrimentum. Granula hæc macerata intumescere ac flatulenta esse, edoceri potest ab aurifabris, quum hæc cum pauxillo aquæ conterant, tum unum granulum in satis extensam glebam seu pulticulam sese dissolvit, quæ viscosa est ac tumida, cum hac conmiscent contritum vel contusum oblinimentum, quod ex minerali quodam conficitur, vel Boraci etiam admiscetur, atque hoc obliniunt aureorum operum extremitates, quas tali modo consolidant.

Inscii non adcurate adtendentes, quid isti admisceatur pulticulæ, putant hæc officula sola ad consolidationem adhiberi, quod erroneum est, hæc enim pulticula tantum adhibetur ad minerale oblinimentum conmiscendum, ac melius adglutinandum. Defectu verorum Condoriorum, quæ semina sunt Corallariæ parvifoliæ, atque in paucis crescunt regionibus, hæc Zagæ officula in usum vocari possunt, quæ hinc quoque Condoria parva vocantur, non autem adeo æquale habent pondus quam Condoria genuina, quorum decem unicum Maas constituunt, ac decem Maas unum Tayl seu decem cirtiter Drachmas Hollandicas continent, contra viginti quatuor, sique majora sunt, viginti & unum Zagæ officula unum Maas ponderant, quod pondus circiter est nummi aurei Hollandici ducaat dicti.

Contra aphthas radix Liqueritiæ cum Zagæ foliis aquæ incoquenda est pro gargarismate.

Ante sexaginta vel septuaginta annos hæc officula apud Europæos magno erant in pretio ob elegantem ipsorum colorem ac duritiem, quum primum nempe ex Guinea in Hollandiam adlata essent, matronæ enim tum solebant hæc terebrata amentis adligare, vel sola vel cum margaritis interpositis, quæ amenta vel manibus vel collo adpendebant instar Coralliorum.

Hanc Zagam unam eandemque esse plantam cum *Abro Alpini* facile patet ex ejus descriptione *loc. cit.* quæ omnino cum nostra convenit, si modo hoc non aliquem obfendat, quod *Abrum* suum arborem vocet, sed cunctos frutices suo more arbores nominat.

Si Zagam cum Europæa quadam planta comparare velimus, optime convenit cum *Orobo Pannonico secundo* a *Carol. Clus. libr. 6. rarior. plant. cap.* 44. descripto.

Car. Rochefort. Hist. Antil. cap. 9. *art.* 4. hujus fruticis mentionem facit, vocatque illum *Corallium lignum*, quod crescit in Antillis, seu Caribæis insulis.

Alii Sinenses hanc Zagam lingua sua vocant *Tsjendikithoe*, h. e. aliquid, quod sese extendit. Tota ejus substantia cum aceto & Sale contrita tumores curat post aures inlinita.

Abrus frutex describitur in *Hort. Malab. part.* 8. *Fig.* 39. sub nomine *Konni*. Portugallice *Fruita Contsji*. Belgice *ronde weeg-boom*, atque hujus generis tres alias species Adnotator conmemoravit ex Surinama adlatas sub nomine in India Occidentali usitato *Anacok*.

Gebruyk. *Dit gewas is fyn van deelen, zoet, en daar by wat afvagende, maar de korls zyn winderig, en swellen op. De blaadjes gebruykt men hier te lande in plaats van de* Glycirrhiza, *tot veelderley gebreken van de keele, inzonderheid tegens de heeschheid, en het swellen der Amandelen, weshalven het by de Maleyers voor een toegeeygend kruyd voor de keel gehouden word. Men knouwd de blaadjes met Siri Pinang, of men doed ze in heet water, en drinkt ze als den Thee, doch haar zoetigheid is vry wat walgelyker als die van zoet-hout; en ik hebbe gemerkt, als men ze eenige dagen na malkander gebruykt, dat zy de tonge bitter maken, zoo dat het schynd, dat ze in de maage de galle verwekken, want als men ze eerst proeft, werd men een subtile bitterheid gewaar.*

De Zaga werd by deze Inlanders geensints tot de kost gebruykt, gelyk daar en tegen Prosp. Alpinus cap. 21. *de* Plantis Ægyptiis *betuygt, dat die van Ægypten deeze Zaga koken, en eten als Linzen; maar* Piso *getuygt mede by* Bontius cap. 43. *van de* Phaseolus Indicus ruber, *dat het in Brasil, daar het overvloedig wast, noch by de Inlanders, noch by de Vreemdelingen tot de kost gebruykt wert, daar by zeggende, dat zy een quaad en winderig voedzel geven. Dat deze korls geweekt zynde, zig opblazen, en winderig zyn, kan men bemerken by de Goudsmeden, als zy dezelve met een weinig water wryven, wanneer men ziet, dat een korl een redelyk groot klontje pap word, lymachtig, en opgeblazen; hier mede mengen zy het gewrevene of gestoote soldeerzel, het welk van Mineraal gemaakt werd, of onder Borax, en stryken zulx op de eynden van het goud-werk, 't welk zy als dan solderen.*

De onwetende, die 'er niet opletten, wat zy onder dit papje mengen, meenen, dat deze korls alleen solderen, 't welk een abuys is, want dit papje alleenlyk gebruykt werd om het Mineraale soldeerzel daar meede te mengen, en gevoeglyker op te smeren. By gebrek van de regte Condoryns, 't welk zyn zaden van de Corallaria parvifolia, *dewelke in weinige Landen wassen, kan men deeze Zaga-korls gebruyken, die men ook kleene Condoryns noemd, maar zy zyn ongelyker van swaarte dan de regte Condoryns, van welke* 10 *een Maas maken, en* 10 *Maas maken een Tayl of omtrent* 10 *Drachmas Hollandsch gewicht, daar en tegen* 24, *en zoo zy groot zyn,* 21 *Zagakorls wegen een Maas, zynde omtrent een Hollandsche ducaat zwaar.*

Tegens de spruw, kookt zoet-hout wortel met de bladeren van de Zaga in water, en daar meede gegorgeld.

Voor 60 *a* 70 *jaren, waren deze korls vry wat in agting by de Europeanen, wegens haare schoone coleur en hardigheid, doen zy eerst uit Guinea in Nederland gebragt wierden, want de Juffrouwen plagten ze te laten doorboren, dezelve alleen, of met peerlen gemengd aan snoeren te rygen, en aan handen en hals te dragen, als coralen.*

Dat deze Zaga een en dezelfde zy met de Abrus Alpini, *kan men genoegzaam uyt dezelve beschryvinge op de aangehaalde plaats zien en bespeuren, want dezelve volkomentlyk met de onze overeenkomt, als men zig maar daar aan niet stoot, dat hy zynen* Abrus *eenen boom noemd, het welk hy na zyn manier met alle heesteren doed.*

Als men de Zaga met eenige Europiaansche plant vergelyken wil, kan men 't best doen met den Orobus Pannonicus secundus *by* Carol. Clusius. libr. 6. rarior. plantar. *cap.* 44. *beschreven.*

Car. Rochefort. Hist. Antil. cap. 9. artic. 4. *maakt gewag van dit gewas, en noemd het zelve Coraal hout, mede groeyende in de* Anthilles *of Caribische Eylanden.*

Andere Chinezen noemen deze Zaga in haar taal Tsjendikithoe, *dat is iets, dat zich ver uitbreyd. Zyn geheele substantie met azyn en zout gewreven, geneest de geswellen achter de oren opgesmeerd.*

Het bovenstaande Abrus frutex, *werd beschreeven in* Hort. Malab part. 8. fig. 39. *onder de naam van* Konni. *Portugeesch* Fruita Contsji. *Op 't Neerduytsch* ronde weeg-boonen, *hier van heeft den* Annotator *noch drie soorten aangeteykent uit Suriname komende, onder de West-Indische naam* Anacok.

Tabula Trigesima Secunda

Ramum exhibet fruticis, qui *Abrus* vocatur: cum ejus *siliqua a* aperta, & *officulis b b seminalibus.*

OBSERVATIO.

Hic est Abrus *Dalech. suppl.* & *Hort. Cliffort. p.* 488. & Phaseolus ruber, Abrus vocatus, *Alp. Pl. Ægypt. p.* 40. *T.* 40. & Orobus Indicus, *Abrus Alpino* dictus, fructu coccineo, macula nigra notato. *Thes. Zeyl. p.* 177. & Vicia Zeylanica, tota parte dulcescens, fructu coccineo, rotundo, hilo nigro notato *Herb. Hort.* & Glyzyrrhiza Indica, fructu coccineo rotundo, hilo nigro notato *Mus. Zeyl. p.* 16. & Cicer Indicum fructu rubro &c., vel Abrus *Amm. Char. pl. p.* 338. &c. reliqua vide in *Thes. Zeyl. l. c.*

De twee- en dertigste Plaat

Vertoont een Tak van een Struyk, welke de *Abrus* genaamt wert, met deszelfs geopende peul *a*, en de zaatkorrels *bb*.

AANMERKING.

Dit is de *Abrus* van *Dalechamp suppl.* en in de *Hortus Cliffort p.* 488. en de roode Phaseolus *Abrus* genaamt van *Alpin.* over de *plante van Ægypten p.* 40. *T.* 40. en de Indische *Orobus*, *Abrus* by Alpinus genaamt, met een roode vrugt, met een swarte vlak getekent in de *Thesaur. Zeylan. p.* 177. en Zeylonsche Vicia geheel zoet, met een roode ronde vrugt, met een swarte stee van *Hartogs Herbar.* en Oost-Indisch zoet-hout, met een roode ronde vrugt met een swarte stee in het *Mus. Zeyl. p.* 16. en Oost-Indische Cicer met een roode vrugt &c. ofte Abrus van *Amm. charact. Pl. p.* 338. &c. het overige ziet in de *Thesaur. Zeylan.* op de aangehaalde plaats.

CAPUT TRIGESIMUM SECUNDUM.

Viscum Amboinicum. Tay Burong.

MIra plantarum genera, quæ Viscum vulgo vocantur, in hisce quoque obcurrunt insulis, voque hoc Viscum Amboinense, quum ibi tantum observaverim, licet in aliis quoque crescat regionibus.

Potissimum hoc observavi in hisce tribus arboribus, in *Canario*, *Capok*, ac *Limonio*, plerumque eandem habens formam, quod & primam voco speciem: Altera rubra species hic & illic crescit tam in arboribus quam in rupibus, utræque vero ramos gerunt lignosos, unde & ad frutices pertinent.

Prima *Visci Amboinici* species in crassis istarum arborum crescit ramis, caules gerens multos firmos & lignosos instar densi fruticuli ad binorum triumve pedum altitudinem, qui cortice obducti sunt pallide cinereo, ac fragiles sunt.

Folia vulgaris sunt formæ, latiora illis Oleæ, crassiuscula, firma, & glabra, digitum longa, pollicem lata, quædam vero breviora & crassiora, quædam solitaria locantur, plurima autem bina sibi sunt opposita, & oblique cruciata. Quod Anonæ increscit, folia gerit instar illorum Gendarussæ, firma, & glabra, ex nigro virentia, quum tenera sint, flavescentia, quum vero sint adulta, colorem imitantia foliorum istius arboris, cui insident: Paucas gerunt arenosas quasi verrucas, nec laterales habent venas.

Flores copiosi simul proveniunt ex foliorum alis uni insidentes petiolo, tubum gerentes longum instar Jasmini, sed ruberrimi, qui sese aperiunt in quinque angusta petala retroflexa, & ex rubro lutea. In tubo isto medio quinque crocea locantur stamina, cum alio longiore intermedio, inodora.

Hos insequuntur oblongæ & oviformes baccæ, breves mentientes Caryophyllos, crassiusculæ, & coronatæ, primo pallide virentes, dein læte Minii seu rubri coloris, intus refertæ lento muco seu visco.

Omnes rami circa radicem crassum formant nodum, qui undique circa arboris ramos geniculatos emittit surculos verrucis obsitos, fere instar setorum piscis Polypi dicti. Hi juxta ramum prorepunt, atque ad latera fibrillas emittunt, quibus sese adeo figunt, ut evelli nequeant, per quas nutrimentum ex arboribus exsugunt, atque matricem suam adeo augent, ac sese multiplicant, ut intra unum anni spatium totum obcupent ramum, atque instar herpetis prorepant, ita ut silvam fere constituant in ramo, qui totus tandem amputandus est, quin & sponte pereat. Adeo luxuriose propullulat hoc Viscum, ut supra abruptos quoque sese extendat ramos, ipsorumque vulnera cicatrice seu cortice obsolidet. Ejus flores Decembri observantur, ac fructus Januario, quum & vetusta folia sint cinerea & rugosa, ac plerumque decidant, sed non in omnibus speciebus.

Alte-

XXXII. HOOFDSTUK.

De Amboinsche Mistel.

DE vreemde manier van gewassen, die men Marentakken of Mistels noemd, hebben wy ook in deeze Eylanden, en ik noemze Amboinsche Mistels, om dat ik ze aldaar maar gezien heb, hoewel zy in andere Eylanden ook wassen.

Ik heb ze meest gezien op deeze drie boomen, Canari, Capok, en Lemoen-boomen, meest van eenerley gedaante, die ik de eerste zoorte noeme. De tweede of roode zoorte wast hier en daar, zoo op boomen als op klippen, beyde met houtachtige takken, en daarom onder de struyken behorende.

De eerste zoorte van 't Viscum Amboinicum, *wast op dikke takken van voornoemde boomen, met veele styve en houtachtige steelen, als een digt struykje, 2 en 3 voeten hoog, met een licht graauwe schorsse bedekt, en breuksaam.*

De bladeren zyn van gemeen fatzoen, breder als die van den Olyf-boom, dikachtig, styf, en glad, een vinger lang, een duym breed, sommige korter en dikker, eenige staan alleen, doch de meeste met 2 tegens malkander, en in een schuyn kruys. Het geen op den Anona-boom wast, heeft bladeren als de Gendarussa, *styf, en glad, swartgroen, als zy jong zyn, maar geelachtig, als zy oud werden, namentlyk, volgende de coleur der bladeren des booms, waar op zy staan. Zy zyn met weinige zandige wratjes bezet, en hebben geene zyde aderen.*

De bloemen komen veele by malkander uyt den schoot der bladeren, op een steeltje geboopt, gemaakt van lange halzen, gelyk de Jasmynen, doch coraal-rood, die haar openen in 5 smalle blaadjes, agterwaarts gebogen, en rood-geel. In het middelste pypje staan vyf Saffraan-geele draadjes, met nog een langer in de midden, zonder reuk.

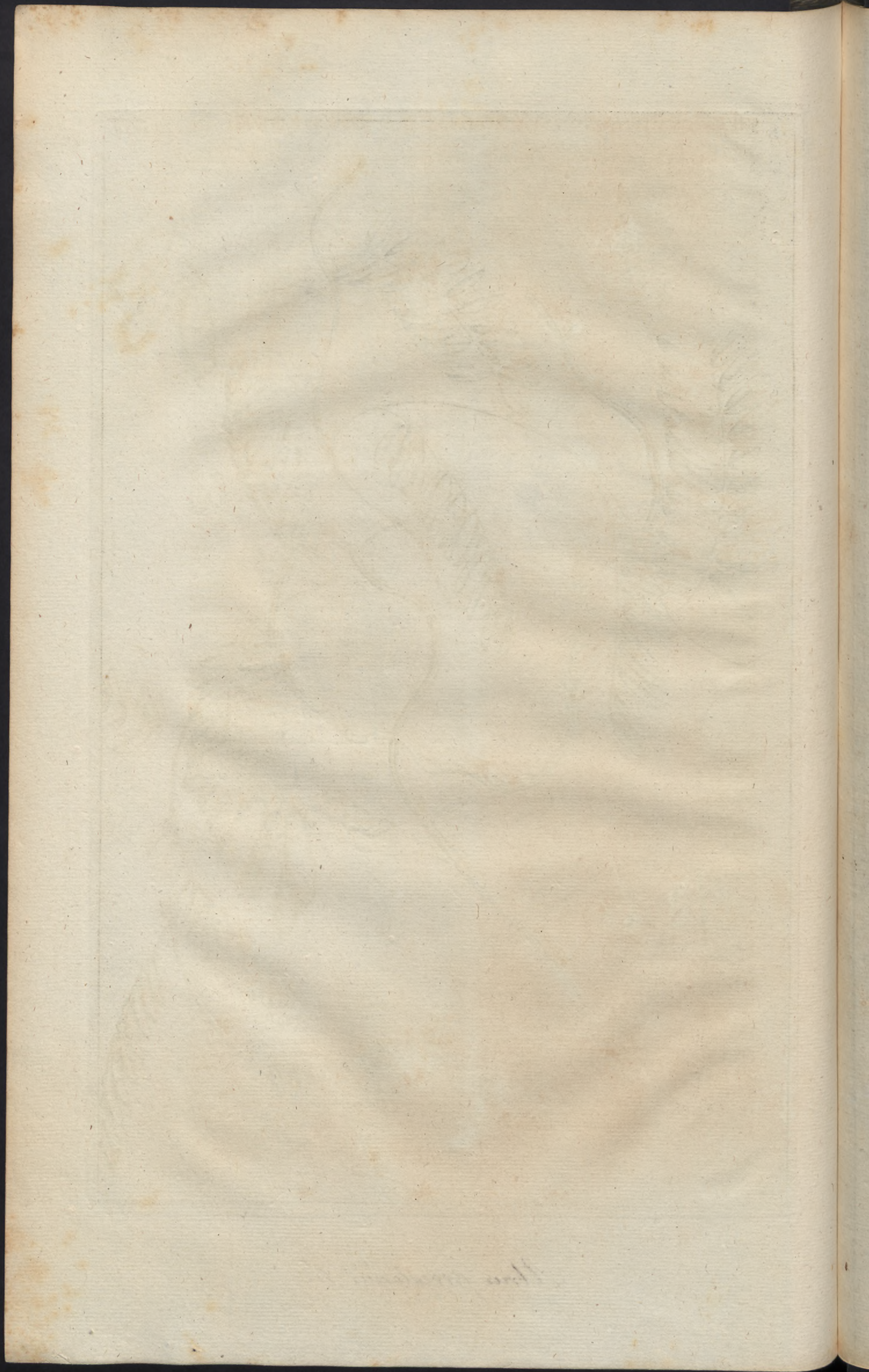
Daar op volgen lankwerpige of eyformige besiën, als korte Garioffel nagelen, met een dikachtige buyk, en een kroontje boven op, eerst bleek-groen, daar na ligt Menie-rood, binnen vol taaye slym of lym.

Alle de takken maken omtrent de wortel een dikken knoop, dewelke rondom des booms takken knoppige afzetzels uytschiet, met wratten bezet, eenigzints als de baarden van den Visch Polypus. *Deze kruypen langs den tak, en schieten ter zyden haar armtjes uyt, waar meede zy zich zoo vast maaken, dat men ze niet afrukken kan, en het voedzel uit de boomen zuygen, ook den Mistel zodanig vermenigvuldigen, dat ze binnen een jaar den geheelen tak beslaat, als een Herpes voortkruypt, en een bosje maakt, dat men eindelyk den tak moet afkappen, want hy doch uytgaat. Het loopt zoo greetig voort, dat het ook over de afgebrokene takken heenen wast, en de wonde met een Cicatrice of schorsse bedekt. De bloemen ziet men in December, en de vruchten in January, wanneer de oude bladeren graauwachtig en ruyg werden, ook meest afvallen, doch niet aan alle zoorten.*

De

Abrus precatorius. W.

Altera *Visci Amboinici* species est rubra, folia gerens majora, flaccidiora, & glabriora, ex rubro vel fusco virentia, ac plerumque lateralibus venis destituta. Flores fructusque sunt uti in priore, seu paulo majores: Circa litus crescit in humilibus arboribus, uti in Gajang Laut, & aliquando etiam in deciduis ramis, in talibus decumbentibus scopulis, qui pauca tecti sunt terra vel herbis, vel in putrido quodam ligno, quod cum Visco ibi projectum fuit, ac computruit.

Ambæ hæ species originem suam ducunt ex stercore aviculæ, quæ Reguli species est, Amboinensibus *Cacopit* dicta, in Loehua *Sasupite*, Malaice *Tschui*, quæ nunquam terræ insidet, ac rostrum gerit longum & incurvum, quo succum ex cunctis exsugit floribus, uti in Europa Viscum putatur generari ex fimo Turdorum.

Incolæ putant stercus istius aviculæ adeo vegetativum esse, ut ridiculo metu credant, si hoc casu quodam in alicujus caput vel corpus decidat, nec cito sese aqua abluat, Viscum e corpore suo propullulaturum esse, vel quod magis vero accedit, infortunium quoddam timent, quum omnes rami, quos hoc Viscum obcupat, & perambulat, pereant: Sic enim sæpe ingentia sunt Canaria & Eriophora, hisce Viscis obsita, quorum rami fructibus satis sunt onusti, sed foliis fere destituti.

Nomen. Latine *Viscum Amboinicum.* Malaice *Tay Burong*, Amboinice *Manutayn* & *Manutay*, h. e. avium fimus dictam ob rationem. Macassarice *Caju Puli*, h. e. planta cum arbore simul virens. Altera species cognominatur tantum rubra. Baleyice *Bappa Silan.*

Sunt quædam aliæ plantæ, quæ aliis quoque increscunt arboribus, more Viscorum, atque oriri videntur ex fimo quarundam avium, vel ex subtili quodam semine in rugoso ac muscoso arborum cortice deciduo, quales sunt cunctæ *Angreci* species, *Nummularia lactea*, & Varinga parvifolia, quas plantas suis describimus locis, quæ tamen arbores non ita suffocant quam hoc *Viscum.* Non tamen credendum est, hasce ex simplici avium stercore suam ducere originem: sed vero adcedere videtur, aviculam istam Cacopit maturas comedentem baccas aliorum Viscorum, inde viscosum ejicere fimum, qui in rugosum arborum corticem decidens, ibi adhæret, atque ex vegetativa sua natura novam producit plantam.

Sic quoque pro vero adfirmant Sturnos baccas istius Varingæ comedentes ipsarum semina dein per stercus ejicere in fissuras Calapporum, vetustorum murorum, ac putridorum lignorum, e quibus dein excrescunt. Hisce autem non adnumerandæ sunt multæ Filicum ac Polypodiorum species, quæ semina non proferunt, & tamen ex muscoso arborum cortice excrescunt.

Locus. In Amboina, Moluccis, Celebe, & cunctis reperitur regionibus, in quibus istæ crescunt arbores. Rubra species raro obvia est. In Leytimora obcurrit circa Amahussu, circa litoreos scopulos, ac præsertim in quodam *Batu Tsjapeo* dicto ob formam pilei baculo inpositi.

Usus. Viscum apud Amboinenses raro in usu est, non enim norunt ex ejus baccis Viscum præparare, quod conficiunt ex viscoso lacte arboris *Socci* supra *lib.* I. *cap.* 23. descriptæ; mulieres foliosos ramos in aqua macerant, qua infantes lavant, credentes hinc præcoces fore, ac naturam adquirere stabilem, qualis in hac observatur planta. Macassarenses hoc ligno utuntur contrito ad Asthma, ac mulierculæ ad lochia expellenda. In India vulgatissimum est, ac cuique notum, plurima arborum ac plantarum semina vegetativam suam naturam non modo incorruptam servare in ventriculis quarundam avium, animalium, ac hominum, sed etiam inde excitari & augeri, ita ut tales arbores multo magis luxurient, & elegantiores excrescant reliquis ex vulgari semine provenientibus. Tali modo Nuces Moscatæ, Caryophylla, & Canaria propagantur ac feruntur per palumbes, ipsarumque species, Nucivoras Bandenses dictas, item per aves Cacatoes & Casuarios Lansia, & Guajavi per homines ac animalia, & Varinga ista per Sturnos &c.

Atque

De tweede zoorte van het Viscum Amboinicum, *is de roode, met grooter, slapper, en gladder bladeren, uyt den roden of bruynen en groenen gemengd, ook meest zonder zyde-aderen. De bloemen en vruchten zyn als aan 't voorgaande, of wat groter; het wast omtrent de strand, op laage boomen, gelyk op de Gajang Laut, en somtyds op afgevallene takken, die op zodanige klippen leggen, daar op een weinig aarde of ruygte is, of op eenig verrot hout, dat met den Mistel daar op gevallen, en vergaan is.*

Beyde deze planten hebben haren oorspronk uit den drek van een kleen Vogeltje, zynde een zoorte van Regulus, *in 't Amboinsch genaamt* Cacopit, *op Loebu* Sasupite, *in 't Maleyts* Tschui, *nooit of zelden op de aarde rustende, een lang krom snebbetje hebbende, daar mede het den zap uit allerley bloemen zuygt, gelyk men in Europa den Mistel zegt voort te komen uit den drek van een Lyster.*

De Inlanders houden den afgank van voornoemde Vogeltjes zoo groeyzaam, dat zy met een belachelyke vreeze geloven, als het zelve by geval iemand op de kop, of het lyf kakten, en hy zich niet dadelyk met water afwast, dat de Mistel op zyn lyf zal groeyen; of 't welk waarschynelyker is, dat zy voor eenig ongeluk bange zyn: want alle takken, daar deeze Mistel opkomt, en de overhand krygt, gaan uit. Zoo ziet men dikwils groote Canari en Capok-boomen met deeze Mistels beladen, die wel vol vruchten hangen, maar weinige bladeren hebben.

Naam. *In 't Latyn* Viscum Amboinicum. *Maleyts* Tay Burong. *Amboinsch* Manutayn *en* Manutay, *dat is* Vogel-drek, *om voorsz. reden. Macassaars* Caju Puli, *dat is een gewas, dat t'zamen leeft met den boom. De tweede zoorte werd maar bygenaamt de roode. Baleyts* Bappa Silan.

Daar zyn eenige andere planten, die meede op andere boomen wassen, in maniere als de Mistels, en haar oorspronk schynen te hebben, of van den afgank eeniger Vogelen, of uit eenig fyn zaad in de ruyge en moschagtige schorsse der boomen vallende, als daar zyn alle de zoorten van Angrec, Nummularia lactea, *en de kleenbladige Waringe, die wy op zyn plaats beschryven, doch dewelke de boomen zoo licht niet verstikken als de gemelde Mistel. Echter moet men niet geloven, dezelve uit den enkelen drek der Vogelen haren oorspronk te nemen, maar het is waarschynlyk, dat het voornoemde Vogeltje* Cacopit, *de rype besiën van andere Mistels etende, daar van een lymachtigen afgang krygt, dewelke op de ruyge schorsse der boomen vallende, daar aan beklyft, en uit zyn aangeboorne zaadkragt, een nieuwe plante voortbrengt.*

Zoo houd men voor zeker, dat de Spreeuwen de besiën van deze Waringe etende, dezelve daar na door den afgang zaayen in de kepen van de Calappus-boomen, oude muuren, en verrotte balken, daar zy dan uyt groeyen. Hier onder moet men niet rekenen veele zoorten van Vaaren en Polypodium, die geen zaad hebben, en egter uit de moschagtige schorsse der boomen groeyen.

Plaats. *Men vind het in Amboina, Moluccos, Celebes, en alle plaatzen, daar de voornoemde boomen wassen. Het roode werd zelden gevonden. Op Leytimor heeft men 't omtrent Amahussu, omtrent de strand klippen, met namen op eene die men* Batu Tsjapeo, *(naar gedaante van een hoed op een stok staande) noemd.*

Gebruyk. *De Mistel heeft by de Amboinezen weinig gebruyk, want zy weten uyt zyne besiën geen Vogel-lym te maken, 't welk zy doen met de kleverige melk des booms* Soccun lib. I. cap. 23. *beschreven. Hare Vrouwen gebruyken de geblade takken in water geweekt, om de jonge kinderen daar meede te wasschen, gelovende, dat zy daar van haast zullen groeyen, en een hardlevende natuur bekomen, gelyk dit gewas heeft. De Maccassaren gebruyken dit hout gewreven en ingenomen tegens de engborstigheid, en de Vrouwen om de nageboorte uit te jagen. Het is in Indien zeer gemeen, en alle man bekend, dat veele zaden van boomen en planten haar groeyende kragt niet alleen onbedorven behouden in de mage van zommige Vogelen, Gedierten, en Menschen, maar ook dat dezelve daar door opgewekt en vermeerderd werden, zoo dat dezelve boomen veel weelderiger en schoonder groeyen door zodanig uytgeworpen zaad voortkomende, dan die anders gezaayd worden. Zoo worden Nooten, Nagel, en Canari-boomen gezaayd, door de wilde duyven, en haar meede-zoorten de Bandaze Noot-eeters; item door de Vogels Kakatoea en Casuari de Lansen, en de Gajaven door menschen en beesten, de voorn. Varinga door Spreeuwen &c.*

Hier

Atque cum hac re optime quadrat illud *Plinii*, quod mihi hic lubet addere, ex *libr.* ejus 16. *cap. ultimo.* ubi dicit.

Quædam plantæ in terra gigni non possunt, & in arboribus nascuntur, uti Viscum, nam cum suam sedem non habent, in aliena vivunt, ac dein: nam satum nullo modo nascitur, nec nisi per alvum avium redditum maxime palumbis & turdorum. Hæc est natura, ut nisi maturatum in ventre avium non proveniat. &c.

Uti in Europa observatur, quædam Visca per hyemem folia sua deponere, qualia sunt Quercui & Castaneæ increscentia, quædam vero hæc retinent, qualia sunt, quæ Pino insident, sic Viscum hoc Amboinense eandem sequitur naturam, quod enim Canario & Eriophoro increscit, sua partim dejicit folia, quum hæ arbores fructus suos proferant, quum & hæ maximam vetustorum suorum foliorum partem demittunt, contrarium vero obtinet in illis, quæ Limoni insident.

Factum etiam fuit, licet hoc sit rarissimum, ac potissimum in Baleya observetur, Visca hæc ex nuda propullulasse terra, sub carice nempe in solo duro & argilloso, cui avicula ista forte fortuna insedit, ac fimum suum ibi deposuit. Hoc investigant Baleyenses quam diligentissime, cum quo magnas & obscultas exercere volunt artes, quæ me huc usque latent. Hoc Viscum gramineum pusillum admodum est, nec ultra palmam excrescit.

Mihi satis notum est, Bauhinum aliosque hodiernos auctores negare, Visca ex stercore quodam avium suam ducere originem, putantes ex ipsa arborum substantia excrescere, uti verrucæ aliæque excrescentiæ ex hominum corporibus, hanc vero opinionem huc usque amplecti nequeo, quum in omnibus Viscis, quæ unquam ex arboribus sustuli, nunquam detegere potuerim, Visci lignum ex arboris ligno immediate provenire, sed semper externo cortici tantum adhærebat, quasi ipsi foret adglutinatum, atque licet quam firmissime ipsi esset junctum, bina tamen ista ligna facile separari poterant; quo modo etiam tot Visca homogenea in diversis provenirent arboribus, quæ tam diversa gerunt folia, quales inter reliquas sunt tres istæ memoratæ arbores; contrarium saltem nos docet Varinga parvifolia ex putrido ligno & muris excrescens.

In *Ganitro oblongo* Amboinensi, seu *Tay Gigi* aliam Visci speciem quoque inveni, cujus folia ultra quinque pollices longa, ac transversalem manum lata erant, superne subrotunda seu obtusa, crassa, & glabra, sex, septem, & octo nervis longitudinalibus pertexta, qui circa folii extremum concurrebant. Baleyenses folia cunctarum harum specierum adhibent contra abdomina tumentia & Hydropica, contrita nempe ipsis inponuntur, humores enim adtrahunt & exsiccant.

Hier op slaat zeer wel, het geene al voor lang Plinius *geschreven heeft, het welk my lust hier by te zetten, uit zyn 16de Boek cap.* ultimo. *in 't Duytsch aldus luydende:*

Sommige planten konnen op de aarde niet voortkomen, maar wassen op boomen, want haar eygen zitplaatze niet hebbende, leven op een vreemde, gelyk de Mistel, want gezaayd zynde, loopt het geenzints voort, maar uytgeworpen door den afgank van zommige Vogelen, merendeels door de wilde Duyven en Lysters; dit is zyn natuur, dat het niet voortkoome, dan ryp gemaakt in den buyk der Vogelen, &c.

Gelyk men nu in Europa ziet, dat zommige Maretakken des winters haar loof afwerpen, gelyk die op den Eyken- en Castanje-boom wassen, zommige steeds behouden, gelyk die op den Pynboom, zoo volgt ons Amboinsch Viscum *dezelfde natuur, want het geene op den Canary en Capok-boom groeyd, werpt zyn loof ten deelen af, als dezelve boomen rype vruchten dragen, wanneer zy het meerendeels van haar oude bladeren mede afwerpen, en ter contrarie het geen op de Lemoen boom wast.*

Het gebeurd ook, hoewel zeer zelden, en meest op Bali, dat men deze Mistels uyt de bloote aarde groeyen vind, te weten onder het sny-gras, daar een harde kley-grond is, en het voorschreve Vogeltje gezeten, en by geval zynen afgang gemaakt heeft. Dit zoeken de Baliers zeer neerstig, en willen groote en verborgene kunstjes daar meede doen, die my nog onbekend zyn. Deze gras-Mistel blyft zeer kleen, en word niet boven een hand hoog.

Het is my wel bekend, dat Bauhinus *en andere heden-daagze Schryvers ontkennen, dat de Mistels uyt eenig drek der Vogels haren oorspronk zoude hebben, maar sustineren, dat hy uit des booms substantie zelfs groeyd, gelyk wratten en andere misgewassen uyt des menschen lichaam. Deze meening kan ik tot nog toe niet aannemen, dewyl ik by allerley Mistels, die ik ooit van boomen afgenomen hebbe, nooit hebbe kunnen bevinden, dat des Mistels-hout, uit het hout des booms onmiddelbaar voortquam, maar altyd buyten op de schorsse deszelfs vast geplakt was; en hoe vast zy daar aan hingen, evenwel konde men de beyde houten gemakkelyk van malkander scheyden. En hoe zouden ook zoo veele Mistels van eenerley gedaante op verscheide boomen konnen voortkomen, die zoo verschillend loof hebben, gelyk onder andere de drie voornoemde boomen doen. Immers het tegendeel leerd ons het uitspruyten van de kleenbladige Waringe uit verrotte houten en muuren.*

Op het Amboinsche Ganitrum oblongum, *of* Tay Gigi, *hebbe ik nog een andere zoorte van* Viscum *gevonden, waar van de bladeren ruym vyf duymen lang, en een dwersband breed waren, voren rond of stomp, dik en glad, met zes, zeven, en acht zenuwen in de lengte, dewelke omtrent het agterste t'zamen stieten. De Baliers gebruyken de bladeren van alle deeze gewassen, tegens geswolle en waterachtige buyken gewreven, en daar op gesmeerd, want zy trekken de vogtigheid na zig, en drogen op.*

Tabula Trigesima Tertia

Ramum exhibet *Visci Amboinensis albi.*

De drie-en dertigste Plaat

Vertoont een Tak van de *witte Amboinsche Mistel.*

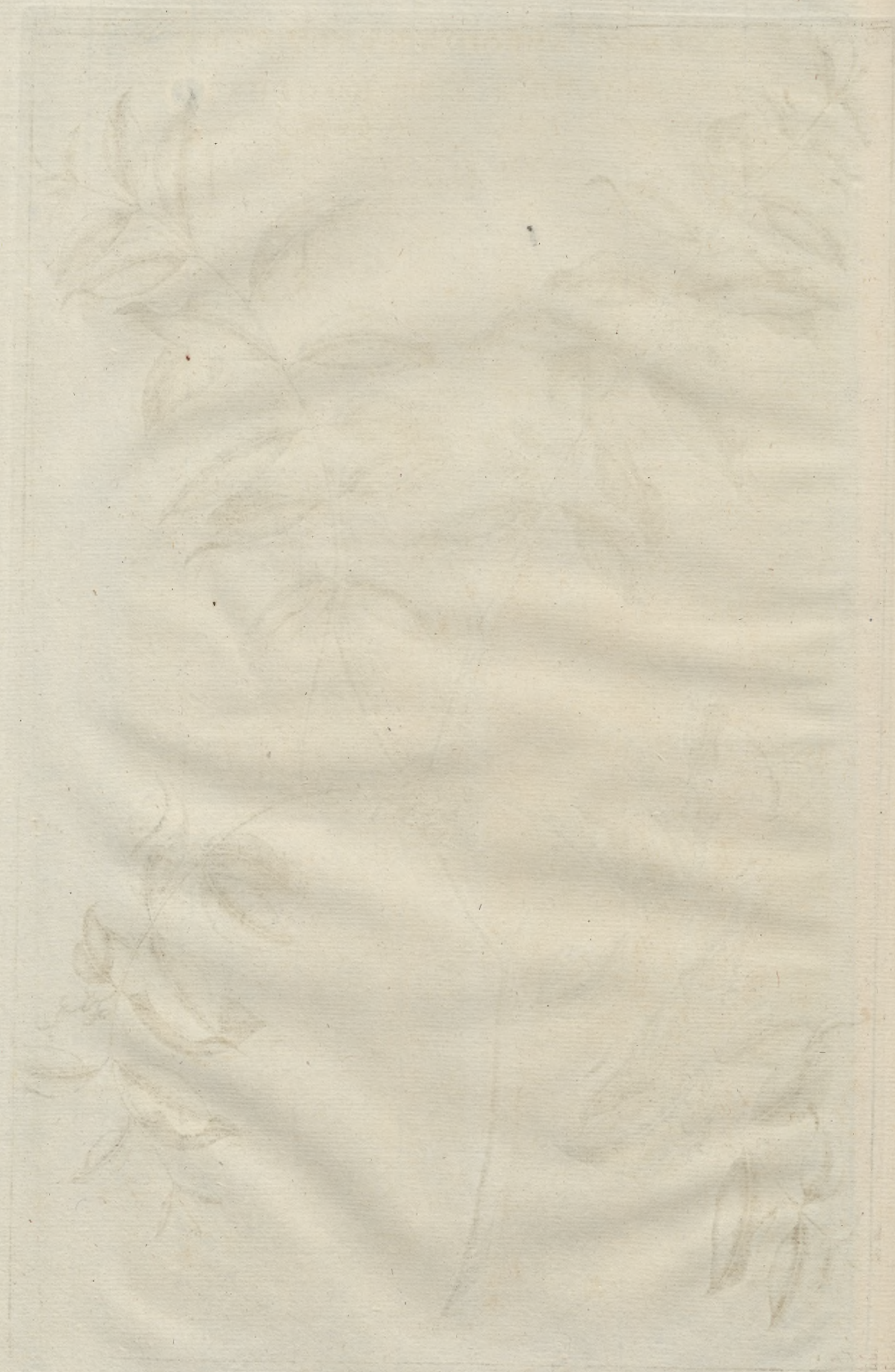
OBSERVATIO.

Variæ Visci species ab aliis etiam recensentur auctoribus, quarum tamen nullæ cum nostra quadrant, in primis a *Sloane* in *Hist. Jam. tom.* 1. *p.* 250. & *tom.* 2. *p.* 92. & *Catal. Pl. Jam. p.* 76 & 168. & *Plukn. Alm. p.* 390. & *Ray. Hist. pl. tom.* 3. *p.* 591. ac Visci aucuparii præparatio invenitur in *Valent. Hist. simpl. p.* 231. & *Dale Pharmac.* in 4to. *p.* 392. atque hoc Viscum aucuparium ex corticibus Agrifolii etiam præparatur, quod describitur ab eodem *Dale* in *Pharmac. p.* 352.

AANMERKING.

Verscheide zoorten van de *Viscum* werden van andere Schryvers ook aangehaalt, dog geene, die met deze overeenkomen, voornamentlyk by *Sloane* in zyn *Histor.* van *Jamaica tom.* 1. *p.* 250. en *tom.* 2. *p.* 92. en in zyn *Catal. p.* 78. en 168. en by *Plukn. Alm. p.* 390. en by *Ray* in het *derde deel. p.* 591. De manier om de *Vogel-lym* te maken, vint men by *Valent.* in zyn *Histor. simpl. reform. p.* 231. en by *Dale* in zyn *Pharm.* in 4to. *p.* 342. welke Vogel-lym meede uit de schorsse van de Hulst gepræpareert wert, het geen beschreven wert by dezelve *Dale* in zyn *Pharmacol. p.* 352.

CAPUT TRIGESIM. TERTIUM.

Funis Uncatus. Daun Gatta Gambir.

DAun Gatta Gambir non proprie funis est, sed frutex repens, longa emittens flagella, vicinis fruticulis incumbentia instar Vitis, binæ ejus sunt species, quæ parum differunt, latifolia nempe & angustifolia.

Daun Gatta Gambir latifolia vulgatissima est, seu femina, quæ subtus truncum gerit rotundum, non ultra binos digitos crassum, qui sese ad latera dividit & extendit in longa lignosa & firma flagella, quorum suprema viridia ac quadragona sunt, hisce folia insident sibi obposita, atque ex quovis nodo alii excrescunt rotundi & firmi caules, pennam crassi, quibus per ampla intervalla bina quoque & cruciata insident folia. Hi quoque caules sensim quadragoni sunt, atque post quodvis folium recurvus locatur hamus, viridis, sed firmus, qui in vetustis ramis non conspicitur. Caules virides concavi sunt, aquosa medulla repleti, crassi vero rami dissecti aquam quandam emittunt, ac mox ruffescunt.

Caules quadragoni interstitia habent spithamam distantia, dein alterum subsequitur foliorum par cruciatim positum, similes emittens rotundos caules; Extremum quadragonorum caulium ad palmæ circiter spatium molle est, flaccidum, & per quatuor sulcos distinctum, in summo foliola gerens bina instar bursæ obclusa, & sibi inposita.

Folia cum illis silvestris Sirii majoris conveniunt, suntque integra, quinque & sex pollices longa, tres quatuorve lata, subtus protuberantibus & obliquis admodum costis donata, tenuia, nihilominus firma, &. quodammodo rugosa, saporis parum amaricantis & adstringentis ac simul detergentis, pauca vero sunt integra, plurimaque horum pars ab Erucis exesa, ruffisque maculis ferrugineis quasi notata est.

Flores forma globulorum progerminant, magnitudine Limonis Nipis, vel paulo minor est hic globus, qui componuntur ex plurimis angustis & longis flosculis, longo tubo gaudentibus, acsi minoris Jasmini flores essent, qui quam arctissime adunati sunt, quisque autem flosculus sordide albicat, atque ex quinque constat apicibus, ac totidem staminulis, cum uno longiore filamento in medio: Quisque vero globus longiusculo insidet petiolo ex foliorum ala producto, gratumque spirat odorem instar olei Cinnamomi, ac provenit sub initium Februarii, quum rami paucis hamis sint armati, sed angusta & firma folia; flosculi hi tam penetrantem fundunt odorem, ut in camera depositi hanc odore suo per aliquot dies repleant, ac tandem sordide purpurascunt, sed plerumque inutiliter decidunt.

Secundo *Daun Gatta Gambir angustifolia*, seu mas, similis est frutex, flagella emittens longa, tenuia, ac plerumque rotunda, quibus per ampla intervalla insident folia fere cruciata, prioribus similia, sed angustiora, inferius rotunda, superius acuminata, tres, quatuor, ac quinque pollices longa, ultra binos lata, ferrugineis quoque maculis adspersa, bina sibi obposita, saporis amaricantis. Juxta quodvis folium aduncus locatur hamus, circinnatus quasi, qualis in priore specie sub folio locabatur, qui sese extendens in firmum explicatur petiolum, minorem digitum longum, cuivis extremitati increscit globus florifer, uti in præcedente, sed minor, magnitudine nempe bulborum Allii. Reliqui hami posterioribus adpositi foliis crassiores sunt, & incurvi manent, nec flores producunt.

Flores ejusdem sunt formæ cum prioribus, sed minores, læte purpurascentes, ipsorum vero stamina sordide albicant, flores referentes Trifolii, inodori. Post horum lapsum fructus quidam excrescunt oblongi mense Julio, suntque breves & angustæ siliquæ, articulum digiti circiter longæ, parum angulosæ, & incurvatæ, quæ lanugine tenui repletæ sunt. Vetusti rami modo binos digitos crassi sunt, rugoso & fisso cortice obducti, fungosam habentes substantiam, quumque dissecentur, lympida exstillat aqua satis copiosa, bona, & salutarem præbens potum.

Nomen.

XXXIII. HOOFDSTUK.

Het weerhaakige Touw.

DAun Gatta Gambir *is geen eygentlyke touw, maar een kruypende struyk, met lange ranken, op het naaste kreupel-bosch zig uitbreydende, gelyk een wyngaard. Hy heeft* 2. *zoorten, doch met een kleene onderscheyd, breedbladig, en smalbladig.*

1. Daun Gatta Gambir, *het* breedbladige, *is het gemeenste, of wyfken, heeft van onderen een ronden stam, niet boven* 2 *vingers dik, die zig strax ter zyde uit in lange en styve ranken verdeeld, waar van de voorste groen, en regt vierkantig zyn, daar aan de bladeren tegen malkander staan, en uyt ieder schoot groeyen anderen ronder en styver steelen, een schaft dik, daar aan met wyde tussen-plaatzen insgelyks* 2 *en* 2 *bladeren in het kruys staan. Deze steelen worden allenxkens mede vierkant, maar agter yder blad staat een kromme haak, agterwaarts gebogen, als een visboek, groen, egter styf, dewelke aan de oude takken niet gevonden werd. De groene steelen zyn hol, en met waterachtig merg gevuld, de dikke takken afgekapt, geven eenig water uyt, en bestierven strax ros.*

De vierkante steelen hebben tusschen-plaatzen, een span lang, daar na volgt een ander paar bladeren in 't kruys, met diergelyke ronde steelen ter zyde uyt. Het uyterste van de vierkante steelen, omtrent een hand lang, is week, slap, en in 4 *voren verdeeld, aan haar eynde hebbende* 2 *kleene blaadjes, als een beursje tegen malkander gesllooten.*

De bladeren zyn als die van de wilde Siri, van 't groote geslagt, met effene kanten, 5 *en* 6 *duymen lang,* 3 *a* 4 *breed, van onderen met uytpuylende, en zeer schuynze ribben, dun, en niet te min styf, van aanzien wat gerimpeld, van smaak een weinig bitter, wat t'zamentrekkende en afvagende, weinige heel, maar de meeste van wormen doorvreeten, en met roode vlekken als roest vlekken bemorst.*

Het bloeyzel komt voort aan ronde bolletjes, in de groote van een Limoen Nipis, of wat minder, gemaakt van veele smalle en lankhalzige bloempjes, als of het kleene Jasmynen waren, digt in een gedrongen, yder bloempje is vuyl-wit, in 5 *spitsjes gedeeld, en daar in zoo veel draadjes, met een langer in de midden. Ider bol staat op een lankachtig steeltje uyt den schoot van zyn blad, riekt lieffelyk, als Caneel olye, en werd gezien in 't begin van February, hebbende als dan de takken weinige haaken, maar smalle en styve bladeren. Deze bloempjes zyn zoo sterk van reuk, datze in een kamer gelegt, dezelve met haren reuk eenige dagen vervullen, en werden ten laasten vuyl-peers, en vallen meest vergeefs af.*

2. Daun Gatta Gambir, het smalbladige *of mannetken is een diergelyke struyk, met lange, dunne, en meest ronde ranken, aan dewelke met wyde tussen-plaatzen de bladeren staan, schier in 't kruys, de vorige gelyk, doch smaller, agter rond, en toegespitst,* 4 *en* 5 *duymen lank, ruym* 2 *breed, mede met yzere plekken besprengd,* 2 *tegen malkander, en bitteractig van smaak. Bezyden elk blad staat een krom haakje in malkander gekruld, gelyk het aan de eerste zoorte onder het blad stond, het welk zich uytrekkende tot een styf steeltje word, een kleene vinger lang, aan wiens top het bloeyzel voortkomt in een bolletje, gelyk aan 't vorige, doch kleender, te weten in de groote van Look-bollen. De andere haakjes, die by de agterste bladeren staan, zyn dikker, en blyven krom, zonder bloeyzel voort te brengen.*

De bloempjes zyn van dezelfde gedaante als de voorgaande, doch kleender, ligt purper, of peers, maar de draadjes zyn vuyl wit, gelykende de klaver-bloemen, zonder reuk. Na het afvallen van deze, volgen eenige lankachtige vruchten, in de maand Julio, zynde korte en smalle houwetjes, omtrent een vinger lank, een weynig hoekig, en wat krom, hebbende binnen een wolachtig pluxel. De oude takken zyn maar twee vingers dik, met een ruyge en gespletene schorsse bedekt, van geen vaste substantie, en als men ze doorkapt, loopt 'er een klaar water uyt, en dat in redelyke quantiteyt, goed, en gezond om te drinken.

Naam·

Nomen. Latine *Funis uncatus*, ac prima species peculiariter Malaice vocatur *Daun Gatta Gambir*, ob amarum foliorum saporem, qualis percipitur in trochiscis *Gatta Gambir* dictis, quorum arborum sapor adeo convenit, ut putaret quis hosce trochiscos ex succo horum foliorum esse compositos, quod tamen non ita sese habet, uti infra indicabitur; Item *Daun Catsjo*, h. e. *Lycium Indicum*. Amboinice *Kay Kayl*, *Kakabil*, & *Kakabir*, acsi quis diceret hamorum funis. Baleyice *Jidjubu*, & *Gitta Gambir*.

Altera species angustifolia nempe, Latine vocatur *Funis uncatus angustifolius*. Amboinice *Kakabir*, uti præcedens.

Locus. Prima species in apertis crescit campis, & in ventosis, saxosis, & gracilibus locis, soli tamen bene expositis, ubique obcurrit in Amboina, Celebe, Baleya, & Sumatra circa Palimban.

Altera angustifolia species in levibus crescit silvis vel ad ipsarum oras, uti & in vallibus inter alios fruticulos, potissimum vero in litore. In altis silvis raro vel non obcurrit, sed frequens est in altis montibus, si modo silvæ non minis sint densæ vel opacæ.

Usus. Prima species in foliis suis qualitatem habet detergentem & exsiccantem per ipsorum amaritiem, quæ tamen non magna est, sed satis tolerabilis ori. Folia hæc cum Sirio & calce loco Pinangæ masticantur, rubro enim colore quoque tingunt, ipsumque depurant, ipsorum sapor quam maxime conducit illis, qui Aphthis laborant: Idem quoque succus cum rubigine mistus inlinitur Amboinensium variolis, quum exsiccandæ sint.

Secundæ speciei usus in eo maxime consistit, quod ejus aqua conligatur, quum per silvas iter instituatur, nec alia ad manus sit aqua, quo in casu optime convenit.

In utriusque speciei descriptione porro adnotari oportet, quod hami foliis adstantes plerumque hunc observent ordinem, quod nempe ad unum foliorum par bini locentur ad unam partem vergentes, ac folia ad alteram partem ipsis sint obposita: dein ad subsequens foliorum par simplex locatur hamus seu solitarius, ac dein iterum bini, sed, uti dictum est, non ita præcise semper hunc observant ordinem. Quum aqua desideretur potabilis, inferior trunci pars amputanda est paulo supra radicem, ubi sinum format.

Javani & Baleyenses primam speciem prope ædes suas plantant ob præstantem florum odorem, ejusque folia aliquando loco Pinangæ masticant; supra indicatum fuit, non putandum esse, acsi planta, quam hic describimus, sit una eademque cum illa, ex qua trochisci *Gatta*, seu Malaice *Gitta Gambir* dicti conponuntur, illa enim tota alia est planta, uti hoc mihi adparuit ex ramulo quodam, qui anno 1684 mihi a D. *Herberto de Jager* ex Malacca transmissus fuit, cujus & figuram curaveram formari, ut hic simul locari posset, sed quæ cum ramo aliisque chartis tres annos post per magnum incendium consumpta fuit, ita ut illam jam proferre nequeam. Confido autem dein istam plantam descriptam fore per *Dominum de Jager* in aliis suis operibus, ad quæ lectorem ablego. Hoc unum adhuc addendum est, quod ab illo intellexerim auctore, in Sumatra nempe ac forte in Java aliam quoque esse plantam repentem *Gitta Gammir Akar* dictam, cujus folia loco Pinangæ adhibentur, eodem modo, quo de nostra *Daun Gatta Gambir* diximus, quæ forte unæ eædemque erunt plantæ, ac verbum *Akar* Malaiensibus denotat non tantum radicem, sed repentem quoque fruticem: Sic quoque sciendum est, nostras plantas cognominatas esse *Gambir*, h. e. *Jasminum*, non ob foliorum vel florum similitudinem, sed, uti puto, ob gratum florum odorem primæ nempe speciei, qui quam maxime ad Jasminum accedit.

Naam. *In 't Latyn* Funis Uncatus. *De eerste zoorte in 't bezonder hiet in 't Maleyts* Daun Gatta Gambir, *na den bitteren smaak der bladeren, diergelyke men vind in de koekjes* Gatta Gambir *genaamt, welker beyde smaak zoo overeen komt, dat men zeggen zoude, de koekjes waren van het zap dezer bladeren gemaakt, 't welk nogtans zoo niet en is, gelyk hier onder zal gezegt werden. Item* Daun Catsjo, *dat is* Lycium Indicum, *Amboinsch* Kay Kayl, Kakabil, *en* Kakahir, *als of men zeyde, visboeks-touw. Baleyts* Jidjubu, *en* Gitta Gambir.

De tweede of smalbladige zoorte noemd men in 't Latyn Funis Uncatus angustifolius. *Amboinsch* Kakahir, *gelyk het voorige.*

Plaats. *De eerste zoorte groeyd in opene velden, en op lugtige plaatzen, die steenig en mager zyn, en wel ter Sonne staan, men heeft het overal in Amboina, op Celebes, Bali, en Sumatra, omtrent Palimban.*

De tweede smalbladige zoorte wast in de ligte bossen, of aan de kanten van dezelve, als mede in de Valleyen onder ander kreupelbosch, doch meest op het strand. In de hooge bossen vind men 't weinig of niet, maar veel op hooge bergen, als maar de bossen niet te donker zyn.

Gebruyk. *De eerste zoorte heeft in haar bladeren een bitter, afvagende, en opdrogende eygenschap, doch de bitterheid is niet groot, maar verdragelyk in den mond. De bladeren werden met Siri en kalk in plaats van Pinang gegeten, want zy verwen den mond mede rood, en zuyveren den zelven. Het zap daar van is zonderlyk goed voor die de sprouw in de mond hebben. Het zelfde zap met yzer-roest gemengd, werd opgesmeerd in de Amboinsche pokken, als het tyd is om dezelve te drogen.*

Het gebruyk van de tweede zoorte is meest om het water daar van te vergaderen, als men in het bosch reyst, en geen ander drinkwater krygen kan, in welk geval het treffelyk te pas komt.

In de beschryving van de beyde zoorten staat nog aan te merken, dat de haken by de bladeren staande, gemeenelyk deze ordre houden, datter by het eene paar bladeren twee staan, na de eene zyde gekeert, en de bladeren na de andere. Daar na aan 't volgende paar bladeren staat een enkelen haak, en daar weder twee, doch, als gezegt, zy houden zoo precies deze ordre niet; als men drinkwater daar uyt wil hebben, moet men den onderstien stam afkappen, kort boven den wortel, daar hy een bogt maakt.

De Javanen en Baliers planten de eerste zoorte by hare huyzen, om den goeden reuk van de bloem, en de bladeren zomtyds in de plaats van Pinang te eeten. Boven is gezegt, dat men niet meenen moet, als of deze plante, die wy hier beschryven, een en dezelfde zy met die genen, waar van de koekjes Gatta, *of in 't Maleyts* Gitta Gambir *genaamt, gemaakt werden, want dit is een geheel andere plant, uytwyzende zeker takjen, 't welk my Anno* 1684. *door den Heer* Herbert de Jager, *van Malacca toegezonden is, waar van ik ook een figuur gemaakt hadde, om neffens dezen te vertonen, doch is dezelve figuur en tak, nevens meer anderen myner papieren, drie jaren daarna door een grooten brand vernielt, zoo dat ik dezelve nu niet kan tonen; doch betrouwe, datze navolgens zal beschreven zyn door den gemelden Heer, onder zyn andere Werken, waar heen ik den Leezer wys. Eens moet ik hier nog byvoegen, het geen ik van gemelde Heer verstaan hebbe, dat op Sumatra en misschien ook op Java, nog een ander kruypende plante zy,* Gitta Gammir Akar *genaamt, wiens bladeren in plaats van Pinang gebruykt werden, op dezelfde manier als wy van ons* Daun Gatta Gambir, *gezegt hebben, zullende misschien een en dezelfde planten zyn, en het woord* Akar *beduyt by de Maleyers niet alleen een wortel, maar ook een kruypende heester, zoo moet men ook weeten, dat onze planten den bynaam van* Gambir, *dat is* Jasminum *bekomen heeft, niet van eenige gelykenis der bladeren of bloemen, maar zoo ik gisse van den lieffelyken geur der bloemen van de eerste zoorte, dewelke vry na Jasmynen trekt.*

Tabula Trigesima Quarta

Ad Litt. A. ramum exhibet *Funis Uncati latifolii.*

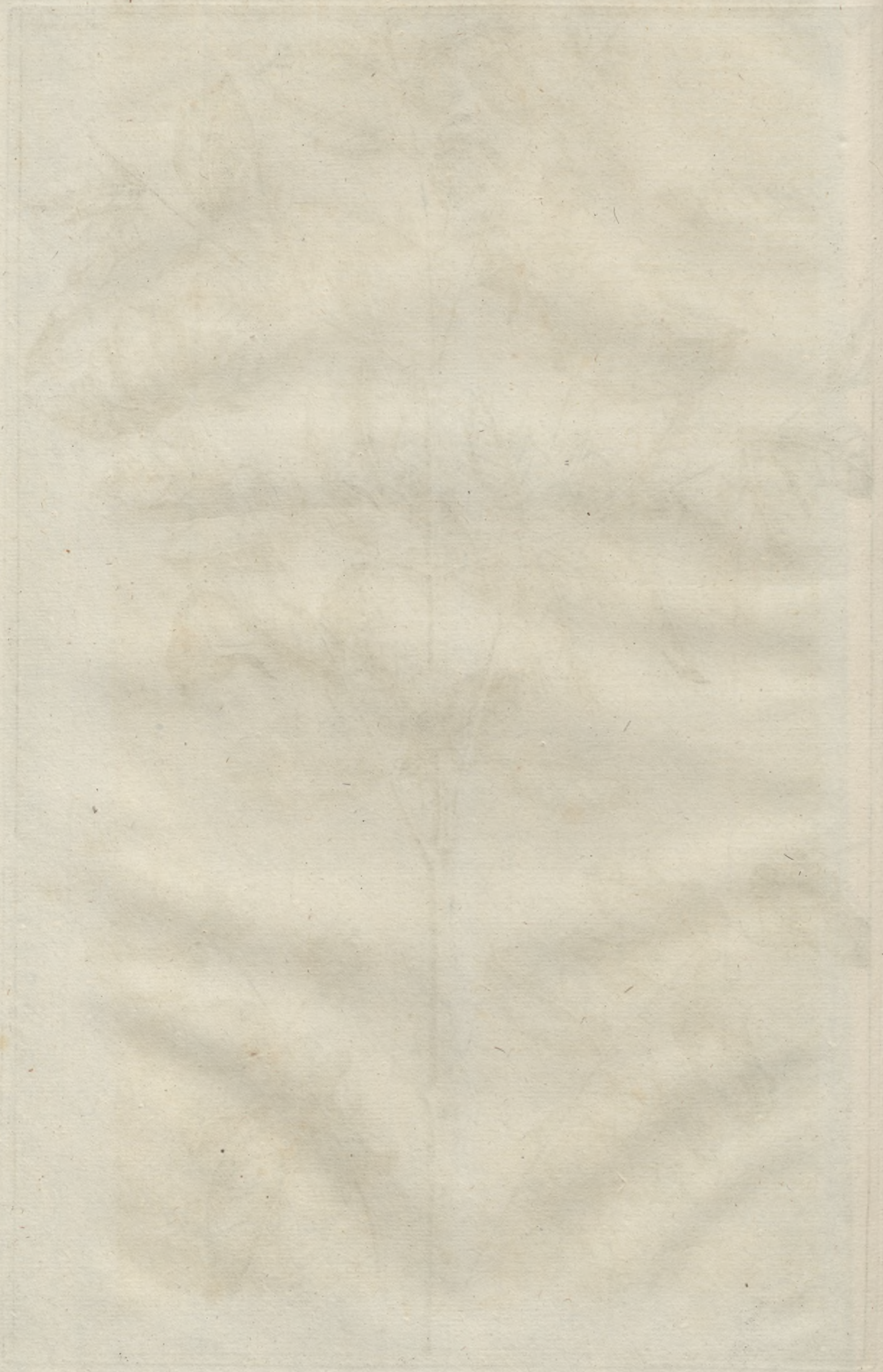
B. ramulum denotat *Funis Uncati angustifolii.*
C. ramulum sistit *Funis Uncati lanosi.*

De vier- en dertigste Plaat

Vertoont by Lett. A. een *Tak* van het *breedbladige haakige touw.*
B. Wyst aan een *Takje* van het *smalbladige haakige touw.*
C. Verbeeldt een *Takje* van het *wolagtige gehaakte touw.*

1. Uncaria acida. Rxb.
2. —— Gambir. —
3. —— lanosa. DC.

CAPUT TRIGESIMUM QUARTUM.

Funis Uncatus Lanosus. Daun Gatta Gambir, Bulu Bulu.

DAun Gatta Gambir *lanuginosa* similis est frutex, qui laterales ramos ample extendit, sed non aliis sese circumvolvit rebus, ac bini semper rami sibi directe sunt obpositi, aliquando etiam quaterni ad unum ortum proveniunt, qui ubique cruciati sunt.

Ramus inferior ex rotundo angulosus est, binos gerens sulcos, ac rugosus est & nodosus, brachium circiter crassus, internaque ejus substantia solidior est illa priorum, simili repleta medulla, ac satis copiosam effundens lympham, potissimum ex ejus ligno.

Rami ejus quadragoni sunt, instar cornu firmi, horumque bina latera prima parum concava vel sulcata sunt, bina alia excavata seu plana, superiores vero ex quatuor sulcis constant, ac herbacei sunt, horumque supremum plurima exhibet foliola convoluta, inter quæ binæ reconduntur pilulæ, longo insidentes petiolo, quædam in flores ac fructus excrescunt.

Folia bina sibi quoque sunt obposita ac cruciata, sed majora ac firmiora quam in prioribus, septem, octo, & novem pollices longa, quatuor, quinque, & sex lata, inferius multis obliquis costis donata, quarum quatuor vel sex prope petiolum concurrunt, flava lanugine obducta, costæ autem ruffescunt. Folia inferius in binas quoque angustas desinunt auriculas, præsertim ipsorum latissima, unde & cordiformia esse videntur.

Rami ad tactum molles quoque sunt instar serici, ipsorumque oræ fuscæ sunt, lateralesque rami non ita rotundi sunt quam in prioribus, sed magis quadrati. Hami incurvi eundem servant ordinem uti in præcedentibus, inque foliorum alis locantur, sed parum ad ipsorum latera positi sunt, ita ut inter bina folia videantur reconditi hoc ordine. Inferius foliorum par unum gerit hamum, subsequens binos, ac sic porro, non autem semper tam præcise hunc servant ordinem, hamique semper ad unam partem, folia autem ad alteram inclinant: Inferiora bina vel tria hamorum paria incurva sunt, nec quidquam aliud proferunt, superiores vero hami molles sunt, & extenduntur in petiolum firmum ultra digitum longum, qui ad extremum stellulam gerit ex sex brevibus foliolis compositam, atque ex hoc iterum petiolus excrescit parvus, pilulam sustinens Fragiformem, multa gerentem capitula, ex quibus propullulant flores longis ex tubis constantes, ex albo & flavo mixti colore, in quinque apices sese aperientes, in quorum centro longum erigitur filamentum seu pistillum: Hæ pilulæ majores sunt, nec peculiarem spirant odorem: Post flores fructus excrescunt, quorum quivis longo insidet pedunculo, & angulosus est ac striatus, lanuginosus, in binas dehiscens partes, ac supra umbilicatus, ubi & emarcidus adparet flosculus, intus porro nil conspicitur nisi sicca ac fusca filamenta; Post florum ac fructuum lapsum capitulum superest Fragum referens, non ita granulosum, sed durum ac planum.

Ejus truncus circiter brachium crassus est, ex duro & firmissimo constans ligno, ejusque aqua ebulliens quasi prosiliens lympida est & dulcis instar aquæ fluviatilis, si vero parum stagnat, levem contrahit amaritiem & adstrictionem.

Nomen. Latine *Funis Uncatus lanosus.* Malaice *Daun Gatta Gambir, Bulu Bulu.* Alii hunc Malaice vocant *Tali Ayer*, h. e. *funis aquosus.* Amboinice *Kakahir* & *Ahair mas*, quum prior *femina* habeatur. In Hitœa *Kakailo.* Ternatenses comparant cum *Cohebba Magolo Tsjiffi*, h. e. aquilæ unguibus ob uncorum formam, quod nomen alioquin est *Folii Polypi.* Distinguendus quoque est ab alio *Tali Ajer*, qui est *Funis Murænarum latifolius* in *Auctuario* descriptus.

Locus. In fruticosis obcurrit silvis ad montium pedes, atque, uti audivi, in parvis etiam scopulosisque & incultis insulis, ubi trans mare iter facientibus sæpe conducit, quum aquam desiderent pro potu.

Usus.

XXXIV. HOOFDSTUK.

Het wolachtige hoekige Touw.

HEt *wolachtige* Daun Gatta Gambir, *is een diergelyke struyk, die zig met zyn zyde-takken verre uitspreyt, doch nergens omslingert, en altyd staan twee takken regt tegens malkander, zomtyds ook vier by eenen oorsprонk, en overal regt in 't kruys.*

De onderste stam is uit den ronden hoekig, met twee geuten, ruyg en knoestig, en omtrent een arm dik; binnen digter van substantie dan het voorgaande, met diergelyke merg, redelyk veel water uytgevende, doch meest het hout.

De volgende takken zyn vierkant, styf als een horen, en van de vier zyden zyn de twee eerste een weinig hol, of gegeut, de twee anderen uytgevult of vlak, maar de allervoorsten hebben 4 geuten, en zyn kruydachtig, het uyterste derzelve vertoont veele blaadjes in malkander gerolt, tusschen haar verbergende twee pillen op een lange steel, waar uyt namaals vruchten en bloemen werden.

De bladeren staan meede twee en twee tegens malkander, en in 't kruys, grooter en styver dan aan 't voorgaande, 7. 8. en 9 duymen lang, 4. 5. en 6 breedt, beneden met veele schuynze ribben, waar van 4. of 6. by den steel schier zamen stoten, met een geele wolachtigheid bezet, doch de ribben zyn ros. De bladeren lopen ook agter met twee smalle billen toe, inzonderheid de breedste, waar door ze hertformig schynen.

De takken zyn meede zagt, in 't aantasten als fulp, en hare kanten bruyn, ook zyn de zyde,-takken zoo rond niet als aan 't voorgaande, maar meer vierkant. De kromme haaken houden dezelfde ordre als aan 't voorgaande, en staan in den schoot der bladeren, doch een weinig ter zyden gebogen, zoo dat ze tusschen de bladeren schynen in te staan, te weeten met deze ordre; het agterste paar bladeren heeft eenen haak, het volgende paar twee haaken, en zoo vervolgens, doch zy houden zoo precies deeze ordre niet, en de haaken staan ook altyd na de eene, en de bladeren na de andere zyde geboogen. De agterste 2 of 3 paar haaken blyven krom, en dragen anders niets, maar de voorste zyn week, en rekken haar uyt tot een styven steel, meer dan een vinger lang, omtrent het uyterste met een sterretje van 6 korte blaadjes gemaakt, en dan weder een klein steeltje, daar op een pilletje als een Aard-besië staat, met veele korreltjes bezet. Hier uyt komen voort langhalzige bloemen, uyt den geelen en witten gemengt, in 5 spitzen haar openende, met een lang draadjen daar in, doch zyn grooter van bollen, van geen zonderbaren reuk; agter de bloemen groeyen de vruchten, yder op een langen steel, hoekig, of gestreept, en meede wolachtig, en gespleten in tween, met een halsje of kelkje boven op, daar in men de verdroogde bloem nog ziet; binnen ziet men niets dan drooge bruyne vezeltjes, na 't afvallen van de vruchten en bloemen, blyft een diergelyke knop, als een Aard-besië, doch zoo korrelig niet, maar hard en plat.

De stam is omtrent een arm dik, van een hard en zeer styf hout, het water al kokende daar uyt komende, is klaar en zoet, als revier-water, doch als het wat staat, zoo krygt het een kleene bitterheid en zamentrekking.

Naam. *In 't Latyn* Funis Uncatus lanosus. *Maleyts* Daun Gatta Gambir Bulu Bulu. *Anderen noemen het in 't Maleyts* Tali Ajer, *dat is* funis aquosus. *In 't Amboinsch* Kakahir *en* Ahair *het* mannetje, *dewyl ze het voorgaande voor het* wyfken *houden. Op Hitoe* Kakailo. *De Ternatanen maaken een* Cohebba Magolo Tsjiffi, *dat is* Arends-klauwen, *daar van, na de gedaante der haaken, 't welk anders den naam is van* folium Polypi. *Men moet het ook onderscheiden van een ander* Tali Ajer, *'t welk is de* Funis Murænarum latifolius, *in 't* Auctuarium *beschreeven.*

Plaats. *Men vind het in 't kreupel-bosch, op 't voorste gebergte, en zoo ik versta, op kleene, klippige, en onbewoonde Eylandjes, daar het den Zeevaarenden dikwils te pas komt, als zy om drinkwater verleegen zyn.*

Gebruyk.

Usus. De hoc fune jam dictum est, quod ex ejus inferiore & crassissima parte dissecta lympida exstillet lympha, qua alius defectu sitis exstingui potest, sciendum vero est, non cunctos hosce funes hanc emittere aquam, nec omnibus in locis vel temporibus, quod experientia edocendum est. Incolæ saltem Leytimoræ hanc lanuginosam speciem non pro vero aquoso habent fune, sed præcedentem *angustifoliam Daun Gatta Gambir*, quod tamen contrarie observavi, ita ut funes sicci per experientiam distinguendi sint.

Ex firmo & lento trunci ligno incolæ tenues norunt fabricare asserculos, quos in circulum inflectunt, orisque inserviunt ipsorum orbium *Atittens* dictorum, qui planæ sunt patinæ ex arundinibus Bambu vel Rottang nexæ, quæ superius orbem gerunt altum instar cribrarum Europæarum, quæque inferius quoque circulum habent, cui inponuntur uti patinæ, in quibus cuncta ciborum genera venalia proponunt. Ex eodem itidem ligno & ramis incurva fabricari possunt tenacula navigiorum, quibus *Sammet* seu fluctuantes pali transversalibus lignis seu Nadjos adligantur.

Gebruyk. *Hier van is alreede gezegt, dat men uyt het onderste en dikste touw doorgekapt, een klaar water kan krygen, waar uyt men ter nood den dorst verslaan kan, doch men moet weeten, dat niet alle deze touwen dit waater geeven, noch op alle plaatzen en tyden, het welk men by ervarenheid leeren moet. Immers de Inlanders van Leytimor houden dit wolachtig geslacht niet voor het regte water-touw, maar het voorgaande en* smalbladige Daun Gatta Gambir, *waar van ik echter andere ondervinding hebbe, zoo dat men de drooge stokken moet leeren kennen.*

Uyt het styve en taaye hout des stams, weeten de Inlanders dunne plankjes te maaken, die zig in een Cirkel laaten buygen, en dienen tot randen aan haare Atittens, *'t welk zyn vlakke schootels van Bamboezen of Rottangs gevlogten, boven met een hooge rand, gelyk de Siften in ons Land, met diergelyke rand van onderen, waar op men het zetten kan als een schootel, en waarin zylieden alderhande Eetwaren te koop brengen. Uyt het zelve hout en takken kan men ook de kromme ooren maaken aan de Vaartuygen, daar men de* Sammet *of Vlotbouten aan de dwers-houten* Nadjos *vast bind.*

CAPUT TRIGESIMUM QUINTUM.

Funis Murænarum. Tali Morea.

HIc frutex aliquando solitarius erigitur, longaque emittit flagella, proximis fruticulis incumbentia, aliquando etiam, quum arbori adstet, hanc longo adscendit fune, qui sese circa genicula in ipsius corticem per fibrillas figit, ubi alia recta & lateralia emittit flagella; dividitur autem in marem ac feminam.

Primo *Funis Murænarum mas*, frutex est ample extensus, multis adsurgens stipitibus pollicem circiter crassis, qui omnes prope radicem concurrunt. Ad latera plures alii & recti excrescunt rami, digitum crassi, ex fragillissimo constantes ligno, viridi & aquosa repleti medulla, corticem gerentes tenuem & externe cinereum, sub quo alter viridis seu liber locatur. Rami hi quodammodo quadrati sunt & ample geniculati, quodvis ipsorum laterum per longitudinem auctum est duplici sed tenuissima pellicula, quæ sinuosa est seu inflexa, & aliquomodo refert pinnas dorsales anguillarum.

Ad genicula quatuor locantur folia cruciata cum illis Plantaginis latifoliæ quodammodo convenientia, inferius autem angustata ac superius lata, a quinque ad novem pollices longa, binos cum dimidio ac quatuor lata, per longitudinem quatuor nervis donata, qui inferius maxime protuberant, ac quodammodo acuti sunt ac rubentes, quorum bini medii in nervum medium terminantur ad pollicis circiter spatium ab ipsius folii ortu. Sessilia sunt in ramis, intense glauca, nec notabiles gerunt venulas in interstitiis, quæ in suprema folii parte vix conspici possunt, suntque porro crassiuscula, pinguia & acidula, saporis instar Brassicæ fermentatæ, cum silvestri adstrictione.

Si hæc quatuor deciderint folia, ex ipsorum alis bini tres ac quatuor breves ac rubentes excrescunt petioli, quorum quivis sustinent quinque sexve oblonga capita, teneras glandes referentia, quorum dimidia & inferior pars calicem constituit ex purpureo rubentem, superior capitulum est album, quod sese in florem explicat, qui ex quinque, rarius ex sex crassis, concavis, & albis constat petalis, in circulo positis, & retroflexis instar floris *Folii Linguæ.*

In ejus centro decem firma & alba locantur stamina, antheras gerentia flavas teliformes, inque horum medio longius cornu viridi insidens capitulo seu germini; Stamina hæc instar acinacis parum incurvata sunt, ac parum prominent. Horum decem Staminum quinque semper majora sunt quinque aliis oppositis, inque capitulis mox sese aperientibus combinata sunt cum antheris elevatis instar linguarum avium.

Post

XXXV. HOOFDSTUK.

Het Aale-Touw.

D*Ezen struyk staat zomtyds op zich zelven, en breyd zich met lange ranken uyt, die op de naaste ruygte leggen, zomtyds als hy by een boom staat, loopt hy dezelven met een lange touw op, die haar omtrent de leden in desselfs schorsse met kleene worteltjes vast maakt, en andere regte ranken ter zyden uytschiet: Hy is verdeeld in Manneken en Wyfken.*

1. Funis Murænarum *het* Manneken, *word een wyd uytgespreyden struyk, met veele stammen opschietende, omtrent een duym dik, die alle by de wortel t' zamen stoten. Overdwers komen veele anderen en regte takken, een vinger dik, van een zeer bros hout, binnen met een groen en waterachtig merg, buyten met een dunne graauwe schorsse, daar onder een groene leyd. Zy zyn enigsints vierkant, en in leden verdeeld, die wyd van malkander staan, ieder van de vierkanten is langs henen bezet met een dubbeld, doch smal velleken, gekrult of gefronst, gelykende eenigsints de vinne op den rugge der Aalen.*

In de leeden staan vier bladeren regt in 't kruys, de Weegbre bladeren eenigsints gelyk, doch achter smal, en vooren breed, van 5 tot 9 duymen lang, 2½ en 4 breed, in de lengte met 4 zenuwen doortogen, van onderen zeer uytpuylende, en eenigsints scherp en roodachtig, waar van de twee binnenste in de middel-zenuwe stoten, ontrent een duym van den oorspronk des blads. Zy staan zonder stelen tegens den tak aan, hoog zee-groen, zonder merkelyke adertjes in de tusschen-plaatzen, die men aan de bovenzyde even bekennen kan, dikachtig, vet, en zuur van smaak, gelyk suure kool, met een wilde zamentrekking.

Als deeze 4 bladeren schier alle afgevallen zyn, zoo wassen uyt derzelver schoot 2. 3. en 4 korte roodachtige steelen, ieder dragende 5 of 6 lankwerpige knopen, jonge Eekelen gelykende, waar van de onderste helft een purper-rood kelkje is, de bovenste heeft een witte knoop, waar uyt de bloem werd, dewelke bestaat uyt 5. of zelden 6 dikke, holle, en witte bladeren, in een kring staande, en agterwaarts gebogen, gelyk de bloem van het Folium Linguæ.

Binnen staan 10 styve en witte draden, op hare toppen dragende geele haaken, gelyk pylen, en in de midden een langer hoorntje op een groen heuveltje staande; de draden zyn ook wat krom, gelyk Zikkels, en steken ver uyt. Onder deze 10 Zikkels zyn de 5 altyd groter, dan de andere 5 aan de overzyde staande. In de knopen, die essen ontluyken, liggen zy t' zamen gevouwen met de pylkens boven uytkykende, als Vogeltongetjes.

Na

Poſt horum lapſum inferior calix magis craſſeſcit, coronulamque format ſuperius coarctatam uti in Anthophyllis, hic autem fructus brevior eſt, paulo major baccis Oxyacanthæ, externe ex ſummo purpureo rubet colore, interne viridis, multis granulis repletus inſtar fructuum Varingæ; ſed mollior eſt, ac primo acidulus, dein maturus, dulcis, ac fatui ſaporis, quum & hic fructus molleſcit, multæ quoque interſunt baccæ non penitus purpureæ, ſed viridi diſtinctæ colore.

Secundo *Funis Murænarum femina*, ſeu glaber, ſimilis eſt frutex, ſed rariores gerens ramos, qui rotundiores & glabriores ſunt, in ampla quoque diſtincti genicula, ac fere alis iſtis, ſeu pelliculis deſtituti lateralibus, quarum quædam modo veſtigia in ſummis adparent geniculis.

Folia itidem quatuor ſimul cruciata locantur, ſed ſunt glabriora & anguſtiora quam in mare; ac tres quoque tantum gerunt coſtas, quæ in una ſpecie albæ, in altera parum rubræ ſunt, ſaporis aciduli cum ſilveſtri adſtrictione.

Flores ſunt uti in priore ſpecie, ſed minores, ac pallide virenti inſident caliculo. Fructus etiam ſunt uti præcedentis, ſed rariores numero, & majores, fere inſtar juniorum Meſpilorum, ac ſuperius coronula ornati, quæ ex majoribus componitur ſquamis; illi vero externe albicant, & interne pallide virentem habent medullam, quæ per maturitatem ruffeſcit, ac granuloſa eſt uti in *Siri Boppar*, ſaporis aquoſi. Maris fructus plerumque rotundi ſunt & rubri, feminæ autem oblongi ſunt & albi.

Utræque ſpecies florent Novembri & Decembri: ac fructus matureſcunt Januario & Februario.

Huc & tertia pertinet ſpecies, plerumque funicularis, in ſimilia diviſa genicula, ac folia gerens uti femina, ſed multo majora, ſpithamam nempe longa, ac palmam lata, ſaporis parum aciduli ac multo magis fatui. Ejus flores fructusque mihi hucusque ignoti ſunt, quum raro obcurrat, & fere nullius ſit uſus.

Nomen. Latine *Funis Murænarum*, juxta Malaienſe *Tali Morea*. Amboinice in Hitœa *Wali Malubu*, in Leytimora *Wari Marubu*. *Malubu* ſeu *Marubu* eſt Malaienſe verbum *Malucco*, quod anguillam denotat, quæ vulgo Malaienſibus ex Portugallica derivatione *Morea* vocatur, quod deſcendit a Latinorum *Muræna*, hujus ratio ſupra data eſt, ac infra latius explicabitur. Hitoenſes primas priores ſpecies vocant, *Wali Malubu laun maun*, h. e. parvifolia *Tali Morea* ad diſtinctionem *Wali Malubu laun ela*, h. e. latifolia, qua tertiam denotant ſeu ſilveſtrem ſpeciem. Prima ſpecies cognominatur *mas* ſeu *rubra*, altera *femina* ſeu *glabra*.

Aylaun Nya, h. e. *Herba Serpentum* a Hitoenſibus mihi dicta eſt ſimilis eſſe planta, in marem ac feminam diviſa, cujus prima ſpecies frutex eſſet quodammodo erectus, altera funis, quantum vero ex ipſorum deſcriptione concludere poſſum, putarem unas easdemque cum *Tali Morea* eſſe plantas.

Locus. Prima ſpecies in frigidis creſcit vallibus, & ad fluminum ripas, ubi arbores & denſi locantur fruticuli. In Amboina obcurrit in Valle Waytommo & Batu Medji. In Macaſſara & Celebe quoque reperitur. Tertia ſpecies in montibus magis creſcit, & ad ſilvarum oras ſaxoſas.

Uſus. Si exterior cinereus cortex leniter abradatur usque ad viridem, tum ſtipites hi inſtar anguillarum glabri ſunt & mucoſi, quod & nominis origini anſam dedit. Amboinenſes illum ad cibum non adhibent, ſed Macaſſarenſes ejus folia piſcibus adcoquunt, quum acidulum præbeant condimentum: In re Medica æqualis pollent viribus, licet Hitoenſes marem præferant, ac Leytimorenſes contra feminam.

Hitoenſes gloriantur multo cum ſucceſſu vulnera & ulcera curaviſſe, quum fibrillæ eligantur, quibus ſeſe arborum corticibus inplantat, atque hæ depuratæ contundantur, & Emplaſtri forma inponantur: Hoc itidem extrahet fragmenta globorum & telorum, quæ alicujus corpori inhærent ſive abrupta ſive inmiſſa: Viridis ejus cortex interius morſum curat Murænarum.

Hitoenſes dicunt ipſorum *Aylaun nya* eſſe balſamum vulnerarium ſerpentum, quo inflicta curant vulnera, immo

Na het afvallen van dezelve, word het onderſte kelkje dikker, met een geſloten kroontje, boven op als een Moernagel, doch korter, wat grooter als de beſiën van de Hagedoorn, buyten hoog purper-rood, binnen gras-groen, met veele korls vervuld, als de vruchten van Waringa, doch weker, eerſt zuuracbtig, in de rype zoet of ſmets, wanneer ook de vrucht week word, veele beſiën zyn ook niet geheel purper, maar met groen gemengd.

2. Funis Murænarum *het* Wyfken, *of gladde, is diergelyken ſtruyk, doch weiniger van takken, dewelke ronder en gladder zyn, ook in wyde leden verdeeld, ſchier zonder de voornoemde vellekens aan de kanten, waar van men ſlegts eenige voetſtappen ziet aan de voorſte leden.*

De bladeren ſtaan mede 4 en 4 in 't kruys, maar zyn wat gladder en ſmaller dan aan het Manneken. Zy hebben maar 3 ribben, die aan de eene zoorte wit, aan de andere een weinig rood zyn, mede zuuracbtig van ſmaak, met een wilde zamentrekking.

Het bloeyzel is als aan 't voorgaande, doch kleender, en ſtaat in een bleek-groen kelkje. De vruchten zyn mede als de vorige, doch weiniger in getal, en groter, bykans als jonge Miſpelen, met een kroontje boven op, van groter ſchubben gemaakt, buyten witachtig, en van binnen een licht-groen merg, en in de rype wat ros, korlig, als in de Siri Boppar, *waterachtig van ſmaak. De vruchten van het Manneken blyven meeſt rond en rood, maar die van het Wyfken blyven lankwerpig en wit.*

Beyde bloeyen in November en December. De vruchten ziet men ryp in January en February.

Hier toe behoord de derde zoorte, dewelke meerendeels een touw werd, met diergelyke leden en bladeren als het Wyfken, maar veel groter, te weten een ſpan lang, en een band breed, veel laffer van ſmaak, en met weinig zuurte. Vruchten en bloemen zyn my noch onbekend, want het werd weinig gevonden, en is van kleen gebruyk.

Naam. *In 't Latyn* Funis Murænarum, *na het Maleytſche* Tali Morea. *Amboinſch op Hitoe* Wali Maluhu, *op Leytimor* Wari Waruhu. Maluhu *of* Maruhu, *is het Maleytſche woord* Malucco, *het welk een Aal wil zeggen, dewelke men in 't gemeen Maleyts uyt het Portugees noemd* Morea, *afkomſtig van het Latynſche* Muræna, *de reden ziet hier boven, en noch meer hier onder. De Hitoeëzen noemen de twee eerſte zoorten* Wali Maluhu laun maun, *dat is kleenbladige* Tali Morea, *tot onderſcheid van* Wali Maluhu laun Ela, *dat is grootbladige, waar mede zy de derde ofte wilde zoorte beteekenen. De eerſte zoorte werd bygenaamt het* Manneken *of* roode, *de tweede het* Wyfken *of* gladde.

Aylaun Nya, *dat is* Herba Serpentum, *is my van de Hitoëzen opgegeven, te zyn een diergelyk gewas, verdeeld in Manneken en Wyfken, waar van het eerſte een ſtruyk zoude zyn, eenigſints overeynd ſtaande, het andere een touw; maar zoo veel ik uyt haar beſchryvinge bemerken konde, giſſe ik dat het een en het zelfde is met* Tali Morea.

Plaats. *De eerſte zoorte waſt in koude Valeyen, en aan de kanten van de rivieren, die met geboomte en digte ruygte bezet zyn. Men vind het op Amboina, in de Valey Waytommo, en Batu Medji. Op Macaſſar en Celebe vind men 't ook. De derde zoorte waſt meer in 't gebergte, en aan de randen van het boſch, daar het ſteenig is.*

Gebruyk. *Als men de buytenſte graauwe ſchorſſe zoetjes afſchrapt tot op de groene, zoo werden deze ſtokken zoo glad en ſlymerig als een Aal, het welk mede een reede van zyn naam is. De Amboinezen gebruyken het niet in de koſt, maar de Macaſſaren koken de bladeren by Viſſchen, om dat zy een zuure ſouce maken. In de Medicynen zyn zy beyde even kragtig, hoewel de Hitoëzen meer van 't Manneken houden, gelyk de Leytimorezen daar en tegen meer van 't Wyfken.*

Op Hitoe roemen zy veele ondervinding daar van te hebben, om vleeſch-wonden en Ulceratien te geneezen. Als men de kleene worteltjes neemd, waar mede het zig in de ſchorſſe der boomen vaſt hegt, de gezuyverde ſtoot, en als een pleyſter opgelegt: Het zelve zal ook ſtukken van kogels en pylen uyttrekken, die iemand in 't lyf geſchoten, en daar in afgebroken zyn. De voornoemde groene binnen-ſchorſſe geneeſt de beet van den Commer-Aal.

De Hitoeëzen zeggen, dat haar Aylaun Nya *een wondbalzem van Slangen zy, waar meede zy haar genezen, als* zy

immo ipsorum ossium, ut & artus luxatos ac tumentes. Leytimorenses viridem feminæ sumunt corticem ad cuncta carnis vulnera curanda. Tenerum folium tam maris quam feminæ (quod in mare pallide fuscum est), cum aqua marina & pauxillo Curcumæ, externe Cadel & Noman inponitur, quæ Lepræ siccæ sunt species. Tali Morea vulnera quoque curat tribulorum, uti & ejus mucosus cortex cum minore Zingibere contritus, si calefactus vulneri inponatur.

zy gewond zyn; item dat het diend in een beenbreuk, verstuyte en geswolle leden. De Leytimorezen nemen de groene schorsse van het Wyfken, om allerhande vleeschwonden toe te heelen. Het jonge blad zoo van 't Manneken als van 't Wyfken (zynde van 't Manneken lichtbruyn) met zee-water en een weinig Curcuma gewreven, werd van buyten op het Cadel en Noman gelegt zynde zoorten van Lepra Sicca. Tali Morea *geneest de quetzuure van Voet-angels, als men de slymerige schorsse met kleene Gember wryft, warm maakt, en op de quetzure bind.*

Altera species seu femina, quum arbores adscendit, varietas est prioris, a qua differt. Ejus funis pennam circiter crassus est, brevibusque spinulis armatus, quæ in fibrillas longas excrescunt, arborum ramos complectentes, obducitur autem cortice admodum mucoso, lateralesque emittit breves ramulos, quibus quinque sexve insident folia solitaria, non in orbem, uti in rugosa specie: Illa autem sunt glabra, tenuia, quatuor, quinque, & sex pollices longa, binos lata, tribus nervis longitudinalibus donata: Cortex exterior viscosus abrasus anthracibus inponitur ad hasce maturandas.

De tweede zoorte of Wyfken, als het de Boomen oploopt, zoo maaktze een verandering, van het boovenstaande verschillende. Het touw is omtrent een schaft dik, met korte dorentjes bezet, waar uyt lange worteltjes werden, die de stammen omvatten, bekleed met een zeer slymerige schorsse. Hier uyt komen korte zyde takjes, daar aan 5 a 6 enkelde bladeren staan, niet in een kring, gelyk aan 't ruyge geslagt. Deze zyn glad, dun, 4. 5. en 6. duymen lang, twee dito breed, met drie senuwen in de lengte. De slymerige buytenste schorsse afgeschrapt, werd gelegt op bloed-swêren om die te rypen.

Tabula Trigesima Quinta.

Ad *Figur. primam* ramum exhibet *Funis Murænarum*, qui *Mas* vulgo vocatur.
Figura Secunda ramum sistit *Funis Murænarum*, qui *femina* censetur.

De vyf- en dertigste Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* een Tak van het *Aale-Touw*, het welk in 't gemeen het *Mannetje* genaamt wert.
De tweede Figuur verbeelt een Tak van het *Aale-Touw*, het welk voor het *Wyfje* gehouden wert.

Funis Murænarum latifolius in Auctuario sequenti describitur modo.

Præter binas *Funis Murænarum* species, supra libro septimo descriptas, tertiam observavi latifoliam, quam hic adcurate describam. Hæc tertia species multo crassiore fune arbores adscendit, sese in plures laterales dividens ramos, longe lateque dependentes, qui rotundi sunt, ac pelliculis istis extantibus destituuntur, quæ in vulgari *Taly Morea* observantur, atque repleti sunt medulla viridi & aquosa, ex fauciatis ramis lympida quoque exstillat lympha, quæ alius defectu potabilis est, sed mox crassescit & viscosa est instar tenuis visci, uti & ejus cortex admodum viscosus est.

Folia quoque ab illis *Tali Morea* differunt, solitaria enim proveniunt, ab octo ad decem pollices longa, quinque & septem lata, crassa, firma, in longum apicem desinentia, subtus decem vel undecim obliquis costis donata, ipsorumque interstitia multis venis pertexta sunt, instar foliorum Sirii magni silvestris, Amboinice *Amelaun Tallan* dicti.

Ex ramis ampli excrescunt corymbi, formam umbellarum referentes, ex rubris petiolis compositi, hisce insident primo plurima viridia capitula, magnitudinem habentia seminis Sinapios, quæ fibrillas habent virides ac brevissimas. Capitula hæc rubent, ac superius vesiculam gerunt formam Peponis, quæ purpurascit, ac pellucida est, atque interne dulci repleta aqua, alios fructus in hoc non observavi fructice.

Amboinenses hunc funem vocant *Tali Morea* marem, pro quo supro *libro* 7. *cap.* 34. aliam descripsimus plantam, unde & hic ad distinctionem *Funis Murænarum latifolius* mihi dicitur, alii illum vocant generali nomine *Tali Ayer* h. e. funis aquosus, a subsequenti ejus usu.

Locus. In Amboina obcurrit in vallibus prope fluvium *Batoe Gantong.*

Usus ejus non multum notus est, excepto quum in silvis sitis aliquem vexet, tum ejus aqua potui inservire potest, quæ fatue dulcis est, uti & reliquæ ejus partes: Viscosus ejus cortex fissuris adglutinatur canalium, in quibus Sagu Manta subigitur ad illas obturandas. Quum aqua potabilis desideretur, ejus segmentum orchiam circiter longum amputandum est, ejusque superior pars ore efflanda est, tum aqua inferius strepitu exstillat, quæ instar aquæ fluvialis dulcissima est.

Amboinenses hunc quoque referunt ad *Ay Laun,* seu *Wary Warubu,* h. e. *funis Murænarum.*

Distin-

Het *breedbladige Aale-touw* wert in het Auctuarium op de volgende wyze beschreven.

Behalven de twee zoorten van Funis Murænarum, *boven in 't 7. Boek beschreven, heb ik nogh een derde breedbladige gevonden, dewelke ik uitvoerlyk hier aanbaalen zal: Deze derde zoorte loopt met een veel dikker stam de boomen op, zich in lange en veele zyde takjes verdeelende, die wyd en zyds afhangen, rond, en zonder die velletjes of vlerken, dewelke aan de gemeene* Taly Morea *zyn, met een kleen, groen, waterachtig hert; uyt de gequetste takken loopt een klaar water, 't welk men ter nood drinken kan, maar strax dik en slymerig wert, als een dunne lym, gelyk ook de schorsse heel slymerig is.*

De bladeren verschillen meede van Tali Morea, *want ze staan enkeld, van 6 tot 10 duymen lank, 5 en 7. breed, dik, styf, met een stompe spits, van onderen met 10 a 11 schuynze ribben, en de tussen plaatzen met veele aderen doorweeven, gelykende de bladeren van de groote wilde Siri, in 't Amboinsch* Amelaun Tallan *genaamt.*

Uyt de takken komen breede trossen in de gedaante van dollen, gemaakt van roode steelen; hierop zitten eerst veel groene knopjes, in de groote van mostard zaad, bezet met groene en zeer korte vezeltjes. Dezelve knopkens werden rood, en dragen boven op een blaasje, in de gedaante van een Kalbasje, na 't peerze trekkende en doorschynend, van binnen met niets dan met zoet water vervuld, andere vruchten zyn daar aan niet gezien.

De Amboinezen noemen 't Tali Morea, *'t Mannetje, waar voor wy boven in 't zevende Boek, cap. 34. een andere plante beschreven hebben, daarom ik deeze tot onderscheyd* Funis Murænarum latifolius *noem, andere noemen 't met een gemeene naam* Taly Ayer, *dat is water-touw van zyn volgende gebruyk.*

Plaats. *Men vind het op Ambon in de Valleyen, by de Rivier* Batoe Gantong.

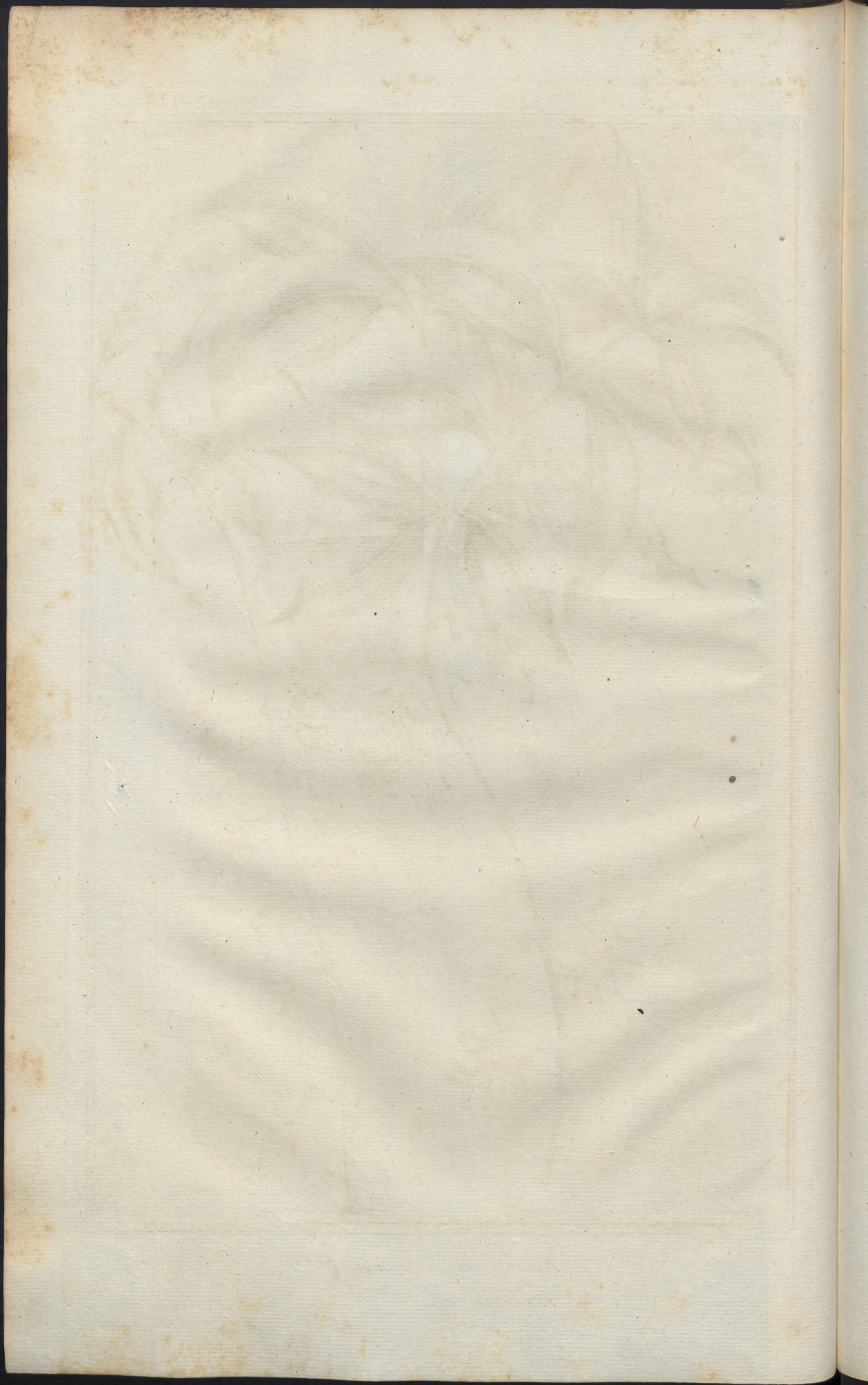
Gebruyk. *Daar van is niet veel bekend, behalven als men in 't bosch dorst heeft, zoo kan men ter nood zyn water drinken, zynde laf zoet al wat aan de plante is. De kleverige schorsse plakt men tegens de scheuren aan de geuten, daar in men de Zagu Manta kneet om die te stoppen. Als men drinkbaar water daar uyt hebben wil, moet men zoo een stuk van een vadem lank afkappen, op 't bovenste eynd sterk blazen, zoo loopt het water met een gedruys daar uyt, zoo zoet als eenig Rivier water.*

De Amboinezen rekenen het meede voor haar Ay Laun, *of* Wary Waruhu, *dat is* Funis Murænarum.

Men

1. *Medinilla crispata. Bl.*
2. *Melastoma.*

Diftinguendus eft ab alio *Fune Aquofo* feu *Taly Ayer* fupra libro feptimo defcripto, qui eft *Daun Gatta Gambir* feu *Abayer*, ac potabilem quoque fubpetit aquam.

Tabula Trigefima Sexta

Ramum exhibet fruticis, qui *Funis Murænarum latifolius* RUMPHIO in *Auctuario* dicitur.

Men moet het onderfcheyden van een ander Funis Aquofus *of* Taly Ayer, *boven in 't 7. Boek befchreeven, 't welk is het* Daun Gatta Gambir *of* Ahayer, *'t welk meede drinkbaar water geeft.*

De fes- en dertigfte Plaat

Vertoont een Tak van een Struyk, welke het *breedbladige Aale-touw* van RUMPHIUS in zyn *Auctuarium* genaamt wert.

CAPUT TRIGESIM. SEXTUM.

Funis convolutus. Tali Bacompol.

TAli *Bacompol* omnium fere fruticum intricatiffimus eft, prope ortum vix brachium craffus, ac mox fefe in multa, longa, lenta, & rotunda dividit flagella, quæ fefe circa proximas circumvolvunt herbas, fique hic frutex folitarius locetur, miris giris fibi ipfis fefe inplicant, ac denfam quafi formant filvam vel congeriem: Flagella hæc obducta funt ex nigro fufco & æquali cortice, ac fefe ad latera undique extendunt in plurimas lentas rachides, prope ortum geniculatas feu nodofas. Majora flagella longo ac nudo fune prorepunt, qui fefe plurimis inftar claviculæ convolvit arbufculis, ac porro excurrens fefe iterum in alias dividit rachides. Truncus juxta terram prorepit, atque intus repletus eft ficca & ruffa medulla, quæ vero in flagellis major eft.

Cuivis rachidi bina ternave foliorum infident paria directe fibi obpofita cum inpari extremo, eodem modo uti in Metrofidero vel Faba Marina. Hæc autem cum illis Mali conveniunt, fed funt majora, vel magis proprie cum illis Fabæ Marinæ quadrant, a quatuor ad fex pollices longa, binos cum dimidio ac tres lata, utrimque fubrotunda, paucis lateralibus venulis pertexta, firma, glabra, craffiuscula, plerumque conniventia, faporis dulcis, ficcique, cum levi adftrictione, gratiora tamen illis Metrofideri, teneraque apta funt, quæ cruda edantur.

Supra fruticis extremum racemi floriferi fefe extendunt, quorum quivis petiolus pedem longus eft, capitula fuftinens obfcure lutea, ex hisce flores excrefcunt illis Fabarum fimiles, unum nempe latum petalum retroflexum eft; reliqua quatuor minora & anguftiora firma quædam abfcondunt ftamina albicantia.

Fructus funt filiquæ tenues ac planæ inftar illarum Metrofideri, fed tenuiores & graciliores, peculiarem habentes formam, quædam enim fimplex, aliæ duplex referunt fpecillum, quatuor ac fex pollices longæ, ultra unum latæ, quædam enim ex binis, aliæ ex tribus conftant fegmentis feu cameris, anguftis collis feu ifthmis fibi adhærentes, quæ ad extremitates rotundæ funt, prope ifthmos parum incurvatæ, perfecte uti in fpecillo, quædam unicam tantum habent cameram, eftque brevis ac plana tum filiqua. Externe fumeum habent colorem, intricatis venulis notatæ & rugofæ. Intus fabæ locantur tenues planæ, & oblongæ, ad unam partem acuminatæ, ubi per venulam filiquæ nectuntur, parum quoque rugofæ, ac pallide ruffæ inftar lateris cocti.

Quum crefcit in locis maritimis, latiores & glabriores gerit filiquas, ac craffiora folia, quæ non tam grati funt faporis quam terreftris fpeciei. Floret Decembri & Januario: Fructusque maturefcunt Aprili, ac fubfequentibus pluviofis menfibus, fed raro confpiciuntur, quum frutex hic fit humilis, ac fæpe depafcatur.

Nomen. Latine *Funis convolutus* juxta Malaienfe *Tali Bacompol*, & Amboinenfe in Hitoea *Wali Abuun*, h. e. funis convolutus ob rationem fupra dictam: Quidam hunc vocant *Tali Dingin*, h. e. funis refrigerans. In Java dicitur *Tataru Mäa.*

Locus. In apricis crefcit campis ad fluminum ripas, uti & in locis maritimis, copiofus eft in Leytimora circa Caftellum Victoriam, rarior eft in Hitoes ora.

Ufus.

XXXVI. HOOFDSTUK.

Het famengerolde Touwe-Struyk.

TAli Bacompol *is een van de verwerdfte ftruyken, by zyn oorfpronk fchaars een arm dik, die zig ftrax in veele lange, taaye, en ronde ranken verdeeld, dewelke haar of om en door de naafte ruygte flingeren, of zoo den ftruyk alleen ftaat, met een wonderlyke verwerring door malkander lopen, een digt bofch of klomp makende. De ranken zyn bekleed met een fwart-bruyne evene fchorffe, en verfpreyden hun ter zyden uit in veele taaye gerten of ryskens, die by haren oorfpronk een knobbel of knie hebben. De hooft-ranken lopen met een lank en kaal eynd voort, het welk zig om de naafte boompjes flingerd, gelyk een Clavier, en verder lopende zich al weder in andere ryskens verdeeld. De ftam kruypt langs de aarde, en heeft van binnen een droog en ros merg, het welk in de ranken groter is.*

Aan ieder rysken ftaan 2 of 3 paren bladeren regt tegens malkanderen, met een alleen voor uyt, na de order of fituatie van Yzer-houts bladeren, of die van Faba Marina. *Zy zelfs gelyken de bladeren van de Appelboomen, doch zyn grooter, of eygentlyker na voornoemde Faba Marina, van 4 tot 6 duymen lank, 2½ en 3 breed, agter en voren fchier even rond, met weynige zyde-adertjes, ftyf en glad, dikachtig, meerendeel wat t'zamen luykende, van fmaak zoet, droog, met een kleene zamentrekking, aangenamer dan die van 't Yzer-hout, en de jonge bequaam om raauw te eeten.*

Boven de boogte van den ftruyk, fteeken de bloemdragende troffen uyt een enkelde fteel, een voet lang, en met donker geele knoppen bezet. Hier uyt worden bloempjes, het bone bloeyzel gelyk, namentlyk een breed blad ftaat agterwaarts geboogen, de andere vier kleendere en fmallere verbergen eenige ftyve draadjes, alle witachtig van coleur.

De vruchten zyn dunne en platte houwen, gelyk die van 't Yzer-hout, doch dunder en magerder, van een bezondere fatzoen, gelykende zommige een enkelden, zommige een dubbelden bril, 4 en 6 duymen lank, ruym een breed, want zommige zyn van 2 of 3 delen of kamertjes gemaakt, met een fmalle hals aan malkaar hangende, aan de eynden rond, en by de halzen een weinig gebogen, regt als een bril, zommige beftaan maar uyt een kamer, uytmakende een korte platte houwe. Buyten zyn zy rookverwig, met verwerde adertjes geteekend en rimpelig. Binnen leggen dunne, platte, en lankwerpige boonen, aan 't eene eynd wat toegefpitft, alwaarze met een adertje aan de fchaal vaft hangen, meede wat rimpelig en lichtros, als gebakke fteen.

Als het aan de Zeekant waft, heeft het breder en gladder houwen, ook dikker bladeren, die zoo fmakelyk niet zyn als de landelyke. Het bloeyd in December en January. De rype vruchten ziet men in April, en de volgende regen maanden, doch zelden, vermits deze ftruyk laag blyft, en van het Vee dikwils afgeweyd word.

Naam. *In 't Latyn* Funis convolutus *na het Maleytfche* Tali Bacompol, *en het Amboinfch op Hitoe* Wali Ahuun, *dat is een t'zamengerolde touw of ftruyk, om reden als boven ftaat. Zommige noemen het* Tali Dingin, *dat is verkoelende touw. Op Java* Tataru Mäa.

Plaats. *Het waft in opene Velden aan de Oevers van de Rivieren, als meede op de kanten van de Zee, veel op Leytimor rondom het Cafteel Victoria, weinig op de kuft van Hitoe.*

Gebruyk.

Usus. Vim habet refrigerantem & exficcantem, tenera ejus ac juniora folia, pallide virentia cruda eduntur instar *Ulang Ulang* ad Bocassan, Sagum, & Canarios, non autem tam bene sapiunt illis Varingæ, circa pagos quoque tenera hæc folia raro reperiuntur, quum vaccæ aliaque animalia plerumque hæc depascant, quod tamen ipsi frutici non adfert damnum, quum eo densius crescat.

Amboinenses aliquando hæc adcoquunt folia Catjang seminibus instar aliorum olerum: Folia hæc parum contusa, in aqua macerata, seu parum ebullita julapium præbent in febribus aliisque inflammationibus utile, præsertim pueris, illas enim tollit per leves sudores: Omnibus vero hisce usibus inepta est litorea seu maritima species, quum nimis dura ac ingrata ejus sint folia.

Tabula Trigesima Septima

Ad *Figuram Primam* ramum exhibet *funis Convoluti.*

Figura Secunda ramum exhibet *Clompani funicularis.*

CAPUT TRIGESIMUM SEPTIMUM.

Clompanus funicularis. Tali Bocompol Mera.

C*Lompanus funicularis* species videtur præcedentis *funis convoluti*, sed qui altior excrescit, ac rotundis suis lentisque flagellis ample sese extendit. Folia directe sibi quoque sunt obposita brevibus in rachidibus, atque in inferioribus bina paria sunt cum inpari extremo. In superioribus tria folia uni insident petiolo, acsi planta esset trifoliata. Acutiora sunt quam in præcedente, magisque conveniunt cum illis Varingæ parvifoliæ, suntque firma, glabra, ac fere venis destituta, parumque conniventia instar libri semi aperti, quinque & sex pollices longa, superiora vero breviora sunt, saporis dulcescentis ac fatui, uti in priore fune.

Flores quoque sunt uti in præcedenti, sed minores, in longo itidem Corymbo progerminantes: Hosce copiosi insequuntur fructus, qui parvæ sunt siliquæ, formam habentes *Clompani minoris*, sed multo minores, digiti articulum longæ, ac transversalem digitum latæ, quæ ad unam partem, ubi dorsum est, rectæ sunt, ad alteram ventricosæ instar semi lunularum, ubi & dehiscunt, durum gerentes apicem ad extremitatem: Externe Kermesini sunt coloris instar *Clompani minoris*, interne flavæ, inque iis reconditur officulum nigrum, glabrum, & splendens, hilo suo incumbens carnem habens luteam: Hoc vero officulum pellicula tegitur nigra, sub qua reconditur altera tenuis ac gilva pellicula, quæ ipsam, tanquam nucleum, ambit fabam, quæ in bina segmenta dividi potest, substantiæ ex viridi flavæ, saporem habens Pisorum crudorum, sed magis adstringentem. Fructusque hi Januario observantur.

Nomen. Latine *Clompanus funicularis*, non quum sit veri Clompani species, sed ob fructuum formam. Amboinenses summo jure adfinem putant præcedenti funi, ac Malaice hinc vocatur *Tali Bacompol Mera*, & Amboinice in Leytimora *Wari Ahuun* & *Wari uun*, cum cognomine rubri, uti prior alba ejus species habetur.

Locus. Raro obcurrit, atque ad fluminum ripas crescit in vallibus montis rubri prope Castellum Victoriam.

Usus ejus huc usque magna ex parte ignotus est, excepto quod Amboinenses ejus tenera folia Catjang adcoquant tanquam olus, supra afferculos duci posset ad umbracula formanda, quum adeo flexilis sit, ac densam præbeat frondem.

P. S. Ulterior subsequitur florum descriptio, qui plures simul racemosi excrescunt, & calici insident albicanti seu pallide virenti, in quinque apices diviso, uti & flores in quinque divisi sunt alba petala cum totidem in centro staminibus, quivis autem flavum continet capitulum seu germen, totusque flosculus haud major est grano Oryzæ.

CAPUT

Gebruyk. *Het heeft een verkoelende en opdrogende kragt. De jonge malze bladeren, die licht-groen zyn, eet men raauw als* Ulang Ulang *tot Bocassan, Zagu, en Canari, doch zy zyn verre zoo smakelyk niet als de Waringen, ook omtrent de Negoryen zyn de jonge bladeren zelden te vinden, om dat zy van de Koeyen en ander Vee gestadig afgeweyd worden, waar van egter den struyk zelfs geen letzel krygt, want hy te digter uytschiet.*

De Amboinezen koken zomtyds dezelve bladeren by Katjang, gelyk ander Moeskruyd. Een weinig gekneust, in water geweekt, of wat opgekookt, geeft een koeldrank in koortzen en andere inwendige verbitting, inzonderheid by de Kinderen, want het doed dezelve verdwynen door een zagten sweet. Tot al het voorgaande is onbequaam het geene op strand wast, als zynde te hard en onsmakelyk van bladeren.

De zeven- en dertigste Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* een Tak van het *famengerolde Touwe-struyk.*

De *tweede Figuur* wyst aan een Tak van de *touwagtige Clompan-struyk.*

XXXVII. HOOFDSTUK.

De Touwagtige Clompan-Struyk.

D*E* Clompanus funicularis *schynd een meede-zoorte te zyn van de voorgaande* Funis convolutus, *hoger opwassende, en met zyn ronde taaye ranken zich ver uytbreydende. De bladeren staan ook regt tegen malkanderen aan korte ryskens, aan de agterste twee paren met een enkeld voor uyt. Aan de voorste staan* 3 *bladeren by malkaar op eenen steel, als of de plante driebladig van aart was. Zy vallen wat spitzer dan de voorgaande, en gelyken meer na de kleenbladige Varinga, styf, glad, schier zonder aderen, en wat t'zamen luykende, als een half geopend boekje, vyf en zes duymen lang, doch de voorste zyn korter, van smaak zoetachtig en smets, gelyk aan het voornoemde touw.*

Het bloeyzel is meede als aan het voorgaande, dog kleender, aan een langen tros voortkomende, de vruchten volgen daar op, veele op malkander gehoopt, dezelve zyn kleene houwen, van fatzoen als Clompanus Minor, *dog veel kleender, een lid lank, en een dwersvinger breed, hebbende de eene zyde, het welk de rugge is, regt, en de andere of den buyk bultig, als halve Maantjes, daar zy ook open gaan, met een hard spitsje aan de voorste hoek. Buyten zyn zy scharlaken-rood, gelyk de voorsz* Clompan, *binnen geel, en daar in leyd een swarte, gladde, en blinkende Boone, met het agterste eynde in een dooyr-geel vleesch steekende. De Boone zelfs is bedekt met een swart en onder het zelve met een ander vaal en dun velletje, en daar onder de beest als een Boone, die zig ook in tween laat deelen, groen-geel, van substantie en smaak als raauwe Erweten, doch met meer zamentrekking. Men vind de vruchten in January.*

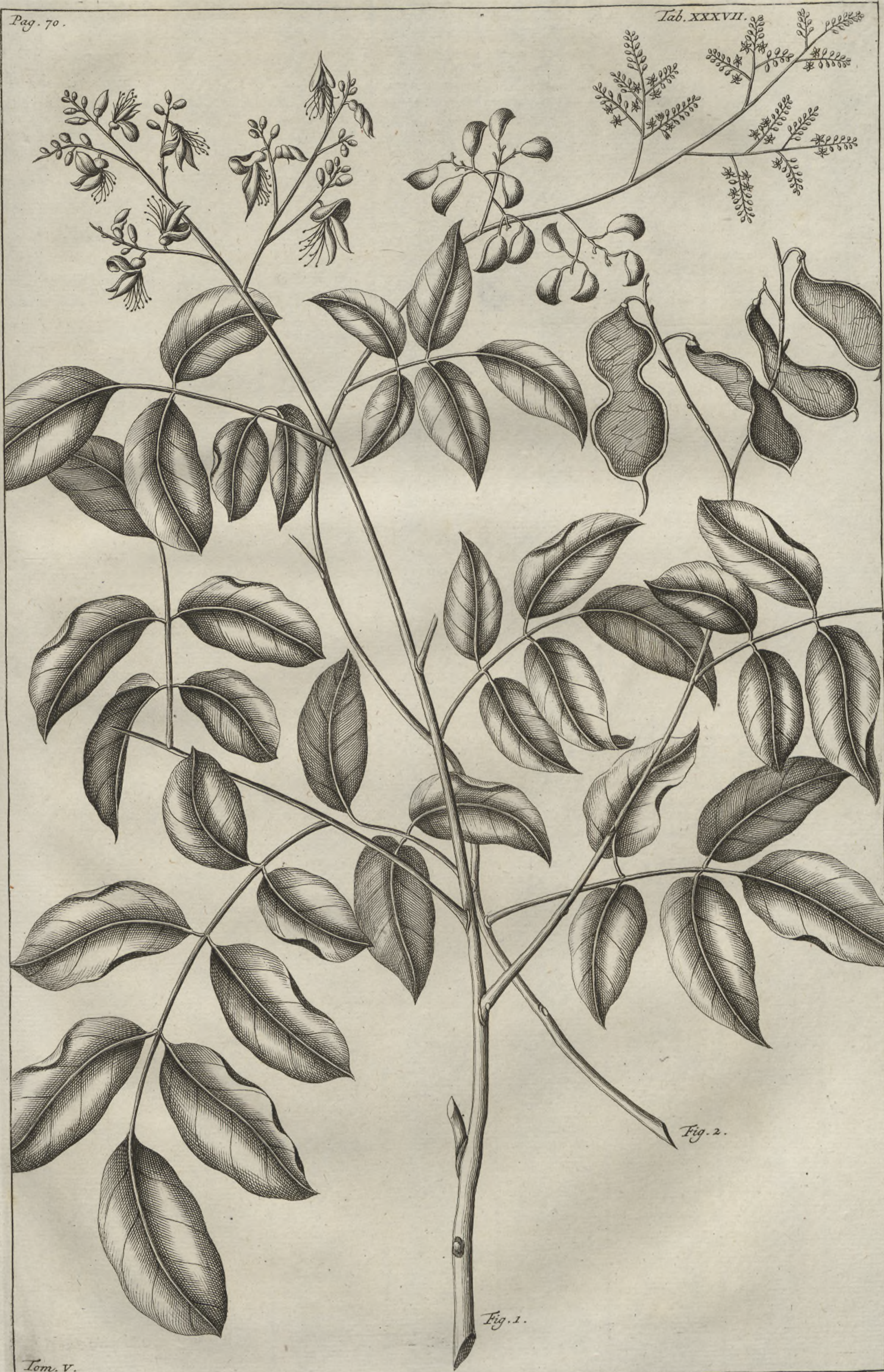
Naam. *In 't Latyn* Clompanus funicularis, *niet om dat het eenige maagschap van de regte Clompan zy, maar na de gelykenisse van de vruchten. De Amboinezen houden het met goede reden voor een meede-zoorte van 't voorgaande, en noemen het in 't Maleyts* Tali Bacompol Mera, *en in 't Amboinsch op Leytimor* Wari Ahuun, *en* Wari uun *met de bynaam van rood, gelyk het de voorgaande voor het witte houden.*

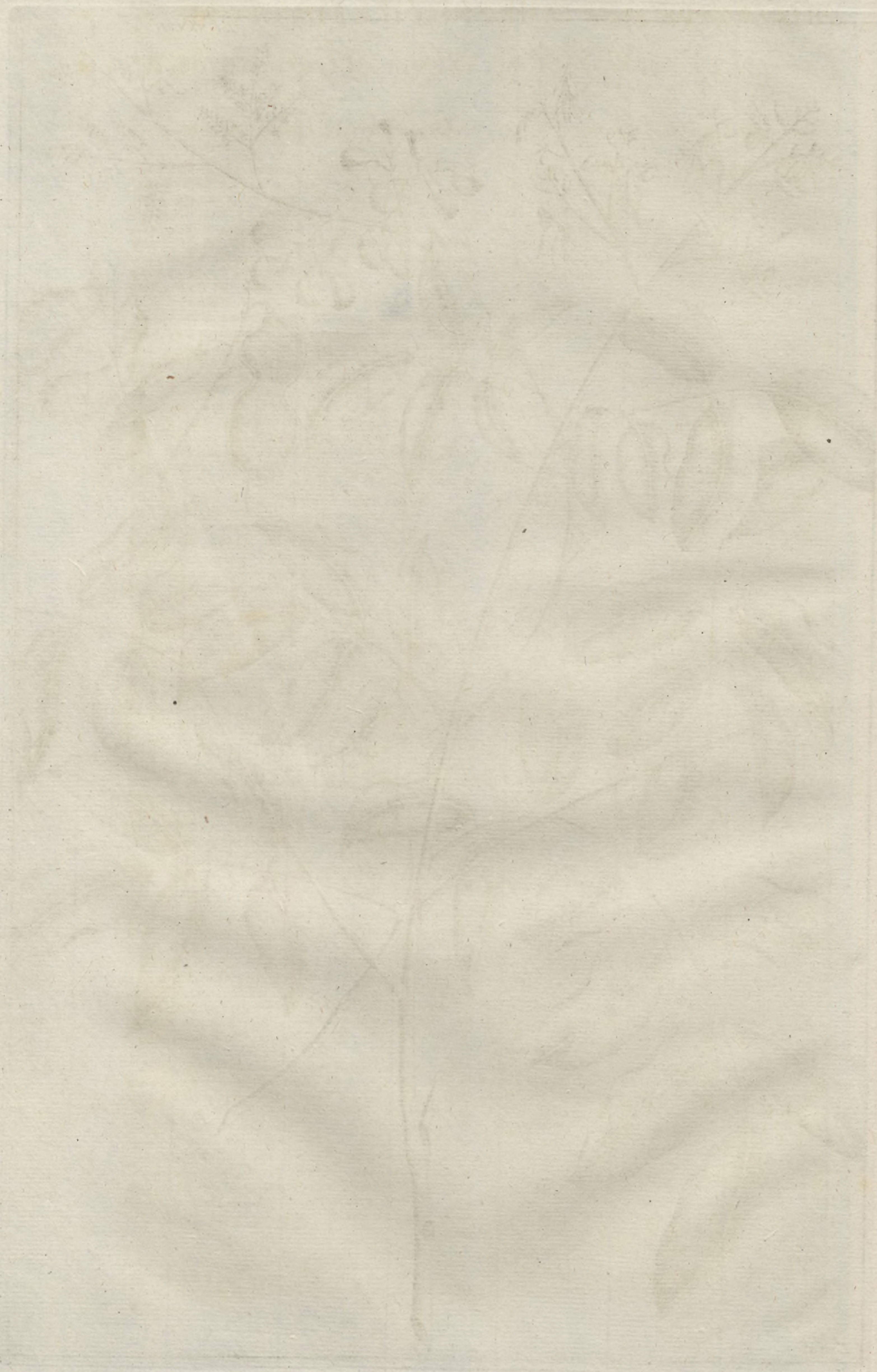
Plaats. *Het werd weinig gevonden, en wast aan de Rivier-kanten in de Valeyen van den roden berg, by 't Casteel Victoria.*

Gebruyk. *Zyn gebruyk is noch merendeels onbekend, behalven dat de Amboinezen zyne jonge bladeren in Katjang koken tot Moeskruyd; men zoude het op latten konnen leyden om Galderyen daar meede te bedekken, om dat het zoo buygsaam is, en digt vol loof.*

PS. *Nader beschryving van het bloeyzel. Het bloeyzel komt veele by malkander aan trosjes, daar aan ziet men een vuyl-wit of bleek-groen kelkje, in* 5 *spitzen verdeeld, en daar in* 5 *witte blaadjes met zoo veel draadjes in de midden, ieder bezet met een geel nopje, en 't geheele bloempje is niet grooter dan een ryst-korrel.*

XXXVIII.

Fig. 2.
Fig. 1.

CAPUT TRIGESIMUM OCTAVUM.

Quis qualis. *Udani.*

UDani planta est exotica ex Celebis regionibus in hasce delata, ubi & nunc luxuriose progerminat, tam miram & inregularem exhibens formam, ut si nomen suum a Batava quadam natione accepisset, jure diceretur *quis qualis* esse vocandam loco *Udani*, quum enim modo progerminans intueatur, arbusculam repræsentat erectam, quæ non altiorem adtingit altitudinem, quam trium vel trium cum dimidio pedum, quæque nil aliud porro exhibet: Post longum dein tempus longum ac rectum emittit flagellum, quod in funem excrescit, cui folia insident solitaria & inordinata, nunc per paria, nunc alternata, nunc tria in triangulo locantur, in uno loco flagella sunt spinosa, in alio inermia, ita ut pro certo dici nequeat, quis & qualis sit planta.

Hunc itaque Proteum describemus a prima sua origine usque ad senectutem, qualis sese in horto meo obtulit, ubi nullam nisi exoticam admitto plantam, ubi & ingentem obcupavit locum, ac difficilem caussabat intricationem, donec ejus notitiam adquirerem.

Observavi itaque unam alteramve excrescere arbusculam, ultra tres pedes altas, atque erectas, raris inregularibus ramis sese extendentes, e quibus folia solitaria & inordinata proveniebant, unde putabam ejus venditorem mihi inposuisse, ac mendacem esse, quum cum tradito pretio pronunciaverat plantam esse convolvulaceam; post semi annum circiter e radice alterum longum progerminabat flagellum, glabro & pallide cinereo cortice obductum, intermixto luteo colore, hoc autem multo crassius erat ipsis arbusculis, quod sese sensim inflectebat, & in funem excrescebat, qui super & per adstantes prorepebat arbores, multis sese inflectens gyris antrorsum & retrorsum, nullibi autem sese circumvolvebat, quum funis hic nimis firmus esset ac rectus, qui sensim brachii crassitiem obtinebat, cujus cortex in quibusdam partibus fissus erat in teneras lamellas chartaceas quasi, primæ autem istæ arbusculæ eodem in statu manebant, donec tandem perirent. In ipso fune, quam diu in ramos sese non explicet, folia alio situ locantur, tria nempe in triangulo, non directe juxta sese posita, sed tertium semper paulo altius excrescit binis aliis, curtis ac firmis insidentia pedunculis, qui folia sursum elevant; quo funis hic sit vetustior ac longior, eo remotiora sunt hæc tria folia, ita ut in remotis flagellis nulla ternata conspiciantur folia, sed solitaria ibi sint, quæ decidua ex petiolis relinquunt crassas & firmas spinas.

Ex ala unius horum foliorum longus excrescit surculus seu ramulus lateralis, cui folia insident non in triangulo, sed per paria, ac fere directe sibi obposita, per quinque sexve paria, peculiari situ locata, unum nempe extrorsum parumque retrorsum, alterum introrsum, acsi unum aliud insequeretur, in aliis lateralibus ramulis hic ordo inversus est, in iis nempe folia alternata sunt nec per paria, nec spinulæ in hisce adparent rachidibus.

Folia ipsa quodammodo conveniunt cum illis Cannæ fistulæ, inferius nempe rotunda, ac sensim angustata, in longum angustumque terminantur apicem, quatuor & sex pollices longa, binos ac tres digitos lata, integra ac tenuia, superne viridia, inferne plurimis obliquis admodum & protuberantibus costulis donata, quæ per sinus in arcus superne concurrunt, odorem spirant fortem & ingratum, fere instar foliorum Daturæ seu Stramoniæ, seu instar potus Japonensium Sacki, qui etiam percipitur ab adstantibus, manibusque adhæret, quum tractentur: ipsorum tamen sapor haud ingratus est, ad illum Raphani minoris accedens, crudaque edi possunt instar foliorum Sinapios.

In summis & extremis ramulis parva excrescit umbellula quasi; seu corymbus, ex plurimis oblongis & viri-

XXXVIII. HOOFDSTUK.

De wonderlyke Hoedanig-Struyk.

UDani *is een uytlandisch gewas, uyt de Celebische Landen hier in gebragt, alwaar het nu weeldrig voortkomt, van zulke twyffelagtige en ongestadige gedaante, dat indien het zyn naam by eenige Duytsche Natie gekreegen hadde, men zeggen zoude, het moeste Hoedanig, dat is* quis qualis, *genoemt zyn, in plaats van* Udani; *want zoo men 't eerst voortkomende aanziet, gelykt 't een regt overeynd staand boompje, 't welk niet hoger dan* 3 *en* 3½ *voeten werd, en daar van verders niet komt; een tyd lank daar na ziet gy een langen en regten rank voortkomen, dewelke verder tot een touw word: Hier ziet gy de bladeren enkeld en zonder ordre, daar met paaren en ryen eenigsints tegen malkanderen, op een andere plaats drie in een drie-angel. Hier zyn de ranken doornagtig, daar niet, zoo dat men niet vast kan zeggen, Hoedanig hy eygentlyk zy.*

Wy zullen dan dezen Proteus beschryven, van zyn eerste geboorte tot zyn volkome ouderdom, gelyk hy zig vertoond heeft in myn thuyn, daar ik hem als een vreemdeling zyn moetwille toegestaan hebbe, hoewel hy een groote plaats besloeg, en een moeyelyke verwerringe maakte, tot dat ik hem kennen leerde.

Ik zegge dan dat in 't eerste een of twee boompjes voortkomen, ruym 3 *voeten hoog, regt overeynd staande, en met weinige ongeschikte takken zig uitbreydende, daar aan de bladeren enkeld en zonder ordre stonden, waar over ik den brenger van leugen verdagt hielt, om dat hy 't my voor een slingerende plante verkogt hadde. Omtrent een half Jaar daar na quam uit de wortel een ander lange ranke, met een effene licht-graauwe schorsse bekleed, daar wat geels onder liep, veel dikker dan de boompjes, dewelke zig allenxkens omboog, en tot een zeel wierde, 't welk over en door de naaste boomen kroop, met veele bogten heen en weer, doch zig nergens omvlegtende, want het touw was te styf en regt, 't welk met der tyd zo dik als een arm werd, daar aan men de schorsse hier en daar gespleeten ziet, in dunne lappen als pampier, en de eerste boompjes bleven voor niet met al staan, tot datze allenxkens vergingen. Aan het touw, zoo lang het zig niet in takken verdeeld, staan de bladeren in een ander postuur, namentlyk drie in een drie-angel, niet regt nevens malkander, maar het derde altyd wat hoger dan de twee andere, op korte en styve steeltjes, die het blad opwaarts buygen. Hoe ouder en langer het touw werd, hoe verder deze drie bladeren van malkanderen koomen, zoo dat men aan de verdere ranken geen drielings meer ziet, maar de bladeren staan weder enkeld. Dezelve afvallende, zoo werden uyt haar steelen dikke styve doornen.*

Uyt den schoot van eenen dezer drie, komt een lang rysken of zyde-taxken, waar aan de bladeren niet meer in drie-angels staan, maar met paren en schier in reyen tegen malkanderen, met 5 *a* 6 *paar, en dan in een byzonder postuur, te weten het eene uytwaarts, een weinig na agteren toe, en het ander inwaarts, als of 't eene het ander vervolgde, aan de verdere zyde takken ziet men deze ordre al weder veranderd, want daar aan staan de bladeren verwisselt tegen malkander, en niet meer in ryen; ook vindmen geen doornen aan de ryskens.*

De bladeren gelyken wat na die van Canna Fistula, *te weten agter rond, en allenxkens toesmallende, tot een lange smalle spitze,* 4 *en* 6 *duymen lank,* 2 *en* 3 *vingers breed, met effene kanten en dun, boven glad, beneden met veele zeer schuynze en uytsteekende ribbekens, dewelke met bogen na voren loopen, van reuk is 't wat sterk, en onlieflyk, schier als aan de Dutra-bladeren; of den Japanschen drank Sacki, dewelke men ook gewaar word als men daar by staat, en aan de handen blyft, als men ze handeld, de smaak al evenwel is wat radys-agtig, en laat zig raauw eten, gelyk als mostaart-bladeren.*

Aan de voorste en uyterste ryskens komt een kleene dolle of tros voort, van veele lankwerpige groene knoppen, waar

viridibus constans capitibus, quorum unum semper longius est altero, quæque successive sese aperiunt.

Flos ipse longum gerit tubum instar Jasmini, tres transversales digitos longus, superne in quinque divisus petala, stellæ in modum locata uti in Jasmino, sed breviora, atque apicibus suis parum sursum elevata, matutino tempore albicantia, post meridiem pallide rubentia, sub vesperam rosea, & subsequente die sanguinea, ita ut hic flos tricolor vel quadricolor sit uno tempore eodem in frutice, qui plenos aliquando etiam profert flores, sed non tam copiosos quam simplices. In floris centro novem vel decem locantur stamina, antheras gerentia obscure luteas, quæ paulo supra tubum eminent, cum stilo nudo in medio, quæ omnia non ad ipsum floris fundum penetrant, sed circa tubi medium ejus lateri adcrescunt: Floris petala inferne quinque incumbunt apicibus, in quæ tubus superne determinatur, qui albicat.

Fructus racemosi quasi seu adunati dependent magnitudine glandium, digiti articulum longi, ab utraque parte acuminati, ex quinque exstantibus alis formati, quarum alæ parum inflexæ sunt, tali modo, ut in quovis fructu binæ conspiciantur alæ, parum magis apertæ, atque oris suis parum separatæ, talique modo planum latus formantes, primo ex viridi flavescentes, dein fumei coloris. Nunquam hi fructus sese aperiunt, sed maturi a vento dejiciuntur, & clausi in terram decidunt, ubi facillime progerminant. Intus locatur officulum oblongum & pentagonum instar Olivæ officuli, sed majus, substantia & sapore, ad Nuces avellanas adcedens, si maturum sit, semi maturum vero, nec penitus album amarum Raphani minoris præbet saporem. Quum ad cibum expetantur hæc officula, fructuum alæ divelluntur, atque officulum eximitur.

Vetustorum truncorum lignum satis durum est, album, & solidum, cor gerens parvum ac fungosum, crassi vero ac molles laterales rami intus concavi sunt, aquosa medulla repleti: Ubi hujus fruticis flagella terram adtingunt, ipsi adeo firmiter sese infigunt, acsi compressa ipsam perforarent, ubi & novas in ipsam inmittunt radiculas. Trunci radices longissimæ sunt, transversaliter per terram prorepentes, paucas gerentes fibrillas, eundem habentes Raphani minoris odorem ac saporem. Nullos, nisi sit biennis, profert fructus, intra quod tempus illas subit mutationes, atque ut justum præbeat commodum, oportet, ut supra asserculos ducantur ejus flagella longe lateque dispersa instar Vitis, quæ aliquando etiam amputanda sunt, quam primum truncus binorum digitorum crassitiem adtigerit.

Nomen. Hæc planta mihi Latine *Quis qualis* vocatur, acsi juxta Belgicum *Hoedanig* denominata esset, atque hoc nomen ipsi inposui ob multiplices, quas subit, mutationes, & variabilem formam. Malayensibus, Baleyensibus, & Macassarensibus dicitur *Udani.* Sinenses mihi adfirmarunt in sua regione tales fructus vendi sub nomine *Succun Tsjii*, non provenientes in Provinciis maritimis, sed ex aliis deductos locis, & Occidentalibus regionibus. Bataviæ Portugallice dicitur *Catappa de Mato.*

Locus. Obcurrit in Baleya, Celebe, & Macassaræ regione, sponte in campis & circa fluminum ripas, ubi & intricatam format silvosam congeriem: Inde anno 1682. huc in Amboinam jussi per semina transferri, ubi nunc luxuriose crescit, & magnum obcupat locum, ut rite sese extendere possit.

Usus. Apud incolas ejus fructus magno in usu sunt loco seminis Zedoariæ ad vermes puerorum expellendos. Bina ternave ipsorum sumuntur officula recentia, quæ viridem ac Raphanaceum istum habent saporem, vel penitus matura, & instar Nucum avellanarum dulcia, quinque simul pro una dosi in infante, quæ cum aqua conteruntur, & matutino tempore propinantur bono cum successu, immo sæpe magis hoc profuit quam ipsum *Semen Sanctum*, quod aliquando tali in casu nil operatum fuit.

Mulieres Baleyenses hujus folia conterunt cum Putsjoc & Sari, ac cum staminibus florum Nagassari, quæ pueris exhibent ac propinant contra tumens & induratum abdomen, sive per vermes, sive Lienem induratum, seu Tehatu.

Tenera

waar van de eene altyd langer is als de andere, dewelke haar successivelyk openen.

De bloem heeft een langen hals, gelyk de Jasmynen, drie dwers-vingeren lang, boven verdeeld in 5 blaadjes, sterrens-gewyze geopent, gelyk Jasmynen, doch korter, en met haar spitzen een weinig opwaarts gekromt. In de morgen-stonden wit, na de middag bleek-rood, des avonds rooze-rood, des anderen daags bloed-rood, zoo dat deze bloem van drie of vierderley coleuren op een tyd aan dezen stok te zien is; men vind 'er ook met dubbelde bloemen, maar die dragen zoo veel niet als de enkelde. In de midden van de bloem staan 9 a 10 vezeltjes of draadjes, met donker-geele noppen, effen buyten de pyp uytkykende, met nog een bloot stieletje in de midden, alle welke niet tot op den grond van de bloem gaan, maar omtrent de midden van de pyp aan de zyde vast zyn; de blaadjes van de bloem rusten beneden op 5 spitzen, waar in de pyp boven eyndigt, dewelke witachtig blyft.

De vruchten hangen in bosjes by malkanderen, in de groote van Eekelen, een lid van een vinger lang, een vinger dik, agter en vooren toegespitst, van 5 uytsteekende vlerken gemaakt, welkers kanten wat omgeboogen zyn, met zoodanige ordre, dat men aan ieder vrucht 2 vlerken ziet, wat wyder dan de andere geopent, ook met haare kanten van malkander afgekeert, en aldus een vlakke zyde makende, eerst groen-geel, daar na rookverwig. Zy gaan nooit open, maar ryp zynde werden van de wind afgeslagen, en vallen geslooten op de aarde, daarze dan zeer ligt weer uytschieten. Binnen leyd een lankwerpige vyfhoekige korl, als een Olyve-steen, dog grooter, van substantie en smaak de Hazel-noten gelyk, aan de rype, doch aan de halfrype, en die niet ter degen wit zyn, is hy wat bitter en Raapachtig. Als men ze eeten wil, trekt men de vruchten met de vlerken van malkaar, en neemt den korl daar uyt.

Het hout van de oude stammen is redelyk hard, wit, en digt, met een kleen voos herdt, maar de dikke en weeke zyde-takken zyn binnen hol, met een waterachtig merg; waar deeze ranken de grond raaken, daar drukken zy zoo vast in, als of ze geperst wierden, schieten ook nieuwe wortelen in de aarde. De wortelen des stams zyn zeer lang, dwers in de aarde kruypende, met weinige vezels, van den zelfden radysachtigen smaak en reuk. Het moet 2 jaren oud zyn, eer het zyne vruchten voortbrengt, in welken tyd alle de bovengemelde veranderingen voorvallen, en als men goeden dienst daar van hebben wil, zoo moet men 't op latten leggen, de ranken heen en weer lydende, gelyk de Wyngaard, ook zomtyds besnoeyen, zoo dra den stam twee vingers dik geworden is.

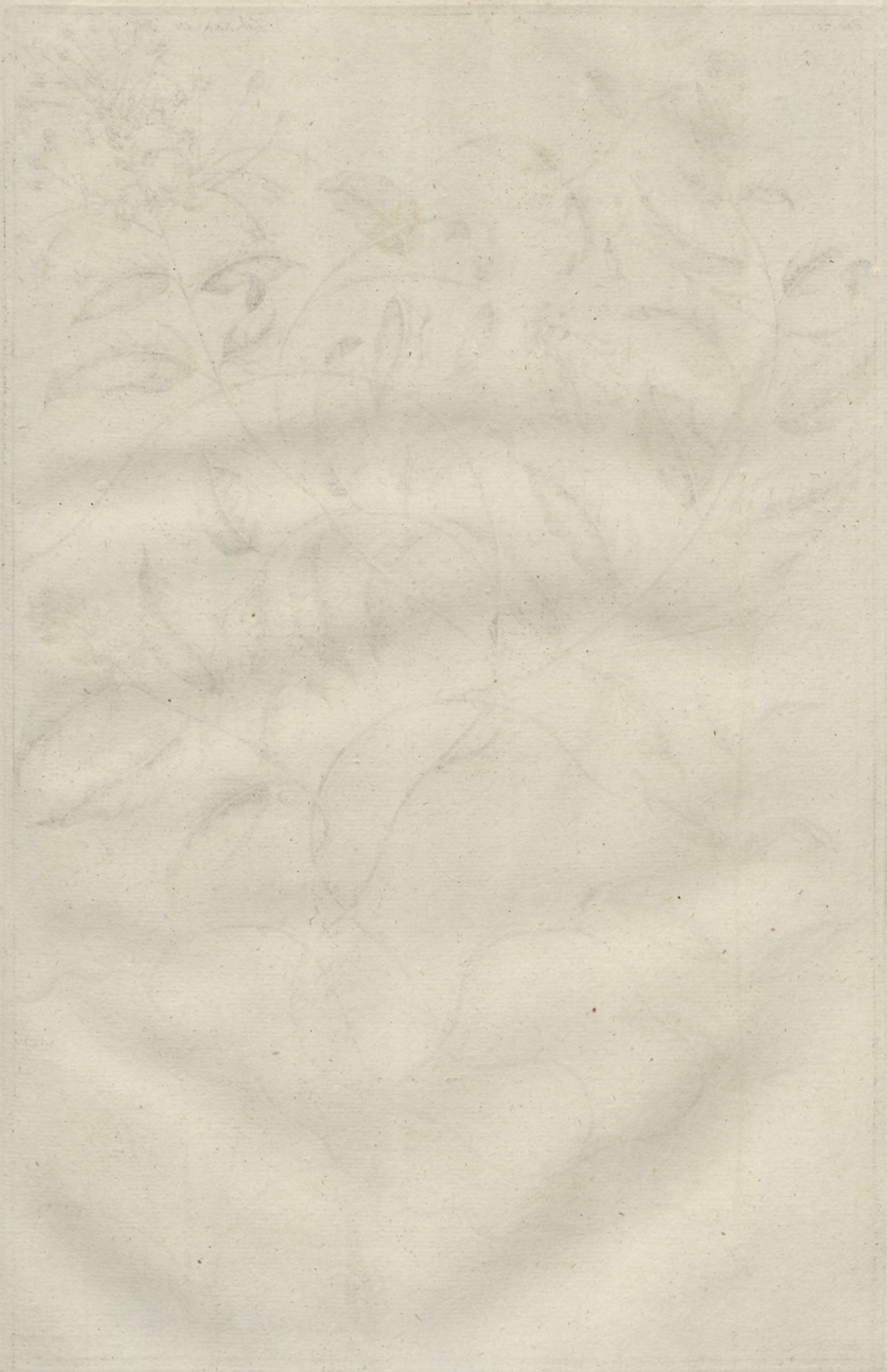
Naam. *Ik heb dit gewas in 't Latyn* Quis qualis *genoemd, als of ik hem na het Duytsche* Hoedanig *geformeerd hadde, en dat wegens zyne veele veranderingen en ongestadige gedaante. By de Maleyers, Baliers, en Maccassaren hiet by* Udani. *De Sinezen verzekeren my, dat in haar land zulke vruchten verkogt werden onder den naam van* Succun Tsjii, *in de Zee Provintien niet groeyende, maar van andere plaatzen op Westelyke Landen aangebragt. Op Batavia in 't Portugeesch* Catappa de Mato.

Plaats. *Men vind het op Baly, Celebes, en het Land van Macassar, van zelfs in de Velden, en omtrent de Rivierkanten, daar het een verwerde Bosschagie maakt. Van daar heb ik 't Anno 1682. door zaad hier in Amboina laten brengen, daar het nu weeldrig groeyd, en een groote plaats vereischt, op; dat het zich ter degen uytbreyden mag.*

Gebruyk. *By de Inlanders zyn deze vruchten in groot gebruyk, in plaats van Worm-zaad tegens de buyk-wormen der Kinderen: Men neemt 2 of 3 versche korls, daar den groenen en radysachtigen smaak noch aan is, of van de rype (die zoet zyn als Hazelnoten,) vyf stux voor een Kind, wryft ze met water, en geeft ze de Kinderen 's ogtens te drinken, het welk van goed succes is, ja zomtyds geholpen heeft, daar het* Semen Sanctum, *of Worm zaad niets gedaan heeft.*

De Balische Vrouwen wryven de bladeren met Putsjoc en Sari, of vezels van de bloemen Nagassari, geven zulx de Kinderen te drinken, die een harde geswollen buyk hebben, het zy van Wormen, of van de Milt, of Tehatu.

De

Quisqualis glabra.

Tenera folia ex fusco flava, instar alius Ulang Ulang cruda edi possunt ad Bocassan & Pisces, immo Lactucæ admista haud ingratum præbent saporem.

Maturi quoque fructus crudi edules sunt, dulcem enim instar nucum avellanarum habent saporem, sed miram præbent in quibusdam hominibus operationem, quidam enim innoxie horum decem vel duodecim edere possunt, quod & ipse delectationis gratia sine noxa feci, alii contra post binorum triumve officulorum comestionem nauseosi erant, & inde gravi laborabant singultu. Medici Sinenses *Succun Tsjci* præscribunt ad quasvis Diarrhæas sistendas, si officula hæc in semi excavato ovo torreantur sub cineribus ignitis, ac simul cum ovo edantur; contra febres etiam illa adhibent, sed ad vermes horum ope expellendos hi ignorant, quum ipsam arboris formam nesciant, incertum est, an una eademque sit cum hoc *Udani*.

Incolæ monent maturos fructus inpari numero esse exhibendos, ne singultus superveniat, quod tamen fabulosum est. Singultus quoque non mox post adsumptionem subsequitur, sed circa meridiem, atque mirandum est, hosce fructus adeo dulces, qui instar illorum Coryli commode edi possunt, tales possidere contra abdominis vermes virtutes tam in adultis quam junioribus hominibus, qui cæteroquin per tam amara expelluntur medicamenta.

In Java quoque sponte crescit, ubi a nostratibus vocatur *Catappan de Mato*, fructus vero ibi profert minores Macassarensibus, in Formosa quoque obcurrit, ibidemque *Malo* vocatur, ejusque fructus primum parum torrentur ad ligneum verruculum, quum infantes avidius illos comedant, nec adeo singultibus sint obnoxii.

De jonge bladeren, dewelke bruyn-geel zyn, kan men als ander Ulang Ulang raauw eten tot Bocassan en Visschen; zelfs onder Salade gemengd, zyn zy niet onaangenaam.

De rype vruchten kan men ook raauw eten, want zy smaken zoo zoet als Hazelnoten, doch hebben mede een wonderlyke werkinge by diverse menschen, want sommige konnen zonder schade 10 *of* 12 *korls na malkander eten, gelyk ik zelfs uyt pleyzier gedaan hebbe, zonder eenig letzel daar van te gevoelen. Andere, die maar* 2 *of* 3 *korls gegeten hadden, wierden daar op qualyk, en met een swaren hik overvallen. De Sineeze Artzen ordineeren haar* Succun Tsjci *om allerley buykloop te stoppen, als men de korls doed in een half uytgehold Ey, in heete assche braad, en zoo t'zamen eet. Zy gebruykenze ook tegens de koortzen, doch van Wormen te verdryven, weten zy niet; en dewyl zy de gedaante des booms zelfs niet kennen, zoo is het onzeker, of het een en het zelfde zy met onze* Udani.

De Inlanders willen hebben, dat men de rype vruchten oneven zal ingeven, zoo zoude men geen hik daar op gevoelen, maar dit is beuzelachtig bevonden. Men krygt ook de hik niet strax na 't eten van de vruchten, maar eerst tegen de middag; en het is te verwonderen, dat deze vruchten, die zoo zoet smaken als Hazel-noten, en zoo gemakkelyk gegeten worden, zulke krachten hebben tegens de buyk-wormen, zoo wel aan oude als jonge menschen, die men anders met zulke bittere dingen verdryven moet.

Het vald mede op Java in 't wild, alwaar het by de onze genoemd word Cattappan de Mato, *doch de vruchten zyn wat kleender dan het Maccassaarse. Op Formosa vald het mede, en hiet aldaar* Malo, *daar zy de vruchten eerst een weinig braden aan een houte speetje, zoo eten 't de kinders liever, en krygen de hik zoo swaar niet.*

Tabula Trigesima Octava

Fruticem mirum exhibet, qui & hinc *Quis qualis* RUMPHIO vocatur, ubi Litt. A. ejus *corymbum floriferum*, majori exhibet forma, & B. *fructum pentagonum* cum *alis exstantibus*, ac C. ejus *surculum*.

De acht- en dertigste Plaat

Vertoont een *wonderlyke Struyk*, welke hierom van RUMPHIUS *Hoedanig* genaamt wert; alwaar Lett. A. zyn *bloem-tros* in grooter gedaante verbeelt, en B. *de vyfhoekige vrucht* met de *uytsteekende vleugels*, en C. *een jonge scheut* ofte *uytspruytzel*.

CAPUT TRIGESIMUM NONUM.

Sinapister. Tali Sasawi.

Sinapister frutex est prorepens, cujus rami sese nullis circumvolvunt rebus, attamen per claviculas sese ubique figunt. Ejus truncus circiter brachium crassus est, non rotundus, sed ex flagellis quasi compositus, longa firmaque emittens lateralia flagella, quæ cortice obducuntur albicante: Hisce folia insident solitaria, vulgaris formæ, septem & octo pollices longa, ultra tres lata, ad oras obscure & ample dentata, quatuor vel quinque obliquis costis pertexta, obscure virentia, & ad unam inclinantia partem, sicca, & firma. Tenera ejus folia contrita & masticata odorem saporemque habent foliorum Sinapios, qui in hisce penetrantior est, quam in vetustis & firmis foliis.

Ex alis superiorum foliorum longæ & fortes excrescunt claviculæ, quæ sese proximis figunt herbis, atque præter has ex iisdem alis longæ & nudæ quoque excrescunt rachides, plurimas gerentes claviculas. Ejus lignum ex crassis constat fibris, firmum est, sed facile fissuras agit, sique findatur transversaliter, in diametro suo radios exhibet. Fructus ejus huc usque ignoti sunt.

Nomen. Latine *Sinapister.* Malaice *Tali Sasawi*, h. e. funis Sinapios ob foliorum saporem. Amboinice in Hitoea *Wali Sasawi*, & *Wali Puti*.

Locus. Raro obcurrit, ac tantummodo hunc observavi circa Hilam in plano promontorio Eli, inter fruticulos circa litus in solo arenoso ac saxoso, ac licet per totum annum ipsum observaverim, nullos tamen ejus detegere potui fructus.

XXXIX. HOOFDSTUK.

De wilde Mostert-Struyk.

Sinapister *is een kruypende struyk, wiens takken hun wel nergens omslingeren, maar egter met clavieren zich overal vast maken. Zyn stam is omtrent een arm dik, niet rond, maar als van strengen gemaakt, lange en styve takken ter zyde uytschietende, met een witachtige schorsse bekleed. Daar aan staan de bladeren enkeld, van gemeen fatzoen,* 7 *en* 8 *duymen lang, ruym* 3 *breed, aan de kanten donker en wyd getand, met* 4 *of* 5 *schuynze ribben doortogen, donker-groen, en naar de eene zyde hellende, droog en styf. De jonge bladeren gewreven of geknouwd, rieken en smaken na Mostert-bladeren, en dat sterker dan de oude en styve bladeren.*

Uyt den schoot der voorste bladeren groeyen lange en sterke clavieren, die zig om de naaste ruygte vast maken. Daar en boven uyt derzelver schoten groeyen langer en bloote ryskens, die vol clavieren zyn. Het hout is grofdradig, styf, doch ligt splytende, en als men 't overdwers kapt, zoo schynd het in de rondte gestraald. De vruchten zyn noch onbekend.

Naam. *In 't Latyn* Sinapister. *Op 't Maleyts* Tali Sasawi, *dat is Mostaard-touw, na de smaak der bladeren. Amboinsch op Hitoe* Wali Sasawi, *en* Wali Puti.

Plaats. *Het word weinig gevonden, en ik heb 't alleenlyk gezien omtrent Hila, op den vlakken hoek van Eli, onder de ruygte omtrent het strand, daar een zandige en steenige grond is, en hoewel ik een geheel Jaar daar op gelet hebbe, egter geene vruchten daar van vinden kunnen.*

Usus. Folia in pultem contrita, & per noctem inlinita, grandines emolliunt seu dissipant, ut decidant: Eadem folia quævis etiam levia curant vulnera: Radix optimum præbet antidotum contra esum noxiorum Piscium, contra ictum Piscis Aranei, ican Swangi, similiumque, externe & interne adhibita.

Minor *Sinapistri* species in litore Halong crescit, *Wale Poeti* quoque dicta, multos in racemo proferens fructus, Udani omnino similis, sed minor & insipida. Ejus folia solitaria sunt, paulo majora illis Udani, cujus est silvestris sine dubio species, primo autem sunt insipida, dein levem habent acrimoniam instar Sinapios, ita ut hæ tres Tali species congeneres sint.

Cum hoc convenire videtur Pongolam. *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 59. descriptum. Bracmanis *Sammana*. Portugallice *Raiz da Mostarda*. Belgice *Kerswortel*, nihil autem certi determinari potest, quum neque flores neque fructus ibi describantur, atque juxta textum non observentur, uti & in prima seu majore specie illos neque detegere potui.

Gebruyk. *De bladeren gewreven tot een pap, en een nacht opgesmeerd, verdryven de harde steen-puysten, en doen dezelve uytvallen. Dezelfde bladeren geneezen ook alderhande ligte wonden. De wortel is een tegenbaat in 't nuttigen van quaade Vissen, tegens de steken van den Visch Araneus, Ican Swangi, en diergelyke schadelyke kost, binnen en buyten 's lyfs gebruykt.*

Een kleender slag van Sinapister *vald op het strand van Halong, insgelyks* Wale Poeti *genaamt, draagd veele vruchten by malkander aan een tros, t' eenemaal het* Udani *gelyk, doch kleender en zonder smaak. De bladeren staan enkelt, wat grooter als die van* Udani, *wiens wilde zoorte het buyten twyffel is, in 't eerst smaaken zy laf, daar na met een kleene scherpigheid als Mostaard, zo dat deze 3 Talis van een geslagt zyn.*

Hier meede schynt overeen te komen Pongolam. *Braminees* Sammana. *Portugeesch* Raiz da Mostarda. *In 't Duitsch* Kerswortel, *beschreeven in* Hort. Malab. part. 7. Fig. 59. *doch men kan niets zekers raamen, dewyl noch bloeyzel noch vrucht beschreeven wert, en volgens de text dezelve niet en heeft, gelyk ik ze aan de eerste of groote zoorte ook nooit gevonden heb.*

Tabula Trigesima Nona

Ad *Figuram Primam* ramum exhibet *Sinapistri.*

Ad *Figuram Secundam* ramus *Amaræ litoreæ* repræsentatur, cum ramulo *a florifero.*

De negen- en dertigste Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* een Tak van de *wilde Mostert-struyk.*

In de *tweede Figuur* wert een Tak verbeeldt van de *bittere Strand-struyk*, met een *kleyn bloemdragend takje a.*

CAPUT QUADRAGESIMUM.

Amara litorea. Paria Laut.

Paria Laut frutex est gracilis, qui erectus stare nequit, sed flagellis suis per alias prorepit herbas, nec ullibi sese convolvit. Ejus flagella sunt longa, firma, lenta, rotunda, vix digitum crassa, & glabro atque obscure fusco cortice obducta, qui succosus & viscosus est, quum decorticetur, intusque fungosa repleta medulla. Raros gerit transversales ramulos, qui inregulares admodum, transversales, & retroflexi, atque alternati locantur, virides & firmi, atque ex ipsorum ortu folium in ramo excrescit.

Folia solitaria & inregularia petiolis insident pusillis ac supra sulcatis. Folium ipsum quodammodo cum illis Urticæ convenit, cordato-oblongum, glabrum, & læte virens, ad oras subtiliter, sed obtuse dentatum, inferius subrotundum: Subtus vero ab utraque nervi medii parte tres costæ observantur, oblique admodum sursum excurrentes, quarum binæ majores prope ortum suum concurrunt; Odor saporque cum *Gumira domestica* convenit, cujus hæc planta prorepens videtur esse species.

Ejus amarities pauca est, ac simul viscosa & herbacea, unde nescio, cur incolæ hanc plantam ad *Amaræ* seu *Papari* reduxerint genus, quin forte ob odorem foliorum contritorum amaritiem præ se ferentem factum fuerit, qui meo judicio magis hircinus est, uti in *Gumira.* In ramis atque ex foliorum alis breves excrescunt racemuli, obscure virentia gerentes capitula, quæ in flosculos excrescunt stellatos seu radiatos ac pentapetalos, coloris viridis, intus continentes tuberculum flavum seu germen acuminatum, circa quod decem brevia locantur stamina.

Hosce insequuntur baccæ rotundæ instar illarum Juniperi, sed superius parum planæ, externe tribus sulcis notatæ, ac maturæ fragiles & flavescentes instar foliorum deciduorum. In tribus istis cameris sub tenui putamine interne locantur tria nigricantia ac trigona officula seminalia.

Hæ baccæ diu rotundo insident calici, nec facile decidunt, ita ut totæ rachides diu hisce refertæ conspiciantur, licet foliis sint orbatæ.

Folia fortem spirant odorem ac saporem ad Apium accedentem cum levi amaritie, quam proxime cum Gumira convenientem, ita ut ejus repens videatur esse species.

Ama-

XL. HOOFDSTUK.

De bittere Strand-Struyk.

Paria Laut *is een ranke heester, die op zich zelve niet staan kan, maar met zyne gerten door andere ruygte kruypt, doch zich nergens omslingert. De gerten zyn lang, styf, taay, rondt, schaars een vinger dik, met een effene swart-bruyne schorsse bedekt, die zappig en slibberig is, als men ze afstrekt, binnen met een voos merg. Het heeft weinige zyde-taxkens, die zeer ongeschikt, overdwers, en veele agterwaarts gebogen staan, verwisselt tegen malkander, groen, styf, en hebben by haren oorspronk een blad aan den tak.*

De bladeren staan enkeld en zonder ordre aan middelbaare steeltjes, die van boven gegeut zyn. Het blad gelykt eenigzints na de Netelen, uyt den hertformige langwerpig, glad, en blyde-groen, aan de kanten fyn, doch stomp gezaagt, agter met 2 ronde billen. Van onderen ziet men ter wederzyde van de middel-zenuwe 3 ribben, die zeer schuyns na vooren loopen, en de twee grootste stooten agter by den oorspronk t'zamen; reuk en smaak komt overeen met Gumira domestica, *waar van dit een kruypende zoorte schynt te zyn.*

De bitterheid is kleen, en daar by smeerig en moeskruydachtig, daarom ik niet weet, waarom de Inlanders deze plante onder het geslagt van Amara *of* Papari *gebragt hebben, of het moeste zyn, om dat de reuk van de gevreevene bladeren wat bitter schynd, dewelke mynes oordeels eer bokachtig is, even gelyk aan* Gumira. *Aan dezelve en uyt den schoot der bladeren komen korte steeltjes voort, draagende donker-groene knopjes: Hier uit worden kleene gesternde en vyfbladige bloempjes, groen van coleur, binnen met een geel heuveltje, met een spitze boven op, en rondom met* 10 *korte draadjes.*

Hier op volgen ronde besiën, als Genever-besiën, doch boven wat plat, van buyten met 3 *voorens afgedeelt: ryp zynde, zyn ze breuksaam, en geelachtig, als afgevalle loof. In de drie binne-kamertjes onder de dunne schaal, vind men drie swarte driekantige korls, dewelke 't zaad zyn.*

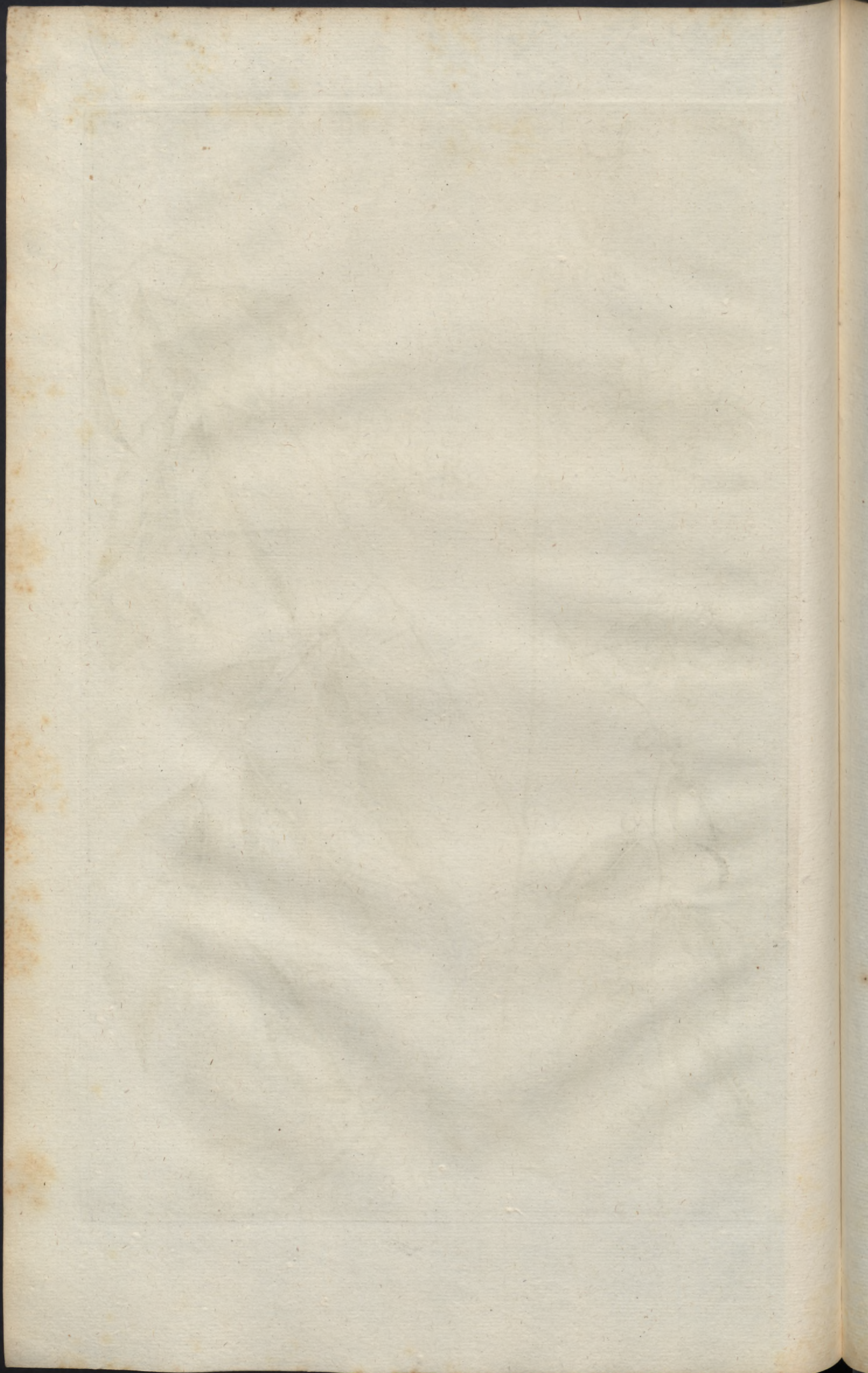
Deze besiën blyven op haar rond bordje lange staan, en vallen niet licht af, zo dat men de geheele ryskens ziet lang uytsteekende, digt daar mede bezet, en zonder eenig blad.

De bladeren hebben eenen sterken reuk en smaak, naar het Apium *trekkende, met een kleene bitterheid, zeer na met het* Gomira *overeenkomende, zoo dat men het voor een kruypende zoorte daar van zoude houden.*

Deze

1.
2. Croton. Burm.

Amarities hæc uno tempore atque in uno frutice magis observatur, quam in altero, cujus caussa dicitur esse, quum folia unguibus decerpantur, tum nempe amariora esse, quam si avellantur.

Ejus radix longe lateque prorepit, succoso & lento cortice obducta. Floret Octobri, fructusque maturescunt Aprili & Mayo, quum brevi post nova in hoc frutice regerminant folia, quæ cruda edi possunt, ac præstantiorem habent saporem illis *Gomiræ*.

Nomen. Latine *Amara litorea.* Malaice *Paria Laut*, acsi diceremus *Pariban* seu *Papariban Laut*, *Papariban* enim Malaice denotat *Papari* seu *Amaram Indicam.* Amboinice in Hitoea *Utta Mahu*, h. e. *Olus Javanum*, quum ejus usum a Javanis didicerint, quod nomen quoque gerit species quædam *Halicacabi Peregrini Volubilis.*

Locus. In litore crescit saxoso, arbusculis gaudente, sola enim non facile reperitur. Nota est in omnibus Amboinensibus insulis, uti & in Java & Boetona.

Usus. Tenera ejus folia cruda eduntur ad Pisces & Bocassan, ac salutare habentur Ulang, Stomachum neutiquam gravans, gratumque in ore præbent strepitum cum salsa amaritie ac levi viscositate.

Vetusta folia huic usui inepta sunt, aptaque censentur, quam diu rachides sint virides & flaccidæ: Trunci & crassissimorum ramorum cortex cum radicibus in aqua contritus spumescit, quæ loco aquæ Saponis adhiberi potest, in qua & lintea elui possunt.

Deze bitterheid werd men op de eene tyd en aan de eene struyk meer gewaar dan aan de andere, waar van men de oorzaak zegt te zyn, als men de bladeren met de Nagels afnypt, datze dan bitterder zyn, dan zoo men ze aftrekt.

De wortel kruypt verre, ook met een zappige en taaye schorsse bekleed. Het bloeyd in October, de rype vruchten heeft men in April en May, kort daar na gewint de struyk jong loof, 't welk bequaam is om raauw te eeten, en smakelyker dan Gomira.

Naam. *In 't Latyn* Amara litorea. *Op Maleyts* Paria Laut, *als of men zeyde* Parihan *of* Papariban Laut, *want* Papariban *is in 't Maleyts* Papari *of* Amara Indica. *Amboinsch op Hitoe* Utta Mahu, *dat is* Olus Javanum, *om dat ze zyn gebruyk van de Javanen eerst geleerd hebbe, welke naam ook voert een zoort van den* Haliacacabus Peregrinus Volubilis.

Plaats. *Het wast op strand, daar het steenig en vol laag geboomte is, want alleen vind men 't niet ligt; het is bekend in alle Amboinsche Eylanden, als mede op Java en Boeton.*

Gebruyk. *De jonge bladeren worden raauw gegeeten tot Vissen en Bocassan, en voor een gezond Ulang Ulang gehouden, de maage geenzints beswaarende, zy kraaken aangenaam in de mond, hebbende by een ziltige bitterheid een kleene smeerigheid.*

De oude deugen hier toe niet, men houd ze bequaam, zoo lange de ryzen groen en slap zyn. De schorsse aan den stam en dikste takken met de wortelen in water gewreeven, schuymen, en 't zelve kan men in zeep-water gebruyken om linnen daar in te wassen.

CAPUT QUADRAGESIMUM PRIMUM.

Olus crudum. Sajor Pepe. Utta Matte.

HÆc est planta convolvulacea seu Convulvuli species, sed caules gerit lignosos, ac truncum binos pollices vel digitos crassum, qui supra sese in plura dividit flagella, intricata admodum & densa: Hujus binæ sunt species, major & minor.

Primo *Olus Crudum minus*, quod & parvifolium vocatur, rotunda & lenta gerit flagella, pennam vel culmum crassa, superius glabra, inferius rugosa, ac punctulis notata, hisce folia insident bina sibi opposita longiusculis in petiolis, qui folia ad unam inflectunt partem, seu sibi ipsis adcumbunt per ampla spatia, nullas vero gerunt claviculas. Sunt autem cordiformia, binis auriculis rotundis notata, seu inferius subrotunda, nec profunde sinuata, tres quatuorque pollices longa, tres lata, in angustum apicem desinentia, superne glabra & obscure virentia, subtus obliquis admodum & protuberantibus costis pertexta, quarum quatuor inferiores prope folii ortum ad nervum medium concurrunt, rugosiora, latiora, & rotundiora Sirii foliis: Horum sapor primo est herbaceus, & parum amarus, ac demum dulcescens, qui diu in ore remanet.

Ex foliorum alis hinc inde ramulus excrescit lateralis, palmam circiter longus, similia sed minora gerens folia per paria, ex horum alis parvi excrescunt racemi, in binos tresve cauliculos divisi, digiti articulum longi, capitula gerentes minima, unde Siriboæ frustulum referunt. Ex hisce flosculi excrescunt, quorum inferiores potissimum decidunt, ac cauliculum nodosum relinquunt.

Flosculi hi sunt campaniformes, ac sese dividunt in quinque albentia petala parum retroflexa, intus recondentes capitulum oblongum sine staminibus, ex quo fructus excrescit: Flores hi plerumque inutiliter decidunt, ita ut in quovis racemo vix unus alterve fructus perfectus sit. Qui solitaria quasi sunt cornua, quatuor & quinque pollices longa, ac digitum crassa, sensim acuminata, ac superne obtusa instar epistomii, quod dolio intruditur, externe viridia & glabra, ab una tamen parte sulco plano per longitudinem excavata, ubi & matura dehiscunt.

XLI. HOOFDSTUK.

De bittere Sajor.

DIt is een slingerent gewas of een Convolvulus, *doch 't gewint houtachtige steelen, en een stam twee duym of vingers dik, dewelke zich boven in veele ranken verdeelt, die digt verwert hangen, men heeft 'er twee zoorten van, groot en kleene.*

1. Olus Crudum minus, *'t welk men ook kleenbladig noemd, heeft ronde en taaye ranken, een schaft of halm dik, vooren glad, agter ruig, en met puntjes bezet, daar aan staan de bladeren twee en twee tegens malkander, op langachtige steelen, dewelke de bladeren na eene zyde of na malkander draayen in wyde tussen-plaatzen, en hebben geene clavieren, zy zyn hertformig, met ronde billen, doch hebben geen diepe kloove, 3 en 4 duymen lank, 3 breed, met een smalle spits, boven glad en donker-groen, van onderen met zeer schuynze en uytsteekende ribben doortogen, waar van de vier agterste by den oorspronk des blads in de middel-zenuwe stoten, ruyger, breeder, en ronder dan Siri-bladeren. De smaak is in 't eerst moeskruytachtig, maar wat bitter, en in 't laatste weer zoet, en lang in de mondt blyvende.*

Uyt den schoot der bladeren komt hier en daar een zyde taxken, omtrent een hand lang, diergelyke doch kleendere bladeren met paaren dragende, en uit derzelver schoot komen kleene trosjes in 2 of 3 steelen verdeelt, een lidt van een vinger lank, en met kleene knopjes bezet, als een stukje Siriboa. Hier uyt worden kleene bloempjes, waar van de agterste meest afvallen, en het steeltje knopig laten.

Het bloempje is wat klokke vormig, en verdeelt zich in vyf vuyl witte blaadjes, die wat overhangen, binnen verbergende een lankwerpig knopje, zonder vezeltjes, waar uyt de vrucht wert. De bloempjes vallen meest voor niet met al af, zoo dat aan yder trosje maar een a twee vruchten tot perfectie komen. Dezelve zyn enkelde hoorns, 4 en 5 duymen lank, en een vinger dik, allenxkens toegespitst, doch vooren stomp als een swik, die men in een vat steekt. Van buyten groen en effen, doch aan de eene zyde met een vlakke geut in de lengte, daar de rype openbersten.

Si modo parumper vulnerentur, lac exstillat album & viscosum, quod in nulla cæterum plantæ parte detegitur: In apertis longus ac rotundus conspicitur conus juxta siliquæ formam, qui ex innumeris fuscisque componitur squamis, oblique sibi incumbentibus, atque a posteriore dehiscunt parte. In superiore ipsius parte angustum observatur penicillum, album, & instar serici splendens, quod sese aperit, ac per ventum in auras adtollitur, quum vero posteriores squamæ tollantur, penicilla illa circa mediam columnam seu axem fixa manent. Quævis squama interne continet tenuem & album nucleum, saporis amaricantis, in quo vis seminalis latet.

Secundo *Olus Crudum majus*, seu *Sajor Pepe longifolium*, folia quoque gerit illis Sirii similia, majora, & longiora illis prioris, sex nempe septemque pollices longa, vix palmam lata, inferius angustata & subrotunda, sed non profunde sinuosa, subtus quoque obliquis admodum costis donata; bina quoque sibi sunt obposita & obversa per ampla spatia, sique abrumpantur, lac exstillat album: Ipsorum sapor est uti in prioribus, primo nempe amaricans, dein dulcescens, sique per aliquot dies in domo adservata fuerint, magis amara sunt.

Flores inter vel post folia nunc in simplici nunc in geminis excrescunt petiolis, qui in laterales excrescunt ramulos, quibus capitula vaga & viridia insident, quæ in flosculos sese aperiunt albos, ex quibus tantum unus alterve fructus ad maturitatem pervenit, qui multo crassiores sunt sed breviores quam in præcedente, ad siliquas Sussuelæ adcedentes: Sunt enim ultra quatuor pollices longi, & binos digitos crassi, sensimque acuminati, pallide virentes, molles, & ad sensum concavi, externe plicis quibusdam notati, & sulco decurrente perpetuo, juxta quem maturi dehiscunt, in quibus columna quasi adparet ex squamis composita, uti in priore.

Caules plerumque non ultra culmum crassi sunt, ac sauciati lac exfundunt, inferiores autem plani quodammodo sunt, acsi complicati binas gererent oras; Truncus primarius brevis est & lignosus, mox sese in longa dividens flagella, quæ intricata admodum, & sibi intermixta sunt.

Radix sese in multas dividit fibras, quæ sub terra oblique decurrunt in paucas divisæ fibrillas, quæ tamen ad extremum multifidæ sunt.

Prima species ad foliorum petiolos aliquid rubri gerit, ejusque flagella magis fusca sunt, quod in hac majore specie non observatur.

In silvis crescit, atque in hortos transplantari potest per radicem, non autem per semen, quod non progerminat.

Nomen. Latine *Olus Crudum.* Malaice *Sayor Pepe.* Amboinice *Utta Matte* seu *Utta Matta*, h. e. *Sajor Crudum*, quum potissimum cruda ejus edantur folia. Ternatice *Gura Mamadi*, h. e. *Sajor amarum.* In Boerone *Walissiva.* Prima ac vulgatissima species est *Olus crudum minus.* Malaice *Sajor Pepe Daun Kitsjil:* Altera seu latifolia species est *Olus crudum majus.* Malaice *Sajor Pepe Daun Bezaar.*

Locus. Obcurrit in Amboina, Boerone, & Moluccis.

Usus. Folia primæ seu parvifoliæ speciei potissimum cruda eduntur ad Zagoe, Bocassan, & Canarios, instar aliorum Ulang Uang, seu viridium herbarum. Ipsorum sapor, uti dictum fuit, primo amaricat, sed dein dulcescit, atque cum Bocassan masticata nullam fere exhibent amaritiem, quæ Stomacho salutaria censentur. Piscibus quoque adcoquuntur instar oleris. In re Medica adhibentur contra anxietates, & cordis lancinationes, Upæ speciem, quum ejus radix cum aqua conteritur & propinatur, uti & si pisces vel cancros noxios quis comederit, ex quibus homines anxii sunt: Quumque folia instar oleris cum reliquis edantur cibis lactantium mulierum lac augent, quum simul contrita hæc folia mammis adplicentur, tam sola quam cum illis Gumiræ & Gelalæ conmista: Dicunt tamen, quod si nimia adsumantur copia, vel quotidiano sint cibo, genua inde flaccescere, unde tales ambulantes mox defatigantur.

Tabula Quadragesima

Ad *Figuram primam* ramum exhibet *oleris crudi majoris*, quod vera *Periplocæ* species est.

Figura secunda ramum sistit *Oleris Crudi minoris* cum ejus flosculis *a*, & siliqua *b* separata.

CAPUT

Als men ze maar een weinig quetst, zoo loopt 'er een kleverige witte melk uyt, die men anders aan de geheele plante niet en vind. In de geopende ziet met een langen ronden kegel, na de gedaante van de houwen, gemaakt van ontelbaare bruyne schubben, dewelke schuyns op malkander leggen, en van agteren geopent werden; aan 't voorste eynd ziet men een smal penceeltje, wit en blinkend, als zyde, 't welk zig opend en verstuyft, doch als men de agterste schubben afneemt, zoo blyven de penceeltjes rondom het middelste pilaartje zitten. Ieder schubbe heeft van binnen een dunnen witten beest, bitter van smaak, waar in de zaad-kragt steekt.

2. Olus Crudum majus. *De groote of* langbladige *Sajor Pepe, heeft mede bladeren die van Siri gelykende, grooter en langer dan de voorgaande, te weeten* 6 *en* 7 *duymen lang, schaars een hand breed, agter met smalle ronde billen, doch zonder diepe kloven, van onderen mede met zeer schuynze ribben. Zy staan ook twee en twee tegens malkander, en na malkander gekeert, in wyde tussen-plaatzen, en als men ze afbreekt, zoo loopt 'er een witte melk uyt. Haar smaak is als aan 't voorige, te weten eerst bitteragtig, daar na zoet, maar als ze eenige dagen in huys gelegen hebben, zoo vermeerderd de bitterheid.*

Het bloeyzel komt tussen of agter de bladeren voort, dan op een, dan op twee steelen in eenige zyde-takken verdeelt, daar aan ydele groene knopjes staan, waar uyt witte bloempjes werden. Aan ieder tros komt maar een of twee vruchten tot perfectie, dewelke veel dikker, doch korter zyn dan aan 't voorgaande, en gelyken na de houwen van Sussuela; want zy zyn ruym 4 *duymen lank, en* 2 *vingers dik, allenxkens toegespitst, ligt-groen, week, en hol in 't gevoelen, met eenige plooyen van buyten, doch een doorgaande naad, langs welke de rype haar openen; daar in ziet men een pilaartje van schubben gemaakt, gelyk aan 't voorgaande.*

De steelen zyn doorgaans niet boven een stroohalm dik, en de gequetste geven melk uyt, doch de agterste zyn wat plat, als of ze twee kanten hadden. De hooft-stam is kort en houtachtig, verdeelende zig strax in lange ranken, dewelke zeer verwert in en door malkander lopen.

De wortel verdeelt zig in veele takken, en kruypt dwers onder de aarde met weinige vezelen, doch haar eynden zeer verdeelt.

De eerste zoorte heeft aan de steelen der bladeren wat roods, ook zyn de ranken bruyner, 't welk men aan deze groote zoorte niet en ziet.

Het groeyd in 't wilt, en men kan het ook in de thuynen planten met de wortelen, en niet met het zaad, 't welk niet wil opkomen.

Naam. *In 't Latyn* Olus Crudum. *Maleyts* Sajor Pepe. *Amboinsch* Utta Matte *of* Utta Matta, *dat is* rauwe Sajor, *om dat het meest dient om raauw te eeten. Ternataansch* Gura Mamadi, *dat is* bittere Sajor. *Op Boero* Walissiva. *De eerste en gemeenste zoorte is* Olus Crudum minus. *In 't Maleyts* Sajor Pepe Daun Kitsjil. *De tweede of* grootbladige, *is* Olus Crudum Majus, *Op Maleyts* Sajor Pepe Daun Bezaar.

Plaats. *Men vind het in Amboina, Boero, en de Moluccos.*

Gebruyk. *De bladeren van de eerste of smalbladige werden meest gebruykt om raauw te eeten tot Zagoe, Bocassan, en Canari, gelyk ander Ulang Ulang of groene kruyden. De smaak is, als gezegt, in 't eerst wat bitter, doch eyndigt in zoet, en by Bocassan genuttigt, werd men schier geene bitterheid-gewaar, en men houd het voor de maage gezond. Het werd ook by Vissen gekookt als ander moeskruyd. In de Medicynen werd het gebruykt tegens benauwtheid en 't hertsteeken, een zoorte van Upas, als men de wortel met water vryft, en inneemt. Item als men eenige quade Vis of Crabben gegeten heeft, daar men benouwt van wert, als mede de bladeren in de kost, gelyk moeskruyd gebruykt, vermeerderd de zoogende Vrouwen haar melk, wanneer ze te gelyk de gevrevene bladeren op de borst smeeren, zoo alleen, als die van Gumira en Gelala gebruykt. Egter wert daar van getuygt, dat, als men het te veel of dagelyks in de kost nuttigt, de knien daar van slap werden, waar door men in 't gaan strax moede werd.*

De veertigste Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* een Tak van het *groote bittere moeskruyt*, het welk een waare zoort is van de *Periploca.*

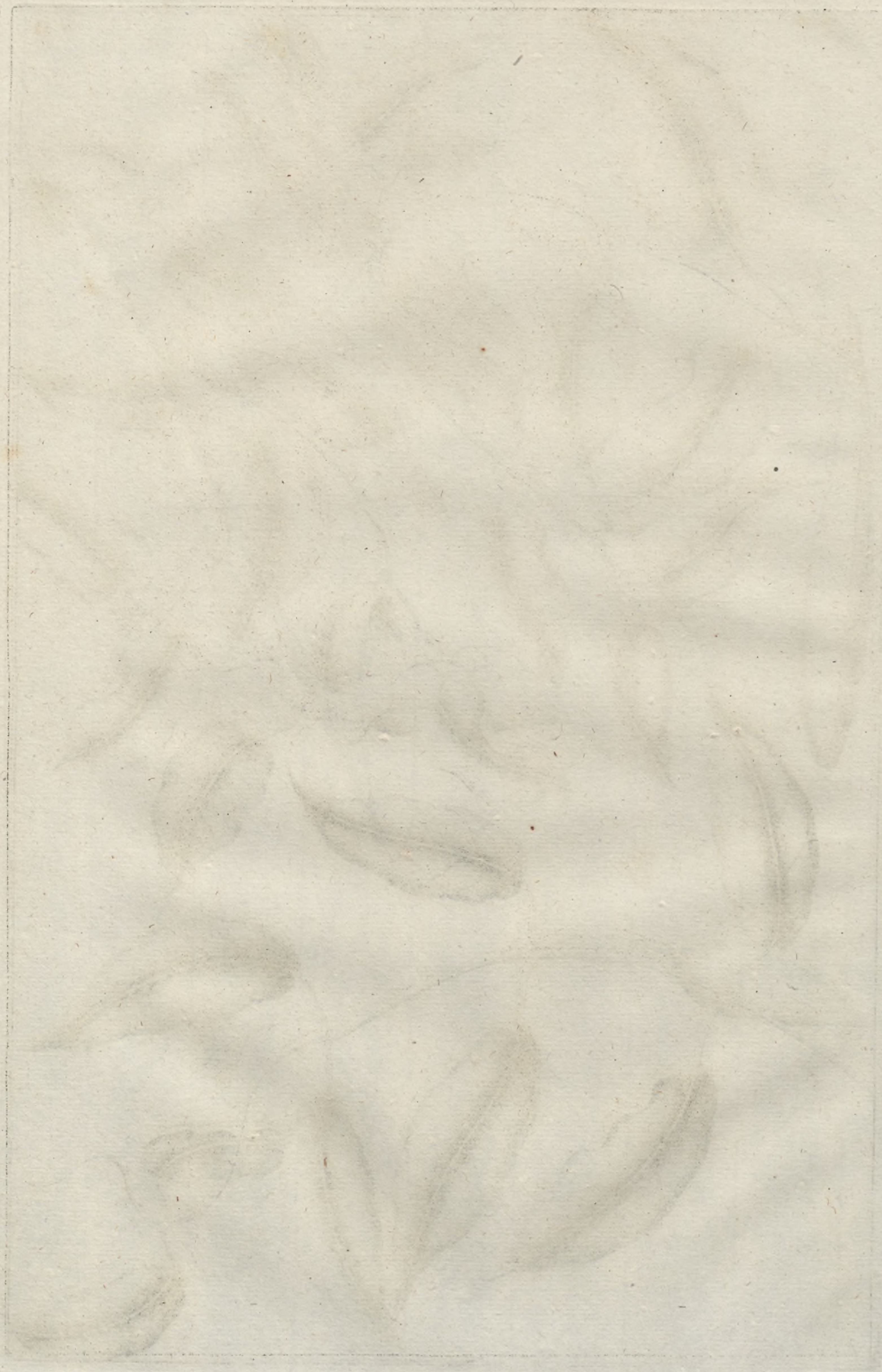
De *tweede Figuur* wyst aan een Tak van het *kleyne bittere moeskruyt*, met dessels *bloempjes a* en de *houwen b* afzonderlyk.

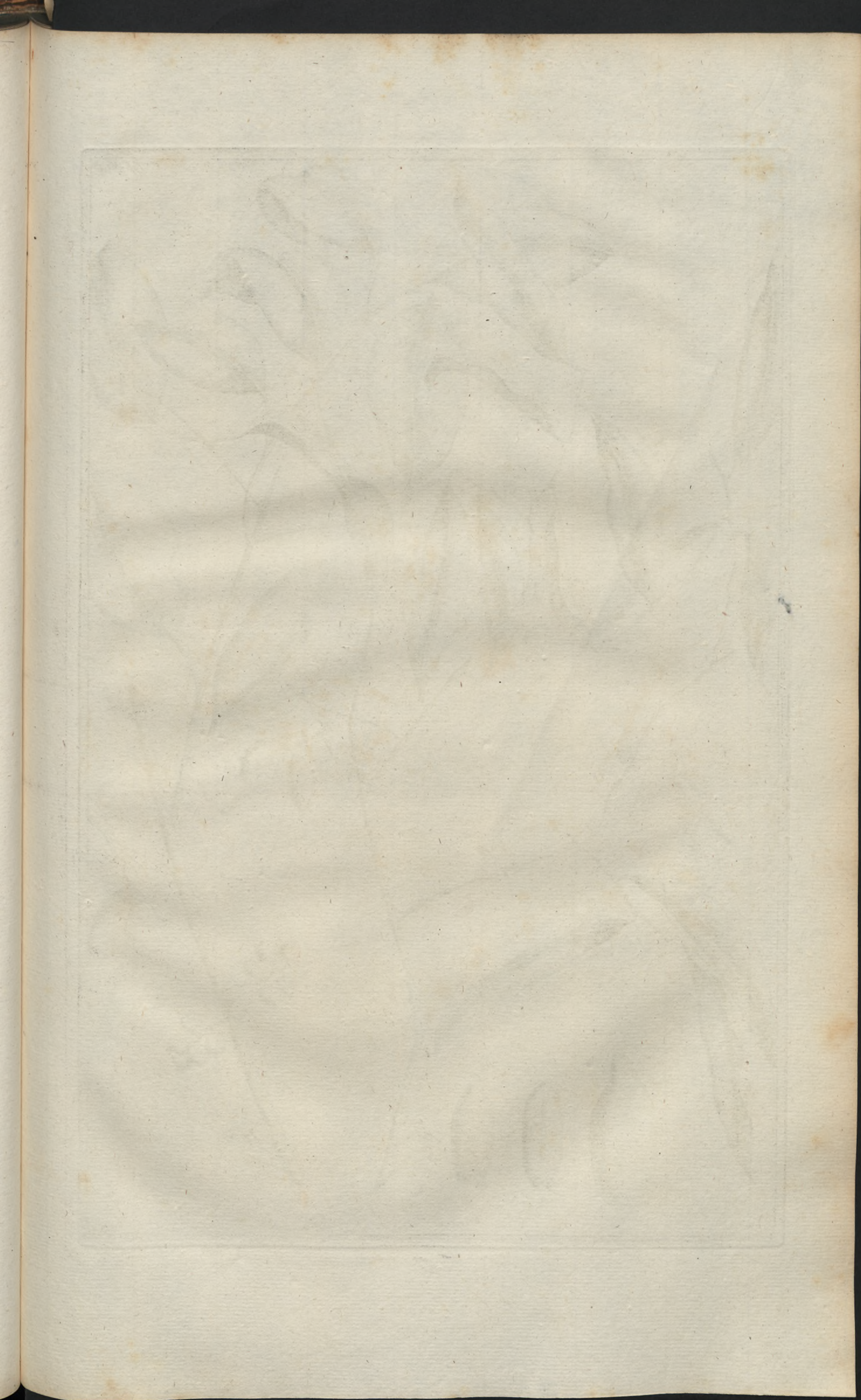
XLII.

1. Contorta.

2. Apocynum indicum. Lam.

1.
2. Contorta. Burm.

CAPUT QUADRAGESIMUM SECUNDUM.

Funis Butonicus. Tali Boeton.

Hic est funis incomptus, infra brachium, ac porro pollicem crassus, firmus, & lignosus, externe rugosus, ac sese dividit in magnos longosque laterales ramos, qui quam maxime inregulares, ac plerumque transversales ex majori stipite exoriuntur, ac mox in minores similesque dividuntur, ac demum in firmas tenues ac rotundas terminantur rachides, quibus folia insident solitaria & inregularia, Canarii foliis similia, sed minora, a sex ad novem pollices longa, quatuor & quinque transversales digitos lata, superne viridia, ac per medium sulcata, inferne paucis sinuosis costis pertexta, in obtusum apicem desinentia. Flores huc usque ignoti sunt.

Fructus copiosi simul excrescunt, ac racemosi ex primario trunco & crassis flagellis, qui magnitudinem habent globulorum sclopeti manualis, sed sunt magis oblongi, externe glabri, & rubentes seu aurantii coloris, fere instar Palalæ secundæ, sub duriuscula & mucosa carne nucleus reconditur inregularis, ac sub tenui putamine alba ac sicca medulla instar Nucis avellanæ, quæ tamen inedulis est: Hujus funis lignum porosum est instar arundinis Rottang, quod dissectum copiosam effundit lympham: Nullis sese circumvolvit rebus, altas tamen adscendit arbores, ampleque suos extendit ramos.

Leytimorensibus vocatur *Wari Bouton*, h. e. *Funis Butonicus*, atque hunc quoque putant esse *Tali Bubut*, quum ex ipsius crassis flagellis funes forment, quibus piscatorias machinas Bobbers dictas in mare demittunt, quos primo contorquent, item Gadings seu Russu, quæ sunt auriculæ Nadjos navigiorum Corre Corre dictorum, quæ incurvæ sunt instar semi circuli, quibus fluctuantia ligna seu Sammed adligantur. Alii hunc vocant *Utta Wanat*, quam vero ob rationem, me latet.

Alia insuper ejus species est minor, cujus tamen truncus pedis crassitiem obtinet, qui superius sese dividit in similes intricatos ramos, plerumque transversales, qui ad minimam usque rachidem nigricant, funisque hic dissectus lympidam quoque emittit aquam, rachidibus folia itidem insident solitaria & inregularia, quæ glabra sunt, firma, & splendentia, ac superius plano sulco notata & integra, inferne paucæ sinuosæ decurrunt costæ, sunt vero a tribus ad sex pollices longa, binos lata digitos, & in longum determinantur apicem.

Ejus fructus alio progerminant modo, juxta enim seu sub folio hamus generatur deorsum flexus, qui prope ortum nodos quosdam format rugosos, uti in Coralliis, qui dein longum emittit petiolum in binos tresve laterales pedunculos divisum, quibus post flores fructus insident solitarii vel bini simul, formam habentes juniorum Canariorum, sed calice destituti sunt, ac quidem ad unam quoque inclinant partem, plerumque virides: In hisce intus locantur officula bina oblonga sibi adcumbentia instar segmentorum operculi, ad internam vero partem sulcata sunt, ac subtus bifida, glabra, & hepatici coloris.

Amboinenses hunc quoque vocant *Wari Metten* seu *Tali Itam Daun Kitsjil*, h. e. *funis niger parvifolius* ad distinctionem prioris, qui ipsis habetur major seu latifolia *funis nigri* species.

Locus. Obcurrit in vallibus fluvii Elephantis.

Usum quoque præbent ejus recta flagella pollicem circiter crassa, ex quibus istas nectunt auriculas, quæ prius supra ignem calefaciunt, ut flexilia sint.

XLII. HOOFDSTUK.

De Touwagtige Butonie-Struyk.

Dit is een ongeschikt touw, beneden een arm en voorts een duym dik, styf, en houtachtig, van buyten ruig, en verdeelt zich in groote lange zyde-takken, dewelke zeer ongeschikt, en meest dwers uyt den hooft-stam loopen, en al wederom in andere diergelyke verdeelt, ten laatsten in styve dunne ronde ryskens: Hier aan staan de bladeren enkeld, en zonder ordre, de Canary-bladeren gelyk, doch kleender, van 6 tot 9 duymen lang, 4 en 5 dwers-vingers breed, boven glad, met een doorgaande geut, beneden met weinige bogtige ribben, en van voren met een stompe spits. Het bloeyzel is noch onbekend.

De vruchten komen veele by malkander voort, in troepen digt boven malkander, uyt den hooft-stam, en dikke ranken; deze zyn in de groote van Musquet-koogels, doch wat langwerpig, van buyten glad en roodachtig, of oranjeverwig, schier als de Palala secunda. *Onder een hardachtig en slymerig vleesch, vind men een ongeschikte korrel, en onder een dunne schaal een drooge witte beest als Hazel-nooten, doch niet eetbaar. Het hout des touws is poreus als Rottang, en doorgekapt geeft veel water uyt. Het slingert zich nergens om, egter loopt het hooge boomen op, en spryt zyne takken wyd uyt.*

Die van Leytimor noemen het Wari Bouton, *dat is* Funis Butonicus, *en maken meede een* Tali Bubut *daar van, om datze uyt zyne dikke ranken de touwen maken, waar meede zy de Bobbers in Zee neerlaten, dezelve eerst drayende, item de* Gadings *of* Russu, *dat zyn de ooren aan de* Nadjos *van Corre Corren en Vaartuygen, dewelke krom geboogen zyn als een halve Cirkul, waar aan men de Vlothouten of Sammed bind. Andere noemen het* Utta Wanat, *om wat reden, weet ik niet.*

Daar is noch een kleender zoorte, wiens stam egter een been dik word, en het bovenste verdeelt zich in diergelyke verwerde takken, meest dwers staande, en tot de minste ryske toe swart, en het afgekapte touw geeft een klaar water uyt; aan de ryskens staan de bladeren enkeld en zonder ordere, dezelve zyn glad, styf, en blinkende, van boven met een vlakke geut, en effen, beneden loopen weinige bogtige ribbekens, van 3 tot 6 duymen lang, twee vingers breed, met een lange spits.

De vruchten komen op een andere manier voort, want neffens of onder het blad, formeerd het neerwaarts een krommen haak, by zyn oorspronk met eenige ruige knobbeltjes bezet, als eenig Craal-gewas, het welk dan een langen steel uytschiet, in twee of drie zyde-takjes verdeelt. Hier aan na 't bloeyzel komen de vruchten voort, een of twee by malkander, in gedaante van jonge Canaris, doch zonder kelkje, en zommige na de eene zyde gekromt, meest groen blyvende. Binnen vind men twee lankwerpige steen-harde korrels, tegens malkander zittende, als de deelen van een dekzel, doch aan de binnen-zyde hebbenze een geutje, en van onderen een kloofje, leververwig en glad.

De Amboineezen noemen het meede Wari Metten *of* Tali Itam Daun Kitsjil, *dat is* Funis niger parvifolius, *tot onderscheid van het bovenstaande, 't welk zy voor een grootbladig* Funis niger *houden.*

Plaats. *Men vind het in de Valley aan den Olifphant.*

Gebruyk. *Zyn gebruyk is meede van de regte ranken, omtrent een duym dik zynde, om voornoemde ooren daar van te maken, dezelve eerst over 't vuur warm makende, dat men ze buygen kan.*

Tabula Quadragesima Prima

Ad Figuram Primam ramum exhibet *Funis Butonici.*

Figura Secunda ramum exhibet *Funis nigri parvifolii*, cum ejus fructu & officulis separatis.

De een- en veertigste Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* een Tak van de *touwachtige Butonie-Struyk.*

De *tweede Figuur* vertoont een Tak van het *kleyne swarte Touw*, met desselfs vrucht en zaden afzonderlyk.

CAPUT QUADRAGESIMUM TERTIUM.

Funis Muſarius. Tali Piſſang.

HIc frutex funis eſt perfectus, longo ac ſimplici flagello arbores adſcendens, vel vicinis incumbens fruticulis, pollicem craſſus, rotundus, lentus, ac cortice obductus ex fuſco nigricante: Folia in lateralibus ramis alternata locantur duplicis formæ, juxta binas diverſas ſpecies.

Latifolia ſpecies folia gerit illis Canarii ſimilia, ſed minora, glabriora, & flaccidiora, inferius anguſtata, ac ſuperius latiſſima, palmam longa, & intenſe viridia: Ex foliorum alis in curto craſſoque petiolo ſimplex ac ſolitarius excreſcit flos, minoris Roſæ formam præ ſe ferens, ex ſex craſſiuſculis, rotundis, fuſcis, ſeu ſanguineis petalis conſtans, quæ capitulum ambiunt planum ac flavum, ex brevibus ac craſſis ſtaminibus compoſitum, quæ adeo arcte ſibi incumbunt, ut unicum conſtituere videantur corpus, ac ſuperne viſcoſitate quadam obducuntur, odoris dulcis ut & ejusdem ſaporis, quum matura ſint, quæ maturam quoque referunt Muſam ſeu Piſang.

Dein fructus excreſcunt plures in racemo ſimul collecti, breves, & incurvos æmulantes digitos, ſeu inſtar fructuum Tamarindi, at breviores & rotundiores, ac potiſſimum tres gerunt exſtantes protuberantias, aliquando tantum binas, & aliquando unicam tantum, acſi majores fabæ in iſtis protuberantiis locatæ eſſent. Intus vero continentur plures rubræ ſeu ruffæ glabræ ſibi incumbentes fabæ, planæ, ac ſemi lunæ formam quodammodo referentes.

Anguſtifolia ſpecies eadem gerit folia, ſed anguſtiora & breviora, ſubtus griſea ſeu albicantia, inſtar illorum Palalæ, atque cum ipſorum odore convenientia: Hujus cortex nigrior eſt quam præcedentis, lentiſſimus, odoremque Nucum Moſchatarum habens, ita ut Palala repens haberi poſſet: Palalæ autem vocantur omnes ſilveſtris Palalæ ſeu Nucum Moſchatarum ſpecies. Lignum ejus eſt fungoſum, lentum, nihilominus tamen ſolidum ac ruffum mox exſiccatur, quum diſſectum ſit. Hæc ſpecies raro ſuos producit fructus, nec ita Muſæ odorem ſpirant quam prioris fructus, unde potius in binas diſtinguere has vellem ſpecies, ni incolæ illas uno indigitarent nomine.

Nomen. Latine *Funis Muſarius.* Malaice *Tali Piſſang* ob rationem ſuperius datam: Hitoenſes hunc vocant *Wali Maua*, h. e. *funem Rottangi formem*, quum ſimplicem formet longumque funem uti Rottangæ, alii illum vocant *Wali Mette*, h. e. funem nigrum ob corticis colorem, item *Sabit Metten.*

Locus. Ad oras creſcit altorum montium in campis ſub aliis humilibus arbuſculis, uti & in litore, ſed tum minimum Nucum Moſchatarum ſpirat odorem, quoque magis in ipſa creſcit regione, eo melior cenſetur, obcurrit autem in Amboina, Baleya, & Solora.

Uſus. Medium ipſius floris tuberculum crudum edi poteſt, quum per maturitatem ſit molle & ſuccoſum, quum Muſæ ſaporem gerat, ſed parvi æſtimatur. Simiæ ac Cercopitheci ejus fructus maxime expetunt & edunt, quibus & in Baleya capiuntur, quum ipſis laquei adponantur: Ex tenuibus firmisque ramis dentiscalpia formantur, quibus virtus adſcribitur dentes firmandi. Nigræ radices, inferiorque trunci pars ſecundæ nempe ſpeciei, quæ ſatis durum gerit lignum, in re Medica adhibentur, in aqua enim contritæ propinantur, ac minutim conſciſſæ cum Muſæ fructu eduntur, curantque *Upas Itam*, per quod apud incolas denotatur *Colica ventoſa*, & cordis anxietas, quum aliquis quaſi ſuffocationem perſentiat. Oportet autem, ut niger hic cortex ligno adhæreat, in quo plurima latet virtus Medica, neutiquam enim hæc in ligno detegitur: In plantis hisce detegenda prius eſt ejus virtus, non omnes enim hujus fruticis funes hac referti ſunt, quum iſto deſtituantur odore ac ſapore, qui in efficaciſſimis etiam poſt quorundum annorum ſpatium evaneſcit, unde & aliquando recens cædendum eſt hoc lignum.

Tabula

XLIII. HOOFDSTUK.

Het Pieſſang Touw-Gewas.

DIt is een formeel touw, met een lank enkeld zeel de boomen oplopende, of op de naaſte ruygte kruypende, een duym dik, rond, taay, met een ſwartbruyne ſchorſſe bekleed; aan de zyde takken ſtaan de bladeren verwiſſeld tegens malkander, van tweederley gedaante, na de twee zoorten.

De breedbladige zoorte *heeft bladeren, die van Canary gelyk, doch kleender, gladder, en ſlapper, agter ſmal, en voren breedſt, een hand lank, en hoog-groen. Uyt den ſchoot der bladeren uyt een kort dik ſteeltje, komt een enkelde bloem voort, in de gedaante van een kleene rooze, van 6 dikachtige, ronde, bruyne, of bloed-roode blaadjes gemaakt, omgevende een geele platte beuvel van korte en dikke draden gemaakt, zoo digt aan malkander ſtaande, datze een lichaam ſchynen, boven op met een ſlymerigheid bedekt, zoet van reuk, en als ze ryp zyn ook van ſmaak, gelykende een rype Piſſang of Muſa.*

Hier op volgen de vruchten, by malkander waſſende in een tros, gelyk korte en kromme vingers, of als de vrucht van Tamaryn, dog korter en ronder, hebbende meeſt ieder 3 ruggen, en verdeeld in twee bulten, als of 'er groote boonen in waren, veele hebben ook maar een bult; binnen leggen veele roode of rosachtige boontjes op malkander gepakt, plat, en eenigzints in de gedaante van een halve maan.

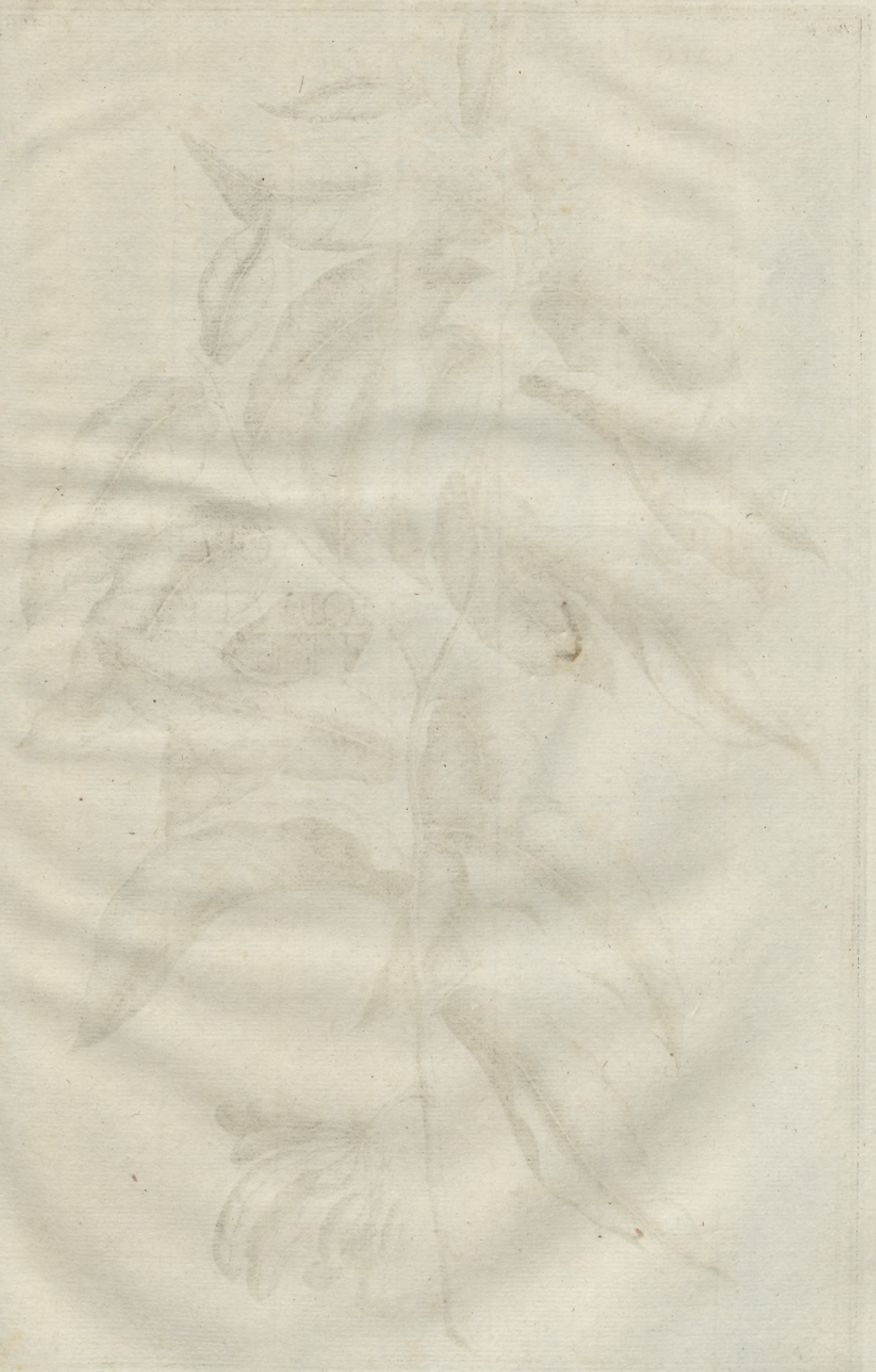
De ſmalbladige zoorte *heeft dezelve bladeren, maar ſmaller en korter, van onderen grys of witachtig, gelyk die van Palala, ook naar denzelven reuk trekkende. De ſchorſſe is ſwarter dan aan 't voorgaande, zeer taay, en na Noote Muſchaten riekende, zoo dat men 't voor een* Palala Repens *zoude konnen houden. Palala dan werden genaamt alle wilde zoorten van Palala of Noote Muſchaten, het hout is voos, taay, niet te min digt, en beſterft ſtrax ros, als men 't doorkapt. Deze zoorte brengt haare vruchten zelden voort, en rieken ook zoo wel niet na Piſſang als de voorgaande, daarom ik liever twee byzondere zoorten daar van wilde maken, indien ze de Inlanders niet onder een naam begrepen.*

Naam. *In 't Latyn* Funis Muſarius. *Maleyts* Tali Piſſang, *om reden als gezegt. De Hitoëezen noemen het* Wali Maua, *dat is* funis Rottangi formis, *om dat het een enkelde lange touw maakt, als een Rottang. Andere noemen 't* Wali Mette, *dat is ſwarte touw, na de coleur der ſchorſſe, item* Sahit Metten.

Plaats. *Het waſt aan de randen van 't hooge boſch, in de velden onder ander laag geboomte, als meede op ſtrand, doch dit laatſte heeft de minſte reuk na Noten, en hoe landelyker, hoe beter dat het is. Men vind het in Amboina, Baly, en Solor.*

Gebruyk. *Men kan het middelſte heuveltje van de bloem raauw eeten, als het door rypheid week en zappig is geworden, om dat het na Piſſang ſmaakt, doch werd weinig geacht. De Apen en Meerkatten eeten de vruchten graag, en werden op Baly daar meede gevangen, als men ſtrikken daar by bind. Uyt de dunne takken, die ſtyf zyn, maakt men tand-peuters, die de kragt hebben de tanden te beveſtigen. De ſwarte wortelen, en het onderſte des ſtams van de tweede zoorte, daar het een redelyk hard hout heeft, werden in de Medicynen gebruykt, want in water gevreven, gedronken, en kleen geſneden, en met Piſſang gegeten, genezen het* Upas Itam, *waar meede de Inlanders betekenen* Colicam Ventoſam, *en benoutheid des herten, wanneer zig iemand bevoeld, als of hy verſtikken wilde. De ſwarte ſchorſſe moet aan 't hout blyven, want daar inne ſteekt de meeſte kragt, en niet in het hout; ook moet men leeren kennen aan de planten, waar het kragtigſte vald, want niet alle touwen van dit gewas hebben voornoemde reuk en ſmaak, dewelke ook zelfs de beſten na eenige Jaren verlieſt, daarom men zomtyds het verſche moet afkappen.*

De

Uvaria argentea. Bl.

Tabula Quadragesima Secunda

Ramum exhibet *Funis Musarii* flore ac fructibus conspicuum.

De twee- en veertigste Plaat

Vertoont een Tak van het *Piessang touw-gewas* met zyn *bloem* en *vruchten*.

CAPUT QUADRAGESIMUM QUARTUM.

Funis dentarius. Lahac.

PRiorum funium hæc tertia videtur species hoc in capite descripta. Hic autem funis digitum crassus est, nigro obductus cortice instar præcedentis. Folia ejus solitaria sunt locata in lateralibus ramulis curtis in petiolis, octo novemque pollices longa, palmam lata, inferius rotunda instar foliorum Canarii, superius in oblongum apicem desinentia.

Fructus magnis in racemis seu corymbis plures simul excrescunt, sed omnes in peculiari petiolo, una tamen bacca longior excrescit altera, parvaque referunt avicularum ova, primo rubra, ac dein per maturitatem nigra, rubra medulla repleta, saporis fatui, sed quodammodo austeri & adstringentis, instar Prunellorum silvestrium maturorum, odoremque habent unguentaceum; intus locantur tria, quatuor, & quinque angulosa, & ex nigro fusca ossicula, semi lunæ formam æmulantia. Niger cortex lentissimus est, odorem habens saporemque Nucum Moschatarum silvestrium, uti *Funis Musarii*.

Nomen. Latine *Funis Dentarius.* Malaice *Tali Gassogigi.* Amboinice in Leytimora *Assaihe*, h. e. dentrificium. Baleyice *Lahac.*

Locus. In Amboinæ levibus crescit silvis, ut & ad ipsarum oras, sed raro obcurrit, & in Baleya copiosior est.

Usus. Maturi ejus fructus ab Amboinensibus non eduntur, atque hic funis apud ipsos in nullo alio est usu, nisi quod ejus cortex dentium frictioni inserviat; Baleyenses maturos ejus fructus crudos edunt, ubi & delicatiores sunt quam in Amboina.

Hujus & nigra obcurrit species Amboinensibus *Assa ibe metten* dicta, fructus gerens oblongos æmulantes Vidaras, quos & Baleyenses edunt.

Ejus rami circinnas gerunt uti *Duri Carbou*, ex ejus rachidibus dentiscalpia ac dentrificia quoque formantur.

XLIV. HOOFDSTUK.

De Tande-vryver.

V*An het voorgaande schynd een derde zoorte te zyn, 't geen wy in dit Capittel beschryven. Het touw is een vinger dik, met een swarte schorsse bekleed, gelyk het voorige. De bladeren staan enkeld aan de zydetaxkens, op korte steelen, agt en negen duymen lank, een hand breed, agter met ronde billen, gelyk de Canarybladeren, en voren met een lankachtige spits.*

De vruchten wassen in groote trossen of dollen, veele by malkander, yder op een byzonder steeltje, hoewel de eene besië langer uytsteekt dan de andere, en gelyken kleene Vogel-eyers, eerst rood, en als ze ryp geworden zyn, swart, met een rood merg van binnen, smets van smaak, wrang en t'zamentrekkende, gelyk de rype Sleën, met een zalfachtigen reuk, binnen leggen drie, vier, en vyf-hoekige en swart-bruyne korls, gelyk een halve maan. De swarte schorsse is zeer taay, riekende en smaakende na wilde Noten, gelyk de Funis Musarius.

Naam. *In 't Latyn* Funis Dentarius. *Maleyts* Tali Gassogigi. *Amboinsch op Leytimor* Assaihe, *dat is Tandevryver. Baleyts* Lahac.

Plaats. *Het wast op Amboina in ligte bossen, en aan de randen der zelve, dog men vind het zelden; op Bali is het overvloediger.*

Gebruyk. *De rype vruchten werden by de Amboinezen niet gegeten, en dit touw heeft by haar-lieden geen ander gebruyk, als datze met de schorsse de tanden vryven: De Balyers eten de rype vruchten raauw, dog aldaar zyn ze wat smaakelyker dan in Amboina.*

Men heeft nog een swarte zoorte hier van, by de Amboinezen Assa ihe metten *genaamt, met vruchten als lankwerpige Vidaras, die de Baleyers eten.*

De takken hebben krullen gelyk Duri Carbou, *uyt de ryskens maakt men insgelyks tande vryvers.*

CAPUT QUADRAGESIMUM QUINTUM.

Rudens silvaticus. Woit Besaar.

FUnis hic mixtam habet naturam Europæorum Hederæ, & Indorum Varingæ, qui in tot species ac varietates dividitur, ut cunctas describere non auderem sustinere, ac solummodo illas eligam, quæ magis sunt obviæ, ac mihi notæ, quæque in bina majora dividuntur genera, majus nempe ac minus, quorum quodlibet in peculari describetur capite.

Woit besaar proprie est *Rudens silvaticus*, qui inter mirabiles res in Amboinensium silvis ac solitudinibus reperitur, quæ vela quasi funesque circa malum dependentes exhibent uti in nave: Hujus autem tres mihi obvenere species, 1°. latifolia, 2°. parvifolia, 3°. rugosa seu pilosa.

Primo *Woit latifolium* est funis silvaticus, simplici flagello arbores adscendens, inferius brachium, ac porro plerumque binos crassus digitos, qui supra arbores sese modo in plures breves explicat ramulos; Cortex externe maculis quibusdam variegatus, satisque crassus est, quumque incidatur, paucum exstillat lac: Lignum grave est, junceum, ac plurimis foraminulis pertusum, uti Rottangæ.

Folia cum illis Ebeni conveniunt, sed paulo minora sunt, crassa, firma, & in rotundum apicem desinentia, plurimaque simul locantur superne obscure virentia, inferne albicantia & rugosa. Laterales ramuli sese adeo inplicant arborum ramis, quas adscendunt, ut divelli nequeant, quique ab una ad aliam sese extendunt arborem, quas adeo connectunt, ut una sine altera procumbere nequeat.

Funes brachium minimum crassi sine metu adscendi possunt, qui vero digiti modo crassitiem habent, vitandi sunt, quum molles sint, fragiles, atque hinc facile abrumpi possint. Fructibus plerumque orbus conspicitur, in vetustissimis vero, atque adultis hi progerminant hinc inde nullis præcedentibus floribus more Varingarum. Estque pomulum, magnitudinem habens Limonis Nipis, diu virens, dein flavescens, ex carne compositum duriuscula & quasi cartilaginea, cui interjacent plurima plana semina, fere instar illorum Trong, caroque paululum lactescit; Hominibus inutiles sunt cibo, sed avibus relinquuntur annuis dictis, aliisque.

Secundo *Woit parvifolium* multo tenuior funis est, non ultra pollicem crassus, non vere rotundus, sed parum compressus instar intestini semi vacui: Plures simul emittit rachides seu ramulos, qui intricatam formant congeriem, hisce folia insident copiosa, haud longiora uno alterove digiti articulo, superius subrotunda, Portulacæ folia referentia, sed tenuiora, inferne albicantia, rugosa, ac subtilibus cancellatisque venulis pertexta instar illorum Varingæ, quorum saporem etiam habent. Rachides istæ deciduæ obtusas hinc inde formant spinas in crassis ramis, qui sauciati lac itidem quoddam exstillant. Fructus lente excrescunt, qui solitariæ sunt baccæ, plerumque vero geminæ ad quodvis folium, rotundæ, instar illarum Varingæ parvifoliæ, quæ eandem, uti priores, habent substantiam, avibusque itidem relinquuntur.

Tertio *rugosum* seu *pilosum Woit*, multo majora gerit folia binis præcedentibus, maximeque convenit cum *Varinga funiculari*. Est enim funis intricata gerens flagella, quæ ex arboribus dependent, ac peculiarem quasi glebam seu congeriem formant.

Folia cum illis Varingæ funicularis conveniunt, crassa nempe, firma, sex ac novem pollices longa, tres lata digitos, superne rugosa, plurimis cancellatis venis pertexta, inque tenerioribus vagos gerentia pilos, inferna parte quinque sexve gerunt costas obliquas admodum, quarum binæ inferiores ultra folii dimidium excurrunt; rugosa penitus, densisque ac pungentibus pilis hirta. Solitaria locantur, atque ad quodvis folium bini fructus excrescunt magnitudine globuli sclopeti manualis, seu paulo majores, tam prope quam post folia, qui superius obtuso apice notati sunt.

Caro

XLV. HOOFDSTUK.

Het groote wilde Bosch-touw.

DIt touw heeft een gemengde natuur van onze Europische Hædera, *of de klimmende Indische Waringen, in zoo veel zoorten en veranderingen verdeeld, dat wy niet belooven kunnen dezelve altemaal te beschryven, maar alleen die geene, dewelke meest bekend, en my voorgekomen zyn, en in twee hooft-geslagten verdeeld werden, namentlyk groote en kleene. Zullende ieder zyn bezonder Kapittel hebben.*

Woit besaar *is het eygentlyke* Rudens silvaticus, *een van die bezondere dingen, dewelke de Amboinsche wildernissen afschilderen, vertonende in hare bossen het geene staagh, want, en touwen, om een mast in een Schip doen, waar van wy 3 zoorten aangemerkt hebben: 1. grootbladige, 2. kleenbladige, 3. ruyge, of hairige.*

1. *Het* grootbladige Woit *is een bosch-touw, ook met een enkelde zeel de boomen oploopende, beneden een arm, en verders doorgaans twee vingers dik, op de boomen zig eerst in veele korte zyde-takken verbreydende. De schorsse is van buyten met eenige spikkeltjes bezet, redelyk dik, en als men daar in kapt, een weinig melk uytgevende. Het hout is swaar, biesachtig, en vol kleene gaatjes, als Rottang.*

De bladeren zyn als die van 't Ebben-hout, doch wat kleender, dik, styf, en met een ronde spitze, dewelke veel by malkander staan, van boven donker-groen, van onderen witachtig en ruyg. De zyde takken verwerren hun in de takken van de boomen, die ze oplopen, zodanig, dat men ze niet aftrekken kan, lopende van de eene na de andere boom, verscheyden aan malkander bindende, zoo dat den eenen niet vallen kan, zonder den anderen.

De touwen, die een kleene arm dik zyn, mag men vrylyk oploopen, maar dewelke niet boven een vinger dik zyn, moet men myden, want dezelve zyn week, bros, en breken ligt af. Het werd meest zonder vruchten gezien, doch aan de oude touwen, die haar volkomen wasdom hebben, komen dezelve voort, hier en daar eene, en dat zonder bloeyzel, na de aard van alle Waringas. Dezelve is een appeltje, in de groote van een Limoen Nipis, langen tyd groen, daar na vuyl-geel, gemaakt van een hardachtig of krakebeenig vleesch, vermengd met veele platte zaden, schier als die van Trong, *en het vleesch heeft min of meer melk. Zy zyn voor menschen onbequaam te eten, maar werden gelaten voor de Jaar-vogels, en Koeskoezen.*

2. Kleenbladige Woit *is veel dunder van touw, niet boven een duym dik, niet regt rond, maar gedrukt, als een half leegen darm, het heeft meer ryskens, by malkander staande, en maken een verwerden bosch, daar aan staan veele bladeren, niet boven een of twee leden van een vinger lank, vooren rond, in de gedaante van porceleyn bladeren, maar dunder, van onderen ook witachtig, ruyg, en met subtiele adertjes, netswys geteykent, als Waringa, wiens smaak zy ook hebben. De afgevallene ryzen maken hier en daar stompe doornen aan de dikke takken, dewelke gequest zynde, ook eenige melk uytgeven. De vruchten komen mede lanksaam voort, zynde enkelde besiën, doch meest twee aan ieder blad, rond, gelyk die van kleenbladige Waringen, bestaande uyt dezelfde substantie als de vorige, en werden voor de Vogels gelaten.*

3. Ruige *of* haairige Woit, *heeft veel groter bladeren dan de beyde voorgaande, en groote gemeenschap met de* Varinga funicularis, *want het is een touw, met verwerde ranken aan de boomen hangende, of een klomp op zig zelfs makende.*

De bladeren gelyken die van Varinga funicularis, *te weten dik, styf, ses en negen duymen lang, drie vingers breed, van boven ruyg, met veele adertjes netsgewys doorweven, en aan de jonge met ydele haayrtjes bezet, aan de onderzyde hebbenze 5 a 6 zeer schuynze ribben, waar van de tweeagterste meer dan het halve blad doorlopen, gants ruyg en digt, met stekelige haayrtjes bezet. Zy staan enkeld, en by ieder bladt groeyen 2 vruchten, in de groote van Musquet-kogels, of wat grooter, zoo wel by als agter de bladeren, boven op met een stomp spitsje, insgelyks met steekelige haayrtjes bezet.*

Van

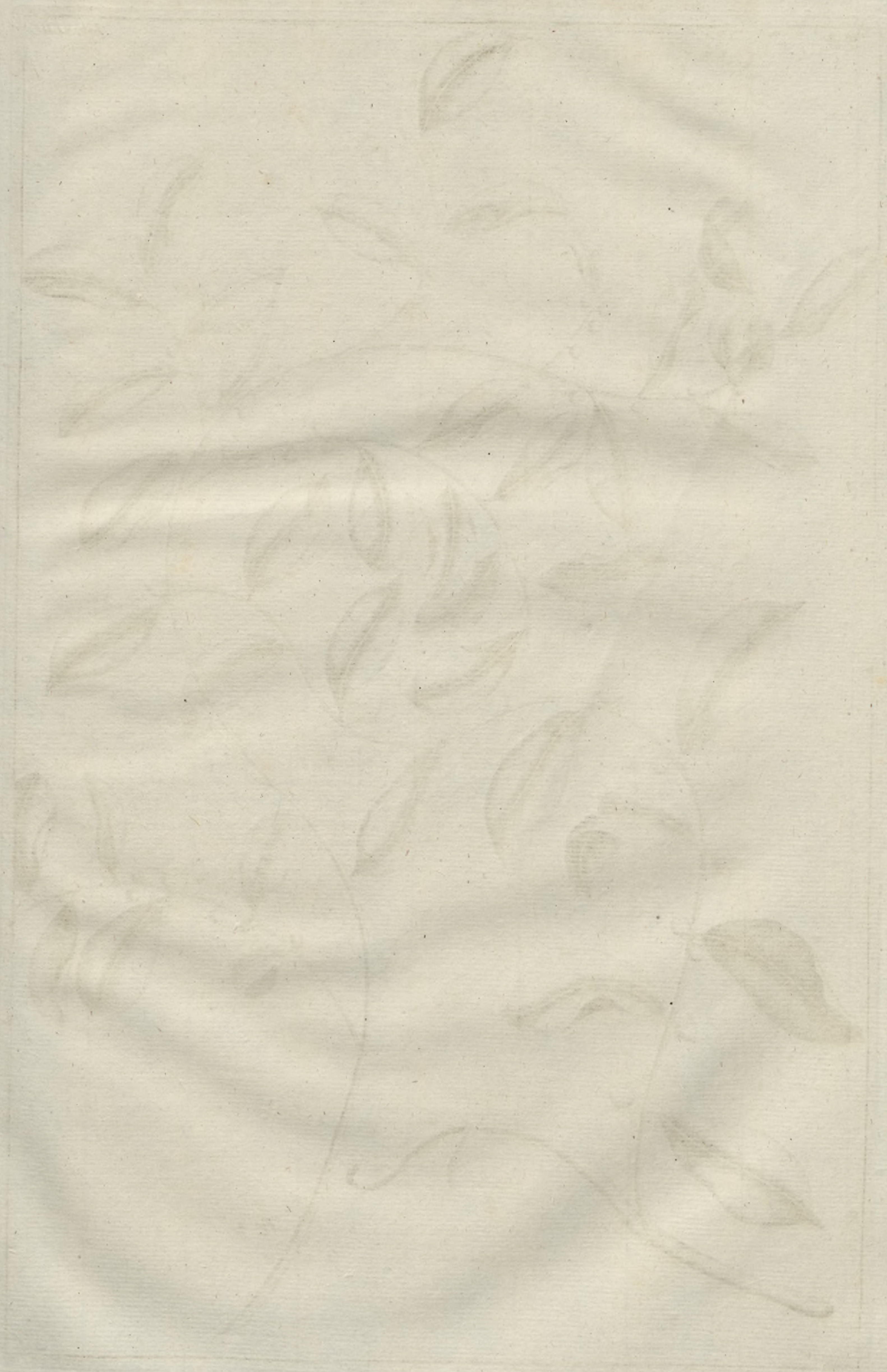

Fig. 1.
Fig. 2.

Caro interna densa est, & repleta granulis albis, forma seminum Cumini: Quum folia fructusque abrumpantur, lac spissum extillat paucumque: Hujus & varietas obcurrit, quæ fructus gerit haud majores pisis fuscis, quique primo sunt virides, ac dein lutei. Utriusque speciei pungentes pili cutis pruritum excitant.

Nomen. Funes hi silvestres mihi Latino nomine vocantur *Rudens silvaticus*. Malaiense nomen huc usque ignotum est. Amboinice *Woit* vocatur, ac prima species Amboinensibus dicitur *Woit laun Ela*, h. e. latifolium; Secunda *Woit laun Mäun*, h. c. parvifolium; Tertia Malaice nominatur *Tambun Tali*, quum intricatam per ramos formet congeriem. Amboinice autem *Woit Kuri*.

Locus. Binæ priores species in altis potissimum crescunt silvis, aliquando etiam in litore, ubi ingentes & altæ obcurrunt arbores ac rupes, tertia hic & illic crescit in levibus silvis ac vallibus, ubi raræ reperiuntur arbores.

Usus. Funis hic omnium aptissimus est, qui in silvis obcurrit, pro Amboinensibus ad arbores conscendendas, quum enim a terra oblique ad arbores adscendit, & ab una ad aliam extenditur arborem, hinc prius explorant Amboinenses per hunc, an satis sint firmatæ arbores, quumque hic brachii crassitiem adtigerit, intrepide unus alterve vir hunc adscendit, licet enim aliquo modo conmoveatur vel vacillet, innumeræ tamen ejus rachides arborum ramis firmiter inhærent, quæ cum illis quam maxime conjunctæ & intricatæ sunt; ita ut libera natura haud inutiliter incomptum hunc funem in silvis tetenderit, qui incolis conducit ad victum in silvis querendum, quales sunt fructus *Coescoesen* dicti, ad quos apte tendere possunt ope horum funium, sunt & præterea alii funes, sed quibus sese non ita certo conmittere audent, quam huic ob summam ejus tenacitatem, immo in tenuissimis etiam ejus funiculis.

Angustifolia species non tam apta est ad adscensionem, quum etiam tenuior sit, utriusque autem cortex abhibetur loco Pinangæ cum Sirio & calce ad masticationem, austerum enim ac parum adstringentem præbet saporem.

Quarto. Leytimorenses quartam præterea hujus *Woit* numerant speciem, cujus funis unius alteriusve digiti crassitiem habet, ac fungosum gerit lignum, nihilominus tamen satis grave; funis hic non vere rotundus est, sex excavatus, & flagellosus, brevibus ubique ac firmis apicibus spinas mentientibus armatus, non tamen multum pungentibus, coloris ex fusco nigricantis.

Folia ejus longis insident rachidibus sibi obposita ac parva, uti in Turio minore, ejus cortex fragilis est, nec masticatur. Loehoenenses hunc vocant *Wali Mette* a nigro corticis colore, quod nomen præcedens *funis Musarius* apud Hitoënses quoque gerit, atque ulteriore investigatione comperi, hunc differre a vero *Woit*, sed unum eundemque esse cum *Solulo funiculari*, supra capite quadragesimo secundo descripto.

Van binnen hebbenze een digt vleesch, uytgevuld met witte korrels, in de gedaante als Comyn; als men bladeren en vruchten afbreekt, zoo komt 'er een weinig dikke melk uyt. Zy heeft nog een verandering, daar aan de vruchten niet grooter zyn dan graauwe Erweten, eerst groen, daar na geel. De steekelige haayrtjes van beyden verwekken een jeuken op de huyd.

Naam. *Deze wilde bosch touwen noem ik in het Latyn* Rudens silvaticus. *De Maleytsche naam is nog onbekend. Amboinsch* Woit, *de eerste zoorte hiet in 't Amboinsch* Woit laun Ela, *dat is grootbladig. De tweede* Woit laun Mäun, *dat is kleenbladige. De derde in 't Maleyts* Tambun Tali, *om dat het een verwerde klomp met zyn takken maakt. In 't Amboinsch* Woit Kuri.

Plaats. *De 2 eerste zoorten groeyen meest in 't hooge wout, zomtyds ook op strand, daar hooge bomen en klippen zyn, de derde groeyd hier en daar in ligte bossen, en in Vallyen, daar weinig bomen staan.*

Gebruyk. *Dit touw is het bequaamste, dat men in 't bosch vind, voor de Amboinezen om hooge bomen op te klimmen, want vermits het van de aarde schuyns tot op de bomen loopt, en van de eene tot den anderen, zoo voelen de Amboinezen eerst daar aan, of het vast houd, en als 't dan een kleene arm dik is, zoo klouwtert daar een of twee man op, zonder vreeze van breeken; want of het schoon een weinig verschiet, zoo blyft 't egter met zyn veelvoudige rysen in de takken hangen, als zynde te zeer door malkander verwerd. Zoo heeft dan de milde natuur, dit onaanstenlyk touw in de bossen gespannen, want het nodig is voor de Inlanders om haar kost te bekomen in 't wilde bosch, 't welk zyn de* Coeskoezen, *dewelke zy weten te beklimmen door behulp van deze touwen. Daar zyn wel meer andere touwen, maar zy durven haar zoo vast daar niet op betrouwen, als op dit, wegens zyn extreme taayigheid, behalven als gezegt, in de dunne touwen.*

De smalbladige zoorte is zoo bequaam niet om te beklimmen, om datze dunder is, maar de schorsse van beyde werd gebruykt in plaats van Pinang met Siri en Kalk te eten, want zy heeft een smetze en weinig t'zamentrekkende kragt.

4. *De Leytimoreezen maken nog een vierde zoorte van* Woit, *wiens touw een a twee vingers dik werd, voos van hout, niettemin redelyk swaar, niet regt rond, maar uytgehold, en met strengen, overal met korte en styve punten als doornen bezet, die dog niet zeer steken, van verwe swart-bruyn.*

De bladeren staan aan lange ryskens tegens malkander geschikt, en kleen als aan de kleene Turi. De schorsse is brosch, en werd niet gegeten. De Loehoeneezen noemen 't Wali Mette *van de swarte coleur der schorsse, welke naam de voorgaande* Funis Musarius *by de Hitoëezen ook heeft, en by nader onderzoek bevinde dit van de regte* Woit *te verschillen, daar en tegen een en 't zelfste te zyn met de* Solulus funicularis, *boven Cap. 42. beschreven.*

Tabula Quadragesima Tertia

Binas exhibet *Funis rudentis* species, unam nempe *majorem*, alteram vero in Figura secunda *minorem*.

De drie- en veertigste Plaat

Vertoont twee zoorten van wilde Bosch-touwen, te weten in de *eerste Figuur* de *groote*, in de *tweede* de *kleynder zoort*.

Ex *Rumphii Auctuario* quaſdam porro *funium ſilvaticorum* ſpecies hic ſubjungemus.

Funis felleus. Putra Waly.

Circa annum 1690 in Amboinam delatus fuit hic funis, in gyros convolutus, vix minimum digitum craſſus, ubique eminentes gerens ſquamas, quæ obtuſas ſpinas, ſeu parvas referunt exſtantes alas, & licet per aliquot menſes in ciſtis fuerit occluſus vel conſervatus, hic tamen ſuccoſus erat, & terræ conmiſſus propullulabat. Intra breve temporis ſpatium longa emittebat hic funis flagella iſtis tuberculis ſeu verrucis obſeſſa, quæ adſtantibus ſeſe inplicabant arboribus, quorum quædam amputabamus.

Amputata autem hæc flagella ad extremitates exſiccabantur, ſed plerumque tamen ſuccoſa erant, longaque & ſimplicia, ac brevia etiam perpendicularia demittebant fila in terram, ubi bifida erant, & nutrimentum videbantur querere.

Anno 1691 menſe Novembri flores producebant, cunctis deſtituta foliis, erantque longa ac ſimplicia flagella, palmam longa, e quibus floſculi dependebant albicantes ſeu virentes, qui compoſiti erant ex tribus parvis & retroflexis petalis cum totidem apicibus intermediis, ſupra hæc ſex alba eriguntur ſtamina, flavas antheras gerentia, ſupra iſta petala ſeſe extendentia, ac fruſtra decidebant, contra in ſtipite viridi ac folioſo nullus obſervabatur floſculus.

Succus ex hoc fune manans, quam maxime amarus, qualis & tota planta eſt, unde & a nullo tangitur vel depaſcitur animali. In Java hic funis ad minoris brachii craſſitiem excreſcit, atque in longa ſeſe dividit flagella, arbores adſcendentia altas, & ubique ſeſe circumvolventia, quæ digitum craſſa ſunt, & ubique obſeſſa iſtis verrucis ſeu tuberculis, non ordinatis, ſed inregularibus; Ex ipſis alia longa & rotunda excreſcunt vimina, pennam circiter craſſa, ab initio & ad digiti circiter longitudinem, vagis & parvis tuberculis obſeſſa, ac porro ex viridi flaveſcentia.

Hisce folia inſident ſolitaria, longis & firmis petiolis inpoſita, qui prope ortum incurvum formant ſinum inſtar illorum Tubæ.

Folia ipſa ſunt cordiformia, inferius auriculata, inſtar illorum Convolvuli, a tribus ad quinque pollices longa ac lata, ſubtus multis coſtis & venis pertexta & rugoſa, quorum quinque maximæ prope ortum concurrunt, ſuperius in brevem excurrunt apicem.

In Java nunquam flores fructusque producti fuere obſervati, inque meo horto nulli quoque provenere, niſi in amputatis ramis, qui ſeparati aliis involuti erant arboribus, nullo autem modo ipſis juncti vel adhærentes, ita ut mirandum ſit, undenam hi rami ſuum hauſerint nutrimentum, ni forte ex amputatis extremitatibus illud traxerint, quæ ſenſim marceſcunt, nihilominus tamen multa viridia emittit vimina, multaque deorſum demittit fila, quæ tamen magis per terram prorepunt, quam ſeſe ipſi figunt. Circa Bataviam obcurrit tam ſponte quam in hortis tranſplantatus circa ſepes, raro autem fructus vel flores producit.

Diſtinguendus eſt hic funis ab *Ampedu tana*, ſeu felle terræ, quod eſt parvifolia *Serratula amara*, ſeu *Daun Cucurang*. In Java altas adſcendit arbores, ac ſeſe ipſis circumvolvit inſtar Caju Rapat. Mulierculæ Baleyenſes adhibent inſtar alius Oebat contra abdominis tormina. Copioſe obcurrit circa Kuddus & Demack, ſed non adhibetur, contra vitatur, quum liquorem habeat petiolis adhærentem, amarum, & viſcoſum, qui tam firmiter manibus adhæret, ut intra aliquot dies vix ablui poſſit, ac nauſeoſam præbet amaritiem. Baleyenſes hunc adhibent contra febres & Icterum. Funis hic contritus, & emplaſtri forma adplicitus dorſo & lumbis, horum dolores ſedat & curat, alii vero hoc viſcoſum recuſantes emplaſtrum, totum ſumunt funem, cujus oras abſcindunt ſpinoſas, & tanquam cingulum corpori adligant. Pueris quoque exhibetur alii Djoedjamboe admixtum.

Nomen. Javani hunc vocant *Putra Waly*, & *Bratta Waly*. Baleyenſes *Andra Waly*, & *Anda Waly*, h. e. *amarum* vel *felleum funem*; atque hinc mihi Latine dicitur *funis felleus*.

Uſus.

Uyt het *Auctuarium* van *Rumphius* zullen wy verders hier nog eenige zoorten van *Boſch-touwen* byvoegen.

De Gal Touw-ſtruyk.

Omtrent het Jaar 1690 *is in Amboina gebragt dit touw met kringen in malkander gevlogten, ſchaars een pink dik, overal met uytſtekende ſchubben bezet, als of 't ſtompe doornen of kleene vlerken waren, al warenze eenige maanden in de kiſt geſloten geweeſt, zoo bevond men ze nogtans zappig, en in de aarde geſtoken groeyen; 't gewon in korte tyd lange ranken, met de voorgaande knobbelen of wratten, die zich om de naaſte boomen ſlingerden, waar van wy eenige afkapten.*

De afgekapte ſtukken droogden op aan de eynden, dog bleven doorgaans zappig, zonden lange, enkelde, en korte draaden na beneden op de grond, daar ze haar in twee verdeelden, en ſcheenen haar voedzel te willen zoeken.

Anno 1691. *in November bragtenze haar bloeyzel voort zonder eenig blad te hebben, 't welk waren lange en enkelde ranken, een hand lank, daar aan hingen de bloempjes, witachtig, na den groenen trekkende, beſtaande uyt drie kleene, en agterwaarts gebogene blaadjes, met zoo veele ſtompen daar tuſſen; boven dezelve ſtaan* 6 *witte draadjes, met geele nopjes, over de voorn. blaadjes uytgebreyd, en vielen voor niet met al af, daar en tegen aan den groeyender ſtok zag men niet een bloempje.*

Het zap daar uyt lopende is uyttermaten bitter, gelyk het geheele gewas is, en wert daarom van geen Dier aangeraakt. Op Java wert dit touw zelfs een kleenen arm dik, doch verdeelt zig in lange ranken, dewelke de hooge boomen oplopen, en zich overal omſlingeren. De ranken zelfs zyn een vinger dik, en overal bezet met de voorn. wratten of knobbelen, niet in ryen, maar zonder order. Uyt dezelve komen andere lange en ronde gerten, omtrent een ſchaft dik, van haar begin af, noch omtrent een vinger lank, met ydele en kleene knobbeltjes bezet, en voorts geel-groen.

Aan dezelve ſtaan de bladeren enkeld, op lange en ſtyve ſteelen, dewelke by haaren oorſpronk een kromme bogt maken, gelyk die van Tuba.

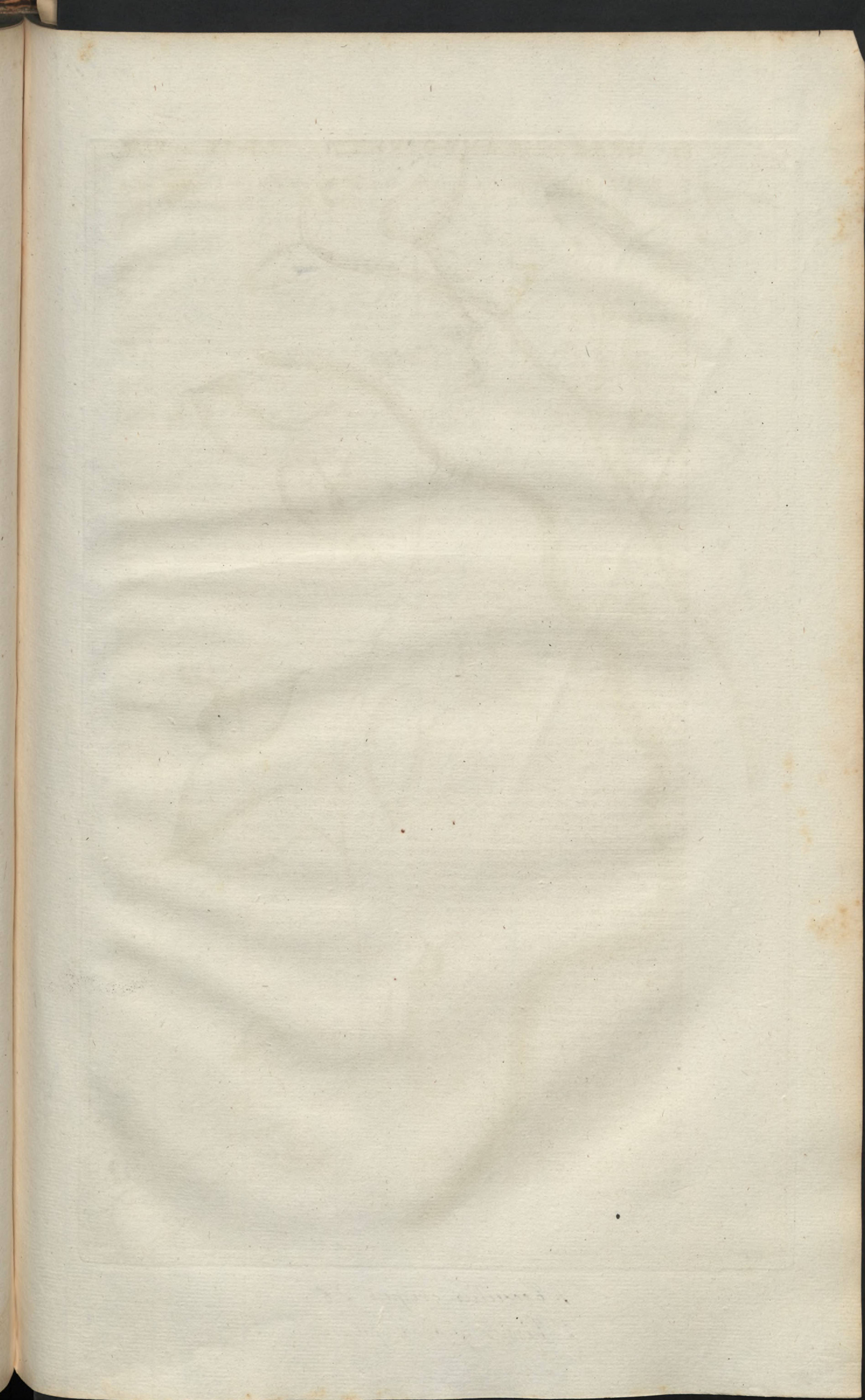
De bladeren zelfs zyn hertformig, agter met twee ronde ooren gelyk die van Convolvulus, van 3 *tot* 5 *duymen lank, en ook zoo breed, van onderen met veele ribben en aderen, rimpelig, waar van de grootſte vyf by haren oorſpronk t'zamen ſtooten, en vooren met een korte ſpits.*

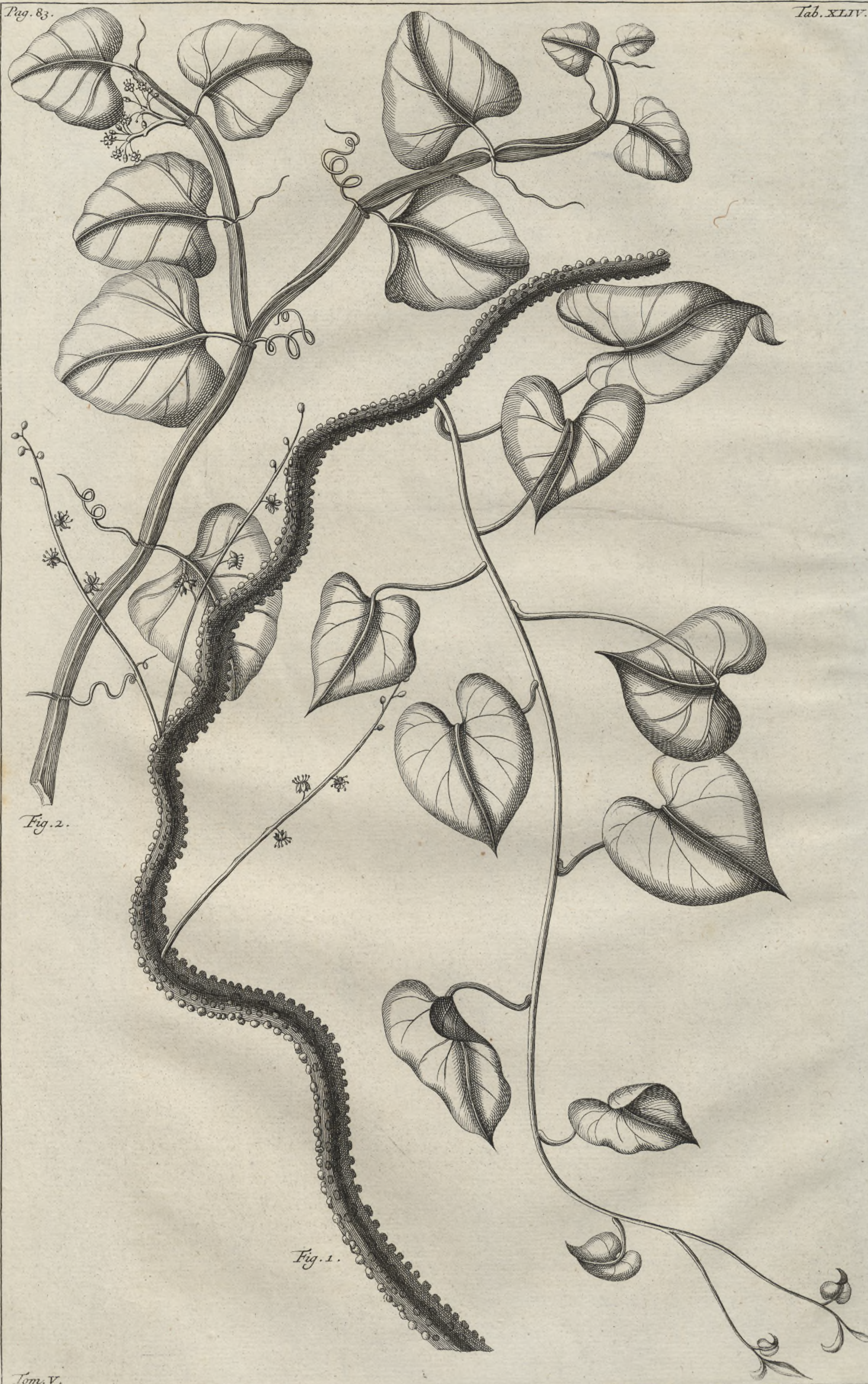
Op Java heeft men nooit bloemen of vrugten daar aan gezien, en in myn thuyn ook niet, dan aan de afgekapte takken, dewelke los op andere bomen ſlingeren, geenzints daar aan klevende, dierhalven het wonder is, waar van dit touw zyn voedzel heeft, of het moeſte uyt de afgekapten eynden zyn, dewelke allenxkens verdroogen, en niet te min brengt het veele jeugdige ranken voort, en zend veele draaden als ſtrenge gaarn na beneden, dewelke egter meer op de aarde kruypen, dan daar aan vaſt zyn. Men vind het omtrent Batavia, zoo in 't wild als in de thuynen verplant, omtrent de Heggens, dog men kan 'er zelden vruchten of bloeyzel aan vinden.

Men moet het onderſcheiden van Ampedu Tana, *of Aard-gal, het welk is het kleene kruyd* Serratula Amara, *of* Daun Cucurang. *Op Java loopt het de hoogſte bomen op, en ſlingert zig om dezelve, als* Caju Rapat. *De Baleytze Vrouwtjes gebruyken het als ander Oebat tegens buykpyn. Men heeft het mede veel om* Kuddus *en* Demack, *maar wert niet gebruykt, maar veel meer geſchouwt, want het heeft een bittere vochtigheid, aan de ſtelen klevende, dewelke zoo vaſt aan de handen blyft, dat men het in eenige dagen qualyk afwaſſchen kan, en geeft een walgelyke bitterheid. De Baliers gebruyken het tegens koortzen, en geelzuchtige menſchen; het touw gewreven, en pleyſtersgewyze opgebonden over de ruggen en lendenen, geneeſt de rugge-pyn: doch andere deze ſlymerige pleyſter niet konnende verdragen, nemen het geheelen touw, ſchrappen de ſteekelige kanten af, en binden het als een gordel om het lyf. De Kinders werd het ook onder ander Djoedjamboe gegeven.*

Naam. *De Javanen noemen 't* Putra Waly, *en* Bratta Waly. *De Baliers* Andra Waly, *en* Anda Waly, *dat is bitter of Gal-touw, en daar van in 't Latyn* funis felleus.

Gebruyk.

1. Cocculus crispus. DC.
2. Cissus quadrangularis. W.

Uſus. Apud Javanos in multo uſu Medico eſt, cujus tamen nulla alia quam ſupra memorata mihi ſunt nota. Corona hujus funis circa collum urnæ flexa prohibet vermiculos in aqua creſcere, quam diu etiam ſtagnet; Contra capitis furfures adhibetur, & aliis admiſtus Djoedjamboe, interne propinatur. Alii dicunt coronam talem urnæ, in qua ſalſa ſeu aqua marina eſt, adligatam, potabilem inde fieri, quod mihi tamen non ſucceſſit, forte quod urna eſſet nimis craſſa, adfirmabant tamen, non opus eſſe hunc funem aquam tangere. Qui dolore laborant dorſali, fruſtum hujus funis ſumant, orchiam longum, quod lumbis circumligent inſtar cingulæ, parumque radicis in aqua contritæ adſumant cum Aniſo, & ſemine Sary.

Gebruyk. *By de Javanen heeft het een grooten Medicynalen gebruyk, waar van ons niet meer dan het bovenſtaande bekend is. Den krans van deze touwen om den hals van een waterpot gelegt, laat geen wormtjes in 't water groeyen, hoe lang het ook ſtaat; 't werkt tegens de ſchubben des hoofts gebruykt, en onder ander Djoedjamboe binnens lyfs. Andere zeggen, dat de voorſz. krans om een pot met brak water gebonden, 't zelve drinkbaar maakt, het welk my nogtans niet heeft willen lukken, miſſchien om dat den pot te dik was, en egter wierd ik verzekert, dat dit touw het water niet raken moet. Dewelke met rugge-pyn geplaagt zyn, zullen een ſtuk van dit touw nemen, ruym een vadem lang, en het zelve om de lenden binden als een gordel, als mede een weinig van de wortel innemen, in water gewreven met Anys, en het bloemen-zaad Sary.*

Tabula Quadrageſima Quarta

Ad *Figuram Primam* ramum exhibet *Funis Fellei. Figura Secunda* ramum ſiſtit *Funis quadrangularis.*

De vier- en veertigſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* een Tak van de *GalTouw-ſtruyk.* De *tweede Figuur* wyſt aan een Tak van het *vierkante touw-gewas.*

Funis quadrangularis.

Funis quadrangularis, Portugallice *Follo* ſeu *Corda quadrocando*, ſpecies videtur eſſe Amboinenſis *Funis crepitantis* ſupra libro 9. deſcripti, hic vero funis nullum dat crepitum, eſtque quadragonus, ſed bina latera planiora ſunt binis aliis, atque per acutas oras ſulcata inſtar fructuum Boteri, in annulos ſeu articulos dividitur hic funis, quorum inferiores ſex, ſuperiores quatuor pollices longi ſunt, ac diviſi non per nodos ſed per ſulcos. In quovis ſulco folium locatur cordiforme, ſubrotundum, ac ſuperius obtuſum, ad oras rotundum, & obtuſe dentatum: inferius tres concurrunt coſtæ, cum aliis quibusdam lateralibus, quæ omnes oblique ſurſum excurrunt. Sunt autem hæc folia craſſiuſcula & ſuccoſa, ſed flaccida, & ingrati odoris, ac ſaporis primo aciduli, dein acute pungentis, & pruritum excitantis; huic autem obponitur clavicula ſingularis ac firma.

Prope ſuprema folia flores excreſcunt in brevibus corymbis, qui primo ſunt capitula rubentia, quæ ſeſe aperiunt in floſculos albos quadripetalos, cum totidem ſubtilibus ſtaminulis, & alio longiore intermedio capitulum gerente, quod piſtillum eſt.

Fructus iisdem inſident corymbis magnitudine granorum Piperis, rotundi & glabri, fere inſtar illorum Pſeudochinæ, per maturitatem rubri, intus binis tribusve anguloſis oſſiculis referti. Acutus iſte ſapor & odor in tota detegitur planta, inferioresque ejus partes ſenſim ex cinereo virent, ſed nullæ ſunt lignoſæ.

Locus. Ex Bengala in Bataviam translatus erit hic funis, ubi & plurimum a Bengalenſibus colitur, per articulos plantatus ad hortorum oras, ubi ſeſe late extendit per laterales ramulos, qui transverſaliter prorepunt.

Uſus. Licet viridis hæc planta ſit ſilvatica, Bengalenſes tamen gratum ex ipſa norunt præparare cibum, ex ſuperioribus & molliſſimis ejus articulis, quos in aqua leniter ebulliunt, iterum exſiccant, & cum aliis herbis *Aatsjar* admiſcent.

Malabarenſes oræ Cormandelenſis hunc vocant *Perinde Coddy*, ubi & edulis quoque eſt, virides enim ejus ſumunt ramulos, quorum exteriorem desquamant corticem, quos porro in aqua macerant, & edunt.

Het vierkante Touw-gewas.

Funis quadrangularis, *in 't Portugeeſch* Follo *of* Corda quadrocando, *ſchynt een mede zoorte te zyn van de Amboinſche* Funis crepitans, *in 't 9 Boek beſchreven, doch dit touw kraakt niet, het is gekant, doch twee zyden zyn platter dan de anderen, met ſcherpe kanten gezoomt, gelyk de vruchten van Boter, verdeelt in leden, de onderſte van 6, de voorſte van 9 duymen lank, niet met knien, maar met keepen afgedeelt. In ieder keep ſtaat een enkeld blad, hertformig, rondachtig, en voor ſtomp, aan de kanten rond of ſtomp getand, agter ſtooten drie ribben t' zamen, met nog eenige ter zyden, alle ſchuyns na voren lopende. Zy zyn dikachtig en zappig, doch ſlap, onaangenaam van reuk, van ſmaak eerſt rins, daar na ſcherp bytende, en jeukende, tegen over ſtaat een enkele ſtyve klavier.*

Aan de voorſte bladeren komt het bloeyzel voort, aan korte kroontjes, zynde eerſt roodachtige knopjes, dewelke haar openen in kleene witte geblaade bloempjes, met zoo veel fyne draadjes, en een vyfde alleen op een knopje in de midden.

De vruchten ſtaan aan deſſelfs kroontjes, in de groote van peper korrels, rond, en glad, ſchier gelyk die aan onze Pſeudochina, *in hare rypheid regt rood, binnen met 2 of 3 hoekige zaadkorrels. De ſcherpe ſmaak en reuk is in de geheele plante, en de onderſte delen werden metter tyd graauw groen, doch niets houtachtigs is 'er aan.*

Plaats. *Het zal uyt Bengale op Batavia gebragt zyn, alwaar het ook meeſt van Bengalers aangequeekt werd, met de leden geplant aan de kanten van de tuynen, daar het zig wyd uytbreyd, met zyne zyde-takken regt dwers kruypende.*

Gebruyk. *Hoewel het groene een Boſch-kruyd is, zoo weeten nogtans de Bengalers een aangename koſt daar van te maken, nemende de voorſte en weekſte leden, kokenze zagtjes in water, drogenze wederom, en mengenze met andere kruyden onder Atsjaar.*

De Malabaren op de kuſt van Cormandel, noemen het Perinde Coddy, *alwaar het mede eetbaar is, want zy nemen de groene takjes, ſchillen de buytenſte ſchorſſe daar af, wekenze in warm waater, en etenze dan.*

Funis pinguis. Utta Mina.

Funis hic quam intricatiſſimos gerit ramos laterales, qui ſinuoſi admodum & inregulariter decurrunt, pennam craſſi, parumque rugoſi ſeu ſtriati. Folia bina ſibi ſunt obpoſita, tres quatuorque pollices longa, ultra binos lata, in medio latiſſima, quædam ſuperne rotunda, & obtuſa, paucas gerentia coſtas, quæ in inferioribus foliis ſupra, in ſuperioribus infra parum protuberant, ſaporis primo fatui & oleracei, dein vero pruritum in ore excitantia, unde nec cruda edulia ſunt. Ex abruptis paucum exſtillat ſpiſſum lac, quod cito exſiccatur.

Het vette Touw-gewas.

Dit touw groeyd zeer verwert met zyne zyde-takken, zeer bogtig en onordentlyk lopende, een ſchaft dik, en wat ruig of geribt. De bladeren ſtaan twee tegens malkander, 3 en 4 duymen lank, ruym twee breed, in de midden 't breedſt, sommige ook vooren rond en ſtomp, met weinige ribben, dewelke aan de agterſte bladeren boven, en aan de voorſte beneden een weinig uytbuylen, van ſmaak eerſt laf en moeskruydachtig, doch kort daar na in de mond jeukende, en dierhalven niet bequaam om raauw te eten. Uyt de afgebrokene druypt een weinig dikke melk, doch verdroogt in korten.

Fructus in rachidum supremo germinant eodem fere modo, quo Varingæ, plures simul, immo quidam ramuli toti istis sunt onusti, & conveniunt quam maxime cum illis Varingæ parvifoliæ, ex rotundo quadragoni, seu in quatuor sulcos distincti, ac superius capitulo ornati, quo haud male Capparides referunt. Interne sub tenui putamine quatuor adparent cellulæ, atque in hisce quatuor ossicula semi lunæ formia.

Nomen. Amboinenses in Leytimora hunc vocant funem *Utta Mina*, h. e. pingue olus seu Sayor.

Usus. Folia aliis adcoquuntur oleribus, & eduntur, quidam cruda quoque audent illa edere cum Bocassan.

N. B. Hujus plantæ nulla addita fuit in Auctuario Icon.

De vruchten komen voort aan 't voorste der ryskens; op de manier als aan de Waringen, veele by malkander, ook zyn zommige taxkens geheel daar mede bezet. Zy gelyken meest die van de kleenbladige Waringen, uyt den ronden vierzydig, of met vier keepen afgedeelt, en boven op met een knopje, waar door ze niet qualyk Kappers gelyken. Binnen onder een dunne schaal vind men vier Celletjes, en daar in vier boonen, als halve maantjes.

Naam. *De Amboinezen op Leytimor noemen het* Utta Mina, *dat is vette* Sayor.

Gebruyk. *De bladeren werden onder ander moeskruyd gekookt en gegeten, zommige dervenze ook raauw eten, met Bocassan.*

N. B. Van deze plant is geen Figuur ofte afbeelding in het Auctuarium bygevoegt geweest.

CAPUT QUADRAGESIMUM SEXTUM.

Crusta arborum. Woit Kitsjil.

Minus *Woit* genus in India nobis magis proprie ac naturaliter *Hæderam* repræsentat, quum nulla laxa gerat flagella, sed plurimis sese ramis arboribus palisque infigit, quos etiam adscendit: Hujus quatuor exhibebimus species.

Primum Woït minus subtus stipitem format curtum ac crassum, vix brachium minus crassum, ex rotundo compressum, acsi ex binis compositus esset stipitibus sibi adcumbentibus: Cortex fuscus est, cinereis punctulis seu verruculis variegatus, lignum ejus internum porosum est, lentum, ac paucum exstillans lac album: Si hic funis prorepat, donec arbores adtingat, multos gerit nodos seu tubercula, quibus multi insident ramuli seu surculi, multa gerentes folia ac fibrillas, quibus sese arboribus inplantant, domesticæ autem species circa hominum ædes locatæ non crassos formant stipites, sed mox sese ab ima parte arboribus adplicant, atque sese undique in innumeros explicant ramulos, qui iterum in breves dividuntur rachides, quæ per fibrillas suas ubique sese tam firmiter infigunt arborum corticibus, acsi adglutinatæ essent, totum obtegentes truncum usque ad ejus verticem.

Foliola ejus alternata sunt, vix digiti articulum longa, quædam autem longiora sunt, ac pollicem lata, magisque sinuosa, illis Buxi vel Pilosellæ similia, firma, crassa, ex nigro virentia, ac subtus albis maculis notata, una quoque folii pars multo latior est altera, ex abscissis ramulis lac exstillat album ac viscosum, sed paucum.

Fructus raro observantur, nec prius nisi postquam totam obcupaverit arborem, tum in alto conspiciuntur foliosi quidam ramuli dependentes, in quibus fructus excrescunt bini ternive simul uno ex petiolo, qui plerumque magnitudinem habent Lansiorum, supra umbilicati, ac brevi apice ornati, quorum quidam magnitudinem habent malorum Armeniorum, qui in hac specie lutei sunt coloris, in aliis vero speciebus ex aurantio rubent colore, in deflectis exterior pellicula pennæ crassitiem habet, viscosum admodum gerens lac, ac medullam fungosam, cui insident granula parva flava, atque hisce pili purpurascentes, subtilem formantes lanuginem, quæ etiam separari potest instar Gossipii, in fructuum medio cavitas adparet uti in Varingæ fructibus, cum quorum odore ac sapore conveniunt.

Secunda seu *alba Woit species*, funem format digitum crassum, qui porosam habet substantiam, ac minori copia gerit lac, quam præcedens species, externe pallide cinereus, quum prior sit fuscus, radiculas quoque hic & illic in arbores emittit, quas adtingere potest, ad latera autem plurimi rami transversales ac laterales excrescunt, atque ex hisce aliæ breves rachides, quibus folia insident bina ac terna, a prioribus multum diversa: Hæc enim Varingæ foliis similia sunt, inferius rotunda, ac superius acuminata, tres pollices longa, binos lata digitos, horum autem multa non majora sunt pollicis ungue, ac notabilibus costis lateralibus notata, unde & parum scabra sunt, superne rugosa, acsi subtilibus pilis hirta essent.

Ejus

XLVI. HOOFDSTUK.

De korst der Boomen.

Het kleene geslagte van Woït, *verbeeld ons in Indiën wat eygentlyker de* Hæderam *of klim, dewyl het geene losse touwen heeft, maar met de meeste takken zig aan de bomen en palen hegt, daar het oploopt, waar van wy vier zoorten geven zullen.*

Het eerste kleene Woït, *zet van onderen een korte dikke stam, schaars een kleene arm dik, uyt den ronden gedrukt, als of hy uyt twee strengen gemaakt was, die nevens malkander lopen. De schorsse is bruynachtig, met graauwe puntjes of wratjes bezet, het binnenste hout is poreus, taay, en een weinig witte melk uytgevende, dit touw voortlopende, tot dat het de bomen bereykt, zo gewind het veele knoesten of knobbelen, waar op veele taxkens of ryskens staan, die wel geblaad zyn, en met hare worteltjes zig aan de bomen vast begten, maar aan de tamme bomen, die omtrent de woningen van menschen staan, maakt het geen dikke stam, maar zet zig van onderen strax tegens de bomen aan, en verdeeld zig rondom in ontelbare zyde takken, en dezelve wederom in korte ryskens, die zig met haar worteltjes overal zoo vast begten in de schorsse des booms, als of ze daar aan gelymt waren, den gehelen stam bedekkende tot boven toe.*

De blaadjes staan met beurten tegen malkander, schaars een lid van een vinger lank, zommige langer, en een duym breed, met neergebogen randen, die van den Buxboom of Muyze-oor gelyk, styf, dik, swart-groen, en van onderen met witte puntjes bezet, ook is de eene helft van 't blad veel breder dan de andere; uyt de afgebrokene ryzen loopt een witte, kleverige melk, doch weinig.

De vruchten ziet men zelden daar aan, en niet eer voor dat het den gehelen boom beklommen heeft, dan ziet men in de hoogte eenige wel beblaade takken afhangen, daar aan de vruchten voortkomen, en 2 of 3 by malkander aan eene steel; dezelve zyn in 't gemeen zoo groot als de Lanzen, met een naveltje, en kort spitsje boven op, zommige zoo groot als Abrikozen, aan deze zoorte blyvenze geel, maar aan andere werdenze oranje-rood. Aan de opgesneden is de buytenste schel een schaft dik, zeer kleverig van melk, en voos, daar aan zitten kleene geele korls, en op dezelve purperverwige haayrtjes, als een fyne wolachtigheid, die zig ook van malkander laten trekken als Capok, latende in de midden een ydel hol, waar mede zy de Waringe-vruchten gelyken, ook van dezelfde reuk en smaak.

De tweede *of* witte zoorte van Woït *gewind een touw, 't welk maar een vinger dik is, en van een poreuze substantie, met minder melk dan de voorige, van buyten ligt-graauw, daar de voorige bruyn was, en schiet hier en daar worteltjes uyt de bomen, daar ze dezelve bereyken kan; ter zyden en overdwers komen veele zyde-ranken, en aan dezelve andere korte ryskens, daar aan 2 a 3 bladeren staan, van de voorige veel verschillende, want deze zyn de Waringe-bladeren gelyker, agter rond, en vooren spits, drie duymen lang, twee vingers breed, doch veele zyn niet grooter dan een nagel van een duym, met merkelyke dwers-ribben, en daar door wat rimpelig, boven wat ruyg, als ofze fyne haayrtjes hadden.*

De

Ejus fructus Lanſiorum quoque magnitudinem habent, ac lutei ſunt coloris, ſubſtantiæ ac formæ inſtar priorum.

Tertia ſeu *odorata ſpecies* funem quoque format inferius haud pollice craſſiorem, qui multa emittit brevia flagella, ac laterales ramos arborum corticibus quoque infixos, foliola gerit ſubrotunda inſtar minimorum ſecundæ ſpeciei, ſed piloſa ac ſubtus albicantia: Ejus rachides cum foliolis abruptæ, ac per binas horas Soli expoſitæ gratum Pulaſarii ſpirant odorem: Hujus ſpeciei fructus majores ſunt quam priorum, oviformes ac rubentes, quorum ſubſtantia interna eſt, uti in præcedentibus.

Quarta ac *minima Woït ſpecies* foliola gerit tenuia, plerumque digiti unguem longa, quæ in ſupremis ramis majora ſunt, & ad oras parum piloſa, unde & Piloſellæ foliis ſimilia ſunt, horum una pars latior eſt altera.

Ejus fructus minimi ſunt inſtar ſeminum Catjang, atque ex ſummis tantum dependent ramis, nullumque ſpirant odorem. Amat creſcere prope arbores, rugoſum ac fiſſum corticem gerens ac ſimul muſcoſum, præſertim vero ad palos, qui ex Palmi-filice formantur, quibus per breves & raras rachides ſeſe figit, quæ haud craſſiores ſunt filo velorum.

Nomen. Latine *Cruſta arborum*, quum tam firmiter arboribus adhæreat, ac tanquam cruſtæ adglutinatur, uti Oryza aduſta in ollis. Nomen Malaienſe ignotum eſt. Amboinice *Woït Kitsjil*, ſeu *Laun Maun*, h. e. parvifolium. Tertia ſeu odorata ſpecies peculiariter vocatur *Woït Haöur*, h. e. *Woït Mangas*, quum potiſſimum in hac creſcat arbore.

Locus. Plerumque creſcit in Calappo, Sagu, Manga, aliiſque in arboribus, ac peculiariter primam adeo adſcendit, & obvolvit, ut totus ejus obveletur truncus, quod in aliis non ita efficit arboribus. Odorata ſpecies tam in Gajano quam Manga obſervatur. In ſolo etiam creſcit inter ſilveſtres Guajavi frutices. Incolæ putant hunc funem ortum ſuum non habere ex terra, ſed ex fimo aviculæ *Cacopit*, quam ſupra deſcripſimus in capite de viſco Amboinenſi, quod ſimili provenit modo. Si hæc ita ſint; neceſſario ſequitur, utrasque haſce plantas originem debere non ex ipſo fimo, ſed ex binis peculiaribus ſeminibus ſeu granulis, quæ avicula iſta comedit, tales enim binæ plantæ adeo diverſæ ex una eademque re ortum ducere nequeunt, variasque arbores per aves ex devoratis nucleis tali modo propagari multis in locis innuimus, præſertim *libr.* 4. in capite de *parvifolia Varinga*, ac ſupra *cap.* 33.

Hujus rei argumento adducere poſſem, plurimas inveniri Calappos & Mangas hoc Woït obvelatas, cujus nullus firmus truncus vel ſtipes terræ eſt infixus, qui forte ſenſim oritur, quum demiſſæ ab alto chordulæ terræ ſeſe inplantent: Hæc autem ſupermanet difficultas, cur nempe hæ quatuor ac plures Woït ſpecies peculiares ſuas habeant arbores, quas adſcendunt, quin avicula hæc miro eſſet prædita ingenio, ſemina nempe tantum deponere in propria harum arbore. Hinc & ipſæ quoque inter ſeſe variant ſpecies, ac quantum memini, odorata non tantum ſuum penitus perdit odorem, ſed folia quoque mutat, quod ulteriori diſquiſitioni & examini relinquitur.

Uſus. Woït parvifolium in omnibus ſuis partibus lacteſcit, ac primo ſaporem habet dulcem, dein amaricantem cum levi in ore ardore, ſed innoxio penitus. Binarum priorum ſpecierum rami digitum craſſi, eliguntur in ſilvis, quum Pinanga non ſit ad manus, abraſa enim exteriore rugoſa parte in fruſtula ſcinduntur digitum longa, quæ lapide parum contunduntur, ac cum Sirio & Calce loco Pinangæ maſticantur.

Ex odorata ſpecie diebus ſiccis coronæ nectuntur, quæ menſis & ciſtis veſtiariis inponuntur ob præſtantem odorem, quem tamen non ultra octo ſervant dies: Minima ſpecies ex Ternata mihi transmiſſa ſuſpecta eſt ex confeſſione ancillæ cujusdam, quæ Dominum ac Matronam ſuam infecerat ope Siri Pinangæ, cui admiſcuerat hujus foliola ac ſurculos minutim conſciſſos additis araneis, nunquam tamen audivi, in Woït aliquid toxici latere, quin ex noxia abraſum potuiſſet eſſe

De vruchten zyn mede in de groote van Lanzen, blyven maar geel, van ſubſtantie en maakzel als de voorige.

De derde *of* welriekende zoorte *heeft ook een touw, beneden niet boven een duym dik, met veele korte ranken en zyde-takken aan de ſchorſſe der bomen vaſt, heeft kleene rondachtige bladeren, als de kleenſte van de tweede zoorte, doch haayrig, en beneden witachtig. Deze ryskens met de bladeren afgebroken, en een paar uuren in de Son gedroogd, rieken lieflyk, als Pulaſari. De vruchten van deze zoorte zyn grooter dan de voorige, eyformig, en worden rood, binnen van ſubſtantie als de voorige.*

De vierde *of* allerkleenſte Woït, *heeft kleene en dunne blaadjes, in 't gemeen een nagel van een vinger lank, aan de bovenſte takken zyn ze grooter, aan de kanten een weinig haayrig, en daar door de Muyze-oore gelyk, de eene helft breder dan de andere.*

Zyne vruchten zyn kleen, als Katjang, hangen maar aan de bovenſte takken, en hebben geen reuk. Het groeyd geerne aan bomen, die een ruyge en geſcheurde ſchorſſe hebben, en daar by wat moſchagtig zyn, inzonderheid aan de Pagger-ſtylen, die men van de Vare-boom maakt, waar aan het met dunne en weinige ryskens zeer vaſt zit, die niet dikker zyn dan zeyl gaarn.

Naam. *In 't Latyn* Cruſta arborum, *om dat het zoo vaſt aan de bomen hangt, gelyk een korſte aan de ryspot. De Maleytſche naam is onbekend. Op Amboinſch* Woït Kitsjil *of* Laun Maun, *dat is kleenbladige. De derde of welriekende zoorte, hiet in 't bezonder* Woït Haöur, *dat is* Mangas Woït, *om dat het aan die bomen veel groeyd.*

Plaats. *Het groeyd gemeenlyk aan Calappus, Sagus, Mangas, en andere bomen, inzonderheid beklimd het den eerſten zodanig, dat men dikwils van zynen ſtam niets bekennen kan, het welk 't de andere bomen zo niet en doed. De welriekende zoorte vind men zoo wel aan de Gajang als Mangas-bomen. Het groeyd ook op de grond, onder de wilde Gujavos-ſtruyken. De Inwoonders meenen, dat dit gewas zyn oorſpronk niet hebbe uyt de aarde, maar uyt den drek van 't Vogeltje* Cacopit, *'t welk wy hier vooren beſchreven hebben in 't Capittel van* Viſcum Amboinicum, *dat zyn oorſpronk op dezelve manier heeft. Indien dit zoo is, zoo moet noodzaakelyk volgen, dat beyde deze planten haren oorſpronk hebben, niet uyt den drek zelfs, maar uyt twee verſcheyde zaden of korls, dewelke dit Vogeltje eet, want zulke twee verſchillende planten kunnen geen eenerley oorſpronk hebben, en dat veelerley bomen door de Vogels van ingeſlokte korls op dusdanige manier gezaayd werden, hebben wy op veele plaatzen gezegt, inzonderheid in 't 4de Boek, in 't Capittel van* kleenbladige Waringen, *en boven Cap.* 33.

Tot een bewys hier van zoude ik konnen nemen, dat men veele Calappus en Mangas-bomen ziet met Woït behangen, het welk noch geen vaſte ſtam in de aarde heeft, die ze miſſchien metter tyd krygen, wanneer de neergezonde Chordulen zich in de grond wortelen: blyft alleenlyk deze ſwarigheid over, waarom deze vier, en meer zoorten van Woït haar bezondere bomen hebben, daar zy oplopen, of dat Vogeltje moeſte een wonderlyk verſtand hebben, dat het de zaden juyſt op zyn behoorlyke boom kakte. Zoo veranderen ook de zoorten onder malkanderen zelfs, en zoo my niet beter voorſtaat, de welriekende verlieſt zomtyds niet alleen haren reuk, maar veranderd ook de bladeren, 't welk tot nader onderzoek uytgeſteld blyft.

Gebruyk. *Alle kleenbladige Woït, is in alle hare delen melkachtig, eerſt zoet van ſmaak, daar na bitterachtig, met een kleene brand in de mond, doch onſchadelyk. De takken die een vinger dik zyn, meeſt aan de 2 eerſte zoorten, werden gezogt, als men in 't boſch geen Pinang heeft, want de buytenſte ruygte afgeſchrapt, werd de reſt in ſtukjes geſneden van een vinger lank, met een ſteen wat gekneusd of geklopt, en dan met Siri en Kalk in plaats van Pinang geknouwd.*

Uyt de welriekende zoorte maakt men by drooge dagen kranſſen, die men op tafels en kleerkiſten legt, om haar goede reuk, dien zy doch niet boven 8 *dagen behouden. Daar is noch een misbruyk van de allerkleenſte zoorte, my uyt Ternaten aangeſchreven, aldaar verkregen zynde uyt een confeſſie van een Meyd, die haar Meeſter en Meeſtreſſe met een Siri Pinang vergeven hadde, daar in zy deze blaadjes en ryskens kleen geſneden, en met Spinne-koppen gemengd hadde, hoewel ik nooit geboord hebbe, dat in* Woït

esse arbore, vulgo enim censetur, Woït formam suam ac vires deducere ex arboribus, ex quibus excrescit, uti id in pluribus aliis detegitur plantis, quæ arboribus increscunt. Non facile admittitur ad frugiferas arbores, præsertim si totos obcuparet truncos, vel crassos ramos, hinc enim adeo emaciantur, ut fructus proferre recusent, quod in Calappo præsertim observavi, præterquam quod tales arbores haud facile adscendi possint, ac plurima in iis nidulentur insecta.

Inquirendum est, an hæc eadem sit planta cum Brasiliensium *Tetipoteriba* a *Pisone libr.* 4. *cap.* 61. descripta, quæ ramis increscit Aurantiorum, ex fimo aviculæ *Tetin*, quos instar Hederæ adeo complectitur, ut hos sensim totos obcupet & subfocet, foliola gerens Myrthi majoris. Ejus autem fructus non describuntur, nec indicatur, an lactescat, nec ne: Ex ejus radicibus ac flagellis in oleo vulgari frixis salutare ibi præparatur linimentum, quo tumentia abdomina ac pedes œdematosi Hydropicorum sæpius inliniuntur, unde tumor extrahitur seu detumescit.

Woït zelfs eenige schadelykheid zit, of het moeste van een schadelyke boom genomen zyn, want men houd doch in 't gemeen daar voor, dat Woït zyn gedaante en krachten verandere naar de bomen, daar het aan groeyd, gelyk zulks aan andere planten meer bevonden werd, die op boomen groeyen. Men leyd het niet gaarn aan eenige vruchtbomen, inzonderheid als het gebeele stammen of dikke takken gantsch bekleed, want zy worden hier door zoo uytgemagerd, dat zy geene vruchten willen dragen, het welk ik inzonderheid aan de Calappus-boom ervaren hebbe, behalven dat men zodanige bomen niet wel beklimmen kan, en veelderley ongedierte zich daar in ophoud.

Het staat te onderzoeken, of dit het zelve zy met het Brasiliaansche Tetipoteriba, *by* Piso *in 't 4de Boek. Cap.* 61 *beschreven, groeyende uyt den drek van 't Vogeltje* Tetin, *op de takken van de Oranje Appel-bomen, dezelve als een klim zodanig omgevende, datze die metter tyd gantsch bedekt of verstikt, met blaadjes als de groote Myrthus. De vruchten worden niet beschreven, als mede of het melk heeft of niet. Uyt de wortelen en rankjes in gemeene olie gebakken, werd aldaar een heilzaam Medicament gemaakt, waar mede men de geswolle buyken en beenen door waterachtige zucht veroorzaakt, dikwils smeerd, en zoo de zugt uyttrekt.*

Tabula Quadragesima Quinta

Primam exhibet *Crustæ arborum* speciem, uti a *Rumphio* vocatur, quæque cum *Hedera arborea* proxime convenit.

De vyf- en veertigste Plaat

Vertoont de eerste zoort van de *korst der Bomen*, zo als die van *Rumphius* genaamt wert, welke met de *Boom-klim* het naast overeenkomt.

CAPUT QUADRAGESIMUM SEPTIMUM.

Jasminum Litoreum. Gambir Laut.

Licet supra in capite *Manoræ* aliam descripserim plantam sub nomine *Jasmini litorei*, hoc tamen capite vulgare satisque notum describam *Gambir Laut.*

Jasminum itaque hoc *litoreum* est frutex late sese extendens, medius inter verum fruticem ac funem silvaticum, multis sese adtollens duris ac rotundis stipitibus, qui mox sese in rotundos firmosque dividunt ramos laterales intricatos admodum; ex hisce transversaliter eriguntur rachides foliosæ, rotundæ quoque, ac firmæ, quatuorque simul crucem formant, quibus folia insident per quatuor vel quinque paria sibi obposita, & oblique cruciata: Rachides vero ad ortum habent folium majus ac solitarium, vel ejus loco alias breviores rachides, quæ non semper etiam sunt extensæ, sed sæpe ad unam inclinant partem, uti & ipsarum folia genicula habent uno versu posita.

Ejus folia cum illis Limonis conveniunt, sed minora sunt nec cordata, quatuor pollices longa, binosque lata, in brevem apicem desinentia, & integra, superna glabra, & ex nigro virentia, inferne paucis obliquis admodum, ac vix protuberantibus costulis notata, quæ in una specie purpurascunt, seu pallide fuscæ sunt, in alia albæ, saporis ingrati cum levi amaritie.

In ramulorum extremo flores progerminant umbellati quasi, sed pauco numero, longis ex tubis constantes, illis Jasmini similes, ex quinque albis petalis compositi, quæ non rectum formant circulum, horum enim quatuor ad utrumque latus extensa sunt, ac quintum solitarium locatur, obposita parte parum elevatum, instar cochlearis excavatum, nullius odoris, atque in ipso tubo quinque purpurea locantur stamina, antheras gerentia sordide flavas, quæ longe protuberant, quintum vero erigitur, atque quivis flos calici insidet viridi, qui autem ad unam partem fuscus est, qualis est petiolus lignosus, cui florifer insidet corymbus: Sic quoque in utraque specie breves foliorum petioli fusci sunt.

Fructus

XLVII. HOOFDSTUK.

De Strand-Jasmyn Struyk.

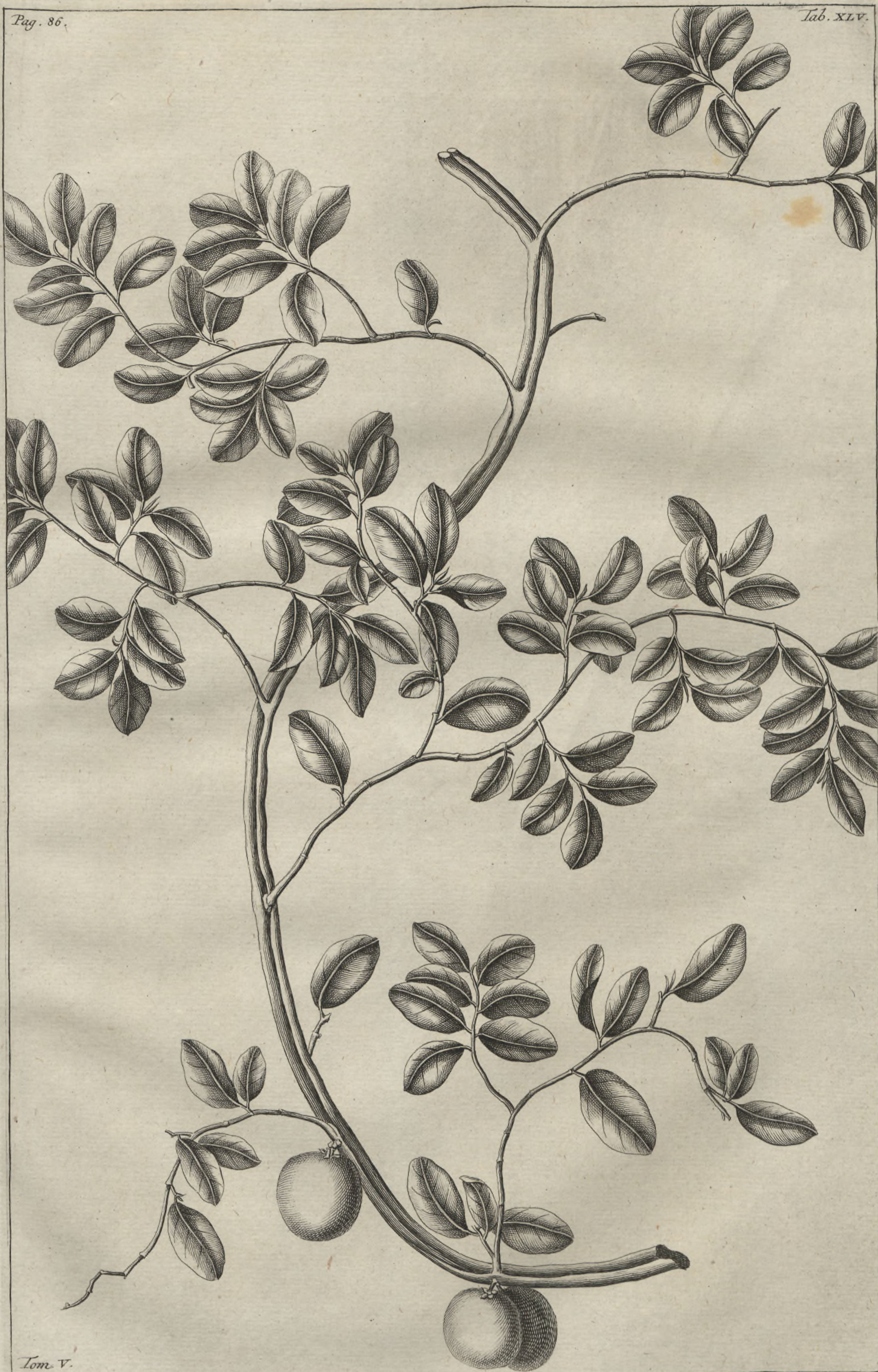
Hoewel *ik boven in 't Capittel van* Manoor *een ander plante beschreven hebbe, onder de naam van* Jasminum Litoreum, *zoo zal ik egter in dit Capittel het eygentlyke en gemeene bekende* Gambir Laut *beschryven.*

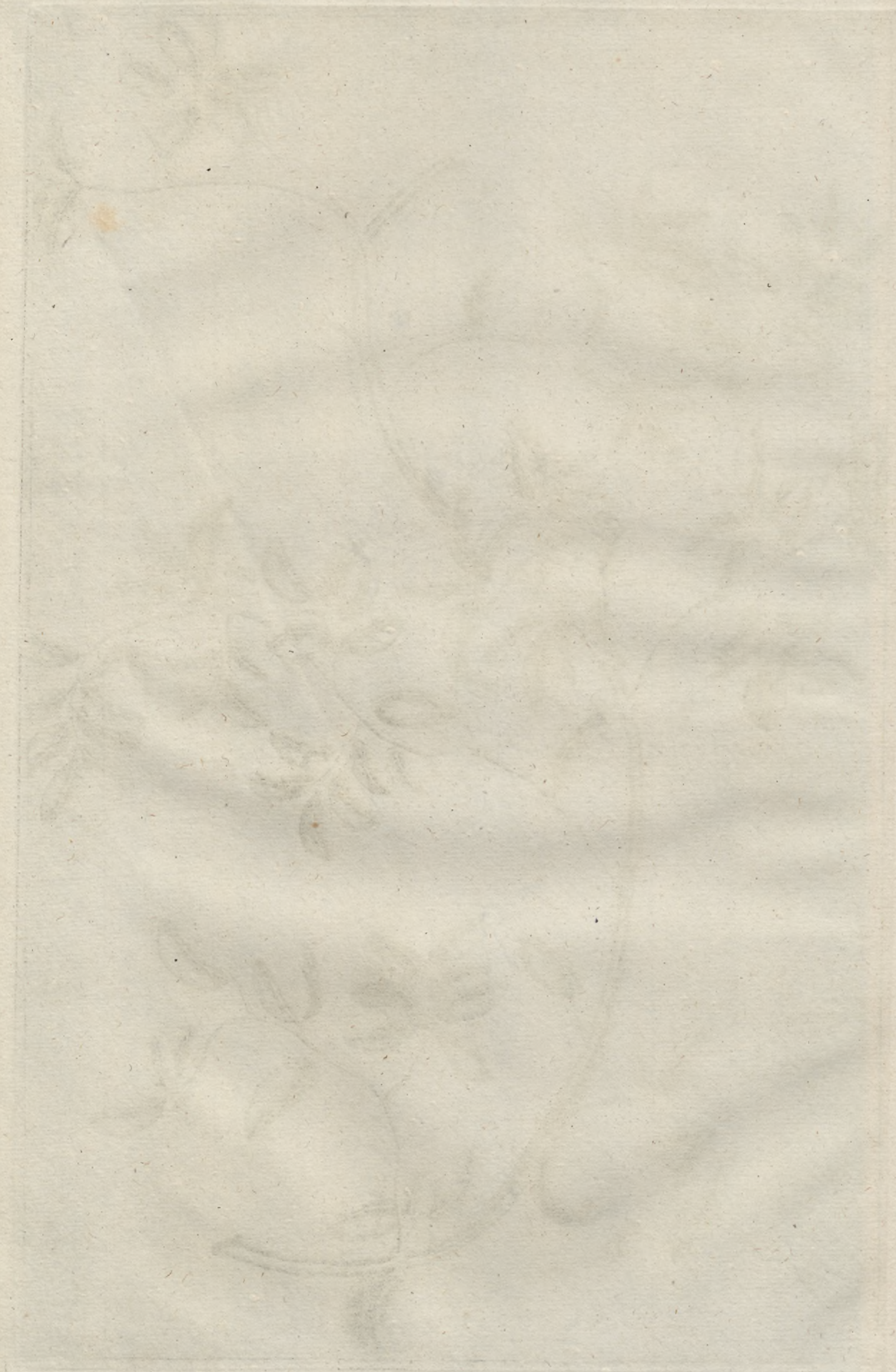
Jasminum Littoreum *dan, is een wyd uytgespreyde struyk, twyffelende tussen eenen opregten struyk en bostouw, met veele harde en ronde stammen opschietende, die zig straks in ronde styve zyde-takken verdeelen, verwerd door malkanderen. Aan dezelve staan regt overdwers de blad-dragende ryskens, meede rond en styf, en met hun vieren in 't kruys, daar aan de bladeren met vier of vyf paaren regt tegens malkander, en een schuyns kruys maaken. De ryskens hebben by haaren oorspronk nog een enkeld groot blad, of in plaats van 't zelve nog andere kortere ryskens, dewelke ook niet altyd uytgebreyd staan, maar dikwils na de eene zyde hellen, gelyk ook hare bladeren met hun knietjes na malkander geboogen staan.*

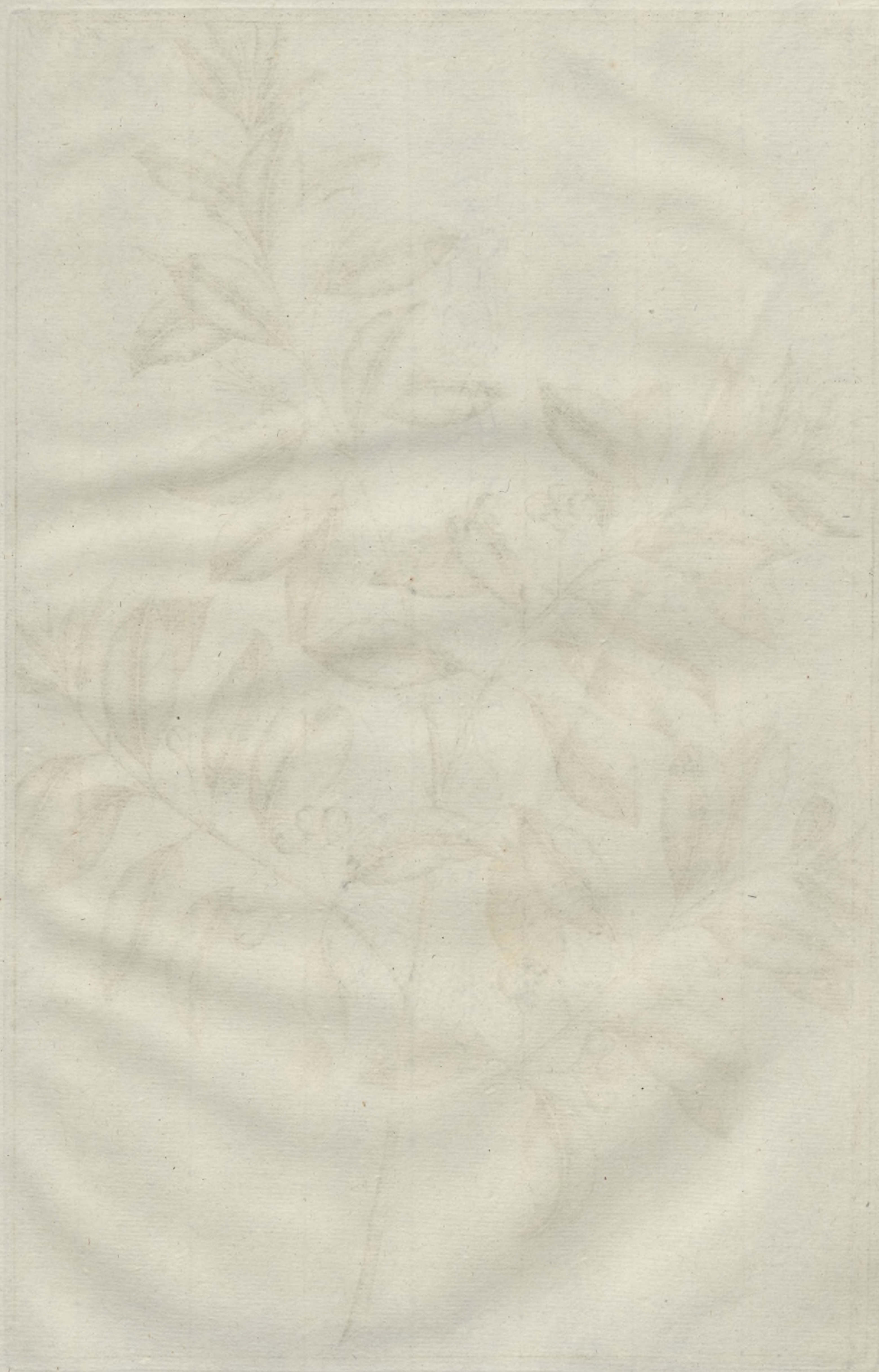
De bladeren gelyken de Limoen-bladeren, doch kleender, en zonder hert, 4 *duymen lank,* 2 *breed, met een korte spitze, en effene kanten. Boven glad en swartgroen, beneden met weinige, zeer schuynze, en pas uytpuylende ribbetjes, dewelke aan de eene zoorte peersch of ligt-bruyn zyn, aan de andere wit, van smaak onlieflyk, met een kleene bitterheid.*

Aan 't uyterste der ryskens koomen de bloemen voort, in kroontjes, doch weinig by malkander, lankhalzig, de Jasmynen gelyk, gemaakt van 5 *witte blaadjes, dewelke geen regte Cirkel sluyten, want* 4 *derzelver staan uytgebreyd te weerzyden, en het vyfde staat agter alleen, wat opwaarts geboogen, als een lepelken, zonder reuk, in 't holle pypje staan* 5 *peersche draden, met vuyl-geele noppen, die verre uythangen, dog de vyfde staat overeynd, en yder bloem in een groen knoppig kelkje, aan de eene zyde bruyn, gelyk ook het houte steeltje, waar op de bloem-tros staat. Zoo zyn ook de korte steeltjes der bladeren bruyn aan alle beyde zoorten.*

De

Pag. 86.
Tab. XLV.
Tom. V.

Volkameria inermis.

Fructus sunt baccæ pyriformes, inferius nempe angustatæ, superius latæ, & umbilicatæ, magnitudinem habentes Cerasorum minorum, quatuor sulcis fere cruciatis notatæ, diu virentes, ac tandem nigricantes, seu terrei coloris, pericarpio insidentes profundo, & arcte clauso uti Glandes, intus cellulæ sunt quatuor, aliquando tres, quarum una alterave plerumque vacua est, ac binæ reliquæ semper majores, in quibus officulum locatur instar minoris feminis Ricini, quod tamen non maculatum est, sed fuscum, & alba medulla repletum, baccæ hæ semper duræ sunt, licet sint maturæ, atque deciduæ nudum relinquunt pericarpium: Trunci lignum gerunt durum & album, cortice obductum sordide flavo, tenui, & lamellato: Radices ejus admodum sunt incurvæ, & late extensæ, ex duro constantes ligno, fissum quoque habentes corticem: Species Macassarensis paulo minora gerit folia, fuscis seu purpureis costis donata, ejus vero fructus majores sunt, cæterum Amboinensi similis est.

Nomen. Latine *Jasminum litoreum*, & *Pharmacum litoreum.* Malaice *Gambir Laut* ob formam florum, qui illis Jasmini simillimi sunt. Apud Amboinenses nullum aliud obtinuit nomen, nisi generale *Wayle*, seu *Wale puti lohaba*, h. e. funis litoreus albus, ob album ramorum corticem. Macassarice *Birindjene*, h. e. Malaice *Pingir ayer*, seu aquarum ora ob rationem subsequentem.

Locus. Hic frutex nullibi obcurrit nisi in litore, ut & ad fluminum ostia, ubi solum est saxosum cum crassa arena mixtum, estque notus fere ubique in cunctis harum Orientalium insularum litoribus.

Usus ejus Amboinensibus magna ex parte ignotus est, Malayenses vero ac Macassarenses mihi ejus notitiam indicarunt, ejus enim granula adsumpta conducunt iis, qui noxios comederunt pisces, cancros, similesve ex mari productos cibos, habent enim hunc fruticem tanquam specificum remedium talibus in casibus, qui piscatoribus plerumque superveniunt, quem in finem larga ac fausta natura in cunctis fere litoribus hanc obviam profert plantam; saltem ab illis tanti æstimatur, quanti *Anticholerica* supra libro sexto descripta a Moluccanis & Amboinensibus; si quis magna sentiat tormina & lancinationes ab adsumpto veneno, vel similibus piscibus, tum ejus folia aquæ incoquantur, cumque iis corpus lavetur, ipsorumque decoctum propinabitur, quum vero matura granula in superiore casu conquiri nequeant, ipsorum loco radix adhibebitur cum aqua supra porphyritim subtiliter contrita & propinata, quos in fines Macassarenses in itineribus marinis maturas secum ducunt baccas vel radices.

Recentia folia cum oleo inlinita, supra ignem calefacta, & inposita curant vulnera recentia: Malayenses hæc quoque adhibent folia ad mirabilem istam compositionem, quam viridem Oryzam seu *Nassi radji* vocant; quum nempe coctæ Oryzæ quævis recentia & penetrantia admisceant folia, minutim conscissa, qualia sunt folia Limonis Nipis, & Limonis Martis, Gambir Laut, Sinapios, Laganssæ, & Cepæ: qui cibus aliquando ab iis expetitur ad adpetitum excitandum, licet enim cunctæ harum plantarum partes ingratum præbeant saporem, instar nempe Gendarussæ vel Rapæ foliorum, iste tamen non percipitur, si cum istis penetrantibus misceantur foliis.

De vruchten zyn peerformige besiën, te weten agter smal, vooren breed, met een kuyltje, in de grootte van kleene kerssen, met vier vooren schier in 't kruys gedeeld, langen tyd groen, ten laasten swartachtig, of aardverwig, in een diep digtgesloote kelkje staande, gelyk Eekelen; binnen zyn mede 4, *en zomtyds ook* 3 *celletjes, waar van een of twee gemeenlyk war zyn, en de twee andere altyd grooter; daar in legt een korrel als een kleene Ricinus-zaat, doch zonder spikkelen, en bruynachtig, met een wit merg. De besiën blyven altyd hard, al zynze ryp, en afvallende, latenze het bloote kelkje staan; de stammen hebben een hard, wit hout, bekleed met een vuylgeele, dunne, en slappe schorsje. De wortelen zyn zeer krom, en ver verspreyd, hard van hout, en ook met een gescheurde schorsje; 't geene op Maccasser groeyd, heeft wat kleender bladeren, met bruyne of peersche ribben, en de vruchten zyn grooter. Aan de rest het Amboinsche gelyk.*

Naam. *In 't Latyn* Jasminum litoreum, *of* Pharmacum litoreum. *Maleyts* Gambir Laut, *na de gedaante der bloemen, dewelke de Jasmynen zeer gelyk zyn. By de Amboinezen heeft het geen andere naam dan den generalen* Wayle, *of* Wale puti lohaha, *dat is Strand witte touw, wegens de witte schorsse der takken. Macassaars* Birindjene, *dat is, in 't Maleyts* Pingir ayer, *of waterrand, om reden als volgt.*

Plaats. *Deze struyk vind men nergens dan op strand, en aan de uytgangen van de Rivieren, daar het steenig is, met grof sand gemengd; in deze Oostersche Eylanden schier op alle stranden bekend.*

Gebruyk. *By de Amboinezen is zyn gebruyk meest onbekend, doch de Maleyers en Macassaren hebben my veel beter kennisse daar van gegeven, want de korls ingenomen, helpen die geene, die van eenige quaade Visschen, Crabben, of diergelyke schadelyke dieren uyt Zee komende, gegeten hebben; houdende dit gewas voor een toegeeygent tegenbaat tot zodanige ongevallen, die de Visschers gemeenelyk overkomen, tot welke eynde 't de milde natuur op allerley stranden zoo gereet voortbrengt. Immers het werd by hun lieden in zoo groote agting gehouden, als de* Anticholerica, *boven in 't 6de Boek beschreven, by de Moluccanen en onze Amboinezen; als iemand groot krimpen en scheuren in het lyf gevoeld van ingenomen venyn of diergelyke Visschen, zoo zal men de bladeren in water kooken, daar mede 't lyf wasschen, en ook daar van drinken. Als men de rype korls niet wel krygen kan by bovengemelde voorval, zoo zal men de wortel gebruyken met water fyn op een steen gewreven en gedronken, tot welken eynde de Macassaren op Zee-ryzen gemeenelyk de rype besiën of wortelen met hun voeren.*

De versche bladeren met oly gesmeerd, over 't vuur warm gemaakt, en opgelegt, genezen versche wonden. De Maleyers gebruyken ook deze versche bladeren onder die wonderlyke Compoost, *die ze groene ryst of* Nassi radji *noemen, wanneer men onder de gekookte ryst alderhande groene en scherpe bladeren kleengesneden mengt, als bladeren van Limoen Nipis, en Limoen Martyn, van Gambir Laut, Mostaart-bladeren, Laganssa, en Ajuyn; welke kost zy zomtyds eten om een graage maag te maken. Want hoewel alle de delen van deze plante onaangenaam van smaak zyn, te weten als Gendarussa of Raap-bladeren, zoo gevoeld men egter denzelven niet, als menze met de voornoemde scherpe bladeren mengd.*

Tabula Quadragesima Sexta

Ramum exhibet *Jasmini litorei.*

De ses- en veertigste Plaat

Vertoont een Tak van een *Strand-Jasmyn struyk.*

OBSERVATIO.

Variæ hujus Jasmini silvestris species in *tom. 6. Hort. Malab.* obcurrunt, quarum illa, quæ *Tab.* 55. exprimitur, proxime cum nostra convenit, excepto quod in floribus quædam observetur differentia, loco natali forte adscribenda; Cæterum & huc pertinere videtur Jasminum Periclymeni folio, flore albo, fructu flavo, rotundo, tetrapyreno. *Sloan. Catal. pl. Jam. p.* 169.

AANMERKING.

Verscheide zoorten van deze wilde Jasmyn komen voor in het *zesde deel* van de *Hortus Malabar.* waar van die geene, welke in de 55 Plaat uytgedrukt wert, het naast met het onze overeenkomt, uytgezondert dat 'er eenig onderscheid in de bloemen is, het geen mogelyk aan de verscheide plaatzen toe te schryven is. Verders schynt hier toe mede te behooren de Jasmyn met het blad van de Periclymenum, met een witte bloem, een geele vrucht, rond, en in viere verdeeldt, van *Sloane* in de *Catal.* van de *Jamaise gewassen. p.* 169.

CAPUT QUADRAGESIMUM OCTAVUM.

Rubus Moluccus. Kuru Keku.

IN hisce insulis Rubi unicum mihi obvenit genus, cujus tamen forma magis ad Rubum Idæum accedit, hujusque duas observavi species, unam parvifoliam, latifoliam alteram.

Primo *parvifolia* seu vulgatissima species in fruticem excrescit ample extensum, qui multos emittit surculos flagellosos, qui in lentos ac virides sese dividunt ramos, quibus insident laterales petioli simplices & alternati, atque hisce folia insident directe sibi obposita, ternata, cum uno inpari, illis Rubi Idæi Europæorum similia, digitum nempe longa, binos lata, ad oras profunde dentata, multis obliquis costis, ac subtus spinis hamatis donata, quales & sunt petioli omnes ac rami, sed magis laxe.

Flores fructusque sunt uti in Europæorum Rubis Idæis, hujus vero fructus molliores sunt, intusque cavi, & saporis aquosi. Folia parvam habent amaritiem cum quadam adstrictione: Radix longa est, ac late sub terra prorepit, hic & illic multos emittens surculos, qui recte sese erigunt, sique rite colatur, firmum generat truncum, in formam arbusculæ excrescens, qui tamen non ultra pollicem crassescit. Floret Septembri, fructusque profert per reliquos siccos menses.

Secundo *latifolia* species non tam recte excrescit, sed magis prorepit flagellis cinereis magisque spinosis, quorum rami tam arcte subtilibus spinis sunt obsiti, ut tractari nequeant, quales & cuncti sunt petioli, foliorum nervi, ac costæ.

Folia quam maxime ab illis prioris differunt, similia enim sunt illis Vitis, in tres magnas lacinias distincta, quarum quævis ad oras læviter dentata est, suntque superne glabra, & ex nigro virentia, inferne quam maxime rugosa, ad costas spinis seu hamis donata, & albicantia seu gilva, sex ac septem pollices longa, septem & octo lata; Vetusta folia multo minora sunt, nec binæ laterales laciniæ completum formant apicem, sed sunt rotundæ vel angulosæ, ac subtus binis rotundis & prominentibus auriculis donatæ, quodvis vero folium peculiari insidet petiolo.

Flores fructusque sese habent uti in priore, hujus vero baccæ magis planæ sunt ac compressæ, nec ita concavæ, saporis delicatioris. Utriusque speciei baccæ rubent, licet sint maturæ. Latifoliæ speciei folia nullam habent amaritiem, sed penitus sicca sunt, ac saporis fatui cum notabili adstrictione.

Nomen. Latine *Rubus Moluccus.* Malaice vocari posset *Ayam Bakuku*, juxta Amboinice *Kuru Keku*, h. e. gallus cucurriens. Baleyice *Gouggong* seu *Gobungung.*

Locus. In campis crescit ac depressis locis, Soli bene expositis ad oras fluminum, & ad ripam Sagu silvarum, estque ubique obvius ac vulgaris in Amboinensium insulis, uti & in Baleya.

Usus. Amboinenses ejus fructum spernunt, ac sese mirantur, quum videant nos eum edentes; pueris tamen suis exhibent edendos tanquam antidotum, quum per noctem in lecto mejant; Hujus speciei radix cum Zingibere minore, albo Sirio, & Pinanga masticata per septem continuos dies, Hæmoptöen curat, sed isto tempore nulli edendi sunt pisces. Ejus folia sunt refrigerantia, atque instar Sajor seu oleris eduntur: Cum Aniso, Pulasario, & cortice Massoy contrita, & inlinita conducunt in febribus.

Folia quoque cruda eduntur instar Ulang, & Lactucæ admiscentur, tum vero ipsorum hami abradendi sunt, licet teneri non multum pungant, vel lædant: Latifoliæ speciei radix cum pauxillo Tsjonkor mixta, & comesta conducit ad abdominis tormina. Hac quoque utuntur Papoenses superstitiose, quam masticant, ejus deglutientes succum, quum putant virile robur augeri, præsertim quum in prædam exeant, quasi homines tam facile adriperent, quam hæc planta prætereuntium vestes adtrahit. Tenera folia cum tosta Calappi medulla masticata, ipsorumque succus deglutitus, aphthas oris & faucium curant.

Eadem

XLVIII. HOOFDSTUK.

De Moluccise Braam-struyk.

VAn de Rubus vind men in deze Eylanden een geslagt, dog van gedaante meer naar de Rubus Idæus *of Framboizen trekkende, en 't zelve tweederley van gedaante.* 1. *kleenbladig*, 2. *grootbladig.*

1. *Het* kleenbladige *of gemeenste werd een grooten uytgebreyden struyk, met veele stammen opschietende, die zig in taaye en groene takken verdeelen, daar aan de zydestelen enkeld, en met beurten boven malkander staan; aan dezelve staan de bladeren regt tegen malkander met drie paaren, en een vooruyt alleen, de Europische Framboizen gelyk, te weten een vinger lank, twee breed, aan de kanten diep getand, met veele schuynze ribben, en van onderen met hakige doornen bezet, gelyk ook alle de stelen en takken zyn, doch wat ydel.*

Bloemen en vruchten zyn als aan de Europische Framboizen, doch deze vruchten zyn weeker, van binnen hol, en waterachtig van smaak. De bladeren hebben een kleene bitterheid, met eenige zamentrekking. De wortel is lank, en kruypt verre onder de aarde, hier en daar veele scheuten voortbrengende, die regt opschieten, en als men 't havend, gewind het een styve stam, in de gedaante van een boompje, doch niet boven een duym dik. Het bloeyd in September, en draagd zyne vruchten de volgende drooge Mousson over.

2. *Het* breedbladige *wast zoo regt niet, maar kruypt meer met graauwe en doornagtiger ranken, zoo digt met fyne doornen bezet, dat men ze niet aanvatten kan, gelyk ook alle de stelen, senuwen, en ribben der bladeren.*

De bladeren verschillen veel van 't voorgaande, want zy gelyken het wyngaard-loof, verdeeld in 3 *groote lappen, en ieder is aan de kanten wat getand, boven even, en swart-groen, van onderen zeer ruyg, aan de ribben met doornen of haakjes bezet, en witachtig of vaal van coleur,* 6 *en* 7 *duymen lank,* 7 *en* 8 *breed. De oude zyn veel kleender, en de* 2 *zyde-lappen hebben niet alle een formeele spitze, maar zyn rond of hoekig, en agter met* 2 *ronde en uytsteekende billen, en ieder blad staat op een steel alleen.*

Bloemen en vruchten zyn als aan 't voorgaande, doch deze besiën zyn platter, meer gedrongen, zoo hol niet van binnen, en beter van smaak. Beyder zoorten besiën blyven rood, al zyn ze ryp. De bladeren van 't breedbladige hebben geen bitterheid, maar zyn gantsch droog, en smets van smaak, met een merkelyke zamentrekking.

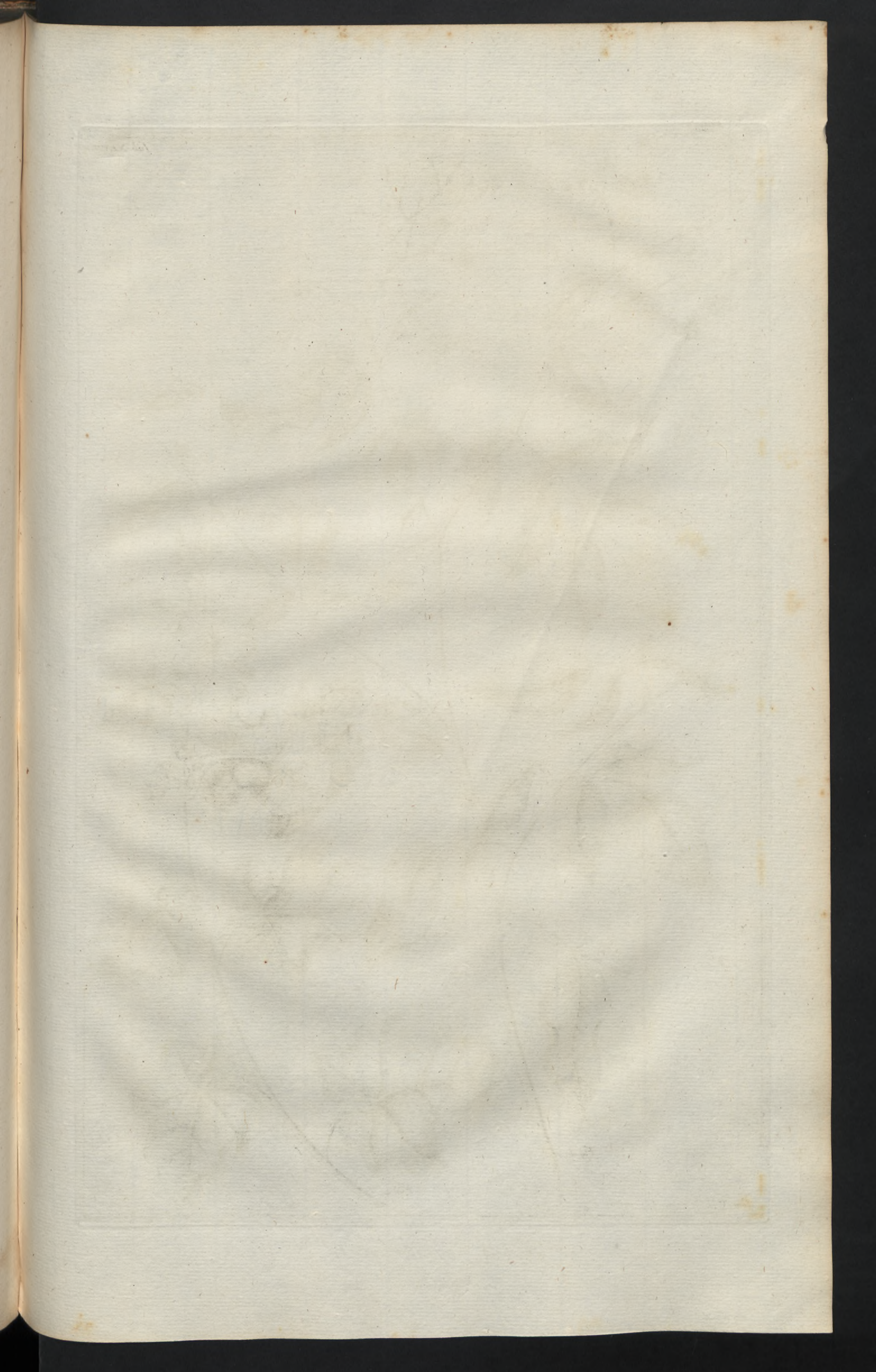
Naam. *In 't Latyn* Rubus Moluccus. *In 't Maleyts mogte men 't noemen* Ayam Bakuku, *naar het Amboinsche* Kuru Keku, *dat is een kraayende Haan. Baleyts* Gouggong *of* Gohungung.

Plaats. *Het wast in de Velden en laage plaatzen, die wel ter Sonne staan, aan de kanten van de Rivieren, en van het Zagu-bosch, overal gemeen in de Amboinsche Eylanden, en op* Bali.

Gebruyk. *De Amboinezen achten deze vrucht niet, en zyn verwonderd, als zy zomtyds zien, dat wy ze eten. Zy geven ze egter hare Kinderen te eten tot een tegenbaat, als dezelve zig in de slaap bepissen. De wortel van de eerste zoorte met kleene Gember, witte Siri, en Pinang gegeten* 7 *dagen na malkander, zal het bloedspouwen genezen, doch men moet in die tyd geen Visschen nuttigen. De bladeren zyn verkoelende, en werden mede als Sajor gegeten, gewreven met Anys, Pulasari, en Massoy opgesmeerd, zyn goed tegen de koortzen.*

Men eet de bladeren ook raauw, als ander Ulang, en onder Salade, doch als dan moet men de onderste haakjes afschrappen, hoewel de jonge niet zeer steeken. De wortel van het breedbladige, met een weinig Tsjonkor *gemengd en gegeten, is goed tegens het krimpen des buyks. Dezelve gebruyken de Papoëezen ook tot hare superstitie, die knouwende, en den zap inswelgende, het welk de mannelyke kragten zal vermeerderen, inzonderheid als zy willen uyt roven gaan, quantswys dat zy de menschen zoo licht zullen aanhalen, als dit doornig gewas de kleederen van de voorby gaande. De jonge bladeren met gebrade Calappus-pit geknouwd, en het zap ingeswolgen, genezen de sprouw in mond en keele.*

De-

1. Rubus parvifolius. W.
2. — moluccus. —

Eadem cum Pinanga masticata conducunt feminis facile abortum patientibus, si sæpius illa post conceptum masticent, eodem quoque modo valent ad tussim.

Dezelve met Pinang geknouwd, zyn goed voor de Vrouwen, die ligt mis-vallen, als zy het dikwils na de ontfangenisse nuttigen. Op dezelfde manier zyn ze goed tegens de hoest.

Tabula Quadragesima Septima

Ad *Figuram Primam* ramum exhibet *Rubi Molucci parvifolii.*
Figura Secunda ramum sistit *Rubi Molucci latifolii.*

De zeven- en veertigste Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* een Tak van de *kleynbladige Moluccise Braam-struyk.*
De *Tweede Figuur* verbeeld een Tak van de *breedbladige Moluccise Braam-struyk.*

OBSERVATIO.

Hæ *Rubi* species a nullo alio, quantum novi, auctore fuere observatæ; primaque seu parvifolia, *Rubus* foliis nunc tribus, nunc quinque oblongo acutis & dentatis donatus; altera major Rubus folio solitario, anguloso, & dentato, seu Bryoniæ folio dici potest.

AANMERKING.

Deeze zoorten van *Braamen* zyn van geen ander Schryver, zo veel my bekent is, aangemerkt; en de eerste zoort, ofte de kleynblaadige mag men noemen Braam met lankwerpige, puntige, en getande bladen, nu drie, nu vyf te gelyk voortkomende, de andere grooter kan genoemt werden Braam, met een enkeld, hoekig, en getandt bladt als dat van de *Bryonia*, ofte de wilde Wyngaardt.

CAPUT QUADRAGESIMUM NONUM.

Frutex Globulorum. Klitsji.

NUnc cohortem adducemus fruticum spinosorum, quos in bina dividemus genera, prorsus tamen a sese invicem diversa.

Primum genus adfine videtur Genistæ aculeatæ, quod in quatuor dividitur species, quæ omnes altius excrescunt, ac sese amplius extendunt quam Europæorum quædam Genista, ac cuivis singulare tribuemus caput.

Klitsji vulgatissima species est, ac dividitur in marem & feminam, quarum ultima tanquam in familiari ac quotidiano usu magis obvia, a nobis prima proponetur ac describetur.

Klitsji femina amplus & horrendus frutex est, infra brachium crassus, non alte sese adtollens, sed per firmos ramos sese ad latera extendens, qui sese iterum in alios dividunt laterales ramulos, inregulares penitus, & vicinis incumbentes fruticulis, vel per terram prorepentes, ac sese hic & illic erigentes, qui omnes externe cortice obducuntur virescente, qui lentus est, ac per longitudinem striatus, vel quasi gibbosus. Crassi rami plerumque glabri sunt, supremi vero ramulos foliosos producentes, brevibus spinis seu hamis armati sunt, illis Cynosbati similibus, qui vero vagi sunt, ita ut rami facile tractari, sed difficile abrumpi possint.

Rachides foliosæ directe sibi obpositæ sunt, sed quædam contortæ, & inregulares, ita ut nunc retrorsum, nunc sursum elevatæ sint, atque hisce foliola insident per paria nunc terna, nunc quina, sena, ac raro septena, plerumque sibi obposita, sed in vetustioribus rachidibus quodammodo variant, & aliquando in inpar extremum excurrunt.

Folia in hoc genere maxima sunt, ac similia foliis arboris Blimbingi Bulu, quatuor ac quinque transversales digitos longa, binos lata, brevissimis insidentia petiolis, læte virentia, glabra, nec notabiles costas gerentia, ac prope ortum hamulo armata sunt abscondito, quales bini ternive quoque adparent prope rachidum foliosarum concursum in majore ramo. Folia sub ac per noctem sese claudunt sub rachide, per diem vero erecta & extensa sunt uti supra *libr.* 6. in *capite Ligni Sappani* indicatum fuit. Interstitia quoque foliorum ac rachidum hic & illic hamis armata sunt, ita ut hic frutex in summis partibus haud facile tractari possit sine manuum læsione.

In ramorum summo longus, angustus, ac barbatus excrescit corymbus, palmam longus, immo longior, inregularibus nodis gaudens, quorum quivis peculiari insidet petiolo undique circa ramum, ex his flosculi excrescunt, illis Genistæ vulgaris maxime similes, quorum vero quinque externa petala retroflexa sunt, atque infimum maximum est, coloris ruffi.

Tom. V. Quatuor

XLIX. HOOFDSTUK.

De Balletjes-Struyk.

N*U zullen wy een troep doornagtige heesteren opvoeren, die wy in 2 hoofdgeslagten verdeelen, doch t'eenemaal van malkander verschillende zyn.*

Het eerste geslagt schynd een maagschap te zyn van de stekende brem, verdeeld in 4 zoorten, en alle veel hoger opschietende, ook zig meer uytbreyde dan eenige Europische Genista, *waar aan wy ieder een byzonder Capittel zullen geven.*

Klitsji *is de gemeenste zoorte, en verdeeld in manneken en wyfken, het laatste als het gemeenste in gebruyk, zullen wy eerst beschryven.*

Klitsji *het wyfken is een groote en moeyelyke struyk, beneden een arm dik, zig niet zeer verheffende, maar met styve takken zig ter zyden uytbreydende, en dezelve weder in andere zyde-takken, gantsch ongeschikt, en op de naaste ruygte rustende, anders op de grond kruypende, en zig hier en daar verheffende, alle van buyten met een groenachtige schorsse bekleed, taay, langs henen gestreept of geribd. De dikke takken zyn meest glad, maar de voorste, die de geblade ryskens dragen, zyn met korte doornen of haaken bezet, die van den Egelantier gelyk, doch ydel, zoo dat men ze gemakkelyk handelen, maar qualyk afbreeken kan.*

De geblade ryskens staan regt tegens malkander, doch verscheyden gedraayd, zommige agterwaarts, en zommige opwaarts, en daar aan de blaadjes met 3 *tot* 5, 6, *en zelden* 7 *paren, meest tegens malkander, of aan de oude ryskens wat verschillende, en zomtyds met een voor uyt alleen.*

De bladeren zyn de grootste onder dit geslacht, en gelyken die van den boom Blimbing Bulu, 4 *en* 5 *dwersvingers lank,* 2 *breed, op zeer korte steeltjes, blyde-groen, glad, en zonder schynbare ribben, by haren oorspronk hebben zy een krom baakje van onderen verborgen, diergelyke* 2 *of* 3 *men ook ziet by de t'zamenvoeginge der geblade steelen, aan den tak. Deze bladeren sluyten haar 's nachts onder den steel t'zamen, en over dag staan ze uytgebreyd, gelyk boven in 't 6de Boek, in 't Kapittel van Sappan hout gezegt is. De tusschen-plaatzen van de bladeren en stelen zyn ook hier en daar met haakjes bezet, zoo dat men dezen struyk aan zyn voorste delen, zonder de handen te bezeren, niet wel handelen kan.*

Aan het voorste der takken, komt een langen, smallen, en gebaarden tros voort, een hand lank of meer, met ongelyke knopen bezet, ieder met zyn bezonder steeltje rondom den tak staande, daar uyt worden bloempjes, die van onze Genista *meest gelyk, doch de 5 buytenste blaadjes staan alle agterwaarts gebogen, waar van het onderste het grootste is, ros van coleur.*

De

Quatuor ſeu quinque ſuprema minora ſunt, coloris pallide ruffi, ac quinque obtegunt ſtamina coloris plumbei, & fere inodora. Quivis flos prope ſuum ortum foliolum gerit anguſtum ac viride, unde corymbus barbatus adparet, ac rari floſculi ſeſe ſimul aperiunt, ſupremi enim glauci nodi, ſeu capitula parva ſunt, ac diu clauſa, quæ plerumque etiam ſine fructu decidunt: Corymbus iſte florifer in Banda obſervatus fuit, ac forte maſculinus fuit: Klitsji vero femina prope Caſtellum Victoriam poſita in rachidibus gerebat quinque ſexve foliorum paria alternata, ac digitum longa, vix binos lata, ſaporis maxime amaricantis & ingrati.

Corymbi floriferi terni & quaterni ſimul locati erant longi, ac ſpicati, nec barbati. Floſculi autem minores erant illis Fabarum, inferius capitulo viridi ſeu burſula notati, quinque ipſorum externa petala æqualia ſunt, ac retroflexa, coloris gilvi ſeu hepatici, interne locantur quinque alia minora petala, flaveſcentia, & concluſa, ſtaminula quædam obtegentia, quæ antheras fuſcas gerunt, odoris debilis. Floret Octobri.

Ipſius rachides quam maxime hamatæ erant, rami vero paucas gerebant ſpinas: Floribus ſubſequebantur ſiliquæ ſpinoſæ, tres quatuorque pollices longæ, binos latæ, brevibus ſpinulis denſe obſitæ, viridibus ac mollibus, quales ſunt illæ Caſtanearum, in vetuſtis vero ſiliquis jam nigricantibus firmiores ac pungentes ſunt, ſuperius ac prope apicem ſpinam habent craſſiorem, venulam mentientem, quæ aliis minoribus gaudet. Intus locantur bina, terna, & quaterna rotunda ſemina, puerorum globulis luſoriis quam maxime ſimilia, quæ a pueris etiam ad luſum adhibentur, coloris pallide cinerei, glabra, & ſplendentia, circulis quibusdam ſubtilibus notata, & ad unam partem parum protuberantia, ubi & gilva macula notata ſunt, qua ſiliquæ fuere nexa: Horum quædam perfecte ſphærica ſunt, excepto illo prominente angulo, quædam magis oblonga inſtar ovorum Lacertæ, quædam cinerea penitus ſunt, alia pallidiora, & albicantia, cuncta vero putamen gerunt oſſeum, ac ſub hoc medullam albam, ſiccam & amaram: Supremi ſemper rami bifidi ſunt, ac variis exſurgit hic frutex ſtipitibus ex radice, quæ inſuper ſub terra prorepens hic & illic novos profert ſurculos inſtar Geniſtæ. Floret menſibus Junio & Julio, ſiliquæ vero longum requirunt tempus, antequam matureſcant.

Nomen. Cunctæ hæ ſpecies *Indicæ Geniſtæ aculeatæ*, communi nomine Ternatenſi Malaico *Catti Catti* vocantur, Belgico *Praatjes*, cujus originem in ſubſequentibus deducemus capitibus. Peculialiter hanc voco ſpeciem Latine *Fruticem Globulorum*, ac fructus *Globulos*, commune vero Indicum nomen eſt *Klitsji* ſeu *Kalitsji.* Amboinicum generale nomen eſt *Sebit*, atque hæc ſpecies cognominatur *femina*, quum pauciores gerat ſpinas ſubſequentibus. Macaſſarice *Rogare.* Boegice *Tambu Nuno.* Frutex ipſe in Java vocatur *Sabu*, ac fructus Malaice *Boa Gore.*

Locus. Creſcit proprie in Amboinenſibus ac Moluccæ inſulis in campis ſterilibus, ac ſaxoſis locis circa litus, quod hinc inpervium eſt. In occidentalibus plagis non ita obvius eſt hix frutex. In Portugallia quoque hunc vidi, ubi delatus fuit ex Braſilia ſub nomine ſeminum Braſilienſis fruticuli.

Uſus. Glabra & oſſea hujus fruticis ſemina in India multum adhibentur ad vulgarem luſum *Tsjoncka* dictum, qui formatur ex oblonga machina, in qua quatuordecim foveolæ per ordines excavatæ ſunt, in quibus juxta certas leges per hosce globulos ſeu *Klitsjis* numeratur, donec una pars ſeu ordo deficiat. Defectu horum Klitsjis ad iſtum luſum eliguntur glabri quidam lapilli, ſeu certa tubulorum ſpecies, *Cauris* dicta, quæ ex genere eſt minimarum *Porcellanarum*, ſeu *Concharum Veneris.*

Semina conſtipantem habent vim, ac quidam Amboinenſes propugnatores tanquam artem habent bellicam, quadraginta horum oſſiculorum per aliquot continuos devorare dies, putantes ex ipſorum opinione in bello duros, atque a vulneribus liberos hinc fore.

Recentia folia cum aceto aqua ſubacto contrita, ac mane propinata menſtrua provocant, atque induratum reſolvunt lienem.

De 4 of 5 bovenſte zyn kleender, ligt-rot, en bedekken vyf loodverwige draadjes, ſchier zonder reuk. Ieder bloeme heeft by haar oorſpronk een ſmal, groen blaadje, waar van den tros gebaard werd, en weinige bloempjes gaan teffens open, blyvende de bovenſte blaauw-groene knopen kleen, en lang ongeopend, die ook meeſt vergeefs afvallen. De voorſchreve bloemdragende tros is in Banda gezien, en miſſchien het manneken geweeſt; maar 't wyfken Klitsji aan 't Caſteel Victoria, hadde aan hunne ryskens 5 of 6 paren bladeren verwiſſeld tegens malkander, een vinger lank, ſchaars 2 breed, zeer bitter, en onlieflyk van ſmaak.

De bloemdragende troſſen ſtonden 3 en 4 by malkaar, als lange aayren, zonder baarden. De bloempjes waren kleender, als boone-bloeyzel, agter met een groen knopje of beursje. De vyf buytenſte blaadjes zyn even groot, en ſtaan achterwaarts gebogen, vaal of leververwig. Binnen ſtaan vyf andere kleendere, geelachtig, en t'zamen geſloten, verbergende eenige draadjes met bruyne nopjes, van een ſlappen reuk. Het bloeyd in October.

De ryskens waren zeer gehaakt, maar de takken hadden weinig doornen: hier op volgden doornagtige houwen, 3 a 4 duymen lank, 2 breed, met korte ſtekeltjes digt bezet, dewelke groen en week zyn, gelyk de Caſtanjehuyskens, maar aan de oude houwen, die ſwartachtig worden, ſtyver en ſtekelig, voor en by de ſpitze hebbenze een byzonder dikker doorntje, als een ader, 't welk met kleendere bezet is. Binnen leggen 2, 3, en 4 ronde zaden, de knikkers gantſch gelyk, waar mede de jongens ſpelen, licht-graauw, glad, en blinkende, met zommige fyne cirkeltjes omgeven, en aan 't eene eynde met een uytſteekend hoekje, en daar by een vaal plekje, daar ze aan de ſchaal vaſt gehangen hebben. Zommige zyn perfect rond, behalven dat uytſteekend hoekje, zommige wat lankwerpig, gelyk Hagediſſe-eyers, zommige zyn regt aſch-graauw, andere lichter, en witachtig, doch alle hebben zy onder een ſteenharde ſchaal, een wit, droog, en bitter merg. De voorſte takken verdelen hun telkens in twee delen, en het ſchiet op met verſcheyde ſtammen uyt eene wortel, dewelke daar en boven onder de aarde kruypende, hier en daar nieuwe ſcheuten voortbrengt, gelyk de Brem doed. Zyn bloeytyd is in de Maanden Juny en July, maar de houwen vereyſchen langen tyd, eer ze ryp worden.

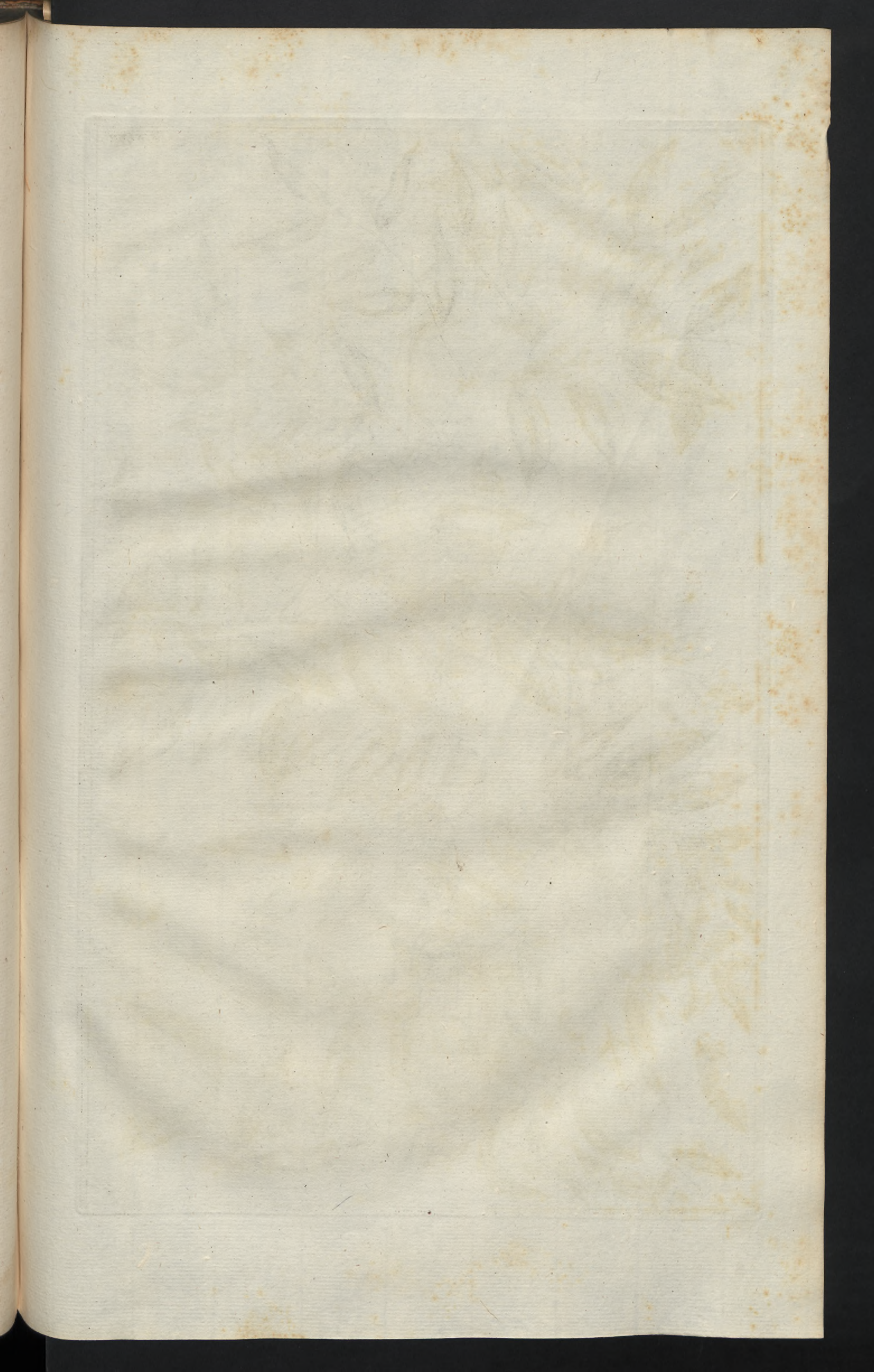
Naam. *Alle de zoorten van deze* Indiſche Geniſta aculeata, *werden met een gemeene naam in Ternataans Maleyts* Catti Catti *genaamt, in 't Duytſch* Praatjes, *wiens oorzaak wy in de volgende Capittelen zullen ſtellen. In 't bezonder noemen wy deze zoort in 't Latyn* Fruticem Globulorum, *en de vruchten* Globulos, *den gemeene Indiaanſche naam is* Klitsji *of* Kalitsji. *In 't Amboinſch is den generale naam* Sehit, *en deze zoorte werd bygenaamt het* wyfken, *om dat ze minder doornen heeft dan de volgende. Maccaſſaars* Rogare. *Boegis* Tambu Nuno. *Den ſtruyk hiet op Java* Sahu, *de vruchten in 't Maleyts* Boa Gore.

Plaats. *Het waſt eygentlyk in de Amboinſche en Moluxe Eylanden, op dorre Velden en ſteenige plaatzen, omtrent het ſtrand, die het ontoegankelyk maakt. In de Weſterſe delen is het zoo bekend niet. Ik hebze in Portugal mede gezien, zynde aldaar gebragt uyt Braſil, onder de naam van Zaden van Braſiliſche ruygte.*

Gebruyk. *De gladde en ſteenharde zaden van dit gewas, werden in Indien veel gebruykt tot dat gemene ſpel, dat men* Tsjoncka *noemd, zynde een lankwerpig blokje, daar in 14 kuyltjes in 2 rygen ſtaan, in dewelke men na zekere Wetten met deze knikkers of Klitsjis teld, tot dat de eene party te kort komt. By gebrek van deze Klitsjis, neemd men tot voorſz. ſpel gladde ſteentjes, of zeker ſlag van Zee-horentjes,* Cauris *genaamt, uyt het geſlachte van de allerkleenſte* Porcellana, *of* Concha Veneris.

De zaden hebben een ſtoppende kragt, en zommige van de Amboinſche Voorvegters houden het voor een krygskonſtje, veertig van deze korls eenige dagen na malkaar in te ſlokken, om na haar gelove in den oorlog hard en onquetsbaar te worden.

De groene bladeren met gewaterden azyn gewreven, en 's morgens gedronken, verwekken de maand-ſtonden, en doen de verharde milt ſmelten.

Guilandina Bonduc. L.

In Moluccis tam hujus quam subsequentis *Catti Catti* semina eliguntur, quæ circa claustra seruntur, ubi propullulantes frutices sibi invicem innectuntur, atque inperviam formant sepem, amplum vero obcupant locum, atque excrescentes & erecti rami sæpe amputandi sunt, ne nimis alte excrescat. Quo modo ejus radix contra inveteratam Dysenteriam adhibeatur, ac qua ratione hæ siliquæ a Clusio describantur sub nomine *Lobi Echinoidis* in subsequenti vide capite.

Quum *Klitsji* & *Gondo* habeantur easdem possidere virtutes, hinc lector monitus sit, quod de his in uno indicetur capite, id de altero etiam intelligendum sit. Klitsji folia in Towack cocta cum frustulo majoris Zingiberis, ac quotidie propinata, conducunt Ictericis & œdematosis hominibus. Radix quovis modo exhibita conducit hominibus, quos putant per inflammatos oculos, seu matta pannas, esse incantatos, vel iis, qui per adsumptum quoddam venenum infecti sunt. Recentes radices minutim contritæ cum Zingibere, ac quibusdam aromaticis foliis coctæ, Oryzæ admistæ debilem confortant stomachum, ac prostratum restituunt adpetitum; Officulorum germen contritum, ac pueris exhibitum ipsorum vermes expellit.

Inquirendum est, an Javanorum fructus *Semper Wando* non sit species *Klitsji*, planta enim erit flagellosa, longa lentaque emittens flagella, sed nullas gerit spinas. Folia eodem modo locata sunt, magnitudine illorum Kellor. Fructus planæ sunt siliquæ, binos vix pollices longæ, utrimque acuminatæ, duræ, gilvæ, brevibus ac vagis spinulis obsitæ; intus unum alterumve locatur officulum, quod in Javanorum cistis aromaticis venale est.

Javani parvi faciunt hosce fructus, nec multum etiam adhibent, nucleis autem Caju Tawo utuntur in lusu Tsjonka dicto. Fructusque parvos albos ac rotundos proprie vocant Klitsji seu Kalitsji, ac majores oblongos cinereos fructus putant esse *Camarungi*, quod mihi videtur erroneum esse, quum Camarungi melius quadrat cum subsequenti *Gongay*.

In de Moluccos neemd men de zaden zoo wel van dit, als van de volgende Catti Catti, *werdende rondom de Fortressen gezaayd, daar zy dan opkomende, door malkander gevlogten werden, en een ontoegankelyke Hage maken, doch zy beslaan een breede plaats, en men moet de opstaande takken dikwils afsnyden, dat het niet boog wasse. Hoe de wortel tegen den ouden bloedloop gebruykt werde, ook hoe deze bouwen by* Clusius *beschreven werden onder de naam van* Lobus Echinoides, *ziet in 't volgende Capittel.*

Dewyl de Klitsji *en* Gondo *van eenderley krachten gebouden werden, zoo moet den Lezer, iets in 't eene Capittel vindende, zodanig verstaan, als of het in 't ander Capittel ook stond. De bladeren van Klitsji in Towak gekookt met een stukje groote Gember, en dagelyks gedronken, zyn gezond voor geelzuchtige en geswolle menschen. De wortel ingenomen, is goed voor menschen, die zy zeggen van quade oogen betoverd te zyn, of die vergeven zyn met eenig ingenomen fenyn. De versche wortelen kleen gewreven, met Gember, en eenige scherpe bladeren onder den gekookten ryst gemengd, en gegeten, verbeterd een bedorven maag, en herstelt den verloren etens-lust. Het pit van de korls gewreven, en de kinders ingegeven, jaagt de buykwormen uyt.*

Het staat te onderzoeken, of de Javaansche vrucht Semper Wando *niet een mede-zoorte van* Klitsji *zy, want het zal een zeelend gewas zyn, met lange taaye ranken, doch zonder eenige doorens daar aan. De bladeren staan op dezelfde manier, in grootte als die van Kellor. De vruchten zyn platte houwen, schaars 2 duymen lank, agter en vooren toegespitst, hard, vaal, met korte en ydele doorentjes bezet. Binnen ziet men een of twee swarte bonen, en werden in de Javaansche kruyd-dozen verkogt.*

De Javanen agten en gebruyken deze vruchten weinig, gebruykende tot het Tsjonka spel de korrels van Caju Tawo. De kleene witte ronde noemen ze eygentlyk Klitsji of Kalitsji, de grootere langwerpige grauwe, houdenze voor de vruchten van Camarungi, *'t welk my dunkt abuys te zyn, dewyl Camarungi beter past op 't volgende* Gongay.

Tabula Quadragesima Octava

Fruticem exhibet *globulorum* Rumphio dictum, floribus & *fructibus* onustum.

De acht- en veertigste Plaat

Vertoont de *Struyk* der *Balletjes*, zoo als die van Rumphius genaamt wert, met zyn bloemen en vruchten.

OBSERVATIO.

Hæc est *Guilandina* caule, fructuque aculatis *H. Cliff. p.* 158. & Bonduc vulgare majus polyphyllum *Plum. gen.* 25. & *Boerh. H. L. B. part.* 2. *p.* 59. & Acacia, qui lobus echinatus, seu Oculus Cati *Thes. Zeyl. p.* 4. cujus varietas est Acacia gloriosa, Lentisci folio, spinosa, fl. luteo spicato, siliqua magna muricata *Plukn. Phyt. Fig.* 2. *T.* 2. & Caretti *H. M. tom.* 2. *T.* 22. reliqua vide in *Thes. Zeyl.*

AANMERKING.

Dit is de *Guilandina*, met een hoekige steel en vrucht in de *Hort. Cliff. p.* 158. en het gemeene, groote, veelbladige Bonduc van *Plumier* in zyn *geslagten p.* 25. en *Boerh. H. L. B.* tweede deel *p.* 51. en de Acacia, welke is de geëgelde vrucht in de *Thes. Zeyl. p.* 4. waar van een verandering is de heerlyke Acacia, met het blad van de Lentiscus, en een geele geaairde bloem met een groote platte houwe van *Plukn.* in zyn *Phyt. Tab.* 2. *Fig.* 2. en de Caretti van de *H. Malab. Tom.* 2. *T.* 22. het overige ziet in de *Thes. Zeyl.*

CAPUT QUINQUAGESIMUM.

Globuli majores. Klitsji Besaar. Gondo.

SEcunda *Catti Catti* species est mas, a priore non multum differens, est enim spinosus & ample extensus frutex, diversos quoque stipites uno ex ortu proferens, quorum medius parum sese erigit, instar arbusculæ, immo totus erectus est frutex, quum inter alios crescat fruticulos. Quidam hunc in binas dividunt species, fructiferam nempe & sterilem, quum vero forma maxime conveniant, ac sterilem plerumque in arenosis ac siccis invenerim locis, hinc unam eandemque esse puto speciem, ac differentiam solo tantum tribuo, uti mox indicabo.

Frutex, uti dictum est, in medio erigitur, aliis autem ramis per terram prorepit, vel aliis incumbit fruticulis instar Rubi, multoque spinosior est præcedenti, viridis, lentus, firmus, magisque striatus. Huic rachides insident magis ordinatæ, ac sibi oppositæ, atque hisce eodem modo foliorum pinnæ, quæ longiores sunt, ac foliola per longos ordines sibi sunt opposita regularia, quæ minora sunt illis prioris, arcte sibi adcumbentia, ac fere paralelogramma formant, pallidiora, seu flavescentia, atque cum brevibus petiolis parum deorsum flexa, quæ per noctem sese deorsum etiam claudunt.

Binos plerumque digiti articulos longa sunt, digitum lata, in frugifera specie majora, in sterili minora. Ad quodvis foliorum par in prima specie prope petiolum hamulus locatur, in altera bini, ac porro cuncti ramuli talibus hamulis copiose armati sunt, semper ab inferiore ipsorum parte, ita ut ad primum adspectum non observentur, ac facile & fortiter incautum lædant, quum inprudenter tangantur. Ad rachidum ortum in ipsis ramis alterum porro observatur folium peculiaris formæ, quod subrotundum est, ac barbatum.

Frugifera species acuminatum seu spicatum profert racemum, instar crassæ spicæ formatum, qui ex plurimis constat viridibus & pallide fuscis, angustisque foliolis barbatis quasi, inter quæ flosculi eminent flavi, minores quam in præcedenti, magisque similes illis Hyperici, pauci autem simul sese aperiunt.

Fructus similes sunt spinulosæ siliquæ, breviores ac planiores illis feminæ, digitum longæ, binos latæ pollices, instar plani renis formatæ, undique ac dense spinulis armatæ, primo ex viridi flavescentes, dein terrei coloris, seu nigricantes, ac propter scabritiem cum molestia tractantur: ad internam seu concavam hujus siliquæ partem haud procul ab apice peculiaris excrescit spinula, aliis crassior, quæ aliis minoribus lateralibus extenditur, venam emulgentem in renibus haud male referens.

Intus bina reconduntur officula, majora illis vulgaris Klitsji, ex rotundo parum oblonga, & ad latera compressa, cinerei coloris, quædam vero cærulescunt, & alia nigrescunt, qualia sunt, quæ in Cerama crescunt, suntque porro glabra, splendentia, & ossea penitus.

Sterilis species similem quoque profert racemum, cujus foliola magis viridia sunt quam fusca: ac flosculi quoque lutei, ejusdemque formæ, quos raro pusillæ, & inperfectæ insequuntur siliquæ, nulla perfecta proferentes granula.

Lignum quam maxime lentum est, fungosum, ac vix frangi potest, Radices longæ sub terra prorepunt, sed raros emittunt surculos.

Nomen. Latine *Globuli majores.* Belgice *groote Praatjes.* Malaice *Catti Catti*, seu *Klitsji Besaar*, & *Lacki Lacki*, h. e. magnum seu *Klitsji mas.* Amboinice *Sebit Ela.* Hujus officula seu *Klitsji* peculiariter Malaice vocantur *Gondo.* Vox Amboinica *Sebit* derivari potest ab Hebraico *Schaid*, quod vepretum significat.

Locus. Ambæ species in planis crescunt campis, ac potissimum juxta litus, quod aliquando instar muri cingunt ac claudunt, unde hominibus & animalibus impervium est, quum enim hamuli isti sese prætereuntium

L. HOOFDSTUK.

De grooter Balletjes Struyk.

DE tweede zoorte van Catti Catti *is het manneken, van 't voorgaande niet veel verschillende, want het is een doornachtige en wyd uytgebreyde struyk, mede verscheyde stammen uyt eenen oorsprong hebbende; waar aan de middelste zig wat opheft als een boompje, ja den gehelen struyk staat overeynd, als hy tusschen andere ruygte wast. Zommige verdelen hem in twee zoorten, vruchtdragende en onvruchtbaren, doch dewyl ze aan fatzoen malkander gelyken, en ik het onvruchtbaare meest op dorre en zandige plaatzen gevonden hebbe, zoo houde ik ze voor eenerley, het verschil den grond toeschryvende, gelyk ik straks aanwyzen zal.*

Den struyk, als gezegt, staat in de midden overeynd, met de andere takken kruypt by langs de grond, of rust op andere ruygte, gelyk de Bramen, veel doornachtiger als het voorige, gras-groen, taay, styf, en mede gestreept. Aan dezelve staan de ryskens geschikter tegens malkander, en aan deze op dezelfde ordre de geblade ryskens of steeltjes. Deze stelen zyn langer, en de blaadjes staan in lange ryen geschikt tegen malkander, kleender dan aan het voorgaande, digt aan malkander, schier een Parallelogramma uytmakende, ligter of geel-groen, en met hare korte steeltjes wat neerwaarts gebogen, en 's nachts na beneden haar toesluytende.

Zy zyn in 't gemeen 2 leden van een vinger lank, een vinger breed, aan het vruchtdragende grooter, en aan het onvruchtbare kleender. By ieder paar van de eerste zoorte aan den steel, staat een haakje, aan de ander zoorte twee, en voorts alle takies vol zulke haakjes, en dat altyd aan de onderste zyde, zoo dat men ze ten eersten niet ziet, en zig dapper bezeerd, als men onvoorzichtig het zelve aangrypt. By den oorrsprong der ryskens aan de takken, staat nog een ander blad, van een byzonder fatzoen, rondachtig, en gebaard.

De vruchtdragende zoorte brengt een spitse trots voort, als een dikke aayre, van veele groene en licht-bruyne smalle blaadjes, als baardekens gemaakt, daar tusschen geele bloempjes uytkyken, kleender dan aan 't vorige, en meer na die van Hypericum *gelykende, doch men ziet 'er weinig teffens geopend.*

De vruchten zyn diergelyke stekelige houwen, korter, en breeder dan aan 't Wyfken, een vinger lank, 2 duymen breed, als een platte niere geformeerd, rondom en digt met stekels bezet, eerst geel-groen, daar na aardverwig, of swartachtig, en wegens hare styvigheid moeyelyk om aan te tasten. Aan de binnen of holle kant van deze houwe, niet verre van de spitze, staat mede een bezonder doorntje, dikker dan de andere, en aan de zyden met andere kleendere bezet, verbeeldende de Venam Emulgentem *in de Nieren.*

Binnen leggen twee korls, grooter dan de gemene Klitsjis, uyt den ronden wat lankwerpig, en aan de zyden ingedrukt, regt asch-graauw, zommige blaauwachtig, en zommige na den swarten trekkende, gelyk die op Ceram wassen, voorts mede glad, blinkende, en steen-hard.

Het onvruchtbare brengt diergelyke tros voort, wiens blaadjes meer groen dan bruyn zyn. De bloempjes mede geel, en van het zelfde fatzoen, waar op zelden kleene en onvolmaakte houwen volgen, die geene volkome korls voortbrengen.

Het hout is zeer taay, voos, en qualyk om te breken. De wortelen kruypen lank onder de aarde, doch brengen weinige scheuten voort.

Naam. *In 't Latyn* Globuli majores. *Op 't Duitsch* groote Praatjes. *Maleyts* Catti Catti, *of* Klitsji Besaar, *en* Lacki Lacki, *dat is groote of Mannekens* Klitsji. *Amboinsch* Sehit Ela. *De korls of* Klitsji *hier van, noemd men in 't Maleyts eygentlyk* Gondo. *Het Amboinsche woort* Sehit *kan men afleiden van het Hebreeuwsche* Schaid, *het welk een doorne hegge betekent.*

Plaats. *Beyde zoorten wassen op vlakke Velden, doch liefst langs het strand, het welk zy zomtyds als een muur toesluyten, daar menschen noch beesten door komen kunnen, want als deze haakjes in 't minste iemands kleren raken,*

tium veſtibus infigant, atque illos extrahere velimus, totus adtrahitur frutex, nec alio modo reſolvi, vel extricari poſſunt, quam ſi quis pedem figat, ac quieſcat, vel paulo retrocedat, ac cum patientia inhærentes diſſolvat, acſi fruticem hunc quis fallere deberet verbis, ut talem dimittere velit, unde & Belgæ noſtrates omnibus hisce ſpeciebus nomen *Praatjes*, ſeu loquelæ inpoſuere: Alii autem volunt hoc nomen ipſis eſſe datum, quum omnes luctæ, clamores, & diræ, vanæ quaſi ſint nugæ, quum quis hisce ſpinis intricatus inpatienter clamitet, ac vi ſeſe extricare velit.

Mas iisdem creſcit cum priore in inſulis, ſed majori copia quam femina, quem vulgatiſſimum vocavimus ob vulgarem fructuum uſum.

Sic totum obcurrit litus hoc Klitsji majore obſitum, quale inter reliqua eſt illud in Hitoës ora, & totus ſinus Ceyt dictus, atque alia litora in Auſtrali magnæ Ceramæ ora, cujus & officula, uti dictum fuit, majora, & nigriora ſunt illis Amboinenſis ſpeciei.

Uſus. Hæc officula non tanto ſunt in uſu quam præcedentia ad luſum Tsjoncke dictum, quum nimis magna nec rotunda ſint, pueri autem tantum unum alterumve horum eligunt in luſu iſto tanquam principem inter alios minores globulos, quem peculiariter quoque *Gondo* vocant. Viribus Medicinalibus convenit cum priore, quas lector in priori capite notatas inveniet.

LOBUS ECHINODES Caroli Cluſii exotic. libr. 3. *cap.* 15. deſcriptus, unus idemque eſt cum *Klitsjis Indicis*, ibi enim varias deſcribit ſpecies, quarum quædam cum noſtro mare, quædam cum femina conveniunt, ac peculiariter magnam maris deſcribit ſpeciem *cap.* 30. *libr.* 2. ac vulgaria maris officula in iſto decimo quinto capite, quorum bina dicit ſemper uni ſiliquæ incluſa, vel tantummodò unicum in breviori continetur ſilicula: Minora autem officula rotundiora deſcribit, pallide cinerea, oſſea, ac glabra, quædam etiam flaveſcentia, ac macula fuſca notata ea parte, qua ſiliquæ nexa fuerunt; atque hæc ſunt illa feminæ Klitsji, ipſi autem transmiſſa fuere ab amicis ſuis, qui illa conquiſiverant ex Africa, Braſilia, Virginia, & Java, ſcribit enim tum temporis nullas naves in patriam reduces eſſe, quin inſtar aliquid peregrini ac rari adportarent utriusque hujus ſpeciei officula. Ex Portugallia ipſi transmiſſum fuerat ſimile officulum cum inſcriptione *Mates de India Pardo*, h. e. Mates cinereum Indicum, dicit autem Hiſpanos plures tales duros ac lapideos fructus vocare *Mates*.

Portugalli ſaltem Braſiliam inhabitantes *Mates* vocant, omnes tales ſolitudines, in quibus hi frutices potiſſimum creſcunt, quumque Hispanicam Etymologiam inveſtigare velimus, comperio *Mates* ipſis denotare, aliquem eludere vel fallere, quod tali facimus, qui hisce fruticibus intricatus eſt, atque hoc tali modo cum belgico idiomate *Praatjes* conveniret. Alioquin ipſis *Matojo* denotat veprem, unde forte derivatur Portugallicum *Tojo*, quo Portugalli intelligunt ac denominant *Geniſtellam Aculeatam*, quæ in Portugallia in cineres comburitur.

Hujus *Sebit* radice utuntur Hitoënſes, maſticata cum Pinanga alba & Sirio, ad Diarrhæam & Dyſenteriam ſiſtendam, in ejus autem exſtirpatione cavendum eſt, ne effoſſoris umbra radicem tangat.

Tenera folia aquæ incocta propinantur illis, qui laborant febri quotidiana & quartana, eadem quoque cum radice in aqua contrita cum pauxillo Pulaſſario & alumine ad vermes expellendos propinantur, quem in finem hæc parvifolia ſpecies efficacior habetur præcedenti, folia autem majori in uſu ſunt quam radices, quum melius ac commodius comparari poſſint, ſed quam maxime amara ſunt, & ingrati ſaporis: Anno 1683. circa Caſtellum Victoriam ingens ejus exſtirpabatur frutex triginta circiter annorum, qui radices habebat pedem craſſas, circa cor fuſcas inſtar Salimoery, quum nempe primum eradicabantur, ſed dein pallidiores erant.

raken, en men daar aan trekt, zoo haald men den gehelen ſtruyk naar zig, en men kan anders niet los raken, dan met ſtil te ſtaan, of wat achterwaarts te treden, en met gedult de haakjes los te maken, even als of men aan den ſtruyk een zoet praatje verlenen moeſte, dat hy ons weder los late, waar van onze Nederlanders alle deze zoorten de naam van Praatjes *gegeven hebben. Andere willen, dat hem deze naam gegeven zy, om dat al het worſtelen, tieren, en vloeken, vergeefs of ydele praatjes zyn, als iemand in deze doornen verwerd, zich ongeduldig toont, en met gewelt los maken wil.*

Het Manneken waſt in dezelfde Eylanden, met het voorgaande ook in meerder quantiteyt dan het Wyfken, het welk wy het gemeenſte genoemd hebben, wegens het gemeene gebruyk der vruchten.

Zoo vind men een geheel ſtrand met deze groote praatjes bezet, gelyk onder andere is op de kuſt van Hitoe, den geheele hoek van Ceyt, en andere ſtranden op de zuydzyde van Ceram, welkers korls, als gezegt, grooter en ſwarter vallen dan de Amboinſche.

Gebruyk. *Deze korls zyn in zoo groot gebruyk niet als de voorgaande, tot het Tsjonka ſpelen, om dat zy te groot, en niet rond zyn, alleen de Jongens hebben een of twee van noden in haar ſpelen, tot hooft onder de andere knikkers, die zy dan eygentlyk de* Gondo *noemen. Aan Medicinale krachten werd het met het voorige in een graad gehouden, die den Lezer in het voorgaande Capittel vinden zal.*

LOBUS ECHINODES *van* Carol. Cluſ. Exotic. Lib. 3. cap. 15. *beſchreven, is een en 't zelfde met de Ooſt-Indiſche Klitsji, want hy beſchryft aldaar verſcheide zoorten, die ten deele ons manneken, ten deelen ons wyfken repreſenteeren: Inzonderheid beſchryft hy het groote geſlagt van 't manneken in 't* 30. cap. *in 't* 2 Boek, *en de gemeene mannekens-korls in 't voornoemde* 15 *Capittel, waar van hy zegt altyd* 2 *in een houwe te ſteeken, of een alleen in de kortere houwens. De kleendere korrels waren ronder, licht aſch-graauw, ſteen-hard, en glad, zommige ook bleek-geel met een bruyn plekje, aan dien oort, daar ze aan de ſchelle gehangen hadden. Dit zyn onze voorgaande wyfkens Klitsjis, zy waren hem gezonden door zyn Vrienden, die ze bekomen hadden uyt Africa, Braſiel, Virginien, en Java, want hy ſchryft, dat doenmaals van die plaatzen geene ſchepen t'huys quamen, of zy bragten tot een rariteyt deze korls van beyde zoorten mede. Uyt Portugal was hem toegezonden diergelyke korl, met het opſchrift* Mates de India Pardo, *dat is aſch-graauwe Mates van Indiën: doch hy zegt, dat de Spanjaards meer diergelyke harde vruchten* Mates *noemen.*

Immers de Portugeezen in Braſiel wonende, noemen Mates *alderhande wilderniſſen, daar deze ſtruyken geerne waſſen; en als men de Spaanſche* Etymologia *wil naſpeuren, zoo bevinde ik dat* Mates *by dezelve te zeggen is, iemand beſchimpen of beſpotten, gelyk men die geene doed, die in deze ſtruyk verwerd zyn, en dit zoude dan met het Duytſche* Praatjes *overeenkomen, anders hiet* Matojo *by dezelve een doorn-hage, waar van miſſchien komt het Portugeeſch* Tojo, *waar mede de Portugeezen beduyden de* Geniſtellam Aculeatam, *die men in Portugal tot het branden gebruykt.*

De wortel van dit Sehit, *gebruyken de Hietoezen met witte Pinang en Siri gegeten, om de buyk en bloedloop te ſtoppen, houdende dit voor het uyterſte remedie in een verouderden bloedloop, doch in het uytgraven moet men vermyden, dat des gravers ſchaduwe niet over de wortel valle.*

De jonge bladeren in water gekookt, geeft men te drinken tegens de dagelykze en derdendaagſche kaortzen; dezelfde met de wortel in water gewreven, t' zamen met wat Pulaſari en Ajuyn, geeft men te drinken om de buykwormen uyt te jagen, waar toe deze kleenbladige zoorten voor kragtiger werd gehouden dan de voorgaande, zynde de bladeren meer in gebruyk dan de wortelen, om datze gemakkelyker te bekomen zyn, hoewel yſſelyk bitter en moeyelyk in 't innemen. Anno 1683. *wierd omtrent 't Caſteel Victoria een groote ſtruyk omgekapt, over de* 30 *jaren oud, wiens wortelen een been dik waren, omtrent het hert bruyn als Salimoery, doen het eerſt gekapt wierde, 't welk kort daar na verbleekte.*

Tabula Quadragesima Nona

Ad *Figuram Primam* ramum exhibet *Guilandinæ* minoris, foliolis acutis, caule & fructu aculeatis.

Figura Secunda ramum sistit plantæ, quæ *Nugæ silvarum minimæ* RUMPHIO dicuntur, quæ vera *Acaciæ* species videtur.

OBSERVATIO.

Hæc vera quoque *Guilandinæ* species est, estque illa, quæ Acacia gloriosa Lentisci folio, &c. vocatur a *Plukn. in Almag. p.* 4. ubi vide reliqua, ut & in *Thes. Zeyl. p.* 4.

De negen- en veertigste Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* een Tak van de kleindere *Guilandina*, met spitze *blaadjes* en *doornagtige stelen* en *vruchten*.

De *tweede Figuur* wyst aan een Tak van een Plant, welke de *kleynste Praatjes* der *bossen* van RUMPHIUS genaamt wert, en een waare zoort van *Acacia* schynt te zyn.

AANMERKING.

Dit is mede een regte zoort van de *Guilandina*, en is die geene, welke de uytmuntende Acacia, met het blad van de Lentiscus &c. genaamt wert by *Plukn.* in de *Almag. p.* 4. alwaar het overige ziet, als mede in de *Thes. Zeyl. p.* 4.

CAPUT QUINQUAGESIMUM PRIMUM.

Nugæ silvarum. Catti Catti Kitsjil.

TErtia species minima est quoad fruticem ac ramos, sed omnium pessima & quam maxime vitanda: dividiturque in litoream & terrestrem.

Primo *litorea* seu *odorata species* tenuis est frutex, flagellis suis ac rotundis ramis supra ac per alias herbas sese extendens: Inferior ejus stipes minus brachium crassus est, rugoso ac fisso cortice obductus, lignumque durius est quam in priore specie, nihilominus tamen porosum, ac paucum exstillat gummi, quum incidatur, reliqui rami minimum digitum vel pennam crassi sunt, ac rotundi, hisce transversaliter oppositæ locantur foliosæ rachides, quæ teneræ, nullis armatæ sunt spinis, sed sensim illas generant, atque hisce foliola insident plerumque opposita, in multis etiam alternata, vel non ita directe opposita, quatuor, quinque, & ad summum sex foliorum paria constituentia, atque semper prope summum par bini hamuli excrescunt, quibus sese vestibus facile figunt, quales malignos licet parvos hamulos cunctæ gerunt rachides, sub inferiore parte absconditos & vagos.

Foliola hæc optime conveniunt cum illis Blimbingi veri, sunt autem glabriora & angustiora, primo flavescentia, dein maxime virentia, pollicis articulum circiter longa. Flores excrescunt ex ordinato racemo non barbato, illis Genistæ quam maxime similes, seu hisce in terris cum illo Sappani ligni conveniunt, quod in præcedenti descriptum est libro, suntque hi flores eleganter lutei, ex novem petalis constantes, quorum maximum retroflexum est, in inferiore floris parte novem locantur stamina, obscure fuscas gerentia antheras, quæ dense admodum sibi adcumbunt, ac cornu formant, in summo autem petalo rubræ quædam maculæ conspiciuntur. Flos gratum sed debilem fundit odorem, fere instar floris Lingoæ, sed cito marcescit.

Fructus sunt siliquæ breves, planæ, & latæ, ex fusco nigricantes, duræ, & glabræ, nullis spinis obsitæ, & incurvo apice donatæ, binos pollices longæ, ultra unum latæ, in quovis fructu reconditur unum alterumve officulum nigrum, planum, ex quadrato oblongum, parvam referens *Fabam Marinam* seu *Parran*, totaque siliqua cum illa Sappani ligni convenit, excepto quod minor sit.

Secundo *terrestris species* tenuissima emittit flagella, non ultra culmum crassa, sed quam maxime lenta, ac longe per herbas prorepentia, vel in altum sese elevantia, paucis absconditis hamis armata, in pinnis transversalibus non plura binis vel ad summum tribus foliorum paria locantur, illis prioris similia, ac similibus hamulis armata: Floriferum quoque profert racemum, sed paucis floribus ac fructibus onustum, ita ut a multis tanquam sterilis habeatur.

Nomen. Latine *Nugæ silvarum.* Malaice prima species *Catti Catti Pante*, & *Sebit Laut.* Altera species *Catti Catti Kitsjil.* Amboinice *Sebit* cum cognomine parvi. Belgice *kleene Praatjes.*

Locus.

LI. HOOFDSTUK.

De kleene Praatjes der Bossen.

DE derde zoorte is wel de kleenste van struyk en takken, doch mede de snootste en batelykste: verdeeld in strandelyke en landelyke.

1. *De* strandelyke *of* welriekende zoorte *is een dunne struyk, met zyn ranken en ronde takken over en door andere ruygte swervende. Den benedensten stam is een kleene arm dik, met een ruyge en gescheurde schorsse. Het hout is harder dan aan de voorgaande zoorte, niet te min poreus, en geeft een weinig gom uyt, als men daar in snyd. De resterende takken zyn een pink of een schaft dik en rond, aan deze staan overdwers en tegen malkander blad-dragende ryskens, die in haar jonkheid geen doornen hebben, maar metter tyd gewinnen, en aan dezelve de blaadjes meest tegens malkander, aan veele ook verwisselt, of van den tegenstand afwykende, met 4. 5. en ten hoogsten 6 paren, hebbende telkens by het voorste paar 2 haakjes, waar mede zy hun aan de kleeren zeer ligt vast maken, diergelyke snoode, hoewel kleene haakjes aan alle de ryskens staan, mede aan de onderste zyde verborgen, en wat wyd van malkander.*

De blaadjes gelyken best na die van de Blimbing, doch zyn gladder, en smalder, eerst geel-groen, daar na hooggroen, omtrent een lid van een duym lank. De bloemen komen voort aan eenen welgeschikten tros, zonder baarden, die van de Genista meest gelykende, of hier te lande na die van 't Sappan-hout, in het voorgaande Boek beschreven, schoon-geel, van 9 blaadjes gemaakt, waar van het grootste agterwaarts gebogen staat; aan de onderste zyde van de bloem staan 9 draadjes, met donker-bruyne noppen, digt tegens malkaar gepakt, en een horentje uitmakende, en aan 't opperste blaadje ziet men eenige roode linien. De bloem heeft een lieffelyken, doch slappen reuk, schier als het bloeyzel van Lingoa, en verwelkt ligt.

De vruchten zyn korte, breede, en platte houwen, uit den bruyne swart, hard, en effen, zonder eenige doornen, vooren met een kromme spitze, twee duymen lank, en ruym een breed. In ieder vrucht leyd een of 2 swarte bonen, plat, uit den vierkanten lankachtig, gelykende een kleene Faba Marina *of* Parran, *en de geheele houwe gelykt na die van 't Sappan-hout, behalven datze kleender is.*

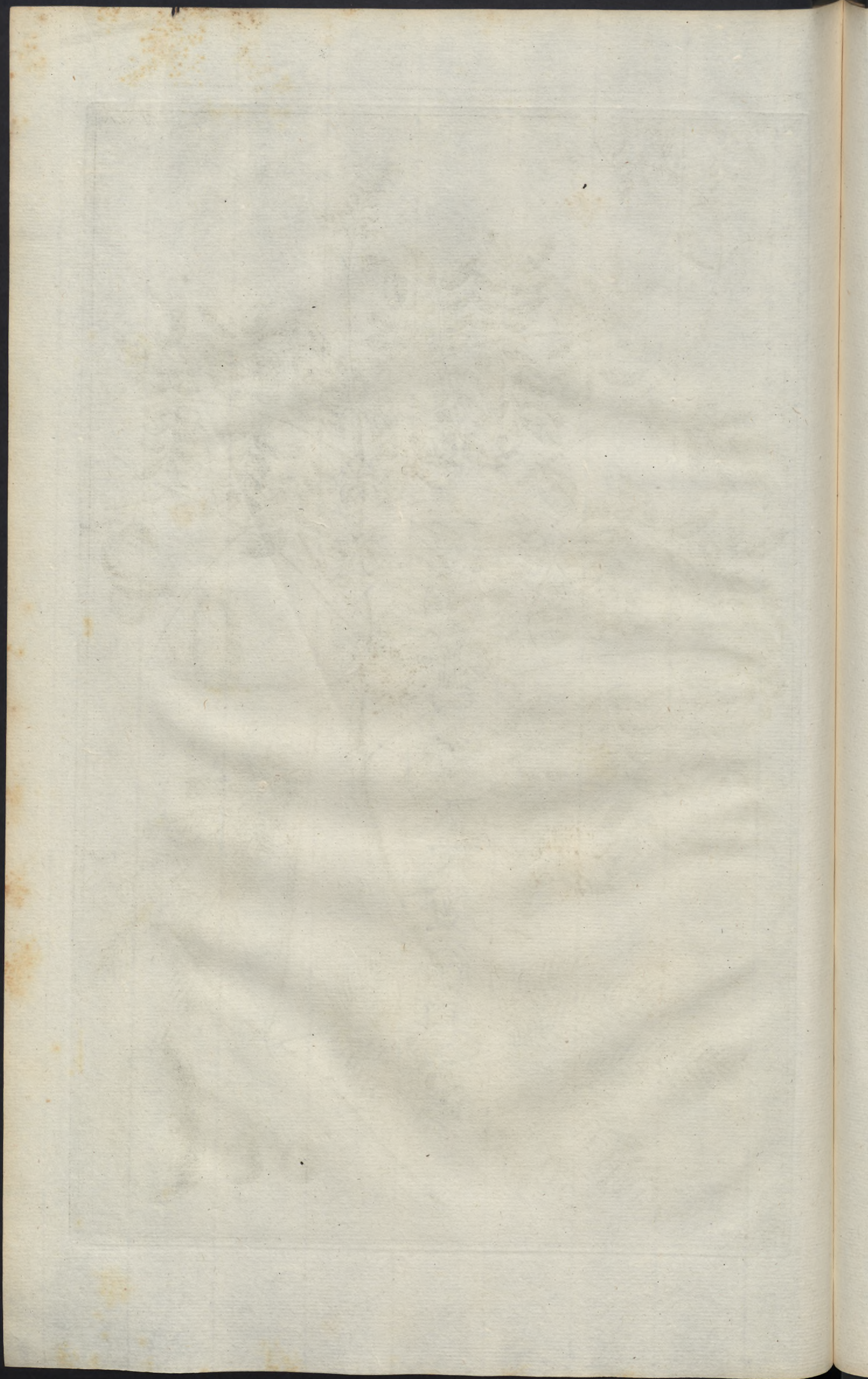
2. *De* landelyke zoorte *heeft de alderdunste ranken, niet boven een stroobalm dik, doch zeer taay, en ver door de ruygte kruypende, of in de lucht swierende, met weinige verborgene haakjes bezet. Aan de dwers-ryskens staan niet meer dan 2, of ten hoogsten 3 paren bladeren, de voorige gelyk, en met dezelfde haakjes gewapent. Het brengt zyn bloeyende trossen ook voort, doch weinige bloemen en vruchten daar aan, zoo dat het van veele voor onvruchtbaar gehouden werd.*

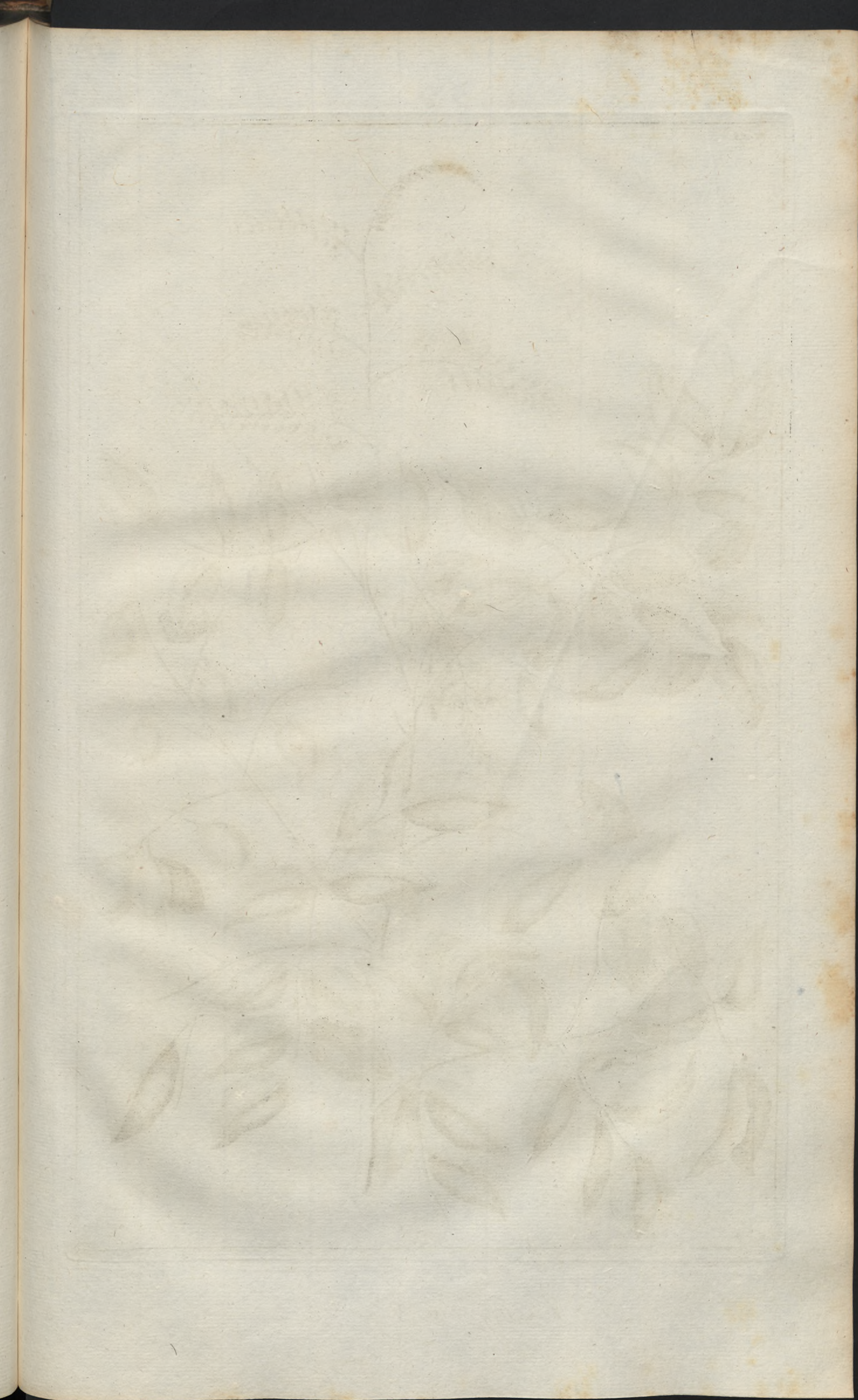
Naam. *In 't Latyn* Nugæ Sylvarum. *Maleyts, de eerste zoorte* Catti Catti Pante, *en* Sehit Laut. *De tweede zoorte* Catti Catti Kitsjil. *Amboinsch* Sehit, *met de toenaam van kleene. In 't Duitsch* kleene Praatjes.

Plaats.

1. *Guilandina Bonducella L.*
2. *Caesalpinia microphylla. D.C.?*

Caesalpinia Nuga. &c.

Locus. Prima species amat litora, vel haud procul ab iis crescit circa *Mangi Mangi*, atque ubi solum parum est saxosum, altera ubique crescit, tam in silva, quam inter alios fruticulos.

Usus. Hic inutilis frutex nulli alii inservit usui, nisi quod unius cujusque sit tædium, quum ubique per subtiles & absconditos hamulos prætereuntium vestibus adhæreat, sique non ilico pedem quis figat, vehementer vestes laceratt, vel cutim vulnerat, præsertim terrestris species, quæ hoc prompte efficit, quum vagam gerat, & laxam frondem, atque cum nudis flagellis ubique prorepat, quæ hinc non facile evitari potest. Litorea species invius quoque frutex est tam hominibus quam animalibus. Ob densiorem vero frondem melius dignosci & evitari potest.

Hujus tamen radices in re Medica adhibentur, quæ tenues sunt, ac duræ, & lignosæ, ipsarum enim decoctum cum aqua præparatum conducit calculo & Nephritide laborantibus.

Carol. Clus. libr. 3. *cap.* 16. *exot.* quosdam depinxit *lobos membranaceos*, inter quos primæ speciei, siliquæ hujus nostri parvi *Catti Catti* haberi possent, nisi moneret fabas esse glabras, sphæricas, atque fabarum pelliculas contortas, quod cum nostra descriptione non quadrat; dici autem posset hoc adscribendum forte esse diversis regionum solis, quantum enim detegere possum, omnes siliquæ, quas ibi describit, ex Guinea adductæ erant, atque in præcedenti innuimus capite multas *Catti Catti* species non tantum reperiri in India Orientali & Occidentali, sed etiam in Africa.

Plaats. *De eerste zoorte wast geern op strand, of niet verre daar van af, omtrent de* Mangi Mangi, *en daar 't wat steenig is, de andere wast overal, zoo in 't bosch, als andere ruygte.*

Gebruyk. *Dit ondeugend gewas heeft schier geen ander gebruyk, als dat het alle mans verdriet is, overal met fyne, subtiele, en verborge haakjes, de kleeren der voorbygaande aanvattende, en zoo men niet strax stil staat, jammerlyk scheurende, of de huyd quetzende. De land-zoorte kan dit op 't veerdigste doen, om dat ze ydel van loof is, en met hare kale ranken overal kruypt, waar voor men zig dan niet wel kan wagten. De strand-zoorte maakt ook een ontoegankelyken struyk voor menschen en beesten, maar wegens haar digt loof, kan men ze ligter bekennen, en zig beter daar voor wagten.*

De wortelen hier van worden egter in de Medicynen gebruykt, zynde dun, hard, en houtachtig, want hare Decoctie *van water gedronken, zal goed zyn die geene, die aan de steen en graveel vast zyn.*

Carol. Clus. libr. 3 cap. 16 Exot. *heeft enige* Lobos Membranaceos *afgemaald, waar onder men de eerste zoorte voor de houwen van ons voorschreven kleen* Catti Catti *zoude konnen houden, indien hy niet daar by zeide, dat de bonen glad, cirkelrond, en de schellen van de bonen omgekromd waren, het welk met onze beschryvinge niet overeen komt; doch men kan zeggen, dat zulx de verscheydentheid der Landen medebrenge; want na dat ik bemerken kan, zoo waren alle de houwen, die hy aldaar beschryft, uit Guinea gebragt, en wy hebben in 't voorgaande Capittel gezegt, dat veelerley zoorten van Praatjes gevonden worden, niet alleen in Oost- en West-Indiën, maar ook in Africa.*

Tabula Quinquagesima

Ramum exhibet *Fruticis*, qui *Nugæ silvarum* RUMPHIO dicitur.

De vyftigste Plaat

Vertoont een Tak van een Struyk, welke de *kleene Praatjes der Bossen* van RUMPHIUS genaamt wert.

OBSERVATIO.

Hæc etiam planta ad *Guilandinas* pertinet, sed a prioribus siliquis glabris inprimis differt; estque Crista Pavonis monospermos secunda, sive arbor vespertilionis Indica, Lentisci folio, spinosissima flore luteo, racemoso, parvo, odorato, siliqua & semine glabro. *Breyn. Prodr.* 2. *n. edit. p.* 58. & Acacia gloriosa Colutæ folio, rachi media tam ad genicula quam ad internodia spinis curtis duplicatis deorsum flexis munita *Plukn. Alm. p.* 5. Cacu Mullu. *H. Malab. p.* 6. *T.* 19. reliqua vide in *Thes. Zeyl. p.* 4.

AANMERKING.

Deze plant behoort mede tot de *Guilandina*, doch verschildt van de voorgaande, voornamentlyk door de gladde houwen, en is de Crista Pavonis, de tweede met een zaad, ofte de Indische Vleermuys-boom, met het blad van de Lentiscus, zeer doornig, met een geele, kleyne, ruykende, trosachtige bloem, en een gladde houwe, en zaad van *Breyne* 2de *Prodr. p.* 58. van de nieuwe uytgaaf; en de voortreffelyke *Acacia*, met het blad van de Colutea, en dubbelde doorens &c. van *Plukn. Almag. p.* 5. *Cacu Mullu. H. Malab p.* 6. *T.* 19. het overige ziet verders in de *Thes. Zeyl. p.* 4.

CAPUT QUINQUAGESIMUM SECUNDUM.

Nugæ sylvarum minimæ. Gongay.

Quarta Nugarum species minima gerit folia, sed omnium maximus est frutex, funem enim profert satis crassum & longum, qui sese erigit, & arbores adscendit, quum hasce adtingere possit, alioquin in altum adtollitur, & per äerem quasi volitat, ac sese longe lateque per multos laterales extendit ramos, qui crassissimis suis partibus terræ incumbunt, atque hic & illic radiculas emittunt.

Tenuiores eriguntur, ac foliosis suis rachidibus per äerem sese etiam dispergunt, densam ac luteo viridem exhibentes comam, quod gratum præbet spectaculum. Ipsorum pinnæ foliosæ omnium longissimæ sunt, quæ ab utraque parte longo foliolorum ordine ornantur, quæ arcte sibi invicem junguntur, atque cum illis Tamarindi vel Herbæ sentientis conveniunt, sed firmiora sunt, glabriora, ac læte virentia: Foliorum pinnæ, quam diu sunt teneræ, spinis destituuntur, ac sensim paucas generant, contra rachides ac reliqui rami tot hamis seu incurvis spinis armati sunt, quot Rosa Eglanteria dicta, ita ut vix tractari possint.

Hæc species raro flores fructusque profert, quotque vidi, steriles fuere, excepto vetusto quodam frutice prope pagum veterem Bagualam locato, cujus truncus

LII. HOOFDSTUK.

De kleinste Praatjes.

De vierde zoorte van Praatjes is de kleinste van bladeren, en grootste van struyk, want ze werd een redelyk dik en lank touw, het welk zig opregt, en de bomen beklimt, als ze die bereyken kan, want anders schiet het hoog op, en swerft in de lucht, ook met vele zyde-takken zich wyd en zyd uytbreydende, die met haar dikste delen op de aarde rusten, hier en daar inwortelende.

De dunnere staan overeynd, en swieren met hare geblade ryskens mede in de lucht, vol loof, en gantsch jeugdig om aan te zien. Zyne blad-dragende stelen zyn de langste van allen, te wederzyden bezet met een lange rye blaadjes, digt aan malkaar gevoegd, gelykende die van Tamaryn, of Herba Sentiens, *doch styver, gladder, en blyde groen. De geblade steeltjes, zoo lang zy jong zyn, hebben geene doornen, en gewinnen metter tyd maar weinige, daar en tegen de ryskens, en alle andere takken zyn zoo vol kromme doornen, of haken, gelyk den Eglantier, dat men ze qualyk aanvatten kan.*

Dit geslacht brengt zelden bloemen of vruchten voort, en al het geene ik gezien heb was onvruchtbaar, behalven aan een oude stok by de Negory oud Baguala, wiens stam bene-

truncus inferior pedis crassitiem habebat; ramisque suis multas obcupabat arbores, in quibus quidam conspiciebantur flores, qui potissimum erant parva & rotunda capitula, in flosculos lanuginosos sese aperientia, quales sunt illi Sappani ligni. Fructus vel siliquas nunquam in ipso observavi, & a paucis tantum hominibus audivi sese illas vidisse in vetustissimis penitus truncis, qui profunde in montibus excreverant. Sic quoque dicunt Baleienses in sua patria esse fertilem, sed a vulgo pro floribus habentur rachidum extremitates, quæ capitula quædam emittunt ex læte virentibus & rubentibus foliolis composita, ac florum rudimenta repræsentant, sed tempore nil nisi foliola exhibent.

Rami amputati gravem fundunt odorem instar *Cristæ Pavonis*, crassorum ramorum fragmentum, seu tenuiores rami cum frusto majoris terræ conmissi de novo regerminant, ac novum formant fruticem, potissimum vero progerminat in solo argilloso, lapidibus mixto.

Nomen. Latine *Nugæ silvarum minimæ*. Belgice *kleene Praatjes*. Malaice & Ternatice *Catti Catti Kitsjil*. Bandice *Gongay*.

Locus. In incultis crescit campis, ubi lapides ac rupes adsunt. In Amboina raro obcurrit, ac potissimum circa Passo Bagualam, & in Hitoes ora circa Hilam. Majori copia reperitur in magna Cerama, sed præsertim in Banda, ubi sterilia & inculta loca tam in campis quam ad montium pedes hisce fruticibus luxuriant. In Baleya quoque observatur, ac porro in Moluccis.

Usus. Apud Moluccanos ac Ceramenses præsertim montanos hic frutex magno in usu est ad sepes formandas circa ipsorum claustra, per quas viæ sunt inperviæ. In Amboinæ tractibus nobis diversa norunt demonstrare loca, inter quæ sunt vetus Rumacay in Cerama, & vetus Eli in Hitoëa, quæ nunquam a quodam hoste devicta fuere, quum cincta fuerint amplis, & altis instar murorum sepibus ex hoc Catti Catti formatis. Per ramos autem, uti dictum fuit, terræ conmissos propagatur, quumque nimis alte excrescant, amputantur, vel adpenso pondere deprimuntur, ac quam dense etiam desideratur, sibi invicem innectuntur; Nullo modo hæ sepes possunt balustris perforari, vel ensibus amputari, rami enim amputati in alicujus corpus decidui, ipsi majori sunt incommodo, quam si non fuissent amputati.

Novitiani in Banda miro modo per hunc fruticem falluntur, per elegantem enim ac læte viridem comam, quæ per graciles ramos sese diffundit ad vias, & in aëre quasi volitat, adliciti, mox ramulos cupiunt decerpere & adspicere, sed per infidum hunc hospitem inclementer decipiuntur, quum per obcultos hamulos manus lædant, ac sanguinolentas retrahant, præsertim quum equitent, dein autem alios fallere didicerunt, quum ipsis persuadeant foliola hæcce tractare & explorare, quam eleganti rubro colore manus inficiant. Ramulorum extremitates, flores mentientes, teneræ sunt, & saporis salsi, ac cum aliis Lactucis edi possunt: Guzaratus quidam Hilam inhabitans ejus radicibus coctis utebatur, vel foliorum succum propinabat istis hominibus, qui per incantamenta viriles vires perdiderunt, quæ artes ipsis sunt familiares.

Hæc species videtur in Java vocari *Camarungi*, eo tamen discrimine, quod Javanensis parva & alba gerat officula in spinulosis siliculis, quæ minora etiam & rotundiora sunt quam in Amboinensi. Amputati rami copiosam effundunt aquam, quæ probatum est remedium ad oculos abluendos, & fauces depurandas in variolis, ne istas lædant partes.

NB. Hujus plantæ icon *Tab.* 49. *Fig.* 2. invenitur expressa.

beneden wel een been dik was, met zyne takken vele bomen beslaande, daar aan zag men eenig bloeyzel, bestaande meest in kleene en ronde knopen, zig in wolachtige bloempjes openende, gelyk aan het Sappanhout. Vruchten of houwen daar aan heb ik nooit gezien, en maar van weinige perzonen gehoord, dat zy dezelve aan geheel oude stammen, en diep in 't gebergte gezien hadden. Zoo zeggen ook de Baliers, dat het op haar land vruchtbaar zy, maar in 't gemeen werden voor het bloeyzel gehouden de eynden der ryskens, die met eenige knopjes uyt lichtgroene en roodachtige blaadjes gemaakt, schepzelen van bloemen vertonen, doch metter tyd ziet men anders niet daar uyt worden dan bladeren.

De afgekapte takken hebben een swaare reuk, gelyk de Crista Pavonis. *Een stuk van de dikke takken of de dundere, met een knoest van de dikke in de aarde gelegt, schieten weer op, en maken een nieuwe struyk, doch het wil liefst opkomen in een kleyagtige grond, daar stenen onder lopen.*

Naam. *In 't Latyn* Nugæ silvarum minimæ. *In 't Duitsch* kleene Praatjes. *Maleyts en Ternaten* Catti Catti Kitsjil. *Bandanees* Gongay.

Plaats. *Het wast in ongebouwde velden, daar stenen onder lopen, en daar omtrent klippen zyn. In Amboina heeft men 't niet veel, het meeste omtrent de* Passo Baguala, *en op de kust van Hitoe, omtrent Hila. Meerder vind men het op groot Ceram, doch inzonderheid Banda, alwaar dorre en ongebouwde plaatzen, zoo op velden, als aan 't hangen der bergen weeldrig bezet zyn met deze struyken. Op Bali vind men 't ook, en voorts in de Moluccos.*

Gebruyk. *By de Moluccanen en Cerammers, inzonderheid by de Bergwoonders, werd dit gewas veel gebruykt om levende hagen rondom hare Fortressen, en daar door de passagien ontoegangelyk te maken. Zy weten in de Amboinsche quartieren verscheide plaatzen aan te wyzen, onder andere oud Rumacay, op Ceram, en oud Eli op Hitoe, die nooit van eenig vyand ingenomen zyn, om dat zy breede en hooge hagen als muuren hadden, van deze Catti Catti gemaakt. Het werd, als gezegt, met takken ingelegt, en als het te hoog opschiet, werd het afgekapt, of met aangehangen gewigt neergebogen, en zoo digt door malkander gevlogten als men begeert. Daar vald niet door te schieten, noch te snyden, want al wat men afkapt vald iemand op het lyf, en belet hem veel meer, als of het nog stond.*

De Nieuwelingen in Banda worden aardig bedrogen door dit gewas, want door zyn schoon en jeugdig loof (het welk met zyne ranke takken overal aan de wegen en in de lucht swaayd) aangelokt zynde, werden strax begerig de takjes af te breeken en te bekyken, maar worden door dit valsch gewas deerlyk bedrogen, als zy de verborgene haakjes door de handen krygen, en dezelve hebloeyd na haar halen, zonderlyk als zy te paard zitten; doch zy weten al andere weer voor een Boer te hebben, als zy dezelve aanraden deze blaadjes aan te grypen, en te zien, hoe schoon-rood dat zy verwen. De voornoemde eynden, het bloeyzel verbeeldende, zyn mals en zuurachtig van smaak, en kunnen onder ander Salade gegeten worden. Zekeren Guzarat *op Hila wonende, gebruykte deze wortelen gekookt, of den zap der bladeren daar van gedronken aan die geene, die haar mannelyke kragten door tovery verloren hadden, welke konstjes onder haar luyden gemeen zyn.*

't Schynt, dat deze zoorte op Java hiet Camarungi, *doch met dat onderscheyt, dat het Javaansche kleene en witte Klitsjis draagt, in stekelige buyjes, kleener en ronder dan aan 't Amboinsche. De afgesnedene takken geven veel water, 't welk een geprobeert middel is om de ogen te wasschen, en de keel te spoelen, in de kinder-pokken, om niet daar mede geinfecteert te werden.*

NB. De afbeelding van deeze plant wert op de 49 *Plaat Figuur* 2 gevonden.

CAPUT LIII.

CAPUT QUINQUAGESIMUM TERTIUM.

Palmijuncus Calapparius. Rottang Calappa.

SEcunda funium ſpinoſorum claſſis eſt illa, quæ *Rottanga* nobis dicitur, ac mixtam gerit formam Palmæ Indicæ ſeu Calappæ, & Juncorum, ſupra enim libro primo capite primo innuimus in characteribus Palmarum Indicarum, quandam ipſarum ſpeciem degenerare in funem prorepentem, qui Rottangæ claſſem conſtituit. Idem in pluribus aliis obſervatur arboribus, inter frutices nempe ac funes ſilveſtres degenerantem quandam habere ſpeciem, ſeu quaſi æmulationem, ſic *Sideroxylum* repræſentatur a fune quodam, qui *fabam marinam* profert, *Lingoa* per *Caju Laccam*, *Palala* ſeu *Nux Moſchata* ſilveſtris per *Funem muſarium*, ſeu *Wali Mette* &c.

Rottanga itaque ſi generaliter deſcribatur, planta eſt ſpinoſa, quæ primo ingentem format fruticem inſtar ſilvæ tenerarum Sagus arborum, multos adtollens rectos ramos, in circulo locatos, ſed qui breviores ſunt illis Sagus, quorum coſtæ longis ac ſubtilibus ſpinis ſunt obſitæ uti in Sagu, circa hosce ramos folia expanſa ſunt ab utraque parte uti in Sagu, quæ variæ ſunt magnitudinis ac formæ, uti in quavis ſpecie hoc indicabitur, plerumque vero ſunt inſtar illorum Caricis. Ex hujus fruticis centro primo longum excreſcit cornu, duodecim pedes longum, antequam ſeſe in folioſos dividat ramos laterales, atque hinc funis prorepit ſimplici flagello ſeu ſtipite ad pollicis vel binorum digitorum craſſitiem, ad incredibilem usque diſtantiam, quæ plerumque eſt a ſexaginta ad centum orchiarum, immo quibusdam in regionibus ducentæ vel trecentæ orchiæ fuere numeratæ. Hic funis nunquam ſeſe in binos dividit ſtipites, ſed ex uno aliquando frutice ſucceſſive tres quatuorve funes excreſcunt, quorum quivis in varios diſtinctus eſt articulos, ſesqui pedem vel binos tresve pedes longos juxta diverſas ſpecies, atque cuivis articulo inponitur folioſus ramus, brevior quam in ipſo frutice, ac prope ortum juxta majorem ramum ad quandam diſtantiam ſimilibus obſitus eſt ſpinis.

Hujus funis extremitates in bina longa dividuntur inſtar forcipis cornua, quorum breviſſimum in novum excreſcit ramum, alterumque in longum determinatur juncum, per quem funis hic extenditur ab una in aliam arborem, ac tali modo varias connectit arbores, inter quas per magnos arcus ac ſinus dependet, ita ut una ſine alia exſtirpari nequeat, uti id ſupra de pluribus aliis innuimus funibus ſilvaticis. Quum detruncare iſtum velimus, tum primo amputatam partem fortiter adtrahimus, quum reliqua funis pars detrahi poteſt, ni modo nimis in arborum ramis ſit intricatus; alioquin oportet, ut quis arborem adſcendat, atque ibidem ſolvat vel amputet, quum vero variorum fruticum funes ſibi ſint intricati, miram formant intricationem, ex qua vix integer comparari poteſt funis, ſed per fragmenta binas tresve ulnas longa conligendus eſt; ita ut hic funis in Indiæ ſilvis ac ſolitudinibus inpervium fere formet tranſitum, quum multo majorem obcupet tractum reliquis præcedentibus *Catti Cattis*, atque præterea non tantum ſufficit, ut memoratis ſpinis ſit armatus, ſed quædam inſuper ſpecies hamulos gerunt in folioſis ramis, qui veſtibus infixi quam maxime hasce lacerant.

Funis hic ab ejus ortu usque ad longitudinem quindecim circiter pedum, cortice obductus eſt ſemi digitum circiter craſſo, atque externe obſitus eſt ſpinulis rectis, denſis, tenuibusque inſtar ſubtilium acuum, quæ tamen non tam firmæ ſunt quam in ipſis ramis, atque hinc rami alternatim locantur ad diſtantiam trium quatuorve pedum, quibus folia inſident, ac quorum interſtitia ſpinis vacua ſunt. Sub dicto cortice verus locatur liber ſeu funis, qui proprie *Rottang* vocatur, pollicem circiter craſſus, & in quibusdam rotundus, in aliis parum anguloſus, per unum alterumve eminens dorſum, dividiturque in articulos binas tresve ſpithamas, immo in quibusdam, tres pedes longos, quique componitur ex lentiſſima & juncea, nihilominus tamen denſa ſubſtantia, in qua ſub- tilia

LIII. HOOFDSTUK.

De Calappus Palms Booms-Bies.

DE tweede ordre van de doornachtige touwen, is het geene men Rottang *noemd, een gemengde fatzoen van de Indiſche* Palma, *of Calappa, en Biezen, want wy hebben boven in 't eerſte Boek cap.* 1. *gezegt, in de kenteekenen van de Indiſche Palma-geſlachten, dat een zoorte daar van in een kruypend touw veraarde, het welk dan deze Rottang is. Het zelfde ziet men aan meer andere bomen, dat zy onder de heeſteren en Bos-touwen eenige ontaardinge of nabootzinge hebben. Zoo werd het Yzer-hout nagebootſt door het touw, die de* Faba marina *draagd, het* Lingoo *door 't* Caju Lacca, *de* Palala *of wilde noten door de* Funis Muſarius, *of* Wali Mette *&c.*

Rottang *dan in 't generaal te beſchryven, is een doornachtig gewas, makende eerſt een groote ſtruyk, gelyk een jong Sagu-boſch, met veele regte takken, korter dan aan de Sagu, in een kring ſtaande, welkers ruggen met lange en ſubtiele doornen bezet zyn, gelyk aan de Sagu, aan weerzyden om deze takken ſtaan de bladeren, uytgebreydt gelyk aan den Sagu, van verſcheide groote en fatzoen, gelyk in ieder zoorte zal gezegt werden, in 't gemeen gelykenze het lange Sny-gras. Uyt het midden van deze ſtruyk groeyd eerſtelyk een lange hoorn, wel* 12 *voeten lank, eer het zig in geblade zyde-takken verdeeld, en van daar loopt het touw met een enkelden ſtam in de dikte van een duym of* 2 *vingers voort, tot een ongelovelyke lengte, in 't gemeen zeſtig tot honderd vademen, ja in zommige Landen heeft men* 2 *of* 300 *vademen lank gemeten. Dit touw verdeeld zich nooit in* 2 *ſtammen, maar wel uyt eenen ſtruyk komen ſucceſſivelyk drie en vier touwen, ieder touw is in verſcheyde leden verdeeld, van* 1 *tot* 2 *en* 3 *voeten lank, na de verſcheyde zoorten, en aan ieder lid ſtaat een gebladen tak, korter dan aan den ſtruyk, en by zyn oorſpronk langs den hooft-tak, een ſtuk weegs met diergelyke dorens bezet.*

Het uyterſte van dit touw deeld zich in 2 *lange hoorns, als een ſcheer, waar van het kortſte een nieuwe tak word, en het ander in een lange bieze uytlopende, het touw voortzet, van den eenen boom tot den anderen voortlopende, en zoo verſcheyde bomen t' zamen vlegtende, en tuſſchen beyden met grootte bogten hangende, zoo dat men de eene zonder de andere niet omvellen kan, gelyk wy boven van meer boſch-touwen verhaald hebben. Als men 't nu wil afkappen, zoo haald men 't eerſt gekapte eynd ſterkelyk aan, dan kan men 't geheele touw aftrekken, als het niet te zeer in de takken der boomen verwerd is, anders moet 'er iemand op den boom klimmen, en 't zelve los kappen; maar als de touwen van verſcheyde ſtruyken over en door malkander lopen, zoo geeft het een wonderlyke verwerringe, waar uyt men dan qualyk een geheel touw halen kan, maar moet het met ſtukken van* 2 *of* 3 *vademen vergaren. Dit touw maakt, dat de boſſchen en wilderniſſen van Indiën moeyelyk door te wandelen zyn, als beſlaande een vry grooter plaats dan de voorgaande* Catti Cattis, *en het is hem niet genoeg met voornoemde doornen gewapend te zyn, maar zommige zoorten hebben daar en boven noch haakjes aan de bladdragende takken, dewelke in de kleeren vaſt rakende, een geweldige ſcheuringe maaken.*

Het touw van den oorſpronk af, tot de lengte van omtrent 15 *voeten, is met een ſchorſſe bekleed, omtrent een* ½ *vinger dik, en van buyten digt bezet met dunne regte doorens, als fyne Naalden, doch zoo ſtyf niet als aan de takken des ſtruyks. Van daar af beginnen de takken met beurten tegens malkander ſtaande, in de wydte van* 3 *a* 4 *voeten, daar aan de bladeren ſtaan, zynde de tuſſchenplaatzen meeſt bloot van doornen. Onder de voorſchreve ſchorſſe leyd het regte touw, dat men eygentlyk* Rottang *noemd, omtrent een duym dik, zommige rond, zommige wat kantig, met een of* 2 *uytſteekende ruggen, verdeeld in leden van* 2 *a* 3 *ſpannen, zommige ook* 3 *voeten lank, gemaakt van een zeer taaye en biesachtige; niet te min dichte ſubſtantie, daar de ſubtile gaatjes van het eene eynd tot het ander gaan, het welk men gewaar word, als men* aan

tilia foraminula ab una ad aliam extremitatem excurrunt, quæ deteguntur, quum ad unam extremitatem ſaliva applicatur, & ad aliam partem quis flet, tum bullulæ excitabuntur.

Recens hæc Rottanga externe valde viſcoſa eſt, ſi tangatur, licet nullus in eo detegatur mucus, qui ſenſim, ſi cum arena & aqua poliatur, perit. Malæ notæ eſt, ſi tali Rottanga alicujus nudum feriatur corpus, quum cutis inde intumeſcat, acſi aduſta foret, immo aliquando inde exulceratur. Viridis hæc Rottanga pro lubitu inflecti poteſt, fumo vero exſiccata eandem ſervat formam, unde quum ad baculos adhibere eam velimus, qui manibus geſtantur, pondus ipſi adpendendus eſt per menſis ſpatium, vel recto aſſeri adligandus eſt, ac fumo exponendus eſt hic Rottangæ baculus.

Fructus raro in conſpectum veniunt, unde & multis incolis incogniti ſunt, nec provenire videntur, niſi in vetuſtiſſimis penitus fruticibus, nec etiam omni anno; atque hi excreſcunt ex racemo ramoſo uti in Pinanga arbore ex centro ſuperiorum ramorum, qui ſunt nodi quaſi rotundi, elegantes, & ſquamoſi, ex cancellatis formati ſquamis, elegantiſſimo ordine in obliquis & cruciatis diſtantiis locatis, quique magnitudine ac forma differunt juxta diverſas ſpecies.

Ex fune detruncato limpida exſtillat lympha cum ſtrepitu quodam, potabilis, & grata iis in locis, in quibus deficit aqua, ſed ſaporis quodammodo eſt ſilveſtris, ac capiti moleſta, & gravis, ſi nimium potetur. Poſt hujus lymphæ ſtillicidium ad detruncatam extremitatem gummoſa quædam ſubſtantia ac viſcoſa adhæret, quæ ruffa exſiccatur.

Radix componitur ex plurimis craſſis, rectis, & duris fibris, arcte adunatis, & perpendiculariter dependentibus, quæ tamen in nullos regulares articulos diviſæ ſunt, quales in ſtipitibus obſervantur, qui Rottang ſeu baculi Japonenſes vocantur, quique non ſunt radices Rottangarum, ſed degenerati ſtipites Indicæ arundinis Bambu dictæ, uti id libro ſexto innuimus.

Ut jam ad ulteriorem perveniamus deſcriptionem, Rottangas dividimus, quas in Amboinæ regionibus obſervavimus, in ſex ſpecies præter binas tresve exoticas ſpecies, quas in tranſitu loco ſuo deſcribemus. Sex vero indigenæ ſpecies ſunt, primo *Palmijuncus Calapparius*, *Rottang Bezaar* ſeu *Calappa*, quæ hujus capitis materia eſt, ſecundo *Palmijuncus niger*, *Rottang Itam*, tertio *Palmijuncus albus*, *Rottang Puti*, quarto *Palmijuncus verus*, *Rottang Tuni*, quinto *Palmijuncus viminalis*, *Rottang Java*, ſexto *Palmijuncus equeſtris*, *Rottang Tsjavoni*.

Primo *Palmijuncus Calapparius*, prima ac maxima ſpecies craſſiſſimum gerit funem, qui ad ſummum brachii craſſitiem habet, atque denſis ac ſubtilibus ſpinulis armatus eſt. Hujus folium ultra ſeſquipedem longum eſt, ultra pollicem latum, obſcure virens nec ſplendens, in tres fere protuberantias per tres nervos diviſum, quorum medius ſupra eminet, cuncti autem inferius obſiti ſunt ſubtilibus, fuſcis, ac mollibus ſpinulis inſtar pilorum. In ramis prope quodvis tertium folium incurvi, firmi, ac pungentes hami locantur.

Funis hic admodum longus eſt, ſed incurvus, multisque gyris inflexus, ac facile per longitudinem fiſſuras patitur, unde ad nullum opus aptus vel utilis eſt.

Folia in ramis deorſum pendent uti in Calappo, ac cunctis arundinum ſpeciebus. Ex primarii funis latere peculiaris excreſcit ſtriatus ac lentus ramulus, qui majori quaſi adpoſitus eſt, ac craſſo cortice tamquam vagina obductus. Hic ramulus brevibus quoque & mollibus ſpinulis obſitus eſt, dividiturque in plures alios laterales petiolos inſtar racemi Pinangæ, eſtque binos ac binos cum dimidio pedes longus, cui fructus inſident nullo calice contenti, non autem adeo denſe quam Sagueri fructus, quivis autem peculiari inſidet petiolo. Hi vero ſunt rotundi nodi, vix pollicem craſſi, perfecte ſphærici, excepto prominente obtuſo apice, quivis autem nodus videtur compoſitus ex multis cancellatis ſquamis ſeu lamellis, non dehiſcentibus ſed arcte ſibi adunatis, & unicum conſtituentibus putamen. Hi cancelli apice ſuo ſeu anguſto angulo deorſum vergunt, contra naturam aliorum ſquamoſorum fructuum, atque adeo regulariter locantur, ut ipſorum oræ obliquas forment lineas, ſeſe invicem decuſſantes.

Ab ipſorum parte ſuprema ſulcus ſeu fiſſura decurrit deorſum per mediam cancellorum partem, quæ tamen non omnino inferiorem adtingit partem.

Hi

aan 't eene eynde wat ſpeexel kleeft, en aan 't ander inblaaſt, zoo zal men hobbelen zien opvaren.

De verſche Rottangh is van buyten vry wat kleeverig in 't aantaſten, hoewel men niets daar aan ziet, het welk metter tyd, en door 't ſchuuren met zand en water, vergaat. Het is niet goed met zodanige Rottang iemand op 't bloote lyf te ſlaan, want zy doen de huyd opſwellen, als of ze verbrand was, zomtyds ook ſweeren. De groene Rottang kan men buygen zoo men wil, maar in de rook gedroogd, blyft ze ſtyf, zoo als ze is; dierhalven als men ze tot ſtokken wil gebruyken in de hand te dragen, moet men ze ophangen met gewigt daar aan, een Maand lang, of tegens een regte latte binden, en in den rook leggen.

De vruchten ziet men zelden, weshalven die ook by veele Inlanders onbekend zyn, en het ſchynd, dat ze niet voortkomen dan aan volkomen oude ſtruyken, en dat noch niet alle Jaar. Dezelve komen voort aan een getakte tros, gelyk aan den Pinang-boom, uyt den ſchoot der voorſte takken, zynde ronde, cierlyke, en ſchubachtige knopen, van ruytformige ſchilferen gemaakt, die zeer ordentelyk in ſchuynze ryen en kruyswys over malkander lopen, doch in groote en gedaante verſchillende na de verſcheide zoorten.

Uyt het afgekapte touw loopt een klaar water, met een gedruys, dat drinkbaar is, en aangenaam in plaatzen, daar men geen water heeft, hoewel wat wild van ſmaak, en het hooft eenigzints beſwarende, als men het te veel drinkt. Na 't uytlopen van dit water, blyft 'er aan 't doorgekapte eynd een gommeuſe ſubſtantie kleven, die ros beſterft.

De wortel is gemaakt van veele dikke, regte, en harde Vazelingen, dicht by een gevoegt, en regt neergaande, doch geenzints in geſchikte leden verdeeld, gelyk men ziet aan de ſtokken, die men Japanze Rottang noemd, dewelke geenzints wortelen van Rottang zyn, maar veraarde ſtammen van 't Indiaanſche riet Bambu, gelyk in 't 6de Boek gezegt is.

Om nu tot nader beſchryvinge te komen, zoo delen wy de Rottang, die wy in de Amboinſche quartieren gevonden hebben, in 6 zoorten, behalven noch 2 of 3 uytlandiſche, dewelke wy in 't voorby gaan op zyn plaats beſchryven zullen. De 6 Inlandſche zoorten zyn deze. 1. Palmijuncus Calapparius, Rottang Bezaar, *of* Calappa, *de ſtoffe van dit Capittel.* 2. Palmijuncus niger, Rottang Itam. 3. Palmijuncus albus, Rottang Puti. 4. Palmijuncus verus, Rottang Tuni. 5. Palmijuncus viminalis, Rottang Java. 6. Palmijuncus equeſtris, Rottang Tsjavoni.

1. Palmijuncus Calapparius, *het eerſte en grootſte geſlachte, heeft het dikſte touw, te weten op het hoogſte een arm dik, met digte, ſubtile, en korte doornen bezet. Het blad is meer dan $1\frac{1}{2}$ voet lank, ruym een duym breed, doods donker-groen, ſchier in 3 ruggen met 3 zenuwen gedeeld, waar van de middelſte boven uytgebuylt, alle van onderen bezet met fyne, bruyne, en weeke doorntjes, als haayrtjes. Aan de takken, by ieder 3de paar der bladeren, ſtaan kromme, ſtyve, en ſteekende haakjes.*

Het touw is wel lank, maar heeft weinig regts, en veele bochten, ligt in de lengte ſcheurende, en daarom niet bequaam tot eenig werk.

De bladeren hangen aan de takken neerwaarts, gelyk aan de Calappus, en alle Rottang-zoorten. Ter zyden uyt het hooft-touw, waſt een bezonder geſtreept en taay takje, aan het groote als aangezet, en met een dikke huyd als een ſcheede omvat. Dit takje is meede met korte en weeke doorentjes bezet, en verdeeld zich in veele andere geknopte zyde-ſteelen, gelyk een Pinang-tros, 2 en $2\frac{1}{2}$ voet lang, tegen dezelve zitten de vruchten aan, zonder kelkjes, zoo dicht niet als de Sagueers vruchten, en ieder op een bezonder voetje. Dit zyn ronde knopen, ſchaars een duym dik, regt kogelrond, behalven de voor uitſteekende ſtompe ſpitze. Ieder knoop ſchynd t' zamengezet te zyn van veele ruytformige ſchilferen of ſchubben, niet gapende, maar aan malkaar vaſt, en een ſchaal uytmakende. Deze ruytjes met haar ſpits of ſmalſten hoek, zien naar achteren tegens de natuur van andere geſchilferde vruchten, en ſtaan zoo geſchikt, dat hare kanten ſchuynze linien uytmaken, die malkanderen kruyſſen.

Van haare voorſte hoek loopt een kloofje of vooren, naar achteren toe, recht door de midden van de ruyten, doch niet ten vollen aan den agterſten hoek raakende.

Deze

Hi fulci adeo sibi respondent, ut a summa ad inferiorem partem rectam forment lineam. Cancelli hi circa apicem sensim decrescunt, atque obliquis ordinibus tandem evanescunt, ita ut totus fructus vestimenti videatur esse nodus, artificis manu eleganter elaboratus, qui glaber est, ac splendens instar politi eboris, in frutice purpureus ac flavescens, vetusti vero ac decerpti straminei sunt coloris. Putamen hoc fragile est, ac facile separari potest, atque sub hoc siccus reconditur nucleus, ex rotundo parum compressus, ab utraque parte foveola inpressus, ac sulco notatus, primo fuscus, dein nigricans, durus, ac levis, instar vetusti Pinangæ fructus, atque per hunc hic frutex propagatur. Fructus hi quam firmissime ex petiolis suis dependent, totusque racemus amputatus diu servari potest, quum fructus modo maturi sint, h. e. quum ipsorum purpureus color in flavescentem transeat.

Hujus funis extrema pars, quæ in memorata dividitur cornua, intus gerit albam ac solidam substantiam instar Palmitæ Calappi, quæ edulis quoque est. Ex dissecto fune viscosus exstillat succus, uti ex Sagu arbore, qui in lentum ac ruffum exsiccatur gummi; Maturos fructus mense Majo observavi: Pauca copia in Amboina crescit, sed in Hituensium montibus potissimum obcurrit.

Nomen generale hujus fruticis Latinum est *Palmijuncus*, h. e. *Palma Juncea*. Ab Europæis scriptoribus vocatur *Arundo Indica farcta*, *Nastos*, & *Canna d'Bengala*, quæ inpropria penitus sunt nomina, quum hæ plantæ nullo modo adfines sint cuidam arundini, sed, uti dictum fuit, degeneratio videatur Palmæ Indicæ, cum Calappo enim participat ejus lentus stipes, ac junceum quasi lignum, cum Sagu & Pinanga fructus conveniunt, ac cum Saguero ejus lympha, foliaque & spinæ illis Sagus respondent. Error autem caussatus est ex eo, quum Belgice & Germanice baculi, quos inter ambulandum manu tenemus, vocentur arundines, & canales, qui antiquioribus temporibus, antequam arundo hæc Indica in Europam fuit deducta, fuerunt formati ex specie quadam arundinis Hispanicæ, quæ ex Canariensibus aliisque Hispanorum insulis deferebatur; ac re vera quædam arundinis species est, uti hoc libro sexto docuimus, *Arundo Farcta*, *Nastos*, & *Toxica* re vera est arundo farcta, quæ plumosa est. Malaice ac per totam Indiam Rottang vocatur, (uti & cuncti baculi hoc nomine indigitantur, qui manibus tenentur, licet ex hac arundine non sint formati, qualis est Japanicus Rottang baculus). Ternatice *Uri*. Maccassarice *Boucan*. Amboinice & Bandice *Ua*. Javanice & Baleyice *Penjalin*. Sinice *Khöe* & *Khöea*. Peculiariter hæc species vocatur *Palmijuncus Calapparius*, Malaice *Rottang Calappa*, quum ejus substantia, Palmyt dicta, oleri inserviat, uti illa Calappi. Amboinice *Ua Habulu*, h. e. pilosa Rottanga, quum densis spinulis sit obductus, quæ molliores sunt quam in reliquis speciebus, item *Ua Niwel*, h. e. *Rottang Calappa*, ob rationem supra datam, & *Ua Mamina*, quum lentus ex hoc exstillet succus, uti ex arbore *Mamina*.

Rottang derivari posset ab Hebræo *Rothem*, quod vulgo Juniperum interpretatur, sed forsitan commodius explicari potest per *Genistam aculeatam*, quæ in Syria crescit, & ad vinciendum adhibetur. Derivatur enim a *Ratham*, i. e. vincivit, ex ejus radice etiam esculentum quid habetur, de quo vide *Dodon. libr.* 27. *cap.* 1. & novum *arboretum Biblicum Joh. Henr. Ursini*, *pag.* 355.

Arabibus *Ganahi* & *Gonahi*, *Haysarân*, *Cheisur*, & *Cheisarân* est *arundo Indica farcta*, tenuis, levis, flexilis, qua calathi plectuntur. Estque ipse Palmijuncus Javanus, qui in navibus per totam Indiam devehitur ad usum domesticum, de quo infra dicetur. Quamvis enim superius dixerim totum *Globulorum* sive *Catti Catti* Indici genus proprie esse ex adfinitate Genistæ, usus tamen Palmijunci sive Rottang, vinciendi nimirum magis quadrat ad Hebræorum *Rothem*: Palmijuncum hoc genus vocavi, quia mixtam habet tam formam quam figuram e Palma Indica & Junco. Nihil aliud enim est quam Palma Indica sive Calappa in juncum conversa.

Deze vooren's responderen zoo op malkander, dat zy van voren naar agteren een regte linie maken. De ruytjes worden omtrent de spits allenxkens kleender, en lopen met schuynze ryen ook zoo te niet, zoo dat de gehele vrucht gelykt een groote Wambuis knoop, door Beeldsnyders kunst uytgesneden, glad, en blinkende als gepolyst Ivoor, aan den struyk peers en bleek-geel van coleur, maar de oude en afgebrokene worden stroo-geel. Deze schaale is bros, en laat zig ligt breeken; daar onder leyd een drooge korl, uyt den ronden wat gedrukt, aan beyde eynden met een kuyltje, en een kloofje tusschen beyden, eerst bruyn, daar na swartachtig, hard en ligt, als oude Pinang, waar mede zig den struyk voortplant. Deze vruchten hangen zeer vast aan hare steelen, en men kan den gehelen tros lang verwaren, afgesneden zynde, wanneer de vruchten even volkomen ryp zyn, dat is wanneer de peerze coleur in ligt-geel verandert.

Het uyterste dezes touws, daar het zig in voorschreve hoornen verdeeld, heeft binnen een witte en massive substantie, gelyk het Palmyt aan den Calappus-boom, 't welk ook eetbaar is. Uyt de doorgekapte touwen loopt een slymerig zap, gelyk uyt den Sagu-boom, het welke tot een taay en ros gom opdroogd. De rype vruchten hebbe ik in May gevonden. Het wast weinig in Amboina, en meest in 't Hitueze gebergte.

Naam. *De generale naam van dit gewas is in 't Latyn* Palmijuncus, *dat is* Rietachtige Palm Boom. *By de Europische Schryvers word het genaamt* Arundo Indica farcta, Nastos, *en* Canna d'Bengala, *allegaar oneygentlyk, dewyl dit gewas gantsch geen gemeenschap heeft met eenig riet, maar, als gezegt, een ontaarding is van de Indische Palm-Boom, als hebbende van des Calappus stam het taaye en biesachtige hout; van den Pinang en Sagu de vruchten; van den Sagueers-boom het water, en wederom van de Sagu-boom de bladeren en doornen. Het abuys is veroorzaakt, dewyl men in 't Neer- en Hoogduytsch stokken, die men in de hand draagd, riet en roer pleegt te noemen, om dat men in vorige tyden, eer dit Oost-Indisch riet in Europa wierde gebragt, dezelve stokken plag te maken uyt zeker Spaans riet, het welk uyt de Canarise en andere Spaanse Eylanden quam, en in der daat een zoorte van riet is; maar gelyk wy in 't 6de Boek geleert hebben, zoo is de* Arundo farcta, Nastos, *en* Toxica *in der daad een gevuld riet, 't welk men Pylriet noemt. In 't Maleyts, en door geheel Indiën, noemt men 't* Rottang, *(gelyk ook alderley stokken, die men in de handen draagt, al zynze van dit riet niet gemaakt, gelyk de Japansche Rottang.) Op Ternaten* Uri. *Macassaars* Boucan. *Amboinsch en Bandaneesch* Ua. *Javaansch en Baleyts* Penjalin. *Sinees* Khöe *en* Khöea. *In 't byzonder hiet deze eerste zoorte* Palmijuncus Calapparius. *Maleyts* Rottang Calappa, *om dat zyn Palmyt tot Moeskruyd diend, gelyk het Calappus-Palmyt. Amboinsch* Uha Habulu, *dat is haayrige Rottang, om dat ze digt met doornen bezet is, die weeker zyn dan aan de andere zoorten. Als mede* Ua Niwel, *dat is* Rottang Calappa, *om bovenstaande reden, en* Ua Mamina, *om dat 'er een taaye zap uytziepert, als uyt den boom* Mamina.

Het woort Rottang *zoude men kunnen afleiden van het Hebreeuwsche* Rothem, *het geen doorgaans een Jenever-boom wert overgezet, maar men zoude het mogelyk gemakkelyker kunnen uytleggen door een zekere stekelachtige* Genista *ofte* Brem, *welke in Syrie groeit, en om te binden gebruykt wert: want het is afkomstig van het woort* Ratham, *dat is hy heeft gebonden, en uyt deszelfs wortel heeft men ook iets, dat eetbaar is, waar over ziet* Dodon. libr. 27. cap. 1. *en de* nieuwe Bybelsche Boomgaart *van* Joh. Henr. Ursinus, pag. 355.

By de Arabieren is Ganahi *en* Gonahi, Haysarân, Cheisur, *en* Cheisarân *het* Oost-Indische gevulde riet, *het geen dun, ligt, en buygzaam is, waar mede de kelken omwonden worden: en het is de regte* Palmijuncus *van de Javanen, welke in de Schepen door geheel Indiën omgevoert wert tot het dagelyks gebruyk, waar van hier onder meer zal gezegt werden. En schoon ik boven gezegt heb, dat het gansche geslagt van de balletjes-struyken ofte de* Catti Catti *der Indianen eygentlyk was uit de maagdschap van de* Genista *ofte de Brem, evenwel is het gebruyk van de* Palmijuncus *ofte de Rottang, te weten om te binden, meer overeenkomstig met het Hebreeuwsche* Rothem: *en ik heb dit geslagt* Palmijuncus *genaamt, om dat het een gemengde gedaante en natuur heeft van de Indische Palmboom, en de Biezen, want het is anders niet dan de Indische Palm-boom ofte de Calappus in een bies verandert.*

Locus. Diversæ Rottang species in India crescunt extra Gangem per totam Chersonesum auream, atque inde per Sumatram, Javamque usque in cunctas Orientales aquosæ Indiæ insulas. Prima species hoc in capite descripta in Amboinæ locis crescit, ac potissimum in Hitöes ora, raro autem ac fere nunquam in Leytimora. Circa litus nolunt crescere, sed semper in montibus, altisque silvis, ubi arbores adscendere possunt, quæ enim per terram prorepunt in planis campis, & litoribus inutiles censentur.

Usus. Hujus junceæ arundinis usus in India adeo familiaris ac necessarius est ad supellectilem domesticam, ut provinciæ hac destitutæ ex aliis locis eam petere cogantur. Generaliter autem inservit ad quævis ligamina & texturas, uti id infra ad quamlibet notabitur speciem. Hæc prima species fere nulli alii inservit usui, nisi quod ejus substantia tenera & delicata Palmyta dicta cum exteriore cortice supra carbones ignitos torreatur, vel in aqua ebulliatur, ac dein depuretur, minutimque conscissa cum pipere & jure carnium fricetur, quod delicatum præbet olus instar aliarum Palmytarum. In Bourone aliisque locis, in quibus Pinanga non crescit, hujus speciei recentes nuclei ejus loco adhiberi possunt.

Inter Europæos scriptores, quot ad manus meas pervenere, hucusque nullum observavi, qui Rottangam descripserit, immo ne *Garzias* & *Christoph. Acosta* hujus mentionem faciunt, quum tamen ejus baculi per multos jam annos in Europa innotuerint, cujus forte solummodo caussa est, quod in remotiore Indiæ parte, & longe difficitis crescat montibus, quos raro frequentaverunt Europæi, antequam quasdam jam sub inperium haberent regiones. Solummodo in *Dodonæi adpendice cap.* 47. *nov. edit.* quædam commemorantur hujus arundinis species, sed obscure & confuse admodum, quas Lectori sequenti modo explicabo.

Primo *Juncus Indicus porosus*, dicitur esse arundo tenuis, instar sarmentorum flexilis, lenta, fortis, flavescens, glabra, in quosdam distincta articulos, qui tamen aliquando ad visum non adparent, quorum quidam quatuor vel plures pedes longi sunt, Asparagi crassitiem habent vulgarem. Atque hæc est Rottang seu arundo Javanica, quæ per naves devehitur ad corbiculas & sarcinas vinciendas.

Secunda est *arundo Indica*, incredibilis longitudinis, ac crescit in insula Sumatra, quæ sese circa arbores ita inflectit, & circumvolvit, adeoque longe prorepit, ut aliquando ad trecentarum orgyarum longitudinem extendatur, ita ut ejus initium vel finis indagari sæpe nequeat, quæque adeo lenta & tenera est, ut cum ea Cupæ & dolia vinciri possent, estque vulgaris arundo *Rottang Puti* dicta, quæ infra describetur.

Tertio. Arundo Indica arborea a *Clusio* descripta, est Arund-arbor Vasaria, seu magna Bamboes supra libro sexto descripta.

Quarto. Canna de Bangala a *Pyrardo* exarata, est eadem ista magna arundo.

Quinto Reliqua Bengalæ arundo haud crassior est latitudine quatuor digitorum, putat in diametro, altissime excrescens, adeoque lenta, & obsequiosa ac fungosa, ut una pars ad alteram inflecti possit sine ulla disruptione, attamen est dura ac firma, eademque iterum magna ista arundo.

Sexto. Rottan species est arundinis in Bengala quoque crescens, haud crassior minore digito, quæque inflecti potest instar viminum Salicis, formam habens modumque crescendi priori similem: Estque hæc proprie minor Rottang species cum Aracanensi conveniens, de qua vide infra.

Septimo. Arabiæ ac Judaicæ regionis arundo ab Arabibus, uti *Bellonius* scribit, adhibetur ad jaculatoria, hastas, atque levia manilia ex ea formanda. Estque maxima arundinis plumosæ species, cujus minorem in hisce terris habemus speciem supra libro sexto descriptam.

Octavo. Arundo farcta seu *Nastos* est *toxica Theophrasti*, quum medulla sit repleta, minimaque arundinum species est in Asia, Syria, & Tartaria, quæ utiles sunt ad hastilia & missilia ex ea formanda, estque eadem, quæ *arundo nostra plumosa, supra loc. cit.* descripta.

Nono.

Plaats. *Verscheide zoorten van Rottang wassen in Indiën, buyten de Ganges, door den gehelen* Chersonesum Auream, *en van daar door Sumatra, Java, tot in alle de Oostersche Eylanden van Water-Indiën. De eerste zoorte in dit Capittel beschreven, vind men in de Amboinsche quartieren, en wel meest op 't Land van Hitoe, maar weinig of niet op Leytimor. Omtrent strand willen ze niet wassen, maar altyd in 't gebergte, en 't hooge Wout, daar zy bomen konnen oplopen, want die langs de grond kruypen op vlakke Velden en stranden, werden voor ondeugend gehouden.*

Gebruyk. *Het gebruyk van dit biesagtig riet is in Indiën zo gemeen en nodig tot het dagelykze huyswerk, dat Provintien daar van versteken zynde, dezelve van andere plaatzen moeten eisschen. Het diend in 't generaal tot allerley bind en vlegtwerk, gelyk hier onder by ieder zoorte zal gezegt worden. Deze eerste zoorte diend schier tot niets, als dat men haar Palmyt met de buytenste schorsse op kolen brade, of in water opkoke, daar na schoon maake, en kleen gesneden, met peper en zop stove; 't welk een smaakelyk moes geeft, gelyk andere Palmyten. Op Bouro, en plaatzen, daar men geen Pinang heeft, kan men de versche korls van deze zoorte in desselfs plaats nuttigen.*

Onder de Europische Schryvers, zoo veel my ter hand zyn gekomen, hebbe ik tot nog toe niet gezien, dat iemand van de Rottang geschreven hebbe, ja zelfs in Garzias *en* Christoph. Acosta *niet, daar nogtans de stokken nu al lange jaren in Europa zyn bekend geweest, waar van misschien de oorzaak is, datze alleen in 't verdere Indiën en afgelegene gebergten wast, daar de Europianen zelden been quamen, al eer zy eenige Landen overwonnen hadden; alleenlyk in de Appendix van den nieuwen* Dodonæus cap. 47. *werden eenige zoorten van dit riet afgemaald, doch zeer donker en confues, dewelke ik den Lezer aldus uytpluyzen, en uytleggen zal.*

1. Juncus Indicus porosus, *werd gezegt te zyn een dun riet, als teenen, taay, buygsaam, sterk, bleek-geel, glad, met ettelyke leden afgescheyden, die zomtyds niet kenbaar zyn, zommige vier of meer voeten boog, zoo dik als een Aspergie. Dit is de Javaanse Rottang, die in de Schepen uytgevoerd word om korven en pakken daar mee te binden.*

2. *Is het Indische riet, van ongelooffelyke lengte, wast op 't Eyland Sumatra, dat zig zelven om de bomen zoo vlegt en wind, en zoo verre kruypt, dat een van deze rieten zomtyds meer dan 300 vademen lank werd, zoo dat het begin of eynd daar aan niet te vinden is, 't welk zoo taay en sterk is, dat men kuypen en tonnen daar mede zoude kunnen binden, dit is de gemeene* Rottang Puti, *hier na beschreven.*

3. Arundo Indica arborea, *of boomachtig riet van Indiën, by* Clus. *beschreven, is de* Arund-arbor Vasaria, *of groote Bamboes, hier boven in 't 6de Boek beschreven.*

4. Canna de Bengala *door* Pyrard *beschreven, is dezelfde groote Bamboes.*

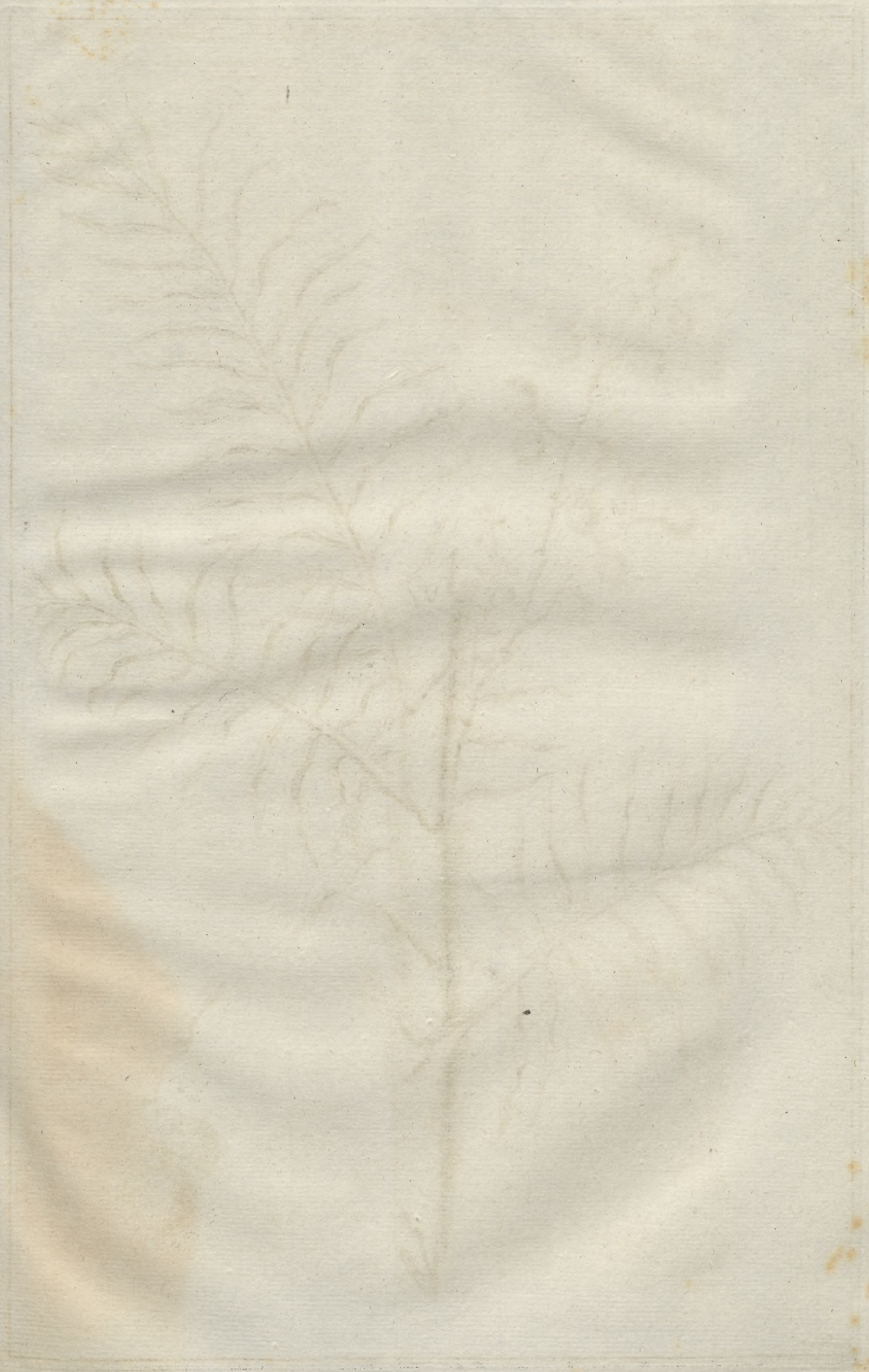
5. *Ander riet van Bengalen is niet dikker dan vier duymen breed, by wil zeggen in den omloop, zeer hoog opschietende, zoo taay en voosachtig, dat men het eene eynde tot het ander kan brengen, zonder te breeken, nogtans wel hard en styf. Dit is wederom de groote Rottang.*

6. Rottan *is een geslacht van riet, ook in Bengale wassende, niet dikker dan een kleine vinger, 't welk buygt als wilge ryzen of teenen, van gedaante en maakzel als het voorgaande. Dit is een kleender zoorte van Rottang, met de Aracanse overeenkomende, waar van ziet hier na.*

7. *Riet van Arabien en 't Joodsche Land, word van de Arabiers, zoo* Bellonius *schryft, gebruykt, om daar van Werp-stokken, Javelynen, Schigten, en lichte Lancien te maaken. Dit is het grootste slag van Pyl-riet, waar van wy een kleine zoorte in deze Eylanden hebben, mede in 't 6de Boek beschreven.*

8. Arundo farcta *of* Nastos, *is de* toxica Theophrasti, *om dat het met merg gevuld is, en de kleenste van deze rieten in Asien, Syrien, en Tartarien dienstig zyn, om daar straalen of Werp-pylen van te maken. Dit is het zelfde met ons Indische Pyl-riet,* loc. cit. *beschreven.*

9. *An-*

Calamus Rottang. W.

Nono. Alia *Arundo Indica farcta* adhibetur etiam, ut ipſi incumbamus, ut & etiam ad haſtilia & miſſilia, multos gerens articulos & nodos protuberantes, eſtque denſiſſima ac ſolida, lignoſa, glabra, polita, dura, & ſplendens, ex ruffo variegata per longitudinem, & obſcure ſpadicea, dentibus quaſi & fiſſuris notata inſtar ſerræ. Hæc eſt arundo ſeu *Baculus Japonenſium*, quam Scriptor deſcribit forte incruſtatam, vel pigmento quodam obductam, naturalis enim ipſius color eſt pallidus, ſtramineus, ſeu feſtucaceus, non vera eſt arundo, ſed, uti ſupra innuimus *libr.* 6. *cap.* 8. ſunt ſtipites degenerati *Bulu Swangi* in Japana & Sina creſcentis, eſtque vulgari in uſu per Indiam, in Suratta autem adulteratur ſeu componitur ex duro quodam ligno tali modo exciſo, quodque incruſtatur obſcure ſpadiceo colore.

Decimo. Alia arundo Naſtos Indica flexilis facile inflecti & incurvari poteſt, eſtque glaberrima, polita, & ſplendens, flaveſcens, lignoſa, & dura, inſtar prioris farctæ, craſſitiemque habens pennæ Olerinæ vel Anſerinæ. Eſtque hæc arundo Palimbanenſis, quæ hodie manibus geſtatur, ac poſtea deſcribetur in ſubſequentibus.

9. *Ander Indiaanſch gevuld riet*, Arundo farcta Indica, *werd ook gebruykt, om daar op te leunen en ſteunen, zoo mede om Schigten en Werp-pylen daar van te maaken, heeft veele knopkens of kniekens, en uytſteekende knobbelen, zeer digt en vaſt, houtachtig, effen, glad, hard, ende blinkende, met ros gemarmert in de lengte, Caſtanje-bruyn, donker, vol tanden en kerven, als een ſaage. Dit is de Japanſe Rottang, die den Schryver miſſchien verlakt, of met eenige verwe beſtreken, gezien heeft, want haar natuurlyke coleur is bleek of ſtroo-geel. Het is geen eygentlyk riet, maar gelyk wy boven in 't 6de Boek*, cap. 8. *gezegt hebben, veraarde ſtammen van* Buli Swangi, *in Japan en Sina waſſende, zynde nog een gemeene dragt in Indiën, hoewel ze in Suratten nagebootſt, en van eenig hard hout op diergelyke manier uytgeſneden, en donker-bruyn verlakt werden.*

10. *Ander Indiaanſch buygſaam gevult riet, in 't Latyn* Arundo Naſtos Indica flexilis, *is gemakkelyk om te buygen en krommen, zeer effen, glad, en blinkende, geel, houtachtig, en hard, gevuld als het voorgaande, zoo dik als een Zwane of Ganze-ſchaft. Dit is de* Palimbanſche Rottang, *die men hedensdaags in de handen draagd, en in 't vervolg beſchreven werd.*

Tabula Quinquageſima Prima

Ramum exhibet *Palmijunci Calapparii* cum fructibus *a* ſeparatis.

De een- en vyftigſte Plaat

Vertoont een Tak van het *Calappus Palm-riet*, met zyn afzonderlyke vruchten *a*.

OBSERVATIO.

Peculiares hæ ſubſequentes plantæ a nullis aliis diſtincte fuere obſervatæ auctoribus, in *Plukn.* autem *Amaltheo p.* 39. conmemoratur Arundo *Rottan* dicta, ex cujus viminibus ſedilia conficiunt Indigenæ, quæ harum ſine dubio erit ſpecies, uti & illæ, quæ in *Hort. Malab. tom.* 12. *Tab.* 64, 65, & 66. obcurrunt, cum quibus convenit Arundo nucifera *Rotang* dicta, fructu ſpadicei coloris, ſtriis purpureis venuſte teſſulato *Plukn. Alm. p.* 53. ubi vide reliqua, nec non *Theſ. Zeyl. p.* 36. &c.

Variæ porro arundinum exoticarum ſpecies recenſentur in *S. Dale Pharmac.* in 4*to. pag.* 290 & 291.

AANMERKING.

Deze byzondere planten zyn van geen andere Schryvers duydelyk ofte onderſcheiden verhandelt, ofte aangemerkt geweeſt, alleen wert in het *Amalth.* van *Plukn. p.* 39. vermeldt de Arundo, *Rottang* genaamt, uyt welkers tienen de Inlanders zittingen maken, welke zonder twyffel van dezen een mede-zoort is, als meede die geene, welke in de *Hort. Malab. tom.* 12. *Tab.* 64, 65, en 66 voorkomen, met welke overeenkomt het Neut-dragende Riet, *Rottang* genaamt, met een Caſtanje-bruyne vrucht, die geruyt en met purpere ſtreepen afgedeelt is in *Plukn. Almag. p.* 53. alwaar het overige ziet, als mede in de *Theſ. Zeylan. p.* 36. &c.

Verſcheide zoorten van vreemde Rieten werden verders vermeldt in de nieuwe *Pharmac. in* 4*to.* van *S. Dale p.* 290 en 291.

CAPUT QUINQUAGESIMUM QUARTUM.

Palmijuncus niger. Rottang Itam.

SEcunda *Rottang* ſpecies eſt nigra, & cum antecedente craſſiſſimum gerit funem, eſtque primo frutex, uti ſupra indicatum fuit, armatus plurimis longis, anguſtis, mollibus, & ex nigro fuſcis ſpinis, quæ facile abrumpuntur, atque in cute majorem excitant dolorem, quam abrupta tela *Echinometræ Setoſæ, Bulu Babi* dictæ.

Funis hic externe graminei ſeu viridis eſt coloris, in longos craſſoſque articulos diviſus, funis autem ipſe non tantam habet craſſitiem, quantam *Rottang Puti*, nec tam bonæ notæ eſt ad opera liganda, quum fragilis ſit, atque inregulares agat fiſſuras. Rami laterales, digitum craſſi, & ſemirotundi in primario fune eodem modo locantur, quo in ſubſequenti Rottang Puti, per binas vero ſpithamas poſt ortum breves gerunt ſpinulas arcte ſibi junctas, reliqua ramorum pars plerumque hamis deſtituta eſt usque ad ſummam partem, quod cunctis ſubſequentibus Rottang ſpeciebus commune eſt.

Hujus ſpeciei folia obſcure ſunt virentia ſeu nigricantia, quindecim, immo novendecim pollices longa, ultra quatuor pollices lata, per nervum medium firmumque ſinuoſa, qui ſupra protuberat, ac per binos minores laterales infra protuberantes, longis quoque ac firmis pilis hirta ſunt, tam ad oras quam in utraque ipſorum ſuperficie, ſed paulo minori copia, quam in ſubſequenti *Rottang Puti*, atque hinc glabriora.

Fructus ſimili in racemo excreſcunt, quo illi præcedentis *Rottang Bezaar*, paulo majores ſed ejusdem formæ, ac plerumque vireſcunt, nullis purpureis maculis

LIV. HOOFDSTUK.

Het ſwarte Palm-riet.

DE *tweede zoorte van* Rottang *is de ſwarte, en naaſt de voorgaande mede de dikſte van touw, eerſt een ſtruyk, gelyk boven gezegd is, gewapend met veele lange, doch ranke, weeke, en ſwart-bruyne doornen, die licht afbreeken, en in de huyd al zo zeer doen als de afgebrokene pylen van de* Echinometra Setoſa, Bulu Babi *genaamt.*

Het touw is van buyten gras-groen, in lange dikke leden verdeeld, doch het touw zelfs is zoo lang niet als dat van Rottang Puti, *ook verre zoo goed niet tot het werken, om dat het bros is, en ongeſchikt ſplyt. De zydetakken, zynde een vinger dik, en half rond, ſtaan aan 't hooft-touw, op dezelve manier als aan 't volgende Rottang Puti, doch een paar ſpan agter de oorſpronk, hebbenze korte doorntjes digt by een, de reſt van de tak is meeſt zonder haken, tot aan de uyterſte ſnebbe, alle volgende Rottang zoorten gemeen.*

De bladeren van deze zoorten zyn donker of ſwartgroen, 15 *en* 19 *duymen lank, ruym* 4 *duymen breed, geplooyd met een ſtyve middel-zenuwe, die boven uytpuyld, en* 2 *mindere ter zyden, die beneden uytpuylen, met lange ſtyve haayren bezet, zoo wel aan de kanten, als op beyde vlaktens, doch wat minder als de volgende Rottang Puti, en daarom gladder.*

De vruchten komen aan diergelyke tros voort, als aan de voorgaande Rottang Bezaar, *wat grooter, maar van eenderley fatzoen, blyven meeſt groen zonder de purpere* plekken

culis notati, nec ficci vel maturi adeo flavefcunt, fed magis ruffi funt, interiores nuclei funt uti in reliquis arundinibus feu Rottangs.

Detruncatus funis copiofiorem effundit lympham quam reliquæ fpecies, quæ fatis dulcis eft ac potabilis, atque in extremitatibus amputatis copiofum lentumque concrefcit gummi, quod tamen non indurefcit.

Nomen. Latine *Palmijuncus niger*. Malaice *Rottang Itam*. Amboinice *Ua Mette*, ob nigricantem foliorum colorem, ac teneræ recentisque arundinis. Quidam Malaice hanc vocant *Rottang Tubu*. Amboinice *Ua Tebu*, h. e. arundo Saccharifera ob dulcem lymphæ iftius faporem, ni modo ejus fit fpecies.

Locus. Non obcurrit in Leytimoræ regione, fed uti plures aliæ fpecies ad borealem plagam finus Amboinenfis, atque in Hitöes ora, præfertim circa fluvium *Ayer Guru Guru*.

Ufus. Hæc nigra fpecies in re domeftica ac fupellectile paucum habet ufum, quum in fila nullo modo conteri poffit, atque adeo inregularia det ramenta & fiffuras, ut nulla fubtilia vimina vel ligacula ex hoc formari poffint, excepto quod rudiores feneftras & fedilia ex ipfo texant, quæ tamen difficulter depurari poffunt, quum per fiffuras orasque acutas alicujus manus facile lædant & findant, ex integris vero baculi formari poffunt.

Alphurenfes ejus ftipites in arundinibus excoquunt, findunt, & corbulos ex iis nectunt. Ipfius medulla feu fubftantia tenera Palmyta dicta eodem præparari poteft modo, quo illa præcedentis *Rottang Calappa*, fed paulo amaricat.

plekken, en besterven ook geenzints zoo ligt-geel, maar roffer; de binnenfte korls zyn gelyk aan andere Rottangs.

Het afgekapte touw geeft rykelyker water dan de andere zoorten, redelyk zoet, en goed om te drinken, en aan de afgekapte eynden zet zig mede veel taaye gom, het welk niet hard word.

Naam. *In 't Latyn* Palmijuncus niger. *Maleyts* Rottang Itam. *Amboinfch* Ua Mette, *na de fwart-groene coleur van de bladeren, en het verfche riet. Zommige noemenze in 't Maleyts* Rottang Tubu. *Amboinfch* Ua Tehu, *dat is Zuyker-Rottang, na de zoetigheid des waters, zoo het niet een byzondere zoorte daar van is.*

Plaats. *Men vindze geenzints op 't Land Leytimor, maar gelyk meeft alle andere zoorten aan de Noordzyde van den Amboinfchen Inham, en op 't Land van Hitoe, inzonderheid omtrent de Rivier* Ayer Guru Guru.

Gebruyk. *Deze fwarte zoorte heeft in 't huyswerk weinig gebruyk, om dat ze haar geenzints tot touwen drayen laat, en ook zoo ongefchikt fplinterd, dat men geen fyn bindwerk daar van maaken kan, behalven om groove ramen en ftoelen daar mede te fcheren, maar zy zyn moeyelyk fchoon te maken, dewyl ze in het fplyten met hare fcherpe kanten iemand zeer ligt in de handen quetzen en fnyden. Anders uyt de gehele kan men handftokken maken.*

De Alphurezen kokenze in Bamboezen, fplytenze en vlegten hare Maffaketes (dat zyn hare eetkorven) daar van. Haar Palmyt kan men ook toebereyden als die van de voorgaande Rottang Calappa, *doch vald wat bitter.*

Tabula Quinquagefima Secunda

Ramum exhibet *Palmijunci nigri*, cum fructibus *a a* feparatis.

De twee- en vyftigfte Plaat

Vertoont een Tak van het *fwarte Palm-riet*, met deszelfs vrugten *a a* afzonderlyk.

CAPUT QUINQUAGESIMUM QUINTUM.

Palmijuncus albus. Rottang Puti.

TErtia vulgatiffima & ufitatiffima fpecies hic in Amboina eft *Palmijuncus albus*, feu *Rottang Puti*, quam hinc exacte defcribemus, ut per eam reliquæ melius dignofcantur.

Ejus frutex ramos generat longiffimos, a duodecim ad quindecim pedes altos; Fruticisque hujus fpinæ ipfis infident ramis, in ipforum nempe dorfo, funtque firmæ, in obpofitis ordinibus locatæ nunc breves nunc longiores fibi invicem mixtæ.

Ex hujus fruticis centro verus excrefcit funis, qui Rottang vocatur, qui primo longum acutumque refert cornu, in altitudinem duodecim immo quindecim pedum excrefcens, antequam in laterales fefe explicet ramos, ac plerumque fpinofo obducitur cortice, cui fpinæ transverfalibus in ordinibus infident, fed breviores quam in ipfo frutice, tempore hic cortex decidit, tumque genuinus Rottang denudatur & glaber eft, circa inferiorem ftipitem brachium craffus, circa extremum vero fpinofus hic cortex undique remanet.

Funis hic altiffimas adfcendit arbores, & ab una ad aliam tranfit, non fefe circumvolvens, fed ipforum ramos percurrens, atque iis quafi incumbens, in quibus tamen adeo intricatur, ut vix extrahi poffit, ab octoginta ad centum immo centum & quinquaginta orchias longus, ac plerumque binos digitos craffus, & duobus obfcuris dorfis notatus.

In ipfo fune, uti dictum eft, nullæ obfervantur fpinæ, nifi ad ramorum ortum, qui in hoc fune in vagina tanquam in canali locantur, cui vaginæ fpinæ quoque infident in transverfalibus ordinibus pofitæ, fed breviores illis fruticis.

Porro hic funis plerumque craffiusculo obtegitur cortice, ultra culmum ac infra femi digitum minimum craffus, externe ex viridi flavefcens, ac latis albisque maculis variegatus, acfi avium fimo effet conmaculatus, fub

LV. HOOFDSTUK.

Het witte Palm-riet.

DE *derde gemeenfte en gebruykelykfte zoorte in Amboina, is de* Palmijuncus albus, *of* Rottang Puti, *daarom wy die uytvoerlyk zullen befchryven, om de andere daar na te reguleren.*

Zyn ftruyk gewind de langfte takken, van 12 tot 15 voeten hoog. De doornen des ftruyks zitten aan de takken zelfs, te weten op hare ruggens, en zyn ftyf, in dwerffe ryen ftaande, lange en korte door malkander.

Uyt het midden dezes ftruyks, komt het regte touw voort, het welk men Rottang hiet, zynde eerft als een lange fpitze hoorn, tot de hoogte van 12 a 15 voeten, eer het zig in zyde-takken verdeeld, doorgaans met een doornachtige fchorffe bekleed, daar aan de doornen overdwers in ryen ftaan, doch korter dan aan den ftruyk, metter tyd vald deze fchorffe af, en dan blyft de regte Rottang blood en glad, omtrent den onderften ftam een arm dik, maar omtrent 't uyterfte blyft die doornachtige fchorffe daar rondom zitten.

Dit touw loopt de hoogfte boomen op, van den eenen tot den anderen, niet omflingerende, maar door derzelver takken lopende, en daar op als ruftende, egter loopt 't daar in zoo verwerd, dat men ze qualyk aftrekken kan, van 80 tot 100 en 150 vademen lank, en doorgaans 2 vingers dik, en met 2 donkere ruggens.

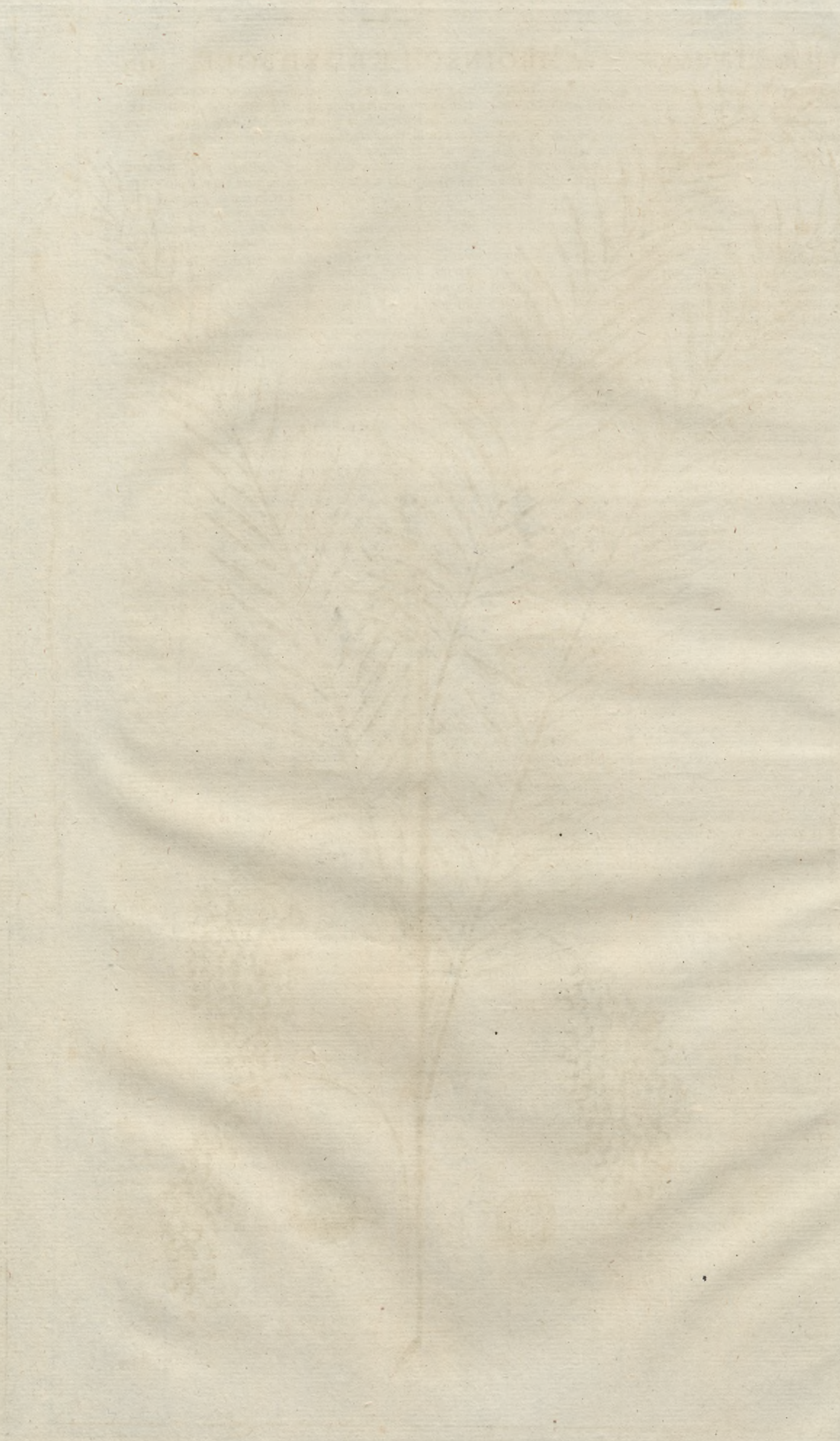
Aan 't touw zelfs, als gezegt, zyn geen doornen, behalven by den oorfpronk der takken, dewelke aan 't touw in een fchede als in een geute liggen, en aan dezelve fchede ftaan mede doorns in dwerze ryen, doch korter dan die van den ftruyk.

Voorts is het touw doorgaans bekleed met een dikachtige fchorffe, ruym een ftroo-halm, en beneden een ½ pink dik, buyten geel-groen, en gefpikkeld met breede witte plekken, als of het met Vogeldrek befpat was; daar onder

leyd

Daemonorops melanochaeta. ?

fub hoc proprie locatur fubftantia illa nobis Rottang dicta, fubrotunda, ac binis obfcuris dorfis notata, primo albicans, fed ficca in gilvum feu hepaticum tranfit colorem, eftque magis flexilis ac lentior præcedente fpecie, unde & in operibus ufitatiffima eft.

Ad diftantiam fefqui vel binarum orchiarum funis hic laterales emittit ramos, plerumque alternatos, interdum etiam inordinatos, qui ad ortum, uti dictum eft, fpinofi funt, atque vaginæ incumbunt, uti in Sagu arbore. Ab ipforum ortu per quatuor vel quinque pedes nudi funt, fupra plani, feu parum excavati, infra rotundi, orisque ferratis notati, inftar illorum Lontari; Reliqua ramorum pars, ex qua folia excrefcunt, fex pedes longa eft, atque in dorfo ad certam diftantiam, binas, tres, & quatuor incurvas gerit fpinas feu hamos, uti in nugis filvarum, fed majores.

Folia novendecim & viginti pollices longa funt, digitum lata, firmoque ac medio nervo longitudinali notata, qui fupra protuberat, bini infuper alii minores laterales infra protuberantes folium hoc finuofum conftituunt, quale eft Pinangæ folium. Ab utraque parte pilis hirtum eft, molles referentibus fpinulas, quæ apices feu glumas referunt ariftarum Secalinarum, fed non ita firmæ funt.

Ramorum extremitas in longum excurrit apicem, quinque fexve pedes longum, ftriatum, & foliis deftitutum, qui tamen plerumque curtis armatur fpinis & hamis, quibus facile adhærimus, atque hi hami fefe usque ad foliorum dimidiam extendunt partem in ramo, reliqua autem inferior pars glabra eft, ramorum vero illæ extremitates periculofiffimæ funt & difficillimæ illis, qui filvas hasce perambulant.

Menfe Novembri feu in initio ficci anni temporis funis hic perfectus circa extremam ramorum partem, atque ex ipforum alis germina profert, ex quibus fructus excrefcunt fere eadem forma, qua Sagus, totus enim corymbus binas ulnas longus eft, atque inferius tantum ex uno conftat ramo, planiufculo, ac fpinis copiofis armato, excepta parte quadam fpithamam circiter longa, quæ trunco adjacet tanquam fulcrum. Primarius hic ramus feu corymbus ex vagina productus ad quodvis latus fefe dividit in quinque fexve laterales ramos alternatos, fpithamam circiter longos, atque hi iterum in minores ramulos. Hisce infident incurvi quafi digiti feu cornua, angufta, planiufcula, ultra digitum longa; ad oras ferrata, atque ex fquamis quafi videntur effe compofita. Atque hisce fructus infident bini tresve fimul feffiles fere, qui inferiore fua parte caliculis fquamofis continentur.

Fructus hi multo minores funt quam in binis præcedentibus fpeciebus, paulo nempe majores officulo Cerafino, ex rotundo oblongi, ac porro eleganter cancellati, in brevem durumque apicem exeuntes, primo obfcure virentes, dein cinerei, fub exteriore fragili putamine nucleus reconditur durus, niger, foraminulis cæcis obductus ab utraque parte uti in aliis fpeciebus, hic autem præ aliis hoc peculiare habet, quod nempe ad unum latus ad tertiam circiter partem fit mollis, ubi & fenfim etiam cariofus eft, & quafi exefus, quæ pars etiam decidit, tumque nucleus hic ab hac parte excavatus eft, formam fere habens oculorum Cancri.

Fructus hi quam proxime accedunt ad illos *Sagus filaris* feu *Hacun*, cujus cancelli magis protuberant, & ad oras obtufiores feu rotundiores funt, magisque fufci illis Rottang. Hosce corymbos frugiferos binos ternosve fimul quivis profert funis. Hæc quoque fpecies hoc peculiare habet, quod plures nempe ftipites feu funes ex uno excrefcant frutice, immo fæpe decem fimul numero tam juniores quam adulti, quum præcedentes tantum tres quatuorve fimul ad fummum producant, ac fubfequens unicum modo femper format truncum. Amputatus hic funis fpumofam quoque exftillat lympham, quodammodo potabilem, quæ tamen non tam bonæ notæ eft quam præcedentis funis, quæque caput quodammodo gravat. Ad ipfius extremitatem paucus quoque lentusque adhæret mucus inftar pultis feu Papedæ, quæque etiam nunquam indurefcit. Ejus fubftantia tenera, Palmyta dicta, ad cibum non adhibetur, quum nimis amaricet.

Recentes ftipites feu baculi diu externe vifcofi funt, gratumque fpirant odorem, acfi vernice quodam fuiffent quondam obducti, unde arena & aqua poliendi & depurandi funt.

Palmi-

leyd het geene men eygentlyk Rottang noemd, rond, doch met 2 donkere ruggens, eerft witachtig, maar de gedroogde befterft vaal of lever-verwig, buygfamer en taayer dan de voorgaande zoorte, en daarom de gebruykelykfte in 't werken.

Op de diftantie van 1½ en 2 vademen, geeft dit touw zyne zyde-takken uyt, meeft verwiffeld tegen malkander, of ook wel zonder order, dewelke by haren oorfpronk, als gezegt, doornachtig zyn, en in een fcheede ruften, gelyk aan den Sagu-boom. Van haren oorfpronk zyn ze 4 a 5 voeten blood, boven platachtig, of wat uytgebold, van onderen rond, met gezaagde kanten, gelyk die van den Lontar-boom. De reft van den tak, daar de bladeren ftaan, is 6 voeten lank, en heeft op de rugge in zekere diftantie, 2. 3 en 4 kromme doornen of haaken, gelyk aan de Praatjes, doch grooter.

De bladeren zyn 19 en 20 duymen lank, een vinger breed, met een ftyve zenuwe in de midden, die boven uytbuyld, en noch 2 mindere ter zyden, die beneden uytbuylen, en het blad gerimpeld of gevouwen maken, gelyk het Pinang-blad. Aan wederzyden is het met hayrtjes of weeke doorntjes bezet, gelykende de fpitzen aan de rogge ayren, doch zoo ftyf niet.

Het eynde der takken eyndigt in een lange fnebbe, 5 en 6 voeten lang, geftreept, en kaal van bladeren, dog doorgaans bezet met korte doornen, en weerhaken, daar aan men ligt blyft hangen, en deze haken gaan wel tot de helft van de bladeren aan den tak, zynde de reft na agteren glad, en deze fnebben zyn het zorgelykfte en moeyelykfte voor die geene, die deze boffen doorwandelen.

In November, of 't begin van de drooge Mouffon, brengt het volwaffene touw omtrent de voorfte takken, en uyt den fchoot derzelver zyne fcheuten voort, waar aan de vruchten waffen, bykans op het fatzoen als aan een Sagu-boom, want den gehelen tros is 2 ellen lank, en beftaat beneden maar uyt een tak, platchtig, en gantfch vol doornen, behalven noch een ftuk van een fpan lank, 't welk tegens de ftam aanlegd als een voet. Dezen hooft-tak uyt zyn fchede komende, verdeeld zich aan ieder zyde in 5 a 6 zyde-takken over en weer, omtrent een fpan lank, en dezelve wederom in mindere takken. Aan dezelve ftaan kromme vingers of hoornen, fmal, en platachtig, ruym een vinger lank, aan de kanten gezaagd, en gelyken van fchubben t' zamen gezet te zyn. Hier aan zitten de vruchten 2 en 3 by malkander, zonder fteelen, behalven met 't agterfte in gefchubde buysjes.

Deze vruchten zyn veel kleender dan de beyde voorgaande, te weten wat grooter dan een Kerffe-fteen, uyt den ronden wat lankwerpig, voorts mede aardig geruyt, met een kort hard fpitsje boven op, eerft doods-groen, daar na afchgraauw. Onder de buytenfte broffe fchaal, leyd een harde fwarte korl, met blinde gaatjes onder en boven, gelyk in de andere zoorten, doch deze heeft dit byzonders, dat by aan de eene zyden ruym voor een derde week is, het welk ook met ter tyd vermolfemd, en uytvald, en dan blyft de regte korl aan dezelve zyde een weinig uytgehold, in gedaante van den fteen Kreeften-oog.

Deze vruchten komen zeer na overeen met die van Sagus filaris *of* Hacun, *welkers ruytjes meer uytbuylen, en aan de hoeken ftomper of ronder zyn, ook bruynder dan de Rottang vruchten. Van zulke vrucht dragende troffen vind men 2 of 3 te gelyk aan een touw. Ook heeft deze zoorte dit eigen, datter veele ftammen of touwen uyt een ftruyk komen, te weten tot 10 ftuks toe, jonge en oude, daar de voorgaande maar 3 of 4 ten hoogften hebben, en de volgende noyt meer dan een ftam zet. Het afgekapte touw geeft al meede bruyzend water uyt, enigzints drinkbaar, doch zoo goed niet als 't voorgaande, en 't hooft wat befwarende. Aan de eynden zet zig ook een weinig taaye ftym, gelyk Papeda, die niet hard werd. Het Palmyt word tot de koft niet gebruykt, om dat het te bitter is.*

De verfche Rottangs-ftaven blyven langen tyd kleeverig van buyten, en hebben een goeden geur, al of ze eertyds gevernift waren geweeft, het welk men met Sand en water moet affchuuren.

Deze

Palmijuncus hic albus habet quandam varietatem, quæ Latine mihi dicitur *Palmijuncus graminosus*. Malaice *Rottang alea*, & Amboinice *Uä Laun Sebi* vocatur, cujus folium est minus, undecim ac duodecim pollices longum, vix minorem digitum latum, illi minoris Zingiberis simile, quod cognomini dedit ansam, ejus spinæ sunt molles, albæ, & vagæ, atque ad extremum rami foliosi, hami quoque locantur uti in priore, qui vestibus facillime inhærent. Funis vero ipse digitum circiter crassus est, ejusdemque cum priore substantiæ.

Nomen. Latine *Palmijuncus albus*. Malaice *Rottang Puti*. Amboinice *Ua Puti*, atque ejus maxima species *Ua Ela* & *Ua Ahun Tayn*, h. e. avium seu palumbis fimi arundo seu Rottang, a dictis istis maculis corticis, minor vocatur *Rottang Alea*. Amboinice *Ua Lahun Sebi*, h. e. Rottang foliis Zingiberis ob rationem supra datam.

Locus. In arenosis crescit locis in Amboina, uti supra notatum est, multo autem vulgatior reliquis speciebus, atque a Baleya obcurrit per Javam aliasque Occidentales regiones, licet quodammodo variet. Plurima ejus pars reperitur in Amboina ad Borealem ejus sinus plagam, in loco *Laha* dicto, ubi toti regioni suum præbet usum ac commodum, estque mirandum, hunc fruticem non diu jam fuisse exstirpatum.

Usus. Hæc species præsertim utilissima & usitatissima ad quævis opera liganda & texenda, uti ad scobes Serien dictas, & corbiculas quasvis, ad sedilia, cubilia, ut & loco minorum funium in navibus adhibetur Indicis præcipue in illis, quæ Corre Corre vocantur, uti & ad baculos, qui manibus tenentur, & recti formantur, uti dictum fuit, adpenso pondere, atque per aliquod tempus fumo exsiccantur, quod plerumque etiam instituitur in operibus recenter elaboratis, ut durabiliora sint. Manubria quoque ex hoc formantur telorum, hastarum, atque instrumentorum Toranen dictorum, quæ in Zeylana aliisque locis eleganti vernice & pigmento obducuntur.

Amboinensis nostra arundo seu Rottang concolor est, obscure nempe lutea, seu rava, glabra, & polita, ac nullis circulis notata, diversis autem figuris pingi potest ac circulis, si stipites nempe recentes madefacta calce obteganturr, ac tali modo in fumo exsiccantur. Cavendum est, si quis recentem inflectat Rottang, ne nimis prope admoveatur oculis, quum subtilia dissiliant facile ramenta, quæ oculos tangentia ingentem excitant dolorem.

Amboinensis Rottang non tam bonæ notæ, nec ita durabilis est ad baculos, licet satis sit firma ac levis, sed facillime etiam rimas agit, quum vetustior sit, atque cum eo majorem infligamus ictum, quem in finem melius conducit Aracanensis exotica, vel subsequens species.

Bina siccæ hujus arundinis frusta fortiter sibi invicem adfricta tantas emittunt scintillas, ut subtiliora Cannabis fila incendantur, quod magnum præbet in silvis commodum, si ignis expetatur.

Quum arundo hæc Rottang ad ligandum vel texendum adhibeatur, stipites ejus recentes in loramenta findendi sunt tantæ latitudinis, quæ desideratur, ac dein per aliquot dies vento exsiccanda sunt hæc, ut flexilia & lenta sint, quum findantur, pollex ac digitus index velamine obtegendi sunt, facillime enim manus lædit, ac perscindit recens hæc fissa arundo. Recentes quoque corbiculos solebant quidam per tres quatuorve dies aquæ marinæ inponere, ac dein fumo exponere. Aqua ex recenter amputato fune profluens non tantum potui inservit, sed etiam ad caput lavandum, ut capilli densi excrescant, ipsorumque profluvium inpediatur.

Tabula Quinquagesima Tertia

Ramum exhibet *Palmijunci albi* cum *fructu a separato majore*.

Deze witte Rottang heeft een verandering, in 't Latyn Palmijuncus graminosus. *Op Maleyts* Rottang alea *genaamt, in 't Amboinsch* Uä Laun Sehi, *kleender van blad,* 11 *en* 12 *duymen lank, schaars een kleene vinger breed, die van de kleyne Gember wat gelykende, waar van ze toegenaamt is. De doornen zyn week, wit, en ydel, en aan het eynde van de geblade tak, staan mede kromme haken, gelyk aan de voorige, daar aan men met de kleeren zeer ligt blyft hangen. Het touw is omtrent een vinger dik, van dezelfde substantie als het voorige.*

Naam. *In 't Latyn* Palmijuncus albus. *Op Maleyts* Rottang Puti. *Amboinsch* Ua Puti, *en daar van de grootste zoorte* Ua Ela, *en* Uu Ahun Tayn, *dat is Vogel- of Duyvendreks Rottang, van de voornoemde plekken der schorsse, de kleendere hiet* Rottang Alea. *Amboinsch* Ua Lahun Sehi, *dat is Rottang met Gember-bladeren, om reden als voren.*

Plaats. *Het groeyd op zodanige plaatzen in Amboina, als boven staat, doch is veel gemeender dan de andere zoorten, en men vindze van Bali door Java en andere Westerlyke Landen mede, hoewel met eenige verandering. De meeste vind men in Amboina, aan de Noordzyde van deszelfs Inham, in de plaats* Laha *genaamt, waar van het geheele Land zyn gerief haald; zynde te verwonderen, dat die struyken niet al lange uytgekapt zyn.*

Gebruyk. *Deze zoorte inzonderheid is de allerdienstelykste en gebruykelykste tot allerhande bind- en vlegtwerk, als tot binden van Serien, tot vlegten van allerhande korven, tot scheren van ramen, stoelen, en bedsteden, en tot kleene scheeps-touwen op de Indische Vaartuygen, inzonderheid Corre Corren, tot stokken in de handen te dragen, die men, als gezegt, met een gewigt regt maakt, en een tyd lank in de rook droogd, gelyk men ook doorgaans doet met versch gemaakte werken, om durabel te werden. Men maakt 'er ook stelen tot Toranen en Pieken van, die op Ceylon en andere plaatzen schoon verlakt en geschilderd werden.*

Onze Amboinsche Rottang is wel van eenerley coleur, te weten donker-geel, of Wolfs verwig, glad, en even zonder circulen, maar men kan ze schilderen met verscheide figuren en banden, als men op de versche stokken natgemaakte kalk strykt, en zoo in den rook legt. Men moet zig wagten, als men de versche Rottang buygt, dat men ze niet te digt by de ogen houde, om dat 'er subtile sprenkelen van afspringen, dewelke in de ogen komende, groote smerten verwekken.

De Amboinsche Rottang is zoo goed en durabel niet tot handstokken, om dat ze wel styf en ligt is, maar ook ligt scheurd, als ze oud werd, en men een harde slag daar mede doed, zynde hier toe beter de uytlandse Aracanse, en volgende zoorte.

Twee stukken van drooge Rottang sterkelyk tegen malkander gewreven, ontvonken zodanig, dat men werk daar by kan aansteken, een groot gerief in 't bosch, als men vuur wil hebben.

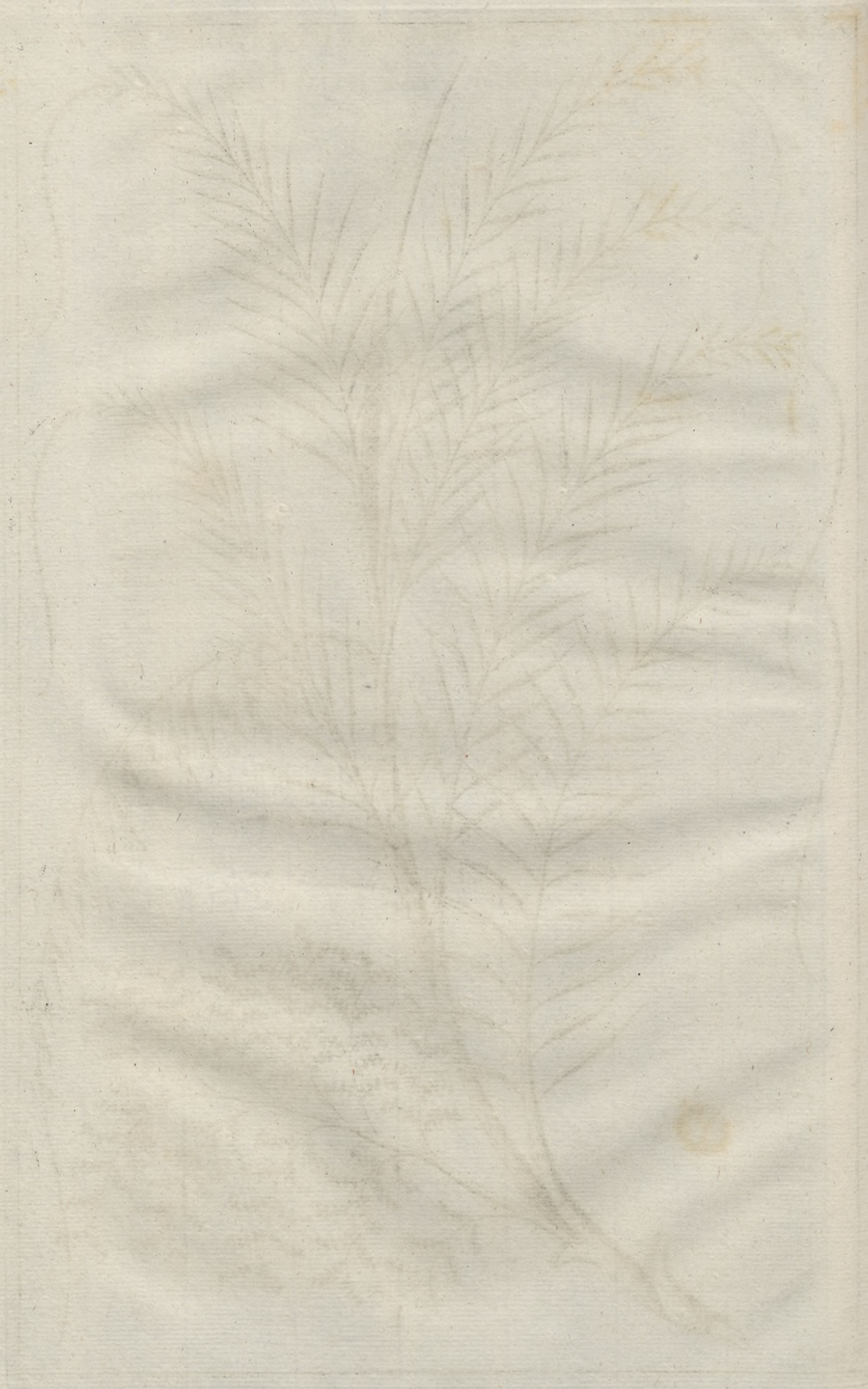
Als men de Rottang tot vlegten en bindwerk gebruyken wil, moet men de versche stokken in riemen splyten, van zodanige breedte als men die hebben wil, en daar na eenige dagen in de wind drogen, waar door zy gedweeg worden; in 't splyten moet men den duym en voorste vinger met doeken bewinden, om dat de versch gespletene Rottang anders zeer ligt in de handen snyd. De nieuwe korven pleegen zommige een dag of drie in zout water te leggen, en als dan in de rook te hangen. Het water uyt het versch gekapte touw vloeyende, diend niet alleen tot 't drinken, maar ook om 't hooft daar mede te wasschen, als men digt haayr wil doen wassen, en het uytvallen deszelfs beletten.

De drie- en vyftigste Plaat

Vertoont een Tak van *het witte Palm-riet*, met deszelfs vrugt *a* afzonderlyk en grooter.

Calamus rudentum. W.

CAPUT QUINQUAGESIMUM SEXTUM.

Palmijuncus verus. *Rottang Tuni.*

HOc in capite tres Rottangæ ſpecies deſcribemus, quæ ſenſim tenuiores ſunt præcedentibus, quarumque prima in Amboina eſt indigena, binæque aliæ exoticæ. Primo *Palmijuncus verus.* 2o. *Aracanicus.* 3o. *Palimbanicus.*

Primo *Palmijuncus verus*, ſeu *Rottang Bubut* quarta Rottangarum ſpecies eſt, atque in binas dividitur ſpecies, in *anguſtifoliam* & *latifoliam.*

Primo *Palmijuncus verus anguſtifolius* cognominatur *verus*, ſeu *Rottang Tuni*; non acſi tres præcedentes eſſent ſpuriæ, ſed quum hujus ſubſtantia ſit lentiſſima, & aptiſſima ad flectendum.

Hujus fruticis rami ſeſe non in altum erigunt, nec tot foliis gaudent, quot priores, folioſus enim fruticis hujus ramus ſeptem modo vel octo pedes altus eſt, ac præterea ab ejus extrema parte filum quaſi itidem dependet longius quam in prioribus, quod hamulis obſitum eſt ordinatim ſibi obpoſitis, qui firmius ſeſe veſtibus infigunt illis Nugarum ſilveſtrium. Fruticis ipſius ſpinæ ſunt longæ, firmæ, & vagæ. Contra ejus funis omnium longiſſimus eſt, vix pollicem vel vulgo digitum craſſus, ſubſtantiæ lentioris & flexilioris quam præcedentium.

Prope radicem genicula gerit, atque ex quovis frutice unicus tantum excreſcit funis, quum priores ex una radice plures producant. Quod hæc ſpecies præ aliis pro peculiari habet charactere. Quum jam hic funis ſit perfectus, ſenſim marceſcit frutex, ita ut tandem nil remaneat. Funis hic adultus digitum circiter craſſus eſt, inque longos articulos diſtinctus, ſine illis ſpinis vel lateralibus ramis, eſtque plerumque quinquaginta vel ſexaginta orgyas longus, externe autem craſſum gerit corticem, obſcure virentem, ac parum rugoſum, qui feriendo decorticari poteſt, atque ſub hoc vera reconditur Rottanga, ultra digitum craſſa; In ſumma parte tres quatuorve rami excreſcunt, quivis octo pedes longi, & hamis obſiti, quorum tres quatuorve ſimul locantur per interſtitia.

Quodvis folium ſesquipedem longum eſt, binosque digitos latum, ad oras brevibus & vagis ſpinulis armatum, uti & nervus medius cum binis lateralibus minoribus ſubtus obſiti ſunt vagis & mollibus ſpinulis: inferiora folia breviora ſunt ac glabriora, cunctaque acuta ſunt, exceptis quibusdam vetuſtioribus, quæ fiſſuras patiuntur, ſeu bifida ſunt. Paulo ante hoſce ramos racemus excreſcit ſeu corymbus florifer ac fructifer, primo in acuto quaſi ſacco ſeu vagina occluſus, quæ quam maxime ſpinoſa eſt, atque ille ſenſim excreſcit in longitudinem quatuor cum dimidio pedum, glaber, ac ſpinis carens, ſeſe dividens ſeu extendens in multos laterales ramulos, primo glabros, & politos inſtar longi fructus Siriboæ, quorum apex parum retroflexus eſt. Ramuli hi laterales ſeſe aperiunt in ſuperiore parte, multosque emittunt digitos quaſi, ſeu julos, digiti articulum circiter longos, qui per binos ordines denſis obſiti ſunt capitulis, magnitudine ſeminis Sinapios, ſunt autem magis oblonga hæc capitula, atque ſuperne floſculum gerunt ex tribus albicantibus petalis compoſitum, flavaque ſtaminula continentem, quorum quodvis ſuperne linguam quoque ſuſtinet bifidam.

Hi autem flores ac capitula magnâ ex parte decidunt, ſolummodo nuda relinquentia ſtamina, quæ tum dentata quaſi videntur, remanentibus tantum tribus quatuorve capitulis in fructus excreſentibus, tres enim quatuorve ſimul uno infident julo, qui magnitudinem habent globulorum ſclopeti, parumque oblongi ſunt, in brevem craſſumque excurrentes apicem, ſuntque compoſiti ex ſimilibus ſquamis cancellatis, quales in Rottanga Calapparia fuere deſcriptæ, ſunt autem minores, & ad tactum magis granuloſæ, ſimilesque gerunt interne nucleos, qui nempe ad unam partem gibboſi ſunt, ad alteram ſemi exeſi quaſi fere inſtar Oculorum Cancri. Trunci vertex ſeu extremum in acutum determinatur cornu, ex quo iterum novi excreſcunt rami ac folia.

 Flo-

LVI. HOOFDSTUK.

De waare Palm-riet Struyk.

IN *dit Capittel zullen wy drie zoorten van Rottangs beſchryven, die allenskens dunder vallen dan de voorige, waar van de eerſte in Amboina inlants, de twee andere uytlants zyn.* 1. Palmijuncus verus. 2. Aracanicus. 3. Palimbanicus.

1. Palmijuncus verus, *of* Rottang Bubut *is de vierde zoorte onder de Rottangs, en verdeeld in* 2. *andere zoorten,* 1. ſmalbladig, 2. grootbladig.

1. Palmijuncus verus anguſtifolius *wert de opregte of* Rottang Tuni *by genoemt, niet als of de drie voorgaande baſtard-zoorten waren, maar om dat deze de taayſte van ſtof is, en bekwaamſte om te draayen.*

De takken des ſtruyks zyn niet hoog, en hebben zoo veel bladeren niet als de voorgaande, want den gebladen tak van den ſtruik is maar 7. *en* 8. *voeten hoog, en daarenboven hangt van deſſelfs eynden mede een ſnebbe af, langer dan aan de voorgaande, bezet met kromme haakjes in ryen tegens malkander ſtaande, die zig ſnoder in de klederen begten als eenige praatjes. De doornen des ſtruyks buyten zyn lank, ſtyf, en ydel. Daarentegen is het touw een van de langſte, ſchaars een duym, of in 't gemeen een vinger dik, taayer, en buigzaamer van ſtof dan de voorgaande.*

Het heeft by de wortel leden, en uyt yder ſtruyk maar een touw, daar de voorgaande meer uyt eene wortel voortbrengen. 't Welk deze zoorte onder anderen tot een byzonder kenteken beeft. Als nu dit touw volwaſſen is, zoo vergaat den ſtruyk allenskens, zo dat men ten laatſten niets meer daar van ziet. Het volwaſſene touw is omtrent een vinger dik, en in langer leden verdeelt, zonder doornen, en zydetakken, en dat in 't gemeen 50. *a* 60. *vademen lang, het beeft egter van buyten een dikke ſchorſſe, donker groen, en wat ruyg, dewelke men afkloppen kan, en daar onder vind men eerſt de regte Rottang nog ruym een vinger dik; Aan 't bovenſte eynd heeft zy maar drie a vier takken, ieder acht voeten lang, en met bladeren bezet, behalven de ſnebbe nog wel zoo lang, en met haaken bezet, waar van gemeenlyk* 3. *a* 4. *by malkander ſtaan met tuſſen-plaatſen.*

Ieder blad is anderhalf voet lang, twee vingers breed, aan de kanten met korte en ydele doorntjes bedekt, gelyk ook de middel-zenuwe met nog twee zyde-zenuwen van onderen met ydele en weeke doorntjes bezet is: De agterſte bladeren zyn korter en gladder, alle ſpits toelopende, behalven eenige van de ouden ſplyten in twee ſpitzen. Kort voor deze takken begind den tros, dewelke bloeyzel en vrugten draagt, eerſt in een ſpitze zak of ſcheede beſloten, dewelke zeer doornagtig is. Deze groeyd dan verder tot de lengte van 4. *en een half voet, glad, en zonder doornen, verdelende zig in veele zyde-takjes, eerſt glad, en even gelyk een lange Siriboa, en met de ſpits een weinig agterwaarts gebogen. Deze zyde-takjes openen haar aan de voorſte zyde, en ſchieten veel vingers uyt, omtrent een lidt van een vinger lank, in twee ryen digt bezet met knopjes, in de grootte van Moſtaardzaad, dog langwerpig. Deze knopjes dragen boven op een kleen bloempje, gemaakt van* 3 *witagtige blaadjes, en daar in geele veſeltjes; ieder veſeltje dragende boven op een tongetje, 't welk van agteren in twee geſpleeten is.*

Deze bloempjes en knoppen vallen voor het meeſte deel af, nalatende de bloote draden, dewelke dan gekerteld ſchynen, behalven drie of vier knopjes, waar uyt de vrugten werden, te weten drie en vier by malkander aan een vinger, zynde in de grootte van roerkogels, wat langwerpig, met een korte dikke ſpits voor op, zy beſtaan uyt diergelyke ſchilfferen of ruytjes, gelyk van de Rottang Calappa gezegt is, dog deze zyn kleender, en in 't gevoelen wat korrelig, met diergelyke korrels van binnen, dewelke aan de eene zyde een kuyltje bebben, en half uytgevreten ſchynen, ſchier als Kreefts-oogen. Het uyterſte van den ſtam eyndigt in een ſpitze hoorn, waar uyt weder jonge takken en bladeren worden.

 Het

Flores menſe Octobri excreſcunt ex tribus quatuorve magnis corymbis, ſed ſemel tantum hoſce profert, ac tum ſenſim perit hic frutex. Recentes ſtipites ſeu baculi ad tactum viſcoſi ſunt, ac quodammmodo odorati, fere inſtar unguis odorati, quod in Rottang Tuni præ aliis ſpeciebus magis ac notabilius eſt, ſicci autem ac depurati ejus baculi colorem adquirunt pallide fuſcum.

Secundo *Palmijuncus verus latifolius* ſimplicem quoque emittit ſtipitem, cujus tamen tenuiores rami jam perierunt, nudusque ejus funis altas adſcendit arbores, ubi modo in ramos ſeſe expandit. Nudus autem iſte funis externe corticem gerit, qui per ſenectutem ſenſim desſquamatur, vel levi pulſu facile diſſilit, atque inter hunc ac verum Rottang pellicula inſuper conſpicitur tenuis inſtar Chinenſium chartæ, verum autem Rottang pollicem circiter craſſum eſt; ſuperius vero magis craſſeſcit uti reliquæ Rottang ſpecies. Plerumque rotundum eſt, ſed in quibusdam locis gibboſum parum, & aliquando etiam trigonum.

Rami laterales glabri, quinque pedes longi ſunt, atque præterea ſuperius adpendicem habent octo novemque pedes longam, quæ denſis firmiſque armata eſt hamulis, quibus hic frutex ubique tam firmiter arboribus adhæret, ut quam difficillime avelli poſſit, licet adpendix ipſa non lenta ſit, ſed facile abrumpatur.

Folia alternata ſunt, inordinata per vaga interſtitia, quatuordecim & ſexdecim pollices longa, binos lata, firma, & per longitudinales coſtas diſtincta, parumque concava ſeu deorſum inflexa inſtar canalis, ad oras ſubtilibus pilis hirta, qui itidem in medio conſpiciuntur nervo, ſuperius autem in longum terminantur apicem. Ipſorum rami minimum digitum haud craſſi ſunt, ſed ubique iſtis brevibus hamulis armati, qui copioſiores ſunt quam in aliis Rottang ſpeciebus, ac proinde difficulter tractari poſſunt: Ad quemvis ramum funis hic primarius longam gerit vaginam, viridem, longis & vagis ſpinis armatam. Flores ſunt uti in præcedenti ſpecie, racemus autem fructifer octo pedes longus eſt, atque in multos diſtinctus laterales ramos, qui cohortatim quaſi locantur per intervalla glabra & vaga, plerumque autem retroflexi ſunt.

Quivis vero lateralis ramus contortus quaſi eſt inſtar cochleæ, atque in ramulos iterum expanditur laterales, & inordinatos, totusque corymbus tractabilis eſt, quum glaber ſit, ac ſpinis deſtitutus. Minores hi ramuli diſtincti iterum ſunt non in julos lanuginoſos, uti in reliquis Rottang ſpeciebus, ſed in petiolos, Vitis racemos mentientes, hisque petiolis fructus inſident adgregati, quivis autem peculiari inſidet caliculo, fructusque hi decidui petiolum quodammodo ſpinuloſum formant, fructus vero aliarum Rottangarum patinæ quaſi inſident planæ & lanuginoſæ, quæ arcte petiolo incumbit.

Fructus autem magnitudinem habent Piſorum fuſcorum, inque ordines cancellatos diſtinguuntur, ſeu quaſi ſquamoſi ſunt uti reliquarum Rottangarum fructus, hæ vero ſquamulæ magis eminent, atque ſuperne in apicem terminantur durum, interne autem nucleus locatur durus, ſemi rotundus inſtar oculi Canceri, albus, & ſemi pellucidus, viſcoſa & acida carne obductus, quæ in vetuſtis exſiccatur.

Nomen. Latine *Palmijuncus verus*, & *unicaulis*. Malaice *Rottang Tuni*, & *Rottang Bubut* ab uſu naſſarum piſcatoribus uſitatarum; Prima autem ſpecies peculiariter vocatur *Palmijuncus verus anguſtifolius*, ac Malaice *Rottang Tuni*, Amboinice in Hitoea *Ua-Helite*, h. e. *Palmijuncus fimbriatus*. Altera ſpecies vocatur *Palmijuncus verus latifolius*, Malaice *Rottang Tum daun bezaar*, & *Rottang Boeloe*, quum facile per longitudinem findatur inſtar Bamboes. Amboinice *Ua-Lou-Cana*, quum in ejus latis foliis Panis offæ *Cana* dictæ pinſantur. Ternatice *Oerioma*. Vocatur etidem *Rottang Way-Ory*, ſeu *Ua-Ory* juxta certum fluvium *Baſſo Bagualem*, ubi copioſe creſcit.

Locus. Ambæ hæ ſpecies in imis creſcunt montibus in Hitoes regione in Laha & circa Dammaræ ſilvas poſt pagum Way; in Leytimoræ regione potiſſimum obcurrit circa dictum fluvium *Way-Ory*.

Uſus. Hæc Rottangæ ſpecies multum expetitur, quum adeo lenta ſit, ad navium funes ex eo nectendos præſertim anchorarum, majorum Indicorum navigi-

Het bloeyzel ziet men in October, dragende als dan wel drie a vier zulke groote troſſen, maar brengt in zyn leven niet meer dan eenmaal dezelve voort, en gaat dan allenkskens uyt. De verſche ſtokken zyn kleeverig in 't aantaſten, eenigzints wel riekende, ſchier als Unguis odoratus, het welk de Rottang Tuni voor andere zoorten meer en kennelyker heeft; De drooge en ſchoon gemaakte ſtokken beſterven ligtbruyn of tanyt.

2. Palmijuncus verus latifolius *groeyd mede met een enkelden ſtam op, als dan zyn de jonge takken van den ſtruyk vergaan, en men ziet het bloote touw de booge boomen oplopen, alwaar het zig eerſt in takken verdeelt. Het bloote touw heeft egter nog een ſchorſſe van buyten, dewelke in den ouderdom allenskens afſchilfert, of met het zagte ſlaan van een Parring afſpringt, en tuſſen dezelve en de regte Rottang ziet men nog een vliesken dun als Chinees-papier, blyvende de regte Rottang nog ſchaars een duim dik, dog na vooren toe wertze wat dikker, gelyk andere Rottangs ook doen. Zy is meeſt rond, dog heeft hier en daar een kleene rugge, en zomtyds ook wat driezydig.*

De gladde zyd-takken zyn vyf voeten lank, en hebben daarenboven voor aan een ſnebbe van agt en negen voeten lank, dewelke digt bezet is met kromme en ſtyve haakjes, waar mede dit gewas overal zoo vaſt aan de boomen hangt, dat het moeylyk vald af te trekken, hoe wel de ſnebbe zelfs niet taay is, maar ligt afbreekt.

De bladeren ſtaan verwiſſelt, onordentlyk, en ſchier met ydelè tuſſen-plaatzen, veertien en ſeſtien duymen lank, twee breed, ſtyf, in de lengte geribt, wat hol of naar beneden gevouwen als een geut, en aan de kanten met fyne haayrtjes bezet, dewelke men ook ziet aan de de middel-zenuwe, van vooren in een lange ſpits toelopende. Hare takken zyn geen pink dik, dog overal met die korte haakjes bezet, meer dan men aan andere Rottangs zoorten ziet, en dierhalven kwalyk om te handelen: By ieder tak heeft het hoofdtouw een lange groene ſcheede, en is met lange en ydele doornen bezet. Het bloeyzel is als aan 't voorgaande: De vrugtdragende tros is agt voeten lang, verdeelt in veele zyd-takken, dewelke troepsgewys ſtaan met ydele en gladde tuſſen plaatzen meeſt agterwaarts gebogen.

Ieder zyd-tak loopt wat gedraayd als een wendeltrap, en verdeelt zig weder in zyde-takken, die onordentelyk ſtaan, en den geheelen tros kan men handelen, dewyl hy geene doornen heeft. Deze kleene takken zyn al wederom verdeelt niet in wolachtige vingers, gelyk andere Rottangs, maar ſteeltjes, gelykende een tros druyven. Aan deze ſteeltjes zitten de vrugten digt op malkander, ieder op een byzonder voetje, dewelke na 't afvallen der vrugten den ſteel eenigzints ſtekelig maaken, gelyk de vrugten aan andere Rottangs in een plat wolagtig ſchoteltje digt tegens den ſteel aanzitten.

De vrugten zyn in de grootte van grauwe erweten, verdeelt in ryen van ſchubbetjes gelyk aan alle Rottang-vrugten, dog deze ſchubbetjes ſteken wat meer uyt, en hebben voor op een hard ſpitsje, binnen leyd een harde korrel, half rond als een Kreeften-oog, wit en half doorſchynende, omgeven met een kleeverig en zuer vlees, 't welk in de ouden opdroogt.

Naam. *In 't Latyn* Palmijuncus verus *en* unicaulis. *Op Maleys* Rottang Tuni *en* Rottang Bubut, *van 't gebruyk tot viſchvuyken of bobbers, de eerſte zoorte hiet in 't byzonder* Palmijuncus verus anguſtifolius, *en in 't Maleyts eygentlyk* Rottang Tuni, *in 't Amboins op Hitoe,* Ua-Helite, *dat is* Palmijuncus fimbriarum, *of Zoom-Rottang. De tweede zoorte* Palmijuncus verus lalifolius, *op Maleyts* Rottang Tum daun bezaar. *en* Rottang Boeloe, *dewylze ligt in de lengte ſplyt als Bamboes. Op 't Amboins* Ua-Lou Cana, *dewyl men in zyne breede bladeren de broodſtokjes Cana bakt. Ternat.* Oerioma. *Men noemdze ook* Rottang Way-Ory, *of* Ua-Ory *na zeker rivier by den Baſſo Baguala, alwaarze veel groeyd.*

Plaats. *Deze beyde zoorten vallen diep in 't gebergte op het land van Hitoe, in de Laha en omtrent de Dammar-boſſchen agter de Negory Way; Op het land Leytimor heeft menze meeſt omtrent de voornoemde revier* Way-Ory.

Gebruyk. *Deze zoorte Rottang werd veel gezogt wegens haare taaijigheyd, om ſcheeps touwen daar van te vlegten, inzonderheid ankertouwen, tot Jonken, Chalou-*

vigiorum, nulla enim Rottangæ ſpecies tam bene flexionem & torturam ſubit quam hæc: Inſervit etiam funibus, quibus Naſſæ, Bubut dictæ, in mare dimittuntur, unde & cognomen ſuum habet; Aptiſſima quoque eſt ad baculos, qui tenues ſatis ſunt, ſed qui facile in rectam extenduntur lineam, & in fumo indureſcunt, ipſorum vero internodia non ultra pedem longa ſunt, ita ut horum tria quatuorve ad unum requirantur baculum, ipſorum quoque ſubſtantia craſſior & gravior eſt quam in prioribus, atque hi baculi perfecte rotundi ſunt, æqualiter fuſci ſeu ruffi, nec ullis ſquamis vel maculis notati, quas Aracanenſes habent, variegatus autem color ipſis conciliari poteſt per calcem inlinitam, ſique tum igni exponantur. Ut hi baculi diu integri ſerventur ſine ullis fiſſuris, oportet, ut aliquando ad ignem incaleſcant, inſtillentur guttulis quibusdam Olei, non etiam deponendi ſunt in aſſerculis armamentariis, ne pulvis vel ramenta in iis decidant, unde omnes baculi ſeu Rottangs perduntur, & fragileſcunt. Quum vero Aracanenſis Rottang copioſe transferatur & circumducatur, hinc hi Amboinenſes baculi non magni æſtimantur, & plebi relinquuntur.

Rottang Tuni per medium fiſſum adhibetur ad oblongos Moluccorum clypeos, Solowacko dictos, oraſque armorum Tomtommen dictorum fimbria obducendas, qua re inſtrumenta inpediuntur, ne fiſſuras patiantur, unde & ſupra memoratum obtinuit nomen. Carbones vetuſtorum funium ex Rottang textorum, combuſti, & in pultem contriti, apti ſunt, ut calci admiſceantur, qua muros nigro obducunt colore, uti & Oleo Ricini ſeu minjac Djarac aliisque pultibus admiſceri poſſunt, quibus navigia aliaque opera ex ligno confecta nigro tinguntur colore.

Secunda ſpecies quam aptiſſima etiam eſt, ut ex ea baculi manuales formentur, quum ejus internodia non multum protuberent, facillime in longitudinem findi poteſt, tumque optima eſt ad corbiculos ex eo nectendos, cæterum ejus folia quoque adhibentur ad panem Cana dictum in iis pinſendum, de quo vide ſupra *libr.* I. in *capite Sagus.*

Secundo *Palmijuncus Aracanicus* in Amboina exoticus eſt; ſed defertur ex regione Aracana, vicina auſtrali Bengalæ parti. Elegantiſſima & optima ſpecies eſt ad baculos manuales inter omnes ſpecies, quæ hucusque vidi, excepta Japonenſi, quæ proprie non vera eſt Rottanga. Ipſius frutex ac folium mihi ignota ſunt, ſed quantum hallucinor, credo proxime convenire cum mox antecedenti. Ejus baculi ultra digitum craſſi ſunt, firmiſſimi, rotundi, & aliquando parum ſtriati, naturæ eleganter variegatæ, acſi tenues lamellæ ſeu maculæ ipſis eſſent inpoſitæ, quæ non evaneſcunt, ſed firmiter ipſis inhærent, ipſorumque internodia longiora ſunt, nec tam inregulares habent protuberantias quam Amboinenſes, ſuntque magna ex parte glabri, ita tamen, ut articulorum ſeparatio facile dignoſci ac diſtingui poſſit, coloris pallide fuſci.

Ante annum 1676 adeo vulgares erant, ut per totam Indiam, immo ipſam Europam, defererentur pro baculis inperatorum ob ipſorum elegantiam, ſtabilitatemque, neque etiam facile rimas patiebantur, poſt iſtud vero tempus tenuis Palimbanicus in uſum venit, quo Aracanicus in deſuetudinem venit.

Tertio *Palmijuncus Palimbanicus.* Tenues ſunt quaſi ſurculi, pennam vel minimum digitum craſſi, glabri, & politi, pallide fuſci, nec ullis maculis notati, quorum frutex nos huc usque latet. In breves diſſecantur bacellos, unicum conſtituentes articulum, attamen qui tres quatuorve pedes longi ſunt, ipſorumque extremitates argento vel auro obducuntur, qui hoc tempore manibus geruntur magis ad ornamentum quam ad uſum, iis enim incumbere nequimus, nec verberare, unde & duces bellici Aracanicum præferunt. Per totam creſcit Sumatram, optimi vero ex Palimbano & Jambo adferuntur.

Binas poſteriores haſce ſpecies primo Rottang Tuni adfines eſſe, facile ex ipſarum forma & figura adparet; aliæ ſine dubio ſpecies Rottang Tuni tam in Java & veteri India, quam in Zeylona reperientur. Ipſorum enim fructus quadrant, excepto quod ſint majores, ac per maturitatem nigricantes, crudi quoque edi poſſunt, quum ſint aciduli & grati ſaporis; Hinc quoque muria condiuntur, qui ad potum Thee eduntur, noſtræ autem nationi nullo alio noti ſunt nomine niſi Portugallico *Fruita Rottan.*

loupen, en diergelyke groote Indiaanze vaartuygen, want geen ander Rottang het draayen zoo wel verdragen kan als deze: Zy dient ook tot touwen, waar mede men de viſchvuyken, Bubut genaamt, in Zee laat zinken, hebbende daar van haren toenaam; Zy is ook bekwaamſt om bandſtokken daar van te maaken, die wel dun vallen, egter zig gemakkelyk rekken laten, en in den rook ſtyf werden, dog de leeden vallen niet boven een voet lang, weshalve men drie a vier leden tot een ſtok moet hebben, ook is hare ſubſtantie dikker en zwaarder dan aan de voorgaande, hare ſtokken zyn regt rond, eenparig donker-geel, of ligt tanyt, zonder eenige ſchubben of plekken, gelyk de Aracaanze doed, dog men kanze gemarmelt maaken, als men kalk daar op ſtrykt, en zoo over 't vuyr houd. Om deze ſtokken lang goed te houden, en datze niet ligt ſcheuren, moet menze zomtyds warm maken, en eenige droppels Oly daar in druypen, men moetze ook niet op de geweerrakken leggen, op dat 'er geen ſtof op valle, 't welk alderley Rottangs bederft, en bros maakt. Dog dewyl de Aracaanze Rottangs in overvloed uytgevoerd werden, zo komen deze Amboinze in weinig conſideratie, en werden voor de gemeene man gelaten.

De Rottang Tuni in de midden doorgeſpleten gebruykt men om de langwerpige Moluxe ſchilden Salowacko, en de kanten van de Tomtommen daar mede te zoomen, welke dingen zy bewaard tegens het ſcheuren, waar van ze de bovenſtaande naam heeft. De koolen van oude en half geſletene Rottang touwen gebrand, en tot meel gewreven, zyn bekwaam onder kalk te mengen, de muuren daar mede zwart te verwen, gelyk menze ook onder 't Oleum Ricini of minjac Djarac, en andere pappen vermengen kan, om vaartuygen en andere houtwerken zwart te maken.

De tweede zoorte is mede de beſte om bandſtokken daar van te maaken, dewyl de leden niet zeer uytbuylen, men kanze ligt in de lengte ſplyten, en dan isze de bekwaamſte om mantjes daar van te vlegten, anders neemt men de bladeren, en bakt het voornoemde brood Cana daar in, waar van ziet lib. I. in 't Cap. van Zagoe.

2. Palmijuncus Aracanicus. *Aracanze Rottang, is in Ambon uytlands, maar komt uyt het ryk Aracan in 't zuyden aan Bengala ſtootende. Het is de fraayſte en beste zoorte tot bandſtokken onder alle, die ik tot nog toe gezien heb, behalven Japanze, dewelke geen eygentlyke Rottang is. Haar ſtruyk en blad is onbekend, dog na giſſing gelove ik, datze meeſt met de naaſt voorgaande overeenkome. Hare ſtokken zyn ruym een vinger dik, zeer ſtyf, rond, zomtyds een weinig geribt; van natuur aardig gemarmerd, als of 'er dunne ſchilfferen of plekken daar op gelegt waren, die dog niet afgaan, maar vaſt daar op kleven, en hare leden zyn langer, hebben zulke plompe uytſteekende afzetzels niet als de Amboinſche, maar zyn meeſt effen, zo nogtans, dat men het onderſcheyd der leden genoegzaam bekennen kan, van coleur licht-bruyn.*

Zy waren voor 't jaar 1676 zo gemeen, dat menze door geheel Indiën, ja zelfs in Europa vervoerde tot bandſtokken voor de Officiers wegens hare fraayigheyd, ſtyvigheid, en om dat ze niet licht ſcheurden, maar na dien tyd is de dunne Palimbanſche opgekomen, en heeft de Aracanze meeſt buyten gebruyk gebragt.

3. Palmijuncus Palimbanicus. *Palimbanſche Rottang, zyn dunne ryskens, een ſchaft of een pink dik, glad, en effen, ligt-bruyn, zonder eenige ſchilderyen, wiens verder gewas ons ook onbekend is. Men kapt ze in korte ſtokjes, die maar uyt een lid beſtaan, en egter van drie tot vier voeten lank zyn, en de eynden werden met Silver en Goud beſlagen, die men dan hedensdaags in de handen draagd, meer tot een welſtand als dienſt, want men kan 'er niet op ſteunen, of daar meede ſlaan, dies het de Krygs-Officiers nog meeſt met de Aracanze houden. Ze waſt over geheel Sumatra, dog de beſte wert van Palimbang en Jambi aangebragt.*

Dat de twee laaſt genoemde zoorten met de eerſte Rottang Tuni maagſchap hebben, kan men genoeg uyt haar fatzoen en gedaante merken, ook moeten nog andere zoorten, zo op Java en in oud Indiën, als op Ceylon van Rottang Tunis geſlagt te vinden zyn. Want haar vrugten komen over een, behalven dat ze wat grooter zyn, en in de rypheyd zwartagtig werden, men kan ze rauw eten, want ze zyn rins en aangenaam van ſmaak. Men pekeltze ook in, om by den Thee-bak te eten; zy hebben by onze Natie geen andere naam, als den Portugeeſen Fruita Rottan.

Tabula Quinquagesima Quarta

Ad *Figuram Primam Palmijuncum* exhibet *verum* cum ejus fune singulari A.
Figura Secunda verticem sistit *Palmijunci* veri angustifolii, floribus ac fructibus onustum; ubi & flos *a* fructusque *b* majori repræsentantur forma.

De vier- en vyftigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur het waare *Palm-riet*, met deszelfs byzondere en enkelde touw A.
De *Tweede Figuur* verbeeldt het opperste van een volwassë waare smalbladige *Palm-riet* met zyn bloemen en vruchten behangen, alwaar de bloem *a*; en vrucht *b*, in grooter gedaante verbeeldt werden.

CAPUT QUINQUAGESIMUM SEPTIMUM.

Palmijuncus viminalis. Rottang Java.

QUinta Rottangæ species partim exotica, partim indigena est, atque ob summum ejus usum per totam circumfertur Indiam.

Tenuissimum habet funem, qui pennæ Anserinæ circiter crassitiem habet, in breves sed non protuberantes articulos divisus, sed squamulis & lamellis quasi obductus, inter quas subtiles conspiciuntur fissuræ seu circuli, qui funem ambiunt, uti annuli ventrem serpentis. Inferiores articuli octo & novem pollices longi sunt, superiores duodecim vel quatuordecim, atque per istas lamellas quodammodo picti vel variegati, acsi insulæ quædam in illis essent notatæ, ac semper magis flavescunt quam reliqua arundinis pars. Sæpius superiores articuli crassiores sunt inferioribus, quod in aliis Rottangis itidem observatur.

Javanensis frutex quam maxime conveniet cum illo Rottang Tuni, vel adhuc propius adcedet illi *Rottang Tsjavoni*, lata nempe gerens folia, ramosque hamis obsitos, sed tantummodo circa superiorem ipsorum partem, inferius enim glabri sunt, qui ad longitudinem duodecim vel quatuordecim pedum amputantur, complicantur, & quinquaginta simul in fasciculum colligantur, atque ita per totam Indiam, immo in ipsam Europam venales circumferuntur.

Nomen. Latine mihi vocatur *Palmijuncus Viminalis*, vulgo Malaice *Rottang Java*, quum in Javanorum foris maxime venalis sit, licet minima pars ibi crescat.

Locus. In Javanorum reperitur silvis, plurima vero & optima pars ibi adfertur ex ipsi opposito Borneo, Banjermassin, & Pulo Laut, inter Borneum & Celebem sito. In Celebe quoque obcurrit usque ad ipsius boreales plagas, provincias nempe Manadum & Gorontalum.

Usus. Tenuis hæc & juncea quasi arundo per totam Indiam magno in usu est ad quævis nectoria & viminalia opera, potest enim findi tam in magna quam in parva loramenta, ex majoribus enim segmentis sibi junctis mattæ formantur, quæ calidis diebus gratam dant requiem ob summum ipsarum refrigerium, ac porro quivis corbiculi, cistulæ, scrinula, clypei, fenestræ, sedilia, scamna, & cubilia. Ex integris vero viminibus sibi innexis funes anchorales aliaque opera formantur, quæ politiora ac durabiliora sunt quam ex alia quavis Rottanga. Javani enim norunt ex hisce viminibus fenestras adeo eleganter connectere, ut stellæ, Rosæ, similesque figuræ in illis conspiciantur, atque ex subtilissimis ipsius corticis scoræis subtiles componunt mattas, & tegumenta ligneorum scriniorum, ita ut in horum textura conspiciantur flores, aleæ &c.

Javanica hæc Rottanga in carbones combusta & subtiliter trita cum debili potu Arack ad unum alterumve cyathum propinatur tali, qui a cane vel alio quovis maligno animali morsus est ad venenum expellendum, atque intumescentiam inpediendam, vulnus autem ipsum calceo leviter pulsandum est, donec sanguis largiter exstillet, tumque sumuntur Limonum folia, quæ cum debili potu Arack conteruntur, & vulneri instillantur, quod dein Limonum folio clauditur.

Sinenses & Malayenses unum alterumve minorem istius Rottangæ fasciculum ampullis inponunt, in quibus aquam in navigiis conservant, unde aqua a putre-

LVII. HOOFDSTUK.

Het Teen Palm-riedt.

DE vyfde zoorte van Rottang is ten delen uytlandsch, en ten delen Inlandsch, en werd wegens zyn groot gebruyk, door geheel Indiën vervoerd.

Ze is de dunste van touw, in de dikte van een Ganzeschaft, of wat meer, in korte, doch in geen uytstekende leden verdeeld, maar met schilfferen en schubbetjes bekleed, en daar tusschen met subtiele scheurtjes of ringetjes, die het touw omgeven, als de kringen aan den buyk van een Slange. De onderste leden zyn 8 *en* 9 *duymen lank, de voorste* 12 *en* 14, *door de voornoemde schilfferen enigzints gemarmert, als of 'er Eylandekens op geteykend waren, en zy zyn altyd lichter-geel dan het ander lichaam. Dikwils zyn de voorste leden dikker dan de achterste, het welk aan andere Rottang mede gebeurd.*

Den struyk aan de Javaansche zal meest overeenkomen met die van Rottang Tuni, of nog eygentlyker met die van Rottang Tsjavoni, *te weten breed van bladeren, en de takken met haken bezet, doch maar omtrent het voorste deel, want achter zyn zy glad. Zy werden tot de lengte van* 12 *en* 14 *voeten gekapt, t'zamen gevouwen, en met* 50 *in een bondel gebonden, die men dan door geheel Indiën, ja zelfs in Europa te koop voerd.*

Naam. *In 't Latyn noem ik ze* Palmijuncus Viminalis, *dat is Teen Palm-riet, in 't gemeen Maleyts* Rottang Java, *dewyl men ze op de Javaansche Markten meest te koop vind, hoewel het minste deel aldaar wast.*

Plaats. *Men vindze in de Javaansche bossen, doch de meeste en beste worden aldaar gebragt van het tegen over gelegen Borneo, Banjermassin, en Pulo Laut, tusschen Borneo en Celebes gelegen. Op Celebes vind men ze ook tot in deszelfs Noorder-delen, de Provintie van Manado en Gorontalo.*

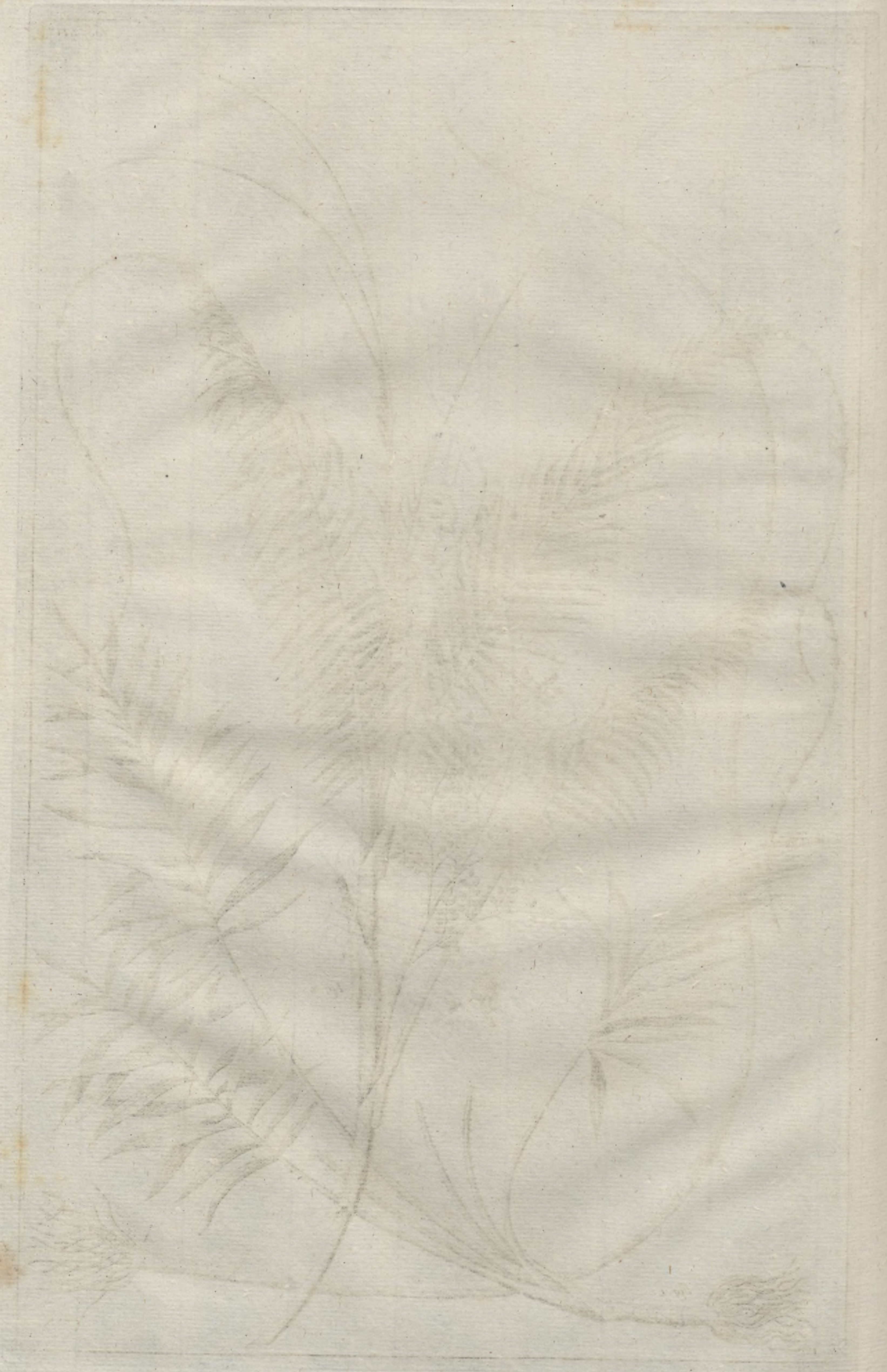
Gebruyk. *Dit dunne en biesachtige riet, is door geheel Indiën in groot gebruyk tot allerley vlegt- en bind-werk, want het laat zich zoo in grove als subtiele riemkens snyden. Uyt de grootte stukken aan malkander geregen, worden matten gemaakt, die by heete dagen aangenaam zyn om op te rusten, wegens hare koelte, voorts allerhande korfjes, koffertjes, doosjes, en rondassen, werden daar uyt gemaakt, als mede ramen tot vensters, stoelen, zitbanken, en slaap-steden. Uyt de geheele teenen door malkander gevlogten, maakt men anker-touwen, en alle werken daar van gemaakt, zyn netter en durabelder dan van alle andere Rottang. De Javanen weeten de ramen ook zoo konstig te vlegten, dat 'er Sterren, Rozen, en diergelyke figuren in gezien werden, ook uyt de fynste riemen van de schorsse maaken zy fyne matten, en bekledingen van houte koffertjes, zoo dat de geweeve riemen daar in uytbeelden, bloemen, dobbel-stenen &c.*

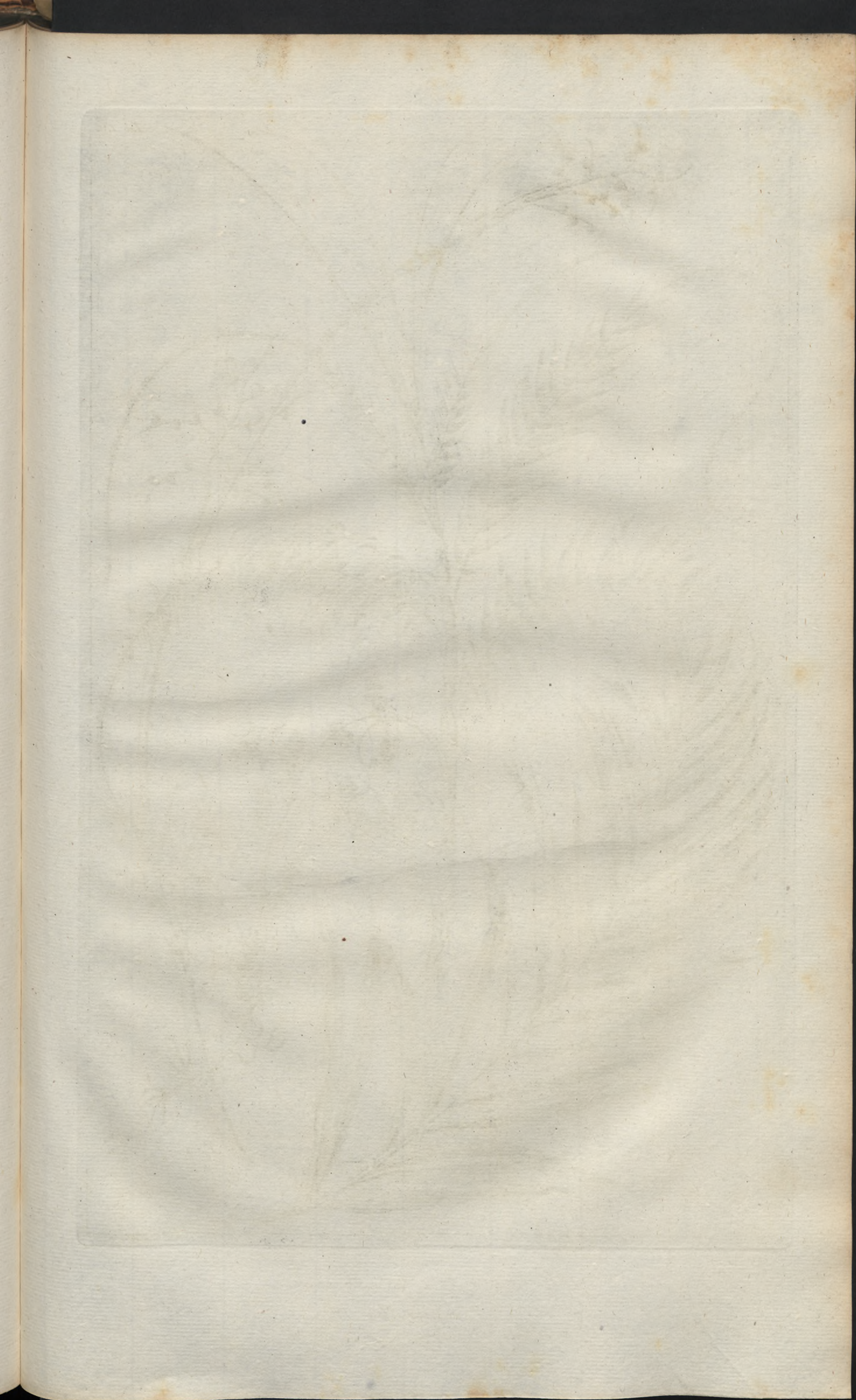
De Javaansche Rottang tot koolen gebrand, en fyn gewreven, geeft men met slappen Arak een of twee theekopjes vol te drinken, die van een hond of eenig ander quaad beest gebeten is, om het fenyn uyt te dryven, en het swellen te beletten, maar men moet de quetsuure zelfs met een muyle zachtelyk kloppen, dat het bloed wakker uytlope, en als dan neemd men Limoen-bladeren, wryft die met een weinig slappen Arak, doed dit in de wonde, en bindze met een Limoen-blad toe.

De Sinezen en Maleyers nemen ook 1 *a* 2 *kleene bondelkens van gemelde Rottang, en werpen die in hare water-bakken, die zy op hare Vaartuygen hebben, die bene-*

Fig. 1.
— 2. Calamus oblongus. Reinw.

1. *Calamus oblongus. R. et Sch.*

2. — *viminalis. W.*

putredine inpeditur, & potui apta servatur in diuturnis itineribus marinis. Supra memoratus pulvis conducit quoque alicui, qui pedes in tribulo sauciavit. Carbones isti minutim contriti admiscentur itidem Javanorum calci & Minjac Djarac, quum nigrum requiramus plasticum in superiore navium parte, quod nostrates per picem liquidam efficiunt. Hujus viminis segmenta quædam conligata, quæ nempe quater fissa sunt, in India adhibentur loco virgarum, quibus malefici plectuntur, quum Betula aliaque vimina hic deficiant.

Præcedentis Rottang Javæ nobis alia obvenit species in Amboinensibus regionibus, quæ tamen non multum ab ea differt, in Bourone enim crescit arundo *Wanitette* seu *Wantette* dicta, qua duplicem denotant speciem. Prima est funis tenuis, sine frutice ex terra propullulans, quumque sit adultus, infra in breves distinguitur articulos instar *Rottang Tsjavoni*, dein prorepit ad longitudinem sexaginta vel septuaginta orchiarum tam per solum quam humiles per arbores, inferius & in medio haud multo crassior penna anserina, superne autem sensim magis crassescit ad digiti circiter crassitiem, albicans vel flavescens, ibidemque spinoso obducitur cortice seu vagina, quæ in inferioribus articulis sensim decidit, ac nudum exhibet funem, qui circa nodos tamen spinulosis membranulis obductus est, arbores adscendens & descendens, nullos emittens laterales ramos usque ad extremam circiter partem, ubi paucos tantummodo profert ramulos, nullosque fructus nisi in summa senectute, atque semel tantummodo.

Ejus folia haud multum differunt ab angustifolia Rottang Tuni, sunt enim alternata & vaga, octo novemque pollices longa, binos ac tres digitos lata, ac quinque nervis longitudinalibus donata, qui in inferiore parte brevibus hamulis armati sunt, superius autem hoc folium terminatur in firmum apicem, totusque lateralis ramulus quatuor circiter pedes longus est.

Fructus itidem simplici ex petiolo excrescunt inferius digitum crasso, ex rotundo parum compresso & plano, ac penitus rugoso & spinuloso, cætera superior pars in plures laterales dividitur ramulos, qui multis incurvis corniculis seu julis obsiti sunt sibi intricatis ad crassitiem filorum velorum, suntque nodosi quoque ac spinulosi: Hisce insident minimi fructus, minores Pisis, ex rotundo planiusculi, in brevem terminantes apicem. Hic autem corymbus, non excrescit nisi in summa senectute, ac semel tantummodo.

Recens funis viscosus quoque est instar Rottang Tuni.

Altera species in Bourone quoque crescens tenuior est, externe plerumque virens, ad unam partem flavescens, ac potissimum per terram prorepens, unde non tam bonæ notæ est quam præcedens. Ambæ species in Bourone crescunt, in districtu Tommahu, in Kelanga, Bonöa, atque hic in Laha. In Bonöa vocatur *Ua Huay*, h. e. Rottang ambulans, quum potissimum per terram prorepat. Funis autem ipse non tam eleganter pictus vel variegatus est quam Javanus, nec ita aptus ad flexionem, hic tamen pro Javano adhibetur, atque in frustis quindecim & viginti orchias longis ex Bourone transmittitur, quales & sunt omnes Rottang species in boreali Celebis parte crescentes, quæque ex relatu incolarum haud multum quoad modum crescendi differunt a Javanico.

benemen het water zyn schadelykheid, dat het goed blyve tot het drinken op een lange reyze. Bovengemelde poejer ingenomen, is ook goed voor iemand, die in een Voetangel getreden heeft. Dezelfde koolen fyn gewreven, werden mede onder de Javaansche kalk, en Minjac Djarac gemengd, als men een swarte pleyster wil hebben, om het bovenste deel van de Vaartuygen te bestryken, gelyk de onze met teer doen. Eenige stukken t'zamen gebonden, waar van ieder in vieren gespleten is, werden in Indiën gebruykt tot roeden, waar meede men geesseld, dewyl men geen Berken of teenen alhier heeft.

Van de voornoemde Rottang Java, hebben wy een slag in de Amboinsche quartieren, dewelke niet veel daar van verschild, want op Bouro wast een Rottang Wanitette *of* Wantette *genaamt, waar mede zy tweederley slag verstaan. Het eerste is een dun touw, zonder struyk uyt de aarde voortkomende, wanneer het touw volwassen is, beneden in korte leden verdeeld, gelyk de* Rottang Tsjavoni, *daar na loopt het voort tot de lengte van 60 a 70 vademen, zoo langs de grond als over de lage bomen, agter en in de midden niet veel dikker dan een Ganzeschaft, na voren allenxkens dikker werdende tot de dikte van omtrent een vinger, witachtig, of bleek-geel, en aldaar met een doornachtige schorsse of scheede bekleed, dewelke aan de agterste leden allenxkens afvald, en het bloote touw vertoond, omtrent de leden nog al met eenige splinterige vellekens behangen, de bomen op en neerlopende, zonder zyde-takken, tot omtrent het uyterste, daar ze eerst weinige takken voortbrengt, en geene vruchten tot in de hoogste ouderdom, en dat maar eenmaal.*

De bladeren verschillen niet veel van de smalbladige Rottang Tuni, want zy staan verwisseld en wat ydel van malkander, 8 a 9 duymen lang, 2 en 3 vingers breed, en met 5 senuwen in de lengte geplooyd, dewelke aan haar agterste met korte haakjes bezet zyn, naar vooren eyndigd het blad in een styve spits, en 't geheele zydetakje is omtrent 4 voeten lank.

De vruchten komen mede voort aan een enkelden steel, agter een vinger dik, en uyt den ronden wat plat, en gantsch ruyg of steekelig, de rest na vooren toe in veele zyde-takjes verdeeld, en dezelve met veele kromme horentjes of vingers bezet, door malkander gebogen, in de dikte van Zeyl-gaarn, mede geknoopt, en steekelyk. Hier aan zitten de allerkleenste vruchten, kleinder als Erweten, uyt den ronden platachtig, met een korte spitze. Dezen trots brengd het niet voort dan in de hoogste ouderdom, en dat maar eens.

Het versche touw is mede kleverig, als Rottang Tuni.

Het ander slag op 't zelfde Bouro groeyende, is wat dunder, en van buyten meest groen, aan de eene zyde bleek-geel, meest langs de grond lopende, dierhalven zoo goed niet als de voorgaande. Beyde deze zoorten wassen op Bouro, in 't district van Tommahu, op Kelang, Bonöa, en hier in de Laha. Op Bonöa hiet ze Ua Huay, *dat is wandelende Rottang, om datze meest langs de grond kruypt. Het touw zelfs is zoo mooy niet geschilderd, of geplekt, als de Javaansche, ook zoo bequaam niet om te draayen, egter word het hier te Lande voor Javaansche Rottang gebruykt, en met stukken van 15 en 20 vademen van Bouro gezonden, gelyk ook doen alle de Rottangs, die op 't Noorder-deel van Celebes vallen, en na 't getuygenisse der Inlanders aan wasdom niet veel van de Javaansche verschillen.*

Tabula Quinquagesima Quinta

Ad *Figuram Primam* verticem exhibet *Palmijunci veri latifolii.* cum fructibus *a* majori forma expressis.

Figura Secunda ad Litt. A. folium exhibet *Palmijunci viminalis.* B. Ejus *racemus frugifer* est.

De vyf- en vyftigste Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* de opperste Tak van het *regte* breedbladige *Palm-riet*, met zyn *vruchten a* in grooter gedaante.

De *Tweede Figuur* vertoont by Lett. A. een blad van het teenachtige *Palm-riet.* B. is de *vruchtdragende tros.*

CAPUT QUINQUAGESIMUM OCTAVUM.

Palmijuncus equestris. Rottang *Tsjavoni.*

SExta species est, quæ *Rottang Tsjavoni* adpellatur, quæ minimum gerit fruticem, ac tenuissimum funem, a vulgari Rottangæ forma maxime diversa, quoad nempe folia, non autem quoad arundinis substantiam. In quasvis minores dividitur species, hic autem vulgatissimam describemus.

Quæ primo longum format fruticem, qui cum illo Sagus junioris convenit, componiturque ex octo vel decem tenuibus & rectis ramis in circulo positis, ad viri circiter altitudinem, suntque vix minimum digitum crassi, in breves articulos divisi, infra paucis brevibus sed rectis & firmis spinis obsiti; ex quovis nodo folium excrescit, atque ipsi obponitur aliud ex subsequenti nodo, sessile, ac firmiter ramo adcumbens, ad latera transversale & obliquum, in rami autem extremo erectum, sunt vero hæc folia similia illis Lebæ, vel aliarum arundinum, ex nigro virentia, sed glabriora, multis nervis longitudinalibus donata & rugosa.

Rami hi sensim pereunt, atque ex trunci centro longus excrescit tenuisque funis, qui verus est Rottang, & per sinum mox iterum in terram sese demittit, at per aliquot orchias sese circumvolvit, & ex nodis suis parvas firmasque in terram inplantat fibrillas, uti Sirii plantæ sese arboribus ipsarumque ramis infigunt, quas adscendunt, dein iterum sese in altum adtollit, sique arborem adtingere possit, hanc per duodecim ad quindecim orchias adscendit, ubique æqualis crassitiei, nullos emittens laterales ramos, qui oloris pennæ crassitiem habent, externe nullo obductus rugoso cortice, substantiam habens lentam admodum, nec facile fragilem, dein hic funis sensim crassescit, donec minimi digiti crassitiem adtingat, ubi sese in laterales incipit expandere ramos, & externe rugoso ac spinuloso obductus est cortice.

Rami hi non multo crassiores sunt penna, ultra tres pedes longi, infra rotunduli, supra plani, binisque angustis oris aucti, qui spinulis densis obsiti sunt, atque hisce similia insident folia, uti supra descripta sunt, alternata, a septem ad decem pollices longa, binos ac sesqui digitos lata, tenuia, firma, & glabra, in firmum apicem desinentia, in superiore parte curtis spinulis obsita, quæ nervis incumbunt per totum folium decurrentibus, cujusvis rami extremum in longum terminatur loramentum, tres quatuorque pedes longum, spinulis densis obsitum, seu proprie hamulis, qui efficiunt, quod hæ silvæ difficulter permeari possint; funis hic ramosus ac foliosus quatuor & quinque orchias insuper longus est, in quo rami alternati sunt, uti & folia in his ramis. Hujus funis extremum in culmi crassitiem desinit, ac demum instar fili, quinque pedes longum, inque inferiore parte plurimis angustis & firmis foliolis cinctum, quæ ensium lamellas referunt, atque arcte funiculo ipsi adcumbunt, reliqua autem pars mollibus obsita est hamulis, nondum penitus explicatis.

Fructus tam raro in conspectum venit, ut plurimis incolis sit ignotus, cujus caussa, ut mihi videtur, est, quod funis hic modo erectus, qui Rottang est, non permittatur justam adtingere senectutem, in locis enim remotis, ubi funis hic nudus arbores adscendit ad longitudinem viginti & triginta orchiarum, dictique junioris fruticis ramuli deciderunt, fructus suos edere incipit, qui longis ex pedunculis excrescunt ex foliorum alis, suntque primo simplices, tres cum dimidio pedes longi, horumque posterior pars pedem circiter longa est, hujusque dimidia pars ex rotundo plana binis obtusis oris parumque spinosis aucta, dimidii digiti latitudinem habet, superior dimidia pars crassior, rotundior, & spinosa penitus, minimi digiti crassitiem adæquat, ubi laterales quidam emittuntur ramuli, qui in duodecim ac quindecim incurvos & nodosos digitos seu julos divi-

LVIII. HOOFDSTUK.

De Ruyters Palms-Boom Bies.

DE zesde zoorte, is 't geene men Rottang Tsjavoni *noemd, het kleenste van struyk, en dunste van touw; van het gemeene fatzoen der Rottangs vry wat afwykende, te weten in de bladeren, maar niet in de substantie des Riets. Zy is verdeeld in eenige minder zoorten, doch wy zullen alhier de gemeenste beschryven.*

Deze zet eerstelyk eenen langen struyk, gelykende een jonge Sagu-struyk, van 8 of 10 dunne en regte takken in de rondte staande, omtrent een man hoog, zy zyn schaars een pink dik, in korte leden verdeeld, beneden met weynige korte, doch regte en styve doornen bezet, uyt ieder lid staat een blad, en tegen over uyt het volgende een ander, zonder steelen digt tegens den tak aan zittende, aan de zyden overdwers, doch aan het uyterste des taks overeynd, zy gelyken na die van Leleba of andere Bamboezen, swart-groen, doch gladder, met veele zenuwen in de lengte doortogen, en rimpelig.

Deze takken vergaan allenxkens, en uyt het midden des stams komt een lang dun touw voort, 't welk is de eygentlyke Rottang, die zig met een bogt straks weder na de aarde kromt, en eenige vademen daar op slingert, en uyt de leden kleene styve worteltjes in de aarde zend, gelyk de Siri-planten aan de bomen en takken doen, daar aan ze oplopen, van daar verheftze haar in de hoogte, zoo ze een boom aantreft, die ze dan oploopt van 12 en 15 vademen, van eenparige dikte, en zonder zyde-takken, te weten een groote Zwane-schaft dik, en zonder ruyge schorsse van buyten, van een gants taaye en onverbreekelyke substantie; daar na werd dit touw allenxkens dikker, tot dat het de dikte van een kleene vinger, en meer gewind, daar het dan in zyde-takken zig begint te verdeelen, en buyten met een ruyge doornachtige schorsse bekleed is.

De takken zyn mede niet veel dikker dan een schaft, en ruym 3 voeten lank, beneden rondachtig, boven plat, met 2 smalle kanten, dewelke digt met kleene doornen bezet zyn, hier aan staan diergelyke bladeren, als boven vermeld, verwisseld tegen malkander, van 7 tot 10 duymen lank, 2 en een ½ breed, dun, styf, en glad, in een styve spits eyndigende, en agter aan de bovenste zyde met korte doorntjes bezet, dewelke op de zenuwen staan, die door het geheele blad lopen, het eynde van ieder tak loopt nog voort met een smalle riem, van 3 tot 4 voeten lank, digt bezet met kleene doorntjes, of eygentlyker haakjes, dewelke maken, dat deze bossen moeyelyk te passeeren zyn. Dit getakt en gebladert touw is noch 4 a 5 vademen lang, staande de takken verwisseld tegen malkander, gelyk ook de bladeren aan de takken; het uyterste van dit touw loopt zoo dun toe als een stroo-halm, en ten laasten als een Zyl draad, 5 voeten lang, en aan het agterste bezet met veele smalle en styve blaadjes, gelyk degen-klingen, dewelke digt tegen het touwtje aan leggen, en het resteerende is met weeke haakjes bezet, dewelke noch niet te degen geopent zyn.

De vrucht werd zoo zelden gezien, dat ze by de meeste Inlanders onbekend is, waar van ik de oorzaak gisse te zyn, dewyl men het uytgeschotene touw, zynde de eygentlyke Rottang, geen rust laat, tot dat ze haar volkomen ouderdom gewint, maar op afgelegene plaatzen, daar het bloote touw de bomen oplopende 20 en 30 vademen lengte bekomen kan, en de voornoemde takken van den jongen struyk rondom afgevallen zyn, begint het eerst zyne vruchten te geven. Dezelve komen voort aan lange steelen, uyt den schoot der bladeren, enkeld, 3½ voeten lank, hier van is het agterste eind omtrent een voet lank, en daar van de agterste helft uyt den ronden plat, met 2 stompe en wat doornachtige kanten, schaars een halve vinger breed, de voorste helft is dikker, ronder, en gants doornachtig, schier een pink dik, daar op volgen eenige zyde-takjes, en dezelve in 12 a 15 krommen en knobbelachtige vingers verdeeld, en alle agterwaarts gebogen;

viduntur, retroflexos, quibus fructus insident hic & illic solitarii, licet & quidam hosce ubique proferant, qui Pisorum magnitudinem habent, eleganter cancellati, instar aliorum Rottangs fructuum, superius apice duro coronati, coloris squalide lutei, sed qui sicci, pallidi sunt, intus autem continent nucleum durum ac nigrum, fere instar stercoris murini, supra hunc lateralem ramulum primarius petiolus tenuis est ac glaber, vix culmum crassus, ac dein iterum crassus ac spinosus, adeoque pungens, ut vix tractari possit: Ad alteram partem similis excrescit lateralis ramulus, tales julos & fructus gerens, ad spithamæ circiter distantiam a priore, ita ut totus corymbus non plures quatuor vel quinque talibus gerat ramulis.

Quum hic frutex ter quaterque hosce produxerit, perit, uti & quum ejus funis nullas adtingere potest arbores, sed juxta terram prorepere debeat, hic & illic fibrillas emittat, nec ullibi sese erigere possit, uti & omnis talis funis, juxta terram tali modo prorepens facile finditur, nec ad ligamina multum valet. Est itaque peculiaris character vel qualitas hujus funis, quod in omnibus fere partibus infra sit tenuis & glaber, supra vero crassus ac spinosus.

Radix mox sub stipite proveniens nodus est crassus & oblongus, ex quo undique dependent plurimæ nigræ & firmæ fibrillæ, vix culmum crassæ, ac perpendiculariter terram petentes, quæ adeo lentæ ac duræ sunt, ut neque frangi neque extrahi possint, quam pusilla etiam sit arbuscula, unde ubique effodiendæ & amputandæ sunt. Medii funis articuli sex & septem pollices longi sunt, externe concolores, pallide nempe flavescentes, inferiores autem nodi parum virescunt. Ejus substantia non adeo flexilis vel obsequiosa est quam aliarum arundinum Rottangs, sed firmior, ex longioribus constans fibris, ac facile fissuras agens: Recens funis parum viscosus est, quum tractetur, gratumque de se spargit odorem fere instar *Unguis Odorati*.

Nomen. Latine *Palmijuncus Equestris* a subsequente ejus usu. Malaice *Rottang Tsjavoni*, ac simpliciter *Tsjavoni*, aliis autem *Rottang Cawa*, h. e. filamentosus Rottang, dum ejus funis instar Chordularum tenuis sit, licet *Rottang Cawa* proprie peculiaris sit species, quam mox infra describemus. Amboinice *Ua Cawa*, & *Ula Pala Pala*.

Locus. In Amboina obcurrit in Hitoës montibus saxosis, uti & in Hulamohela, in Bourone autem in planis reperitur silvis itidem saxosis.

In insulis ante Bataviam & Javam ad borealem plagam sitis crassissimus reperitur *Rottang Tsjavoni*, similia gerens folia, spinas, & nodorum articulos quam Amboinensis, sed plerumque multo major, arundo hæc ultra tres orchias alta est, recta, & instar cornu firma, infra ultra binos digitos crassa, inque breves distincta articulos, hæc autem crassities sensim inminuitur ad illam digiti, ac demum ad pennæ crassitiem, suntque articuli sensim longiores, quorum color est squalide luteus. Adeoque firma est hæc arundo, ut ex ejus inferiore parte octo vel novem pedes longi baculi formari possint, præ reliquis multum crescit in insula Circkzee dicta, quæ omnium maxima est insula.

Usus. Equites hanc potissimum eligunt arundinem, quam inter equitandum manibus tenent, uti in Europa vimina Salicum similiaque manibus tenentur, hunc in finem inferior eligitur pars quatuor pedes longa, cui adhæret nodosæ radicis segmentum, cujus crassa abscinduntur fila, ita ut commode manibus eam amplecti possint. Recentes baculi, uti dictum fuit, externe simili obducti sunt muco, quo reliqui Rottangs stipites, hic autem nunquam adeo exsiccatur, quin frigidis noctibus iterum exsudet, hi quoque baculi, Tsjavoni hinc dicti, aliquando in aqua sunt deponendi, vel oleo obliniendi, ut lenti sint, nec findantur, in usu domestico adhibentur ad pueros plectendos, ac servos loco Chambokken, vel lororum.

Restans glabra, & spinis vidua funis pars a quindecim ad viginta orchias longa ad vimina adhibetur tam integra quam fissa, sed non tam bonæ est notæ quam Rottang Java, quæ ad primum intuitum haud multum differt ab hoc Tsjavoni, multo autem magis junceæ est substantiæ, ac longiores habet articulos, & ex-

bogen; hier aan ziet men de vruchten hier en daar enkeld staan, hoewel zommige ook heel en al daar mede bezet zyn, deze zyn in de grootte van Erweten, aardig geruyt, gelyk andere Rottangs-vruchten, met een hard spitsje voor op, van coleur vuyl-geel, maar besterven bleek, binnen met een harde swarte korl, schier als een muyzekeutel, boven deze zyde-tak werd den hooft-steel wederom dun en glad, schaars een stroobalm dik, en dan wederom dik en doornachtig, zoo stekelig, dat men ze qualyk aanvatten kan. Aan de andere zyde komt dan een diergelyke zyde-takje, met zoodanige vingers en vruchten, omtrent een span van den voorgaanden, zoo dat den geheelen hooft-steel niet meer als 4 *of* 5 *zyde-takjes heeft.*

Als den struyk drie of viermaal gedragen heeft, zoo gaat hy uit, als mede als zyn touw geene bomen kan bereiken, maar langs de aarde moet kruypen, hier en daar inwortelen, en nergens zig oprechten kan, gelyk ook al het touw, dat dusdanig langs de aarde kruipt, licht splyt, en tot het binden niet veel deugd. Het is dan een byzondere eigenschap aan dit touw, dat het meest aan alle zyne deelen, agter dun en glad, maar na vooren toe dik en stekelig is.

De Wortel naast onder den stam is een dikken lankwerpigen knoest, rondom behangen met veele styve en swartachtige Vazelingen, schaars een stroobalm dik, en regt neerwaarts in de aarde gaande, zoo taay en hard, datze niet te breeken noch uyt te trekken zyn, hoe kleen het boompje ook is, daarom men ze rondom losgraven en afkappen moet. De leden van het middel-touw zyn 6 *en* 7 *duymen lang, van buyten eenparig van coleur, te weten bleek-geel, en aan de onderste leden een weinig na den groenen trekkende. De substantie is zoo buygsaam noch gedweeg niet als aan andere Rottangs, maar styver, langdradiger, en ligt splytende; het versche touw is wat kleeverig als men het handelt, en geeft een goeden reuk van zich, schier als* Unguis Odoratus.

Naam. *In 't Latyn* Palmijuncus Equestris *van zyn volgende gebruyk. Maleyts* Rottang Tsjavony, *en slegts* Tsjavoni, *by anderen* Rottang Cawa, *dat is draad-Rottang, dewyl zyn touw zoo dun is als Chordulen, of lood-lynen, hoewel* Rottang Cawa, *eigentlyk een byzondere zoorte is, die wy straks hier onder beschryven zullen. Op Amboinsch* Ua Cawa, *en* Ula Pala Pala.

Plaats. *Men vindze In Amboina op het Hitoeëze gebergte, daar het steenachtig is, als mede op Hulamoel, maar op Boero heeft men ze in de vlakke bossen, daar het mede vol steenen is.*

Op de Eylanden voor Batavia en Java, in 't Noorden leggende, vind men een zeer dikke Rottang Tsjavoni, *met diergelyke bladeren, doornen, en verdeelingen van leden als de Amboinsche, doch doorgaans veel grooter, het riet is wel* 3 *en meer vademen hoog, regt, en zoo styf als een hoorn, beneden ruym* 2 *vingers dik, en in korte leden verdeelt, maar deze dikte vermindert schielyk tot een vinger, en ten laatsten tot een schaft, en werden de leden ook vervolgens langer. De coleur is vuyl geel, het is zoo styf, dat men van 't onderste stuk* 8 *of* 9 *voeten lang, knodzen en springstokken kan maken, het wast onder anderen veel op 't Eyland Cirkzee, zynde een van de grootste van de voornoemde.*

Gebruyk. *De Ruyters zoeken meest deze Rottang om te paard rydende in de hand te houden, gelyk men in Europa met de Teenen, Chamboeken, en diergelyke doet, hier toe neemt men maar het agterste eind van* 4 *voeten lank, daar een stuk van de knoestige wortel noch aan zit, wiens dikke draden men kort afsnyd en besnoeid, dat men ze gemakkelyk in de hand kan houden. De versche stokken, als gezegt, hebben van buyten diergelyke smeerigheid als de andere Rottangs, die nooit zoodanig vergaat, of ze sweet by koele nachten weder uyt, ook moet men deze hand-rieten, die men daarom Tsjavoni noemd, zomtyds in water leggen, of met eenig olye bestryken, op dat zy taay blyven, en niet scheuren. In het huyshouden gebruykt men ze tot straffe van Kinderen en Slaven in plaats van Chambokken, en Bulle-peezen.*

Het resteerende gladde en kaale touw van 15 *tot* 20 *vademen lang, kan men tot verscheide bindwerk gebruyken, zoo heel als gespleeten, doch is zoo goet niet als Rottang Java, dewelke in 't eerste aanzien niet veel verschilt van dit Tsjavoni, maar zy is veel biesachtiger en langer van leden, en is ook van buyten geschildert, als*

externe ita maculata eſt, acſi lamellæ quædam ipſi eſſent inpoſitæ. Ejus folium mihi huc usque ignotum eſt, quum neque hic neque in Java creſcat, ubi ex Bourone venalis adfertur, præſertim ex vagis ejus inſulis ad partem ipſius Euralem ſitis, quæ regio *Poelo* vocatur, uti & ab ipſi vicino Paſſir, unde Macaſſaram venalis adfertur.

Supra dictum fuit Tsjavoni quibusdam etiam *Rottang Cawa* vocari, ulteriore autem examine detexi binas diverſas eſſe res; Tsjavoni enim proprie eſt arundo ſupra deſcripta, cujus funis non ultra quindecim vel viginti orgyas longus eſt, ac proprie Amboinenſibus vocatur *Utta Laun Cana*, quum in ejus foliis panis *Cana* pinſitur, quod nomen Hitoenſi ſupra deſcripto Rottang Tuni tribuunt, quum utraque hæc folia ad idem adhibeantur uſum.

Rottang Cawa vero eſt funis repens & flagelloſus, per terram prorepens, atque ad ſecundum vel tertium nodum radices agens, ſupra quoque craſſior quam infra, dein modo ſeſe dividit in laterales ramos, alternatos, tres pedes longos, quorum inferior ad ſpithamæ ſpatium nudus eſt, ſed oris acutis & pungentibus armatur uti Lontarus, reliqua ipſius pars folia emittit parva, inſtar minoris Zingiberis, alternata, pedem longa, ſupra acuta, & plerumque pilis vagis hirtas: Poſt folia hujus *Rottang Cana* tenuia quædam & firma locantur fila, incurvis ſpinis ſeu hamulis obſita, atque poſt hos cortex ſeu pelliculæ ſibi inponuntur, qui externe longis ac mollibus ſpinulis inſtar Sagus obducitur.

In funis extremo alter tenuis excreſcit caulis, ſimiles gerens hamulos, binos pedes longus, e quo fructus excreſcunt, primoque ad latera emittit varia plana filamenta, acſi bina eſſent adcreta, ſesqui pollicem longa, rugoſa, & dentata quaſi inſtar Siriboæ, quæ alternata ſunt, ac plerumque retroflexa. Hisce inſident in quibusdam locis fructus magnitudine Piſorum, ſquamoſi, & cancellati inſtar aliorum Rottang fructuum, qui ſuperne quoque apice duro ornati ſunt.

Longus fructiferi racemi petiolus aliquando ſimplex eſt, aliquando bifidus, funis ipſe pennæ craſſitiem habet, eſtque glaber, & rotundus, nec viſcoſus, nec odoratus. Verus ligni cortex eſt tenuis, ac facile ſeparari poteſt ab interna medulla. Radix nodoſa eſt, & dura, inſtar radicis Chinæ, multisque duris fibrillis terræ infixa hæret.

Nomen. Nomen ejus Malaienſe eſt *Rottang Cawa*, in Boerone *Cadat*, in Amboina *Ua Cawa*.

Locus. Creſcit in Boerone, Bonoa, & Laha, plerumque juxta terram prorepens, aliquando altas adſcendit arbores.

Uſus. Ad quotidianum adhibetur vimen, quum vero tam facile findatur, plerumque In loramenta ſcinditur, quibus in Bonoa oræ Tomtommen & Toedongs connectuntur.

als of het met eenige blikken belegt was. Het blad daar van is my nog onbekend, dewyl ze noch hier te Lande, noch op Java waſt, alwaar ze van Borneo te koop werd gebragt, inzonderheid van de gebrokene Eylanden, voor deszelfs Zuyd-ooſt-hoek leggende Land Poelo genoemt, als mede van het naaſte Paſſir, van waar ze tot Makaſſar te koop gebragt werd.

Boven is gezegt, dat de Tsjavoni by zommige ook Rottang Cawa *genaamt werd, doch by naarder onderzoek bevinde, dit twee verſchillende dingen te zyn, want Tsjavoni is eygentlyk het geene hier boven beſchreeven is, wiens touw niet boven 15 a 20 vademen lang word, en eigentlyk in 't Amboinſch* Utta Lau Cana *genaamt, om dat men in zyne bladeren het* Cana *bakt, welke naam de Hitoëzen aan 't voorſchreeve Rottang Tuni geven, om dat beide bladeren tot dit werk gebruykt werden.*

Maar Rottang Cawa *is een kruipende en lang-zeilige touw, langs de grond kruypende, en om de tweede of derde knoop weder inwortelende, na vooren mede dikker dan agteren; daar na verdeelt het zig eerſt in zyde-takken, verwiſſelt tegens malkander, drie voeten lang, waar van de agterſte een ſpan blood is, met ſcherpe ſtekelige kanten, gelyk aan de Lontar-boom; de reſt is bezet met ſmalle bladeren, gelyk die van kleene Gember, verwiſſelt tegens malkander, een voet lank, vooren ſpits, en doorgaans met ydele hayrtjes bezet, agter de bladeren van dit* Rottang Cawa *ſtaan eenige dunne en ſtyve draden, bezet met kromme doornen of haakjes, en daar agter de ſchellen of ſchorſſen, veele over malkander, en van buyten bezet met lange weeke doorentjes, als Sagoe.*

Aan 't uyterſte van 't touw komt een andere dunne ſteel voort, met diergelyke haakjes bezet, twee voeten lang, daar aan de vruchten groeyen, eerſtelyk ter zyde uytgevende verſcheyde platte ſtelen, als of 'er twee tegens malkaar gegroeyd waren, 1½ duym lang, ruyg, en gekertelt als Siriboa, verwiſſelt tegens malkander, en de meeſte agterwaarts gebogen. Aan dezelve zitten hier en daar de vruchten, in de grootte van Erweten, geſchubt en geribt als andere Rottang-vruchten, met een harde ſpits boven op.

De lange ſteel van de vruchtdragende tros is zomtyds enkeld, zomtyds in twee verdeelt; het touw in de dikte van een ſchaft, glad, en rond, niet kleeverig noch riekent. De regte ſchorſſe van 't hout is dun, en laat zig ſepareeren van 't binnenſte merg. De wortel is knobbelachtig, hard, als Radix China, met veele harde Vazelingen in de aarde vaſt.

Naam. *Zyn naam is in 't Maleyts* Rottang Cawa, *op Boero* Cadat, *op Amboinſch* Ua Cawa.

Plaats. *Zy groeyd op Boero, Bonoa, en in de Laha, meeſt langs de grond, zomtyds hooge bomen oplopende.*

Gebruyk. *Men gebruyktze tot dagelykze Timbels, doch dewyl ze zoo ligt ſcheurd, werd ze meeſt geſpleeten tot riemkens, waar mede men op Bonoa de randen van Tontommen en Toedongs bind.*

Tabula Quinquageſima Sexta

Funem exhibet, qui *Palmijuncus equeſtris* RUMPHIO dicitur.

De ſes- en vyftigſte Plaat

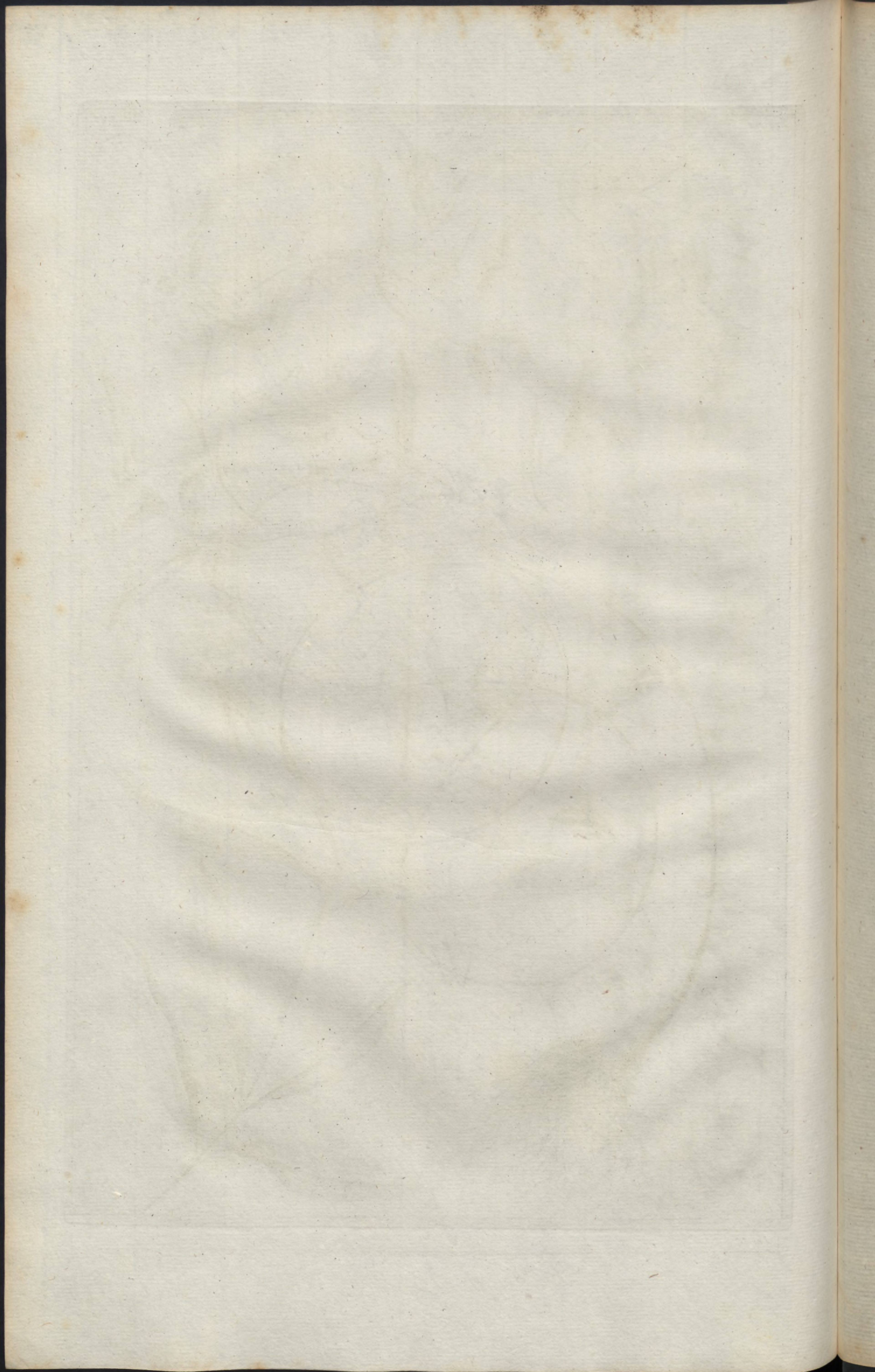
Vertoont een Touw-gewas, het geen de *Ruyters-Palmsboom-Bies*, van RUMPHIUS genaamt wert.

CAPUT LIX.

Calamus equestris. W.

CAPUT QUINQUAGESIMUM NONUM.

Zalacca. *Rottang Zalack.*

PRæter fex præcedentes Rottang fpecies tres aliæ funt fpuriæ feu inregulares, uti *Zalacca*, *Rottang Utan*, & *Daun Gindi*, quarum prima licet exotica fit, in Amboina tamen hoc tempore adeo multiplicata eft, ut ubivis fit obvia & nota, quam itaque hoc in capite defcribemus.

Zalacca frutex eft, quoad modum crefcendi magno Rottang, vel tenero Sagus frutici quam maxime fimilis, nullum autem producit funem.

Ejus rami hic in Amboina plerumque duodecim pedes alti funt, in Java vero & Baleya altiores excrefcunt, non craffi, angulofique, ubi folia excrefcunt, inferius vero femi excavati inftar Sagus ramorum, atque amputati fimilem ftillant pultem feu Papedam, quique circa radicem arcte conjunguntur, & horrendis obfiti funt fpinis usque ad ipforum extremum, ita ut fine vulnere vix tractari poffint: Spinæ hæ funt rectæ, & inftar acuum firmæ, per ordines fupra fefe invicem locatæ, maximæ autem circa radicem excrefcunt, fenfimque decrefcunt, ac longiffimæ minoribus interponuntur, planæ, & quafi pectinatim junctæ.

Folia cum illis *Rottang Itam* conveniunt, fed funt paulo latiora & glabra, ex nigro virentia, inftar illorum Sagueri, ita ut totus frutex e longinquo nigrefcat: Subtus autem hæc folia albicant, & ad oras fpinis denfis obfita funt, fuperne ad apicem quafi abfciffa feu fiffa, fesqui pedem longa, binos lata pollices.

Fructus alio modo progerminant quam in vulgari Rottang, ejusdem tamen magnitudinis, inter fpinofos enim ramos ex ipfa radice pedunculus excrefcit, fpithamam longus, cujus fummo increfcunt quinque, feptem, decem, vel undecim fimul magni fructus, formam habentes Ficorum vel Pyrorum, brevibus petiolis ramo juncti, & fefe comprimentes Pyriformem amittunt formam, inferius angufta quædam excrefcunt foliola, hosce inftar vaginarum ambientia, primo enim craffus excrefcit nodus inftar retortæ, fructus vero quivis externe videtur compofitus ex fimplicibus lamellis, quæ tamen non feparantur, fed unicum formant putamen, fragile, & inftar illius Caftanearum comprimi & feparari poteft, cum quibus etiam quoad colorem convenit.

Lamellæ hæ feu cancelli non adeo regulares funt quam in Rottang fructibus, multasque obliquas formant lineas fefe invicem decuffantes, quæque prope acutum angulum brevem mollemque gerunt fpinulam retroflexam, qua fructus fpinulofus eft, fed non vulnerans, atque hæc facile diffolvi poteft. Interne gleba locatur fuccofa, fed duriuscula, & carnofa, ex binis pluribusve minoribus glebis compofita, flavefcens, & undique ab exteriore putamine feparata, excepto uno angulo, quo leviter ipfi jungitur. Caro hæc fimilis eft illi Aurantiorum dulcium, fed durior eft, nec ita granulofa, atque in hac unus alterve, rarius tres locantur rotundi nuclei, fclopeti globulos referentes, obfcure fufci, duri, & una parte umbilicati, altera in brevem apicem definentes. Caro hæc itidem circa illos feparata eft, excepto ad umbilicum, cui per brevem nectitur venulam, quæ pars refpicit fupremam feu latiffimam fructus partem. Caro hæc delicatiffimi eft faporis, grate acida nempe eft cum quadam adftrictione, inftar Uvarum mofchatellarum, vel Ananaffæ, fed magis adftringens. Senfim hic frutex ftipitem format, qui tamen nihil aliud eft quam congeries ramorum, binos tresve pedes altorum, tumque petioli frugiferi fimul quoque excrefcunt a folo magis elevati, quorum qui extra fpinas dependent, ab hominibus avelluntur, quique inter fpinas locantur, a gliribus devorantur, quæ adfuta animalcula juxta internam ramorum partem, quæ glabra eft, decurrunt, ac fructus comedunt. Varii fimul frugiferi racemi ex uno eodemque progerminant frutice, atque radices fub terra prorepentes hic & illic novos emittunt furculos.

Nomen.

LIX. HOOFDSTUK.

De Zalack-Struyk.

B*Ebalven de zes voorgaande geflachten van Rottangs, zyn 'er nog drie oneygentlyke of baftaard-zoorten: als* 1. Zalacca, 2. Rottang Utan, *en de* 3*de* Daun Gindi, *waar van de eerfte wel uytlandifch is, egter in Amboina nu zoodanig vermeerdert, datze genoegzaam bekend is, die wy in dit Kapittel befchryven.*

Zalack *is een ftruyk, in wasdom de groote Rottang of jonge Sagu-ftruyk zeer gelyk, maar zy brengt geen touw voort.*

De takken zyn hier in Amboina gemeenlyk 12 *voeten hoog, maar op Java en Baley werdenze hooger, niet dik, hoekig, daar de bladeren ftaan, maar beneden half uytgebold, als de Sagu-takken, en doorgekapt mede diergelyke Papeda uytgevende, omtrent de wortel digt by malkaar ftaande, en met yzelyke doornen bezet, tot het uyterfte van den tak toe, zoo dat men die zonder zig te bezeeren qualyk handelen kan. Deze doornen zyn regt, en ftyf als naalden, in ryen boven malkaar ftaande, de grootfte omtrent de wortel, en allenxkens kleender, en de langfte met kortere tuffchen beyde, plat, en aan malkaar gevoegt, als kammen.*

De bladeren gelyken die van Rottang Itam, *of wel zoo breed en glad, fwart groen, als die van de Sagueer-boom, zoo dat den geheelen ftruyk van verre fwart gelykt: doch van onderen zyn ze witachtig, en aan de kanten digt met doornen bezet, en vooren aan de fpitze afgebroken of gefpleeten, anderhalve voeten lank, twee duymen breed.*

De vruchten komen op een ander manier voort, als aan de gemeene Rottang, egter met dezelve groote gemeenfchap hebbende, want tuffchen de doornachtige takken uyt de wortel zelfs, komt een fteel voort, een fpan lank, of minder, op wiens top groeyen, 5, 7, 10, *en* 11 *groote vruchten by malkander, in gedaante van Vygen of Peeren, op korte fteeltjes aan baren tak zittende, en malkander dringende, waar door ze van de Peerform afwyken, beneden hebbenze eenige fmalle blaadjes, die rondom haar ftaan als fcheden, want daar waft eerft een dikken knop, als een kolve, ieder vrucht fchynd van buyten van enkelde fchilfferen gemaakt te zyn, die nochtans niet van malkaar gaan, maar een doorgaande fchaal maken, die bros is, en zig ligt breken laat, gelyk aan de Caftanjen, welkers coleur zy ook heeft.*

De fchilfferen of ruytjes ftaan zoo ordentelyk niet als aan de Rottang-vruchten, maaken egter veele fchuynze linien, die malkanderen kruyffen, by den fcherpften hoek een kort en week doorntje hebbende, naar agteren ftaande, waar door de vrucht doornachtig werd, doch niet bezeerende, en men kan ze ligtelyk afvryven. Binnen leyd een klomp zappig, doch hardachtig vleefch, uyt een groote en twee of meer kleene klonteren t'zamen gezet, geelachtig, rondom van de buytenfte fchaal los, behalven met het eene eynd wat vaft daar aan. Dit vleefch gelykt dat van de zoete Oranje-appels, doch is harder, en zoo korlig niet, en daar in leggen een of twee, en zelden drie ronde korls, als Roer-kogels, donker-bruyn, hard, aan 't eene eynd met een kuyltje, aan 't andere met een kort fpitsje. Het vleefch leyd 'er insgelyks los om, behalven in 't kuyltje, met een kleene ader vaft, het welk na het opperfte of breedfte deel van de vrucht ziet. Dit vleefch heeft een excellente fmaak, aangenaam rynfch, met een kleene zamentrekking, als Mufchatelle Druyven, of Ananaffa; doch noch meer zamentrekkende. Met 'er tyd zet dezen ftruyk de gedaante van een ftam, 't welk echter anders niet is dan een vergaderinge van takken, 2 *en* 3 *voeten hoog; als dan komen de vruchtdragende ftelen ook zoo veel hooger van de grond, waar van die geene, die buyten de doornen hangen, tot vyanden hebben de Menfchen; en die binnen de doornen, de Rotten, welke flimme beeften langs de binnenkant van de takken, die glad zyn, aflopende, weeten by de vruchten te komen. Verfcheide van deze vrucht-dragende ftelen komen teffens uyt een en dezelfde ftruyk, en de wortelen onder de aarde kruypende, brengen hier en daar nieuwe fcheuten voort.*

Naam.

Nomen. Latine *Zalacca*, Javanice & Baleyice *Rottang Zalack*, ac modo *Zalack*, quidam Batavi in Batavia Belgice vocant *Zergjants-klooten.*

Locus. Vera ejus patria est insula Baleya, & orientalis Javæ pars, unde antiquioribus temporibus deducta est in insulas Bandæ per peregrinos mercatores, ubi nunc satis copiosa & obvia est. In Amboina raro obcurrit, ac tantummodo in hortis curiosorum, tarde autem fructus producit.

Usus. Hæc inregularis & intractabilis planta ob delicatos tantummodo colitur fructus, qui crudi edules sunt, externumque ipsorum putamen spinulosum prius digitis confringitur, & projicitur. Caro ipsorum acidula stomachum reficit, & jecur quodammodo refrigerat, estque quam maxime salutaris in itineribus marinis, ac illis, qui modo adpellunt ex mari. Hunc in finem, ut possit transvehi, toti muria condiuntur fructus, & in ollis servantur, si vero nimis diu serventur, nimiam adtrahunt muriæ quantitatem, & insipidi sunt, quales fuere, quos *Carolus Clusius* in Hollandia vidit & gustavit, de quibus scribit *libr.* 2. *exotic. cap.* 4, ubi errorem conmisit, putans angustiorem ipsorum partem summitatem esse fructus.

Si hosce nucleos plantare velimus, tum angustissima nuclei pars, quæ petiolo jungebatur, superne ponenda est, alioquin enim non progerminant. Glires ac mures quam avidissime hosce comedunt fructus, quod mirandum est, quo modo nempe ad illos permeare possint, ac decerpere, quum tam horrendis spinulis sint obsiti, ut homo vix hos adtingere possit. Quam saluberrimi habentur hominibus ex morbo quodam reconvalescentibus, ac debili laborantibus stomacho.

Naam. *In 't Latyn* Zalacca, *Jav. en Bal.* Rottang Zalack, *en slegts* Zalack, *sommige Neerlanders op Batavia noemen 't* Zergjants-klooten.

Plaats. *Zyn regte vaderland is het eyland Bali, en het Oosterdeel van Java, van waar ze in oude tyden gebragt is in de Eylanden van Banda door de vreemde Handelaars, daar ze nu redelyk overvloedig is. In Amboina heeft men ze weinig, en dat alleenlyk in de hooven van de Liefhebbers, en ze draagd lankzaam.*

Gebruyk. *Dit leelyk en onbandzaam gewas werd alleenlyk gehavend wegens de lekkere vrugten, die men rauw kan eeten, de buytenste doornagtige schaal eerst met de vingeren in stukken duwende en weg smytende. Het rynsche vleesch verkwikt de mage, en verkoeld eenigzints de lever, zeer gezond op Zeereysen, of als men eerst uyt Zee komt. Tot dezen eynde, en op dat men 't vervoeren kan, zo werden de geheele vrugten ingepeekeld met geheele potten vol, dog als deze te oud werden, trekken zy te veel peekel in, en werden onsmaakelyk, gelyk die geene geweest, zyn die* Carol. Clus. *in Holland gezien en geproeft heeft, waar van hy* lib. 2. exotic. cap. 4. *schryft, alwaar hy een abuys heeft gehad, meenende dat het smalste deel het bovenste van deze vrugt was.*

Als men deze korls planten wil, zo moet men het spitste deel van de korl ('t welk onder den steel lag) boven planten, want anders willen ze niet opkomen. Rotten en Muyzen zyn zeer greetig na deze vrugten, 't welk te verwonderen is, weetende daar by te komen, en dezelve af te halen, al zyn zy met zo ysselyke doorntjes of doornen omcingeld, dat 'er kwalyk een mensch by kan komen. Zy werden zeer gezond gehouden voor luyden, die uyt eenige ziekte opkomen, en een verzwakte maag hebben.

Tabula Quinquagesima Septima

Ad *Figuram Primam*, alteram *Palmijunci equestris* exhibet speciem fructibus onustam, ubi ad litt. A *fructus majori* repræsentatur *forma*, B peculiarem hujus fruticis offert nudum funem.

Figura secunda Fruticem exhibet spinosum *Zalaccam* dictum, ubi litt. C *fructum* ejus *majori* sistit *forma*, quæ forte est *Hibbutu Thes. Zeyl. p.* 121.

De seven en vyftigste Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* een ander zoort des *Ruyters Palmboom-Bies*, met zyne vrugten beladen, alwaar by lett. A een vrugt in grooter gedaante voorkomt. B vertoont het byzondere naakte touw van deze struyk.

De *Tweede Figuur* vertoont een doornagtige struyk *Zalacca* genaamt, alwaar lett. C deszelfs vrugt in grooter gedaante aanwyst, welke mogelyk is de *Hibbutu* van de *Thes. Zeyl. p.* 121.

In Rumphii *Auctuario Palmijuncus Draco*, cum binis aliis *Rottang* speciebus describuntur, quas hic inserere congruum duximus.

In de *Vermeerdering van* Rumphius wert de *Palmijuncus Draco*, met twee andere zoorten van *Rottangs* beschreven, welke ik oordeele, dat nootzakelyk hier ingevoegt behooren te werden.

Palmijuncus Draco. Rottang Djernang.

Quod in India Orientali vocatur *Djernang* seu *Djerenang*, verus est *Sanguis Draconis*, qui in Europam defertur, cujus maxima species in rotundis placentis compingitur, hic enim in India tres ejus obcurrunt species, quæ infra conmemorabuntur. Quum autem libro septimo tot *Rottangæ* species descripserim, & dein cognoveram *Djernang* quoque ex *Rottanga* conligi, hinc non potui omittere tot de hoc commentari, quot indagare potuerim.

Post magnum vero inpensum laborem, & inquisitionem diu nihil aliud conlegi, nisi varias ac diversas de hoc opiniones, quas conlegi, quæque omnes in ea concurrebant re, quod nempe *Djernang* ex *Rottanga* proveniret.

Ejus fructus mihi quoque potissimum ex Java transmittebantur, in quibus tamen detexi, non genuinam esse speciem, quum tam paucam rubri gummi continerent quantitatem.

Tandem optimum relatum acceptum ferre oportet Nobilissimo *Dno Isaaco de St. Martino*, *Senatori ordinario* & *Duci summo* Batavæ Indiæ, qui Rottang cum foliis, fructibus, ac crudo gummi, ex ejus jussu sibi ex Palimbango transmissum, mecum communicavit, juxta quæ specimina subsequentem composui descriptionem.

Ipsum Rottang erat illud, quod vulgo *Rottang Palimbanicum* vocatur, ex quo elegantes formantur baculi, cujus articuli binos cum dimidio, ac tres pedes longi sunt, minimum digitum crassi, coloris homogenei, pallide lutei seu flavescentis, superior autem ejus pars

Palmijuncus Draco.

Het geen men hier in Oost-Indiën Djernang, *of* Djerenang *noemd, is een opregt* Sanguis Draconis, *of Draakenbloed, het welk men na Europa voerd, dog meest de grootste zoorte in ronde koeken gepakt, want hier in Indiën heeft men drie zoorten daar van, dewelke hier onder zullen aangewezen werden. Dewyl ik nu in 't zevenste boek zo veele zoorten van* Rottangs *beschreven heb, en in kennisse kreeg, dat* Djernang *mede van een* Rottang *kwam, zo heb ik niet wel kunnen nalaten daar van zo veel te beschryven, als ik heb kunnen uytvraagen.*

Na veele moeyte en uytvraagens heb ik lang niets anders opgedaan, dan een party verschillende opinien by malkander gebragt, dog alle daar in overeenkomende, dat Djernang *van een* Rottang *kwam.*

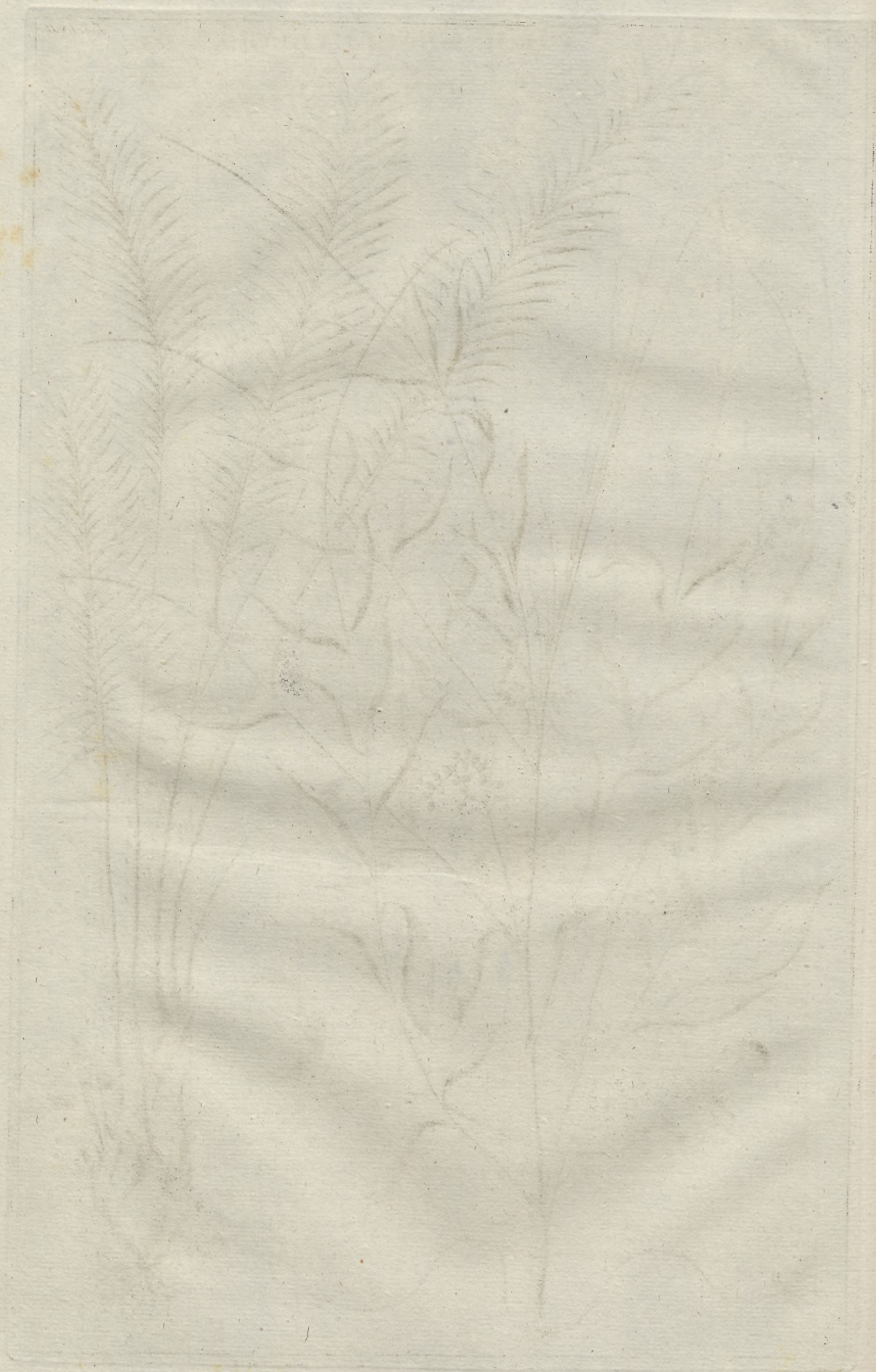
De vruchten wierden my ook gezonden meest van Java, waar aan ik egter bemerkte, dat het van de regte slag niet moeste zyn, dewyl daar aan zo weynig van het roode gom hing.

Eyndelyk moet ik het beste berigt dank weeten aan den Edele Heer Isaac de St. Martin, ordinaris Raad *en* Sergeant Majoor van Nederlants India, *dewelke A.* 1694. *de Rottang met haar bladeren, vruchten, en het rauwe gom, zo als ze op zyn Edelheyds begeeren hem van Palimbang toequaamen, my toegezonden heeft, waar na ik de volgende beschryving gemaakt heb.*

De Rottang *zelfs was van die geene, die men anders* Palimbanze Rottang *noemd, waar van men curieuze handstokjes maakt, zynde die leden van twee en een half tot drie voeten lank, een pink dik, van coleur eenparig bleek-geel, het voorste egter is veel dikker, dewyl de regte*

1. Calamus equestris β major. R. et Sch.
2. Zalacca edulis. Reinw.

pars multo crassior est, quum verum Rottang ibi obductum sit crasso cortice, qui externe armatus est subtilibus & longiusculis spinulis in transversalibus ordinibus positis, uti in vulgaribus Rottang speciebus.

Ibidemque laterales incipiunt prodire ramuli, digitum lati, semi digitum crassi, & ad oras fortibus sed brevibus spinis serræ in modum armati, in dorso gerentes fortes hamos.

Folia cum illis *Rottang Puti* conveniunt, pedem circiter longa, digitum lata, non vel parum pilosa, longitudinalibus costis donata, & in acutum terminantia apicem: Quum vero ramus esset mutilatus, de reliquis foliis, & adpendice nil commentari possum.

Ex relatu Palimbanensium ex quavis ramorum foliosorum ala angustus excresceret racemus, binos ac binos cum dimidio pedes longus, inferius hamulis densis & aduncatis obsitus. Reliqua pars spinis caret, atque in multos incurvos digitos seu julos explicatur, qui autem magis vagi ac laxiores sunt quam in aliis Rottang speciebus, quique magis antrorsum vergunt, in quibus & vaga conspiciuntur foliola. Ac cuivis calici fructus insidet, paulo minor & oblongior illo *Rottang Itam*, superius rotundo ac notabili apice coronatus, ac porro in similes cancellos distinctus.

Externa autem superficies maxime ac plerumque obtecta est ex fusco rubente & sicco duroque gummi, qua in re a cunctis aliis Rottang fructibus differt, intus reconditur nucleus durus magnitudine Uvæ Crispæ, nullis foveolis notatus, quæ in aliis observantur, interne porosus, & refertus isto rubro succo, qui per poros corticis exsudat.

Externum vero gummi fructus investiens est illud, ex quo genuinum componitur *Djerenang*, quod juxta relatum ex Palimbana sequenti peragitur modo. Quum hæc species omnium Rottangarum sit fertilissima, atque ex quavis ala fructuum racemos proferat, hinc feri incolæ Sumatræ interioris partis fructus hosce magna copia conligere possunt, maturi enim decidunt, qui ab incolis in sarsinis ac corbibus domum feruntur, ac dein in Oryzæ machinis tam diu conmoventur & agitantur, donec ipsorum gummi, quod verum ac genuinum est *Djerenang*, decidat, quodque conlectum, per naturalem aëris calorem, vel ope ignis in placentas liquescit, & compingitur, & ab incolis istis sævis mutuatur pro ferreis cultris seu Parrangs, securibus, hastis, ac vestibus: non porro indicatum fuit, qua ratione minores globuli & istæ placentæ formentur, sed referebatur, in ista regione varias insuper Rottangarum species crescere, quæ eosdem producebant fructus quoad formam, sed qui nullo obducti erant gummi, ipsorum baculi non ita regulares ac proportionales erant illis *Rottang Djernang*. Incolæ tamen non facile hos amputant in baculorum usum, quum majorem reditum ipsis subministret *Djerenang*, quivis enim surculus, licet quinquaginta orgyas sit longus, unicum modo subpetit baculum, qui conligitur ex frusto seu segmento mox supra radicem posito.

Ex hoc autem relatu mihi non constat, qua ratione tres diversæ Sanguinis Draconis species ex uno eodemque frutice conligantur, cujus rei alii mihi subsequentem dedere relationem: Maturi fructus, uti dictum fuit, in sacco quodam conmoventur, & agitantur, donec exterior rubra decidat crusta, quæ ad Solem calefacta liquescit, & manibus in globulos istos parvos formatur ad magnitudinem vulgaris fabæ. Atque hic purissimus ac nobilissimus est *Sanguis Draconis*, qui in siccis foliis arboris *Licualæ*, vel similis conligatur, ac tali modo venalis defertur ac prostat, qui in ipsa India satis caro constat pretio, quum non magna copia adquiratur, dein reliqui fructus, succo isto rubro turgidi, contunduntur, & sive ad Solem, sive supra ignem parum coquuntur, tum supernatat subtilis quædam substantia, ex qua quadratæ formantur placentulæ, tres quatuorve digitos latæ, quæ substantia ac subtilitate haud multum differunt a prioribus, ac proinde separatim venduntur: Ex superflua crassiore substantia conmixta magnæ ac rotundæ formantur glebæ seu placentæ, spithamam vel pedem latæ, & ultra pollicem crassæ, quæ vulgarem exhibent *Sanguinem Draconis*, qui in Europam transvehitur.

Placentæ dissectæ vel disruptæ interne ex purpureo rubent colore, ac sæpe lamellas fructuum exhibent, ex quibus sunt compositæ, atque carbonibus inpositæ gra-

te Rottang aldaar bekleed is met een dikke schorsse, van buyten met subtiele en langachtige doorntjes bezet, in dwers-ryen staande, gelyk aan onze Rottangs.

Aldaar beginnen de zyde-takken uyt te schieten, zynde een vinger breed, een halve dik, en aan de kanten met sterke, dog korte doornen zaags-gewys, en op de rugge met sterke haken bezet.

De bladeren gelyken die van onze Rottang Poeti, *omtrent een voet lank, een vinger breed, niet of weynig haayrig, in de lengte geribt, en in een scherpe spits toelopende: Dog dewyl den tak afgesneeden was, kan ik van de andere bladeren, en uyterste snebbe niets zeggen.*

Volgens aanschryven van Palimbang zoude uyt ieder schoot van deze geblade takken een smallen tros komen, twee en twee en een half voet lank, agter met haakjes digt op malkander bezet. De rest is zonder doornen, en in veele kromme vingers verdeelt, dog ydeler dan aan andere Rottangs, en meer na vooren gekeerd, daar aan men ydele blaadjes ziet, en op ieder voet een vrugt, wat kleender en lankwerpiger dan onze Rottang Itam, *boven op met een merkelyke stompe spits, voorts in diergelyke ruytjes afgedeelt.*

De buytenste vlakte is meest doorgaans bekleed met een bruyn roode drooge en harde gom, waar in ze van alle andere Rottangs verschild, binnen in leyd een harde korrel, in de grootte van een Kruys-besie, zonder de kuyltjes, die men in de andere ziet, van binnen poreus en vol van voorschreve roode zap in de gaatjes, welke door de schelle uytsweet.

Het buytenste gom nu, 't welk de vrugten bedekt, is het geene, waar van men het opregte Djerenang *maakt; het welk volgens verhaal van Palimbang aldus toegaat. Dewyl deze zoorte onder alle Rottangs de vrugtbaarste is, en uyt ieder schoot vrugt-trossen voortbrengt, zo konnen de wilde Inwoonders van Sumatras binnen lande dezelve in groote meenigte bekomen, want als ze ryp zyn, zo vallenze af, wanneer ze dan de Inwoonders in manden en zakken te huys dragen, daar na in rystblokken zo lange door malkander roeren of schudden, tot dat dezelve gom, 't welk het opregte* Djerenang *is, komt af te vallen, 't welk by een gezamelt, door de natuurlyke warmte, of wel met vuur tot koeken gemaakt wert, die door de wilde Inwoonders voor yzere Parrangs, bylen, pieken, messen, en kleeden getroqueerd werden, voorts wierde daar by niet verhaalt, hoe de kleene bolletjens en de kleene koeken gemaakt werden, maar wel dat op 't zelve land nog verscheyde andere Rottangs vallen, die 't zelfste fatzoen van vruchten voortbrengen, maar zyn met geen gom bekleed, en de handstokken daar van zyn zo wel niet geproportioneerd als die van* Rottang Djerenang. *Egter willenze de Inlanders niet gaern afkappen tot handstokken, dewyl ze meer profyt van 't* Djerenang *hebben, en van ieder spruyt, al is ze vyftig vademen lank, konnen ze niet meer dan een handstokje krygen, 't welk komt van het stuk kort boven de wortel.*

Uyt het bovenstaande blykt my niet, hoe dat men drie diverse zoorten Draakenbloed van een en dezelfste struyk krygt, waar van my andere de volgende berigt opgegeven hebben: De rype vruchten werden, als gezegt, in een zak door malkander geroerd of geschud, tot dat de buytenste roode korst afvald, welk in de Zonne warm gemaakt zynde, tot dat het week word, en dan met de handen tot kleene bolletjes geformeerd in de grootte van een middelbare boon. Dit is het zuyverste en edelste Sanguis Draconis, *'t welk men in drooge bladen van den boom* Licuala, *of diergelyke bind, en zo te koop brengt, zynde zelfs in Indie redelyk duur, dewyl men het in geen meenigte bekomen kan, daar na werden de overige vrugten, die nog vol roode zap zyn, door malkander gestampt, en het zy over 't vuur, 't zy in de Zon, een weynig gekookt, zo komt wederom boven op een fyne substantie, waar uyt men vierkante koekjes maakt, drie en vier vingers breed, dewelke in substantie en fynte niet veel verschillen van het eerst genoemde, en dierhalven apart verkogt werden: Uyt de overige substantie door malkander werden groote ronde koeken gemaakt, van een span of een voet breed, en ruym een duym dik, dewelke dan uytmaken het gemeene* Sanguis Draconis, *het welk men na Europa voerd.*

De doorgekapte of gebrokene koeken zyn van binnen purper-rood, en vertoonen dikwils eenige restantjes of schilffertjes van de vruchten, waar van ze gemaakt zyn, en

gratum fundunt odorem, fere instar *Styracis Calamitæ*, unde & ab incolis aliis admiscentur suffimigiis.

Prima memorata crassa, & obscure rubens farina, instar furfurum a fructibus separata, sic diu in saccis sicca conservari potest, atque pictores norunt eam, uti & globulos ex hac formatos, cum aqua gummata præparare, ut elegantem exhibeat tincturam, ac pigmentum instar Florentinæ Laccæ, cum Oleo autem misceri nequit.

Ex Sinensis cujusdam relatu, qui cum hanc mercaturam exercuit, quam ipse in Sumatra præparaverat, intellexi, fructibus quoque, quum pinsantur & comminuantur, aliquid petiolorum vel ipsius stipitis admisceri posse, qui paucam quoque istius rubri succi contineret quantitatem, atque hæc simul excoquenda esse ad magnas istas placentas formandas.

Hæc vero similia videntur, in quibusdam enim disruptis placentis tales furfures reperiuntur: atque ex Domini *Herberti de Jager* monitu intellexi, sese ex amputatis & expressis segmentis similis Rottang collegisse succum quendam obscure rubentem, Catsjou simillimum quoad colorem & saporem, excepto quod hæc granula parum salsa essent. Hoc autem casu expertus fuerat, quum frustum talis Rottang igni committeret, quod in altera parte rubrum quendam exsudaret succum. Mercatores Sinenses lucri caussa alios quoque ipsi admiscent pulveres, præsertim Oryzæ furfures ac paleos, ut placentæ istæ sint majores, ex qua compositione placentas formant instar patinarum, quam fraudem haud aliter detegere possumus, quam in dissectis placentis; Cæterum Sinenses Sanguinem Draconis in quasdam quoque dividunt species, vulgo enim omne Djerenang seu Sanguinem Draconis in ipsorum lingua vocant *Hoyg jec*, h. e. Sanguinis guttam, optima vero ejus species in nodulis ac foliis ligata ipsis dicitur *Tsjou Jec*, h. e. nobile gummi seu præstantissimum, quum sit optima ac nobilissima plantæ hujus pars: An autem noduli isti unum idemque sint, quod in Europæorum pharmacopæis vocatur *Sanguis Draconis* in *guttis* seu *Lachrymis*, absolute determinare nequeo, quum illud, quod sub isto nomine venditur, potissimum a mercatoribus ex maris mediterranei parte deferatur, attamen conscius sum, nodulos istos Indicos in patriam nostram etiam transmitti.

Denique differentiam & disquisitionem hujus Indiæ Orientalis Djerenang, ac Indiæ Occidentalis, quod præsertim ex Porto Santo defertur, istis inquirendam relinquo, quibus occasio & opportunitas favet.

Nomen. Planta, quæ hoc subpetit Gummi, mihi Latine vocatur *Palmijuncus Draco*, Malaice *Rottang Djerenang*, ejus vero succus expressus tam in placentis quam in nodulis mihi dicitur *Sanguis Draconis*, Malaice *Djernang* & *Djerenang*, Macassarice *Jerenne*, ac peculiariter noduli isti *Djerenang Tsjouwstji*, h. e. *Sanguis Draconis purus*.

Locus. Copiosissimus & optimus *Sanguis Draconis* reperitur in Jamby & Palimbang, quæ binæ sunt celebres Metropoles in Sumatræ ora Orientali, licet in aliis quoque istius oræ plagis obcurrat, uti & quoque prostat in Bager-Massing Metropoli australis Bornei plagæ.

In Javæ districtu Bantam dicto hæc quoque crescit arundo Rottang, quum vero ejus fructus ibi pauca rubente ista crusta sint obducti, hinc ibi Djerenang ex illis non conligitur vel componitur, sed tantum ad pigmentum adhibentur, uti infra indicabitur.

Fructus porro istarum regionum mihi transmissi quodammodo etiam variant, maximi enim ac recentissimi quoad crustam illam rubram conveniebant cum *Rottang Itam*, aderant quoque alii minores cum illis *Rottang Toëni* convenientes, quod & detegebam ex ipsorum descriptione & baculis mihi transmissis, *Rottang Djernang* nempe esse speciem nostri Rottang Tuni, simplicem enim tantummodo emittit tenuem stipitem, quum aliæ Rottang species plures simul producant.

Usus. Nullum alium præbet Rottang hæc arundo usum, quam quod baculi ex ipsa formentur varii & elegantes, haud digito crassiores, quorum articuli tres circiter pedes longi sunt, externe pallide lutei, ac per senectutem fusci, non autem plures unico, uti dictum fuit, ex toto frutice conligi possunt.

Hoc

en op koolen geven ze een aangenaamen reuk, schier als Styrax Calamita, *waarom ze ook by de Indianen onder ander reukwerk gemengt werden.*

Het eerst genoemde groffe, of donker-roode meel, als zemelen van de vruchten afgeschud, kan men aldus droog in zakken lang bewaren, en de Schilders weeten het zelve, als meede de bolletjes daar van gemaakt met gom-water te bereyden, dat het een schoone purpere verf geeft, als Florentynse Lak, doch met Oly laat het zig niet mengen.

Uyt verhaal van een Chinees, dewelke deze koopmanschap op Sumatra zelfs gemaakt en gehandeld heeft, versta ik, dat men by de vruchten in 't stampen ook iets van de steelen of stam mengen kan, dewelke insgelyks een weynig roode zap zoude in hebben, en aldus t'zamen opkooken om de groote koeken daar van te maaken.

Dit heeft eenige waarschynlykheyd, want in sommige opgebrokene koeken vind men diergelyke stoppelen: en uyt aanschryven van de Heer Herbert de Jager *heb ik verstaan, dat hy uyt de afgekapte en uytgeperste stukken van diergelyke Rottang een donker-roode zap gekreegen heeft, de Catsjou zeer gelyk van coleur en smaak, behalven dat deze kruymtjes een weynig brakkigheyd by haar hadden. Dit had hy by geval gevonden, als hy een stuk van diergelyke Rottang in 't vuur leyde, en aan 't ander eynd een rood zap zag uytzweeten. De Chineeze kooplieden uyt winzugt mengen meer andere stof daar onder, inzonderheyd kaf van Rys om grooter koeken te maken, waar uyt ze dan koeken maken zo groot als een schotel, welk bedrog men niet anders merken kan dan aan de doorgekapte; Anders de Chineezen verdeelen het Draakenbloed in zoorten, want in 't gemeen noemen ze al het Djerenang of Drakenbloed in hare taal* Hoyg-Jec, *dat is bloed drop, maar het beste in bolletjes in bladeren bewonden, noemenze* Tsjou Jec, *dat is Edel gom of Juweel-gom, dewyl dit de beste en edelste substantie is van die plante, of nu deze bolletjes een en het zelfste zyn met het geene men in de Vaderlandse Apotheeken* Sanguis Draconis in guttis, *of in* Lacryma *noemd, dat en kan ik niet regt zeggen, dewyl het geen men onder die naam verkoopt, meest door kooplieden uyt den Levant gebragt werd, en nogtans weet ik ook, dat onze Oost-Indische bolletjes mede naar 't Vaderland gebragt werden.*

Voorts laat ik het onderscheyd en onderzoek van dit ons Oost-Indisch Djerenang, en het geene men uyt West-Indiën, en inzonderheyd uyt Porto Santo brengt aan die geene, die daar toe gelegentheyd hebben.

Naam. *De plante, waar van dit Gom komt, noem ik in 't Latyn* Palmijuncus Draco, *in 't Maleyts* Rottang Djerenang, *maar het zap daar uyt geperst, zo in koeken als in bolletjes noem ik* Sanguis Draconis, *in 't Maleyts* Djernang *en* Djerenang, *op Maccassar* Jerenne, *doch in 't byzonder de bolletjes* Djerenang Tsjouwstji, *dat is* zuyver Drakenbloed.

Plaats. *Het meeste en beste* Sanguis Draconis *vald op Jamby en Palimbang, twee vermaarde koopsteeden op Sumatras Oost-kust, hoewel het op andere plaatzen van dezelve kust ook vald, gelyk men het ook vind op Bager-Massing, een Koopstadt van Borneos Zuydzyde.*

Op Java in het district van Bantam vald deze Rottang ook, dog dewyl de vruchten weynig van de roode korst hebben, zo werd daar van geen Djerenang gemaakt, maar alleenlyk tot verwen gebruykt, gelyk hier onder volgt.

De vruchten van de voorschreven landen my toegezonden, verschillen ook onder malkander, want de grootste en vetste van de roode korst kwamen overeen met onze Rottang Itam, *dan waaren 'er andere kleendere met onze* Rottang Toëni *overeenkomende, gelyk ik ook bemerke uyt de beschryving, en uyt de handstokjes my toegezonden, dat* Rottang Djernang *een mede zoorte is van onze Rottang Tuni, want ze schiet maar met een enkelden dunnen stam op, 't welk andere Rottangs niet doen.*

Gebruyk. *Van de Rottang zelfs heeft men geeen ander gebruyk, als dat men rare handstokjes daar van maakt, dewelke niet dikker dan een vinger zyn, en de leden omtrent drie voeten lang, van buyten doods-geel, in de ouderdom werden ze bruyn, en als gezegt, van een geheele Boom kan men niet meer dan eene Rottang krygen.*

Dit

Hoc autem videtur repugnare relatui quorundam Sinensium, qui mihi referunt, *Rottang Djernang* brachii vel pedis crassitiem habere, quæ crassa frusta, quum sint succosa, amputantur & contunduntur, & conmiscentur massæ isti, ex qua maximæ formantur placentæ: Quarum usus in India non magni est momenti vel familiaris, ac proinde non caro constant pretio, maxime enim in usum vocantur, ut aliis admisceant suffimigiis, præsertim Macassarensium Dupæ, quum odorem fundant *Styracis Calamitæ*, ac proinde quibusdam Maleyensibus, licet erroneé, *Cominjan Mera*, seu *Rubrum Benzoin* vocantur, quum hoc peculiare sit Gummi ex Benzoin genere purum ac semi pellucidum instar succini opaci, sed quod magis rubet; & carbonibus inpositum ignitis odorem fundit *Dammar Selan*, nullo autem modo lignum vel chartas rubro tingit colore.

Rubri isti noduli seu *Sanguis Draconis in guttis* non tam gratum spirant odorem quam placentæ, ipsorum enim odor ad Sandalum cum Caryophyllis mixtum accedit, unde nec quis facile crederet succum esse unius ejusdemque arboris, ac proinde ad suffimigia non adhibentur, sed ad pigmenta & usum Medicum. Cuncta enim ligni opera polita & lævigata tingi illis possunt, quum calefiant, & noduli illis adfricentur. Sinenses norunt chartas suas, paucâ admixta aqua, eleganti tingere Carmesino rubente colore, cum oleo autem misceri recusant. In hisce chartis eleganter nitent ipsorum characteres nigri, atque proinde hæ usurpantur ad idola & pro magnatibus. In re Medica non magnum hic loci in India habent usum, nec unquam magnum inde vidi successum, quum interne adhiberentur contra Dysenteriam, contra subtilissime contusi vel conmoliti, ac vulneribus recentibus inspersi, in usu magno sunt ad Sanguinem sistendum, vulnusque curandum, si modo sit recens, ac carni inflictum, quam ob caussam a Japonensibus maxime expetuntur. Si itaque hæc intelligatur arundo Rottang, vera esse possent, quæ scribunt quidam auctores, sed nimis generaliter de Rottang, aliquem nempe lædi ac vulnerari posse per arundinem, ac simul per oleum seu succum ex eo expressum curari. De Rottang oleo autem nil novi, sed si intelligant succum ejus supra memoratum Djernang, tum vera dicunt, & illis adsentio.

Macassarenses succo hoc sicca & glabra Licualæ folia obliniunt, quæ sipra inversam & calefactam ollam tenent, donec succus hic istis firmiter adhæreat foliis, quæ dein ad Bonkossen seu volvellos Tabacarios adhibent, quum externe eleganti ex purpuro rubente colore niteant.

Quum *species Javanica* paucâ tantum quantitate contineat resinosam illam substantiam, hinc *Djernang* ex ea non conligitur, tanta tamen fructibus adhæret substantia illa tingens, ut manubria hastarum hisce adfricent, & clypeos, ipsorumque loramanta ex fissa arundine formata illâ tingant, ex quibus itidem loramentis mattas construunt purpureo illo ac rubente colore inbutas. Sic mihi quoque indicarunt, Javanos ex talibus Rottangs crassum filum ducere ac findere posse, ex quibus vestimenta quædam texunt, vilia quidem sed maxime durabilia.

Licet non aliter sciam, quin vulgaris *Sanguis Draconis*, in Europæorum Pharmacopæis venalis, sit nihil aliud, quam supra descriptum *Djernang*, ex India nostra Orientali deductum; Nullo tamen modo hoc confundere volo cum alio *Sanguine Draconе* ex Occidente translato, cujus arbores quam maxime differentes ab auctoribus exhibentur, inter quos lectores 'præ aliis ablego ad *Carol. Clusium rarior. plant. libr.* I. *cap.* I. & adnotationes ejus in *Nicol. Monard.* præterea binas alias reperio exoticas arbores in *Dapperi Africa* descriptas, quarum prima *Sanguinem Draconis* ex suo fundit cortice; hic enim dicit, est gummi ex arbore *Ber* profluens, quæ in insula Socotria crescit, unde quondam celebris fuit facta hæc insula. Vide *Dapperi Africam pag.* 308.

Hæc arbor ulterius porro describitur in *Dapperi Madagascara, pag.* 31. sub nomine *Rhaa*, quod in illa lingua sanguinem denotat. Arbor autem hæc in altitudinem Nucis Juglandis excrescit, folia gerens Pyri, fructusque formam gerunt minoris Pyri. Galli autem in dissecto fructu nullam Draconis imaginem reperire potuerunt.

Ex

Dit schynt echter te stryden met het verbaal van zommige Sineezen, dewelke my berigten dat de Rottang Djernang *een arm of een been dik werden, welke dikke stukken, om dat ze zappig zyn, gekapt en gestampt, vermengt werden onder de Massa, waar uyt ze de grootste koeken maken: Het gebruyk van de koeken is hier in Indiën niet groot, en daarom ook niet duur, want zy werden meest gebruykt om onder ander reukwerk te mengen, inzonderheyd onder het Maccassaarse Dupa, dewyl ze rieken als* Styrax Calamita, *en daarom by zommige Maleyers, hoewel abusivelyk* Cominjan Mera, *of roode* Benjoin *genoemt werden, daar nogtans dit een byzondere Gom is, uyt het geslagt van Benjoin, zuiver ende half doorschynend als donkere Barnsteen, dog rooder; op koolen trekt zyn reuk na* Dammar Selan, *en verft geenzints rood op hout of papier.*

De roode bolletjes of Sanguis Draconis in guttis *zyn zo aangenaam van reuk niet als de koeken, riekende meer na rood Sandel met Nagelen gemengt, daarom men niet geloven zoude, dat het zap van eenen boom zy, dies zy ook geenzints tot reukwerk gebruykt werden, maar tot verwe, en in de Medicyne. Want men kan alderhand glad geschaaft houtwerk daar mede verwen, als men het zelve warm maakt, en de bolletjes daar over strykt. De Chineezen weeten haar papier schoon Carmozyn-rood daar meede te verven, met een weynig water mengende, maar met oly laat het zig niet mengen. Op dit papier staat hare zwarte schrift zeer fraay uyt, en dierhalven werdenze gebruykt voor hare Goden en groote Heeren. In de Medicyne weet ik hier in Indiën geen groot gebruyk, hebbende nooyt veel succes gezien als het binnens lyfs gebruykt werd tegens bloedloop of Dysentheria, daarentegen werd het veel gebruykt in versche wonden, om het bloed te stelpen, en met een te genezen, fyn gestoten of gemaalen, en daar in gestrooyt, als het maar een versche vleesch-wonde is, om welke oorzaken het by de Japanders meest geacht is. Dierhalven als men deze Rottang verstaat, zo zoude konnen waar zyn, het geen zommige Autheuren van de Rottang in 't gemeen geschreven hebben, te weten dat men met de Rottang iemand beseren en quetzen, en ook met een oly of zap daar uyt geperst wederom genezen kan. Van een Rottang-oly weet ik niet, maar verstaan ze door het zap 't bovenstaande Djernang, zo geve ik haar gelyk.*

De Maccassaren gebruyken het om de gedroogde en gladde bladeren van Licuala daar mede te bestryken, die ze dan op een omgekeerden en heet gemaakten pot houden, tot dat de verwe ter dege aan de bladeren kleve, die ze daar na tot hare Bonkossen, dat is, Tabaks-rolletjes, gebruyken, om dat ze schoon hoog purper-rood van buyten zyn.

Dewyl nu de Javaansche zoorte arm van die resineuse stoffe is, zo maakt men geen Djernang *daar van; egter zit 'er nog zo veel van die vervende stoffe aan de vruchten, dat ze daar mede vryven de stelen van hare pieken, hare schilden, en dunne riemtjes van gesplete Rottangs gemaakt, waar van ze hare matten maken, om alle dezelve hoog-rood te verven. Zo werde ik ook berigt, dat dezelfste Javanen uyt zulke Rottangs een grof garen weeten te trekken of te splyten, waar van ze zekere kleedjes weven, die wel slegt dog durabel zyn.*

Hoewel ik nu niet beter weet, of het gemeene Sanguis Draconis, *dat men in de Europische Apotheeken verkoopt, is anders niet, dan het boven beschrevene* Djernang, *uyt ons Oost-Indiën aangebragt; Zo wil ik het nogtans geenzints vermengen met het ander Draakenbloed uyt het Westen komende, wiens bomen zeer verschillende opgegeven werden, waar mede ik den Leezer wyze onder andere tot* Carol. Clusium rariorum plant. lib. I cap. I. *en deszelfs* Annotationes *op* Nicolaum Monardum. *Boven die vind ik nog twee vreemde bomen in* Dappers Africa *beschreven, waar van de eerste* Drakenbloed *uyt zyn schorze zal geven; want het zelve, zegt hy, is een gom, van den boom* Ber, *groeyende op 't Eyland Socotora, waar van het zelve eertyds vermaard is geworden. Ziet* Dappers Africa pag. 308.

Deze boom werd noch nader beschreven in Dappers Madagascar, pag. 31. *met de naam* Rhaa, *'t welk in die taal bloed betekent. De boom groeyd in de hoogte van een Noote-boom, met bladeren van een Peere-boom. De vruchten hebben de gedaante van een kleene Peer: doch de Franschen hebben in de opgesnedene vrucht, geen beeltenis van een Draak konnen vinden.*

Uyt

Ex ejus cortice, ramis, & trunco, quum scindantur, pungantur, vel conminuantur, succus exfluit ruber instar sanguinis humani vel animalis, qui vulgo in Pharmacopæis sanguis Draconis vocatur. Puto autem hanc *Rhaa*, totam aliam ac diversam esse arborem præcedente illa Socotrica arbore *Bek* dicta, ac potius habendam esse spuriam Nucis Moschatæ speciem, quæ sanguineum quoque fundit succum, præsertim quum *Dapperus* ipse testetur, internum fructus nucleum odorem spirare *Nucis Moschatæ*.

Additamentum in Caput Sanguinis Draconis.

Anno 1701. a quodam adjutore, qui diu præfuit mercaturæ *Sanguinis Draconis* in Palimbang, subsequentia mecum sunt communicata, quæ in prioribus non conmemorantur.

Idem vero confirmat, Sanguinem Draconis conligi quidem ex quadam Rottang specie, quam jam prætereo, & quæ descripta fuit; uti quondam a *Dno. St. Martino* mihi fuit transmissa. Scribit autem mihi semel deciduis maturis fructibus, fruticem nunquam dein alios proferre fructus, illosque conligi a montanis, donec sufficientem haberent quantitatem, qui in Oryzæ vel alia machina minutim contundebantur, ipsorumque furfures ac cortices per cribrum separabantur, quantum fieri poterat, reliqua ac superflua massa purus erat Sanguis Draconis, qui ad solem supra mattam in eum finem constructam, deponitur, per cujus calorem in lentam ducitur substantiam, atque per montanos istos populos in rotundos formatur globulos seu placentulas, magnitudine Pinangæ, paulo majore vel minore, qui tali modo præparatus ab ipsis Palimbang deferebatur ac vendebatur, ac dein porro Bataviam, & inde porro in Patriam seu Europam.

Quum vero Societas Indica dein experta fuerit, incolas ac Sinenses Sanguinem hunc Draconis adulterare per Ceram vel aliam admistam massam, hinc noluit dein hunc accipere nisi in parvis frustulis digiti articulum longis, ac pollicis crassitiem habentibus, quæ sequenti præparantur modo.

Crater ingens aheneus vel ferreus ad tertiam ejus partem aqua impletur, & igni inponitur, tum mattula ex arundine constructa ipsi inponitur, ita ut undique craterem obtegat, ita tamen ut ad trium quatuorve digitorum altitudinem supra aquam emineat, in qua dein Sanguis Draconis deponitur, ac bene obtegitur, ita ut nullus vapor exhalare possit. Quum aqua jam ebulliat, placentæ Sanguinis Draconis per ejus calorem adeo mollescunt, quam desideratur, quæ massa tum a Sinensibus in talia conminuitur & formatur frustula, uti modo dictum fuit, quæ, ut pristinam recuperent duritiem, frigidæ inponuntur aquæ, Licualæ folio involuta, & dein Javanorum filo, ad distantiam binorum digitorum adligantur in formam caudæ Draconis. Tali modo in cistis compingitur Palimbani, ac Bataviam transmittitur, & hinc porro in Patriam.

Exploratur autem *Sanguis Draconis* sequenti modo, an bonæ sit notæ. Qui igni inponitur, vel ad ardentem tenetur candelam, si tum lucentem emittat de se colorem, optimi est usus ad rem Medicam; quum vero pollicis vel digiti unguis sit madidus, ipsique admoveatur Sanguis Draconis, quo magis tum rubeat, & ungui adhæreat, quo melior est pictoribus.

Unde autem nomina *Sanguis Draconis* in *Lacrymis* & *in guttis* sint derivata, mihi indicare non poterat, subtilis enim ac crassus ibi unum idemque gerit nomen, *Djernang* nempe, hinc itaque hoc inquirendum est in Sanguine Draconis, qui ex India Occidentali, & Canariensibus defertur insulis.

Addenda quædam mihi porro sunt, quæ reperi in *Horto Amst.* nuper edito *cap.* 109. ubi quædam arbor *Angsara Javana* dicta, quæ in Patriam transmissa, & ibi habita fuit *Sanguis Draconis*, quum plani ejus fructus quodammodo formam repræsentent Draconis, quæ hic in Amboina alta est arbor, eleganter rubrum exhibens lignum, ex quo cistulæ formantur, quæque hic Ternatensi nomine *Lingoo* vocatur, ac describitur *libro tertio Herbarii mei.*

Nullus

Uyt de schors, takken, en stam, wanneer daar in gesneden, gestoken, of gekorven werd, vloeyd een zap, zoo rood als dat van een Mensch of Dier, gemenelyk in de Apotheeken Draken-bloed genaamt. Doch ik gisse, dat dit Rhaa *een gantsch verschillend gewas van den voorgaande Sokotoorsche boom* Bek, *en veel meer te houden zy, voor een basterd-zoorte van de Noote-muschaten boom, dewelke mede bloedig zap uytgeeft, te meer, dewyl* Dapper *zelfs getuygt, dat de binnenste korl na de Noote-muschaat riekt.*

Byvoegzel op het Capittel van Sanguis Draconis.

Anno 1701. *heb ik van een zeker Assistent, dewelke langen tyd de opzicht over den handel van* Sanguis Draconis *op* Palimbang *gehad heeft, het navolgende verstaan, 't welk in 't voorgaande niet aangehaald werd.*

Dezelve bevestigt, dat het Sanguis Draconis wel van een zoorte van Rottang komt, die ik in zyn wezen laat, zoo als my voor dezen van den Heer St. Martyn, *toegezonden is: maar hy wist my te berichten, dat de rype vruchten afgevallen zynde, den stam nooit andere vruchten draagt, en dat dezelve van de bovenlanders by een versamelt werden, tot tyd en wyle zy een goede quantiteyt by malkanderen hebben, welke dan in een ryst of ander blok fyn gestampt zynde, word de schil of bast, zoo veel doenlyk, daar uyt gezift. 't Overblyfzel, dat goed Sanguis Draconis is, werd in de Son op een matje, ten dien eynde daar toe gemaakt, gelegt, door welkers warmte het zig tot een leenige substantie begeeft, en door haar, te weten de bovenlanders, tot ronde koeken gekneet werd, in de grootte van een Pienang, iets meer en min, 't geen zodanig van die lieden naar Palimbang afgebragt en verhandelt werd, en voor dezen zodanig naar Batavia, en verders naar 't Vaderland gezonden is.*

Doch doordien aan de Oost-Indische Compagnie naderhand door de ondervinding geleert is, dat den Inlander en Chinees daar mede begon te morssen, en met wasch of ander stof te vervalschen, heeft de Ed. Compagnie zulks niet anders willen ontvangen, als by kleene stukjes, de lengte ruym een lid van een vinger, en de dikte van een duym hebbende, 't welk op de volgende wyze toegaat.

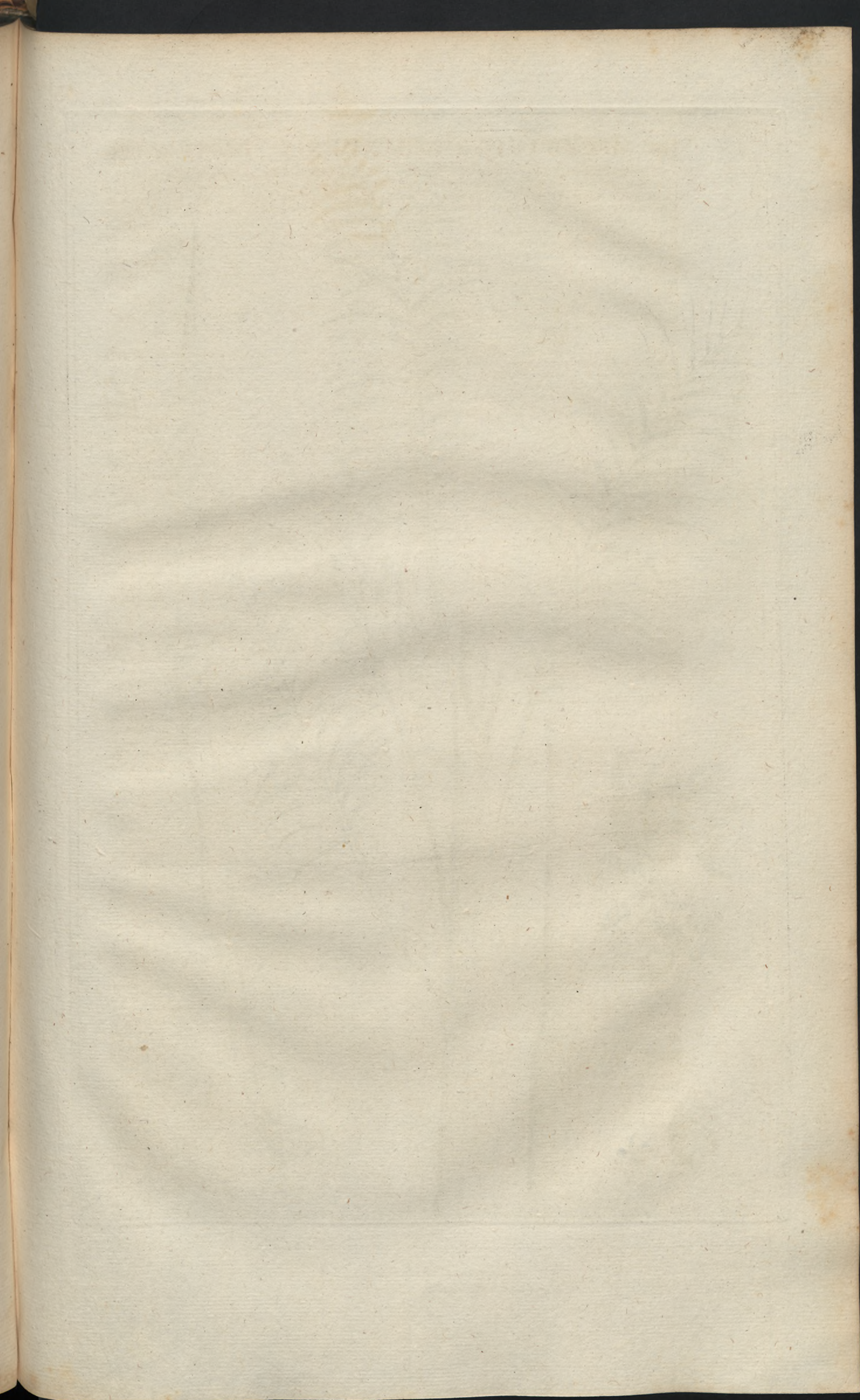
Men neemt een groote kopere of yzere pan, die een derde vol water werd gedaan, en op 't vuur gezet, dan doet men een Rottang-matje in de pan, dat dezelve daar net in komt te sluyten, doch zoo, datze 3 *a* 4 *vingeren breed boven 't water blyft, waar in dan het Drakenbloed gelegt, en digt toegedekt werd, dat 'er geen waasem kan uytkomen. Wanneer dan 't water aan 't kooken raakt, werden de voornoemde koeken door deszelfs warmte zoo leenig, als men zou wenschen, 't geen dan door de Chineezen tot zodanige stukjes gekneet werd, als even gezegt is, dewelke om zyn voorige hardigheid te behouden, in kout water gelegt, in een blad van Licuala gewonden, en aan een Javaansch Nette-gaaren, ieder twee vingeren breed van malkander gebonden werden, in de gedaante van een steert van een Vlieger. Zoo werd het van Palimbang in Kassen afgepakt naar Batavia, en van daar voort naar 't Vaderland gezonden.*

De proef van 't Drakenbloed is aldus: als men het Drakenbloed neemt, en men legt het in 't vuur, of houd het in de brandende kaarze; indien het een lichte coleur van zig geeft, is 't byzonder goed tot de Medicyne; en wanneer men den nagel van zyn duym of vinger nat maakt, men klopt daar 't Drakenbloed op, hoe helder rood, en hoe vaster het op den nagel blyft zitten, hoe beeter voor de Schilders.

Waar nu de namen van Sanguis Draconis *in* Lacrymis, *en in* Guttis *van daan komen, en wiste hy niet te zeggen, want het fyne en het grove heeft aldaar eenerley naam, te weten* Djernang; *dierhalven moet men dit onderzoeken in 't geene uyt West-Indiën, en de Canarise Eylanden komt.*

Noch moet ik hier byvoegen, het geen ik gevonden hebbe in den nieuwen Hort. Amstelod. cap. 109. *alwaar een zekere boom genaamt* Angsara Javana, *naar 't Vaderland gezonden, en aldaar aangezien is voor een* Sanguis Draconis, *dewyl zyne platte vruchten eenigzints uytbeelden de gedaante van een Draak, 't welk hier in Amboina een hooge boom is, gevende een schoon rood hout, waar van men kleene kistjes maakt, en dewelke alhier met een Ternataansche naam* Lingoo *genaamt werd, beschreven in 't derde Boek van myn* Herbarium.

Doch

Calamus Draco. W.

Nullus autem rubrum ejus succum hic pro Sanguine Draconis adhibere vult, exceptis iis, qui cuncta rubra ligna pro *Sandalo rubro*, & cunctos rubentes succos pro *Sanguine Draconis* habent, cui opinioni ac sententiæ nunquam adsentiar.

Doch niemand wil den rooden zap daar uyt komende, voor Sanguis Draconis *gebruyken, behalven die geene, dewelke alle roode houten voor root Sandel, en alle roode zappen voor* Sanguis Draconis *houden, welk gevoelen ik nimmer zal toestaan.*

Tabula Quinquagesima Octava

Fruticem exhibet, qui *Palmijuncus Draco* RUMPHIO dicitur, ubi *Litt.* A. folii pinnam naturali repræsentat magnitudine ac forma, B. ejus fructum naturali magnitudine, & C. ejus *nucleum* exemptum. D. *Depuratum* denotat hujus *arundinis articulum* baculo inservientem.

Figura Secunda Corymbum denotat fructiferum *Palmijunci acidi*, qui *Rottang Assam* in *Auctuario* vocatur, ubi E. fructus ejus dissectus est.

De acht- en vyftigste Plaat

Vertoont een Struyk, welke de *Palmijuncus Draco* van RUMPHIUS genaamt wert, alwaar Lett. A. een pen van het blad in zyn natuurlyke grootte en gedaante verbeeldt, B. de vrucht in zyn natuurlyke grootte, en C. deszelfs uytgenome korrel, D. is een *gezuyverd lid* van dit riet, tot een handstok dienende.

De *tweede Figuur* vertoont een tros met vruchten van de *zuure Palmijuncus*, welke de *Rottang Assam* in het *Auctuarium* genaamt wert, alwaar Lett. E. een doorgesneede vrucht aanwyst.

OBSERVATIO.

Hæc est Palma Sanguinem Draconis fundens altera *Sam. Dale Pharmac.* in 4*to. p.* 297. & Palma foliis & caudice undique spinosis, longis, acutissimis, nigris armata D. *Scherard. ibidem.* & Djerenang, i.e. Sanguis Draconis ex fructibus Palmæ coniferæ spinosæ elicitus. *Kemph. Amoenit. exotic. p.* 552.

Hic Sanguis Draconis ex tribus inprimis diversis arboribus colligitur, quæ a *Sam. Daleo* l. c. memorantur. De hoc porro vide *Valent. Hist. simpl. reform. p.* 265. & *seq.* & *Ray tom.* 3. *app. pag.* 65.

AANMERKING.

Dit is de andere Palm-Boom, het Drakenbloedt uytgevende van *Sam. Dale Pharmac.* in 4*to. p.* 297. en de Palmboom met bladen, en een stronk overal met lange, zeer scherpe, en zwarte doornen gewapent van *Sherard.* & Djerenang, dat is Draake-bloed vergaderd uyt de puntige vruchten van een doornachtige Palm-Boom, van *Kemph.* in zyn *Amœnit. exotic. p.* 552.

Dit Draken-bloed werd voornamentlyk uyt driederhande verscheide Bomen vergadert, welke van *Sam. Dale* op de *aangehaalde plaats* vermeldt werden. Hier over ziet verders *Valent. Hist. reform. p.* 263. en de volgende, als mede *Ray* 3 *deel. app. pag.* 65.

In *Auctuario* itidem describitur

Rottang acidum, seu Rottang Assam.

Quædam *Rottang Itam* species anno 1692. ex Boutone mihi transmissa est, quæ primo fruticem format instar junioris Sagus, longa gerens arundinacea folia instar aliarum Rottangs, ex quorum centro sese erigit truncus ad viri circiter altitudinem, ac pedis crassitiem, qui undique densis ac subtilibus cingitur spinulis, & superne sese in ramos explicat instar Calappi, spinulosos quoque, inter hos vero ramos fructus excrescunt, unde concludo speciem esse *Sagus Filaris*, seu *Hacun*, libro primo cap. 19 descriptæ.

Racemi floriferi ex multis componuntur incurvis digitis seu julis, quibus fructus compressi sibi insident, in his vero nullæ conspiciuntur spinæ, ac magnitudinem habent Uvarum majorum, non rotundi, uti in nostro Rottang Itam, sed oblongi seu Oviformes, in durum exeuntes apicem, sunt quoque magis squamosi & fumei coloris: Sub tenui putamine nucleus reconditur oblongus, planus, & contractus, qui succosa cingitur carne instar Tamarindi, excepto quod rugosa sit.

Nomen. Nullo alio innotuit nomine, nisi *Rottang Assam*, h. e. *acidum Rottang.*

Locus. Non tantum obcurrit in Macassara, & in districtu Bœloe Bœloe, sed etiam in Boutone.

Usus. Fructus piscibus adcoquuntur, ut acidum præbeant condimentum, uti Tamarindi, ac caro fructuum ad sitim exstinguendam valet. Funis autem ipse nulli inservit usui.

In het *Auctuarium* is mede beschreven

De zuure Rottang.

Een zoorte van Rottang Itam *is my Anno* 1692. *van Bouton gebragt, zettende eerst een struyk als een jonge Sagoe-struyk, met lange rietachtige bladeren, als andere Rottang, uyt wiens midden zig verheft een stammetje, omtrent een man hoog, en een been dik, en digt bezet met fyne doorentjes. Boven verdeelt het zig in takken, als een Calappus-boompje, noch al doornachtig, en tusschen de takken komen de vruchten voort, waar uyt ik gisse, dat het een zoorte zy van* Sagus Filaris *of* Hacun, *in 't eerste Boek, cap.* 19 *beschreven.*

De trossen bestaan mede uyt veele kromme vingers, daar aan de vruchten op malkander gedrongen zitten, dog men ziet geene doornen daar aan, als groote Druyven, in 't rondt, niet gelyk onze Rottang Itam, maar langwerpig, of Ey-formig, met een harde spits, doch meer schubachtig als de onze, en rookverwig, onder een dunne schaal leyd een lankwerpige, platte, en gerimpelde korrel, omgeven met een zappig vleesch, als Tamaryn, behalven dat het rimpelig is.

Naam. *Hy is met geen andere naam bekend dan* Rottang Assam, *dat is zuure Rottang.*

Plaats. *Men vindze niet alleen op Macassar, en in 't districk van Boeloe Boeloe, maar ook op Bouton.*

Gebruyk. *De vruchten werden by vissen gekookt, om een zuure Sauce te maken, gelyk met Tamaryn, en het vleesch van de vruchten om den dorst daar mede te verslaan; doch het touw werd tot niets gebruykt.*

Bœloe Rottang.

Anno 1693 mense Decembri in Hitoës montibus detecta est rara Rottang species, quæ mixtam habet formam Rottang & arundinis, longum enim emittit funem tam juxta solum quam supra arbores, qui centum circiter orgyas longus est, nec multo crassior digito, ejus vero nodi & articuli magis protuberant quam in aliis arundinibus, totusque funis nullos explicat ramos, sed prope nodos crassam habet vaginam ad digiti circiter longitudinem, quæ facile deglubi potest, externe ex cinereo virens, glabra, ac parum viscosa instar Rottang, substantiæ densioris *Boeloe tuy.* Interna pars concava est instar arundinis, vix autem minimus digitus intrudi potest, sicca nec aqua ulla repleta; Extrema funis pars pennæ circiter crassitiem habet, atque ibi octo vel decem orgyas longa, ubi simplices ac breves conspiciuntur ramuli,

Bœloe Rottang.

Anno 1693. *in December, is in 't gebergte van Hitoe gevonden een zeldzame zoorte van Rottang, dragende een gemengd fatzoen van Rottang en Bamboes, want het groeyde met een lang zeyl zoo langs de grond, als over de bomen, na gissing by de hondert vademen, en niet veel dikker dan een vinger, doch de leden buylen meer uyt dan aan andere Bamboezen, zynde het geheele touw zonder takken, behalven by de leden heeft het een dikke schee-de, omtrent een vinger lank, die haar licht laat afschilferen, van buyten groen-graauw, even, en wat kleverig, gelyk de Rottang, van substantie dichter dan* Bœloe tuy. *Het binnenste is hol, als een Bamboes, doch men kan 'er qualyk een pink in steken, droog, en zonder water. Het uyterste touw is omtrent een schaft dik, en noch wel* 8 *a* 10 *vademen lank, daar aan ziet men enkelde en korte takjes uyt de leden voortkomen, met bladeren als die van*

Bœloe

ramuli, ex nodis progerminantes, folia gerentes instar *Bœloe tuy*, tenuia, glabra, nec rugosa, sed per longitudinem subtilibus costis donata.

Articuli circiter ad spithamæ spatium distant, funisque gyros format instar Rottang, sed non flexilis est. Extrema funis seu tenuis pars hic & illic bifida est, quod nec Rottang nec Bamboes efficit, ibidemque internodia parum rugosa sunt, externe instar *Boeloe tuy*, cui puto esse adfinem.

In Amboina parum notus est hic funis, & dicto anno repertus in remotis Hitoës montibus. Incolæ hunc vocant *Boeloe Rottang*, & male *Rottang Boeloe*, quod cognomen est latifoliæ arundinis *Rottang Tuni*.

Nullus etiam ejus innotuit usus, nullas enim habet rectas partes baculis convenientes, nec etiam in fila torqueri potest.

Bœloe tuy, *dun, glad, zonder ruigte, doch in de lengte subtiel geribt.*

De leden staan omtrent een span van malkanderen, en het touw loopt met bochten, gelyk een Rottang, doch laat zich zoo wel niet buygen. Het uyterste of dunne touw splyt hem ook hier en daar in tween, het welk noch Rottang noch Bamboes doed, ook zyn de tusschen-leden aldaar wat ruyg van buyten, gelyk Bœloe tuy, *uyt wiens maagschap ik het gisse te zyn.*

Het is in Amboina weinig bekend, en in 't voorschreve Jaar gevonden op het woeste gebergte van Hitoë. De Inlanders noemen het Boeloe Rottang, *en qualyk* Rottang Bœloe, *'t welk een toenaam is van de breedbladige* Rottang Tuni.

Men weet ook geen gebruyk daar van, want men vind 'er niets rechts aan tot hand of wever-stokken, zoo laat het zig ook niet drayen om touwen daar van te maken.

CAPUT SEXAGESIMUM.

Palmijuncus lævis. Rottang Utan.

HÆc planta nullam habet adfinitatem cum Rottang, excepto fune, qui vero non est lignosus, sed junceus & viridis, ut tamen receptum, ac vulgarem sequar ordinem, inter Rottang species hanc quoque describam.

Funis hic digitum crassus est, vel paulo minus, lentissimus, ex crassis constans fibris, junceus, externe virens, interne albus, uti & externe, ubi alicui rei adhæsit, sine spinis ac nodis seu articulis, sed folia plerumque gerit alternata, inque ramos dividitur.

Folia cum illis Lelebæ conveniunt, longitudinalibus costis donata, suntque glaberrima & splendentia, oris æqualibus, & prope petiolum parum inflexa, cum petiolo ipso funem amplectentia, atque inde geniculi formam exhibentia. Folia hæc aliquid peculiare habent, quod in nulla alia observatur planta, nisi in hac & subsequente. In folii enim extremo nervus medius excurrit, qui sese inflectit, atque deorsum varias exhibet circinnas seu circulos, qui firmissimi sunt, ac fortissime illas tenent res, quas inter crescendum amplecti possunt.

Flores excrescunt in ordinatis racemis, uti in Liguftro, vel Galanga majore, sed magis extensi, primoque sunt simplicia alba capitula, majora semine Sinapios, quæ sese explicant in flosculos albos & pentapetalos, maxima ex parte gerentes simplicia ac brevia staminula, odoris debilis. Plerumque frustra decidunt, pauci autem hic & illic in fructus excrescunt, qui baccæ sunt rotundæ, paulo majores granis Piperis, duræ, glabræ, & cinereæ. Sub externa pauca carne officulum locatur rotundum, obscure fuscum; Reliqua vero racemi pars obducitur squamosis petiolis, parvos julos referentibus, quidam autem racemi reperiuntur fructibus onusti, qui omnes simul maturescunt.

Funis hic plerumque per fruticulos ac herbas proserpit, in altis vero silvis arbores adscendit satis longe. Inferior ejus pars quodammodo lignosa est, recta, & firma, ita ut baculi ex ea parte formari possint, superior vero pars ex crassis constat fibris, inque subtilia loramenta findi potest. Floret Julio, Augusto, & Octobri. Videtur mixtam habere naturam Rottang & Galangæ.

Nomen. Latine *Palmijuncus lævis.* Malaice *Rottang Utan.* Amboinice in Hitœa *Walo* & *Wala*, in Leytimora *Waro*, *Wara*, & *Aywara.* Ternatice *Urioma.*

Locus. Plerumque circa litora crescit, uti & in montium anterioribus partibus, ac levibus silvis.

Usus. Virides rami a foliis depurati in loramenta finduntur, quæ cunctis ligaculis inserviunt. Recentia folia masticata & inposita levibus vulneribus, quæ Amboinenses in silvis contrahunt, Emplastri loco inserviunt, adstringentem enim & consolidantem habent virtutem.

Ultima

LX. HOOFDSTUK.

Het gladde Palms-Boom-Riet.

D*It gewas heeft geen gemeenschap met de Rottang, behalven het touw, 't welk dan doch niet houtachtig, maar biesachtig, en groen is, echter om de gemeene sleur te volgen, zullen wy ze mede onder de Rottangs beschryven.*

Het touw is een vinger dik, of minder, zeer taay, grofdradig, en biesachtig, buyten groen, binnen wit, gelyk het ook van buyten is, daar het ergens aan gezeten heeft, zonder doornen of eygentlyke leden, doorgaans bezet met bladeren, die met beurten boven, en tegens malkanderen staan, en het verdeeld zich ook in takken.

De bladeren gelyken die van Leleba, langs henen wel geribd, doch zeer glad en glimmende, met effene kanten, en by den steel een weinig gedraayd, maar met den steel zelfs het touw omvattende, en daar door de gedaante van een lid makende. Deze bladeren hebben iets bezonders, het welke men aan geen andere plante ziet dan aan deze en de volgende: want aan 't uyterste des blads loopt de middel-zenuwe alleen voort, kromt haar om, en vertoont neerwaarts verscheyde krullen of cirkeltjes, die zeer styf zyn, en vast houden, als zy in 't groeyen wat komen te vatten.

Het bloeyzel komt voort aan geschikte trossen, gelyk aan het Ligustrum, of Galanga Major, doch meer uytgebreyd, bestaande eerst uyt enkelde witte knopjes, grooter dan Mosterd-zaad, die hun openen in kleene, witte, en vyfbladige bloempjes, meest uyt enkelde korte draadjes bestaande, met een slappe reuk. Zy vallen meest vergeefs af, doch weinige hier en daar werden tot vruchten, 't welk zyn ronde besiën, wat grooter dan Pepers-korl, hard, glad, en graauw. Onder het buytenste weinige vleesch leyd een ronde donker-bruyne steen, zynde het resterende van den tros behangen met schubachtige steeltjes, als kleene Kattekens, doch men vind ook trossen met vruchten volladen, en alle te gelyk rypende.

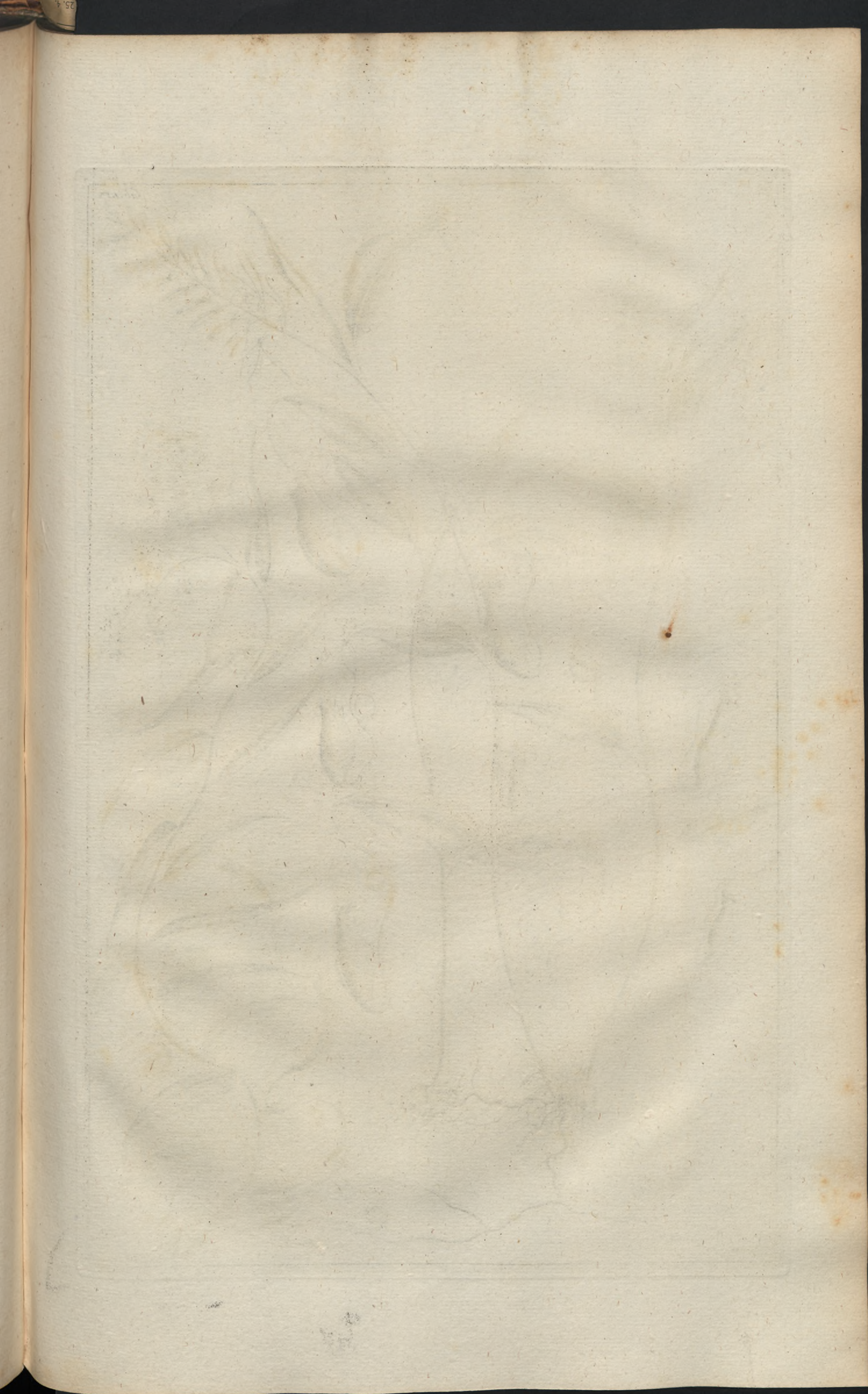
Het touw kruypt ordinaris door de ruygte, maar in 't hooge bosch loopt het de bomen op, en werd redelyk lank. Het onderste deel is wat houtachtig, regt, en styf, zoo dat men hand-stokken daar uyt kan maken, maar het voorste is grofdradig, en laat zig tot subtiele riemen splyten. Het bloeyd in July, Augustus, en October. Men zoude zeggen, dat het een gemengde aart heeft van Rottang en Galanga.

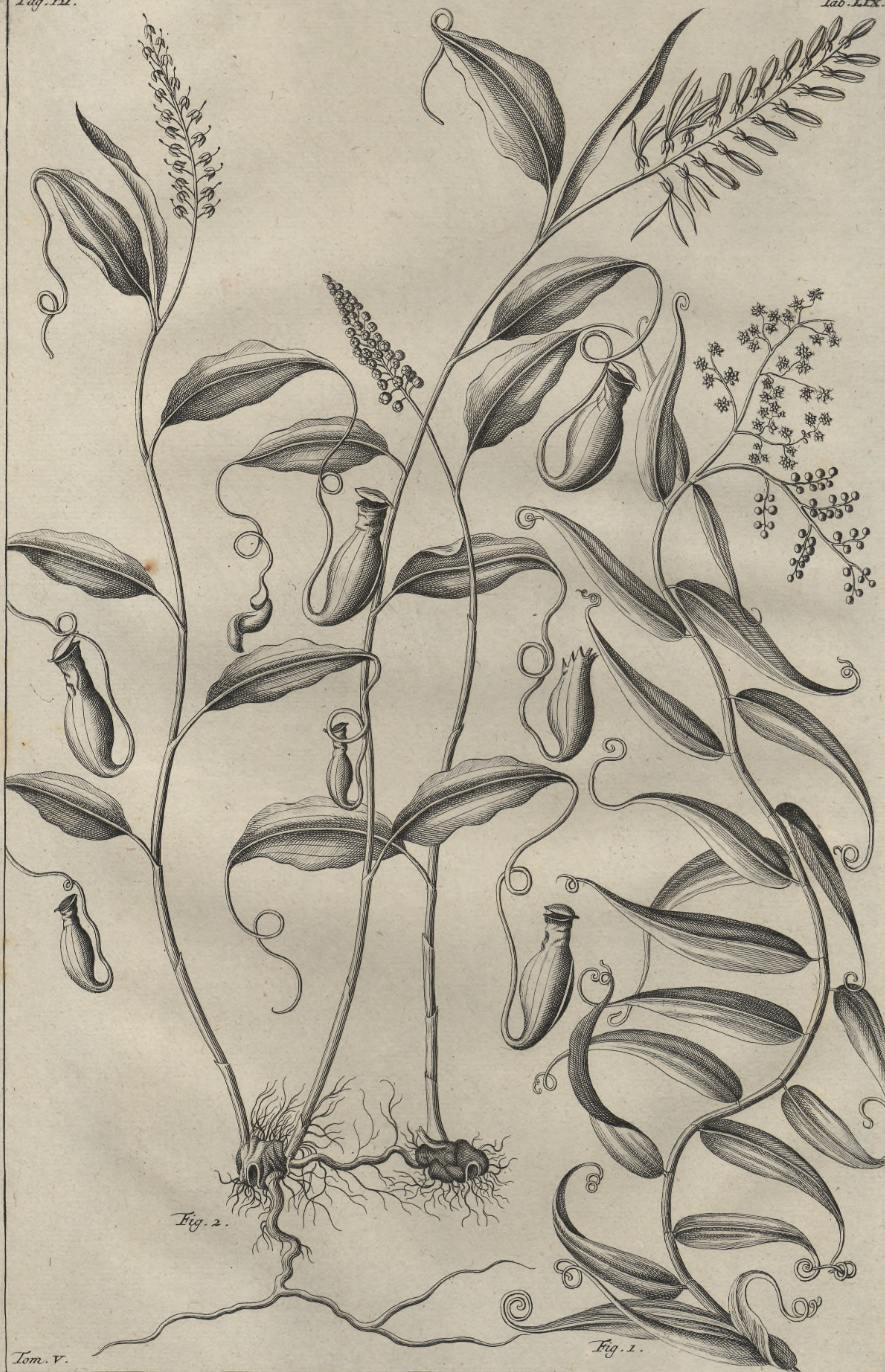
Naam. *In 't Latyn* Palmijuncus lævis. *Op Maleyts* Rottang Utan. *Amboinsch op Hitoe* Walo *en* Wala, *op Leytimor* Waro, Wara, *en* Aywara. *Ternataansch* Urioma.

Plaats. *Het wast meest omtrent de stranden, als mede in 't voorste van 't gebergte, en lichte bosschen.*

Gebruyk. *De groene takken van de bladeren gezuyverd, werden tot riemen gesneden, die tot allerhand bindwerk dienen. De versche bladeren geknouwd en opgebonden, dienen de Amboinezen tot pleysters, als zy in 't bosch eenige lichte quetzuren bekomen, want zy hebben een t'zamentrekkende en genezende kragt.*

Het

1. Flagellaria indica. L.
2. Nepenthes Phyllamphora. W.

Ultima hujus funis pars cum recentibus ac teneris foliis contusa, & in aqua macerata capitis lavacro conducit, capillitii enim profluvium inpedit, atque efficit, ut longius excrescat. Aliquando in hac planta inferiores stipites cum parte quadam radicis odorati quodammodo sunt, si nempe in saxosis & scopulosis provenerint locis.

Panambu Valli. Malab. Bracmanis *Silona*, Portugallis *Rotao Falso.* Belgis *wilde Rottang.* in *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 53. descriptum, est *Palmijuncus* noster *lævis.*

Het uyterste eynde van dit touw met de jonge bladeren gestoten, en in water geweekt, dienen om het hooft daar mede te wasschen, want zy beletten het uytvallen des haayrs, en doen andere wassen. Men vind zomtyds aan dit gewas de onderste stelen met een gedeelte van de onderste wortelen eenigzints welriekend, doch die moeten op steenachtige en klippige plaatzen wassen.

Panambu Valli. Malab. *Braminees* Silona, *Portugeesch* Rotao Falso. *Neerduytsch* wilde Rotting, *in* Hort Malab. part. 7. fig. 53. *beschreven, is ons bovenstaande* Palmijuncus lævis.

Tabula Quinquagesima Nona

Ad *Figuram Primam* ramum exhibet *Palmijunci lævis*, qui est Panambœ *H. Malab. part.* 7. *Tab.* 53. & Canna Indica, florida, baccifera, fructu umbilicato, monopyreno, floribus racemosis *Ray. Hist. pl. tom.* 3. *p.* 573. & Frutex Indicus, scandens, folio Mendoni instar in capreolam desinente, fructu parvo coronato *Plukn. Amalth. p.* 101.

Figura Secunda Plantam sistit *Canthariferam* Rumphio dictam, cujus forma quam maxime ab illa *Thes. Zeyl. T.* 17. quæ *Bandura* ibi vocatur, est diversa, ita ut, quum utræque figuræ re vera sint genuinæ, variæ hujus generis species sine dubio obcurrant, quod & ex Rumphii testimonio etiam comprobatur, quas plantas hinc olim conjunctas, diversas jam habeo species, atque hæc cum illa *Pluknetii* convenit, illa vero *Thesauri Zeylanici* cum planta *Grimmii* & *Breynii*; hocce autem genus jam *Nepenthes* vocatur auctore *Breynio*, & nunc etiam *Linnæo* in *H. Cliff. p.* 431. ubi vide reliqua, & in *Thes. Zeyl. l. c.*

De negen- en vyftigste Plaat

Wyst aan in de eerste *Figuur* een Tak van de *gladde Palmijuncus*, welke is de Panambœ van de *H. Malab.* 7 *deel Tab.* 53. en de Indische bloeyende, en vruchtdragende Canna, met een genavelde, eenzadige vrucht, en trosachtige bloemen van *Ray. hist. pl. tom.* 3. *p.* 373. en de Indische klimmende Struyk, met het blad van de Mendoni in een krulletje eindigende, met een kleyne gekroonde vrucht van *Plukn. Amalth. p.* 101.

De *tweede Figuur* wyst aan een plant, het *Kannetjes-kruyt* van Rumphius genaamt, welkers gedaante zeer verschilt van die, welke in de *Thes. Zeyl. T.* 17. is afgebeeldt, welk aldaar *Bandura* genaamt wert, zo dat, wyl der beyder afbeeldingen zeer egt zyn, verscheide zoorten van dit geslagt moeten gevonden worden, het geen ook door het getuyge van Rumphius bevestigt wert, en die twee planten eertyds t 'zamengevoegd nu voor byzondere zoorte houde, en deze plant met die van *Pluknet* overeenkomt, dog die van de *Thes. Zeyl.* met de plant van *Grimmius* en van *Breyne.* Dit geslagt wert hedendaags *Nepenthes* genaamt, daar van Aucteur zynde eerst de *Hr. Breyne*, en nu ook *Linnæus* in de *H. Cliff. p.* 431. alwaar het overige ziet, als mede in de *Thes. Zeyl.* op de *aangehaalde plaats.*

CAPUT SEXAGESIMUM PRIMUM.

Cantharifera. *Daun Gundi.*

PRiori adfinis est hæc rara planta, per quam natura miro ludit modo, cui non sufficit creaturas suas, uti flumina, arbores, animalia, similiaque effingere, & exprimere in Achatis, sed lubet quoque speciem supellectilis imitare, & plantam simili modo formare, quæ merito inter rarissimas Indiæ res numeratur.

Dico adfinem esse præcedenti *Rottang Oëtan*, quum cum ejus foliis ac modo crescendi conveniat, licet non longum vel solidum formet funem, nec altitudinem excedat repentis herbæ. Ejus truncus inferior digitum longus est, lentus, & junceus, mox autem sese dividit in laterales ramos, qui tam diu eriguntur, donec a fructibus deprimantur, quum prorepant, vicinasque arbores vel rupes adscendant.

Ex lentis his & nodosis ramis folia progerminant inordinata, sessilia, illis præcedentis *Rottang Oëtan* similia, seu instar illorum Orchidis, palmam nempe vel spithamam longa, in medio binos pollices lata, parum conniventia, & ad oras paulisper sinuosa, juxta quas binæ tresve subtiles venæ longitudinales decurrunt, per medium vero firmus excurrit nervus, qui folium firmat, atque in una specie fuscus est, qui mas censetur, & cujus folia sæpe ferrugineis maculis sunt adspersa, in altera albus, quæ femina est, majoraque gerit folia ac cantharas.

Nervus iste medius in folii extremo quam longissime extenditur, atque uti in priore planta quasdam format circinnas, sic in hac in longum excurrit firmumque filum, quod prius sese deorsum inflectit, dein introrsum versus folium, ac dein quodammodo sursum, ubi crassum format capitulum, ex hoc per mirabilem ac singularem naturæ dispositionem sacculus excrescit, semper erectus, vel parum inclinans, ex tenui & viridi pellicula constructus, quam natura- lissime

LXI. HOOFDSTUK.

Het Kannekens-kruyd.

UYt *de maagschap van 't voorgaande, is mede deze zeldzame plante, daar de natuur wonderlyk mede speeld, die het niet genoegzaam is van haar eygen schepzelen, als rivieren, bomen, gedierten &c. afbeeldzels te leenen, en drukken dezelve in de Agaten; maar het lust haar ook een patroontje van ons huysraad te leenen, en een plante daar na te formeeren, dewelke met reden onder de raarste dingen van Indiën geteld word.*

Ik zegge dat het uyt de maagschap van de voorgaande Rottang Oëtan *is, om dat het in bladeren en wasdom dezelve nakomt. Echter zet het geen lank of dicht touw, maar komt niet boven de maate van een kruypend kruyd. Zyn onderste stam is een vinger dik, taay, en biesachtig, maar verdeeld zig strax in eenige zyde-takken, die zoo lang overeynd staan, tot datze van de vruchten neer gedrukt werden, wanneerze aan 't kruypen raken, en aan de naaste bomen en klippen oploopen.*

Uyt de taaye en geknopte takken komen de bladeren voort, zonder order of stelen, die van de voorgaande Rottang Oëtan *gelyk, of als die van Orchis, te weten een hand of een span lank, in de midden twee duymen breed, wat toeluykende, en aan de kanten wat gefronst, langs dewelke twee of drie subtiele aderen in de lengte loopen. Door de midden loopt een styve zenuwe, die het blad regt houd, in de eene zoorte bruyn, dewelke men voor het manneken houd, en wiens bladeren ook dikwils met yzer-roestige plekken gesprengt zyn, en aan het andere wit, 't welk het wyfken zal zyn, grooter van bladeren en kannekens.*

Gemelde zenuwe loopt buyten het eynd van 't blad verre uyt, en gelykze aan de voorgaande plante eenige krullen maakt, zoo wordze hier tot een lange styve draad, die zig eerst onderwaarts kromt, daar na inwaarts na het blad toe, en weder eenigzints opwaarts, daar zy een dik hoofdeken gewind, hier uyt word door een zonderlyke en wonderlyke beschikkinge der nature een saxken, altyd overeynd staande, of een weinig hellende, van een dun en groenachtig velleken gemaakt, en zeer eygentlyk uytbeel-

lissime repræsentans Cantharam, excepto quod ad fundum acute desinat, ubi isti nectitur filo.

Hæc canthara plerumque quinque sexve pollices longa est, sesqui vel duos digitos lata, quodammodo trigona, una autem ejus pars semper angustior est, binæ aliæ rotundum formant dorsum. Inferior cantharæ pars semper ventricosa est, & firma, nervis quibusdam rectis, seu semi obliquis pertexta, superior autem pars, quæ collum format, angustior est & mollior. Superne os conspicitur rotundum, a posteriore parte acute desinens, & fimbriatum ora rotunda, atque ab anteriore parte excipulum quasi format, operculum dein super inponitur ex simili pellicula constructum, quod firmiter obclusum est in junioribus cantharis, in adultis vero sese aperit & dehiscit, seu corrugatur sensim, semper autem ad posteriorem & summam partem adhæret, seu connectitur, uti operculum in canthara.

Utriculus hic canthariformis, quam diu obclusus est, aqua refertus est lympida & dulci, operculo autem aperto, hæc sensim minuitur usque ad dimidiam partem, ita tamen ut per noctem iterum adcrescat tanta copia, quanta per diem fuit exsiccata, quum vero operculum totum sit contractum, aqua hæc sensim minuitur fere tota. In aperto varii repunt vermiculi & insecta, quæ in hoc moriuntur, excepta parva quadam squilla gibba, quæ aliquando in hoc reperitur & vivit: Interne cantharus hic eleganter pictus est purpureo-rubris striis ac maculis, quales etiam lineæ sed minori quantitate externe conspiciuntur, in rubra specie frequentiores, quam in alba, atque hæ lineæ Cantharam hanc eleganter ornant, operculum porro supremum plerumque penitus rubet, viridibus & albis striis distinctum. Pelliculaque cantharæ superne semi pellucida est, ac marcescit, quum aqua ad dimidium exsiccata sit.

Aliquando hæc canthara supernâ sua parte, quæ angustissima est, introrsum ad ipsam vergit plantam, aliquando extrorsum, quod in initio putabam certum esse characterem secundæ speciei, sed dein conperi, in una eademque hoc observari planta sine discrimine.

Sunt & porro quædam curiositates tanquam hujus plantæ certi characteres, sed quos sciens prætereo, tantummodo repetens, quum aqua sit repleta, sursum seu parum retrorsum vergi, simplici insistens petiolo, quod mirum præbet adspectum, ulteriore autem investigatione comperimus simul adtolli per firmum pedunculum, qui lignosus est, ac culmum crassus, superius unum alterumve circulum formans, seu cirrinnas, quibus sese ramulis aliorum fruticulorum vel sibi ipsi etiam circumvolvit, atque hæc canthara non habenda est pro genuino plantæ fructu, sed tantummodo pro folii adpendice, seu excremento.

Contra verus fructus raro progerminat, nec nisi in adultioribus flagellis, quæ arbores vel rupes amplectuntur, qui longi sunt racemi, ultra spithamam longi, gerentes fere flores Galangæ, quique minores continent oblongos fructus, digiti articulum longos, ac minorem pennam crassos, per longitudinem angulosos & sulcatos, superne formam referentes floris, atque hinc exhibentes capsulas quasi seminales teneras, seu fructus minoris Angreci, infra libro undecimo descripti. Maturi porro fructus in quatuor vel quinque dehiscunt partes, ac nil exhibent nisi fibrillas quasdam.

Alba species aliquando duplo majora gerit folia ac fructus, cujus cantharas habui pintam liquoris continentes, quæ deductæ erant ex montibus post Locky in parva Cerama. Ejus radix lignosa est, lenta, ac nodosa, externe ex fusco nigra, & pelliculis obducta, interne albicans, quumque vetusta sit, haud male repræsentat radicem Chinæ, sub terra parum prorepit, atque in quibusdam locis novos producit surculos, qui componuntur ex acuminatis & convolutis foliis.

Nomen. Latine *Cantharifera*; Belgice *Kannekens-kruyd.* Malaice *Daun Gindi*, *Gindi* enim cantharam denotat seu guttum, quo alicui aqua obfertur ad manus lavandas. Amboinice *Sobe Leypoffo*, & *Aytiba*, h. e. arbor excipuli, cum quo cantharas comparant. Portugalli illum vocant *Cannekas de Mato.*

In

beeldende een giet-kanneken, behalven dat het by de bodem spits toeloopt, alwaar het aan den voorn. draad vast is.

Dit kanneke is in 't gemeen vyf en zes duimen lang, een en een half of twee vingers breed, eenigzints driezydig, dog de eene zyde altyd smalder, de andere twee maken een ronde rugge. De onderste helft van 't kanneken is buikachtig en styf, met eenige regte of half schuinse zenuwen doortogen, de opperste helft is smalder en weker, zynde een hals. Boven op is een ronde mont, agter wat spits toeloopende, en gezoomt met een roode kant, aan 't voorste eynd zomtyds een tuit hebbende, boven op zit een dekzeltje van diergelyke velletje gemaakt, 't welk digt gesloten is aan de jonge kannekens, maar aan de volwassene gaat het open, en krimpt met ter tyd in malkander, blyvende altyd by den achterste en boogeren hoek vast hangen, gelyk een dekzel aan een kanne.

Dit kanneformige zakje nog gesloten zynde is vol klaar en zoet water, maar het dekzeltje opengaande verminderd het allenskens tot de helft toe, dog zodanig, dat het 's nagts al wederom zo veel aangroeye, als 'er daags uytdroogt, maar als het dekzeltje nu geheel en al is ingekrompen, zo verminderd het water allenskens, schier tot niet. In 't geopende kruypen verscheiden wormpjes en ongedierten, die dan daar in sterven, behalven een zeker kleen Garneeltje, 't welk men zomtyds daar in vind, en woont: Van binnen is het kannetje schoon geschilderd, met purper roode streepen en plekken, diergelyke lynen, dog weiniger men ook van buyten ziet, dog aan de roode zoorten meer dan aan de witte, dewelke dit kannetje treffelyk verzieren, en het bortje aan de mond is meest geheel rood, met groene en witte streepen. Het velletje aan het kannetje is aan 't bovenste deel half doorschynend, en begint ten eersten te slenzen, als het water 'er half uyt is.

Zomtyds staat dit kannetje met zyn voorste of smalste zyde innewaarts of na de plante, zomtyds uytwaarts, 't welk ik in 't eerste meynde een vast kenteken te zyn van de tweede zoorte, maar bevond namaals, dat ze aan een en dezelfste stok zonder onderscheid stonden.

Daar zyn meer kleene courieusheden tot kentekens, die ik willens oversla, alleenlyk repeteerende, dat het zo gevuld in het water overeynd of wat agterwaarts hellende op dien enkelen steel staat, wonderlyk in 't aanzien, dog by nader speculatie bemerkt men, dat ze gedragen werden door den styven steel, die houtagtig, en een stroohalm dik is, boven een of twee cirkeltjes of kringen makende, waar mede hy zig om eenige takjes van andere ruigte, of om zig zelfs geslingert hadde, nog moet men dit kannetje geenzints voor de regte vruchten houden, maar slegts voor een uitwas van 't blad.

Daarentegen de regte vrucht komt zelden voort, en niet dan aan de oude ranken, die de bomen of klippen oploopen, zynde lange trossen, een span of meer lank, gelykende het bloeizel van Galanga, bestaande uyt ontelbare lange vruchten, een lid van een duym lank, een kleene schaft dik, in de lengte hoekig, en gevormt, boven op met een gedaante van een bloem, en daar door vertoonende de jonge Zaatbuisjes of vruchten van het kleene Angrek, in 't elfde boek beschreven. De rype splyten in vier en vyf deeltjes open, en vertoonen binnen anders niet dan vezeltjes.

De witte zoorte werd zomtyds nog eens zo groot van bladeren en vruchten, waar van ik kannetjes gehad hebbe, die wel een pintje nats hielden, gebragt uyt het gebergte agter Locky op kleen Ceram. De wortel is houtachtig, taay, en knobbelagtig, buyten bruin-swart, en met vellen behangen, binnen witachtig, en als ze oud is, gelykt ze niet qualyk de Radix China, zy kruipt wat onder de aarde, en brengt hier en daar nieuwe scheuten voort, bestaande in spitze t'zamen gerolde bladeren.

Naam. *In 't Latyn* Cantharifera. *In 't Duyts* Kannekens-kruyd. *Op Maleyts* Daun Gindi, *zynde* Gindi *een giet-kannetje te zeggen, of eygentlyk een gorgelet met snebbe, waar mede men iemand het handwater toediend. In 't Amboins* Sobe Leypoffo, *en* Aytiba, *dat is Scheppers-boom, maar mede zy de kannetjes vergelyken. De Portugezen noemenze* Cannekas de Mato.

Op

In Leytimora *Nitu Aläa* h. e. diaboli ollula dicitur, quum in incultis crescit locis, quos Fauni, h. e. silvarum vel montium diaboli inhabitant, unde & quibusdam *Gindi Zeytang* vocatur. Quidam etiam hanc Malaice in Sumatra nominant *Gada Gada.*

Locus. In remotis & incultis crescit locis, in Amboinensibus saltem insulis nullibi reperitur, nisi in altis montibus saxosis vel scopulosis, & frigidis, qui plurimis obcupati sunt arboribus, uti in Leytimora montes sunt Putæ, in Hitoea montes post Laricquas, Waccasioe, & Mamalo, ubi ingentes sunt Dammaræ silvæ. In Uliassara montes Oclatri, in parva Cerama vel Hoeamohela, magni Dammaræ montes post Locki. Contra in Zeylona crescit in vallibus circa fluminum ripas ejusdem fere formæ cum Amboinensi, per longa flagella prorepens.

Maxima species obcurrit in montibus Locki & Mamalo. Sumatræ montes hanc quoque alunt ad Orientalem plagam, unde montium incolæ aliquando illam deferunt dono Radjas, seu Belgarum gubernatori. Sic quoque, intelligo in Brasilia crescere, atque ex ejus desertis aliquando in litus deferri.

Usus. Mira hæc planta maxime curiositati inservit, ejusque cantharæ inter miras & exoticas adservantur res, quæ re vera quoque dignæ sunt, ad demonstrandum mirum naturæ lusum. Hunc in finem apertæ eliguntur cantharæ, quarum dimidia aquæ pars jam exsiccata est, superflua autem exfunditur, ventoque exsiccantur, & Gossypio inplentur, vel alia quavis subtili textura, ut naturalem servent formam. Exsiccatæ etiam libro inponuntur, & in planam comprimuntur formam, ut vero singularis ejus character conservetur, folium ipsum relinquendum est.

Incolæ vix nobis ex montibus deferre illas volunt, quum superstitiose credant, si hæ cantharæ abscindantur, ipsarumque exfundatur aqua, imbrem ipsis superventurum esse, antequam domum redeant, quod forte fortuna bis adcidit, quum jusseram majorem hujus plantæ speciem mihi ex montibus Mamalo deferri, quod populo isti quam maxime confirmavit superstitionem suam, licet ipsis persuaderem, jam aliquot dies ante meum jussum pluvias cecidisse. Alii præ cæca opinione & fervore montes petunt, quum longo tempore pluviæ non adfuerint, cæcoque studio omnes exfundunt cantharas, quas conquirere possunt, credentes regioni superventuras esse pluvias, Christiani vero incolæ non audent tales instituere artes, præ nostrorum reverentia, ac Mauri respectu flaminum suorum.

Audi jam contrarium effectum, quum pueri in cubilibus mejant, tum incola montes adscendit, ibique petit quasdam plenas nec apertas cantharas, quarum aquæ certam portionem puerorum capitibus superfundit, certamque copiam epotandam ipsis exhibet, quam & etiam adultis propinant, incontinentia urinæ laborantibus.

Quantum autem videtur una res ingens erit mendacium, altera summum miraculum, per talem nempe cantharam aquam ex coelo extrahi posse, & in puerorum vesica subprimi.

Sæpius tentatum fuit, hanc plantam in hortos deferre, ibidemque colere, sed nunquam successit, mihi tamen bis e voto evenit, quum teneras plantulas cum frusto matricis radicis, deposuerim in loco constructo ex terra saxosa & montosa, plantæ vero non ultra tres pedes excrescebant, ac pusillas producebant cantharas.

Nobiliss. D. *Andreas Cleyerus* mihi subsequentem relatum cantharisferæ plantæ in epistola quadam dedit, quod utile duco hisce subjungere sequenti modo. Quum Anno 1683 ex Japana in Malaccam venirem, mihi ramulus obvenit, cui vesiculæ forma canthararum increscebant, quæ operculis suis erant munitæ, & ex arboribus dependebant continuo limpida repletæ aqua, a Simiis autem opercula ista adtollebantur, quæ tum aquam istam epotabant, unde & ibi vulgo *Kannekas de Bugio* vocantur.

Op Leytimor Nitu Aläa, *dat is Duyvelspotjes, om dat het op woeste plaatzen wast, en daar de Nitus, dat is bosch of berg-duyvels woonen, daarom het ook by sommige* Gindi Zeytang *genaamt werd. Zommige noemen 't ook in 't Maleyts op Sumatra* Gada Gada.

Plaats. *Het wast op verre en afgelegene plaatzen, immers in de Amboinsche Eilanden vind men 't nieuwers, dan in 't hooge gebergte, daar het klippig en steyl is, koud en vol geboomte, gelyk op Leytimor het gebergte van Puta, op Hitoe, het gebergte agter Laricque, Waccasioe, en Mamalo, daar de groote Dammar-bosschen zyn. In de Uliassar het gebergte van Oclatri, op kleen Ceram, of Hoeamohel, in het groote Dammar-gebergte agter Locki. Daarentegen op Ceylon wast het in de laagte ontrent de kanten van de rivieren, van dezelfste gedaante byna als de Amboinsche, met lange ranken kruypende.*

Het grootste geslachte vindt men in 't gebergte van Locki en Mamalo. Sumatras bergen hebben 't ook aan de Oost-zyde, van waar het de Bergwoonders zomtyds afbrengen tot een present aan hare Radjas, of onze Nederlandsche Opperhoofden. Zo versta ik ook, dat het in Brasil gevonden, en uit deszelfs Wildernissen zomtyds aan strand gebragt werd.

Gebruyk. *Dit wonderlyk gewas diend meest tot een rariteyt, om deszelfs kannetjes onder vreemde dingen te bewaren, die het in der daad ook waardig zyn, om het aardige spelen der natuur te vertonen. Hier toe verkiest men de geopende kannetjes, daar de helft van 't water al uitgedroogd is, giet het zelve uit, laat ze wind droog werden, en vuldze dan met kattoen, of andere fyne ruigte, dat zy haar natuurlyke form behouden. Of men legt de wind-droge in een boek, en perst ze plat, dog om de rariteyt volkomen te vertonen, moet men het blad daar aan laten.*

De Inlanders willenze ons kwalyk uit het gebergte brengen, om dat zy een oud bygeloof hebben, als men deze kannetjes afsnyd, en het water uitgiet, dat zy een wakkere regen zullen aantreffen, eer zy na huys komen, het welk een reys of twee gebeurt zynde juist, als wanneer ik het grootste geslacht uit het gebergte van Mamalo liet halen, wierd dat volkje niet weinig in haar bygeloof gestyft; niet tegenstaande dat ik haar overtuigde, dat het al eenige dagen voor myn uitzenden geregent hadde. Andere lopen naar 't gebergte, als het lange niet geregent heeft, en gieten met een domme yver alle de kannetjes uit, daar zy by komen konnen, willende daar mede regen over 't land brengen, doch de gechristende Inlanders durven zulke kunsjes niet bedryven, uit ontzag voor de onze, en de Moorsgezinde voor hare Priesters.

Hoord nu een contrarie werkinge, als de kinders te veel in 't bed pissen, zo loopt den Inlander na 't gebergte, en haald eenige van deze gevulde en ongeopende kannetjes, waar van hy 't water de kinders over 't hooft giet, ook een party daar van te drinken geeft, gelyk zy ook doen aan volwassene perzonen, die hun water niet houden kunnen.

Zoo het schynt, zal een van beyde leugen of een groot mirakel zyn, dat men met dit kannetje 't water teffens uit den Hemel kan trekken, en in den buyk der kinders stoppen.

Het is dikwils onderzogt, deze plante in de hoven te brengen, en aldaar te doen groeyen, doch heeft noyt willen lukken, alleenlyk is 't my twee keer gelukt, dat ik de jonge plantjes met een stuk van de oude wortel gezet hebbe, in een plaats van groote steenen en bergaarde opgemaakt, doch de plante wierden niet boven drie voeten hoog, en droegen kleene kannetjes.

De Edele Heer D. Andreas Cleyer, *heeft my het volgende verbaal van het kannetjes-kruid in zekeren brief toegezonden, het welk ik goed vinde hier by te voegen, luidende aldus. In 't jaar 1683 uit Japan wezende gekomen op Malacca, kwam my een takje voor, daar aan blaasjes, in de gedaante als kannetjes wassen, en met hun dekzels, die aan de bomen gedurig met zeer zuiver water opgevuld hangen, en van de Apen geligt en uitgedronken werden, waarom zy aldaar van de gemeene-man* Kannekas de Bugio *werden genaamt.*

Hic itaque iterum miranda est summa Divini Numinis sapientia, quod tot modis subpetit tam hominibus, quam aliis creaturis ea, quibus indigent.

Hier moet men immers over Gods wonderbare wysheid versteld staan, die op zo meenigerley wyze bezorgt, dat de menschen en andere schepzels, het gene tot haar nooddruft strekt, niet en ontbreke.

In *Rumphii Auctuario* hæc addita sunt.

Dit werd in het *Auctuarium* van *Rumphius* by gedaan.

Cantharifera hæc eadem fere forma & qualitate describitur in *Dapperi Madagascara pag.* 29. sub nomine *Anramatica*, dicitque incolas ibi quoque meticulosos esse, utriculos hosce decerpere, pluvias timentes, quod vero a Gallis falsum expertum fuit.

Dit Kannekens-kruyd *werd schier in dezelve gedaante, en eygenschap beschreven van* Dapper *in zyn* Madagascar pag. 29. *onder den naam van* Anramatica, *en dat de Inlanders aldaar ook schroomagtig zyn de kannetjes af te plukken, uit vreeze van een regen op 't lyf te krygen, dog dat zulks by de Franschen valsch bevonden is.*

Ad *Cap* 31. *Abrus* adde ex *Rumphii Auctuario.*

Op het 31. *Hoofdst.* van de *Abrus*, doet daar by, uit het *Auctuarium* van *Rumphius.*

Hic quoque crescit in Madagascara, vocaturque *Voäme* apud *Dapper. p.* 29. ubi & ab aurifabris ad obsolidandum quoque adhibetur.

Dezelve groeit mede op Madagascar, en werd genaamt Voäme *by* Dapper pag. 29., *mede gebruykelyk by de Goudsmits tot het soldeeren.*

Ad *Cap.* 38. *Quisqualis* adde ex *Auctuario.*

Op het 38. *Hoofdst.* van de *Quisqualis* doet daar by uit het *Auctuarium.*

Hujus & alia obcurrit species, quæ *Mas* censetur, nil nisi flores proferens, qui a prioribus haud multum differunt, nisi quod completi sint per foliola, referuntque minores Tunicæ flores, ac copiosiores sunt, unde & elegantiorem prioribus præbent adspectum.

Men heeft hier van een zoorte, die men voor het Mannetje *houd, niets dragende dan bloemen, die van de voorgaande niet verschillen, behalven dat ze digter uitgevult zyn, met kleene blaadjes, en gelyken kleene Angelieren, zy staan ook met meerder meenigte aan de trosjen, en zyn dierhalve mooyer van aanzien dan de voorige.*

Ad *Cap.* 51. *Nugæ Sylvarum* adde ex *Auctuario.*

By het 51. *Hoofdst.* van de *Praatjes* voegt daar by uit het *Auctuarium.*

Huc pertinet silvestris species, incolis *Schit Utan* dicta, quæ ferox admodum & incompta est, estque frutex repens instar aliarum Nugæ Sylvarum specierum: Ejus rami sunt recti, firmi, & ex duro ligno constant, ultra digitum crassi & rotundi, arcte obsiti spinis acutis, quarum quævis plano insidet fulcro, uti in Rosarum fruticulis.

Folia sibi sunt obposita per breves ordines, ultra digitum longa, binos lata pollices, integra, & crassiuscula, superne rugosa, inferne in nervo medio acutis hamis armata retroflexis, quibus & cunctæ rachides obsessæ sunt, ita ut hic frutex intractabilis penitus sit.

Fructus ac semina ab aliis differunt Nugæ Silvarum speciebus, multi enim simul excrescunt brevibus in racemis ex alis superiorum foliorum, nunc unico, nunc bifido & trifido insidentes petiolo. Magnitudinem vero habent granorum Piperis, ex rotundo plani, & ora notati, interne similis locatur nucleus ex fusco niger & osseus. In montibus obcurrit juxta maris littora, sed raro, nullusque mihi huc usque ejus innotuit usus.

Hier toe behoort een mede zoorte, by de Inlanders Schit Utan *genaamt, dewyl het zeer wild en ongeschikt is; het werd een kruypende struyk gelyk andere Klitsjes: De takken zyn regt, styf, en van een hard hout, ruym een vinger dik, en rond, digt bezet met scherpe doornen, yder op een groot en platagtig voetje staande, gelyk aan de Rooze-stokken.*

De bladeren staan regt tegen malkanderen in korte ryen, ruym een vinger lank, twee duymen breed, ongezaagt, en dikagtig, boven ruyg, van onderen op de middel-zenuwe met scherpe hoeken, die agterwaarts staan, waar mede ook alle de ryskens bezet zyn, zo dat deze struyk niet te handelen is.

De vruchten en zaaden verschillen van andere Klitsjes, want zy komen voort by malkander aan korte trosjes, uyt den schoot van de voorste bladeren, zomtyds op een, zomtyds op twee, en drie steeltjes by malkander. Zy zyn in de grootte van Peper-korrels, uit den ronden platagtig, met een rand omgeven, binnen ziet men een diergelyke korreltje, uit den bruine zwart, en steen hard. Men vind het op de bergen langs de Zeekant, dog zelden, en my is nog geen gebruyk daar van bekent.

Finis Libri Septimi.

Eynde van 't Zevende Boek.

HERBARII AMBOINENSIS LIBER OCTAVUS.

De plantis agens domesticis, tam victui, quam Medicinæ, & decori inservientibus.

CAPUT PRIMUM.

Musa. Figo de India. Pissang.

HÆc planta tam altitudine quam forma optime arborem repræsentat, substantia autem ejus modusque crescendi indicant satis, nil aliud esse nisi majorem plantam, ac proinde a quibusdam Hispanicis scriptoribus Indiæ Occidentalis *Plantano* vocatur, a quo alii erroneé *Platano* fecerunt.

Ejus truncus seu stipes decem ac duodecim pedes altus est, hominis crus crassus ac magis, non tamen ultra binos perennat annos, totaque ejus substantia adeo mollis est, quam tenerrima planta, ita ut uno ictu cædi & perforari possit; Componitur autem ex innumeris pelliculis sibi invicem inpositis, ac convolutis instar volvuli chartacei, inter has vero peculiaris fungosa locatur substantia, magnis foraminibus pertusa, totusque stipes interne albus est, viscosa refertus humiditate, quæ copiose effluit, quum vulneretur: Externe autem glaber est, viridis, & impluviatus, superne fragmenta siccorum dependent foliorum.

Folium omnium plantarum maximum est, oblongum, instar clypei Moluccensis, superne subrotundum, & in brevem apiculum desinens, octo & decem pedes longum & ultra, binos latum pedes, nihilominus tamen adeo tenue ac siccum, ut melius chartam quam folium referat, cujus & sonitum edit, glaberrimum porro est, superne eleganter viride, inferne flavescens. Quodvis autem peculiarem quasi format ramum, inque stipitis summa parte locatur undique dispersum, uti in Palmarum speciebus.

Ramus herbaceus est, brachium crassus, mediusque nervus superne hunc semi excavatum reddit instar canalis, inferne rotundum instar ramorum Sagus. *Garzias libr.* 2. *aromat. cap.* 10. horum foliorum longitudinem facit ad binos cubitos. *Oviedus libr.* 8. *Histor. Indic. cap.* 1. folii longitudinem ad duodecim extendit palmas, latitudinem ad binas, tres, & quatuor palmas. *Christoph. Acost. cap.* 42. novem numerat palmas longitudinales, ac binas cum dimidio latitudinales. *Plinius* ex aliorum relatu *libr.* 12. *cap.* 6. foliis suæ Palmæ, quæ nostra est Musa, tribuit longitudinem trium cubitorum, & latitudinem duorum, quæ omnes dimensiones a nostra supra memorata maxime differunt, quod tribuendum est vel diverso regionum tractui, vel quod scriptores folia hæc e longinquo adspicientes, hæc ex opinione sua dementierunt.

Præ aliis autem miror *Garziam*, qui testis ocularis fuit earum rerum, quæ descripsit, foliis Musæ tantum tribuere longitudinem binorum cubitorum, qui modo sunt quatuor pedes, quum certum sit, in tota India Musam nullam tam brevia proferre folia, quorum quædam vidi, quæ duodecim pedum longitudinem præter petiolum habebant, tantamque latitudinem, ut viro pro tegumento inservire possent.

Pyrardus scribit Musæ folia in Maldivis crescentis non longiora esse sesquiulnis, nec latiora ulna, quum autem reliqua cum nostra satis quadrant descriptione, hinc dubito, an quidem adtenderit dimensionem foliorum, itinerarii illud ibi ulterius indagare poterunt.

Ovie-

HET AMBOINSCH KRUYD-BOEK.

HET AGTSTE BOEK.

Behelzende de Hof-kruyden, zo wel die tot de kost, als Medicyn, en vermaak dienen.

I. HOOFDSTUK.

Musa ofte Pissang-struyk.

DEze plante gelykt in boogte en gedaante zeer wel een boom, egter bare substantie en wasdom betuigen genoegzaam, dat het niet meer dan een groot kruid is, en daarom van zommige Spaansche Schryvers van West-Indiën Plantano *nog genoemd werd, waar uit andere by abuis* Platano *gemaakt hebben.*

Zyn stam is wel van tien tot twaalf voeten hoog, en een mans dye dik en meer, egter duurt hy niet boven twee jaren, en zyn geheele substantie is zo week, als het teerste kruid, zo dat men hem met eenen slag doorhouwen en doorstoten kan; Hy is gemaakt van ontelbare vellen, boven malkaar gerold als rolle papier, dog tusschen de vellen leyd nog een byzonder voze substantie vol groote gaten, en den geheelen stronk van binnen is wit, vol slymerige vogtigheyd, die rykelyk uitloopt, als men hem kwest: Buiten is hy glad, groen, met rookverwig gemengd, en na boven toe behangen met stukken van dorre bladeren.

Het blad is 't grootste onder alle planten, lankwerpig, als eenen Moluxen schild, van voren rond toelopende, met een kort spitsje, agt en tien voeten lank en meer, twee voeten breed, niet te min zo dun en droog, dat het beter papier, dan een blad gelykt, ook zo rammelende, zeer glad, boven aangenaam gras-groen, en onder geel-groen. Ieder maakt een byzondere tak, en staan aan 't bovenste van den stam rondom uitgebreyd, gelyk alle Palm-geslagten doen.

Den tak is mede kruidagtig, een arm dik, uitmakende de middel-zenuwe, boven half hol, gelyk een geute, van onderen rond, gelyk de Zagu-takken. Garzias lib. 2. aromt. cap. 10. *zet de lengte van deze bladeren twee cubiten, of wat meer, de breete van een cubitus.* Oviedus lib. 8. Histor. Indic. cap. 1. *zet de lengte des blads op twaalf palmen, de breedte op twee a drie en vier palmen.* Christoph. Acosta cap. 42. *heeft negen palmen tot de lengte, en twee en een half tot de breedte.* Plinius *uit het verhaal van andere*, lib. 12. cap. 6. *maakt de bladeren van zyne Palma ('t welk wy voor onze Pissang houden) lank drie cubiten, en twee breed, alle welke maten van de onze hier bovengestelde vry wat verschillen, het welk men toeschryven moet of aan de verscheydenheyd der landen, of dat de Schryvers de bladeren van verre aanschouwende, dezelve slegts na gissinge gemeten hebben.*

Inzonderheyd verwondere ik my over Garcias, *die een oog-getuige van zyne beschrevene dingen geweest is, dat hy de bladeren van zyne Musa maar twee cubiten lank steld, het welk maar vier voeten zyn, daar het nogtans zeker is, dat in geheel Indiën de Musa met zulke korte bladeren niet wasse, waar van ik 'er zommige gezien hebbe, die twaalf voeten, behalven den bloten steel lank waren, en zo breed, dat zy een man tot een dekke konden verstrekken.*

Pyrardus *schryft wel, dat de bladeren van de Musa in de Maldivis wassende, niet meer dan een en een half ellen lank, en een elle breed zullen zyn, maar dewyl de rest met onze beschryvinge overeenkomt, zo twyffel ik, of hy op de mate der bladeren wel gelet hebbe, de Reysigers moeten het onderzoeken.*

Ovie-

Oviedus propius adcedit, quum per ejus palmas intelligamus Palmum majorem, tumque ejus duodecim palmæ continebunt novem pedes.

Hæc adlego, ut cavillationes a fcriptis meis arceantur, quum tot difcrimina apud alios obcurrant, & detegantur auctores, fervata fide ac reverentia aliorum fcriptorum, qui fcire debent, cur talia fcripferint. Omnia ego ipfe dimenfus fum, quæ in hifce obfervavi & defcripfi terris.

Quodvis porro folium pertextum eft innumeris tenuibus, ac paralelis venulis inftar linearum oblique decurrentibus, quæque omnes ad oras in finum concurrunt, quædam in hoc ad diftantiam minimi digiti locantur, parum protuberant, ac furfum dorfum formant, fubtus fulcum, qui proprie cofta feu dorfum erit, juxta quod folium facile dilaceratur, unde & pauca folia, nec nifi tenera integra funt, per ventum enim conmota in angufta finduntur loramenta ac lacinias, quæ omnes in medio nervo fixæ funt. Vetufta vero cum toto petiolo undique circa ftipitem dependent inftar ficcarum ac cinerearum pellium. Recens ramus feu petiolus ab ortu per ulnæ circiter longitudinem nudus eft, & in fuperiore parte parum fufcus, quales funt quoque oræ foliorum inferiores. Tenerum folium, antequam apertum eft, erectum refert cornum, fex pedes longum, antequam explicetur.

Fructus proveniunt more Indicarum Palmarum, ex craffo nempe pedunculo feu corymbo inter ramos ex centro feu vertice trunci. Corymbus hic brachium craffus eft, deorfum flexus, in extremo gerens craffum & coniforme caput, feu inftar acuminati cordis, magnitudine ovi Struthiocameli, quodque componitur ex craffis fufcisque pelliculis inftar fquamarum fibi inpofitis, quarum exteriores fefe aperientes, & retrorfum flectentes ordinem exhibent viridium digitorum angulofosorum, & arcte fibi adcumbentium inftar pinnarum cymbali mufici, alii illos comparant cum fabis viridibus. Quivis autem in apice gerit circinnata & albicantia foliola floris formam exhibentia. Atque hi digiti alii incumbunt fimili fufco cortici, qui fefe fenfim erigentes locum dant fubfequenti cortici, ut fefe quoque aperiat, fub quo ad latera iterum ordinati alii ac fimiles confpiciuntur digiti, dein ad latera alius iterum in confpectum venit cortex feu fquama, ac fub hac alius denuo digitorum ordo, ac fic porro, donec caput ipfum fuperfit, pugnum craffum, ac palmam longum, fufcum quoque, & coniforme, quod proprie cor feu Malaice *Djantong* vocatur, quod per aliquod tempus dependet, ac tandem inapertum decidit, vel ab hominibus abfcinditur, ut ad cibum adhibeatur.

Totus jam corymbus tres quatuorque pedes longus eft, quum apertus fit, fufcus ifte cortex inter digitos iftos locatus fenfim marcefcit ac decidit, tumque ifti digiti coacervatim fibi invicem oblique inpofiti eriguntur, uti gradus in cochlea, ac quævis collectio feu ordo ex duodecim, quindecim, immo viginti componitur fructibus, talesque compages tredecim, quatuordecim, ac fexdecim uni infident corymbo, ita ut hic centum, centum & viginti, immo ducentos fuftineat fructus, qui fenfim craffefcunt, & elogantur, fefeque erigunt, quidam ad latera, alii furfum, excrefcentes ad longitudinem Cucumeris, fed multo tenuiores, ex rotundo angulofi, quidam enim trigoni, alii pentagoni funt, tumque flores fuperius pofiti ceciderunt.

Juxta diverfas fpecies magnitudo, forma, ac fapor diverfi funt, quæ omnia exarare tam facile fieri poffet, quam in Europa cunctas pomorum & pyrorum enumerare varietates. Vulgatiffimæ fpeciei, quæ *Pifang Medji* vocatur, quamque tanquam normam reliquarum habebimus, fructus funt feptem & octo pollices longi, binos digitos craffi, in tres notabiles, ac binos obfcuriores angulos notati, unde quodammodo trigoni funt, plerumque recti, vel parum inflexi inftar cornuum Damæ, externe obducti funt craffa fed fragili pellicula, quæ tamen facile ab ipfa feparari poteft carne, funtque externe glabri & pallide flavefcentes, quumque penitus maturi fint, ad tactum molles, ac decorticati rotundiores funt, referuntque fruftum farciminis, fed per longitudinem tamen tres obfcuros gerunt fulcos, juxta quos in tria dividi poffunt fegmenta, quum leviter comprimantur.

Sub-

Oviedus *komt vry nader, als men zyne palmen voor Palmum Majorem wil verftaan, want zo maaken zyne twaalf palmen negen voeten.*

Ik wil maar hier mede alle cavillatie van myne fchriften geweerd hebben, als men diergelyke verfchillen by andere Autheuren aantreft (behoudens het refpect van andere Schryvers, die weeten moeten, waarom zy zulks gefchreven hebben) Ik heb alles gemeten, zo als ik 't in deze Eylanden gezien heb.

Ieder blad nu is doorregen met ontelbare fyne en parallele adertjes, als linien, die regt dwers lopen, en alle by de randen in een zoompje t'zamen komen, zommige van dezelve in de diftantie van een pink, buylen wat uyt, en maaken boven een rugge, van onderen een voore, 't welk de eygentlyke ribben willen zyn; langs deze laat zig het blad ligt fcheuren, dierhalven men weinige bladeren, en maar de jonge geheel ziet, want door de wind beweegt zynde, fcheuren zy in fmalle riemen en lappen, dewelke alle aan den middelften fteel vaft blyven hangen. Oud geworden, hangen zy met den gehelen fteel rondom den ftam af, als gedroogde en graauwe vellen. De verfche tak is van den oorfpronk, omtrent een elle blood, en by de bovenfte kanten wat bruyn, gelyk ook zyn de kanten der bladeren van onderen. Het jonge blad, eer het noch ongeopend is, verbeeld een regte hoorn, wel 6 voeten lank, eer het zig uytbreyd.

De vruchten komen voort op de manier als aan de Indiaanfche Palmen, te weten aan een dikken fteel, tuffchen de takken uyt het hert of opperfte des ftams voortkomende. Deze fteel is een arm dik, nederwaarts gebogen, aan 't eynd hebbende een dikken kegelformigen kap, of als een toegefpitft hert, in de grootte van een Struys-ey, gemaakt van dikke bruyne huyden als fchubben, op malkander liggende, van welke de buytenfte haar openende, en achterwaarts omkrullende, vertoond een rye groene vingers, wat hoekig, en dicht tegens malkander zittende, als de clavieren van een Clavecimbal; andere vergelykenze by groene bonen. Ieder aan zyn fpitze draagd gekrulde en witachtige blaadjes, de gedaante van een bloem uytmakende. Deze vingers leggen op een ander diergelyke bruyne fchorffe, en allenxkens haar opregtende, geven plaats, dat de naaftvolgende fchorffe haar ook opene, daar onder dan ter zyden afgaande, wederom in ryen diergelyke vingers ontdekt werden, al weder ter zyden af een ander fchorffe of fchubbe, en daar onder een ander rye vingers, en zoo vervolgens, tot dat 'er een knop overfchiete, van een vuyft dik, en een hand lank, noch al bruyn en kegelformig, denwelken men eygentlyk het hert, of in 't Maleyts Djantong *noemd, die noch een tyd lank hangen blyft, en ongeopend afvald, of van menfchen afgefneden werd, om tot de koft te gebruyken.*

Den gehelen tros 3 a 4 voeten lank, nu geopend zynde, beginnen de bruyne fchorffen tuffchen de vingers op te drogen en af te vallen, als dan ziet men de voornoemde clavieren by troepen of vergaderingen fchuyns boven malkander ftaan, gelyk de treden aan een wendeltrap, beftaande ieder vergadering of bos uyt 12, 15 en 20 vruchten, en zulke boffchen ftaan 13, 14 en 16 aan eenen tros, zoo dat dezelve met 100, 120, tot 200 vruchten beladen is. Dezelve worden allenxkens dikker en langer, regten haar op, zommige ter zyden uyt, zommige opwaarts gebogen ftaande, en groeyen, tot dat zy de lengte van een Komkommer gewinnen, doch veel dunder, uyt den ronden wat hoekig, want zommige hebben 3, zommige 5 ruggens, en het bovenfte bloeyzel is als dan afgevallen.

Na de verfcheide zoorten is de grootheid, fatzoen, en fmaak ook verfcheiden, dewelke alle te verhalen zoo mogelyk is als in Europa de zoorten van appelen en peeren. Van de gemeenfte zoorte, die men Piffang Midji *noemd, en die wy tot een regel van anderen zullen houden, zyn de vruchten 7 en 8 duymen lank, 2 vingers dik, in 3 merkelyke, en 2 donkere ruggens verdeeld, die ze enigzints driekantig maaken, meeft regt of een weinig gebogen, als de hoorens van een Das, buyten zyn ze bekleed met een dikke, doch broffe fchelle, die haar ligt van 't vleefch laat aftrekken, van buyten even, en ligt-geel, en als ze volkomen ryp zyn, in 't aantaften weekachtig, gefchild zynde vallen zy ronder, en vertoonen een ftuk van een worft, doch hebben langs henen 3 donkere vooren, langs dewelke men ze ook in drien kan delen, als menze zoetjes duwt.*

De

Substantia interna mollis penitus est, & coloris flavescentis, perfecte instar butyri, vel medullæ ossium Vaccarum, odoris & saporis dulcis, acsi tosta poma cum saccharo & butyro quis gustaret, proxime autem ipsorum sapor adcedit ad illum Ficorum, unde & a Portugallis modo in Indiam advenientibus *Ficus Indici* vocati fuere, quod nomen & hodie obtinuerunt.

Delicatus est cibus tam crudus quam tostus, præsertim iis, qui mox ex mari adpellunt, qui enim per aliquot tempus in India & terra continenti degerunt, non tantopere hunc expetunt, licet præcipuum sit pabulum, quo omnes pueri Indici aluntur.

Quum transversim diffecentur hi fructus, tres latæ lineæ in triangulo positæ conspiciuntur, juxta quas fructus separari vel dividi potest, quæque magis lutescunt reliqua carnis parte, nunquam autem in eo crucem detegere potui, uti primi Indiæ exploratores Portugalli nempe, atque ex iis alii illud describentes conmemorant, quin semi crucem pro integra habuerint, quod & unanimiter de Occidentali *Pacovos* testantur scriptores. Quævis arbor unicum modo talem profert corymbum, atque hoc semel tantum in sua vita, tempus vero, quo producit, maxime differt pro ratione regionis, in qua crescit, in calidis enim Indiæ regionibus, ubi solum est pingue & argillosum, intra annum fructus proferre potest, in hisce vero Orientalibus terris & insulis, ubi copiosæ & frigidæ cadunt pluviæ, frequentes montes, & altæ sunt silvæ, hæc arbor a sua plantatione octodecim vel quindecim requirit menses, antequam fructus producat, atque per unum alterumve pendent menses, antequam maturescant omnes, ita ut hic terrarum vulgo bini requirantur anni, immo quædam species tres inpleant annos, antequam fructus dederint.

Fructus non omnes simul maturescunt, sed diu virides sunt, ac sensim a superiore prius parte incipiunt luteum adquirere colorem, non autem tam diu exspectatur, donec omnes simul maturescant, superiores enim jam conputruissent, vel a vespertilionibus aliisque furibus furati essent, illi autem scinduntur, qui flavi sunt, ac reliqui tam diu relinquuntur, vel totus etiam abscinditur corymbus, qui aquæ marinæ infunditur, & in ædibus suspenditur, quum unus post alium maturescat fructus, atque hoc abscisso racemo stipes superfluus nullius amplius est usus, qui tum tanquam inutilis moles instar Brassicæ abscinditur & abjicitur, vel in istis locis, in quibus Elephantes aluntur, ipsorum pabulo inservit.

Antequam autem jam fructus edere incipiat, propagationem jam procuravit suam, ad latera enim radicum novas subministravit & emisit plantulas, quarum una major, altera minor est, quæque maxima est, in matricis subcedit locum, quæ similes iterum procreat proles, antequam pereat, quarum quædam sunt exstirpandæ, ne se ipsas suffocent. Ita ut nullus labor sit hasce propagare arbores, quam quod semel plantentur, ac vetusti stipites aliquando exstirpentur, nullum enim hæc profert semen.

Quidam falso putarunt, plantulas hasce provenire ex mucoso succo, qui ex amputatis exsluit ramis, sed non opus est talia fingere, surculi enim semper matrici adfixi hærent, qui ab hac abstrahi & transplantari possunt.

Antequam vero jam ad specierum distributionem transeamus, primo generalia enumerabimus nomina, ut dein peculiariter possint ac melius applicari, ulteriorem earum descriptionem ad subsequens deferentes caput.

Nomen. Apud antiquiores scriptores nulla hujus plantæ nomina mihi apta obvenere, nisi apud *Plinium l. c. Pala.* Hodie Latina lingua vocatur *Musa*, & *Amusa*, quod nomen descendit ab Arabico *Mauz*, *Meuz*, & cum articulo *Almauz* & *Ammauz*, quod nomen gerit apud scriptores Arabicos, suntque omnes eædem literæ, sed diversæ punctationes vocalium, inter alios sic vocatur ab *Avicenna lib.* 2. *cap.* 484. Serapione, & aliis.

Hodierni Christiani Syriam & Ægyptum inhabitantes hunc vocant *Pomum Paradisi*, atque unanimo consensu credunt ac putant esse illum fructum, cum quo primo'genita omniumque Mater Eva primum conmisit peccatum.

Quum fructus refert membrum virile, cujus adspectu Eva in effrenam illam cupiditatem instigata fuit. Postea

De binnenste substantie is gantsch murw, van coleur bleek-geel, regt als boter of merg van koe-beenderen, zoet van reuk en smaak, als of men gebrade appellen met zuyker en boter at, doch den smaak van Vygen naast komende; daarom zy ook van de Portugezen eerst in Indie komende, Indische Vygen genaamt wierden, gelykze nog hieten.

Het is een aangenaame kost, zo wel rauw als gebakken, en voor die geene, die eerst uyt zee komen, grootte lekkernye, maar die geene, die een tyd lank in het Land gewoond hebben, maken 'er zoo veel werks niet af, hoewel ze het eenigste voedzel is, waar mede alle Kinders in Indiën groot gemaakt werden.

Als men ze overdwers doorsnyd, zoo ziet men 3 *breede streepen in een driehoek staan, zoo als zich de vrucht delen laat, geelder van coleur dan het ander vleesch, maar ik heb nooit een kruys daar in kunnen vinden, gelyk de eerste Bezoekers van Indiën de Portugezen, en andere uyt dezelve naaschryvende voorgegeven hebben, of zy moesten een half kruys voor een heel aangezien hebben, gelyk mede eenparig van de West Indische* Pacovos *getuygd werd. Ieder boom draagd maar eenen zulken tros, en dat maar eenmaal van zyn leven, doch den tyd van 't dragen, en zyn ouderdom is heel verschillende na den Landaardt, daar hy wast, want in de heete Landschappen van Indiën, daar een vette en mulle kleygrond is, kan hy binnen een Jaar vruchten geven, maar in deze Oostersche Eylanden, daar het veel koude regen geeft, vol bergen en hooge bosschen is, moet dezen boom van zyn planting af* 15 *of* 18 *maanden hebben, eer de vruchten voor den dag komen, en die moeten dan nog een maand of twee hangen, eer zy alle ryp werden. Zoo dat ze hier te Lande in 't gemeen het* 2*de, en zommige zoorten het* 3*de Jaar besluyten, eer zy eens gedragen hebben.*

De vruchten worden niet teffens ryp, maar blyven langen tyd gras-groen, en beginnen allenkskens van boven af geel te werden, doch men wacht niet, tot dat zy al t'zamen geel werden, want dan zoude de bovenste al bedorven, of van de Vleermuyzen en Dieven weggehaald zyn; maar men snyd die geene af, die geel zyn, en laat de andere nog wat staan, of men snyd den geheelen tros af, doopt hem in zee-water, en hangd hem zoo in de huyzen, wanneer dezelve na malkander ryp werden. Deze trots afgesneden zynde, deugd den ouden boom tot niets meer, die men dan als een onnutten koolstronk afkapt, en weg werpt, of in plaatzen, daar Oliphanten zyn, dezelve tot voedzel geeft.

Eer hy nu tot vrucht-dragen gekomen is, heeft hy om zyn voort-teelinge al gezorgt, ter zyden uyt de wortel verscheide plantjes voortbrengende, het eene kleen, het ander groot, waar van het grootste in 's Moeders plaats komt, die alweer met diergelyke kinderen zich verziet, eer hy uytgaat, waar van men een deel moet uytroeyen, op dat zy malkander niet en verstikken. Zoo dat men geen andere moeyten heeft om deze bomen te vermenigvuldigen, dan dat men hem eens plante, en de oude stronken altemets uytkappe, want anders heeft men geen zaad van den boom.

Zommige hebben wel gemeent, dat deze plantjes voortkomen uyt den slymerigen zap, die uyt de doorgekapte takken afdruypt, maar dit is niet nodig, want men vind de jonge scheutjes altyd aan de hooft-wortel vast, die men van daar afsteeken en verplanten kan.

Eer wy nu tot nader verdelinge der zoorten komen, zullen wy eerst de generale namen stellen, om die daar na in 't byzonder te kunnen vermelden, de verdere beschryvinge tot in 't volgende Capittel verschuyvende.

Naam. *By de oude Schryvers konnen wy van deze plante geen bequamen naam vinden, behalven* Pala, *by* Plin. l. c. *Hedensdaags werd ze in 't Latyn genaamt* Musa *en* Amusa, *afkomende van het Arabische* Mauz, Meuz, *en met een Artikel* Almauz, *en* Ammauz, *welken naam hy heeft by de Arabische Schryvers, zynde alle eenderley letters, maar verscheide teykens van Vocalen, met namen by* Avicenna lib. 2. cap. 484. Serapio, *en andere.*

De hedendaagze Christenen in Syrien en Ægypten woonende, noemenze Pomum Paradisi, *en houdenze eendrachtig voor de vrucht, daar aan onze eerste Moeder Eva, de eerste zonde heeft begaan.*

Wyl de vrucht het mannelyke lidt verbeeld, door welkers gezigt Eva in zoo een sterke begeerte is aangezet geweest. Daar

Postea alii nugatores addidere, & contra experientiam credi voluere, crucem in medio fructus formatam esse, ut indicet crucem ærumnasque post illum esum secutas. Unde *Linschotanus cap.* 55. *itinerarii* sui scribit Portugallos superstitiose cavere, ne fructum hunc cultro transversum secent, ne crucis imago nimis clara appareat.

Contra Judæi sine dubio ex antiqua quoque traditione alium penitus habent fructum pro pomo Adami, magnam nempe speciem Mali Assyrii, quæ poma ipsis aliquando ab amicis suis ex Ægypto transmittuntur, quod & veritatis speciei magis adcedere videtur, demonstrari enim aut comperiri nequit, Musam antiquioribus temporibus extra Indiam fuisse notam, saltem non in Assyrii regionibus, ubi Paradisus putatur fuisse. Immo hodie in Syriæ & Ægypti locis exotica & rara est planta, quæ in Magnatum hortis diligenti colitur cura.

Sic & Christiani Indiæ Occidentalis nunquam hanc foverunt opinionem, qui hos fructus primo in India viderunt: unde & Portugalli hunc vocant *Figuo d'India*, h. e. Ficus Indica, licet cum vera Ficu, (excepto sapore) fructus hi nil commune habeant. Adcurate autem distinguenda est a *Ficu Indica veterum*, quam libro quinto diximus nihil aliud esse quam *Varingam.* Nomina Indica apud *Garziam* sunt in Malabara *Palan*, Portugalli autem ibi habitantes vocant minorem luteam ac delicatissimam speciem *Cenjorins*, ac majorem *Chinkapalones*, in Bengala *Quelli*, vel uti nos legimus *Kelli*, nomen autem, quod ego audivi, est *Kola*, quæ in Martabane crescunt, *Garziæ* vocantur peculiariter *Fugo de Martabane*, dicitque ibi primo translatas fuisse ex Bengala. In Sofola, quæ pars est Æthiopiæ ad Eurum sita, nomen dat *Iminga*, quod nomen ejus plagiarius *Christoph. Acosta* scribit *Ininga.* Apud *Julium Scaliger. exercit.* 160. *sect.* 2. mihi hæc Indica obvenere nomina *Cadelafon* & *Ciacampelon*, quæ sine dubio corrupta sunt nomina ex Portugallorum analibus male descripta, pro *Cadolini* & *Chinchapalones.* In Guinea vocantur *Bananas*, reliquæ minores ac vulgatiores species *Bacovos.*

Oviedus l. c. & *Josephus Acosta libr.* 4. *cap.* 21. quam maxime inproprie hanc vocant *Platano*, atque hoc nomen derivare volunt a Latino *Platano*, quum magis vero adcedere videatur, contractum esse nomen a *Plantano*, huic plantæ inpositum, vel quod ingens & eximia sit planta, vel quod sæpius transplantanda sit instar Brassicæ. *Bacovo* enim esse nomen Indicum Americæ, uti *Thevet libr. sing. Americ. cap.* 23. putat, (ubi male *Pacona* legitur) non videtur cum veritate convenire. Quum *Oviedus* testetur *Plantanum* ab Hispanis & Portugallis ex Canaria magna primum deductam fuisse in novum mundum, ac dein ibi propagatam: Malaice *Pissang* vocatur, quod nomen per totam Indiam Orientalem seu aquosam in usu est. Javanice *Kedang.* Baleyice *Byo.* Macassarice *Unting.* Ternatice *Cojo.* Bandice & Amboinice *Kula*, & *Ury.* In Loehoea & parva Cerama *Tema*, Sinice *Tschyo.* Totus ejus stipes seu congeries Malaice vocatur *Sa Pobon Pissang*, quivis autem fasciculus duodecim vel sexdecim fructuum peculiariter dicitur *Saficka* seu *Safickat*, ob similitudinem scoparum.

Antiquissima hujus plantæ mentio obcurrit, uti dictum est, apud *Plin. hist. nat. libr.* 12. *cap.* 6. quem locum omnes fere docti viri *Musæ* tribuunt, & interpretantur, unde & totum hic inseram locum. *Major alia pomo, & præcellentior suavitate, quo sapientes Indorum vivunt; Folium alas avium imitatur longitudine trium cubitorum, latitudine duorum, fructum cortice emittit succi dulcedine admirabilem, ut uno quaterno satiet, arbori nomen Pala, pomo Ariene, plurima est in Sydracis expeditionum Alexandri termino.*

Quum jam nimis adcurate omnia velimus excutere, mihi videtur, hanc descriptionem satis *Musam* delineare, quum ejus folia comparari possint cum alis majorum avium, quales sunt plumæ Struthiocameli, quæ petasis inponuntur; Sic quoque verum est Indorum sapientes, qui sunt Bracmanes, maxima ex parte ex his vivere fructibus, quum plerumque carnibus non vescantur.

Anti-

Daar na hebben andere beuzelaars daar by gedaan, en tegens de ondervinding doen geloven, dat een kruys in het midden van deze vrucht gevonden werd, op dat het aanwyze, de druk en smert na het eeten van die gevolgt. Waarom ook Linschoten *in zyn* Rysbeschryving cap. 55. *schryft, dat de Portugezen bygelovig zig wagten, om deze vrucht met een mes dwars door te snyden, op dat het afbeeldzel van het kruys niet te klaar gezien wert.*

Hier en tegen houden de Joden buyten twyffel ook uyt een oude traditie een geheel andere vrucht voor den Adams-appel, namentlyk een groote zoorte van Malum Assyrium, dewelke hun zomtyds door hare Vrienden uyt Ægypten toegezonden werd, het welk ook meer schyn van waarheyd heeft, want men kan niet bevinden, dat de Pissang in oude tyden buyten Indiën bekend zy geweest, immers niet in de Landen van Assyrien, daar men het Paradys steld. Zelfs hedensdaags werden zy in de Landen van Syrien en Ægypten voor eene rariteyt gehouden, en in de Hoven van groote Heeren neerstig gebavend.

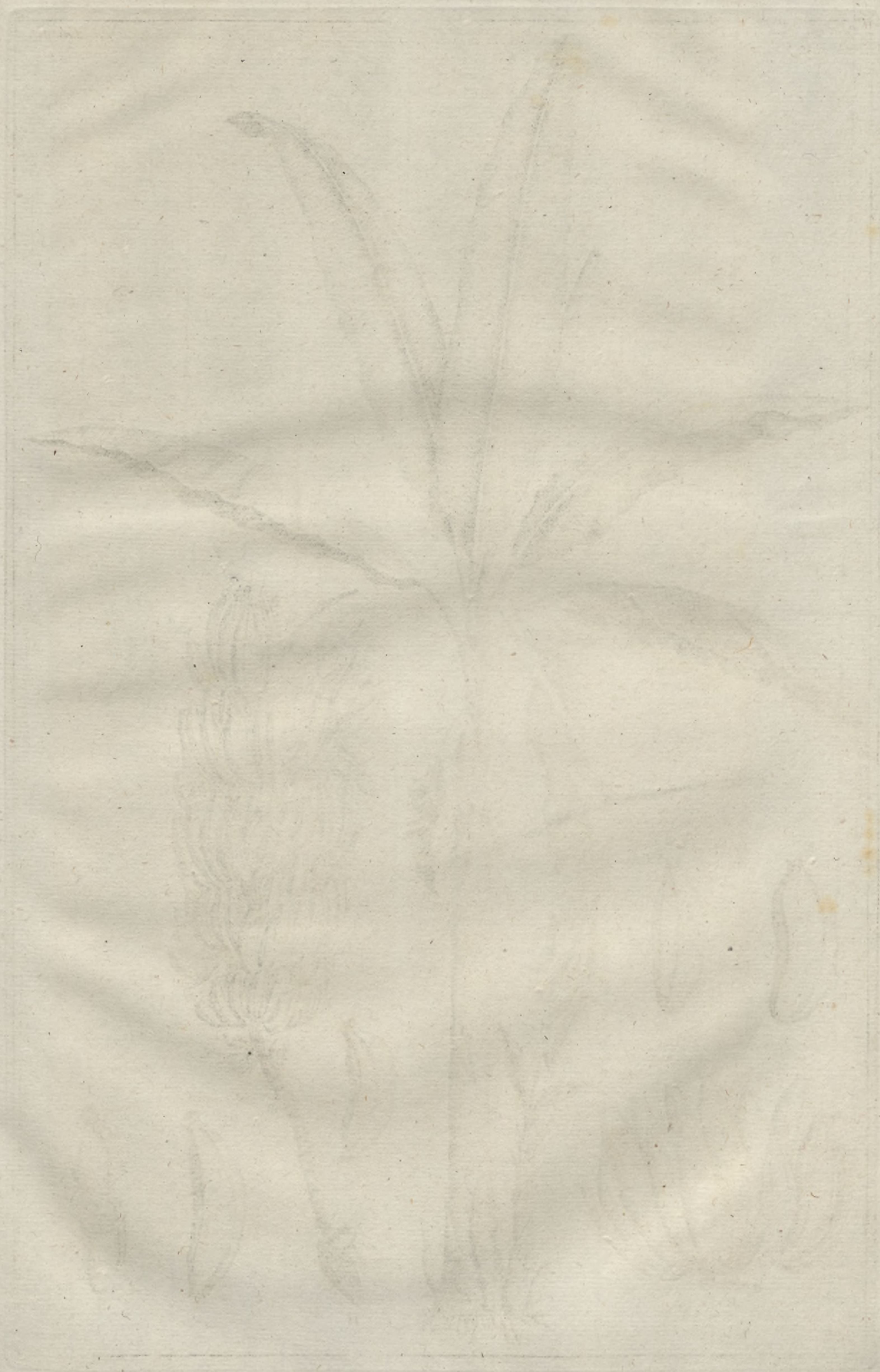
Zoo zyn ook de Westersche Christenen nooyt van deze opinie geweest, die ze eerst in Indien gezien hebben; weshalven ze de Portugezen noemen Figuo d'India, *dat is Indiaansche Vygen, hoewel ze met de regte Vygen (behalven den smaak) niets gemeen hebben. Men moet ze nochtans duydelyk onderscheiden van de* Ficus Indica veterum, *dewelke wy in 't 5de Boek gezegt hebben anders niet te zyn dan de Waringe-boom. De Oost-Indische namen by* Garzias, *zyn in Malabaar* Palan, *doch de Portugezen aldaar wonende, noemen de kleene geele en smakelykste* Cenjorins, *en de groote* Chinkapalones, *in Bengala* Quelli, *of gelyk wy lezen* Kelli, *doch ik heb dien naam geboord* Kola. *Die in Martabane wassen, noemd hy in 't bezonder* Figo de Martabane, *en zegt, dat zy aldaar eerst gebragt zyn uyt Bengala. In Sofala, het Zuyd-oostelykste deel van Æthiopia, geeft hy hun den naam van* Iminga, *'t welk zyn uytschryver* Christoph. Acosta *steld* Ininga. *By* Jul. Schalig. exercit. 160. sect. 2. *vinde ik deze Indische namen* Cadelafon *en* Ciacampelon, *'t welk buyten twyffel bedorven namen zyn uyt de Journalen der Portugezen qualyk uytgeschreven voor* Cadolini *en* Chincapalones. *In Guinea bieten zy* Bananas, *de andere kleene en gemeene* Bacovos.

Oviedus loco citato, *en* Josephus Acosta libr. 4. cap. 21. *noemenze zeer oneygentlyk* Platano, *en willen zulks afkomstig maken van 't Latynsche* Platanus, *daar het waarschynelyker is, dat het een verkorte naam is van* Plantano, *dit gewas gegeven, of om dat het een groote aanzienlyke plante is, of om dat men hem dikwils verplanten moet gelyk een Kool: Want dat* Bacovo *een Inlandische naam van America zoude zyn, gelyk* Thevet *wil* libr. singul. Amer. cap. 23. *(alwaar qualyk* Pacona *staat) is niet aannemelyk, vermits* Oviedus *getuygt, dat de* Platanen *door de Spanjaarden en Portugezen uyt groot Canarien eerstmaal gebragt zyn in de nieuwe Weereld, en namaals vermenigvuldigt. In 't Maleyts noemd men ze* Pissang, *welke naam door het geheel Oosterlyke of Water-Indiën gebruykelyk is; Javaansch* Kedang. *Baleyts* Byo. *Macassaars* Unting. *Ternataansch* Cojo. *Bandanees en Amboinsch* Kula, & Ury. *Op Loeboe en kleen Ceram* Tema, *Sinees* Tschyo. *Den geheelen bosch werd in 't Maleyts genaamt* Sa Pohon Pissiang, *maar ieder bosch of vergadering van 12 a 16 vrugten, in 't byzonder hiet* Saficka *of* Safickat, *na de gelykenisse van een Kleerbezem of Schuyer.*

De oudste gedachtenisse van deze plante vind men, als gezegt, by Plin. Histor. natur. lib. 12. cap. 6. *welke plaats meest alle de Geleerde van de* Musa *uytleggen; dies ik de geheele plaats hier zetten zal: „ Hy is grooter „ dan een appel, en zoeter, waar van de wyze in Indie „ leven: Het bladt gelykt de vlerken der Vogels, in de „ lengte van drie cubiten, in de breedte van twee; het „ geeft een vrucht in een schors bedekt door de zoetigheid „ des zaps, zeer aangenaam, die een vierde vol zap is: „ de naam van de boom is* Pala, *van de vrucht* Ariene, *„ hy is overvloedig in de Sydrace, het eind van de togt „ van Alexander.*

Als men nu alles niet ten naauwsten wil ziften, zoo dunkt my, dat deze beschryvinge genoegzaam de Musa vertoond, als welkers bladeren konnen vergeleken worden met enige vleugels van groote Vogels, gelyk 'er zyn de pluymen van den Vogel-Struys, die men op de hoeden en kaaskëtten draagt. Zoo is het ook waar, dat de wyze der Indianen ('t welk zyn de Braminees) meest van deze vruchten leven, als die hun doorgaans van 't vleesch onthouden.

Den

Musa paradisiaca. bolla.

Antiquum nomen *Pala* cum hodierno *Palan* satis convenit, *Ariene* autem aliquod corruptum videtur esse nomen. Populi *Sydracæ* non noti sunt; quin forte *Oxydracæ* esset, quæ natio est, internam habitans Indiæ partem, ad quam Alexander magnus pervenit, uti in *Curtio* legitur.

Quo modo nomen *Ficus Indicæ* apud auctores confundatur, & errorem induxerit, ex eo liquet, quod hodie tres diversæ penitus plantæ, pro *Ficu Indica* demonstrentur, quarum prima est *Varinga*, quæ est *Ficus Indica veterum*, secunda *Musa* seu *Pissang*, tertia *Tuna* ex Brasilia, aliisque Occidentalibus regionibus in Europam deducta, quæ crassum ac spinosum gerit folium, alterum alteri inpositum: Atque hac planta inperitus quidam Botanicus *Julium Scaligerum* decipere voluit, uti id conqueritur *exercit.* 171. ipsi nempe obtrusum fuisse pro *Muzy Avicennæ*, & *Serapionis*, quæ hodie in Ægypto *Maus* vocatur, & *Cardano Poma Paradysi*, ipsi autem ignotum erat, antea hanc ipsam plantam sese descripsisse sub nomine *Cadelafonis*, & *Ciacampelonis*.

Carol. Clus. in adnotationibus suis in *caput decimum libr.* 2. *Garciæ Arom.* ad eam videtur inclinare opinionem, nostram nempe *Musam* forte esse *Palmam Cypriam*, de qua *Theophr. libr.* 2. *plant. cap.* 8. mentionem facit, quæ folia gerit multo majora cunctis Palmis, fructumque majorem pomo Granati, sed oblongum. Aliam quoque arborem describit *libr.* 4. *cap.* 5. quæ longissimum gerit folium simile plumis Struthiocameli, quæ galeis inponuntur; quodque binos cubitos longum est; ex præcedentibus autem, quæ adnotavimus, hæc quoque opinio falsa est, si enim Musa tum temporis in Cypria jam fuisset, ulterius sine dubio propagata fuisset.

In *Hort. Malab. Tom.* 1. *cap.* 6. describitur nomine Malabarico *Bala*, Bramin. *Kely*, atque sub istius capitis finem multæ commemorantur species, in Malabara notæ, sed in hisce insulis ignotæ, quas hinc omittimus.

Den ouden naam Pala *komt met den hedendaagze* Palan *wel overeen, maar* Ariene, *schynd iets bedorven te zyn. De Volkeren* Sydracæ *zyn niet bekend, of het moesten* Oxydracæ *zyn, Volkeren van het binnenste Indiën, tot dewelke Alexander de Groote gekomen is, gelyk men in* Curtius *leest.*

Hoe men met de naam Ficus Indica *by de Autheuren speelt, en malkander abuseert, blykt daar uyt, dat men hedendaags drie gantsch verschillende planten voor* Ficus Indica *toond, als enen de Waringe-boom, het welk is* Ficus Indica veterum; *'t tweede de* Musa *of onze* Pissang; *'t derde de* Tuna, *uyt Brasil, en andere West-Indische Landen in Europa gebragt zynde, een dik doornachtig blad, daar 't eene uyt het ander groeyd. Hier mede heeft zekeren onervaren* Herbarist, *den geleerden* Julius Scaliger *ook willen bedriegen, gelyk hy klaagt* exercit. 171. *dat het hem opgedrongen zy voor* Muzy, *by* Avicenna *en* Serapio *beschreven, het welk men hedendaags in Ægypten* Maus *noemde, en by* Cardanus, Pomum Paradisi, *doch het was hem onbekend, dat hy 't zelfde Muzy te vooren beschreven hadde onder den naam van* Cadelafon, *en* Ciacampelon.

Carol. Clus. *in zyn aanteykeninge op het* 10. *Capittel*, lib. 2. Garciæ, Arom. *schynd na die meeninge te hellen, dat onze* Musa *mogte zyn de* Palma Cypria, *waar van* Theoph. libr. 2. Plantar. cap. 8. *gewag maakt, dewelke zal hebben een blad, grooter dan alle palmen, de vrucht ook grooter dan een Granaat-appel, doch lankachtig. Of een andere boom, die hy beschryft* lib. 4. cap. 5. *met een zeer lank blad, gelykende de pluymen van den Vogel Struys, die men op de Helmen zet, 2 cubiten lank, doch uyt het voorgaande moet deze meening mede vervallen, want zoo de* Musa *doenmaals in Cypren was geweest, zy zoude buyten twyffel al verder verspreyd zyn.*

In Horto Malab. tom. 1. cap. 6. *werdze beschreven met den Malabaarschen naam* Bala, *in 't Braminees* Kely, *en aan dat eynde van 't Capittel veele zoorten daar van in Malabaar bekend, doch in deze Landen niet, en daarom by ons uytgelaten.*

Tabula Sexagesima

Totam exhibet *Musam* cum surculis suis ex radicibus propullulantibus.
Ubi Litt. A. *racemum* seu *corymbum* denotat *frugiferum*.
B. *peculiarem* fructuum *congeriem*, seu *fasciculum Sickat* dictum.
C. Est Fructus *Pissang Medji*.
D. Idem transversim sectus, ut interna conspiciatur substantia.
E. Est Fructus *Pissang Swangi*.
F. Est *Pissang Bidji* cum *ossiculis* seu *granulis* suis.
G. *Pissang Crobo* est.
H. Est *Conus* seu *Cor* in extremo corymbi semper excrescens, sed marcescens, ac decidens *Djantong* dictum.

De sestigste Plaat

Vertoont een geheele *Musa* ofte *Pisang-Struyk*, met zyn jonge scheutjes uyt de wortels te voorschyn komende.
Alwaar Lett. A. een *geheele vrugtdragende tros* aanwyst.
B. Een *byzondere verzameling* der *vruchten Sickat* genaamt.
C. Is de vrugt van *Pissang Medji*.
D. Dezelfde overdwars gesneden, op dat deszelfs binnenste gedaante en substantie gezien wert.
E. Is de vrucht van *Pissang Swangi*.
F. Is die van *Pissang Bidji* met zyn Zaat-korrels.
G. Is de *Pissang Crobo*.
H. Is het *uyteinde* ofte het *spitze hart*, altoos aan het eynde uytgroeyende van de vrugt-tros, dog verdrogende en afvallende, *Djantong* genaamt.

OBSERVATIO.

Hæc est celebris illa planta, de qua *Carolus Linnæus* totum & elegantissimum conscripsit tractatum sub nomine *Musæ Cliffortianæ*, ubi fere omnia, quæ ad hoc genus pertinent, inveniuntur, nec non in *H. Malab. part.* 1. & *H. Cliff. p.* 467. ubi Musa racemo simplicissimo vocatur, reliqua porro Synonyma vide in *Thes. Zeyl. p.* 164.

AANMERKING.

Dit is die vermaarde plant, waar over *Carolus Linnæus* een geheel en zeer fraay tractaat geschreven heeft, onder de naam van *Musa Cliffortiana*, alwaar schier alles, wat tot dit geslagt behoort, gevonden wert, als mede in het eerste deel van de *Hortus Malabaricus*, en in de *Hortus Cliffort. p.* 467. alwaar ze Musa, met een zeer eenvoudige tros genaamt wert; de overige benamingen ziet verders in *myn Thesaur. Zeylan. p.* 164.

CAPUT SECUNDUM.

Musæ ſpecies.

LIcet in præcedenti dixerimus capite, cunctas Musæ ſeu Piſſang ſpecies vix enumerari poſſe, quasdam tamen præcipuas ac maxime notas hic conmmorabimus, juxta quas cæteræ dividi ac diſtingui poſſunt.

Ac primo tres primariæ ſunt ſpecies, uti *Muſa Sativa* ſeu *domeſtica*, quæ hoc in capite deſcribetur. Secundo *Muſa Alphurica*, ac *Semi ſilveſtris*; Tertio *Muſa ſilveſtris*, de quibus in ſubſequentibus capitibus.

Primo *Muſa domeſtica* eſt illa, quæ in multas dividitur ſpecies, quam Portugallici ſcriptores in Indoſtana modo in binas, tres, quatuorve primarias diſtinguunt ſpecies, uti *Cenorins*, quæ parva ac lutea eſt ſpecies, & *Chincapalones*, quæ magna ac viridis eſt ſpecies. *Linſchotenus* autem in *Itiner. cap. 55.* quinque enumerat ſpecies, quarum prima eſt vulgatiſſima, ſeu *Figo d'Orta*, & *Muſa hortenſis*, ſecunda minima & optima, quæ *Senoriens* vocatur, tertia huic adfines ſunt *Cadolini*, quarta inter optimas quoque ſunt *Chincapalopes*, quinta, quæ maxima, eſt Malabarenſis.

In India Occidentali in binas primarias dividitur ſpecies. Primo *Pacovos*, quæ minor eſt, ſecundo *Bananas*, quæ major, uti jam ſupra in nominum enumeratione dictum fuit. In Java & Amboinenſibus regionibus ſubſequentes obſervavimus ſpecies.

Primo *Piſſang Tando* ſeu *Muſa corniculata*, omnium maximum gerit fructum, magnitudine & forma cornu Vaccini, qui brachium fere craſſus eſt, ac carnem habet albam & auſteram; Hujus ſpeciei corymbus aliquid peculiare habet, progerminat enim inſtar magni acuminatique ſacci, ex binis magnis & fuſcis corticibus compoſiti, qui ſeſe aperiens mox uno adſpectu omnes exhibet ordines & fructuum faſciculos, nullis interpoſitis peculiaribus ſquamis, quæ in reliquis conſpiciuntur ſpeciebus, ad finem quoque nullum gerit cor ſeu *Djantong*, totusque corymbus binos tresve tantum gerit faſciculos ſeu *Sickats*, ac quivis faſciculus modo quatuor vel quinque fructus, quum vero plures gerat fructus, corymbus hic pauciores poteſt alere faſciculos ſeu *Sickats*, unde inferiores abſcinduntur, ut ſuperiores perfecti ſint & adulti, qui non vireſcunt, ſed mox ex albo flaveſcunt, ac ſæpe dehiſcunt, immo bini aliquando conjuncti ſunt, ſeu gemelli.

Notandum porro eſt, hanc & omnes fere ſubſequentes ſpecies binas habere varietates, marem nempe & feminam, quæ magis flaveſcit, & molliorem gerit ſubſtantiam, maris fructus eſt longior, durior, & in ſubſequenti ſpecie viridior. *Piſſang Tando* non editur ob auſteritatem, ſed aquæ incoctus vel toſtus hic fructus adhibetur, atque oportet, ut diu coquatur vel torreatur, antequam molleſcat, & edulis ſit, conducitque iis, qui laxa laborant alvo, eſt autem plerumque cibus plebejus. Ternatenſibus vocatur *Cojo Coſſi Malauw*, h. e. *Piſſang ſine corde* ob rationem ſupra datam.

Diſcrimen inter *Bananas* & *Bacovos*, diſtinctiſſime deſcriptum inveni in *Rochefortii Hiſtor. Antill. cap. 9.* ubi dicit; *Fructus Bananas*, (quem putamus *Piſſang Tando* eſſe) duodecim ac tredecim pollicum longitudinem habet, prope apicem parum incurvatus, brachii fere craſſitiem adtingens. *Bacovos* fere ad dimidium minor eſt, ſex pollices longus. *Arbor Bananifera* non plures viginti quinque, vel triginta gerit fructus uno in corymbo, quique vagi locati ſunt. *Bacovos* vero centum ac centum & viginti ſex gerit fructus, adeo adunatos, ut ſeſe invicem comprimant. *Bananas* carnem gerit ſiccam & duram, coquendo tantum aptam, vel ut ſub cineribus torreatur, qui & in furnis & ad ſolem ſiccantur, ut conſerventur. *Bacovos* vero ob pinguedinem omnes haſce præparationes ſubire nequeunt.

Ramus hosce fructus ferens, furca ſuffulciendus eſt, ne ob ipſorum pondus frangatur, neque exſpectandum eſt, donec omnes hi fructus ſimul flaveſcant. Quivis talis corymbus ſufficiens præbet onus viro, eadem quoque Antillarum Hiſtoria ſcribit, ibi quemvis fructum crucem exhibere.

Hæc

II. HOOFDSTUK.

Zoorten van de Muſa.

HOewel *wy in 't voorige Capittel gezegt hebben, dat alle de zoorten van de Piſſang qualyk te tellen zyn, zoo moeten wy echter eenige van de voornaamſte en meeſt bekende hier ophalen, waar na men de andere reguleren mag.*

Voor eerſt zyn 'er drie hooft-geſlagten, als een Muſa Sativa, tamme Piſſang, *waar van in dit Capittel.* 2. Muſa Alphurica, Alphoereze Piſſang, *en half wild.* 3. Muſa ſilveſtris, wilde Piſſang, *waar van in de volgende Capittelen.*

1. Tamme Piſſang *nu is die geene, die in veele zoorten verdeeld is, dewelke de Portugeeze Schryvers in de Indoſtaan ſlegts in* 2. 3. *of* 4 *hooft-zoorten verdeelen, als* Cenorins, *de kleene geele, en* Chincapalones *de groote groene. Maar* Lintſchot cap. 55. Itiner. *heeft* 5 *zoorten, de eerſte* gemeenſte, *of* Figo d'Orta, Hof-Piſſang. 2. *de* kleenſte *en* beſte, *die men* Senoriens *noemd.* 3. *de naaſte daar aan zyn de* Cadolini; 4. *mede van de beſte zyn de* Chincapalones. *de* 5*de en grootſte is de Malabaarſche.*

In Weſt-Indien verdeeld men ze ook in 2. *hooft-geſlagten.* 1. Pacovos *de kleenſte, en* 2. Bananas *de groote, gelyk alreede boven in de naam gezegt is. Op Java en in de Amboinſche quartieren hebben wy de volgende zoorten aangemerkt.*

1. Piſſang Tando, *of* gehoornde Piſſang, *is de grootſte van alle, in de grootte en gedaante van een koe-hoorn, ſchier een arm dik, het vleeſch is wit, en wrang van ſmaak. Den tros van deze zoorte heeft iets byzonders, want hy komt voort als een grooten toegeſpitſten zak, van* 2 *groote en bruyne ſchorſſen gemaakt, dewelke haar openende vertonen ſtrax en eenſlags alle de ryen en boſſchen van binnen, dewelke geen byzondere ſchubben tuſſchen beyde hebben, gelyk andere zoorten, ook voor aan geen hert of* Djantong: *doch den geheele tros heeft maar twee of drie* Sickats, *of boſſchen, en ieder boſch maar vier of vyf vruchten, want meer vruchten hebbende, kan den tros weiniger* Sickats *voeden, dies men de onderſte affnyd, op dat de bovenſte tot perfectie komen. De vruchten worden niet groen, maar ſtrax wit-geel, en men ziet ze dikwils geborſten, ook zomtyds twee aan malkander gevoegd.*

Verders moet men merken, dat deze en meeſt alle de volgende zoorten twee veranderingen hebben: wyfken en manneken, zynde het wyfken 't geene meeſt geel werd, en weeker van merg is: het manneken word langer, harder, en in de volgende zoorte groender. Piſſang Tando *werd niet gegeten, wegens hare wrangigheid, maar in water gezooden of gebraden, en zy moet wat lange zieden of braden, eer ze gaar word. Zy is goet voor die geene, die loslyvig zyn, en in 't gemeen een koſt voor ſlegte lieden. In 't Ternataanſch hiet ze* Cojo Coſſi Malauw, *dat is Piſſang zonder hert, om reden als boven.*

Het onderſcheid tuſſchen Bananas *en* Bacovos, *heb ik ten duydelykſten beſchreven gevonden in de* Hiſtor. Rochefortii Antill. cap. 9. *daar aldus ſtaat: De vrucht* Bananas *(die wy giſſen onze Piſſang Tando te zyn) is* 12 *en* 13 *duymen lang, by de ſpitze wat krom, ſchier een arm dik. De* Bacovos *is wel de helft kleender, maar* 6 *duymen lank. De* Bananas-boom *draagt niet meer als* 25 *of* 30 *vruchten aan eenen tros, en dan nog wat wyd van malkander; maar de* Bacovos *dragen* 100 *en* 126 *vruchten, en die zoo digt, datze malkander drukken. De* Bananas *hebben een droog en hard vleeſch, alleenig tot kooken bekwaam, of onder de aſſche te braden, als ook in den oven of Zonne te droogen en te bewaaren; maar de* Bacovos *zyn wegens hare vettigheid, tot alle deze gebruyken onbequaam.*

Den tak, die deze vruchten draagt, moet men met Gaffels onderſtutten, dat hy wegens de ſwaarte derzelve niet breeke, ook moet men niet wagten, tot dat deze vruchten alle te gelyk geel worden. Ieder tros geeft een dragt voor een man; ook zegt dezelfde Hiſtorie, dat in de Antillis ieder vrucht een kruys vertoont.

Men

Hic *Pissang Tando* copiose provenit in insulis Key, unde quotannis in Bandam venalis defertur, atque hinc ibi vocatur *Pissang Key*, & *Pissang Swackan.*

Ad *Pissang Tando* pertinet *Pissang Carbou*, seu *Pissang Ocky Ocky*, qui fructus ultra spithamam vel pedem longus est, plerumque virescens, intus carnem gerens albam & mucosam, quæ austeri & ingrati est saporis. Quum unus tantummodo fructus ex uno racemo seu Sickat dependeat, pedis crassitiem adtingit, sed plerumque dehiscit. Aliquando etiam bini simul concrescunt, bini tresque fructus simul unum formant Sickat, inque toto corymbo tantummodo bini tresve, & ad summum quatuor fasciculi seu Sickats, quod in cunctis obtinet *Pissang Tando.*

Secundo *Pissang Gabba Gabba* haud multum differt a præcedenti, sed minor est, non crassus, sed longus, atque per maturitatem ex albo flavescit, ejusque substantia omnium siccissima est, instar nempe spongiosæ medullæ ramorum Sagus *Gabba Gabba* dictæ. Non crudus editur hic fructus, sed sub cineribus calidis tostus, vel in sartagine fricatur, atque salubris censetur iis, qui Diarrhæa quadam laborant. Dividitur in marem ac feminam, cujus prior fructum gerit longiorem & viridiorem.

Tertio *Pissang Crobo* seu *Cro.* In Banda *Pissang Ubi*, mediocris est longitudinis, spithamalis nempe, non rotundus, sed plerumque angulosus vel quadragonus, externe virens, ac tarde flavescens, ejus medulla albior est quam reliquorum, duriuscula, & acidula: Tres habet varietates, primo enim est *Crobo Parampuan* vulgaris seu femina. Secundo *Crobo Lacki Lacki* seu mas, cujus fructus longior est, ac semper virens; Tertio *Crobo Batu* viridis quoque est, sed maturescens flavescit, ac substantiam habet duram. Tenera quoque ejus folia fuscas quasdam gerunt maculas seu strias.

Quarto *Pissang Djernang*, seu *acuum Pissang*, fructum gerit spithamam breviorem, ac fere trigonum, qui in longum porrectus est apicem, ubi filamentum seu vena adparet, floris residuum, unde & nomen obtinuit; Hujus cortex medullæ magis adhæret, quæ rufescit, & transversim diffractus hic fructus interne splendet instar sacchari. Maturus mollissimus est, atque sapore cum *Pissang Medji* convenit, sed magis acidulus est. Hæc species corymbum gerit septem pedes longum, atque ipsi increscunt septemdecim fasciculi seu Sickats, continentes circiter ducentos & quinquaginta fructus, qui tarde maturescunt.

Quinto *Pissang Culit Tabal*, seu *Pissang Baratsjo*, ac proprie Ternatice *Cojo Coratsje*, h. e. *Pissang Maas*, nostræque nationi *Pissang Bolvanger*, ut & *Pissang Warangan*, omnium crassissimum gerit corticem, cujus caro pallide ruffescit, & instar Ceræ mollescit, estque externe fere pentagonus, cujus interior ora semper est angustissima, sique bene sit maturus hic fructus, crudus edi potest, cæteroquin torretur & fricatur.

Sexto *Musa Mensaria*, seu *Pissang Medji.* Omnium specierum optima est, cujus fructus rectus est, palmam & aliquando spithamam longus, plerumque rotundus, atque quinque obscuris dorsis adeo distinctus ac divisus, ut magis trigonus esse videatur. Facile maturescit, ac flavescit, & mollis est ad tactum, facileque decorticari potest. Ejus medulla albicat, & mollior est quam aliarum specierum, splendetque instar sacchari coniformis, quum frangatur, saporis dulcis & delicati, acsi aliquid aquæ Rosarum esset admixtum.

Uti facile maturescit, sic & facile putrescit, atque crudum edere eum oportet, unde & mensis inponitur cum tragematibus, atque hinc nomen obtinuit. Non valet ad torrendum vel fricandum, quin semi maturus sit. Ejus stipes paulo altior excrescit reliquis speciebus, at folia fuscis maculis adspersa sunt copiosis. Hujus speciei mas externe nigras gerit maculas. In Banda vocatur *Pissang Radja*, Baleya *Byo Cohibu.*

Septimo *Musa Regia*, seu *Pissang Radja*, priori similis est quoad substantiam & formam, sed multo minor, vix digiti longitudinem habens, ac pollicis crassitiem, glaber, æqualis, ac tenuiorem habet corticem, saporis dulcioris & delicatioris præcedenti, unde Bataviæ hic fructus palmam gerit, qui crudus editur, mensisque inponitur, uti in Amboina, ubi hæc

Men vind deze Pissang Tando *overvloedig in de ylanden van Key, van daar ze jaarlyks in Banda werd te koop gebragt, daarom men ze aldaar* Pissang Key *noemd, en* Pissang Swackan.

Tot de Pissang Tando *geboord de* Pissang Carbou, *of* Pissang Ocky Ocky, *ruym een span of een voet lang, meest groen blyvende, binnen met een wit slymerig vlees, amper, en slegt van smaak. Als 'er een vrucht alleen aan eenen Sickat hangt, werd ze zo dik, als een been, en gemeenlyk geborsten. Daar wassen ook dikwils twee aan malkander vast, twee, en drie Pissangen maken een Sickat, en aan den gebeelen tros maar twee, drie, en ten hoogsten vier Sickats, 't welk alle* Pissang Tando *doen.*

2. Pissang Gabba Gabba *verschild niet veel van de voorgaande, dog is kleender, niet dik, meer lank, word in haar rypheyd wit-geel, de droogste onder alle van substantie, gelyk het spongieuse merg van Sagu-takken* Gabba Gabba. *Ze werd ook niet raauw gegeten, maar in beete assche gebraden, of in de panne gebakken, werd gezond geagt voor die geene, die eenigen Buikloop hebben. Ze is verdeeld in wyfken en manneken, zynde het manneken langer en groender.*

3. Pissang Croho *of* Cro. *In Banda* Pissang Ubi, *is van middelbare lengte, te weten van een span, niet rond, maar meest hoekig of vierzydig, van buiten gras-groen, en langzaam geel werdende, het merg is witter dan aan andere, hardagtig, en rinsch van smaak, heeft drie veranderingen, want men heeft* 1. Croho Parampuan, *de gemeene, of het wyfken.* 2. Croho Lacki Lacki, *het manneken, is wat langer, en blyft altyd groen.* 3. Croho Batu *is mede groen, maar de rype word geel en hard van merg. De jonge bladeren hebben eenige bruine plekken of strepen.*

4. Pissang Djernang, *of* naalde Pissang, *is korter dan een span, schier driekantig, voor aan met een lange tuit, en daar aan een draadje of ader, zynde het overblyfzel van het bloeizel, waar van ze de naam heeft. De schelle kleeft wat vast aan 't merg, het welk naar den rossen trekt, en over dwers gebroken glimd als Zuiker. De rype word zeer week, en aan smaak komt ze met de* Pissang Medji *overeen, dog nog al rinscher. Deze zoorte draagd een trotze zeven voeten lank, en daar aan in zeventien Sickats, omtrent vyftig vruchten, die langzaam rypen.*

5. Pissang Culit Tabal, *of* Pissang Boratsjo, *maar eygentlyk in 't Ternataans* Cojo Coratsje, *dat is* Pissang Maas, *by onze Natie* Pissang Bolvanger, *anders* Pissang Warangan, *heeft de dikste schel van al, mede ligtros van vleesch, en ledig als wasch, van buiten schier vyfzydig. De binnenste zyde is altyd de smalste, ter degen ryp zynde, kan men ze raauw eeten, anders werd ze meest gebraden en gebakken.*

6. Musa Mensaria, *of* Pissang Medji. *Tafel-Pissang is de beste onder alle zoorten, regt een hand lank, somtyds ook een span, meest rond, en met vyf donkere ruggens zodanig afgedeeld, dat ze meer driezydig schynd. Zy werd ligt ryp, en is geelagtig, en zagt in 't aantasten, kan ook ligt afgeschildt werden. Het merg is witagtig, en murver dan aan andere, glimmende als Broodzuiker, zo men hem breekt, zoet en kostelyk van smaak, als of 'er wat Roozewater onder gemengd was.*

Gelyk ze ligt ryp werd, zo bederft ze ook ligt, en moet raauw gegeten worden, daarom men ze meest op tafel onder het Bancquet-werk opzet, waar van ze de naam heeft. Tot het braden en bakken diend ze niet wel, of ze moet maar half ryp zyn. De stam werd wat hoger dan andere middelzoorten, en zyn blad is vol bruine plekken. Het manneken hier van gewind van buiten zwarte sproeten en plekken. In Banda hiet ze Pissang Radja, *in Baley* Byo Cohihu.

7. Musa Regia, *of* Pissang Radja, *is de voorgaande gelyk van substantie en gedaante, dog veel kleender, in de lengte schaars van een vinger, en dikte van een duim, even, glad, en dunner van schelle, nog zoeter en aangenamer van smaak dan de voorige, dierhalven men op Batavia deze den prys geeft om raauw te eeten, en op tafel te zetten, gelyk men in Amboina, daar men deze Pissang*

desideratur species, *Pissang Medji* ejus loco adhibetur, atque ambæ hæ species forte illæ erunt, quas Portugalli *Cenorins*, & in India Occidentali *Bacovos* seu *Pacovos* vocantur.

Octavo *Pissang Mera*, Pissang *Cutsjupau*, vel proprie *Putjoe Pau*, quoad formam cum *Pissang Medji* conveniunt, quum primo progerminent, externe ex purpureo colore fusci, intermixto croceo seu luteo colore, medulla autem alba est, saporis aciduli, quæ cruda est instar *Pissang Medji*, nomen vero gerunt a teneris Mangæ foliis, vel a vestimento quodam similis coloris ac nominis, quod nempe purpureo fuscum est, quod Indis vulgare est. Ejus stipes, folium ab inferiore parte, ac corymbus purpureo gaudent colore, seu ex purpureo viridi.

Nono. *Pissang Salpicado* fructum gerit breviorem ac rotundiorem illo *Pissang Medii*, qui externe flavus est, & punctulis nigricantibus distinctus, uti vestimenti quoddam genus *Salpicado* dictum, quod parvas & rubras gerit minimasque maculas in fundo albicante, acsi granulis salinis esset adspersum; Plerumque crescit in Ternata, raro in Amboina, crudique ejus fructus eduntur instar *Pissang Medji*.

Decimo *Pissang Swangi* fructus est brevis ac crassus, semi pedem longus, binos crassus pollices, externe protuberantibus dorsis inæqualis, unde & angulosus est, sed inregulariter, unum enim alterumve latus semper angustius est reliquis. Ejus medulla intense lutea est, seu russa, duriuscula, mucosa, & acidula, ac parumper austera, unde hic fructus crudus non editur, sed fricatur vel pinsitur, ac puerorum puls ex ejus præparatur medulla. Cor seu *Djantong* modo progerminans in hac specie brevius est ac crassius quam in reliquis speciebus. Omnium vilissimus habetur hic fructus, licet cum *Pissang Crobo* sit usitatissimus ad puerorum cibum. Ejus stipes altior est quam reliquarum Musarum, corymbus autem ejus paucos gerit fasciculos seu Sickats.

Undecimo. *Pissang Batu*, seu *Pissang Bidji* quoad formam cum præcedenti convenit, sed non adeo crassus est, at rotundior, externe semper virens, caro ejus interna mucosa quoque est, sed dulcis ac mollis, totaque repleta officulis duris, & nigricantibus instar Pæoniæ feminum, quæ inter edendum exsugenda sunt, raro autem crudi eduntur hi fructus, sed torrentur ad usum Medicum. Ejus stipes altus est, rami ac folia viridia, atque per prolem seu surculos adeo multiplicatur, ut intra breve temporis spatium magnum obcupet locum.

Duodecimo. *Pissang Abu*, *Pissang Soldado*, & *Pissang Alphuru*, fructus sunt breves, parvi, & crassi, ex rotundo plani seu compressi, digitum longi, vix tres lati, externe ex albo flavescentes, seu cinerei, interne viscosi, saporis fatui, aptissimi tamen sunt, qui torrentur & fricantur.

Decimo Tertio. *Pissang Bombor*, Amboinice *Kula Keker*, & *Ure Rerel* fructus gerit brevissimos, magnitudine ovi Gallinacei, digitum longos, seu instar fructuum *Pandani litorei Keker* dicti, glabros, & æquali cortice obductos, qui tamen trigoni vel quadragoni sunt, supra obtusi, apti, qui crudi edantur, quum maturi sint, alioquin enim nimis sunt aciduli & austeri, tumque torrere illos oportet.

Decimo Quarto. *Pissang Canaya Puti*, fructus gerit paulo minores illis *Pissang Medji*, vix pollicem crassos cum apice papillari, unde & aliis dicitur *Pissang Sussu*, angulosus est hic fructus & flavescens, ejus medulla duriuscula est & acidula, quæ melius torretur & fricatur quam ut cruda edatur, inter vilissimos numeratur. Hujus speciei folium parum differt a reliquis, tenerum enim farina quasi adspersum videtur, quæ si abraditur, subtus fuscum est, qualis et stipes sese obfert, quum ejus exterior pellicula deglubatur. Hujus vel præcedentis speciei videtur esse Baleyense *Byo Lutton*, seu Simiarum Pissang, qui ibi est fructus omnium minimus, semi silvestris, & a Simiis quam maxime expetitus.

Decimo Quinto. *Pissang Canaya Kitsjil*, a Luhunensibus *Tena Telile* dictum, humillimum gerit stipitem, minimaque folia, qui viri circiter altitudinem adtingit. Ejus fructus rotundi sunt, instar digitorum, seu paulo crassiores, horum cortex est luteus, glaber, tenuissimus, fragilis, nec facile integer decorticari potest.

Caro

niet heeft, met de Pissang Medji *doed: Deze beyde zoorten zullen mißchien die geene zyn, die de Portugezen* Cenorins, *en in West-Indiën* Bacovos *of* Pacovos *noemen.*

8. Pissang Mera. *Pissang* Cutsjupau, *of eygentlyk* Putjoe Pau, *is aan gedaante de* Pissang Medji *gelyk, als zy eerst opkomen, van buiten uit den purpuren bruin, als zy ryp zyn uit den bruinen, en dooir-geelen gemengd. Het merg is wit, rinsch van smaak, en men kan ze raauw eeten, als* Pissang Medji, *baren naam hebben zy van de Mangas-bladeren, of van een stoffje van dezelfste coleur en naam, te weten purpur-bruin, 't welk by de Indianen een stadige dragt is. Zyn stam, het blad van onderen, en den tros, zyn allegaar bruin, of bruin-groen.*

9. Pissang Salpicado *is korter, en ronder dan* Pissang Medji, *van buyten geel, met zwartagtige plekjes gespikkeld, gelyk zeker kleedje* Salpicado, *vol kleene en roode spikkeltjes op een witte grond, als of het met zout korreltjes gepickeerd was. Zy wassen meest in Ternaten, weynig in Amboina, en werden raauw gegeten, gelyk* Pissang Medji.

10. Pissang Swangi *is kort en dik, een halve voet lank of minder, twee duymen dik, van buyten met uytsteekende ruggens, die ze boekig maken, dog irregulier, want een of twee zyden zyn altyd smaller dan de andere. Het merg is hoog-geel of ros, hardagtig, smerig, en rinsch van smaak, en daar by wat wrang, onbekwaam om raauw te eeten, maar goed om te bakken, en kinder-pap daar van te maken. Het hert of* Djantong *van deze zoorte eerst uytkomende, is korter en dikker dan aan andere. Men houd ze voor de slegtste van alle, hoewel nevens* Pissang Croho *de gebruykelykste tot kinderkost. Den stam is hoger dan aan andere, en den tros heeft weinig Sickats.*

11. Pissang Batu, *of* Pissang Bidji *is aan gedaante de voorgaande gelyk, dog zo dik niet, en ronder, buyten altyd groen blyvende, binnen mede met een smerig vleesch, dog zoet en week, maar gantsch uytgevuld met zwartagtige korrels, gelyk de zaden van Peonien, die men in 't eeten uytzuygen moet, dog zy werden weynig raauw gegeten, maar gebraden tot Medicyne. Zyn boom is hoog van stam, takken, en bladeren gras-groen, en vermenigvuldigd zyne kinderen zo zeer, dat hy in 't kort een groote plaats beslaat.*

12. Pissang Abu, Pissang Soldado, *en* Pissang Alphuru, *zyn kleene, korte, en dikke Pissangen, uyt den ronden plat, of gedrukt, een vinger lank, schaars drie breed, van buyten wit-geel, na den graauwen trekkende, binnen smerig, en laf van smaak, zeer bekwaam tot zieden en braden.*

13. Pissang Bombor, *in 't Amboins* Kula Keker, *en* Ure Rerel *is aan vruchten de kortste van allen, in de grootte van een Hoender-ey, een vinger lank, of als de vruchten van* Pandanus littoreus, Keker *genaamt, glad en even van schelle, dog vierhoekig, vooren stomp, bekwaam om raauw te eeten, als ze ryp is, want anders is ze te rinsch en zuuragtig, en moet gezoden werden.*

14. Pissang Canaya Puti, *heeft vruchten wat kleender als* Pissang Medji, *schaars een duym dik, met een tuytje voor uyt, als een tepel, daarom by andere* Pissang Sussu *genaamt, mede wat boekig, en lichtgeel, het merg is hardachtig, en rinsch, bekwamer tot het bakken en braden, dan raauw te eeten, en werd onder de slegtste gereekend. Het blad van deze zoorte verschild wat van de andere, wat jonk zynde, gelykt het met meel bestrooid, en als men 't zelve afveegd, schynd het van onderen bruynachtig, gelyk ook den stam is, als men hem de buytenste huyd aftrekt. Van deze of de voorgaande zoorte schynd te zyn het Balische* Byo Lutton, *of Aape Pissang, zynde aldaar de kleenste van allen, half wild, en van de Aapen zeer gezogt.*

15. Pissang Canaya Kitsjil, *van de Luhuneezen* Tena Talile *genaamt, is de laagste van stam, en kleenste van bladeren, ontrent een man hoog. De Pissangs zyn rond, als een vinger, of dikker, de schelle is geel, glad, zeer dun, bros, en laat zig kwalyk geheel afschellen.*

Het

Caro est instar *Pissang Medji*, sed durior, acidula, & saporis grati, atque aquæ incocta Ficuum saporem habet. Fructus hi tam humiles ex stipite excrescunt, ut ore avelli possint, nihilominus tamen adeo copiosi, & compacti corymbo insident, ut ducenti sæpe in unico numerentur corymbo. Hortos amat silvestres ac montes, ubi terra est pinguis ac fusca, lapillis mixta, atque intra quartum vel quintum plantationis mensem fructus producit, sed paucos emittit surculos, seu prolem. Amboinenses hanc plantant Musam semper in maris recessu, ut stipites ac fructus sint parvi. Prolem ejus voco stipitis stolones ex radice propullulantes juxta morem hic usitatum, quique a Malaiensibus vocantur *Anack*. Videturque hæc species esse degeneratio Batavicæ *Pissang Radjæ*.

Decimo Sexto. *Pissang Bulang trang* folia gerit, ramos, ac stipitem flavescentem, fructum vero albicantem, qui per noctem colorem repræsentat lunæ plenæ, quum hæc nempe radiis suis illum inluminet & inlustret.

Hæ jam species sunt maxime notæ, fuerunt vero hortorum cultores Bataviæ, qui gloriabantur, sese in hortis suis octoginta Musarum species seu varietates posse demonstrare.

Het vleesch is als Pissang Medji, *dog harder, rinsch, en goed van smaak, in water gezoden, zeer na Vygen smakende. Zy groeyen zo laag aan den stam, dat men ze met den mond kan afhaalen, niet te min zo vol en digt aan haar tros, dat men twee honderd aan eenen geteld heeft. Zy willen liefst in de bosch-tuynen staan, en in 't gebergte, daar een vette bruyne aarde is met steenen gemengd, alwaar zy in de vierde of vyfde maand van hare planting dragen, maar weynig kinders voortbrengen. De Amboineezen planten ze altyd by laag water, op dat bomen en vruchten kleen zullen blyven. Ik noeme kinders de afzetsels van den stam uyt de wortel voortkomende, na de bierlandze manier van de Maleyers geleerd, die ze* Anack *noemen. Het schynd dat het een nabootzing wil zyn van de Batavische* Pissang Radja.

16. Pissang Bulang trang *is licht of geel groen van bladeren, takken, en stam, de vrucht witagtig, by nacht de coleur van de volle Maan hebbende, te weten, als 'er die op schynd.*

Dit zyn nu de meest bekende zoorten; maar daar zyn Liefhebbers van Tuynieren op Batavia geweest, roemende, dat ze in hare Tuynen 80. *zoorten van Pissang konden toonen.*

CAPUT TERTIUM.

Locus, Cultura, Usus, ac Vires Musarum.

LOcus. Licet cunctæ memoratæ species non in una obcurrant regione, ipsarum tamen genera per calidam mundi partem dispersa sunt. Indiam enim utramque Orientalem, seu intra & extra Gangem sitam, ab antiquis jam temporibus puto ipsarum fuisse patriam, ac forte quoque Orientalem Africæ partem, ex Plinio enim demonstravimus, ipsius Palam crescere in intima Indiæ parte, sique nota jam fuisset in Occidentali mundi parte, curiosi Græci, & Romani longe lateque dominantes ejus etiam fecissent mentionem. Inde autem sensim devenerunt sine dubio sub ditione Aethiopum in Persia, Syria, Arabia, & Ægypto, in quibus locis itineratores testantur, hasce plantas coli tanquam raras & exoticas in hortis, atque hi harum, tanquam rei raræ & curiosæ, faciunt mentionem, uti *Bellonius libr.* 2. *observ. cap.* 25. Rosettæ in Ægypto, & *cap.* 205. Antiochiæ in Syria, & *Gabr. Sionita* in *descript. Arabiæ cap.* 10. Tripolis in Syria observarunt.

Guinea, & Zephyreæ Africæ partes forte naturale erunt ipsorum solum, unde Portugalli in Brasiliam, & Hispani ex Canaria in Americam illos deduxerunt, uti id in præcedenti capite ex Oviedo demonstravimus. Atque hinc iterum sequitur opiniones Christianorum Orientalium nullis fundamentis niti, qui Musam pro Adami pomis habent, quin cuncti stipites per diluvium ex Paradiso evulsi fuissent, & in Indiam transplantati, quin cum aliis inperitis statuerent, Paradisum in Zeylona fuisse.

Minorem veri speciem præbet opinio ista, quam quidam fovent, magnas illas fuisse uvas, quas investigatores populi Israëlitici secum duxerunt ex valle Escol, uti id videri potest *Numer.* 13. *vers* 24. Quæ forte inde nata est, quia in India sæpius viderunt binos viros gestantes Musæ corymbum in humeris, vel quia scriptores de Musa *Botrum* vocem adhibeant, quæ Belgice *tros* dicitur.

Inter hasce Orientales insulas nulla reperitur, quæ non aliquam Musæ speciem proferat, quarum quædam indigenæ, quædam exoticæ, atque aliunde deductæ sunt, immo in frequentioribus obcurrit Musa locis, ipsa Calappo, licet hæc tam necessaria sit ad incolarum victum & amictum, illud autem caussatur per facilem Musæ propagationem, quæ etiam per frustum radicis ex majore stipite abscissum fieri potest.

Ejus *cultura* sequenti peragitur modo; Radicum stolones primo longum acuminatumque referunt cornu, quod ad altitudinem binorum triumve pedum sese primo

III. HOOFDSTUK.

Plaats, Queeking, Gebruyk, en Kragten van de Musa.

PLaats. *Hoewel nu alle de voornoemde zoorten juist niet in een land gevonden werden, zo zyn egter hare geslachten door de warme wereld ver verspreyd. De beyde Oostersche Indiën, houde ik van ouds voor haar regte vaderland, en misschien ook het Oosterdeel van Africa; want uyt* Plinius *hebben wy beweezen, dat by zyne Pala haald uyt het binnenste Indiën, en waren zy doenmaals in de Westerlyke delen des werelds bekend geweest, de curieuse Grieken, en wydheerschende Romeynen, zouden daar meer gewag van gemaakt hebben. Van daar zyn zy allenskens gebragt buyten twyfel onder de heerschappy van de Moren in Persien, Syrien, Arabien, en Ægypten, in welke plaatzen onze Reysigers getuygen, dat ze voor een raare plante in de hoven gehouden werd, gelyk zy dezelve ook als iets byzonders aanteekenen; Als* Bellonius lib. 2. observat. cap. 25. *te Rosetta in Ægypten, en* cap. 205. *te Antiochia in Syrien, en* Gabr. Sionita *in de* beschryving van Arabie *hebben deze te Tripolis in Syrie gevonden.*

In Guinea, en de Zuyder deelen van Africa zullen zy misschien inlandig zyn, van waar ze de Portugezen in Brasil, en de Spanjaarden uyt Canarien in America gebragt hebben, gelyk wy in 't voorige capittel uyt Oviedus getoond hebben. Hier uyt volgt dan nogmaals, dat de meeninge der Orientaalse Christenen geen steunzel heeft, dewelke de Pissang voor Adams-appelen houden, of alle de stronken moesten met de zondvloed uyt het Paradys gerukt, en in Indiën gesmeten zyn, of zy moesten met andere onervarene meenen, dat het Paradys in Ceylon geweest zy.

Nog minder schyn van waarheyd heeft het geen sommige gelooven, dat het groote Druyven geweest zyn, die de verspieders der kinders Israels met hun beyden aan een stok uyt het dal Escol droegen, zegge gehaald hebben, Num. 13. vers 24. *Misschien om dat zy in Indiën dikwils gezien hebben, twee mannen een tros Pissang aan eenen stok dragen, of om dat de Schryvers in 't Latyn* Botrus, *en in 't Duyts* tros *gebruyken, van den Pissangboom.*

Onder deze Oostersche eylanden is geen zo gering, dat niet eenige zoorten van Pissang voed, waar van sommige inlandig, sommige ingebragt zyn, ja op meer plaatzen te vinden zyn, dan den Calappus-boom, hoewel die zo nodig is tot het onderhout van de Inlanders, 't welk komt van zyne ligte voortplanting, dewelke ook met een stuk van de wortel geschieden kan, van een ouden stam afgestoken.

Hare aanqueking is aldus; De afzetzels van de wortel, gelyken meest een lank toegespitsten hoorn, 't welk in de hoogte van twee of drie voeten zig eerst uytbreyd in bladeren,

mo in folia explicat, atque hoc a matrice abſcinditur, atque in foveolis, ubi deſideratur, transplantatur, in quibus primo cinis deponitur, vel quædam cremantur ſiccæ herbæ. Quidam prætereaaliquid calcis addunt, quo fructus cito progerminent; Muſa locum amat calidum in ſolo rite præparato, quod ſi pingue modo ſit, lapillis mixtum eſſe licet, quale plerumque eſt in Amboinenſium hortis ſilveſtribus. Nullibi autem tam læte & luxurioſe creſcit quam in planis Javæ campis, ubi ſolum eſt molle ac pingue argillaceum, ubi & arundo ſaccharifera pinguiſſima eſt. Si circa ædes deſideretur, in nullo aptius plantari poteſt loco, quam ubi quævis ſordes ac projectilia ejiciuntur.

Quum jam juſto creſcat loco, plerumque decimo menſe ſuum emittit corymbum, *Piſſang Crobo* autem ſexto, & parva *Canaya* quarto menſe. Reliquæ Muſæ ſpecies poſt ſeſqui annum fructus producunt, immo quædam ſerius, ita ut nullum certum fructificationis tempus ſtatui poſſit. Corymbi, uti dictum fuit, tam diu in ſtipite non ſunt relinquendi, donec omnes penitus luteſcant fructus, quin ſuperiores putreſcant, vel a veſpertilionibus aliisque furibus auferantur, antequam inferiores matureſcant, ſuperior autem faſciculus ſeu Sickat abſcinditur, ac reliqui ſucceſſive, quum ſint maturi, vel totus abſcinditur corymbus, cui in abſciſſa parte calx ſuperlinitur, atque in ædibus ſuſpenditur, tum quotidie quidam matureſcunt fructus. Qui per mare iter faciunt, illum aquæ inmergunt marinæ, atque in navibus ſuſpendunt.

Quum caſu quodam vertex amputetur, vel primum progerminans abrumpatur cor, ad ſtipitis latus corymbum per fiſſuram quaſi emittit, vel ſi ejus vertex amputetur, nec cor progerminans vulneretur, nudus tamen ſtipes ſuos ſurſum emittit fructus, qui tamen non perfecti excreſcunt vel matureſcunt.

Baleyenſes alium præſcribunt modum plantandi Muſam, ejus enim cornua ſeu ſtolones ſumunt, antequam ſeſe in folia explicent, quos non recte ſed oblique in terra ſepeliunt, tum ad latus novus excreſcit ſurculus, qui in veram excreſcit arborem, dicunt quoque cunctas Muſas poſt meridiem eſſe plantandas ad maris reditum.

Quum Muſa ſemel ſuos produxerit fructus, recordari oportet, ut vetuſtus abſcindatur ſtipes, ut ſurculi ſeu ſtolones liberiorem adquirant äerem, ſique nimis ſint copioſi ac denſi, ipſorum quidam ſunt exſtirpandi. Amboinenſes vero non tantos inpendunt labores in hortis præparandis quam Javani, quos plerumque ad montium pedes exſtruunt, cunctas ibi herbas, ac fruticulos cremantes, ſolumque leviter modo commoventes, in quo Muſæ ſurculos deponunt plerumque erectos, ac ſæpe inter hos alias herbas oleraceas, vel ipſarum radices edules.

Uſus, Natura, & Virtutes. Ut Muſarum uſum cibarium brevibus expediam verbis, indicandum mihi eſt, hoſce fructus Incolis quotidiano inſervire cibo, quo vitam aliquamdiu ſuſtentare valent, eſtque hæc arbor tam neceſſaria ad hominum victum quam Calappus, quæ non ubique creſcit, ubi Muſa obcurrit. Immo homo ſuam incipit vitam cibo horum fructuum, ſaltem apud incolas Indiæ aquoſæ, quibus Oryza, aliaque frumenta non tanta ſunt copia quam in India veteri.

Hunc in finem potiſſimum eligitur tertia ſpecies *Piſſang Crobo*, quæ ſub cineribus toſta (cui rei optima eſt) a matre ore maſticatur, ac tanquam puls infantis ori inponitur, qui quum ſomnolentus ſit, vel os aperire nequit, mater efficit, ut ploret, & os aperiat, tumque paſta introtruditur, quam ſi deglutire negat, ipſius os ad latus leviter comprimit, ſique deglutire nolit, paſta per illam compreſſionem intus truditur.

Hic itaque cibus eſt infantum Indorum per primos ſeptem octove menſes, donec ſenſim Oryzam, aliosque tolerare & devorare diſcant cibos. Quid ergo tibi videtur Lector? Hine incolæ dicere poſſent. *Muſa mihi principium*, & cum *Ovidio triſt. libr.* 4. *Eleg.* 10. *gratia Muſa tibi quid vivo.* Sique verum eſſet, quod ingenioſus iſte Monachus Franciſcanus apud *Garziam* perhibet, fructum Muſam a Dea Muſa ſuum ſortitam fuiſſe nomen, tum incolarum horum infantes a prima jam infantia educati fuiſſent a Muſis.

Spe-

ren, deze ſteekt men dan van de hooft-wortel af, en verplant ze in byzondere kuyltjes, daar men ze hebben wil, eerſt wat aſſche daar onder ſmytende, of wat ruygte daar in brandende. Zommige doen 'er ook een weynig kalk by, het welk de vruchten haaſtig doed voortkomen; Piſſang wil op een warme plaats ſtaan, in een wel bearbeyde grond, als hy maar vet is, mogen 'er wel ſteenen onderloopen, gelyk meeſt zyn alle de Bergtuynen der Amboinezen. Maar nieuwers ſtaan zy zo ſchoon, en weeldrig, als in de vlakke velden van Java, daar een mulle, bruyne, en vette kleygrond is, alwaar ook het vetſte zuykerriet groeyd. Als men ze omtrent de huyzen wil hebben, kan men ze niet beter planten, dan op plaatzen, daar men alderhande vuyligheyd en uytvaagzel heenen ſmyt.

Als zy nu op haar behoorlyke plaatze ſtaan, zo beginnen zy doorgaans in de tiende maand haren tros uyt te geven, de Piſſang Croho *in de zesde, de kleene* Canaya *in de vierde maand. De andere ſtaan anderhalf jaar, eer zy dragen, en zommige langer, zo dat men geen regte tyd van haar dragen ſtellen kan. De troſſen, als gezegt, moet men zo lange aan den boom niet laten hangen, tot dat de vruchten allegaar geel worden, om dat de bovenſte verrotten, of van de Vleermuyzen, en dieven berooft zoude werden, eer de onderſte rypen, maar men ſnyd de bovenſte bos of Sickat af, en laat de andere vervolgens rypen, of men ſnyd den geheele tros af, ſmeerd 'er wat kalk op, en hangt hem zo op in de huyzen, zo kan men alle dagen een partye rype vruchten hebben. De Zeevarende dompelen hem in zout-water, en hangen hem zo in haare Scheepen op.*

Als men by geval de kruyn afkapt, of het eerſt uytkomende hert afbreekt, zo berſt hy ter zyden aan den ſtam uyt met zyne vruchten, of zo hem de kruyn afgekapt werd, dat het opſchietende hert niet geraakt werde, zo ziet men de blooten ſtronk, egter zyne vruchten boven uytſtooten, die dog niet wel tot perfectie komen.

De Baliers leeren een ander manier de Piſſangen te planten, want zy neemen de hoornen, eer ze hun in bladeren openen, vergraven die niet regt, maar ſchuyns in de aarde, zo komt ter zyden uyt een nieuw ſcheutje, 't welk den regten boom werd. Zy willen ook hebben, dat men alle Piſſangen na den middag zal planten, en dat by waſſent water.

Als den Piſſang-boom nu eens gedragen heeft, zo moet men indagtig wezen, den ouden ſtronk af te kappen, op dat de jonge erfgenamen te beter lugt krygen, en zo dezelve te digt ſtaan, moet men mede een party daar van uytgraven. De Amboineeſen doen zo veel moeyten niet met hun tuynen te maken, als de Javanen, dewelke by gemeenlyk in 't hangen der bergen maakt, alle de ruygte afbrandende, en den grond maar een weynig ombakkende, daar by dan de Piſſang-plantjes inzet overend, en dikwils andere Hofkruyden, en eetbare wortelen daar tuſſen.

Gebruyk, Aard, en Kragten. *Om het gebruyk in de koſt met korte woorden te zeggen, zo diend deze vrucht den Inlanders tot een dagelykze koſt, waar mede hy het leeven een tyd lank onderhouden kan, zynde een alzo nodige boom tot 's menſchen onderhoud, als den Calappusboom, die men ook niet overal heeft, daar de Piſſang gevonden werd. Ja den menſch begind zyn leeven met den Piſſang, immers onder de Inlanders van Water-Indiën, daar den Ryſt, en andere Suyvel zo veel niet te bekomen is, als in Oud Indiën.*

Hier toe verkieſt men meeſt de derde zoorte Piſſang Croho, *dewelke onder de aſſche gebraden zynde (waar toe zy de bekwaamſte is) neemd de moeder een ſtukje daar van in de mond, en geknaauwd zynde, ſtrykt het als een pap het kind in de mond, en als 't zelve vaakerig is, of niet gapen wil, zo brengen zy 't eerſt aan 't huilen, en als den pap nog niet door wil, zo nypen zy het zoetjes in de zyden, wil het dan niet worgen, zo moet het een brok inſlikken.*

Dit is de koſt der Indiaanze kinders in de eerſte zeven of agt maanden, tot dat zy allenskens Ryſt, en andere koſt leeren verdragen. Wat dunkt u Leezer? Zouden deze Inlanders niet mogen zeggen, Muſa mihi principium, *en met* Ovidius Triſt. lib. 4. Eleg. 10. gratia Muſa tibi quid vivo. *En zo het waar was, gelyk dien ſnaakſe Franciſcaner Monnik by* Garzias *meend, dat de vrucht van Muſa van de Godinnen Muſen haren naam hebben ontfangen, zo zoude deze Inlanders van kindsgebeente af in de Muſen opgevoed zyn.*

De

Species sexta, septima, decima quarta, & quinta fructus præbent aptos, qui crudi edantur, quibus incolæ plerumque addunt frustum Sagus, Baggeæ, & Canarii. Belgæ, qui illos adquirere possunt, frustum panis & casei cum ipsis comedunt. Reliquæ species magis acidulæ sub cineribus torrentur, vel aquæ incoquuntur, non autem tam gratum præbent saporem; quique fructus sunt magis austeri, in oleo vel butyro fricantur, prius in longa scissi frusta, ac farina obvoluti, quum delicatissimum adquirant saporem, sique in rotunda scindantur segmenta, cum ovis fricantur, alii tostos conterunt fructus cum cochleari, quibus admiscent butyrum, saccharum, & Cinnamomum, quod ex ovis præparatum videtur. Siccæ fructuum species in longa scinduntur frusta, & a quibusdam incolis ad solem vel in furnis exsiccantur, & ad cibi usum conservantur.

Cibus est facilis digestionis, qui tamen magis salutaris est incolis quam Europæis, estque quam maxime delicatus iis præsertim, qui ex itinere marino adpellunt, vel qui per mare iter faciunt, secumque totum ducunt corymbum; qui vero diu in hisce vixerunt, & habitarunt terris, non magni hunc faciunt.

Fructuum natura ac vires variæ sunt, ratione variarum specierum, dulces enim, qui crudi eduntur, facilem præbent digestionem, ac valde temperatam habent qualitatem, sed hoc laborant vitio, quod facile putrescant, præsertim pleno stomacho. Adpetitum quoque exstinguunt per viscositatem, atque abdominis elevationem seu flatus excitant. Vires ipsorum medicinales hic proponemus ex Arabibus scriptoribus; *Avicenna* nempe *libr.* 2. *cap.* 484. dicit; Musa corpori paucum præbet nutrimentum, quod facile in biliosam degenerat pituitam, ac ventriculum corrumpit, conducit autem calidis pectoris vitiis, pulmoni nempe, renibusque, urinam enim facile promovet. *Rhazes libr. med.* 3. *cap.* 20. testatur, Musam ventriculo noxiam esse, appetitum prosternere, alvum laxam reddere, ac raucedinem tollere. *Serapio cap.* 84. idem scribit, sed addit embryonem in matris corpore nutrire, renes purgare, & concubitus adpetitum excitare. Conducunt quoque hepati æstuanti, ac vires habent emollientes & maturantes.

Prima, secunda, & undecima species vires habent constipandi alvum, unde torrentur vel leviter fricantur, talibusque exhibentur pro cibo, qui Diarrhæa quavis laborant. Incolæ Musam permittunt edere in febribus ardentibus, in aliis vero, quæ febres humorales vocantur, meo quidem judicio nocent, ob rationem supra ex Avicenna adlegatam, quod & experientia comprobavit, esum nempe dulcis Musæ in Dysenteria epidemica malignos auxisse humores.

Serosus viscosusque liquor ubique ex Musa exstillans sordidas caussat maculas in quibusvis vestibus læto colore splendentibus. Si flamma quædam sit excitata, magna cum admiratione observatum fuit, quum totius Musæ stipes, ac præsertim folia in flammam conjicerentur, quam maxime imminutam fuisse, ita enim ejus folia per frigidum ventum flammam exstinguunt, atque in hanc projecta tantam emittunt aquæ copiam, ut ignis suffocetur. Quum variolæ sint maturæ & dehiscant, æger in viridibus deponendus est Musæ foliis, quæ optimum caussant refrigerium, nec adhærent. Si fructus adquisiverunt formam in corymbo, reliquum cor seu Djantong abscinditur, quod totum supra carbones torretur, exteriorque abjicitur cortex, ac germina subposita fructuum simul cum adhærentibus crassis floribus, ac reliquo corde simul minutim conscissa in pingui coquuntur carnium jure vel Calappi lympha, quod olus præbet haud contemnendum.

Hunc in finem optime convenit *Pissang Crobo*, & *Pissang Swangi*, Pissang *Medji* enim cor parum amaricat. Medulla granulorum Pissang Batu, ac cortex Turi simul contriti, expressi, & propinati faucium ardorem curant.

Folia viridia ab incolis loco mantilium adhibentur, quæ quovis convivio renovant. Sicca, a vento nondum lacerata, lapillo glabro, vel concha *Porcellana majore*, quæ aliis *Concha Veneris*, ac quibusdam Belgice *Klip-koussen* dicitur, poliuntur, quod opus *Bilalo* vocatur, atque inde conchæ istæ *Bia Bilalo.*

Hoc

De zoorten 6, 7, 14 *en* 15 *zyn bequaam om raauw te eeten, daar den Inlander gemeenlyk een stuk Sagu, Baggea, en Canaris byvoegd. Den Hollander (die het hebben kan) eet ze met brood en kaas. De andere zoorten, die rynscher zyn, werden onder de assche gebraden of in water gezoden, doch die smaaken zoo wel niet, en die wranger zyn, moet men in olie of boter bakken, eerst in lange stukken gesneden, in meel gewenteld, wanneer zy wel op 't smaakelykste werden, maar tot ronde schyven gesneden, werden onder eyer-struyf gebakken; andere wryven de gebradene kleen met een lepel, doen 'er boter met zuyker en caneel onder, 't welk lykt een roerom van eyeren. De drooge zoorten worden ook in lange stukken gesneden, by zommige Eylanders in de Sonne of oven gedroogd, en tot de kost bewaard.*

Het is een kost ligt om te verteeren, doch gezonder voor den Inlander, dan voor de Europeanen. Zy is zonderlyk aangenaam voor Luyden, die van een Zee-ryze komen, of die ter Zee varen, en geheele trossen met hun voeren, maar die lange in 't Land gewoond hebben, maken 'er weinig werks van.

Haren aart en kragten zyn verscheiden na de verscheide zoorten, want de zoete, die men raauw eet, zyn die geene, die ligt te verteeren zyn, gantsch getemperd van eygenschap, doch hebben dit aan hun, dat zy ook ligt verrotten, zonderlyk in een gevulde mage. Zy verdoven ook den etenslust met hare slymerigheid, en veroorzaken een opblazinge in 't lyf. Aangaande hare Medicinale krachten, zullen wy die hier stellen uyt de Arabische Schryvers. Avicenna libr. 2. *cap.* 484. *zegt: Musa geeft het lichaam weinig voedzel, het welk ligt in een galachtige slym veranderd, en de mage bederft, maar ze is gezond in hete gebreeken van de borst, long, nieren, en doet gemakkelyk pissen.*

Rhazes lib. med. 3. cap. 20. *getuygd, dat Musa de mage tegen zy, den appetyt uytblussche, den buyk week make, en de heesch heyt beneeme.* Serapio cap. 84. *schryft het zelfde, daar noch by doende, dat ze de vrucht in 's Moeders lyf voede, de niere zuyvere, en den byslapens lust bevordere. Zy zyn ook goed voor een verhitte lever, hebben een week en ryp makende kragt.*

De eerste, tweede, en elfde zoorte, hebben een stoppende kragt, werden daarom gebraden of droogjes gebakken; die geen te eeten gegeven, die eenige buykloop hebben. De Inlanders laten de zoete Pissang toe in heete koortzen, maar in andere koortzen, die men Febres humorales *noemd, zyn zy myns oordeels schadelyk, om reden hier boven uyt* Avicenna *gesteld; gelyk ook de ervaringe geleerd heeft, dat het nuttigen van zoete Pissang, in Dysenteria Epidemica, of algemene bloedloop, de quade humeuren vermeerdere.*

De weyachtige slymerigheid, over al uyt de Pissangboom druypende, maakt leelyke vlakken in allerhande klederen van lichte coleur. Als 'er eenige brand ontstaat, zoo heeft men tot verwonderens toe groote baat gevonden by den Pissang-boom, als men den gehelen stronk met bladeren en al daar in smyt, of daar mede in de vlamme slaat, want de brede bladeren met haren koelen wind, verdoven de vlammen, en daar in gesmeten, geven zoo veel water uyt, dat het vuur uytgaat. Als de kinderpokken ryp zyn, en opbreeken, zoo moet men den Patient op groene Pissangbladeren leggen, dewelke zeer verkoelen, en niet hard aanbakken. Als de vruchten haar volkomen fatzoen aan den tros bekomen hebben, zoo snyd men het overige Djantong of hert af, braad het geheel op koolen, smyd de buytenste schorsse weg, en kookt die daar onder leggende schepzelen van Pissang met het daar aan hangende dikke bloeyzel, en verder hert kleen gesneden in een vette zop of Calappusmelk, 't welk een moes geeft geenzints te veragten.

Hier toe dienen best Pissang Crobo, *en* Pissang Swangi, *maar het hert van* Pissang Midji *vald wat bitter. Het merg van de korls van Pissang Batu, en de schorsse van Turi t'zamen gevreven, uytgeperst, en gedronken, geneest den brand in de keele.*

De groene bladeren worden by den Inlander tot servetten gebruykt, die zy by ieder maaltyd weder vernieuwen. De droge, die van de wind nog niet veel gescheurd zyn, werden met een gladde steen, of het Zee-horentje Porcellana major, *anders* Concha Venerls, *en by zommige in 't Duytsch* Klip-koussen *genaamd, glad geplaneerd, welk werk men* Bilalo *noemd, en daar van de voornoemde horentjes* Bia Bilalo.

Hier

Hoc opere æqualia & glabra sunt instar tenuis fuscæque chartæ, quibus Tabacum siccum involvitur, ex quo *Bonckos* formatur, qui sunt volvuli parvi, quinque sexve digitos longi, qui in superiore parte igni admoventur, atque in ore tenentur, ac fumantur, ad hos autem volvulos non adhibenda sunt folia Pissang Medji, quæ nempe amaricant.

Eadem quoque sicca folia in usu sunt ad quasvis res iis involvendas, præsertim saccharum, ejusque placentas, quæ tali modo aliquando in Europam deferuntur. Epistolæ etiam iis inscribi possunt, sed quæ non longum perdurant tempus.

Interna stipitis substantia seu cor solidioris est substantiæ externis involucris, a quibus facile separari potest, quodque aptum est ad porcos saginandos, si in frusta conscindatur, atque in pultem coquatur, inferiorque ejus pars minutim scissa, & cocta hominum cibo & oleri inservit. Exterior hujus cortex canalem præbet, cui involvi possunt virides Sirii fructus ac rami, quos transmittere ac per mare vehere volumus, ut in aliis plantari possint regionibus.

In aliis regionibus, uti dictum fuit, Elephantes hisce aluntur stipitibus, sique hos adtingere valeant; proposside norunt alacriter totum eradicare stipitem, ac domitorum amicitiam nulla re facilius conciliare quis sibi potest, quam si maturi ipsis obferantur Musæ fructus.

Pissang Swangi radix cum aqua contrita, & propinata, ab incolis hisce habetur tanquam antidotum noxii cibi, a quo quis anxius & vertiginosus est. Atque cum hac re convenit illud, quod Malabarenses Bracmani adnotant in *H. Malab. cap.* 6. *tom.* 1. radicem nempe contritam, & cum lacte propinatam vertigines curare, sine dubio intelligentes anxietatem, quæ alicui ex talibus supervenit cibis.

Stipitis lympha cum saccharo potata prodest inflammatis renibus, ac dolorificam curat mictionem.

Eadem aqua propinata juvat illos, quorum corpora sunt alterata usu Mercurialium quorundam medicamentorum, ut Mercurii præcipitati & sublimati, item tales, qui per inprudentiam pilos ingurgitarunt.

Hic quoque mihi memoranda est certa quædam Erucarum species, horrenda & peregrina, quæ inopinata in Amboina observata fuit anno 1669. mense Julio, quæ coacervatim tota Musæ folia obtegebat oribus in circulum positis, quibus intra breve temporis spatium totum depascebant folium.

Erucæ hæ minimum digitum longæ erant, per totum corpus longis & albis pilis hirtæ, pallidæ in ipso corpore, sed caput & cauda erat obscure lutea, inque capite bina gerebant nigra cornua, superne lata, & spinulosa. Tria anteriora pedum paria adunca erant, quatuor posteriora obtusa erant & ampla. Ab omnibus habebantur tanquam raræ & peregrinæ creaturæ ex ipso Musæ stipite progenitæ, in testimonium ac signum anni insalubris, uti & tum temporis multi quoque morbi ex putridis humoribus orti epidemice grassabantur.

Necessarium ac utile ducimus hic subjungere Musæ descriptionem ex *Prospero Alpino* desumptam, qua ratione in Ægypto crescit, quum is quasdam adnotat res ad hujus arboris notitiam necessarias, quas apud alios non inveni. Dicit itaque arborem *Mauz* ubique in Ægypto crescere, sed potissimum apud Damiatam, quæ magnitudinem habet Granati, nullos gerens ramos, foliaque instar arundinis explicans, decem vel undecim pedes longa, ac tres fere pedes lata per humiditatem soli & fertilitatem Ægypti.

Apud ipsum quoque invenitur quorundam opinio, qui putant hanc plantam productam fuisse insitione arundinis sacchariferæ in radice Colocasiæ, quod fabulosum censemus, Indi enim nullam adoptionis habent notitiam. Fructuum descriptio cum nostra convenit, de viribus & usu sequentia commentatur. Frequens ac copiosus fructuum usus stomachum gravat, difficulter enim digeruntur, multum nutriunt, crassumque ac lentum in corpore generant chylum, intestina ac præsertim hepar obstruentem, ipsorum vero decoctum adhibent, contra tussim, & asthma, ex catharris calidorum humorum orta, uti & contra Pleuritidem, & pulmonis inflammationem, seu Peripneumoniam, item contra renes inflammatos ac Dysuriam.

Immo

Hier door werden zy glad en even, gelyk een fyn graauw post-papier, waar in men drogen Tabak wind, om Bonckos *daar van te maken, 't welk zyn kleene rolletjes, 5 of 6 duymen lank, die men voor aansteekt, en in de mond steekende zoo rookt, doch tot deze rollen moet men geen bladeren van* Pissang Medji *nemen, als dewelke bitterachtig zyn.*

Dezelfde droge bladeren werden ook gebruykt om allerbande kleene waren in te winden, inzonderheid zuyker-koeken, en zoo komen zy zomtyds in Europa. Men kan 'er ook brieven op schryven, die niet lange duren zullen.

Het binnenste hert van den stam is dichter van substantie dan de buytenste rollen, en laat zig daar van afzonderen, bequaam om de Varkens daar mede te voeden, in stukken gesneden, en tot een poespas gekookt, en het onderste daar van kleen gesneden, en gekookt zynde, diend de menschen mede tot moes. De buytenste schaale geeft als dan een lade, bequaam om groene Siri-vruchten en takken daar in te winden, die men verzenden wil, en over zee voeren, welke takken men als dan verplanten kan.

In andere Landen, als boven gezegd, voed men de Oliphanten met deze stronken, en zoo zy 'er by komen, weeten ze veerdig met hare snuyten den gehelen boom met wortel en al uyt te trekken, en de vriendschap van de tamme, kan men met niets ligter verwerven, dan zoo men hun rype Pissang presenteerd.

De wortel van Pissang Swangi met water gewreven en gedronken, houden deze Inlanders voor een Antidotum tegens schadelyke kost, waar van men benaauwd en duyzelig werd. Hier mede komt overeen, 't geen de Malabaarze Bramanes *opgegeven hebben, te lezen in* Horto Malabarico cap. 6. tom. 1. *te weten, de wortel gewreven, en met melk gedronken, geneest de duyzelingen of draayingen des hoofts, verstaande buyten twyffel daar door de benaauwtheid, dewelke iemand van zulke kost overkomt.*

Het water des stams met zuyker gedronken, is goed in verbitte nieren, en geneest het pynelyke pissen.

Het zelfde water gedronken, helpt ook die geene, welkers lichaam ontsteld is door 't nuttigen van eenige Merculiale Medicamenten, als Præcipitaat *en* Sublimaat, *als mede die geene, die door onvoorzigtigheid eenige haayren ingeslokt hebben.*

Ik moet hier mede verhalen een zeker lelyk en onbekend slag van Rupzen, die men in Amboina gezien heeft. Anno 1669. in de Maand Juny schielyk opkomen, en de bladen van den Pissang-boom zoo digt bezettende, troepsgewys, en met de monden in een kring, zodanig dat zy in een korten tyd een geheel blad opaaten.

Zy werden een pink lank, over 't geheele lyf met lange en witte haayren bezet, bleek van lyf, het hooft en steert donker-geel, aan het hooft hadden zy 2 swarte horentjes, die vooren breed waren, en doornachtig. De 3. voorste paren voeten hadden klaauwen of haakjes, de agterste vier paren waren stomp en breed. Zy werden van alle man gehouden voor zeldzame Schepzelen uyt den Pissang-stronk zelfs voortgekomen, tot een teyken van een ongesond Jaar, gelyk doenmaals ook vele ziekten, uyt verrotte humeuren ontstaande, grasseerden.

Wy bevinden raadzaam hier by te voegen de beschryving van de Musa uyt Prosper Alpinus *genomen, zoo als dezelve in Ægypten wast, om dat hy eenige dingen heeft tot de kennisse dezes booms dienende, die ik by andere niet en vinde. Hy zegt dan, dat de boom* Mauz *alomme in Ægypten wast, maar meest by Damiaten, zoo groot als een Granaat-boom, ongetakt, zyne bladeren als riet verspreydende, die* 10 *of* 11 *voeten lank zyn, en byna* 3 *voeten breed, door de vogtigheid des gronds en goede lugt van Ægypten.*

By hem vind men ook die meninge van zommige, dat dit gewas voortgebragt zy door enten van een zuykerriet op de wortel van Colocasia, 't welk wy voor fabuleus achten, want de Indianen zoo weinig van enten weeten, als het mogelyk is. De beschryvinge der vruchten accordeerd met de onze. Van de kracht en gebruyk zegt hy aldus: Het veel gebruyk derzelven, overlaad de maag, zy werden traaglyk verduwt, voeden veel, en maken grove en taaye geyl in 't lichaam, het ingewand, inzonderheid de lever verstoppende, maar zy gebruyken het afziedzel daar van tegens de hoest en engborstigheid, die van zinkinge der heter vogtigheid komt, en tegens de Pleuris, en ontsteeking der longe, ook tegens de verbitte nieren, en het moeyelyke pissen.

Ja

Immo Ægyptii narrant, crudum comestum fructum, vel coctum adsumptum libidinem ac virilem augere potentiam seu robur. Fructuum cortices siccati multa pollent vi ad intestina corroboranda. Ad cor autem refocillandum ex ipsis decoctum præparant in aqua Kalat seu BanÆgyptiorum, quod ab ipsis quoque adhibetur contra ardentes ac pestilentiales febres; Corticis pulverem in aqua ista Kalat infusum propinant contra quævis cordis & stomachi vitia.

Ja de Ægyptenaars zeggen, dat de raauwe vrucht gegeten, of ook gezoden ingenomen, den byslapens lust en magt vermeerdere. De schorsse der vruchten gedroogd, heeft veel krachts om 't ingewand te versterken. Om het hert te verquikken, maken zy een afziedzel daar van in 't water van Kalat of Ban van Ægypten, 't welk van hun ook gebezigd werd tegens de heete of pestige koortzen. Het poeder van de schorsse in 't voorzeyde water van Kalat gedaan, drinken zy tegens alle gebreeken van 't hert en mage.

CAPUT QUARTUM.

Musa Uranoscopos. Pissang Toncat Langit.

MUsa Uranoscopos, *Pissang Toncat Langit*, seu *Tundjo Langit*, aliquid peculiare habet a præcedentibus diversum, omnes enim aliæ species corymbos gerunt dependentes, hujus vero erigitur. Ejus folia angusta sunt instar illorum *Kockin*, seu folii *Mensarii*.

Ejus fructus sunt parvi, inregulares, superne latissimi, crassi, ac plerumque rotundi, fere instar Sinensium Trong seu Cucumerum, coloris rufi, seu rubri cum striis nigricantibus, qui superius in latum terminantur caput. Ipsorum caro interna est lutea, in qua officula locantur plana & fusca, per longitudinem in quinque sexve locis distributa, estque viscosa & acidula, quum vero penitus sit matura, satis dulcis, cæterum odoris silvestris.

Cor seu Djantong multo longius est quam in aliis Musæ speciebus, pedis nempe longitudinem habens, nec crassum quoad longitudinem, nec fuscum uti in aliis Djantongs; sed viride penitus, & glabrum. Stipitis substantia ut & ramorum crassior est & solidior quam in omnibus aliis speciebus, viridis quoque, uti in undecima supra memorata specie.

Nomen. Hæc singularis species mihi Latine dicitur *Musa Uranoscopos*, h. e. cœli gestator vel spectator juxta Malaiense *Pissang Tundjoc Langit*, & *Toncat Langit*, ac Ternatense *Tuca Duffa*, quod idem significat. In Cerama vocatur *Tema Tenalla Lanit*, eandem quoque ob rationem.

Locus. Raro obcurrit, ac tantum in quibusdam hortis curiosorum ob ejus raritatem, potissimum in Moluccis, raro in Amboina. In Boreali Ceramæ plaga itidem reperitur.

Usus. Hæc species non cruda editur, quum faucium pruritum excitet; sed leniter sub cineribus torretur, tumque saporem exhibet fatuum at dulcem, viscosum, ac lentum, editur quoque ad urinam promovendam, sed sine vi vel dolore, quam rubro inficit colore, unde & raro comeditur; Amboinenses superstitiose dicunt, quum hujus stipes dissecatur, tacendum est, alioquin, quum loquantur, sanguinem emitteret, ejus enim succus exstillans re vera leviter sanguineus est. In districtu Tanoeno incolæ hunc intrepide edunt fructum, sed peregrini quodammodo ab eo abhorrent, quum, uti supra indicatum fuit, urinam rubro tingat colore, innoxii tamen sunt hi fructus.

IV. HOOFDSTUK.

De Hemel-wyzende Pissang.

MUsa Uranoscopos, Pissang Toncat Langit, *of* Tundjo Langit, *heeft iets bezonders, van de voorgaande verschillende; want alle de andere hebben hare trossen neerhangende, maar deze staat ligt overeynd. De bladeren zyn smal, als die van* Kockin, *of* Folium Mensarium.

De vruchten zyn kleen, plomp, vooren breed, dik, en meest rond, bykans als Sineze Trong of Komkommers, van verwe ros, of rood, daar swarte strepen overheen lopen, van vooren met een breed hooft. Het vleesch van binnen is goud-geel, waar in op 5 en 6 plaatzen in de lengte eenige bruyne en platte korls leggen, smerig, en wat rynsch van smaak, doch in de geheel rype redelyk zoet, anders wild van reuk.

Het hert of Djantong *is veel langer dan aan andere Pissang zoorten, te weten of een voet lank, en niet dik na zyn lengte, nog bruyn, gelyk andere Djantongs, maar geheel groen en glad. De substantie van den stam en tak is harder en styver dan aan alle andere zoorten, groen, gelyk aan de bovenstaande 11de zoorte.*

Naam. *Deze zeldzame zoorte heb ik in 't Latyn genaamd* Musa Uranoscopos, *dat is Hemel-wyzer, en Hemel-drager, na 't Maleyts* Pissang Tundjoc Langit, *en* Toncat Langit, *en het Ternataansche* Tuca Duffa, *alle van dezelfde beduydenisse. Op Ceram hiet ze* Tema Tenalla Lanit, *mede om de voorige reden.*

Plaats. *Ze werd weinig gevonden hier en daar in de Hoven der Liefhebbers tot een Rariteyt, meest in de Moluccos, weinig in Amboina. Op de Noordkuste van Ceram werdze ook gevonden.*

Gebruyk. *Deze zoorte werd niet raauw gegeten, om dat ze in de keel wat jeuken veroorzaakt, maar werd lankzaam onder de assche gebraden, dan is ze laf-zoet van smaak, smerig, en taay in 't knouwen. Zy werd ook gegeten om het water af te dryven, doch zonder geweld of pyn, het zelve rood verwende, daarom ze zelden gegeten werd. De Amboinezen hebben een bygeloof, en zeggen, zoo men dezen stronk doorkapt, moet men stil swygen, anderzints, als men daar by praat, zoude 'er bloed uytlopen, want het zap daar uyt lopende is in der daad ligtroot. In 't district van Tanoeno eetenze de Inwooners zonder schroom, maar de Vreemdelingen aldaar handelende, zyn 'er wat vies af, om dat ze, gelyk boven gezegt, den Uryn rood verwen. Zy zyn echter onschadelyk.*

CAPUT QUINTUM.

Musa Alphurica, sive Ceramica. Pissang Alphuru.

POst septendecim præcedentes domesticas species subsequitur jam semi silvestris, quæ *Pissang Alphuru*, seu *Pissang Ceram* vocatur, stipite ac foliis vulgari Pissang similis est, sed corymbus frugiferus aliquid peculiare habet, quod folia nempe gerat contra naturam aliarum, inferius enim bina locantur folia, illis arboris similia, sed breviora & rotundiora, dein successive alia subsequuntur folia, parva, & angusta, atque ex cujusvis ala ingens crassusque progerminat pedunculus, cui quidam increscunt fructus, quorum tamen rari perfecti sunt.

Forma hi maxime conveniunt cum illis *Pissang Batu*, vel *Pissang Swangi*, suntque aliquando spithamam longi, & pedem crassi; Horum caro est albicans, saporque magis acidulus quam in Pissang Medji, & etiam viscosior. Cortex exterior crassus est, pallide flavescens, ac plerumque fissus per medullæ expressionem, atque hæc fissura non semper recta est, sed aliquando obliqua, superne autem hi fructus in obtusum terminantur apicem, qui foliorum quædam gerit vestigia.

Ramus inter fructus angulosus est seu striatus. Fructuum fasciculi longe distant, nec simul maturescunt. Corymbus frugifer in extremo nullum emittit cor, qua in re convenit cum *Pissang Tando*, seu *Pissang Carbou*, cujus & hæc species est. In carne ipsa multa locantur nigricantia ossicula uti in *Pissang Batu*; bini vel plures simul fructus aliquando concrescunt.

Nomen. Latine *Musa Alphurica.* Malaice *Pissang Alphuru*, & *Pissang Ceram.* Hitoënses hanc habent speciem *Pissang Batu*, ac proinde illam quoque vocant *Kula Hatuan.*

Locus. Copiose crescit in magna Cerama, præsertim circa *Lissa Battam*, & ejus oram borealem, atque inde in Hitoëm, deducta in quibusdam obcurrit plantata locis, ejus vero fructus non ultra septem pollices longi, ac tres digitos lati sunt.

Usus. Apud Alphorenses, seu silvestres Ceramæ incolas quotidianus est cibus, tam crudus quam sub cineribus tostus hic fructus. Hitoënses hanc magis plantant ob raritatem, quam ob saporem, ejusdemque habetur naturæ & qualitatis cum *Pissang Batu.*

V. HOOFDSTUK.

De Alphurische, ofte Ceramische Pissang.

N*A de voorgaande* 17 *tamme zoorten, volgt nu de half wilde, die men* Pissang Alphuru, *of* Pissang Ceram *noemd; aan stam en bladeren is ze de gemene Pissang gelyk, maar den vrucht-dragenden tak heeft iets byzonders, bladeren dragende tegens de manier van andere: want agter aan den tak staan voor eerst* 2 *bladeren, die van den boom gelyk, doch korter en ronder. Daar op volgen na malkanderen andere bladeren, kleen en smal; uyt den schoot van ieder komt een groene dikke steel, daar aan zommige vruchten groeyen, doch weinige van dezelve komen tot perfectie.*

Zy komen aan fatzoen meest overeen met de Pissang Batu, *of* Pissang Swangi, *doch werden zomtyds een span lank, en een been dik. Het vleesch is witachtig, de smaak wat rynscher, als aan de* Pissang Medji, *en smeriger. De buytenste schel is dik, bleek-geel, en meest geborsten door het perzen van 't merg, gaande de scheur niet altyd regt, maar zomtyds schuyns, van vooren met een stompe spitze, die eenige lidteykenen van bladeren vertoonen.*

Den tak tusschen de vruchten is hoekig of gestreept, de vergaderingen der vruchten staan wat verre van malkander, en worden niet teffens ryp. Den tak brengt ook geen hert voort aan zyn uytterste, daar in overeenkomende met de Pissang Tando, *of* Pissang Carbou, *waar van het een mede-zoorte is. In 't vleesch ziet men veele swartachtige korls, gelyk in* Pissang Batu, *twee of meer nabuurige vruchten wassen zomtyds aan malkander vast.*

Naam. *In 't Latyn* Musa Alphurica. *Maleyts* Pissang Alphuru, *en* Pissang Ceram. *De Hitoëzen houdenze voor een zoorte van* Pissang Batu, *en noemenze ook* Kula Hatuan.

Plaats. *Zy wast veel op groot Ceram, inzonderheid omtrent* Lissa Batta, *en deszelfs Noordkust, van daar op Hitoë gebragt, ziet men ze hier en daar geplant, doch de vruchten werden niet boven* 7 *duymen lank, en* 3 *vingers breed.*

Gebruyk. *By de Alphoerezen, of wilde Inwoonders van Ceram, is ze een dagelykze kost, zoo wel raauw gegeten als in de assche gebraden. De Hitoëzen plantenze meer tot een rariteyt dan om de smaak, en ze word van dezelfde aart en eygenschap gehouden met de* Pissang Batu.

CAPUT SEXTUM.

Musa Simiarum. Pissang Jacki.

VEræ Musæ silvestris binas observavi species, magnam & parvam: Parvam, quæ hisce in terris vulgatissima est, primo describam.

Atque hæc truncum ac fructus gerit multo minores omnibus domesticis speciebus, vel saltem instar illorum Pissang Keker. Ejus enim fructus binorum articulorum digiti longitudinem habent, uniusque latitudinem, fere rotundi, seu parum angulosi. Ipsorum medulla est instar Pissang Medji, nulla continens granula, saporis dulcis, cortex vero difficulter separatur. Hi vero fructus arcte sibi adcumbunt, atque superius acuminati sunt instar *Pissang Djarong.*

Nomen. Latine *Musa Simiarum.* Malaice *Jacki*, h. e. Simiarum Pissang. Amboinice *Kula Bey.* Baleyice *Buo Lutton*, quod nomen ipsis etiam habet *Pissang Canaya.*

Locus. In Amboinæ silvis obcurrit, sed raro reperitur.

Usus. Quum ejus fructus bene sint maturi, crudi edi possunt, sed ab hominibus plerumque negliguntur, ac Simiis & Cercopithecis cibo relinquuntur in insulis, in quibus obcurrunt, qualis est Baleya &c.

VI. HOOFDSTUK.

De Apen Pissang.

V*An de regte wilde* Pissang *hebben wy* 2 *zoorten, kleene en groote. De kleene en hier te Lande gemeenste zoorte, zullen wy eerst beschryven.*

Ze is kleender van stam en vruchten dan alle de tamme, of immers gelyk de Pissang Keker. *De vruchten zyn maar* 2 *leden van een vinger lank, een dito dik, bykans rond, of een weinig hoekig. Zyn merg is als* Pissang Medji, *zonder korls, zoet van smaak, doch de schelle is wat moeyelyk om af te krygen. Zy staan digt aan malkander, hebbende voor aan een tuyt, gelyk* Pissang Djarong.

Naam. *In 't Latyn* Musa Simiarum. *Maleyts* Pissang Jacki, *dat is* Ape Pissang. *Amboinsch* Kula Bey. *Baleyts* Byo Lutton, *welke naam by hun Luyden ook draagd de* Pissang Canaya.

Plaats. *Ze wast op Amboina in 't wild, en word weinig gevonden.*

Gebruyk. *Als deze Pissangen ter degen ryp zyn, kan men ze raauw eeten, anders werden zy van de menschen meest veragt, en de Apen en Meerkatten tot spyze gelaten, daar dezelve zyn, gelyk op Baly, &c.*

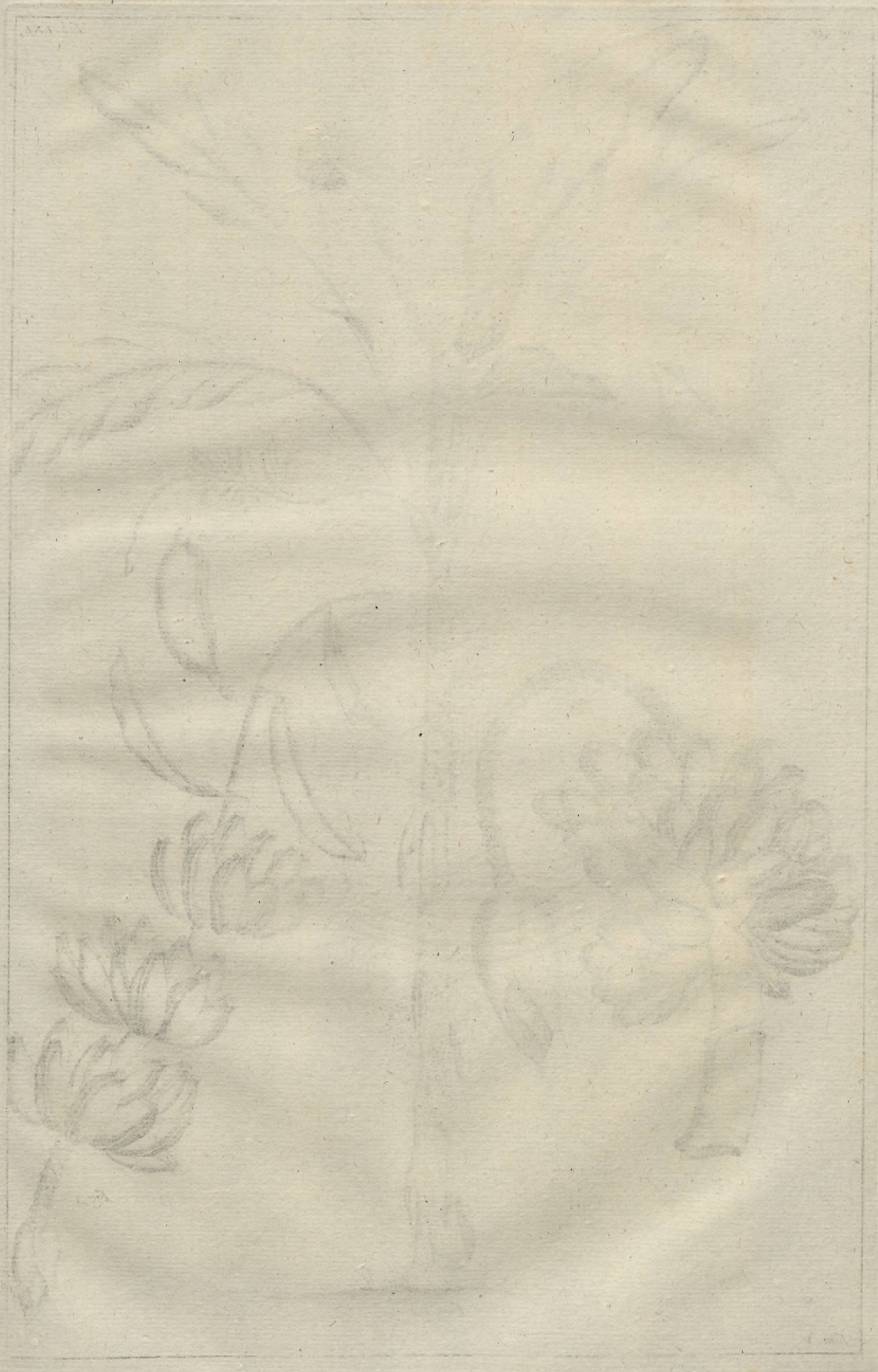

Fig. 1. Musa acuminata, Coll.
— 2. — Troglodytarum. Linn.
— 3. — Berteroniana. Coll.

Tabula Sexagesima Prima

Ad *Figuram primam Musam* exhibet *Simiarium* cum ejus *fructu* A *separato*, & majori forma expresso.

Figura Secunda Corymbum exhibet *Musæ*, quæ *Uranoscopos* RUMPHIO dicitur.

Figura Tertia Corymbum sistit *Musæ Alphuricæ* seu *Ceramicæ*.

De een- en sestigste Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* der *Apen Pissang*, met deszelfs vrucht A afzonderlyk, en in grooter gedaante verbeeldt.

De tweede Figuur wyst aan een vrucht-tros van de *Pissang*, welke de *Uranoscopos* ofte de *Hemelwyzer* by RUMPHIUS genaamt wert.

De derde Figuur verbeeldt een vrucht-tros van de *Alphurese*, ofte *Ceramsche Pissang*.

CAPUT SEPTIMUM.

Musa silvestris. Pissang Utan.

Altera seu major silvestris Musæ species in quibusdam insulis penitus silvestris est naturæ, quum a nemine colatur, vel sibi vindicetur. In quibusdam autem insulis silvestris quidem est naturæ, sed suos habet dominos ob usum, unde & hanc distinguimus in Mindanauensem & Amboinensem.

Primo Mindanauensis ingens & alta est arbor, crassitiem habens Calappi, & altitudinem Sagueri, externe plerumque nigricans, una tamen ejus species viret seu albicat instar aliarum Musarum, quæ tamen non tam bonæ est notæ. Componitur quoque ex multis volvulis sibi inpositis, ipsius vero substantia multo est solidior & durior, atque folia itidem majora vulgo sunt, obscuriora, viridiora, & firmiora.

Fructus ejus sunt instar *Pissang Batu*, sed minores, nunquam maturescentes vel lutescentes, duri, plurimis repleti officulis, ingrati, nec esui apti, si vero exsugantur, dulces sunt. Silvestris ejus species humiliorem gerit stipitem.

Secunda Amboinensis multo minor est & gracilior, quæ in nigram itidem & albam distinguitur, ejus corymbus longus est, qui ad finem incurvatur. Fructus in quatuor tantummodo conliguntur fasciculis seu Sickats, nec ultra digitum longi sunt, durissimi, & officulis repleti, ac maturi nigricant.

Nomen. Latine *Musa silvestris.* Malaice *Pissang Utan.* Amboinice *Kula Abbal.* Ternatice *Fana*, in Mindanaua vero *Coffo*, uti & vocantur vestimenta ex hac confecta.

Locus. Magna hæc species in Mindanaua obcurrit, seu proprie Manginada, quæ Zephyrea est pars insularum Philippinarum, uti & in Sangi, quæ magis proprie Sangir vocatur, ibique in silvis crescit, nulla indigens hominum cultura, suos tamen habet peculiares dominos ac possessores, qui eam diligenter servant, nec quorum adsensu nulli licet eam exstirpare, uti apud Amboinenses nostros Saguerus suos habet possessores. In magna quoque obcurrit insula Gelolo, ac præsertim in ejus parte Bata Tsjina dicta, & Manado, ubi in siccis Sagus silvis crescit, altera minor species reperitur hic in Amboina in Sagus silvis, ac porro in quibusdam paucis & incultis locis, ubi flumina partem quandam rapuerunt, uti & in siccatis fluminibus, ac desertis cloacis, vel similibus in præruptis ac frigidulis vallibus, ubi & terræ motus quandam terræ partem dejecit. Magna species in Amboina ignota est.

Usus. Incolæ Mindanauæ & Sangi ex trunci pelliculis tenuia norunt præparare fila, ex quibus binas vestimentorum texunt species, quæ utræque *Coffo* vocantur, quorum color naturalis est albidus instar lintei ad solem nondum candefacti seu insolati, una horum species ex crassis constat filis, quæ nigro, rubro, vel luteo tincta colore Bastas & Carikams refert. Alia tam subtilis, ac splendens est instar Armosyntjes, seu pannorum sericorum, quam nigram servant, vel quibusvis figuris ac floribus tingunt, ita ut Petolen repræsentent, quæ Magnates ac nobiles ubique in Moluccis ad conopea & cubilia, nec non ad Matronarum vestimenta adhibent, quæ gratum præbent refrigerium calidis diebus. Ex cortice exteriore crasso Anchorarum restes seu rudentes norunt nectere. In Manado saccos ex eo formant, in quibus dormiunt. Hæc

VII. HOOFDSTUK.

De wilde Pissang.

Musa textilis Née

De tweede of groote zoorte van regte wilde Pissang, is in zommige Eylanden gantsch wild, te weten dat ze niemand havend of hem toe-eygend. In zommige Eylanden is ze wel wild, doch heeft hare Eygenaars wegens haar gebruyk, dies wy hem verdeelen in Mindanausche en Amboinsche.

1. *De Mindanausche is een groote en hooge boom, in de dikte van een Calappus, en hoogte van een Sagueers-boom, meest swart van buyten, doch een zoorte is groen of witachtig, gelyk andere Pissang-bomen, die zoo goed niet is. Hy is mede van vellen over malkander gerold gemaakt, doch zyn substantie is veel digter en harder, de bladeren zyn na advenant ook grooter, donker, groender, en styver.*

De vruchten zyn als Pissang Batu, *doch kleender, nooit ryp of geel werdende, hard, binnen vol korls, onaangenaam, en onbequaam om te eeten, doch zoet in 't zuygen. De wilde zoorte blyft lager van stam.*

2. *De Amboinsche is veel kleender en ranker, ook verdeeld in swarte en witte, den tros is lang, die zich aan 't eynde omkromd. De vruchten staan maar in vier Sickats, zyn niet boven een vinger lang, zeer hard, en binnen vol korls, swart, als zy ryp zyn.*

Naam. *In 't Latyn* Musa silvestris. *Maleyts* Pissang Utan. *Op Amboinsch* Kula Abbal. *Ternataansch* Fana, *maar in Mindanau* Coffo, *gelyk ook hieten de stoffjes, die daar van gemaakt werden.*

Plaats. *Het groote slag vind men op Mindanauw, of eygentlyk Manginada, het zuydelykste van de Philippynsche Eylanden, als mede op Sangi (eygentlyk Sangir genaamt). Hy wast aldaar wel in 't wild, zonder arbeyd van menschen, heeft egter zyne byzondere Eygenaars, die hem neerstig bewaren, en zonder wiens wille ze niemand mag omkappen, gelyk onze Amboinezen de Sagueers-bomen hebben, op het groote Eyland Gelolo, in dat deel Bata Tsjina genaamt, en in Manado, ook in de droge Sagu-bosschen: de tweede of kleene zoorte, vind men hier in Ambon, hier en daar in de Sagu-bosschen, en voorts op weinige plaatzen, daar de Rivieren een stuk Lands afscheuren, als mede in de uytgedroogde Rivieren, en verlatene Rioelen, of diergelyke steyle en koele Valleyen, en daar het Aardbeven eenige stukken Lands afgeworpen heeft. De groote zoorte is in Amboina onbekend.*

Gebruyk. *De Inwoonders van Mindanauw en Sangi, weeten uyt de velletjes van dezen stam dunne draden te maken, waar van zy tweederley stoffjes weven, beide* Coffo *genaamt, wiens natuurlyke coleur is witachtig, als ongebleekt linnen, de eene zoorte is grofdradig, dewelke swart, rood, en geel geverft zynde, gelyken Bastas en Carikams. De andere zyn zoo fyn en glimmende als Armosyntjes, die zy of wit laten, of met allerhande figuuren en bloemen schilderen, datze Petolen gelyken, die de groote Heeren en Edelluyden overal in de Moluccos tot Paviljoenen, en haar bedsteeden, als mede Vrouwe-kleedjes gebruyken, aangenaam te dragen by heete tyden wegens hare koelte. Uyt de buytenste dikke schorsse weeten zy Ankertouwen te vlechten. Op Manado makenze zakken daar van, daar zy in slapen.*

Hæc fila conquirunt, quum pelliculas primo levigent, ac dein acutis arundinibus vel cultris illas scindunt in tam subtilia fila, quam parva desiderant, ex quibus brevia texunt segmenta, quæ dein sibi jungunt, ita tamen, ut futuræ distingui possint.

Ternatenses Gelolo inhabitantes texendi nesciunt artem, nec norunt harum arborum usum, qui enim litoribus vicini sunt bellici, nec culturæ adsueti, ac montani sævi sunt rustici. Apud Amboinenses cortex ad Nonay adhibetur, quæ fila sunt, quibus hamos adligant. Hujus fructus odor ac sapor dulcis est, ac feles cibethum exhibentes quam maxime hunc expetunt, quo & capiuntur. Stipitis cor parum contusum, ac per noctem in aqua maceratum illis propinatur, qui variolis laborant, quum non rite proveniant, atque æstus circa cor hæreat, hæc enim aqua variolas & ardorem simul expellit.

Ars texendi ex hujus arboris cortice vestimenta aliis itidem videtur nota esse populis; saltem O. Dapperus in Africa sua scribit, Eringdranæ incolas, quæ regio est partis Zephyreæ Madagascaris ex cortice arboris Bananæ fila ducere, ex quibus vestes texunt.

Deze draden verkrygen zy, als zy de vellen eerst planeren, daar na met scherpe rietjes of mesjes in zoo fyne draden snyden als zy willen, waar uyt zy dan korte stukjes weven, die zy dan aan malkander begten, dat men evenwel de naden merkelyk bekennen kan.

De Ternatanen op Gelolo, hebben de konst van dit weven niet geleerd, en weeten hare bomen niet te gebruyken, want de Strand-woonders zyn oorlogs-luyden, en tot het arbeiden niet gewend, en de Berg-luyden zyn wilde Boeren. By de Amboinezen werd de bast tot Nonay gebruykt, dat zyn draden om de vishoeken daar mede te binden. De reuk en smaak van deze vrucht is zoet, en de Civet-katten eeten ze geern, die ook daar mede gevangen werden. Het hert van den stam wat gekneust, en een nacht in water geweekt, geeft men te drinken die de kinder-pokken hebben, als dezelve niet te wel willen uytslaan, en den brand na het hert slaat, want dit water dryft den brand en pokken t'zamen uyt.

Het schynd dat de konst van kleeden te weven uyt den bast dezes booms, by andere Natie ook bekend is. Immers O. Dapper *in zyn Afrika schryft, dat de Inwoonders van Eringdrane (een Landschap in 't Zuyderdeel van Madagascar) uyt de schorsse of stam des booms Bananas, draden trekken, en daar van kleeden maken.*

CAPUT OCTAVUM.

Folium mensarium: Kokin.
Folium buccinatum. Riud.

MUsa spuriam quandam habet speciem seu degenerationem, quæ binas exhibet plantas sibi adfines, *Kokin* nempe, & *Riud.*

Kokin frutex est ab octo ad decem pedes altus, ejus vero stipes non ultra binos tresve pedes altus est, herbaceus, planus, palmam latus, binos crassus digitos, ex multis compositus caulibus, sibi ambientibus, interne penitus fungosus, perforatus, & aquosus. Supra hanc altitudinem sese dividit hic stipes in quinque vel sex longa folia, forma cum illis Musæ convenientia, sed plerumqne minora, firmiora, ac superius magis acuminata, nec tam facile fissuras patientia. Albæ speciei folia quatuor pedes longa sunt, quatuorque palmas lata, sed ita, ut una folii pars, dextra nempe, binis digitis sit latior altera, ubi & prope petiolum latius excurrit, coloris læte virentis. In superna parte multæ transversales costæ maxime protuberant ad digiti latitudinem distantes, in inferna vero sulcos formant.

Quodvis folium peculiari insidet petiolo, binos circiter pedes longo, rotundo, ultra digitum crasso, intus fungoso quoque & perforato. Ex uno mediorum & crassissimorum petiolorum ad latus erumpit brevis ramulus, ex quo fructus excrescunt miræ formæ. Dividit enim sese in quinque vel octo cornua transversaliter & alternatim locata. Ac quodvis iterum cornu sese in superiore aperit parte, ac surculi formam exhibet, in quo duodecim vel quatuordecim breves locantur fructus, ex longis floribus progerminantes, per viridia foliola distincti.

Fructus vix digiti articulum longi sunt, primo aurantii, dein fuci, trigoni, instar germinum Musæ, arcte sibi adunati, quivis vero florem profert triplo longiorem, qui ex firmo & virescente constat corniculo, quod ad latus ac superius apertum est instar cymbæ: ad alterum latus verum quasi locatur calopodium, quod sex crassa continet sordide fusca stamina: Hisce floribus marcescentibus fructus excrescunt, minimum digitum crassi, ac semi digitum longi, odoris instar viridis Musæ, qui tamen cibo inepti sunt, ac tandem emarcidi decidunt.

Radix crassum est tuber instar Cepæ, ex innumeris crassis & mollibus constans fibrillis, instar illarum Musæ, ac circa hoc novi undique excrescunt surculi, qui in similes excrescunt stipites, unde quam maxime multiplicatur, ita ut ingentem obcupet locum, ac densam formet silvulam.

Hujus *nigra species* haud multum a priore differt quoad formam, sed ejus folia, petioli, ac stipes maxime viridem habent colorem. Fructus tarde excrescunt, ac virides sunt, similes producentes flores.

Folia

VIII. HOOFDSTUK.

Het Tafel-blad.
Het Trompet-blad.

DE *Pissang heeft noch een nabootzinge of bastard-geslagt, bestaande in twee malkander gelykende planten, genaamd* Kokin *en* Riud.

Kokin *is een struyk, van* 8 *tot* 10 *voeten hoog, dog de eigentlyke stam is niet boven* 2 *a* 3 *voeten hoog, kruydachtig, plat, een hand breed,* 2 *vingers dik, uyt veele stelen bestaande, die malkaar omvatten, binnen gants voos, gegaat, en waterachtig. Boven deze hoogte verdeelt hem de stam in* 5 *a* 6 *lange bladeren, in gedaante de Pissang-bladeren geheel gelyk, doch doorgaans kleender, styver, en vooren spitzer, zo liebt niet scheurende. Aan de witte zoorte zyn de bladeren* 4 *voeten lang,* 4 *palmen breed, doch zodanig, dat de eene helft van 't blad (aan de regter-zyde) wel* 2 *vingers breder zy dan de anderen, zoo veel zy ook by den steel verder uitloopt, van coleur bleyde-groen. Aan de boven-zyde ziet men veele dwers-ribben, merkelyk uytpuylende, een vinger-breed van malkander, maar beneden maken ze groeven.*

Ieder blad staat op een byzonderen steel by de 2 *voeten lank, rond, ruym een vinger dik, binnen mede voos en gegoot. Uyt een van de middelste en dikste stelen, komt ter zyden uytgeborsten een kort takje, daar aan de vrugten wassen van een vreemd fatzoen: want hy verdeelt zig in* 5 *a* 8 *boornen, overdwers en verwisselt tegens malkander staande; ieder boorn opent zig aan de boven-zyde, en maakt de gedaante van een scheutje, daar in leggen* 12 *a* 14 *korte vruchten, met lange bloemen, en door groene blaadjes onderscheiden.*

De vruchten zyn schaars een lid van een vinger lang, eerst oranje-geel, daar na bruyn, driekantig, als scheppzelen van Pissang, digt op malkander gedrongen; ieder draagt een bloem wel driemaal zoo lang, gemaakt van een styf en groenachtig boorentje, ter zyden uyt en boven zig mede als een schuytje openende; aan de andere zyde staat een regte booze, dewelke bevat 6 *dikke vuylbruyne draden. Dit bloeyzel verdorrende, werd de vrugt grooter, wel een pink dik, en een halven vinger lang, van reuk als groene Pissang, doch onbequaam om te eeten, en vallen ten laatsten verdroogt af.*

De wortel is een dikke bol, als Ajuyn, met ontelbare dikke en weeke Vazelingen, gelyk de Pissang, rondom den hooft steel nieuwe scheutjes, die diergelyke stammen voortbrengen, waar door het zoo vermenigvuldigt, dat het een groote plaats beslaat, en een digt bosje maakt.

De swarte zoorte *hier van verschilt niet veel van de voorgaande aan gedaante, maar bladeren, stelen, en stam, zyn hoog-groen. De vruchten komen langsamer voort, en zyn groen, met diergelyke bloeyzel.*

De

Folia paulo angustiora sunt, eundemque cum priore gerunt characterem. Stipes tres modo digitos latus est, pollicem crassus, ac solidioris substantiæ. Quum hæc planta progerminet in silvis & umbrosis locis, ejus petioli ad novem pedum altitudinem excrescunt, ac præterea folium ipsum quinque pedes longum est.

Sciendum porro est, quosdam huic subjungere tertiam speciem *folium Mensarium rubrum* dictam, seu *Kokin mera*, ex rubro colore petiolorum, & inferioris foliorum partis, quum vero ex modo ejus crescendi comperiam magis convenire cum subsequenti *Riud*, hinc ibi sub rubra specie illud describam.

Nomen. Latine *Folium Mensarium* juxta Malaiense *Daun Medji*, quod mensæ folium denotat, aliis quoque *Larin* vocatur. Amboinice *Kokin*, atque hinc prima species cognominatur *Poeti* seu *alba*, & alia *Itam* seu *nigra*, rubra enim species mox sub *Riud* describetur. Baleyensibus dicitur *Pissang Biokaykeck*, h.e. Musa silvestris.

Locus. In cunctis fere Amboinæ insulis crescit, potissimum vero ipsa in Amboina ad montium pedes, ubi silvæ sunt frigidæ & umbrosæ. Ob ejus usum circa ædes quoque plantatur, ubi intra breve temporis spatium magnum obcupat locum, ni aliquando amputetur vel exstirpetur, quumque ejus folia sæpius decerpantur, ibi humilis est frutex, raro fructus producens. Mauri prope templa hoc quoque plantant.

Usus. Harum insularum omnes fere incolæ hisce utuntur foliis loco mapparum, mantilium, quæ singulis renovant conviviis, uti supra *libr.* I. *cap.* 24. de Socci foliis diximus, atque hinc ridiculosa Amboinensium gloria orta est, sese quovis convivio novas semper adhibere mappas & mantilia, quod ipsos ne Rex Europæorum imitari valet. Ad cibum obtegendum, ac fructus foliis involvendos *Riud* folium optime conducit, quum firmum sit nec fissum, Kokins autem folia plerumque etiam integra sunt, quamdiu nondum sint vetusta vel vim patiantur. Eadem quoque siccata & polita ad volvulos Tabacarios adhibentur, uti Musæ folia.

Folium Buccinatum, Riud seu *Riin* similis est planta, ac proinde cum præcedenti sæpius confunditur, peculiarem vero ipsi dabimus descriptionem, atque in tres dividemus species, primo *latifoliam*, seu *Riud Mera*. Secundo *albam*, seu *Riud Poeti*, quæ femina censetur; Tertio *Asperam*, seu *Riud Lacki Lacki*, h. e. *mas*.

Primo *Folium Buccinatum latifolium*, seu *Riud Mera*, ac quibusdam pro *Kokin Mera* habitum, cum *Kokin* potissimum convenit quoad foliorum formam, non autem quoad modum crescendi. *Riud* itaque stipitem gerit tenuiorem, planiorem, & in plures stolones vel petiolos distinctum *Kokin*, qui & altiores excrescunt, ejus folia vero sunt breviora, ac superius rotundiora, quæ in apicem convolutum excurrunt, binos tresve pedes longa, novem ac decem pollices lata, unaque folii pars latior est altera, ipsorum costæ transversales per digiti minimi spatium distant, atque ad oras magnos formant arcus, suntque superius protuberantes hæ costæ, inferius amplos formantes sinus.

Folia superne glauca sunt, inferne pallide fusca, seu purpurascentia, ac firmiora illis *Kokin*, nec finduntur, licet a vento agitentur, ita ut plerumque sint integra, ipsorum petioli rotundi sunt, rubri, minimum digitum crassi, binos cum dimidio pedes longi, atque infra prope stipitem parum hirti seu pilosi, tres quatuorque simul planum quasi formant stipitem, qui tenuis est, ac siccis quibusdam foliis obvolutus, vaginam formantibus, est autem hic vix pollicem crassus, sed plerumque durioris ac solidioris substantiæ quam *Kokin*; quum hoc genus adolescat, nec multum vexetur, caudicem format inferius digitum crassum, ac binos latum, qui porro in binos rectos divisus est caudices, novem pedes altos, quorum quivis ingens sustinet folium, ultra quatuor pedes longum.

Supra petiolorum divaricationem seu divisionem longus excrescit corymbus, ex quo flores excrescunt, & dependent cum longis tubis instar illorum Cannacori. Flores ipsi albicant formam habentes Globbæ.

De bladeren zyn wat smalder, en hebben het zelve merkteeken als het voorige. De stam is maar drie vingers breed, een duym dik, en digter van substantie. Als deze plante voortkomt in 't bosch aan schaduwagtige plaatzen, zo werden de stelen wel negen voeten hoog, en daar aan het blad nog vyf voeten lang.

Zo moet men ook weeten, dat veele hier by voegen een derde zoorte, bygenaamt folium Mensarium rubrum, *of* Kokin mera, *na de roode coleur der stelen, en onderste zyde der bladeren, dog dewyl ik uyt zyne manier van wassen bespeure, dat het meer overeenkomt met het volgende* Riud, *zo zal ik het aldaar onder de roode zoorte beschryven.*

Naam. *In 't Latyn* Folium Mensarium, *na 't Maleyts* Daun Medji *of Tafel-blad, by andere werd het ook* Larin *genoemt. In 't Amboins* Kokin, *en daar van de eerste zoorte bygenaamt* Poeti, *of de* witte, *en de andere* Itam *of* swarte, *want de roode zoorte zal straks hier na onder* Riud *beschreeven werden. De Baliers noemen het* Pissang Biokaykeck, *dat is* wilde Pissang.

Plaats. *Het wast meest in alle de Amboinse Eylanden, doch meest op Amboina zelfs, in 't hangen der bergen, daar koude en schaduwagtige bosschen zyn. Het werd ook, wegens zyn gebruyk, omtrent de huyzen geplant, daar het in 't korte een grooten plaats beslaat, indien men het zomtyds niet uytkapt, en om dat men het dikwils van bladeren berooft, blyft aldaar een laagen struyk, en brengt zelden vruchten voort. De Mooren planten het ook by hare Tempelen.*

Gebruyk. *Meest alle de Inwoonders dezer Eylanden, gebruyken de bladeren tot Tafel-lakens, Servetten, en Tailjoeren, dezelve by ieder maaltyd vernieuwende, gelyk wy* lib. I. cap. 24. *van de Soccun bladeren gezegt hebben; Hier van komt het belachlyke gloriëren der Amboineezen, datze by haare maaltyden telkens nieuwe Zervetten en Tailjoeren opzetten, 't welk hun geen Koning in Europa kan na doen. Om kost toe te dekken, en vruchten daar in te winden diend het* Riud *best, als die styver zyn, en ongescheurt, doch Kokins-bladeren blyven ook meest heel, zo lang ze niet oud worden, of geweld lyden. Dezelve gedroogt en geplaneert, werden ook tot Tabaks-Boncossen gebruykt, zo wel als de Pissang-bladeren.*

Folium Buccinatum, Riud *of* Riin *is een diergelyke plante, en werd daarom met het voorgaande dikwils geconfundeert, doch wy zullen hem een byzondere beschryving geven, en in drie zoorten verdeelen: Eerste het* breedbladige, *of* Riud Mera. *Het tweede* witte, *of* Riud Poeti, *werdende voor het wyfken gehouden. Het derde* ruyge, Riud Lacki Lacki, *dat is het* mannetje.

I. Folium Buccinatum latifolium, *of* Riud Mera, *en by zommige voor* Kokin Mera *gehouden, komt met* Kokin *meest overeen, in gedaante der bladeren, maar niet in 't groeyen.* Riud *dan is van stam dunder, platter, en in meer stelen verdeelt dan* Kokin, *dewelke hooger opschieten, maar de bladeren zyn korter, vooren ronder toelopende, met een gekrulde spitse, van twee of drie voeten lang, negen en tien duymen breed, ook eene helft van 't blad breder dan de andere, hare dwers-ribben staan een pink van malkander, en maken groote boogen by de randen, boven mede uytpuylende, en beneden groeven makende.*

De bladeren zyn boven Zee-groen, beneden ligt-bruyn, of peersagtig, en styver dan die van Kokin, *en scheuren niet, al werden ze door den wind gedreven, zoo dat men ze meest geheel ziet, haar stelen zyn rond, rood, een pink dik, twee en een halve voet lang, en beneden by den stam wat haayrig, en met haar drie en vier maken ze een dunne en platter stam, bezet met eenige drooge bladeren als scheden, qualyk een duym breed, doorgaans harder en digter van substantie dan* Kokin; *Als dit geslagte oud en niet veel gebruykt word, zo gewind het een steel van onderen een vinger dik, en twee breed, die voorts in twee regte stelen verdeelt is, wel negen voeten hoog, dragende yder een groot blad, ruym vier voeten lang.*

Boven de scheydinge van de stelen komt een langen tros uyt, daar de bloemen aanhangen met lange halzen, als die van Cannacorus. De bloemen zelfs zyn witagtig, gefatzoeneert als die van Globba.

Ad ipsum corymbum multa locantur acuta folia, ex quorum alis flores excrescunt: Tenerum folium nondum apertum tubam refert, seu cucullum longum, supra planum & apertum, infra angustum, sesqui pedem longum.

Fructus mihi huc usque ignoti sunt, quum in hortis plantatum fere nunquam hos producat, & in silvis rarissime, excepta quadam specie, quæ in umbrosis crescit locis, & petiolos foliaque gerit rubra, in qua florum germina longos exhibebant apices uti in subsequente specie, ipsorum vero apices fere digiti longitudinem habebant, atque sese aperiebant in varias vaginas, quæ florem emittebant longo tubo donatum, hi apices angulosis insidebant calicibus, ex quibus concludo sensim tales excrescere fructus, quales in binis subsequentibus observantur speciebus.

Secundo. *Folium Buccinatum album*, *Riud Poeti*, quod femina censetur, multos emittit caules ex fibrosa radice, qui infra ad interiorem partem sulcati, ac præterea firmi sunt, quidam vero rotundi, quidam ex rotundo plani, glabri, ex viridi flavescentes, pennam crassi, quatuor circiter pedes alti, & inferius tres quatuorve simul planum formant stipitem. Quivis porro folium gerit sesqui pedem, ac binos pedes longum, octo ac novem pollices latum, hujus autem una pars semper latior est altera. In superiore folii parte subtiles conspiciuntur costæ, vel cancellæ modo protuberantes, per semi digiti spatium distantes, oblique admodum, ac sinuose ad summam excurrentes folii partem, quæ in inferiore ipsius parte sulcos formant; Quodvis porro folium prope ortum sinuosum est, sed non ita incurvum quam in subsequenti.

Ex uno alterove caule medio, qui ab initio firmus est, nec sulcatus, sed paulo infra, ubi corymbus florifer excrescit, nodum vel tuberculum gerit, supra quod transversaliter ex isto caule cymba quasi propullulat, corymbum producens floriferum, qui in plurimos ramulos divisus est, pelliculis distinctos, hisce multa insident acuminata capitula subulas referentia, culmum crassa, digiti articulum longa, alba, circa summam partem sese aperientia, & ad latus emittentia flosculum album, longo tubo donatum, flori Globbæ simillimum, sed minorem, quique ex tribus flaccidis componitur petalis cum stilo medio. Corymbus hic florifer in quibusdam caulibus humilis, in aliis altior excrescit. Ex floris porro centro in subula ista latitante fructus progerminat, parvus, oblongus, planus, in medio sulcatus, in binas distinctus cellulas, in quibus bina dura & oblonga reconduntur ossicula.

Tertio. *Folium Buccinatum Asperum*, seu *Riud Lacki Lacki*, quod mas habetur, caules gerit plerumque rugosos, instar pellis Lamii piscis, si tangantur, atque ubi fructus excrescit, fusci sunt, ac superne quam maxime sinuosi, unde folia introrsum flectuntur, quæ binos pedes, & ultra longa sunt, ab octo ad decem pollices lata, unaque folii pars latior quoque est altera, superne notabiles gerunt costas, quæ inferne sulcos formant, juxta quas facile finduntur, unde mantilibus non tam apta sunt quam priorum.

Fructus provenit ex uno mediorum caulium ex peculiari ortu ad palmæ latitudinem supra nodum, unde & peculiaris formatur petiolus, palmam longus, qui in varios distinguitur laterales ramulos.

Fructus paulo aliter sese habent, quam in prioribus speciebus, trigoni nempe, ac majores illis Catapultiæ, instar Cerasi fere, externe tribus sulcis distincti, virides, ac superne plani, & umbilicati, superiores autem non trigoni sunt, sed plani, atque in tribus istis cellulis trigona reconduntur officula nigra, & externe granulosa, quodvis porro granulum durum continet nucleum, ex multis segmentis tanquam arenæ granulis compositum.

Utriusque speciei tenerum folium inferius convolutum est, ac superius apertum, buccinam refert, seu uti incolis placet, infudibulum, unde & nomen obtinuit. Radix ejus breve gerit ac transversale tuber instar Galangæ, sed mox sese dividit in plures crassas fibrillas, plerumque perpendiculares, inferiorque caulium nodus in mare pallide fuscus est.

Nomen. Latine *Folium Buccinatum*, quod dividitur in *latifolium*, seu *rubrum*, *album*, & *asperum*.

Ma-

Aan de tros staan veele spitze bladeren, uyt welkers schoot de bloemen groeyen: Het jonge blad nog ongeopend, gelykt wel een trompette of een lang Peperbuys, boven breed en geopend, onder smal, anderhalf voet lang.

De vruchten zyn my nog onbekend, om dat het in de hoove geplant, schier nooyt vruchten draagt, en zelden in 't wild, behalven aan een zekere zoorte, die aan een schaduagtige plaats gegroeyt, rood van stelen, en bladeren, waar aan het schepzel van bloemen in lange spitzen bestond, als aan de volgende, doch de spitzen waren schier een vinger lang, dewelke haar openden in verscheyde scheede, en uytlieten een langhalzige bloem, doch deze spitzen stonden op hoekige voetjes, waar uyt ik gisse met 'er tyd zodanige vruchten te groeyen, als men aan de twee volgende zoorten ziet.

2. Folium Buccinatum album, Riud Poeti, *werdende voor het wyfken gehouden, gewind veele stelen uyt een vaselige wortel, dewelke beneden aan de binnen zyde gegeut, en voorts massief zyn, zommige rood, zommige uyt den ronden wat plat, glad, geel-groen, een schaft dik, en omtrent vier voeten hoog, beneden met hun drie of vier een platten stam makende. Ieder draagt een blad van anderhalf tot twee voeten lang, en agt en negen duymen breed, de eene helft altyd breder zynde dan de andere. Aan de boven zyde ziet men subtiele ribben of ruytjens, welke effen uytpuylen, een halven vinger breed van malkander, zeer schuyns, en bogtig na vooren loopende, en aan de beneden zyde groeven makende; Yder blad by zyn oorspronk heeft een bocht, doch zo krom niet als aan 't volgende.*

Uyt een of twee van de middel-stelen, dewelke van zyn begin af massief is, zonder geut, doch een weynig beneden daar de bloem-tros uytkomt, met een knop of knie, en een weynig daar boven dwers uyt den voornoemden steel, uyt een kleen schuytje werd de bloem-tros, in veele takjes verdeelt, en met velletjes onderscheyden, hier aan staan veele spitse knoppen als elsen, een halm dik, en een lidt van een vinger lang, wit, omtrent het voorste zig openende, en ter zyden uytlaatende een langhalzig, wit bloempje, het bloeyzel van Globba meest gelyk, doch kleender, gemaakt van drie slappe blaadjes, in de midden met een stilet. Dezen bloem-tros komt aan zommige stelen wat laag, aan zommige wat hooger voor den dag. Uyt den voet van de bloem nog al in de voornoemde else schuylende, werd de vrucht, kleen, lankwerpig, en plat, in de midden met een vooren, gedeelt in twee celletjes, daar in men twee harde, en lankwerpige korrels vind.

3. Folium Buccinatum Asperum, *of* Riud Lacki Lacki, *werdende voor het mannetje gehouden, heeft stelen doorgaans ruyg, in 't aantasten als een haaye-vel, en daar de vrucht uytkomt, zyn ze bruyn, aan haar bovenste hebben ze een merkelyke bocht, dewelke de bladeren inwaarts buygt, dezelve zyn twee voeten en meer lang, van agt tot tien duymen breed, en de eene helft is meede breder dan de andere, aan de boven-zyde hebbenze merkelyke ribben, dewelke van onderen groeven maken, en langs dezelve ligt scheuren, weshalven tot Zervetten zo bequaam niet als het voorgaande.*

De vrucht komt voort, nevens een van de middelste stelen, uyt een byzondere oorspronk, een hand breed boven een knop aan dezelve, en dus makende een byzondere steel, wel een hand lang, en in verscheyde takken verdeelt.

De vruchten zyn een weynig anders dan aan de voorgaande zoorte, driehoekig, grooter dan die van Catapultia, te weten, als een Kersse, van buyten met drie keepen afgedeelt, groen, en boven plat, met een kuyltje, doch de voorste zyn niet driekantig, maar plat, binnen in drie celletjes vind men driehoekige korrels, zwart, en van buyten korrelig, een yder korrel heeft in zig een andere harde beest, van veele stukjes als Zand-korrels gemaakt.

Het jonge blad van beyde is van onder op tesamen gerolt, en boven zig openende, gelykende een Trompet, of gelyk de Inlanders willen een tregter, waar van het de naam heeft. De wortel heeft een korte dwers-knoest, gelyk Galanga, doch verdeelt zig straks in veele groove vaselingen, meest neerwaarts gaande, en den onderstеn knop van de stelen aan het mannetje is ligt-bruyn.

Naam. *In 't Latyn* Folium Buccinatum, *verdeelt in* latifolium, *of* rubrum, album, *en* asperum.

In

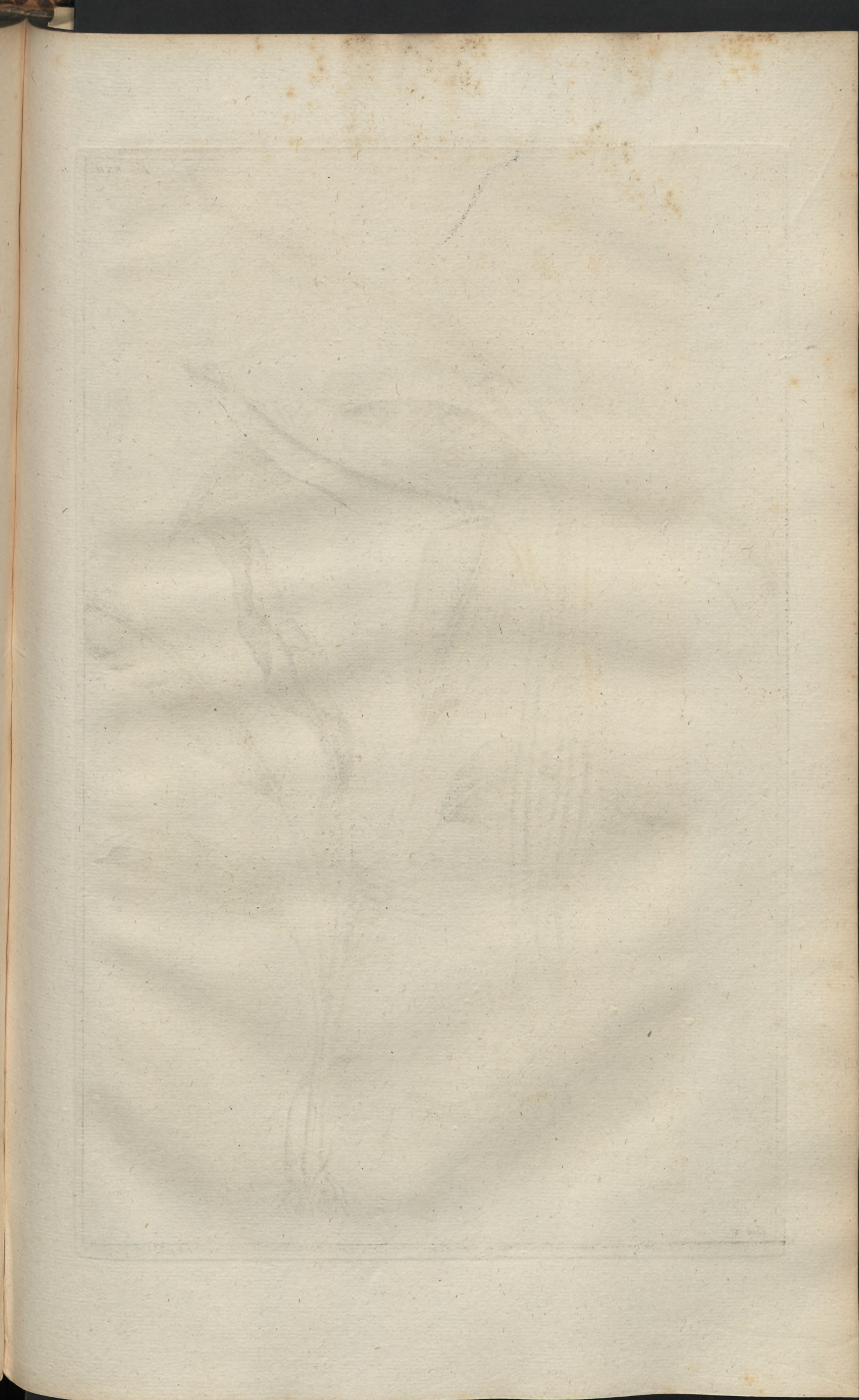

Fig. 1. Heliconia Bihai, Burm.
— 2. ——— buccinata. Rxb.

Malaienfibus nullum obtinuit nomen. Amboinenfibus dicitur *Riud*, *Riun*, & *Riin*, ob tenerorum foliorum formam, uti dictum eft, ab infundibulo defumptam.

Locus. In Amboina plerumque eft filveftris, potisfimum crefcens ad montium pedes apricos, ubi raræ obcurrunt arbores, per radicem tamen in hortis coli & propagari poteft.

Ufus. Folia mantilibus inferviunt, uti de *folio menfario* fuit dictum, fed potiffimum primæ vel fecundæ fpeciei, quæ non tam facile fiffuras patiuntur quam maris. Incolæ ex hifce foliis volvulos Tabacarios quoque formant, quæ prius in aqua inftillant, ac deinde in calida arena exficcant, vel per arundinis baculum explicant, donec ficca fint, quæ tandem cornu quodam porcellanico lævigant ac poliunt.

In 't Maleyts heeft het geen naam. In 't Amboins Riud, Riun, *en* Riin, *na de gedaante der jonge bladeren, als gezegt, van een tregter.*

Plaats. *Men vind het in Amboina in 't wild, en meest in 't hangen der bergen, daar het lugtig is, en weynige bomen ſtaan, men kan het ook met de wortel in de tuynen verplanten.*

Gebruyk. *De bladeren werden tot Zervetten gebruykt, gelyk van 't* folium menfarium *gezegt is, doch meest die van de eerſte of tweede zoorte, dewelke zo ligt niet ſcheuren als die van 't mannetje. De Inlanders gebruyken de bladeren mede om Tabaks-Boncoſſen daar van te maken, dezelve eerſt in heet water dompelende, daar na op een heeten Zand droogende, of met geſpleyte Bamboeſen uytſpannende, tot dat ze droog werden, en ten laatſten met een Porcellanen hoorn lickende.*

Tabula Sexagefima Secunda

Ad *Figuram Primam*, *Folium* exhibet *Menfarium.*

Figura Secunda, *Folium* denotat *Buccinatum afperum*, feu *Riud Lacki Lacki*, quod *mas* habetur.

De twee en ſestigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur*, de plant het *Tafel-blad* genaamt.

De *Tweede Figuur* wyſt aan het *ruyge Trompet-blad*, of het *Riud Lacki Lacki*, het *mannetje.*

CAPUT NONUM.

Galanga major & minor. Lancquas.

GAlangæ hiftoria in Europæorum libris adeo obfcura & intricata eft, ut nefciamus, cui fides fit habenda. Utile itaque duco Galangam Indiæ Orientalis, uti eam oculis obfervavi, defcribere; Hujusque difcrimen, quod apud alios obcurrit, intactum prætereo, vel regionum varietati tribuo & adfcribo. Vulgarem itaque fequens methodum, *Galangam* quoque divido in *majorem* & *minorem.*

Primo *Galanga major* fine dubio eft illa, quæ in India *Lancquas* vocatur, ac planta eft Indiæ Occidentalis fcriptoribus non bene nota, quumque norma fit feu regula multarum fubfequentium plantarum, uti & adfinis quodammodo eft præcedentibus Mufis, hinc ejus defcriptionem ample ac diftincte proponemus.

Eft itaque planta feptem & octo pedes alta, multis longis, rectis, rotundis, & firmis caulibus una ex radice propullulans, quam primo defcribemus, quum aromatica, & primaria fit plantæ pars. Transverfaliter itaque fub terra crefcit inftar radicis arundinis, fimilique modo in breves articulos diftincta eft, qui non penetrant, fed externe tantum fefe exhibent confpiciendos; eftque porro fesqui pollicem, vel binos digitos craffa, folidiffima, dura, craffis ex fibris conftans, & lentæ fubftantiæ, inque breves finus & frufta concrefcit, femper autem oblique proferpit, multas emittens craffasque fibras, quæ profunde in terram penetrant, ita ut cum labore effodiatur. Binæ ejus funt fpecies, quæ eandem habent formam, rubra nempe, & alba.

Rubra externe obducta eft tenuibus fufcisque pelliculis, eftque rubra circa inferiora caulium tubercula, quæ Cæpæ bulbum hinc referunt. Interne fordide albicat feu pallefcit. Alba externe pallida eft, ramque gerit maculam rubram, feu purpuream circa ifta tubera, interne alba, adeoque denfa, ac folida, ut frangi nequeat. Utriusque odor eft aromaticus, nares paulo vellicans inftar Sinapios. Sapor ejus eft penetrans, fervens, & linguam mordens, ita ut pauca tantum ejus quantitas fimul ore contineri poffit, fine amaritie, & adftrictione.

Ob fibras craffas difficile quoque diffecantur, utræque ficcatæ interne cinerei funt coloris, circa oras vero fufcæ funt, & quam maxime corrugantur, recentes enim fatis funt fuccofæ, præfertim fi in hortis fuerint cultæ. Hæc itaque radix undique fefe difpergens fixum format ftolonem ad ulnæ vel binorum pedum latitudinem, undique & ubique fere rubra producens tubercula feu bulbulos inftar anthracum vel Ceparum, quæ longum emittunt caulem inftar fubulæ ex-

IX. HOOFTSTUK.

De groote en kleyne Galanga.

DE *hiſtorie van* Galanga *is in de Europiſche boeken zo donker en verwerd, dat men niet weet, na welke men zig reguleeren zal. Ik vinde derhalven raadzaam de Ooſt-Indiſche Galanga na myn oogenſchyn te beſchryven, latende het verſchil, 't welk by andere Autheuren gevonden werd, of onbediſputeerd, of de verſcheydenheyd der landen toegeſchreven. De gemeene manier dan volgende, verdelen wy mede de* Galanga *in groote en* kleyne.

1. Galanga major. *De groote is buyten twyffel 't gene men in Indiën* Lancquas *noemd, een plante de Westerſche Schryvers en landen niet te degen bekend, en om dat het een regel of gemeene gedaante is van veele navolgende planten, gelyk ze ook gemeenſchap heeft met de voorgaande Piſſang, zo zullen wy hare beſchryving wat wydlopig ſtellen.*

Het is een plante zeven en agt voeten hoog, met veele lange, regte, ronde, en ſtyve ſtelen uyt een wortel, dewelke wy eerſt beſchryven zullen, om datze aromatieck, en het principaalſte deel van deze plante is. Ze groeyd dwers onder de aarde, gelyk de wortel van Riet, ook op dezelfſte manier, in korte leden verdeeld, die niet ingaan, maar alleenlyk van buyten haar vertoonen, anderhalve duymen, of twee vingers dik, zeer vaſt, hard, grofdradig, en taay van ſubſtantie, met korte bogen, en ſtukken door malkander waſſende, doch altyd dwers of kruypende met veele dikke vaſelingen, diep in de aarde dringende, zo dat ze moeyelyk is om uyt te graven. Men heeft 'er twee zoorten van eenerley groote en gedaante, roode, en witte.

De roode is van buyten bekleed met dunne bruyne vellen, en rood omtrent de onderſte bollen van de ſtelen, dewelke een bol Ajuyn gelyken. Binnen zyn zy vuyl-wit of bleek. De witte is van buyten bleek, hebbende ſlegts wat roods of peers, omtrent voornoemde bollen, binnen mede wit, en zo vaſt, dat men ze geenzints breeken kan. Harer beyder reuk is ſpeceryagtig, in de neuze wat kittelende, als Moſtaard. De ſmaak is ſcherp, heet, en in de tonge bytende, zo dat men weynig teffens in de mond kan houden, zonder bitterheyd en zamentrekking.

Wegens hare grove draden zyn zy ook moeyelyk door te ſnyden, en beyde gedroogd, beſterven van binnen graauagtig, omtrent de kanten na den bruyne trekkende, en krimpen zeer in, want de verſche zyn redelyk zappig, inzonderheyd die in de boven geplant werden. Deze wortel nu rondom zig verſpreydende, maakt een vaſte ſtoel, van een el of twee voeten breed, overal opwaarts uytgevende roode bolletjes, als Bloedvinnen of Ajuynen, dewelke een langen ſpitzen ſteel formeeren, als een elſſe, wel twee

excrescentem ad binorum pedum altitudinem, antequam in folia sese explicet. Hi itaque caules tot simul juncti, ex una progerminantes radice, stolonem formant ingentem & densum, ita ut vix manus interponi possit.

Sunt autem rotundi, virides, digitum crassi, herbacei, attamen firmi, & compositi ex foliorum involucris, suntque inferius ad spatium trium quatuorve pedum nudi, antequam hæc progerminent, quæ per binos ordines alternata sunt, ita ut inferius folium semper minimum sit, vix spithamam longum, palmam latum, ac fere sessile cauli incumbat. Ad binarum palmarum altitudinem ad alteram partem seu parum oblique secundum locatur folium, binas spithamas longum, atque iterum ad palmæ altitudinem ad obpositam partem tertium locatur folium, octodecim & viginti pollices longum, ultra quatuor latum, ac sic porro, quo magis ad summum, eo arctiora sunt posita folia, in vertice autem tria quatuorve angustiora & minora excrescunt foliola erecta, quum reliqua oblique excrescant.

Folia hæc comparantur cum illis *Orchidis*, ab aliis cum illis *Iris luteæ*, multo autem sunt majora & latiora utrisque, nec superius adeo acuta sunt, tantæ magnitudinis, quæ supra memorata fuit, glabra, æqualia, adeoque lenta, ut complicari & convolvi possint instar pellis, cum nervo tamen firmo medio, sed nullas habent costas transversales, exceptis innumeris subtilibus lineolis seu venulis, quam oblique decurrentibus, juxta quas folium findi ac dividi quasi potest.

Raro flores fructusque profert, quum radices nimium exstirpentur, atque Indis certa sit regula, cunctas aromaticas & edules radices excellentes suas amittere vires, & lignosas quasi esse, quum planta flores fructusque producat.

Stipitum suo genio & naturæ commissorum medius in summo vertice corymbum profert, spithamam circiter longum, cui flores insident erecti, qui primo sunt oblonga & virentia capitula, albis contenta caliculis, quæ sese aperientia magis albent.

Flos ipse ex quatuor constat angustis, crassis, & sordide albentibus petalis, quorum tria inferiora retroflexa sunt, quartum erectum est instar vexilli, quod magis albet reliquis, in floris centro stilus erigitur cum capitulo flavo. Ipsorum odor gravis est, nec gratus, sapor acris, ad Sinapi adcedens.

Postquam per unam alteramve septimanam hi flores viguerunt, plurimi inertes decidunt, exceptis paucis quibusdam, qui quosdam aliquando formant fructus; qui sunt, rotundo-oblongæ, seu ovales baccæ, majores baccis Juniperi, diu virentes, dein luteæ, ac demum rubræ, intusque continent bina ternave cordiformia, dura, obscure fusca, & compacta ossicula, saporis acris & ingrati, quæ semina sunt, sed quæ non in usum adhibentur ad propagationen, quæ tantummodo fit per radicum segmenta, quibus insident rubra ista tubercula seu bulbuli.

Secundo *Galanga Minor* ab Auctoribus magis obscure describitur, atque quantum detegere possum, plantæ istæ, quæ in Europa exhibentur pro *Galanga Minore*, differunt ab iis, quæ hic in India pro *Lanquas* minore habentur, quod itaque primum describam, ac dein quosdam adlegabo locos ex aliis Auctoribus.

Planta hæc cum majore in omnibus quadrat partibus, sed hæ omnes sunt minores, nec ultra quatuor pedes alta est. Caules vix minimum digitum crassi sunt, quibus folia tam regulari ordine non insident, quæ ad summum unam vel sesqui spithamam longa sunt, ac tres digitos lata, in notabilem apicem exeuntia, atque cum Orchidis foliis magis conveniunt quam prioris, suntque porro glabra, nec costis donata, exceptis subtilibus istis lineolis seu venulis, quæ magis oblique decurrunt.

Flores fructusque raro producit, qui sunt uti in præcedente. Radix nodosa quoque est, solida, & lenta, sed multo minor, majorem digitum crassa, nec fusca, nec rubra, per breves sinus decurrens, & intricata instar Zingiberis, pro qua haberetur facile ab inperitis, si tenuior nec ita lenta esset. Sapor odorque est uti in majore specie, sed magis aromaticus ac magis fervens. Similes quoque fortes gerit fibras, quæ nulla vi evelli possunt, quum profunde in terram penetrant, ac solidum ibi firmumque formant stolonem.

Gar-

twee voeten opschietende, eer zy in bladeren opend. Deze stelen dan zo veele by malkander uyt eene wortel opschietende, maken een groten, en digten struyk, dat men kwalyk een hand daar tusschen kan krygen.

Zy zyn rond, gras-groen, een vinger dik, kruydagtig, niet te min styf, en gemaakt van de omwinselen der bladeren, van onderen op wel drie a vier voeten blood, eer dezelve beginnen, dewelke voorts in twee ryen verwisseld, tegens malkanderen staan zodanig, dat het onderste blad is het kleenste, schaars een span lank, een hand breed, en schier zonder steel tegens de stammen aan zittende. Een paar handen breed hoger aan de andere zyde, of wat schuyns staat het tweede blad, nu al twee spannen lank, en weder een hand breed hoger aan de overzyde, staat het derde blad agttien en twintig duymen lank, ruym vier breed, en zo voorts, hoe nader aan 't eynde, hoe digter op malkander tot aan de spitse, daar weder drie en vier smalder, en kleender staan, meest overeynd, gelyk de andere schuyns.

Het blad werd vergeleken by Orchis, *van anderen by dat van* Iris lutea, *dog veel grooter, en breder, dan die beyde, vooren zo spits niet toelopende, van zodanige grootte als boven staat, glad, even, zo gedweeg, dat men het vouwen, en rollen kan als een vel, met een styve zenuwe in de midden, voorts zonder dwers-ribben, behalven ontelbare subtiele linien of adertjes, die zeer schuyns loopen, en langs welke het blad zig deelen laat.*

Het draagt zelden bloemen en vruchten, om dat men het te dikwils van zyn wortelen berooft, en het by de Indianen een vaste regel is, dat alle specery agtige en eetbare wortelen hare meeste kragt verliezen, en te boutagtig werden, als den stok bloemen of vruchten draagt.

Aan de struyken, die men met rust laat, brengt den middelsten, of hoogsten steel op zyn top een tros voort, omtrent een span lang, daar aan staat het bloeyzel overeynd, zynde eerst lankwerpige, en groenagtige knoppen, in witte kelkjes, die hun openende wat witter worden.

De bloeme bestaat uyt vier smalle, dikke, en vuylwitte blaadjes, waar van de drie benedenste agterwaarts gekromt zyn, het vierde staat overeynd als een vaandel, witter dan de andere, in de midden staat een draad met een geel nopje. Haren reuk is zwaar, en niet lieflyk, en de smaak scherp, en Mostaartagtig.

Na dat ze een of twee weeken zo gestaan hebben, vallen de meeste vergeefs af, behalven weynige, die zomtyds eenige vruchten formeeren. Dezelve zyn ronde, lankwerpige, of ovale besien, grooter dan de Genever-besien, langen tyd groen, daar na geel, ten laasten rood: binnen begrypen ze twee en drie hertformige, harde, donker-bruine, en t'zamen gepakte korrels, scherp, en onaangenaam van smaak, dewelke willen het zaad zyn, doch het is schier ongebruykelyk, dat men ze hier mede voort-teeld, maar alleenlyk door stukken van de wortel, daar de roode knoppen of bolletjes aanstaan.

2. Galanga Minor *werd van de Autheuren nog donkerder beschreven, en zo ik bemerken kan, zyn de planten, die men in Europa toond voor* Galanga Minor, *verschillende van de geene, die men hier in Indiën voor kleene* Lanquas *houd, 't welk ik dan eerst beschryven zal, en daar na eenige plaatzen uyt andere Autheuren bybrengen.*

De plante is de groote in alles gelyk, doch aan alle deelen kleender, niet boven vier voeten hoog. De plante zyn schaars een pink dik, daar aan de bladeren in zulke geschikte order niet staan, op 't hoogste een of anderhalve span lank, drie vingers breed, met een kennelyker spitse, en de Orchis bladeren gelyker dan de voorige, voorts mede glad, en zonder ribben, behalven de subtiele linien, die nog schuynsser loopen.

De bloemen en vruchten brengt het zelde voort, dewelke zyn als aan 't voorige. De wortel is mede geknoopt, vast, en taay, doch veel kleender, een grooten vinger dik, zonder eenige bruynte of roodigheyd, met korte bogten neerwaarts, en in malkander loopende, gelyk de klauwen van de Gember, waar voor men ze zoude aanzien, indien ze wat dunder, en zo taay niet en was. De smaak en reuk is als aan de groote, dog speceryagtiger, en wel zo heet. Zy heeft diergelyke sterke vaselingen, die men met geen geweld aftrekken kan, diep in de aarde gaande, en een vaste stoel makende.

Gar-

Garzias lib. 1. *aromat. cap.* 40. *Galangam minorem* sequenti describit modo. Radix est odorata, quæ ex Sina huc, ac porro in Portugalliam transfertur. Sinenses hanc vocant *Lavandon*, ejus planta ad binarum spithamarum altitudinem excrescit, ac fruticulum format Myrti folia gerentem, nodosam habet radicem, ac sponte crescit.

Undenam vero Myrti folia ipsi tribuat, me latet, Sinenses saltem mihi adfirmabant, Galangam vulgarem in Sina eandem habere formam, quam ipsis demonstrabam in horto meo, memoratæ nempe formæ, cujus folia tantopere conveniunt cum illis Myrti, quam hastæ cuspis cum squama piscium, veram autem minoris speciei plantam non noverant, uti infra ulterius indicabitur.

Contra *Matthiolus* in conmentar. in *Dioscorid. libr.* 1. *cap.* 2. *Galangæ minori* eosdem tribuit characteres, radicem nempe parvam, externe & interne ex purpureo colore ruffam, nodosam, inque multos articulos inflexam, saporis ferventis instar Piperis vel Zingiberis, ita ut linguam faucesque quasi exurat, substantia, & forma Cyperi, unde & a multis pro Cypero Babylonico habetur. Dicitque, quod in Italiam deferatur tam ex Alkayr in Ægypto, quam ex Syria. Galanga vero major multo crassior est, saporis, & odoris debilioris, & coloris pallidioris.

Lobelius Galangam describit, quam majorem esse putat speciem, quamque in Italia vidit recens adductam ex Syriæ montibus, cujus radix erat externe & interne fusca, seu ex rubro purpurascens, ac difficile disrumpi poterat, ac conteri, saporis acerrimi, odoris aromatici, nec amara, nec adstringens. Hancque cum Acoro putat esse speciem Iris lutæ, foliaque comparat cum illis Iris foetidæ, sed quæ sunt viridiora, & angustiora, dicitque in Syria pro Iris specie haberi.

Ex binis hisce memoratis Auctoribus concludo, cunctas Galangas in Europæis Pharmacopæis notas, & usitatas, si genuinæ sint, montanam esse Galangæ speciem, quæ ab illa Indiæ Orientalis haud multum differt, quæ non ita fusca est, sique pelliculæ exteriores desquamentur, nil fusci super est.

Spuria autem, est factitia radix *Cyperi longi*, uti *Matthiolis* l. c. id etiam declarat. Quæ radices etiam habeantur pro Galanga, pro ejus charactere noto cum aromatica vi simul adesse debet amarities vellicans, ac pungens, instar seminis Sinapios, quod primo suo odore, ac sapore appetitum quodammodo excitat, qualem vim in nulla alia detexi aromatica radice. Galangam porro non esse Acorum, Cyperum, vel Irim memoratus Matthiolus satis demonstrat, ad quem Lectorem ablego, Indicæ nostræ radicis pergens dare descriptionem.

Dico itaque, minorem Galangam, quæ hic in aquosa India demonstratur, ac paulo supra descripta est, genuinam majoris esse speciem, an vero una eademque sit, quam *Garcias*, aliique Auctores ex Sina petunt, atque ipsis Sinensibus non *Lavandon*, uti *Garcias* vult, sed *Lion Kian* vocatur, determinare nequeo, uti nec mihi constat aliquid minoris *Lanquas* in Europam deferri, ac proinde vero simile magis videtur, *Galangam minorem*, quæ in Pharmacopæis vulgo venditur, radicem esse ex Syria vel aliis maris mediterranei locis deductam.

Ipsi quoque Sinenses distinctionen faciunt inter Galangam majorem, & *Lion Kian*, majorem enim vocant *Njehio*, dicuntque eandem, cum Lancquas habere formam, quod hic in India ipsis demonstratur, licet in ipsorum patria hæc radix parum sit nota, & raro in usu, quod idem & in Japana obtinet. Copiose crescit in altis, & præruptis insulis Paktia, & Lamtia, ante Sinæ oram sitis, inter provinciam Fockien, & insulas Piscadoris.

Radix autem ista debilior, ac dulcior erit nostrâ Indicâ, quæ neque in cibis, neque in Medicina adhibetur, quum ipsis adhuc sit nimis acris, plebeji vero has petunt insulas, atque inde longos, & magnos secum ferunt caules, ex quorum siccatis corticibus fila norunt nere, quæ in ipsorum navibus sunt in usu.

Garzias lib. 1. Aromat. cap. 40. *beschryft de* Galanga minor *aldus. Het is een welriekende wortel, dewelke uyt Sina herwaarts over, en verder na Portugaal gevoerd werd. De Sinezen noemenze* Lavandon, *zyn plante wast tot de hoogte van twee spannen, maakt een struykje met bladeren, als Myrtus, een knoppige wortel, en wast van zelfs.*

Waar by deze Myrtus-bladeren van dan heeft, weet ik niet, immers de Sinezen verzekeren my, dat degemeene Galanga in Sina dezelfste gedaante heeft, gelyk ik ze hun in myn Tuyn toonde van het voornoemde fatsoen, wiens bladeren zo veel gelykenisse hebben met de Myrtus, als het yser van een spies, met een visch-schubbe, doch het gewas van de regte kleene kenden zy niet, gelyk hier onder zal gezegt worden.

Daarentegen Matthiolus *in* conmentar. *over* Dioscorid. lib. 1. cap. 2. *beschryft, met dezelfste merkteeken de* Galangam minorem, *te weten, een kleene wortel, buyten en binnen uyt den purpuren ros, geknoopt met vele leden omgekromd, zo heet van smaak als Peper, of Gember, dat ze in de keel, en tonge brand, van substantie, en form den Cyperus gelyk, wesbalven zy ook van veele voor Cyperus Babylonicus gebouden werd. Dat menze in Italien brenge, zo wel uyt Alkayr in Ægypten, als uyt Syrien. Maar de groote Galanga zy een veel dikker wortel, slapper van reuk, en smaak, ook bleeker van coleur.*

Lobelius *beschryft een Galanga, die hy voor de groote houd, van hem in Italien gezien, versch gebragt uyt het gebergte van Syrien, wiens wortel was buyten, en binnen bruyn, of uyt den roden peersagtig, moeyelyk om te breeken, en wryven, zeer scherp van smaak, specery-agtig van reuk, geenzints bitter, nog t'zamentrekkende. Hy maakt dezelve nevens den Acorus tot meedezoorten van gelen Iris, en de bladeren vergelykt hy met die van Iris foetida, of wantluyze-kruyd, doch groender, en smalder, ook zegt hy, dat menze in Syrien voor een zoorte van Iris hield.*

Uyt deze twee laatste aangehaalde Autheuren besluyt ik, dat alle de Galanga in de Europische Apotheeken bekend (zo ze opregt is) een berg-zoorte van Galanga zy, van de Oost-Indische niet veel verschillende, dewelke zo bruyn niet werd, en zo men de buytenste vellekens afvryft, dat 'er schier niets bruyns meer aan blyft.

Maar de valsche is een geconterfeyte wortel van den Cyperus longus, *gelyk* Matthiolus loc. cit. *ook aanwyst. Men mag tonen wat wortelen men wil voor Galanga, zo stel ik tot een vast merkteeken, dat ze by hare speceryagtigheyd moet hebben, een kittelende scherppigheyd, gelyk Mostaard, die met haar eersten reuk, en smaak den appetyt eenigzints verwekke, diergelyke ik in geen andere speceryagtige wortelen gevonden hebbe. Dat ook de Galanga geen Acorus, Cyperus, nog Iris zy, heeft gemelde Matthiolus genoegzaam bewezen, waar heen wy den Lezer wyzen, en gaan met onze Indiaansche beschryvinge voort.*

Ik zegge dan, dat de kleene Galanga, die men hier in Water-Indiën toond, en even hier boven beschreven staat, een opregte medezoorte zy, doch of ze dezelfste zy met die geene, dewelke Garcias, *en andere Autheuren uyt Sina halen, en de Sinezen zelfs niet* Lavondon, *gelyk* Garcias *wil, maar* Lion kian *noemen, en kan ik niet verzekeren, gelyk ik ook niet weet, dat iets van onze kleene* Lancquas *in Europa gebragt werd, dierhalven waarschynlyker is, dat* Galanga minor, *die men in onze Apotheeken verkoopt, een wortel moet zyn uyt Syrien, of andere plaatzen van de Levant gebragt.*

De Sinezen zelfs maken een onderscheyd tusschen de groote Galanga, en bare Lion kian, *de groote noemen zy* Njehio, *en zeggen dat ze dezelfde fatsoen beeft met het Lancquas, dat zy hier in Indiën zien, hoewel ze in haar land weynig bekend, en van kleen gebruyk is, gelyk ze ook in Japan zal zyn. Ze wast veel op de hooge, en steyle Eylanden Paktia, en Lamtia, gelegen voor de Sineze kust, tusschen de Provintie Fockien, en de Eylanden Piscadoris.*

De wortel zal wat slapper, en zoeter zyn dan onze Indiaanze, werd egter nog in de kost, nog in de Medicyne gebruykt, om dat ze hun luyden nog al te scherp is, maar de slegte luyden varen na deze Eylanden, halen groote lange stelen daar van, uyt wiens gedroogde schorsse zy weten touw-werk te spinnen, op hare schepen gebruykelyk.

Folia minutim conſciſſia aliis admiſcent oleribus, loco aromatis, ut ipſorum ſapor acrior reddatur, quæ contrita quoque, & naſo admota ſternutationem cauſſant. Contra *Lion Kian*, quod putamus eſſe Sinenſium Galangam minorem, dicunt longe aliam eſſe plantam, multo humiliorem Galanga.

Folia quodammodo ſimilia ſunt illis Lanquas, ſed ſunt multo breviora, acutiora, per longitudinem ſtriata, coſtis protuberantibus, uti hiſce in terris eſt *folium involucrum*, ſeu *Daun Corra Corra*, ſunt autem dimidio breviora, vel uti in Europa folia *Gentianæ*, & *Hellebori albi*.

Siccatæ radices, quales ex Sina deferuntur, in parva conſciſſæ ſunt ſegmenta, vix digiti articulum longæ, minimum digitum craſſæ, externe obſcure fuſcæ, interne cinereæ, in compreſſos articulos diſtinctæ, ſolidæ, duræ, lentæ, & craſſis, ex fibris compoſitæ, ſaporis ferventis, & acris, ex Galanga, & Pipere mixti, ita ut pro Gentianæ ſpecie haberi poſſet.

Optima defertur ex Suſſuana, quæ glabrior, nec ita nodoſa eſt illa, quæ ex Queicheu, & Quangſi provenit; atque hæc in ſarcinis Bataviam, ex Sina advehitur, ubi talis ſarcina centum & viginti ponderum ad minimum pro quindecim inperialibus venditur, & in Europam defertur; hæc enim radix Sinenſi populo magno eſt in uſu, non tantum in exuſtione potus Arack, cui admiſcetur, ſed etiam ad plura alia Medicamenta, quod maxime miror, quum hæc natio non multum amet acria, vel alia medicamenta, ne quidem ipſum Lancquas. Abhibent illam fere, & admiſcent cunctis medicamentis, ad ipſorum vim acuendam, et exaltandam, præſertim conducit Cephalalgiæ ex frigore ortæ, adtenuat enim & ſubtilem reddit ſanguinem, ita ut homines ſint alacres, & vegeti, acuitque ingenium, & feminis obſtructa aperit menſtrua.

Nomen. Prima, ſeu magna ſpecies Latine dicitur *Galanga Major*, Malaice *Lanquas*, inde noſtrates ex luſu hanc vocant Belgice *Lanck-was*, quum planta ſit ſolida, profundas agens radices, & diu vegetativa. Nomina Arabica ſunt *Chalungan*, *Chaulungan*, *Chawalungan*, & *Chaulengjan*, quæ quatuor nomina Arabice fere unas easdemque habent literas, ſed diverſa puncta vocalia, ac proinde ex cujusvis arbitrio varie pronunciari poſſunt. Apud Serapionem interpretatum legitur *Calungen*, atque hinc orta ſunt nova Latina nomina *Galanga*, & alia corrupta vocabula *Calvegiam*, *Calungen*, *Calungiam*, & *Charſendar*. Antiquis Græcis, & Latinis Scriptoribus incognita fuit, ac primum ab Arabibus detecta, quin haberetur pro *Cypero Babylonico*, quod difficultatem quoque includit. Javanice *Lawos*, Ternatice *Galiaſſa*, Amboinice *Lawaſſa*, *Lacquas*, & *Lawas*.

Minor ſpecies Latine dicitur *Galanga Minor*; Malaice *Lanquas Kitsjil*, & *Lancquas Tsjendana*, ob pallidum radicis colorem inſtar *Sandali*.

Locus. Utræque Galangæ ſpecies ubique in aquoſa creſcunt India, ſeu in Indiæ inſulis usque in Sinam. *Garcias* dicit majorem ſpeciem potiſſimum creſcere in Malabara, & Java, credoque in iſtis locis ſponte provenire, uti Sinenſes narrant in Sina hoc obſervari, licet ab aliis intellexerim, Galangam majorem per totam veterem Indiam, & Zeylonam raro inveniri, immo fere ignotam eſſe. Major hæc in Amboina, Banda, & Moluccis ubique ſatis nota eſt, ſed nullibi niſi in hortis plantata, ubi ex quovis radicis ſegmento propullulat, quod tuberculo iſto, ſeu germine gaudet, amatque creſcere potius in duro, & ſaxoſo ſolo, quam in tenui, & arenoſa terra.

Quum vetuſti ſtipites nimis profunde ad terram, atque omnes ſimul exſcindantur, ipſorum radices quoque pereunt, ſed non prius, niſi poſtquam ad latera novos produxerint nodos, qui germina ſunt novarum plantarum.

Minor ſpecies in Amboina raro reperitur, atque a curioſis diligenter colitur.

Uſus. *Galanga* habetur fervida & ſicca in tertio gradu, quod de ſicca intelligendum eſt, recens enim hic in India nimis humida eſt, quam ut ſicca in tertio gradu haberi poſſit, eſtque radix aromatica, conducens ſtomacho & inteſtinis, ut concoctio promoveatur, ipſorumque vires corroborentur, unde varia ingre-

De bladeren kleen geſneden doen zy onder ander moeskruyd als ſpecery, om een ſcherpe ſmaak te geven, dewelke ook gewreven, en voor de neus gehouden tot niezen verwekken. Daarentegen Lion Kian *(het welk wy voor de Sineze Galanga minor aanzien) zeggen zy een geheel andere plante te zyn, veel lager van ſtruyk, dan de Galanga.*

De bladeren gelyken wel eenigzints na die van Lanquas, doch zyn veel korter, ſpitzer, in de lengte geſtreept, met uytſteekende ribben, gelyk hier te lande het folium involucrum, *of* Daun Corra Corra, *dog maar half zo lang, of gelyk in Europa de bladeren van* Gentiana, *en* Helleborus albus.

De gedroogde wortels, zo als men ze uyt Sina brengt, zyn in kleene ſtukken geſneden, ſchaars een lid van een vinger lang, een pink dik, buyten donker bruyn, binnen graauw, in digte leden verdeeld, vaſt, hard, taay, en grofdradig, van ſmaak heet, en ſcherp, van Galanga, en Peper gemengd, zo dat men ze voor een zoorte van Gentiana zoude mogen houden.

De beſte komt uyt Suſſuan, dewelke evêner, en min geleed is, dan die uyt Queicheu, en Quangſi komt; Deze werd met geheele pickols tot Batavia, uyt Sina aangebragt, daar men het Pickol van hondert en twintig pond ten minſten voor vyftien Ryksdaalders, en ook na Europa vervoerd werd; want het is een wortel by de Sineze natie in groot gebruyk, niet alleen in 't branden onder den Arack te mengen, maar ook tot veele andere Medicynen, 't welk my wonder doet, daar die Natie van ſcherpe, en heete wortelen, zelfs van de Lanquas zo weinig houd. Zy gebruyken ze ſchier onder alle Medicamenten, om dezelve op te ſcherpen, en hare kragten te vermeerderen, inzonderheyd is ze goed tegens Hoofdpyn, dat van koude komt, verdund, en maakt ſubtiel bloed, dat de menſchen luſtig, en ruſtig werden, maakt ſubtiel verſtand, en brengt de vrouwen weder de verſtopte maandſtonden.

Naam. *De eerſte, of groote zoorte hiet in 't Latyn* Galanga Major, *in 't Maleyts* Lanquas, *waar van de onze uyt de klugt in 't Duyts* Lanck-was *maken, om dat het een vaſt, diepwortelende, en lanklevende gewas is. De Arabiſche namen zyn* Chalungan, Chaulungan, Chawalungan, *en* Chaulengjan, *welke vier namen in 't Arabiſch ſchier eenerley letters hebben, maar verſcheyde puncta vocalia, en dierhalven na een ieders believen verſcheyden konnen uytgeſproken worden. By den overgezetten Serapio ſtaat* Calungen, *hier van zyn gekomen de nieuwe Latynſche namen* Galanga, *en de andere bedorve namen* Calvegiam, Calungen, Calungiam, *en* Charſendar. *By de oude Griekze, en Latynſche Schryver is ze onbekend geweeſt, en eerſt door de Arabiers geopenbaard, of men moeſt ze houden, als men zegt, voor* Cyperus Babylonicus, *'t welk mede zyn zwarigheyd heeft. Op Javaans* Lawos, *op Ternataans* Galiaſſa, *in 't Amboins* Lawaſſa, Lacquas, *en* Lawas.

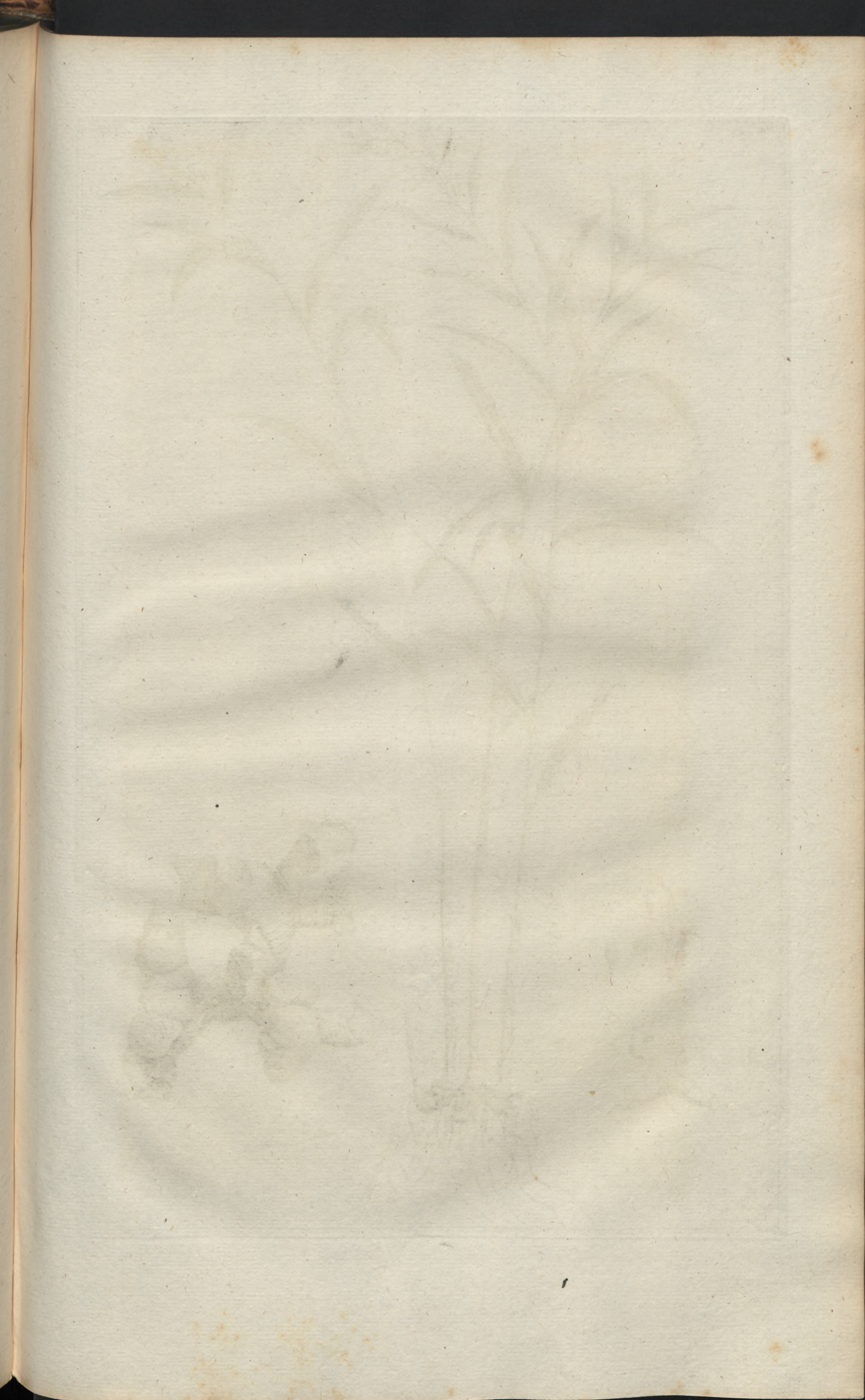
De kleene zoorte hiet in 't Latyn Galanga Minor; *In 't Maleyts* Lanquas Kitsjil, *en* Lancquas Tsjendana, *na de bleeke coleur des wortels als* Sandelhout.

Plaats. *Beyde de zoorten van Galanga waſſen over al in Water-Indiën, of de Indiſche Eylanden, tot in Sina.* Garcias *zegt, dat de groote meeſt waſſen in Malabaar, en op Java, en ik gelove, dat ze op die plaatzen ook in 't wild waſſen, gelyk de Sinezen verhalen in Sina te geſchieden, hoewel ik van andere verſtaan hebbe, dat de groote Galanga door geheel Oud-Indiën, en Ceylon, raar, en weynig te vinden, ja ſchier onbekend zy. De groote is in Amboina, Banda, en de Moluccos over al genoegzaam bekend, doch nieuwers dan in de hoven geplant, daar ze van een ieder ſtukje van de wortel opkomt, alwaar een knop aan is, en ze waſt liever in harde ſteenige grond, dan in een mul, of zandig aardryk.*

Als de oude ſtokken te kort, en allegaar t'effens afgeſneden worden, zo gaan ook derzelve wortelen uyt, doch niet eerder, of zy hebben ter zyden weder nieuwe knoppen vortgezet.

De kleene zoorte is in Amboina weynig te vinden, en werd by de Liefhebbers neerſtig onderhouden.

Gebruyk. *De Galanga werd voor heet en droog in den derden graad gehouden, 't welk men van de drooge verſtaan moet, want de verſche hier in Indiën is al te vochtig, om droog in den derden graad te zyn. Ze is een ſpeceryachtige wortel, de mage en het ingewand om de Concoctie te bevorderen, en hare kragt te ſterken, inzonder-*

Alpinia Galanga. Sw.

ingreditur condimenta ad adpetitum excitandum, inque India magis in culina quam in Medicina adhibetur: Primo enim celebre *Bocaſſan*, quod componitur ex carne quorundam conchilium in aceto macerata eo modo, quo Romani Garum ſuum præparabant, ſine hoc Lancquas componi nequit; Hunc in finem major potiſſimum eligitur ſpecies, atque ejus alba inprimis radix, quæ acetum non tam rubro inficit colore quam rubra, atque hinc a quibusdam vocatur *Lancquas Bocaſſan.*

Melius autem eſt, quum minor alba eligatur ſpecies, quæ magis aromatica eſt, nec acetum colorat, quum vero hæc in Amboina, ubi potiſſime præparatur Bocaſſan, ſufficienti copia conquiri nequeat, hinc alba major ſpecies ad hunc adhibetur cibum; radix hæc minutim conſciſſa aliis quoque admiſcetur cibis, qui præparantur ad adpetitum excitandum. Malabarenſes, uti *Garzias* teſtatur, hanc exſiccant, inque farinam contundunt, quæ cum Calappi lympha, Jageri ſaccharo, & Oryzæ farina in paſtam præparatur, ex qua placentas quasdam formant *Appas* dictas. Hisce veſcuntur ad ſtomachum corroborandum, quum ſit debilis, ut & ad tormina abdominis tollenda, conducunt quoque cunctis matricis vitiis, & Iſchuriæ, ſive ſit orta ex pituitoſo vel Nephritico humore, ſive ex flatibus, ſive ex caruncula in collo veſicæ excreta, quumque has adſumpſerint, ſuperbibunt hauſtulum debilis potus Arack, atque partibus genitalibus adplicant calefactum Nymphææ folium.

Idem hi Malabarenſes hac magis utuntur radice in cibis, quam alii quivis Indi, quam tam carnibus quam piſcibus adcoquunt, atque etiam Lactucæ admiſcent. Curant quoque hac radice tam oves quam boves, quum langueant. Ejus fruſtulum ore maſticatum bonum dat oris halitum, frigidosque ex capite extrahit catharros, & cerebrum corroborat tam maſticata, quam ſuffimigii loco adtracta. Cum vino calefacto etiam adſumitur contra quævis abdominis tormina, & Colicam.

In Europa optima cenſetur eſſe minor ſpecies ex Italia & Hiſpania deducta, quæ denſa, gravis, ruffa, ſaporis acris eſt, & difficulter frangitur. Noſtra vero Indica minor, uti dictum fuit, non ruffa eſt, ſed pallida, ac potiſſimum ad præparationem Bocaſſan adhibetur, uti binæ majores ſpecies ad cibum: Harum rubra cum aceto aqua ſubacto cocta, addita matrice radice Curcumæ propinatur puerperis poſt puerperium, ut matricis ſanguis adtenuetur & expellatur.

Quævis porro Galangæ Venerem excitant, ſi cum debili potu Arack miſceantur & propinentur. Cum Allii capite in paſtam contrita, ſed hæc radix quintuplo majori doſi adſit, ac parumper cum aceto ebullita, Herpeti inlinitur prorepenti, quod extremum ejus remedium eſt, ſi mitius reſpuat, cacaros enim enecat ſub cute prorepentes, malum augentes & extendentes, ac dein porro exſiccatur.

Flores a quibusdam crudi eduntur cum Bocaſſan, vel cum aliis herbis aceto condiuntur inſtar Atsjaer.

In Ternata hanc radicem vulgari infundunt cereviſiæ ſaccharatæ, quam ſimul coquunt, quem potum Kilang vocant, quique facile inebriat.

Cum aceto contrita, & inſtar pulticulæ inlinita maculas tollit varosque cutis, ſed quæ ſimul desquamatur. Radix parum ſiccata, & cum ungue digiti vel cultello abraſa, ita ut ſubtiles quædam ejus partes in naſum advolent, ſternutationem ſtatim excitat ſine vellicatione vel acrimonia multo melius quam per pulverem Tabaci, immo ſi alicujus naſus per iſtum pulverem nimis ſit obſtructus, ut per ſternutationem hic rejici nequeat, licet iſtum adtrahat pulverem, rapſatam hanc aliquoties ſubolfaciat radicem, quæ ſtatim ipſi viam naſi & cerebrum aperiet.

Tabula Sexageſima Tertia

Galangam exhibet *majorem* cum ejus *radice a* majore forma expreſſa, *b* ejus *flos* eſt, & *c fructus*. *d* minoris ſpeciei radicem repræſentat. Quarum Synonyma & auctores adlegavi in *Theſ. Zeyl. p.* 102.

zonderheid toegeeygend; weshalven zy tot verſcheide ſoucen gebruykt werd om den appetyt te verwekken, en ze heeft in Indiën meer gebruyk in de keuken, dan in de Medicyne: Want voor eerſt het vermaarde Bocaſſan, gemaakt van het vleeſch eeniger ſchulpjes in azyn gelegt, op de manier als de Romeinen haar Garum maakten, kan zonder Lancquas niet toebereyd worden. Hier toe neemt men meeſt de groote zoorte, en daar van het witte geſlacht, het welk den azyn zoo zeer rood niet verft als het roode, en daarom van zommige Lancquas Bocaſſan *genaamt werd.*

Noch beter doed men, als men de kleene witte zoorte neemt, die ſpeceryachtiger is, en den azyn gantſch niet verft, doch om dat men die in Amboina, daar het meeſte Bocaſſan gemaakt werd, in geen quantiteyt bekomen kan, zoo behelpt men zich met de groote witte zoorte. De wortel kleen geſneden, werd noch onder eenige andere koſten gebruykt, die men maakt om eenigen appetyt te verwekken. De Malabaren, zoo Garzias *zegt, drogen en ſtotenze tot meel, 't welk met Calappus-melk, Jager-zuyker, en wat Rys-meel tot een deeg gemengd werd, waar uyt zy zekere koekskens maken,* Apas *genaamt. Deze nuttigen zy om de mage te verſterken, als dezelve verſwakt is, ook om het krimpzel des buyks te verdryven. Zy zyn ook goed voor alle gebreken der lyf-moeder, en droppel-piſſen, het zy dezelve veroorzaakt is uyt een ſlymerig of gravelig humeur, of uyt winden, of uyt eenig vleeſch in den hals der blaze aangewaſſen; maar als zy die genuttigd hebben, zoo drinken zy een zoopje ſlappen Arack daar op, en op de ſchamele leden leggen zy een warm gemaakt blad van* Nymphæa.

Dezelfde Malabaren gebruyken het meer in hare koſt dan andere Indianen, zoo wel by viſch als vleeſch kokende, insgelyks onder Salade mengende. Zy genezen ook haar kleen en groot Vee daar mede, als het zelve wat ſchord. Een ſtukje in de mond geknouwd, maakt een goede aaſſem, trekt de koude ſluymen uyt het hooft, en verſterkt de herſſenen, zoo geknouwd als gerooken. Met warme wyn werd het ook ingenomen tegens allerhande buykpyn en Colyk.

In Europa houd men voor de beſte de kleene Galanga uyt Italien en Spanjen gebragt, zynde digt, ſwaar, ros, bytende van ſmaak, en moeyelyk om te breeken. Onze Ooſt-Indiſche kleene, als gezegt werd, is niet ros, maar beſterſt bleek, en werd meeſt tot het maken van Bocaſſan gebruykt, gelyk de twee groote zoorten in de koſt. De groote roode met gewaterden azyn, en de moer-wortel van Curcuma gekookt, geeft men de Kraamvrouwen na het baren te drinken, om het moeder-bloed te verdunnen, en af te zetten.

Allerhande Galanga verwekt ook de Venus luſt, als men ze met ſlappen Arack of knyp mengd, en drinkt. Met een hooft-knoflook tot een pap gewreven, doch de Galanga moet vier of vyfmaal meer zyn, en een weinig met azyn opgekookt, ſmeerd men op de omloop of Herpes, die in en om zig vreet, zynde dit wel het uyterſte remedie, als hy na geen zagter luyſteren wil, want het hyt de ſeeren dood, dewelke onder de huyd kruypen, en den omloop voortzetten, hem voorts opdrogende.

De bloemen werden van zommige ook raauw gegeten met Bocaſſan, of andere groente ingeleyd, gelyk Atsjaer.

In Ternaten doen zy deze wortel in gemeen zuykerbier, en laten dat met malkander brouwen, welken drank zy Kilang noemen, en die wakker dronken maakt.

Met azyn gewreven, en als een pap opgeſtreken, verdryft de plekken en andere ſproeten des huyds, maar het vel gaat met eenen af. De wortel een weinig gedroogd, daar na geſchraapt met een nagel van een vinger, of met een mesje, en daar aan gerooken, dat 'er eenige ſubtiele deeltjes in de neuze opvaren, verwekt terſtond tot niezen, zonder byten of ſcherpigheid, beter als enig Polvyt of ſnuyf-tabak; ja als iemands neus door al te veel Polvyt verſtopt is, dat hy niet meer niezen kan, hoe veel hy ook ſnuyve, die zal zomtyds aan deze geſchrapte wortel rieken, dewelke hem terſtond de herſſenen openen zal.

De drie- en ſeſtigſte Plaat

Vertoont de *groote zoort* van *Galanga*, met deszelfs *wortel a* in 't *groot* verbeeldt, en *b* wyſt aan de bloem, en *c.* de vrucht. De Lett. *d* vertoont de *wortel* van de *kleyne zoort*; welkers benamingen en Schryvers ik heb aangeaalt in myn *Theſaur. Zeylan. pag.* 102.

CAPUT DECIMUM.

Lampujum. Lampujang.

HÆc planta adeo similis est Galangæ tam forma quam modo crescendi, ut minor ejus censeretur species, nisi in præcedente capite alia descripta esset, quæ pro vero Galanga minore habenda est; sapore autem & viribus quam maxime ab ea differt. Dividitur quoque in majorem & minorem speciem, majorque iterum distingui posset in domesticam & silvestrem, differentia autem adeo parva est, ut sub una forma utrasque describam.

Primo *Lampujum* majus & vulgare similes emittit caules ac folia instar Galangæ, illi autem non ultra quatuor & quinque, ac silvestris sex pedes alti sunt, nec tot stolones ex una propullulant radice, qui planiores sunt, & ab utraque parte dorso notati.

Folia cum illis Galangæ conveniunt, sed sunt breviora & angustiora, magisque adunata, nec tota explicata, sed sinuosa, & deorsum complicata, uti illa Galangæ sursum inflexa sunt. Per ordines quoque locantur alternatos, non vero obpositos, uno extremo convoluto instar stili. Stolones ex radice propullulant nodosa, quæ instar Cepæ radicis pellicula obtegitur ex rubro purpurea.

Radix haud multo minor est illa Galangæ, non autem tam solida nec adeo fibrosa, ad majus Zingiber magis adcedens, in similes quoque nodos seu articulos distincta, crassas rectasque emittens fibrillas, e quibus certis in locis parvæ quasi & albæ dependent glandulæ instar minorum Olivarum, terræ infixæ, quæ externe pallidæ seu albidæ sunt sine ulla rubedine, excepto prope bulbulos, interne pallide citrini coloris, paulo tamen intensioris coloris quam recentis Zingiberis, siccata vero radix albior est.

Sapor odorque differt ab utrisque, odor enim ex aromatico fortis est, saporque ex Zingiberino amarus sine multa acredine.

Flores producit neutiquam more Galangæ vel aliarum plantarum, sed aliquid peculiare habet, quod in quibusdam subsequentibus itidem observatur plantis, ex radice enim peculiarem producit caulem, atque huic peculiaris insidet florum forma, acutam referens clavam, qua obsolidatur. Hanc formam generali nomine vocamus *Hypophytum*, uti *Hypocistus* dicitur, qui sub *Cisto* crescit.

Hypophytum itaque sub Lampujang crescens spithamæ vel pedis altitudinem habet, ejusque clava quinque sexve transversales digitos longa, binos pollices crassa, rotunda, ab utraque parte acuminata, ex multis magnis composita squamis, quæ per maturitatem rubent instar cocti Cancri, totaque clava e longinquo clausam refert Tulipam. Inter hasce squamas flores excrescunt, acutam referentes galeam, albam & flaccidam. Flos ipse ex tribus constat petalis externis, quorum supremum instar corniculi supra florem incurvatur, bina inferiora convoluta sunt, cymbam quasi formantia.

Intus quatuor minora locantur petala, molliora, magis lutea, & rugosiora, bina nempe ad latera, binaque alia inferiora extensa cum corniculo incurvo intermedio. Horum florum unus alterve simul excrescit, ac quovis die alii iterum, qui unicum tantum perdurant diem, ac tandem marcescunt cum tota clava, nulla formantes semina.

Hypophytum hoc in silvestri specie facilius progerminat, ex plantata vero rarius, prout radix raro vel sæpius exfoditur, quæ non tam ample extenditur illa Galangæ, neque transversaliter sed perpendiculariter, seu parum oblique in terram penetrat.

Secundo *Lampujum minus*. Malaice *Lampujang Wangi*, non ultra binorum pedum altitudinem excrescit, modo crescendi cum priore conveniens, excepto quod folia breviora & latiora sint. Raro *Hypophytum* producit. Radix est uti præcedentis, externe pallidis obducta pelliculis, & in articulos distincta, interne flavescens, majori Zingiberi adeo similis, ut inperiti coqui ejus radicem in foro pro Zingibere emerent, sapor vero maxime differt.

Odor

X. HOOFDSTUK.

De groote Lampujang-Plant.

DEze plante gelykt de Galanga *in wasdom en gedaante zoo wel, dat men ze voor de kleene zoude houden, zoo 'er in 't voorgaande Capittel geen ander beschreven was, die men voor de eygentlyke kleene Galanga moet houden, doch aan smaak en kracht verschild ze daar af merkelyk. Ze is mede verdeeld in groote en kleene. De groote zoude men weder verdelen kunnen in tamme en wilde, doch het onderscheid is zoo kleyn, dat ik ze onder een gedaante beschryven zal.*

1. *De groote gemeene* Lampujum *schiet met diergelyke stelen en bladeren op, gelyk de Galanga, doch deze zyn niet boven* 4 *en* 5, *en de wilde* 6 *voeten hoog, en daar staan zoo veele stammen niet uyt eene wortel, zyn wat platter, en hebben te weerzyden een rugge.*

De bladeren gelyken mede die van Galanga, doch zyn korter en smalder, dichter by een gevoegd, niet ter degen uitgebreyd, maar bochtig, en wat neerwaarts gevouwen, gelyk die van Galanga, opwaards. Zy staan mede in ryen verwisseld, doch niet regt tegen malkander, met een vooruyt alleen t'zagemengerold, als een priem. De stelen komen voort uyt de wortel, met een bol of als een ajuyn, bekleed met een purper-rood velleken.

De wortel is niet veel kleender dan de Galanga, zoo vast en dradig niet, de groote Gember gelyker, mede zoo in leden verdeeld, en met dikke regte Vazelingen, daar aan men hier en daar witte klieren ziet hangen, als klene Olyven in de grond vast, van buyten zyn zy bleek of witachtig, zonder andere rodigheid dan by de bollen, van binnen licht of citroen-geel, effen, wat hoger van coleur dan versche Gember, doch de gedroogde is witter.

De smaak en reuk is op zig zelven verschillende van alle beyde, want den reuk is uyt den Aromatiequen sterk, de smaak uyt den Gemberachtigen bitter, zonder groote scherpigheid.

Zyne bloemen draagd het geenzints op de manier van Galanga of andere planten, maar 't maakt daar mede iets bezonders, 't welk hem veel van de volgende gewassen nadoen, uyt de wortel voortbrengende een byzonderen steel, en daar op mede een byzonder fatzoen van bloeyzel, gelykende een spitze kolve, waar mede men soldeerd. Dit fatzoen noemen wy met een generalen naam Hypophytum *of onderwas, gelyk men* Hypofistis *noemd, 't geene onder de* Cistus *wast.*

Het onderwas dan von Lampujang is een span of een voet hoog, en daar van de kolve 5 *a* 6 *dwersvingers lank,* 2 *duymen dik, rond, onder en boven toegespitst, gemaakt uyt veele groote schubben, die in haar rypheid rood werden, als een gekookte Kreeft, en de gehele kolve gelykt als dan van verre een ongeopende* Tulpe: *tusschen deze schubben komen de bloemen voor den dag, een spits helmken gelykende, wit, en slap. Ze bestaat uyt* 3 *uytwendige blaadjes, waar van het bovenste als een hoorntje over de bloem gekromd staat, de* 2 *onderste zyn t'zamen gevouwen, en maken een schuytje.*

Binnen staan 4 *kleender, weker, geelder, en rimpelig, te weten* 2 *ter zyden, en de* 2 *onderste uytgebreyd met een krom wit hoorntje in de midden. Van deze bloemen komen maar een of* 2 *teffens voort, en alle dagen nieuwe, die maar eenen dag duuren, en ten laatsten verwelken met den gehelen kolf, zonder eenig zaad te formeren.*

Dit Hypophytum *komt aan 't wilde geslachte lichter voort, maar aan het geplante zelden, na dat men de wortel zelden of dikwils uytgraaft, dewelke zich zoo ver niet verspreyd gelyk de Galanga, ook niet dwers, maar regt op en neer, of wat schuyns in de aarde staat.*

2. Lampujum Minus. *Maleyts* Lampujang Wangi, *werd niet boven* 2 *voeten hoog, aan wasdom het voorige gelyk, behalven dat de bladeren korter en breder zyn. Zyn* Hypophytum *komt zelden voor den dag. De wortel is als aan 't voorige, van buiten met bleeke vellekens bekleed, en in leden verdeeld, binnen bleek-geel, de groote Gember zoo gelyk, dat de onervarene Koks op de markt dezelve voor Gember kopen, doch de smaak verschild te veel.*

De

Odor ejus fortis quoque eſt, ſed gratior quam in priore, ad recentem adcedens Oryzam, *Wangi* Malaienſibus dictam, ipſisque jucundam, ſaporis acrioris & amarioris, quam in majore ſpecie, ac proin efficacior eſt.

Nomen. Latine *Lampujum Majus & Minus.* Malaice *Lampujang Beſaar*, prima ſpecies, *Lampujang Kitsjil*, & *Lampujang Wangi*, altera ſpecies. Ternatice *Leca Leca.* Macaſſarice *Lampuin.* Baleyice *Gamongan.* Amboinice *Siawaro* & *Siawabo.* Hocce *Lampujum* haud male cenſeri poteſt *Silveſtris Zedoariæ* ſpecies, ſeu *Zerubet*, Perſis *Zeruba*, & Malabaris *Sua* ſeu *Cua* in Guzeratta, Decana, & Canara *Cachoraa* dicta, uti videndum eſt apud *Garziam libr.* 1. *Aromat. cap.* 43. nomen hoc *Cua* cum Amboinenſi *Sia Wabo* ſatis convenit. Dicitque quosdam in Goa illud quoque ſilveſtre Zingiber vocare, comperi autem, Malabarenſes *Kua* vocare ſubſequens *Tommon Puti cap.* 17. deſcriptum, hoc vero *Lampujum* vocant *Matta Minjil*, quod *ſilveſtre* denotat *Zingiber.*

Ex Arabibus ſcriptoribus Avicenna & Serapione, uti Garzias recte monet, nil certi determinari poteſt de *Zedoaria* & *Zerumbet*, dum illi nunquam totam viderint plantam, ſed ſolummodo radicem ex India adlatam, neutiquam vero ex Sina, Sinenſibus enim ignotum eſt *Lampujum*, immo vix utrasque hi norunt Galangas; Neutiquam tamen adfirmare volo, *Lampujum* veram eſſe *Zedoariam*, quæ Belgis vulgo *Block Zedoar*, & Arabibus *Geyduar* vocatur, hujus autem determinationem differam. Doct. *Paulus Hermannus*, Zingiber ſuum ſilveſtre in Zeylana creſcens Cinghalenſi vocat lingua *Walkuguri*, ac pro *Zerumbet* habet.

Locus. Lampujum, ſi ſit juxta Garziam *Cua*, creſcit in Decana & Malabara copioſe tam in ſilvis quam in hortis, ſiccataque defertur Ormum, Perſiam, & Arabiam, atque inde per Alexandriam Venetias. Notum eſt a Java per Celebem usque in Moluccas, & cunctas Orientales inſulas, minor autem ejus ſpecies non adeo frequens eſt, atque in Amboinam delata eſt ex Java.

Uſus. Hæc radix in Medicina, neutiquam vero in culina adhibetur, exceptis teneris ejus foliis, quæ inſtar oleris in uſu ſunt. Teneri quoque caules ab involucris denudati, parumque contuſi piſcibus quoque adcoquuntur & eduntur. Sic quoque recentes radices in fruſta conſciſſæ acero & muria condiuntur cum alio Atsjar, hoc autem plurimum peragitur a Malaienſibus & Macaſſarenſibus, qui aliquid amari in Atsjaar deſiderant. In re porro Medica mihi non conſtat ab incolis adhiberi contra venena vel morſus venenatorum animalium, ſed cum Bangle, Curcuma, & minore Zingibere conteritur vel maſticatur, & abdomini adſpergitur contra abdominis tormina & dolores tam in adultis quam pueris. Contra eadem quoque vitia conteritur, vel aquæ incoquitur, & propinatur.

In certo ſcopulo prope fluvium Batu Gantong hanc inveni radicem in fiſſuris rupis creſcentem cum plurimis nodis & tuberculis ſine ullis cauliculis, vel foliatura, nullis ipſi adſtantibus herbis, rupis enim in aqua locabatur.

Credidi Amboinenſem quendam radicis fruſtulum fiſſuræ inpoſuiſſe, quod ibi multiplicatum eſt, & antea forſitan caules produxerat. Lampujum enim, ac præſertim minor ejus ſpecies hanc habet naturam, quod, ſi excreverit, cunctos fere ſuos demittat caules, ita ut vix dignoſci poſſit, ubinam creſcat, dein vero novos iterum emittit caules teneraque folia.

Miram mihi narrarunt Macaſſarenſes Lampuji qualitatem, præſertim minoris ſpeciei, licet hæc planta naturâ ſuâ veneno reſiſtat, quam maxime tamen periculoſa eſt, & noxia iis, qui a Maccaſſarenſium toxico ſemel vulnerati vel infecti fuere, quam primum enim Lampujum aſſumant, locus quondam vulneratus incipit dolere atque æſtuari, licet a multis annis vulnus fuerit inflictum, & jam penitus curatum. Sic quoque toxicum hoc deleterium per hanc exaltatur radicem, ſi ipſi admiſceatur, quum & ingentes excitet bullas, & effervescat quaſi, uti id ſupra *libro* 3. *cap. cap.* 44. innuimus, quam artem Macaſſarenſium magnates tanquam arcanum celant ad venenum hoc præparandum.

Mala-

De reuk is mede ſterk, doch aangenamer dan aan 't voorige, na verſche Ryſt trekkende, by de Maleyers Wangi *genaamt, en voor aangenaam gehouden, van ſmaak ſcherper, en bitterder dan de groote, en daarom kragtiger.*

Naam. *In 't Latyn* Lampujum Majus & Minus. *Op Maleyts* Lampujang Beſaar, *de eerſte zoorte,* Lampujang Kitsjil, *en* Lampujang Wangi, *de 2de zoorte. Ternataanſch* Leca Leca. *Maccaſſaars* Lampuin. *Baleyts* Gamongan. *Amboinſch* Siawaro *en* Siawaho. *Men mag deze Lampujang niet qualyk houden voor een mede-zoorte van* Zedoaria Silveſtris, *of voor het* Zerumbet, *by de Perſianen* Zeruba, *en by de Malabaren* Sua *of* Cua *in Guzeratten, Decan, en Canara* Cachoraa *genaamt, gelyk te zien is by* Garzias aromat. lib. 1. cap. 43. *welke naam* Cua *met het Amboinſche* Sia Waho *wel overeenkomt. En by zegt, dat ze zommige te Goa ook* wilde Gember *noemen, doch ik bevinde, dat de Malabaren* Kua *noemen de volgende* Tommon Puti, cap. 17 *en dit* Lampujang *noemen zy* Matta Mingil, *het welk zoude* wilde Gember *beduyden.*

Uyt de Arabiſche Schryvers Avicenna *en* Serapio, *kan men, gelyk* Garzias *wel zegt, geen regt beſcheid hebben van* Zedoaria *en* Zerumbet, *dewyl zy luyden nooit de geheele plante, maar alleen de wortelen gezien hebben uit Indiën aangebragt, en niet uit Sina, want de Sinezen kennen de* Lampujang *niet, ja qualyk genoeg de beyde* Galangas. *Nochtans wil ik alhier niet dryven, dat* Lampujang *de regte* Zedoaria *zy, die men in 't gemeen* Block Zedoar, *in 't Arabiſch* Geyduar *noemd, maar deszelfs onderzoekinge uitſtellen. Doctor* Paulus Hermannus, *noemd zyn* wilde Gember *op Ceylon groeyende in 't Cingalees* Walkuguri, *en houd het mede voor* Zerumbet.

Plaats. *De* Lampujang *(zoo het de* Cua *is,) na* Garzias *zeggen, waſt in Decan en Malabaar, zoo wel menigte in 't wild als in de Hoven geplant, en de gedroogde werd vervoerd na Ormus, Perſien en Arabien, en van daar over Alexandrien na Venetien. Ze is bekend van Java door Celebes tot in de Moluccos, en alle Ooſterſche Eylanden, maar de kleene zoorte vind men zoo veel niet, en is in Amboina gebragt uit Java.*

Gebruyk. *Deze wortel werd tot de Medicynen gebruykt, en niet tot de koſt, behalven de jonge bladeren, die men tot Moeskruyd gebruykt. De teere ſtelen van de buytenſte omwinzels berooft, en een weinig gekneuſt, werden ook by viſſchen gekookt en gegeten. Zoo werden ook de verſche wortelen in ſtukken geſneden, en in azyn en pekel gelegt onder ander Atsjar, doch dit doên meeſt de Maleyers en Maccaſſaren, die gaarn wat bitter by den Atsjar hebben. Voorts in de Medicynen weet ik niet, dat ze van de Inlanders gebruykt werd tegens fenyn of beten van fenynige Gedierten, maar wel met Bangle, Curcuma, en kleene Gember, werd ze gewreven of geknouwd, en op de buyk geſproeyd tegens buykpyn en krimpzel, zoo aan oude als jonge kinders. Tegens dezelfde gebreken werd het ook gewreven of in water gekookt en ingegeven.*

Op zekere Klip by de Rivier Batu Gantong, *hebben wy deze wortel gevonden in de kloven van de Klip gewaſſen, met veele knobbelen, zonder ſtelen, bladeren, of eenige groente daar omtrent, want de Klip ſtond in 't water.*

Wy ſuſtineerden, dat eenige Amboinezen aldaar wezende, een ſtukje van de wortel miſſchien vergeten, of ol willens daar in geſteken hebben, het welk zig alzoo vermenigvuldigd, en miſſchien te vooren ſtelen gedragen heeft: want de Lampujang, inzonderheid de kleene zoorte, heeft die natuure, dat ze oud geworden, dikwils al'e de ſtelen verlieze, en men qualyk bekennen kan, waar ze ſtaat, maar daar na weder ſtelen en jonge bladeren voortbrengt.

Een wonderlyke eygenſchap hebben my de Macaſſaren geleerd van de Lampujang, inzonderheid de kleene zoorte, hoewel deze plante de kragt van zig zelfs hebbe het fenyn te wederſtaan, nogtans ten hoogſten zorgelyk en ſchadelyk zy die geene, die eens met de Macaſſaarſche venynige ſpatten gequetſt zyn, want zoo dra zy de Lampujang nuttigen, zoo begind de plaats, daar zy getroffen zyn, op 't nieuw zeer te doen, en te woeden, al is het veele Jaren te vooren geſchied, en de wonde ten vollen genezen. Zoo werd ook het ſpattegift met den zap van deze wortel levend gemaakt, als men het daar onder roerd, wanneer het geweldig begind te koken, gelyk wy boven lib. 3. cap. 44. *gezegt hebben, een kunſt die de Macaſſaarſche Groote onder haar ſecreet houden, om dit venyn te temperen.*

Het

Malabarensium *Cua* convenit cum Arabico *Sud*, quod *Cyperum* denotat, optime enim *Cyperum* refert, cum quo *Dioscorides* Zingiber suum comparat, non autem intelligendus est *Cyperus rotundus* sed *longus*.

Tabula Sexagesima Quarta

Ad *Figur. Primam Lampujum* exhibet *majus*, cum *Hypophyto florente* A, ac binis aliis nondum apertis *Hypophyti* conis BB.
Figura Secunda Lampujum denotat *silvestre minus*.

OBSERVATIO.

Lampujum hoc *majus silvestris Zingiberis* speciem esse, nulla ratione dubitandum est; an vero idem sit cum *Zerumbeth* Arabum, vel cum *Zedoaria* nemo facile determinabit, immo ne ipse *Hermannus*, qui *Zingiber* suum vivum vidit, & omnibus in partibus adcurate examinare potuit, alicui Arabum plantæ adsignare ausus fuit, quum hi in describendis suis plantis, & medicamentis simplicibus designandis adeo sint breves, & inter sese quam maxime dissentientes, ut nil certi determinari possit; *Hermanni* autem descriptio *Zingiberis* in *H. L. B. p.* 638. & *seq.* cum illa RUMPHII satis convenit, uti & *Zingiberis Figura*, quæ cum nostra comparetur, ut & illa, quæ *Thesaur.* noster *Zeylan. p.* 234. habet producta ex *Grimmii Labor. Ceyl. p.* 119. &c.

Notandum porro est, *Hypophytum* RUMPHII veri mihi videntur esse *Lampuji* flores, omnes enim fere radices hæ aromaticæ tali modo e radice suam proferunt fructificationem, uti id patet in *Curcuma*, & *Zingibere Hermanni:* quod & idem testatur *Sam. Dale* in *Pharmac. p.* 276. ubi dicit: „ Simili omnino fructificatione gaudent Bengala Indorum, „ Cardamomum majus & minus, Costus Arabicus, utra- „ que Galanga, Zedoaria, Zerumbet, Zingiber &c. quod de omnibus tamen non verum est, uti id patet ex Galanga supra delineata, ac subsequenti planta.

Het Malabaarsche Cua *komt overeen met het Arabische* Sud, *'t welk beduyd* Cyperus, *want ze gelykt zeer wel na den* Cyperus, *waar mede* Dioscorides *zyn Gember vergelykt, waar door men geenzints verstaan moet* Cyperum rotundum *maar* longum.

De vier- en sestigste Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* de *groote Lampujang* plant, met het *bloeyende onderwas* A, en twee andere nog *niet geopende Kegels* BB. van het zelvé *onderwas*.
De *tweede Figuur* wyst aan de *kleine wilde Lampujang*.

AANMERKING.

Dat dit *groote Lampujang* een zoort zy van de *wilde Gember*, behoeft in geen twyffel getrokken te worden: dog of het zy het zelfde met de *Zerumbeth* der Arabiers, of met de *Zedoaria*, kan niemant ligt bepaalen; jaa de vermaarde *Herman*, die zyn *Gember* levendig gezien, en in al zyn deelen naauwkeurig heeft kunnen onderzoeken, durft het aan geen plant der Arabische Schryvers toevoegen, wyl deze in het beschryven der Planten, en het ontvouwen der Simplicia zo kort, en onder malkander zoo zeer verschillende zyn, dat men niets zekers kan bepaalen. Doch de beschryving van de *Gember* door *Herman* in de *H. L. Bat. p.* 638. en *de volgende*, gedaan, als mede de afbeelding van de *Gember*, komt genoeg met die van RUMPHIUS over een, welke met elkander kunnen vergeleken werden, als mede dat geene, het welk onze *Thesaur. Zeylan. p.* 234. heeft uyt het Zeylonsche *Laborat.* van *Grimmius p.* 119. &c.

Verders moet men aanmerken, dat het *onderwas* van RUMPHIUS, de waare bloemen schynen te zyn van de *Lampujang*, want byna al diergelyke speceryachtige wortels, brengen uit haare wortels hun bloemen voort, gelyk dit blykt in de *Curcuma* en *Gember* van *Herman*. Het zelfde getuygt ook *Samuel Dale* in zyn *Pharmacop. p.* 276. alwaar hy zegt: „ Op gelyke wyze brengen hun bloemen „ en vruchten te voorschyn de *Bengala der Indianen*, de „ groote en kleyne Cardamom, de Costus Arabicus, beide „ de Galangaas, de Zedoaria, Zerumbeth, Gember &c. dog dat dit in alle niet waar is, blykt uyt de bovenstaande afgeschetste *Galanga*, en de volgende plant.

CAPUT UNDECIMUM.

Lampujum silvestre minus. Lampujang Utang Kitsjil.

Globba marantina

HÆc silvestris *Lampuji* species est multo minor præcedenti, nec ultra binas spithamas alta, quatuor vel quinque emittens caules rotundos, pennam crassos, superne planos seu pàrum compressos, per binos quasi sulcos, inferius autem paulo supra radicem unum alterumve formant sinum geniculatum quasi. Hisce folia insident alternata, illis Lampuji quodammodo similia, sed multo minora, & in apicem acutum excurrentia, quatuor pollices longa, binos lata digitos, tenuia, flaccida, ac deorsum complicata, obliquis admodum & subtilibus donata costis, quæ in superiore protuberant parte, uti nervus medius inferne, superne flavescentia, inferne mollia, acsi lanuginosa essent.

Hujus radices nullo modo cum illis Lampuji conveniunt, sed constant ex brevibus, crassis, & albis fibrillis, perpendicularibus, quæ ortum ducunt ex tenui ac transversali prorepente radice, quæ sub caulibus parum nodosa est, sine ulla acrimonia vel amaritie, ac paucum tantummodo Lampuji habet saporem.

Quivis caulis in vertice gerit acuminatum capitulum, ex multis tenuibus, & pallide virentibus foliolis & pelliculis compositum, inter quas fructus excrescunt, qui sunt pallide cinerea seu gilva granula, sine ullis præcedentibus floribus, multo minora minimo Cardamomi semine, non trigona, sed rotunda, ac superne acuminata, externe parum rugosa & granulosa, interne alba & succosa.

Ipsorum

XI. HOOFDSTUK.

De kleene wilde Lampujang.

DIt is een wilde zoorte van de *Lampujang, veel kleender van gewas dan de regte, niet boven* 2 *spannen hoog wordende, met* 4 *of* 5 *ronde stelen, omtrent een schaft dik, boven wat plat of gedrukt, in* 2 *ruggens, en beneden kort boven de wortel, met een of* 2 *bogten als knien. Daar aan staan de bladeren met beurten tegens malkander, die van* Lampujang *eenigzints gelyk, doch veel kleender, en met een merkelyke spitze, vier duymen lank, twee vingers breed, dun, slap, en neerwaarts gevouwen, met zeer schuynze en fyne aderen, dewelke aan de bovenzyde uytpuylen, gelyk de middelzenuwe beneden, licht of geel-groen van boven, maar beneden zagt, als of zy wolachtig waren.*

De wortelen gelyken geenzints naar Lampujang, *maar bestaan meest uyt korte, dikke, en witte Vazelingen, die neerwaarts gaan, en aanvangen van een dunne dwerskruypende wortel, die onder de stelen wat geknoopt is, zonder scherpigheid of bitterheid, slegts een weinig na* Lampujang *smakende.*

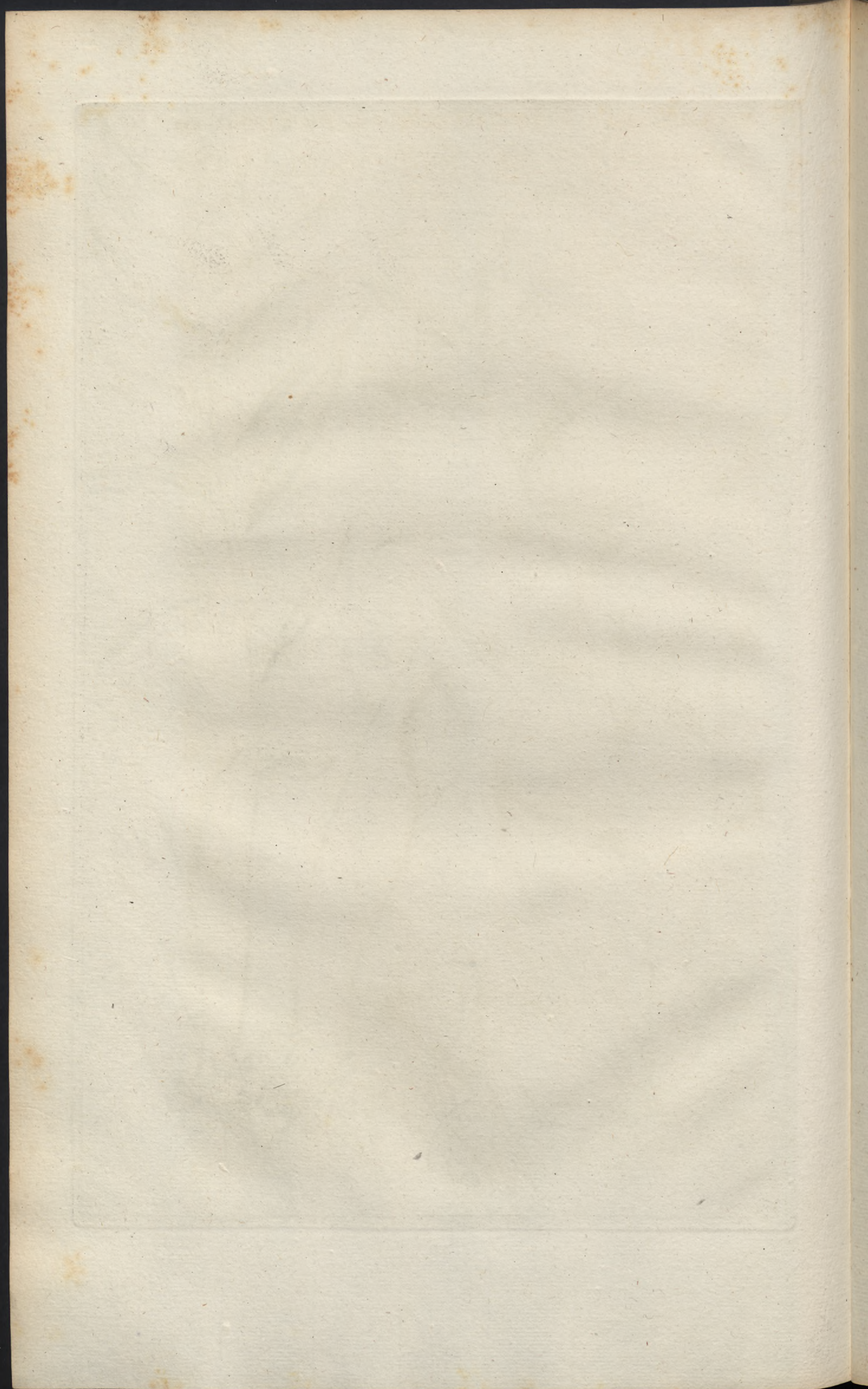
Ieder steel brengt op zyn top voort een toegespitst hoofdeken, van veele dunne en ligt-groene blaadjes en velletjes gemaakt, waar tusschen voortkomen de vruchten, zynde licht-graauwe of vaale korls, zonder eenig voorgaand bloeyzel, noch kleender dan het allerkleenste Cardemom, niet driekantig maar rond, en boven toegespitst, van buyten wat ruyg en korlig, van binnen wit en zappig.

De

Fig. 1. Zingiber Zerumbet. Rosc

— 2. —— marginatum. Blume.

Ipſorum ſapor dulcis eſt ſeu aromaticus, ad illum Lampuji adcedens, unde & cruda edi poſſunt. Capitulum iſtud ultra pollicis altitudinem excreſcit, eandemque habet latitudinem, continetque decem vel duodecim granula, in cellulis laxe locata, unde & matura facile decidunt, & terram tangentia novas producunt plantulas.

Nomen. Latine *Lampujum ſilveſtre minus.* Malaice *Lampujang Utan Kitsjil*, & *Alea Utan.* Vulgo etiam *Cardamomum Amboinenſe* vocatur ob fructuum ſimilitudinem. Amboinice *Bonelau* & *Wonelau* minus, hi autem nos jam ſequuntur, vocantque *Cardamom Utan.*

Locus. Sponte creſcit in vallibus, & fluminum ripis ſub arbuſculis, item quam maxime luxurioſe in Sagus ſilvis, per totum fere annum fructus & folia gerens: Per oſſicula ſeu granula in hortis quoque propagari poteſt, quæ ſata brevi excreſcunt, & maxime multiplicantur.

Uſus. Hæc planta minime aromatica ſeu acris eſt omnium præcedentium & ſubſequentium radicum, unde & temperatam habet qualitatem: Cruda ejus granula cum Siri Pinanga maſticata, vel contrita, & cum quodam jure adſumpta, ventriculum corroborant, ac proſtratum reſtituunt adpetitum, ſi quis ex quodam reconvaleſcat morbo; nec calidiora ſtomachus valet ferre remedia. Omni autem tempore cum Siri Pinangi maſticari poſſunt, quum grati ſint ſaporis, nec nimis fervida, unde & jam in tam vulgari ſunt uſu, ut ſiccata hæc granula in alias quoque deferantur regiones, ut loco Cardamomi edantur, quod multi homines tolerare nequeunt.

Baleyenſes mulierculæ hujus radiculas maſticant cum illis Lampuji, adſperguntque illis infantum abdomina, quos putant laborare alvi torminibus. Admiſcent quoque illas potui Djudjambu, quem pueris propinant contra iſtos morbos, quum hi calidiores radices ferre nequeant.

Alia inſuper *Lampuji ſilveſtris* ſpecies eſt, quæ altior excreſcit, multos emittens erectos tenuesque caules ex unica transverſali radice ad ulnæ circiter altitudinem. Hujus folia majora ſunt illis præcedentis, ſex pollices longa, binos lata digitos, tenuiſſima, per longitudinem ſed parum oblique ſtriata, nervusque medius ab utraque quam maxime & acute protuberat parte, ſuntque ſubtus non mollia, uti præcedentia.

Radix maxime componitur ex ſimilibus brevibus & craſſis fibrillis, uti præcedens, ſine ulla quoque acrimonia, in hujus vero vetuſtioribus ſtipitibus transverſalis detegitur radix nodoſa & articulata inſtar minoris Zingiberis, vix minimum digitum longa & craſſa, atque ubi ex radice propullulat, vireſcit, cætera ejus pars interne & externe flaveſcit, ſaporis ſatis amaricantis inſtar Lampuji cum Zingibere mixti. Hæc vero planta, quantum ſcio, nullos profert fructus vel Hypophytum.

Voco hoc *Lampujum ſilveſtre amarum*, quum amaritie excellat præ omnibus Lampuji ſpeciebus: Alia ejus nomina mihi huc usque ignota ſunt, uti & ejus uſus. In campis creſcit ſub ſepibus & arbuſculis, ubi ſolum eſt ſiccum, durum, & argilloſum.

De ſmaak is zoet, doch ſpeceryachtig, mede na Lampujang trekkende, en konnen raauw gegeten werden. Dit hoofdeken is ruym een duym hoog, en ook zoo breed, inhoudende 10 *of* 12 *korls, dewelke in hare cellekens los ſtaan, dierhalven ryp zynde, ligt uytvallen, en de aarde raakende, nieuwe plantjes voortbrengen.*

Naam. *In 't Latyn* Lampujum ſilveſtre minus. *Op Maleyts* Lampujang Utan Kitsjil, *en* Alea Utan. *In 't gemeen noemd men 't ook* Amboinſch Cardemom, *na de gelykeniſſe der vruchten. Amboinſch* Bonelau *en* Wonelau, *het kleene, doch zy luyden volgen ons nu, en noemen 't* Cardamom Utan.

Plaats. *Het waſt in 't wild, en in de Valeyen en Oevers langs de Rivieren, daar laag geboomte is: als mede zeer weeldrig in drooge Zagu-boſſchen, ſchier het geheele Jaar door met vruchten beladen. Men kan het ook met de korls in de Hoven zaayen, daar het dan in 't kort zig zeer vermenigvuldigd.*

Gebruyk. *Deze plante heeft de minſte ſpeceryachtigheid of ſcherpheid onder alle de voorgaande en ook volgende wortelen, en is daarom getemperd van eygenſchap. De raauwe korls met Siri Pinang gegeten, of gewreven met enig ſop ingenomen, verſterken de mage, en brengen weder de verloorne etens-luſt, als men uyt eenige ziekten opſtaat, en noch geen betere dingen verdragen kan: doch men kan ze ook ten allen tyden met Siri Pinang eten, dewyl ze aangenaam van ſmaak, en niet te heet zyn, waar door zy nu zoo gemeen van gebruyk geworden zyn, dat men de gedroogde korls ook in andere Landen vervoerd, om in plaats van Cardemom te eten, het welk veele menſchen niet verdragen kunnen.*

De Baliſche Vrouwtjes knauwen de worteltjes t'zamen met die van Lampujang, en beſproeyen daar mede den buyk des Kinders, die zy meenen buykpyn te hebben. Zy mengen ze ook onder haren Djudjambu of drankjes, die zy der Kinderen tegens dezelfde ziekten ingeven, dewelke geen betere wortels verdragen kunnen.

Noch een ander zoorte van wilde Lampujang, dewelke hoger opſchiet met veele regte en dunne ſtelen uyt een dwers-wortel, omtrent een elleboog. De bladeren zyn grooter als aan 't voorgaande, 6 duymen lank, 2 vingers breed, zeer dun, in de lengte doch wat ſchuyns geſtreept, en de middel-zenuwe buylt te weerzyden ſcherp uyt, van onderen niet zagt, gelyk de voorige.

De wortel beſtaat meeſt uyt diergelyke korte en dikke Vazelingen, gelyk het voorgaande, mede zonder ſcherpigheid, doch aan de oude ſtokken vind men een dwers-wortel, geknobbeld en geleed als kleene Gember, ſchaars een kleene vinger lank en dik, daar ze uyt de aarde kykt, groenachtig, de reſt buyten en binnen bleek, redelyk bitter van ſmaak, als van Lampujang en Gember gemengd. De plante brengt mynes wetens geene vruchten noch Hypophyten voort.

Ik noem het Lampujum ſilveſtre amarum, *om dat het in bitterheid uytmunt onder alle Lampujang zoorten. Andere naamen zyn my nog onbekend, als mede zyn gebruyk. Het groeyd in 't veld, onder beggens en laag geboomte, daar drooge en harde kleygrond is.*

CAPUT XII.

CAPUT DUODECIMUM.

Cardamomum minus. Cardamom.

LIcet Cardamomum hisce in insulis sit exoticum, ejus tamen formam hic describere volui, quia cum præcedentibus, & quibusdam subsequentibus plantis maximam habeat convenientiam, immo ipsis quodammodo affinis sit, uti id clare docet minor seu rotunda ejus species, quæ circa annum circiter 1670. ex Java in Amboinam delata est, atque hic in quorundam hortis colitur.

Est itaque quoad fruticis formam Lampujo simillimum, ejus autem folia melius cum illis Galangæ conveniunt, licet sint minora, pedem longa, tres lata digitos, glabra, & extensa, in longum angustumque excurrentia apicem, atque per longitudinem striata venulis subtilibus, quarum quædam protuberant, atque subtus obliquos formant sulcos.

Ipsorum odor & sapor est ut in Cardamomi semine. Caulis est rectus, firmus, rotundus, minimum digitum crassus, tres altus pedes, ex similibus involucris compositus uti priorum, cui folia alternatim insident, ab utraque circiter parte quinque, inferiorque caulis pars prope radicem rubet.

Radix oblique etiam decurrit, nodosa, multisque tuberculis intricata, in obscuros distincta articulos, pennam crassa, multis ex fibris, longis, lentisque constans, coloris pallidi, acris, & Cardamomi saporem habens. Ex hac *Hypophytum* excrescit, transversalem circiter palmam altum, in suprema parte constans ex multis tenuibus pelliculis seu squamis, primo fuscis, dein flavescentibus. Inter has flores eminent excavati, flaccidi, albi, macula lutea interne notati, Cardamomi quoque saporem habentes, uti & totum *Hypophytum*, quod primis duobus annis nil nisi flores producit.

Horum Hypophytorum tot ex radice propullulant, ut arcte caules ambiant, atque ob humilitatem terram fere tangant, ipsique incumbant. Quæ autem in pingui argillosaque crescunt terra, Soli bene exposita, tertio anno suos proferunt fructus, qui sunt rotunda ac minora Cardamomi granula, notæ formæ, quæ meo judicio meliora & delicatiora sunt minimis istis trigonis, quæ ex Malabaræ ora deferuntur, multoque præstantiora sunt majore oblongo Cardamomo, quod in Javæ crescit silvis.

Hæc granula eodem ex Hypophyto proveniunt, ex quo antea flosculi excrevere, quæ aliis in regionibus justam forte adquirunt maturitatem, in Amboina autem statim sunt decerpenda, quam primum justam adquisiverint magnitudinem, alioquin enim facile perduntur per pluvias, quum terræ fere incumbant.

Propagatur autem per radices in segmenta dissectas, quarum quivis nodus separatim locatur, vel caules tantummodo abscinduntur, uti id in reliquis similibusque obtinet radicibus.

Hæc planta licet sit exotica, in Amboinensi tamen solo tam læte & luxuriose crescit, ut intra breve temporis spatium amplum obcupet locum, nil autem aliud profert, nisi folia, squamososque corymbos post multos annos, quum læte jam fuerit excreta, atque circa eam terra aliquando altior reddatur, tum pauca quædam granula seu fructus in istis reperiuntur corymbis. Confido autem, si Amboinenses hanc plantare vellent plantam in calidis suis montanis hortis, præcociores ac copiosiores producturam esse fructus, quam in molli, tenui, ac humido isto solo circa ædes nostras.

Huc usque obportunam nondum nactus fui occasionem, plenariam dandi descriptionem celebris hujus plantæ, contentus autem sum hanc descriptionem convenientem satis dedisse, uti dictum fuit, ut adfinitatem ostenderem cum aliis nostris propositis plantis, Lectores porro ablegans ad aliorum scripta, qui Cardamomum in vera sua patria viderunt, atque ex professo ibi descripserunt.

Nomen. Hæc species Latine vocatur *Cardamomum medium rotundum*, audioque a cunctis Indis in superioribus Indiæ nempe partibus *Cardamom* vocari, ex quo adrogantes Græci, verborum compilatores *Cardamo-*

XII. HOOFDSTUK.

De Kleene Cardamom.

HOewel den Cardamom in deze Eylanden uytlands is, zo heb ik egter zyne gedaante willen beschryven, om dat hy met de voorgaande, en eenige navolgende planten groote gemeenschap heeft, ja genoegzaam uyt derzelver maagschap is, uytwyzende de kleene, of middel-ronde zoorte, dewelke omtrent 't 1670. *uyt Java in Amboina gebragt is, en aldaar in zommige Liefhebbers hoven onderhouden word.*

Het zelve dan is aan gedaante des struyks, het Lampujang zeer gelyk, dog de bladeren gelyken beter na de Galanga, hoewel kleender, een voet lank, drie vingers breed, glad, en uytgespannen, met een lange smalle spitze, en schier in de lengte geribd, met fyne adertjes, waar van zommige uytbuylen, en van onderen schuynze voorens maken.

Haren reuk, en smaak is klaarlyk na Cardamom. Den steel is regt, styf, rond, een pink dik, of minder, drie voeten hoog, van diergelyke omwinselen gemaakt, gelyk de voorige, daar aan de bladeren verwisseld, tegens malkanderen staan, omtrent vyf aan weerzyden. Het onderste des steels by de wortel is roodagtig.

De wortel loopt mede dwers, knoppig, en met veele kronkelen door malkander, in donkere leden verdeeld, een schaft dik, met veele lange, en taaye vaselingen, bleek van coleur, scherp, en na Cardamom smakende. Hier uyt komt een Hypophytum, *omtrent een dwershand hoog, aan zyn bovenste uyt veele dunne vellekens, of schubben gemaakt, eerst bruynagtig, daar na graauw-geel. Hier tusschen kyken de bloempjes uyt, als kleene boozen, slap, wit, met een geel plekje binnen in, duydelyk na Cardamom smakende, gelyk ook het geheele* Hypophytum, *het welk in de twee eerste jaren niet dan bloemen voortbrengt.*

Van deze onderwassen komen 'er zo veel uyt de wortel, datze digt rondom de stelen staan, en wegens hare laagte schier op de grond leggen. Die nu in een vette kleygrond, en wel ter Zonne staan, brengen in 't derde jaar hare vruchten voort, dewelke zyn de kleene ronde Cardemomkorls, van het bekende fatzoen, myns oordeels beter, en lieflyker van smaak, dan de allerkleenste, drieboekige, die men van de Malabaarse-kust brengt, en veel beter dan de groote lankwerpige, die in de Javaanse bossen wassen.

Deze korls komen voort aan 't zelfste Hypophyton, daar te vooren de bloempjes stonden, daar het misschien in andere landen zyn volkomen rypheyd kan krygen, maar in Amboina moet menze terstond plukken, zo dra zy haar volkomen grootte hebben, want anders verderven zy licht door 't spatten van den regen, om dat zy zo laag op den grond staan.

Men plant het maar met de wortelen in stukken gesneden, en ieder knop bezonder gezet, of als men de oude stelen afsnyd, gelyk men met alle diergelyke wortelen doed.

Dezen vreemden gast groeyd zo weeldrig in 't Amboinsche aardryk, dat hy in 't kort een groote plaats beslaat, maar hy wil anders niet voortbrengen dan bladeren, en de voornoemde geschubde troffen, dan naar veele jaaren, wanneer hy te degen uytgewassen is, en men zomtyds de aarde daar rondom ophoopt, zo vind men eenige weynige korls, of vruchten in de voornoemde troffen. Ik betrouwe, als het onze Amboinezen in hare warme bergtuynen wilden planten, dat het eer vruchten zoude dragen, dan in de mulle, en vogtige grond omtrent onze huyzen.

Ik heb tot nog toe geen gelegentheyd gehad, een volle schildery te geven van deze vermaarde plante, my vergenoegd houdende met de beschryvinge om, als gezegt, de gemeenschap te betonen met onze bekende planten, wyzende den Lezer met de rest na de werken van andere, die het Cardamom in zyn regte Vaderland gezien, en beschreven hebben.

Naam. *Deze zoorte hiet in 't Latyn* Cardamomum medium rotundum, *ik hoor het schier van alle de Indianen in de boven landen* Cardamom *noemen, waar van de vermetele Grieken (konstenaars van woorden te smeden) haar*

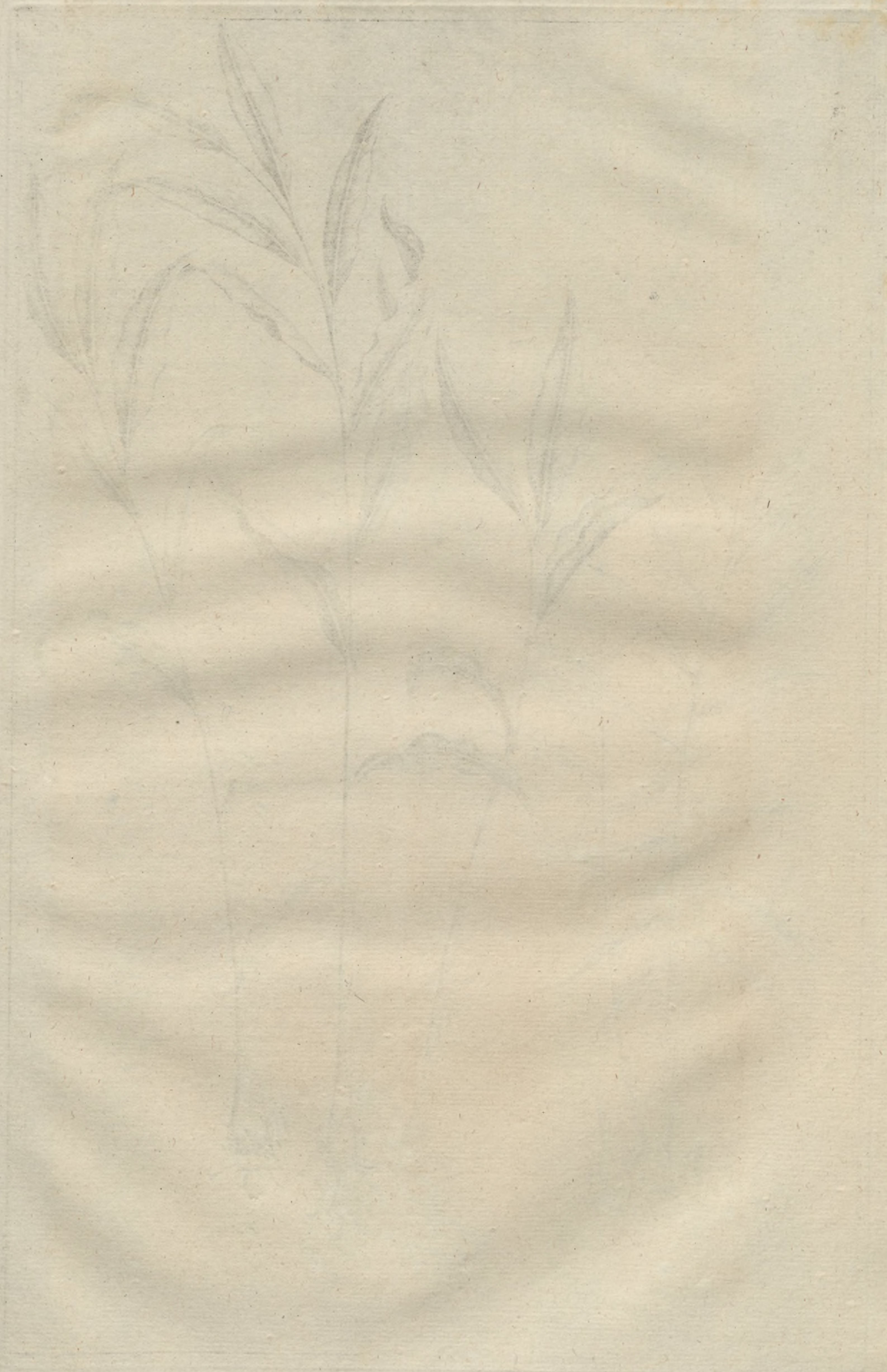

Fig. 1. Amomum Cardamomum, L.
— 2. Zingiber Cassumunar. Roxb.

damomum suum fecerunt, uti hi a *Caraful*, ex antiquo itidem verbo Indico suum *Caryophyllum* formarunt, quam licentiam doctus *Scaliger* sæpius illis exprobrat.

Apud *Garziam libr.* 1. *aromat. cap.* 24. Arabicum ejus obcurrit nomen *Cacolaa*, seu, uti alii docti corrigunt, *Kacala*. In Malabara dicit vocari *Etrimelli*, in Zeylona *Enckol*, in Bengala, Guzeratta, & Decana nunc *Hil*, nunc *Elacki*, apud Mauros nempe, apud omnes enim istarum regionum gentiles *Dore* vocatur. A quibusdam Malaiensibus *Capulaga* audivi vocatum. Apud eundem porro Auctorem legitur quoque controversia, an *Cardamomum Græcum*, quod Arabes *Cordumeni* vocant, sit unum idemque cum Cardamomo nostro Indico. Cum Garzia puto nullo modo, quum descriptiones inter sese nimis varient, & Avicenna *Kacala*, & *Cordumeni* tanquam diversas plantas in diversis describat capitibus.

Usus. Apud Malaienses aliosque Indos Cardamomum minus potissimum adhibetur, tam ut cum Pinanga quam solum masticetur, ut eo tempore gratum conciliet oris halitum, experientia autem docuit, hominibus temperamenti calidi quam maxime vitandum esse, quum talibus facillime Cephalalgiam causset, præsertim minima species, hodie enim in India triplex habemus Cardamomum. Primo majus oblongum, fere nullum habens saporem vel odorem. Secundo medium rotundum, de quo agimus. Tertio minimum trigonum, quod acerrimum habet saporem, sed non tam gratum spirat odorem.

Honorem porro lubens concedere volo *Jacobo Bontio*, quem sibi tribuit *libr.* 6. *cap.* 37., sese nempe primum fuisse, qui plantas majoris, & minoris Cardamomi plenarie descripserit, & depinxerit, eoque magis, quum minoris forma, quod Cardamomum medium vocamus, a me comperta fuerit cum veritate convenire, excepto quod in illo detegere nequeam, folia nempe ejus caulesque adeo similes esse illis Arundinis vulgaris, ut unam eandemque quis putaret esse plantam, ejus enim caulis non articulatus, vel nodosus est, quin cunctæ species Galangæ, Zingiberis, &c. nodosæ dici possent.

Majoris Cardamomi plantam nunquam vidimus, sed novimus ejus fructus tam virtute quam sapore multum differre a binis minoribus speciebus, ac proinde non multum æstimari. Laudat autem hoc quam maxime cum nostro naturali calore optime convenire, ac proinde obstructiones intestinorum, & mesenterii quam efficacissime reserare, urinam, & menstrua leniter expellere, cæteroquin planta Cardamomi hujus majoris maxime convenit cum *Lanquas Malacca*.

baar Cardamomum *gemaakt hebben, gelyk zy van* Caraful, *mede een oud Indiaans woord haar* Caryophyllum *gesmeed hebben, over welke licentie den geleerden* Scaliger *meermaals schrold.*

By Garzias lib. 1. Aromat. cap. 24. *vind men den Arabischen naam* Cacolaa, *of gelyk andere geleerde hem corrigeren* Kacala. *In Malabaar zegt hy hiet het* Etrimelli, *op Ceylon* Enckol, *in Bengale, Guzeratte, en Decan zomtyds* Hil, *zomtyds* Elachi, *namentlyk by de Mooren, want by alle Heydenen van voornoemde landen werd het* Dore *genaamt. Ik heb 't van zommige Maleyers* Capulaga *horen noemen. By den zelven Autheur mag men ook lezen het Dispuyt, of* Cardamomum Græcum, *'t welk de Arabiers* Cordumeni *noemen, een en 't zelfste zy met onze Indische Cardamom. Ik meen met Garzias van neen, om dat de beschryvingen te veel verschillen, en Avicenna de* Cacala, *en* Cordumeni *als verscheyde planten in diverse capittels beschryft.*

Gebruyk. *By de Maleyers, en andere Indianen werd de kleene Cardamom meest gebruykt, zo om by de Pinang als alleen te knouwen, om voor dien tyd een goeden aazem te hebben, doch de ervarentheid leerd, dat menschen van heete complexie dezelve myden moeten, om dat ze by zodanige lichtelyk hooftpyn verwekt, inzonderheyd de alderkleenste zoorte, want wy hebben hedensdaags in Indiën driederley Cardamom; De eerste groote, lankwerpige, schier zonder reuk, en smaak. De tweede middelronde, waar van wy hier schryven. De derde kleene, driehoekige, de scherpste van smaak, maar zo lieflyk niet van reuk.*

Voorts willen wy Jacobus Bontius *de eere laten, die hy hem toeëygend* lib. 6. cap. 37. *dat hy de eerste zy, die de planten van groot, en kleen Cardamom ten vollen beschreven, en de afteykeningen daar van getoond hebbe, te meer, alzoo de gedaante van het kleene slag, 't welk wy middel Cardamom noemen, van ons bevonden is met de waarheyd overeen te komen, behalven dat wy niet zien konnen, dat de bladeren, en stelen zo na met het gemeene riet overeen komen, dat men ze voor eenderley zoude aanzien, want den steel is niet geknoopt, of geleed, of men moeste alle de zoorten van Galanga, Gember, &c. voor geknoopt aanzien.*

De planten van den grooten Cardamom hebben wy nooyt gezien, maar weten dat wel, dat zyne vruchten in deugd, en smaak veel verschillen van de twee kleene, en dierhalven schier niet geacht werden. Hy pryst ze zeer, dat ze met onze natuurlyke warmte zo wel overeen komen, de verstoptheyd van 't ingewand, en mesenterium kragtig opene, den uryn, en de maandstonden sagtelyk dryve, anders zyne groote Cardamoms-plant komt met het Lanquas Malacca *overeen.*

Tabula Sexagesima Quinta

Ad *Figuram Primam* exhibet *Cardamomum minus.*
Figura Secunda Bangleum denotat, quod vera *Zingiberis silvestris* videtur esse species.

De vyf en festigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* de *kleene Cadamom.*
De *Tweede Figuur* wyst aan de *Bangle-struyk*, welke een regte zoort schynt te zyn van *wilde Gember.*

OBSERVATIO.

Hujus Cardamomi Auctores, & Synomyna optime conlecta sunt, a *Sam. Dale* in *Pharmac.* in 4to. *p.* 276. ubi & ejus characteres recensentur, quod florum nempe fructuumque racemus e surculo peculiari e radice proveniat; Flores porro sunt tetrapetali, tribus petalis æqualibus, quartum vero ipsis adversum paulo latius, & angustius est, tenui stilo lingulaque donatum, Fructus porro virides, Uvarum forma in tria loculamenta partiti, sex seminum triangularium ordines continent. Hujus porro generis tres diversæ obcurrunt species in *Thes. Zeyl. p.* 54. ubi vide reliqua.

AANMERKING.

De Schryvers, en Benamingen van dit Cardamom zyn zeer wel byeen verzamelt, door *Sam. Dale* in zyn *Pharmac.* in 4*to. p.* 276. alwaar ook de kentekens van deze plant opgetelt werden, te weeten dat de tros der bloemen, en vruchten uyt een byzonder uytwas uyt de wortel te vooren komt, en dat de bloemen vierblaadig zyn, waar van drie blaadjes egaal van groote, dog het vierde tegens deze overstaande, of breeder, of smalder is, met een dun steeltje, of tongetje in de midden. De groene vrugten hebben de gedaante van Druyven, en zyn in drie vakjes verdeeldt, welke ses ryen van driehoekige zaaden in zig besluyten. Verders komen drie verscheyde zoorten van dit geslagt voor, in de *Thes. Zeyl. p.* 54. alwaar het overige verders te vinden is.

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

Bangleum. Bangle.

HÆc planta Zingiberi in omnibus suis partibus adeo similis est, ut ad externam faciem pro Zingibere majore haberetur, ni omnes ejus partes essent majores, odorque, saporque, colorque radicis, peculiarem esse plantam testarentur. Altitudinem adtingit quatuor, vel quinque pedum, sique in umbrosis crescens locis suæ committatur naturæ, septem octove pedes alta est.

Multi simul caules seu stipites una ex radice pullulant, recti, firmi, & herbacei, uti in pluribus aliis præcedentibus plantis, in superiore parte planiusculi, binisque dorsis notati. Folia alternata sunt per ordines locata, illis Arundinis similia, sed glabriora, pedem longa, sesqui vel binos pollices lata, ex nigro virentia, tenuibus striata lineis, fere rectis, deorsum inflexa, contritaque fortem spirant odorem.

Hypophytum non excrescit nisi in vetustissimis stipitibus, per aliquot annos sibi relictis, atque hoc conum format peculiari in petiolo, ex radice propullulans ad sesquipedis altitudinem, illi præcedentis Lampuji simile, sed angustius, & acutius, ex magnis compositum squamis, in obliquis ordinibus regulariter magis positis quam in Lampujo, quæque prius intense virent, dein purpurascunt, ac tandem rubent.

Flores inter squamas eminentes albi sunt, flaccidi, parumque striati. Infimum, ac latissimum horum petalum extensum est, deorsum pendens, binis incumbens corniculis. Intus aliud locatur album corniculum, atque supra hoc aliud incurvatum petalum, ad latera bina alia minora locantur petala, quæ illa claudunt. Quotidie bini tresve simul excrescunt flosculi, ac tandem totus marcescit, seu perit conus, nullum producens semen.

Radix oblique terram petit, crassitiem habens Galangæ majoris, seu paulo tenuior est, in amplos quoque articulos distincta, non autem tam solidæ, vel lentæ est substantiæ, sed quodammodo fragilis. Optime etiam Curcumam refert, tam externe quam interne, excepto quod crassior sit, nullos demittat digitos, atque interne pallidius flavescat, quam Curcuma, perfecte instar Dauci nostratis, ex qua multæ dependent fibrillæ, crassiores quam in præcedentibus plantis, quorum quædam etiam sunt nodosæ.

Ipsius sapor acris est, amarus, & ingratus, odor gravis est, mixtus ex Zedoardico, & canino odore, qui capiti molestus est, juxta vero Incolarum opinionem aromaticus, ita ut quoad radicis odorem ac saporem nil cum Zingibere commune habeat. Neque etiam, quantum scio, siccatur, vel transfertur. Quæ si effodiatur, & a fibrillis depuretur, mox glabra est, sine ullis pelliculis, quibus gaudet Galanga, atque externe lineis, seu circulis notata est, & distincta in amplos articulos, substantiæ siccioris quam Curcuma, disruptaque post aliquot dies porosa videtur esse, contritaque vel masticata flavum de se emittit succum, qui vero non tam eleganter flavescit quam Curcumæ, sed magis virescit.

Nomen. Nullo alio innotuit nomine nisi Malaiensi, Javanensi, & Balyensi *Bangle.* Amboinice dicitur *Unin Packey*, & *Mackey*, quod convenire videtur cum *Macky* ab *Avicenna* descripto, de quo infra.

Locus. In hisce Orientalibus insulis nullibi sponte provenit, sed in hortis colitur, & plantatur per radicis frustula, semelque plantata hæc planta quam maxime sese propagat, & multiplicat immo in desertis hortis silvestribus. Vetustæ radices suos projiciunt caules, & ante quam pereant, sese propagant per rubros istos nodos, qui virides denuo emittunt caules, quique dein etiam virent.

Vires, & *Usus.* Hæc radix inter aromata medicata numeratur, in cibo autem nunquam adhibetur.

Ma-

XIII. HOOFDSTUK.

De Bangle.

DIt gewas is den Gember in alles zo gelyk, dat men het van buyten voor groote Gember zoude aanzien, indien het niet aan alle zyn delen grooter was, en de reuk, smaak, en coleur van de wortel niet getuygde, dat het een byzondere plante was. Het gewind de hoogte van vier en vyf voeten, en zo het rust heeft aan schaduagtige plaatzen, krygt het de hoogte van zeven a agt voeten.

De stelen komen veele voort uyt eene wortel, regt, styf, en kruydagtig, gelyk aan meer voorgaande planten, aan haar bovenste wat plat, met twee ruggens. De bladeren staan regt over dwers in ryen verwisseld tegens malkander, die van het Riet gelyk, doch gladder, een voet lank, of meer, anderhalf en twee duymen breed, zwart-groen, met fyne linien gestreept, die schier regt lopen, wat neerwaarts gevouwen, gewreven, sterk van reuk.

Het onderwas, of Hypophyton *komt niet voor den dag, dan aan oude struyken, die eenige jaren rust gehad hebben, 't zelve is een kolve op een byzondere steel uyt de wortel voortkomende, anderhalf voet hoog, of minder, dat van 't voorgaande Lampujang gelyk, doch smalder, en spitzer, gemaakt van groote schubben, dewelke in schuynse ryen ordentlyker staan, dan aan de Lampujang, eerst hoog-groen, daar na purper, ten laatsten rood.*

De bloemen tusschen de schubben uytkykende, zyn witteer, en wat gestreept. Het onderste, en breedste blaadje is uytgebreyd, en neerwaarts hangende, rustende op twee horentjes. Binnen staat een ander wit hoorntje, en over 't zelve een ander blad ook gekromd, de zyde besluyten twee kleene blaadjes. Dagelyks ziet men twee of drie bloempjes t'seffens voortkomen, en eyndelyk vergaat de geheele kolf, zonder zaat voort te brengen.

De wortel groeyd schuyns in de aarde, in de dikte van Galanga major, of wat dunder, ook in wyde leden verdeeld, zo vast, en taay niet van substantie, maar eenigzints breekzaam. Zy gelykt ook de Curcuma zeer wel, zo van buyten als binnen, behalven dat ze dikker is, gene vingers neerwaarts heeft, en van binnen ligter-geel is, dan de Curcuma, regt als de Vaderlandze geele wortelen, met veele witte vaselingen behangen, die dikker zyn dan aan de voorgaande gewassen, zommige ook knobbelagtig.

De smaak is scherp, bitter, en onaangendam, de reuk is zwaar, en gemengd van Zedoar en honds-reuk, voor het hooft moeyelyk, doch na der Inlanders gevoelen specery-agtig, zo dat ze aan reuk, en smaak van de wortel met de Gember niets gemeens heeft. Zy word ook, myns wetens, niet gedroogd, of vervoerd. Als men ze uytgraaft, en van de vazelingen zuyverd, zoo is ze straks glad, zonder vellekens, die de Galanga heeft, van buyten met lynen, of cirkeltjes in wyde leden afgedeeld, droger van substantie dan Curcuma, en de afgebrokene schynd na eenige dagen poreus, de gewrevene, of geknouwde geeft ook een geel zap van haar, zo schoongeel niet, als het Curcuma, maar na het groene trekkende.

Naam. *Het is met geen andere naam bekend, dan met de Maleytse, Javaanse, en Balische* Bangle. *In 't Amboins* Unin Packey, *en* Mackey, *'t welk schynd overeen te komen met het* Macky *by* Avicenna *beschreven, gelyk hier naar.*

Plaats. *Het wast in deze Oostersche Eylanden nieuwers in 't wild, maar werd in de hoven geplant, met stukjes van de wortel, doch eens geplant vermenigvuldigd zig zelfs, ja ook in de verlatene bosch-tuynen. De oude wortels werpen hare stelen weg, en vergaan, eerst voortzettende hare roode knoppen, die de groene stelen voortbrengen, en daar na mede groen werden.*

Kragten, *en* Gebruyk. *Deze wortel werd onder de medicinale speceryen gerekend, want in de kost word ze nooyt gebruykt.*

De

Malayenses, & Baleyenses mulierculæ has quatuor plerumque conmiscent radices *Lampujum*, *Bangle*, *Zingiber*, & *Tsjockor* in potibus ipsarum medicatis *Djudjambu* dictis, quos contra varios propinant morbos, potissimum vero ex flatibus, & obstructionibus ortos, uti contra abdominis tormina, Colicam, Icterum, si vero huic potui admisceatur Lanquas, & Acorus, addito pauxillo aceti, hunc puerperis propinant ad depurationem.

Cum Caryophyllis masticata abdomini adspergitur contra tormina ex frigore orta.

Calidioris est naturæ quam Lampujum, istæque radices a mulierculis hisce ad plures alios etiam adhibentur morbos, quas pluribus aliis etiam admiscent medicamentis, ut per acrimoniam suam horum vires exaltent.

Curcumæ itidem additur, quum lintea quædam alba luteo tingere velint colore, stabilitatem enim conciliat flavo Curcumæ colori, qui alioquin ob pinguedinem nimis viscidus est, nec adhæret.

Zingiber Caninum ex Arabico Avicennæ textu adductum in Arabica Caroli Clusii adnotatione in *cap.* 41. *libr.* 1. a Garzia sequenti describitur modo.

Zingiber Caninum a Tabristæ incolis, quæ borealis Mediæ pars est ad mare Caspicum sita, *Phipeleg* vocatur, crescitque ibi in paludosis locis, parvisque fluminibus, vel tarde labentibus aquis, nodosum emittens caulem in longos articulos distinctum, cujus flagella, & folia cum illis Menthæ conveniunt, excepto quod majora, & albiora sint, ipsius acrimonia satis grata est, saporque instar Piperis, ejus odor præstans est, sed non aromaticus: Fructus parvus est, in cellulis obclusus, qui ex surculis quibusdam e radice provenientibus excrescit, componiturque ex folio convoluto formâ corymbi, saporis itidem acris.

Ex Canini cognomine aliquis putaret, adsine esse nostri Bangleo, ipsius vero folia nimis diversa sunt, ejusque fructus ad illos Cardamomi adcedunt.

Quum vero Avicenna dicat, cum suo Zingibere Canino canes posse enecari, hinc diversam putamus esse plantam, quam ex India Orientali proscribimus, Medisque relinquimus.

Sic quoque Bangleum nostrum distinguendum est a *Zingibere fusco Officinarum* in Italia, Mechino, & Meckyno crescente, licet nomen convenire videatur cum Amboinensi *Unin Mackey*, meo autem judicio non errorem conmitteremus, si tam hoc Bangleum, quam cunctas Curcumæ species reduceremus ad *Cyperum Indicum Dioscoridis*, quam describit *libr.* 1 *cap.* 4. qui dicit formam habere Zingiberis, & in ore masticatum luteum tingere colorem, saporemque habere amarum, cutique inlinitum, pilos decidere. Bangleo conpetit amarities, reliquæque qualitates Curcumæ.

Sic quoque supra declaravimus sub Cypero Indico comprehendendas esse Curcumam, Zerumbet, & Lampujum, videntur enim antiqui scriptores cunctas tales nodosas, seu articulatas, & aromaticas radices *Cyperum* vocavisse, quas eo magis, & facilius confuderunt, quum recentes forte nunquam viderint plantas.

De Maleytsche, en Balise Vrouwluyden mengen deze vier wortelen, Lampujang, Bangle, Gember, *en* Tsjonckor *gemeenlyk t'zamen in hare medicinale drancken,* Djudjambu *genaamt, die zy ingeven tot veelderley ziekten, dog meest uyt winden, en verstoppinge ontstaande, als Buykpyn, Colyk, Geelzugt, maar met Lanquas, en Acorus gemengd, en wat Azyn daar by gedaan, geven zy de Kraamvrouwen in, om die te zuyveren.*

Met Nagelen geknouwd, werd ze op den buyk gesproeyd, tegens het krimpen uyt koude ontstaande.

Zy is heeter van natuur, dan de Lampujang, en werden de meergemelde wortelen van genoemde Vrouwen tot veel meer Ziekten gebruykt, dezelve by meer andere medicamenten mengende, om met hare scherpigheyd der zelver kragten op te wekken.

Ze werd ook gedaan by de Curcuma, als men eenig wit linnen wil geel verwen, want ze geeft de vastigheyd van de geele coleur aan de Curcuma, die anders, wegens hare vettigheyd, te slibberig is.

Zingiber Caninum *uyt den Arabischen text van Avicenna aangehaald, in de Arabische annotatie van Carol. Clus. op 't* 41. cap. lib. 1., *van Garcias werd aldus beschreven.*

Zingiber Caninum *werd van de Inwoonders van Tabristan (het Noorderlykste deel van Medien aan de Caspische Zee) genaamt* Phipeleg, *en groeit aldaar in moerassige plaatzen, kleene Riviertjes, of lankzaam lopende wateren, met een knoppige steel, en lange leden, van scheuten, en bladeren de Mentha gelyk, behalven dat zy grooter, en witter zyn, zyne scherpigheyd is aangenamer, de smaak als Peper, de reuk is goed, maar niet specery-agtig: De vrucht is kleen, besloten in huyskens, aan zekere scheutjes uyt de wortel voortkomende, en gemaakt van een blad in malkander gerold, in gedaante van een tros, en mede scherp van smaak.*

De bynaam van Caninum zoude iemand doen gissen, dat het uyt de maagschap van ons Bangle zy, maar de bladeren verschillen te veel, en gelyken hare vruchten naar het Cardamom.

Doch dewyl Avicenna zegt, dat men met zyn Zingiber Caninum de honden kan vergeven, zo zullen wy het voor een byzondere plante houden, uyt Oost-Indiën afwyzen, en de Meders overlaten.

Zo moet men ook onze Bangle onderscheyden van het Zingiber fuscum Officinarum *in Italien, Mechinum, en Meckyn genaamt, hoewel de naam schynd overeen te komen met het Amboinsche* Unin Mackey, *maar myns oordeels zoude men niet dwalen, als men zo wel dit Bangle, als alle de zoorten van Curcuma bragt onder* Cyperus Indicus *van* Dioscorides, *dewelke hy beschryft* lib. 1. cap. 4. *zeggende, dat hy de gedaante hebbe van den Gember, in de mond geknouwd geel verve, bitter van smaak zy, en op de huyd gestreken de haayren doen uytvallen. De bitterheyd komt de Bangle toe, en de andere eygenschappen de Curcuma.*

Zo hebben wy boven verklaard, dat onder de Cyperus Indicus begrepen moeten werden, Curcuma, Zerumbet, en Lampujang, want het schynd, dat de oude Schryvers alle zodanige geknopte, of gelede, en speceryachtige wortelen Cyperus *genaamt hebben, dezelve te ligter confunderende, dewyl zy misschien de versche planten nooyt gezien hadden.*

CAPUT DECIMUM QUARTUM.

Zingiber majus. Alea.

SI Zingiber in superioribus Indiæ locis, puto in India veteri, & regione Trogloditica unam eandemque habeat formam, quam in hisce Orientalibus plagis, uti confido, tum Lectores certiores reddere possum, ipsius formam a prioribus scriptoribus, quantum detegere potui, nunquam perfecte vel juste esse delineatam vel descriptam, immo ne ab ipso experto, & celebri Indorum Physico *Garzia*, qui *libr.* 1. *aromat. cap.* 41. Zingiberi mavult adscribere Iris aquaticæ, vel Gladioli folia, quam Arundinis, quum tamen Zingiberis folia illis Arundinis adeo sint similia, licet multo minora, ut cum nullis aliis melius comparari possint. Sic quoque dicit, per semina propagari posse, quum in hisce terris seu insulis nunquam semina produxerit. Aliorum itaque descriptionem omittentes ejus externam sequemur formam, atque hisce in terris notum Zingiber dividemus in binas species, majorem nempe, & minorem, cuique peculiare tribuentes caput.

Zingiber majus in binas iterum distinguitur species, albam nempe, & rubram, quas sub una describemus forma. Planta ipsa cum præcedenti Bangleo optime convenit, sed in omnibus partibus minor est, binos cum dimidio, & tres pedes alta, tribus quatuorque rectis, rotundis, & herbaceis stipitibus una ex radice progerminans, quibus folia alternata insident, uti in arundine teneriore, ac juniore, sex septemve pollices longa, digitum lata, glabra, & per longitudinem subtilibus striata venulis, matutino tempore explicata, sed per solis æstum tacta, deorsum complicata: Albæ speciei breviora sunt, & viridia, rubræ longiora, & obscure virentia, utraque vero saporem odoremque habent aromaticum.

Radix ejus non directe transversaliter prorepit, sed sensim sese extendit, non procumbens, sed erecta, & quam maxime nodosa, externe glabra, in multos tamen articulos distincta, qui vero non penetrant, deorsum similes demittens digitos non directe perpendiculariter, sed oblique, & ad latera, ita ut facile suos sursum emittere possint caules, atque hinc tota radix inversam refert palmam, atque terræ infixa singularem habet crescendi modum, qui Zingiberi, & Curcumæ tantum familiaris est. Albæ seu vulgatissimæ speciei radices externe albicant, seu flavescunt, tenuissimis obductæ pelliculis, interne magis flavæ, & virescentes, siccatæ vero pallide albicant, digitum circiter crassæ, molles, & fragiles. In superiore ipsarum parte, seu dorsis, hic & illic acuti locantur nodi, anthraces referentes, & eleganter ex purpureo rubentes colore, e quibus caules excrescunt, ad latera autem rara, & crassa dependent fila, seu fibrillæ, quæ nutrimentum ex terra hauriunt.

Rubræ speciei radices crassiores sunt, magisque nodosæ, externe plerumque cinerea primum, atque sub hac purpurea rubente obductæ pellicula, uti & ipsarum caro ad oras rubet, utræque vero delicatum habent saporem odoremque aromaticum, satis notum, & in ore acrem, rubra autem species aliquid præterea habet peculiare quoad saporem, qui non tam acris est quam albæ speciei.

Hæc sunt, quæ plerumque nota & obvia sunt in Zingibere planta, quum in hortis continuo vexetur, ejusque exfodiatur radix, si vero ultra annum suo relinquatur genio, Hypophytum excrescit, quod flores profert eodem modo, quo præcedens Lampujum, & Bangleum, quod nempe est peculiaris petiolus ex radice propullulans ad pedis circiter altitudinem, qui in rubra specie paulo altior excrescit. Ipsius vero conus multo minor est quam præcedentium plantarum, transversalem palmam longus, ac vix pollicem crassus, ex paucis constans magnis squamis, quæ virescunt, sed fimbrias habent flavas in alba specie.

Inter has apices eminent flavescentes, qui sese in flosculos explicant, qui elegantem præbent formam instar galeæ apertæ, tria habentes externa, & totidem interna petala.

Tria

XIV. HOOFDSTUK.

De groote Gember.

ZOo *de Gember in de bovenlanden van Indiën, ik zegge* India veteri & in Regione Trogloditica, *dezelfde gedaante heeft, gelyk in deze Oosterſche quartieren, gelyk ik betrouwen, zoo verzeker ik den Lezer, dat zyn gedaante van de voorgaande Schryvers, zoo veel ik gehandeld hebbe; nooit volkoomen of behoorlyk gesteld is, ja zelfs by den ervarene en beroemden Indiaanſchen Phyſicus* Garzias, *dewelke* lib. 4. aromat. cap. 41. *den* Gember *liever wil toeſchryven de bladeren van 't water-Liſch of* Gladiolus, *dan van riet, daar nochtans de Gember bladeren het riet zoo gelyk zyn, hoewel veel kleender dat menze met niets beters vergelyken kan: Zoo zegt hy ook, dat menze met zaad zaaye, daar menze nochtans in deze Eylanden nooit met zaad gezien heeft. De beſchryvinge van andere varen latende, zullen wy den ogenſchyn volgen, en verdelen den hier te lande bekenden Gember in 2 geſlachten, groote en kleene, ieder een bezonder Capittel gevende.*

1. *De* groote Gember *werd wederom gedeeld in 2 zoorten, witte en roode, die wy onder een gedaante beſchryven. De plante komt met het voorgaande Bangle zeer wel overeen, doch aan alle deelen kleender,* 2½ *en* 3 *voeten hoog, met* 3 *of* 4 *regte, ronde, en kruydachtige ſtelen uyt eene wortel, daar aan ſtaan de bladeren ook overdwers, als aan een jong riet,* 6 *en* 7 *duymen lank, een vinger breed, glad, in de lengte met fyne aderen geſtreept, 's morgens uitgebreyd, maar door de heete Zonne geraakt, wat neerwaarts gevouwen. Aan de witte zoorte zyn zy wat korter, en regt groen, aan de roode langer, en donker groen, beyde ſpeceryachtig van reuk en ſmaak.*

De wortel is wel overdwers niet kruypende, maar allenxkens zig uytbreidende, ook niet leggende, maar ſtaande, zeer knobbelachtig, van buyten effen, en in veele leden verdeeld, die nochtans geenzints doorgaan, na beneden zodanige vingers of klaauwen uytzendende, niet regt neerwaards maar ſchuyns, en wat ter zyden uyt, zodanig dat ze onverhinderd hare ſtelen naar boven konnen ſchieten, hier door gelykt de geheele wortel een omgekeerde hand, en in de aarde ſtaande een manier van waſſen, 't welk de Gember en Curcuma eygen is. Aan de witte of gemeenſte zoorte zyn zy van buiten witachtig, of bleek, met dunne velletjes bekleed, van binnen een weinig geelder, en na den groenen trekkende, maar de gedroogde zyn bleek-wit, omtrent een vinger dik, mals, en breukzaam. Aan haar bovenſte ruggens ſtaan hier en daar ſpitze knopen als bloedvinnen, ſchoon purper-rood, waar uit de ſtelen voortkomen, ter zyden af hangen weinige en dikke draden of Vazelingen, die het voedzel uit de aarde trekken.

Aan de roode zoorte zyn de wortels wat dikker, en meer geknopt, van buyten doorgaans eerſt met een graauwachtig, en daar onder met een purper-rood velletje bekleed, gelyk mede het vleeſch aan de kanten roodachtig is, beide van een aangename ſpeceryachtigen reuk en ſmaak, die wel bekend is, en ſcherp in de mond, doch de roode heeft noch iets bezonders in haar ſmaak, en is zoo ſcherp niet als de witte.

Zoo veel is ordinaris van de Gember plante bekend, om dat men in de Hoven haar weinig ruſt laat met het uytgraven der wortel, maar als men ze boven 't Jaar ongemoeyd ſtaan laat, zoo komt het Hypophyton, 't welk de bloemen voortbrengt op dezelfde manier als aan het voorgaande Lampujang en Bangle, te weten een bezondere ſteel uit de wortel van omtrent een voet hoog, aan de roode zoorte wat hooger. Zyn kolve is veel kleender dan aan de 2 voornoemde gewaſſen, een handbreed lank, en ſchaars een duym dik, uit weinige groote ſchubben gemaakt, dewelke gras groen blyven, met geelachtige kanten aan de witte zoorte.

Hier tuſſchen uit kyken geelachtige ſpitzen, die hun openen in bloempjes, dezelve zyn van een mooye gedaante, als een geopend helmpje van 3 *uitwendige, en ook zoo veel inwendige blaadjes gemaakt.*

De

Tria externa albicant & anguſta ſunt, quorum ſupremum inſtar galeæ ſupra florem extenditur, bina inferiora inſtar corniculorum incurva ſunt; ſupremumque fuſcum eſt, inferius album, lateraque floris tecta ſunt binis aliis pictis petalis.

Flos gratum ſpirat aromaticumque odorem, perfecte ad Zingiber adcedentem, qualis & ejus ſapor eſt. Bini modo tresve ſimul excreſcunt flores poſt meridiem circa horam quartam, qui altero marceſcunt die, eademque veſperi alii ſeſe obferunt, tandemque totus marceſcit conus, nullos relinquens fructus vel ſemina, ſaltem quantum per totam obſervare potui aquoſam Indiam.

Si recens comprimatur conus digito, lympidus exſtillat & odoratus liquor, ſed non magna copia, quique copioſior eſt in cono Lampuji & Banglei. Si totus abſcindatur conus, inque cyatho aqua repleto deponatur, per aliquot tamen dies ſucceſſive ſuos proferet flores, hocque notabile Hypophytum a nullo alio obſervatum auctore inveni, unde itaque ſuum hi proferant ſemen, me latet. Rubra porro ſpecies illud prius & elegantius profert quam alba.

Quum Zingiber plantare velimus, antiquas & firmas eligimus ejus radices, rubris iſtis nodis ſeu gemmis notatas, quibus ſi deſtituantur, in umbroſis & ventoſis deponuntur locis tam diu, donec haſce emittant cum caulium apicibus, tumque pingui & molli committuntur terræ, gemmis ſurſum elevatis, ita ut leviter terra obtegantur, perque ſex ſeptemve ita quieſcant menſes. Si tum ad quendam uſum illas effodere velimus, juniores abſcinduntur radices ad latera excretæ, matrixque radix terræ infixa relinquitur, quum nimis dura & ſicca ſit, quæ terra obducta novas iterum profert, ſi vero magna harum deſideretur quantitas, quum has nempe velimus ſaccharo condire, tota radicum congeries eruitur, cum cunctis ipſarum digitis, tumque habemus teneras, molles, vetuſtas, fibroſaſque ſimul radices. Qui vero ſunt adtenti, ut hæ radices rite ſaccharo condiantur, vetuſtas ipſarum exſcindunt radices, atque hinc forte evenit, quod Garzias neget, haſce radices eſſe fibroſas, quales tamen plurimæ reperiuntur fibroſæ admodum ac lentæ in vulgari nempe iſto condito, quod Sinenſes venale circumferunt, qui tamen quam optime & excellentiſſime condiendi artem callent, æque ac Garziæ populares, Portugalli nempe, quibus alioquin condiendi palma tribuitur.

Nomen. Latine *Zingiber* & *Gingiber*, quod Garzias derivare vult ab Arabico *Gengibil*, quo modo dicit & hodie etiam ab Arabibus vocari, Perſis, & Turcis, ſi vero recte Arabica ſcribatur lingua, oportet, ut ſit *Zengebil*, quod tamen Garziæ vitio inputari nequit, qui ſine dubio primam vocem pronunciat, more Portugallorum & Gallorum. Juxta eundem auctorem vocatur in Guzeratta, Bengala, & Decana Zingiber viride *Adrac*, ſiccatum *Sucte*. In Malabara, quod optimum eſt, *Imgi*. Malaice *Alya*, vulgo *Alea*, ac verum nomen eſt *Halya*. Javanice *Djaby*. Baleyice *Djabe*. Macaſſarice & in Celebe *Leja*, & *Lea*. Ternatice *Goraka* & *Woraka*. Tidorice *Gora*. Amboinice *Seby* & *Siwe*. Bandice *Soby*. Belgice *Gember*. Sinice *Kion*, quod juxta Gallorum morem per naſum eſt pronunciandum, acſi *g* in fine adderetur. In Madagaſcara *Saqua Viro*. Alba ſpecies Amboinice vocatur *Seby* ſeu *Siwe Yla*. Rubra *Siwe Tanahan* ſeu *Siwe Anahan*, h. e. Zingiber militare ob rationem ſubſequentem. Derivo *Alyo* ab Arabico *Haly*, h. e. herba jam craſſa & flaveſcens, ideoque areſcens, quia Zingiber foditur foliis jam flaveſcentibus.

Locus. Quondam omne Zingiber petebatur ex illa Africæ parte, quæ mari rubro adjacet tam intra quam extra illud, tum Arabia Trogloditica dicta, cujus incolæ hodie ab Arabibus vocantur *Zingi* ſeu *Zangi*, h. e. nigri ſeu aduſti Æthiopes, unde & nomen *Zingiber* ſeu *Zingibel* ortum duxit, acſi diceretur, radices ex Æthiopia, atque hinc jam innotuit antiquis etiam ſcriptoribus, uti *Dioſcoridi libr.* 2. *cap.* 154 *Galeno libr.* 6. *Medic. ſimpl.* ubi dicit Zingiber deferri ex Barbaria, per quam vocem intelligenda eſt Orientalis Africæ plaga, ubi nunc ſunt Quiloa & Melinde, unde & hæc Oceani pars ab antiquis ſcriptoribus vocata fuit Sinus Barbaricus, non autem quæ hodie Bar-

De 3 *uitwendige zyn witachtig, en ſmal, waar van het bovenſte als een helmpje over de bloeme ſtaat, de* 2 *onderſte als* 2 *hoorntjes gekromt, het bovenſte bruyn, het onderſte wit, ter zyden bedekt met* 2 *andere geſchilderde blaadjes.*

De bloem heeft een aangename ſpeceryachtige reuk, klaarlyk na Gember trekkende, als ook de ſmaak. Daar komen maar 2 *of* 3 *teffens voort, en dat naar de middag omtrent* 4 *uuren, die 's anderen daags vergaan, en deszelven avonds andere voortkomen, eindelyk vergaat de geheele tros, zonder vruchten of zaden te geven, immers zoo veel ik door geheel Water-Indiën hebbe kunnen vernemen.*

Als men de verſche kolve duwd met de vinger, zoo komt 'er een klaar en welriekend vogt uyt, doch ſchaars, maar rykelyker uit de kolve van Lampujang en Bangle. Als men de geheele kolve afſnyd, en in een kroesken met water ſteld, zoo zal hy evenwel eenige dagen zyne bloemen na malkander voortbrengen, en dit aanmerkelyk Hypophytum heb ik by geen andere Schryvers aangehaald konnen vinden, waar zy dan haar zaad van daan krygen, weet ik niet. De roode zoorte brengt 't zelve eerder en ſchoonder voor den dag dan de witte.

Als men de Gember planten wil, zoo neemt men oude en vaſte wortelen, die de voornoemde roode knoppen hebben, en zoo zy dezelve nog niet hebben, zoo zet men ze aan een ſchaduwachtige of luchtige plaatze, tot dat zy dezelve met de eerſte ſpitze der ſtelen vertoonen, plantze dan in een vet en mul aardryk, met de knoppen ofte ogen om boog, dat zy even met de aarde bedekt zyn, en laatze 6 *of* 7 *Maanden ruſten: Als men ze nu tot eenig gebruyk wil uytgraven, zoo ſteekt men maar de jonge wortelen af, die ter zyden aangegroeid zyn, latende de oude moerwortel in de aarde blyven, dewyl die te hard en dradig geworden is, maar met aarde bedekt, nieuwe voortbrengt, doch als men een groote quantiteyt hebben moet om te confyten, zoo graaft men de geheele wortel uit, met alle haare klaauwen, daar jonge, malſſe, en oude hairige onder een lopen. Die curieus zyn op het confyten, weten de oude ſtukken uyt te ſnyden, en zoo is het miſſchien by gekomen, dat* Garzias *ontkend deze wortelen hayrig of dradig te wezen, diergelyke men nochtans meer als te veel vind, zeer hairig en taay, in dat gemeene confyt, dat de Sinezen op de koop maken, die zy anders alzoo wel en koſtelyk weten toe te bereiden als* Garcias *Landsluiden, de Portugezen, dewelke men anders den prys van confyten geeft.*

Naam. *In 't Latyn* Zingiber *en* Gingiber, *het welk* Garzias *afleiden wil van 't Arabiſche* Gengibil, *gelyk hy zegt dat het nog zoo genaamt wert by de Arabiers, Perzen, en Turken, doch na de regte ſchrift in 't Arabiſch moet het zyn* Zengebil, *'t welk men* Garciæ *te goed moet houden, die buiten twyffel het eerſte pronuntieert na de manier der Portugezen en Franſſen. Uit den zelfden Autheur hiet ze in Guzeratte, Bengale, en Decan, de groene Gember* Adrac, *de gedroogde* Sucte. *In Malabaar, daar de beſte waſt,* Imgi. *Maleyts* Alya, *in 't gemeen* Alea, *en na de regte ſchrift* Halya. *Javaans* Djahy. *Baleyts* Djahe. *Macaſſaars en op Celebes* Leja, *en* Lea. *Ternataanſch* Goraka *en* Woraka. *Tidorees* Gora. *Amboinſch* Sehy *en* Siwe. *Bandanees* Sohy. *In 't Duitſch* Gember. *Sinees* Kion, *'t welk men na de manier der Franſchen door de neus moet pronuntieren, als of 'er een* g *achter aan ſtond. Op Madagascar* Saqua Viro. *De witte zoorte hiet in 't Amboinſch* Sehy *of* Siwe Yla, *de roode* Siwe Tanahan, *of* Siwe Anahan, *dat is, Krygs-Gember, om reden als hier onder.* Alyo *leide ik af van het Arabiſche* Haly, *dat is, een dikke en geele plant, en daarom verdorrende, gelyk de Gember uitgegraven wort, als zyn bladen geel werden.*

Plaats. *Eertyds plagt men al de Gember te halen uit dat deel van Afrika, 't welk aan het Roode Meyr paald, zoo binnen als buiten, doenmaals genaamt* Arabia Trogloditica, *welkers Inwoonders hedensdaags de Arabiers noemen* Zingi *of* Zangi, *dat is, ſwarte of verbrande Mooren, waar van de namen* Zingiber *of* Zingibel *gekomen zal zyn, als of men zeide wortelen uit Moorenland, daarom is ze al by de oude Schryvers bekend geweeſt, met namen by* Dioſcorides lib. 2. cap. 154. *en by* Galenus lib. 6. Medicam. ſimp. *daar by de Gember zegt te komen uit Barbaryen, waar door men verſtaan moet de Ooſt-kuſt van Afrika, daar nu de Koninkryken Quiloa en Melinde zyn, waar van men dat deel van* den

Barbaria vocatur. Ac licet Garzias teſtetur, ſuo tempore in iſtis regionibus rarum admodum eſſe Zingiber, & in Arabia nullum, teſtantur tamen itinerarii ac navigatorii libri, non tantum in iſtis tractibus, in Madagascara nempe, & adjacentibus inſulis, ſed etiam in Guinea, aliisque occidentalibus Africæ partibus Zingiber eſſe copioſum ac vulgare, nullum vero in Arabia.

Hodie copioſiſſimum & optimum in Malabara creſcit, cui ſuccedit Bengalenſe, ac tertium locum obtinet illud, quod circa Baçaim & in Decana creſcit, atque porro fere ubique in cunctis obcurrit aquoſæ Indiæ inſulis usque in auſtralem Sinæ partem. Hoc autem intelligendum eſt de Zingibere albo vulgari, rubra enim ſpecies non ita nota nec obvia eſt, plurimumque reperitur in Moluccis, hisce Orientalibus inſulis, ac præſertim in provincia Menado, ubi remote in ipſis creſcit montibus contra naturam alius Zingiberis, quod magis loca amat maritima. Garzias ſaltem dicit in Indoſtanæ tractu magis terreſtri & profundiore creſcere recuſat. In hisce parvis inſulis perinde eſt, ubinam creſcat, quum æque in litoribus quam in Amboinenſium hortis ſilveſtribus & montanis proveniat.

Ex India Orientali per Hiſpanos ac præſertim per Franciscum de Mendoſa, filium inperatoris Anthonii de Mendoſa cum aliis aromaticis herbis in novam Hiſpaniam deductum eſt, teſte *Monardo ſimpl. Medic. cap.* 18. ubi tam feliciter provenit, & ſeſe multiplicavit, ut non tantum in plures Occidentales inſulas, præſertim in St. Dominico creſcat, ſed etiam palmam præripuerit Orientali, quum ejus ſubſtantia ſit ſolidior & ſiccior, ac proinde maxima Zingiberis ſicci pars hodie in Europam defertur.

Vires & uſus. Zingiber viride qualitatem habet acrem, humidam, & fervidam, usque in tertium gradum, ſiccum paulo calidius eſt, ſed neutiquam ad Piperis gradum adcedens, Piper quoque cito calefacit, Zingiber tarde, quum vero Zingiber orientale multum liquoris contineat. quem pertinaciter ſervat, vix rite exſiccari poteſt, licet in terra jam ſit inveteratum ac fibroſum; atque de hac re jam Dioſcorides ſuo tempore conqueſtus fuit, immo de Trogloditico Zingibere, quod nempe tam facile carioſum ſit, ac proinde viride conditum in ollis ex Ægypto in Italiam tranſlatum fuiſſe. Atque hinc raro Zingiber ſiccum hodie ex India Orientali in Europam defertur, excepto quod Portugalli puacam ejus copiam in Patriam ſecum vehant, contra conditum Zingiber magna copia defertur, quod a Sinenſibus præparatur, viride autem Zingiber majori in uſu eſt per totam Indiam Orientalem, album nempe ad cibum, & rubrum ad Medicinam.

Uſum illius in culina coquo relinquimus, hujusque uſus in re Medica ſatis notus eſt ex Europæis libris, hocce tantummodo addens, nullum Atsjaer præparari poſſe ſine viridi Zingibere, uti & ſolum quoque in taleolos diſſectum aceto conditur, & in menſa proponitur, editurque cum aliis cibis ad adpetitum excitandum, ſtomachum corroborandum, & concoctionem promovendam, quem in finem hoc aroma præ cæteris conducit, quod & experientia ſæpius comprobatum fuit, homines nempe debili & pituitoſo laborantes ſtomacho per Zingiberis tam recentis quam conditi uſum curatos fuiſſe. Alioquin in India maxima conditi Zingiberis quantitas ad potum Thee conſumitur.

Manados incolæ mane jejuno ſtomacho Zingiberis rubri portiunculam edunt cum obſonio quodam, ſuperbibentes Sagueri hauſtum, quum præparati in ſilvaticos exeant hortos. Idem quoque Zingiber Saguero admiſcent, ut per aliquot dies conſervetur, addito etiam aliquando pauxillo Salis.

Vicini noſtri feroces Alphorenſes Ceramam inhabitantes tam duræ ſunt naturæ, ut expreſſum rubri Zingiberis ſuccum in oculis tolerare valeant, quod, uti dicunt, viſum exhilarat, cordatosque ipſos præbet in pugna, quem in finem contritum quoque cum Saguero propinant ad bilioſum ipſorum ſanguinem, ac bellicoſum animum excitandum, unde & memoratum obtinuit nomen.

Cæte-

den Oceaan by de oude Sinus Barbaricus *genaamt heeft, en niet het geene men hedendaags Barbaryen noemd. En hoewel* Garzias *zegt, dat ter zyner tyd in die landſtreken weinig Gember gevonden werd, en in Arabie niets, zoo getuygen nochtans de Rysboeken en Zeevarende, dat niet alleen in die Landen op Madagascar en de omleggende Eylanden, maar ook in Guinea, en andere Weſtelyker delen van Africa veel Gember gevonden werd, doch in Arabie niets.*

Hedensdaags vald de meeſte en wel de beſte in Malabaar, den naaſten prys geeft by den Bengaalzen, de 3de plaats houd die geene, die omtrent Baçaim en in Decan waſt, voorts vind men hem ſchier in alle de Eylanden van water-Indiën tot in de Zuyder-Provintie van Sina, dit is te verſtaan van de witte gemeene Gember, want de roode zoorte is zoo bekend niet, en werd meeſt gevonden in de Moluccos, deze Ooſterſche Eylanden, en inzonderheid in de Provintie Manado, daar hy vry diep in 't gebergte waſt tegens de natuur van andere Gember, die meer de ſtrandplaatzen bemind. Immers in de Indoſtaan, zegt Garzias, *wil hy diep in 't Land niet wel groeyen. In deze kleene Eylanden ſcheeld het hem niet, daar hy zoo wel op ſtrand, als in der Amboinezen berg-tuynen waſt.*

Uit Ooſt Indiën is hy door de Spanjaarden, inzonderheid door eenen Francisco de Mendoſa, *Zoon van een* Viceroy Anthony de Mendoſa, *nevens andere ſpecery-planten in Nieuw-Spanje gebragt, zoo als* Monardus ſimpl: Medic: hiſt: cap 18. *getuygt, daar hy zoo gelukkig aangenomen en vermenigvuldigt is, dat hy niet alleen in veele Weſt-Indiſche Eylanden, inzonderheid op St. Dominico waſt, maar ook den prys boven de Ooſt-Indiſche verkregen heeft, als zynde digter en droger van ſubſtantie, dierhalven ook hedendaags het meeſte deel drooge Gember van daar in Europa vervoerd werd.*

Kragten en gebruyk. *De Gember is van eygenſchap, groen zynde, ſcherp, vochtig, en heet tot in den derden graad, de gedroogde is wat heeter, doch geenzints den graad van Peper bereikende, ook verwarmt de peper haaſtig, de Gember lankzaam, maar dewyl de Ooſt-Indiſche Gember veel vochtigheid by zig heeft, die hy hardnekkig behoud, kan hy qualyk gedroogd werden, al is hy in de grond oud en baayrig geworden. Hier over heeft* Dioſcorides *al t'zyner tyd geklaagd, zelfs over den Troglodiſchen Gember, dat hy zoo licht wormſteekig werd, en dierhalven den groenen geconfyt, met potten vol uit Ægypten in Italien plagt gebragt te worden. Hierom brengt men noch hedendaags weinig drooge Gember uit Ooſt-Indiën in Europa, behalven een weinig door de Portugezen na haar Land; daarentegen werd den geconfyten in menigte uitgevoerd, werdende door de Sinezen toebereyd, maar de groene Gember is in zoo veel grooter gebruyk door geheel Ooſt Indiën, te weten de witte tot de koſt, en de roode tot Medicynen.*

Het gebruyk in de keuken, laten wy de Kok bevolen, en de bekenden kragten in de Medicynen, laten wy over de Vaderlandſche boeken, dit alleenlyk daar by doende, dat men geenderley Atsjaer maken kan zonder groene Gember, gelyk hy ook alleenig in ſchyfjes geſneden, in azyn gelegt, en over tafel tot andere koſt gegeten werd, om den appetyt te verwekken, de mage te verſterken, en de Concoctie te bevorderen; waar toe deeze ſpecery voor andere diend, gelyk men ook ervaren heeft, dat luyden met een quade verſlymde mage door het nuttigen van den Gember, zoo verſch in de koſt als geconfyt, geholpen zyn. Anders werd het meeſte deel van geconfyte Gember in Indiën verſlonden by den Thee-back.

De Inwoonders van Manado, eten 's morgens nuchteren een klaauwtjen van haren rooden Gember, met eenige toeſpys, doende daar op een dronk van haren Sagueer, waar door zy gebard na hare boſch-tuynen gaan. Den zelven Gember doen zy ook in haare Sagueer, om die voor eenige dagen goed te houden, zomtyds wat zout daar by doende.

Onze Naburen, de wilde Alphoerezen van Ceram, zyn zoo hard van natuur, dat zy den zap van de roode Gember in de ogen geperſt, verdragen kunnen, het welk zoo zy zeggen, het gezigt verklaard, en geherd maakt in 't vegten, tot welken einde zy hem ook gewreven met Sagueer innemen, om het galachtig bloed en den oorlogs-luſt te ontſteeken, waar van hy den voornoemden naam heeft.

Anders

Cæterum idem Zingiber vulgo adhibetur ab indigenis curatricibus ad quosvis potus, quos interne propinant, sed parva tantum dosi ad aliorum medicamentorum vires exaltandas, uti in Europa Zingiber quibusdam additur purgationibus pro correctorio.

Conditum ejus & Atsjar inprimis salutaria sunt in itineribus marinis, quum per duros cibos, äeremque marinum incidant homines in corruptum stomachum, oris halitum fœtidum, & scorbutum, uti & hisce in terris frigidis ac pluviosis mensibus quam salutare est matutino tempore portionem Zingiberis hujus conditi adsumere contra äerem gravem ac putridum, præsertim si brevi post jentaculum sumatur, alioquin enim in juvenibus & famelicis hominibus difficilem in stomacho excitat vellicationem, quique temperamentum habent biliosum, conditum istud evitent, ejusque loco potius edant Atsjar ex eo præparatum, Zingiber enim, quod ad Atsjar præparatur, primum in frusta conscinditur, cum sale conteritur, atque per binos dies in sole exsiccatur, ac dein aceto conditur, unde acrimonia bili noxia temperatur per acetum & sal. Zingiber vero alvum laxiorem reddere, uti quidam putant, nullo comprobatur experimento, nisi casu id fiat per digestionem promotam.

Zingiber conditum sequenti conficitur modo: Maximæ ac pinguissimæ ejus sumuntur radices, vetusta ac matrice radice, quæ fibrosa est, separata, quantum fieri potest, illæque ab exterioribus depurantur pelliculis, quæ ligneis dein punguntur subulis, atque in recenti macerantur aqua per octo vel decem continuos dies, bis autem de die aqua quotidie abjicitur, donec nulla in aqua amplius percipiatur acrimonia.

Alii, qui molles has requirunt radices, infundunt eas bis terve in fervida, ac dein iterum in frigida aqua, tandem hæ coquuntur in syrupo ex saccharo albo cantho confecto, tumque optimæ sunt ad quotidianum usum, ut vero sint durabiles, atque trans mare vehi possint, syrupus iste tenuis effundendus est, atque in alio crassiore syrupo iterum ebulliendæ sunt, aliquando tam diu, donec saccharum ipsum indurescat, quod etiam faciendum, quum tempore prior Syrupus acescat.

Singulare habemus experimentum, si vulnera quædam per Sagueri tela aliasve longas spinas fuerint inflicta. Quumque spina sit extracta, sumatur Zingiber & medulla junioris Pinangæ, quæ simul masticentur cum pauxillo calcis, intrude tum prius in vulnus frustulum Zingiberis in aqua calcis paululum maceratum, superinpone dein pastam istam, & colliga, vulnus feliciter curabitur: Æthiopes autem quædam susurrant verba, atque halitum supra vulnus efflant.

Ut Zingiber rite plantetur, tres modi sunt excogitati: Primus est vulgatissimus sed pessimus, si nempe plantetur in hortorum areis in terra molli, uti reliqua olera: Secundus est Amboinensis, si grumi formentur, quo modo radices edules plantantur, in quibus frustum radicis cum ejus gemma deponitur, tum in quovis grumo hujus radicis stolo proveniet. Tertius est Sinensis, quum longos formant sulcos, ab utraque parte terram adtollentes, in quibus sulcis Zingiber plantant, tum terra elevata per pluvias circa plantulas sensim adducitur, quumque progerminet planta, quosdam abrumpunt caules, hac arte radices conquirunt tantæ molis, ut quævis ultra pondus sit gravis, quem modum etiam observant in plantando Raphano minore, Allio, similibusque plantis.

Hunc in finem vetustæ eliguntur radices, quæ tam diu deponuntur, donec rubra ista tubercula seu gemmæ adpareant, virides tamen transplantari quoque possunt, si cuncti abscindantur caules mox sub foliis, uti & cunctæ fibrillæ, talique modo committantur terræ. Amboinenses nunquam Zingiber, quod in usum vocare volunt, ultra septem vel octo menses in terra relinquunt, quum enim florentem proferat conum, tum radix fibrosa nimis facta est, quam ut in cibo vel condito adhiberi possit.

In libris itinerariorum reperitur Zingiber crescere in Africa, Madagascara, & Brasilia, longe alia gerens folia, ad illa Acori vel Iris adcedentia, sine caulibus ex radice ipsa propullulantia, quodque profert semen in cellulis trigonis obclusum, uti Cardamomum; cujus & quasdam exhibent icones, quarum vero fidem istis relinquo scriptoribus, illisque, qui terras istas forte petent,

Anders werd dezelfde Gember ordinaris gebruykt by de Inlandse Meesteressen tot allerbande dranken, die zy binnens lyfs geven, en dat in kleene quantiteyt, om de kragten van andere Medicamenten op te scherpen, gelyk men in Europa den Gember by zommige purgatien doed, om dezelve te corrigeren.

Het voornoemde confyt en Atsjaer, zyn inzonderheid gezond op Zee-reyzen, daar men wegens groove kost, en zee-lucht in een bedorven mage, stinkenden aassem, en scheurbuyk vervald, als mede hier te Lande in de koude regen-maanden is het zeer gezond 's ogtens een klaauwtje van dit confyt te nuttigen tegens swaare en geinfecteerde lucht, maar men doed best, als men kort daar op ontbyt, want anders maakt het by jonge en heethongerige menschen een moeyelyk nypen in de mage, en die van galachtige complexie zyn, moeten het confyt noch minder gebruyken, en liever onder 't eten het Atsjaer daar van gemaakt, want den Gember, die men tot Atsjaer maken wil, werd eerst in stukken gesneden, met zout gewreven, en een paar dagen in de Sonne gedroogd, en dan in azyn gelegt, werdende alzoo de scherpigheid van de galle gebroken door den azyn en zout. Maar dat de Gember den buyk zal week maken (gelyk zommige voorgeven) heeft geen experientie, 't zy dan by geval door bevoorderinge van de Digestien.

Het confyt werd aldus gemaakt: Men neemt de grootste en vetste wortel, de oude en bayrige moer-wortelen zoo veel uitzonderende als men kan, zuiverd die van de buytenste vellekens, prikkeldze met houte priemen, legt ze dan in versch water te weeken 8 *of* 10 *dagen, doch dagelyks het water tweemaal afgietende, tot dat men in 't water geen scherpigheid meer proeft.*

Sommige, die ze week willen hebben, dompelenze tusschen beyde twee a driemaal in heet, en dan weder in koud water, ten laatsten kookt men ze op in goeden Syroop van witte zuyker gemaakt, (zoo zyn zy goed tot het dagelyks gebruyk, maar om durabel te maken, dat men ze over zee kan voeren, moet men den voorigen dunnen Syroop afgieten, en in een anderen dikkeren opkoken, zomtyds zoo lange, tot dat 'er 't zuyker aan candelicere, het welk men ook doen moet, als met 'er tyd den eersten Syroop zuur werd.

Men heeft een zonderlyk experiment tot wonden met Zagueers-pylen en andere lange doornen gemaakt. Als de doorn uitgetrokken is, neemd Gember, 't merg van jonge Pinang, knouwd het t'zamen met een weinig Kalk, steekt een stuxken Gember met kalk-water eerst bevogtigd in de wonde, en bind het voorsz. papje daar op, zoo zal de wonde gelukkig genezen. De Moren preutelen eenige woorden daar over, en blazen daar op.

Om nu den Gember te planten, heeft men driederley manieren: De eerste is de gemeene en slegste, als men hem plant op de bedden van de Hoven, in een mul aardryk, gelyk andere Moes-kruiden. De tweede is de Amboinsche, als men heuveltjes maakt, gelyk zy andere eetbare wortelen planten, en zetten een stuk van de wortel met oogen daar in, zoo groeyd in ieder heuveltje een steel van deze wortel. De derde is de Sineeze, als zy lange vooren maken, te wederzyden de aarde ophoogende, in welke vooren zy de Gember planten, zoo werd de opgehoogde aarde door de regen rondom de plantjes gevoerd, en als dezelve opkomen, zoo breeken zy eenige stelen af, hier door krygen zy wortelen, zoo groot, dat ieder meer dan een pond weegt, welke manier zy ook houden in 't planten van Radys, Look &c.

Hier toe moet men neemen de oude wortelen, en die zoo lange laten leggen, tot dat zy roode botten of knoppen uitschieten, doch men kan de groene ook verplanten, als men alle de stelen afsnyd, even onder de bladeren, als mede alle de Vezelingen, en zoo in de aarde zet. De Amboinezen laten de Gember, die zy gebruiken willen, nooit boven 7 *a* 8 *Maanden in de aarde staan, want als hy zyn bloeyende kolf voortbrengt, zoo is de wortel te bayrig geworden, om in de kost en confyt te gebruiken.*

In de Reys-boeken vind men den Gember in Africa, Madagascar, en Brasil wassende, met geheel andere bladeren beschreven, na den Acorus of Iris gelykende, zonder steel uit de wortel voortkomende, en met zaad in driehoekige buysjes gesloten, gelyk Cardamom, waar van zy ook eenige figuren vertonen, wiens geloof ik de Schryvers, en andere Bezoekers derzelver Landen laate, vermits ik

petent, ego autem nunquam intelligere potui, simile in India Orientali crescere.

Eusebius Nierenbergius hist. nat. libr. 5. *cap.* 27. dicit, Zingiber in Mexico crescens *Chili* vocari, ac primum ibi translatum fuisse ex insulis Philippinis, ubi binæ ejus obcurrunt species. Prima & maxima mas censetur, vocaturque *Ancou*, femina vulgare est Zingiber, quod in supremis cauliculis capitula quædam gerit illis Stæchadis similia, melius ac verius dixisset, hæcce capitula peculiaribus in petiolis ex radice propullulare.

Dein autem *eodem* in *libro cap.* 28. dicit, *Ancou* gerere rugosiora & crassiora folia vulgari Zingibere, cæterum ejusdem formæ, radicemque esse majorem & crassiorem, saporis acrioris cum quadam amaritie, ex quibus concludo, illum præcedens describere *Lampujum*, addit autem porro, cum *Ancou* in istis regionibus præparari quendam potum, loco vini usitatum, quod de *Galanga* seu *Lanquas* supra innuimus.

Quum Zingiber tractetur, atque lavetur, vel perforetur ad conditum, in manibus percipitur tanta acrimonia ac titillatio, ut cutis non tantum adtenuetur, sed etiam aliquando findatur, qui sensus diu super est, quodque signum est penetrantissimi Zingiberis fervoris, qui diu ipsi inhæret, unde & externe quoque adhibetur ad partem quandam paraliticam, vel per frigus quasi emortuam, iterum refocillandam & calefaciendam, interne autem adtenuat, penetrat, ac dividit cunctos pituitosos humores, qui stomachum & intestina gravant; ita ut, uti cuncta calida aromata, hoc quoque censeatur a natura productum magis pro frigido climate, quam pro hisce calidis regionibus, ac proinde magis proficuum pro senibus, frigidis, phlegmaticisque hominibus, quam pro juvenibus, calidis, & biliosis temperamentis.

Licet Zingiber, quantum huc usque noverim, in cunctis regionibus, in quibus crescit, hominum requirat labores & culturam, ante paucos tamen annos in Bourone post sinum Tsjimoraffa bini inventi fuere colles, nudi fere, ac tantum quibusdam fruticulis gaudentes, in quibus species quædam silvestris Zingiberis sponte crescit, quod solidius, durius, & acrius erat vulgari, sapore cum Occidentali proxime conveniens, seu paulo magis silvestre, quod tamen præstans est ad conditum & medicamenta. Ibidem quoque Curcuma major in magna reperitur copia, quæ utræque plantæ ibi sub Carice crescunt.

Plura de Zingiberis viribus vide ad finem subsequentis capitis: Zingiber siccum in Malabara sine labore præparatur, recens nempe sumunt Zingiber, ipsumque conmiscent cum cineribus siccis, ipsumque in äere ad ventum extra solem exsiccant, quum optime conservatur, ac bonæ est notæ.

ik nooit heb konnen vernemen, dat diergelyken in Oost-Indiën wasse.

Eusebius Nierenbergius hist. nat. libr. 5. cap. 27. *zegt, dat den Gember in Mexico wassende*, Chili *genaamt werd, en eerst gebragt zy uit de Philippiense Eylanden, alwaar men twee zoorten daar van heeft. De eerste en grootste is het Manneken*, Ancou *genaamt, het wyfken is de gemeene Gember, dewelke aan de opperste stelen eenige hoofdekens voortbrengt, het* Stoechas *gelyk, hy had beter gezegt, dat deze hoofdekens op bezondere stelen uit de wortel voortquamen.*

Daar na in 't zelfde Boek cap. 28. *zegt hy, dat* Ancou *hebbe ruyger en dikker bladeren dan de gemeene Gember, anders van dezelfde gedaante; de wortel zy ook grooter en dikker, scherper van smaak, met eenige bitterheid, waar uit ik gisse, dat hy de voorgaande* Lampujang *beschryve, doch hy zegt 'er by, dat men met de* Ancou *in dezelve Eylanden zekere drank toebereyde, in plaats van wyn gebruikelyk, 't welk wy van de* Galanga *of* Lanquas *gezegt hebben.*

Als men den Gember handeld in 't wassen en pickeren tot het confyt maken, zoo gevoeld men zulk een scherpigheid en tintelen in de handen, dat het vel niet alleen dun werd, maar ook zomtyds begint te splyten, welk gevoelen daar lank in blyft, een teken van een doordringende hitte des Gembers, die daar lange by blyft, weshalven hy van buiten ook gebruikt werd, om eenig lid, dat lam of door koude verstorven is, wederom te verwarmen, maar binnens lyfs verdund, doordringd, en scheyd hy alle de pituiteuse humeuren, die de mage en ingewand beladen. In somma hy werd, gelyk alle heete speceryen, geoordeelt van de natuur geschapen, meer voor de koude Wereld, dan deze heete Landen, dienstiger voor oude, koude, en phlegmaticque, dan voor jonge, heete en colericque menschen.

Hoewel den Gember, zoo veel my tot noch toe bekend is geweest, in alle Landen daar hy groeyd, der menschen arbeyd vereischt, zoo zyn nochtans voor weinige Jaren op Bouro achter 't bochtige Tsjimorassa, twee heuvels gevonden, kaal, en van lage ruigte bezet, alwaar een slag wilde Gember van zelfs groeyd, dichter, harder, en scherper dan de gemeene aan smaak, met den West-Indischen schier overeenkomende, of wat wilder, echter goed tot confyten en medicamenten. Aldaar vind men ook de groote Curcuma in overvloed, beide onder 't sny-gras groeyende.

Meer van de krachten des Gembers ziet aan 't einde van 't volgende Capittel. Den drooge Gember werd tot Malabaar zonder moeite bereit, zy nemen den verschen Gember, vermengen hem met drooge asch, en laten hem in de lucht of wind zonder Son drogen, als dan blyft hy goed.

Tabula Sexagesima Sexta

Ad *Figuram primam Zingiber* exhibet nobile, quod *femina* vulgo vocatur, estque Zingiber angustiore folio, femina utriusque Indiæ alumna *Plukn. Almag. p.* 379. & *Thes. Zeyl. p.* 235. cujus elegans quoque icon in *H. Malab. part.* 11. *Tab.* 12. reperitur, ac plurima ejus Synonyma, & auctores in *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 60. estque *Amomum* scapo nudo, spica ovata. *Linn. H. Cliff. p.* 3.

Figura Secunda Zingiber denotat *minus*, sive *gramineum*, quod forte convenit cum illo, quod est Zingiber silvestre minus, fructu e caulium summa parte exeunte *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 61.

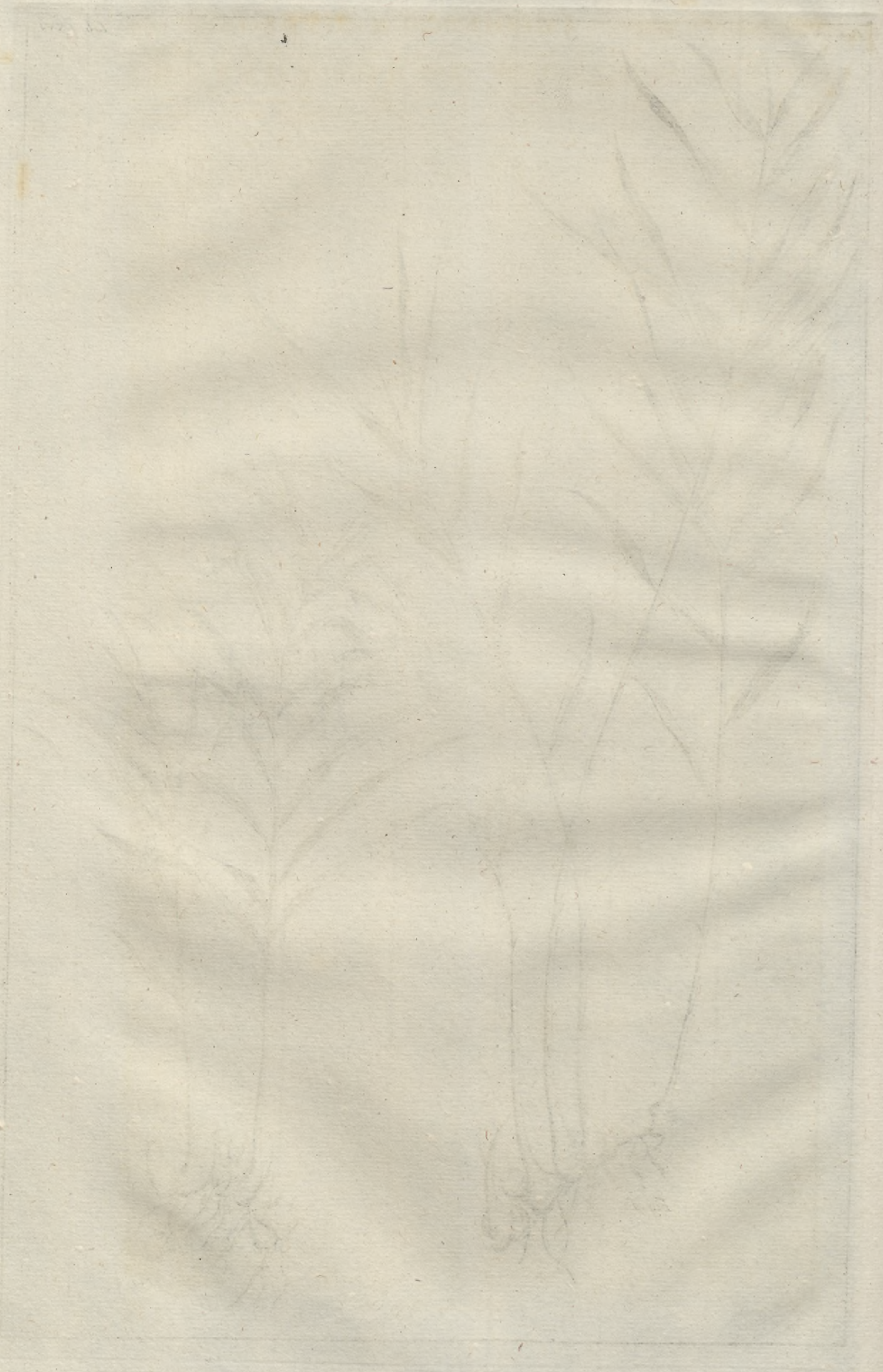
De ses- en sestigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de edele *Gember*, welke doorgaans het *Wyfje* genaamt wert, en is de Gember het Wyfje, in beide de Indiën groeiende, met nauwer bladen van *Plukn. Almag. p.* 397. en de *Thes. Zeyl. p.* 235. waar van ook een fraaye afbeelding wert gevonden in de *H. Malab.* 11. *deel. Tab.* 12. en veel benamingen en Schryvers aangehaalt in de *Catal.* van de *Jamaice gewassen* door *Sloane p.* 90. en is de *Amomum* met een naakte bloemestronk, met een eyronde halm van *Linnæus* in de *H. Cliffort. p.* 3.

De *tweede Figuur* vertoont het *kleyne* of *grasachtige Gember-plantje*, het geen mogelyk overeenkomt met dat geene, het welk is de wilde kleyne Gember met een vrucht uit het opperste der stelen voortkomende van *Sloan. Cat. pl. Jamaic. p.* 61.

Fig. 1. Zingiber officinale. L.
— 2. — gramineum. Bl.

CAPUT DECIMUM QUINTUM.

Zingiber minus, sive gramineum. Alea Padi.

SEcunda Zingiberis minor est species, minus obvia & nota, nec, quantum scio, unquam in Europam delata fuit, est autem planta humilis, non ultra palmam, vel spithamam alta, plures ac densiores e radice emittens stolones, quibus folia insident eodem modo, quo in majori specie, arundinacea nempe, & alternata, sed multo angustiora, instar illorum teneræ Oryzæ, quæ *Pady* vocatur, vel instar illorum graminis, ac plerumque complicata.

Radix cum illa vulgaris Zingiberis convenit, sed plerumque minor, inque breviores articulos distincta, vix minimum digitum crassa, inque binas distincta species. Alba externe maxime glabra est, ejusdem coloris ac substantiæ cum majore, parvas quoque emittens gemmas anthraces referentes, ex quibus stolones ortum ducunt. Ejus sapor multo magis fervens, & acris est, quam in priore specie, non autem tam gratus, ac cum parva amaritie mixtus. Ipsius folia sunt læta, pallide flavescentia, teneræ Oryzæ similia, sed breviora.

Rubra hujus species majora gerit folia, caules, ac radicem, ejus enim folia cum illis majoris Zingiberis quadrant, breviora, & latiora quam in alba specie, & intense viridia. Radix ejusdem est formæ cum Zingibere rubro majore, plerumque tamen minor, & durioris substantiæ, externe cinereis pelliculis obducta, sub quibus ex purpureo rubet colore, interne autem albicat.

Utrasque hasce species nunquam vidi proferentes Hypophytum, seu flores suos: Densum formant fruticulum, quumque per semi annum viguerunt, ipsorum stolones ac folia sensim marcescunt, decidunt, atque ex novis surculis novi progerminant caules, diligenter autem in hortis colenda est hæc planta, non enim tam læte luxuriat quam major species. Radices effossæ, licet ipsarum substantia videatur multo esse durior quam in majore specie, haud facile siccari possunt, sed maxime corrugantur, diuque suam servant acrimoniam.

Nomen. Latine *Zingiber minus sive gramineum.* Malaice *Alea Pade* ob formam teneræ Oryzæ. Amboinice *Seby*, seu *Siwe lale.* In Leytimora *Sebyrara.* In Hitoæa *Busso.* Ternata *Woraka* cum supra memorato *Adrac* parumper conveniens. Javanice *Sunty.*

Locus. Non ubique obcurrit, ubi majus crescit Zingiber, sed tantummodo in Java, Moluccis, atque hisce Orientalibus insulis.

Usus, & *Vires.* Hæc species in cibo non adhibetur, quum sapor ejus sit nimis ingratus ac fervidus, major autem ejus usus est in Medicina, indigena enim fere nullum Oebat, seu medicamentum adsumit, quod non ingreditur frustulum hujus speciei, immo talibus in morbis, in quibus nos diceremus Zingiber esse noxium, uti in Diarrhæis, & Dysenteriis, semper tamen Zingiber additur ab illis, quum putent, qualitatem habere cunctorum medicamentorum vires exaltandi, & in actum ducendi, qua in re quoque non errant, quum longa experientia hoc comprobatum sit.

Hic itaque habes generaliter, quo modo Indi minore utantur Zingibere, qua in re non suadeo, in omnibus eos sequi, præsertim in Dysenteria ac febribus, quin minima deberet esse dosi, habent autem experimenta quædam, quæ juxta nostram doctrinam non succederent, utrique enim isti morbi apud incolas plerumque ex frigida oriuntur caussa, qua in re Zingiber proficuum esse potest, ac nostræ nationi noceret, quum hi morbi apud hanc ex inregulari diæta, nimio nempe cibo & potu, atque hinc ex Sanguinis inflammatione oriantur, ubi Zingiber sine dubio noceret. In tussi sicca, vel quum humores quidam acres ac tenues asperam arteriam, pulmonisque bronchia infestent, qui continuam ac difficilem caussant, & excitant tussim, Zingiber hoc optimum præstat remedium, si parvum hujus frustulum cum Siri Pinanga masticetur, ejusque deglutiatur succus.

Sic

XV. HOOFDSTUK.

De kleyne Gember.

DE tweede zoort van Gember is de kleene, min bekend en gemeen, ook myns wetens nooit in Europa gebragt, het is een laag plantje, niet boven een staande hand, of een span hoog, met meer, en digter stelen uit de wortel, daar aan de bladeren staan op dezelfste manier, als aan de groote zoorte, te weten rietagtig, en verwisseld tegens malkander, dog veel smalder, te weten als jonge ryst, die men Pady *noemd, of gras, meest t'zamen gevouwen.*

De wortel is de gemeene Gember gelyk, dog doorgaans kleender, en in korter leden verdeeld, schaars een pink dik, en in twee zoorten onderdeeld. De witte is van buyten meest effen, van de zelve coleur, en substantie als de groote, ook kleene bollen, als bloedvinnen voortbrengende, waar uyt de stelen werden. De smaak is veel heter, en scherper dan aan de groote, zoo aangenaam niet, en met een kleene bitterheid vermengd; Zyne bladeren zyn jeugdig, ligt, of geel-groen, het jonge ryst plantje zeer gelyk, hoewel korter.

De roode zoorte hier van is grooter aan stelen, bladeren, en wortel, want de bladeren zyn de gemeene Gember gelyker, korter, en breder, dan aen 't witte, en boog-groen, de wortel van dezelfste gedaante, als de groote roode Gember, dog doorgaans kleender, en harder van substantie, buiten met graauwagtige velletjes bekleed, en daar onder purper-rood, maar van binnen wit.

Beide deze zoorten heb ik nooit gezien haar Hypophytum, of bloemen voortbrengen: Zy maaken een digt struykje, en als zy over een half jaar gegroeid hebben, zoo verwelken de stelen, en bladeren allenkskens, vallen af, en uit de nieuwe afzetzels komen nieuwe stelen voort, men moet het neerstig in de boven onderhouden, want het groeid zoo weeldrig niet als de groote zoorte. De uitgegravene wortels, hoewel harder van substantie schynen dan de groote, laten zig mede niet wel drogen, maar krimpen zeer in, niet te min zy hare scherpigheid lang behouden.

Naam. *In 't Latyn* Zingiber minus sive gramineum. *In 't Maleyts* Alea Pade, *van de gedaante des jongen Ryst. In 't Amboins* Sehy, *of* Siwe lale. *Op Leytimor* Sehyrara. *Op Hitoe* Busso. *In 't Ternataans* Woraka *met het bovengenoemde* Adrac *wat overeenkomende. Op Java* Sunty.

Plaats. *Men vind het niet overal, daar de groote wast, maar alleen op Java, in de Moluccos, en deze Oosterse Eylanden.*

Gebruyk, *en* Kragten. *Deze zoorte werd in de kost niet gebruikt, om dat hy te bars, en heet van smaak is, maar zoo veel te meer tot de Medicyne, want den Inlander schier niet een Oebat, of Medicament inneemd, daar hy niet een kleen stuksken van deze zoorte by doet, ja zelfs in zulke ziektens, waar in wy zouden zeggen, den Gember schadelyk te zyn, als in Buik, en Bloedloopen, egter daar moet overal Gember by zyn, om dat hy na haar geloof, de eygenschap heeft de kragten van alle Medicamenten op te wekken, en gaande te maken, daar inne zy ook niet dwalen, als zynde door lange ervaringe geprobeerd.*

Hier hebt gy dan in 't generaal, hoe de Indianen de kleene Gember gebruiken, waar inne ik niet wil, dat men hen in allen zal navolgen, inzonderheid in den Bloedgank, en koortzen te gebruiken, of het moeste zeer weinig zyn, want zy hebben al mede op haar zyde eenige particuliere proeven, die na onze leere geen vaste regel maken, want de beide meest genoemde ziektens ontstaan by den Inlander gemeenlyk uit koude, en ongemak, waar in den Gember baat kan doen, en by onze Natie uit ongeregeltheid in 't eeten, en drinken, en ontsteekinge des bloeds, daar den Gember weder niet raadzaam is. In een drooge hoest, of als eenige scherpe, en dunne humeuren in de luchtpypen der longe hangen, die een gestadig en moeyelyk hoesten verwekken, en veroorzaken, bewyst deze Gember groote hulpe, als men een kleen struyksken met Siri Pinang knouwd, en het zap inswelgt.

Zoo

Sic quoque in utrisque Zingiberis speciebus, majore nempe, & minore, depurantem, & consolidantem detexerunt, & conpererunt virtutem in recentibus vulneribus, & ulcerationibus, in quibus nulla adest inflammatio, ubi & miras vidi ab ipsis institutas curas, inter alios apud æthiopicum flamen, cujus uxor ab apro misere morsa, & vulnerata erat in ore, brachio, & manibus, quæ vulnera ipsius maritus solummodo simplici curabat Zingibere, ipsorum more simul quædam susurrans verba, sine quibus, uti nobis persuadere volebat, Zingiber nullum præstaret effectum, ac viribus destitueretur, postea insuper varia vidi recentia vulnera, immo ipsius capitis, hoc curata.

Si quis sese vulneret per contusionem, vel læsionem spinæ, ossis, vel alicujus acutæ rei, licet etiam aliquid veneni adesset, masticatum, vel contritum vulneri inponat Zingiber, tum ulceratio non superveniet, sed venenum exsuget. Idem quoque instituitur, quum cutis per pruritum, vel alium casum sit abrasa, ac locus in ulcerationem vergat, sique circa ungues tam digitorum manuum quam pedum cito exoriatur pruritus, quem plerumque panaricium subsequitur, tum pars pungetur acuto quodam instrumento, recensque inponetur Zingiber.

Atque licet in Europæorum libris Zingiber dicatur misceri rebus, quæ adsumpto repugnant veneno, incolæ tamen non vetant illud in omnibus, sed talibus modo in toxicis, quæ fervidæ, & acris sunt qualitatis, ipsis enim generalis est regula, talia venena cohiberi, & enervari posse non ope alicujus aromatis, quam pretiosum etiam sit, si secundum caloris supe ret gradum, sed ope frigidarum, insipidarum, & fatuarum rerum, licet etiam sint amarissimæ, si modo non sint fervidæ, vel acres.

Si porro cum quodam adsumatur medicamento, per adtenuantem, & penetrantem naturam cunctos lentos, & viscidos ventriculi, & intestinorum humores adtenuare, & consumere valet, atque hinc obstructiones resolvere, ac crudos humores digerere, unde & in Diarrhæa ex simili orta caussa proficuum sæpius compertum fuit.

Zoo hebben zy ook in beide de Gembers, groot, en kleen, een zuiverende, en genezende kragt bevonden by versche wonden, en ulceratien, daar nog geen ontsteekinge by is, waar van ik wonderlyke kuuren hebbe gezien, onder anderen by een moorsche Paap, wiens huisvrouw door een wild verken elendig gebeten, en bezeerd was door den mond, arm, en handen, welke quetsuere haar man geneesde met enkelde Gember, daar by na zyne maniere eenige woorden by preuvelde, zonder dewelke, gelyk hy ons wilde wys maken, de Gember geen kragt zoude hebben, dog naderhand heb ik nog verscheide malen veele versche wonden, ja zelfs aan 't hooft daar mede zien enezen.

Als iemand zig bezeerd door 't stoten, of steeken van een doorn, been, of eenig spits ding, al was 'er eenig venyn daar by, die zal geknouwde, of gewreven Gember daar op leggen, zoo zal het niet zweren, maar het venyn uitzuigen. Het zelve doed men ook, als het vel door jeuken, of ander toeval afgeschrapt is, en de plaatze zweren wil, als het omtrent de nagels, of aan vingers, en teenen iemand haastig begind te jeuken, waar op gemeenlyk het nagelzweren volgt, zoo zal men het prikkelen met iets scherps, en versche Gember daar op binden.

Hoewel in onze boeken de Gember gemengd word onder de dingen, die tegens ingenomen venyn stryden, zoo verbieden egter de Inlanders zulks niet in alle, maar in zodanige venynen, die van een heete, en scherpe eigenschap zyn, want het is by hun een generale regel, dat men zodanige venynen bedwingen, en kragteloos moet maken, niet door eenige specery, hoe kostelyk die ook zy, als ze na gissinge boven de tweede graad heet is, maar door koele, smetse, en laffe dingen, al zyn zy dan nog zoo bitter, als zy maar niet heet, en scherp zyn.

Voorts met eenige medicamenten ingenomen, kan het met zyne verdunnende, en doordringende aart alle taaye humeuren, en slymerigheden in de mage, en darmen verteren, en doen scheiden, de verstoptheden openen, en de raauwe tot digestie brengen, daarom het in Buikloop uit diergelyke oorzaak ontstaande hulpzaam bevonden werd.

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

Curcuma. Cuning seu Cunjet.

CUrcuma cum Zingibere quoad ejus radicem magnam habet convenientiam, illius vero folia magis cum illis Galangæ, & Lampuji quadrant, excepto quod non vero insideant cauli, sed cuncta simul ex radice propullulent, sesesque ambiant, ac tali modo stipitem forment, raraque exteriora solitaria locantur. Cum subsequenti Tommon peculiare constituit genus, quod non peculiare gerit nomen, atque hinc hæ species sæpius inter sese confunduntur. Veram Curcumam hoc in capite describemus, quæ in binas dividitur species, in domesticam nempe, & silvestrem. Ac domestica iterum multas subit varietates, quas sub binis comprehendimus speciebus, majore nempe, & minore.

Primo. *Curcuma domestica major* semi aromatica est radix, Zingiberi, uti dictum fuit, simillima, in qua tres diversæ notantur partes, directe enim sub stipite tuber invenitur Castaneæ magnitudine, instar Zingiberis articulatum, quod Malaiensibus *Ibu Cuning*, h. e. Curcumæ mater, seu matrix radicis, vocatur; Hoc ad latera emittit quatuor, vel quinque alias radices, forma, ac crassitie digitorum, quæ secundam ipsius constituunt partem, horumque quædam ad latera, & oblique, quædam perpendiculariter decurrunt, in acutum sese terminantes apicem, qui gemma vocatur, ex qua sensim novi excrescunt surculi.

Totaque hujus radicis congeries tum extensam refert palmam, multis incurvis, & nodosis ex digitis compositam, qui articuli vocantur, & in quibusdam locis istis gemmis ornati sunt, hæ autem tali modo excrescunt, ut sibi non obstent, quum surculos formare velint.

At-

XVI. HOOFDSTUK.

De groote en kleine Curcuma.

DE Curcuma heeft met de Gember, aangaande de wortel, groote gelykenisse, maar de bladeren komen meer overeen met de Galanga, en Lampoejang, behalven dat zy aan geen regten steel staan, maar al t'zamen uit de wortel malkanderen omvatten, en eenen stam maken, dog weinige van de buitenste staan alleen. Met het volgende Tommon maakt ze een byzonder geslagt, het welke geen eigen naam heeft, en daarom de zoorten van weerzyden dikwils geconfundeerd werden. De eigentlyke Curcuma zullen wy in dit Capittel beschryven, verdeeld in twee geslagten, tamme, en wilde. De tamme heeft wederom veele veranderingen, die wy onder deze twee zoorten brengen, groote, en kleene.

1. Curcuma domestica major *is een half speceryagtige wortel, den Gember, als gezegt, zeer gelyk, waar aan men drie onderscheidene delen merken moet; want regt onder den stam staat een bol in de groote van een Castanje, geleed als Gember, dewelke de Maleyers* Ibu Cuning *(dat is de moeder van Curcuma, of moeder-wortel) noemen; Deze geeft ter zyden uit vier, of vyf andere wortelen, in de gedaante, en dikte van vingers, dewelke het tweede deel zyn, sommige ter zyden, en regt dwers, zommige neerwaarts gaande, en haar einde spits toelopende, 't welk men het oog noemd, waar uit metter tyd nieuwe scheutjes komen.*

De geheele stoel van deze wortel gelykt als dan een uitgebreide hand met veele kromme, en knobbelige vingers, dewelke men teenen noemd, hier en daar met de voornoemde witte oogen bezet, en groeyen zodanig, dat zy malkaar niet in de weg staan, wanneer zy hare scheuten willen voortbrengen.

Daar-

Atque hinc licet binæ pluresve tales digitatæ palmæ fibi adcrefcant, quod in hac majore fpecie raro contingit, externæ femper adeo oblique, immo aliquando femi decumbentes locantur, ut inferiores fine obftaculo furculos fuos emittere poffint.

Hi autem articuli diverfi funt ratione variarum fpecierum, quædam enim matrices radices ad latera hos directe proferunt, qui funt tres, quatuor, ac plures pollices longi, ultra digitum craffi, raros producentes laterales articulos, quidam breviores funt, inque plures articulos diftincti.

Multi quoque articuli in obfcuros divifi funt nodos inftar Zingiberis, atque externe tenui obducti pellicula, quæ facile defquamari poteft frictione, tumque externe glabri funt, vitellini, feu perfecte lutei coloris inftar Guttæ Cambodjæ, quum madefiant, eftque generalis regula, quo minores ac nodofiores fint articuli, eo magis lutei funt interne, & faporis dulcioris.

Tertia radicis Curcumæ pars longas exhibet fibrillas, plurimum ex matrice, raro ex articulis dependentes, quinque, & fex pollices longas, interne albas, lentum habentes nervum. Horum quædam ad inferiorem partem albam gerunt glandulam Olivæ formem, interne fuccofam, & infipidam, quæ in teneris ac junioribus plantis non vel raro obfervantur, fed progerminant, quum planta femel vel bis fua dejecerit folia. Quum enim hæc planta per fex feptemve menfes viguerit, vetuftus fenfim marcefcit ftipes cum foliis, ac radice, poftquam prius ad latera novam formaverit palmam, quæ fenfim adeo fefe adtollit, ut tranfverfaliter in terra locetur.

Radicis odor, & fapor eft unguentaceus, & ad illum Dauci adcedit, cum levi acrimonia, & amaritie, quæ in minoribus femper radicibus minor eft, fique ore mafticetur, falivam luteo tingit colore.

Folia peculiari infident petiolo, quorum quatuor, vel quinque fibi adcumbunt, atque inferius ftipitem videntur formare, quæ vero fefe mox explicant, petioli autem ipforum, licet fint herbacei, & molles, nihilominus tamen lenti, ac vix confringi poffunt.

Folium ipfum fesqui pedem circiter longum eft, excepto petiolo, quinque, & fex pollices latum, ab utraque acuminatum parte inftar illorum Galangæ, vel uti in patria funt illa *Orchidis Serapias*, & *Hellebori albi*, obliquis admodum coftis gaudens, feu proprie infra fulcatum, & fupra protuberans inftar foliorum Mufæ, ac porro glabrum eft, læte vel pallide virens, tenue, ac contritum radicis odorem fpirat. Tales autem petiolorum, & foliorum congeries multæ fimul ex una propullulant radice, omni nempe loco, quo gemma fefe obfert.

Hypophytum, feu *flores* hujus plantæ non excrefcunt, nifi in vetuftis ftolonibus, qui una alterave vice folia fua dejecerunt, in quibus, & vetuftæ radices femi putridæ confpiciuntur. Illud autem non eft conus obclufus uti in præcedentibus plantis, fed ipfius fquamæ funt magis apertæ, quæ formantur ex pallide virentibus, & femi concavis foliolis, formam habentibus imbricis, quæ ad finem, feu oras albicant, atque in juventute pallide fufca funt, præfertim fi in filvis fponte crefcat hæc planta.

Inter hafce fquamas veri excrefcunt flofculi, inferius longo tubo gaudentes, ac fuperius fefe aperientes in tria acuta petala corniculata, inter hæc flofculus locatur concavus, maxime ex uno conftans petalo, vel fi adcurate examinetur, hoc trifidum eft, flavum, & adeo flaccidum, ut vix tractari poffit, uti & eadem vefperi marcefcit, totusque fenfim perit corymbus, nulla producens femina, vel fructus.

Matrix ifta radix externe femper magis cinerea eft articulis, interne quoque ficcior, & acrior, circa quam articuli hi dependent, uti claves ex cingulo mulierum. Articuli miras aliquando exhibent formas, plurimi autem incurvos, & nodofos referunt digitos, alii femi claufum pugnum, alii Cancrum pedibus inftructum, & licet gemmæ iftæ albæ ad ipforum locentur inferiorem partem, hæ tamen fefe ita incurvant, & inflectunt, ut fi excrefcant furfuli, furfum eleventur.

Daarom al gebeurd het, dat twee of meer van zulke gevingerde handen tegens malkander groeyen ('t welk in deze groote zoorte zelden gefchied) zoo ftaan altyd de buitenfte zoo fcheef, of fchuins, ja zomtyds half leggende, dat de onderfte onverhinderd hare fcheuten konnen uitfchieten.

Deze teenen nu zyn verfcheiden na hare diverfe zoorten, want zommige moerwortels hebben ze regt ter zyden, dewelke zyn drie, vier, en meer duimen lank, ruim een vinger dik, met weinige zyde teenen, zommige zyn korter, in meer teenen verdeeld.

Alle teenen zyn ook in donkere leden verdeeld, gelyk Gember, en van buiten met een dun velletje behangen, 't welk zig licht laat afvryven, als dan zyn ze van buiten glad, dooir-geel, van binnen regt geel, als de Gutta Cambodja, wanneer ze nat gemaakt werd, en het is een generale regel, hoe kleender, en knobbelagtiger de teenen zyn, hoe hooger geel van binnen, en zoeter van fmaak.

Het derde deel aan de Curcumaas wortel zyn lange vazelingen, meeft van de hooftwortel, en weinig van de teene afhangende, vyf en zes duimen lank, van binnen wit, met een taaye zenuwe. Zommige van deze hebben omtrent haar onderfte een witten klier als een Olyve, van binnen zappig, en onfmakelyk, dewelke men aan de jonge ftruiken niet, of weinig ziet, maar voortkomen, wanneer den ftruik eens of tweemaal zyne bladeren verwisfeld heeft. Want als deze plante zes, of zeven maanden in haar groeyen geftaan heeft, zoo verflenft allenskens den ouden ftok met bladeren, en wortel, na dat ze al voorens ter zyden uit een nieuwe hand geformeerd heeft, die met het vervolg zoo hoog komen, dat zy fchier dwers in de aarde leggen.

De reuk, en fmaak van de wortel is zalfagtig, na geele wortels trekkende, met een kleene fcherpheid, en bitterheid, dewelke altyd in de kleendere wortels minder is, en in de mond geknouwd verwen zy het fpeegzel geel.

De bladeren hebben ieder een byzonderen fteel, van welke vier, of vyf tegen malkanderen ftaan, en beneden een ftam fchynen te maken, dog haar ftraks uitbreiden, zynde de ftelen wel kruidagtig, en week, niet te min taay, en kwalyk om te breeken.

Het blad is omtrent anderhalf voet lank, behalven den fteel, vyf en zes duimen breed, agter, en voren toegefpitft, gelyk die van de Galanga, of in 't vaderland van Orchis Serapias, *en* Helleborus albus, *zeer fchuins geribd, of eygentlyk van onderen gevoornd, en boven uitfteekend, gelyk de bladeren van Piffang, voorts glad, jeugdig of licht-groen, dun, en gewreven na hare wortel riekende. Zulke vergaderingen van ftelen, en bladeren komen veele uit een wortel, te weten t'elkens waar een knoop ftaat.*

Het Hypophyton, *of* bloeizel *van deze plante komt anders niet voort, dan aan oude ftokken, of ftruiken, die een reys of twee hare bladeren verwiffeld hebben, en daar de oude wortels half vergaan nog aanhangen. Dit is geen geflote kolf, gelyk aan de voorgaande kruiden, maar zyne fchubben ftaan meer geopend, gemaakt van bleek-groene, en half holle blaadjes, in gedaante van een vorftpanne, aan haar einden witagtig, of in haar jonkheid licht-bruin, inzonderheid als 't in 't wild groeyd.*

Tuffchen deze fchubben komen de regte bloempjes voort, gemaakt beneden uit een lange hals, die zig boven in drie fpitze blaadjes als hoorntjes verdeeld, daar in ftaat een hol bloempje, meeft uit een blad gemaakt, of zoo men 't nauw beziet, in drien deelbaar, geel, en zoo flap, dat men 't kwalyk handelen kan, gelyk het ook nog den zelfften avond verflenft, en de geheele tros vergaat mede zonder zaden, of vruchten.

De voornoemde moerwortel is van buiten altyd graauwer dan de teene, van binnen droger, en fcherper, rondom dewelke de teenen hangen, gelyk fleutels aan eenen knoop van een vrouwe gordel. De teenen verbeelden zomtyds zeldzame figuren, want de meefte gelyken kromme, en knobbelige vingers, andere een half gefloten vuift, andere een Krabbe met zyn pooten, en hoewel de witte oogen gemeenlyk onder aan de teenen ftaan, zoo weeten zy haar evenwel om te krommen, en hare fcheutjes opwaarts te zenden.

Post sex septemve menses radix effodienda est, a petiolis, & fibrillis depuranda, atque in ædibus deponenda, usque ad finem mensium pluviosorum, quo tempore articuli longos emittunt surculos, qui abrumpuntur, ac denuo transplantantur hi articuli, qui intra sex mensium spatium novum formant stolonem, matrix autem radix transplantationi inutilis est, sique diu in ædibus adservetur, quam maxime exsiccatur & corrugatur, quales in Pharmacopæis prostant.

Secundo *Curcuma domestica minor* folia ac petiolos gerit minores præcedenti, folium nempe ejus cum petiolo non ultra quatuordecim pollices longum est, ac quatuor latum, & contritum quam maxime radicis spirat odorem. Radicis stolo seu congeries elegans est ac rara, ex una alterave formata matrice radice, ex qua tot breves & incurvi dependent digiti, qui in alios sese iterum dividunt, ita ut majorem formet stolonem quam præcedens.

Tota autem illius congeries videtur composita ex multis semi clausis pugnis & infantum palmis, quarum quædam oblique, quædam transversaliter in terra locantur, ac licet digiti sint minores quam in priore specie, ipsorum tamen articuli longiores sunt, paucas gerentes fibrillas, & glandulas, quæ rotundiores quoque sunt, ac tantummodo in vetustis excrescunt stipitibus. Unde stolo effosus a paucis suis pelliculis & fibrillis depuratus eleganter glaber est, videturque esse arte elaborata materies.

Radices ejus intense luteum habent colorem instar optimi auri, succosæ sunt, fragiles, saporem odoremque habentes dulcem sed gravem cum peculiari quodam aromatico odore, ac levi acrimonia, sine ulla tamen amaritie, quæque salivam quam maxime luteam tingunt, ita ut colore quum maxime cum radice Chelidonii majoris conveniant.

Hypophytum ejus nunquam fere progerminat, saltem nunquam hoc vidi, radix enim tam diu non quiescit ob quotidianum ejus usum. Qui adcurate adtendunt, hanc minorem speciem iterum in binas dividunt varietates, quæ potissimum in eo consistunt, quod una nempe radix longiores magisque laxos gerat digitos, altera breviores magisque compactos, utræque autem interne intense luteum habent colorem, eundemque saporem. Hæc species tam diu in terra non persistit, quum vero ejus folia marcescant, effodienda est, & ad transplantationem deponenda, quem in finem minimi etiam digiti valent, si modo unam alteramve gerant albam gemmam.

Tertio *Curcuma agrestis*, vera silvestris Curcumæ species est, multos emittens petiolos seu stipites inferius rotundos, superius compressos, qui sese in bina ternave dividunt folia, tres ac tres cum dimidio pedes simul alta, quorum petiolus solus sesqui pedem altus est, folium quatuordecim vel sexdecim pollices longum est, quatuor & quinque latum, ab utraque acuminatum parte, subito a petiolo angustatum, quod illa *Tommon* sensim faciunt, quo & hæc silvestris species ab aliis *Tommon* speciebus distingui potest, primum quoque progerminans seu modo excrescens folium acutum, & firmum est instar subulæ, vel caricis Lalan dicti, estque porro tenue, lentum, nec facile fissuram patiens, sed cito marcescens, perque ejus medium angustus decurrit nervus, infra acute protuberans, costæque obliquæ magis sunt conjunctæ quam in aliis *Tommons*, supra eminentes, infra sulcos formantes, unde & hoc folium rugosum est, ita ut hæc planta summos & tenuissimos proferat petiolos inter omnes *Tommons* species.

Ejus radix raro, inque binos tresve tantum nodos divisa est, nullos distinctos exhibens digitos, nihilominus tamen oblique decurrens, multas emittens dependentes fibrillas, quæ ad inferiorem ipsarum partem glandulas gerunt rotundas, Nuces avellanas referentes. Externe ex cinereo colore flavescit instar straminis, interne pallida est, cor gerens flavum, inodora fere, saporem habens amaricantem instar Lampuji.

Ipsius *Hypophytum* altius & elegantius est, ac facilius progerminat quam in *Tommon* vel *Curcuma* Squamæ ejus superiores fuscæ sunt, inter quas flavi eminent flores, uti in *Curcuma*, marcescit quoque, nullum relinquens semen vel fructum.

Nomen.

Na zes of zeven maanden moet men de wortel uytgraven, van de stelen en Vazelingen zuyveren, en in de huyzen zoo benen leggen, tot dat de regen-maanden over zyn, in welke tyd de teenen lange scheuten voortbrengen, die men dan afbreekt, en met haar teenen weder verplant, zoo gewinnen zy in zes maanden weder een nieuwe stoel, maar de moer-wortel deugd tot 't voortplanten niet, als men ze lange in de huyzen verwaard, drogen zy zeer op, en krimpen schier geheel weg, gelyk men ze in de Apotheeken toond.

2. Curcuma domestica minor, *blyft aan bladeren en stelen kleender dan de voorgaande, te weten het blad behalven den steel niet boven* 14 *duymen lang*, 4 *breed, gewreven zynde merkelyk na de wortel riekende. De stoel van de wortel is aardig, en van een fraay fatzoen, gemaakt van een of twee moer wortels, daar aan zoo veele korte en kromme vingers hangen, die zig al weder in andere verdelen, zoo dat zy een groteren stoel maken dan het voorgaande.*

Den geheelen klomp schynd gemaakt te zyn van veele halfgeslote vuysten en kinder-handekens, zommige schuyns, zommige dwers in de aarde staande; en hoewel de vingers korter zyn dan aan de voorgaande zoorte, zoo zyn echter haare leden langer, met weinige Vazelingen, en daar aan weinige klieren, die ronder zyn, en alleen aan oude stokken te vinden. Dierhalven den uytgegrave stoel van zyne weinige velletjes en Vazelingen gezuyverd, schoon glad werd, en schynd een konstig uitgesneden werk te zyn.

De wortelen zyn van binnen hoog-geel, gelyk het beste goud, zappig, breuksaam, van reuk en smaak geyl zoet, met noch een bezondere speceryachtigen reuk, en een kleene scherpigheid, doch zonder eenige bitterheid, het speegzel zeer geel verwende, zoo dat zy aan coleur met de wortel van Chelidonium Majus *zeer overeenkomt.*

Zyn Hypophyton *komt schier nooit voor den dag, immers ik heb 't nooit gezien, want men laat de wortel zoo lange rust niet wegens haar dagelyks gebruyk. Dewelke naauw opletten, onderdelen deze kleene zoorte wederom in twee, bestaande het onderscheid meest daar in, dat de eene wortel wat langer en ydeler teenen heeft, de andere kortere en digter op malkander gedrongene, beide van binnen hoog-geel, en van eenderley smaak. Deze zoorte kan zoo lange in de aarde niet staan als de voorgaande, maar als de bladeren beginnen te slenssen, zoo moet men ze uitgraven, en tot 't verplanten weg leggen, waar toe de minste teenen genoeg zyn, waar aan een of twee witte oogjes zitten.*

3. Curcuma agrestis, *is een regt wilde zoorte van de Curcuma, met veele beneden ronde, boven gedrukte stelen of stammen opschietende, die zig in 2 of 3 bladeren verdeelen, t'zamen 3 en* $3\frac{1}{2}$ *voeten hoog, waar van alleen den steel* $1\frac{1}{2}$ *voeten hoog is; 't blad is* 14 *en* 16 *duymen lank*, 4 *en* 5 *breed, onder en boven toegespitst, van den steel schielyk beginnende, het welk die van* Tommon *allenxkens doen, en waar aan men deze wilde zoorte van andere* Tommons *onderscheiden kan, ook is het eerst uitkomende blad spits en styf als een Elsse, of het Snygras* Lalan. *Voorts is het dun, taay, en niet ligt scheurende, doch haast verwelkende, door de midden gaat een smalle zenuwe, beneden scherp uitbuylende, en de schuynze ribben staan digter by malkander dan aan andere* Tommons, *boven uitpuylende, en beneden groeven makende, en daar door rimpelig schynende, zoo dat dit gewas de hoogste en dunste stelen heeft onder alle* Tommons *zoorten.*

De wortel is weinig, in 2 *of* 3 *knobbels verdeeld, geen duydelyke teenen uitmakende, niet te min dwers kruypende, met veele aanhangende Vazelingen, en omtrent het onderste derzelver met ronde klieren, als Hazenoten. Van buiten is ze uit den graauwen stroo-geel, binnen bleek met een geel hert, schier zonder reuk, van smaak bitteracht̲ig, als Lampujang.*

Zyn Hypophyton *is hoger en fraayer van aanzien, komt ook ligter voor den dag dan aan het* Tommon *of* Curcuma. *De bovenste schubben zyn bruynachtig, daar tussen kyken de geele bloempjes uit, gelyk aan de Curcuma, vergaat mede zonder vrucht of zaad.*

Naam.

Nomen generale harum trium specierum Latinum est *Curcuma* & *Crocus Indicus*, juxta Portugallicum *Saffrân de terra*, h. e. *Crocus terrestris*; sic quoque in cunctis aliis Indicis linguis nomen obtinuit a luteo suo colore: uti Malaice & Maccassarice vocatur *Cuning* & *Cunjet*. Javanice *Cunyn*. Baleyice *Cunit*. Bandice *Cunil*. Amboinice *Unin*, Ternatice *Goratschi*, quo nomine *aurum* quoque denotant. Sinice *Uin Kion*, h. e. *Zingiber luteum*, ac simpliciter *Uin*, juxta ipsorum morem *n* per nasum pronunciantes. Nostrates Belgice vocant *Boribori wortel*, ac simpliciter *Bori bori*, quod proprie nomen unguenti cujusdam est, quod ex hac conficitur radice. Apud Avicennam *Carcuma* & *Carcumæni*, seu, uti alii scribunt, *Charcumani* & *Chorcumani*. Literatores illud corrigunt juxta Arabicum textum *Carcumäa*, atque hoc in Græcam transformare volunt vocem *Crocomagma*. ego autem illud derivo ab Hæbræo *Carcum*, h. e. *Crocus*, ob croceum radicis colorem. Avicenna ipse scribit res quasdam de sua Curcuma, quas de vero intelligeremus Croco, uti Malaienses aliique Indi verum Crocum vocant in hunc usque diem *Concomaa*.

Pharmacopæorum *Terra merita* siccata & pulverisata videtur esse *Curcuma*, quæ vero magis flavescit. *Garcias libr.* 1mo. *cap.* 39. ipsi nomen insuper inposuit Persicum *Darzard*, quod docti corrigunt, *Zardegjus*. Turcicum vero est *Sarodæ* & *Sarjot*. In Canara & Malabara vocatur *Alad*, veri autem Malabarenses ipsam vocant *Manija Coua*. *Dioscoridi libr.* 2. *cap.* 19. & *Plinio libr.* 29. *cap.* 18. uti putatur, dicitur *Cyperus Indicus*, sub quo supra *Lampujang* & *Bangleum* comprehendimus, simulque ibi ostendimus, cunctas tales aromaticas radices ipsi *Cyperum* vocari.

Prima species mihi Latine dicitur *Curcuma domestica major*. Malaice *Cunin Besaer*. Baleyice *Cunyn* seu *Cunjet Sebatta*. Amboinice *Unyn Tita*. Maxima porro species peculiariter vocatur *Cuning Java*, quum in Java sit vulgatissima, habetque tantum quatuor vel quinque magnos digitos ad latera matricis radicis dependentes, quæ, uti dictum fuit, *Ibu cuning* dicitur.

Secunda species vocatur *Curcuma domestica minor*. Malaice *Cuning Warangan*. Amboinice *Unin Kiri*, quum color ejus adeo intense luteus seu croceus sit, ut fere rubescat.

Tertia seu silvestris species *Curcuma agrestis* vocatur. Malaice *Cuning Utan*, & *Cuning Tommon*. Baleyice *Tommon Tjibing*, forte quum multum crescat sub arundinem Bamboes fruticulis, vel ob intense viridem foliorum colorem. Javanice *Tommon Badur*.

Non abs re judicare quis posset, vocem *Cyperi* primitive competere huic Indicæ plantæ seu Curcumæ, derivatur enim ab Hebræo *Caphar*, id est illevit, illiniendo delevit, sive potius a Chaldaico *Capper*, i. e. abstersit, quia ab antiquo tempore Curcumam ad unguentum adhibuerunt, quo corpus inungebant, ut inter cætera ab omni scabie mundum, & a pilis glabrum redderent, nam & Dioscorides l. c. testatur ipsi psilotri vim inesse.

Jacob. Bontius libr. 6. *plant. Indic. cap.* 30. Curcumam describit cum veris ejus foliis, sed, quantum videtur, juxta suum morem species confundit, uni aliquid tribuens, quod alii competit speciei, folia enim ejus cum illis *Hellebori albi* satis conveniunt, ac radicum forma quodammodo cum illis *Gentianæ*, sed quod Curcumæ tribuat purpureos flores, ac radici acrem saporem linguam vellicantem, de vera Curcuma neutiquam intelligendum est, sed de silvestri seu *Tommon*, sic quoque nunquam vidi, tam domesticam quam silvestrem *Curcumam* quosdam fructus vel semina produxisse, ac proinde ejus rugosi fructus & ossicula potius de *Cannacoro* quam de *Curcuma* intelligenda sunt, quum omnes hæ plantæ unum idemque fere gerant folium.

Locus. Hæc vera est planta Indica, nota tam in India veteri seu in Indostana, quam in aquosa India; credo autem nullibi tam frequenter coli & adhiberi quam in Java & Baleya, plurimum in hortis colitur, præsertim secunda ejus species, quæ elegantissima & quam maxime lutea est, prima autem seu major species sponte quoque crescit & silvestris est in insulis ad Eurum sitis, præsertim in Serua, & nobis vicina Boerone, non autem adseverare possem, antiquioribus temporibus ibi nullos fuisse hortos, saltem in Boerone inter sinum Cajeely & Tsjikomarassa nudus invenitur

Naam. *De generale naam van deze derde zoorte in 't Latyn is* Curcuma *en* Crocus Indicus, *na 't Portugeeze* Saffrân de terra, *dat is* Aard-Saffraan. *Zoo heeft ze ook schier in alle andere Indiaanse talen haar naam van de geele coleur: als in 't Maleyts en Maccassaars* Cuning *en* Cunjet. *Javaansch* Cunyn. *Baleyts* Cunit. *Bandaneesch* Cunil. *Amboinsch* Unin. *Ternataansch* Goratschi, *gelyk zy ook het goud noemen. Sineesch* Uin Kion, *dat is*, geele Gember, *en slegts* Uin, *na haare manier 't laatste* n *door de neus sprekende. Onze Duytsche noemenze* Boribori wortel, *en slegts* Bori bori, *'t welk eygentlyk de naam van een salve is, die van deze wortel gemaakt werd. By Avicenna* Carcuma *en* Carcumæni, *of gelyk andere schryven* Charcumani *en* Chorcumani. *De Taalkundige corrigeren zulx na de Arabische text* Carcumäa, *en willen zulx tot een Grieks woord maken* Crocomagma, *maar ik deriveere het van het Hebreeuwsche* Carcum, *dat is* Crocus, *wegens de Saffraan-coleur, die de wortel heeft.* Avicenna *zelfs, schryft dingen van zyn* Curcuma, *die men van de regte* Saffraan *verstaan zoude, gelyk de Maleyers en andere Indianen den regten* Saffraan *tot noch toe noemen* Concomaa.

Der Apotheeken Terra merita, *schynd een gedroogde en gepulverizeerde* Curcuma *te zyn, doch lichter-geel.* Garzias lib. 1mo. Aromatum cap. 39. *geeft haar noch de naam in het Persiaans* Darzard, *'t welk de Geleerde corrigeren* Zardegjus. *Turkx* Sarode *en* Sarjot. *In Canara en Malabaar* Alad, *doch de regte Malabaren noemenze* Manija Coua. *By* Dioscorides lib. 2. cap. 14. *en* Plin. lib. 29. cap. 18. *zoo men meend* Cyperus Indicus, *waar onder wy boven de* Lampujang *en* Bangle *begrepen hebben, en getoond, dat* Dioscorides *alle zodanige* Gemberachtige *wortelen* Cyperus *noemd.*

De eerste zoorte hiet in 't Latyn Curcuma domestica major. *Maleyts* Cunin Besaar. *By de Baliers* Cunyn *of* Cunjet Sebatta. *By de Amboinezen* Unyn Tita. *De grootste zoorte hier van hiet in 't bezonder* Cuning Java, *dewyl ze op Java de gemeenste is, hebbende maar* 4 *of* 5 *groote vingers ter zyden van haare moer-wortel staan, dewelke men, als gezegt* Ibu cuning *noemd.*

De tweede zoorte hiet Curcuma domestica minor. *Maleyts* Cuning Warangan. *Amboinsch* Unin Kiri, *dewyl ze zoo hoog-geel is, dat ze schier rood schynd.*

De derde ofte wilde zoorte, hiet Curcuma agrestis. *Maleyts* Cuning Utan, *en* Cuning Tommon. *Baleyts* Tommon Tjhing, *missschien om datze veel onder de Bamboes-struyken wast, of na de hoog-groene coleur der bladeren. Javaans* Tommon Badur.

Men zoude niet zonder reden oordeelen, dat het woort van Cyperus *eygentlyk deze Indische plant ofte Curcuma eigen was, het welk afstamt van het Hebreeuwsche* Caphar, *d. i. hy heeft bestreken, of door stryken uitgewist, of liever van het Chaldeeuwsche* Capper, *d. i. hy heeft afgestreken, om dat al van oude tyden af de Curcuma tot de salve gebezigt wiert, waar mede zy het ligbaam bestreeken, op dat het onder andere van schurft, en de hairen zuyver en glad zoude zyn, want Dioscorides zelfs op de aangebaalde plaats getuygt, dat het een gladmakende kragt in zig heeft.*

Jacob Bontius, lib. 6. Plant. Indicar. cap. 30. *beschryft wel de Curcuma met hare regte bladeren, doch, zoo 't schynd, confundeerd hy na zyne manier de zoorten: de eene iets toeschryvende, 't welk van de andere waar is, want de bladeren komen wel met den* Helleborus albus *overeen, ook de gedaante der wortelen eenigzins met de* Gentiana. *Maar dat hy de Curcuma, purper-verwige bloemen toeschryft, en de wortel een scherpe smaak op de tonge, moet men geenzints van de regte Curcuma, maar van de wilde, of van de* Tommon *verstaan, zoo heb ik ook nooit gezien, dat zoo wel tamme als wilde Curcuma eenige vruchten of zaden voortbrengt, en dierhalven moet men zyne ruyge vruchten en korrels veel meer van* Cannacorus *dan* Curcuma *verstaan, zynde alle planten schier eenderley blad hebbende.*

Plaats. *Dit is een regte Indiaanse plante, bekend zoo wel in Oud-Indiën of Indostan, als in water-Indiën: doch ik geloove, datze nergens meer gecultiveert, en in gebruyk is dan op Java en Baly. Zy werd meest in de Hoven geplant, inzonderheid de tweede zoorte, 't welk de fraayste en geelste is, maar de eerste of grootste zoorte vind men ook van zelfs groeyen in 't wild, op de Zuyd-Ooster Eylanden, inzonderheid Serua, en ons nabuurig Boero, doch ik zoude niet verzekeren konnen, dat aldaar in voorige tyden geene tuinen geweest zyn. Immers op Boero tussen de bocht Cajeely en Tsjikomarassa, loopt een* kaal

tur montium tractus, in quibus elegans reperitur *Zingiber*, *Curcuma*, ac variæ *Tommon* ſpecies ſponte creſcentes, ubi autem incolæ ignorant, umquam hortos olim fuiſſe: Uti & ipſe vidi hanc ſponte creſcentem in montibus parvæ Ceramæ tam ſub arboribus in ſilvis, quam in nudis collibus ſub Carice.

Tertia ſpecies, quæ penitus agreſtis eſt, in planis creſcit campis, in ſicca Sagus ſilva, & ſub Bamboes arundinum fruticibus, ubi ſolum parum eſt humidum, magna obcupans ſpatia, quæ *Latar* vulgo vocantur; qualia obcurrunt poſt Huconalo in magna Amboina.

Domeſtica plantatur, uti Zingiber, effoſſa enim ejus radix deponitur, donec gemmas & ſurculos generet, qui digiti tum in quovis plantantur ſolo. Elegantiores autem & majores creſcunt Curcumæ radices in Amboinenſium calidis hortis ſilveſtribus, quam circa ædes in declivibus locis, ubi plerumque ſolum eſt humidum & arenoſum. Si poſt quinque vel ſex menſes radix non exfodiatur, tum folia marceſcunt, matrix radix perit, & ad latera novam emittit prolem.

Uſus. *Curcuma* in India tam ad cibum quam ad Medicinam adhibetur, Indi enim ac præſertim Javani, Malaienſes, & Baleyenſes adeo ipſi adſueti ſunt, ut eam cunctis admiſceant condimentis & piſcibus, præſertim autem iſti, quod *Karri* ipſis vocatur. Noſtræ nationi in initio nauſeabunda quodammodo eſt, quum ex noſtra opinione unguentaceum præbeat odorem, ſenſim autem ipſi adſueſcit. Hiſce in regionibus Curcuma quoque adhibetur ad lintea luteo inbuenda colore, non autem diu perſiſtit, quum tinctura ejus ſit nimis pinguis, nec linteis ſatis adhæreat. Hunc in finem prima ſeu major eligitur ſpecies, quæ acrior nec tam pinguis eſt quam ſecunda, contunde ſeu contere eam ſubtiliter ſupra porphyritim, dein infunde eam in craterem vel patinam aqua repletam, ac tam diu eam relinque, donec fæculam quandam in fundo deponat, quæ abjicitur. Superfluæ tincturæ admiſcetur certa ſucci acidorum Limonum quantitas, vel alius quidam acidus fructus, ac folia Condondi, quæ tincturæ ſtabilitatem addunt, cui dein inpone lintea alba, quæ luteo velis tingere colore. Adulteratores quidam vile aurum norunt hac tingere, ita ut intenſe luteum conquirat colorem, ſi nempe cum illa hoc excoquatur, fallacia autem ac fraus facile detegitur, ſi aliquamdiu geſtetur vel parumper rugoſæ alicui adfricetur rei.

In re Medica virtutem habet penetrantem, detergentem, & expellentem, atque externe inpoſita aliquo modo maturat per majorem minoremve acrimoniam pro varietate ſpecierum, quarum media ſemper debiliſſima eſt. In India hi morbi ſunt quam maxime familiares & obvii, uti obſtructio Hepatis & inteſtinorum, durities Hepatis, atque hinc difficilis reſpiratio, Icterus, & Diaphragmatis exulceratio, cunctos hoſce morbos curant ope Curcumæ tam interne quam externe adhibitæ. Si conteratur cum melle ad conſiſtentiam Electuarii, promptum eſt Icteri remedium, ſi adſumatur, malignos enim mox expellit humores tam per urinam quam per ſudores. Eſtque hæc radix quotidiano in uſu apud incolas tam viros quam feminas, apud quas poſt corporis lotionem hoc fricant hac radice in aqua modo contrita. Javanorum & Baleyenſium mulierculæ hoc efficiunt cum Calappi oleo hac radice contrito, quo totum fere inungunt corpus, unde totæ quantæ fere luteſcunt, dicuntque hoc fieri, ut calidis diebus ipſarum corpus refrigeretur, depuretur, & poliatur ipſarum cutis, uti & cutim habent glabriorem, ſed magis ſimul luteam vicinis ac maritis ſuis. Tumentes & œdematoſi pedes hac quoque fricantur radice, ſi Bangleum ipſi addatur, ut œdema extrahatur, contra ſcabiem vero aliasque cutis inpuritates cum Calappi oleo conteritur, & ſucco Aurantiorum dulcium, quod melius eſt quam ſi ſuccus Limonum acidorum ejus loco ſumatur. In febribus & æſtuante hepate addunt flores Sampaccæ & Manoræ.

Cuncta talia unguenta vulgo vocantur *Bobori*, & apud noſtrates corrupto vocabulo *Bori bori*, atque hinc ipſa Curcuma hoc obtinuit nomen *Bori bori radix*, genuinum autem Bobori pretioſum eſt unguentum, ex variis odoratis lignis & ſeminibus confectum, quæ in odorata quadam conteruntur aqua, & aromatibus

kaal gebergte, daar men ſchoone Gember, Curcuma, *en verſcheide zoorten van* Tommon *heeft in 't wild groeyen, en daar de Inlanders niet weeten, dat 'er ooit tuinen geweeſt zyn: Gelyk ik ook gezien heb, datze van zelfs groeyd op de gebergtens van kleen Ceram, zoo wel onder de bomen in 't boſch, als op kaale heuvels onder het ſnygras.*

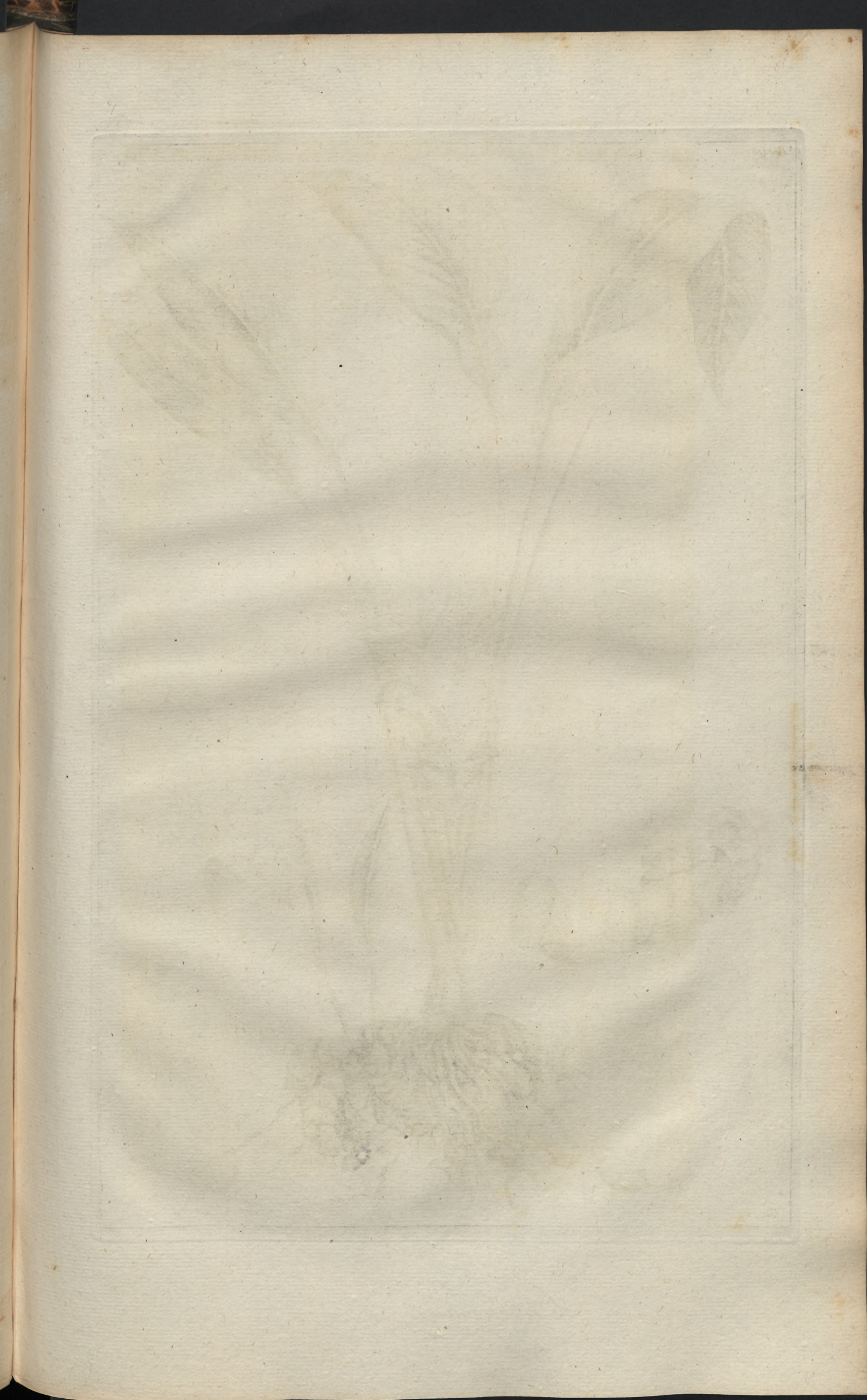
De derde zoorte, regt wild zynde, groeyd in vlakke Velden, in 't drooge Sagoe-boſch, en onder de Bamboes-ſtruyken, daar het wat vochtig is, groote plaatzen op zig zelfs beſlaande, die men Latar noemd, diergelyke te zien zyn agter Huconalo op groot Amboina.

De tamme werd geplant als de Gember, want men legt de uytgegravene wortel weg, tot dat ze de oogen en ſcheutjes gewind, welke teenen men dan plant in allerley grond. Doch ſchoonder en groter waſſen zy in der Amboinezen warme bergtuinen, dan by de huyzen om leeg, daar gemeenlyk een vochtige zandgrond is. Als men na 5 of 6 maanden de wortel niet uitgraaft, zoo verſlenſſen de bladeren, de oude wortel vergaat, en zet ter zyden een nieuwe voort.

Gebruyk. *De* Curcuma *werd in Indiën zoo wel tot de koſt als Medicynen gebruykt, want de Indianen, inzonderheid Javanen, Maleyers, en Baliers, zyn zoo daar aan gewend, dat zy in alle haare ſoucen en ſoppen de Curcuma mengen, inzonderheid het geene men* Karri *noemd. Voor onze Natie is ze in 't eerſte wat vies, om dat ze na onze meininge een zalfachtigen reuk heeft, maar men gewend 'er allenxkens aan. Hier te Lande werd de Curcuma ook gebruykt om het linnen geel te verwen, maar het duurd niet lange, om dat deze verve te vet is, en aan 't linnen niet vaſt houd: hier toe verkieſt men de eerſte of groote zoorte, dewelke ſcherper en zoo vet niet is als de tweede, ſtootze of wryftze kleen op een ſteen, doedze in een ſchotel vol water, en laat ze zoo lange ſtaan, tot datze een witachtig meel of* Fæculam *op den bodem zet, het welke men wegſmyt. Onder de reſterende tinctuur mengd men in zekere quantiteyt den zap van zuure Limoenen, of eenig ander zuure vrucht, en bladeren van Condondong, dewelke de verwe haare vaſtigheid geeft, en legt dan het witte linnen daar in, 't welk men geel wil hebben. Eenige bedriegers weeten ook het ſlegte goud daar mede te verwen, dat het een hooge coleur gewinne, als men het daar mede opkookt, maar het bedrog komt ligt aan den dag, als men het een weinig draagd, of tegen eenig ruyg ding aan ſtrykt.*

In de Medicynen is ze doordringende, afvagende, en dryvende van kracht, van buiten opgelegt ook eenigzints ryp makende, met meer of min ſcherpigheid na veranderinge der zoorten, zynde de middelſte altyd de ſlapſte. In Indiën zyn deze gebreeken zeer gemeen: verſtoptheden van lever en ingewand, hardigheid des levers, en daar uit ontſtaande, het moeyelyke aaſſem halen, geelzugt, en ſweeren van het Diaphragma, alle deze gebreeken genezen zy met de Curcuma, zoo binnen als buiten lichaams aangewend. Gewreven met honing tot de dikte van een Electuarium, is een dadelyk geneesmiddel tot de geelzugt, daar van ingenomen, want het dryft de quade humeuren uit door den Uryn en ſweet. Inzonderheid is ze in dagelyks gebruyk by den Inlander, zoo mannen als vrouwen, doch meeſt by de laatſte, na het waſchen het lichaam met deze wortel te beſtryken, dezelve ſlegts in water gewreven. De Javaanſe en Balyſe Vrouwtjes doen zulks met Calappus-oly gewreven, en ſchier het geheele lichaam daar mede beſtrykende, waar door zy gantſch geel ſchynen, en zeggen, dat zulks diene om by heete dagen het lichaam te verkoelen, een zuyver en gladde huyd te maken, gelyk zy dan poezeliger van vleeſch en lichter van coleur zyn dan hare naburen en haare eigene mannen. Geſwolle en zugtige benen werden ook daar mede beſtreken, als men de wortel Bangle daar by doed, om de zugt uit te trekken, maar tegens ſchurft en andere onzuyverheid des huyds wryft men ze met Calappus-olye, en zap van zoete Oranje-appelen, het welk beter is dan zap van zuure Limoenen. In de koortze en een verbitte lever, wryvenze de bloemen Tsjampacca en Manoor daar onder.

Alle zodanige ſalven noemd men in 't gemeen Bobori, *en bedorven by onze Natie* Bori bori, *en daar van de* Curcuma Bori bori wortel, *doch de eygentlyke* Bobori *is een koſtelyke ſalve, van allerhande welriekende houten en zaden gemaakt, in een welriekend water gewreven, en met ſpeceryen berookt, daar gantſch geen* Curcuma onder

Curcuma longa. L.

tibus exaltatur, quod tamen nulla ingreditur Curcuma, quodque solummodo adhibetur ad corpus grato inbuendum odore, sique aromata calidiora addantur, ut corpus frigidioribus temporibus calefiat, unde & unguentum *Bobori* dictum apud ipsos duplex est, refrigerans, & calefaciens.

Refrigerans seu *album Bobori* potissimum delectationi inservit, componiturque ex sequentibus lignis, *Sandalo* nempe *Citrino*, *Caju Rassa mala*, *Pulassario*, *Grano Moschato*, *Unam*, h. e. *Ungui odorato minore*, fructu spinuloso *Semperoanto*, atque ex aliis insuper odoratis lignorum ramentis, & seminibus, sine ullis recentibus radicibus. Cuncta hæc simplicia conteruntur cum aqua, in qua macerati sunt odorati flores *Sampaccæ*, *Manoræ*, *Tanjong* &c. donec puls sit subtilissima & crassa, quæ gabatæ seu Tampurong inponitur, donec ipsi adhæreat, licet invertatur. Hæc dein suffimigio inprægnatur *Bensoino*, *Agalloci*, *Grani moschato*, & *Unam*, sicca hæc puls glebam refert argillaceam, hepatici coloris, quam maxime odoratam, quæ diu servari potest in cista obclusa, sique adhibere eam velimus, cum florum aqua odorata iterum conteritur.

Calefaciens Bobori componitur ex fervidis aromaticis corticibus & seminibus, quales sunt *Massoy*, *Culilawan*, *Caryophyllorum*, *Putsjock*, *Foeni græci* &c. cum recentibus radicibus *Banglei*, *Tommon*, *Acori*, *Kellor* &c. quæ in aqua quoque conteruntur, sed nullo inprægnantur suffimigio; plures alios modos varia componendi odorata unguenta hic præterimus, quum cum Curcuma fere nil habeant conmunia, licet hæc cuncta a vulgo *Bobori* vocentur.

Si quis oculos suos vulneraverit vel per contusionem, vel si aliquid in hos inpegerit, ut oculus ipse sit vulneratus, tum rasura recentis Curcumæ sumatur, infundaturque aquæ, addito granulo calcis debilioris, ita ut læviter rubescat, effunde tum leniter aquam, & oculis instilla. Potionibus quoque, quæ contra Nephritidem propinantur, magno cum successu Curcumæ radix matrix additur, quæ itidem conducit cum aceto aqua subacto, ac pauxillo Acori ebullita puerperis, ad sanguinem matricis adtenuandum & expellendum. Contra scabiem in Amboina minor ejus eligitur species, quum minus acris sit, hancque conterunt cum aqua salsa, foliis Condondong, inliniuntque hanc supra scabiem pastam. *Cuning Warangan* cum vitello ovi contritum & potatum Dysuriam curat.

Cum supra memoratis conveniunt maxime illa, quæ *Jacobus Bontius l. c.* de *Curcumæ* viribus scribit, addens quod facile urinæ ejectionem promoveat, calculumque expellat, quodque addatur potionibus menstrua provocantibus, quodque parturientium labores adjuvet, quo in casu nostrates verum adhibent Crocum. Ipsius unguentum Bobori, quod ex Javanorum præscripto ex hac componitur radice cum Sandalo & odoratis floribus contrita, quo tam viri quam feminæ corpus suum inungunt, inservit potissimum ad febrilem æstum minuendum, ut & contra hepar fervens, solis æstum, & ictus dolentes insectorum. Quod vero dicit, Sinenses addere quædam, quæ sternutationem caussant, me latent, credoque illud de Galanga esse intelligendum, ut id supra in illo innuimus capite.

Curcuma agrestis nullum habet usum neque ad tincturas neque ad cibum, excepto quod Baleyenses illam aliquando adhibeant in usum Medicum.

Spinosum fructum, quem *Jacob. Bontius libr.* 4. *cap.* 30. Curcumæ tribuit, externe illi Castanearum similem, intusque continentem granula instar Pisorum, nunquam in ipsa observavi, vel audivi a Javanis fuisse visum, unde erroneum est, videturque inpositus fuisse per similitudinem & convenientiam foliorum, unde Curcumam sine dubio cum subsequenti *Cannacoro* confudit. Javani *Curcuma silvestri* seu *Tommon Badur* non utuntur ad unguentum vel *Bobori* externe, quum cutis quodammodo excitet pruritum.

onder komt, werdende alleenlyk gebruykt om het lichaam een aangenaame reuk te geven, en zoo 'er heete speceryen onderkomen, 't lichaam by koude tyden te verwarmen, daarom ook de Bobori *by hun lieden tweederley is, verkoelende en verwarmende.*

De verkoelende *of* witte Bobori, *diend meest tot plaisier, en werd gemaakt uit de volgende houten:* geel Sandel-hout, Caju Rassa mala, Pulassari, Granum Moschatum, Unam, *dat is,* Unguis odoratus *de* kleene, *de steekelige vrucht* Semperoanto, *en nog eenige andere welriekende spaanders en zaden, zonder eenige versche wortels. Alle deze droogen werden gewreven met water, daar in geweekt zyn welriekende bloemen*, Tsjampacca, Manoor, Tanjong, *&c. tot dat het een zeer fyne dikke pap word, die men in een kommetje of* Tampurong *doed, dat hy daar aan kleeve, al keerd men 't om. Deze werd dan berookt met* Benjoin, Agel-hout, Granum moschatum, *en* Unam. *De drooge pap gelykt een klontje kley, leververwig, sterk riekend, en kan lange goed bewaard werden in een gesloten dooze, en als men 't gebruiken wil, zoo wryft men 't weder op met bloem-water.*

De heete Bobori *werd gemaakt uit heete speceryachtige schorssen en zaden, als* Massoy, Culilawan, Nagelen, Putsjock, Fœnum græcum *&c. met de versche wortelen van* Bangle, Tommon, Acorus, Kellor *&c. ook in water gewreven, en niet berookt. Veele andere manieren en zoorten van welriekende salven en olyen te maken, slaan wy hier over, om dat zy met de Curcuma niets of weinig gemeens hebben, al werden zy van de gemeene man al te zamen* Bobori *genaamt.*

Als zich iemand aan de oogen bezeerd heeft door stoten, of dat 'er iets in gesprongen is, dat het ooggequetst werd, zoo neemd schraapzel van versche Curcuma, doed het in water, en een greyntje slappe kalk daar onder, dat het effen na den roden trekt, giet het water dan zoetjes af, en druypt het in de oogen. Onder dranken, die men tegens graveel maakt, doed men ook met groot voordeel de moeder-wortel van de Curcuma, dewelke ook goed is met gewaterden azyn, en een weinig Acorus opgekookt voor de Kraamvrouwen gedronken, om het moeder-bloed te verdunnen, en af te zetten. Tegens de schurftheid nemen zy in Amboina de kleene zoorte, als min scherp zynde, en wryven die met zout water, bladeren van Condondong, en stryken zulks op het schurft. Cuning Warangan *met het geele van een Ey gedronken, geneest de brandpis.*

Met het boven verhaalde komt overeen meest, 't geene Jacobus Bontius l. c. *van de Curcumaas krachten schryft, daar by doende, dat ze gemakkelyk doed pissen, en den steen dryft, dat ze gedaan werd by dranken, die de maandstonden dryven, en verzagt der Vrouwen arbeyd in barens-nood, in welk geval de onze den regten Saffraan gebruyken. Zyne* Bobori *zalve, die hy na het voorschrift der Javanen uit deze wortel maakt, met Sandel-hout en welriekende bloemen gewreven, en waar mede zoo wel mannen als vrouwen haar lyf bestryken, diend om de brand der koortzen te verminderen, tegens verbitte lever, zonne-brand, en het moeyelyke steken der muschieten. Maar het geene hy zegt, dat de Sinezen doen onder dingen, die tot niezen verwekken, is my onbekend, en gelove dat men zulks van de Galanga verstaan moet, gelyk boven in 't zelfde Capittel gezegt is.*

De wilde Curcuma *heeft geen gebruyk, noch tot verwen noch in de kost, behalven dat ze de Baliers zomtyds tot eenige Medicynen nemen.*

De steekelyke vrucht, dewelke Jacobus Bontius libr. 4. cap. 30. *de* Curcuma *toeschryft, van buyten de Castanien gelyk, van binnen met zaaden als Erweten, moet een groot abuys zyn, vermits ik nooit eenige vruchten gezien, of zulks van de Javanen gehoort heb, 't schynt dierhalven, dat hy wegens gelykheid der bladeren Curcuma, en 't volgende* Cannacorus *met malkander geconfundeert heeft. De Javanen gebruyken de* Curcuma silvestris, *of haar* Tommon Badur *tot geen salve of* Bobori *van buyten, om datze eenigzints op de huyd jeukt.*

Tabula Sexagesima Septima

Curcumam exhibet *majorem*, cum *radice* & *flore* separatis.

De zeven- en sestigste Plaat

Vertoont de *groote Curcuma*, met zyn *bloem* en *wortel* afzonderlyk.

OBSERVATIO.

Hæc eſt Curcuma radice longa *H. L. Bat. ſp.* 208. ſed cujus icon ab hac noſtra multum eſt diverſa, quum flores ibi a planta ſint diverſi, in hujus autem centro inter folia progerminant, illaque Bontii penitus falſa eſt, quum *Cannacorum* repræſentat, reliqua porro Synonyma variosque vide auctores in *Theſ. meo Zeyl.* p. 83.

AANMERKING.

Dit is de Curcuma met een lange wortel van de *H. L. Bat. p.* 208. dog welkers figuur van de onze veel verſchild, nadien de bloemen aldaar byzonder van de plant zelfs afgezondert zyn, en in deze zyn middelpunt tusſchen de bladen voortkomen, en die van Bontius is geheel onegt, wyl het de *Cannacorus* verbeeldt, de overige benamingen en Schryvers over deze plant ziet verders in onze *Theſaur. Zeylan. p.* 83.

CAPUT DECIMUM SEPTIMUM.

Zerumbed. Tommon.

UTi in præcedenti capite diximus, ſic verum eſt, plantam, quam nos *Zerumbed* vocamus, & Maleyenſes *Tommon*, cum Curcuma tam proxime convenire, ut juſte ſub uno comprehendantur genere, uti & forma ſua parum differunt, nec niſi a peritis diſtingui poſſint. Ego ipſe cunctas *Tommon* ſpecies diu pro ſilveſtri habui Curcuma, poſtquam vero hujus veram didicerim noſcere ſpeciem agreſtem, atque Javæ & Balyæ incolæ, qui has potiſſimum adhibent radices, unanimiter differentiam ponant inter *Curcumam* ſeu *Cuning*, & cunctas *Tommon* ſpecies, hinc in diverſis quoque capitibus haſce plantas deſcribere volui.

Puto itaque *Tommon* verum eſſe *Zerumbed* a *Garcia* ab *Orta libr.* 1*mo*. *aromat. cap* 43. deſcriptum ſed maxime obſcure, quodque Malabarice vocat *Sua*, ego autem a Malabaris ipſum audivi vocari *Cua* ſeu *Kua*; Atque hanc litem dirimere nolo, an & quammam differentiam ponant inter *Zerumbed* & *Zedoriam*, ſed potius profiteri volo, genuinam *Zedoariam* in hiſce inſulis non creſcere, ac mihi huc usque penitus eſſe ignotam, quam diſtinctionem illis relinquo, qui terras illas permeant, in quibus creſcit.

Noſtrum itaque *Zerumbed* ſeu *Tommon* planta eſt modo creſcendi ac forma Curcumæ ſimillima, excepto quod ejus folia ſint majora, uti & radix, maximaque reperitur differentia in colore, odore, & ſapore radicis, quæ ſemper amarior, acriorque eſt ſapore, & fortior odore quam *Curcuma*. Malayenſes, Javani, & Baleyenſes *Tommon* iterum in multas diſtinguunt ſpecies, adeo ſibi ſimiles, ut non niſi a peritis diſtingui poſſint. Ego cunctas ſub ſeptem comprehendi ſpecies, quarum ſex hoc in capite, ac ſeptimam in ſubſequenti proponemus capite.

Primo *Tommon Beſaar*, Balice *Tommon Lawac*, *Tommon* quoque *Ackar*, & ſimpliciter tantum *Tommon* vocatur, vix diſtingui poteſt a prima ſeu majore *Curcumæ* ſpecie, ac proinde a multis pro ſilveſtri *Curcumæ* ſpecie habetur, cujus aliam plantam in præcedenti exhibuimus capite.

Planta ipſa tres cum dimidio & quatuor pedes alta eſt, ejusque folium præter petiolum ulnam longum eſt, quinque & ſex pollices latum, eodem modo coſtis diſtinctum, quo illud Curcumæ; Ejus petioli albicant, nervus vero medius ex fuſco rubet, in ſuperiore parte ſulcatus. Hi ſeſe invicem ambiunt, & quodammodo caudicem formant ex rotundo planum ſeu compreſſum.

Ejus *Hypophytum* majus & elegantius eſt quam in ulla *Curcuma*, ac meo judicio idem, quod alii ſcriptores pro flore veræ Curcumæ habent, ita ut totus corymbus florem referat, diu autem viget, ac tandem marceſcit nulla dans ſemina vel fructus.

Radix ejus matrix bulbus eſt; magnitudine ovi, aliquando inſtar pugni, ſed rotundior, & transverſaliter articulis diſtincta, ad ejus latera tres quatuorve longi excreſcunt digiti, pedes referentes Cancrorum, qui longiores & craſſiores ſunt quam in *Curcuma* majore, ultra pollicem nempe craſſi, magisque extenſi, ſubtus alios ac breviores emittentes digitos, in amplos annulos diſtincti, intus flaveſcentes, uti & ad oras multo minus quam Curcuma major.

Si

XVII. HOOFDSTUK.

De Zerumbed, of Tommon-plant.

G*Elyk in 't voorgaande Capittel gezegt is, zoo heeft het geene wy* Zerumbed, *en de Maleyers* Tommon *noemen, met de Curcuma zoo groote gelykeniſſe, dat men ze billyk onder een geſlagte moet reekenen, gelyk ze ook in gedaante weinig verſchillen, en niet dan by goede kenners te onderſcheiden zyn. Ik zelfs hebbe langen tyd alle de Tommons voor een wilde Curcuma gehouden, doch na dat ik de regte wilde, in 't voorgaande Capittel beſchreven, hebbe leren kennen, en dat de Inlanders van Java en Baly, die deze wortelen meeſt gebruyken, eenparig onderſcheid maken tuſſchen de* Curcuma *of* Cuning, *en alle de zoorten van* Tommon, *zoo heb ik ze ook mede in verſcheide Capittels willen beſchryven.*

Ik houde de Tommon *voor de regte* Zerumbed, *by* Garzias ab Orta lib. I. aromat. cap. 43. *beſchreven, doch zeer twyffelachtig, dewelke by in 't Malab. noemd* Sua, *maar ik heb ze van de Malabaren hooren noemen* Cua *of* Kua. *Doch wil ik my in dat diſpuyt niet inlaten, of en wat onderſcheid zy tuſſchen* Zerumbed *en* Zedoaria, *maar liever bekennen, dat de regte* Zedoaria *in deze Eylanden niet groeye, ende my noch onbekend zy, latende zulks aan 't onderzoek der geene, die de Landen bereyzen, daar ze groeyd.*

Ons Zerumbed *dan, of* Tommon, *is een plante in wasdom en gedaante de Curcuma zeer gelyk, behalven, dat de bladeren en wortel grooter zyn, en het meeſte onderſcheid beſtaat in de verwe, reuk, en ſmaak van de wortel, dewelke altyd bitterder, ſcherper van ſmaak, en ſterker van reuk is dan de* Curcuma. *De Maleyers, Javanen en Baliers, deelen de* Tommon *wederom in veele zoorten, die malkanderen zoo gelyk zyn, dat zy niet dan van een goede kenner onderſcheiden konnen worden. Ik heb ze allegaar onder 7 zoorten gebragt, waar van wy 6 in dit Kapittel, en de zevende in 't volgende vertonen zullen.*

I. Tommon Beſaar, *in 't Baleys* Tommon Lawac, *werd ook* Tommon Ackar, *en ſlegts* Tommon *genaamt, is qualyk te onderſcheiden van de eerſte of groote* Curcuma, *en werd daarom by veele voor een wilde zoorte van* Curcuma *gehouden, waar van wy een andere plante in 't voorgaande Capittel getoond hebben.*

De plante is 3½ *a* 4 *voeten hoog, en het blad behalven den ſteel is een elle lank,* 5 *en* 6 *duymen breed, op dezelfde manier geribd als de Curcuma. De ſtelen zyn witachtig, maar de middel zenuwe is bruyn root, aan de bovenzyde een geut makende. Zy omvatten malkander, en maken eenigzints een ſtam, uit den ronden wat plat of gedrukt.*

Het Hypophyton *is grooter en ſchoonder dan aan eenig Curcuma, en myns oordeels 't zelfde, dat andere Schryvers voor de bloem van de regte* Curcuma *houden, zoo dat den geheelen tros een bloem verbeeld, by ſtaat lange in zyn fleur, eindelyk vergaat by zonder zaaden en vrugt.*

De moer wortel is een bol, in de grootte van een Ey, en zomtyds als een vuyſt, doch ronder, en overdwers met leden afgedeelt, ter zyden uyt ſtaan 3 *a* 4 *lange teenen, gelyk de pooten van een krabbe, langer en dikker dan aan de groote* Curcuma, *te weten ruym een duym dik, ook beter uitgerekt, van onderen andere en kortere teenen uitgevende, in wyde leden verdeelt, van binnen bleek-geel aan de kanten, of veel minder dan de groote Curcuma.*

Als

Si transversaliter hi dissecentur, interne circulus adparet, qui cor ab alia distinguit substantia, quæ in hac specie lutescit, sed in aliis subsequentibus speciebus alium habet colorem. Odor saporque quam maxime differunt a cunctis Curcumæ speciebus, odor enim gravis est, sique diu adtrahatur, capite quodammodo molestus; sapor amarus est instar Lampuji, magisque acris & aromaticus, quam proxime conveniens cum alba ista radice; quæ in Pharmacopæis pro *Zedoaria* venditur: Ex hac plurimæ dependent breves & perpendiculares fibrillæ, quales in omnibus hisce conspiciuntur speciebus, externe albæ & molles, interne duro suffultæ nervo, atque ad infimam partem glandulam gerunt instar perfectæ Olivæ vel Amygdalæ, quæ fungosa & succosa est, interne albicans, & circulo distincta, qui & in Asphodelis observatur, nullius autem est usus, nec transplantari potest, sed perit, si in terra relinquatur. Javanorum curiosissimi hasce subsequentes species in marem & feminam distinguunt, differentia autem pusilla & exigua est, ac potissimum in eo consistit, quod feminæ radix semper sit multo crassior, & interne magis flavescat quam in mare.

Secundo *Tommon itam.* Baleyice *Tommo iran* seu *iram* folia gerit intense virentia, & nervum medium parum rubentem, ejusque petioli solidiorem formant caudicem: Radix interne pallida est & virescens, circulus autem ejus cœrulescit, ac plumbeum fere habet colorem, saporis amari, ipsius autem fibrillæ radicales copiosas gerunt glandulas oviformes, quæ duriores & durabiliores sunt quam in priore specie. Hujus *Hypophytum*, uti & illud *Tommon Ties* ignotum est; quod tamen forte progerminaret, si suo relinquerentur genio, ut plantæ possent satis senescere.

Tertio *Tommon Poeti* seu *Tommon album.* Baleyice *Tommon Bador*, per *Tommon Bador* autem Javani intelligunt *Curcumam silvestrem*, in antecedente descriptam capite, paulo minora gerit folia præcedenti, viginti & viginti & unum pollices longa, quinque lata, brevibus insidentia petiolis, ipsorum vero nervus medius albicat, non rubet; in matrice radice digiti ad latera locati sunt ut in Cancris, externe glabri & straminei, ad oras albicantes, ipsius autem cor sordide albicat instar chartæ cinereæ. Odor saporque fere est uti in prioribus, sed debilior, crudaque edi potest cum Bocassan; Fibrillæ ejus sunt breviores, glandulæ parvæ & subrotundæ instar Nucum avellanarum. Ipsius *Hypophytum*, quod raro progerminat, aliquid fusci habet, maximeque convenit cum illo *Curcumæ domesticæ*: Hæc autem species raro in Amboina reperitur.

Quarto *Tommon Giring* seu *Giri*, quibusdam Baleyensibus *Tommo Pho*, folia gerit breviora, longos & angustos gerit digitos, intusque flavescit, amarior præcedentibus, unde ad cibos non expetitur, sed apta est ejus radix potionibus seu *Djoedjamboe* & unguento *Bobori*, sub hoc comprehendo speciem Baleyensibus *Tommo Tibing* seu *Ting* dictam, quum ejus caudex & petioli viridem instar graminis gerant colorem, uti *Bamboe* arundo, quæ Baleyensibus *Ting* vocatur. Ipsius radix interne quoque flavescit, odorem saporemque habens gravem, in Amboina parum nota, ac cum priore confusa.

Quinto *Tommon dingin*, Baleyice *Tommo Ties.* Javanice *Tommon Utis*, altiores gerit petiolos, angustiora & minora folia præcedentibus, quæ plerumque viridia sunt, ac solidiorem formant caudicem: Radix matrix in hac specie non verus est bulbus, sed caput supra terram maxima ex parte eminens, ex quo tam digiti quam fibrillæ dependent undique in fasciculum conlectæ uti in *Tommon Contsji*, digitique omnium minimi sunt, vix minorem digitum longi & crassi, non ad latera, sed perpendiculares dependentes in varios minores distincti, ac fibrillis tecti. Color internus ad oras quoque albicat, cor autem flavescit, hujusque mas penitus luteus est, eundem cum priore habens saporem & odorem, excepto quod ejus acrimonia & amarities sit minor, magisque ad Curcumam accedens, unde inter has sex species refrigerantissima habetur. Fibrillæ ejus sunt breves & crassæ, vix digitum longæ, ad ortum & finem angustiores, unde ventricosæ videntur instar radicis *Asphodeli*, vel instar *Tommon Contsji*, nullas gerentes glandulas.

Sexto *Tommon manga*, *Cuning* seu *Curcumæ* proximum est, eundem saltem habet odorem, sed in Amboina parum notum est.

Als men ze dwers doorznyd, zoo ziet men binnen een cirkeltje, het welk het hert van de andere substantie afscheid, in deze zoorte regt geel, doch in de volgende zoorten van andere coleur. De reuk en smaak verschillen nu merkelyk van alle Curcumaas zoorten, want de reuk is sterk, en zoo men hem lange riekt, het hooft eenigzints moeyelyk; de smaak is bitter als aan Lampoejang, wel zoo scherp en speceryachtig, zeer na overeenkomende met die witte wortel, dewelke men in de Apotheeken voor Zedoaria *verkoopt: hier aan hangen veele korte en regt neergaande Vazelingen, gelyk aan alle deze zoorten, buiten wit en week, binnen met een harde senuwe, en omtrent het onderste derzelven hebbenze een klier, gelyk een volwassen Olyf of Amandel, voos, en zappig, binnen witachtig, en met een cirkeltje afgedeelt, gelyk men ook aan de Affodillen ziet, van geen gebruyk, en laaten zig niet verplanten, maar vergaan, als ze in de aarde blyven. Die curieuzer zyn onder de Javanen, onderdeelen deze volgende zoorten in mannetje en wyfje, doch het onderscheid is kleen, en meest daar in bestaande, dat de wortel van het wyfje altyd dikker, en van binnen bleeker is dan het mannetje.*

2. Tommon Itam, *in 't Baleyts* Tommo iran *of* iram, *heeft hoog-groene bladeren, aan de middel zenuwe een weinig rood, en zyne stelen maken eenen vasteren stam. De wortel is van binnen bleek, na den groenen trekkende, maar het cirkeltje is blaauwagtig en loodverwig, bitter van smaak, en hare Vazelingen zyn vol van Ey-formige klieren, dewelke harder en durabelder zyn dan aan de voorgaande zoorte; het* Hypophyton *van deze, benevens de volgende* Tommon Ties, *is onbekent, welk evenwel misschien voor den dag zou komen, als men ze oud genoeg liet werden.*

3. Tommon Poeti *of* witte Tommon, *in 't Baleyts* Tommon Bador, *dog door* Tommon Bador *verstaan de Javanen de* Curcuma silvestris, *in 't voorgaande Kapittel beschreeven, heeft wat kleender bladeren dan het voorgaande, 20 en 21 duimen lank, 5 breed, op korte stelen, maar zyn middel zenuwe is witagtig, en niet rood. Aan de moer-wortel staan de klaauwen ter zyden uyt, gelyk aan de Krabben, ruym een vinger dik, schier egaal, met weinige en korte zyde-klaauwen, buiten glad en stroo geel, aan de kanten witagtig, het hert vuyl-wit, als graauw pampier: reuk en smaak is schier als aan de voorgaande, dog laffer, en bequaam om raauw te eeten met Bocassan. De Vazelingen zyn korter, de klieren kleen en rondagtig, als Hazel-nooten. Zyn* Hypophyton, *'t welk zelden voor den dag komt, heeft weinig bruyns, en gelykt meest na dat van de* tamme Curcuma: *deze zoorte is in Amboina weinig te vinden.*

4. Tommon Giring *of* Giri, *by zommige Baliers* Tommo Pho, *is korter van bladeren, heeft lange smalle vingers, en is van binnen bleek-geel, bitterder dan de voorgaande, en werd dierhalven niet tot eeten gebruykt, maar bequaam tot* Djoedjamboe *en* Bobori. *Hier onder breng ik een zoorte, by de Baliers* Tommo Tihing *of* Ting *genaamt, dewyl zyn stam en stelen gras-groen zyn, gelyk een* Bamboes, *by de Baliers* Ting *genaamt; zyn wortel is van binnen mede bleek-geel, sterk van reuk en smaak, in Amboina weinig bekend, en met de voorgaande geconfundeert.*

5. Tommon dingin, *in 't Baleyts* Tommo Ties. *Javaans* Tommon Utis, *heeft hooger stelen, smalder en kleender bladeren dan het voorgaande, doorgaans groen, en maken een vasteren stam: De moer-wortel is aan deze zoorte geen regte bol, maar een knop, meest boven de aarde uitstekende, daar aan hangen zoo wel de teenen als de Vazelingen rondom in een bosch, gelyk aan het* Tommon Contsji; *de teenen zyn de kleenste van alle, schaars een kleene vinger lang en dik, niet ter zyde, maar neerwaarts hangende in verscheide kleendere verdeelt, en met de Vazelingen bedekt, de coleur aan de kanten van binnen is mede witagtig, dog het hert is bleek-geel, en het mannetje hier van is regt-geel, van de voorgaande reuk en smaak, behalven zyn scherpigheid en bitterheid is minder, en de Curcuma nader komende, daarom werdze onder deze zes voor de koutste van aart gehouden; de Vazelingen zyn kort en dik, schaars een vinger lank, aan haar begin en einde smalder, waar door ze buikig schynen, gelyk de wortel van* Affodillen, *of als* Tommon Contsji, *zonder klieren.*

6. Tommon manga *komt de* Cuning *of* Curcuma *het naaste by, immers zy is van dezelfde reuk, doch in Amboina weinig bekend.*

Baleyenses Curatrices gloriantur, sese in patria & in Java viginti vel triginta species demonstrare posse, quarum decem tantummodo in Amboina invenere, nullumque esse medicamentum alicui utile morbo, cui non aliquam ex hisce speciebus admiscent.

Verum itaque discrimen, quo cunctæ Curcumæ species dignosci ac distingui possunt a Tommon, hac in re situm est, omnes nempe Curcumæ species interne plerumque esse luteas, quarum una magis, altera minus lutea est, odoremque insuper habent penetrantem Daucorum, cunctæ vero *Tommon* species interne paucum gerunt luteum colorem, magisque de albente seu cinereo participant, saporque ipsarum magis amaricat, cum *Zedoaria* officinarum magis conveniens. Inter has vero prima species debiliorem habet amaritiem. Quid autem nunc dicam de *Zerumbed Garziæ* l. c. qui huic tribuit folia & radices Zingiberis: radices quodammodo illas referunt Zingiberis, folia vero neutiquam, unde puto, diversas ipsi oblatas fuisse plantas, quarum ex una folium, ex altera radicem descripsit, similitudo enim foliorum Zingiberis observatur in supra descripto Lampujo & Bangleo, sic quoque Lampuji radices cum illis Zingiberis conveniunt, amarus autem Zedoariæ sapor in cunctis detegitur Tommon speciebus, saltem magis notabilis quam in Lampujo.

Sic quoque Malabari, quantum indagare potui, *Tommon* vocant *Kua*, neutiquam vero *Lampujum* & *Bangleum*, quæ plantæ ipsis incognitæ sunt. Si itaque nemo demonstrare potest, quænam radix sit vera *Zedoaria*, in ea essem sententia, nil aliud esse quam *Tommon* quandam speciem, matricem radicem habens, quæ semper bulbus est, pro illa specie, quæ *Block-Zedoar* seu *Zedoaria rotunda* vocatur, digitosque pro aliis longis Zedoariæ radicibus. *Geiduar* enim, quod juxta Garciæ opinionem ex Sina transferetur, Sinensibus, quos hac de re interrogavi, ignotum est: Sic quoque idem dicit *Garzias*, siccatas radices sui *Zerumbed* duplici forma in Persiam, Arabiam, & Ægyptum ex India transportari, una pars nempe sunt bulbosæ & integræ radices, altera oblongæ & in partes dissectæ sunt radices, quas forte *Avicenna*, aliique Arabes scriptores, qui ipsam non viderunt plantam, pro binis diversis habuere plantis, atque hinc in peculiaribus capitibus *Geiduar* & *Zerumbed* descripserunt, quam sententiam *Garzias* quoque amplectitur.

Nomen. Latine *Zerumbed.* Malaice, Javanice & Baleyice *Tommo*, specierum differentia, ipsarumque nomina diversa supra sunt indicata, quibus addendum est, Javanos & Baleyenses in denominatione specierum aliquando variare, immo ipsas confundere sæpe species, quod experientia & exercitatione distinguendum est. Maccassarice *Tommon.* Ternatice *Carbonga*, Malabarice *Kua*, quod apud Garziam scriptum occurrit *Cua*, & legendum est *Sua.* Alii Malabari hoc vocant *Matta Mangjil*, h. e. silvestre *Cuning*, *Cua* vero in Zeylona & Cochina, quoque in usu est.

Si hæc vera sit pronunciatio, quam *Garzias* forte audivit in Camara, & circa Goam, tum hanc supra derivavi ab Arabica voce *Sud*, h. e. *Cyperus*, sub qua, uti dictum fuit, omnes Zingiberinæ seu aromaticæ radices sunt numerandæ, atque inde quoque defleσtuntur Amboinensia *Lampuji* nomina supra memorata; Amboinenses nostri, qui Tommon species haud bene distinguunt, nec alias norunt nisi primas binas species, quas confundunt cum agresti Curcuma, primam speciem vocantes *Oenyn Sommo*, & *Oenyn tita*, alteram vero *Oenyn mahu*, h. e. Javanicum *Coening*, quod nomen commune est cum *Curcuma* majore.

Locus. Cunctæ *Tommon* species hic in Amboina in hortis coluntur, plurimæ autem exoticæ censentur, & a Baleyensibus translatæ, binæ ejus majores species sponte quoque crescunt, uti in Uliassenfibus insulis circa humiles, & umbrosos locos, in parva Cerama in levibus silvis, in Boerone inter Caricem in ventosis collibus, copiosa quoque est hæc species in Baleya, Java, Malabara, ac præsertim in Celebe, in regione Turattæ, unde magna copia Macassaram defertur ad subsequentem usum. Omnes plantantur uti Zingiber, per abruptos digitos, qui gemmis gaudent sine radice matrice.

Hic

De Baleyze Maistressen roemen, datze op haar Land en op Java wel 20 *a* 30 *zoorten zouden konnen aanwyzen, waar van ze maar omtrent* 10 *zoorten op Amboina gevonden hebben, en dat 'er niet een medicament is tot eenige ziekte, daar onder zy niet eene van deze alle mengen.*

Het eigentlyk onderscheid dan, waar mede men alle zoorten van Curcuma onderkennen kan van de Tommons, bestaat hier in, dat alle Curcumaas zoorten binnen doorgaans geel zyn, de eene min, de andere meer, met den geyle reuk van geele wortelen, maar alle Tommons hebben van binnen weinig van de geele coleur, en meer van de witte of graauwagtige, en datze merkelyk bitter van smaak zyn, met de Zedoaria Officinarum *overeenkomende. Waar onder de eerste zoorte wel de laffste van bitterheid is; maar wat zal ik nu zeggen van het* Zerumbed *van* Garzias loc. cit. *hem toeschryvende bladeren en wortelen van Gember; de wortelen gelyken wel eenigzints na Gember, maar de bladeren gansch niet, dierhalven ik gisse, dat hem verscheide planten voorgekomen zyn, van de eene het blad, en van de andere de wortel beschryvende, want de gelykenisse van Gember-bladeren ziet men aan 't voorgaande* Lampoejang *en* Bangle, *zoo komen ook de wortelen van* Lampoejang *met* Gember *overeen, maar den bitteren smaak van* Zedoaria *vind men in alle zoorten van* Tommon, *immers klaarder dan aan* Lampoejang.

Zoo noemen ook de Malabaren, zoo veel ik 'er gevraagt hebbe, de Tommon, Kua, *maar geenzints de* Lampoejang *en* Bangle, *dewelke zy niet kennen. Indien nu niemand kan aanwyzen, wat voor een wortel de regte* Zedoaria *zy, zoo zoude ik in dat gevoelen zyn, datze anders niet en is dan een* Tommon, *houdende de moer-wortel, dewelke altyd een bol is, voor 't geene men* Block-Zedoar *noemd, en de teenen voor de andere lange wortelen; want een* Geiduar, *'t welk na* Garzias *meininge uyt Sina zal gebragt worden, is by de Sinezen, die ik daarnaa gevraagt hebbe, onbekent; zoo zegt ook denzelven* Garzias, *dat de gedroogde wortelen van zyn* Zerumbed *in tweederley gedaante na Persien, Arabien, en Ægypten uyt Indiën werden gevoerd, te weten het eene zyn bolagtige en geheele wortelen, het andere langwerpige, en in stukken gesnedene, dewelke misschien* Avicenna, *en andere Arabische Schryvers, die het kruyt zelfs niet gezien hebben, voor twee diverze planten aangezien, en daarom in diverse Kapittelen* Geiduar *en* Zerumbed *beschreeven hebben, in welk gevoelen* Garzias *ook is.*

Naam. *In 't Latyn* Zerumbed. *Maleyts, Javaans, en Baleys* Tommo, *het onderscheyd van de zoorten te benoemen, is hier boven uytgedrukt, waar by men weeten moet, dat de Javanen en Baliers in de benaming der zoorten zomtyds verschillen, ja zelfs de zoorten onder malkander confundeeren, 't welk men uyt oeffening leeren moet. Maccassaars* Tommon. *Ternataansch* Carbanga. *Malabaars* Kua, *het welk men by* Garzias *geschreeven vind* Cua, *en lezen moet* Sua. *Andere Malabaaren noemen het* Matta Mangjil, *dat is wilde* Cuning, *doch* Cua *is op Ceylon en op Cochin ook gebruykelyk.*

Indien nu zulks de regte pronunciatie is, gelykze misschien Garzias *geboort heeft in Camara, en omtrent Goa, zoo heb ik ze boven gederiveert van 't Arabische woord* Sud, *dat is* Cyperus, *waar onder, als gezegt, men alle Gemberagtige wortelen rekenen moet, en daar van komen ook de Amboinsche namen van* Lampoejang, *hier boven gestelt. Onze Amboinezen, die de zoorten van* Tommon *niet wel onderscheiden, en geen andere kennen, als de twee eerste zoorten, confundeeren ze met de wilde Curcuma, noemende de eerste zoorte* Oenyn tommo, *en* Oenyn tita. *De tweede zoorte* Oenyn mahu, *dat is, Javaans* Coening, *een naam gemeen met de groote Curcuma.*

Plaats. *Alle de zoorten van* Tommon *werden hier in Amboina in de hooven geplant, dog de meeste houd men voor vreemd, en door de Baliers ingebragt; De twee groote zoorten groeyen ook in 't wild, als in de Oeliassers omtren laage, en schaduwagtige plaatzen, op kleen Ceram in lichte bosschen; op Boero in het Snygras van luchge heuvels, zy is ook overvloedig op Baly, Java, Malabaar, en inzonderheid op Celebes, in 't landschap van Turatte, van waar men ze met hoopen op Macassar brengt tot het volgende gebruik. Zy werden alle geplant gelyk den Gember, met afgebrokene teenen, daar oogen aan zyn, zonder de moer-wortel.*

Hier

Hic in Amboina folia deponunt post finitos menses pluviosos, mensibus Septembri, & Octobri, tumque effodiendæ sunt hæ radices, quin diutius si hæ remaneant, novos formant surculos, ac folia, matrixque radix magna ex parte perit.

Usus. Cunctæ *Tommon* species magis ad Medicinam quam cibum utiles, & in usu sunt, exceptis tribus prioribus speciebus, ex quibus farina quædam, ac cibus præparatur sequentem in modum. Plures sumuntur recentes radices *Tommon Lawac*, vel *Tommon Poeti*, hæ minutim conteruntur contra radulam, vel quandam asperam rem, cribra dein, & subige manibus in aqua tam subtiliter, quam fieri potest, aqua quotidie abjicitur, cui dein nova adfunditur, donec aqua non amplius luteo colore sit inprægnata, atque in fundo fæcula alba subsideat, Sagoemantæ similis, quæ tam diu abluenda est, donec omnis amarities, & plurimus odor dispareat. Ex hac farina cum Calappi lympha puls quædam mollis præparatur instar *Sirikayæ*, seu placentæ ex ovis præparatæ, illa vero viliorem habet saporem.

Macassarenses ex farina ista copiosam præparant pultem in crateribus, quam cum aqua excoquunt, ac dein in frusta scindunt, quæ in conviviis ac diebus festis in obsoniis cum Syrupo, & Saccharo edunt. Hic cibus ab ipsis *Patuda* vocatur, estque in Cochina, & Zeylona usitatus. Aliæ species in hunc usum inutiles censentur. Binæ priores species cum Curcuma mixtæ, Limonum succo, ac foliis Condondong tincturæ majorem conciliant perennitatem, si lintea luteo tingantur colore, quæ in molli Indigo inbuta viridia sunt.

Tommon porro cunctæ species apud Baleyenses, & Javanos in usu sunt ad quævis Medicamenta, quæ nobis non satis nota sunt, tantam autem in iis habent differentiam, ut cuivis speciei peculiares tribuant virtutes. Exempli gratia *Tommon Ties*, quæ quinta species est, refrigerantem habebit qualitatem, ac proinde utilis ad corpus in febribus obliniendum. Aliæ species calidiores sunt, & expellentem habent vim, nec ad quotidianum unguentum Bobori adhibentur, sed interne mulieribus propinantur post partum ad depurandum sanguinem, & urinas expellendas. *Tommon Ties* cum Coriandro contritum, ejusque dimidia si deglutiatur pars, altera externe gulæ, & pectori inposita tusses curat frigidas.

Licet, uti supra dixi, in ea sim opinione, tam *Lampujum*, quam cunctas *Tommon* species Zedoariæ esse adfines, ab hisce tamen incolis intelligere non potui, harum aliquam unquam adhiberi contra quoddam toxicum sive adsumptum, sive per vulnus aliquod inflictum, uti hujus rei scriptores nostri mentionem faciunt, immo contrarium ejus supra fere demonstratum fuit in capite *Lampuji.* Apud incolas enim certa lex vel regula est, contra adsumpta venena nullas fervidas, vel aromaticas adsumendas esse res, quæ in hisce calidis climatibus toxicum neutiquam exstinguunt, vel enecant, sed potius excitant, & in actum ducunt.

Sic quoque non potui indagare, ullas Tommon species in Sina esse notas, multo minus de *Geiduar* aliquid cognoscere potui; Sinenses vero Javam adpellentes ex Sina, & majorem videntes Tommon speciem, hanc vocant *Toa Thau Kiong*, h. e. Zingiber majore radice, quod nomen quidam male Galangæ majori inponunt.

Zedoaria in Chirurgorum thecis ex Persia, & Suratta delata frustula sunt oblonga, saporem habentia amarum, atque examinata nil aliud exhibent quam *Tommon itam.*

Primaque species proprie adhibetur ad Djoedjamboe, h. e. potiones calidas: Item si quis obstructa laboret alvo, contere tum hanc radicem cum semine Sinapios in aqua, talique modo propina, quod alvum emolliet, & subducet.

Secunda species multam subpetit Sagumantam, quæ edulis est, ejusque Papeda seu puls frigida fragilis est.

Tertia aptissima est, quæ cruda edi potest cum Bocassam, admisceturque Djoedjamboe, paucamque exhibet, & fatuam Sagoemantam.

Quinta species cum Aniso, Pulasario, & tosta Cepa contrita, & externe inlinita, tanquam Bobori, seu linimentum adhibetur ad infantes mox genitos, propinaturque contra inflammationem, & febres. Radix ejus matrix Sagumantam subpetit edulem.

Hier in Amboina verliezen ze haar bladeren na het uitgaan van de Regen mousson, in de maand September, en October, als dan mag men ze uitgraven, of langer in de aarde blyvende, gewinnenze nieuwe scheuten, en bladeren, en de oude Moerwortel vergaat meest.

Gebruyk. *Alle* Tommons *zyn meer tot de Medicyn, als de kost dienstig, behalven de drie eerste zoorten, waar van men een zeker meel, en kost maakt, op de volgende manier. Men neemt veele versche wortelen van* Tommon Lawac, *of* Tommon Poeti, *deze vryft men tegens een raspe, of eenig ruig ding kleen, kleinst door een zeeft, en kneedze nogmaals met de handen in 't water, zoo fyn men kan, het water giet men dagelyks af, en weder versch daar op, en dat zoo lang, tot dat het water niet meer geel geverft word, en op de grond een wit meel blyve, de Sagoemanta gelyk, 't welk men dan zoo lange spoelen moet, tot dat het al zyn bitterheid, en meeste reuk verlooren heeft. Uit dit meel maakt men met Calappusmelk zekere weeke bry, gelyk* Sirikay, *of Eyervlaaden, dog slegter van smaak.*

De Macassaren maken daar uit met heele bakken vol een pap, slegts met water kookende, en daar na tot stukjes snydende, dewelke zy op haare Feesten by de Natafel met Syroop, en Zuiker eeten. Deze kost werd by hun lieden Patuda *genaamt, en is op Cochin, en Ceylon ook gebruikelyk. De andere zoorten werden hier toe niet dienstig geagt. De twee eerste zoorten gemengt met Curcuma, met Limoen zap, en bladeren van Condondong, geven de verwe een meerder vastigheid, als men het witte linnen geel verft, 't welk dan in den weeken Indigo gesteeken zynde groen werd.*

Voorts werden alle Tommons *by de Baliers, en Javanen tot veelderly Medicynen gebruikt, die ons nog niet te degen bekent zyn, makende daar zulken onderscheid van, datze een yder zoorte byzondere kragten toeschryven. By exempel* Tommon Ties, *zynde de vyfde zoorte, zal verkoelende van eigenschap zyn, en dierhalven bekwaam het lichaam daar mede in koortze te bestryken. De andere zoorten zyn heeter, en dryvender van natuur, en werden niet tot dagelykze Bobori zalve gebruikt, maar van binnen om de Vrouwen na het baaren te zuiveren, en den opgehouden Uryn te dryven.* Tommon Ties *met Coriander gevreewen, daar van de helft ingeslokt, de andere helft van buiten op de keele, en borst gesmeerd geneest den kouden hoesten.*

Alhoewel ik, als gezegt hebbe, in dat gevoelen ben, dat zoo wel Lampoejang *als alle zoorten van* Tommon *uit de maagschap van* Zedoaria *zyn, zoo heb ik egter by deze Inlanders niet ervaren konnen, dat een der zelve ooit gebruikt werde tegen eenig vergift, het zy ingenomen, of door eenig quetzuur ontfangen, gelyk onze Schryvers daar van melden, ja schier het tegendeel daar van aangeweezen, boven in 't Capittel van* Lampoejang. *Want dat is by de Indianen byna een vaste regel, dat men tegens ingenomen vergift, geen heete of speceryagtige dingen moet gebruiken, dewelke in deze heete Climaten het venyn geenzints dooden, maar veel eer werkende, en gaande maken.*

Zoo heb ik ook niet ervaren konnen, dat eenige zoorten van Tommon in Sina bekent zyn, veel min van Geiduar *verneemen konnen; Maar de Sineezen op Java komende uit Sina, en ziende de groote Tommon, noemen dezelve* Toa Thau Kiong, *dat is grootwortelige Gember, welke naam zommige abusievelyk aan de groote Galanga geven.*

De Zedoaria in de Chirurgyns-kist uit Persien, en Suratte komende, zyn lankwerpige stukjes, bitter van smaak, werden bevonden anders niet te zyn, dan Tommon Itam.

De eerste zoorte werd eigentlyk gebruikt tot Djoedjamboe, dat is heete dranken. Item als iemand hardlyvig is, zoo vryftze met eenig Mostaartzaad in water, en drinkt het alzoo, 't welk loslyvig maakt.

De tweede geeft veel Zagumanta bekwaam om te eeten, en haar koude Papeda breekt kort af.

De derde is de bekwaamste om rauw te eeten met Bocassan, werd mede onder het Djudjamboe gemengt, en geeft weinig, en laffe Sagoemanta.

De vyfde zoorte met Anys, Pulasary, en gebraden Ajuin gevreewen, en van buiten opgesmeert, werd gebruikt tot Bobori voor de versgeboorne kinders, item gedronken tegens verhitsheid, en koortze. De Moerwortel geeft Sagumanta bequaam om te eeten.

Sexta cum Pipere, & Cepa editur contra dolores abdominis frigidos, ejusque tumorem, ac Sagumantam quoque subpetit. Species hæ porro sequentem in usum advocantur. *Tommon Lawac* cum Majanga nigra, & Cepa, propinata puerperis matricis adtenuat sanguinem, eumque expellit. Tommon itam sequenti apud puerperas adhibetur modo, item ad Ontal Ontallang, Javanice, Bantangat, quæ compositio est instar Theriacæ. *Tommon Giring* amarissimum habet saporem, parumque usitatur a mulieribus, sed potissimum a viris cum Pipere albo, Coriandro, cortice Massoy, ac deglutitur.

De zesde werd met Peper, en Ajuin gegeeten tegens koude buikpyn, en gezwolle buiken, en geeft mede Sagumanta. De zoorten gebruiken ze nog verder aldus: Tommon Lawac *met Majana nigra, en Ajuin gedronken by de Kraamvrouwen, dryft uit het Moerbloed. Tommon Itam werd op dezelve manier gebruikt by Kraamvrouwen, item onder het Ontal Ontallang, in 't Javaans Bantangat, 't welk is een Compositie als Theriac.* Tommon Giring *is het bitterste van smaak, weinig gebruikelyk by vrouwen, maar meer voor mans gemengt met witte Peper, Coriander, en Massoy, en ingeslokt.*

Tabula Sexagesima Octava

Nobilissimam exhibet plantam *Zerumbed*, seu *Tommon* dictam, cum *floribus* A A separatis, ac foliis ob petiolorum altitudinem B B ad latera positis.

De agt en sestigste Plaat

Vertoont de zeer voortreffelyke plant *Zerumbed*, of *Tommon* genaamt, met de *bloemen* A A afzonderlyk, en de bladen B B om de hoogte der stelen, aan de zyde geplaatst.

OBSERVATIO.

Uti *Curcumæ*, sic & hujus plantæ icon quam maxime diversa est ab illa, quæ in *H. L. Bat. pag.* 636. ab *Hermanno* proponitur pro *Zerumbet Garciæ*, quod ipsi est Zingiber silvestre latifolium, ut & *Thes. Zeyl. pag.* 234. notandum autem est, nullas plantas ab auctoribus tantopere confundi, quam quæ ab Arabibus fuere recensitæ ob breves harum, incertas, & inperfectas ab iis factas descriptiones, qua de re ipse quoque *Hermannus* conqueritur, in *H. L. Bat.* l. c. ipsas itaque prætereuntes, dicimus hoc nostrum *Zerumbed* unum idemque esse cum *Kua H. Malab. part.* 11. *Tab.* 7. quod est Amomum scapo nudo, spica oblonga obtusa *H. Cliff. p.* 3. reliqua vide in *Thes. Zeyl. l. c.* & apud *Sam. Dale Pharmac.* in 4*to. p.* 275.

AANMERKING.

Gelyk de Figuur van de *Curcuma*, zoo is ook de Uitbeelding van deze plant zeer verschillende van die, welke van *Herman* voorgestelt word in de *H. L. Bat. p.* 636. voor de *Zerumbed* van *Garcias*, welke by hem is de wilde breedbladige Gember, als mede in de *Thes. Zeyl. p.* 234. dog men moet aanmerken, dat geen planten van de Schryvers zoo zeer vermengt werden, als die geene, die van de Arabiers aangehaalt zyn, om derzelver zeer korte, onzekere, en onvolmaakte beschryving, waar over de groote *Herman* zelve klaagt in zyn *H. L. Bat.* op de aangehaalde plaats. Dezelve derhalve voorbygaande, zo zeggen wy, dat dit ons *Zerumbed* een en het zelve zy met de *Kua* van de *Hortus Malab. elfde Deel, Tab.* 7. het welk is de Amomum met een naakte steng, en een lankwerpige, stompe bloem-air, van de *Hortus Cliffort. p.* 3. het overige ziet in de *Thes. Zeyl.* op de aangehaalde plaats, en by *Sam. Dale Pharmac. in* 4*to. p.* 275.

CAPUT DECIMUM OCTAVUM.

Zerumbet claviculatum. Tommon Contsji.

Septima ac minima *Tommon* species non ultra pedis altitudinem excrescit, humili in caudice quatuor, vel quinque producens folia, cum uno alterove laxo laterali. Folia ipsa quatuor, vel quinque pollices longa sunt, binos lata, inferius auriculata, fere instar Ari minoris.

Matrix radix, ex qua caudex propullulat, bulbulus est, glandem minorem, ac brevem referens, aliquando vero nucem avellanam, ex qua undique crassæ dependent radices, prope ortum angustatæ, quæ dein subito crassescunt instar pennæ, vel digiti minimi. Quædam vero æqualiter crassæ sunt, glabræ, & politæ, deorsum acuminatæ, quædam in infima parte crassiores sunt, ac glandulam formant instar Nucis avellanæ, interne dulces sunt, succosæ, ac duro nervo distinctæ, magis fatuæ, ac dulciores quam præcedentes Tommon species, omnes tamen notabili amaritie gaudent, ac forti odore, qui ad subsequens *Tsjonkor* adcedit.

Digiti isti bulbosi undique circa matricem radicem dependent, eodem modo, quo in Asphodelis, vel uti plurimæ claves ex cingulo mulierum, unde & nomen suum accepit. Quidam digiti incurvi ad latera excrescunt, ac novas formant matrices radices, quæ omnes alias quasi undique proferunt claves; interpositis paucis fibrillis radicalibus.

Hæc species nullum profert *Hypophytum*, sed inter petiolos ex stipite ipso unicus excrescit flos instar calopodii, vel floris digitalis, in una specie læviter purpurascens, in alia albicans, tenerrimus, ac cito marcescens.

Radices non diutius quam per quatuor menses in terra relinquendæ sunt, quumque folia marcescant, effodiendæ sunt, atque pro transplantatione conservandæ, diutius enim si in terra superstit hæc radix, perit, sed

XVIII. HOOFDSTUK.

De kleenste zoort van Tommons.

De zevende, en kleenste zoorte van de Tommons, *werd niet boven een voet hoog, op een laag stametje vier, of vyf bladeren voortbrengende, met een, of twee losse ter zyden. De bladeren zelfs zyn vier, en vyf duimen lank, twee breed, agter met kennelyke ooren, schier als het kleene Arum.*

De Moerwortel, waar uit den stam voortkomt, is een bolleke als een korte eekel, en zomtyds als een Haselnoot, daar aan rondom andere dikke wortelen hangen, by haar begin met smalle halzen, en dan schielyk dikker werdende, gelyk een schaft of pink. Zommige zyn eenparig dik, glad, en effen, beneden spits toelopende, zommige zyn aan 't onderste dikker, een klier formerende als een Haselnoot, van binnen zyn ze wit, zappig, met een harde middelzenuwe, laffer, en zoeter van smaak dan de voorgaande Tommons, dog nog al met een merkelyke scherpigheid, en een sterke reuk, na 't volgende Tsjonkor *trekkende.*

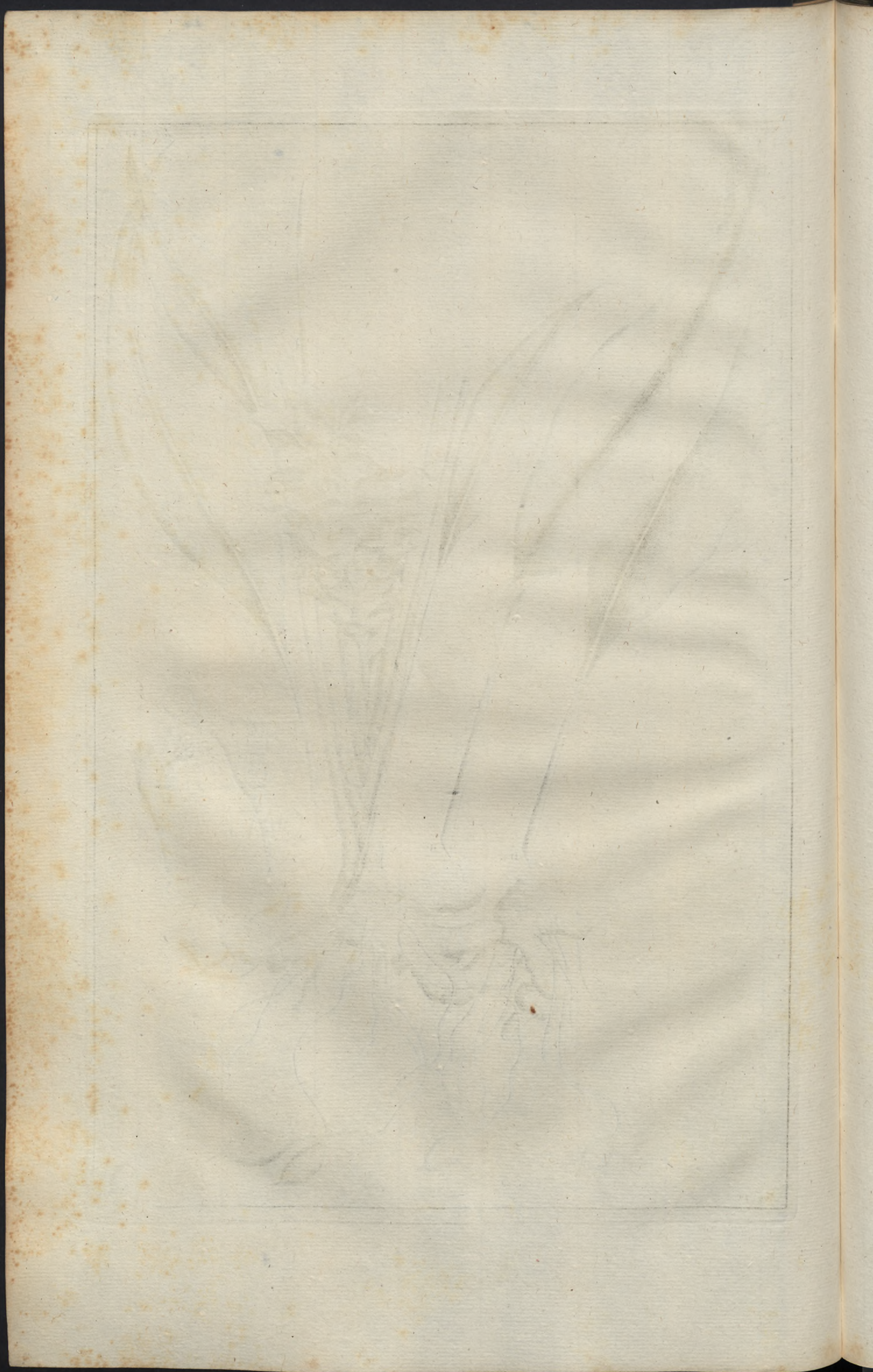
De voornoemde knobbelagtige teenen hangen rondom de Moerwortel, op de manier gelyk men aan de Affodillen ziet, of gelyk veele sleutels aan een Vrouwen gordel, waar van het de naam heeft. Zommige teenen groeyen krom ter zyden uit, en formeren nieuwe hooftwortelen, dewelke al wederom met andere sleutelen behangen zyn, met weinige vaselingen daar tusschen.

Deze zoorte zet geen Hypophyton, *maar tusschen de stelen uit de stam komt een enkelde bloem voort, gefatsoeneerd als een hoose, of flos digitalis, aan de eene zoorte licht-peers, aan de andere witagtig, zeer teer, en haast verslensende.*

Men moet ze niet langer dan vier maanden in de aarde laten, maar als de bladeren verslenszen, uitgraven, en tot het verplanten bewaren, want langer in de aarde blyvende vergaat ze, dog alvoorens ter zyden nieuwe af- zet-

Curcuma Zedoaria. Curt.

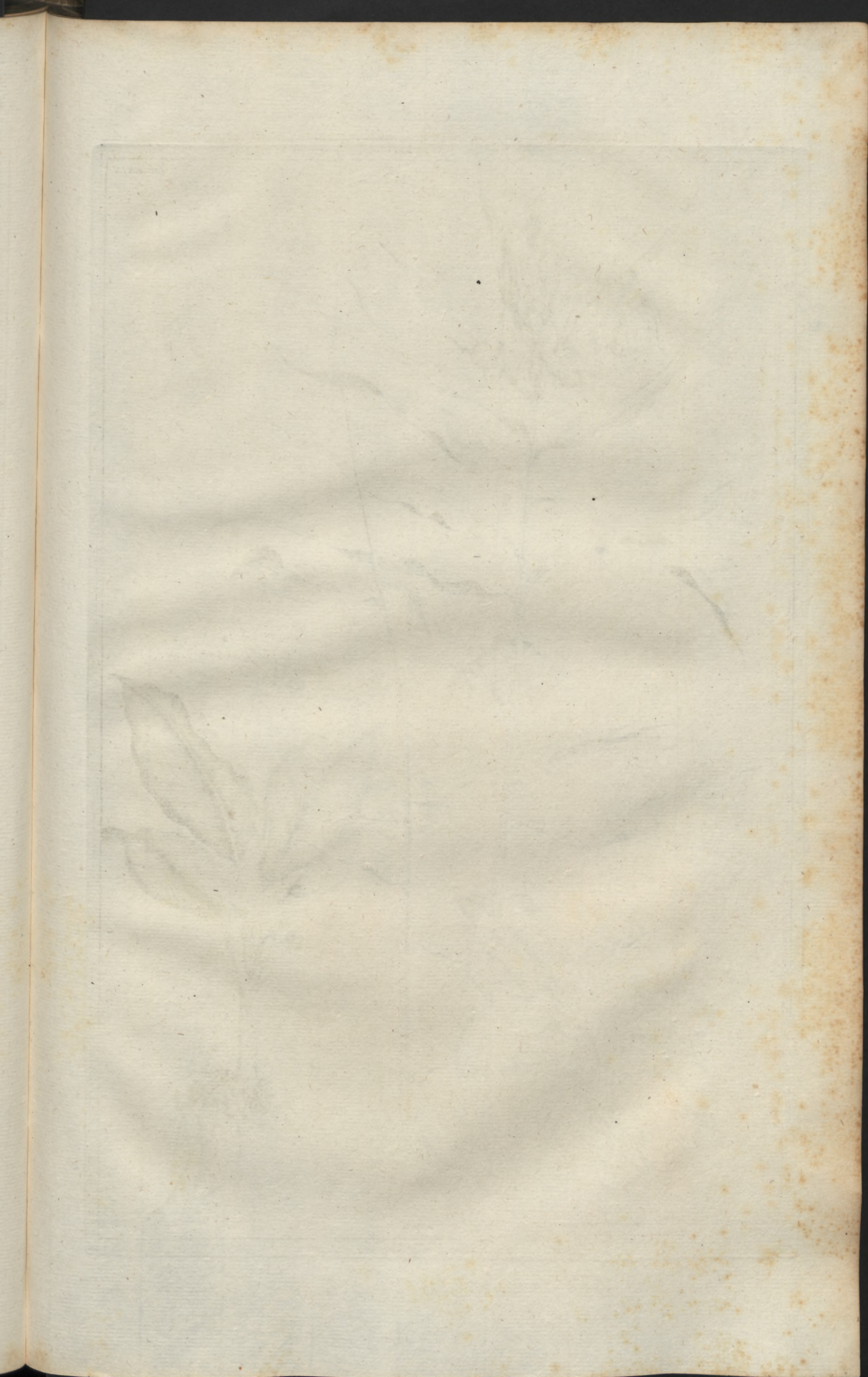

Fig. 1. Kaempferia pandurata. Rxb. Fig. 3. Hedychium coronarium. W.
— 2. ——— Galanga. L.

ſed prius ad latera novam emittit prolem, tresque quatuorque radicum, & digitorum congeries ex unica dependet radice matrice, digiti ſeu claves uſui inſerviunt, matrix vero radix ab iſtis digitis depurata ad transplantationem adhibetur.

Nomen. Latine *Zerumbet claviculatum*, h. e. claviforme, juxta Malaienſe *Tommon Contsji*, ob rationem ſupra datam. Ternatice *Tamputi.*

Locus. In Amboina raro obcurrit, quum potiſſimum ex Java, & Baleya ſit deducta hæc planta, ubique autem diligenter in hortis colitur.

Uſus. Recentes radicis claves tanquam aromata cibo admiſcentur cuidam *Sambal* dicto, crudæ nempe, qui componitur ex piſcibus crudis conſciſſis, quibus admiſcentur aromata acria. Coctæ adduntur *Sajor Kellor.* In re Medica ſuum quoque habet uſum: Radix enim hæc in taleolos diſſecta, ejusque fruſtulum cum Pinanga maſticatum conducit in tuſſi ſicca, & aphthis faucium.

zetſels voortbrengende, en men vind 'er daar drie, en vier boſſen ſleutels aan eene klomp hangen: De teenen, of ſleutels neemd men tot zyn gebruik, maar de Moerwortel van de ſleutels ontbloot dienen tot het verplanten.

Naam. *In 't Latyn* Zerumbet claviculatum, *dat is ſleutelformige, na het Maleyts* Tommon Contsji, *om reden als gezegt. In 't Ternataans* Tamputi.

Plaats. *Ze is in Amboina weinig te vinden, zynde uit Java, en Bàly eerſt aangebragt, en word overal neerſtig in de boven onderhouden.*

Gebruyk. *De verſche ſleutels van de wortel werden als ſpeceryen onder zekere koſt gedaan, te weten raauw onder het geene men* Sambal *noemd, een bakzel van raauwe viſſchen, met ſcherpe kruiden gemengd. Gekookt werd het onder 't* Sajor Kellor *gedaan. In de Medicyne heeft het ook veel gebruik: De wortel in ſchyfkens geſneden, en een ſtukje daar van met Pinang geknouwd, is goed in de droge hoeſt, en ſprouw der keele.*

Tabula Sexageſima Nona

Ad *Figuram Primam* ZERUMBED exhibet CLAVICULATUM.

Figura Secunda SONCORUM proponit.
Figura Tertia GANDASULIUM denotat.

De negen en ſeſtigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* het SLEUTELDRAGEND ZERUMBED.
De *Tweede Figuur* ſtelt voor de SONCORY PLANT.
De *Derde Figuur* verbeeld de GANDASULIE PLANT.

CAPUT DECIMUM NONUM.

Soncorus. Tsjonckor.

TSjonckor formam habet Zingiberis & Curcumæ mixtam, eſtque plantula humilis, nullos emittens cauliculos, ſed pauca gerit folia in ſolo extenſa, horum enim petioli in terra abſconduntur.

Folia ejus cum illis Curcumæ quodammodo conveniunt, ſed ſunt multo breviora, craſſiora, & ſuccoſiora, tres quatuorque pollices longa, tres digitos lata, per longitudinem ſtriata, horumque inferiora in terra plane decumbunt, ſubſequentia parum elevata ſunt, ac medium modo progerminans cucullum refert. Gravem ſpirant odorem, ſuntque fragilia, mollia, nullamque ferre poſſunt vim, nihilominus tamen dicuntur, ac re vera etiam nymbis & procellis reſiſtere poſſunt intrepida, quum ſint craſſiuscula, firma, nec alte ſupra terram emineant.

Radix ejus digitus eſt brevis, obtuſus, ac plerumque glandiformis, ex qua alii minores digiti ad latera dependent, qui perpendiculariter terram penetrant, craſſitie Zingiberis, in breves & ſquamoſos articulos diſtincti per pallidam pelliculam, ſunt autem multo molliores Zingibere, omnesque dictæ iſtæ radices ſuccoſæ ſunt, fragiles, & albæ; ipſarumque odor quam maxime fortis eſt & aromaticus, proxime ad Curcumam agreſtem adcedens, qui cameram odore ſuo replet, ubi conſervantur, ita ut capiti ſit moleſtus, noſtra ſaltem natio hunc ingratum & gravem cenſet eſſe odorem; qui in foliis idem quoque obſervatur, ſed debilior.

Radices hæ nodoſæ binos tresve albos & herbaceos emittunt cauliculos e terra, nunc hac nunc illa parte viciſſim, quibus folia iſta inſident.

Flos raro progerminat ſolummodo in brevi, & albo petiolo ex plantæ ipſius centro, qui componitur ex quatuor albis flaccidis, & ſemi pellucidis petalis, bina autem ſuperna paululum ex coeruleo purpuraſcunt colore, eſtque porro hic flos ample extenſus, adeoque tener, ut ſi tangatur, vel paululum tractetur, mox in mucaginem fere liqueſcat, ipſius odor eſt uti in radice. Inter petalorum angulos tria alba locantur cornicula incurva, ab una parte parum excavata.

Radicis digiti aliquando adeo nodoſi ſunt quam articuli Podagricorum; craſſasque, ac pyramidales in terram demittunt fibrillas, e quibus glandulæ quoque excreſcunt, alii autem ad latera propullulantes novos formant digitos, ac plantulas, ita ut intra breve temporis ſpatium ingentem obcupet locum, quum in nigra mollique creſcat hæc planta terra, quam foliis ſuis ita obtegit, ut vix dignoſci poſſit.

Con-

XIX. HOOFDSTUK.

De Soncory Plant.

TSjonkor *heeft een fatſoen van Gember, en Curcuma gemengd, een laag kruidje, dat zig met geen ſtelen verheft, maar met weinige bladeren op den grond uitgebreid legt, zynde hare ſtelen in de aarde verborgen.*

De bladeren gelyken wat na de Curcuma, maar zyn veel korter, dikker, en zappiger, drie a vier duimen lank, drie vingers breed, in de lengte geſtreept, de onderſte leggen vlak op de grond, de volgende daar op een weinig verheven, het middelſte eerſt uitkomende gelykt een peperhuisje. Zy hebben een ſterken reuk, zyn bros week, en konnen geen geweld uitſtaan, niet te min hebben ze de naam, en ook de daad, dat ze tegen alle ſtorm, en onweder onbeweeglyk blyven ſtaan, om dat ze dikagtig, ſtyf, en niet hoog boven de aarde zyn.

De wortel is een korte, ſtompe vinger, meeſtendeel als een eekel, daar andere kleene vingers ter zyden aanſtaan, die regt neerwaarts in de aarde gaan, in de dikte van Gember, ook in korte, en geſchubde leden verdeeld, door een bleek velleken, maar veel weeker dan Gember, en alle de voorgaande wortelen zyn zappig, bros, en wit; haren reuk is byzonder ſterk, en ſpeceryagtig, de wilde Curcuma naaſt komende, een kamer vervullende, daar ze gehandeld werd, en 't hooft bezwarende, immers onze Natie houdenze voor onlieflyk, en moeyelyk. Dezelve reuk is ook in de bladeren, dog ſlapper.

Deze knobbelige wortelen ſchieten twee, of drie witte en kruidagtige ſtelen uit tot boven de aarde, dan de eene aan deze, dan de andere aan de andere zyde met beurten, waar aan de voornoemde bladeren vaſt zyn.

De bloem komt zelden voor den dag, en dat maar eene op een korten, en witten ſteel uit het midden der plante, gemaakt van vier witte, ſlappe, en half doorſchynende blaadjes, dog aan de twee bovenſte ziet men wat peers-blaauw, wyd geopend, en zoo teer, datze ſtraks in een ſlym vergaat, als menze handeld, en riekt als de wortel. Tuſſchen de blaadjes in de hoeken ſtaan drie witte kromme hoorentjes, aan de eene zyde wat hol,

De vingers van de wortel zyn zomtyds zoo knobbelig als die van de Podagreuſe menſchen; zy ſchieten dikke, pyramidale vazelingen in de aarde, daar aan mede klieren waſſen, anderen ter zyden uitſchietende, formeeren nieuwe vingers, en plantjes, in korten tyd een groote plaats beſlaande, als het in een zwarte mulle grond ſtaat, en bedekt den zelven met zyn bladeren zodanig, dat men hem qualyk bekennen kan.

Daar

Contra siccis mensibus Octobri, & Novembri plerumque omnia sua demittit, & abjicit folia, ita ut diu nulla in illo loco appareat planta, tumque pereunt radices matrices, ni effodiantur, harumque proles novas producit plantulas, non enim est planta durabilis, & persistens in uno eodemque loco, sæpius enim transplantanda est, unde & multo crassiora ac pinguiora format, & generat folia, quæ palmam lata sunt, & fere rotunda, alioquin enim sunt angusta, & acuta.

Nomen. Latine *Soncorus*, ac vulgo Malaice *Contsjor*, uti & a nostra vocatur natione, apud veros autem Malaienses nomen gerit *Tsjoncor*, seu *Tsjonkor*, uti & in Java, & Baleya vocatur, Javani autem hunc quoque nominant *Kuntsu*. Ternatice *Socco*, & *Pattaccar*. Amboinice, in Hitoea *So-Ulo*, in Leytimora *So-Ur*. Bandice *Socur*. Sinice *Samay*.

Sub speciebus *Zerumbed* numerari potest, apud nullos enim Auctores ejus inveni mentionem, uti & non multum nota est hæc plantula, alioquin ad species sylvestris *Curcumæ*, seu *Tommons* reduci posset, cujus plurimæ species, uti dictum fuit, pro *Zerumbed*, seu *Zedoaria* habentur.

Locus. In Java, & Baleya tam in hortis quam sponte crescit, in hisce vero Orientalibus insulis diligenter in hortis colendus est, excepto in Manipa inter pagos Tuban, & Luhu, ubi sponte quodammodo provenit, puto autem olim hortos ibi fuisse exstructos.

Usus. Javani, & Baleyenses teneris ejus foliis utuntur ad olus. Radix ejus non magnum habet calorem, saltem non majorem Curcuma, licet ejus sapor paulo acrior sit. Malayenses, & Javanenses mulierculæ hanc radicem magni faciunt, nec tam alienæ sunt a gravi ipsius odore.

Hac quoque cum præcedentibus radicibus multum utuntur ad omnes fere morbos, in quibus medicamenta modice calefacientia, & separantia conducunt, præsertim contra abdominis tormina tam in adultis quam in pueris, quam cum aliis aromatibus masticatam abdomini inspergunt, vel unguento admiscent Boborri dicto.

Contra ulceratas aures recens hæc radix sumitur cum pauxillo Nucis moschatæ, quæ simul contunduntur, succusque exprimitur, qui tepide auribus instillatur. Alii hanc masticant cum Siri Pinanga, atque auribus instillant.

In Sina hæc radix quoque nota est, ipsique hanc tribuunt virtutem medici isti, cujus porticiuncula cum debili potu Arack contrita propinatur contra fervidum, & æstuantem sanguinem, unde obstructi aperiuntur pori, flatus dissipantur, & ægri levantur, qui anxii sunt per obstructionem pororum.

Contra hanc adfert noxam, tam interne adsumpta quam externe inlinita, quod nempe abortum procreat embryonem dissolvendo, quæ ars tam Sinensibus quam aliis gentilibus adeo familiaris, & usitata est, quam Christianis inpia.

Dicunt quoque, hujus radicis succum crateri aheneo inpositum per illum transire. Sic quoque contusa radix circa ferream lamellam ligata, intra tres quatuorve dies adeo hanc perforaret, ut frangi facile posset. Hoc autem cum Amboinensi Tsjonckor institutum nullum sortiebatur effectum.

Daarentegen in de drooge maanden October, en November verliest het gemeenelyk alle zyne bladeren, zoo dat men langen tyd de plaats niet bekennen kan, daar 't staat, als dan vergaan de Moerwortels, zoo menze niet uitgraaft, en haar afzetsels brengen nieuwe plantjes voort, want het is geen durabele plant op eene plaats, en men moetze dikwils verplanten, waar door ze ook veel vetter, en dikker bladeren gewint, wel een hand breed, en schier rond, daar ze anders smal, en spits blyven.

Naam. *In 't Latyn* Soncorus; *in 't gemeen Maleyts* Contsjor, *zoo als 't by onze Natie genoemd werd, maar by de regte Maleyers is zyn naam* Tsjoncor, *of* Tsjonkor, *gelyk het ook op Java, en Baly hiet, dog de Javanen noemen 't ook* Kuntsu. *In 't Ternataans* Socco, *en* Pattaccar. *Op Amboins, op Hitoe* So-Ulo, *op Leytimor* So-Ur. *Op Banda* Socur. *In 't Sinees* Samay.

Men kan het onder de zoorten van Zerumbed *reekenen, want ik bevinde by geene Autheuren gewag daar van gemaakt, gelyk het ook nog niet veel bekend is, anders moet het onder de wilde* Curcumaas, *of* Tommons *gereekend worden, wiens meeste zoorten, als gezegt, voor* Zerumbed, *of* Zedoaria *gehouden werden.*

Plaats. *Op Java, en Baly wast het zoo wel in de hooven, als in 't wild, maar in deze Oostersche Eilanden moet men 't neerstig in de hooven onderhouden, behalven op Manipa tusschen de Negoryen Tuban, en Luhu vind men 't eenigzints in 't wild, dog ik gisse, dat eertyds aldaar tuinen geweest zyn.*

Gebruik. *De Javanen, en Baliers gebruiken de jonge bladeren tot moeskruid. De wortel heeft geene zonderlyke hitte, immers niet meer dan de Curcuma, hoewel de smaak wat scherper is. De Maleytsche, en Javaansche Vrouwen houden deze wortel in groote agting, en zyn zoo afkeerig niet van dien sterken reuk.*

Zy gebruikenze veel nevens voorgaande wortelen, schier tot alle Medicynen, die matelyk verwarmen, en scheiden moeten, inzonderheid tegens buikpyn aan oude, en kinderen, dezelve geknouwt met andere speceryen op den buik sproeyende, of onder Bobori zalve mengende.

Tegens zweerende ooren neemt men de versche wortel met een weinig Noote Muschaten, stoot, en perst den zap uit, en giet 't zelve laauw in de ooren. Anderen knouwen 't zelve met Siri Pinang, en druipend zoo in de ooren.

In Sina is deze wortel ook bekend, en hare medicyns schryven haar deze kragten toe, een kleen stukje gevreven, en met slappen Arack gedronken, verkoelt het beete, en woedende bloed, opent de verstopte sweetgaten, dryft de winden, en maakt zodanige menschen verligt, dewelke benauwt zyn door verstoppinge der sweetgaten.

Daarentegen zal het ook deze bindernis hebben, dat het zoo wel binnenslyfs genomen, als van buiten op 't lyf gesmeert, de bevrugte vrouwen zoo schadelyk zy, dat het de ontfangenisse afdryven, en een misval veroorzaken, een konst by de Sineezen, en andere Heidenen zo gebruikelyk, als by de Christenen goddeloos.

Zy zeggen ook, dat het zap van de wortel op een kooperen bekken gelegd, door het zelve heen vreet. Zoo ook de gestootene wortel rondom een yzeren staaf gebonden, zoude den zelve in twee, of drie dagen zodanig deurbyten, dat men hem breeken kan. Dog dit met 't Amboinsche Tsjonkor geprobeerd zynde, wilde geen effect hebben.

OBSERVATIO.

Hæ binæ plantæ, si non *Kempheriæ* sint species, ipsi saltem quam maxime sunt adfines, quam delineatam vide in *H. Cliffort. p.* 2. & *H. Malab. part* 11. *Tab.* 41.

AANMERKING.

Deze twee planten, zo het geen regte zoorten van de *Kempheria* zyn, zo zynze ten minsten hem zeer naby, welke afgebeeldt is in de *H. Cliffort. p.* 2. en in het *elfde Deel* van de *Hortus Malab. Tab.* 41.

CAPUT XX.

CAPUT VIGESIMUM.

Gandasulum. Gandasuli.

HÆc quoque *Galangæ* species est, sed non aromatica, nil fere peculiare habens quam odoratum florem; ejusque nodosa radix oblique prorepit instar Galangæ, sed tenuior est, albior, & mollior, nec aromatica, sed tantummodo paucum spirans odorem, acuta emittit subuliformia cornua, quæ sese explicant in longos, virides, & firmos caules, ex rotundo planos, & compressos, quatuor, & quinque pedes altos, hisce folia insident illis Galangæ similia, sed breviora, in obliquas, & paralelas quoque costas distincta. Hæc autem non directe sibi sunt obposita uti in Galanga, sed solitaria, rara, & inregularia.

Flos provenit ex corymbo ex calicibus viridibus composito, quorum quivis florem emittit longo tubo insidentem, qui ex tribus flaccidis componitur petalis, ample extensis, in triangulo positis, & ex albo flavescentibus, quorum quædam magis albent, quædam instar Ceræ flavescunt, suntque singularis formæ, dimidia enim ejus pars angustum format collum, estque superne plana, & ampla, media, & maxima pars aliam habet formam binis lateralibus partibus.

In illorum angulis tria longa, & flaccida locantur cornicula, ample quoque extensa; dulcem sed gravem hic flos spirat odorem, qui adeo flaccidus est, ut vix tractari possit: Post florem nullum excrescit semen, nec corymbus florifer directe cauli insidet, sed parum oblique summæ ejus parti, acsi ad latera excresceret.

Nomen. Latine *Gandasulium.* Malaice, Javanice, & Baleyice *Gandasuli*, & quoque simpliciter *Suli.*

Locus. In Amboina parum est nota hæc planta, ubi tantummodo in quibusdam colitur hortis, ac plantatur, & propagatur per radicis frusta uti Galanga, copiosior obcurrit in Java, & Baleya. Sinenses dicunt in sua patria quoque sponte provenire.

Usus. Hujus plantæ nullus peculiaris huc usque innotuit usus, ejusque flores ornamenti caussa post aures vel in capillitio gestantur, totamque odore suo replent cameram. Contra tumentes tonsillas vel alios colli tumores inferior caulis pars prope radicem sumitur, quæ masticatur, ejusque succo pars tumida inliniatur, vel contusi hi caules aquæ incoquuntur, qua calide os tanquam gargarismate conluatur.

In Malaiensi Grammatica a juvenibus usitata hic flos juveni viro missus denotat ejus inconstantiam, & in arte, & re amatoria variabilem, uti hujus floris petala sese ample extendunt, atque hic tamen flos vagus, & laxus est.

XX. HOOFDSTUK.

De Gandasulie Plant.

D*It is een mede zoorte van de* Galanga, *dog niet speceryagtig, schier niets hebbende van belang, als een welriekende bloeme; de geknopte wortel kruipt dwers als Galanga, dog is dunder, witter, en weeker, gansch niet speceryagtig, maar slegts een weinig riekende, zy schiet spitze hoorns uit als priemen, daar uit worden lange, groene, en styve stelen, uit den ronden plat, en gedrukt, vier, en vyf voeten hoog, hier aan staan de bladeren, die van Galanga gansch gelyk, dog korter, mede in schuinze paralelle ribben, of voorens verdeeld. Zy staan niet tegens malkander in ryen gelyk aan de Galanga, maar enkeld, weinige, en zonder order.*

De bloeme komt voort uit den tros, bestaande van groene kelkjes in malkander gedrongen, ieder uitgevende een bloem op een lange hals staande, en gemaakt van drie slappe blaadjes, wyd uit malkander gespreyd, en in een drie-angel, uit den witten geel, zommige witter, zommige geel als wasch, een byzonder fatzoen uitmakende, want de helft daar van is een smalle hals, en vooren breed, het middelste, en grootste heeft ook een ander fatzoen, dan de twee ter zyden.

In de hoeken staan drie lange, en zwakke hoorentjes mede wyd uitgebreid, zy heeft een zoeten, dog geilen reuk, en is zoo slap, datze niet veel handelens verdragen kan. Na de bloemen volgt geen zaad, en de bloemdragende tros staat niet regt op zynen steel, hoewel aan 't opperste maar wat schuins, en als ter zyden uitwassende.

Naam. *In 't Latyn* Gandasulium. *Op Maleyts, Java, en Baly* Gandasuli, *en ook slegts* Suli.

Plaats. *In Amboina is het weinig bekend, en aldaar alleenlyk in zommige hoven geplant, met stukken van de wortel gelyk Galanga, meer vind men 't op Java, en Baly. De Sinezen zeggen, dat het in haar land ook in 't wild wast.*

Gebruyk. *Van deze plante is nog geen zonderlyk gebruik bekend, de bloemen werden tot cieraat agter de ooren, of in 't hair gedragen, zy vervullen met haren reuk een geheelen kamer. Tegens het zwellen van de amandelen, of ander hals gezwel, neemt men 't onderste van den steel by de wortel, knouwd 't zelve in de mond, en met het zap smeerd men de zyde, daar het gezwel is, of men kookt de gekneusde stelen in water, en gorgeld daar mede warm.*

In de Maleytsche Letterkonst onder 't jonge volk gebruikelyk wil deze bloemen, aan een mansperzoon gezonden, zeggen, dat hy ongestadig zy, en in 't minnen vagebondere, gelyk deze bladeren zig wyd uitbreiden, en de bloem niet te min meest ydel is.

CAPUT VIGESIMUM PRIMUM.

Galanga Malaccensis. Bangle Malacca.

ALia hæc *Galangæ* species est, quam hic describimus, magna ex parte silvestris. Forma sua cum Galanga majore convenit, vel magis proprie accedit ad illam Globbæ, quam libro undecimo describimus, odor autem ejus cum *Bangleo* & *Contsjor* convenit.

Radix similis est Galangæ, sed magis lutea est, & mollior Lampujo, odore ad Bangleum adcedens. Longos rectosque erigit caules, sique sponte proveniat, duodecim & quindecim pedes altos, plerumque pollicem crassos, aliquando instar brachii infantis, hisce folia insident alternata, illis Globbæ omnino similia, octodecim & viginti pollices longa, quinque sexve digitos lata, superne ex nigro virentia, inferne obscure flava & lanuginosa, unde ab aliis distingui potest hæc planta speciebus, contritaque fortem instar Banglei spirant odorem, siccata autem propius ad Zingiberis odorem adcedunt.

Majores caules seu stipites in summo alium emittunt cauliculum, erectum quoque, sesquipedem longum, cui flores adcrescunt per strata quasi, seu supra sese invicem, uti in Hyacinthis, sed longe alius formæ. Sunt enim concavi, ex sex petalis compositi, quorum bina majora ad latera instar alarum sunt posita, externe albicantia, interne rubra, albis ac luteis striis & punctulis eleganter picta seu variegata, acsi characteres vel literæ quædam essent, bina alia alba minora petala sub his locantur, uti in Zingiberis flore, binaque alia alba minora floris dorsum tegunt.

Post hunc florem capitulum locatur viride, quod in fructum excrescit, magnitudine ovi columbini, sed qui rotundior est, parum trigonus, quumque maturus est, intense rubet, luteis firmisque pilis hirtus est parum pungentibus, cutisque pruritum excitantibus. Interne officulum locatur trigonum, ex magnis angulosis & nigricantibus granulis compositum, argentea medulla seu pellicula conjunctis, instar granulorum *Globbæ crispæ* vel *Cardamomi*, saporis ingrati. Externa tenuis & fragilis gluma trifida est, quum maturus sit fructus, qui & supra umbilicatus est, odoremque spirat *Tsjonckor*, qui odor nostratibus ingratus est, sed ab incolis cum illo *Cardamomi* comparatur.

Nomen. Latine *Galanga Malaccensis.* Malaice *Lanquas*, & *Bangle Malacca*, aliis *Makuy Malacca.* Amboinice *Annipa Wackan majus*, & *Lawassa Malacca*, quidam enim hanc pro specie *Lanquas* habent, alii *Banglei*, ac nostri Amboinenses pro *Globba.* Nomen *Makuy* adfinitatem habet cum *Unin Mackay*, quod nomen Amboinense est Banglei supra *cap.* 13. descripti, cum cujus odore hæc planta maxime convenit, atque hinc a plurimis Malayensibus *Bangle Malacca* vocatur. Javanice *Cumadjara betul* ad distinctionem *Camadjamæ*, quæ *Sireum* est.

Locus. In Amboina crescit ad oras levium silvarum, vel in desertis hortis ad montes sitis, uti & circa *Caju Puti* arbores albas. Per radicem etiam propagatur, ac circa ædes plantatur, ubi ejus caules non ultra digiti crassitiem adquirunt, ac septem pedum altitudinem habent. Videtur copiose crescere circa Malaccam, uti & in Java & Baleya.

Usus. In Amboina non peculiarem habet usum, excepto quod mulierculæ fructuum putamina seu glumas in aqua conterant, qua vestes & capillos lavant, ut fortem ipsis concilient odorem, qui ipsis gratus habetur. Ut Baru Sagueri arboris rite præparetur, ita ut fomes igniarius bonæ sit notæ, ac facile ignem concipiat & adcendat, Baru hoc in succo ex crassissimis hujus plantæ caulibus expresso instilletur bis terve, quod ad solem exsiccandum iterum est. Recentem ejus radicem, quæ Tsjonkor odorem habet, Amboinenses masticant cum Pinanga festis suis, quum per totam noctem cantent, ut vox ipsis sit clara, nec fauces raucescant.

Macuy genuinum hujus species est, quum vero penitus sit silvestris, hanc plantam libro undecimo describemus inter *Globbas* nomine *Globbæ Uviformis.*

Tabula

XXI. HOOFDSTUK.

De Malaccise Galanga.

EEn ander meest wilde zoorte van Galanga, *is 't geene wy hier beschryven. Het is aan fatzoen de groote Galanga, of noch eygentlyker de Globba gelyk, die wy in 't 11de Boek beschryven, maar van reuk met de* Bangle *en* Contsjor *overeenkomt.*

De wortel gelykt mede na de Galanga, doch is geelder, en weker als Lampujang, in reuk na Bangle trekkende. Het schiet lange en regte stelen op, zoo 't in het wild wast, 12 en 15 voeten hoog. in 't gemeen een duym dik, zomtyds als een kinds arm; daar aan staan de bladeren verwisseld tegens malkanderen, die van Globba gansch gelyk, 18 en 20 duymen lank, vyf of zes vingers breed, boven swart-groen, van onderen donker-geel, en wolagtig in 't aantasten, waar aan men ze van andere zoorten onderkennen kan, gewreven, hebben zy een sterken reuk als Bangle, maar de gedroogde komen den Gember nader.

De hooft stelen of stammen dragen aan haar opperste een andere steel, mede regt, en anderhalf voeten lank, daar aan wassen de bloemen boven malkanderen als Hyacinthen, doch van een geheel ander fatzoen. Zy zyn hol, als kelkjes, van 6 blaadjes gemaakt, waar van de twee grootste ter zyde staan als wangen, buyten wit, binnen rood, met witte en geele strepen en puntjes schoon geschilderd, als of het eenige letters waren, twee andere witte blaadjes leggen hier onder, als in de Gember-bloem, en noch twee kleene witte dekken den rugge van de bloeme.

Achter deze bloem ziet men een groene knop, waar uyt de vrucht werd, in de groote van een duyven ey, doch ronder, een weinig driezydig, als ze ryp is, hoog rood, met geele styve haayrtjes bezet van buyten, die wat stekelig zyn, en op de huyd jeuken veroorzaken. Binnen leyd een klompje in drien deelbaar, van groote hoekige en swartagtige korls gemaakt, met een zilververwig merg ofte huydeken aan malkander hangende, gelyk de korls van Globba Crispa *of* Cardamom, *onlieflyk van smaak. De buytenste dunne en brosse schaal kan in drien verdeeld werden, als ze ryp is, heeft een naveltje boven op, en riekt sterk na* Tsjonckor, *voor de onze onliefiyk, maar by de Indianen werd het met* Cardamom *vergeleken.*

Naam. *In 't Latyn* Galanga Malaccensis. *Maleyts* Lanquas *en* Bangle Malacca, *by andere* Makuy Malacca. *Amboinsch* Annipa Waccan *het grooten, en* Lawassa Malacca, *want zommige houden 't voor een geslachte van* Lanquas, *zommige van* Bangle, *en onze Amboinezen voor* Globba. *De naam* Makuy *heeft een gemeenschap met het* Unin Mackay, *een Amboinsche naam van* Bangle, *boven* cap. 13. *met wiens reuk deze plante meest overeenkomt, en daarom ook van de meeste Maleyers* Bangle Malacca *genaamt werd. Javaansch* Camadjara betul, *tot onderscheyd van* Camadjam, *'t welk* Siree *is.*

Plaats. *In Amboina wast het aan de randen van de ligte bosschen, ofte in verlatene tuinen in 't gebergte, als mede omtrent de witte bomen* Caju Puti. *Met de wortel word het ook omtrent de huyzen geplant, daar de stelen niet boven een vinger dik, en zeven voeten hoog werden. Het schynd, dat het veel in 't wild omtrent Malacca moet wassen, als mede op Java en Baly.*

Gebruyk. *In Amboina heeft het geen zonderlyk gebruyk, behalven dat de Vrouwtjes de schalen van de vruchten in water wryven, en daar mede hare kleeren en haayren wasschen, om dezelve een sterken geur te geven, die by haar lieden aangenaam is. Om de Baru van de Sagueers bomen te bereiden, dat 'er goede tontel van werde, die het vuur ligt ontfangt, zoo wascht dezelve Baru in het zap uyt de dikste stelen dezer plante geperst, een reys of twee, en droogdze telkens in de Son. Zyne versche wortel, die mede na* Tsjonckor *riekt, knouwen de Amboinezen met Pinang, als zy op hare Hoogtyden heele nagten opzingen moeten, om een gladde keel en klaare stem te krygen.*

Het eygentlyke Macuy *is een mede-zoorte hier van, doch om dat ze gantsch wild is, zoo zullen wy ze in 't 11de Boek onder de* Globbas *beschryven met de naam van* Globba Uviformis.

De

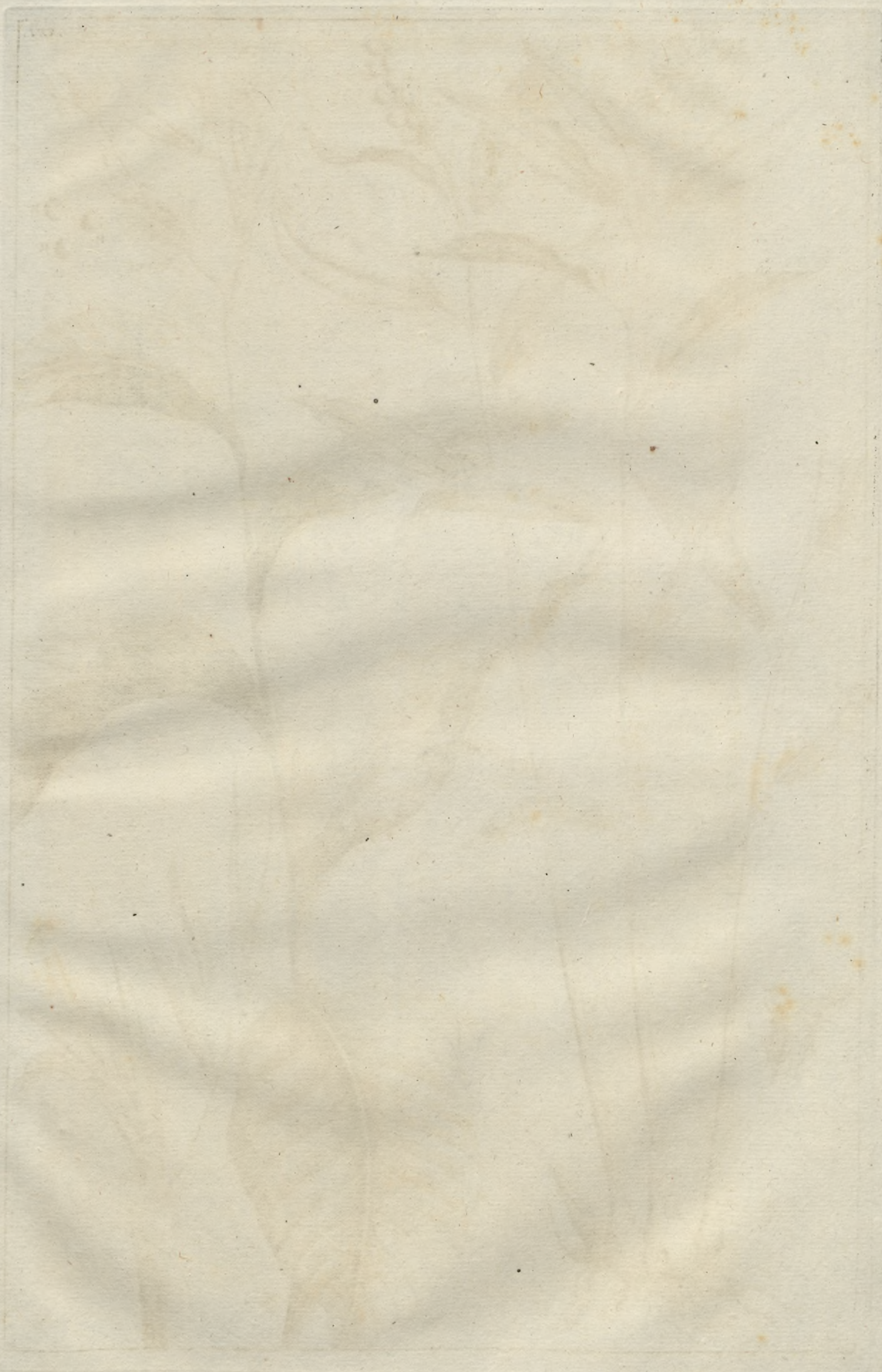

Fig. 1. Alpinia malaccensis. R.
— 2. Canna orientalis. Rosc.

Tabula Septuagesima Prima

Ad *Figuram Primam Galangam* exhibet *Malaccensem*, cum *flore* ejus *a* separato.
Figura Secunda ramum exhibet *Cannacori*, seu *Cannæ*, cum ejus *floribus A* majori forma expressis, & *B ossiculis* ejus *seminalibus*.
N. B. Hujus plantæ auctores & Synonyma dedi in *Thes. Zeyl. p.* 53. ubi examinari possunt, uti & in *H. Cliffort. p.* 1. ad *Cannam* spathulis bifloris.

De een- en seventigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* de *Malaccise Galanga* met deszelfs *bloem* afzonderlyk.
De *Tweede Figuur* wyst aan de *Cannacorus* ofte de *Canna*, met deszelfs bloemen *A* in grooter gedaante uitgedrukt, en de zaadkorrels *B*.
N. B. Van deze plant heb ik de Schryvers en benamingen aangehaalt in myn *Thes. Zeyl. p.* 53. alwaar die kunnen nagezien werden, als mede in de *Hortus Cliffort. p.* 1. by de *Canna* met tweebloemige takjes.

CAPUT VIGESIMUM SECUNDUM.

Cannacorus. Daun Tassibeh.

HÆc quoque planta ad Galangæ species pertinet, licet nesciam, quam ob rationem in Europæorum Herbariis *Cannacorus* sit vocatus, quum nihil habeat commune neque cum Arundine, neque cum *Acoro*.

Hic in India fere eadem crescit forma, qua descriptus & delineatus est Cannacorus in *Adpendice* novi *Dodonæi cap.* 47. excepto, quod ejus folia in ista figura nimis sint rotunda, ni forte in Italia hanc habeant formam. Hisce in terris autem sunt oblongiora, illis Agrestis Curcumæ similia, pedem longa, ac semi pedem lata, subtus obliquis costis pertexta, instar foliorum Musæ, glabra quoque, & læte virentia. Sessilia majoribus insident caulibus, qui rotundi sunt, herbacei, digitum crassi, quatuor & quinque pedes alti, alternata porro, & interiore parte ad caules conniventia.

Flos miram & peculiarem habet formam, cum illo *Gladioli* quodammodo conveniens, ex quinque angustis petalis compositus, quorum bina instar uvulæ dependent, ac tria eriguntur, coloris interne crocei, externi rubri, quo autem diutius vigent, eo magis rubent interne hæcce petala, inodora penitus.

Flores insequuntur fructus, paulo majores viridibus Nucibus avellanis, qui trigoni sunt, & externe virentes, brevibusque obsiti spinulis instar tenerorum fructuum Castanearum. Maturi nigrescunt, in tres dehiscentes cellulas, in quarum quibusvis tria, quatuor, vel quinque locantur ossicula seminalia, rotunda, glabra, Pisa referentia, externe nigra, interne alba.

Radix ejus repit transversaliter uti Galanga, vel si ita velint, instar arundinis, digitum crassa, alba, succosa, & fragilis, saporis primo aquosi, dein parvam in ore relinquit amaritiem, non edulis, uti Italorum Herbaria indicant.

Nomen Latinum retinemus in Europa usitatum, *Cannacori* & *Floris cancri*, quum cocti Cancri colorem gerat, vocatur itidem *Gladiolus Indicus*, & *Xiphium Indicum*. Malaice *Daun Tassibeh*, h. e. Rosarii herba, *Tassibeh* enim Arabibus dicitur rosarium seu amuletum præcum; uti & Hispanis vocatur *Cuentas*, ac Portugallis Indicis *Folho de Contas*. In Java & Baleya *Milu Milu.*

Locus. In quolibet crescit solo, & maxime propagatur tam per deciduum semen, quam per prorepentem radicem: In Amboina circa domus, & in hortorum areis seritur, magis ad recreationem ob singularem florem, quam ad usum. In Java & Baleya copiosior est. In Europam dicitur, hanc plantam fuisse deductam per semen ex Indiis Occidentalibus.

Usus ejus nullus peculiaris est, quin incognitus huc usque sit, in Amboina enim tantum ob flores colitur, ac pro *Gandasuli* specie habetur, unde & *Gandasulium rubrum*, ac quibusdam *Lanquas mera* vocatur.

Mulierculæ superstitionem alunt, nolentes hanc adstare aliis herbis medicinalibus, dicentes harum virtutes per illius vicinitatem enervari & inminui.

XXII. HOOFDSTUK.

De Cannacorus, ofte de Canna.

D*It behoord mede onder de geslagten van Galanga, hoewel ik weet niet om wat voor reden het in de Europische Kruyd boeken* Cannacorus *genaamt werd, daar 't nochtans niets heeft nog na Riet, nog den* Acorus *gelykende.*

Het wast hier in Indiën schier met dezelfde gedaante als beschreven en afgetekend staat in de Appendix *van den nieuwen* Dodonæus cap. 47. *behalven dat de bladeren in dezelve figuur te rond zyn, of zy moesten in Italien dezelfde gedaante hebben. Immers hier te lande zyn zy lankwerpiger, die van de wilde Curcuma gelyk, een voet lank, en een halve breed, van onderen met schuynze vooren doortogen, gelyk de Pissang-bladeren, mede zoo glad en blyde groen. Zy staan zonder stelen aan de stam of hooft-stelen, dewelke rond, kruydachtig, een vinger dik, en 4 à 5 voeten hoog zyn, verwisseld tegens malkander, en met haar binnen-zyde na den steel ziende.*

De bloeme heeft een vreemde en eygen fatzoen, die van Gladiolus *wat gelykende, van 5 smalle blaadjes gemaakt, waar van der 2 afhangen als lellekens, en 3 overeynd staan, van coleur binnen Saffraan-geel, van buyten rood, doch hoe langer zy aan den stok staan, hoe rooder zy van binnen werden, gantsch zonder reuk.*

Daar op volgen de vruchten, wat groter als groene Hazel-noten met hare schellen, drieboekig, van buyten groen, en met korte stekeltjes bezet, als jonge vruchten van Castanjen. De rype werden swartachtig, openende haar in 3 kamertjes, in ieder leggen 3, 4, en 5 ronde, gladde, beenharde korls, als erweten, van buyten swart, van binnen wit.

De wortel is kruypende, en dwers als Galanga, of zoo men 't zoo hebben wil, gelyk ons riet, een vinger dik, wit, zappig, en breekzaam, van smaak eerst waterachtig, daar na een kleene bitterheid in de mond nalatende, niet eetbaar, gelyk de Kruyd-boeken van het Italiaansche zeggen.

Naam. *Wy houden de Latynsche naam in Europa aangenomen*, Cannacorus, *en* Flos Cancri, *om dat ze de coleur heeft van een gekookte Krabbe: Item* Gladiolus Indicus, *en* Xiphium Indicum. *Maleyts* Daun Tassibeh, *dat is Paternosters-kruyd, want* Tassibeh *is in 't Arabisch te zeggen een Paternoster of Bidsnoer, gelyk het de Spanjaarden ook noemen* Cuentas, *en de Indiaansche Portugeezen* Folho de Contas. *Op Java en Bali* Milu Milu.

Plaats. *Het wast in allerhande grond, en vermenigvuldigd zich zeer, zoo door het afgevalle zaad, als door de kruypende wortel. In Amboina werd het omtrent de huyzen, en in een hoek van de tuinen gezaayd, meer tot en spectacul wegens de rare bloem, dan tot gebruyk. Op Java en Baly heeft men 't ook overvloediger; In Europa, zegt men, is 't gebragt door zaad uyt West-Indiën.*

Gebruyk. *Het heeft geen zonderlyk gebruyk, of het is nog onbekend, want in Amboina voed men 't maar om de bloemen, en houd het voor een zoorte van* Gandasuli, *dies men 't ook* rood Gandasuli, *en by zommige* Lanquas mera *noemd.*

De Vrouwen hebben een superstitie, willende deze plante in de Hoven by andere medicinale kruyden niet dulden, zeggende dat dezelve door zyne naburigheid slap werden, en hare krachten verminderen.

In memorato *Dodonæo* reperitur, Italos foliorum cineres adhibere ad ora vulnerum ſeu ſinuum prorepentium aperire, quod Papyrus quondam efficiebat, in aceto autem aqua ſubacto vel vino macerata hæc folia recentia curant ac rubra vulnera, nullis aliis medicamentis curabilia. Viles Æthiopum flamines, uti & Catholici plebei, aliis deſtituti rebus, roſaria ſua ex hujus formant oſſiculis ſeminalibus, unde & hæc planta ſupra memorata accepit nomina.

In aliis quoque veteris Indiæ regionibus, quas Æthiopes inhabitant, ſine dubio creſcet; anno enim 1685 flaminem Æthiopicum cepimus, qui Arabem eſſe ſeſe profitebatur, quique ſecum ducebat tria quam longiſſima roſaria ſeu Taſſibehs, quorum longiſſimum mille, ac medium trecenta continebat oſſicula, adeo nigra, dura, & polita, acſi ex ebore vel alio quovis oſſe eſſent confecta, cuncta autem erant oſſicula hujus plantæ. Vulgaria vero roſaria ſeu Taſſibets Æthiopum non plura continent nonaginta novem.

Hic autem Arabs ſpurius novam introducebat doctrinam & ſectam inter Æthiopes, qua docebat tantæ longitudinis roſaria eſſe adhibenda, quæ vero tam noxia erat populo, ut magiſtratus noſter rogatu veterum Æthiopum, novam illam doctrinam vetare cogeretur, dum enim flamines hi viros cogebant tam longa roſaria precando enumerare, atque interea ſeſe ab uxoribus ſuis abſtinere, hi flamines ipſorum uxores ſtupro exercebant, atque nullum præterea reſtabat tempus per longos iſtos ſuſurros, ad quotidianum peragendum opus, & victum quærendum.

Ad conficienda hæcce roſaria ſemi matura eliguntur oſſicula, quæ perforantur filo cupreo, cui tam diu adpendent, donec indureſcant & nigreſcant, quum oſſea eſſe quis putaret.

In gemelde Dodonæus *vind men, dat de Italianen de aſſche dezer bladeren gebruyken, om de monden van de voortlopende gaten te openen, als men met de Papyrus dede, maar in gewaterden azyn of wyn geweekt, helen de verſche en roode zeren, die met geen ander middel geneesbaar zyn. De ſlegte Paapjes onder de Mooren, als mede de Romaniſten, die anders niet hebben, maken haare Bidſnoeren van deze korls, waar van dit kruyd de bovenſtaande namen heeft.*

Het moet in andere Landen van oud Indiën, daar Moren wonen, ook groeyen: want wy hebben Anno 1685. een vreemden Moorſchen Paap gevangen, die zich voor een Arabier uitgaf, en by denzelven gevonden 3 ongemeene lange Bidſnoeren of Taſſibehs, waar onder de langſte duyzend, en de middelſte 300 korls hadde, zoo ſwart, hard, en glad, als of zy van ivoor of ander been gemaakt, en ſwart geverft waren, doch alle waren zy van de korls dezes kruyds. De ordinaris Taſſibehs van de Mooren, hebben anders niet meer dan 99 korls.

Doch dezen gecontrafeyten Arabier bracht een nieuwe leer en ſecte op, onder de Mooren, waar by men zoo lange Taſſibehs gebruyken moeſte, dog zoo ſchadelyk voor het Volk, dat onze Overheid zelfs op 't verzoek der oude Moren, die nieuwe leer verbieden moeſte, want terwyl deze Papen de Mannen dwongen zulke lange Bidſnoeren uyt te lezen, en ondertuſſchen haar van hare Vrouwtjes te onthouden, zoo misbruykten deze Prieſters hare wyven; zoo en ſchoot 'er ook geen tyd over door dit lange preuvelen om het dagelykze werk te doen, en de koſt te winnen.

Tot het maken nu van deze Bidſnoeren, verkieſt men de halfrype korls, dezelve doorſtekende met een koperdraad, en latende dezelve daar aan hangen, tot dat zy hard en ſwart worden, wanneer men 't voor been zoude aanzien.

CAPUT VIGESIMUM TERTIUM.

Acorum. Deryngo.

Licet Acorum putatum ſit herba frigidis ſeu Borealibus regionibus propria, in India tamen Orientali quoque obcurrit non tantum in humidis, ſed etiam in ſiccis & altis creſcens locis. Eandem fere habet formam, qua in Europæis Herbariis deſcriptum eſt: Radix enim ejus eſt longa, repens, vix digitum craſſa, modo ſub terræ ſuperficie prorepens, immo ſæpe nuda eſt, atque hinc ad ſummam ejus partem viridis, ſubtus alba, & ad latera fuſca. Dividit ſeſe in paucos laterales ramos radicales, qui longe prorepunt, lentique ſunt, flexiles, ac difficulter diſrumpi poſſunt.

Recens hæc radix interne plerumque alba eſt, ſiccata vero ruffeſcit, ſaporque ejus eſt acris, non multum fervens, cum levi amaritie, odor fortis eſt, aromaticus, ac caput quodammodo gravans, quæ enim in paludoſis creſcit locis, ſulphureum ſpirat odorem ac fere ingratum, in ſuperiore ejus parte in annulos videtur diſtincta, ſed obliquos, & inregulares, ex quovis autem nodo longum excreſcit folium, eo modo, ut unum dextrorſum, aliud ſiniſtrorſum vergat.

Maxima folia cöadunata excreſcunt ad repentis radicis extremum, ſeſqui pedem, immo binos pedes alta, digitum lata, & ſemper erecta, illis Butomi ſimilia, hæc vero Acori breviora ſunt, ſolidiora, glabriora, venis deſtituta, ſed nervo donata longitudinali, ab utraque protuberante parte, nullo modo lædentia, intenſe viridia, & plana, excepto quod infra parum ſint complicata, & prope radicem parum fuſca. Inter manus contrita, eundem penetrantem aromaticumque cum radice habent odorem, qui æque gratus eſt, & in ſiccatis perſiſtit.

In radice matrice prope ortum majorum foliorum quatuor vel quinque minores propullulant radices, quæ ſenſim ibi novos quoſdam formant ſurculos, vel nova brachia. In binas dividitur ſpecies, quæ parva tamen eſt differentia, una nempe paluſtre, altera terreſtre dicitur *Acorum*.

Acorum

XXIII. HOOFDSTUK.

De Ooſt-Indiſche Acorus, of Calmus.

Hoewel 't Acorum een kruyd is, zoo men gemeend heeft, de koude Landen eygen, zoo vind men het nogtans ook in Ooſt-Indien, niet alleen op vogtige, maar ook op drooge en verheeve plaatzen. Het heeft bykans de gedaante, gelyk het de Europiſche Kruyd-boeken beſchryven, want het is een lange kruypende wortel, ſchaars een vinger dik, even onder 't riſch van de aarde gaande, dikwils blood, en daarom aan 't bovenſte groen, van onderen wit, en aan de zyden bruyn. Zy verdeeld haar in weinige zyde-takken, die al weder lang voortkruypen, zeer taay, buygſaam, en qualyk om te breeken.

De verſche is van binnen doorgaans wit, maar de drooge beſterft ligt-ros, de ſmaak ſcherp, niet zonderlyk heet, met een kleene bitterheid, de reuk ſterk, ſpeceryagtig, en 't hooft wat beſwarende, want het geene in moeraſſige plaatzen waſt, riekt vry wat ſwavelig, en bykans onaangenaam, aan de bovenſte zyden ſchyndze in leden verdeeld te zyn, doch ſchuyns en onordentlyk, komende uyt ieder lid een lang blad, zodanig dat het eene aan de regter, en 't ander aan de ſlinkerzyde der wortel ſtaat.

De grootſte ziet men digt op malkander, aan 't eynde van de kruypende wortel, 1½ en 2 voeten hoog, en een vinger breed, altyd overeynd ſtaande, het ſnygras zeer gelyk, doch die van Acorum zyn korter, gelyviger, gladder, zonder aderen, dan de middel-zenuwe in de lengte, die te weerzyden uytbuyld, niet ſnydende, hooggroen, en vlak, behalven beneden, daar zy wat gevouwen ſtaan, by de wortel wat bruyn. Tuſſchen de handen gevreven, hebben zy dezelfde ſterke Aromatieque reuk van de wortel, of wel zoo lieflyk, die ook in de drooge blyft.

Aan de oude wortelen nu komen by den oorſpronk van de groote bladeren 4 a 5 kleendere voort, die metter tyd aldaar eenige afzetſels, of nieuwe armen formeren. Men verdeeld het in 2 zoorten, dog met een kleen onderſcheid, als Water- en Land Acorum.

Water-

Acorum paluftre maximum eft, atque ad ripas fluminum crefcit, ut & in locis paludofis, ubi lapilli & arena conmixta funt, quam maxime luxurians, longa & pinguia producens folia, magnum obcupans locum. Ejus radices orchiam circiter longæ funt, ultra digitum craffæ, interne albiffimæ. Terreftris fpecies minora & graciliora gerit folia, ejusque radix externe magis fufca eft, faporemque habet magis ferventem & acriorem.

Inter hæc folia unicum aliquando excrefcit craffius & anguftius reliquis, inferne ad tertiam circiter ejus partem triangulare, & interne junceum, reliqua fuperior pars aliis fimilis eft. In fummo triangularis partis ftellula crefcit femi digitum longa, pennam craffa vel paulo craffior, julis Coryli fimilis, vel in India ad fruftum Siriboæ adcedens, rotunda, hepatici coloris, ac rugofa, obliquis lineis diftincta feu ftriata, ubi & aliquando quid Mufcofi adparet, quod Acori flores repræfentare videtur, alios enim diftinctos flores hic in India obfervare non potui.

Carol. autem *Clufius libr.* 2. *rarior. pl. cap.* 50. fcribit, in Europæo *Acoro* julum hunc excrefcere ad craffitiem & longitudinem digiti, cui infident parvi, pallidi, fed diftincti, quadripetali flofculi, quos multa infequebantur tubercula, qualia in hac Indiæ Orientalis planta nunquam vidi, cæteroquin ejus defcriptio cum noftra fatis convenit. Julus ifte raro quoque provenit, ac fere nunquam in illo, quod in humido crefcit folo.

Nomen. Latine *Acorum* & *Acorus*, hodie in Pharmacopæis Belgicis *Calmus*, non autem per hanc vocem intelligendum eft *Calamum aromaticum*, quæ longe alia ac pretiofa eft planta. Alia omittens Europæa nomina, uti & hanc radicem circa annum 1574. ope quorundam Cæfareorum legatorum in Europæis noftris regionibus innotuiffe, atque ex Turcia fuiffe deductam primum Viennam, nunc autem adeo multiplicatam in Hollandiæ & Zelandiæ foffis, ut pro indigena haberetur planta, de qua vide *Clufium l. c.* Turcæ hanc vocant *Agir*, vel uti *Jul. Scaliger. exercit.* 40. fcribit *Aïr.* Lithuanenfes *Tartarski Zeli*, h. e. Tartariæ herba, quum in Tartariæ regionibus prope Pontum Euxinum copiofe crefcat, vel quum Tartari multum hanc fecum ducant. Arabice *Alwag*, & fine articulo *Wag.* Perfice *Alwah*, atque hinc derivata funt Indica nomina *Vas*, *Vafabu*, *Vaicam*, & *Vatikam.* In Bengala *Böos*, in regionibus Malaienfibus *Deryngo*, quod Portugalli *Dirimgo* fcribunt. Nomen quoque Arabicum *Karun* inveni, quod forte corruptum eft *Acori*, atque hinc apud Malaienfes quosdam *Conjango.* In Banda *Caju Swangi*, h. e. herba magorum, vel ob gravem ipfius odorem, vel quod magos inertes reddat. Amboinice in Luhua *Aywabäu*, h. e, Porcina radix. Sinice *Tfchaupo.* Quibusdam *Peckin Zoan*, h. e. Peckenfis Cepa, non ob ejus formam, fed a gravi & penetranti odore.

Locus. Antiquis temporibus hæc radix parum nota erat, forte ob fimilitudinem cum Butomo pro hoc habita, in Colchide, aliisque Pontus Euxini Borealibus regionibus tantum inveniebatur, unde forte tranflata fuit in Galatiam & Bithyniam, ubi præfertim luxuriofe crefcit prope lacum circa urbem Burfiam feu Prufam, fenfim enim calidioribus adfueta regionibus tandem in Cretam venit.

In India Orientali copiofiffime & elegantiffime crefcit in aquofa regione Bengalæ inferioris, atque inde per cunctas Indiæ provincias extra Gangem, & in infulis aquofæ Indiæ. Uti id adparet ex *Garzia libr.* 10. *aromat. cap.* 32. *Acorum* in India extra Gangem non notum erit, licet fupra memorata nomina *Vas*, *Vaticam*, & *Deringo Calamo* fuo *aromatico* tribuat, quod mihi perfuafum eft ab *Acoro* multum differre, unde & meo judicio vel error quidam in ifto obcurrit capite, vel ambæ iftæ plantæ confufæ admodum ibi defcribuntur. Puto autem, in hasce Orientales infulas aliunde effe deductum, nullibi enim obcurrit nifi prope hominum ædes, circa fluminum oftia, paludes, vel aliis in humidis locis. Luxuriofe quoque prope ædes crefcit circa puteos plantatum, ubi copiofa effunditur aqua, & angulus ipfi conceditur tranquillus, ut fefe extendere poffit.

Water Acorum is het grootfte, waft aan de kanten van de rivieren en moeraffige plaatzen, daar kleene ftenen en zand onderlopen, zeer weeldrig, met groote en vette bladeren, een ruyme plaats beflaande. De wortelen zyn omtrent een vadem lank, en ruim een vinger dik, zeer wit van binnen. De Landzoorte heeft kleender en magerder bladeren, de wortel bruinder van buiten, heter en fcherper van fmaak.

Onder deze bladeren komt zomtyds een voort, dikker en fmalder dan de andere, van onderen tot omtrent een derde driekantig, en van binnen biesachtig, de reft na boven is de anderen gelyk: Aan 't bovenfte van 't driekantige deel, groeid een fteertje, een halve vinger lank, en een fchaft dik, of meer, de Kattekens van de Hazelaar gelyk, of in Indiën als eenftukje Siriboa, rond, leververwig, en ruyg, met fchuynze linien geftreept, daar aan zomtyds iets mofchagtigs is, 't welk het bloeyzel van Acorum wil zyn, want ander befcheydelyker bloeyzel hebbe ik in Indiën daar aan niet vinden konnen.

Maar Carol. Clufius libr. 2. rarior. plantar. cap. 50. *fchryft, dat aan het Europifche* Acorum *dit Katteken uytwaft tot de dikte en lengte van een vinger, waar op kleene, bleeke, doch duydelyke, vierkantige bloempjes groeyen, en daar op veele knobbeltjes volgen, diergelyke ik aan de Ooft-Indifche nooit gezien hebbe, anders komt zyne befchryvinge met de voorgaande wel overeen. Het voornoemde Katteken ziet men ook zelden voortkomen, en fchier nooit aan 't geene, het welk in een vochtige grond ftaat.*

Naam. *In 't Latyn* Acorum *en* Acorus, *hedendaags in de Duytfche Apotheeken* Calmus, *doch men moefte daar door niet verftaan* Calamum Aromaticum, *dewelke een geheel andere en koftelyke plante is. De andere Europifche namen flaa ik over, als mede dat deze wortel omtrent 't Jaar 1574. door hulpe van eenige Keyzerlyke Gezanten in onze Duytfche Landen eerft is bekend geworden, zynde daar in gebragt uit Turkyen eerft na Weenen, doch nu zoo vermenigvuldigd in de floten van Holland en Zeeland, dat men 't voor een Inlandfch gewas zoude aanzien, waar van ziet* Clufius loc. cit. *De Turken noemen 't* Agir, *of gelyk* Julius Scaliger. Exercit. 40. *fchryft* Aïr. *De Littauwers* Tartarski Zeli, *dat is Tarters-kruyd, om dat het in de Tartarfche Landen by de Pontus Euxinus veel waft, of om dat de Tartars het zelve veel by hun voeren. Arabifch* Alwag, *en zonder Artickel* Wag. *Perfifch* Alwah, *hier van komen de Indifche namen* Vas, Vafabu, Vaicam, *en* Vatikam. *In Bengale* Boös. *In de Maleytfche Landen* Deryngo, *het welk de Portugezen* Dirimgo *fchryven. Ik vinde ook den Arabifchen naam* Kârun, *zynde miffchien bedorven van Acorum, en daar van daan by zommige Maleyers* Coryango. *In Banda* Caju Swangi, *dat is, Tovenaars kruyd, of om zyn harfchen reuk, of om dat het de Toveryen zal kragteloos maken. Amboinfch op Luhu* Aywahäu, *dat is, Verkens-wortel. Sinees* Tfchaupo. *By zommige* Pekin Zoan, *dat is, Pekinfe Ajuyn, niet van zyn gedaante, maar van zyn fterken reuk.*

Plaats. *In oude tyden was deze wortel weinig bekend, miffchien wegens de gelykheid met het fnygras voor 't zelve aangezien, men vond ze maar in Colchide, en andere Noorder-Provintien aan de* Pontus Euxinus, *van waar ze miffchien overgebragt is in* Galatie *en* Bithynie, *daar ze inzonderheid weelderig waft by een Meyr, omtrent de Stad Burfia of Prufa, hebbende allenskens de warme Landen aangewend, tot dat het ook in Creta is gekomen.*

In Ooft-Indiën waft het meefte en fchoonfte in 't waterryke Land Neder Bengalen, en van daar door alle Provintien van India, buyten de Ganges, en de Eylanden van Water-Indiën. Zoo als men merken kan uyt Garzias libr. 1. aromat. cap. 32. *Het* Acorum *moet in Indie, buyten de Ganges niet bekend zyn, hoewel by de bovenftaande namen,* Vas, Vaticam, *en* Deringo *aan zyne* Calamus Aromaticus *geeft; waar van men verzekerd is van het Acorum veel te verfchillen; dierhalven na myn oordeel in 't gemelde Capittel, of een abuys met die namen heeft, of die beyde plante zeer confues befchryft. Ik betrouwe dat het in deze Oofterfe Eylanden van elders gebragt zy, want men vind het nergens dan by woningen der menfchen, omtrent de monden van rivieren, poelen, of andere vogtige plaatzen. Het groeyd ook weelderig by de huyzen, omtrent de putten geplant, daar men veel water giet, en een geruften hoek vergund, om zich te kunnen uitbreiden.*

In altis & siccis locis ipsum quoque vidi crescere, præsertim montis ignivomi Api in Banda, ibi enim ejus folia non ultra pedem longa sunt.

Radix parva est, non ultra minimum digitum crassa, saporis penetrantissimi, & odoris gravissimi, cum notabili amaritie, contra quod in aquosis crescit locis, multo debiliorem habet saporem & odorem, qui tamen aliquando sulphureus est, & quodammodo austerus, præsertim quum locus iste nigro ex cæno constet.

In Zephyreis Sinæ partibus non potui detegere hocce crescere, attamen ipsis notum est, ac defertur ex Borealibus Provinciis, Peckin nempe & Leantung. Dicuntque per populares suos ex istis locis sensim in Zephyreas partes, ac porro in hasce insulas esse translatum, cujus rei ipsis fidem non habeo, quum Sinenses natio nimis sit avara & invidiosa, quam ut alicui nationi aliquid nihilo daret vel communicaret. Si in Moluccas, Amboinam, & Bandam sit introductum, sine dubio factum erit per Malayenses, Javanos, & Maccassarenses.

Usus. De Acori usu & viribus, quum jam descriptæ sint, lectores ablegabimus ad Europæos libros, præsertim ad *Dioscorid. libr.* 1. *cap.* 2. & *commentaria Matthioli* in istud caput, & *Galeni libr.* 6. de *simpl. medic. facultate.*

Quum *Acorum* in hisce fervidis proveniens regionibus ingratum magis & acriorem habeat saporem, quam quod in frigidis crescit locis, hinc non ita aptum est, ut condiatur quam istud. Recentes jussi radices primo rite decorticare & depurare, per tres dies primum in aqua, ac dein per tres alios dies in aqua saccharata maceravi, ac tum cum saccharo excoxi, saporem tamen servabat austerum, comperi autem post annum elapsum melioris esse notæ. Salubres sunt hæ radices mensibus pluviosis, qui in Amboina frigidissimum, crassum, & insalubrem reddunt äerem, si jejuno stomacho ipsorum portiuncula ore masticetur contra äerem malignum. Radix enim hæc est fervida, adtenuans, & exsiccans, atque in India parva dosi interne adhibetur.

Admiscetur potionibus, quæ puerperis propinantur post partum ad corpus depurandum & exsiccandum, item alii admiscetur decocto, quod cum efficacia adhibetur contra tumentem Lienem *Tebatu* dictum.

In melle vel saccharata aqua decocta hæc radix tenacia adtenuat sputa, quæ pulmonem & pectus opprimunt, quod commune est vitium senibus, qui vero Phthysi laborant, eam vitent, nimis enim exsiccat, noxia quoque est iis, qui Cephalalgiæ obnoxii sunt, ob gravem & molestum ipsius odorem. Cum *Bangleo*, *Lampujo*, & *Siri Pinanga* masticatur, & adspergitur puerorum abdomini, quum ejus torminibus laborent, vel incantati sint, hæc enim planta generaliter censetur efficacissima esse contra incantamenta.

Folia ac radices aquæ incocta, (in Europa hoc cum vino fit,) emolliunt & detumescere faciunt membrum virile ac scrotum, si lintea in decocto hoc madefacta istis adplicentur partibus, ita ut ob hanc similesque caussas quibusdam videatur dicta fuisse *Radix Venerea*, non quod Venerem promoveat & excitet, sed quod contra Venereas adfectiones & vitia valeat, atque tali modo innominatus iste Med. Doctor vera dixisse forte potuit, qui Viennæ *Clusium* monebat, ipsum in Acori descriptione addere debere, Acorum Venerem exstinguere, & mulieres steriles reddere. Incolæ quidam vetant hanc radicem conmiscere, vel adponere medicamentis, quæ contra Epilepsiam & convulsiones præparantur, cum aliqua veri specie dicentes, hanc radicem per fortem suum odorem omnia alia enervare medicamenta, & inefficacia reddere, unde & non oportet aliis admisceri, nisi ejusdem qualitatis, h. e. fervidis & odoratissimis rebus.

A Sinensibus adhibetur ad cimices ex cubilibus depellendos, si hæc nempe herba sub pulvinaribus deponatur, adsumitur quoque contra abdominis tormina ex frigore orta. Credunt etiam, quod, si in domibus suspendatur, cuncta incantamenta & Dæmones expellere, unde & in Banda Malaiense nomen *Ubat* seu *Caju Swangi* suum habet ortum. Folia ejus cum pauxillo aluminis in aqua contrita, & hac os si colluatur, vacillantes firmat dentes.

Si

Op hooge en drooge plaatzen heb ik 't ook zien wassen, inzonderheid van de vuurberg Gunong Api in Banda, maar de bladeren worden niet boven een voet lank.

De wortel is kleen, niet boven een pink dik, zeer scherp van smaak, en scherp van reuk, met een merkelyke bitterheid, daar en tegen 't geene aan waterachtige plaatzen wast, is wel slapper van reuk en smaak, maar heeft dikwils een swaveligen reuk, en wrangheid by zig, inzonderheid als de plaats swarte modder heeft.

In de Zuyder-delen van Sina, kan ik niet vernemen, dat het wast, egter is het by hun lieden bekend, en werd gebragt uyt de Noorder-quartieren, te weten de Provintien Peckin en Leautung. Zy meenen, dat het door hare Lands-lieden uyt dezelve plaatzen allenskens in de Zuyderdelen, en verders in deze Eylanden gebragt zy, het welk ik niet geloove, want den Sinees is al te gierig en nydig voor niet iets aan andere Natiën mede te delen. Zoo het in de Moluccos, Amboina, en Banda ingebragt is, zoo is 't buyten twyffel geschied door Maleyers, Javanen, en Maccassaren.

Gebruyk. *Van het gebruyk en kragten des* Acorum, *zoo veel die alrede beschreven zyn, zullen wy den Lezer wyzen na de Europische boeken, inzonderheid na* Dioscorides lib. 1. cap. 2. *en de* Commentaria *van* Matthiolus *over 't zelve Capittel,* Galen. lib. 6. *de* simplic. medic. facultate.

Dewyl den Acorum *in deze heete landen voortkomende, vry onlieflyker en wreder van smaak is, dan die in koude landen wast, zoo is ze zoo bequaam niet om te confyten als de andere. Ik hebbe versche wortelen ter degen laten schillen en schrappen, eerst drie dagen in water, en daar na nog drie andere dagen in gezuykerd water laten weeken, en als dan met zuyker opkoken, maar zy bleven noch al hars van smaak, en ik bevond, dat zy naar een Jaar beter waren. Zy zyn anders gezond in de regenmaanden, dewelke in Amboina een zeer koude, dikke, en ongezonde lucht maken, des morgens nuchteren een stukje in de mond genomen tegens de quade lucht. Zy is heet, dun makende, en opdrogende van eigenschap, werdende in Indiën in kleene quantiteyt binnens lyfs gebruykt.*

Zy werd gemengd onder de dranken, die men de Kraamvrouwen ingeeft, om na de geboorte het lichaam te zuyveren, en op te drogen: als mede een andere drank, die men maakt tegens de geswolle Milt, Tehatu *genaamt.*

In honing of zuyker-water gedronken, verdundze de taaye fluymen, die de longe en borst beswaren, een gemeen gebrek by oude lieden, maar die aan de teeringe vast zyn, moeten dezelve myden, want ze verdroogd te zeer, als mede die tot hoofdpyn genegyd zyn, wegens hare sware en moeyelyke reuk. Met Bangle, Lampujang, *en* Siri Pinang *geknouwd, besproeyd men de kinders den buyk, als zy buykpyn hebben, en betoverd zyn, want in 't generaal deze plante jegens tovery kragtig gebouden werd.*

De bladeren en wortelen in water gekookt, (in Europa doed men 't met wyn) verzagten, en doen slenzen het geswollen gemacht en Scrotum, *doeken daar in nat gemaakt en omgeslagen, zoo dat ze schynd om deze en diergelyke oorzaken by zommige* Radix Venerea *genaamt te zyn, niet om dat ze Venerem bevorderd, maar om dat ze tegens de Venerische gebreeken diend, en zoo zoude misschien die ongenoemde Doctor nog gelyk hebben, dewelke te Weenen* Clusium *vermaande, dat hy in zyne beschryvinge by het Acorum zoude voegen, dat het Venerem uitbluste, en de Vrouwen onvrucbtbaar maakte. Zommige Inlanders verbieden ook deze wortel te mengen of te leggen by Medicamenten, die men tegens de vallende ziekte, en stuypjes bereyd, en zeggen met waarschynelykheid, dat deze wortel met haar sterken reuk alle andere Medicamenten dood, en kragteloos maakt, waarom ook niet behoorlyk zy, van gemengd te worden dan by haars gelyken, dat is heete en sterkriekende dingen.*

Zyn gebruyk by de Sinezen is om de weegluyzen uit de bedsteden te verdryven, als men 't kruyd onder de kussens leyd; item het werd ingenomen tegens de buykloop, die van koude ontstaat; zy geloven ook, dat het in de huyzen opgehangen, alle tovery en quade geesten verdryft, waar van de Maleytsche naam in Banda Ubat *of* Caju Swangi *komt. De bladeren met een weinig Aluyn in water gewreven, en in de mond gehouden, maakt de waggelende tanden vast.*

Als

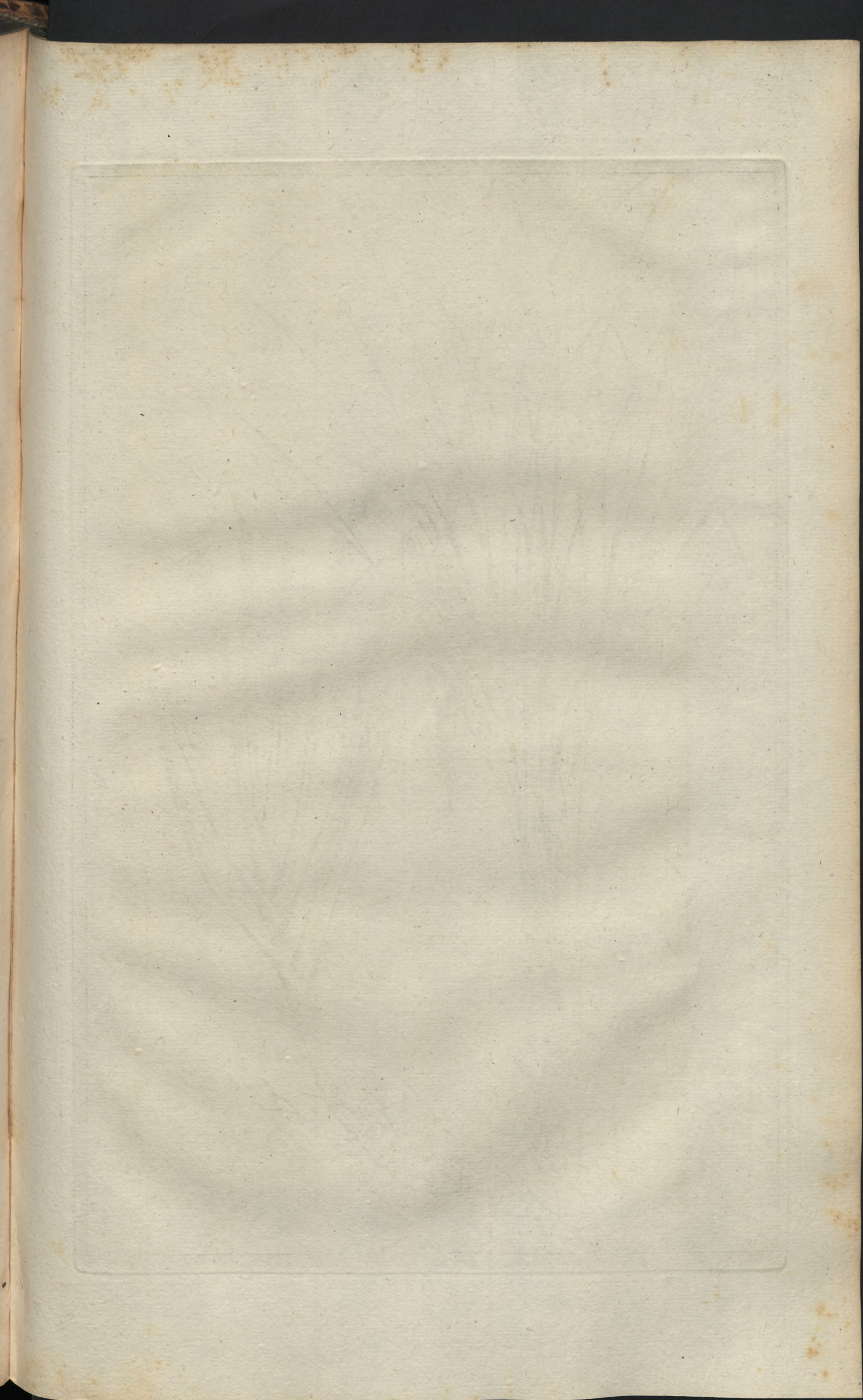

Fig. 1. Acorus terrestris. R. et Sch.
— 2. Trachypogon Schoenanthus. Nees?

Si hanc radicem plantare velimus, superiores radicis summitates eligendæ sunt, foliaque ipsis inposita ad digiti longitudinem abscindenda, uti & cunctæ fibrillæ, talique modo in humida terra deponenda est hæc radix, ita ut leviter terra sit obruta.

Als men 't planten wil, moet men de voorste eynden van de wortel nemen, de bladeren daar aan staande tot op een vinger lank affnyden, als mede alle de Vazelingen, en zoo in een vogtige grond leggen, dat zy even met de aarde bedekt zyn.

Tabula Septuagesima Secunda

Ad *Primam Figuram*, *Acorum* seu *Calmum* exhibet Indicum, cujus Synonyma & auctores dedi in *Thesauro Zeylan. pag.* 6. vide & *Dale Pharmac. in 4to. p.* 284.
Figura Secunda Schoenanthum denotat *Amboinicum*, cum *florum panicula* A separata.

De twee- en seventigste Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* de Oost-Indische *Acorus* of *Calmus*, wiens benamingen en Schryvers ik gegeven heb in myn *Thesaur. Zeylan. pag.* 6. ziet mede *Sam. Dale Pharmac. in 4to. pag.* 284.
De *tweede Figuur* wyst aan het *Amboinsche Schoenanthum*, met der *bloemen pluym* A afzonderlyk.

CAPUT VIGESIMUM QUARTUM.

Schoenanthum Amboinicum. Siree.

Siree Amboinensium sine dubio *Schoenanthum* est, ab Arabico in eo differens, quod Amboinense pauciores emittat caules, sterile sit, vel quam rarissime flores producat, nec ita aromaticum sit. Densum format fruticulum ex tot foliis compositum, ut stipites & radicem cum proxima penitus obtegat terra.

Folia ejus longissima sunt, angusta, & tenuia, illis Caricis similia, tres ac tres cum dimidio pedes longa, vix digitum lata, per longitudinem subtilibus costis donata, ad tactum acuta, & quodammodo lædentia, si retrorsum fricentur, glauca, & tam tenuia, ut cuncta retroflectantur, sibi invicem incumbant, ac tali modo ingentem forment congeriem, seu intricatum fruticulum. Ad spithamæ distantiam ab ortu geniculata sunt, sub qua parte folium angustum est, & convolutum instar petioli, quo usque nempe antea stipiti juncta fuere. Supra geniculum extensa sunt & retroflexa, licet nervus medius satis firmus sit. Inter manus fricata fortem & aromaticum fundunt odorem, inque ore masticata similem habent saporem cum notabili acrimonia, neutiquam vero fauces adurunt.

Folia hæc cum inferioribus suis partibus crassum formant ac ventricosum caulem seu stipitem, quæ arcte sibi incumbunt instar pellicularum, coloris albicantis, quæ partes quoque magis aromaticæ sunt ipsis foliis, quodammodo siccatas spirantes Rosas, quæ optima hujus plantæ pars censetur.

Licet hæc folia sibi ita incumbant, ut quædam rotundos, aliæ planiusculos forment stipites, nulla tamen detegitur in iis pars, quæ cum arundine vel Juncis respondet; ac proinde veteres illud inproprie sub Juncorum speciebus retulerunt, quin in Arabica planta alio forte constituta sint modo, quod tamen in siccata & inde deducta planta haud detegere potui, cuncta enim ejus foliola vel lamellæ separari & tolli poterant usque ad internum cauliculum. Comperi quoque Arabicæ plantæ odorem magis ad illum Rosarum accedere, in Amboinensi autem hic odor mixtus est cum illo fœni recentis.

Radix ejus quodammodo cum illa Acori convenit, sed multo brevior est, tenuior, & lignosior, in notabiles annulos, & paucas distincta ramificationes, quæ potissimum oblique supra terram eminent, cum duris & tenuibus fibrillis nexæ, atque ad ipsarum extremitates tres quatuorve simul emittunt supra memoratos ventricosos caules, reliqua radicis pars non profunde in terram penetrat, sed multis lignosis fibrillis sese in hac figit prorependo, ipsarum odor & sapor aromaticus jucundior est quam in ipsa planta, estque acris, fervens, nec urens, cum grata amaritie, odorque iste Rosaceus in siccata planta penetrantior est. Hæc autem intelligenda sunt de talibus radicibus, quæ nunquam adustæ fuere, quod fit, quum herbæ adstantes per injectum ignem crementur, hæ enim radices externe nigræ sunt, sordidæ, & ingrati saporis, hi quoque digiti, seu supra terram eminentes ramificationes intra anni spatium senescunt, caules & folia de-

XXIV. HOOFDSTUK.

Het Amboinsche Schoenanthum.

De *Amboinsche* Siree *is buyten twyffel een* Schoenanthum, *van het Arabische meest daar in verschillende, dat het Amboinsche minder stelen voortbrengt, onvruchtbaar blyft, of zeer zelden bloemen vertoont, en in specceryachtigheid mede veel wykt. Het werd een digte struyk van zoo veele bladeren gemaakt, dat zy den stam en wortel met de naaste grond bedekken.*

De bladeren zyn zeer lank, smal, en dun, het snygras gelyk, 3 en 3½ voeten lank, schaars een vinger breed, in de lengte fyn geribd, scherp in 't aantasten, en eenigzints snydende, als men ze agterwaarts strykt, blaauwgroen, en zoo rank, dat ze alle agterwaarts gebogen staan op malkander leggende, en zoo een groote bol of verwerde struyk maken. Een span van haar oorspronk hebben zy een knietje, onder 't welke het blad smal is, en t'zamen gevouwen als een steel, zoo verre zy te vooren jegens haren stam vast gezeten hebben. Boven 't knietje is het uitgebreyd en achterwaarts gebogen, hoewel de middelste zenuwe redelyk styf is. Tusschen de handen gevreven, geven ze een sterken Aromatiequen reuk, en in de mond geknouwd ook zodanigen smaak, met een merkelyke scherpigheid, doch geenzints in de keel brandende.

Deze bladeren met haar onderste deelen formeren een dikke buykachtige steel of stam, digt op malkander leggende, als vellekens, witachtig van coleur, en speceryagtiger dan de bladeren, enigzints na drooge Rooze riekende, 't welk men voor 't beste deel van die plante houd.

Of nu wel deze bladeren zoo over malkanderen leggen, en zommige ronde, zommige platagtige stammen maken, zoo is 'er nochtans niets aan dat na riet of biezen gelykt, en daarom 't de Oude wat oneygentlyk onder de zoorten van biezen gereekent hebben, of het moeste aan 't Arabische anders zyn, gelyk ik nogtans aan 't gedroogde en van daar gebragte niet hebbe konnen bemerken: want alle blaadjes of schilfferen konde men afnemen, tot de binnenste steel toe. Zoo bemerkte ik ook, dat de reuk aan 't Arabische duydelyker na Roozen trekt, maar aan 't Amboinsche is dezelve met die van vers hooy gemengt.

De wortel gelykt die van Acorum eenigzints, doch veel korter, dunder, en houtagtiger, in merkelyke leden, en weinige takken verdeeld, die meest schuyns boven de aarde staan, met harde en dunne Vazelingen daar aan vast, en dragen van de bovengenoemde buykagtige stelen, 2. 3 en 4 by malkander aan haar einde, de resteerende wortel gaat niet diep in de aarde, met veele houtagtige Vazelingen daar in kruypende, doch mede kruypende, haar specceryachtige reuk en smaak is lieffelyker dan in de plante, scherp, heet, en niet brandende, met een aangename bitterheid, en den Roozen reuk is in de gedroogde merkelyker: dit is te verstaan van zoodanige wortelen, die nooit verbrand zyn, gelyk geschied als de omstaande ruygte door ingeworpen vuur afgebrand werd, want dezelve zyn van buyten swart, vuyl, en van een quade smaak, ook werden deze teenen of boven de aarde staande takken, binnen een Jaar oud, werpen haare stelen en bladeren af, en vergaan van zelfs, zoo dat men ze met handen vol vermolsemt boven

demittunt, & ipsæ pereunt, ita ut magna copia cariosæ supra terram decidant & inveniantur, prius autem sub terra novam emittunt sobolem.

In Amboina sterile vulgo habetur, quum nunquam flores vel fructus in hoc observentur, factum tamen fuit, licet raro, quod flores in quibusdam stipitibus fuerint observati, qui duplices sunt veri & fabulosi. Veri nihil aliud sunt quam panicula, qualis conspicitur in arundine farcta *Tubu Sala*, & in montano arundinaceo gramine *Kulong* dicto.

Tota hæc panicula semper ad unam inclinat partem, palmam longa, immo longior, componiturque ex longis apicibus, seu oblongis capitulis avenam referentibus, quæ interne vacua sunt, brevibus aristis donata, quæ ex flavo fusca sunt, hæc autem nulla subsequuntur semina, quin deberent esse paleacei apices interni, qui tamen sese non propagant. Hi flores sæpe, immo vulgo fere observantur in vetustis Siree stipitibus, qui in Ternata, Motira, & Mackian, crescunt, qui majorem formant fruticem Amboinensi, foliaque producunt quinque fere pedes longa, in illorum centro caulis excrescit tenuis, rectus, & firmus, folia quædam gerens, atque paniculam memoratam.

Quæ in Amboinensi nunquam vel raro conspicitur: Anno enim 1678 vetustos quosdam stipites plantarunt in insula Nussatello, qui paniculam produxerunt ejusdem formæ, qua Ternatenses, uti & alias circa idem tempus in quibusdam hortis haud longe dissitis ab ora patibuli prope Castellum Victoriam, ubi sub fusca & pingui terra acuti hic & illic observantur & decurrunt rupes, ubi Siree plantatum & quietum fuerat, ejus vero surculi eruti, & alibi in hortis prope ædes plantati illam non proferebant, uti & cunctæ plantæ in Siree montibus crescentes, licet ibi sponte proveniant, nunquam flores conspiciendos præbuerunt, forte quum quotannis cum aliis deflagrentur herbis, licet in Leytimora montes sint, qui hoc sponte proferant, nec tam sæpe decrementur, ubi tamen *Siree* crescens nunquam florifer est.

Alter est fabulosus flos, aliam habens formam, qui nempe ex quinque vel sex stellatis componitur petalis, & a quibusdam fortunatis hominibus in spontaneis deteguntur stipitibus, quum vero ipsorum relatus adeo incertus sit, ac mihi fabulosus, hinc nil certi de iis proferre possum, quum meo tempore hoc nunquam acciderit. Halongenses hæc præ se ferunt, narrantque, servum quendam ex pago suo talem florem in Siree monte invenisse, atque in cingulo suo deposuisse, unde vires suas adeo auctas observavit, ut duplex ligni onus portare valuerit, donec ad flumen veniens inter lavandum hunc perderet florem, & vires has novas iterum amitteret. Alii credunt, hunc florem inventorem felicem facere ad divitias conligandas, quæ omnia de primo descripto flore credere nolunt, uti & tota hæc res falsa & fabulosa est.

Nomen. Latine *Juncus odoratus* sive *Schoenanthum Amboinicum*, quum vero in multis provinciis sit vulgare & obvium, hinc *Schoenanthum Indicum sterile* vocari posset, ad distinctionem Arabici. Licet & mihi videatur Arabicum ipsum paucos vel raro flores producere, saltem non inveniuntur in fasciculis vulgaris *Squinanti*, quod in nostris prostat Pharmacopæis, atque per Alexandriam & Venetiam in nostras defertur regiones, nec porro in hoc nec in Amboinensi, uti dictum fuit, aliquid detegitur, quod cum Juncis convenit, excepto florifero caule, qui tamen quam rarissime progerminat, ita ut videatur veteres hanc plantam non bene & adtente perspexisse, collectionem dictam seu ventricosos caules pro Juncis habentes, qui tamen ex simplicibus & convolutis tantum constant foliis, hinc melius esset, denominationem *Junci* & *Schoinos* abolere, & cum Arabibus consentire, qui hoc pro Graminis specie habent, vocantque *Adhar* & *Alaf egalmali*, h. e. *pabulum Cameli*. Belgice *Kameels-hooy*, alii autem *Palam de Mecka*, Arabice *Teben Meccati*, h. e. stramen de Meccha, item *Herbam Mascadensem*. Malaice, Baleyice, & ubique in hisce insulis generale nomine vocatur *Siree*. Ternatice *Gurama Cussu*, h. e. horti gramen: Amboinice *Hissa*. Javanice *Camadjara*.

Garzias

ven de aarde vind, doch eerst van onderen nieuwe afzetzels voortbrengende.

In Amboina werd ze meest onvruchtbaar gehouden, om dat men nooit bloemen en vruchten daar aan ziet, 't is nochtans gebeurd, hoewel zelden, dat men de bloemen aan zommige stokken gevonden heeft, welke tweederley zyn, waaracthige en fabuleuze. De waarachtige is niet anders dan een riet-pluym, diergelyke men ziet aan 't gevulde riet Tubu Sala, *en aan 't berg-rietachtig gras,* Kulong *genaamt.*

De geheele ayre held altyd na de eene zyde een hand lank of meer, alle gemaakt van lange spitzen, of lankwerpige knopjes als een haver, van binnen ydel, met korte baarden uyt den geelen na 't bruyne trekkende, waar op geen kennelyk zaad volgt, of het moeste de kafagtige spitzen van binnen zyn, die egter niet voortteelen. Deze bloemen ziet men dikwils, ja schier ordinaris aan oude struyken van de Siree, in Ternaten, Motir, en Mackian wassende, dewelke groter van struyk is, dan de Amboinsche, en heeft bladeren by de vyf voeten lank, na de midden met een dunne, regten, en styven steel, daar aan ook eenige bladeren staan, en die de voornoemde riet-pluymen draagt.

Aan 't Amboinsche word zulx nooit of zelden gezien: want Anno 1678. hebbenze eenige oude stokken op 't Eylandeken Nussatello geplant, van dezelfde fatzoen als de Ternataanze, als mede omtrent dezelfde tyd in zommige tuinen niet verre van de Galgboek by het Casteel Victoria, alwaar onder een bruyne vette aarde, hier en daar scherpe klippen lopen, waar by de Siree geplant, en ongemoeit gebleven was, doch de scheuten daar van afgenomen, en elders in andere Hoven by de huyzen geplant, wilde zulks niet nadoen, gelyk ook alle de planten op den Siree-berg voortkomende, hoewel ze daar van zelfs wassen, nooit met bloemen gezien werden, misschien om datze jaarlyx met de andere ruygte afgebrand werden, hoewel 'er op Leytimor bergen zyn, die 't ook van zelfs voortbrengen, en zoo dikwils niet gebrand werden, egter draagt de Siree aldaar wassende, nooit bloemen.

De tweede is de fabuleuze bloeme, en zal een ander gedaante hebben, te weten van 5 of 6 gesternde blaadjes gemaakt, die van zommige gelukkige menschen aan de wilde stokken gevonden werden; doch dewyl 't verbaal daar van zoo onzeker is, en my zelfs fabuleus voorkomt, zoo kan ik niets zekers daar van voortbrengen, als zynde in mynen tyd nooit geschied. Die van Halong weeten zoo iets te verhalen, dat zekere Slaaf uit haar Negory, diergelyken bloem op de Siree-berg gevonden, en in zyn gordel gestoken hebbende, zyne kragten zodanig vermeerderd vond, dat hy een dubbelde ordinaris last hout konde dragen, tot dat hy by een Rivier komende, en onder 't wasschen dezelve bloem verliezende, zyne kragten wederom verloor. Andere geloven, dat die bloem den vinder gelukkig make om rykdom te vergaderen, al 't welk zy van de eerstgemelde bloem niet willen geloven, gelyk het ook niet waar en is.

Naam. *In 't Latyn* Juncus odoratus, *of* Schoenantum Amboinicum, *doch dewyl het in veele Provintien gemeen is, zoo mogt men 't wel* Schoenantum Indicum sterile *noemen, tot onderscheid van 't Arabische; hoewel my dunkt, dat het Arabische zelfs of weinige of zelden bloemen voortbrengt; immers zy werden 'er niet gevonden in de bondeltjes van 't gemeene* Squinantum, *dat men in onze Apotheeken toond, en over Alexandrien en Venetien in onze Landen gebragt werd. Noch aan 't zelve, noch aan 't Indische of Amboinsche, als gezegt, kan men iets vinden, dat na biezen gelykt, behalven de bloemdragende steel, die dog zoo zelden voortkomt, zoo dat het schynd, dat de Oude deze plant niet wel moeten ingezien hebben, de voornoemde vergadering of buykagtige stelen voor biezen aanziende, die doch uit enkelde t'zamengerolde bladeren ontstaan; dierhalven was het beter, dat men de benaminge van* Juncus *en* Schoinos *liet varen, en zich reguleerde na de Arabiers, die het voor een zoorte van gras houden, en noemen het* Adhar *en* Alaf elgamali, *dat is* Pabulum Cameli. *In 't Duitsch* Kameels-hooy, *andere* Paleam de Meckay. *In 't Arabisch* Teben Meccati, *dat is, stroo van Mecka. Als mede* Herbam Mascadensem. *In 't Maleyts, Baleyts, en overal in deze Eylanden hiet het met een gemeene naam* Siree. *In 't Ternataansch* Gurama Cussu, *dat is Tuin-gras. Amboinsch* Hissa, *Javaansch* Camadjara.

Garzias

Garcias libr. 1. *aromat. cap* 34. scribit, Arabibus quoque vocari *Haxis Cacbule*, vel uti alii corrigunt, *Hascisch Ghesale*, i. e. *Herba Lotoria*, quum Arabes sese, & pecudes suas hac herba lavent. Apud nullum vero alium Auctorem hæc obcurrunt nomina.

Hic porro auctor ex *Serapione libr.* 2. *Simpl. cap.* 19. demonstrare vult, *Schoenanthi* radicem adeo similem esse *Chulem* radici, ut pro ea habeatur, quid autem per *Chulem* intelligendum sit, inter interpretes disputatur, puto itaque corruptum esse nomen *Karun*, per quod neutiquam intelligenda est vox *Karwia*, sed *Acorum*, quod supra innuimus a quibusdam Arabibus vocari *Karun*; quæ ambæ radices magnam inter sese habent similitudinem.

Locus. Quondam ex *Dioscoridis* testimonio *libr.* 1. *cap.* 16. optimum deducebatur ex Arabia, Nabathæa, & vicina Babylonia, hodie autem ex Mascatana, & Calajata adfertur, quæ loca sunt Arabiæ felicis, in Indiam, & Portugalliam, quod autem nos describimus, in omnibus obcurrit Malayensibus provinciis, Java, Baleya, ac porro in hisce Orientalibus regionibus, tam in hortis quam sponte in montibus ventosis sub Carice, præsertim ubi terra fusca est, sub qua acuti reconduntur scopuli, qualis est Siree-mons, mox ad Orientalem Castelli victoriæ partem situs, alterque prope Naco ad australem Leytimoræ plagam, ubi nunquam horti fuere exstructi. Florifer crescit in Ternata, & aliis Moluccis, uti & in vicino nostro Nussatello, ubique in hortis plantatur.

Usus, & *Vires.* Ob gratum ejus aroma in hisce insulis magis ad cibum quam ad Medicinam adhibetur, atque ipsius tantummodo inferior foliorum convolutio, quæ ventricosos proferunt caules, quæ facillime a radice abrumpi possunt, superiorque ipsorum pars abscindenda est ad palmæ longitudinem.

Dein horum caulium bini tresve simul conligati adcoquuntur piscibus, ut condimento gratum præbeant odorem, suntque simul stomacho, & intestinis salutares: *Schoenanthum* enim per acrem, & adtenuantem virtutem viscosos dissolvit humores, qui hisce in terris generantur, & conliguntur ex quotidiano piscium cibo, expellit quoque urinam, sudores, & mulierum menstrua, si vero quotidiano usu corpus ipsi sit adsuetum, hæ operationes vix persentiuntur, & observantur, nisi majori copia, & dosi ingeratur.

Amboinensium Vinum arboris Sagueri hoc præparatur, ita ut per aliquot menses conservari, & trans mare vehi possit. Hoc fit, si caules isti crassi infundantur ollæ sexdecim librarum Sagueri recentis ad manipulos duos, ipsique addantur bina Zingiberis frustula, una alterave Nux Moschata in frusta conscissa, quæ omnia cum tribus quatuorve ovis simul excoquuntur, potusque dein leniter effunditur, & in doliis conservatur. Hic potus austerus satis est, saluberrimus tamen trans mare navigantibus, & militibus, qui in exercitu diu morantes tandem Hydropici evadunt, hi autem ab hoc potu maximum sortientur effectum.

Radix ejus cum inferioribus caulibus in aqua simul ebullita ad dimidium, optimum præbet gargarisma ad os conluendum; si quis Odontalgia ingenti, & tumentibus laboret tonsillis ex frigore ortis, quod ex hoc facile noscitur, si tumor nempe sit durus, & tensus sine lancinatione.

Quum Siree Amboinense exfodiatur, quod sponte in nudis crescit scopulis, montibus, ac collibus, prudenter id agendum est, quivis enim fruticulus peculiari insidet grumo terræ, tanquam insula ab aliis separata, qui forti nixu evelli potest, sed sub hoc latitant ingentes nigræ formicæ, albos habentes ventres, quæ forcipibus tam vehementer arripiunt adstantes, ut sanguis effluat, ac dolorificus subsequatur ardor, qui pejor est, quam qui ex Scorpionum ictibus oritur. Credo hæc insecta sub hisce latere grumis, ut inmunia essent ab incendio, quod in hisce campis quotannis excitatur, ut tenerum gramen pro pecoribus excrescat.

Dominus *Herbertus de Jager* nostrum Siree neutiquam habet pro vero *Schoenantho*, quod nec ego puto, sed tantummodo pro ejus specie.

Quos-

Garcias lib. 1. aromat cap. 34. *schryft, dat het by de Arabiers ook genaamt werd* Haxis Cachule, *of gelyk andere corrigeren* Hascisch Ghesale, *dat is* Herba Lotoria, *of waschkruid, om dat de Arabiers zig, en haar Vee daar mede wasschen. Dog men kan by geen andere Autheur die naam vinden.*

Voorts wil hy uit Serapio lib. 2. Simpl. cap. 19. *bewyzen, dat de wortel van* Schoenanthum *zoo gelyk zy de wortel van* Chulem, *dat men ze daar voor aanziet, wat men nu door* Chulem *verstaan moet, werd by de Uitleggers gedisputeerd, ik oordele, dat het een bedorven naam is van* Karun, *waar door men geenzints verstaan moet* Karwia, *maar het* Acorum, *'t welk wy boven gezegt hebben, van zommige Arabiers* Karun *genaamt te werden, en welke beide wortelen groote gelykenisse hebben.*

Plaats. *Eertyds na 't getuigenisse van* Dioscorides lib. 1. cap. 16. *bragt men de beste uit Arabien, Nabathæa, en het naaste Babylonien: Hedensdaags werd het uit Maskaten, en Calájate, plaatzen van gelukkig Arabien na Indiën, en Portugaal vervoerd, het geene wy beschryven, werd in alle Maleytsche provintien, Java, Baly, en voorts deze Oostersche quartieren gevonden; zoo wel in de hoven als in 't wild, op lugtige bergen, onder ander Snygras, inzonderheid daar een bruine aarde is, en daar scherpe klippen onderlopen, gelyk daar is de Sireeberg, even be-oosten het Kasteel Victoria gelegen, en een andere by Naco aan de Zuidzyde van Leytimor, daar men nooit gethuind heeft. Het bloemdragende wast in Ternaten, en meer andere Moluccos, als mede op ons nabuurig Nussatello overal in de hoven geplant.*

Gebruik, en Kragten. *Wegens zyne aangename specery agtigheid werd het in deze Eilanden meer tot de kost dan Medicyne gebruikt, en daar van maar alleen de onderste t'zamen rollinge der bladeren, die de buikagtige steken maken, dewelke men zeer licht van de wortel kan afbreeken, en de bovenste affnyden tot schaars een hand lank.*

Daar na twee, of drie der stelen t'zamen gebonden, kookt men by allerhande visschen, daar 't de souce een aangename geur geeft, zynde met eenen voor de mage, en ingewand gezond: want het Schoenanthum *met zyn scherpe, en dun makende kragt, verdund de slymerige humeuren, die men hier te lande vergaderd uit het dagelyks nuttigen van viskost, het dryft ook den Uryn, sweet, en Vrouwen Maandstonden, dog als men door 't dagelyks gebruik het lichaam daar aan gewend heeft, zoo gevoeld men de voornoemde werkingen slappelyk, of men moet het in eenig quantiteit gebruiken.*

Den Amboinsche Boomwyn Sagueer werd daar mede gepræpareerd, dat men hem eenige maanden verwaren, en over Zee vervoeren kan. Dit geschied, als men de voornoemde dikke stelen neemt, en op ieder pot van 16 kannen versche Sagueer, twee band vol daar van doed, een paar stukjes Gember, een of twee Note-Muschaten aan stukken gesneden, met drie, of vier eyers alles t'zamen opkookt, daar na daar van afgiet, en in vaten bewaard. Dit is wel een harze drank, maar egter zeer gezond voor Zeevarende, en Zoldaten, die in 't leger zwerven, en gemeenlyk waterzugtig werden, zullende de zelve van dezen drank zonderlyke bate gevoelen.

De wortel met de onderste stelen t'zamen in water gekookt tot de helft, geeft een treffelyk mondwater om de zelve te spoelen, als iemand groote tandpyn, en gezwolle tandvleesch heeft uit koude ontstaande, 't welk men daar aan bekennen mag, als het gezwel hard is, en zeer spant zonder scherpe steekten.

Als men het Amboinsche Siree uitgraaft, het welk van zelfs op kale klippen, ik zegge bergen, en heuvels groeid, moet men voorzigtig zyn, want schier ieder struik staat op een byzondere schole, als een Eilandeken van de andere afgezonderd, het welk men met een sterke ruk wel opligten kan, maar daar onder schuilen groote zwarte mieren met witte buiken, dewelke met hare scheren zoo vinnig nypen, dat 'er het bloed naloopt, en een pynelyke brand veroorzaken, slimmer als de steken van de Schorpioenen Ik geloove, dat deze dierkens onder deze heuvels schuilen, om voor den brand vry te zyn, dewelke men jaarlyks in deze velden steekt, op dat 'er jong gras voor 't Vee groeye.

Monsieur Herbertus de Jager *houd ons Siree geenzints voor het opregte* Schoenanthum, *gelyk ik 't zelve ook niet houde, maar enkelyk voor een mede zoorte daar van.*

Eeni-

Quosdam mecum veri Schoenanthi characteres communicavit in epistola quadam, quos utile duco hic addere, dum ex iis detegere possimus, cur nomen istud herbæ lotoriæ adceperit. Ipsius verba sunt sequentia: „ Verum *Schoenanthum* mihi satis notum est, „ quum in Persia, & Cormandelæ ora, totos obser- „ vaverim campos, qui hoc gramine, quod caules „ suos emittit ad altitudinem sesqui, & trium pedum, „ consiti erant, hoc autem quam gratissimum fundit „ odorem per totum istum tractum, quum nox sit „ præsertim rorida, vel etiam quum dies sit nebulo- „ sus, vel pluviosus, calido enim die, quum Sol „ splendeat, coelumque sit serenum, nullus in eo „ detegitur odor.

„ Hocque idem pulverisatum in Golconda adhi- „ betur ad manus lavandas post prandium, qui indi- „ tus est cistulæ oviformi, in quo foraminulum est, „ quod pennula obturatur, ille autem manibus in- „ spergitur ob gratum odorem, qui per aquam huic „ conciliatur pulveri, ut manibus communicetur, „ quæ hunc odorem non diutius servant, quam do- „ nec sint siccæ, præterquam quod hic pulvis pingue- „ dinem quoque ob siccam ipsius naturam melius „ abluat."

Tanglat ab *Euseb. Nierenb. hist. nat. lib.* 15. *cap.* 19. descriptum, & in Philippinis crescens insulis forte unum idemque est cum nostro Siree, quod dicit, incolas ibi adcoquere piscibus, ut gratum ipsis conciliet condimentum, ipsorumque noxa tollatur. Infunditur quoque ipsorum vino, ut gratum ipsi præbeat odorem, per quod sine dubio intelliget *Saguerum*, vel similes potus ex arboribus elicitos.

Radix ejus, licet aromatica sit, ab incolis, quantum detegere potui, in cibo vel re Medica haud multum adhibetur: Ex *Dioscoride* autem *loc. cit.* patet, in Medicina quoque utilem esse, ob modicam ejus adstrictionem, contra nauseosum ventriculum, Hydropem, & spasmos, si cum anatica Piperis dosi adsumatur.

Eenige kentekenen van het opregte Schoenanthum heeft by my in zeker brief gecommuniceerd, dewelke ik goed vinde om hier by te zetten, terwyl men daar uit bemerken kan, waarom het de voorschreve naam van waschkruid bekomen heeft. Zyne woorden luiden aldus: „ *De* „ *ware* Schoenanthum *is my familiaar bekend, vermits* „ *ik in Persien, en op de kust Coromandel geheele cam-* „ *pagnes getraverzeerd hebbe, die van dit gras, het welk* „ *met zyne stengels omtrent twee en een half tot drie* „ *voeten hoog schiet, vol stonden, verspreidende een zeer* „ *lieffelyken reuk het geheele veld door, wanneer het nagt* „ *is, voornamentlyk als het douwd, of ook wel by dag,* „ *als 't betrokken lucht, en regenagtig weder is, want* „ *anders by heete Sonneschyn, en klaren Hemel, ver-* „ *neemt men geen reuk met al daar aan.*

„ *Gebruikende het zelve in Golconda ook gepoederd,* „ *om daar mede de handen te wasschen, wanneer men* „ *van de maaltyd opstaat uit een eyvormig doosje, daar* „ *een gaatje in is, dat ze anders met een pennetje toestop-* „ *pen, te bestroyen, ten einde om de lieflyke geur, die* „ *dit water dan aan dit poeder verwekt, aan de handen* „ *over te zetten, die deze reuk ook niet langer behouden,* „ *dan tot die droog zyn, behalven dat dit poeder ook de* „ *vettigheid, vermits zyn drooge natuur, beter weg-* „ *neemt."*

Tanglat *van* Euseb. Nierenb. hist. nat. 15. cap. 19. *beschreven, en in de Philippinis wassende, is mogelyk 't zelfste met onze Siree, het welk hy zegt, de Inlanders aldaar by de Visschen te kooken, om dezelve een aangename souce te geven, of te maken, hare qaaadheid te benemen. Ook dat ze 't in haren wyn doen, om dien een goeden geur te geven, waar door hy buiten twyffel* Saguer, *of ander boom-dranken wil verstaan.*

De wortel, hoewel ze speceryagtig is, kan ik niet vernemen, dat ze in de kost, of Medicyne by deze Inlanders veel gebruikt werd: Maar uit Dioscorides loc. cit. *blykt, dat zy mede in de Medicyne nut zy, als wegens hare matige zamentrekking tegens een walgende mage, waterzucht, en de kramp, als men ze met gelyk gewigte Peper inneemd.*

OBSERVATIO.

De *Schoenantho Sam. Dale* in *Pharmac.* in *4to. p.* 283. hæc habet, quod caules gerat teretes medulla fungosa farctos, & semina in paniculis papposa lanugine obsitis obclusa. Vocaturque Schoenanthus, sive Juncus odoratus *J. B. tom.* 2. *p.* 515. & *Ray hist. pl. tom.* 2. *p.* 1310. & Juncus odoratus tenuior. *Park. Theat. p.* 144. Gramen dactylon, aromaticum, multiplici panicula, spicis brevibus tomento candicantibus ex eodem pediculo binis *Plukn. Phyt. Tab.* 190. *Fig.* 1. & *Almag. p.* 175. Hoc enim loco natali tantum, uti videtur, ab Arabico differt: Reliqua vide in *Dale Phamac. l. c.*

AANMERKING.

Over de *Schoenanthus* heeft *Sam. Dale* in zyn *Pharmac.* in *4to. p.* 283. het volgende, dat het namentlyk draagt lange stelen, gevult met fungeus merg, en zaden in pluimen met wolagtig pluis besloten. En werd verders genaamt Schoenanthus, of ruikende Bieze van *Joh. Bauh. tweede Deel p.* 515. en van *Ray Hist.* der *planten*, *tweede Deel pag.* 1310. en dunder ruikende Bieze van *Parkins. Theat. p.* 144. En het geurige Dactylon gras, met een veelvuldige pluime, met korte airen, als wit pluis blinkende, uit een steeltje twee t'effens van *Pluknet* in zyn *Phyt. Tab.* 190. *Fig.* 1. en in het *Almag. p.* 175. Want dit verschild niet anders, zoo als het schynt, van het Arabische, dan alleen door de verscheide plaatzen, daar het groeid. Het overige ziet by *Sam. Dale* in de *Pharmac.* op de *aangehaalde plaats.*

CAPUT XXV.

CAPUT VIGESIMUM QUINTUM.

Gladiolus odoratus Indicus. Taccari.

OB similitudinem cum antecedente *Schoenantho*, & quod ejus radix quoque sit aromatica, hæc planta hic locatur, quum inter silvestres alioquin poni oporteret. Ad *Gladioli odorati* species hanc refero, non acsi aliquid aromatici in cruda detegeretur planta, sed quod ejus radix ad suffimigium adhibeatur.

Gracilis est planta, quæ paucos emittit teretes caules ad altitudinem ulnæ, vel paulo magis. Folia ejus cum illis Caricis conveniunt, vel prioris Schoenanthi, sed multo breviora sunt, glabriora, & nullo modo lædentia, a spithama ad pedem longa, digitum lata, firma, & recta instar gladii, per longitudinem subtiliter striata, ita tamen, ut folium sit glabrum, nervusque medius infra acute protuberet, suntque glauca.

Undique circa caulem locantur inferiorem, qui deinde in ampla dividitur genicula, cuivis autem solitarium adstat folium, brevius prioribus. Quivis foliorum fasciculus peculiarem constituit caulem transversali inpositum radici, quumque is quosdam produxerit flores, & fructus, tum sese erigit inferius ad pedis altitudinem nudus; atque in summo gerit sex septemque folia simul congesta, nullos amplius producens fructus, sed inflexus ad terram inclinat, & tandem marcescit, surculi autem primo ex radice propullulant.

Hæc quoque folia aliquid porro peculiare habent, circa inferiorem enim, seu quintam ipsorum partem convoluta sunt, triaque quatuorque horum simul tenuem formant superficiem cum binis acutis dorsis, quæ ortum dant firmo nervo medio.

Hæc superficies infra anguste, & acute definit ad ipsum caulem, superius ampla est, ubi folia divaricant, atque ex centro suo novum producunt caulem, qui similes iterum foliorum fasciculos format, unde una planta ex alia videtur orta per tenuem, ac firmum caulem, hæ autem foliorum congeries inordinate ex vetustis dependent plantis.

Hujus autem caulis vertex ad unam inclinat partem, inque tenuia sese explicat fila deorsum pendentia, quorum quodvis stellatum profert flosculum, ex sex petalis compositum, quorum tria externa majora sunt, & striata, instar calicis concurrentia, uti in Hyacinthis, coerulei coloris, sine ullo odore, interne autem sex flava locantur stamina incurvata.

Fructus baccam refert Oxyacanthæ, sed minor est, ex rotundo obliquus, & compressus, & quibusdam punctulis notatus, eleganter coeruleus, ex violaceo purpureoque colore nitens, instar optimi Sapphiri, hujusque caro mollis est, ac dulcis, & compressa manus violaceo tingit colore.

Intus locantur octo novemque officula seminalia circa axim, glabra, & ex nigro splendentia, angulosaque instar seminis Sesami, interne alba. Flores fructusque præcoces sunt, cito enim crescunt ac maturescunt, citoque etiam decidunt.

Radix hujus genuina oblique prorepit, nodosa admodum, incurva, sicca, & lignosa, vix pennam crassa, externe rugosa, & nigricans, uti nempe solum est, in quo crescit, ex hac plures dependent longæ, & duræ fibrillæ perpendiculares, concolores, in quibus maximus est odor ac virtus, unde & tota effoditur radix, ac cum brevibus segmentis ipsius radicis, ex quibus dependent, in fasciculos conliguntur, quo modo venales prostant.

Ipsarum odor, ac sapor non est aromaticus, ac sine ulla acrimonia vel notabili sapore cum levi amaritie, si recentes gustentur, siccata autem hæc radix dulcem incipit adquirere saporem, instar corticis arundinis Sacchariferæ, carbonibusque inposita dulcem fundit odorem, qui quodammodo convenit cum tostis Cepæ pelliculis, hæcque cum aliis mixta suffimigiis gratior est, ipsorumque exaltat virtutes.

XXV. HOOFDSTUK.

De Indische ruikende Gladiolus.

OM *de gelykheid met het voorgaande* Schoenanthum, *en om dat het mede een speceryagtige wortel is, zo vind dit kruid hier plaatze, daar 't anders onder de wilde behoorde. Ik rekene het onder de zoorten van* Gladiolus odoratus, *niet als of 'er iets welriekendes aan de raauwe plante was, maar om dat de wortel tot reukwerk gebruikt werd.*

Het is een magere plante, die met weinige dunne stelen opschiet, tot de hoogte van een el, of wat meer. De bladeren gelyken mede na 't Snygras, of na het voorige Schoenanthum, dog zyn veel korter, gladder, en geenzints snydende, ontrent een span tot een voet lank, een vinger breed, styf, en regt als een rapier, in de lengte fyn gestreept, dog zodanig, dat het blad glad blyft, en de middel-zenuwe build beneden scherp uit, blaauw, of Zeegroen.

Zy staan tegen malkander rondom den steel, die daar na in wyde leden verdeeld is, en aan ieder lid staat een enkeld blad, korter dan de voorige. Ieder bosch bladeren maakt een byzondere steel, op de dwers-wortel staande, en als dezelve eens bloemen, en vruchten gedragen heeft, zoo verheft hy zig van onderen wel een voet hoog bloot, en draagd als dan op den top zes of zeven bladeren tegens malkanderen, zonder meer vruchten te dragen, maar hangt gebogen ter aarden, en vergaat eindelyk, dog eerst scheutjes uit de wortel nalatende.

Zoo hebben ook de bladeren nog iets byzonders, want omtrent het agterste of vyfde deel van 't blad is t'zamen gevouwen, makende met hun drie, of vier, die tegens malkanderen staan, een dunne vlakte, met twee scherpe ruggens, dewelke den oorspronk zyn van de styve middel-zenuwe.

Deze vlakte loopt beneden smal, en spits toe tegens den steel, maar boven is ze breed, daar de bladeren zig van een scheiden, en uit haar midden een nieuwe steel voortbrengen, dewelke wederom diergelyke vergadering van bladeren formeerd, waar door het schynt, als of de eene plante uit de andere voortquam, met een dunne styve steel, welke vergaderingen aan de oude plante vry onordentlyk hangen.

De top nu van deze steel held aan de eene zyde, en verdeeld zig in dunne draden, die neerwaarts gebogen staan, ieder voortbrengende een gesternd bloempje, van zes blaadjes gemaakt, waar van de drie buitenste grooter zyn, mede gestreept, en agter kelks-gewyze toelopende, gelyk de Hyacinten, hoog-blaauw van coleur, zonder reuk, binnen met zes geele noppen op kromme voetjes staande.

De vrucht gelykt de besien van Hagedoorns, dog kleender, uit den ronden wat scheef, en gedrukt met eenige pukkeltjes bezet, schoon hoog-blaauw, met een Violette purper blinkende, de beste Saphiren gelyk, week, en zoet van vleesch, gedrukt zynde, de handen Violet verwende.

Binnen leggen agt, of negen zaadkorreltjes rondom den middelsteel, glad, zwart blinkende, en hoekig, gelyk 't zaad van Sesamum, binnen wit. De bloemen, en vrugten komen haastig voort, werden haastig ryp, en vallen ook haastig weder af.

De eigentlyke wortel is dwers kruipende, zeer geknoopt, krom, droog, en houtagtig, schaars een schaft dik, buiten ruig, en zwartagtig, te weten zoo als de grond is, daar ze wast, hier aan hangen veele lange, en harde vazelingen, regt in de aarde neergaande, van dezelfste coleur, waar in de meeste reuk en kragt is, dierhalven men dezelve ook geheel uitgraaft, en met de korte stukken van de hooft-wortel, daar aan zy vast hangen, in bondeltjes bind, gelyk men ze te koop brengd.

Haar reuk, en smaak is niet speceryagtig, en zonder eenige scherpte, of merkelyke smaak met een kleene bitterheid, als men ze versch proeft, maar de drooge begind een zoete smaak te krygen, als de schorsse van Zuiker-riet, en op kolen geeft ze een zoeten reuk, wat na gebraden Ajuinschellen trekkende, die met ander reukwerk gemengd aangenamer werd, en dezelve kragtiger maakt.

Nomen. Latine *Gladiolus odoratus Indicus.* Malaice *Taccari.* Javanice *Tecari*, & *Krang Gunong.* In Amboina *Tancari.*

Locus. In ventosis crescit montibus instar *Schoenanthi*, hæc autem planta circa sese majores amat positas plantas, uti *Filix repens*, & *Fragarius niger*: Leves etiam amat *Caju Puti* silvas, ut & ipsarum oras, ubi fruticuli isti sunt vulgares: Uti nunc *Caju Puti*, seu *Arbor alba*, de qua egimus *libr.* 2. *cap.* 26. duplex est, cujus angustifolia magis aromatica est, majore latifolia, sic quoque *Taccari* eandem sequitur naturam, quæ enim sub parvifolia crescit specie, multo efficacior est, & aptior ad suffimigia, quam quæ in Amboina, & Xoely crescit, quæque multo præstantior est, quam quæ in Leytimora obcurrit.

In hortis plantari, & coli potest magis ad ornamentum, & recrementum, quam ad usum, optima enim, & efficacissima loca amat silvestria, nullibi autem simul copiose reperitur, sed vagus hic, & illic ejus obcurrit fruticulus, ac semper in nigro, & sicco solo. Ex Java in hasce defertur insulas siccata, inque tenues fasciculos palmam longos conligata, ne teneræ frangantur fibrillæ, talique modo in Sinensium officinis venalis prostat inter alia aromata.

Usus. Hujus plantæ radices, seu fibrillæ in usu tantum sunt ad suffimigia, non recentes sed siccatæ, quæ in parva scinduntur frusta, ac conmiscentur cum frustis arundinis Sacchariferæ fuscæ, aliisque ramentis odorati cujusdam ligni, Benjoino, Ungue odorato, quæ compositio *Astangi* vocatur. Hoc autem suffimigio vestes, & olea inprægnantur, quæ odorata requiruntur.

Eædem hæ radices Macarensium *Dupæ* admiscentur, sed minori dosi, alioquin enim *Taccari* superat reliqua odorata per odorem suum instar adusti Sacchari, vel Cepæ, qui tamen incolis gratus censetur.

Naam. *In 't Latyn* Gladiolus odoratus Indicus. *Op Maleyts* Taccari. *Op Javaans* Tecari, *en* Krang Gunong. *In Amboina* Tancari.

Plaats. *Het wast op luchtige bergen, gelyk het* Schoenanthum, *dog dit wil wel grooter ruigte om zig hebben, gelyk de* Filix repens, *en de Struivellen van* Fragarius niger: *Het bemind de ligte bosschen van* Caju Puti, *en aan der zelver randen, daar de voornoemde heesters gemeen zyn, gelyk is de* Caju Puti, *of* Arbor alba, *waar van in 't tweede boek*, cap 26. *tweederley, en daar van de kleenbladige specery-agtiger is, dan de groote, zoo volgt de* Taccari *deszelfs natuur, want dat onder de kleenbladige wast, is veel kragtiger, en bequamer tot reukwerk, dan 't geene elders wast, dit onderscheid bevind men merkelyk tusschen het geene op Amboina, en Xoely wast, het welk veel beter is, dan 't geene op Leytimor valt.*

In de hoven kan men 't planten, meer tot pleizier, dan tot nuttigheid, want het beste, en kragtigste wil nieuwers dan in 't wild wassen, men ziet het nieuwers veel by malkander staan, maar ydel, hier en daar een struik, en altyd in een zwarte drooge grond. Men brengt het uit Java in deze Eilanden gedroogd, en in dunne bosjes van een hand lank gebonden, op dat de jonge vazelingen niet bryzelen zouden, en zoo vind men 't in de winkels van de Sineezen te koop onder andere speceryen.

Gebruyk. *De wortelen, of vazelingen van deze plante, zyn maar in gebruik tot reukwerk, niet vers, maar gedroogt, men snydze in kleene stukken, vermengtze met stukjes van bruin Zuiker-riet, schilvertjes van eenig welriekend hout, Benjoin, Unguis odoratus, welke mengeling men* Astangi *noemt. Waar mede men de klederen, en olyeteiten berookt, die men welriekend wil hebben.*

De zelfste wortelen werden ook onder 't Maccassaarze Dupa *gedaan, dog in kleene quantiteit, want anders werd het* Taccari *meester van andere reukwerken, met zyn gebrande Zuiker, ofte Ajuin-reuk, die dog by de Indianen voor lieffelyk gehouden werd.*

Tabula Septuagesima Tertia

Gladiolum exhibet *odoratum Indicum.*

De drie en seventigste Plaat

Vertoont de *Indische ruikende Gladiolus.*

CAPUT VIGECIMUM SEXTUM.

Arundo Saccharifera. Tubu.

Arundinis Sacchariferæ descriptionem quoque obiter adtingere oportet, quum in hoc Herbario variæ obcurrant plantæ, quæ cum illa comparantur, quædam etiam addenda habeo, quæ in Europæorum libris non inveniuntur, interrogationesque, & difficultates quasdam explicabo, quæ de hac arundine moventur.

Planta itaque arundinis Sacchariferæ, qualis hodie in India colitur, stipes est æqualis crassitiei, infra parum incurvatus, ad altitudinem octo, decem, & duodecim pedum excrescens, nullos emittens laterales ramos, licet & quosdam observaverim stipites, qui septemdecim pedum longitudinem haberent, plerumque binos digitos, aliquando etiam binos pollices crassus est hic caulis, qui in multos breves divisus est articulos, tres, quatuor, & quinque transversales digitos longos, in medio parum protuberantes, inferior arundinis pars nuda est, superior ad quemvis nodum folium gerit magnum, multoque majus est, quam in cunctis aliis arundinum speciebus, quatuor pedes longum, tres latum digitos, superius in longum angustumque excurrens apicem, per longitudinem striatum, in medio planum gerens albumque nervum, ad tactum rugosum, ac quodammodo vulnerans per acutas oras, coloris pallide glauci.

Flores, semenque nunquam profert, nisi per aliquot annos steterit in loco quodam saxoso, tumque panicula ingens arundinacea superius excrescit, uti in Sorgo, sed multo levior, potissimum ex alba, & molli lanugine composita, in qua aliquid paleosum instar seminis latet.

In

XXVI. HOOFDSTUK.

Het Zuiker-Riet.

Wy moeten de beschryving van 't Zuiker-Riet mede overlopen, om dat in dit Kruidboek verscheide planten zyn, die daar mede vergeleken werden, ook heb ik eenige dingen by te voegen, die in de Europische boeken nog niet bekend staan, en eenige vragen te beantwoorden, dewelke omtrent het Zuiker-Riet gemoveerd werden.

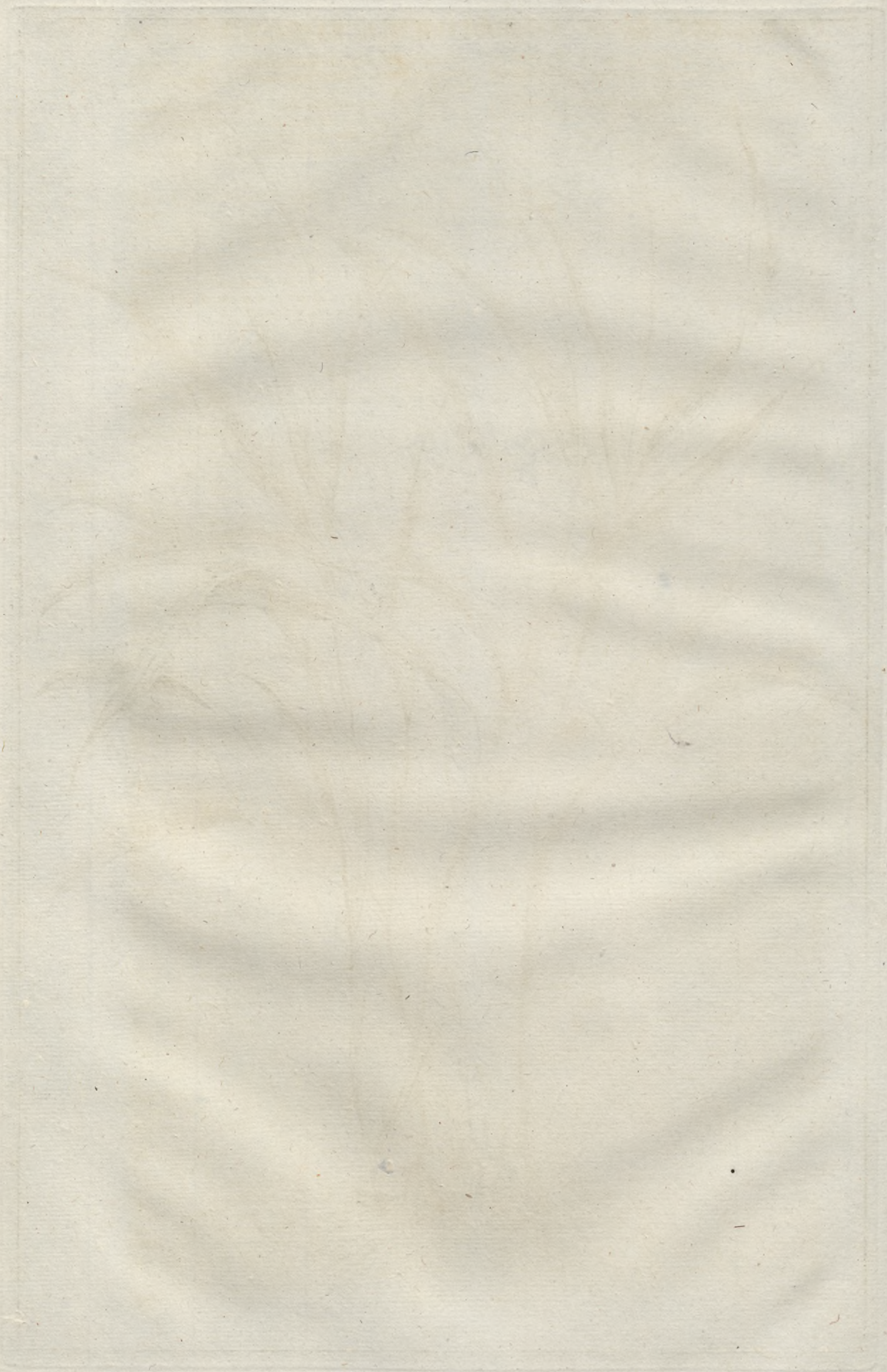
De plante dan van 't Zuiker-Riet, zoo als ze hedensdaags in Indiën gebavend werd, is een stok met een eenparige dikte, en beneden een kleene kromte, tot de hoogte van agt, tien, en twaalf voeten opschietende, zonder zyde-takken, hoewel ik 'er gezien hebbe van zeventien voeten lank, doorgaans twee vingers, zomtyds twee duimen dik. Het is verdeeld in veele korte leden, drie, vier, en vyf dwersvingers lank, in de midden wat buikagtig; de onderste helft van 't Riet staat bloot, de bovenste heeft aan ieder een groot lang blad, veel grooter dan aan alle onze Rieten, vier voeten lank, drie vingers breed, vooren met een lange smalle spitze, in de lengte gestreept, in de midden met een vlakke witte zenuwe, rouw in 't aantasten, en eenigzints snydende met de scherpe kanten, bleek-spaansgroen van coleur.

Bloemen, of zaad draagt het nooit, of men moet het eenige jaaren laten oud worden, en dan nog aan eenstenige plaats staan, als dan komt 'er een groote Riet-pluim boven op, als aan 't Zorg-zaad, dog veel ligter, meest van witte, en zagte dons gemaakt, daar in iets kafagtigs als zaad schuild.

Ik

Dianella odorata. Bl.

In hisce Orientalibus regionibus tres ejus observavi species, nullo alio modo differentes, nisi arundinis colore.

Prima ac vulgatissima species est *alba*, longissimos gerens articulos, ultra quinque transversales digitos longos, externe plerumque flavescentes, vel albicantes. Hæcque species tenuissimum gerit corticem, ac copiosissimum effundit succum, plurimumque dat Saccharum.

Secunda est *fusca*, seu *rubra* species, brevissimos gerens articulos, duriorem corticem, ac medullam, externe fusca, seu ex fusco, & albo colore striata, ita tamen ut fuscus semper prævaleat color. Hæc minorem fundit succum, dulciorem vero præcedenti, quidam etiam hujus peculiarem volunt componere speciem, quæ tenuiorem gerit arundinem, externe ex fusco nigroque colore striatam, quam hinc nigram vocant, cujus & nervus medius foliorum fuscus est.

Tertia species tenuissimam habet arundinem, ac corticem, non ultra pollicem crassam, virides gerens strias, longosque articulos.

Hæc dulcissimum habet saporem, & copiosissimum dat Saccharum, atque hinc a Javanis circa Zuroebajam maxime colitur ob ejus Saccharum.

Omnes hæ tres species interne farctæ sunt dulci, aquosa, & spongiosa medulla, quæ longis filis pertexta est, ita ut dulcis ejus succus commode exsugi possit, si prius exterior durus decorticetur cortex: Cætera ejus forma satis nota est.

Ejus cultura binis fit modis: Primus est Javanus, quum ingens aratro vertatur campus, ubi terra est mollis, fusca, & pinguis, hicque planus, & Soli bene expositus, humidus, & calidus est. Hi campi longis sulcis excavantur, quales apud nos sunt, in quibus Brassica plantatur. In hisce elevatis liris ab utraque parte committuntur extremitates arundinis Sacchariferæ vetustæ abscissæ, vel ipsius surculi, qui hic & illic ex ejus nodis progerminant, relicto frustulo binorum articulorum, folia vero undique abscinduntur.

Harum itaque extremitatum quatuor, quinque, & sex simul oblique, vel in orbem terræ commissæ radices agunt, novosque proferunt stipites, qui nono, vel decimo mense maturescunt, non autem tam diu exspectatur, donec flores excrescant, tum enim hæc arundo jam optimum suum perdidit succum.

Secundus modus maxime convenit in regionibus, in quibus non magnam Sacchari quantitatem conligere volunt, sed arundinem hanc ad cibum adhibere: Hicque peragitur, quum vetusti stipites terræ inponantur, uti cum Vite fit; Bini formantur sulci, seu liræ paralelæ, in quavis vetustus deponitur stipes, qui pauca obtegitur terra, tum ex quovis fere nodo novus excrescit surculus, qui in novum excrescit stipitem, qui si nimis arcte propullulent, hic & illic unus alterve exciditur. Quum hi sese adtollant stipites, terra diligenter depuranda est ab omnibus aliis excrescentibus herbis, ut arundo hæc eo magis pinguescat.

Amboinenses non tantum inpendunt laborem in plantanda hac arundine, hic & illic enim parvam tantum formant foveam semi pedem circiter profundam, postquam prius terram depuraverint, herbasque adstantes cremaverint: Huic inponunt extremitates istas, vel surculos quatuor, vel sex in circulo, qui quum excrescant, terram iterum depurant, ac memorato mox modo hanc colunt arundinem.

Sic intellexi, in India Occidentali arundinem Sacchariferam per quinquaginta annos coli posse per stipitum inpositionem in uno eodemque arvo, antequam novus requiratur campus.

In hisce insulis hæc arundo non ultra tres annos perdurat, tum enim perit, neque etiam ultra tres continuos annos in uno eodemque loco coli potest; Javani enim maturos abscindunt stipites, ita ut tres quatuorve nodi, supra terram emineant, quos relinquunt, ex quibus novi iterum excrescunt stipites, talique modo bis terve ex uno campo arundinem hanc conligere possunt, antequam hic mutuetur, ultima autem seges nullo modo tam pinguis est quam prima.

Ik heb in deze Oosterze quartieren drie zoorten aangemerkt, aan anders niet te onderscheiden, dan aan de coleur des Riets.

De eerste, *en gemeenste zoorte is de* witte *hebbende de langste leden, ruim vyf dwersvingers lank, van buiten doorgaans bleek-geel, of witagtig. Deze is de dunste van schorsse, heeft de meeste zap, en geeft het meeste Zuiker.*

De tweede *is de* bruine, *of* roode *zoorte, heeft de korste leden, harder schorsse, en merg, van buiten bruin, of met bruin, en wit gestreept, zoo nogtans, dat het bruine altyd meest zy. Deze geeft minder zap, maar zoeter van smaak dan de voorgaande, zommige willen daar onder nog een byzondere zoorte uitvinden, zynde wat dunder van Riet, en zwart-bruin, van buiten gestreept, die ze daarom de zwarte noemen, en wiens middel zenuwe aan de bladeren bruinagtig is.*

De derde *zoorte is de dunste van Riet, en schorsse, niet boven een duim dik, van buiten wit, met groene streepen, en lange leden.*

Deze is de zoetste van smaak, en geeft de meeste Zuiker, werd daarom by de Javanen omtrent Zuroebaja, meest gecultiveert tot het Zuiker teelen.

Alle drie zoorten zyn van binnen gevult met een zoet, wateragtig, en spongieus merg, 't welk met lange draden doortogen is, zoo dat men het zoete zap gemakkelyk daar af zuigen kan, als men eerst de buitenste harde schelle afschild: De rest van zyn gedaante is bekend.

Zyne Culture *geschied op tweederley maniere: De eerste is de Javaanze, als men een groot veld omploegt, daar een mulle, bruine, en vette aarde is, vlak, en wel ter Zonne staande, vogtig, en warm. Deze akkers werden met lange voorens gemaakt, gelyk by ons de velden zyn, daar men den Cappers-kool plant. In deze verheeve voorensteekt men te weerzyden de einden van het oude Zuiker-Riet afgesneden, of de uitspruitzels, die hier en daar uit de leden voortkomen, met een stukje van een paar leden daar aan vast, dog de bladeren snyd men over al meest af.*

Deze einden dan met vier, vyf, en zes by malkaar, of schuins in een kring gesteken, verwortelen straks in de aarde, en brengen nieuwe stokken voort, die in de negende of tiende maand ryp werden, en men wagt geenzints tot dat de bloemen voortkomen, want als dan heeft het Riet zyn besten zap verloren.

De tweede manier komt meest te pas in landen, daar men geen meenigte van Zuiker wil vergaderen, maar 't Riet meest tot de kost gebruiken: Dit geschied door inleggen van de oude stokken, gelyk men met de Wyngaarden doed; Men maakt twee lange groeven, of vooren, die paralleel loopen, in ieder legt men een oude stok neder, en dekt hem met een weinig aarde toe, zoo komt schier uit ieder knop een nieuw spruitje, daar een nieuwe stok uit werd, en zoo ze te digt staan, kapt men tusschen beide hier en daar een uit. Als deze stokken hun verheffen, moet men den grond neerstig zuiveren, van alle opkomende ruigte, op dat het Riet te vetter worde.

De Amboineezen doen zoo veel moeiten niet met haar Riet te planten, makende slegts hier en daar een kuil, omtrent een halve voet diep, na datze den grond te vooren gezuivert, en de ruigte gebrand hebben: Hier in steekenze de voornoemde einden, of uitspruitzels met vier, of zes in een kring, houden de grond schoon by 't opwassen, en teelen het voor 't op naast gemelde manier.

Zoo verstaa ik, dat in West-Indiën het Zuiker-Riet wel vyftig jaren kan voortgeteelt werden, met het inleggen der stokken op den zelfsten akker, eer men een nieuw veld behoeft te zoeken.

In deze Eilanden kan het Zuiker-Riet niet boven de drie jaren oudt werden, want als dan vergaat het, en het kan ook niet boven drie jaren na malkander op een en dezelfste plaats staan; Want de Javanen snyden de rype stokken af, latende drie, of vier leden boven de wortel staan, waar uit dan nieuwe stokken komen, zoo konnen ze twee, of driemaal Oogsten van een veld, eerze 't zelve veranderen: dog den laasten Oogst is verre zoo vet niet dan de eersten.

Abſciſſi, & a foliis depurati ſtipites inter binas ſcutulas ex duro Cuſſambi ligno formatas comprimuntur, quarum una a Bubalis contorquetur, tum expreſſus ſuccus per canalem ex Bubali corio confectum excipitur in amplis crateribus, ex quibus in alios infunditur, ut excoquatur. Hi crateres ab inferiore fundi parte ferreum habent Cacabum, qui furno nexus eſt; Cacabi autem iſtius oræ alte, & oblique elevantur per lapides coctos, & calcem rite elaboratam ita poliuntur, ut totus quantus ingens videatur eſſe cacabus.

Huic tum ſuccus iſte infunditur, & ſub hoc validus exſtruitur ignis, qui quum diminuatur, novus iterum adfunditur ſuccus, ſenſim imminuendo ignem, donec ſuccus hic fit fuſcus, & viſcidus. Hunc tum in patinas effundunt terreas, & profundas, vel in magnas terreas ollas, quæ depoſitæ ſunt in loco fumoſo, & calido, ubi exſiccatur in Saccharum, cujus ſuperior pars alba eſt, & in glebas compacta, quæ & hinc *Sacchari placentæ* vocantur, inferior vero pars ex fuſco flaveſcit, quod *Saccharum Muſcovaat* dicitur.

Ex Saccharo albo Sinenſes Saccharum canthum conficiunt, illud nempe iterum liqueſcunt in Cacabo ingente, ipſique admiſcent albumina ovorum quorundam, riteque deſpumant, ac demum aliquid pinguedinis gallinæ ipſi addunt, dicentes, hoc requiri, ut Saccharum fit pellucidum.

Sinenſes in patria ſua, vel locos inhabitantes, in quibus nulli ſunt Æthiopes, ſumunt loco pinguedinis gallinæ liquefactum lardum, quod tamen iſti cælant nationi, ne mercaturæ ſuæ damnum adferant. Atque hinc Æthiopes vulgo recuſant edere hocce Saccharum, quin certi ſint, hoc confectum eſſe, & præparatum a populo ſuo.

Monitus porro ſit quisque, qui Javæ quodvis vendit Saccharum corbibus inpactum, ut prius hos rite examinent, fallax enim Sinenſium natio ſolet in ſuperiore ipſorum parte bonum deponere Saccharum, ſed ſub hoc terram, cineres, vel ſiccata folia. Aliquando etiam Saccharum Muſcovaat commiſcent cum nigro arboreo Sagueri Saccharo, vel ambos iſtos ſimul excoquunt ſuccos, quod cognoſcitur, ſi ſit mucoſum, & humidum.

Saccharum porro Canthum excoctum effunditur in patinis, vel ollis, in quibus craticulæ ex fiſſa arundine confectæ depoſitæ ſunt, quibus Saccharum hoc adhæret, & congelatur, atque hinc fit, quod aliquando in fruſtulis filamenta quædam arundinacea conſpiciantur, quæ non ſunt porcorum ſetæ, uti quidam falſo credunt.

Ex albiſſimo, & optimo Saccharo ſubtiliſſimum, & duriſſimum componitur Saccharum Canthum, Chryſtallo ſimile, quod Saccharum maſculinum vocatur. Ex viliore, & fuſco Saccharo flaveſcens excoquitur Saccharum Canthum, quod multo fragilius eſt, & inelegantius, ſed quod ſimul pinguius, ac dulcius eſt priore, atque Saccharum femininum dicitur.

In Sina tertia potiſſimum arundinis creſcit ſpecies, tenuiſſimam nempe arundinem, & corticem habens, quam *Tecſia* vocant a forma *Tec*, h. e. *Bambu*, illamque ſolummodo adhibent arundinem ad Saccharum ex ea excoquendum. Omnesque alias craſſiores arundines Sacchariferas vocant *Camſia*, vel uti alii melius pronunciant *Gamſia*.

Tecſia vix pollicem craſſa eſt, ac plerumque flaveſcens inſtar *Boeloe Swangi*, adeoque mollis, & fragilis eſt, ut exterior ejus pellicula admorderi poſſit, per longitudinem facile findens; Hujusque ſpecies eſt *Toeboe Maraſoli*, ex Boerone in Amboinam delata, quæ flaveſcens quoque arundo eſt, paucis viridibus ſtriis diſtincta, & uti dicitur ex Ternata quondam per quendam Huccum Maraſoli in has delata terras, ſæpiſſime autem degenerat, brevesque gerit nodos, durumque corticem, inſtar vulgaris albæ arundinis Sacchariferæ; putoque has binas tantummodo eſſe varietates ſupra memoratæ tertiæ ſpeciei.

Nomen. Latine *Arundo Saccharifera.* Malaice, Javanice, & Baleyice *Tabu*, & *Tebu*, a multis ipſius nodis. Amboinice, & Bandice *Tewu.* Ternatice *Uga.* Sinice *Camſia.* Succus ejus condenſatus Latine dicitur *Saccharum*, & *Zuccharum.* Malab. *Gula*, ſeu magis proprie *Sacchari*, & *Saccharum Canthum Saccar*, ſeu *Gula Batu*, h. e. Saxoſum Saccharum. Sinice *Tung*, & Saccharum Canthum *Tungſung.*

Vox

De afgeſneden, en van de bladeren geſuiverde ſtokken, werden tuſſchen twee ſtaande ſpillen van hard Cuſſambi-hout geperſt, waar van de eene door buffels werd omgedraaid, zoo loopt den uitgeperſten zap door een geute van een buffels-huid gemaakt, in byzondere groote bakken. Hier uit werd hy gegooten in andere groote bakken om te kooken; Deze bakken oebben van onderen tot den bodem een groote yzere pan, die op een oven vaſt ſtaat, de randen van deze pannen werden hoog, en ſchuins opgemetzelt met gebakken ſteen, en wel bearbeiden kalk, glad geplyſtert, dat het een grooten ketel gelykt.

Hier werd het zap in gegooten, en eerſtelyk een ſterk vuur daar onder geſtookt, tot dat hy wat vermindere, en dan al weder ander zap opgegooten, 't vuur allenskens verminderende, tot dat het zap bruin, en kleeverig werde, den zelven gietenze dan in diepe aarde ſchotels, of in groote aarde potten, aan een rookagtige, en warme plaats ſtaande, en laten hem zoo droogen: Het bovenſte hier van is wit, en in klompengebakken, dat men Koek-Zuiker *noemd, het onderſte is geel, en bruinagtig, dat men* Muſcovaat *noemd.*

Uit den witten Zuiker maken daar na de Sineezen het Candy-Zuiker, namentlyk zy ſmelten het weder in een groote pan, doen daar onder het wit van eenige Eyers, en ſchuimen 't ter degen, ten laatſten mengenze daar wat Hoender-vet onder, zeggende, dat dit nodig zy om den Zuiker klaar te krygen.

De Sineezen in haar land, of op plaatzen woonende, daar geen Mooren zyn, nemen in plaats van Hoender-vet, geſmolten Spek, nogtans 't zelve voor die Natie verheelende, op dat haar waren getrokken werde. Hier om zyn in 't gemeen de Mooren vies, om Candy-Zuiker te eeten, of zy moeten verzekert zyn, dat het door haar geloofs-genooten gemaakt zy.

Voorts moet men gewaarſchouwt zyn, die op Java allerhande Zuiker in kanaſters, of korven wil koopen, dezelve wel te viſiteeren, want de bedriegelyke Natie der Sineezen in gebruik hebben, boven op goede Zuiker te doen, maar daar onder aarde, aſſe, of drooge bladeren. Zomtyds vermengenze de Moſcovaat-Zuiker ook met een zwarte boom-Zuiker, van Sogueers-bomen gemaakt, of kooken die beide zappen te gelyk, welke daar aan gekent werd, als ze ſmeerig, en vogtig is.

Den opgekookten Candy-Zuiker werd in ſchotels, of potten gegooten, daar een rooſterwerk van geſpleeten Riet, of Bamboesjes in gelegt zy, daar aan zig dan de Zuiker hangt, en candiceert; hier van komt het, dat men zomtyds aan de brokjes eenige draden vaſt ziet, 't welk veezelingen van het Riet zyn, en geenzints Verkens-borſtels, gelyk zommige malkanderen wys maken.

Uit het witſte, en beſte Zuiker komt het fynſte, en hardſte Candy, den Chriſtal gelyk, dat men Mannetjes-Zuiker noemd. Uit het ſlegtere, en geele Zuiker komt een geelagtig Candy, veel broſſer, en ongeziender, dog vetter, en zoeter, dan de voorgaande, 't welk men wyfkens Zuiker noemd.

In Sina waſt meeſt de derde zoorte van Zuiker-Riet, te weten de dunſte van riet, en ſchorſſe, die zy aldaar Tecſia *noemen, na de gelykeniſſe van* Tec, *dat is* Bamboeſen, *en gebruiken 't zelve alleen om Zuiker te kooken. Al 't ander groſſe Zuiker Riet noemenze* Camſia, *of zoo 't andere beter uitſpreken* Gamſia.

Tecſia *is geen duim dik, meeſt geel, als* Boeloe Swangi, *zoo mals, en bros, dat men de buitenſte ſchellen door byten kan, in de lengte ligt ſplytende; Een zoorte daar van is* Toeboe Maraſoli *van Boero in Amboina gebragt, mede geelagtig van Riet, met weinige groene ſtreepen, zoo men zegt uit Ternate door eenen Huccum Maraſoli eerſt in deze lande gebragt, maar 't ontaard zeer dikwils, gewind korte leden, en een harde ſchorſſe, gelyk het gemeene witte Zuiker-Riet, ik agte dat deze beide maar veranderingen zyn van de bovenſtaande derde zoort.*

Naam. *Het Zuiker Riet hiet in 't Latyn* Arundo Saccharifera. *In 't Maleyts, Javaans, en Balys* Tubu, *en* Tebu, *van de veele leden. Op 't Amboins, en Bandaas* Tewu. *Op Ternataans* Uga. *In 't Sinees* Camſia. *Het Zuiker hiet in 't Latyn* Saccharum, *en* Zuccharum. *In 't Maleyts* Gula, *of eigentlyker* Saccari, *en den Candy Zuiker* Saccar, *of* Gula Batu, *dat is Steen-Zuiker. In 't Sinees* Tung, *en den Candy-Zuiker* Tungſung.

Het

Vox *Gula*, si non est ab origine Persica, derivari potest ab Arabico *Cohl*, h. e. *Succus inspissatus.*

Cum voce *Sacharo* magnam habet convenientiam verbum *Jagara*, seu *Jagare*, quo Indostanæ incolæ quodvis denotant saccharum, quod ex arborum vino excoquitur, præsertim ex Lontaro, estque incertum, quænam vox *Saccharum* vel *Jagare* apud Indos sit antiquissima: Supra *libr.* 1. *cap.* 8. putabamus *Jagare* antiquissimum esse, quum nempe mos sacchari excoquendi ex vino Lontari & Calappi esset antiquissimus, ac proinde vetustissimum verbum. Porro autem reputantes, vocem *Saccharum* jam *Dioscoridi* & *Plinio* fuisse notam, atque ex ipsorum descriptionibus constet, ipsorum saccharum neutiquam convenire cum sordido isto Jagaro, quod nos vulgo nigrum vocamus saccharum, hinc jam sentirem, *Saccar* antiquissimum & primitivum esse Indicum verbum, & *Jagare* vel derivatum ob dulcedinis similitudinem, vel diversam ac peculiarem esse vocem. Ars enim sacchari excoquendi ex diversis plantarum succis apud Indos non tam antiqua est.

De *Loco* & *Usu* arundinis Sacchariferæ hic non multa commentabimur, tantummodo dicentes, arundinem hanc in Bengala, Siama, & Java plurimum coli ad saccharum ex ea conficiendum. In Baleya, Celebe, & Moluccis Syrupus ex ea coquitur, qui proprie *Gula* vocatur, & in cibis adhibetur, nostræ vero nationi loco Cerevisiæ inservit. In Amboina, & aliis Orientalibus insulis, ubi aër marinus frigidior est, ac solum sterilius, ac proinde hæc arundo saccharifera gracilior & debilior, non multum colitur, ac potissimum cruda editur.

Goela seu Syrupus iste ex arundine saccharifera coctus in Ternata vocatur *Manis*, ac potissimum adhibetur ad conficiendum potum *Kilang*, quum tenuis hic syrupus ollis infundatur, & gabata fæcis cerevisiæ vel alius potus ipsi additur, talique modo sponte effervescat per aliquod dies, post istud tempus tres quatuorve contusæ *Lanquæ* radices ipsi infunduntur, ac denuo effervescat, tandem aliquid Cumini cum Cinnamomo in fasciculum collectum additur, tumque per mensem suo committitur genio semi effossus in terra, quam diu autem effervescit, non obturanda est olla, quin dissiliret. Potus hic satis facile inebriat, sed nulli capiti adfert dolorem, hominesque ex eo pinguescunt, quod Timorenses & Rottenesenses de potu suo *Goela* gloriantur, quem ex Lontaro, *Coli* ipsis dicto, præparant.

Saccharum Moscovaticum suffimigiis *Doepa* & *Astangi* admiscetur, aliquando etiam recens ipsius arundinis cortex, carbonibus enim si hæc inponantur, dulcem de sese spargunt odorem.

Cæterea prætereuntes proponemus quasdam curiosas interrogationes, easque ex judicio nostro explicabimus: Primo an saccharum nostrum veteribus fuerit notum, secundo quænam sit differentia inter nostrum atque ipsorum saccharum. Tertio quo tempore saccharum nostrum ad notitiam & usum Occidentalibus mundi partibus pervenerit.

Quod ad primum adtinet, cum *Matthiolo* in eadem versamur penitus sententia in *commentar.* ad *Dioscorid. libr.* 2. *cap.* 75. de melle, dicimusque cum eo *Saccharum* in isto Dioscoridis capite memoratum, quodque solum antiquis fuit notum, condensatum fuisse succum, seu Gummi, ex iisdem productum arundinibus sacchariferis, ex quibus hodie saccharum conligitur & præparatur, uti *Dioscorid.* verba l. c. hoc clare denotant, ex arundine nempe produci.

Ad secundam interrogationem respondemus, ac dicimus, veterum saccharum licet ex iisdem conligatur arundinibus, differentiam tamen esse inter ipsorum & nostrum, ipsorum enim saccharum erat condensatus succus seu lacryma, alba, & fragilis, & intra dentes friabilis, formam habens subtilis salis, unde & ipsis *Sal Indicus* dicebatur, quod per Solis vim ex surculis antiquæ & pinguis arundinis, & tanquam gummi circa nodos sese figere & condensare oportebat, eratque nunquam majus Nuce-avellana, ac proinde Plinii temporibus Romæ carissimum erat; sine dubio enim isto tempore ars sacchari excoquendi Incolis nondum innotuerat, qui contenti erant eo, quod natura

Het woort Gula, *indien het van geen Persische afkomst is, kan afgeleidt werden van het Arabische* Cohl, *dat is, verdikt zap.*

Met het woord Saccharum *heeft groote overeenkomst het woord* Jagara, *of* Jagare, *waar mede de Inwoonders van den Indostaan betekenen allerley zuyker, die van boomwyn gekookt werd; inzonderheid die van de Lontar-boom komt, en het is onzeeker, welk van beide woorden* Saccharum *of* Jagare *het oudste zy by de Indiaanen. Boven* libr. 1. cap. 8. *oordeelden wy, dat* Jagare *het oudste was, te weten om dat de manier van zuyker te kooken uyt den wyn van Lontar- en Calappus-boomen getapt, ouder was, dierhalven ook het oudste woord moeste zyn. Maar wederom inziende, dat het woort* Saccharum *al by* Dioscor. *en* Plinius *zy bekend geweest, en uit derzelver beschryvinge blykt, dat haar Saccharum geenzints over een komt met dat vuyle Jagare, 't welk wy in 't gemeen swarte zuyker noemen, zoo zoude ik nu van gevoelen zyn, dat* Saccar *het oudste en origineele Indiaansche woord zy, en* Jagare *of daar van afkomstig wegens de gelykheid van zoetigheid, of een woord op zyn zelven zy; want ook de konste van zuyker te zieden uit verscheidene zappen van planten by de Indianen zoo geheel oud niet en is.*

Van de plaats en gebruyk *des Zuyker-riets zullen wy alhier mede niet breeder gaan, alleenlyk zeggende, dat het zuyker-riet in Bengale, Siam, en Java meest gecultiveert werd om zuyker daar van te maaken. Op Baly, Celebes, en in de Moluccos, werd 'er syroop van gekookt, die men eigentlyk* Gula *noemd, om in de kost te gebruyken, doch by onze Natie om bier daar van te zetten. In Amboina en de verdere Oostersche Eylanden, daar een koudere Zeelugt en magerder grond is, dierhalven ook dat zuyker-riet magerder en laffer is, word het zelve weinig geplant, en meest raauw gegeten.*

De voornoemde Goela of Syroop van Suyker-riet werd in Ternaten genaamt Manis, *en meest gebruykt tot het maken van de drank* Kilang, *als men de dunste Syroop in potten giet, een kommetje vol moer van bier of andere dranken daar in doet, en zo eenige dagen van zelfs laat kooken. Na die tyd smyd men drie a vier gekneusde* Lanquas-*wortels daar in, en laat het weder wat kooken, ten laatsten een weinig Comyn met Caneel in een bondeltje gebonden, latende hem zoo een maand staan, half in de aarde vergraven, en zoo lange hy kookt, moet men hem niet digt toebinden, of den pot zoude bersten. Dezen drank maakt wel ligt dronken, dog doed het hoofd geen pyn aan, en maken de lieden vet, gelyk de Timoreezen en Rotteneezen roemen van haar* Goela, *die ze van den Lontar-boom* Coli *by haar genaamt, maken.*

De Moscovaat zuyker werd ook onder de reukwerken Doepa en Astangi gedaan, zomtyds ook de versche schorsse van 't zuyker riet, want zy geven op kooien een zoeten reuk van haar.

De rest overstappende zullen wy nu voorstellen eenige curieuze vragen, en die na onze oordeel beantwoorden. Ten eersten of onze zuyker de Oude zy bekend geweest, ten tweeden wat voor onderscheid tusschen haar en onze zuyker zy: ten derden wanneer ons zuyker in kennisse en gebruyk aan de Wester-wereld zy gekomen.

Aangaande de eerste vrage, zoo houden wy het volkomentlyk met het gevoelen van Matthiolus *in zyne* Commentaria *over* Dioscor. libr. 2. cap. 75. *de* Melle, *en zeggen, dat het* Saccharum *in 't zelfde Capittel van* Dioscor. *vermeld, en 't welk alleen de Oude is bekend geweest, zy een gestolde zap of Gummi geweest, uyt dezelfde zuyker-rieten voortgekomen, waar uit men hedendaags 't zuyker maakt, gelyk de woorden van* Dioscor. loc. cit. *Cap.* 8. *duydelyk aanwyzen, dat het van een riet kome.*

Op de tweede vrage zeggen wy, dat hoewel der ouden Saccharum van dezelfde rieten quam, egter een onderscheid zy tusschen 't zelve en onze zuyker, want haar Saccharum was een gestolde zap of traan, wit, en breekzaam, en tussen de tanden bryzelig, in de gedaante van tafelzout, daarom ze het ook Sal Indus *noemden, 't welk door de kragt van de Sonne uyt de scheutjes van 't oude en vette zuyker-riet, en als een Gom rondom de knoopen zig zetten moeste, nooit grooter dan een Hazel-noot, en dierhalven in* Plinius *tyden te Romen zeer duur: want buyten twyffel was in dien tyd de kunst van zuykerzieden de Inlanderen nog niet bekend, latende hun genoegen, het geene hun de natuur aan deze plante van zelfs* voort-

tura ex hac planta sponte producebat, & ipsis subministrabat, donec artem dictam vel ex lucri caussa vel a Sinensibus docuerint, saltem ad hunc usque diem in Java saccharum a Sinensibus præparatur. Ad hæc quidam respondebit forte, cur hodie talis sacchari lachryma ex natura producta non amplius in arundine saccharifera inveniatur, ad quæ respondeo, arundinem sacchariferam nunc non ita senescere, nec tam diu suæ committi naturæ, quum si per unum alterumve annum stet, lignosa fit, optimumque perdit succum. hoc etiam fieri potuit in arundine, quæ in Arabia felici & Indostana crescit, quæ multo calidiores sunt regiones hisce aquosæ Indiæ insulis.

Hoc autem in quibusdam hodie itidem regionibus observari, clare testatur *Matthiolus* in *Commentar.* ubi scribit a fide dignis testibus ocularibus sese audivisse, qui insulas St. Thomæ & Maderæ lustraverant, ibidem saccharum inveniri in ipsis arundinibus condensatum, ex quibus exsudat instar Gummi haud dissimile illi, quod saccharum Candi vocatur, & per artem conficitur. Huic autem obpugnat *Salmasius* in tractatu de saccharo post Solinum edito, qui in ea penitus versatur sententia, veterum saccharum nil aliud fuisse, quam *Sackar Mambu*, seu Persarum *Tabaxir*, quum antiqui unanimo consensu dicant, saccharum provenire ex arundine quadam. Huic autem sententiæ adsentire nequeo, quum satis notum sit, arundinem sacchariferam æque arundinibus adnumerari quam Bambu: Atque insuper supra jam dixi, sacchari stipites, maxima ex parte ad terram inclinantes vel procumbentes, pro radicibus fuisse habitos. Nunquam quoque legi vel audivi, *Tabaxir* in se continere notabilem dulcedinem, saltem quod in Amboina reperi & gustavi, nullam exhibebat dulcedinem, magisque amylum referebat siccum quam saccharum, præterea in veterum scriptis comperimus, Indos ex arundinis sacchariferæ radicibus quendam composuisse potum, uti id testatur *Marcus Varro* in subsequentibus versiculis:

Indica non magna nimis arbore crescit arundo,
Illius e lentis premitur radicibus humor,
Dulcia cui nequeant succo contendere mella.

Cum quibus consentit *Lucani* versiculus:

Quique bibunt tenera dulces ab arundine succos.

Contra nunquam quis audivit, neque ex Bamboes, neque ex aliis arborum radicibus dulcem ac potabilem exprimi succum.

Aliud insuper apud antiquos erat saccharum, obscure descriptum, & confusum cum priore, de quo *Solinus* scribit, in paludosis Indiæ locis tantas crescere arundines, ut ex uno ipsarum intermedio articulo per medium dissecto & fisso cymbula formari possit, cum qua Indi in magnis navigant fluminibus, ex quarum radicibus dulcis exprimitur succus sapore mellino. Videtur mihi ex hisce clare constare, quo modo ille *Saccar Mamboe*, quod in nodis seu cavis canalibus, ac non in radicibus Indicæ Mambu seu Bambu hæret, quæque solummodo crescit in Provincia Bisnagara, de qua vide supra *libr.* 6. in capitibus Arundinum, confundat cum illo, quod ex arundine saccharifera colligitur, puto collectum fuisse, tumque forte hujus arundinis stipites pro radicibus habiti fuere, nullæ enim sunt notæ radices, ex quibus saccharum vel Syrupus exprimitur, ad ulteriorem porro comprobationem prioris dicti adduci etiam potest, *Dioscoridem* suo saccharo eandem tribuere qualitatem, quæ hodie in nostro observatur itidem saccharo, abdomen nempe emollire, omnesque tollere oculorum sordes, quod & hodie instituitur cum saccharo cantho in vino Gallico dissoluto.

Ad tertiam interrogationem nil aliud respondere possumus, quam quod comperiamus, *Actuarium* primum fuisse, qui saccharum Electuariis & compositis admiscuerit, ex quibus hallucinari possumus, istis jam temporibus saccharum copiosius debuisse translatum fuisse quam in Plinii ævo, ac proinde artem sacchari excoquendi ex succo expresso jam innotuisse.

Scien-

voortbragte, tot datze de gemelde kunst of door begeerte van winst, of door de Sineezen geleerd hebben. Immers men ziet tot heden toe op Java, dat het zuyker zieden meest door de Sineezen gehandeld werd. Hier op mogt nu iemand vragen, waarom men bedendaags zulken zuyker-traan, van de natuur voortkomende, niet meer aan het zuyker-riet vinde; daar op moet men weten, dat men nu het zuyker-riet zoo oud niet laat worden, vermits 't zelve een of twee Jaren staande, houtachtig werd, en zyn beste zap verliest; ook zoo kan 't zelve geschied zyn aan 't riet, dat in het gelukkige Arabie en Indostaan wast, zynde veel beetere Landen dan de Eylanden van Water-Indiën.

Dat egter zulks in zommige Landen nog gezien wert, getuygt klaarlyk Matthiolus *in voornoemde* Comment. *alwaar hy schryft van geloofwaardige ooggetuygen gehoord te hebben, dewelke de Eylanden van St. Thomas en Madera bezigtigt hadden, dat aldaar nog zuyker gevonden werde, van zelfs aan de zuyker-rieten t' zamen gestolt, uyt dewelke het uytsweet als een Gom, niet ongelyk het geen men Suyker-Candy noemt, en door konst gemaakt wert. Hier tegen is* Salmasius *van een ander gevoelen, dewelke in Tractatu de Saccharo, achter Solinus gesteld, absoluyt van gevoelen is, dat der ouden Saccharum niets anders zy geweest dan* Sackar Mambu, *of der Persianen* Tabaxier, *dewyl de oudheid eenparig getuygt, dat het Saccharum kome van eenig riet. Doch dit gevoelen kan ik niet byvallen, dewyl genoegzaam bekent is, dat de zuyker-plante zoo wel onder de rieten gerekent werd als de Bamboezen, en boven heb ik alreede gezegt, dat men de zuyker-stangen of stokken, dewelke voor het meeste deel bukkende of gebogen op de aarde leggen, voor wortelen heeft aangezien: Ook heb ik nooit gelezen of gehoord, dat* Tabaxir *een merkelyke zoetigheid aan zig heeft, immers aan het geen, dat ik in Amboina gevonden, en geproeft hebbe, was de minste zoetigheid niet, en het geleek beter na droogc styfzel dan na zuyker, daar en boven vind men in de schriften der Ouden, dat de Indianen uit de wortelen van haar zuyker-riet eenige drank gemaakt hebben, gelyk getuigt* Marcus Varro *in de volgende Veerzen:*

Indica non magna nimis arbore crescit arundo,
Illius e lentis premitur radicibus humor,
Dulcia cui nequeant succo contendere mella.

Waar mede overeenstemt het Versken van Lucanus:

Quique bibunt tenera dulces ab arundine succos.

Daar en tegen heeft men nooit geboort, dat nog van Bamboezen, nog andere boomen-wortelen, een zoeten en drinbaren zap geperst wert.

Daar was nog een ander zuyker by de Oude donker beschreven, en geconfundeert met het voornoemde, waar van Solinus *schryft, dat in de poelagtige plaatzen van Indiën zoo groote rieten wassen, dat men uit een tusschen-lid van dezelve in de midden doorgekloven, een kleen schuytje kan maken, waar mede de Indianen op de groote Revieren varen, en uit wiens wortelen men het zoete zap perste, van smaak als honing. My dunkt, dat men hier klaarlyk ziet, hoe by het* Saccar Mamboe, *'t welk in de leden of holle pypen, en niet in de wortelen van de Indiaansche Mambu of Bambu, en dat noch allenig in de Provintie Bisnager groeyd, waar van boven* lib. 6. *in de Capittels van Bamboezen staat, confundeere met het geene uit het zuyker-riet komt, zegge quam, zynde misschien de stokken des zuyker-riets doenmaals voor wortelen aangezien, want daar zyn geen wortelen bekend, waar uit men zuyker of syroop perst. Tot meerder bewys van 't voornoemd zeggen, kan men nog bybrengen, dat* Dioscorides *zyn* Saccharum *dezelfde eigenschap toeschryft, die men bedensdaags aan ons zuyker bevind, namentlyk dat het de buyk verzagt, en alle vuiligheid van de oogen wegveegt, gelyk men nog hedendaags met Candy-zuyker in zoete Fransche wyn ontlaten, doed.*

Op de derde vraag konnen wy anders niet antwoorden, dan dat wy bevinden, dat Actuarius *de eerste zy geweest, die de zuyker in zyne* Electuaria *en* Compositien *gemengd heeft, waar uit men gissen kan, dat al in die tyden den zuyker rykelyker moet uitgevoerd zyn dan in* Plinius *tyden geschiede, en dierhalven de kunst van 't kooken uit den geperste zap doen al bekend moet zyn geweest.*

Men

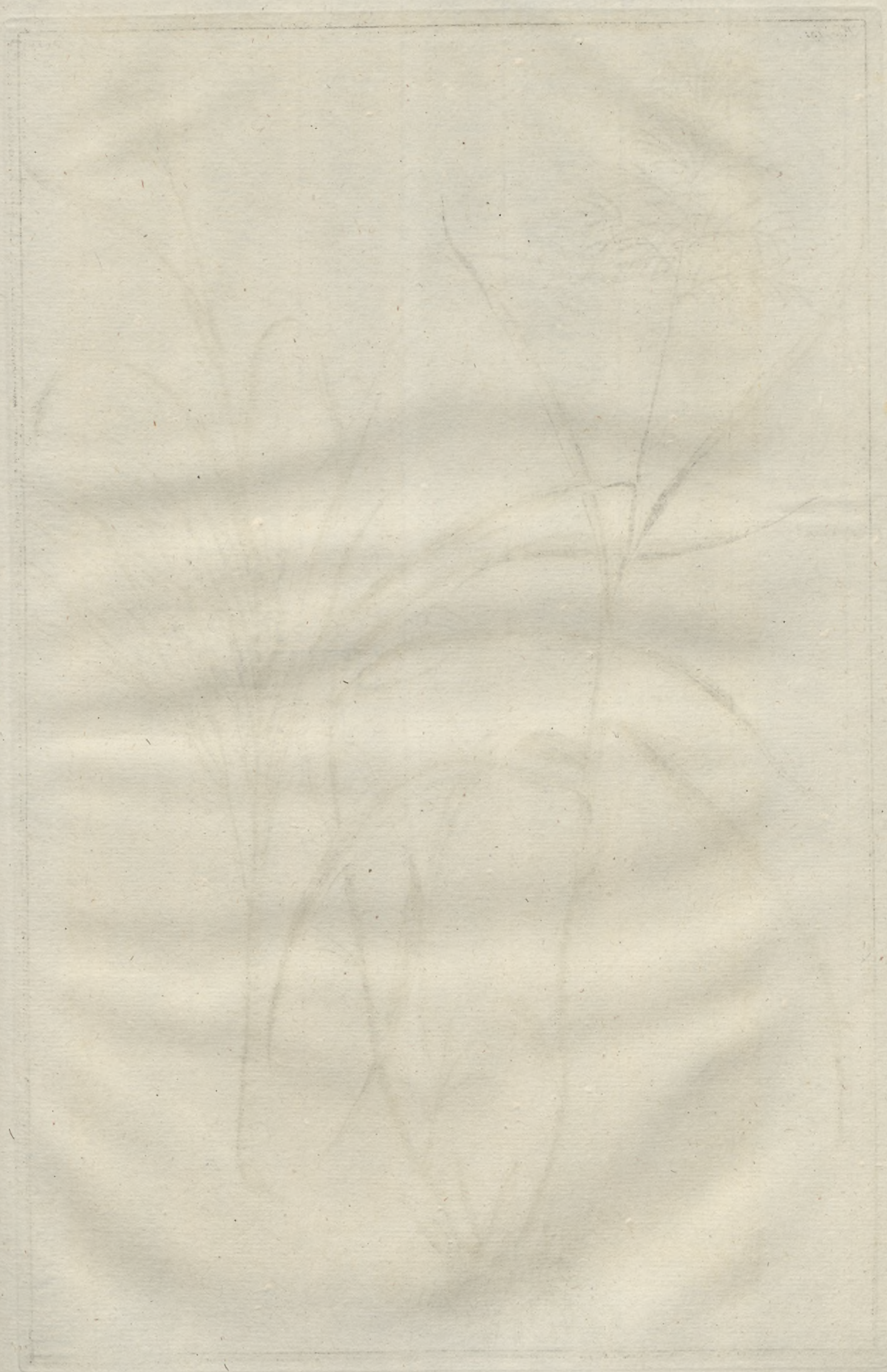

Fig. 1. Saccharum officinarum. L.

— 2.

Sciendum est, quod & ab aliis jam monitum fuit, Saccharum candidum seu saccharum canthum, neutiquam nomen gerere ab albo ipsius colore, qui Latinis candidus dicitur, fuscum enim, rubrum, & flavum obcurrit saccharum canthum, unde & Græcum vocabulum κάνθος, quod tam in hodierna Græca lingua, quam in aliis diversis Europæ linguis placentam seu oram denotat, quum hoc saccharum semper sit angulosum, instar politorum adamantum vel Chrystalli, atque hinc proprie *Saccharum Canthi* vocandum est.

Men moet weeten, gelyk ook alreede door andere gewaarschouwt is, dat Saccharum Candidum of zuyker-Candy geenzints de naam heeft van de witte coleur, dewelke in 't Latyn Candidus hiet, want men vind ook bruyne, roode, en geele Candy-zuyker, maar van het Grieksche woord κάνθος *(Kanthos), welk zo wel in 't hedendaagse Grieks, als verscheide andere Europische taalen een boek of kant beduyt, dewyl dezen zuyker altyd kantig is, gelyk gesleepe Diamanten of Crystallen, en daarom zoude men hem eygentlyk zuyker* Canthi *noemen.*

Tabula Septuagesima Quarta

Ad *Figuram Primam Veram* exhibet *arundinem Sacchariferam.*

Figura Secunda arundinem Sacchariferam Rottangam, seu *Tabu Rottang* denotat.

P. S. Hæc *Tabu Rottang* vix pollicem crassa est, in superiore ejus dimidia parte multi excrescunt surculi erecti, quibus folia insident angustissima, sed quoque erecta, a præcedentis plantæ foliis diversa, cum illis enim Caricis conveniunt, nervumque gerunt medium crassum, suntque minimum digitum lata, ultra tres pedes longa. Supra hosce surculos folia communia locantur, tres digitos lata, a quatuor ad quinque pedes longa, ac supra hæc vulgaris panicula, in hac specie in binas tresve spicas distincta.

De vier en seventigste Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* het *waare Zuyker-Riet.*

De *tweede Figuur* vertoont het *Rottang Zuyker-Riet*, ofte de *Tabu Rottang.*

P. S. Den *Tabu Rottang* is schaars een duym dik, aan de bovenste helft staan veele uitspruytzels overeynd staande, en daar aan zeer smalle bladeren, meede overeynd, van de voorgaande bladeren verschillende, want zy gelyken het Sny-gras, dog hebben een dikke middel-zenuwe, schaars een pink breed, en boven de drie voeten lank. Boven deze uitspruytzels staan de ordinaris bladeren, drie vingers breed, van vier tot vyf voeten lank, en boven dezelve de gewoonlyke Riet-pluym, aan deeze zoorte in twee of meer lobben verdeeldt.

OBSERVATIO.

Saccharum vocatur hæc planta simpliciter in *H. Cliffort. p.* 26. & Arundo Saccharifera in *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 31. qui innumeros fere hujus plantæ habet auctores, estque Arundo Saccharina *J. B.* & *Sam. Dale Pharmac.* in *4to. p.* 291. qui varias Saccharini succi enumerat species.

AANMERKING.

Deze plant wert eenvoudig *Saccharum* ofte Suyker genaamt in de *H. Cliffort. p.* 26. en het Suyker-dragend Riet in de *Catal.* van *Sloane* over de *Jamaice gewassen p.* 31. die schier ontelbare Schryvers over deze plant aanhaalt, en is het Suyker-riet van *Joh. Bauh.* by *Sam. Dale Pharmac. in 4to. p.* 291. die verscheide zoorten van Suyker optelt.

CAPUT VIGESIMUM SEPTIMUM.

Ova piscium. Sajor Trubu.

CUm Arundine saccharifera primo hæc planta tantam habet similitudinem, ut pro ea haberetur, omnes autem ejus partes minores sunt, ac qualitas ipsius & usus quam maxime ab illa differunt.

Planta hæc non ultra octo vel decem pedes alta est, ipsiusque stipites sunt firmi, rotundi, & in articulos distincti, qui quinque vel sex transversales digitos longi sunt, vix pollicem crassi, externe ex viridi & luteo variegati colore, vetusti autem potissimum flavescunt.

Ex articulorum nodis plures emittit surculos quam Arundo saccharina, uti & multas albas brevesque fibrillas seu barbas, quæ instar radicularum undique dependent, interne farcta quoque est simili alba substantia, qua Arundo saccharifera, sed siccior, insipida, nec aquosa. Quum tot jam surculi ex teretibus hisce excrescant stipitibus, qui in longitudinem excrescunt instar lateralium ramorum, hinc primarius stipes sese erigere nequit, sed ad terram inclinat, atque ubi hanc tangit, sese per radices ipsi infigit, novumque format stipitem, unde & magnum obcupat hæc planta locum. Majores caules lenti sunt, nec facile franguntur, per quatuor & quinque pedes a radice nudi, tumque laterales sese erigunt surculi, qui per pedis spatium iterum sunt nudi, antequam folia emittant.

Folia hæc alternata sunt, ex quovis nodo unicum paulo brevius & angustius illis arundinis sacchariferæ, non ita rugosa, nec adeo vulnerantia, sed subtus lanuginosa ad tactum, tres cum dimidio pedes longa, vix tres digitos lata, nervo firmo & albo longitudinali donata. Circa caules usque in ultimum articulum vaginam formant, uti cunctæ arundinum species.

Folia vero, quæ circa verticem clausa sunt, ad inferiorem partem ventrem habent, unde cognoscitur, aliquid in ipsis absconditum esse, quum enim fructus in-

XXVII. HOOFDSTUK.

De Kuyt der Vissen.

MEt het Zuyker-riet dan, heeft voor eerst deze plante zoo groote gelykenisse, dat men ze daar voor zoude aanzien, doch is in alle delen kleender, ook in eigenschap en gebruyk veel daar van verschillende.

De plante is niet boven 8 *of* 10 *voeten hoog aan stelen, dewelke zyn styf, rond, mede in leden verdeeld,* 5 *of* 6 *dwersvingers lank, schaars een duym dik, van buyten uit den groenen en geelen gemengd, maar de oude stelen zyn meest geel.*

Uit de knopen aan de leden brengt het meer scheuten voort dan het Zuyker-riet, als mede veele witte en korte Vazelingen of baarden, die als wortelen rondom hangen. Van binnen is het mede gevuld met diergelyke witte substantie als het Zuyker riet, dog droger, zonder smaak of water. Dewyl nu zoo veel uitspruytzels aan deze ranke stelen voortkomen, die lank werden als zyde-takken, zoo kan den hooft-steel niet overeynd staan, maar buygd zig ter aarden, en daar by dezelve raakt, wederom inwortelende, ende een nieuwe struyk formerende, weshalven dit gewas een groote plaats beslaat. De hooft-stelen zyn taay om te breeken, vier en vyf voeten af van de wortel blood, als dan beginnen de zyde-scheuten opwaarts, die al wederom een voet lank bloot zyn, eer bare bladeren beginnen.

De bladeren nu staan verwisseld tegens malkanderen, uit ieder lid een wat korter en smalder dan die van Zuyker-riet, zoo ruuw nog snydende niet, maar van onderen wolagtig in 't aantasten, 3½ *voeten lank, schaars* 3 *vingers breed, met een styve en witte middel zenuwe. Om haar steel maken zy tot aan 't laatste lid een schede, gelyk alle riet zoorten.*

De bladeren, die omtrent de top gesloten staan, maken by haar onderste een buyk, te kennen gevende, dat zy met iets beswangert zyn, want als de vrucht van binnen ryp is,

interne sit maturus, quod per experientiam & ventris crassitiem dignosci potest, tum facile ex stipite evelli potest uno nixu, si nempe tria quatuorque summa folia simul comprehendantur.

Foliis hisce apertis interne adparet fructus longus, rotundus, & cylindraceus, quæ cauda est, clavis Typharum similis, vel uti in hisce dicunt terris omnino similis ovis piscium, sed non granulosa, albicans, & mollis, glutine quodam obducta & viscosa, quam diu tenera sit, vetusta vero sese dividit in summa parte in paniculas quasdam seu lobos instar florum Pandani, hæc autem cauda nunquam sese extra folia erigit, sed in illis marcescit, & in paleam exsiccatur siccam, estque quinque & sex pollices longa, pollicem crassa, & quam diu sit integra, nec divisa, ad cibum apta est, hæc enim unica pars est, quæ ex hac desideratur planta.

Radix oblique prorepit, nodosa est, durissima, & lenta, ac simplex, sed tot fibrillis obducta, ut vix dignosci possit. Plantatur instar arundinis saccharisferæ per extremitates stipitum vetustorum abscissas, vel per simplex segmentum, quod ex nodo suo surculum emisit, cujus folia abscindenda sunt, reliquaque pars terræ committenda est. Solum amat molle, arenosum, & parum humidum, quod circumactum, & a fruticulis reliquisque herbis depuratum est instar campi, in quo arundo saccharifera plantatur, quum multi ejus desiderentur fructus, tali enim modo per totum annum ipsos profert, quum quæ sponte crescit, raro fructus producat, nec nisi tenues ac graciles.

Nomen. Latine *Ova piscium*, juxta Malaiense *Sajor Trubu*, seu *Sajor Telloor ican*, atque hinc Belgice *Sajor Kuyt* ob dictam similitudinem. Ternatice *Ido Wahu*, quod ova piscium quoque denotat.

Locus. Plurimum obcurrit in Moluccis & Amboina, sed potissimum in hortis, raro sponte, sunt tamen quidam loci, ubi antea horti fuere exstructi, in quibus crescit. Nostra autem natio hanc magis expetit plantam, quum hanc plantent in Solo rite præparato, quod & mundum servatur, incola autem hanc tantummodo deponit in area vel angulo sub arboribus frugiferis, aliisque fruticibus, sub ipsorum umbra. Invenitur quoque, sed nescio quo casu, in Leytimora prope Hative Kitsjil sub arundine & Carice, ad ripas majorum fluminum. Curiosi illam quoque Bataviæ expetiverunt ex Amboina & Ternata, ita ut ibi nunc quoque colatur.

Usus. Apud nostram nationem in majori usu & pretio est, quam apud incolas, atque hujus tantummodo cauda descripta, quæ cum pingui jure gallinarum vel alius Carnis coquitur, tamque delicatum præbet cibum quam Cinaræ, qui proponitur in cunctis Magnatum mensis, contra incolæ, qui non ita norunt vel intelligunt artem culinariam, vel non tam pinguem hunc cibum præparare cupiunt, non magni hunc faciunt, atque re vera ingratum præbet saporem, si Amboinensium more supra carbones tantum assetur, & gracili instilletur condimento. Hunc in finem tales eligendi sunt fructus, qui sese in lobos nondum dividerunt, vel saltem non diu aperti fuere, vetusti enim sunt insipidi. Juri quoque gratum præbent saporem, in quo cocti fuere, compertumque est, urinas expellere, nec stomachum adgravare.

is, het welk men uit de ervarentheid en dikte des buyks kennen moet, zoo kan men ze ligtelyk met eenen ruk van den stok aftrekken, als men ze t'zamen met de 3 of 4 voorste bladeren vat.

De bladeren nu geopend zynde, vind men van binnen een lange ronde Cylinder-formige vrucht of steert, de kolven van de Lisch-dodden gelyk, of zoo zy hier te Lande zeggen, t'eenemaal als een Visch-kuyt, dog niet korlig, witachtig, en zagt, aan malkander klevende, zoo lang hy jong is, maar oud geworden, verdeeld hy zig aan 't bovenste eynd in zommige pluymen of lobben, gelyk de bloemen van Pandang, dog dezen steert komt nooit buiten zyne bladeren voor den dag, maar besterft daar in, en werd tot droog kaf. Hy is 5 a 6 duymen lank, een duym dik, en zoo lang hy geheel is, en niet in lobben verdeeld, is ze bequaam tot de kost, want dit is het eenigste, het geen men van deze plante zoekt.

De wortel is dwers kruypende, geknoopt, zeer hard en taay, enkeld, doch met zoo veele Vazelingen behangen, dat men ze qualyk bekennen kan. Men plant het gelyk het Zuyker-riet, met de eynden van de oude stokken afgesneden, of met een ieder stuk deszelfs, dat uit zyn knoop een scheut gegeven heeft, waar van men de bladeren afsnyden moet, en de rest in de aarde steken. Het vereyscht een mulle, zandige, en wat vogtige grond, die omgebakt en van zyn ruygte gezuyverd wil zyn, gelyk een Zuykerveld, als men veele vruchten daar van hebben wil, want dus kan men 't geheele Jaar door vruchten daar van hebben, daar anders 't geene in 't wild wast nu en dan swanger werd, dunne en magere vruchten voortbrengende.

Naam. *In 't Latyn* Ova piscium, *na het Maleyts* Sajor Trubu, *of* Sajor Telloor ican, *en daar van in 't Nederduytsch* Sajor Kuyt, *na de voornoemde gelykenisse. Ternataansch* Ido Wahu, *het welk mede Vis-kuyd beduydt.*

Plaats. *Men vind het meest in de Moluccos en Amboina, wel meest in de hoven, en weinig in 't wild, zynde egter plaatzen, daar tuinen geweest zyn. Onze Natie maken daar meer werks af, plantende hen in een welbearbeid Land, en houden de grond schoon; maar den Inlander plant het slegts in een hoekje onder zyne vruchtbomen, en andere ruygte, daar het schaduwachtig is. Men vind het ook, ik weet niet door wat geval, op Leytimor by Hative Kitsjil onder 't riet en snygras, aan de kanten van een groote rivier. De Liefhebbers op Batavia hebben 't ook uit Amboina en Ternaten geeyscht, zoo dat 't aldaar nu ook gebouwd werd.*

Gebruyk. *By onze Natie is het in meerder gebruyk en agting dan by de Inlanders, en daar van alleen de voornoemde steerten of kuyten, die men met een vette sop van hoenders of ander vleesch kookt, en als dan zoo een lekkere kost geven als de Artizokken, geadmitteerd op alle groote Heren tafelen; daar en tegen de Inlanders die de konst van kooken zoo niet oeffenen, of zoo wel niet vetten kunnen, maken daar weinig werks af, gelyk het ook in der daad een slegten smaak heeft, als men het op zyn Amboinsch slegts op kolen braad, en in een magere souce doopt. Men moet hier toe verkiezen zodanige vruchten die hun nog niet geopend hebben in lobben, of immers niet lange zoo geweest zyn, want de oudere zyn smakeloos. Zy geven de soppe ook een aangenaame smaak daar in zy gekookt zyn, en men bevind dat zy den Uryn dryven, en de mage gantsch niet beswaren.*

Tabula Septuagesima Quinta

Ad *Figuram Primam Ova piscium* denotat, cum ejus *fructu* A Cylindraceo, & eduli, qui ejus vertici ac centro imponitur.

Figura Secunda Lachrymam Jobi Indicam exhibet ab longitudinem per medium dissectam.

De vyf en seventigste Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* de *Kuyt der Visschen*, met deszelfs Cylindrische en eetbare vrugt A, welke op deszelfs top in 't midden staat.

De *tweede Figuur* wyst aan de *Indische Jobs traanen*, om deszelfs lengte midden door gesneden.

OBSERVATIO.

Genus, quod *Lachryma Jobi* vocatur, a *Linnæo*. Coix dicitur: Estque hæc planta Coix feminibus ovatis *H. Cliff. p.* 437. & Lachryma Jobi *Thes. Zeyl. p.* 137. ubi vide reliqua.

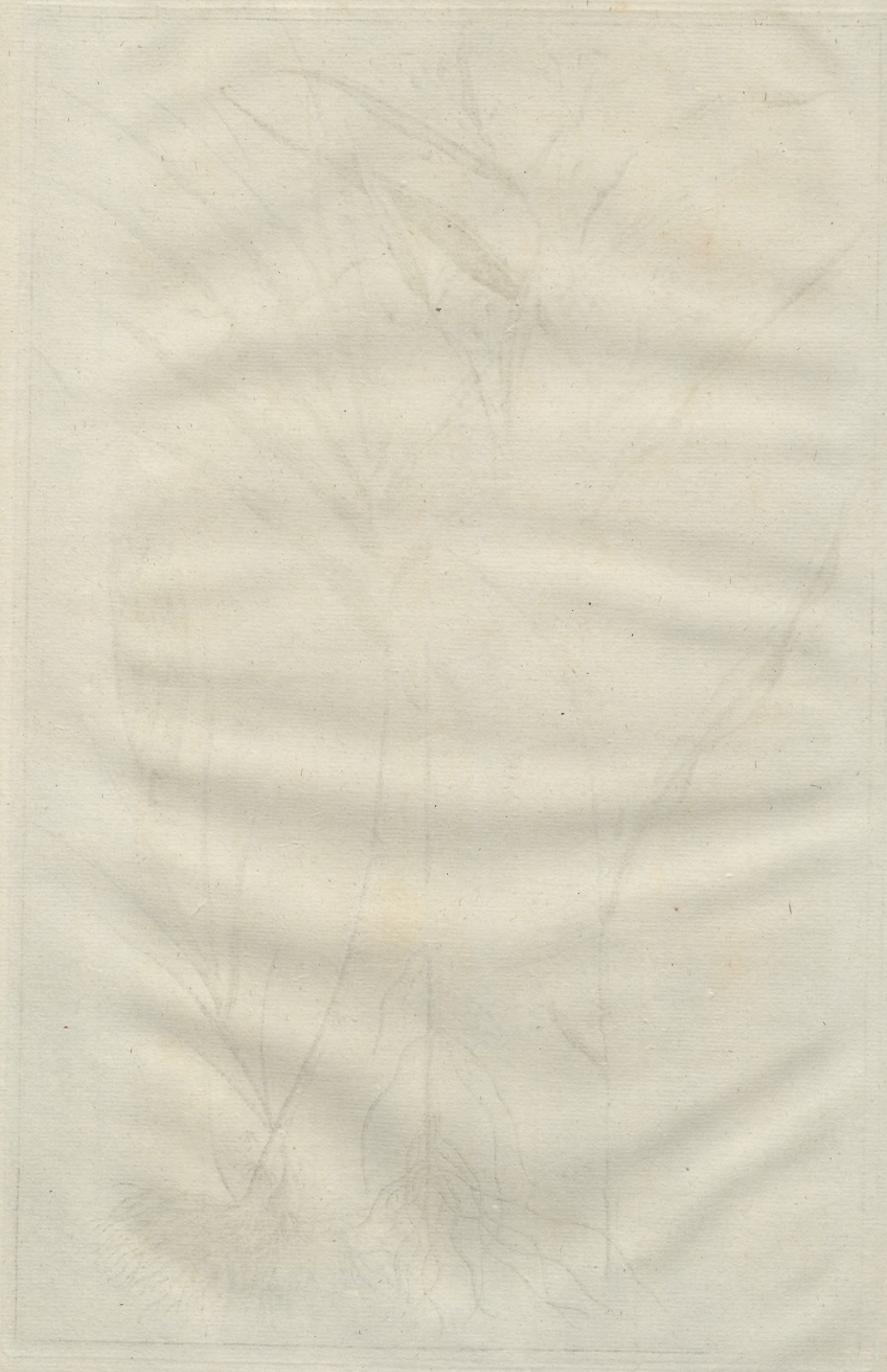
AANMERKING.

Dit geslagt, het welk *Lachryma Jobi* genaamt wert, is de Coix van *Linnæus*: En deze plant wert de Coix met puntige zaaden genaamt van *Linnæus* in de *H. Cliffort p.* 437. en Lachryma Jobi in de *Thes. Zeyl. p.* 137. alwaar het overige ziet.

CAPUT XXVIII.

Fig. 1.
— 2. Coix Lachryma. L.

CAPUT VIGESIMUM OCTAVUM.

Lachryma Jobi Indica. Salee.

SAlee magnam habet similitudinem cum planta, quæ in Italia *Lacrymi Jobi* vocatur, hoc autem discrimine, quod Italicum & Turcicum granum nimis durum videatur, quam ut edi possit, Indicum vero edule est.

Planta hæc sex pedes alta excrescit, cujus spica minimum digitum circiter crassa est, firma, in amplos articulos distincta, spithamam vel pedem longos, quorum nodi maxime protuberant: Superius sese dividit in tenues quosdam laterales ramos, folia minora gerentes illis stipitis, atque ex folii ala alius iterum excrescit cauliculus, qui denuo in binos tresve alios dispescitur, cuivis autem peculiare insidet granulum, Pisi magnitudinem habens, ab uno latere planum instar Pistaciæ, superius acuminatum, externe pallide virens seu albicans, & glabrum. Superius ex quovis granulo longus dependet arundinaceus florifer cauliculus, digiti articulum longus, ex viridibus & pallide luteis seu flavescentibus squamulis compositus, qui diu ex granulo dependet, donec fere penitus sit maturum, atque ex ala subsequentis folii similis excrescit petiolus seu spica, atque hi cauliculi in alios iterum minores ac foliola subdivisi sunt, ac sic porro usque ad totius spicæ extremum, quæ pedem circiter longa est, ample expansa, brevibusque arundinaceis foliis ornata. Petioli, quibus granula insident, plerumque incurvi sunt, & deorsum inflexi, talesque spicæ binæ tresve ex unica progerminant radice.

Stipitis folia, quorum unicum ex quovis excrescit geniculo, & per vaginam ipsi jungitur, cum illis arundinis sacchariferæ conveniunt, sed breviora sunt, & angustiora, binas spithamas longa, binos lata digitos, costâ albâ mediâ longitudinali donata, quæ in longum excurrit apicem, suntque ad internam partem parum rugosa.

Radix sese supra terram in varias dividit firmas fibrillas, quæ per arcus sese terræ infigunt, ac stipitum tanquam fulcra sunt, unde & plantæ stabilitas dependet. Hæ fibrillæ, antequam terram tangunt, ad summam ipsarum partem mucosæ sunt & humidæ.

Exterior stipitis cortex albus est & firmus, interna pars fungosa est instar arundinis sacchariferæ, sed siccior, granulaque glabrâ & firmâ glumâ sunt involuta, sub qua altera tenuisque latet lamella. Medulla interna alba est, ac satis dulcis, immo ex quorundam opinione dulcior Oryzâ. Quum primarii plantæ caules abscindantur, altera conquiri potest seges, ad latera enim radicis tum novi excrescunt stipites, plures numero quam antea, qui fructus iterum ferunt, granula vero hæc non tam plena sunt quam prioris frugis. In inferioribus articulorum nodis vulgo excrescunt breves, crassæ, & firmæ barbæ, radices referentes, quæ sese terræ etiam inplantant, quum stipes decidat: Granula hujus plantæ non sunt perforata, uti Botanici de sua scribunt planta, ac proinde amentis adligari nequeunt, hoc autem peragitur granulis silvestris speciei hic crescentis, quæ Malaice *Salee Oetan*, & Amboinice *Ayhobitt* vocatur, cibo inutilis, seu inedulis, de qua infra.

Salee in hisce Orientalibus insulis non sponte crescit, sed seritur ad oras camporum Oryzæ mensibus pluviosis, simul cum Oryza, ut seges simul siccis fieri possit mensibus, alioquin enim facile putrescit, semenque inmaturum ac sterile est. In secunda specie spicæ subtus rotundæ sunt, vix pennam crassæ, nihilominus firmæ, ac superne minimum digitum crassæ, tumque genicula seu articuli breviores sunt, quidam ad distantiam latitudinis palmæ, quidam semi pedis.

Nomen. Latine nobis dicitur *Lachryma Jobi Indica*, ob magnam cum Italica similitudinem. Malaice & Amboinice *Salee.* Javanice *Jale.*

Locus. In Java & Celebe plantatur ad oras camporum Oryzæ, uti & in Boerone. Incolæ vero insularum Uliasserensium in hortis suis eam plantant inter alia olera.

Tom. V. *Usus.*

XXVIII. HOOFDSTUK.

De Indische Jobs-traanen.

SAlee *heeft groote gelykenisse met het geene men in Italien* Lacrymi Jobi, *dat is Jobs-traanen noemd, dog met dat onderscheid, dat het Italiaansche en Turxe te hard schynd van kooren te zyn om te eeten, maar het Indische is een eetbaar kooren.*

De plante wast zes voeten hoog, met een halm, omtrent een pink dik, styf, in wyde leden verdeeld, van een span of een voet lank, waar van de knien merkelyk uytbuylen: Boven verdeeld hy zig in eenige dunne zyde-takken, die kleendere bladeren hebben dan den stam, en uit den schoot van 't blad schiet weder een ander dun steeltje, dat hem al weder in andere twee of drie verdeeld, en op ieder staat een byzonder korl, zoo groot als een Erwet, aan de eene zyde wat plat als een Pistacie, en na vooren toegespist, van buyten ligt-groen of witagtig en glad. Vooren aan ieder korl hangt een lank rietagtig bloeizel, een lid van een vinger lank, van groene en ligtgeele schubbetjes gemaakt, die lange aan de korl blyven hangen, tot dat het bykans volkomen ryp is; en uit den schoot van 't naastvolgende blad komt diergelyke steel of aire, welke stelen al wederom in kleene blaadjes en andere steeltjes verdeeld zyn, en zoo voort tot het einde van de geheele aire, die omtrent een voet lang is, wyd uit malkander gespreyd, en met korte rietagtige bladeren bezet. De steeltjes, daar de korls op staan, zyn gemeenelyk krom, en neerwaarts gebogen, en diergelyke halmen komen twee en drie uit eene wortel.

De bladeren aan den stam, waar van elk aan een knietje staat, en met een scheede tegens den balm legt, gelyken het Zuyker-riet, doch zyn korter en smaller, twee spannen lank, en twee vingers breed, met een witte middel-ribbe, en een lange spits toelopende, aan de binnenste zyde wat ruyg in 't aantasten.

De wortel verdeeld haar boven de aarde in verscheide styve Vazelingen, die hun met bogen in de aarde vast maken, en de stam als pilaren onderstutten, van dewelke dan de styvigheid van 't gewas hangt. Deze Vazelingen, eer ze de aarde raken, zyn smerig en vogtig aan hare hoofden.

De buytenste schorsse van den stam is wit en styf, het binnenste is voos, als het Zuyker riet, dog drooger, de korls hebben een gladde styve bolster buyten om, daar onder nog een ander dunner schilfer leyd. Het binnenste merg is wit, en redelyk zoet, ja na zommiger gevoelen zoeter dan ryst. Als men de principale stelen afsnyd, zoo kan men 't nog eens oogsten, want ter zyden uit den wortel andere stelen opschieten, meerder in getal dan te vooren, die al weder vrugten dragen, dog de korls worden zoo vol niet, als die van de eerste dragt. Aan de onderste knien van de leden ziet men in 't gemeen korte, dikke, en styve baarden, als wortelen, die hun ook in de aarde begten, als de halm omvald. Deze korrels zyn niet gegaat, gelyk de Herbaristen van 't hare schryven, en konnen dierhalven geenzints aan snoeren geregen werden, maar zulks doet men met de korls van een wild geslagt, alhier wassende, in 't Maleyts Salee Oetan, *en in 't Amboinsch* Ayhohitt *genaamt, tot de spyze onbequaam, waar van hier na.*

Salee *wast in deze Oostersche Eylanden niet in 't wild, maar werd gezaayd aan de kanten van de ryst-velden, en dat in de regen-maanden, t'zamen met de ryst, op dat den oogst in de drooge maanden valt, want anders verrot het ligt, en 't zaat werd ydel. Aan de tweede oogst zyn de halmen van onderen rond, qualyk een schaft dik, niet te min styf, en boven zyn ze wel een pink dik. De leden staan ook digter by malkander, zommige in de distantie van een hand breed, zommige van een halve voet.*

Naam. *Wy noemen 't in het Latyn* Lachryma Jobi Indica, *na de groote gelykenisse met het Italiaansche. Maleyts en Amboinsch* Salee. *Javaansch* Jale.

Plaats. *Op Java en Celebes plant men 't aan de kanten van de Ryst-velden, zoo mede op Boero. Maar de Inwoonders van de Oeliassersche Eilanden planten het in hare tuinen onder andere moes-kruyden.*

Gebruyk.

Usus. Licet hoc frumentum tam difficulter decorticetur, ob dulcedinem tamen in cibis multum adhibetur, per noctem vero in aqua macerandum est, ac dein leviter contundendum instar Oryzæ, tum binæ ipsius desquamantur glumæ, supermanet tamen quædam inferioris pelliculæ pars. Excoquitur dein cum Calappi lympha in pultem, instar Oryzæ, licet ipsius granula non dissolvantur, sed indurescunt, magisque ex oblectamento quam ad sanitatem eduntur. Amboinenses istorum locorum magni illa faciunt, quum dulcia sint, ac bene nutriant, ab Occidentalibus vero populis spernuntur.

J. Bauhinus libr. 18. *cap.* 36. refert *Salee* sive *Lacbrymam Jobi* inter *Lithosperma*, quæ Incolæ nostræ *Salee Utan* adpellant.

Gebruyk. *Hoewel dit kooren zoo qualyk te schillen is, zoo word het nogtans wegens zyne zoetheid veel in de spyze gebruykt, men moet het een nagt in water weeken, en daar na zoetjes stampen, gelyk de ryst, zoo gaan de twee bolsters af, egter blyft nog wat van 't onderste buydeken daar aan zitten. Men kookt het met Calappus-melk tot bry, als de ryst, hoewel de korls niet smelten willen, maar blyven harder, en worden meer om pleizier dan gezontheids wille gegeten. De Amboinezen van voornoemde plaats, maken daar veel werks van, om dat het zoet is, en wel voed; maar by de Westersche Natie is het veragt.*

J. Bauhinus lib. 18. cap. 46. *brengt de* Salee *ofte de* Lachryma Jobi *tot de* Lithosperma, *welke onze Inwooners* Salee Utan *noemen.*

CAPUT VIGESIMUM NONUM.

Sorgum. Battari.

QUod Europæis Botanicis *Sorgum* vocatur, est vel idem, vel ipsi saltem simillimum illud, quod in hisce regionibus *Battari* dicitur.

Planta hæc non multum differt a præcedenti *Lacbryma Jobi*: Utræque enim folia gerunt illis arundinis saccchariferæ similia, ac simplicem, firmamque, ac rectam habent spicam ex multis inflexis radicibus provenientem, *Battari* autem stipes seu culmus altior est, decem nempe & undecim pedes altus, ac pollicem crassus, ejusque articuli breviores sunt illis *Salee*, spithamam nempe longi & minus, quivis vero nodus peculiare quoque gerit folium, multo majus quam in *Salee*, tres cum dimidio pedes nempe longum, tres & quatuor digitos latum, glabrum, ab utraque parte circa costam mediam parum sinuosum & concavum, ac pallide fuscum, quæ maculis notata est, quæ & in foliis quoque conspiciuntur, similique modo fuscæ quædam maculæ in nodis adparent.

Spica pedem longa est, in multas coronulas divisa, quæ per trium digitorum spatium supra sese invicem locantur, quævis autem coronula, ex quinque vel sex constat minoribus spicis, transversaliter ex majore productis, ac quævis talis spica multa profert compressa granula, Cannabis magnitudinem habentia, quæ tres diversos habent colores juxta hujus plantæ varietates, nigra nempe, fusca, & alba. Spica hæc ingentem refert arundinis paniculam, quam *Plinius Phobas* vocat, quæ erigitur, quam diu semen inmaturum est, sed inclinat, quum maturum sit, per verticis pondus.

Alba hujus species cum priore in omnibus convenit, excepto quod articuli longius distent, nec aliquid fusci adpareat in culmis nec in foliis.

Hoc semen non ita angulosum est illo Cannabis, cæterum parum quoque acutum, durum, & glabrum, ac per fuscum colorem splendens, atque difficulter ex gluma separatur, unde supra ignem prius parum torrendum est, antequam contundatur.

Harum radicum arcus in hac planta altiores sunt, frequentiores, & arctiores quam in *Salee*, quum hæc spica majorem quoque requirat stabilitatem, atque non inepte hallucinari quis posset, hanc plantam nomen suum accepisse a Belgico vocabulo *Sorge* seu cura, quum tam bene radices suas curet, antequam in altum adtollatur.

Medulla hujus plantæ fungosa est & aquosa, uti in arundine saccharifera, paucaque dulcedo in fusca & nigra detegitur specie, quæ in alba tam dulcis est quam in arundine Saccharina, saccharum vero nullum ex ea conficitur, sed tantum delectationis caussa cruda masticatur.

De hac planta videtur *Plinius libr.* 18. *cap.* 7. agere, ubi *Milium Indicum* describit, quod primum Neronis tempore in Italiam esset introductum, ingens nigrumque gerens semen, cujus culmus septem pedes altus erat, quod de vulgari Milio intelligi haud potest.

Alba

XXIX. HOOFDSTUK.

Het Sorg-zaad.

H*Et geene by de Europische Herbaristen* Sorgum *of Sorg-zaad genoemd werd, is of het zelve of immers zeer gelyk, 't geene men in deze Landen* Battari *noemd.*

De plante verschild niet veel van de bovenstaande Lachryma Jobi, *want beyde hebbenze bladeren het Zuykerriet gelykende, met eenen regten styven balm op veele gebogene wortelen staande, maar de* Battari *heeft een booger steel, namentlyk* 10 *a* 11 *voeten hoog, en een duym dik, de leden zyn ook korter dan aan* Salee, *namentlyk een span lank en minder, ieder knie heeft mede een byzonder blad, veel grooter dan aan* Salee, *te weten* $3\frac{1}{2}$ *voeten lank,* 3 *en* 4 *vingers breed, glad, te weerzyden aan de middelste ribbe een weinig hol, en wat licht-bruyn, dog meest met spikkels bezet, dewelke men ook op de bladeren ziet; desgelyks vind men nog eenige bruinte aan de knien.*

De aair is een voet lank, in veele kroontjes verdeeld, 3 *vingers boven malkander staande, ieder kroon heeft* 5 *of* 6 *stelen, dwers uyt den hooft-stengel staande, en ieder steeltje brengt voort veele in een gedrongene korls, zoo groot als bennip-zaad, van driederley coleur na de zoorten van 't gewas, namentlyk swart, bruyn, en wit. De aair gelykt een groote riet-pluym, dewelke* Plinius Phobas *noemd, regt overeynd staande, zoo lange als het zaad onryp is, maar nederhellende, als het ryp is, en de aair topswaar werd.*

Het witte geslagt hier van gelykt het voorige in alles, behalven dat de leden verder van malkander staan, en men ziet geen bruynte, nog aan stelen, nog aan bladeren.

Dit zaad is zoo hoekig niet als bennip-zaad, anderzints ook wat spits, hard, en glad, van bruynte glimmende, moeijelyk uyt zyn bolster te krygen, daarom men 't te vooren een weinig over 't vuur roosten moet, eer men 't stampt.

De bogens van de wortelen aan dit gewas zyn hooger, meerder, en digter dan aan Salee, *om dat deze balm ook meer styvigheid van noden heeft, en men zoude niet onbillyk gissen, dat dit gewas zyn naam van* Sorge *bekomen badde, om dat het zyn wortelen zoo wel bezorgd, eer het in de hoogte schiet.*

Het merg is voos en wateragtig, gelyk aan het Zuykerriet, en weinig zoet aan 't bruyne en swarte geslacht, maar aan 't witte is het alzo zoet als aan 't Zuyker-riet, nochtans werd 'er geen zuyker van gemaakt, maar slegts tot pleyzier raauw geknouwd.

Van dit gewas schynd Plinius *te spreken* lib. 18. cap. 7. *alwaar hy een* Milium Indicum *beschryft, het welk eerst in Neroos tyden in Italien zoude gebragt zyn, groot en swart van zaad, met een steel van* 7 *voeten hoog, het welk van het gemeene* Milium *niet kan verstaan werden.*

De

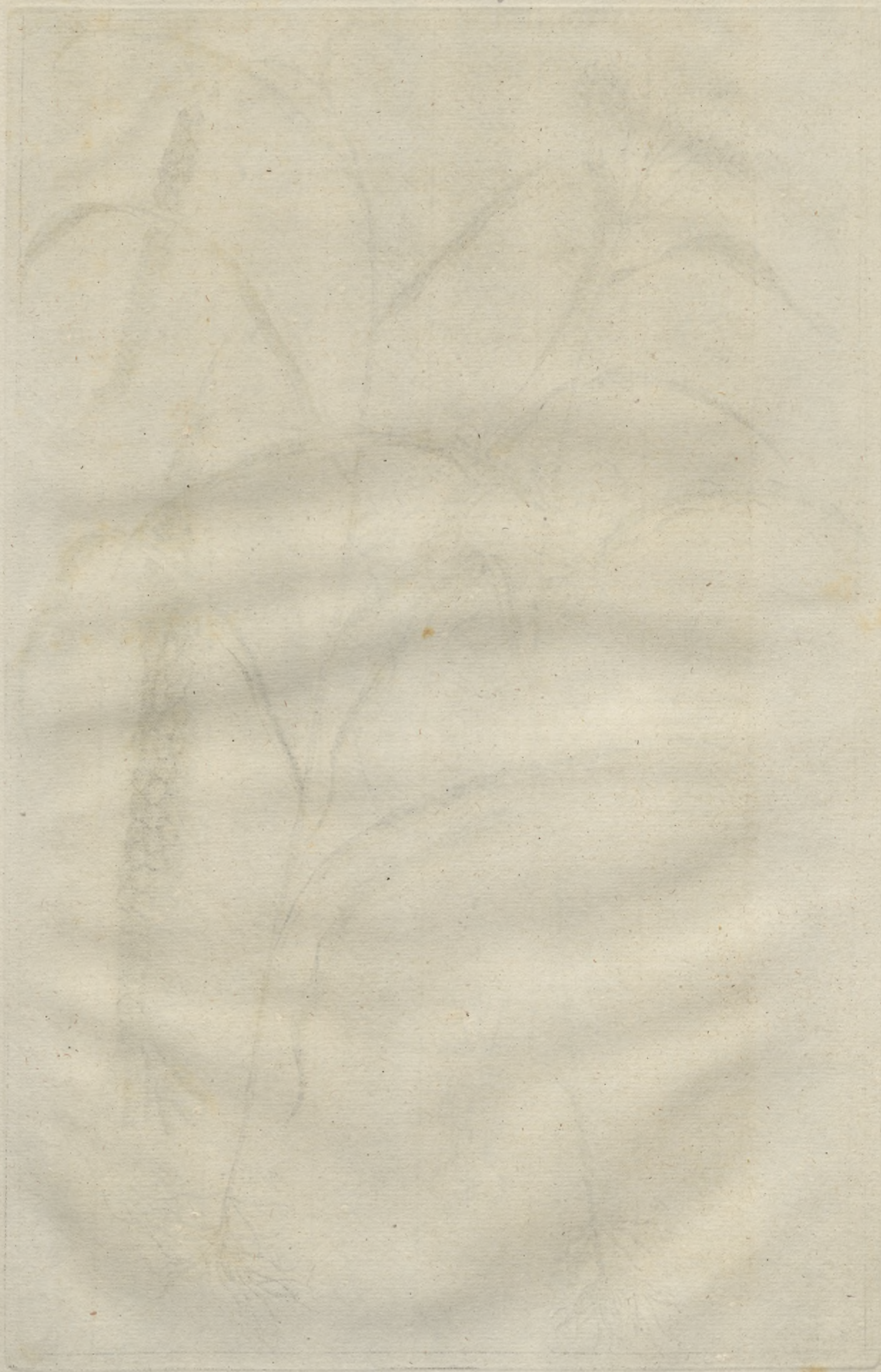

Fig. 1. Sorghum sacharatum. W.
— 2. Setaria italica. Roem. et Sch.

Alba hujus species a *Bellonio* videtur fuisse observata in Asia minore in regione Siliciæ, dicit enim *libr.* 2. *observ.* 100. hoc rusticos in Silicia multum serere, ut ex ejus stipitibus pollicem crassis lignum pro foco conligatur, vocat autem illud *Hareoman*, dicitque quam simillimum esse *Sorgo* in Italia noto, excepto quod *Sorgum* fuscum, & *Hareoman* album gerat semen. *Clusius* adnotat in istud caput, nihil aliud esse, quam Arabum *Dora* Rhasi, & Serapioni nota.

De witte zoorte van dit gewas schynd van Bellonius *gezien te zyn in kleen Asien in 't landschap van Silicien, want hy zegt* lib. 2. observat. 100. *dat dit de Boeren van Silicien veel zaayen, om van zyn duimdikke stelen brandhout te maken, hy noemd het* Hareoman, *en zegt, dat het zeer gelyk zy het* Sorgum *in Italien bekend, behalven dat het* Sorgum *bruin, en het* Hareoman *wit zaad heeft.* Clusius *annoteerd op het zelfde Capittel, dat het anders niet en is, dan het* Dora *der Arabiers by Rhasis, en Serapio bekend.*

Ubique fere in India colitur, præsertim nigra, ac fusca species, quæ vulgatissima est. & tantummodo nota in Bengala, & Maccassara, uti & in hisce insulis. Non vero seritur inter Oryzam, ubi solum est aquosum, *Battari* enim siccam amat terram, unde & Maccassarenses *Battari*, & *Salee* circa ipsorum Oebis hortos serunt, qui in altis ac siccis exstructi sunt locis, incolæ autem Bangay, & Bouronis, qui Oryzam in siccis serunt campis, Battari plantant undique circa ipsorum oras, non ita ad cibum, quam ad aves pascendas, quæ hisce campis magnum alioquin adferunt damnum, unde & hanc plantam Oryzæ matrem vocant.

Het word overal in Indiën gebavend, inzonderheid het swarte, en bruine, 't welk het gemeenste is, en alleen bekend in Bengala, en op Maccassar, gelyk mede in deze Eylanden. Men zaaid het niet onder de Ryst, daar dezelve in wateragtige gronden staat, want Battari *wil een drooge grond hebben, daarom de Maccassaren het* Battari, *en* Salee *rondom hare Oebis-tuinen zaayen, dewelke op hooge, en droogeplaatzen leggen, maar die van Bangay, en Bouro, dewelke hare Ryst op drooge velden zaayen, planten het* Battari *rondom aan de kanten, niet zoo zeer om de kost wille, als om de vogels te spyzigen, die anderzints de Ryst velden groote schade doen, daarom zy dit gewas de moeder van de Ryst noemen.*

Semen, quod in hisce crescit insulis, viliorem habet saporem illo, quod in Bengala, & India veteri producitur, unde & a plebejis tantummodo, ac præsertim a Bengalensibus seritur. Si primarius abscindatur culmus, ad latera alii minores excrescunt, qui tempore spicas quoque proferunt instar *Salee*.

Dat in deze Eylanden vald, is slegter van smaak, dan in Bengala, en Oud-Indiën, daarom het ook maar van slegte lieden, inzonderheid van Bengalers gezaaid word. Als men den hooft-steel affnyd, zoo schieten ook ter zyden andere op, die met 'er tyd ook aairen dragen, gelyk 't Salee.

Nomen. Latine hæc planta juxta Italicum vocatur *Sorgum*, ac quibusdam *Melica* dicitur. Portugallis *Melium Saburrum*. In Longobarda *Melega*, & *Melegua*. Florentiæ *Saggina*. Malaice *Battari*. Maccassarice *Batar*. Javanice *Djagomutri*.

Naam. *In 't Latyn noemd men dit gewas naar 't Italiaansche* Sorgum, *zommige ook* Melica. *By de Portugezen* Melium Saburrum. *In Lombardyen* Melega, *en* Melegua. *In Florence* Saggina. *Op Maleyts* Battari. *Op Maccassaars* Batar. *Op Java* Djagomutri.

Usus. Apud Amboinenses in pauco est usu, nemo enim ad cibum hoc semen adhibet nisi Bengalenses, priusque debet esse tostum, contusum, & maceratum, antequam coquatur cum Calappi lympha in pultem: Estque re vera, uti *Plinius* dicit, omnium fertilissimum frumentum, maximam enim gerit spicam, granis refertissimam.

Gebruyk. *By de Amboinezen heeft het kleen gebruik, want het schier niemant kookt ter spyze, als de Bengalers, het moet geroost, gestampt, en geweekt zyn, eer men 't kookt met Calappus-melk tot bry: Het is in der daad, gelyk* Plinius *zegt, het allervruchtbaarste koorn, want het een zeer groote aaire heeft, die vol korls steekt.*

Hæc planta multum seritur in Amboina, atque in pultem, & Buburs coquitur, in Turcia, vero & Græcia seritur ad Gallinas, & Columbas pascendas, albaque species pani inservit, licet sit quam maxime fragilis, ac mollis.

Dit gewas word veel gezaaid in Amboina, en tot Buburs, en bry gekookt, maar in Turkyen, en Griekenland word het gezaaid om Hoenders, en Duiven te voeden, en het witte diend aldaar om brood van te maken, hoewel het zeer kort, en brokkelig is.

Matthiolus libr. 2. *cap.* 91. *comment. in Dioscor.* & *Bauhinus lib.* 18. *cap.* 46. contra strumas tale præscribunt remedium: Sumuntur hujusce *Milii* internodia decem, extrahiturque inde universa medulla, huic spongia nova integra rubensque additur, quæ in igne simul comburuntur, deinde in pulverem teruntur, additis Piperis nigri granis duodecim: Pulveri admiscetur triticeæ farinæ uncia, & postea exceptis omnibus ovo recenti, inde placentula conficitur, & sub ferventibus cineribus coquitur, demum in sex partes dividitur, & luna decrescente pars una alternis diebus vesperi strumoso dormitum ituro propinatur, nullo addito potu, fitque ita, donec æger senas illas devoraverit particulas: Deinde altera & tertia luna idem repetitur; Hoc medicamento plures curati fuerunt.

Matthiolus lib. 2. cap. 91. comment. in Diosc. *en* J. Bauh. lib. 18. cap. 46. *geven aan de hant een remedie tegens de kliergezwellen: Men neemt tien leden van dit* Milium, *en daar uit werd het gansche merg genomen, waar by een nieuwe geheele roode sponze gedaan werd, welke te zamen in 't vuur verbrand werden, daarna wryven ze deze poeder, daar by doende twaalf korrels zwarte Peper: Dan mengt men by deze poeder een once tarwe meel, en doet het gezamentlyk onder een versch Ey, waar van een koek gemaakt werd, dewelke op gloeyende koolen gebakken werd, daarna verdeelt het in zes deelen, en met een afgaande Maan laat een deel daar van des avonds, eer dat den patient na bed gaat, nemen, zonder eenige drank daar op te nuttigen, en laat dit zoo lang geschieden, tot dat al de zes deelen geconsumeert zyn: Daar na laat dit tot twee, en drie ryzen dus herhaald werden; Door dit medicament zyn verscheide genezen.*

Flores, qui e rubris Milii Indici paniculis excutiuntur, drachmæ pondere ex rubro vino hausti, rubra foeminarum profluvia sistunt, quem admodum ex albis paniculis exempti, albos quoque uteri fluores cohibent. Dantur pari juvamento etiam dysentericis, & cæteris alvi fluxionibus affectis, idem præstat granorum putamen ovi vitello probe decocto exceptum, & a jejunis ilico devoratum.

De bloemen, die uit de roode aair van het Indische Milium vergaart werden, tot een drachma in roode wyn ingenomen, stoppen de stonden der Vrouwen, gelyk die uit de witte zoort genomen werden, de witte vloed der Vrouwen doen ophouden. Met gelyke hulp werden ze mede in de Roodeloop, en andere loopen gebruikt, het zelve effect doet de holster van het zaad met een dooir van een Ey ter dege doorgekookt, en des ogtens nugteren terstont ingenomen.

Tabula Septuagesima Quinta

Ad Figuram Primam *Sorgum* exhibet, *Battari* incolis dictum.

Figura Secunda *Panicum* exhibet *Indicum*, *cap.* 32. descriptum. Ubi Litt. A *paniculam* ejus *ingentem*, ac fere *monstrosam* repræsentat, quæ tertia *Panici* species est, cum altero infra *cap.* 32. descripta.

De vyf en seventigste Plaat

Vertoont in de Eerste Figuur het *Sorgs-zaat*, *Battari* van de Inlanders genaamt.

De Tweede Figuur wyst aan het *Indische Panick*, in het 32. *Hoofdstuk* beschreven. Alwaar Lett. A een *groote*, en byna *monstreuze* zaad-tros verbeeldt, welke de derde zoorte van *Panik* is met de andere in het 32. *Capittel* mede beschreven.

Oryza sativa. L.

CAPUT TRIGESIMUM.

Oryza. Bras.

Licet Oryza in Europæorum Herbariis sæpius descripta sit, de nobili tamen hoc frumento, quod per totam Orientalem plagam vulgare est pabulum, quædam commentari oportet, quæ in istis libris non ita nota vel obvia sunt, præsertim quoad ejus plantationem ac sationem, quod aliquid peregrinum est, quum hæc planta culturam suam ac propagationem debeat fluviorum inundationi, & cænosis locis, per quos aliæ perduntur plantæ.

Oryzæ autem formam tanquam satis notam non adtingimus, quæ nempe similis est vulgari nostro Hordeo, folia gerens tenuia, pallida, seu ex viridi flavescentia, quæ sibi invicem adfricata sonitum edunt, spica ejus ex aristis composita est; properamus itaque ad ejus plantationem: Primo dividimus Oryzam in binas primarias species, primo vulgarem, & secundo glutinosam, de qua in subsequenti capite. Oryza vulgaris duplici plantatur modo, sive in aquosis campis, sive in siccis locis.

Modus autem Oryzam plantandi in campis aquosis vulgatissimus, & usitatissimus est in plurimis Indiæ locis, usque in Javam, Baleyam, & Celebem. Non autem fit in talibus aquosis arvis, quæ per fluminum inundationem vel inbres submerguntur, ac coeno obteguntur, ac prius iterum exsiccanda sunt, antequam aliquid plantetur, quo modo campi in Ægypto per Nilum præparantur, ista autem arva continuo aqua submersa sunt, quam diu Oryza crescat, quæ culmis suis modo super aquam eminet, ita ut levibus navigiis permeari possint.

Ad majorem vero elucidationem anni divisionem *Moessons* dictam noscere oportet, h. e. bina anni primaria tempora, quæ observanda sunt in Oryzæ plantatione. Est itaque primo siccum anni tempus, seu quinque æstivi menses, qui a Javæ parte Orientali usque ad Bouronem numerantur a Majo usque ad finem Septembris, quum Eurus flat, & coelum fit serenum ac siccum. October, & Aprilis sunt menses dubii. Reliqui quinque menses pluviosi, seu hyemales sunt, quum Zephyrus flat.

Contra a Bourone versus Orientem Amboinæ, & Bandæ Eurus pluviosum facit anni tempus, ac Zephyrus siccos exhibet menses. In Java, & Celebe itaque Oryzæ plantatio sequenti peragitur modo.

Cuncti Oryzæ campi sunt loci plani, & humiles, qui pluviosis mensibus ab aqua submerguntur, in siccis vero, seu quum Eurus flat, sicci sunt, terraque hæc *Sawa* vocatur, & Oryza in hac crescens *Bras Sawa.*

Tumque hi campi in quibusdam locis arantur; aratri autem vomer non ex ferro sed ex duro quodam ligno confectus est, qui autem aratro verti nequeunt, novellandi sunt, qui dein a multis hominibus calcando plani redduntur, & ingentibus rastris Zizania cum radicibus exstirpantur, conliguntur, & abjiciuntur.

Camporum inundatio vel ab inbribus fit sponte, vel per hominum labores, quum prope proximos fluvios aggerem exstruant, & transfundantem aquam per fossas factas ad campos deducant, in quorum areis vel oris per leves aggeres exstructis inpeditur ulterius profluere, in quibus tam diu & tam alte stagnat, quam diu id domino videtur ac placet, qui suo tempore eam iterum emittere norit.

In primis pluviosis mensibus Oryza gluma sua contenta, seu Pady seritur in elevatis quibusdam locis, qui prius præparati sunt in hunc finem, Pady vero per binos tresve dies antea in aqua maceranda est, donec germen emittat, tumque in præparato projicitur solo, ac suo committitur genio.

Quum

XXX. HOOFDSTUK.

De Ryst - Plant.

Hoewel den Ryst in de Europische Kruideboeken genoegzaam beschreven is, zoo moeten wy nogtans van dat vermaarde graan, 't welk door geheel Oosten een gemeen voedzel is, alhier nog wat melden, dat in dezelve boeken min bekend is, inzonderheid aangaande het zaayen, en planten van den Ryst, 't welk wat vreemd is, vermits deze plante haar wasdom heeft in 't overvloeyen van de Rivieren, en slikkige plaatzen, waar door andere planten bederven.

De gedaante dan van de Ryst-plante, stellen wy vast als genoegzaam bekend, namentlyk onze gemeene Gersten gelyk, met dunne, licht, of geel-groene bladeren, die tegens malkanderen gewreven rammelen, en met een gebaarde aaire: dies voortstappende tot de plantinge, verdelen wy voor eerst den Ryst in twee hooft-zoorten, de eerste gemeene, de tweede smeerige, waar van in 't volgende Capittel. De gemeene Ryst werd op tweederley manier geplant, of in bewaterde velden, of op drooge plaatzen.

De manier in bewaterde velden te planten, is de gemeenste, en gebruikelykste in de meeste landen van Indiën tot Java, Baly, en Celebes inkluis toe. Het geschied niet op zodanige bewaterde velden, die door overvloeyen van Rivieren, of sterken regen onderlopen, met slik bedekt werden, en eerst weder droog moeten loopen, eer men iets plant, gelyk de velden in Ægypten door den Nyl bereid werden, maar deze velden moeten geduurig onder water staan, zoo lang den Ryst groeid, die met zyn toppen even boven 't water uitkykt, zoo dat men met praauwen daar door varen kan.

Tot nader verstand diend men de Moessonnen *te weeten, dat is, de twee Hooft-getyden des jaars, waar na men zig in 't planten van den Ryst reguleren moet. Daar is dan de drooge mousson, of de vyf Zomer-maanden, dewelke men van Java Oostwaart aan, tot Bouro inkluis rekend van May tot September uit, wanneer de Oostewind waaid, en droog weer maakt. October, en April zyn twyffel-maanden. De resterende vyf maanden zyn regen, of winter-maanden, wanneer als dan de Westewind waaid.*

Ter contrarie van Boero Oostwaart aan over Amboina, en Banda maakt de Oostewind de regen-mousson, en de Westewind de drooge maanden. Op Java, en Celebes dan geschied het planten des Rysts aldus.

Alle Ryst-velden zyn vlakke, en laage plaatzen, die in de regen-maanden onder water loopen, maar in de drooge, ofte Ooste mousson leid dat land droog, en werd Sawa *genaamt, en de Ryst daar in voortkomende* Bras Sawa.

Als dan werd het op zommige plaatzen geploegd, (zynde de ploeg in plaats van yzer, van een hard hout gemaakt) wanneer men niet ploegen kan, moet men 't ombakken, daar na word het door veele menschen effen getrappeld, en met groote harken het onkruid, en wortelen t'zamen getrokken, en weg gedragen.

Het overvloeyen van de velden gesch ied of van zelfs door sterke regen, of door menschen vlyd, als zy de naaste Rivieren bedammen, en 't overvloeyende water door gemaakte gragten op hare velden leiden, daar het dan aan de kanten door eenige hoogte, of dyken gestut werd, en daar op zoo lang, en hoog moet staan, als het den eigenaar belieft, die het t'zyner tyd weder aftappen kan.

In de eerste regen-maanden zaaid men den Ryst in de bolster, of Pady op eenige verhevene plaatzen, zynde alvoorens daar toe bereid, maar den Pady moet men twee a drie dagen te vooren in water weeken, tot dat hy uitschiete, als dan smyt men hem maar op 't bereide land, en laat hem zoo opschieten.

Als

Quum prima, & validiſſima pluvia ſit finita, in medio pluvioſorum menſium, quum præparata arva ad ſemi pedem, vel pedis altitudinem aquâ ſint ſubmerſa, omniaque in cœnum, & lutum videntur converſa, tum ſata Oryza extrahitur, ejusque excreta abſcinduntur folia eo usque, quo putatur modo ſupra aquam eminere, hujus tum manipulus ſiniſtra tenetur manu, dextraque plantata adtrahitur, & coeno iſti committitur, ita ut modo ſupra aquam promineat, dein parum retrocedens ad dimidium circiter pedem a priore, ſecunda plantatur plantula, ac ſic porro retrocedendo, & plantulas inponendo usque ad arvi finem, ſique tot homines juxta ſeſe invicem ſtent, ut arvi latitudinem obcupent, tum hoc totum unica vice repletur.

Eſt autem miſer hic ac tædioſus labor iis, qui non adſueti ſunt, incurvo corpore per totum diem incedere cæno, & in pluviis, ſciendum vero eſt, naturam hosce homines in eum finem ita formaſſe, ac diſpoſuiſſe, brevis enim ipſorum ſtatura non magno eſt ipſis inpedimento in corporis inclinatione, pluviis autem adſueti ſunt, vel armati per longas tunicas ex ſtraminis ſaccis formatas.

Inundantem fluviorum aquam ſequenti modo norunt ducere, ita ut in tantam altitudinem adtollere poſſint, quantam deſiderant, cujus ſuperfluam per foſſas, & piſcinas emittunt. Hæ autem, in quibus talis ſtagnat aqua, copioſe piſces producunt, & generant, ex quibus meſſores vivunt tempore meſſis, quæ fit quinto, vel ſexto plantationis menſe.

In Maccaſſaræ regione celeberrimi Oryzæ campi ſunt prope pagum *Marum* dictum, ubi ingens eſt fluvius, & copioſa plana, & depreſſa arva, quorum tamen inundatio per pluvias cauſſatur, quum flumen ipſis non multum proſit.

Stagnantes aquæ tam facile piſces generant, ut ſi modo per tres continuos dies pluviæ cadant, hi in diffuſa aqua inveniantur, ita ut quis crederet, piſces per pluvias ex coelo decidiſſe, & licet talis lapſa exſiccetur aqua, hi tamen per coenum prorepunt, e quo vivi extrahi poſſunt, ſed tum non amplius tam bonæ ſunt notæ. Quidam etiam adfirmant, ſeſe vidiſſe, hosce piſces nocte per terram proſiliiſſe ad proxima flumina, quum aqua nempe incipiat deficere in primo ipſorum loco.

Res ſane mira, & multis incredibilis, inter ſata nempe non tantum cymbas conſpici, ſed etiam piſces capi poſſe, binasque tales contrarias creaturas ex uno eodemque ſolo ortum, & alimentum trahere.

Hi piſces palmam circiter longi ſunt, immo breviores, rotundi, craſſi, & pingues, parvis ſquamulis obducti, ſuntque ſpecies Porcellorum, qui Portugallice *Pexe Porco*, Malaice, & Maccaſſarice *Bala Balam* vocantur, quam diu ſint puſilli, majores enim *Conjelo* dicuntur.

Per fluminum inundationem binæ aliæ piſcium ſpecies in hæc transvehuntur arva, hi autem non ita ſunt vulgares, uti *Gobius*, Malaice *Cabus*, & *Muſtela fluviatilis*, qui non ultra ſpithamam longi ſunt, vocanturque *Ican Sambilan*, ſi vero ſint majores, & brachium craſſi, *Baraccan* vocantur, noſtratibus *Baggar-viſch*, qui in Oryzæ campis adeo pingueſcunt, ut tanta præbeant, & flava ova, quanta eſt ſpica frumenti Turcici.

Oryzæ defectio ſequenti peragitur modo, quum hæc matura ſit, cultris abſcinditur, inque parvos colligatur faſciculos, qui domum portantur, eſtque glumâ adhuc involuta Oryza: Hi porro faſciculi ab hominibus calcantur, ut hæc a culmis ſeparetur, nomenque *Pady* gerit. Javæ aliisque in locis, in quibus Uri aluntur, ab his calcantur. Pady porro magnis ligneis tignis inponitur, & contunditur, donec gluma deſquametur, tumque vocatur *Bras*. In Java, Bima, & Maccaſſara Oryza unico plerumque modo plantatur, pluvioſis nempe menſibus, & in humidis campis, quo ſæpe fit, ut magna ipſius ſit apud illos penuria, quum pluviæ non ſatis copioſæ cadant, vel quum tumida ac diffuſa aqua nimis cito decreſcat vel aufugat, cuivis enim non iſta favet occaſio, aggeribus campos ſuos munire, & circumdare, reges tamen Maccaſſaræ adeo inclementes ſunt in ſubditos ſuos, ut hos plectant, quum ipſorum arva ſint ſicca, licet ipſis auxilia ſubminiſtrare nequeant, ut aquam ducere vel detinere poſſint.

In

Als nu de eerſte, en ſterkſte regen voor by is, midden in de regen-mouſſon, wanneer de toebereide velden een halve, of heele voet onder water ſtaan, en alles tot ſlik, en modder geworden is, zoo trekt men den gezaaiden Ryſt uit, en men ſnyd de opgewaſſene bladeren af, zoo verre als men giſt dat hy even boven 't water kome te ſtaan, hier van neemd men een hand vol in de ſlinkerhand, en met de regter trekt men een plantje af, en zet het zelve in den ſlik, dat het even boven 't water kykt, en een weinig achterwaartsgaande, omtrent een half voet van 't voorige, het tweede plantje ſtekende, en zoo voorts al achter uitgaande, en de plantjes inſtekende, tot den einde van den akker toe, en als 'er zoo veel menſchen nevens malkanderen ſtaan, dat zy de breedte van den akker beſlaan, zoo raakt den zelven vol met een reis te gaan.

Een bloedige, en verdrietige arbeid voor de ongewoone aldus gebukt in regen, en ſlik den gehelen dag te gaan, maar men moet weeten, dat de natuur deze menſchen daar toe gewend heeft, gevende hun de korte ſtatuur geen groot ongemak in 't bukken, en tegens den regen zyn zy gewapend met lange rokken van ſtroozakken gemaakt.

Het overlopende water van de Rivieren weeten zy aldus te leiden, dat zy 't zoo hoog konnen brengen, als zy willen, het overvloedige in ſloten, en vyvers afleidende. Deze vyvers, en kuilen, daar het water blyft ſtaan, genereren ſtraks overvloedig veel viſſchen, waar van de Maayers leven, ten tyde van de Oogſt, dewelke geſchied in de vyfde, of zesde maand na de planting.

Op 't land van Maccaſſar zyn de vermaarſte Rysvelden by de Negory Marus, alwaar een groote Rivier, en veele laage landen zyn, dog het ondervloeyen van den akker moet door den regen komen, want de Rivier haar niet veel en helpt.

De ſtaande wateren genereren zoo ligt viſſen, dat zoo 't maar drie dagen regend, vind men dezelve in de plasſen, zoo dat men ſuſtineren zoude, het moeſte viſſen geregend hebben. Al verdroogd het water, zoo kruipen de viſſen in de modder, daar men ze nog levendig kan uithalen, maar zy zyn als dan zoo goed niet meer. Zommige verzekeren gezien te hebben, dat deze viſſen by nacht over 't land huppelen na de naaſte Rivieren, als haar 't water begeeft op de eerſte plaats.

Een wonderlyke, en by veele ongelovelyke zaak, dat men tuſſchen het gezaaide niet alleen met ſchuitjes kan varen, maar ook viſſen vangen, en die beide tegengeſtelde ſchepſelen op een en 't zelfde land haar wasdom krygen.

Deze viſſen zyn omtrent een hand lank, en korter, rond, dik, en vet, met kleene ſchubbetjes bekleed, en 't zyn een zoorte van Poſtjes, in 't Latyn Porcelli, *in 't Portugees* Pexe Porco, *in 't Maleyts, en Maccaſſaars* Bala Balam, *zoo lang zy kleen zyn, want de groote hieten* Conjelo.

Met het overlopen der Rivieren komen nog twee andere zoorten van viſſen in de Ryſtvelden, dog die zyn 'er niet gemeen, als de Gobius, *in 't Maleyts* Cabus, *en de* Muſtela fluviatilis, *die niet boven een ſpan lank zyn, en hieten* Ican Sambilan, *maar grooter, en een arm dik geworden, hieten zy* Baraccan, *by de onze* Baggar-viſch, *die in de Ryſtvelden zoo vet worden, dat men zoo groote, en geele kuit daar in vind, ſchier als aairen van Turkze Tarwe.*

Den Oogſt geſchied aldus, de rype Ryſt werd met meſſen afgeſneden, en in kleene bosjes gebonden, die men dan in huis draagd: Deze bosjes werden door menſchen getrappeld, om het graan van zyne aairen af te zonderen, het welk dan nog met zyn holſter omgeven is, en draagd de naam van Pady. *Op Java, en andere plaatzen, daar Buffels zyn, werd het van de zelve uitgetrapt. De* Pady *voorts in groote houte blokken met houte ſtampers geſtampt, tot de holſter afgegaan is, en als dan hiet hy* Bras. *Op Java, Bima, en Maccaſſar word den Ryſt meeſt op eenderley manier geplant, te weeten in de regen-maanden, en op natte velden, waar door het gebeurd, dat zy in groot gebrek komen, als 'er geen genoegzame regen vald, of als hun het opgezwolle water te vroeg ontloopt, hebbende een ieder niet die gelegentheid, met dyken zyne velden te omgeven, egter zyn de Koningen van Maccaſſar zoo onbarmhartig over hare onderdanen, dat zy dezelve ſtraffen, als hare velden droog lopen, zonder dat zy hun de middelen weeten te wyzen, het water te leiden, en op te houden.*

In

In Aracana Oryza quoque in Paludosis plantatur locis, qui aqua submersi sunt, ejusque plantatio tam diu protrahenda est, donec summus aquarum refluxus factus fuerit, atque aqua ad unius tantummodo pedis altitudinem stagnet, in medio nempe pluviosorum mensium tempore, quod ibi est Zephyreo flatu, sæpe autem fit, per fortiorem imbrem Pady plantatum submergi, ita ut sæpe hi Oryzæ campi in mare videantur esse degenerati, quod non obstat, si modo nimis diu stagnet copiosa ista aqua.

Baleyenses hac in re feliciores sunt, quum non tam præcise pluvias observare teneantur, flumina enim sua per levem aggerem possunt obstruere, & per canales, seu fossas exstructas aquam in sua deducere arva, quam tam alte, & tam diu in hisce detinent, quam diu ipsis lubet, nullas curantes pluvias.

Oryza autem in hisce aquosis campis, seu *Sawas* plantata varias habet species, potissimum autem dividitur in præcocem, & serotinam. Quæ præcox est, maturescit quarto mense, vocaturque *Pady Djidji*, magna, & pinguia præbet grana, sed non durabilia, ac proinde statim ad quotidianum adhibetur cibum.

Secunda vocatur *Pady taun*, culmumque gerit homine altiorem, novemque decemque per menses durat, antequam maturescat, minusque sed durius habet granum, quod per annum conservari potest. In utrisque speciebus Oryza reperitur brevibus, & longis aristis donata, quæ sic vocatur ex culmi aristis, ipsarumque forma, brevisque species in præcoci, longaque in serotina detegitur messi.

Tertia Oryzæ species in Baleya vocatur *Salla Bulo*, quum ejus aristæ, ac glumæ fuscæ sint, hujusque sapor optimus censetur.

Quarta & vilissima species est, cujus aristæ, & glumæ nigricant, granaque habet dura, & gracilia, quorum sapor pessimus est.

Binæ insuper species sunt, raro obviæ, uti quinta *Bras Pudac* dicta, cujus granum est oblongum, quod longas gerit aristas, coctumque gratum spirat odorem floris odorati Pandani, *Pudac* dicti. Hæc minori copia reperitur in Java, Baleya, Bourone, & Amblauwa.

Sexta species est *Bras Djintam*, Portugallice *Aros Patsjari*, cujus granum minimum est, & oblongum, paulo majus semine Cumini, coctumque gratum spirat odorem, estque pingue, & viscosum, hanc vero Oryzam deducunt ex Gorontala, & Mindanaua, sed non magna copia.

Alter modus Oryzam plantandi, in Baleya *Pade Baggea* vocatur a campis, in quibus crescit, qui in altis, & montosis siti sunt locis. Hic modus a Baleyæ Orientali plaga incipit, ac sic porro per cunctas hasce Orientales insulas pergit, in uno tamen loco alius est quam in altero. In Baleya sequenti peragitur modo, totum depuratur arvum, atque foramen in terra formatur per acuminatum bacellum, in quo bina ternave Pady grana deponuntur, per semi pedis spatium retrocedendo in simili foramine totidem committuntur grana, ac sic porro, donec arvi longitudo sit finita. In Java aliisque locis, ubi flumina dictum non exhibent commodum, idem observatur modus.

In Amboina, & adjacentibus insulis minori peragitur labore, ubi nec ingentia planaque sunt arva, nec modus arandi, brevi nempe temporis spatio ante pluviosos menses sub finem nempe Aprilis, vel in initio Maji, incolæ magnam arvi partem cremant, quum mortuæ ipsius deflagrantur herbæ, & fruticuli, ut per unius binorumve mensium spatium cinis ipsorum a pluviis irroretur, dein depuratur iste locus a cunctis sordibus, acsi scobe purgatus esset, tumque foramina formant per acutos bacellos, inque ipsis conjiciunt quatuor, quinque, immo aliquando plura Oryzæ grana, quæ simul excrescere permittunt, hocque opus peragunt, donec totum arvum sit granis hisce inprægnatum, quod fit mense Junio, hæcque arva non tantum sunt sita in declivibus locis, sed etiam in planis montibus, & ad ipsorum pedes.

Seges non fit per cultrum, vel similia instrumenta, qualis instituitur a populis, qui Oryzam magna plantant copia, sed maturos decerpunt culmos, inmaturos omittentes ad proximam occasionem, quique magna copia hanc collegerunt, grana calcando exuunt, qui vero paucam tantum habent, manibus spicas conterunt.

Stipu-

In Aracan werd den Ryst insgelyks in Moerassige plaatzen geplant, die onder water loopen, en men moet ook met de planting wagten, tot dat de boogste afwatering gepasseerd is, en maar een voet water op 't veld staat, te weeten midden in de regen-mousson, het welk aldaar is de Zuider-mousson, dog gebeurd het dikwils, dat by een sterke regen de plante Pady onder water raakt, zoo dat men dikwils de Rystvelden in een Zee veranderd ziet, het welk niet schaad, zoo 't maar niet te lange duurd.

De Balyers zyn hier inne gelukkiger, om dat zy aan de regen zoo naauw niet gebonden zyn, want zy weeten hare Rivieren met een lossen dam te doen opswellen, met gemaakte rioelen op hare velden te leiden, en het water daar op zoo boog, en zoo lange te houden, als zy willen, zonder op de regen te wagten.

De Ryst nu op de Watervelden, of Sawas *is van verscheide zoorte, dog meest verdeeld in Ryst van vroeg, en spaden Oogst. Die van den vroegen Oogst, werd ryp in de vierde maand, biet* Pady Djidji, *geeft groote, en vette korls, maar is niet durabel, en werd dierbalven voor de band tot de dagelykze kost gebruikt.*

De tweede biet Pady taun, *gewind een balm boger dan een mensch, en moet negen, en tien maanden staan tot aan zyn rypheid, gewind een kleender, dog harder korl, en bekwaam om het jaar over te bewaren. Onder beide zoorten vind men kort, en lankbaardige Ryst, alzo genaamt na de baarden van de aaire, dog de kortbaardige vind men meer aan den vroegen Oogst, en de andere aan de spaden.*

De derde zoorte biet op Balis Salla Bulo, *om dat de baarden, en bolsters wat bruinagtig schynen te zyn, en die houd men voor de beste van smaak.*

Een vierde, en slegtste zoorte is, wiens baarden, en bolsters zwartagtig schynen, hard, en mager van korl, en slegt van smaak.

Daar zyn nog twee zoorten, die zeldzaam zyn, en weinig gevonden werden, als de vyfde Bras Pudac, *zynde lankwerpig van korl, en met lange baarden, gekookt zynde, heeft een goeden reuk na de bloemen van 't welriekende Pandang,* Pudac *genaamt, trekkende. Deze vind men in kleene meenigte op Java, Baly, Bouro, en Amblauw.*

De zesde zoorte is Bras Djintam, *in 't Portugees* Aros Patsjari, *zynde de allerkleenste van korls, en lankwerpig, wat grooter dan Comyn, gekookt zynde mede welriekende, vet, en smeerig, deze brengt men ook van Gorontale, en Mindanau, dog in kleene meenigte.*

De tweede manier om Ryst te planten, die biet op Baly Pade Bagga, *mede na de velden, daar hy wast, die op booge, en bergagtige plaatzen leggen. Deze manier begind van Baly Oostwaart aan, en is meest eigen aan alle deze Oostersche Eilanden, dog op de eene plaats anders dan op de andere. Op Baly geschied het aldus, men maakt een geheel veld schoon, en steekt een gat in de aarde met een toegespist stokje, daar in men dan twee, of drie korls Pady steekt, en een halve voet agterwaarts gaande in een ander gat even zoo veel korls, tot dat men de lengte van een akker uit is. Op Java, en elders, daar men 't gerief van Rivieren niet en heeft, onderhoud men dezelfste manier.*

In Amboina, en de omleggende Eilanden geschied het vry met minder moeite, daar men van geen groote vlakke velden, nog ploegen weet, namentlyk kort voor de regen-mousson, in het eind van April, of begin van May branden de Inlanders een groot stuk lands van alle de opstaande ruigte af, en laten op de assche een of tweemaal regenen, daar na zuiveren zy de plaats van alle de minste ruigte, of hy geveegd was, en als dan maken zy gaten met spitze stokjes, smyten vier en vyf, ja zomtyds meer Ryst korls daar in, en laten ze gelyk opwassen, met dit gate steken, en korls in te smyten voortvarende, tot dat den geheelen akker vol is, het welk geschied in Juny, en staan deze velden niet alleen op laage plaatzen, maar ook op de vlakke berge, en in 't hangen der zelve.

Den Oogst geschied niet met messen, of diergelyks, gelyk de volkeren doen, die den Ryst in groote meenigte planten, maar zy plukken de rype aairen af, latende de onrype staan tot nader gelegentheid, die veel hebben, trappen de korls uit met voeten, die weinig hebben, wryven de aairen slegts met de banden.

De

Stipulas omittunt, ut pereant: Atque hinc evenit, quod Amboinenſis, & omnis montana Oryza multo longiores gerat ariſtas, & grana multo ſint graciliora illis, quæ in paludoſis plantantur locis, qui mos per totam Indiam vulgatiſſimus eſt, immo usque in Sinam, & Japanam.

In Aracana, aliisque locis recens Padi fervidæ infunditur aquæ, quod ad Solem iterum exſiccatur, unde durum, granuloſum, & durabile eſt, ſed fuſcum, & vilis ſaporis, atque hinc plerumque plebejo inſervit cibo, qualis quoque eſt Oryza maritima Coromandelenſis, quæ tam ſapore quam elegantia multo inferior eſt Javanica. Hæc Oryzæ infuſio quondam a Romanis credita fuit ab Aſiæ, & Syriæ populis fieri præ invidia aliarum nationum, ne Oryza ab aliis populis poſſet conſeri, diximus autem, ac notum eſt, hoc fieri, ut Oryza durabilis eſſet.

Nomen. Latine, & Græce *Oryza.* Belgice *Ryſt.* Italice *Rizo*, quæ nomina ab Arabico *Roz* ſunt derivata, & cum præpoſitione *Arroz*, uti & Portugallis dicitur. In India tribus inſignitur nominibus juxta tres ejus peculiares præparationes, quæ primo tanquam exemplum Malaice proponemus, ac dein cuivis denominationi cæteras addemus linguas.

Oryza itaque, quam diu gluma ſit incluſa, uti & tota ejus planta Malaice *Pady* dicitur, tanquam *Ey* pronunciatum; qualis venalis proſtat, *Bras* vocatur. Cocta vero, & ad cibum præparata *Naſſi*: Reliquis linguis ita obcurrit. *Pady* eſt Malaice, Javanice, & Baleyice. Malabarice *Neli.* Bengalice .... Maccaſſarice *Pare*, Bimæice .... Ternatice...... Amboinice .... Bandice .... Sinice *Tsjeck.* *Bras* Malabarice *Neli* dicitur, uti & in Zeylona, & Coromandela: Bengalice *Bad.* Javanice *Bras.* Baleyice *Babus.* Maccaſſarice *Beras.* Ternatice *Bira.* Amboinice *Hala.* Bandice ...... Sinice *Bi.* *Naſſi* vocatur Malabarice .... Bengalice *Baät.* Javanice, & Balice *Naſſi.* Maccaſſarice *Cadoc.* Ternatice *Biarera.* Amboinice *Hala.* Bandice........ Sinice *Run.*

Locus. Quum cibus ſit adeo vulgaris, hinc in cunctis fere Indiæ Orientalis provinciis ſeritur, præcipua autem Belgarum loca, quæ Societas Indica tenet, ſunt Bengala, & aliquando Aracana, ora Cormandelæ, & Siama, præſertim vero Orientalis Javæ pars, atque hodie etiam ſed minori copia defertur ex Bima, & Maccaſſara, quæ tamen non adeo durabilis eſt quam Javanica. omnium vero optima cenſetur Japanica, quæ albiſſima eſt, magna, & rotunda, pinguisque, ſi coquatur.

Secundum tenet locum Javanica, inter viliſſimam numeratur Manadenſis, quæ granum habet tenue & vagum, hæc enim natio minimum impendit laborem in Oryzæ plantatione, ferens nempe Oryzam, ſeu Pady in arvis antea modo deflagratis, & ſordide depuratis. Montana porro Oryza, in hiſce Orientalibus inſulis plantata, rara eſt & vilis, quæ feſtivis tantum adhibetur diebus ab incolis, reliqua ejus pars pabulo inſervit animalium.

Uſus. Paucis jam innuimus verbis, Oryzam univerſale eſſe pabulum per totam Indiam Orientalem, maximam Sinæ partem, Japanam, & Perſiam, licet enim in multis Indoſtanæ provinciis, & memoratis regionibus Triticum quoque reperiatur, ex hoc tamen non pinſitur panis bonæ notæ, atque tantummodo Magnatibus, vulgus autem plerumque ex Oryza vitam ſuſtentat. Ex hac autem, ut rite intelligatur, non delicata præparatur puls, ſed tantummodo aquæ incoquitur, ut una alterave vice ebulliat, quæ tum exfunditur, dein rite obtecta vapore ſuo ſuffocetur, unde intumeſcit.

Hæc tum patinis inponitur puſillis, ac menſis, quæ ab Indis noſtraque natione ſuperioribus digitorum articulis arripitur, & editur ad cuncta ciborum genera loco panis. Sinenſes vero hanc adripiunt bacellis rotundis: Multas alias Oryzæ præparationes ac coctiones omittimus, tantummodo dicentes, ſi Perſico coquatur modo cum copioſo butyro, vel carne recenti, & flavo colore tincta *Brinzi* vel *Brindji* vocatur. Incolæ noſtri Indiani hoc volentes imitari, ac butyro deſtituti, cum Calappi lympha illam coquunt, & cum Curcuma tingunt. Mauri alia addunt tinctoria ligna, ac flores, ut tempore ceremoniarum vario modo coloratam Oryzam menſis inponere poſſint.

Atque

De ſtoppelen laten zy ſtaan, en ſlegts vergaan, hier van komt het, dat de Amboinſche, en alle berg-Padi veel lankbaardiger is, en de korls veel magerder als van die geene, die in de moeraſſen geplant werd, welke manier door geheel Indiën de gemeenſte is, ja zelfs tot in Sina en Japan toe.

In Aracan, en op zommige andere plaatzen, werd de verſche Padi in heet water gedompeld, en dan weder in de Sonne gedroogd, waar door hy hard, korlig, en durabel werd, dog bruyn en ſlegt van ſmaak, werdende meeſt tot koſt voor 't gemeene volkje gelaten, gelyk ook is de kuſt-ryſt van Coromandel, beide in ſchoonheid en ſmaak den Javaanzen ryſt veel wykende. Dit dompelen in 't water heeft eertyds zommige Romeynen doen geloven, dat die van Aſien en Sirien dit deden uit nydigheid tegens andere Natiën, op dat men hare Ryſt niet zoude nazaayen, daar 't nogtans bekend is, dat zy zulks deden om den Ryſt durabel te maken.

Naam. *In 't Latyn en Grieks* Oriza. *Op 't Duitſch* Ryſt. *Italiaanſch* Rizo, *alle afkomſtig van 't Arabiſche* Roz, *en met een Artykel* Arroz, *gelyk hy ook in 't Portugeeſch hiet. In Indiën heeft hy drie benamingen na zyn driederley berydinge, die wy voor eerſt tot een exempel in 't Maleyts zullen ſtellen, en daar na hy ieder benaminge de andere talen.*

De ryſt dan, zoo lange hy in de bolſter is, gelyk ook de geheele ryſt-plante, hiet in 't Maleyts Pady, *als* Ey *geſpeld, gelyk hy te koop gebragt werd, hiet hy* Bras. *Den gekookten en tot de koſt toebereyden,* Naſſi. *De andere talen zyn aldus,* Pady *is Maleyts, Javaanſch, en Balys. Malabaars* Neli. *Bengaals .... Maccaſſaars* Pare. *Bimaes .... Ternataanſch .... Amboinſch ..... Bandaneeſch ...... Sineees* Tsjeck. *De* Bras *hiet op Malabaarſch* Neli, *gelyk hy ook op Ceylon en Coromandel hiet. Bengaals* Bad. *Javaanſch* Bras. *Baleyts* Bahus. *Maccaſſaars* Beras. *Ternataans* Bira. *Amboinſch* Hala. *Bandaas ..... Sinees* Bi. Naſſi *hiet op Mallabaarſche .... Bengaalſch* Baät. *Javaanſch en Baleyts* Naſſi. *Maccaſſaars* Cadoc. *Ternaten* Biarera. *Amboinſch* Hala. *Bandice ..... Sinees* Run.

Plaats. *Dewyl het zoo een algemeene koſt is, zoo werd het ook ſchier in alle Provintien van Ooſt-Indiën geplant, dog de voornaamſte plaatzen, daar de Nederlandſche Compagnie handeld, zyn Bengale, en zomtyds Arakan, de kuſt Cormandel en Siam, maar vooral de Ooſt kuſt van Java, hedendaags ook in kleene quantiteyt van Bima en Maccaſſar, dewelke zoo durabel niet is als de Javaanze; voor de beſte word gehouden de Japanſche, zynde zeer wit, groot, en rond van korl, vet in 't koken.*

Den tweeden prys behoud de Javaanſche, maar onder de ſlimſte reekend men die geene, die in Manado vald, zynde mager en ydel van korl, om dat die Natie wel de minſte moeyten doed by haar ryſt-planten, zaayende de Pady ſlegts op 't Land, dat zy te vooren gebrand, en ſlordig ſchoon gemaakt hebben. Voorts den berg-ryſt, die in deze Ooſterſche Eylanden geplant werd, is weinig en ſchaars, verſtrekkende tot de Feeſt-dagen by de Inlanders, en 't reſterende voor 't Vee.

Gebruyk. *Met weinige woorden is 't al gezegd, dat den ryſt een algemeene voedzel is van geheel Ooſt-Indien, het meeſte deel van Sina, Japan, en Perſien daar onder begreepen; want of men wel in veele Provintien van Indoſtaan, en de voornoemde Landen ook tarwe heeft, zoo werd dog daar van geen goed brood gebakken, en dat nog meeſt alleen voor de Grooten, maar de gemeene man door de bank moet van ryſt leven. Men maakt 'er (om wel te verſtaan) geen lekkere ryſtenbry van, maar kookt hem ſlegts op in water, daar hy een reys of twee opwelt, het welk men dan afgiet, en laat hem dan wel toegedekt zoo in zyn eygen damp ſmoren, waar van hy opſweld.*

Den zelve werd als dan in kleene ſchoteltjes gedaan en opgediſt, die de Indianen en onze Natie met de voorſte vingers vattende eeten tot allerhande koſt in plaats van brood. Maar de Sineezen vatten hem met ronde ſtokjes aan. Veele andere kokeragien van ryſt ſlaan wy over, alleenlyk zeggende, dat hy op zyn Perſiaans gekookt, met veel boter of verſch vleeſch, en wat geel geverfd, Brinzi *of* Brindji *genaamt werd. Onze Ooſterſche Inlanders willende zulx na-apen, en geen boter hebbende, koken hem met Calappus-melk, en verwen hem met Curcuma. De Mooren doen 'er nog andere verwhouten en bloemen onder, om op haar boogtyden veelerhande gecoleurde ryſt op te zetten.*

Het

Aqua, in qua Oryza cocta est, *Candje* vocatur, quæ vel abjicitur, vel ad saginandas aves adhibetur, ægris autem quotidiano inservit potui, uti apud nos aqua hordeata, præsertim in Diarrhæis, & febribus, qui vero in Choleram proni sunt, hanc vitare debent, vel saltem non calidam bibant.

Si pauca Oryzæ quantitas per noctem in hac aqua infusa steterit, ita ut aqua acescat, altero die salubrem præbet potum ad æstuantem, & ferventem stomachum refrigerandum, in eâdem aqua multæ quoque medicinales plantæ, & radices coquuntur, & propinantur.

Veteres pravam foverunt de hoc grano opinionem, dicentes parum nutrire, immo quidam neoterici Scriptores scribunt noxium præbere alimentum, quum in paludosis crescat locis. Nos autem hodie contrarium experimur, neutiquam enim in talibus seritur locis, qui natura sua sunt paludosi, tetrumque, ac sulphureum habent cœnum, sed in pingui ac pretioso solo, quod tam durum est, ut vix præparari possit, granumque in hoc fibras emittere non posset, ni per aquam mollesceret, & subigeretur. Granum quoque, licet in cœnosis, & humidis crescat locis, non mucosum, vel humidum est, sed quam maxime durum, siccum, & adstringens, quod testatur aqua ejus *Candje* dicta, quæ obstipantem habet virtutem.

Pady, seu Oryzæ culmi ac stramen suum quoque præbet usum, hoc enim in fasciculos arcte compingitur, brachium fere crassos, & pluviosis temporibus loco ligni ad focum adhibetur, hoc enim per totam noctem ignem fovere potest.

Paleæ, seu glumæ cum culmis minutim contusis a Sinensibus adhibentur in præparatione Spiritus Vini, hæc enim undique circa cacabos deponunt, repletos vili Arack, in quo infusi sunt bulbuli quidam ex pasta quadam præparati, quod in sequenti ulterius explicabitur capite, illi autem in terra sepeliuntur, tumque paleæ circum positæ incenduntur, quæ lentum, sed æqualem, & continuum præbent ignem, per aliquot dies persistentem, per quam lentam coctionem, Arack meliorem induit naturam, & quandam aromaticam concipit virtutem, qui potus tum *Brom* vocatur, & copiose in Java, & Baleya conficitur.

Omnis Oryza, quam ultra annum conservare volumus, more Aracanico vel cum gluma excoqui debet, vel in siccis orta locis, qualis plurima ejus pars est, quæ ex Java, & Baleya defertur. Oryzæ descriptionem, quæ apud *Plinium libr.* 18. *cap.* 7. reperitur, tam parum convenire cum hodierna descriptione, potuit evenire, quod *Plinii* temporibus in Italia non multum innotuerit, & raro plantata fuerit, ac proinde descriptionem formaverit ex aliorum incerto relatu.

Het afgegotene water, daar den Ryst in opgekookt is, hiet Candje, *het welk weggesmeten werd, of om het Vedervee daar mede te mesten; By zieken diend het tot een dagelykze drank, gelyk by ons het Gerste water, inzonderheid by Buiklopen, en Koortzen, maar die tot het Bord geneigd zyn, moeten zulks meiden, of immers niet warm drinken.*

Als men een weinig Ryst over nacht daar in laat staan, dat het water goor werd, zoo geeft het 's anderen daags een gezonden drank, om de verhitte mage te verkoelen; In 't zelve water werden ook veele medicinale kruiden, en wortelen gekookt, en daar na gedronken.

De oude hebben een slegt gevoelen van dit graan gehad, zeggende dat het weinig voedzel gaf, ja zommige van de hedendaagze Schryvers betigten het van een kwaad voedzel, om dat het in moerassige plaatzen wast. Maar wy bevinden het hedensdaags anders, want het werd geenzints op zodanige plaatzen gezaaid, die van natuur moerassig zyn, en een kwade zwavelagtige slik hebben, maar op schone vette grond, die anders zoo hard is, dat men hem kwalyk bereiden kan, en het koorn zoude zyne worteltjes daar in niet schieten kunnen, indien hy niet door 't water geweekt wierde. Ook is die korl, al wast het op slikkige, en vogtige plaatzen, niet slymerig, of vogtig, maar wel ter degen hard, droog, en t'zamentrekkende, getuigende zulks het Candje *water, 't welk een stoppende kragt heeft.*

De halmen, of het stroo van de Pady heeft ook zyn gebruik, want het zelve werd digt t'zamen gebonden in bosjes van een kleene arm dik, en by regentyd in plaats van brandhout gebruikt, want een zulk bosje kan wel een nagt vuur houden.

Het kaf, of de holster met de kort gestampte halmen gebruiken de Sineezen in 't maken van Brandewyn, want ze leggen 't zelve rondom de potten, die gevuld zyn met slegten Arak, daar in eenige bolletjes van zekeren deeg gedaan zyn, gelyk in 't volgende Capittel zal gezegt werden, en in de aarde begraven, stekende aldus het omgeleide kaf in brand, 't welk een lankzaam, en gestadig vuur geeft, eenige etmalen durende, door welk lankzaam kooken de Arak verbetert, en eenige speceryagtige kragt ontfangt, die men als dan Brom *noemd, en veel op Java, en Baly gemaakt werd.*

Alle Ryst, die men over 't jaar bewaren wil, moet of op zyn Arakans in de holster opgekookt, of op drooge plaatzen gewassen zyn, gelyk de meeste is, die men van Java, en Baly uitvoerd. Dat de beschryvinge van de Ryst-plante by Plinius lib. 18. cap. 7. *staande, zoo weinig overeen komt met de hedendaagze gedaante, kan veroorzaakt zyn, dat ze by* Plinius *tyden, in Italien nog weinig geplant wierde, en hy dierhalven die beschryvinge gemaakt heeft, uit het onzeker verhaal van andere.*

OBSERVATIO.

Quum hujus plantæ icon a variis jam Auctoribus sit exhibita, hinc *Rumphius* sine dubio nullam ejus addidit Figuram, hujus autem plantae innumeros fere habet scriptores collectos D. *H. Sloane* in *Cat. pl. Jam. p.* 24. Vide & *S. Dale Pharmac.* in 4to *pag.* 286. & *H. Cliff. p.* 137.

AANMERKING.

Wyl de afbeelding van deze plant al reede door zoo veel Schryvers is afgemaalt, hier om heeft *Rumphius* buiten twyfel geen Figuur daar by gevoegt, en ontelbare Schryvers over dit gewas heeft hy een verzamelt *Hans. Sloane* in zyn *Catalogus p.* 24. Ziet ook *Sam. Dale Pharmac.* in 4*to p.* 286. en de *Hort. Cliffort. p.* 137.

CAPUT XXXI.

CAPUT TRIGESIMUM PRIMUM.

Oryza glutinosa. *Bras Pulut.*

ORyza *glutinosa* nil vel parum admodum a vulgari differt, quæ dividitur quoque in speciem longis aristis, ac brevibus donatam, granula vero ejus sunt tenuiora, & oblongiora, sique coquantur, glutinosa sunt, & saporis dulcioris vulgari; tres hujus numerantur species, primo alba, secundo rubra, seu fusca, & tertio nigra, quæ forma & sapore haud multum differunt.

Nomen. Hæc Oryzæ species Latine *Oryza glutinosa* vocatur, juxta Malaiense *Bras Pulut*, seu *Pulu*, h. e. viscosum, unde & *Ampulut* derivatur, quæ species est Bardanæ minoris. Maccassarice *Bera Pulu*; Baleyice alba & rubra *Cattan*, nigra *Indjing.*

Locus. Inter alia Orizæ arva seritur, eodemque modo demetitur, crescitque in Java, Baleya, & Maccassara, atque inde in hasce defertur insulas, quantum autem scio, in Europam non deducitur.

Usus. Cibo quotidiano non inservit, sed magis ad peculiaria quædam tragemata eligitur, & adhibetur, quorum quædam formam habent siccæ offæ, quædam oblongorum pulvinarium, alia alius sunt formæ, quæ cuncta inter edendum per viscositatem manibus adhærent. Candje aqua, quæ ex nigra componitur specie, valet ad nigra lintea inbuenda, unde splendorem adquirunt.

Magna ejus pars consumitur a Sinensibus in conficiendo potu arboreo, ad quem globuli desiderantur ex hac Oriza formati, ut parum acescat, qui loco fermenti potui infunduntur, unde hic potus ruffum contrahit colorem ac dulcedinem, acsi Saccharum ipsi admistum esset.

XXXI. HOOFDSTUK.

De kleeverige Ryst-Plant.

Oryza glutinosa. Lour.

DE kleeverige Ryst *verschild niets of zeer weinig van de gemeene, zynde daar onder ook kortbaardige, en lankbaardige, maar de korls zyn dunder en lankwerpiger, in 't kooken vallen ze kleeveriger, en zoeter van smaak, dan de gemeene; men heeft 'er drie zoorten van, de eerste witte, de tweede roode, of bruinagtige, de derde zwarte, van gedaante en smaak niet veel verschillende.*

Naam. *Dit slag van Ryst hiet in 't Latyn* Oryza glutinosa, *na 't Maleytse* Bras Pulut, *of* Pulu, *dat is kleeverig, waar van ook* Ampulut *komt, een zoorte van kleene klissen. Op Maccassaars* Bera Pulu; *Balis de witte, en roode* Cattan, *de zwarte* Indjing.

Plaats. *Hy werd onder andere Rystvelden gezaaid, en op de zelfste tyd ook gemaaid, en vald op Java, Baly, en op Maccassar, werdende van daar in deze ylanden gebragt, maar mynes weetens in Europa niet gevoerd.*

Gebruyk. *Hy dient niet tot de dagelykze kost, maar meer tot een rariteit, en om verscheide coqueragien daar van te maken, hebbende zommige de gedaante van een drooge koek, zommige van lankwerpige kussens, andere van andere fatzoen, die alle in 't eeten zeer kleeverig aan de handen vallen. De Candje, die van de zwarte zoorte komt, dient om zwart linnen daar in te dompelen, waar van 't zelve een glans krygt.*

Een groot gedeelte werd van de Sineezen verconsumeert, in 't maken van den drank Brom, *waar toe men bolletjes hebben moet, van deze Ryst gemaakt, die men wat goor laat worden, en dan in plaats van deessem daar in smyt, waar van den drank een rosse coleur, en zulke zoetigheid krygt, als of 'er zuiker in gemengd was.*

CAPUT TRIGESIMUM SECUNDUM.

Panicum. Botton.

PAnicum, quod in hisce crescit Orientalibus insulis, convenit cum *Panico Indico* a *Dodonæo libr.* 16. *cap.* 26. descripto, nostrum vero culmum gerit breviorem, quinque, ac raro sex pedes altum: Folia ejus sunt rugosa, & striata admodum, longa & arundinacea, ex quovis geniculo unicum.

Spica ejus longa est cauda instar Typhæ, ex multis composita granulis compactis, & in pusillis pelliculis seu vesiculis obclusis. Cauda hæc ad tactum rugosa est, multis hirta pungentibus pilis, qui in una specie breves, & vagi sunt, quæ optima habetur, in secunda autem specie tam crassi, & longi sunt quam in cauda felis, vel Amaranto, quæ silvestris magis, & vilior est. Tertia paniculam gerit in superiore parte divisam fere uti in Amaranto.

Semen ejus flavum est, & Milio adeo simile, ut a vulgo Milium vocetur, sed minus est, & siccioris saporis. Ad oras camporum Oryzæ seritur, qui in siccis locis siti sunt.

Nomen. Latine *Panicum Indicum.* Malaice, & Maccassarice *Botton*, & *Batton.* Baleyice *Boddam.* Amboinice *Hotton.*

Locus. Obcurrit in Baleya, Maccassara, & Boerone, nullibi vero magna copia.

Usus. Coquitur cum Calappi lympha in pultem, quæ pinguefacta esse debet, alioquin enim nimis sicca est ad edendum. Vilis autem est cibus, pravumque præbet alimentum siccans, & obstipans, quod per experientiam comprobatum est, si nimis calide edatur, sæpe supervenit Colica, alioquin autem aptum est hoc semen, quo aviculæ aluntur.

Frumentum, seu *Triticum Saracenicum* in multis harum insularum crescit locis, est tamen hic loci planta exotica, per Hispanos primum introducta. Eandem habet formam, qua in Europæorum libris delineata est, inque altis plantatur locis ad oras hortorum silvestrum vel Orizæ. Vocatur autem Malaiensibus *Jagum*, Baleyensibus *Jagum Castela.* Ternatensibus *Bira Castela.*

Zea Mays. L.

Potissimum in Ternata, aliisque Moluccis plantatur, cui incolæ jam adsueti sunt, spicas ejus semi maturas, & lactescentes, ac gluma involutas carbonibus inponunt, & torrent, quas edunt ex manibus, maturum ejus semen in farinam contunditur, & coquitur in pultem, & offas, reliquaque ejus pars adhibetur ad gallinas, similesque volucres saginandas, quem in finem Baleyenses, & Amboinenses nostri plantant.

Diligenti investigatione nil aliud detegere potui, quam quod in veteri India *Natsjuni*, seu Portugallice *Nachuni*, & *Nachani*, & vero Portugallico vocabulo *Tini* vocatur, unum idemque sit cum supra descripto *Panico*, excepto quod in India veteri paulo altius excrescat.

NB. Panici *Figura Tab.* 75. *Fig.* 2. est exhibita. Frumentum Indicum, Turcicum, seu Saracenicum, quod Mays *Tournefortio* dicebatur, hodie Zea vocatur juxta *Linaeum* in *H. Cliffort. p.* 437. ubi reliqua vide synonyma, ac quatuor ejus varietates granis nempe aureis, albicantibus, rubris, & spica multiplici juxta *Tournefortium.*

XXXII. HOOFDSTUK.

Het Panick-gewas, en andere Granen.

HEt *Panick-koorn, 't welk in deze Oostersche Eilanden wast, gelykt wel naa het* Panicum Indicum *by* Dodonæus lib. 16. cap. 26. *beschreven, dog het onze is lager van halm, vyf, en zelden zes voeten hoog, de bladeren zyn rouw, en zeer gestreept, lank, en rietagtig, een uit ieder knie.*

De aaire is een lange steert, gelyk de Lischdodden, gemaakt van veele korreltjes in een gedrongen, en in kleene vellekens, of blaaskens gesloten. De steert is ruig in 't aantasten, bezet met veele stekelige haairtjes, die aan de eene zoorte kort, en ydel zyn, de welke men voor de beste hout, aan de tweede zoorte zoo dik, en lank als aan een katte-staart, die wilder, en slegter van aard is. De derde zoorte heeft het bovenste van de aairen in lobben verdeeld, schier als de bloemen van Amarantus.

Het zaad is geel, en de Gierst zoo gelyk, dat het by de gemeene man van onze Natie Heers, of Geerst genaamt werd, dog kleender, en drooger van smaak. Men zaaid het aan de kanten van de Rystvelden, die op drooge plaatzen staan.

Naam. *In 't Latyn* Panicum Indicum. *In 't Maleyts, en Maccassaars* Botton, *en* Batton. *Op Baleys* Boddam. *Op Amboins* Hotton.

Plaats. *Men vind het op Baly, Maccassar, en Boero, dog nieuwers in groote menigte.*

Gebruyk. *Men kookt het met Calappus-melk tot bryen, die wel gevet moeten zyn, want anders vallenze te droog in 't eeten. Het is een slegte kost, geeft een kwaad voedzel, zeer opdroogende, en stoppende, dat men door ervaringe geleerd heeft, als men 't te heet eet, zomtyds het Colyk daar op volgt, anders is het bequaam om kleene vogeltjes daar mede te voeden.*

De Turkze Tarwe in 't Latyn Frumentum, *of* Triticum Saracenicum *genaamt, wast nu ook op veele plaatzen van deze Eilanden, word egter voor een uitlandsch gewas gebouden, door de Spanjaarden eerst ingevoert. Het heeft de zelfste gedaante gelyk het in de Europische boeken werd afgemaald, en men plant het op booge plaatzen aan de kanten van de Ryst-tuinen. Men hiet het op Maleyts* Jagum, *Baleys* Jagum Castela. *In Ternaten* Bira Castela.

Men plant het meest in Ternaten, en andere Moluccos, daar de Inlanders nu aangewend zyn, om de half rype, en melkagtige aairen met de buitenste bolster op koolen te braden, en uit de hand te eeten. Het rype werd tot meel gestoten, gekookt tot bry, en koeken, en de rest om Hoenders, en ander Pluim-vee te voeden, tot dien einde planten 't ook de Balyers, en onze Amboineezen.

Naar neerstig onderzoek heb ik niet anders konnen bevinden, dan dat het geene men in Oud-Indiën Natsjuni, *of in 't Portugees* Nachuni, *en* Nachani, *en in 't regt Portugees* Tini *noemd, is een en het zelfste met het bovenstaande* Panicum, *behalven dat het in Oud-Indiën wat hooger opschiet.*

NB. De *Figuur* van het Panick-gewas is gegeven op de 75. *Plaat Fig.* 2. De Indische, Turksche, ofte Saracenische Tarwe, het geen Mays van *Tournefort* genaamt werd, is hedendaags de Zea volgens *Linaeus* genaamt, in de *Hortus Cliffort. p.* 437. alwaar men de overige benamingen ziet, als mede de vierderley veranderingen hier van, te weeten met geele, witagtige, en roode korrels, en een veelvoudige halm volgens *Tournefort.*

Panicum Gramineum, seu *Naatsjoni* in *Auctuarii Cap.* 84. sequenti describitur modo.

Antea in *Herbario meo libr.* 8. *cap.* 32. in ea fui opinione, quod *Panicum*, & *Naatsjoni* una eademque esset planta, ex incertis Incolarum relationibus seductus. Postea vero ejus semen ex Zeylona mihi transmissum, & hic progerminatum declaravit mihi, diversas plantas esse plantas, sed ad idem genus pertinentes, ac *Naatsjoni* melius convenire cum *Gramine Mannæ*, quod in Bohemia aliisque regionibus edule præbet granum, unde & ejus descriptionem hic subnectam.

Hoc itaque *Frumentum Gramineum* in vulgari solo ad trium, sed in pingui ad quatuor, & quinque pedum altitudinem excrescit, ac primo emittit simplicem culmum, sed dein plurimi ex eadem progerminant radice ad centenum numerum. Qui ex rotundo plani sunt, binisque oris acutis notati, in articulos quodammodo distincti, ad quemvis vero nodum unicum excrescit folium, atque hic & illic unus alterve lateralis ramulus.

Folia ejus longa sunt, & angusta, arundinacea, a duodecim ad sexdecim pollices longa, semi digitum lata, rugosa & acuta quodammodo, si retrorsum fricentur.

Spica superius in culmo excrescit, composita ex quinque, sex, & octo digitis, arcte sibi junctis, qui primo sibi etiam adcumbunt, ac globum formant, maturi vero sese aperiunt, & parum ad latus inclinant, quivis autem digiti articulum longus est, culmum crassus. Ad internam partem glabri sunt, ubi sibi invicem adcubuerunt, externe in binis ordinibus semen producunt ac gerunt.

Quod minus est, durius, ac fuscius illo *Panici*, sed edule quoque. Quodvis vero granulum peculiari insidet glumæ seu capsulæ, qua spica seu digitus quivis externe rugosus est.

Radix congeries est multarum ac longarum fibrillarum, non profunde terram petentium, uti reliqua frumenta.

Nomen. In India veteri plerumque notum est nomine *Naachum*, seu uti pronunciant *Naatsjoni*. Latine illud vocavi *Panicum gramineum*, quum Amboinenses nostri illud quoque vocent *Hottong Bengala*, h. e. *Panicum Bengalense*. Javæ dicitur *Djali*. Baleyensibus *Godam*, & *Godom*.

Locus. Per totam Indiam veterem notum est, uti in Java, & Baleya, sed raro, ibique seritur undique circa Oryzæ arva montana, nuper quoque hic in Amboinam delatum est, ubi & ad Oryzæ campos plantatur. Transplantari enim potest. Maturæ spicæ pedibus calcantur, vel manibus confricantur; semenque gluma exutum, ac depuratum a paleis in pultem coquitur instar *Hotton*, seu *Panici*.

Usus. Recens ejus semen cum gluma coquitur, quod mirum inter edendum præbet strepitum, acsi pediculos quis comederet. Inveteratum vero aqua prius macerandum est, a gluma depurandum, & in pultem excoquendum.

De multiplici porro ejus usu tam solum, quam aliis mixtum simplicibus plura habet *Hortus Malabaricus Tom.* 12. *Tab.* 78. *pag.* 149. Cujus Figura cum nostra penitus convenit.

Het grasagtige *Panick-gewas*, ofte de *Naatsjoni*, werd in het 84. *Capittel* van het *Auctuarium* aldus beschreven.

Ik ben voor deze in myn Kruydboeks achtste boek capittel 32. *van die meening geweest, dat* Panicum, *en* Naatsjoni *eenerlei gewas zoude zyn, waar toe my gebragt hebben de onzekere raporten van de Inlanders. Dog naderhand uit het zaad van Ceylon my toegezonden, en alhier opgekomen, heb ik bemerkt, dat het verschillende gewassen zyn, dog van een geslagt, en dat* Naatsjoni *beter overeen komt met het* Gramen Mannæ, *of* Hemels-douw-gras, *het welk in Bohemen, en andere landen mede een eetbaar zaad draagt, weshalven ik myne beschryving alhier zetten zal.*

Dit Grasagtig Koorn *dan werd in een gemeene grond drie, maar in een vette grond vier, en vyf voeten hoog, schiet in 't eerst met een enkelde stam op, maar vervolgens komen 'er al meer en meer uit dezelfde wortel, tot hondert stuks toe. Zy zyn iets rond-achtig en plat, met twee scherpen randen, eenigzins in leden verdeeld, doch aan ieder knop groeit maar een enkeld blad, ook hier en daar een of ander zyde-takje.*

De bladeren zyn lank, en smal, rietagtig, van twaalf tot zestien duimen lank, een halve vinger breed, eenigzints ruig of scherp, als men ze agter wat strykt.

De aaire komt boven aan den halm voort, gemaakt van vyf, zes, en agt vingers, digt agter malkander staande, dewelke in 't eerst tegens malkander leggen, en een bol maken, maar ryp geworden openen zy haar, een weinig ter zyden geboogen, en ieder is een lid van een vinger lank, een schaft dik. Aan de binne zyde hebben ze een essen rugge, waar mede zy tegens malkander gestaan hebben, maar buiten dragen zy in twee ryen het zaad.

Dit is kleinder, harder, en bruinder, dan het Panicum, *dog mede eetbaar. Ieder zaad korreltje steekt in een byzonder huisje, het welk de aaire ofte vinger van buiten ruig maakt.*

De wortel is een klomp van veele, en lange vazelingen, niet diep in de grond gaande, gelyk een ander koorn.

Naam. *In Oud-Indiën is het doorgaans bekent met de naam* Naachum, *of gelyk zy 't uitspreeken* Naatsjoni. *Ik heb het in 't Latyn genoemt* Panicum gramineum, *dewyl het onze Amboineezen ook noemen* Hottong Bengala, *dat is* Panick *van* Bengalen. *Op Java hiet het* Djali. *By de Baleyers* Godam, *en* Godom.

Plaats. *Het is door gansch Oud-Indiën bekent, als mede op Java, en Baley, dog weinig, en men zaaid het daar rondom de berg-ryst, en 't is onlangs alhier in Amboina gebragt, en mede in de Rystvelden geplant. Men kan het ook verplanten. De rype aairen werden met de voeten getrapt, of met de handen gevreven; het zaad van het kaf gezuivert, word tot bry gekookt gelyk* Hotton, *of* Panicum.

Gebruyk. *Het versche zaad werd met zyn schorsse gekookt, het welk wonderlyk onder de tanden knapt, als of men luizen at. Maar het oude moet men in water weeken, van zyne schelle beroven, en dan tot een bry maken.*

Voorts van zyn veelvoudig gebruik, niet zoo zeer alleen, als by andere dingen te mengen, kan men lezen in de Hortus Malabaricus, *twaalfde Deel,* Tab. 78. pag. 149. *Welkers Figuur met de onze geheel en al overeenkomt.*

CAPUT TRIGESIMUM TERTIUM.

Sesamum Indicum. Widjin.

IN omnibus fere Europæorum libris comperi, *Sesamum* quam breviſſime & obſcure admodum eſſe deſcriptum, tam apud neotericos quam veteres ſcriptores, cujus cauſſa præ reliquis puto eſſe, quum hæc planta inconſtantem ac variabilem gerit formam in una regione tali modo, in alia alio modo excreſcens, immo Seſamum hoc Indicum vulgare in uno caule tres habet varias foliorum formas, atque hæc iterum variant, prout ſolum ſit pingue vel ſterile. Deſcribam itaque iſta forma, qua in hisce Orientalibus inſulis conſpicitur, ſine dubio differens ab ea, quam in Indoſtana gerit.

Seſami itaque planta caulem emittit craſſum, rectum, ſimplicem, ac fere lignoſum, quinque ſexve pedes altum, qui ſupra in paucos laterales dividitur ramos. Inferior hujus caulis pars rotunda eſt, ac ſuperius quadragona, & profundis ſulcis notata, externe dura & lignoſa, interne mollis & herbacea.

Inferiora folia longis inſident petiolis, formamque habent foliorum Meliſſæ, ſed majora ſunt, tres lata digitos, octo longa, ad oras ample & inregulariter dentata, obliquis & valde protuberantibus coſtis donata, per quas inferne rugoſa ſunt, ad tactum mollia, nec ſplendentia. Quæ in ſtipitis medio locantur, in tres lacinias diſtincta ſunt, quarum quævis undique dentata & major eſt Meliſſæ folio, ex horum alis alia minora progerminant, quædam ſimplicia & ſolitaria, quædam bifida ac trifida, quæ in ſuperiore excreſcunt caule, oblonga ſunt & anguſta, fere inſtar foliorum Salicum vel Olivæ, ad oras non dentata, ſed ſinuoſa, ſeu hic & illic excavata & anguloſa, at que hæc plurimum eriguntur, bina ſibi obpoſita & cruciata, ex nigro virentia, quum inferiora pallide ſint virentia, in toto ſtipite mollia ſunt ad tactum, craſſa, & quaſi viſcoſa, nihilominus flaccida, odoris gravis, & ſaporis oleoſi.

Ex quavis anguſtorum horum foliorum ala ſolitarius excreſcit flos, formam habens anguſti digitabuli, ſeu inſtar floris Hyoſcyami, qui inferius barbula linguæformi donatus eſt, atque in centro quatuor alba continet ſtamina.

Flos hic ſemi pellucidus eſt, villoſus, & in nigra ſpecie albet, poſt florem eodem in loco firma & quadragona excreſcit ſilicula, per quatuor ſulcos diſtincta, digiti articulum longa, erecta, & cauli adcumbens, lanuginoſa quoque, primo intenſe viridis, dein nigricans, in binas dehiſcens partes, ex quavis anguſtorum iſtorum foliorum alâ talis provenit ſilicula, in vertice autem binæ ſimul eriguntur: In fiſſis hisce ſiliculis quatuor conſpiciuntur cellulæ, in quibus ſemina arcte compacta locantur, ex trigono planiuſcula, apicibus introrſum poſitis. Duplicem habet colorem ratione binarum hujus plantæ ſpecierum.

Prima & in hisce inſulis vulgatiſſima eſt nigra ſpecies, folia gerens floresque, quales ſupra deſcripti ſunt: Semen ejus nigerrimum eſt externe, Cepæ ſemen referens, interne album, dulce, & oleoſi ſaporis, inſtar Nucum Juglandis vetuſtarum.

Alba ſpecies latiora gerit folia, magis læte virentia, floresque penitus albos, ejus ſemen ex gilvo albicat ſeu pallide cinereum eſt, in quadam etiam ſpecie omnino album, ſaporis dulcioris, & ſubſtantiæ pinguioris quam præcedens. Radix brevis eſt, & pauca reſpectu tam altæ plantæ, diviſa in multas craſſas & nodoſas fibrillas.

Facillime per ſemen propagatur hæc planta, ac ſeritur & colitur inſtar aliorum frumentorum, neutiquam vero in areis inter alia olera, ſoli enim pinguedinem quam maxime adtrahit, ſed in peculiari terræ angulo ſoli bene expoſito & pingui.

Conligitur vero, quum ejus ſiliculæ incipiant dehiſcere, quas omnes decerpunt unam poſt aliam, virides relinquentes, donec itidem matureſcant. Decerptæ autem per ſemi diem Soli exponuntur, quum internæ

XXXIII. HOOFDSTUK.

Het Indische Sesamum.

SChier in alle Europiſche Kruydboeken bevind ik, dat het Seſamum zeer kort en donker beſchreven is, zoo wel by de nieuwe als oude Schryvers, waar van ik de oorzaak onder andere giſſe te zyn, dewyl dit kruyd een onvaſte gedaante heeft, in 't een Land dus, in 't ander zoo, zelfs hier aan 't gemeene Seſamum Indicum ziet men aan eene en dezelfde ſtok driederley bladeren, en dezelve al weder veranderlyk na de vettigheid of magerheid des gronds. Ik zal het dan beſchryven met die gedaante, die in deze Ooſterſche Eylanden gezien word, buiten twyffel verſchillende van die geene, die het in den Indoſtaan heeft.

De plante dan van het Seſamum ſchiet op met een dikke, regte, ſchier houtagtige, en enkelde ſtam, vyf en zes voeten hoog, die zig boven in weinige zyde-takken verdeeld. Het onderſte van den hooft ſteel is rond, na boven toe vierkantig met diepe voorens, buyten hard en houtagtig, binnen week en kruydagtig.

De onderſte bladeren ſtaan op lange ſteelen, hebben de gedaante van Meliſſe-bladeren, dog zyn grooter, 3 vingers breed, en agt lank, aan de kanten wyd en ongelyk getand, met ſchuynze en zeer uytſtekende ribben, die ze van onderen rimpelig maken, zagt in 't aantaſten, en zonder glans. Die omtrent het midden van den ſtam ſtaan, zyn in drie lappen verdeeld, waar van ieder rondom gekerft en grooter is dan een Meliſſe-blad, uyt den ſchoot van deze komen andere kleendere voort, zommige enkeld, zommige in twee a drie verdeeld, die aan de bovenſte ſteel zyn lankwerpig en ſmal, ſchier als Willige en Olyf bladeren, aan de kanten niet gekerft, maar bogtig, of hier en daar met hoekjes, deze ſtaan meeſt overeynd, twee en twee over malkander in 't kruys, ſwart-groen van coleur, daar de onderſte ligt-groen zyn, aan den geheelen ſtam zynze zagt in 't aantaſten, dik en als ſmeerig, niet te min ſlap, van een ſterke olyachtige reuk en ſmaak.

Uyt ieder ſchoot van deze ſmalle blaadjes komt een enkelde bloem voort, gefatzoeneert als een ſmalle vingerhoed, of als de bloeme van Hyoſcyamus, beneden een lelleken hebbende, als een tongsken, en binnen vier witte draden.

De bloeme is half doorſchynend, wolachtig in 't aanzien, aan de ſwarte zoorte is ze wit, met een weinig ligt-purper gemengd, aan de witte zoorte geheel wit, na de bloeme komt op dezelfde plaats een ſtyve vierkante houwe voort, met vier voorens geſtreept, een lid van een vinger lank, regt overeynd, en tegens de ſteel ſtaande, mede wolagtig van aanzien, eerſt hoog-groen, daar na ſwartagtig, en in twee berſtende; uit ieder ſchoot van de ſmalle blaadjes ſtaat een zoodanige houwe, maar omtrent den top ziet men twee by malkander. In de geborſten houwen ziet men vier kamerkens, en daar in het zaat digt op malkander gepakt, uit driekanten platagtig, en met de ſpitzen na binnen gekeert. Het is tweederley van coleur na de twee zoorten dezes kruyds.

De eerſte en in deze Eylanden gemeenſte zoorte, is de ſwarte, met bladeren en bloemen als hier boven beſchreven: Het zaad is pik-ſwart, van buyten als Ajuyn-zaad, van binnen wit, zoet en olyachtig van ſmaak, gelyk oude Nooten.

De witte zoorte heeft wat breeder bladeren, ligt-groen, en de bloemen geheel wit. Het zaad is uit den valen witagtig of ligt-graauw, ook in een zeeker zoorte geheel wit, zoeter van ſmaak, en vetter van ſubſtantie dan het voorgaande. De wortel is kort, en weynig na proportie van een zoo hooge plante, verdeeld in veele dikke en knobbelige Vazelingen.

Het wert zeer ligt met zaad voortgeteeld, ook gezaayd en gebavend als ander kooren, dog geenzints op de bedden onder andere moeskruyden, want het magert den grond zeer uyt, maar op een byzonder ſtuk Lands, dat wel ter Sonne ſtaat, en een vette grond heeft.

Men oegſt het in als de houwen beginnen te berſten, houwe voor houwe afplukkende, en latende de groene ſtaan, tot dat die ook rypen. De afgeplukte moet men een halve dag in de Sonne ſtellen, als dan de binnenſte vliesjes aan

ternæ cellularum pelliculæ sese aperiant, seminaque emittunt, manibus quoque conteri possunt, ac semina explodi, sed tum frequenti cribratione opus est, antequam semina a paleis separentur & depurentur.

Nomen. Latine *Sesamum Indicum*. In Malabara & Indostana *Gingeli* & *Gingelin*, unde Europea descendunt nomina, uti Hispanicum *Sorgelin* & *Alegria*, ac Sicilicum *Gingilena*, *Gingulena*, *Gurgulena*, & *Jugjolina*, item omnium corruptissimum apud *Julium Scaligerum exercit.* 158. *Zenserlin*, quod hallucinari non potuit, quid denotet. Arabica enim vox primitiva est *Semsem*, ac semen *Golgolân*: *Semsem* posset quis judicare duplicatum esse *Semen*, h. e. pinguedo, ob pingue oleum, quod hoc semen exhibet. Malaice *Widjin*. Ternatice *Widje*. Javanice & Baleyice *Lenga*. Amboinice quoque *Widjin*. Bandice *Alalun*. Sinice *Moá*.

Sesamum hoc Indicum legitimum esse affirmare nullus dubito, quanquam *Matthiolus* in *Dioscoridis libr.* 2. *cap.* 92. afferat, illos in manifesto errore versari, qui plantam hanc, quam ille ibidem ex aliorum delineatione satis accuratam, & huic nostræ convenientem proponit, pro vero *Sesamo* habent ob causam, quia parum convenit cum *Theophrast.* & *Plinii* descriptione. Sed ad hoc respondeo, certum est, *Sesami* plures esse figuras, adeo ut aliam Peloponesiacum & Græcum, aliam Ægyptium, aliam Indicum habeat, ejusdem tamen, quantum conjici potest, usus & virium.

Locus. *Sesamum* genuinum olim ex *Plinii* testimonio ex India delatum est in Asiam, Græciam, ac porro in Italiam, subsequentibus autem temporibus videtur neglectum fuisse ac præteritum. Quodque hodie parum in Italia reperitur, caussatum forte est, quod nimis arva emaciet. Contra in hunc usque diem magna copia colitur in India, ac præsertim in Malabara, Cormandela, Bengala, item in Java & Baleya, utræque ejus species, alba nempe, & nigra, cujus ultima spreta est, nec in hortis toleratur, ac sponte sese propagare oportet. In Amboina nigra potissimum obcurrit species, alba rara est, sed copiosior in Ternata.

Usus. Semen albæ & flavæ speciei potissimum in usu est ad oleum exprimendum, quod in India duplex est; Primum ac vulgatissimum est tenue, flavescens instar olei Rapacei, & præparatur in Java & Baleya per coctionem seminis conmoliti in aqua, quo modo Calappi oleum conficitur. Alterum multo crassius est, & obscure fuscum, pinguissimum, & adustam olens pinguedinem, quod ex Sina defertur, & Bataviæ quoque a Sinensibus præparatur. Crudum albumque semen ex Java in hasce defertur insulas, quod adhibetur & inspergitur placentis minoribus, quod in aliis locis fit semine Fœniculi vel Anisi, & hodie quoque in Sicilia in usu est, & ex pugno editur, in sartagine ab aliis parum torretur, & conmiscetur cum Saccharo & Orizæ farina in pastam, ex qua placentulæ formantur, Latine *Sesamides* dictæ, quæ in furnis vel supra carbones parum siccantur vel torrentur, ac sic eduntur, primæ vero placentulæ, quibus semen hoc tantummodo inspergitur, & quæ majorem continent farinæ copiam, multo præstantiores sunt, posterioris enim adustum quasi habent saporem, tetrumque caussant oris halitum, ac ventriculum obtundunt per pinguedinem, unde & itinerarii has multum secum ducunt, ut pauco cibo indigeant, nec fames ipsos vexet.

Sinenses has puerperis post partum exhibent, aliisque ex morbo reconvalescentibus, quum corpori maximum dent nutrimentum, & ut cito pinguescant homines. Idem quoque semen cum radice *Tsjonckor* contritum, Emplastri forma mammis mulierum inponitur, quæ lac generant aquosum, ex quo infantes abdominis torminibus laborant, ut lac istud corrigatur, *Sesamum* enim modice calefacit, emplasticam habet virtutem, quæ simul nutrit, & dolores sedat.

Quum hæc planta maximum præbeat commodum incolis Malabaræ, Cormandelæ, & Bengalæ, hinc indicabimus, quo modo hanc colant. Triplex ibi habent *Gingeli*, nigrum, obscure luteum seu ruffum, & album, quod hic ignotum est: Quotannis tota hoc semine conseruntur arva, quod ibi, uti & tota planta, paulo major est quam hic, maturum vero baculis ex-uitur,

aan de kamertjes hun openen, en 't zaad uitschudden; men kanze ook wel met de handen wryven of uitslaan, maar dit veroorzaakt veel warrens, eer men 't zaad van 't kaf zuyverd.

Naam. *In 't Latyn* Sesamum Indicum. *Op Malabaars en Indostaans* Gingeli *en* Gingelin, *waar van de Europische namen komen, als in Spanjen* Sorgelin *en* Alegria. *In Sicilien* Gingilena, Gingulena, Gurgulena, *en* Jugjolina: *Als mede het alderbedurvenste by* Julius Scaliger. exercit. 159. Zenserlin, *het welk hy niet heeft raden kunnen, wat het zy. De origineele Arabische naam is* Semsem, *en 't zaad* Golgolân, Semsem *mogte men oordeelen verdubbeld te zyn van* Semen, *dat is vettigheid, van wegens den veelen olye, die dit zaad uitgeeft. Maleyts* Widjin. *Ternatice* Widje. *Javaansch en Baleyts* Lenga. *Macassaars* Langa. *Amboinsch mede* Widjin. *Bandanees* Alalun. *Sinees* Moá.

Dat dit het regte Oostindische Sesamum *is, durf ik wel verzekeren, schoon* Matthiolus *op het* tweede boek, cap. 92. *van* Dioscorides *wil staande houden, dat die geene dwalen, welke die plant, die hy aldaar uit andere afgetekent, dog genoeg naaukeurig, en met de onze overeenkomende, aan de hunt geeft, voor de regte* Sesamum *houden, alleen om die reden, om dat ze weinig overeenkomt met de beschryving van* Theophrastus *en* Plinius. *Dog hier op antwoorde ik; dat het zeker is, dat 'er veel figuren van de* Sesamum *zyn, zoo dat een andere is het Peloponeesische, en Griekshe, een andere het Ægyptische, een andere het Indische, dog zoo veel men bemerken kan, van dezelfde kragt en gebruyk.*

Plaats. *Het origineele* Sesamum *is eertyds na 't getuigenisse van* Plinius *eerst uyt Indien gebragt in Asie, Griekenland, en voorts in Italien, doch het schynd in de navolgende tyd verwaarloosd, of al willens verlaten te zyn. Dat men 't hedendaags in Italien weinig vind, is misschien om dat 't de Akkers te zeer uytmergelde. Daar en tegens werd het in Indien tot heden toe met menigte geplant in de Landen van Malabaar, Cormandel, Bengalen: Als mede op Java en Baley beide zoorten, witte en swarte, dog het laatste is veracht, werd in de Hoven niet verwaardigd, en moet zig zelfs voortplanten. In Amboina vald meest het swarte, het witte weinig en meer in Ternaten.*

Gebruyk. *Het zaad van 't witte en geele geslachte is meest in gebruyk om oly daar uit te perssen, waar van men in Indien tweederley heeft: Het eerste en gemeenste is dun, geelagtig, als raapzaad-oly, en werd gemaakt op Java en Baly door opkoken in 't water van 't gemalen zaad als Calappus-oly. Het andere is veel dikker en donker-bruyn, zeer vet, en na gebraden vet riekende, komt uit Sina, en werd op Batavia van de Sineezen gemaakt. Het raauwe witte zaad werd uyt Java in deze Eylanden gebragt, 't welk men gebruykt op kleene koekjes te stroojen, gelyk men elders met Venkel en Anys-zaad doed, en ook hedendaags in Sicilien gedaan werd om uit de vuyst te eeten; men roost het anders een weinig in de panne, vermengd het met zuyker en ryst-meel tot een deeg, en maakt 'er koekjes van, in 't Latyn* Sesamides, *die men dan in den oven of op kolen wat droogd, en zoo eet, doch de eerste koekjes, daar men 't maar opstrooyd, en die meer meel hebben, zyn veel beter, want de laatste hebben een brandige smaak, veroorzaken een sterken aassem, en verdoven de mage met haar vettigheid, daaromze de Reyzigers veel met hun voeren om met weinig verzadigd te werden, en geen honger te gevoelen.*

De Sinezen geven ze de Kraamvrouwen ook in na 't baren, en andere Lieden, die van een ziekte opstaan, om het lyf een kragtig voedsel te geven, en haastig vet te maken. Het zelfde zaad met de wortel Tsjonckor *gewreven, werd plysters gewys overgeslagen op de borsten van de Vrouwen, die een waterachtige en quade melk hebben, waar van de kinders buykpyn krygen, om dezelve melk te verbeteren, want* Sesamum *is matig verwarmende, dikmakende, aanklevende, voedende, en pyn stillende.*

Dewyl dit kruyd wel de meeste nuttigheid geeft aan de Inwoonders van Malabaar, Coromandel, en Bengalen, zoo zullen wy zeggen, hoe dat zy daar mede omgaan. Zy hebben aldaar driederley Gingeli, *swart, donkel-geel of ros, en wit, 't welk alhier onbekend is. Men zaayd het jaarlyks met geheele Akkers vol, zynde aldaar wat groter van gewas en zaad, dan alhier, het rype werd met stokken*

uitur, excussumque aquæ infunditur, cui paleæ innatant, semen vero fundum petit, quod dein tollitur, & ad solem exsiccatur.

Dein molendinas habent certas, quæ constant ex ingentibus lapideis crateribus, quibus inponitur alter rotundus lapis ejusdem formæ, qui circumagitur ab hominibus vel bobus, in illis semina trium specierum conmixta inponuntur, atque per rotationem rotundi lapidis comminuuntur, & in pastam formantur, quæ tollitur, & manibus fortiter compingitur in globulos, qui patinis vel doleis inponuntur, tum oleum sponte exsudat & supernatat, quod cochlearibus eximitur.

Hoc oleum ibi adhibent non tantum ad lampada, sed etiam in culina, ad quosvis cibos pingues reddendos, fricandos, & torrendos, quod aliis in locis cum Calappi oleo peragitur, quod in istis desideratur regionibus. Oleum hoc Sesaminum inter olea ad culinam aptissimum censetur, quum non tam facile rancescat Calappi oleo, quod non nisi recens in cibis adhiberi potest, quum hoc oleum butyraceum suum plerumque servat odorem. Javanorum oleum *Widjin* non tam bonæ notæ est, ac plerumque adulteratur, quum inter coquendum varia ab ipsis admisceantur semina, ni de industria purum ab aliis desideretur.

In Cerama prope Roemakey multum quoque colitur *Widjin*, ac per coctionem oleum pallide russum extrahitur, hoc vero itidem inpurum est, ac sæpe adulteratum Calappi oleo. Ipsis quoque inservit ad varia medicamenta, hoc enim oleo inliniunt cunctos contusos & tumentes articulos, & ad aurium inflammationem. Qui Ophthalmia laborant calida, matutino tempore hos adeunt stipites, unumque alterumve edunt florem, quædam simul susurrantes verba. Melius forte facerent, si folia ejus aquæ incoquerent, oculisque inflammatis inponerent ex Dioscoridis præcepto.

Quum Ægyptiorum modus curandi magna ex parte conveniat cum Italico, hinc addemus ea, quæ *Prosp. Alpinus* de hac scribit herba: „ dicit itaque Ægyptios hujus plantæ foliis, seminibus, & oleo easdem tribuere vires ac virtutes, modice nempe calefacientes in secundo gradu, humectantes, resolventes, & emollientes. Folia ejus cocta oculis adplicantur inflammatis ad ardorem extrahendum. Eadem quoque herba contra lateris dolores, Pulmonis morbos, Asthma & tussim, cunctos itidem emollit duros tumores. Mulieres ex hac balneum formant cum ejus seminibus & melle, in quod descendunt ac sedent ad quosvis matricis & partium muliebrium durities emolliendas. Idem quoque decoctum forma fotus adplicatum, quævis cutis vitia & morbos curat, capitis furfuras, omnesque lividas maculas contusas, in quibus extravasatus stagnat sanguis. Emplastrum præparatum ex hujus herbæ foliis, seminibus & melle, cunctos emollit duros tumores, schirrhosos nempe, ut & ad exsiccatos nervos valet, quibus utiliter semper uti solent. Quod etiam ad combustas partes summo cum successu adhibent, non minus quam ad calidas inflammationes resolvendas, vel suppurandas. Decoctum etiam in clysteribus ad colicos dolores, & ad emolliendam alvum adfectant. Mulieres ad movendas menstruas purgationes, decoctum & infusum in aqua paratum pro secreto auxilio habent, neque sua spe hæ, quibus præ crassitie sanguinis venarumque uteri obstructione menses non veniunt, frustrantur. Seminis ad cibum usus est antiquatus apud omnes Ægypti incolas, pauci tamen est nutrimenti, sed alimentum unctuosum ac crassum præbet, ex quo, quam ob rem ipsorum frequenti esu mulieres inpinguescant, facile deprehenditur. Plus pinguefacit oleum, ex seminibus expressum, omniumque maxime fæx olei *Tachine* ab illis vocata, & Arabibus *Thien* dicta. Oleum fæcemque ejus bibere, adhuc ut inpinguescant, mulieres in balneis familiarissimum habent. Quod per aliquot dies potatum quosvis curat cutis pruritus, anhelitus difficultatem, & pleuritim desperatam &c. uti de foliis dictum fuit. Ad vehementes porro stomachi, intestinorum, uterique dolorum cruciatus demulcendos intus extraque præstito. Adhibent etiam ad scabiem & cutis vesiculas curandas tam interne quam externe, ut & ad verrucas, si sæpius ipsis inliniatur. Huc usque *Prosp. Alpinus*.

Crassum

stokken uitgeslagen, het uitgeslagene t'zamen in water gedaan, daar de kaf boven op dryft, en 't zaad zig op de grond zet, het welk men daar uit neemt, en in de Sonne droogd.

Daar na hebben zy bezondere meulens, zynde groote steenen mortieren of bakken, daar in een ander ronde steen als een loper past, die van Menschen of Ossen omgedraayd word, hier in werd het zaad van de drie zoorten onder malkaar gemengd, gedaan, en door 't draajen van den loper tot deeg gemalen, dewelke dan uitgenomen, met de handen sterkelyk werd gekneed, en daar uit bolletjes geformeerd, die men in schotels of andere vaten legt, zoo zal het oly van zelfs opdryven, het welk men met lepels afschept.

Deze oly gebruyken zy aldaar niet alleen tot lampen, maar ook in de keuken om al haar kost daar mede te vetten, fruyten, en andere dingen daar in te bakken en braden, gelyk men elders met de Calappus-oly doed, 't welk men aldaar niet heeft. Dit Oleum Sesamum werd onder de olyen het bequaamste tot de keuken geagt, om dat het niet licht zoo sterk werd als de Calappus-oly; 't welk men niet dan versch in de kost gebruiken kan, daar deze oly doorgaans zyn botteragtige reuk behoud. Het Javaanze Widjin-*oly is zoo goed niet, en meest vervalscht, om dat ze in 't uitkoken velerhande zaden door malkander mengen, of men moet het expres bestellen.*

Op Ceram by Roemakey, werd ook veel Widjin *geplant, en door 't koken een ligt-rosse oly daar uit gehaald, dog 't zelve is mede niet zuyver, en dikwils vermengt met Calappus-oly. Het diend by hun lieden ook tot veelerhande Medicynen, want met die oly bestryken zy alle geslagene en gebulte leden, en ontstekingen der ooren. Dewelke heete en ontsteeken ogen hebben, gaan 's morgens vroeg by deze stokken, eeten een of twee bloemen daar van, eenige woorden daar by preuvelende. Zy deden misschien beter, zoo zy de bladeren in water kookten, en de verbitte ogen daar mede stoofden, na de leere van* Dioscorides.

Dewyle der Ægyptenaren manier in 't cureren meest overeenkomt met de Italiaansche, zoo zullen wy hier by zetten, 't geene Prosper Alpinus *van dit kruyd heeft:* „ *Hy zegt dan, dat de Ægyptenaren de bladeren, zaad, en oly van dit kruyd van eenderley natuur en kragten houden, te weten matig warm in de tweede graad, vogtig, resolveerende, en week makende. De bladeren gekookt, werden op de ogen gelegt, die verhit zyn, om den brand uit te trekken. Het zelfde kruyd werd ook gebruykt tegens zyde steeken, longe-ziekte, korte aassem, en hoeste. Zy verwekken ook alle harde geswellen. De Vrouwen maken een bad van dit kruyd met zyn zaad en honing, en zitten daar in om alle hardigheid van de Lyfmoeder en Vrouwelyke partyen te verweeken. Dezelfde decoctie warm opgeslagen, geneest alle gebreeken des huyds, schubben des hoofds, en alle blaauw geslagene plekken, daar dood bloed zit. Een pleister gemaakt van de bladeren, zaad, en honing, vermurwd alle harde geswellen, uitdorrende leden, verbrande partyen, en brengt de Apostemen tot rypheid; is mede goed tegens de verdroging en opkrimping der zenuwen, waar toe zy het altyd met nuttigheid gebruyken. Het zelve gebruyken zy ook met goed succes tegen de verbrande deelen, niet minder als om de heete en ontstooke deelen te verzagten of te doen rypen. Het afkookzel werd ook in Clysteren tegens Colyk-pynen, en om de buyk te verzagten, gebruykt. De Vrouwen brengen 't van onderen in 't lyf, om de maandstonden te verwekken, die door dikheid des bloeds en verstoppinge der aderen opgehouden werden. Het zaad gelyk voor dezen, zoo is het tot heden toe nog gebruykelyk om te eeten, het geeft weinig dog dik voedzel, waar van hare Vrouwen zoo diklyvig en poezelig werden. Het oly maakt nog vetter, inzonderheid het dikke, dat zig onderzet, 't welk zy luiden* Theyne, *de Arabiers* Thien *noemen, 't welk de Vrouwen in 't bad drinken. Het oly eenige dagen na malkander gedronken, geneest alle jeukten des huyds, korte aassem, en zyde steeken &c. gelyk van de bladeren gezegt is. Tegens groote buykpyn, ingewand, en moeder, werd het zoo van buyten opgesmeerd als van binnen gebruykt. Het diend hun ook verder om blaren of schurftheid des huyds te genezen, zoo ingenomen als opgesmeerd. Als mede de wratten te verdryven, als men 't dikwils daar op strykt. Dus verre* P. Alpinus.

Het

Crassum fuscumque oleum, quod Sinenses ex Sina deferunt, & aliquando Bataviæ & Bantamæ ex Javanico conficiunt semine, ipsis *Majub* dicitur, Malaiensibus *Minjac Tschina*, præparaturque ex flavo & albo semine in sartagine primum tosto, quod dein contunditur & exprimitur, unde butyraceum adquirit odorem, & crassam substantiam, coloremque pinguioris cerevisiæ, quod ab ipsis multo præstantius habetur, tenui & excocto Javanico: Hoc saltem tanti faciunt, quanti Ægyptii suum, cui & magnas tribuunt virtutes, ad homines corroborandos & alendos, qui ex languenti reconvalescunt morbo: Hunc in finem pinguem eligunt gallinam, quam in frusta conscindunt, atque in hoc fricant oleo, dein hanc excoquunt in debili potu Arack, sine ullo sale vel alia pingui re, solummodo addentes recens Zingiber in taleolos dissectum, cocto huic cibo addunt insuper cochleare istius olei, quem edunt sine Oriza, nostra vero natio Orizam vel panem ipsi jungit.

Puerperis quoque propinant vel edendum exhibent, ac semper sub vesperam, calefacit enim corpus, sudorem excitat, præsertim si super dormiant; quem cibum Malaienses *Ajam Aracca* vocant.

In aliis morbis, qui majori indigent nutrimento quam calore, uti in Phthysi, major aquæ quantitas quam Arack sumenda est, partesque gallinæ minutim contundere, & more Sinico quasi fricando suffocare, ac dein adfundere istud oleum, aliquando addentes Cinnamomum, Costum Indicum, seu Putsjoc, atque bis de die propinant, unde intra paucos dies æger vires recuperat, omnes porro intestinorum flatus expellit.

Genuinum album *Widjin* Sinenses servant, & ex illo peculiare conficiunt oleum, cui refrigerantes adscribunt virtutes, quod propinant puerperis febricitantibus, quas porro obliniunt unguento Bobori, cui hoc semen admixtum est.

Prosp. Alpinus Ægyptiaco suo Sesamo caulem tribuit nimis humilem, folia Solani, floremque album parvum &c. ex quibus patet ab Indico nostro quoad formam parum differre, nisi tantummodo inferiora ejus intellexerit folia; quæ quodammodo cum illis Solani conveniunt, sed planta ipsa penitus forma diversa est, ac forte etiam viribus differt, unde & Sesamum in Herbariis Germanicis descriptum Vlasdodden, seu Lini Capitulum vocatur, quum inter Linum plerumque crescat.

Nostrum Sesamum hanc habet proprietatem, quod in primo suo ortu contra naturam aliarum plantarum pluvias respuat, atque tam fortem fundit odorem, ut nullum animal depascere hoc cupiat nisi Erucæ, quæ hoc æque ac alias comedunt herbas.

In *Bellonii* scriptis legitur, quo modo per totam Turciam, Gossipium & Semamum simul plantentur, unde magnum habent lucrum ac reditum, ex oleo nempe seminis expresso, ubi narrat, quo modo servi semen istud magno labore decorticent, quod de seminum siliculis intelligendum est, semen enim ipsum non opus est, ut decorticetur.

Ex *Ctesia* adparet, *Oleum Sesaminum* apud Indos ab antiquis jam temporibus in usu fuisse ad cibum, æque ac *Karyinon*, h. e. Nucum Indicarum seu Calappi oleum. Malayenses contrita inliniunt folia fronti contra Cephalalgiam, quæ ex solis ardore vel defatigatione oritur. Malabarenses corpus suum & artus inliniunt hoc oleo, quos fortiter fricare sinunt, unde alacerrimi sunt, & quam maxime mobiles adquirunt artus, hi enim funambulos exhibent exercitatissimos.

Zusiman dicitur herba esse Monomotapensis, ex qua incolæ oleum præparant ad cibum usitatum, hoc sine dubio *Sesamum* erit, quod Italus quidam itinerarius juxta vernaculam suam linguam *Sosmano* vocaverit.

Calefactus in frigidam si quis sese conjicerit aquam, unde pori obstruuntur, & ingentem persentit Cephalalgiam, artuumque dolores, tum solent Sinenses in quovis brachio partem quandam hoc oblinire oleo, uti & in quavis sura, ac dein æneo nummo tam diu illam arrodere partem, donec vesiculæ subsequantur. Hoc oleo itidem inliniunt illas partes, quas more Sinensi adurere volunt fune igniario, uti in temporibus & post aures, qua re Cephalæas & Catharros norunt curare.

Oleum

Het dikke bruyne oly, 't welk de Sineezen uyt Sina brengen, en zomtyds op Batavia en Bantam met het Javaansche zaad nabootzen, hiet by hun luyden Majuh, *by de Malyers* Minjac Tschina, *en werd gemaakt uyt het geele en witte zaad, eerst in een pan geroost, daar na gestooten en uytgeperst, waar van het de botteragtige reuk, en dikke substantie bekomt, van coleur als dikke mom, 't welk van hun luyden voor veel beter gehouden werd, dan het dunne en uitgekookte Javaanze: Zy maken daar immers zoo veel werks af, als de Ægyptenaars van 't hare, schryvende 't zelve groote kragten toe, om de menschen te versterken, en te voeden, die van een quynende ziekte opkomen: tot dezen einde neemenze een vet Hoen, of Capoen, snyden dezelve aan stukken, bakkenze in deze oly, en kookenze daar na in slappen Arak, zonder eenig ander zout of smout, alleenig versche Gember in schyfkens gesneeden daar by doende; op het gekookte giet men nog een lepel vol van voorsz. olye, en eeten dat zoo zonder ryst, maar onze Natie moet ryst of brood daar by hebben.*

Zy geven 't ook haare Kraamvrouwen te drinken en te eeten, en dat altyd tegens den avond, want het vermarmt het lichaam, brengt sweet, en men moet 'er op slapen, welke kost de Malyers Ajam Aracca *noemen.*

Voor andere ziekte, die meer voedzel dan warmte moet hebben (gelyk in de teering), moet men meer water dan Arak nemen, de stukken van het Hoen kleen stampen, op zyn Sinees al smoorende stooven, en dan genoemde oly daar op gieten, zomtyds Caneel, en Costus Indicus *daar by doende, en geven daar van twee rys 's daags te drinken, waar van hy in weinige dagen weder tot kragten komt, en het verdryst alle winderigheid des ingewands.*

Het regte witte Widjin *bewaren de Sineezen, en maken een byzonder oly daar van, 't welk zy verkoelende kragten toeschryven, gevende zulks te drinken aan de Kraamvrouwen, die koortzig zyn, en besmeerenze met een Bobori-zalve, waar onder dit zaad gemengd is.*

Prosper Alpinus *beschryft zyn Ægyptisch Sesamum met een al te laage steel, bladeren als nagtschade, en een kleene witte bloeme &c. waar uyt schynd, dat het van onze Indiaansche in gedaante wat verschild, of hy moeste alleenig de onderste bladeren verstaan hebben, die zoo wat na Solanum gelyken, maar t'eenemaal in gedaante; en ook misschien in kragten verschild, daar van wert het Sesamum in de Duytsche Kruydboeken beschreven, en Vlas-dodden genaamt, om dat het onder 't vlas gemengd groeyt.*

Ons opregt Sesamum heeft die eygenschap, dat het in zyn eerst uytkomen tegens de natuur van andere planten geen regen vereyscht, en is zoo sterk van reuk, dat 'er geenderhande beest van eeten wil, dog van de Rupzen werd het zoo wel gekweld als andere kruyden.

In de schriften van Bellonius vind men, hoe ze door geheel Turkyen het Cattoen en Sesamum by malkander planten, en daar groote winst uittrekken, te weten met het oly uit het zaad gemaakt, verhalende hoe de Slaven 't zelve zaad met groote moeyte schillen, 't welk men van de zaad-huyskens verstaan moet, want het zaad zelfs behoeft niet geschild te werden.

Uyt Ctesia *bemerkt men, dat* Oleum Sesaminum *by de Indianen al van oude tyden in gebruyk zy geweest tot de kost, zoo wel als* Karyinon, *(dat is Indiaansche Nooten of Calappus-oly). De Maleyers smeeren de gewrevene bladeren op 't voorhooft tegens hooftpyn, die van hitte der Sonne of vermoeydheid komt; de Malabaren bestryken hun lichaam en leden met dit oly, en laten dezelve sterkelyk wryven, waar door ze zeer rad en gedweeg van leden werden, en men ziet de gaauwste Koordedanssers en Gogelaars uit hun lieden komen.*

Zuziman *werd gezegt een kruyd te zyn in Monomotapa, waar uyt de Inwoonders een oly maken tot de kost gebruykelyk, dit zal buyten twyffel het Sesamum zyn, 't welk de een of ander Italiaansche Reyziger na zyn Landstale* Sosmano *zal genoemd hebben.*

Als iemand verhit zynde, in koud water springt, waar door de sweetgaatjes verstopt werden, en men groote pyn in 't hooft en leden gevoeld, zoo plegen de Sinezen aan ieder arm een plek met dit oly te besmeeren, als mede op ieder kuyt, en daar na met een kopere penning zoo lang daar op schrappen, tot dat 'er blaartjes na volgen. Ook smeeren zy het lichaam met dit oly aan de plaatzen, die zy op zyn Sinees met het lontje branden willen, gelyk aan de slaap van het hooft en agter de oren, waar door zy groote hooftpyn en zinkingen weeten te verdryven.

Het

Oleum Javanicum coctum in cibo non adhibetur, sed tantummodo ad Lampada & unguenta, quum, uti dictum fuit, ex variis conficitur seminibus conmixtis, ac ruditer præparetur.

Sesamum album gerens semen, in Brasilia quoque crescit juxta testimonium *Pisonis libr.* 4. *cap.* 45. ubi introductum est ab Æthiopibus Congensibus, qui hoc quam maxime indigent ob oleum, quod ex ejus semine conficiunt, & in cibis adhibent, notumque ibi est nomine *Girgilim.*

Schit-Elu. Bracmanis *Davo Piloe* in *Hort. Malab. part.* 9. *fig.* 54. descriptum, *Sesamum* nostrum *album* est, quod hic in Amboina raro obcurrit. *Commelinus* in adnotationibus suis ibi Malaice vocat *Bidzjam Poeteh*, quod vulgo pronunciatur *Widjim Poete*, ejusque Oleum *Sergelim.*

Car-Elu Bracm. *Caro Pilo loc. cit. fig.* 55. est *Sesamum nigrum*, cujus folia magis dentata sunt, Malaice juxta Commelinum *Bitzjam Hitem*, quod Malaienses vulgo pronunciant *Widjin Itam.*

Het uytgekookte Javaanze oly werd in de kost niet gebruykt, maar alleenlyk tot lampen en smeeren, om dat het, als gezegt, van veelerley zaden door malkander gemengd, en vry wat slordig gemaakt werd.

Sesamum met wit zaad, wast ook in Brasil, na 't getuygenisse van Piso libr. 4. cap. 45. *zynde aldaar ingebragt door de Negers van Congo, die het zeer nodig hebben wegens het oly, dat zy uyt zyn zaad maken, en in de kost gebruyken, het is aldaar bekent met de name* Girgilim.

Schit-Elu. *Braminees* Davo Piloe, in *Hort. Malab.* part. 9. fig. 54. *beschreeven, wil ons* Sesamum album *zyn, alhier in Amboina weinig te vinden.* Commelinus *in de Annotatie, noemd het in 't Maleyts* Bidzjam Poeteh, *'t welk men in 't gemeen uytspreekt* Widjim Poeti, *en het Oleum daar van* Sergelim.

Car-Elu. *Braminees* Caro-Pilo loc. cit. fig. 55. *beschreven, is ons* Sesamum nigrum, *en zyne bladeren zyn meer gezaagt. In 't Maleyts na Commelin* Bidzjam Hitem, *'t welk de Maleyers in 't gemeen uytspreeken,* Widjin Itam.

Tabula Septuagesima Sexta

In *Figura Prima Sesamum* exhibet *Indicum*, quæ planta a *Tournef.* ad *Digitalis* genus relata est, sed proprie peculiare constituit genus, ejus vero scriptores, qui optimas hujus plantæ exhibuere Figuras, adlegavi in *Thes. Zeyl. p.* 87. vocaturque in *H. Cliffort p.* 318. Sesamum foliis ovato-oblongis integris, sed minus proprie, quum tantum exprimat superiora, media enim sunt dentata, & infima ternata.

Figura Secunda Panicum exhibet *gramineum*, ex *Auctuario* huc relatum post *caput.* 32.

De ses en seventigste Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* het *Indische Sesamum*, welke plant van *Tournefort* tot het geslagt van de *Digitalis* gebragt is, maar eygentlyk een byzonder geslagt uitmaakt, deszelfs Schryvers, welke de beste figuren van deze plant gegeven hebben, heb ik aangehaalt in myn *Thes. Zeyl. p.* 87. en wert in de *H. Cliff. p.* 318. genaamt Sesamum, met heele en lankwerpige spitze bladeren, dog zeer oneygentlyk, om dat die benaming alleen de bovenste bladeren uytdrukt, daar de middelste getant, en de andere drie te zamen voortkomen.

De *tweede Figuur* wyst aan het *grasagtige Panik-plantje*, uit het *Auctuarium* hier gestelt agter het 32 *Hoofdstuk.*

CAPUT TRIGESIMUM QUARTUM.

Cannabis Indica. Ginji.

HÆc herba stultorum Indis habetur tanquam *Nepenthes*, quam adhibent ad tristitiam pellendam, ac lætitiam adferendam, harum enim regionum incolæ naturalibus vini virtutibus, quod tamen non magna habent copia, vel ipsius loco aliis vini arborei speciebus non contenti, quum homines ex ipsorum opinione per paucum tantum tempus exhilaret, tales hinc excogitarunt res, quæ cordis anxietates, dolorum timorem, ut & periculorum ipso momento tollere valent, quod fieri nequit nisi forti sensuum conmotione, & ingenii obnebulatione, quod ipsis ebrietas, nobis vero fatuitas dicitur, quam plerumque insequitur Mania, vel stultus quidam habitus. Hoc autem efficiunt per quandam herbam, ejusque seminis efficaciam, quæ nil aliud est nisi Cannabis Indica, quam hic describemus, distinctam in marem & feminam.

Gingi mas alta est planta, simplici rectoque adsurgens stipite, cujus cortex multo tenuior est Cannabi nostra, qui tamen in fila quoque dividi ac duci potest, est autem ille parum angulosus, firmus, pallide virens, sex septemque pedes altus, in paucos laterales ramos divisus, qui oblique eriguntur, & in annulos seu articulos distincti sunt, qui per semi digiti spatium distant, cuivis autem adponitur folium retroflexum ac dependens, in quinque alia angustiora seu lacinias distinctum, undique ad oras serratum, obliquis sulcis & costis pertextum, rugosum, pallidum, & inelegantер viride. Media hujus lacinia quinque pollices longa est, aliæ proportionaliter breviores.

Majoribus ramis majora insident folia, septem novemque simul locata, plerumque autem septem, in vertice tantum tria, quorum medium semi digitum vix latum est, binæque laterales laciniæ adeo pusillæ, ut vix dignosci possint.

Ex

XXXIV. HOOFDSTUK.

De Indische Kennip.

DIt *Narre-kruyd houden de Indianen voor haar* Nepenthes, *hun dienende om droefheid te verdryven, en vrolykheid aan te brengen, want de menschen dezer Landen met de natuurlyke kragten des wyns, den welken zy dog weinig hebben, of andere zoorten van hare boom-wynen en gebrande waters niet te vreede zynde, om datze de menschen na haar zeggen voor een korte tyd maar vrolyk maken, hebben zodanige dingen uytgezogt, die eenige swaare angsten van 't hert, vreeze voor pynen, en perikulen op staande voet weeten weg te nemen, 't welk niet kan geschieden, dan door een kragtige beroeringe der Zinnen en bedwelminge des verstants, 't welk by hun luyden dronkenschap, by ons gekheid genaamt werd, daar op gemeenlyk razerny volgt, of een gekkelyke houding: Dit brengenze te wegen door een zeker kruyd, en deszelfs zaad, 't welk anders niet is dan de Indiaansche Kennip, die wy hier beschryven zullen, verdeeld in manneken en wyfken.*

Ginji *het* manneken, *werd een hooge plante, opschietende met een enkelde, regte steel, of stam, hebbende een veel dunder schorsse dan onze Kennip, die zig egter mede in draden verdeelen laat, wat hoekig, styf, bleek-groen, zes en zeven voeten hoog, verdeeld in weinige zyde-takken, die ook schuyns overeynd staan, zy zyn in leden verdeeld, een halve vinger van malkander staande, aan ieder staat een blad agterwaards hangende, in vyf andere smallere bladeren of snibbelen verdeeld, en aan de kanten rondom gezaagt, met schuynze vooren en ribben doortogen, ruyg, bleek, en doods-groen in 't aanzien. De middelste snibbel is vyf duymen lang, de andere na advenant korter.*

Aan de grootere stelen staan grootere bladeren, zeven en negen by malkanderen, gemeenelyk zeven, maar aan de toppen staan 'er drie, waar van het middelste schaars een halve vinger breed is, en de twee zyde snibbelen zoo kleen, datze pas kennelyk zyn.

Uyt

Fig. 1. Sesamum indicum. L.
— 2. Eleusine Coracana. W.

Ex foliorum alis undique circa ſtipitem multi dependent floriferi racemuli, quibus oblonga inſident capitula, ſeſe aperientia in teneros pentapetalos floſculos, oris virentibus, in quorum centro viridia locantur ſtaminula, ſunt autem illi pallide virentes, dependentes, ac facillime decidunt, nullum relinquentes ſemen.

Caules floriferis hisce racemulis referti, quotidie alia exhibent capitula ſeſe aperientia. Plantæ odor gravis eſt, & Tabacarius: Caules vero interne medullam gerunt fungoſam & aquoſam. Radix vilis eſt, longa, in paucas fibrillas diſtincta.

Ginji femina ſtipitem quoque emittit ſimplicem ac rectum, decem altum pedes, in laterales quoque ramulos diviſum: Ejus folia ſunt uti prioris, ex nigro virentia, rugoſiora, ac graviorem fundunt odorem, quorum ſeptem ſimul, ſeu ſeptem laciniæ locantur in majoribus caulibus, laterales ramuli tantum tres habent lacinias, ac ſumma ipſorum pars tantum unicum ſimplex gerit foliolum.

Ex ipſarum alis ſemina ſeu fructus excreſcunt, in denſis racemulis conlecti, nullis præcedentibus floſculis, ſunt autem acuminata & coniformia capitula, glauca, ad tactum pinguia, & ſtriata inſtar grani Orizæ, gluma contenti. Inter hæc capitula multa anguſta locantur foliola ſeu barbulæ, tam arcte, ut ipſum fere obtegant caulem. Quævis ſilicula ſeminalis burſulam refert, cujus apex parum incurvatus eſt, quumque exterior ejus pellicula incipiat luteſcere, tum ſemen maturum cenſetur.

Verum ſemen ſeu granulum internum veſicula contentum minus eſt Tritici granulo, binis oris lateralibus donatum, Cnici ſemen quodammodo referens, ſed minus, pallide cinereum, & ſplendens. Sub externa & duriuſcula pellicula, quæ inter mordendum ſonitum edit, medulla locatur alba & pinguis, ſaporis dulcis, quum hæ ſiliculæ ſeminales conligantur, digitos ſordido infectant colore per viſcoſum ſuccum, immo magis quam ſi recentia Tabaci decerpantur folia, gravi ſuo odore naſum ſimul replentes.

Radix vilis eſt, uti in priore, ac lignoſa. Mas & femina ex eodem progerminant ſemine, femina autem ſemper minori numero provenit, utraque hæc ſemina in hortis ſeruntur, vel committuntur arvo bene præparato, & ſoli ſatis expoſito.

Nomen. Latine *Cannabis Indica*, ſeu *Herba ſtultorum.* Malaice *Ginji.* Perſis ac per totam Indoſtanam *Bangue. Chriſtoph. Acoſta cap.* 59. ipſi Arabicum dat nomen *Axis*, & Turcicum *Aſarabt.*

Locus. In ſuperioribus Indiæ locis vulgaris magis & obvia eſt planta, quam in hisce Orientalibus plagis, ubi in quibusdam tantum hortis conſpicitur. Propagatur autem per Javanicum ſemen, & licet Amboinenſis planta ſemen producat, non tamen plus binis vicibus progerminat.

Uſus. Apud Mauros per totam Indiam hujus plantæ folia ac ſemina magno in uſu ſunt, ut ex ipſorum opinione animus liberetur a magnis anxietatibus, timoribus, & ſollicitudinibus, ac lætitiæ, & jucunda excitentur ſomnia, uti legitur antiquos per Nepenthem effeciſſe. Hæc autem lætitia re vera nihil aliud eſt quam ficti riſus & ſtulti quidam habitus, in maniam ſæpe determinantes, hæc enim planta varios præſtat effectus juxta varietatem temperamenti, atque prout alia ipſi admiſcentur medicamenta. Quod & teſtatur ac deſcribit *Garzias ab Orta libr.* 2. *arom. cap.* 25. ubi tres ejus narrat præparationes, primus enim ac vulgatiſſimus modus eſt ſuccum ex foliis ac ſemine exprimendi, cum Areca & Pinanga miſcendi, ſimilique modo epotandi, quod inebriat, & ſenſus maxime commovet, quod efficacius eſt, ſi ſiccata ejus folia cum Tabaco ſugant vel fumo adtrahant, ſique jucunda velint experiri ſomnia, profundumque excitare ſomnum, pauxillum addunt Nucis Myriſticæ, Macis, Caryophyllorum, optimæ Caphuræ, & Opii, quæ compoſitio *Majub* vocatur, & uti *Cluſius* in iſto adnotat capite, eadem eſt cum Turcarum *Maſlach.* Si vero adhibere velint ad Veneris libidinem excitandam, tum compoſitionem hanc præparant ex ſemine *Ginji, Muſco, Ambra,* & *Sacchare.*

De hac autem re *Garcias* & *Acoſta* ſentiunt, herbam *Bangue* virtutem habentem Venerem excitandi, neutiquam poſſe eſſe ex genere Cannabis, quæ ex Dioſcoridis doctrina Venerem exſtinguit, & virile ex- ſiccat

Uyt den ſchoot der bladeren rondom den ſteel, hangen veele bloeyende trosjes af, daar aan lankwerpige knopjes ſtaan, die hun openen in teere vyfbladige bloempjes, met groenagtige baarden of draaden in de midden, zy zyn uyt den bleeken groenagtig, neerwaarts hangende, en vallen zeer ligt af, zonder eenig zaad voort te brengen.

De ſtelen zyn met deze bloeyende trosjes beladen, dagelyks andere knopjes hun openende. De reuk is ſwaar en Tabakagtig; de ſtelen hebben van binnen een voos en wateragtig merg. De wortel is ſlegt, lank, en in weinige Vazelingen verdeeld.

Ginji *het* wyfken *ſchiet mede op met een enkele regte ſtam, tien voeten hoog, en in zyde-takken verdeeld. De bladeren zyn als aan 't voorige, ſwart-groen, ruyger in 't aantaſten, en ſwaarder van reuk; aan de hooft-ſtelen ſtaan zeven by malkander, of in zeven lappen verdeeld, de zyde-takken in drie, en de bovenſte hebben maar een.*

Uyt dezen ſchoot groeyen in digte bosjes of trosjes de zaden of vruchten zonder voorgaand bloeyzel, 't welk zyn toegeſpitſte en kegel-formige hoofdekens, blaauw-groen, in 't aantaſten vet, geſtreept als een ryſt-graan in zyn bolſter. Tuſſen deze hoofdekens ſtaan veele ſmalle bladjes of baardekens, en zoo digt, datze den ſteel ſchier bedekken. Ieder zaad-huysken gelykt een beursjen, wiens ſpitze wat gekromt is, en als de buytenſte ſchelle begind geel te worden, zoo houd men het zaad ryp te zyn.

Het eygentlyke zaad of de binnenſte korl in ieder huysken is kleender dan een tarwe korl, met twee kanten aan de zyde, het zaad van Cnicus wat gelykende, dog kleender, ligt-grauw, en blinkende. Onder 't buytenſte hardagtige ſchelleken, 't welk in 't byten kraakt, leyd een wit en vet merg, zoet van ſmaak. Als men deze zaad-huyskens vergaderd, zoo werden de vingers vuyl, met een ſmerig zap, meer dan in 't plukken van verſche Tabax-bladeren, vervullende de neus met een ſwaare reuk.

De wortel is ſlegt, gelyk in 't voorige, en houtagtig. Manneken en wyfken komen van eenes ſtams zaad, dog 't wyfken is altyd minder in getal, beyde werden gezaayd in de Hoven, ofte de boontjes geſteken in een wel bearbeydt Land, en dat wel ter Sonne ſtaat.

Naam. *In 't Latyn* Cannabis Indica, *of* Herba ſtultorum. *Maleyts* Ginji. *By de Perſiaanen, en door ganſch Indoſtaan* Bangue. Chriſtoph. Acoſta cap. 54. *geeft hem den Arabiſchen naam* Axis, *en in 't Turks* Aſarath.

Plaats. *In de bovenlanden van Indiën is 't gemeender dan in deze Ooſterſche quartieren, alwaar 't zelve hier en daar in de Hoven gezien word. Het word voortgeteeld door Javaans zaad, en al draagd het Amboinſche zaad, zoo wil 't zelve boven de twee reyze niet voortteelen.*

Gebruyk. *By de Mooren door gantſch Indien, zyn deze bladeren, en het zaad in groot gebruyk, om zoo ze zeggen, het gemoed van ſwaare anxten, vreeze, en bekommerniſſen te ontlaſten, vrolykheid te verwekken, en vermakelyke droomen te maken, gelyk men leeſt de Oude met haar Nepentes gedaan te hebben: In der daat beſtaat deze vrolykheid in een ſtuurs lachen en gekagtige grimmaſſies, die dikwils in dolligheid uytſlaan, want het werkt verſcheide effecten, na de verſcheyden complexien der menſchen, en naa dat men andere medicamenten daar by mengd. Het zelfde beſchryft op 't klaarſte* Garzias ab Orta. libr. 2. arom. cap. 25. *daar by driederley preparatien verhaald, want de eerſte en gemeenſte manier is den zap uit de bladeren en zaad te perſſen, met Areka of Pinang te mengen, en alzoo te nuttigen, 't welk dronken maakt, en de Zinnen wakker beroerd, doende 't zelve nog kragtiger, als ze de gedroogde bladeren met Tabak zuygen. Als ze geneugelyk droomen, en een harde ſlaap willen maken, zoo doenze een weinig Noote Muſchaten, Foely, Nagelen, de beſte Campher, en Opium daar by, welke compoſitie* Majuh *genaamt werd, en gelyk* Carol. Cluſ. *aanteikent op gemelde plaats, 't zelfde is met der Turxen* Maſlach; *maar als ze het gebruyken willen om Venus te verwekken, zoo makenze die compoſitie uyt* Ginjis *zaad,* Muscus, Ambra, *en zuyker vermengd.*

Hier over zyn Garcias *en* Acoſta *van gevoelen, dat het* Bangue *de kragt hebbende van Venus te verwekken, geenzints zoude konnen zyn van 't Kennip geſlagte, 't welk na* Dioſcorides *leere, Venerem uytdooft, en het na-*

siccat semen, licet hi ipsi, qui *Ginji* plantam viderunt, confiteantur, quam maximam cum Cannabi habere convenientiam.

Ad hæc autem respondeo, summo jure adstrui posse, *Ginji* esse Cannabim Indicam, licet ejus cortex nimis sit tenuis, ad fila ex eo ducenda, atque hæc herba neutiquam vires habeat Venerem excitandi, sed hoc casu fieri per sensuum commotionem, maxime autem per vires admixtæ Ambræ & Musci.

Varios vidi hujus plantæ effectus in talibus, qui illam Tabaco admiscebant ac fumabant, quidam enim penitus furibundi erant, nil volentes efficere, quam pugnas exercere, & quævis diffringere, alii temperamenti humidioris magisque Melancholici incipiebant plorare, risus sardoicos, & minas addebant.

Observavi quoque maxime furibundam virtutem latere in foliis, neutiquam in semine, quod pauca dosi innoxie edi potest, ita ut hoc quam maxime corrigatur admixtione aromatum dictorum, quod Mogollenses, Persæ, ac Turcæ melius norunt præparare quam viles harum insularum Mauri. Hanc ob rem memoratus *Garzias* dicit, cunctos duces minoresque militum centuriones istarum nationum necessario hac indigere compositione, ut corpus & animum suum continuis curis, & belli sollicitudinibus defatigatum aliquando recrearent, & exhilararent talibus inebriantibus & commoventibus affectibus, & jucundis somniis.

Hanc ob rem solebat *Badur*, ultimus Cambajæ Sultan dicere, si cuperet in somno iter facere per Portugalliam, Brasiliam, aliasve regiones, sese modo pauxillum adsumere Bangue cum saccharo istisque aromatibus permixtum, & *Majoeb* dictum.

Hoc porro *Ginji* in Veneris pugna nullam adferre prædam vel lucrum, eamque libidinem tantum excitari per mercurialem quasi & fervidam cerebri commotionem, quæ dein naturam magis exsiccat & exhaurit, satis patet ex adtenuatis & exhaustis quasi Maurorum in Veneris Castris propugnatoribus, qui intra breve temporis spatium inaniti, licet sæpius *Ginji* adsumserint, nil efficere valent, quam *Virgilii* pastoris pueri

Stridenti miserum stipula disperdere carmen.

Sic quoque ex Cannabis genere excludi nequit, quum nulla firma fila ex ejus cortice duci possint, re vera enim in tenuia findi potest fila, sed quæ nimis brevia sunt, ac proinde non stabilia ac firma.

Sic porro ex *Galen. libr.* 1. de *aliment. facult.* patet, vulgaris Cannabis semen tostum ab antiquis jam temporibus fuisse usitatum post convivia inter tragemata ad lætitiam excitandam, & largiter bibendum, sed addit, si nimia copia adsumatur, calidas cerebro adfert nebulas, ipsumque commovet & inflammat, uti semen *Agni Casti*.

Hanc vertiginosam ebrietatem vocant Malayenses *Hayal*, dicuntque qualitatem seu modum esse regibus suis convenientem, qui onus & curas imperii non possent ferre, ni aliquando hoc vel simili medicamento sese exhilararent.

Mauri Hitoenses maris radicem seu floriferi, qui in Europæorum Herbariis male pro femina habetur, ex horto meo petiverunt, ipsamque masticandam exhibuerunt tali, qui Gonorrhæa virulenta laborat, item viridia feminæ folia in aqua concocta cum Caryophyllis & Nuce Moschata propinabant talibus, qui pectoris anxietatibus seu Asthmate vexabantur cum lancinationibus, acsi Pleuritis adesset. Alii sicca sumunt folia, & in fervida macerant aqua, quam potant loco potus Thee, quum velint inebriari, vel uti vocant, *Hayal* esse.

Julius Scaliger exercit. 154. scribit, Turcas *Maslach* suo uti, quum in pugnam eant, ut intrepidi ac semi furibundi quasi sint, & cuncta contemnant pericula, quod cæteroquin per totam Asiam Opio fit. Dubitat sed sine ratione, an *Assarath* & *Maslach* una eademque sit res, quum *Assarath* denotet plantam, & *Maslach* præparatam compositionem, quam Indostani *Majub* vocant.

Aliæ

natuurlyke zaad opdroogd, hoewel zy lieden zelfs, die de Ginji-*plante gezien hebben, moeten bekennen, datze zoo groote gelykenisse met het Kennip heeft.*

Ik antwoorde hier op, dat men vry mag staande houden, dat Ginji *een Indiaans Kennip zy, hoewel de bast te dun is om vaste draden daar uyt te maken, en dat het geenzints de kragten heeft om Venus te verwekken, maar dat zulks geschied by geval door ontroeringen van sinnen, doch meest door de kragt van het bygemengde Ambra en Muscus.*

Ik heb 'er zodanige werkingen van gezien by die geene, die het in Tabak rookten, dat ze gantsch razende wierden, en niet dan vegten en smyten wilden. Andere, die wat vochtiger en melankolyker van humeuren waren, begonden te huylen, grimlaggen, en evenwel daar by te dreygen.

Ook heb ik bemerkt, dat de meeste dolmakende kragt in de bladeren zit, en niet in 't zaad, het welk men in kleene quantiteyt zonder schade eeten kan, zoo dat zyne verbeteringe noodzakelyk geschied door de byvoeginge van voornoemde speceryen, het welk de Mogollen, Persianen, en Turken beter weeten te doen dan de slegte Mooren van deze Eilanden. Hierom zegt gemelde Garzias, *dat alle Veld-Oversten en Militaire Officieren onder bovengemelde Natiën, deze compositie noodzakelyk moeten hebben, om het lichaam en gemoed door de dagelykze zorgen en lasten des oorlogs afgemat zynde, zomtyds te verquikken, en te verlichten door zulke zuyfebollende vrolykheden en geneugelyke droomen.*

Hierom plagte Badur *de laatste Sultan van Cambaja te zeggen, als hy begeerde in den droom, Portugal, Brasil, en andere Landen te doorreyzen, dat hy maar slegts een weinig Bangu in nam, met zuyker en de voornoemde speceryen gemengd, en* Majoeh *genaamt.*

Dat nu verder het Ginji *in de Venus-stryd gants geen stoffe bybrengt, en dat die lust maar verwekt werd door een mercurialen heeten damp de herssenen omroerende, en daar na de natuur veel meer uytdrooge, blykt genoegsaam uyt de uitgemergelde Venus-Jonkers by de Mooren, die in 't kort afgemat zynde, niet tegenstaande zy dikwils het* Ginji *gebruyken, anders niet konnen doen dan de* Virgiliaansche *Herders-Jongens:*

Stridenti miserum stipula disperdere carmen.

Zoo behoeft men 't ook van 't Kennip-geslachte niet uit te sluyten, om dat men geene vaste draden uit zyn schorsse drayen kan, want in der daat kan men ze splyten tot dunne draden, maar zy zyn te kort, en dierhalven onbequaam tot vaste draden.

Zoo blykt ook uyt Galenus libr. 1. de aliment facult. *dat het gemeene Kennip-zaad geroost, al van oude tyden zy gebruikt geweest na de maaltyden op te zetten onder het banquet-werk, om vrolykheid te verwekken, en wat ruymer te drinken, doch zet hy daar by, dat het te veel gebruykt, heete dampen na het hooft zend, en 't zelve ontsteeke, gelyk het zaad van* Agnus Castus.

Deze duizelyke dronkenschap noemen de Maleyers Hayal, *en zeggen, dat het een eygenschap of gewoonte zy hare Koningen passende, die den last en zorge van de regeringe niet zouden kunnen dragen, zoo zy niet altemet met dit of diergelyk medicament zig Hayal maakten.*

De mooren op Hitoe hebben de wortel van 't manneken of bloemdragende (die in de Europische Kruydboeken qualyk te onderscheiden zyn) uit myn tuin gehaald, en die geene te eeten gegeven, die aan een onreyne Gonorrhœa vast waren, item de groene bladeren van 't wyfje gekookt in water met Notemuschaten gaven zy te drinken aan lieden, die groote benaautheid op de borst hadden met steektens, als of 'er een pleuris onder gemengd was. Andere nemen de drooge bladeren, en leggenze in heet water, het welk zy drinken in plaats van thee-water, als zy half dronken of Hayal *willen worden.*

Jul. Scalig. Exercit. 154. *schryft, dat de Turken haar* Maslach *zullen gebruyken, als zy ten stryd zullen gaan, om stout of half dol te worden, en alle perikulen te veragten, gelyk men anders door geheel Asien met het Opium doed. Hy twyffeld, dog zonder reden, of* Assarath *en* Maslach *een en 't zelfde ding zy, vermits* Assarath *de plante, en* Maslach *de toebereyde compositie beteekend, die de Indostaners* Majuh *noemen.*

Nog

Fig. 1. Cannabis indica fem.
— 2. — — mas.

Aliæ porro *Bangue* præparationes obcurrunt in *itinerario Joan. Hugonis Linſchoteni cap.* 79. quas ibi vide, ut & *Paludani adnotationes*, quas hic prætereo, quum in hisce inſulis ignotæ ſint.

In Amboina inſuper tertia *Ginji Papoua* obcurrit ſpecies, brevem habens ſtipitem, parvaque anguſtaque foliola in faſciculos conlecta, inter quæ ſemina cum ſiliculis eminent, quæ adfertur ex inſulis Papöenſibus & Xulaſenſibus, tali autem nomine indigitatur, quum foliatura ejus ſit adeo ſinuoſa & incurva, acſi crinium Papöenſium.

Binæ priores *Ginji* ſpecies deſcribuntur in *Hort. Malab. part.* 10. *fig.* 60 & 61. mas nempe ſeu floriſer Malabarico nomine *Kalengi Cansjava*, & Bracmano *Bangi*, quod convenit cum Portugallorum ſcriptorum *Bangue*, ac ſemina ſeu frugifera Malabarico nomine *Tsjeru Cansjava*, Bracmano *Tsjada Bangi*: Utrisque ſubſequentes tribuuntur virtutes.

Folia externe copioſe adplicata ſenſus conmovent. Maris folia ſiccata, & in pulverem contrita & adſumpta Diarrhæam ſiſtunt, debilem confortant ſtomachum, & morbum Popularem *Pitao* dictum curant, qui ibi a *Commelino* explicatur bilemque temperant.

Hujus pulveris fumus loco Tabaci ſumtus inebriat, ſed cum Tabaco mixtus, & inferius adplicitus Herniam curat. Folia conmeſta in concubitu naturale exſtinguunt ſemen, unde & multam a Mauris hæc planta expetitur, illa quoque Auripigmenti noxam tollunt. Flores easdem habent vires, qui cum aliis confortantibus conmixti rebus, & in Trochiſcos formati partes corroborant genitales In omnibus vero caſibus mas efficacior cenſetur femina.

Nog andere toebereydingen van Bangue, *ziet in 't Reisboek van* Jan Hugo Linſchoten cap. 79. *en de* Annotatien *daar op van Dr.* Paludanus, *hier uytgelaten, als zynde onbekend in deze Eylanden.*

Men heeft in Amboina nog een derde zoorte, Ginji Papoua *genaamt, kort van ſtam, met kleene ſmalle blaadjes, op malkaar gehoopt in bosjes, waar tuſſen het zaad met zyne huysjes uitkykt, en werd gebragt uit de Papoeze als mede de Xulaze Eylanden, dog meeſt zoo genaamt, om dat het zoo gekruld en gefronſt van loof is gelyk de haairen van de Papoeën.*

De twee zoorten van ons Ginji *werden beſchreven in* Hort. Malab. part. 10. fig. 60 *en* 61. *te weten het manneken, of bloeyende met de Malabaarſche naam* Kalengi Cansjava, *en Braminees* Bangi, *accordeerende met het* Bangue *der Portugeze Schryvers, en het wyfken of vrugtdragende met den Malabaarze naam* Tsjeru Cansjava, *Braminees* Tsjada Bangi. *Beide werden de volgende kragten toegeſchreven.*

De bladeren van buiten wat rykelyk gebruykt beroeren de Zinnen: De bladeren van 't manneken tot poeder gemaakt en ingenomen, ſtoppen den buyk-loop, verbeteren een ſwakke maag, genezen de Inlandze ziekte Pitao, *aldaar by* Commelin *uitgelegt, matigen de gal.*

Den rook van dit poeder in plaats van Tabak gebruykt, maakt dronken, maar met Tabak gemengt, en van onderen berookt, geneeſt de breuk of Hernia. De bladeren gegeten, houden het natuurlyk zaad op in den byſlaap, waarom het veel van de Mooren gezogt wert, zy benemen het Auripigmentum zyne ſchadelykheid. De bloemen hebben dezelfde kragten, dewelke met andere verſterkende dingen gemengt, en tot koekjes gemaakt, verſterken de teeldeelen. In alles wert het manneken kragtiger gehouden dan het wyfken.

Tabula Septuageſima Septima

Ad *Figuram Primam Cannabim* exhibet *Indicam*, quæ *mas* ſeu *Ginji Lacki Lacki* dicitur.

Figura Secunda Cannabim denotat *Indicam*, quæ *femina* eſt, ac prioris minor ſpecies, quæque *Ginji Papæa* vocatur.

De zeven en ſeventigſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* de *Indiſche Kennip*, welke het *mannetje*, ofte de *Ginji Lacki Lacki* genaamt wert.

De *tweede Figuur* wyſt aan de *Indiſche Kennip* het *wyfje*, welke een kleinder zoort is van de voorgaande, ende het *Ginji Papoea* genaamt wert.

OBSERVATIO.

Hasce plantas veras *Cannabis* ſpecies eſſe, facile ex toto ipſarum habitu patet, unde & *Linnæus* in *H. Cliffort p.* 457. plantas *H. Malab.* in *tom.* 10. *fig.* 60 & 61. nomine *Cansjava* deſcriptas ad vulgarem *Cannabim* retulit, quæ ipſi *Cannabis* foliis digitatis ibi dicitur: miror itaque quam maxime, ſummum exoticarum obſervatorem *Hermannum*, qui ſine dubio *Bangue* plantam in Indiis viventem vidit, hanc in *H. L. B. p.* 26. ad *Althæas* revocaſſe, unde & ex ejus errore, qui alios etiam inpoſuit auctores, mihi dicitur ſed male in *Theſ. Zeyl. p.* 135. Ketmia Indica Cannabis foliis, *Bangue* dicta, ubi vide reliqua, & in *Commel. Fl. Malab. p.* 17.

AANMERKING.

Dat deeze planten zyn regte zoorten van de *Kennip*, blykt genoeg uit derzelver ganſche gedaante, waarom ook *Linnæus* in de *H. Cliffort. p.* 457. de plante in het 10 *deel.* van *H. Malab. Tab.* 60 en 61. onder de naam van *Cansjava* beſchreven, tot de gemeene *Kennip* gebragt heeft, welke van hem daar genaamt wert *Kennip* met gevingerde bladen: Ik verwonder my derhalven ten hoogſten, dat de vermaarde *Herman*, een van de grootſte kenners der uitheemſche gewaſſen, die ook zonder twyffel de *Bangue* plant in Indien levendig zal gezien hebben, dezelve in zyn *H. L. Bat. p.* 26. tot de *Althæas* brengt, waarom ook uit zyn dwaling, die andere mede bedrogen heeft, deze plant van my dog qualyk in de *Theſ. Zeyl. p.* 135. genaamt wert Indiſche Ketmia met het blad van de Kennip, *Bangue* genaamt, alwaar het overige ziet, als mede in *Commelin Fl. Malab. p.* 17.

CAPUT TRIGESIMUM QUINTUM.

Ganja sativa. Ganja.

GAnja similitudinem quandam cum *Cannabe* habet, estque duplex, domestica, & silvestris. Domestica hoc in capite descripta stipitem emittit simplicem, rectum, rotundum, & firmum, quinque, sex, & aliquando octo, & decem pedes altum, qui glaber est, rotundus, & in laterales ramos divisus, ample sese extendentes, sed pauco numero, hisce folia insident solitaria, Urticæ foliis similia, sed oblongiora, quinque & sex pollices longa, & inferius binos lata, tenuia, superne pallide virentia seu flavescentia; inferne grisea seu glauca, obliquis pertexta costis, quarum quinque semper prope petiolum concurrunt, ad oras arcte serrata, binique inferiores dentes ab utraque parte incurvum habent filamentum, plerumque retroflexum, ex horum alis plura alia minora excrescunt folia, atque inter hæc pentagona capitula, viridia, seu pallide fusca, quorum quodvis bina gerit angusta foliola seu barbulas. Capitula hæc sese aperiunt in flosculos, qui compositi sunt ex quinque exterioribus minimis petalis, expansis, & fuscis, atque inter hæc quinque alia interna, flavescentia.

Fructus rotundæ sunt baccæ magnitudine *Uvæ crispæ*, seu paulo majores, non glabræ, sed multis punctulis seu foveolis excavatæ, & sessiles, ex viridi & fusco variegatæ colore, ac tandem terrei coloris, hæ maturæ sese aperiunt, sed difficulter in quinque partes, quæ quinque exhibent cellulas, in quibus semina parva & nigricantia reconduntur.

Ramorum vertices multa angusta gerunt foliola acuminata seu barbata, quæ barbæ semper fuscæ sunt. Trunci & ramorum cortex plerumque glaber est, & læte virens, ac facile in fila duci seu findi potest. Radix longa est, transversalis, vilis, paucasque gerit fibrillas. Foliorum sapor fatuus est cum levi amaritie, uti in *Blito*, sed magis unctuosus.

Nomen. Latine *Ganja sativa*, seu *Ramium minus* ad distinctionem subsequentis *Ramii majoris*. Malaice *Ganja*, alii vero *Rami Tsjina*, quod nomen videtur commune esse istis plantis, ex quarum cortice fila quædam nectuntur uti Cannabis &c. Vulgo autem *Sajor Bengala*, vel quum fit vulgaris oleracea herba servorum Bengalensium, qui in tota India Orientali reperiuntur, vel quum in ista regione potissimum crescat. In Bengala *Padbac.* In Sina *Oimoá.*

Locus. Plurimum colitur, atque hoc conseruntur ejus arva in regionibus Bengalæ, Aracanæ, Zephyreis Sinæ provinciis Hocheu, Tsjeckiang, item in Butona, unde semen in Amboinam delatum est.

Usus. Apud Bengalenses & Sinenses inter olera adhibetur, uti *Blitum*, peculiarem vero requirit coquendi modum, si enim in aqua excoquatur uti alia olera, mucosum est & amarum, si vero siccum frixetur cum oleo & Cepa, delicatum est olus, levem servans gratamque amaritiem.

Tarde excrescit, feminaque ejus tarde maturescunt, sed sese propagat sponte per decidua semina. Folia unguibus decerpere non oportet, unde amaricant, sed avellenda vel abscindenda sunt, quæ coquere volumus. Sipites restantes maturi simul cum ramis abscinduntur, & aliquamdiu in aqua macerantur, instar Lini vel Cannabis, tum ipsorum cortex in longa findi potest fila. Ex his in Bengala & Aracana filum quoddam crassius præparatur, quod Aracanicum dicitur, ex quo retia nectuntur, & chordulæ, qui mos usque in Zephyream Sinæ partem prævalet. Ex filis istis quævis funium species pro navibus formantur, uti & in Aracana, unde a nostratibus Cannabis Aracanica vocatur.

Sinenses tenera ejus adhibentes folia pro olere leviter modo ebullire sinunt in pauxillo aquæ, addentes Ceræ portiunculam, unde mollescunt.

In

XXXV. HOOFDSTUK.

De Tamme Ganja Plant.

DE Ganja *heeft mede eenige gelykenisse met het* Kennip, *en is tweederley, tam, en wild. Het tamme in dit Capittel beschreven, schiet op met een enkelde, regte, ronde, en styve steel of stam, vyf, zes, en zomtyds* 8 *en* 10 *voeten hoog, even, rond, en in zydetakjes verdeeld, die zig wyd uitspreiden, dog weinig in 't getal, daar aan staan de bladeren enkeld, de Netelbladeren gelyk, dog lankwerpiger,* 5 *en* 6 *duymen lank, en achter* 2 *breed, dun, boven licht of geel-groen, van onderen wat grys of blaauw groen, met schuynze ribben doortogen, waar van 'er vyf achter by den steel t'zamen stoten, langs de kanten digt gezaagd, en de twee agterste tanden hebben te weerzyden een krom haairtje of draadje, meest achterwaarts gebogen. Uit dezen schoot komen vele andere kleendere blaadjes, en tusschen dezelve vyfhoekige knopjes, groen, of licht bruyn, ieder bezet met* 2 *smalle blaadjes of baardekens. Deze knopjes openen hun in kleene bloempjes, gemaakt van vyf buytenste zeer kleene blaadjes, uitgebreyd en bruynagtig, en daar binnen nog vyf andere geele.*

De vruchten zyn ronde besiën, in de groote van Kruysbesiën, *of wat grooter, niet effen, maar met veele pukkeltjes of kuyltjes bezet, digt tegens den steel aan zittende, uyt den groenen en bruynen gemengd, ten laatsten aardverwig, en ryp zynde openen hun, doch moeyelyk, in vyf delen vertonende vyf kamertjes, daar in schuild kleen swartagtig zaad.*

De stelen op hare toppen hebben mede veele smalle blaadjes, als spitzen of baardekens, en de voornoemde draden aan de bladeren zyn altyd bruyn. De schorsse des stams en stelen is doorgaans effen, licht-groen, en laat zig in draden splyten. De wortel is lank, dwers, slegt, en met weinige Vazelingen. Den smaak der bladeren is smets, met een kleene bitterheid, als aan het Blitum, *dog smeeriger.*

Naam. *In 't Latyn* Ganja Sativa *of* Ramium minus, *tot onderscheid van 't volgende* Ramium majus. *Maleyts* Ganja, *andere* Rami Tsjina, *het welk schynd een gemeene naam te zyn van planten, uit wiens bast men eenig gaarn spint, gelyk van Kennip. In 't gemeen* Sajor Bengala, *of om dat het in 't gemeen een moeskruyd is van de Bengaalze Slaven, die men door geheel Oost-Indiën heeft, of om dat het in 't zelve Land meest wast. In Bengale* Padhac. *Sinees* Oimoá.

Plaats. *Het werd meest geoeffend, en met akkers vol gezaayd in de Landen van Bengalen, Aracan, de Sineze zuyder-Provintien Hocheu, Tsjeckiang; als mede in Buton, van waar het zaad in Amboina gebragt is.*

Gebruyk. *By de Bengalers en Sinezen is het een moeskruyd, zoo wel als het* Blitum, *dog het vereischt een byzondere manier van koken, want zoo 't in 't water opgekookt werd gelyk ander Sajor, zoo werd het slymerig en bitter, maar zoo men 't droog stooft met olye en Ajuyn, zoo werd het smakelyker, behoudende slegts een aangename kleene bitterheid.*

Het schiet lankzaam op, en zyn zaad werd ook lankzaam ryp, maar vermenigvuldigd zig zelfs door 't uytgevallene zaad. De bladeren willen met de Nagels niet afgenepen zyn, waar door zy bitter worden, maar men moet ze afrukken en affnyden, die men koken wil. De resterende stammen ryp geworden zynde, snyd men af t'zamen met de takken, legt ze een tyd lank in water, gelyk vlas of Kennip, zoo kan men den bast tot lange draden splyten. Hier uit maakt men in Bengale en Aracan een zeker slag grof gaarn, het welk men ook Aracans-gaarn noemd, waar uit men Netten breyd, en dunne lynen of Chordulen, een manier tot in de zuyder-delen van Sina gebruykelyk. Men maakt 'er uyt alle touwerken van de Schepen, en zoo ik versta, mede in Aracan, daarom het de onze Aracaanze Kennip noemen.

De Sinezen, willende de jonge bladeren tot moeskruyd gebruyken, latenze maar eens opwellen in een weinig water, een klontje was daar by doende, waar door zy mals werden.

In

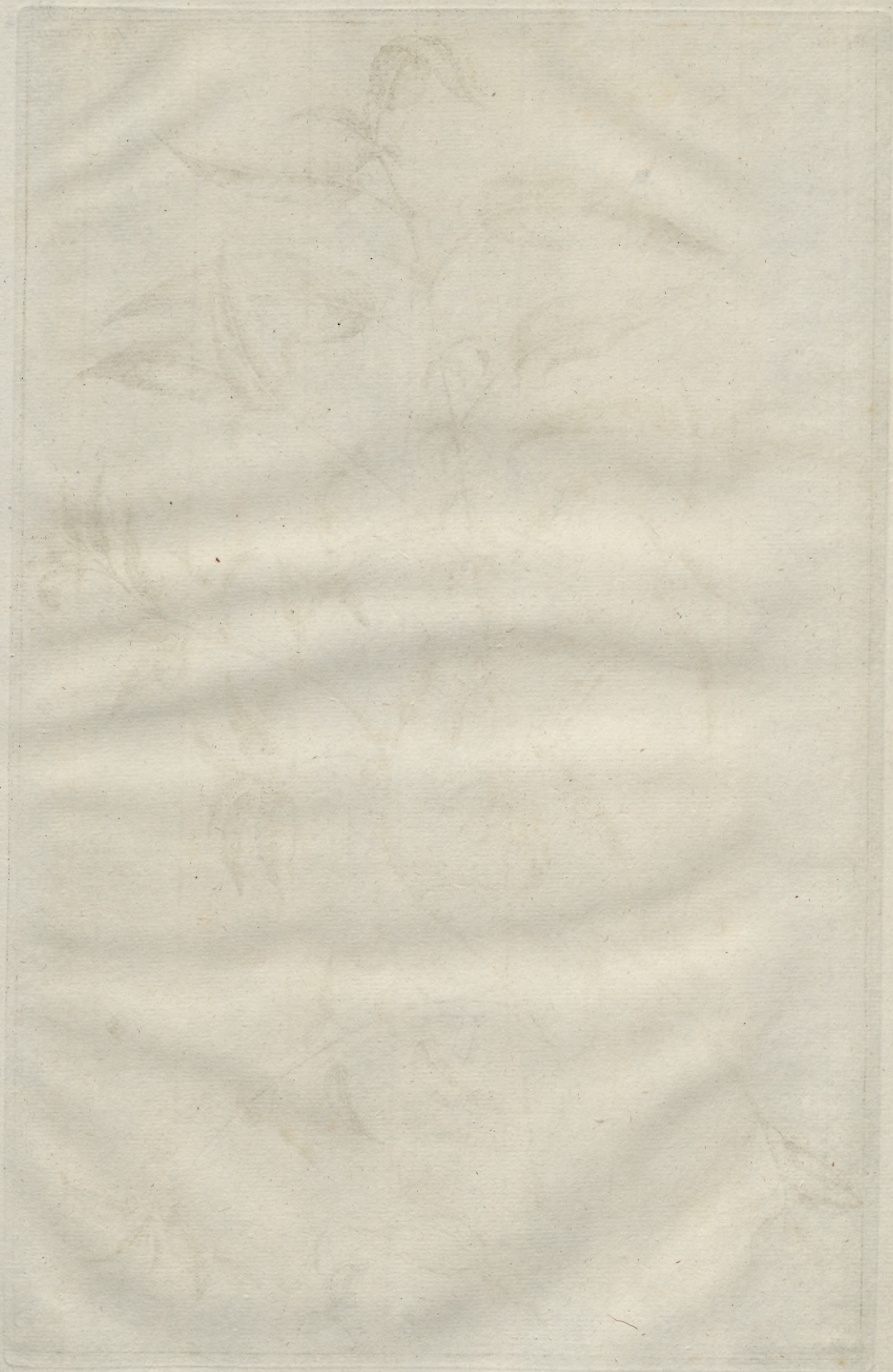

Fig. 1. Corchorus capsularis. L.

— 2. —— olitorius. —

In Sina subtile & album filum ex ejus cortice præparatur, quod vulgare est Sinensium filum sutorium, quod crudum netur, ac dein in aqua calcis excoquitur, & ad solem album redditur, est autem durius ac durabilius Gossipii filo, sed facile convolvitur, quum fortiter compingatur.

In Sina werd een fyn en wit gaarn daar uit gemaakt, 't welk is 't gemeene Sineeze naay-gaarn, als men 't raauw gesponne in kalk-water opkookt; en daar na bleekt, tot dat het wit werd. Het is harder en durabelder dan Cattoen-gaarn, maar rold licht in malkander, om dat het hard getweernd is.

Tabula Septuagesima Octava

Ad *Figuram Primam Ganjam* exhibet *Sativam*, seu domesticam.

Figura Secunda Ganjam denotat agrestem, cum *capsula seminali a* separata.

De acht en seventigste Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* de *Tamme Ganja Plant.*

De *tweede Figuur* wyst aan de *wilde Ganja Plant*, met deszelfs zaat-huysje *a* afzonderlyk.

CAPUT TRIGESIMUM SEXTUM.

Ganja agrestris. Ganja Utan.

SEmi silvestris *Ganjæ* species non tam alta & crassa est præcedente, sed amplius sese extendit per laterales ramos semi procumbentes.

Ejus caules quoque rotundi sunt, lentissimi, & glabri, quibus folia solitaria insident, breviora, & rotundiora quam in sativa, magisque ad illa Urticæ vulgaris accedentia, binos tresque pollices longa, binos lata, undique serrata, rugosa parum, ac pilis albis hirta, & binis barbulis inferius donata, sed quæ breviores sunt & magis adunatæ, & in vetustis foliis plerumque deficiunt.

Folia ejus sunt læte virentia, ipsorumque petioli parum hirti, quum reliqui caules glabri sint, ex viridi & fusco variegati. Ex ipsorum alis ad latera barbula excrescit, seu angustum folium, ubi multa excrescunt pentagona & fusca capitula, non simul sed successive progerminantia.

Flosculi sunt quoque lutei & pentapetali, sed majores quam in sativa, & plurimis staminulis repleti. Hos insequuntur cellulæ seu siliculæ pentagonæ, digiti unguem longæ, illis Sesami similes, sed minores, ad oras acutæ, seu alatæ, ac superne parum dehiscentes in quinque apices, erectæ, primum fuscæ, ac dein terrei coloris, tarde quoque maturescentes. In cellulis interioribus semen latet parvum arenosum & ruffum, quo quam maxime multiplicatur. Foliorum sapor est uti in præcedente, viscosus & amaricans, sed ingratior. Radix ejus longa est, alba, transversalis, multis prorepens fibrillis.

Nomen. Latine *Ganja agrestis.* Malaice *Ganja Utan*, quidam autem hanc plantam tantummodo *Ganja* vocant, ac præcedentem peculiariter *Rami.*

Locus. Sponte crescit in desertis hortis juxta oras & vias agrorum, atque inter zizania numeratur. In Hitoensi regione majore obcurrit copia, quam in Leytimora, in solo duro argilloso, lapillis mixto, & soli exposito.

Usus. Apud Amboinenses nullo in usu est, istiusque nationis servi ad olus adhibent, sed potissimum defectu aliorum olerum, quod & milites nostri in Hitoea sequuntur, unde & Mauri illud videntes hanc herbam vocant *Sajor Hollanda*, credentes, milites nostros illud Bataviæ didicisse. Ex ejus cortice fila duci possunt, sed multo crassiora, nec ita durabilia.

XXXVI. HOOFDSTUK.

De wilde Ganja Plant.

H*Et half wilde geslachte van* Ganja *schiet zoo hoog en dik niet op als het voorgaande, maar breyd zig meest met zyne zyde-takken half leggende uit.*

De stelen zyn mede rond, zeer taay en effen, daar aan de bladeren ook enkeld staan, dezelve zyn korter en ronder dan aan de tamme, de gemeene Netelen gelyker, 2 en 3 duymen lank, 2 breed, rondom ook gezaagd, wat ruyg, en met witte haairtjes bezet, agter mede 2 baardekens hebbende, die korter zyn, nader by malkander staan, en in de oude bladeren meest agterblyven.

De bladeren zyn licht groen, hare stelen wat haairig, maar de andere stelen glad, uit den groenen en bruynen gemengd. In den schoot staat te wederzyden nog een baardeken, of smal bladeken, en daar tusschen veele vyfhoekige en bruynagtige knopjes, niet teffens, maar na malkanderen voortkomende.

De bloempjes zyn mede geel, uit vyf blaadjes gemaakt, dog grooter dan aan 't tamme, en binnen met meerder draadjes vervuld. Daar op volgen vyfkantige huyskens of houwkens, een nagel van een vinger lank; de huyskens van Sesamum gelykende, doch kleender, langs de kanten scherp, of gevleugeld, en boven mede wat geopend, in vyf spitzen overeynd staande, eerst bruyn, daar na aardverwig, mede lankzaam rypende. In de vyf binnenste laadjes schuyld een kleen zandig en ros zaad, waar mede het zig zeer vermenigvuldigd. De smaak der bladeren is als aan 't voorgaande, smeerig en bitteragtig, doch slegter, de wortel is lank, wit, dwers kruypende, met veele Vazelingen.

Naam. *In 't Latyn* Ganja agrestis. *Maleyts* Ganja Utan, *dog zommige willen dit slegts* Ganja *noemen, en het voorgaande eygentlyk* Rami.

Plaats. *Het wast van zelfs in verlatene tuinen, langs de kanten en wegen van de akkers, en werd voor een onkruyd gehouden. Op 't Hitoëze Land vind men 't meer dan op Leytimor in een harde kleygrond met stenen gemengd, en wel ter Sonne leggende.*

Gebruyk. *By de Amboinezen heeft het geen gebruyk, de Slaven van voornoemde Natien nemen 't tot moeskruyd, dog meest by gebrek van andere, 't welk onze Soldaten op Hitoe plegen na te doen, weshalven de Mooren aldaar zulks ziende, noemen dit kruyd* Sajor Hollanda, *gelovende, dat onze Soldaten zulks op Batavia geleerd hebben. Uit de schorsse kan men draden spinnen, doch dit gaarn is groffer, en zoo durabel niet.*

CAPUT TRIGESIMUM SEPTIMUM.

Ramium majus. Rami.

HÆc planta adfinis quoque videtur Urticæ, quæ varios ex radice emittit caules, quinque fexve pedes altos, digitum longos, inferius rotundos, glabros, & lignofos, fuperius parum ftriatos, & rugofos, intus aquofa medulla repletos, qui vero fuperius concavi funt, uti & foliorum petioli.

Folia cum illis Urticæ conveniunt, fed majora funt, rotundiora, magisque cordiformia, quatuor, & fex pollices longa, ac lata, ad oras profunde dentata, fuperne obfcure virentia, inferne albicantia, acfi argenti fpuma effent obducta, rugofa admodum. Solitaria autem longis, & lanuginofis infident petiolis, tribus nervis longitudinalibus donata, nullum peculiarem præbentia faporem. Foliorum ac petiolorum lanugo arenofa eft, & alicujus cutim tangens pruritum excitat parvum.

Ad foliorum ortum in majori feu primario caule bina alia minora, & acuta locantur folia, inter quæ lateralis excrefcit ramus, inque fuperioribus cauliculis fimilia proveniunt foliola, inter quæ flaccidi progerminant petioli, breves producentes corymbos, rotunda, & obfcure virentia gerentes capitula radiata, uti *Urtica Mortua*, vel *Lappula minor*, quæ vero non vifcofa funt vel pungunt, quæque plerumque fine femine marcefcunt, exceptis paucis quibusdam parvum quoddam femen gerentibus, menfibus æftivis Octobri, & Novembri.

Radix craffa eft, & inregularis, in multas incurvas divaricationes divifa, quæ annulos quosdam formant, ex quibus multæ dependent congeries fibrofæ. Externe autem ruffa eft, interne alba, aquofa, & fragilis, faporis aquofi, qualem tota habet herba. Sub cauliculis duriffima eft hæc herba, cætera ejus pars fragilis eft, inque molli folo quam maxime fefe extendit, novosque emittit furculos, in duro autem & argillofo parva eft.

Caulium cortex tenuis eft, inque fila findi poteft, præfertim in ficcata planta, uti in Ganja, & Cannabi. Radicis abrupta fegmenta, in quibus gemma confpicitur, transplantanda funt, per femina enim non feliciter propagatur, ac vetufti ftipites poft binorum annorum fpatium pereunt, unde transplantari hanc oportet uti alia olera.

Nomen. Latine *Ramium majus* ad diftinctionem prædentis *Ramii minoris*, *Sinenfis*, feu *Bengalenfis*, quod eft *Ganja hortenfis*. Malaice, Javanice, & Maccaffarice *Rami*, & *Rame*. Amboinice in Bonoa *Inan*, quod nomen commune eft cum *Meliffa lotoria*, pro cujus fpecie inperiti ifti Botanici hanc habent. In Celebis ora Orientali *Gambe*.

Locus. In Amboina ignota eft hæc herba, atque ego primum hanc introduxi ex infula Bonoa, ubi ejus incolæ prope ædes fuas hanc plantant, majori copia obcurrit in Maccaffara, & aliis Celebes partibus, ubique autem ab hominibus colitur, præfertim ubi rhizothomi *Orang Badjos* dicti habitant.

Ufus. Ex hujus herbæ caulibus craffum præparatur filum, ex quo Incolæ retia nectunt, ut & chordas pifcatorias, fubtiliora quoque ex illis findunt fila, ex quibus excipula formant, fatis durabilia in aqua marina, atque proinde in omnibus iftis locis, in quibus ifti Orang Badjos habitant, diligenter colitur. Caules autem ifti fponte ficcari debent, tum facile feparatur ipforum cortex, qui in fila commode findi poteft. Alii adultos fumunt viridis herbæ caules, ipforumque deglubunt exteriorem viridem, & fuccofum corticem ad interiorem album librum, qui ligno incumbit, quem in tenuiffima findunt fila, uti cum filveftri fit Gnemone.

In Maccaffara non tantum fila ex hoc cortice findunt ad ifta opera, fed etiam caulium fucco expresfo utuntur, quem celebri ifti Maccaffarenfium toxico admifcent *Ipo* dicto, debiliori nempe ejus fpeciei, quod non lethale eft.

Hoc

XXXVII. HOOFDSTUK.

Het groote Ramie-kruid.

DEze plante fchynd mede uit de maagfchap van de Netelen te zyn, dewelke met verfcheide ftelen uit eene wortel opfchiet, tot vyf, en zes voeten hoog, de ftelen zyn een vinger dik, beneden rond, glad, en houtagtig, boven een weinig geftreept, en rouw, binnen met een wateragtig merg gevuld, maar boven hol, gelyk ook de ftelen der bladeren.

De bladeren zyn de Netelen gelyk, dog grooter, ronder, en hertvormiger, vier, en zes duimen lank, en ook zoo veel breed, aan de kanten met groffe tanden gezaagd, boven donker-groen, beneden witagtig, en als met Zilverfchuim bekleed, zeer rimpelig. Zy ftaan enkeld op lange, en wolagtige ftelen, en hebben drie zenuwen in de lengte, van geen zonderlyke fmaak. De wolagtigheid aan bladeren, en ftelen hangende is zandig, en iemand aan de huid komende verwekt een kleen jeuken.

By den oorfpronk der bladeren aan den hooft-fteel ftaan twee andere kleene fpitze blaadjes, tuffchen dewelke komt een zyde-tak voort, maar aan de bovenfte ftelen ftaan ook zulke blaadjes, tuffchen dewelke komen flappe fteeltjes voort, dragende korte trosjes van ronde, donker-groene, en geftraalde knopjes gemaakt, gelyk de Urtica Mortua, *of aan* kleene Kliffen, *dog niet kleevende nog fteekende, die meeft zonder zaad vergaan, behalven weinige, die eenig kleen zaad voortbrengen in de Zomer-maanden, October, en November.*

De wortel is grof, en woeft, in veele kromme takken verdeeld, die eenige kringen maken, en daar aan veele lokken van vazelingen hangen. Zy is buiten ros, binnen wit, wateragtig, en bros, van een wateragtige fmaak gelyk het geheele kruid. Naaft onder de ftelen is ze op't hardft, de reft is bros, in een mulle grond breidze haar geweldig uit, en brengt nieuwe fcheuten voort, maar in een harde klei-grond blyft ze kleen.

De fchorffe aan de ftelen is dun, en laat zig ligt in draden fplyten, zonderlyk aan 't gedroogde kruid, gelyk men met die van Ganja, en Kennip doed. De afgebrokene ftukken van de wortel, daar een fcheute aan is, moet men verplanten, want met zaad wil het niet wel voortkomen, en de oude ftruiken vergaan na twee jaren, dies men het verplanten moet gelyk andere hof-kruiden.

Naam. *In 't Latyn* Ramium majus *tot onderfcheid van 't voorgaande* Ramium minus, Sinenfe, *of* Bengalenfe, *'t welk is de* Ganja hortenfis. *In 't Maleyts, Javaans, en Maccaffaars* Rame, *en* Rami. *In 't Amboins, op Bonoa* Inan, *een naam gemeen met de* Meliffa lotoria, *voor wiens mede zoorte die flegte Herbariften dit aanzien. Op Celebes Ooft-kuft* Gambe.

Plaats *Het is in Amboina onbekend, en ik heb het eerft daar in gebragt van 't Eiland Bonoa, daar het deszelfs Inwoonders by hare huizen planten, meerder vind men het op Maccaffer, en andere delen op Celebes, over al door menfchen gebavend, inzonderheid daar de wortelmannen* Orang Badjos *woonen.*

Gebruik. *Van de ftelen dezes kruids werd een grof gaarn gemaakt, waar uit de Inlanders netten breiden, en vislynen draayen, als mede een fynder gaarn, waar uit zy fchepnetjes maken, die redelyk durabel zyn in Zeewater, en daarom op alle plaatzen, daar de boven genoemde* Orang Badjos *wonen, neerftig onderhouden werd. De ftelen moeten van zelfs verdrogen, als dan fepareerd zig den baft van zelfs, en laat zig licht tot draden fplyten. Andere nemen de volwaffe ftelen van 't groene kruid, fchrappen daar van af de buitenfte groene, en zappige fchorffe, tot dat men op den binnenften witten baft komt, die naaft het hout leid, den welken zy dan tot dunne draden fplyten, even eens als men met de wilde Gnemon doed.*

Op Maccaffer maken zy niet alleen gaarn daar van tot het voornoemde werk, maar gebruiken ook den zap daar van uit deszelfs ftelen geperft om onder 't Ipo, *dat is het vermaarde Maccaffaarfe fpattegift te mengen, te weten van 't flapfte flag, dat niet dodelyk is.*

Hier

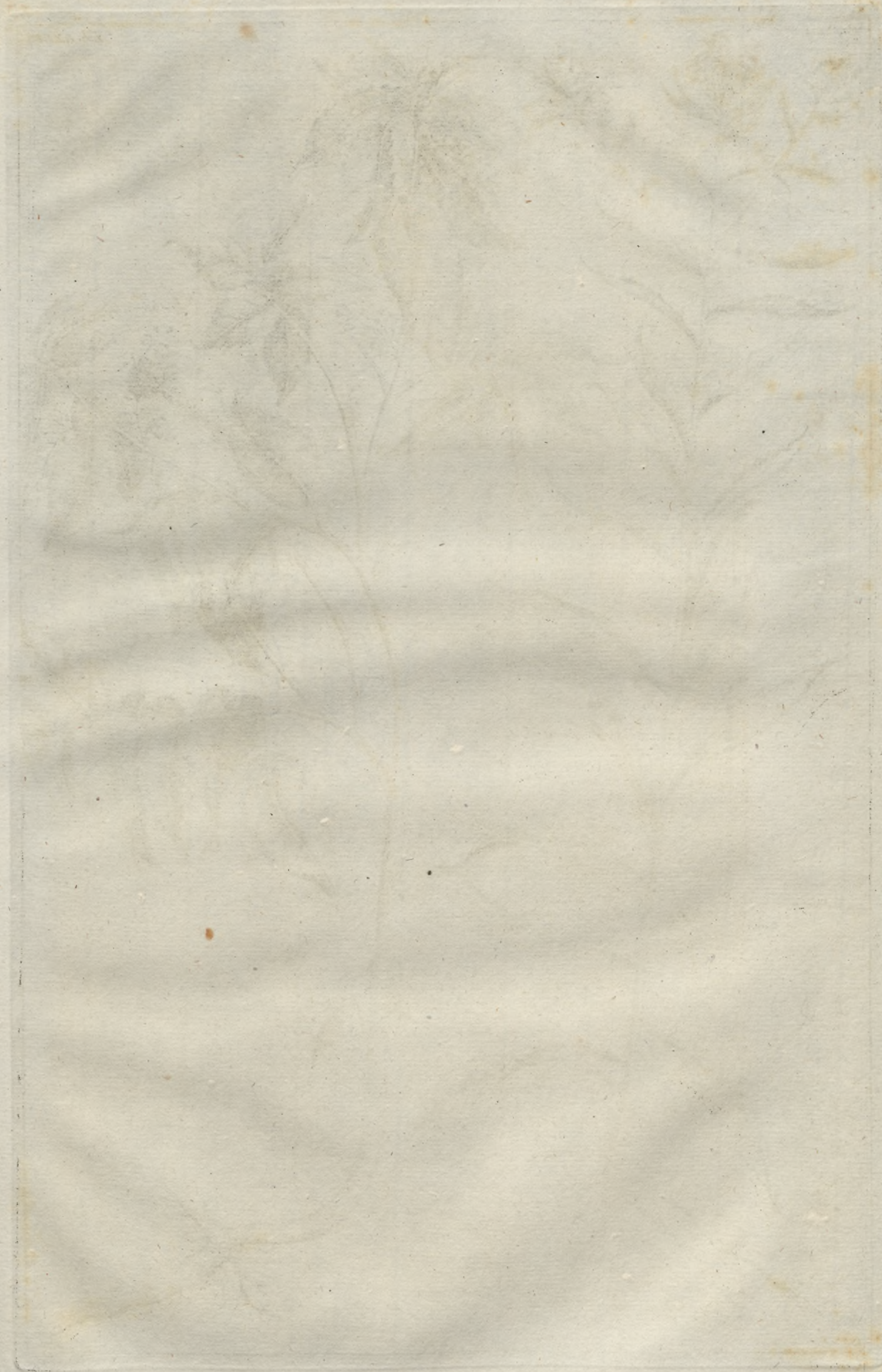

Fig. 1. Urtica nivea. L.
— 2. Carthamus tinctorius. L.

Hoc veneno obliniunt tela, quibus cervos enecant, magnum enim in vulneratis excitat dolorem, unde vehementer clamitant, ita ut facilius in silvis persequi eos possint. In vulneratis hominibus intolerabilem caussat dolorem, unde corpus vehementer circumagitur, oculi convertuntur, & spuma in ore conspicitur. Observatum est magnos serpentes in Celebe, & Bima, quum velint aprum, caprum, vel capram trucidare, prius adire hanc plantam, & adrodere inferiores hujus herbæ caules, ubi glabri, & succosi sunt, quo visco fauces suas glabras reddunt, ut animal tale facilius devorare possint.

Hier mede bestryken zy de pylen, daar zy de Hartebeesten mede schieten, want het maakt groote pyn in de gekwetste beesten, en doed ze geweldig schreuwen, zoo dat men ze te gemakkelyker in 't bosch naloopen kan. In de gekwetste menschen veroorzaakt het mede een onleidelyke pyn, doet het lichaam geweldig omwerpen, de oogen draayen, en schuimbekken. Men heeft gemerkt, dat de groote Slangen op Celebes, en Bima, willende een wild Verken, Bock, of Geite verslinden, eerst beenen gaan, en knagen aan de onderste stelen dezes kruids, daar zy glad, en zappig zyn, met welke slym zy hare keel glad maken, om het beest te gemakkelyker te konnen inzwelgen.

Tabula Septuagesima Nona

Ad *Figuram Primam Ramium* exhibet *majus.*
Figura Secunda Cnicum denotat *Indicum.*

De negen en seventigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur*, het *groote Ramie-kruid.*
De *Tweede Figuur* wyst aan de *Indische Cnicus*, ofte *wilde Saffraan.*

CAPUT TRIGESIMUM OCTAVUM.

Cnicus Indicus. Cassomba.

HErba, cujus flores celebrem exhibent Roseum colorem in India *Cassomba* dictum, est *Carthamus*, vel *Cnicus*, ab Europæo nihil, vel parum admodum differens, excepto quod in quibusdam locis hæc planta major, in aliis minor sit.

Quæ ex semine hic in Amboina progerminavit, trium tantum pedum altitudinem adtingebat, in Baleya vero & Bima quatuor, vel quinque pedum altitudinem habebat, caulem porro emittit simplicem, rectum firmum, ac fere lignosum, inferius rotundum, superius striatum, & in laterales ramulos ordinatos distinctum instar arbusculæ.

Folia ejus solitaria sunt, sessilia fere in ramulis, longitudinem, ac latitudinem majoris digiti obtinentia, ad oras firmis armata spinulis, quæ prominentes formant angulos, sed late distant uti in *Atractyli*, suntque porro hæc folia firma, intense glauca, seu viridia, tenera autem non ita sunt spinosa, quin tractari possint.

In ramorum summo coniformia excrescunt capita inferius lata, & ventricosa, superius acuminata instar Olivæ, ollæ formam præbentia, externe viridibus, duris, & spinulosis squamis, seu foliolis obsessa, uti in *Carduo Benedicto.*

Ex angusto ejus collo flos excrescit ex multis laciniatis compositus petalis, quæ ample extensa sunt, & in quinque lacinias distincta, primo crocei coloris, ac dein rubri, quum & maturi hi flores censentur, ut decerpantur. Ipsorum vero petala non omnia simul avelluntur, sed exteriora tantum, & dependentia. Rubra seu sanguinea matutino decerpuntur tempore, medium omittentes croceum fasciculum, qui isto tempore non decerpitur, sed cum aliis floribus in subsequentibus diebus sese aperiens, & maturus eximitur, ita ut ter quaterve in uno stipite collectio talis fiat.

In isto capite lanugo quædam alba, & pilosa quasi detegitur, inter quam semina latent, quæ sunt grana alba, angulosa, & splendentia, majora illis Hordei, vel Oryzæ, quæ repleta sunt medulla dulci, & pingui. Flos gratum quoque spirat odorem fere instar *Hieracii*, vel *dentis Leonis.*

Radix ejus vilis est, dura, paucasque emittens fibrillas; Diebus istis, quibus Sol fervet, agri hac planta consiti perambulari nequeunt ob firma, & spinosa ejus folia, sed hoc peragi potest summo mane, vel vesperi, quum folia parum flaccescant, tumque indusiis faciem obtegere oportet, nec nil nisi rubra decerpere florum petala, una alterave vero omittitur planta, cujus nulli decerpuntur flores, ut semina ejus conligantur.

Quum

XXXVIII. HOOFDSTUK.

De Indische Cnicus.

H*Et kruid, van wiens bloemen de vermaarde Rozecoleur* Cassomba *in Indiën gemaakt werd, is den* Carthamus, *of* Cnicus, *van de Europische niets of zeer weinig verschillende, behalven dat het op zommige plaatzen wat grooter van gewas, op zommige kleenaer vald.*

Die van zaad hier in Amboina voortgekomen is, wast maar drie voeten hoog, doch op Baly, en Bima werd hy wel vier, en vyf voeten hoog, by schiet op met een enkelde regte, styve, en schier houtagtige steel, beneden rond, boven wat gestreept, en in zyde-takken ordentlyk zig verspreidende, gelyk een boompje.

De bladeren staan enkeld, schier zonder stelen, aan hare takken, in de lengte, en breedte van een groote vinger en meer aan de kanten met styve doornen bezet, die uitstekende hoeken maken, dog wyd van malkaar, gelyk Atractylis, *styf, hoog spaans, of Zee groen, dog de jonge zyn zoo steekelig niet, of men kan ze wel handelen.*

Op den top van de takken komen kegelformige knopen voort, onder breed, en buikagtig, boven toegespitst, als een Olyve, uitmakende de gedaante van een pot, buiten met groene, harde, en stekelige schubben, of blaadjes bezet, gelyk aan de Carduus Benedictus.

Uit dien smalle hals komt de bloeme voort, uit veele gesnibbelde blaadjes gemaakt, en wyd uitgebreid, zynde ieder blaadje in vyf snibbelen verdeeld, eerst Saffraangeel, ten laatsten rood, wanneer men ze ryp houd, om geplukt te werden. Dit geschied niet met alle blaadjes te gelyk, maar alleen met de buitenste en afhangende. Die bloedrood zyn, plukt men op eene morgen af, latende de middelste Saffraan-geele bos staan, die dan voor die tyd niet geplukt werd, maar met andere bloemen in de volgende dagen ontluikende, en ryp zynde, zoo dat men drie, ofte viermaal aan eenen stok plukken kan.

In de voornoemde knop vind men een witte hairige dons, en daar tusschen de zaden, zynde witte, hoekige, en blinkende korls, grootter dan Geerst, of Ryst, binnen gevuld met een zoet, en vet merg. De bloeme heeft ook een zoete reuk, schier als het Hieracium, *of* dens Leonis.

De wortel is slecht, hard, en met weinige vazelingen; By dag, als de Zon heet schynd, kan men deze akkers niet wel door wandelen, wegens de styve, en stekelige bladeren, maar het zelve geschied smorgens vroeg, of savonds, wanneer de bladeren wat slenssen, en dan moet men nog met een kleed behangen zyn, om het aangezicht te bevryden, en niet meer dan de voornoemde roode blaadjes van de bloemen aftrekken, hier en daar laat men een plante staan, zonder van bloemen te beroven, om zaad te winnen.

Als

Quum hæc planta fit tenera, ac modo cauliculos emittat, tum in quibusdam locis tenera ejus capitula, & folia abrumpuntur, quæ ad olus adhibentur, unde plantæ hæ copiosiores caules, capita, ac flores producunt, flos enim hujus plantæ reditum, seu lucrum præbet. Decerpta petala abluuntur, ac leviter contunduntur, vel comprimuntur, ac denuo ad Solem exsiccantur, tum melius in alias deferri possunt regiones, immo per totam Indiam circumferuntur ad istud pigmentum ex iis præparandum, ut autem hæc conserventur, ne nimis exsiccentur, vel pallescant, contusæ Camiri ipsis admiscentur nuces, quarum pinguedo hos conservat flores.

Nomen. Latine *Cnicus*, seu *Carthamus Indicus*, cujus prima vox Græcis denotat flavescentem seu flammæ colorem. Germanice circa Ratisbonam hic flos vocatur *Saffloor*, acsi diceremus *Saffranici flores.* Belgice *Floers.* In India tam hæc planta, quam color roseus ex ejus floribus confectus *Cassomba* vocatur. Sinenses *Anghoæ* vocant, h. e. florem rubrum, Arabice porro vocatur *Ibrid*, & *Ozfor*, h. e. Cnici flos, ad cujus tincturam extrahendam Arabes utuntur cinere *Hord*, i. e. herbæ *Alcali*, *Terbâd* florem denotat, item *Beram*, & *Behramam*, per quod proprie intelligunt laciniata floris petala, quæ Malaienses *Sari* vocant, quibus Arabes luteum, & incarnatum norunt tingere colorem, unde & planta *Cyprus*, seu *Alcanna* cognominata est, item *Beram*, quod certa species est lintei crassi rubri Indici, Rubiæ Tinctorum colorem habens. Tota porro planta vocatur *Zabib*, *Kirtim*, & *Kortom*, unde derivatur *Carthamus*.

Locus. Optima hujus plantæ species seritur, & colitur in Baleya circa Surubajam, secunda est illa, quæ in Maccassara, & Turatta provenit, tertia Bimanensis, quæ Metropolis est insulæ *Sumbawæ*. In Ternata quoque seritur, sed pauca tantum copia, & in Amboina quædam aliquando progerminant plantæ ex adducto quodam peregrino semine, quæ tamen secunda vice ex Amboinico semine non proveniunt. *Cassomba* amat crescere in agro aprico in solo pingui rubro, & argilloso rite præparato, in quo nulla stagnat aqua.

In aliis quoque plantatur locis, Javâ nempe, Solora, Timora, Borneo, & Malacca, nullibi autem tanta copia, ut evehi possit. In primo memoratis locis Baleya nempe, & Turatta seritur mensibus pluviosis, atque ter, immo sæpius ejus messis conligi potest ex uno stipite, qui dein evellitur, & foco inservit; Non quoque bis plantatur in eodem agro.

Botanici Cnicum dividunt in domesticum, & silvestrem, quæ planta est, nudum gerens caulem, fere aphyllum. *Cnicus Plinii* temporibus *libr* 21. *cap.* 15. in Italia ignotus erat, sed in Ægypto obcurrebat, ubi semen ejus adhibebatur ad oleum exprimendum, dein Saraceni, Turcæ, aliique Asiatici populi hanc plantam majori coluerunt cura, & ornamenti gratia hanc plantaverunt in cistis floris caussa, unde & quibusdam *Crocus Saracenicus* dicitur.

Hodie tam vulgaris est circa Ratisbonam sub isto nomine, ita ut toti agri hac planta consiti obcurrant. In Java, & Baleya tam crassos, & firmos generat stipites, ut baculi ex iis formari possint, qui manibus gestantur, uti veteres scribunt, ex Atactylis stipitibus leves colos formari posse, quales hodie in Portugallia conspiciuntur ex Hispanica, seu Canari arundine facti, quos mulierculæ ad latus dependentes gerunt, & nentes per plateas eunt.

Usus. Antiquis temporibus majori in usu erat Medico quam hodie, uti enim *Dioscorid. libr.* 4. *cap.* 182. testatur, Ægyptii oleum ex ejus semine præparabant *Cniceleon* dictum, cibo non inserviens, sed ad unguentum. Seminum succus expressus, & cum pingui Gallinaceo jusculo adsumptus per alvum expellit cunctos lentos, & pituitosos humores, intestina obstruentes, Colicam, & Hydropem excitantes, tam per superiora adsumptus, quam per Clysteres injectus. Flores cum Hydromelle contriti, & propinati, Hepatis obstructionem aperiunt, ac resolvunt, curantque Icterum.

Apud

Als dit kruid jonk is, en pas begind stelen te winnen, zoo pleegt men hier en daar de jonge toppen, en bladeren af te breeken, en tot Moeskruid te gebruiken, waar door de planten meer stelen, knopen, en bloemen voortbrengen, want aan de bloeme is al 't profyt van deze plante gelegen. De afgeplukte blaadjes werden gewasschen, en zagtjes gestampt, of gedrukt, en dan weder in de heete Zonne gedoogd, zoo zyn zy bequaam om vervoerd te werden door geheel Indiën, om de voornoemde verwe daar van te maken, maar om dezelve goed te houden, dat ze niet te zeer uitdrooge, en verbleekt, zoo doed men gestotene Noten van Camiri daar onder, welkers vettigheid deze bloeme goed houd.

Naam. *In 't Latyn* Cnicus, *en* Carthamus Indicus, *waar van 't eerste in 't Grieks te zeggen is licht-geel, of vlamme-verwig. In 't Hoogduitsch omtrent Regensburg werden de bloemen genaamt* Saffloor, *als of men zeide* Saffranici flores. *In 't Neerduits* Floers. *In Indiën werd zoo wel de plante, als de Rooze-verwige coleur uit de bloeme gemaakt* Cassomba *genaamt. Den Sinees hiet ze* Anghoa, *dat is roode bloeme. In 't Arabisch heeft ze nog deze naam* Ihrid, *en* Ozfor, *dat is de bloeme van Cnicus, tot welkers verwe de Arabiers gebruiken de assche* Hord, *dat is* Alcali *kruid.* Terbad *is ook de bloem, item* Beram, *en* Behramam, *of eigentlyk de gesnibbelde blaadjes van de bloem, die de Maleyers* Sari *noemen, waar mede de Arabiers ook geel, en incarnaat weeten te verwen, waar van ook de plante* Cyprus, *of* Alcanna *bygenaamt is, item* Beram *een zekere zoorte grof, of craprood linnen in Indiën. De geheele plante hiet* Zabid, Kirtim, *en* Kortom, *waar van* Carthamus.

Plaats. *De beste werd gezaaid, en gebavend op Baly, en Java omtrent Surubaja, de tweede plaats komt toe die van Maccassar, en Turatte, de derde die van Bima, hoofdstad van 't Eiland* Sumbawa. *In Ternaten werd ook wat geplant, doch is weinig, en in Amboina zyn somtyds eenige planten van vreemd zaad voortgekomen, doch het tweede zaad daar van wil niet voortteelen. De* Cassomba *wil staan op een luchtig veld, in een vette roode kleigrond wel bereid, en daar geen water blyft staan.*

Ze werd ook geplant op andere plaatzen van Java, Solor, Timor, Borneo, en Malacca, doch niewers in zulke meenigte, dat ze kan uitgevoerd worden. Op de eerstgenoemde plaatzen Baly, en Turatte werd ze gezaaid in de regen maanden, en men kan drie, en meermalen oogsten van een en dezelfste stok, werdende als dan de oude stokken uitgetrokken, en tot brandhout bewaard. Men plant ze ook geen twee reys na malkaar op een en dezelfste akker.

De Herbaristen verdelen de Cnicus in tamme, en wilde, een gewas met een kale steel, meest zonder bladeren. De Cnicus *was by* Plinius *tyden* lib. 21. cap. 15. *in Italien nog onbekend, maar te vinden in Ægypten, daar men 't zaad gebruikte om oly uit te trekken, namaals hebben de Saracenen, Turken, en andere Asiatische volkeren meer werks van dit kruid gemaakt, en tot een cieraat in potten geplant, om der bloeme willen, daarom het zommige* Crocus Saracenicus *noemen.*

Hedensdaags is het zoo gemeen omtrent Regensburg onder voorschreve naam, dat men 't met geheele akkers vol zaaid. Op Java, en Baly gewind het zoo dikke, en stywe stelen, dat men stokken daar van kan maken, om in de handen te dragen, gelyk de oude schryven, dat men uit den stam van Atractylis ligte spinrokken kan maken, diergelyke men nog in Portugal ziet van Spaansch of Canaris-riet gemaakt, die de Vrouwtjes aan haar zyde steken, en al spinnende over straat gaan.

Gebruik. *In oude tyden was het meer in de Medicyne bekend dan hedendaags, want zoo als* Dioscorides *getuigt* lib. 4. cap. 182. *maakten de Ægyptenaars een Oly van dit zaad* Cniceleon *genaamt, geenzints tot de kost dienende, maar om te smeeren. Het zap of room van de zaden uitgeperst, en met een vette Hoender-zop ingenomen, zuiverd van onderen alle slymerige, en pituiteuse humeuren, die de ingewanden verstoppen, Colyk, en Waterzugt genereren, zoo wel ingenomen als met Klisteren ingespuit. De bloemen met Hydromel gewreven, en gedronken, openen de verstoptheid des levers, en genezen de Geelzugt.*

By

Apud Indos ruber fuccus, qui inftar fanguinis purpureus, ut & ex Limonum fucco adfufo ex fubfequenti extrahitur Maffa, mulieribus propinatur ad obftructos referandos menfes. Pfittaci hoc amant edere femen, quorum tamen alvus ex eo non fubducitur, vel laxatur, unde & Hifpanis vocatur *Semiente de Papagayos*.

Itinerarii noftrates videntes, Turcas hanc plantam tam diligenter plantare ac fervare in ciftis, prædicavere, hos illud peragere ob floris gratum odorem, & ob fingularem capfularum feminalium formam. Ego autem nullum peculiarem in floribus obfervare potui odorem, nec mirabilem capfularum fpinulofarum formam, unde fufpicor, auctores illud conmemorantes non fatis hoc inquifiviffe, quem in finem Turcæ hanc tam diligenter colant plantam. Hoc itaque puto fieri, ut vulgus, cui Crocus nimis pretiofus eft, floribus utatur, ad cibum luteo colore tingendum, quod Ruftici in Italia jam etiam incipiunt imitari.

Nunc porro enarrabimus multo rariorem, ac pretiofiorem horum florum ufum, veteribus ignotum, ob quem vero hæc herba in India colitur. Præbet itaque eleganter rofeum colorem, qui æque incarnatus quam intenfe ruber conquiri poteft, uti Rofa provincialis, & ex purpuro rubens. Tincturam hanc ex floribus his extrahendi multum requirit laboris, multaque ingrediuntur, ita ut & Maleyenfibus, ac Sinenfibus mulierculis tantum fit arcanum, ut nullos admittant viros, nec ullum hominem five virum five feminam, valetudinariam, inpuram, halitui oris fœtido obnoxiam, vel præcedenti nocte viri concubitum paffam.

Poft multas preces femel adfui, quum tot ceremonias, fuperftitiones, & ludibria vidi, ut melius comediam quam præparationem præ fe ferret, quumque mihi venia effet data, quævis notare, hinc omnia enarrabo, quæ tum vidi, ac poftea fæpius audivi: Scænam hanc in quinque dividens actus.

Quorum primus conftat in præparatione cineris ad hanc confectionem requifiti, qui conficitur ex ficcis Durionis corticibus, vel *Clompani majoris libr. 5. cap. 22.* defcripti, item ex ficcis Ari filveftris petiolis, Sirii, & Lagondi ramis; ac deciduis ficcisque floribus Calappæ, vel ex ejus furculis *Cawan* dictis, quæ omnia in fubtiliffimum cremantur cinerem, ille autem Durionis, & Clompani quadruplo majori dofi adfit illo aliorum ingredientium, non autem tam præcife femper hæc obfervatur dofis vel portio. Ex Provinciis Cambodja, & Siama cinis adfertur *Abu Malayo*, & *Abu Muen* dictus, quem natura certis locis, ac temporibus e terra emittit. Hic folus fine alius admiftione ad tincturam *Caffomba* quoque adhibetur, obfervatum autem fuit, hunc nimis acrem effe ad lintea fubtilia, hujus enim cochlear tam acre eft, quam manipulum alterius.

Secundus actus eft, ut extrahatur luteus color, qui proprius eft, & naturalis floris Caffombæ. Unum recipe Gantang, vel fefqui florum Caffombæ, qui *Sari* vocatur, Gantang autem eft modiolus ficcarum rerum, uti Græcorum *Choenix*, qui quinque circiter Oryzæ libras continet. Tum iftos flores in binas divide partes, quas depone in binis albis linteis expanfis fupra fuftes, quibus fubpone planas patinas, uti lixivium folet præparari, tum adfunde iis puram aquam, donec non colorata a floribus tranfeat.

Prima aqua craffiffima eft & flaviffima, aliæ refpectu prioris pallidiores, una autem Caffombæ fpecies diutius tincturam exhibet alia. Hincque folebant Javani Surubajæ recens carptos Caffombæ flores in aqua abluere, donec craffiffima, & plurima lutea tinctura fit extracta, quos dein in globulos compingunt, & ad Solem exficcant: Baleyenfes vero aliæque nationes hoc non peragunt, fed hos non ablutos ficcant, quique dein majorem requirunt laborem, ut colorem iftum luteum extrahant.

Sume itaque nunc alba lintea, quæ tingere velis, quæ quo magis alba, ac fubtilia fint, eo melius rofeum adtrahunt colorem, atque hæc in ultima minime lutea fubige aqua, quæ flavefcit modo, tum lintea hæc eundem adquirunt colorem, hanc effunde aquam, iterumque in fimili macera, ac novam iterum adfunde coloratam aquam ad femi horæ circiter fpatium.

 Tum

By de Indianen word het eerfte roode-zap, dat op 't bygieten van Lemoen-zap uit de navolgende Maffa getrokken werd, en als purper-bloed ziet, de Vrouwen te drinken gegeven, om de opgehoudene Maandftonden voort te brengen. De Papegayen eeten dit zaad gaarne zonder loslyvig daar van te werden, daarom is het by de Spanjaarden Semiente de Papagayos *genaamt.*

Onze Reyzigers, ziende dat het de Turken zoo neerftig in hare potten planten, hebben voorgegeven, dat zy zulks deden om den goeden reuk wille van de bloeme, en om de rare gedaante van de zaadhuiskens. Ik hebbe geen zonderlyke reuk in de bloeme, nog verwonderens waardige gedaante aan de ftekelyke zaadhuiskens konnen vinden, dies ik vermoede, dat de Autheuren zulks voorgevende niet genoegzaam onderzogt hebben, tot wat einde de Turken dezelve zoo neerftig cultiveeren. Dit dan zeg ik te zyn, om dat de gemeene man by hun luiden, die de Saffraan te koftelyk vald, de bloeme gebruiken om haar koft daar meede geel te maken, gelyk de Boeren in Italiën nu mede beginnen te doen.

Verders zullen wy nu verhalen een veel zeldzamer, en koftelyker gebruik van deze bloemen, die de oude is onbekend geweeft, en waarom dit kruid in Indiën geoeffend werd. Dit is dan een fchoone Rozen-coleur, die men zoo wel incarnaat kan hebben als hoogrood, gelyk Provence-Roozen, en een rood-purper. Dezelve verwe nu uit deze bloeme te trekken, is een moeyelyk werk, veel dingen vereifchende, en by de Maleytze, en Sineeze Vrouwen zoo fecreet gehouden, dat zy geen Manfperfoon daar by willen laten komen, nog eenig menfch 't zy man ofte vrouw, die zieklyk, onreyn, van kwade aaffem, en de voorgaande nacht aan byflaap fchuldig zyn.

Na veel fmeekens ben ik 'er eens bygelaten, daar ik zoo veele ceremonien, fuperftitien, en t'zamen geraapte dingen zag, dat het beter een comedie dan een handwerk fcheen, en dewyl ik verlof hadde alles op te teykenen, zoo zal ik 't alhier verhalen, gelyk het doenmaals gezien, en ook naderhand dikwils gehoord hebbe: Verdelende het fpel in vyf actus of handelingen.

De eerfte handeling beftaat in de bereidinge van de affche tot dit werk nodig, dewelke werd gemaakt van drooge Durioen-fchellen, of fchellen van de vrucht Clompanus major lib. 5. cap. 22. *befchreven, item drooge ftelen van Arum filveftre, Siri, en Lagondi-takken. Het afgevallen, en drooge bloeizel van Calappa, of deszelfs fchuitjes* Cawan *genaamt, alle tot fyne affche gebrand, die van de Durioens, of Clompan moet viermaal zoo veel zyn, als die van de andere t'zamen, doch werd daar in zoo groote præcifiteit niet gehouden. Uit de Provintien Cambodja, en Siam komt een affche* Abu Malayo, *en* Abu Muen *genaamt, die de natuure op zekere plaatzen, en tyden uit de aarde doed opborlen. Deze alleen zonder vermenging met andere werd ook tot de verwe van* Caffomba *gebruikt, doch ze werd bevonden wat te fcherp te zyn voor 't fyne lywaat, want een lepel vol is zoo fterk als een handvol van andere affche.*

De tweede handeling beftaat in 't uittrekken van de geele coleur, dewelke de eigentlyke, en natuurlyke van de Caffomba bloeme is. Een Gantang, of anderhalf van Caffomba bloemen, die men Sari *noemd, zynde Gantang een mate van drooge dingen, gelyk der Grieken* Choenix, *inhoudende omtrent vyf pond Ryft. Deeld de voorfchrevene bloemen in twee deelen, en legt ze in twee witte doeken op ftokken uitgefpannen, met vlakke fchotels daar onder, gelyk men looge pleegt te maken, giet daar over zuiver water, zoo lange tot dat het ongeverfd door de bloemen pafseert.*

Het eerfte water is het dikfte, en geelfte, de andere na vervolg bleeker, verwende de eene zoorte van Caffomba langer dan de andere. Daarom plegen de Javanen van Surubaja de verfchgeplukte Caffomba bloemen in water te wafschen, dat de dikfte, en meefte geeligheid afgefpoeld worde, en daar na tot ballen gekneed, in de Zonne te droogen, 't welk die van Baly, en andere Natiën niet en doen, maar dezelve ongewafschen droogen, die dan vervolgelyk meerder moeite veroorzaken, om al het geel uit te trekken.

Neemt nu het witte linnen, dat je verwen wilt, het welk hoe witter en fynder zynde, hoe beter het de Rooze coleur anneemt, en kneed het zelve in de laatfte waters, die maar licht-geel zyn, zoo werd het linnen ook lichtgeel, giet het water uit, en kneed het weer in water van dezelve zoorten, t'elkens uitgietende, en ander gecoleurd water nemende omtrent een half uur lank.

 Zoo

Tum lintea hæc ſenſim læte purpureum vel incarnatum incipiunt adquirere colorem, quæ dein ſuſpenduntur, ut ſiccentur.

Tertius eſt, ſi cuncti ſumantur flores, ex quibus omnis luteus color extractus eſt, & contundantur, vel conterantur ſupra porphyritim in unam Maſſam, quam depone in terrea, vel porcellana patina, quævis enim metalli genera ad hoc opus non valent, cinisque memoratus in alia deponatur patina, hujus tum ſume manipulum, & inſperge dictæ Maſſæ, additis ſubſequentibus foliis, radicibus, & aromatibus, cunctis minutim ſciſſis, quæque ad manum parata eſſe oportet, folia nempe Bancudi, ſeu Nenuh, cum cujus cortice, ac radicibus ex rubro luteum tingere poſſumus colorem, dein manipulum foliorum Siree, ſeu Schoenanthi, totum ſume Cepæ bulbum, radices Tsjonkor digiti articulum longas, folia Alcannæ, Acori, ſeu Derynge, ana manipulum.

Mulieres Sinenſes præterea addunt folia Sirii, & Arundinis Sacchariferæ, radices Banglei, Lancquas, Allii, Daun Contu &c. quæ omnia minutim ſciſſa inponuntur Ari foliis, a quibus hæ res acrimoniam quandam adtrahunt, recipe tum pugillum iſtius cineris ad manipulum conſciſſarum herbarum, quæ admiſceantur iſti Maſſæ, atque iterum bina alia manipula addantur, cum quibus hæc Maſſa tam diu ac fortiter compingatur, donec omnis cinis, & cunctæ herbæ huic Maſſæ rite ſint admiſtæ, nullo addito liquore, tumque ſubactam ſumunt Maſſam, ex qua parvum formant collem, forma ſepulchri Sinenſium, quem oribus ſuis adſpergunt per Siri Pinangam maſticatam, quod opus ipſis *Sombor* vocatur. In ſummo autem inplantant florem *Bonga Raja*, ut pigmentum hoc quaſi imitaretur intenſe rubrum, ſeu Cermeſinum iſtius floris colorem, quem hinc *Capalla Caſſomba* vocant.

Si quis cameram, vel locum intret, ubi hæc præparatio fit, tali non licet recedere, antequam tinctura ex hac Maſſa ſit extracta: Sepulchrum iſtud Parrang, ſeu cultro majore cædunt, ut ſanguinem quaſi exfundat, colorque ſit intenſe ruber. Has pluresque alias religioſe obſervant ſuperſtitiones, credentes tincturam alioquin non rite effluxuram, vel extractam cito palleſcere. Qui ſapientiores ſunt, curant ſatis, ut rite ſubigatur, illas omittentes ceremonias, elegantem adquirentes Caſſombæ Tincturam, ſi ingredientia modo bonæ ſint notæ, & adtendant hoc opus ſereno inſtitui die ſine ullis pluviis, vel vento.

Quartus actus verum exhibet ludibrium, quum ex hoc luteo flore rubra extrahatur tinctura, quod ſequenti fit modo. Curam geras, ut patinam habeas repletam ſucco acidiſſimorum Limonum, quem in finem hæ eliguntur ſpecies, Lemon nempe Papeda, Lemon Nipis, Lemon Swangi, & Lemon Purrut, qui prius decorticantur, ipſorumque ſuccus exprimitur. Baleyenſes, aliique populi, quibus Limones non tanta ſunt copia, Tamarindi ſumunt pulpam, depuratam, & expreſſam, foliis involutam, ſine ſale, vel ſaccharo in fumo ſiccatam, qua ſi uti velint, hanc iterum in aqua diſſolvunt, vel hujus defectu, tum rubra ſumunt folia, ac caules *Empetri acetoſi rubri*, infra *libro nono* deſcripti, quod ad montium pedes copioſe creſcit, & Baleyenſibus *Batsjam Batsjam* vocatur, ex quibus ſuccum exprimunt.

Dein bina firmantur lintea ſuper aſſerculos extenſa, uti ſupra cum fovea in centro, in quo prius deponitur unum alterumve ſilveſtris Ari folium, quod primo perforatur, ita ut tinctura percolari poſſit, Indicæ enim ſilvæ plurimis gaudent Ari ſpeciebus, atque in hortis tam lata ejus inveniuntur folia, ut clypeum referant magnum, ſilveſtris vero folia, licet minora, huic melius conducunt operi.

Divide nunc ſubactam Maſſam in binas partes, atque in quovis expanſo linteo, unam depone partem ſeparatam, cui adfunde puriſſimam, & lympidam aquam, quem in finem aqua pluvialis optima eſt, quæ nunc ex una depluit dimidia parte, alteri adfunde, & tranſcola, recentem iterum adfundendo aquam priori parti, quod tam diu peragitur, donec videas, aquam non amplius coloratam tranſire, ſique coloratæ iſtius aquæ, tres quatuorve collegeris ingentes crateres, rite adtendas, quinam ſit primus, ſecundus, ac tertius, quod ex ſpiſſo ſatis conſtat liquore.

Seper-

Zoo begind het linnen allenskens een licht-peerze, of incarnate coleur te krygen, het welk men dan ophangt om te droogen.

De derde actus, neemt de voorſchreve bloeme, daar nu al 't geele uitgetrokken is, wryftze, of ſtootze op een ſteen tot een Maſſa, en legt die in een aarde, of porcelleyne ſchotel (want alle vaten van metaal deugen hier niet toe) en de voornoemde aſſche in een aarde ſchotel, neemt daar van een hand vol, en ſtrooid het op de voorige Maſſa, doende daar by de navolgende bladeren, wortelen, en ſpeceryen alle kleen geſneden, en die gereed by de werken moeten ſtaan, te weten de bladeren van Bancudus, of Nenuh (met wiens ſchorſſe, en wortelen men rood-geel verfd) een hand vol bladeren van Siree, of Schoenanthum, een geheele Ajuin, en wortel van Tsjonckor een lid lank, bladeren van Alcanna, Acorus, of Derynge, van ieder een hand vol.

De Sineeze Vrouwen doen 'er nog by de bladeren van Siri, en Zuiker-riet, de wortelen van Bangle, Lancquas, Look, Daun Contu &c. dit alles kleen geſneeden, legt men op bladeren van Aron, van dewelke die dingen nog eenige ſcherpigheid ontfangen, neemt dan een kleene hand vol aſſche, en een hand vol van kleen geſneeden kruiden, mengt het onder de voornoemde Maſſa, en al weder twee andere handen vol, met ſterk kneden voortvarende, tot dat al de aſſche, en kruiden met de Maſſa ter degen vermengd zyn, zonder eenige vogtigheid daar by te gieten, als dan nemen zy den gekneden Maſſa, formeren daar van een heuveltje, in de gedaante van een Sinees graf, dewelke zy dan uit de mond beſproeyen met een gekauwde Siri Pinang, welk werk Sombor *genaamt werd. Aan 't hoofd-einde ſteeken zy de bloeme* Bonga Raja, *op dat de verwe quantswys navolgen zoude het hooge Carmozyn-rood van die bloem, die zy daarom* Capalla Caſſomba *noemen.*

Zoo iemand in de kamer, of plaats komt, daar dit gemaakt werd, die mag 'er niet weder uitgaan, tot dat de verwe daar uit getrokken zy: Het graf kappen zy met een Parrang, of houmes, op dat het quantswys bloede, en de verwe hoog-rood werde. Deze en nog veel meer ſuperſtitien willen zy noodzakelyk onderhouden hebben, gelovende, dat de verwe anders niet ter degen uitkome, of de uitgebragte te ligt verbleeke. Die wyzer zyn, laten ze wel ter degen onderwegen, en konnen evenwel ſchoone Caſſomba verwen, als zy maar goede materialen vergaderen, en opletten, dat 't werk op een ſchoone dag geſchiede, zonder regen, of wind.

De vierde actus vertoond eerſt het regte Gochel-ſpel, wanneer men uit deze geele bloemen een roode verwe trekt, en gaat aldus toe. Maakt dat gy hebt een ſchootel vol zap van de zuurſte Lemoenen, waar toe deze zoorten genomen werden, Lemon Papeda, Lemon Nipis, Lemon Swangi, en Lemon Purrut, die men eerſt ſchild, en den zap uitperſt. De Baleyers, en andere volkeren, die de Lemoenen zoo veel niet hebben, neemen 't merg van Tamarinden, zuiver uitgedrukt, in bladeren gewonden, en zonder zout, of zuiker in de rook gedroogd, en als zy ze gebruiken willen, weder in water ontlaten, of by gebrek van dezen, zoo nemen zy de roode bladeren en ſtelen van Empetrum acetoſum rubrum *hier na lib. 9. beſchreven, 't welk in 't hangen der bergen veel waſt, by de Baleyers* Batsjam Batsjam *genaamt, en drukken den zap daar uit.*

Daar na maakt men twee ſtuks linnen over vier ſtokjes vaſt, gelyk te vooren in de midden met een kuil, daar in men eerſt legt een, of twee bladeren van wilde Aron, alvoorens doorſteken, dat de verwe daar door kan zygen, want de Indiſche boſſchen zyn vol van Arons zoorten, en in de boven vind men zoo breede bladeren als een groot ſchild, doch de wilde, hoewel kleender, zyn hier toe beter.

Verdeeld nu de geknede Maſſa ook in twee deelen, en legt in ieder geſpannen doek de helfte uit malkaar gedaan, giet daar op ſchoon verſch water, zynde het regenwater daar toe beſt, wat nu uit de eerſte helft komt, dat giet op de andere helft, dat het daar ook doorloope, weder verſch water op de eerſte helft gietende, en zoo voortvarende, tot dat gy ziet, dat het water ongeverfd doorpaſſeerd, en van dat gecoleurde water drie, of vier groote ſchootels vol vergaderd hebt, doch wel onthouden, welke de eerſte, tweede, en derde ſchotel zy, 't welk men aan de dikheid wel bekennen kan.

De

Superflua tum Massa linteis contenta stercus refert vaccinum, ac tanquam inutilis abjicitur, tandem ad quamvis patinam sume semi Tampurong, quod est putamen Nucis Calappi, repletum succo istorum Limonum, quam quantitatem in quamvis effunde patinam, aqua ista statim rubrum adquirit colorem, una autem magis rubet altera, quæ nempe est in prima patina, sanguinei coloris, instar vini Portugallici crassioris, quæ *Sari* quoque vocatur, in qua crassissimus & optimus latet color, aliæ patinæ respectu prioris pallidiores habent colores, ultimaque perfecte Rosaceum gerit colorem.

Quintus, & *ultimus* actus est, quum lintea inbuantur, & tingantur colore rubro, quæ nempe antea lutea ista aqua subacta fuere, donec læte purpureum, seu Rosaceum contraxerint colorem. Tum puram sume terream patinam *Pingang Batu* dictam, in quam inmitte lintea tincta, atque super hæc transfunde Tampurong, seu Calappi putamen repletum tinctura ultimæ patinæ, quæ pallidissimum habet colorem, manibus hæc subige, tum lintea incipient contrahere roseum colorem, & aqua flavescens, quæ abjicitur, aliaque iterum similis quantitas ipsis adfunditur ex eadem patina, quod tam diu peragitur, donec omnis aqua flavescat, ac lintea magis rubrum adtrahant colorem. Lintea autem leviter torquendo exprimenda sunt, antequam post effusam aquam alia de novo adfundatur, suntque ita agitanda, ut semi sicca sint.

Quum patina ultima fuerit consumpta, subsequens sumitur, idemque iteratur opus, donec hæc quoque sit consumpta, ac sic porro ad primam, quæ summum continet colorem: Si vero lintea quædam roseo tantum velis tingere colore, tum hæc prima patina omittenda est, hæc enim lintea summo purpureo rubente tingit colore, tinctaque lintea in umbra, & non ad Solem sunt siccanda, alteroque die leviter eluenda succo Limonum limpido, & iterum exsiccanda, tum totum peractum est opus.

Lintea cærulea hac inbuta tinctura ex fusco, seu pallido violacea sunt, Malayensibus *Ongu*, & *Wong* dicta, qui modestus habetur color, matronis, & matribus familias conveniens. Quum vero aliquid Curcumæ tincturæ isti admistum sit conterendo, tum lintea hac inbuta aurantii, vel ex rubro lutei sunt coloris, qui color a Javanis, & Baleyensibus magni aestimatur.

Artem quandam habent, qua norunt alba munctoria ita colligare, ac dein infundere luteae, vel rubræ Cassombæ tincturæ, ut munctoria ista sint distincta variis figuris ac striis ex rubro, luteo, & albo colore variegatis, aliquando etiam tales norunt formare nodos, atque hæc munctoria rubræ tantum inmittere tincturæ, ut aperta videantur albis Mamoræ floribus conspersa. Hæcque tantummodo in usu sunt inter juvenes, & amatores, quæ in signum amoris dono puellis dantur, uti & plerumque Cassombæ color juvenibus optime conducit, hoc enim tinguntur mulierum vestes superiores *Badju* dictæ, ac velamina Salindant vocata, ut & virorum munctoria, quæ in humeris gerunt, & Maurorum Diademata.

Sciendum porro est, quo modo hæc vestimenta gestentur, & conserventur, delicatissimus enim color est, nullum potens ferre sudorem, quin statim pallescant, qui nec etiam pluvias fert. In cistis, & scriniis neutiquam etiam aliis adponenda sunt vestibus, sed leviter tantummodo illis incumbant chartis involuta. Quoties induuntur, toties altero die succo Limonum, Calappi lympha, in qua Condondong folia contrita sunt, eluenda sunt, ac rite siccata deponenda.

Javani, & Baleyenses dicunt, Cassombæ colorem in sua patria tinctum multo stabiliorem esse, quum non adhibeant Limonum succum, sed descriptos supra Tamarindi globulos, vel quod melius est, corticem acidi fructus *Badong*, aliis *Carcapuli*, uti & *Christoph. Acostæ* dicti, & nostratibus *Tamarinjio*; qui in Zeylona crescit in arbore, quæ magnitudine, & foliorum forma convenit cum Nucis moschatæ arbore, ejus vero fructus interne in digitos quasi distincti sunt instar fructuum Mangostans, quorum cortices solummodo in usu sunt.

De overige Massa nu in de doeken, gelykt als den koedrek, en werd als onnut weggeworpen, eindelyk tot ieder schootel neemt een halve Tampurong vol (dat is de dop van den Calappus-noot) van voorschreve Lemoenzap, en giet 'er van zoo veel in ieder schotel, zo word dat water terstond rood, het eene hooger dan het ander, te weten dat van de eerste schotel bloed-rood, als dikke Portugaalsche-Wyn, het welk men mede Sari *noemd, daar de dikste, en beste coleur in steekt, de andere schotels zyn na advenant ligter van coleur, en de laatste is regt Roze-coleur.*

De vyfde, en laatste *bandeling bestaat in 't dopen van 't zelfste linnen, het welk wy te vooren in 't geele water gekneed hebben, tot dat het licht-peers als appel bloeizel geworden is. Neemt nu een schoone steene-schotel, diergelyke men* Pingang Batu *noemd, doed het geverfde linnen daar in, en giet daar over een Tampurong vol tinctuе re van de onderste, of laatste schotel, daar de lichtste coleur in is, en kneed het met handen, zoo zal het linnen beginnen Roozeverwig te werden, en het water daar en tegen bleekgeel, 't welk men weggiet, en al weder een ander Tampurong vol daar over giet uit deszelfste schotel met kneeden voortvarende, tot dat al het water geelagtig werd, en het linnen hoe langer hoe rooder. Dog tusschen het kneeden van de eene Tampoerong tot de ander moet men het linnen zagtsjes uitwringen, en met swingen half droog maken.*

De onderste schootel gedaan zynde, neemt men de naastvolgende, herdoende 't zelfste werk, tot dat deze ook geconsumeert, en men tot de opperste gekomen zy, daar de hoogste coleur in is, doch als men eenig linnen niet meer dan Roozerood wil hebben, zoo moet men aan deze opperste schotel niet komen, want daar in werd het linnen hoog purper-rood, het geverfde linnen moet men in de schaduwe, en niet in de Zonne drogen, en 's anderen daags nog eens zagtjes uitwasschen met klaar Lemoen-zap, en weder droogen, zoo is het geheele werk gedaan.

Een blaauw linnen in deze tincture geverfd, werd bruin, of licht-violet, by de Maleyers Ongu, *en* Wong *genaamt, en voor een stadige coleur gehouden, de huismoeders, en bedaarde vrouwen passende. Maar een linnen daar ingedoopt, als 'er wat* Curcuma *ingewreven is, werd oranje, of rood-geel, een coleur by de Javanen, en Baleyers geagt.*

Zy hebben een zekere weetenschap witte neusdoeken zodanig te binden, en dan in de geele, of roode Cassomba te verwen, dat de neusdoek vol figuuren, en strepen werd van roode, geele, en witte coleur, zomtyds ook met knopen zodanig te binden, en alleen in roode verwe te dopen, dat de neusdoek geopend, gelykt als of het met witte Mamoor-bloemen bestrooid was. Deze neusdoeken werden alleen onder 't jonge volk, en onder de minnaars gebruikt, en tot een teeken van affectie geschonken, gelyk doorgaans de Cassomba-coleur voor jonge lieden past, werdende daar mede geverfd der vrouwen boven-kleedjes, de Sluyers der Mansperzonen, moorsche Tulbanden, en neusdoeken, die zy op de schouders dragen.

Nu moet men weeten, hoe deze kleedjes gedragen, en bewaard zullen worden, want het is een zeer teere coleur, die geen zweet moet aanroeren, waar van ze straks verbleekt, nog ook by geen regenweer gedragen werden. Men moet ze ook in de kisten, en kasten geensints onder andere klederen pakken, maar los boven op leggen, slegts in een papier gewonden. Zoo dikwils men ze draagd, moet men ze 's anderen daags niet Lemoen-zap, Calappus-water, daar inne bladeren van Condondong gewreven zyn, uitperssen, en dan wel gedroogd eerst beenleggen.

De Javanen, en Baleyers zeggen, dat de Cassomba *in hare landen geverfd veel vaster van coleur zy, om dat zy luiden geen Lemoen-zap daar toe gebruiken, maar de voorschreve Tamaryn-ballen, of 't welk nog beter is, de schellen van de zuure vrucht* Bandong, *anders* Carcapuli *by* Christoph. Acosta *genaamt, of by de onze* Tamarinjo, *op Ceylon wassende aan een boom van groote, en bladeren de Noote-muschate-boom gelyk, maar de vruchten zyn van binnen verdeeld in teenen, gelyk Mangostaans, waar van alleen de schellen in gebruik zyn.*

Quum mulieres nostræ Christianæ hunc præparent colorem, multas omittunt istorum ingredientium res, ac ceremonias, præsertim odoratas istas, & graveolentes radices Tsjonckor, Banglei, Cepæ &c. quas Sinenses solummodo addunt, uti dicunt, ad pellendum infaustum ab hoc colore aërem, & inpurum halitum, comperiuntque nihilominus elegantem sese præparare Cassombæ tincturam: Aliquando autem fit, licet omnes observent cautelas, tincturam tamen non succedere vel valere, cujus rei nullam aliam norunt reddere rationem, nisi quod malus genius, vel halitus infaustus transierit. Re vera præparatio est, quæ multam requirit adtentionem.

Nullum alium porro novi floris Cassombæ usum in India, nisi quod mulierculæ quædam hunc cum Calappi lympha, & Oryza in tenuem conterant pultem, qua aliquando faciem obliniunt, ut elegantem ipsi, & splendentem concilient colorem.

Baleyenses solebant semi matura, & mollia semina cruda edere cum Calappi lympha mixta ex oblectamento. Stipites sicci plebi foci ligno inservit, sique pinguibus Oryzæ arvis fuerit plantati, tam densi, & crassi erant, ut pulsare iis possent. Nunquam in tam duris argillosisque arvis plantanda est hæc herba, quæ per radios solares tacta adeo induréscunt, ut findantur, talis enim Cassomba inelegantia, & contracta gerit folia, quæque etiam perit.

In Sina in tam altissimam excrescit formam: Teneraque seminalia capitula ibi in olus adhibentur, ac flores ad lutea juscula præparanda.

Als onze Christen Vrouwen deze coleur maken, zoo laten zy veel van de voornoemde dingen, en ceremonien uit, inzonderheid de sterkriekende wortel Tsjonckor, Bangle, Ajuin &c. dewelke de Sineezen alleenlyk daar by doen, zoo zy zeggen, om de quade lucht, en onreine aassem van deze coleur te verdryven, en bevinden, dat zy niet te min schoone Cassomba konnen verwen: Het gebeurd nogtans, dat zy zomtyds alle precisiteiten aanmerken, en echter de verwe mislukt, waar van zy geen ander reden weeten te geven, als dat een kwade geest, of kwade lucht aldaar gepasseerd zy. In der daad is het een werk, dat veel opmerkens vereischt.

Anders weet ik geen gebruik van de Cassomba-bloem in Indiën, als dat zommige vrouwtjes dezelve met Calappus-melk, en Ryst tot een dunne pap wryven, waar mede zy nu en dan het aangezicht besmeren, om het zelve schoon, en blinkend te maken.

De Baleyers plegen ook de halfrype, en nog weeke zaden raauw te eeten, en met Calappus-melk gemengd meest uit pleyster. De oude stokken werden by de gemeene luiden tot brandhout gebruikt, en zoo het op vette Rystvelden geplant is, werden de stokken zoo digt, zegge dik, dat men 'er mede slaan kan. Men moet het nooit in zodanige kleyagtige velden planten, die door der Zonnen hitte geraakt hard opdrogen, en splyten, want zulke Cassomba krygt leelyke ingekrompene bladeren, en gaat uit.

In Sina wast het tot een zeer hooge statuur: De jonge zaad-bollen werden aldaar gebouden voor een lekker moeskruid, en de bloemen om geele zoppe te maken.

OBSERVATIO.

Hæc est *Carthamus* foliis ovatis integris, margine aculeatis *H. Cliffort. p.* 394. & Carthamus officinarum flore croceo *Tournef. inst. p.* 457. & Cnicus ftativus, vulgo Crocum Saracenicum *Cæsalp. Syst. p.* 532. &c.

AANMERKING.

Dit is de *Carthamus* met lankwerpige heele bladeren met stekelagtige hoeken van de *H. Cliffort. p.* 394. en Carthamus der Apotheken van *Tournef. instit. p.* 457. en de Cnicus, die gezaait werd, by 't gemeen Saracenice Saffraan, van *Cæsalp.* in zyn *Systema pag.* 532. &c.

CAPUT TRIGESIMUM NONUM.

Indicum. Tarron.

PLanta, quæ celebre exhibet pigmentum, quo tam lintea quam alia quævis opera eleganti cæruleo inbuere possumus colore, quantum novi a nemine plenarie descripta est, ne ab illis quidem, qui in Guzeratta degerunt, plantamque ipsam in agris crescentem satis viderunt, ubi hanc e longinquo adspicientes nunc cum Rosmarino, nunc cum aliis compararunt plantis; Non dubito, quin eadem sit planta, quam Malayenses *Tarron* vocant, ejusdemque formæ, qualis ex peregrino semine hic in Amboina plantata per Sinenses conspicitur, juxta quam ejus descriptionem formavi. Binæ hujus obcurrunt species. Prima seu vulgatissima est domestica, hoc in capite descripta. Altera silvestris est, mihi huc usque ignota.

Prima itaque elegantissima, & pulcherrima planta est, tam elegantis formæ, quam Rosmarini frutex, plerumque tres pedes alta, in pingui autem solo altior excrescit, stipitem vero gerit simplicem, qui digitum crassus est, rectus, firmus, rotundus, & lignosus, externe ex russo, & viridi mixtus colore, mox sese undique in laterales extendens ramos, culmum crassos, nihilominus tamen firmos, & lignosos. Atque hi iterum alios emittunt laterales ramulos, seu rachides, ultra digitum longas, quibus foliola insident per sex, septem, & octo paria, raro novem, & decem, directe sibi obposita, uno inpari extremo.

Foliola hæc perfecte referunt illa *Cristæ Pavonis*, vel *Tamarindi*, sed breviora sunt, ab utraque parte subrotunda, uti in nostra patria illa *Securidacæ*, tenera, & glabra, sed non splendentia, glauca, seu obscure ferruginea, coloris jucundi, petiolis curtis insidentia, quæ, si rachides, vel ramuli abrumpantur, facile sese contrahunt, & claudunt, ita tamen, ut aquæ inposita cito sese expandant, & explicent.

Ex

XXXIX. HOOFDSTUK.

De Indigo, of tamme Tarron.

DE plante, waar van de vermaarde verwe komt, waar mede men zoo wel linnen, als schilderwerk hoog-blaauw verfd, is, zoo veel my bekend, van niemant ten vollen beschreven, zelfs van die geene, die in Guzeratte gelegen, en de plante genoegzaam op de akkers gezien hebben, daar zy dezelve van verre aanschouwende, zommige by Rosmaryn, zommige by andere planten vergeleeken hebben; Ik en twyffele geenzints, of het is dezelfste plante, die de Maleyers Tarron *noemen, en van dezelfste gedaante, gelyk ze van vreemd zaad hier in Amboina door de Sineezen geplant gezien werd, waar na ik ze beschryven zal. Men heeft 'er twee zoorten van. De eerste of gemeenste is de tamme, in dit Capittel beschreven. De tweede is de wilde, my nog onbekend.*

De eerste nu is eene van de cierlykste, en fraaiste planten, zoo schoon van aanzien, als een Rosmaryn-struik zyn mag, in 't gemeen drie voeten hoog, op een vette grond hoger, het heeft een vinger dikken enkelden stam, regt, styf, rond, en houtachtig, van buiten uit den rossen, en groenen gemengd, straks in veele zyde-takken rondom uitgebreid, die maar een stroobalm dik, niet te min styf, en houtachtig zyn. Deze hebben al wederom andere zyde-ryskens, of stelen, ruim een vinger lank, daar aan de blaadjes staan, met zes, zeven, en acht paren, zelden negen, en tien, regt tegens malkander, en een voor uit alleen.

Deze blaadjes gelyken die van Crista Pavonis, *of* Tamaryn, *doch korter, achter, en vooren rond toelopende, gelyk in ons land die van* Securidaca, *teer, en glad, doch niet blinkende, blaauw-groen van verwe, of donker Spaans-groen, zeer jeugdig van aanzien, en met kleene voetjes aan de stelen staande, aan de afgebrokene stelen hun licht t'zamen sluitende, en slenzende, doch zoo dra men ze in water legt, bekomen zy wederom, en breiden haar weder uit.*

Uit

Ex quavis ala rachidum foliosarum ad ramos excrescit acuminatus racemus, spicatus, ex multis acutis capitibus compositus, quæ sese aperientia flosculos exhibent illis Viciæ similes, sed minores, ex quatuor parvis petalis constantes, quorum summum & latissimum retrorsum flexum est, pallide flavescens seu virescens, bina lateralia elegantem rosaceum habent colorem, inferius seu quartum obtegentia, brevi apice claviculam referente. Pauci simul sese aperiunt, ac brevi decidunt, nullum spirantes odorem: Hosce vero insequuntur siliculæ parvæ, rotundæ, & nodosæ, digiti articulum circiter longæ, vix culmum crassæ, duræ, & sursum elevatæ, multæ simul conjectæ, acsi racemus talis scorpionum caudis esset obpletus, primo virides, dein fuscæ, ac tandem nigricantes. Hæ semina continent illis Sinapios similia, non rotunda, sed tympaniformia, instar *Fœni Græci*, ex viridi nigricantia.

Licet foliola descripta glabra sint, in aqua macerata non madida sunt, abruptaque convoluta post semi diei spatium, quum aquæ fuerint infusa, sese iterum explicant, ac recentia sunt usque in tertium diem.

Radix ample extenditur, firmiter terræ infixa, quæ in fibrillis multa gerit tubercula albicantia & dura. Tota planta in agris crescens sub vesperam fortem spirat odorem. Foliola ingratum & nauseosum habent saporem, sed non amarum, uti quidam prædicaverunt. Atque hæc per tres quatuorque dies in aqua macerata ingratum & putridum fundunt odorem, qui per calcem augetur, unde hujus pigmenti præparatio, est opus difficile & nauseosum.

Nomen. Latine *Isatis Indica*, vulgo autem *Indicum*, tam siccata hæc planta, quam pigmentum ex hac confectum, & in placentis formatum. Portugallice *Indigo*. Arabice planta *Nil* & *Anil*, folia *Chitz* & *Wasmat*, pigmentum vero, ejusque placentæ *Nilag*. Persice *Nila*. Malaice *Tarron*. In Banda *Tenarron*. Java *Tom*. Baleya *Tahom*. Ternata *Tom*. In Manado & Siauwa *Entu*. Sinice *Tschêen*, quod puteum denotat. In Guzeratta *Gali*. In *Hort. Malab. tom.* 1. *fig.* 54. *Ameri*. Bracm. *Nely*.

Locus. Prima ac genuina hujus plantæ Patria est regnum *Cambaja* seu *Guzeratta*, præsertim pagus ejus *Chirches* dictus, qui per bina milliaria distat ab Amadabad, seu uti nos scribimus *Tsjirtsjes*, unde & Indigo optimæ notæ suum habet cognomen. In aliis quoque plantatur provinciis Indostanæ, Sinæ, Javæ, Baleyæ, ac fere in omnibus aquosæ Indiæ insulis, quas Sinenses inhabitant, qui hanc etiam plantam in Moluccas & Amboinam deduxerunt. Hispani in Indiæ Occidentalis insulas hanc quoque introduxerunt, ubi magna crescit copia.

Oportet autem, ut solum sit fuscum, seu nigricans, & argillaceum, lapillis mixtum, ab omni scobe depuratum, crematum, ac rite elaboratum, & fossum, ut mollescat, omnem requirens laborem & industriam, quam Brassica, vel hodiernum Tabacum; Sinenses enim, qui optime eam norunt tractare ac colere, non undique eam serunt, uti alii Indi, sed uno in loco simul, dein plantulas excretas extrahunt, & in ordinibus plantant uti Brassica vel Tabacum, quibus tota replentur arva, quæ tam elegantia ac pura servantur, ut ne graminis plantula sub hisce fruticulis reperiatur, quod elegantem præbet prospectum, quum in hisce depuratis agris teneras has & eleganter ramulos extendentes arbusculas coeruleo gaudentes colore conspicimus in fusco illo solo.

Quum plantulæ ad ulnæ altitudinem excrevere, castrandæ sunt uti Tabacum, avellendo surculos seu racemos, e quibus flores ac siliquæ excrescerent, hæc enim planta tam copiose sua profert semina quum ulla alia, quum folia, optima plantæ pars, gracilescant.

Bis, & uti intellexi, ter in Cambaja & India Occidentali foliorum conlectio institui potest usque in tertium nempe annum, continuo tales abrumpendo ramulos foliosos, quorum color obscurus est plumbeus, qui enim virides sunt, inmaturi censentur, dein superiores abscinduntur ramuli, tum alii de novo excrescunt, secunda & tertia vice, hi autem non tam bonæ sunt notæ, ac vilius præbent pigmentum, atque hinc a Sinensibus primo admiscetur pigmento. Hic & illic una alterave intacta relinquitur arbuscula, quæ ad propagationem conservatur, quæ tot referta est racemis istis caudatis, ut nullus ramulus nudus sit.

Post

Uit ieder scheut van de blad-dragende stelen aan de takken, komt een toegespitste trosse of aaire voort, van veele spitze knopen gemaakt, dewelke hun openende vertonen kleene bloempjes, gelyk het Linze-bloeyzel, doch kleender, bestaande uit 4 blaadjes, waar van het bovenste en breedste agterwaarts gebogen is, licht-geel of groenachtig, de 2 zyde blaadjes zyn schoon rooze-rood, bedekkende het vierde of onderste met een kort stiletje, een klaauwtje verbeeldende. Weinige gaan teffens open, en die vallen in 't korte af, en zyn zonder reuk, daar op volgen kleene, ronde, en knoppige houwkens, omtrent een lid van een vinger lank, en qualyk een stroohalm dik, alle hard en opwaarts gekromd, veele by malkaar, als of men den tros met Schorpioen-steerten bezet hadde, eerst groen, daar na bruin, ten laatsten swartachtig. Hier in schuyld het zaad, als mosterd-zaad, niet rond, maar trommelformig, gelyk Fœnum Græcum, *uit den groenen swart.*

Hoewel de blaadjes glad zyn, niet te min in water gedoopt, worden niet ligt nat. De afgebrokene en t'zamen gerolde na eenen halven dag in water gelegen, breyden hun weder uit, en blyven versch tot den derden dag.

De wortel is wyd uitgespreyd, en vast in de aarde, hebbende aan hare Vazelingen veele korls daar in en aangewassen, witachtig, en hard. De geheele plante nog op den akker staande, riekt wat sterk in de avondstonden. De blaadjes zyn onlieffelyk en walgelyk van smaak, maar niet bitter, gelyk sommige voorgegeeven hebben. Dezelve 3 a 4 dagen in water geweekt, geeven een vuylen reuk of verrotten stank van haar, 't welk door de kalk vermeerderd word, daarom de toebereydinge van deze verwe een moeijelyk en walgelyk werk is.

Naam. *In 't Latyn* Isatis Indica, *dog in 't gemeen* Indicum, *zoo wel de gedroogde plante, als de verw daar uit gemaakt, en in koekjes geformeerd. Portugaals* Indigo. *Arabisch de plante* Nil *en* Annil, *de bladeren* Chitz, *en* Wasmat, *de verwe en koekjes daar van gemaakt* Nilag. *In 't Persiaansch* Nila. *Maleyts* Tarron. *In Banda* Tenarron. *Javaans* Tom. *Baleyts* Tahom. *Ternataansch* Tom. *Op Manado en Siauw* Entu. *Sinees* Tschêen, *zynde een putte te zeggen. In Guzeratte* Gali. *In* Horto Malabarico tom. 1. fig. 54. Ameri. *Braminees* Nely.

Plaats. *Het eerste en eigentlyke Vaderland van deze plante, zyn het Koninkryk Cambaja of Guzeratte, inzonderheid het Dorp* Chirches *genaamt, 2 mylen van Amadabad gelegen, of gelyk wy schryven* Tsjirtsjes, *waar van de Indigo van 't beste slag zynen toenaam heeft. Men plant het ook in andere Provintien van den Indostan, in Sina, op Java, Baley, en schier alle de Eylanden van water-Indiën, daar Sineezen wonen, dewelke het ook in de Moluccos en Amboina gebragt hebben. De Spanjaarden hebben 't ook gebragt in de Eylanden van West-Indiën, alwaar 't ook in groote menigte wast.*

Den grond moet zyn een bruyne of swartagtige kley, daar kleene steentjes onder lopen, maar van alle en de minste ruygte gezuiverd, gebrand, ter degen omgehakt en opgelegt, dat by mul werde, vereischende alzo groten arbeyd als den kool of hedendaags den Tabak, want de Sineezen, die 'er best weeten mee om te gaan, zaayen niet los heen, gelyk andere Indianen, maar op een plaats by malkaar, trekken als dan de jonge plantjes uit, en verzettenze in ryen, gelyk kool of Tabak, met groote akkers vol, die zoo schoon gehouden werden, dat men niet een grasje onder de Indigo-boompjes ziet. Het geeft een pleizierig gezigt op deze schoon gemaakte akkers deze jeugdige en fraay getakte boompjes aan te schouwen, met haar blaauwe coleur op die bruine grond uitsteeken.

Als de plantjes nu een elle hoog geworden zyn, zoo moet men ze Kappoenen, gelyk den Tabak, met het afbreeken der scheutjes of trosjes, daar de bloemen en zaaden willen uitkomen, want deze plante brengt zoo overvloedig zaad voort, als eenige ter Wereld, en de bladeren, zynde het beste deel daar van, blyven mager.

Men kan tweemaal, en zoo ik verstaan heb, in Cambaja en West-Indiën driemaal van eene plante oogsten, te weten tot in 't derde Jaar, telkens zodanige steeltjes of takjes met bladeren afbreekende, die donker-blaauw of loodverwig schynen, want daar nog veel groen onder loopt, zyn onryp. Daar na snyd men de bovenste takjes af, zoo komen 'er andere voort, voor de tweede en derde oogst, dog die zyn zoo goed niet, en geeven een slegten verwe, daarom werdze van de Sineezen onder de eerste verwe gemengt. Hier en daar laat men een boompje ongeplukt staan, dat men tot het zaad-teelen bewaard, 't welk zo vol hangt van die gesteerte trosjes, dat 'er niet een steel van vry is.

Na

Post tertiam messim agros incultos jacere oportet, aliisque dein conserere seminibus. In Cambaja hæc planta seritur mense Junio, messisque instituitur Novembri vel Decembri.

Iisdem in regionibus alia obcurrit Indigo silvestris species, *Gingay* dicta, cujus folia, uti videtur, priori aliquando admiscentur, cæterum mihi porro ignota est.

Usus. Haec planta tantummodo ob ejus folia colitur, ex quibus notum extrahitur pigmentum, quod binis fit modis. Primus descriptus est ab *Joanne van Twist*, summo mercatore Societatis Indicae mercaturae in istis regionibus, in ejus nempe *itinerario* seu *descriptione Guzerattæ cap.* 10. sequentem in modum:

Decerpta folia primae messis per diem Soli exponuntur ad exsiccationem, sicca per quatuor vel quinque dies deponuntur in rotundis lapideis doliis in eum finem exstructis, aqua pura repletis ad viri circiter altitudinem, quae aliquando circumagitur, ut haec plantæ virtutem & colorem inbuat, quam Anil virtutibus inprægnatam in aliam demittunt crateram, quæ ipsi adstat, quæ per totam noctem quiescit, ut depuretur, & crassa pars fundum petat, reliqua crassa Indigo substantia e fundo tollitur, & per pannum laxum filtratur, tenuisque ejus puls in depuratis deposita locis ad solem exsiccatur. Hæc itaque massa pura est Indigo, quæ vero a rusticis, ut pondus augeatur, terræ quadam specie, quæ colore proxime ad Indigo adcedit, adulteratur, & ut in aqua melius supernatet, oleo etiam inprægnatur.

Altero anno Indigo iterum excrescit ex abscissis fruticulis, qui in agris relicti sunt, qui tam bonæ sunt notæ, immo meliores *Gingay*, h. e. Indigo silvestri, si vero Indigo semen iterum velimus serere, altera vice frutices prius in agris exarescere oportet, ac dein abscindere ad semina conligenda. Indigo ultimæ messis ab incolis multum adhibetur ad tingendos pannos, quum a nullis peregrinis mercatoribus expetatur vel desideretur. Quod porro ille hanc plantam comparet cum Dauco, ejusque flores cum Cardui floribus, comprehendere nequeo, putoque auctorem hunc non rite adtendisse plantæ formam, quin Indigo ibi aliam obtineat formam, quam hic in Amboina, quod tamen intelligo non verum esse.

Meliore jure ipsi *Lindschotenus cap.* 69. Rosmarini formam tribuit, pro qua e longinquo re vera haberetur. *Paludanus* vero in suis adnotationibus in hoc caput nimis longe aberrat, quum dicat, Anil in *Camerarii* horto folia produxisse cœrulea, illis Barbæ Jovis similia, sed majora. Hæc forte fuerit repens seu silvestris Indigo species, vel alia quædam planta.

Alterum modum Indigo conficiendi a Sinensibus edoctus fui, qui sequenti fit modo: Caules ac folia viridis herbæ, alii totos sumunt stipites cum ipsa radice, cupæ inponuntur, vel dolio compacta, quibus tanta aquæ quantitas adfunditur, ut rite submersa sint, quæ per viginti quatuor horas sic macerentur, tum aqua omnem adtrahit colorem, quæque turbida est instar aquæ paludosæ, abjice dein cuncta folia ac caules, & cuivis cupæ adde tres quatuorve modiolos Gantang dictos subtilis cribratæ calcis, quæ simul fortiter conmoveantur crassis fustibus, donec purpurea spuma supernatet, quiescat denuo per viginti quatuor horas, tumque aqua dehauritur, crassaque inferior substantia Soli exponitur, & in placentas vel frusta exsiccatur, quæ siccum exhibent Indigo venale, quod in alias defertur regiones.

Quum lintea tingere velimus, aqua ista turbida sumenda est, quæ antea ad tingendum adhibita fuit, uti cerevisiæ fæx ad ejus coctionem sumitur, cui aqua adfunditur, & Indigo crasso modo contusum additur, quod tinctores pascere vocant. Dissoluto pauxillum calcis additur, & tam diu circumagitur, donec spumescat, ex hac enim spuma detegitur, an Indigo bonæ sit notæ nec ne, si enim spuma non sit tincta, tum Indigo mortua est, quæ exaltanda est nova calce, lixivio forti, vel Arack, si spuma nimis sit cœrulea, tum nimia calcis quantitas addita fuit, quæ subigenda est alia sicca Indigo.

Si

Na de derde oogst, moet men de velden een Jaar laten braak leggen, en met ander zaad bezaayen. In Cambaja werd het gezaayd in Juny, en geoogst in November of December.

In dezelve Landen heeft men ook een wilde zoorte van Indigo, Gingay *genaamt, wiens bladeren zoo 't schynd zomtyds onder andere gemengd werden. Verders nog onbekent.*

Gebruyk. *Deze plante oeffent men alleen wegens de bladeren, om de bekende verwe daar uit te trekken, waar van twee manieren zyn. De eerste is beschreven door* Jan van Twist, *eenige Jaren geweest Opper-koopman van de Oost-Indische Compagnies-Negotie in die Landen, in zyn* Reysboek *of* Beschryvinge *van* Guzeratte cap. 10. *aldus:*

De afgeplukte bladeren van de eerste oogst, werden een dag in de Zonne gelegt om te droogen, gedroogt wezende, worden vier of vyf dagen gelegt in ronde steene Tanken of Kuypen (daar toe gemaakt) met schoon water, omtrent een mans lengte diep bedekt, roerende dat zomtyds om, op dat het water de kragt en coleur van 't kruyd na hem trekken zoude, latende dan het water, daar de kragt van den Anil in is, in een ander Tanke ofte Kuyp (welke daar digte by staat) loopen, ende een gebeele nagt overstaan zinken, blyvende het dikke, of substantie van de Indigo op den grond leggen, dat uitgebaald, en door ydele doeken geklynst, en de dunagtige pap op schoone plaatzen in de Sonne te droogen gelegt word. Dit is dan zuiver Indigo, wanneer zy door de Boeren om het gewigte te vermeerderen, met een specie van aarde (van verwe de voornoemde Indigo zeer gelyk), of om in 't water ligt te dryven, met oly vervalscht of vermengt werd.

Het tweede Jaar wast den Indigo weerom aan de afgesnedene struyken, die op de Akkers zyn blyven staan, die zoo goed en beter vald dan de Gingay, *dat is, wilde Indigo, maar zoo men 't zaad van 't Indigo begind weerom te zaayen, moet men de tweede reyze de struyken eerst op 't veld laten verdroogen, en dan affnyden om het zaad te vergaderen. Den Indigo van 't laatste gewas werd van de Inwoonders veel gebruykt tot verwen van lywaaten, alzoo hy van geen uitlandische Kooplieden gezogt of begeerd werd. Voorts dat hy 't kruyd vergelykt met geele peen, en de bloemen met het bloeyzel van distelen, kan ik niet weeten, of den Auteur zo naauw op de gedaante gelet, of dat de plante van den Indigo aldaar een ander gedaante dan hier in Amboina hebbe, gelyk ik nogtans verfta van neen.*

Beter geeft hem Linschoten cap. 69. *de gedaante van Rosmaryn, waar voor men 't inderdaad van verre zoude aanzien. Maar* Paludanus *wykt al te veel van de regte gedaante af, in zyn Annotatie op het voorschreeve Capittel, zeggende, dat het Anil in* Dr. Camerarii *hof gewassen zoude gehad hebben, hemelsblaauwe bladeren, gelykende die van Barba Jovis, of Donderbaard, dog grooter. Zoo dit niet geweest is een kruypende of wilde zoorte van Indigo, zoo weet ik niet, wat het geweest zy.*

De tweede manier om Indigo te maken, hebbe ik van de Sineezen zelfs gezien, en was aldus: De stelen met de bladeren van 't groene kruyd, andere nemen de gebeele stokken met wortelen en al, doed men in een kuype of vat, op malkaar gedrukt, en giet daar zoo veel water over, dat zy ruim bedekt zyn, en laat ze dus een etmaal weeken, zoo komt al de coleur in 't water, het welk daar van troebel werd, als poel-water, smyt dan alle bladeren en stelen weg, doed op ieder Kuype 3 *of* 4 *Gantang fyn geziften kalk, en roerd het sterkelyk door malkaar met dikke stokken, tot dat 'er een purperschuym boven op komt, en ook door lang roeren wederom vergaat. Dit weder een etmaal gestaan hebbende, tapt men 't water af, en de onderste dikke substantie werd in de Sonne gedroogd tot koeken of brokken, dewelke is de drooge Indigo, die men te koop uitvoerd.*

Als men nu linnen wil verwen, moet men de waterAgtige droezem hebben, waar mede te vooren geverwd is, gelyk men moer neemt om bier te zetten, giet daar water op, en den droogen Indigo grof gestoten, 't welk de Verwers voeder noemen. Ontladen zynde, doed men weer wat kalk daar by, en roerd het zoo lange, tot dat het weder schuymd, aan deze schuym moet men bekennen of den Indigo goed zy ofte niet, want is den schuym niet geverfd, zoo is den Indigo dood, die men dan opwekken moet met nieuwe kalk, scherpe loog of Arak, is den schuym te blaauw, dan is 'er te veel kalk onder gedaan, en die moet men voeden met andere drooge Indigo.

Ver-

Si spuma sit intense purpurea vel violacea, tum bonæ est notæ, ut vero bonum exhibeat splendorem, tenera Nux Calappi dissecta injicienda est, vel Candje, h. e. Oryzæ aqua ex *Bras Palut* præparata; Atque hæc est *Tarron Ayer*, seu tinctura, in qua lintea tinguntur, quod nunquam peragitur tempore pluvioso, attamen aliquando fit, ut tinctura non valeat, cujus caussam Sinenses inputant malo genio vel malis oculis, uti supra de Cassomba dictum fuit.

In *Indici* plantis Solisequa quoque detegitur natura, folia enim ejus matutino tempore explicata sunt, meridiano sursum parum connivent, & per noctem sub pinnis, sed nequaquam clausa, quoque siliquæ sint fusciores, eo folia magis sunt cœrulea, sed nunquam perfecte cæsia, uti quidam perhibent, nulla quoque reperitur planta, quæ tam copiosum præbet semen, quam Indigo, prope quamvis enim pinnam foliosam racemus progerminat, descriptas gerens siliquas caudatas, quæ ramum licet lignosum deprimunt, sed uti dictum fuit, plantæ, quæ ad tingendum propagantur, ab hisce corymbis seminiferis privantur, ut folia majora excrescant.

Indicum veteribus quoque fuit nota quædam cœrulea tinctura, seu pigmentum, cujus *Dioscorides libr. 5. cap. 67.* binas facit species, quarum una ex Indica quadam arundine colligitur, altera præparabatur ex purpurea spuma supernatante in tinctorum cacabis. Prima species hodie ignota est, ac forte nunquam observata, & Dioscoridi narrata de planta quadam peregrina: Altera vulgaris erit Indigo, cujus optima species est, quæ colligitur & conficitur ex summa & tenuissima ejus parte, quæ post conmotionem subsidet.

Plinius videtur *Dioscoridem* non rite intellexisse, putans *libr. 35. cap. 6.* Indicum confici ex spuma purpurearum concharum seu limacum in tinctorum cacabis supernatante, quum satis notum sit, ex sanguine horum animalculorum nullum cœruleum provenire colorem.

Vires ejus medicinales sunt, quod folia contusa applicentur contusis & contortis partibus ad congrumatum resolvendum sanguinem, vires enim habent adtenuantes & repellentes, quales fere *Dioscorides* de suo quoque *Indico* conmemorat.

In insula Madagascara circa promontorium St. Augustini silvestris Indigo crescit species, folia gerens Rosmarini, sed longiora, ibidemque vocatur *Enget*, ex quo *Annil* quoque præparant.

Hispanus *Eusebius Nierenbergius histor. natur. libr. 15. cap. 11.* hanc vel similem videtur describere plantam in America crescentem, Mexicanorum nomine *Xiuhquilitl Pizahoac*, folia gerentem Ciceris, flosculosque ex albo rubentes, multasque siliquas instar vermium circa caules adunatas, in quibus semen reconditur nigrum.

Ex ejus foliis eodem fere modo, uti supra notatum est, cœrulea extrahitur tinctura, inque placentas formatur, quæ Mexicanis *Mobuitli* & *Laubuitli* vocantur. Dicit quoque foliorum pulverem ab Americanis adhiberi ad ulcerationes inveteratas curandas, quum prius urina fuerint depuratæ.

Sinenses dicunt, hujus herbæ foliola contrita & propinata exstinguere & expellere deleterium Arsenici vel Mercurii sublimati venenum. Eadem quoque folia inposita unguibus vulneratis, eos curant & firmant tam manuum quam pedum, extravasatum digerendo sanguinem.

Ex *Agra* mihi subsequens Indigo transmissa est relatio. Mense Junio, quum pluviæ ceciderunt, Indigo arbusculæ in humido consitæ solo, & excretæ ad ulnæ altitudinem, abscinduntur & dolio Tanck dicto inponuntur, quod aqua repletur, ipsisque tantum pondus inponitur, quantum ferre valent, quæ per aliquot dies tali modo relinquuntur, donec per experientiam adpareat, aquam satis intense cœruleum adquisivisse colorem, alterum vero minus dolium subponitur vel alteri adstat, in quod liquor iste per canalem inmittitur, hacque aqua manibus rite conmota, spuma ejus exploratur, unde patet, an satis fuerit agitata, quum quadrans olei adfunditur, & obtegitur quiescendo, donec omnis cærulea pars in fundo subsideat, quæ cœnum refert, quæ, quum aqua fuerit emissa, colligitur, & linteis inlinitur, ac solo arenoso exsiccanda deponitur, quæque humida in globulos vel glebas mani-

Vertoond hem de schuym hoog-purper of violet, zoo houd men hem voor goed, maar om een goeden glans te geven, zoo moet men een jongen Calappus opengesneden, daar in smyten, of Candje, dat is Ryst-water van Bras Pulut. *Dit is dan* Tarron Ayer, *dat is de tinctuur, waar in men het linnen verft, het welk nooit geschieden moet by regenagtig weer, en evenwel mislukt dikwils de verwe, waar van de Sineezen de schuld geven aan de quade lucht, of aan quaade oogen, gelyk boven van de Cassomba gezegt is.*

In de planten van Indicum *bespeurd men ook eenigzints een Sonne-volgende eigenschap, want 's ochtens staan de bladeren uitgebreid, 's middags luyken zy wat na boven, en 's nachts onder den steel, dog geenzints gesloten, hoe bruinder de houwkens werden, hoe blaauwer ook de blaadjes zyn, dog nooit hemelsblaauw, gelyk zommige voorgeven; daar is ook geen plante, die zoo overvloedig zaad geeft, als den Indigo, want by ieder blad dragende steel komt een tros voort, met de voornoemde gesteerte houwkens bezet, die den tak, al is hy houtagtig, doen nederbuygen, dog als gezegt, die geene, die men tot verwen aanqueekt, werden van deze zaad-trossen beroofd, om grooter bladeren te winnen.*

Indicum *is by de Oude ook een bekende blaauwe verwe geweest, waar van* Dioscorides lib. 5. cap. 67. *twee zoorten maakt, de eene zoude voortkomen uit zekere Indiaansche rieten groeyende, 't andere werd gemaakt uit de purpere schuym, boven op de ketels van de Verwers dryvende. De eerste zoorte is hedendaags onbekend, ofte nooit geweest, en Dioscorides qualyk onderrigt van een plante in verre Landen wassende. De tweede wil de gemeene Indigo zyn, daar van het beste slag is, het welk gemaakt werd van 't bovenste en fynste deel, dat zig na 't roeren zet.*

Plinius *schynd* Dioscoridem *qualyk verstaan te hebben, meenende* libr. 35. cap. 6. *dat het Indicum gemaakt werde uit den schuym der purpere slecken, in de verwketels boven op dryvende, daar 't genoegsaam bekend is, dat van 't bloed derzelver Dieren geen blaauw komt.*

Aangaande de medicinale kragten, zoo werden de gestoote bladeren gebonden op blaauw geslagen en geblutste partyen, om het doode bloed te doen scheiden, want zy hebben een verdelende en te rug dryvende kragt, diergelyk schier ook Dioscorides *van zyn* Indicum *getuyd.*

Op 't Eyland Madagascar, omtrent de Caap St. Augustyn, wast een wilde zoorte Indigo, met bladeren als Rosmaryn, dog langer, en werd aldaar Enget *genaamt, waar van zy ook* Annil *maken.*

Den Spaanzen Eusebius Nierenbergius histor. natur. lib. 15. cap. 11. *schynd dit of diergelyk kruyd te beschryven in Amerika wassende, met den Mexicaanze naam* Xiuhquilitl Pizahoac, *met bladeren als Cicer, kleene bloempjes uit den witten roodagtig, en veele houwkens als wormen rondom de stelen gehoopt, daar in swart zaad legt.*

Uit de bladeren werd schier op dezelfde manier, gelyk boven staat, de blaauwe verwe getrokken en in koeken geformeerd, by de Mexicanen Mohuitli *en* Lauhuitli *genaamt; hy zegt ook dat het poeder van de bladeren by de Americanen gebruykt werd om oude Ulceratien te geneezen, als die te vooren met Uryn gezuiverd zyn.*

De Sineezen geven voor, dat de blaadjes van dit kruyd gewreven en ingenomen, doode, en uitdryve het snoode venyn van Arsenicum of Sublimaat. Dezelfde bladeren opgelegt, geneezen en maken vast de gequeste en geblutste nagels aan handen en voeten, digererende het doode bloed.

Uit Agra *is my dit berigt van 't Indigo toegezonden. In de Maand Juny, wanneer het geregend heeft, werden de boompjes van Indigo op een vogtige grond gezaayd wezende, en nu tot de hoogte van een el opgeschoten zynde, afgesneden, en in een Tank gedaan, met water gevuld, en met zoo veel gewigt bezwaard als het lyden kan, blyvende alzoo eenige dagen berusten, tot dat men na ervarentheid het water hoog genoeg in coleur ziet uitgetrokken, zynde een ander kleen Tankje onder of nevens het voorgaande, alwaar die vogt tot de grond toe door een geutje word ingelaten, en als dan met de handen dat water wel omgeroerd zynde, ziet men aan 't schuym, of 't wel en genoeg omgeroerd is, wanneer men een vierendeel pond oly daar op gegoten, en zoo toegedekt laat stil staan, zakkende onderwylen alle het blaauw op de grond, het geene even als modder uitziet, het welk na dat het water daar uitgegoten is als by een hoop verzameld werd,* en

manibus subigitur, inque loco calido deponitur, hæcque cœrulea massa digna est, quæ vendatur, inque Indostana vocatur *Noti*, Portugallice *Bariga*, hæcque media species est.

Secundo anno, quum pluviæ iterum terram humectant, Indigo arbusculæ præterito anno abscissæ regerminant, quum secunda vice abscinduntur, atque uti antea tractantur, unde tum conligitur prima seu optima species in Indostana *Tsjerri* seu *Cabeça* dicta.

Tertio anno arbusculæ, per pluvias excretæ ac revivifcentes ultima abscinduntur vice, atque uti supra memoratum est, tractantur, atque vilissima species est, *Saffala* seu *Peè* dicta.

Ut hæ tres species distinguantur, sequentia notanda & observanda sunt, *Tsjerri* seu *Cabeça* maxime cœruleum & purissimum habet colorem, nec duram substantiam, aquæ innatans carbonibusque ignitis inposita, intense violaceum de se emittit fumum, paucos relinquens cineres.

Noti seu *Bariga* rubentem habet colorem, quum ad solem examinetur, *Saffala* seu *Peè* durissimam habet substantiam, ac colorem mortuum.

Indicum Brasilianum a *D. Pisone lib.* 4. *cap.* 39. sub nomine *Caachira* utriusque descriptum, parum convenit cum Indiæ Orientalis planta, quin secunda species sit *Indicum repens*, quod in quibusdam Indiæ Orientalis locis crescit, præsertim in Manado, sed mihi huc usque ignotum est. Planta erit in Brasilia litorea, Portugallis *Anir* seu *Anil* dicta. Caules gerit rotundos ac prorepentes, qui hic & illic fibrillas in terram demittunt, aliasque erectas proferunt soboles, quarum ramuli sunt alternati, inque iis septem vel novem foliola cum inpari extremo, grisea, atque juxta ejus iconem superius latiuscula & bifida. Flosculi galeati sunt ex luteo & purpureo colore mixti. Fructus non describit, ultima ejus species ad tingendum cœruleum colorem in usu tantum est, utræque autem herbæ vulnerariæ censentur ad vulnera & ulcera curanda.

en op lywaaten gesmeerd, en zoo op een zandige grond te droogen gelegt, die nog vogtig zynde in klompjes of bollen met handen werden gemaakt, en op een warme plaats geborgen, zynde dat blaauw als dan veerdig om te verkopen, en werd genaamt in Indostaans Noti, *in 't Portugeesch* Bariga, *zynde een middelzoorte.*

In 't tweede Jaar, wanneer de regen het aardryk weer bevogtigd, schieten de Indigo-boompjes, des Jaars te vooren afgesneden, weder mooytjes uit, en werden als dan voor de tweedemaal afgesneden, en daar mede gebandeld als vooren, waar van men gewind de eerste of beste zoorte Tsjerri *of* Cabeça *genaamt.*

In 't derde Jaar werden die boompjes, die weder door den regen opgequeekt zyn, ten laatstemaal afgesneden, en als boven verbaald, gebandeld, is de slegste zoorte, en werd genaamt Saffala *of* Peè.

Om deze drie zorteringen te onderscheiden, diend op 't volgende gelet te werden: Tsjerri *of* Cabeça *moet het blaauwste en zuiverste van coleur zyn, en niet hard van bol, op 't water dryven, en op kolen gelegt mede een hoog violeette rook van zig geven, en weinig assche agterlaten.*

Noti *of* Bariga, *roodachtig van coleur, wanneer die in de Sonne werd beschouwd;* Saffala *of* Peè, *is zeer hard van klompen en doof in coleur.*

Indicum Brasilianum *van* Dr. Piso libr. 4. cap. 39. *onder de naam van* Caachira *in twee zoorten beschreven, heeft weinig gelykenisse met het Oost-Indische, of de tweede zoorte moeste een* Indicum repens *zyn, het welk hier en daar in Oost-Indiën met namen op Manado ook groeid, maar my nog onbekend is. Het zal een kruyd zyn in Brasil op strand wassende, en by de Portugezen* Anir *of* Anil *genaamt. Het heeft kruypende en ronde stelen, dewelke hier en daar weder in de aarde wortelen, en dan andere overeynd staande voortbrengen, daar de takjes verwisseld tegens malkaar staan, en aan dezelve 7 of 9 blaadjes met een voor uit alleen, grysachtig, en volgens zyn figuur voor breed, en een weinig gekloofd, de bloempjes als kleene helmkens uit geel en purper gemengd. De vruchten beschryft hy niet, de laatste zoorte is maar gebruikelyk tot blaauw verwen, maar beyde worden voor wondkruyden geacht, om wonden en Ulceratien te genezen.*

Additamentum ad *Indicum*.

Supra memoratas denominationes specierum Anil tali modo disposui, quali ab amico quodam mihi ex India transmissæ fuere, adseverare autem nequeo rite ac justo ordine mihi fuisse notatas, differentes enim eas apud alios inveni auctores, quarum disquisitionem aliis relinquo, quibus opportunior est occasio, uti etiam an Indigo Zeylanensis quosdam gerat hamos instar Rubi Idæi, ac flores instar Cardui, quales ipsi adscribuntur a *Philippo Baldæo* in *Zeylonæ desPriptione part.* 1. *cap.* 24. In *Horto* autem *Malab. tom.* 1. *Fig.* 54. sine hamis describitur sub nomine Malabarico *Ameri*, ac Bracmano *Nely*, eadem cæterum folia, flores & fructus gerit uti hic in Amboina, licet hic planta sit multo minor. Hortus enim iste memorat *Ameri* suum esse arbusculam altitudinis virilis, quæ truncum gerit brachium crassum.

A reducibus ex Zeylana intellexi, re vera *Indigo* in Zeylana in tantam excrescere altitudinem, virilem nempe & arbusculæ speciem præ se ferre, ibi autem silvestris censetur *Indigo* species, ad tingendum non usitata: Sic quoque icon subsequens *Fig.* 55. *Horti Malab. Colinil* dicta, Bracm: *Schera Punca* melius convenit cum vulgari Indigo, quam hic in Amboina habemus.

Porro adprobare nequeo, hanc herbam vocari *Polygalam Zeylonensem*, uti in adnotationibus istius horti legitur, quum in hac herba nil detegatur, quod lac emittit vel lac profert, sitque mihi semper res dubia ac periculosa, quum Indicis plantis modo ex nuda similitudine & externa facie Europæa inponamus nomina.

In Celebis regione spuria quædam crescit species seu *Pseudo Indicum*, forma multum a priore differens, qua color tingitur ex nigro cœruleus, estque herba repens, quam in Auctuario describam sub Manadensi nomine *Ilam*.

Quo-

Byvoegzel van het *Indicum*.

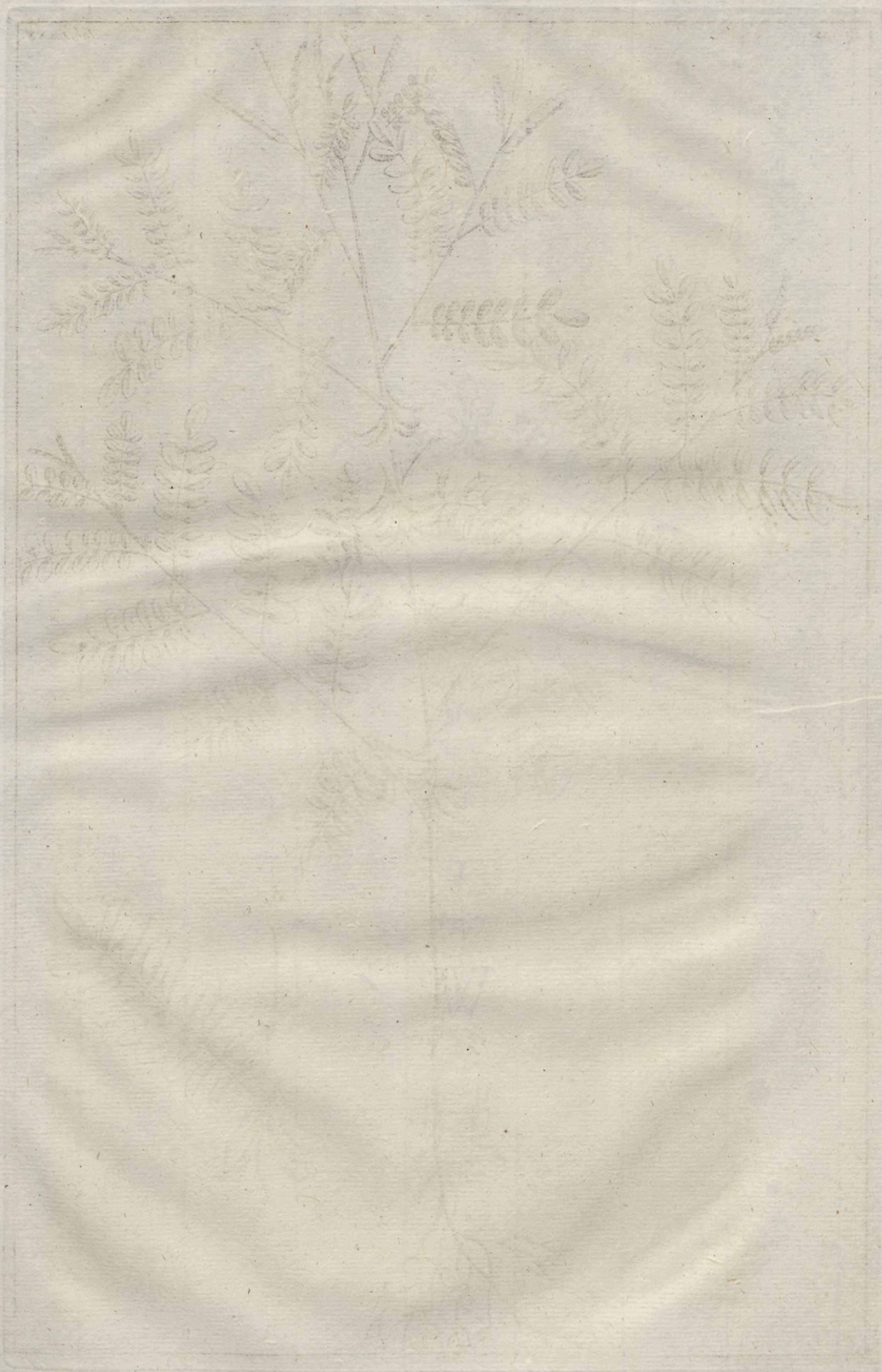
De bovenstaande benamingen van de zoorten des Anils heb ik zodanig gesteld, gelyk ze my door zekeren Vriend uit Oud-Indiën toegezonden zyn, doch ik kan niet verzekeren dat ze wel en in haar regte ordre opgegeven zyn; Immers ik vind ze verschillend opgegeven by andere Autheuren, welk onderzoek ik aan andere overlate, die beter gelegendheid hebben, als mede of het Zeylonze Indigo eenige haakjes gelyk de braam-besiën heeft, en bloeyzel als Distelen, diergelyke hem gegeven werden by Philippus Baldæus *in zyn* Zeylonse beschryving Part. 1. cap. 24. *Immers in* Hort. Malab. tom. 1. fig. 54. *werd het zonder haken beschreven onder den Malabaarze naam van* Ameri, *en den Braminezen* Nely, *anders met dezelfde bladeren, bloempjes en vruchten gelyk wy het hier in Ambon hebben, hoewel veel kleender van gewas, want dien Hortus zegt zyn* Ameri *te zyn een boompje van een mans hoogte, en een stam van een arm dik.*

Van Zeylons vaarders heb ik verstaan, dat inderdaad op Zeylon het Indigo *zoo hoog wast als een man, en in de gedaante van een boompje, maar men houd het aldaar voor een wild* Indigo, *en tot verwen niet gebruikelyk. Zoo komt ook de schildery van de volgende* 55. fig. *in den* Hortus Malab. Colinil *genaamt, in 't Braminees* Schera Punca, *beter overeen met het gemeene* Indigo, *het welk wy hier in Amboina hebben.*

Voorts kan ik niet goedvinden, dat men dit kruyd Polygala Zeylonensis *noemd, gelyk men in de Annotatien van voorschreve Hortus vind, dewyl aan dit kruyd niets is, dat melk uitgeeft of melk maakt. en ik heb het altyd voor een zorgelyke zake gehouden, als men de Indiaansche gewassen slegts na een bloote gelykenisse en uiterlyke gedaante met Europische namen doopt.*

Op 't Land van Celebes wast noch een bastard-zoorte, of Pseudo Indicum, *in gedaante veel van 't voorgaande verschillende, waar mede men swart-blaauw verft, en een kruypend kruyd is, het welk ik beschryven zal in myn Auctuarium onder den Manadesen naam van* Ilam.

Jaar-

Indigofera tinctoria a brachycarpa. DC.

Quotannis sub finem pluviosorum mensium Amboinenses vexantur *Parotidis* specie, quæ tumor est colli, ac vulgo *Banca babi*, h. e. morbus porcinus vocatur, qui resolvitur fæce seu crassa materia tinctorii vasis, quæ apud tinctores nigri coloris petitur, & Emplastri forma ipsi inponitur.

Jaarlyks na het uitgaan van de Regen-mousson werden de Luiden in Amboina gequeld met een zoorte van Parotis *of hals gezwel, in 't gemeen* Banca babi, *dat is Varkens-ziekte genaamt, het welk men verdryft of dissolveerd met den droessem of het dikke uit de verf-pot, by de swartverwers gehaald, pleysters-gewys daar op gelegt.*

Tabula Octogesima

Plantam exhibet genuinum *Indigo* præbentem.

De tachtigste Plaat

Vertoont een *Plant* de *regte Indigo* genaamt.

OBSERVATIO.

Hæc est Indigofera foliis nudis *H. Cliffort. p.* 487. & Colutea Indica humilis, ex qua Indigo, folio viridi *Herm. Mus. Zeyl. p.* 32. & *Thes. Zeyl. p.* 69. ubi vide reliqua. estque Coluteæ adfinis fruticosa, floribus spicatis purpurascentibus, siliquis incurvis, e cujus tinctura *Indigo* conficitur *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 141. &c.

AANMERKING.

Dit is de Indigofera met naakte bladeren van de *H. Cliffort. p.* 487. en de Indische lage Colutea, waar uit de Indigo komt, met een groen blad van *Herman. Mus. Zeyl. p.* 32. en van de *Thes. Zeylan. p.* 69. alwaar het overige ziet, en is een Struyk-gewas gelyk aan de Colutea, met aairagtige purpere bloemen, en kromme houwen, uit wiens Tinctuur de *Indigo* gemaakt wert van *Sloan. Cat. pl. Jam. pag.* 141. &c.

CAPUT QUADRAGESIMUM.

Tabacus. Tabaco.

De Tabaco haud multa amplius scribenda sunt, postquam varii de hac herba prodierunt libelli, solummodo quasdam addam cogitationes & experimenta, quæ in India edoctus fui.

Primo itaque dico, plantam Tabaci Orientalis parum differre ab Americano: Saltem qualis observari potest ex Indiæ Occidentalis semine producta in Hollandia prope Amersfurtum crescens, item circa Patriam meam urbem Hanau, Francofurtam, & pluribus aliis in locis, planta enim Indiæ Orientalis non tam altum format fruticem, nec tam lata profert folia, hujus enim plerumque multo sunt angustiora & acutiora, excepto in illis, quæ castrantur, quarum folia tres digitos latiora sunt: In India quoque non tantus inpenditur labor, neque ad serendum, neque ad transplantandum, neque ad nendum, plerumque enim suo committitur genio, ubi sata est, quique hanc plantam desiderant robustiorem, laterales continuo abrumpunt surculos, quod Malaienses *Cabiri*, h. e. Castrare vocant.

Viridia folia ad ventum siccata, & in angusta loramenta scissa, siccis involvuntur politisque Musæ foliis ad quinque sexve digitorum circiter longitudinem, & minimi digiti crassitiem. Volvelli hi Tabacarii Malayensibus *Bonckos* vocantur, ad extremum incenduntur, ore tenentur, ac suguntur.

Ex insulis Philippinis & Mindanaua aliud siccum defertur Tabacum, ex multis foliis sibi involutis compactum, & arcte conligatum, forma facum ad pedis longitudinem, & brachii infantis crassitiem, ibi *Manocco* dictum, quod cum Tabaco neto convenit, inque istis volvulis fumari potest, sed potissimum subtiliter conscinditur, & fistulis inpingitur, vel machinulis quibusdam ligneis ex quovis duro ligno confectis, & *Tsjoepa* dictis.

Secundo non certa mihi est sententia, an in India Orientali planta sit exotica vel indigena, in locis saltem obcurrit, in quibus nullus Castiliensis vel Portugallus habitavit, in omnibus fere insulis ac provinciis Indiæ Orientalis: Immo illi, qui cum celebri isto nauta *Martino Gerritsenio de Vrieze*, Itinera latius instituerunt post Japanam, compererunt, sævos Tartaros in insula Eso seu Jedso habitantes, quæ putatur Boreali Tartariæ parti adnexa esse, Tabacum quoque sugere.

A senioribus intellexi Javanis, qui illud a parentibus iterum audiverant, Tabaci plantam in Java fuisse notam, antequam ibi fuerant Portugalli, h. e. ante annum Christi 1496. neutiquam vero ad suctionem, sed tantummodo ad usum Medicum, unanimo enim consensu Indi adsentiunt, sese Tabaci suctionem ab Europæis didicisse.

XL. HOOFDSTUK.

De Tabaks-Plant.

Van Tabak vald niet veel meer te schryven, na dat 'er geheele boekjes van dit kruyd gemaakt zyn; ik zal alleenlyk eenige bedenkingen en experimenten daar by voegen, die ik in Indiën verkregen hebbe.

Ik zegge dan voor eerst, dat de plante van den Oost-Indischen Tabak een weinig verschild van de Americaansche: Immers gelyk dezelve te zien is, van West-Indisch zaad voortgekomen, in Holland by Amersvoort wassende: als mede omtrent myn Vaderlyke stadt Hanou, Frankfort, en in meer andere plaatzen van de Wetterau, want de Oost-Indische werd zoo hoog niet van struyk noch zoo breed van bladeren, maar die vallen doorgaans smaller en spitzer, behalven aan die struyken, die men Kapoent, daar aan ze wel drie vingers breeder vallen; men doet 'er ook in Indiën zoo veel moeiten niet aan, noch om te zaayen, noch om te verplanten, en om te bespinnen, want men laat hem gemenelyk opwassen, daar hy gezaayd werd, en die hem sterker wil hebben dan ordinaris, breeken de zyde-scheutjes geduurig af, 't welk de Maleyers Cabiri, *dat is Kapoenen noemen.*

De groene bladeren wind-droog gemaakt, en in smalle riemkens gesneeden, werden in drooge en gelikte bladeren van Pissang gewonden, omtrent vyf en zes duimen lank, en een pink dik. Deze rolletjes noemen de Maleyers Bonckos, *werden aan 't einde aangesteeken, in de mond genomen, en zoo gezoogen.*

Uit de Philippinis en Mindanau komt een andere drooge Tabak, van veel bladeren op malkanderen gerold, en digt gebonden, in de gedaanten van toortzen, een voet lang, en een kinder arm dik, aldaar Manocco *genaamt, die met den gesponnen Tabak meest over een komen, deze kan men ook mede rooken in de voornoemde Bonkussen; maar werd meest gekerft en gestopt in pypen of houte keteltjes van eenig hard hout gemaakt, en* Tsjoepa *genaamt.*

Ten tweeden ben ik nog niet vast van gevoelen, of het in Oost-Indiën een vreemd of Inlandsch kruyd zy. Immers men vind het op plaatzen, daar nooit Castiliaan of Portugees gewoond heeft, schier in alle Eylanden en Provintien van Oost Indien. Ja die met Schipper Marten Gerritsen de Vrieze, *de vermaarde Ryzen agter Japan gedaan hebben, bevonden dat de wilde Tartaren op 't Land Eso of Jedso woonende, 't welk men sustineert aan 't Noordelykste deel van Tartarien vast te zyn, ook Tabak rookten.*

Ik hebbe van oude Javanen verstaan, die dit weder van haar Ouders gehoord hadden, dat de Tabaks-plante op Java wel zy bekend geweest, eer men aldaar van Portugezen wiste, dat is voor 't Jaar Christi 1496. *dog geenzints tot rooken, maar alleenlyk tot Medicyn gebruykelyk: werdende eenstemmig van de Indianen bekend, dat ze het rooken van de Europianen geleerd hebben.*

Huic rei quodammodo contrarium videtur illud, quod per totam Indiam nullum fere hujus herbæ nomen obcurrat nisi *Tabaco* & *Tambaco*, unde concluderetur, in quavis provincia indigenum quoddam nomen gerere debere, si ibi esset indigena, cujus rei ratio investiganda restat.

Antiquus hujus herbæ usus apud Indos erat, ut foliorum succo inveteratas depurarent & curarent ulcerationes, quod ad hunc usque diem instituunt in talibus putridis & verminosis, unde vermes statim decidunt, ac caro cruda adparet.

Experimentum quoque in Batavia fuit institutum, quasnam vires Tabacum haberet contra venenata animalia, sequenti modo. Ingens anguis transnataverat flumen Bataviæ: Maccassarenses quidam illud videntes mox deleteriis suis telis illum petebant, & eum vulnerabant sed sine noxa. Tandem senex quidam Maurus fistulam suam Tabacariam adducebat obductam oleo seu pinguedine Tabaci, telum sumebat, quod fortiter obducebat oleo isto, quod tradebat Maccassarensi cuidam, qui hoc in anguem inmittebat, unde mox sese contrahebat, & brevi post moriebatur.

Qui ejus usui adsueti sunt, plura de ejus virtutibus conmemorant, uti quidam Maurorum princeps in Hitoea solebat cum Siri Pinanga masticare frustulum folii Tabaci sicci, primum exspuens succum, cæteraque ejus pars deglutiebatur, quod faciebat, uti dicebat, ad quævis venena inertia reddenda seu enervanda, si quoddam ipsi propinaretur. Contra siccam quoque seu convulsivam tussim simili adhibetur modo, item contra diuturnam Cephalalgiam sumitur frustulum recentis folii Tabaci, quod masticatur cum Pinanga, cujus primus exspuitur succus, tum vehemens subsequetur sudor cum lassitudine & sopore, quum Cephalalgia desinit, & agilis est æger. In ardentibus febribus corpus inlinitur succo recentium foliorum, unde ardor extrahitur. Ad dentes cariosos & exulceratos cinis ac oleum ex fistulis Tabacariis sumitur, ipsisque inspergitur & inlinitur.

In Ternata Tabacum hodie eodem fere modo colitur, quo in India Occidentali, primo enim area hoc conferitur, ac dein plantulæ in sulcis transplantantur, uti cum Brassica fit, quæ dein quotdie castrantur, ut magna proferant folia, ampla, & pinguia. Decerpta autem amuletis adligantur, & ad solem exsiccantur, quæ dein corbibus inpinguntur, & venalia in forum deferuntur.

Quum animal quoddam sit vulneratum, vulnusque vermibus sit refertum, eluendum est succo foliorum Tabaci, unde vermes enecantur, ac vulnus depuratur.

Sinenses Tabacum vocant *Hun*, dicuntque antiquis jam temporibus in sua patria fuisse, sed raro coli, eodem autem modo feritur, plantatur, castratur, & crescit ultra hominis altitudinem, uti supra de Ternatensi fuit dictum, tum elegantia, pinguia, & ampla profert folia, quorum superiora optimum, inferiora vilius exhibent Tabacum; volvulos autem formant ultra pollicis crassitiem, quos norunt tam subtiliter scindere, ut fila referant, Sinensium vero vix vigesimus est, qui Tabacum sugit, quique ex plebeis plerumque sunt.

D. Piso libr. 4. *cap.* 43. Tabacum Brasiliensi lingua vocat *Petume*, ipsique multas adscribit præstantes medicinales virtutes, quæ ex recenti conquiri possunt herba, tam ex ejus succo recenti quam Syrupo, in Brasilia enim quotidie experimenta instituta sunt curandi inveteratas fistulosasque ac prorepentes ulcerationes, ac venenatos morsus, de quibus latius vide memoratum auctorem.

Alterum experimentum contra serpentes in Lariqua anno 1693. institutum fuit, ubi capiebatur *Ular Petola*, quæ gallinas furari tentabat, hanc autem laqueo tenebant, ac quasdam instituebant ludibrias exercitationes, donec Maurus quidam adveniret, multas callens artes, qui populo nostro persuadere volebat, sese posse serpentem docere, ut Tabacum sugeret, sumebat itaque conscissa Tabaci folia, qualia hisce in terris in usu sunt, aperiebat serpentis os, intrudebatque illa, unde sese in gyros mox circumagebat, dein in rectam formam, ac sic mortuus jacebat.

Hier tegen stryd eenigzints, dat men schier door geheel Indiën geen andere namen vind van dit kruyd dan Tabaco *en* Tambaco, *daar men zeggen zoude, dat het in ieder Provintie een Inlandsche naam behoorde te hebben, zoo 't aldaar natureel was, waar van de reden nog te onderzoeken staat.*

Het oude gebruyk van dit kruyd by de Indianen, was alleenig om met het zap van de bladeren oude ulceratien te zuiveren, en te heelen, gelyk ze nog doen met zodanigen, die verrot en vol Wormen zyn, die 'er terstont uit moeten vallen, en het vleesch vertoont hem raauw.

Men heeft ook een experiment op Batavia gehad, wat kragten de Tabak tegens venynige gedierten hebbe, en het was aldus: Daar quam een groote Slange over de Rivier van Batavia geswommen, eenige Maccassaren dat ziende, quamen met haare venynige spatten voor den dag, en schootenze met menigte daar in, dog de Slange maakte 'er geen weezen af, en ging haaren gang: ten laatsten quam 'er een oud swart Manneken met zyn roestig Tabakspypje voor den dag, dat bezet was met de olye of vettigheid van den Tabak; hy nam een spatte en bestreek die ter degen met die oly, gaf die aan een van de Maccassaren, en liet ze in de Slange schieten, waar van haar denzelve terstont t'zamenkromp, en na een korte poos dood bleef.

Die aan zyn gebruyk gewend zyn, verhalen daar nog meer deugden van: Zoo was zeker Moorze Regent op Hitoe, die de gewoonte hadde met een Siri Pinang een stukje van een droog Tabaks-blad te knouwen, de eerste zap uit te spouwen, en de rest in te swelgen, 't welk hy dede, zoo hy zeide, om alle venynen kragteloos te maken, zoo men hem iets mogte ingeven. Het diend ook tegens de drooge ofte Kink-hoest op dezelfde manier gebruykt; tegens langduurige hooftpyn neemt men een stukje van een vers Tabaks-blad, knouwt het met Pienang, en spouwt den eersten zap uit, zoo zal 'er een geweldig sweeten op volgen met een laffigheid, en daar op een slaap, waar na de hooftpyn over is, en men gevoeld zig zeer verligt. In de brandende koortzen smeert men het lyf met het zap van versche bladeren, 't welk den brand uittrekt. Tot wormsteekige en sweerende tanden, gebruykenze de assche en oly uit de Tabaks pypen daar op gesmeerd.

In Ternaten werd de Tabak hedendaags geoeffend schier op dezelfde manier als in West-Indiën, eerstelyk een bed bezayende, en daar na de plantjes in vooren verplantende, gelyk men met de kool doed; de opgewassene stokken moet men dagelyks Kapoenen, zoo gewinnenze groote, breede, en vette bladeren. De afgeplukte werden aan snoeren geregen, in de wind gedroogd, als dan in korven gepakt, en te koop gebragt.

Als eenig Vee gequetst word, en de wonden vol Wormen worden, zoo zal men die uitwasschen met zap van Tabaks-bladeren, waar van de Wormen sterven, en de wonde gezuivert wort.

De Sineezen noemen den Tabak Hun, *en zeggen, dat hy van al oude tyden in haar Land zy geweest, dog weinig geoeffent, werdende op dezelfde manier gezaayd, gepland, gecappoent, en gevoed tot over de hoogte van een mensch, gelyk boven van Ternaten gezegt is, zoo gewind hy schoone, vette, en breede bladeren, waar van de bovenste tot de beste, en de onderste tot de slegste Tabak gebruykt werden. Zy maken hare rollen zo dik als een duym en meer, en egter weeten ze dien te kerven, en zoo fyn te snyden als draden, ook ziet men in haar Land onder de 20 pas een, die Tabak rookt, en die zyn noch al van 't slegtste volk.*

Doct. Piso libr. 4. cap. 43. *noemd den Tabak in 't Brasiliaans* Petume, *en schryft het veele medicinale kragten toe, die men van het versche kruyd hebben kan, zoo van deszelfs zap als van den Siroop, zynde in Brasil dagelyks geexperimeert met cureeren van oude fistuleuze, en om zig vreetende ulceratien, en venynige beten te geneezen, waar van ziet breeder by gemelde Autheur.*

Een tweede experiment tegens de Slangen: Ao. 1693. *wierd op Laricque een* Ular Petola *gevangen, die het Hoenderkot wilde bestelen, zy haddenze aan een strop vast, en bedreven enige kortswyl daar mede, tot dat 'er een Moor quam in veele konsjes ervaren, dewelke ons volk wys maakte, dat hy de Slang wilde leeren Tabak drinken: Terstond nam hy gekerfde bladeren van Tabak, gelyk men hem hier te Land gebruykt, brak de Slang den mond open, en dwong ze den Tabak in te swelgen: terstond wrong zy haar in veele bogten en kringen, en kort daar na rekteze haar regt uit, en bleef zoo dood leggen.*

OBSERVATIO.

Hujus plantæ iconem *Rumphius* fine dubio non fubjunxit; quum unicuique fere nota fit, & toties jam ab auctoribus exhibita, quos fi quis fcire defideret, adeat *Sloan. Catal. pl. Jam. p.* 51. qui innumeros fere conlegit, & *Linn.* in *H. Cliffort p.* 56. ubi vocatur Nicotiana foliis lanceolatis.

AANMERKING.

Van deze plant heeft *Rumphius* zonder twyfel geen afbeelding bygevoegt, wyl ze ieder een genoeg bekent is, en zoo dikmaals alreede van verfcheide Schryvers gegeven; welke indien iemant verlangt te weeten, laat hy gaan tot de *Catal. der Jamaice* gewaffen van *Sloan. pag.* 51. alwaar hy zeer veele Schryvers by een verzamelt heeft, en *Linnæus* in de *H. Cliffort. p.* 56. noemt ze Nicotiana met fpeervormige bladeren.

CAPUT QUADRAGESIMUM PRIMUM.

Anaffa. Nanas.

Hic omnium nobiliffimus eft fructus in India, licet modo in herba crefcat, qualitatem habens optimi *Vini Cos* dicti, delectat enim vifum, odorem, ac guftum, ejus virtus autem multo minor eft. Crefcit autem in vili & ingrato frutice, illi Aloës fimili, feu in Portugallia uti Brafilienfium Cardon.

Folia ejus funt longiffima, angufta, craffa, & firma, tres quatuorque pedes longa, inferius tres lata digitos, inftar canalis formata, interne nempe excavata, & externe ventricofa, ad oras brevibus, denfis, ac duris fpinulis armata, quæ facillime ac fortiffime vulnerant inprudentes, uti folia *Pandani libr.* 6. defcripti, cui hæc planta quodammodo adfinis eft, nullas autem gerunt coftas vel fulcos.

In circulo locantur fuperius ample extenfa, in medio minima, externe ex cinereo virentia colore, interne glauco. Media feu minima foliola ad ortum rubent, quod fignum eft, frugiferum caulem propullulaturum effe.

Ex centro autem ipforum craffus excrefcit caulis, pedem longus, cui increfcit fructus fimplex Meloniformis, fed major & rotundior, externe fquamofis tuberculis obfitus, eodem fere modo uti Nuces Pinus, unde & ab Hifpanis in India Occidentali nomen obtinuit, hujus vero tubercula, ipfisque incumbentes fquamæ multo molliores funt. Fructus pugni nondum magnitudinem habens, eleganter rubet inftar Minii, ubique acutis fquamis obfitus, inter quas hic & illic eminent flofculi breves violacei, ac tripetali, qui brevi decidunt, dein fructus excrefcit, ex purpureo, rubro, & viridi variegatus, donec juftam adquifiverit magnitudinem, pedem longus, ac crus craffus, quum fquamæ funt breviores & magis vagæ, color aurantius, odorque inftar pomorum.

Fructus hic aliquid peculiare habet, quod in aliis haud obfervatur plantis, fuperius enim, ubi alii fructus funt umbilicati vel coronati, hic plantulam gerit ex fimilibus foliolis compofitam, ex quibus ipfe frutex, fed quæ multo funt breviora, intenfe glauca, & eleganter in coronulam formata, quæ Anaffæ corona vocatur.

Quum pingui crefcat folo, undique ad fructus bafin aliæ fimiles excrefcunt coronulæ, decem fæpe numero, ejusdem formæ, cujus fuperior eft, fed minores. Hæ fub fe gerunt fructus quosdam parvos, quorum tamen nulli perfecti funt, abrumpendi enim funt, ni vero fructui alimentum fubtrahant. Interna hujus fructus fubftantia eft caro fuccofa, multis fubtilibus fibris nexa cauli medio inftar radiorum, ita ut pictum referat folem, fi transverfim diffecetur hic fructus. In quibusdam carnis cellulis femina quædam adparent inftar officulorum pomi; Caro ipfa fuccofa admodum eft, lutea inftar butyri, faporis dulcis inftar pomorum maturorum, fapor vero omnium delicatiffimus eft, vinofus, dulcis, proxime ad illum Fragorum accedens.

Propagatur per coronam abfciffam & conmiffam terræ nigræ ac molli, ubi per annum locatur, antequam rubedo circa cor adpareat, tumque femi annus requiritur, antequam fructus maturefcat, quod plerumque eft Octobri & Novembri.

XLI. HOOFDSTUK.

De Ananas-Plant.

Dit is een van de edelfte vruchten in Indiën, hoewel maar aan een kruyd waffende, hebbende de eygenfchappen van de befte Wyn, Vinum Cos *genaamt, te weten het gezigt, de reuk, en fmaak vermakende, dog de deugd is vry wat minder. Ze waft aan een leelyke en onaanzienlyke ftruyk, die van Aloë gelyk, of in Portugal de Brafiliaanfe Cardon.*

De bladeren zyn zeer lank, fmal, dik, en ftyf, drie en vier voeten lank, beneden drie vingers breed, gefatzoeneerd als een geute, te weten binnen hol, en buiten buykagtig, aan de kanten met korte, digte, en harde doorntjes bezet, die zeer quetzen, als men ze onvoorzigtig handeld, gelyk de bladeren van Pandanus, libr. 6. *befchreven, waar mede deze plante eenige maagfchap heeft, dog zonder ribben of vooren.*

Zy ftaan in een kring, boven wyd uitgebreyd, en in haar midden al kleendere hebbende, buiten graauw-groen, binnen zee-groen. De middelfte en kleenfte blaadjes werden by haren oorfpronk rood, 't welk een teken is, dat de vruchtdragende fteel wil uitkomen.

Uit de midden komt een dikke fteel, een voet lank, waar op waft een enkelde vrucht in de gedaante van een Meloen, doch grooter en ronder, van buiten met fchubagtige pukkeltjes bezet, op de manier als de Noote van een Pynboom, waar van zy ook by de Spanjaarden in Weft-Indien de naam heeft, doch deze pukkeltjes, en daar op ftaande fchubben, zyn veel weeker. De vrucht nog niet boven een vuyft groot zynde, is fchoon-rood, als Vermiljoen, over al met fpitze fchubben bezet, tuffchen welke hier en daar uitkyken korte violette bloempjes, van 3 *blaadjes gemaakt, die in 't kort afvallen. Daar op werd de vrucht grooter, uit peers-roodverwig, en groen gemengd, tot dat ze haar volkomen grootte heeft van een voet lank, en een been dik, wanneer de fchubben korter en ydeler werden, de coleur regt gout-geel of oranje, de reuk als appelen.*

De vrucht heeft wat bezonders, 't geen men aan geen andere plante ziet, want boven op, daar andere vruchten een navel of kroontje hebben, heeft deze een kleene plante van zodanige blaadjes gemaakt als de ftruyk, doch veel kleender, hoog blaauw-groen, en cierlyk in een kroontje ftaande, 't welk men de Anaffa-kroon noemd.

Als ze op een vette grond ftaan, zoo komen rondom aan de voet van deze vrucht andere diergelyke kroontjes, tot 10 *in 't getal, van het zelfde maakzel, als de bovenfte kroon, dog kleender. Deze hebben onder haar eenige kleene vruchtjes, waar van doch geene tot perfectie komen, want men moet ze afbreeken om de regte vrucht het voedzel niet te onttrekken. De binnenfte fubftantie van deze vrucht is een zappig vleefch, met veele fyne Vazelingen rondom den middelfteel leggende ftraalsgewys, zoo dat ze een gefchilderde Sonne verbeeld, als men ze dwers doorfnyd. Hier en daar in de celletjes van 't vleefch ziet men eenige zaden, gelyk de korls van een appel, het vleefch is zeer zappig, geel als boter, zoet van reuk, als rype appelen, maar de fmaak is het allerlekkerfte, wynachtig, zoet, de aard-befiën naaftkomende.*

Men plant ze met de afgefnedene kroon in een fwarte mulle aarde, daar ze wel een Jaar moet ftaan, eer zich de roodigheid in 't hert vertoond, en dan moet de vrucht nog ruym een half Jaar hebben, eer die ryp werd, 't welk gemeenlyk gefchied in October en November.

Quæ- Ieder

Quævis planta unicum profert fructum, quo abſciſſo una alterave minor ſoboles, quæ relicta fuit, perfecta excreſcit, quæ tamen non tam bonæ notæ eſt quam prior.

Si hæc planta ſemel fructum produxerit, perit, vel abſcinditur, tumque ad latera e radice novi propullulant ſurculi, alias formantes plantas, fructus autem, qui ex plantatis excreſcunt coronis, meliores cenſentur.

Alia inſuper alba & ſemi ſilveſtris ſpecies eſt, longiora & anguſtiora gerens folia, fructus ejusdem formæ eſt, ſed paulo minor, carnem habens albam, quæ nunquam perfecte dulceſcit, ſed ſemper auſtera eſt, dentes hebetans, unde & raro editur. Plura gerit hæc caro officula quam domeſtica, fructusque ad latera multas gerit ſoboles, quum domeſtica plerumque binas tresve tantum gerat.

In Braſilia tres ejus obcurrunt ſpecies, quarum maxime lutea optimam habet carnem, & *Jajama* vocatur, ſecunda *Bojama* ſeu *Bonjama*, quæ carnem gerit albam & fatue dulcem, tertia eſt *Jajagua* viliſſima, cujus caro quoque alba eſt, vinoſa, & acidula, ſi vero transplantetur, melioris ſit notæ. Hæcque eadem videtur cum Amboinenſi ſilveſtri, quæ degeneratio erit domeſticæ.

Anaſſa domeſtica dividitur in marem & feminam. Mas undique circa fructum multam gerit prolem, ſeu ſurculos a decem ad duodecim, ita ut ipſe vix conſpici poſſit fructus, omnes vero transplantari poſſunt, præterquam quod ex plantæ centro cum medio recto caule alter excreſcat ſurculus, qui novum format ſtipitem, quum prior abſciſſus eſt.

Femina nullam profert prolem, ejusque fructus longior eſt & flavior. Ex Maccaſſara nuper in has deduxi terras Anaſſæ ſterilis ſpeciem, cujus folia magis glauca ſunt, ſpinæque magis vagæ & breviores, nullos profert fructus, ſed ſeſe ad latera explicat per multos ſurculos. Folia hæc findi poſſunt in fila ſubtilia, ex quibus Carbaſa & munctoria texuntur, quæ tam elegantia ſunt quam ſerici craſſioris.

Nomen. Latine *Anaſſa domeſtica* prima, alba ſeu ſecunda *Silveſtris*. Quidam *Meloſtrobilum* vocarunt, ex mixta forma Melonis & Strobili Pini, atque hinc Hiſpanis *Pinas* dicitur. Bengalice *Ananas*, Malaice, Javanice & Amboinice *Nanas*, Hituenſibus vero *Uri Bengala*, ſeu *Uri Mangala*, h. e. Pieſſang Bengalenſis. Ternatice *Nanâs* & *Annanas*. Bandice *Cajou naſſa*. Maccaſſarice *Pangran*. Baleyice *Manas*, quo modo hæc nomina ex India Occidentali translata ſint in Indiam Orientalem, huc usque me latet, ego ſaltem apud omnes iſtos populos nullum antiquum indigenum nomen detegere potui, quum Hiſpani adventu ſuo in Indiam Orientalem antiqua nomina per nova aboleverint, quod etiam credibile vix eſt. Sinice *Onglay*.

Locus. Prima regio, in qua Anaſſa ab Europæis fuit viſa, Braſilia erat, ipſique adjacentes inſulæ, cujus fructus in hunc usque diem maximus & optimus cenſetur. Putaret quis per Hiſpanorum quandam nationem ſimul cum nomine ex Braſilia vel Perua in Indiam Orientalem eſſe translatam, hoc autem a vero alienum videtur, quum in cunctis fere Indiæ provinciis nota ſit, tam ſilveſtris quam domeſtica Anaſſa, illorum vero multi fatentur ex vicinis regionibus fuiſſe introductam. In Java ſaltem domeſtica tantum nota eſt, uti ſilveſtris copioſa eſt in Celebe, imperio Bœgenſi, Amboina, ac porro in Moluccis usque in Philippinas inſulas.

Domeſtica quoque creſcit in Bengala, Pegua, & Sina, ſolum requirit calidum, pingue, & molle, ſilveſtris vero ſeu ejus degeneratio in vallibus ac frigidis creſcit montibus, ubi terra eſt rubra argilloſaque, ac rupes ingentes, ubi radicum ſurculi ſeſe adeo propagant ac multiplicant, ut ingentem obcupent locum, qui tam denſus ac ſpinoſus eſt, ut inpervius ſit.

Uſus. Hic fructus tam diu in ſtipite linquendus eſt, donec maturus gravem de ſe fundat odorem, tumque cum caulis parte abſcinditur, & per aliquot dies in domo ſuſpenditur, quo melior redditur. Quumque ad edendum ipſum præparare velimus, corona prius abſcindenda eſt cum corticis lamella, quæ plantari poteſt.

Atque

Ieder ſtruyk draagd maar een vrucht, dewelke afgeſneden zynde komt zomtyds een of 2 *van de bywaſſen, die men heeft laten ſtaan, tot perfectie, die zoo goed niet zyn als de eerſte.*

De ſtruyk nu eens gedragen hebbende, gaat uit, of werd afgeſneden, en dan komen ter zyden uit de wortel nieuwe ſcheutjes, die andere planten formeeren, doch men houd de vruchten voor beter, die van de geplante kroone komen.

Daar is noch een witte en half wilde zoorte, met langer en ſmaller bladeren, de vruchten van dezelfde fatzoen of wat kleender, wit van vleeſch, het welk nooit ter degen zoet werd, maar meeſt amper blyft, en de tanden eggerig maakt, daarom weinig gegeten werd. Daar leggen meer korls in 't vleeſch dan aan de tamme, en de vrucht is aan de zyden met veel afzetzels bewaſſen, daar de tamme maar 2 *a* 3 *in 't gemeen heeft.*

In Braſil heeft men 3 *zoorten, waar van de geelſte en beſte van vleeſch,* Jajama *hiet, de* 2de Bojama *of* Bonjama *is wit van vleeſch, en laf-zoet, de* 3de *is* Jajagua, *de ſlegtſte, mede wit van vleeſch, wynachtig of ſchier zuur, doch door 't verplanten word ze beter. Dit ſchynd dezelfde te zyn met de Amboinſche wilde, die men gelooft een ontaarding te zyn van de tamme.*

Den tammen Ananas verdeeld men in Manneken en Wyfken. Het Mannetje draagd rondom de vrucht veele Kinderen of jonge uitſpruytzels van 10 *tot* 12 *toe, zoo dat men de vrucht qualyk daar door bekennen kan, en alle zyn bequaam om te verplanten, behalven dat uit de midden van de planten nevens den regten ſtam nog een ander ſpruytje voortkomt, 't welk een nieuwe ſtam voortbrengt, als de oude afgeſneden is.*

Het Wyfje heeft deze Kinderen niet, en de vrucht is wat langer en geelder. Van Maccaſſar is onlangs in deze Landen gebragt een zoorte van onvruchtbare Ananas, wiens bladeren meer blaauws hebben, en de doornen zyn ydeler en korter, het draagd geen vruchten, maar breyd zig uit ter zyden met veele uitſpruytzels. Deze bladeren dienen, om dezelve te ſplyten tot een fyn gaarn, waar uit men fyn Lywaat en Neusdoeken weeven kan, dewelke zoo mooy zyn als van de grofſte zyde.

Naam. *In 't Latyn* Anaſſa domeſtica *de eerſte, de tweede de witte of wilde. Zommige hebbenze* Meloſtrobilus *genaamt, na het gemengde fatzoen van een Meloen en een Pyn-appel, en daarom by de Spanjaarden* Pinas *genaamt. Bengaals* Ananas. *Maleyts, Javaans, en Amboinſch* Nanas, *doch by de Hitoëezen* Uri Bengala, *of* Uri Mangala, *dat is Bengaalze Piſang. Ternataanſch* Nanâs *en* Annanas. *Bandanees* Cajou naſſa. *Maccaſſaars* Pangran. *Baleyts* Manas. *Hoe nu deze namen uit Weſt-Indiën overgebragt zyn in Ooſt Indiën, kan ik tot noch toe niet raden; immers ik heb by alle voornoemde Natien geen ouden Inlandſchen naam konnen uitvragen, of de Spanjaarden moeſten met haar aankomſt in Ooſt-Indien de oude namen met de nieuwe verduyſterd hebben, het welk mede niet gelooflyk is. Sinees* Onglay.

Plaats. *Het eerſte Land, daar de Ananas van de Europeanen gezien is, was Braſil en de omleggende Landen, die men nog voor de grootſte en beſte houd. Men zoude ſuſtineeren, dat zy door eenige Spaanſche Natie t'zamen met de naam uit Braſil of Peru in Ooſt-Indien gebragt zyn, dog dat is niet waarſchynlyk, vermits ze ſchier in alle Provintien van Indien bekend is, zoo wel de wilde als tamme, doch veele van haar luyden bekennen, dat zy van de nabuurige Landen ingebragt zyn. Immers op Java is de tamme maar bekend, gelyk de wilde overvloedig is op Celebes, in 't Boegize gebied, in Amboina, en voorts in de Moluccos tot de Philippinas toe.*

De tamme waſt ook in Bengala, Pegu, en Sina, ze vereyſt een warme, vette, en mulle grond, maar het wilde en ontaarde goed waſt in Valeyen, en op koude bergen, daar roode kley en groote klippen zyn, aldaar vermenigvuldigen hun de afzetzels van de wortelen zoodanig, dat zy een groote plaats beſlaan, zoo digt en doornagtig, dat hy ondoorganklyk is.

Gebruyk. *Men moet deze vrucht aan de ſtok zoo ryp laten werden, tot dat ze den geilen reuk van haar geeft, als dan ſnyd men ze af met een ſtuk van de ſteel, zoo kan men ze eenige dagen nog in huis ophangen, waar door ze verbeterd. Als men ze tot het eeten bereyden wil, moet men eerſt de kroon afſnyden met een lapje van de ſchelle, die men dan verplanten kan.*

Zynde

Atque hæc secunda miraque hujus plantæ proprietas est, virtutem nempe seminalem neque in fructu vel ejus seminibus, neque in caule latere, sed in mirabili ista plantula seu coronula, quæ fructui insidet: Dein fructus decorticandus est instar Raparum ad crassitiem circiter binorum cultri dorsorum, tumque caro in taleolos secatur, qui per momentum in aqua macerantur prius pauxillo salis conspersi, unde hujus fructus sulplurea pars extrahitur, quum edendo aptus sit redditus hic fructus. Quidam huic adfundunt Vinum Hispanicum cum sacchаro, quod inutile ac superfluum puto, quum ex natura sua sit satis fervens. Qui valetudinem suam curat, non plures unico fructu simul comedat, licet, quum rite sit maturus, vix satiari quis possit ob delicatum ejus vinosumque saporem.

Signa boni fructus porro sunt, ut colorem habeat intense luteum per totam ejus superficiem, sed oportet simul, ut squamæ seu corticis tubercula sint ampla & laxa. Naturæ est humidæ & ferventis, in ambis his qualitatibus excellens, generans nutrimentum, quod facile corrumpitur, & sanguinem inflammat, unde & omnes, qui exanthematibus, scabie, vel ulcerationibus laborant, hosce fructus quam maxime vitent, quique hos nimium edunt, plerumque petechiis obnoxii sunt. Alba fatue dulcis species, quam Amboinenses ex hortis suis montanis deferunt, quoque editur, alba autem acida non, vel tantum ab Amboinensibus.

Tam hi quam lutei inmaturi fructus dentes corrumpunt, & abdominis tormina caussant, ipsorumque succo noxia & corrosiva adscribitur qualitas, ita ut si culter per viginti quatuor horas ipsis fuerit intrusus, tam fragilis esset, ut diffringi posset, cujus tamen rei nullum peculiare institui experimentum.

Aqua, cui fuit infusus ac maceratus hic fructus, cœrulescens est, odorem habens sulphureum, quod signum est noxiam ejus qualitatem ipsi fuisse inbutam, unde & nunquam nisi in aqua maceratus edendus est. Vitari quoque oportet ab iis, qui intestinorum cruditate, Diarrhæa & Dysenteria laborant, omnes enim morbi inde exacerbantur. Tandem vulgaris in India mos damnandus est, quum Arack vel vinum Hispanicum Anassæ fructui superbibatur, unde ejus exaltatur fervor. Alioquin enim, si hac noxia non laboraret qualitate, Anassæ fructus merito inter omnes Indiæ Orientalis fructus palmam haberet.

In re Medica hunc habet usum, tener Anassæ fructus nondum Cucumeris magnitudinem habens, in taleolos dissecatur, ejusque succus exprimitur, & parva dosi infantibus propinatur, unde vermes enecantur, & expelluntur. Adstutæ quoque sunt mulierculæ, præsertim inter Ternatenses, quæ conceptum hoc succo norunt dissolvere, & expellere, sed sæpe tanta hunc adsumunt copia, ut ipsæ inde moriantur, hic enim succus eandem fere, quam debilior aqua fortis, habet vim. Si quis nimiam ejus adsumserit dosim, ita ut noxam inde persentiat, adsumat nigrum Accarbaar, h. e. Corallium nigrum, seu Plinii Anthipathem, quod copiose in Amboina reperitur, contritum nempe cum aqua supra porphyritim, hoc enim Antidotum est, tam Anassæ, quam cunctarum acerrimarum plantarum.

Anassæ fructus cum caule abscissus, & in ventoso suspensus cubili, hoc dulci suo replet odore, non autem diutius quam per sex dies conservari potest.

Ex Guinea, Brasilia, & Java, hic fructus totus saccharo conditus in Europam delatus est.

Hujus quoque rei mentionem faciunt *Josephus a Costa Hist. Indic. libr.* 4. *cap.* 19. sub nomine *Pinas*, horum autem fructuum isti, qui in frigidis montibus Andes crescunt, pusilli, & insipidi sunt. *Garcias ab Orta cap.* 19. *libr.* 2. & quod *Carolus Clusius* in istud adnotat caput, *Christoph. Costa cap.* 44. & *Nicolaus Monardus* sub nomine *Strobuli*.

In Hitoea crescebat Anassæ frutex in solo pingui & molli, cujus fructus primarius triginta, vel quadraginta emiserat proles, quæ singulæ aptæ erant, ut abscindi, & transplantari possent, compertum quoque fuit, frusta corticis hujus fructus, tuberculis istis, seu gemmis integris gaudentia, terræ conmissa, novas produxisse plantulas, quod tertium esset miraculum huic plantæ peculiare, quod tamen aliquo modo convenit cum Cinaris, quarum vis seminalis in primariis caulibus, & radicibus latet.

Euseb.

Zynde de tweede wonderlyke eygenschap van deze plante, te weten dat de zaadkragt nog in de vrucht of hare zaden, nog in den steel steekt, maar in dat wonderlyk plantje, dat boven op de vrucht wast; daar na moet men ze schillen gelyk de Rapen, omtrens 2 mes-ruggens dik, als dan het vleesch in schyven snyden, die men een ommezien in water laat weeken, eerst met een weinig zout besprengd, het welk de swaveligheid van deze vrucht uittrekt, zoo is ze tot 't eeten bequaam. Zommige gieten 'er Spaanse wyn en zuyker over, 't welk ik onnodig achte, om dat ze van zelfs vuurig genoeg is. Een man mag niet wel meer op dan een geheele Ananas, die op zyn gezondheid wil leven, hoewel men van de regt rype qualyk zyn bekomst kan krygen, wegens den kostelyke wynagtige smaak.

Noch zyn teykenen van een goede Ananas, dat ze niet alleen hoog-geel moet zyn over 't gehele lyf, maar de schilfferen of pukkeltjes van de schellen moeten groot zyn, of verre van malkaar staan. Ze is van aard vogtig en heet, in beide die qualiteyten uitmuntende, genererende een ligt bederffelyk voedzel, en het bloed ontsteekende, daarom alle die geene, die eenige zeerigheid, schurft, ofte ulceratien aan 't lyf hebben, deze vruchten moeten myden, en die ze te veel eeten, zyn ordinaris met rood-hond gequeld. De witte laf-zoete, die de Amboinezen uit haar berg-tuinen brengen, werd ook gegeten, maar de witte zuure niet, of alleen by de Amboinezen.

Zoo wel deze als de geele onrype, bederven de tanden, en maken snydinge in den buyk, en men schryft den zap een schadelyke en Corrosive kragt toe, zoodanig dat een mes een etmaal daar in gestoken hebbende, zoo bros zoude worden, dat men 't breeken kan, waar van ik nog geen zonderlyke experientie hebbe.

Het water, daar in ze geweekt is, word blaauwagtig en swavelig van reuk, een teken dat de meeste quaadaardigheid daar in getrokken is, daarom men ze nooit ongewaterd eeten moet. Zoo moetenze ook myden, die eenige rouwigheid in de darmen, buyk en bloedloop hebben, want alles word daar van ontsteeken. Eindelyk is te mispryzen de gemeene manier in Indien, dat men Arak of Spaansche wyn op de Ananas drinkt, waar door haar vuurigheid gevoed wert; anders, indienze deze quade eygenschap niet en hadde, zoo zoude de Ananas onder alle Oost-Indische vruchten billyk den prys behouden hebben.

In de Medicyne heeft ze dit gebruik, de jonge Ananas nog niet boven een Comcommer groot geworden zynde, werd in stukken gesneden, den zap uitgeperst, en een weinigje de kinders ingegeven, het welk de buik-wormen doodbyt, en uitjaagt. Daar zyn ook snoode Vrouwen, zonderlyk onder de Ternatanen, die de ontfankenisse daar mede weeten af te zetten, en zomtyds zoo rykelyk innemen, dat zy 'er den bek by inschieten, want dezen zap is zoo goed als een slegt sterk-water. Zoo iemand nu te veel had ingenomen, en eenig letzel daar van gevoeld, die zal inneemen zwart Acarbaar, dat is zwart Coraal, of Pliniaanse Antbipathes, het welk veel in Amboina gevonden werd, op een steen met water gewreven, want dit is een Antidotum, zoo tegens de Ananas, als andere corrosive planten.

De Ananas met haar steel afgesneden, en in een luchtige kamer opgehangen, vervuld dezelve met haar zoete reuk, maar men kan ze niet wel langer dan zes dagen bewaren.

Uit Guinea, Brasil, en Java is deze vrucht ook in Europa gevoerd geheel in zuiker gelegd.

Hier van maken ook gewag Josephus a Costa Hist. Indic. lib. 4. cap. 19. *onder den naam van* Pinas, *waar van die geene, die in 't koude gebergte de Andes wassen, kleen, en onsmaakelyk zyn.* Garcias ab Orta cap. 19. lib. 2. *en 't geene* Carolus Clusius *op 't zelfde Capittel aanteekend.* Christoph. Costa cap. 44. Nicolaus Monardus *onder den naam van* Strobulus.

Op Hitoe was een Anassa-struik, in een vette mulle grond staande, aan wiens hooft-vrucht wel dartig, of veertig afzetzels geweest zyn, dewelke allegaar bekwaam waren om afgesneden, en verplant te werden, ook heeft men ervaren, dat stukjes van de schelle dezer vrucht, daar de pukkeltjes, of oogen geheel aan zyn, in de aarde gesteken, nieuwe plantjes voortgebragt hebben, het welk dan het derde wonder zoude zyn deze plante eigen, doch eenigzints overeen komende met de Artisjokken, welkers zaadkragt in de hooft-stelen, en wortelen steekt.

Euseb.

Euseb. Nierenberg. Hist. natur. lib. 15. *cap.* 1. ex *Francisci Hernandis* scriptis Mexicanorum fructum *Mazatli* describit, quem Hispani *Pineam* vocant, estque sine dubio idem cum Anassa.

Rochefort. Histor. Antill. narrat, in Antillis, seu *Caribæis insulis* Anassam crescere, ejusque reperiri tres quatuorve species, quarum illa optima censetur, quæ a Gallis incolis ibi *La Renette* vocatur. Cujus folia transversalem palmam lata sunt, fructusque externe multis flosculis inter squamas prodeuntibus gaudent, qui ad Solem reflexum instar Iridis exhibent. Hæcque planta semel tantum fructus profert.

Ex maturo, & semi putrido fructu Incolæ ibi vinum præparant dulce instar Malvatici, item Marmeladam mollem, quæ omnium rerum delicatissima est, quæ ex India defertur. Dicit quoque per experimenta quædam comprobatum esse, ejus succum spiritus animales excitare, ventriculum corroborare, nauseam prohibere, & adpetitum excitare. Prodest quoque miro modo Nephriticis, urinæ enim subpressionem promovet, ac venenorum noxiam temperat, & exstinguit &c. quae omnia in Orientali Anassa non sunt instituta, excepto quod languidum, & debilitatum restauret stomachum, ac tali modo spiritus refocillet, & urinam promoveat.

Alius porro Anassae usus in India Orientali notus est, sed potissimum silvestris, ex cujus foliis fila formantur tam subtilia quam crassa. Longissima silvestris speciei eliguntur folia, quae prius exsiccantur, ac dein in aqua putrescant, tum longa ex iis fila duci possunt, qualia ex Lino, & Cannabe formantur. Haec cum Gossipio miscentur, connectuntur, ac textura quaedam ex iis componitur. Crassissima adhibent Maccassarenses, & Boegenses ad pluviae tunicas pro magnatibus, subtilissimis autem pro munctoriis in Bengala, & alibi utuntur.

Ad clavos pedum, & Cadal curandum teneri, vel semi perfecti sumuntur Anassae fructus, qui scinduntur, & cum alio lato folio inponuntur Cadal per noctem, tum cutis tam tenuis reddetur, ut omne Cadal, quæ materia proprie est calcea, ac squamosa, abradi possit, clavis vero calidi inponendi sunt Ari foliis involuti, & plantis pedum adligati, quumque frigescant, denuo calefaciendi sunt quam calide tolerari potest per totam noctem. Hoc crassam cutim clavosque adeo adtenuat sine ullo dolore, vel rosione, ut abradi quoque instar calcis possint, plantaque pedis ita adtenuabitur, ut intra binos dies procedere talis nequeat, sensim vero iterum indurescit, & clavi evanescunt.

Alia insuper silvestris Anassa est, a vera differens, quæ frutex est arborescens, nihilque aliud quam *Pandanus litoreus*, seu *Keker*, quod genus supra libro sexto ad finem descriptum est.

Concludo itaque Anassam Indiæ Orientalis plantam, ac nomen esse, a Portugallis adsumptum, & in Brasiliam translatum, cujus detectio multo posterioris temporis est illa Indiæ Orientalis, uti quoque in India Occidentali peculiare suum gerit nomen.

Huic vero rei repugnare videtur D. *Pisonis* testimonium, qui libro 4. *cap.* 37. scribit, a senibus Brasiliensibus sese audivisse, ipsorum fructum, *Nana* a Portugallis vocatum, in Brasilia esse indigenum, & ex hac regione translatum in Peruam, unde Castiliani eum in Indiam Orientalem detulerunt, ex Nova Hispania nempe primum in Philippinas insulas, & inde in Sinam, & Moluccas.

Quoad ejus delicatum saporem, ac medicinalem usum, quam maxime convenit cum descriptione supra data, addens, succum, seu vinum ex Anassa præparatum parca dosi adsumptum, renum dolores sedare, urinam promovere, & expellere. Ipsius *Nana Brawa* videtur quoque convenire cum *Pandano litoreo*.

Tabula Octogesima Prima

Nobilissimam exhibet *Anassæ* plantam cum fructu ejus, A transversim secto, ut interna ejus substantia, & officulorum situs ad peripheriam adpareat.

OBSER-

Euseb. Nierenberg Hist. Natur. lib. 15. cap. 1. *uit de schriften van* Franciscus Hernandes, *beschryft de Mexicaansche vrucht* Mazatli, *dewelke de Spanjaarden* Pinea *noemen, en is buiten twyffel niets anders dan de Ananas.*

Rocheforts Historie *van de* Antil. *meldt, dat in de Antillis, of* Carybische Eilanden, *de Anassa ook wasse, van drie of vierderley zoorten, waar van die voor de beste gehouden werd, die van de Fransche Coloniers aldaar* La Renette *genaamt is. De bladeren zullen een dwers hand breed zyn, de vrucht buiten om met veele kleene bloempjes tusschen de schubben bezet, dewelke in de Zon een weerschyn geven, als een Regenboog. De struik draagd ook maar eens in zyn leven.*

Uit de rype, en half verrotte vrucht maken de Inlanders aldaar een Wyn, zoo zoet als Malvazey, als mede een weeke Marmelade, zynde een van de welsmakelykste dingen, die men uit Indiën brengt. Ze zegt ook door eenige ervaringe bewezen te zyn, dat het zap de geesten van 't hart verquikke, de mage versterke, de walging beneeme, en den appetyt wederbrenge. Hy helpt ook wonderbaarlyk de Graveelige, beneemt het ophouden van 't wateren, en breekt de kwaadheid van 't venyn &c. al 't welk aan de Oost-Indische Ananas niet geprobeerd is, behalven dat ze een verhitte, en verbuisde mage kan verquikken, en zoo de levensgeesten opwekken, ook water doen lossen.

Voorts is nog een ander gebruik in Oost-Indiën van de Ananas bekend, doch meest van de wilde, uit wiens bladeren gaarn gemaakt werd, zoo wel fyn als grof. Men neemt de langste bladeren van de wilde zoorte, droogd die eerst, en laat ze dan in water rotten, zoo kan men lange draden daar uittrekken, gelyk men met Vlas, of Kennip doed. Dezelve werden met Cattoen-gaarn gemengd, getweernd, en zeker geweef daar uit gemaakt. De grofste neemen de Maccassaren, en Boegis tot regenrokken van groote luiden, de fynste tot neusdoeken in Bengalen, en elders.

Om de krabben aan de voeten, en het Cadal *te genezen, neemd geheel jonge, of halfwassene Ananassen, snyd, en stoot die kleen, bind ze met een ander breed blad op het Cadal een geheele nacht, zoo zal het vel zoo dun daar van werden, dat men al het Cadal (zynde een schubbige en kalkachtige materie) afschrappen kan, maar op de krabben moet men ze warm maken, en met een blad van Aron op de voet-zoolen binden, en als 't koud werd, telkens weder warm maken, zoo heet men 't lyden kan, en voorts een geheele nacht daar op laten. Dit zal de dikke huid, en krabben zodanig afeeten, doch zonder byten, of pyn, dat men ze mede afschrappen kan, als kalk, en de voet-zoolen eindelyk zoo dun werden, dat men in twee dagen daar op niet gaan en kan, doch allenskens werden ze weder hard, en de krabben zyn weg.*

Daar is nog een ander wilde Ananas, van de regte vry wat verschillende, een boomagtige heester, en anders niet dan de Pandanus littoreus, *of* Keker, *wiens geslagten boven* lib. 6. *aan 't eind beschreven zyn.*

Ik besluite dan, dat Ananas een Oost-Indische plante, en naam is, van de Portugezen aangenomen, en overgevoerd in Brasil, wiens ontdekkinge veel later is dan die van Oost-Indiën, gelyk ze ook in West-Indiën haar byzondere naam heeft.

Doch hier tegens schynt te stryden, het getuigenisse van de Heer Piso, *dewelke* lib. 4. cap. 37. *schryft van oude lieden in Brasil geboord te hebben, dat hare vrucht van de Portugeeze* Nana *genaamt, in Brasil oorspronkelyk zy, en uit dat land gekomen in Peru, waar van ze de Castilianen in Oost-Indiën gebragt hebben, te weten uit Nova Hispania eerst in de Philippinas, van daar in Sina, en in de Moluccos.*

Aangaande haar lekkerny, en medicinale gebruik, komt hy met de bovenstaande beschryvinge meest overeen, daar by doende, dat de zap, of wyn uit Ananas gemaakt, in kleene menigte gedronken, de pyn in de nieren stille, de watergangen opruime, en den uryn dryve. Zyne Nana Brawa *schynd mede overeen te komen met* Pandanus litoreus.

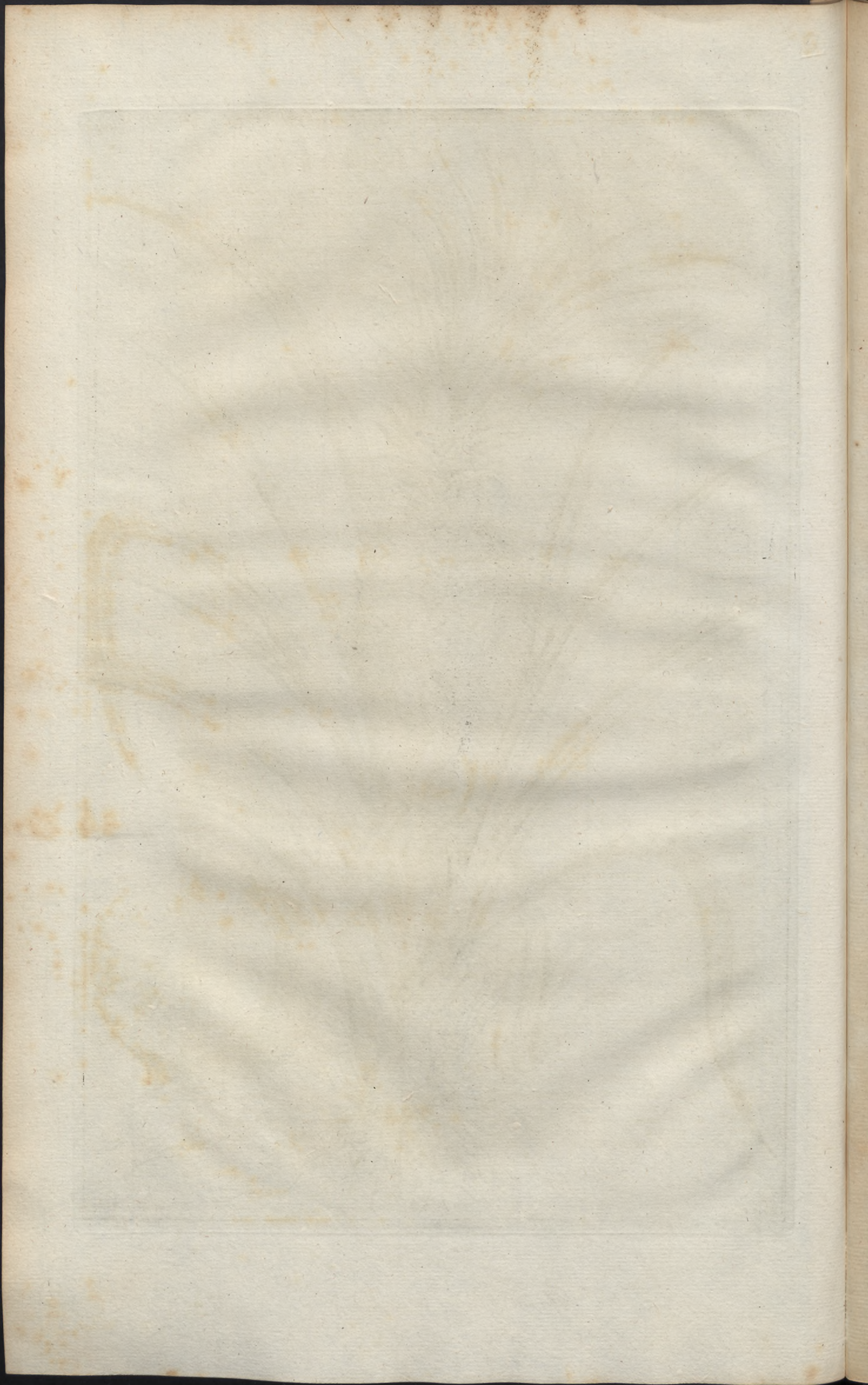
De een en tachtigste Plaat

Vertoont de zeer vermaarde *Ananas*-plant met zyn *vrucht*, A door midden gesneden, op dat zyn binnenste substantie, en de plaatzing der korls aan de hoeken gezien kan worden.

AAN-

Bromelia Ananas. L.

OBSERVATIO.

Hæc est celeberrima illa planta, cujus fructus per omnes calidas mundi partes a quovis fere populo ob singularem gratumque, ac vinosum saporem quam maxime desideratur, unde & ab omnibus fere rariorum plantarum Auctoribus variis nominibus insignita fuit hæc planta, quas singulari industria conlegit *Linnaeus* in *H. Cliffort. p.* 129. ubi vocatur *Bromelia* foliis spinosis, fructibus coalitis, caulem cingentibus, ubi & notas ejus characteristicas optime describit, ipsiusque varietates distincte recenset. Innumeros porro hujus plantae Auctores conlegit *Sloan. Catal. pl. Jamaic. p.* 77. & 222.

AANMERKING.

Dit is die vermaarde plant, wiens vrugt genoegzaam door al de warme deelen van de weerelt, van alle volkeren zeer begeert werd, om deszelfs byzondere aangename, en wynagtige smaak, waarom ze genoegsaam van alle Schryvers der rare gewassen met verscheide benamingen aangehaalt is, welke met bysondere naauwkeurigheid versamelt heeft de Heer *Linnæus* in de *Hort. Cliffort. p.* 129. alwaar ze genaamt werd *Bromelia* met doornagtige bladeren, en te zamen gedrongene vrugten den steel omgevende, alwaar hy deszelfs byzondere kentekenen zeer wel beschryft, en de verscheidentheid der zoorten zeer onderscheiden aanhaalt. Verders heeft *Sloane* een ontelbaar getal Schryvers by een versamelt in zyn *Catal. pl. Jamaic. pag.* 77. en 222.

CAPUT QUADRAGESIMUM SECUNDUM.

Blitum Indicum. Sajor Bajang.

B*Litum* vilissima est olerum herba, ubique fere per totum mundum dispersa, & nota, sed diversa ratione regionum. In Europa omnium contemptissima est inter olera, nullumque ipsi concederem in hoc Herbario locum, nisi contrario in India Orientali primaria, ac præcipua esset olerum herba. Illas tantum commemorabo species, quas observavi, & ipse vidi, nimiæ enim sunt, ac nimis diversæ varietate locorum, ac regionum, in quibus crescunt, aliquas tamen addam exoticas, seu peregrinas aliis ab auctoribus memoratas. Notum vero ac vulgare Blitum primo dividimus in domesticum, ac silvestre.

Domesticum, seu hortense *Blitum* quatuor habet species, quas hoc in capite describemus.

Primo *Blitum album*, binos tresve pedes altum est, in multos laterales caules divisum, qui rotundi sunt, ac subtiliter striati, maxime pallide virentes, aliquando ex viridi, & fusco, seu rubente distincti colore.

Folia vulgaris, & notæ sunt formæ, pallide virentia, non splendentia, & ad tactum parum rugosa, & scabra, sed flaccida, longis insidentia petiolis, quorum superior pars multas gerit emortuas quasi maculas instar tinearum, atque ab Erucis aliisque insectis quam maxime vexantur, adeoque sæpe exeduntur, ut nil nisi nudæ costæ, & sceleta quasi supersint.

In ramulorum extremo, uti & ex omnium foliolorum alis, ac cauliculis breves excrescunt spicæ, felis caudas referentes, ex multis compositæ squamosis cellulis arcte compactis, pallide virentibus, quæ caulium alis inponuntur, sunt autem non oblongæ, nisi quæ in extremitatibus locantur, cæteræ spicæ sunt rotundæ, & bulbosæ quasi, quo autem hæ spicæ sint longiores, eo melior censetur haec species. In harum spicarum cellulis parvum locatur semen, ex rotundo compressum, nigrum, durum, quam maxime splendens, quod facile decidit, quum cellulae semper sint apertae.

Secundo *Blitum maculosum* folia gerit rotundiora, & ampliora, cæterum ejusdem cum priore formae, excepto quod hujus folia sint notata macula ampla, & obscure fusca, seu sanguinea, instar foliorum *Persicariæ*.

Ambae hae species *Sinensium Bajang* vocantur, vel quod ipsorum semen a Sinensibus sit introductum, vel quod a Sinensibus potissimum coquantur, quum ad hunc finem aptissima sint, & omnium minime amaricantia.

Blitum Amboinicum varietas tantum est mox antecedentis, ipsius vero folia longioribus insident petiolis, & acutiora sunt, ac superiora macula fusca notata, horum autem plurima sunt viridia, & stipitis caules plerumque rubentes. Spicae, quae semina continent, non adeo compactae sunt, sed magis distinctae in acutos lobos.

Se-

XLII. HOOFDSTUK.

Het gemeene Indische, of groote Blitum.

BLitum *is een Jan-hagel onder de moeskruiden, en schier bekend over de geheele weerelt, dog na de landschappen wat verschillend. In Europa isse het allerveragtste onder de moeskruiden, en ik zoude hem geen plaats in dit Kruidboek vergunt hebben, indien het niet ter contrarie in Oost-Indiën het principaalste, en een Capitein was van de moeskruiden. Van zyne zoorten zal ik alleenlyk die geene verhalen, die ik gezien hebbe, want zy zyn te veel, en verscheiden na de landschappen, nog zal ik eenige vreemde uit andere Auteuren daar by voegen. Het bekende, en eygentlyke Blitum deelen wy eerst in tamme, en wilde.*

*Het tamme, en Hof-*Blitum *heeft vier zoorten, die wy in dit Capittel beschryven zullen.*

De eerste Blitum album, *werd twee en drie vooten hoog, in veele zyde-takken verdeeld. De stelen zyn rond, en fyn geribd, meest bleek-groen, zomtyds uit den groenen, en bruinen, of rooden gemengd.*

De bladeren zyn van gemeene, en bekende fatzoen, bleek-groen, zonder glans, in 't aantasten wat ruig, en rimpelig, doch slap, en op lange stelen staande, de boven zyde heeft veele doodse vlekken, of sproeten, en van de rupsen, en ongedierte zeer gekweld, ja dikwils zoo doorvreeten, dat niets dan bloote ribben, en geraamte van 't blad overschieten.

Aan 't uiterste der takjes, als mede uit den schoot van alle blaadjes, en uit de stelen komen korte aairen voort, als kattesteertjes gemaakt, van kleene schubagtige huiskens digt in een gedrongen, licht-groen, of gantsch bleek van coleur, die in de schooten van de stelen staan, zyn niet lankwerpig als die aan de toppen, maar rond, en bolagtig, doch hoe langer deze aairen zyn, hoe beter het geslachte is. In de huiskens van deze aairen schuild een kleen zaad, uit den ronden gedrukt, zwart, hard, en zeer blinkende, 't welk ligt uitvald, om dat de huiskens altyd open staan.

De tweede Blitum maculosum *heeft ronder, en breeder bladeren, anders van 't voorgaande niet veel verschillende, behalven dat de bladeren geteikend zyn met een breede donker-bruine plek, als dood-bloed, of als de bladeren van* Persicaria.

Deze beide zoorten werden Sineese Bajang *genaamt, of om dat het zaad van de Sineezen ingebragt is, of om dat zy van de Sineezen meest gekookt werden, als zynde daar toe de bequaamste, en minste bitterheid hebbende.*

Blitum Amboinicum *is maar een verandering van 't naastvoorgaande, maar de bladeren staan op lange stelen, en zyn spitzer, ook de bovenste met bruine plekken bezet, doch de meeste zyn groen, en de stelen des stams doorgaans rood. De aairen, daar 't zaad in schuild, zyn zoo niet in malkaar gedrongen, maar meer verdeeld in spitze lobben.*

Het

Semen quoque nigrum eſt, ac ſplendens, ſed minus; ad coquendum non ita valet quam Sinenſium ſpecies, hæcce enim magis amaricat, eſtque in Amboina viliſſima indigena planta, ſeu *Bajang*.

Tertio *Blitum rubrum*. Malaice *Bajang Mera* primae ſpeciei ſimilis eſt, ejus vero folia paulo majora ſunt, & glabriora, altius quoque excreſcit, ad quatuor nempe pedum altitudinem, petiolique rubent, foliaque ſanguinea, quum vero radiis Solaribus tangantur, tantum rubent. Squamoſae, & muſcoſae ſphaerae inſtar coronarum undique fere circa caules locantur ex rubro, & pallide viridi colore diſtinctae, plerumque vero rubent, inque his ſemina reconduntur, uti in prioribus. Folia caulesque rubrum emittunt ſuccum, cum quo ſcribi poteſt uti cum Braſilienſi atramento, ſi gummi addatur, quo colore etiam tingunt juſculum, in quo fuere excocta, aeque apta enim eſt haec planta ad coctionem, quam prima ſpecies. Folia vero eandem patiuntur Erucarum vexationem, quam alba ſpecies, unde & inferiora plerumque penitus exeſa ſunt.

Quarto *Blitum terreſtre*, ſeu *repens*. Malaice *Bajang Tana* non erectum eſt, ſed ramis ſuis per ſolum prorepit. Minima gerit folia, ſubrotunda, plerumque virentia, quorum quædam fuſcis quibusdam maculis adſperſa ſunt. Caules ejus pluribus, ac denſioribus globis muſcoſis, & ſeminiferis gaudent quam reliquæ ſpecies, in quibus ſemina latent puſilla, ex nigro fuſca. Semi ſilveſtris naturæ eſt, plerumque enim ſponte excreſcit in hortis juxta areas, ubi ſolum eſt depreſſum, parumque humidum, ac ſponte ſeſe per deciduum multiplicat ſemen, nihilominus tamen optimum præbet olus coquendo aptum, nullo modo tam amarum quam Amboinicum ſuperius.

Nomen. Latine *Blitum*, quod Græca lingua ab abjiciendo derivatur, quum olus ſit ejectu dignum, ac viliſſimum habeat ſaporem. Belgice, & Germanice *Mayer*. Portugallice *Bredo*, unde cuncta olera ſic fuere vocata. Malaice *Sajor Bajang*, quaſi dicas olus umbratile, quum loca amet umbroſa, vel quum ſæpius adeo ſit exeſum, ut magis umbram, & ſceleton quam herbam referat, Malaienſes enim ſæpe longe petitas habent plantarum denominationes. Arabice *Berbuz*, & *Gerbuz*, *Backla Jemanija*, *Arabia*, i. e. *olus Jemanicum*, & *Arabicum*. Mauri vero Andaluſenſes vocant *Blitos*. Malaice quoque ſimpliciter dicitur *Sajor*, quum princeps ſit cunctorum olerum. Javanice *Jagan Bajang*. Baleice *Bajam*. Maccaſſarice .... Bimanice *Nadu*. Ternatice *Uge Baja*. Amboinice *Utta Baja*, & *Utta Baën*: Bandice *Labok*. Sinice *Huntsjay*, & ſolummodo *Tsjay*.

Locus. In cunctis fere, uti dictum fuit, creſcit provinciis per totum mundum, alba, & rubra ejus ſpecies in hortis ſerenda eſt, quarta ſpecies in hortis quoque creſcit, ſed nullum requirit laborem, quum ſponte ſeſe multiplicet, quo modo porro creſcant in aliis provinciis extra Indiam Orientalem, poſtea ad cujusque ſpeciei denominationem indicabitur.

Uſus. Olus eſt Catholicum, h. e. univerſale per totum mundum, præſertim in India Orientali, & Occidentali, Europæi enim meliora habent olera, quem in finem non tantum ejus ſumuntur folia, ſed teneri quoque, ac molles caules albæ ſpeciei, quæ in fruſta ſcinduntur digitum longa, ac ſeparatim in aqua excoquuntur, quibus dein additur Oleum, Acetum, Piper, & Sal, & eduntur inſtar Lactucæ, vel Aſparagorum: Debiles habet vires, fatuumque ſaporem, facilis digeſtionis, alvum leniter ſubducens, & emolliens, Amboinicum vero parumper amaricat, noſtræque nationi non ita gratum eſt.

Amboinenſis hoc olus coquit cum Calappi lympha, vel ſolummodo in aqua, cum Pipere, & Sale illud comedens: noſtra vero natio in jure carnium, vel gallinaceo minutim conſciſſum, addito pauxillo ſucco Limonum, quod jus noſtrates olus calidum vocant.

Blitum Peruvianum ibi *Quinua* dictum, a *Cluſio* quidem inter majoris Bliti ſpecies deſcriptum eſt, ejus autem forma declarat, Amaranti eſſe ſpeciem, viri enim altitudinem adtingit, caules gerens pollicem craſſos, multoque majora folia quam Bliti vulgaris.

In

Het zaad is mede zwart, en blinkende, doch wat kleender, tot het kooken is het vry ſlegter als de Sineeſe zoorten, want het heeft meer bitterheid, dan andere, en is in Amboina een regt Inlands Bajang.

De Derde Blitum rubrum. *In 't Maleyts* Bajang Mera *is de eerſte zoorte gelyk; de bladeren zyn wat grooter, en gladder, ook waſt het hoger op tot vier voeten toe, de ſtelen zyn rood, de bladeren hoog bloed-rood, maar als de Zon daar op ſchynd, gemeen-rood, (de geſchubde, en moſchagtige bollen ſtaan als kranzen ſchier rondom den ſteel uit den rooden, en bleek groenen gemengd, doch meeſt rood) daar in ſchuild het zaad als aan de voorgaande. De bladeren, en ſtelen geven een rooden zap van haar, waar mede men ſchryven kan gelyk met Braſiliſche inct, als men gom daar by doed, en zoo verwen zy ook het zop, daar in zy gekookt werden, want het is alzoo bequaam tot kooken als de eerſte zoorte, De bladeren zyn dezelfſte quellinge der rupſen onderworpen als de witte, dies men van de onderſte meeſt het geraamte ziet hangen.*

De vierde Blitum terreſtre, *of* repens. *Maleyts* Bajang Tana *regt zich niet op, maar breid zig met zyne takken uit langs de grond, en is eenigzints kruipende. Het heeft de kleenſte bladeren van alle, rondagtig, meeſt groen, zommige met weinige bruine plekken. De ſtelen zyn met de moſchagtige Zaad-bollen meer, en digter bezet dan aan andere zoorte, daar in zwart-bruin zaad leid. Het is half wild van aart, want het komt meeſt van zelfs voort in de tuinen langs de wegen, daar het wat laag, en vogtig is, en vermenigvuldigt zig zelfs door 't uitgevallen zaad, niet te min het een goed kook Sajor, verre zoo bitter niet als het voorſchreve Amboinſche.*

Naam. *In 't Latyn* Blitum, *'t welk in 't Grieks van wegwerpen afkomſtig is, om dat het een verwerpelyk moeskruid is, en 't ſlegtſte van ſmaak. In 't Duits, en Hoogduits* Mayer. *In 't Portugees* Bredo, *waar van alle moeskruiden zoo genaamt werden. Op Maleyts* Sajor Bajang, *als of men zeide ſchaduagtig moes, om dat het ſchaduwagtige plaatzen bemind, of om dat het dikwils zoo doorvreeten is, dat het meer een ſchaduwe, en geraamte dan een kruid gelykt, want de Maleyers dikwils verre inzigten hebben in de namen der kruiden. In 't Arabies* Berbuz, *en* Gerbuz, Backla Jemanija, Arabia, *dat is* olus Jemanicum & Arabicum. *Doch de Mooren in Andaluſia noemen het* Blitos. *Men noemd het ook in 't Maleyts ſlegt* Sajor, *om dat het een hooft is van alle moeskruiden. In 't Javaans* Jagan Bajang. *Op Baleys* Bajam. *Op Macaſſaars .... Op Bimanees* Nadu. *Op Ternataans* Uge Baja. *In 't Amboins* Utta Baja, *en* Utta Baën. *Op Banda* Labok. *In 't Sinees* Huntsjay, *en ſlegts* Tsjay.

Plaats. *Het waſt, als gezegt, meeſt in alle Provintien door de geheele weereld, de witte, en roode zoorten moet men in de boven zaaien, de vierde zoorte waſt ook wel in de tuinen, maar behoeft geen moeiten, want ze zaaid zig zelfs voort. Hoe zy nu waſſen in anderen Provintien buiten Ooſt-Indiën, zal hier naar by ieders namen aangewezen werden.*

Gebruik. *Het is een Olus Catholicum, dat is een algemeen moeskruid over de geheele weereld, inzonderheit in Ooſt- en Weſt Indiën, want de Europiaanen zyn met beter ſtof verzien, men neemt niet alleen de bladeren hier toe, maar ook de jonge, en malſe ſtelen van de witte zoorte, werden in ſtukken geſneden van een vinger lank, afzonderlyk in water geſoden, Oly, Azyn, Peper, en Zout daar over gedaan, en gegeten als Salade van Aſperges, het is gantſch ſlap van kragten, en laf van ſmaak, ligt te verteeren, en den buik zagtjes week makende, doch het Amboinze is wat bitter, en voor onze natie min aangenaam.*

Den Amboinees kookt het met Calappus-melk, of ſlegts in water, Peper, en Zout, de onze met vleeſch, of Hoenderzop kleen geſneden, en wat Lemoen zap daar onder gedaan, 't welk wy Warmoes noemen.

Blitum Peruvianum *aldaar* Quinua *genaamt, is wel van* Cluſius *onder de zoorten van groot Blitum beſchreven, maar zyne gedaante brengt mede, dat het een zoorte van Amarantus zy, want het waſt zoo hoog als een man, met ſtelen een duim dik, en veel grooter bladeren dan 't gemene Blitum.*

Boven

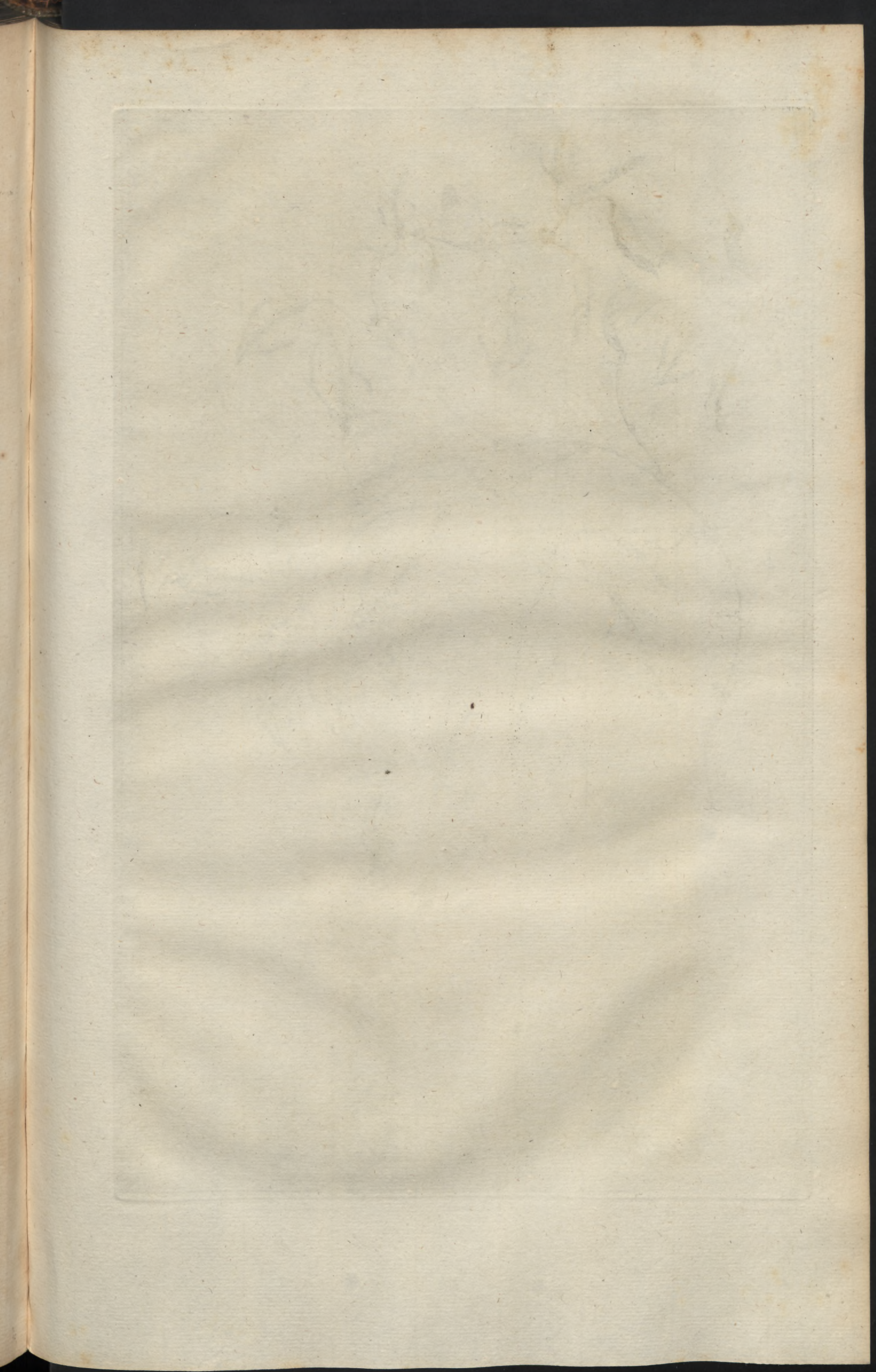

Fig. 1. Amaranthus polygamus. W.

— 2. — tristis. Lour.

In summa ejus parte florem gerit palmæ longitudinis, pallide carmesini, seu rubri coloris, qui dependet, inque multos lobos distinctus est, cristas gallinas referentes, in quibus semen reconditur album, licet & sint aliæ, quæ fuscum gerunt semen; Copiose crescit in Perua, & Quito, estque una trium rerum, ex quibus indigenæ victum habent.

Callalluh Blitum est Brasiliense, ubique in hortis, & ad vias crescens, ac quotidianum olus ibidem tam Europæis quam Indis. *Euseb. Nierenberg Hist. nat. libr.* 14. *cap* 75. scribit, in Mexicanis regionibus Blitum rubrum vulgatissimum esse, ibidemque vocari *Hoautli*, uti & variegatum, seu pictum Blitum, seu Psittaci herba, dictum ibi *Michihoautli*; ita ut larga natura hanc plantam per totum mundum tanquam universale nutrimentum distribuerit. In India Orientali nulla domicula obcurrit cum quodam arvo, in quo non area est sata hoc *Sajor Bajang*.

Deinque notandum est, *Sajor Bajang*, præsertim rubrum elegantissime crescens in insula Siaua aliquid peculiare habere, si enim coquatur, vel edatur non abjiciendo primam ejus aquam, magnam caussat ventriculi anxietatem cum vertiginibus, & vomitu, quæ noxia qualitas ipsi putatur supervenire ex subtili quodam cinere, quem mons continuo flagrans, vel ipsa projicit insula, quique diu foliis inhæret, hoc inservire potest admonitioni colligendo Sajor aliis in locis, in quibus similes reperiuntur ignivomi, & æstuantes montes.

Piso libr. 4. *cap.* 57. vocat *Canaru*; dicitque speciem esse *Bliti albi*, spicatos gerentem flores, ac proinde multo magis *Amarantum*, seu *Blitum Spicatum*.

Sinensis quidam Med. Doctor mihi narravit nullas terrestres testudines edere *Sajor Bajang*, sique ipsarum edatur caro, ac dein hæc herba, quam maxime stomachum gravare, quum testudo digeri nequeat, unde & abdomen intumescit, ac vehementi vomitu demum rejici debet.

Boven op heeft het een bloeme schier een hand lank, ligt Carmozyn-rood, neerwaarts hangende, en in veele lobben verdeeld, gelyk hane-kammen, daar in schuild wit zaad, hoewel 'er ook van bruin zaad gevonden werd. Het wast overvloedig in Peru, en Quito, en is eene van die drie dingen, waar van die Inwoonders haar leven onderhouden.

Callalluh *is een Brasilisch Blitum, over al aan de wegen in de boven wassende, en een dagelyks moeskruid, aldaar zoo wel voor de Europianen als Indianen*, Euseb. Nierenberg Hist. nat. lib. 14. cap. 75. *schryft, dat in de Mexicaanse landen het roode Blitum zeer gemeen zy, en aldaar genaamt* Hoautli, *als mede het geschilderde Blitum, of Papegays-kruid, en aldaar genaamt* Michihoautli; *Zoo dat de milde natuur dit kruid tot een gemeen voedzel door de geheele weereld verspreid heeft. In Oost-Indiën vind men niet een huisje zoo kleen, daar maar een weinig erfs by is, of men vind een beddeken van de* Sajor Bajang.

Eindelyk staat op te letten, dat de Sajor Bajang, *inzonderheid de roode zeer schoon op 't Eiland Siau wassende, iets bezonders heeft, want zoo men hem kookt, of eet zonder het eerste water weg te gieten, zoo veroorzaakt by groote benauwtheid in de mage, met duizeling, en braken, welke quaadaardigheid, zoo men gist, hem overkomt uit een fyne assche, die de steets brandende berg of 't zelfste Eiland uitwerpt, en lang op de bladeren liggen blyft, dit kan dienen tot een waarschouwing in 't plukken van Sajor op andere plaatzen, daar diergelyke rookende bergen zyn.*

Piso lib. 4. cap. 57. *noemt het* Canaru, *en zegt dat het een zoorte van wit Blitum zy, met geaairde bloemen, en dierhalven veel meer een* Amarantus, *of* Blitum Spicatum.

Zeker Sineeze Doctor heeft my verhaald, dat geen land-Schildpadde van Sajor Bajang eete, en zoo men haar vleelsch eet, en dit kruid boven op, dat het zeer bezwaard, door dien de Schildpadde niet kan verteert werden, doed den buik zwellen, en moet door een geweldig braken ten laatsten weder overgegeven werden.

Tabula Octogesima Secunda

Ad *Figuram Primam Blitum* exhibet *vulgare Indicum*, seu *majus*.

Figura Secunda Blitum denotat *terrestre*, seu *minus*.

De twee en tachtigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur*, het *gemeene Indische*, of *groote Blitum*.

De *Tweede Figuur* wyst aan de *land*, ofte *kleine Blitum*.

OBSERVATIO.

Horum *Blitorum* species, seu varietates optime inveni recensitas in *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 49. quæ ibi cum reliquis synonymis, & Auctoribus laudatis examinari possunt.

AANMERKING.

De zoorte, ofte de veranderingen van dese *Blitum*, heb ik het best bevonden opgetelt by *Sloan. Cat. pl. Jamaic. p.* 49. alwaar die vetders met hun benamingen, en aangehaalde Schryvers kunnen nagezien werden.

CAPUT QUADRAGESIMUM TERTIUM.

Blitum spinosum. Bajang Baduri.

SIlvestrium specierum unicam tantum describemus, *spinosum* nempe *Blitum*, quod instar arbusculæ excrescit, ad trium pedum altitudinem, simplici stipite digitum crasso, firmo, subtus fere lignoso, rotundo, parum striato, in junioribus fruticulis rubro, in vetustioribus ex rubro fusco, intermixtis striis viridibus, dividit autem mox sese in plures laterales ramos, magna ex parte rubentes.

Folia solitaria locantur, & inordinata, quatuor, & quinque pollices longa, binos lata digitos, ipsorum vero pars inferior, & minor nuda est, petiolum formans: Subtus multas gerunt obliquas, & quam maxime protuberantes costas, ipsorumque oræ sinuosæ, suntque porro ex nigro virentia, sed costæ pallide virent.

Ex cujusvis folii ortu tam ad primarium caulem, quam ad laterales ramos multæ conspiciuntur erectæ, & acutæ spinæ, molles quidem, sed pungentes, quarum maxima unguem digiti longa est, reliquæ breviores, binæque tresve simul uno ex ortu proveniunt.

Lateralium ramorum folia minora sunt, ad ipsorum ortum similibus spinis armata, ex ipsorum ortu alios emittentia ramulos cum minoribus foliolis. Quorumvis cauliculorum summo brevis insidet spica, undique obsessa capitulis viridibus, parum rugosis, seu hirtis, acsi arena, vel pilis essent conspersa, nullos vero conspiciendos præbent flosculos, sed semen continent pusillum, & obscure ruffum. Talia quoque capitula conspiciuntur ad ramulos inter spinas, quæ semina itidem servant. Foliorum sapor est uti in alio Blito, sed non ita amarus, ac vere oleraceus.

Radix simplex est, longa, profunde terram penetrans, externe rubens, ex qua multæ dependent tenues fibrillæ.

Nomen. Latine *Blitum spinosum*, & *agreste*. Malaice *Bajang Baduri*, & *Bajang Utan.*

Locus. In incultis crescit locis in desertis hortis, inque pagis juxta sepes, uti & in plateis, quas raro adeunt homines, item in multis planis litoribus, ubi lapilli sunt frequentes. Notum est in cunctis Amboinensibus insulis, licet raro obcurrat, ubi vero crescit, per deciduum semen quam maxime sese propagat, ita ut ingentem obcupet locum, conceditur ipsi quoque angulus in horto, ubi sponte sua sese multiplicat, cujus & folia multo sunt molliora, & melioris saporis.

Usus. Si colere hoc vellemus, ut majori posset adquiri copia, inter olera magis adhiberetur, quam verum *Sajor Bajang*, quum ipsius folia sint magis sapida, saltem multo meliora illis Amboinensis *Sajor Bajang*, nunc autem spernitur, quum adeo spinulosum sit, ac proin ejus folia difficile decerpantur, quod vero in hortis excrescit, majus est, magisque luxuriat, unde & plerumque ad olus adhibetur.

In Sina quoque erit notum, Sinenses enim hic habitantes ad medicinam præparant hanc herbam in pulverem tostam, quem subtilem reddunt moliendo, cumque aliis rebus conmixtum per subtilem arundinem in alicujus fauces efflant, quum hæ sint exulceratæ, refrigerat enim, & depurat mediocriter, sed simul fortiter exsiccat.

Similis spinosus frutex in Maccassara obcurrit, vocaturque ibi *Bajanta*, ad trium pedum altitudinem excrescens cum multis erectis ramulis, ejus folia bina sibi sunt obposita per ampla interstitia, formam habentia *Bungo*, quatuor pollices longa, binos lata digitos, ab utraque parte acuminata, viridia, tribus quatuorve obliquis admodum, & sinuosis costis ab utraque parte donata. In quovis articulo quatuor longæ, & molles tanquam in centro locantur spinæ transversales, atque mox supra has binæ quatuorve aliæ minores obliquæ, unde hic frutex quam maxime spinulosus est. Flores, ac semina me latent.

Radix

XLIII. HOOFDSTUK.

De wilde doornagtig Blitum.

V*An de wilde zoorte zullen wy maar eene beschryven, te weten het* doornagtige Blitum, *dit schiet op als een boompje, drie voeten hoog, met een enkelde stam, dewelke een vinger dik is, styf, van onderen schier houtachtig, rond, weinig gestreept, aan de jonge struiken rood, aan de oude bruin-rood, doch daar groene strepen onderlopen, en verdeeld zig straks van onderen op in veele zyde takken, dewelke meest rood zyn.*

De bladeren staan enkeld, en zonder order, vier, en vyf duimen lank, twee vingers breed, doch de agterste, en kleenste helft is blood, uitmakende den steel: Van onderen hebben ze veele schuinze, en zeer uitsteekende ribben, en aan de kanten zyn zy gefronst, zwart-groen, doch de ribben bleek-groen.

Uit den oorspronk van een ieder blad zoo aan den hooftsteel, als aan de zyde-takken, ziet men veele regte, en scherpe doornen, die wel week zyn, en egter steken, waar van de grootste een nagel van een vinger lank zyn, de andere korter, twee, en drie uit eenen oorspronk.

De bladeren aan de zyde-takken zyn kleender by haren oorspronk, met diergelyke doornen bezet, uit haren schoot al weder andere takskens uitgevende, met nog kleender bladeren. Op den top van alle stelen komen korte aaire, voort bezet met kleene groene knopjes, dewelke wat ruig zyn, als of zand, of haairtjes daar op stonden, doch geen kennelyk bloeizel vertonende, daar in kleen donker-ros zaad schuild. Diergelyke knopjes ziet men ook aan de takken tusschen de doorentjes, daar in mede zaad schuild. De smaak der bladeren is als aan een ander Blitum, dog min bitter, en regt moeskruidagtig.

De wortel is enkeld, lank, diep in de aarde gaande, van buiten rood, en behangen met veele dunne vazelingen.

Naam. *In 't Latyn* Blitum spinosum, & agreste. *In 't Maleyts* Bajang Baduri, *en* Bajan Utan.

Plaats. *Het wast op de ongebouwde plaatzen in verlatene tuinen, in de Negoryen langs de beiningen, en op de straten, die weinig bewandeld werden, als mede op vlakke stranden, daar het veele kleene steenen heeft. Het is bekend in alle Amboinsche Eilanden, hoewel het weinig te vinden is, doch daar 't staat, vermenigvuldigd het zig door uitgevallen zaad, dat het een groote plaats beslaat, men vergund hem ook een hoek in de tuinen, daar het zig zelfs vermenigvuldigd, wiens bladeren malzer, en beter van smaak werden.*

Gebruik. *Indien men 't havenen wilde, dat het in menigte te bekomen was, men zoude het onder de moeskruiden meer gebruiken, dan het regte* Sajor Bajang, *dewyl men zyne bladeren smakelyker bevind, immers beter dan het Amboinsche* Sajor Bajang, *maar nu werd het meest veragt, om dat het zoo doornagtig is, en daarom de bladeren wat moeyelyk om te plukken zyn, doch het geene in de hoven voortkomt, grooter, en weeldriger opschiet, werd doorgaans tot een moeskruid gebruikt.*

In Sina moet het mede bekend zyn, want de Sineezen hier woonagtig gebruiken het tot eenige medicyn, het geheele kruid tot poeder brandende, het welk zy dan fyn malen, en met eenige andere dingen vermengd door een dun rietje, iemand in de keel blazen, als dezelve bezeerd, en vol gaten is, want het verkoeld, en zuiverd matig, maar droogd sterkelyk op.

Men vind diergelyke doornagtige heester op Maccassar, en aldaar Bajanta *genaamt, drie voeten hoog, met veele overeind staande takskens, de bladeren staan twee, en drie tegens malkaar, met wyde tusschen plaatzen, van fatzoen als* Bungo, *vier duimen lank, twee vingers breed, agter, en vooren toegespitst, doods-groen, met drie of vier zeer schuinze, en bogtige ribben te weer-zyden. Aan ieder lid staan mede in een kring vier lange, en weeke doornen, overdwers, en digt boven die, twee, of vier andere kleendere schuins, waar door het spruitje stekelig is. Het bloeizel, en zaad zyn onbekend.*

De

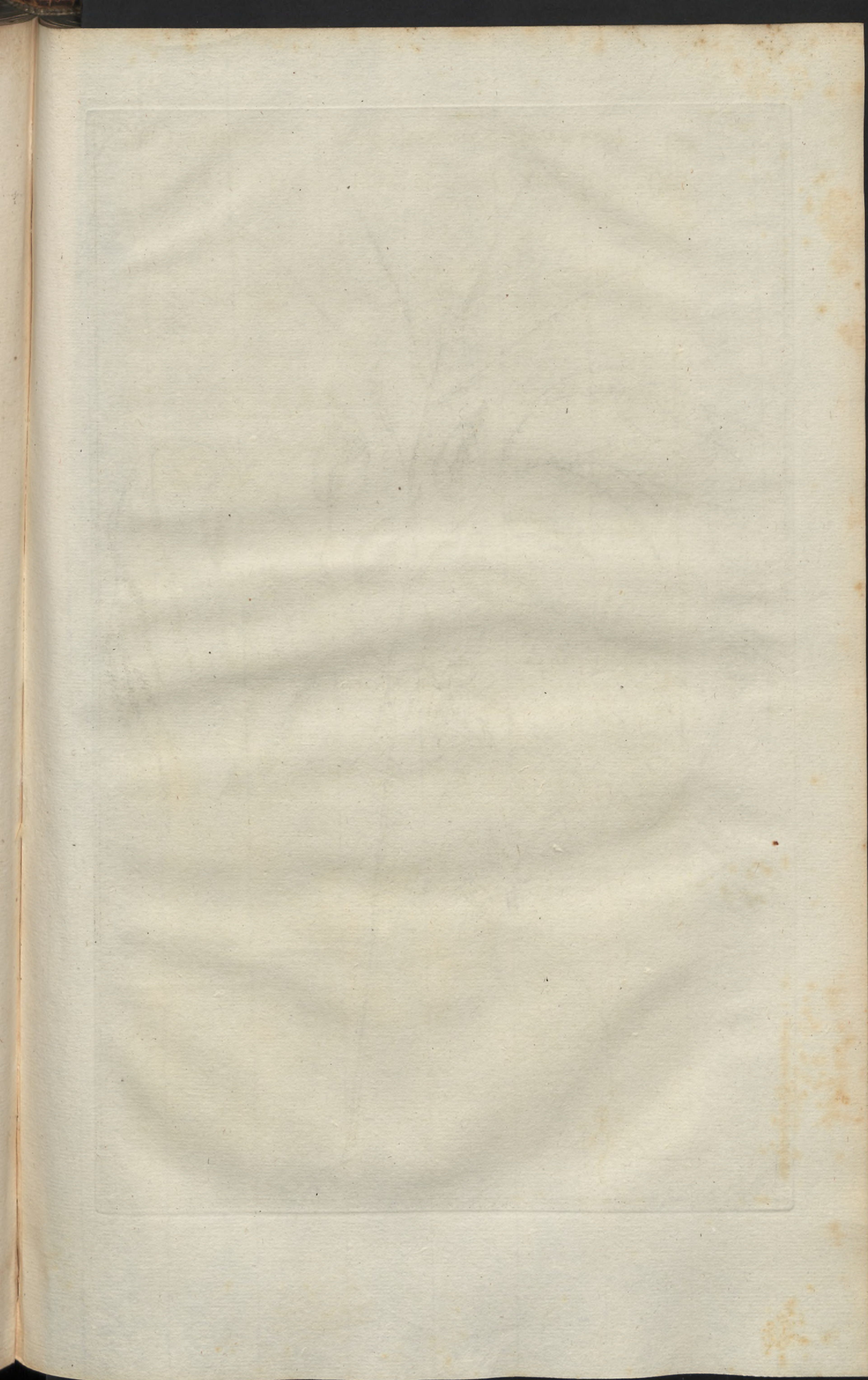

Fig. 1. Amaranthus spinosus. Lour.
— 2. Deeringia celosioides. R.Br.

Radix late sese extendit, multasque emittit fibrillas. Ibidem in litore crescit, atque uti dicitur, etiam in Hoeamohela, ubi pro spinoso *Liling*, seu *Daun prada* habetur. Contra Odontalgiam adhibetur.

De wortel is wyd verspreid, en vol vazelingen. Het wast aldaar op strand, en zoo men zegt, ook op Huamohel, daar men 't voor een doornagtig Liling, *of* Daun prada *houd. Men gebruikt het tegens tandpyn.*

Tabula Octogesima Tertia.

Ad *Figuram Primam Blitum* exhibet *spinosum*. *Figura Secunda Blitum* denotat *frutescens*.

De drie en tachtigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* het *doornagtige Blitum*. De *Tweede Figuur* wyst aan de *struikagtige Blitum*.

OBSERVATIO.

Prior planta est *Amaranthus* Indicus spinosus, spica herbacea *Herm. H. L. Bat. p.* 31. & *pag.* 33. ejus *icon*, quæ ratione loci parum a nostra differt planta, cæterum eadem, atque Amaranthus racemis cylindraceis erectis, alis spinosis *H. Cliffort. pag.* 444. estque Blitum Indicum monospermum, aculeatum, capsula rotunda, seu Amaranthus major spinosus Zeylanicus flore viridi *Breyn. Prodr.* 1. *pag.* 14. *nov. edit.* reliqua vide in *Thes.* meo *Zeylan. p.* 18.

Altera planta forte est Amaranthus fruticosus erectus, spica viridi laxa, & strigosa *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 48.

AANMERKING.

De eerste plant is de Indische doornagtige *Amaranthus*, met een kruidagtige aaire van *Herman.* in de *Hort. Lugd. Bat. p.* 31. en *pag.* 33. des zelfs afbeelding, welke een weinig na de verscheidenheid des plaats van de onze verschild, anderfints dezelfde plant, en is de Amaranthus met ronde opgeregte trossen, en doornagtige hoeken der bladeren van de *H. Cliffort. p.* 444. en de Indische, een zadige, stekelige Blitum, met een ronde aaire, of de groote doornagtige Zeylonsche Amarantus, met een groene bloem van *Breyne* in zyn eerste *Prodr.* van de nieuwe druk *pag.* 14. Het overige ziet in onze *Thesaur. Zeylan. p.* 18.

De tweede plant is mogelyk de heesteragtige opwaartsgaande Amaranthus, met een groene losse, en schraale aaire van *Sloan. Cat. pl. Jam. pag.* 48.

CAPUT QUADRAGESIMUM QUARTUM.

Blitum frutescens. *Bajang Besaar.*

VUlgarem sequentes morem, hanc plantam quoque ad *Bajang* species referemus, licet multum ab hoc differat, quum frutex sit lignosus, stipitem enim format lignosum, binos, tresve digitos crassum, qui sese non erigit, sed ad unam alteramve inclinat partem, longisque suis sese extendit flagellis, quæ sese non erigunt, sed proximis incumbunt fruticulis, ita ut frutex repens videatur esse. Ejus vero flagella minimum digitum crassa sunt, longa, rotunda, pallide virentia, glabra, nullisque striis notata, hisce folia insident majora, simplicia, longis in petiolis, ita tamen, ut quatuor simul supra sese invicem sint cruciata.

Hæc quodammodo conveniunt cum illis *Bajang*, sed multo majora, & glabriora, quinque, sex, & septem pollices longa, quatuor lata, obliquis, & paralelis costis pertexta, ad oras semper sinuosa, & ad superiorem caulis partem parum concava, & rubentia, inferius latissima, & rotunda.

Hæc planta tarde floret, nec quovis anno, tumque flores plerumque sine semine frustra decidunt. Mense Octobri flores conspiciuntur excrescere in ramulorum summo tenuissimis, & longissimis in cauliculis, quibus septemdecim, & octodecim insident supra sese invicem longi caules instar virgarum strigosarum, plerumque pedis longitudinem habentes, si vero in pingui crescant solo, binos pedes longi sunt, immo longiores, in nullos laterales distincti petiolos, sed undique cinguntur pallide virentibus, seu pusillis pallidisque flosculis, ex quinque parvis petalis compositis, retroflexis, & quibusdam staminulis ornatis. Hi sunt adeo pusilli, ut vix floris formam repræsentent.

Suprema horum caulium pars aliquando digiti crassitiem obtinet, estque plana, acsi multi simul petioli concreti essent, firma porro, istisque capitulis obsita. Ad finem sese iterum in multa dividit filamenta, digitum longa, ubique istis capitulis ornata, quæ flaccide instar penicilli dependent. In hisce capitulis minimum reperitur semen, fuscum, ac minus semine Tabaci. Foliorum sapor multum differt ab illo *Bajang*, est enim amarus, ingratus, acris, & faucium pruritum excitans. Radix nodosa est, & ample extensa per longas divaricationes. Transplantatur, & propagatur per surculos lignosos, uti Vitis.

XLIV. HOOFDSTUK.

De struikagtige Blitum.

DE gemeene sleur volgende, moeten wy deze plante mede onder de zoorten van Bajang *stellen, hoewel ze merkelyk daar van verschild, en een houtagtige heester is, want ze gewind een houtagtige stam, twee, en drie vingers dik, die zig niet opregt, maar gebogen held na de eene, of de andere zyde, en met zyn lange ranken zig uitbreid, die mede op zig niet staan konnen, maar op de naaste ruigte leggen, zoo dat het een kruipende heester schynd te zyn. De ranken zyn een pink dik, lang, rond, licht-groen, en glad, zonder strepen, daar aan staan de groote bladeren enkeld op lange stelen, doch zodanig, dat zy met hun vieren boven malkaar in 't kruis staan.*

Deze nu gelyken eenigzints die van Bajang, *doch veel grooter, en gladder, vyf, zes, en zeven duimen lank, vier breed, met schuinze, en paralele ribben doortogen, aan de kanten altyd gefronst, en aan de bovenste zyde des steels wat hol, en roodagtig, agter breedst, en rond.*

Dit gewas bloeid lankzaam, en niet alle jaren, en dan vald het bloeizel nog meest zonder zaad af. In de maand October ziet men 't bloeizel aan de uiterste ryskens voortkomende aan dunne lange stelen, daar aan zeventien, en achtien stelen boven malkander staan, als lange roeden, ordinaris een voet lank, maar op een vette grond staande twee voeten lank, en meer, in geen andere zyde-stelen verdeeld, maar rondom bezet met licht-groene, of kleene bleeke knopjes, die hun openen in zeer kleene bloempjes, uit vyf kleene blaadjes bestaande, achterwaarts gebogen, met eenige kleene draadjes boven op. Zy zyn zoo kleen, dat men de gedaante van een bloem kwalyk beschouwen kan.

Het voorste van deze stelen werd zomtyds een vinger breed, en plat, als of er veele stelen aan malkaar waren gewassen, styf, en met voorschreven knopjes bezet. Aan 't voorste verdeeld hy zig weder in veele draden, een vinger lank, doch al met zulke knopjes bezet, slap neerhangende als een kwastje. In de knopjes vind men zeer kleen zaad, bruin, en kleender als Tabaks-zaad. De smaak van de bladeren verschild veel van de Bajang, *want hy is bitter, onlieffelyk, wat scherp, en in de keel jeukende. De wortel is knoestig, en wyd uitgebreid, met lange takken. Het werd verplant door de houtachtige ryskens, gelyk de Wyngaard.*

Nomen. Latine *Blitum fruticeſcens.* Malaice *Bajang Beſaar*, & *Bajang Pobon.* Javanice *Pautsja*, ſeu *Pantsje Lobo.* Baleyice *Bajam Loubur.*

Locus. Creſcit in Java, Baleya, & Amboina, hic autem raro obcurrit, atque tantummodo hic & illic unus alterve ſtipes prope arva ædium.

Uſus. Apud Javanos, & Baleyenſes eſt Sajor oleraceum, quod coquitur, ſed ſemper aliis mixtum foliis, ſolum enim inſipidum eſt. Radix cum aceto aqua ſubacto, & pauxillo aluminis contuſa, & expreſſa, ipſiusque ſuccus per nares adtractus, phlegmata vehementer extrahit, Cephalalgiam curat ex tali cauſſa ortam. Hoc adhibent Baleyenſes in pueris, & puellis ſuis, ſi inter laborandum ſomnolenti ſint, quum ſenſus valide adficiat. Folia quoque inponuntur calidis ulceribus, & Apoſthematibus, ut matureſcant, & aperiantur. Eadem folia in copioſa contrita aqua propinantur in variolis expellendis, unde & vulgo *Oebat Lute Lute* vocatur.

Naam. *In 't Latyn* Blitum fruticeſcens. *In 't Maleyts* Bajang Beſaar, *en* Bajang Pohon. *In 't Javaans* Pantsja, *of* Pantsje Loho. *Op Baleys* Bajam Louhur.

Plaats. *Het waſt op Java, Baly, en Amboina, doch hier is 't weinig te vinden, hier en daar een ſtok in de erven by de huizen.*

Gebruik. *By de Javanen, en Baleyers is het een kook-Sajor, doch altyd met andere bladeren gemengd, want alleen is het onſmakelyk. De wortel met gewaterden Azyn, en een weinig Ajuin uitgeduwd, en in de neuſe opgehaald, trekt geweldig veel ſluimen uit, en geneeſt hete Hooftpyn daar van komende. Dit gebruiken de Baleyers aan hare jongens, en meiskens, als zy in 't werken ſlaperig zyn, om dat het wakkere zinnen maakt. De bladeren werden ook gebruikt op heete zweeren, en Apoſtemen, om die te rypen, en open te trekken. Dezelve bladeren in rykelyk water gewreven, geeft men te drinken om de kinderpokken uit te dryven, daarom het by de gemeene man* Oebat Lute Lute *genaamt werd.*

CAPUT QUADRAGESIMUM QUINTUM.

Amarantus. Bajang Cabecette.

AMarantus congener eſt Blito, ſemper major, & altior excreſcens, florem gerens emarcidum, cujus quatuor obſervavi ſpecies hoc in capite deſcriptas.

Celosia cristata. L.

Primo *Amarantus Japonicus* elegantiſſima ſpecies, orta ex ſemine Japonico, ac Bataviæ plantatur in ollis, & ciſtis ornamenti gratia. Frutex ejus binos pedes altus eſt, multis caulibus ex radice excreſcens. Caules hi anguloſi ſunt, ſtriati, ex viridi, & purpureo colore diſtincti.

Folia cum illis Perſicariæ conveniunt, ſed paulo majora ſunt, quædam penitus viridia, quædam ſupra virentia, ſubtus purpurea, quivis autem caulis in ſummo mirum profert florem, palmam latum, & in multos lobos diſtinctum inſtar collarium antiquorum Germanorum, vel uti Pancreas ventriculo vaccarum nectitur, eſtque eleganter ruber, ſeu Carmeſini coloris, atque inferius ex ſquamulis, ſuperius ex apicibus componitur. Aliquando læte purpureus eſt, & infra ad caulem albicans, ubi & ſquamulæ certas formant ſiliculas, in quibus latet ſemen nigrum, ac ſplendens, uti in vulgari Blito, ſed quod majus eſt, ac facile quoque decidit, & progerminat.

Hujus floris circinnæ miro decurrunt modo ſuperius extenſæ, omnesque cauli nectuntur per anguſtos tubos: Odor non eſt notabilis, vel ſaltem ſtramineus. Abruptusque flos diu purpureum ſervat colorem, tandem marceſcit, ac porro iſta forma incorruptus manet, inſtar ſiccæ ſpicæ.

Secundo *Amarantus vulgaris* multo altior excreſcit ad altitudinem ſeptem, & octo pedum, longos emittens laterales caules mox ſupra radicem, qui firmi ſunt, ſtriati, ac fere lignoſi, ex viridi, & purpureo colore mixti. Tenera folia cum illis *Sajor Bajang* conveniunt, ſed duplo, & triplo majora, glabriora, ſuperne virentia, & inferne purpurea, vetuſta vero ſuperne quoque rubent, ſeu obſcure rubent intermixto viridi colore. Superiora & inferiora caulis folia anguſtiſſima ſunt, & longiſſima. Flos cum illo præcedentis plantæ convenit, palmam quoque latus, ejus vero lobi ſunt craſſiores, & rotundiores, pallidioris carmeſini coloris, criſtamque galli magis referunt, inferius ad caulem magna ex parte rugoſi, ac ſquamoſi, albicantes, ſimilique nigro, & ſplendente ſemine referti, quod magna copia excidit, ſi conquatitur, nullum quoque ſpirat odorem hic flos, purpureusque ejus color poſt tres dies palleſcit.

In incultis, & deſertis creſcit hortis, prædiis, & ſaxoſis locis circa mare, ſi humida modo ſint, in illis vero, qui in tam gracilibus creſcunt locis, ac ſponte proveniunt, flos parvus eſt, non in cincinnos, ſed in caudas, & ſpicas diviſus, uti ſubſequens ſpecies.

Con-

XLV. HOOFDSTUK.

De Indiſche Amarantus.

DE *Amarantus is een mede zoorte van Blitum, altyd grooter, en hooger opſchietende, met een onverwelkelyke bloem, waar van ik vier zoorten aangemerkt, en in dit capittel beſchreven heb.*

De eerſte Amarantus Japonicus *is de ſchoonſte zoorte, voortgekomen van zaad uit Japan gebragt, en werd op Batavia in bloempotten, en kiſten tot een rariteit geplant, de ſtruik is omtrent twee voeten hoog, met veele ſtammen, of ſtelen uit de wortel opſchietende. De ſtelen zyn hoekig, geribd, uit den groenen, en peerzen gemengd.*

De bladeren gelyken die van Perſicaria, doch ruim zoo groot, zommige geheel groen, zommige boven groen, en onder peers, ieder ſteel op zyn top draagd een rare bloem, wel een hand breed, uit veele lobben gemaakt, gelyk de kragen van de oude Duitſchen, of gelyk het Pancreas aan de mage van de koebeeſten, ſchoon Carmozyn-rood, beneden van kleene ſchubbetjes, boven van ſpitsjes gemaakt. Zomtyds iſſe licht-purper, en beneden om den ſteel witagtig, alwaar de ſchubbekens zekere huiskens maken, daar in zwartblinkend zaad ſchuild, gelyk aan 't gemeene Blitum, doch grooter, dat mede licht uitvald, en voortteeld.

De krullen van deze bloem loopen zeer aardig door malkander boven uitgebreid, en alle aan den ſteel vaſt, met ſmalle halzen. De reuk is niet merkelyk, of immers ſtrooagtig. De afgebrokene bloem behoud langen tyd hare purpere coleur, eindelyk verbleektze, en blyft voorts in dezelfſte gedaante onbedorven, gelyk een drooge aaire.

De tweede Amarantus vulgaris *ſchiet wel hoger op, tot de hoogte van zeven, en acht voeten, met lange zydetakken, die mede kort boven de wortel beginnen, ſtyf, geſtreept, en ſchier houtagtig, uit den groenen, en peerzen gemengd. De jonge bladeren gelyken die van* Sajor Bajang, *doch wel twee, en driemaal grooter, gladder, boven groen, en onder peers, doch de oude werden boven ook roodagtig, of met donker-rood, en groen gemengd. De bovenſte, en onderſte aan den ſtam zyn de ſmalſte, en langſte. De bloeme gelykt de voorgaande, mede een hand breed, maar de lobben zyn dikker, en ronder, bleeker carmozyn, en een hanekam gelyker, beneden aan den ſteel een groot einde ruig, of ſchubagtig, witagtig, en met diergelyke zwart, en blinkend zaad vervuld, dat met menigte uitvald, als men ze ſchud, daar is ook gantſch geen reuk in de bloemen, en haar purper verbleekt na drie dagen.*

Het waſt in ongeboude, en verlatene tuinen, hofſteden, en ſteenagtige plaatzen omtrent de Zee, als 'er maar vogtigheid onder is, doch aan die, welke op zulke magere plaatzen, en in 't wild waſſen, blyft de bloem kleen, niet in krullen, maar in ſteerten, of aairen verdeeld, gelyk de volgende zoorte.

Daar

Contra per culturam in hortis magnitudinem, & latitudinem fere adquirit Japonenſis, unde fere concluderem, cunctas Amaranti ſpecies non differre niſi cultura, & ſolo, uti hæc & ſubſequens ſpecies tales habet varietates, ut dubitandum ſit, ad quas reducendæ ſint, nil autem refert, quum easdem habeant vires.

In inſulis Indiæ Occidentalis plures aliæ obcurrunt Amaranti ſpecies, ac varietates, quæ formam ſuam adeo mutuant, ac variant, ut nulla ipſis certa tribui poſſit ſpecies, immo memorata *Quinua*, quam magni Cluſii auctoritate ad Bliti ſpecies ſupra *cap.* 42. retuli, potius eſt *Amarantus*.

Tertio *Amarantus caudatus*, ſeu *Cauda felis*, Malaice *Bajang Eckor Kutsjing* non altior excreſcit vulgari Blito, paucos erectos emittens caules. Folia ejus longa ſunt, & anguſta, omnino ſimilia illis Perſicariæ, ſed nullis maculis notata, pallide virentia, quædam etiam flaveſcentia, ſummis caulibus increſcunt ſpicæ, digitum longæ, & craſſæ inſtar caudæ felis, ſimilibus ex ſquamoſis petalis formatæ, in quibus ſemen obcluditur nigrum, ipſorum vero color pallide purpureus eſt, quæ vero ſponte proveniunt, & ſilveſtres, ſunt albicantes. Plerumque ſponte creſcit in deſertis hortis in arenoſis areis, ſimulque humidis, uti ad fluminum ripas, & in litore, raro enim ipſi conceditur locus in cultis hortis; Spica hæc plerumque ſimplex eſt, ſed pingui creſcens ſolo adpendices format, minores ſpicas repræſentantes, colorque magis purpureus eſt.

Quarto. *Amarantus verſicolor* ſeu *Bajang Caſſomba*, quatuor & quinque pedes altus eſt, raros & rectos emittens caules: Folia ejus elegantiſſima & mirabiliſſima ſunt omnium plantarum, ſupra enim deſcripſimus quidem folia arborum & fruticum bicoloria, uti inter arbores eſt *Gelala alba*, inter frutices *Codiæum*, & *Cabi Cabi*, hujus autem tricoloria ſunt, ſed non omnia, inferiora enim & vetuſtiſſima obſcure virent, ſuprema maxime lutea, media vero eleganter picta ſunt ex viridi, rubro & luteo colore, ſed inſuper quam maxime ſinuoſa & rugoſa, quod elegantiam magna ex parte perdit.

Flores ejus ſunt ſpicæ tenues ſeu caudæ, plures ſimul locatæ, mediaque ſemper longiſſima eſt, intenſe carmeſini rubri coloris, parumque inflexæ: Semen eſt uti in prioribus.

Hujus & varietas eſt, cujus folia obſcure rubent, intermixto pauco viridi colore, anguſta inſtar tertiæ ſpeciei. Flores ejus ſunt caudæ puſillæ, carmeſini rubri coloris uti prioris.

Nomen. Omnes hæ ſpecies *Amarantus* vocantur Græca voce, quum flores ipſorum non marceſcant, binis autem prioribus ſpeciebus proprie hocce competit nomen. Malaice *Bajang Cabeçette* Portugallico vocabulo, ſeu potius vero Malaico *Rara ayam*, juxta formam criſtæ galli. Tertia ſpecies eſt *Amarantus ſpicatus* ſeu *Caudatus* & *Cauda felis*. Malaice *Bajang Eckor Kutsjing*, i. e. felis caudæ. Quarta ſpecies *Amarantus verſicolor* & *tricolor*. Plinio *Symphonia*. Malaice *Bajang Caſſomba*, & *Bajang Bonga*, quum tota planta florem repræſentet. Belgice *Papegaye-kruyd* ſeu *Pſittaci herba*, quum ejus folia picta iſtius avis referant alas.

Locus. Prima ſpecies in Amboina ignota eſt, ſed copioſior Bataviæ, ſecunda & tertia ſpecies in quibusdam Amboinæ obcurrit locis, ſed tricolor raro, quam copioſam vidi in Manipa, in ruderibus antiquis, & in Cerama prope Tanuno, ſponte enim amat creſcere magis quam in hortis.

Uſus. Prima ſpecies curioſitati inſervit, tres aliæ ſpecies oleri, licet viliſſimum habeant ſaporem, amaricantem nempe, ac proinde contemptiſſimum omnium *Bajangas* ſpecierum, unde & non adhibentur niſi defectu aliorum.

In re Medica ipſi hæ tribuuntur vires, flores Dyſenteriæ fluxum ſiſtere, ac mulierum menſtrua, item Hæmoptöen, quum oriatur ex rupta pulmonis vel pectoris vena. Nullus alius uſus incolis notus eſt.

A Bon-

Daar en tegen door oeffeninge in tuinen werd ze zoo groot, en breed, ſchier als de Japanſche, waar uit ik bykans beſluiten zoude, dat alle de zoorten van Amarantus anders niet en verſchillen, dan aan oeffening, en grond, gelyk deze, en de naaſte zoorte zulke veranderingen door malkaar maken, dat men twyffelen moet, onder welke van die alle men ze brengen zal, doch daar en is ook niet aangelegen, want zy meeſt van eene kragt zyn.

In de Weſt-Indiſche Eilanden heeft men nog veel meer zoorten, en veranderingen van den Amarantus, die hare gedaante zodanig verwiſſelen, en door malkander ſlingeren, dat men hun geen vaſte geſtalte geven kan, ja de voornoemde Quinua, *die ik ook door authoriteit van den grooten* Cluſius *onder de zoorten van Blitum, boven* cap. 42. *beſchreven heb, is veel meer een* Amarantus.

De derde Amarantus caudatus, *of* Cauda felis, *Katteſteert, in 't Maleyts* Bajang Eckor Kutsjing, *werd niet hooger dan het gemeene Blitum, met weinige en regt overeind ſtaande takken. De bladeren zyn lank, en ſmal, gantſch gelyk die van Perſicaria, doch zonder droppen, bleek-groen, en zommige wat geels hebbende. Op de toppen waſſen aairen, een vinger lank, en dik als katteſteerten, van diergelyke ſchubagtige blaadjes gemaakt, daar in zwart zaad ſchuild, en de coleur is bleek-purper, aan die in 't wild waſſen. Het waſt meeſt van zelfs in verlatene tuinen op zandplekken, daar vogtigheid onder is, gelyk aan de Rivierkanten, en op ſtrand, want zelden vergunt men hem plaats in geboude tuinen; Deze aaire is meeſt enkeld, maar op een goede grond waſſende, gewind ze byvoegzels als kleene aairen, en werden hooger van coleur.*

4. Amarantus verſicolor *of* Bajang Coſſomba, *werd 4 en 5 voeten hoog, ook met weinige en regt opſtaande ſtelen, de bladeren zyn de ſchoonſte en wonderlykſte onder alle planten; want wy hebben boven wel beſchreven bladeren van boomen en heeſters, die met tweederley coleuren geſchilderd waren, gelyk onder de bomen de witte* Gelala, *onder de heeſters de* Codiho, *en* Cabi Cabi, *doch aan deze zyn drie coleuren te zien, niet aan alle, want de onderſte en oudſte zyn donker-groen, de bovenſte meeſt geel, maar de middelſte zyn ſchoon geſchilderd, van groen, rood, en geel, dog daar by zeer gefronſt en bogtig, 't welk al de voorſchreve ſchoonheidt weder bederft.*

De bloemen zyn dunne aairen ofte ſteertjes, ettelyke by malkaar ſtaande, en het middelſte altyd het langſte, hoog carmozyn-rood, en wat neerwaarts hangende: 't zaad is als aan de voorige.

Dit heeft nog een verandering, waar aan alle de bladeren donker-rood zyn, met weinig groen gemengd, ſmal, en met de derde overeenkomende. De bloemen zyn kleene ſteerten, en carmozyn-rood, als aan 't voorige.

Naam. *Alle deze zoorten werden* Amarantus *genaamt in 't Griex, van wegens de onverwelkelyke bloeme, doch de 2 eerſte zoorten komt deze naam eigentlyk toe. Maleyts* Bajang Cabeçette *met een Portugeeſch woord, of in goed Maleyts* Rara ayam, *na de gedaante van een Hanekam. De derde zoorte is de* Amarantus ſpicatus *of* Caudatus *en* Cauda felis. *Maleyts* Bajang Eckor Kutsjing, *dat is Katte-ſteerten. De vierde zoorte* Amarantus verſicolor, *en* tricolor. *By* Plinius Symphonia, *Maleyts* Bajang Caſſomba, *en* Bajang Bonga, *om dat de geheele plante een bloem gelykt. Op 't Duitſch* Papegaye-kruyd, *om dat de bladeren gelyken de geſchilderde vlerken van dien Vogel.*

Plaats. *De eerſte zoorte is in Amboina onbekend, en maar op Batavia te zien. De 2de en 3de zoorte heeft men hier en daar in Amboina, maar het Papegaye-kruyd zelden, het welk ik veel gezien hebbe op Manipa, en dat op oude puynhopen, en op Ceram by Tanuno, want het wil liever in 't wild waſſen, dan in de tuinen.*

Gebruyk. *De eerſte zoorte diend maar tot een rariteyt, de andere drie zoorten tot moeskruyd, hoewel ze de ſlegtſte van ſmaak, bitteracbtig, en dierhalven de veragtſte zyn onder alle Banjangs-zoorten, daarom men ze ook niet neemd dan by gebrek van andere.*

In de Medicynen werden hem deze kragten toegeſchreven, dat de bloeme opdrogen kan de bloedloop des buyks, en der Vrouwen Maandſtonden, als mede het bloedſpouwen, als het zelve komt van een geborſten adertje in de borſt of longe. Ander gebruik is by de Inlanders nog niet bekend.

Bontius

A *Bontio libr. 6. cap. 51.* deſcribitur *Betonica fruticeſcens*, ex cujus verbis non aliter concludere poſſum, quin intelligat *Amarantum*, vel *Blitum tricolor*, excepto quod nullus *Amarantus* vel *Blitum* flores gerat cyaneos, ſi autem ejus *Salvia Indica* ſeu *Sombong* cyaneos quoque habeat flores, tum per hanc vocem flaveſcentem colorem intelligere oportet, nullum enim *Sombong* cyaneos unquam produxit flores, ex hoc quoque *Pulmonariam* facit ob foliorum maculas, vel quod ejus decoctum adhibeatur contra pulmonis morbos, Hæmoptöen, Phthyſim, & Aſthma, qui omnes morbi vulgo *Sackit Hati* dicuntur. Foliorum ſuccus expreſſus conducit etiam ad morſus ſerpentum, ſcorpionum, & Millepedum &c.

Bontius libr. 6. cap. 51. *beſchryft een* Betonica fruticeſcens, *uit wiens woorden ik anders niet beſpeuren kan, als dat hy een* Amarantus *of* Blitum verſicolor *verſtaat, behalven dat geen* Amarantus *of* Blitum *blaauwagtige bloeme heeft, doch zoo zyne* Salvia Indica *of* Sombong *ook Cyaneos flores heeft, zoo moet men door dit woord licht-geel verſtaan, want nooit eenig* Sombong *met blaauwe bloemen gezien is; hy maakt ook een* Pulmonaria *daar van, wegens de plekken op de bladeren, om dat zyn decoctum gebruykt wort tegens de gebreeken der longe, bloedſpouwen, teering, en kort aaſſem, alle welke gebreeken de gemeene man* Sackit Hati *noemd. Het zap uit de bladeren geperſt, diend mede tegens de beten van Slangen, Schorpioenen, en Duizendbenen &c.*

Tabula Octogeſima Quarta

Amarantum exhibet *Indicum criſtatum*, qui eſt Amarantus capitulis ſubrotundis lateralibus, foliis lanceolatis acuminatis. *H. Cliffort. p.* 444. qui Amaranto tricolori vulgo jungitur a *Linnæo.*

De vier en tachtigſte Plaat

Vertoont de *Indiſche* gekamde *Amarantus*, welke is de Amarantus met rondagtige zyde-hoofdjes, ofte bloemknoppen met lankwerpige puntige bladeren van de *H. Cliffort. p.* 444. welke by de driekleurige Amarantus gevoegt wert van *Linnæus.*

CAPUT QUADRAGESIMUM SEXTUM.

Trongum hortenſe. Trong.

TRong eſt *Solanum Indicum eſculentum*, quod in India ad cibum adeo familiare eſt, quam apud nos Cucumeres, cujus tres ſunt ſpecies, una domeſtica, binæque ſilveſtres.

Primo *Trongum hortenſe* ſeu *domeſticum* arbuſculæ formam habet, tres pedes altum, paucos emittens lignoſos, incurvos, & extenſos ramos, quibus inſident folia rara ac ſimplicia. Hæc cum illis conveniunt *Solani hortenſis Europæorum*, quinque ſexve pollices longa, quatuor lata digitos, vetuſtiſſima vero minora ſunt, ad oras ſinuoſa, & angulis protuberantibus aucta, qui vero non profundi vel regulares ſunt, qui character eſt omnium Solanorum, quod una nempe folii dimidia pars prope petiolum ſemper brevior ſit altera, ſuntque porro rugoſa, ſeu ad tactum arenoſa quaſi, & pallide virentia.

Flores ſolitarii locantur, & in quibusdam locis rari, expanſi inſtar ſtellularum hexagonarum, coloris læte purpurei, cum tubo medio, cui totidem junguntur ſtaminula.

Fructus formam habent minorum Cucumerum, inferius autem anguſtati ſunt, ubi barbato inſident pericarpio, ſuperius lati, duplicis naturæ & coloris, nam *Trong Mera*, ſeu fuſcum Trongum fructus gerit quinque pollices longos, externe glabros, plerumque pallide violaceos inſtar *Raphani majoris*, folia non multum differunt, ſi vero rite attendatur, illa fuſcæ ſpeciei obſcure virent, albæ pallida, & mortuis quaſi maculis adſperſa.

Trong Puti, ſeu *Trongum album* majores gerit fructus, inſtar vulgaris nempe Cucumeris, albos, & glabros externe, vetuſtiores vero flaveſcunt, corticem gerunt duriorem, qui pro ſemine relinquuntur, & ſiccantur.

Hæc alba ſpecies tres iterum habet varietates, maxima enim & albiſſima, *Trong Tsjina* vocatur, cujus fructus ſemper albus eſt, ſeu in ſumma maturitate flaveſcens, alba Amboinenſis ſpecies minores gerit fructus, qui in juniore ætate prope pericarpium aliquid fuſci habent, in ſenectute flaveſcunt, pluraque gerunt interne oſſicula.

Trong Tamatte tertia alba ſpecies eſt, raroque obcurrit, fructus gerens rotundos inſtar Aurantii dulcis Sinenſis, externe albos, & per longitudinem ſulcis notatos, inſtar Peponis minoris, ſeu fructuum *Pomi amoris.* Malayenſibus *Tamatte* dicti.

Omnes hæ ſpecies interne carnem gerunt albam, molliorem illa Cucumeris, ac refertam ſeminibus planis & albis.

Fructus

XLVI. HOOFDSTUK.

Het tamme Trong.

TRong *is een* Indiaans Solanum eſculentum, *in Indiën zoo gemeen tot de koſt als by ons de Komkommers, waar van men* 3 *zoorten heeft, een tamme, en* 2 *wilde.*

1. Trongum hortenſe *of de* tamme Trong, *heeft de gedaante van een boompje,* 3 *voeten hoog, met weinige houtagtige, kromme, en uitgebreyde takken, daar aan weinige en enkelde bladeren ſtaan. Dezelve gelyken die van het* Europiſche Solanum hortenſe, *vyf en zes duymen lank, vier vingers breed, doch de oudſte zyn kleender, aan de kanten met bogten, en uitſteekende hoeken, doch niet diep noch ordentlyk, vertonende duidelyk het merkteeken van alle Solanums, te weten, dat de eene helft van 't blad agter by den ſteel altyd korter zy dan de andere helft, ruyg, of zandig in 't aantaſten, en doods-groen.*

De bloemen ſtaan enkeld, hier en daar weinige, als zeshoekige ſterretjes, licht-purper van coleur, met een pypje in de midden, daar zoo veel ſtiletjes in ſtaan.

De vruchten hebben de gedaante van kleene Komkommers, doch zyn agter ſmal, daar zy in een gebaarde kelk ſtaan, en vooren breed, van tweederley aard en coleur, want de Trong Mera *of bruyne Trong, heeft vruchten* 5 *duymen lank, van buiten effen, glad, doorgaans lichtviolet, als* Rammanaſſen. *De bladeren verſchillen niet veel, doch als men naauw oplet, bevind men die van 't bruyne geſlachte, donker-groen, die van 't witte bleekgroen, en met doodze plekken bezet.*

Trong Puti *of* witte Trong, *heeft grooter vruchten, te weten als een middelbare Komkommer, wit, en glad van buiten, doch in den ouderdom worden zy geel, hardagtig van ſchelle, en die laat men om zaad te dragen.*

Deze witte heeft weder driederley veranderingen, want het grootſte en witſte is het geene men Trong Tsjina *noemd, blyft altyd wit of in den ouderdom bleek-geel, het witte Amboinſche geſlagte blyft kleender van vruchten, die in haar jonkheid by de kelk wat bruyns hebben, in den ouderdom worden zy geel, en hebben meer korls van binnen.*

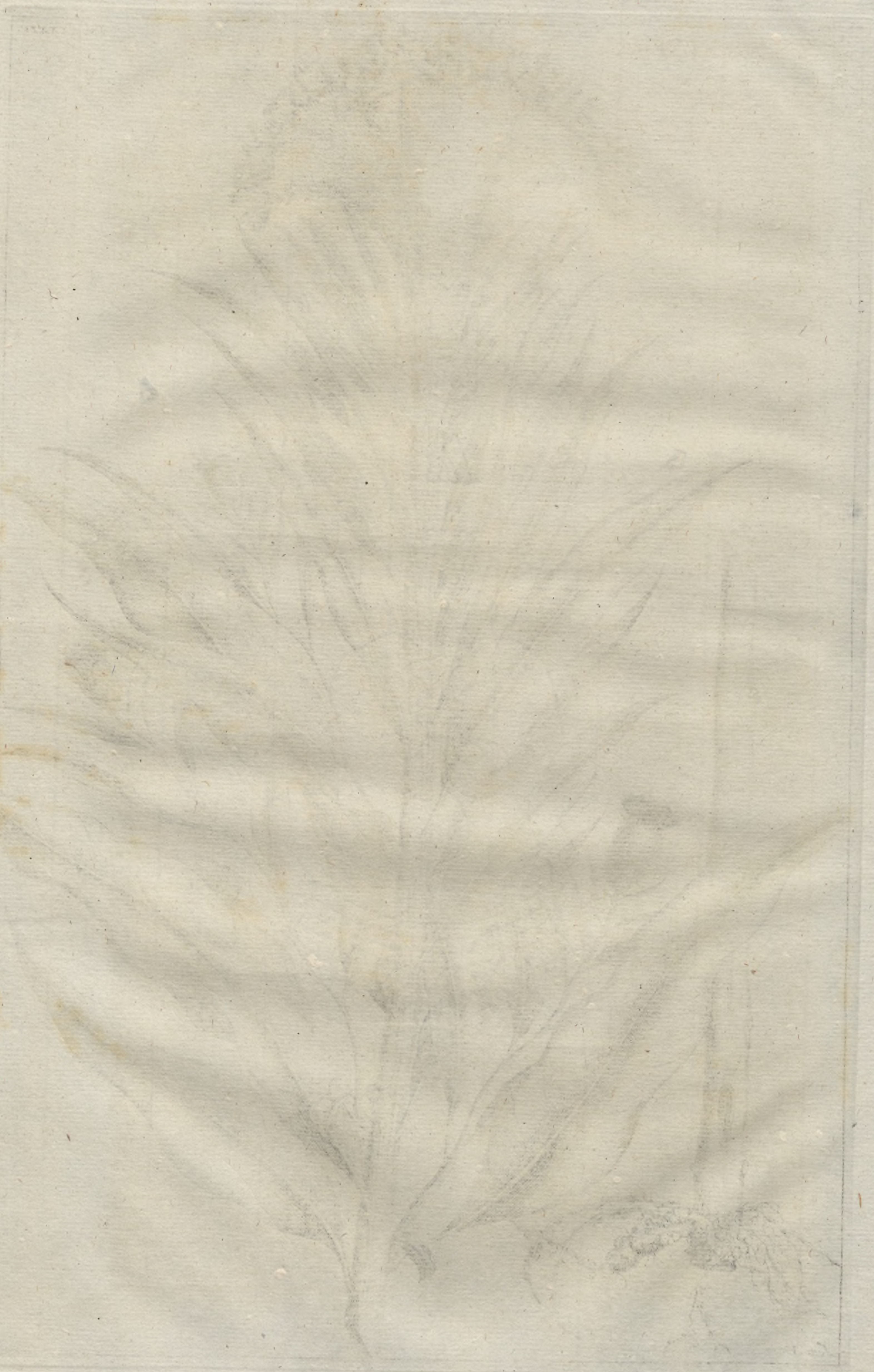
Trong Tamatte *is de* 3*de witte zoorte, en werd weinig gevonden, rond van vruchten, als een Sineeze zoete appel, van buiten mede wit, en in de lengte met voorens afgedeeld, gelyk een kleene Pompoen, of de vrucht* Pomum amoris. *By de Maleyers* Tamatte *genaamt.*

Alle deze zoorten hebben van binnen een waterachtig vleeſch, weeker dan Komkommers, en vol dunne, platte, en witte zaden.

Zy

Celosia cristata. L.

Fructus hi apti sunt cibo, cunctique in hortis colendi sunt & propagandi per semina & transplantationem, instar Brassicæ vel Raphani minoris, si enim hoc non observatur, degenerant facillime, semi silvestres quasi sunt, ac parvos gerunt fructus.

Nomen. Latine *Trongum hortense*, seu *Solanum Indicum esculentum.* Malaice *Trong* & *Torong.* Javanice *Terong.* Baleyice *Tobong.* Maccassarice *Trong.* Ternatice *Focki Focki.* Amboinice *Toron* & *Tolon.* Bandice *Toron.* Sinice *Kyó.* Portugallice *Bringela.*

Locus. In cunctis fere aquosæ Indiæ insulis coluntur, Amboinenses autem dicunt, majorum suorum tempore in Amboinam esse delata, unde & nullum peculiare apud ipsos gerunt nomen, alba major species a Sinensibus introducta est, inque Sina crescit ad magnitudinem maximorum Cucumerum, uti hic in Amboina per hanc nationem aliquando colitur.

Usus. Vulgaris sed vilis est cibus per totam Indiam, crudi non edi possunt hi fructus, quum aquosi & insipidi sunt, per longitudinem vero in quatuor dissecantur partes, & cum vino & saccharo fricantur, vel tantummodo in aqua saccharata, tumque etiam in magnatum mensis admittuntur, Sinensis autem species semper optima est. Hunc in finem elegendi sunt fructus neque nimis teneri, neque nimis adulti, juniores enim insipidi sunt instar caulium Brassicæ, vetustiores nimis durum habent corticem, qui inter edendum desquamatur.

Uti comperimus, nutrimentum præbent vile & aquosum, sed innoxium, non enim tam valide refrigerant quam *Europæorum Solanum*, sed temperati sunt, & in omnibus permittuntur morbis, in Medicina nullum habent usum.

Tomatl planta Americana ab *Euseb. Nierenb. hist. nat. libr.* 14. *cap.* 64. descripta, eadem videtur cum *Trongo Indico.*

Compertum est, *Trongum album Amboinense* in horti area satum magna ex parte progerminasse, matri simile, sed inter erant plantæ quædam spinulosæ, silvestri similes, unde concludi potest, unam speciem in aliam degenerare.

Nila Barudena *H. Malab. part.* 10. *fig.* 74. descripta eadem videtur esse planta cum *Trongo Sativo*, vel *Trong Sina*, licet Malabarensis quodammodo sit spinulosa, nostra vero mitis. *Commelinus* quoque putat esse speciem *Solani pomiferi*, ac pro *Focky Focky* Bontii habet. Salutaris ejus usus in isto memoratur horto, quem hic subjungemus, si nempe oleum quoddam Opio superbibatur, lethale censetur, quum propinanda sunt hujus folia in aqua contrita: item fructus ejus acubus perforati, & in Oleo Sesamino cocti Odontalgiam curant.

Non aliter detegere possum, quin *Melongena Avicennæ*, & *Bedengjan* Arabum sint una eademque cum *Trongo*, ac nomen *Melongena* corruptum esse ex Latino, quod *Malum insanum* notat, vel Latinum ex Arabico. Speciem saltem esse *Solani pomiferi* concludo ex binis *Dapperi* figuris in *Arabia pag.* 154. ubi maximus fructus quadrat cum supra descripto *Trongo*, ac minor rugosus cum subsequenti *Trongo agresti albo*, seu *Trong Pra.*

Arabici autem scriptores maxime dissentiunt in qualitatibus hujus fructus, *Avicenna* enim dicit fructum esse noxium, sed confitetur recentem melioris esse notæ. Contra *Averrhoes* fructum Melongenæ laudat, si rite sit præparatus. Meo judicio non potest esse fructus nocivus, quum per totum Orientalem mundum ad cibum adhibeatur, præsertim apud Mahumetanos, quantique fecerit ipsorum Propheta *Mahomed*, testatur *Jacub Bensidi Aali*, sequentia scribens:

Mahomed judicabat homines ex adpetitu horum fructuum, an essent ingeniosi an vero stupidi: Præterea que dicebat idem *Mahomed*, sese hanc plantam in Paradiso vidisse, quum enim vi Carceri esset inclusus, angelus Gabriël ex cœlo ad ipsum deveniebat, ac ducebat eum in hortum voluptatis seu Paradisum, quem Arabes *Gennet Elenaam* vocant, ubi *Mahomed* inter cæteras hanc lustrabat plantam.

Quum

Zy zyn bequaam tot de kost, en moeten alle in de Hoven onderhouden werden door 't zaayen en verplanten, gelyk Kool ofte Radys, want zonder dat veraarden zy zeer ligt, worden half wild, en dragen kleene vruchten.

Naam. *In 't Latyn* Trongum hortense, *of* Solanum Indicum esculentum. *Maleyts* Trong *en* Torong *Javaansch* Terong. *Baleyts* Tobong. *Maccassaars* Trong. *Ternataans* Focki Focki. *Amboinsch* Toron *en* Tolon. *Bandanees* Toron. *Sinees* Kyó. *Portugeesch* Bringela.

Plaats. *Zy werden schier in alle Eylanden van water-Indiën geoeffend, doch de Amboinezen zeggen, dat 't by haar Voorouders tyden eerst in Amboina ingevoerd zy, daarom zy ook geen bezondere naam hebben; het groote witte geslagt is door de Sineezen ingevoerd, en werd in Sina zoo groot als de grootste Komkommers, gelyk zy hier in Ambon door die Natie ook zomtyds gemaakt werd.*

Gebruyk. *Het is een gemeene doch slegte kost door geheel Indiën, raauw kan men ze niet eeten, als zynde wateragtig en onsmaakelyk, maar men snydze na de lengte in stukken, en stooft ze met wyn en zuyker, of slegts een water-zop met zuyker, en dan worden zy ook op groote Heeren tafels toegelaten, zynde de Sineeze zoorte altyd voorgetrokken. Hier toe moet men verkiezen noch die te jong, noch die te oud zyn, want de jonge zyn onsmakelyk, als kool-stronken, de oude zyn te hard van schelle, en vervellen in 't eeten.*

Zoo als men bevind, geven zy een gering wateragtig, doch onschadelyk voedzel, want zy verkoelen zoo sterk niet als ons Europisch Solanum, maar zyn getemperd, en in alle ziekten toegelaten; in de Medicynen hebben zy geen gebruyk.

Tomatl *een Americaanze plante van* Euseb. Nierenberg. hist. nat. lib. 14. cap. 64. *beschreven, schynd het zelfde te zyn met het Oost Indische* Trong.

Het is bevonden, dat van de Amboinsche witte Trong *in een tuin op een bed gezaayd, het meeste deel wel opquam, en de Moeder geleek, maar daar waren 'er ook onder met doornen bezet, en de wilde gelyk, waar uit men oordeelen kan, dat de eene zoorte in de andere veraard.*

Nila Barudena p. 10. fig. 74. *in* Hort. Malab. *beschreven, schynd het zelfde te zyn met ons* tamme Trong, *of* Trong Sina, *hoewel het Malabaarze min of meer doornen, en het onze geene heeft.* Commelinus *houd het mede voor een* Solanum Pomiferum, *en voor het* Focky Focky *van* Bontius. *Een heilzamen gebruyk hier van wert in den Hortus vermeld, den welken wy hier by zullen zetten, te weten als men eenig oly op het Opium drinkt, zoo wert het voor doodelyk gehouden, waar tegen men gebruyken zal de bladeren in water gewreeven, en gedronken. Item de vruchten met naalden geprikkeld, en in* Oleo Sesamino *gekookt, genezen de tandpyn.*

Ik kan niet anders bevroeden, of Melongena *van* Avicenna, *en* Bedengian *der Arabiers, zyn een en het zelfde met ons* Trong, *en dat den naam* Melongena *of verdraayd is van het Latynsche* Malum insanum, *of het Latynsche van 't Arabische. Immers dat het een zoorte zy van* Solanum pomiferum, *doen my geloven de twee Figuren, die men ziet in* Dappers Arabia p. 154. *alwaar de grootste vrucht accordeert met ons bovenstaande* Trong, *en de kleene ruige met het volgende* Trongum agreste album, *of* Trong Pra.

De Arabische Schryvers verschillen magtig in de eygenschappen dezer vrucht, want Avicenna *maakt de vrucht schadelyk, doch bekend, dat de versche beter is. Daarentegen* Averrhoes *pryst de vrucht* Melongena, *indien ze wel en na behoren toebereyd is. Myns oordeels kan het geene schadelyke vrucht zyn, dewylze door den geheelen Orient tot de kost gebruikelyk is, inzonderheid by de Mahometanen; en hoe grooten liefhebber haar Propheet* Mahomed *daar van geweest zy, getuigt* Jacub Bensidi Aali, *aldus daar van schryvende:*

Mahomed *oordeelde de menschen, na dat die grooten trek tot het eeten dezer vruchten hadden, schrander, of dom van herzenen te zyn; daarenboven zyde* Mahomed, *dat hy dit gewas in 't Paradys gezien hadde, want wanneer hy eenmaal met geweld in de gevangenisse was gehouden, zoo daalde den Engel Gabriel uit den Hemel neer, en voerde hem in den Hof der Wellust of Paradys (dien de Arabieren* Gennet Elenaam *noemen) over, alwaar* Mahomed *onder andere dit gewas zag.*

Wan-

Quum Angelum interrogabat, cur hæc planta ibi esset plantata, ad quæ ipsi respondebat, quum hæc planta præ reliquis unitatem Dei, ac te verum esse Prophetam, testata fuerit.

Fructus hic quoque obcurrit in Italia, Hispania, & Gallia, nomine Gallico *Verangenes* & *Verangena*, quæ utraque nomina videntur etiam corrupta esse vocis *Mala insana*, quod malignum nomen inproprie huic fructui inpositum est, forte culpa *Avicennæ*, qui edules *Solani* species a nocivis non bene distinxit: neque etiam confundendi sunt hi fructus cum *Pomo Amoris*, quod Gallis *Pommes d'Amour* vocatur.

Tabula Octogesima Quinta

Trongum exhibet *hortense* cum ejus *fructu* rotundo A majori forma expresso.

OBSERVATIO.

Hæc planta est MELONGENA fructu oblongo & rotundo *Tournef. p.* 151. & *Thes. Zeyl. pag.* 157. & Solanum foliis ovatis integerrimis, villosis, calicibus aculeatis *H. Cliff. p.* 61. & Solanum pomiferum fructu rotundo. *J. B. tom.* 3. *p.* 618. & Nila Barudena *H. Malab. part.* 10. *Tab.* 74. ubi vide notas, ac porro *Thes. Zeyl.*

CAPUT QUADRAGESIMUM SEPTIMUM.

Trongum agreste. Trong Utan.

PRima silvestris *Trongi* species est *Solanum spinosum*, ingrata ac spinosa herba, humilior hortensi, sed densior est, ramosque gerit incurvos, lignosos, ac lentos, plura quoque gerit folia, sed minora quam in hortensi, quæ angulos habent magis elevatos, ac profundiores sinus, suntque obscure virentia, non arenosa, sed in magnis costis superne & inferne acutis armata spinis, quales & cuncti sunt rami.

Ejus flores sunt uti in vulgari, purpurei, sed magis aperti. Fructus rotunda referunt Pruna, paulo majores globis sclopeti, qui stellato insident pericarpio, spinuloso quoque, primo pallide virentes, dein vitellini coloris, glabri & æquales, intus repleti medulla aquosa uti Uvarum, quæ referta est seminibus ex plano rotundis, minoribus quam in hortensi; odor saporque ingratus est, parum amaricans, & faucium pruritum excitans.

Radix ejus ample extenditur, dura, lenta, & terræ fortiter inhærens, ita ut vi evellenda sit planta, estque ingrata iis, qui nudis incedunt pedibus, quum adeo spinulosa sit, immo licet hæc planta sit pusilla, ad stipitem tot spinis armata est, ut vix tangi, ac cum longa radice simul evelli possit, quæ ingratum quoque spirat odorem.

Nomen. Latine *Trongum agreste* & *spinosum.* Malaice *Trong Utan.* Baleyice *Tobong Canji.*

Locus. In solo crescit duro & arenoso, uti in plateis & juxta vias, ac sensim in hortis etiam excrescit, qui non rite depurantur, non penitus silvestre est, sed semper in desertis hortis, ac prope hominum ædes, cæterum ubique notum est.

Usus. Cibo inservit tempore penuriæ, & a plebe ejus fructus eduntur teneri, ac virides, crudi cum Bocassan, vel cocti instar Sajor, unde pruritus inpeditur.

In difficili partu, quum cætera remedia incassa sint, puerperæ arcanum habent remedium, quum tria sumunt hujus radicis frusta, susurrationem ipsis relinquentes, digiti articulum longa, quæ in aqua conterunt, ac per linteum cribrant, propinantque parturientibus, potio est nauseabunda, sed sæpius comprobata, immo in quadam, quæ per quatuor dies puerperio conflicta fuerat.

Non

Wanneer hy den Engel vroeg, waarom dit gewas aldaar geplant was, zoo had dien hem tot antwoordt gegeven: Dewyl dit gewas onder andere gewassen de Eenheid Godes, en dat gy de waare Profeet zyt, beleden heeft.

Men vind deze vrucht ook in Italie, Spanje, en Frankryk, met den Franschen naam Verangenes *en* Verangenas, *beyde mede schynende bedorven te zyn van* Mala insana, *welken quaden naam men ten onregten deze vrugt gegeven heeft, misschien door aanleyding van* Avicenna, *dewelke de eetbare zoorte van de* Solanums *van de schadelyke niet wel onderscheiden heeft: ook moet men ze niet vermengen met het* Pomum Amoris, *in 't Fransch* Pommes d'Amour *genaamt.*

De vyf- en tagtigste Plaat

Vertoont het *tamme Trong* met zyn ronde *vrugt* A afzonderlyk in grooter gedaante.

AANMERKING.

Deze plant is de MELONGENA met een lankwerpige en ronde vrugt van *Tournef. inst. p.* 151. en de *Thes. Zeyl. p.* 157. en Solanum met lankwerpige, heele, en ruyge bladeren, en stekelige kelken in de *H. Cliff. p.* 61. en de appeldragende Solanum met een ronde vrugt van *J. B. tom.* 3. *p.* 618. en Nila Barudena van de *H. Malab. part.* 10. *Tab.* 74. alwaar ziet de aantekeningen, en verders de *Thes. Zeyl.*

XLVII. HOOFDSTUK.

Het wilde doornagtige Trong.

H*Et eerste wilde geslagte van* Trong *is de* Solanum spinosum, *een leelyk en doornagtig gewas, het blyft lager dan de tamme, dog is digter, van kromme, houtagtige, en taaye takken; heeft meer bladeren, die kleender zyn dan aan de tamme, met uitsteekende hoeken en dieper bogten, donker-groen, niet zandig, maar op de groote ribben van boven en onderen met scherpe doornen bezet, gelyk ook alle de takken zyn.*

De bloemen zyn als aan 't gemeene, peers, en meer geopend. De vruchten zyn als ronde pruymen, wat grooter dan Musquet-kogels, staande op een gesternd voetje, dat mede doornagtig is, eerst bleek-groen, daarna dooir-geel, effen, en glad, binnen vervuld met een waterachtig merg, gelyk aan druyven, vol platte ronde zaden, kleender dan aan de tamme, reuk en smaak is onlieffelyk, wat bitter, en in de keel jeukende.

De wortel is wyd verspreyd, hard, taay, en in de aarde vast houdende, zoo dat men het met geweld uittrekken moet, een moeyelyk gewas voor die geenen, die blootvoets gaan, om dat het zoo steekelig is: ja al is het plantje nog kleen, zoo heeft het alreede aan den stam zoo veel doorens, dat men 't naauwlyks vatten, en met zyn lange wortel uittrekken kan, welke mede een vieze reuk heeft.

Naam. *In 't Latyn* Trongum agreste & spinosum. *Maleyts* Trong Utan. *Baleyts* Tohong Canji.

Plaats. *Het wast op een harde zand-grond, gelyk op straten en langs de wegen, en dringd zig metter haast in de tuinen, die men niet wel gade slaat; geheel in 't wild vind men 't niet, maar altyd in verlatene tuinen, en by wooningen der menschen, anders is het over al bekend.*

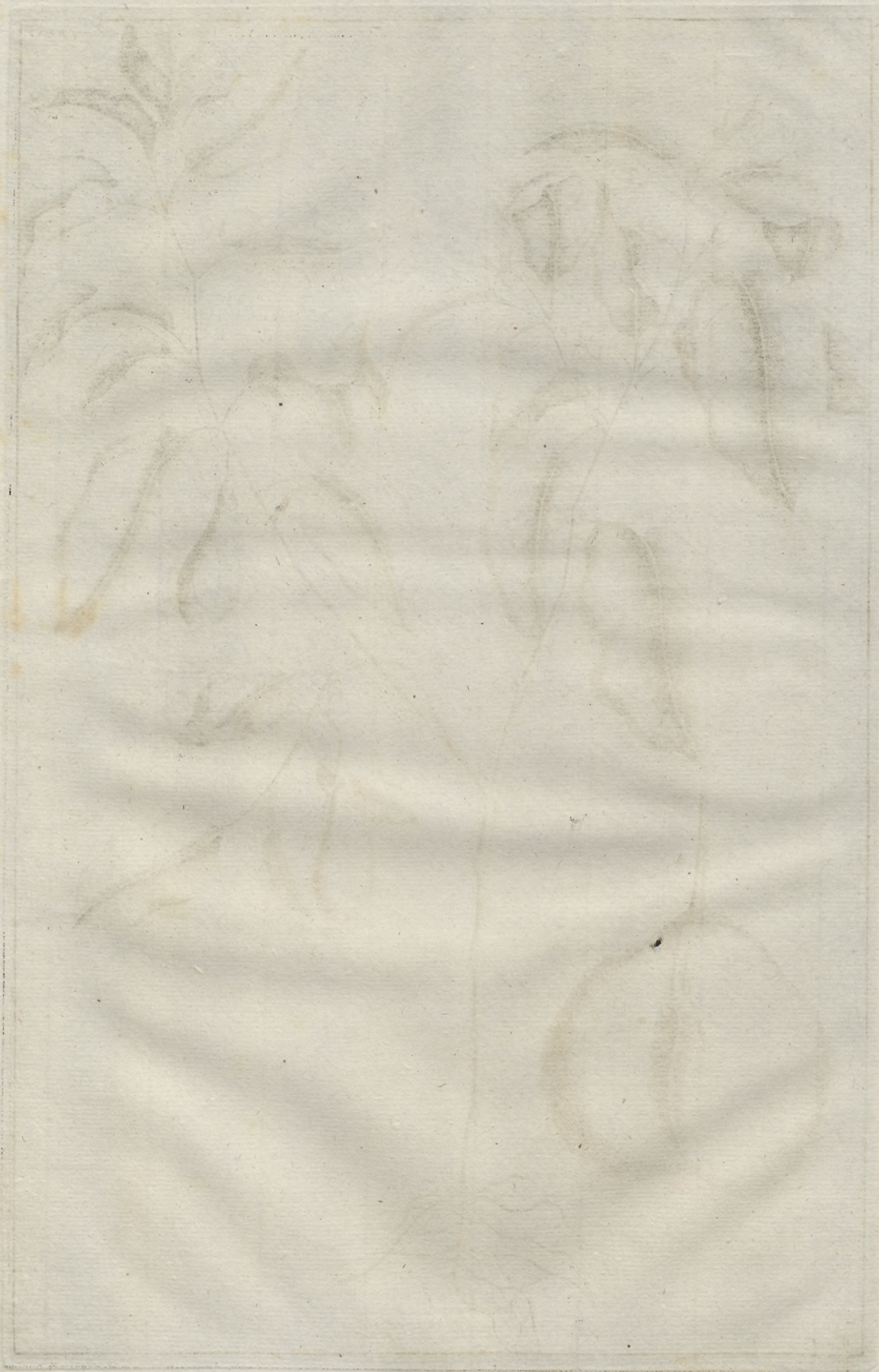
Gebruyk. *Het diend tot de kost niet alleen, dan by hongersnood, en van slegte lieden werden de vruchten, die nog jong en groen zyn, raauw gegeten met Bocassan, of gekookt als ander Sajor, want het kooken en Bocassan benemen haar het jeuken.*

By een harde geboorte, als alle andere middelen niet helpen, hebben de Vroetvrouwen een geheim geneesmiddel, en meester-stuk, dat zy drie stukjes van deze wortel nemen, (het preuvelen daar by zullen wy haar laten) ieder een lid lank, wryven die in water, drukken het door een doek, en geven het de barende Vrouwen te drinken. Het is een walgelig drankje, doch dikwils beweerd, zelfs aan eene, die vier dagen in den arbeid gelegen hadde.

Men

Solanum Melongena. L.

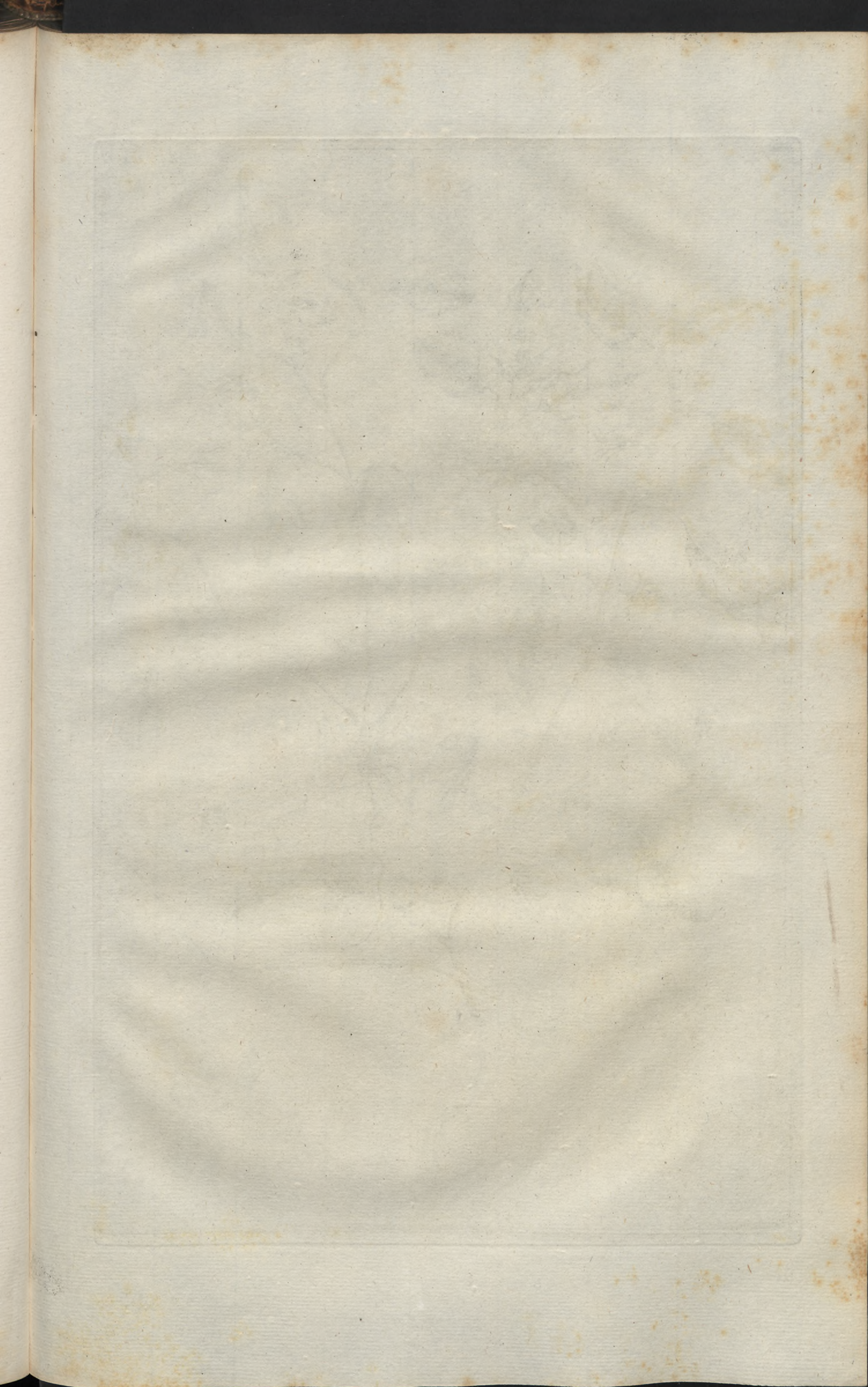

Fig. 1. Solanum Trongum. Rb.
— 2. —— pressum. Dun.

Non autem adhibebitur nisi urgente & extrema necessitate, quum nimis fortiter expellat, minori autem cum periculo potest usurpari ad lochia expellenda, si istæ aquæ admisceatur pauxillum cineris, ac per linteum filtretur.

Aliud experimentum contra Odontalgiam ac tumentes gingivas est, si hujus radicis quædam sumantur frusta cum dimidia Massoy corticis parte, contere hæc cum tenera Pinanga & Seriboa supra porphyritim in pultem, quam ore tene ad dolentes dentes, nihil deglutiendo, sed omnia dein exspuendo, hoc intra bi nas horas cunctos Catharros in dentes depluentes extrahet, ac tumores resolvet, quod si non penitus succedat, iterandum est experimentum.

Uva Crispa Americana Pisonis libr. 4. *cap.* 57. descripta, simile videtur esse agreste *Trongum*, sed hac in re differens, quod Brasiliense fructus gerat edules & acidulos instar *Uvæ Crispæ*.

Men zal het egter niet gebruyken, dan in de uiterste nood, om dat het te sterk dryft, maar zekerder mag men 't gebruyken om de nageboorte uit te jagen, als men 't onder voorschreve water met een weinig asschen mengd, en door een doek klynst.

Een ander experiment jegens tandpyn en geswolle tandvleesch, neemd eenige stukjes van deze wortel met half zoo veel Massoy, wryft het met een jonge Pienang en Siriboa op een steen tot een pap, en houd die in de mond op de zeere tanden, niets inswelgende, maar alles uitspuwende, dit zal in 2 uuren de Catharren op de tanden gevallen, uittrekken, en de swellinge doen slenssen, zoo niet, zoo moet men 't nog eens repeteeren.

De Uva Crispa Americana *by* Piso lib. 4. cap. 57. *beschreven, schynd zulke wilde* Trong *te zyn, doch daar in van de onze verschillende, dat de Brasilische eetbare vruchten draagd, van een aangename rynze smaak, gelyk* Uva Crispa.

Tabula Octogesima Sexta

Ad *Figuram Primam Trongum* exhibet *agreste spinosum*. *Figura Secunda Trongum* denotat *agreste rubrum*.

De ses en tachtigste Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* het *wilde doornagtige Trong*. De *tweede Figuur* wyst aan het *wilde roode Trong*.

CAPUT QUADRAGESIMUM OCTAVUM.

Trongum agreste album. Trong Prá.

TErtium Trongum medium est inter hortense & silvestre, potissimum quidem sponte provenit, sed in hortis etiam colitur; binæ ejus sunt varietates. Primo verum album; secundo rubens.

Primo *Verum album, Trongum Prá* dictum, quatuor pedes altum est, sed plerumque humilius, & ample extensum, raros & incurvos emittens ramos, folia ejus majora sunt quam in hortensi, novem ac decem pollices longa, totidemque fere lata, in tres quatuorque protuberantes angulos ad oras extensa, longisque ac rotundis petiolis insidentia petiolis.

Flores sex septemve simul proveniunt prioribus similes, sed albi, flavas gerentes antheras ad medium tubum. Fructus ejus sunt uti in præcedenti agresti, virides cum maculis albis notati, interne repleti medulla aquosa & mucosa cum similibus seminibus: Profundiores locantur in pericarpiis barbatis. Spinæ pusillæ, curtæ, & vagæ in ejus locantur ramis & foliis, superiores vero rami iis fere sunt destituti, folia porro, petioli, fructus, ac pericarpia tecta sunt farina flava, quæ ipsis firmiter adhæret. Foliorum costæ sunt albæ, folia autem ex viridi cinerea.

Radix multis prorepit ramificationibus, per terram ample extensa, odoris Rapacei. In desertis crescit hortis, aliisque incultis locis in levibus vallibus ac sub fruticulis.

Secundo *Trong Prá rubrum* multo minora gerit folia, ab utraque parte binis acutis angulis extensa, ipsorumquæ costæ obscure fuscæ sunt. Non sunt rugosa vel arenosa, sed obscure virentia, curtisque ac vagis spinis armata, uti & calices, seu fructuum pericarpia, rami vero raras gerunt spinas. Flores sunt uti in præcedenti, multi simul provenientes, pallide incarnati coloris instar florum Pomorum, cum antheris luteis in medio. Fructus magnitudinem habet ovi columbini, superius planior ac latior, viridis, maculisque albis notatus, interne uti in antecedente.

Nomen. Latine *Trongum agrestre album* seu potius *Trongum pressum*, juxta Malaiense & Javanense *Trong Prá*, ob rationem subsequentem, item *Trong Andjing*, h. e. *Trongum caninum*, ob fortem foliorum odorem, item *Trong Gatta*, h. e. *Trongum viscosum*.

Locus. Utræque species in incultis crescunt campis, rubra vero species in hortis quoque colitur, quum edulis sit.

Usus. Rubræ speciei fructus, glabri, nec farina conspersi, ac virides crudi eduntur cum Bocassan, si prius inter bina conprimantur ligna, ut officula amaricantia exeant, reliqua ipsorum mucosa seu viscosa editur caro.

XLVIII. HOOFDSTUK.

Het wilde witte Trong.

Solanum album. Lour.

H*Et 3de Trong wyffeld tusschen de tamme en wilde, want het wast wel meest in 't wild, doch word ook in de tuinen geoeffend, men heeft 'er van tweederley veranderingen.* 1. *het regte witte*, 2. *het roodagtige.*

1. *Het regte witte* Trong Prá *werd 4 voeten hoog, dog meest lager, en wyd uitgebreyd, met weinige en kromme takken. De bladeren zyn grooter dan aan de tamme, 9 en 10 duymen lank, schier ook zoo breed, in 3 of 4 uitsteekende hoeken aan de kanten verdeeld, en op lange ronde stelen staande.*

De bloemen hangen 6 of 7 by malkander, de voorige gelyk, doch wit, met geele noppen in 't middelste pypje. De vruchten zyn als aan 't voorgaande wilde, groen, met witte plekken, binnen gevuld met een wateragtig en slymerig merg, met diergelyke zaden. Zy staan dieper in haar gebaarde kelken; kleene, korte, en ydele doorntjes ziet men aan de takken en bladeren, doch de bovenste takken hebben schier geene; voorts bladeren, stelen, vrugten, en kelken, zyn bedekt met een vaal meel of zand, het welk vast daar aan kleeft. De ribben der bladeren zyn wit, de bladeren zelfs grys-groen.

De wortel loopt met veele takken langs de aarde wyd verspreyd, Raapagtig van reuk. Het wast in verlatene tuinen, en andere ongebouwde plaatzen, in ligte valeyen, en onder 't kreupelbosch.

2. *Het roodagtige* Trong Prá *heeft veel kleender bladeren, ter weerzyden met 2 uitsteekende hoeken, en de ribben donker-bruyn. Zy zyn niet ruyg nog zandig, maar donker-groen, en met korte dog ydele doornen bezet, gelyk mede de kelken of huyskens van de vrucht, maar de takken hebben 'er weinige. De bloemen zyn als aan 't voorige, veele by malkander, ligt incarnaat, als Appel-bloeyzel, met geele noppen in de midden. De vrucht is in de groote van een duyven-ey, vooren breder dan agter, groen met witte plekken, en van binnen als de voorige.*

Naam. *In 't Latyn* Trongum agreste album, *of liever* Trongum pressum, *na 't Maleytsche en Javaansche* Trong Prá, *om reden als volgt: als mede* Trong Andjing, *dat is* Trongum caninum *wegens den sterken reuk der bladeren: Item* Trong Gatta, *dat is* kleverige Trong.

Plaats. *Beide wassen in ongebouwde velden, doch de roode zoorte werd ook in de tuinen geoeffend, om dat ze eetbaar is.*

Gebruyk. *De vruchten van de roode zoorte, die glad en zonder meel zyn, noch groen zynde, werden raauw gegeten met Bocassan, als men ze eerst tusschen 2 houten drukt of perst, dat de bitteragtige korls daar uit komen, het ander kleverige of slymerige vleesch eet men als dan.*

Rubræ ſpeciei radix eodem uſurpatur modo in difficili partu, uti in priore indicatum fuit capite. Albæ ſpeciei fructus ſub cineribus toſti, diſſecti, & maſticati, vermes dentium enecant & expellunt. Flores in uſu ſunt apud Amboinenſes ad dentes rubro colore tingendos, quod ſequenti fit modo: Recipe folia Varingæ Microphyllos, hosce flores, ac macem *Palalæ Minimæ*, Amboinenſibus *Palala Niggicau* dictæ, contere hæc ſimul ſupra porphyritim, ac dentes cum iſta paſta, antea politos, per tres continuos dies inde rubebunt, quod ab Amboinenſibus ornamento habetur in juvenibus.

Videntur hæ tres Solani ſpecies, vel ſaltem quædam in ſuperioribus Indiæ locis notæ quoque eſſe, ſaltem cum præcedenti *Trong Utan* videtur convenire Malabarenſium *Schera ſchunda*. Bracm. *Sinſarati* in *Hort. Malab. tom.* 2. *fig.* 36. deſcripta, ac *Solanum preſſum* videtur ſubſequens *Schunda fig.* 37. *ejusdem Horti.*

De wortel van 't roode werd op dezelfde manier gebruikt in een ſwaaren arbeid, als in het voorgaande Kapittel gezegt is. De vruchten van 't witte in de aſſche gebraden, opgeſneden, en in de mond geknouwd, dood de wormen in de tanden, en doed ze uitvallen. De bloemen zyn in gebruyk by de Amboinezen om de tanden rood te verwen, 't welk geſchied aldus: Neemd bladeren van Varinga Microphyllos, deze bloemen, foely van Palala Minima, *by de Amboinezen* Palala Niggicau *genaamt, vryft het t'zamen op een ſteen, en daar mede de tanden, die te vooren geſchuurd zyn, zoo werden zy* 3 *dagen lank daar van rood, 't welk de Amboinezen voor een cieraad houden aan jonge lieden.*

Het ſchynd, dat deze 3 *zoorten van Solanum, of immers eenige daar van, in de bovenlanden van Indiën ook bekend zyn, immers met het voorgaande* Trong Utan *ſchynd overeen te komen 't Malabaarſche* Schera ſchunda. *Braminees* Sinſarati *in* Hort. Malab. tom. 2. fig. 36. *beſchreven, en* Solanum preſſum *ſchynd te zyn de volgende* Schunda fig. 37. ejusdem horti.

OBSERVATIO.

Plantæ a RUMPHIO *Tronga* dictæ, omnes *Solani Indici* ſunt ſpecies, quæ in utrisque Indiis adeo copioſæ & multiplices ſunt, ut varietates vix rite diſtingui, ac congeneres non facile conjungi poſſint, quod ex *Pluknetio*, *Sloaneo*, aliisque exoticarum ſcriptoribus, examinanti liquido conſtat, unde & incertus diu fui, quibusnam hæc RUMPHII *Tronga* aliorum auctorum plantis eſſent jungenda, quum hi inter ſeſe adeo diſſentiant, videturque hoc *Trongum agreſte* ſeu *preſſum* eſſe Solanum bacciferum caule & foliis tomento incanis ſpinoſis &c. *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 107. ut & Solanum Zeylanicum ſpinoſum, folio amplo incano ad pediculum ſtrictiori, *Plukn. Almag. p.* 350. & *Theſ. Zeyl. p.* 218. ubi vide reliqua Synonyma & auctores.

AANMERKING.

De Planten van RUMPHIUS *Tronga* genaamt, zyn alle zoorten van de *Indiſche Solanum*, dewelke in beide de Indiën zoo veelvuldig en veelderhande zyn, dat de verſcheidene naauwlyks ter dege kunnen onderſcheiden, en de gelyke moeyelyk wel by elkander te voegen zyn, gelyk zulks uit *Pluknet*, *Sloane*, en andere Schryvers der vreemde gewaſſen klaarlyk blykt aan die zulks onderzoekt, waarom ik ook lang in onzekerheid geweeſt ben, by welke planten van de andere Schryvers deze *Tronga van* RUMPHIUS behooren gevoegt te werden, wyl die zoo zeer onder malkander in gevoelen verſchillen, en dit wilde of gedrukte Trongum ſchynt te zyn de Besdragende Solanum met een ſteel en bladeren met wolligheid bezet en doornagtig &c. van *Sloan Cat. pl. Jamaic, p.* 107. als mede de Zeylonſche doornagtige Solanum met een breed wit blad, by den ſteel wat nauwer van *Pluknet Almag. p.* 350. en de *Theſ. Zeyl. p.* 218. alwaar ziet de overige benamingen en Schryvers.

CAPUT QUADRAGESIMUM NONUM.

Stramonia Indica. Dutra.

HÆc furioſa & deleteria herba eſt *Solanum Maniacum*, haud multum a vera Stramonia diverſum, quam Europæorum libri vel Botanici in hortis ſuis exhibent. Indica planta multo major eſt, fruticoſa, ſex ſemptemque pedes alta, craſſos, incurvos, & lignoſos gerens ramos ample extenſos, minimus ejus frutex maximam apud nos Bardanæ plantam repræſentat, tres ejus in India obſervavi ſpecies, albam, nigram, & rubram.

Primo *Dutra alba* vulgatiſſima eſt, maximum producens fruticem ac folia, quæ ſic dicitur ex ramorum colore, qui pallide virentes ac rotundi ſunt, inferiores autem cinerei & lignoſi ſunt.

Folia ejus majora ſunt quam in ulla Solani ſpecie, ſpithamam, vel ad minimum palmam longa, quinque & ſex pollices lata, ad utramque partem gerentia binos tresve angulos, ſed non ample protuberantes, ad inferiorem partem latiſſima ſunt, unde quodammodo cuſpidem haſtæ repræſentant, cinerea, craſſa, & flaccida, ſæpius etiam pallidis maculis adſperſa & exeſa. Vetuſtiſſima oras habent æquales, longasque, ſuperiora vero ordinarium habent Solanorum characterem, quod una nempe folii dimidia pars ſit brevior altera.

Flos provenit ex longo barbato calice, qui palmæ longitudinem habet tubo anguſto, & ſupra extenſus inſtar campanæ, unipetalus, quales cuncti ſunt campanulati flores, illius oræ ſunt flaccidæ, in quinque angulos diſtinctæ, atque in quovis angulo incurvus apex, plerumque albus, ultra palmam latus, inque centro longis albisque ſtaminibus refertus.

Flos hic tener eſt, ſolis æſtum non tolerans, unde claro, & fervente die non aperitur, ſed pacato, & nebuloſo aëre expanditur, ac maxime ſub veſperam, quum per totam noctem apertus eſt, dulcem, ſed debilem fundens odorem fere inſtar Liliorum.

Fructus

XLIX. HOOFDSTUK.

De Ooſt-Indiſche Stramonie.

D*It dol en ſpook-kruyd is een* Solanum Maniacum, *niet veel van de Stramonia verſchillende, die de Europiſche Boeken, of de Kruyd-liefhebbers in haare tuinen vertonen. Het Indiſche werd veel grooter, in de gedaante van een heeſter,* 6 *en* 7 *voeten hoog, met dikke, kromme, en houtagtige takken wyd uitgeſpreyd, de kleenſte ſtruyk gelykt nog al de grootſte klitzen by ons. Ik heb 'er drie zoorten van in Indiën gevonden,* 1. *witte,* 2. *ſwarte.* 3. *roode.*

1. Dutra alba *is de gemeenſte en grootſte van ſtruyk en bladeren, alzoo genaamt na de coleur der takken, dewelke licht-groen en rond zyn, doch de onderſte zyn graauw en houtagtig.*

De bladeren zyn grooter dan aan eenig Solanum, een ſpan of ten minſte een hand lank, 5 *en* 6 *duymen breed, hebbende ter weerzyden* 2 *of* 3 *drie hoeken, doch niet ver uitſteekende, en agter breedſt, waar door zy eenigzints het yzer van een hellebaard verbeelden, beter dan van een ſpies, gelyk andere ſchryven, grys-groen, dik, en wat ſlap, ook dikwils met doods-vlekken beſprengd, en door-vreeten. De oudſte hebben de zyden effen, lank, maar de voorſte vertoonen hier en daar het gewoonlyke merkteeken van de Solanums, te weten de eene helft korter dan de andere.*

De bloeme komt voort uit een langgebaarde kelk, en zelfs is ze een hand lank, met een ſmalle hals, en boven uitgebreyd als een klokke, gemaakt van een blad, gelyk alle klokke-vormige bloemen; de kanten zyn ſlap, verdeeld in 5 *hoeken, en aan ieder hoek een gekruld ſpitsje, doorgaans wit van coleur, ruym een hand breed, en in de midden met witte lange draaden.*

Het is een teere bloem, en kan de hitte der Zonne niet wel verdragen, daarom men ze by klaar, en heet weêr niet open ziet, maar wel als 't ſtil, en wolkachtig is, en nog meer in de avondſtonden, blyvende voorts de geheele nagt open, en geven een zoeten, doch ſlappen reuk van haar, ſchier als Lelien.

De

Fructus ſunt poma parva, rotunda, magnitudine Juglandis decorticatæ, ſed rotundiores, & ſeſſiles in plano pericarpio ſcutellato, qui diu virent, & obſeſſi ſunt curtis, ac craſſis ſpinulis, non lædentibus, ſed difficilem præbentibus tactum: Tandem terreum adquirunt colorem, atque dehiſcunt in quatuor partes, quum interior ipſorum ſubſtantia referta eſt medulla alba, & ſicca, repleta ſeminibus ſibi incumbentibus, rugoſa, obſcure lutea, plana, ac trigona, fere inſtar auris humanæ, ſaporis fatui ſeu inſipidi.

Inferiores rami & ſtipes lignoſi admodum ſunt, nodoſi, & ſolidi, intus repleti ligno albo. Radices profunde in terram penetrant, in ſimiles ſeſe dividentes duras & craſſas divaricationes, oblique per terram prorepentes. Totius plantæ odor ingratus eſt, capiti moleſtus, fere inſtar ſtercoris Vaccini vel Opii, licet flos veſperi Liliorum alborum odorem fundat.

Secundo *Dutra nigra* haud multum differt a priore, excepto quod ejus rami ſint magis incurvi & nodoſi, obſcure fuſci ſeu nigricantes, folia ejusdam formæ, intenſe viridia, ſed farina quaſi cinerea adſperſa, quæ ipſis adhæret. Anguli ipſorum magis protuberant, & ad tactum molliora ſunt hæc folia quam albæ, craſſa quoque & flaccida. Flores fructusque ſunt uti in præcedente, ut & ingratus odor.

Tertio *Dutra rubra*, non multum quoque differt a priore, excepto quod ejus folia plumbeum habeant colorem, flos ejusdam eſt formæ, ſed ruber, ac plenus, acſi bini flores ſibi eſſent inpoſiti, medius autem multo minor eſt, nec unquam rite expanſus. Hujus quædam ſpecies in Uliaſſerenſibus obcurrit inſulis in plateis creſcens, minores gerens florens ac folia.

Nomen. Latine *Stramonia Indica & Dutra*, ex ejus enim deſcriptione ſatis cognoſcitur, Stramoniæ ſpeciem eſſe, quæ in Europa exhibetur, a qua parum differt, quod diverſitati regionum adſcribendum eſt. Portugallis vocatur *Dutroa.* Hispanis *Burladora.* reliquæ ejus denominationes ex *Chriſtoph. Acoſta cap.* 53 ſunt in Malabara *Unmatta Caja.* In Canara & circa Goam *Daturo* ſeu *Datura.* Turcis & Perſis *Datula.* Neoterici Græci in Turcia eam vocant *Barokokalos*, ſeu potius *Baryokokalos*, h. e. granum caput gravans, unde Itali derivant *Parococuli.* Belgice *Dooren-appel* Gallice Pomo de Peru. Malaice *Dutra*, & *Cubsjubong.* Javanice, Baleyice, & Maccaſſarice quoque *Cutsjubong.* Amboinice *Lutroa.* Sinice *Wantohöæ* & *Bantohöæ*, h. e. herba, quæ æquivalet decem millibus aliis herbis ob ſubſequentem rationem.

Cum aliis in ea ſum ſententia, quod ſit Arabum *Nux Metella* ſeu *Methel*, cujus meminit *Serapio cap.* 374. dicitque, *Methel* eſt fructus inſtar *Nucis Vomicæ*, cujus ſemen eſt uti *Mandragoræ*, corticem gerens rugoſum, ſaporem habens gratum & penetrantem. Ejus qualitas frigida eſt usque in quartum gradum, cumque hòc convenit nomen *Mut-ol*, quod juxta *Pyrardi* relatum in Maldivenſibus creſcit inſulis, ac denotat ſtultorum herbam, quum propinatum homines reddat fatuos & inſanos. *Anguillara* habet hanc pro *Hippomane Theocriti*, qua equæ furioſæ evadebant, ſed incerta opinione.

Locus. Per totam fere Indiam nota eſt hæc planta, in uno tamen loco magis nocet quam in altero, ſaltem quæ in Canara & Malabara creſcit, multo videtur efficacior eſſe Amboinenſi & Moluccenſi, loca amat ſolitaria prope muros & poſt ædes. In Banda aliisque regionibus juxta litora creſcit ante pagos, ubi projectilia quævis ac ſordes ejiciuntur. Rubra in hisce Orientalibus inſulis raro obcurrit, ac potiſſimum in Batsjana creſcit.

Uſus ac *Vires.* Frigida cenſetur in quarto gradu, quod tamen non adſentio, ſed vim ejus eſſe ſomnolentam ac inſanientem, non minorem *Solano Maniaco* & *Mandragora*, quæ vires per ſolum frigus excitari nequeunt, ſed vaporoſa & ſulphurea qualitate, ſenſus conmovente.

Apud *Chriſtoph. Acoſtam* & *Linſchotenum* ample narratur hujus herbæ abuſus & præſertim ipſius ſeminis, quod incaſtæ mulieres iſtarum regionum inter arcana ſua pretioſa ſervant, cujus ſemi drachmam ſubtiliter contritam cibis vel potibus admiſcent, maritisque exhibent, unde prius incipiunt ridere, & hilares eſſe, alii

autem

De vruchten zyn kleene ronde appelen, in de grootte van een geſchelde Ockernoot, doch ronder, en vaſt in een vlak ſchoteltje, langen tyd groen blyvende, bezet met korte, dikke ſtekeltjes, wel niet kwetzende, egter moejelyk om aan te taſten: Eindelyk worden zy aardverwig, en berſten open in vier delen, als dan ziet men 't binnenſte uitgevuld met een wit droog merg, doch het meeſte is vol zaden, digt op malkaar gehoopt, rimpelig, donkergeel, plat, en wat drieboekig, of gelyk een oor van een menſch, ſmets, of zonder ſmaak.

De onderſte takken en ſtam zyn zeer houtagtig, knoeſtig, en vaſt, binnen met een wit hout. De wortels gaan diep in de aarde, verdelen zig in diergelyke harde en dikke takken, die dwers in de aarde kruypen. De reuk van de geheele plante is onlieffelyk, het hooft beſwarende, ſchier als Koedrek of Amphioen, hoewel de bloeme by avond na witte Lelien riekt.

2. Dutra nigra *verſchild niet veel van de voorgaande, behalven dat deze takken krommer en knoeſtiger zyn, donker-bruyn of ſwartachtig, de bladeren van het zelfde fatzoen, hoog-groen, dog als met een grys meel beſtrooyd, dat egter niet afgaat. De hoeken ſteeken meer uit, in 't aantaſten zagter dan de witte, mede dik en ſlap. Bloemen en vruchten zyn als aan 't voorige, als mede den vuilen reuk.*

Datura Stramonium.

3. Dutra rubra *verſchild mede niet veel van de voorgaande, behalven dat deze bladeren loodverwig zyn, de bloem van het zelfde fatzoen, maar rood van coleur en dubbeld, regt als of 2 bloemen in malkaar geſtoken waren, zynde de binnenſte veel kleender, en nooit ter degen geopend. Men vind hier van een zoorte in de Uliaſſers op ſtraat waſſende, kleender van bloemen en bladeren.*

Naam. *In 't Latyn* Stramonia Indica & Dutra, *want uit de beſchryvinge genoegzaam blykt, dat het van de Stramonia, die in Europa getoond werd, weinig verſchild, 't welk de verſcheidentheid der Landen toe te ſchryven is. De Portugezen noemen het* Dutroa. *De Spanjaarden* Burladora. *De verdere namen uit* Chriſtoph. Acoſta cap. 53. *zyn op Malabaar* Unmatta Caja. *In Canara en omtrent Goa* Daturo *of* Datura. *Turx en Perſiaans* Datula. *De nieuwe Grieken in Turkyen noemen het* Barokokalos, *of beter* Baryokokalos, *dat is hooftbeſwarende korl, waar van de Italianen maken* Parococuli. *In 't Duitſch* Dooren-appel. *Franſch Pomo de Peru. Maleyts* Dutra, *en* Cubsjubong. *Javaanſch, Baleyts, en Maccaſſaars ook* Cutsjubong. *Amboinſch* Lutroa. *Sinees* Wantohöæ *en* Bantohöæ, *dat is kruyd, dat jegens* 10 *duizend andere kruyden op mag, om navolgende reden.*

Ik ben met andere van dat gevoelen, dat het zy der Arabiers Nux Metella *of* Methel, *waar van* Serapio cap. 374. *ſchryft.* Methel *is een vrucht gelyk de* Nux Vomica, *wiens zaad is als dat van* Mandragora, *met een ruyge ſchorſſe, van ſmaak aangenaam en kragtig. Zyn hoedanigheid is koud tot in de vierde graad, hier mede komt overeen de naam* Mut-ol, *'t welk na* Pyrardi *beſchryvinge waſt in de Maldiviſche Eylanden, en beduyd Gekken-kruyd, om dat het gedronken, gek of uitzinnig maakt.* Anguillara *houd het voor* Hippomanes Theocriti, *waar door de Merriën onzinnig werden, met een onvaſte giſſinge.*

Plaats. *Het is ſchier door geheel Ooſt-Indiën bekend, doch op de eene plaats vald het ſchadelyker dan op de andere, immers 't geen in Malabaar waſt, ſchynd veel kragtiger te zyn dan 't Amboinſche en Moluxe, het waſt geern in eenzame hoeken by de muuren en agter de huyzen. In Banda en elders ziet men 't langs de Zeekant voor de Negoryen, daar men allerhande ruygte en vuyligheid henen ſmyt. Het roode vind men in deze Ooſterſche Eylanden zelden, en waſt meeſt op Batsjan.*

Gebruyk en Kragten. *Het werd voor koud gehouden in de vierde graad, doch zonder myn toeſtemminge, maar wel dat het een ſlaap en dolmakende kragt heeft, niet minder dan* Solanum Maniacum *en* Mandragora, *welke kragten door geen enkelde koude konnen verwekt werden, maar door een dampige en ſwavelige eygenſchap, die de zinnen beroerd.*

By Chriſtoph. Acoſta *en* Lindſchoten, *werd wydlopig verhaald het misbruyk van dit gewas, inzonderheid van zyn zaad, 't welk de ontugtige Vrouwen in die Landen onder haare ſecreetſte kleynodien verwaren, want van 't zelve geven zy een halve drachma, fyn gewreven in koſt of drank de Mannen in, die daar van eerſt begin-*

nen

autem lachrymantur & clamitant, alii inquieti sunt, mirasque formant corporis commotiones, donec in somnum incidant, vel soporosi quasi garrulentur, sed hæc omnia sine ingenio vel memoria peraguntur, interea scortæ tales cum concubinis rem habent, ac peragunt, quæ volunt, ac licet hæc conspiciat ipse maritus, non afficitur, nec aliquid recordari potest, quum ad se redeat, putans, sese dormivisse. Per experientiam edoctæ sunt hoc adeo temperare toxicum, ut hæc insania in quibusdam per viginti quatuor horas, in aliis per aliquot modo horas, in aliis vero ad quatuor sexve perduret dies.

Atque hæc familiaris ars est Goæ, tam per Portugallas misticas, quam indigenas mulieres, ac licet summa plectantur pœna, si detegantur, hanc tamen relinquere nolunt artem.

In hisce Orientalibus insulis hæc crimina non ita instituuntur, nec opus est ea addiscere, vel quomodo quidam nebulones Zythopeoplæ cerevisiæ admisceant, licet per 3600 milliaria ab India habitent, ut convivæ inebrientur.

Hæc tantummodo hic conmemoro, ut *Dutræ* vires & operationes cognoscantur, ac quis sibi ab ea caveat.

Remedia, quæ Portugalli contra hanc adhibent, nulla sunt, quum hilaritas tantum sit fatuitas, hæc enim plerumque sponte disparet intra semi diei spatium, si vero insania sit longioris temporis, Portugallici Medici primo exhibent vomitorium, ut restans semen educatur per superiora, & per inferiora acres injiciunt clysteres, dein ægrum ligant, ac fortiter ipsius artus fricant, venæ sectionem instituunt, ut & cucurbitulas figunt. Indici vero magistri, qui non amant scarificationes vel Venæ sectiones, tantummodo vomitoria dant, fortes instituunt frictiones, & artus ligant, sique hoc non succedat, ægrum tepido inponunt balneo, ac sudores fortiter dein promovent. Post vomitum ipsi exhibent vinum vel debilem potum Arack, in quo aliquid Piperis ac Cinnamomi est infusum, ac tandem gallinarum carnem.

Christoph. Acosta scribit, in iisdem regionibus veteris nempe Indiæ binas alias obcurrere *Dutræ* species, quas hic tamen non observavi, formam habentes ac folia vulgari similia; flores quoque ejusdem sunt formæ, secundæ vero speciei essent lutei, & in fundo purpurascentes. Tertiæ speciei flores magis cum Hyoscyami floribus conveniunt.

Utræque istæ species ibi non adhibebantur nisi ad mortem inferendam: Bracmani tamen ex semine luteæ speciei pilulas noverant præparare, in Diarrhæa & Dysenteria cum ardentibus febribus, quam maxime utiles, quarum compositionem apud memoratum vide auctorem, uti & in *Clusii* adnotationibus in istud caput, ubi & *Stramoniam Austriacam* oblongos gerentem fructus describit.

Radicis drachma in vino adsumpta profundum adfert somnum miraque insomnia. Semen per noctem in aceto maceratum, ac dein in pulticulam contritum *Herpeti* inlinitur *Miliari*, uti & Phlegmoni prorepenti, quæ intra duorum triumve dierum spatium inde curantur. In Amboina vidi recentia ejus folia Phlegmoni inposita, siccaque recentibus iterum mutuata.

Franc. Pyrardus per naufragium in Maldivas delatus, ibique per aliquod moratus tempus, scribit per *Mut-ol* seu insanam herbam multas puellas istarum insularum fuisse stupratas & inprægnatas, nescientes a quonam, quæ enim homines in hac peragunt insania, obliviscuntur, quum iterum ad se redeant, vel si forte quædam reminiscantur, putant fuisse insomnia. Observavi quoque, insaniam per hanc herbam caussatam cum Lethargo & insomniis fuisse sociatam, quum vero ipsus operatio cessaverit, tantam noxam non adtulisse ingenio, quantam *Ginji* supra descriptum.

Portugallici scriptores testantur, neminem ex hac insania vel Lethargo mori, alii tamen sunt, dicentes sese expertos fuisse, succi vel seminis hujus drachmam propinatam homines enecasse.

Quum

nen te lachen, en vrolyk te zyn, zommige te huilen en schreeuwen, andere te woelen, zeldzame grimasjes te maken, tot dat zy in slaap vallen, of al duttende met zig zelfs praten, dog alles buiten verstand; ondertusschen speelen de Hoeren met haare Pollen mooy weer, en al ziet het de Man, weet hy egter daar van niets te verhalen, als hy wakker word, als latende hem voorstaan, dat het een droom geweest zy. Zy weeten het door de ervaringe zoo te temperen, dat deze dolligheid by zommige een etmaal, by zommige eenige uren, by andere ook 4 *en* 5 *dagen duurd.*

Het is een gemeene kunst te Goa, zoo wel by de Portugeeze Mixtizen als Inlandsche Vrouwen, en of 'er wel scherp regt over gedaan werd, als 't uitkomt, zoo zyn zy egter daar van niet af te schrikken.

In deze Oostersche gewesten weet men van deze schelmeryen zoo niet, en 't is ook niet nodig dezelve te leren, nog ook hoe het zommige snoode Brouwers gebruyken (al wonen zy 3600 *mylen van Oost-Indiën) onder haren drank, om de gasten dronken te maken.*

Dit werd alleenlyk hier beschreven, om de werkinge van de Dutra *te leeren kennen, en zig daar voor te wagten.*

De remedien, die de Portugezen daar tegens gebruiken, zyn voor eerst niet met al, wanneer de vrolykheid maar in zotheid bestaat, want dat gaat gemeenlyk van zelfs over binnen een halve dag, maar zoo de dolligheid langer duurd, en swaarder is, zoo gebruiken de Portugeze Artzen voor eerst braakmiddelen om het resterende zaad weder uit te brengen door braken, van onderen scherpe clisteren, daar na binden zy en wryven de leden strengelyk, zetten koppen, en aderlaten. De Indiaansche Meesters, die van koppen en laten niet houden, gebruiken slegts braakmiddelen, sterke wryvingen, en binden der leden, en zoo het daar mede niet overgaat, zoo zetten zy den Patient in warm water, en brengen hem tot sterk sweeten. Na 't braken geven zy hem wyn of slappen Arak te drinken, daar in wat Peper en Caneel gemengd zy, en voorts Hoendervleesch te eeten.

Christoph. Acosta *schryft, dat in dezelve Landen van Oud-Indiën nog* 2 *andere zoorten van* Dutra *zyn, die ik hier niet gezien hebbe, van maakzel en bladeren de gemeene gelyk; de bloemen zyn ook van dezelfde gedaante, dog die van de tweede zoorte zyn geel, op den grond wat rood. Die van de* 3de *zoorte, komen met bloemen van Hyoscyamus meer overeen.*

Beyde die zoorten werden aldaar niet gebruykt dan om te dooden. Egter wisten de Bramines uit het zaad van de geele eenige pillen te maken, die zeer geprezen zyn in buyk en bloedlopen, daar heete koortzen onder lopen, welkers compositie ziet by dien Autheur, als mede in de aanteykeningen van Carol. Clusius *op 't zelfde Kapittel, daar hy ook een* Stramoniam Austriacam *met lankwerpige vruchten beschryft.*

Van de wortel een dragma in wyn ingenomen, brengt een diepen slaap aan met wonderlyke droomen, 't zaad een nacht in azyn geweekt, daar na tot een papje gewreven, smeerd men op de Herpes Miliaris, *en op de rooze, die om zig vreet, dewelke in* 2 *of* 3 *dagen daar van genezen. In Amboina heb ik gezien de versche bladeren op de rooze leggen, en de gedroogde telkens weder met versche te verwisselen.*

François Pyrard *door schipbreuk in de Maldivas vervallen, en aldaar een tyd lang gewoond hebbende, schryft dat door de voorschreve* Mut-ol *of dol-kruyd, veele Dogters in dezelve Eylanden beswangerd werden, zonder dat zy weeten van wie, want al wat de mensch in deze uitzinnigheid doed, vergeet hem, als hy weder tot zig zelfs komt, ofte het weinige, dat hy 'er van onthoud, acht hy voor een droom. Zoo heb ik ook bemerkt, dat de dolligheid van dit kruyd gemaakt, wel met swaare slaap-ziekte en droomen gemengd is, dog als deszelfs werkinge overgegaan is, zoo veel letzel en schade aan 't verstand niet toebrengt als het boven beschreve* Ginji.

De Portugeeze Schryvers getuigen wel, dat 'er niemand van deze dolligheid en slaapziekte dood blyve, egter zyn 'er andere, die zeggen ondervonden te hebben, dat van 't zap of zaad het gewigte van een lood ingenomen zynde, de menschen ter dood brenge.

De-

Quum Bandæ tam copiose crescat in plateis, hinc sæpe nostri milites hac falluntur, qui magna ejus sumunt folia, ipsisque inponunt coctam Oryzam, pisces, aliosque cibos tanquam orbibus, quibus etiam hos obtegunt, unde cibus talis tantam contrahit noxam, ut omnes hunc comedentes primo vertiginosi evadant, dein cantent, & miras peragant gestationes, ac tandem somnolenti sint, licet excubias teneant, unde & hæc monere hic voluimus.

Amboinenses ac Ternatenses primores aliquando semi scrupulum hujus seminis cum potu quodam adsumunt, ut hilares sint, Moluccense enim semen non tam noxium est Goënsi. Ejus antidotum est hic, ut primo vomitum excitemus copioso butyro in cerevisia calida propinato, manus ac pedes lavemus calida aqua, ipsosque fortiter ligemus. Alii acetum propinant, ut fatuitatem a Dutra excitatam tollant, hoc autem ulterius indagandum est, in dementia enim ex Opio & Gingi orta, Acetum, Limonum succus, aliaque acida nocent.

Sinenses Chirurgi docent, *Dutram* seu *Bantohoæ* patriæ suæ easdem operationes ac commotiones causavisse, quas talis peregit, qui ejus semen ac folia conlegit: Exempli gratia quidam faciem tingit nigro colore instar Diaboli, mirasque agit inter conligendum semen gesticulationes. Hoc alicui exhibitum, ejus sensus adeo conmovet, ut eosdem faciat motus. Alii illud nocte conligunt, vestes suas sursum elevantes, acsi per aquas procederent, quod tum puellis exhibent, quæ hoc idem die peragunt &c.

Has similesque vires quidam forti adscribunt imaginationi, quæ ex Paracelsi doctrina ex nobis exhalans fortem inpressionem & alterationem aliis inpertit corporibus. Alii id superstitiosum putant. Ego meum judicium suspendo; Iidem porro Sinenses dicunt, Dutram qualitatem habere, si aliquid ejus interne ingeratur, cuncta alia enervare medicamenta, licet millia adsumerentur. Sinenses autem solent per millia numerare, sique plurimis admisceatur, cunctorum vires obnebulat; unde dictum obtinuit nomen, quam tamen interne adhibent contra quosdam morbos.

Garzias ab Orta lib. 2. *cap.* 24. narrat quoque, quo modo fures Goæ hominibus norint exhibere Dutræ flores ac semina, quæ cibis vel potibus admiscent, ut, quum sint hilares, ac dein insani, ædes suas spoliare melius possint.

Eusebius libr. 14. *cap*. 112. *Cohobbæ* vires describit, sed neutiquam ejus formam, putoque potius *Dutram* esse quam *Tabacum*.

Nigra Dutra aquæ incocta, atque hac cubilia depurata & lota cimices fugat. Qui ab inpuris mulieribus vel scortis infecti sunt, ac Gonorrhæa laborant, vel simili malo, ex doctrina Ternatensium Chirurgorum hujus radicem exfodere debent ad Orientem spectantem, ejusque partem adsumere primo nempe die frustulum articuli longitudinis, secundo die binorum articulorum, tertio die trium, promittentes ejus certam curationem, ægrum interim oportet quædam conminisci, & ludibria peragere, Ternatensium enim *Dutra* potius operatur per imaginationem quam per somnum. Vidi homines per aliquot septimanas immo menses continua fatuitate laborantes & inprægnatos, sed qui parum dormiebant, ac putabantur *Dutra* esse infectos, mihi autem non videtur verum esse, tam diu ejus operationes ac vires perdurare.

Zingiber quoque antidotum est Dutræ, uti & tener Calappus propinatus sed viridis, uti *Calappa Pumila*, quod etiam prodest aliis fructibus & succis, qui anxietatem & vertiginem adferunt, uti rcenti Pangio & Opio. Foliorum succus cum fuligine cacaborum vel cum pulligine mixtus, nigrum exhibet pigmentum, quo exterior superficies clypeorum Amboinensium obliniuntur, quæ dein superducitur viscoso lacte *Arboris Pinguis* & *Lactariæ*, ut splendor ipsis concilietur, hæc autem ars non instituitur pro plebeis, sed pro propugnatoribus, qui per adspectum hujus nigri coloris hostes quasi terrefacere & vertiginosos reddere putant.

Dewyl 't in Banda zoo overvloedig op straat wast, zoo werden 'er zomtyds onze Soldaten mede bedrogen, dewelke de groote bladeren nemen, den gekookten ryst, visschen, en andere kost daar op leggen, als op teljoren, ook daar mede toedekken, waar door de kost zodanige schadelykheid ontfangd, dat alle die 'er van eeten, eerst duizelig werden, daar na zoo wat zingen, en grimmasjes maken, en eindelyk van de slaap overvallen werden, al staan zy op schildwacht, weswegen wy dit tot waarschouwinge willen gezegt hebben.

De Amboinsche of Ternataanze Grooten, nemen zomtyds een halve schrupel of minder van 't zaad in; met eenige drank om vroolyk te worden, want men acht het Moluxe zoo quaad niet als dat van Goa. Zyne tegenbaate alhier is, dat men voor eerst braken maakt, met veel boter in warm bier ingedronken, handen en voeten wasschen met warm water, en dezelve sterk binden. Andere geven ook azyn te drinken, om de gekheid van Duter komende, te benemen, doch dit moet men nader onderzoeken, want in de dolligheid van Amphioen en Ginji, konnen den Azyn, Lemoen-zop, en andere zuure dingen schadelyk zyn.

De Sineeze Meesters leren, dat de Dutra *of* Bantohoæ *van haar land even zoodanige werkingen en fratzen veroorzaken, als die geene gedaan heeft, die 't zaad ofte bladeren vergaderd heeft. By exempel iemand schilderd zyn gezigte met swarte verwe als een Duivel, en bedryft zeldzame grimasjes onder 't vergaderen van 't zaad. Dit dan iemand ingegeven zynde, beroerd hem de zinnen zoodanig, dat hy dezelve fratzen na doed. Andere vergaderen het by nacht, hare klederen oprapende, als of zy door water gingen, 't welk zy dan de myden geven, die dat by dage nadoen, &c.*

Deze en diergelyke kragten schryven zommige de sterke imaginatie toe, die na de leere van Paracelsus uyt ons uitgaande een sterke impressie en alteratie maakt in andere lichamen. Andere houden het voor superstitie. Ik schorte myn oordeel op; voorts zeggen gemelde Sineeze Meesters, dat de Dutra de eigenschap hebbe, als men iets daar van binnens lyfs gebruykt, dat ze alle andere Medicamenten kragteloos maakt, al neemd men eenige duizenden daar op in, (de Sineezen zyn gewend met veel duizenden te tellen) en zoo men 't onder zoo veele mengd, zoo verduysterd het alle haar kragten, waar van ze de voorschreeve naam heeft, en egter gebruyken zy die binnens lyfs in zommige gebreeken.

Garzias ab Orta libr. 2. cap. 24. *verhaald ook, hoe de dieven te Goa de lieden weeten in te geven bloemen en zaad van Dutra in kost of drank, om onder derzelver lachen en uitzinnigheid haar huyzen te beroven.*

Eusebius libr. 14. cap. 112. *beschryft wel de kragten van* Cohobba, *maar geenzints de gedaante, ik oordeele het veel meer* Dutra *te zyn dan de* Tabak.

De swarte Dutra in water gekookt, en daar mede de bedsteden gewasschen, verdryft de weegluyzen. Die van onreine Vrouwen een Gonorrhæa of diergelyke besmettinge hebben behaald, moeten na de leere van de Ternataanze Meesters, deze wortel uitgraven, die na 't Oosten ziet, en daar van innemen, de eerste dag een stukje van een lid lank, de 2de dag van 2 leden, de 3de dag van 3 leden, en beloven daar op een onfeilbare genezinge, dog moet den Patient ondertusschen wat apen en fantaseren, want het Ternataanze Dutra werkt meer een fantazy, dan een slaap. Ik hebbe perzonen zien lopen eenige weeken en maanden lank met een geduurige gekheid beladen, maar van weinig slaap, die men sustineerde, dat met Dutra vergeven waren, maar by my is het tot nog toe niet waarschynelyk, dat zyne kragten zoo lang duuren kunnen.

Gember is ook een tegengift van Dutra, als mede een jong Calappus gedronken, van dat groene geslachte, gelyk Calappa Pumila, *'t welk ook helpt tegens andere vruchten en zappen, die benouwd en duizelig maken, als versche Pangi en Amphioen zelfs. Den zap der bladeren met roet van kookpotten of swartzel gewreven, geeft een swarte verwe, waar mede men de buitenste vlakte van de Amboinsche schilden bestrykt, 't welk men daarna overstrykt met de kleverige melk van den boom* Arbor Pinguis *en* Lactaria, *om de glans te geven, dog deze konst is niet voor Jan Hagel, maar voor eenige Voorvechters, die door het aanschouwen van deze swarte verwe de Vyanden quantswys willen duizelig maken en verschrikken.*

Dutræ radicis frustulum adsumptum vehementem subprimit Cholericum fluxum, Ternatice *Cadado* dictum, qui morbus aliis sæpe non auscultat remediis, si enim sit levior iste fluxus, Gendarussæ albæ radix satis valet, quæ nempe effossa est, nec tacta halitu effossoris. Radicis frustulum cum Zingibere masticatum Asthma curat.

Fructus ejus excavatus, ita ut plurimis sit orbatus officulis, ac denuo repletus Calappi oleo, & obturatus frustulo Allii, & sub cineribus tostus adhibetur contra aures exulceratas, si oleum istud istis instilletur, bina triave ejus officula cum Pinanga masticata sitim sedant, quod in itinere marino usitatum est nautis: Semen ejus contritum, ac per noctem in recenti Saguero maceratum, dein expressum, & Gorgelons seu excipulis impositum detegit Sagueri fures, omnes enim, qui hunc potant succum, miras peragunt ludibrias actiones.

Quum in Banda copiosissime crescat, semen ejus multum in terram decidit, quod Columbæ edentes inde adeo inebriantur, ut in plateis decidant vertiginosi.

Tandem notandum est, albam speciem quam maxime noxiam haberi, uti & teterrimum fundit odorem, fere instar putridorum piscium, nigra vero & rubra, quæ etiam *Batsjana* vocantur, multo minus nocent, ac proinde tantummodo in Medicina adhibebuntur.

In *Hort. Malab. tom.* 2. *fig.* 28, 29, & 30. tres Dutræ species describuntur sub nomine Malabarico *Hummatu*, Bracmanis *Dotiro*, quarum prima & tertia in hisce insulis notæ sunt, licet in istis capitibus nil conmemoretur de ingrato foliorum odore, & seminis abusu, qui tamen sine dubio in Malabaris & Couchinensibus regionibus magis notus est quam in hisce terris.

Experimentum quoddam narratur, aliquem mortuum fuisse, qui errore Dutræ folia loco Lactucæ ederat. Sic quoque expertus fui, hoc semen longos per annos in terra incorruptum manere, saltem rubra species, quam ex Batsjana jusseram deferri, intra sex annos in horto meo non excreverat, quum domus mea incendio communi anno 1687 vastaretur, brevi autem post istud incendium & pluvias lapsas ista species sese iterum offerebat in area deflagrata, contra in Bandæ litore adeo est exstirpata, ut intra sex annorum spatium nullam observaverim.

Een stukje van Dutras-wortel ingenomen, stut het geweldige bord, op Ternataansch Cadado *genaamt, dat voor andere middelen niet wyken wil, want tot een ligter bord is genoeg de wortel van Gendarussa, die uitgegraven is zonder geraakt te zyn van den aassem des Gravers. Een kleen stukje van de wortel met kleene Gember gegeten, geneest de aamborstigheid.*

De vrucht uitgehold, dat 'er de meeste korls uitkomen, daar na gevuld met Calappus-oly, en een stukje look weder toegestopt, en in een heete asche gebraden, werd gebruikt tegens sweerende ooren, als men 't voornoemde oly daar in druypt, 2 of 3 korls met Pinang gegeten, verslaan den dorst, op zee gebruikelyk voor Zeelieden. Het zaad gewreven, in versche Sagueer een nacht geweekt, uitgeparst, en in de Goroerongs gedaan, verraad de Sagueers-dieven, want alle die 'er van drinken, bedryven zeldzame potzen.

Dewyl in Banda zeer veel wast, vald het zaad veel op de grond, 't welk de Duyven dan eeten, en worden zoo dronken daar van, dat zy op straat rollen.

Eindelyk staat te merken, dat het witte geslachte voor 't schadelykste gehouden werd, gelyk het ook den vuylsten reuk heeft, schier als verrotte visschen stinkende; maar het swarte en roode, het welk men ook het Batsjanse *noemd, zyn veel onschadelyker, en zullen dierhalven alleen in de Medicynen gebruykt werden.*

In Horto Malab. tom. 2. fig. 28, 29, *en* 30. *werden 3 zoorten van Dutra beschreven onder den Malabaarze naam* Hummatu, *en den Bramineezen* Dotiro, *waar van de eerste en derde in deze Eylanden bekend zyn, hoewel men in de voornoemde Kapittelen niets vind aangehaald van den vuylen stank der bladeren, en 't misbruyk des zaads, dewelke buiten twyffel in de Malabaarsche en Couchinse Landen bekender is dan in deze quartieren.*

Men verhaald ook een experiment, dat iemand zoude gestorven zyn, dewelke door abuys de bladeren van Dutra voor Salade zoude gegeten hebben. Zoo heb ik ook ervaren, dat dit zaad in de aarde lange jaren onbedorven kan blyven, immers de roode zoorte, die ik uit Batsjan hebbe laten komen, was in geen 6 jaren in myn tuin gezien, doen myn huys afbrande in den algemeene brand Anno 1687. *en kort na den brand en eenig regen, quam die zoorte weder voor den dag op 't verbrande Erf; daar en tegen is het in Banda op strand zodanig uitgeroeyd, dat ik na 6 jaren niet meer daar van gezien hebbe.*

Tabula Octogesima Septima

Ad *Figuram Primam Stramoniam* seu *Dutram* exhibet *Indicam albam.*

Figura Secunda Stramoniam seu *Dutram* proponit *rubram.*

De zeven en tachtigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* de *Oost-Indische witte Stramonie* ofte *Dutra.*

De *Tweede Figuur* wyst aan de *roode Indische Stramonie* ofte *Dutra.*

OBSERVATIO.

Hæc est *Datura* pericarpiis nutantibus globosis. *H. Cliff. p.* 55. & Stramonia seu Datura, pomo spinoso rotundo, longo flore *Herm. H. L. B. p.* 583. & Stramonium fructu spinoso rotundo, flore albo simplici & flore violaceo, duplici triplicive. *Tournef. inst. p.* 118 & 119. & Stramonium Zeylanicum *Mus. Zeyl.* & *Thes. Zeyl. p.* 221. ubi vide reliqua.

AANMERKING.

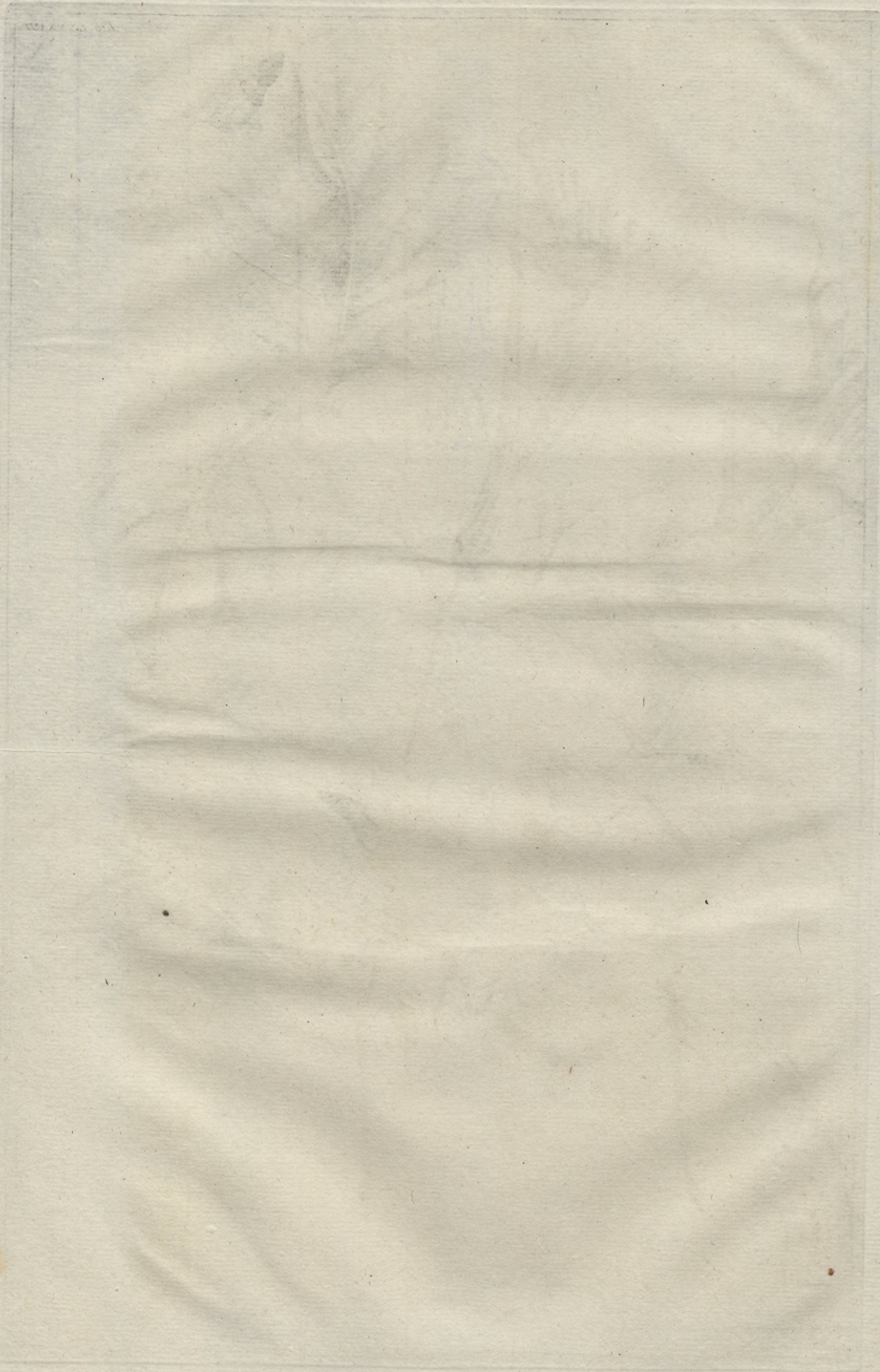
Dit is de *Datura* met ronde gebooge vrugt-kelken in de *Hort. Cliffort. p.* 55. en Stramonia of Datura, met een ronde stekelige appel, en een lange bloem van *Herm.* in de *H. L. Bat. p.* 583. en Stramonium met een ronde stekelige vrugt, en een witte enkelde, als mede met een dubbelde en driedubbelde Violette bloem. van *Tournef. instit. p.* 118 en 119. en de Zeylonsche Stramonium van het *Mus. Zeyl.* en de *Thes. Zeyl. p.* 221. alwaar het overige ziet.

CAPUT L.

Fig. 1. Datura Metel. L.
— 2. — fastuosa. L.

CAPUT QUINQUAGESIMUM.

Capsicum Indicum. Tschili.

UTi ignis & aqua in terra adfinitatem habent, sic inter plantas varia obcurrunt genera, quarum species extremæ obpositæ quoque sunt qualitatis, uti ignis & aqua, atque adfines tamen sibi sunt per mediam quandam speciem.

Sic adfinitas quædam est inter ferventes Caryophyllos, & frigidas Jambosas per silvestrem arborem, quæ *Arbor rubra* vocatur, ac sic a frigida Indica *Stromonia* natura per temperatum Trongum transit ad fervens & urens Capsicum, seu Piper Brasiliense, quod demonstrat character foliorum suorum, declarans adfine esse Solanis.

Hoc *Capsicum* hodie creditur per Hesperiæ regionis nationem primo ex Brasilia, India Occidentali & Orientali in Europam fuisse translatum, veteribusque ignotum fuisse, ulteriore autem disquisitione compertum est, hoc a vero alienum esse, immo puto penitus erroneum esse, ac dico *Plinio* & *Actuario* jam fuisse notum; atque ex India Orientali sensim in Occidentalem fuisse delatum. Concedo, illud, quod hodie in nostris ostenditur regionibus, primo ex Americanis fuisse translatum, & ab Indiæ Orientalis planta parum differre.

Prætereibo itaque amplam dare satis noti Brasiliensis Piperis descriptionem, quod a *Carolo Clusio, Dodonæo*, ac præsertim ab Italo *Gregorio de Reggio* factum est, qui posterior in peculiari tractatu duodecim ejus descripsit species.

Indicum itaque genus, vulgo *Ritsjes* seu *Tschili* dictum in tres divido species, uti primo in magnam rubram, secundo rubram parvam, tertio luteam parvam, quarum quævis suas iterum habet varietates.

Primo *Capsicum majus rubrum.* Malaice *Tschili Ayer*, frutex est; qui sponte sua non bene sese erigit, sed suffulciendus est, tam ob ejus gracilitatem, quam fructuum gravitatem. Ejus surculi sunt angulosi, parum striati, fragiles, & virides. Folia ejus quatuor pollices longa sunt; digitum lata, illis Persicariæ similia, Solanorum quomodo characterem habentia, una enim ejus pars prope petiolum angustior est alterâ, suntque porro obscure virentia, glabra, paucis obliquis admodum costis pertexta, ab utraque parte protuberantibus.

Flos ejus stellatus est, ex quinque sexve albis petalis constans, cum totidem ex violaceo fuscis seu plumbeis staminulis in centro.

Fructus cum Brasiliensi Pipere maxime convenit; sunt enim oblongæ siliquæ, ab illo in hac re differentes, quod non sint coniformes, vel superius acuminatæ, sed obtusæ, & compressæ, acsi obtusi essent digiti. Exterior ipsarum superficies non glabra est, sed sinuosa & striata, primo viridis, dein eleganter splendens, & rubra instar Coralliorum politorum. Per medium harum siliquarum filicrum transit, quod alis seu pelliculis fructum quodammodo in binas tresve dividit cellulas, in quibus tenuia ac plana reconduntur semina, plerumque alternata, subrotunda, & ad unam partem excavata, instar crescentis Lunæ, vel instar cordis, ex flavo colore albentia, quale & fulcrum est. Neutiquam hæc semina totum replent saccum seu fructum, maxima enim ejus pars vacua est, seu vagis filis pertexta.

Hæcque fila & semina ferventissimi sunt saporis, primo autem nullus sentitur ardor, immo siliquæ caro multo magis fatua est seu aquosa, unde & *Water-Ritsjes* vocatur, brevi autem post tanta persentitur acrimonia & ardor in ore & faucibus, ut multo penetrantior & calidior fit quam in subsequentibus minoribus speciebus.

Hæc species varietatem quandam habet, foliis ac floribus non diversam, sed ejus siliquæ vix digiti articulum longæ sunt, crassæ, & superius compressæ & gibbosæ, & quædam quasi bulbosæ, splendentes quoque & rubræ, saporis acrioris. Utriusque siliquæ deorsum semper pendent, uti & flosculorum pedunculi deorsum flectuntur. Si siliquæ hæ confringantur, aqua quædam cum granulis exsilit.

Secundo

L. HOOFDSTUK.

Het Capsicum, ofte Ritsjes.

GElyk het vuur en water in de aarde t'zamen maagschap maken, zoo vind men onder de planten ook verscheide geslachten, wiens uitterste zoorten van strydige eygenschappen zyn, gelyk vuur en water, en egter hunne maagschap t'zamen knopen door een middelzoorte.

Zoo vind men een maagschap tusschen de heete Nagelen en koude Jamboezen, door de wilde boom Arbor Rubra, *en nu van de koude Indische* Stramonia *gaat de natuur over door de getemperde Trongs tot het heete en brandende Capsicum of Brasilische Peper, 't welk, uitwyzende de caracter aan zyne bladeren, zich mede reekend onder de maagschap van Solanum.*

Van dit Capsicum *gelooft men hedendaags, dat het door de Hesperische Natie eerstmaal uit Brasil, West- en Oost-Indiën in Europa gebragt, en de Oude onbekend zy geweest, maar by nader onderzoek bevind men dit niet waarschynelyk te zyn, ja ik houde het voor een notoir abuys, en zegge, dat het* Plinio *en* Actuario *zy bekend geweest, en uit Oost-Indiën in de Westersche delen allenxkens gebragt. Ik staa toe, dat het geene men hedendaags in onze Landen toond, eerst uit de Americaansche Landen gebragt zy, en van het Oost-Indische wat verschille.*

Ik zal dan overslaan de beschryvinge van de genoegzaam bekende Brasily-peper, wytloopig beschreven door Carol. Clusius, Dodonæus, *en inzonderheid* 12 *zoorten by den Italiaan* Gregorius de Reggio, *in een byzonder Tractaatje van deze plante gemaakt.*

Het Oost Indische geslachte, in 't gemeen Ritsjes *of* Tschili *genaamt, verdeel ik in* 3 *zoorten, als* 1 *groote roode,* 2 *kleene roode,* 3 *kleene geele, waar van ieder haar veranderinge heeft.*

1. Capsicum majus rubrum. *Maleyts* Tschili Ayer, *is een struyk, die niet wel op zyn zelfs kan staan, maar moet wel onderstut werden, zoo wegens zyn rankheid, als swaarte der vruchten. Zyne ryskens zyn hoekig, wat gestreept, breukzaam, en groen; de bladeren* 4 *duymen lank, een vinger breed, die van Persicaria gelyk, hebbende eenigzints de caracter van Solanums, want de eene helft is agter by den steel smaller dan de andere, donker groen, glad, met weinige zeer schuynze ribben, die ter weerzyden uitbuylen.*

De bloem is gesternd, uit 5 *en* 6 *witte blaadjes gemaakt, niet zoo veele violet-bruyne of loodverwige spitsjes in de midden.*

De vruchten komen met de Brasilische Peper naast overeen, want het zyn lankwerpige houwen, daar in verschillende, dat zy niet kegelformig of vooren toegespitst zyn, maar bot en ingedrukt, als of het stompe vingers waren. De buitenste vlakte is ook niet even, maar bogtig en vol dollen, eerst gras-groen, daar na schoon blinkend rood, als gepolyste Coraalen. Door de midden van deze houwen, gaat een pilaar, die met zyne vlerken ofte vellekens de vrucht eenigzints in 2 *ofte* 3 *cellekens verdeeld; daar in hangen dunne platte zaden, meest overdwers rondachtig, doch aan de eene zyde met een keepje, als een wassende Maan, of als een hert, uit den geelen wit, gelyk ook de pilaar. Zy vervullen het saxken geenzints, maar 't grootste deel deszelfs is ydel, of met ydele draden doorweven.*

Deze zaden en vezels daar rondom, zyn zeer heet van smaak, doch in 't eerste gevoeld men geen brand, ja het vleesch van de houwen is veel meer laf of wateragtig, daarom men ze Water-Ritsjes *noemd, maar kort daar na gevoeld men alzulke groote scherpigheid, en brand in mond en keel, dat ze veele beter houden dan de volgende kleene zoorte.*

Dit geslachte heeft nog eene veranderinge aan bladeren en bloemen niets verschillende, maar de houwen zyn qualyk een lid van een vinger lank, dik, vooren diep ingedrukt en bultig, zommige wat evener als bollen, mede blinkend-rood, en wel zoo scherp. Beide deze houwen hangen altyd neerwaards, gelyk ook de bloempjes met hare stelen onderwaarts gebogen staan. Als men de houwen in stukken douwd, zoo springt 'er water met eenige korls uit.

2. Capsi-

Secundo *Capſicum minus rubrum*, eſt arbuſcula fruticoſa, ſeſe ipſam ſuſtinens, quatuor, & quinque pedes alta, ramos gerens denſos, inferius lignoſos, virides, & anguloſos, erectos, ſed ſimul fragiles. Ejus folia minora ſunt quam in præcedenti, plerumque enim in hiſce quo minores ſunt fructus, eo & minora obſervantur folia, digitum longa, minimum digitum lata, inferius quaſi dentata, non directe extenſa, ſed ſinuoſa, & inflexa.

Flores ejus albi ſunt uti in priore, ſed minores, plerumque ex quinque acutis petalis conſtantes cum pedunculis deorſum flexi.

Siliquæ tenuiores ſunt, & minores prioribus, quædam binos, quædam tres articulos longæ, vix minimum digitum craſſæ, ſuperius acuminatæ inſtar epiſtomii, quod dolio intruditur, ſeu uti Gaſcones apud Scaligerum comparant cum canis pene, externe intenſe rubræ, & ſplendentes, non glabræ, ſed tuberculis, & punctulis notatæ, intus repletæ totæ ſimilibus, oblique, & per longitudinem locatis ſeminibus, quæ oblongiora ſunt prioribus, ad primum guſtum adeo fervida, & acria, ut labia, & fauces quaſi exurant magis quam ullum Piper. Harum ſiliquarum longiſſimæ deorſum pendent, breviores, & rotundiores furſum elevantur, hæc quoque ſpecies breves, & obtuſas gerit ſiliquas, ita ut tres quatuorve hujus mediæ ſpeciei ſint varietates.

Tertio *Capſicum minus flavum* ſimilis eſt lignoſus frutex, multoque minora magiſque inflexa gerit folia, ejus ſiliquæ ſemi digitum circiter longæ ſunt, ultra pennam craſſæ, ſeminibus quoque refertæ, ſed rotundioribus quam in antecedente, primo virides, dein plumbeæ, ſeu ex nigro, & viridi mixtæ, ac tandem intenſe luteæ. Hujus ſpeciei plurimæ eriguntur, quædam longiores oblique locantur, quædam etiam deorſum. Interſunt etiam quædam ſuperius obtuſæ, vix flavæ, ſed nigricantes fere. Ita ut ſi quis tales velit notare varietates, in India Orientali æque duodecim poteſt numerare ſpecies, quam memoratus *Gregorius de Reggio* in Europa.

Hæc tertia, ſeu flava ſpecies omnium fervidiſſima habetur, quod & re vera comperitur, atque mirandum eſt, omnium Capſicorum, ſeu *Tſchilis* ſemi maturos fructus, h. e. qui ex viridi colore per nigricantem tranſeunt ad flavum, vel rubrum colorem, multo acriores eſſe penitus maturis, licet doctiſſimus *Scaliger exercit.* 141. hoc comprehendere nequeat, ſed *Cardanum* carpit: Ut hoc rite intelligatur, ſciendum eſt, hanc acrimoniam non ex fervore oriri, qui, uti *Scaliger* dicit, in maturis fructibus neceſſario major erit, ſed ex corroſivo quodam humore, qui in inmaturis plerumque fructibus major, & acrior eſt quam in maturis. Omnes porro ſpecies, quas in Portugallia obſervavi ex Braſilia delatas, ibi licet luxurioſe creſcerent, humiliorem gerebant fruticem, ſed multo majora folia, ac fructus, quam unquam in India Orientali conſpexi, ſiliquæque ultra digiti longitudinem, & craſſitiem habebant, omnes eleganter rubræ, & quantum recordari poſſum, multo minus acres illis Indiæ Orientalis, licet intellexerim in inſula St. Jago parvam quoque ejus obcurrere ſpeciem.

Hæc familia per ſata propagatur ſemina, nullique ramuli, quum excreſcant hæ plantæ, abrumpendi ſunt, donec juſtam adquiſiverint magnitudinem, ramique ſint penitus lignoſi. Aliquando ſubcedit, abruptos ramos terræ conmiſſos progerminare, ſed raro, & tantummodo calido, & pluvioſo coelo. Luxurioſe creſcit, ſi in aperta locetur area, ſepibus circumſtructis, ædiſque quiſquiliis circumjectis.

Nomen. Latine *Capſicum Orientale* ad diſtinctionem *majoris Occidentalis*, quod in Hiſpania, & Portugallia obcurrit, hocque nomen primum ab *Actuario* productum eſt. Apud *Plin. libr.* 9. *cap.* 12. *Siliquaſtrum*, & *Piperitis* obcurrit, quæ nomina multi docti hiſce tribuunt plantis, quibuscum huc uſque conſentio, quum nullam aliam noverim plantam, hujus Piperis fervorem habentem, & ſimul ſiliquoſam. Contra non adſentio, ab *Avicenna* ſub nomine *Zingiberis Canini* deſcribi, licet non declarare poſſim, quo nomine *Tſchili* apud *Avicennam* obcurrat, puto autem, ipſum tantum illas deſcripſiſſe res, quæ ipſi ex India adferebantur, ac forte nunquam vidit *Tſchili* ſiccatas ſiliquas.

No-

De tweede Capſicum minus rubrum *werd een beeſteragtig boompje, dat op zig zelfs vier, en vyf voeten hoog ſtaat, digt van takken, die beneden houtagtig, gras-groen, en geboekt zyn, overeind ſtaan, en mede bros. De bladeren zyn kleender dan aan 't voorige, want hoe kleender de vruchten vallen, hoe kleender de bladeren ook zyn in 't gemeen, een vinger lank, en een pink breed, agter als of zy getand waren, niet regt uitgebreid, maar bochtig, en gekruld.*

De bloemen zyn wit als aan 't voorgaande, doch kleender, ordinaris van vyf ſpitsjes gemaakt, met hare ſtelen neerwaarts gebogen.

De houwen zyn dunder, en kleender dan de voorgaande, zommige twee, zommige drie leden lank, ſchaars een pink dik, vooren toegeſpiſt gelyk een zwik, die men in een vat ſteekt, of gelyk het de Gaſconjes by Scaliger vergelyken by Hondspint, van buiten mede hoog-rood, en blinkende, niet even, maar pukkelagtig, binnen heel uitgevuld met diergelyke zaden, die ſchuins, of in de lengte gerangeerd leggen, en lankwerpiger zyn dan de voorige, ter eerſten proeve zoo heet, en ſcherp, dat zy lippen, en keel verbranden, meer als eenig Peper. Van deze hangen de langſte neerwaarts, de kortere, en rondere ſtaan opwaarts, zoo zyn 'er ook van deze zoorte korte, en ſtompe, zoo dat men drie, of vier veranderingen van dit middel geſlacht heeft.

De derde Capiſicum minus flavum *is een diergelyk houtachtig beeſter, heeft nog kleender, en gekrulder bladeren, de houwen zyn omtrent een halve vinger lank, ruim een ſchaft dik, mede met zaden, die weder ronder zyn dan aan de voorige, uitgevuld, eerſt groen, daar na loodverwig, of uit den zwarten, en groenen gemengd, ten laatſten hoog-geel. De meeſte van dit geſlacht e ſtaan overeind, zommige, die wat langer zyn, ſtaan ſchuins, zommige ook neerwaarts. Daar zyn 'er ook, die vooren ſtomp werden, weinig geel, maar blyven zwart-groen. In ſumma die op diergelyke veranderingen wil zien, die kan 'er in Ooſt-Indiën zoo wel* 12 *zoorten van vinden als de voornoemde* Gregorius de Reggio *in Europa gedaan heeft.*

Dit derde, of geele geſlacht werd voor 't allerheetſte gehouden, gelyk men ook in der daad bevind, en het is te verwonderen van alle Tſchilis, *dat de halfrype, dat is die van de groene verwe door het zwart-groene overgaan tot het geele, of roode, ſcherper bevonden werden dan de geheel rype, hoewel den hoog-geleerden* Scaliger exercit. 141. *dit niet begrypen kan, maar* Cardanum *daar over beriſpt. Om dit dan te verſtaan, zoo moet men weeten, dat deze ſcherpigheid juiſt niet van hitte komt, die, gelyk* Scaliger *zegt, in rype vruchten grooter moet zyn, maar van een corroſive vogtigheid, die gemeenlyk in onrype vruchten meerder is dan in rype. Alle die gene nu, die ik in Portugal gezien hebbe uit Braſil overgebragt, en aldaar weeldrig genoeg waſſende, waren lager van ſtruik, maar veel grootter van bladeren, en vruchten, dan ik ooit in Ooſt-Indiën gezien heb, de houwen meer dan een vinger lank, en dik, alle ſchoon-rood, en na myn ontboud verre zoo ſcherp niet als het Ooſt-Indiſche, hoewel ik verſtaa, dat 'er op 't Eiland St. Jago ook een kleene zoorte vald.*

Dit gewas werd door zyn zaad gezaaid, en men moet in 't opwaſſen geen takjes daar van afbreeken, tot dat het zyn volkome grootte heeft, en met houtachtige takken verzien is. Het gelukt, dat zomtyds de afgebrokene takken in de aarde gezet, beklyven, doch zelden, en alleen by warm regenweer. Het groeid weeldrig als men 't in een open plein plant, beiningen rondom maakt, en het uitvaagzel van 't huis rondom ſmyt.

Naam. *In 't Latyn* Capſicum Orientale *tot onderderſcheid van 't* groote Occidentale, *het welk men in Spanje, en Portugal ziet, zynde deze naam eerſt van* Actuarius *voortgebragt. By* Plin. lib. 9. cap. 12. *vind men* Siliquaſtrum, *en* Piperitis, *welke namen veele geleerde op dit gewas paſſen, waar mede ik my by proviſie conformeere, vermits ik geen ander gewas ken, het welk zoo heet zy als Peper, en houwen dragende. Daar en tegen kan ik niet toeſtaan, dat het by* Avicenna *onder de naam van* Zingiber Caninum *beſchreven zy, hoewel ik ook niet aanwyzen kan, hoe* Tſchili *by* Avicenna *genaamt zy, maar ſuſtineere, dat by beſchreven heeft alleenlyk die dingen, die hem uit Indiën toegebracht wierden, en miſſchien heeft by de gedroogde* Tſchili *houwen nooit gezien.*

De

Nomen Portugallicum in India est *Recche*, seu uti nos legimus *Retsje*, unde derivatur *Rechear*, & *Rechead*, h. e. salgama, seu fructus quivis aceto, & muria conditi, quod nunquam fit sine hisce siliquis. Belgice nos ipsum vocamus *Ritsje*, ac Ternatenses, & Amboinenses *Ritsja*. Malaice *Lada Tschili*, ac tantummodo *Tshili*, unde multi crediderunt, hoc Piperis genus primum ex regno *Chili* fuisse translatum, quod cum vero non videtur convenire. Minori cum jure a quibusdam *Piper Indicum*, seu *Indianum* vocatur, quum omne Piper ex India deferatur. Præ omnibus autem deridendus est iste bonus vir, qui præ ignorantia linguarum, ac similitudine vocis *Recche Ricinum Americanum* vocavit, verum enim nomen Indiæ Occidentalis est *Axi*, seu uti nos legimus *Achi*. Javani, Balaienses, & Maccassarenses confundunt illud cum Pipere longo, primis enim nationibus dicitur *Tabe*, & *Tabia*, & Maccassarensibus *Lada*. Boegice *Passee*. Bandice *Caledupa*; in vicinis nostris Uliasserensibus *Cadurpa*.

Tres autem memoratæ species sequenti distinguuntur modo; Prima, & maxima vocatur *Tschili Besaar*, & *Tschili ayer*. Javanice, & Baleyice *Tabe Lomboc*: Secunda, seu media species *Tschili Mera*. Baleyice *Tabe Kling*. Tertia *Tschili Cuning*. Baleyice *Tabe Rawit*. *Capsicum Occidentale* præter dicta nomina subsequentia gerit. Belgis *Spaansche Peper*, quum ex novæ Hispaniæ regionibus sit adductum. In Portugallia vocatur *Pimentaon*, quasi dicas *Piperastrum*, seu Piperis congener, item *Pimenta d Brasil*, seu Brasiliense Piper. Vocem *Axi* Portugalli scribunt *Achi*, unde descendit Indica vox *Achar*, quod nos legimus *Atsjar*, idem denotans quod supra dictum *Reccheado*.

Locus. Ego, uti dixi, puto esse plantam Indicam, ab antiquis jam temporibus per totam Indiam Orientalem notam, nullaque est ædicula, seu area tam pusilla, nec ullus paterfamilias tam pauper, si modo terræ angulum prope casam possideat, quin *Tshili* concedat locum, quum aroma sit adeo familiare, & catholicum, ut quotidiano conducat cibo.

Usus ejus in India multo vulgatior est ipso Pipere, quum ubique tam facile plantari, & coli possit, atque hinc quivis, quam pauper etiam sit, illud nihilo conquirere possit; Cuivis additur condimento, quod Piper aliter ingreditur, licet multum ab ejus sapore differat, & acrimonia illud superet. Indi adeo huic sunt adsueti, ut ejus siliquas grosso modo conterant, & cum cibis comedant, quem in finem virides potissimum eligunt siliquas, quæ ad primum gustum acriores sunt maturis, dicentes incolas maturos fructus primo quidem esse debiliores, sed dein vehementiorem in ore caussare ardorem teneris inmaturis. Europæi nostrates hisce quoque adeo adsueti sunt, ut indigenis palmam dare negent.

Exquisitus quoque oris sapor detexit, quosdam esse cibos, qui cum Tschili mixti præstantioris sunt gustus, quam si cum Pipere præparati essent, præsertim Amboinensium *Papeda*, ac quodvis *Atsjar*, quum vero tam fervidi sint, vel potius cum modico calore mordentem, & corrosivam habeant acrimoniam, hinc quotidianus ipsorum usus non quibusvis conducit hominibus, præsertim calidis, & biliosis, neque illis, qui Asthmate, tussi, vel quovis pectoris morbo laborant, nimium enim sanguinem inflammant, & pectus obprimunt, contra pinguibus hominibus, quique frigido, & pituitoso laborant stomacho, quam saluberrimi sunt hi fructus, concoctionem enim promovent, nimios ventriculi exsiccant humores, ejusque naturalem excitant adpetitum. In quibusdam mulieribus observatum fuit, quam maxime profuisse ipsarum conceptui, ac fæcunditati, unde & coenobitis prohibiti sunt.

Quumque conpertum sit, *Tschili* amatores cito senescere, rugosos, & frigidos esse, hinc multi sunt putantes, tam *Tschili* quam quodvis Piper frigidæ esse naturæ, sed hi simul dicant Solis radios itidem esse frigidos, quum accensam candelam meridie exstinguere valeant, sed major ignis minorem suffocat, sic quoque meliore jure dici potest, vehementem Piperis, & Tschili fervorem naturali nostro calori nimis fortem esse, ac causticum, sique nimis usurpetur, hunc suffocat, & enervat.

De Portugeeze naam is in Indiën Recche, *of gelyk wy lezen* Retsje, *waar van komt* Rechear, *en* Recheead, *dat is allerhande vruchten in Azyn, en Peekel ingeleid, 't welk nooit geschied zonder deze houwen. In 't Duits noemen wy ze* Ritsje, *en de Ternatanen, en Amboinezen* Ritsja. *Op Maleyts* Lada Tschili, *of slegts* Tschili, *het welk veele heeft doen gelooven, dat dit slag Peper eerst uit het Koninkryk Chili gebragt zy, het welk niet waarschynelyk is. Nog minder reden hebben zy, die het* Piper Indicum, *ofte* Indianum *genoemd hebben, want alle Peper komt uit Indien. Boven al is te belachen die goede man, die het door onkunde van de taale, en gelykheid van het woord* Recche *genaamt heeft* Ricinus Americanus, *want de regte naam in West-Indien is* Axi, *of gelyk wy lezen* Achi. *De Javanen, Baleyers, en Maccassaren confundeeren het met lange Peper, want de eerste Natien noemen het* Tabe, *en* Tabia, *De Maccassaren* Lada. *Boegis* Passee. *In 't Bandaas* Caledupa. *In onze nabuurige Uliassers* Cadurpa.

De drie voornoemde zoorten werden aldus onderscheiden, de eerste, en grootste hiet Tshili Besaar, *en* Tschili ayer, *In 't Javaans, en Baleys* Tabe Lomboc: *De tweede of middelzoorte hiet* Tschili Mera. *In 't Baleyts* Tabe Kling. *De derde* Tschili Cuning. *Op Baleys* Tabe Rawit. *Het* Capsicum Occidentale *heeft behalven de voorschreve namen nog deze. By de Neerlanders* Spaansche Peper, *om dat het uit de nieuwe Spaansche landen aangebragt is. In Portugal hiet het* Pimentaon, *als of men zeide* Piperastrum, *een nabootzer van Peper, als mede* Pimenta d' Brasil, Brasilische Peper. *Het woord* Axi *schryven de Portugeezen,* Achi, *waar van komt het Indisch woord* Achar, *'t welk wy lezen* Atsjar, *beduidende even 't zelve als 't bovenstaande* Reccheado.

Plaats. *Ik houde het, als gezegt, voor een Inlands gewas, al van oude tyden door geheel Oost-Indien bekend, en daar is niet een huisje, of erfje zoo kleen, en niet een Huisvader zoo arm, die maar een kleen hoekje land by zyn hutje heeft, of hy gund den* Tschili-*boom een plaats, om dat het een zoo algemeene specery is, en in de dagelykze kost nodig.*

Gebruyk. *Zyn gebruik in Indien is veel gemeender dan van de Peper, om dat het overal zoo ligt te planten is, en een ieder, hoe arm hy zy, 't zelve by der hand heeft. Men doed het in allerhande souce, daar men anders de Peper in gebruikt, hoewel 't in smaak veel daar van verschild, en ook in scherpigheid dezelve overtreft. De Indianen zyn 'er zoo aangewend, dat zy de houwen maar groffelyk in stukken wryven, en met de kost opeeten; waar toe zy nog meest de groene houwen neemen, die in 't eerste proeven scherper zyn dan de rype, waar tegen de Inlanders inbrengen, dat de rype vingers wel in 't eerste laffer schynen, maar daar na een velder brand in de mond veroorzaken dan de jonge onrype. Onze Europianen zyn 'er mede zoo aangewend, dat zy de Inlanders niet willen toegeven.*

Ook heeft de nauwkeurige mond ondervonden, dat 'er zommige spyzen zyn, die met Tschili beter smaken dan met Peper, voornamentlyk de Amboinsche Papeda, *en allerhande* Atsjar, *doch dewyl zy zoo excessive heet zyn, of veel meer by een matige bitte een bytende, en corrosive scherpigheid hebben, zoo is derzelver dagelykze gebruik niet voor alle menschen dienstig, inzonderheid voor geen heete colerique, als mede die met korte aassem, hoest, of eenig gebrek der borst beladen zyn, want zy ontsteeken het bloed te zeer, en schielyk, en benouwen de borst, daar en tegen voor vette menschen, en die een vogtige mage hebben, zyn zy zeer goed, want zy bevorderen de concoctie, droogen de mage op, en prikkelen deszelfs natuurlyke graagheid. By zommige vrouwen heeft men bevonden, dat zy haren vruchtbaarheid merkelyk dienden, en daarom zyn zy de Kloosterluiden verboden.*

Dewyl men ook bevind, dat de sterke Tschili-*eeters vroeg oud, rimpelig, en koud werden, zoo zyn 'er veele, die dryven, dat zoo wel* Tschili *als alle Peper koud van aart zyn, doch deze luiden moeten met eenen zeggen, dat de Zonneschyn ook koud zy, om dat hy een aangestokene keers op de middag kan uit doen, te weeten een groot vuur verdooft een kleender, zoo moet men dan met beter reden zeggen, dat de geweldige bitte van Peper, en Tschili voor onze natuurlyke warmte te sterk zy, en te veel gebruikt dezelve uitdoove.*

Julius Scaliger l. c. reprehendit *Cardanum*, illum minus flavum Capſicum, quod acerrimum eſt, noxium immo venenoſum habere, dicitque contra, in ſua patria non tantum Gaſcones ruſticos, aggerum foſſores, ſimileſque robuſtos homines, avidiſſime in juſculis illud edere, ſed venerabundos quoque flamines, & Franciſcanos Monachos in hortis ſuis plantare, non tantum ob elegantis fructus adſpectum, ſed etiam ad ejus uſum in cibis, atque, uti credunt, ut per ejus frigidam naturam libidinem exſtinguant, quin potius excitent, videtur autem mihi Dominus *Scaliger*, ejuſque monachi quam maxime fabulari, quis enim credere poſſet, tam fervens aroma libidinem exſtincturum eſſe, melius itaque dixiſſet, flaminibus ſalutarem eſſe cibum, quum non magnum peragant laborem, pingues ſint, ac pituitoſum habeant ſtomachum, quem corroboraret, & exſiccaret; Hiſce obponere quis poſſet, quum *Tſchili* tam fervens ſit, qui fiat, ut Indi, qui exuſto quaſi laborant ſanguine, & ſub fervido habitant coelo, tanta copia illo innoxie utantur; Hiſce reſpondeo, primo creatorem cunctos incolas ita conſtituiſſe, & generaſſe, ut popularem ſuum cibum facilius digerere poſſint peregrinis. Secundo Indos calidiore, & ſicciore ſtomacho præditos, cibum ſimilis naturæ melius digerere, & macerare poſſe, immo licet fere ſit venenoſus, Europæis. Tertio Europæos in calidis regionibus multo debiliorem, & flaccidiorem habere ſtomachum, quam in patria ſua, qui ſimilibus acuentibus aromatibus refocillandus, & ſtimulandus eſt: Dicoque iterum, *Tſchili* acrimoniam non oriri ex fervore maximo, licet hic in initio perſentiatur, ſed ex corroſivo humore. Cum vulgo itaque ſtatuendum eſt, *Tſchili* fervidum eſſe quarto gradu, quæ res a Medicis naturæ quam maxime noxiæ, & contrariæ cenſentur.

Cavendum ſibi eſt, ſi quis haſce aperiat ſiliquas, ne ſubtiles humoris rivuli oculos vel naſum tangant, cerebrum enim quam maxime conmovent, mucum, & lachrymas copioſe provocantes. Ardor quoque per binas horas in digitis percipitur, quum ſiliquas quis aperuerit, vel fricaverit, præ omnibus autem nocent pectori, & bronchiis, præſertim ſi carbonibus inponantur, vaporque ipſarum excipiatur, tantum excitat hic anxietatem, acſi quis ſuffocaretur, tantamque excitat tuſſim, & ructus, acſi quis pulmonem, & hepar evomeret.

Hoc expertus fui in magno Pipere Hiſpanico, quod non eſt tam acre Indico, in Portugallico meo itinere, quum nebulones quidam nos ex camera quadam depellere ſtuderent, deponebant ipſius ſiliquæ portiunculam ſupra carbones in angulo cubiculi, unde omnes, qui paucum tantum adtraherent fumum, viderentur ſuffocari, donec liberum haurirent, & adtraherent aërem.

Si quis hiſce adurerit labia vel os, aqua ne abluat, unde ardoris ſenſus augetur, ſed oleo, vel alia pinguedine illud obliniat. Quotidie enim in India cum *Tſchili* tales inſtituuntur artes, ac novitiani hoc falluntur, quum elegantes haſce rubraſque in foro adſpiciant ſiliquas, quas pro Ceraſis, vel aliis delicatis emunt fructibus, quos avide comedere tentantes cito ſeſe deceptos vident, ac pænitentiam agunt.

In quibuſdam legi Herbariis modum corrigendi hocce Piper, & ad uſum aptum reddendi, qui mihi ſatis placet, ac conveniens videtur, ut huic inſeratur Herbario Indico ſequentem in modum.

Maturi ſumantur fructus rubræ ſpeciei, cum pedunculis decerpti, & in umbra ſiccati, torreantur dein in ſartagine cum farina craſſa, ita ut fragiles ſint, depura hos iterum detergendo, & pedunculos abrumpendo, dein forcipe in parva illos diſſeca fruſta, atque cuivis unciæ libram farinæ admiſce, admiſcendo aliquid fermenti panis rite ſubacti paſtæ forma, ex qua parvi pinſuntur panes in furna, dein hoſce coctos in fruſta ſcinde, & panem bis coctum ex iis compone tam ſiccum, ut in mortario facile in pulverem redigi, & conminui poſſit, qui demum cribrandus eſt.

Hunc

Julius Scaliger loc. cit. *beſtraft* Cardanum, *dat hy de kleene geele Ritsjes, die de ſcherpſte zyn, van ſchadelykheid en venyn ſuſpect houd, en zegt daar en tegen, dat het by hem niet alleen de Gaſconſe boeren, dykgravers, en diergelyke grove menſchen zeer graag in alle zoepen eeten, maar ook de Eerwaardige Paters, de Franciſcaner Monniken planten het in hare tuinen, niet alleen om het gezigt van de ſchoone vrucht, maar ook om in de koſt te gebruiken, en zoo zy gelooven, door deszelfs koude de vleeſchelyke begeerten uit te bluſſchen (of liever aan te queeken) waar in my dunkt, dat gemelde Heer* Scaliger, *en zyn Monniken geweldig beuſelen, want wie kan gelooven, dat zulke heete ſpecery de vleeſchelyke luſt uitdooven zoude, hy hadde beter gezegt, dat het voor die Paters een gezonde koſt was, om dat ze weinig werken, zwaarlyvig zyn, en een verſlymde mage hebben, om dezelve op te droogen; Men mogte hier tegenwerpen, als de* Tschili *zoo overmatig heet was, hoe ze dan de Indianen, die alrede een verbrand bloed hebben, en onder een heete Hemel woonen, in zulke menigte, en zonder ſchade gebruiken konnen, hier op diend tot antwoord; Ten eerſten, dat de Schepper alle Inwoonders zodanig genaturaliſeerd heeft, dat ze haar inlandſche koſt gemakkelyker konnen nuttigen, dan een vreemdeling. Ten tweeden, dat den Indiaan een heeter, en drooger maag hebbende, de ſpyze van diergelyke aart ligter verteeren kan, ja zomtyds ook half venynige koſt, dan een Europiaan. Ten derden, dat zelfs de Europiaanen in de heete landen ſlapper mage hebben dan in hun Vaderland, en met diergelyke prikkelende hitte moet opgeſcherpt werden, en ik zegge nogmaals, dat de ſcherpheid van de* Tschili *niet kome van een exceſſive hitte, hoewel men zulks in 't eerſte gevoeld, maar door een corroſive vogtigheid. Men moet dan met de gemeene man vaſt ſtellen, dat* Tschili *heet zy in de vierde graad, welke dingen van de Artzen de natuur geweldig tegen gehouden werden.*

Men moet zig wagten in 't openen van deze houwen, dat de ſubtile ſtraaltjes niet in de oogen, of neuze komen, want zy ontſteeken de herzenen magtig, en verwekken ſnot, en tranen. De hitte gevoeld men ook wel een paar uuren aan de vingers, als men ze geopend, of gewreven heeft, voor al is het een ſchadelyk goed voor de borſt, en longe-pype, zonderlyk als men het op koolen ſmyt, en den rook daar van ontfangt, verwekt het zulke benauwtheid, als of men verſtikken wilde, met hoeſten, en ruspen, als of men longe, en lever zoude willen uitſpuwen.

Dit heb ik ervaren aan de groote Spaanſche-Peper, die noch zoo ſcherp niet is als de Ooſt-Indiſche, in myne Portugeeze pelgrimagie, wanneer eenige guytzakken ons uit de kamer wilden hebben, zy op een ſcherfje met koolen eenige ſtukjes van die houwen in een hoekje verborgen zetteden, waar op alle die maar een weinigje van dien rook ontfingen, meenden te verſtikken, tot dat ze in de vrye lucht quamen.

Als iemand de lippen, of mond daar mede verbrand heeft, moet dezelve met geen water ſpoelen, waar door het gevoelen van de brand vergroot, maar met oly, of eenige vettigheid ſmeeren. Dagelyks werden in Indien diergelyke poetſen met Tschili *bedreeven, inzonderheid de nieuwelingen bedrogen, als zy deze ſchoone roode houwen op de markt zien; dezelve voor Kerſſen, of andere lekkere vruchten koopen, en greetig daar in byten, doch hoe haaſt zy daar berouw van hebben, kan men licht denken.*

Ik heb in zommige Kruidboeken een manier gelezen, deze Peper te corrigeeren, en tot gebruik bequaam te maken, dewelke my aanſtaat, en het dunkt my goed in dit Ooſt-Indiſche Kruidboek in te lyven, zynde aldus.

Neemt de rype houwen van 't roode geſlacht, met hare ſtelen afgebrooken, en in de ſchaaduwe gedroogd, rooſt ze dan in een pan met grof meel, dat zy bryzelig werden, veegt ze weder af, en zuiverd ze van de ſtelen, daar na ſnyd ze in kleene ſtukken met een ſcheer, neemt tot ieder once een pond meel, maakt daar uit een deeg, met wat zuurdezem, en als het wel gereezen is, formeerd daar uit broodjes, die men in een oven bakt, de gebakkene ſnyd aan ſtukken, en maak beſchuit daar uit, die zoo droog moet zyn, dat men ze gemakkelyk in een vyſel pulveriſeeren, en daar na ziften kan.

Dit

Hunc pulverem, qui mihi *pulvis Brasilianus* dicitur, ad usum ferva, cui subsequentes tribuuntur ad cibum facultates, quum omnium ciborum saporem excitet, ventris flatus expellat, unde largiter admiscendus est cibis humidis, & flatulentis, ac sæpius matutino tempore adsumendus est cum jure carnium, ut nimias ventriculi humiditates exsiccet, & tollat, ipsum calefaciat, coctionem promoveat, urinam pellat, & visum acuat. Si per tres continuos dies ingeratur cum Poley decocto, foetum mortuum expellit. Cum melle in Emplastri formam redactus hic pulvis Sciaticæ, & Podagræ dolorem sedat, & cum melle cocto inlinitus Anginam inflammatoriam curat. Cum Sale Nitri mixtus, omnes tollit deformes cutis maculas. Siliquæ aquæ puteali incoctæ Odontalgiam curant, si cum hac os conluatur, dentesque roborat vacillantes.

Euseb. Nierenberg. hist. nat. libr. 15. *cap.* 80. sex Mexicani Piperis describit species, dicitque vocem *Chilli* in illa regione esse indigenam, uti & cunctis istis sex speciebus additur, *Agis* autem est vox Haytinæ ex Espaniola oriunda, unde concludi posset per Hispanos trans Philippinas in Indiam Orientalem fuisse translatum. In eodem capite dicit magno in usu esse apud Mexicanos ad cibos, ut adpetitus excitetur, sed addit simul noxiam ejus qualitatem, si nimia adsumatur copia, uti sanguinis inflammationem, Dysenteriam, renum, ac lumborum dolores, ac præsertim Pulmonis morbos, ac Phthysin.

In Antillis, seu Charybæis insulis *Axi*, & *Caribe* vocatur, atque Gallis ibi habitantibus *Pyman.* Tres ibi ejus sunt species, quarum prima obtusas, & subrotundas gerit siliquas, rubras, nec majores Caryophyllo, binæ aliæ longiores, & cornutas habent siliquas, rubras quoque. Indi ibi etiam credunt nimia copia ingestas, homines inde frigescere, quod ita intelligendum est, *Tschili* humidum radicale consumere, quod alimentum est vitalis nostri caloris, qui hinc etiam exstinguitur, ac minuitur.

Denique mihi utile videtur hic subjungere *Axi* descriptionem, & usum ex *Joseph. Acosta*, quum ad hujus plantæ cognitionem maxime conducat, & ut adpareat, catholicum esse aroma per totum mundum dispersum, scribit itaque *libr.* 4. *cap.* 20. Aroma, quod Deus Indiæ Occidentalis populo tanquam proprium largitus est, est illud, quod in Castilia *Piper Indicum* vocatur, & in India generali nomine, desumpto a primis insulis ibi devictis, *Axi* dicitur, quod illa lingua denotat *Cusco ucbu*, & Mexicano *Chili*, quod satis notum est, unde nec necesse est, multa de hoc commentari. Hoc solummodo sciendum est, apud antiquos Indos quam maxime æstimari, secum enim hoc ducebant ab uno in alium locum, ubi deficiebat, tanquam mercaturam necessariam.

In frigidis terris, quales sunt Peruæ montes, crescere recusat, sed valles amat calidas simulque humidas. *Axi* varias habet species, viridem nempe, rubram, & luteam, sunt & quædam acerrimæ *Caribbe* dictæ, quæ fortiter mordent, ac urunt, sunt & aliæ species molliores nec ita fervidæ, sunt & quædam dulces, quæ crudæ ex manibus eduntur. Sic & alia parva quædam species est, quæ si in ore masticetur, Musci odorem spirat, ac bonæ est notæ.

Pars *Axi* urens, ac mordens, sunt venulæ, & granula, reliquum innocens est. Viride editur, siccum, comminutum, ac totum etiam in cibis, & obsoniis, ita ut præcipuum sit condimentum omnium aromatum Indiæ, sique modice edatur, stomachi coctionem promovet, si vero nimia ingeratur copia, pravos sortitur effectus, naturâ enim suâ fervidissimum est, humidum, & penetrans, unde, si a juvenibus, nimium usurpetur, quam maxime ipsis nocet. Ut vero *Axi* temperetur, sal adhibent, quod maxime illud temperat, & corrigit, quum obpositos inter sese habeant effectus, quibus mitigantur.

Hanc ipsam plantam describit *Nicol. Monard. cap.* 54. sub nomine *Piperis Indiæ Occidentalis*, ex *adnotationibus* autem *Caroli Clusii* patet, *Capsicum* esse.

Dit poeder dan, het welk ik pulverem Brasilianum *noeme, bewaard tot het gebruik, want aan 't zelve werd de volgende nuttigheid toegeschreeven; het is bequaam in allerhande kost te doen, die het smakelyk maakt, ontdoed alle winderigheden des buiks, dies het rykelyk mag gedaan werden bywinderige, en vogtige spyzen, dikwils 's ochtens met een vleeschzop daar van ingenomen, verteerd de overtollige vogtigheden der maage, verwarmd dezelve, vervordert de kookinge, dryft den uryn, en verklaard het gezicht. Drie dagen na malkaar ingenomen met een decoctie van Poley, dryft de doode vrucht uit. Met Honing een Pleister gmaakt, stild de pyne van Sciatica, en Podagra, maar met gekookten Honing opgestreeken, geneest de ontsteekinge der keele. Met Zalpeter gemengt, verdryft het alle leelyke plekken des buids. De houwen inputwater gekookt, geneezen alle tandpyn, als men 't zelve in de mond houd, en bevestigen de wachgelende tanden.*

Eusebius Nierenbergius hist. nat. lib. 15. cap. 80. *beschryft zes zoorten zynes Mexicaanzen Pepers, en wil dat het woord* Chilli *uit dat land oorspronkelyk zy, gelyk 't ook by meest alle die zes zoorten bevonden werd, maar* Agis *zy een Haytins woord uit Espagnola afkomstig, dies men zoude oordelen, dat het door de Spanjaarden over de Philippinas in Oost-Indien zoude gebracht zyn. In gemelde capittel verhaald by een groot gebruik deszelfs by de Mexicanen in de kost om appeteyt te verwekken, maar by zet 'er ook by de schade, die men uit derzelver al te veel gebruik behaald, als ontsteekinge des bloeds, bloedgang, nieren, en lendepyn, en inzonderheid longeziekten, en teering.*

In de Antillis, of Carybische Eilanden werd het Axi, *en* Caribe *genaamt, by de Fransse aldaar woonende* Pyman. *Zy hebben 'er drie zoorten, waar van de eerste stompe, en rondachtige houwen dragen, rood, en niet grooter dan een Garioffel nagel, de twee andere dragen langer, en geboornde houwen, mede rood. De Indianen geloven aldaar mede, dat het al te veel gebruik daar van de menschen koud maakt, het welk zoo verstaan moet worden, dat de* Tschili *het levens-vocht verteere, het welk het voedzel is van ons levens-vuurtje, en de natuurlyke warmte, die dan ook verminderen moet.*

Eindelyk dunkt my goed de beschryvinge, en het gebruik van de Axi *uit* Josephus a Costa *hier by te voegen, om dat ze tot kennisse dezer plante zeer diend, en om te betoonen, dat het een algemeene specery is, over de geheele wereld verspreid. Hy schryft dan* lib. 4. cap. 20. *aldus. De eigen speceryen, die God aan die van West-Indien gegeven heeft, is die gene, die in Castilien* Peper van Indien, *en in Indien met een gemeene benaming (genomen van de eerste Eilanden, die daar overwonnen wierden)* Axi *genaamt werd, het geen in die taal* Cusco uchu, *en in 't Mexicaans* Chili *genaamt werd, het welk een genoeg bekend ding is, waarom ook niet van noden veel daar van te handelen. Dit alleenlyk, te weten, dat het by de oude Indianen zeer geëstimeerd was, want zy vervoerden het van de eene plaats op de andere, daar het niet was, voor een noodwendige Koopmanschap.*

Het wil in geen koude landen, als daar is 't gebergte van Peru wassen, maar wast in warme valeyen, en wil begooten werden. Daar is Axi *van verscheide coleuren, te weten groen, rood, en geel, daar is 'er ook, die sterk is, die zy* Caribbe *hieten, die dapper byt, en brand. Men heeft 'er nog andere, die zagter, en niet zoo sterk zyn, en daar zyn ook ettelyke, die zoet zyn, die men uit de hand eet. Zoo is 'er ook nog een andere zoorte, die kleen is, dewelke, als men ze in de mond neemt, een reuk heeft als Muschelaat, en is zeer goed.*

Het geene, dat 'er van de Axi *byt, of brand, zyn de aderkens, en korlen, want de rest byt nog en brand niet, men eet het groen, droog, gemalen, geheel, en in pot spyzen, en geregten. In summa, het is de principaalste souce van alle speceryen van Indien, gegeeten met matigheid, zoo helpt het de mage tot concoctie, maar zoo 't overdadig is, heeft het zeer kwade effecten, want het is van zich zelfs zeer heet, vochtig, en doordringende, waar door 't zelve voor jongelingen te gebruiken zeer hinderlyk voor de gezondheid is. Om 't* Axi *te temperen, gebruiken zy het Zout daar toe, het welk dat zeer verbeterd, en matigd, om dat ze onder haar zeer contrarie effecten hebben, waar mede zy malkanderen betemmen.*

Deze zelfste plante beschryft Nicol. Monard. cap. 54. *onder de naam van* West-Indisch Peper, *doch uit de* annotat. *van* Carol. Clusius *blykt, dat by het* Capsicum *meene.*

Dr. Piso libr. 4. *cap.* 38. aliud insuper describit *Brasiliæ Piper*, quod Brasilianorum lingua vocat *Nandu*, Portugallica *Pimenta dos Indos*, omnino diversum a vulgari Capsico, quæ nempe planta mixtam habet formam ex *longo Pipere*, & *Sirio*, unde & ipsi cognominatur *Betris*, & *Betre*, quod Indicum nomen est *Sirii*, verum autem *Capsicum* describit *libr.* 4. *cap.* 51. nomine indigeno *Quiya*, & Portugallico *Pimenta do Brasil*; ubi duodecim enumerat species in Brasilia crescentes, foliis, ac floribus inter sese convenientes, quarum quinque siliquas gerunt erectas, septem aliæ vero dependentes, vel ad latera inclinantes.

In *Hort. Malab. tom.* 2. *Fig.* 56. sub nomine Malabarico *Molago* describitur, ibi autem nil conmemoratur de quotidiano ejus, & ubique noto usu in culina, sed vires ejus medicinales ibi describuntur non magni tamen momenti.

Aliud porro *Vallia Capo Molago part.* 9. *Fig.* 35. describitur, quod convenire videtur cum nostro *Capsico obtuso*, seu *Ritsje aquoso*.

Doct. Piso lib. 4. cap. 38. *beschryft nog een ander* Brasiliaanse Peper, *het welke by in 't Brasiliaans* Nandu, *in 't Portugees* Pimenta dos Indos *noemd, gansch verschillende van ons Capsicum, als zynde een plante van een gemengde fatzoen, uit* lange Peper, *en* Siri, *daarom by 't ook* Betris, *en* Betre *bynoemd, het welk een Oost-Indische naam is van de* Siri, *maar het regte* Capsicum *beschryft by* lib. 4. cap. 51. *met een Inlandzen naam van* Quiya, *en Portugees* Pimenta de Brasil, *optellende twaalf zoorten in Brasil wassende, aan bladeren, en bloemen malkanderen schier gelyk, waar van de vyf hare vruchten overeind dragen, en de zeven andere neerwaarts, of ter zyden hellen.*

In Horto Malab. tom. 2. Fig. 56. *werd het beschreeven onder den Malabaarzen naam* Molago, *doch aldaar vind men niets aangehaald van zyn dagelykze, en overal bekende gebruik in de keuken, maar wel van zyne medicinale kragten, die doch weinig zyn.*

Nog een ander Vallia Capo Molago *in* part. 9. Fig. 35. *wiens beschryvinge schynt overeen te komen met ons* Capsicum obtusum, *of* Water-Ritsje.

Tabula Octogesima Octava

Ad *Figuram Primam* exhibet *Capsicum rubrum minus*, quod *secunda* est *species*.
Figura Secunda denotat *Capsicum rubrum minimum*.
Figura Tertia Capsicum flavum, seu *tertiam* denotat speciem.
Figura Quarta Capsicum exhibet *majus*, seu *Tschili Ayer*.

De acht en tachtigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* het *kleene roode Capsicum*, ofte de *tweede zoorte* van *Ritsjes*.
De *Tweede Figuur* wyst aan het *kleenste roode Capsicum*, ofte *Ritsjes*.
De *Derde Figuur* wyst aan de *kleene geele Capsicum*, ofte *Ritsjes*, welke de derde zoort van *Rumphius* is.
De *Vierde Figuur* vertoont het *groote zoort* van *Ritsjes*, ofte de *Tschili Ayer*.

OBSERVATIO.

Capsicum hoc Indicum cum ejus synonymis, & auctoribus in *Thes. Zeyl. p.* 53. obcurrit. Vocaturque in *H. Cliffort. p.* 59. Capsicum annuum, ubi & ipsius præcipuæ enumerantur varietates, quas præter memoratum *Gregorium de Regio*, *Bartholom. Ambrosinus* in singulari proposuit tractatu, cui titulus est de *Capsicorum varietate cum iconibus brevis Historia Bonon.* 1630 *in* 8*vo.* ubi in Tabula una triginta fructuum varietates exhibentur.

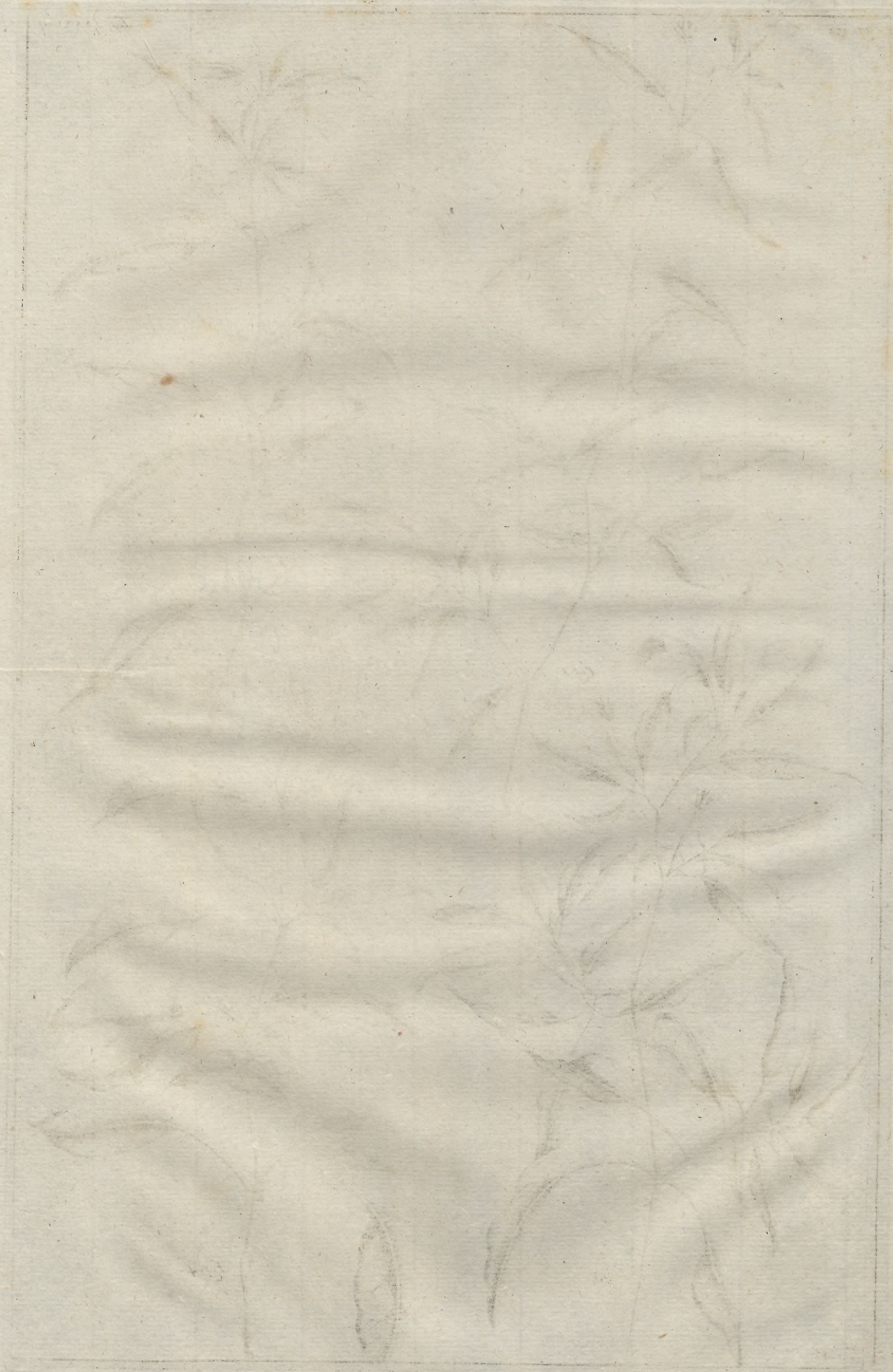
AANMERKING.

Dit Oost-Indisch Capsicum met zyn benamingen, en Schryvers komt voor in de *Thes. Zeyl. p.* 53. En werd in de *Hort. Cliffort. p.* 59. het jaarlykze Capsicum genaamt, alwaar ook deszelfs voornaamste zoorten, ofte veranderingen opgetelt werden, welke behalve de aangehaalde *Gregorius de Regio*, *Bartholom. Ambrosinus* in een byzonder tractaat heeft voorgestelt, het geen voor Titel heeft, *een korte Historie van de veranderinge der Capsicums. Bonon.* 1630. in 8*vo.* alwaar in een plaat dertig byzondere Figuuren van deze vrugten vertoont werden.

Fig. 1. Capsicum pendulum. Fig. 2. Capsicum frutescens, var. min.
— 3. — pyramidale. — 4. — — .

CAPUT QUINQUAGESIMUM PRIMUM.

Mirabilis. Bonga Wactu Kitsjil.

MIrabilis est flos Indiæ Occidentalis, & jam descriptus in Europæis libris, præsertim a *Clusio libr. 5. cap. 5. rarior. plant.* unde hic Indiæ Orientalis species describemus, quæ, quantum videtur, varietate, & elegantia colorum Indiæ Occidentalis speciebus inferiores sunt, saltem quales illas observavi in Europa in quorundam prædiis, Indiæ autem Orientalis Mirabilis flores gerit semper concolores in uno stipite, plurimos nempe ex purpureo rubentes, quosdam penitus albos, quosdam gilvos.

Hæc planta adfinis quoque censetur *Solanis*, seu magis proprie *Mandragoris*, est enim nyctanthes, seu noctis flos, radicem gerens Raphanaceam.

Non ultra ulnæ crescit altitudinem, ac mox sese supra radicem in varios dividit nodosos, lentos, & rubros caules, quorum nodi quam maxime protuberant, & inferiores rubent, in rubra nempe specie. Rami sese quodammodo inordinati extendunt, ita ut quidam nodo sæpe terræ incumbant; non autem tam præcise istum observant ordinem, quem *Clusius* in Indiæ Occidentalis specie notavit in Europa, sed quodammodo, Exempli gratia, si ramus inferior ad Occidentem vergat, tum alter in geniculo subsequente spectat ad meridiem, tertius ordinem sequitur primi, & quartus imitatur secundum, plerumque tamen hic ordo confusus est, & inregularis.

Folia bina sibi obposita sunt in geniculis, conveniuntque cum illis Fagopyri, vel juxta Indicam comparationem instar illorum *Sajor Bajang*, inferius lata, superius angustata & acuta, minorem digitum longa, flavescentia, mollia, nec splendentia, subtilibus quasi pilis hirta, qui tamen vix notari possunt, suntque porro succosa.

Unde & quidam hæc comparant cum illis *Solani*, neutiquam tamen horum characterem habent, quod una nempe folii pars brevior sit altera, saporem habent ingratum, ac pruritum excitant levem, inter superiora foliorum paria varii excrescunt calices, multi simul juncti, ex quinque pallide virentibus petalis constantes, ex quibus flores proveniunt.

Flores hi conveniunt cum illis *Convolvuli minoris*, seu instar illorum Tabaci, sed magis explicati, & tenuiorem habentes tubum, nec ita angulosi. Quivis flos ex unico constat petalo, in orbem posito instar denarii Hollandiæ, sed quodammodo pentagonus, prope quemvis angulum sinus est profundus, seu sulcus deorsum vergens, ita ut nunquam sine plicis sit. In ejus centro quinque tenuia longaque, seu teretia locantur stamina, antheras gerentia flavas, & incurvas. Color triplex est juxta tres species, quas in India Orientali observavi, quarum prima est vulgatissima, & pulcherrima, cujus flos vere purpureus est, & splendens, oculos maxime adficiens sine ullis maculis, secundæ speciei flos albissimus est. Tertiæ flos flavus est, h. e. ex albo flavescens, cæterum omnes hæ tres species unam eandemque habent formam & naturam, excepto quod binarum posteriorum genicula non rubeant.

Bataviæ quarta sed rara obcurrit species, cujus flores perfecte rubent, ipsorumque odor gratus est, sed debilis, nec fere percipitur nisi post Solis occasum. Flores hi tenerrimi sunt, nec tactum ferre possunt, ipsorumque qualitas est, quod per diem sint clausi, sed post meridiem hora quarta, vel quinta, quum Sol parum inclinet, vel recedat, sese aperiunt, ac post horam quintam omnes extensi sunt, manentque per totam noctem usque in matutinum tempus.

Quam primum vero a Sole tangantur, sese contrahunt, ac claudunt, corruganturque, nec iterum sese extendunt, relinquentes hoc vicinis suis in eodem ramulo positis. Atque hæc præcipua est ratio, cur *Mirabilis* vocetur; multo autem rarior, ac præstantior detegitur character in illis Indiæ Occidentalis, ubi in uno stipite non tantum flores diversicolores locantur, uti albi, flavi, ac purpurascentes, sed una floris dimidia pars purpurea, altera flava, vel alba est, quales in India Orientali non observavi.

Post

LI. HOOFDSTUK.

Het Marvilje - kruid.

MArvilje is een West-Indische bloem, en alreeds in de Europische boeken beschreeven, inzonderheid by Clusius rarior. plant. lib. 5. cap. 5. *die wy alhier beschryven zullen, zyn de Oost-Indische soorten, die zoo 't schynd, aan verscheidendheid, en fraayigheid van coleuren de West-Indische wyken, immers zoo ik dezelve gezien hebbe in Europa in zommige lusthoven, want de Oost-Indische Marvilje heeft de bloeme altyd van eenerley coleur aan eene stok, te weten de meeste purper rood, zommige geheel wit, zommige vaal.*

De plante reekend men mede onder de maagschap van de Solanums, *of eigentlyker onder die van* Mandragora, *want het is een nacht-bloem, met een Radysachtige wortel.*

Ze wast niet boven een elle boog, en verdeeld haar straks boven de wortel in verscheide geknoopte, taaye, en ronde stelen, waar aan de knien zeer uitbuilen, en de onderste zyn roodachtig, te weten aan de roode zoorte. De takken verspreiden hun wat onordentlyk, en wyd uit malkander, zoo dat 'er zommige met een knie op de aarde rusten, zy houden zoo precies die ordre niet, die Clusius *aan de West-Indische in Europa aangemerkt heeft, maar wel eenigzints, by exempel als de onderste tak na het Westen ziet, zoo staat de tweede aan de naaste knie volgende na het Zuiden. De derde volgt de order van de eerste, en de vierde van de tweede, doch meerendeels ziet men deze order geconfundeerd.*

De bladeren staan aan de knien twee tegen malkander, en gelyken die van de Boekwyd, of na een Oost-Indische gelykenisse, als die van Sajor Bajang, *achter breed, en vooren spits, een kleene vinger lank, geel-groen, zagt, zonder glans, en als met fyne haairtjes bezet, die echter kwaalyk te bekennen zyn, en zappig.*

Zommige vergelyken ze met die van Solanum, *doch zy hebben derzelver character geenzints, te weten dat de eene helft des blads korter zy dan de andere, van smaak zyn zy onlieflyk, en wat jeukende, tusschen de voorste paren der bladeren komen verscheide kelkjes voort, veele by malkander, uit vyf licht-groene blaadjes gemaakt, en uit dezelve de bloemen.*

Deze gelyken die van Convolvulus minor, *of als de Tabaks-bloemen, doch meer uitgebreid met een dunder hals, en zoo boekig niet. Ieder bloem is gemaakt van een blad, in de rondte als een Hollandsche schelling, doch wat vyfhoekig, by ieder hoek een diepe, of voore neergaande, zoo dat ze nooit zonder ployen is. In de midden staan vyf dunne lange draden, met geele gekrulde noppen. De coleur is driederley, na de drie zoorten, die ik in Oost-Indien gezien hebbe, eerst de gemeenste, en schoonste zyn recht purper, met een helder licht in de oogen schitterende, zonder eenige plekken, de tweede is spierwit. De derde is vaal, dat is uit den witten, en geelen vuilwit, anderzints alle drie van een fatzoen en aard, behalven dat de tweede laatste by de knien der takken niets roods hebben.*

Op Batavia vind men nog een vierde, doch zeldzame zoorte, wiens bloemen recht rood zyn, haren reuk is lieflyk, doch slap, en schier niet gevoelig, dan na Zonnen ondergang. Zy zyn zeer teer, en kunnen geen handelen verdragen, haar eigenschap is deze, dat zy over dag geslooten staan, maar na de middag ten vier, of vyf uuren staan zy alle geöpend, blyvende zoo voorts de geheele nacht open tot 's morgens.

Zoo dra zy van de Zonne bescheenen worden, sluiten zy haar wederom, en kruipen gansch in malkander, zonder meer open te gaan, het welk zy hare nabuuren aan 't zelfde kroontje laten doen. Dit is een van de reden, waarom ze de naam van wonderlyk *hebben bekomen; doch een veel gewigtiger vind men aan de West-Indische, daar aan eenen stok niet alleen bloemen van verscheide coleur staan, als wit, geel, en purpur, maar ook aan eene bloem ziet men de eene helft purpur, de andere geel, of wit, diergelyke ik in Oost-Indiën niet gezien hebbe.*

Na

Post flores in eodem calice bacca excrescit, magnitudine baccarum Juniperi majorum, primo viridis, dein nigerrima, infra coronata, per longitudinem in quinque distincta sulcos; quorum interstitia notata sunt punctulis elevatis, & characteribus, acsi literæ essent, interne vero repletæ sunt hæ baccæ medulla alba, & sicca: Semina vero vetusta parum corrugantur, & oblonga sunt, & laxissime pericarpiis inhærent, quæ tum ample extenduntur, unde & illa facile decidunt.

Radix Raphanum refert, nunc solitaria, nunc bifida, sibi incumbens, perfecte uti in Mandragora, externe nigra, ac fibrillis fere destituta, sed in longam extenditur caudam, unde & glirem refert mortuum, interne alba est, succosa, & fragilis, nec tam ingratum acremve habet saporem, quam folia, sed magis aquosa est, nec edulis. Facile tota evelli potest, ac diu conservari, ac de novo plantari, siccata vero externe transversales quosdam exhibet circulos, uti *Mechoa-canna*, pro qua a quibusdam etiam agyrtis venditur.

Nomen. Europæi Scriptores ipsi diversa tribuunt nomina, prout quis sese miretur de ejus forma. Ex *Clus. loc. cit.* Indiæ Occidentalis, & Peruviana nomina sunt *Hachal Indi*, licet melius Arabica esse videantur. Hispani ipsum vocarunt *Maravillas del Peru*, & *Arreboleras*, atque hinc Latine *Mirabilis Mexicana*, Græce *Thaumantias*. Belgice *Marvelje*, in Germania ab Hortulanis quibusdam audivi vocari *Sweytser-hosen*, h. e. *Caligas Helveticas* a florum forma. Alii autem hanc plantam, sed sine ratione vocarunt *Jasminum Mexicanum*, in tota enim planta nil observatur ad Jasminum accedens, nisi longus florum tubus. Propius autem accedunt, qui illam vocarunt *Solanum odoriferum*. In India nota est nomine Malaico *Bonga Wactu Kitsjil*, h. e. parvus temporis flos, ad distinctionem majoris, qui est *flos horarius libr. 6.* descriptus.

Portugallice vocatur *Fulha quadroboras*, h. e. flos horæ quartæ, quum eo tempore sese aperiat, licet melius esset, si quintæ horæ diceretur, item *Fulha merenda*, & *Fulha rabicqui*, h. e. Umbellarum flos, a purpureo ipsius colore. Javanice, & Baleyice *Notsja*, seu *Notja*, & *Cambang Norotja*, item *Cambang Sore*, h. e. *flos vespertinus*, quod nomen commune est cum illo *Abutili libr. 6.* descripti.

Locus. In omnibus obvia est hortis, uti & ad arearum oras, ubi sese quam maxime multiplicat per semen deciduum in solo arenoso, ubi potissimum amat crescere, sique ejus abscindantur caules, ita ut radix sola in terra supersit, dein regerminat hæc planta, majora producens folia quam antea, sed simul pauciores flores.

Usus ejus in re Medica huc usque ignotus est, unde potissimum ob floris elegantiam in hortis colitur, qui vespertino tempore debili, sed grato odore, vicina replet loca; forte magis expeteretur, si flos ejus mirum istum haberet colorum lusum, quem Mexicana profert planta, licet binæ ejus species purpurea nempe & alba alternate locata elegantem quoque præbeant adspectum, *Clusium l. c.* aliosque cum eo statuere, rubram speciem ortam fuisse ex grano rubri floris forte in quodam stipite producti, fieri potuit in Europa in planta Mexicana, sed in Indiæ Orientalis planta hoc concedere nequeo, quum certus sim, tres supra memoratas species naturales, & Indiæ indigenas esse plantas; immo in Manilhis intellexi stipites hos unicum tantum proferre colorem, purpureum nempe suum, & album itidem.

In Ternata fuit in quodam usu apud Hispanos, quum hi ibi habitarent, præsertim vero apud mulieres; ejus enim radix cum Oryzae farina, & Sandalo albo in pultem contrita, & faciei inlinita, pustulas, sordidasque tollit maculas. Ipsorum matronæ nobilissimæ, si per diem sese exponere velint Soli, vel exire, faciem obliniunt floribus albæ speciei, ne a Solis æstu flavescant.

Ger-

Na de bloeme groeid in dezelfde kelk een besien, in de grootte als de grootste Jenever-besien, eerst groen, daar na kool-zwart, beneden met een kroontje, langs heenen met vyf ribben afgedeeld. De tusschen-plaatzen zyn geteekend met verheve punctjes, en characteren, als of het letters waren, binnen zyn zy uitgevuld met een wit, en droog merg: De oude zaden krimpen wat in, en werden lankwerpig, hangen zeer los in hare kelkjes, die als dan wyd geopend staan, en vallen licht uit.

De wortel is als een Radys, zomtyds enkeld, zomtyds in twee schenkels verdeeld, en wat over malkaar geslagen, regt als de Mandragora, van buiten zwart, en schier zonder vazelingen, maar in een lange steert eindigende, en daar door een doode rattegelyk, binnen isse wit, zappig, en breukzaam, zoo onlieflyk, nog zoo scherp van smaak niet als de bladeren, maar wateragtiger, doch niet bekwaam om te eeten. Men kan ze licht geheel uittrekken, en langen tyd bewaren, daar na weder planten, en de gedroogde vertoond van buiten overdwers eenige cirkelen, gelyk de Mechoa-canna, *waar voor ze ook van zommige Kwakzalvers verkogt werd.*

Naam. *De Europische Schryvers geven hem verscheide namen, na dat ieder verwonderd is over zyne gedaante. Uit* Clusius loc. cit. *hebben wy zyne West-Indische, en Peruviaansche namen* Hachal Indi, *hoewel zulks beter Arabisch gelykt. De Spanjaards hebben 't genaamt* Maravillas del Peru, *en* Arreboleras, *en daar van in 't Latyn* Mirabilis Mexicana, *in 't Grieks* Thaumantias. *In 't Nederduitsch* Marvilje, *in 't Hoogduitsch heb ik het van zommige Hoveniers hooren noemen* Sweitzer-hosen, *dat is* Caligas Helveticas *van hare gedaante. Andere hebben het, doch zonder reden* Jasminum Mexicanum *genaamt, want in de geheele plante niets na* Jasmynen *gelykt, behalven de lange hals van de bloeme. Nader komen zy, die het* Solanum odoriferum *genaamt hebben. In Indien is het bekend met de Maleytsche naam* Bonga Wactu Kitsjil, *dat is kleene tyd-bloeme, tot onderscheid van 't groote, 't welk is* flos horarius lib. 6. *beschreeven.*

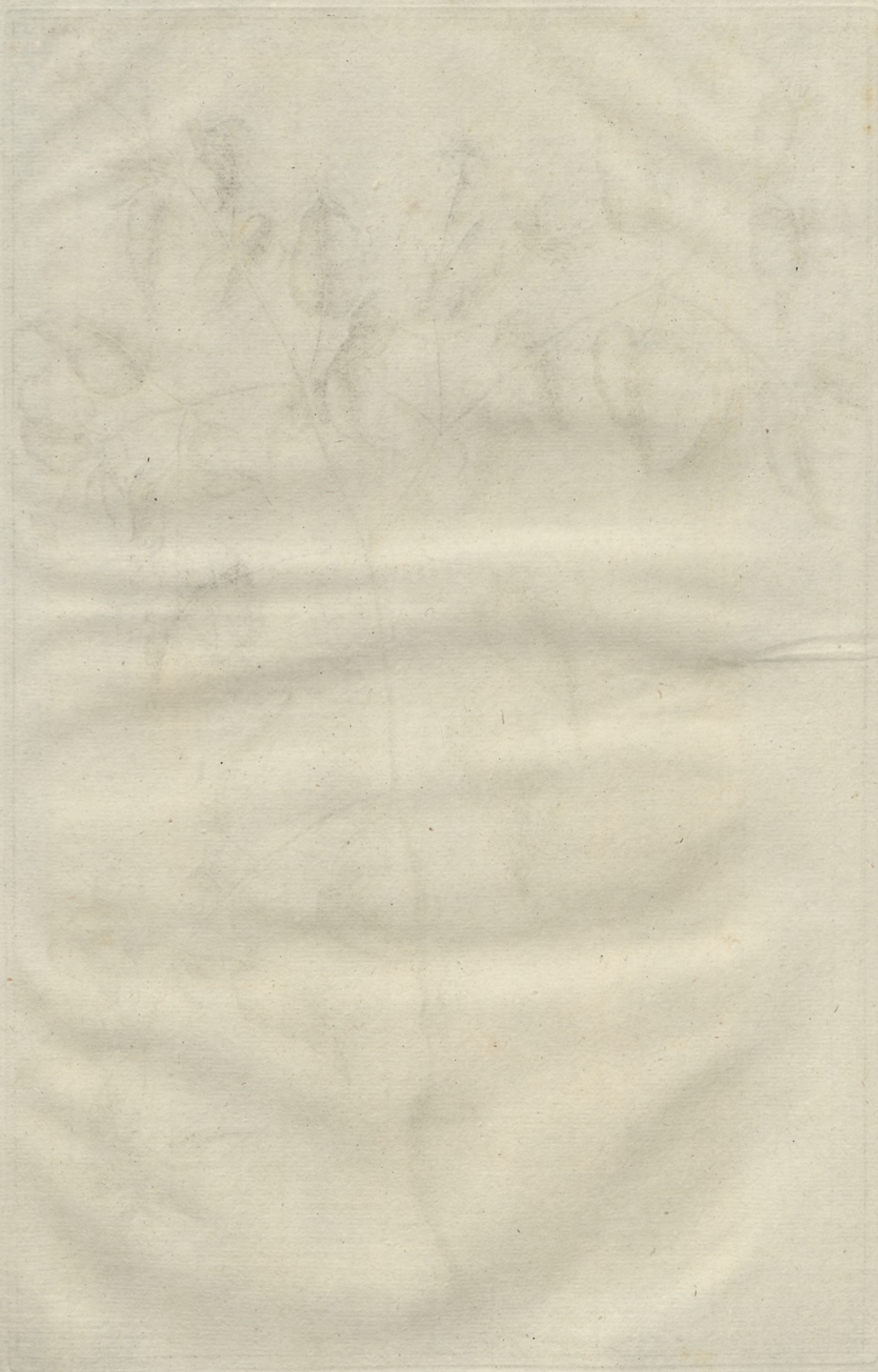
In 't Portugees noemd men ze Fulha quadrohoras, *dat is vier uuren bloeme, om dat ze als dan open gaat, hoewel men 't beter op de vyf uuren stellen zoude, als mede* Fulha merenda, *en* Fulha rabicqui, *dat is Tornasools-bloem van hare purpere coleur. Javaans, en Baleyts* Notsja, *of* Notja, *en* Cambang Norotja, *als ook* Cambang Sore, *dat is* Avondbloem, *een naam gemeen met* Abutilon *boven* lib. 6. *beschreeven.*

Plaats. *Het is bekend in alle tuinen, en langs de kanten van de erven, daar het zig zeer vermenigvuldigd, door 't uitgevalle zaad, inzonderheid op een zandige grond, daar 't liefst wast, de stokken afgesneden, dat de wortel alleen in de aarde blyft, zoo schiet dezelve egter weder uit met grooter bladeren, dan te vooren, maar draagd weiniger bloemen.*

Gebruyk. *In de Medicyne is zyn gebruik nog onbekend, dies het meest alleenlyk om de schoonheid van de bloeme in de hoven aangequeekt werd, die in de avondstonden met een slapper, doch aangenamen reuk, de naaste plaatzen vervuld. Men zoud 'er misschien meer werks af maken, hadden de bloeme die wonderlyke verscheidentheid van coleuren, dewelke de Mexicaansche heeft. Hoewel die beide stokken van purper, en wit door malkaar geplant, mede een fraay aanzien geven. Dat* Clusius l. c. *en zommige met hem stellen, dat de roode zoorte gesproten zy van een korl, juist van een roode bloem op een andere stok gewassen, kan wel geschied zyn in Europa aan de Mexicaanse, maar aan de Oost-Indische kan ik het zelve niet toestaan, als verzekerd zynde, dat de drie bovengenoemde zoorten natureel zyn van dit ons Indiën; zelfs in de Manilhas, zoo ik verstaa, zyn van eenderlei coleur, op eene stok, te weten de purpere op haar eigen, en de witte insgelyks.*

In Ternaten heeft ze eenige gebruik gehad by de Spanjaarden, doen die daar nog woonden, meest by het Vrouvolk, want de wortel met Rystmeel, en witte Sandel tot pap gewreeven, en op het aangezicht gesmeerd, verdryft de vinnen, of steenpuisjes, en doed dezelve uitvallen. De aanzienlykste Vrouwen onder haar lieden, als zy uit willen gaan over dag, smeeren haar aangezicht met de bloemen van de witte zoorte gewreeven, om geen letzel van de Zonnebrand te krygen.

Een

Mirabilis Jalappa. L.

Germanus quidam Hortulanus mihi narravit, in Europa quendam Pharmacopæum quotannis ab eo desiderare radicem hujus plantæ, quam in taleolos dissecabat, exsiccabat, ac pro *Mechoa-canna* vendebat, qui adfirmabat, eandem cum hac habere purgandi virtutem, immo ex ejus opinione unam eandemque esse, quod tamen ex relatu *Nicol. Monardi* nequit esse verum, quem de hac re vide *cap.* 51. *Histor. simpl.* & *Clusii adnotationes* in hoc caput.

Dr. Piso libr. 4. *cap.* 44. ipsi quoque dat Brasiliense nomen *Hacbal Indi*, dicitque ubique in Brasilia sponte provenire, flores gerentem tricolores in una planta, purpureo rubentes, flavos, & albos, immo flores ipsos aliquando esse variegatos. Radicem scribit sæpius compertam fuisse expertum remedium contra Hydropem, fortissime enim urinam expellit, eodem usurpata, quo Mechoa-canna, modo, licet ipsius sapor non admodum acris sit, observavit quoque, florem sese per noctem aperire, si aliquamdiu aliquis candelam ipsi admoveat, hoc autem in Indiæ Orientalis floribus non succedit. Tandem quoque Bataviae, & hic in Amboina sese obtulit *Mirabilis* multicolor, forte ex aliis delata terris, quae in uno stipite nunc binos, nunc ternos exhibet colores. Hic vero multo magis inregularis crescit, & amplius sese extendit supra descripta Indica specie.

ANDI MALLERI *Hort. Malab. p.* 10. *Fig.* 75. descriptum, est *Mirabilis Peruana*, tricolores gerens flores, flavos nempe, albos, & purpureos, hi vero neutiquam sunt pentapetali, uti iste declarat Hortus, sed tantummodo quinqueangulares, ac monopetali, nullumque alium plantæ narrat usum, nisi quod incolae ad ceremonias illam adhibeant.

In Zeylona quoque erit haec planta obvia, uti id patet ex Anglico scriptore *Roberto Knoxio* in itinerario suo *pag.* 27. ubi ipsam vocat *Sindric-Maul*, ipsique binos tribuit flores, albos, & obscure terreos, seu purpureos, ibi quoque hora quarta postmeridiana sese aperiunt, talique modo per totam manent noctem, quidam quoque hanc plantam in hortis florum caussa, ut nebuloso coelo ipsis inserviant loco horologii.

Vulgaris quoque est in Sina, ac Sinensibus *Tsjen ti alibach* vocatur, matura ipsius officula ex alba tolluntur interna medulla, quae cum aqua in pulticulam contrita, faciei inliniuntur, ut album ipsis concilietcolorem, qui hoc destituuntur.

Een Duitsche Hovenier wiste my te zeggen, dat in Europa zeker Apotheeker jaarlyks de wortel van deze plante hem afeischte, dezelve in schyven snee, droogde, en voor Mechoa canna verkogte, hem verzekerende, dat zy dezelfste krachten hadde in 't purgeeren, ja na zyn meninge dezelfste was, het welk egter na het schryven van Nicol. Monardus *niet kan zyn, den welken ziet* cap. 51. histor. simplic. *en de* annotationes *van* Carolus Clusius *op 't zelfde.*

Doctor Piso lib. 4. cap. 44. *geeft hem mede den Brasilischen naam* Hachal Indi, *en zegt dat het overal in Brasil in 't wild wasse, met bloemen van driederley coleur, purper-rood, geel, en wit aan eenen stok, ja zomtyds aan eene bloeme gemengd. De wortel, zegt hy, dikwils geexperimenteert te zyn tegens de Waterzugt, want ze geweldig het water uittrekt, op de manier als Mecboa-canna gebruikt, hoewel ze aan smaak niet zonderlyk scherp is, hy heeft ook aangemerkt, dat de bloeme 's nachts open gaat, als men een poos met een aangestooke keers daar by staat; doch dit wil aan den Oost-Indische niet succedeeren, eindelyk is op Batavia, en hier in Amboina ook voor den dag gekomen, de veelverwige* Marvelje, *misschien uit andere landen aangebragt, daar men aan eene stok twee, en zelden driederley coleuren ziet. Doch dezen stok groeit veel ongeschikter, en breidt zig verder uit dan de bovenstaande Oost-Indische zoorte.*

ANDI MALLERI in Hort. Malab. p. 10. Fig. 75. *beschreven is de* Mirabilis Peruana *met driederley bloemen. geel, wit, en purper, doch de bloem heeft geenzints vyf bladeren, gelyk den Hortus zegt, maar alleenlyk vyf hoeken, en geen ander gebruik werd daar van verhaalt, als dat ze de Inwoonders tot hare ceremonien gebruiken.*

Zy moet in Ceylon ook bekend zyn, gelyk blykt uit den EngelzenReyziger Robbert Knoks, *in zyn Ceylonze* Reysbeschryving p. 27. *alwaar hy ze noemd* Sindric-Maul, *en geeft haar tweederley bloemen, witte, en van een donkere aardverwe, zy gaat aldaar mede ten vier uuren 's namiddags open, en blyft zoo de geheele nagt, en eenige planten aldaar deze bloem in haar boven om hy een betrokke lucht haar als een uurwyzer te dienen.*

Zy is mede heel gemeen in Sina, en hiet op Sinees Tsjen ti Alibach, *als men de rype korrels neemt, en daar uit het binnenste witte pit, het welk met water tot een pap gewreeven, op het aangezicht gestreeken werd, om het zelve wit te maken, by die geene, die zulks van noden hebben.*

Tabula Octogesima Nona

Plantam exhibet, quæ *Mirabilis* per excellentiam vocatur.

De negen en tachtigste Plaat

Vertoont een plant, welke *Marvelje* ofte de *verwonderswaardige* by uitstek genaamt wert.

OBSERVATIO.

Hæc est *Mirabilis H. Cliffort. p.* 53. ubi duodecim ejus adcurate distinxit *Linnæus* varietates, estque Jalapa Officinarum *Tournef. inst. pag.* 130. & *Thes. Zeyl. p.* 124. & Mirabilia Peruviana *Dale. Pharm. in* 4*to. p.* 122. ubi vide ejus vires, quæ a *Rumphio* obiter tantum notantur.

AANMERKING.

Dit is de *Mirabilis* ofte *Marvelje* van de *Hortus Cliffort. p.* 53. alwaar twaalf veranderingen van deze plant door *Linnæus* duidelyk onderscheiden zyn, en is de *Jalapa* der Apotheeken van *Tournef. instit. pag.* 130. en de *Thes. Zeyl. p.* 124. en Mirabilia Peruviana van *Dale Pharmac. in* 4*to. p.* 122. alwaar ziet deszelfs kragten, welke van *Rumphius* maar in 't voorbygaan zyn aangeroert.

CAPUT LII.

CAPUT QUINQUAGESIMUM SECUNDUM.

Lacca Herba. Lacca Kitsjil.

QUid per *Laccæ* vocem in India intelligatur, supra libro sexto diximus. Hic est herba humilis, qua nobis in India repræsentatur *Balsamina femina*, seu *Balsamina altera.* Planta est elegans, instar regularis arbusculæ excrescens, erectos proferens ramos sesqui pedem, immo binos pedes altos. Ejus stipes, & rami crassi sunt, sed fragiles, ac succosi instar internæ partis stipitis Brassicæ, in amplos articulos distincti nodis protuberantibus.

Folia ejus solitaria locantur, Salicum foliis similia, sed breviora, ad oras dense & subtiliter serrata, instar illorum *Cirsii*, ultra digitum medium longa, transversalem digitum lata, inferius quam acutissime desinentia usque ad ipsorum ortum, ita ut sine petiolis, seu sessilia ramis insideant, flaccida, glabra, paucisque obliquis costis notata.

Ex ipsorum alis flores excrescunt, curtis incurvisque insidentes pedunculis, simplices, vel gemini, illis *Violæ majoris* similes, inferius incurvum gerentes corniculum instar Delphinii florum. Superior ipsorum pars ex tribus componitur petalis, concavis, ac superna parte viridi apice notatis, in quorum centro pistillum locatur breve, quod in fructum excrescit. Inferior floris pars ex binis constat petalis, uvulam referentibus, & inferius conjunctis, quæ multo majora sunt superioribus, atque instar uvulæ dependent, incumbunt autem sacculo concavo, seu calopodio, quod istud format corniculum. Dein subsequitur fructus, coniformis, ab utraque acuminatus parte, digiti articulum longus, herbaceus, pallide virens, seu albicans, mollis, & ad tactum lanuginosus. Maturæ hæ siliculæ in quinque dissiliunt partes, si modo leviter conprimantur, sesequе introrsum circumvolvunt tanta vi, ut nullo modo rectæ servari possint, acsi semen abscondere vellent, cujus tamen maxima pars dissilit per hunc actum.

Semina sunt rotunda granula, paulo majora semine Rapæ, circa pistillum hærentia instar Uvarum, fusca, multisque luteis punctulis notata, acsi essent pilulæ deauratæ. Florum color, numerusque petalorum diversi sunt ratione variarum specierum, quarum plures octo semel, & simul in meo numeravi horto, quas reduco ad tres primarias species, rubram nempe, purpuream, & albam.

Primo *Lacca Coccinea.* Malaice *Lacci Api*, h. e. Lacca ignea, omnium elegantissima, & maxima est specierum, binos cum dimidio pedes alta, in multos ramos divisa; Ejus stipes, ac rami læte rubent, seu igneum habent colorem, ultra digitum crassi, pingues, succosi, & semi pellucidi, acsi Corallium essent.

Folia paulo longiora sunt digito, ac profundius serrata, acsi mollibus spinulis essent notata. Nervus medius quoque rubet, atque prope folii ortum ad utramque ejus partem bina ternave excrescunt rubra capitula; Flos quoque major est, magisque extensus quam in ulla Viola, qui bina alia minora gerit petala in inferioribus labiis, quæ quatuor tenerrima elegantissimi carmesini sunt coloris, superior vero floris pars, & calcaria incarnata sunt, supremusque apex viridis est.

Siliculæ seu fructus ultra digiti articulum longi sunt, rubrumque habent reflexum.

Radix congeries est simplicium ac brevium fibrillarum, quales in Calappo observantur, suntque rubræ, succosæ, fragiles, nodosæ admodum, & verrucis obsitæ, laxe terræ inhærentes, ita ut minimo nixu evelli possint. Hæc species quasdam habet varietates, si enim solo crescat sicco, tum flos non plenus est, sed simplex, colorque ejus scharlatinus in læte rubentem degenerat, fere in incarnatum.

Secundo *Lacca purpurea* folia gerit paulo magis virentia, ejusque stipes & rami inferius parum rubent, superius pallide virentes, semper vero prope nodos parum rubent, binasque habet notabiles varietates. Prima gerit ramos plerumque rubentes vel purpurascentes, qualis etiam est foliorum nervus medius.

Flo-

LII. HOOFDSTUK.

Het Lacca-Kruit.

W*At het woord* Lacca *in Indien al beduide, hebben wy boven* lib. 6. *gezegt. Alhier is het een laage plante, verbeeldende ons in Oost-Indien de* Balsamina femina, *of* Balsamina altera. *Het is een cierlyke plante, als een wel gesch ikt boompje, met regte takken opwassende, anderhalf en twee voeten hoog. De stam, en takken zyn wel dik, echter bros, zappig, als het binnenste van een Koolstronk, in wyde leden verdeeld, met uitbuilende knien.*

De bladeren staan enkeld, de Willige-bladeren gelykende, doch korter, aan de kanten digt, en fyn gezaagd, gelyk die van Cirsion, *ruim een middelste vinger lank, een dwers vinger breed, agter zeer smal toelopende tot aan haren oorspronk, zoo dat zy zonder stelen aan hare takken zitten, slap, glad, en met weinige schuinze ribben.*

Uit haren schoot komen de bloemen voort op korte kromme steeltjes, een of twee by malkander, de groote Violen *gelyk, van onderen met een krom hoorentje als Ridder-spooren, het bovenste van deze bloemen bestaat uit drie blaadjes, die een bolligheid, of verwulfzel maken, voor aan met een groen spitsje, en in de midden met een kort pilaartje, waar uit de vrucht werd. Het onderste van de bloeme bestaat uit twee bladeren, die een huig gelyken, en agter ook aan malkanderen hangen, veel grooter dan de bovenste, en als lellen afhangende, van onderen rusten zy op een hol zakje, of hooze, die het voornoemde hoorentje maakt, daar op volgd de vrucht, kegelformig, agter en vooren toegespitst, een lid van een vinger lank, kruidachtig, bleek-groen, of witachtig, zagt, of wollig in 't aantasten. De rype houwen bersten in vyf delen, als men ze maar een weinig drukt, en rollen haar binnewaarts t'zamen met zulke kracht, dat men ze geenzints regt houden kan, even als of zy 't zaad wilden verbergen, waar van echter 't meeste wegspringt door dit worstelen.*

Het Zaad zyn ronde korreltjes, wat grooter als Raapzaad, rondom een pilaartje hangende als Druiven, bruinachtig, met veele geele stippeltjes, regt als vergulde pillen. De coleur der bloemen, en getal der blaadjes zyn verscheiden, na de verscheide zoorten, waar van ik over de acht eenmaal in myn tuin geteld hebbe, dewelke ik tot drie hoofdzoorten brenge, te weten, de eerste roode, de tweede purpere, de derde witte.

De eerste Lacca Coccinea, *in 't Maleyts* Lacca Api, *dat is vuur-roode Lacca, is de schoonste, en grootste van allen, twee en een halve voeten hoog, in veele takken verdeeld; De takken, en stam zyn licht, of vuurrood, ruim een vinger dik, vet, zappig, en half doorschynend, als of men een Coraal-boompje zag.*

De bladeren zyn wat langer dan een vinger, dieper gezaagd, als of het weeke doorentjes waren. De middelzenuwe is mede rood, en by den oorspronk te weerzyden aan den steel ziet men 2 a 3 roode knopen: De bloeme is ook grooter en meer geopend dan eenige Violen, hebbende nog 2 andere blaadjes op de 2 onderste lellen, welke 4 zeer teer en schoon scharlaken rood zyn, dog het bovenste van de bloeme en spooren zyn incarnaat, en het voorste spitsje groen.

De houwen en vruchten zyn ruim een lid van een vinger lank, en hebben een roodagtige weerschyn.

De wortel is een bosch van enkelke korte vazelingen, gelyk men aan de Calappus-bomen ziet, rood, zappig, bros, zeer knobbelagtig, en met wratten bezet, slappelyk in de aarde houdende, zoo dat men ze met de minste ruk uittrekken kan. Deze zoorte heeft eenige veranderingen, want als ze op een drooge grond staat, zoo vertoond haar de bloeme niet meer dubbeld, maar enkeld, en de scharlaken coleur veranderd in ligt-rood, schier als incarnaat.

2. Lacca purpurea *heeft zyne bladeren wat hooger-groen, de stam en takken zyn beneden wat roodagtig, boven licht groen, dog altyd by de knien wat rood, en heeft 2 merkelyke veranderingen. De eerste heeft de takken doorgaans meest roodagtig of peers, gelyk mede de middelzenuwe der bladeren.*

De

Flores eadem gerunt petala supra generaliter notata, quorum superiora ac corniculum seu sacculus læte violaceus vel purpureus est; Inferior pars intense purpurea seu carmesini coloris est: Siliculæ ejus sunt breviores & rotundiores quam in prima specie. Altera varietas parum rubet in inferiore trunci parte, ac prope nodos, reliqua pars albicat, uti & foliorum nervus medius.

Flos elegantioris est formæ quam antecedens, superior enim ejus pars alba est, ad oras parum purpureus cum viridi apice, inferior pars elegantem carmesinum habet colorem uti in priore. Radix similes gerit fibrillas, rubentes, & quam maxime nodosas, sine primaria radice uti in Succisa, unde terræ non firmiter inhæret.

Tertio *Lacca alba* humillimum habet stipitem, ac minima folia, sine ulla rubedine in ramis vel nodis. Flos ejus omnino albus est, aliquando luteis notatus maculis in inferiore ipsius parte, quæ etiam conspiciuntur in quibusdam varietatibus secundæ speciei, cujus alæ duplices quoque sunt; & ex qua plures possunt concipi species sed non constantes, & ab una in aliam degenerantes. Siliculæ albæ speciei minimæ sunt & rotundissimæ, sine ullo fulgore; Omnium harum trium specierum flores ad visum elegantissimi sunt, sed inodori penitus, nec decerpi possunt, ut gestentur, quum pedunculos gerant adeo curtos, ipsorumque petala quam maxime sint decidua.

Nomen. Latine *Lacca Herba* ad distinctionem *Laccæ fruticis*, qui est *Alcanna*, item *Laccæ ligni*, quod est *lignum odoratum*, ut & ad distinctionem *Gummi Laccæ*. Vocari quoque potest *Balsamina femina Indica*. Malaice *Lacca Kitsjil*, & *Lacca Ambon*. Javanice & Baleyice *Batsjar* & *Batjar*. Amboinice *Alballa Ambon*, bono autem verbo Malaico *Inne Ayer*, h. e. *Alcanna aquosa*. Ternatice *Mardeni*.

Locus. Nota est hæc planta a Java per omnes Moluccas & Orientales insulas, amatque crescere in solo humido & arenoso, primaque species elegantissima & quam maxime luxurians obcurrit ad oras rivulorum currentium circa Hilam in Hitoëa. Sinenses Bataviæ habitantes in ollis ac cistis eam plantant ac deponunt ante fenestras, rubentes enim caules ac flores inter luxuriantem viridem eminentes foliaturam gratum præbent spectaculum. Neglecta sæpe obcurrit ac sponte crescit in Amboinensium pagis, in arenoso litore sitis, ubi terra subtilis ac nigra intermixta est, qualis est in Manipa prope Tomalehu, & in Amboina prope Hoecmalo.

Usus. Potissimum colitur delectationis caussa, uti supra dictum est, ut ante fenestras ponatur, ut & in parvis hortorum areis, omni enim die suos profert flores. Baleyenses quidam ejus folia aliis admiscent oleribus, hoc enim folium nullum peculiarem habet saporem, sed fatuum est, seu aquosum cum levi amaritie. Plurimus ejus usus est, ad *Alcannæ* defectum supplendum, quæ non ubique obcurrit, in tingendo nempe digitorum ungues rubro colore; Folia enim hæc sive sola contrita, sive cum aqua calcis, vel Limonum succo conmixta, & per noctem unguibus inposita, hos rubro tingunt colore, qui tam firmus ac persistens est quam *Alcannæ*.

Maturi fructus leniter decerpti, & alicujus manibus inpositi, si leviter conprimantur, aliquem terrefaciunt & conmovent, quum siliculæ hæ vi dissiliant, seseque convolvendo contrahant, quum talis putet viventes vermes in manibus tenere, qua in re hæc herba convenit cum illa, quæ *Herba inpatiens* seu *Noli me tangere* vocatur, cæterum siliculæ hæ sponte dissiliunt, quum maturæ sint, vel per Solem tangantur, vel per ventum ad aliam allidantur rem. Decidua semina intra paucos progerminant dies, novasque producunt plantulas, quarum quædam evelluntur, ne sese invicem suffocent.

Est quoque herba vulneraria, Baleyensibus & Javanis usitata in vulneribus levibus ac recentibus per cultrum vel arundinis fragmentum inflictis, quum recentia ejus ac contrita folia ipsis inponantur, quod in mea etiam familia comprobatum est: Sed simul expertus fui in vulnere parvo circa articulos vel digitos non valere, quum nimis cito exsiccentur, & articulus quodammodo inflammetur, cæterum ad ungues fissos vel confractos consolidandos easdem cum Alcanna habet virtutes.

De bloemen hebben dezelfde bladeren als boven in 't generaal beschreven staat, waar van de bovenste, en het horentje of zakken ligt-violet, of peers zyn. De onderste lelle is hoog purper of carmozyn-rood, de houwen zyn wat korter en ronder dan aan de eerste zoorte. De tweede verandering heeft maar weinig rood aan de onderste stam en by de knien, de rest is witachtig, als mede de zenuwen der bladeren.

De bloeme is fraayer van aanzien dan de naast voorgaande, want het bovenste deel derzelver is wit, aan de kanten een weinig peers, met een groen spitsje, het onderste is schoon carmozyn, als het voorgaande. De wortel bestaat van diergelyke vazelingen, roodagtig, en vol knopen, zonder hoofd-wortel, gelyk aan de Succisa, daarom gantsch niet vast in de aarde.

3. Lacca alba *is de laagste van stam, en kleenste van bladeren, zonder eenige roodigheid aan takken en knien; de bloeme is geheel wit, en somtyds met geele plekken op de lellen, dewelke men ook ziet aan zommige veranderingen van de tweede zoorte, welkers lellen ook dubbeld zyn, waar van men zoo veele zoorten maken kan, die dog niet bestendig zyn, maar van de eene tot de andere overgaan. De houwen van de witte zoorte, zyn de kleenste en rondste, zonder eenige weerschyn. De bloemen van alle deze 3 zoorten, staan wel schoon in 't oog, maar hebben geen reuk, en men kan ze niet afbreeken om te dragen, dewyl zy zoo korte stelen hebben, en de blaadjes zoo ligt afvallen.*

Naam. *In 't Latyn* Lacca Herba *tot onderscheid van* Lacca frutex, *welk is de* Alcanna, *als mede van* Lacca lignum, *'t welk is een* welriekend hout, *en van het* Gummi Lacca. *Men mag het ook hieten* Balsamina femina Indica. *Maleyts* Lacca Kitsjil, *en* Lacca Ambon. *Javaansch en Baleyts* Batsjar *en* Batjar. *Amboinsch* Alhalla Ambon, *maar in 't goed Maleyts* Inne Ayer, *dat is*, Alcanna aquosa. *Ternataansch* Mardeni.

Plaats. *Het is bekend van Java aan door alle de Moluccos, en Oostersche Eylanden, het wast gaern op een vogtige zandige grond, en de eerste zoorte vind men zeer schoon en weelderig aan de kanten van lopende beekjes, omtrent Hila op Hitoe. De Sineezen op Batavia, plantenze in potten en kisten voor de vensters, want de roode stelen en bloemen tusschen het weelderige groen, geven een aangenaam spectakel. Men vind het dikwils achteloos van zelfs wassen in zommige Amboinsche Negoryen, die op een zandige strand leggen, daar swarte stof-aarde onder loopt, gelyk op Manipa by Tomalehu, en in Amboina by Hoecmalo.*

Gebruyk. *Het werd meest om pleizier geoeffend, als boven staat, voor vensters, en voor kleene bedden in de tuinen, want men ziet 'er alle dagen bloemen aan. Zommige Baleyers mengen het onder ander moeskruyd, want aan dit blad alleen is geen zonderlyke smaak, maar is smets, of wateragtig, met een kleene bitterheid. Zyn meeste gebruyk is om het gebrek van de* Alcanna *te suppleeren, dewelke niet overal gevonden werd, in 't rood maken van de nagels aan de vingers; want de bladeren, 't zy alleen gewreeven, 't zy met kalk-water of Lemoen-zop gemengd, eene nacht op de nagel gebonden, verwen denzelven vuurrood, zoo vast en onuitwisselyk als de* Alcanna.

De rype vruchten zagtjes afgebrooken, geeft iemand in de hand, en laatze hem zoetjes t'zamendrukken, zoo zult gy hem schielyk verschrikt zien, wanneer de houwe in stukken springt, en zig in malkander rold, waar door hy meend dat hy levende Wormen in de hand heeft, waar in dit kruyd overeenkomt met de Herba impatiens *of* Noli me tangere, *anders springen de houwen ook van zelfs open, als zy ryp zyn, of door de Son geraakt, en door de wind tegens iets aangedreven worden. Het uitgevalle zaad komt als dan in weinige dagen op, en brengt nieuwe plantjes voort, waar van men een deel uittrekken moet, op dat zy malkander niet verstikken.*

Het is ook een wondkruyd by de Baleyers en Javanen, tot ligte vleeschwonden, met een mes of spits riet gemaakt, wanneer men de versche of gewrevene bladeren daar op bind, zynde zulks in myn huis geprobeerd. Doch ik heb ook ervaren, dat het in een kleene wonde omtrent de gewrigten of vingers geen goed doed, als te haast opdrogende, en het lid eenigzints ontsteekende, anders om gebrooke en gescheurde nagels te geneezen heeft ze dezelve kragten, gelyk Alcanna.

Porro ab Indis non exploratum eſt, an fructus in oleo macerati conſolident ampla & hiantia vulnera, uti Itali id de ſua glorientur Balſamina femina, quam LOBELIUS *Balſaminam feminam Perſicifoliam*, & GESNERUS *Balſaminam amygdaloidem* vocant, hujus enim deſcriptiones quam maxime inter ſeſe conveniunt, excepto quod Indicæ fructus ſint paulo oblongiores.

Si Arabum & Perſarum *Argowân* non ſit *Syringa Perſica*, vel antecedens *Mirabilis*, hallucinarer hanc *Laccam* eſſe, *Argawân* enim deſcribitur eſſe frutex Perſicus, florem gerens intenſe rubrum, Carmeſinum nempe, ſeu vere purpureum, qui Hebraeis *Argewân* vocatur.

Æſtuantibus diebus circa novi Lunium, præſertim ſi ejus Eclipſis ſit, cuncta harum plantarum folia adeo flaccida & emarcida dependent, acſi re verâ eſſent mortua, veſpertino autem tempore vel primis pluviis quaſi reviviſcunt, ac ſeſe erigunt.

Lacca herba, ſeu *Balſamina femina* ex Sina delata, prima ejus ſpecies eſt, cujus autem folia ſunt paulo majora, quinque ac ſex pollices longa, ultra digitum lata, eodemque modo ſerrata. Florum ſeminumque forma cum prioribus convenit. Flores autem hoc peculiare habent, quod in uno nempe fruticulo ſint diverſicolores, quidam enim ſcarlatini ſunt coloris, quidam ſemi rubri, ac ſemi albi, alii alios habent colores. Ipſorum quoque calix purpuraſcit.

Folia flaccida ſunt, ac mox poſt avulſionem marceſcunt. Obcurrit quoque ejus ſpecies omnino alba, atque ex ipſorum teneris fruticulis mox detegi poteſt, quænam ſit ſpecies, quosque flores productura ſit.

Sinenſes hanc vocant *Kimbong*, ubi & ad trium pedum altitudinem excreſcit, ipſique vires tribuunt, quod nulla ſerpens audeat ad hanc adcedere plantam. Nomen vero gerit ab ave elegantiſſima *Hong* dicta, aureo aliisque ſplendentibus coloribus ornata, quæ ſapientibus ipſorum vocatur *Fung*, quæ eadem videtur, quæ *Phœnix* vocatur, & plurimis centenis annis ſemel tantum in conſpectum venit.

Onapu, Bracmanis *Tambido*, in *Hort. Malab. part.* 9. *Tab.* 47. deſcripta, convenit quodammodo cum majore rubra *Herba Lacca. Tsjeria Onapu. Fig.* 49. cum alba priori ſpecie.

Voorts is by de Indianen niet onderzogt, of men met de vruchten in oly geweekt, diergelyke geneezinge kan doen in 't zamenbegten van groote en geopende wonden, gelyk de Indianen met haar Balſamina fœmina weeten te doen, die LOBELIUS Balſaminam Perſicifoliam, *en* GESNERUS Balſaminam amygdaloidem *noemt, immers de beſchryvingen komen zeer na overeen, behalven dat de vruchten van de Ooſt-Indiſche wat lankwerpiger zyn.*

Als het Arabiſche en Perſiſche Argawân *niet en is* Syringa Perſica, *of de voorgaande* Mirabilis, *zoo zoude ik giſſen, dat het deze* Lacca *moeſte zyn, want* Argawân *werd beſchreven te zyn een Perſiaanſche heeſter, met een hoog-roode bloeme, namentlyk Carmozyn of als de regte purper, die in 't Hebreeuwſch* Argemân *hiet.*

By heete dagen, omtrent de nieuwe Maan, inzonderheid als 'er een Eclips voorvald, zoo hangen alle de bladeren aan deze planten zoo ſlap en verwelkt, als of zy alreede geſtorven waren, die doch 's avonds, of met den eerſten regen weder bekomen.

Lacca herba, *of* Balſamina fœmina, *het geene uit Sina komt, wil de eerſte zoorte zyn, dog de bladeren zyn wat grooter, te weten 5 en 6 duymen lang, en ruym een vinger breed, op dezelfde manier gezaagt. Het fatzoen van bloemen en zaaden, komt met het voorgaande overeen, doch aan de bloemen heeft men dit raars, dat men aan een ſtok bloemen van verſcheide coleuren ziet, te weten zommige ſcharlaken-rood, zommige half rood, half wit, en van meer coleuren. Het halsje of kelkje, daarze in ſtaat, trekt na 't peerze.*

De bladeren zyn ſlap, en ſlenzen ſtrax na 't afbreeken. Men heeft ook een geheel witte zoorte, en aan de jonge ſtammen kan men ſtrax bekennen, wat coleur van bloemen zy geven zullen.

De Sineezen noemen ze Kimhong, *alwaarze ruym 3 voeten hoog opſchiet, en ſchryven haar de kragten toe, dat geen Slange komt, daar dit kruyd ſtaat. Het heeft zyn naam van de goude en andere ſchoone coleuren des Vogels* Hong, *by hunne Geleerden genaamt* Fung, *zynde denzelfden met den Vogel* Phœnix, *dewelke in veele honderd Jaren maar eens gezien wert.*

Onapu. *Bracm.* Tambido *in* Hort. Malab. part. 9. Fig. 47. *beſchreven, heeft eenige overeenkomſt met de groote roode zoorte van* Herba Lacca. Tsjeria Onapu. fig. 49. *met de witte zoorte van het bovenſtaande.*

Tabula Nonageſima

Laccam exhibet *herbam*, quæ vera eſt noſtra *Balſamina*, loco natali tantum diverſa; Indicæ autem plures obcurrunt ſpecies ſeu varietates in *Theſ. Zeyl. p.* 41 & 42. vocaturque hoc genus in *H. Cliffort. p.* 428. Inpatiens pedunculis ſolitariis multifloris, & pedunculis confertis unifloris, ubi vide reliqua.

De negentigſte Plaat

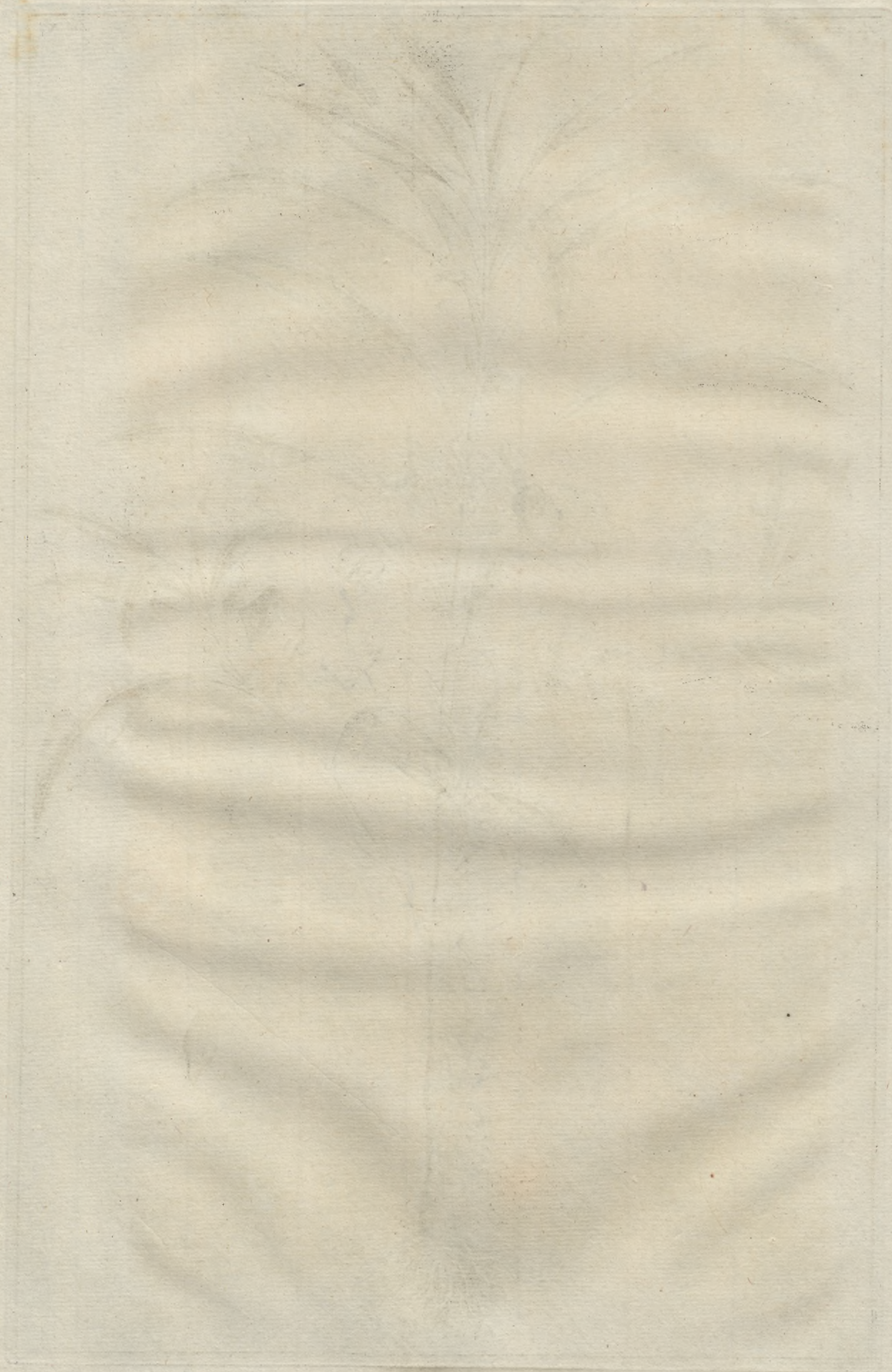
Vertoont het *Lacca Kruyt*, het welk onze *regte Balſamina* is, door de verſcheide plaats verſchillende. Van de Ooſt-Indiſche komen meer zoorten ofte veranderingen voort in de *Theſ. Zeyl. p.* 41 en 42. en dit geſlagt wert in de *H. Cliffort. p.* 428. genaamt Inpatiens met enkelde, veel bloemdragende ſteeltjes, en met veele een bloemdragende ſteeltjes, alwaar het overige ziet.

Impatiens Balsamina L.

Balsamina coccinea Rxb.

CAPUT QUINQUAGESIMUM TERTIUM.

Matricaria Sinensis. Serune.

SErune est planta olim ex Sina delata, formâ conveniens cum *Matricaria* seu *Parthenio*, odore autem cum *Chamæmelo Romano*. In Indiæ binæ ejus obcurrunt species, alba & lutea, in Sina vero ejus rubra quoque species reperitur, quum vero tantum florum colore differant, sub unica has describam forma.

Albæ speciei frutex binos ac binos cum dimidio pedes altus est, luteæ vero non ultra sesqui pedum altitudinem adtingit; Inferior stipitis pars plerumque parum inclinat, & terræ incumbit, multosque emittit rectos lignososque, sed fragiles tamen caules instar Hyssopi.

Folia cum illis *Parthenii*, seu *Arthemisiæ latifoliæ* conveniunt, utrisque vero latiora sunt, elegantia, & in magnas lacinias distincta, quarum quævis profunde dentata est, suntque crassiuscula, ex nigro virentia, sine ullo splendore, subtus mollia, acsi lanuginosa essent; in caulium summo binæ aliæ obcurrunt illorum formæ, inferiora enim folia vix pollicem longa sunt, inferius angusta, ac superius in tres lacinias distincta, summa vero minora sunt, integra, & cum illis Hyssopi convenientia. Ita ut in quavis planta tres conspiciantur foliorum formæ seu varietates; odore cum Chamæmelis convenit hæc planta, sapore amaricante cum Matricaria.

In caulium summo viridia excrescunt planaque capitula casei formia, uti in Malva minore, tria plerumque simul, quorum medium maximum est, ac primo sese aperit. Primarii hi caules superius sese dividunt in multos rectos laterales ramos, quorum quivis tot profert capitula, atque mox sub his angusta ista locantur foliola.

Flos rotundus est, magnitudine & forma Calthæ, ex innumeris constans, & completus petalis, in prima specie albis, excepto in medio, ubi petala minima sunt & angustissima, ibi flavescunt, fortem spirantia Chamæmeli odorem.

Secunda seu *lutea* species folia gerit majora ac pinguiora, viridiora, & in majores lacinias distincta, regulariter & eleganter dentata instar *Acanthi*. Nec etiam tam exesa sunt quam in alba specie, sed luxuriantes habent lacinias, sinuosas parum, sibique incumbentes præ luxuria.

Hujus flos quoque major est quam in alba specie, flavescens instar florum Matricariæ, cæterum ejusdem formæ, quod de aliis quoque Sinensibus speciebus intelligendum est.

Tertia species nunc quoque incipit nota esse, a secunda non diversa, nisi quod flores gerat rubros, qui sese non rite aperiunt, & debilem habent odorem.

Radix pusilla ac vilis est, quodammodo sub terra prorepens, atque hic & illic novas emittens plantulas, quæ transplantari possunt: Qui vero elegantes amplosque desiderat flores, stipitis propagationem impedire oportet, per hanc enim silvestrem quasi induit naturam, nil fere nisi folia producens.

Flos modo sese aperiens videtur omnino flavescens, dein ad oras sensim albescit, ita tamen, ut in ejus centro semper fasciculus sit angustorum & rectorum petalorum, quæ paleaceum habent colorem. Flos apertus per aliquot dies viget, ac tandem marcescit, nullum proferens semen, ex radice enim copiosi satis excrescunt surculi.

Hic flos hoc laborat vitio, saltem hic in Amboina, quod non totus aperiatur, sed tantummodo quædam ejus pars, præsertim luteæ speciei, cujus rei forte caussa est, quod naturale florendi tempus in patria sua seu Sina sit mensibus Majo & Junio, qui in Amboina sunt menses pluviosi, quum requisitus ipsi deficiat Solis æstus; contra æstivo nostro tempore seu siccis mensibus ab Octobri usque in Aprilem floribus plerumque destituuntur hæ plantæ.

LIII. HOOFDSTUK.

De Sineze Mater, of Serune.

DE *Serune is een plante eerstmaal uit Sina gebragt; aan gedaante gelykende de* Matricaria *of* Parthenium, *aan reuk de* Roomsche Camillen. *Men heeft 'er in Indiën 2 zoorten van, witte en geele, maar in Sina vald 'er ook een roode zoorte, doch dewyl zy maar verschillen in de coleuren van de bloeme, zal ik ze onder eene gedaante beschryven.*

De struyk van de witte zoorte werd 2 en 2½ voeten hoog, maar de geele komt niet boven 1½ voet op. De onderste stam legt gemeenlyk op de aarde wat gebogen, en schiet veele regte houtagtige dog brosse stelen op, gelyk de Isoop.

De bladeren gelyken die van 't Parthenium, *of de* breedbladige Artemisia, *dog breeder dan die beide, cierlyk in groote lappen gesneden, en ieder derzelver in eenige mindere tanden; dikagtig, swart-groen, zonder glans, van onderen zagt in 't aantasten, als of ze wolagtig waren, aan 't bovenste van de stelen vind men 2 andere gedaantens, want de onderste zyn quaalyk een duim lank, agter smal, en vooren in 3 snibben verdeeld, de bovenste zyn nog kleender, ongesneden, en de Isoops-bladeren gelyk, zoo dat men aan ieder plante driederlei bladeren vind, van reuk de Camillen verbeeldende, van smaak bitteragtig, als Mater.*

Aan 't opperste der stelen komen groene platte knopen voort, gelyk de kaaskens aan de kleene Malva, *gemeenlyk 3 nevens malkander, waar van de middelste de grootste is, en zig eerst opend. De hooft stelen verdeelen haar boven in veele regte zyde stelen, waar van ieder zoo veele knopen voortbrengt, en digt daar onder de smalle blaadjes.*

De bloem is rond, in de grootte en gedaante van een Gouds-bloem, digt uitgevuld met blaadjes; aan de eerste zoorte wit, behalven in de midden, daar de blaadjes kleen en smal zyn, schynen zy geelagtig, van een sterke reuk als Camillen.

De tweede of geele zoorte heeft grooter of vetter bladeren aan den stam, groender, en in grooter lappen verdeeld, zeer ordentlyk en cierlyk getand, als ooit een Acanthus *zyn mag. Zy zyn ook zoo doorvreten niet als aan de witte, maar staan weelderig met de lappen, wat bogtig, of over malkander staande van vettigheid.*

De bloeme is mede grooter dan de witte, ligt-geel, gelyk de Mater-bloemen, anders van dezelfde gedaante, 't welk men ook van andere Sineeze zoorten verstaan moet.

De 3de zoorte begind nu ook bekend te werden, van de 2de niets verschillende, behalven dat ze roode bloemen draagd, die haar niet ter degen openen, en slap van reuk zyn.

De wortel is gering, kleen, eenigzints onder de aarde kruipende, en hier en daar nieuwe plantjes voortbrengende, die men verplanten kan, dog die schoone breede bloemen wil hebben, moet den stok dit kruypen beletten, want hy daar door eenigzints verwilderd, en meest bladeren voortbrengt.

De eerst opgaande bloem schynt geheel ligt geel, daarna werd ze aan de kanten allenxkens wit, zoo nogtans dat 'er in de midden altyd een bosje blyft van smalle en regte blaadjes, die ligt-geel blyven. De geopende bloem blyft eenige dagen in haar fleur of wezen, en vergaat ten laatsten zonder zaad, want uit de wortel komen genoegzame afzetzels voort.

Deze bloem heeft een byzondere fout, immers hier in Amboina, dat ze niet te gelyk, maar stukswys open gaat, inzonderheid de geele zoorte, waar van misschien de oorzaak is, dat haar natuurlyk Sayzoen van bloeyen in haar Vaderland Sina vald in de Maanden May en Juny, het welk in Amboina juyst regenmaanden zyn, wanneer haar de nodige Sonneschyn ontbreekt. Daar en tegen in onze Zomer of drooge Mousson van October tot April incluys ziet men ze meest zonder bloemen.

Nomen. Latine *Matricaria*, ſeu *Parthenium Sinenſe.* Belgice *Sineeſe Mater*, ſeu *Sineeſe Camillen* ob Chamæmeli odorem. Malaice *Serune.* Sinice *Kiokhoæ.*

Locus. Prima ejus Patria, uti dictum fuit, eſt Sina, ſed hodie in India aquoſa ſatis nota & obvia eſt hæc planta, ac vulgaris in omnibus regionibus Sinæ adjacentibus usque ad Malaccam, ſine dubio enim a Sinenſibus ita diſperſa eſt, qui has inſulas permeant atque inhabitant.

Uſus. Delectationis gratia potiſſimum colitur, & plantatur in fictilibus, atque a Sinenſibus ante feneſtras & cancellos locatur, ut & in tectis ædium. Incolæ vero ac noſtra natio hanc tantum plantant in areis hortorum, ubi tamen non tam elegantes præbet flores, ſi enim ultra binos annos in uno creſcat loco, degenerat, lignoſa minis fit, ac ſæpe tota perit. Sinenſes vero magni eam faciunt, inque patinis & fictilibus eam plantant, atque menſis inponunt, quum amicos ſuos convivio excipiant, quoque ampliorem quis poteſt obferre florem, eo majorem amico ſuo præſtat honorem. Ut autem hic conquiratur, hæc planta tam humilis ſervanda eſt, quam fieri poteſt, paucosque permittere excreſcentes ramos, nec ultra ſesqui pedum altitudinem, triumque dictorum capitulorum bina lateralia avellenda ſunt, ita ut in quovis ramulo unicus tantum ſuperſit flos, qui eo major excreſcit.

Semi aperta capitula luteæ ſpeciei chartulâ madidâ obvolvenda ſunt, quæ filo liganda eſt, ut ſiccetur & adhæreat, tum flos vi quaſi intumeſcit, ac ſimul totus ſeſe aperit; lateralia porro abrumpenda ſunt capitula, ac ſæpius planta ipſa diligenter aqua inprægnanda eſt: Omnes vero colorati flores minorem ſpargunt odorem albis, qui in re Medica præſtantiores quoque ſunt, uti colorati gratiores ſunt oculis, atque per dictam artem in tantam formari poſſunt magnitudinem, quanta eſt nummi inperialis, ſeu palmæ manus.

Præter tres dictas varietates in Sina quarta raraque obcurrit, cujus flores ex viridi cinereum habent colorem, horumque quatuor variorum colorum unicam deponunt plantam in peculiari area, quod elegans præbet ſpectaculum, quum omnes ſimul ſuos proferant flores diverſicolores.

Quinta porro ac rariſſima ibi reperitur ſpecies alba, ſed minor præcedentibus, *Tſchuy Sayſi* dicta, h. e. ebria mulier, quum ejus flos matutino & veſpertino tempore flacceſcat ac dependeat, acſi ebrius eſſet, meridiano autem tempore ſeſe erigit, ac Solis curſum ſequitur, ſed hæc ſpecies ex Sina non defertur.

Sinenſis omniſque Malaienſis natio hos amat flores gerere in capillitio tam viri quam feminæ, atque hi flores ab ipſis tanti æſtimantur, ut elegantes porcellanas patinas ex Sina delatas *Pingan Serune* vocent, in quibus etiam multi horum flores depicti ſunt, qui cœrulea tinctura ſeu pigmento ipſis incocti ſunt.

Virtutes Medicæ harum plantarum ab Indis nondum exploratæ ſunt, ac Sinenſes præ ſe ferunt, magis ad ornamentum & oblectamentum quam ad uſum Medicum coli, ipſorum tamen perſuaſione flores hos adhibui tam recentes quam ſiccatos aquæ infuſos vel incoctos, qua oculos fovi tam per vaporem in Ophthalmia, quam per fotus, ipſis nempe tepide inter lintea adplicatis, comperique dolores & lancinationes inde maxime inminui, ita ut ipſis Chamæmeli virtutes auderem adſcribere in doloribus mitigandis.

Siccati flores diu ſervari poſſunt, Chamæmeli retinentes odorem. Folia ejus recentia potiſſimum luteæ ſpeciei cum illis ſubſequentis Arthemiſiæ ad her boſas placentas adhiberi poſſunt loco illorum Matricariæ. Deinque notandum eſt, *Serune* hoc diſtinguendum eſſe ab alio *Serune Ajer*, quod Javanice *Codoc Serune* vocatur, eſtque herba convolvulacea in ſubſequenti libro deſcripta.

In *Hort. Malab. part.* 10. *fig.* 44. Malabarice dicitur *Tsjetti Pu*, Portugallice *Alosna de Batao*, ſed obiter ibi tantum deſcribitur, videturque commentatorem ex ſimplici Figura concludere potuiſſe, *Matricariam Indicam* eſſe.

Naam. *In 't Latyn* Matricaria, *of* Parthenium Sinenſe. *Op 't Duitſch* Sineeſe Mater, *of* Sineeſe Camillen *na de reuk. Maleyts* Serune. *Sinees* Kiokhoæ.

Plaats. *Haar eerſte Vaderland, als gezegt, is Sina, dog bedendaags in water Indiën genoegzaam bekend, en gemeen in de Landen aan Sina palende, tot Malacca toe, zynde buiten twyffel door de Sineezen zoo ver verſpreyd, die deze Eylanden zoo verre bevaren en bewonen.*

Gebruyk. *Ze werd meeſt luſthalven geplant in potten en taylen, door de Sineezen in haare huyzen voor de venſters, en op de daken gezet. De Inlanders en onze Natie planten ze ſlegts op de bedden in haar tuinen, daar zy zoo veel wil niet van hebben, want als men ze boven* 2 *jaren op een plaats laat ſtaan, zoo verwilderen zy, werden al te houtagtig, en gaan licht geheel uit. Maar de Sineezen maken 'er veel werks af, plantenze in ſchotels en potten, zettenze zoo op tafel, als zy haare Vrinden willen tracteeren, hoe grooter bloeme dan iemand toonen kan, hoe grooter eer hy zynen gaſt meend aan te doen. Om dit te wege te brengen, zoo moet men den ſtok zoo laag houden, als het mogelyk is, weinige takken laten opſchieten, en die niet boven* 1½ *voet hoog, van de* 3 *voornoemde knopen moet men de* 2 *ter zyden afbreeken, en op ieder rysken maar een laten ſtaan, die dan zoo veel grooter werd.*

De half geopende knopen aan de geele zoorte, moet men met een nat pampiertje omleggen, met een draad omwinden, en daar aan laten drogen, zoo ſwelt de bloeme met geweld daar tegen aan, en gaat te gelyk open, voorts de zyde knopen mede afbreekende en neerſtig begietende, dog alle gecoleurde bloemen hebben minder reuk dan de witte, die in de Medicyne dienſtiger is, gelyk de gecoleurde aangenamer voor 't gezigt, en door de voornoemde konſten zoo groot als een Ryxdaalder, ofte een palm van de hand konnen gemaakt werden.

Behalven de 3 *voornoemde, hebben zy in Sina nog een vierde, en raare zoorte, wiens bloemen uit den groenen graauwagtig zyn, en van deze* 4 *coleuren planten zy ieder op een bezonder bed, het welk een aangenaam gezigt geeft, als zy te gelyk haare bloemen geven van* 4 *diverze verwen.*

Nog een vyfde en mede raare zoorte hebben zy aldaar wit, dog kleender dan de voorgaande, Tſchuy Sayſi, *dat is dronke Wyf genaamt, om dat het zyn bloem 's morgens en 's avonds na de Sonne laat hangen, als of het dronke was, maar 's middags ſtaat het overeynd, volgt alzoo den loop der Sonne, maar deze zoorte werd uit Sina niet uitgevoerd.*

Sineeze en alle Maleytſche Natien, dragen ook deze bloemen geern in de hayren, zoo Mannen als Vrouwen, zynde voorts in zulk een agting by haar luyden, dat zy de ſchoone porcelyne ſchotels uit Sina komende Pingan Serune *noemen, waar op veele van deze bloemen geſchilderd ſtaan, zynde met een blaauwe verwe daar op gebakken.*

De kragten van de Medicynen zyn by deze Indianen nog niet onderzogt, en de Sineezen geven voor, dat ze meer tot pleyſier dan Medicamenten geoeffend werde; egter uit haar aanraden heb ik de bloem gebruikt zoo wel verſch als gedroogd in water gezoden, en de oogen daar mede berookt in de pynlyke Ophtalmia, ook dezelve tuſſchen een doek laauw door op gelegt, en bevonden, dat ze de pyn en het ſteken in de oogen merkelyk verminderde, zoo dat ik hun de kragten van Camillen zoude durven toeſchryven, in 't verzagten van pynen.

De gedroogde bloemen kan men lang bewaren, dat zy haren Camillen reuk behouden. De groene bladeren meeſt van de geele zoorte, nevens die van de volgende Byvoet, kan men ook onder kruydſtruyff gebruyken, in plaats van Mater. Ten laatſten ſtaat te merken, dat men dit Serune *onderſcheiden moet van een ander* Serune Ajer, *of op Javaans* Codoc Serune *genaamt, het welk een ſlingerend kruyd is, in 't volgende boek beſchreven.*

In Horto Malab. part. 10. fig. 44. *werd ze in 't Malabaars* Tsjetti Pu, *in 't Portugeeſch* Alosna de Batao *genaamt, dog zeer ſober beſchreven, en het ſchynd dat den Annotator uit de blote figuur heeft konnen raaden, dat het een* Matricaria Indica *zy.*

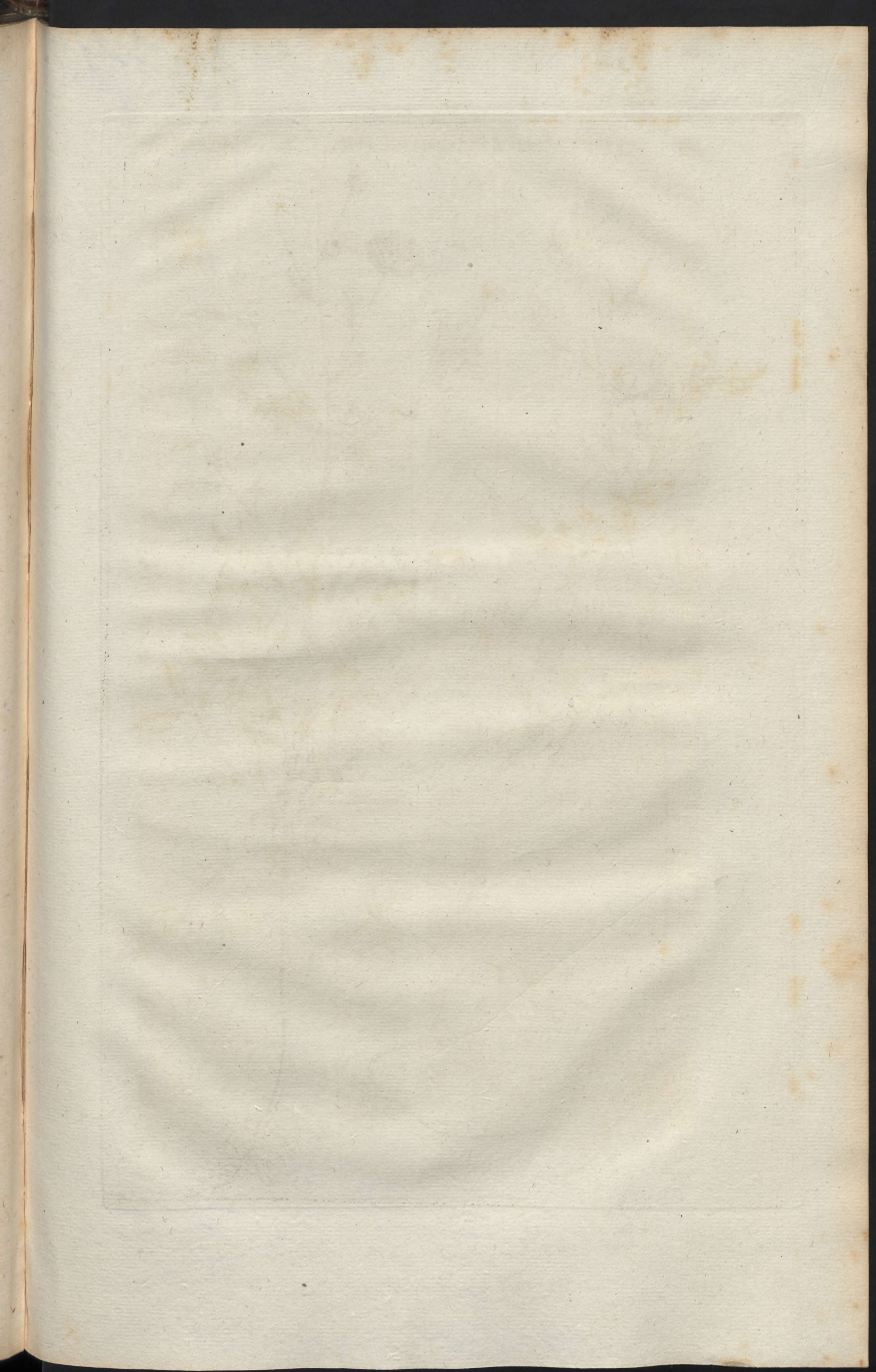

Fig. 1. Chrysanthemum indicum.
— 2. Artemisia Moxa Besser.

Tabula Nonageſima Prima

Ad *Figuram Primam Sinenſem Matricariam* exhibet, ſeu *Serune*.

Figura Secunda Artemiſiam denotat *latifoliam* cum ejus *ſurculo* radicali.

De een en negentigſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* den *Sineeze Mater* of *Serune*.

De *tweede Figuur* wyſt aan de *breedbladige Artemiſia* ofte *byvoet*, met zyn ſcheutje uit de wortel.

OBSERVATIO.

Matricaria hæc per plurimam Indiæ partem obvia ac nota eſt, unde & ab aliis etiam auctoribus jam obſervata, vocaturque Matricaria flore pleno magno in *Muſ. Zeyl. pag.* 33. & *Theſ. Zeyl. p.* 153. & Matricaria Zeylanica, hortenſis, flore pleno, D. *Scherard* apud *Ray tom.* 3. *p.* 224. Matric. Maderasp. flore pleno flaveſcente *Petiv. Muſ. no.* 786. Matricaria Indica, latiore folio, flore pleno. *Bobart. Hiſt. Oxon. tom.* 2. *p.* 33. eſtque Matricaria Japonica maxima, flore roſeo, ſive ſuaverubente pleno, elegantiſſimo *Breyn. Prodr.* 2. *nov. edit. p.* 78. ubi & notat varietates, floribus ſuaverubentibus, candidiſſimis, purpureis, luteo obſoletis, carneis, atque Phœniceis: dein alia minor quoque ibi notatur ſpecies, flore albo ſimplici & duplici; vide & *Ray. tom.* 3. *p.* 224.

AANMERKING.

Deze Mater is door het grootſte gedeelte van Indie bekend en voortkomende, waarom ze ook van meer andere Schryvers al is aangewezen, en wert genaamt Mater met een dubbelde groote bloem in het *Muſ. Zeyl. p.* 33. en de *Theſ. Zeyl. p.* 153. en Zeylonſche Mater der tuinen met een dubbelde bloem van *Scherard* by *Ray tom.* 3. *p.* 224. en Maderasp. Mater met een geele dubbelde bloem van *Petiv. Muſ. no.* 786. en Indiſche Mater met een breder blad, en dubbelde bloem van *Bobart. Hiſt. Oxon. tom.* 2. *p.* 33. en is de Japanſche zeer groote Mater met een rooze of aangename roode dubbelde, en zeer ſchoone bloem van *Breyne Prodr.* 2. van de nieuwe druk, *p.* 78. alwaar hy ook de veranderingen aantoont, te weten met een zeer ſchoone roode, ſpier-witte, purpere, ſlegt-geele, vleesagtige, en roodagtige bloemen, als mede nog een kleinder zoort met een enkelde en dubbelde witte bloem; ziet ook het *derde deel* van *Ray pag.* 224.

CAPUT QUINQUAGESIMUM QUARTUM.

Artemiſia latifolia. Baru Tſchina.

Creditur hæc Artemiſiæ ſpecies delata quoque fuiſſe ex Sina, tantamque cum priore *Serune* habet convenientiam, ut ab inperitis inter ſeſe vix diſtingui poſſit, ſi neutræ floreant, foliaque ſua tenera producant, qui vero rite adtendit, diſtinctionem facere poteſt, *Artemiſiæ* enim folia ſunt longiora, tenuiora, profundius inciſa, ſubtus alba, ac ſuperius magna ex parte maculis lentigineis notata.

Odor ſaporque *Serune* amaricat, & unguentaceus eſt, Artemiſiæ vero peculiaris ac notus. Quum floreant, nullus labor eſt hasce dignoſcere, Artemiſia enim longum habet caulem ulnam circiter altum, nulla gerentem folia, undique producentem muſcoſa capitula, quæ floſculos referunt flaveſcentes, nulla relinquentes ſemina, plurima autem ejus pars hisce in terris juxta terram proſerpit in faſciculis folioſis conlecta, nullos emittens caules vel flores, radix enim ejus longe lateque prorepit ſub terræ ſuperficie, novasque profert plantulas, unde quam maxime multiplicatur, & in areis quam difficillime exſtirpari poteſt, licet excidatur, ſi enim minima ejus pars in terra ſuperſit, regerminat, præſertim in molli arenoſoque Solo.

Hujus rubra ſpecies ſilveſtris quaſi ſponte creſcit in inſula Tagoelanda, ad borealem Celebis partem ſita, ad ulnæ altitudinem, plerumque emittens caules erectos, punctulis notatos, ac plerumque fuſcos, ſeu rubentes, hujus folia minora, & tenuiora ſunt, quam albæ ſpeciei, qualis eſt noſtra Europæa planta. Odor ejus quoque non ita penetrans eſt, quam albæ ſpeciei.

Nomen. Latine *Artemiſia latifolia*, in Amboina nullum aliud gerit nomen quam Malaienſe *Baru Tſchina*, h. e. Sinenſis fomes igniarius, Sinice *Gynja*, quod idem denotat, vulgo autem *Hyaa*.

Locus. Circa annum 1660. primum ex Java in Amboinam delata eſt, ubi ex Sina, uti dicitur, ſeu ex Taywana venit, nunc autem in Amboina quam maxime eſt multiplicata.

Uſus. Apud noſtrates, & Amboinenſes ejus uſus huc usque nondum innotuit, quum planta ſit exotica, qui tamen meo judicio ſine periculo deſumi poteſt ex Europæis libris, in quibus *Artemiſia alba* deſcripta eſt, nunc autem in hiſce terris incipit adhiberi ad placentas herboſas.

LIV. HOOFDSTUK.

De breedbladige Artemiſia, ofte Byvoet.

Men gelooft, dat deze zoorte van byvoet ook uit Sina afkomſtig is, en dezelve heeft zoo groote gelykeniſſe met het voorgaande Serune, dat ze de onervarene quaalyk onderſcheiden konnen, als ze beyde nog geen bloemen dragen, en met haar jeugdige bladeren beladen zyn, doch die 'er op letten wil, kan het onderſcheid ligt zien, want de bladeren van Artemiſia zyn langer, dunder, dieper geſneden, van onderen wit, meeſt met ſproeten of plekken bezet.

De reuk en ſmaak aan de Serune is bitteragtig en ſalfachtig, aan de Byvoet van zyn eigen bekende reuk. Als zy bloeyen, heeft men geen moeite te onderſcheiden, want de Byvoet heeft een langen ſteel, omtrent een elle hoog, zonder bladeren, langs bezet met moſchagtige knopen, dewelke kleene, bleek-geele bloempjes willen zyn, die zonder zaad vergaan, het meeſte deel egter hier te lande kruypt langs de aarde met veele bosjes van bladeren, zonder ſtelen of bloemen voort te brengen. want de wortel kruypt wyd en zyd onder den riſch van de aarde, en brengt nieuwe plantjes voort, het vermeenigvuldigt zig zoo ligt, en is op de bedden zoo qualyk uit te roeyen, al werdenze omgebakt, dat het minſte worteltje in de aarde verblyvende, weder opſchiet, zonderlyk in een mulle zand-grond.

Een zoorte van roode Byvoet waſt in 't wild op het Eiland Tagoelande, benoorden Celebes gelegen, een elle hoog, meeſt met regt overeynd ſtaande ſtelen, met punctjes bezet, en doorgaans bruinachtig, of rood, de bladeren zyn kleender, en magerder dan aan 't witte, gelyk het onze in Europa. De reuk is ook zoo ſterk niet als aan 't witte.

Naam. *In 't Latyn* Artemiſia latifolia, *In Amboina heeft het geen ander naam dan de Maleytſe* Baru Tſchina, *dat is Sineeze Tontel. Op Sinees* Gynja, *'t welk het 'zelfde beduit, doch in 't gemeen* Hyaa.

Plaats. *Het is omtrent het jaar* 1660. *eerſt in Amboina uit Java gebragt, alwaar het, zoo men zegt, gekomen is uit Sina, of Taywan, nu ter tyd is het in Amboina zeer vermenigvuldigt.*

Gebruyk. *By de onze, en de Amboineeze is zyn gebruik nog onbekend, dewyl het een uitlands kruyd is, den welken men mynes oordeels zonder ſchroom mag nemen uit de Europiſche boeken, daar de witte Byvoet beſchreven ſtaat, en men begint het nu hier te lande onder kruit-ſtruyf te nemen.*

Singulare hujus plantae experimentum didici contra nervorum contractionem, uti & venarum obstructiones. Recentem recipe Artemisiam supra porphyritim contritam, quam Emplastri forma inpone; Apud Sinenses autem & Japanenses in magno usu est, ac potissimum ut ex ejus foliis ac caulibus fomes igniarius præparetur, quo multis utuntur in morbis, præsertim in Cephalalgia & Odontalgia, atque hoc alicujus cutim adurunt, quæ apud hanc nationem vulgaris est cura.

Hic fomes vulgo *Moxa* vocatur, per longum autem tempus detegere non potui, quænam vox *Moxa* esset, quumque animadvertebam a Sinensibus hic habitantibus non intelligi, hinc concludi, Portugallicam esse corruptam vocem, derivatam a *Mocho*, h. e. *Muco*, cum quo forte Portugalli siccatum hujus herbæ fomitem comparant.

Tandem edoctus sum nomen esse Japanicum, notum enim satis est, a Sinensibus hic habitantibus, tam hanc herbam quam ejus fomitem, non *Moxa*, sed *Hyaa* vocari: Apud Europæos tamen scriptores *Moxa* nomen jam diu innotuit, uti & nil aliud esse quam *Artemisiam*, uti inter cæteros id patet ex *Ephemer. Acad. nat. curios. Ao.* 1. *decad.* 2. *obs.* 6. *D. G. W. Wedelii*, & *Ao.* 4*to. ejusd. decad. obs.* 1. *D. Andr. Cleyeri.* Hoc autem amplius describitur in peculiari tractatu a *Wilhelmo ten Rhyne*, Med. D. Batavo, qui ipse Japanæ fuit, & inscribitur de *Arthritide*, in cujus tertio tomo ample narrat, quo modo Japanenses omnes fere curent morbos per ustionem fomitis hujus Artemisiæ latifoliæ, quam *pag.* 79. dicit vulgatissimam in Japana esse herbam, in omnibus viis ac plateis provenientem & obviam, recentemque herbam Japanice vocari *Jamongi* & *Nophonti*, siccatam vero, ex qua fomes igniarius præparatur, *Moxa.*

Dein *pag.* 108. modum docet hunc præparandi: Sumantur nempe surculi *Artemisiæ latifoliæ*, in umbra siccentur, ac manibus conterantur, tum cauliculos ac venulas abjice, superfluam teneram lanuginem instar Gossipii, quæ proprie *Moxa* dicitur, ad usum serva, modum hanc moxam applicandi in quovis morbo & in quavis corporis parte seu articulo ample descriptum vide apud memoratum auctorem.

Addo porro ex Sinensium doctrina, herbam hanc esse conligendam ea præcise meridie istius diei, qui Sinensibus est dies lusorius *Lope*, ac vulgo *Pelo Pelo* dictus, qui quotannis est quintus dies quinti mensis circa nostrum Majum vel initium Junii, quum dicunt hanc herbam esse efficacissimam & aptissimam ad fomitem ex ipsa conficiendum contra plurimos morbos; Eadem quoque hora ac die conligunt pluvialem & fluvialem aquam, in qua quævis coquunt medicamenta, quam aquam credunt per totum annum incorruptam servari posse.

Sinenses porro docent, herbam *Hyaam* genibus senilibus adplicatam, & adligatam efficere, ne defatigentur, quæ artes in Europa quoque notæ sunt, in itinere nempe recentem herbam prope genua vel sub plantis pedum esse applicandam, ne defatigentur, unde & nomen adstantis pedis seu *Byvoet* accepit.

Katu Tsjetti Pu Hort. Malab. part. 10. *fig.* 45. descriptum, videtur convenire cum *Artemisia latifolia*, ejus vero flosculi nimis magni sunt depicti ac descripti, totique plantæ gratus & aromaticus adscribitur odor, uti & multæ præstantes virtutes Medicæ, quas ibi vide, quum hic ignotæ sint. Adnotator vocat *Ambrosiam Malabaricam* Artemisiæ foliis.

Een byzonder experiment van dit kruyd heb ik geleert tegens het krimpen van de zenuwen, kramp-aderen genaamt. Neemt versche Artemisia op een steen gewreven, en slaat dat daar over als een pleyster. By de Sineezen en Japanders daar en tegen is het in veel grooter gebruyk, meest om uit desselfs bladeren en stelen een zekeren tontel te maken, waar mede zy in veele ziekten, inzonderheid in hoofd- en tandpyn met kleene vlokken iemand op de huyd branden, zynde een gemeene Cuur by deze Natie.

Dezen tontel werd in 't gemeen Moxa *genaamt, doch ik hebbe lang niet raden konnen, wat voor een woord* Moxa *zy, en dewyl ik bemerkte, dat het by de Sineezen, die hy ons woonen, niet verstaan wierd, zoo maakte ik gissing, dat het een bedorven Portugeesch woord mochte zyn, afkomstig van* Mocho, *dat is* Mucus, *de snot, waar mede de Portugeesen de gedroogde Tontel van dit kruyd vergelyken.*

Eindelyk heb ik my onderrigten laten, dat het een Japanse naam is, want het is genoegzaam bekend, dat by de Sineezen, die alhier woonen, zoo wel het kruyd als de Tontel daar van gemaakt, niet Moxa, *maar* Hyaa *genoemt werd: Echter de naam* Moxa *is by de Europische Schryvers nu al lang bekend geweest, als mede dat het zelve anders niet en zy dan een* Artemisia, *gelyk onder anderen blykt* ex Ephemerid. Academ. natur. curios. Ao. 1. Decad. 2. observ. 6. D. G. W. Wedelii, & Ao. 4. ejusd. decad. obs. 1. D. Andr. Cleyeri. *Inzonderheid kan men het zelve wydloopig vinden in zeker Tractaatje door* D. Wilhelm. ten Rhyne, *Med. Batav. die zelfs in Japan geweest is, geintituleert de* Arthritide, *in wiens derde deel hy wytloopig verhaalt, hoe de Japanders meest alle de ziekten geneezen door 't branden met de poppetjes van dese breedbladige Artemisia gemaakt, dewelke hy* p. 97. *zegt 't gemeenste kruyd in Japan te zyn, aan alle wegen en straten groeyende; item dat men 't versche kruyd in 't Japans noemd* Jamongi *en* Nophont, *maar 't gedroogde, waar uit men de Tontel maakt,* Moxa.

Daar na p. 108. *leert hy de manier om te præpareren; neemt de jonge scheutjes van* Artemisia latifolia, *droogtze in de schaduwe, vryftze met de handen, smyt de steeltjes en aderen weg, 't resteerende teere wolligheid, het Catoen gelyk, en eigentlyk* Moxa *genaamt, verwaart tot gebruyk van de poppetjes. De manier van zulx te appliceren in ieder ziekte op zyn byzonder lid, ziet wydloopig by gemelde Autheur.*

Ik voege dit nog daar by uit den Sineezen leer, dat men het kruyd vergaderen moet juyst op den middag van den bekenden Sineezen speeldag Lope, *in 't gemeen* Pelo Pelo *genaamt, vallende jaarlyks op de vyfde dag van haaren vyfden maand, omtrent onzen May, of begin van Juny, wanneerze zeggen dit kruyd veel kragtiger en bekwamer zoude zyn, om Tontel tegens veelderhande gebreeken daar van te maken; op dezelve uur en dag, vergaderen zy ook het rivier en regen-water, om alderhande Medicyn daar in te koken, welk water zy gelooven een heel Jaar onbedorven te konnen blyven.*

Noch leeren de Sineezen, dat het kruyd Hyaa, *op de knien van Oude Lieden gebonden, laat dezelve niet moede worden in 't gaan; diergelyk kunsje is mede in Europa bekend, dat men in het Reyzen het versche kruyd by de knien, of onder de voetsoolen draagt, om niet moede te werden, waarom het de naam van Byvoet gekreegen heeft.*

Katu Tsjetti Pu. *in* Hort. Malab. part. 10. fig. 45. *beschreeven, schynd overeen te komen met deze* Artemisia latifolia, *dog de bloempjes zyn wat te groot geteikend en beschreeven, en de geheele plante werd een lieffelyke en aromatique reuk toegeschreeven, als mede veele treffelyke Medicinale kragten, dewelke ziet aldaar, om datze hier onbekent zyn. Den Annotator maakt 'er een* Ambrosia Malabarica *van, met bladeren van Artemisia.*

OBSERVATIO.

Hæc est nobilis illa planta, ex qua celebris *Moxa* paratur, adeo decantata in Podagræ curatione, quæ a *Plukn. in Almag. p.* 50. vocatur Artemisia Chinensis, cujus mollugo *Moxa* dicitur, quæ in *Phyt. Tab.* 15. *Fig.* 1. exprimitur, sed cujus icon a nostra multum differt planta. vide & *Ray. tom.* 3. *p.* 233. an Artemisia Virginiana *Park. Theat. p.* 90.

AANMERKING.

Dit is die edele plant, waar uit het befaamde *Moxa* gemaakt wert, zoo zeer in de Podagra gepreezen, welke by *Plukn.* in het *Almag. p.* 50. genaamt wert Chineeze Artemisia, wiens wolligheid het *Moxa* genaamt wert, welke in *Phyt. Plaat* 15. *Fig.* 1. afgebeelt wert, dog welkers Figuur veel van onze Plant afwykt. ziet ook *Ray. tom.* 3. *pag.* 233. en mogelyk is het de Virginische Artemisia van *Parkins, Theatr. p.* 90.

CAPUT QUINQUAGESIMUM QUINTUM.

Basilicum Indicum. Sulassi.

BAsilicum in India aliisque calidis regionibus tot habet species, ut vix dignosci possint, quæque cum Mentha adeo quadrant, ut de quibusdam vix dici possit, ad quodnam pertineant genus.

Indica mihi nota Basilica ad tres refero primarias species, uti primo *Basilicum* seu *Sulassi hortense*, Secundo *Sulassi agreste*, tertio *Comangi*, cuivis autem singulare tribuemus caput.

Basilicum hortense, seu *Sulassi verum* tres iterum habet species, potissimum foliorum ac caulium colore differentes, fruticulus est lignosus instar Hyssopi, multis adsurgens rectis, tenuibus, & quadragonis cauliculis, quam maxime fragilibus & siccis.

Folia sibi obposita sunt & cruciata, binos articulos longa, sed plerumque breviora, vix digitum lata, ad oras subtiliter dentata, ex quavis fere foliorum alâ novus excrescit caulis, seu fasciculus foliosus. Caulium vertex in longam terminatur spicam, quæ flores sustinet verticillatos, seu in circulo supra sese invicem locatos notæ formæ, instar illorum nempe Sclareæ vel Rosmarini, qui inter foliola squamosa eminent.

Semen ejus pusillum est, ex fusco nigrum, ac paulo majus illo Sajor Bajong, parumque angulosum. Radix pusilla est, in paucas sed longas lignosasque fibrillas distincta.

Prima ac vulgatissima species est fusca, cujus rami obscure fusci sunt, foliorum petioli magis pallide fusci, ipsumque folium intense viride, sique soli vel ad lucem obponatur, parva in ipso conspiciuntur foraminula, squamæ verticillorum ex fusco & viridi mixtæ sunt: Flosculi vero albi, purpureis lineis & punctulis notati.

Secunda alba species est haud multum diversa a prioribus forma, excepto quod omnes petioli ac folia pallide virescant, seu parum fusca sint ad inferiorem caulium partem. Flosculi ejus albi sunt; utriusque speciei folia glabra, æqualia, flaccida, & mox marcescentia, quum decerpantur, saporis mixti, ex dulci parum acri & unguentaceo, quique ad illum Menthæ accedit.

Hæc alba varietatem habet, quam puto esse genuinam albam, nil enim fusci in tota adparet planta. Ejus folia rotundiora sunt, ad oras & petiolos rugosa seu hirta, saporis gratioris, qui non unguentaceus est, sed magis ad illum Corticum Citri accedit.

Tertia nigra est Sulassi, altiorem gerit fruticem, sed pauciores numero habet ramos ac folia, quæ longiora sunt omnium præcedentium. Ejus petioli ex fusco nigri sunt seu nigricantes, folia ex obscure nigro & fusco colore distincta: Odor saporque dulcior, sed magis unguentaceus, unde nec apta sunt, ut cibo admisceantur.

Cunctæ Sulassi species sese multiplicant per decidua semina, atque inde progerminantes plantulæ, transplantandæ sunt mensibus pluviosis, tumque ramuli abrupti terræ conmissi quoque progerminant. Hoc autem omnes laborant vitio, quod formicis & vermiculis scateant, unde folia sæpe convolvuntur in globum quasi, atque facillime degenerant, & silvestrem induunt naturam, ni continuo transplantentur.

Nomen. Latine *Basilicum* seu *Ocimum Indicum*, Portugallice *Mangelicaan* seu *Mangiriquam*. Malaice *Sulassi*, quo nomine ubique notum est. Belgice *Vleesch-kruyd* & *Doods-kruyd*. Baleyice *Sulassi Mibic*. Arabes cuncta talia olera dulcia & odorata vocant *Haback*, a quo Hispani composuerunt per literarum mutationem *Albabaca* & *Albasega*, & adjectione cujusdam vocabuli distinguuntur, uti *Habaco Nabati*, est *Basilicum Arabicum*. Habaco *Trungani* est *Melissa* ad *Citri* odorem accedens, & *Habaco Miai* est *Artemisia*.

Basi-

LV. HOOFDSTUK.

Het tamme Indische Basilicum.

BAsilicum *heeft zoo veele zoorten in Indiën, en alle beete Landen, dat men ze qualyk onderkennen kan, en dezelve nog met de Mentha zoo vermengd, dat men van zommige quaalyk gissen kan, onder wat voor geslachte men ze brengen zal.*

De Oost-Indische my bekende Basilica, breng ik onder 3 *hooft-zoorten, als* 1. tamme Sulassi, 2. wilde Sulassi, 3. Comangi, *zullende ieder zyn bezonder Capittel hebben.*

Basilicum hortense *of* regte Sulassi, *heeft wederom* 3 *zoorten, meest aan de coleur van stelen en bladeren verschillende, het is een houtagtig beesterken, gelyk de Isop, met veele regte, dunne, en vierkantige stelen opschietende, die zeer bros zyn, en licht verdroogen.*

De bladeren staan tegens malkanderen, en in 't kruys, 2 leden lank, meest korter, en schaars een vinger breed, aan de kanten subtiel getand, maar schier uit den schoot van ieder blad komt een nieuwe steel voort, of bosje met jonge bladeren: Het opperste van den steel eindigd in een lange aaire, daar de bloemkens in kransjes of wervels boven malkanderen staan, van bekende fatzoen, te weten als die van Scharley of Rosmaryn, tusschen kleene blaadjes als schubbekens uitkykende.

Het zaad is kleen en swart bruyn, wat grooter dan dat van Sajor Bajang, en hoekig. De wortel is gering, in weinige, dog lange houtagtige Vazelingen verdeeld.

De eerste en gemeenste zoorte is de bruyne, wiens takken donker-bruyn zyn, de stelen aan de bladeren ligter-bruyn, 't blad zelfs hoog-groen, en als men 't tegen den dag houd, ziet men kleene gaatjes daar in, de schubbekens aan de kranskens uit den bruinen en groenen genoemd, de bloemkens wit, met peerze linien of punctjes.

De tweede zoorte verschild niet van de voorgaande van fatzoen, behalven dat alle de stelen en bladeren ligt-groen zyn, of een weinig bruyns aan de onderste stam hebben. De bloempjes zyn wit, de bladeren van beide deze zoorten zyn kaal, effen, zeer slap, en straks verslenzende, als men ze afbreekt, van een smaak gemengd, uit zoet een weinig scherp of zalfachtig, dog na de Munthe trekkende.

Van de witte heeft men nog een veranderinge, dewelke ik voor de regte witte houde, want daar is niets bruyns aan de geheele stok te zien. De bladeren zyn ronder, aan de kanten en stelen haairig of ruuw, van smaak lieffelyker, niet salfagtig, maar meer na Citroen schellen trekkende.

De 3de swarte Sulassi werd hooger van struyk, doch minder van takken en bladeren, die langer zyn dan alle de voorige. De steelen zyn swart-bruyn, of schier swart, de bladeren uit den donker groenen, en bruynen gemengd, de smaak en reuk wel zoo zoet, maar zeer zalfagtig, en niet bequaam om in de kost te doen.

Alle Sulassis-zoorten vermenigvuldigen haar genoegzaam door 't uitgevalle zaad, en de opkomende plantjes moet men dan verplanten in de regen-maanden, dan kan men ook de afgebrooke jonge takken verplanten. Zy hebben dit gemeene gebrek, dat zy vol Mieren en kleen gewormte zyn, die dikwils de blaadjes zoo t'zamen krullen, dat zy een bol schynen, en licht verwilderen, als men ze niet gedurig verplant.

Naam. *In 't Latyn* Basilicum *of* Ocimum Indicum, *in 't Portugeesch* Mangelicaan, *of na de boeken* Mangiriquam. *Maleyts* Sulassi, *met welke naam het overal bekend is. In 't Duitsch* Vleesch-kruyd, *en* Dooden-kruyd. *Baleyts* Sulassi Mihic. *De Arabiers noemen alle zulke zoetriekende Moes-kruyden* Haback, *waar van de Spanjaarden gemaakt hebben door letterwisseling* Albahaca *en* Albafega, *met een byvoeginge van een woordeken werden zy als dan onderscheiden, als* Habaco-Nabati *is het* Arabische Basilicum. Habaco Trunga *is de* Melissa, *na* Citroenen *riekende, en* Habaco Miai *is de* Artemisia.

Noch

Basilicum porro Arabice quoque vocatur *Bedarughauc*, *Rubani*, & *Ribani*, a dulci odore, item *Boerank*. Javanice *Solawat*.

Locus. In cunctis notum est Indiæ Orientalis insulis, binæ saltem ejus priores species, tertia enim seu nigra parum obcurrit, atque ex Batavia nuper huc delata est. In Baleya tamen non reperitur, nisi quod in paucorum hortis plantetur ad usum Medicum.

Usus. Vulgo adhibetur instar Lactucæ vel alius oleris, atque æque ab Europæis quam Indis piscibus & carnibus adcoquitur, multi tamen Europæi abhorrent ab ejus odore unguentaceo.

Tertia seu nigra species in cibo non adhibetur, sed ad Medicinam in potionibus ad Phthysim & Asthma conducentibus. Sinenses, Mauri, ac gentiles ejus alium instituunt usum, florentes enim ramulos deponunt in sepulchris recens mortuorum cum testa Benzoin repleta, aliisque suffimigiis; Orientales enim nationes credunt, mortuorum animam refocillari odore florum quorundam ac cibo.

Aliquando etiam fruticulos hos plantant in sepulchretis, ut animæ continuo ipsorum odore recrearentur, unde & nomen herbæ mortuorum accepit. Fusca & nigra species ad unguenta etiam eligitur, quibus infantes & pueri inliniuntur, quum malo genio fuerint infestati, & inbecilles. Usurpatur quoque in potionibus medicatis *Djudjambu* dictis, quæ præparantur contra abdominis tormina, & ad flatus dissipandos.

Nala Tirtava *Hort. Malab. tom.* 10. *fig.* 85. descripta, Bracmanice *Tolassi*, cum nostro convenit *Sulassi*, licet Commelinus ex quatuor hujus nominis speciebus Scrophularias faciat, ipsius vires ibi conmemorantur, flores nempe cum pauxillo Cepæ coctos utiles esse in febribus continuis, ac semina in aqua Rosarum concocta cum pauxillo Musci flatus expellere.

Noch hiet Basilicum *in 't Arabis* Bedarughauc, Ruhani, *en* Rihani *van de zoete reuk. Item* Boeranck. *Javaansch* Salawat.

Plaats. *Het is in alle Oost-Indische Landen bekend, immers de 2. eerste zoorten, want de 3de of zwarte werd weinig gevonden, en is van Batavia onlangs hier ingebragt. Op Baly egter is het niet te vinden, dan in weinige tuinen, alddar geplant tot Medicynen.*

Gebruyk. *In 't gemeen is het een Salaad en Moeskruyd, werdende zoo wel van de Europianen als Indianen by visch en vleesch gekookt, doch veele Europianen zyn vies van den zalfachtigen reuk.*

De 3de of zwarte zoorte werd niet in de kost gedaan, maar tot de Medicyne verwaard, meest tot dranken, die men jegens de teeringe en aamborstigheid maakt. De Sineezen, Mooren, en Heidenen, hebben nog een ander gebruyk, want de bloeyende takken leggen zy op de graven van de versch-gestorvene, met een test vol Benjoin, en ander reukwerk, want alle de Oostersche Natien gelooven, dat de ziel verquikt worde door eenige reuk van bloemen en kost.

Zomtyds planten zy ook deze struyken op hare graven, op dat de Zieltjes geduurig daar aan rieken konnen, waar van het de naam van doode-kruyd bekomen heeft. Het bruyne en zwarte geslacht neemt men ook tot zalfjes, waar mede men de Kinders smeerd, als zy eenige quaade lucht gevat hebben, en daar door onlustig zyn. Het word ook onder de Medicinaale drankjes Djudjambu *gebruykt, die men maakt jegens buykpyn, en om winden te breeken.*

Nala Tirtava in Hort. Malab. part. 10. fig. 85. *beschreven, en in 't Braminees* Tolassi *genaamt, komt met ons* Sulassi *overeen, hoewel Commelin uit 4 zoorten van dezen naam Scrophularias maakt; zyne kragten werden aldaar opgegeven, dat zyn bloeyzel met een weinig ajuyn gekookt, dienen tegens den heeten koorts, met de zaaden in Rooze-water gekookt, en een weinig Muscaat daar by gedaan, verdryft de winden.*

Tabula Nonagesima Secunda

Ad *Figuram Primam Ocimum* seu *Basilicum Indicum* exhibet hortense.

Figura Secunda Ocimum seu *Basilicum agreste* denotat.

De twee en negentigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* het *tamme Indische Basilicum*, ofte *doods-kruyd*.

De *Tweede Figuur* wyst aan het *wilde Basilicum*.

OBSERVATIO.

Plurimæ *Basilici* seu *Ocimum* species ab auctoribus recensitæ, vulgo tantum varietates sunt ac lusus naturæ, nunc majori nunc minori forma, uti & glabritie & scabritie, nec non vario colore, ut & diverso odore differentes, quæ omnes a *Linnæo* in *H. Cliffort p.* 315. reducuntur ad *Ocimum* foliis ovatis glabris & incanis, estque Ocimum Indicum, Melissæ folio, fragrantissimum, semine fusco *Plukn. Mantiss. p.* 139. ut & Ocymum Indicum Melissæ foliis atropurpureis, odoratissimum *ibidem*. cujus & aliæ species, seu si mavis varietates obcurrunt in *Thes. Zeyl. p.* 174 & 175. ut & in *Barrlieri iconibus plant. Hispan.* &c.

AANMERKING.

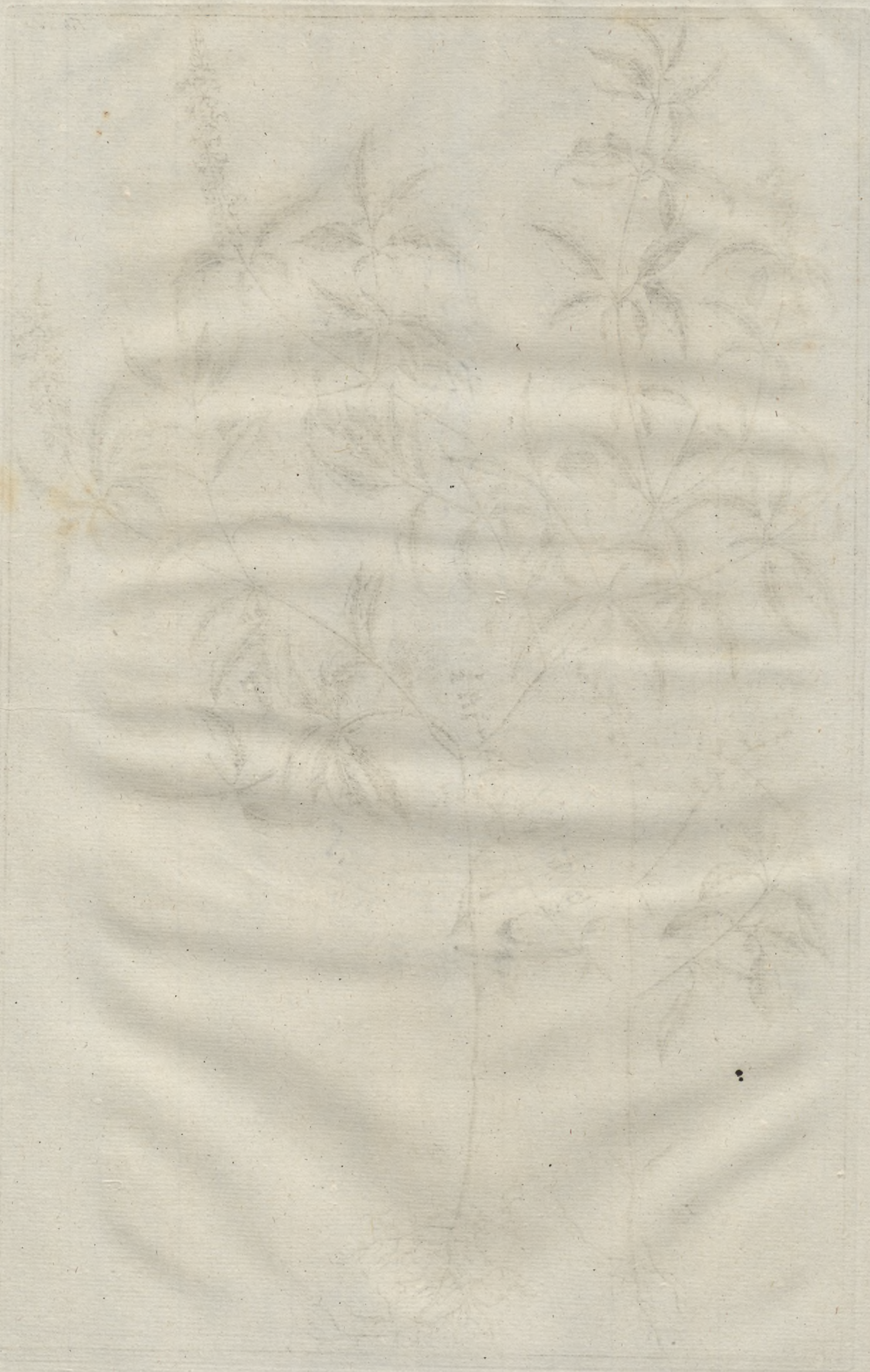
De meeste zoorten van *Basilicum* ofte *Ocimum* van de Schryvers aangehaalt, zyn doorgaans maar veranderingen, ofte speelingen des natuurs, nu groot, dan kleinder in gedaante zig vertonende, dan eens glad, dan weder ruyg, als mede verscheiden in de coleur en reuk, welke alle van *Linnæus* in de *H. Cliffort p.* 315. gebragt werden tot de *Ocimum*, met puntige, gladde, en gryze bladeren; en is de Indische Ocimum, zeer sterk van reuk, met het blad van de Melisse, en bruyn zaad, van *Plukn. Mant. p.* 139. als mede het Indische Ocimum met donker-zwarte bladeren van de Melisse, zeer sterk van reuk van *dezelve*. hier van komen meer zoorten, of zoo gy wilt, veranderingen voor in de *Thes. Zeyl. p.* 174 en 175. als mede by *Barrlier* in zyn Figuure der Spaansche planten. &c.

CAPUT LVI.

Fig. 1. Ocimum sanctum. L.
— 2. —— gratissimum. L.

CAPUT QUINQUAGESIMUM SEXTUM.

Basilicum agreste. Ruccu Ruccu.

HÆc species est *Basilici Caryophyllati*, multo vero debiliorem & viliorem habens saporem odoremque illo, quod in Italia crescit, ibique *Basilico gentile* vocatur. Amboinense multo lignosius est priore, estque subfrutex, tres ac tres cum dimidio pedes altus, cujus stipes inferius rotundus est, minimum digitum circiter crassus, mox sese dividens in ramulos erectos, superius parum angulosos.

Folia ejus sunt pusilla & rotunda, digiti articulum longa, ac digitum lata, ad oras serrata dentibus rotundis.

Flores ex squamosis proveniunt verticillis uti in priore, quatuor sexve simul in orbem positi, sed latioribus interstitiis quam in *Sulassi*. Flosculi hi pallide purpurei sunt, postque ipsos racemuli virides & rugosi, in quibus semen latet pusillum, rotundum, & fuscum, quod facile decidit per aperturas.

Radix longa est, transversalis, fragilis, & lignosa. Totius plantæ sed maxime foliorum odor ad Caryophyllos accedit, sed non admodum gratus est, multis enim nimis gravis est, capiti molestus, ejusque vertiginem caussans.

Hujus & alia latifolia species est, quæ folia gerit duplo majora præcedenti, odoremque habet multo graviorem, magisque ingratum, silvestris quoque magis naturæ censetur, nec unquam in hortis colitur.

Nomen. Latine *Basilicum agreste.* Malaice & Bandice *Ruccu Ruccu*, vulgo *Sulassi*, seu *Comangi Utan.* Baleyice *Uccu Uccu.* Amboinice *Luluhan*, & *Bussu Bussu.* Bandice *Caju ican manassin*, h. e. herba piscis salini. Portugallice *Tulussi.* Ternatice *Lusse Lusse.*

Locus. In desertis crescit hortis, & post pagos, neutiquam autem penitus silvestris est, copiose obcurrit in Baleya, ubi e contrario *Sulassi* raro reperitur.

Usus. Inter olera non editur, sed crudum ad Bocassan, ac Boboto additur, qui cibus ex piscibus & conchis præparatur; si quis pruritus dentium sentiat, dura hujus herbæ radice fricet vel scalpet, dein, quum doleant, folia masticet, ipsisque inponat. Eadem folia inter manus contrita, ipsorumque succus expressus aures curat purulentas & sanguineas. In horum foliorum collectione quis prudens sit, ut rite hæc abluat, quum inferius plerumque obducta sint ovis Erucarum vel aliorum insectorum.

Ocimum Trogloditicum vocat *Scaliger exercit.* 181. *sect.* 22. cuncta Basilica, quæ in Orientali Javæ parte & regione Abyssinensi crescunt, silvestria omnia, sed penetrantem admodum gratumque spirant odorem.

N. B. Non scribendum est *Ocymum*, quod proprie est *Fagapyrum*, sed *Ozimum*, quod Græcis denotat gratum odorem, uti & Arabibus.

Folia hæc cum illis *Hortulaen Malabaer*, ac pauxillo Catsjoe seu Gatta Gambir contrita, vel ore masticata, ipsorumque succus deglutitus Aphthas curant periculosas, quæ *Siri Jawan frangi*, ac Portugallice *Achoraen Preto*, in Banda *Sonchir* vocantur, quum lingua prius sit rubra, dein ex fusco nigra, parvis rubentibus pustulis vel granulis obsessa. Hic morbus ex ventriculo ortum ducit, cunctaque infestat intestina, quem subsequitur Diarrhæa cum fæcibus squamosis, quod lethale est signum.

Parvifolium seu primo descriptum *Basilicum agreste*, Javanis *Lampas* dicitur, cum cujus semine fusco & arenoso mirum instituunt experimentum: Si enim alicui in oculis ceciderit arena vel aliæ sordes, tum quædam hujus arenosi seminis granula ejus oculis inponunt, quod non tantum educet illas, sed simul omnem mucum & nebulas deterget.

Soladi Tirtava *Hort. Malab. tom.* 10. *Fig.* 87. descripta cum hoc maxime convenit, ubi dicitur hanc herbam apud Bracmanos magni æstimari, ipsorumque Deo *Wisnu* esse consecratam.

LVI. HOOFDSTUK.

Het wilde Basilicum.

DIt is een slag van 't Basilicum Caryophyllum, *dog veel slegter van reuk en smaak, als 't geene in Italien wast, en aldaar* Basilico gentile *genaamt werd. Het Amboinsche is nog houtagtiger dan het voorige, werd een heesterken van* 3 *a* 3½ *voeten hoog, de stam beneden rond, schier een pink dik, zig straks in regt overeind staande ryskens verdeelende, die boven wat hoekig zyn.*

De bladeren zyn kleen en rond, een lid lank, en een vinger breed, aan de kanten gekerft met ronde tanden.

De bloemen komen aan schubachtige kransjes voort, als aan de voorgaande, met 4 *of* 6 *in een kring, en met wydere tusschen-plaatzen, als aan de* Sulassi. *De bloempjes zelfs zyn licht-peers, en na dezelve komen kleene trosjes voort, groen en haairagtig, daar in leid kleen, rond, en bruyn zaad, 't welk door 't gapen uitvald.*

De wortel is lank, dwers, bros, en houtachtig. De reuk van de geheele plante, dog meest van de bladeren, trekt na de Caryoffel-nagelen, dog niet zeer aangenaam, want veele bezwaard by het hooft, en maakt duizeling.

Daar is nog een breedbladige zoorte hier van, wiens bladeren wel tweemaal grooter zyn dan aan de voorige, nog sterker en onlieflyker van reuk, het werd ook voor wilder van aard gehouden, en nooit in de tuinen geleden.

Naam. *In 't Latyn* Basilicum agreste. *Maleyts en Bandanees* Ruccu Ruccu, *in 't gemeen* Sulassi, *of* Comangi Utan. *Baleyts* Uccu Uccu. *Amboinsch* Luluhan, *en* Bussu Bussu. *Bandanees* Caju ican manassin, *dat is zoute Viskruyd. Portugeesch* Tulussi. *Ternataans* Lusse Lusse.

Plaats. *Het wast in verlatene tuinen, en agter de Negoryen, dog geenzins in de wildernis, 't werd veel gevonden op Baly, daar men ter contrarie het* Sulassi *weinig heeft.*

Gebruyk. *Men neemd het onder moeskruid niet, maar raauw gegeeten tot Bocassan, en onder* Boboto *gedaan, die men van Visschen en schulpen maakt. Als iemand jeukende tanden heeft, die zal dezelve stooken met de harde wortelen dezes kruids, daar na, als zy zeer doen, de bladeren knouwen, en daar op leggen. Dezelfde bladeren tusschen de handen gewreeven, en den zap ingedruipt, geneest de etterige en vloeyende ooren. Men moet in 't vergaderen van deze bladeren voorzigtig zyn om dezelve wel te wasschen, dewyl zy van onderen meest behangen zyn met Eyers van Rupzen en ongedierte.*

Ozimum Trogloditicum noemd Scaliger. exercitat. 181. sect. 22. *alle de Basilica, die in 't Oosterdeel van Java, en in 't Land der Abyssinen wassen, alle in 't wild, en wonder kragtig van reuk.*

N. B. Men behoorde niet Ocymum *te schryven, het welk* Fagapyrum *of boekwyd is, maar* Ozimum, *'t welk in 't Grieks de naam heeft van 't wel rieken, gelyk ook in 't Arabisch.*

Deze bladeren met die van Hortulaen Malabaer, *en een weinig Catsjo of Gatta Gambir gewreeven, of in de mond geknouwd, en den zap ingeswolgen, geneezen de zorgelyke sprouwen, die men* Siri Jawan Frangi, *in 't Portugeesch* Achoraen Preto, *in Banda* Sonchir *noemd, wanneer de tonge eerst rood, daar na bruyn swart werd, met kleene vuurige puisjes of korreltjes. Deze ziekte komt uit de maag, en besmet alle de darmen, waar op een Diarrhæa of buykloop volgt, met een schubagtigen afgank, het welk een dodelyk teiken is.*

Het kleenbladige of eerst beschreevene Basilicum agreste, *in 't Javaans* Lampas *genaamt, van wiens bruin en zandachtig zaad zy lieden een raar experiment hebben: Want zoo iemand zand of andere vuiligheid in de oogen gevallen is, zoo doen zy eenige van deze zaad-korrels in de oogen, 't welk niet alleen het ingevallene zal uitvoeren, maar ook slym en duisterheid van de oogen afveegen, en met zig uittrekken.*

Soladi Tirtava in Hort. Malab. part. 10. fig. 87. *beschreeven, komt met het voorgaande meest overeen, en wert aldaar gezegt, dat dit kruid by de Bramineezen in groote agting zy, en haaren God* Wisnu *toegeeigend werde.*

CAPUT QUINQUAGESIMUM SEPTIMUM.

Ozimum citratum. Comangi.

TErtia *Basilici Indici* species est *Comangi*, quod videtur esse *Ozimum citratum*, eadem crescit forma, qua *Sulassi*, tenuissimos emittens lignososque ramulos, nil fusci gerentes, sunt autem magis incurvi quam *Sulassi*.

Folia ejus minora sunt, rotundiora, & obtusiora quam Sulassi, plerumque sinuosa & convoluta, digiti articulum circiter longa, prope petiolos parum pilosa, quales & sunt summi ramuli; Flores in verticillis supra sese invicem excrescunt uti in Sulassi, sed non ita ad summum, qui componuntur ex pallide virentibus & pilosis squamulis. Semen ejus pusillum est & russum. Radix vilis est, transversalis, & laxe terræ inhæret, uti in cunctis Sulassi speciebus.

In hortis coli hoc oportet in areis fimo rite præparatis, sæpius transplantandum est, alioquin facile degenerat, nec quidquam profert quam gracilia & convoluta folia: Sapor ejus maxime ad illum Corticum Citri adcedit, & quodammodo mordens est, acrior & calidior quam in ullis Sulassi plantis, cum quadam simul dulcedine.

Nomen. Latine *Ozimum citratum Indicum*, & *Comangium.* Malaice, Javanice, & Balice *Comangi* & *Comangis.* Amboinensibus ignotum est, in Baleya *Kindjarong* quoque vocatur.

Locus. In Amboina raro obcurrit, & labore colendum est, quum planta sit exotica, copiose in Java & Baleya crescit, multoque majorem habet stipitem ac folia quam Amboinense.

Usus. Inter olera adhibetur, crudumque editur instar Lactucæ & ad Bocassan, quem ad usum Javani & Baleyenses merito hoc præferunt omnibus Sulassi speciebus.

Tabula Nonagesima Tertia

Ad *Figuram Primam Ozimum* exhibet *citratum.*

Figura Secunda Mentham denotat *crispam.*

Figura Tertia Levisticum sistit *Indicum cap.* 60. descriptum.

OBSERVATIO.

Basilicum agrestre RUMPHII videtur esse Ocymum Indicum, Mercurialis folio odoratum, spica florum gracili. *Karunde Poondoo* Malabarorum *Plukn. Mantiss. p.* 139.

Ozimum citratum est illud, quod *Citri odore* vulgo vocatur a *Casp. Bauh. Morisone.* &c.

LVII. HOOFDSTUK.

Het Citroen Ozimum, ofte Doodkruyd.

HEt 3de *geslacht van* Indisch Basilicum *is het* Comangi, *het welk wil zyn een* Ozimum citratum, *het wast in dezelfde gedaante als* Sulassi, *met zeer dunne en houtachtige takjes, daar niets bruyns aan te zien is, maar staan krommer als Sulassi.*

De bladeren zyn kleender, ronder, en stomper dan aan Sulassi, meest bogtig, en in malkander gerold, omtrent een lid lank, by haare stelen wat haairig, als mede de bovenste takjes, het bloeizel komt voort in kransjes boven malkander, gelyk aan Sulassi, dog zoo hoog niet, gemaakt van licht-groene en haairige schubbetjes. Het zaad is kleen en ros; de wortel is gering, dwers, en los in de aarde, gelyk alle Sulassis spruiten.

Men moet het in de tuinen op welgemeste bedden onderhouden, en dikwils verplanten, want anders verwilderd het, en draagd niets dan magere in malkander gerolde blaadjes. De smaak is merkelyk na Citroen-schillen trekkende, eenigzins bytende, scherper en heeter dan alle Sulassis, en daar by nog al met eenige zoetigheid.

Naam. *In 't Latyn* Ozimum citratum Indicum, *en* Comangium. *Maleyts, Javaans, en Baleyts* Comangi *en* Comangis. *By de Amboinezen is het onbekend. Het hiet ook op Baleys* Kindjarong.

Plaats. *In Amboina is het weinig te vinden, en moet met moeiten onderhouden werden, want het is een uytlands kruid, veel vald het op Java en Baley, doch wel zoo groot van stam en bladeren als het Amboinsche.*

Gebruyk. *Het is gebruykelyk onder moeskruiden, en raauw tot Salade en Bocassan te eeten, waar toe het de Javanen en Balyers beminnen voor alle Sulassis, gelyk het ook meriteerd.*

De drie en negentigste Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* het *Citroen Ozimum* ofte *Doodkruid.*

De *Tweede Figuur* wyst aan de *Indische gekrulde Kruis en Munt.*

De *derde Figuur* verbeeldt het *Indische Lavas plantje*, in het 60 *Hoofdstuk* beschreeven.

AANMERKING.

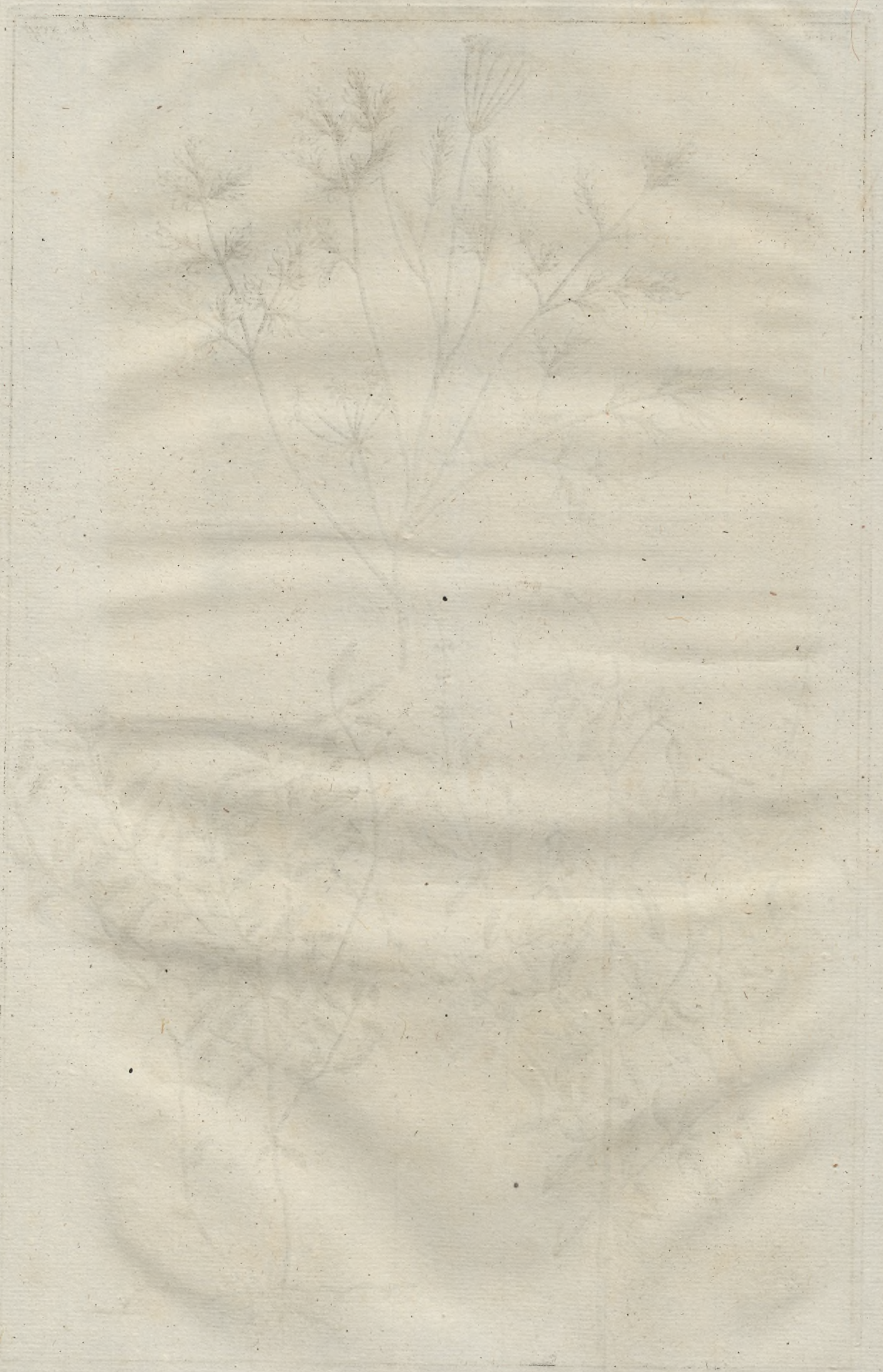
Het *wilde Basilicum* van RUMPHIUS schynt dit te zyn, het welk is het *Indische Ocymum* met het blad van de Mercurialis ruikende, met een schraale bloeme-steel, van de Malabaren genaamt *Karunde Poondo* van *Plukn. Mantiss. p.* 139.

Het *Citroen Ocymum* is dat geene, het welk in 't gemeen van *Casp. Bauhin. Morison*, en andere genaamt wert *Ocimum*, met de reuk van Citroenen &c.

Fig. 1. Ocimum tenuiflorum. L.
— 2. — menthoides. —
— 3. Ligusticum striatum. Rxb. ??

CAPUT QUINQUAGESIMUM OCTAVUM.

Mentha crispa. Sulassi Kitsjil.

HÆc parva *Menthæ crispæ* species, quæ plantula est vix semi pedem alta, plerumque autem spithamæ tantum altitudinem habet, multis tenuibus ac fuscis cauliculis e radice provenit.

Foliola ejus pusilla sunt, subrotunda, illis Polii similia, unde & a quibusdam erronee *Polium Indicum* vocatur, *Polium* enim glabra habet foliola, hoc autem Sulassi parvum tenuia & sulcata foliola, neque cum Polii odore convenit, sed perfecte ad illum Menthæ adcedit, saporis acris & aromatici, linguam quodammodo vellicantis.

Flores semenque nunquam in hac observati fuere plantula; Radices ex multis constant tenuibus fibrillis, quarum quædam transversaliter sub terra prorepunt, novasque producunt plantulas, quæ transplantandæ sunt, propagatur quoque per vetustum ramulum diffractum, & terræ conmissum, in solo nigro ac molli, alioquin enim herba tenerrima est, facillime periens, si nimium vellicetur, vel nimis diu in uno relinquatur loco.

Nomen. Latine *Mentha crispa*; Portugallice & Hispanice *Cheyro*, seu uti nos legimus *Tsjero*, quo nomine in Moluccis nota est; Alii autem Portugalli & Indostani hanc vocant *Ortelaen Ceylon*, seu *Ortelaen Portugael*, ad distinctionem alius *Ortelaen Malabaer*, de quo vide *Auctuarium meum.* Malaice *Sulassi Kitsjil.*

Locus. Harum insularum Indis parum nota est hæc plantula, ac potissimum colitur ab Europæis. Hic in Amboina accepimus hanc ex Ternata, ubi delata fuit per Castilienses. Bataviam ex Zeylana venit, ubi & olim a Portugallis colebatur, uti Goæ aliisque locis, quos inhabitant, hanc adhucdum colunt.

Sequenti colitur modo, fruticuli ejus, qui incipiunt demittere foliola, evelluntur cum radicibus & surculis, qui abrumpuntur, & separatim terræ conmittuntur, dein senior quivis fruticuli caulis confringitur, ac terræ conmittitur, adtendendo semper, ut dependentes fibrillæ abscindantur, antequam plantetur, tum enim novas cito emittunt fibrillas.

Usus. Vulgaris est plantula ad Lactucam & olus tenue, quibus admiscetur, sed parva tantum dosi, quum penetrantissimum fundat odorem, qui autem ipsi adsueti sunt, crudam cum Bocassan edunt. Alias ejus vires vide in Europæis libris.

N. B. Hujus Figura *Tab.* 91. *Fig.* 2. est exhibita, pluresque ejus species obcurrunt in *Thes. Zeyl. p.* 157 & 158. quarum quæ *Tab.* 70. *Fig.* 2. ibi exprimitur, cum hac convenire videtur, flores gerens in summa cauliculorum parte spicatos, quæ in *Ray hist. pl. tom.* 3. *pag.* 284. etiam describitur.

LVIII. HOOFDSTUK.

De Indische gekrulde Kruys en Munt.

DIt is een kleen slag van Mentha crispa, *zynde een kruydje niet boven een halve voet hoog, doch meestendeels een staande hand, met veele dunne en bruyne steeltjes uit de wortel opschietende.*

De blaadjes zyn kleen, rondagtig, de Poleye *gelyk, daarom het ook van zommige abusivelyk* Oost-Indische Poleye *genaamt werd, want de* Poleye *heeft evene blaadjes, maar dit kleen Sulassi heeft dunne en zeer gefronsde blaadjes, ook van een geheel andere smaak dan de Poleye, klaarlyk na Munthe trekkende, scherp en speceryagtig, eenigzints op de tonge bytende.*

Bloemen en zaad heeft men nooit daar aan gezien, de wortelen bestaan uit veele dunne Vazelingen, waar van zommige dwers onder de aarde kruypen, en nieuwe plantjes voortbrengen, die men verplanten moet, men zet het ook voort, als men een oud stokje aan stukken trekt, en dezelve in een swarte mulle grond steekt; het is anders een teer kruydje, dat ligt uitgaat, als men wat veel daar aan plukt, en lange op een plaats laat staan.

Naam. *In 't Latyn* Mentha crispa, *Portugeesch en Spaansch* Cheyro, *of gelyk wy lezen* Tsjero, *met welke naam het in de Moluccos bekend is. Maar de andere Portugeezen in Indostaan noemen het* Ortelaen Ceylon, *of* Ortelaen Portugael, *tot onderscheid van een ander* Ortelaen Malabaer, *waar van ziet het Auctuarium. Maleyts* Sulassi Kitsjil.

Plaats. *Het is by de Indianen dezer Eylanden weinig bekend, en werd meest geoeffend by de Europeanen. Hier in Amboina hebben wy het uit Ternaten ontfangen, zynde aldaar gebragt door de Castilianen. Na Batavia is het gebragt van Ceylon, daar het eertyds van de Portugezen geoeffend wierde, gelyk zy nog doen te Goa en elders, daar zy wonen.*

Zyne plantinge is, dat men de oude struykjes, daar de bladeren beginnen af te vallen, uittrekke met wortel en afzetzels, deze breekt men voor eerst af, en plant ze afzonderlyk, het oude struykje trekt men in stukken, de beste plant men wederom altyd opletteride, dat men de afhangende Vazelingen afsnyde ofte afknippe, eer men ze plant, want als dan gewinnen zy spoedig nieuwe worteltjes.

Gebruyk. *Het is een gemeen Salade-kruyd, en werd onder warmoes gemengd, doch overal in kleene quantiteyt, om dat het te sterk van reuk is, die het gewend zyn, konnen 't ook raauw eeten met Bocassan. De andere kragten ziet in de Europische boeken.*

N. B. De Afbeelding van dit plantje komt voor op de 91 *Plaat Fig.* 2. en meer zoorten hier van werden gevonden in de *Thes. Zeyl. p.* 157 en 158. waar van die geene, die op de 70 *Plaat Fig.* 2. aldaar uitgedrukt is, schynt met onze overeen te komen, dragende op het uiterste der steeltjes zyn bloemen aairs-gewyze, welke ook by *Ray hist. pl. tom.* 3. *pag.* 284. beschreeven wert.

CAPUT QUINQUAGESIMUM NONUM.

Portulaca oleracea L.

Portulaca Indica. Gelang.

IN India tres obcurrunt Portulacæ terreftris fpecies, præter binas litoreas, feu maritimas. Tres terreftres in hortis quidem crefcunt, fed unica tantum harum colitur, ac funt fubfequentes.

Primo *Portulaca major fativa*, *Gelang Puti*, feu *Gelang Tsjina*, notam habet formam, caules emittens craffos, pingues, & albos, vix fpithamam altos, quorum plurimi terræ incumbunt, folia gerentes digiti articulum longa, fponte per femina fefe propagat, major autem & pinguior eft, fi plantulæ vel abrupti ipfius caules transplantentur. Folia fefe furfum claudunt poft Solis occafum.

Secundo *Portulaca rubra*, feu *Gelang Babi*, minora gerit folia, digiti unguem circiter longa, inferius anguftata. Ejus caules obfcure rubent, feu fufci funt, foliolaque magis obfcure virent. Sponte in hortorum areis defertis crefcit, terræ magis incumbens præcedenti, nec indiget cultura.

Tertio *Portulaca minima*, feu *Gelang Tana* in hortorum crefcit folo madido inftar zizaniorum, minima, ac pinguia gerit foliola, ac cauliculos rubentes, ejus fapor acidulus eft, & quafi filveftris.

Quarto *Portulaca litorea*, feu *Gelang Paffir* degeneratio, feu media fpecies eft proxime antecedentis, foliola gerens media. Ejus fapor ex acidulo falinus eft, non tamen ingratus. In arenofis crefcit litoribus juxta mare, maxime cum *Petrofelino marino* in defertis infulis, & inhabitatis litoribus.

Quinto *Portulaca marina*. *Gelang laut* eft *Petrofelinum marinum* mox memoratum, a Portulacæ forma maxime differens, ac proinde libro decimo fub aquaticis defcribetur herbis.

Nomen. Latine *Portulaca Indica* cum dictis cognominibus juxta diverfas fpecies. Belgice *Porceleyn*, & *vette kous*. Malaice *Gelang*.

Locus. Tres priores fpecies in cunctis obcurrunt hortis, quarum prima continua transplantatione colenda eft, alioquin perit. Binæ fubfequentes fponte crefcunt tam in hortis, quam areis, & juxta vias in locis humidis, & umbrofis, uti & in vallibus ac prope & in muris. Quarta in litore reperitur parvæ Ceramæ circa Affahoedi, & in ejus parvis infulis.

Ufus. Prima major fpecies vulgare eft olus, ad Lactucam etiam ufurpata a noftra natione, & Sinenfibus. Indigenæ binis aliis, ac femi filveftribus utuntur fpeciebus ad pifces cum Tamarindis coctos. Ex fecunda fpecie optima præparari poteft Lactuca, fi parumper fervidæ infundatur aquæ, ac dein ipfi fuperfunditur oleum, acetum, &c.

Quarta feu litorea fpecies aliis quoque adcoquitur herbis, prima autem ejus aqua aliquando abjicitur, aliquando non, alioquin enim fæpe fubfalfa nimis eft: Hæ autem refrigerantes, & acres herbæ in hifce fervidis regionibus quam faluberrimæ funt, & gratæ ad ftomachum refocillandum, & æftuantem refrigerandum fanguinem, unde & vulgo creditur, Portulacam fæpius comeftam prodeffe Melancholicis, quod & experientia comprobatur.

Porci, & aviculæ ejus amant edere ac decerpere folia, præfertim iftæ, quæ caveis includuntur, unde & exhilarantur quafi, fi ipfis minima obferatur Portulacæ fpecies. Qui ftomachi ructibus biliofis obnoxii funt, fæpius Portulacæ Lactucam vel olus edant. Binæ minores fpecies adeo luxuriofæ in hortorum areis crefcunt, fi fuæ committantur naturæ, poft pluviofum nempe anni tempus, ut has penitus obcupent. Major fpecies fatis luxuriofe crefcit, quum inter Braffican plantetur.

NB. *Rumphius* nullam fine dubio *Portulacæ* addidit figuram, quum unicuique fatis nota fit, quæque in *Hort. Malab. Tom.* X. *Tab.* 36. exhibetur.

CAPUT

LIX. HOOFDSTUK.

De Indifche Porceleyn.

IN Indien heeft men drie Land-zoorten van Porceleyn, behalven twee Strand, of Zee-zoorten. De drie landelyke waffen wel in tuinen, doch daar van werd maar eene geoeffend, en zyn deze.

De eerfte Groote tamme Porceleyn, Gelang Puti, *of* Gelang Tsjina, *is van bekende fatzoen, met dikke, vette, witte ftelen, fchaars een fpan hoog, doch die meeft ter aarden leggen, met bladeren een lid lank, het zaaid zig zelfs voort, doch het werd grooter, en vetter, als men de plantjes, of afgebrooke ftelen verplant. De bladeren fluiten haar na Zonnen ondergang opwaarts t'zamen.*

De tweede Portulaca rubra, *roode of zwarte Porceleyn*, Gelang Babi, *heeft kleender bladeren, omtrent een nagel van een vinger lank, agter toefmallende. De ftelen zyn donker-rood, of bruin, de blaadjes mede donkerder groen. Het waft van zelfs in de paden van de tuinen, op verlate bedden meer ter aarde leggende, dan het voorgaande, en behoeft geen oeffeninge.*

De derde Portulaca minima, *of* Gelang Tana *groeid in de tuinen langs de grond, daar het wat vogtig is, als een onkruid, met zeer kleene, en vette blaadjes, ook roodachtige ftelen, de fmaak is zuurachtig, met een kleene wildigheid.*

De vierde Strand-Porceleyn. Gelang Paffir, *is een verandering, of middelzoorte van de naaft voorgaande met blaadjes ook tuffchen beide. De fmaak is uit den zuurachtigen brak, doch niet onaangenaam: Het waft op zandige Stranden langs de Zee, en meeft gemengd onder 't* Peterfelie d'Mâr *op eenzaame Eylanden, en onbewoonde Stranden.*

De vyfde Portulaca marina. Gelang laut *is de zoo genoemde* Peterfelie de mâr, *van het fatzoen der Porceleyne vry wat verfchillende, en zal dierhalven in het tiende boek onder de waterkruiden befchreeven werden.*

Naam. *In't Latyn* Portulaca Indica *met de voorfchreeve bynaamen na haar geflachten. In't Duits* Porceleyn, *en* vette kous. *Op Maleyts* Gelang.

Plaats. *De drie eerfte zoorten vind men in allerhande tuinen, waar van men de eerfte door geduurig verplanten onderhouden moet, anders gaat ze uit. De twee volgende waffen genoegzaam van zelfs, zoo in de tuinen, als in de erven, en langs de wegen, daar het vogtig, en fchaduwachtig is, als mede op de wallen, by en op de muuren. De vierde vind men op het ftrand van kleen Ceram, omtrent Affahoedi, en deszelfs kleene Eilanden.*

Gebruyk. *De eerfte groote zoorte is een gemeen Moes, en Salaad-kruid by onze Natie, en Sineezen. De Inlanders gebruiken de twee andere, en half wilde zoorten by viffen met Tamaryn gekookt. Uit de tweede zoorte kan men ook een goede Salade maken, als men 't een weinig in heet water dompeld, daar na Oly, Azyn &c. daar over giet.*

De vierde, of Strand-zoorte werd ook onder poespas gekookt, doch het eerfte water giet men zomtyds weg, zomtyds niet, om dat ze anders wat brak is, deze verkoelende, en fcherpe kruiden zyn in de heete landen zeer gezond, en aangenaam om de maag te verkwikken, het heete bloed te verkoelen, en de levens-geeften te verfriffen, daarom de gemeene man gelooft, dat de Porceleyn genuttigd tegens de Melancholy goed zy, het geen ook door de ervarendheid beveftigt werd.

Verkens, en kleene Vogeltjes eeten ze ook gaern, inzonderheid de kouw-Vogeltjes werden luftig, als men hun de kleene Porceleyn te eeten geeft. Die veel met de foode, of opbreeken van de gal gequeld zyn, moeten dikwils Warmoes, en Salade van Porceleyn eeten. De twee kleene zoorten waffen zoo weelderig op de bedden na de regen-mouffon, dat zy dezelve geheel beflaan, als men ze begaan laat. De groote zoorte waft weeldrig, als men ze tuffchen de kool plant.

NB. *Rumphius* heeft zonder twyfel geen figuur van de *Porceleyn* hier bygevoegt, om dat ze ieder een genoeg bekent is, welke in het X. *Deel Tab.* 36. van de *Hort. Malab.* afgebeeldt werd.

LX.

CAPUT SEXAGESIMUM.

Levisticum Indicum. Miga Miga.

HÆc herba mixtam gerit formam *Levistici*, & *Apii*, huic forma conveniens, illi odore, & sapore. Non ultra binos excrescit pedes, multos emittens caules, elegantem formans fruticulum, ac densam frondem, ita ut ob elegantem ipsius formam fictilibus inplantetur.

Ejus folium, uti dictum est, melius cum Apio quam cum Petroselino convenit, licet inperiti pro hoc habeant, neque etiam tam nigricans est. Quodvis foliolum in binas amplas distinctum est lacinias, taliaque foliola tria, quinqueve simul uni insident petiolo. Flores, ac semina sunt, uti in Petroselino, quæ tardissime maturescunt: Tota autem planta fortem spirat Levistici odorem, qui vero simul ad illum Apii adcedit, si modo pauxillum fricetur.

Ejus radix rectior, & profundior est, quam Petroselini, huic satis similis, interne lignosum habens nervum.

Nomen. Latine *Levisticum Indicum.* Malaice *Miga Miga*, quibusdam *Mica Mican*, uti Amboinenses illud vocant. Ternatice *Timo Timo.* Javanice *Ganti.*

Locus. Raro colitur in Amboina, sed copiosior est Javæ, & Ternatæ.

Usus. Amboinenses hanc herbam amant adponere vestibus, ut ex ipsorum opinione, & odore gratum ipsis conciliet odorem. Radices jusculo gallinaceo incoctæ Petroselini fere saporem habent, sunt autem istæ eligendæ, quæ flores nondum produxerunt. Semen ejus Javæ in capsulis aromaticis venditur sub nomine, uti puto, *Ganti Java*, quod decoctis pectoralibus incoquitur. Folia ejus Oryzæ decocto, & jusculis adduntur, quidam etiam hæc cruda comedunt cum Atsjar.

NB. Hujus plantæ icon *Tab. 91. Fig. 3.* est exhibita.

LX. HOOFDSTUK.

Het Indische Lavas-Plant.

D*It kruid heeft een gemengde fatzoen van* Levisticum, *en* Apium, *het laatste van gedaante gelyk, maar het eerste aan reuk, en smaak. Het werd niet boven twee voeten hoog, met veele stelen opschietende, een fraaye struik, en digt loof makende, zoo dat men 't wegens zyn mooye gedaante in potten planten kan.*

Het blad gelykt, als gezegt, beter na Apium dan na Peterselie, hoewel het de onervaarne daar voor aanzien, gelyk het ook zoo zwart-groen niet is. Ieder blaadje is verdeeld in drie breede lappen, en zulker blaadjes staan drie en vyf by malkander aan eene steel. Bloemen, en zaad is gelyk aan de Peterselie, en het werd zeer lankzaam ryp, de geheele plante heeft een sterke reuk van Lavas, doch die mede trekt na Apium, als men 't maar een weinig wryft.

De wortel is regter, en dieper dan aan de Peterselie, anders dezelve gelyk, binnen met een houtachtige zenuwe.

Naam. *In 't Latyn* Levisticum Indicum. *In 't Maleyts* Miga Miga, *by zommige* Mica Mican, *gelyk het de Amboineezen noemen. Oop Ternataans* Timo Timo. *In 't Javaans* Ganti.

Plaats. *Het werd weinig geoeffend in Amboina, men vind het meer op Java, en in Ternaten.*

Gebruyk. *De Amboineezen leggen dit kruid gaern by hare klederen, om na hare neus een goede reuk daar van te krygen. De wortelen in hoender-zop gekookt, smaken schier als Peterselie wortelen, doch men moet die van jonge struiken nemen, die nog niet bloeyen. Het zaad werd op Java in de Kruid-dozen verkogt, onder den naam, zoo ik gisse,* Ganti Java, *en gebruikt onder de borst-dranken. Zyne bladeren werden ook onder de Ryst zoppe gedaan, en zommige eeten ze raauw onder Atsjar.*

NB. De Figuur van deze plant komt voor op de 91. *Plaat. Fig.* 3.

CAPUT SEXAGESIMUM PRIMUM.

Ptychotis Ajowan DC.

Carum, *Ammi Indicum*. *Aydjuan*. *Djintam Soa*, & *Mussi*.

HIc tres in uno capite describemus herbas, quum a vulgo confundantur, & promiscue una pro altera habeatur. Descriptio mea incipit a vero *Aydjuan*, quod pro Indico habeo *Carui*. Caulem emittit tenuem, ac striatum ad ulnæ altitudinem, interne junceum, seu potius ferulaceum, qui in paucos dividitur laterales ramos. Prima, & inferiora folia cum illis Pastinacæ conveniunt, sed multo minora, ad ipsius saporem accedentia, ex glauco nigricantia; superiora cum illis Fœniculi conveniunt, sed breviora sunt, & crassiora.

Flosculi multis increscunt pusillis umbellis, constantes ex quinque albis bifidis, ac minimis petalis, qui in centro aliquid purpurei habent.

Hos insequuntur semina pusilla, minora illis Petroselini, vel vulgaris Carui, striata, ac bina sibi adcumbentia granula seminalia binas quasi referunt lunulas, coloris gilvi, seu pallide rufi. Ipsorum sapor acris est, linguam vellicans, sed gratus, instar vulgaris Carui, parum tamen ad Petroselini saporem adcedens; Caules interne medullam gerunt albam, & ferulaceam, qualem omnes producunt umbelliferæ herbæ.

Planta hæc florens, vel frugifera pauca gerit folia, atque hæc in paucas lacinias sunt distincta. Radix ejus tenuis est, recta, & parum divisa. Semen diu fruticulo insidet, antequam maturescat.

Nomen. Latine *Carum*, & *Careum Indicum*. Belgice *Javaansche Carwey*, ob ejus saporem, puto autem verum esse *Ammi*. Portugallice, & Bengalice *Aydjuan*. Malaice *Djintam Soa*, quod verbum est quasi Sinense, denotans *Cuminum* instar arenæ pusillum. Verum Ammi Arabibus dicitur *Nanacha*, & *Nickda*. Persice *Nanchauwa*.

Locus. Crescit in Bengala, & Java, unde deducta est hæc planta in Amboinenses insulas, & in hortis colitur, sed humilis est herba, non facile sese propagans.

Usus. A longo tempore *Ammi* usitatum est, ut cibis, & pani bonum conciliet saporem, teste *Dioscoride libr.* 3. *cap.* 70. Javæ in aromaticis capsulis venditur. Mulierculæ hoc admiscent potibus *Djudjamboe* dictis, quos propinant ad ventris tormina, & flatus; hoc semen cum Assa foetida, & Acori radice contritum pueris exhibetur, ad vermes expellendos. Malabarenses, & Bengalenses suo utuntur *Aydjuan* in cibo frequentius, quam ulla alia natio, quod admiscent Kerris, & condimentis piscium, & carnium, unde & quidam nostræ nationis illud vocant Cuminum Bengalense, ac Malayenses *Djintam Bengala*.

Amudium ab *Euseb. Nierenbergio libr.* 15. *cap.* 84. descriptum, in Philippinis crescens insulis, idem videtur cum præcedenti *Aydjuan*, licet dicat, magnitudine, foliis, & semine convenire cum *Apio palustri*, sed ejus semen gratiorem habere saporem ad Cuminum adcedentem; illud ibi in usu esset ad cibis bonum conciliandum saporem præter multas alias virtutes Medicinales, quas ibi vide.

Mussi simile est semen, sed magis ad illud Petroselini adcedens, pro quo a quibusdam habetur, unde & a nostra natione vocatur *Petroselinum Javanicum*, cum priore *Aydjuan* tantam etiam habet similitudinem, ut pro uno eodemque habeatur semine, immo ab ipsis Bengalensibus, & indigenis feminis, quæ expertæ præ se ferunt esse curatrices, uti & nostri Chirurgi illud quoque pro Ammi habent, & pro hoc exhibent. Ego autem magnum inter hæc bina semina observo discrimen, *Mussi* enim paulo majus est, rotundius, & viridius, rugosum quoque, & striatum, omnino instar seminis Petroselini, quum *Aydjuan* gilvum habeat Carui colorem.

Mussi

LXI. HOOFDSTUK.

De Javaanze Carwey, *Ammi*, &c.

WY moeten hier drie kruiden in een Capittel beschryven, om dat zy van de gemeene man geconfundeerd werden, en het eene voor het ander genaamt werd. Myne beschryvinge begint van het regte Aydjuan, het welk ik voor een Indiaans Carwey houde. Het schiet op met een dunne, en wat geribde steel, een elle hoog, binnen biesachtig, verdeeld in weinige zyde-takken. De eerste, en onderste bladeren gelyken die van Pastinaca, doch veel kleender, ook na derzelver smaak trekkende, zwart Zee-groen, de bovenste gelyken die van Venkel, dog korter, en dikker.

De bloempjes staan aan veele kleene dollen, van vyf witte gekloofde, en zeer kleene blaadjes gemaakt, in de midden wat peers vertoonende.

Daar op volgt kleen zaad, kleender dan Peterselie, of gemeen Carwey, gestreept, meest uit twee greintjes zaad tegens malkaar gezet, als twee halve maantjes, van coleur vaal of licht-ros. De smaak is scherp. op de tonge wat bytende, doch aangenaam, als gemeen Carwey, of een weinig na Peterselie trekkende; De stelen hebben van binnen een wit, of biesachtig merg, gelyk alle doldragende planten.

Het bloeyende, en zaad dragende heeft weinige bladeren, en dezelve in weinige snibbelen verdeeld. De wortel is dun, regt, en weinig verdeeld. Het zaad staat mede lange aan den stok, eer het rypt.

Naam. *In 't Latyn* Carum, & Careum Indicum. *In 't Duits* Javaanze Carwey, *na de smaak*, *maar ik houde het voor een regt* Ammi. *In 't Portugees*, *en Bengaals* Aydjua, *en* Aydjuan. *In 't Maleyts* Djintam soa, *een half Sinees woord*, *willende zeggen Comyn*. *dat zoo kleen is als zand*. *Het regte Ammi hiet in 't Arabis* Nanacha, *en* Nickda. *Persiaans* Nanchauwa.

Plaats. *Het wast in Bengale*, *en op Java*, *van daar het overgebragt is in de Amboinsche Eylanden*, *en in de tuinen ook opgekomen*, *doch het blyft laag*, *en wil niet voortteelen*.

Gebruyk. *Al van oude tyden is het* Ammi *gebruikt*, *om de kost*, *en het brood een goede smaak te geven*, *zoo als* Dioscorides lib. 3. cap. 70. *getuigt*. *Op Java werd het in de kruid-dozen verkogt*, *de Vrouwen mengen 't onder haar* Djudjambu, *'t welk zy maken tegens buikpyn*, *en winden*; *dit zaad met Assa foetida*, *en wortel van Acorus t'zamen gewreeven*, *geeft men de kinders in om de buikwormen uit te jagen*. *De Malabaaren*, *en Bengaalers gebruiken haar* Aydjuan *meer dan andere Natie in de dagelykze kost*, *om kerris*, *of soucen over visch*, *en vleesch te maken*, *daarom het zommige van onze Natie Bengaalze Comyn noemen*, *en de Maleyers* Djintam Bengala.

Amudium *by* Eufeb. Nierenberg. lib. 15. cap. 84. *beschreeven*, *en in de Philippiense Eylanden groeyende*, *zegge wassende*, *schynd het zelfste te zyn met het voorschreeve* Aydjuan, *hoewel hy zegt aan grootte*, *bladeren*, *en zaad gelyk te zyn het* Apium palustre, *doch het zaad zy lieffelyker van smaak*, *na de Comyn trekkende*, *het zelve zoude aldaar gebruikelyk zyn in de kost te doen*, *om een goede smaak te geven*, *behalven veele andere Medicinale kragten*, *welke ziet aldaar*.

Mussi *nu is een diergelyk zaad*, *doch het Peterselie zaad nader komende*, *waar voor het ook aangezien werd*, *en van onze Natie gebeeten* Javaansche Peterselie. *Met het voorschreeven* Aydjuan *heeft het ook zulke gelykenisse*, *dat het voor een en 't zelfde gehouden werd*, *zelfs by de Bengalers*, *en Inlandsche Vrouwen*, *die ervaare meestressen willen wezen*, *gelyk het ook onze Chirurgyns voor Ammi houden*, *en daar voor ingeven*. *Ik nogtans bevind een groot onderscheid tusschen die beide*, *want het Mussi is wat grooter*, *ronder*, *en groender van korls*, *mede gerimpeld*, *en gestreept*, *t' eenemaal als Peterselie-zaad*, *daar het* Aydjuan *de vaale coleur van Carwey heeft*.

Mussi

Mussi saporem habet austerum, nec in cibo gratum, multoque acriorem, & fervidiorem *Aydjuan*, linguam vellicantem, ac proinde non est *Ammi*, quod ab antiquis jam temporibus in cibo adhibitum fuit, sed forte erit *Meum* Javanicum, vel saltem Petroselini species, cum quo ejus folia quoque melius conveniunt, quam cum illis Cumini, vel Fœniculi.

Usus, & *Locus*. *Mussi* copiose crescit in Java, inque capsulis aromaticis venditur, non ut cibo, sed potionibus medicatis Djudjambu dictis admisceatur, quæ pro feminis præparantur ad menstrua provocanda, & post partum depuranda, adtenuat enim optime sanguinem, flatusque dissipat, unde & in alvi torminibus, & stomachi ructibus adhibetur. Malabarenses, & Bengalenses hic habitantes illo utuntur præ ignorantia ad cibum loco veri *Aydjuan*.

Mussi *is wreed van smaak, en gansch niet aangenaam in de kost, maar veel scherper, en heeter dan* Aydjuan, *op de tonge bytende, dierhalven kan het geen* Ammi *zyn, 't welk men al van oude tyden in de kost gebruikt heeft, maar is misschien een Javaans* Meum, *of immers een zoorte van Peterselie, daar na 't ook aan bladeren beter gelykt, dan na Comyn, of Venkel.*

Gebruyk, *en* Plaats. Mussi *wast veel op Java, en werd in de kruiddozen verkogt, niet om in de kost te doen, maar onder de Medicinale dranken Djudjambu te mengen, die men voor de Vrouwen bereid, om haar maandelyke tyd te verwekken, en na het kramen te zuiveren, want het verdund het bloed kragtig, en breekt winden, daarom het ook in buikpyn, en opblaazinge der maage gebruikt werd. De Malabaren, en Bengalers alhier onder ons levende, gebruiken het uit onverstand in de kost, in plaats van het regte* Aydjuan.

CAPUT SEXAGESIMUM SECUNDUM.

Sempervivum majus Indicum. Lida Boaya.

PLanta, quæ Sempervivum majus, seu Hispanicum vulgo vocatur, nil aliud est quam Indica Alöes species, licet in India ex hac nulla conligatur Alöe; Quæ autem ex Java huc transfertur, non tanta est, quanta aliis in Indiæ locis, unde & illam juxta ejus formam hic observatam describam.

Fruticulus hic nullum peculiarem format stipitem, sed incurvo caule digitum crasso, & spithamam longo terræ plerumque incumbit, quum senescat, qui in densos videtur distinctus articulos per foliorum lapsum, alioquin hæc terræ adjacent in orbem posita, prope radicem fruticulum quasi formantia, suntque hic loci sesqui pedem longa, in Indostana vero, & Zeylana tres pedes longa sunt, frutexque viri altitudinem obtinet.

Ejus folia comparantur cum Draconis lingua; inferius crassa, atque inde sensim angustata, externe rotundo dorso notata, interne semi concava instar canalis, ad oras brevibus firmisque spinulis dentatis armata, ipsorum vero apices plerumque flaccidi dependent, uti & vetusta folia, unum vero alterum ambit more Sempervivi, externaque per pondus plerumque confracta terræ incumbunt, sunt enim quam maxime succosa, crassa, & fragilia, intus repleta medulla crassa, viridi, & viscosa, unde & lentus mucus magna copia ex iis exprimi potest. Hic succus non amarus admodum est, nec aptus, ex quo Alöe præparatur, sed saporis nauseosi sine ulla acrimonia.

Radix simplex est, in paucas crassas distincta fibrillas. Caulem floriferum ex ejus centro hic loci hæc planta non profert, quantum vero differat a Alöes planta in insula Socotora crescente, quæ olim *Dioscurias* vocabatur, ex qua vera conligitur Alöe, itinerariis inquirendum est.

Garcias libr. 1. *aromat. cap.* 2. usum Indicæ Alöes describit, neutiquam vero ejus formam, ac tantummodo dicit sese in inferiore foliorum parte quandam gustavisse amaritiem, nullam vero in superiore, item optimam Alöem, qua in India utuntur, ex Socotora adduci, licet Alöes planta in Indostana copiose crescat, tam ad loca maritima, quam in desertis ad ducentorum milliarium Hispanicorum spatium in ipsa terra.

Nomen. Latine *Sempervivum majus Indicum*, seu magis proprie *Alöes planta Indica.* In Europa vocatur Sempervivum majus Hispanicum. Arabibus *Cebar*, & cum articulo *Acebar.* Portugall. *Acevre*, seu herba fabosa. In Cambaja, & Decana juxta *Garciæ* testimonium *Arêa.* Canaryensibus *Catecommer.* Malaice *Lida Boaya*, h. e. lingua Crocodili, licet hic vera sit destitutus lingua. Sinenses magis proprie hanc vocant *Liung tsi tschau*, h. e. Draconis lingua, quum Dracones angulosa, seu ramosa solebant depingi lingua. Malabarice *Cadare.* Javanice *Ilat Boaya.*

Locus.

LXII. HOOFDSTUK.

Het groot Spaansch Semperviv, ofte de Alöe-Plant.

HEt geene men groot, of Spaansch Semperviv noemd, is anders niet dan een Indiaansche zoorte van Alöe, hoewel in Indien daar van geen* Alöe *vergaderd werd. Het geene uit Java hier overgebragt is, werd zoo groot niet als op andere plaatzen van Indien, dierhalven ik 't ook maar beschryven zal, gelyk ik 't hier gezien hebbe.*

De struik zet geen eigentlyke stam, maar legt met een kromme steel, een duim dik, en een span lank gemeenelyk op de aarde, als hy oud werd, en schynd in digte leden verdeeld te zyn door 't afvallen van de bladeren, anders staan dezelve meest op de aarde naast de wortel, in de rondte een struik formeerende, en zyn hier te lande anderhalf voet lank, maar in Indostaan, en op Ceylon werden zy drie voeten lank, en de struik een man hoog.

De bladeren werden vergeleeken by een Drake-tong, achter dik, en van daar allenskens toegespitst, buiten met een ronde rugge, binnen half hol als een geute, langs de kanten met korte styve doorntjes als tanden bezet, en hare spitzen hangen meest verwelkt aan de oude bladeren, het eene omvat het andere, op de manier van Sempervivum, en de buitenste leggen door hare zwaarte meest gebrooken op de aarde, want zy zyn zeer zappig, dik, en bros, binnen gevuld met een dik, groen, en slymerig merg, daar uit men ook de taaye slym in menigte perssen kan. Dit zap is niet zonderling bitter, en onbekwaam om Alöe daar van te maken, maar walgelyk van smaak, zonder eenige scherpte.

De wortel is enkeld, in weinige dikke vazelingen verdeeld. Steel, en bloemen uit de midden van deze struik wil 't hier te lande niet voortbrengen, en hoe veel het verschille van 't kruid, op het Eyland Socotora wassende eertyds Dioscurias *genaamt, en waar van men de regte Alöe maakt, staat de Reysigers te onderzoeken.*

Garcias lib. 1. aromatum cap. 2. *beschryft wel het gebruik van de Indiaansche Alöes-planten, maar geenzins haar gedaante, alleenlyk dat hy in de onderste deelen der bladeren een merkelyke bitterheid geproeft heeft, maar geene in de bovenste, als mede dat de beste Alöe, die zy zelfs in Indien gebruiken, uit Socotora aangebragt werde, hoewel de Alöes-plante in Indostaan overvloedig wast, zoo wel aan de Zeekaanten, als in de wildernissen, wel twee hondert Spaansche mylen landwaart in.*

Naam. *In 't Latyn* Sempervivum majus Indicum, *of eygentlyker* Alöes-plante uit Indien. *In Europa werd het Spaansch Sempervivum genaamt. In 't Arabies* Cebar, *en met een artikel* Acebar. *Op Portugees* Acevre, *en herba fabosa. In Cambaja, en Decan na het getuigenisse van* Garcias Arêa. *In 't Canaryns* Catecommer. *Op Maleyts* Lida Boaya, *dat is Kaymans-tong, hoewel den Kayman geen regte tonge heeft, de Sineezen noemen 't nog eygentlyker* Liung tsi tschau, *dat is Draken-tong, dewyl men de Draken met een geboekte, of getakte tong pleegt te teekenen. In Malabaar* Cadare. *Op Javaans* Ilat Boaya.

Plaats.

Locus. Magna copia obcurrit in Cambaja, ac fere in tota Indostana usque in Bengalam, & Sinam, item in Zeylana, minori autem copia in Java, atque inde per Orientales insulas usque in Timoram, unde anno 1666 per plantulas in Amboinam jussi deferri, ubi multo minor est quam in memoratis regionibus, nec unquam flores produxit, & post viginti annos interiit.

Usus. Maximus ejus usus est in ora Cormandala, ubi ejus glutinosus succus cum tenui miscetur calce, quæ stabilem præbet testam muris, & cisternis. Malayenses succum ex calidis expressum foliis cum albo conmiscent Saccharo, quem propinant contra Asthma. Idem quoque succus, vel contusa folia combustis inposita partibus, ardorem fortiter extrahunt, curantque sine cicatricibus, vel vesiculis. Medici Sinenses hoc itidem utuntur succo cum Saccharo conmixto contra Asthma, uti & convulsivum; Malabaricus quidam Medicus foliorum viscum adhibebat, filtratum, ac dein cum Saccharo cantho depuratum, vel Oryzæ aqua conmixtum, & propinatum contra sanguinis, & puris mictionem.

Alöes Indicæ frutex cum radicis segmento abscissus, argilla obductus, & linteo involutus, per annos potest in domo suspensus servari, decrescentibus sensim vetustis foliis, atque ex ejus centro novis propullulantibus, quæ sese sursum incurvant; sique radix linteo obvolvatur humectato oleo Olivarum, tum ejus folia hydropica quasi evadunt, ita ut tandem dehiscant, & rumpantur, copiosam effundentia lympham.

Hic mihi conmemoranda venit certa Alöes species, quam *Carol. Clusius libr. 5. rarior. plant. cap. 25.* vocat *Alöem Americanam*, quam ipse vidit crescentem circa urbem Valentiam in Hispania, cujus formam ibi in descriptione secutus fuit, quumque *Clusius* ipse fateatur, unam eandemque esse plantam cum *Maguey*, seu *Metl* Mexicanorum a *Gomara* descriptam in historia sua Mexicana, & genuinam *Francisci Hernandis*, & apud *Euseb. Nierenberg. hist. nat. libr.* 14. *cap.* 11. obcurrentem, ex quorum descriptione adparet, *Maguey*, seu *Metl* non magnam habere convenientiam cum *Alöe*, sed foliorum formam aliasque qualitates demonstrare, majore jure pertinere ad Pandani Indici species, quæ ad finem libri sexti descriptæ sunt.

Satis notum est, quo modo hi fruticuli sub nomine Hispanici Sempervivi ex Portugallia, & Hispania deducti sint in Germaniam, ac dicto modo ornamenti gratia suspendantur in Phamacopæis, & Chirurgorum officinis.

Baub. libr. 30. *cap.* 38. vult vocari *Sempervivum marinum*, non tantum, quum crescat in litoribus Algarbiæ, & Andaluziæ, licet etiam in ipsa ac media reperiatur regione, sed etiam quia trans mare in Germaniæ regiones deferatur, neque ubique sit amarum, unde nec Alöe ex illo confici potest.

Postremo discrimen notandum est inter Alöem V. & N. Testamenti, Alöe enim V. Testamenti est Hebræorum *Ahalim*, sive *Agallochum lignum odoratum*, quod adhuc in officinis *Lignum Alöes* vocatur. Illa vero N. Testamenti est *Alöe Cathartica* sive purgatoria Siriace *Ngalui*, Æthiopice *Ngalea* dicta.

Folia ejus decorticata, ipsorumque medulla conscissa, ac cum Syrupo, & aqua Rosarum comesta instar Tsjintsjau, saporem habet fatuum, curatque Pulmonem in phthysi incipiente, ut & instar calcis crassam expellit urinam in Gonorrhæa.

Plaats. *Men heeft het in meenigte in Cambaja, en schier in geheel Indostaan tot Bengala, en Sina toe, als mede op Ceylon, maar in minder quantiteyt vald het op Java, en van daar door de Oostersche Eylanden tot Timor toe, van waar ik het Anno* 1666. *met plantjes in Amboina heb laten brengen, daar het verre zoo groot niet werd, als in de voorschreeve landen, ook nooit bloemen gedragen heeft, en na twintig jaren weer uitgegaan is.*

Gebruyk. *Zyn meeste gebruik op de kust Coromandel is, dat men zyn slymerige zap met fyne kalk vermenge, 't welk een vast ciment geeft tot muuren, en cisternen. De Maleyers mengen zynen zap uit de warme bladeren gedrukt met witte-Zuiker, en drinken het tegens Asthma of engborstigheid. Het zelve zap, of de gestoote bladeren op verbrande leden gebonden, trekken den brand kragtelyk uit, en genezen het lid zonder blaaren. De Sineeze Medicyns gebruiken het zap insgelyks met Zuiker tegens de engborstigheid, en kinkhoest; Een Malabaarze artz gebruikte den slym der bladeren, dezelve door kleynzende, daarna gezuiverd met Kandys, of Ryst-water gemengd, en ingenomen tegens het bloed, en etter-pissen.*

Den struik van de Indische Alöe met een stuk van de wortelen afgesneeden, met kley-aarde besmeerd in een doekje gewonden, kan men jaar en dagen in de huyzen ophangen, verminderende allenskens de oude bladeren, en daar en tegen uit het midden nieuwe aanwassende, die hun opwaarts krommen, als men de wortel met een doek bewind, die in Olyven Oly bevogtigd is, zoo werden de bladeren waterzugtig, dat zy ten laatsten openberster, en veel water uitgeven.

Ik moet hier aanroeren een zekere zoorte van Alöe, dewelke Carol. Clusius lib. 5. rarior. plant. cap. 25. *noemd* Alöem Americanam, *en zelfs heeft zien wassen, omtrent de stad Valentia in Spanje, na welkers gedaante hy ze beschreeven heeft, maar dewyl* Clusius *zelf bekend, dat het dezelve plante zy met het* Naguey, *of* Metl *der Mexicanen beschreeven van* Gomara, *in zyn Mexicaanse Historien, doch origineel by* Francifcus Hernandes, *en by* Euseb. Nierenberg. lib. 14. hist. nat. cap. 11. *uit welke beschryvinge blykt, dat* Maguey, *of* Metl *zeer kleene gemeenschap hebbe met* Alöe, *maar dat de gedaante der bladeren, en andere eigenschappen mede brengen, dat het met beter reden onder onze Oost-Indische Pandangs te brengen zy, dewelke in 't einde van 't zesde boek beschreeven zyn.*

Het is genoeg bekend, hoe men deze struiken onder de naam van Spaansche Sempervivum uit Portugal, en Spanjen in Duitschland brengt, en op voorgemelde manier ophangt tot een cieraat in Apotheeken, en Barbiers-winkels.

Bauhinus lib. 30. cap. 38. *wil het* Sempervivum Marinum *genaamt hebben, niet alleen om dat het op de stranden van Algarbia, en Andaluzia groeid, hoewel het ook landwaart in wast, maar ook om dat men 't over Zee in Duitsche landen brengt, en zy niet over al bitter, daarom men ook geen Alöe daar van maken kan.*

Eindelyk moet men het onderscheid tusschen Alöe van het oude en nieuwe Testament aanmerken, want de Alöe van het oude Testament is der Hebreuwen Ahalim, *ofte het* ruikende Agelhout, *het geen ook nog in de Apotheeken* Alöes-hout *genaamt werd. Die van het nieuwe Testament is de* Purgeerende Alöe, *op het Siriesch* Ngalui, *Æthiopiesch* Ngalea *genaamt.*

De bladeren geschilt, en 't merg in stukken gesneeden met Syroop, en Roozen-water gegeeten, gelyk Tsjintsjau, is laf van smaak, geneest de longe in de beginnende Teering, en kalkagtig pissen in Gonorrhæa.

OBSERVATIO.

Quum hæc planta toties sit exhibita, & ab omnibus exoticarum fere Auctoribus conmemorata, hinc *Rumphius* brevem tantum hic, & obiter quasi ejus dedit descriptionem, quumque satis nota sit planta, nullam ejus subjunxit iconem, estque sine dubio eadem, quæ *Alöe* foliis spinosis, confertis, dentatis vocatur in *H. Cliffort. p.* 130. quæ est Alöe vulgaris Auctorum, & vera *Muntingii icon* 69. nec non Kadanoku, vel Catevala *H. Malab. Tom.* XI. *Fig.* 3. &c.

AANMERKING.

Wyl deze plante zoo dikwils al is vertoont, en schier van alle Schryvers der vreemde gewassen aangehaalt, hierom heeft *Rumphius* alhier zeer kort, en als ter loops hem maar aangeroert, ofte beschreeven, waarom hy ook daar van geen afbeelding gegeeven heeft, en is zonder twyfel dezelve, welke *Alöe* met doornagtige, by een gedronge, tandige, scheedagtige, platte, en gespikkelde bladeren genaamt werd, in de *H. Cliffort. pag.* 130. welke is de gemeene Alöe-plant der Schryvers, en de regte Alöe van *Munting* 69. *figuur*, en ook de Kadanoku, ofte Catevala van de *H. Malab. Tom.* XI. *Fig.* 3. &c.

In

In

In *Auctuario Alöe Americana*, quæ a vulgo *silvestris Anassa* habetur, sequenti describitur modo.

Anno 1697 in colle prope fluvium D'Alph, seu Batoe Gantong rara detecta est planta, quæ potius arborescens frutex est, & incolis penitus ignota fuit, ac proinde tanquam exotica planta habenda, aliunde deducta, eoque magis, quum in deserto crescebat horto, qui ante sex septemve annos cultus, & ornatus fuerat.

Ejus forma magnâ ex parte conveniebat cum *Alöe Americana* a *Clusio rar. plant. libr.* 2. *pag.* 90. descripta, ex Hispanis Scriptoribus potissimum desumpta, aliaque similis planta quoque reperitur in *Ephemer. German. annn.* 1. *observ.* 90. & 91. parva autem harum plantarum differentia regionum varietati adscribenda est. Ejus formam hic exarabo, qua tum temporis sese obtulit, quæ generaliter erat tanquam Anassæ frutex, sed in omnibus partibus major.

Folia ejus in inferiore fruticis stipite in orbem locantur fere sine ordine, quatuor circiter pedes longa, ac stipitem formant cruris crassitiem habentem, qui cito adtenuatur, seu angustatur ad crassitiem brachii virilis. Hæcque erant quinque, ac sex pedes longa, palmam lata, superius plana, & concava, inferius ex plano convexa, adeo firma, ut puer uni insistere possit: Ad oras acutis, sed curtis, & duris spinis armata, quæ ad digiti circiter latitudinem distabant, & omnes fere sursum incurvatæ erant. Ipsorum extremum terminabatur in durum, & nigrum apicem instar subuli, illorumque substantia dura est, & ex crassis constat fibris, quæ repleta erat succo viscoso, in ore parum amaricante, & ingrato, parumque mordente.

Ex fruticis centro, uti dictum est, caulis adsurgit ad altitudinem trium quatuorve virorum, cujus media pars ad binas circiter orgyas ornatur parvis foliis, quæ omnia tamen terminantur in similem durum apicem, & instar squamarum etiam cauli adcumbunt. Stipes, seu caulis hic externe durus est, sed non crassum gerit lignum, instar silvestris Pinangæ, sonitum edens, quum pulsetur. Interna ejus substantia mollis est, & viscosa. Superior ejus pars sese dividit in quindecim, vel sexdecim laterales ramos, tres circiter pedes longos, lentos admodum, & firmos, qui vix disrumpi possunt, vel dissecari, ac superne quadragoni sunt, quorum bina latera latiora, & glabriora sunt binis aliis, quique in plures similes minores dividuntur firmos ramulos, in quorum extremo multi conspiciuntur corymbi umbellas referentes, inque iis duplex florum forma. Quorum prima sunt viridia, & tenuiter serrata foliola, pollicis unguem circiter longa, interne parum concava, & conniventia, unde & optime florem repræsentant, qui tamen non est, ex ipsorum enim media parte alia iterum excrescunt similia foliola, quæ sensim post priorum lapsum genuinum exhibent florem. Altera itaque forma verum constituit florem, qui plerumque ad latera umbellarum istarum conspicitur, & in inferiore parte bina crassa gerit foliola. Flos hic raro sese extendit, constatque ex sex oblongis, & concavis petalis, quæ plerumque cinguntur, & quasi clauduntur ab extremo maximo, quod retrorsum flectitur, coloris ex viridi flavescentis.

In floris centro pistillum adparet, quod tamen foliolum magis refert, cum sex crassis firmisque staminibus, antheras gerentibus, & in orbem positis, uti in Liliis albis; sed inodori sunt hi flores, an vero hi latius sese extendant, pro certo adfirmare nequeo, quum pluviosis mensibus hos observaverim, & descripserim. Sic quoque me latet, an fructus subsequantur, licet quam maxime multiplicetur, & propagetur hæc planta, quantum videtur duplici modo. Ad quandam enim distantiam a matricis stipite multæ regerminabant plantulæ, ex quibus distincte adparebat esse propagatas ex dictis istis spuriis floribus, seu fasciculis istis foliosis, qui cum tubo incurvo in terram prolapsi novas formabant plantulas, an vero hæ perfectæ evadant, dicere nequeo.

In het *Auctuarium* werd de *Americaansche Alöe*, welke in 't gemeen voor een *wilde Ananas* werd aangezien, op de volgende wyze beschreeven.

Anno 1697. *is op een heuvel aan de rivier D'Alph, of Batoe Gantong gevonden, een zeldzaam gewas, of veel meer boomachtige struik, by deze Inlanders gansch onbekend, en gevolgelyk voor een vreemd gewas te houden, van elders ingebracht, te meer, dewyl het in een verlaaten tuin stond, zes a zeven jaren te vooren gecultiveerd.*

Zyn gedaante kwam genoegzaam overeen met de Alöe Americana *beschreeven door* Carol. Clusius rar. plant. lib. 2. pag. 90. *meest uit Spaanse Autheuren, en nog een andere diergelyke plante in Europa, te zien in* Anno 1. Ephemer. Germanic. observ. 90. *en* 91. *zynde het kleene verschil de verscheidenheid der landen toe te schryven. Ik zal zyn gedaante alhier zetten, zoo als hy zig doenmaals opgedaan heeft. Hy hadde in 't generaal de gedaante van een Ananas-struik, dog in alle deelen grooter.*

De bladeren staan rond om de onderste schier zonder order, omtrent vier voeten hoog, en formeeren een stam, in de dikte van een dye, en schielyk verdunnende, tot de dikte van een mans arm. De bladeren waren vyf a zes voeten lank, een hand breed, boven vlak hol, beneden vlak rond, zoo styf, dat een jong op een blad staan konde, aan de kanten met scherpe, dog korte, en harde doornen bezet, omtrent een vinger breed, van malkander, en meest alle na vooren gekromt. Haar uiterste eyndigt in een harde, en zwarte spits, gelyk een priem, haar binnenste substantie is hard, en grofdraadig, gevuld met een kleverig slym, in de mond wat bitter, dog onaangenaam, en wat jeukende.

Uit de midde des struiks schiet, als gezegt, een stam op, in de hoogte van drie a vier man, welkers middel omtrent twee vaadem hoog bezet is met geen groote, maar kleene bladeren, alle eyndigende in een diergelyke harde spits, en als velletjes tegens den stam aanzittende. De stam heeft buiten een hard, dog geen dik hout, gelyk de wilde Pinang klinkende, als men daar tegen klopt. Het binnenste is week, en slymerig. Het bovenste verdeeld zig in vyftien a zestien dwers-takken, omtrent drie voeten lank, zeer taay, en styf, kwalyk om af te breeken, en door te snyden, na vooren toe vierkantig, waar van twee breeder, en gladder zyn, dan de twee andere, in veele mindere, en diergelyke styve takken verdeelt. Aan 't uiterste der zelven, ziet men veele trosjes, of dollen, en daar op tweederley gedaante, die na de bloemen gelyken. Het eerste zyn groene, en fyn gezaagde blaadjes, omtrent een nagel van een duim lank, binnen wat hol, en na malkander gekeert, en dierhalven zeer wel een bloem verbeeldende, doch zyn het niet, want uit haar midden komen al wederom andere diergelyke blaadjes voort, of men moet gissen, dat met ter tyd, na 't afvallen van de buitenste blaadjes de regte bloeme voortkomt. De andere gedaante nu is de eygentlyke bloem, die men gemeenelyk bezyden van de voornoemde dollen ziet, hebbende aan haar onderste nog twee diergelyke dikke blaadjes. Zy opend haar weinig in zes lankwerpige, en van binnen holle blaadjes, die meest omvat werden van het uiterste, en 't grootste, 't welk zig naar achteren kromt, van coleur licht-geel, na den groenen trekkende.

In de midde ziet men nog een pilaartje, doch meest na een blad gelykende, met nog zes dikke styve draaden rondom, met balkjes boven op, gelyk in de witte Lelie, zonder reuk; of zy haar nu wyder opend, kan ik niet zeggen, dewyl ik ze in de regen-mousson heb moeten beschryven. Men weet niet, dat het vruchte draagt, boewel het zig zeer vermenigvuldigt, zoo het schynt, op tweederley manier. Want wat ver van de moeder-stam stonden jonge plantjes, waar van men duidelyk bekennen konde, datze waren voortgekomen, uit de bovenstaande valsche bloemen, of troepjes van bladeren gemaakt, dewelke met haar krom halsje op de aarde vallende, tot nieuwe plantjes werden, doch of zy tot perfectie komen, kan ik nog niet zeggen.

Undique enim circa matricem alii majores propullulant furculi, per radicem matri nexi, quorum quidam ad pedis distantiam, alii remotius locati erant, uti teneri Musæ surculi undique circa matrem excrescunt. Vera enim ac genuina matrix radix per hos detegi nequit, quum undique tot transversales decurrant radices, quæ pollicem ac digitum crassæ sunt, siccisque pelliculis obductæ, ac quam lentissimæ, uti in vulgari Calamo seu Acoro. Atque hæ omnes plerumque transversales prorepunt. Harum superiores ad trium circiter transversalium digitorum spatium sub terra ad pedis circiter distantiam a matre caput extollunt, novosque ibi formant surculos. Sub his aliæ iterum decurrunt & iterum aliæ, quas ulterius prorepant oportet, antequam locum inveniant, ut sese elevare possint.

Tandem sese separant a matre, ac longas lentasque generant fibras. Surculorum horum folia clausa sunt, instar teneræ Anassæ plantæ, donec in perfectos excrescant frutices, quales satis ampli & magni erant præcedenti anno, quum stipes hic flores produceret.

Nomen. Incolæ nullum aliud mihi subpetere poterant nomen, quam *silvestris Anassæ* ex Maccassara delatæ, quæ non in hortis sed in montibus spontanea est, unde & hanc vocant plantam *Ananas* seu *Nanas Utan*, vel proprie *Ananas Boaya*, quum folia ejus comparant cum cauda *Boayæ*, h. e. *Crocodili*. Quantum vero ex cunctis detegere potuerim descriptionibus, præsertim ex binis memoratis auctoribus, nihil aliud est, quam *Aloë Americana*, seu saltem ejus varietas, sed parva.

Usus. Quum raro in Maccassara reperiatur, hinc ejus incolæ verum mihi subministrare usum non potuerunt, quod mihi mirum videtur, quum Aloë Americana, in ipsorum Patria *Magney* & *Metl* dicta, tot notabiles habeat virtutes & qualitates.

Quidam mihi conantur persuadere, non valere ad fila ex ea ducenda, quem in finem Maccassarensium *Anassa* alioquin adhibetur, quæ a vulgari hac in re differt, quum longiora nempe & ampliora gerat folia, sed raro fructus profert illis vulgaris similes. Hoc autem contradicitur ab Æthiope, ad Borealem hujus sinus partem habitante, qui similem plantam, sed non caulescentem in area sua possidet, ac colit, ex cujus foliis multa præstantia, & fortia net fila, ad chordas piscatorias utilia.

Contra alii Maccassarenses mihi narrant, hanc plantam conquiri ob ejus radices, ad usum Medicum, si hæ effodiantur, quæ ad Orientem spectant, præcise ipsa meridie sicco tempore, quas secum ducunt in itineribus terrestribus, & marinis, uti & in bello, cum *Culi lawan* enim, *Nuce Myristica*, & *Zingibere* masticatæ, vel propinatæ diuturnas curant alvi dejectiones cruentas, ac recentibus inpositæ vulneribus, sanguinis fluxum sistunt, illaque curant. Volunt suo more quatuor istorum Medicamentorum septem eligi frusta, cujusvis nempe simplicis, timentes nullum cæterum sortiri effectum. Comprobationem aliis lubens relinquam, quum in toto frutice, tam in ejus foliis quam radicibus nil detexerim nisi ingratum saporem, in ore vellicantem acrimoniam excitantem.

Javæ quoque sponte provenit nomine *Nanas Boaya*, ibique in nullo etiam usu est, excepto quod ex ejus foliis crassa quædam forment fila, ad chordas piscatorias aliasve necessarias res.

Want rondom de moeder-stam komen andere en grotere scheuten voort, met hare wortelen aan de moeder vast, zommige een voet, zommige verder daar van af, gelyk men de jonge Pisang-struiken rondom haar moeder ziet. Want men kan de regte hooft-wortel niet bekennen, dewyl rondom zoo vol is van de voornoemde dwers-wortelen, een vinger en duym dik, met drooge velletjes bekleed, en zeer taay, gelyk de gemeene Calmus. Deze allegaar kruypen meest dwers. De bovenste omtrent 3 dwers-vingers onder de grond, en een voet lang van de moeder-stam, als dan ligten zy 't hooft wederom op buiten de grond, en brengen nieuwe spruyten voort. Onder deze zyn al wederom andere en andere, dewelke verder moeten kruypen, eer ze plaats vinden haar hooft op te beuren.

Eindelyk zonderen zy haar af van de moeder, en gewinnen lange taaye vezels. Deze scheuten houden haar bladeren gesloten, gelyk een jonge Ananas-struik, en werden tot volkome struiken, diergelyke al redelyk groot waren in 't voornoemde Jaar, doen de oude stam bloeide.

Naam. *De Inlanders konden my geen andere naam opgeven, dan* wilde Ananas, *van Macassar gebragt, geenzints in de tuinen, maar in 't wild op de gebergte te vinden, en daarom noemen zy het* Ananas *of* Nanas Utan, *of eygentlyker* Ananas Boaya, *dewyl zy de bladeren vergelyken met den steert van een* Boaya, *dat is een* Kaayman. *Zoo veel ik uit alle beschryvingen bemerken kan, inzonderheid uit de twee voornoemde Autheuren, zoo is deze anders niet, dan een* Aloë Americana *te houden, of immers met een kleene verandering.*

Gebruyk. *Om dat het weinig op Maccassar gevonden werd, zoo hebben my de Inlanders ook geen regt gebruyk konnen opgeven, 't welk my wonder geeft, vermits men van de* Aloë Americana *in haar Vaderland* Magney *en* Metl *genaamt, zoo veel aanmerkelyke kragten en deugden voorgeeft.*

Zommige maken my wys, dat het tot het draat-spinnen niet en deugt, waar toe men anders de Maccassaarse Ananas *gebruikt, die van de gemeene daar in verschilt, dat zy langere en bredere bladeren heeft, doch zelden vruchten voortbrengt, de gemeene gelyk. Dit werd tegen gesproken door een Moor, aan de noordzyde van dezen Inham woonachtig, dewelke een diergelyke struyk, doch zonder stam in zyn erf heeft, en uit des zelfs bladeren wel goede, en sterke draaden gemaakt heeft, tot vischlynen dienstig.*

Daar en tegen andere Maccassaren berigten my, dat men deze plante zoekt wegens hare wortelen, tot een Medicynaal gebruik, als men zodanige uitgraaft, die na 't Oosten zien, en dat juist op de middag by droog weer, dewelke zy by haar voeren op Zee, en Landreyzen, als mede in den Oorlog, want met Culi lawan, Noote muscaat, *en* Gengber *geknauwt, en ingenomen, geneezen den langdurigen bloedgang, maar op versche wonden gelegt, stelpen het bloeden, en geneezen dezelve. Zy willen na haar manier van de voornoemde vier Medicamenten, van ieder zeven stukjes genomen hebben, vreezende dat het anders niets helpen zal. Ik zal gaarn het onderzoek aan andere overlaten, dewyl ik aan den geheelen struik, zoo in bladeren, als in wortelen niet, dan een onaangenamen smaak, en in de mond een jeukende scherpigheid vernomen hebbe.*

Het wast op Java mede in 't wild, met de naam van Nanas Boaya, *en heeft aldaar mede geen gebruik, behalven dat ze uit de bladeren eenige groove draaden weten te spinnen, dienstig tot vischlynen, en diergelyke gordelen.*

Tabula Nonagesima Quarta

Aloëm exhibet *Americanam floriferam*, quam hic simul cum descriptione ex *Auctuario* transposui, ut prioris capitis 62. descriptio magis inlustretur, ubi sub ejus finem in observatione Auctores, & Synonyma hujus plantæ inveniuntur.

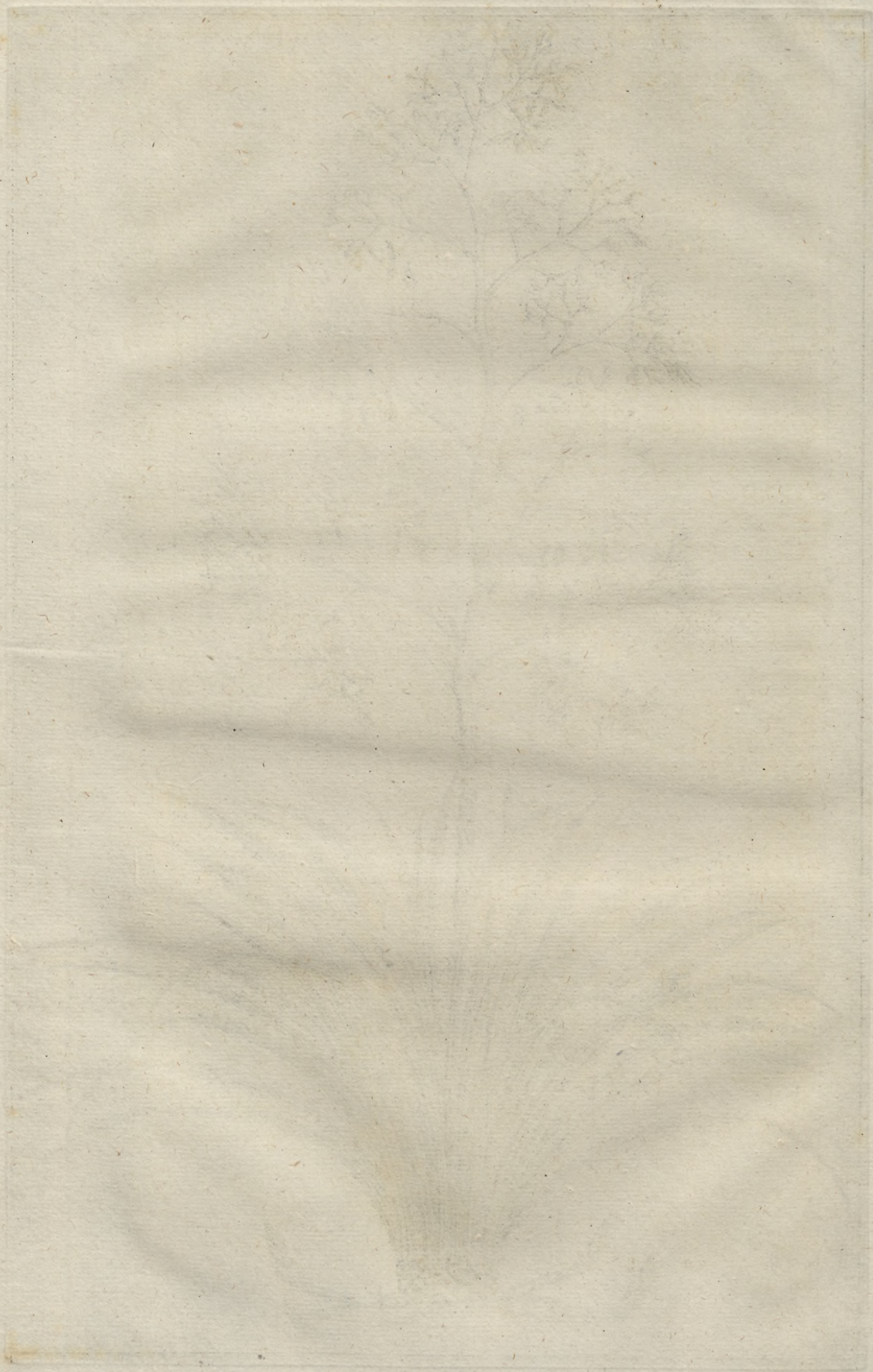
De vier en negentigste Plaat

Vertoont de *bloeyende Americaansse Aloë-plant*, welke ik hier met deszelfs beschryving uit het *Auctuarium* overgebragt heb, op dat de beschryving van het voorgaande 62. hoofdstuk meer opgeheldert zoude werden, alwaar in de Aanmerking onder aan dat hoofdstuk de Schryvers, en Benamingen van deze plant gevonden worden.

CAPUT LXIII.

Aloe vivipara. L.

CAPUT SEXAGESIMUM TERTIUM.

Planta Anatis. Tsjaccarbebe.

GEnuina magis Sempervivi species obcurrit in India, quæ vulgo *Tsjaccarbebe* vocatur, & Sedum Indicum est. Rotundos gerit crassosque caules, digitum, vel pollicem crassos, binos pedes altos, pingues, succosos, & fragiles, infra incurvos, & ob pondus magna ex parte terræ incumbentes, perque foliorum lapsum geniculatos.

Ejus folia minime ad illa Sedi adcedunt, ac singularem, & sibi propriam habent formam, sique quævis ipsorum lacinia separatim spectetur, cristæ Galli formam refert, totumque folium pedem Anatis.

Quodvis folium longiusculo, & crasso insidet petiolo, qui prope ortum stipitem, vel caulem ambit, huicque insident tria folia, seu unicum folium in tres lacinias divisum, quarum quævis peculiare constituit folium, minorem digitum circiter longum, ac superius acuminatum, crassum, pingue, succosum, & fragile, ad oras rotundis, & inæqualibus angulis dentatum, quorum quidam magis protuberant aliis, unde & folium fere triangulare est.

Superiora folia angustiora sunt, profundius laciniata, parumque introrsum flexa instar cymbæ, ex glauco, & fusco colore mixta, inferiora autem pallide virescunt, uti in Sempervivo vulgari. Arcte, & ordinate medio adstant cauli instar coronæ, vel umbellæ, mediamque Brassicæ floridæ referunt partem.

Varii ex una radice excrescunt caules, qui amplum formant fruticem ad quatuor pedum altitudinem, quum vero adeo pingues, ac graves sint, incurvi maxime terræ incumbunt, ubi & radiculas emittunt. Tota planta succo referta est non viscoso, uti in Alöe antecedente, sed aquoso, fatuo, sapore, & odore gramineo, parumque acidulo, uti in vero Sedo.

Radix crassa est, simplex, brevis, multisque curtis fibrillis obsessa, terræ laxe inhærens, neque flores neque semina profert, excepta eleganti ista corona in caulis summo ex multis incurvis foliolis composita, unde & tantummodo per abruptos propagatur ramulos, qui in quovis solo, ac præsertim arenoso facillime progerminant, & luxuriant, immo inter lapides depositi, ubi pauca tantum terra est, radices emittunt, & excrescunt, quo vero solum est magis lapideum, & quo magis Soli exponatur, eo magis fusca, & circinnata sunt folia.

Inferiora folia plerumque integra sunt, ampla, nec in lacinias distincta, contra superiora in quinque lacinias distincta sunt, binaque sibi cruciatim sunt obposita, venis destituta, excepto medio nervo obscuro. Inferior stipes nodosus externe parum lignosus est, interne viridi mollique corde, seu medulla repletus. Radix primaria interne plerumque concava est, quum planta hæc per abruptum propagetur, & plantetur caulem, cujus cor putrescit, nullam aliam formans, vel emittens radicem, multæ autem breves, & circinnatæ fibrillæ ad latera excrescunt.

Licet hæc planta sterilis habeatur, aliquando tamen quibusdam annis suos profert flores, ac semina, sed tam raro, ut meo tempore intra triginta annorum spatium bis modo fuerint observata. Prima vice in conspectum hæc produxit anno 1662 mense Augusto in stipite, qui in Hila muro adpositus erat in horto meo, sequentem in modum.

Ex alis inferiorum foliorum longus excrescebat caulis, pennæ crassitie, qui altior erat ipso frutice, angustis, & crassis foliolis obsitus, quorum inferiora parum dentata erant, superiora integra, Rosmarini foliis fere similia, sed crassiora, in hujus caulis summo ex foliolorum istorum alis multa excrescebant acuminata capitula, glauca, qualis totus caulis est, uti & foliola.

 Ex

LXIII. HOOFDSTUK.

De Eende-Plant.

EEn eygentlyker zoorte van Sempervivum vind men in Indien, 't welk men in 't gemeen Tsjaccarbebe *noemd, en voor een Indiaans Sedum kan gebouden werden. Het heeft ronde dikke stelen, een vinger, of een duim dik, twee voeten hoog, vet, zappig, en bros, beneden krom, en wegens hare zwaarte ten deele op de aarde leggende, door 't afvallen der bladeren in veele leden verdeeld.*

De bladeren gelyken minst na Semperviv, maar hebben een eygen fatzoen, namentlyk van een Hanekam, als men ieder lap bezonder beschouwd, of 't gebeele blad na een poot van een Eende.

Ieder blad staat op een lankachtigen dikken steel, die by zyn oorspronk den stam, of steel omvat, en daar op staan drie bladeren, of een blad in drie lappen verdeeld, makende ieder lap een byzonder blad, omtrent een kleene vinger lank, na vooren toegespitst, dik, vet, zappig, en bros, aan de kanten met ronde, en ongelyke boeken gekerft, waar van eenige meer uitsteeken dan de andere, makende het blad schier driekantig.

De bovenste bladeren zyn smalder, dieper gesneeden, een weinig innewaarts geboogen, als een schuitje, van blaauw-groen, en bruin gemengd, doch de onderste zyn bleek-groen, het gemeene Semperviv gelyk. Zy staan digt, en ordentlyk om de middelste stam, gelyk een kroon, en verbeeld het middelste van een bloem-kool.

Daar komen verscheide stelen uit eene wortel, en maken zoo een breede struik, die vier voeten hoog werd, dog om dat zy zoo vet, en topzwaar zyn, liggen zy meest met een bogt op de aarde, en wortelen daar ook weder in. De gebeele plante is vol zaps, niet slymerig gelyk de voorgaande Alöe, maar wateracbtig, laf, en grasacbtig van reuk, en smaak, daar by wat rynsch, regt als een Sedum behoord te zyn.

De wortel is dik, enkeld, kort, met veele korte vazelingen behangen, gansch los in de aarde, het draagt nog bloemen, nog zaad, behalven de cierlyke kroon boven aan den steel van kleene, en gekrulde blaadjes gemaakt, dierhalven het ook alleenlyk met de afgebrookene takjes voortgeplant werd, die in alderbande grond, zonderlyk in zandigen zeer ligt beklyven, ja zelfs tusschen steenen gestooken, daar maar een weinig aarde is, schiet het wortelen, en komt op, doch hoe steeniger de grond is, en hoe meer het ter Zonne staat, hoe bruinder, en gekrulder de bladeren worden.

De onderste bladeren zyn gemeenlyk heel, breed, en geenzints in lappen verdeeld, daar en tegen de bovenste hebben vyf lappen, en staan twee tegens malkaar in 't kruis, zonder aderen, behalven een donkere middel-zenuwe. De onderste stam, die leden heeft, is van buiten wat houtachtig, van binnen met een groen week hert. De hoofd-wortel is van binnen gemeenlyk hol, om dat het kruid met een afgebrooken steel geplant werd, waar af het hert verrot, zonder een ander wortel te formeeren, dan veele korte, en gekrulde vazelingen ter zyden uit te schieten.

Hoewel nu deze plante voor onvruchtbaar gebouden werd, zoo geeft ze nogtans in zommige jaren haar bloemen, en zaad, doch zoo zelden, dat ze by myn tyd in 30. *jaren maar tweemaal gezien zyn. Het eerstemaal zyn ze voortgekomen anno* 1662. *in Augustus, aan een stok op Hila, in mynen tuin tegens een muur geplant, en was aldus te zien.*

Uit den schoot der onderste bladeren kwam een lange steel voort, in de dikte van een schaft, booger dan de struik, bezet met smalle, en dikke blaadjes, waar van de onderste een weinig gekerft waren, de bovenste ongekerft, de Rosmaryn bladeren schier gelyk, boewel dikker, aan 't opperste dezes steels uit den schoot der blaadjes quamen veele spitze knopjes voort, blaauw-groen, gelyk den gebeele steel, en bladeren.

Hier

Ex istis flosculi excrescebant quadripetali, stellati, & lutei, longis tubis donati, post hos sequebantur pericarpia, & siliculæ quadragonæ, instar capitulorum seminalium Lactucæ, intus distinctæ in quatuor cellulas, in quibus conspiciebatur semen parvum, molle, lentiforme. Quivis vero flosculus calici insidet ex quatuor acutis glaucis foliolis composito, seu quadriphyllo.

In dicto isto anno planta hæc variis in locis suos produxit flores, qui in Ternata sæpius observantur, in Amboina vero rarius, ac secunda tantum vice anno nono decimo post, sub initium nempe anni 1681. in horto quodam circa patibuli angulum, ubi plantata erat inter asperas rupes, ejusque caules abscissos meo conmisi horto, ubi per subsequentes quatuor menses flores dederunt, sine ullo tamen subsequente semine, ejusdem formæ, uti supra memorata, & descripta est.

Nomen. Latine *Planta Anatis*, juxta Malaiense *Tsjaccarbebe*, quum dissecta, & laciniata folia cum Anatis pede comparent, vulgo autem pronunciatur *Saccarbebe.* Amboinice in Hitöea *Ayhuäa Kitsjil*, & *Ayhuäa Mabina*, ad distinctionem alterius *Ayhuäa Besaer*, seu maris, qui *Sudu Sudu* est. Ternatice *Alabobo*, & *Cabi Mangou*, h. e. Hirci aures, quæ plerumque incisionibus notantur, ut ab aliis distinguantur.

Locus. Non tantum in hortis plantatur, sed obcurrit quoque in desertis hortis, immo in ipsis montibus, in quibus nulli notum est, hortos unquam fuisse, uti eam inveni in Putæ monte ad favonium Castelli Victoriæ sito inter rupes, & arbores silvestres. In Banda hanc plantant inter muros leviter exstructos circa areas, & ædes, qui superius tantummodo pauca obteguntur terra, uti & quoque faciunt cum *Marrubio albo* infra descripto.

Usus. Tota planta virtutem habet refrigerantem, Sedo similem, quæ autem in hortis plantatur in terra molli, & arenosa, magis refrigerat quam montana species, quæ magis fusca est, & circinnata quoque magis habet folia. Folia in pultem conteruntur, & inliniuntur fronti contra quamvis Cephalalgiam, ex calore ortam. Ut in febribus ardor exstinguatur, hic succus propinabitur, contritaque planta pulsui adplicetur. Quidam etiam totum obliniunt corpus ejus succo, quod tam vehementer refrigerat, ut ægri tegumenta poscant, melius autem est ejus succum deglutire, alioquin enim ardor ad internas transit partes. Non quoque inliniendus est hic succus aposthematibus jam jam maturantibus, multo minus æryfipelati, uti quidam id male instituunt, unde sæpius in pejorem ruunt statum, quum pugna inter binos hostes sibi pares eo vehementior sit.

Hier uit wierden gesternte bloempjes van vier geele blaadjes gemaakt, met lange balzen, na dezelve bleeven vierkante kelkjes, of knopjes, gelyk de zaadknopjes van Latuwe, van binnen verdeeld in vier cellekens, daar in men zag een kleen week zaad, als Linzen. Ieder bloempje staat op een voetje van vier spitze blaauw-groene blaadjes gemaakt.

In 't voorschreeven jaar heeft deze plante op verscheide plaatzen hare bloemen vertoont, en in Ternaten werd het meer maal gezien, maar in Amboina is ze voor de tweede maal gezien, negentien jaar daar na, in 't begin van 't jaar 1681. *in een tuin, omtrent de galghoek, daar het geplant was tusschen kralige klippen, en de stokken van daar afgesneeden heb ik in myn tuin geplant, daar ze nog vier maanden na malkanderen bloemen gedragen hebben, van dezelfste fatzoen, doch zonder zaad voort te brengen, als boven staat.*

Naam. *In 't Latyn* Planta Anatis, *dat is Eende poot, na 't Maleyts* Tsjaccarbebe, *om dat de gekloofde bladeren na een Eende poot gelyken, doch in 't gemeen spreekt men 't uit* Saccarbebe. *Op Amboins, en Hitoe* Ayhuäa Kitsjil, *en* Ayhuäa Mahina, *tot onderscheid van een ander* Ayhuäa Besaer, *of het manneken, 't welk is de* Sadu Sadu. *In 't Ternataans* Alabobo, *en* Cabi Mangou, *dat is Boks-ooren, dewelke men gemeenlyk met kerven teekend, om van andere Bokken te onderscheiden.*

Plaats. *Het word niet alleen in de tuinen geplant, maar men vind het ook in verlaate tuinen op 't gebergte zelfs, daar men niet weet, dat 'er ooit tuinen geweest zyn, gelyk ik het gevonden heb op 't gebergte van Puta, in 't Zuid-Westen van het Casteel Victoria gelegen tusschen klippen, en wilde wout-boomen. In Banda planten zy het op hare steene paggers of losse muuren van steenen opgezet, rondom hare erven, en huizen gaande, en boven slegts met een weinig aarde bedekt, gelyk zy ook doen met het* Marrubium album, *hier na beschreeven.*

Gebruyk. *De gebeele plante heeft een verkoelende kragt, het gemeene Sedum gelyk, doch het geene in de hoven geplant werd in een mulle, en zandige grond, is meer verkoelende dan de berg-zoorte, die ook bruindere, en gekruldere bladeren heeft. De bladeren wryft men tot een pap, en smeert ze op 't voorhooft tegens allerley hooftpyn, dewelke uit hitte ontstaat. Om den brand in de Koortzen te verslaan, zal men den zap drinken, ook het gewreve kruid op de pols binden. Zommige smeeren ook het zap over het gebeele lichaam, 't welk zoo kragtig verkoeld, dat de Patienten een deeken eysschen, doch het is altyd beter, dat men 't zap inneeme, want anders jaagt het den brand na binnen. Men moet het ook niet smeeren op heete aposthematien, die zig tot rypen schikken, veel minder op de rooze, gelyk zommige doen, want zy dikwils daar door verergeren, om dat den stryd tusschen twee gelyke vyanden te heeviger werd.*

Tabula Nonagesima Quinta

Plantam exhibet *Anatis Rumphio* dictam, cum ejus *caule florifero* A separato, qui quam rarissime prodit.

De vyf en negentigste Plaat

Vertoont de *Eende-Plant*, zoo als die van *Rumphius* genaamt werd, met zyn *bloemdragende steel*, die zeer zelde voor den dag komt.

OBSERVATIO.

Hæc est *Cotelydon* foliis laciniatis *H. Cliffort. p.* 175. & Cotyledon Afra, folio crasso, lato, laciniato, flosculo aureo. *Boerh. Ind. H. L. B. part.* 1. *p.* 288. ubi vide iconem; & Telephium Africanum, angustiore folio, flore aurantiaco. *Plukn. Almag. p.* 362. *Tab.* 228. *Fig.* 3.

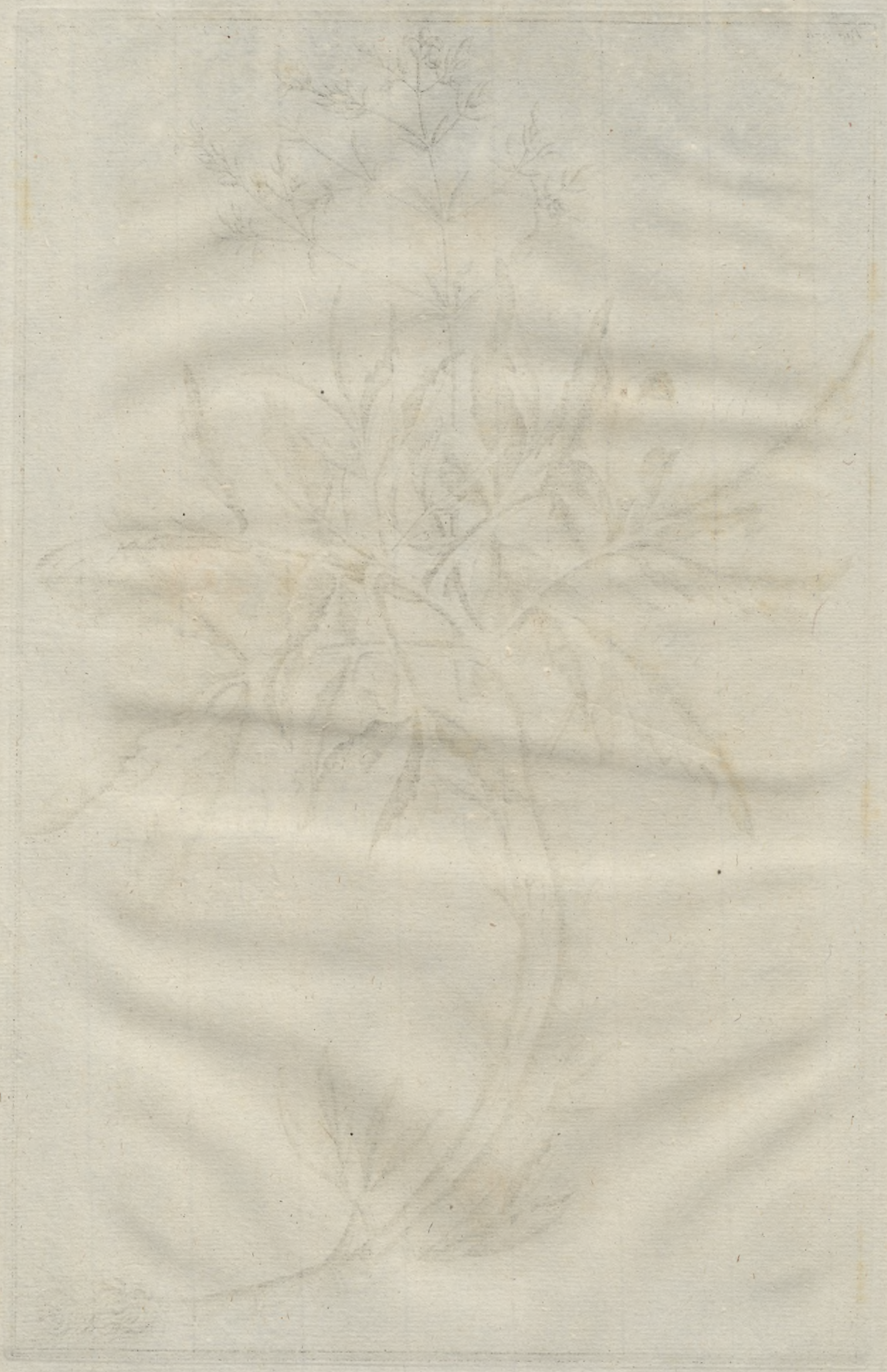
AANMERKING.

Dit is de *Cotyledon* met ingesneede bladen van de *Hort. Cliffort. p.* 175. en Africansche Cotyledon, met dik, breed, en ingesneede blad, met een gout-geel bloempje van *Boerh. Ind. H. L. Bat. eerste deel p.* 288. alwaar men de Figuur ziet, en Africaansche Telephium, met naauwer blad, met een gout-geele bloem van *Plukn. Almag. p.* 362. *Tab.* 228. *Fig.* 3.

Cotyledon laciniata. L.

CAPUT SEXAGESIMUM QUARTUM.

Oxys lutea Indica. Daun Assam Kitsjil.

Acidarum herbarum variæ obcurrunt plantæ in India, tam domesticæ, quam silvestres, quarum una, silvestris nempe, libro nono describetur sub nomine *Empetri acetosi*. Domesticarum vulgatissima est *Trifolium acetosum* dicta, quæ proprie *Oxys flore luteo* dicitur, ejusdem formæ, saporis, & qualitatis, qua descripta est, & icone expressa a *Clusio libr. 6. rarior. plant. cap.* 59. Unde & ejus descriptionem omittam, solummodo addens, ejus siliculas fere maturas, si adtingantur, dissilire, ipsarumque semen in alicujus oculos facile inmitti, perque hanc seminum ejectionem propagari, ita ut totam in horto aream obcupet, si suo conmittatur genio. Loca amat saxosa, præsertim lapidum coctorum, vel conminutorum ex vetustis muris.

Per noctem sua contrahit, & claudit folia, conumque format acutum, longis, ac tenuibus flagellis in terra prorepens, atque in quibusdam locis radiculas emittens, & sese firmans.

Nomen. Trifolium hoc acetosum Latine vocatur *Oxys lutea Indica*. Malaice *Daun Assam Kitsjil*, h. e. folium acetosum parvum, ad distinctionem *Daun Assam Besaar*, quod est *Empetrum acetosum*. Ternatice *Mala Mala*. Javanice *Sumangi*.

Locus. Quantum scio, nullibi est hæc planta silvestris, ac spontanea, saltem in hisce insulis, sed in arvis cultis, & hortis crescit, tam sponte quam per semen. Ad Promontorium Bonæ speciei hanc tamen sponte crescentem inveni ad pedem montis Leonum dicti anno 1653, ubi magna copia colligebatur, ad naves deferebatur, ut cum aliis herbis in olus coqueretur recrementi gratia, unde quam maxime reconvalescebant tales, qui ex Scorbuto languescebant.

Usus. Nostra natio hanc inprimis colit plantam in hortis, ut aliis admisceatur oleribus, & acida ex ea præparentur condimenta, quæ coctis junguntur piscibus, si cum aqua conteratur, ejusque exprimatur succus, conducit ori halitui foetido obnoxio, ex putridis dentibus, & tonsillis orto.

Foliola ejus alii involuta folio, supra ignem calefacta, ipsorumque succus expressus, vel solus, vel cum pauxillo aquæ conmixtus, oculisque infusus, hos depurat ab omnibus viscosis humoribus, visum clarum reddit, tollitque palpebrarum pruritum, eadem hæc foliola cum pauca Oryzæ farina in tenuem contrita pultem, & inlinita cutis petiginem tollunt.

Lapathum hortense, seu Acetosa Hispanica, vel Pathic, & Patientia dicta, in hortis quoque satis colitur ad culinæ usum, ac Malaice vocatur *Sayor Assam*, h. e. *olus acidum*. Eandem vero habet formam, quam in Europa.

LXIV. HOOFDSTUK.

De Indische Zuurklaver.

Oxalis corniculata. L.

Van Zuuracbtige kruiden beeft men verscheide in Oost-Indien, zoo tamme als wilde, waar van een wilde in 't negende boek zal beschreeven werden, onder de naam van Empetrum acetosum. *Onder de tamme is de gemeenste, de zoorte van Zuurklaver, die men* Oxys flore luteo *noemd, van dezelve gedaante, smaak, en eygenschap, gelyk ze beschreeven, en afgemaald is by* Clusius lib. 6. rarior. plant. cap. 59. *Weshalven ik de beschryvinge uitlate, alleenlyk daar by doende, dat zyne zaad-houwens ten naasten by ryp zynde opspringen, als men ze aanraakt, en het zaad iemand in de oogen schiet, en even door dit uitspringen word het vermenigvuldigd, zoo dat het een geheel bedde in de tuin beslaat, als men 't begaan laat. Het wil gaern eenige steene om zig hebben, inzonderheid gebakken, of vermolzemde stenen van oude muuren.*

Het sluit 's nachts zyne bladeren mede toe, en formeerd een spitze kegel, met lange dunne ranken, op de aarde kruipende, ook hier en daar weer inwortelende.

Naam. *Deze Zuurklaver noemd men in 't Latyn* Oxys lutea Indica. *In 't Maleyts* Daun Assam Kitsjil, *dat is kleen Zuurblad, tot onderscheid van* Daun Assam Besaar, *het welk is het* Empetrum acetosum. *Op Ternataans* Mala Mala. *Op Javaans* Sumangi.

Plaats. *Het wast myns wetens nieuwers in 't wild; immers in deze Eylanden, maar in gebouwde landen, en tuinen, zoo van zelfs als door zaad. Aan de Cabo de Bonesperance heb ik het egter ook in 't wild gevonden, omtrent de voet van den Leuwenberg Anno* 1653, *daar het met hoopen vergaderd, en aan boord gebragt wierde, om nevens anderen tot Moeskruid, en ververschinge te dienen, waar van zonderlyk bate gevoelden die geene, die aan de Scheurbuik vast waren.*

Gebruyk. *Onze Natie oeffend het meest in de tuinen, om onder Moeskruid te mengen, en zuure soucen over visschen daar van te maken, met water gewreeven, en het zap uitgeperst, is goed voor een zeere mond, los, en stinkend tandvleesch.*

De blaadjes in een ander blad gewonden, over 't vuur warm gemaakt, en den zap uitgeperst alleen, of met een weinig water gemengd, en in de oogen gedaan, zuiverd dezelve van alle smeerigheid, verklaard het gezigt, en beneemt het jeuken aan de oogenleden, dezelve bladeren met een weinig Ryst-meel gewreeven tot een dun papje, en opgestreeken, verdryven de roodhond des huids.

Lapathum hortense, *of Spaansche Zuuring, anders Pathic, en Patientie genaamt, werd ook genoeg in de tuinen geoeffend, tot gerief van de keuken, en in 't Maleyts genaamt* Sajor Assam, *dat is* Zuur moes. *Met dezelve gedaante als ze in Europa bekent is.*

OBSERVATIO.

Hæc est *Oxalis* caule ramoso, pedunculis multifloris *Linn. H. Cliffort. p.* 175. & Oxys flavo flore *Clusii*. Oxys lutea *Baubini*, & *Boerh*. &c. Acetosella flore luteo, capsula corniculata *Rupp. Fl. Jen.* 107. Trifolium acetosum corniculatum, luteum, minus, repens, & procumbens. *Moris. hist. tom.* 2. *p.* 183. *sect.* 2. *Tab.* 17. *Fig.* 2. estque eadem cum illa, quæ Oxys flore luteo, vulgaris minor, Zeylanica vocatur a *Breyn. Prodr.* 2. *p.* 80. & *Thes. Zeyl. p.* 179. ubi vide reliqua.

AANMERKING.

Dit is de *Oxalis* met een takkige steel, en veel bloemige steeltjes van *Linnæus* in de *H. Cliffort. pag.* 175. en Oxys met een geele bloem van *Clusius*. En de geele Oxys van *Baubin*. en *Boerhave* &c. Als mede de Acetosella, met een geele bloem, en een gehoornt zaat-huisje van *Ruppius flor. Jen. p.* 102. en het zuure Claverblad, gehoornt, geel, klein, kruipend, en leggende van *Moris. Hist. pl. tom.* 2. *p.* 183. *sect.* 2. *Tab.* 17. *Fig.* 2. En is dezelve plant met die geene, welke de Oxys met geele bloem, de gemeene, kleine, van Zeylon genaamt wert, van *Breyne Prod.* 2. *p.* 80. en in de *Thes. Zeyl. p.* 179. alwaar het overige ziet.

CAPUT SEXAGESIMUM QUINTUM.

Crotalaria utraque. Kering Keringan.

HÆ herbæ ad primum intuitum videntur eſſe *Geniſtæ Tinctoriæ*, ipſarum vero ſapor declarat, ex *Cytiſi* familia eſſe; Tres Crotalariæ obſervavi hic ſpecies, primo *majorem*, ſecundo *minorem*, ac tertio *ſilveſtrem*.

Primo *Crotalaria major* caulem emittit ſimplicem, rectum, & firmum, quinque ſexve pedes altum, ſi in cultis creſcat agris, ſi vero ſponte proveniat, quatuor tantum pedes altus eſt, ac minorem digitum craſſus, lignoſus, ſuperius ſtriatus, ac viridis, qui in longos ſeſe dividit laterales ramos plerumque quoque erectos.

Folia ejus ſolitaria in caulibus locantur, linguæ formia, ſuperius lata, & ſubrotunda, inferius ſenſim anguſtata, tres pollices longa, immo longiora, vix pollicem lata, tenuia, glabra, intenſe glauca, ſeu fere coeruleſcentia, paucis donata coſtis.

Caulium ſuprema pars determinatur in longum racemum, ſeu ſpicam, ultra palmam longam, ex qua dependent regulariter ſupra ſeſe invicem elegantes lutei flores, illis Piſorum ſimiles, ſed majores, qui in ſuperiore parte petalum gerunt ingens, ac duplex, retroflexum, ſub hoc bina alia minora locantur inſtar alarum conniventia, & obtegentia corniculum viride, quod lanuginoſis quibusdam ſtaminibus cinctum eſt.

Fructus ſiliquæ ſunt puſillæ, vix binos articulos longæ, minimum digitum craſſæ, ad unam partem compreſſæ inſtar cymbæ, ad alteram partem dorſum habent rotundum, cum ſulco medio longitudinali, primo virides, dein ex nigro fuſcæ, intusque pendent multa reniformia oſſicula, dura, ſplendentia, externe viridia, dein nigricantia, nexa per breves venulas ſulco ſiliquæ, quæ hinc in maturis ſiliquis ſonitum edunt, ſi quatiantur, vel conmoveantur.

Folia, ac flores dulcem habent ſaporem inſtar optimi Graminis, vel Trifolii, qua in re cum nulla convenit Geniſta. Folia ſeſe per noctem ſurſum claudunt arcte ad petiolos, ita ut videatur totus hic frutex foliis orbatus, ac nudus eſſe. Radix ſeſe ample extendit, lignoſa eſt, multisque fibrillis obſeſſa.

Crotalaria quinquefolia DC.

Secundo *Crotalaria minor* non ultra tres pedes excreſcit, caulemque emittit quoque ſimplicem, firmum, & ſtriatum, qui in paucos dividitur laterales ramos, ac primarius caulis interne parum concavus eſt.

Folia ejus inferius tria, ſuperius quinque ſimul locantur, longiuſculis inſidentia petiolis, illis Linariæ ſimilia, longa nempe, & anguſta, mediumque tres digiti articulos longum eſt, alia lateralia unicum, vel binos tantum articulos, ultra pennam lata, ac ſuperius ſubrotunda, in quibusdam vero fruticulis longiora, & latiora ſunt, in quibusdam breviora, quidam etiam tria tantummodo gerunt folia ubique, vel præter hæc binas quaſi habent adpendices, hujus enim fruticis folia non certum obſervant numerum.

Ipſorum color quoque glaucus eſt, ſuntque glabra, tenera, & ſubtus parum cinerea. Sapor itidem dulcis eſt, vel fatuus inſtar Trifolii, atque per noctem ſeſe claudunt ſurſum. Flores ſunt uti in priore, immo majores, ſed rariores numero, ſaporis itidem dulcis. Fructus ſimiles ſunt ſiliquæ, ſed duplo majores, & craſſiores quam præcedentis, non fuſcæ, ſed virides totæ, ac tandem tamen fuſceſcunt, binos pollices longæ, digitum craſſæ, ad internam partem fovea notabili, ſeu ſinu excavatæ, ſuperius in incurvum deſinentes apicem, perfecte uti ſiliquæ Senæ, interne viginti, vel viginti duo pendent oſſicula ad ſiliquæ ventrem, ſeu ſulcum, quæ pallidiora ſunt, quam antecedentis, ex viridi flaveſcentia, ſeu fuſca, ſplendentia, & reniformia.

Radix eſt uti in priore. Maturæ ejus ſiliquæ majorem edunt ſonitum quam præcedentis, ſi conquatiantur, foliaque avidiſſime ab Erucis comeduntur, ita ut totus ſæpe frutex nudus ſit, atque hinc facile perit, antequam fructus producat.

Ter-

LXV. HOOFDSTUK.

De Crotalaria, of het Ratel-Kruid.

D*Eze kruiden ſchynen in 't aanzien een* Geniſta Tinctoria *te zyn, maar de ſmaak getuigt, dat zy een aart van* Cytiſus *zyn. Ik heb 'er drie zoorten van aangemerkt, de eerſte* groote, *de tweede* kleene, *de derde* wilde.

De eerſte Crotalaria major *ſchiet op met een enkelde, regte, en ſtyve ſteel, vyf a zes voeten hoog, als hy op gebouwde landen waſt, maar in 't wild vier voeten hoog, en een kleene vinger dik, houtachtig, bovengeſtreept, en groen, in lange zyde-takken zig verdelende, die ook meeſt overeynd ſtaan.*

De bladeren ſtaan enkeld om de ſtelen, en zyn geformeerd als een tonge, vooren breed, en rond, maar agter allenskens toeſmallende, drie duimen lank, en meer, ſchaars een duim breed, dun, glad, hoog Zee-groen, of blaauw-groen, met weinige ribben.

Het opperſte der ſtelen word een lange tros, of aaire, ruim een hand lank, behangen met ſchoone geele bloemen, geſchikt boven malkanderen, die van Erweten gelyk, dog grooter, hebbende een groot dubbeld blad aan 't bovenſte deel achterwaarts geboogen, daar onder ſtaan twee kleendere als wangen t'zamen luikende, en bedekkende een groen hoorentje, het welk met eenige wolachtige vezelen bezet is.

De vruchten zyn kleene houwen, ſchaars twee leden lank, en een pink dik, aan de eene zyde ingedrukt, als een ſchuitje, aan de andere met een ronde rugge; en doorgaande naad, in de lengte t'zamen gevoegd, eerſt groen, daar na ſwart-bruin, binnen hangen veele niereformige zaaden, hard, blinkende, buiten groen, en zwartachtig, met korte adertjes aan de naad des buiks, dewelke in de rype houwen rateld, als men ze ſchud.

De bladeren, en bloemen hebben een zoeten ſmaak, als het beſte gras, of klaveren, waar in het met geen Geniſta *overeen komt. De bladeren ſluiten haar 's nachts opwaarts, digt tegens hare ſtelen, zoo dat het gelykt, als of de geheele ſtruik kaal ſtond, de wortel is wydverſpreid, houtachtig, en vol vazelingen.*

De tweede Crotalaria minor *werd niet boven drie voeten hoog, en ſchiet mede op met een enkelde, ſtyve, en geſtreepte ſteel, in weinige zyde-takken verdeeld, en de hooft-ſteel is binnen een weinig hol.*

De bladeren ſtaan beneden drie, boven vyf by malkander, op lankachtige ſteeltjes, die van 't Lynkruid gelyk, te weten lank, en ſmal, het middelſte is drie leden van een vinger lank, de andere ter zyden een, of twee duim lank, ruim een ſchaft breed, en vooren rond aan zommige ſtruiken zyn zy langer, en breeder, aan zommige korter, zommige hebben ook maar drie bladeren overal, of behalven die nog twee kleene aanwaſſen, want de bladeren dezes ſtruiks geen vaſt getal houden.

Haar coleur is mede Spaanſch-groen, glad, en teer, van onderen wat grys. De ſmaak is mede zoet, of ſmets, gelyk klaveren, en 's nachts ſluiten zy haar opwaarts te zamen. De bloemen zyn als aan het voorgaande, of wel zoo groot, doch weiniger, aan de troſſen mede zoet van ſmaak. De vruchten zyn diergelyke houwen, doch wel tweemaal zoo groot, en dik als de voorige, niet bruin, maar geel-groen, ten laatſten bruin, twee duimen lank, en een vinger dik, aan de binnen zyde met een merkelyk kuiltje, of ſchootje, en voor met een krom ſpitsje, regt als de houwen van Sena, binnen hangen twintig a twee en twintig zaaden aan de naad des buiks, ligter van coleur, dan aan 't voorige, uit den geel-groenen bruinachtig, niereformig, en blinkende.

De wortel is als aan 't voorige. De rype houwen ratelen, of rammelen nog meer als het voorige, wanneer men ze ſchud, en de bladeren werden greetig afgevreeten van de Rupzen, zoo dat de geheele ſtruik meeſt blood ſtaat, en daarom licht uitgaat, eer hy vruchten draagd.

De

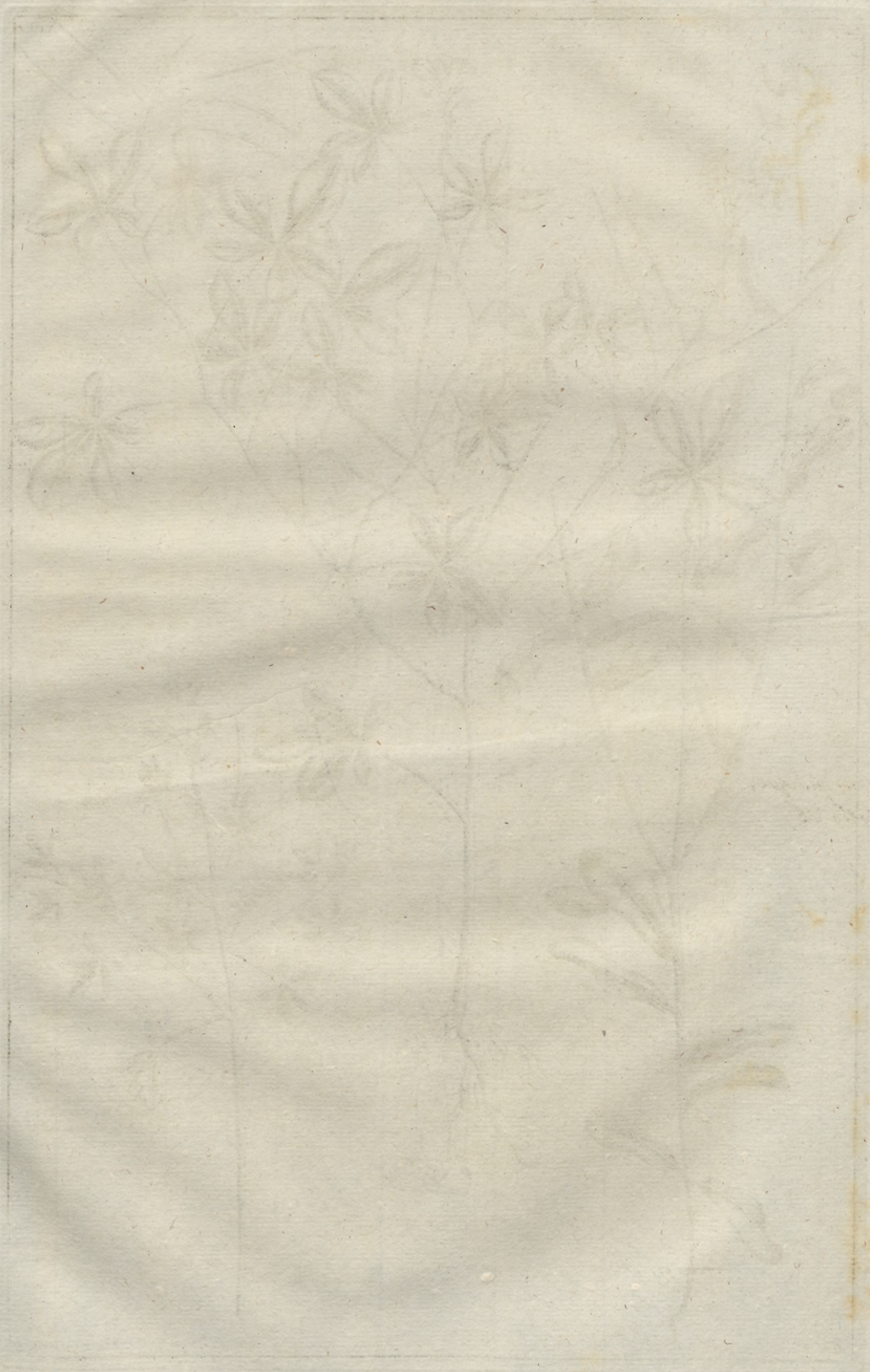

Fig. 1. Crotalaria retusa. L.
— 2. Polanisia icosandra. DC. – R. et Sch.
— 3. Cleome pentaphylla. DC.

Crotalaria verrucosa L.

Tertio *Crotalaria agrestis*, humilior est, ac fere repens, & terræ incumbens; spithamæ circiter altitudinem habens, tenues gerens, ac rugosos caules, quibus foliola insident solitaria, vix digiti articulum longa, semi digitum lata, subtus grisea, & pilosa, quales etiam sunt caules. Flores sunt uti in prioribus, sed multo minores, nec siliquæ ultra digiti unguem longæ, quædam etiam articulum longæ, nigricantes, intusque gerunt semen parvum, ac sonitum edens.

Nomen. Hæ herbæ Latine mihi dicuntur *Crotalaria*, i. e. *sonitum edentes*, ob officulorum sonitum in maturis siliquis. Malaice *Kering Keringan*, seu *Kering Kering*, ab officulorum sonitu. Javanice *Pradjittan.* Baleyice *Gering Geringan.* Maccassarice *Kering Kering*, quæ cum cognomine majoris, vel minoris in binis prioribus speciebus denominantur. Ternatice *Sincti*, sed minor, seu media peculiariter vocatur *Pica*, ac proprie vera domestica habetur. Apud Amboinenses nullum peculiare habent nomen: Latine quoque distingui possunt in *Crotalariam latifoliam*, *angustifoliam*, & *agrestem*, quæ ultima nullum singulare obtinuit nomen.

Locus. Prima species obcurrit Javæ, Baleyæ, & Maccassaræ, raro autem in Amboina. Prima, seu latifolia species, uti dictum est, tam in hortis quam sponte crescit, uti in Banda hanc observavi in nudis collibus, & in Leytimora ad oras levium silvarum inter gramina, agrestis rara est, inque nudis crescit montibus inter depressa gramina. Circa Hilam eam inveni prope ædes inter humiles plantas.

Usus. Primæ species temperatæ admodum censentur, & quodammodo refrigerantes. Radix parum adstringens est. Utriusque semina cum Pinanga veteri, & Siri Daun masticata claram reddunt vocem, unde discipulis exhibentur, qui cantare discunt. Flores coquuntur, & eduntur instar oleris, seu Sajor, dulce enim præbent olus. Latifoliæ speciei radix cum viridi Catjang cocta, & comesta Amboinensium variolas expellit. Quidam narrant, in Bengala ex cortice majoris speciei fila præparari, ex quibus retia pro piscibus nectunt, puto autem hanc herbam confundere cum Ganja supra descripta, uti sæpius expertus fui, vulgus Bengalense hoc sæpius facere.

Majoris radix conducit quoque Hæmoptoicis, quod sæpius comprobatum est. Utriusque folia in pultem conteruntur, qua corpus inlinitur in febribus ardentibus ad refrigerium, uti & ipsorum succus propinatur. Agrestis æque, ac domestica apud Ternatenses ad olus, seu Sajor coquitur.

Tandale Cotti Bracmanis, Schama Pušpi in *Hort. Malab. tom.* 9. *Fig.* 25. descriptum convenit cum Crotalaria majore *Dr. Paul. Hermannus* in *Catalogo suo* CROTALARIAM quoque vocat, ac Cinghalensibus *Kigilippe* dicitur, quum pueri cum ejus siliquis sonitum edentibus ludunt.

Quarta *Hort. Malab.* species Wellia Pandale Cotti; Bracmanis Gagaro *part.* 9. *Fig.* 28. convenit cum Crotalaria minore pentaphylla. Cum Crotalaria agresti pilosa, & latifolia quodammodo convenit. Pee-Tandale Cotti, Bracm. Butta Gageri *Tom.* 9. *Fig.* 29. descriptum.

De derde Crotalaria agrestis *blyft nog lager, en is bykans kruipende, en op de aarde bukkende, omtrent een span boog, met dunne, en ruige stelen, daar aan staan de blaadjes enkeld, schaars een lid lank, een halve vinger breed, van onderen grys, en hairig, gelyk ook de stelen. De bloemen zyn als de voorige, doch veel kleender, de houwen niet boven een nagel van een vinger lank, sommige ook een lid lank, zwartachtig, en binnen met een kleen rammelend zaad.*

Naam. *Deze kruiden noem ik in 't Latyn* Crotalaria, *dat is* Ratel-kruid, *na het rammelen der korls in de rype houwen. In 't Maleyts* Kering Keringan, *of* Kering Kering, *van 't zelve geluit der korls. Op Javaans* Pradjittan. *Op Baleys* Gering Geringan. *Op Maccassaars* Kering Kering, *alle met de toenaam van groote, en kleene, voor de twee eerste zoorten. Ternataans* Sincti, *dog de kleene, of middelere noemd men in 't byzonder* Pica, *en werd voor de eygentlyke tamme gebouden. By de Amboineezen hebben zy geen naam, men mag ze in 't Latyn ook onderscheiden in* Crotalariam latifoliam, angustifoliam, & agrestem, *de wilde heeft geen eigene naam.*

Plaats. *De eerste zoorte vind men op Java, Baly, en Maccassar, maar weinig in Amboina. De eerste, of breedbladige zoorte wast, als gezegt, zoo wel in de hoven, als in 't wild, gelyk ik ze gezien hebbe in Banda op kaale heuvels, en op Leytimor aan de kanten van ligte bosschagien, onder het lage gras, de wilde werd weinig gevonden, en wast op kaale bergen, mede onder 't lage gras. Omtrent Hila heb ik ze gevonden by de huizen onder lage ruigten.*

Gebruyk. *De eerste zoorten werden voor getemperd gebouden, en eenigzints verkoelende. De wortel heeft een weinig zamentrekking. De zaden van beiden met oude Pinang, en Siri Daun gegeeten, maken een klare stem, dies men dezelve de Schooljongens geeft, die zingen zullen leeren. De bloemen werden gekookt, en gegeeten als Sajor, want zy geven een zoet moes. De wortelen van 't breedbladige met groene Katjang gekookt, en gegeeten, dryven de Amboinsche pokken uit. Sommige verhalen, dat men in Bengalen uit de schorsse van de groote zoorte zekere draden weet te maken, waar van zy vischnetten breyden, doch ik geloof, dat zy dit kruid confundeeren met het Ganja boven beschreeven, gelyk ik dikwils ervaren hebbe, dat het slegte volkje uit Bengale 't zelve doed.*

De wortel van 't groote diend ook die geene, die bloedspouwen, en dit is geprobeerd. De bladeren van 't groote, en kleene tot eene papje gewreeven, en 't lyf daar mede gesmeerd verkoelen matelyk den brand in de Koortzen, als mede den zap daar van ingedronken. Het wilde werd zoo wel als de tamme by de Ternataanen tot kook-Sajor gebruikt.

Tandale Cotti. Bramm. Schama Pušpi in Hort Malab. part. 9. Fig. 25. *beschreeven komt overeen met ons bovenstaande Crotalaria major* Dr. Paul. Hermannus in suo Catal. *noemt ze mede* Crotalaria, *en in Singalees* Kiligilippe, *dewyl de kinders met de ratelende vrucht speelen.*

De vierde zoorte Wellia Tandale Cotti, Bramm. Gagaro cit. part. fig. 28. *beschreeven, komt overeen met ons Crotalaria minor, met vyf bladeren. Met Crotalaria agrestis met hairige, en breede bladeren, heeft eenige overeenkomst, Pee-Tandale Cotti, Bramm. Butta Gageri.* cit. part fig. 29. *beschreeven.*

Tabula Nonagesima Sexta

Ad *Figuram Primam Crotalarian* exhibet *majorem*, quæ est Crotalaria Asiatica, floribus luteis, folio singulari cordiformi *Herm. Cat. H. L. B. p.* 200. & *Thes. Zeyl. pag.* 80. ubi reliqua synonyma, & auctores, reliquæque immo plures obcurrunt hujus Crotalariæ species, quarum icones in *H. L. Bat.* & *H. Malab.* ut & *Thes. Zeylanico* inveniuntur.

De ses en negentigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* de *groote Crotalaria*, of *Ratel-kruid*, welke is de Asiatische Crotalaria, met geele bloemen, en een enkeld hartformig blad, van *Herm. L. Bat. p.* 200. en de *Thes. Zeyl. p.* 80. alwaar de verdere benaminge en Schryvers te vinden zyn, en de overige, ja meerder zoorten van dit gewas vermeld werden, welkers afbeeldingen, zoo wel in de *Hort. Lugd. Bat.* en *Malab.* als in de *Thes. Zeylan.* gevonden werden.

CAPUT LXVI.

CAPUT SEXAGESIMUM SEXTUM.

Laganſa. Bredo Mamma.

HÆc herba adfinis videtur *Fœno Græco* ſilveſtri ſecundo DODONÆI, quæ in binas dividitur ſpecies, albam & rubram.

Primo *Laganſa alba* vulgatiſſima eſt, ad binorum pedum altitudinem excreſcit ſimplici ſeſe erigens caule, qui rotuudus eſt & ſuperius ſtriatus, ubi & laterales ſeſe extendunt ramuli arbuſculam referentes. Folia longiusculis inſident petiolis in teneris fruticulis quinque ſemper ſimul conjuncta, quorum medium binos articulos longum eſt, reliqua porro breviora, ſuperius lata, inferius anguſtata, illis *Fœni Græci* ſimilia, ex flavo virentia, flaccida, ipſorum coſtæ ſulcos formant in ſuperiore parte, quumque ſemen proferat, tria plerumque conjuncta ſunt, aliquando etiam quatuor ſimul, ſed minora prioribus.

Flores cum illis Erucæ conveniunt, compoſiti ex quatuor flaccidis & flaveſcentibus petalis, ad unam partem inclinantibus, ad alteram vero erigitur corniculum viride, quod in fructum excreſcit, in floris centro locantur ſexdecim flava & brevia ſtaminula fuſcas antheras gerentia.

Fructus ſunt ſiliculæ tenues, minorem digitum longæ, externe oblique ſtriatæ, parumque rugoſæ & viſcoſæ, culmum craſſæ, ex rotundo parum compreſſæ, ac maturæ facile dehiſcunt, tenuem enim habent pelliculam inſtar ſilicularum Sinapios, intus ſemina locantur puſilla, rotunda, ſed ad utrumque latus plana & compreſſa, undique ſtriata, & fuſca, ſemini *Fœni Græci* ſimilia, ſed minora, ac fere inſipida.

Tota planta ad tactum rugoſa eſt & viſcoſa, præſertim teneræ ejus ſiliculæ, odoris gravis, ex Sinapi & pice quaſi mixti, qualis & ſapor eſt paululum acer & amarus, linguam vellicans: Contrita hæc planta cutim parum exurit, ſi ipſi inponatur inſtar foliorum Sinapios, ſed non diu durat.

Radix alba eſt, longa, perpendicularis, non multum extenſa, nodoſa, ſeu verrucoſa, quales & fibrillæ ſunt, ſaporis Raphanacei, pro cujus radice haberetur, ſi ſubſtantia ejus major eſſet, nec in medio gereret durum iſtum nervum.

Secundo *Laganſa rubra* paulo major & altior eſt præcedenti, ſimiles gerens ſtriatos caules ac quinque folia ſimul, quæ majora ſunt & latiora, non ita viſcoſa, ſed glabra, & maxime virentia, in ſuperioribus caulibus tria quoque tantum locantur folia, ſaporis non ita amara vel acria quam prioris, ſed Raphani, odorque ingratior eſt, ex quorundam opinione non ad Picem adcedens, ſed ad illum urinæ, licet magis edulis cenſeatur.

Flos longo inſidet pedunculo, compoſitus ex quatuor albis & flaccidis petalis, cum tubis anguſtis & purpureis, illa ad unam quoque inclinant partem, ita ut altera ejus pars nuda ſit & aperta. Pedunculus per ipſum tranſit florem ad pollicis circiter latitudinem, ubi transverſaliter dividitur in ſex longa & purpurea ſtamina ſeu barbas, ac paululum pergens viride format corniculum, quod in fructum excreſcit.

Silicula ejus longior eſt quam prioris, minorem digitum longa, ex rotundo parum compreſſa, rugoſa quoque, ſed non viſcoſa, nec ſtriata, ac parum ſurſum incurvata inſtar cornu Hirci. Maturæ dehiſcunt in binas tenues pelliculas, atque in binis ordinibus fuſcum exhibent ſemen, uti in priore, ſed quod rugoſius eſt; Radix ejus quoque alba eſt, verrucis obſita, & ſaporis Raphanacei, ſed debilior quam in priore.

Utræque hæ ſpecies ſponte in hortis creſcunt, & in arvis cultis per ſemina decidua ſeſe multiplicant, ita ut totas obcupent areas, adeo denſe & luxurioſe, acſi ſtudio & labore ibi eſſent ſatæ, ſique radiis ſolaribus tangantur, fortem de ſe ſpargunt Picis odorem, qui capiti gravis & moleſtus eſt, ſi diu iſtis adſtemus plantis, magnumque ſatis præbent laborem in exſtirpatione eo loci, quo non deſiderantur, licet aliis herbis oleraceis nullum adferant damnum. Obcurrunt quoque circa ædes poſt pagos ſponte creſcentes.

Nomen.

LXVI. HOOFDSTUK.

De witte ofte eetbare Laganſa.

D*It kruyd wil zyn uit de maagſchap van het* Fœnum Græcum ſilveſtre ſecundum DODONÆI, *verdeeld in twee zoorten, witte en roode.*

1. Laganſa alba *is de gemeenſte, waſt 2 voeten hoog met een enkelde ſteel, rond, en boven geſtreept, in zydetakken verſpreyd, als een boompje. De bladeren ſtaan op lankagtige ſtelen, aan de jonge ſtruiken altyd vyf by malkander, waar van het middelſte 2 leden lank is, de andere vervolgens korter, vooren breed, en achter ſmal, die van het* Fœnum Græcum *gelyk, geel-groen, ſlap, en hare ribben maken groeven aan de bovenſte zyde, en als het zaad draagd, ziet men meerendeels drie by malkander, zomtyds ook vier, en kleynder dan de voorgaande.*

De bloeme gelykt die van de Rakette, gemaakt van 4 geele en ſlappe blaadjes, die maar aan de eene zyde ſtaan, en aan de andere ſtaat een groen hoorentje, waar uit de vrucht werd, het midden beſlaan 16 geele en korte draadjes, met bruyne noppen.

De vruchten zyn dunne houwen, een kleene vinger lank, van buyten ſchuyns geſtreept, wat ruyg, en kleverig, een ſtroohalm dik, uit den ronden wat gedrukt, de rype berſten ligt open, want zy hebben een dunne ſchaal, gelyk Moſtaard-houwen, binnen leyd kleen zaad, rond, doch te weerzyden plat en ingedrukt, rondom geſtreept, bruyn, het zaad van Fœnum Græcum *gelyk, dog kleender, en zonder merkelyken ſmaak.*

De geheele plante is ruyg in 't aantaſten, kleverig, inzonderheid de jonge houwen, ſterk van reuk, uit moſtaard en pik gemengd, gelyk ook de ſmaak is met een kleene ſcherpigheid en bitterheid, de tonge prikkelende. Het gewreevene kruyd brand ook wat op de huyd, als men 't verſch daar op ſtrykt, gelyk moſtaard-bladeren, doch niet lange.

De wortel is wit, lank, neergaande, weinig verſpreyd, en met knobbelen of wratten bezet aan de Vazelingen, Radysagtig van ſmaak, zoo dat men ze daar voor eeten zoude, als ze wat meer ſubſtantie, en in de midden die harde zenuwen niet en hadden.

2. Laganſa rubra *werd wat hooger en grooter als het voorgaande, met diergelyke geſtreepte ſtelen, en vyf bladeren by malkander, dog deze bladeren zyn grooter en breder, zoo kleverig niet, maar glad en hoog-groen, aan de bovenſte ſtelen ſtaan ook maar 3 bladeren, van ſmaak zoo bitter en ſcherp niet als de voorige, maar Radysagtig, dog de reuk is onlieffelyker, na veeler oordeel niet na pik, gelyk het voorige, maar na piſſe riekende, hoewel het tot 't eeten bequamer gehouden werd.*

De bloeme ſtaat op een lange ſteel, gemaakt van 4 witte en ſlappe bladeren, met lange en peerſche halzen, ook maar aan eene zyde ſtaande, zoo dat de andere helft open blyft. De ſteel loopt door de bloemen een ſtuk weegs voort, omtrent een duym breed, daar by zig dan verdeeld overdwers in zes lange en purpere draden of baarden, loopt nog wat voort, en formeerd als dan een groen horentje, waar uit de vrucht werd.

De houwe is langer dan aan 't voorige, een kleene vinger lank, uit den ronden mede gedrukt, wel ruyg, doch niet kleverig nog geſtreept, en weinig voorwaards gekromd, als Boxhoren. De rype berſten open in 2 dunne vellekens, en vertonen in 2 rygen het bruyne zaad, als aan 't voorige, dog ruyger; de wortel is mede wit, met wratten bezet, en radysagtig van ſmaak, doch laffer dan de voorige.

Beide deze zoorten groeyen van zelfs in de tuinen, en op gebouwde Landen, door het uitgeſchoote zaad zig zoo vermenigvuldigende, dat zy geheele bedden beſlaan, zoo digt en weeldrig, als of zy met vlyd daar gezaayd waren; als 'er de Son op ſchynd, zoo geven zy een ſterke pikagtige reuk van haar, zoo dat het voor 't hooft beſwaarlyk vald, daar by lange te ſtaan, en men heeft genoeg te doen met het uitroeyen, daar men ze niet hebben wil, hoewel zy andere moeskruyden geen ſchade aanbrengen. Men vind ze ook omtrent de huyzen agter de Negoryen in 't wild groeyen.

Naam.

Nomen. Latine *Lagansa* juxta Malaiense & Javanicum *Lagansa*, & *Calagansa*, vulgo *Sajor Mamma*, Portugallice *Bredo Mamma*, quod denotat herbam lactariam. Quæ flavos gerit flores, alba cognominatur ob pallide virentem foliorum & petiolorum colorem, item mas, quum ejus sapor sit acrior, & rugosior quoque, altera vocatur *Lagansa rubra* seu femina. Baleyice *Calagansa* vel *Boangit*, h. e. fortem spirans odorem. Ternatice *Tsjoro Mamma*, uti videtur corruptum *Sajor Mamma*, aliis vero *Boboa.*

Locus. Nota est a Java per cunctas Orientales insulas usque in Amboinam & Moluccas.

Usus. Folia ejus fere eodem usurpantur modo, quo Sinapios folia, cruda nempe eduntur cum Bocassan instar aliarum viridium herbarum, quæ adpetitum excitant, ad quem usum multi rubram præferunt speciem. Si herba hæc parum calidæ infundatur aquæ, ut mollescat, & semi cocta quasi fit, tum bonam præbet Lactucam. Aliis etiam admiscetur herbis, ex quibus Atsjaer præparatur. Ob ejus acrimoniam inservit quoque phœnigmo seu vesicatorio, unde cutis rubet, sed non dolet.

Primæ seu albæ speciei folia conteruntur vel sola, vel cum pauxillo Piperis albi, Allii, & Acori, quæ si fronti statim inliniantur, tum titillationem caussabit, & Cephalalgiam extrahet, si nempe ex acri humore sit orta, non autem ex ardore vel solis æstu, quæ Sandalo curatur & extrahitur, multi vero nostræ nationis hunc tolerare nequeunt odorem, ex quo Cephalalgia augetur, illos tamen, qui huic adsueti sunt, certo curat.

Mensibus pluviosis hæc folia non valde acria sunt, & exaltanda albo seu longo Pipere, ac pauxillo aceti, si contra Cephalalgiam adhibeantur.

Contrita non diu sunt deponenda, quum vires evanescant, ac tam pauca aquæ quantitas addenda est, quantum fieri potest. Potionem contra febres cum magno frigore invadentes sequenti præparant modo. Sume Lagansæ foliorum manipulum, frustulum Cepæ, Allii, Piperis, ac quædam folia *Daun Cucurang*, contere hæc simul cum aceto & aqua, quam exprime pro potione. Baleyenses secundam coquunt speciem cum Sajor, cocta enim non tam amara est cruda.

Meo tandem judicio non aberrant illi, qui herbam hanc habent pro *Erysimo Indico*, quod satis declarat ejus odor ac penetrans sapor, non enim obstat, licet sit pentaphylla, quum Europæa semper folium gerat laciniatum.

Cum alba nostra specie flavos producente flores convenit *Aria Veela*, Bracm. *Tiloni. H. Malab. part.* 9. *Fig.* 23. descripta, ac cum rubra *Cara Veela.* Bracmanis *Veele Tiloni loco citat. Fig.* 24. *Commelinus* putat plantam esse Brasiliensem *Taxeriaya Marcgravii.*

Tabulæ Nonagesimæ Sextæ *Figura Secunda*, Lagansam exhibet albam seu esculentam, quod est Sinapistrum Indicum, spinosum, foliis quinque, sex, septemve numero incertis *Thes. Zeyl. p.* 215 & Sinapistrum Indicum quinque folium, floribus incarnatis *Mus. Zeyl. p.* 1.

Figura Tertia Lagansam exhibet flavam seu rubram, quod est Sinapistrum Indicum, pentaphyllum flore carneo, minus non spinosum *Herm. H. L. Bat. pag.* 564. & *Thes. Zeyl. p.* 216. ubi vide reliqua, aliasque hujus generis species, quod *Cleome* vocatur a *Linnæo in H. Clifort. p.* 341. qui & alios habet auctores.

Naam. *In 't Latyn* Lagansa, *na 't Maleyts en Javaans* Lagansa, *en* Calagansa, *in 't gemeen* Sajor Mamma. *In 't Portugeesch* Bredo Mamma, *'t welk wil zeggen melk kruid. Dat met de geele bloemen, werd het witte toegenaamt, na de licht groene coleur van bladeren en stelen, als mede het manneken, om dat het scherper van smaak, en ruiger is; het ander hiet* roode Lagansa, *of het wyfken. Baleyts* Calagansa *of* Boangit, *dat is sterkriekende. Ternataansch* Tsjoro Mamma, *zoo 't schynd bedorven van* Sajor Mamma, *dog by andere* Boboa.

Plaats. *Het is bekend van Java aan door alle Oostersche Eylanden, tot in Amboina en de Moluccos.*

Gebruyk. *De bladeren worden schier als Mostaardbladeren gebruykt, om raauw te eeten met Bocassan, gelyk andere groene kruiden, om appetyt te maken, waar toe veele de roode zoorte voortrekken. Als men 't kruid een weinig in warm water steekt, dat het half gaar werd, zoo kan men goede Salade daar van maken. Men neemd het ook onder andere kruiden, om Atsjaar daar van te maken. Wegens zyne scherpigheid diend het tot een Phœnigmus, dat is iets, het welk de huyd rood maakt, maar niet bezeerd.*

Men neemt de bladeren van de eerste of witte zoorte, wryft die alleen, of met een weinig witte Peper, Look, en Acorus, en smeerd dat terstond op 't voorhooft, zoo zal het wakker tintelen, en daar door de hooftpyn uittrekken, te weeten als het van een scherpe vogtigheid veroorzaakt is, en niet door een puure hitte of Sonne-brand, 't welk door Sandel uitgetrokken word. Veele van onze Natie konnen deze reuk niet verdragen, ja de hooftpyn vermeerderd nog, echter by die geene, die daar aan gewend zyn, is het een gewisse cuur.

In de regenmaanden hebben deze bladeren weinig scherpigheid, als dan moet men ze aanscherpen met witte of lange Peper, en een weinig azyn, als men ze tegens hooftpyn gebruiken wil.

Het gewreeve moet men niet lange laten staan, anders vervliegen de kragten dadelyk, ook zoo weinig water onder doen, als het mogelyk is. Een drank tegens de koortzen, die met groote koude aankomen, maakt men aldus: Neemt bladeren van Lagansa een kleene hand vol, een stukje van Ajuyn, Look, Peper, en eenige bladeren van Daun Cucurang, *wryft het met azyn en water, en perst het uit tot een drank. De Baleyers koken de tweede zoorte met* Sajor, *want het gekookte is zo bitter niet als het raauwe.*

Eindelyk myns oordeels, dwaalt men niet, als men dit kruid voor een Erysimum Indicum *houd, uitwyzende zyn reuk en sterken smaak, dog men moet zig daar aan niet stoten, dat het vyfbladig is, daar het Europisch altyd een gesnippelt blad heeft.*

Met onze witte zoorte met geele bloemen, komt overeen Aria Veela. *Bramm.* Tiloni. in Hort. Malab. part. 9. fig. 23. *beschreeven; met de roode zoorte* Cara Veela. *Bram.* Veele Tiloni. cit. loc. fig. 24. Commelinus *sustineert, dat het zy de Brasilize plante* Taxeriaya *van* Marcgraven.

De *tweede Figuur* van de Ses en Negentigste Plaat vertoont de witte ofte eetbare Lagansa, het welk is de Indische doornagtige Sinapistrum, met vyf, zes, en zeven bladeren, ongelyk in getal, van de *Thes. Zeyl. p.* 215. en Indische, vyfbladige Sinapistrum met incarnate bloemen van het *Mus. Zeyl. p.* 1.

De *derde Figuur* vertoont de geele ofte roode Lagansa, welk is de Indische, vyfbladige Sinapistrum, met kleinder, witagtige bloemen, niet doornagtig, van *Herm. Hort. L. B. p.* 564. en de *Thes. Zeyl. p.* 216. alwaar het overige ziet, en meer andere zoorten van dit geslagt, het welk *Cleome* genaamt wert van *Linnæus* in de *Hort. Clifort. p.* 341. welke ook andere Schryvers meer aanhaalt.

Cleome viscosa. Polanisia ——

CAPUT SEXAGESIMUM SEPTIMUM.

Sinapi Sinense. Sasawi Tsjina.

IN hisce regionibus binæ obcurrunt Sinapios herbæ, una exotica, altera indigena.

Primo exotica est Sinensis, vel quum potissimum a Sinensibus colatur, vel quod primo ex Sina sit delata. Est elegans amplaque planta, undique lata sua instar Brassicæ extendens folia, quæ sessilia sunt, pedemque longa plus minusve, quinque digitos lata, superius rotunda, inferius angustata, sine laciniis vel angulis instar vulgaris Sinapios, sed ad oras parum serrata, flavescentia, & maxime corrugata.

Ex fruticis centro simplex excrescit caulis ad ulnæ altitudinem, cui parva increscunt folia, quæ magis cum illis vulgaris Sinapios conveniunt, atque in ejus summo similes flavi flosculi ac semina, quæ tamen paulo majora sunt, magisque pallide fusca, quam vulgaris Sinapios.

Tantum hæc præbet planta laborem, quantum Brassica, ut ipsius folia ampla excrescant, in sulcis enim plantanda est instar Brassicæ, diligenter irriganda, reliquæque circa ipsam excrescentes herbæ evellendæ, præsertim vero cavendum est, ne flores vel semina excrescant. Sinenses eam solebant tantam colere, quanta fieri poterat, tumque totam abscindebant plantam, antequam caulis florifer excresceret, quam ita in forum venalem adportabant.

Nomen. Latine *Sinapi Sinense.* Malaice *Sasawi Tsjina*, Sinice . . . . .

Locus. Ab Amboinensibus non colitur, sed potissimum a Sinensibus & nostra natione. Optime crescit mensibus pluviosis, magisque ample distare oportet quam Brassica.

Usus. A Sinensibus hæc Sinapios planta magis colitur quam ab ulla alia natione, unde & ab ipsis potissimum in usum vocatur ad cibum. Totæ eradicantur vel abscinduntur plantæ, modo quum caulis florifer prodiret, quæque diligenter ablutæ ad solem leviter exponuntur, ut flaccescant vel mollescant, tumque colligantur, & muria condiuntur, & conservantur.

Quum hanc edere velint plantam, in aqua eam parum macerant, atque lardo vel carni adcoquunt, uti nos Brassicam fermentatam seu acidam ipsis adcoquimus. Folia cæterum sumuntur recentia, quæ in Sole flaccescunt, & leviter adsperguntur sale contrito, quæ dein convolvuntur instar foliorum Tabaci seu volvelorum, ac sic deponantur supra sese invicem, quæ ex pugno cum carne vel piscibus eduntur. Nostra natio hæc coquit folia instar Brassicæ, primam abjiciens aquam.

Hoc supra descriptum Sinapi aliam insuper habet varietatem, uti Sinenses hoc quoque dividunt in album & nigrum. Album est supra descriptum pallida ac flavescentia gerens folia. Nigrum minora gerit folia magisque serrata, inferius auriculata seu angulosa fere instar vulgaris, nigricantia seu intense viridia, ac colitur instar prioris.

Secundo *Sinapi indigenum* est Amboinense parvifolium, quod folia gerit laciniata & angulosa, floresque gerit ac semina nostrati vulgari similia, unde inutile est hæc amplius describere, facillime caulem emittit floriferum, ac proinde pauca producit folia, ab Erucis maxime exesa, quæ hanc præ aliis vexant herbam.

Amboinenses hoc serunt ubique circa ædes & hortos, ubi sese sponte multiplicat, inque arvo inculto excrescens tam pusillum & gracile est, ut vix dignosci possit.

Nomen. Latine mihi dicitur *Sinapi Amboinicum.* Malaice *Sasawan Ambon.*

Locus & *Usus.* Amboinenses hoc serunt in hortis montanis, aliæ vero nationes & populi maritimi hoc quoque colunt; Ejus usus potissimum est, ut semen proferat, quod comminuitur, & ad cibum adhibetur. Paulo magis amaricat Sinensi, ac veram Sinapios habet acrimoniam. Contra Sinense multo minus amarum est, sed magis inflammat, ac faucium quodammodo ardorem excitat.

Cuncta-

LXVII. HOOFDSTUK.

De Sineeze Mostaart-Plant.

IN deze gewesten heeft men tweederley zoorten van Mostaard-kruiden, 1. *uitlandisch*, 2 *Inlandisch.*

1. *Buitenlandisch Mostaard is de Sineeze, om dat die meest van de Sineezen geoeffend werd, of om dat ze eerst uit Sina gebragt is. Het is een schoone breede plante, hare breede bladeren rondom uitspreydende, als kool-bladeren, doch zonder steel. De bladeren zyn een voet lank, min of meer, 5 vingers breed, vooren rond, en achter smal, zonder lappen of hoeken, gelyk de gemeene Mostaard, doch aan de kanten wat gezaagd, geel-groen, en zeer gerimpeld.*

Uit de midden des struiks komt een enkelde steel voort, ruym een elle hoog, daar aan kleendere bladeren groeyen, die de gemeene Mostaard gelyker zyn, en boven op zodanige geele bloempjes en zaden, dog deze zyn wat grooter en lichter-bruyn dan het gemeene Mostaard.

Men heeft 'er zoo veel moeiten mede als met den Kool, om ter degen groote bladeren te gewinnen, want men moet het op voorens planten, gelyk den Cappers-kool, neerstig begieten, en al het ander kruid rondom uittrekken, inzonderheid beletten, dat het geen bloem of zaad schiete. De Sineezen plegen het zoo groot te voeden, als zy immers konnen, en als dan de geheele plante af te snyden, eer den zaadsteel voorkomt, en zoo te koop te brengen.

Naam. *In 't Latyn* Sinape Sinense, *Maleyts* Sasawi Tsjina. *In 't Sinees zelfs* . . . . .

Plaats. *By de Amboinezen werd het niet geoeffend, maar meest by de Sineezen en onze Natie. Het groeyd beter in de regenmaanden, en wil wat verder dan Kool van malkander staan.*

Gebruyk. *By de Sineezen word deze Mostaard meer gecultiveerd dan by andere Natien, daarom zy hem ook meest gebruiken, en dat tot de kost. De geheele planten werden uitgetrokken of afgesneeden, even als de zaadsteel wil uitschieten, schoon afgespoeld zynde, een weinig in de Sonne gelegt, tot dat zy slenssen, of week worden, als dan t'zamen gebonden, in peekel gelegt, en bewaard.*

Als zy die nu eeten willen, nemen zy die, en ververschen ze wat uit in water, en kookenze by spek of vleesch, gelyk wy met de zuure kool doen. Anders neemt men de versche blaaderen, laatze in de Sonne slenssen, bestrooyd ze dunnetjes met gewreeven zout, roldze t'zamen als Tabaksrollen, en legt ze zoo op malkander heenen, die men dan uit de hand eet tot vleesch of visschen. Onze Natie koken de bladeren gelyk men anders met den Kool doed, het eerste water weggietende.

Deze bovenstaande Sineeze Mostaard heeft nog eene veranderinge, gelyk hem dan de Sineeze verdeelen in witte of swarte. De witte is de boven beschreevene, met ligte en geel groene bladeren. De swarte heeft kleendere bladeren, meer gezaagd, en achter met lappen of hoeken, schier gelyk de gemeene, swart of hoog-groen van coleur, en werd geoeffend als de voorige.

2. *De Inlandsche Mostaard is de Amboinsche, met kleene bladeren, achter met groote hoeken of diepgesnedene bladeren, anders van bloemen en zaad ons gemeene gelyk, daarom onnodig dezelve breeder te beschryven, hy schiet zeer licht zyn zaad-steel, en heeft dierhalven weinige bladeren, die ook meest van de Rupzen doorvreeten zyn, die dit kruidje voor andere plagen.*

De Amboinezen zaayen het overal, omtrent hare huyzen en tuinen, daar het zig dan zelfs vermenigvuldigd, dog op een ongebouwd Land opkomende, werd het byna zo kleen en mager, dat het zig zelver niet en gelykt.

Naam. *Wy noemen het in 't Latyn* Sinapi Ambonicum *Maleyts* Sasawi Ambon.

Plaats en Gebruyk. *De Amboinezen zaayen het in hare berg-tuinen, dog andere Natien en Eylanders cultiveeren het ook. Zyn gebruik is meest om zaad te laten schieten, het welk men maald, en tot de kost gebruikt. Het is wel wat bitterder dan het Sineeze, maar heeft de regte scherpigheid van Mostaard, daar en tegen het Sineeze is veel min bitter, maar verbit meer, en brand eenigzints in de keele.*

De

Cunctarum Sinapios specierum recentes radices masticatæ, ipsarumque succus deglutitus conducit in tussi sicca, ad pruritum faucium tollendum. Amboinensis Sinapios folia, quum sint calidiora, contrita, & fronti inlinita, Cephalalgiam curant ex flatibus & frigore ortam, sed cutim parum exurunt.

De versche wortelen van allerhande Mostaard geknouwd, en het zap ingeswolgen, is goed in een drooge hoest, om het jeuken in de keel te verdryven. De bladeren van de Amboinsche Mostaard, als zynde heeter van aard, gewreeven en op 't voorhoofd gesmeerd, geneezen de hooftpyn, dat van winden of koude komt, maar zy branden wat op de huid.

OBSERVATIO.

Quum Sinapi unicuique fere notum sit, hinc nullam ejus addidit *Rumphius* iconem; Estque Sinapis siliquis hispidis, rostro obliquo longissimo *H. Cliffort. p.* 338. ubi reliqui commemorantur auctores, ejusque aliæ species. Estque forte Sinapi album ex India Orientali *Plukn. Almag. Bot. p.* 347. &c.

AANMERKING.

Wyl de Mostaart ieder een genoeg bekent is, hierom heeft *Rumphius* daar geen Figuur van bygedaan. En is de Sinapis met ruyge peulen, en een schuynze zeer lange nebbe van de *H. Cliffort. p.* 338. alwaar de overige Schryvers vermeldt werden, en deszelfs andere zoorten. En is mogelyk de witte Mostaart uit Oost-Indien van *Plukn. Almag. Bot. p.* 347. &c.

CAPUT SEXAGESIMUM OCTAVUM.

Gallinaria. Utta Manu.

HÆ herbæ humiles sunt species arbusculæ *Cambang Cuning* supra *libr. 6. cap.* 28. descriptæ, binasque habent formas *acutifoliam* & *rotundifolium*.

Primo *Gallinaria acutifolia* fruticulus est, simplicem emittens caulem, qui in laterales sese dividit ramos instar arbusculæ, qui potissimum erecti sunt, rotundi, & firmi, atque ex his transversales aliæ excrescunt foliosæ pinnæ, quibus folia insident, ab utraque parte ordinata & sibi obposita, per quinque sexve paria una in rachide, vix binos pollices longa, digitum lata, illis Turii similia, sed superius acutiora, intense viridia, & vetusta fere nigricantia, subtus cinerea, tenera instar graminis virent, glabra sunt, & ad tactum mollia, inque teneris fruticulis superius subrotunda.

Flores simul excrescunt in uno corymbo illis *Cannæ fistulæ* similes, sed multo minores, ex quinque flaccidis & aureis petalis compositi, quæ sese ad summam erigunt partem, inferior enim pars dehiscit, seu aperta est, quivis flos viridi insidet caliculo. Intus bina locantur majora, ac tria minora stamina antheras fuscas gerentia, atque supra hæc viride erigitur corniculum, fructus rudimentum.

Fructus sunt siliquæ rectæ, parvæ, minorem digitum longæ, ultra culmum crassæ, ex rotundo parum striatæ, & planiusculæ, primo virides, ac deorsum spectantes, dein maturæ nigræ, & sursum elevatæ, ac dehiscentes.

Intus locantur ossicula oblonga instar segmentorum volvulorum, illis *Fœni Græci* similia, sed majora, ejusdemque coloris.

Radix longa est, perpendicularis, lignosa, externe nigra; Folia sese per noctem claudunt sub pinnis, totaque planta gravem spirat odorem hircinum quasi, & capiti molestum. Sapor melior est, Rapaceus nempe, & ad olera aptus.

Contra naturam aliarum plantarum flores producit mensibus pluviosis, citoque siliquas perficit, quæ adeo procaces sunt, ut sæpe semina in apertis siliquis conspiciantur nova germina ac foliola emittentia. Hic & illic crescit ad hortorum areas & in plateis, quæ raro frequentantur, præsertim si solum sit molle, atque ubique quævis projiciuntur sordes, ubi viri sæpe altitudinem adtingit, quum in aliis locis modo quatuor pedes alta sit, sponte sese propagat, per decidua semina, ac per totum fere annum floret.

Secundo *Gallinaria rotundifolia* humiliorem profert fruticem, magisque extensum, semi quasi procumbentem: Ejus folia breviora, rotundiora, & latiora sunt, glabra quoque & mollia, non nigricantia, sed tenera viridia, vetusta glauca seu plumbea, ejusdemque saporis & odoris; Flores ac siliquæ sunt uti in priore, sed hujus siliquæ multo angustiores sunt, Eodem crescit modo ad viarum oras & in angulis desertis.

LXVIII. HOOFDSTUK.

Het Hoender-kruyd.

D*Eze kruyden zyn een laage zoorte van het boompje* Cambang Cuning, *boven* libr. 6. cap. 28. *beschreeven, en hebben tweederley gedaante,* 1. *spitsbladig,* 2. *rondbladig.*

1. Gallinaria acutifolia *werd een heesterken, met een enkelden steel opschietende, die zig in zyde-takken verdeeld, als een boompje, die meest overeynd staan, rond, en styf zyn, en daar aan overdwers andere blad-dragende ryskens: Daar aan staan de bladeren, te weerzyden in ryen tegens malkanderen geschikt, met* 5 *of* 6 *paren aan een rysken, schaars* 2 *duymen lank, en een vinger breed, de Turi-bladeren gelyk, doch vooren spitzer, hoog-groen, en de oude schier swart, van onderen grysagtig, de jonge zyn gras-groen, glad, en zagt in 't aantasten, aan de jonge struiken zyn zy ook voren rondagtig.*

De bloemen wassen by malkander aan een tros, die van Canna fistula *gelykende, doch veel kleender, namentlyk gemaakt van* 5 *slappe en goud-geele blaadjes, die maar aan de bovenste zyde staan, want de onderste helft staat open, een ieder bloem in een groen kelkje. Binnen ziet men* 2 *groote en* 3 *kleendere draden, met bruyne noppen, en daar boven een groen horentje, het beginzel der vruchten.*

Dezelve zyn regte kleene houwen, een kleene vinger lank, en ruym een schaft dik, uit den ronden wat gestreept en platagtig, eerst groen en neerwaarts, daar na ryp geworden swart en opwaarts staande, en berstende.

Binnen leggen lankwerpige zaden, als stukken van rolletjes, het Fœnum græcum *gelyk, doch grooter, ook van dezelve coleur.*

De wortel is lank, neergaande, houtachtig, van buyten swart. De bladeren sluyten haar 's nachts onder hare stelen t'zamen, en de geheele plante heeft een sterke reuk, schier bokagtig, en het hooft beswaarlyk. De smaak is beter, namentlyk Raapagtig, en tot moes-kruyd bequaam.

Het bloeyd tegens de natuur van andere planten in de regenmaanden, en spoeid met zyn zaad-houwen, die zoo groeizaam zyn, dat men dikwils de zaden in de opgeborste houwen ziet hangen, nieuwe scheutjes of blaadjes voortbrengende. Het wast hier en daar aan de kanten in de tuinen, en op straten, daar weinig gaans is, als de plaats wat mul van grond is, of daar men allerhande vuiligheid heen smyt, gewind het wel de hoogte van een man, daar 't anders maar 4 *voeten hoog werd; het vermenigvuldigd zig zelfs door 't uitgevalle zaad, en men ziet het schier het geheele Jaar door bloeien.*

2. Gallinaria rotundifolia *of rondbladige, blyft lager van struyk, en meer uitgebreyd, half ter aarden leggende. De bladereu zyn korter, ronder, en breder, mede glad, en zagt, niet swart-groen, maar de jonge regt groen, de oude blaauw-groen of loodverwig, van dezelfde reuk en smaak; bloemen en houwen zyn als aan 't voorgaande, doch de houwen zyn veel smalder; het wast op dezelfde manier aan de kanten van de wegen, en op eenzame hoeken.*

Nomen. Latine *Gallinaria.* Malaice *Sayor Ayam.* Amboinice *Utta Manu*, quæ tria nomina Gallinæ herbam denotant a fubfequenti ejus ufu. Vocari quoque poteft *Olus nigrum*, qualiter quidam Portugallico Malaice nominant *Sajor Preto*, h. e. herba nigra ob foliorum ac radicum colorem. In Loehoena & Cerama dicitur *Kili Kili*, in Hitoea *Aylaun Manu.* Baleyice & Javanice *Kateppeng.* Malabarice *Tawera.* In *Hort. Malab. Tom.* 2. *Fig.* 53. *Tagera.*

Ufus. Tenera folia cum Calappi lympha coquuntur & eduntur, fatis enim dulce præbent olus, quod non expeteretur ex herba tam tetri odoris; Folia ejus contrita & inpofita pedibus fractis vel contufis Gallinarum aliarumve avium eos curant. Ad quosvis porro Gallinarum morbos adhibetur, in Amboina enim familiare eft, quod certo anni tempore mors inter hasce graffetur, quum primo fint mucofæ, ac vertiginofæ circumcurrunt, donec mortuæ decidant. Inter alia fucco horum foliorum utuntur cum pauxillo *Deryngo* feu *Calami* contrito, quem Gallinis exhibent, ex quo memorata obtinuit nomina.

Radix ejus nigra habetur quoque pro *Oebat Swangi*, h. e. antidoto contra Magiam feu incantamentum, quod mihi tamen ignotum eft. Altera feu minor & humilior fpecies a Baleyenfibus apta etiam cenfetur ad olus.

Quidam dicunt hanc plantam nomen *Gallinariæ* accepiffe non ab ejus ufu memorato, fed ab hominum quodam morbo, qui *Mema* feu *Gila ayam* vocatur, quafi diceres Gallinæ dementiam, quæ proprie eft *Epilepfia*, quam curant decocto totius hujus plantæ, addito pauxillo Aluminis.

Nemini obfendat, in *Horti Malab. fupra dicta Figura* folia *Tageræ* paulo rotundiora, fructusque multo longiores effe quam in Amboinenfi, quum hoc regionum varietati fit adfcribendum, gravis autem totius plantæ odor ibi omiffus eft. In ifto autem Horto vidi ufum, contrita nempe & inpofita folia curare ictus doloremque Apium, quod fimile noftris Amboinenfibus quoque notum eft.

Cum altera autem feu minore ac parvifolia fpecie videtur convenire TAGERA KATTU *Hort. Malab. Tom.* 9. *Fig.* 30.

Naam. *In 't Latyn* Gallinaria. *Maleyts* Sayor ayam. *Amboinſch* Utta Manu, *alle* 3 *Hoender-kruyd beduidende, van zyn volgende gebruyk. Men kan het ook noemen* Olus nigrum, *gelyk het zommige in 't Portugeeſch Maleyts hieten* Sajor Preto, *dat is ſwart kruyd, na de coleur van bladeren en wortelen. Op Loehoenees en Cerams* Kili Kili; *op Hitoe* Aylaun Manu. *Baleyts en Javaanſch* Kateppeng. *Malabaarſch* Tawera. *In* Horto Malab. tom. 2. fig. 53. Tagera.

Gebruyk. *De jonge bladeren werden met Calappus-melk gekookt en gegeten, want zy geven een redelyk zoet moes, 't welk men uit een kruid van zoo vuilen reuk niet verwagten zoude. De bladeren gewreeven en opgebonden, genezen de gebrooke en gekneusde beenen aan hoenders, en andere tamme vogelen. Men gebruykt het ook tot allerhande gebreeken der hoenders, want het in Amboina zeer gemeen is, dat op zekere tyd des jaars de ſterfte onder de hoenders komt, werdende eerſt ſnottig, en lopende al duyzelende rondom, tot dat zy ſterven. Onder anderen gebruyken zy den zap van deze bladeren met een weinig* Deryngo *of* Calmus *gewreeven, en de hoenderen te eeten gegeven, waar van het de voornoemde namen heeft.*

De ſwarte wortel werd ook gehouden voor een Oebat Swangi, *dat is baat tegens eenige tovery, doch my onbekend; de tweede of lager zoorte werd van de Baleyers voor bequamer gehouden tot Moes-kruyd.*

Zommige zeggen, dat het de naam Gallinaria *heeft, niet van het bovenſtaande gebruyk, maar van een ziekte der menſchen*, Mema *of* Gila ayam, *dat is hoender-gekheid genaamt, dat is* Epilepſia *of vallende ziekte, dewelke zy geneezen met het afziedzel van dit geheele kruyd, een weinig Ajuyn daar by doende.*

Men moet zig niet daar aan ſtoten, dat in Horti Malab. fig. fupra dicta, *de bladeren van* Tagera *wat ronder, en de vruchten veel langer als het Amboinſche beſchreeven werden, dewyl zulks de verſcheidentheid der Landen toe te ſchryven is, maar den ſterken reuk van de geheele plante is aldaar uitgelaten. Uit gemelde Hortus zet ik hier by een gebruyk dat de gewreevene en opgelegde bladeren, geneezen de pyn van de Bye ſteeken, dewyl diergelyke iets by onze Amboinezen ook bekend is.*

Maar met de tweede of kleenbladige zoorte ſchynt overeen te komen TAGERA KATTU, *in* Hort. Malab. part. 9. fig. 30. *beſchreeven.*

Tabula Nonagefima Septima

Ad *Figuram Primam Gallinariam* exhibet *acutifoliam* feu *majorem.*

Figura Secunda Gallinariam denotat *rotundifoliam*, feu *minorem.*

De zeven- en negentigſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* het fcherpbladige ofte het puntige *Hoender-kruyd*, welke de grooter zoorte is.

De *tweede Figuur* wyft aan het *rondbladige* ofte *kleindere Hoender-kruyd.*

OBSERVATIO.

Ut verum fatear, plantæ a *Rumphio* ex *H. Malab. tom.* 2. *Fig.* 53. & *Tom.* 9. *Fig.* 30. minime cum illis *Rumphii*, quæ *Gallinariæ* ipfi dicuntur, conveniunt, primaque potius conveniret cum *Ponnam Tagera tom.* 2. *Fig.* 52. neutiquam cum *Tagera:* alteraque minor Gallinaria nequaquam cum *Kattu Tagera* convenit, quum fit *Aftragali* vera fpecies, hæque Gallinariæ veræ *Sennæ* funt fpecies, quarum prima mihi dicitur in *Thef. Zeyl. p.* 213. Senna viginti folia filiquis teretibus, ubi vide iconem & reliquos auctores. Altera minor Sena Orientalis hexaphylla filiquis longis incurvis Tora Indorum *Plukn. Almag. pag.* 342. quæ vocatur Caffia filiqua quadrangulari *H. Eltham. pag.* 72. *Tab.* 63. & *Thef. Zeyl. p.* 56. ubi vide reliqua.

Huc quoque pertinet Senna minor herbacea, plerumque hexaphylla folio obtufo *Sloan. Hift. Jam. vol.* 2. *pag.* 47. *Tab.* 180. *Fig.* 5. cujus icon cum noftra penitus convenit planta &c.

AANMERKING.

Als ik de regte waarheid zal zeggen, zoo komen de planten van *Rumphius* uit de *Hortus Malab. tom.* 2. *Fig.* 53. en *Tom.* 9. *Fig.* 30. aangehaalt, ganfch niet overeen met die van *Rumphius*, welke van hem *Gallinaria* genaamt werden, en de eerfte zoude beter overeenkomen met de *Ponnam Tagera* van het 2*de deel Fig.* 52. en ganfch niet met de *Tagera.* en de andere kleindere Gallinaria heeft ganfch geen overeenkomft met de *Kattu Tagera*, welke een zoort van *Aftragalus* is, daar deze Gallinaria tot de *Senna* behoren, waar van de eerfte van my genaamt wert Senna met twintig bladeren, en lange fmalle houwen, in de *Thef. Zeyl. p.* 213. alwaar de Figuur nevens de verdere Schryvers te zien zyn. De tweede of kleinder zoort is de Ooft-Indifche zesbladige Senne met lange geboogе houwen Tora der Indianen van *Plukn. Almag. p.* 342. welke genaamt wert Caffia met vierhoekige houwen in de *H. Elth. p.* 72. *Tab.* 63. en de *Thef. Zeyl. p.* 56. alwaar het overige ziet.

Hier toe behoort mede de kleine kruydagtige fesbladige Senne, met een rondagtig ftomp blad van *Sloan. Hift. Jam. vol.* 2. *Tab.* 180. *Fig.* 5. welkers Figuur met onze Plant zeer wel overeenkomt. &c.

Fig. 1. Cassia esculenta. Rxb. & Hamilt.
— 2. —— Tagera. Lam. ——

CAPUT SEXAGESIMUM NONUM.

Amica nocturna. Sandal Malam.

HÆc planta odoratissimum præbet in India florem, ex Hyacinthorum familia, inferius enim prope radicem bulbum format instar Cepæ crescentis, qui hic in Amboina binos pollices crassus est, in aliis vero locis pugni crassitiem obtinet, inque ejus inferiore parte multæ excrescunt obliquæ fibrillæ.

Folia sese in orbem explicant, angustissima & longissima, ad ulnæ circiter longitudinem, minimum digitum lata, instar canalis excavata, crassa, succosa, nihilominus flaccida, ac plerumque disrupta dependent. Ex plantæ centro simplex ac rotundus erigitur caulis, tres ac tres cum dimidio pedes altus, ad latera similia emittens folia ejusdem formæ, sed multo breviora, & cauli arcte adposita, quæ tandem quoque decidunt, nudum relinquunt caulem, qui plerumque simplex ac solitarius est, aliquando autem sese dividit in laterales quosdam ramulos.

In summo quidam excrescunt flosculi, qui primo sunt oblonga albaque capita, ordine supra sese invicem posita, bina autem semper uno ex ortu prope caulem excrescunt, ubi & minus excrescit foliosum, ex quo flores tanquam ex vagina prodeunt, qui sessiles sunt, ac loco pedunculorum tubum formant longum & incurvum, unde & semper deorsum vel ad latus vergunt.

Flos ipse Hyacinthi formam habet, per diem magna ex parte clausus, vel connivens, sub vesperam vero extenditur & apertus est, campaniformis, ex sex compositus lacteis & stellatis crassisque petalis, in centro concavus, ac sine ullis staminibus. Flores itaque hi gemini simul locantur tubis arcte sibi adpositis, ita ut simul quoque abrumpendi sint. Inferiores semper primo sese aperiunt, ac sic porro omni die alii altiores locati, quum priores marcescant, per unicum modo sese extendentes diem usque ad summam partem, donec omnes defloruerint, quum infimi, ac primum emarcidi viride exhibent capitulum, quod in fructum excrescit, qui est silicula parva & angulosa, quæ medullam continet viscosam, quæ sensim in pulverem exsiccatur sine ullo semine. Flores per diem paucum fundunt odorem, sed post Solis occasum, quum penitus sese aperiant, notabilem ac gratum spirant instar Liliorum odorem, qui altero die superest, immo in ipsis abruptis.

Quævis planta semel tantum suum profert caulem ac flores, sed raro fructum, unde per semen propagari nequit, sed primaria radix seu bulbus multos ad latera emittit bulbos instar Liliorum, non rotundos, vel glabros, sed inordinatos, & tuberculis obsitos, ex quibus novæ propullulant plantulæ undique circa magnum bulbum, quæ partim permittuntur excrescere, partim effodiuntur & transplantantur, quod optimum est. Potissimum in cistis plantantur ac vasis in terra bona nigraque, quum ante fenestras locantur. Diu autem durat, antequam flores gerant.

Nomen. Latine *Amica nocturna*, juxta Malaiense *Sandal Malam*, quum per noctem gratum fundat odorem instar scortarum comptarum, licet quidam hoc nomen corrigant, atque hinc nominant *Suda Malam*, h. e. nox est, acsi homines per odorem suum monere vellet, noctem instare. Alii quoque hanc vocant *Truna Malam*, h. e. sponsum noctis. Primum autem nomen optimam dat comparationem.

Locus. In Amboina ante annum 1674 ignota fuit, sed huc delata ex Batavia, ubi vulgaris est, atque in Amboina jam satis incipit propagari tam in hortorum areis quam in fictilibus.

Usus. Hic flos maxime ob gratum ejus odorem colitur, usus autem ejus Medicus apud hosce incolas ignotus est. Flores sub vesperam decerpuntur, & capillitio innectuntur, vel cubilibus insperguntur. Hæc planta videtur ex Orientali vel Occidentali India delata fuisse, tales enim plantæ in Italia demonstrantur nomine *Tuberosæ*, quarum flores paulo majores sunt illis Indiæ Orientalis, qui ibi magni æstimantur, & in Botanophilorum hortis diligenter coluntur, & per hyemem in Hypocaustis servantur.

Ibi

LXIX. HOOFDSTUK.

De Nacht-Lieffte.

Dit is eene van de welriekenste bloemen in Indiën, uit het geslachte der Hyacinthen, want onder by de wortelen maaktze een bol als een groeiende Ajuyn, hier op Amboina een paar duymen dik, maar elders wel een vuyst dik, en aan 't onderste van dezelve veele dwerslopende Vazelingen.

De bladeren verspreyden hun in de ronte, zeer smal en lank, van een elle en meer, een pink breed, gefatzoeneerd als een geutken, dik, zappig, niet te min slap, en meest gebrooken hangende, uit het midden van deze plante schiet een enkelde en ronde steel op, 3 en 3½ voeten hoog, en ter zyden met eenige bladeren bezet van de voorige gedaante, doch veel korter, en digt tegens den steel aanleggende, dewelke eindelyk ook afvallen, en den steel blood laten, die meest enkeld blyft, doch zig zomtyds in eenige zyde-takjes verdeeld.

Aan 't opperste komen eenige bloempjes voort, zynde eerst lankagtige witte knopen, in ordre boven malkander staande, en altyd twee uit eenen oorsprong by den steel, daar men een kleen blaadje ziet, daar uit de bloemen voortkomen, als uit een schede, en dat zonder stelen, want de bloeme heeft in plaats van de steel een langen en kromme hals, dierhalven men ze altyd neerwaarts, of ter zyden gebogen ziet.

De bloeme zelfs is gefatzoeneerd als een Hyacinth, *over dag meest toe, of half geloken, maar 's avonds regt geopend, als een kleen kloxken, gemaakt van 6 melk-witte en gesternde dikagtige blaadjes, in de midden hol, zonder eenige draden. Deze bloemen dan staan 2 en 2 met hare halsjes digt by malkander, zoo dat men ze ook t'zamen moet afbreeken. De onderste gaan altyd eerst open, en zoo vervolgens alle dagen nieuwe en hogere, waar tegen de voorige verslenzen, en hun maar eenen dag vertoonen tot aan 't opperste van den tros, tot dat zy allegaar een beurt gehad hebben, daar na beginnen de onderste en eerst verslensde bloemen een groen knopje te zetten, daar uit de vrucht geformeerd werd, zynde een kleene en hoektge houwe, daar in een lymagtig merg legt, het welk metter tyd in stof veranderd, zonder zaad. De bloemen rieken over dag weinig, maar na Sonnen ondergank, als zy haar te degen ovenen, geven zy een merkelyken en aangenamen Lelien-reuk van haar, die 's anderen daags nog duurd, ook in de afgebrooke.*

Ieder plante brengt maar eens haar steel en bloemen voort, maar zelden de vrucht, weshalven ze van geen zaad kan voortgeteeld werden, maar de hooft-wortel schiet veele knobbelen ter zyden uit, gelyk de Lelien, niet rond nog effen, maar ongeschikt, en met pukkelen, waar uit nieuwe plantjes voortspruiten rondom de Moeder-stam, die men ten deele laat opschieten, of ten deele uitgraaft, en verplant, 't welk best is. Men plantze meest in potten en teylen, in goede swarte aarde, en zet ze voor de vensters. Ze moet egter lange staan, eer ze bloemen voortbrengt.

Naam. *In 't Latyn* Amica nocturna, *na 't Maleytsche* Sondal Malam, *om datze by nacht lieffelyk riekt, gelyk de opgepronkte boeren, hoewel zommige den naam verbeteren, willende daar van maken* Suda Malam, *het is nagt, als of ze de menschen met haar reuk wil aankondigen, dat het nacht zy. Andere noemen ze ook* Truna Malam, *dat is Bruydegom by nacht. De eerste naam heeft beter gelykenisse.*

Plaats. *Ze is in Amboina voor het Jaar* 1674. *onbekend geweest, maar herwaarts gebragt van Batavia, alwaar ze gemeen is, en begind nu in Amboina ook voort te teelen, zoo op de bedden in tuinen, als potten.*

Gebruyk. *Deze bloem word meest om de lieffelykheid van hare reuk aangequeekt, maar in de Medicynen is ze by deze Inlanders onbekend. De bloemen werden 's avonds afgebrooken, in de hairen, of op de bedden gestrooyd. Deze plante schynd uit Oost- of West Indiën gebragt te zyn, want men vertoond diergelyke bloemen in Italien met de naam van* Tuberosa, *wiens bloemen wat grooter zyn dan de Oost-Indische, waar van men aldaar veel werks maakt, en in der Liefhebbers Hoven zorgvuldig onderhouden werd, 's winters in warme stooven zettende.*

Ze

Ibi quoque propagantur per bulbos seu nodos excretos, sique unicus flos in caule sese aperiat, tum totus abscinditur caulis, inque cyatho aqua repleto deponitur, quum flores vicissim omni die sese aperiunt, totamque cameram, in quæ locantur, odore suo replent, ita ut per aliquot dies gratum præbeant spectaculum tam oculis quam naso.

Cum fictili etiam in camera per noctem deponi potest hæc planta, ut odorem fundat, ac per diem iterum Soli exponatur. Omnes surculi ex radice propullulantes abscindendi sunt & transplantandi, tum caulis plures profert flores, bulbusque crassior & major excrescit.

Ze word aldaar ook voortgeteeld door de aanwassende knobbelen, en als eene bloem aan den steel 'er zich opend, snyd men den geheelen steel af, en zet hem in een kroes met water, daar de bloemen vervolgens alle dagen open gaan, en de kamer, daar zy staan, met haren reuk vervullen, makende zoo eenige dagen een aangename spectakel voor oogen en neus.

Men kan ze ook met den geheelen pot in de kamer 's nachts op tafel zetten, om den reuk te genieten, en 's daags weer buyten dragen in de Sonne. Alle scheutjes uit de wortel uitschietende, moet men afsteeken en verplanten, zoo draagd den steel meer bloemen, en de wortel werd dikker en grooter.

Tabula Nonagesima Octava

Amicam exhibet *nocturnam*, quæ vulgo *Tuberosa* vocatur, estque *Polyanthes* floribus alternis. *H. Cliffort. p.* 126. & Hyacinthus Indicus, tuberosus flore Hyacinthi Orientalis *C. B. P. p.* 47. & *Tournef. inst. p.* 347. & Hyacinthus Indicus tuberosa radice *Clus. hist.* 1. *p.* 176. &c. & Hyacinthus Indicus tuberosus, noctu olens. *Mus. Zeyl. p.* 35. & *Thes. Zeyl. p.* 122. &c.

De acht en negentigste Plaat

Vertoont de *Nacht-Liefste*, welke in 't gemeen *Tuberosa* genaamt wert, en is de *Polyanthes* met bloemen over en weer staande van de *Hort. Cliff. p.* 126. en Indische tubereuse Hyacinthus met de bloem van Indische Hyacinthe van *C. B. P. p.* 47. en *Tournef. instit. p.* 347. en de Indische Hyacinth met een knobbelige bol, des nagts ruykende van het *Mus. Zeyl. p.* 35. en de *Thes. Zeyl. pag.* 122. &c.

CAPUT SEPTUAGESIMUM.

Flos Susannæ. Bonga Susanna.

FLos *Susannæ* Amboinensem refert *Orchidem*, ac reduci potest ad quartam *Orchidum* classem, quæ *Orchis Serapias* dicitur, ac describitur a *Dodonæo libr.* 7. *cap* 30.

Caulem emittit simplicem, rectum, rotundum, & firmum, binos cum dimidio pedes altum, in cujus inferiore parte rara locantur folia, Plantaginis foliis similia, sed longiora, crassiora, & glabriora, sex pollices longa, binos lata digitos, per longitudinem tribus quatuorve nervis distincta, quorum medius in inferiore protuberat parte dorso acuto, alii vero inferius non excrescunt.

Folia hæc majorem ambiunt seu amplectuntur caulem, & nunc ad superiorem, nunc ad inferiorem partem latissima sunt, maximeque & læte germinantia, antequam caulis florifer excrescit, qui tum alia pauca modo profert minora & angustiora prioribus, quæque arcte cauli adcumbunt, aquosa, & ingrati saporis.

In caulis vertice quatuor vel quinque albissimi excrescunt flores, peculiaris ac miræ formæ, quæ nempe composita est ex illa Iris & Orchidis, quique magnitudinem habent maximi Narcissi, quivis enim flos ex sex magnis constat petalis, quorum bina sordide alba & retrorsum flexa sunt, tertium, quod maximum, erigitur, ac parum antrorsum vergit supra florem extensum, quod incumbit binis albis & bidentiformibus expansis corniculis. Reliqua bina latera seu oras cingunt, quæ aliis latiora sunt, quorumque oræ anteriores in multas lacinias acutas seu radios divisæ sunt, acsi fimbriatae essent.

Inter hæc bina sextum locatur infimum & angustissimum petalum, quod instar cymbæ complicatum est. In floris centro aliud, porro concavum, conspicitur foliolum, Casside-formæ, cum binis corniculis lateralibus, quæ tenuia sunt & introrsum circinnata, ac sub casside sese recondunt, antheras gerentia luteas instar Liliorum alborum. Post hanc galeam bini albi splendentes colles seu glandulæ locantur, sub quibus foramen conspicitur ad caulem pervium, ad posticam floris partem longissima & incurva dependet cauda, sex pollices longa, culmum crassa, rotunda, concava, ex viridi & albo colore distincta.

Floris basis angulosus & viridis caulis est, ad latera acutus & serratus, binos pollices longus, in medio crassiusculus, ortum ducens ex ala angusti folioli, in caule positi, ex hac basi fructus excrescit, qui silicula est oblonga digiti articulum longa, ultra pennam crassa, sex acutis oris seu angulis distincta, in qua locatur pilosa & ruffa lanugo loco seminum, uti in Angrecis, quæ decidit & avolat, quum siliqua sit matura

LXX. HOOFDSTUK.

De Susanne-Bloem.

FLos Susannæ *wil een Amboinsche* Orchis *zyn, en kan gebragt werden onder de vierde Classis van de* Orchides, *die men* Orchis Serapias *noemd, beschreven by* Dodonæus lib. 7. cap. 30.

Het schiet op met een enkelden, regten, ronden, en styven steel, 2½ *voeten hoog, aan wiens onderste staan weinige bladeren, de Weegbere bladeren gelyk, doch langer, dikker, en gladder, zes duymen lank,* 2 *vingers breed, in de lengte met* 3 *of* 4 *zenuwen afgedeeld, waar van de middelste aan de onderste zyde uitbuyld met een scherpe rugge, maar de andere steeken van onderen niet uit.*

Deze bladeren omvatten den hooft-steel, en zyn zomtyds achter, zomtyds vooren op 't breedst, op 't grootste en weeld'rigste, eer den steel opschiet, waar aan als dan nog andere weinige bladeren staan, kleender en smaller dan de voorige, digt tegen den steel aanleggende, smets, en onlieffelyk van smaak.

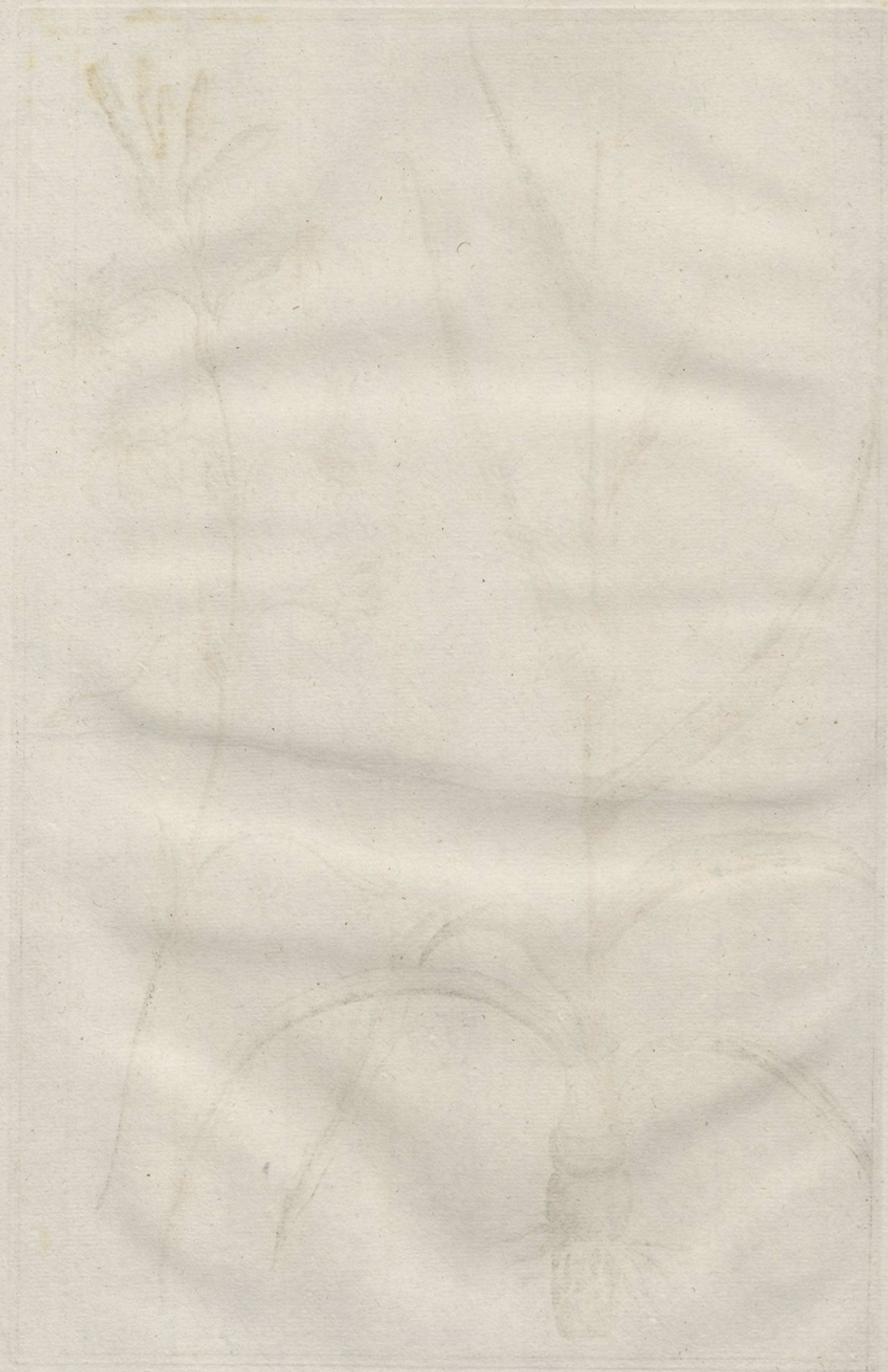
Aan den top van den steel komen 4 *en* 5 *gansch witte bloemen voort, van een bezondere en zeldzame gedaante gemengd, van een Iris en Orchis fatzoen, doch zoo groot, als de grootste Narcissen, want ieder bloem is gemaakt van* 6 *groote blaadjes, waar van 'er twee vuyl-wit, en agterwaarts gekromd zyn; het* 3de, *zynde het grootste, staat opgeregt, en een weinig voorwaarts, over de bloeme gebogen, binnen op twee witte en gaffels-gewyze verspreyde horentjes rustende. De* 2 *andere bekleden de zyden, breder dan de andere, en hare voorste randen zyn in veele stralen gesneeden, als of zy franjen hadden.*

Tusschen deze beide legt het zesde onderste en smalste blaadje, als een schuytje t'zamen gevouwen. In de midden ziet men nog een hol blaadje, als een Kasketje geformeerd, met 2 *dunne horentjes aan de zyde, die zig met weinige krullen innewaarts krommen, en onder het helmken verbergen, dragende geele Noppen, gelyk de witte Lelien. Achter dit helmken ziet men* 2 *witte en blinkende beuveltjes of klieren, onder dewelke is een gat tot op den steel doorgaande, aan t agterste heeft de bloeme een langen en wat gekromden steert, afhangende wel* 6 *duymen lank, een stroo-halm dik, rond, binnen hol, buiten groen en wit.*

De voet van de bloeme is een gehoekte en groene steel, wiens kanten wat scherp en gezaagd zyn, 2 *duimen lank, in de midden dikachtig, en voortkomende uit den schoot van een smal blaadje aan den hooft-steel, uit dezen voet werd de vrucht, zynde een lankwerpige houwe, een lid van een vinger lank, en ruym een schaft dik, met zes scherpe kanten afgedeeld, waar in men vind een hairige en rosachtige wol in plaats van zaden, gelyk aan de Angrees,*

Polianthes tuberosa. L.

Orchis Susannae. L.

matura & ad latera dehiscat in sex angusta segmenta, quæ superioribus apicibus connectuntur. Floris odor dulcis est instar Liliorum alborum, sed debilis.

Prima vice nullam notabilem radicem in hac observare potui planta, primarius enim caulis in terra terminatur in obtusam partem, ex qua paucæ ac breves dependebant fibrillæ, tumque rara exhibebat folia ista planta, quod in omnibus obtinet Orchidis speciebus, quum flores gerant, quum vero alio tempore examinentur, antequam flores prodeant, perfectæ & glandulosæ observantur radices, ex quibus nempe bulbulus dependet oblongus testiculiformis, inæqualis, & obliquus, cum altero, rarius cum binis minoribus exsuccis quasi & lateralibus. Testiculi hi sæpe magnitudine conveniunt, alter autem semper magis contractus, fungosus, & minor est, uti in cunctis aliis id obtinet Orchidis speciebus. Ipsorum sapor aquosus est, insipidus, sed parum amarus, uti in Satyriis.

Flores hi raro conspiciuntur, ac potissimum mensibus pluviosis Junio & Julio, aliis enim anni temporibus caulis ac folia disparent, licet mense Decembri hos quoque observaverim, raro in Amboina reperitur hæc planta, nec nisi mensibus pluviosis.

Nomen. Quum nullum hujus plantæ nomen Malaiense vel Amboinense detegere potuerim, hinc Latine mihi dicitur *Flos Susannæ*, Malaice *Bonga Susanna* in memoriam charissimæ meæ, quæ in vita sua mihi Socia & auxiliaris fuit in indagandis & conquirendis plantis, quæque prima mihi hunc monstravit florem. Quidam hunc Malaice dicunt *Angrec tana*, hoc vero nomen proprie alii competit plantæ.

Locus. In Leytimoræ montibus obcurrit juxta Castellum Victoriam ad Orientalem ejus partem, præsertim in via Rietton, sub fruticulis, & eo loci, ubi arbores *Caju Poeti* crescunt.

Si effodiatur, antequam caulis prodeat, transplantari potest in hortis, ubi flores profert, qui per aliquot dies aperti manent, quum altero anno nova iterum regerminat planta. Quum vero transplantetur, flore jam aperto, altero anno non prodit, sed perit.

Usus ejus ac vires huc usque penitus ignotæ sunt: sed elegans ac mirus ejus flos est, raram & inregularem habens formam, ita ut dignus sit, qui in fictilibus & hortorum areis locetur.

Maccabuhay forte similis est radix ac flos in Manilhis proveniens, cujus radicem Sinenses sacharo condiunt, unde & Amboinensem jussi effodere, quum ejus bulbi maximi sunt, antequam nempe flores prodeant, hosque depuratos per aliquot dies in aqua maceravi, donec ingratum istum & amaricantem amitterent odorem, quos dein in sacharo concoxi, comperi autem, per coctionem indurescere, sique masticarentur, cartilaginosi quasi & granulosi erant, sed post annum elapsum melioris erant notæ ac saporis.

Flos Susannæ minorem quoque habet speciem non ultra pedem altam, similia gerentem folia & glandulas, sed utraque minora.

Ejus flos pusillus est, albus, & eleganter dissectus, ac fimbriatus, majori cæterum similis. Raro obcurrit, nec nisi in ventosis collibus, ipsius vero testiculi majores sunt, & præstantiores ad condiendum illis majoris speciei, ante flores vero effodiendi sunt, licet tum difficulter investigari & conquiri possint, quum angusta ejus folia ab illis Graminum vix distingui possint, atque post floris lapsum ne unicum sese obfert amplius folium.

Satyria in Sina quoque obvia sunt, ibidemque vocantur *Pu Sang-Tjan*, h. e. mater sine prole, vel infans sine matre, quum plantæ folia dispareant, quum caulis florifer vigeat, quod in Europæis etiam obtinet: Ejus radicem conterunt cum aceto, inliniuntque hanc maculis quibusdam albis faciei.

grees, dewelke uitvald en versluifd, als de rype houwen ter zyden opbersten in ses smalle riemkens, die met de voorste spitzen nog aan malkander hangen. De reuk is zoet, als witte Lelien, doch slap.

Het eerstemaal heb ik geen kennelyke wortel konnen vinden aan dit kruid, want de hooft-steel eindigde in de aarde in een stompje, daar aan weinige en korte Vazelingen hingen, ook waren doenmaals weinige bladeren daar aan te zien, gelyk alle Orchides pleegen, als zy bloemen dragen, maar als men op een ander tyd komt, wanneer het nog geen bloemen draagd, zoo vind men volmaakte en klieragtige wortelen daar aan, namentlyk een lankwerpig bolleken, als een Testicul, wat oneven, en schuyns leggende, met nog een, zelden 2 mindere en als verdroogde ter zyden. Deze Testiculen zyn dikwils in groote malkander gelyk, doch de eene is altyd rimpeliger, voozer, en wat kleinder, gelyk alle Orchides hebben. De smaak is waterachtig, smets, en wat bitter, gelyk alle Satyria.

Men ziet deze bloeme zelden, en dat meest in de regenmaanden Juny en July, want op andere tyden verliest ze haar steel en bladeren, hoewel ik ze in December gevonden heb, immers ze is weinig in Amboina te vinden, en dat niet buiten de regen-mousson.

Naam. *Dewyl ik geen Maleytschen noch Amboinschen naam heb konnen verneemen, zoo heb ik ze in 't Latyn genaamt* Flos Susannæ. *In 't Maleyts* Bonga Susanna, *ter gedachtenisse van die geene, die by haar leven myn eerste Gezellinne en Behulpe in 't opzoeken van kruiden en planten is geweest, ook de eerstemaal my deze bloem getoond heeft. Zommige willen in 't Maleyts een* Angrec tana *daar van maken, doch deze naam komt eygentlyker een ander plante toe.*

Plaats. *Men vind het op Leytimor op de bergen, naast 't Casteel Victoria, na het Oosten, inzonderheid op de weg na Rietton, onder lage ruigte, en waar omtrent de* Caju Poeti *bomen staan.*

Als men 't uitgraaft, eer het zynen steel schiet, zoo kan men 't in de tuinen verplanten, daar het dan zyn bloeme voortbrengt, en dezelve vele dagen na malkander geopend vertoond, en des volgenden Jaars weder een nieuwe plante formeerd. Maar als men het verplant, wanneer de bloeme alreede geopend is, dan wil het in 't volgende Jaar niet meer voortkomen, en vergaat in de aarde.

Gebruik. *Van zyn kragten en gebruik is tot nog toe niets bekend, als dat het een schoone en raare bloem is, wegens haar wonderlyke fatzoen, waardig in potten en teylen geplant te werden.*

Maccabuhay *is misschien eene diergelyke wortel en bloeme in Manilha wassende, wiens wortel de Sineeze confyten, weshalven ik de Amboinsche ook heb laten uitgraven, wanneer de wortelen op 't grootste zyn, namentlyk eer de bloemen voortkomen, de schoon gemaakte eenige dagen in water weeken, tot dat zy den viezen bitteragtigen smaak verliezen, en dan in zuiker opkoken, maar bevond, dat zy door 't kooken hard wierden, in 't knouwen kraakebeenagtig, en korlig, maar na een Jaar beter van smaak.*

Flos Susannæ heeft nog een kleine zoorte, niet boven een voet hoog, met diergelyke bladeren en klieren, doch beide veel kleender.

De bloem is zeer kleen, mede wit en aardig gesnibbeld, anders de groote meest gelyk, ze werd weinig gevonden, en dat op luchtige heuvels, haar Testiculen zyn grooter en merkelyker dan aan het voorgaande, ook bequamer om te confyten, maar men moet ze voor 't bloeyen uitgraven, hoewel ze als dan moeyelyk te vinden zyn, dewyl de smalle bladeren van het jonge gras qualyk te onderscheiden zyn, en na het vergaan van de bloem vind men niet een blad.

De Satyria werden mede in Sina gevonden, en aldaar genaamt Pu Sang-Tjan, *dat is moeder zonder kind, of kind zonder moeder, om dat de bladeren des struiks vergaan zyn, als de bloemdragende steel in zyn fleur staat, gelyk men in Europa ook ziet, zyne wortelen vryvenze met azyn, en strykenze op zekere witte gebreeken des aangezichts.*

Tabula Nonagesima Nona

Ad *Figuram Primam* teneram *Susannæ floris* exhibet plantulam nondum floriferam.

Figura Secunda perfectam & florentem denotat *Susannæ floris* plantam, sed cujus caulis ob altitudinem in binas divisus est partes.

Figura

De negen en negentigste Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* een jong plantje van de *Susanne-bloem*, eer dat het gebloeit heeft.

De *tweede Figuur* wyst aan een volmaakte bloemdragende plant van de *Susanne-bloem*, dog wiens steel om de hoogte in tween gedeelt is.

De

Figura Tertia fimplicem denotat caulis fummam partem frugiferam, cujus folia jam emarcida deciderunt.

OBSERVATIO.

Hanc plantam veram *Orchidis* fpeciem effe, fed floribus fingularibus & peculiari calcari donatis, quivis facile videt. vocaturque *Orchis* Amboinenfis, floribus albis fimbriatis; *Flos Sufannæ* RUMPHII ab *Herm.* in *Par. Bat. Pr. pag.* 358. cui a *Pluknet.* in *Mantiff. pag.* 141. jungitur Orchis palmata peramœna, Caryophylli montani floribus, margine fimbriatis ex Virginia. &c.

De *derde Figuur* vertoont een enkelt bovenfte gedeelte des fteels met vrugten, wiens bladeren al verflenft en afgevallen zyn.

AANMERKING.

Dat deeze plant een regte zoort van *Orchis* is, maar met byzondere bloemen, en een particuliere lange ftaart, ziet ieder een ligtelyk. en wert genaamt Amboinfche *Orchis* met witte gefnibbelde bloemen; de *Sufanne-bloem* van RUMPHIUS by *Herman* in de *Par. Bat. Pr. p.* 358. met welke van *Pluknet* in de *Mantiffa. p.* 141. gevoegt wert de fchoone gevingerde *Orchis*, met bloemen van de berg-Nagelen, aan de kanten als met franje bezet, uit Virginie &c.

CAPUT SEPTUAGESIMUM PRIMUM.

Flos inpius. Bonga Haram Tsjada.

HIc flos primo ex Manilha in Ternatam delatus eft, atque inde in Amboinam, qui ex floris forma *Anemones* fpecies effe videtur, aliæ vero ejus partes obftant: Caulem emittit rectum, firmum, & rotundum, ulnam circiter altum, qui in paucos dividitur laterales ramos, quibus folia infident folitaria brevibus in petiolis, fenfim ab inferiore parte anguftata, tres pollices longa, digitum lata, ad oras profunde dentata, acutis dentibus inftar ferræ, uti folia *Hellebori maris*, obfcure nigricantia, feu ex viridi nigra, rugofa, nec fplendentia.

Ex foliorum alis brevibus, nec non, in pedunculis viridia excrefcunt capitula, Rofæ capitulis fimilia, quæ compofita funt ex quinque acutis foliolis feu barbis, quæ, quam diu claufæ fint, eriguntur, apertus vero flos femper dependet, vel faltem ad latus inclinat, acfi fub foliis fefe abfcondere vellet, nunquam cœlum adfpiciens. Quum fefe quinque iftæ barbæ extendant, tum flos fefe ample explicat, componiturque ex quinque rotundis petalis, quæ tam arcte fibi adcumbunt, ut completum forment circulum, feu patinam repræfentent.

Floris centrum parum elevatum eft inftar collis, huic primo infidet piftillum albicans, atque circa hoc quinque angufta foliola, aviculæ linguas referentia, feu linguæ formia, atque infra hæc quindecim brevia & rubra ftamina, antheras luteas gerentia.

Floris color pallide fanguineus eft, ad igneum adcedens, qualis & eft in quinque iftis linguis, quæ farina flava adfperfæ funt, quæ decidit, fi moveantur, nullum porro fundit hic flos odorem, totusque flos ita dependet & annectitur, ut totus quantus decidat fimul cum colle & lingulis, poftquam per diem ac noctem expanfus fuerit.

Fructus funt capitula rotunda, formam & magnitudinem habentia *Cardamomi rotundi* medii, ex rotundo fuperne plana, & brevi apice donata, ac tum quinque iftæ fefe contrahunt barbæ feu oræ, fructumque quafi claudunt & comprimunt, qui tum iterum erigitur, parumque rugofus feu pilofus eft, & lignofus, quum maturefcat, intus quinque locantur cellulæ, in quibus nigricans reconditur femen, Sinapios femini fimile, fed paulo majus, magisque angulofum.

Foliorum fapor ingratus eft; Radix incurvata eft, multisque verrucis obfita, aliquando etiam maculata, acfi ejus quædam pars effet abrupta, alba, & infipida. Si folo locetur pingui, plures aliquando excrefcunt caules una ex radice, ultra binos pedes alti, ac folia palmam circiter longa funt, inferius auriculata, feu in amplas oras extenfa, quæ ferram repræfentant. Flos femel apertus per dies & noctes manet, donec, uti dictum fuit, totus decidat.

Nomen. Latine *Flos inpius.* Malaice *Bonga Haram Tsjada*, feu profanus vel degeneratus flos, quum cœlum nunquam quafi adfpicere velit, alii eum vocant *Bonja Tsjupo* ex forma parvæ patinæ. Ternatice *Bonga Matta Hari*, & *Tenga Hari*, h. e. Solis flos, fed improprie, quum nullo modo folis curfum obfervet. Aliis dicitur *Bonga Caftela*, quum a Caftilianis primum in Moluccas delatus fit hic flos. Bandice *Tebu.*

Locus.

LXXI. HOOFDSTUK.

De Godlooze Bloem.

D*Eze bloeme is eerftmaal uit Manilha in Ternaten gekomen, en van daar herwaarts in Amboina gebragt, fchynende na 't uitwyzen der bloemen, een zoorte van* Anemone *te zyn, doch de andere deelen ftryden daar tegen. Het heeft een regten, ftyven, en ronden fteel, een kleene elle hoog, in weinige zyde takken verdeeld, daar aan ftaan de bladeren enkeld op korte fteeltjes, ftraks van achteren allenxkens toefmallende, 3 duimen lank, een vinger breed, aan de kanten grof gezaagd, met fcherpe tanden, als een zage, gelyk de bladeren van* Helleborus mas, *fwart-groen, wat ruig, en zonder glants.*

Uit den fchoot der bladeren, insgelyks op korte fteeltjes, komen groene knopen voort, de Roze-knoppen gelyk, gemaakt van 5 fpitze blaadjes of baarden, opgeregt, zoo lang zy gefloten zyn, maar de geopende bloem ziet altyd neerwaarts, of ten minften ter zyden, als of zy onder de bladeren hing, en nooit fchouwd ze den hemel aan. Als hen de voornoemde vyf bladeren verfpreiden, dan opend haar de bloeme wyd, en is gemaakt van vyf ronde blaadjes, zoo digt aan malkander fluitende, dat zy fchier een ronde cirkel maken, en een fchoteltje verbeelden.

Het midden der bloemen is wat verheven, als een heuvelken, daar op ftaat eerft een witachtig pilaarken, en rondom het zelve vyf fmalle blaadjes, als vogel-tonxkens, en beneden dezelve noch andere 15 korte en roode draadjes, met geele noppen.

De coleur van de bloeme is ligt bloedrood, na 't vuurroode trekkende, als mede aan de vyf tonxskens, die mede met een geel meel behangen zyn, het welk afvald, als men ze fchud, voorts van geen reuk, en de geheele bloeme hangt zodanig aan malkander, dat ze geheel afvallen kan met haar heuvelken en middelfte blaadjes, na dat ze haar een dag en nacht vertoond heeft.

De vruchten zyn ronde knopen, van gedaante en groote gelyk het middelfte, Cardamomum rotundum *bygenaamt, uit den ronden vooren wat plat, met een kort fpitsken, en de vyf baarden trekken haar als dan weer t'zamen, en fluiten de vrucht vaft, die als dan weder opwaarts ftaat, wat ruig of haairig is, en houtachtig, als ze ryp word: Binnen ziet men 5 celletjes, daar in fwartachtig zaad legt, het Moftaard-zaad gelyk, doch wat grooter en hoekiger.*

De fmaak van de bladeren is onaangenaam. De wortel is gekronkeld, met veele wratten bezet, zomtyds ook plekken hebbende, als of 'er iets afgebrooken was, wit, en zonder fmaak, op een vette grond geplant, fchieten zomtyds meer ftelen uit eene wortel, boven 2 voeten hoog, en de bladeren fchier een hand lank, agter met 2 uitwasfingen of hoeken, een breede handzage wel gelykende. De bloeme eens geopend, blyft dagen en nachten open ftaan, tot dat ze, als gezegt, heel afvald.

Naam. *In 't Latyn* Flos inpius. *Maleyts* Bonga Haram Tsjade, *dat is Godloze of baftaard-bloeme, quantswys om dat ze den hemel nooit aanfchouwen wil; andere* Bonga Tsjupo, *na de gelykenisfe van een vlak kommetje. In 't Ternataanfch* Bonga Matta Hari, *en* Tenga Hari, *dat is Zonnebloem, doch oneigentlyk, want ze reguleerd haar niet minder dan na de Zonne. Andere noemen ze* Bonga Caftela, *om dat ze van de Caftelianen eerft in de Moluccos gebragt is. Bandaneefch* Tebu.

Plaats.

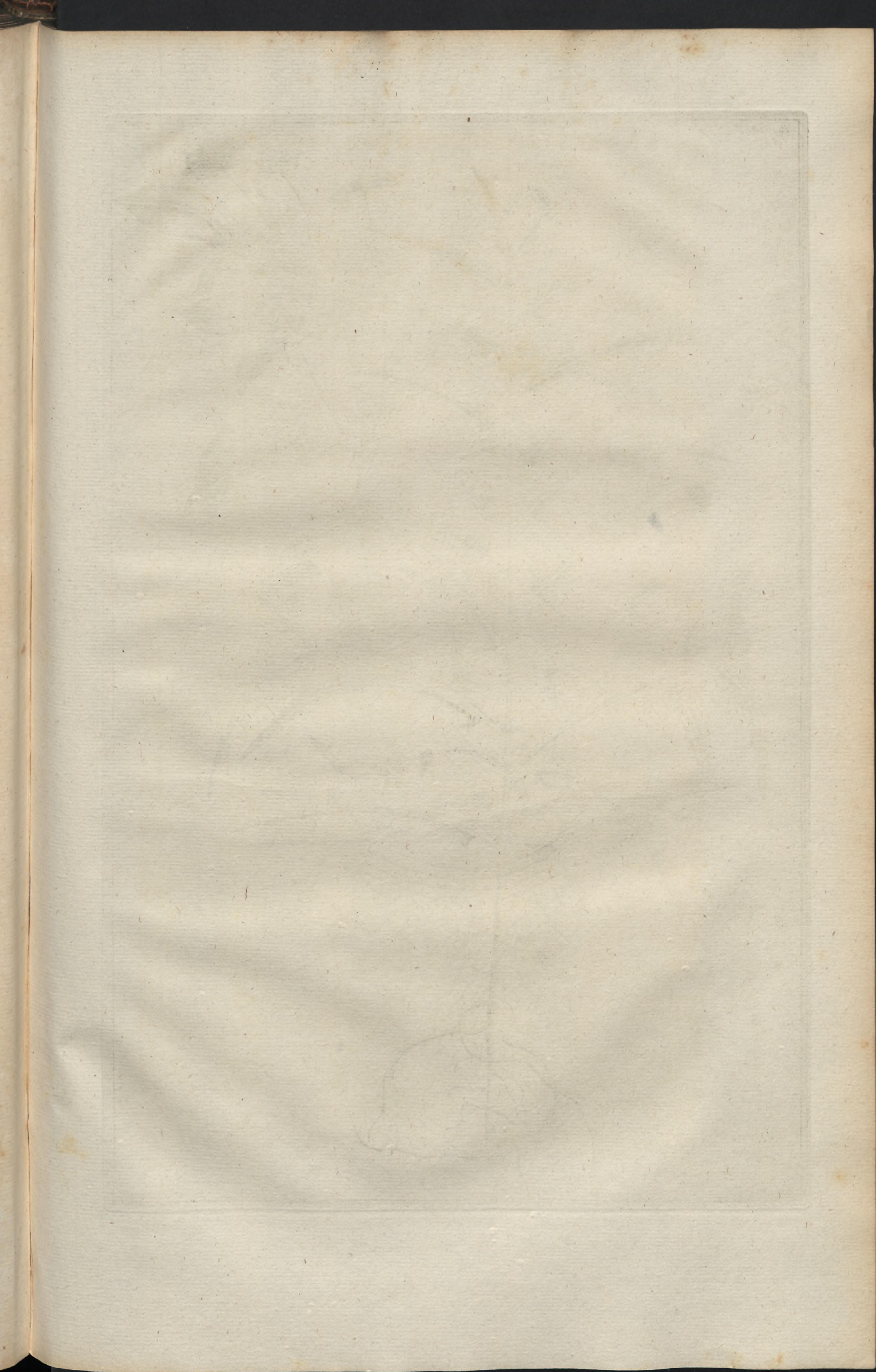

Fig. 1. Pentapetes phoenicea. W.
— 2. Gomphrena globosa. L.

Locus. In Amboina parum hucdum innotuit, ac per semen propagatur in hortis, quod per binos tresve menses in terra manet, antequam progerminet, majori copia reperitur in Ternata & Moluccis, ubi primum delatus fuit ex Manilhis.

Usus. In re Medica ejus usus hucusque ignotus est; unde tantummodo ad oblectamentum ob floris elegantem colorem in cistis & hortis plantatur & colitur; Ternatenses hunc vocant *Bonga Matta Hari*, quum inimicitiam quasi cum Sole gerat, ac plerumque circa meridiem decidat, quum solis fervor sit maximus. Abruptus capillis innecti nequit, quum ejus pedunculus adeo curtus sit, ac totus præterea flos a pedunculo separetur, quum decidat.

Similis flos describitur in *Hort. Malab. Part.* 10. *Fig.* 56. sub nomine *Naga Pu*, sed nullus ejus ibi commemoratur usus.

Plaats. *In Amboina is ze noch weinig bekend, werdende door zaad voortgeteeld in de Hoven, het welk wel 2 a 3 maanden in de aarde verborgen kan leggen, eer het opkomt, in meerder quantiteyt heeft men ze in Ternaten en de Moluccos, daar het eerst gebragt is uit de Manilhas.*

Gebruyk. *In de Medicynen is haar gebruik noch onbekend, dierhalven ze alleenlyk tot vermaak, en om haar fraaje coleur in de Hoven en potten geplant werd. De Ternatanen geven de reden van de naam* Bonga Matta Hari, *om dat de bloemen quantswys een vyandschap met de Zonne dragen, en dierhalven gemeenlyk tegens den middag afvallen, wanneer de Zonne in haar kragt staat. Men kanze niet afbreeken, en in de haairen dragen, om dat ze zoo kort van steel is, en dan nog de geheele bloem van den steel afvald.*

Diergelyke bloem werd beschreeven in Hort. Malab. Part. 10. Fig. 56. *met den naam* Naga Pu, *doch geen gebruik daar van vermeld.*

Tabula Centesima

Ad *Figuram Primam* Plantam exhibet, quæ *flos inpius* RUMPHIO dicitur.

Figuræ Secundæ planta, *Flos globosus* a RUMPHIO vocatur.

De hondertste Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* een plant, welke de *Godlooze bloem* van RUMPHIUS genaamt wert.

De Plant van de *tweede Figuur* wert de *ronde bloem* by RUMPHIUS genaamt.

OBSERVATIO.

Flos inpius proprie *Alceæ* species est, convenitque proxime cum *Alcea* Jamaicensi fruticosa, floribus purpureis, oblongo, crenato, & acuminato folio *Plukn. Almag. p.* 16. & *Phyt. Tab.* 255. *Fig.* 3. quæ a nostra tantum differt, quod ejus folia non ita sint auriculata, eademque est cum *Naga Pu. H. Malab. tom.* 10. *Fig.* 56. uti ex Figurarum comparatione patet, nullo autem modo convenit cum Sjasmin *H. M. p.* 10. *Tab.* 1. uti perperam *Pluknet.* putat. Hoc autem genus hodie multis *Sida* vocatur juxta LINNÆUM.

AANMERKING.

De *Flos inpius* is eigentlyk een zoort van *Alcea*, en komt het naast overeen met de Jamaice struikagtige *Alcea*, met purpere bloemen, een lankwerpig, puntig, en ingesneden blad van *Plukn. Almag. p.* 16. en *Phyt. Tab.* 255. *Fig.* 3. welke van onze Plant alleen verschilt, dat de bladeren van onderen geen uitstekende hoeken hebben, dog is dezelve met de *Nagu Pu* van de *Hort. Malab. Tom.* 10. *Fig.* 56. en niet met de Sjasmin van de *H. Malab. pag.* 10. *Tab.* 1. zoo als *Pluknet* qualyk meent. En dit geslagt wert by veele hedendaags *Sida* volgens LINNÆUS genaamt.

CAPUT SEPTUAGESIMUM SECUNDUM.

Flos globosus. Bonga Knop.

HÆc Bellidis species esse videtur, atque aliquid commune cum *Succisa* habere, ab utrisque autem adeo differt, ut peculiarem putem esse plantam, ipsique proprium tribuam nomen.

Multis sese extendit ramis instar fruticis, cujus rami nunc eriguntur, nunc terræ quasi incumbunt ob ipsorum crassitiem, suntque rotundi, firmi, parumque rugosi, in amplos articulos seu nodos distincti, qui maxime protuberant, & ex fusco rubent, hisce foliis insident bina sibi obposita, quæ cum subsequenti pari obliquam formant crucem. Ex ipsorum alis longus similisque excrescit caulis eodem divisus modo.

Folia cum illis *Borraginis* conveniunt, suntque crassiuscula, inferius angustata, quatuor, quinque, & sex pollices longa, binos digitos lata, quo autem magis ad florem adcedant, eo minora sunt, rugosa, & ad tactum lanuginosa, per longitudinem tribus obliquis costis distincta, inferius maxime protuberantibus, integra, ac saporis fatui.

Frutex hic binorum cum dimidio ac trium pedum altitudinem adtingit, supremumque foliorum par binos tresve emittit longos petiolos, quorum quivis peculiarem sustinet florem, qui inter bina locatur viridia foliola, seu squamulas ad utrumque latus expansas.

Flos sphæra est globiformis, magnitudine globi sclopeti, qui componitur ex tenuibus firmis & acutis minimis petalis instar squamarum sibi inpositis, ita tamen, ut cavitas inter hæc conspiciatur, elegantis purpurei splendentis coloris, sed inodorus. Si flores justam adquisiverint magnitudinem, superius sese exhibent albæ quædam stellulæ, ex cavitate ista productæ.

LXXII. HOOFDSTUK.

De ronde Bloem.

Dit schynd een zoorte van Bellis *te zyn, ook iets gemeens met de* Succisa *te hebben, doch van beide zoo veel verschillende, dat ik ze liever tot een byzondere plante maake, en haar een eigen naam geve.*

Het breid zig uit met veele takken als een struik, die somtyds overeind staan, zomtyds wat ter aarde leggen, wegens hare vettigheid; dezelve zyn rond, styf, en wat ruig, in wyde leden of knien verdeeld, die vry wat uitpuylen, en bruin-rood zyn. Aan dezelve staan 2 bladeren tegens malkander, en maken met het volgende paar een schuyne kruys. Uit haren schoot komt een ander lange steel, op dezelve manier verdeeld.

De bladeren gelyken die van Borrago, *zyn dikagtig, na agteren toesmallende,* 4. 5. *en* 6 *duimen lang,* 2 *vingers breed, doch hoe nader aan de bloeme, hoe kleender, ruig en wolachtig in 't aantasten, in de lengte met 3 schuinze ribben gestreept, die beneden zeer uitsteeken met evene kanten, en smets van smaak.*

De struik werd $2\frac{1}{2}$ *en* 3 *voeten hoog, en het bovenste paar der bladeren geeft uit* 2 *a* 3 *lange stelen, ieder dragende een byzonder bloeme, dewelke staat tusschen* 2 *groene blaadjes of schubbetjes, te weerzyden uytgebreid.*

De bloem is een kogelronde bol, in de grootte van een Musquet-kogel, gemaakt van dunne, styve, en spitze blaadjes, als schubbekens op malkander gedrongen, zoo nogtans, dat 'er een holligheid daar tusschen gezien werd, schoon levend, purper-verwig, doch zonder reuk. Als de bloempjes haar volkomen grootte hebben, dan vertoonen haar boven op eenige witte sterretjes, uit de voorschreeve holligheid uitkykende.

Flos De

Flos hic tam durus eſt, ut, ſi alicujus naſo admoveatur, ſpinuloſus eſſe videatur, atque a primo ſuo initio per multos continuos dies inimitabilem ſervat elegantiſſimum purpureum colorem inſtar optimi *Amaranti*, tandem palleſcit, ſed nulla ejus decidunt petala, generantque in interna lanugine fuſca ſemina, quæ a pelliculis & lanugine iſta non facile ſeparari poſſunt.

Radix digiti longitudinem habet, ubi cito quaſi abrupta eſt, inque binas tresve divaricationes diviſa, nodisque ſeu verrucis obſita, atque in ſuperiore ejus parte multas longas ad latera emittit ramificationes, multis fibrillis & nodis obſitas.

Altera ſpecies *alba* eſt, formâ a præcedenti non diverſa, niſi quod plerumque paulo major ſit, ejusque flos penitus albet inodorus quoque, nullaque vel pauca admodum prope genicula obſervatur rubedo, ejus radix eſt uti in priore, præmorſa quaſi & verrucoſa.

Nomen. Latine *Flos globoſus*, ſeu *globularius*. Malaice nomine barbaro *Bonga Knop.* Javanice *Rabna Bacadja*, item *Adas Adaſſan*, primo putavi eſſe *Amarantum globoſum*, ſed dein comperi propius adcedere ad *Succiſæ* genus, licet & quidam hanc plantam *Brunellæ* ſpeciem eſſe putent, ab omnibus autem hisce nimis differt.

Locus. In Amboina quondam exotica fuit planta, ex Java delata, nunc autem ſatis multiplicata eſt in hortis, loca amans arenoſa.

Uſus. Ejus flores potiſſimum tempore nuptiarum adhibentur, ex quibus corollæ nectuntur, quum omnium florum minime flacceſcant. Ejus folia gratum præbent olus, ſed cum aliis herbis mixta.

Wadapu Hort. Malab. part. 10. *Fig.* 37. deſcriptum cum hoc optime convenit, cujus & binæ ibi conmemorantur ſpecies, una nempe florem gerens purpureum, altera album, ipſius vires ibi conmemorantur, quod folia ejus cum Sandalo citrino propinata curent tuſſim ac dolorem, qui in pectore perſentitur poſt vehementes tuſſes.

Deſcribitur quoque ac delineatur a *Jacobo Breynio Cent.* 1. *cap.* 51. ſub nomine *Amaranto affinis Indiæ Orientalis floribus glomeratis Ocymoidis* folio, ipſique Indico nomine dicitur *Putang*, quod forte corruptum eſt Portugallici *Foelba Botaon*, h. e. flos capitatus. Binas ibi quoque deſcribit ſpecies, albam & rubram, cum noſtra ſatis convenientes planta.

De bloeme is zoo hard, dat ze iemand onder de neus geduuwd, ſteekelig voortkomt, en blyft van 't eerſte begin veele dagen na malkander in haar volle kragt, met een onveranderlyke purper, als den beſten Amarantus *doen mag, ten laatſten verbleektze, doch zonder afvallen van de blaadjes, maar gewinnen in de binnenſte dons, bruine zaadkorls, die van haare vellekens en witten dons niet te ſcheiden zyn.*

De wortel is een vinger lank, en dan ſchielyk afgebroken, en in 2 *of* 3 *takken zich verdeelende, met knobbelen of wratten bezet, aan haar bovenſte veele lange takken, ter zyden uitſchietende, die mede vol vezelingen en knobbelen zyn.*

De tweede zoorte is de witte, *aan fatzoen van de voorgaande niets verſchillende, dan dat ze doorgaans wat grooter van gewas is; de bloeme geheel wit, mede zonder reuk, en men ziet geene of weinige roodigheid by de knien. De wortels als aan 't voorige afgebrooken en knobbelig.*

Naam. *In 't Latyn* Flos globoſus, *of* globularius. *Maleyts met een verbaſterde naam* Bonga Knop. *Javaanſch* Rabna bacadja, *als mede* Adas Adaſſan, *in 't eerſte heb ik 't voor een* Amarantus globoſus *aangezien, maar naderhand bevonden, dat het de zoorte van* Succiſa *nader kome, hoewel het zommige ook voor een* Brunelle *aanzien, doch het verſchild te veel van die alle.*

Plaats. *Zy is in Amboina eertyds vreemd geweeſt, en uit Java aangebracht, maar nu redelyk vermenigvuldigd in de tuinen, waſſende geern op een zandige plaats.*

Gebruik. *De bloemen werden meeſt op bruiloften tot kranſſen en kroontjes gebruikt, om dat zy onder alle bloemen de onverwelkelykſte zyn. De bladeren zyn een ſmakelyk moeskruid, doch werden onder andere gemengd.*

Wadapu *in* Hort. Malab. part. 10. *fig.* 37. *beſchreeven, komt hier mede zeer wel over een, en werden hem aldaar ook twee zoorten gegeeven, te weten een met purper, en een met een witte bloem; zyn kragten werden aldaar geſtelt te dienen, dat de bladeren met geele Sandal gedronken, geneezen den hoeſten en de pyn, dewelke op de borſt na ſterken hoeſten volgt.*

Het wert mede beſchreeven en afgemaalt by Jacob. Breyn. Cent. 1. cap. 51. *onder de naam van* Amarantho affinis Indiæ Orientalis floribus glomeratis Ocymoidis folio, *en by hem genaamt op Ooſt-Indiſch* Putang, *welk miſſchien bedorven is van het Portugeeze* Foelha Botaon, *dat is Knop-bloem. Hy beſchryft mede twee zoorten, witte en roode, met het onze wel overeenkomende.*

OBSERVATIO.

Hodie hoc genus *Gomphrena* vocatur, eſtque Gomphrena caule recto, foliis ovato lanceolatis, capitulis ſolitariis, pedunculatis diphyllis. *Linn. H. Cliffort. p.* 86. & Caraxeron Ocymaſtrifolium, capitulis majoribus purpureis *Vaill. act.* 1722. *p.* 263. & Amaranthoides Indicum foliis Ocymaſtri, capitulis purpureis. *Herm. Parad. p.* 14. & Amaranthoides Lychnidis folio, capitulis purpureis *T. inſt. p.* 654. & *Theſ. Zeyl. p.* 15. ubi vide reliqua. & *H. Amſt. part.* 1. qui *Tab.* 45. hujus plantæ ſplendidiſſimam habet iconem.

AANMERKING.

Hedendaags wert dit geſlagt *Gomphrena* genaamt, en is de Gomphrena met een regte ſteel, en ſpeeragtige puntige bladen, met enkelde bloem-bolletjes op tweebladige ſteeltjes ſtaande van *Linnæus* in de *H. Cliff. p.* 86. en Caraxeron met het blad van de Ocymaſtrum, met grootere purpere bloem-bolletjes van *Vaill.* in de *Act. p.* 263. van het Jaar 1722. en Indiſche Amaranthoides met bladen van de Ocymaſtrum, en purpere hooftjes van *Herm.* in zyn *Parad. p.* 14. en Amaranthoides met het blad van de Lychnis, en purpere hooftjes van *Tournef. inſtit. pag.* 654. en de *Theſ. Zeyl. p.* 15. alwaar het overige ziet. als mede in het eerſte Deel van de *H. Amſtelod.* welke in de 45 *Plaat* een zeer heerlyke afbeelding van deze plant heeft.

CAPUT SEPTUAGESIMUM TERTIUM.

Majana utraque. Majanu Puti & Mera.

MAjana mixtam gerit formam *Melissæ* & *Sclarææ*, huic autem proxime adcedit, binæ ejus obcurrunt species alba & rubra, foliorum ac petiolorum colore tantum diversæ.

Primo *Majana alba* binorum ac trium pedum altitudinem habet, paucosque gerit crassos, fragiles, quadragonos, & ample articulatos caules, quorum inferiores articuli terræ maxime incumbunt, ubi aliquando fibrillas emittunt. Folia ejus ad nodos bina sibi obponuntur, quatuorque simul crucem formant, ample distantia, Urticæ vulgaris foliis similia, sed crassiora & succosiora, multis pertexta venis, contracta, ac tenuibus & vagis pilis hirta, coloris intense viridis.

Contritorum foliorum odor ex Citro & Sclarea mixtus est. In caulium summo primo quadragona excrescit spica, ex pallide virentibus squamis seu foliolis composita, quæ dein longior evadit, atque inter squamulas istas flosculos exhibet in verticillis positos, sed non tam dense quam in *Basilico*, suntque hi pusilli instar flosculorum Rosmarini, superius albi, inferius cœrulei, ex tenuissimis quasi pedunculis dependentes. Hosce insequuntur parvæ vesiculæ plerumque concavæ, vel rarum continentes semen, instar arenæ pusillum.

Radix ejus alba est, laxa, & ample extensa, prope majorem caulem novos producens surculos, qui transplantari possunt, uti & rami, qui ad nodum fibrillas emiserunt.

Secundo *Majana rubra*, priori in omnibus partibus similis est, sed altior excrescit, majoraque gerit folia, ex fusco & viridi mixta, subtus nempe fusca, ac supra variegata, quorum quædam adeo obscura sunt, ac congrumatus sanguis. Vetustissima & inferiora folia magis virent, ac mensibus pluviosis viridis color semper prævalet ita ut pro alba haberetur specie, odor est uti prioris, sed debilior, floresque ejusdem formæ, sed ex cœruleo purpurei, qui longioribus insident spicis, spithamam longis.

Caules ejus magis rugosi sunt, omnesque fusci, atque inferiore parte terræ incumbunt, ac facilius fibrillas emittunt, majorique numero ex terra & radice propullulant, quæ vaga quoque & ample extensa est. Ejus semen raro quoque conspicitur, unde fere ignotum est, ex capsulis tamen aliquando decidit, novasque profert plantulas, unde & non oportet transplantari, quum raro hinc pereat, nec ullibi provenit nisi in hortis.

Nomen. Latine *Majana alba & rubra.* Malaice *Majani* & *Miani Puti*, & *Mera*, quo nomine ubique nota est hæc planta. Ternatice *Ate Ate Basure.* Quidam Malaienses illam vocant *Daun Hati Hati*, quod nomen *Marrubium album* gerit. Amboinice in Hitoea *Amulen Lanit*, h. e. Serune cœrulea. Javanice *Iler.*

Locus. In cunctis crescit Malaiensibus insulis, videturque aliunde huc introducta, quum nullum verum gerat Amboinense nomen, ac potissimum mensibus pluviosis flores producat, quo tempore in aliis regionibus menses sunt sicci.

Usus. Radix ejus comesta abdominis tormina & Diarrhæam curat, foliorum succus auribus instillatus surditatem tollit, ex Catharris ortam, unde exulcerantur sæpe aures. Eadem folia contrita inflammatis inponuntur partibus, quæ ad suppurationem vergunt, hæc quoque cum illis *Melissæ lotoriæ* Hircorum carnibus adcoquuntur, ut hircinus iste tollatur odor: Albæ speciei succus cum pauxillo aceti mixtus, ac propinatus vermes expellit, cum Calappi autem oleo mixtus infantum curat excoriationes inter inguina, quæ facillime in illis inflammantur. Folia hæc cum frusto radicis matricis Curcumæ conmixta, & contrita, ipsorumque succus propinatus per urinas omnes expellit vesicæ aliarumque partium inpuritates.

LXXIII. HOOFDSTUK.

De beyde Majana-planten.

MAjana *is een gemengde fatzoen van* Melisse *en* Scharley, *doch het laatste naast komende, men heeft 'er 2 gedaantens van, witte en roode, in coleur der bladeren en stelen maar verschillende.*

1. Majana alba *werd 2 a 3 voeten hoog, en heeft weinige vette, brosse, vierkante, en wyd geleede stelen, die met de onderste leden meest op de aarde leggen, en zomtyds weder inwortelen: De bladeren staan aan knien, 2 tegens malkanderen, en met hun vieren in 't kruys, wyd van malkander, de gemeene Netelen gelyk, doch dikker en zappiger, met veele aderen, rimpelig, ook met fyne en ydele hairtjes bezet, hoog-groen van coleur.* Ocimum frutexens. L.

De reuk van de gewreevene is citroenachtig, na de Scharley trekkende, op den top der stelen komt eerst een vierkante aaire voort, van licht groene schubbens of blaadjes gemaakt, dewelke daar na langer werd, en vertoond tusschen de schubben kleene bloempjes, met kransjes den steel omgevende, doch zoo digt niet als aan 't Basilicum, kleen, als Rosmaryn bloeizel, boven wit, en aan 't onderste scheutje blaauw, van dunne steeltjes afhangende, daar op volgen kleene blaaskens, meest ydel, of een weinig zaad, zoo kleen als zand inbebbende.

De wortel is wit, ydel, en wyd verspreid, by den hoofsteel nieuwe scheutjes voortbrengende, die men verplanten kan, als mede de takken daar een knietje aan is, met worteltjes.

2. Majana rubra, *is het voorige in alles gelyk, alleenlyk dat het hoger opschiet, en grooter bladeren heeft, die uit den bruinen en groenen gemengd zyn, te weten onder bruin, en boven gemengd, zommige zoo donker als geronne bloed. De oudste en benedenste bladeren hebben meer groens, en in de regenmaanden is de groente altyd meester, zoo dat men 't voor 't witte geslachte altyd zoude aanzien. De reuk is als aan 't voorige, doch slapper, de bloemen ook zoo, doch uit den blaauwen purperachtig, en staan aan lange aairen, wel een span lank.*

De stelen zyn hairiger, allegaar bruin, leggen ook ter aarde met haar onderste deelen, wortelen ligter in, en schieten in meerder getal op uit de wortel, die mede ydel en wyd verspreid is. Het zaad is ook meest onbekend, egter valt het zomtyds uit de huiskens, en brengt nieuwe plantjes voort, daarom men het niet behoeft te verplanten, want het zelden uitgaat. Het wast nergens dan in de Hoven.

Naam. *In 't Latyn* Majana alba & rubra. *Maleyts* Majani, *en* Miani Puti, *en* Mera, *met welke naam het overal bekend is. Ternataans* Ate Ate Basure. *Zommige Maleyers noemen 't* Daun Hati Hati, *welke naam het* Marrubium album *heeft. Amboinsch op Hitoe* Amulen Lanit, *dat is Hemels-blaauw Serune. Javaans* Iler.

Plaats. *Het wast in alle de Maleytsche Eylanden, en het schynd van elders hier ingebragt te zyn, om dat het geen regte Amboinsche naam heeft, en meest in de regenmaanden bloeid, wanneer het op andere plaatzen drooge Moesson is.*

Gebruyk. *De wortel gegeeten, geneest krimpzel en buykloop, den zap van de bladeren in de ooren gedaan, geneest de doofheid, die uit zinking komt, en sweering veroorzaakt. Dezelve bladeren gewreeven, bind men op ontsteeke partyen, daar een gesweer wil voortkomen, dezelfde, als ook die van* Melissa Lotoria, *werden by bokke-vleesch gekookt, om zynen bokachtigen reuk te benemen. Het zap van 't witte geslachte met een weinig azyn gemengd en gedronken, dryft uit de wormen des buiks, maar het zap met Calappus oly gemengd, geneest de zeerigheid der kinderen tusschen de beenen, die zeer ligt ontsteekt. De bladeren met een stuk moeder-wortel van Curcuma gemengd, gewreeven, en het zap gedronken, zetten door den Uryn af alle onreinigheid der blaas.*

Rubra species adstans fruticulo, vel ramoso frutici adscendit, & convolvit sese quasi, ita ut haberetur pro herba flagellosa.

Cottam Hort. Malab. part. 10. *Fig.* 77. descripta, eadem videtur cum nostra *Majana*, atque ob præstantem ejus odorem *Commelinus* putat esse *Mentham*, vel *Nepetham Catariam*. Ejus radices contritæ, & cum aqua in gargarisma subactæ tumentes curant gingivas, orisque dolores, ac tumescentiam. Tota autem hæc planta contrita, & cum oleo mixta, Unguentum præbet ad quosvis tumores utile.

Het roode geslacht staande by een struik, of wel getakt heester, begind op te klimmen, en door deszelfs takken zich te verspreiden, zoo dat men het voor een slingerend gewas zoude aanzien.

Cottam in Hort. Malab. part. 10. Fig. 77. *beschreeven, wil het zelfste zyn met onze* Majana, *en wegens zynen goeden reuk maakt* Commelinus *een* Mentham, *of* Nepetham Cattariam *daar van. Zyne wortelen gewreeven, en met water tot een Lavament gemaakt, geneezen den gezwollen mond, en deszelfs zeerigheid. De geheele plante gewreeven, en met Oly gemengt, geeft een zalf tot alderhande gezwellen.*

Tabula Centesima Prima

Majanam rubram exhibet, quæ *Ocymi* vera species est, vocaturque Ocymum Zeylanicum perenne, odoratissimum, latifolium in *Thes. Zeyl. p.* 174. *Tab.* 80. *Fig.* 1. & Ocimum foliis lanceolato ovatis radice perenni *H. Cliffort. p.* 315. & Ocymum Zeylanicum frutescens, folio Calaminthæ *Hermanni* apud *Ray tom.* 3. *pag.* 290. Basilicum Zeylanicum latifolium, odoratissimum *Mus. Zeyl. p.* 35.

De Hondert en eerste Plaat

Vertoont de *roode Majana*, het welk een waare zoort van Ocimum is, en werd genaamt Zeylonsche, overblyvende, zeer ruikende, en breedbladige Ocimum in de *Thes. Zeyl. p.* 174. *Tab.* 80. *Fig.* 1. en Ocimum met speervormige, rondagtige bladen, met een overblyvende wortel, in de *Hort. Cliffort. p.* 315. en Zeylonsche heesteraghtige Ocimum, met het blad van Calamintha van *Herman.* by *Ray* 3*de deel p.* 290. en Zeylonsche breedbladige zeer ruikende Basilicum van het *Mus. Zeyl. p.* 35.

CAPUT SEPTUAGESIMUM QUARTUM.

Melissa lotoria. Dillem.

HÆ herba propius cum *Melissa* convenit quam præcedens, multos emittens caules ex obliqua radice instar fruticuli, quorum tamen quidam terræ incumbunt, ac fibrillas emittunt, suntque rotundi, & lignosi, sed fragiles.

Folia ejus quodammodo quoque cruciata sunt, ab utraque acuminata parte, majora quam vulgaris Urticæ, crassiuscula, fragilia, ad oras profunde serrata, dentes vero minoribus incisionibus subdivisi sunt, rugosa, & ad tactum hirta, superne maxime viridia, sed non splendentia, inferne grisea, ac purpurascentibus costis donata, contritorum odor aromaticus est, & gratior quam in præcedente, vulgari Melissæ similis, qui gratus odor in siccatis quoque persistit foliis. Inferiores caulium partes rotundæ sunt, pallide virentes, nudæ, superiores angulosæ, purpurascentes, curtis, ac vix conspiciendis pilis hirtæ.

Ejus radix vilis est, sub terræ superficie prorepens, multis fibrillis gaudens, atque hic & illic novas producens plantulas, in terra mobilis, nec ipsi firmiter inhærens, unde & facillime evelli potest.

Flores in Amboinensi raro, ac vix unquam conspiciuntur, sed ipsorum loco ad caulium summitatem multa parva incisa, & fusca foliola, sibi arcte inposita, si vero Soli rite sit exposita, uti & in Java, & Baleya spicas gerit floriferas, e quibus flores excrescunt illis Lavandulæ similes, cœrulei, ac decidentes, nullum perficientes semen, unde per ramulos propaganda est, qui nodos gerunt fibrillosos, majorique indiget cultura, & labore quam antecedens, terram quoque requirit mollem, & nigram, sæpiusque irriguam; Quæ Soli maxime exponitur, fusciores habet venas, ac petiolos, & caules, & penetrantiorem odorem. In humidis, & arenosis locis, quales sunt paludes post pagum Hoeconalo, altior excrescit, folia gerens ampla, & pinguia, sed nullos flores, quæ autem in sterilibus, & arenosis provenit hortis, folia profert tenuia, gracilia, & pilosa, non admodum grati odoris, sed proxime adcedit ad illum *Marrubii nigri*. Plures foliorum quoque observantur varietates, quorum quædam tam profunde dentata sunt, ut angulos forment protuberantes.

Nomen. Latine *Melissa lotoria*, quum potissimum ad lavandum adhibeatur, Malaice, Javanice, & Baleyice *Dillem*, & *Dallem*. In Banda *Daun Puppur*, & *Daun Cambing* ob subsequentem rationem. Amboinice, in Hitoea *Succan Cau*, h. e. *Marrubium rubrum* a fusco caulium colore, alioquin *Aylaun Aitoe*, & *Aylaun tabina*, h. e. folium odoratum.

In

LXXIV. HOOFDSTUK.

De Melisse-Plant.

Dit kruid komt met de Melissa nader overeen, dan 't voorige, met veele stelen, uit de dwersse wortelen opschietende, als een struikje, die ook wat ter aarden leggen, en hier en daar inwortelen, rond, houtachtig, doch bros.

De bladeren staan ook eenigzints in 't kruis, achter en vooren toegespitst, grooter dan aan de gemeene Netelen, dikachtig, bros, aan de kanten grof gezaagd, doch de tanden zyn met kleender kerven onderdeeld, ruig, en haairig in 't aantasten, boven hoog-groen, doch bestorven, en zonder glants, beneden grysachtig, en met purperachtige ribben, de reuk in de gewreevene is speceryachtig, lieflyker dan aan 't voorige, en onze Melisse naastkomende, welke lieflyke reuk ook blyft in de gedroogde. De onderste stelen zyn rond, licht-groen, en meest blood, boven hoekig, en purperachtig, met korte, en pas zienlyke haairtjes bekleeld.

De wortel is slegt, kruipende onder 't risch van de aarde, met veele vazelingen behangen, hier en daar nieuwe plantjes voortbrengende, in de grond zeer onvast, en licht uit te trekken.

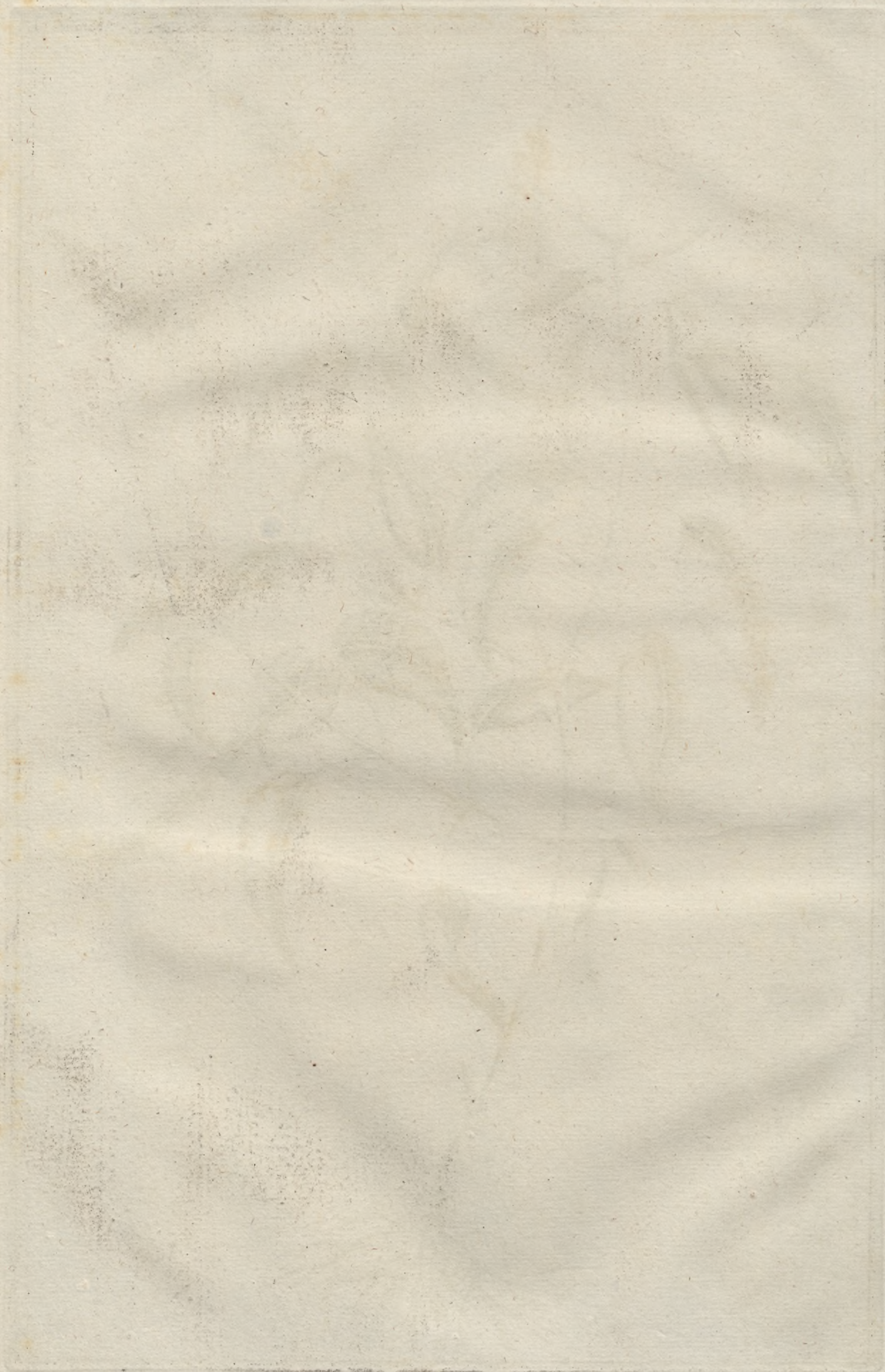
De bloeme werd aan het Amboinsche zelden, en schier nooit gezien, maar in derzelver plaats aan de toppen veele kleen gesneeden, en bruinachtige blaadjes op malkander gedrongen, maar als het wel ter Zonne staat, en doorgaans op Java, en Baly brengt het zyne bloemdragende aairen voort, en daar aan de bloempjes als Lavendel bloeizel, blaauwachtig en zonder zaad afvallende, dierhalven men het met takjes verplanten moet, daar knietjes met wortelen aan zyn, en het heeft meer moeiten dan het voorgaande, want het wil in een mulle, en zwarte grond staan, en wel begooten zyn. Het geene wel ter Zonne staat, is bruinachtiger van aderen, en stelen, ook sterker van reuk. Aan vogtige, en zandige plaatzen, gelyk in de moerassen achter de Negory Hoeconalo, schiet het hoog op, met breede, en vette bladeren, maar draagd geen bloem, het geene in dorre, en zandige tuinen voortkomt, heeft dunne, magere, en haairige bladeren, niet zeer lieflyk van reuk, maar na 't zwarte Marrubium *trekkende. Men ziet 'er meer verandering aan de bladeren, waar van zommige zoo groot getand zyn, dat zy uitstaande hoeken maken.*

Naam. *In 't Latyn* Melissa lotoria, *om dat men ze tot wasschen gebruikt, In 't Maleyts, Javaans, en Baleys* Dillem, *en* Dallem. *In Banda* Daun Puppur, *en* Daun Cambing, *om volgende reden. Amboins, op Hitoe* Succan Cau, *dat is* Marrubium rubrum, *van de bruine steel, anders* Aylaun Aitoe, *en* Aylaun tahina, *dat is welriekend blad.*

In

Ocimum scutellarioides. W.

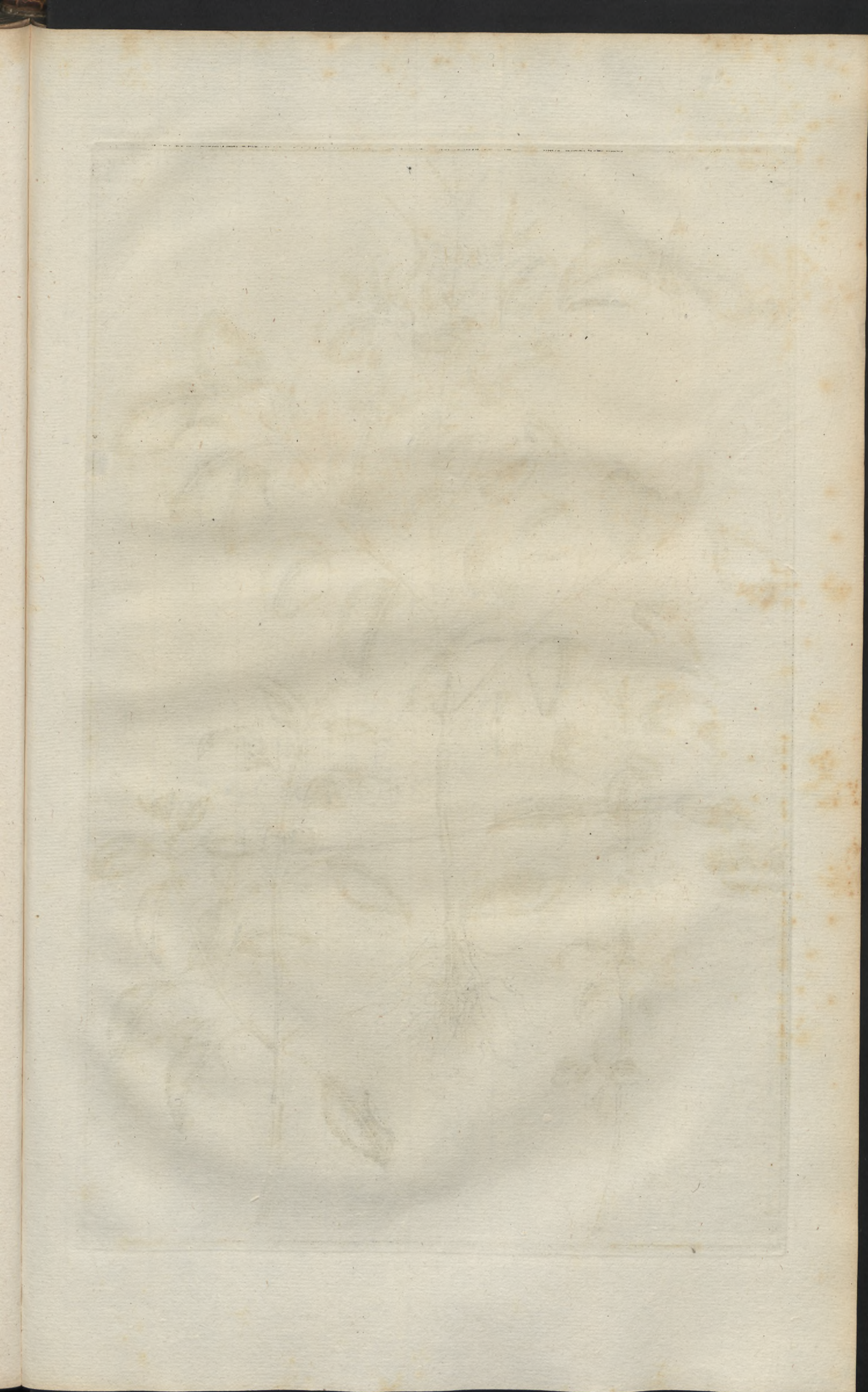

Fig. 1.
— 2. Coleus amboinicus. Lour. Poiret
— 3. Ocimum scutellarioides. L. Burm.

In Uliasserensibus insulis *Awallan.* Quidam hanc Malaice vocant *Daun Goru Goru.*

Locus. Potissimum in hortis colitur. Sponte quoque obcurrit, uti post ædes, & prope paludes pagi Hoeconalo, sed ibi per homines primum translata est, & plantata, ubi sponte sese propagat per radicem prorepentem, atque altitudinem adtingit aliarum silvestrium herbarum.

Usus. Ab Amboinensibus potissimum ejus folia adhibentur ad corpus, & vestes lavandas, quæ inde gratum contrahunt odorem. Nostra natio inter lavandam levem sentit corporis pruritum, quem respuunt duræ Amboinensium pelles. Baleienses hinc, & Javanæ mulierculæ illud corrigunt, quæ hæc conterunt folia cum Oryzæ farina, & Sandalo in pultem, ex qua parvas formant albasque placentas, seu trochiscos, Latinis *Pastillos* dictos, Malaiensibus *Puppur*, quos in aqua macerant, ac quibus corpus obliniunt ante lavationem, unde & dictum obtinuit nomen Latinum. Javæ siccata ejus folia, ac flores inter alias aromaticas herbas, & flores in cistis aromaticis venduntur, tam ut ex iis isti præparentur pastilli, quam ad infantum medicamina, Baleienses enim feminæ folia, ac flores ejus incoquunt Djudjambu, seu potionibus, quas propinant contra dolores, ac tormina abdominis in pueris.

Siccata ejus folia in aqua macerata, & cum iis corpus lotum, ingratum tollit sudoris fœtorem. Bandenses quoque ea carnibus hircinis adcoquunt, ut fortis, ac gravis ipsarum tollatur odor.

Kattu Tirtava Hort. Malab. part. 10. *Fig.* 86. descripta cum nostra convenire videtur, ubi & dicitur ex ejus foliis oleum destillari, quod pellucidum valde, tenue, & virescens est, sed saporis acerrimi, cum ejus foliis in aqua contritis, coctis, & lotis abdominis tormina tollunt, pluresque aliæ ejus conmemorantur virtutes, quas ibi vide.

In de Uliassers Awallan. *Zommige noemen 't in 't Maleyts* Daun Goru Goru.

Plaats. *Het werd meest in de tuinen onderhouden. Men vind het wel in 't wild, gelyk agter de huizen, en by de moerassen van 't dorp Hoeconalo, doch door menschen aldaar eerst gebragt, en geplant, heeft zig zelfs vermenigvuldigd door zyn kruipende wortel, en staat zoo hoog als wilde ruigtens.*

Gebruik. *By de Amboineezen werd het meest gebruikt om het lyf, en de kleeren met deszelfs bladeren te wasschen, die een goede reuk daar van krygen. Onze Natie gevoeld in 't wasschen met deze bladeren een kleen jeuken op 't lichaam, waar van de harde huiden der Amboineezen niet en weeten. De Baleysse, en Javaanse vrouwen doen beter, die deze bladeren onder Ryst-meel, en Zandel wryven tot een pap, waar van zy kleene witte koekjes maken, in 't Latyn* Pastillos, *in 't Maleyts* Puppur *genaamt, die zy in 't water weeken, en het lyf daar mede besmeeren voor 't wasschen, waar van het de bovenstaande naam in 't Latyn heeft. Op Java werden de gedroogde bladeren, en bloemen onder andere specery achtige kruiden, en bloemen in de Kruiddozen verkogt, zoo om de voornoemde koekjes te maken, als tot medicyne van de Kinders, want de Baleysche vrouwen gebruiken de bladeren, en bloemen onder haar Djudjambu, of dranken tegens buikpyn van de Kinders.*

De gedroogde bladeren in warm water geweekt, en 't lichaam daar mede gewasschen, verdryven den moejelyken reuk, die van 't zweeten komt. De lieden in Banda kooken ze by bokke-vleesch, om de vieze reuk deszelfs te beneemen.

Kattu Tirtava in Hort. Malab. part. 10. Fig. 86. *beschreeven, wil met het onze overeen komen, alwaar gezegt werd, dat men uit zyne bladeren een Oly distilleerd, zeer klaar, dun, en groenachtig, doch zeer scherp van smaak. Met zyne bladeren in water gewreeven gekookt, en gewasschen verdryvenze de buikpyn, en andere kragten meer, dewelke ziet aldaar.*

Tabula Centesima Secunda

Ad *Figuram Primam* exhibet *Melissam Lotoriam.*

Figura Secunda Marrubium denotat *album*, ubi Litt. A ejus *spicam squamosam*, & *clausam* denotat.
Figura Tertia Majanam sistit *auream*, *cap.* 76. descriptam.

De Hondert en tweede Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* de *Melisse* tot *wasschen* gebruikelyk.

De *Tweede Figuur* wyst aan de *witte Marrubium*, alwaar Letter A deszelfs *schubachtige*. en *gesloote aaire* verbeelt.
De *Derde Figuur* geeft aan de hand de *vergulde Majane* plant, in het 76. *Hooftstuk* beschreeven.

OBSERVATIO.

Hæ tres plantæ ad verticillatarum classem pertinent, quum vero florum perfecta desideretur descriptio, quos raro hæ juxta *Rumphii* testimonium proferunt, præsertim *Melissa*, & *Majana* ipsi dictæ, hinc quam maxime incertum esset has alicui jungere generi, quo sæpius hoc in opere destituor, ob characterum nempe floris, ac fructuum non sufficientem descriptionem vel delineationem, quod mirum sane non est, quum adcuratus cæterum auctor per viginti quinque annos, postquam perficeret hocce opus, luminis usu expers fuerit, atque præter hanc calamitatem, varias insuper antea delineatas plantarum icones fatali isto Amboinensi incendio anno 1687. amisit, cujus memorat auctor supra *libr.* 8. *cap.* 49. ad finem capitis *Stramoniæ*, seu *Daturæ.*

AANMERKING.

Deze drie planten behooren tot de *plantæ verticillatæ*, die hun bloemen, en zaaden om de stelen in knobbels dragen, dog wyl een volkome beschryving der bloemen mankeert, welke deze planten zelden, volgens het getuigenis van *Rumphius*, voortbrengen, voornamentlyk de *Melissa*, en *Majana*, van hem zoo genaamt, zoo zoude het zeer onzeker zyn, deze by een zeker geslagt te voegen, het welk my dikmaals ontbreekt, en ik niet doen durf, om dat men geene uitgebreide, ofte beschreevene caracter der bloemen, en vrugten heeft, welk gebrek niet te verwonderen is, om dat deze anderzins naauwkeurige Schryver vyf en twintig jaren lang geen gebruik van zyn gezigt gehad heeft, na dat hy dit werk zoude hebben kunnen voltooijen, en behalven dit ongeluk heeft hy mede veele te vooren wel afgeteekende Figuuren der planten verlooren, door die fataale gemeene Amboinsche brant in 't jaar 1687. voorgevallen, waar van onze Schryver boven in het 49 *Hooftstuk* gewag maakt aan het einde der beschryving van de *Stramonie*, ofte *Dutra-plant.*

CAPUT SEPTUAGESIMUM QUINTUM.

Marrubium album Amboinicum. Daun hati hati.

HUjus herbæ forma media eſt inter *Marrubium album*, & *Nepetam*, unde a quibusdam pro hac, ab aliis pro illo habetur, caules vero gerit craſſos, rotundos, & pingues, ſuperius parum quadragonos, quorum inferiores terræ quoque incumbunt, ibidemque fibrillas emittunt, plerumque autem ſimplices e radice excreſcunt, vel in raros ſeſe dividunt ramos, qui molles, & lanuginoſi ſunt.

Folia ſunt ſubrotunda, ſeu cordiformia, ſuperius in rotundum excurrentia apicem, illis Marrubii ſimilia, ſæpius palmam lata, ad oras profunde ſerrata, dentibus rotundis, ſuntque porro craſſa, multis venis rugoſa, pinguia, fragilia, ad tactum mollia, inſtar lanæ mollis, ſuperne ex viridi flaveſcentia, inferne griſea, ſeu albicantia. Bina ſibi ſemper ſunt obpoſita, quatuorque ſimul crucem formant obliquam. Odor gravis eſt, ex Nepeta, & Meliſſa mixtus, in una planta magis ad Citri odorem adcedens, quam in altera, atque hinc a quibusdam pro Indica *Meliſſa*, ſeu *Citragine* habetur, quo enim ejus folia magis flaveſcant, & pingueſcant, eo præſtantior eſt ipſorum odor, contra gracilia, & viridia inſtar Catariæ odorem fundunt, craſſiora, ac pinguiora gerit folia, ac caules tribus hiſce herbis, *Marrubio* nempe, *Meliſſa*, & *Nepeta*.

In ſummo longiſſimorum caulium aliquando viridis, & quadrata provenit ſpica pyramidalis, ex ſquamoſis conſtans foliolis, quæ ſenſim ſeparantur, & caulem coronæ inſtar cingunt, & ambiunt, uti in Baſilico. Inter hæc foliola ex viridibus calicibus floſculi excreſcunt, *Rosmarini* floribus ſimiles, ſeu potius inſtar illorum *Majanæ*, ex binis compoſiti petalis parvis, ſurſum elevatis, & inflexis, cum binis aliis minoribus lateralibus, atque aliud porro inferius cymbæ forme, in quo quinque obcluduntur alba ſtamina, floris tubus albus eſt, reliqua ejus pars cærulea, interior pars ex cæruleo colore purpuraſcit.

Poſt florem in iſto calice puſillum generatur ſemen inſtar parvæ arenæ, hic flos raro in conſpectum venit, oportetque, ut rite Soli exponatur hæc planta, & ultra annum viguerit, tumque aliquando harum pyramidum tres ſimul excreſcunt, quarum media longiſſima eſt, in locis autem umbroſis fere nunquam flores profert.

Radix terræ quaſi incumbit, ac ſub ea leviter prorepit, ipſi tantummodo inhærens per multas molles fibrillas, verrucis undique obſeſſas. Ubique novas emittit, ac format plantulas, ac caules, ita ut amplum obcupet locum, ſique ſuae conmitteretur naturae, totam invaderet aream.

Sæpius per aliquot dies ejus caules in ſacco geſtavi, vel in domo depoſui, qui terræ conmiſſi, denuo regerminabant, facillime enim luxurians excreſcit, præſertim in molli ſolo, ſolidam enim terram reſpuit, in qua languet, ac perit, ubique tamen tam laxe terræ inhæret, ut totus frutex minimo nixu evelli poſſit, hinc Bandæ incolæ hunc in muris, & ſepibus plantant, quos exſtruunt ex lapidibus ruditer ſibi impoſitis, ac pauca tantum terra tectis, ubi hæc herba conmiſſa facillime, ac luxurioſe admodum viget, ſupremamque murorum ſuperficiem tegit, ſed tum ejus folia paulo minora ſunt, ſæpiusque flores ibi profert.

Semi ſilveſtris ejus ſpecies in Banda obcurrit, præſertim in magna iſta terra circa Weyeram, juxta vias, & ſepes, quæ multo minora gerit folia, ac caules domeſtica. Ejus folia ſuperius acuminata ſunt, tenuiora, nec ſubtus ita incana, caulesque ejus plerumque quadragoni ſunt, & prope nodos fuſci. Floſculi uti prioris, ſed minores, magisque cœrulei, caules ejus ad dimidiam fere partem terræ incumbunt, non autem tam gratum ſpirat odorem, ad illum Majanæ magis adcedentem.

Nomen.

LXXV. HOOFDSTUK.

De witte Amboinſche Marrubium.

DE *gedaante dezes kruids twyffeld tuſſchen het* Marrubium album, *en* Nepeta, *daarom het zoo wel voor 't eene als 't ander genomen werd, het heeft dikke, ronde, en vette ſtelen, doch boven wat vierkantig, insgelyks met haar onderſte op de aarde leggende, en over al inwortelende, meeſt enkeld uit de wortel opſchietende, of in weinige takken verdeeld, zagt, en wolagtig.*

De bladeren zyn rondachtig, of hertformig, vooren met een ronde ſpitze, die van het Marrubium gelyk, dikwils een hand breed, aan de kanten grof gezaagd, waar van de tanden rond zyn, voorts dik, zeer gefronſt met veele aderen, vet, bros, zagt in 't aantaſten, als fyne wolle, boven geel-groen, van onderen grys, of witachtig. Zy ſtaan met hun twee tegens malkanderen, en met hun vieren in 't kruis, 't welk egter wat ſcheef leid, de reuk is ſterk uit Nepeta, en Meliſſa gemengd, aan 't eene Citroenachtiger dan aan 't andere, en word daarom by zommige voor een Indiaanſch Meliſſe, *of* Confily de greyn *gehouden, want hoe geelder, en vetter bladeren het heeft, hoe beter van reuk het is, daar het magere, en groene riekt als Kattekruid, het is dikker, en vetter van bladeren, en ſtelen, dan de drie kruiden* Marrubium, Meliſſa, *en* Nepeta.

Op den top van de langſte ſtelen komt zomtyds een groene vierkante aaire voort als een Pyramide, van ſchubachtige blaadjes gemaakt, die haar allenskens van malkander begeeven, en om den ſteel krans-gewyze ſtaan, gelyk aan het Baſilicum. Tuſſchen deze blaadjes uit groene kelkjes komen de bloempjes voort, het Rosmaryn-*bloeizel gelyk, of eigentlyker die van* Majana, *gemaakt van twee kleene blaadjes, die opwaarts geboogen ſtaan, nog twee kleendere ter zyden, en beneden een andere als een ſchuitje, daar in vyf witte draadjes leggen, het balsje van de bloem is wit, de reſt licht-blaauw, binnen ziet men wat blaauws met peers gemengd.*

Na de bloeme word in het voorſchreeven kelkje een kleen zaad geformeerd als kleen zand, deze bloem ziet men zelden, en het moet wel ter Zonne ſtaan, en over een jaar oud zyn, en dan komen zomtyds zulker Pyramiedjes drie by malkander voort, waar van de middelſte de langſte is, maar aan ſchaduwachtige plaatzen bloeid het ſchier nooit.

De wortel kruipt meeſt op de aarde zeer loſſelyk, daar aan vaſt met veele weeke vazelingen, die vol wratten zyn. Over al ſchiet ze nieuwe plantjes, en ſtelen uit, zoo dat het breede ſtruiken maakt, en zoo men 't begaan laat, een groote plaatze beſlaat.

Ik heb dikwils eenige dagen de ſtelen in de zak gedragen, of in huis laten leggen, dewelke egter geplant zynde, al evenwel groeiden, want het vat zeer ligt, als 't maar in een mulle grond gezet werd, maar in een vaſte aarde wil het niet groejen, en het hangt evenwel zoo los, waar het ook ſtaat, dat men de geheele ſtruik met de minſte ruk uit-trekken kan; hierom planten ze de Inwoonders van Banda op de muuren, en heyningen, die zy van opgezette ruige ſtenen maken, en boven op met een weinig aarde dekken, alwaar dit kruid gezet zeer licht, en weelderig waſt, en de bovenſte vlakte der paggers bedekt, dog zyn deszelfs bladeren wat kleender, en het draagd dikwils bloemen.

Een half wild geſlacht heeft men hier van in Banda, inzonderheid op 't groote land omtrent Weyer, langs de wegen, en by de hagen waſſende, veel kleender van ſtelen, en bladeren, dan het tamme. De bladeren zyn vooren ſpits, dunder, van onderen zoo grys niet, de ſtelen zyn doorgaans vierkantig, en by de leden wat bruin, de bloempjes als aan 't voorige, doch kleender, en blaauwer, het leid met zyn ſteel half ter aarden, en is zoo goed van reuk niet, maar de Majana gelyker.

Naam.

Nomen. Latine *Marrubium album Amboinicum*, seu *Nepeta Amboinica.* Malaice *Daun hati hati*, a cordiformi foliorum forma, item *Bangon Bangon*, & *Sucan.* Amboinice *Aylaun Hitoe*, & *Aylaun tabina*, quod nomen conmune est cum *Majana*, & *Melissa.* Baleyice *Ywack.*

Locus. Tam in hortis quam sponte crescit, ubi projicitur, nullibi autem hoc tam copiose vidi, & observavi quam in Banda. In Amboina luxuriose admodum viget, ac pingue est post pagum Hoeconalo in terra arenosa, & paludosa sub fruticulorum umbra simul cum præcedente Melissa, sed utræque ibi nullos gerunt flores. In Hitoensi regione illud quoque inveni ad fluminum ripas in loco scopuloso, quod olim ibi plantatum fuerat a mulierculis, quæ ibi lintea eluerant, neutiquam enim spontaneum est, uti quidam Chirurgorum nostrorum putant.

Usus. Licet tantopere conveniat cum Nepeta, neutiquam tamen tam calidum, ac siccum est quam hæc, sed magis temperatum, & humidum. Mulierculae indigenae hoc potissimum adhibent, ut capillos, & vestimenta inter lavandum hoc fricent, ut ipsis gratum concilient odorem, uti cum praecedenti mentha id efficiunt. Ejus succus quoque propinatur, ac corpus contritis oblinitur foliis contra febrium aestum, vel alios ardores praesertim in pueris. Hunc in finem alii sumunt horum foliorum succum cum illo *Tsjaccarbebe*, quem per noctem rori exponunt, ac mane febricitantibus exhibent, quorum corpora simul cum hoc succo, aqua subacto lavant. Idem quoque succus cum binis guttis *Olei Sesamini*, propinatus prodest mirifice Asthmaticis, vel tussi mala laborantibus, quem in finem Syrupus quoque praeparatur ex foliorum succo cum Saccharo cocto. In Banda quoque exhibetur contra Epilepsiam, & convulsionem, seu spasmum *Ennemori* ibi dictum, uti & contra *Oepas* cum pectoris obpressione, & cordis anxietate.

Folia haec Lactucae quoque admiscent, uti nos Nepetam, adcoquuntque etiam carni hircinae, uti supra de Melissa fuit dictum. Quam vero ob caussam in Banda cum Tsjaccarbebe tam diligenter in muris suis hoc plantent, nullam aliam detegere potui, nisi quod ornamenti gratia hoc fieret, ab aliis autem clam audivi prae superstitione id fieri, Bandae enim populus quam maxime timet incantamenta, atque hinc has herbas in suis plantant sepibus, ne præstigiæ ejus infestarent aedes.

Alii inter herbas vulnerarias hoc quoque habent, vocantque Balsami herbam. Malaienses quaedam mulieres mihi persuadere volebant, fibrillas radicales hujus herbae easdem esse cum *Bappaxanor*, quae tenuis, & odorata est fibrillarum congeries, instar capillorum compacta, quae Javae inter alias herbas venalis prostat, ab aliis autem edoctus sum *Bappaxanor* conligi ex humili herba, folia gerente rotunda, & juxta terram prorepente, cujus radices odoratissimae sunt, quaeque circa Patanam crescit, unde puto forte *Asarum* esse.

Hæc herba videtur descripta esse in *Hort. Malab. part.* 9. *Fig.* 74. sub nomine *Iri Beli*, licet enim in ejus descriptione nil dicatur de floribus, vel fructibus, ex odore, & multo radicum usu adparet, quæ in Javanorum cistis aromaticis in fasciculos conlectæ venduntur, nostrum *Daun Hati Hati* hoc intelligi.

Tsjadaen Hort. Malab. part. 10. *Fig.* 88. cum præcedenti convenit, & a *Commelino* pro *Cardiaca Asiatica* habetur, cujus folia ibi in usu sunt ad varia balnea, de ejus radice autem nil prædicatur.

Naam. *In 't Latyn* Marrubium album Amboinicum, *of* Nepeta Amboinica. *Op Maleyts* Daun hati hati, *van de hertformige gedaante der bladeren, als mede* Bangon Bangon, *en* Sucan. *In 't Amboins* Aylaun Hitoe, *en* Aylaun tahina, *een naam gemeen met de* Majana, *en* Melissa. *Baleyts* Ywack.

Plaats. *Het wast zoo wel in tuinen als in 't wild, daar het heen gegooid word, nieuwers heb ik 't zoo overvloedig gezien als in Banda. In Amboina staat het zeer weeldrig, en vet agter de Negory Hoeconalo in moerassige zanden, onder schaduwe van de ruigte t'zamen met de voorgaande Melissa, doch beide aldaar dragen geen bloemen. Op het Hitueeze land heb ik 't ook in 't bosch gevonden aan de kanten van de rivieren, op een klippige plaats, eertyds daar geplant door eenige vrouwen, die daar gewasschen hadden, want het wast geenzints wild, gelyk zommige van onze Meesters dreiven.*

Gebruik. *Hoewel het zulke gelykenisse met de Nepeta heeft, zoo is het nogtans geenzints zoo warm, en droog, gelyk de zelve, maar getemperd, en vogtig. De Inlandsche vrouwen gebruiken het meest om de hairen onder 't wasschen, en klederen daar mede te bestryken, en te wryven, om dezelve een goede geur te geeven, gelyk met de voorige Melissa. Het zap werd ingenomen, en het lyf met de gewreevene bladeren besmeerd tegens de brand van de Koortzen, of andere verhitheid, inzonderheid by de kinders. Tot dezen einde nemen andere het zap van deze bladeren, gemengd met zap van* Tsjaccarbebe, *zetten hem een nacht in den douw, en geven hem 's morgens de koortsige menschen te drinken, het lyf met dezelve zappen, en water gemengd wasschende. Het zelve zap met een paar droppels* Olei Sesamini *ingedronken, helpt die geene, die amborstig zyn, of met een kwade hoest belaan, tot welken einde men ook een Syroop bereid, uit het zap der bladeren met Zuiker gekookt. In Banda gebruiken ze hem ook tegens de Vallende ziekte, en de Klem, aldaar* Ennemori *genaamt, als mede tegens een* Oepas *met benautheid der borst, om 't hert vermengd.*

Zy doen de bladeren ook onder Salade, gelyk wy het Kattekruid, en kooken ze by Bokke-vleesch, gelyk boven van de Melissa gezegt. Waarom het nu in Banda nevens het Tsjaccarbebe zoo neerstig op hare steene paggers geplant werde, heb ik geen andere reden konnen horen, als dat het om cieraats wille geschiede, doch onder de hand heb ik vernomen, dat 'er eenige superstitie onderloopt, want het volk in Banda is zeer vreesachtig voor tooveryen, en daarom planten ze deze kruiden op de paggers, op dat geen toovery in dat huis zoude komen.

Andere reekenen 't ook onder de Wondkruiden, en noemen het zelve Balsem-kruid. Zommige Maleytsche vrouwen wilden my wys maken, dat de vazelingen van dit kruids wortelen gedroogd, het zelfste waren met het Bappaxanor, *een fyn, en welriekend worteltje, als veele hairen t'zamen gebonden, het welk men op Java onder andere kruiden te koop heeft. Ook van andere verstond ik, dat* Bappaxanor *kome van een laag kruid, met ronde bladeren langs de aarde kruipende, wiens wortelen welriekend zyn, en omtrent Patane wast, dies ik gisse, dat het een* Asarum *zal zyn.*

Dit kruid schynt beschreeven te werden in Hort. Malab. part. 9. Fig. 74. *onder den naam* Iri Beli, *want hoewel in de beschryving nog van vruchten, en bloemen mentie gemaakt werd, zoo blykt nogtans uit den reuk, en uit het groote gebruik der wortelen, dewelke in de Javaanse Kruiddoozen met bosjes verkogt werden, dat ons* Daun Hati Hati *daar door verstaan werd.*

Tsjadaen in Hort. Malab. part. 10. Fig. 88. *beschreeven, komt met het voorgaande overeen, en werd van* Commelin *voor een* Cardiaca Asiatica *gehouden, zyne bladeren werden aldaar gebruikt tot verscheide baaden, maar van de wortel werd geen gewag gemaakt.*

CAPUT LXXVI.

CAPUT SEPTUAGESIMUM SEXTUM.

Majana aurea. Majana Maas.

NOn minus elegans quam mira præcedentis *Marrubii* species ab anno 1663. in Amboina observata fuit, quæ planta magis erigitur priore, caulesque gerit quadragonos, crassos, pingues, ac fere sulcatos, qui in plures dividuntur laterales ramos, cruciatim positos, atque ex horum alis, alii iterum propullulant cauliculi, vel foliorum fasciculi.

Folia sunt uti in Marrubio priore, sed minora, & superius magis acuminata, ad oras dentata dentibus rotundis, ac regularibus, non ita crassa, vel rugosa, sed molliora, & glabriora ad tactum instar holoserici, parumque viscosa, supra circa oras eleganter aurea, quum vetusta sint, juniora enim citrini sunt coloris, seu ex flavo virentia. In ipsorum media parte macula adparet ampla sanguinea, seu ex rubro fusca, instar sanguinis congrumati, cum quibusdam maculis lateralibus, quæ transversales, ordinatæ, & parallelæ decurrunt, subtus vero folia hæc grisea sunt, ac molliora quam superius, sed nulla ibi observatur rubedo.

Totius herbæ odor Terebinthinaceus est, sapor parum amaricans, ejusque succus expressus parum rubet uti in Hypecoo.

Flores, ac semen fere nunquam profert, semelque tantum ejus flosculos observavi cum illis Marrubii præcedentis convenientes. Radix ejus oblique etiam terræ incumbit, multis mollibus fibrillis laxe ipsi inhærens. Si in hortorum areis rite præparatis committatur, folia gerit tam copiosa, ut nulli conspici possint caules, magnumque format rotundum quasi globum, quoque magis Soli exponatur, eo magis flavescunt foliorum orae, mediaeque maculae vivide fuscae sunt, quod elegans, ac rarum praebet in hortis spectaculum, in locis vero umbrosis folia quidem majora sunt, sed ibi magis virent.

Ejus natura adeo vegetativa est, quam in ulla observavi planta, abrupti enim ejus caules radiculas ubique emittunt, ubi modo terram tangunt, licet per aliquot dies Soli fuerint expositi, vel in aedibus abjecti, videtur tamen, per temporis tractum, & annorum spatium Amboinenses frigidos menses tolerare non posse, post quatuordecim enim, vel quindecim annos istius temporis nullibi in Amboina tam luxuriose magis excrescit, atque ab isto tempore summa cura colenda fuit.

Nomen. Latine *Majana aurea.* Malaice *Majana Maas*, ob aureum foliorum colorem, licet fuscus praevaleat.

Locus. Circa annum 1663. in Amboinam translata fuit ex Canaria, quae pagus est Ceramae, ad ejus partem favoniam situs, intellexi autem, copiose quoque crescere in Ternata, aliisque Moluccis.

Usus. Huc usque nullus alius ejus innotuit usus, nisi quod ob elegantem ejus formam ornamenti gratia in hortis plantetur. Foliorum viscositas, ac Terebinthinaceus odor declarant, vulnerariam esse herbam, quod inquirendum restat.

LXXVI. HOOFDSTUK.

De vergulde Majane-Plant.

EEn niet min schoone dan wonderlyke zoorte van 't voorgaande Marrubium, *heeft men t' zedert 't jaar* 1663. *in Amboina gezien, dit schiet regter op dan het voorgaande, met vierkante, dikke, vette, en schier gevoorende stelen, in meer zyde-takken verdeeld, die in 't kruis staan, en uit derzelver schoot alweer andere stelen, of bosjes van bladeren.*

De bladeren zyn als aan 't voorgaande Marrubium, doch kleender, en vooren spitzer, aan de kanten met ronde tanden ordentlyk gezaagd, zoo dik, nog rimpelig niet, maar zagter, en effener in 't aantasten, als fulpt, en wat kleverig, aan de boven zyde omtrent de kanten schoon Goud-geel, als ze oud zyn, maar de jonge zyn Citroen-verwig, of groenachtig. In de midden is een bloed, of bruin roode vlek, als geronne bloed, met eenige stippeltjes aan de kanten, ook met eenige hoeken als boorns langs de ribben uitlopende. De ribben lopen dwers geschikt, en paraleel, van onderen zyn ze grysachtig, nog zagter dan boven, en men ziet aldaar geen voetstappen van de roodigheid.

De reuk in 't geheele kruid is Terpentynachtig, de smaak wat bitter, en het uitgedrukte zap roodachtig, gelyk aan ons Hypecoon.

Bloemen, en zaad draagd het schier nooit, en het heugd my, dat ik 't maar eens gezien hebbe, dragende bloempjes als het voorgaande Marrubium. De wortel legt ook wat dwers in de aarde, met veele weeke vazelingen losselyk daar in vast. Als men 't op welgebouwde bedden in de tuinen plant, zoo staat het zoo vol bladeren, dat men geen stelen bekennen kan, en een grooten ronden bol formeerd, hoe meer het ter Zonne staat, hoe geelder de randen van de bladeren zyn, en de middelste plekken levendig-bruin, het welk een raar, en cierlyk spectakel in de tuinen geeft, maar aan schaduwachtige plaatzen werden de bladeren wel grooter, doch blyven groenachtig.

Het is van zoo groeizamen aart, als ik ooit eenig kruid gezien heb, want de afgebrookene stelen vatten, en wortelen in, waar zy maar de aarde raken, al hebben ze eenige dagen in de Zonne, of huizen weg geworpen gelegen. Het schynd echter, dat ze met lankheid eeniger jaaren de Amboinse koude regen-mousson niet verdragen en konnen, want na veertien, of vyftien jaren na de voornoemde tyd heeft het nieuwers in Amboina zoo weeldrig meer willen wassen, en men moest het van die tyd af al met moeiten onderhouden.

Naam. *In 't Latyn* Majana aurea. *In 't Maleyts* Majana Maas, *na de Goud-geele verwe der bladeren, hoewel de bruinigheid meerder is.*

Plaats. *Omtrent het jaar 1663 is het in Amboina gebragt van Canarien, een dorp aan Cerams Zuid-west hoek gelegen, doch ik verstaa, dat het ook overvloedig wasse in Ternaten, en andere Moluccos.*

Gebruik. *Tot nog toe is geen ander gebruik bekend, als dat men 't wegens zyn fraaje gedaante tot een rariteit in de tuinen plante. De kleverigheid der bladeren, en den Terpentynachtigen reuk geeven te kennen, dat het een heelend kruid zy, het welk nog te onderzoeken staat.*

CAPUT SEPTUAGESIMUM SEPTIMUM.

Sonchus Amboinicus. *Patta Camudi.*

Sonchus Amboinicus inter hortenses herbas hic locum obtinuit, licet & sponte crescat in agris cultis, & inter olera numeretur. Ad binorum pedum altitudinem adsurgit, caules emittens raros, rectos, & rotundos, qui ad inferiorem partem parum incurvantur, & ad terram inclinant, coloris pallide fusci, seu purpurascentis. Hisce folia insident pauca, quæ tres habent formas, superiora enim quinque, ac sex pollices longa sunt, digitum lata, caulesque ambiunt auriculis suis. Media in medio latissima sunt, inque lacinias distincta, infima ad inferiorem partem angustissima sunt, acsi petiolum haberent, ad utramque partem angustata, atque in medio una alterave lacinia distincta, superius fere trigona, & ad oras mollibus apicibus spinulosis quasi armata. Laciniæ hæ ad medium nervum fere excurrunt, foliaque hæc ad oras inæquales gerunt angulos, seu apices. Suntque porro flaccida, glabra, superne glauca, inferne purpurascentia, quoque magis hæc herba Soli exponatur, eo fuscior est subtus, quoque major fusci quantitas, eo minores gerit angulos, nullum emittit lac, nec caules concavi sunt, uti in aliis Sonchis.

Sapor est oleraceus cum levi amaritie, ac præterea aliquid participat de Cichoreo.

Flores rari sunt, longis insidentes pedunculis, aphyllis, clausi, & ex simplicibus compositi pilis instar penicilli, ac purpurascentes, tandem albi sunt, & degenerant in pappos, qui insident parvis, albis, & angustis seminibus.

Radix alba est, longa, paucas gerens fibrillas, sed extensa: Quidam binas ejus faciunt species, domesticam, & silvestrem, sed sine necessitate, domestica enim tantum majora gerit folia, silvestris minora, magisque laciniata, ac subtus magis fusca, & saporis acrioris.

Nomen. Latine *Sonchus Amboinicus.* Malaice *Patta Camudi*, h. e. fractus clavus, cum quo folia quasi comparare volunt, item *Sajor Muca Manis* ob subsequentem rationem. Ternatice *Wangi Malaco*, h. e. Solis tutamen, quum inferiorem quasi foliorum partem a Sole avertat, & abscondat. Javanice, & Baleyice *Tigil Kio.* Maccassarice *Linrapa.* Sinice *Goa Tsjay*, *Tschau*, h. e. Anseris pabulum, quum Sinenses teneros Anseres ejus foliis alunt, hæcque conscissa alii admiscent pabulo, quod convenit cum nostro nomine *Ganse-distel.*

Locus. Tam in omnibus crescit hortis sponte in areis, quæ plantæ solæ ad olus eligendæ sunt, quam sponte ad oras fossarum, & aggerum, præsertim vero ad fluminum ripas glareosas, in omnibus reperitur aquosæ Indiæ insulis, immo in ipsa continenti usque in Sinam.

Usus. Aliis admiscetur oleribus, & instar Sajor coquitur, & cum Lactucæ herbis etiam usurpatur, sed non magna copia, quum ejus sapor parum sit austerus, optimum habet saporem, si cruda edatur hæc herba cum Bocassan ad pisces. Silvestris ad usum Medicum magis adhibetur, foliorum enim succus oculis instillatus, hos claros reddit, quum a Sole vertiginosi, vel inflammati sint, ipsorumque externum detergit mucum, detergentem enim habet virtutem, non tamen multum vellicantem, hunc in finem eliguntur plantæ, quæ in saxosis, & apricis crescunt locis. Apud Sinenses hæc herba majori habetur pretio, ita ut Sinensis quidam mihi diceret, in tota Amboina nullam herbam ad usum Medicum præstantiorem reperiri. Horum foliorum succum cum anatica debilis Arack dosi miscent, propinantque ad Boba, seu Amboinenses variolas expellendas. Idem quoque potus illos curat, qui in corpore suo per ictus, vel casus vulnerati sunt, & congrumatum habent sanguinem, adtenuat quoque, & depurat sanguinem, si quotidie bibatur, quem in finem Sinensis iste ubique hanc conligebat herbam, qua in familia sua utebatur.

LXXVII. HOOFDSTUK.

De Amboinsche Sonchus.

Sonchus Amboinicus *heb ik plaats gegeeven onder de tuin-kruiden, hoewel hy van zelfs wast, om dat hy voortkomt op gebouwde landen, en onder moes-kruiden gereekend werd. Hy wast twee voeten hoog, met weinige regte, en ronde stelen, by haar onderste wat gekromd, en na de aarde hellende, licht-bruin, of purperachtig. Daar aan staan weinige bladeren, en die van driederlei fatzoen aan een stok, want de bovenste zyn vyf a zes duimen lank, een vinger breed, en omvatten den steel met hare ooren. De middelste zyn in de midden breedst, en in lappen verdeeld, de onderste zyn agter smal, als of zy een steel hadden, te wederzyden met smalle randen bekleed, in de midden een, of twee lappen, van vooren schier driehoekig, en aan de kanten met weeke spitskens als doorens bezet. De lappen zyn schier tot de middelzenuwe gekloofd, en de bladeren hebben aan de kanten ongelyke hoeken, of spitzen, voorts slap, glad, boven Zee-groen, van onderen purperachtig, doch hoe meer dit kruid op de Zonne staat, hoe bruinder het is van onderen, en hoe meerder bruins, hoe kleendere hoeken het heeft, het geeft geen melk van zich, ook zyn de stelen niet hol, gelyk aan onzen Sonchus.*

De smaak is moeskruidachtig, met een kleene bitterheid, en heeft nog iets byzonders na de Cichorei trekkende.

De bloemen zyn weinig, op lange steeltjes zonder bladeren, gesloten, en uit enkelde vazeltjes gemaakt, als een penceeltje, ook purperverwig, ten laatsten werden zy wit, en veranderen in stuifkens, staande op kleene, witte, en smalle zaden.

De wortel is wit, lank, van weinige vazelingen, en verspreid; sommige maken 'er twee zoorten van, een tamme, en een wilde, doch zonder nood, want de tamme heeft slegts grooter bladeren, de wilde kleendere, meer gesneeden, van onderen bruinder, en scherper van smaak.

Naam. *In 't Latyn* Sochus Amboinicus. *Op Maleyts* Patta Camudi, *dat is een gebrooke roer, waar mede zy de bladeren willen vergelyken, als ook* Sajor Muca Manis *om volgende reden. Op Ternataans* Wangi Malaco, *dat is beschserminge van de Zonne, om dat het quanswys de onderste zyde van zyne bladeren voor de Zonne verbergd. In 't Javaans, en Baleys* Tigil Kio. *Maccassaars* Linrapa. *Sinees* Goa Tsjay, *of* Tschau, *dat is Ganse voedzel, dewyl de Sineezen de jonge Gansen met deze bladeren voeden, en dezelve kleen gesneeden met ander voeder vermengen, 't welk overeen komt met onze naam* Ganse-distel.

Plaats. *Het wast zoo wel in alderlei tuinen van zelfs op de bedden (het welk men alleen tot moes-kruid nemen moet) als in 't wild aan de kanten van de grachten op dyken, inzonderheid aan de oevers van de riviertjes, daar 't steenig, en grof zand is. Men heeft 't in alle eilanden van Water-Indien, en op 't vaste land tot in Sina toe.*

Gebruik. *Het werd onder andere moes-kruiden gemengd, en als Sajor gekookt, ook onder de Salade-kruiden genomen, doch niet te veel, om dat het wat hars van smaak is, op het beste smaakt het als men 't raauw eet met Bocassan tot visschen. Het wilde werd meer tot de Medicyne gebruikt, want het zap der bladeren in de oogen gedroopen, verklaard dezelve, als zy van de Zonne schemerig, en verhit zyn geworden, en veegt alle uitwendige smeerigheid van dezelve, want het heeft een afvaagende kragt, doch byt niet zeer, hier toe verkiest men 't geene dat op steenachtige, en opene plaatzen groeid. By de Sineezen werd dit kruid in hooger estime gehouden, zoo dat zeker Sinees tegens my zeide, dat tot Medicynen geen beter kruid in Amboina gevonden wierde. Zy vermengen het zap van deszelfs bladeren, met even zoo veel slappen Arak, en drinken dat om de Boba, dat is Amboinsche pokken uit te dryven. Dezelve drank geneest ook die geenen, die in 't lyf door slaan, of vallen bezeerd zyn, en geronnen bloed by zich hebben, het maakt ook dun, en zuiverd het bloed, als men hem dagelyks drinkt, tot welken einde de voornoemde Sinees dat over al opzogte, en in zyn huis gebruikte.*

Contrita, & cum pauxillo facchari nigri conmixta febricitantium pulfibus inponitur ad æftum extrahendum, ni modo hanc confundant cum Prunella domeftica, cujus folia fubtus quoque rubent, quaque Ternatenfium curatrices tali in cafu bono cum fucceffu utuntur.

Plebs Amboinenfis, præfertim juvenes ridiculofe credunt, talem omnibus gratum effe, cujus facies hujus fucco eft oblinita, unde & fecundum nomen Malaienfe obtinuit. Hoc exploratum fuit fequenti modo a quadam miftica muliere, cujus vir erat depurator veftimentorum, qui illam mane hoc oblinerat fucco, floresque in capillitio gerebat, quæ tamen brevi poft a marito verbera fatis copiofa accepit, ita ut damno fuo vanitatem hujus artis experta fuerit.

Macaffarenfes hanc conterunt herbam cum *Culilawan*, qua obliniunt fteatomata & fcrophulas, ut refolvantur, item hujus herbæ radices cum illis Koal, feu Lontari filveftris contritæ & propinatæ, alvi fluxum fiftunt & curant Dyfentherias. Quidam Malaienfes ejus utuntur fucco cum Arack conmifto & propinato contra dolorem dorfi & lumborum, quod altera ratio eft nominis *Patta Camidi*. Ipfius fuccus itidem curat fauciatos oculos, fi quadam re læfi vel perforati fint.

Catenance a *Plinio libr.* 27 *cap.* 8 defcripta, quæ in Theffalia crefcit, & ad fimilem fuperftitionem adhibita eft, nempe ad amorem & favorem fibi conciliandum, unde & nomen obtinuit, acfi diceretur *herba cogens*, ac tali modo penitus convenit cum Malaico nomine *Oebat Goena*, h. e. *herba neceffitatis*, quod nomen commune eft talibus herbis & medicamentis, quibus talis adfcribitur virtus, non autem dico, *Catenancem* Sonchi fpeciem effe, ejus enim forma a *Plinio* non plenarie defcripta eft, præterquam quod marcefcens fefe contrahat, ac tum formam ungularum Milvi referat.

Dr. Pifo. libr. 4. *cap.* 32. *Sonchum* defcribit *lævem*, quem dicit in Brafilia admodum vulgarem effe, quique in magno ibi ufu eft, ex quo decocta præparantur contra obftructiones Hepatis & Lienis. Portugallice illum vocat *Lingua de Vacca*, & *Erva de Figado*, h. e. Hepatis herbam. Brafilice *Tapira Pecu* vocatur, ipfique eandem fere tribuit formam cum foliis dentatis, quæ ad ortum caulem ambiunt, & ad unam partem parum lanuginofa funt. Flofculi albi funt, ac cito in pappum degenerant, & avolant.

Puto, *Bontium libr.* 6. *cap.* 61. hunc defcribere *Sonchum* fub nomine *Scabiofæ Indicæ*, licet ejus icon a noftra differat: Dicitque hanc herbam egregium effe medicamentum contra miferam Phthyfis fpeciem in hifce regionibus familiarem fub nomine placentæ, qui morbus hic popularis, feu endemius eft, ex obftructione Hepatis, & Lienis ortum ducens, potiffimum vero ex Mefenterio, ejusque Schirro, quem Apofthema plerumque infequitur. Ad hunc morbum decoctum præparat ex tota hac herba, *Gramine Cruciato*, quod nobis *Gramen vaccinum* dicitur, & ex Radice *Chinæ*, quod quotidie ægris propinat, adfirmatque hoc decocto Mefenterium refolvi poffe, fi nondum penitus fit putridum.

Muel Schevi Hort. Malab. part. 10. *Fig.* 68. cum noftro convenit *Soncho*, *Commentator* vero ibi male *Erucæ* fpeciem effe putat. Foliorum decoctum conducit febricitantibus, & Afthmaticis, ipforumque fuccus cum Saccharo hauftus fiftit Diarrhæam.

Gewreeven, en met een weinig fwarte zuyker gemengd, werd het koortzige menfchen op de pols gebonden, om den brand uit te trekken, indien zy het maar niet confundeeren met tamme Prunella, wiens bladeren van onderen ook rood zyn, en die de Ternataanfche Meeftreffen in zulk geval met goed fucces gebruiken.

Het gemeene en jonge Volkje in Amboina, gelooven belachelyk, dat die geene by alle lieden aangenaam werd, wiens aangezicht met dezen zap beftreeken zy, waar van het de 2de Maleytfche naam heeft. Dit is zodanig geprobeerd door een zekere Mixtice Vrouw, die een Wambays-klopper tot haar Man badde, en haar juyft 's ogtens met dezen zap beftreeken had, ook de bloemen in de haairen droeg, als ze kort daar na van haar Man afgeroft wierde, en zoo met haar fchade de ydelheid van deze kunft geproeft heeft.

De Maccaffaren wryven dit kruid met Culilawan, *en beftryken daar mede de krop-gefwellen om dezelve te verdryven; item de wortels van dit kruid, met de wortels van Koal of wilde Lontar gewreeven en ingenomen, ftoppen den buik en roode loop. Zommige Maleyers gebruiken zyn zap met Arak gemengd en gedronken, tegens de pyn in rug en lenden, het welk de 2de reden van de naam* Patta Camudi *is. Het zap geneeft mede de gequetfte oogen, als iemand daar in geftoken is.*

Catenance *by* Plinius libr. 27. cap. 8. *befchreeven, en in Theffalia waffende, is tot diergelyke fuperftitie gebruikt, namentlyk om liefde en gunft te verwekken, waar van het ook de naam heeft, als of men zeide* Dwing-kruyd, *en zoo komt het t'eenemaal overeen met het Maleytfche woord* Oebat Goena, *dat is* Herba neceffitatis, *een gemeene naam van Kruiden en Medicamenten, die zulke kragten toegefchreeven werden, doch ik zegge niet, dat* Catenance *een Sonchus zy, want zyn gedaante is by* Plin. loc. citato *niet ten vollen befchreeven, behalven dat het verflenzende zig t'zamen trekt, en als dan een gedaante van Kieken-diefs klaauwen vertoond.*

Dr. Pifo lib. 4. cap. 32. *befchryft een* Sonchum Lævem, *die hy zegt in Brafil zeer gemeen te zyn, en tot een groot gebruik gebouden werd om afziedzels daar van te maken tegens alle verftoptheden van de lever en milt dienende. Hy noemd het in 't Portugeefch* Lingua de Vacca, *en* Erva de Figado, *dat is Lever-kruyd. In Brafil* Tapira Pecu, *by geeft hem fchier dezelfde gedaante met getande bladeren, die haar by den oorfpronk om den fteel flaan, en aan de eene zyde wat wolachtig zyn. De bloempjes zullen wit zyn, en verftuiven haaft in vlokken.*

Ik giffe, dat Bontius lib. 6. cap. 61. *dezen* Sonchum *befchryve onder de naam van* Scabiofa Indica, *hoewel zyne figuur verfchild van de onze. Hy zegt, dat het een koftelyk Geneesmiddel is tegens een elendige zoorte van Teering, in deze landen gemeen, onder de naam van koek, een landziekte ontftaande uit verftoptheid des levers, en der milt, doch meeftendeels van het Mefenterium, ende Scirrhe, waar op een Apoftematie volgd. Hier toe maakt hy een decoctum van dit geheele kruid, van* Gramen Cruciatum, *by ons* Gramen Vaccinum, *en van* Radix China, *waar van hy dagelyks te drinken geeft, en verzekerd, dat door dezen drank het Mefenterium herfteld kan werden, zoo het nog niet ten eenemaal verrot en is.*

Muel Schevi part. 10. Fig. 68. in Hort. Malab. *befchreeven, accordeert met onze* Sonchus, *doch den* Commentator *maakt 'er een* Eruca *van. Het Decoctum van de bladeren is goed voor den Koorts, en korten aasfem. Het zap met Suiker ingenomen, ftopt den Buikloop.*

Tabula Centefima Tertia

Ad *Figuram Primam Sonchum* exhibet *Amboinicum*, qui cum Soncho lævi Maderafpatano *Plukn. Almag. p.* 354 & *Phyt. Tab.* 227. *Fig.* 3. convenit; ac planta Indica, Erucæ folio caulem ambiente, flore pilofo in *Commel. fl. Malab. p.* 55. vocatur.

Figura Secunda Sonchum denotat *Volubilem*.

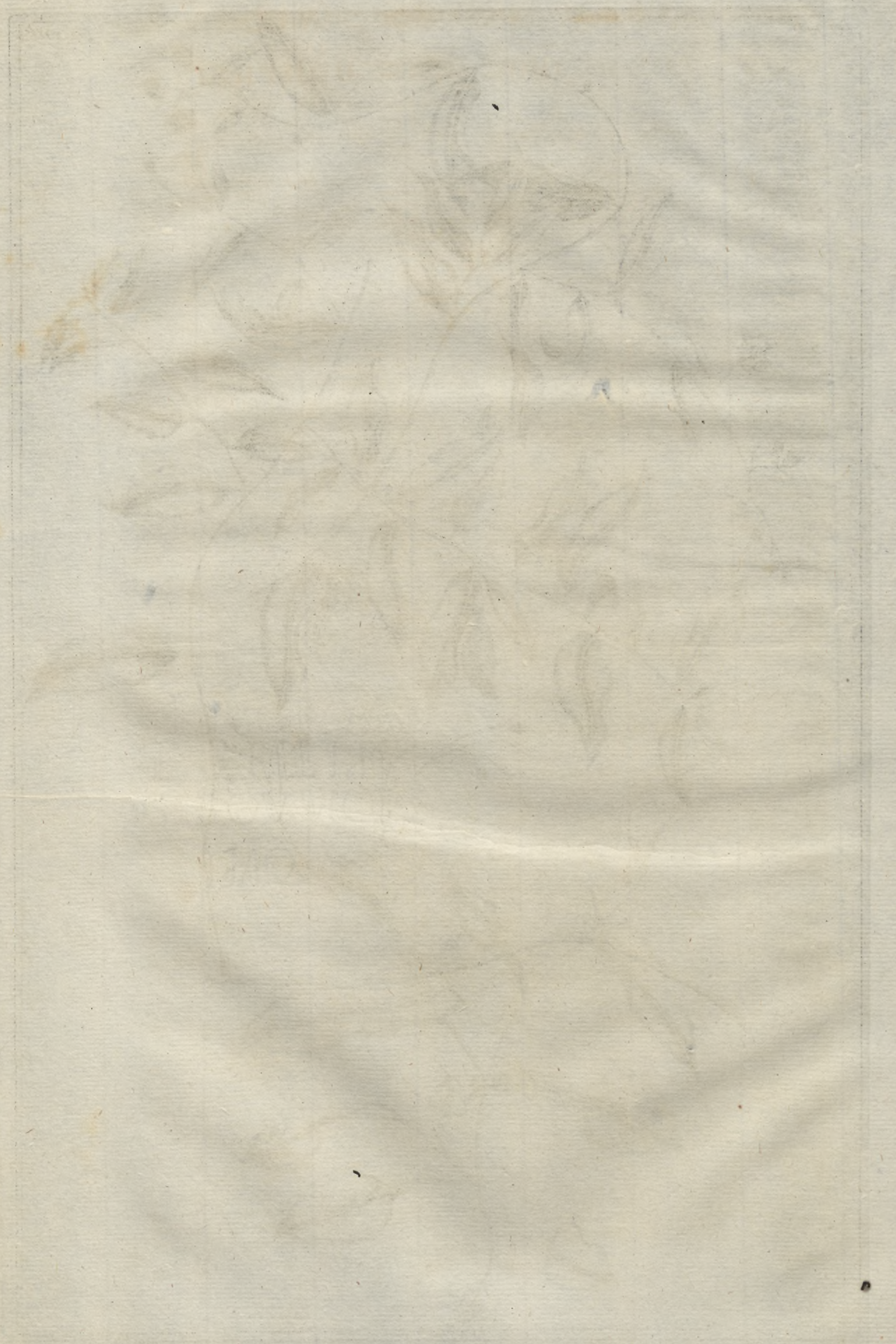
De Hondert en derde Plaat

Vertoont in de *Eerfte Figuur* den *Amboinfche Sonchus*, welke overeenkomt met de gladde Maderasp. Sonchus van *Plukn. Almag. p.* 354. en *Phyt. Tab.* 227. *Fig.* 3. en werd genoemt Ooft-Indifche plant, met het blad van de Eruca den fteel omvangende, en een haairige bloem van *Commelin. fl. Malab. p.* 55.

De *Tweede Figuur* wyft aan den *Slingerende Sonchus*, ofte *Ganfe diftel*.

Fig. 1. Cacalia sonchifolia. L.
— 2. Conyza pubigera. Lam. W.

CAPUT SEPTUAGESIMUM OCTAVUM.

Sonchus Volubilis. Wangi Malacco tali.

IN Amboina altera porro *Sonchi* obcurrit ſpecies, quæ volubilis herba eſt, in longa & rotunda ſeſe explicans & extendens flagella, & per proximas prorepens herbas, aliquando etiam multa horum flagella ſuperius ſibi invicem inplicata ſunt, quæ fuſcis lineis ac punctulis notata ſunt.

Folia majora ſunt, pinguiora, & ſuccoſiora quam in priore, ſed caules non cingunt uti prioris, ſed peculiarem formant petiolum, in nullas lacinias diſtincta, ſed in leves angulos ſeu dentes ſpinuloſos extenduntur, quatuor & quinque pollices longa, ac ſesqui pollicem lata, ſubtus non fuſca, ſed tota viridia, ſaporis uti antecedentis vel paulo fortioris, & quaſi Sinapinus.

Floſculi teretibus inſident pedunculis, gemini plerumque, multi etiam ſimul in uno excreſcunt corymbo, parum inclinantes, acſi incurvum exhiberent filum, ejusdem cum præcedentibus formæ, ſed majores, inſtar longorum penicillorum, coloris lutei, & magis extenſi, petala gerentes laciniata inſtar *Carthami*, quique in pappos dein excreſcunt, ſub quibus anguſtum quoque locatur ſemen, quod per ventum ubique disjectum quam maxime hanc multiplicat plantam, cujus inferiores caules digitum craſſi ſunt. Radix ſeſe in terra ample extendit, ſed raras gerit ramificationes.

Nomen. Latine *Sonchus volubilis.* Malaice & Ternatice *Wangi Malacco tali.* Amboinice in Leytimora *Wari Unenar*, quum ejus caules ſint punctati inſtar anguis *Nya Unenar*, Malaice *Ular Minjac* dicti, qui mutilus videtur eſſe, quum circumvolvendo prorepat.

Locus. In Leytimora creſcit in vallibus ſaxoſis ſub aliis herbis, ut & juxta fluminum ripas. In hortis etiam transplantatur, ubi quam luxurioſe ſeſe extendit, & tegulis inponitur, quin proximas adſcendat arbores.

Uſus. Amboinenſes eo utuntur ad olus, ſeu Sajor, non ſolo, ſed cum aliis oleribus mixto. Ad balnea quoque adhibetur, quæ pro Beriberi, ſeu Paralyſi exſtruuntur, ſi huic addantur folia *Daun Gorita*, *Weru Siſſing*, *Sajor Songo*, & *Ammelaun tallan*, quod Latine eſt *folium Polypoides*, *Terminalis anguſtifolia*, *Serunium aquatile*, & *Sirium decumanum.*

Cum hac herba alia convenit planta, Javæ nota, & celebris ſub nomine *Bilontas*, quam vide ample deſcriptam in *Auctuario.*

In *Auctuarii cap. 65. Sonchus volubilis Javanus*, ſeu *Bilontas* ſequenti deſcribitur modo.

Hæc eſt fruticoſa herba, multis flagellis ample ſeſe extendens, ſed nullibi ſeſe circumvolvit, adfinis *Soncho volubili* ſupra *libr.* 8. deſcripto, cum quo tantopere convenit, ut hunc habeam *Sonchum volubilem Javanum.* Frutex ejus vix altitudinem habet *Bonga Raja*, neque prorepit, vel procumbit, ſed ſeſe erigit ad viri altitudinem, ejusque inferiores rami ex rotundo parum anguloſi ſunt, & ſtriati. Ex hiſce flagellis alii adſurgunt laterales ramuli erecti, ſolitarii, firmi, ac recti.

Folia ejus ſolitaria ſunt, parum alternata, ſed inregulariter, maximaque primarii caulis folia retroflexa ſunt, acſi dependerent. Hæc juxta binas ſpecies, quæ ex hac formantur planta, binas habent formas.

LXXVIII. HOOFDSTUK.

De Slingerende Sonchus.

IN *Amboina heeft men een andere zoorte van* Sonchus, *dewelke een ſlingerend kruid is, in veele lange, en ronde ranken zich uitſpreidende, en door de naaſte ruigte kruipende, zomtyds met veele ranken boven, en door malkaar gevlogten, dewelke met bruine linien, of ſtippels geſpikkeld zyn.*

De bladeren zyn grooter, dikker, en zappiger als aan 't voorige, de ſtelen geenzins omgevende met hare ooren, gelyk het voorgaande, maar formeeren een byzonderen ſteel, in geene lappen verdeeld, maar in zommige hoeken, of tanden met weeke ſpitsjes, vier, en vyf duimen lank, en anderhalve breed, van onderen niet bruin, maar doorgaans groen, van ſmaak als de voorige, of wel zoo ſterk, en wat Moſtertachtig.

De bloempjes komen voort op lange dunne ſtelen, gemeenlyk twee by malkanderen, doch veele aan eenen tros, en wat neerwaarts geboogen, als of zy aangekromde draden ſtonden, van het zelfſte fatzoen als de voorgaande, doch grooter, gelyk lange pencelen, geel van verwe, wat meer uitgebreid met geſnibbelde blaadjes, gelyk de bloeme van Carthamus, *en daar na mede in ſtuifjes veranderende, die onder haar mede een ſmal zaad hebben, waar door zig dit kruid vermenigvuldigd, werdende door de wind hier en daar gevoerd. De onderſte ſtelen zyn wel een vinger dik, de wortel in de aarde verre verſpreid, doch met weinige takken.*

Naam *In 't Latyn* Sonchus volubilis. *In 't Maleyts, en Ternataans* Wangi Malacco tali. *Op Amboins, en Leytimor* Wari Unenar, *om dat zyne ſteelen geſpikkeld zyn, gelyk de Slange* Nya Unenar, *in Maleyts* Ular Minjac *genaamt, dewelke lam ſchynd te zyn, want al rollende kruipt ze voort.*

Plaats. *Het waſt op Leytimor in ſteenige valleyen onder andere ruigte, en langs de kanten van de Rivieren. Men plant het ook in de tuinen, daar het zeer weeldrig zig uitbreid, en op latten moet gelegt werden, of het beklimd de naaſte bomen.*

Gebruik. *De Amboineezen gebruiken 't tot kook-Sajor ook, niet alleen, maar met andere kruiden gemengd. Het werd mede gebruikt tot baden, die men maakt voor de Beriberi, of Lammigheid, als men daar by doed de bladeren van* Daun Gorite, Weru Siſſing, Sajor Songo, *en* Ammelaun tallan, *in 't Latyn genaamt* folium Polypoides, Terminalis anguſtifolia, Serunium aquatile, *en* Sirium decumanum.

Met dit kruid accordeert een ander gewas, op Java bekend, en vermaard, onder den naam van Bolintas, *'t welk ziet uitvoerig beſchreeven in het* Auctuarium.

In *Auctuarii Cap. 65.* werd dit *Sonchus volubilis Javanus*, of *Bilontas* verder beſchreeven.

Dit is een heeſteracbtig kruid, dat zig met veele ranken wyd uitſpreid, doch nieuwers omvlegt, uit de maagſchap van Sonchus volubilis *boven* lib. 8. *beſchreeven, waar mede het zoo veel overeenkomt, dat ik het voor niets anders, dan een* Javaanſe Sonchus volubilis *zoude houden. Den ſtruik werd qualyk zoo hoog als een* Bonga Raja, *doch is niet kruipende, of leggende, maar ſtaat over eind, tot de hoogte van een man, en zyne onderſte takken zyn uit den ronden wat hoekig, of geſtreept. Uit deze takken ryzen weder andere zyde-takjes over eind, enkeld, ſtyf, en regt.*

De bladeren ſtaan ook enkeld, of wat verwiſſeld, doch zonder order, en de grootſte bladeren aan den hooft-ſteel ſtaan agterwaarts, als of ze afhingen. Dezelve zyn na de twee zoorten, die men daar van maakt, ook tweederlei van fatzoen.

Major enim hujus ſpecies raro florifera, folium gerit tres circiter pollices longum, inque medio binos digitos latum, acſi mollibus obſeſſum eſſet ſpinulis, ac porro ex viridi flaveſcens, non ſplendens, flaccidum, mediusque ejus nervus ab utraque protuberat parte, coſtas emittens laterales ſinuoſas, ſaporis, & odoris oleracei cum levi amaritie, qui perfecte cum reliquis convenit Sonchis.

Aliæ ſpeciei, quæ minor vulgo habetur, folia breviora ſunt, & anguſtiora, ejusdem coloris, & ſaporis: Utriusque vero ſpeciei folia promiſcua ſunt, nunc majora, nunc minora. Minoris ſpeciei flores laxo inſident corymbo, qui nil aliud conſpiciendum præbent niſi oblonga capitula, ſuperne leviter purpuraſcentia, quæ ſeſe aperiunt, & extendunt in alba penicilla, uti in aliis Sonchis, facile decidua, quæ in pericarpio relinquunt ſemen parvum, nigrum, & oblongum, cujus tamen pauca pars excreſcit. Radix ejus vaga, & laxa eſt, ſed ample extenſa, in vetuſtis fruticulis lignoſa.

Nomen. Latine mihi dicetur *Sonchus volubilis Javanus.* Javæ vocatur *Bilontas*, *Bolontas*, & *Wolontas*. *Bontius* in *Indiæ Orient. deſcript.* hunc vocat *Daullontas*, ſed ipſi amaras tribuit baccas inſtar Sambuci, ipſique omnes adſcribit virtutes, quas habent *Chamæmelum*, & *Anethum*, inquirendum autem eſt, an *Bontius* non confuderit *Daullontas*, & *Luffa radja.* In ejus *Methodo medendi cap.* 2. quam maxime laudatur contra Indicam Paralyſin, ſeu *Beriberi.*

Locus. In Amboina exotica eſt planta, ex Java deducta per ſurculos, per ramos enim facile propagari, & transplantari poteſt. Major ſpecies ibi nullos profert flores, niſi in ſumma ſenectute. Minor quoque ſpecies non prius flores gerit, niſi quum in ingentem excreverit fruticem.

Uſus. Apud Javanos celebre eſt olus, ſapore conveniens cum Amboinenſi *Soncho volubili*, ac cum gratia crudus editur ad Bocaſſan, inſtar alius *Ulang Ulang*, uti & cum Lactuca. Apud Javanos porro eſt herba medicinalis, cujus decocto ad varios utuntur morbos, præſertim contra febres.

Aan de groote zoorte, dewelke zelden bloemen draagt, is het blad ſchaars drie duimen lank, en in de midden twee vingers breed, vooren rond toelopende, met een kort ſpitsje, aan de kanten ſcherp getand, als of ze met weeke doorntjes bezet waren, voorts bleek-groen, zonder glans, ſlap, en de middelſte ribben built ter weder-zyde uit, met bogtige zyde-ribben, van een moeskruidachtige reuk, en ſmaak, met een kleene bitterheid, en duidelyk na Sonchus trekkende.

Aan de andere zoorte, die men voor de kleene houd, zyn de bladeren korter, en ſmalder, van dezelve coleur, en ſmaak: Doch men vind aan beide zoorten door malkander gemengt groote, en kleene bladeren. Het bloeizel aan de kleene zoorte beſtaat uit een ydele tros, waar aan men anders niet ziet dan lankwerpige knoppen, boven op ligt peers, dewelke zig openen in witte penceeltjes, gelyk aan andere Sonchus, ligt afvallende, en in 't huisje nalatende een kleen zwart, en lankwerpig zaat, waar van weinig te regt komt. De wortel is ydel, en ver uitgeſpreid, aan de oude ſtruiken houtachtig.

Naam. *Ik zal 't in 't Latyn noemen* Sonchus volubilis Javanus. *Op Java noemt men het* Bilontas, Bolontas, *en* Wolontas. Bontius *in zyn* Ooſt-Indiſche Beſchryving *noemt het* Daullontas, *maar geeft hem bittere besjes, als Vlier, en ſchryft hem alle de kragten toe van* Chamæmelum, *en* Anethum, *doch het ſtaat te bezien, of* Bontius *niet een mengelmoes gemaakt heeft van dit* Daullontas, *en* Luffa radja. *In zyn* Methodus medendi cap. 2. *vind men het zeer gepreezen tegens de Ooſt-Indiſche beroertheid, of* Beriberi.

Plaats. *Het is in Amboina uitlands, en daar in gebragt met afzetzels van Java, want het zich door takken ligt verplanten laat. De breede zoorte wil alhier geene bloemen dragen, of het moeſte in den ouderdom zyn. De kleene zoorte draagt ook niet eer bloemen, dan wanneer het een grooten ſtruik geworden is.*

Gebruik. *By de Javanen is het een vermaard moeskruid, aan ſmaak overeen komende met het Amboinſche* Sonchus volubilis, *en werd met aangenaamheid raauw by Bocaſſan gegeeten, gelyk ander* Ulang Ulang, *als mede by Salade. Voorts is het by de Javanen een medicynaal-kruid, welkers Decoctum zy tegens veelderhande ziekte gebruiken, inzonderheid tegens de Koortzen.*

Tabula Centeſima Quarta

Ad *Figuram Primam Sonchum* exhibet *volubilem Javanum.*

Figura Secunda Herbam denotat *Sentientem* RUMPHIO dictam.

De Hondert en vierde Plaat

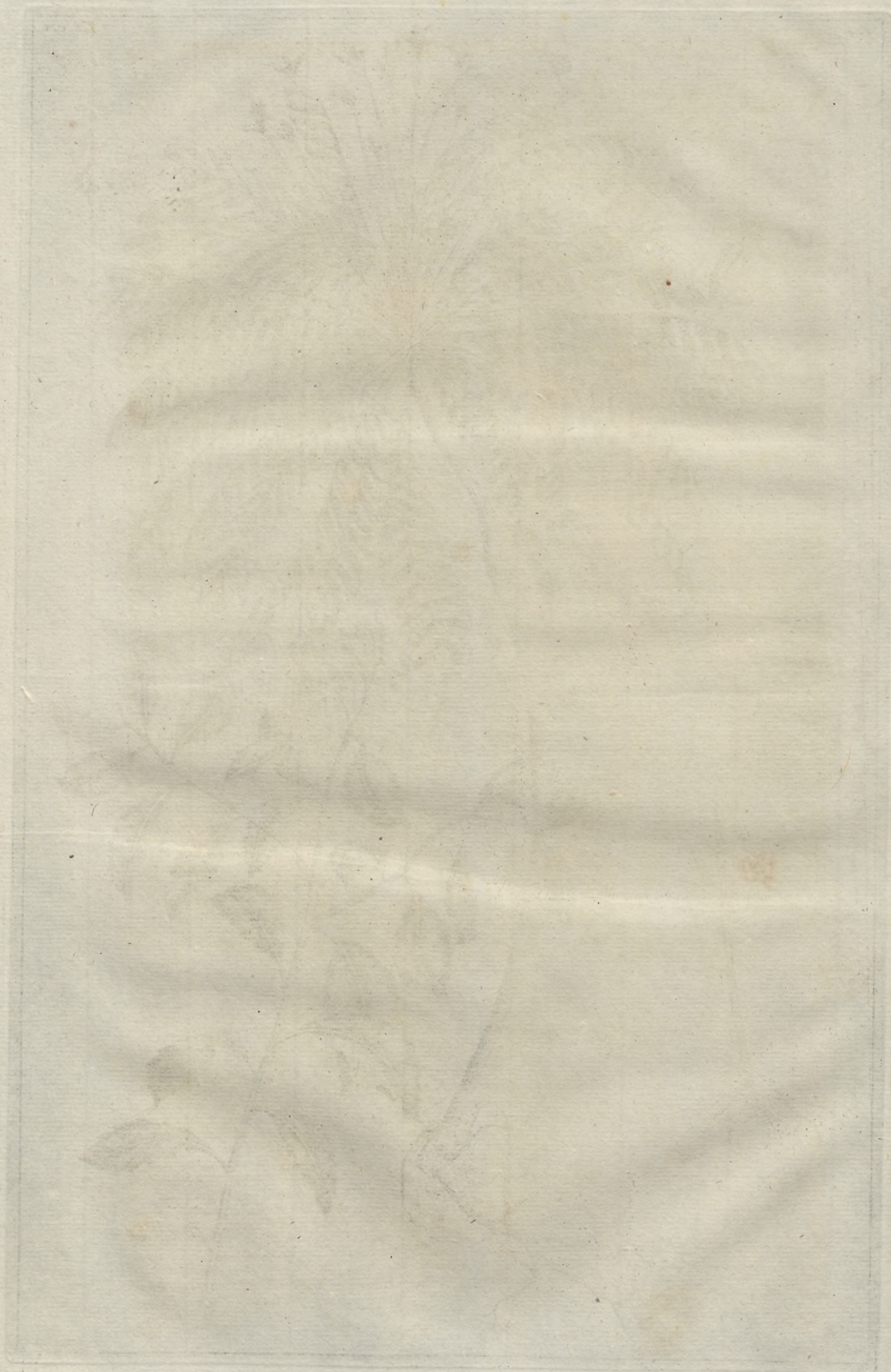
Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *Javaanſche ſlingerende Sonchus.*

De *Tweede Figuur* wyſt aan het *Gevoelige-kruid*, zoo als het van RUMPHIUS genaamt werd.

Fig. 1. Conyza prolifera. W.
— 2. Biophytum sensitivum. DC.

CAPUT SEPTUAGESIMUM NONUM.

Herba Sentiens. Daun Tocol Manusia.

AUctores nobis varias defcribunt plantas, quæ fimul naturam Zoöphytorum habent, h. e. cum vegetativa fua natura fimul fenfus fignum repræfentant, quarum quædam veræ funt herbæ, quædam fruticofæ, feu arborefcentes. Quam hic defcribemus, humilis eft herbula, naturæ mirificium, ac materies difquifitionis fubtilibus ingeniis ad inquirendum, qua in re ejus mira proprietas fita eft.

Hæc itaque plantula non ultra fpithamæ altitudinem excrefcit, immo plerumque humilior, formam præ fe ferens arbufculæ Calappi, fimplicem enim, crectum, ac nudum emittit caulem, dimidium circiter pedem longum, qui in multos quoque, fed obfcuros nodos, & articulos diftinctus eft, quales funt fcalæ Calappi, ex rubro, feu fufco, & viridi variegatus, ad culmi craffitiem, quique interne repletus eft medulla alba, ficca, & fpongiofa; In ejus fummo ramuli fefe extendunt in orbem pofiti, perfecte uti in Calappo, fed multo copiofiores numero, digitum longi, ac tenuisfimi, quidam transverfales, alii vero obliqui funt.

Ex hifce dependent foliola tenerrima, regulari ordine fibi obpofita, illis Tamarindi fimilia, fed minora, & glabriora, unguem digiti circiter longa, ac tenera flavefcentia, vetufta vero in fuperiore parte glauca funt, inferiora pallide purpurafcentia cum quodam fulgore. Purpureus hic color eft pudor quafi hujus plantulæ, quem omni modo pro hominum oculis tentat abfcondere, ita ut non nifi e longinquo confpiciatur, vel fi abrupta foliola vi diffringantur. In vetuftis foliolis hic color purpureus evanefcit, uti & menfibus pluviofis, quæque facilius tractari poffunt, acfi cum fenectute pudorem quoque amififfent.

Harum foliofarum pinnarum quædam multo longiores funt aliis, longiffimæ autem duodecim, ac quatuordecim gerunt foliorum paria. Ex ifto vertice alii quoque excrefcunt cauliculi, itidem recti, & firmi, quorum quivis in fummo fuftinet fafciculum acutorum capitulorum, quæ in flofculos expanduntur luteos, ac pentapetalos, uti in Primula veris, fed hi multo minores funt, ac quivis caliculo infidet ftellato, qui poft florum lapfum fefe ample extendit inftar ftellulæ pentagonæ, interne albæ, in hac multa locantur granula alba, acfi ovula effent Mufcarum, vel aliorum infectorum, inque iis latent minima, fufca, parumque rugofa femina, arenofa quafi; Hæc ex filiculis iftis albis exfiliunt, acfi ex gluma extricarentur, quum radiis Solaribus tangantur, fique quis huic adfideat plantulæ, eamque adtentis proxime adfpiciat oculis, in hos fæpe tranfiliunt, acfi hifce defendere fefe vellet hæc plantula contra intuitum. Ad quinque enim fexve pedum diftantiam fæpe fefe abjiciunt, quibus & hæc propagatur herba.

Res maxime porro miranda eft, quod hujus plantulæ foliola nullum tactum hominum, animalium, vel aliarum rerum ferre poffint, ne quidem pluviarum, vel venti, immo quod fubtilius adhuc eft, ne oris quidem halitum, fi enim leviter modo tangantur, vel granula quædam arenæ in illa projiciantur, mox fefe deorfum claudunt, ac contrahunt, ita ut nil purpurei confpici poffit. Hoc quoque folus efficit ramulus, feu pinna foliofa, fi leviffimo modo tangatur, quum vero rudius tangantur, vel arena adfpergantur, totius plantulæ foliola fefe contrahunt, quæ tum emarcida quafi videtur, ac tam diu manet, donec homines, vel animalia ad quandam diftantiam abierint, quum fefe iterum expandunt. Per noctem pluviofo, & procellofo tempore fefe quoque claudunt, ac fenfitiva hæcce qualitas uno tempore, & in una planta notabilior eft, quam in altera, mane enim ante horam octavam quam maxime luxuriant, quum primum per radios folares fuerint extenfa, & tactum quendam melius tolerare valeant, antequam tam facile fefe contrahant. Sic quoque vetuftarum plantularum foliola tardius fefe claudunt, acfi tactui magis adfueta effent illis tenerarum.

Radix

LXXIX. HOOFDSTUK.

Het Gevoelige-Kruid.

DE Autheuren befchryven ons verfcheide kruiden, dewelke naturam Zoöphytorum zullen hebben, dat is by haar groejende aard mede eenig teeken van gevoelen vertoonen, waar van zommige een eigentlyk kruid, zommige een beefter, of boompjes zyn. Het geene wy albier befchryven, is een laag kruidje, een meefterftuk der natuur, en materie, tot onderzoek verfchaffende voor de fubtiele geeften om te raden, waar in zyn wonderlyke eigenfchap gelegen zy.

Dit kruidje dan waft niet boven een fpan hoog, in 't gemeen lager, in de gedaante van een Calappus boompje, want het fchiet op met een enkelde, regte, en kale fteel, omtrent een half voet lank, ook in veele, doch donkere leeden verdeeld, gelyk de trappen aan de Calappus-boom, uit den rooden, of bruinen, en groenen gemengd, in de dikte van een ftroohalm, binnen uitgevuld met een wit, droog, en fpongieus merg. Aan 't opperfte breiden hun de takjes uit in 't ronde, regt als aan de Calappus-kruin, doch veel meer in 't getal, een vinger lank, zeer dun, zommige dwers, zommige fchuins ftaande.

Daar aan hangen zeer teere blaadjes, in gefchikte ordre tegens malkander, de Tamaryn-bladeren gelykende, doch kleender, en gladder, omtrent een nagel van een vinger lank, jonk zynde geel-groen, maar de oude zyn aan de boven-zyde hoog zee-groen, aan de onderfte licht purperverwig, met eenige weerfchyn. Dit purper is de fchaamte van dit kruidje, dewelke het in alle manieren voor der menfchen oogen zoekt te verbergen, zoo dat men dezelve niet dan van verre ziet, of als men de afgebrooke met geweld van malkander trekt. Aan de oude bladeren verbleekt dit purper, als mede in de regen-maanden, en die laten zig ook gemakkelyker handelen, als of zy met haar ouderdom de fchaamte afgeleid hadden.

Van deze bladdragende fteeltjes zyn zommige veel langer dan de andere, en de langfte hebben twaalf, en veertien paaren blaadjes. Uit de voorfchreeve kruin fchieten nog andere fteeltjes op, mede regt, en ftyf, waar van ieder op zyn top draagd een bosje fpitze knopjes, en uit dezelve komen kleene geele bloempjes voort, boven in vyf blaadjes verdeeld, gelyk de Primula veris, doch kleender, ieder ftaande in een gefternd kelkje, het welk na 't afvallen der bloemen zig wyd opend, als een vyfhoekig fterretje, van binnen wit, hier in ziet men veele witte korreltjes leggen, als of het eyers van Vliegen, of andere ongedierte waren, en in dezelve fchuilen zeer kleene, bruine, en wat rimpelige zadekens, als fyne zandkorls. Deze fpringen uit de witte huidekens als uit hare holfters, wanneer de Zonne daar op fchynd, en zoo 'er iemand by zit, en kykt daar na, dikwils in de oogen, als of het zig daar mede verweeren wilde voor het aanfchouwen. Zy konnen vyf, of zes voeten van den ftam verre fpringen, en hier door vermenigvuldigd zig de plante.

Het geene nu het meeft verwonderens waardige in deze plante is, dat de blaadjes gantfch geen aanraken van menfchen, beeften, of eenig ding konnen verdragen, zelfs van de regen, en wind niet, en dat nog fubtielder is geen aaffem van de menfchen, want als men ze maar in 't minfte aanraakt, of eenige zandkorls daar tegen aangooid, zoo fluiten zy haar terftond na beneden digt t' zamen, zoo dat men van het onderfte purper niet zien kan. Dit doed een takske alleen, als men het zoetjes aanraakt, maar als men 't harder aantaft, of met zand beftrooid, dan fluiten alle blaadjes aan de geheele plante toe, die dan als verdord ftaat, en zoo ftaan blyft, tot dat de menfch, of beeft een kleene poos weggegaan is, dan breiden zy hun weederom uit. By nacht, regenweêr, en wind ftaan zy ook geflooten, en men bemerkt de fluitende eigenfchap op de eene tyd en aan de eene plante meer dan aan de andere, namentlyk 's morgens voor acht uuren ftaan zy op 't weeldrigfte, als zynde eerft door der Zonneftralen uitgerekt, en konnen als dan een ftootje verdragen, zonder dat zy zoo ligt toefluiten. Zoo fluiten haar ook traagelyk alle die van oude plantjes, als of zy het aanraaken beter gewend waren dan de jonge.

De

Radix quodammodo illam Calappi imitatur, composita enim est ex congerie multarum fibrillarum, quarum crassissimæ verrucosæ, seu nodosæ sunt, quæ porro in multos quasi extenduntur pilos. Sponte quidem crescit sub Carice ad oras viarum, in solo duro, & argilloso, potissimum vero, & maxime luxuriat in hortis in nigra, & pingui terra, ubi una alterave plantula conmissa quotannis sese propagat per semina projecta, ita ut tandem in cunctis horti angulis reperiatur.

Nomen. Latine *Herba sentiens*, apud *Christoph. Acostam Herba viva*, apud Portugallos *Herba Sentida.* Belgice *Gevoel-kruid.* Apud *Christ. Acostam* Latine dicitur *Herba amoris*, & apud Indicos lusores magicos. Arabice, & Turcice *Suluk.* Persis *Soluque.* Malaice *Dann tacol Manusia*, h. e. hominum timor, & *Daun idop*, h. e. herba viva, aliis Malaiensibus *Curang Curang.* Ternatice *Igo Igo*, h. e. æmulus Calappi. Ex quo Græci *Chamæ-Calappam* derivarent. Alii Ternatenses hanc itidem vocant *Cage Cage.* Amboinice dicitur *Sië*, quæ etiam alta est arbor similia gerens folia, Malaice *Caju Saloacco* dicta. In Hitoea sensitiva hæc plantula vocatur *Alaun Mabay*, h. e. *folium vivens.* Javanice *Tsjit Tsjit.*

Locus. In multis Indiæ Orientalis crescit locis, præsertim in toto tractu Decanæ, Canaræ, & Malabaræ, ac porro in Moluccis, & hic in Amboina ubique plerumque sponte, uti & circa Hilam in Hitoes ora in campis juxta vias sub Carice, ubi solum est durum, & argillosum, sed non altior palmâ, sique effodiatur, & in hortis transplantetur, aliquid sensitivæ suæ naturæ amittit, aliæ autem plantulæ de novo ibi ex prolapso propullulatæ semine, & ab illa matricis ad unum, vel sesqui gradum distantes, altiores magisque luxuriosæ excrescunt, quam quæ ad vias sponte proveniunt, mirum enim est, hanc herbam adeo fugere tactum, & tamen semper ad vias, & in hortis crescere circa homines, qua in re convenit cum puellis, quæ amant spectari non vero tangi.

Usus. Apud Gentiles, & Mauros hæc plantula magis ad superstitionem, & incantamenta, quam ad medicamenta adhibetur, omnino uti *Christoph. Acosta* scribit, ad stupratas nempe, & famosas virgines reconciliandas, ipsarumque pudicitiam restituendam, & relictorum amatorum novum recuperandum amorem &c. Ipse enim *Acosta* narrat, & declarat, doctum Bracmanem ipsi spopondisse, sub conditione magni certaminis sese per hanc herbulam effecturum, ut mulier, quam desideraret, illum sequeretur, ille autem tam honestus erat, ut hasce artes Christianis vetitas nollet addiscere, nec scriptis suis inserere.

Apud Malayenses, Æthiopes, ac præsertim Ternatenses comperi, hanc plantulam ad easdem adhiberi nugas, ac specificam habent plantam ad quasvis amatorias fabulas, seu præstigias, quas omittentes aliquid magis virtuti conveniens in medium proferemus quisquiliis istis, nulli usui inservientibus, sic digna est planta, quæ in hortis colatur, ut mirificam ejus naturam contemplantes, ingenium nostrum exerceamus. Non ita quidem caput meum vexare volo, ut caussam investigem obscultæ istius qualitatis, uti juxta Acostæ relatum Philosophus quidam Indicus fecit, qui hanc detegere non valens in dementiam incidit.

Aliquid tamen garriendum mihi est, quum majus in hujus herbæ natura detegam mysterium, quam *Bontius libr. 6. cap. 32.* putat, qui hanc comparat cum filiculis *Trifolii acetosi*, cum fructibus *Cucumis asinini*, & herbæ *Noli me tangere* dictæ, quæ omnes res sunt clausæ, ac per compressionem dehiscunt, & dissiliunt, hujus autem plantulæ extensa foliola longe aliam habent qualitatem, hæc enim petiolis insident geniculatis, & sursum elevatis, instar cubitorum minorum, quæ si per microscopia lustrarentur, sine dubio comperiremus, ipsorum naturalem situm esse deorsum sese claudere, uti cubitus noster id docet, brachium nempe introrsum sese claudere, & flectere oportere. Illorum extensio solummodo efficitur per radios solares, qui illos quasi vi sursum elevant, & extendunt, donec aliqua re tacti hac in re perturbentur, ac naturalem sequentes actum deorsum sese claudant.

Illos

De wortel wil mede na dien van Calappus boom aarden, want ze bestaat uit een klomp van veele fyne vazelingen, waar van de dikste wratagtig, of met knobbelen bezet zyn, en voorts in veele haairtjes verspreid. Het wast wel in 't wild onder 't snygras aan de kanten van de wegen, daar een harde klei grond is, maar liefst, en weeldrigst in de tuinen op een zwarte vette grond daar een of twee plantjes gezet zig voorts jaarlyks vermenigvuldigen door 't uitspringende zaad, zoo dat men 't eindelyk in alle hoeken des tuins heeft.

Naam. *In 't Latyn* Herba sentiens, *by* Christoph. Acosta Herba viva, *By de Portugeezen* Herba Sentida. *In 't Duits* Gevoel-kruid. *By* Christoph. Acosta *heeft het nog deze namen in 't Latyn* Herba amoris, *en by de Joques, of Indiaansche Gochelaars. In 't Arabis, en Turks* Suluk. *By de Persianem* Soluque. *Maleyts* Daun tocol Manusia, *dat is menschen vrees, en* Daun idop, *dat is levend kruid, in 't hoog Maleyts* Curang Curang. *Ternataans* Igo Igo, *dat is een nabootzer van den Calappus-boom. De Grieken zouden een* Chamæ Calappam *daar van maken. Andere Ternatanen noemen 't ook* Cage Cage. *Onze Amboineezen noemen het* Sië, *het welk anders ook een hooge boom is, schier met diergelyke bladeren. In 't Maleyts* Caju Soloacco. *Op Hitoe hiet het gevoelkruidje* Aylaun Mahay, *dat is* folium vivens. *Javaans* Tsjit Tsjit.

Plaats. *Het wast in veele landen van Oost-Indien, inzonderheid op de geheele kuste Decan, Canara, en Malabaar, voorts in de Moluccos, en hier in Amboina, overal meest in 't wild, gelyk omtrent Hila, op Hitoes kuste in 't veld langs de wegen onder 't snygras, daar een harde kleigrond is, dog niet boven een hand hoog, uitgegraven, en in de tuinen verplant, verliest het wat van zyn gevoelende kragt, maar de andere plantjes, die van het uitspringende zaad voortkomen, en dat niet digt by de moeder, maar een, of anderhalve stappen daar van af, werden hooger, en weeldriger dan in 't wild met haar volkomen kragten, wonder dat dit kruidje zoo zeer schuwd het aanraaken, en nogtans altyd by de wegen wast, en in de tuinen by menschen, slagtende de Meisjes, die niet willen aangeraakt, nogtans gaarn gezien zyn.*

Gebruik. *By de Heidenen, en Mooren werd dit kruidje meer tot superstitien, en tooveryen, dan medicamenten gebruikt, t'eenemaal als* Christoph. Acosta *schryft namentlyk om de geschende, en befaamde maagden te restitueeren, hare schande te bedekken, en by de afgewekene minnaars nieuwe liefde te verwekken &c. Hy* Acosta *verhaald, en verklaard zelf, dat een geleerden Bramine hem onder een groote weddenschap beloofd heeft, met dit kruid te wege te brengen, dat een Vrouwsperzoon, die hy begeerde, hem zoude moeten navolgen; doch* Acosta *was zoo eerlyk, dat hy zulke kunsten onder de Christenen verboden, niet wilde leeren, nog in zyne schriften zetten.*

By de Maleyers, Mooren, en inzonderheid by de Ternatanen heb ik bemerkt, dat zy het tot dezelve beuzelingen gebruiken, en houden het voor een toegeeigend kruid tot alle minne-tooveryen, die wy dan overslaande wat deugdelykers zullen voorbrengen, als 't anders tot niets diende, zoo is het zeker waard in de hoven te onderhouden, om het rare meesterstuk der natuure te beschouwen, en ons verstand te oeffenen. Ik wil myn hooft zoo zeer niet breeken om de oorzaak van deze verborgene eigenschap te doorgronden, gelyk na Acostas *schryven zeker Indiaans Philosooph gedaan heeft, die dezelve niet konnende uitvinden, daar over gek geworden is.*

Egter moet ik mede wat kallen, dewyl ik meer verborgentheid in dezes kruids natuur bevinde, dan Bontius lib. 6. cap. 32. *meind, het zelve vergelykende met de houwkens van 't* Trifolium acetosum, *met de vruchten van* Cucumis asininus, *en van het kruid* Noli me tangere, *welke alle gesloote dingen zyn, die door het drukken opbersten, maar met deze uitgebreide blaadjes heeft het een gansch ander gelegentheid, want de blaadjes van dit kruid staan aan hare stelen met zodanige knietjes opwaarts verheven, als kleene ellebogen, en als men dezelve door een vergroot glas mogte beschouwen, zoude men buiten twyffel bevinden, dat haren natuurlyken stand is neerwaarts te sluiten, gelyk onze elleboge uitwyst, dat den arm inwaarts moet sluiten. Dat zy nu uitgebreid staan, komt alleenlyk van de Zonnestralen, die ze als met geweld opwaarts trekken, en uitgebreid houden, tot dat zy door 't aanraaken van eenig ding hier in geturbeerd werden, en hare natuurlyke trekken volgende zich neerwaarts sluiten.*

Dat

Illos mox languescere, ac sese incipere claudere, quum homo, vel animal quoddam ad illos accedat, caussatur per subtiles fibrillas, quæ instar pilorum in radice observantur extensæ per terram, ac mox persentientes terræ motum oscillatorium, quum quis ipsis vicinus sit, hunc communicant per subtilem istam fungosam medullam radicis, & caulis, quæ vim hanc pinnis foliosis tradit, unde sese claudunt.

Per pacatos Solis radios petiolos istos, ac foliola extendi, ex eo liquet, hæc nempe per noctem, ac diem tempore pluvioso, vel procelloso semper clausa esse. Vires hæ quodammodo etiam videntur excitari per luxuriosum, & Mercurialem quasi succum, qui in vetusta planta parum exsiccatus est, quum & sensitiva qualitas maxime imminuitur. Matutino tempore, uti dictum est, stabilissima est hæc plantula, quum per Solis radios elevatos resuscitata, & calefacta, quam fortissime extensa sit, qua re fabulosum peragitur ludibrium, quum pignore certent, per hanc herbam puras detegi posse virgines, & a stupratis dignosci, quum talibus persuadeant a puris non vel tarde, a stupratis vero mox claudi. Quas jam pudore adficere volunt, sub meridiem advocant, quum hominum halitu sese claudat, quæ vero puræ censendæ sunt, matutino tempore experimentum hoc instituant.

In re Medica hunc habet usum: *Loodja* apud Ternatenses morbus est quasi Phthysicus, cum asthmate, & continua pulsatione pectoris prope claviculam, præsertim si aliquis præcesserit motus. Contra hunc morbum totæ quantæ cum ipsa radice eliguntur plantulæ maxime vegetæ, quum ejus nempe foliola intense cærulescentia sunt uti in Indigo, has aquæ incoque, vel solas, vel cum Halale, quæ Convolvuli medii species est, contra quosvis porro abdominis dolores ac tormina hæ adhibentur plantulæ, quæ Musæ folio involvuntur, ac sub cineribus calidis torrentur, quæ edantur cum pauxillo succi Lemon Swangi, pro pueris pauxillum aquæ additur, vel ejus radices cum Pinanga masticantur, ac succus deglutitur.

Hujus herbæ sapor amaricat uti leguminum: Alii porro ejus usus sunt, quos Ternatenses curatrices revelare nolunt, forte nolentes aliquem scire, quam rem ad hanc adhibeant. In ea autem sunt opinione, hanc herbam sæpius comestam juventutem conservare. Novi Germanum quendam ducem jam septuagenarium, qui anhelosus erat, & per potum spiritus Vini anxietatem sentiebat prope stomachi orificium, qui gloriabatur sese curatum fuisse usu hujus herbulæ, quique jam erat homo stabilis, & vegetæ senectutis. Mulierculæ Ternatenses hanc herbam aquæ incoquunt, qua infantes lavant, ex ipsarum opinione, ut inmunes sint ab incantamentis. Sic olim quoque Mercurius Ulyssi demonstravit herbam Moly contra Circes præstigias, quod & nunc etiam præstaret hac herba, puto autem Planetam Mercurium, neutiquam vero corpus Chymicum.

Nunc porro adducemus similes quasdam plantas ab aliis memoratas, & descriptas Auctoribus, quarum quædam forte eædem sunt cum descripta, vel parum differunt juxta regionum varietatem.

Herba Mimosa a *Christoph. Acosta cap.* 56. descripta differt a priore *Herba viva*, est enim flagellosa planta, quinque palmas alta, quæ sese ipsam sustinere nequit, sed proximis adcumbit arboribus, vel muris, caules gerit virides parumque angulosos, qui sese in longos dividunt laterales ramos, brevibus & vagis spinulis armatos, quæ basin habent amplam uti in Rubo, sed hæ molliores sunt, & magis vagæ. Ejus foliola cum illis prioris, vel Filicis feminæ conveniunt, quumque tangantur, sese contrahunt, ac claudunt, ac frutex quasi emarcidus est, donec recedamus, quum sese iterum extendunt, sed non tam cito, quam in priore. Per noctem sese quoque claudunt, quoque Sol magis fervet, eo magis extensa, & erecta sunt hæc foliola.

Flores fructusque non descripsit, sed indicavit ejus foliola per totum diem Solis motum sequi. Odore, & sapore cum Liqueritia conveniet, unde & incolæ ejus foliis utuntur contra tussim, ad pectus depurandum, & claram reddendam vocem, conducunt quoque contra renum dolores, & ad recentia vulnera curanda, ita ut congenera videatur esse *Zagæ* species *libro* 7. descripta.

Hæc

Dat zy nu straks quynen, en haar beginnen te sluiten, als eenig mensch, of gedierte hun naderd, werd veroorzaakt door de subtile vezelen, die men als haairtjes aan de wortel ziet, hun in de aarde uitbreiden, en straks gevoelen het dreunen van den grond, wanneer hun iets naderd, en dat door de subtile vooze merg van den stam, die de kragt aan de bladdragende stelen overzet.

Dat het door de stille Zonnestralen uitgebreid werde, blykt daar uit, dat het 's nachts, en over dag by regen, en windig weêr altyd geslooten staat. De kragten schynen ook meest te bestaan in een jeugdige, en Mercuriaalsche zap, die in de oude plante wat opgedroogd is, wanneer ook de gevoelende eigenschap merkelyk verminderd. In de Morgenstonden, als gezegt, vertoond het zig styfzinnig, dewyl het door de opgaande Zonnestralen verwarmd zynde op 't kragtigste uitgebreid staat, hier door bedryft men een beuzelagtige kortswyl, weddende dat men aan dit kruid de zuivere maagden kan onderscheiden van de gecorrumpeerde, de lieden wys makende, dat het by de opregte niet, of lankzaam, maar by de bedorvene terstond zich sluite. Die men nu beschaamd wil maken, moet men tegens de middag daar by voeren, wanneer het zig op den minsten aassem sluit, maar wiens respect men behouden wil, moet men in de morgenstond daar by voeren.

In de Medicyne heeft het dit gebruik: Loodja *is by de Ternataanen een ziekte, als een Teering met korte aassem, en geduurig kloppen op de borst, by 't sleutelbeen, zonderling als men een weinig gegaan heeft. Tegens deze ziekte neemd eenige boompjes van dit kruid met wortel en al uitgetrokken, als zy in haar beste fleur staan, te weten als de bladeren nog hoog blaauw-groen zyn, gelyk aan 't Indigo, kookt die in water, of alleen, of met een zoorte Halale (Convolvulus medius) tegen allerhande Buikpyn neemt men dezelve boompjes, bewindze met een Pisang-blad, braadze wat onder heete assche, en eet die dan met een weinig zap van Lemon Swangi, by kinderen doed men water daar by, of knouwd de wortelen met Pinang, en zwelgd den zap in.*

De smaak van dit kruid is bitteragtig, gelyk aan de pluk-vruchten: Daar zyn nog andere gebruiken, die de Ternataansche Meestressen zoo niet willen openbaren, misschien niet willende, dat men 't weeten zal, waar toe zy het gebruiken. Immers zy zyn van gevoelen, dat dit kruid dikwils genuttigd zynde, de jeugd conserveere. Ik kenne eenen Duitsche Officier, een man doenmaals by de zeventig jaren, die kortaasemig begon te worden, en door 't drinken van Brandewyn vry wat benouwd, omtrent de krop van de maag, die zig roemde door het gebruik van dit kruid geneezen te zyn, daar by een man was van een vaste, en gezonde ouderdom. De Ternataansche vrouwen kooken dit kruid in water, en wasschen daar mede de kinders, het welk na haar [illegible], tegens alle betooveringe dienen zal. Zoo heeft Mercurius ook eertyds aan Ulysses getoond het kruid Moly tegens de toovery van Circe, en men zoude het nog konnen doen met dit kruid, ik verstaa dan Planeet Mercurius, en geen corpus Chymicum.

Nu zullen wy nog eenige diergelyke planten verhalen by andere Autheuren beschreeven, waar van zommige misschien 't zelfde zyn met het voorige, of een weinig verschillende na de verscheidentheid der landen.

Herba Mimosa *by* Christoph. Acosta cap. 56. *beschreeven, verschild van 't voorige* Herba viva, *want het is een rank gewas, vyf palmen hoog, 't welk op zig zelfs niet staan kan, maar tegens de naaste bomen, of muuren aan leund, het heeft groene niet regt ronde stelen, die zig in lange zyde-takskens verdeelen, waar aan men ziet korte, en ydele doorentjes, met breede voetjes, gelyk aan de Braam, doch ydeler, en weeker. De blaadjes gelyken de voorige, of de Felix femina, als men ze aanraakt, sluiten zy haar t'zamen, en den struik staat als verdort, tot dat men weer weg gaat, dan breiden zy hen weer uit, dog zoo gaauw niet, als het voorige. Snagts staanze ook geslooten, maar hoe beeter de Zonne schynd, hoe weeldriger zy uitgebreid staan.*

Bloemen, en vruchten heeft hy niet beschreeven, maar dat zyne blaadjes hen den geheelen dag na de Zonne keeren. Van reuk, en smaak zal het met zoethout overeen komen, dies de Inlanders zyn bladeren gebruiken tegens de hoest, om de borst te zuiveren, en een klaare stem te maken, zy dienen ook tegens de pyn der nieren, en versche wonden toe te heelen, zoo dat het schynd een mede zoorte te zyn van Zaga lib. 7. *beschreeven.*

Dit

Hæc quoque planta Javæ obvia eſt, longis flagellis juxta ſepes prorepens, parvas gerens vagasque ſpinulas, *Camerungi* ibi dicta.

Caban Cabannan ſimilis forte eſt arbuſcula Javæ, & Baleyæ creſcens, ſed cujus ſtipes ſeſe magis erigit, ac tantummodo ramis incumbit proximis arboribus.

Sic forte etiam cum illa convenit iſta planta, quam *Cluſius* deſcribit in adpendice iſtius *cap.* 56. *Acoſtæ*, quæ adducta fuit ex inſula *St. Juan de Porto Rico*, ſimilia gerens teretia flagella, vagas ſpinulas, & Acaciæ foliola, læte virentia, primo autem progerminantia griſea lanugine obducta ſunt. Siliculæ quoque aderant, quæ globuli erant ex parvis, anguſtis, & ſpinuloſis quaſi foliolis compoſiti, inter quos ſemina locata erant ex plano rotunda, & nigra, in medio parum protuberantia; Rachides vero terram tangentes ex geniculis novas emiſerant radiculas.

Æſchynomene Theophr. libr. 4. *cap.* 3. deſcripta ab utriſque prioribus videtur differre, dicit enim arborem eſſe ſpinoſiſſimam, folia gerentem Filicis arboreſcentis, vel inſtar plumarum prope Memphis creſcentium, quæ ſeſe contrahunt, acſi exſiccatæ eſſent, quum ab aliquo tangantur, brevi autem poſt relaxantur, ac vireſcunt. Hoc primum detectum fuit ab Apollodoro Democriti diſcipulo, *Plinius* autem *libr.* 24. *cap.* 17. herbam vocat, ubi & alias enumerat, tumque videretur eſſe *Herba viva* in Perſia, India, multisque aliis Aſiæ locis creſcens.

Anonymos Garciæ libr. 2. *Arom. cap.* 27. deſcripta, eadem eſt cum *Herba viva*, ipſi enim tribuit Polypodii folia, ac luteos flores, foliaque ſeſe claudere, quum tangantur. In Malabara quoque creſcit, ſed indigenum nomen ipſi ignotum fuit, uti & veteres ejus mentionem feciſſe, *Æſchynomenes* enim non recordatus forte fuit.

Indiæ Occidentalis Scriptores ſimilium meminerunt plantarum, ac primo *Franciſc. Lopes de Gomora hiſt. general. Ind. Occid. cap.* 194. & 205. mentionem facit plantæ in Perua creſcentis, cujus folia flacceſcunt, quum tangantur, quæ in Siviliam transmiſſa comperta fuit gerere foliola *Acaciæ Ægyptiacæ*.

Monardus dicit Peruanas haſce plantas mox in terram procidere, quum tangantur. Altera porro creſcit herba in Perua, ſupra terram extenſa, quæ tacta ſeſe claudit inſtar Braſſicæ capitis.

Pina hui huitzli, ſeu *herba verecunda Euſeb. Nierenberg. libr.* 15. *cap.* 7. deſcripta parum differt ad *Indica herba viva* quoad formam, neutiquam vero quoad proprietatem folia contrahendi: Frutex erit quatuor ſpithamas altus, incurva gerens folia inſtar acinacum, ad quandam diſtantiam remota, quæ & faſciculata quaſi, ſeu ſex numero ſimul locantur haud diſſimilia illis *Ihoixochitl.* Caules ejus tenues ſunt, ſpinulis armati, ac radix fibroſa. Flores fructusque gerit parvos echinatos, ac racemoſos quaſi, primo virides, dein luteos. Folia Raphanaceum habent ſaporem, eamque qualitatem, quod ſub caule ſeſe claudant, & contrahant, ſi a quodam homine, vel aëre tangantur. Vocatur quoque *Cocochiatl*, h. e. herba ſomnolenta, quum capiti ſubpoſita ſomnum conciliet, vel quum tacta videatur dormire. Vulgo habetur frigida, ſicca, & adſtringens, & tamen in iſtis regionibus adhibetur ad amorem, & favorem conciliandum.

Eodem in capite aliam porro deſcribit plantam, in Philippinis creſcentem inſulis, quæ *herbæ ſentienti* propius accedit, ſed tamen diverſa eſt, licet dicat, Hiſpanos hanc vocare *plantam ſentientem.* Hæc planta eſt, caules emittens decem, vel duodecim rectos, & e radice ſurſum elevatos, quorum quivis duodecim profert folia, in quatuor ordines poſita ad binorum pollicum diſtantiam. Folia conveniunt cum illis *Lotus urbanæ*, floresque cœrulei ſunt, antequam ſeſe aperiant, linguæ formes, aperti ſeſe extendunt in tria minora petala: Hæc planta adeo quaſi convellitur per hominum tactum, vel halitum, ita ut ſi per minimas aſpergatur pluvias, langueat, & quaſi dormiat, reliquaque folia tacta quaſi decidunt, quorum ſuperiora tantum remanent.

Si

Dit gewas vind men ook op Java, met lange ranken langs de beggen kruipende, en met kleene ydele doorentjes bezet, onder den naam van Camerungi.

Caban Cabannan *is miſſchien een diergelyk boompje, op Java, en Baly wasſende, doch met zynen ſtam meer opgeregt, alleenelyk de takken op de naaſte boomen leunende.*

Zoo komt ook miſſchien daar mede overeen dat gewas, 't welk Cluſius *beſchryft in een byvoegzel op 't voorſchreeven* 56. cap. *van* Acoſta, *aangebragt uit het Eiland* St. Juan de Porto Rico, *met diergelyke dunne ranken, ydele doorentjes, en kleene bladeren, als Acacia blydegroen, doch de eerſte uitkomende met een grysachtige wolachtigheid bedekt. Daar waren ook zaadhouwkens by, zynde bollekens van kleene, ſmalle, en als doornachtige blaadjes gemaakt, tuſſchen dewelke lagen plat-ronde, en zwarte zaden in de midden wat verheven; De ryskens daar zy de aarde raakten hadden uit hare knien nieuwe wortels geſchooten.*

Æſchynomene Theophraſti lib. 4. cap. 3. *beſchreeven, ſchynd van de beide voorgaande te verſchillen, want hy zegt, dat het een zeer doornachtige boom zy, met bladeren als die van de boom-Vaaren, of als veders by* Memphis *waſſende, die hun zelve intrekken, als of zy verdroogden, als ze iemand eens aanraakt, maar kort daar na werden ze wederom groen. Dit is eerſtmaal ontdekt, en beſchreeven door Apollodorus, Democriti diſcipel, maar* Plirius lib. 24. cap 17. *noemd het een kruid, daar hy nog andere kruiden opteld, en dan zoude het gelyken, als of het de* herba viva *was, die in Perſien, Indien, en veele plaatzen van Aſien waſt.*

Anonymos Garciæ lib. 2. aromatum cap. 27. *beſchreeven, is het zelfſte met de* herba viva, *want hy geeft hem de bladeren van Polypodium, en een geele bloeme, ook dat de bladeren haar zouden ſluiten, als zy aangeraakt werden. Het waſt in Malabaar, en den Inlandſchen naam is hem onbekend geweeſt, als mede dat de oude van diergelyke plante zouden gewag gemaakt hebben, zynde* Æſchynomene *hem miſſchien niet in den zin gekomen.*

In Weſt-Indien beſchryven ons de Autheuren diergelyke planten, voor eerſt Franciſcus Lopes de Gomara in hiſt. general. Indiæ Occidental. cap. 194. *en* 205. *maakt gewag van een plante in Peru waſſende, wiens bladeren verwelken, als men ze aanraakt, dewelke na Sivilien over gezonden, bevonden wierden blaadjes te hebben als de* Acacia Ægyptiaca.

Monardus *zegt, dat deze Peruaanze planten ſtraks ter aarden nedervallen, als men ze aanraakt. Daar waſt nog een ander kruid in Peru op de aarde uitgebreid, 't welk zig t'zamen ſluit gelyk een koolkop, als men ze aanraakt.*

Pina hui huitzli, *of* herba verecunda *by* Euſeb. Nierenberg. lib. 15. cap. 7. *beſchreeven, verſchild wat van de Ooſt-Indiſche* herba viva *in gedaante, maar niet in eigenſchap van 't blad ſluiten, het zal een heeſter zyn, vier ſpannen hoog, met kromme bladeren, als Sikkels, in zekere ſpatien van malkanderen ſtaande, doch met bosjes, zes in 't getal by malkander niet ongelyk die van* Ihoixochitl. *De ſtelen zyn dun, met doorentjes bezet, de wortel vol vezelen. Bloemen, en vruchten draagd het als kleene Eegels, trosgewyze afhangende, eerſt groen, daar na hoog-geel. De bladeren hebben een Radysachtigen ſmaak, en die eigenſchap, dat zy haar onder den ſteel te zamen ſluiten, en verſlenzen, als ze eenig menſch, of lucht aanraakt. Het werd ook* Cocochiatl *genaamt, dat is ſlapend-kruid, om dat het onder 't hooft gelegt de ſlaap aanbrengt, of om dat de aangeraakte ſchynen te ſlapen. Het werd gehouden voor koud, droog, en t'zamentrekkend van aart, en egter in die landen gebruikt om liefde, en gunſt te verwekken.*

In 't zelfde capittel beſchryft hy nog een ander kruid, in de Philippinis waſſende, de herba ſentiens *naderkomende, doch nog al verſchillende, hoewel hy zegt, dat de Spanjaards die* planta ſentiens *noemen. Dit zal een plante zyn met tien a twaalf regte ſtelen, uit de wortel opſchietende, waar van ieder twaalf bladeren draagd, in vier troupen van malkanderen ſtaande, in de wydte van twee duimen. De bladeren zyn als die van* Lotus urbana, *de bloemen blaauw, eer zy geopend zyn, in de gedaante van een Muſch-tonge, maar de geopende beſtaan uit drie blaadjes: Het werd zodanig ontſteld door het aanraken, en aan-aasſemen van menſchen, dat zoo het de minſte regen maar aanraakt, ſtraks treurig werde, en als ſlapende neervalt, alle andere bladeren aangeraakt zynde, valen insgelyks af, blyvende alleenlyk de bovenſte ſtaan.*

Als

Si caulis, vel stipes ipse vulneretur, vel contundatur, tota procumbit planta, vulnusque nigrum est, acsi per ignem adustum esset. Si vero ligno, vel bacillo tangatur hæc planta, nullum persentit incommodum, ita ut tantummodo agitatur, & conmoveatur per hominum manus, & halitum, nullumque habet in re Medica usum.

Arbor pudica a *Julio Scaligero exercit.* 181. *sect.* 28. descripta, arbuscula est octo pedes alta, in provincia Pudifera crescens, quæ hominis, vel animalis accessum sentiens, foliosos ramulos cauli adtrahit, quos iterum explicat, quam primum homo recedit. *Scaliger* quoque in ea est sententia, hoc nempe fieri per subtiles quasdam radicum fibrillas, quæ in terra alicujus hominis, vel animalis accessum persentiunt, ad quamnam enim distantiam accessus hominis in terra detegi possit, comperitur, quum per noctem quis aurem terræ admoveat.

Gallica *Antillarum Historia cap.* 11. conmemorat quoque *berbam vivam* in insula Tabago crescentem, sed juxta descriptionem ab illa Indiæ Orientalis differt. Stipitem gerit sesqui pedem altum, multis cinctum foliis, pedem circiter longum, tres minores digitos latum, denticulatum, uti in Filicibus, ad oras ex viridi, & purpureo variegatum colore, maculisque rubentibus notatum, ex stipitis centro flos provenit, ex multis petalis compositus fere instar florum Calthæ, coloris læte violacei, sique tractetur, gratum fundit odorem. Ejus natura est, ut si foliola tangantur, cuncta plantæ flaccescant, & ad terram inclinent, acsi pedibus calcata essent, quoque fortius, vel levius comprimantur, eo citius, vel tardius reviviscunt quasi, & in pristinam sese restituunt formam.

Piso libr. 4. *cap.* 41. binas describit alias *Herbas castas*, seu *vivas* in Brasilia crescentes sub Portugallico nomine *Herba minosa*, & Brasilico *Caäéo*, ad quem lectores demandamus, quum utræque sint plantæ ab illa Indiæ Orientalis *Herbæ sentientis* nimium differentes, tam forma quam natura, & qualitate, quum sint arbusculæ flagellosæ, ac spinulosæ, licet foliorum forma, & sensitiva qualitas, quod nempe ad tactum sese contrahant, cum aliis *Herbis vivis* conveniant. Sic quoque ejus altera species *Silva de Praja* dicta, h. e. herba marina, peculiarem penitus, & miram habet proprietatem, ipsius enim folia certam adferunt mortem, quorum nullum aliud inventum est antidotum, quam plantæ radices.

Ternatenses duplicem ex hac formant *Igo Igo*, marem nempe, & feminam. Mas ipsis dicitur *Herba sentiens prima*, femina nobis alia est herba *libro* 10. descripta sub nomine *Gratiosæ*, atque has forte sub uno describunt, & comprehendunt nomine, quum utrasque adhibeant amorem conciliandi gratia, atque ut aliquis alii gratus sit, quales herbas supra etiam enarravimus in capite *Sonchi*, & vocavimus *Oebat Guna*.

Nostra planta quoque convenit cum *Todda Vaddi Hort. Malab. tom.* 9. *Fig.* 19. descripta, ubi & tres aliæ obcurrunt plantæ hic ignotæ, quæ qualitatem etiam habent folia sua contrahendi.

Als men den stam zelfs kwetst ofte kneust, zo valt de geheele plante om ter aarden, en de wonde werd swart, als of ze van vuur gezengd was. Zy gevoelen geen letsel. Als men ze met een houtje, of stokje aanraakt, wordende alleenlyk ontsteld door 's menschen hand en aasemen, en hebben geen gebruik in de Medicyn.

Arbor pudica *van* Jul. Scalig. exercit. 181. sect. 28. *beschreeven, zal een boompje zyn van* 8 *voeten hoog, in de provintie Pudiferam wassende, en het naderen van eenig mensch of gedierte gevoelende, zo trekt 't zyne geblaade takjes tegens den stam aan, en breid die weder uit, zo dra de mensch weggaat.* Scaliger *is ook in dat gevoelen, dat dit geschied door eenige subtile veselen der wortelen, dewelke in de grond het aannaderen van eenig mensch gevoelen, want hoe ver de gang van eenig mensch op de grond gevoeld kan worden, bemerkt men, als men by nacht met een oor op de aarde legt.*

De fransche Historie van de Antillas cap. 11. *heeft ook de* herba viva *op het eiland Tabago wassende, dog volgens de beschryvinge van de Oost-Indische verschillende. Het heeft een stam* $1\frac{1}{2}$ *voeten hoog, omgeven met veele bladeren ontrent een voet lank,* 3 *kleene vingers breed, gesneden of getand gelyk aan de Varen, ontrent de kanten groen gemengd met purper, en lichte roode plekken, uit de midden des stams komt een bloeme voort, uit veele bladjes gemaakt, schier als de Goudsbloemen, licht violet van coleur, en als men ze bandeld, goed van reuk. Zyn natuur is, dat als men de blaadjes aanraakt, zy alle t'zamen aan de planten slap worden, en nederzakken na de grond, als of zy getrappelt waren, en na dat men ze hart of zagt aanraakt, komen zy lankzaam of spoedig weêr in haar oude postuur.*

Piso libr. 4. cap. 41. *beschryft nog* 2 *andere* Herbas castas *of* vivas, *in Brasil wassende onder den Portugeezen naam* Herba minosa, *en den Brasilischen* Caäéo, *waar heen wy den Lezer wyzen, dewyl het alle beide planten zyn van de Oost-Indische* Herba sentiens *al te veel verschillende zo in gedaante als in eigenschap, want het slingerende en doornagtige boompjes zyn, hoewel ze in fatzoen der bladeren en het sluiten der zelve op eenig aanraaken met andere* Herbæ vivæ *overeenkomen. Zo is ook zyne* 2*de soort in 't byzonder* Silva de Praja, *dat is strandruigte genoemt, van een gantsch byzondere en wonderlyke eigenschap, want deszelfs bladeren zyn een dodelyk venyn, daar men geen ander tegenbaat toe gevonden heeft als deszelfs wortelen.*

De Ternatanen maken tweederley Igo Igo, *Manneken en Wyfken daar van. Het Mannetjen noemen zy het* eerste Herba sentiens, *en het Wyfken is by ons een ander kruid, en* libr. 10. *beschreeven onder den naam van* Gratiosa, *zynde misschien daarom onder eenen naam begreepen, om dat zy dezelve alle beide gebruiken om liefde te verwekken, en iemand aangenaam te maken, diergelyke kruiden wy hier boven in 't capittel van* Sonchus, *en* Oebat Guna *genoemt hebben.*

Deze heeft eenige overeenkomst met Todda Vaddi *in* Hort. Malab. part. 9. Fig. 19. *beschreeven, alwaar men nog* 3 *andere hier onbekende Planten vindt, dewelke de eigenschap hebben om haare bladeren te sluiten.*

OBSERVATIO.

Licet elegantis hujus plantulæ foliola ea gaudeant qualitate, ut sensitiva quasi sese instar *Mimosæ*, seu *herbæ vivæ* ad tactum contrahant, & claudant, non tamen ad hoc pertinet genus, uti flores, ac siliculæ ejus seminales, hoc satis declarant, quæ si examinentur, adparet veram *Oxalis* esse speciem, atque hinc mihi dicitur Oxys Indica, Tamarindi foliis, floribus umbellatis in *Thes. Zeyl. p.* 178. & Oxalis lutea flosculis, & feminibus, quæ herba sentiens Bontii, & Herba viva Acostæ *Mus. Zeyl. pag.* 5. & 37. & Oxys Indica, non acida, Tamarindi foliis, sentientibus, umbellatis, floribus in summo pediculo luteis, umbellatis. Domini *Garcin.* & Acetosella herba, Mimosæ foliis, sentiens, *Herbar. Herm.* &c. in *Thes. Zeyl.* reliquos vide Auctores, & Synonyma. Hujusque plantulæ icon supra *Tab.* 104. *Fig.* 2. est expressa.

AANMERKING.

Of schoon de blaadjes van dit fraaje plantje die hoedanigheid hebben, dat zy zig op het aanraken als de *Mimosa*, ofte het *levendig kruid* te zamentrekken, en sluiten, zoo behoort egter dit plantje niet tot dat geslagt, gelyk de bloemen, en zaadhuisjes zulks klaarlyk aantoonen, welke indien ze ondersogt werden, zoo bevind men, dat het een egte zoort zy van de *Oxalis*, en hierom werd ze van my genaamt Indische Oxys, met bladeren van de Tamaryn, en de bloemen in een dol staande. in de *Thes. Zeyl. p.* 178. en geele Oxalis, zoo aan bloemen, als zaden, welke is het gevoelige-kruid van Bontius, en de levendige plant van Acosta in het *Mus. Zeyl. p.* 5. en 37. en de Indische Oxys, niet zuur, met de bladeren van de Tamaryn gevoelig, en in een dol staande, met bloemen in het opperste der steeltjes in een dol staande, en geel van de Heer *Garcin.* en het Acetosella-kruid, gevoelig, en met bladeren van de Mimosa van het *Herbar.* van *Herman.* &c. in de *Thes. Zeyl.* ziet de overige Schryvers, en Benamingen. De Figuur van dit plantje werd boven op de 104 *Plaat*, *Fig.* 2. gevonden.

CAPUT OCTOAGESIMUM.

Tulipa Javana.

HIc flos primum ex Batavia in Amboinam delatus eſt, qui ad Tulipæ ſpecies refertur, licet hujus planta nondum flores producens adeo ſimilis ſit Amboinenſi radici toxicariæ, ut ejus anguſtifolia ſpecies haberetur. Cæterum Tulipæ more creſcit, ejus enim radix bulbus eſt rotundus, & regularis, pugno major, externe ſimilibus extenuibus pelliculis, & interne ex craſſiuſculis, albis, & ſuccoſis lamellis compoſitus inſtar Cepæ, atque in inferiore ſua parte ſimiles gerit craſſas, & breves fibrillas, ſique diſſecetur, nauſeoſum præbet odorem, perfecte inſtar radicis toxicariæ.

Ejus ſtipes ſemi pedem altus eſt, antequam in folia explicetur, annulis, ſeu nodis quibusdam diſtinctus, qui per decidua formantur folia, rotundus porro, binos tresve digitos craſſus, immo in vetuſtioribus plantis craſſior. Tumque ſeſe extendit in ſex octove longa folia, gladiformia, multoque majora quam in ulla Tulipa, ſed minora quam in radice toxicaria. Suntque a binis cum dimidio ad tres pedes longa, transverſalem palmam lata, magnum habentia nervum medium, qui digiti latitudinem habet, & infra protuberat, acute deſinens, ſupra vero canalem format; folia autem hæc colore glauco, & oris ſinuoſis cum illis Tulipæ conveniunt, ſuntque per longitudinem ſtriata, ac præter ſubtiles venas unum alterumve habent craſſiorem nervum, qui non ad apicem excurrunt, ſed ſenſim diſparent.

In hiſce inſulis rariſſima ſuos profert flores, atque ultra annum nil niſi folia gerit. Sæpe etiam fit, ut licet hic ſtipes pedis craſſitiem obtineat, in ſuperiore tamen parte putreſcat, ac cuncta dejiciat folia, unde nil remanet quam tuber quoddam ſupra radicem, quod ſubſequentibus ſiccis menſibus novum emittit ſtipitem, qui annum requirit, antequam ejus folia perfecta ſint. Hujus ſerotinæ ſterilitatis cauſſam puto eſſe copioſas pluvias, quæ hic in Amboina cadunt, quales forte in naturali loco, ſeu patria non ita patitur.

Sin itaque Solo arenoſo humido, ac Soli bene expoſito locetur, tum ſenſim non ex plantæ centro, ſed ad latera e radice ſimplex rectusque excreſcit caulis, tres pedes altus, pollicem craſſus, ex rotundo parum compreſſus, ac planus, qui in vertice longam gerit vaginam, ex binis tenuibus, & ex viridi flaveſcentibus foliis compoſitam, quæ ſeſe aperiens flores exhibet non omnes ſimul, ſed ſucceſſive excreſcentes, quorum quivis peculiari inſidet pedunculo, ſuntque ab octo ad duodecim numero, in binos tresve ordines diſtincti.

Flos ipſe componitur ex petalis forma Liliorum alborum, colore Tuliparum, apertus enim inſtar campanæ extenditur, cujus nempe petala ſuperius ample ſunt extenſa, inferius vero ſenſim, & acute anguſtata, atque hic non erectus pedunculo inſidet, ſed parum ad latera inclinat. Quodvis vero petalum ultra quatuor pollices longum eſt, unum latum, craſſiuſculum, externe nervo medio, ſeu dorſo notatum, ubi & ex purpureo rubet colore, ab utraque vero parte ad oras album eſt, quod quodammodo Tulipæ petalum refert, externaque rubedo ad internam etiam tranſit partem, ubi magis purpuraſcit.

In floris centro ſex firma adparent ſtamina in fundo lutea, in medio alba, ac ſummo purpurea, quodvis vero antheram gerit, uti in Liliis, ſed ipſius forma magis incurva eſt, inſtar ſemi Lunæ, quæque obducitur farinâ craſſâ, flavâ, & viſcoſâ. Atque hæc ſtamina non laxe flori inpoſita ſunt, ſed quodvis inplantatur quaſi peculiari ſuo petalo, ſeptimum vero piſtillum eſt nudum, quod erigitur, quum ſex alia introrſum flexa ſint. Ipſius odor dulcis, ſed gravis eſt, accedens ad ſpeciem quandam placentularum ſaccharatarum, quibus Aniſum admixtum eſt, quæque in India Portugallico nomine vocantur *Broa*, atque hic odor quibusdam gravis, & nauſeoſus eſt.

Aper-

LXXX. HOOFDSTUK.

De Javaanſche Tulp.

DEze bloem is eerſt van Batavia in Amboina gebragt, zynde onder de ſoorten van Tulipen gereekend, hoewel nog zonder bloeme zynde, met de Amboinſche Spatwortel zoo groote gelykeniſſe heeft, dat men ze voor een ſmalbladige ſoorte daar van zoude aanzien. Ze groeid anders op de manier van een Tulipe, want de wortel is een ronde welgeſchikte bol, grooter dan een vuiſt, buiten met diergelyke dunne huiden, en binnen uit dikagtige, witte, en zappige ſchilfferen gemaakt als een Ajuin, aan 't onderſte met diergelyke dikke en korte vaſelingen, als men ze opſnyd walgelyk van reuk, regt als onze Spatwortel.

De ſtam is een halve voet hoog, eer hy zig in bladeren verdeeld, met eenige leden of trappen onderſcheiden door de afgevallene bladeren gemaakt, rond, 2 en 3 vingers dik, en aan de oude ſtruiken meer. Als dan breid ze zig uit in zes of agt lange bladeren als ſweerden, veel grooter dan aan eenige Tulipe, doch kleender dan aan de Spatwortel. Zy zyn van 2½ tot 3 voeten lank, een dwers hand breed, met een groote middelzenuwe, wel een vinger breed, beneden uitbuilende, en na vooren toe ſcherp, boven een geute formeerende, aan de Zeegroene coleur en bogtige randen komen ze met de Tulipen overeen, zynde in de lengte geſtreept behalven de fyne aderen, noch met 1 of 2 dikkere Zenuwen, dewelke niet tot aan de ſpitze raaken, maar onderwegens zig verliezen.

In deze Eilanden brengt het zyne bloeme zeer zelden voort, ſtaande meer dan een jaar niets dan bladeren voortbrengende. Het gebeurd ook dikwils, ſchoon den ſtam al een been dik geworden is, dat hy boven in 't hert verrot, en alle bladeren afwerpt, ſchietende niets over dan een ſtomp boven de wortel, het welk dan in de volgende droge Mouſſon een nieuwe ſtam voortbrengt, die al weder een jaar vereiſcht, eer hy zyne volkome bladeren heeft. De oorzaake van deze traagheit en onwille giſſe ik te zyn den veele regen, die hier in Amboina vald, den welken miſſchien het in zyn Vaderland niet gewend is.

Als het nu in een vogtige zandgrond en wel ter Zonne ſtaat, zo brengt het eindelyk niet uit de midden des ſtruiks, maar ter zyden uit de wortel een enkelden regten ſteel voort, 3 voeten hoog, een duim dik, uit den ronden wat plat gedrukt, aan wiens top men een lange ſchede of hooſe ziet van 2 dunne en bleekgroene blaaderen gemaakt, dewelke hun openende vertoonen de bloemen niet teffens maar na malkaar voortkomende, ieder op een byzonder ſteel tot 8 a 12 in 't getal in 2 en 3 ryen verdeeld.

De bloeme is gemaakt van bladeren aan fatzoen de witte Lelie, aan ſchildery de Tulipaan gelyk, want de geopende ſtaat als een klok, te weten met de bladeren vooren wyd uitgebreid, en agter ſpits toeloopende, niet regt over eind op haar ſteel, maar een weinig ter zyden geboogen, ieder blad is ruim vier duimen lank, een duim breed, dikagtig, met een middelzenuwe of rugge, en aldaar purper-rood, maar te wederzyden langs de kanten wit, het welk zoo wat na een Tulipaan aarden wil, en de buitenſte roodigheit ſchynd van binnen door, zoo dat ze binnen niet meer dan peers is.

In de midden ziet men zes ſtyve draden op de grond geel, in de midden wit, en boven peers, ieder draagende een dwers balkje gelyk de lelien, dog meer gekromd, van fatzoen als een halve maan, met een geel grof en kleverig meel bezet. Zy ſtaan niet los in de bloeme, maar ieder ſteekt in de ſchoot van zyn blad, en het zevende ſtilettje is zonder nop, het welk regt over eind ſtaat, maar de andere zes zyn inwaarts gebogen. De reuk is geil-zoet, trekkende na een ſlag Zuiker-koekjes, daar Anys onder is, in Indien met een Portugeeze woord Broa genoemt, dog welke reuk zommigen zwaar en walgelyk voorkomt.

De

Crinum zeylanicum. R. et Sch.

Aperti hi flores, quorum modo bini tresve simul sese aperiunt, per multos dies continuos vigent, quum marcescunt, ac sociis fortem relinquunt, quum prius per diuturnum vigorem priorem florendi tarditatem quasi resarciverint. Post florum lapsum, cuivis pedunculo, cui flos inpositus fuit, increscit crassiusculum tuber, quod in bulbos quasi seminales explicatur, qui formam fere habent eandem, quam radix toxicaria profert intus repleti similibus ossiculis, externe diu virentes, hisce vero in terris rari perfecti sunt.

Radix seu bulbus ob lentum suum succum adeo durabilis, & vegetativus est, ut ultra annum in domo servari possit integer, cujus exterior modo pellicula exsiccatur, sed interna substantia vegeta est, novumque emittit surculum. Bulbique porro subtus novas proferunt, undique, & laterales proles, uti Lilia, & Tulipæ, quæ trasplantari possunt, si vero relinquuntur, novi isti bulbuli non rotundi, sed ad unam partem plani, seu compressi sunt. Sic quoque non oportet aliquem sollicitum esse, licet toti pereant frutices mensibus pluviosis, ita ut nil remaneat, vel conspici possit, de novo enim iterum regerminant.

Nomen. Nullo alio innotuit nomine nisi *Tulipa Javana*. Belgico *Javaanze Tulpe*, ac circa annum 1670 hæc planta primum in Amboinam delata est, & per prolem satis jam multiplicata. Per cognomen autem adparet, patriam ejus esse Javam, licet quidam erronee hanc vocent *Tulipam Japanensem*, curiosi enim ex nostra natione hanc in Japana detegere non potuerunt, neque ego huc usque ullum ejus Malaiense, vel indigenum indagare potui nomen.

Usus ejus huc usque ignotus est, ac tantummodo ornamenti caussa in hortis colitur, ex ejus odore, & sapore nauseoso concluderem, viribus convenire cum *Radice toxicaria*, de qua vide infra *librum undecimum*.

Aliquando etiam fit, ut bini floriferi caules simul ex uno propullulent bulbo ejusdem crassitiei, sed inæqualis altitudinis, qui inferius communi pellicula cincti sunt, instar facci. Horum altissimus primum flores producet, qui primo sunt coni longi, acuti, & ex purpuro rubentes, sique exteriores flores jam sint aperti, interiores adhucdum minores, acuti sunt coni, angustis, & læte virentibus foliolis distincti. Quum planta hæc flores suos gerat, tum ejus folia multo minora sunt, breviora, & cum illis Tulipæ magis convenientia.

De geopende, waar van men maar twee of drie te gelyk ziet, blyven veele dagen na malkander in haare fleur, daar na verflenzende, laaten zy haare Makkers ook een beurt, als of zy met haar lange vertoeven haar voorige traagheit wilden inbrengen. Na haar afvallen, ziet men onder ieder steel, waar op de bloeme gestaan heeft, een dik voetje, waar uit de Zaadbollen worden, schier geformeerd als die aan de Spatwortel, binnen met diergelyke korls uitgevuld, van buiten langen tyd grasgroen blyvende, dog hier te lande komen weinige tot volkomenheit.

De wortel is wegens haar taaije zap zoo durabel en levende, dat men ze over 't jaar in de huizen goed kan bewaaren, waar aan slegts de buitenste schelle verdroogt, het binnenste goed blyft, en een nieuwe scheute voortbrengt. Daarentegen brengen de bollen van onderen nieuwe aanwassen ter zyden voort, gelyk Lelien en Tulipen, die men verplanten kan, maar als men ze daar aan laat, zoo worden de nieuwe bollen niet rond, maar aan de eene zyde plat of gedrukt. Zoo behoeft men ook niet bekommerd te zyn, al vergaan de gebeele struiken in de regenmaanden, zoo dat men niets meer daar van bekennen kan, want zy schieten al weder uit.

Naam. *Ze is met geen ander naam bekend dan* Tulpa Javana. *In 't Duits* Javaanze Tulipe, *en omtrent het jaar 1670 eerst in Amboina gebragt, en met haare afzetzels nu genoegzaam vermeerderd. Uitwyzende de bynaam moet ze oorspronkelyk op Java te vinden zyn, hoewel ze zommige abusivelyk* Japanse Tulipe *noemen, want de Curieuse van onze Natie hebben ze in Japan niet konnen vinden, en ik hebbe ook tot nog toe geen Maleytse of Inlandse naam kunnen uitvraagen.*

Gebruik. *Van haar gebruik is ook nog niets bekend, word dierhalven maar tot cieraad in de Tuinen gebavend, getuigende den walgelyken reuk en smaak zoude ik oordeelen, dat ze in kragten veel overeenkomen met onze spatwortel of* Radix toxicaria, *waar van ziet hier na* lib. 11.

Het gebeurd ook, dat twee bloemdraagende stelen uit eene bol voortkomen van gelyke dikte, maar ongelyke boogte, en beneden met een gemeen velletjen als een zak omgeeven. De boogere zal zyn bloeme eerst voortbrengen, dewelke eerstelyk zyn lange spitze en purper roode kegels, en als de buitenste bloemen open staan, zo zyn de binnenste nog kleene spitze kegels, met smalle en lichtgroene blaadjes onderscheiden, wanneer de stok bloemen draagt, zoo zyn de bladeren veel kleender, korter, en de Tulipe bladeren gelyker.

In *Auctuario* hæc adduntur.

Fructus ejus plerumque unus alterve, raro tres uno in caule perfecti sunt, in quibus nulla inveniuntur ossicula, sed sicca, & albida caro, ex magnis segmentis composita, & sibi nexa. Inveni etiam quosdam *Limonis Nipis* magnitudinem habentes, ad unam partem rotundos, & gibbosos, ad alteram concavos, ac variis tuberculis auctos, externe autem obducti erant tenui, & viridi pellicula. Caro autem horum interna solida erat, & integra, in nulla segmenta distincta, vel divisibilis.

In het *Auctuarium* werd dit 'er by gedaan.

De vrugten komen meest een of twee, zelden drie op een steel tot volkomentheit, binnen vind men geen korrels, maar een droog en witagtig vleesch, uit groote klonters aan malkander vast zittende. Dog ik heb 'er gevonden in de grootte van een Lemoen Nipis, *aan de eene zyde rond en bultig, aan de andere hol, en met verscheide bulten bezet, buiten waren ze bekleed met een dun en groen vliesje. Maar binnen was een doorgaand massief vleesch in geene klonteren deelbaar.*

Tabula Centesima Quinta

Tulipam exhibet *Javanam* cum ejus *fructibus* AA *separatis*.

De Hondert en vyfde Plaat

Vertoont de *Javaansche Tulp*, met deszelfs *vruchten* AA *afzonderlyk*.

OBSERVATIO.

Genus hoc hodie *Amaryllis* vocatur, estque Amaryllis spatha multiflora, corollis campanulatis æqualibus, genitalibus declinatis *H. Cliffort. p.* 135. Huicque plantæ proximum est Lilium Americanum puniceo flore Bella donna dictum *Herman. Parad. p.* 194. ubi icon, sed cujus flores non tam profunde dissecti, & oblongiores sunt, unde forte ejus varietas.

AANMERKING.

Dit geslagt werd hedendaags *Amaryllis* genaamt, en is de Amaryllis met een veel bloemige knop, en gelyke klokvormige bloem-kranzen, met afwykende voorteelzels, of afzettingen, in de *H. Cliffort. p.* 135. met deze plant komt het naast overeen de Americaansche Lelie, met een purpere bloem Bella donna genaamt van *Herman. Parad. p.* 194. alwaar ook deszelfs Figuur is, doch wiens bloemen niet zoo diep ingesneeden zyn, en lankwerpiger, waarom mogelyk hier van een verandering is.

CAPUT OCTOAGESIMUM PRIMUM.

Arum Indicum ſativum. *Aira Negry.*

ARum in India majorem præbet uſum quam in Europa, unde ejus ſpecies paulo amplius deſcribam, cujus quinque hic obſervantur, quarum prima eſt *Arum ſativum majus*, ſecundo *Arum ſilveſtre*, tertio *Arum Ægyptiacum*, quarto *Arum minus*, ſeu *Ariſarum*, quinto *Ariſarum eſculentum*.

Arum ſativum majus iterum ſubdividitur in tres ſpecies, quæ nullo alio modo differunt, quam colore petiolorum, & venarum, unde ſub una forma has deſcribemus, aliis autem ſingulis peculiare tribuemus caput.

Primo *Arum ſativum* planta eſt. octo decemque pedes alta, cujus ſtipes pedis craſſitiem habet, aliquando ad quandam partem erigitur, ad trium nempe pedum altitudinem, potiſſimum vero terræ incumbit, & ad extremam tantum partem parum ſeſe erigit, quæ ſpecies melior cenſetur, tumque ejus ſtipes loco radicis adhibetur, quæ ſeſe in terra mox dividit, & extendit in craſſas fibrillas, uti Calappus, atque quo usque terræ incumbit ejus ſtipes, ſimiles ipſi inplantat, & infigit fibrillas. Hic itaque ſtipes tam procumbens quam erectus in multos videtur eſſe diſtinctus annulos, qui formantur ex deciduis foliis, quorum fuſcæ pelliculæ inſtar vaginarum illum cingunt, in quo hic & illic ampla conſpiciuntur tubercula, ſeu verrucæ magnitudine nummi inperialis, quibus inſident acutæ papillæ, quæ novæ ſunt gemmæ, cum verrucis abſcindendæ, & transplantandæ.

Huic ſtipiti craſſi inſident rami, in orbem poſiti, inferius brachium craſſi & ad internam partem inſtar canalis excavati, qui ſeſe invicem ambiunt: Longitudinem habent trium cum dimidio, ac quatuor pedum, quo usque nudi ſunt, horumque inferior pars tantummodo ſulcata eſt oris reflexis, ſuperior dimidia pars rotunda eſt, firma, ac vix inferioris dimidiam habet craſſitiem, herbaceæ plerumque ſubſtantiæ, quivis vero hic ramus, ſeu petiolus ingens ſuſtinet folium, formam habens Europæi Ari, ſed multo majus, quum proximum ſit illi Muſæ, atque omnium plantarum maximum, tres cum dimidio, immo quatuor pedes longum, ac quatuor ſpithamas latum, transverſaliter diſtinctum novem, ac decem craſſis, robuſtis, & parallelis coſtis, ad inferiorem partem protuberantibus ad digiti craſſitiem, ipſorum interſtitia ſimilibus, ſed minoribus venis pertexta ſunt, quoque hæ ſint rectiores, eo magis domeſtica, ac mitis hujus plantæ natura cenſetur, quo vero majores, ac plures ſunt ipſorum vortices, eo acrior, & magis ſilveſtris hæc planta eſt.

Procumbens ſtipes, ſi caput ſuum elevet, ſimul adtollit quandam fibrillarum partem, quæ undique inſtar chordarum tenſæ ſunt. Hi itaque caules, ac coſtæ differentiam conſtituunt trium ſpecierum, nigræ nempe, fuſcæ, & albæ varietatis. Harum prima, & optima eſt, cujus caules in inferiore, ſeu rotunda parte ex fuſco nigricant, ad ſuperiorem partem ſenſim pallidiores, ſeu fuſciores, ejusque folia adeo intenſe viridia ſunt, ut e longinquo videantur eſſe nigricantia, ac ſimul glabra.

Secunda ſpecies cum prima quoad formam convenit, cujus caules ſubtus fuſci ſunt, ac talibus lineis, ſeu venis diſtincti, & maculati, ſuperius autem virides, ac coſtæ albicantes. Tertia, ac viliſſima ſpecies cunctos gerit caules albicantes, ſeu pallide virentes, foliorumque venæ plurimos habent vortices, atque hæc ſpecies acerrimum habet ſaporem, minusque apta eſt ad cibum, contra binæ priores minus acres ſunt in caule, immo fere nullam habent acrimoniam, ſi rite colantur circa ædes in molli ſolo. ſi vero crudæ guſtentur, notabilem quandam exhibent acrimoniam, quam mites etiam colantur, nullum vero in faucibus excitant ardorem, uti noſtrum Arum, vel tertia alba ſpecies, ſi ſilveſtris ſit.

Tene-

LXXXI. HOOFDSTUK.

De Indiſche tamme Arum.

ARum *heeft in Indien meer gebruik dan in Europa, daarom moet ik zyne zoorten wat uitvoerlyk beſchryven, deelende het zelve in* 5 *zoorten, als* 1 grote tamme, 2 wilde, 3 Ægyptiſche, 4 kleen Arum, *of* Ariſarum, 5 Ariſarum eſculentum.

Het grote *en* tamme *werd wederom onderdeeld in* 3 *zoorten, niet anders verſchillende, dan in de koleur der ſtelen en aderen, dies wy ze onder eene gedaante beſchryven zullen, gevende de andere elk een byzonder Hoofdſtuk.*

1 Arum Sativum *werd een plante* 8 *a* 10 *voeten hoog, waar van de ſtam in de dikte van een been, zomtyds een ſtuk weegs overeind ſtaat,* 3 *voeten hoog, maar meeſt ter aarde leggende, en aan 't einde zich een weinig oprechtende, welke zoorte men voor beter houd, en dan werd de ſtam voor de wortel genomen, dewelke zich in de aarde ſchielyk verſpreid in dikke vaſelingen, gelyk den Calappusboom, en ook zoo verre als hy legt met diergelyke vaſelingen zich in de aarde vaſt maakt, dezen ſtam nu zoo ſtaande als leggende ſchynd in veele leden verdeeldt te zyn, dewelke de afgevallene bladeren maken, wiens bruine huiden als lappen hem omgeven, daar aan ziet men hier of daar breede knobbelen of wratten in de grootte van een ryksdaalder, en daar op ſpitſe teepels, het welk nieuwe uitſpruitſels zyn, die men met de wratten affnyden en verplanten kan.*

Op dezen ſtam ſtaan de grove takken in de rondte, beneden een arm dik, en aan de binnen zyde geutswyze uitgebold, waar mede zy malkander omvatten. Zy zyn in de lengte van $3\frac{1}{2}$ *en* 4 *voeten blood, doch de onderſte helft is maar gegeut met omgeworpene kanten, de opperſte helft is rond, maſſief, en pas half zoo dik, doorgaans van kruidagtige ſubſtantie, ieder draagd een groot blad van gedaante het Europiſche Arum gelyk, maar veel groter, als zynde naaſt dat van Piſſang, het grootſte onder alle planten, van* $3\frac{1}{2}$ *tot* 4 *voeten lang, en* 4 *ſpannen breed, overdwers doorreegen met* 9 *of* 10 *dikke, grove, en parallele ribben, beneden wel een vinger dik uitbuilende, haare tuſſchenplaatzen zyn met diergelyke doch mindere aderen doorweven, en hoe regter deze zyn, hoe tammer en beter van aard de plante gebouden werd, maar hoe meer dat zy hun krullen in wervels, hoe ſcherper en wilder de plante is.*

De leggende ſtam, als hy zich met zyn hooft oprecht, zoo trekt hy een party van de vaſelingen met zich op, die dan rondom geſpannen ſtaan als ſnaaren. Deze ſtelen en ribben nu maken den onderſcheid van de drie zoorten, ſwarte, bruine, en witte. De eerſte en beſte zoorte is, wiens ſtelen aan de onderſte of ronde zyde uit den bruinen ſwartagtig zyn, na 't voorſte allenskens ligter of bruinder, de bladeren zoo hoog groen, dat zy van verre ſwartagtig ſchynen, en daar by glad.

De tweede zoorte is de voorgaande aan gedaante gelyk, wiens ſtelen van onderen bruinagtig zyn, of met diergelyke linien digt geſpikkeld, boven groen, en de ribben witagtig. De derde en ſlegtſte zoorte heeft alle ſtelen witagtig, of bleek groen, de aderen aan de bladeren maken de meeſte wervels, en is de ſcherpſte van ſmaak, en min bekwaam tot de koſt, daarentegen de twee eerſte hebben weinig ſcherpigheit in de ſtam, ja ſchier geene, als zy wel gebavend werden omtrent de huizen in een mulle grond, doch kan men merkelyk noch eenige ſcherpigheit gevoelen, hoe tam zy ook zyn, als men ze raauw proeft, maar zy en branden niet in de keel gelyk ons Arum, of ook het derde witte, als het verwilderd.

Het

Tenerum folium in cunctis Ari speciebus est cornu convolutum, quod ad unam sese explicat partem. Inter pediculos foliosos ex stipitis vertice alterum acutum, & longum excrescit cornu, angustam referens vaginam, ultra spithamam longum, excepto pedunculo, cui insidet, digitum crassum, ac bifidum. Superior ejus pars, sex & septem pollices longa est, acutam referens caudam, seu canis penem, quod sese ad latera explicat instar vaginæ, intus aliam exhibens caudam, ex plurimis quasi granulis compositam, albescentis coloris instar eboris, circa apicem vero ruffi. Inferior ejus pars oblongus nodus, seu tuber est, facculum referens cum angusto collo, superiori nexum parti, in hoc alius conspicitur corymbus superiori nexus, quatuor transversales digitos longus, arcte cinctus majoribus granis, seu ossiculis Pisa referentibus, quæ alba sunt, & punctulum nigrum superius habent, farina quasi adspersa.

Het jonge blad aan alle zoorten van Arum is een lange t'zamen gerolde hoorn, welke zich aan de eene zyde ontvouwt. Tusschen de bladdragende stelen uit het opperste des stams komt een andere lange en spitse hoorn uit, als een smalle schede, meer dan een span lang, behalven den steel daar 't op rust, een vinger dik, en in tween gedeeld. Het bovenste deel is zes en zeven duimen lang, gefatsoeneerd als een spitse steert, of als een hondspint, het welk zich ter zyden opend als een schede, vertoonende van binnen een anderen steert, als van kleine greintjes t'zamen gezet, vuilwit als ivoor, doch omtrent de spitse ros: het onderste deel is een langwerpige knop of faksken, met een smalle hals aan 't bovenste hangende, daar in ziet men een anderen tros, aan den bovensten vast, vier dwers vingers lang, digt bezet met groote korls als erweten, witagtig, met een swartagtig puntje boven op, en als met meel bestrooid.

Hæc nunquam penitus rubent, sed lutea sunt, ac cum toto racemo marcescunt, tumque alius excrescit conus, ita tamen ut aliquando quatuor simul in una conspiciantur planta.

Zy werden nooit volkomen rood, maar wel geel, dan verslenzen zy met de geheele hooze, en dan komt 'er een ander voor, doch zoo dat men somtyds vier te gelyk aan eene struik ziet.

Quum superior hujus vaginæ pars sese aperiat, cauda ista fortem, sed haud ingratum fundit odorem, atque hæc vagina frequentius in alba observatur specie, quam in binis prioribus, quæ rarius illam proferunt, si non rite fimo inprægnentur, & colantur, atque illæ excrescentes, quum teneræ sint, abrumpuntur, ne stipes, qui ad cibum desideratur, nimis emacietur.

Als haar 't opperste deel van deze hozen opend, zoo geeft den steert een sterken doch geen vuilen reuk van zich, en men ziet deze hoozen meer aan 't witte geslachte, dan aan de twee eerste, die haar zelden voortbrengen, als men ze niet ter degen mest, en de voorkomende werden jong afgebrooken, om den stam, die men tot de kost voed, niet uit te mergelen.

Vera hujus plantæ radix sub terra non crassa est, nec bulbosa, sed mox sese dividit in albas, crassas, & longas fibrillas, longe lateque per solum sese extendentes. Procumbens stipes, qui radicis pars quoque habetur, in quibusdam locis quinque sexve pedum longitudinem obtinet, ac cruris crassitiem, externe rugosus, ex nigro fuscus, siccisque foliis obvolutus, inter quæ dicta tubercula, seu gemmæ magna propullulant copia. Interne albus est, ac siccam habet substantiam, nullis characteribus notatus, atque hæc pars est, quæ ad cibum expetitur.

De eigentlyke wortel onder de aarde is geenzints dik noch bolagtig, maar verdeeld zich straks in witte, dikke, en lange Vaselingen, verre in de grond zich verspreidende. De liggende stam, die men ook voor de wortel reekend, werd op sommige plaatsen wel vyf en zes voeten lang, en zoo dik als een dye, buiten ruig, swart-bruin, en behangen met dorre bladeren, waar tusschen de voornoemde knobbelen en uitspruitzels met menigte voortkomen. Binnen is hy wit, en droog van substantie, zonder characteren, en dat is het geene men tot de kost nuttigd.

Nomen. Latine *Aron*, & *Arum Indicum sativum.* Malaice *Bira Negry*, h. e. *Arum domesticum;* Tres autem ejus varietates cognominantur *Itam, Mera, Puti,* alii autem in binas hoc tantum dividunt species, primo nigram, sub qua fusca comprehenditur, & secundo albam; Ternatice *Kiba.* Amboinice *Hila.* Sinice *Oii*, quod distinguendum est, ab *Ou*, quod nigrum denotat colorem. Javanice *Sente.*

Naam. *In 't Latyn* Aron, *en* Arum Indicum sativum. *In 't Maleits* Bira Negry, *dat is* Arum domesticum; *De derde zoorten zyn bygenaamt* Itam, Mera, Puti, *doch andere verdeelen ze slegts in twee zoorten, de eerste swarte, waar onder de bruine begrepen is, en de tweede de witte. In 't Ternataans* Kiba. *In 't Amboins* Hila. *In 't Sinees* Oii, *te onderscheiden, van* Ou, *'t welk swart beduid. In 't Javaans* Sente.

Locus. Hoc domesticum *Arum* colitur in hortis cunctarum fere aquosæ Indiæ insularum, præsertim harum Orientalium regionum, ut & in Moluccis, & insulis ad Eurum sitis, ubi Oryza non ita frequens est. Circa ædes plantandum est in areis, ubi quævis sordes, projectilia, ac cineres ejiciuntur, surculos, & vaginas diligenter abscindendo, folia autem tam integra servanda sunt, quam fieri potest, & cavendum, ne ab Erucis, vel Gallinis decerpantur, alioquin enim ejus stipes gracilis est.

Plaats. *Dit tamme* Arum *werd geoeffend in de tuinen van meest alle eilanden van Water Indien, in 't byzonder van deze Oostersche kwartieren, in de Moluccos, en Zuidooster Eilanden, daar den Ryst wat schaars is. Men moet ze omtrent de huizen planten in de erven, daar men allerbande ruigte, vuiligheit, uitveegzel, en assche heen smyt, de uitspruitzels, en vruchthoozen neerstig afneemende, ook de bladeren zoo heel houden, als men kan, dat ze de Rupsen, en inzonderheit de Hoends niet af eeten, want anders blyft de stam maager.*

Tenemmerenses, & Seruenses optimam callent artem hasce colendi plantas, qui quotannis caules, seu radices adferunt venales, orgyam longas, & crus crassas in Bandam, & Amboinam. Harum quoque plantarum quædam hic in Amboina plantatæ sunt, in areis, & prope ædes, quæ sex spithamarum longitudinem, & trium latitudinem in diametro adquirebant, quæque in vertice plures gerebant fructus, spithamam longos, quorum caudæ albicabant, uti & inferiora ipsorum ossicula, seu granula, quæ tandem sine rubedine marcescebant.

Die van Tenemmer en Serua hebben het beste verstand om deze planten op te voeden, brengende dezelve jaarlyks stammen of wortelen van een vadem lang, en een dye dik, te koop in Banda en Amboina. Zoo zyn 'er ook van deze in Amboina geplant in de erven, en by de huizen, die zes spannen lang wierden, drie spannen in de rondte, met veele vruchten, en boven op van een span lang, waar in de steerte witagtig bleeven, als mede de onderste druive of korls, en ten laatsten zonder rood te werden verslensden.

Usus. Hæ tres species, ac præsertim binæ priores diligenter coluntur in hortis, & areis ob caulem, qui ad cibum adhibetur. Hic primo depuratur, dein in frusta scinditur, ac primum in aqua ebullitur, quæ abjicitur, dein altera coquitur vice in jure carnium, & apud incolas cum Calappi lympha, qui hunc edunt instar coctorum caulium Brassicæ. In segmenta quoque scinditur, quæ fricantur in oleo recenti Calappi, vel Canarii, & bonum etiam præbent cibum.

Gebruik. *Deze drie zoorten, doch inzonderheit de twee eerste werden neerstig onderhouden in de tuinen en erven, wegens den stam, die men tot de kost gebruikt. Hy werd eerst schoon gemaakt, daar na in stukken gesneeden, en eerstelyk in water opgezooden, 't welk men weg giet, daar na ten tweedemaal gekookt in vleesch-zoppe of met Calappus-melk by de Inlanders, die het dan eeten als gekookte koolstronke. Anders snyd men 't in schyven, en bakt die in versche Calappus of Canarie-Olie, het welk mede een goede kost geeft.*

Oportet, ut in Amboina per aliquot excrefcat annos, antequam ejus caulis fatis folidus, & magnus fit, ut abfcindi poffit, quo enim vetuftior eft, eo minus acrior. Petioli, præfertim nigræ fpeciei cum cinere conteruntur, ipforumque cuti inliniuntur, qui Caufo, feu febri ardenti laborant, Malaice *Capialu* dicta, cui delirium junctum eft, fi enim æger per hanc frictionem nullum fentiat pruritum, vel fervorem, tum vera laborat Caufo, feu Capialu, fi vero pruritum perfentiat, communis ardor eft totius corporis. Si vero talis æger duram habeat cutim, Arum domefticum incertum dat experimentum, fed tum eligendum eft Arum filveftre fubfequens.

In Amboina moet het eenige jaren ftaan, eer het oud en groot genoeg werd om af te fnyden, want hoe ouder het werd, hoe minder fcherpigheit daar aan is. De ftelen zonderlyk van de fwarte zoorte werden met asfche gewreeven, en die geenen op de huid gefmeerd, die men oordeeld de brandende koortze te hebben, in 't Maleits Capialu *genaamt, waar ylhoofdigheit onderloopt, want zoo den Patient geen gevoelen van jeuken of brand hier van heeft, zoo is hy met de regte Capialu bevangen, maar zoo hy jeuken daar van gevoeld, zoo is 't een gemeene brand in 't lyf. Als nu de perfoon wat hard van vel is, zoo kan men op de tamme Arum niet vaft gaan, maar men moet de volgende wilde daar toe verkiezen.*

Tabula Centefima Sexta

Arum exhibet *Indicum fativum*, feu *efculentum.*

De Hondert en fesde Plaat

Vertoont het *Indifche tamme*, ofte *eetbare Arum.*

OBSERVATIO.

Hujus *Ari* plurimæ funt varietates, eftque Arum minus, Nymphææ foliis, efculentum *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 62. & *Hift. Jam. tom.* 1. *p.* 167. *Tab.* 106. *Fig.* 1. fed ubi ejus folium tantum delineatum eft. Eftque Arum acule foliis peltatis ovatis, bafi femibifidis, margine integerrimis *H. Cliffort. p.* 435. eftque Weli Ila *H. Malab. tom.* XI. *Tab.* 22. ubi in nota vocatur Arum paluftre Malabaricum, folio Nymphææ, radice arundinacea: & forte Arum Americanum latiore folio, radice efculenta *Plukn. Mantiff. p.* 28. &c.

AANMERKING.

Van deze *Arum* zyn veel byzoorten, ofte veranderingen, en is het kleine Arum, met het blad van de Nymphæa, eetbaar van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 62. en in de *Hiftor. Jam. tom.* 1. *p.* 167. *Tab.* 106. *Fig.* 1. dog daar het blad maar alleen afgebeelt is. En is de Arum zonder fteel, met rondagtige bladen, wiens ftelen tot in het blad doorgaan, maar aan het onderfte half dubbeld ingefneeden zyn, met heele randen in de *Hortus Cliffort. p.* 435. en is de Weli Ila van het XI *deel Tab.* 22. van de *Hortus Malab.* welke in de Aantekening genaamt werd Malabaarfche Arum, in de moeraffen groejende, met het blad van Nymphæa, en een rietagtige wortel, en mogelyk de Americaanfche Arum met breeder blad, en een eetbaare wortel van *Pluknet. Mantiff. p.* 28. &c.

CAPUT OCTOAGESIMUM SECUNDUM.

Arum filveftre. Bira Utan.

ARum *filveftre* magis cum Europæo convenit, eftque etiam in tres fpecies fubdivifum, quarum primum eft *Arum latifolium*, fecundum *Arum medium*, feu *vulgare*, ac tertium *Arum aquaticum*, quod in fubfequenti defcribemus capite.

Primo *Arum latifolium* nil aliud videtur quam degeneratio, feu varietas domeftici, ac tertiæ iftius albæ fpeciei, præcedenti capite defcriptæ, nullo enim alio differt modo, nifi quod hujus folia fint glabriora, venæque in coftarum interftitiis majores formant vortices, ac potiffimum fponte crefcit juxta fluminum ripas, in frigidis vallibus. Ejus caulis quoque terræ incumbit inclinans dimidia fua parte ad brachii circiter craffitiem, craffas in terram emittens fibrillas, uti fativum, unde nullam ejus ampliorem addemus defcriptionem, folummodo dicens, faporem ejus effe acerrimum, & mordentem, ac corrofivo fucco turgidum, unde & hic caulis cibo ineptus eft.

Secundo *Arum medium*, feu Arum filveftre vulgare, omnibus partibus minus eft, & humilius, ejusque caules binos, ac binos cum dimidio pedes alti funt, digitum craffi, rotundi, folidi, & virides, inferius parum excavati, ac fefe cingentes.

Ejus folia binos quoque pedes longa funt, fed plerumque breviora, glabra, ac fere fplendentia. Ipforum coftæ ab utraque parum protuberant parte, harumque interftitia pertexta funt multis incurvis venis, re vera vorticofis. Inter caules bini, tresve, pluresve alii excrefcunt petioli, fuperius acutum, & incurvum fuftinentes cornu, feu vaginam, palmam longam, inque binas diftinctam partes, quarum inferior nodus eft viridis, ac fuperior cauda eft, canis panem referens, quæ tubo angufto fibi nexæ funt. Superior hæcce cauda ad latus fefe aperit, intusque exhibet albicantem uvarum quafi congeriem, minorem digitum longam, ac craffam, ex granulis minoribus compactis conpofitam, quæ adeo farinofa eft, acfi ex craffioribus farinæ granis effet conftructa. In-

LXXXII. HOOFDSTUK.

De wilde Arum.

H*Et wilde* Arum *komt nader met het Europifche overeen, en is weder onderdeeld in* 3 *zoorten, de eerfte* Arum latifolium, *de tweede* Arum medium *of* vulgare, *de derde* Arum aquaticum, *het welk wy in 't volgende capittel befchryven zullen.*

De eerfte Arum latifolium *fchynd anders niet te zyn dan een verwilderinge van de tamme, en derde witte zoorte in 't voorgaande capittel, want ze verfchild daar van anders niet, dan dat de bladeren gladder zyn, de aderen in de tuffchen plaatfen der ribben loopen gekrulder door malkander, en het waft in 't wild meeft langs de kanten van de Rivieren in koele Valeyen. De ftam legt ook gebogen ter aarden met de onderfte helft niet boven een arm dik, en met dikke vafelingen in de aarde vaft, gelyk het tamme, dies wy geen breeder befchryving daar van geven zullen, alleenlyk zeggende, dat het zeer fcherp en bytende van fmaak zy, vol van een corrofive zap, en dierhalven tot de fpyze onbequaam.*

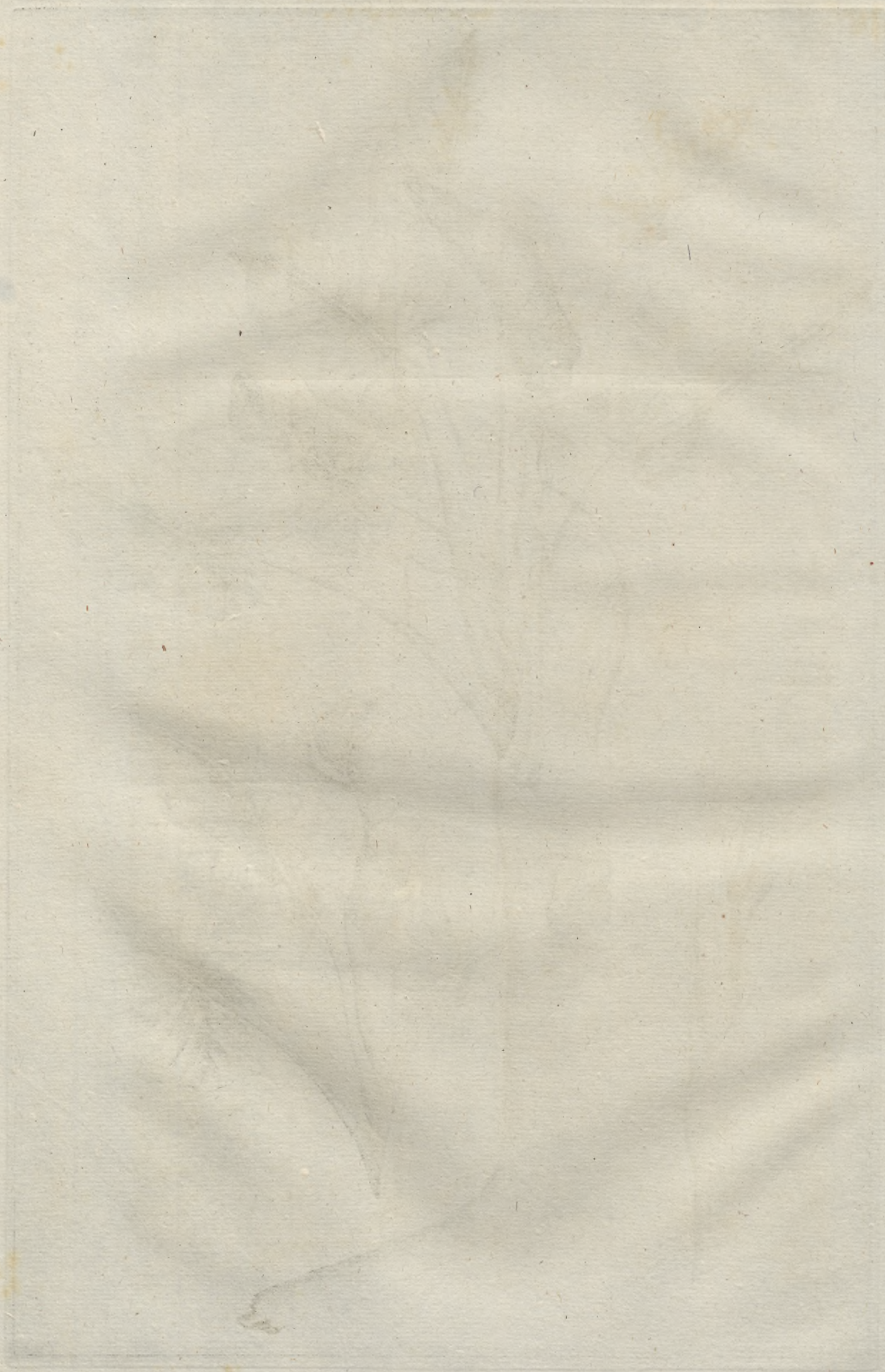
De tweede Arum medium, *of het gemeene wilde Arum, is in alle zyne deelen kleender, en lager, de ftelen zyn twee en derde halve voeten hoog, een vinger dik, rond, maffiev, en groen, beneden wat uitgehold, en malkander omvattende.*

De bladeren zyn ook twee voeten lank, doch meeft korter, glad, en fchier blinkende. De ribben fteeken te weerzyden maar een weinig uit, en haare tuffchen-plaatzen zyn uitgeweeven met veele kroefe aderen in malkander als werwels draaijende. Tuffchen de ftelen komen twee, drie, of meer andere ftelen uit, boven een fpits en krom hoorn of fcheede draagende, een band lank, ook in twee deelen verdeeld, te weten in de onderfte groene knop, en den bovenften fteert, een bondspint gelykende, met een fmalle hals aan malkander hangende, het bovenfte opend zig ter zyden, en vertoond van binnen een witagtige druive, een kleene vinger lank, en dik, van kleene korreltjes gemaakt, en zo meelagtig, als of het van groove meel-korls t'zamen gezet was.

De

Arum mucronatum. Lam.

Inferior uvarum pars in nodo iſto latens ex craſſioribus conſtat granis, acſi plana eſſent Piſa hilo nigro notata, primo viridia, dein vaginæ colorem habentia, quæ ad inferiorem ejus partem aperta minium, ſeu rutilum, ac rubentem, ſplendentemque habent colorem. Quodvis vero cornu interne bina ternave continet oſſicula ſeminalia, paulo majora acinis Uvarum, cum gemma nigra in centro, ac circa hanc quidam adparent radii.

Inferior caulis pars, ſeu radix ſupra terram elevata, oblique etiam jacet inſtar craſſi farciminis, externe fuſcis obducta pelliculis, & articulata quaſi per decidua folia, interne alba, ſicca, ſaporis acerrimi, & mordentis, quæ per tenues fibrillas ſeſe terræ infigit.

Januario fructus profert, inferius autem tuber diu clauſum eſt, ac granula in eo contenta juſtam adquirunt magnitudinem, antequam vagina hæc ſeſe eo usque aperiat, quum ſuperior interim pars emarcida quaſi dependet. Si hæc ſeſe aperiat, in initio gravem, ac tetrum, ſeu caninum quaſi fundit odorem.

Nomen. Latine *Arum Indicum ſilveſtre.* Malaice *Bira Utan.* Amboinice *Hila Abbal*, & ſolummodo *Hila.*

Locus. Ad ſilvarum oras creſcit, uti & in campis ſub fruticulis. Quod in ſilvis provenit, ſemper majus, & altius eſt, majoraque gerit folia campeſtri. In Boetona tantæ eſt magnitudinis, ut pro tertia ſpeciei ſativi haberetur, folia gerens tam ampla, ut iis totum obtegi poſſet corpus, quod Europæo cuidam male ſucceſſit, qui in Butonæ fluvio corpus lavans, hoc nudum tegebat recens abſciſſis foliis, quorum ſuccus in corpus depluens hoc adeo exurebat, ut ardor hic vix Calappi lympha exſtingui poſſet.

Uſus. Incolæ hujus plantæ nullam fere adhibent partem ad uſum Medicum, ac nihil ad cibum ob ejus acrimoniam, quam habet. Contra ejus folia multum uſurpantur in præparatione roſeæ tincturæ Caſſombæ, quod ſupra in iſto capite fuit indicatum. Radix ejus tam ab incolis, quam ab Europæis quibusdam ſumitur ad detegendum furtum, argumento antiquiſſimam fuiſſe artem, quam nationes inter ſeſe exercuere, & quæ ab una in alteram devoluta eſt, quum primi parentes in exſtruenda turri Babylonica inter ſeſe habitantes inſtrumenta furarent, unus nempe ab alio; ſuſpecti enim perſonæ in orbem ponuntur, & quivis hujus radicis fruſtulum cum cocta Oryza, vel alio cibo cogitur edere, quod inſontes ſine noxa peragunt, ſed fur devorare illud nequit, quam artem etiam inſtituit.

Plerumque vero fur adeo hanc timet radicem, ut ſubreptam rem potius clam reddat, vel per alium reſtituat, antequam cogatur hujus radicis edere portiunculam. Quum itaque hoc experimentum nimis ſit periculoſum, ac ſuperſtitioſum, atque Æthiopes flamines ſimul quædam ſuſurrent verba, alteram docebo, ac faciliorem artem, quæ aliquibus ridiculoſa videbitur, ſed aliquando tamen cum veritate convenire obſervata fuit, quum naturali quoque nitatur ratione.

Quivis ex ſuſpectis perſonis tantam crudæ, & ſiccæ Oryzæ quantitatem ore contineat, quantam poſſit, talemque inpera hanc comedere nullo adſumpto liquido potu, quod rite adtendere oportet. Hoc quivis facile peragere poteſt, ſed reus ob conſcientiam adgravatam, quæ in vulgaribus hominibus melius operatur quam in politicis, & aſtutis, tantam humoris copiam in ore adtrahere nequit, unde non facile ſiccam hanc deglutiet Oryzam, ſed, uti dictum eſt, hæc ars apud audaces, & aſtutos, qui hanc callent artem, non ſuccederet, atque ex hoc experimento inſuper jus exerceri, vel inſtitui nequit.

Hanc ob cauſſam *Arum ſilveſtre minus*, quod acerrimum eſt, atque hinc ad hanc artem maxime uſitatum, a quibusdam *Bira Pantsjuri*, h. e. *Arum furum* cognominatur. Quidam dicunt, ſi plumbi lamella ore contineatur, radicem hanc non tantum excitaturam eſſe ardorem, licet proprie non ſit ardor urens, ſed mordens acrimonia.

Pri-

De onderſte druive in den knop ſchuilende is van grover korls gemaakt, als platte erweten met een ſwart oog, eerſt gras-groen, daar na als de ſchede, die zich tot beneden toe openende, minje of vuur rood blinkende is. Ieder korl heeft 2 of 3 ſteentjes of Zaden van binnen, wat grooter als druive-ſteentjes met een ſwart oogje, of centrum, en rondom 't zelve eenige ſtraaltjes.

De onderſte ſtam of wortel boven de aarde, leid mede ſchuins als een dikke worſt, buiten met bruine vellen omgeven, en als in leeden verdeeld, door de afgevallene bladeren, binnen wit, droog, zeer ſcherp, en bytende van ſmaak. Met dunne vaſelingen maakt hy zich vaſt in de aarde.

In January vertoond het zyne vruchten, doch de onderſte knop blyft lange geſloten, en de korls daar in gewinnen haar volkomen grootte, eer de ſcheede haar zoo verre opend, wanneer ondertuſſchen het bovenſte deel als verſlenſt hangt. Als ze haar eerſt opend, zoo komt 'er een ſterke, ſchier vuile, of hondsagtige reuk uit.

Naam. *In 't Latyn* Arum Indicum ſylveſtre. *In 't Maleits* Bira utan. *In 't Amboins* Hila abbal, *en ſlegts* Hila.

Plaats. *Het waſt aan de kanten van de boſſchen, en in de velden onder ligt kreupelboſch. Het geene in de boſſchen waſt, is altyd hooger, en grooter van bladeren dan de veldzoorte. Op Boeton vind men 't zoo groot, dat men 't voor de derde van de tamme zoude aanzien, met bladeren zoo breed, dat men 't lyf daar mede bedekken kan, 't welk zeker Europeaan kwalyk bekwam, die zig in de Butonſe rivier aan de waterplaats waſſchende, het naakte lyf met deze verſch afgeſneedene bladeren bedekte, waar van hem 't zap over 't lyf liep, en dapper verbrande, dat men genoeg te doen hadde met Calappus-melk den brand weêr uit te trekken.*

Gebruik. *De Inlanders gebruiken ſchier niets van deze plante tot de Medicyne, en tot de koſt ganſch niets wegens de grote ſcherpigheit, die daar in is. De bladeren daarentegen werden veel gebeezigd by het maken van de rooze verwe Caſſomba, gelyk boven in 't zelfde Hoofdſtuk gezegt is. De wortel werd zoo wel by deze Inlanders als by ſommige Europeanen gebruikt om dievery te ontdekken, een bewys dat het een zeer oude konſt moet zyn, die de natien miſſchien malkanderen geleerd hebben, doen hare voorouders by den Babyloniſchen toorn noch by malkander woonden, en den een den anderen zyn gereetſchap ontkneep, want de betigte perzonen moeten in een kring ſtaan, en een ider een ſtukje van deze wortel met gekookte ryſt of ander koſt opeeten, zoo zullen de onſchuldige zonder letzel 't zelve konnen doen, maar den regten dief kan het niet inſwelgen, hoe zeer hy zich ook bemoeid.*

Doch gemeenlyk is den dief zoo bang voor deze wortel, dat hy het geſtoole goed liever heimelyk weer geeft, of doed weer geeven, eer hy tot het eeten van deze wortel gedwongen werd. Dewyl nu deze proeve te periculeus en met ſuperſtitie gemengd is, alzoo de Moorſche Paapen nog eenige woorden daar by preuvelen, zoo zal ik u een andere en ligtere konſt leeren, die wel belachelyk, egter ſomtyds waar bevonden is, en op natuurlyke reden ſteund.

Doed ieder van de verdagte perzonen zoo veel raauwe, en drooge ryſt in de mond nemen, als hy daar in vatten kan, en belaſt hem, dat hy den zelve zonder eenig vogt daar by te doen (daar gy wel moet opletten) zal opeeten. Dit kan een ieder ligt doen, maar de ſchuldige kan wegens zyn kwade conſcientie, die by ſlegte menſchen beter werkt dan by ſlimme gaſten, zoo veel vogtigheit of ſpeegzel in de mond niet krygen, en dierhalven vald het hem onmogelyk den drogen ryſt in te ſwelgen, doch als gezegt, deze konſt zoude by de ſtoute gaſten, en die de konſt weten, niet wel aangaan, en dan is het noch al een proefje, daar op men geen regt kan doen.

Om deze oorzake werd de kleene wilde zoorte, *die de ſterkſte is, en daarom hier toe gebruikelyk, van ſommige* Bira Pantsjuri, *dat is* Diefjes Arum *toegenaamt. Sommige zeggen, als men een ſtukje loot in de mond houd, zoo zoude deze wortel zo hevig niet branden konnen, hoewel het eigentlyk geen brand is met bitte, maar een bytende ſcherpigheit.*

De

Primum seu *Arum silvestre majus* in desertis, & densis crescens silvis stipitem format crure crassiorem, & Orgya longiorem, qui terræ incumbit instar frusti rudentis, atque hinc ab Amboninensibus *Hila Niä*, h. e. *Draconis Arum* vocatur, quum Draconem referat seniorem. Hicque stipes edulis est, si coquatur, ac prima ejus abjiciatur aqua. Quo modo media ejus species ad ardentem febrim *Capialoe* dictam adhibeatur, in præcedenti vide capite.

De eerste of grote wilde zoorte *in eenzame en digte bosschen voortkomende gewind een stam dikker dan een been, en langer dan een vadem, leggende op de aarde als een stuk dik kabeltouw, en werd daarom by de Amboineezen* Hila Niä, *dat is* Draken Arum *genaamt, om dat ze een oude Draake gelykt. Ze is eetbaar, als men ze opkookt, en het eerste water weg smyt. Hoe men de middelzoorte tot de koortse* Capialoe *gebruiken zal, ziet in 't voorgaande Hoofdstuk.*

Tabula Centesima Septima

Arum exhibet *silvestre*, quod est Arum acaule, foliis sagittatis, triangulis, acutis, angulis extrorsum flexis acutis, *H. Cliffort. p.* 435. & Arum minus esculentum, Sagittariæ foliis e viridi nigricantibus, *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 63. & *Hist. Jam. Tom.* 1. *Tab.* 106. *Fig.* 2. ubi ejus folium depictum est, & Nelenschena major *H. Malab. tom.* XI. *Tab.* 20. reliqua vide in *H. Cliffort. l. c.*

De Hondert en sevende Plaat

Vertoont de *wilde Arum*, het welk is de Arum zonder steel, met driehoekige puntige bladen, als van de Sagittaria, en de hoeken der bladen omgebogen van de *H. Cliffort. p.* 435. en kleine eetbare Arum, met bladen van de Sagittaria uit den groene zwartachtig, van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 63. en de *Hist. Jam. tom.* 1. *Tab.* 106. *Fig.* 2. alwaar het blad maar vertoont werd, en Nelenschena major van de *Hortus Malab. tom.* XI. *Tab.* 20. zie verders de *H. Cliffort. l. c.*

CAPUT OCTOAGESIMUM TERTIUM.

Arum aquaticum. Bira Ayer.

ARum *Amboinense aquaticum* longum gerit caulem, seu stipitem instar subsequentis *Anappur*, seu *Dracunculi*, qui tres, & quatuor pedes longus est, ac binos digitos crassus, cujus media major pars terræ incumbit, altera autem dimidia minor pars sese erigit, decumbens autem pars prope radicem sese explicat in tres quatuorve caules, brachium circiter crassos, & ad latera alios emittit stipites, per decidua folia in annulos densos distinctos, seu articulatos, qui crassis fibrillis sese terræ infigunt circa radicem, cætera autem ipsorum pars nuda est, & pallide virens.

Cujusvis stipitis summa pars sese dividit in bina plurave capita, quorum quodvis fasciculum sustinet foliosum, horumque foliorum petioli octo, & novem pollices longi sunt, quorum pars inferior sex nempe pollices longa ad internam partem semi concava est, instar canalis, ubi sese invicem ambiunt. Reliqua pars binorum, vel trium pollicum rotunda est, & solida.

Folia parum recedunt a communi Ari forma, quum inferius non sint auriculata, vel angulosa, sed anguste desinunt in binas parvas auriculas, ubi petiolus inmittitur, suntque decem, vel duodecim pollices longa, in medio quatuor, & quinque lata, superius in brevem apicem excurrentia, crassiuscula, firma, superne glabra, inferne costis obliquis parum protuberantia, superior autem petiolorum pars illa parum sursum elevat. Inter hosce petiolos ex stipitis ventre multa excrescunt viridia calopodia, digitum longa, & crassa, uno alterove obtuso dorso longitudinali notata, quæ ad unam inclinant partem, quumque superius sese aperiat dorsum, interne uvæ quasi conspiciuntur, ex viridibus acutis ossiculis compactis compositæ, quæ superius fuscum sustinent frustulum instar silvestris Siriboæ, omnia autem ista granula visco obducta sunt. Horumque unum alterumve modo perfectum excrescit, quæ magnitudinem adquirunt Baccæ Lauri, oblongo acuminata, quæ diu sunt viridia, tandem tamen rubra sunt, glabra, & splendentia, intusque continent nucleum externe album, & interne viridem. Stipitis substantia pallide alba est, & sicca; Hujus herbæ sapor fallax est, in initio enim est fatuus, & aquosus, dein autem tam acriter mordet, quam ullum Arum.

Nomen. Latine *Arum aquaticum.* Malaice *Bira Ayer*, & *Anappur Ayer*, h. e. *Dracunculus aquaticus.*

Locus. Ad fluminum ripas crescit, ut & in apertis vallibus, arenosis, & saxosis, quod tamen in hortis, & siccis locis transplantari potest.

Usus.

LXXXIII. HOOFDSTUK.

Het Water-Arum.

AMboins Water-Aron *of* Arum aquaticum *wast met een langen stam gelyk het volgende* Anappur *of* Dracunculus, *drie en vier voeten lank, en twee vingers dik, waar van ruim de helft op de aarde legt, de andere helft opgeregt, het leggende deel verspreid zich by de wortel in drie of vier stammen, daar zy wel een arm dik zyn, en geven dwers ter zyden uit andere stammen, door de afgevalle bladeren in digte leden verdeeld, en met dikke Vaselingen in de aarde vast omtrent de wortel, want de rest is kaal, en licht-groen.*

Het opperste van ieder stam verdeeld zich in twee of meer hoofden, ieder bestaande uit een bos bladeren, welkers stelen agt en negen duimen lank zyn, waar van de zes onderste duimen aan de binnen zyde half hol zyn, gelyk een geut, daar zy malkanderen omvatten. De resterende twee of drie duimen zyn rond en massief.

De bladeren wyken wat af van de gemeene Arums forme, als hebbende agter geen uitsteekende ooren ofte hoeken, maar loopen smal toe in twee kleene ooren, daar den steel ingelaten werd, zyn tien a twaalf duimen lank, in de midden vier en vyf breed, van vooren met een korte spitse, dikagtig, styf, boven glad, beneden met zeer schuinse ribben, die niet zeer uitbuilen, en met het bovenste deel des steels staan zy een weinig opwaarts gebogen. Tusschen de stelen uit haaren buik komen veele grasgroene hoozen, een vinger lank en dik, met een of twee stompe ruggens langs henen geteekend, en alle na eene rye gebogen, en aan de bovenste rugge haar openende, binnen ziet men een druifje van groene spitze korls op malkander gepakt, boven op met een bruin stukje als wilde Siriboa, alle met slym omgeven. Van de korls komt maar een of twee tot perfectie, werdende zoo groot als een Baakelaar, langwerpig toegespitst, en blyven lange groen, doch eindelyk werdense rood, glad, en blinkend, binnen met een korl, dewelke buiten wit, en binnen groenagtig is. De substantie des stams is bleek-wit, en droog, de smaak van dit kruid is bedriegelyk, want in 't eerste komt by laf en wateragtig voor, maar daar na byt by zoo fel, als eenig Arum doen kan.

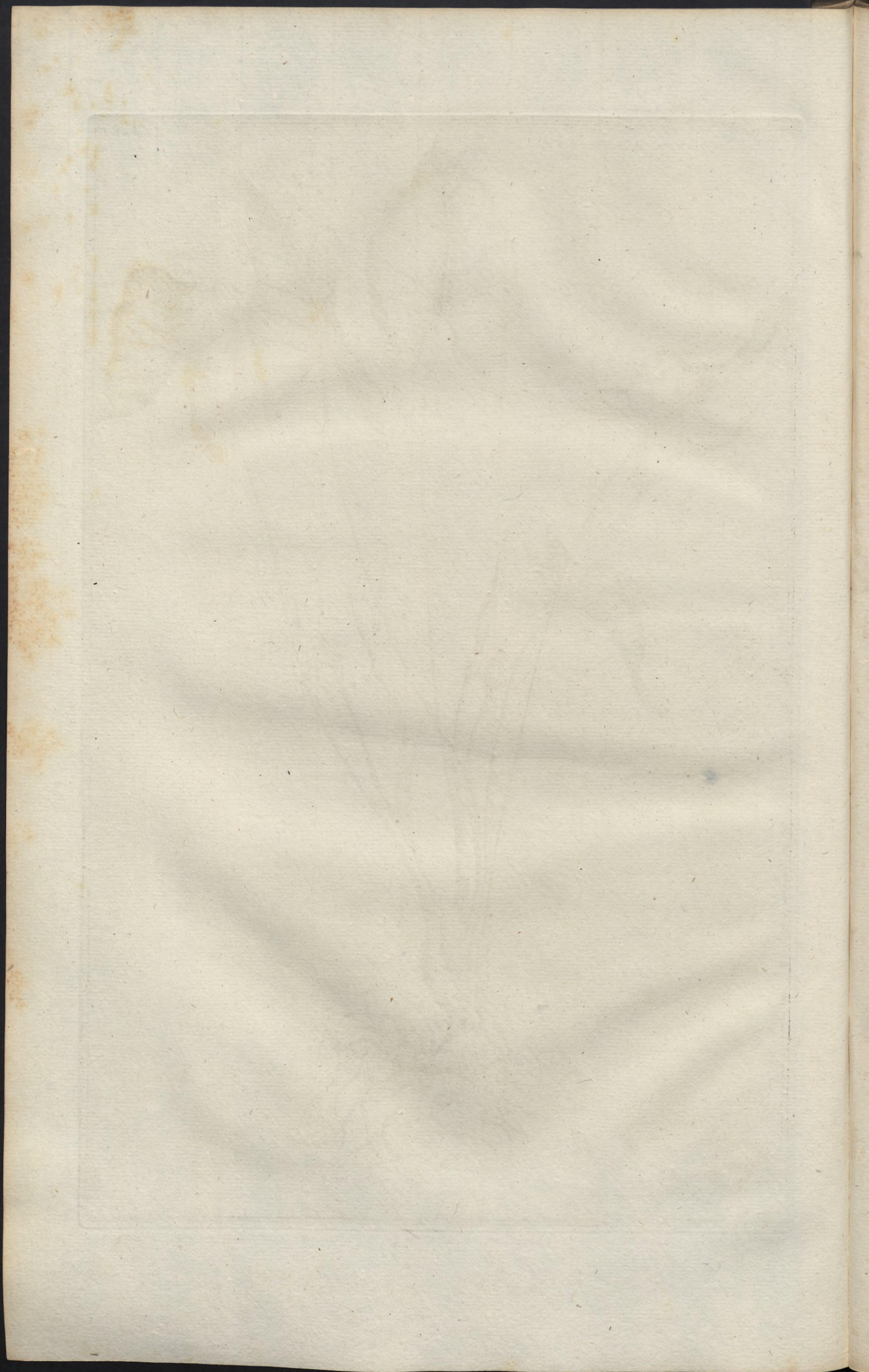
Naam. *In 't Latyn* Arum aquaticum. *In 't Maleits* Bira ayer, *en* Anappur ayer, *dat is* Dracunculus aquaticus.

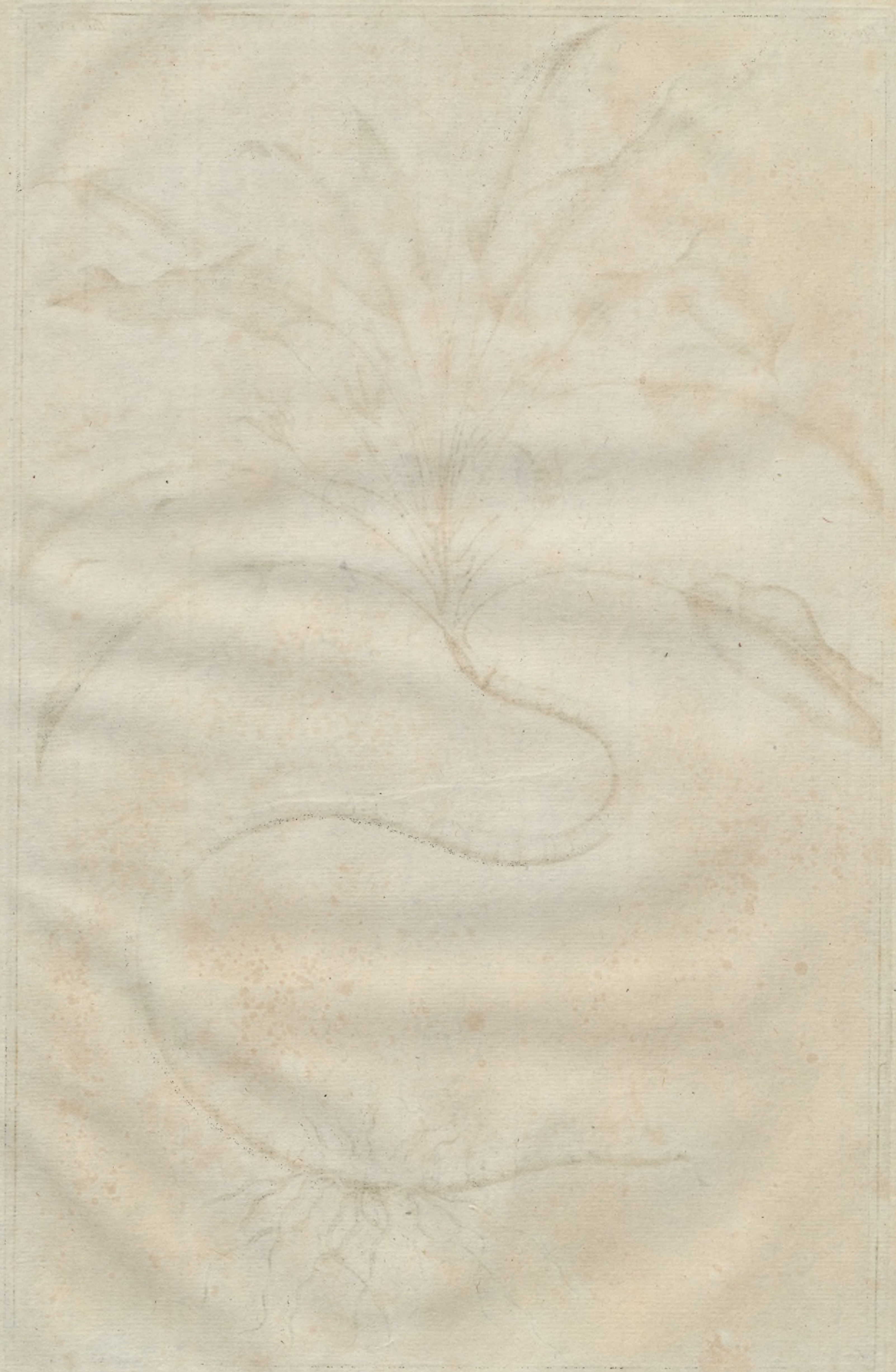
Plaats. *Het wast aan de kanten van de rivieren, en in opene valeyen, daar het zandig is, met steenen gemengd, doch laat zich ook op 't droge, en in de hoven planten.*

Ge-

Caladium sagittifolium. W.

Caladium ovatum. W.

Usus. Hæc herba raro obvia est, ejusque usus mihi ignotus, excepto quod Indicæ curatrices ejus folia aliquando ex horto meo petant, quæ supra ignem calefacta, œdematosis, & tumentibus partibus inponuntur, unde œdema quidem extrahitur, & partes detumescunt, sed sæpe ipsa deglubitur cutis, & eschara suboriuntur.

Gebruik. *Het kruid zelfs is weinig te vinden, en zyn gebruik my nog onbekend, behalven dat de Indische Meestressen somtyds de bladeren uit mynen tuin haalen om over 't vuur warm gemaakt op zugtige en geswolle leden te binden, daar het de zugt wel uittrekt, en het lid doet slenssen, maar somtyds het vel mede aftrekt, en gaten maakt.*

Tabula Centesima Octava

Arum exhibet *aquaticum* cum omnibus suis partibus, quod cum Karinpola *H. Malab. tom.* XI. *Tab.* 23. convenire videtur.

De Hondert en achste Plaat

Vertoont het *Water Arum* met al zyn deelen, het geen met de Karinpola van de *H. Malab. tom* XI. *Tab.* 23. schynt overeen te komen.

CAPUT OCTOAGESIMUM QUARTUM.

Arum Ægyptium, & Caladium sativum. Kelady.

TErtia Ari species est Ægyptia cognominata, quod mixtam habet formam Ari, & Nymphææ, dividiturque in binas species, domesticam, & aquaticam, cuivis autem peculiare tribuo caput.

Caladium sativum, vulgare est olus, per totam Indiam aquosam notum, quod edulem habet radicem, unde hanc primo describemus: est itaque Bulbus crassus, Rapaceus, palmam circiter longus, transversalem manum crassus, inferius rotundus, & latissimus, superius angustus, instar magnæ bursæ, undique multas emittens tenues radicales fibras. In Europæorum libris *Arum Ægyptium* duplici depingitur radice, instar *Cucurbitæ Lagenariæ*, quæ hic in India *Calabassa* vocatur, talem vero radicem in Indico *Kelady* nunquam inveni.

Plurimæ ejus radices, uti dictum fuit, inferius latæ sunt, superius angustatæ, instar bursæ, vel lagenæ, aliæ autem rotundiores sunt, atque inferius brevem gerunt apicem, qui in majorem seu primariam terminatur radicem, quæ superius fusca est, & pelliculis obsessa, in annulos quoque obscuros distincta, & ad latera obsessa acutis bulbulis, qui gemmæ, seu proles sunt propagationi inservientes. Interna substantia est alba, & sicca, tres habens colores, quos postea indicabimus.

E radice excrescunt quatuor, vel quinque recti caules, tres quatuorque pedes alti, rotundi fere, excepta interna ipsorum parte, quæ parum excavata est, cujus tamen oræ ita sibi incumbunt, ut illi rotundi videantur, horumque quidam nigricant, nudi, & glabri sunt. Quivis vero ingens sustinet folium, non umbilicatum, seu qui in ipsam non transit folii posticam partem, uti in *Aro*, sed folium hoc petiolo incumbit, qui in inferiore inplantatur parte, & undique costas emittit, inferius protuberantes, ipsarumque interstitia subtilibus pertexta sunt, ac vorticosis venulis.

Folium ipsum magis convenit cum illo Nymphææ, ac postica parte binis auriculis notatum est rotundis, ubi & planum gerit sinum, unum vel sesqui pedem longum, ac fere pedem latum, superne glaucum, uti Indigo, glabrum, & ad tactum mollissimum, neutiquam vero splendens, inferne viride. Hanc habet proprietatem, quod licet aquæ infundatur, semper tamen fit siccum, illiusque guttulæ superiori ejus parti incumbunt instar globulorum Mercurii, tenerum folium est cornu convolutum, uti id obtinet in omnibus *Ari*, & *Nymphææ* foliis teneris, cum quibus convenit.

Quam diu hæ plantæ per homines coluntur, neque flores neque semen proferunt, unde & vulgo steriles censentur, sique excrescant, abrumpuntur, ne edulis radix corrumpatur, si vero in angulo proveniant solitario, ut degenerent, tum peculiari in pedunculo vaginam exhibent uti Arum, atque plures sæpe in conspectum veniunt tales pedunculi, sed multo longiores, & acutiores instar caudæ Lacertæ, cujus superior pars incurvata est, vel dependet, externe fusca, ac tandem decidit.

LXXXIV. HOOFDSTUK.

Het Ægyptische Arum.

H*Et derde geslacht van Arum is het Ægyptische bygenaamt, dragende een gemengde fatzoen, en aart van Arum en Nymphæa, verdeeld in twee zoorten, tamme, en water Kelady, ieder een byzonder Hoofdstuk hebbende.*

Caladium sativum, *of tamme Kelady is een gemeen Moeskruid, door geheel Water-Indien bekend, bestaande in een eetbare wortel, dies wy die eerst beschryven zullen: het is een dikke bulbus of Raape omtrent een band lang, een dwers-band dik, onder rond, en breedst, boven smal als een grote beurs, met veele dunne Vaselingen rondom behangen. In de Europische boeken vind men het* Arum Ægyptium *met een dubbelde wortel afgeteekend, gelyk de* Cucurbita Lagenaria, *diergelyke men hier in Indien* Calabassen *noemd, doch zoodanige wortel heb ik aan 't Oost-Indische* Kelady *nooit gezien.*

De meeste zyn, als gezegt, onder breed, na boven toe-smallende, als een beurs of bottel of vles, andere zyn ronder, en hebben beneden een korte spitze, dewelke in een hooftwortel eindigd, buiten is ze bruin, en met vellen behangen, ook in donkere leden verdeeld, en ter zyden bezet met spitze knobbelen, dewelke de afzetzels zyn, die tot het voortplanten dienen. Binnen is een witte en drooge substantie, van driederlei koleuren, gelyk wy hier na zullen zeggen.

Uit de wortel komen voort vier a vyf regte stelen, drie en vier voeten hoog, schier rond, behalven aan de binnen zyde wat uitgebold, doch de kanten slaan zoo digt over malkander, dat zy rond schynen, zommige zwartagtig, kaal, en glad. Ieder draagd een groot breed blad, zynde den steel geenzints daar in gelaten in de achterste kloove, gelyk aan het Arum, *maar het blad rust op den steel, dewelke zich aan de onderste zyde inlaat, en rondom in ribben verdeeld, die aan de onderste zyde uitbuilen, en hare tusschen plaatzen zyn met fyne adertjes wervels-gewys uitgeweeven.*

Het blad op zich zelfs heeft meer gelykenisse met de Nymphæa, *agter met twee ronde ooren, en een vlak bogtje, van een tot een en halve voeten lang, en schier een voet breed, boven blaauw-groen, gelyk Indigo, glad, en zeer zagt in 't aantasten, doch geenzints blinkende, beneden groen. Het heeft die eigenschap, al doopt men 't in water, dat het egter droog blyft, en de droppelen blyven op de bovenste zyde leggen, als Quikzilver, het jonge blad is als een t'zamen gerolde hoorn, en gelyk aan alle zoorten van* Arum *en* Nymphæa, *met welke het overeenkomt.*

Zoo lang deze planten door menschen gebavend werden, vertoonen zy noch bloemen noch zaad, weshalven zy in 't gemeen voor onvruchtbaar gehouden werden, en zoo die al voor den dag kwamen, werden zy afgebroken, op dat de eetbare wortel daar door niet bederve, maar zoo men ze in een eenzame boek laat staan, en verwilderen, zoo brengt ze op een byzondere steel hare scheede voort gelyk het Arum, een of meer, doch veel langer en spitzer, als een Hagedisse-steert, met het bovenste deel omgekromd, en afhangende, bruin van buiten, en vald ten laatsten af.

Inferior vaginæ pars per aliquod remanet tempus, dehiſcit, & uvam exhibet uti Arum, ex viridibus granulis compoſitam cum tuberculis nigris, quæ etiam pereunt nullo ſubcreſcente ſemine. Quidam incolæ hujus peculiarem volunt conſtituere ſpeciem, ſed præter neceſſitatem, expertus enim fui, ſativum in meo horto ita degenerare. Hujus *Sativi Caladii* octo numerantur ſpecies, quarum prima, & craſſiſſima eſt *Kelady Alang*, Amboince *Ina Alang*, & *Ina Kekin Malona*, ingentem inſtar Cucurbitæ, ſeu Camolengæ gerit radicem, diſtinctam nodis digitum latis, atque ad dimidiam partem ſupra terram elevatur, interne rubens, ex nigro fuſcis, & craſſis characteribus notata. Foliorum petioli virides ſunt, nec maculati, copioſe colitur circa pagum Alang, unde & nomen obtinuit.

Secunda ſpecies eſt *Kelady Bulu*, Amboinice *Ina tabola*, eſt omnium humillima, ſtipitem gerit craſſum, ac procumbentem, qui ſeſe parum erigit, ſi baculo adligetur, tumque Orgyæ longitudinem habet, partem referens rudentis tenuioris, ejusque ſubſtantia magis fibroſa eſt reliquis, unde & potiſſimum coquitur, quumque vetuſta ſit, minora gerit folia, ac florem, ſeu vaginam ſupra deſcriptam, tumque illius ſubſtantia fatua, & inſipida eſt.

Tertia ſpecies eſt *Kelady Annac*: Latine *Caladium cum liberis*, ſeu *prole*. Amboinice *Ina hatu*, petiolos gerit nigros, ac radicem rotundam, & planiuſculam, cui adcreſcunt multæ aliæ minores radiculæ, ſeu bulbuli magnitudine Ovorum, & Lanſiorum, quales in Combilio conſpiciuntur. Interna ejus ſubſtantia itidem rubet, nullos, vel paucos habens characteres, ſemperque edulis eſt, ſed matrix parvum excitat pruritum, proles autem non, atque hi bulbuli ex cortice tanquam ex vagina enucleari poſſunt.

Quarta eſt *Kelady telloor*. Amboinice *Ina Manuteru*, rotundulos gerit bulbos, inſtar majoris *Lemon Itam*, qui inferius caudati ſunt uti Rapa, interne flaveſcentes, paucosque gerunt fuſcos characteres. Ejus petioli pallide virent, nec punctulis notati ſunt.

Quinta eſt *Kelady Maraja*. Amboinice *Ina Maſſahöut*, h. e. *Lancar ſipat*, eſt ſpecies prorepens, longas gerens tenuesque radices, quæ extra aream proferunt plantulas, uti ſubſequens *Kelady Ayer*, ſuntque dulces, & edules. Petioli virides ſunt, & maculis albis notati.

Sexta eſt *Kelady Gomuto*. Amboinice *Ina Kekin Mahina*, i. e. *Caladium ſcriptum*, ſeu *Literatum*, vulgatiſſima eſt, bulbum gerens ex rotundo oblongum, interne gerentem lineas nigricantes, ac punctulos, Arabicas, ac Sinenſes referentes literas, quæ tenuiores, & denſiores ſunt, quam in prima ſpecie, quoque hæ ſint copioſiores, eo melior cenſetur. Petioli ex nigro virent, quales & foliorum coſtæ ſunt.

Septima rariſſima ſpecies eſt, dicta *Kelady Wangy*. Amboinice *Ina Kekermoni*, rotundum gerit bulbum, & interne characteres pallidos. Petioli ac coſtæ pallide fuſcæ ſunt, ſique coquatur, & ex olla tollatur, odorem fundit Oryzæ recentis, vel foliorum *Kekermony*. Paucos habet radicum ſurculos, uti & prima ſpecies.

Octava eſt *Kelady tauwar*. Amboinice *Ina Appar*, fere eadem eſt cum quinta, ſeu *Ina Maſſahöut*, quum ejus bulbi viliſſimum habeant ſaporem cum fatua adſtrictione, unde & non multum expetitur, vel magni fit.

Omnia cæterum Caladia in binas generales dividuntur ſpecies, longam, & rotundam. Longæ ſunt Lagenæ formes, inferius craſſiſſimæ, & inde in obtuſum apicem, ſeu primariam excurrentes radicem, quæ brevis, & incurva eſt. Rotunda bulboſa eſt, inferius in acutum excurrens apicem, uti Rapa, hæc ſubſtantiam habet molliorem, & ſaporem præſtantiorem, quum longa plerumque fibroſa ſit.

Omnium ſpecierum folium in medio, ubi petiolus immiſſus eſt, ſinum, ac foveolam format, in qua ros continetur, atque inde folium ſeſe dividit in tres majores nervos, quorum medius directe ad apicem excurrit, bini alii ad oras terminantur, ex hiſce ſeſe propagant reliquæ coſtæ. In pingui ſolo *Caladium ſativum* ſex pedum altitudinem habet, foliaque tam ampla, ut pro pueris integumento inſerviant.

Nomen.

Het onderſte blyft noch een tyd lang ſtaan, berſt open, en vertoond een druive, gelyk het Arum, van groene korls gemaakt, met ſwarte noppen, die ook vergaan zonder eigentlyk zaad te formeeren. Zommige Inlanders willen een byzondere zoorte hier van maken, doch het is onnodig, want ik hebbe ervaren, dat het tamme in mynen tuin zodanig veraart is. Men heeft agt zoorten van deze tamme Kelady, *de eerſte en dikſte zoorte is* Kelady Alang, *in 't Amboins* Ina Alang, *en* Ina Kekin Malona, *het heeft een grote wortel, gelyk een Couwoerde, of Camolenga, met leden van een vinger breed, en ſtaat wel de helft boven de aarde, binnen roodagtig, met ſwart-bruine en grove characteren. De ſtelen der bladeren zyn groen, en niet geſpikkeld, ze werd veel geplant omtrent het Dorp Alang, daar ze de naam van heeft.*

De tweede is Kelady Bulu, *in 't Amboins* Ina tohalo, *is de laagſte van allen, gewind een dikke leggenden ſtam, die zich wat opregt, als men hem aan een ſtok bind, en werd als dan een vadem lang, gelykende een ſtuk van een dun kabeltouw, zyn ſubſtantie is dradiger dan de andere; en daarom werd ze meeſt gekookt, als ze oud werd, zoo gewind ze kleene bladeren, en een bloeme of ſcheede, gelyk boven gezegt is, en zyn ſubſtantie werd als dan laf en onſmakelig.*

De derde zoorte is Kelady Annac, *in 't Latyn* Caladium cum liberis, *in 't Amboins* Ina hatu, *heeft ſwarte ſtelen, een ronde platagtige wortel, daar rondom veele andere en kleender wortelen aanhangen, in de grote van eijers en Lanſſen, gelyk men aan 't Combili ziet. De binnenſte ſubſtantie vald ook roodagtig, met geene of weinige Caracteren, en zyn altyd eetbaar, doch de Moeder jeukt wat, en de kinders niet, die men uit haare ſchorſſe als uit een ſcheede drukken kan.*

De vyfde is de Kelady Telloor. *Amboins* Ina Manuteru, *is rondagtig van wortelen, als een groote Lemon Itam, dog onder aan een ſteert als een Raape, van binnen geelagtig, met weinige bruine characteren. De ſtelen zyn licht-groen, ongeſpikkeld.*

De vierde is Kelady Maraja. *Amboins* Ina Maſſahöut, *dat is* Lancar ſipat, *is een kruipende zoorte, met lange dunne wortelen, die buiten haar perk ſpringen, en aldaar nieuwe plantjes voortbrengen, als de volgende* Kelady Aijer, *zyn nogtans zoet en bekwaam om te eeten. De ſtelen zyn groen met wit geſpikkeld.*

De zesde Kelady Gomuto. *Amboins* Ina Kekin Mahina. Caladium ſcriptum *of* Literatum *is wel de gemeenſte, uit den ronden lankwerpig, binnen vol ſwartagtige linien en ſtipjes, Arabiſche of Sineeſche letters gelykende, fynder en digter dan aan de eerſte zoorte, en hoe meer die daar in zyn, hoe beter men ze acht. De ſtelen zyn zwart-groen, gelyk ook de ribben aan de bladeren.*

De zevende is een zeldzame zoorte, genaamt Kelady Wangy, *in 't Amboins* Ina Kekermoni, *heeft een ronde wortel, en bleek ſchrift van binnen. De ſtelen, en ribben zyn licht-bruin, als men 't kookt, en uit de pot neemd, zoo heeft het een geur, als verſche ryſt, of de bladeren van* Kekermony. *Het heeft weinig uitſpruitzels aan de wortel, gelyk ook de eerſte zoorte.*

De achſte is Kelady tauwar, *in 't Amboins* Ina Appar, *is ſchier het zelfde met de vyfde, of* Ina Maſſahöut, *om dat zyne wortelen de ſlegtſte van ſmaak zyn met een laffe adſtrictie, en daarom niet veel geacht werden.*

Anders werden alle Keladis in twee generale zoorten verdeeld, lange, en ronde. De lange zyn de vles-formige, beneden op 't dikſte, doch van daar wederom in een ſtompe ſpitze, en een hooftwortel uitloopende, die kort, en krom is. De ronde is bolagtig, beneden mede in een ſpitze uitloopende als een Raape, deze houd men meede voor korter van ſubſtantie, en beter van ſmaak, daar de lange gemeenlyk hairagtig zyn.

Het blad van alle zoorten formeerd in de midden, daar den ſteel ingelaten is, een kuiltje, daar in den daauw blyft ſtaan, en van daar verdeeld hem den ſteel in drie hooft-zenuwen, waar van de eene regt vooruitloopt na de ſpitze, de twee andere loopen na de ooren, van deze verſpreiden hun de andere ribben. Aan vette gronden waſt de tamme Kelady, *zes voeten hoog, en de bladeren zoo breed, dat zy voor een jonge tot een mantel verſtrekken.*

Naam.

Nomen. Latine *Arum Ægyptium*, & *Caladium sativum.* Malaice *Kelady.* Javanice *Tallas.* Baleyice *Kelady.* Maccassarice *Kelady*, & *Alady.* Ternatice *Bete.* Amboinice *Inan*, & *Ina*, cum adjectis cognominibus. Bandice *Kedu.* Sinice *Ou.* Malabarice *Tsjambu.*

Nunc autem pro viribus determinabo, & dirimam diuturnam litem, & disputationem, quas Botanici inter sese exercuerunt de hisce quatuor herbis, seu nominibus, de *Colocasia* nempe, *Aro Ægyptio*, *Faba Ægyptia*, & *Loto Ægyptia*, quæ adeo inter sese confusæ sunt, ut in plurimis Herbariis una pro alia sumatur. Primo itaque dico, differentiam esse inter *Colocasiam Veterum*, & *Colocasiam Neotericorum*, ex *Dioscoride* enim *lib.* 2. *cap.* 99. & *Plinio libr.* 21. *cap.* 15. adparet, *Colocasiam Veterum* fuisse radicem *Fabæ Ægyptiæ*, contra in ea sum sententia cum neotericis *Clusio*, *Prospero Alpino*, & *Bellonio*, qui nobis ostendunt, *Colocasiam modernam* nihil aliud esse hoc *Aro Ægyptio*, qui inter alia dicunt, hodie etiam in Ægypto *Culcas* vocari, uti apud Occidentales Æthiopes in Barbaria, & Hispania *Acolcas*, licet *Clusius* testetur, Hispanos veros hoc quoque vocare *Manto de Nuestra Senhora*, & Africanos servos in Portugallia male *Inhame*, seu *Injame*, quod nomen est commune omnium edulium radicum, quales hisce in terris *Oebis*, seu *Ubia* sunt.

Faba Ægyptia diversa est planta ab *Aro Ægyptio*, ac nihil aliud quam *Nymphææ Indicæ majoris* species, seu *Taratti* infra *libr.* 11. descriptæ. *Lotus Ægyptia* est *Nymphæa minor* eodem libro obcurrens. Hæc autem superest difficultas, si *Arum* nostrum *Ægyptium* veteribus Ægyptiis quoque notum fuerit, uti id probabile est, quo nomine hoc descripserint, ad quæ nil respondere possum, nisi quod utrasque hasce plantas forte ob foliorum convenientiam, & similitudinem unas easdemque habuerint, licet una in aquis, altera in terra crescat, forte etiam utriusque radices *Colocasiam* vocarunt.

Primum vix credibile est, quum *Dioscorides* fuerit vir, qui cum Romanorum exercitibus Ægyptum ipsam permeaverit, videtur tamen hæc confusio in posteriora perdurasse tempora. Ita ut majore jure mirari quis sese debeat *Prosperum Alpinum*, qui utrasque hasce plantas in Ægypto vidit, non tamen istum obseravasse errorem, sed sese tantum miratur, Dioscoridem *Fabæ* suæ *Ægyptiæ* semina, & flores adscribere, ejusque tamen radicem vocare *Colocasiam*, licet non dicat, binas diversas esse plantas, quod facile potuisset addere, certum enim est, tam antiquis quam hisce temporibus *Fabam Ægyptiam* non majorem produxisse bulbum ad radicem ovo gallinaceo, quæ potissimum arundinacea, & prorepens est, contra *Arum Ægyptium* ingentem, & edulem profert bulbum loco radicis, ac nunquam, vel raro admodum flores fructusque. Licet jam sibi sint quam simillimæ hæ plantæ, mox tamen differentia detegi potest, unam nunquam in terra, alteramque nunquam in aqua crescere, excepto subsequenti *Aro aquatico*, quod non edule est.

Videtur tamen *Carol. Clusius rarior. plant. libr.* 4. *cap.* 50. hisce plantis nolle dare nomen *Ari Ægyptii*, forte ipsi obstat, *Colocasiam* omni tempore fuisse radicem edulem, quod ipsi non credibile videtur de *Aro*, ipsi autem edules *Ari* species non notæ fuere, qualem supra descripsimus unam, ac brevi post alias plures enarrabimus. Omni autem modo convenit, *Colocasiam modernam* ad *Ari* species reduci, quod declarat ejus fructus, quem aliquando profert, nullo autem modo *Nymphææ* species, unde tum sponte cessant sæpius jam memoratæ confusiones.

Locus. Uti nomen declarat, sic hujus Ari species, seu vera *Colocasia* nullibi adeo nota, & culta fuit, quam in Ægypto, uti *Bellonius*, & *Alpinus* id testantur, in hunc usque diem nullum esse rusticum tam vilem, qui non tota arva hisce bulbis consita habeat, ut quotannis familiam suam sustentet hisce radicibus, uti apud nos cum Rapis fit.

Naam. *In 't Latyn* Arum Ægyptium, *of* Caladium sativum. *In 't Maleits* Kelady. *In 't Javaans* Tallas. *In 't Baleits* Kelady. *In 't Maccassaars* Kelady, en Alady. *In 't Ternataans* Bete. *In 't Amboins* Inan, en Ina, *met de gecomponeerde woorden. In 't Bandanees* Kedu. *In 't Sinees* Ou. *In 't Malabaars* Tsjambu.

Nu zal ik na myn vermogen afkappen den langduurigen twist, en verwerring, die onder de Herbaristen geweest zyn, over deze vier kruiden, of vier namen, te weten Colocasia, Arum Ægyptium, Faba Ægyptia, *en* Lotus Ægyptia, *dewelke in zulke confusie geraakt zyn, dat men in de meeste Kruidboeken het eene voor het ander neemt. Ik zegge dan voor eerst, dat men een onderscheid moet maken tusschen* Colocasiam Veterum *en* Colocasiam Neotericorum, *want uit* Dioscorides Lib. 2. Cap. 99. *en* Plin. Lib. 21. Cap. 15. *blykt, dat* Colocasia Veterum *geweest zy de wortel van de* Faba Ægyptia. *Daarentegen houde ik het volkomentlyk met de nieuwe Onderzoekers de Heeren* Clusius, Prosper Alpinus, *en* Bellonius, *die ons aanwyzen, dat de* Colocasia Moderna, *anders niet en zy dan dit* Arum Ægyptium, *onder anderen tot een bewys bybrengende, dat het noch hedensdaags in Ægypten* Culcas *heete, gelyk by de Westersche Mooren in Barbaryen, en Spanjen* Alcolcas, *hoewel* Clusius *getuigd, dat het de natureele Spanjaards ook noemen* Manto de nuestra Senhora, *en de Afrikaanse Slaven in Portugal kwalyk* Inhame *of* Injame, *het welk een gemeene naam is van alle eetbare wortelen, gelyk hier te lande de* Oebis *zyn.*

Faba Ægyptia *is een verschillend gewas van* Arum Ægyptium, *en anders niet, of immers een zoorte van* Nymphæa Indica Major, *of* Taratti, *hier na* Libr. 11 *beschreeven*, Lotus Ægyptia *is de* Nymphæa Minor, *in 't zelfde boek beschreeven. Hier blyft nu de swarigheit over, indien ons* Arum Ægyptium, *de oude Ægyptenaars mede is bekend geweest, gelyk waarschynelyk is, met wat namen dat zy het zelve beschreeven hebben, hier op kan ik niet anders antwoorden, dan te gissen, dat zy die beide kruiden wegens gelykheit der bladeren voor een en dezelfde plante aangezien hebben, hoewel de eene in 't water, en de andere op 't drooge land wast, of mogelyk hebben zy de wortel zoo wel van de eene als de andere* Colocasiam *genoemd.*

Het eerste kan men kwalyk gelooven van Dioscorides, *een man, die met de Romeinsche heirlegers Ægypten zelfs doorriest heeft, het schynd egter, dat deze confusie al tot in de laate tyden geduurd heeft. Zoo dat men met meerder reeden zich verwonderen moet over* Prosper Alpinus, *die beide planten in Ægypten gezien, en egter het voornoemde abuis niet aangemerkt heeft, maar zich slegts over den zelven Dioscorides verwonderd, dat hy zyne* Faba Ægyptia *zaden en bloemen toeschryft, en egter de wortel* Colocasiam *noemd, zonder eens aan te wyzen, dat het twee verscheide planten zyn, het welk hem gemakkelyk om te doen was, want het is zeker, dat zoo wel in oude als deze tyden de* Faba Ægyptia *geen groter bol aan de wortel gehad heeft dan een hoender ey, en voor 't meestendeel rietagtig en kruipend, daar en tegen het* Arum Ægyptium *heeft een grooten eetbaren bol in plaats van de wortel, nooit of zelden bloemen en vruchten. Zy mogen dan malkanderen zoo gelyk zyn als zy willen, zoo kan men straks het onderscheid daar aan merken, dat het eene nooit op 't drooge land, en 't ander nooit in 't water groeid, behalven de volgende waterzoorte van Aron, dewelke niet eetbaar is.*

Het schynd egter, dat Carol. Clusius rarior. plant. Libr. 4. Cap. 50. *deze plante de naam van* Arum Ægyptium *niet geern wil geven, misschien zich daar aan stotende, dat* Colocasia *ten allen tyden een eetbare wortel is geweest, het welk van geen* Arum *hem gelooflyk is, doch hem zyn de eetbare zoorten van* Arum *niet bekend geweest, gelyk wy eene hier boven beschreven hebben, en kort hier na noch meer aantoonen zullen. Het is in alle manieren raadzamer, dat men de* Colocasiam Modernam *onder de zoorten van* Arum *brenge, uitwyzende de vruchten, die zy somtyds voortbrengt, doch geenzins onder de zoorten van* Nymphæa, *vervallende dan daar door meergemelde confusie.*

Plaats. *Gelyk de naam uitwyst, zoo is dit geslacht van Arum of de opregte* Colocasia *nieuwers zoo bekend en gecultiveerd geweest als in Ægypten, gelyk* Bellonius *en* Alpinus *getuigen, dat tot heden toe niet een boer zoo gering zy, die niet geheele akkers daar van vol hebbe, en zyn huis jaarlyks verziet met een voorraad van deze wortelen, gelyk wy met de Rapen doen.*

Cluſius putat, ab Æthiopibus Africanis e regione Hiſpaniæ, & Portugalliæ eſſe tranſlatam, ubi plantam hanc vidit creſcentem ad fluminum ripas, ac ſervi ejus radices, & petiolos conligebant ad cibum tam toſtum quam frixum. Hodie comperimus, potiſſimum coli in cunctis provinciis Indiæ Orientalis, præſertim in Orientalibus aquoſæ Indiæ inſulis, Amboina, Moluccis, & Banda, ubi multo magis expetitur quam in Occidentalibus inſulis.

Cultura. Kelady diligentem requirit culturam, ac quotannem laborem, ſi præſtantes, & craſſas ejus deſideremus radices, uti apud nos Braſſica, & Rapa. Amboinenſes in hunc finem montium pedes eligunt, vel ſaxoſa loca, ubi ſolum eſt pingue, fuſcum, & argillaceum circa montium pedes, ubi aqua ſemper elabi poteſt. Adſtantes herbæ ibi eradicantur, & cremantur, dein locus iſte depuratur, parum vertitur, in quo deponuntur teneri bulbuli vetuſtarum radicum abſciſſi, & humida obducti argilla, hi ſine ordine terræ committuntur ad diſtantiam trium circiter pedum, circa quos in quibusdam locis Muſæ ſtipites interponuntur, ac fundus purus ſervatur ab excreſcentibus herbis, & fruticulis. Hoc elegans e longinquo præbet ſpectaculum, in fuſco, & rubente iſto ſolo ampla iſta, & glauca videre folia. Plantatio peragitur ſub finem pluvioſorum menſium, qui in Amboina eſt menſis Septembris, atque poſt quatuor menſium ſpatium maturæ ejus ſunt radices, quæ effodiuntur, & ad cibum ſervantur, quædam autem relinquuntur plantæ, ut radicum bulbulos, & proles colligant ad novam plantationem neceſſarias, ſi autem ſuæ conmittantur naturæ, ſponte novas producunt radices, & ad latera excreſcunt, & ſeſe propagant, hæ autem non tam bonæ notæ ſunt, quam quæ per transplantationem coluntur, neque etiam per binos annos continuos in uno eodemque plantari poſſunt loco, ſed quovis anno novus eligendus eſt locus, & de novo ibi cremandæ ſunt herbæ adſtantes.

Uſus. Nutrimentum eſt catholicum in Orientalibus hisce inſulis, & tanquam utiliſſima regionis cenſetur planta eodem modo, quo ab antiquis jam fuit temporibus in Ægypto, licet ibi haberetur cibus ruſticorum, ac forte per Saracenos ejus uſus innotuit Occidentalibus Africæ, & Europæ partibus, ita ut haud inepte Æthiopum panis vocari poſſet.

Nulla ejus pars cruda edi poteſt, quum æque oris pruritum excitet, quam Arum ſativum, una autem planta multo magis altera, uti id ſupra indicatum fuit. Modus autem haſce radices ad cibum præparandi non unus idemque eſt, plerumque autem radices ab adhærentibus fibrillis, & pelliculis depurantur, totæque aquæ incoquuntur, quæ effunditur, radixque in magnos conſciſſa taleolos editur, uti cum Oebis fit; Quum vero per coctionem in copioſa aqua radix nimis fatua, & mollis fit, hinc Boetonicus mos melior cenſetur: Si nempe in Ollæ fundo quædam deponantur folia, ac tantummodo tanta aquæ quantitas adfundatur, ut ipſum Caladium non tangat, quod dein aliis obtegitur foliis, ac ſic ſuffocatum coquitur. Radix hæc cocta in taleolos ſcinditur, quæ in recenti Calappi oleo fricantur, donec oleum exſiccetur, ac tum eduntur.

Facillimus autem mos eſt, quod tota radix ſub cineribus fervidis torreatur, quod Bandanenſes alio etiam inſtituunt modo, præſertim ſi copioſas habeant radices, quas, ut vendant, ſervare volunt. Foveam formant, in qua ſilices calefactos deponunt, vel hos ibi calefaciunt per cremationem quarundam ſiccarum herbarum, hiſce inponunt recentes radices, quas ſimilibus obtegunt lapidibus, & herbis, donec molles, & toſtæ quaſi ſint, tum per tres continuos dies radices has ſervare poſſunt incorruptas, quas quotidie ſic vendunt. Noſtra natio non facile coctas edit radices, quum ſtomachum gravent, & alvum nimis obſtipent, ſed eligunt potiſſimum illas, quæ in oleo frixæ ſunt. Contra Indi talem expetunt cibum, qui maxime obſtipat, & in ſtomacho durabilis eſt, qui cum ipſorum natura melius quadrat. Petioli, ac caules in aqua prius ebulliuntur, quibus dein adfunditur condimentum quoddam, tum inſtar Braſſicæ edi poſſunt.

Folia

Cluſius *meend, dat het van de Africaanze mooren tegen over in Spanjen, en Portugal gebragt zy, daar hy 't aan de waterbeeken heeft zien waſſen, en deszelfs wortelen, en ſtelen door de ſlaven opzoeken, om in de koſt te gebruiken, zoo gebraden als gezoden. Hedensdaags bevinden wy, dat het meeſt in alle provintien van Ooſt-Indien gecultiveerd werd, inzonderheid van de Ooſterſche Eilanden van Water-Indien, Amboina, Moluccos, en Banda, daar men veel meer werks daar van maakt, dan in de Weſterlyke deelen.*

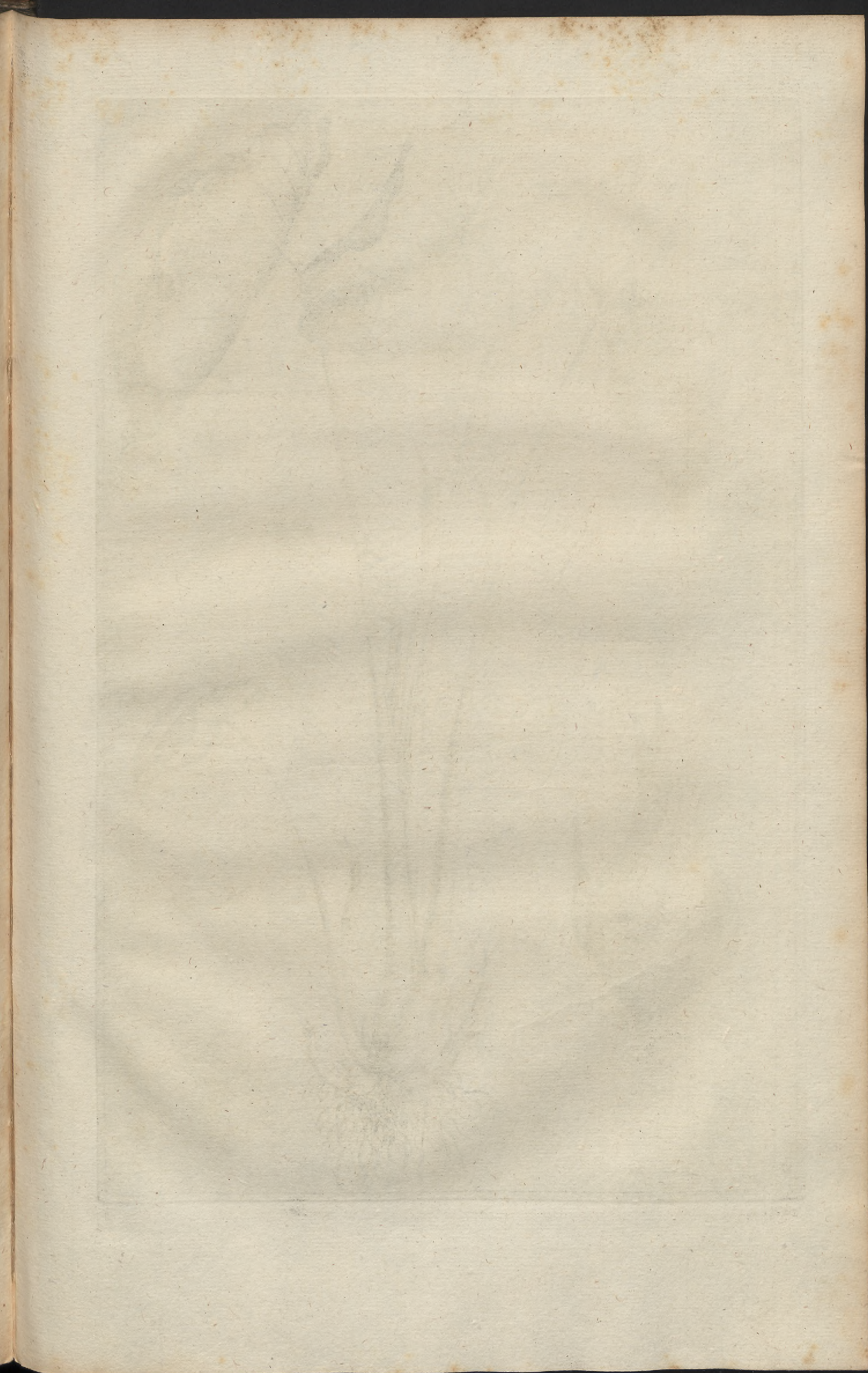
Queeking. *Kelady vereiſcht een neerſtige oeffeninge, en een jaarlykze moeite, als men deugdelyke, en dikke wortelen daar van hebben wil, gelyk men by ons met Kool en Rapen doed. De Amboineezen verkiezen hier toe het hangen der bergen, of ſteenachtige plaatzen, daar vette, en bruine klei-grond is, omtrent den voet der bergen, daar het water altyd aflopen kan. De ruigte werd afgekapt, en verbrand, daar na de plaats ſchoon gemaakt, en een weinig omgebakt, hier in plant men de jonge bollekens van de oude wortelen afgeſneeden, en met natte klei bekleed, men zet ze zonder ordre, omtrent drie voeten van malkander, hier en daar een Piſſang-boom tuſſchen beiden, en houd de grond ſchoon van de opwaſſende ruigte. Dit geeft een aangenaam ſpectakel, van verre op den bruinen, en roodachtigen grond, die breede, en blaauw-groene bladeren te zien. De plantinge geſchied in 't einde van de regen-maanden, zynde in Amboina de maand September, en vier maanden daar na heeft men rype wortelen, die men uitgraaft, en tot de koſt bewaard, eenige planten laat men ſtaan om afzetzels uit de wortel te gewinnen, tot een nieuwe plantinge dienende, anders als men ze ſtaan laat, zoo brengen zy van zelfs nieuwe wortelen, en planten voort, ter zyden uitwaſſende, doch deze zyn verre zoo goed niet, als die door verplantinge voortkomen, maar men moet elk jaar een nieuwe tuin zoeken, en op 't nieuw branden.*

Gebruik. *Het is een algemeen voedzel in de Ooſterſche Eilanden, en word onder de nodigſte planten van een land gereekend, op dezelfſte manier, gelyk 't al van oude tyden in Ægypten geweeſt is, hoewel 't aldaar voor een boere koſt gehouden werd, en miſſchien door de Saracenen is zyn gebruik aan de Weſterlyke deelen van Africa, en Europa bekend gemaakt, zoo dat men 't niet onbillyk Moors-brood mogte noemen.*

Raauw kan men niets daar van eeten, want het jeukt zoo wel in de mond als het tamme Arum, doch de eene veel meer als de andere, gelyk boven gezegt is. De manier om tot de koſt te bereiden is niet eenderlei, in 't gemeen werden de wortelen van de aanhangende vezelingen, en vellekens gezuiverd, geheel in water gekookt, 't welk men weg giet, en de wortel in groote ſtukken geſneeden eet, gelyk men met de Oebis doed. Doch dewyl door dit kooken met veel water de wortel al te laf, en breukzaam werd, zoo houd men de Boetonſche manier voor beter: Als men op den bodem van de pot een party bladeren legt, en even zoo veel water opgiet, dat het de Kelady niet raakt, daar na met andere bladeren toegedekt, en zoo ſmoorende gekookt. De opgekookte werd ook in ſchyven geſneeden, en in verſche Calappus Oly gebakken, tot dat ze hardachtig werden, die men dan op 't vuur zoo lange ſtaan laat, tot dat het Oly opdroogt, en dan eet.

De ligtſte manier is, dat men de geheele wortel onder heete aſſche brade, het welk de Bandaneezen nog op een ander manier klaren, inzonderheid als ze veele wortelen hebben, die ze tot den verkoop willen bewaren. Zy maken een kuil, daarze heete Keyſteenen in doen, of daar in heet maken, door het branden van eenige ruigte, hier op leggenze de verſche wortelen, en dekkenze met diergelyke ſteenen, en ruigten toe, tot datze gaar, of gebraden werden, zoo konnenze dezelve drie dagen goed houden, en dagelyks daar van verkopen. Onze Natie eeten de gekookte niet ligt, om datze de mage wat drukken, en den buik zeer ſtoppen, maar lieſſt die in Oly gebakken zyn. Daarentegen den Indiaan houd veel van zulke koſt, die wakker propt, en in de mage durabel is, het welk met haar natuur beter overeen komt. De ſtelen werden ook eerſt in water opgekookt, en daar over een ander zop gemaakt, zoo kan men ze eeten als Kool.

De

Arum Colacasia. L.

Folia, quod sciam, in nullo sunt usu, excepto quod mihi indicaverint, in Brasilia æque coqui & edi quam caules, sed potissimum a plebe, & servis ad famem tollendam, uti *Clusius* de servis Portugallicis dixit.

Amboinenses credunt, & docent, Caladium multo dulcius esse, si inter plantandum adspergatur Canarii, & Calappi medulla, ac pauxillum salis in ore mastice-tur; Sic quoque multum confert ad Caladii notam bonam, quod plantetur in cremata terra, incrematam enim vocant *Tana manta*, i. e. crudam terram, unde *Caladium* majorem excitat pruritum.

Bontius libr. 6. *cap.* 49. hanc plantam ex *Prospero Alpino*, *Colocasiam*, sive *Culcas* vocat, & jure ad Ari species refert, sed radici tantam adscribit noxiam qualitatem, ut non aliter percipere possim, quin confundat noxiam *Ubii silvestris* radicem cum *Caladii* radice, Primo enim verum, seu edule *Caladium* non silvestre est; contra Matarrenses Bataviæ obsessores illud tanta copia adquirere facile potuerunt, unde in exercitu isto tot interfecti, & mortui fuere. Sic quoque *Caladii* radix nullo modo tantam habet viscositatem, ut vitæ periculum adferat, neque opus est, ut per tres maceretur dies, antequam edulis sit, sed tantummodo aquæ incoquitur, quæ exfunditur, tandem per rubros fructus, quos in hac vidit planta, Ari fructus intelligendi sunt. Hujus confusionis ansam præbuit Malaiense nomen, *Oebi Utan*, per quod decem quidem edulium radicum species intelligunt, quæ forma, & qualitate nimis differunt, ac proinde adcuratam adtentionem requirunt, ut rite distinguantur.

Notandum porro est, si quis ingentes desideret Caladii radices, mense Augusto omnes ejus caules, & folia abscindat mox supra radicem, ac relinquat dein per binos tresve menses, tum radix magnum formabit bulbum, nil proferens quam pauca quædam, ac gracilia folia. Abscissi hi caules, ac petioli non sunt perditi, bonum enim præbent olus.

Hodierni itinerarii testantur, *Ari Ægyptii*, seu *Colocasiæ* agros in hunc usque diem inveniri in Ægypto, quos oculis persequi non possumus, quum ejus bulbus ibi quotidianus sit cibus, uti apud nos Rapæ, qui recenti incoquitur juri, & variis porro præparatur modis, quidam vero bulbi rotundi sunt, alii oblongi.

In Ægypto nunquam caules, vel flores profert, sed *Prosp. Alpinus* testatur, rotundum bulbum ipsi ex Alexandria transmissum Venetiis in horto suo florem produxisse unicum tantum mense Majo, qui rotundo impositus erat pedunculo, & forma, & magnitudine conveniebat cum flore Ari, licet simul cum pedunculo non longior fuerit palma, cujus differentiæ caussa videtur fuisse pingue Ægypti solum, ac sterile Italiæ, quod in Amboina etiam obtinet, Caladium nempe flores, & fructus nunquam proferre, nisi in gracilibus, & saxosis locis: Hæc autem relatio fuit petita ex *Dapperi Africa pag.* mihi 131.

De bladeren weet ik niet, dat in gebruik zyn, behalven dat men my berigt, dat ze in Brasil zoo wel gekookt, en gegeeten werden als de stelen, dog meest by het gemeene volkje, en slaven om den honger te verdryven, gelyk Clusius *van de slaven in Portugal gezegt heeft.*

De Amboineezen gelooven, en leeren, dat den Kelady veelzoeter van smaak werde, als men het in 't planten besproeid met Canari, en Calappus pit, en een weinig zout in de mond knouwd, zoo helpt ook veel tot de deugd van de Kelady, dat men ze in een gebrand aardryk plante, want het ongebrande noemen zy Tana manta, *dat is raauw-land, waar van de* Kelady *een jeukende eigenschap krygt.*

Bontius lib. 6. cap. 49. *noemd dit wel uit* Prosp. Alpinus Colocasiam, *ofte* Culcas, *en heeft ook gelyk, dat hy 't tot een zoorte van Arum wil maken, hy schryft de wortel zulke hoedanigheden toe, dat ik niet anders bemerken kan, of hy confundeerd de schadelyke wortel van het* Ubium silvestre, *met de wortel van* Kelady, *want voor eerst het regte, of eetbare* Kelady *wast niet in 't wild, dat de Matarramse Belegeraars van ons Batavia zoo gemakkelyk hebben konnen krygen, en waar van 'er zoo veele in 't leger gestorven zyn. Zoo heeft ook de* Kelady *wortel geenzins zodanige slymerigheid, dat ze perykel van 't leven aanbrengt, nog werd drie dagen geweekt, eer men ze eeten kan, maar slegts eenmaal in water opgekookt, en 't zelve weggesmeten, eindelyk de roode vrugten, die hy daar aan gezien heeft, moet men van 't regte Arum verstaan. De aanleidinge tot deze confusie geeft hem den Maleytschen naam* Oebi Utan, *waar mede zy wel tienderlei eetbare wortelen beduiden, dewelke in gedaante, en eigenschap te veel verschillen, en dierhalven een naauwkeurig opletting vereischen, als men ze ter degen onderscheiden wil.*

Nog is te merken, als iemand groote wortelen van Kelady wil hebben, die moet in den maand Augustus al de stelen, en bladeren afsnyden kort boven de wortelen, en laten 't nog twee a drie maanden zoo staan, zoo werd de wortel een grooten bol, niets dragende dan eenige weinige, en magere bladeren. De afgesnedene stelen gaan niet verloren, want zy geven een goed moeskruid.

De hedendaagze reizigers getuigen, dat men van Arum Ægyptium, *of* Colocasia *tot heden toe in* Ægypten *heele velden heeft, zoo ver men over zien kan, dewyl de wortel haar dagelykze kost is, gelyk hy ons de Rapen, werdende in vleesch-zop, of ander nat, en op menigerlei wyze toegemaakt, zommige wortels zyn rond, zommige lankwerpig.*

In Ægypten heeft men nooit stelen nog bloemen daar aan gezien, dog Prosper Alpinus *getuigd, dat een ronde wortel hem van Alexandria gezonden tot Venetien in zyn tuin in grasmaand gebloeid heeft met een eenigen bloem, die aan een ronden steel zat, en in gestalte, en groote de bloem van Aron, of kalfsvoet zeer gelyk, hoewel hy teffens met den steel niet langer dan een palm is geweest, waar van de vettigheid van Ægypten, en de magere grond van Italien de oorzaak schynd te zyn, gelyk in Amboina mede geschied, te weten, dat Kelady nooit bloemen, of vruchten voortbrengt, dan aan magere, en steenachtige plaatzen: Zynde het naast voorgaande gehaalt uit* Dappers Africa pag. 131.

Tabula Centesima Nona

Arum exhibet *Ægyptium*, seu *Caladium sativum*, quod *vera* est *Colocasia*, ubi ad Litt. A ejus *bulbus* denotatur.

De Hondert en negende Plaat

Vertoont het *Ægyptische Arum*, ofte de *tamme Kelady*, welke de regte *Colocasie* is, alwaar door Lett. A deszelfs *bol* aangewezen werd.

OBSERVATIO.

Hæc planta vocatur *Arum* acaule, foliis peltatis ovatis, basi semi bifidis, margine repandis, *H. Cliffort. p.* 435 & Arum maximum, Ægyptiacum, quod vulgo *Colocasia*, *C. B. Pin. p.* 193. & *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 61. qui plures de hac planta enumerat auctores, vide & *Thes. Zeyl. p.* 68. & 69. ubi & plures aliæ hujus generis obcurrunt species &c.

AANMERKING.

Deze plant werd genaamt *Arum* zonder steel, met rondagtige bladeren, daar de steel onder in gelaten werd, en met omgebogen randen van de *H. Cliffort. p.* 435. en het grootste Arum van Ægypten, het welk in 't gemeen *Colocasia* genaamt werd, van *C. B. Pin. p.* 193. en *Sloan. Cat.* van de *Jamaice gewassen p.* 61. die zeer veele Schryvers over deze plant aanhaalt, zie ook de *Thes. Zeyl. p.* 68. en 69. alwaar meer zoorten van dit geslagt voorkoomen &c.

CAPUT OCTOAGESIMUM QUINTUM.

Caladium aquatile. Kelady Ayer.

SEcunda *Ari Ægyptiaci* species est *Caladium aquatile*, quod in binas subdividitur species, in *Caladium Vicorum*, & *Caladium aquatile*, sub una autem forma utrasque has describam plantas, quum non differant, nisi diverso, in quo crescunt, solo, non crassam gerit radicem, sed bulbulos, e quibus alba, & repentia excrescunt flagella, juxta terræ superficiem multis longis fibrillis radicalibus prorepentia, quibus sese in quibusdam terræ locis figunt, quæ ad latera nova similia emittunt, novas producentia plantulas, ac tali modo ingentem obcupant locum more *Nymphææ*.

Caules ejus inferius vix minimum digitum, superius vero pennam crassi sunt, rotundi, nudi, nec ultra binos pedes alti. Folia sunt, uti Caladii sativi, sed multo minora, spithamam circiter longa, minusque lata, umbilicata quoque, glauca, mollissima, & glabra, nec aquam continentia, si ipsi infundantur, vel supra hæc effundatur, guttæ autem ipsis incumbunt, ac splendent instar argenti.

Prima, seu terrestris species in vicis crescit post ædes, & in plateis coenosis, paulo altiores gerens petiolos, ac latiora folia, illis Nymphææ adeo similia, ut non mirum sit, quosdam Europæos illam pro minore ejus specie habuisse, a qua tamen facile dignoscitur, quum Nymphæa minor, cui quam simillima est, in aquis crescat, Caladium vero ad oras, & ripas. Caulis vero primarius prope radicem bulbulum format, magnitudine Pinangæ vetustioris, vel Lemonis Nipis, qui ad latera longa emittit albaque flagella, vermiformia, quæ autem ad aquarum oras crescit, plerumque sterilis est, sed plantæ in hortorum locis humidis depositæ fructus aliquando proferunt, mensibus enim pluviosis suos producit flores fructusque, uti reliqua Ara, ex viridi nempe pedunculo glandula, seu tuber excrescit, atque ex ejus latere longa acuminata, & flavescens vagina, primum deorsum, ac dein cum apice sursum flexa; Hæc sese aperiens caudam exhibet tenuem, inmaturam referentem Siriboam, minorem digitum longam, flavescentem quoque, & inferius ultra dimidium granulosam.

Nomen. Latine *Caladium aquatile*, & *spontaneum*. Malaice *Kelady Ayer*, & *Kelady Candhati*. Amboinice *Sabu Naccur*.

Locus. Prima species hic & illic crescit in Amboina post vicos in locis coenosis. Altera juxta fluvium Elephantem dictum, præ aliis autem elegantissime, & luxuriosissime crescit apud rivulum quasi argenteum *Ayer Pera* dictum, qui per vicum Way in magnam excurrit Amboinam. Hæc quoque Javæ obcurrit ad majorum fluminum ripas, talisque forte species est, quam *Clusius* in Portugallia, & *Bellonius* in Candia viderunt crescentem ad aquarum oras.

Usus. Terrestris species raro editur, quum nimis acris sit, quam maxime ad Ari saporem accedens, aquosa vero, & eadem in solo humido plantata, non tam acris est, & cibo utilior. Radices ejus nodosæ optimæ sunt, si præparentur instar Caladii sativi, dein petioli, & folia aquæ incocta, parumque expressa, & denuo ebullita vulgare præbent olus servis, & plebejis. Vocatur *Kelady Candhati*, quum cuivis liceat hanc decerpere, cui lubet, item *Kelady Babi*, quum porci hac saginentur planta.

Kelady Xula ejus species est, sed folia gerit oblongiora, quæ magis accedunt ad illa *Ari silvestris*, inferius gerentia multas costas parallelas. Ejus petioli octodecim, & viginti pollices alti sunt, quorum inferior dimidia pars semi concava est, ubi sese invicem ambiunt, superior pars rotunda est, & solida, & in dorso aliquando pallide virent, seu flavescunt, potissimum vero ex fusco rubent, vel rubris lineis, ac striis notati sunt petioli.

De

LXXXV. HOOFDSTUK.

Het Water Kelady.

DE *tweede zoorte van* Arum Ægyptium *is de* water Kelady, *en weder onderdeeld in twee zoorten, de eerste* Caladium Vicorum, *de tweede* Caladium aquatile, *doch wy zullenze onder eene gedaante beschryven, om dat zy niets verschillen, dan in de grond, daar zy wassen, het heeft geen dikke wortel, maar kleene knobbels, en daar aan witte, en kruipende ranken, langs het risch van de aarde met veele lange vazelingen, en haar daar in vast makende, en ter zyden uit al wederom andere uitschietende, die nieuwe plantjes voortbrengen, en zoo een geheele plaats beslaan, op de manier als de* Nymphæa.

De stelen zyn beneden schaars een pink, maar boven een schaft dik, rond, kaal, en niet boven twee voeten hoog. De bladeren zyn als die van 't tamme Kelady, doch veel kleender, omtrent een span lank, en minder breed, ook op hare stelen rustende, blaauw-groen, zeer zagt, en glad, ook geen water houdende, als men ze daar in steekt, of het daar op giet, maar de droppels blyven daar op leggen, en blinken als zilver.

De eerste, of landelyke zoorte wast in de Negoryen agter de huizen, en op straten, daar het slikkig is, wat hooger van stelen, en breeder van bladeren, de Nymphæa zoo gelyk, dat het geen wonder is, dat zommige Europeanen ze voor een kleene zoorte van dezelve aanzien, daar van ze nogtans ligt te onderscheiden is, vermits de Nymphæa minor, daar ze best by gelykt, in 't water, maar de Kelady aan de kanten wast. De hooft-stam gewint by de wortel een bolleken, in de grootte van een oude Pinang, of Lemonipis, *het welk aan alle kanten lange ranken, als witte wormen uitschiet, het geene aan de water-kanten wast, is onvruchtbaar, maar in de tuinen op vogtige plaatzen geplant, ziet men de vruchten zomtyds, want in de regen-maanden brengt het zyn bloeizel, en vruchten, gelyk ander Arum voort, te weten op een groenen steel eenen klier, ofte krop, en ter zyden uit een lange toegespitste, en geelachtige scheede, eerst neerwaarts, en daar na met de spitze opwaarts gekromd. Deze zig openende vertoond een dun steertje, gelyk een onrype Siriboa, een kleene vinger lank, ook bleek geel, en over de helft van onderen wat korlig.*

Naam. *In 't Latyn* Caladium aquatile, *en* spontaneum. *In 't Maleyts* Kelady Ayer, *en* Kelady Candhati. *In 't Amboins* Sahu Naccur.

Plaats. *De eerste zoorte wast op Amboina, hier en daar achter de Negoryen, daar het slikkig is. De tweede wast langs de rivier de Oliphant, maar inzonderheid schoon, en weeldrig by het zilver-verwige riviertje* Ayer Pera, *dat door de Negory Way op groot Amboina loopt. Dit vind men ook op Java aan de kanten van deszelfs groote rivieren, en een zulke zoorte is misschien, 't geene* Clusius *in Portugal, en* Bellonius *in Candia aan de waterbeeken hebben zien wassen.*

Gebruik. *De land-zoorte werd zelden gegeeten, om dat ze te scherp is, en vry wat na het Arum trekt, maar de water-zoorte, en dezelve op 't vogtige land geplant, is zoo scherp niet, en bekwamer tot de kost. De knobbelachtige wortelen zyn wel de beste toebereid als de tamme, daar na de stelen, en bladeren in water afgezooden, een weinig uitgeperst, en nogmaals gekookt, zoo geven zy een gemeen moeskruid voor slaven, en slegte lieden. Men noemd het* Kelady Candhati, *om dat het een ieder plukken mag, die wil, als ook* Kelady Babi, *om dat men de verkens daar mede voed.*

Kelady Xula *is een mede zoorte hier van, doch de bladeren zyn lankwerpiger, en gelyken meer na* Arum silvestre, *beneden met veele paralelle ribben. De stelen zyn achtien, en twintig duimen hoog, waar van de onderste helft half hol is, daar zy malkander omvatten, de bovenste helft is rond, en massiev, op de rugge zomtyds lichtgroen, doch meest bruin-rood, of met roode strepen.*

Ra-

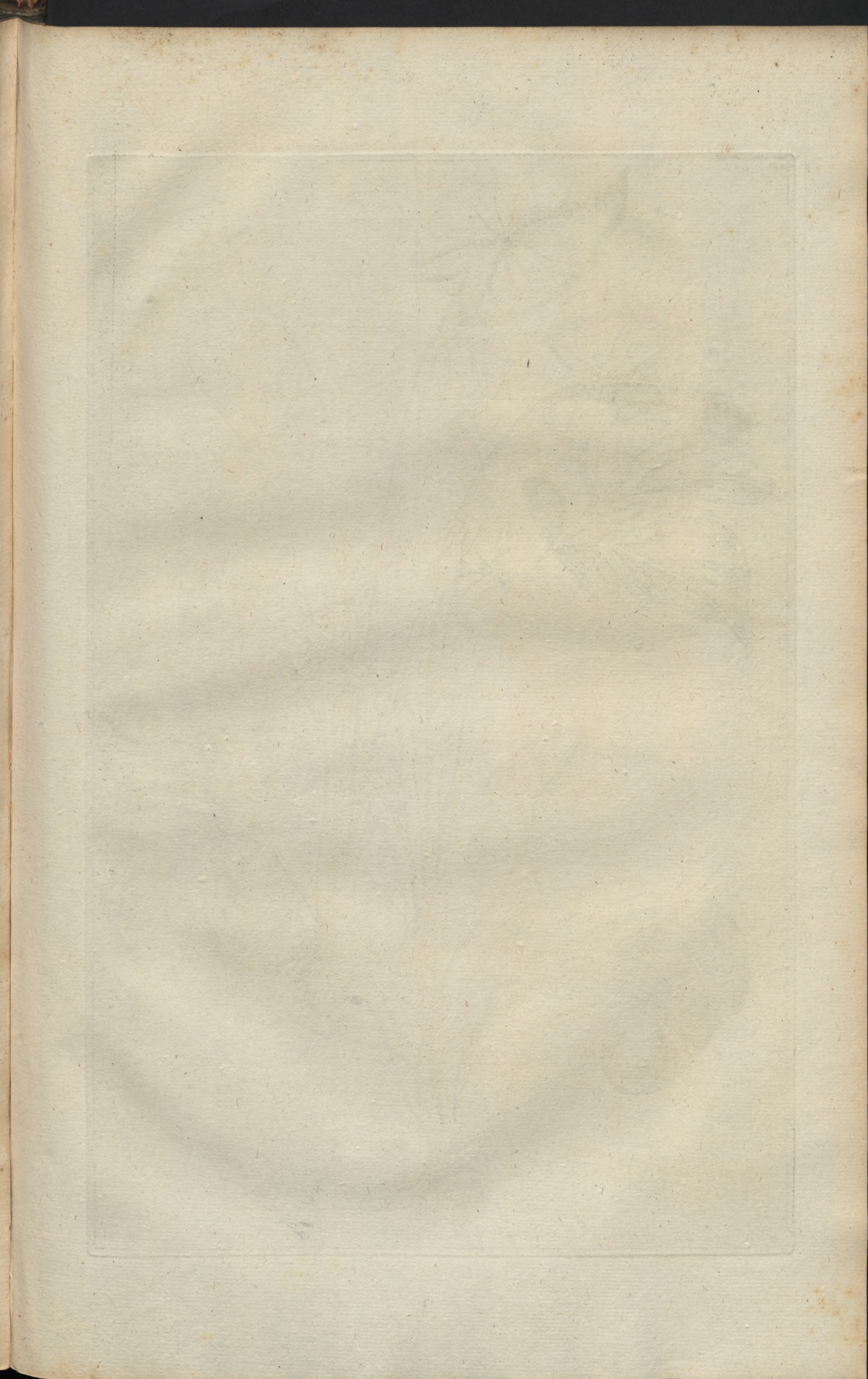

Fig. 1. Caladium nymphaeifolium. W.
— 2. Arum trilobatum. L. Burm.

Radix ejus bulbus est, magnitudine ovi Anatis, plerumque autem minor, ac cinctus plurimis tenuibus fibrillis, non prorepit longis flagellis, uti Amboinensis species, sed ad bulbum hunc parvi excrescunt bulbuli; Flores fructusque huc usque ignoti sunt. In aquosis reperitur locis in Xulanensibus, & adjacentibus insulis tam sponte crescens, quam per hominum industriam culta, unde & vocatur *Kelady Xula*, & *Kelady manis*, h. e. *Caladium dulce*. In istis insulis multum ad cibum adhibetur, petioli nempe ejus, & folia, cocta nempe, uti alia olera, nullam enim habent acrimoniam. Radix ejus spernitur, quum tam pusilla est.

De wortel is een bol, in de grootte van een Eenden-Ey, doch meest kleender, omgeven met veele dunne vazelingen, het is niet kruipende met lange wortelen, gelyk het Amboinsche, maar aan den bol komen zyne afzetzels voort; Bloeizel, en vruchten zyn nog onbekend. Men vind het op waterachtige plaatzen in de Xulaze, en omleggende Eilanden, zoo van zelfs groeijen, als door menschen gebavend, daarom noemd men 't Kelady Xula, *en* Kelady manis, *dat is* zoete Kelady. *In dezelve Eilanden werd het veel tot de kost gebruikt, te weten stelen, en bladeren, gelyk ander moeskruid gekookt, want daar is geen scherpigheid by. De wortel werd niet geacht, om dat ze zoo kleen is.*

Tabula Centesima Decima

Ad *Figuram Primam* exhibet *Caladii aquatilis* speciem primam, quæ *Kelady Ayer* dicitur.
Figura Secunda Arisarum denotat *Amboinicum*.

De Hondert en Tiende Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* de eerste zoort van het *water Kelady*, het geen *Kelady Ayer* genaamt werd.
De *Tweede Figuur* wyst aan den *Amboinsche Arisarum*.

OBSERVATIO.

Caladium hoc *aquatile* vera *Ari* species est, convenitque forte cum illo, quod *Arum* minus Bengalense, Colocasiæ foliis vocatur a *Pluknet.* in *Almag. Bot. p.* 51. & Arum Zeylanicum minus, cauliculis viridantibus, foliis Colocasiæ similibus *Hort. Med. Amst. Catal. p.* 37. quod est Colocasia, seu Arum Zeylanicum minus, cauliculis viridantibus *Par. Bat. pag.* 77. & *Thes. Zeyl. p.* 68. cujus varietas est Arum minus, Colocasiæ facie, pediculis punicantibus &c.

AANMERKING.

Dit *Water Kelady* is een ware zoort van *Arum*, en komt mogelyk overeen met dat geene, het welk is het kleine Bengaalsche Arum, met het blad van Colocasia van *Pluknet. Almag. Bot. p.* 51. en kleine Zeylonsche Arum, met groene steeltjes, en bladen gelyk aan de Colocasia, van de *Catal.* van de *Amst. tuin p.* 37. het welk is de Colocasia, ofte kleine Zeylonsche Arum, met groene steeltjes van de *Par. Bat. p.* 77. en de *Thes. Zeyl. p.* 68. waar van eene verandering is, het kleine Arum, in gedaante van de Colocasia, met purperagtige, ofte zwarte steeltjes &c.

CAPUT OCTOAGESIMUM SEXTUM.

Arisarum Amboinicum. Bira Kitsjil.

EX vulgari denominatione hæc planta esset *Arum minus*, seu *Arisarum*, licet proprie pertineat ad *Dracontii* genus, radicem enim gerit planam, & bulbosam instar panis minoris, quæ tamen haud major est Nuce juglande depurata, quæ externe, & interne alba est, bulbulus hic nullas habet fibrillas, sed supra hunc multæ dependent, & ad latera bulbulum emittit, qui in novam excrescit plantulam.

Ex radice quatuor, vel quinque recti adsurgunt cauliculi, ad pedis altitudinem, angulosi, & striati, ac virides, sed prope radicem albi, & pallide fusci, quivis cauliculus folium sustinet, quod tenerum trigonum, & inferius cordiforme est, instar folii Sirii, hujus autem auriculæ sibi parum incumbunt, atque in medio sinu petiolus inplantatur, vetustum folium in binos tresve lobos dividitur, ita tamen, ut unus lobus alicujus partis distinctius penitus sit, quum alia tamen ejus pars nexa est mediæ folii parti, si vero omnes hi tres lobi sint separati, Trifolii repræsentant folium, atque prope petiolum omnes cavitatem formant, acsi infundibulum vellent constituere. Quivis porro lobus acute definit oris æqualibus, quatuor, & quinque pollices longus, totumque folium binarum palmarum latitudinem habet, superne glabrum, & nigricans, inferne plurimis obliquis costis distinctum, & scabrum.

E peculiari pedunculo flores, ac fructus excrescunt, uti in *Aris*, qui vagina est, seu calopodium, spithamam longum, cum rotundo ventre inferius, Calopodium hoc, seu vagina sese aperiens interne purpurea fere est instar holoserici, in qua longa, & tenuis, seu teres locatur cauda, sex, ac septem pollices longa, pennam crassa, ex fusco quoque nigra, seu purpurascens, quæ inferius granula quædam gerit crocea, atque in inferiore ventre, qui clausus manet, gleba quædam conspicitur flava, ex staminulis composita, quam primum vagina hæc sese aperit, teter, & caninus quasi observatur fœtor, dein sese retrorsum inflectit instar cuculli monachalis, ac tandem omnes ejus partes marcescunt, ac pereunt.

Hu-

LXXXVI. HOOFDSTUK.

De Amboinsche Arisarum.

NA *de gemeene benaminge zoude dit een* kleen Arum, *of* Arisarum *moeten zyn, hoewel het eigentlyker onder de geslachten van* Dracontium *te brengen is, want het heeft een platte bolachtige wortel, als een broodje, doch niet grooter dan een geschelde Walnoot, buiten, en binnen wit, het bolletje zelfs heeft geene vazelingen, maar van boven hangen veele daar over, en het schiet ter zyden een knobbeltje uit, waar uit een nieuwe plante werd.*

Uit deze wortel schieten vier, of vyf regte stelen op, een voet hoog, hoekig, en gestreept, groen, dog by de wortel wit, en licht-bruin, ieder steel draagd een blad, het welk nog jong zynde drieboekig, en agter hertformig is, als een Siriblad, slaande de ooren wat over malkander, en in de binnenste bogt werd den steel ingelaten, het oude blad verdeeld zig in twee, of drie lappen, zodanig dat de eene lap van de eene zyde dikwils volkomentlyk afgezonderd is, en aan de andere zyde staat by nog aan de middelste vast, maar alle drie los zynde, vertoonen zy een Klaver-blad, en maken alle drie by den steel een holligheid, als of zy een tregter wilde formeeren. Ieder lap loopt vooren spits toe, met evene kanten, vier, en vyf duimen lank, en 't geheele blad is wel twee handen breed, boven glad, en zwartachtig, van onderen zeer geribd met veele schuinze ribben.

Op een byzondere steel komen haar bloeizel, en vruchten voort, gelyk aan ander Arum, *zynde een scheede, of hooze, wel een span lank, met een ronden krop onder aan. De hooze haar openende is van binnen boog-bruin, aan te zien als fulp, daar in staat een lang dun steertje, zes, en zeven duimen lank, een schaft dik, mede zwart-bruin, dog beneden heeft het eenige hoog geele korreltjes, en in de onderste krop, die gesloten blyft, ziet men een geel klompje van vezels gemaakt, als deze hooze haar eerst opend, zoo komt 'er een vuile hondze reuk uit, daar na hangt ze agter over, gelyk een monnikke-kap, ten laatsten vergaat het meest met malkander.*

De

Hujus plantæ acrimonia satis declarat, Aro adfinem esse, maxima autem in radice detegitur, quæ vehementior est, quam in ullo Aro, quæque per nullam coctionem tolli potest. Quum in hortis crescat, ubi nulla ipsi conceditur quies, humillima plantula est, cordiformia nec divisa gerens folia, ac radiculam vix nucis avellanæ magnitudinem habentem, qui bulbus nihilominus tam acer est, quam in ullo Aro.

Nomen. Latine *Arisarum Amboinicum.* Malaice *Calamojang*, & *Bira Kitsjil.*

Locus. Nullibi copiosius vidi quam in areis, & hortis undique circa castellum Victoriam sitis, ubi tam copiose contra voluntatem dominorum provenit, ut evelli, ac subigi fere nequeat, ex minima enim radicis fibrilla, quæ in terra superest, nova regerminat plantula, quæ tamen nunquam magna est, nisi in desertis hortorum areis, & angulis.

Usus ejus huc usque nondum innotuit, atque tanquam Zizania habetur, estque non tantum difficile, ut exstirpetur, sed etiam periculosum est pueris, qui elegantes ejus rotundos bulbulos invenientes illos arrodunt, acsi aliquid delicatum esset, unde magnus satis caussatur labor, antequam ardor in ore, ac faucium contractio inpediatur.

Expertum enim est, tales inprudentes pueros, qui hanc adroderant radicem, tantam habuisse in lingua, & labiis tumescentiam, ut binorum circiter digitorum crassitiem adquirerent hæ partes, quique sese insuper circum vertebant convulsivi quasi, ita ut vix a præsenti liberarentur morte, adsumendo, & partes inliniendo, oleo Calappi, ejusque lympha, unde post trium dierum spatium curati, & in integrum restituti erant.

De scherpigheid van dit gewas bewyst genoegzaam, dat het uit de maagschap van Arum is, dog de meeste scherpigheid is wel in de wortel, ja felder dan in eenig Arum mag zyn, welke scherpigheid ook met geen kooken daar uit te brengen is. Als 't in tuinen voortkomt, daar het geen ruste heeft, zoo blyft het een geheel laag kruidje, met hertformige, en al meest ongedeelde bladeren, een worteltje, schaars een Hazel-noot groot, niet te min zoo scherp wreed, als men van eenig Arum kan verwagten.

Naam. *In 't Latyn* Arisarum Amboinicum. *In 't Maleyts* Calamojang, *en* Bira Kitsjil.

Plaats. *Ik heb het nieuwers meer gezien, dan in de erven, en tuinen, die rondom het Casteel Victoria leggen, daar 't zoo abundant ook tegens dank van de eigenaars voortkomt, dat men 't qualyk kan uitroejen, komende van het minste vezeltje, dat van de wortel in de aarde blyft, een nieuwe plante voort, 't welk egter nooit groot werd dan op verlatene bedden, en hoeken.*

Gebruik. *Tot nog toe is van zyn gebruik nog niets bekend, en het werd voor een onkruid gehouden, vallende niet alleen moejelyk om uit te roejen, daar het gewend is, maar ook zorgelyk voor kinders, die zyne fraaje ronde worteltjes vindende, aan dezelve als aan wat lekkers knouwen, en dan moeite genoeg veroorzaken, eer men dat wurgen, en branden in de keel hen beneemd.*

Men heeft ervaren, dat zulke onvoorzigtige kinders, die deze wortel geknouwd hebben, zodanig aan tonge, en lippen opgezwollen zyn, dat zy schier twee vingers dik wierden, en haar om wierpen. Ter nauwer nood wierden zy van een schielyke dood verlost, met het inneemen, en besmeeren van Calappus Oly, en Calappus melk, waar door zy na drie dagen weer te recht raakten.

OBSERVATIO.

Planta hæc eadem videtur, quæ Arum humile, Ceylanicum, latifolium, pistillo coccineo vocatur in *H. Amst. part.* 1. *Fig.* 51. *p.* 97. & *Thes. Zeyl. p.* 34. Estque Arum humile, Arisarum dictum, latifolium, Ceylonicum, pistillo longissimo, miniato colore. *H. Med. Amst. Cat. p.* 36. &c. vide & *Fl. Malab. pag.* 9. Huc & pertinet Arum trilobato folio humilius, & minus Zeylan. *Par. Bat. p.* 78. ubi icon: & Dracunculus Indicus, folio trifido *Tournef. instit. pag.* 161. & *Thes. Zeyl. pag.* 89. ubi vide reliqua.

AANMERKING.

Deze plant schynt dezelve te zyn met die, welke het laage, breedbladige, Ceylonsche Arum, met een hoogroode staart genaamt werd, in het *eerste deel van de H. Amst. Fig.* 51. *p.* 97. en de *Thes. Zeyl. p.* 34. en is het laage, breedbladige, Ceylonsche Arum, Arisarum genaamt, met een zeer lange, en hoog-roode staart in de *Catal. van de Amst. H. Med. p.* 39. &c. zie ook de *Fl. Malab. pag.* 9. Hier toe behoort mede de Zeylonsche kleinder, en lager Arum, met een blad in drie verdeelt, van de *Par. Bat. p.* 78. alwaar deszelfs afbeelding: en Indische Dracunculus, met een blad in drie verdeelt van *Tournef. instit. p.* 161. en de *Thes. Zeyl. p.* 89. alwaar het overige ziet.

CAPUT LXXXVII.

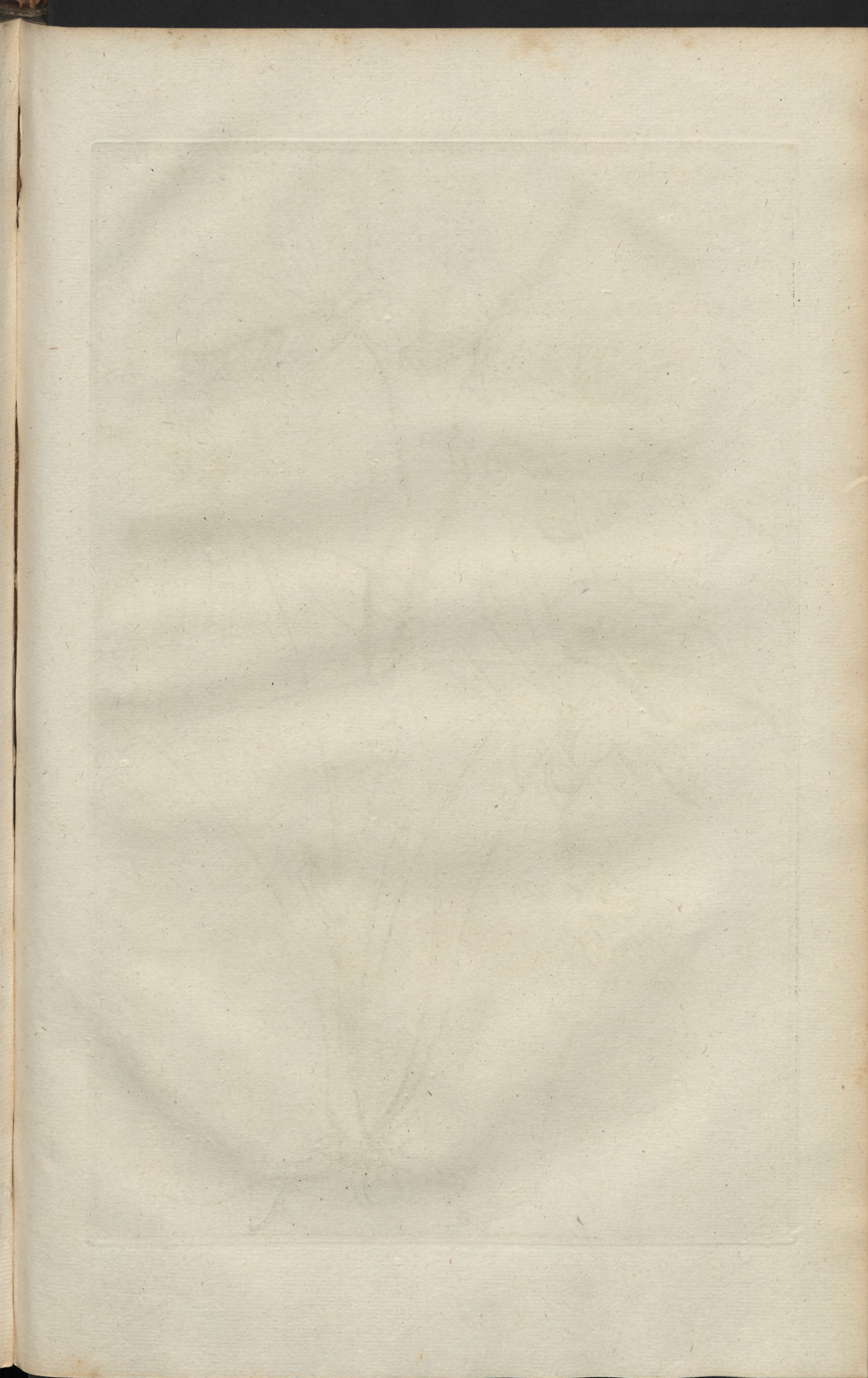

Fig. 1. Arum peregrinum. L.
— 2. — divaricatum. L.

CAPUT OCTOAGESIMUM SEPTIMUM.

Arisarum esculentum. *Daun Cassise.*

HÆc quoque minoris Ari species est, cui quam simillimum est, quumque edule sit, rite distinguendum, & adtendendum est, ne una pro altera sumatur planta. Ejus cauliculi pedem circiter alti sunt, superius rotundi, inferius parum excavati, ubi sese invicem ambiunt, multi enim simul excrescunt fasciculati quasi, intense virides, & nudi.

Folia cum illis minoris Ari conveniunt, sed flacciora sunt, & auriculas gerunt rotundiores; Ipsorum costæ incurvæ, & inregulares, transversales nempe & oblique decurrunt, harumque interstitia pertexta sunt neutiquam vorticosis venis, uti in Aro silvestri, sed venæ hæ parallelæ sunt, & rectæ cum majoribus venis, per quem characterem ab Aro facile distinguitur hæc planta, cujus folia superne obscure virent, inferne albicant; primumque propullulans folium convolutum quoque cornu est, instar subulæ uti in Aro; Flores ejus, ac fructus huc usque ignoti sunt, unde & forte sterile est.

Radix ejus longa est, & minimi digiti crassitiem habens, prorepit instar alborum vermium juxta terram, hic & illic novas plantulas, seu foliorum fasciculos emittens, ita ut semper multiplicata sit, & copiosa hæc planta, ubi crescit, uti *Kelady Ayer.*

Nomen. Latine *Arisarum esculentum.* Malaice *Daun Cassise*, h. e. sacerdotum olus; & *Sajor Babi*, ac *Sajor Bandan.* Amboinice *Appau*, & *Appä au*, h. e. humilis nec magnanimus. Javanice *Sambeng.*

Locus. In silvis crescit ad montium pedes, uti & in planis umbrosisque silvis, haud procul a fluminibus remotis.

Usus. Nulla, vel pauca admodum in hac planta detegitur acrimonia, unde & ejus cauliculi cum crassissimis radicibus in aqua primum ebulliuntur, quæ dein abjicitur, ac denuo coquuntur cum Calappi lympha, quæ olus præbent plebejis, ac præsertim Indorum flaminibus, qui carnibus non audent vesci, quidam folia etiam addunt, quæ omnia simul coquuntur, in Banda vero magis ad cibum expetitur hæc planta, quam in Amboina. Porci hanc quoque amant edere in aqua coctam, & cum alio lixivio mixtam. Tiffadores, qui ex Saguero succum eliciunt, quum recentem absciderint ejus ramum, e quo succum excipere volunt, binis prioribus diebus ejus vulnus obtegunt pulticula ex contritis hisce cauliculis, ac foliis præparata, dicentes dein copiosiorem exfundere liquorem.

LXXXVII. HOOFDSTUK.

De Eetbare Arisarum.

Dit is ook een geslachte van 't kleene Arum, het zelve zeer gelyk, en om dat het eetbaar is, moet men wel onderscheiden, op dat men het verkeerde niet en neeme. De stelen zyn omtrent een voet hoog, boven rond, en onder wat uitgebold, daar zy malkanderen omvatten, want zy staan met troepjes by malkander, hoog-groen, en kaal.

De bladeren gelyken het kleene Arum, maar zyn slapper, en hebben rondere ooren; De ribben loopen wat krom, en onordentlyk over dwers, en schuins, en de tusschen plaatzen zyn uitgeweeven, geenzins met kroeze aderen, gelyk aan het wilde Arum, maar deze aderkens loopen regt, en paraleel met de hooft-aderen, door welk kenteken zy van 't Arum onderscheiden werden, boven zyn de bladeren zwart-groen, maar beneden witagtig, het eerst uitkomende blad is mede een t'zamengerolde hoorn, of elsse, gelyk aan de Arum; Voorts bloemen, en vruchten daar aan zyn tot nog toe onbekend, en is misschien onvruchtbaar.

De wortel is lank, en kruipt in de dikte van een pink, als witte wormen langs de aarde, hier en daar nieuwe plantjes, of vergaderingen van bladeren voortbrengende, zoo dat men 't altyd veel by malkanderen ziet, gelyk het Kelady Ayer.

Naam. *In 't Latyn* Arisarum esculentum. *In 't Maleyts* Daun Cassise, *dat is Priesters-moes; ook* Sajor Babi, *en* Sajor Bandan. *Op Amboins* Appau, *en* Appa äu, *dat is nederig van herten. Javaans* Sambeng.

Plaats. *Het wast in de bossen aan 't hangen van de bergen, ook in de vlakke bossen, daar 't schaduwagtig is, en niet verre van de rivieren.*

Gebruik. *Daar is geen, of weinige scherpigheid in deze plante, dies men de stelen met de dikste wortelen eerst in water opzied, 't zelve weg giet, en nog eens kookt met Calappus-melk, het welk een moes geeft voor slegte lieden, inzonderheid voor de Indiaansche Papen, die geen vleesch durven eeten. Zommige laten de bladeren daar aan, en kooken 't al te zamen, het werd in Banda meer gegeeten dan in Amboina. De verkens eeten 't ook gaarn in water gekookt, en met ander spoeling vermengd. De Tiffadoors, die de Sagueers-bomen teiferen, als zy een versche steel afgesneeden hebben, die zy teiferen willen, zoo verbinden zy de twee eerste dagen de wonde met een papje van deze gewreevene stelen, en bladeren gemaakt, zeggende, dat ze daar na rykelyker teiferd.*

Tabula Centesima Undecima

Ad *Figuram Primam Arisarum* exhibet *esculentum.*
Figura Secunda Dracunculum sistit *Amboinicum.*

De Hondert en elfde Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* de *Eetbare Arisarum.*
De *Tweede Figuur* verbeeldt de *Amboinsche Dracunculus.*

CAPUT LXXXVIII.

CAPUT OCTOAGESIMUM OCTAVUM.

Dracunculus Amboinicus. Anappur.

HÆc planta ſpecies eſt *Dracunculi aqatici*, ſtipitem gerens procumbentem, & prorepentem, qui hinc pro radice etiam haberi poteſt, dividitur autem in tres ſpecies, in nigram, albam, & rubram.

Primo *Anappur nigra*, ſeu *mas* longam, ac rotundam profert radicem, magna ex parte ſupra terram elevatam, quæ ſuperius ſeſe parum erigit inſtar ſtipitis. Ipſius pars ſuperior ſeſe dividit in quinque ſexve longos cauliculos, quorum quivis peculiare ſuſtinet folium uti in Caladio, ipſorumque ſuperiores partes fere rotundæ ſunt, inferiores apertæ, ubi ſeſe invicem ambiunt, ibique digitum craſſi, ſuperius vero ultra pennam craſſi, altitudinem habentes binorum, ac binorum cum dimidio pedum, ſuntque glabri, pallide virentes, ac firmiores quam in Caladio.

Folium ejus ex rotundo cordiforme eſt, inferius binis rotundis auriculis notatum, ita tamen, ut angulum forment, & in medio profundum ſulcum, in quem petiolus inplantatur, qui inde ſeſe dividit in ſeptem, vel novem nervos, quorum maximus recte excurrit ad finem, & ad latera alios quoque emittit, alii vero laterales nervi incurvis decurrunt finibus ad oras, inferius protuberantes, ac ſuperius in folio ſulcos quosdam formantes; folium hoc in brevem terminatur apicem, eſtque novem, vel decem pollices longum, paulo minus latum, tenue, viride, glabrum, & ſplendens.

Petiolus folium ſuſtinens, quum ſeneſcat, ad ſuperiorem partem plerumque incurvatur, & ad internam partem ſulcatus eſt, ex cauliculorum ventribus quidam excreſcunt breviores, & albicantes pedunculi, quorum quivis ſuſtinet oblongum, ac viride corniculum, vix minimum digitum longum, & craſſum, quod ſeſe inſtar vaginæ aperit, fructumque exhibet longo Piperi æmulum, qui in ſuperiore parte digiti articulum longus eſt, ex flavo cinereus, ſub hoc alia conſpicitur conlectio quaſi uvarum ex ſtaminulis compoſita inſtar florum Pandani, quæ in grana excreſcunt viridia, ſenſim ignea, & tandem crocea.

Quum vagina hæc ſeſe aperiat, ingratum fundit odorem, ſuperiorque pars obducta eſt viſcoſitate, quæ hunc excitat odorem. Tempore florifero quivis cauliculus folium ſuſtinens in inferiore ſua parte turgidus, & gravidus quaſi videtur, e cujus poſtica parte aliud anguſtum provenit folium, parvum referens gladium ſemi pedem longum, ac pollicem latum, in quo fructus latuit, binis craſſis nervis pertextum, quod dein inveteratum marceſcit, ac dependet, atque ex ejus ventre quatuor, ac quinque plerumque fructus excreſcunt.

Radix, uti dictum fuit, magna ex parte nuda ſupra terram eminet, binos, ac quatuor pedes longa, & binos digitos craſſa, inſtar farciminis, in breves annulos diſtincta, qui tamen non protuberant, & obducti ſunt pelliculis obſcure fuſcis, in quibusdam autem locis longas, & æquales emittit fibrillas, ſupra terram virides, ſed in ſolo albas, longos referentes vermes, ac profunde in terram penetrantes. Radix interne alba eſt, ſolida, & fibroſa, gravis odoris, ſi diſſecetur, quæ naſi pruritum cauſſat fere inſtar contriti Raphani.

Secundo *Anappur alba*, ſeu *femina* fere nil differt a præcedenti ſua forma, utriusque enim folia nunc rotunda, uti ſupra notatum eſt, nunc oblongiora, & acutiora ſunt inſtar illorum Ari, hac in re autem optime diſtingui poſſunt, quod feminæ folia pallidiora ſint, atque in medio lineam habeat flavam, ſeu albicantem, juxta nervum medium decurrentem. Fructus ſunt quoque caudæ granuloſæ inſtar longi Piperis ex vaginis ſuis eminentes. Radices inter ſeſe conveniunt, ſed feminæ magis albent externe, multisque craſſis fibrillis obductæ, interne quoque albæ, & fibroſæ, ſed multo fortiorem ſpirant odorem illis Maris, qui naſo ſatis acris eſt, & capiti moleſtus.

Tertio

LXXXVIII. HOOFDSTUK.

De Amboinſche Dracunculus.

DIt is een geſlacht van Dracunculus aquaticus, *met een leggende ſtam, die men ook voor de wortel houden kan, en is verdeeld in drie zoorten, de eerſte ſwarte, de tweede witte, de derde roode.*

De eerſte Anappur *het* ſwarte, *of* Manneken, *heeft een lange ronde wortel, meeſt boven de aarde leggende, en aan 't einde haar wat verheffende als een ſtam. Het opperſte des zelfs verdeeld zig in vyf en zes lange ſtelen, ieder een byzonder blad dragende, gelyk een Kelady, boven ſchier rond, beneden geopend, daar zy malkander omvatten, en aldaar een vinger dik, maar boven ruim een ſchaft dik, van twee tot twee en een half voeten hoog, glad, licht-groen, ſtyver dan aan de Kelady.*

Het blad is uit den ronden hertformig, agter met twee ronde ooren, zoo nogtans, dat zy een hoek formeeren, en na binnen toe een diepe bogt, daar den ſteel ingelaten werd, die hem van daar in zeven of negen Zenuwen verdeeld, waar van de grootſte regt uitloopt, en nog andere ter zyden uitgeeft, maar de andere Zyde-Zenuwen loopen met kromme bogten na de kanten, beneden uitbuilende, en boven eenige voorens in 't blad formeerende, het blad zelfs heeft van vooren een kort ſpitsje, en is negen en tien duimen lank, wat minder breed, dun, regt gras-groen, glad, en blinkende.

De blad draagende ſteel heeft, als hy oud werd, aan zyn bovendeel gemeenlyk een kromte, en aan de binnen zyde een voore, uit den buik der ſtelen komen ettelyke kortere, witagtige ſtelen voort, ieder dragende een lankwerpig groen hoorentje, ſchaars een pink lank en dik, het welk hem als een ſcheede openende vertoond de vrucht in gedaante van een lange peper, aan 't bovenſte deel een lid van een vinger lank, uit den geelen graauw, daar onder zit een andere vergaderinge of druive, uit veeſeltjes gemaakt, gelyk de bloeme van Pandang, waar uit worden groene korls als hirſe Zaad, met 'er tyd vuurrood en hoog-geel werdende.

Als haar de booze eerſt opend, dan komt 'er een onlieſelyke reuk uit, en het bovenſte druifje is overtrokken met een ſlymerigheit, daar die reuk aan zit. In de tyd van baare ſaizoen ziet men een ieder blad draagende ſteel aan zyn onderſte deel zwanger, en van achteren een ander ſmal blad als een ſweerdeken een half voet lank, en een duim breed, daar de vrucht ingezeten heeft, met twee dikke Zenuwen doortrokkken, het welk daar na oud geworden afhangt, en uit den buik komen gemeenlyk vier of vyf vruchten voort.

De wortel, als gezegt, legt meeſt blood boven de aarde, twee a vier voeten lank, twee vingers dik, als een braadworſt, in korte leden verdeeld, dog die niet uitſteekt, en bekleed met donker bruine vellen, hier en daar geeft ze lange en effene Vaſelingen uit, die boven de grond groen zyn, maar in de grond wit als lange wormen, diep in de aarde gaande. Binnen is de wortel wit, vaſt, en dradig, van een ſterke reuk, als men ze doorſnyd, die iemand in de neuſe kitteld, ſchier als gewreeve Mierik.

De tweede Anappur *'t witte of wyfken, verſchild in gedaante ſchier niets van 't voorgaande, want van beide vind men de bladeren zomtyds rond, gelyk boven beſchreeven zyn, zomtyds lankwerpiger en ſpitzer gelyk* Arum, *dog hier in zyn zy beſt te onderſcheiden, het Wyfkens bladeren zyn lichter groen, en hebben in de midden een geele of witagtige ſtraale langs de Middelzenuwe. De vruchten zyn mede korrelige ſteertjes, gelyk lange peper, uit haare hoozen voortkomende. De wortelen zyn gelyk, dog aan 't Wyfken van buiten witter, met veele dikke Vaſelingen behangen, van binnen mede wit en dradig, maar van een veel ſterkeren reuk als het Manneken, die de neuze vry ſcherp voorkomt, en 't hooft bezwaarlyk is.*

De

Tertio *Anappur rubra*, tenuiores, ac breviores gerit cauliculos, minora, & rotundiora folia, ipsorumque auriculæ sibi incumbunt, quæ prominentem quoque videntur habere angulum, suntque septem pollices longa, ac sex lata, superne glabra, sine ullis protuberantibus costis, ex viridi, & rubro colore distincta, inferius nervi sese distinguunt talibus finibus, quales gerunt superiores species, septem nempe, & novem prope medium concurrunt, sed non tam crassi sunt quam in præcedentibus, coloris pallide fusci, seu purpurascentis, cauliculi autem fusci sunt, & in ventre inferius magis aperti, juxta oras pellicu-las quasdam gerentes. Hujus fructus ignoti sunt. Radix uti antecedentis, ejusdemque crassitiei, sed non tam gravem fundit odorem.

Alii autem has species ita dividunt. *Anappur mas* longiora, & acutiora gerit folia instar Ari; ejus radix gravem fundit odorem, sed nullum caussat nasi pruritum. *Femina* semper rotundiora gerit folia, ac bicolor est, una perfecte viridis graminei coloris, cujus radix externe ex fusco nigricat. Altera folia gerit pallidiora, & in medio lineam luteam, hujus radix externe pallide fusca est, sed utræque fortem spirant odorem. Rubra autem tertia species est.

Nomen. Latine *Dracunculus Amboinicus.* Malaice, & Ternatice *Calemojang.* Baleyice *Sente.* Amboinice in Hitoea *Anapul*, in Leytimora *Anapur*, *Unapur*, ac modo *Napur*, femina, seu rubra species peculiariter *Bolelutan* vocatur, h. e. *luna plana.* Et in Hitoea *Pollutamel.*

Locus. In silvis crescit, & vallibus, ubi flumina decurrunt, ac copiosæ sunt arbores, item ad montium pedes, rubra autem species in locis provenit planis, paludosis simul, & nigra argillacea terra gaudentibus.

Usus. Feminæ radix, seu secundæ speciei, quæ fortissimum fundit odorem, potissimum adhibetur, ad minores squillas capiendas, quod fit parvis nassis deponendis in rivulis, qui per valles istos decurrunt, defectu autem hujus radicis illa maris quoque in usum vocatur. Radix hæc torretur, ac conteritur cum Calappi nucleo, quæ simul nassis induntur, quæ gravi suo odore tam minores anguillas quam squillas alliciunt.

Alii autem, ut hic pistillus gratior sit, binis istis admiscent rebus contritos *Cancellos*, *Pulpam Fabæ marinæ*, seu *Parran*, *Attun*, & *Globbam* &c. Tenerum maris folium parum tostum, ac cum frustulo Curcumæ contritum clavis pedum inponitur, & cancris plantarum pedum, difficilis admodum est in pedibus morbus, hocque tam calide inponitur, quam fieri potest, pedem dein supra ignem tene, ut vis medicamenti introire possit. Folia tam feminæ quam maris cum minore Curcuma contrita, ac cum iisdem foliis calide inposita noxiam curant *Morphææ* speciem, quæ *Noman Itam* vocatur, quæ nigra est, & multis fissuris per cutim prorepit.

Rubræ speciei radix adhibetur ad vulnera profunda, & globis vel telis inflicta curanda, eadem radix contrita, & cum calida aqua prorepentibus inposita ulceribus acaros enecat, sub cute prorepentes, unde multa exoriuntur foraminula, sensim tetram caussantia exulcerationem. Hi vermiculi conspiciuntur forma pediculorum gallinarum excidere, quum ulcus inliniatur coctis Pulæ foliis.

De derde Anappur het roode, *heeft dunner en kortere stelen, kleendere en rondere bladeren, en de oorenslaan over malkanderen, en schynen mede een uitsteekende hoek te hebben, zeven duimen lank, en zes breed, bovenglad, zonder eenige uitsteekende ribben, uit den groenen en rooden gemengd, van onderen verdeelen hun de Zenuwen met zodanige bogten als aan de voorgaande, zeven en negen by de middelste t'zamen stootende, dog zyn zoo grof niet als aan de voorgaande, ligt-bruin of purper-verwig, maar de stelen regt bruin, en zyn aan de buik meer geopend, langs de kanten eenige vellekens hebbende, de vruchten hier van zyn onbekend. De wortel is als aan 't voorige, en van dezelve dikte, maar zoo sterk niet van reuk.*

Andere verdeelen het aldus. Anappur *het* Manneken *heeft langere en spitzere bladeren, gelyk het Arum, de wortel riekt wat sterk, dog kittelt niet in de neuze. Het* Wyfken *heeft altyd rondere bladeren, en is van tweederlei coleur, het eene regt gras-groen, en zyn wortel is van buiten swart-bruin, het andere heeft de bladeren ligt-groen, en een geele straal in de midden, de wortel is van buiten ook ligter bruin, maar beide van een gelyke sterke reuk, het roode is en blyft de derde zoorte.*

Naam. *In 't Latyn* Dracunculus Amboinicus. *In 't Maleits en Ternataans* Calemojang. *In Baly* Sente, *Amboina op Hitoe* Anapul, *op Lytimor* Anapur, Unapur, *en slegts* Napur, *het Wyfken of roode zoorte werd in 't byzonder* Bolehulan *dat is* Vlakke Maan, *en op Hitoe* Pollutamel *genoemt.*

Plaats. *Het wast in de bossen en valeien, daar Rivieren doorloopen, en daar 't vol geboomte is, als mede aan 't hangen der bergen, maar de roode zoorte wast op de vlakte, daar 't moerassig, en een swarte kleigrond is.*

Gebruik. *De wortel van 't Wyfken, of tweede zoorte, die de sterkste van reuk is, werd meest gebruikt om kleene garneeltjes te vangen met kleene vuiken in de beeken, die door dezelve Valeien loopen, dog by manquement van deze wortel neemt men die ook van 't Manneken. Men neemd de wortel, braad die, en wryft ze met gebraade Calappus pit, en doed het t'zamen in de vuik, het welk met zyn sterke reuk zoo wel de kleene aalen als garnelen aanlokt.*

Andere om dit kostje nog smaakelyker te maaken, doen by de twee voorschreeve dingen, nog gewreevene Cancellos, *of Koemans, het* Merg *van de* Faba Marina *of* Parran, Attun, *en* Globba *&c; 't jonge blad van 't Manneken een weinig gebraaden, en met een stukje Curcuma gewreeven bind men op de krabben (een moejelyke ziekte aan de voetzoolen,) zoo warm daar op, en houd de voet over 't vuur, dat de kragt van 't Medicament ter dege daar in werke. De bladeren zoo van 't Wyfken als van 't Manneken met kleene Curcuma gewreeven, en met dezelve bladeren warm overgebonden geneezen de schadelyke zoorte van* Morphæa *genoemt* Noman itam, *zwart, en met veele scheuren des huids voortkruipende.*

De wortel van de roode zoorte werd gebruikt om geschotte en diepe wonden te geneezen, die door kogels en pylen gemaakt zyn. Dezelve wortel gewreeven, en met warm water op de voorteetende Zweeren gelegt, dood de kleene Sieren daar in onder de huid voortkruipende, veele gaatjes opwerpende, en metter tyd een leelyke ulceratie maakende. Deze Wormpjes kan men zien in gedaante van Hoenderluizen daar uit vallen, als men het zelve bestrykt met de gekookte bladeren van Pule.

CAPUT OCTOAGESIMUM NONUM.

Tacca ſativa. *Tacca.*

DRacontii quatuor obcurrunt ſpecies in hiſce inſulis, quæ tamen forma, & modo creſcendi multum ab Europæis differunt, eſtque primo *Tacca ſativa*, ſecundo *Tacca phallifera*, tertio *Tacca litorea*, quarto *Tacca montana*, quarum quævis in peculiari deſcribetur capite.

Primo *Tacca ſativa* ab Amboinenſibus ad edules refertur radices, atque hunc in finem etiam colitur ſimili labore, quo *Ubii* ſpecies.

Simplicem, ac rectum emittit caulem, binos tresve pedes altum, ultra digitum craſſum, fere rotundum, herbaceum, ſuccoſum, ſed lentum, rugoſum, ac ſpinuloſis punctulis notatum inſtar caudæ Rajæ, atque hic præterea magnis albisque maculis variegatus eſt, inſtar pellis ſerpentis, in ſuperiore ejus parte hic ſtipes ſeſe dividit in tres ramos, in triangulo poſitos, quorum quivis iterum in binos minores ſubdividitur, ac quivis totum repræſentat folium, in varias, ſed inæquales lacinias diſtinctum, quarum inferiores minores ſunt, eodem fere modo, quo Cervi cornua in ramos ſunt diviſa, atque ex nigro virent, glabra ſunt, & ſplendentia hæc folia, per quodvis autem craſſus, & albus tranſit nervus, qui alios laterales emittit ad lacinias, quæ pertextæ ſunt multis parallelis coſtulis, quæ prope oras in ſinus excurrunt, totum porro folium tam miram habet laciniarum diviſionem, ut vix deſcribi poſſit, harum enim forma, ac numerus variat ratione loci, in quo creſcit, ejusque tres rami latitudinem trium pedum obtinent; Quam diu hæc planta ab hominibus colitur, neque flores neque ſemen profert, quod de induſtria etiam prohibetur, quum ejus edulis radix ab hominibus expetatur, exfodiatur autem, quum folia incipiunt flaveſcere & emarcida fieri.

Radix formam habet panis inverſi, nunc rotunda, nunc anguloſa, & inæqualis per adhærentes bulbos, & nodos ad latera novos emittentes caules, quorum unus modo plerumque excreſcit perfectus. Superius ex radice undique multæ dependent albæ fibrillæ, quibus inferius deſtituitur. Si loco creſcat pingui, radix ejus magnitudinem habet caſei Edamenſis, in medio parum elevata, cui caulis inſidet, externe ruffa eſt, inſtar *Ubii* vulgaris, quæ tenui obducitur pellicula inſtar radicis Solani eſculenti, interne alba, ſeu parum ad ruffum adcedens colorem, ſucoſa, acris, & oris pruritum excitans, ſi cruda edatur. Quum radix hæc non exfodiatur, primarius iſte perit ſtipes, ac magna radix, unum pluresve relinquens bulbulos, ex quibus poſt ſemi anni ſpatium novi propullulant caules.

Si talis jam deſeritur hortus, atque inde hæc planta ſpontanea, ſeu ſilveſtris eſt, poſt foliorum lapſum, & ſtipitem emarcidum, novus excreſcit caulis ad trium cum dimidio pedum altitudinem, ultra pollicem craſſus, ex viridi, & cinereo colore diſtinctus, ſed non maculatus, in cujus ſuperiore parte ad ſpithamæ longitudinem calopodium, ſeu vagina excreſcit, arcte cincta granis oblongis, ſeu fructibus, qui minores ſunt ſemi maturis Olivis, vel glandibus, ſeſſiles omnes, & arcte medio axi adcumbentes, quique inferius latiores ſunt, quam ſuperius, fere inſtar burſæ, primo virides, dein lutei, ac tandem eleganter rubentes.

Interne ſub molli & rubra carne bina locantur oſſicula ſibi adcumbentia, glabra, & ex viridi nigra, oſſiculis Ricini ſimilia, ſed nullis nigris lineis notata, quæ ſuperius fiſſa ſunt, & capitula referunt Muſcarum, vel inſectorum quorundam, aliquando unum modo granulum in quavis reperitur bacca, hæc autem granula terram tangentia novas producunt plantulas, quæ ſi non transplantentur, parvos generant bulbos, ſeu radices.

Si

LXXXIX. HOOFDSTUK.

De Tamme Tacca.

Van 't Dracontium *vind men vier zoorten in deze Eilanden, dog aan gedaante en wasdom nog al veel van 't Europiſche verſchillende, te weten de eerſte* Tacca ſativa, *de tweede* Tacca phallifera, *de derde* Tacca littorea, *de vierde* Tacca montana, *die wy ieder een byzonder capittel zullen geven.*

De eerſte Tacca ſativa, *werd by de Amboineezen onder de eetbaare wortelen gereekend, en tot dien einde ook gebavend met diergelyken arbeid, als de geſlachten van* Oeby.

Het ſchiet op met een enkelden regten ſteel, twee en drie voeten hoog, ruim een vinger dik, ſchier rond, kruidagtig, zappig, dog taai, ruig, met ſteekelige puntjes bezet, als een roggen-ſteert, en daarenboven met groote witte plekken geſpikkeld, als een ſlangen-huid, aan 't opperſte verdeeld zig deze ſteel in drie takken, in een drie-hoek ſtaande, en ieder der zelven al gaande weg in twee andere, vertoonende ieder tak een geheel blad, in verſcheide of ongelyke lappen verdeeld, waar van de agterſte de kleenſte zyn, op de manier als de takken van de kroon aan een herte heeſt, alle ſwart-groen, glad, en blinkende. Door ieder blad gaat een dikke witte Zenuwe, die andere ter zyden uitzend na de lappen, en dezelve zyn doorweeven met veele parallele ribbekens, die by de kanten met bogen t'zamen loopen, voorts heeft het geheele blad zo een wonderlyke verdeeling in zyne lappen, dat men 't kwalyk beſchryven kan, veranderende de gedaante, en 't getal der lappen na den grond, daar het ſtaat, en de drie takken beſlaan wel de breedte van drie voeten. Zoo lange dit gewas door menſchen gecultiveerd werd, brengt het nog bloemen nog zaad voort, het welk men ook met opzet beletten moet, om dat het de menſchen te doen is om de eetbaare wortel, dewelke uitgegraaven werd, als de bladeren beginnen geel te worden, en verſlenſſen.

De wortel is als een omgekeerd broodje, zomtyds rond, zomtyds hoekig, en oneffen, met de aangewaſſene bulten en knoppen ter zyden, die nieuwe ſtelen voortbrengen, waar van gemeenlyk een alleen opwaſt, of zoo 'er twee of drie nevens malkanderen voortkomen, zoo komt 'er maar eene tot perfectie; van boven hangen verſcheide witte Vaſelingen rondom de wortel, maar van onderen heeft ze geene. Als 't in een vette grond ſtaat, zoo gewind de wortel de groote van een Eedamſche kaas, in de midden met een kuiltje, daar den ſteel in ſtaat, van buiten iſſe ros, gelyk de gemeene Oeby, *met een dun velleken bekleed als onze aardappel, binnen wit of een weinig na den roſſen trekkende, zappig, ſcherp, en een jeuken in de mond veroorzaakende, als men ze raauw proeft. Wanneer men de wortel niet uitgraaft, zoo vergaat den eerſten ſtam, en hooft-wortel, nalaatende een of meer kleene bollekens, waar uit na een half jaar nieuwe ſtelen voortkomen.*

Als men nu den tuin geheel verlaat, en daar door dit gewas verwilderd, zoo brengt het na 't vergaan van de bladeren, en als haaren ſtam verſlenſt is, een byzonder ſteel voort, drie en een half voeten hoog, en ruim een duim dik, uit den groenen graauwen gemengd, zonder plekken, aan het bovenſte in de lengte van ruim een ſpan, heeft hy een klove, digt bezet met lankwerpige korls of vruchten, kleender dan half waſſen Olyven of Eekelen, al t'zamen zonder ſtelen, digt tegens den middelſten ſteel aanſtaande, dog agter wat breeder dan vooren, ſchier als een beurze, eerſt groen, daar na geel, ten laatſten ſchoon rood:

Binnen onder een week, en rood vleeſch leggen twee kernen, met de platte zyden tegens malkander, glad, en uit den groenen ſwart, de Zaden van Ricinus gelyk dog zonder zwarte linien, van vooren met een geſpleete hoofd, eenige vliegen of ongedierten gelykende, nu en dan vind men ook maar eenen kern in ieder beſie, dezelve kernen op de aarde vallende, brengen nieuwe plantjes voort, dog als men ze zoo onverplant laat ſtaan, zoo gewinnen zy kleene wortelen.

Als

Si ſtipitis baccæ ſint maturæ, facillime a radice ſeparari poteſt, acutum relinquens conum in radicis foveola, acſi ipſi inpoſitus fuiſſet. Talis caulis in horto meo projectus totum replebat hortum novis plantulis per abjecta granula, quum vero nullum inpenderem laborem ad haſce transplantandas, hinc non tantum parvas producebant radices, ſeu bulbos, ſed etiam ſubſequentibus annis nullum emittebant caulem frugiferum, licet novæ quotannis propullularent plantulæ.

Cultura. Primaria radix varios generat bulbos, quorum quidam ipſi nexi ſunt, alii laxe dependent per fibrillas. Hi bulbi in pingui, & rite elaborato ſolo transplantantur, in quo grumi formantur, uti quum Ubium plantetur, atque hi tam diu excreſcant, donec folia flaveſcant, primaria tum exfoditur radix, & bulbi ſervantur pro novis plantulis.

Nomen. Latine *Tacca ſativa.* Malaice *Tacca*, quod derivatur ab Amboinico *Täa.* Bandice *Toja.* Malaienſes quidam hanc vocant plantam *Leeker.* Baleyice *Ty.*

Locus. In Amboina raro colitur, ac tantummodo quædam ejus inveniuntur plantæ in Ubii hortis. In Cerama Orientali, & Banda magis expetitur, licet in Banda ejus ſilveſtris obcurrat ſpecies, in Madeangi ora creſcens, (quæ ora eſt Occidentalis inſulæ Lontoræ), quæ ad cibum itidem præparatur.

Uſus. Talibus in locis, ubi Zagumanta, ac panis non magna obcurrit copia, uti in Banda, hæc radix in majori eſt uſu, quam in Amboina, ex qua panis quædam pinſitur ſpecies, eodem fere modo, quo in India Occidentali *Farinje* præparatur. Crudæ nempe ſumuntur radices, quæ rapſantur ad rugoſum Corurong corticem, qui in Sagu arbore obcurrit, vel contra aliud quodvis corpus rugoſum. Hæc raſura aquâ ſubigitur, quæ continuo abjicitur, tum alba in fundo remanet farina, quæ iterum bis terve abluitur, donec nulla amplius in aqua detegatur acrimonia, atque hæc farina ad ſolem exſiccatur. Prima autem aqua ſollicite abjicienda eſt, ne quoddam animal hanc guſtet, quum ſit noxia. Farina iſta dein in lapideis compingitur machinis, in quibus Zagus panis pinſitur, primo nempe calefactis, tum ſimiles quadratæ adquiruntur placentæ, quæ loco panis eduntur; ſique hæc farina rite ſubigatur, & abluatur, ita ut nulla amplius ſuperſit amarities, vel acrimonia, tum hic panis meliorem habet ſaporem Sagus pane, quem melius præparare norunt Bandenſes, quam Amboinenſes, qui Sagus panem præferunt.

Yucca ab Indiæ Occidentalis ſcriptoribus deſcripta; inter alios a *Nicol. Monardo cap.* 53. ex qua celebris panis *Caſawy* præparatur, ſpecies videtur eſſe Indicæ *Taccæ*, planta enim erit quinque ſexve palmas alta, ampla gerens folia inſtar palmæ hominis extenſa, in ſeptem, vel octo lacinias diſtincta, & ſemper virentia. Ejus radix eſt bulbus rotundus inſtar glomeris, vel craſſæ Rapæ, externe fuſcus, interne albiſſimus. Hæcque radix ſimul plantæ fructus eſt, ex qua *Caſaway* formatur, qui eſt Indorum naturalis, & quotidianus panis, qui ipſorum pabulum fuit per tot ſecula, ac ſequenti præparatur modo.

Supra certa inſtrumenta dentata, & coniformia depuratæ radices raduntur groſſo modo, ac longis, & acuminatis induntur ſaccis, quibus lapides inponuntur, & adgravantur, ut noxius exprimatur ſuccus. Reſtans tum materia Amygdalas referens contuſas ſartagini inponitur, ſupra lentum ignem torretur, & continuo circumagitur, uti cum Ovis toſtis fit, ex illa tum placentulæ formantur magnitudine nummi Hiſpanici, quæ inſtar panis adhibentur, multum nutriunt, ac diu conſervari poſſunt. Expreſſus hic ſuccus adeo nocivus eſt, ut homines, & animalia enecet, ſi hunc crudum potent, ſed ad dimidium excoctus bonum præbet acetum, ac diutius coctus, donec craſſeſcat, dulce præbet mel, utrumque vero innoxie uſurpari poteſt, Hoc intelligendum eſt de *Yucca*, quæ in inſula St. Dominico creſcit, omnis vero Yucca, quæ in continenti provenit, innoxium habet ſuccum, licet ſit crudus. Hæc vero ex *Monardo* amplius retuli, ut conſenſum cum noſtra *Tacca* demonſtrem.

Eodem

Als den ſteel rype beſien heeft, zoo kan men hem gemakkelyk van de wortel aftrekken, nalaatende een ſpitze kegel, in 't kuiltje van de wortel, als of hy daar opgezet was. Een zulke ſteel in mynen tuin weggeworpen vervulde den geheelen tuin met nieuwe plantjes, door de uitgeworpe kernen, maar dewyl ik geen moeiten daar toe en deede om dezelve te verplanten, zoo kwamen niet alleen kleene wortelen daar aan, maar ook in de volgende jaren geen vruchtdragende ſteel meer, hoewel 'er jaarlyks nieuwe plantjes voortkwamen.

Queeking. *De hoofdwortel gewind verſcheide knobbelen, waar van zommige daar aan vaſt zyn, zommige los, en met een veeſel daar aan hangen. Deze afzetzels verplant men in een vette en welbearbeide aarde, heuveltjes maakende gelyk men met de Oebis doed, en laat ze zoo lange waſſen, tot dat de bladeren geel werden, de hooftwortel graaft men als dan uit, en verwaard de afzetzels tot nieuwe planten.*

Naam. *In 't Latyn* Tacca ſativa, *in 't Maleits* Tacca, *'t welk egter afkomſtig is van 't Amboinſche* Täa. *In 't Bandaas* Toja. *Sommige Maleyers noemen 't* Leeker. *Bal.* Ty.

Plaats. *Het werd in Amboina weinig gebaavend ſlegts hier en daar eenige planten in menigten in de Oebis tuinen. Op Ooſt-Ceramen in Banda maakt men meer werk daar af, hoewel zy in Banda een wilde zoorte hebben, op den hoek van Medeangi waſſende (zynde de Weſthoek van 't Eiland Lontor) die zy mede tot de koſt bereiden.*

Gebruik. *Op zodanige plaatzen, daar men 't Zagubrood in geen overvloet heeft, gelyk in Banda, is deze wortel in grooter gebruik dan in Amboina, om een ſlag broods daar van te maken, ſchier op dezelfſte manier, als men in Weſt-Indien de* Farinje *toebereid. Men neemt de raauwe wortelen, raspt die tegens de ruige ſchorſſe Corurong, die men aan de Saguboomen vind, of tegens iets anders ruigs. Dit ſchrapſel kneed men in water, en giet het telkens weg, zoo zakt 'er een wit meel op de grond, 't welk men nog een reis of drie afſpoeld, tot dat men geen ſcherpigheit meer in 't water proeft, en droogd het meel in de zonne; het eerſte water moet men ter deeg weggieten, op dat 'er geen beeſt van drinke, want het is ſchadelyk. Het meel gieten zy daarna in dezelfde ſteene formen, daar men 't Zagubrood inbakt, eerſt heet gemaakt, zoo komen diergelyke vierkante koeken daar van, die men in plaats van brood eet, als men dit meel ter degen fyn kneed en afſpoeld, dat 'er geen bitterheit nog ſcherpigheit daar by blyve, zoo werd dit brood ſmakelyker dan het Zagubrood, waar mede de Bandaneezen beter weeten om te gaan, dan de Amboineezen, die by haar Zagu blyven.*

Yucca *van de Weſt-Indiſche Schryvers beſchreeven, onder anderen van* Nicol. Monardus Cap. 53, *waar van men 't vermaarde brood* Caſawy *maakt; ſchynd een medezoorte te zyn van de Ooſt-Indiſche* Tacca, *want het zal een plante zyn, vyf of zes handen hoog, met breede bladeren als een menſchen hand uitgebreid, in zeven of acht lappen verdeeld, en altoos groen. De wortel is een ronde bol als een klouwel gaarn, of dikke Raape, buiten bruinagtig, binnen zeer wit. Deze wortel is met eenen de vrucht van deze plante, waar van het* Caſawy *gemaakt werd, zynde der Indiaanen natuurlyke, en dagelykze brood, het welk haar zoo veel Eeuwen geſpyſt heeft, en werd aldus toebereid.*

Op zekere getande inſtrumenten als heekels werden de ſchoongemaakte wortels groffelyk geraspeld, in lange ſpitze zakken gedaan, en met ſteenen bezwaard, om al het ſchadelyke zap uit te perſſen, de reſteerende Materie gelykende gebakte amandelen werd in een panne over een zagt vuur gerooſt, en geſtadig omgeroerd, gelyk men met gebakke eiers doed, daar uit werden dan koekjes geformeerd in de groote van een Spaanſe Reaal, die gebruikt werden als brood, wel voeden, en lange konnen bewaard werden. Den uitgeperſte zap is zoo ſchadelyk, dat hy menſchen en vee doodet, die van den raauwen drinken, maar tot de helfte toe gekookt, geeft goeden azyn, en nog langer gekookt, tot dat hy dik werd, geeft een zoeten hoonig, beide onſchadelyk te gebruiken. Dit is te verſtaan van de Yucca, *die op St. Dominico waſt, maar alle, die tegen over op 't vaſte land groeid, is onſchadelyk van zap, al blyft die raauw. Dit is zoo wydloopig uit* Monardus *aangehaald, om de overeenkomſt met onze* Tacca *daar uit te bemerken.*

Op

Eodem quoque modo teſtantur *Oviedus*, & *Gomara*, *Yuccam* in Cuba, Hiſpaniola, aliisque creſcentem inſulis refertam eſſe noxio ſucco, in continenti vero, uti in provincia St. Marta innoxia eſt. Iſtius autem plantæ deſcriptio quodammodo differt a noſtra *Tacca*, quæ neque bulboſum habet caulem, neque Cannabis folia.

Sic quoque differt deſcriptio, & figura *Mandibocæ Piſonis libr.* 4. *cap.* 3. adeo a *Tacca* noſtra, ut nequaquam pro unis eisdemque poſſim habere has plantis, proprius autem cum noſtro convenit alia herba ab eodem *Piſone libr.* 4. *cap.* 57. deſcripta, ſub nomine *Erva de St. Maria*, quam dicit eſſe *Dracunculum majorem*, ſed nil conmemorat de ejus uſu in cibo.

Op dezelve manier getuigen ook Oviedus *en* Gomara, *dat de* Yucca *in Cuba*, *Hispaniola*, *en andere eilanden vol ſchadelyken zap zy waſſende*, *maar op 't vaſte land in de Provintie St. Marta niet. Dog de beſchryvinge van de plante zelfs verſchild wat van onze* Tacca, *als die geen knobbeligen ſteel heeft*, *nog bladeren als den Kennip.*

Zoo verſchild ook de beſchryving en figuur van Mandihoca *by* Piſo Libr. 9. Cap. 3. *zoo veel van onze* Tacca, *dat ik ze geenzints voor eenderlei planten kan houden*, *maar nader komt daar mede overeen een ander kruid van den zelven* Piſo Libr. 4. Cap. 57. *beſchreeven onder den naam van* Erva de St. Maria, *die hy voor een* Dracunculus major *houd*, *dog verhaald niets van zyn gebruik in de koſt.*

Tabula Centeſima Duodecima

Taccam exhibet *ſativam*, quæ proprie *Dracontii*, vel *Dracunculi* ſpecies eſt, & vocatur *Dracontium* Zeylanicum, ramoſo folio, caule ex viridi, & flavo variegato, aſpero. *Parad. Bat. pag.* 89. & *Dracunculus* Zeylanicus polyphyllus, caule aſpero, maculis viridi-fuſcis, dilutis, & albicantibus pulchre notato *T. inſt. p.* 160. & *Theſ. Zeyl. p.* 90. eſtque Arum Zeylanicum polyphyllum, caule aſpero, maculis viridi fuſcis, viridi dilutis, & albicantibus pulchre notato *H. Amſt. part.* 1. *pag.* 101. *Fig.* 53. & Serpentaria polyphylla, Indica, caule maculato aſpero *Breyne Prodr.* 2. *p.* 90. Mulli Schena *H. Malab. part.* 11. *Tab.* 19. &c.

De Hondert en twaalfde Plaat

Vertoont de *Tamme Tacca*, welke eigentlyk een zoort van *Dracontium*, ofte *Dracunculus* is, en werd genaamt Zeylonſche *Dracontium*, met een getakt blad, en een ruige ſteel uit groen, en geel gemengt, in de *Parad. Bat. pag.* 89. en Zeylonſche veelbladige *Dracunculus*, met een ſcherpe ſteel, aardig getekent met plekken uit groenbruin, en wit gemengt van *Tournef. inſtit. p.* 160. en de *Theſ. Zeyl. p.* 90. en is het Zeylonſche, veel bladige Arum, met een ſcherpe ſteel, die fraay geteekend is met plekken uit den groene, bruine, en ligt-witte gemengt in het eerſte deel van de *H. Amſt. pag.* 101. *Fig.* 53. en de Indiſche veel bladige Serpentaria, met een ſcherpe geplekte ſteel *Breyne Prodr.* 2. *pag.* 90. Mulli Schena van de *H. Malab. part.* 11. *Tab.* 19. &c.

CAPUT NONAGESIMUM.

Tacca Phallifera. Tacca Culat.

TAcca Phallifera, ſeu *latifolia* nil aliud videtur eſſe niſi ſilveſtris prioris ſpecies, ſeu ejus varietas; prima enim vice mihi provenit ex ſilveſtri ſpecie ex montibus deducta, & in horto meo plantata, ubi jam etiam perierat, & oblita erat. Aliquamdiu poſt ibi mirus excreſcebat *Fungus*, ſingularis formæ, qui nemini notus erat, ſed poſt aliquot menſes eodem in loco regerminabat *Tacca*, qualem nunc deſcribam, uti ſucceſſive provenit.

Fungus itaque primum excreſcebat, truncum gerens brachium craſſum, ac vix palmam altum, ſuperne ample ſeſe aperiens inſtar infundibuli, oras gerens rugoſas, & circinnatas quaſi, quæ compoſitæ erant ex craſſa pelle, coloris fuſci, in fundo albicantis. In hujus infundibuli centro *Phallus* locatus erat, inferius binos, ac ſuperius tres digitos craſſus, pellicula tanquam ſacculo obductus, & albis granulis notatus, qui quatuor pollicum altitudinem habebat, & flava farina adſperſus erat. Capituli loco inverſa erat burſula, rugoſa, & fuſca, ore quaſi clauſo circa axim, fungoſa, & ad tactum quaſi tumida. Antequam vero infundibulum apertum eſſet, acutam referebat vaginam, & tanquam Phalli præputium erat, apertum vero ad poſticam partem acutum exhibebat angulum, qui erectus erat, ſed ejus antica pars reflexa erat ad fundum, ubique albis punctulis notata, quod horrendum præbebat ſpectaculum, inſtar terribilis animalis, quod multi vix audebant adſpicere, vel ad hoc accedere, uti & plurimis incolis ignotum erat, exceptis paucis Hetuenſibus, qui ſimile obſervaverant in montibus menſe Decembri, neſciebant autem prolem eſſe Taccæ. Sub iſto infundibulo alter craſſus creſcit caulis, albus, & fungoſus, uti in aliis Fungis, qui radici inſidet bulboſæ capitis magnitudinem habenti, quæque cutim tangens pruritum excitat, ſique ejus caput aperiebatur, acris ſeſe obferebat vapor, qui cutis quandam excitabat inflammationem.

Quum *Phallus* exemptus eſſet, infundibulum ſeſe contrahebat, quod ultra ſpithamam latum erat, ac tandem peribat.

Radix

XC. HOOFDSTUK.

De Campernoelie dragende Tacca.

TAcca Phallifera *of* latifolia *ſchynd anders niet te wezen*, *dan een wilde zoorte van 't voorige*, *of een veranderinge daar van*, *want het is my eerſtmaal voortgekomen uit een wilde zoorte van de bergen gebragt*, *en in mynen tuin geplant*, *daar het vergaan en al vergeeten was. Een tyd lank daar na kwam op dezelfſte plaats een wonderlyke fungus of cambernoelie op van een vreemde gedaante*, *die niemand kende*, *maar eenige Maanden daar na kwam op deze plaats de* Tacca *voort*, *gelyk ik nu beſchryven zal*, *zoo als zy na malkander voortgekomen zyn.*

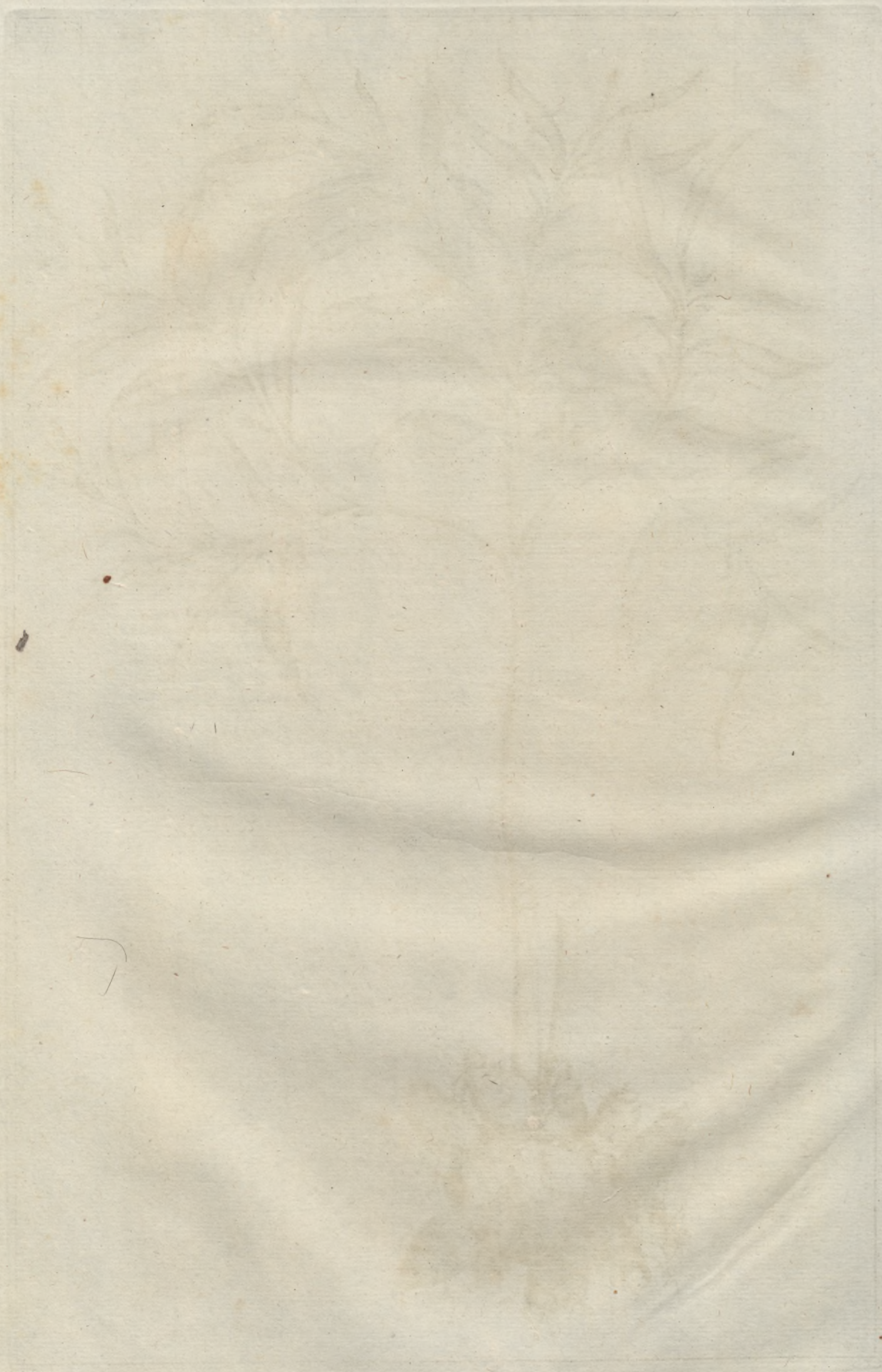
De fungus *dan kwam eerſt voort met een ſtam van een arm dik*, *en pas een hand breed boog*, *boven zig breed openende gelyk een tregter*, *met gekrulde of rimpelige kanten*, *beſtaande uit een dikke huid*, *bruin van coleur*, *op de grond witagtig. In de midden dezes tregters ſtond een* Phallus, *beneden twee*, *en boven drie vingers dik*, *met een velleken als een zaksken behangen*, *met witte korls bezet*, *en vier duimen hoog*, *met geel meel beſtrooid. In plaats van 't hoofdeken was een omgekeerde beurze*, *rimpelig en bruin*, *met de mond als gebonden rondom de ſchaft*, *voos*, *en als opgeblaazen in 't aantaſten. Eer den tregter geopend was*, *ſtond hy als een ſpitze ſcheede*, *en was in plaats als een voorhuid over den* Phallus, *maar geopend ſtond agter een ſpitze hoek opgeregt*, *dog het voorſte deel was omgekruld na de grond*, *over al met witte puntjes bezet*, *en yzelyk om aan te zien*, *als een verſchrikkelyk gedierte*, *'t welk veele niet dorſten aanſchouwen*, *nog het zelve naderen*, *gelyk het ook de meeſte Inlanders onbekend was*, *behalven weinige Hetueſen*, *die diergelyke in 't gebergte gezien hadden*, *en dat in de Maand December*, *dog wiſten niet*, *dat het een uitbroetſel was van een* Tacca: *Onder deze tregter waſt een andere dikke ſteel*, *wit*, *en voos*, *gelyk aan andere Cambernoelien*, *ſtaande op een bolagtige wortel in de grootte van een hooft*, *die op de huid raakende een jeuken veroorzaakte*, *als men 't hooft opende*, *kwam 'er een ſcherpen damp uit*, *die in 't aangezicht eenigen brand verwekte.*

Den Phallus *uitgenomen zynde ſloot hem de tregter*, *die ruim een ſpan breed was*, *weder t'zamen*, *en verging ten laatſten.*

De

Arum campanulatum. Rxb.

Radix effossa exterius fusca erat, interius alba, & succosa, multis tuberculis obsita, quorum quædam novos emiserant caules, qui, uti videbatur, similes conabantur proferre Fungos, uti & Phallus descriptus ex radicis latere excretus erat, superius autem multæ dependebant albæ fibrillæ, quales vulgo in Tacca observantur. Effossa radix, intra paucos dies ad dimidium putrescebat, quod abjiciebam, reliquamque plantabam partem in alio loco, ex hac post mensis spatium Februario nempe alia mira excrevit proles, quæ, dein veram exhibebat Taccam. Cyma hæc altitudinem adtingebat binorum pedum cum dimidio, & inferius brachium crassa erat, rugosa, punctata, pallide virens, magnisque maculis notata, quæ tamen non ita evidentes erant, quam in *Tacca sativa.*

Superius sese dividebat hic caulis, in tres primarios ramos, perfecte in triangulo positos, atque horum quivis iterum successive in binos alios minores ramos, hisce folia inposita erant, in similes distincta lacinias, quales habet Tacca sativa, sed illa flavescebant, quum in sativa sint nigricantia, rachides vero, & caules albicant, inter lacinias aliæ minores tam arcte, & copiose conspiciuntur, ut neque caulis, neque primarii rami notari possent, licet plantæ prope adstemus. Tota vero hæc corona amplam refert rotam, in diametro quinque pedes latam, qualem sativa nunquam profert, ita ut tam elegans sit planta, quam horrendus primum erat Fungi abortus, immo elegantior ipsa Pæonia. Foliorum, & caulium sapor valde acris est, & mordens, æque ac silvestre Arum. Prope caulem ex radice alii insuper progerminabant surculi, sed pusilli admodum, nec quid quam diversi a vulgari Tacca; denique tota hæc congeries peribat successive, nullos relinquens fructus, quumque planta vegeta esset, incolis nota erat Tacca, a sativa nil differens, nisi quod sponte sine cultura progerminaret, ac multo amplior esset.

Nomen. Latine *Tacca Phallifera*, seu *latifolia.* Malaice *Tacca Culat*, *Culat* enim quosvis denotat fungos, quos hæc Tacca præ aliis profert speciebus, vocari quoque potest *Tacca Besaar*, & *Tacca Utan*, h. e. *major*, & *silvestris Tacca.*

Locus. In Hitöes regione obcurrit, quantum detegere, & observare potui in locis, ubi antea horti fuere exstructi.

Usus. Tacca silvestris ab Amboinensibus ad cibum non adhibetur uti in Banda, vel aliis fit locis, ubi deficit Sagus panis. Primo Tacca silvestris nota est in Sumatra circa Jambi, & Atsjing, quæ ibi vocatur *Lami Java*, quumque ejus caules, ac folia marcescant, radix exfoditur, quæ raspata, & per quatuor, vel quinque dies in aqua macerata, edulis est, præferunt autem ibi Taccam silvestrem minorem, quæ farinam habet albiorem, & tenuiorem, majoris enim farina gravem spirat odorem.

Itelpou a *Franc. Pyrardo* descripta, & in Maldivis crescens, meo judicio quoque Tacca est, dicit enim sponte crescere, ac bulbum gerere rotundum, binorum pugnorum magnitudine, atque hic vel contunditur, vel supra porphyritim acutam conteritur, & ad solem siccatur, oblitus forte est addere, prius abluendum, & cribrandum esse, tum farinam exhibet albam, instar Amyli tenuem, ex qua incolæ offas formant, & pultis speciem, quæ gratum habet saporem, sed etiam stomachum gravat. Bengalenses dicunt, quod ubi hæc planta crescit, nullus anguis, vel bestia accedet.

Radix tam domesticæ, quam silvestris Taccæ adhibetur ad profunda vulnera curanda, per tela, vel tribulos inflicta, si Emplastri forma ipsis inponatur, non enim solummodo curat, sed etiam simul extrahit quævis ex fundo ramenta, quæ ipsis inhærent, in hisce enim regionibus silvestres homines talia habent tela, quæ, si ad ossa perveniant, facile in ramenta finduntur, quæ non nisi per frusta extrahi possunt, quem in finem hac radice tanquam arcano utuntur.

Lubet hic addere, quæ *D. Andreas Cleyerus* observavit de *Tacca litorea*, a me ipsi ex Amboina Bataviam transmissa, quam in horto suo plantaverat, quæ similem produxit Phallum, qualis supra descriptus fuit, licet posset esse, me per errorem unam pro alia ipsi misisse radicem, scribit itaque sequentia in ejus epistola 25. Februarii 1689. ad me data.

Ob-

De wortel uitgegraven was van buiten bruin, binnen wit en zappig, met veele bulten bezet, waar van zommige nieuwe stelen opgeschooten hadden, die, zoo 't scheen, diergelyke Cambernoelien wilden voortbrengen, gelyk ook de voorschreeve Phallus uit de zyden voortgekomen was, en van boven bingen verscheide witte vaselingen, gelyk men ordinary aan de Tacca ziet. De uitgegraave wortel verrottede in weinige dagen wel tot de helft, het welk ik wegsmeet, en de rest weder verplantte op een ander plaats, hier uit is een Maand daar na, te weten in Februario een andere wonderlyke scheute voor den dag gekomen, waar uit vervolgens een regte Tacca wierde. Deze scheut wierde twee en een half voeten hoog, beneden een arm dik, ruig, met puntjes, bleek-groen, met groote plekken bezet, dog zoo schynbaar niet als aan de tamme Tacca.

Boven verdeelde zig deze stam in drie hooft takken, regt in een driehoek uitgebreid, en ieder derzelven met beurten al weder in twee andere mindere takken, aan dezelve stonden de bladeren in diergelyke lappen verdeeld, gelyk aan de tamme Tacca, dog geel-groen, gelyk zy aan de tamme zwart-groen zyn, maar de stelen zyn wit, tusschen de lappen ziet men andere kleendere, en zoo digt over malkander staande, dat men nog stam nog hooft takken bekennen kan, als men digt daar by staat. De geheele kroone gelykt een groot rad, wel vyf voeten in den diameter breed, diergelyken de tamme nooit heeft, zo dat het als dan een zoo cierlyke plante is, als de Misgeboorte van de fungus te vooren leelyk was, ja alzoo cierlyk als een Pæonia zyn mag; de smaak van bladeren is vinnig scherp, en bytende in de mond als wilde Arum. By den stam kwamen uit de wortel nog andere spruitjes, dog bleven kleen, en verschilden schier niets van de gemeene Tacca, eindelyk verging dit toestel na malkander zonder vrugten daar op te volgen, en doe de plante in haar fleur was, kendenze de Inlanders wel, dat het een wilde Tacca was, van de tamme in niets verschillende, dan dat ze zonder oeffening voortkwam, en veel breeder was.

Naam. *In 't Latyn* Tacca Phallifera, *of* latifolia. *In 't Maleits* Tacca Culat, *want Culat beduid allerhande fungos of Cambernoelien, dewelke deze* Tacca *voor andere zoorten voortbrengt, men mag ze ook noemen* Tacca Besaar, *en* Tacca Utan.

Plaats. *Men vind ze op 't land van Hitoe, zoo veel ik hebbe bemerken konnen op plaatzen, daar te vooren tuinen geweest waren.*

Gebruik. *De wilde Tacca werd by de Amboineezen tot de kost niet gebruikt, gelyk wel in Banda, of op andere plaatzen, daar geen Sagubrood vald. Voor eerst is een wilde Tacca bekend op Sumatra ontrent Jambi en Atsjeng, aldaar* Lami Java *genoemt, als de stelen en bladeren verwelken, dan graaft men de wortel uit, dewelke geraspt, en vier a vyf dagen in water geweekt, eetbaar word, dog houden zy meer van de kleene wilde Tacca, dewelke witter en fynder meel geeft, want het meel van de groote riekt wat sterk.*

Itelpou *van* Francisc. Pyrardus *beschreeven, en in de Maldivis wassende, is myns oordeels ook een Tacca, want hy zegt, dat ze zonder oeffeninge wasse, rond, in de grootte van twee vuisten, dezelve werden gestooten, of op een scherpe steen gewreeven, en in de zonne gedroogd, hy heeft misschien vergeeten daar by te zetten, dat zy eerst gewassen en doorgekleinst werden, zoo komt daar van een wit meel, zoo fyn als amel-meel, daar van maken de inwoonders koeken, en zekeren bry aangenaam te eeten, boewel de mage wat bezwaarende. Die van Bengaalen zeggen, waar dit kruid staat, zal geen slange noch ongedierte beenen komen.*

De wortel zoo van de tamme als wilde Tacca gebruikt men om diepe wonden te geneezen, die door pylen of trappen in voetangels geschied zyn, als men ze pleisters-gewyze daar op legt, want ze geneest niet alleen, maar trekt ook sterkelyk alle splinters van den grond uit, die daar in zyn blyven steken, want in deze gewesten hebben de wilde zodanige pylen, die in 't treffen op een been ligt splinteren, en niet dan met stukken uit te haalen zyn, waartoe zy deze wortel als een secreet middel gebruiken.

Het lust my hier by te voegen, het geen Doctor Andreas Cleyer *met de Tacca litorea wedervaaren is, van my uit Amboina aan hem op Batavia gezonden, en in zyn Eds. tuin geplant, dewelke diergelyke Phallum voortgebragt heeft, als hier boven beschreeven is, hoewel 't zyn kan, dat ik by abuis de eene wortel voor de andere gezonden heb. Zyn Ed. schryft dan daar van aldus in den Missive van den 25 February 1689.*

By

Obportunitate mentionem me facere de Dracontio, cupidus sum sciendi, quando primum progerminet, ac sese obferat instar fungi diversi coloris haud inelegantis adspectus, atque an tu umquam observaveris, tale progermen tam tetrum, & horrendum de se spargere fœtorem, homini intolerabilem, immo fere putarem, pestem ipsam inde posse oriri, qualis mihi nempe obvenit vesperi quadam in horto meo post domum, ubi hæc planta locata erat, familia enim mea in domo vix tolerare istum poterat, ego autem ubique inquirens, tandem ad hanc adcedo plantam, ad quam ante semi quadrantem horæ adfueram, nec ullum tunc observare poteram fœtorem, nunc autem comperiebam venenosum hunc, ac penitus virosum de se spargere fœtorem, quem itaque mox a puero jubebam abscindi, & projici in fossam, quum omnis fœtor disspareret, altero die ipsam plantam jussi effodi, & transplantari in hortum suburbanum, comperique radicem intra anni spatium ultra octo pondera adcretam fuisse.

By deze occasie, dat ik mentie maake van het Dracontium, ben ik nieusgierig te weeten, wanneer het uitspruit in zyn beginzel, en zig vertoond als een fungus van verscheide coleuren, niet onlustig om te zien, of UE. ooit ook geobserveerd hebt, dat zulk progermen een abominabelen en vervaarlyken stank van zig geeft, die voor een mensch onlydelyk is, ja ik zoude my byna inbeelden, dat zelfs de pest daar uit ontstaan zal konnen, zoo als my dezelve op zekeren avond in myn tuin agter myn huis, daar deze plante stond, ontmoetede, konnende myn volk en huisgezin bykans in huis niet duuren, en ik over al zoekende, kome ten laatsten ontrent deze plante, by dewelke ik nog voor een half kwartier uurs geweest was, en de minste kwaade reuk niet daarby hadde bespeurt, bevond ik, dat ze deze venynige stank en virus van zig gaf, die ik daar op aanstonds van een jonge liet afsnyden, en in de burgwal smyten, en daar mede was dezen stank ten generaal verdweenen, daags daar aan liet ik dit gewas uitgraaven om in myn tuin buiten de Stad te planten, en bevond, dat de wortel binnen de tyd van een jaar tot over de acht pond aangegroeid was.

Tabula Centesima Decima Tertia

Ad *Figuram Primam Taccam* exhibet *Phalliferam* cum *fructibus* ejus *a a* separatis.
Figura Secunda Phallum ipsum, seu *Taccæ fungum* denotat.

De Hondert en Dertiende Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* de *Campernoelie dragende Tacca* met deszelfs *vruchten a a* afzonderlyk.
De *Tweede Figuur* wyst aan de *Phallus*, ofte de *Campernoelie* van de *Tacca* zelfs.

OBSERVATIO.

Videtur hæc planta eadem esse, quæ *Dracunculus* Zeylanicus polyphyllus, caule aspero, virescente, maculis albicantibus notato *Tournef. inst. p.* 160. & *Thes. Zeyl. p.* 20. ubi plures ejus sunt varietates, ut & Dracontium Zeylanicum ramoso folio maximum *Par. Bat. p.* 89. & Arum Polyphyllum Ceylanicum caule scabro, viridi-diluto, maculis albicantibus notato *H. Amst. p.* 1. *pag.* 99. *Fig.* 52.

AANMERKING.

Deze plant schynt dezelfde te zyn met de Zeylonsche veelbladige *Dracunculus* met een ruige steel, groenagtig, en met witte plekken geteekent van *Tournef. inst. p.* 160 en de *Thes. p.* 90. alwaar meer veranderingen zyn, en het Zeylonsche grootste Dracontium met een takkig blad, van de *Par. Bat. p.* 89. en het Zeylonsche veelbladige Arum, met een ruige steel, die licht-groen, en met witte plekken geteekent is *H. Amst. p.* 1. *pag.* 99. *Fig.* 52.

CAPUT NONAGESIMUM PRIMUM.

Tacca litorea. Tacca Laut.

TErtia *Taccæ* species est, quæ in litore crescit, non tam amplam gerens frondem quam antecedens, sed ejus laciniæ sunt majores, & rugosiores, quam in prioribus, ac quoque flavescentes.

Radices ejus panem referunt, magnitudine binorum pugnorum, immo majores, nudæ, & gilva obductæ pellicula, interne albæ, & succosæ, atque ex superiore ipsarum parte multæ dependent fibrillæ, undique autem ad latera nodi excrescunt, ex quibus novi propullulant surculi. Primaria vero radix directe cauli obposita sæpe haud major est minore pugno, bulbosa, ac sine gemmis, ad binorum vero digitorum spatium supra hanc e stipite crassus excrescit caulis, deorsum flexus, e quo similis dependet radix, seu bulbus, plerumque major primaria radice. Juxta majorem stipitem, qui non ultra binos pedes altus est, alter, & longior provenit caulis, quinque sexve pedes altus, rotundus, nudus, interne concavus, acsi minor esset hasta. Hic in vertice elegantem gerit frondem, seu umbellam, compositam ex sex tenuibus, ac viridibus petalis, erectis, ac formam habentibus cuspidis hastæ, inter hanc dependent quidam virides, & striati nodi, acsi flores essent, cum multis longis, & ex purpuro fuscis filis, quæ elegantem repræsentant fimbriam, quam Centuriones in suis cingulis gerunt. Hic caulis aliquamdiu ita viget, donec fusca decidant fila, ac nodi isti crassitiem obtinent minorum Prunorum, vel Castanearum, inferius lati, superius acuminati, & umbilicati, ac per longitudinem sex protuberantibus costis striati, in hisce multa locantur fusca semina, instar granorum Tritici, per longitudinem striata, dura, intus alba, ac maturescunt Octobri, fœtoremque fundunt Pinangæ vetustæ putridæ.

Nomen.

XCI. HOOFDSTUK.

De Strand Tacca.

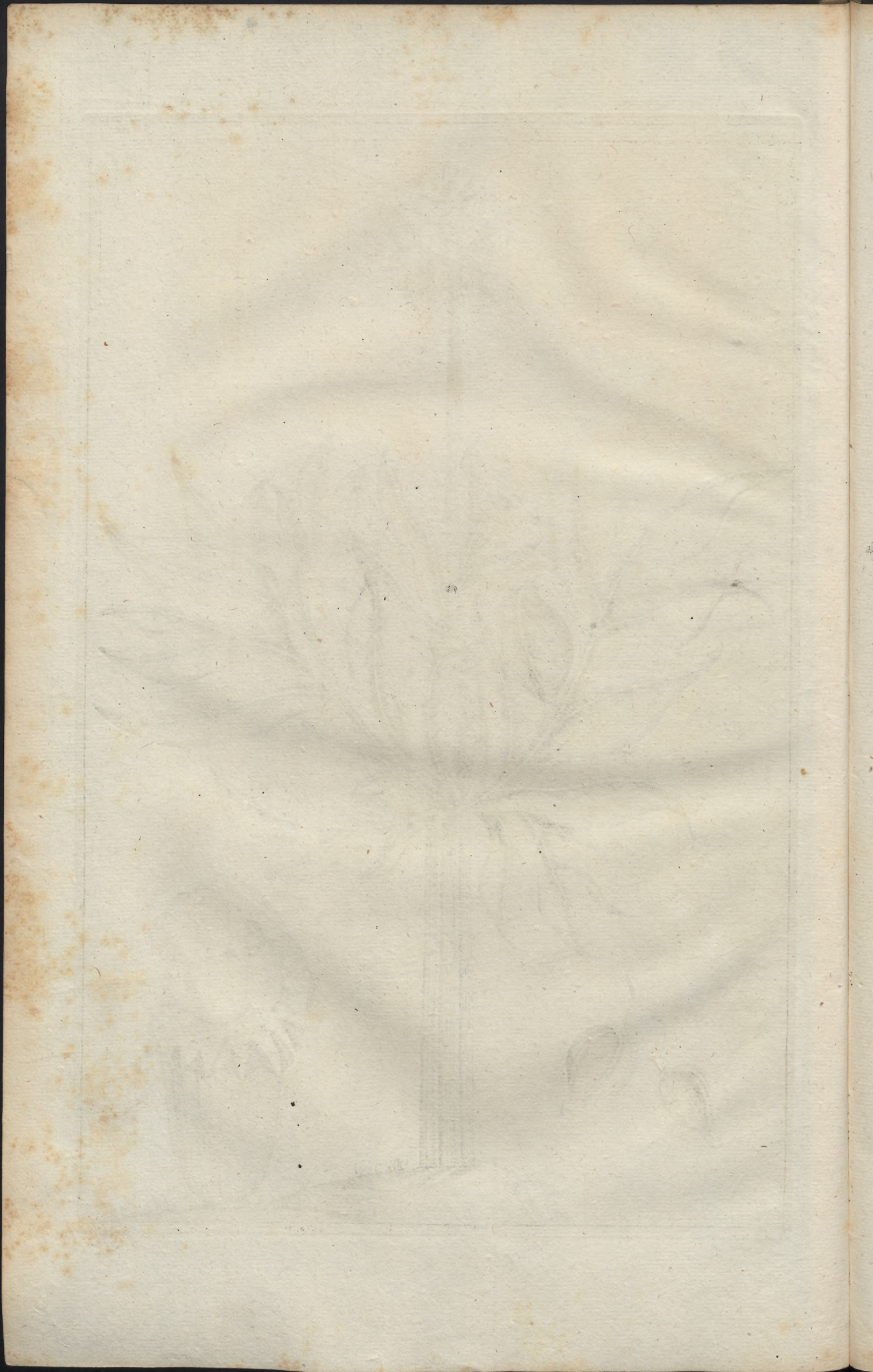
DE derde zoorte van Tacca *is die geene, die op strand wast, zoo breed niet van kruin als de naast voorgaande, maar grooter van lappen, welke rimpeliger zyn als aan 't voorige, mede geel-groen.*

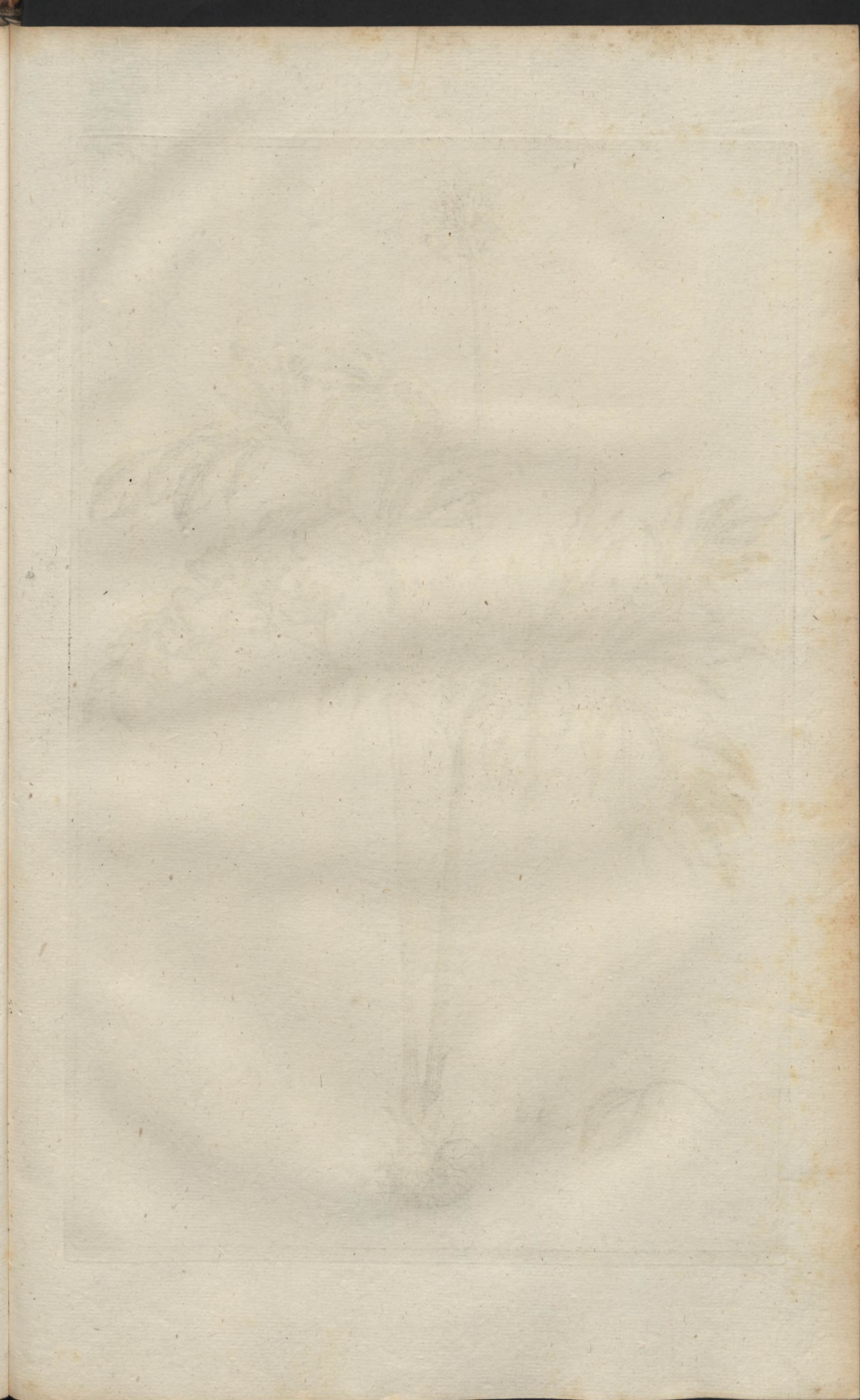
De wortelen zyn broodjes in de grootte van twee vuisten of meer, buiten kaal, en met een vaal huideken omgeven, binnen wit, en zappig, van boven hangen'er veele Vaselingen, rondom ter zyden komen knobbelen voort, waar uit nieuwe spruitjes worden. De principaale wortel regt over den stam staande is dikwils niet grooter dan een kleene vuist, bultig, en zonder afzetzel, maar twee vingers boven de zelve komt uit den stam een dikken steel neerwaarts, daar aan een diergelyke wortel of bol hangt, gemeenlyk grooter dan de principaale. Nevens den hooftstam, die niet boven de twee voeten hoog is, komt een anderen langer steel voort, vyf a zes voeten hoog, rond, kaal, van binnen hol, als of 't een halve pieke was. Deze draagd op zyn top een cierlyke kroon, gemaakt van zes groene dunne blaadjes, die over eind staan, gefatzoeneerd als 't yzer van een speer, tusschen de zelve hangen eenige groene en gestreepte knoopen af, als of 't bloemen waren, nevens veele lange en purper bruine draden, verbeeldende de cierlyke kwaste, die de Capiteinen aan haare partizaanen dragen. Deze steel blyft langen tyd zoo staan, tot dat de bruine draden afvallen, en de knoopen werden zoo dik als kleene Pruimen, of Castanjen, agter breed, en vooren toegespitst, met een kroontje, in de lengte met zes uitsteekende ribben gestreept, daar in leggen veele bruinagtige Zaden, als Tarwe korls, langs heenen gestreept, hard, binnen wit, werden ryp in December, en rieken als verrotte oude Pinang.

Naam.

Fig. 1. Tacca dubia. R. et Sch.
— 2. Arum Rumphii. Rudj.

Tacca pinnatifida. R. et Sch.

Nomen. Latine *Tacca litorea.* Malaice *Tacca Laut.* Ternatice *Nepu*, Butonice *Colapale.*

Locus. In planis crefcit, & arenofis litoribus, uti & in prominentibus planis oris, præfertim in minoribus, & incultis infulis, ante Affahoedi fitis, ac porro per omnes Papoenfes infulas, uti & in Boetona.

Ufus. Amboinenfes hanc nefciunt præparare radicem, fed incolæ vicinarum infularum hanc in cibum adhibent, ac præferunt illi præcedentis montanæ fpeciei. Xulanenfium infularum incolæ hanc contundunt radicem, vel radunt, & in aqua macerant, dein hanc compingunt, & ex ipfa tenuem præparant farinam, quæ Sagumantæ admifcetur, ex qua panis pinfitur, uti ex Sagu, quem Bandanenfes ex binis prioribus præparant. Alii Taccam fequenti præparant modo. In aqua ebulliunt radicem, quam corbiculis inponunt, & per aliquot noctes in pluviali deponunt aqua, dein tenuis ex ea præparatur farina, quæ Sagumantæ admifcetur, ex qua panis pinfitur.

Boetonenfes ex contrita quoque norunt radice farinam formare inftar Sagumantæ, quæ penuriæ tempore in panem pinfitur. In Meffoala, & aliis Papöenfibus infulis obcurrit quoque *Tacca litorea* copiofe, vocaturque ibi *Segol Tabana*, quum in hifce amplis foliis folent involvere ova avis Mullu, quæ nigra eft gallina filveftris, ipfis dicta *Segol*; Sic quoque Papoenfes ex hac radice norunt præparare farinam, atque ex hac panem, inftar Sagus, fed non nifi defectu alius cibi, quod fæpius hifce accidit latronibus, qui in incultis iftis infulis aliquando coguntur degere: Tacca autem fativa ipfis ignota eft.

Naam. *In 't Latyn* Tacca litorea. *In 't Maleits* Tacca Laut. *In 't Ternataans* Nepu, *Butons* Colopale.

Plaats. *Het waſt op vlakke en zandige ſtranden, en uitſtekende vlakke hoeken, inzonderheit op kleene en onbewoonde Eilandekens, die voor Aſſahoedi leggen, en voorts door alle Papoeſe eilanden, als mede op Boeton.*

Gebruik. *De Amboineezen weeten deze wortel niet te behandelen, maar wel die van de nabuurige eilanden, die het tot de koſt bereiden, en houden 't voor beter dan de voorgaande berg-zoorte. Die van de Xulaze Eilanden ſtooten de wortel of raspen ze, weeken ze in water, kneden ze, en maaken een fyn meel daar uit, en van 't zelve brooden of koeken gelyk van Sagu, het welk de Bandaneezen met de twee voorgaande Taccas doen. Andere bereiden de Tacca aldus. Zy zieden ze in water af, doen ze in korfjes, en zetten ze eenige nachten in verſch water, daar na maakt men een fyn meel daar uit, dat men onder Sagumanta mengd, en brood daar van bakt.*

De Boetonders weeten ook uit de gewreevene wortel een meel als Sagumanta te maken, 't welk ze in hongersnood tot brood bakken. In Meſſoal en andere Papoeſe Eilanden vald de Strand-Tacca *ook overvloedig, en hiet aldaar* Segol Tabana, *om dat zy in deze breede bladeren gewoon zyn te winden de eijers van den vogel Mullu, of zwarte boshoen by hun lieden* Segol *genoemt. Insgelyks weeten de Papoewen een meel uit deze wortel te maken, en tot brood te bakken, als Sagu, dog niet anders dan by gebrek van andere koſt, het welk deze Rovers dikwils gebeurd, dat zy hun op de kleine eilanden moeten ophouden, maar de tamme Tacca is by hun luiden onbekend.*

Tabula Centeſima Decima Quarta

Taccam exhibet *litoream*, cum ejus *fructu* A feparato, & officulis *b b* exemptis, quod forte eft Dracontium caule inmaculato, minus, & humilius *Par. Bat. p.* 88. &c.

De Hondert en Veertiende Plaat

Vertoont de *Strand-Tacca*, met deszelfs *vrucht* A afzonderlyk, en de *zaadkorls b b*, het welk mogelyk is het kleinder, en lager Dracontium met een ongeſprikkelde ſteel van de *Par. Bat. p.* 88. &c.

CAPUT NONAGESIMUM SECUNDUM.

Tacca montana. Tacca Gunong.

TAccæ *montanæ* binas obfervavi varias formas, fed non fatis diverfas, ut ex iis binas formem fpecies. Prima radicem gerebat rotundam inftar planæ Rapæ, vel Ingomæ, ex cujus centro tenuis exfurgebat caulis ulnam altus, inferius pennæ craffitiem habens, qui vero cito gracilefcit inftar illius Cyperi.

Circa radicem unum alterumve locabatur folium ad terram maxime inflexum, fuperius autem in ifto cauliculo corymbus progerminabat, ex pallide virentibus foliolis, & filamentis compofitus, inter quæ dependent quædam viridia capitula, uti in *Tacca litorea*, atque hæc tenuia trigona foliola eriguntur, fub quibus baccæ dependent feptem circiter numero, formam habentes baccarum Lauri, quæ fuperius ad apicem umbilicatæ funt, in tres apices diftinctæ, ac maturæ rubent, in his autem locantur dura quædam, fufca, rugofa, & angulofa granula, faporis amaricantis.

Altera varietas paulo major eft, ac radicem oviformem habet, transverfalem, ac brevibus obfeffam fibrillis, in meo autem transplantata horto poft binos annos duplex fefe obferebat radix, una nempe directe fub caule, magnitudinem habebat Pruni, ac rotunda erat, recensque alba, altera magis angulofa, & minor, humilior erat, undique fibrillis obfeffa, ex qua tres proveniebant tenues caules, quorum bini laterales, quatuordecim, ac fexdecim pollices alti, laciniam producebant foliofam, in tres quatuorque majores diftinctam divifiones, atque hæ iterum in binas tresve inæquales lacinias, palmam longas, tenues, obfcure virentes, ac fubtus multis obliquis coftis rugofas. Quæ plantata erat in horto meo, unicum tantum producebat caulem foliofum, firmum, vix pennam craffum, ac fuperius parum ftriatum.

XCII. HOOFDSTUK.

De roode berg Tacca.

VAn Tacca Montana *heb ik tweederlei gedaantens aangemerkt, dog niet genoeg om 'er twee zoorten van te maken. De eerſte gedaante hadde een ronde wortel als een platte Raape of Ingomaas, uit wiens midden ſpruit een dunne ſteel een elle hoog, beneden zo dik als een ſchaft, maar ſchielyk dun wordende als die van Cyperus.*

Om de wortel leggen een a twee rondagtige bladeren meeſt ter aarden geboogen, boven aan de ſteeltjes waſt een trosje van licht-groene draadjes en blaadjes, daar tuſſchen eenige groene knopjes afhangen, gelyk aan de Tacca litorea, *en de drie dunne driezydige blaadjes ſtaan overeind, onder dewelke hangen de beſien omtrent zeven in 't getal in de gedaante van Bakelaaren, hebbende vooren aan de punt een kroontje van drie ſpitzen, als zy ryp zyn, regt rood, waar in leggen eenige harde, bruine, gerimpelde, ende hoekige korreltjes, bitteragtig van ſmaak.*

De tweede veranderinge werd wat grooter van kruid; heeft een wortel als een ei, dwersleggende, en met korte Vaſelingen behangen, dog in mynen tuin verplant, wierd ze na twee jaaren bevonden, de eene regt onder den ſtam in de groote van een pruim en meeſt rond, was verſch en wit, de andere wat hoekiger en kleender, was wat lager, en hadde haare vaſelingen aan alle kanten, daar uit kwamen drie dunne ſtelen, de twee ter zyden veertien en zeſtien duimen hoog, droegen ieder een lap in drie of vier hoofdtakken verdeeld, en weder ieder in twee of drie ongelyke ſnibbelen, een hand lank, dun, donker-groen, van onderen met veele ſchuinze ribben rimpelig. Het geplante in mynen tuin hadde maar eenen bladdragende ſteel, ſtyf, ſchaars een ſchaft dik, en boven een weinig geſtreept.

Folium ipſum transverſaliter locatum erat inſtar palmæ extenſum, in ſeptem majores lacinias diſtinctum, ac binæ exteriores in binas iterum minores, ſex, ac ſeptem pollices longas, omnes uno verſu poſitas, ita tamen, ut binæ exteriores laciniæ ſibi parum incumberent, & arctum formarent ſinum, in quem petiolus inmittebatur.

In ſilvis hæc ſpecies majorem profert radicem, inſtar minoris nempe placentæ, vix quatuor digitos lata, nec vere rotunda, in medio fovea notata, e qua planta progerminat, undique porro mollibus obſeſſa fibrillis. Ex iſta foveola quatuor, vel quinque excreſcunt longi, tenues, rotundi, & firmi caules, qui ad quatuor digitorum ſpatium ſupra ortum geniculati ſunt, ac folium ſuſtinent in octo lacinias diſtinctum, quarum quævis ſpithamam circiter longa eſt, omnes autem uno verſu locantur, harumque exteriores inciſiones non tam profundæ ſunt quatuor aliis.

Medius caulis non geniculatus eſt, ſed ſuperius valde angulosus, vel ſtriatus, binos altus pedes, ac ſuperius coronam gerit, uti præcedens, in hac autem conſpiciuntur quatuor trigona viridia foliola inæqualis formæ, bina enim inferiora lata ſunt, cordiformia, & inſtar januæ erecta, bina alia minora ſunt, ac rotundis auriculis ſibi inpoſita, inque petiolis transverſalia locantur, inter hæc ab octo ad undecim conſpiciuntur capitula, trigona parum, inſtar Capparidum majorum, ſtriata, uti priora, & coronata per floris reſiduum. Plurima virent, pauca autem per maturitatem rubent, & intus continent decem, ac duodecim parva anguloſa, & fuſca ſemina, in viſcoſa ſubſtantia locata, formam habentia ſeminis Fagopyri, ſed minora. Matureſcunt autem Septembri, & Octobri. In plantata omnes decidebant iſtæ baccæ, excepta una erecta in medio locata, quæ erecta manebat. Crudæ herbæ, & radicis ſapor ingratus eſt, amarus, & parum acris, uti Ari.

Nomen. Latine *Tacca montana.* Malaice *Tacca Gunong*, & *Tacca Utan Kitsjil.* Prima, ſeu minor ejus ſpecies in Leytimora vocatur a quibusdam *Wäecor*, & *Bawang Puti Utan*, h. e. *Allium ſilveſtre*, forte ob radicis formam. In Sumatra *Babuta.* In Maccaſſara, & apud Boegenſes *Nonno*, & *Dondo.* Altera, ſeu major ſpecies Latine eadem gerit nomina, quum tantum varietatem prioris hanc habeam, in Maccaſſara tamen, & Boega hæc major proprie vocatur *Lami*, in Sumatra circa Jambim *Lami buta*, quo nomine itidem indigitatur ſupra deſcripta *Tacca Phallifera agreſtis.* In Amboina altera, ſeu major ſpecies Mas cenſetur ſilveſtris Taccæ, ac præcedens litorea ſpecies femina.

Locus. Prima, ſeu minor ſpecies in montibus creſcit, & ſub arboribus, major in ſilvis umbroſis ad pedes montium, ad fluminum ripas, ac copioſe in Sagus ſilva in ſolo pingui ac nigro. In Leytimora prima ſpecies copioſe obcurrit in montibus Oerimeſſing.

Uſus. Boegenſes, & Malaienſes in Sumatra radicem exfodiunt, quum caulis, & folia emarcida ſint, quam conterunt ſupra porphyritim, & in aqua ſubigunt, ac filtrant per cribrum ex Calappo confectum, & *Runut* dictum, per tres quatuorve dies hanc in aqua prius macerant, & exprimunt, donec farinam adquirant tam albam, ac ſubtilem quam Sagumantæ, ex qua panes, & placentas pinſere norunt edules, ſi vero non rite ſit expreſſa hæc farina, nec radices ſatis maturæ, faucium parvum excitant pruritum, ex hac farina puls Papeda quoque coqui poteſt, potiſſimum vero a plebeis, ac pauperibus expetitur.

Amboinenſes infortunatum talem habent, qui hanc tangit plantam, quum ad Seris, ſeu piſcatum eat, quum enim hæc adtingitur herba, nulli capientur piſces. Memorata iſta farina per ſex ſeptemve dies in aqua maceranda eſt, ac quotidie hæc renovanda, donec non amplius ſit amara, vel tincta, ſed pellucida. Copioſe creſcit juxta ripas aquarum, ac magni fluminis in Jambi, ubi pauperes magna ex parte ex hac vivunt, farinam pinſentes in lapideis machinis ex Lampon formatis, uti Zagus panis pinſitur Saporem fere habet Sagus panis, ſed parum magis amarus eſt, præſertim ſi farina non rite fuerit expreſſa.

Het blad ſtond overdwers als een band uitgebreid, verdeeld in zeven hoofd-lappen, en de twee uiterſte weder in twee mindere, zes en zeven duimen lank, alle na eene zyde ſtaande, dog zodanig, dat de twee buitenſte lappen, een weinig over malkander ſloegen, en een naauw bogtje formeerden, daar den ſteel ingelaten was.

In de boſſen heeft deze zoorte een grooter wortel, te weten als een kleene koeke, ſchaars vier vingers breed, en niet regt rond, in de midden met een delle of kuiltje, daar uit de plante waſt, voorts rondom met weeke Vaſelingen behangen. Uit het voornoemde kuiltje ſchieten vier of vyf lange dunne, ronde, en ſtyve ſtelen, hebbende ieder omtrent vier vingers boven den oorſpronk een knie, en dragende een blad in agt ſnibbelen verdeeld, ieder omtrent een ſpan lank, en alle na eene zyde gekeerd, en gaan mede de twee buitenſte keepen zoo diep niet als de vier andere.

De middelſte ſteel is zonder knie, maar boven zeer gehoekt of geſtreept, twee voeten hoog, draagd boven eene kroone gelyk het naaſt voorgaande, dog hier aan ziet men vier driezydige groene blaadjes van ongelyke fatzoen, want de twee onderſte zyn breed, hertfortmig, en ſtaan als deurtjes overeind, de twee andere zyn kleender, met haare ronde ooren over malkander ſlaande, en ſtaan aan haare ſtelen overdwers, hier tuſſchen hangen van agt tot elf hoekige geſtreepte knopjes wat driekantig gelyk groote kappers, geſtreept als vooren, en met een kroontje als een reſtant van 't bloeizel. De meeſte blyven groen, maar weinige werden in haare rypheit regt rood, en hebben van binnen tien a twaalf kleene hoekige en bruine Zaden, leggende in een ſlymerige ſubſtantie, van fatzoen als het boekweid dog kleender, men vind ze ryp in September en October. Aan het geplante vielen alle de voorſchreeve beſiens af, behalven eene regt in de midden, die overeind blyft ſtaan. De ſmaak in 't raauwe kruid, en wortel is onaangenaam, bitter, en een weinig ſcherp, gelyk het Arum.

Naam. *In 't Latyn* Tacca montana. *In 't Maleits* Tacca Gunong, *en* Tacca Utan Kitsjil, *het eerſte of kleene hiet op Leytimor by zommige* Wæcor, *en* Bawang Puti Utan, *dat is* Wilde look, *miſſchien om de gedaante van de wortel. Op Sumatra* Babuta: *Op Macaſſar, en by de Boegis hiet het* Nonno *en* Dondo, *het tweede of grootere heeft in 't Latyn dezelfſte namen, dewyl ik 't maar voor een veranderinge van het eerſte houde, egter op Maccaſſers en Boegis word dit tweede eigentlyk* Lami *genoemt, op Sumatra omtrent Jambi* Lami huta, *welke naam ook draagd de voorgaande* Tacca Phallifera agreſtis. *In Amboina houd men de tweede of groote zoorte voor het Manneken van de wilde Tacca, gelyk de voorgaande ſtrand-zoorte voor het wyfken.*

Plaats. *De eerſte of kleenſte zoorte waſt op bergen en onder de bomen, de grootere waſt in ſchaduwagtige boſſchen in 't hangen en aan den voet der bergen, aan de rivier-kanten, en veel in 't Zagu-bos in vette zwarte grond. Op Leytimor heeft men de eerſte zoorte veel in 't gebergte van Oerimeſſing.*

Gebruik. *De Boegis en Maleiers op Sumatra graven de wortel uit, als den ſteel en bladeren verwelkt zyn, wryvenze en raspenze op een ſteen, en kneedenze in water door een ſift van de Calappus-boom genomen, en* Runut *genaamt, weekenze drie a vier dagen in water, en perzenze, tot dat 'er een meel afkomt, zoo wit en fyn als Sagumanta, waar van men ook broodjes en drooge koeken bakken kan, goed om te eeten, als zy niet wel uitgeduuwd, en de wortelen niet ter degen ryp zyn, jeukenze wat in de keel, men kan van het meel ook papeda kooken, dog werd meeſt van arme lieden gezogt.*

De Amboineezen houden 't voor ongelukkig, dit kruid aan te roeren, als men na de Seris of om te viſſen wil gaan, want men zoude als dan geene viſſen vangen, als men dit kruid aanroerd of handeld. Men moet dit voorſchreeve meel zes en zeven dagen in water weeken, en alle dagen 't zelve vernieuwen, zoo lange tot dat 't niet meer bitter of geverwd, maar klaar afgaat. Het waſt overvloedig langs de waterkanten van de groote Rivier op Jambi, en de arme lieden moeten meeſt daar van leeven, bakkende het meel in de ſteene formen, die van Lampon komen, gelyk men 't Zagubrood maakt. Het ſmaakt bykans als brood van Sagu-meel gemaakt, dog wat bitterder, inzonderheit, als 't niet wel uitgeduuwd is.

Ta- De

Tacca palmata Blume.

Tabula Centesima Decima Quinta.

Taccam exhibet *rubram montanam*, quæ proxime convenit cum Katu Schena *H. Malab. part.* 11. *Tab.* 21. quod in notis vocatur Arum Malabaricum minus, polyphyllum, radice globosa, & ad *Anapodophylli Tournef.* genus pertinet, quod Podophyllum in *H. Cliff. p.* 202. vocatur, ubi vide reliqua.

Finis Libri Octavi.

De Hondert en vyftiende Plaat

Vertoont de *roode berg Tacca*, welke het naast overeenkomt met de Katu Schena van de *H. Malab. part.* 11. *Tab.* 21. het geen in de aantekening genaamt werd Malabaarsche kleine, veelbladige Arum, met een ronde wortel, en behoort tot het geslagt van de *Anapodophyllon* van *Tournefort.* het welk genaamt werd Podophyllum in de *H. Cliffort. p.* 302. alwaar het overige ziet.

Eynde van 't Achtste Boek.

HERBARII AMBOINENSIS LIBER NONUS.

De Convolvulis, & Herbis repantibus.

CAPUT PRIMUM.

Piper Longum. Tsjabe.

UTi supra libro septimo omnes descripsimus tales frutices, qui lignoso fune, ac multis flagellis prorepunt, & arbores adscendunt, sic huic nono libro tribuemus tales plantas, quæ herbaceis flagellis arboribus sese, ac proximis fruticulis circumvolvunt, vel extensis flagellis ipsis incumbunt, unde Lector animadvertere poterit, Indicas regiones multo copiosius hasce alere plantas nostris, quibus natura detegere vult silvestrem, & indomitam naturam, in hisce regionibus prævalentem magis, quam in civili mundo.

Harum prima est, ac nobilissima planta, quæ *Piper* exhibet, cujus primarias classes non omnes describemus, quum in hisce Orientalibus insulis ignotæ sint, excepto *Pipere longo*, quod hic satis vulgare est, & ab Amboinensibus pro indigena habetur planta, cujus descriptio nobis simul subpetit adfinitatem, quam Piper habet cum subsequentibus *Sirii* speciebus.

Est itaque planta Convolvulacea, quæ inferius stipitem format lignosum, digitum crassum, sed qui mox sese in multa dividit herbacea flagella, lenta tamen, ex nigro virentia, parum striata, in amplos articulos distincta, quæ sese non tantum arboribus circumvolvunt, sed etiam per fibrillas, ex nodis provenientes ipsarum corticibus tam firmiter inplantant, ut non nisi vi avelli possint. Superiores ejus caules rotundi sunt, in multos laterales ramos distincti, qui incurvi, & inregulares sunt.

Hisce folia insident solitaria, oblongo-acuta, firma, ex nigro virentia, parum splendentia, & integra, cuspidi hastæ similia, magnis distincta nervis, obliquis, & longitudinalibus, quorum tres inferius concurrunt, alii ex nervo medio ortum ducunt, sex septemque pollices longa, binos cum dimidio lata, acria, immo fere saporem habent urentem, ad illum Sirii adcedentem.

Fructus sine floribus provenit, atque erectus est, solitarius, formam habens digiti minoris, vel binorum articulorum, ex nodis proveniens, e quibus folium jam decidit, non vere rotundus, sed parum incurvus plerumque, ac rugosus, & granulis obsessus, intense viridis, & Siriboæ adeo similis, ut multi illum pro hac habeant, licet Siriboa multo sit longior, nec externe ita rugosa. Hi digiti diu sunt virides, & duri, tandem vero rubent, & mollescunt, ita ut digitis confringi possint, geruntque in molli, & rubra carne, multa, dura, & nigricantia granula, tumque hæc caro dulcis est, & granula fervida, & acria, ita tamen, ut multum perdiderint acrimoniæ, & aromatis, quum virides sint fervidi, & acres usque in quartum gradum, uti omne Piper. Unde & hi fructus semi maturi decerpendi sunt, quum virides sunt, atque ad focum, vel solem porro exsiccandi, tumque hi digiti induresсunt, ac siccantur pallide cinerei, qui in Pharmacopæis *Longum Piper* vocantur. Simile quid supra libro secundo innuimus, Caryophyllos nempe semi maturos quoque decerpi, ut aromatici sint, aroma enim ipsorum in maturis, Anthophyllis dictis, desideratur, ac deest.

Nomen.

HET AMBOINSCH KRUYD-BOEK.

HET NEGENDE BOEK.

Van Winden, en omslingerende kruipende Kruiden.

I. HOOFDSTUK.

Lange Peper.

GElyk wy boven in 't zevende boek beschreeven hebben alle zodanige beesteren, die met een houtachtig zeel, en veele slingeren voortkruipen, de bomen oplopende, zoo zullen wy dit negende boek toe-eigenen zodanige planten, die met kruidachtige ranken hun om de bomen, of naaste ruigte slingeren, of met uitgebreide ranken op dezelve rusten, waar aan den Lezer bemerken kan, dat de Indische landen veel meer met dat slingerende goed begaaft zyn dan de onze, waar mede de natuur aanwyzen wil de wilde, en ongetemde aard, die in de Indische landen meer regneerd, dan in de borgelyke wereld.

De edelste dan van de Winden is, daar den Peper *aan wast, wiens hooft-geslachten wy niet alle beschryven zullen, dewyl dezelve in deze Oostersche quartieren onbekent zyn, behalven de* lange Peper, *die hier redelyk gemeen is, en by de Amboineezen voor een Inlands gewas gehouden werd, wiens beschryvinge ons met eenen diend om aan te wyzen de maagschap, die de Peper heeft met de volgende* Siri *geslachten.*

Het is dan een omslingerende plante, die beneden een houtachtige stam zet, een vinger dik, maar zig straks in veele kruidachtige ranken verdeeld, die egter taai zyn, zwart-groen, wat gestreept, in wyde leden verdeeld, en zig niet alleen om de bomen slingeren, maar ook met de worteltjes, die aan de leden staan, in derzelver schorsse zig zoo vast maken, dat men ze zonder gewelt niet afrukken kan. De bovenste stelen zyn rond, in veele zydetakken verdeeld, die wat krom, en ongeschikt wassen.

De bladeren staan aan dezelve enkeld, zyn lankwerpig, spits, styf, zwart-groen, wat blinkende, met effene kanten, het yzer van een piek gelyk, met grove zenuwen, schuins, en in de lengte doorregen, waar van 'er drie agter t'zamen stooten, de andere komen uit de middel-zenuwe, zes en zeven duimen lank, twee en een half breed, scherp, en schier brandende van smaak, en na de Siri trekkende.

De vrucht komt zonder bloeizel voort, en staat overeind, enkeld, in de gedaante van een kleine vinger, of twee leden, voortkomende uit de knoppen, daar het blad al afgevallen is, niet regt rond, maar gemeenelyk wat krom, van buiten ruig, met korreltjes bezet, en hoog-groen, de Siriboa zoo gelyk, dat ze veele daar voor aanzien, hoewel de Siriboa veel langer, en van buiten zoo ruig niet is. Deze vingertjes blyven lange groen, en hard, ten laatsten werden zy rood, en week, zoo dat men ze met de vingers in stukken wryven kan, hebbende in het weeke, en roode vleesch, veele harde, en zwartachtige korls, zynde het vleesch als dan zoet, en de korrels heet, en scherp, zoo nogtans, dat zy als dan veel van hare scherpigheid, en specery agtigheid verloren hebben, daar de groene heet, en scherp zyn tot in den vierden graad, gelyk alle Peper, en als men ze in de combuize over 't vuur, of in de heete Zonne droogt, zoo werden 'er droge, harde, en lichtgraauwe vingers van, welke men in de Apotheeken lange Peper *noemd. Diergelyken hebben wy in 't tweede boek gezegt, dat met de Caryoffel-nagelen geschied, die de menschen mede half ryp afplukken, en tot een specery bequaam maken, het welk men van de gebeel rype vruchten, dat is Moernagels niet hebben kan.*

Naam.

Nomen. Latine *Piper longum*, & *Macropiper*. Belgice *lange Peper*. Malaice *Tsjabe*, & *Lada Pandjang*. Javanice *Tabe*, *Tjabe*, & *Tabea*. Amboinice in Leytimora *Marisa Ammo*, & *Maritsja Amme*. In Hitoea *Malisa Camul*, quod denotat *Piper Sirioides*, h. e. *Piper Siriforme*, forma enim, ac modus crescendi satis declarant, hasce binas plantas ejusdem esse familiæ. Bengalice *Pimpelim*. In aliis Indiæ locis *Luli*. Amboinenses quidam hoc quoque vocant *Ammo ette ette*, h. e. *Siri Pangel Pangel*, seu *Siri in frustulis*, uti Piper nigrum vocant *Marisa abuë*, h. e. *Piper Catjangforme*. Ternatice *Bidoritsja*.

Locus. Copiose crescit in Java, & Baleya, uti & in Bengala. In Amboina hic & illic una alterave colitur hujus Piperis planta in hortis, quæ non ad fustes uti Sirium, sed ad Moringæ, vel Calappi arbores permittitur adscendere. In insula Oeliassera, & ejus boreali Sinu Hatoeana copiosior est quam in aliis locis. Ejus digiti in Amboina non siccantur, sed ex Java inter alia aromata a Sinensibus venalia adferuntur.

Usus. Quem ad usum in re Medica *longum Piper* adhibeatur, in Europæis vide libris. Amboinenses eo raro utuntur, sed Malaienses, Javani, & Baleyenses eo frequentius, qui illud ubique admiscent medicamentis, quæ præparantur contra tormina, flatus, & borborychmos abdominis, ex frigore, & muco ortos, item ad unguenta, quæ præparantur contra Paralysin frigidam. Mauri hoc aliquando etiam in cibis adhibent, sed parva dosi ad virile robur, seu genitalia corroboranda.

Aliquando novitiani lepide hisce decipiuntur fructibus, quum ipsis obferantur masticandi cum Siri Pinanga loco Siriboæ, a quibus ipsorum ora vehementer exuruntur, si enim hi digiti ab utraque parte parum abscindantur, & in præparata deponantur Pinanga, vix a Siriboa distingui possunt. Quum hi fructus ex nigro virent, & ad finem parum modo incipiant rubere, vel flavescere, tum abscindendi sunt, & ad ferventem exsiccandi Solem, vel subito ad ignem, alioquin enim facile putrescunt, præsertim si incipiant rubere. Observavi quoque glires hæc folia, & maturos fructus arrodere, forte tanquam medicamentum pro hacce familia, quod mihi declarare noluerunt.

Eufeb. Nierenbergius describit *Americanum longum Piper*, sub nomine *Tlattan Cuya*, & adnotat familiarem ejus usum apud Americanos *libr.* 45. *natur. cap.* 13. sequentem in modum. Radicum, & caulium succus expressus, & propinatus Hydropem curat. Ipsorum decoctum tam haustum quam adfusum ulcera pedum prorepentia tollit, atque expellit omnes pituitosorum humorum collectiones, uti & menstrua, flatus, atque ex hisce provenientes dolores. Folia inposita ulcerationes curant, præsertim venenatas, doloresque sedant a frigore, vel variolis ortos, tumoresque faucium, vel forte colli dissipant, si Certlina addatur, ac perditum restituunt motum, ut & Paralysim tollunt, ac spasmum, sudores excitant, & uti Tabacum sucta prosunt Epilepticis, omnesque horripulationes, & frigora præveniunt, immo mille forte curas Indi cum hac instituere norunt planta.

Dein *eodem in libro cap.* 88. dicit, longi Piperis quinque species crescere in insulis Philippinis, harumque prima, ac vera species ipsi dicitur *Buyo Buyo*, quod nomen in præcedenti capite *Siriboæ* tribuerat, ac præterea ipsi peculiare dat nomen *Sabia*, cum descripta *Tsjabe* conveniens. In istis insulis quam primum fructus incipiunt flavescere, abscinduntur, ad Solem siccantur, & ad usum servantur. Virides tamen quoque eduntur, & cibis adduntur, quibus saporem addunt, sed nimis calefaciunt. Recentes vero coctionem ferre nequeunt, quum inde vires amittunt, ac saporem.

Caulium cortex in cinerem tostus, & adsumptus atram expellit bilem, & venenata curat vulnera, quorum egregium est antidotum. Prodest quoque paralyticis, & contractis artibus, flatus expellit, & cunctos sedat dolores ex frigore ortos.

Eodem

Naam. *In 't Latyn* Piper longum, *en* Macropiper. *In 't Duits* lange Peper. *In 't Maleyts* Tsjabe, *en* Lada Pandjang. *In 't Javaans* Tabe, Tsjabe, *en* Tabea. *Amboins, op Leytimor* Marisa Ammo, *en* Maritsja amme. *Op Hitoe* Malisa Camul, *'t welk wil zeggen* Piper Sirioides, *dat is* Siriformige Peper, *want de gedaante, en wasdom derzelver genoeg getuigen, dat die twee planten van eenerlei maagschap zyn. Op Bengaals* Pimpelim. *Op andere plaatzen van Indien* Luli. *Zommige Amboineezen noemen 't ook* Ammo ette ette, *dat is* Siri Pangel Pangel, *of* Siri *in* stukjes, *gelyk zy den zwarten Peper* Marisa ahuë, *dat is* Catjangformige Peper *noemen. Ternataans* Bidoritsja.

Plaats. *Hy wast overvloedig op Java, en Baly, als mede in Bengalen. In Amboina heeft men hier en daar een plante in de tuinen, die men niet aan stokken, gelyk de Siri, maar aan Kellor, en Calappus-bomen laat oplopen. Op 't Eiland Oeliasser, en deszelfs Noordhoek Hatoeana heeft men hem meer dan op andere plaatzen. De vingers werden in Amboina niet gedroogd, maar uit Java onder andere speceryen door de Sineezen ingevoerd.*

Gebruik. *Waar toe de* lange Peper *in de Medicyne gebruikt werde, ziet in de Europische boeken. Den Amboinees gebruikt hem weinig, maar de Maleyers, Javanen, en Baleyers zoo veel meer, die hem over al mengen onder de Medicamenten, die men bereid tegens 't krimpzel, winden, en opblazing des buiks, die van koude, en slymerigheid komen, als mede tot Zalve, die men tegens de koude lammigheid bereid. De Mooren gebruiken 't ook zomtyds in de kost, dog in kleene meenigte om de mannelyke kragten te versterken.*

Zomtyds bedriegd men de nieuwelingen aardig met deze vruchten, als men ze hun met de Pinang-beete in plaats van Siriboa te eeten geeft, waar mede zy de mond dapper verbranden, want als men deze vingers aan beide einden wat afsnyd, en op den toebereiden Pinang leid, zoo kan men ze qualyk van Siriboa onderscheiden. Als de vruchten zwart-groen zyn, en aan 't eind slegts beginnen een weinig geel, of rood te werden, zoo moet men ze afsnyden, en in de heete Zonne drogen, of schielyk over 't vuur, want anders verrotten zy ligt, zonderlyk als zy beginnen rood te werden. Ik heb 'er ook opgelet, dat de Rotten deze bladeren, en rype vruchten afknagen, misschien tot een artzeny voor 't Muizevolk dienende, 't welk zy my niet wilden openbaren.

Eufeb. Nierenbergius *beschryft den* langen Amerikaanzen Peper, *onder den naam van* Tlattan Cuya, *en noteerd deszelfs groote gebruik by de Amerikaanen* lib. 15. natur. cap. 13. *aldus zeggende: Het zap van de wortelen, en stelen uitgedrukt, en gedronken, geneest de Waterzugt. Het afziedzel daar van zoo gedronken als ingegooten, geneest de voorteetende zeeren aan de beenen, dryft uit alle vergaderingen van pituiteuse vogtigheden, de maandstonden, winden, en daar uit ontspruitende pyn. De bladeren opgelegt geneezen de ulceratien, inzonderheid de vergifte, verzagten de pyn door koude, of pokken veroorzaakt, verdryven het gezwel in de keele, (misschien in den hals) als men Certlinam daar by doed, brengen weder de verloorene beweginge, en helpen de lammigheid, verdryven de kramp, brengen zweet aan, gerookt helpenze die de Vallende-ziekte hebben, verdryven het huiveren, en alle koude, en duizend diergelyke baate meer weeten die Indianen daar mede uit te regten.*

Daar na in 't zelfde boek in 't 88. capittel *zegt hy, dat van de lange Peper wel vyf zoorten wassen in de Philippiensche Eilanden, en onder dezelve noemd by 't eerste, en regte geslachte* Buyo Buyo, *welken naam hy in 't voorgaande capittel aan de Siriboa gegeeven hadde, en daarenboven hem nog een eigen naam geeft van* Sabia, *(het geen met het voorschreeve* Tsjabe *overeen komt.) In dezelve Eilanden, zoo dra de vruchten beginnen geel te werden, snyd men ze af, droogd ze in de Zonne, en bewaard ze tot gebruik. Doch zy worden ook groen gegeeten, en in de kost gedaan, die zy smakelyk maken, hoewel zy te zeer verhitten. Het kooken konnen de versche niet verdragen, als verliezende daar door hare kragten, en smaak.*

De schorsse van de stelen tot poeder gebrand, en ingenomen, dryft uit de zwarte galle, en geneest de vergifte wonden, als een voortreffelyk tegengift. Het helpt de lamme, en gekrompe leden, verdryft de winden, en geneest alle pynen, die uit koude ontstaan.

In

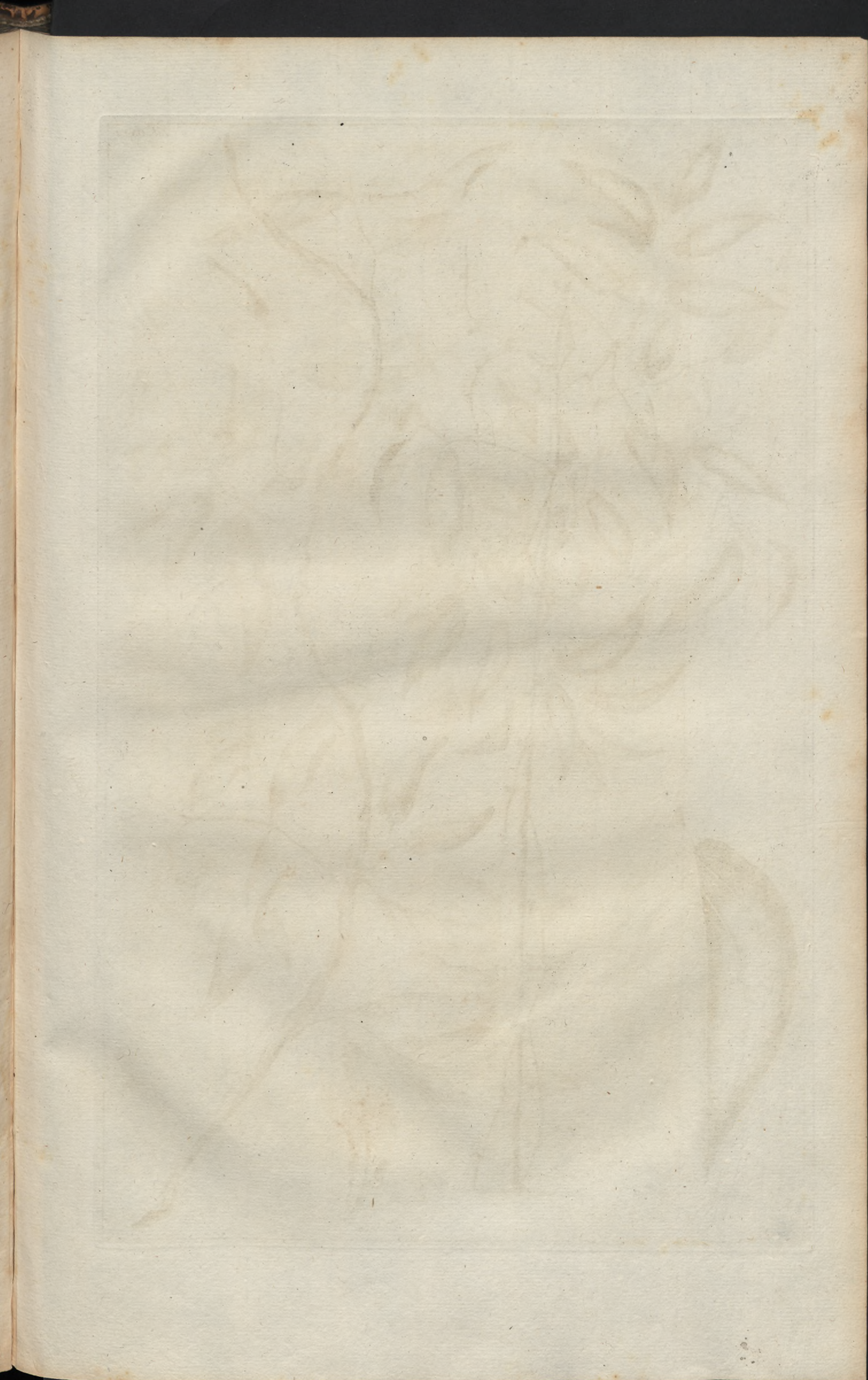

Fig. 1. Piper Chaba. Hunt.
— 2. — Betle. L.

Eodem in capite dicit, in nova Hispania tres longi Piperis reperiri species, sed in Philippinis insulis quinque, vel plures, præter jam descriptam nempe, quæ ipsi *Buyo* dicitur, ac nostra *Siriboa* est, tres aliæ erunt, quarum prima vocatur *Buyo Samo*, h. e. Simiæ bursa cum fructibus Buyo, sed ab hoc differt gravi odore, foliis excesis, acri, & adstringenti sapore: Binæ aliæ a *Buyo*, seu *Siriboa* differunt rugosis, ac minoribus foliis, præsertim ultima, seu parvifolia. Major species majora gerit folia, ejusdem porro saporis cum nigro Pipere, ac præsertim ejus radices, fructus vero ejus est, uti longi Piperis, sed tenuior, & acrior. Minor species humilior est, ac minora gerit folia, quæ insipida, & inodora sunt. Radix ejus nigra, cortex mellini coloris, glaber, fungosus, acris, & confortans (Hæ autem sine dubio species silvestris Sirii erunt, quas postea describemus).

Utriusque radices contritæ, & ad drachmam adsumptæ cum Calappi lympha, vel Towak omnibus prosunt veneficiis tanquam antidotum. Eædem cum Chamæmelis coctæ, ac succus haustus debili conducunt stomacho, quum pituitam incidant, & ventriculum corroborent. Juvant quoque illos, qui per incantamenta debilitati sunt, & ad concubitum inepti, alia addentes huic scopo utilia. Similes enarrabimus vires de *Sirio* nostro *silvestri*.

Amboinenses, ac præsertim Uliasserenses siccatos secum vehunt fructus in itineribus marinis, quibus utuntur loco *Tsjili* in cibo, uti alii Malaienses, & Javani ipsos quoque adhibent ad stomachum, & Venereas partes confortandas. Radiculæ ore masticatæ Odontalgiam tollunt, quod etiam efficiunt folia in aqua cocta, si os hac conluatur, vel radiculæ istæ solummodo cum Pinanga masticantur.

Parergon, seu ut in transitu dicam, *album Piper* ex eodem provenit frutice cum nigro, ex semi maturis, & viridibus baccis *nigrum* componitur *Piper*, si vero baccæ in frutice relinquantur, donec maturescant penitus, h. e. intense lutescant, tum sponte decidunt. Hæ conliguntur, abluuntur, & conteruntur in aqua salsa, donec exterior decidat pellicula, exsicca has dein in Sole, vel fumo, tum adquires rotunda, & cinerea grana, quæ *Piper album* vocantur: dein vetusti stipites demittuntur, & transplantantur, uti cum Siriis fit.

Tsjeribonenses absque jure accusantur, acsi Piper album in aqua salsa macerarent præ invidia, ne ab aliquo posset coli, quum fiat ad ejus correctionem, & conservationem istius aromatis, uti cum Cubebis fit, & in Banda cum Nuce Moschata, quæ calci infunduntur, uti & Macis aqua marina adspergitur.

Longum Piper in *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 14. descriptum, & vocatum *Cattu Tirpali*. Bracm. *Bipali*. Portugallis *Pimenta longa* ab Amboinensi differt foliorum, & fructuum forma.

In 't zelfde capittel, zegt hy, dat in nova Hispania drie zoorten zyn van de lange Peper, maar in de Philippinas vyf, of meer, te weten behalven de nu beschreevene, en 't geene men Buyo *noemd ('t welk onze* Siriboa *is) zullen nog drie andere zyn, waar van de eene genaamt werd* Buyo Samo, *dat is Apen-buis met vruchten als Buyo, maar verschild van 't zelve aan den zwaren reuk, doorvreetene bladeren, scherpe, en zamentrekkende smaak: De twee andere verschillen van* Buyo, *of* Siriboa *aan de ruigheid, en kleenheid der bladeren, inzonderheid 't laatste, of kleenbladige. De grootere zoorte heeft grootere bladeren, voorts aan smaak gelyk de zwarte Peper, inzonderheid aan de wortelen, maar de vrucht zy, als die van lange Peper, doch dunder, en scherper. De kleendere zoorte is kleender van gewas, en bladeren, zonder smaak, en reuk. De wortel is zwart, de schorsse honing-verwig, glad, spongieus, scherp, en versterkende (dit zullen buiten twyffel geslagten van wilde Siri zyn, die wy hier na beschryven.)*

De wortelen van beide fyn gewreeven in de zwaarte van een drachma ingenomen met Calappus-water, of Towack dienende tegens allerhande vergevinge als een antidotum. Dezelve met Camillen gekookt, en den zap gedronken, helpen een bedorven mage te rechte, verteeren den slym, en versterken dezelve. Zy helpen ook die geene, die door toovery onmagtig zyn geworden tot 't byslapen, daar by doende nog andere dingen, die mede daar toe dienen. Diergelyken zullen wy mede voortbrengen van onze Siri Utan.

De Amboineezen, inzonderheid die uit de Uliassers voeren de gedroogde vruchten met hun op hare Zee-reizen, en gebruiken dezelve in plaats van Tsjili *in de kost, gelyk andere Maleyers, en Javanen dezelve ook in de kost gebruiken, om de mage, en het Venus-werk te versterken. De worteltjes in de mond geknouwd geneezen de tandpyn, 't welk ook doen de bladeren in water gezooden, en de mond daar mee gespoeld, of de worteltjes alleen met Pinang geknouwd.*

Parergon, *of in passant aan te roeren,* witte Peper *komt van dezelfde stam met de zwarte, want uit de halfrype, en groene besiens word de zwarte Peper gemaakt, maar als men de besiens aan den stok laat, tot dat ze volkomen ryp, dat is hoog-geel worden, zoo vallen ze van zelfs af. Deze voegd men dan t'zamen, wascht en wryft ze in zout-water, tot dat de buitenste schelle afgaat, droogd ze als dan in de Zonne, of rook, zoo werden ronde, en licht-graauwe korls daar van, die men* witte Peper *noemd, daar na werden de oude stokken neergelaten, en verplant, gelyk men met de Siri doed.*

Die van Tsjeribon werden ten onregten beschuldigd, als of zy de witte Peper in zout-water weekten uit nydigheid, op dat hem niemand zoude naplanten, daar het veel meer geschied tot verbeteringe, en conservatie van die speceryе, gelyk men met de Cubeben doet, en in Banda met de Note-Muschaten te kalken, en hare Foely met Zee-water te besproeyen ook doed.

De lange Peper in Horto Malab. part. 7. Fig. 14. *beschreeven, en genaamt* Cattu tirpali. *Bramminees* Bipali. *Portugees* Pimenta longa, *verschilt van den Amboinzen in gedaante van bladeren, en vruchten.*

Tabula Centesima Decima Sexta

Ad *Figuram Primam* Ramum exhibet fruticis, qui *Piper longum* vocatur.

Figura Secunda Sirii folium denotat cum ejus *folio* A naturali magnitudine aversa parte conspiciendum.

De Hondert en Sestiende Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* een tak van de struik, welke de *lange Peper* genaamt werd.

De *Tweede Figuur* wyst aan het *Siri-blad*, met deszelfs blad A in zyn natuurlyke grootte, en van agteren te zien.

OBSERVATIO.

Vocatur hæc planta Piper longum Orientale, foliis amplioribus, quinquenerviis, petiolis oblongis insidentibus a *Plukn. Mantiss. p.* 151. & Piper longum Orientale *C. B. P. p.* 412. & Piper longum *J. B. tom.* 2. *lib.* 15. *p.* 185. & *Dale Pharm. in 4to. pag.* 313. Pimpilim *Pis. Mantiss. p.* 182. & Catta Tirpali *H. Malab. part.* 7. *Tab.* 14. cujus fructus licet a nostra differant planta, quum adeo crassi & pleni sint, loco natali adscribendum videtur. Vide & *Valent. histor simpl. reform. p.* 206. ut & *Geoffroy. mater. medic. tom.* 2. *p.* 380.

AANMERKING.

Deze plant werd genaamt Orientaalsche lange Peper, met breeder bladeren, daar vyf zenuwen door lopen, en welke op lange steeltjes staan, van *Plukn. Mantiss. pag.* 151. en Orientaalsche lange Peper van *C. B. P. p.* 412. en lange Peper van *J. B. tom.* 2. *lib.* 15. *p.* 185. en van *S. Dale Pharmac. in 4to. pag.* 313. Pimpelim van *Pis. Mantiss. arom. p.* 182. en Cattu Tirpali van de *H. Malab. tom.* 7. *Tab.* 14. welkers vruchten, schoon van die van onze plant verschillen, als zynde zo dik, en vet, zoo schynt dit aan de verscheidenheid der plaatzen toe te schryven te zyn. Ziet ook *Valent. histor. simpl. reform. p.* 206. als mede *Geoffroy mater. med. tom.* 2. *pag.* 380.

CAPUT SECUNDUM.

Sirii folium. Siri Daun.

JAm subsequitur celebre Indicum *Sirii* folium, quod Piperis plantæ quam maxime adfine est, ac solummodo ad Pinangæ masticationem adhibetur, cujus binæ obcurrunt domesticæ species, præter varias silvestres. Binæ domesticæ sunt primo *Siri Daun*, cujus solummodo folium adhibetur. Secundo *Siriboa*, cujus fructus tantummodo in usu sunt, cuique autem suum tribuemus caput.

Sirii folium, seu *Siri Daun* forma, & modo crescendi maxime convenit cum præcedenti *longo Pipere*, aliquas quidem subit varietates ratione variarum regionum, & industria hortulanorum, sub una autem forma has describemus.

Est itaque planta flagellosa, inferius minimum digitum, ac superius pennam crassa, parumque striata, fuscisque lineis distincta, in varia flagella, seu incurvos ramos distincta, qui non ad arbores, sed ad crassos palos permittuntur adscendere, uti apud nos cum Phaseolis fit. Oportet autem, ut hi fustes brachium crassi sint, octoque, vel decem pedes alti, recens cæsi, & aliquando progerminantes, ut radiculæ, quæ ex Sirii nodis propullulant, ipsorum cortici sese infigere possint, quod quam maxime amat hoc Sirium, ita ut vi evellendæ sint, laterales autem rami undique sese circumvolvunt, quorum omnes inferiores, atque unus alterve superiorum abrumpendi sunt, ne degeneret, & silvestrem induat naturam hæc planta.

Cuivis nodo solitarium insidet folium, ex *Clusii*, & mea opinione melius conveniens cum illis Convolvuli, quam cum Limonis, vel Citri foliis, parum cordiforme, quædam autem inferius binas parvas gerunt auriculas, seu auriculata sunt, quædam iis destituuntur, ac parum procedendo latissima sunt, quinque sexve pollices longa, palmam lata, superne glabra, parumque splendentia, inferius quinque nervis longitudinalibus pertexta, exceptis binis minoribus inferioribus, bini autem posteriores majores prope petiolum, vel parum ab eo concurrunt, binique alii parum sursum elevantur, quoque remotiores ab ortu sunt, eo meliora censentur folia, superius autem sensim in apicem excurrunt, non serrata, ac quodvis peculiari, & longiusculo insidet petiolo. Si Soli rite sint exposita, ex viridi flavescunt, breviora sunt, rotundiora, & firmiora, inter masticandum crepitantia, & saporis acrioris, inque ipsorum petiolis fuscæ adparent lineæ, si vero in locis crescant umbrosis, longiora sunt, flaccidiora, & læte virentia, quales & sunt petioli, minusque acria sunt. Quidam priora præferunt, quum in ore crepitum excitant, ac fortiorem, & jucundum excitant saporem, alii majora flaccidiora, minusque acria pro cujusvis gustu.

Quum stipites jam senescant, ex cujusvis folii ala peculiari in pedunculo fructus excrescit, qui tenuis est cauda, binos digiti articulos longa, immo longior, culmum crassa, Coryli julos referens, seu hisce in terris siliquas Catjang, ex viridi flavescens, seu fere lutea, non acris, ac frustra decidens. Contra in foliis omnis latet virtus hujus plantæ, ob quorum caussam hæc planta per totam Indiam diligenter colitur. Suntque saporis aromatici, parum fervida, & acria, sed gratum, & bonum præbent in ore gustum.

Quam huc usque descripsimus, prima, ac vulgaris est *Sirii* species, quæ *Siri Java* vocatur. Altera species, seu varietas est *Siri Bandan*, quæ majora gerit folia, & ex nigro virentia, licet Soli exponantur, aliquando etiam in quibusdam locis parum flavescunt, nervorumque interstitia pluribus magisque protuberantibus costis pertexta sunt, instar illorum Siriboæ, fortiora, & acriora vulgari, tam odore quam sapore, qui tamen multis non adeo gratus est. Caules ejus quoque fusciores sunt, ac tota planta major. Tertia varietas *Siri Tsjencke* vocatur, humilior est, ac minora gerit folia, cujus sapor ad illum Caryophyllorum accedit, unde & nomen obtinuit. Ejus folia flava sunt, acria, & in ore crepitantia, hæc autem species raro obvia est.

Cuncta

II. HOOFDSTUK.

Het Siri-blad.

NU volgt het vermaarde Indische blad Siri, *'t welk met het Peper gewas groote maagschap draagt, en alleen tot het Pinang-eeten gebruikt werd, waar van wy twee tamme zoorten hebben, behalven nog verscheide wilde. De twee tammen zyn, de eerste* Siri Daun, *waar van men alleen het blad gebruikt. De tweede* Siriboa, *waar van men alleen de vruchten gebruikt, zullende ieder zyn capittel hebben.*

Siri-blad, *of* Siri Daun *komt in de gedaante, en wasdom meest met de voorgaande* lange Peper *overeen, heeft wel eenige veranderingen na verscheidentheid der landen, en neerstigheid der hoveniers, maar wy zullenze onder eene gedaante beschryven.*

Het is een slingerende plant, beneden een pink, en boven een schaft dik, ook wat gestreept, met bruine linien gespikkelt, in verscheide ranken, of kromme zyde-takken zig verdeelende, die men niet aan bomen, maar aan dikke staken laat oploopen, gelyk men by ons met de Bonen doed. De staken, of stokken moeten wel een arm dik zyn, acht, en tien voeten hoog, vers gekapt, en zomtyds uitslaande, op dat de worteltjes, die aan de leden van deze Siri zyn, haar in der zelve schorsse konnen vast maken, daar ze dan graag in wortelen, zoo dat men ze met geweld afrukken moet, dog de zyde-takken slingeren rondom, waar van men alle de onderste, en hier en daar een van de bovenste moet afbreeken, op dat ze niet en verwilderen.

Aan ieder lit staat een enkel blad, na Clusius, *en myne meeninge, beter met die van Convolvulus dan met Citroen, of Lemoen-bladeren te vergelyken, wat hertformig, doch zommige hebben van agteren twee kleene ooren, zommige niet, en een weinig voorwaarts zynze op 't breedts, vyf, en zes duimen lank, en een band breed, boven glad, en wat blinkende, van onderen met vyf zenuwen in de lengte doorregen, behalven agter nog twee kleendere, de twee agterste groote stoten by den steel, of een weinig daar van af t'zamen, en de twee andere staan wat voorwaarts, hoe verder van 't begin af, hoe beter men de bladeren agt, vooren allenkskens in een spitze toeloopende, ongezaagt, ieder op een byzondere lankagtige steel. Als ze wel ter Zonne staan, zoo werdenze geel-groen, korter, ronder, en styver, in 't knauwen kraakender, en scherper van smaak, en aan haare stelen ziet men bruine linien; maar in schaduwe staande, werdenze langer, slapper, en gras-groen, gelyk ook hare stelen, en min scherp. Zommige verkiezen de voorige, om dat ze in de mond kraaken, en een sterkeren, en aangenamen geur van haar geven, zommige de andere, grootere, en slappere, van smaak, na ieders zinlykheid.*

Als nu de stokken oud werden, zoo komt uit den schoot van ieder blad op een byzondere steel de vrucht voort, zynde een dun steertje, twee leden van een vinger lank, of meer, een stroobalm dik, gelykende de kattekens aan den Hazelaar, of hier te landen de bouwens van den Katjang, geel-groen, of meer geel, zonder scherpte, en te vergeefs afvallende: daar en tegen in de bladeren is alle deugt van deze plante, en om welkers willen dezelve door gansch Indien neerstig gecultiveerd werd. Dezelve zyn speceryachtig van smaak, een weinig heet, en scherp, doch aangenaam, en van een goede geur in de mond.

Die wy nu dus verre beschreeven hebben, is de eerste en gemeene zoorte van Siri, dewelke men Siri Java *noemd. De tweede zoorte, of veranderinge is* Siri Bandan, *dewelke is grooter van bladeren, zwart-groen, al staan zy aan de Zonne, of hier en daar een weinig geel werdende, en de tusschen-plaatzen van de zenuwen zyn met meer en uitsteekender ribben doorweeven, gelyk die van* Siriboa, *sterker, en beeter van reuk, en smaak, dan de gemeene, doch by veele zoo aangenaam niet. De stelen zyn ook bruinder, en 't gansche gewas grooter. De derde verandering hiet* Siri Tsjencke, *kleen van gewas, en bladeren, welkers smaak na Nagelen trekt, waar van ze de naam heeft. De bladeren zyn geel, scherp, en krakende in de mond, doch deze zoorte vind men weinig.*

Als

Cuncta *Siriorum* folia quinque gerunt magnos nervos, inferius plerumque non directe, sed oblique concurrentes, quæ vero hos, ac præsertim binos posteriores sibi directe habent oppositos, peculiariter vocantur *Siri bertemmoe*, h. e. casu inventa cognominantur. Talia conquiruntur, & ad usum Medicum eliguntur, uti infra indicabitur, licet putem magis præ superstitione, quam virtute, in hisce vero similibusque opinio Indicarum curatricum obtemperanda est, ut hæ nobis officia sua præstent.

Nomen. Latine *Sirium*, & *Sirii folium.* Arabice *Tembul*, *Tambul*, & *Tabul.* In Guzeratta, Decana, & Canara *Pam*, in Bengala *Pan.* Malabarice *Betre*, *Betele*, & *Betel*, quod nomen per totam Indiam antiquam, & apud Portugallos notum est. Malaice *Siri* generaliter, sed hoc genus peculiariter *Siri Daun*, h. e. *Sirii folium.* Javanice *Suro.* Ternatice *Bido Marau*, licet hoc magis proprie *Siriboæ* folia denotet. Baleyice *Basse.* Maccassarice *Leko.* Amboinice generaliter *Ammo*, seu *Amme*, ac peculiariter hæc species *Ammelaun*, in Hitoea *Camul*, & *Camelaun.* Sinice *Lauhio.*

NB. Hoc *Tembul*, seu *Sirium*, licet vulgatissimum in India sit folium, distinguendum est a *folio Indo*, seu *Malabathro*, Arabibus *Cadegi Indi*, in Pharmacopæis, & Indis *Tamalapatra*, & *folio Indo* dicto, quod folium est instar Citri, sed angustius, ac superius magis acuminatum, viride, ac tribus nervis longitudinalibus distinctum, odore conveniens cum Caryophyllis, non autem tam forte quam *Nardus*, vel *Macis*, nec adeo acris, vel penetrantis saporis quam Cinnamomum. In alta crescit Cambayæ arbore, & in pluribus aliis locis Indiæ Orientalis, de quo ulterius vide *Garciam libr.* I. *aromatum cap.* 19. A nostra autem natione intellexi, *Malabathrum* nihil aliud esse, quam folium Canellæ, seu Cinnamomi silvestris.

Locus. Sirium in cunctis crescit Indiæ Orientalis regionibus, tam Indiæ veteris, quam in insulis usque in Quantung, quæ provincia est Sinæ Zephyrea, nullibi sponte in silvis, sed ubique in hortis, ubi summa colitur diligentia, quum ejus usus per totam Indiam adeo vulgaris sit: Sinenses hoc plurimum colunt, quum vero plerumque sint plebei, qui sese ex Sina in omnes Indiæ dispergunt regiones, hinc hæc quoque plebs est sordida, & lucri avara, quam non pudet ex stercore querere aurum. Sic quoque sordide tractant Sirii plantationem, præsertim qui Bataviam inhabitant, ubi non contenti sunt agros, & hortos, in quibus Sirium plantare volunt, hominum stercore, & urina inprægnare, quam in hunc finem ubique emunt, sed hac Sirii plantas ipsas sæpe irrigant. Hinc tales plantæ elegantia, pinguia, & flava conquirunt folia, sed quæ alicui nauseosa sunt ob sordidam tractationem, quique in Batavia parum delicati sunt, vitabunt Siria emere a Sinensibus, sed potius hæc petent, & desiderabunt a Javanis, aliis incolis, vel nostris civibus, qui non stercore plantas hasce inprægnant, quæ tamen æque pulchra Sirii norunt adquirere folia. Quod *Siri Bandan* vocatur, potissimum colitur in provincia Banda, in Cerama Orientali, & insulis ad Eurum sitis, raro in Amboina.

Cultura. Quum hæc planta adeo necessaria, & universalis sit, hinc quoque indicabimus ejus culturam. Requirit autem solum pingue, & argillaceum, in quo Sirii flagella ex vetustis stipitibus abrupta, & in coronam flexa per longos plantantur sulcos, in horum centro longus ponitur palus, ex recenti ligno cæsus cum adhærente ejus cortice, cui adnectitur Sirii extremum, tum illum adscendit, ipsiusque cortici radices inplantat binis, vel tribus flagellis, cætera enim abrumpuntur, ac cavendum est, ne superiores rami nimis longi per aëra volitent, qui edulia proferunt folia, quæ enim stipiti, & ramis radiculas emittentibus increscunt, inutilia cibis, seu masticationi censentur. Hæc non nimis cito decerpenda sunt, sed tam diu exspectandum est, donec stipes rite radiculas suas infixerit, ac supra palum emineat, quo sæpius tum ejus decerpuntur folia, hic & illic nempe unum alterumve, eo breviores sunt laterales ramuli, eoque meliora profert folia, ac sapidiora, quæ neque nimis tenera, neque nimis vetusta decerpenda sunt.

Alle Siri *bladeren hebben de vyf groote zenuwen, agter gemeenlyk niet regt, maar schuins tegens malkanderen stootende, doch welke dezelve, inzonderheid de twee agterste regt tegens malkanderen hebben, werden in 't byzonder* Siri bertemmoe, *dat is by geval gevondene toegenaamt. Zodanige werden gezogt, en uitgeleezen tot eenige Medicyne, gelyk beneden zal gezegt werden, hoewel ik oordeele meer uit superstitie, dan nood, doch men moet in deze en diergelyke de zinlykheid der Indiaansche meestressen volgen, zoo men dienst van hun hebben wil.*

Naam. *In 't Latyn* Sirium, *en* Sirii folium. *In 't Arabies* Tembul, Tambul, *en* Tabul. *In Guzeratte, Decan, en Canara* Pam, *in Bengale* Pan. *Op Malabaars* Betre, Betele, *en* Betel, *welke naam door gansch Oud-Indien, en by de Portugeezen bekend is. In 't Maleyts* Siri, *in 't generaal, maar dit geslagte in 't byzondere* Siri Daun, *dat is* Siri-blad. *In 't Javaans* Suro. *Ternataans* Bido Marau, *hoewel dit eigentlyker de bladeren van* Siriboa *beduid. In 't Baleyts* Basse, *Maccassaars* Leko. *Amboins in 't generaal* Ammo, *of* Amme, *in 't byzonder dit geslachte* Ammelaun, *op Hitoe* Camul, *en* Camelaun. *In 't Sinees* Lauhio.

NB. Dit Tembul, *of* Siri, *hoewel het gemeenste blad in Indien is, moet men onderscheiden van het* folium Indum, *of* Malabathrum, *in 't Arabies* Cadegi Indi, *in de Apotheken, en op Indiaans* Tamalapatra, *en* folium Indum *genaamt, 't welk is een blad als een Citroen-blad, doch smalder, en vooren spitzer, groen, met drie zenuwen in de lengte doorregen, van reuk de Cariophel nagelen gelyk, zoo sterk niet als* Nardus, *of* Foely, *en niet zoo scherp, of doordringende van smaak als Caneel. Het wast aan een hooge boom in Cambaya, en meer andere plaatzen van Oost-Indien, waar van ziet breeder by* Garcias lib. I. aromatum cap. 19. *doch van onze Natie heb ik verstaan, dat* Malabathrum *anders niet en zy, dan het blad van wilde Caneel.*

Plaats. *Siri wast in alle landen van Oost-Indien, zoo van Oud-Indien, als in de Eilanden tot in Quantung, de Zuiderlykste Provintie van Sina, nieuwers van zelfs in 't wild, maar over al in de hoven, daar het met groote neerstigheid onderhouden werd, om dat zyn gebruik zoo algemeen door geheel Indien is. De Sineezen cultiveeren het wel meest, doch dewyl het gemeenlyk van slegt volkje is, die hun uit Sina in alle landen van Indien verspreiden, zoo is 't ook een vuil, en winzugtig slag van volk, die hun niet schamen ook in drek te werken, als zy maar winst daar uit hebben. Zoo gaan zy ook vry wat vuil om met 't Siri planten, byzonderlyk die op Batavia wonen, daar zy niet te vreeden zyn de akkers, en tuinen, daar zy de Siri willen planten, met menschen drek, en pisse te misten, die zy tot dien einde over al opkopen, maar ook de Siri-planten zelfs dikwils daar mee begieten. Hier door krygt de plante schoone, vette, en geele bladeren, maar die egter iemand een afkeer maken wegens de vuile mesting, en die op Batavia wat vies zyn, zullen haar ontzien Siri van de Sineezen te kopen, maar liever dezelve halen van de Javanen, andere Inlanders, of onze Borgers, die niet met drek mesten, en egter alzoo schoone Siri konnen voortbrengen. Het geene men* Siri Bandan *noemd, werd meest gecultiveerd in de Provintie Banda, op Oost-Ceram, en de Zuid-Ooster Eilanden, in Amboina weinig.*

Queeking. *Dewyl het nu zoo een nodige, en algemeene plante is, zoo zullen wy ook aanwyzen, hoe ze gecultiveerd werd. Ze vereischt een vette kleiagtige grond, daar men de Siri-ranken aan oude stokken afgebrooken, en in een krans gevlogten op lange voorens plant, in de midden steekt men een lange paal van versch hout gekapt, en daar de schorsse nog aanzit, bindende het einde, of uitsteekende rysken van de Siri daar aan vast, zoo loopt het den zelven op, en worteld in deszelfs schorsse met een twee of drie ranken, want de andere breekt men af, en laat de bovenste zyde takken doch niet te lank in de lucht zwieren, daar aan dan de eetbare bladeren groejen, want die aan den stam, en vastgewortelde takken staan, werden niet bequaam geacht tot 't eeten. Men moet ze niet te vroeg plukken, maar wagten, tot dat den stam te degen vast geworteld zy, en boven over den stok afhange, hoe dikwilder men hem de bladeren als dan afneemd, te weeten hier en daar een, en hoe korter de zyde-takken blyven, hoe beter hy draagd, en hoe smakelyker de bladeren zyn, die men ook niet te jonk, en niet te oud moet afplukken.*

Flagella e radicibus progerminantia, ac juxta terram prorepentia parva, ac rotunda gerunt folia, quæ parum acria sunt, unde masticationi non conducunt. *Siri Tsjatsing* vocatur, quum instar vermium juxta terram prorepant. Atque hæc abrumpuntur, & abjiciuntur, vel ad transplantationem adhibentur, melius autem Sirium conquirimus, quum vetustorum fruticum summitates sumantur, & transplantentur. Pali *Sunosso* dicti, qui ad Sirii plantationem adhibentur, ex silvestribus formantur Caryophyllis, quæ durum, ac durabile præbent lignum, uti & ex *arbore alba*, & ubi adsunt, ex *Clampano minore*, nec non *folio Calcoso*, *Lingoæ ramis* &c. hi autem fustes ne nimis excrescant post plantationem, ne Sirium nimis obumbrent, & inpediant foliorum flavedinem, qui color in hisce desideratur foliis. Quum Sirii plantæ fuerint inveteratæ, ac parva gerant folia, tum demittendæ sunt, quod sequenti peragitur modo. Omnes ramos concretos resolve, omnesque superfluos abscinde usque ad binos tresve extremos, ex hisce coronam forma, quam absconde, & sepeli in terra circa palum, ipsorum summum ramulum ipsi adnecte, reliqui autem laxi maneant, donec hic palo nexus fuerit, tum reliqui decidant. Dein terram circa radicem eleva, ac porro cole, uti supra fuit indicatum. Hæc demissio, & transplantatio instituenda est mensibus dubiis, quum nempe nunc pluviæ nunc Solis radii sese obserant. Sirium quoque diligenter irrorandum est tempore sicco, si folia ejus adquirere velimus mollia.

Qui jam lucrum facere student Sirii plantatione, curam gerant, ut totos hortos, vel agros hujus Sirii colant, nec simul has demittant plantas, sed una harum pars in initio, altera sub finem pluviosorum mensium decidat, ne defectus sit foliorum edulium. Eo quoque tempore pali permutari possunt, qui nempe putrefacti sunt, & perierunt, Sirium enim recusat sese figere mortuis, & putridis lignis. Sulci etiam diligenter observandi sunt, ut pluvia aliquamdiu ibi stagnare possit, atque hi tam arcte juxta sese invicem formandi sunt, ut modo inter illos procedere possimus, ac Sol hujus plantæ radices radiis tangere possit, hæc enim planta Solis radios, ac pluvias, seu irrigationem requirit.

Usus ejus potissimum consistit, uti dictum fuit, in foliis, quæ totam per Indiam ad Pinangæ masticationem adhibentur, atque hæc sunt, quæ binas res sibi obpositas, & natura sua insipidas, Pinangam nempe, & calcem, adsociant, ac gratum in ore saporem caussant, de quo supra *libro primo in Pinangæ capite* latius egimus. Hunc in finem folia flavescentia, seu ex flavo viridia a ramis decerpuntur, non omnia simul, sed hic & illic unicum, ac viginti, vel triginta simul compinguntur, qui fasciculi *Suffong* vocantur, h. e. strues foliorum, qui ubique in foro, & plateis venales prostant, ac per binos tresve dies conservari possunt, quum sub vesperam aqua parum irrorentur, sed hæc aqua iterum conmotione demittenda est, alioquin enim gilvum contrahunt colorem, & suffocantur quasi. Majorum folium unicum, minorum sesqui, vel duo pro una Pinangæ bucca simul sumuntur, uti supra indicatum fuit, ita ut omnis virtus, ac gratus sapor, qui per Pinangæ masticationem excitatur, hisce foliis adscribendus sit, quæ vero sola masticata ingrata, ac nimis acria sunt. Odorem illius cum nulla possum comparare re, peculiaris enim est odor ex herbaceo, & aromatico mixtus.

Quum itaque Indi Pinangæ masticatione æque minus carere possunt, quam quotidiano suo cibo, hinc multi excogitati sunt modi, quibus recentia folia diu incorrupta servari possint, ac trans mare, & in alias deferri regiones, sicca enim nil valent: Recentia itaque sumuntur folia, parumque in aqua abluuntur, quæ mox iterum ad ventum supra mattam siccantur, ac compinge hæc in fasciculos, uti supra indicatum fuit, hæcque inponuntur fictilibus, quæ frigidiusculo locantur loco. Optimus vero mos est, quum compacta folia non abluta in cavo Musæ stipite deponantur, cujus extremitates quoque obturantur, tum per mensem, & ulterius conservari possunt, si enim in ablutione pauxillum tantum remaneat aquæ, ac compacta deponantur, tum sordidum, ac gilvum contrahunt colorem, & urinaceum odorem.

Quæ

De ranken, die uit de wortelen schieten, en langs de aarde kruipen, hebben kleene en ronde bladeren, daer weinig scherpigheit in is, en dierhalven tot het eeten niet deugen. Men noemdse Siri Tsjatsing, *om dat zy langs de aarde kruipen als wormen. Zy werden afgebrooken en weggesmeten, of tot 't verplanten gebruikt, dog 't geeft beter Siri, als men de toppen van de oudste stokken neemd en verplant. De palen of staken* Sunosso *genaamt, die men tot het Siriplanten gebruikt, werden gemaakt van wilde Nagelboomen, 't welk een hard en durabel hout is, van* Arbor alba, *daar men die hebben kan van* Clompanus Minor, folium Calcosum, Lingoo-takken *&c. maar men moet dese stokken niet te veel laten uitslaan, op dat ze de Siri niet beschaduwe, en 't geel werden der bladeren belette, welke coleur men aan deze bladeren zoekt. Als nu de Siriplanten oud geworden zyn, en kleene bladeren voortbrengen, zoo moet men ze neerlaten, het welk aldus geschied. Maakt alle de vastgegroeide takken los, snyd alle de overtollige af, tot op twee a drie aan 't einde, maakt daar van een krans, en vergraaft die in de aarde rondom de paal, bind het hooft-takje daar aan vast, en laat de andere slingeren, tot dat dit vast aan de paal is, zoo vallen de andere af. Hoopt de aarde rondom de wortel wat op, en voed het gelyk ten eersten maale. Dit aflaten en verplanten moet geschieden in de twyffelmaanden, wanneer 't regen en Zonne schyn door malkander is. Ook moet men de Siri neerstig begieten in de drooge tyd, als men malsse bladeren wil hebben.*

Die nu haar winst zoeken met het Siriplanten, moeten geheele tuinen of ackers daar van vol hebben, en niet te gelyke neerlaaten, maar de eene helft in 't begin, en de andere helft in 't uitgaan van de regen-maanden, op dat men nooit zonder eetbaare bladeren zy. By 't neerlaten kan men ook de staaken verwisselen, die vergaan zyn, want de Siri wil aan geen dor en verrot hout hegten. Men moet ook de voorens neerstig onderhouden, op dat het regenwater in de leegte daar tusschen wat kan staan blyven, en voorts alle opkomende ruigte neerstig uittrekken, makende de voorens zoo digt nevens malkander, dat men even daar tusschen gaan kan, en de Zonne de wortelen matelyk raaken, want dese plante wil Zonneschyn en regen, of bevogtiging met beurten hebben.

Gebruik. *Het meeste gebruik, als gezegt, bestaat in de bladeren, dewelke door gansch Indien tot 't Pinang eeten gebruikt werden, en dese zyn, dewelke die twee stryden-de, en aan zig zelfs onsmaakelyke dingen, Pinang, en kalk met malkander vereenigen, en tot een aangename smaak in de mond maaken, waar van wy boven* Lib. 1. in Cap. van Pinang *wydloopiger gehandeld hebben. Tot dien einde dan werden de bladeren, die geelagtig, of geel-groen zyn, hier en daar een, en niet t'effens van de takken afgeplukt, met twintig, dertig, en meer in malkanderen gesteeken, welke bosjes men* Suffong *noemd, dat is opboop der bladeren, en die men overal te kooop vind op de markt, en langs de wegen, en men twee of drie dagen kan goed houden. Als men ze 's avonds een weinig met water besproeid, dog het water moet men wederom afswingen, want anders werden zy vaal, en verbroejen. Van de groote bladeren neemd men een, van de kleene een en een half, of twee tot de Pinang beet, gelyk boven gezegt is, zoo dat alle deugd en goeden geur, die het Pinang knouwen van zig geeft, deze bladeren toe te schryven is, die alleen gegeten onaangenaam en te scherp zyn, den reuk kan ik met niets vergelyken, want het is een besondere reuk, uit den kruidagtigen en specery agtigen gemengd.*

Om dat nu de Indianen het Pinang knouwen, zoo qualyk missen konnen, zoo weinig als hare dagelykse kost, zoo zyn veele manieren bedagt, hoe men de bladeren langen tyd versch bewaren zal, om over Zee en in andere landen te vervoeren, want de drooge deugen niets, men neemd de versche bladeren, spoeldse in versch water, droogdse strax weder in de wind op een matte, en stapeld ze dan in bosjes als vooren, doed ze dan in waterpotten, die men aan een koele plaets zet. De beste manier is, als men de gestapelde bladeren ongewasschen in een holle Pissang-stronk wind, de beide einden mede toestoppende, zoo kan men ze een maand, of langer goed houden, want als men in 't spoelen wat water daar aan laat, en dan de gestapelde weg legt, zoo werden zy leelyk, vaal, en gewinnen een pisagtige reuk.

Die

Quæ mox mafticantur, ablui poffunt, ab averfa enim ipforum parte inter coftas granula fæpe confpiciuntur alba, mufcarum ova referentia, vel pediculorum, quæ etiam inter mafticandum crepitant, vel fi ungue comprimantur, ita ut diceres, Mufcarum effe ova, fed quoque inveniuntur in compactis foliis, quæ depurata jam erant, poftquam decerpta effent. Certe nil boni eft, unde & præftat hæc abluere.

In re Medica quasdam quoque poffident hæc folia virtutes, *Avicenna* enim *libr.* 2. *fimpl. cap.* 699. fcribit, *Tambul* gingivas, & ftomachum corroborare, fi autem in vero *Avicenna* textu legatur, uti *Garcias libr.* 1. *aromat. cap.* 18. innuit, *Tambul* effe naturæ frigidæ, & ficcæ, hinc vel textus corruptus eft, vel *Tambul Avicennæ* non fatis notum fuerit, ad minimum enim ficcum eft ad fecundum gradum, ac maxime exficcans. Primum vero fimile magis eft, *Garciæ* nempe exemplar fuiffe corruptum. Qui enim verum Arabicum textum habent, ac norunt, teftantur, nullum verbum obcurrere, quod de frigore Tambul mentionem facit, immo contrarie ftomachi coctionem promovere, &c. ac plura alia ibi inveniuntur, quæ in Hebræo, & Latino Avicennæ textu non leguntur; poffet tamen verum effe, Avicennam non juftam habuiffe Tambul plantæ cognitionem, quum nunquam iftas frequentaverit regiones, in quibus crefcit, ac proinde facile ab aliis potuit effe deceptus, vel inpofitus, folia nempe effe arboris, quum forte narraverint ipfi, Tambul plantam ad arborem adfcendere, & crefcere.

Quid autem de *Garcia* dicendum eft, qui in India tam diu degit, & in fcriptis fuis *l. c.* divulgavit, *Betele* tam ingratam poffidere amaritiem, ut ad primum guftum adeo ab hoc abhorruerit, ut dein nunquam iterum guftare voluerit. Mirandum itaque eft, talem naturæ inveftigatorem quotidie videntem, & audientem, Pinangæ, & Beteles mafticationem adeo neceffariam effe in India, ut os depuretur, & ftomachi naufea inpediatur, quæ ventriculo fuboritur ex multo, & pingui pifcium efu, tam contemnendum hoc aufum fuiffe mundo exponere, ipfique talem adfcribere amaritiem, quæ in hoc non reperitur, quin putaret forte filveftrem, & herbaceum Beteles faporem, quem præbet, fi folum mafticetur absque Pinanga, & calce. Pinangæ mafticationis utilitatem fupra libro primo in ifto memoravimus capite, virtus vero, quæ gingivis adfertur, tribuenda eft fimul Sirio, & Pinangæ, hæc enim adftringit, & illud ficcat. Stomachi autem confortatio, gratus oris halitus, ac faciei rubor per fanguinis calefactionem a Sirio cauffatur.

Hic enim non facile Europæi, vel Indi inveniuntur, qui Pinangæ mafticatione utuntur, laxis, vel putridis gingivis laborantes, cui vitio alii obnoxii funt, qui univerfalem hunc modum nolunt adfcifcere. Frequentes autem Pinangæ mafticatores cito vacillantibus laborare dentibus, cauffatur per nimium junioris Pinangæ ufum, quæ rugofa fua fubftantia gingivas fenfim refolvit.

Præ aliis Sirii folio adfcribitur quoque a *Garcia*, & *Linfchoteno* ifta qualitas, quod Durionum nempe noxiam tollat qualitatem, quæ ftomacho adfertur, ita ut, fi Sirium circa Durionem locetur, hic brevi exinde putrefcat. Quidam petiolos Sirii foliorum mafticant, uti & ficcatum ramorum corticem, fi deficiant ipfis recentia ejus folia. Petioli quorundam foliorum, quæ fupra *Bertemmu* vocavimus, efficaciores in re Medica cenfentur, hi in fruftula fcinduntur, ac fimul mafticantur cum pauxillo Lampuji, Galangæ majoris, Acori, ac granis quibusdam albi Piperis, quæ pulticula puerorum umbilicis inlinitur, quum doloribus Colicis laborent. Flagella vetufta tofta optimum præbent cinerem ad Caffombæ tincturam conducentem. Sic quoque ejus folia confcinduntur, & ejus floribus admifcentur, quum tinctura hæc præparatur.

Beetla Codi, Bracm., & Portug. *Beetla Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 15. defcriptum, noftrum *Siri Daun*, feu *Betele* erit, fed ejus defcriptio inperfecta eft, nec poffum detegere, quid per alteram denotet fpeciem, cui idem tribuit nomen, ac cujus foliis Caryophyllorum faporem adfcribit, albosque ipfi dat flores, quin forte intelligat *Malabathrum*, de quo fupra dictum fuit, nil aliud effe quam Canellam, feu Cinnamomum filveftre.

Die men tot eeten nemen wil, mag men wel te vooren affpoelen, want men ziet dikwils aan de onderfte zyden tuffchen de ribben witte korreltjes zitten als vliegen eyers of neeten, die ook kraaken, als men ze met de nagel drukt, men zoude zeggen, dat het vliegen eyers waaren, maar men vindfe echter aan de geftaapelde bladeren, die al fchoon waren, toen men ze afplukte. Immers 't kan niet goeds zyn, daerom is 't beft, dat men 't afwasfche.

In de medicyne hebben zy ook eenige kragten, want Avicenna Lib. 2. fimplic. cap. 699. *fchryft, dat* Tambul *het tandvleefch en mage verfterke, maar by aldien in den regten text van* Avicenna *ftaat, gelyk* Garcias Lib. 1. aromat. cap. 18. *zegt, dat* Tambul *koud en droog van aart zy, zoo moet, of den text bedorven zyn, of* Avicenna *de* Tambul *niet regt gekend hebben, want 't is ten minften heet ruim tot in de tweede graad, en merkelyk verdrogende. Dog het eerfte is waarfchynelyker, te weten dat* Garcias *een gebrekkelyk exemplaar gehad heeft, want die geene, die den regten Arabifchen text hebben, getuigen, dat 'er niet een woord te vinden zy van de koude des Tambul blads, ja ter contrarie dat het de kookinge der maage bevordere &c. en meer andere dingen, dewelke men in den Hebreufen en Latynfen text van* Avicenna *niet en vind; het zoude egter wel konnen zyn, dat* Avicenna *de regte kenniffe van de Tambul plante niet gehad heeft, als zynde nooit in die landen geweeft, daar ze groeid, en dierhalven door andere geabufeerd is, dat het bladeren van een boom zoude zyn, daar de Rapporteurs miffchien gezegt hebben, dat de Tambul plante aan een boom groejende opliep.*

Maar wat zal men van Garcias *zeggen, die in Indien zoo lange gewoond, en in zyne fchriften* loc. citato *de wereld wys gemaakt heeft,* Betele *van zulk een leelyke bitterheit te zyn, dat hy 't zelve eerft fmakende zoo afkeerig daar van geworden zy, dat hy nooit beftaan wilde dezelve meer te proeven. Te verwonderen, dat zulk een onderzoeker der natuur dagelyks ziende en horende, dat het Pinang, en Betele knouwen een zoo noodig werk in Indien zy, om de mont te zuiveren, en de walginge te beletten, die de mage overkomt na het eeten van viffen, en vettigheit, egter 't zelve de wereld zoo veragt heeft derven voorftellen, en hem een zulke bitterheit toefchryven, die daar niet in is, of hy moefte meenen den rouwen, en kruidagtige fmaak van Betele, als men 't alleen proeft zonder Pinang en kalk. De noodwendigheit van 't Pinang eeten hebben wy boven in 't zelfde Capittel gefteld, maar de deugd, die het aan 't tandvleefch toebrengt, moet men t'zamen de Siri in Pinang toefchryven, want de Pinang adftringeerd, en de Siri droogd. Daar en tegen het verfterken van de maage, de goede geur van de aasfem, en het bloofen in 't aangezigt door 't verwarmen van 't bloed, komt de Siri eigentlyk toe.*

Hier ziet men niet ligt de Europiaanen en Indianen, die het Pinang knouwen bezigen, met flap en verrot tandvleefch loopen, gelyk andere, die deze algemene gewoonte niet willen aanneemen: dat egter de fterkke Pinang-knouwers vroeg loffe tanden krygen, komt van het overmatige gebruik des jongen Pinangs, die met zyn pelzige of hairige fubftantie het tandvlees met 'er tyd los maakt.

Het Siri-blad werd onder anderen ook die eigenfchap toegefchreeven van Garcias *en* Linfchooten, *dat het de Durioenen haar fchadelykheit beneemen kan, die zy anders de mage aanbrengen, zodanig dat Siri omtrent Durioenen gelegt, dezelve in 't kort doed verrotten. Sommige eeten de ftelen van de Siri-bladeren als mede de gedroogde fchorsfe der takken, als zy geen verfche bladeren konnen krygen. De ftelen van zodanige bladeren, die wy boven Bertemmu hebben genaamt, werden voor kragtiger in de Medicyne gebouden, men fnyd ze in ftukjes, knouwd ze t'zamen met een weinig Lampujang, Galanga Major, Acorus, en eenige korls witte Peper, welk papje men fmeerd op de navels der kinderen, als zy buikpyn hebben. De oude rankken gebrand geven een goede affche gebruikelig tot de Caffomba-verwe. Zoo werden ook de bladeren gefneden, en onder de Maffa van die bloeme gemengd, als men de verwe uittrekt.*

Beetla Codi, *Bramminees en Portugees* Betla *in* Hort. Malab. part. 7. Fig. 15. *befchreeven, wil ons* Siri Daun *of* Betele *zyn, dog de befchryving is onvolmaakt, en ik kan niet raaden, wat hy door de tweede zoorte verftaat, die hy den zelfden naam geeft, den bladeren den fmaak van Garyoffel-nagelen toefchryft, en witte bloeme geeft, of hy moefte het* Malabathrum *verftaan, waar van hier boven gefegt is, dat het anders niet dan wilde Caneel zy.*

O B- A A N-

OBSERVATIO.

Piperis longi, vel *Saururi* hæc quoque vera ſpecies eſt, vocaturque Piper longum, foliorum nervis decurrentibus, tenuioribus, & mollioribus, *Betele* dictum *Hiſt. Oxon. tom.* 3. *pag.* 603. & *Saururus* volubilis, Convolvuli majoris folio, *Betele* dicta *Theſ. Zeyl. pag.* 47. ubi vide reliqua, ut & *S. Dale Pharmac. p.* 313. in 4*to*.

AANMERKING.

Dit is mede een waare zoort van de *lange Peper*, ofte *Saururus*, en werd *lange Peper* met de zenuwen der bladeren dunder, en zagter door het blad loopende, *Betele* genaamt in het *derde deel van de Hiſtor. Oxon. p.* 603, en ſlingerende *Saururus* met het blad van de groote Convolvulus, *Betele* genaamt in de *Theſ. Zeyl. p.* 47. alwaar het overige ziet, als mede in *S. Dale Pharmac. p.* 313. in 4*to*.

CAPUT TERTIUM.

Siriboa. Siri Boa.

Altera *Sirii Domeſtici* ſpecies eſt frugifera, quæ forma, ac foliis major eſt præcedente, non palos, ſed arbores adſcendens, & ubique per fibrillas e nodis provenientes ſeſe ipſorum corticibus infigens, in multa longaque diſtincta flagella, quorum quædam arboribus nexa ſunt, alia per aërem quaſi volitant.

Folia duplo majora ſunt quam prioris, ſuperius latiora, ex nigro virentia, non ſplendentia, & rugoſa, ſubtus præter quinque iſtos majores nervos transverſales gerunt multas protuberantes venas, per quas rugoſa, & contracta ſunt. Ipſorum ſapor penetrantior eſt quam in prioribus, non adeo gratus, & capiti moleſtus.

Fructus ſunt longæ caudæ inſtar illarum Lacertæ, palmam longæ, & minimum digitum craſſæ, ex peculiaribus pedunculis e foliorum alis dependentes, quædam rectæ, quædam parum incurvæ, rotundæ, parum rugoſæ, ac punctulis notatæ, coloris glauci, ac cinerei, intus virent, herbaceæ ſunt, & fragiles, albisque, & mollibus granulis repletæ, quæ cum viridi carne quosdam formant radios circa medium axem; Ipſarum ſapor acrior eſt, magisque aromaticus, quam Siri Daun, peculiaris, juxta tres ejus ſpecies.

Primo *Siri boa Puti*, ſeu *Siriboa Ayer*, h. e. alba ſeu aquoſa *Siriboa*, maxima gerit folia ſuperius ſubrotunda, & flaccida; Ejus fructus ultra minimum digitum craſſi ſunt, recti, glauci, externe non admodum rugoſi, ſed planis punctulis notati, interne ſuccoſi, & fragiles, ſeptem, vel octo mollibus granis circa axem poſitis repleti, non durabiles, ſed facile putreſcentes. Ipſorum ſapor non valde acris eſt, ſed tamen aromaticus, & os replens grato odore, unde & aptiſſimus, & uſitatiſſimus eſt hic fructus ad Pinangæ maſticationem. Ejus ſtipes parum lignoſus eſt, flagella rotunda, viridia, nec fuſcis lineis notata.

Secundo *Siriboa Cambing* longiora gerit folia, ac fructus, cæterum cum antecedente conveniens. Ejus fructus palmâ longiores ſunt, tenuiores, & rugoſiores prioribus, punctulis denſis notati, unde præ reliquis ſpeciebus dignoſci poſſunt. Ipſorum ſapor quoque acrior eſt, parumque ad hircinum accedit, qui tamen in ore gratus eſt, immo a multis præfertur, forte ab iis, qui hircinam amant naturam.

Tertio *Siriboa fragrans*, ſeu *Siri Culilawan* longiſſima, & anguſtiſſima gerit folia, ejus caudæ, ſeu fructus ſunt, uti in prioribus, ſed non ita rugoſi. Ipſorum odor, & ſapor penetrantiſſimi ſunt, & omnium fervidiſſimi, ſed tamen grati, nec os urentes, qui nempe accedunt ad gratum corticem *Culilawan*, ſeu qui *Cortex Caryophylloides* vocatur, ſupra *libro* 2. *cap.* 22. deſcriptus, gratum quidem oris halitum cauſſat hic fructus, ſed ob acrimoniam, & rugoſam ſubſtantiam palati excoriationem aliquando cauſſat, hinc non ſæpius, ſed parce maſticandus eſt, licet quidam ipſi ita adſueti ſint, ut quotidie illo utantur, quum per conſuetudinem talium ora quaſi indurata ſunt. Cuncti Siriboæ fructus tam diu in ſtipite non pendeant, donec penitus matureſcant, tum enim carnem adquirunt mollem, ac facile putreſcunt. Ipſorum granula duriora ſunt fere inſtar illorum longi Piperis, quæ in terram decidentia novas aliquando proferunt plantulas.

Nomen.

III. HOOFDSTUK.

De Siriboa.

De *tweede zoorte van tamme* Siri *is de vruchtdragende, aangewas en bladeren grooter dan de voorgaande, niet aan paalen, maar aan boomen oplopende en, overal met de worteltjes, die aan de knien ſtaan, in derzelver ſchorſſe zig begtende, in veele lange rankken verdeeld, waar van zommige vaſt zyn, zommige in de lucht ſwieren.*

De bladeren zyn ruim tweemaal grooter dan de voorige, na vooren toe breeder, boven zwart-groen, niet blinkende, en rimpelig, van onderen hebben zy behalven de vyf lange zenuwen nog overdwers veele uitſtekende aderen, die ze ruig, en rimpelig maken. De ſmaak is ſterker dan aan 't voorige, zoo lieflyk niet, en het hooft bezwarende.

De vruchten zyn lange ſteerten gelyk Hagediſſe ſteerten, en een pink dik, aan bezondere ſtelen uit den ſchoot der bladeren enkeld afhangende, zommige regt, zommige wat krom, zy zyn rond, wat ruig, en met punctjes bezet, ſpaans-groen met wat graauw gemengd, binnen zyn zy groen, kruidagtig, bros, en met witte weeke korreltjes vervuld, die met het groene vleeſch eenige ſtraaltjes maken rondom de middelſte aſſe; haar ſmaak is ſcherper en ſpeceryagtiger dan het Siri Daun, mede van een bezondere geur, na de drie zoorten onderſcheiden.

De eerſte Siri boa Puti, *of* Siriboa Ayer, *dat is witte of wateragtige* Siriboa, *heeft de grootſte bladeren, vooren rondagtig, en wat ſlap; de vruchten zyn ruim een pink dik, regt, ſpaans-groen, buiten niet zeer ruig, maar met platte punctjes bezet, binnen zappig en bros, met zeven a acht weeke korls rondom de aſſe, niet durabel, maar licht verrottende. De ſmaak is niet geheel ſcherp, egter ſpeceryagtig, en den mond met een goeden geur vervullende, daarom bequaamſt en gebruikelyſt tot het Pinang eeten. De ſtam is wat houtagtig, de ranken rond, groen, zonder bruine linien.*

De tweede Siriboa Cambing, *heeft langer bladeren en vruchten, anders met de voorgaande over een komende. De vruchten zyn langer dan een hand, dunder, en ruiger dan de voorgaande, digt met punctjes bezet, waar aan men ze onder andere zoorten bekennen kan. De ſmaak is ook wat ſcherper, en trekt na den bokagtigen, egter aangenaam in de mond, ja werd by veele voorgetrokken, miſſchen die de bokagtige natuure beminnen.*

De derde Siriboa fragrans. Siri Culilawan, *heeft de langſte en ſmalſte bladeren van alle, de ſteerte en vruchten zyn als de voorgaande, dog zoo ruig niet. De reuk en ſmaak zyn de ſterkſte en heetſte onder allen, dog aangenaam, en nog niet brandende in de mond, namentlyk trekkende na de welriekende ſchorſſe* Culilawan, *of* Cortex Caryophylloides *boven* lib. 2. cap. 22. *beſchreeven, ze maakt wel een goeden geur in de mond, maar wegens hare ſcherpigheit en ruigheit verzeerd ze zomtyds het verhemelte, daarom moet men ze al te met eeten, hoewel zommige zoo daar aan gewend en hard van mond zyn, dat zy dezelve dagelyks gebruiken, de vruchten van alle Siriboa moet men niet aan den ſtok laten hangen, tot dat zy volkomen ryp werden, want als dan werden zy week van vleeſch, en verrotten licht. De korrels worden harder, ſchier gelyk die van lange Peper, en op de aarde vallende brengen ze zomtyds jonge plantjes voort.*

Naam.

Nomen. Latine *Siriboa*, juxta Malaienſe *Siriboa*, h. e. *Sirium frugiferum*; Ternatice *Bido Maſoffo.* Maccaſſarice *Rapo Lecko.* Bandice *Cannacur*, apud cæteras nationes nullum obtinuit nomen, quum ipſis ignota ſit hæc planta.

Locus. Hæc *Sirii* ſpecies nullibi obcurrit, niſi in hiſce Orientalibus regionibus, quæ vulgo *Archipelagus Moluccanus* vocantur, quales ſunt Moluccæ, Amboina, Banda cum adjacentibus inſulis, raro in Celebe, & Maccaſſara. In quinque Moluccis proprie dictis tam frequens eſt, ut ibi *Siri Daun* non plantetur, nec niſi *Siriboa* inveniatur, quod enim ibi *Bido Marau* vocatur, proprie eſt folium *Siriboæ*, quod tenerum editur inſtar Siri Daun, ac proinde ſic vocatur.

Cultura. Radicis ſurculi ex vetuſto ſtipite Sirii provenientes, qui eriguntur, & arboribus adcumbunt, effodiuntur cum radicis ſegmento, ac plantantur non ad palos, uti *Siri Daun*, ſed ad arbores, quibus adligantur, donec ipſarum corticibus ſeſe infixerint. Arbores huic ſcopo inſervientes fere omnes ſunt domeſticæ, & frugiferæ, præ aliis autem *Calappus*, *Morunga*, *Lingoa*, *Kinar*, ſeu *Catti Marus*, quæ omnes locis ſuis deſcriptæ ſunt, peculiariter autem obſervatur, cuncta Siria ad Morungam adſcendentia, acriora eſſe ſapore reliquis, unde diſcimus, cunctas tales plantas aliquid participare de natura, & ſapore arborum, quas adſcendunt, & quarum corticibus ſeſe inplantant. Quum ita arbores adſcenderit Sirium, nullum alium præterea cauſſat laborem, per longos enim poteſt durare annos, ac ſenſim lignoſum format ſtipitem, aliquando brachii infantis craſſitiem habentem, unde & hæc ſpecies optima eſt pigris iſtis Moluccanis, qui horti culturam, ac labores parum curant, ſed ad bella, & prædas agiliſſimi ſunt. Contra hujus ſtipitis interitus major eſt, quam Siri Daun, diu enim exſpectandum eſt, antequam ſtipites adoleſcant, & fructus gerant, quod tamen recuperatur per copioſos frutices in deſertis, & incultis locis ſponte provenientes.

Uſus. Harum plantarum fructus, ſeu caudæ tantum in uſu ſunt, ad Pinangæ maſticationem, uti ſupra de Siri Daun dictum fuit. In Ternata, & adjacentibus Moluccis nil niſi Siriboa editur, in Amboina vero, & Banda, ubi ambæ hæ coluntur ſpecies, utræque maſticantur. Siriboa in fruſta ſcinditur, digiti articulum longa, quæque ſimul finduntur per longitudinem, ac calce obducta, & aperta Pinangæ inponuntur. Fructus hi in ore fervidiores ſunt Siri Daun, ac Pinangæ colorem tingunt magis rubrum, penetrantiorem quoque fundunt odorem, magisque ſanguinem calefaciunt, ac faciei ruborem excitant, unde & a multis in hiſce regionibus Siri Daun præferuntur, atque hinc in Bataviam etiam hunc in finem transferuntur.

Quum vero multo acriores ſunt Siri Daun, hinc quivis in ore illos tolerare nequit, præſertim binas poſteriores acres ſpecies, quod vero mirandum eſt, qui hiſce adſueti ſunt, Siri Daun maſticare nequeunt, dicentes, nullum in hoc ſeſe detegere ſaporem, tantopere ipſorum lingua, ac palatum per haſce Siriboæ ſpecies induratum eſt, & quaſi calloſum factum.

Nunc quoque excogitandi fuere modi, quibus hæ caudæ diu conſervari poſſent, & trans mare vehi. Quidam iſtas ſiccant ad ventum, & in ſicca deponunt arena, ſed hæ facile putreſcunt. Quidam per longitudinem eas ſindunt, & apertam partem calce obducunt, & ad ferventem exſiccant Solem. Hæ inter maſticandum non tam gratæ ſunt, ac ſalivam nigro tingunt colore, quod dedecus cenſetur.

Certiſſimus autem modus eſt, quum fructus duri decerpantur, & ope funiculorum amento adligantur, & ad ventum exſiccantur, tum per ſex menſes conſervari poſſunt, immo in ipſam Hollandiam deferri. Tenera Siriboæ folia maſticari quoque poſſunt, loco Siri Daun, ſed vetuſta non. Si Indi Medicamentum quoddam propinare velint, cum hoc primam ſumunt Siriboæ ſpeciem, Ayer cognominatam, quum hæc ſit debiliſſima, attamen medicamenti vires optime adtrahit, ſi nempe cum Pinanga ſimul maſticetur, nec ejus deglutiatur ſuccus.

Buyo

Naam. *in 't Latyn* Siriboa, *na 't Maleys* Siriboa, *dat is* vrugtdragende Siri. *In 't Ternataans* Bido Maſoffo, *Maccaſſaars* Rapo Leko. *In 't Bandaas* Cannacur, *in andere talen heeft ze geen naam, om dat ze aldaar onbekend is.*

Plaats. *Dit geſlachte van* Siri *vind men nieuwers dan in deſe Ooſterſche quartieren, anders genoemt* Archipelagus Moluccanus, *als in de Moluccos, Amboina, Banda met de omleggende Eylanden, weinige op Celebeles en Maccaſſar. In de eigentlyke vyf Moluccenſſe zoo abundant, dat men aldaar de* Siri - Daun *niet en plant, en niet als* Siriboa *heeft, want het geene zy aldaar* Bido Marau *noemen, is eygentlyk het blad van* Siri - boa, *het welk nog jonk zynde gegeten wert als Siri - Daun, en daarom ook zoo genoemt werd.*

Queeking. *De uitſpruitſels uit de wortel van een oude Siriſtok, die overend ſtaan, en zig aan de bomen leunen, werden uitgegraven met een ſtuk van de wortel, en verplant niet tegens paalen gelyk de* Siri - Daun, *maar tegens bomen, en daar aan vaſt gebonden, tot dat ze hun in des zelfs ſchorſſe vaſt gemaakt hebben. De bomen hier toe dienende zyn ſchier allerbande tame en vrucht dragende bomen, dog voor andere den* Calappus *boom,* Kellor, Lingoo, Kinar, *of* Catti-marus, *alle op haare plaatſen beſchreeven. Inzonderheit beſpeurd men, dat alle Siri tegens den Kellorboom oplopende ſcherper van ſmaak werd dan andere, waar uit men leerd, dat alle zodanige planten iets van den aard en ſmaak der bomen, daar zy oploopen, en in der zelver ſchorſſe wortelen, aan zig trekken. Aldus de bomen opgelopen zynde heeft men verders geen moeite met deze Siri, want ze kan lange jaren aldus duuren, en gewind een houtagtige ſtam, zomtyds zoo dik als een kinds arm, daarom dit geſlagte wel te paſſe komt aan de Moluccanen, die tot het tuinieren en arbeiden zoo traag zyn, hoewel gaauw tot het oorlogen, en berooven der Menſchen. Daar en tegen is 't verlies van deze ſtokken ook grooter dan dat van Siri - Daun, want men al te lang wagten moet, eer de ſtokken groot werden, en vrugten dragen, 't welk egter verzet werd door de menigte der ſtokken, die ook op onbebouwde en verlatene plaatſen voort - komen.*

Gebruik. *De vruchten of ſteerten allen van deze planten, zyn in gebruik, en dat tot het Pinang eeten, gelyk boven van het Siri - Daun gezegt is. In Ternaten en de omleggende Moluccos eet men anders niet dan Siri boa, maar in Amboina en Banda, daar die beide geſlachten gecultiveerd werden, eet men van beidde. Men ſnyd de Siri-boas in ſtukken, een lid van een vinger lank en ſplyt ze nog eens in de lengte, die men dan eerſt met kalk beſmeerd, en zoo geopend op de Pinang legt. Zy zyn heter in de mond dan het Siri Daun, verwen den zap van de Pinang beter roder, zyn ſterker van geur, en verwarmen 't bloed in 't aangezigte meer, daarom ze van veele in deze quartieren aan het Siri - Daun voorgetrokken werden, en ook tot dien einde nu al na Batavia overgebragt zyn.*

Dog dewyl zy merkelyk ſcherper zyn, dan het Siri - Daun, zoo kan ze een ieders mond niet verdragen, inzonderheid de twee laatſte ſterke zoorten, dog het welk wonder is, die daar aan gewend zyn, konnen geen Siri - Daun eeten, zeggende, dat zy geen ſmaak daar aan gevoelen konnen, zodanig is hare tong en verhemelte door de andere Siri vereeld.

Nu heeft men mede moeten bedenken manieren, hoe men deſe ſteerten lang zoude goed behouden, en over Zee voeren. Zommige neemen dezelve, drogenze eerſt in de wind, en leggenſe dan in droog zand, maar deze zyn van het verrotten niet vry. Zommige ſnydenze in de lengte open, beſmeeren de openingen met kalk, en droogenſe in de heete Zon. Deze zyn in 't knouwen zoo aangenaam niet, en verwen het ſpeekzel zwartagtig, 't welk men voor een misſtand reekend.

De zekerſte maniere is, als men de vrugten nog hardagtig zynde afbreekt, met touwtjes aan een ſnoer ryge, en in de wind hangt te droogen, zoo kan men ze zes maanden goed behouden, en tot in Holland vervoeren. De jonge bladeren van Siriboa kan men ook nuttigen in plaats van Siri - Daun, maar de oude niet. Als de Indianen eenig medicament willen inneemen, zoo gebruiken zy daar toe de eerſte zoorte Siri - boa ayer, om dat dezelve de ſlapſte is, en egter de kragten van 't medicament beſt aanneemd, wel verſtaande dat men 't t'zamen met Siri Pinang moet knouwen, en niets daar van inzwelgen.

Buyo

Buyo Buyo Euseb. Nierenbeg. libr. 15. *cap.* 87. descriptum, & in Philippinis crescens insulis, nil aliud videtur esse quam *Siriboa*, quantum ex descriptione, & ejus usu detegere possum, dicit enim, hujus folium cum pauxillo calcis, ac frustulo Nucis *Babay*, quæ Pinanga est, simul in ore masticari, unde corpus aliquod hauriret nutrimentum, quod cerebrum, & stomachum confortat, coctionem promovet, dentes ac gingivas firmat, & omnem siccat nimiam pituitam &c. quæ omnia cum Sirio conveniunt; ac porro 85. *cap* inscius hoc describit sub nomine *Betre* forte ex *Garcia*.

Buyo Buyo *van* Euseb. Nierenberg. lib. 15. cap. 87. *beschreeven, en in de Philippiense Eilanden wassende, schynd anders niet te zyn, dan het* Siriboa, *zoo veel men uit de beschryvinge, en 't gebruik bemerken kan, want hy zegt, dat men 't blad daar van met een weinig kalk, en een stukje van de noot* Bahay *('t welk is de Pinang) t'zamen in de mond knouwe, waar van het lichaam eenig voedzel zoude krygen, herssenen, en mage gesterkt, de kokinge bevorderde, de tanden, en 't tandvleesch bevestigd, en alle overtollige slym opgedroogd werde &c. 't welk alles met de Siri overeen komt, en hy onweetende in 't* 85. cap. *onder den naam* Betre, *misschien uit* Garcias *beschreeven heeft.*

Tabula Centesima Decima Septima

Siriboam exhibet ad arboris truncum adscendentem, & fibrillis radicalibus, sese ipsius cortici figentem, ubi A ejus *folium*, ac B *fructum* naturali denotat forma, & magnitudine.

De Hondert en Seventiende Plaat

Vertoont de *Siriboa* aan de stam van een boom oplopende, en zig door de veele worteltjes in deszelfs schorsse vastmakende, alwaar A deszelfs *blad*, en B de *vrucht* in de natuurlyke gedaante, en grootte verbeeldt.

OBSERVATIO.

Hæc vera quoque *Saururi* species est, vocaturque Beteles species, folio lato, Siriboa *Bontii Mus. Zeyl. p.* 32. & *Thes. Zeyl p.* 46. &c.

AANMERKING.

Dit is ook een waare zoort van de *Saururus*, en werd genaamt een zoort van Beteles, met breed blad, de Siriboa van *Bontius*, in het *Mus. Zeyl. p.* 32. en de *Thes. Zeyl. p.* 46.

CAPUT QUARTUM.

Sirium silvestre primum. Siri Candhati.

INter silvestres Sirii species, quæ multiplices sunt, & quarum quædam jam inter repentes frutices supra *libro septimo* fuerunt descriptæ, nobis primo obcurrit *Siri Candhati*, seu *Sirium silvestre edule*, quod duplex est. Primo *Siriifolium silvestre*. Secundo *Siriboa silvestris*.

Primo *Sirii folium silvestre* nullas adscendit arbores, sed supra alios prorepit frutices longis flagellis, instar aliorum Siriorum. Ejus folia duplo majora sunt illis sativi, sed cordiformia, & latiora, viridia, superne glabra, inferne multis venis rugosa, uti in *Siriboa*, sed non ita rugosa, & flaccidiora, ac multo longioribus insident petiolis, quam sativum. Parvos producit fructus, seu caudas, quæ non perfecte excrescunt.

Stipes ejus digitum crassus est, infra lignosus, interne fungosus; sique transversaliter dissecetur, complicatam refert chartam circa axim in radios distributam, quem characterem cuncta habent Siria, quæ in senectute lignosum formant stipitem, ita ut tam hic loci quam ad septimum librum pertineant, ac describi possint. Qui autem in septimo inveniuntur libro, semper lignosum proferunt stipitem, & ab his differunt, quæ nunc describimus. Hæc autem flagella nullas emittunt fibrillas radicales e nodis, sed laxe per fruticulos prorepunt, suntque glabri, succosi, ex rubro, & viridi mixti, quales & sunt foliorum nervi.

Hujus silvestris Sirii sapor convenit cum Siriboæ foliis, qui nempe acris est, nec tam gratus illo Siri Daun, sed facile masticari possunt hæc folia defectu alius Sirii.

Nomen. Latine *Sirium*, & *Siri-folium silvestre primum*, & *esculentum.* Malaice *Siri Utan*, & *Siri Candhati*, h. e. *Sirium publicum*, quum cuivis liceat hoc decerpere, cui lubet. Amboinice *Ammelaun Albar*, in Hitoea *Camelaun Abbal.*

Locus. Sponte crescit in silvis sine cultura hominum, plurimum obcurrit in magna Amboina circa vicum Laricques.

Usus Folia ejus adhibentur ad Pinangæ masticationem instar alius *Siri Daun*, potissimum vero in Laricques tractu, ubi *Siri Daun* non reperitur, tenera ejus eligenda sunt folia, quæ incolis gratum spirant odorem, qualem nos fumeum vocamus, Malaienses autem *Wangi*, quique huic adsueti sunt, præferunt haec aliis Siriis.

Ve-

IV. HOOFDSTUK.

Het eerste wilde Sirium.

ONder de wilde zoorten van Siri, dewelke menigvuldig, en waar van eenige zoorten onder de kruipende heesteren lib. 7. *alrede beschreeven zyn, komt ons voor eerst de* Siri Candhati, *of* eetbare wilde Siri, *dewelke tweederlei is. De eerste* Siri-folium silvestre. *De tweede* Siriboa silvestris.

De eerste Siri-folium silvestre *loopt geene bomen op, maar kruipt over andere heesteren met lange ranken, gelyk alle Siri. De bladeren zyn tweemaal grooter als de tamme, maar hertformig, en breeder, gras-groen, boven glad, van ondere met veele aderen rimpelig gelyk de* Siriboa, *doch zoo ruig niet, en slapper, staande op veel langere stelen dan de tamme. Ze draagd kleene vruchten, of steerten, die niet tot perfectie komen.*

De stam werd een vinger dik, beneden houtachtig, van binnen voos, en als men hem dwers doorkapt, zoo ziet het als of gevouwen papier rondom de middelste asse in stralen stond, welk merkteeken alle wilde Siries hebben, die in de ouderdom een houtachtige stam gewinnen, zoo dat zy zoo wel tot dit, als tot het zevende boek behoren, en konnen beschreeven werden. Doch die alreeds in 't zevende boek staan, zyn altyd houtachtig van stam, en verschillen van deze, die wy nu beschryven. Deze ranken schieten geene worteltjes uit hare knien, maar lopen los door de ruigte, glad, zappig, met rood, en groen gemengd, gelyk ook de zenuwen aan de bladeren.

De smaak van dit tegenwoordige wilde Siri, komt overeen met de bladeren van Siriboa, te weten sterk, zoo lieflyk niet als Siri Daun, doch konnen gemakkelyk gegeeten werden by gebrek van andere Siri.

Naam. *In 't Latyn* Sirium, & Siri-folium silvestre primum, & esculentum. *In 't Maleyts* Siri Utan, *en* Siri Candhati, *dat is vry Siri, om dat ze een ieder plukken mag, die 'er wil. In 't Amboins* Ammelan Albar, *op Hitoe* Camelaun Abbal.

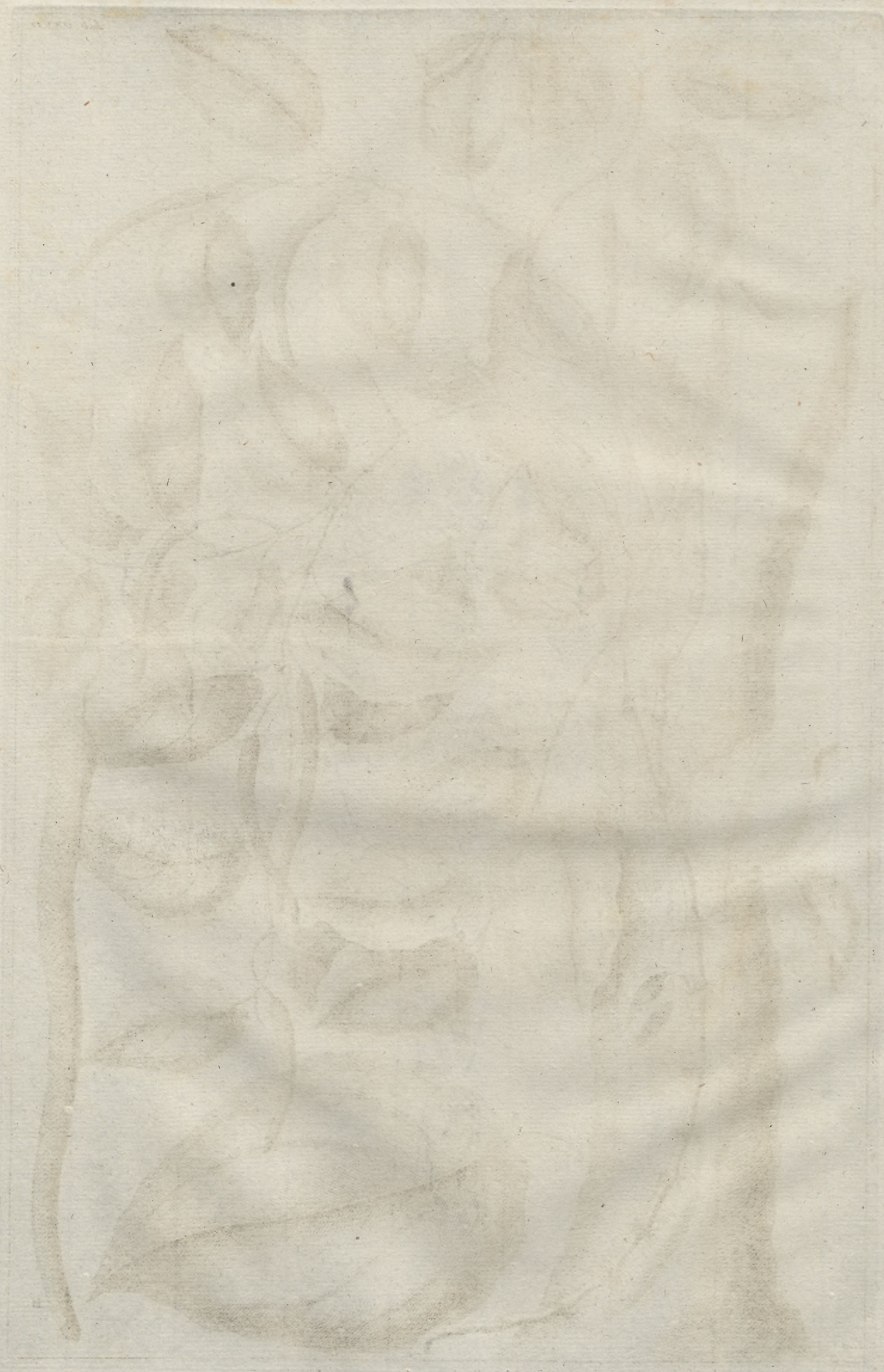
Plaats. *Ze wast in 't wild zonder oeffeninge van Menschen, de meeste vind men op groot Amboina omtrent de Negory Laricque.*

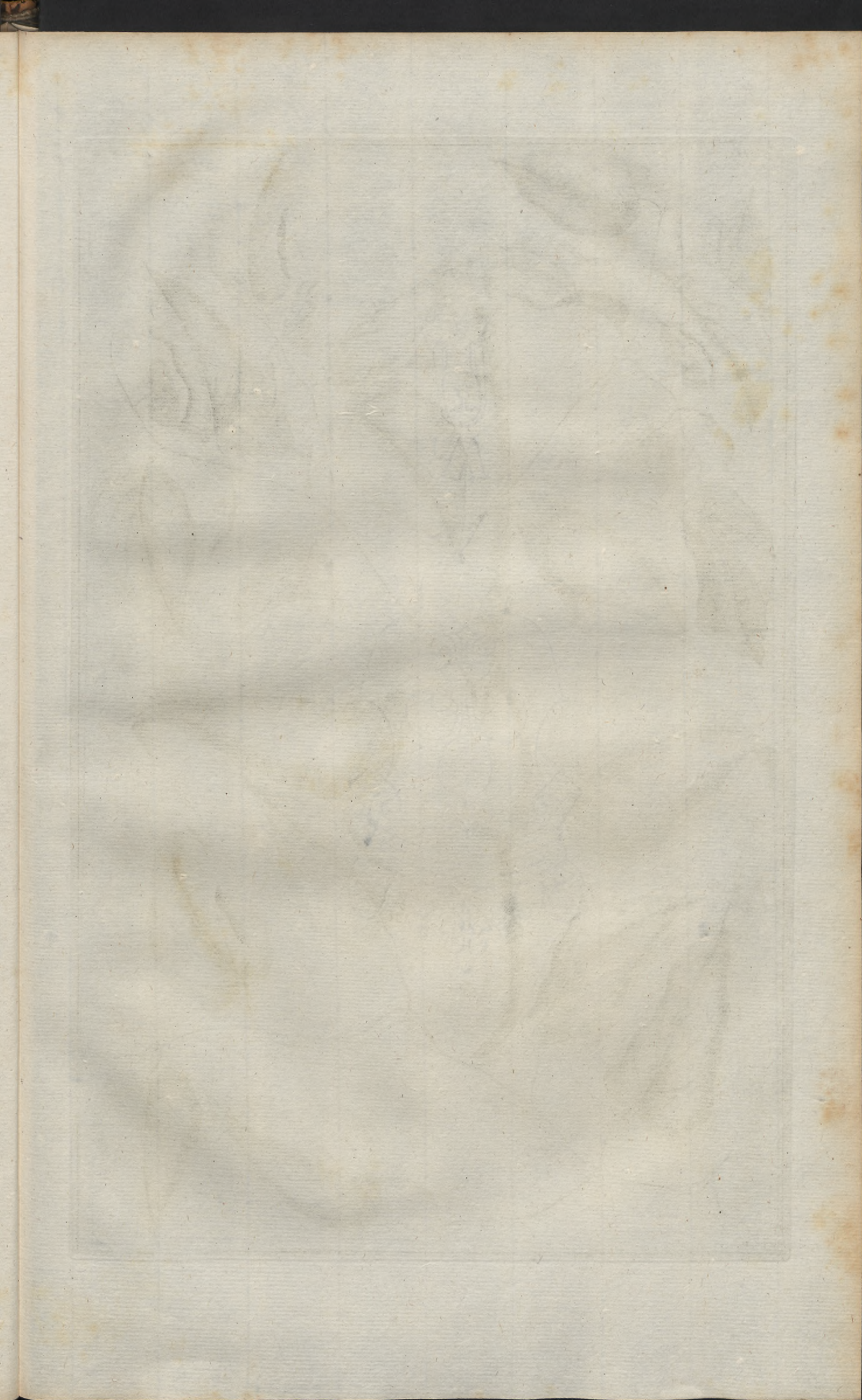
Gebruik. *De bladeren gebruikt men tot 't Pinang eeten, gelyk van ander* Siri Daun, *men moet de jonge bladeren verkiezen, die by de Inlanders een aangename geur hebben, diergelyke wy rookagtige, de Maleyers* Wangi *noemen, en die daar aan gewend zyn, eeten ze liever dan andere Siri.*

De

Piper Siriboa. L. K. et Sch.

Pag. 343.
Tab. CXVIII.
Fig. 2.
Fig. 1.
Tom. V.

Vetusta folia nimis acria sunt, ac caput gravant. Longi petioli, quibus folia insident, servari quoque possunt, & masticari cum Pinanga, æque ac folia ipsa, ut & trunci cortex, ubi digiti crassitiem obtinet, depuratus, & siccatus, qui trans mare quoque vehi potest.

De oude bladeren zyn te scherp, en bezwaren het hooft. De lange stelen, daar de bladeren aanstaan, kan men ook verwaren, en tot Pinang eeten, en zoo wel als hare bladeren gebruiken, als mede de schorsse des stams, daar hy een vinger dik is, schoon gemaakt en gedroogd, die men ook over Zee kan voeren.

Secundo *Siriboa silvestris* similia gerit flagella, ac folia, sed majora, & rugosiora, fructusque profert instar Siriboæ, sed minores, nec edules. Hujus stipes binorum digitorum crassitiem obtinet, estque lignosus, & arbores adscendit fibrillis suis, quibus sese figit. Amboinenses hanc speciem vocant *Ammelaun Halat*, quæ ubique in silvis crescit. Ejus cortex siccatur, & servatur, ut trans mare vehatur, ac loco *Siri Daun* masticetur.

De tweede Siriboa silvestris *heeft diergelyke ranken, en bladeren, dog grooter en ruiger, brengt vruchten voort als Siriboa, dog kleender en niet eetbaar. Dezen stam word twee vingers dik, houtagtig, en loopt de bomen op met zyn worteltjes zig vast makende. De Amboinesen noemen dit geslachte* Ammelaun halat, *het wast over al in 't wild. De schorsse daar van droogd, en verwaard men om over Zee te voeren, en in plaats van* Siri-Daun *te eeten.*

Quum binas has species adcuratius examinaverim, comperi, primam, seu repentem speciem plerumque sterilem esse, ac raro fructus proferre, atque ex nodis fibrillas emittere, ubi nempe supra quosdam prorepit ramos. Altera species majora, & ampliora gerit folia, subtus pluribus, & rugosioribus pertexta costis, fructusque profert vagos, vix minimum digitum longos, primo rectos, & flavescentes, dein aduncos, & ex cinereo virides.

De twee bovenstaande zoorten naarder geexamineerd, bevinde, dat de eerste, of kruipende zoorte meest zonder vrugten is, en uit haar knien mede korte worteltjes schiet, te weten daar zy over eenige takken kruipt. De tweede zoorte heeft grooter, en breeder bladeren, van onderen meer, en ruigere ribben, ydele vruchten, schaars een pink lank, eerst regt en geelagtig, daar na krom, en grauw-groen.

Stipes ejus binorum digitorum crassitiem obtinet, viscumque emittit, qui in molle condensatur gummi, hujusque cortex, uti dictum fuit, servatur, ut cum Pinanga masticetur.

De stam werd twee vingers dik, geeft een slym uit, dewelke tot een weeke gom stolt, en hier van bewaard men de schorsse, als gezegt, om met Pinang te knouwen.

Tabula Centesima Decima Octava

Ad *Figuram Primam Sirium* exhibet *silvestre primum.*

Figura Secunda Sirium silvestre alterum denotat, quod & *Siriboa silvestris* vocatur.

De Hondert en achttiende Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* het *eerste wilde Sirium.*

De *Tweede Figuur* wyst aan de *tweede wilde Sirium*, het welk ook de *wilde Siriboa* genaamt werd.

OBSERVATIO.

Hæ quoque *Saururi* species sunt, primaque convenire videtur cum illo, qui Saururus alius humilis, folio carnoso, & acuminato vocatur a *Plumier. Am. pag.* 54. *Tab.* 71. altera videtur esse Saururus frutescens foliis plantagineis, fructu breviore *Plumier. Am. pag.* 58. *Tab.* 76.

AANMERKING.

Dit zyn mede zoorten van de *Saururus*, en de eerste schynd overeen te komen met die geene, welke is de andere laage Saururus, met een vleezig, en puntig blad van *Plumier. Am. pag.* 54. *Tab.* 71. de tweede schynt te zyn de struikachtige Saururus, met Weegbreed bladeren, en een korter vrucht van *Plumier. Am. pag.* 58. *Tab.* 76.

CAPUT QUINTUM.

Sirium terreſtre. *Cado Cado.*

HÆc *Sirii* ſpecies humilis eſt, & inſtar *Hederæ terreſtris* prorepit, ſed multos emittit cauliculos, non ultra ulnam altos, quum ſolitaria ſit planta, ſi vero arbores adtingere poſſit, has quoque adſcendit.

Ejus flagella ſunt rotunda, glabra, lenta, & in longos articulos diſtincta. Cuivis nodo ſimplex inponitur folium, illi *Siri Tsjatſin* ſimile, cordiforme, inferius nempe auriculatum, tres, quatuor, & quinque pollices longum, tres & tres cum dimidio latum, ſuperne ex nigro virens, & glabrum, ſubtus quinque & aliquando ſeptem nervis longitudinalibus pertextum. Odor ejus gravis eſt, ex illo *Siri*, & *Tsjoncor* mixtus, ſapor acris, & mordens, ſed non urens, qui penetrantior eſt in radicibus, & cauliculis, quam in foliis.

Ex foliorum ſuperiorum alis album excreſcit capitulum, ſimplici, ac brevi inſidens petiolo, vix digiti unguem longum inſtar Botryos, ſeu Siriboæ rudimentum referens, ex ſimplicibus albis ſquamulis, ſeu granulis compoſitum, quæ inſtar cochleæ ſupra ſeſe invicem locantur. Atque hæc capitula pereunt, nullos amplius proferentia fructus, qui per totum fere anni tractum in hac obſervantur planta. Quæ ubique ſua emittit flagella juxta terram prorepentia, caules vero ejus eriguntur, atque ex ipſorum nodis longas albasque in terram emittunt fibrillas, quæ quam acerrimæ ſunt, ac penetrantiſſimum habent ſaporem, diu linguam vellicantem.

Quum per terram prorepit, folia ejus puſilla ſunt, craſſa, & ex nigro virentia, mox, ſi tangantur, odorem ſuum fundentia. Si vero arbores adſcendat, folia ejus palmam lata ſunt, quinque pollices longa, magnis, & rotundis auriculis donata, ac ſubtus multis venis rugoſa. Hujus plantæ odor, ac ſapor non tam acres ſunt, neque ad *Tsjoncor* accedunt, ſed odor magis ſilveſtris eſt & caput gravans, ita ut multi hanc plantam pro *Siri Seytan* habeant.

Nomen. Latine *Sirium terreſtre.* Malaice *Cado Cado*, quibusdam *Siri tana*, & *Siri Andjing*, h. e. *Sirium Caninum*, a gravi foliorum odore. Amboinice *Ammelaun Une*, h. e. Sirium terreſtre.

Locus. In pagis, ac vicis creſcit in ſolitariis plateis, & in arvis ſub fruticulis, ubi humidum, & umbroſum eſt. In hortis quoque plantatur in angulo ſolitario, quum, quod in plateis creſcit, ad medicamenta non facile adhibetur, quum a canibus aliisve animalibus lotio inpurum reddatur. Facillime autem propagatur per flagella fibrillas emittentia, unde & magnum obcupat locum, ſi ſuæ conmittatur naturæ.

Uſus. Folia ejus conſcinduntur, & anguillis adcoquuntur, ut ipſorum ſapor viſcoſus tollatur, Amboinenſes enim neſciunt anguillas deglubere uti nos, ſed totas cum pelle ipſarum mucoſa coquunt, hi nempe, qui Chriſtiani, vel gentiles ſunt, Mauris enim hi piſces vetiti ſunt. Ejus radiculæ cum Pinanga maſticantur, ipſarumque ſuccus deglutitus talibus prodeſt, qui tuſſi inveterata, vel Aſthmate laborant. Eædem hæ radiculæ cum Zingibere minore, & Pinanga maſticatæ dolorem ſedant Odontalgiæ, quæ ex frigidis oritur catharris, quosdam juvant, alios non. Eadem quoque radix cum fruſtulo *Nucis Moſchatæ*, ac *Zingiberis* maſticata, ac ſuccus ejus deglutitus curat illos, qui morbo *Sacca Gomu*, ſeu *Sacca Sacca* laborant, per quam vocem Ternatenſes tam Pleuritidem, quam hanc denotant plantam, quæ contra hunc morbum exploratum eſt medicamentum, apud Indos enim vulgaris mos eſt, herbas, & medicamenta iisdem indigitare nominibus, quibus morbus ipſe notus eſt, ad quem adhibentur, & cui proſunt. Eodem in morbo folia quoque hujus herbæ in uſu ſunt cum Calappi oleo oblinita, & ſupra ignem calefacta lateri applicantur dolenti.

Hujus herbæ radix cum Bangleo, & cortice arboris *Ampaci anguſtifoliæ* ſimul in aqua conteruntur, quæ ſupra raſam Curcumam effunditur, in qua alba lintea luteo colore tingere volumus, hæc enim tincturæ ſtabilitatem addit, & Amboinenſi naſo gratum conciliat veſtimentorum odorem.

Siri

V. HOOFDSTUK.

De kruipende land Siri.

Dit geſlacht van Siri *blyft laag, en kruipt gelyk den Hondsdraf, dog ſchiet met veele ſtelen op, niet boven een elle boog, wanneer het alleen ſtaat, maar zoo het bomen bereiken kan, zoo loopt het dezelve mede op.*

De ranken zyn rond, even, taai, in lange leden verdeeld: aan ieder knie ſtaat een enkeld blad, de Siri Tsjatſin *gelyk, regt hertformig, te weten agter met ronde ooren, drie, vier, en vyf duimen lank, drie en drie en een half breed, boven zwart-groen, en glad, van onderen met vyf, en zomtyds met zeven zenuwen in de lengte geſtreept. De reuk is ſterk, uit die van* Siri *en* Tsjoncor *gemengd, de ſmaak ſcherper en bytende, dog zonder brand, ſterker in de wortelen, en ſtelen, dan in de bladeren.*

Uit den ſchoot der voorſte bladeren komt op een enkeld kort ſteeltje een wit knopje voort, ſchaars twee en een halve nagel van een vinger lank, als een druifken, of het beginzel van een Siriboa, uit enkelde witte ſchubbekens of korls gemaakt, die in maniere als een wendeltrap boven malkanderen ſtaan. Deze knopjes vergaan zonder verdere vruchten te formeeren, dog men ziet ze ſchier 't geheele jaar door aan den ſtok. Het ſchiet zyne ranken overal uit langs de aarde kruipende, de ſtelen regt opſchietende, en uit de knien lange witte worteltjes in de aarde. Deze witte worteltjes zyn zeer ſcherp en doordringend van ſmaak, die langen tyd op de tonge blyft.

Als het langs de aarde kruipt, zoo blyven de bladeren kleen, dik, en zwart-groen, ſtrax haren reuk van zig gevende, als men ze maar aan raakt, maar de bomen oplopende, werden de bladeren een hand breed, vyf duimen lank, met groote ronde ooren, en van onderen met veele aderen rimpelig. De reuk en ſmaak zyn zoo ſcherp niet, ook niet eigentlyk na 't Tsjonkor *trekkende, maar wilder, en 't hooft beſwarende, zoo dat het veele voor* Siri Seytan *houden.*

Naam. *In 't Latyn* Sirium terreſtre. *In 't Maleits* Cado Cado, *by zommige* Siri tana, *en* Siri andjing, *dat is* Honds Siri *van den ſterken reuk der bladeren. Op Amboins* Ammelaun Une, *dat is aard Siri.*

Plaats. *Het waſt in de negoryen op eenzame ſtraten, op 't veld onder de ruigte, daar 't wat vogtig en ſchaduwagtig is. Men plant het ook in de tuinen aan een eenzame hoek, om dat men 't geene op ſtraten waſt, niet geern tot Medicineren gebruikt, dewyl het van honden en ander Vee bepiſt word: het is ligt voort te planten met ranken, daar de worteltjes aan zyn, en het beſluit een groote plaats op zig zelfs, als men 't begaan laat.*

Gebruik. *De bladeren werden in ſtukken geſneden, en by aale gekookt, om den ſlymagtige ſmaak der zelver te verbeteren, want de Amboineſen weeten de aalen niet te ſtropen gelyk wy, maar kokenze t'zamen met haar ſlymerige huid, te weten die Chriſten, en Heiden zyn, want de Mooren is deze vis verboden. De worteltjes met Pinang geknouwd, en den zap ingezwolgen, helpt die geene, die een oude hoeſt, of engborſtigheit hebben. De zelfſte worteltjes met wat kleene Gember, en Pinang geknouwd ſtillen de tandpyn, die van koude zinking komt, dog maar by zommige, en by zommige niet. De zelfſte wortel met een ſtukje* Notemuſchaat *en* Gember *geknouwd, en den zap ingezwolgen helpt die geene, die de ziekte* Sacca Gomu *of* Sacca Sacca *hebben, waar mede de Ternatanen zoo wel het Pleuris verſtaan als dit kruid, 't welk daar tegen helpt, zynde by de Indianen een gemeene manier de kruiden en Medicamenten te benamen als de ziekte, waar tegen zy helpen. In dezelfſte ziekte neemd men ook de bladeren van dit kruid, ſmeerdſe met Calappus olie, maakt ze waarm over 't vuur, en legt ze op de zyde, daar de pyn is.*

De wortel van 't voorſchreeve kruid met Bangle, en de ſchorſſe van den boom Ampacus anguſtifolia *werden te zamen in water gewreeven, en 't zelve over de geraspte Curcuma gegoten, daar in men wit linnen geel wil verwen, dit geeft de verwe vaſtigheit, en voor een Amboinſche neus een goede geur aan de klederen.*

Siri

Fig. 1.
— 2. Piper diffusum. Vahl.

Siri Seytan ſimile quoque eſt *Sirium* ſilveſtre, in ſilvis longis flagellis per terram prorepens. Ejus folia minora ſunt, tenuiora, rotunda, nec ita rugoſa, ex nigro virentia, ingrati ſaporis, & odoris, unde in nullo ſunt uſu, Ambonice vocatur *Ammelaun matta rulalan*, h. e. *Sirium averſationis.*

Siri Seytan *is ook een diergelyke wilde* Siri, *in 't bos met lange ranken langs de aarde kruipende. De bladeren zyn kleender, dunder, rond, en zoo rimpelig niet, zwartgroen, van een onlieſlyke reuk en ſmaak, en werd tot niets gebruikt, in het Amboins hiet het* Ammelaun matta rulalan, *dat is* Siri, *daar men afkerig van is.*

Tabula Centeſima Decima Nona

Ad *Figuram Primam Sirium* exhibet *terreſtre.*
Figura Secunda Sirium denotat *frigidum*, uti a *Rumphio* vocatur.

De Hondert en Negentiende Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *kruipende land-Siri.*
De *Tweede Figuur* wyſt aan het *koude Siri*, zoo als het van *Rumphius* genaamt werd.

CAPUT SEXTUM.

Sirium frigidum. Siri dingin.

TErtia ſilveſtris *Sirii* ſpecies cognominatur frigida, quæ in binas ſubdividitur ſpecies, primo *rotundifoliam*, ſecundo *longifoliam.*

Primo *rotundifolia*, ſeu *rubra* ſpecies longis prorepit flagellis per herbas; ejus caules ex rotundo parum plani ſunt, & ſtriati; Folium ejus cum illo *Sirii Javæ* convenit, cordiforme, & auriculatum, ac profunde ſulcatum, ubi petiolus ſeſe in quinque ſexve dividit nervos, foliumque glabrum, & molle eſt, ſi tangatur. Petiolus, cui folium inſidet, ex fuſco, & viridi mixtus eſt colore, uti & nervi ſubtus acute protuberantes. Folium ipſum latius eſt, quam longum, quatuor nempe pollices longum, ac paulo latius. Ejus auriculæ parum elevantur, unde & prope petiolum infundibulum quaſi formant, illius ſapor primo fere fatuus eſt inſtar debilis Sirii, dein autem parum acris eſt, qui diu linguam vellicat. Folia hæc aliquando quinque gerunt nervos inferius concurrentes, medius autem mox ad ſuperiorem partem in tres alios dividitur, qui non ſemper fuſci ſunt, ſed intenſe virides, ſique adcurate adtendatur, inferius ſubtilibus pilis hirta ſunt.

Quædam folia trium pollicum latitudinem, ac quatuor longitudinem habent, & inferius per ſulcum parum aperta, hoc enim Sirium multas ſubit varietates. Quantum detegere potui, talia folia, quæ in ventoſis, & ſiccis creſcunt locis, parvam habent aperturam, nunc longiora, nunc latiora, ac petioli parum, vel vix flavi ſunt. Quod in Sagus ſilva, & vallibus creſcit, majora, & molliora gerit folia, profundiorem ſulcum, ac magis fuſca ſunt. Fructus in hoc nullos huc usque obſervavi.

Secundo *longifolia*, ſeu *alba ſpecies*, ſimiles gerit ex rotundo planos, parumque rugoſos, ac fiſſos quaſi caules, qui prope articulos cum fibrillis ſeſe quoque arborum corticibus inplantant, rami autem rotundi ſunt, glabri, firmi, & virides, nec fuſci. Folia eodem locantur modo, quinque ſexve pollices longa, ejusdemque latitudinis, inferius rotunda, quæ parvum gerunt prope petiolum ſulcum, aliquando etiam integra ſunt, quædam rotundiora, & latiora ſunt. Prope petiolum quinque concurrunt nervi, qui in plures minores dividuntur venas, quæ omnes magis protuberant, ac rugoſius formant folium quam in priore ſpecie. Ejus fructus ſunt parvæ, & virides caudæ, minimum digitum longæ, uti in *Siri Java.*

Quod ad fluminum ripas, & in vallibus creſcit, ſemper majora gerit folia, ſex vel ſeptem pollices longa, quinque, ac ſex lata, ſeptem nervis inferius concurrentibus notata; ſapor acris eſt, & amarus, uti in *Siri Utan*, in caulibus nil fuſci adparet, unde & hoc albam habeo ſpeciem, ex qua alii peculiarem formant, ac ſpuriam ejus cenſent eſſe ſpeciem. In iisdem autem creſcit locis, eadem forma, excepto quod caules rotundiores ſint, virides, quales & nervi ſunt, nullosque gerit fructus.

Nomen. Latine *Sirium frigidum.* Malaice *Siri utan dingin*, ac ſolummodo *Siri dingin.* Maccaſſarice *Calambau.* Amboinice *Ammelau abber mamare*, h. e. *Sirium inebrians*, quum caput obnebulet, ſi maſticetur, melius autem vocatur *Ammelau tallan Mahina*, h. e. *Sirium ſilveſtre femina.* Javanice *Bode.*

Locus.

VI. HOOFDSTUK.

Het koude Siri.

H*et derde geſlacht van wilde* Siri *is bygenaamt het koude, verdeeld in twee zoorten, de eerſte* rondbladig, *de tweede* lankbladig.

De eerſte de rondbladige *of* rode zoorte *kruipt met lange ranken door de ruigte, de ſtelen zyn uit den ronden wat plat en geſtreept, het blad gelykt de* Siri Java, *regt hertformig, met twee ronde billen, en een diepe klove, daar zig den ſteel in vyf of zes zenuwen verdeeld, en 't blad is glad, en zagt in 't handelen. Den ſteel, daar het blad op ſtaat, is uit den bruinen en groenen gemengd, als mede de zenuwen van onderen, daar ze ſcherp uit ſteeken, het blad zelfs is breder dan lank, te weten omtrent vier duimen lank, en wat breder. Zyne ooren of billen ſtaan wat over eind, formeerende by den ſteel eenigſints een tregter, haren ſmaak is in 't eerſte als ſlappe Siri, maar daar na laat ze een kleene ſcherpigheit na, die lange aan de tonge blyft. Deze bladeren hebben zomtyds vyf zenuwen agter t'zamen ſtootende, maar de middelſte verdeeld haar kort na vooren in drie andere, en zyn niet altyd bruin, maar hoog-groen, en als men nauw oplet, agter met fyne haairtjes bezet.*

Zommige bladeren zyn drie duimen breed, en vier lank, agter met een kleine openinge, want deze Siri heeft veele veranderingen. Zoo veel ik hebbe bemerken konnen, zyn die gene, die aan droge, en luchtige plaatzen waſſen met een kleene openinge, langer, en breder, met weinig of geen bruins aan de ſtelen. Die in 't Zaguboſch, en in valleien waſt, heeft grooter, en ſafter bladeren, een dieper klove, en meer bruins. Vruchten heb ik nog niet daar aan gezien.

De tweede lankbladige *of* witte *zoorte heeft diergelyken uit den ronden platte, en wat ruige of geſcheurde ſtelen, die haar by de leden met de worteltjes ook in de ſchorſſe der bomen vaſt maken, maar de takken zyn rond, glad, ſtyf, en groen, zonder eenige bruinte. De bladeren ſtaan op dezelve manier, vyf a zes duimen lank, ook zo breed, agter rond toelopende, met een kleene kepe by den ſteel, die aan zommige geheel effen is, zommige bladeren vallen ronder, en breder. By den ſteel ſtoten zeven t'zamen, verdeeld in veele mindere aderen, welke alle meer uitbuilen, en het blad ruiger maken, dan aan de vorige zoorte. Zyne vruchten zyn kleene geel-groene ſteertjes, een pink lank, gelyk aan de* Siri Java.

Dat aan de rivierkanten, en in de valeien waſt, is altyd grooter van bladeren, zes, en zeven duimen lank, vyf, en zes breed, met zeven zenuwen agter t'zamen ſtotende, de ſmaak is ſcherp, en bitter, gelyk aan Siri utan, *aan de ſtelen ziet men niets bruins, en daarom houde ik 't voor de witte zoorte, dewelke andere voor een bezondere ſtellen, en voor een baſtaard zoorte houden. Immers ze waſt op dezelfſte plaatze, en met dezelfſte gedaante, behalven dat de ſtelen ronder zyn, gras-groen, gelyk ook de zenuwen, en draagd gene vruchten.*

Naam. *In 't Latyn* Sirium frigidum. *In 't Maleyts* Siri utan dingin, *en ſlegts* Siri dingin, *in 't Maccaſaars* Calambau. *In 't Amboins* Ammelau abber mamare, *dat is* dronkenmakende Siri, *om dat ze het hooft bezwaard, als men ze eet, dog beter noemd menze* Ammelau tallan mahina, *dat is* wilde Siri, *het* Wyfken. *Javaans* Bode.

Plaats.

Locus. In silvis crescit fruticosis juxta fluminum ripas, in vallibus, & Sagus silvis. In Leytimora occurrit circa castellum Victoriam, rubra nempe, & optima species ad ripas fluminis Elephantis. Alba, seu spuria species ad rivulum Waytitar sub Guajavæ fruticibus.

Usus. Prima species, parum fusca, efficacissima censetur; ejus enim folia contrita, & abdomini inlinita ardorem extrahunt in Febribus, & Colica biliosa, ex bile nempe ortis, quem in finem expressus ipsorum succus quoque propinatur, ita ut refrigerent per accidens, quod vulgus perperam naturæ plantæ adscribit. Idem quoque succus Dysuriam curat, & Gonorrhæam. Maccassarenses utrumque sumunt contritum, & abdomini inliniunt, ut ardorem in Febribus, & calidis Colicis exstinguant.

Plaats. *Het wast in 't kreupelbos langs de rivierkanten, in de valleyen, en in Sagubossen. Op Leytimor vind men 't rondom 't Casteel Victoria, te weten het roode en beste aan de kanten van de rivier den Olifbant: het witte of bastaard zoorte aan 't riviertje Waytitar onder de Gujavaas struiken.*

Gebruik. *De eerste zoorte, daar men wat bruins aan ziet, werd voor de kragtigste gebouden. Zyne bladeren gewreeven, en op den buik gesmeerd, trekken uit den brand in de koortsen, en in de Gal-Colyk, die van de gal baar oorspronk beeft, tot welken einde men ook den uitgeperste zap indrinkt, en zoo verkoelen zy per accidens, 't welk de gemene man abusivelyk de natuur des plants toeschryft. Dezelve zap geneest ook Dysuriam of brandpis, en Gonorrhœam. De Maccassaren nemen beide t'zamen gewreven, en op de buik gesmeerd, om den brand in de koortzen, en heete Colyken uit te trekken.*

CAPUT SEPTIMUM.

Ubium vulgare. Ubi.

PLurimæ Archipelagi Moluccensis insulæ quasdam proferunt radices edules, quas instar panis, vel Oryzæ tanquam obsonium adhibent, non dico, loco panis, vel Oryzæ ad quosvis cibos, sed ad quosdam, excepta Nova Guinea, & insulis ipsi vicinis, & adjacentibus, ubi nulla crescit Oryza, vel Sagus, quæ ipsis itaque tanquam generale inserviunt nutrimentum, uti Injame, & Yucca Occidentalis Indiæ populis.

Radices hæ multifariæ sunt, sed in hoc potissimum quadrant, & concurrunt, quod proferantur ab herbis convolvulis, Smilaci nostræ similibus, & crassam gerentibus radicem: foliaque per paria sibi obponuntur ad genicula, quæ generaliter illis Smilacis quoque similia sunt, seu hisce in terris Sirii foliis.

Binæ generales classes sunt *Ubium*, & *Combilium*, quæ in domesticas, & silvestres distinguuntur species, atque hæ iterum in plures alias species. *Ubium domesticum* in sex dividitur species, quarum cuivis singulare tribuimus caput, ac primum est *Ubium vulgare*, seu *bulbosum*. Secundum *Ubium digitatum*. Tertium *Ubium anguinum*. Quartum *Ubium anniversarium*. Quintum *Ubium pomiferum*. Sextum *Ubium caseolare*. Horum quodvis iterum subdividitur in diversas varietates, quas in singulis notabimus capitibus.

Ubium vulgare, seu *bulbosum* planta est convolvulacea, bulbosam gerens radicem variæ formæ, vulgatissimæ formam habent bursæ, inferius latæ, superius angustatæ, palmam longæ, quatuor, & quinque digitos longæ, quædam formam gerunt stomachi porcini obpleti, vel crassi farciminis, aliæ instar gallinæ deplumatæ, quæ præparata est ad tostionem, juxta quas formas apud incolas quoque sua sortita sunt nomina, eandem enim servant formam in transplantatione, quam semel adoptarunt.

Generaliter omnes oblongæ species mares vocantur, ac rotundæ, feminæ. Externe quædam sunt terreæ, vel gilvæ, interne albæ, seu parum ruffæ, densæ, satis succosæ, fragiles, & molles, ita tamen, ut brevia percurrant fila. Quædam externe nigricant, & obscure fuscum habent colorem, interne rubræ, vel purpurascentes, interiores vero partes albicant, sicciores, & solidiores sunt reliquis, huncque semper servant colorem. Externe quoque fissæ sunt, & obductæ multis tenuibus fibrillis, quæ potissimum circa caput dependent, quoque hæ sunt rariores, eo melior, ac minus fibrosa est ipsarum substantia interna. Crudæ radicis sapor fatuus est, aquosus, nec edulis, quum oris pruritum quendam excitent.

Flagellum emittit hæc planta longum, ac lentum, plerumque quadragonum, & instar fili inflexum, latera ejus quatuor acuta sunt, acsi alata essent, uti & in ramis inferioribus angustæ, & ferratæ conspiciuntur pelliculæ. Stipes ejus sese in plura alia dividit sarmenta, atque hæc in multos distinguuntur articulos, ad palmæ circiter latitudinem distantes, illa autem omnia sese circumvolvunt per multos gyros ad palos adstantes, sique hos superaverint, sese invicem circumflectunt, & instar funium connexorum ex palis dependent.

Sin-

VII. HOOFDSTUK.

Het gemeene Oebi.

DE meeste voor Eylanden van den Moluxen Archipelagus hebben zekere eetbare wortelen, die zy als brood of Ryst tot de toespys nuttigen, ik zegge niet in plaats van brood of Ryst by alle spyzen, maar by zommige, behalven Nova Guinea, en de Eylanden daar rontom gelegen, daar geen Ryst nog Sagu vald, dewelke zy dan tot een generaal voedsel dienen gelyk de Injame, en Jucca by de West-Indianen doen.

Deze wortelen zyn van veelderlei geslagten, dog komen meest daar in overeen, dat zy een omslingerend kruid zyn, onze Smilax of steekende winde gelyk, een dikke wortel hebbende, en de bladeren staan met paren tegens malkanderen aan de knien, die in 't generaal ook de Smilax gelyken, of hier te lande de Siri-bladeren.

De twee hooftgeslachten zyn Oebi, *en* Combili, *dezelve in tamme, en wilde, en ieder in 't byzonder weder in veele zoorten verdeeld. De tamme Oebi is verdeeld in zes zoorten, waar van wy ieder een Capittel geven, als de eerste* Ubium Vulgare, *ofte* bulbosum. *De tweede* Ubium digitatum. *De derde* Ubium anguinum. *De vierde* Ubium anniversarium. *De vyfde* Ubium pomiferum. *De zesde* Ubium caseolare. *Dog ieder van deze is weder onderdeeld in verscheide veranderingen, gelyk wy in ieder Capittel zullen aanwyzen.*

Gemeene ronde Oebi, *of* Ubium vulgare *of* Bulbosum *is een slingerende plante, met een bolagtige wortel van verscheide fatzoen, de gemeenste hebben de gedaante van een beurs, onder breed, boven smal, een band lank, vier en vyf vingers dik, zommige zyn als een gevulde verkens mage, of dikke worst, andere als een geplukt boen, dat tot het braden klaar gemaakt is, na welke figuuren zy ook by de Inlanders hare benamingen hebben, want zy behouden het zelve fatzoen in 't verplanten, dat zy eens aangenomen hebben.*

In 't generaal noemd men alle lankwerpige zoorten mannetjes, den ronde, wyfkens: van buiten zyn zommige aard-verwig of vaal, van binnen wit, of een weinig na den rossen trekkende, digt, matig zappig, bros, en mals, dog zodanig, dat 'er korte draden onderlopen. Zommige zyn van buiten zwartagtig, en donker-bruin, van binnen rood of purper-verwig, dog de binnenste delen vallen witagtig, droger en malsser dan de andere, en deze verwe behouden zy ook gestadig. Zy zyn van buiten gescheurd, en ombangen met veele dunne vaselingen, meest rondom het hooft hangende, en hoe weiniger deze hebben, hoe beter en mindradig zy van binnen zyn. De smaak in de raauwe is laf, wateragtig, en niet bequaam om raauw te eeten, om dat zy in de mond wat jeuken.

Zy brengen voort een langen taaije steel, doorgaans vierkantig, en gedraaid als een touw, en de vier kanten zyn scherp, als of zy gevleugeld waren, gelyk ook aan de onderste takken smalle en gekartelde vellen gezien werden. Dezen stam verdeeld zig in zommige andere ranken, en dezelve in veele leden ontrent een hand breed van malkander staande, al te zamen zig met veele draajingen vast slingerende om de bygezette stokken, en als zy dezelve ten einde zyn, slingeren zy haar om malkander, en hangen als gevlogte touwen rondom de stokken.

Aan

Singulis articulorum nodis bina insident folia sibi obposita longiusculis in pedunculis, convenientia cum illis *Smilacis*, vel *Siri Daun*, propius autem ad illa Ari adcedunt, licet multo minora sint, inferius enim binas gerunt auriculas, non rotundas, sed parum acutas, ac proinde fere trigonas, suntque porro glabra, firma, subtus quinque, & septem nervis longitudinalibus striata, & in acutum longumque desinunt apicem, quinque, & sex pollices longa, vix tres lata. Caules pallide virent in alba specie, rubræ vero obscure rubent, intermixto fusco colore, foliorumque nervi rubent. Plerumque steriles sunt, neque flores neque fructus gerentes. Aliquando autem flores proferunt, quod plerumque fit, si aliquamdiu pluviosis mensibus viguerint, tum enim ex superioribus nodis multi breves excrescunt pedunculi, vix digiti articulum longi, qui multa gerunt viridia capitula, paulo majora semine Sinapios, quæ flores mentiuntur, ex quibusdam geniculis bini tantum excrescunt longi cauliculi, spithamam circiter longi, in alios minores distincti, acsi racemi essent, ex quibus similia dependent capitula, quorum quædam hic & illic albicant, ac minimos exhibent flosculos, qui tandem cum pedunculis decidunt, sarmentorum extremum in similes quoque terminatur racemos, dein iisdem in petiolis, sed in quibusdam tantum locis unus alterve excrescit fructus tuberculosus, quorum quidam rotundi sunt instar *Klitsji*, alii oblongi, acsi digitorum fragmenta essent, hi nempe in longa specie, seu mare, illi in rotunda, seu femina. Quum vero hæc tubercula esui inepta sint, ac frustra decidant, hinc Ubia hæc sterilia vulgo censentur, altera autem species, quæ parvos gerit bulbos, interne plerumque rubra, vel purpurea est, ac plerumque frugifera, fructusque profert Pisa fusca referentes, seu avicularum corda, solitarios, binos, tresve adunatos, externe obscure cinereos, & granulosos, interne ex purpuro rubentes, cibo inutiles, sed similes proferunt plantas.

Uti *Ubia* non unam eandemque habent formam, sic neque ejusdem sunt magnitudinis juxta variarum regionum diversitatem, Amboinensia enim haud multo longiora sunt palmâ, vel spithama, quæ vero in Celebes ora Orientali circa Tambucco, & in aliis Bangay crescunt insulis, multo majora sunt, quædam instar capitis Bovis multis angulis, ac nodis notata, quædam instar Campanæ, sed non concava. Sic quoque gloriantur Boetonenses optimam sese callere artem Ubiorum plantas colendi, uti infra suo indicabitur loco.

Nomen. Latine generaliter *Ubium*, ac peculiariter hæc species vocatur *Ubium vulgare*, & *sativum*. Malaice, Javanice, & Baleyice *Ubi*. Ternatice *Ima*, Maccassarice *Lami*. Amboinice *Uby*, & *Heri*. In Hitoea *Heli*, Banda *Lutu*. Longa species Amboinice dicitur *Herimalona*, Malaice *Ubi Lacki Lacki*, quæ dividitur in albam, & rubram speciem, Rubra Malaice vocatur *Ubi Ayam*. Amboinice *Heri Manu*.

Locus. In locis, ubi Oryza crescit, Ubium parum, vel fere vix colitur. In Java, & Baleya magis ex oblectamento, & ad obsonium quam ex necessitate, a Celebe vero, & Boetona Ubii cultura quam maxime exercetur, ac porro per Moluccas, Amboinam, & Bandam usque in cunctas insulas ad Eurum sitas, immo usque in Novam Guineam. Per navigationes observatur ad alteram Novæ Guineæ partem in Mari nempe Australi quoque reperiri, uti in Ladronis, & insulis ad Orientalem, & Borealem Novæ Guineæ partem sitis.

Cultura. Hæc radix similem, immo majorem præbet laborem, quam supra de Sirii plantatione fuit dictum, tota arva, & areæ hunc in finem præparantur exstirpatione, & crematione herbarum, & fruticulorum, immo tota terra eruenda, & vertenda est, ubi per ordines grumi formantur, Malaice *Cumin* dicti, Latine *Grumi*, seu *Cumuli*. Hoc opus peragendum est, sub finem Orientalis anni temporis, seu pluviosorum mensium, Septembri nempe, & Octobri, brevi post *Catjang* plantationem, vel aliis in locis post Oryzæ messim, quæ enim in initio pluviosorum mensium plantantur, potissimum caules, ac folia emittunt, parvasque modo formant radices.

Aan de knien van ieder lid staan twee bladeren tegens malkander op lankagtige stelen, gelykende die van Smilax, *of* Siri - Daun, *dog zy komen nader met die van* Arum *over een, hoewel veel kleender, want zy hebben achter twee ooren, niet rond, maar wat spits, en dierhalven schier drieboekig, voorts zyn zy glad, styf, van onderen met vyf, en zeven zenuwen in de lengte gestreept, en eindigen in een lange spits, vyf, en zes duimen lank, schaars drie breed. De stelen zyn licht-groen aan het witte geslacht, maar aan 't roode zyn zy donker-rood met bruin gemengd, en de zenuwen der bladeren zyn rood, doorgaans zyn zy onvruchtbaar, dragende nog bloemen nog vruchten. Zomtyds dragen zy nogtans bloemen, het welk meest geschied, als zy een tyd lank in de regen moesten staan, want als dan komen uit de voorste leden veele korte steeltjes, schaars een lid lank, behangen met veele groene knopjes, wat grooter als Mostaardzaad, het welk het bloeisel wil zyn, uit zommige knien komen maar twee lange stelen, omtrent een span lank, in andere kleendere verdeeld als trossen, en met diergelyke knopen behangen, waar van hier en daar eenige wit werden, en zeer kleene bloempjes vertoonen, dewelke ten laatsten met de stelen afvallen, het uiterste der ranken eindigd ook in zodanige trossen, daar na komen aan dezelve stelen, dog maar hier, en daar een of twee vruchten voort als knobbeltjes, zommige rond als een Klitsji, zommige lankwerpig als stukjes van vingers, te weten deze aan de lange zoorten of mannetjes, en de eerste aan de ronde of wyfkens. Dog dewyl deze knobbeltjes tot het eeten niet dienen, en voor niet met al afvallen, zoo werden deze Oebis voor onvruchtbaar gehouden, maar de andere zoorte, dewelke kleen van bol is, en binnen doorgaans rood of purper, draagd ordinaris vruchten, te weten als graauwe Erreten, of voogel-herten, een, twee, of drie by malkander geboopt, buiten muis-graauw, en korrelig, binnen purper-rood, tot het eeten niet dienende, maar teelen hare planten voort.*

De Oebissen, *gelyk zy niet van een fatzoen en zyn, zoo zyn zy ook niet van eene grootte, na verscheidentheit der landen, want de Amboinsche zyn niet veel langer dan een hand of een span, maar die op de Oost-kust van Celebes omtrent Tambucco, en op de eylanden van Bangay vallen, zyn veel grooter, zommige als een klokke gefatzoeneerd, dog niet hol. Zoo roemen haar ook de Boetonders, dat zy de beste kennisse hebben van 't Oebi planten, gelyk hier na op zyn plaats zal gezegt werden.*

Naam. *In 't Latyn* Ubium *in 't gemeen, in 't byzonder deze zoorte* Ubium vulgare *en* sativum. *In 't Maleits, Javaans, en Balis* Ubi. *In 't Ternataans* Ima, *In 't Maccassaars* Lami, *in 't Amboins* Uhy, *en* Heri, *op Hitoe* Heli. *In 't Bandaas* Lutu. *De lange zoorte hiet op Amboins* Herimalona. *In 't Maleyts* Ubi lacki lacki, *verdeeld in witte, en roode. De ronde hiet op 't Maleyts* Ubi Ayam, *in 't Amboins* Heri manu.

Plaats. *In landen, daar de Ryst vald, werd de Oebi weinig of niet gecultiveerd. Op Java, en Baly meer uit pleisier, en toespyze, dan uit nood, maar van Celebes en Boeton aan begind het Oebi planten met kragt geoeffend te worden, en gaat door de Moluccos, Amboina, en Banda tot in alle Zuid-Ooster Eylanden, en Nova Guinea toe. Uit de Scheepsvaarten bespeurd men, dat zy ook op geene zyde van Nova Guinea in de groote Zuidzee gevonden werden, als in de Ladrones, en de Eylanden beOosten, en Noorden Nova Guinea gelegen.*

Queeking. *Met deze wortel heeft men even zoo veel moeite, ja meer dan boven van het Siri planten gezegt is, geheele velden, en akkers moet men daar toe bereiden met ombakken, en branden van de ruigte, de aarde geheel los opgeschud, en in ryen veel heuveltjes gemaakt, die men in 't Maleyts* Cumin, *in 't Latyn* Grumos, *of* Cumulos *noemd. Dit werk moet geschieden in 't uitgaan van de Oost- ofte regen-maanden, te weten in September, en October, kort na 't planten van de* Katjang, *of op andere plaatzen na het inoegsten van den Ryst, want die in 't begin van de regen-maanden geplant werden, schieten meest tot stelen, en bladeren, en gewinnen maar kleene wortelen.*

Dein *Ubia* præcedentis anni fumuntur, quæ in oblonga fcinduntur frufta, digitum longa, ita ut quodvis fruftum ad exteriorem partem cortice obductum fit cum fuperiore parte, ubi caulis emiffus fuit, interna caro ad coctionem apta eft. Hæc frufta *Lambon*, i. e. lumborum frufta dicta iftis inponuntur Cumins, feu grumis, in quovis nempe unicum, atque talis grumus, vel fuperius aperitur, & in hoc tale fepelitur fegmentum, vel fubtus introtruditur. Poft aliquot feptimanas hæc frufta furculos emittunt pedem longos, quibus pali adponuntur, uti Siriis, vel Phafeolis. Hi autem pali non tam craffi requiruntur, quam funt illi Siriorum, ac præterea parum ramofi, ut Ubii plantæ fefe parum extendere poffint. Tenuiffima plerumque hunc in finem eligitur arundinum fpecies, *Leleba* dicta, tres plerumque fimul deponuntur, & in triangulo quafi ponuntur, ita ut vertices conniveant, ut dein plantarum fronde adgravati ftabiliores fint.

Terra dein aliquoties depuratur, & excrefcentes evelluntur plantæ, reliquaque progerminantia farmenta abrumpuntur, quæ juxta primarium caulem ex radicibus propullulant, & palis circumvolvere fefe recufant, hæc enim radices nimis emaciant. Plantæ hæ fefe palis figunt neutiquam per radiculas, feu fibrillas uti Siria, fed multis gyris fefe inflectunt, & circumvolvunt uti Phafeoli.

Quarto, vel quinto poft plantationem menfe, Martio nempe, vel Aprili, radices hæ maturæ cenfentur, quod dignofcitur, quum folia incipiant flavefcere, ac radices bulbum fupra terram elevent, lata nempe, & rotunda fpecies, oblonga enim hunc non emittit, tum effodiuntur, caulesque, & fibrillæ depurantur, domum ducuntur, & ad ufum confervantur, uti ruftici noftri Rapas cuftodiunt, non autem adcumulandæ funt, quum facillime progerminent, & inferiores putrefcant, maximæ autem filis adpenduntur, minores feparandæ, & furculi excrefcentes abrumpendi funt, tum per annum confervari poffunt, & trans mare vehi. Quum frufta ifta diffecentur, manuum pruritum excitant, ac cavendum eft, ne manus faciei, vel oculis admoveantur.

Arva *Ubii* plantis conducentia non oportet humida effe, uti Oryzæ agri, fed elevata, & ficca, unde & Amboinenfes has potiffimum plantant in anterioribus agris, feu ad montium pedes. Quasdam itidem obfervant inter plantandum ceremonias, quæ fuperftitiofæ funt, uti quod Cumins, feu Grumos, quum in iis frufta depofuerint, pugnis comprimant, volentes quafi Ubii radicibus mandare, ut ad quorundam pugnorum magnitudinem excrefcant. Adfpergunt quoque hofce cumulos Siri Pinanga mafticata, ut Ubio quafi honorem præftent, atque hinc majores excrefcant bulbi, uti amico Siri Pinanga honos tribuitur. Aliæ ceremoniæ apud fubfequentes obfervantur Ubii fpecies, quas ibi vide.

Boetonenfes peculiarem habent modum, oblongas *Ubii* radices plantandi, quæ ultra binorum pedum longitudinem excrefcunt, ac brachii, vel pedis craffitiem obtinent, atque *Oebi Boelu* vocantur, quum in *Boelu* arundine crefcant. Non totum circumvertunt agrum, fed herbis crematis in quibusdam locis rotundam fodiunt foffam, in diametro quatuor pedum terram elevantes, ac planitiem dein formantes, tum verticem fumunt vetufti Ubii abfciffum, & extremitati arundinis fiffæ intrudunt, reliquam obplentes partem terra, ac transverfaliter oblongam iftam radicem in depurata planitie deponunt, quam dein excrefcere finunt ad palum adpofitum, tum Ubium in arundine ifta craffiffime excrefcit, ac folidiffime, ita ut aliquando ad alteram arundinis partem emineat. Hæc planities ad orgyæ fpatium ab alia diftet, ut Ubii planta fufficiens adtrahere poffit nutrimentum, maturæ hæ radices fimul cum femi putrida effodiuntur radice, & fufpenduntur. In adjacente infula Pangefana eundem obfervant modum.

Ufus. Radix univerfalis eft cibus incolarum dictarum regionum, quæ non cruda editur, quum pruritum excitet oris, fed coquenda eft, atque exterior cortex fatis craffe abfcindendus eft, & refiduum in frufta fatis magna confcinditur, quæ loco Oryzæ, vel Sagus ad pifces, Canarios, & alios cibos eduntur.

Vel

Daar na neemt men de Oebiffen *van 't oude jaar, fnyd dezelve in lankagtige ftukken van een vinger lank, zodanig dat ieder ftuk aan de eene zyde de buitenfte fchorffe hebbe met het bovenfte ftuk, daar den fteel geftaan heeft, het binnenfte vleefch diend als dan nog tot koken. Deze ftukken* Lambon, *dat is, lendeftukken genoemt, zet men voorts in de voorfchreeve Cumins, in ieder een ftuk, of van boven de Cumins openende, en een ftuk daar in vergravende, of van onderen in fteekende. Na eenige weeken geven deze ftukken haare fcheutjes voort een voet lank; daar men dan ftokken byfteekt, gelyk by de Siri of onze Bonen. Dog deze ftokken behoeven zoo grof, en dik niet te zyn als de Siripaalen, en daar en boven wat getakt, op dat zig de Oebi plante wat uitbreiden mag. Men neemt gemeenlyk de dunfte zoorten van de Bamboezen daar toe, en bind 'er drie, en drie nevens malkanderen, ftaande met de hoofden t'zamen, op dat zy daar na met het loof bezwaard zynde te vafter ftaan.*

De grond zuiverd men altemets van de ruigte, en breekt alle de andere ftelen af, die ter zyden van de hooftfteel uit de wortelen opfchieten, en zig om de ftokken niet vlegten willen, want die mageren de wortelen te zeer uit. Zy hegten haar aan de ftokken geenzins met de worteltjes vaft, gelyk de Siri doed, maar vlegten haar met veele flingerende kringen daar rondom gelyk de Bonen.

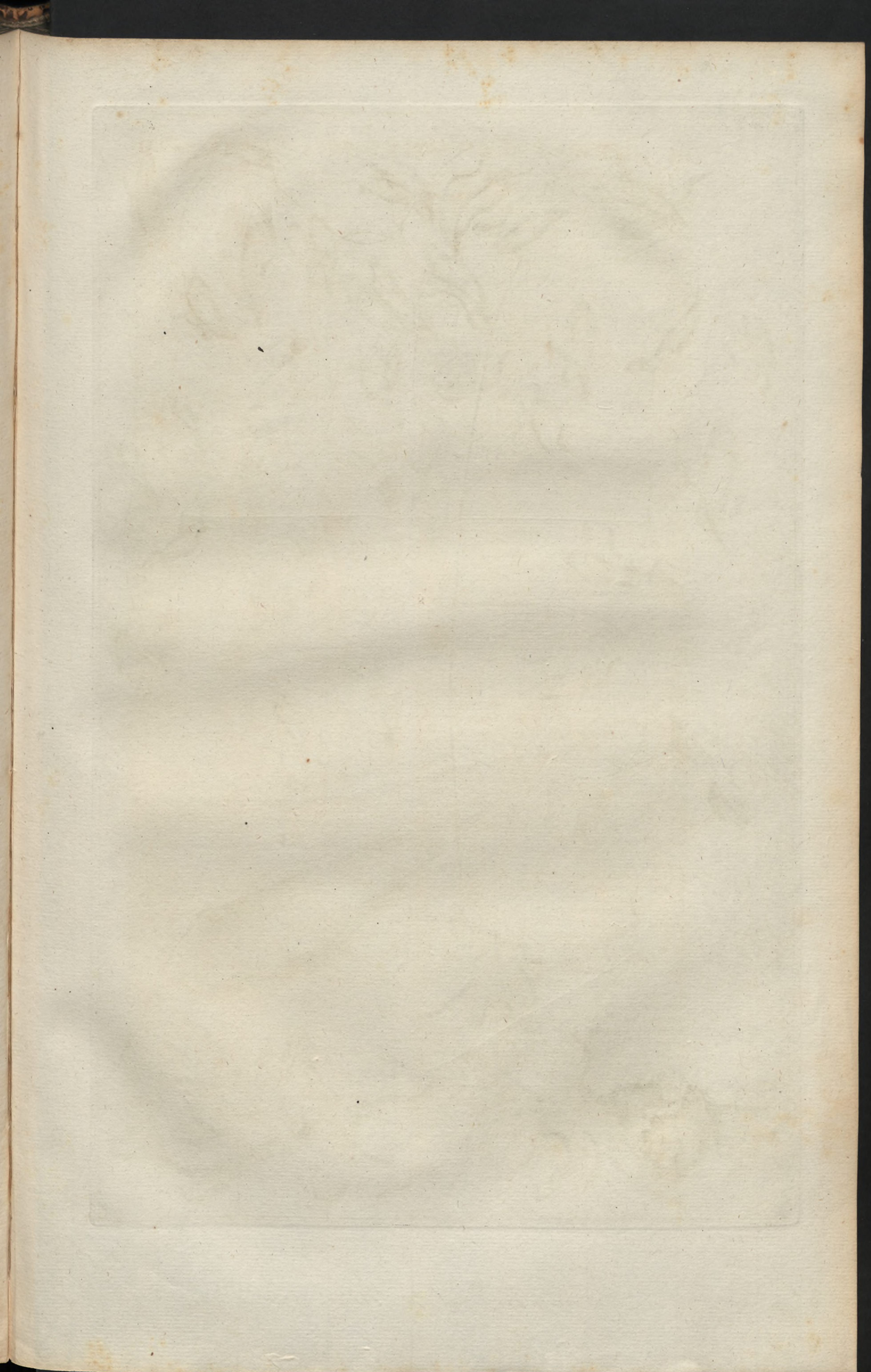
In de vierde, of vyfde maand na de plantinge, te weten in Maart, of April, agt men ze voor ryp, wiens teken is, als de bladeren beginnen geel te werden, en de wortelen met een bult uit de aarde kyken, te weten de breede en ronde, want de lankwerpige doen zulks niet; als dan werden zy uitgegraven, van de ftelen, en vazelingen gezuiverd, naar huis gevoerd, en tot proviant verwaard, gelyk onze boeren met de Raapen doen, maar men moet ze niet digt op malkander leggen, om dat zy zeer licht uitfchieten, en de onderfte verrotten, doch de grootfte met touwetjes opgehangen, de kleene uit malkaar gebreidt, en de voortkomende fcheutjes afgebrooken, zo kan men ze een jaar goed houden, en ook over Zee vervoeren. Als men de voorfchreeve lendeftukken fnyd, dan gevoeld men eenig jeuken in de handen, en moet zig wagten in't aangezigte, of oogen daar mede te raaken.

De velden tot het Oebi-planten dienende, moeten niet vogtig zyn, gelyk de Ryft-velden, maar hoog, en droog, daar om ze onze Ambonezen liefft in 't voorfte of laagfte gebergte planten. Zy hebben ook eenige ceremonien by haar planten, die dog meeft fuperftitieus zyn, als dat zy de Cumins, wanneer de ftukken daar in gezet zyn, met de vuiften toedrukken, willende de Oebi *quantswys belaften, dat ze dog veele vuiften groot zouden werden. Zy befproeijen ook de cumins met gekaauwde Siri-Pinang, willende de* Oebi *daar mede careffeeren, dat ze dog groot zouden werden, gelyk men een vriend met Siri-Pinang befchenkt. Andere ceremonien komen by de volgende geflachten van* Oebi *te pas, dewelke ziet op zyn plaats.*

De Boetonders hebben nog een byzondere manier om hare lange Oebiffen *te planten, die ruim twee voeten lank zyn, een arm, of been dik, en* Oebi Boelu *genoemt, om dat zy in een Boelu, of Bamboes groejen. Zy ombakken niet 't geheele veld, maar de ruigte afgebrand zynde graven zy hier en daar een ronde kuil van vier voeten in den omtrek, de aarde los makende, en een vlakke delle formeerende, dan nemen zy het hooft van een oude Ubi afgefneden, fteeken 't zelve aan 't eene einde van een Bamboes, die wat gefpleeten is, en de reft met loffe aarde gevuld, die zy dan overdwers in de voorfchreeve delle vergraven, en zoo langs den bygezetten ftok laten groeijen, hier door groeit de* Oebi *in de Bamboes zeer dik, en maffief, en zomtyds aan 't ander einde weer uit in de aarde. Deze dellen moeten wel een vadem van malkander ftaan, op dat de* Oebi *genoegzaam voedzel bekome. De rype werden t'zamen met de half verrotte Bamboezem uitgegraven, en zoo opgehangen. Op het naaft daar by gelegene eyland Pangezane houden zy de eigenfte manier.*

Gebruik. *De wortel is een algemeene koft onder de Inlanders van de voornoemde landen, men eet ze niet raauw, want zy veroorzaken een jeuken in de mond, maar men moet ze zieden, en dan de buitenfte fchorffe vry dik affchellen, en de reft in groote brokken fnyden, die men dan in plaats van Ryft, of Sagu tot Viffen, Canari, en andere toefpyze eet.*

Of

Dioscorea alata. Willd. (Tab. 121)

Vel coctum ſumitur Ubium, in parva ſcinditur fruſta, quæ iterum excoquuntur cum pauxillo aquæ, vel Calappi lympha, & cochleari minutim conterantur in pultem glebaceam. Tota cæterum radix ſub cineribus quoque torretur calidis, quæ decorticatur, & ad cibum apta redditur. Belgæ calida fruſta butyro obliniunt, quum facilius maſticentur, & deglutiantur, ſi enim Ubium ſolum edatur, ſiccum nimis eſt, & fatuum. In taleolos quoque ſcinduntur, & in Calappi oleo fricantur. Incolæ vetant calidas Ubii radices edere, quum tormina abdominis cauſſent. Quam maxime obſtipant, ac melius conducunt operariis quam otioſis, unde ab incolis magni æſtimantur, quum ventriculum ſatis gravant, cæterum ſalubres quoque ſunt illis, qui laxa laborant alvo, præſertim ſi ſub cineribus fuerint toſtæ.

In *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 38. *Ubium vulgare* deſcribitur nomine *Katsji Kelengu*, licet in textu neque radix deſcribatur, neque de ejus uſu in cibo quid conmemoretur, forte quod a Malabaris ad cibum non adhibeatur, ex parte autem 8. *Fig.* 50. adparet, *Kolengu* generale eſſe nomen cunctarum bulboſarum radicum, uti in hiſce regionibus *Ubium.*

Of men neemt de gekookte Oebis, ſnydze in kleene ſtukken, kooktze nogmaals met een weinig water, of Calappus melk, en wryftze met een lepel klein, zoo werd een klonterige pap daar uit. Anders braad men de geheele wortel in heete aſſche, en ſchild ze dan, zoo werd ze ook bequaam tot de koſt. Den Hollander ſmeerd op de warme ſtukken wat boter, waar door ze vry wat gladder ingaat, want de Oebi alleen gegeten valt wat droog en laf van ſmaak. Men ſnydze ook in ſchyven, en bakt ze in Calappus-olie. De Inlanders verbieden warme Oebis te eeten, om dat zy buikpyn veroorzaken. Zy proppen geweldig, en paſſen beter voor lieden, die veel werken, dan voor lediggangers, daarom zy by de Inlanders hoog geacht zyn, om dat zy den buik wakker ballaſten. Anders zyn zy ook gezond den geenen, die weeklyvig zyn, inzonderheit, die onder de aſſche gebraden zyn.

In Hort Malab. part. 7. *Fig.* 38. *werd een gemeen Ubium beſchreeven onder den naam van* Katsji kelengu, *hoewel de wortel in den text niet beſchreeven, nog van haar gebruik in de koſt iets vermeldt werd, miſſchien om datze by de Malabaren in de koſt niet gebruikelyk is, maar uit* part. 8. Fig. 50. *blykt, dat* Kelengu *of* Kolengu *een generaale naam zy van alle bolagtige wortelen, gelyk hier te lande* Oebi *zyn.*

Tabula Centeſima & Vigeſima

Ubium exhibet *vulgare* cum ejus *folio* A *ſeparato*, & majori forma expreſſo. B & C binæ ſunt *monſtroſæ Ubii vulgaris radices*, ſeu *Oebi Ayan*, in Laha excretae anno 1693.

De Hondert en Twintigſte Plaat

Vertoont het *gemeene Oebi*, met deszelfs *blad* A *afzonderlyk* in grooter gedaante afgebeeldt, B en C zyn twee *monſtreuſe wortels* van het *gemeene Oebi*, ofte de *Oebi Ayan*, in de Laha gegroeit in 't jaar 1693.

OBSERVATIO.

Variis inſignita fuit hæc plantarum familia nominibus, nunc enim *Rhizophora*, nunc *Volubilis*, uti & *Inhame*, & *Battatas* dicta fuit, quæ bina poſteriora nomina Barbara ſunt, uti & illa, quæ in *Hort. Malab. part.* 7. obcurrunt. *Plumierus* autem, ac cum eo *Linnæus Dioſcoream* in memoriam magni *Dioſcoridis* hanc familiam vocavit. Rhizophoræ nomen a *D. Hermanno* huic generi inpoſitum eſt, ipſique in *Parad. Bat. Pr. p.* 370. dicitur hæc planta Rhizophora Indica, ſive Inhame rubra, caule alato Scammonii foliis nervoſis, & conjugatis, ut & in *Theſ. Zeyl. p.* 206. & Battata ſilveſtris Indica, foliis Smilacis lævibus, caulibus alatis, flore vidua, pro fructu glandes tuberoſas ad exortum foliorum emittens, *Ray hiſt. pl. tom.* 3. *pag.* 134. & Volubilis nigra radice alba aut purpurea maxima, tuberoſa, eſculenta, farinacea, caule membranulis extantibus alato, folio cordato nervoſo *Sloan. Catal. pl. Jam. pag.* 46. &c.

AANMERKING.

Dit geſlagt van planten heeft verſcheide benamingen gekreegen, want dan hiet het *Rhizophora*, dan *Volubilis*, als mede *Inhame*, en *Battatas*, welke twee laatſte namen uitlandig zyn, als mede ook die van de *Hort. Malab. part* 7. Dog *Plumier*, en met hem *Linnæus* heeft dit geſlagt *Dioſcorea* genaamt, ter gedagtenis van dien groote *Dioſcorides*, de naam van *Rhizophora* heeft dit geſlagt ontfangen van den vermaarde *Herman*, en deze plant werd van hem in de *Par. Bat. Pr. p.* 370. genaamt, Rhizophora, ofte Indiſche Inhame, de roode, met een gevleugelde ſteel, en zenuwachtige t'zamengeſtelde bladeren van de Scammonie, als mede in *Theſ. Zeyl. pag.* 206. en Indiſche wilde Battata, met gladde bladeren van de Smilax, en gevleugelde ſtelen zonder bloem, en in plaats van vruchten, bolachtige knobbels, ofte eykels dragende aan den oorſpronk der bladeren van *Ray hiſt. pl. tom.* 3. *pag.* 134. en zwarte Winde, of omſlingerende plant, met een witte, ofte purperachtige, groote, knobbelachtige, eetbaare, en meelige wortel, met een ſteel door uitſteekende velletjes gevleugeld, en een zenuwachtig, en hartformig blad van *Sloan. Catal. pl. Jam. pag.* 46. &c.

CAPUT OCTAVUM.

Ubium digitatum. Ubi Daun Soccun. Ubi Tangan.

SEcunda species, miræ & inregularis formæ, est *Ubium digitatum*, seu *ramosum*, in binas subdivisum species, quarum primum est *Ubium digitatum majus*, seu *Ubi Daun Soccun*, secundum *Ubium digitatum minus*, seu *Ubi Alea*, vel *Ubi tangan*.

Primo *Ubium digitatum majus* modo crescendi, ac foliorum forma, cum priore convenit, excepto quod hujus folia sint paulo latiora, quod tamen non observatur, si non inter sese comparentur. Ipsius flores, & fructus capite decimo describentur. Maxima autem varietas in radice consistit, quæ in hoc genere multo major est, plana, ac latior quam longa, formam habens extensæ palmæ, parum trigona, ita tamen ut planissima pars superior sit, ex qua caulis excrescit, inferior, seu longissima pars in multos inæquales ramificationes distincta est, Ubera referentes longa; Incolæ has comparant cum laciniis folii Socci, unde & cognominantur, quæ binos pedes latæ sunt, ac sesqui longæ, seu altæ.

Radix hæc non vere plana est, sed sæpe ad unam partem concava, ad alteram gibbosa, ita ut haud male palmam referat, externe nigricans, seu terrei colores, multis fissuris, & fibrillis distincta, interne ad oras parum rubet, reliqua interna pars alba est, sique edatur, fibrosam magis habet substantiam quam prior. Sunt & quædam, quæ interne penitus rubent, ac meliores minusque fibrosæ sunt, ac præterea aliæ, quæ miras exhibent formas, cymbæ nempe, craterum, brachiorum, ac pedum, sed omnes planæ, & huc pertinentes.

Nomen. Latine *Ubium digitatum majus*, Malaice *Ubi Daun Soccun*, vel solummodo *Ubi Soccun*, Amboinice, in Hitoea *Heli Mackilaun*, in Leytimora *Heri Mackilaun*, & *Heri Soün Laun.*

Secundo *Ubium digitatum minus* nil quoque differt a præcedenti, excepto quod caules sint tenuiors, ac folia minora, tres nempe, ac tres cum dimidio pollices longa, binos lata.

Radix palmæ quoque formam habet, sed multo minor est, vulgarem nempe palmam longa, & lata, plana quoque, & erecta, in notabiles distincta ramificationes, quas nos cum digitis, incolæ vero cum Zingiberis radicibus comparant: Quædam formam habent flabelli Maurorum, atque hinc cognomen acceperunt, externe gilvæ, seu albicantes, non fissæ, ac paucis fibrillis notatæ, interne plerumque albæ, in peculiari, ac rariore specie rubræ, non fibrosæ, sed compactæ instar Hepatis, ac pingues, si masticentur, instar adipis, unde & multo meliores, ac delicatiores sunt ad edendum prioribus.

Nomen. Latine *Ubium digitatum minus.* Malaice *Ubi tangan*, & *Alea*, *Ubi Djari*, & *Ubi Kipas.* Amboinice, in Hitoea *Keli Assapin*, in Leytimora *Heri Assapin*, h. e. *Ubium digitatum.*

Cultura. Ambæ hæ species coluntur, uti *Ubium* præcedens, plantantur nempe frusta vetustæ radicis abscissa, quæ supra *Lambong* vocavimus; Quum incolæ *Lambongs* in grumis deponunt, inter plantandum has observant ceremonias, quod planam nempe palmam extensis digitis in cumulos deprimant, volentes quasi hac re *Ubium* mandare, ut multos generet ramos, & ample sese extendat.

Usus. Primum in aqua ebulliuntur, ac sub cineribus torrentur, ac eduntur, uti priorum radices, permittuntur quoque ægris, quum priora Ubia prohibita essent, quod præsertim intelligendum est de posteriore, seu minore specie, quæ ob delicatum ejus saporem ad potum Thee itidem proponitur, prior autem species solummodo inservit ad stomachum satiandum.

VIII. HOOFDSTUK.

De gevingerde groote Ubi plant.

De tweede zoorte, en oubollige fatzoen is het Ubium digitatum, *of getakte Oebi, onderdeeld in de twee volgende zoorten, als d'eerste* Ubium digitatum majus, *of* Ubi daun Soccun, *de tweede* Ubium digitatum minus, *of* Ubi Alea, *en* Ubi tangan.

De eerste Ubium digitatum majus *is aan wasdom, en fatzoen der bladeren het voorgaande gelyk, behalven dat deze bladeren wat breeder zyn, het welk men egter niet bemerkt, als men ze niet tegens malkander houd. Zyne bloemen en vruchten zullen hier na in 't tiende Capittel beschreeven werden. Het meeste onderscheid bestaat in de wortel, dewelke in dit geslagte veel grooter is, plat, breder dan lank, in de gedaante van een uitgebreide hand, wat driezydig, dog zoodanig, dat den vlaksten boek boven staat, daar den steel uitkomt; de onderste, of langste zyde is in veele onevene takken verdeeld als lange Euiers. De Inlanders vergelyken ze by de lappen van het Soccunblad, en benoemen ze ook daar van, twee voeten breed, en een en een half lank, of hoog.*

De Wortel is niet regt vlak, maar dikwils aan de eene zyde wat hol, en aan de andere bultig, zoo dat ze niet qualyk een hand gelykt, buiten zwartagtig of aard-verwig, met veele scheuren en vaselingen, binnen aan de kanten wat rood, de rest is wit, in 't eeten hairiger van substantie dan de voorige. Men heeft 'er ook onder dit geslachte geheel roode van binnen, die beter en mindradig zyn, en daar en boven nog andere, die wonderlyke fatzoenen vertoonen van schuitjes, bakken, armen, en beenen, dog alle vlak, en hier onder behoorende.

Naam. *In 't Latyn* Ubium digitatum majus, *in 't Maleyts* Ubi Daun Soccun, *of slegts* Ubi Soccun, *in 't Amboins op Hitoe* Heli mackilaun, *op Leitimor* Heri mackilaun, *en* Heri Soun Laun.

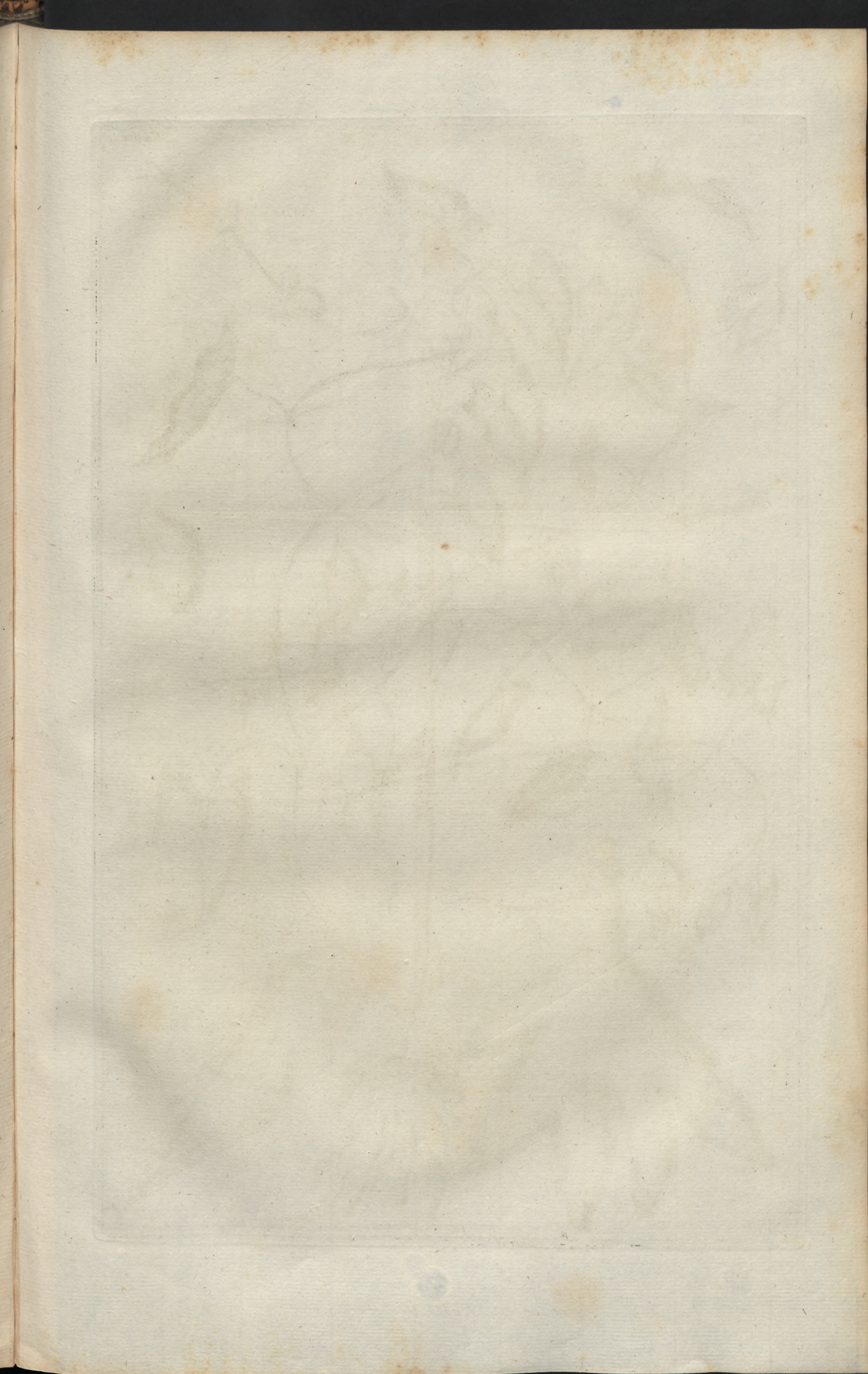
De tweede Ubium digitatum minus *verschild mede niets van de voorgaande, behalven dat de stelen dunder, en de bladeren wat kleender zyn, te weeten drie, en drie en een half duim lank, en twee breed.*

De wortel is meede geformeerd als een hand, dog veel kleender, te weten een gemeene band lank, en breed, mede vlak, en overend staande, verdeeld in merkelyke takken, die wy by vingers, de Inlanders by Gember-wortelen vergelyken. Zommige zyn geformeerd als een moorsche wayer, en daar na genaamt, van buiten vaal, of witagtig, zonder scheuren, en met weinige vaselingen, binnen in 't gemeen wit, aan een byzondere raardere zoorte rood, niet draadig, maar digt als een lever, en vet in 't knouwen, als ongel, daarom veel beeter, en smaakelyker in 't eeten dan de voorige.

Naam. *In 't Latyn* Ubium digitatum minus, *in 't Maleits* Ubi angan *en* Alea, Ubi djari, *en* Ubi Kepas. *In 't Amboins op Hitoe* Keli Assapin, *op Leytimor* Heri assapin, *dat is* Vinger Ubi.

Queeking. *Deze beide zoorten werden geoeffend, gelyk het voorgaande* Ubi, *geplant met stukken van de oude wortel gesneeden, die wy boven* Lambong *genoemt hebben. Als de Inlanders de Lambongs in de cumins steeken onder het planten, zoo observeeren zy deeze ceremonien daar by, dat zy de vlakke hand met uitgebreide vingers op de cumins drukken, willende daar mede de* Oebis *belasten, dat zy veele takken zullen gewinnen, en haar verre uitbreiden.*

Gebruik. *Zy werden eerst in water gekookt, en onder de assche gebraden, en gegeten als de voorige, en zyn toegelaten ook in ziektens, daar andere* Oebissen *verbooden zyn, 't welk inzonderheit te verstaan is van de laatste of kleene zoorte, dewelke wegens haar delicatesse ook by de theebak opgeschaft werd, maar de eerste diende alleenlyk om den buik te vullen.*

Dioscorea oppositifolia. L. (Tab. 120)

Tabula Centesima Vigesima Prima

Ubium exhibet *digitatum majus*, cum ejus radice *separata* A, quæ instar manus extensa, hinc *palmata* quoque dicta est.

OBSERVATIO.

Hæc est Volubilis nigra, radice tuberosa, compressa, maxima, digitata, farinacea, esculenta, folio cordato nervoso, *Sloan. Cat. pl. Jam. pag.* 46. & Rizophora magna, Virginiana, Bryoniæ nigræ modo volubilis, singulari folio nervoso flexili, caule tetragono, ad angulos alato *Plukn. Almag. pag.* 321. & Ricophora, seu Inhame Indica, alato caule, Scammonii folio singulari *Herm. Parad. Bat. Pr. pag.* 371.

De Hondert en Een en twintigste Plaat

Vertoont de *gevingerde groote Ubi plant*, met deszelfs wortel A afzonderlyk, welke als een hand uitgebreid staande daarom ook *gevingerde*, ofte *handvormige* genaamt werd.

AANMERKING.

Dit is de zwarte Winden, ofte omslingerende plant, met een gedrukte, knobbelachtige, zeer groote, gevingerde, meelachtige, en eetbare wortel, met een zenuwachtig, hartformig blad van *Sloan. Cat. pl. Jam. pag.* 46. en de groote Virginische Ricophora omslingerende als de zwarte wilde Wyngaard, met een enkeld senuwachtig, buigzaam blad, met een vierhoekige steel aan de hoeken gevleugelt van *Plukn. Almag. pag.* 321. en Ricophora, ofte Indische Inhame, met een gevleugelde steel, en een enkeld blad als de Scammonie van *Herm.* in de *Par. Bat. Pr. pag.* 371.

CAPUT NONUM.

Ubium anguinum. Ubi Ular.

TErtia *Ubiorum inregularium* species est longa, non qualia in septimo capite longas vocavimus, vulgaria nempe Ubia, quæ oblongam habent formam, instar bursæ, vel sacci, hæc autem longissima sunt, ac tenuia, & distinguuntur in binas monstrosas species, primo *Ubium anguinum*, secundo *Ubium draconum*, quæ ambo in hoc describuntur capite.

Primo *Ubium anguinum* omnium rarissimam habet formam inter radices difformes, ob monstrosos, & inregulares flexus, qui magna ex parte anguem repræsentant in multos gyros, & flexus incurvatum, atque hæc radix in medio plerumque crassior est, ad extremitatem angustior, quæ collum repræsentare videtur, cui rugosum insidet tuber caput æmulans, e quo caulis excrescit, & quod brevibus cingitur fibrillis, quæ abruptæ os, oculos, & dentes referunt. Inferior extrema pars in obtusum excurrit apicem, caudam mentientem, ita ut tota forma erectum referat anguem. Miraculum sane naturæ; Atque hinc in hisce insulis, ubi incolæ tantopere serpentes colunt, has quoque honorant radices, uti Javani, ac Sinenenses in plantis, lignis, & lapidibus tot anguium formas notant, quas natura in hisce regionibus tam frequentur profert: Radices hæ externe pullum habent colorem, in medio binos digitos crassæ, ac cum gyris, & circinnis sesqui, ac binas spithamas longæ, si vero hi sinus extenderentur, quinque pedum longitudinem obtinerent.

Sunt & quædam hujus speciei, quæ raros formant sinus, immo fere rectæ sunt, quæ nempe in molli, & arenoso crescunt solo, ac proinde varietates anguiformis habentur.

Secundo *Ubium Draconum*, seu *Ubi Boaya*, radices gerit in medio latas, in brachia, vel ramificationes extensas, atque hinc Crocodilas, volantes Dracones, & Correcorrem, seu naves alatas referunt, cujus incolæ peculiarem formant speciem, quum, licet plantentur, hanc semper servent formam, nec unquam anguiformem obtinent.

Utriusque caulis quadragonus est, intortus, in multos articulos distinctus, & ad oras serratis membranulis auctus purpurascentibus.

Folia priorum longitudinem habent, sed angustiora sunt, glabra, & firma, ex foliorum alis fructus excrescunt, sessiles fere in caule, formam habentes prioris speciei, infantis palmas referentes, in binos, tres, quatuorve digitos distincti, quorum unus semper longissimus est, externe gilvi, punctulisque notati, & rugosi. Secundæ speciei planiores sunt, magisque intorti, fere instar minorum Draconum.

Nomen.

IX. HOOFDSTUK.

Het Slangachtige Oebi.

H*et derde geslagte van de Onbollige Oebissen zyn de lange, niet diergelyke wy in 't zevende Capittel lank genoemd hebben, te weten de gemeene Oebissen, die een lankwerpig fatzoen hebben, gelyk een beurs of zak, maar deze zyn geheel lank, en dun, en verdeelen zig wederom in twee monstreuze zoorten, te weten, de eerste* Ubium anguinum *of slangen Oebi. De tweede* Ubium draconum *of Kaimans Oebi, beide in dit Capittel beschreeven.*

De eerste Ubium anguinum *is de raarste van gedaante onder alle wortelen, wegens haare zeldzame, en monstreuze forme, dewelke meestendeels een slange verbeeld met veele kringen en bogten door malkander geslingerd, in de midden doorgaans dikker, aan 't eene eind smaller, 't welk de hals wil zyn, en daar op een ruige knop gelyk een hooft, daar den steel uitkomt, behangen met korte vaselingen, welke afgebrooken, mond, oogen, en tanden vertoonen. Het agterste, of onderste einde loopt weder in een stompe spits uit, gelyk een steert, over zulks t'eenemaal als een opgeschoote slange geformeerd. Een wonderspel der natuur! die in dese landen, daar de meeste inlanders zoo veel van slangen houden, ook zommige dezelve eeren, gelyk de Javanen, en Sineezen die in gewassen, houten, en steenen, zoo veele Schepzelen van slangen gedaante vinden, dewelke de natuur in deze landen overvloedig voortbrengt: Van buiten zyn zy aard-verwig, in de midden twee vingers dik, met al de krullen, een en een half, of twee spannen lank, maar als men alle de bogten wilde meeten, zouden ze wel vyf voeten lank zyn.*

Daar zyn 'er ook van dit geslachte, die weinige bogten hebben, ja schier regt zyn, te weten, die in een losse en zandige grond wassen, en dierhalven voor een veraardinge van de Slangen-formige gebouden werden.

De tweede Ubium Draconum, *of* Ubi Boaja *is, wiens wortelen in de midden breed zyn, in eenige takken, of armen verdeeld, en daar door Kaimans, vliegende Draaken, en Correcorren verbeelden, waar van de inlanders een bezonder zoorte maken, om dat zy in 't verplanten altyd de voornoemde gedaante, en nooit geen regte slange formige hebben.*

De steel van beide is meede vierkant, zeer gedraaid, in veele leden verdeeld, en langs de kanten met gekertelde vellekens bezet, dewelke wat purperagtig zyn.

De bladeren zyn zoo lank als de voorige, maar smalder, glad, en styf, uit den schoot der bladeren komen de vruchten voort, schier zonder steel aan den stam vast, gefatzoeneerd aan de eerste zoorte, als handekens van een kind, verdeeld in twee, drie, en vier vingers, waar onder de eene altyd de langste is, vau buiten vaal-graauw, met punctjes bezet, en ruig. Aan de tweede zoorte zyn zy wat platter, en meer gedraaid, schier als kleene Draaken.

Naam.

Nomen. Prima species Latine dicitur *Ubium anguinum.* Malaice *Ubi Ular.* Amboinice, in Hitoea *Helinya*, in Leytimora *Herinya.* Altera species cognominatur juxta animal, quod repræsentat, sed plerumque *Ubium Draconum.* Malaice *Ubi Boaya*, h. e. Ubium Draconis, vel Crocodili. Apud Amboinenses nullum peculiare obtinuit nomen.

Cultura. Terra, & grumi præparantur, ut supra; ac vetustarum radicum caput peculiariter abscissum, ut & crassissima eliguntur lateralia frusta, seu Lambongs ad transplantationem. Ad hoc opus ridiculosas instituunt ceremonias, & gesticulationes, ut miras proferant hæ radices formas, brachia flectentes, & incurvantes, quantum possunt miro modo, quibus grumos comprimunt, quum frusta in iis deposuerint. Alii fractam sumunt ollam, cui frusta imponunt, tum sinus incurvare sese oportet ad ollæ formam. Ipsis autem sæpius vanitatem hujus superstitionis exposui, permittens ipsis talia Ubia in meo plantare horto cum omnibus istis ceremoniis, quæ tamen nullam adquirebant anguis formam, quum terra erat nimis arenosa, & mollis.

Contra si in pingui, & argillacea radices plantentur terra, lapillis mixta, nullis adhibitis ceremoniis, Ubia proferebant vere anguiformia: Objiciebant autem mihi, Belgas non veram habere fidem, atque ipsis committendum erat hoc negotium, sive essent Christiani, Mauri, vel Gentiles, quum hoc requirebat natura, & qualitas suæ patriæ, alioquin enim Ubia non miras proferrent formas.

Comperimus tamen, alias Draconis formas maxime formari ex situ, & decursu lapidum, & lignorum ipsis adjacentium, inter quæ percurrere, & crescere debent, quæ casuales dant formas. Si Paracelsus hasce frequentasset regiones, argumenta arripuisset, quibus doctrinam suam vis imaginationis adstruxisset, Christianis autem non placet, vel adridet hæc doctrina, uti quoque non decet, alicujus nempe imaginationem, quam fortis etiam sit, extra se in alicujus corpus, seu objectum, quod non tangit, ullam posse efficere operationem.

Hoc mihi concedendum est, Oebi Oelar sæpe plantatoris voluntatem sequi, sed sæpe etiam variat, & obstat, certum enim est, frusta unius ejusdemque radicis conscissa, & in horto quodam plantata varias produxisse formas. Quædam porro apud incolas regit superstitio, *Oebi Oelar* non in medio horto, vel inter alia Ubia permittere crescere, sed in angulo quodam separato hoc deponunt, dicentes Draconis, vel Anguis formam undique circa se consumpturam, & perdituram esse alios fructus.

Usus. Effossa Ubia suspendenda sunt, ne terram, vel humiditatem tangant, quum progerminant, ac facile putrescunt, sat magno enim constat labore, ut suspensa inpediantur progerminare, ac vidi, tale Ubium sub tecto suspensum viridem, & alatum emisisse caulem, ultra binas orgyas longum, qui per ipsum penetrabat tectum. Ad cibum præparantur coctione in aqua, & tostione sub cineribus, uti alia, sed hæc magis fibrosa sunt.

Quidam ex nostra natione putant, cuncta anguiformia Ubia formari per allisionem Ubii, si crescat, contra lapides, vel aliam duram materiam, unde Ubium cogitur sese vario inflectere modo. Hoc tamen quam maxime erroneum est, hæc enim allisio nunquam tales miros formaret, vel caussaret gyros, plantavi quoque hæc in pingui argilla, cui nullus admixtus erat lapillus, atque in una area ultra centena accepi, quæ omnia rarissimas habebant anguis formas, quorum plurima caudam, seu circinnam supra terram emittebant, ac caput in medio ventris quasi abscondebant, quædam etiam unam alteramve in capite gerebant cristam, tam naturaliter quam unquam erectus anguis conspici potest. Inter hæc quædam erant, quæ binos pluresve exhibebant serpentes sibi invicem junctos, & inflexos, ex uno dependentes capite, sed quivis in peculiarem terminabatur caudam.

Naam. *De eerste zoorte hiet in 't Latyn* Ubium Anguinum, *in 't Maleits* Ubi ular. *In 't Amboins op Hitoe* Helinja, *op Leitimor* Herinja. *De tweede zoorte werd toegenaamt na het gedierte, 't welk zy vertoont, dog meest* Ubium Draconum. *In 't Maleits* Ubi Boaja, *dat is* Draaken, *en* Kaimans Oebi, *by de Amboineezen heeft ze geen byzondere naam.*

Queeking. *Het Land, en de Cumins werden toebereid gelyk als boven, en van de oude wortelen neemd men het hooft bezonder afgesneden, en de dikste zyde-stukken, of Lambongs tot het verplanten. Hier gebruiken zy nu de klugtigste ceremonien, en aperyen, om zeldzame gedaanten voort te brengen, wringende de armen door malkander zo krom, en klugtig als ze kunnen, en drukken daar mee op de Cumins, als ze de stukken daar in gezet hebben. Andere nemen een gebroke pot, en zetten de stukken daar in, zoo moeten de bogten zig krommen na de pot. Dog ik heb hun dikwils de ydelheit van deze superstitie vertoond, latende door haar zelfs zodanige Oebissen in mynen tuin planten, en alle hare ceremonien daar by gebruiken, en egter wilde geen Slangen gedaante aan de Oebi groeijen, want de grond was te zandig en los.*

Daar en tegen in een vette, en kleiagtige grond geplant, daar kleene steenen onderlopen, zonder ceremonien quamen 'er Oebissen van regte Slangen gedaante voort. Dog hier wierde my voorgeworpen, dat de Hollanders geen vast geloof daar aan hebben, zy luiden mosten 't doen, of zy Christenen, Mooren, of Heidenen waren, om dat zulks de eigenschap en natuur van haar land mede bragt, anders zouden 'er geene Oebissen van rare gedaante voortkomen.

Men bevind evenwel, dat de andere zoorten van draaken gedaante zig merkelyk formeeren na de situatie of gangen van steenen, en houten daar omtrent liggende, en daar tusschen zy door moeten groejen, het welk dan toevallige fatzoenen geeft. Was Paracelsus in deeze landen geweest, hy hadden argumenten gevonden, om zyn leere van de kragt der sterke imaginatie staande te houden, dog het wil by de Christenen niet wel doordringen, gelyk het ook niet en behoord, dat iemands imaginatie, hoe sterk die ook zy, buiten hem zelfs in een ander lighaam, dat hy niet aanraakt, eenig werkinge zal doen.

Dit moet ik toestaan, dat de Oebi Oelar *dikwils des planters zin voldoe, maar dikwils ook mist. Immers het is zeker, dat in eenen tuin de stukken van een en dezelve wortel gesneeden en geplant, verscheide gedaanten voortbrengen; nog is 'er een superstitie by de Inlanders, dat zy de* Oebi Oelar *niet midden in haren tuin, of omtrent andere Oebissen willen planten, maar aan de kanten, of in een hoek alleen, zeggende, dat anders de Draaken, of Slangen gedaante om zig zoude vreeten, en de andere vrugten verteeren.*

Gebruik. *De uitgegrave Oebissen moet men allegaar ophangen, op dat zy geen aarden, of vogtigheit raaken, want anders schieten zy geduurig uit, en rotten eindelyk, men heeft nog quaad genoeg, dat men de opgehangene 't uitschieten belette, en ik hebbe gezien, dat zulk Oebi onder 't dak opgehangen een groene, en gevleugelde steel voortbragte, meer dan twee vademen lank, en die door het dak henen drong. Tot de kost werden zy bereid door 't opzieden in water, en braaden in de assche, gelyk andere, dog zy vallen wat dradig.*

Zommige van onze natie meenen, dat alle deze Slange formen veroorzaakt werden door het stoten van de Oebi in 't groejen tegens steen of ander harde materie, het welk de Oebi dwingd haar op verscheide wyze te draajen. Dit is egter een groot abuis, want dit aanstoten zoude nooit zoo rare kringen maken, ook heb ik ze in een vette klygrond geplant, daar niet een steentje onder was, en op een bed over de honderd stuks van de raarste slange formen bekomen, waar van de meeste den steert, of een van de krullen boven de aarde uitsteken, en het hooft midden in 't lyf verborgen hadden, zommige ook met een of twee kuiven omtrent 't hoofd, zoo natureel als 'er ooit een opgeschote slange zyn mag. Onder dezelve waren 'er ook eenige, dewelke verbeelden twee, of meer slangen door malkander gevlogten, van een hooft afhangende, dog ieder in een byzonder steert eindigende.

Tabula

De

Dioscorea alata β. Willd.

Tabula Centesima Vigesima Secunda

Ubium exhibet *anguinum*, cum radicibus A varios inflexos, & conjunctos exhibentibus angues. B *Folium separatum* sistit naturali sua forma, & magnitudine. C C *Fragmenta* sunt radicis plantationi inservientia, ex quibus novæ deiri propullulant plantæ, & quæ *Lambon* incolis vocantur. D & E radices sunt *Ubii Draconis*, quod *Ubi Boaya* incolis dicitur. F. Mira *Ubii anguini* radix est. G *Monstrosum* exhibet *anguem Oebi* dictum.

De Hondert en twee en twintigste Plaat

Vertoont het *Slangachtige Oebi*, met zyn verscheide wortels A wonderlyk omgekrult, en zamengerolde Slangen verbeeldende. B Is een *afzonderlyk blad* van deze plant om zyn natuurlyke gedaante, en grootte[te kennen. C C Zyn *stukken* van de wortels, tot de voortplanting dienende, waar uit nieuwe planten daarna voortkomen, en die *Lambon* van de Inlanders genaamt werden. D en E Zyn wortels van het *Drake Oebi*, welke *Ubi Boaya* van de Inlanders geheeten werd. F. Is een wonderlyke wortel van de *Slangformige Oebi*. G Vertoont een *monstreuse Slang Oebi* genaamt.

CAPUT DECIMUM.

Ubium anniversarium. *Ubi taun taun.*

QUarta Ubii sativi species est recta, quæ una binisve radicibus perpendicularibus terram petit. Radix hæc crassissima est, & longa, superius angustata, inferius lata, aliquando simplex instar longi sacci, aliquando in varias breviores ramificationes distincta, quæ omnes perpendiculares descendunt, plerumque tres pedes longæ, ac brachium latæ, vel crassæ.

Effossæ hæ radices aliquando hominis, vel infantis repræsentant effigiem, cum brachiis, ac pedibus, tamque profundæ sunt, ut plerumque integræ eradicari nequeant, sed inferior plerumque pars terræ infixa manet, quæ altero iterum progerminat anno, per omnem penetrans ipsi incumbentem terram, unde & nova formatur, & producitur planta.

Folia ejus minora sunt quam in omnibus præcedentibus Ubiis, inferius rotundiora, & magis cordiformia, glabra, paucisque costis notata. Ejus caules non ita extensi vel alati sunt, sed tamen quadragoni, tenues, inque plures distincti ramos, qui late sese extendunt, circumvolvunt, & amplum obcupant locum. Ex foliorum alis bini pluresve dependent caules, spithamam longi, floribus undique cincti, qui sunt simplicia alba capitula, vix sese aperientia, & debilem fundentia odorem, nec nisi tempore pluvioso, post flores, ac caules hosce deciduos, eodem in loco prope folia fructus progerminant nunc solitarii, nunc gemini, parva referentes Ubia, externe parum rugosi, qui facillime radiculas emittunt, quum terram tangant, immo quum ex stipite dependent, albas exhibent fibrillas, terram quasi querentes. Aliquando hi fructus parvos referunt Raphanos, quidam rotundiores, & Olivæformes, tuberculosi, seu verrucosi, & rugosi.

Tale Ubium in horto meo plantatum tam mirani producebat radicem, ut bombardam referret vehiculo suo inpositam, aliud binos exhibebat longos ramos instar farciminum ad primariam radicem dependentes, hæc autem radix erat *Oebi Oelar*, unde & multi putant, *Oebi taun taun* esse degenerationem *Oebi Oelar*, has autem species formam suam mutare concedere nequeo, sed puto frustum istud mihi pro *Oebi Oelar* datum, forte fuisse hujus Ubii, quod anguis formam aliquando etiam adsumit. Plurimæ præcedentium Ubiorum species, quæ in hortis coluntur, raro flores fructusque ferunt, quod hæc species præ aliis facillime facit, ac peculiari modo ab Oebi Oelar differt, uti mox fuit dictum.

Nomen. Latine *Ubium anniversarium.* Malaice *Ubi taun taun*, & *Ubi torana*, h. e. perenne, & hastæ forme *Ubium.*

Locus. Hæc species semi silvestris habetur, saltem ubi semel plantatur, suæ committitur naturæ, ac superior modo radix aliquando effoditur, inferiorque relinquitur pars, unde & in desertis quoque reperitur hortis, tenuem gerens radicem.

X. HOOFDSTUK.

Het jaarlykze Oebi.

De *vierde zoorte van de tamme Oebi is de regte, die met een, of twee stammen regt neder in de grond schiet, en jaarlyks een nieuwe plante voortbrengt. Deze wortel is zeeer dik en lank, boven smal, en onder breed, zomtyds enkeld als een lange zak, zomtyds in verscheide kortere takken verdeeld, alle regt neerwaarts gaande, en gemeenlyk drie voeten lank, en een arm dik.*

De uitgegrave vertoonen dikwils de gedaante van een mensch, of kind met armen en beenen, en gaan zoo diep, dat men ze gemeenlyk niet gebeel kan uitgraven, maar het onderste stuk daar van gebeel in de aarde blyft, 't welk dan het volgende jaar weer uitschiet door alle de aarde been, die daar op leid, en een nieuwe plante formeerd en voortbrengt.

De bladeren zyn kleender dan aan alle de voorgaande Oebissen, achter ronder, en hertformiger, glad, met weinige ribben. De stelen zyn zoo niet geribd of gevleugeld, egter vierkantig, dun, en in meer takken verdeeld, die verre om zig slingeren, en een groote plaats beslaan. Uit den schoot der bladeren bangen twee, of meer stelen af, een span lank, daar rondom het bloeizel zit, zynde enkelde witte knopjes, die zig qualyk openen, en een slappen reuk van zig geeven, dog maar by regenagtig weer, na 't afvallen van 't voorschreeve bloeizel met bare stelen, komen op dezelve plaats by de bladeren voort de vruchten een, of twee by malkander, kleene Oebissen gelykende, ruig van buiten, dewelke zeer ligtelyk weder inwortelen, als zy de aarde beroeren, ja nog aan den stok hangende, schieten zy witte worteltjes uit, en zoeken de aarde. Zomtyds gelyken deze vrugten de kleine radyzen, eenige wat ronder als Olyven, maar vol wratjes en ruig.

Zulken Oebi in mynen tuin geplant, bragt voort eene wortel met zoo zeldzame bogten, dat ze geleek een geschut op zyn afuit leggende: Een andere hadde twee lange takken, nevens de hooftwortel bangende als worsten, dog deze was van een Oebi Oelar *voortgekomen, wesbalven veele meenen, dat de* Oebi taun taun *een verwildering zy van* Oebi Oelar, *en dat deze beide hare gedaante dikwils onder malkander verwisselen, 't welk ik nog niet kan toestaan, maar gisse, dat het voorschreeve stuk my voor* Oebi Oelar *gegeven, misschien van deze Oebi geweest zy, dewelke de slangen gedaante ook eenigzints kan aannemen. Men ziet de meeste van de voorgaande Oebis, die men in de tuinen oeffend, zelden bloemen, of vruchten voortbrengen, 't welk deze zeer ligt doed, en op een bezonder maniere van* Oebi Oelar *verschillende, gelyk even verhaald is.*

Naam. *In 't Latyn* Ubium anniversarium. *In 't Maleits* Ubi taun taun, *en* Ubi torana, *dat is overjarige, en Spiesformige* Oebi.

Plaats. *Men houd deze zoorte voor een half wilde, immers daar ze eens geplant word, laat men ze ongemoeid staan, gravende slegts zomtyds de bovenste wortel uit, en laat het onderste staan, dies men ze ook in verlatene tuinen vind, dog met een dunne wortel.*

Usus. Ad cibum præparatur uti priores, sed viliorem habet saporem, unde & raro colitur. Si non effodiatur, totus perit stipes cum foliis, & caulibus, radix vero perennat, ac subsequentibus mensibus novos emittit caules, sed ex alio capite, seu tubere, ad latus posito: Hæc iterum perit planta, ac sic quotannis novus progerminat caulis, unde & nomen obtinuit, quod in aliis domesticis non obtinet *Ubiis*.

Gebruik. *Ze werd tot het eeten toebereid als de voorgaande, dog ze is slegter van smaak, en word dierbalven weinig geoeffend. Als men ze niet uitgraaft, zoo vergaat den gebeelen stok met bladeren, en stelen, dog de wortel blyft, en schiet in de volgende moessons weder nieuwe stelen uit, hoewel uit een ander hooft, of knobbel ter zyden staande. Deze vergaat al wederom, en zoo komt jaarlyks een nieuwe steel voort, waar van deze* Oebi *hare naam heeft, het welk geen andere tamme* Oebi *doed.*

Tabula Centesima Vigesima Tertia

Ubium exhibet *anniversarium* cum ejus *folio* A naturali forma, & magnitudine expresso. B Ejus *radix* est *longa*. C Ejus *segmentum plantationi* inserviens.

De Hondert en drie en twintigste Plaat

Vertoont het *jaarlykze Oebi* met deszelfs *blad* A afzonderlyk in zyn natuurlyke gedaante, en grootte verbeeld. B Is de *lange wortel*. C Een *stuk* daar van tot de *voortplanting* dienende.

CAPUT UNDECIMUM.

Ubium pomiferum. Ahuo.

QUinta *Ubii sativi* primaria species est pomifera; licet enim in præcedentibus capitibus fuerit indicatum, multas Ubii species parvos producere fructus, hæc tamen maximos gerit fructus, instar vulgaris nempe pomi, vel Lemon Nipis. Hæc species in domesticam, & silvestrem distinguitur, quas ambas hoc in capite describemus.

Domestica multas iterum habet varietates, vulgatissimam autem sequemur formam, juxta quam icon fuit delineata. More crescendi, & foliatura cum vulgari convenit Ubio, ejus autem folia majora, & latiora sunt illis Ubii vulgaris, cordiformia, inferius binas gerentia rotundas auriculas, subtus rugosiora, multisque venis pertexta.

Ex superiorum foliorum alis simplex provenit fructus sessilis, & arcte cauli adcumbens, plerumque ante, aliquando post flores. Hi fructus diversi sunt, sed vulgo in binas dividuntur species, in majorem, & minorem; qui vero non certam observant formam, si enim radix magna est, fructus pusilli sunt, ac sic contra.

Vulgares fructus rotundi sunt, seu parum obliqui, magnitudine Limonis Nipis, alii instar globi sclopeti, externe gilvi, planisque verrucis obsiti, quæ in medio foveolam gerunt, in junioribus spinulosæ, interne quidam flavescunt, rubris punctulis notati, alii violacei, seu purpurei.

In majore specie magnitudinem habent ovi Anatis, vel pugni minoris, quidam rotundi, quidam oblongi instar cordis animalis, interne pallide flavescunt ad Citrinum colorem adcedentes, ad oras virentes, quousque pellicula adparet.

Juxta fructus, uti & ex superiorum foliorum alis flores proveniunt, quatuor, vel quinque insidentes longis petiolis. Quivis pedunculus palmæ longitudinem habet plus minusve, nullos emittens laterales ramulos: Flores binas habent partes, quarum inferior pars est trigono-oblonga basis, cui verus insidet flos, qui componitur ex sex erectis angustis petalis, capitulo in centro, simul cum basi vix digiti unguem longus, ac frustra decidit. In majore specie trigonæ bursæ majores sunt, quævis nempe ala obuli magnitudinem habet, nunc rotunda, nunc oblonga.

Stipes rotundus est, sed foliorum petioli acutis dorsis notati sunt. Radix, uti dictum fuit, varia est, prout majores, vel minores profert fructus. Vulgatissima magnitudinem habet Ovi Anatis, inferius plana, ac superius multis crassis fibris obducta, externe ruffa, interne flavescens. Major species glabram gerit radicem, vix pugnum magnam, multis tuberculis sursum, & deorsum spectantibus, externe ruffa, interne violaceo-fusa, quæ melior censetur.

Secundo *Ahuo*, seu *Ubium silvestre* folia gerit duplo majora, multisque venis rugosa, palmam longa, ac spithamam lata.

Cuivis

XI. HOOFDSTUK.

De Appeldragende Oebi.

DE *vyfde Hooftzoorte van de tamme* Oebi *is de appeldragende, want hoewel in de voorgaande Capittelen gezegt is, dat veel van die Obissen kleene vruchten dragen, zoo draagt nogtans deze de grootste vruchten, te weten als middelbare Appelen of Lemon Nipis. Dit geslagt verdeelt zig in tamme en wilde, beide in dit Capittel beschreeven.*

De tamme heeft wederom veele veranderingen, dog wy zullen het gemeenste fatzoen volgen, waar van de figuur gemaakt is. Aan wasdom en stand der bladeren komt het met de gemeene Oebi *overeen, dog de bladeren zyn grooter, en breeder, dan die van de gemeene* Oebi, *hertformig, agter met twee ronde ooren, van onderen ruiger, en met veele aderen doorregen.*

Uit den schoot van de voorste bladeren komt een enkelde vrugt voort, zonder voet, digt tegens den steel aanzittende, gemeenlyk voor, en zomtyts na het bloeizel. Deze vrugten zyn verscheiden, dog men verdeeltze gemeenlyk in twee zoorten, in groote, en kleene, die geen vast fatzoen houden, want als de wortel groot is, zoo werden de vrugten kleen, en ter contrary.

De gemeeene vrugten zyn rond, of wat scheef, in de grootte van een Lemon Nipis, en andere als een mosquet-kogel, buiten muis-graauw, en met platte vratten bezet, die in de midden een kuiltje hebben, maar aan de jonge wat stekelig; van binnen zyn zommige geelagtig met roode punctjes vermengt, andere violet, of peers.

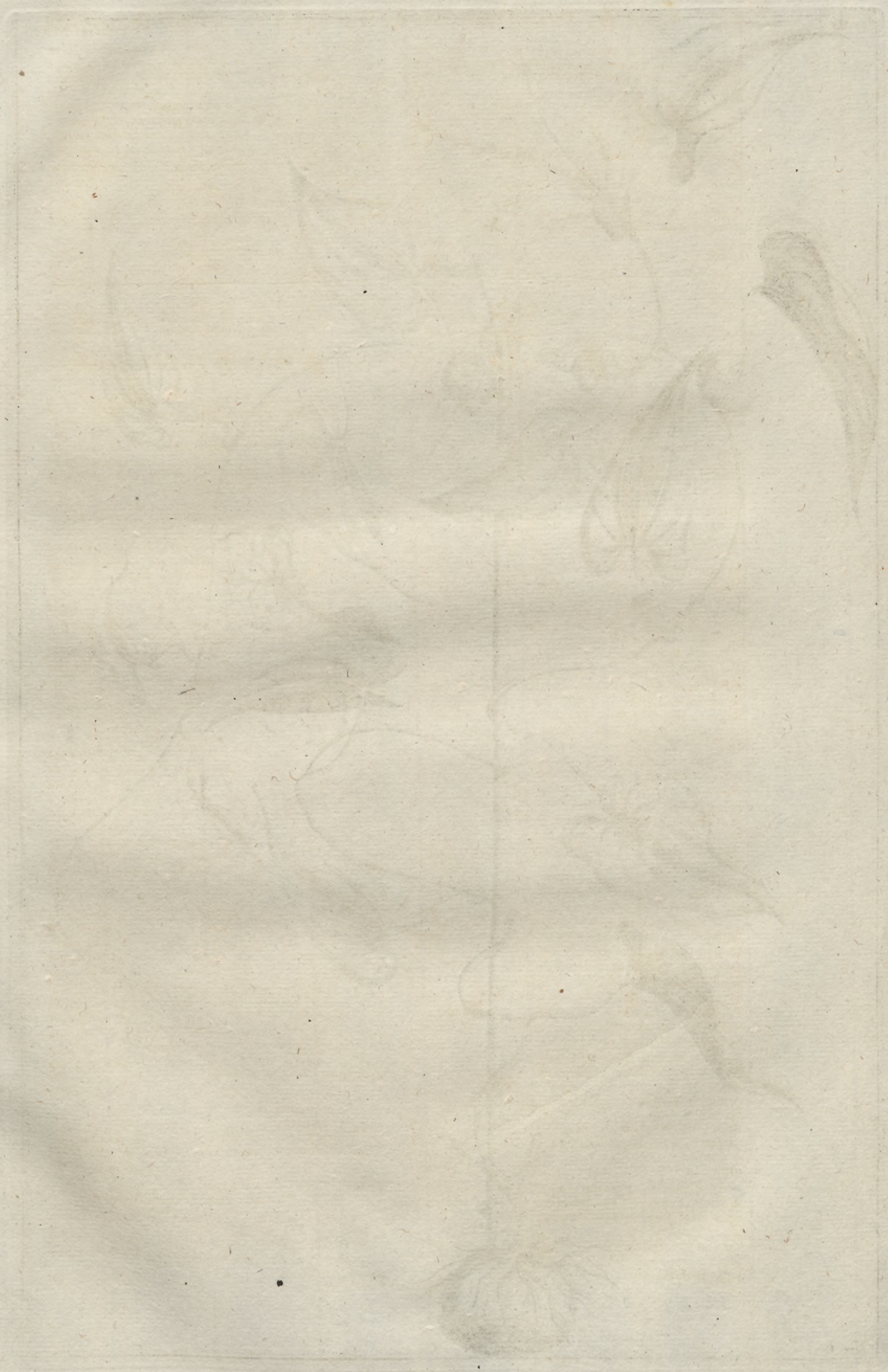
Aan de groote zoorte zynze als een Eende-ey, of als een kleene vuist, zommige rond, zommige lankwerpig als een hert van een beest. Van binnen zynze bleek na 't Citroen-geel trekkende, aan de kanten groenagtig, zoo ver men de schelle rekent.

Nevens de vrugten, en ook uit den schoot der voorste bladeren komt het bloeizel voort, aan vier, en vyf lange stelen nevens malkander: Ieder steel is een hand lank, min of meer, zonder zyde takken, het bloeizel bestaat uit twee delen, het onderste is een drieboekig lankwerpig voetje, daarop het bloeizel zit, gemaakt uit zes overeindstaande zmalle blaadjes, binnen met een kleen knopje, te zamen met het voetje schaars een nagel van een vinger lank, en vald voor niet met al af. Aan de grootere zoorte zyn de driekantige beurzen grooter, te weeten ieder vlerk zoo groot als een stuiver, zomtyts rond, zomtyts lankwerpig.

De stam is rond, maar de stelen van de bladeren zyn met scherpe ruggens bezet. De wortel, als gezegt, is verscheiden, na dat het groote, of kleene vrugten draagt. De gemeenste is in de groote van een Eende-ey, beneden plat, en boven met veele grove draden behangen, van buiten ros, van binnen ligt-geel. De grootere zoorte heeft een gladde wortel, qualyk zoo groot als een vuist, met verscheide bulten opwaarts, en aan zommige neerwaarts, ziende, van buiten mede ros, dog van binnen violet-bruin, en wert voor beter gehouden.

De tweede wilde Ahuo *heeft bladeren wel tweemaal zoo groot, en met veele aderen rimpelig, een hand lank, en een span breed.*

By

Dioscorea bulbifera L.

Cuivis folio racemus adstat, ex quinque sexve tenuibus filis compositus, pedem circiter crassus, e quo multi excrescunt virides apices, florum rudimenta, quivis vero apex post flores trigonus est. Fructus magnitudinem, & formam habent Ovi Anatis ex plano compressi, externe cinerei, interne flavescentes. Radix major est, quam in aliis Ubiis, nunc oblonga instar sacci, nunc superne angusta, inferne lata, fere instar Campanæ navigii, sed non rotunda, aliæ instar inregularis glebæ, externe multis plerumque obsessæ fibrillis, interne fibrosæ, aquosæ, & saporis amaricantis. In silvis crescit sub fruticulis, nec ad cibum adhibetur nisi penuria.

Nomen. Latine *Ubium pomiferum.* Malaiense ignotum est, ejusque loco utimur Amboinensi *Abuo*, & Ternatensi *Cabuwo*, & *Cafuvo*, quo nomine in Celebe quoque notum est.

Locus. In omnibus notum est Amboinensibus regionibus, ac potissimum per fructus propagatur.

Usus. Hujus speciei radices, & fructus ad cibum adhiberi possunt, si rite in aqua ebulliantur, cortexque satis crassus desquametur in radice ad digiti circiter crassitiem, ac porro quo usque arenosa est, in fructibus ad dimidiam istam crassitiem, quousque nempe virescit, & amarus est. Sapor multo vilior est, quam in aliis Ubiis, aquosus, & sæpe parum amarus, sed Amboinensi stomacho aptus.

Qui laborant ulceribus, anthracibus, Amboinensium variolis, ac generaliter quibusvis exanthematibus, vel scabie, eo tempore abstineant sese ab omnibus Ubiis, præsertim ab *Abuo*, quum medicamenta adsumunt ad scabiem expellendam, crassum enim, ac corruptum generant sanguinem.

Cum hoc convenire videtur *Inbame St. Toome*, Brasilice *Cara* dicta, apud *Pisonem libr.* 4. *cap* 64. descripta, ab Africanis Mauris primum in Brasiliam deducta, nullos autem ejus describit fructus, vel poma, exceptis trigonis germinibus post flores positis. Ejus folia cordiformia sunt, septem, vel novem nervis longitudinalibus distincta, ac bina sibi obposita sunt. Caules quadragoni sunt, & intorti. Radix crassa, & pedem longa est, externe ex cinereo fusca, sub hoc colore flava, interne alba, & lactescens, quæ siccum, & farinosum præbet cibum servis, & plebeis.

By ieder blad staat een tros van vyf, en zes dunne draden, omtrent een voet lank, daar aan veele groene spitsen staan, zynde de schepzelen van het bloeizel, en ieder spitse agter het bloeizel wert driekant; de vruchten zyn in grootte, en gedaante als een Eende-ey, plat gedrukt, buiten graauw, binnen geelagtig. De wortel is grooter dan aan andere Oebis, zomtyts lankwerpig als een zak, andere boven smal en onder breed, schier als een scheeps-klok, dog niet rond, andere als een onbollige klomp, van buiten doorgaans met veele vazelingen behangen, van binnen dradig, wateragtig, en bitter van smaak. Het wast in 't wild onder de ruigte, en werd tot de kost niet gebruikt, dan in hongers nood.

Naam. *In 't Latyn* Ubium pomiferum, *de Maleitse is onbekendt, in desselfs plaats gebruiken wy het Amboinsche* Ahuo, *en het Ternataanze* Cabuwo *en* Cafuvo, *'t welk mede op Celebes bekend is.*

Plaats. *Het is bekend in alle de Amboinsche quartieren, en wert meest met de vrugten voortgeplant.*

Gebruik. *Wortelen, en vrugten van dit geslagt zyn tot de kost bequaam, als men ze te dege in water op kookt, en dan moet men de schelle vry dik afnemen aan de wortel schier een vinger, en zoo verre dezelve zandig is, aan de vrugten half zoo dik, zoo verre die na 't groene trekt, en bitter is. De smaak is vry slegter dan aan de Oebis, wateragtig, en dikwils wat bitter, dog voor een Amboinschen maage bequaam.*

Die geene, die met zweeren, bloedvinnen, de Amboinsche pokken, en in 't generaal met alderhande schurft besmet zyn, zullen voor die tyd alle zoorten van Oebissen inzonderheit de Ahuo *myden wanneerze medicamenten gebruiken, om het zelve schurft uittedryven, want ze maken een dik en wederspannig bloedt.*

Hier mede schynd overeen te komen de Inhame de St. Thome *op Brasils* Cara *genoemt by* Piso Lib. 4. Cap. 64. *beschreeven, van de Africaanze Mooren eerst in Brasil gebragt, dog by beschryft geene Appels of Vrugten daar van, behalven die driehoekige schepzelen, die agter het bloeizel staan. Zyne bladeren zyn hartformig met zeven a negen zenuwen in de langte, en staan twee tegens malkander. De stelen zyn vierkant, en gedraait, de wortel dik, en een voet lank, buiten graauw-bruin, daar onder geelagtig, binnen wit, en melkagtig, een drooge en meelagtige kost voor Slaven, en gemeene Lieden.*

Tabula Centesima Vigesima Quarta

Ubium exhibet *pomiferum*, *Abuo* dictum.

De Hondert en vier en twintigste Plaat

Vertoont de *Appeldragende Oebi*, *Abuo* genaamt.

OBSERVATIO.

Hæc est Rizophora Zeylanica, Scammonii folio singulari, radice rotunda *Herm. Par. Bat. p.* 217. ubi icon & *Thes. Zeyl. p.* 207. & Dioscorea, foliis cordatis, caule bulbifero, *Linn. H. Cliff. p.* 459. & Ricophora Indica, Bryoniæ nigræ similis, ad foliorum ortum verrucosa, *Plukn. Almag. p.* 321. & *Phyt. Tab.* 220. *Fig.* 6. & Battata silvestris, foliis Smilacis nervosis, flore vidua, fructu triangulari compresso dispermo *Ray. tom.* 3. *p.* 133. Katu Katsjil *H. Malab. tom.* 7. *Tab.* 36.

AANMERKING.

Dit is de Zeylonsche Rizophora, met een enkeld blad van de Scammonie, met een ronde wortel van *Herm. Par. Bat. p.* 217. alwaar deszelfs figuur te zien is, en van de *Thes. Zeyl. p.* 207. en Dioscorea met hartformige bladeren, en een boldragende steel van *Linnæus* in de *H. Cliffort. p.* 459. en Indische Ricophora, gelyk aan de zwarte wilde Wyngaart, by den oorspronk der bladeren vratten dragende van *Plukn. Almag. p.* 321. en de *Phyt. Tab.* 220. *Fig.* 6 en wilde Battata, met zenuwachtige bladeren van de Smilax, zonder bloem, en een gedrukte driehoekige tweezadige vrucht van *Ray. tom.* 3. *p.* 133. Katu Katsjil van de *H. Malab. sevende deel Tab.* 36.

CAPUT XII.

CAPUT DUODECIMUM.

Ubium Ovale. Ubi Elan.

Sexta *Ubiorum* species minimas gerit radices, quarum licet variæ obcurrant formæ, vulgatiſſimam tantum deſcribam, quæ ſubdividitur in albam, & rubram, ſed unius formæ.

Caulis ejus culmum circiter craſſus eſt, quatuor acutis angulis notatus, & maxime intortus, ſuperius in paucos, & longos diſtinctus laterales ramulos. Folia bina ſibi ſunt obpoſita, magis cordiformia, quam in vulgaribus Ubiis, inferius longis parumque acutis auriculis donata, per longitudinem diſtincta ſeptem ſinuoſis nervis, quorum tres ad extremitatem excurrunt. Nondum notum eſt, ullos proferre flores.

Fructus ex foliorum alis excreſcunt, bini plerumque conjuncti, variæ formæ, quidam enim ex rotundo inregulares ſunt, quidam obtuſos referunt digitos infantis, quorum quidam etiam inveniuntur in articulos diſtincti, quidam binos quaſi gerunt teſticulos, omnes autem externe verrucis, vel acutis punctulis notati ſunt. Ex fructibus varietates diſtingui poſſunt, quidam enim interne albi ſunt, alii rubentes, ex quibus variæ formantur ſpecies.

Radix minima eſt omnium Ubii ſpecierum, ac nihil aliud quam fructus vetuſti ſtipitis, ſuperne paucis longis obducta fibrillis, plerumque magnitudinem habens vetuſtæ Pinangæ, quædam inſtar ovi gallinacei. Si enim hæc planta multos profert fructus, radix puſilla eſt, ac ſic contra. Externe glabra eſt, ſed verrucarum veſtigia obſervari poſſunt. Plurimæ ſolitariæ ſunt, licet & geminæ obcurrant ſuperius conjunctæ, ac mox ſeſe dividunt in binos treſve ſtipites, ſeu caules, quot nempe bulbi inferius ſunt, hæc autem ſpecies nullo alio modo propagari, & transplantari poteſt quam per fructus.

Ubium caſeiforme a quibusdam etiam pro *Ubi Elan* habetur, adcuratiore autem examine compertum eſt ad *Oebi Ahuo* pertinere.

Nomen. Latine *Ubium Ovale* juxta radicum magnitudinem, quæ ovi columbini vulgo, ad ſummum Ovi gallinacei magnitudinem obtinet. Malaice *Ubi Baboa*, h. e. *frugiferum Ubium*, non acſi nullum aliud Ubium proferret fructus, ſed quum in hac ſpecie nulla pars ſit edulis niſi fructus. Amboinice *Elan*, & *Aëlan*.

Locus. Extra Amboinenſes regiones Boetonam, & Celebem non multum notum eſt; Sinenſes in ſua patria ſimilem habent plantam, quam *Temantong* vocant, cujus fructus ſaccharo condiunt, ut ad potum Thee edantur.

Uſus. Hujus ſpeciei radices, uti dictum fuit, ad cibum non adhibentur, quum adeo puſillæ, & amaricantes ſint: Contra ejus fructus ſunt delicatiores, ac proinde magis eduntur in aqua ebulliti, atque hinc cognominatur *Ubi Baboa*, h. e. *frugiferum Ubium*, quum ejus fructus inter cuncta Ubia ſoli tantum ad cibum expetantur, quibus etiam propagatur, ac non per radices.

Hujus, & minor obcurrit ſpecies, cujus radices haud majores ſunt ovo Columbino, ſolitariæ, ac geminæ. Ejus folia quoque minima ſunt, digitum circiter longa, inferius acutis auriculis notata. Huic increſcunt parvi rotundi fructus Piſorum, vel Uvarum magnitudinem habentes, externe parum ſpinuloſi, interne rubentes, ad cibum itidem adhibentur, ut & ad propagationem.

Cum hoc convenire videtur *Katu Kelangu*, Bracm. *Carando*, Portugall. *Fruta Burruga Pennachoſo*. Belgice *Pluim Keylen*, in *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 37. deſcriptum.

Tabula Centeſima Vigeſima Quinta

Ubium exhibet *Ovale*.

OB-

XII. HOOFDSTUK.

De Ovale Oebi.

De zesde zoorte van de Oebiſſen *is de kleenſte van wortelen, en hoewel men verſcheide gedaante daar van heeft, zoo zal ik egter alleenlyk de gemeenſte daar van beſchryven, die men onderdeelt in witte en roode zoorte, dog van een gedaante.*

De ſtam is omtrent een ſtrobalm dik, met vier ſcherpe ruggens en zeer gedraaid, boven in weinige, en lange zyd-takken verdeelt. De bladeren ſtaan twee tegens malkanderen, en zyn meer hartformig dan aan de gemeene Oebis, agter met lange, en wat ſpitze ooren, en in de lengte met zeven bogtige zenuwen doorregen, waar van drie tot den einde toegaan. Het is tot nog toe niet bekend, dat het eenig bloeizel draagt.

De vrugten groejen uit den ſchoot van de bladeren, gemeenlyk twee tegens malkander, van diverze gedaante, want zommige zyn uit den ronden onbollig, zommige als ſtompe vingers van een kind, waar onder men ook eenige vindt, die regt in leden verdeelt zyn, zommige met twee balletjes agter, als klootjes, alle van buiten met vratjes of ſcherpe puntjes bezet. Aan de vrugten kan men het onderſcheid bemerken, want zommige zyn van binnen wit, zommige roodagtig, waar na men het onderſcheid der zoorten maakt.

De wortel is de kleenſte onder alle Oebis geſlagten, en anders niet dan de vrugt van een ouden ſtok, aan 't bovenſte met weinige lange vazelingen behangen, gemeenlyk in de grootte van een Hoender-ey. Want als den ſtok veel vruchten draagt, zoo blyft de wortel kleen, en ten contrarie: van buiten even, dog de voetſtappen van de wratjes kan men nog bekennen. De meeſte zyn enkeld, dog men vindt 'er ook dubbelde, boven aan malkander gegroeid, en verdeelen zig ſtraks in twee of drie ſtammen, te weten, zoo veel knollen 'er van onderen zyn, want men kan deze zoorte anders niet verplanten dan door de vrugten.

De kaasformige Oebi wert by zommige ook voor een Ubi Elan *gehouden, dog by naarder onderzoek is bevonden, datze onder de* Oebi Ahuo *behoordt.*

Naam. *In 't Latyn* Ubium Ovale *na de kleene maat der wortelen, dewelke na een Duiven-ey, of ten meeſten na een Hoender-ey gelykt. In 't Maleyts* Ubi baboa, *dat is,* vruchtdragende, *niet als of 'er geen andere Ubi vruchte droegen, maar om dat aan deze zoorte niets eetbaar is dan de vruchten. Amboins* Elan *en* Aëlan.

Plaats. *Buiten de Amboinſche quartieren Boeton, en Celebes is het niet veel bekendt. De Sineezen hebben in haar land een zulk gewas, datze* Temantong *noemen, wiens vrugten zy confyten om by de thee te eeten.*

Gebruik. *De wortelen van deze zoorte, als gezegt, werden tot de koſt niet gebruikt, om datze kleen, en bitteragtig zyn: daar en tegen zyne vrugten zyn ſmaakelyker, werden dierbalven meer gegeeten, eerſt in water opgekookt, en hier van wertze by uitnementheit* Ubi baboa, *dat is* vruchtdragende *genoemt, om dat hare vruchten onder alle Oebiſſen alleen tot het eeten gebruikt werden, waar mede menze ook voortplant, en niet met de wortel.*

Men heeft hier van nog een kleendere zoorte, waar van de wortelen niet grooter werden dan een Duiven-ey, enkeld, en dubbeld. De bladeren zyn mede de kleenſte, omtrent een vinger lank, agter met ſcherpe ooren. Hier aan groejen kleene ronde vruchten als erreten, of oude wyven, buiten wat ſteekelig, binnen root, werden mede tot de koſt gebruikt, en tot het verplanten.

Hier mede ſchynd over een te komen het Katu Kelangu, *in 't Bramminees* Carando, *Portugees* Fruita Burruga Pennachoſo. *Nederduis* Pluim-Keylen, *in* Hort. Malab. part. 7. Fig. 37. *beſchreeven.*

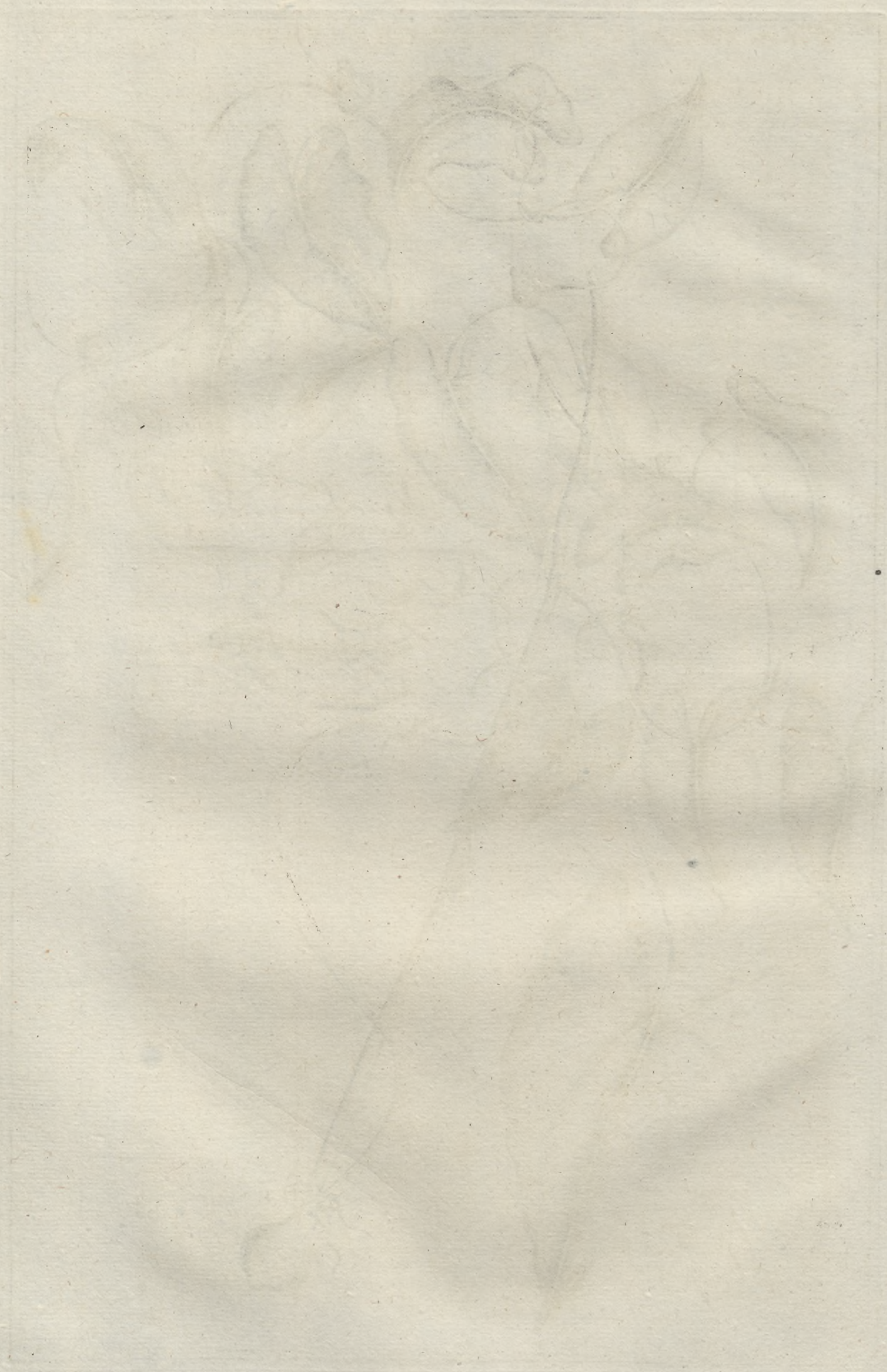
De Hondert en vyf en twintigſte Plaat

Vertoont de *Ovale Oebi*.

AAN-

Dioscorea bulbifera. var. L.

OBSERVATIO.

Hæc eſt Dioſcorea, foliis cordatis, caule aculeato bulbifero *Linn. H. Cliff. p.* 459. & forte Ricophora Melonis folio parvo, radice Rapæ nigricante *Plukn. Almag. p.* 321 & Battata ſilveſtris ſpinoſa Smilacis folio, floribus ſtamineis racemoſis, pro fructu verrucoſam excreſcentiam protrudens, *Ray. tom.* 3. *p.* 133.

AANMERKING.

Dit is de Dioſcorea, met hartformige bladeren, en een ſtekelige boldragende ſteel van *Linnæus* in de *H. Cliff. p.* 459. en mogelyk Ricophora, met een klein blad van Meloenen, en een zwarte wortel als van een Raap van *Plukn. Almag. Botan. p.* 321. en wilde doornachtige Battata, met het blad van de Smilax, en trosachtige veſelige bloemen, in plaats van de vrucht een vratachtig uitwas aan de ſteel dragende van *Ray. Tom.* 3. *pag.* 133.

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

Combilium. Combili.

IN ſex præcedentibus capitibus cunctas deſcripſimus ſpecies edulium radicum primæ claſſis, jam ſecunda ſubſequitur *Combilium* dicta, cujus tres ſunt ſpecies hoc in capite deſcriptæ.

Primo *Combilium vulgare*, eodem creſcit modo circa palos, quo *Ubium*, cujus caules quoque anguloſi, & intorti ſunt, ſed non alati, ac præterea brevibus armati ſpinulis, quæ in inferioribus partibus majores, & frequentiores ſunt, quam in ſuperioribus.

Folia ſolitaria locantur, in quovis geniculo unicum, ſuntque cordiformia, breviora, & rotundiora, quam in Ubiis, flaveſcentia, & novem ſinuoſis nervis pertexta, illis *Siri Daun* ſimilia, tres, ac tres cum dimidio pollices longa, pauloque latiora. Ad quemvis folii ortum binæ majores excreſcunt ſpinulæ, ſeu hami, uti in Rubis, qui manus vulnerant, ſi inprudenter tangantur.

Flores fructusque non profert, ſed ſarmentis juxta palum adſcendit, immo ab uno ad alium, unde & tota area ſæpe connexa, & intricata eſt. Quivis ſtipes multas gerit dependentes radices ex una planta, quum Ubia unicam tantum proferant, harum autem radicum media ſemper maxima eſt, plerumque oblonga inſtar fruſti farciminis, ſubtus vero, & ad latera multa eminent tubercula, ita ut ſæpius palmæ, vel campanæ formam præ ſe ferant, præter has ad latera multæ aliæ Rapæ, ſeu bulbi dependent, quorum quidam rotundi ſunt, parvos referentes pugnos, quidam oblongi oviformes, alii haud majores Juglande, omnes vero per fibrillas ſuas matrici nectuntur radici, a viginti ad triginta, immo quadraginta numero, ita ut tres plantæ in pingui locatæ terra plenam corbem *timbil* dictam exhibeant replendam, ad quam cæterum quinque ſexve Ubii plantæ requiruntur.

Hi bulbi externe non ex fuſco nigricant uti Ubia, ſed vitellini, vel fumei ſunt coloris, ac brevibus armati ſpinulis, acſi-eſſent fibrillarum extremitates, &, ſi tractentur, ſpinuloſi adparent. Interne ſuccoſiores ſunt Ubiis, albicantes, ac flaveſcentes. Inter bulbos alia longa decurrunt fila, ſtipitis ortui nexa, acutis armata ſpinis, quæ profunde terram penetrant, totamque radicum glebam intractabilem fere conſtituunt, quo autem hæ fibrillæ ſint minores, ac pauciores, eo meliores ſunt bulbi.

Secundo *Combili Bulu*, ſeu *Combilium oblongum* eadem gerit folia, ſed ejus radices ſex, octo, ac decem longæ ſimul dependent inſtar farciminum eodem ex ſtipite inſtar Batattas, externe non ſpinuloſæ, ſed glabræ, & æquales, ita ut Ubia eſſe quis putaret, niſi flaveſcerent, interpoſita vero fila multas gerunt longasque ſpinas fere inſtar illarum Limonum, quæ inter effodiendum manus ſæpe quam maxime lædunt, ſi incaute tractentur, harum ſpinarum binæ ſibi obponuntur, quæque in caulibus deteguntur, acutiores quoque ſunt, quam primæ ſpeciei. Ubia contra non ita fibroſa ſunt interne hiſce, ac meliorem quoque habent ſubſtantiam.

Combili Fanſuri ſpecies eſt ſecundæ varietatis, & quidem optima, quæ oblongos profert bulbos, externe parum ſpinuloſos, interne puram, & delicatam præbentes carnem.

Alii,

XIII. HOOFDSTUK.

De Combilie-Plant.

IN de zes naaſtvoorgaande Capittelen hebben wy beſchreeven alle de zoorten van 't eerſte hooftgeſlacht der tamme wortelen, volgt nu het tweede genoemt Combili, *waar van wy drie zoorten hebben, alle in dit Capittel beſchreeven.*

De eerſte gemeene Combili *waſt op dezelfde manier rondom de ſtokken, gelyk de* Oebi, *de ſtelen zyn mede hoekig, en gedraaid, dog niet gevleugeld, daar en boven met korte doorentjes bezet, die men aan de onderſte delen meer, en grooter vind dan aan de bovenſte.*

De bladeren ſtaan enkeld, aan ieder knie een, en zyn regt hertformig, korter, en ronder dan die van de Oebi, geel-groen, en met negen kromme zenuwen doortogen, die van de jonge Siri-Daun wel gelykende, drie, en drie en een half duim lank, en ruim zoo breed. By ieder blads oorſpronk ſtaan twee grootere doorentjes, of haakjes, gelyk aan de Braamboze, die de handen bezeren, als men ze handeld.

Bloemen en vruchten draagd het niet, maar loopt met zyne ranken langs den ſtok, en van den eenen tot den anderen, waar door het geheele bed dikwils aan malkander hangt. Een ieder ſtok heeft alhier veele wortelen van eene plante afhangende, gelyk de Oebiſſen altyd maar eene hebben, dog de middelſte van deze wortel is de grootſte, gemeenlyk lankwerpig als een ſtuk van een worſt, zoo dog van onderen ter zyden ſteken veele knobbelen uit, dat ze zomtyds de gedaante van een hand, of klokke heeft, behalven deze hangen ter zyden nog veel meer knollen, of bollen, zommige rond als kleene vuiſten, zommige lankwerpig als eyers, zommige niet grooter dan een walnoot, alle met hare vaſelingen aan 't bovenſte van de moederwortel vaſt hangende, van twintig tot dertig, en veertig in 't getal, zoo dat men van drie ſtokken in een vette grond ſtaande eenen korf vol wortelen hebben kan, waar toe men anders vyf of zes ſtokken van de Oebis hebben moet.

Deze knollen zyn van buiten niet zwart bruin, gelyk de Oebiſſen, maar dooir-geel, en wat rookagtig, en met korte doorentjes bezet, als einden van vaſelingen, zoo dat zy in 't handelen ook ſteekelig vallen. Binnen zyn zy zappiger dan de Oebis, witagtig, of na den geelen trekkende. Tuſſchen de knollen loopen andere lange ſtyve, en houtagtige draden, mede aan den oorſpronk des ſtams vaſt, en met ſcherpe doornen bezet, die diep in de aarde gaan, en den geheelen ſtok van wortelen moejelyk om te handelen maken, dog hoe minder deze vaſelingen aan de knollen, hoe beter die zyn.

De tweede Combili Bulu, *of* lankwerpige Combilis *hebben dezelve bladeren, maar alhier hangen zes, acht, en tien lange wortelen by malkander aan eenen ſtok als Worſten, of Batattas, van buiten niet ſteekelig, maar glad en effen, zoo dat men ze voor Oebis zoude aanzien, zoo zy niet geelagtig waren, maar de tuſſchenlopende draden hebben veel langere doornen, ſchier als Limoendoornen, en de handen zeer quetzende in 't uitgraven, als men daar niet wel oplet, van deze doornen ſtaan twee by malkander, en die aan de ſtelen zyn ook ſcherper, dan aan de eerſte zoorte. Deze Oebiſſen zyn daar en tegen van binnen zoo dradig niet als de voorige, en van beter ſubſtantie.*

Combili Fanſuri *zyn een ſlag van deze tweede zoorte, en wel de beſte, daar aan zyn lankwerpige knollen, van buiten wat doornig, maar binnen zuiver van vleeſch, en welſmaakend.*

De

Alii, qui externe glabri ſunt, interne fibroſi ſunt, longasque gerunt in radicibus ſpinas acus referentes. Hæc glabrities, vel rugoſitas intelligitur de brevibus ſpinulis, quæ in bulbis ipſis conſpiciuntur, omnia enim Condilia ſpinuloſa gerunt fila, manus lædentia.

Tertio *Combili Mera*, ſeu *Combilium rubrum* eadem quoque gerit folia, ſed magis virentia: Radices ejus ſunt bulbi rotundi, quorum maximus ſemper directe ſub caule locatur, ac minores laterales, nunc rotundi, nunc tuberculoſi, & in ramos quaſi diſtincti, nec tam copioſam habent prolem quam priores. Bulbi hi interne plerumque rubri ſunt, nec ita fibroſi quam primi, ac proinde molles, bonamque habent ſubſtantiam. Decurrentia fila longas quoque gerunt ſpinas, firmas, & nigras, binas tresve ſimul junctas, quæ manus quam maxime ſauciant, ſi inprudenter exfodiantur. Caules quoque frequentiores gerunt ſpinas, quinque nempe ſimul in quovis geniculo, vel ad quodvis folium. Hujus ſpeciei quædam inveniuntur, quæ *Oebi Calebaſſa* vocantur, quum formam gerunt ſilveſtrium Calabaſſæ ſpecierum, vel lagenarum, quæ nempe inferius rotundum gerunt bulbum, ac ſuperius anguſtum collum.

Combili Tsjampadaba bulbum gerit rotundum inſtar pomi, vel lagenæ, qui nullas gerit ſpinas, eſtque ſolidus, ac magna ex parte ſupra terram eminens, externe, & interne albus, ac proinde habendus eſt pro alba ſpecie tertiæ varietatis.

Nomen. Latine *Combilium.* Malaice *Combili.* Ternatice *Siaffu.* Maccaſſarice *Zenka.* Boetonice *Oppa.* Amboinice *Sabu*, & *Siabo.* Bandice *Siavu*, Sinice *Betzy*, & *Bitzy.* Baleyice *Bibaun.*

Locus. Plurimum coluntur a Celebe per Boetonam, Moluccas, Amboinenſes, & Bandanenſes regiones. Javæ, Baleyæ, & Bimæ quoque obcurrunt, ſed non magna copia, præſertim circa urbem Bataviam, ubi in Javam introducta ſunt per Orientales nationes ibi habitantes. In Zephyreis quoque Sinæ partibus creſcunt, ſed maxime ſponte, ac ſine cultura, nihilominus tamen ſunt ejus bulbi dulces, & molles, ita ut in magnatum menſis cum tragematibus obferantur.

Cultura. Amboinenſes has plantas non tam copioſe colunt quam Ubia, quum minus nutriant, noſtra vero natio illa præfert: Terra crematur, cæditur, & in grumos formatur, uti de Ubiis fuit dictum, loco autem ſegmentorum *Lambons* dictorum toti ſumuntur Combilii bulbi, parvi nempe iſti bulbuli circa matricem dependentes radicem, ſique nimis magni ſint, ſuprema dimidia, vel tertia ipſorum pars ſumitur, in inferiore parte fruſtulum exſcinditur, ita ut ſulcus in medio ſit, ac bini quaſi pedes ad latera, hæc fruſta in grumis iſtis ita deponuntur, ut fiſſura oblique ſurſum ſpectet, ac caput deorſum, e quo novus propullulat caulis. Hoc ideo efficiendum eſt, ut plantatum fruſtum, quod putreſcere oportet, futuras radices in excretione non inpediat. Combilia poſt ſex menſes matureſcunt, unde ante Ubia plantanda ſunt, ut in initio menſium pluvioſorum, h. e. Majo effodi poſſint, maturationis tempus quoque eſt, quum folia incipiant flaveſcere, & marceſcere. Si effodiantur, terra undique ligneâ ſpathâ diſſolvenda eſt, ne radicum ſpinæ manus lædant, ſique fieri poſſit, totus ſtipes cum omnibus adpendentibus radicibus evellendus eſt. In hac plantatione non tot obſervant ceremonias, quam in Ubiorum plantatione, quum Combilia ſtabilem ſervant figuram; abſciſſaque fruſta, quæ ad cibum præparantur, in coctione ſale non adſperguntur. Boetonenſes optimam callent artem Combilia plantandi, quæ ad orgyæ diſtantiam deponunt in terra inculta, ſed antea cremata, uti ſupra de Ubiis diximus.

Uſus. Combilia humidioris ſunt naturæ Ubiis, ac præterea magis mucoſa, ſed rubra optima, & maxima ſunt. Per coctionem in aqua, & toſtionem ſub cineribus calidis apta ad cibum præparantur uti Ubia, ac porro in fruſta conſcinduntur, & in pultem coquuntur. Si copioſa horum ſit ſeges, magnæ formantur foſſæ, in quibus candefacti deponuntur lapides, & ſupra hos Combilia, ac ſupra hæc alii iterum igniti lapides, ſeu Combilia, & lapides invicem mixti, qui terra vel herbis obteguntur, donec frigeſcant.

Toſta

De andere, die glad zyn van buiten, zyn bairig van binnen, en bebben lange doornen aan de wortelen als ſpelden. Dit glad of ruig te zyn is te verſtaan van de korte dorentjes, die men aan de knollen zelfs ziet, want anders alle Combilis bebben de doornagtige draden, die de banden quetzen.

De derde Combili mera *of* roode Combilis *bebben mede dezelve bladeren, maar booger-groen, de wortelen zyn ronde knollen, altyd de grootſte regt onder den ſtok, en de kleendere rondom, zomtyds rond. zomtyds bultig, en in takken verdeeld, en bebben zoo veele kinderen niet rondom baar, gelyk de eerſte. Deze zyn van binnen doorgaans rood, en zoo dradig niet als de eerſte dierbalven mede mals en goed van ſubſtantie. De tuſſchenlopende draden bebben mede lange doornen, ſtyf, en zwart, twee en drie by malkander, die de banden zeer quetzen, als men ze onvoorzigtig uitgraaft. Zoo ſtaan ook aan de ſtelen meer doornen, namentlyk vyf by malkander aan ieder knie, of ieder blad. Van deze zoorte zyn 'er, die men* Oebi Calebaſſa *noemd, om dat zy de gedaante van wilde Calabaſſen of vleſſchen bebben, te weten beneden een ronde knol, en boven met een ſmalle bals.*

Combili Tsjampadaha *is rond als een appel, of vleſſe, zonder doorens van buiten, en is vaſt, meeſt boven de aarde, is buiten en binnen wit, en dierbalven te bouden voor een witte zoorte van de derde.*

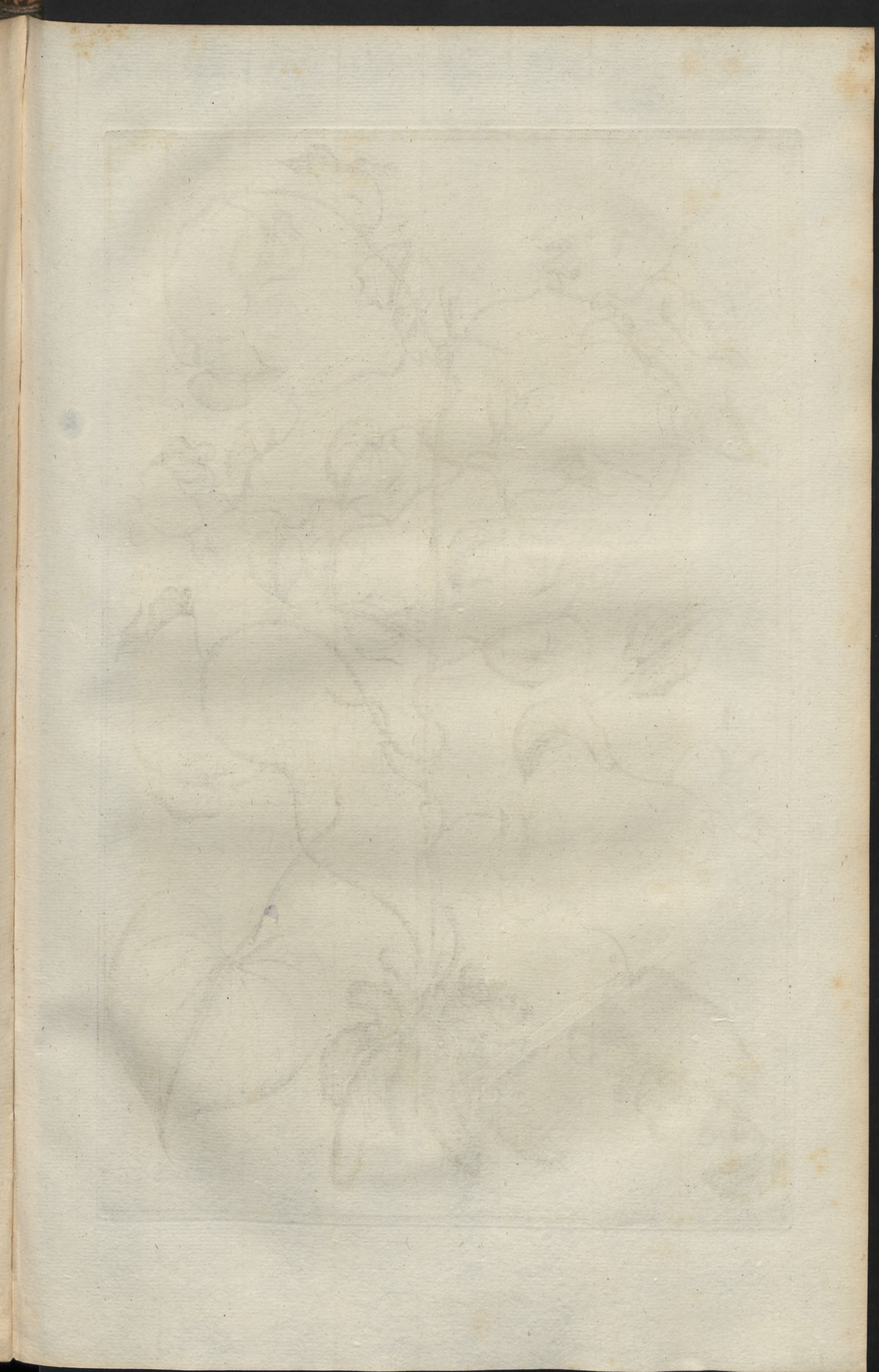
Naam. *In 't Latyn* Combilium, *in 't Maleyts* Combili. *In 't Ternataans* Siaffu, *in 't Maccaſſaars* Zenka. *In 't Boetons* Oppa, *in 't Amboins* Sahu *en* Siaho, *in 't Bandaas* Siavu, *in 't Sinees* Betzy *en* Bitzy, *in 't Baleys* Bihaun.

Plaats. *Men oeffend ze meeſt van Celebes aan door Boeton, de Moluccos, de Amboinſche en Bandaſe quartieren. Op Java, Baly, en Bima beeft men ze ook, dog in geen menigte, inzonderbeit om de ſtad Batavia op Java, zynde aldaar ingevoerd door Ooſterſche natien, die aldaar woonen. Zy waſſen ook in de zuider deelen van Sina, dog meeſt zonder oeffeninge, niet te min mals en zoet, zoo dat zy ook op grooter beeren tafel by het banquet opgezet worden.*

Queeking. *De Amboineſen planten ze zoo veel niet als de Oebiſſen, om dat zy minder voedzel geven, dog onze Natie prefereeren de zelve, bet land werd gebrand, omgebakt, en in beuveltjes verdeeld, gelyk van de Oebis gezegt is, in plaats van Lambons neemt men bier gebeele Combilis, te weten van de kleene bolletjes, die rondom de moederwortel gezeten bebben, of zoo zy te groot zyn, neemd men de bovenſte belft, of derdepart daar van, aan 't onderſte eind ſnyd men een ſtukje daar uit, dat de reſt een kloove krygen als twee beenen, deze ſtukken zet men in de Cumins zodanig, dat bet gekloofde wat ſchuins opwaarts ſtaat, en bet booft neerwaarts, daar den nieuwen ſteel uitſchiet. Dit moet men doen, op dat bet geplante ſtuksken, 't welk verrotten moet, de toekomende wortelen in 't waſſen niet in de weg zy. De Combilis vereyſchen zes maanden, eer zy ryp worden, daar om men ze voor de Oebis moet planten, op dat ze in 't begin van de regen-maanden, dat is in May konnen uitgegraven werden, zynde mede een teeken van rypbeit, als de bladeren beginnen geel te worden, en te verwelken. In 't uitgraven moet men de aarde met een boute ſchupje rondom eerſt los maken, op dat men de banden aan de doornen der wortelen niet quetze, en zoo bet mogolyk is, den gebeelen ſtok, met alle aanbangende wortelen kan uittrekken. By bet planten gebruikenze zoo veel ceremonien niet als by de Oebiſſen, om dat de Combillis een vaſte figuur bouden, bebalven datze by de afgeſneden ſtukken, dieze tot de koſt bereiden onder bet kooken geen zout moeten doen. De Boetonders bebben de beſte kenniſſe van Combili te planten, want zy zetten dezelve een vadem vam malkander in onbebouwt land, dog te vooren gebrand, gelyk wy boven van de Oebis gezegt bebben.*

Gebruik. *De Combilis zyn vogtiger van aart als de Oebiſſen, daar by wat ſlymerig, dog de roode zyn de beſte, en grootſte. Zy werden door 't opſieden in water, en braden in beete aſſche tot de koſt bequaam gemaakt, gelyk de Oebis, ook verders in ſtukken geſneeden, en tot een pap gemaakt. Als men 'er veele beeft, zoo werden groote kuilen gemaakt, beete ſteenen daar in gelegt, daar op de Combilis, en op dezelve weer andere beete ſteenen, of Combilis, en beete ſteenen onder malkander, en dan met ruigte, of aarde toegedekt, tot dat bet koud werd.*

Deze

Dioscorea aculeata. L.

Tosta hæc Combilia multo præstantiora sunt, minusque mucosa coctis, quæ per aliquot dies conservari, & trans mare vehi possunt, qui mos in præcedenti libro de Caladio etiam a nobis edoctus fuit.

Combilia in multis prohibentur morbis, quum abdomen nimis tumidum faciant, & flatus excitent. Cruda Combilia contrita, & Emplastri forma collo applicita, ejus curant tumores, qui *Banca Babi* vocantur, ardorem enim extrahunt, & tumores detumescere faciunt, licet febris adsit. Hoc sæpius exploratum fuit, quum tales tumores in pueris, & mulieribus vehementer quibusdam in annis grassarentur.

Anno 1693. Combilium inventum fuit formam habens Suis, quæ catulos lactat, in quo inferior caulis pars caudam repræsentat, uti in icone exprimitur, & conspici potest.

Deze gebradene Combilis zyn veel beter, en min slymerig dan de gekookte, en men kan ze eenige dagen bewaren, en over zee vervoeren, welke manier wy in 't voorgaande boek van de Kelady ook geleerd hebben.

De Combilis werden in veele ziekten verboden, om dat zy het lyf te zeer opblazen, en winderig maken. De raauwe Combilis gewreeven, en tot een pleister gemaakt, slaat men op allerhande gezwellen inzonderheit aan den hals, diergelyke men Banca Babi *noemd, want het trekt de hitte uit, en doed het gezwel slenssen, al is er de koortze mede onder gemengd. Dit is dikwils geprobeerd, als het voornoemde gezwel aan kinders en vrouwen in zommige jaren heftig grasseerd.*

Anno 1693. is een Combili gevonden in gedaante van een Zog, die jongen zuigt, waar aan het onderste van den stam den steert verbeeld, als in de Figuur te zien is.

Tabula Centesima Vigesima Sexta

Combilium exhibet, ubi Litt. A *folium* majori exprimit forma. B *Radicem* sistit *suiformem*, ac *catulos lactentem* juxta *Rumphii* monitum.

De Hondert en ses en twintigste Plaat

Vertoont de *Combili-Plant*, alwaar Lett. A een *blad* in grooter gedaante vertoont. B Wyst aan een *wortel* van de *Combile*, verbeeldende een *zuygende zog*, met zyn *jonge* volgens *Rumphius*.

OBSERVATIO.

Hæc vera quoque Dioscoreæ species est, sed quæ ad caules nullos gerit bulbulos, vel verrucas, qui vero ad radices frequentiores sunt, quam in prioribus speciebus, atque hinc vocari potest Dioscorea foliis cordatis, caule aculeato non bulbifero, radicum bulbis copiosissimis. Huc & pertinet Podava Kelengu *H. Malab. tom. 7. Fig.* 51. & 52. cujus folia licet varient, vera tamen hujus plantæ species, seu varietas est, quæ Ricophora, seu Inhame Malabarica spinosa vocatur ab *Herm.* in *Par. Bat. Pr. p.* 371. & *Plukn. Almag. p.* 321.

AANMERKING.

Dit is mede een regte zoort van de Dioscorea, dog die aan de stelen geen bolletjes, of vratjes draagt, en welke aan de wortels veelvuldiger zyn dan in de voorgaande zoorten, en daarom kan deze genaamt werden Dioscorea, met hartformige bladeren, een stekelige steel, zonder bolletjes, en met veelvuldige bollen aan de wortels. Hier toe behoort mede de Podava Kelengu van de *H. Malab. part. 7. Tab.* 51. en 52. welkers bladeren, schoon die verschillen, is echter een waare zoort, ofte verandering van deze plant, welke de Malabaarsche doornachtige Ricophora, of Inhame genaamt werd van *Herm.* in de *Par. Pr. p.* 371. en van *Plukn. Almag. p.* 321.

CAPUT DECIMUM QUARTUM

Ubium quinquefolium. Abey.

HUc usque generalibus domesticarum edulium radicum classibus descriptis, subsequuntur jam semi, ac penitus silvestres quædam illarum species, quæ in tribus subsequentibus enarrabuntur capitibus, ac primum hoc in capite *Ubium quinquefolium*, quod semi silvestre censetur, quum potissimum sponte proveniat, sed tamen etiam colitur: Formam gerit a priore diversam, radix enim ejus est crassa, & inregularis, potissimum plana instar Casei Edamensis, quædam instar campanæ, vel petasi, in inferiore parte tubercula gerens mammillaria, uti *Ubi tangan*, externe fumei coloris, multisque fibrillis obducta, interne nunc alba, nunc rubra, juxta binas diversas species.

Ejus caules sunt solitarii, longi, & rotundi, inferiores parum lanuginosi, crassitiem habentes pennæ anserinæ, curtis, firmis, ac pungentibus spinulis armati, quæ in superioribus sensim decrescunt, ac minuuntur cauliculis.

Folia rotundis quoque, & firmis insident petiolis, transversalem palmam longis, ac per geniculum potissimum reflexis, hisque quinque semper sibi adstant folia, in semi circulo locata, quatuor, & quinque pollices vulgo longa, binos lata, medium vero paulo longius est, inferius angusta, superius lata, ac fere rotunde desinentia, superius brevi apice, seu filamento notata, folia Ficus, vel Lupini referentia. Bina lateralia folia aliquid peculiare habent, exterior enim ipsorum pars multo latior, & sinuosior est, ita ut nervus magnus non directe per medium transeat. Superiores, & medii cauliculi quatuor, & quinque gerunt folia, inferiores vero, & vetustissimi tantum tria, uti & potissimum in silvestri tria, in quibusdam locis quatuor conspiciuntur.

Fructus

XIV. HOOFDSTUK.

Het vyfbladige Oebi.

DUs ver de hooftgeslagten van de tamme eetbare wortelen beschreeven zynde, volgen nu eenige halve en gansch wilde zoorten van dezelve, welke in deze drie volgende Capittelen zullen verhaald werden, en voor eerst het Ubium quinque folium *in dit Capittel, 't welk voor half wild gereekend word, om dat het wel meest van zelfs in 't wild wast, evenwel ook geplant werd, het heeft een gedaante van de voorgaande heel verschillende, want voor eerst is het een plompe, onbeschofte wortel, meest plat als een Edamse kaas, zommige als een klok of hoed, aan 't onderste eind met uitwassen, of mammetjes, gelyk de* Ubi tangan, *buiten aardverwig, en met veele vaselingen behangen, binnen zomtyds wit, zomtyds rood, na de twee zoorten.*

De stelen zyn enkeld, lank, en rond, de onderste wat wolagtig, in de dikte van een ganse schaft, met korte, styve, en steekende doorentjes bezet, dog aan de uitterste stelen verminderen die allenkskens.

De bladeren staan insgelyks op ronde en styve stelen, een hand breed lank, meest met een knie agterwaarts gebogen, en daar op staan altyd vyf bladeren by malkanderen in een halve rondte, meest vier en vyf duimen lank, twee breed, dog het middelste is wat langer, agter smal, vooren breed, en bykans rond toelopende, met een kort draadje, of spitsje voor aan, gelykende de bladeren van de Vygeboomen, of Lupinus. De twee bladeren aan de zyde staande hebben ook wat byzonders, want de buitenste zyde is veel breeder en bogtiger, zoo dat de groote zenuwe niet regt door de midden loopt. Op de voorste en middelste stelen staan vier en vyf bladeren, maar aan de agterste en oudste drie, gelyk men ook aan de wilde meest drie, hier en daar vier ziet.

De

Fructus ad petiolorum ortum excrescunt, qui tam arcte hisce, & majori adcumbunt cauli, ut minores foliorum petiolos, quibus folia insident, retrorsum premant, & flectant. Magnam referunt verrucam, ex binis tribusve minoribus compositam, & externe punctulis, seu tuberculis notatam, magnitudine vulgaris Fabæ, interne pallide albicantes, ac viscosi, & facile decidunt, si tangantur. Peculiares quidam quoque excrescunt petioli racemosi, ex quibus similes dependent fructus, qui sine floribus progerminant, nec edules sunt.

Ad latera autem simplex excrescit petiolus, flosculos sustinens, compositos ex sex angustis, & viridibus petalis, superius parum dehiscentibus, ac quæ longiusculo insident capitulo, & frustra decidunt.

Ex abscissis recentibus petiolis serosus exstillat liquor. Quam latissime sese extendit hæc planta, proximis arboribus firmissime sese figens, & circumvolvens, longum itaque requirit tempus, antequam sit perfecta, unde & Amboinenses hanc non multum colunt, vel plantant, numerantque hanc ad *Ubi Utan*, seu *Ubii silvestris* species, illi enim hanc in silvis invenientes, ac videntes magnas producere radices, has in hortis inceperunt plantare, ubi quasdam subit mutationes, culta enim hæc planta multo lanuginosiora gerit folia, & sarmenta quinque sexve orgyas longa sunt. In Bima vero, aliisque locis tres observantur, alba, rubra, & fusca.

Primo *alba* maximas gerit radices, quarum mas pilosiores gerit, femina glabriores, quæ neque tam fibrosæ sunt externe quam interne, substantiæ albæ, utræque in silvis crescentes radices gerunt haud multo majores capite, quæ etiam non multum expetuntur, quum adeo fibrosæ sunt, si vero in hortis transplantentur; Petasi, vel casei magnitudinem adquirunt, plerumque autem campanæ obtinent formam, superius nempe angustatæ, ac inferius latæ, angulosæ, & tuberculis notatæ instar *Ubi tangan*. Caro interna alba est, ac silvestris speciei superior pars vix edulis est, quum nimis fibrosa est, inferiores autem ejus partes melioris sunt notæ. In aqua coquuntur hæ radices, vel sub cineribus torrentur, sed fatuum, ac vilem habent saporem.

Secunda, seu *rubra* species minor est, fuscos gerens caules, & inferiora folia trifida sunt, superiora quinquefida, ejus radix pusilla est, & intus rubra, quæ melior censetur ad cibum quam prior. In Boerone hæc peculiariter *Waccat* vocatur. In Baleya quoque sponte provenit, æque ac alba species, rubra vero multo melior est ad cibum, ac duriorem habet substantiam, ad oras autem modo rubet, vel purpurascit, interne alba. Bubulci ibi quotidie hac utuntur sub cineribus tosta loco panis.

Tertia species est *fusca*, seu *nigra*, ac potissimum in Bima crescit, & substantia ejus interna nigricat, sique coquatur, fuscum præbet jus.

In hortis plantatur non ad palos, uti cætera Ubia, sed ad arbusculas, & fruticulos permittitur adscendere, quum tam ample sese extendat, & octo, vel novem requiruntur menses, antequam maturescat, cujus signum est, si folia incipiant flavescere, vel decidere.

Nomen. Latine *Ubium quinquefolium*. Malaice *Ubi Utan*, quod generale est nomen. Ternatice *Ubi pariaman*, quod nomen quoque gerit *Ubi taun taun*, quum annus fere labatur, antequam maturescat. Amboinice *Abey*, *Aywel*, & *Ywel*. Hitoëce *Pete*. Loehonice *Iaë*. Bouronice *Labi*. Maccassarice *Abubo*. Boegice *Aforo*. Baleyice *Samoan*. Bimice *Kaëo*.

Locus. In multis crescit insulis, sed magna ex parte sponte, uti in Baleya, Bima, Celebe, Amboina, & Moluccis. Amboinenses has multum exfodiunt radices in parvis insulis, in sinu Cajeli, ac aliis circa Amboinam sitis.

Usus. Domestica tantummodo fere in usu est species apud Amboinenses, silvestris enim spernitur, excepto penuriæ tempore. Quo modo ab aliis in usum vocetur nationibus, supra ad quamvis notatum est speciem.

Ex

De vruchten staan by den oorspronk der stelen, zoo digt tegens de zelve, en den hoofdsteel aan liggende, dat zy de kleene stelen, daar de bladeren op staan, agterwaarts buigen. Zy gelyken een grote vratte, van twee of drie kleendere te zamen gezet, en buiten met kleene punctjes of knobbeltjes, in de grootte van een gemeene boone, binnen bleek-wit, en slymerig, en vallen licht af, als men ze aanraakt. Daar groejen ook eenige byzondere stelen als trossen, daar aan diergelyke vruchten hangen, zy komen uit zonder bloeizel, en zyn niet eetbaar.

Dog aan de zyden komt een enkelde steel voort, daar aan men het bloeizel ziet, zynde gemaakt van zes smalle groene blaadjes, die boven een weinig gaapen, op een langwerpig knopje staan, en voor niet met al afvallen.

Uit de afgesnedene versche stelen druipt een weiagtige vogtigheit. Het breid zig zeer verre uit, om de naaste boompjes zig zeer vast slingerende, het moet dierhalven langen tyd hebben, eer het volwast, daarom het ook de Amboinesen niet veel planten, en reekenen 't onder de zoorte van Ubi utan, *of* wilde Oebissen, *want zy luiden vindende het in 't bos wassen, en ziende, dat het groote wortels gewan, hebben het mede in de tuine beginnen te planten, alwaar het eenige veranderingen gekregen heeft, want dat gebavend werd, heeft wolagtiger bladeren, de takken werden vyf en zes vademen lank. In Amboina heeft men maar twee zoorten, witte en roode, maar op Bima, en andere plaatzen drie, witte, roode, en bruine.*

De eerste de witte *heeft de grootste wortelen, waar van het manneken haairiger is, het wyfken gladder, van buiten en binnen ook zoo draadig niet, wit van substantie, en beide in 't wild wassende met wortelen niet veel grooter als een kop, werdende ook niet veel gezogt, om dat zy zoo hairig zyn, maar in de tuinen verplant werdende; zoo groot als een boed of kaaze, dog gemeenlyk als een klokke, te weten boven, smal en onder wyd, hoekig met knobbelen, als Ubi tangan, het vleesch van binnen wit, aan het wilde geslagte is het bovenste hier schier niet eetbaar, om dat het al te haairig is, maar de onderste deelen zyn beter. Zy werden in water gekookt, en onder de assche gebraden, dog zyn van een laffe en slegte smaak.*

De tweede *of* roode *zoorte is kleender, heeft bruine stelen, de onderste bladeren zyn in drie verdeeld, de bovenste in vyf, zyne Oebi is kleen, en binnen rood, deze werd voor beter gebouden tot het eeten dan de voorige. Op Boero noemd men dit in 't byzonder* Waccat: *het wast op Baly ook in 't wild, zoo wel als het witte, dog het rode is verre beter om te eeten, en harder van substantie, het is evenwel aan de kanten maar rood of peers, en binnen wit. De koewagters aldaar gebruiken het tot haar dagelyks brood onder assche gebraden.*

De derde *zoorte is* de bruine, *of* zwarte, *wast meest op Bima, is zwartagtig van binnen, en geeft in 't kooken een bruin zop.*

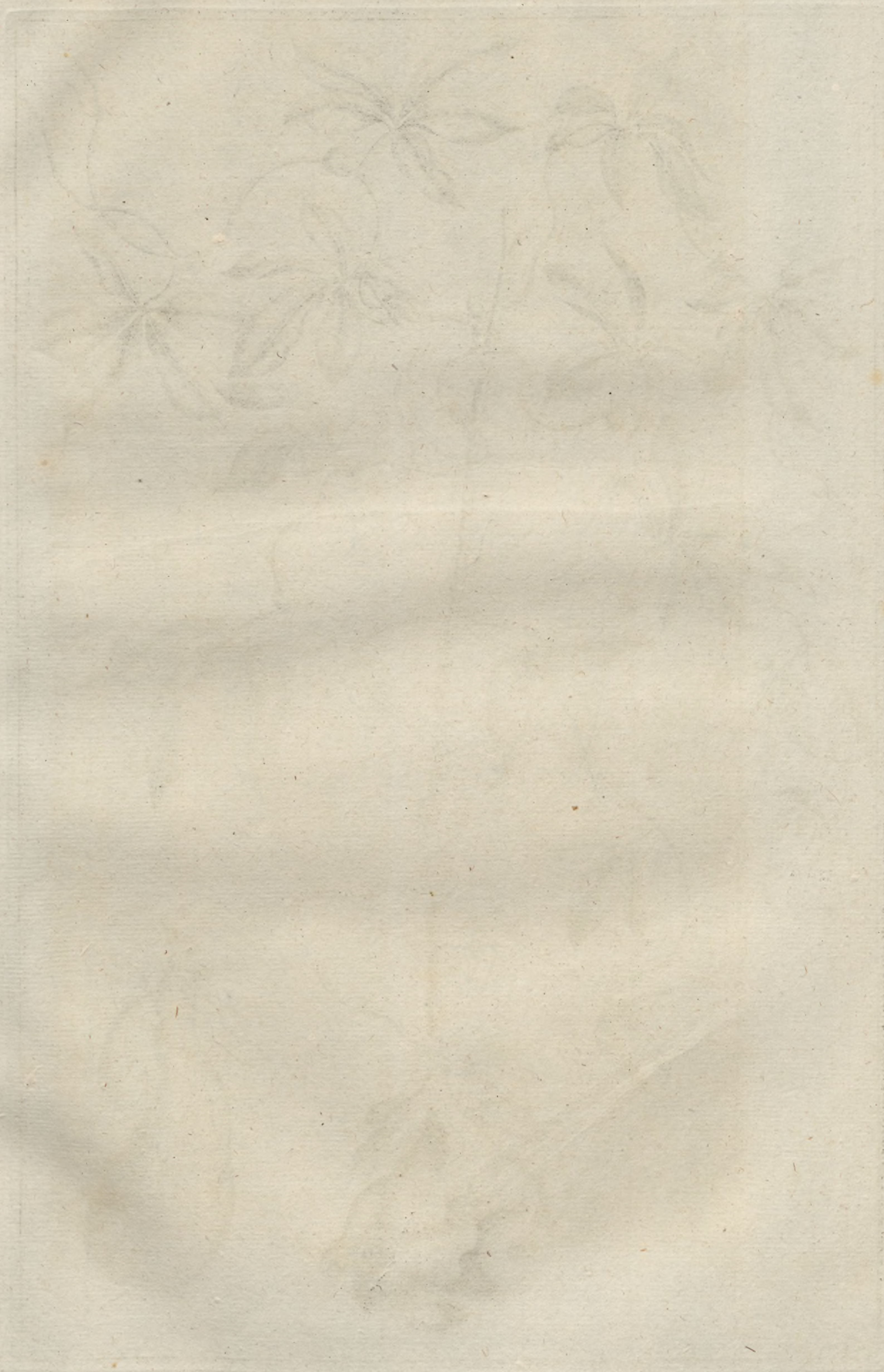
Men plant het in tuinen geenfints by stokken gelyk andere Oebissen, maar laat het de laage boompjes, en ruigte oplopen, om dat het zig zoo verre uitbreid, en het moet wel acht a negen maanden hebben, eer het ryp werd, welkers teken is, als de bladeren beginnen geel te werden, en af te vallen.

Naam. *In 't Latyn* Ubium quinquefolium. *In 't Maleyts* Ubi utan, *met een generale naam, in 't Ternataans* Ubi pariaman, *welken naam ook voerd het* Ubi taun taun, *om dat het schier een jaar moet hebben, eer dat het ryp word. In 't Amboins* Ahey, Aywel, *en* Ywel. *In 't Hitoe-ees* Pete, *in 't Loehoenees* Iäe, *in 't Bouronees* Lahi, *in 't Maccassaars* Abubo, *in 't Boegis* Aforo. *In Baleys* Samoan, *op Bima* Kaäo.

Plaats. *Het wast op veele Eylanden meest in 't wild, als Baly, Bima, Celebes, Amboina, en in de Moluccos. De Amboinesen graven het veel op kleene Eilanden, in de bogt van Cejeli, en andere rontom haar Eyland gelegen.*

Gebruik. *Het tamme is in Amboina schier alleen in gebruik, want het wilde werd veracht, behalven in hongersnood: hoe het andere natien gebruiken, is boven by ieder zoorte gezegt.*

Na

Dioscorea pentaphylla. L.

Ex descriptione *D. Pisonis libr.* 4. *cap.* 3. cum hoc *Ubio* fere convenit Brasiliensium *Mandiboca*, seu Americanorum *Yucca*, foliorum nempe forma, licet *Mandiboca* non sit frutex, sed arbuscula erecta, quæ apud ipsum in tredecim, vel quatuordecim distinguitur species, quarum quædam radices gerunt albas, aliæ radices rubras, sed *Mandiboca* foliatura sua convenit cum hoc *Ubio*, ac stipes cum *Tacca*; radix cum subsequenti *Ubio silvestri*, de quo plura vide in præcedenti libro *cap.* 89. *Taccæ sativæ.*

Cum hoc quodammodo convenire videtur *Kattu Nurem Kelengu.* Bracm. *Dava Karandi.* Portugall. *Grabosa rodonda.* Belgice *Keule met ronde vratten*, in *Hort. Malab. part.* 7. *Tab.* 34. descripta.

Na de beschryvinge van Dr. Piso Lib. 4. Cap. 3. *Zoude met dit* Ubium *ten naasten by over een komen de Brasiliaansche* Mandihoca, *of* Americaanse Yucca, *te weten aan fatzoen der bladeren, hoewel de* Mandihoca *geen struik, maar een regt staande boompje is, by hem in dertien of veertien zoorten verdeeld, waar van zommige witte, zommige roode wortelen dragen, immers de Mandiboca komt in bladeren overeen met dit Ubium, de stam met de* Tacca, *de wortel met het volgende* Ubium sylvestre, *waar van ziet meer in 't voorgaande boek Cap.* 89. *van* Tacca Sativa.

Hier mede schynt eenige overeenkomst te hebben, het geene beschreeven werd in Hort Malab. part. 7. Fig. 34. *onder den naam van* Kattu Nurem kelengu. *Bramin.* Dava karandi. *Portug.* Grabosa rodonda, *Neerduits*, Keule met ronde vratten.

Tabula Centesima Vigesima Septima

Ubium exhibet *quinquefolium*, cum radice A *Ubii quinquefolii agrestis*, *Abiar* dicti.

OBSERVATIO.

Hæc est Dioscorea foliis digitatis, caule spinoso. *Linn. H. Cliff. p.* 459. & Ricophora pentaphyllos, caule spinoso, fructu oblongo triquetro, Malabaræa *Plukn. Almag. p.* 321. & Battata Indica, caule spinoso, foliis digitatis, fructu triangulo, cum tribus intus seminibus compressis *Ray. tom.* 3. *pag.* 133.

De Hondert en seven en twintigste Plaat

Vertoont het *vyfbladige Oebi*, met de wortel A van het *wilde vyfbladige Oebi*, *Abiar* genaamt.

AANMERKING.

Dit is de Dioscorea met gevingerde bladeren, en een stekelige steel van *Linnæus* in de *H. Cliff. p.* 459. en Malabaarsche vyfbladige Ricophora, met een stekelige steel, en een lankwerpige driehoekige vrucht, van *Plukn. Almag. p.* 321. en Indische Battata, met een stekelige steel, gevingerde bladeren, en een driehoekige vrucht, van binnen met drie gedronge zaden in het *derde deel* van *Ray. pag.* 133.

CAPUT DECIMUM QUINTUM.

Ubium silvestre. Ondo.

Nunc silvestris subsequitur species, radicem gerens amplam, & inregularem, quæ tam angulosa, bulbosa, ac sinuosa est, ut justa ipsi forma tribui nequeat, nisi quod glebam referat ex multis Ubii tuberculis compositam, ex qua bulbi quidam dependent angustum habentes collum ex primaria nempe radice, quæ simul magnitudinem habent capitis, sæpe etiam capitis vaccini. Radix hæc externe cinerea est, vel intense lutea uti in Combilio, rugosa, multisque fibrillis obducta, quæ spinulosæ quasi sunt, in una specie interne alba, in alia flavescens, viscosum exstillans lac, quod cutis pruritum excitat, & interne nocet.

Caulem emittit simplicem, ac longum, arbores adscendentem, qui superius sese in varios dividit laterales ramos. Primarius hic caulis prope radicem minimum digitum crassus est, lentissimus, dense armatus curtis, & incurvis spinis, seu hamis, qui firmi sunt, & pungunt instar illorum Cynosbatos, sensim decrescunt, ac minuuntur, inque extremis sarmentis nulli conspiciuntur.

Folia semper terna simul locantur, longis petiolis insidentia, illis Cacaræ, seu Phaseoli Indici similia, sed multo majora, palmam, vel spithamam longa, sex septemque digitos lata, binaque lateralia more Phaseolorum rotunde auriculata sunt in inferiore dimidia parte, ita ut major nervus non directe per mediam folii partem decurrat. Quamdiu silvestris est hæc planta, raro flores fructusque profert, quæ vero in hortis colitur, hos profert, quum senescat. In binas itidem dividitur species, in albam nempe, cujus radix interne alba est, externe ex cinereo flava, & in luteam, quæ externe intense lutea est instar Combilii, interne flavescit instar pultis Milii.

Flores longis increscunt racemis, vel pedunculis, ulnam longis, alternatim in breves laterales quasi pedunculos divisis, qui densos gerunt flosculos, compositos ex simplicibus tantum angulosis capitulis, & staminulis, quæ vix fi ris formam repræsentant, in prima specie hi pallide albicant, seu virescunt, & inodori sunt, in altera flavescentes, ac melius florum formam referentes, odoris dulcis, & grati, fere instar florum *Manoor*, unde & hæc species a Baleyensibus vocatur *Gadong*, seu *Ondo Casturi*, quum ejus flosculi Musci odorem fundant.

XV. HOOFDSTUK.

Het wilde driebladige Oebi.

Nu volgd een regt wild geslachte, met een groote, en onbeschofte wortel, zoo boekig, knobbelig, dat men haar geen eigentlyke fatzoen geven kan, als dat het een klomp gelykt van veele Oebissen t'zamen gezet, waar van zommige knollen met een smalle hals aan de hooftwortel hangen, t'zamen in de groote van een hooft, dikwils ook van een Osse-kop. Ze is van buiten graauw, of hooggeel gelyk de Combilis, ruig, met veele vazelingen behangen, schier steekelig, binnen wit aan de eene zoorte, aan de andere geelagtig, en een kleverig melk uitgevende, die op de huid jeuken maakt, en binnens lyf schadelyk is.

Het schiet met een enkelde lange steel op, de bomen oplopende, en boven zig in verscheide zyde-takken verdelende. De hooft-steel is beneden by de wortel een pink dik, zeer taay, digt met korte en kromme doornen, of haken bezet, styf en stekelig gelyk die van den Eglantbier, allenkskens werden zy minder, en aan de uitterste ranken ziet men ze niet.

De bladeren staan altyd drie by malkander op lange stelen, die van Cacare of Indische Boonen gelyk, dog veel grooter, een hand of een span lank, zes en zeven vingers breed, en de twee ter zyden na de manier der Boonen hebben een groote ronde bil aan de agterste helft, zoo dat de middelzenuwe niet regt door de midden gaat. Zoo lang het in 't wild wast, draagd het zelden bloemen en vruchten, maar 't geene in de hoven geplant werd, brengt de zelve voort, als het oud werd. Men verdeeld het als dan ook in twee zoorten, te weten in witte, wiens wortel van binnen wit is, van buiten graauw met geel gemengd, en in een geele, die van buiten hoog-geel is, gelyk de Combilis, van binnen geelagtig gelyk Geerste-brye.

De bloemen komen voort aan lange trossen, of stelen een elle lank, en met beurten in korte zyde stelen verdeeld, digt bezet met kleen bloeisel, bestaande schier uit enkele boekige spitze knopjes en draadjes, die naauwlyks de gedaante van een bloem vertoonen, aan de eerste zoorte bleekwit of groenagtig, en zonder reuk, aan de tweede geelagtig, en beter na bloempjes gelykende, zoet en aangenaam van reuk, schier als de bloeme Manoor, *daarom deze zoorte by de Baliers* Gadong *of* Ondo Casturi *werd bygenaamt, om dat de bloempjes na Muscus rieken.*

Luteæ ejus ſunt radices, minores, minusque noxiæ quam albæ ſpeciei, ſponte quidem creſcit, ſed colitur, & plantatur quoque tam radicis quam florum gratia, tumque ad altas locatur arbores, quas adſcendit, & in quarum ramis ſeſe extendit.

Utriusque fructus ſunt ſiliquæ trigonæ, non ſolidæ, ſed ex alis quaſi compoſitæ, quæ in medio connectuntur, uti fructus prioris *Abubo*, quævis ala binos pollices longa eſt, ac unum lata, externe rava, & ad tactum mollis inſtar panni. Quævis autem ala ex binis componitur craſſiuſculis pelliculis ſibi adpoſitis, atque inter has abſconditur tenuis plana, & fuſca ſquama, inferius craſſiuſcula, & lenta, atque ſemen refert. Siliquæ hæ quam diutiſſime racemis inhærent, donec dehiſcant in ſuperioribus partibus, inferiores autem connexæ manent, ac demittunt fuſcam illam ſquamulam, quæ interne ſplendent inſtar albi ſerici. Decidua vero hæc ſemina, quantum novi, raro in domeſtica progerminant ſpecie, in ſilveſtri autem in quibusdam locis propullulant per ventum disjecta, in ſilvis enim longe remota reperiuntur. Quamdiu radix creſcit, & ad cibum apta eſt, nil peculiare in ea detegitur, ſi vero juſtam adquiſiverit magnitudinem, & ſeneſcat, nec effodiatur, corrugatur, & indureſcit. In ſilveſtri radices hæ non ſemper per totum reperiuntur annum, ſed tantummodo menſibus Junio, Julio, & Auguſto, poſt quod tempus ipſarum locus non amplius detegi poteſt, quum totus pereat ſtipes, vetuſta autem perſiſtit radix, nec novos emittit caules, quod laterales efficiunt bulbi adpendentes.

In ſilvis aliquando profert viginti, vel triginta, immo quinquaginta radices ex unico dependentes ſtipite, & circa has multi minores inſtar Combiliorum excreſcunt, unde terra tuberoſa quaſi intumeſcit, elevatur, ac finditur, quo fit, ut unicus ſtipes cum prole locum obcupet orgyam latum, quæ ſibi incumbit tanquam congeries lapidum, ac quatuor ſæpe viri vix pondera harum radicum, & bulborum geſtare valent, remanentibus tamen in terra abruptis plurimis radicum fruſtis, & bulbis, qui ſubſequenti menſe Octobri regerminant, ac novas porro formant radices.

Nomen. Latine *Ubium ſilveſtre*. Malaice, & Javanice *Gadong*. Boetonice *Ondo*, quod nomen Malaienſibus quoque notum eſt. Quidam hoc quoque vocant *Ubi Utan*, uti præcedens *Abay*. Amboinice in Leytimora *Hayuro*. In Hitoea *Hayule*. In Loehoa, & Hoeamohela *Ulibita*, & *Ubulibita*. Baleyice ſilveſtris *Sicappa*, domeſtica ſpecies *Gadong*, quam alii Malaienſes *Gadong Caſturi* nominant. Maccaſſarice *Seappa*. In Manado, & Celebe Boreali *Bitule*.

Locus. In multis obcurrit, & notum eſt inſulis hujus Archipelagi, ſed ſemper in incultis, & ſolitariis inſulis, quæ tamen non altas habent arbores, ſed potiſſimum fruticoſæ ſunt, ac raro perambulantur. Copioſe autem in parvis reperitur inſulis, parum elevatis, ſcopuloſis, & arbuſculas plures proferentibus, ita ut verum ſit flagellum deſertorum. Lutea ſpecies raro in Amboina obcurrit, ac tantummodo unus alterve ejus ſtipes in hortis conſpicitur plantatus, Javæ autem, & Baleyæ copioſior eſt.

Uſus. Quum hæc radix noxio turgida ſit ſucco, qui difficilem cauſſat manuum, ac corporis pruritum, ſi hoc tangat, immo ſæpe ipſam excoriat epidermidem, hinc magno conſtat labore, antequam ad cibum apta reddatur, quem tamen incolæ non reſpuunt, quum rite præparata delicatum præbeat cibum, ſaltem multo gratiorem præcedenti *Abay*, atque Creator ſapienter hanc inprægnavit radicem hoc ſucco, ut ab apris intacta hominibus cibo inſerviret.

Certiſſimus hanc præparandi modus eſt, quem nos Baleyenſes docent, ſi recentes nempe radices in fruſta conſcindantur, & cineribus obtegantur, in quibus per viginti quatuor horas deponuntur, ac dein hic abluitur cinis, in corbiculo compinguntur, & ingentibus obprimuntur lapidibus, perque binos dies, & noctes in aqua marina ſic macerentur, denuo recenti abluuntur, ſeu pluviali aqua exſiccantur ad Solem, ac denuo in aqua marina lapidibus adgravantur, pluviali iterum abluuntur, & denuo ſiccantur, uti ſupra fuit dictum.

Hoc

Ze heeft geele wortelen, onſchadelyker en kleender dan de witte, waſt wel in 't wild, dog werd mede geplant, zoo wel om de wortel als om de bloeme, men laat ze als dan hooge bomen oplopen, en zig daar op verſpreiden.

De vruchten aan beide zyn driekantige houwen, niet maſſief, maar als uit vlerken t'zamen gezet, en in de midden aan malkander hangende, gelyk de vruchten van 't bovenſtaande Ahuho, *ieder vlerk twee duimen lank, en een breed, van buiten donker-geel, en zagt in 't aantaſten als laken. Ieder vlerk beſtaat uit twee dikagtige huiden tegens malkander ſtaande, en tuſſchen beiden verbergende een dunne platte en bruine ſchubbe, agter wat dikagtig en taay, dewelke het zaad wil zyn. Deze houwen blyven zeer lange aan den tros hangen, berſten eindelyk open met haar voorſte delen, blyvende achter aan malkander hangen, laten het bruine ſchubbeken uitvallen, en glimmen als dan van binnen als wit zatyn. Dog de uitgevalle zaden komen, mynes wetens, zelden op aan de tamme, maar in de wilde ſchynd het hier en daar verwaaid te werden, want men vind ze in 't wild ver van malkander. Zoo lange de wortel in 't aangroejen, en tot het eeten nog bequaam is, ziet men niets daar aan, maar als die haar groote en volkomen ouderdom heeft, en niet uitgegraven werd, zoo begind ze wat in te krimpen, en harder te werden. Aan de wilde vind men de wortelen niet altyd door 't gehele jaar, maar alleene in de maanden Junius, Julius, en Augustus, na welke tyd men haare plaatze niet meer bekennen en kan, dewyl den geheele ſtok vergaat, dog de oude wortel blyft, en ſchiet geene ſtelen meer uit, het welk de andere knollen doen, die ter zyden aanhangen.*

In 't bos gewind het zomtyds twintig of dertig, en vyftig groote wortelen van eene ſtam afhangende, en rondom dezelve veele kleendere als Combili-knollen, doende de aarde met een bult opzwellen, en ſcheuren, waar door het gebeurd, dat een ſtok met zyn kinderen een plaats van een vaam breed beſlaat, leggende op malkander als geſtapelde ſteenen, en vier mannen konnen wel hare dragt van eene ſtok krygen, en egter nog veele in den grond laten, dewelke in de volgende maant October weder uitſchieten, en al gaande weg nieuwe wortelen formeren.

Naam. *In 't Latyn* Ubium ſylveſtre. *In 't Maleyts en Javaans* Gadong. *In 't Boetons* Ondo, *welke naam by de Maleyers ook bekend is. Zommige noemen 't ook* Ubi Utan, *gelyk het voorgaande* Ahay. *In 't Amboins op Leytimor* Hayuro, *op Hitoe* Hayule. *Op Loeboe en Hoeamohel* Ulibita *en* Uhulibita. *In 't Baleys het wilde* Sicappa, *het tamme* Gadong, *'t welk andere Maleyers* Gadong Caſturi *noemen. In 't Maccaſſaars* Seappa, *op Manado en Noord-Celebes* Bitule.

Plaats. *Het is in veele Eylanden bekend van dezen Archipelagus, altyd in wild een eenzame boſſen, die egter niet hoog van bomen zyn, maar meeſt met kreupelbos bezet, en weinig bewandeld werden. Men vind het inzonderheit veel op kleene Eylanden, die wat hoog, klippig, en met bomen bewaſſen zyn, zoo dat het een regten gezel is van de wilderniſſe. De geele zoorte vind men weinig in Amboina, ſlegts hier en daar een ſtok in de hoven geplant, maar op Java en Baly is ze overvloediger.*

Gebruik. *Dewyl deze wortel vol ſchadelyk zap ſteekt, die een moejelyk jeuken aan de handen en 't lyf verwekt, als hy daar aan raakt, ja dikwils de huid afſchild, zoo vereiſt ze vry wat moeite, eer men ze tot de koſt bequaam maakt, dewelke egter de Inlanders niet ontzien, om dat het ter degen toebereid een zmaakelyke koſt geeft, immers veel beter dan 't voorgaande* Ahay, *en den Schepper heeft voorzigtig dezen zap daar by gevoegd, op dat de wortelen van de wilde zwynen zouden ongemoeid, en tot koſt voor de menſchen blyven.*

De zekerſte manier is, die ons de Baleyers leeren, als men de verſche wortelen in ſtukken ſnyd, met aſſche bekleed, en daar in een etmaal laat leggen, daar na de aſſche afſpoeld, doed men ze in een korfje, bezwaardze met groote ſtenen, zet ze een paar etmalen in Zeewater, daar na ſpoeld men ze af met verſch water, droogd ze in de Zonne, en nogmaals in zout water met ſteenen bezwaard, met het verſche afgeſpoeld, en gedroogd als vooren.

Dit

Hoc bis terve efficiendum est, donec comperiamus, omnem noxiam qualitatem esse extractam, cujus signum est, si siccata massa in sartagine supra ignem torretur, sique tum quiescat, & corrugatur, bonæ notæ est, si vero conmoveatur, & circumvolvatur, in aqua marina de novo macerandæ sunt radices, & comprimendæ uti supra. Ad majorem vero comprobationem, & securitatem quædam objiciuntur gallinis frustula, quæ si devorant non vertiginosæ factæ, bonæ sunt notæ, atque innoxie edi possunt, quæ in sartagine fricantur cum Calappi medulla.

Amboinenses has radices sequenti præparant modo: In frusta conscindunt, ac manibus pedibusque quam fortiter fieri potest, in aqua hæc subigunt marina, ita ut maxima noxii succi pars statim exprimatur cum calcea substantia, quæ dein corbiculis inponunt, ac dein per binos tresve dies in aqua macerant, lapidibus adgravata, ut superfluus exprimatur porro succus, dein per binos dies in pluviali macerant aqua, ut semi putrida sint, dein iterum ad Solem exsiccant, ac demum in sartagine fricant cum Calappi medulla, vel contusa admiscent Sagus farinæ, ac Sagus panem pinsunt, qui delicatior est simplici pane, saltem qui illum gustant, judicant operæ prætium esse hunc adhibere laborem. Recentium radicum succus, licet homines non enecet, anxietatem saltem ipsis adfert summam, ac vertigines, sique non rite fuerint præparatæ, vertiginem quoque caussant. Amboinenses autem nolunt hunc inpendere laborem, quam diu alius cibus in promptu sit, in dictis vero mensibus, quum nulla conquiri possint Ubia, ad desertas tendunt parvæ Ceramæ silvas, & adjacentes ipsi parvas insulas, ut has exfodiant radices, quæ post mensem Augustum non amplius detegi possunt.

Tertius præparandi modus est, quum recentia radicum frusta cinere obliniuntur, quæ per tres quatuorve dies sub terra sepeliuntur, dein hæc abluuntur, ac pluviali aqua fortiter subiguntur, quam diu calcem præbeant albam, quæ ad fundum præcipitat, & abjicitur, in hac enim noxia latet qualitas. Expressa materia corbiculis inponitur, lapidibus adgravatur, ac per tres quatuorve dies aquæ inponitur marinæ, in recenti, vel pluviali dein abluitur, & subigitur, donec nulla amplius decidat calx, ac demum ad Solem exsiccatur, saccis inpingitur, & in fumo conservatur. Si hæc materia dein ad cibum præparetur, in obturata olla supra vaporem aquæ fervidæ digeritur, quod *Cuceus* vocatur, ac dein cum Calappi medulla editur loco Oryzæ ad alios cibos, primum autem cani objicitur. Male præparata primo faciei ruborem caussat, ac per totum corpus anxietatem, ac vertiginem, dein sanguis sentitur æstuare, omnes porro flaccescunt artus, dein gravis subsequitur Diarrhæa, & aliquando vomitus. Curatio est recentem bibere Calappi lympham, aqua frigida corpus lavare, & pauxillum Accarbahar, seu Coralliorum adsumere. Manuum pruritus tollitur frictione cineris calidi. Optimum præbet commodum, ac victum mare frequentantibus, si in desertas adpellant insulas, sed octo, vel decem requiruntur dies ad præparationem.

Multi Celebes, & Ceramæ populi ex hac vivere coguntur radice, quum penuria sit Oryzæ, vel Sagus, tumque sæpissime fit, ut patientiam, & laborem non adhibeant, ut rite præparentur, inde ægre sese habeant, ac Maboc, seu vertiginosi sint, ad quem tollendum quævis fere natio suum habet antidotum. Maccassarenses, & Boegenses tenerum epotant Calappum, vel Calappi lympham, seu Santan. Ceramenses radice utuntur Siri Boppar cum Pinanga masticata. Amboinenses corticem, ac radicem adhibent Gnemonis domesticæ in aqua coctam, quam bibunt, ejusdemque arboris folia cum Pinanga masticant, quod etiam prodest contra noxam piscis Utricularis dicti.

Incolæ insularum Xulanensium has solebant radices Sagus pani admiscere, ut massa augeatur, quum vero sordide hoc tractarent opus, nec requisitum præparationis tempus exspectarent, hinc ipsorum Sagus panis, qui quadratas refert majores aleas, quem peregrinis vendunt, post paucum tempus interne flavescit, saporem habet amaricantem, & insalubris est, quod in caussa est, Xulanensium Sagum ita contemni.

Dit moet men twee a driemalen doen, tot dat men bemerkt, dat alle schadelykheit uitgetrokken zy, waar van het teken is, als men de gedroogde in een potscherf over het vuur roost, en als zy stil blyven leggen, en inkrimpen, zoo houd men ze voor bequaam, maar zoo zy haar beweegen, en door malkaar rollen, zoo moet men ze alweer in Zeewater weeken, en perssen als vooren. Tot meerder verzekeringe smyt men eenige stukjes voor de hoenders, zoo zy dezelve op-eeten zonder duiselig daar van te werden, zoo isse goed, en men mag ze als dan vryelyk nuttigen, als men ze weder bakt in een pan met geraspte Calappus-pit.

De Amboinesen maken 't aldus. Zy snyden ze in stukken, en kneeden ze met handen en voeten, zoo sterk zy konnen in Zeewater, dat het meeste deel van den schadelyken zap, en kalkagtige substantie ten eersten uitlope, doen ze als dan in korfjes, en weeken ze twee a drie dagen in Zee met stenen bezwarende, dat 'er den resterenden zap uitgeperst worde, daar na weeken zy ze nog een paar dagen in versch water, tot dat zy half verrotten, drogen ze als dan in de Zonne, en bakken ze ten laatsten in een panne met Calappus-pit, of zy mengen de kleen gestotene met Zagu-meel, en bakken 'er Zagu-brood af, die smaakelyker worden dan de enkelde. Immers die ze proeven, oordeelen, dat zy de gedane moeite wel weerd zyn. Den zap uit de versche wortelen, schoon hy juist de menschen niet doodet, brengt hy hem een groote benaauwtheit en duiseling aan, en de qualyk toebereide maken ook duiselig. De Amboinesen willen 'er egter de moeiten niet aan doen, zoo lange zy andere kost konnen krygen, maar in de voorschreeve maanden, als 'er geen Oebis te bekomen zyn, zoo verspreiden ze hun na de woeste bossen van kleen Ceram, en de omgelege kleine Eylanden om deze wortelen uit te graven, die zy na de Maand Augustus niet meer vinden.

De derde manier van ze te prepareeren is deze, de versche stukken bestrykt men met assche, vergraafse drie a vier dagen in de grond, daar na afgespoeld, en met versch water sterkelyk gekneeden, zoo lange als 'er witte kalk afkomt, die zig op de grond van 't water zet, en die men weg smyt, want daar in is de schadelykheit. Het uitgeperste werd in korfjes gedaan, met stenen bezwaard, drie a vier dagen in zeewater gezet, daar na weder in versch water afgespoeld, en gekneeden, tot dat 'er geen kalk meer van komt, en ten laatsten in de Zonne gedroogd, in zakken gedaan, en in de rook verwaard. Als men 't eeten wil, werd het in een besloten pot boven het water gestooft, het welk men Cuceus noemd, en dan met Calappus-pit gegeeten, in plaats van Ryst tot andere spysen, dog men laat het eerst een hond proeven. Het qualyk toebereide maakt eerst rood over 't lichaam en in 't aangezicht, zeer benaauwd en duiselig, daar na gevoeld men het bloed kruipen, alle leden worden slap, daar op volgt een sterke afgang, en zomtyds braken. Zyne genezing is jonge Calappus te drinken, in kout water zig te wasschen, en wat Accarbahar in te nemen. Het jeuken der handen verdryft men met warme assche te wryven. Het is een goede troost voor Zeeluiden, die op eenzame Eilanden vervallen, dog het vereist acht a tien dagen tot zyne toebereidinge.

Veele volkeren op Celebes en Ceram moeten van deze wortel leven, als 'er schaarsheit van Ryst en Sagu is, en dan gebeurd het zeer dikwils, dat zy het geduld niet hebbende om ze te degen toe te bereiden, hun qualyk gevoelen, en Maboc dat is duiselig werden, waar tegens schier ieder Natie een byzonder tegenhaat weet. De Maccasaren, en Boegisse volkeren drinken een jonge Calappus, of de melk van Calappus. De Cerammers gebruiken de wortel van Siri-Boppar met Pinang geknouwd. De Amboinesen de wortel, en schorsse van tamme Gnemon in water gekookt en gedronken, als mede de bladeren deszelven booms met Pinang geknouwd, 't welk ook helpt tegens de schadelykheit van den vis Opblaser.

De Inwoonders van de Xulaze Eylanden plegen deze wortelen onder Sagu-brood te mengen om den hoop te vermeerderen, dog dewyl zy wat slordig daar mede te werk gaan, en de behoorlyke tyd van toebereidinge niet afwagten, zoo werd haar Zagu-brood, het welk als groote teerlingen ziet, en dat zy aan de vreemdelingen verkopen, na weinig tyd van binnen geel, bitter van smaak, en ongesond, 't welk de oorsaak is, dat de Xulaëse Zagu in veragtinge gekomen is.

Flo- De

Flores luteæ Gadong ob gratum odorem a Javanis, & Baleyenſibus multum expetuntur, quos capillis innectunt, & Manoræ floribus admiſcent, quos linteis adponunt albis, & veſtibus, ut gratum ipſis concilient odorem.

Colot ab *Euſeb. Nierenberg. hiſt. natur. libr.* 14. *cap.* 51. deſcriptum, & in Philippinis creſcens inſulis, ſimile videtur *Oebi Utan* eſſe, ſaltem ex ejus uſu ita adparet, formæ enim deſcriptio brevis eſt, & obſcura.

Nurem Kelengu. Bracm. *Conetti*, & *Pilo Carandi.* Portugall. *Graboſa Ovada.* Belgice *Ey-keulen Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 35. deſcriptum convenire videtur quodammodo cum *Ondo* præcedente, præſertim quum Horti textus teſtetur, ſpeciem quandam ejus eſſe trifoliatam cum eduli radice.

De bloemen van het geele Gadong werden, wegens haar lieflyken reuk, van de Javanen, en Baleyers veel gezogt, om in de haairen te dragen, of met Mamoor-bloemen gemengd, by het witte linnen-werk, en klederen te leggen, om dezelve een goeden reuk te geven.

Colot *by* Euſeb. Nierenberg. natural. hiſt. lib. 14. cap. 51. *beſchreeven, en in de Philippienſe Eylanden waſſende, ſchynd een diergelyke* Oebi Utan *te zyn, immers uit het gebruik, want de beſchryvinge van de gedaante is kort, en donker.*

Nurem Kelengu. *Bram.* Conetti, *en* Pilo Carandi. *Portugees* Graboſa Ovada. *In 't Duits* Ey-keulen *in* Hort. Malab. part. 7. Fig. 35. *beſchreeven, ſchynt eenige overeenkomſt te hebben met de bovenſtaande* Ondo, *te meer wyl den text van den Hortus getuigt, dat 'er een zoorte zy met drie bladeren, en de wortel eetbaar.*

Tabula Centeſima Vigeſima Octava

Ubium exhibet *ſilveſtre trifoliatum*, cum *radice* ejus *craſſa*, & *eduli.*

De Hondert en acht en twintigſte Plaat

Vertoont het *wilde driebladige Oebi*, met deszelfs *dikke*, en *eetbare wortel.*

AANMERKING.

Hæc eſt Dioſcorea foliis ternatis *Linn. H. Cliff. p.* 459. & Ricophora, ſeu Inhame Curaſſavica trifolia, ſeu Phaſeoloides *Herm. Par. Bat. Pr. pag.* 371. & *Plukn. Almag. p.* 321. & Battata ſilveſtris, ſpinoſa, trifolia, flore vidua, verrucoſa, fructibus in ſpicis longis rarioribus, triangularibus, ad pediculum reflexis *Ray tom.* 3. *p.* 133. & *Tsjageri Nuren H. Malab. part.* 7. *Tab.* 33. cum hac noſtra planta magis convenit quam illa *Fig.* 35. uti *Rumphius* vult, quæ cum præcedenti *Ubio quinquefolio* convenit, quum illa ſit ſemper trifoliata.

OBSERVATIO.

Dit is de Dioſcorea met drie bladeren van *Linnæus* in de *H. Cliff. p.* 459. en Curaſſauwſche Rizophora, of Inhame, met drie bladeren na de Turkſche bonen gelykende van *Herm. Par. Bat. Pr. pag.* 371. en *Plukn. Almag. p.* 321. en wilde doornachtige Battata, zonder bloem, en met vratten, dragende de vruchten in weinige lange ſtelen, by de voet omgebogen van *Ray tom.* 3. *p.* 133. en is de *Tsjageri Nuren* van de *H. Malab. part.* 7. *Tab.* 33. welke met deze onze plant beter overeenkomt, als die van de 35. *Figuur*, zo als *Rumphius* wil, welke eigentlyk met het voorgaande *vyfbladige Oebi* overeenkomt, daar die altyd driebladig is.

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

Ubium Polypoides. Ubi Gorita.

Tertia Ubii ſilveſtris ſpecies multum differt a prioribus, videturque peculiaris eſſe planta, in binas diſtincta ſpecies, albam, & nigram.

Album, ſeu *vulgare Ubium Gorita* longis, tenuibus, rotundis, ac lentiſſimis prorepit flagellis ad magnam diſtantiam per frutices, vel proximas adſcendit arbores, ubique ſeſe ramis circumvolvens, & firmans, ita ut aliquando ejus obcurrant ſarmenta centum circiter orgyas longa. In junioribus ſtipitibus folia ſolitaria locantur, in ſenioribus vero bina ſibi obponuntur geniculata, & retrorſum flexa, & conniventia.

Folia cum illis Ahuho, ſeu Ubii frugiferi conveniunt, ſed longiora ſunt, acutiora, tenuiora, & glabriora, læte virentia, & ſonitum edentia inſtar chartæ, glaberrima, & extenſa. Inferiores ipſorum auriculæ non acutæ ſunt, uti in aliis Ubii ſpeciebus, ſed rotundæ ſunt, foliaque ſuperius in longum terminantur apicem, palmam longa, quinque ſexve digitos lata, novem, undecim, & tredecim incurvis nervis longitudinalibus pertexta, ipſorumque interſtitia tenuibus, ac parallelis venulis pertexta ſunt. Ad ſuperiora folia, ac fere ipſorum petiolis alius inſidet pedunculus erectus, longum ſuſtinens acuminatum, ac viridem conum, rectum referens cornu, quod aperitur in quatuor longa, anguſta, & firma petala, ſeſe non extendentia, ſed quæ ſemi clauſa ſunt, inſtar coni, vel campanæ, externe ex viridi, & fuſco colore diſtincta cum dorſo protuberante, apex vero ipſorum viridis eſt, interne illa purpuraſcunt, & apices gerunt fuſcos in ordines locatos, & ſtrias formantes. Poſt hæc introrſum quatuor locantur alia craſſiuſcula petala ſtylos referentia firmos, intenſe purpuraſcentia, & introrſum alia minora ſimilia abſcondentia, quatuordecim numero, quorum quodvis tenuiorem ſuſtinet ſtilum, flaveſcentem, ſeu ex luteo virentem, illi aliquando incurvi ſunt, inſtar corniculorum, quotque introrſum locantur, tot grana profert fructus.

Hic

XVI. HOOFDSTUK.

De veelvoetige Oebis.

Het derde ſlag van wilde Oebis verſchild ook veel van de voorgaande, en ſchynd een plante op haar zelve te zyn, verdeeld in twee zoorten, witte, en zwarte.

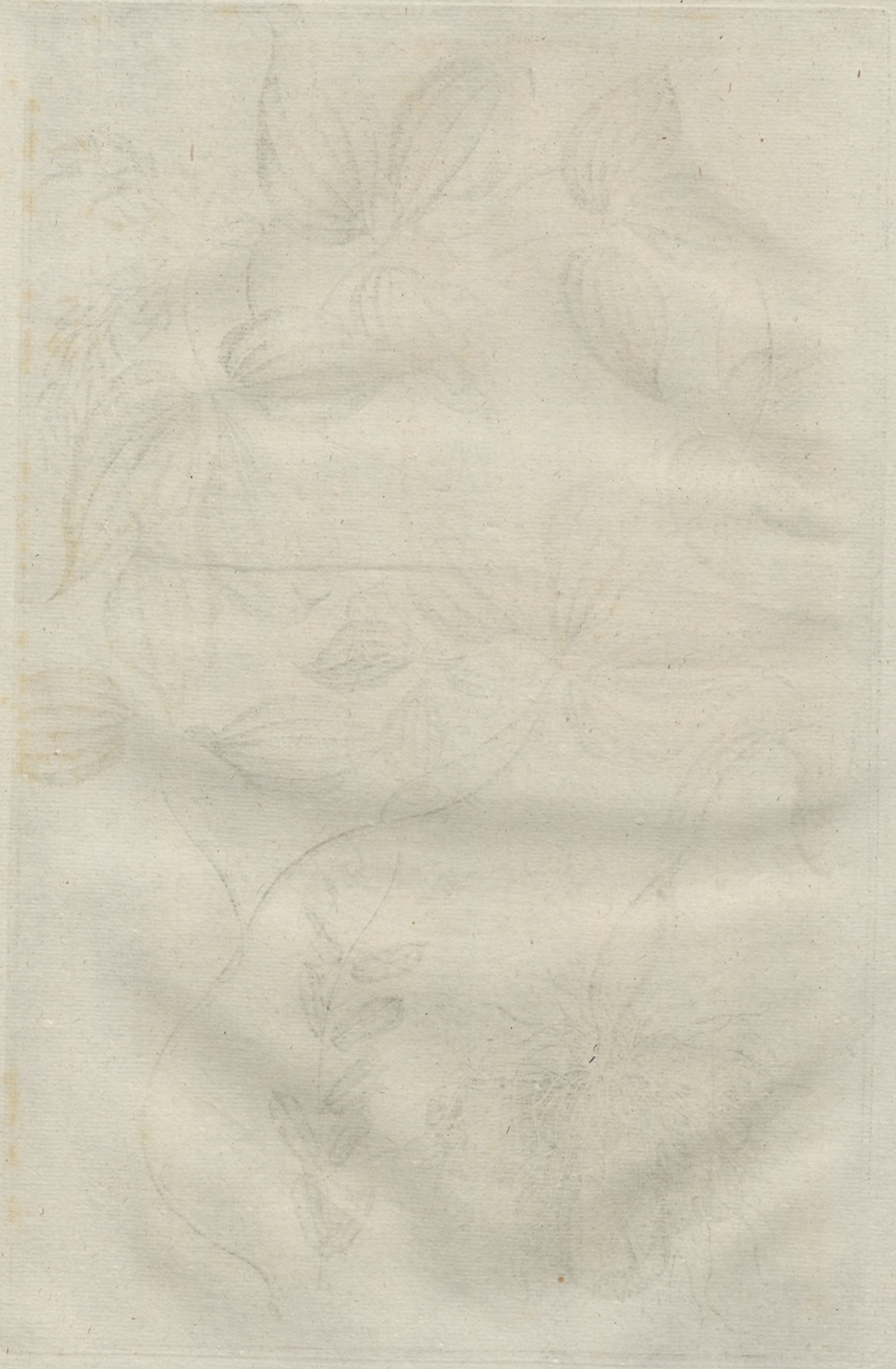
De witte, of gemeene Ubi Gorita *kruipt met lange, dunne, ronde, en zeer taaye ranken een groot ſtuk weegs door de ruigte, of loopt de naaſte bomen op, en vlegt zig overal vaſt om de takken, zoo dat 'er zomtyds ranken gevonden zyn by de hondert vademen lank. Aan de jonge ſtruiken ziet men de bladeren enkeld ſtaan, maar aan de oude twee, en twee tegens malkander, met een knietje achterwaarts, en tot malkander gebogen.*

De bladeren zyn die van Ahuho, of vruchtdragende Oebi gelyk, doch langer, ſpitzer, dunder, en gladder, blyde-groen, en rammelende als pampier, zeer effen, uitgebreid. De achterſte ooren zyn niet ſpits, gelyk aan de Oebis geſlachten, maar hebben ronde billen, en vooren een lange ſpitze, een band lank, vyf en zes vingers breed, met negen, elf, en dertien kromme zenuwen in de lengte doorregen, en de tuſſchen ſpatien zyn met fyne parallele adertjes uitgeweeven. By de voorſte bladeren, en ſchier op derzelver ſtelen ſtaat een ander ſteel opgeregt, dragende een lange ſpitze, en groene kegel, gelyk een regte hoorn, zig in vier lange ſmalle, en ſtyve blaadjes openende, die zig niet uitbreiden, maar half geſlooten ſtaan, als een kegel, of klok, van buiten uit den groenen, en bruinen gemengd, met een verheeven rugge, doch deſpits is groen, binnen purper met bruine ſtipjes, die in ryen ſtaan, en ſtrepen uitmaken. Naaſt deze na binnen ſtaan vier andere dikke blaadjes, als ſtyve ſtiletjes, boog-purper, en na binnen toe nog andere kleendere zulke voetjes verbergende, tot veertien in 't getal, ieder dragende een dundere ſtiletje, bleek-geel, of geel-groen, dewelke zomtyds gekromd ſtaan, als boorntjes, en zoo veel dezer voetjes van binnen ſtaan, omtrent zoo veel korls komen in de vrucht.

Deze

Dioscorea hirsuta. Bl.

Hic flos tetrum fundit odorem, primo flaccidus, & in teneris fruticulis frustra decidunt hi flores, nullos relinquentes fructus, unde & multi incolæ hanc plantam sterilem esse putant, ipseque nunquam fructus in silvis inveni, ac tantummodo in iis, quas ipse plantaveram.

Fructus itaque est bursa plana, seu cor superius in obtusum desinens apicem, plerumque ad unam inflexum partem, binos pollices longum, paulo minus latum, aliquando tres longum, & unum latum, semper solitarium dependens, ac diu virens, quatuor servans petala tanquam fulcrum. Binæ oræ planæ binis ternisve dorsis distinctæ sunt longitudinalibus, atque oræ semi digitum latæ, plerumque etiam una pars gibbosior est altera, tandem hic fructus nigricat, & ad gibbosam dehiscit partem, in binas sese aperiens januas, quæ intus octo exhibent semina in binis ordinibus locata, vel octo in tribus supra sese invicem posita sunt ordinibus. Quodvis granum oblongum est, & acuminatum instar minoris speciei Cardamomi, vel silvestre granum, quod vulgo Cardamomum Amboinense vocatur, sed longius est, magisque striatum, & inferius venula fructui connectitur, externe fuscum, interne album, & solidum.

Tota hæc planta glaberrima est sine ullis spinis, vel rugositate, odorem fundens gravem, si quædam ejus pars inter digitos fricetur. Radix duplex est, superior enim stipiti proxima transversalis est, non ultra minimum digitum crassa, inregularis, nodosa, & sinuosa fere instar Zingiberis, sed multo nodosior, & lentior. Ex his nodis sursum sese elevant caules plantæ, ac deorsum plures aliæ crassiores radices plerumque perpendiculares, ad ortum angustatæ, acsi crassa tantum esset vena, dein sensim hæc crassescens, in tenuem iterum subito evanescens apicem radiculam format. Multas hæ exhibent, sed inversas Raphani minoris radices, plures simul dependentes, ultra pedem, vel ulnam longas, ac binos fere digitos crassas, externe, & interne albas, quæ paucis obductæ sunt tenuibus fibrillis, fatuæ, amaricantes, & ingrati saporis, & odoris, acsi nitrosam terram quis olfaceret. Hæ radices raphanaceæ viginti, triginta, immo quinquaginta simul dependent unica ex radice, ac simul evelli possunt, ita ut uni homini sufficiens præbeant pondus, & onus. Per cujusvis radicis centrum longus, & lentus decurrit nervus, uti per Pastinacam nostratem, sed multo durior.

Secundo *Ubi Gorita* nigrum, modo crescendi cum priore convenit, sed minora gerit folia, ac tenuiora sarmenta, vix culmum crassa, quibus folia insident in teneris solitaria, in vetustioribus bina sibi obposita, quinque sexve pollices longa, tres, ac tres cum dimidio lata, perfecte cordiformia, tenuia, ex nigro virentia, inferius rotunde auriculata instar Sirii foliorum, ad pedunculum novem, & undecim concurrunt nervi, & interstitia tenuibus pertexta sunt venulis transversalibus, seu striis.

Sarmenta prope radicem nodosissima sunt, & incurva, ex nigro virentia, & lenta, in plura alia divisa. Loco floris similis sese exhibet acutus conus, sese aperiens in quatuor angusta viridia petala, in quibus quatuor alia obscure fusca locantur, & in horum centro plurima incurva cornicula, seu stamina, quatuor simul uno ex ortu. Flores fructusque hujus speciei haud multum differunt ab illis prioris, in teneris enim fruticulis raro quidem observantur, sed in vetustis ad ortum folii unus sese erigit erectus, ac firmus pedunculus, quatuor pollices longus, binos tresve sustinens flores uti in alba specie.

Fructus eandem quoque fere habent formam, quidam plani instar priorum, alii rotundi, sed minores prioribus, in planis unum triave reperiuntur oblonga, & acuminata grana, in rotundis viginti minora granula in fundo sibi adposita.

Radices longæ sunt, ac tenues, non ultra minimum digitum crassæ, plurimæ autem tenuiores, & rotundæ instar serpentem, a tribus ad quatuor pedes longæ, externe nigræ, nullas emittentes fibras excepto ad extremum, interne albæ, succosæ, amaricantes, & ingrati saporis, in medio crassum, & lentum gerentes nervum percurrentem. Hæ radices a duodecim ad octodecim numero simul dependent deorsum instar fasciculi anguium, quædam vero oblique etiam decurrunt.

Nomen.

Deze bloem is zeer vuil van reuk, in 't eerste week, en vallen aan de jonge struike vergeefs, en zonder vruchten af, weshalven veele Inlanders dit gewas voor onvruchtbaar houden, en ik zelfs heb ze schier nooit in 't wild gevonden, behalven aan die geene, die ik geplant hebbe.

De vrucht dan is als een platte beurs, ofte hert, vooren met een stompe spits, gemeenlyk na de eene zyde hellende, twee duimen lank, wat minder breed, zomtyds drie lank, en een breed, hangende altyd enkeld, of een alleen, langen tyd gras-groen, behoudende de vier blaadjes tot een voet. De twee platte zyden zyn met twee, of drie ruggens in de lengte afgedeeld, en de kanten wel een halve vinger. breed, ook is gemeenlyk de eene zyde bultiger dan de andere, eindelyk werd ze zwartachtig, en berst aan deze bultige zyde open, in dikke deurtjes, vertoonende van binnen acht zaden in twee rygen, of twaalf in drie rygen boven malkander geschikt. Ieder korl is lankwerpig-spits, gelyk een kleene zoorte Cardamom, of dat wild goedje, het welk men Amboinsche Cardamom noemd, doch langer, en meer geribd, achter met een voetje, of adertje aan de vrucht vast, buiten bruin, binnen wit, en massief.

Het geheele gewas is zeer glad, zonder eenige ruigte, of doornen, zwaar van reuk, als men iets daar van tusschen de vingers wryft. De wortel is tweederlei, want de bovenste, en naaste aan den stam leid over dwers, niet boven een pink dik, onordentlyk geknopt, en bogtig, schier als de Gember, doch veel geknoopter, en taayer. Uit deze knoopen spruiten opwaarts de stelen van de plante, en neerwaarts veele andere dikke wortelen, meest regt neerwaarts gaande, boven by haren oorsponk smal, als of het maar een dikke ader was, daar na allenkskens dikker wordende, en dan schielyk wederom spitzer in een dun worteltje uitlopende. Zy vertoonen veele, doch omgekeerde Radyzen by malkander hangende, ruim een voet, of een elle lank, en schaars twee vingers dik, buiten, en binnen wit, met weinige fyne vazelingen behangen, laf, bitter, en onaangenaam van smaak, en reuk, als of men zalpeterige aarde rook. Deze Radyzen hangen twintig, dertig, tot vyftig by malkander aan eene wortel, en konnen t'zamen uitgetrokken werden, dat 'er een perzoon een dracht aan heeft. Door de midden van ieder wortel gaat een lange, en taaye zenuwe, gelyk door onze Pinksternakelen, doch veel harder.

De tweede zwarte Ubi Gorita *is aan wasdom de voorige gelyk, doch heeft kleender bladeren, met dunne ranken, kwalyk een stroobalm dik, daar aan staan de bladeren aan de jonge enkeld, aan de ouden twee en twee tegens malkander, vyf en zes duimen lank, drie, en drie en een half breed, regt hertformig, dun, zwart-groen, achter met ronde hillen, als de Siri-bladeren, aan den steel stoten negen, en elf zenuwen t'zamen, en de tusschen plaatzen zyn met fyne dwersadertjes, of strepen doortogen.*

Roxburgia moluccana Blume

De ranken zyn by de wortel zeer knoestig, en krom, zwart-groen, en taay, hun in veele andere verdelende. In plaats van de bloeme vertoond zig diergelyke spitze knop, zig in vier hoog groene smalle blaadjes openende, daar in vier andere donker-bruine staan, en in de midden veele kromme hoorntjes, of draden, vier en vier uit eenen oorsprong. Het bloeizel, en vrucht van deze zoorte verschild niet veel van het voorgaande, want aan de jonge struiken ziet men zelden iets, maar aan de oude struiken komt mede by den oorsprong des blads, en regt uit deszelfs steel een enkeld styf steeltje voort, vier duimen lank, dragende twee, of drie bloemen, gelyk van de witte zoorte gezegt is.

De vruchten zyn meest ook van deszelfste fatzoen, zommige plat als de voorgaande, zommige rond, doch kleender als de voorige, in de platte vind men een a twee lankwerpig toegespitste korls, en in de ronde twintig kleene kolrs op de grond tegens malkander gedrongen.

De wortelen zyn lank, en dun, niet boven een pink dik, de meeste dunder, en rond als Slangen, van drie tot vier voeten lank, van buiten zwart, en zonder vazelingen, behalven aan 't einde, van binnen wit, zappig, bitterachtig, en onaangenaam van smaak, in de midden met een doorgaande dikke, en taaye zenuwe. Dezer wortelen hangen van twaalf tot achttien by malkander meest nederwaarts als een bondel Slangen, doch zommige loopen ook dwers.

Naam.

Nomen. Latine *Ubium Polypoides*. Malaice *Ubi Gorita*, quum plurimæ ejus radices simul dependentes caput repræsentant piscis *Polypi*, Malaice *Gorita* dicti. Aliis Malaiensibus quoque dicitur *Canjalat*, *Canjalut*, *Anjalut*, vulgo etiam *Oebi Utan*, sed nimis generale. Amboinice in Loehoa *Ube Waleä*, in Leytimora *Ube Talla*, Ternatice *Bootsja*. Altera species, seu nigra *Ubi Gorita* vocatur, seu *Canjalut Itam*.

Locus. In incultis crescit locis in minoribus silvis, vel ad oras altiorum silvarum, ubi arbusculæ locatæ sunt, copiosius vero in humidis, & planis locis, vallibus, & agris juxta fluminum ripas. Altera nigra species solum amat nigrum sulphureum, ubi arena tenuis est, cum nigra terra mixta, uti in Sagus silvis humidis, vel locis paludosis, multo autem rarior est alba specie, quæ per totam Amboinam obvia est. Videtur quædam etiam ejus species in Japana crescere, vidi enim cum aliis muria conditis fructibus hosce inde deferre, qui inde in ligneis deducuntur crateribus, quique ibi muria quodam condiuntur.

Usus. Hæ radices ad cibum non adhibentur, sed condiuntur, quod Europæi nostri videntur didicisse a Sinensibus, quam artem nunc multi exercent. Depuratæ, & ablutæ sumuntur radices albæ speciei, quarum capita, & caudæ abscinduntur, quæ primum in aqua ebulliuntur, ac dein per unam alteramve noctem in aqua calcis macerantur, quæ inde flavescit, atque amaritiem extrahit. Dein per sex septemve dies in aqua macerantur pluviali, quæ quotidie renovatur, donec non amplius luteo colore sit inprægnata, vel tincta, radices has demum in frusta conscinde digitum longa, ex quibus medius extrahitur nervus, unde simul frusta hæc in medio finduntur, ac tandem in Syrupo hæc excoque, tum conditum peractum est, frustaque eleganter pellucida sunt, semi transparentia, & ex fusco flava instar Succini opaci. Conditum hoc ad potum Thee proponitur, saporem vero habet fatuum, ac dulcem, sæpe ad calcem adcedentem, si nimia ipsi admista fuerit quantitas, cujus dosin per experientiam, & exercitationem discimus.

Recentes radices inlinitæ si fuerint contusæ, pediculos vestium, & corporis fugant. Hitoënses mihi declararunt, quum cum Belgis bellum gererent, circa annum 1641. in monte Wawani, sese a Malaiensibus didicisse ex hisce radicibus carbones præparare, qui ad pulveris pyrii præparationem adhibebantur, quem illi in ipsis montibus conficere debebant, quum in litoribus ab Belgis essent circumcincti, ita ut nil ad ipsos posset deferri, sulphurem ex dicto effodiebant monte, parumque Nitri adduxerant peregrini.

Nigra species ad conditum non adhibetur, quum nimis amara, & ingrata sit, sed quidem ad usum Medicum, contra quendam morbum *Sackit Gorita* dictum, per quem intelligunt tam Polypum intestinorum, quam Molam Uteri, qui morbus viduis junioribus sæpe supervenit, ac pertinacissimus est. Tam recentes quam siccatas sumunt radices, cum illis albæ speciei mixtas, quibus addunt radices *Oleris dulcis*, quod Ophioglossi species est, postea libro decimo descripta, has simul masticant cum Pinanga, succumque deglutiunt, si viro istæ radices aquæ incoquantur, ipsarumque decoctum propinatur, præstantius puto esse remedium. Eandem hanc nigram speciem cum Pinanga quoque masticant, infantumque corpora adspergunt, quos putant esse præstigiis incantatos, vel malo genio tactos.

P. S. Ad hujus plantæ descriptionem, & qualitatem porro pertinet, Ubia, seu radices ejus Raphanaceas aliquando supra terram elevari, & emittere bina tenave sarmenta cum paucis fibrillis, quibus sese ipsi inplantant, quæ non albo, sed viridi obducuntur cortice, quæ tamen non tam aptæ sunt ad conditum quam inferiores. In quibusdam porro flagellis ad secundum, vel tertium supra radicem nodum quædam dependent bulbosarum istarum radicum, quæ parvæ manent, uti in icone exprimitur.

In

Naam. *In 't Latyn* Ubium Polypoides. *In 't Maleyts* Ubi Gorita, *om dat de veele wortelen by malkander hangende, verbeelden het hooft van den vis* Polypus, *in 't Maleyts* Gorita *genaamt. In 't hooger Maleyts noemd men 't* Canjalut, Canjalat, *en* Anjalut, *in 't gemeen ook* Oebi Utan, *doch al te generaal. In 't Amboins, op Loekoe* Uhe Waleä, *op Leytimor* Uhe Talla, *in 't Ternataans* Bootsja. *De tweede zoorte hiet* Ubi Gorita, *of* Canjalut Itam.

Plaats. *Het wast op ongebouwde plaatzen in 't kreupelbosch, of aan de randen van 't hooge bosch, daar het laag geboomte heeft, meer op vogtige, en vlakke plaatzen, valleyen, en velden langs de rivierkanten. De tweede zwarte zoorte bemind een zwarte zwavelachtige grond, daar een fyn zand is, met zwarte aarde gemengd, gelyk in de vogtige Zagu-bosschen, of daar het moerassig is, maar het werd veel weiniger gevonden dan 't witte, het welk in geheel Amboina bekend is. Het schynd, dat 'er ook een zoorte van in Japan wast, want ik hebbe ze zien medebrengen onder andere ingezoutene vruchten, die men in houte balien daar uitbrengt, en met een zeker pekelzop ingeleid werden.*

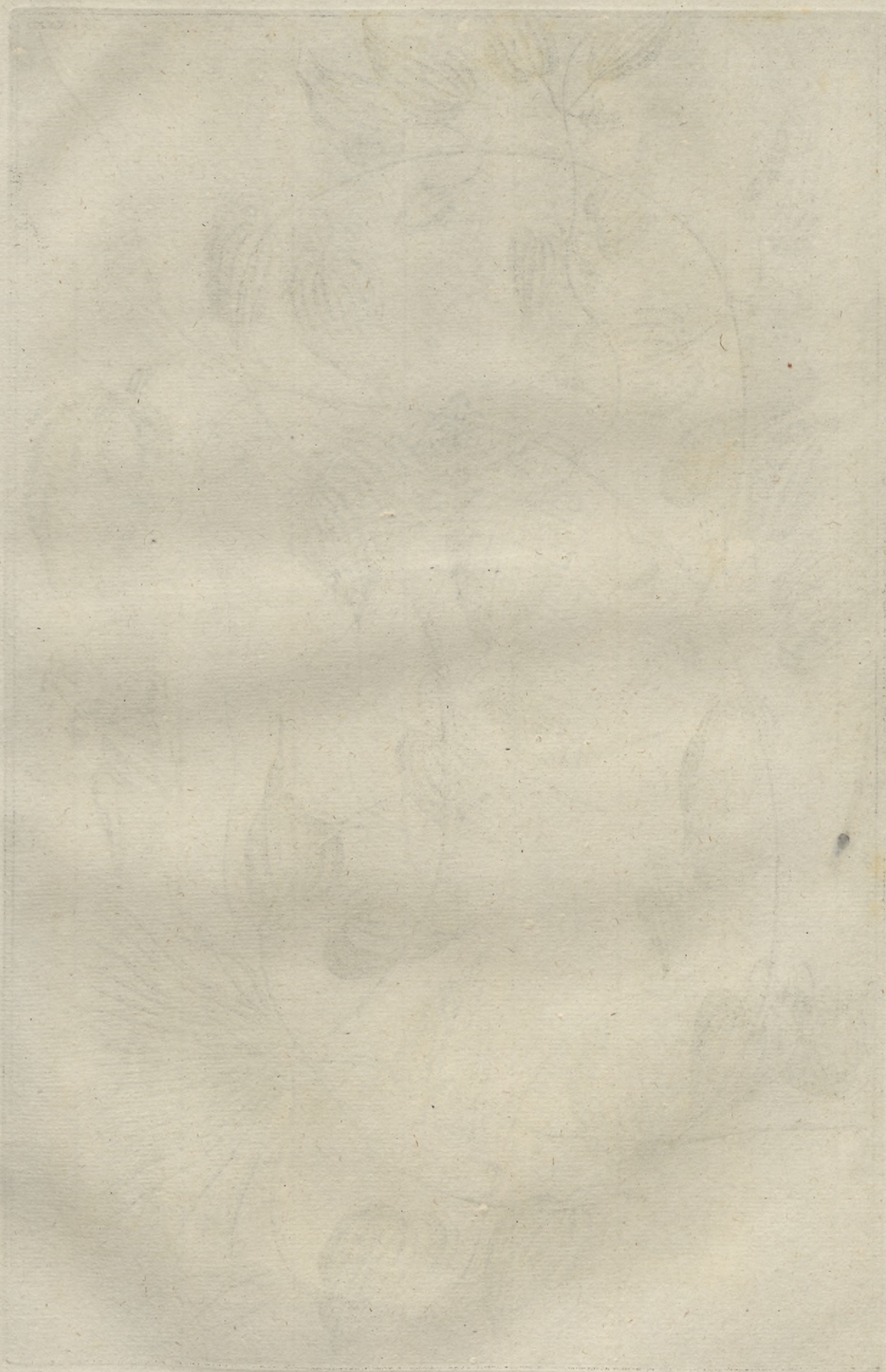
Gebruik. *Men gebruikt deze wortelen geenzints tot de kost, maar om te confyten, het welk onze Europiaanen schynen geleerd te hebben van de Sineezen, en nu veel oeffenen. Men neemt de schoon gewasse wortelen van de witte zoorte, snyd het hooft, en steert af, kookt ze eerst op in water, en weekt ze dan een nacht of twee in kalk-water, 't welk daar van geel word, en de bitterheid uittrekt. Daar na weekt men ze nog zes, of zeven dagen in versch water, het zelve dagelyks vernieuwende, tot dat het niet meer geel geverfd werd, snyd ze als dan in stukken van een vinger lank, en trekt de middel harde zenuwe daar uit waar door met eenen de stukken in de midden gekloofd werden, en kooktze ten laatsten op in Syroop, zoo is het confyt gemaakt, en de stukken worden schoon klaar, half doorzigtig, en bruin-geel, als donker bernsteen. Dit confyt zet men op by het Thee-water, het is laf, en zoet van smaak, zomtyds na den kalk smakende, als men te veel daar onder gedaan heeft; welkers quantiteit men door oeffening moet leeren.*

De versche wortelen gestooten, en opgesmeerd verdryven de luizen uit de kleederen, en van het geheele lichaam. De Hitoeëzen verklaarden my, dat als zy met de Hollanders oorloogden omtrent 't jaar 1641. *op den berg Wawani, zy van de Maleyers geleerd hadden uit deze wortelen koolen te maken, die tot het bereiden van buspoeder gebruikt wierden, het welk zy luiden in 't gebergte zelfs moesten maken, zynde op de stranden van de Hollanders beslooten, zoo dat zy van buiten geen toevoer konden krygen, den zwavel groeven zy uit den voornoemden berg, en een weinig Salpeter hadden de Vreemdelingen medegebragt.*

De zwarte zoorte werd tot het confyten niet gebruikt, om dat ze te bitter, en onlieflyk is, maar wel tot eenige Medicyne, tegens zekere ziekte Sackit Gorita *genaamt; waar door zy zoo wel verstaan* Polypum Intestinorum, *als* Molam Uteri, *een gebrek de jonge Weduwen dikwils overkomende, en hartnekkig om te geneezen. Zy nemen zoo wel de versche als gedroogde wortelen, of met die van de witte zoorte gemengd, daar by doende de wortelen van het* Olus dulce, (*zynde een zoorte van het* Ophyoglosson) *hier na in 't tiende boek beschreeven, knouwen ze t'zamen met Pinang, en zwelgen den zap in, maar als men de voornoemde wortelen in water kookt, en het afkookzel drinkt, houde ik 't voor beter. Dezelve zwarte zoorte knouwen zy ook met Pinang, en besproeijen daar mede de kleene kinders over het geheele lyf, die zy zeggen betooverd, of van een kwade lucht geraakt te zyn.*

P. S. Nog behoort tot de beschryving de eigenschap, dat dit gewas zyn Oebis, of Radyzen, zomtyds met twee a drie looten boven de aarde vertoont, met weinige veezels daar in zig vast hegtende, met geen witte maar met een groene schorsse bedekt, dewelke men zoo bequaam niet acht tot confyten als de onderaartze. Nog ziet men aan zommige ranken aan de tweede, of derde lidt boven de wortel eenige van deze Radyskens afhangen, dewelke klein blyven, gelyk in de Figuur aangeweezen werd.

In

Roxburghia gloriosioides.

In rationibus, & memoriis navium redicum legi, in patriam deductas fuisse radices quasdam Scorzoneræ conditas ex Bengala, mihi quoque varia condita inde adportata fuere, inter quæ quoddam erat quam maxime conveniens sapore, & colore cum Ubio nostro polypoide, excepto quod Bengalense non esset excavatum, sed solidum, & integrum, quæ frusta erant longa, paulo crassiora Lumbrico. Ipsis dein ostendi recentem *Ubi Gorita* radicem, mihique indicarunt unam eandemque esse radicem, quam in Bengala Saccharo condiunt, quæ ibi vocatur *Cicor*, seu *Ciel*, ejusque tenuissima ibi sumi frusta haud digitum crassa, ac proinde non necesse est, medium extrahere istum crassum nervum, quod in Amboina fit, Bengalense quoque conditum multo delicatius est, quam parum vero descriptum hoc Ubium cum Scorzonera conveniat, cuivis Botanico judicandum relinquo, quamque incertum sit Indicas plantas non rite notas Europæis designare nominibus, videturque mihi, ex Bengalensi *Cicor*, seu *Cicur Scorzoneram* composuisse.

In de factuur van onze retourscheepen heb ik geleezen, dat in 't Vaderland aangebragt zyn eenige potten van Scorzonera uit Bengale, my zyn ook verscheide confyten vers uit het zelve aangebragt, onder anderen een zeer na overeen komende aan smaak, en coleur met ons Ubium Polypoides, behalven dat het Bengaalze niet hol, maar massief was, bestaande in lange stukken, wat dikker dan een Pierworm. Hier op heb ik hun lieden getoont de wortel van 't voorschreeven Ubi Gorita, *en daar op tot berigt bekomen, dat het voorzeker dezelfde wortel was, die zy in Bengale confyten, aldaar genaamt* Cicor, *of* Ciel, *en dat men aldaar de dunste stukken neemt, nog geen vinger dik, en daarom niet nodig agt de middelste zenuwe daar uit te trekken, gelyk men in Amboina doet, ook is het Bengaalze veel smakelyker, maar hoe weinig het voorschreeven Oebi met Scorzonera overeen komt, laat ik een ieder Kruid-kenner oordeelen, als mede hoe onzeker men gaat, als men de Indische gewassen op halve kennisse met Europische namen doopt, en het schynd my toe, dat ze uit het Bengaalze* Cicor, *of* Cicur Scorzonera *gemaakt hebben.*

Tabula Centesima Vigesima Nona

Ubium exhibet *Polypoides* cum ejus *flore* A majori forma expresso, & B *fructu* naturali magnitudine.

De Hondert en negen en twintigste Plaat

Vertoont het *veelvoetige Oebi*, met deszelfs *bloem* A in grooter gedaante, en B de *vrucht* in natuurlyke grootte.

CAPUT DECIMUM SEPTIMUM.

Batatta. Batattas. Ubi Castela.

PRæter descriptas, & memoratas radices edules in hisce Orientalibus regionibus obcurrunt quædam peregrinæ, & aliunde deductæ, sed quæ jam adeo vulgares sunt, ut indigenæ habeantur. Harum celeberrima, & optima est Batatta, quæ putatur a Castiliensibus introducta. A multis ante me descripta fuit, utile tamen duco meam quoque addere descriptionem, quo modo nempe in hisce Orientalibus crescat insulis: Est itaque herba repens, quæ non permittitur adscendere, sed per terram prorepere longis suis flagellis longe lateque sese extendentibus. Hæc autem sunt rotunda, vel parum angulosa, viridia, satis lenta, inferius pilosa lanugine obducta, superne glabra.

Folia in longis locantur interstitiis solitaria, longis insidentia petiolis, quæ ubique virens effundunt lac, si sauciantur. Folia hæc trigona sunt, seu potius pentagona, quodammodo referentia illa Bryoniæ lævis, alii autem scriptores hæc comparant cum illis Ari minoris, vel Spinachiæ, a quibus tamen multum differunt, inferius enim binas gerunt rotundas auriculas, cum binis lateralibus angulis, superius acute desinunt, quatuor circiter pollices longa, & lata, suntque porro glabra, glauca, flaccida, nec splendentia. Horum venæ, & petioli albicant, in rubra vero specie fusci sunt, uti & folia tenera pallide fusca sunt. Ad quodvis geniculum foliosum caules radiculas emittunt in terram, ubi hanc tangunt, atque ex his oblonga excrescit Rapa plerumque solitaria, aliquando in pingui solo binæ tresve simul excrescunt.

Ex foliorum alis laterales excrescunt ramuli, qui in alios iterum dividuntur, longe lateque sese extendentes, & magnum obcupantes agrum, sique suo committantur genio, proximas adscendunt herbas, & fruticulos, cuncta vero flagella in altum elevata nulli inserviunt usui, ac plantam emaciant, unde & hoc impeditur.

Radix spithamam, vel pedem longa est, binos crassa digitos instar farciminis minoris, quarum paucæ rectæ sunt, plurimæ uno alterove flexu sinuosæ, uti intestinum in naturali suo locatur situ, superius angustata, & per tenuem nervum e stipite dependent, plerumque solitariæ, hic autem nervus in molli, & arenoso solo brevis est, in saxoso, vel duro longior, ipsaque radix, seu Rapa inferius crassior est, ubi finum format, sed acute iterum definit, paucas emittens fibrillas.

Ex

XVII. HOOFDSTUK.

De Patattes.

B*Ehalven de voornoemde eetbare wortelen heeft men in deze Oostersche Eylanden nog eenige vreemde, die eertyds uitlandig, en van elders ingebragt zyn, dog nu zoo gemeen geworden, dat men ze voor Inlandsche houd. De vermaarste beste daar onder is de Patattes, dewelke men meend door de Castilianen ingebragt te zyn. Ze is al van veele voor my beschreeven, niet te min vind ik raadzaam dezelve nog eens te beschryven, namentlyk hoe zy in de Oostersche Eylanden wast, het is een kruipende plante, die men niet laat opklimmen, maar langs de aarde kruipen met hare lange ranken, zoo wyd en breed als zy wil. Dezelve zyn rond, of een weinig hoekig, groen, matig taai, agter met een hairige wolagtigheit bekleed, maar vooren glad.*

De bladeren staan in wyde tusschen plaatzen van malkander, enkeld, en op lange stelen, overal een groenagtige melk uitgevende, als men ze quest. De bladeren zyn driezydig, of eigentlyker vyfhoekig, gelykende wat na de gladde Bryonia, dog andere Schryvers vergelyken ze by kleene Aron, of Spinache, waar van zy nog al veel verschillen, want zy hebben agter ronde ooren, te weerzyden met twee hoeken, na vooren toe uitlopende ontrent vier duimen lank, en breed, voorts glad, zee- of blauwgroen, slap, en niet glimmende. De aderen, en stelen zyn wit, dog aan de roode trekken zy na het bruine, gelyk ook der zelver jonge bladeren ligt-bruin zyn. By ieder knietje, daar het blad staat, schieten de stelen worteltjes in de aarde, daar zy dezelve raken, en uit de zelve word een lankwerpig Rape, gemeenelyk een alleen, zomtyds in een vette grond twee of drie by malkander.

Uit den schoot der bladeren komen de zyde takken voort, die zig al weder in andere verdelen, hun wyd, en zyds verspreidende, een groot veld beslaande, en zoo men ze begaan laat, de naaste ruigte, en beggens beklimmende, dog alle zulke ranken, die in de hoogte lopen, deugen tot niets, en mergelen den stok uit, dies men hem 't zelve moet beletten.

De wortel nu is een span of een voet lank, en twee vingers dik, gelyk een saucise, weinige regt, de meeste met een, of twee bogten gelyk een darm in zynen natuurlyken stand, boven smal, en met een dunne zenuwe aan den stok hangende, meest enkeld, welke zenuwe in een mulle, en sandige grond kort is, en in een steenige, of harde langer, beneden is deze Rape dikker, alwaar ze de bogten maakt, dog loopt weder spits toe met weinige vaselingen.

Van

Externe glabra eſt, & nuda, tenui pellicula obducta, ſeu cortice inſtar pomi, coloris trifarii juxta tres ſpecies. Vulgatiſſimae radices externe ex purpuro rubent, ſecundæ ſpeciei albæ, tertiæ ex utriſque mixtæ coloribus. Foliis, ac modo creſcendi non differunt, excepto quod rubra, uti dictum fuit, caules gerat fuſcos, ut & foliorum coſtas, ejusque folia tenera pallide fuſca ſunt, vetuſta intenſe glauca, ſecunda ſpecies caules gerit pallide virentes, ac viridia folia, ſic quoque ejus radix major, & rectior eſt. Subſtantia omnium interna alba eſt, mollis, fragilis, farinacea, pauco ſeroſo, & viſcoſo lacte turgida, ac facillime in partes confringi poteſt breves, eſtque ſiccior, & ſolidior quam Raparum noſtrarum, maximæ libram pendent, ac albæ unam cum quadrante.

Plerumque hæc planta neque flores neque fructus profert, excepto quæ in ſterilibus creſcit locis, flores aliquando gerit, qui calathoides ſunt inſtar omnium Convolvulorum, hujusque plantæ flos formam habet uti *Convolvuli marini*, ſed minor. Eſtque pallide purpureus, ad oras albicans, & ad latera quinque excurrunt radii more Convolvulorum, infra amplus, & planus, ſupra acuminatus. In ejus centro quinque locantur longa ſtamina, antheras gerentia farinaceas, cum medio longiore. Hi flores ante meridiem ſeſe aperiunt, calici inſidentes ex viridibus apicibus compoſito, periuntque nullos relinquentes fructus.

Si calce conteratur flos, colorem adquirit viridem inſtar iſtius Convolvuli, ſed tandem flaveſcit, ac marceſcit.

Nomen. Latine *Batatta.* Malaice *Batattas*, & *Ubi Caſtela.* Portugallice *Batatta.* Amboinice *Uby Caſtela.* Ternatice *Ima Caſtela.* Bandice *Lutu Caſtela.* Baleyice *Caſtela.* In India Occidentali Hiſpani hanc vocant plantam *Batatas*, *Camotes*, & *Ajes.* Americani *Batada.* Galli ibi habitantes *Batades.* Angli *Potades.*

Locus. Communis opinio eſt, quam etiam ſequor usque ad ulteriorem deciſionem, *Batattas* primum per Caſtilienſes ex Americanis regionibus in Manilhas, inde in Moluccas, ac per Portugallos in reliquas porro Indiæ Orientalis regiones fuiſſe introductas, quod nomen etiam teſtatur apud omnes fere Orientales populos, qui Batattas colunt. Cauſſa tamen dubitandi ſupereſt, quum hodie adeo vulgaris ſit, immo in locis, quos nulli unquam inhabitarunt Portugalli, vel Hiſpani, uti hic in Amboina, apud ſævos Alphorenſes in remotis Boeronis montibus habitantes, item in Java, & Baleya, ubi Batattas ubique reperitur, immo in multis locis, quos nunquam frequentarunt, vel inhabitarunt Europæi. Hujus autem rei ratio dari poteſt, multos nempe populos a vicinis hos accepiſſe, ac dein tam diligenter coluiſſe, quum radix hæc ſit ſummæ utilitatis, & commodi, quæ gratum præbet ſaporem, ac tam facile propagari poteſt.

Cultura. Hæc radix minimum requirit laborem omnium edulium domeſticarum radicum, maximumque dat reditum, quum tot ex una conquirantur planta. In omni creſcit ſolo, ſive ſit arenoſum, ſive argilloſum, vel etiam ſaxoſum, ſi modo rite fuerit crematum, ac circumactum. Grumi, ſeu Cumini ſine ordine formantur, ad ſemi orgyæ ſpatium diſtantes, in hiſce deponuntur ſurculi vetuſtarum Batattæ plantarum, quum cœlum ſit pluvioſum, & Sol invicem ſplendeat. Si ſurculi tales ad manus non ſunt, abſciſſa quoque capita, vel fragmenta vetuſtarum radicum terræ committi poſſunt, primus autem modus prævalet, præcocesque radices profert talis planta. Sarmenta longe lateque ſeſe extendant, per terram prorepant, & in quibusdam locis terræ inſigantur ad genicula, quæ per lapidem adgraventur, quo enim flagellorum genicula ſeſe copioſa terræ inplantant, eo plures profert hæc planta radices. Arborum adſcenſus, ut & ſepium ubique prohibendus eſt. Tali modo per tres quatuorve menſes permittuntur prorepere, & creſcere, donec inferiora incipiant flaveſcere, & exſiccari, tum iſta genicula effodienda ſunt, maturæque tollendæ radices, reliquaque flagella relinquenda ſunt intacta, per aliquot enim continuos annos in uno eodemque arvo Batattæ effodi poſſunt, donec videamus cuncta folia incipere eſſe puſilla, & gracilia, tum alter eligendus eſt campus, quum omnes fere edules radices recuſent bis, vel ter continuo creſcere in uno eodemque agro.

Quum

Van buiten iſſe even, en kaal, bekleed met een dunne ſchille, of huideken gelyk een appel, van coleur driederley na de drie zoorten. De gemeenſte zyn van buiten purperrood, de tweede geheel wit, de derde van beiden gemengd. Aan bladeren, en wasdom verſchillen zy niet, behalven dat de roode, als gezegt, bruinagtige ſtelen, en ribben aan de bladeren heeft, de jonge bladeren ligt-bruin, de oude hoog Zee-groen, de tweede zoorte heeft ligt-groene ſtelen, en regt groene bladeren, zoo is ook de wortel grooter, en regter. De binnenſte ſubſtantie van alle is wit, mals, bros, meelagtig, dog met weinige weiagtige, en kleeverige melk vervuld, en laat zig zeer ligt in korte ſtukken breeken, drooger, en digter dan onze Rapen, de grootſte wegen een pond, en de witte ook een, en een vierde pont.

Door den bank draagd dit gewas nog bloemen nog vruchten, behalven 't geene op magere gronden ſtaat, brengt zomtyds zyn bloeme voort, dewelke is als een klokke gelyk alle Winden, of hier te lande die van Convolvulus Marinus, dog kleender. De bloeme is ligt-purper, aan de kanten witagtig, en aan de zyden ziet men vyf ſtraalen, na de manier der Winden, beneden breed, en boven toegeſpitſt: In de midden vyf lange draden, met meelagtige noppen, en nog een langer in de midden. Men ziet ze alleenlyk voor de middag geopend, ſtaande op een voetje van groene ſpitzen gemaakt, en ze vergaat zonder vruchten.

Als men ze met kalk wryft, geeft ze een groene coleur, gelyk die van voornoemde Convolvulus, dog beſterft geelagtig.

Naam. *In 't Latyn* Batatta, *in 't Maleyts* Batattas, *en* Ubi Caſtela, *in 't Portugees ook* Battatta. *In 't Amboins* Uhy Caſtela. *In 't Ternataans* Ima Caſtela. *In 't Bandaas* Lutu Caſtela. *In 't Baleyts* Caſtela. *In Weſt Indien noemen ze de Spanjaards* Batatas, Camotes, *en* Ajes. *De Americanen* Batada. *De Franſe aldaar wonende* Batades. *De Engelſe* Potades.

Plaats. *Het gemeene gevoelen is, waar by ik my tot nader ondervindinge ook voegen moet, dat de* Batattas *eerſtmaal door de Caſtilianen uit de Americaanſe landen in de Manilhas, van daar in de Moluccos, en door de Portugezen in de verdere landen van Ooſt-Indien gebragt zyn, 't welk de naam ook uitwyſt, ſchier by alle Ooſterſche Natie, die de Batattas oeffenen. Evenwel zoude men reden hebben hier aan te twyffelen, om dat ze hedensdaags zoo gemeen is, zelfs op plaatzen, daar geen Portugezen, of Spanjaarden gewoond hebben, gelyk hier in Amboina, by de wilde Alphoereeſen diep in 't gebergte van Boero wonende, als mede op Java en Baley, daar men over al Batattas vind, en op veele plaatzen, daar nooit Europeanen gewoond hebben. Dog men kan hier van ook de reden geven, dat ze veele volkeren van hare nabuuren bekomen hebben, en namaals zoo neerſtig geoeffend, om dat het een profytelyke wortel is, van goeden ſmaak, en zoo ligt voort te planten.*

Queeking. *Deze wortel vereiſcht de minſte moeite onder de eetbare tamme wortelen, en geeft het meeſte profyt, om dat men van eene ſtam zoo veele wortelen heeft. Zy komt voort in allerley grond, het zy zand, kley, of ſteenig, als hy maar wel gebrand, en omgebakt is. De heuveltjes, of Cumins maakt men zonder order, ruim een half vadem van malkander, hier in plant men de Ryskens of Scheutjes van oude Batattas-ſtruiken, wanneer het regen, en Zonneſchyn door malkander is. Als men geen Scheutjes heeft, kan men ook de afgeſnede hoofden, en ſchyfjes van oude wortelen planten, dog het eerſte is beter, en draagd eerder. De ranken laat men wyd en zyd hun verſpreiden, houd ze op de aarde, en drukt ze hier en daar met een knietje in de aarde boven op met een ſteen bezwarende, want hoe meer knien zig in de aarde vaſt maken, hoe meer wortelen men krygt: Het opklimmen na de bomen, en over de heggen moet men hun over al beletten. Aldus laat men ze drie a vier maanden ſtaan, tot dat men ziet, dat de agterſte bladeren beginnen geel te werden, en te droogen, zoo kan men ze by 't zelfde knieje uitgraven, de rype wortelen uithalen, en de reſteerende ranken ongemoeid laten, want men kan eenige jaren na malkander op een en dezelfde akker Batattas graven, tot dat men ziet, dat alle de bladeren beginnen kleen, en mager te werden, dan moet men een ander veld zoeken, vermits ſchier alle eetbare wortelen geen twee of driemaal aan malkander op een en den zelven akker willen geplant zyn.*

Als

Quum hæc planta sese ample extenderit, tum libenter tenera folia, ac surculi abrumpi possunt, & ad olus adhiberi, hoc enim conducit, ut radices majores excrescant, & ne planta luxuriosa nimis emittat sarmenta.

Usus. Hæ radices optime sapiunt, & quam maxime nutriunt, immo magis quam ullæ priorum, optimumque præbent fere instar carnis nutrimentum, saporemque habent dulcem, & siccum fere instar pultis Milii. Cito autem satiant, & adgravant stomachum, suntque simul parum flatulentæ, quod tamen non observatur, si pingui incoctæ fuerint carnium juri, qui vero scripserunt, Batattas abdomen emollire, videntur ipsarum vires non rite perspexisse, ac cognovisse. Primo subtiliter decorticantur, ac dein carni adcoquuntur, vel piscibus, tam integræ quam in bina, vel tria frusta conscissæ, quæ vero aquæ incoquuntur, vel sub cineribus torrentur, decorticationem non requirunt. Coctæ dein decorticantur, & tanquam obsonium eduntur loco Oryzæ, vel panis. In segmenta etiam scinduntur, & cum aceto, & Oleo Lactuca ex iis præparatur, in longa conscissæ segmenta in butyro, vel oleo fricari possunt.

Portugalli alias ex iis componunt delicias, has enim cum vino, aqua Rosarum, & Saccharo præparant ad opus Venereum excitandum, & acuendum. Sic quoque ex contritis, & Saccharo subactis Marmaladam norunt componere, hæc autem vilem habet saporem, neque Belgis gratum, neque usitatum. Coctæ contritæ, & filtratæ albam exhibent papedam, seu pultem instar farinacei lactis, cui aliquid sacchari additur. Ipsarum flatulentia tollitur tostione sub cineribus, vel si pauxillum vini, vel alius potus spirituosus superbibatur.

Teneri surculi in aqua concocti Lactucam præbent instar Asparagorum. Sic quoque tenera folia in olus coquuntur, sed plurimum aliis mixta herbis. Quævis porro Batattæ folia ad porcos saginandos adhibentur, si aquæ prius incoquantur. Multa quoque animalia, & aves hisce ali possunt radicibus, uti feles Zibethi, Aves annui dicti, & ex purpuro cærulei, aves Bouronenses, Cuniculi &c. In India Occidentali multæ ex his vivunt radicibus nationes, loco panis, vel Cassawy, quod nimis exsiccatur, uti non tantum cuncti Caribes incolæ, sed etiam multi Europæi ibi habitantes.

Quum itaque hæ radices putantur ex India Occidentali primum fuisse adlatæ, per Manilhas in hasce regiones, hinc addemus quosdam Indiæ Occidentalis scriptores. *Euseb. Nierenbg. hist. nat. lib.* 15. *cap.* 90. dicit, *Batattam* esse vocem Haytinam, ex Hispaniolæ origine, & *Camotli*, quod alii *Camotes* scribunt, esse Mexicanam, putatque unam eandemque esse rem, licet *Josepb. Acosta libr.* 4. *cap.* 18. *Camotes*, & *Batattas* tanquam binas res diversas proponat. *Euseb.* quinque illius enumerat species Mexicanis notas, caulibus, & foliis convenientes, tantummodo radicum colore diversas, vulgatissimæ enim ibi externe rubent, interne albæ sunt, secunda externe purpurea, interne alba, tertia externe alba, interne ex albo rubens, quarta externe, & interne alba, quinta externe, & interne rubra. Mexicanorum nomina, & vulgarem ipsarum usum apud conmemoratum vide auctorem.

Paulus Martyri Decas. Oceanica libr. 3. hanc vocat radicem *Ages*, dicitque multiplices esse, sed florum, ac radicum colore tantum diversas, sed quatuor tantum ejus enumerat species, uti prima externe, & interne alba, secunda externe violacea, interne alba, tertia externe rubra, & interne alba, quarta externe alba, interne violacea. Americanorum nomen ab istis Mexicanis denominationibus diversum apud hunc vide Auctorem, uti & apud *Euseb. Nierenberg. libr.* 14. *cap.* 97.

Hæc quoque radix in Zephyreas Sinæ partes delata fuit ex peregrinis regionibus, ac forte ex Manilhis, ac proinde Sinensibus *Hoantzu*, h. e. radix exotica vocatur, ac primum maxime æstimata, sed cito vulgaris facta fuit per facilem ipsius propagationem.

Als ze zig ter degen uitgebreid heeft, zoo mag men vryelyk de jonge bladeren, en geheele Scheutjes hier en daar afbreeken, en tot moeskruid gebruiken, want zulks nodig is, om dat de wortelen te grooter werden, als den struik niet te weelderig van ranken is.

Gebruik. *Deze wortelen zyn van een goeden smaak, en voeden sterk, meer dan eenige voorgaande, geven ook een goed voedzel schier als vleesch, van smaak zoet en droog schier als Geerste-bry. Zy verzadigen, en proppen haastig, zynde daar by wat winderig, 't welk men egter niet gevoeld, als zy in een vette zop gekookt zyn, maar die geschreeven hebben, dat Batattas den buik verweeken, schynen hare kragten niet wel gekend te hebben. Men schild ze eerst dunnetjes, en kookt ze dan by vlees of vis, zoo geheel als in twee, of drie stukken gesneeden, maar die men in water wil opzieden, of onder de assche braden, behoeft men niet te schillen. De opgekookte werd als dan geschild, en tot toespyze gegeeten in plaats van ryst of brood: men snyd ze ook in schyven, en maakt met azyn, en olie een Salade daar van, maar in lange stukken gesneeden kan men ze in boter, of versche olie bakken.*

De Portugezen maken meer lekkerny daar van, toebereidende dezelve met wyn, rozewater, en zuiker om het Venuswerk te sterken. Zoo weten zy ook uit de gewreeve, en met zuiker gemengde een Marmelade te maken, dog die is van slegte smaak, en by de Hollanders niet gebruikelyk. De opgekookte in stukken gewreeven, en doorgekleinst geven een witte bry als bloempap, daar men een weinig zuiker by doed. Hare winderigheit werd ook benomen door 't braden onder de assche, of als men een dronkje wyn, of ander soopje daar op neemt.

De jonge scheutjes in water opgekookt geven ook een Salade gelyk Aspergjes. Anders werden de jonge bladeren tot moeskruid gebruikt, dog meest onder andere groente gemengd. Allerhande bladeren van Batattas dienen ook om de verkens te voeden, als men ze in water kookt. Veele beesten, en gevogelte kan men ook met deze wortel voeden, als Zivet-katten, Jaarvogels, en blaauwe Purper-vogels, van Boero, Konynen &c. In West-Indien leven 'er veele Natien van deze wortels, in plaats van brood, of in plaats van Cassawy, het welk te zeer uitdroogd, niet alleen de Inlanders van de Caribes, maar ook veele Europeanen aldaar woonende.

Terwyl nu deze wortelen gesustineerd werden uit West-Indien eerst aangebragt te zyn over de Manilhas in deze landen, zoo moeten wy hier by zetten eenige West-Indische Schryvers. Euseb. Nierenberg. Histor. Natur. Lib. 15. cap. 90. *zegt, dat* Batatta *zy een Haintins woord uit Hispaniola oorspronkelyk, en* Camotli, *('t welk andere* Camotes *schryven) zy Mexicaans, en houden ze voor een en het zelve, hoewel* Josephus a Costa Lib. 4. cap. 18. Camotes, *en* Batattas *steld als twee verschillende dingen.* Eusebius *zet vyf zoorten daar van by, de Mexicanen bekend, van stam, en bladeren malkander gelyk, alleenlyk in de coleur van de wortel verschillende, want de gemeenste zyn aldaar van buiten rood, van binnen wit, de tweede van buiten purper-verwig, van binnen wit, de derde van buiten wit, en binnen uit den witten roodagtig, de vierde van buiten, en binnen wit, de vyfde van buiten, en binnen rood. De Mexicaansen naam, en de groote nuttigheit, die zy van de wortel hebben, ziet by den zelfsten Autheur.*

Paulus Martyri Decas. Oceanica Libr. 3. *noemd deze wortel* Ages, *en zegt, dat zy menigerley zyn, dog alleen in coleur van bloemen, en wortelen verschillende. Egter by verhaald maar vier zoorten, als eene die van buiten, en binnen wit is, de tweede buiten Violet verwig, van binnen wit. De derde buiten rood, en binnen wit, de vierde buiten wit, binnen Violet-verwig. De Americaanse naam van de voornoemde Mexicaanse verschillende ziet by den zelfden Auteur, als mede by* Euseb. Nierenberg. Lib. 14. cap. 97.

Deze wortel is ook in de Zuiderdelen van Sina gebragt uit vreemde landen, en misschien uit Manilha, en daarom by haar lieden Hoantzu, *dat is vreemde wortel genoemt, en 't eerst zeer geagt, dog met 'er haast gemeen geworden wegens hare ligte voortplantinge.*

Quidam gubernator minoris sortis, seu Tykoan urbis Tayting in provincia Fockien hanc solebat radicem tanquam delicias in mensa sua proponere, licet ipsi ignota esset, sed casu forum frequentans, & has videns, interrogabat, quænam essent radices, quantoque constarent pretio; quum quis diceret, ejus esse delicias, ac tot pro vili vendi pretio, dein eas edere nolebat, putans majestatem suam inde inminui, si tam vilem ederet cibum.

In *Hort. Malab. part. 7. Fig.* 50. describitur sub nomine *Kappa Kelangu*. Bracm. *Cananga*, Portug. *Batatas*, Belgice *Petattes*.

Zeker kleen Gouverneur, of Tykoan van de Stad Tayting in de Provintie Fokkien plagt deze wortelen voor een groote delicatesse op zyn tafel op te schaffen, zonder dat hy dezelve kende, dog by geval op de markt komende, en dezelve ziende, vraagde wat dat voor wortelen waren, en hoe dier men dezelve kogte. Als men zeide, dat het zyn delicatesse was, en dat men zoo veele om een kleene prys gaf, wilde hy dezelve daar na niet meer eeten, meenende dat het zyn Agtbaarheit te na was, zulke slegte kost te eeten.

In Horto Malab. part 7. Fig. 50. *werdze beschreeven onder de naam* Kappa Kelengu. *Bramm.* Cananga. *Portug.* Batatas *Belgice.* Petattes.

Tabula Centesima Trigesima

Ad *Figuram Primam Batattam* exhibet *albam*.
Figura Secunda Batattam exhibet *rubram*.

De Hondert en Dertigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* de *witte Patattes*.
De *Tweede Figuur* wyst aan de *roode Patattes*.

OBSERVATIO.

Hæ plantæ veræ sunt *Convolvuli* species, vocaturque Convolvulus Indicus *Batatas* dictus *Ray hist. pl.* 728. & *tom.* 3. *p.* 371. ac Convolvulus Indicus radice tuberosa eduli, cortice rubro, & albo, *Batatas* dictus, *Herm. Par. Bat. Pr. p.* 326. & Convolvulus radice tuberosa, esculenta, Spinachiæ folio, flore albo, fundo purpureo, semine post singulos flores unico *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 53. qui innumeros harum plantarum habet Auctores. Illa *H. Malab.* planta a *Plukn.* in *Almag. Bot. p.* 119. separatur sine ratione a priore, vocaturque ipsi Convolvulus angulosis foliis, Malabaricus, radice tuberosa, eduli, Kappa Kelangu *H. Malab. part.* 7. *Tab.* 50. & Convolvulus foliis cordatis, angulatis, radice tuberosa *H. Cliff. p.* 67. vide & *Sam. Dale Pharm.* in 4to. *p.* 202.

AANMERKING.

Deze planten zyn waare zoorten van de *Convolvulus*, en werd genaamt Indische Convolvulus *Batatas* genaamt van *Ray Hist. pl. p.* 728. en *tom.* 3. *p.* 371. en de Indische Convolvulus, met een knobbelachtige eetbare wortel, met een witte, en roode schil *Batatas* genaamt, van *Herm. Par. Bat. Pr. p.* 326. en Convolvulus met een bolachtige eetbare wortel, met het blad van de Spinachie, met een witte bloem in de grond purperverwig, en met een zaat na ieder bloem, van *Sloan. Cat. pl Jam. p.* 53. die een onnoemelyk getal van Schryvers over deze planten heeft. Die van de *H. Malab.* werd van *Plukn.* in zyn *Almag. Bot. p.* 119. te onregt van de voorgaande afgezondert, en werd van hem genaamt Malabaarsche Convolvulus met hoekige bladeren, en een bolachtige eetbare wortel, de Kappa Kelangu van de *H. Malab. part.* 7. *Tab.* 50. en Convolvulus met hoekige hartvormige bladeren, en een bolagtige wortel in de *H. Cliff. p.* 67. ziet ook *Sam. Dale Pharm. in* 4to. *p.* 202.

CAPUT DECIMUM OCTAVUM.

Batatta Mammosa. Bangeoan.

HÆc quoque planta ad Batattæ species refertur, hic loci maxime exotica, & uti dicitur, ex Manilhis a Pampangensibus adducta. Sarmenta gerit tenuia, rotunda, & glabra, multis arcubus inflexa, quibus sese proximis figunt herbis, unde & arboribus adponitur, quas adscendere permittitur, si vero ista abrumpantur, serosus ex iis exstillat liquor, seu lac.

Folia quodammodo cum illis Batattæ conveniunt, sed flaccidiora sunt, glabriora, magisque sinuosa, inferius nullos gerunt angulos, sed rotundas auriculas instar foliorum Sirii.

Flores primo sunt oblonga, acuminata, & viridia capita instar Capsici fructus, diuque clausa manent, dein sese aperiunt in albos campaniformes flores uti in Batatta, sed majores sunt, ac longiore tubo donati, qui profundo insident, ac viridi calici, ante meridiem tantum aperti, ad oras in quinque angulos distincti longos, & flaccidos, parumque inflexos, in horum centro longus albusque erigitur stilus, ac nullos relinquunt hi flores fructus.

Radices multæ simul compactæ dependent uno ex ortu provenientes instar majorum Batattarum, sed magis incurvæ sunt, ac crassiores gerunt verrucas, saltem uti in hisce crescunt terris, in Sina enim, & Manilhis multo crassiores sunt, coloris ex cinereo fusci, ac minores ex purpureo fuscæ, instar radicum Raphani, interne albæ, & viscoso turgidæ lacte. In Baleya, & Amboina si plantentur loco pingui, ac rite præparato, multo majores excrescunt, media nempe ipsarum, ac primaria radix magnitudinem obtinet Nucis Calappi, ac tot simul, ut binæ tresve machinæ Slooyen dictæ ipsis repleri possint. Superiores autem bulbi semi nudi locantur supra terram eminentes, nec prius effodiendi sunt, nisi quum tota planta fuerit emarcida, ac perierit, alioquin enim nimis corrugantur.

Simi-

XVIII. HOOFDSTUK.

De Pramformige Patattes.

MEn reekend dit mede onder de zoorten van Patattas, hier te lande meest uitlands, en zoo men zegt, uit de Manilhas door de Pampangers aangebragt. Het heeft dunne, ronde, en gladde ranken, die veele bogten maken, en zig om de naaste ruigte vast slingeren, daarom men ze ook by de bomen plant, en laat ze daar aan oplopen, en als men ze afbreekt, druipt 'er een weiagtige melk uit.

De bladeren gelyken ook wat na de Batattas bladeren, maar zyn slapper, gladder, en gefronsder, hebben agter geene hoeken, maar ronde ooren, gelyk de Siri-bladeren.

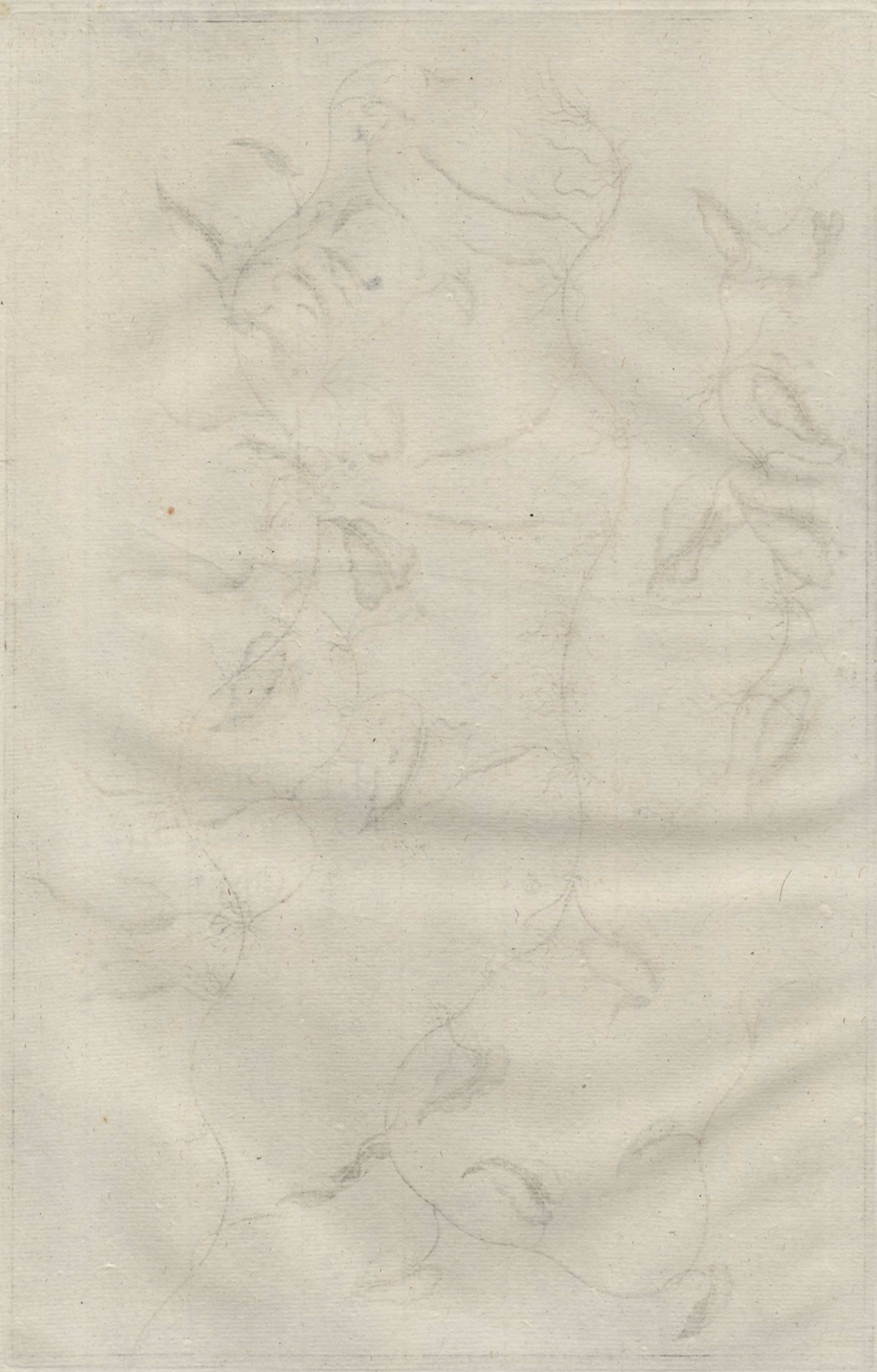
De bloemen zyn eerst lange, spitse, en groene knoppen, gelyk de vrucht van Ritsjes, en blyven lange toe, daarna werden witte klokke-bloemen daar van, gelyk aan de Patattas, dog grooter, en met een langer hals, in een diepe groene kelk staande, voor de middag maar geopend, aan de kanten in vyf hoeken verdeeld, die lang, en slap zyn, ook wat omgekronkeld, in de midden met een lang wit steeltje, en vergaan zonder vruchten.

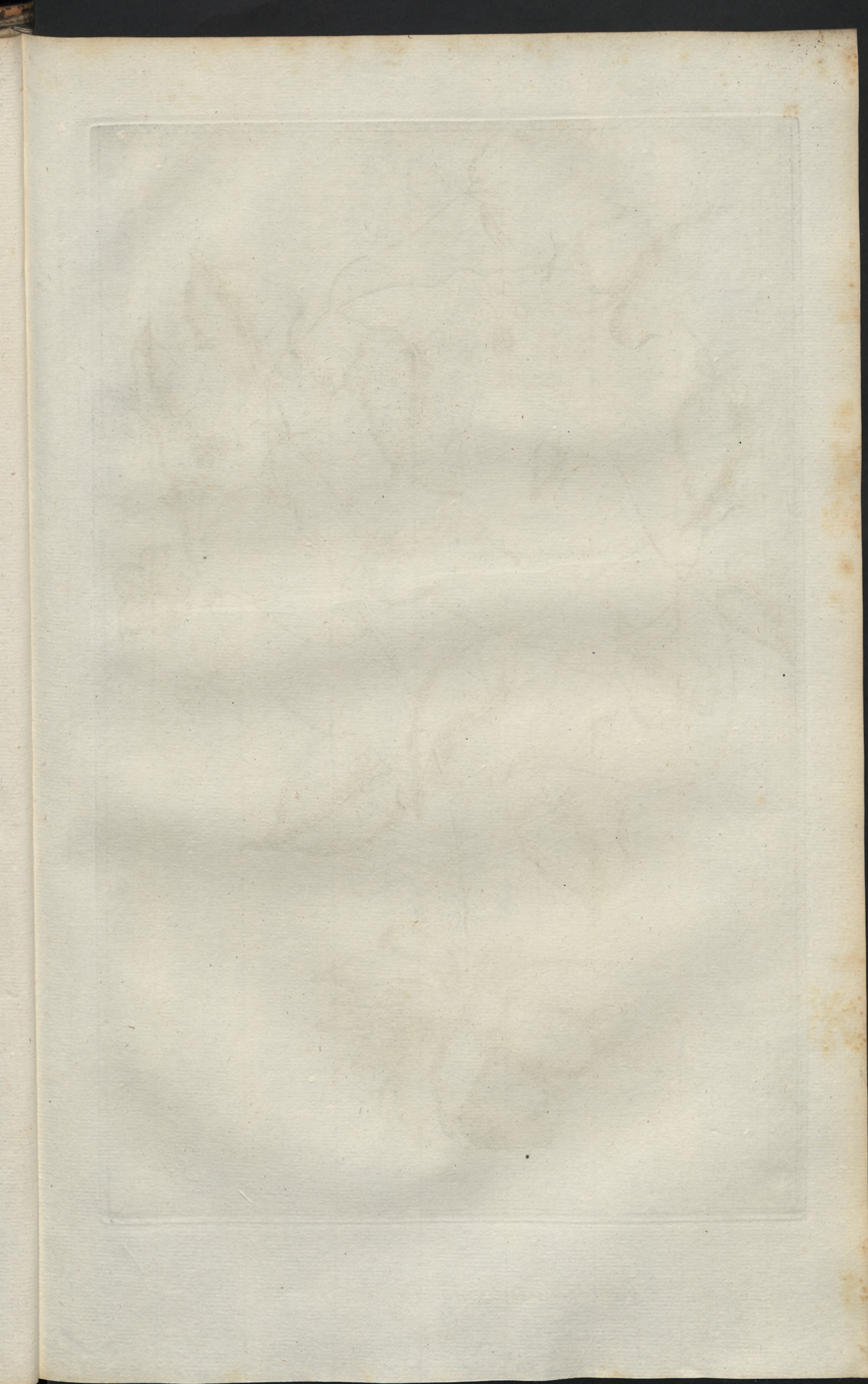
De wortelen hangen veele t'zamen gedrongen, uit eenen oorspronk als groote Patattas, dog zyn wat krommer, en met grove wratten bezet, immers gelyk zy hier te lande vallen, want in Sina, en in de Manilhas wassen zy veel dikker, van verwe uit den graauwen bruin, en de kleenere peersbruin, gelyk de Rammelassen, binnen wit, en vol kleverige zap. In Baley als mede in Amboina in een goede vette, en omgebakte grond geplant, werden ze veel grooter, te weten de middelste hooftwortel zoo groot als een volslagen Calappus-noot, en zoo veele by malkander, dat men twee of drie Slooyen daar van kan vullen. De bovenste liggen half bloot boven de aarde, men moet ze niet eer uitgraven, dan als de geheele plante verdroogd, en vergaan is, want anderzints krimpen ze zeer in.

Een

Ipomoea Batatas. R. et Sch.

Convolvulus mammosus. Desrouss.

Similis radix mihi obferebatur menſe Junio anno 1675. quæ ponderata viginti unum, & quadrans ponderis pendebat, quæ excreta erat in horto, circa patibuli angulum ad Caſtellum Victoriam ſitum.

Nomen. Latine *Batatta mammoſa.* Malayenſes Javam inhabitantes vocant *Ubi Suffu*, h. e. *Ubium mammoſum*, quum radices hæ mammas, vel Rapas noſtras referant, præſertim quæ ex primaria dependent radice. Baleyice *Bangcoan*, quod deſcendit a Sinico *Coá longa*, quæ ſpecies eſt deſcripta, *Coá* vero *rotunda* in Manilhis vocatur *Angcoa*, & hic loci *Ingomaes*, quæ multum a ſupra deſcripta differt, ac poſtea *cap.* 20. deſcribetur. Amboinenſibus noſtris dicitur *Haylale*, h. e. Ubium Convolvulaceum, licet *Haylale* genuina ſit ſpecies ſupra deſcripta, ſponte creſcens, magna gerens folia, ac radices.

Locus. Naturalis ejus patria ſunt Manilhæ, & magna inprimis inſula Mindanau, vulgo Magendanau dicta, ex qua Pampangenſes quidam hanc in Amboinam adduxerunt. Baleyenſes hanc copioſe plantant, & in Sina quoque creſcit, ſed potiſſimum ſponte. In Amboina colitur in hortis, ac ſilveſtris obeurrit in quibusdam Hitoes montibus, ſed raro.

Uſus. Amboinenſes noſtri non norunt ejus radicibus uti, ſed Baleyenſes, & Pampangenſes in cibum has præparant ſequenti modo: Radices hæ prius decorticantur, quod cum manibus peragi poteſt uti in Rapis, ac diutiſſime aquæ incoquuntur, manente olla clauſa, donec putemus eſſe molles, ac juſte coctas. Hic itaque cibus in ardentibus prodeſt febribus, refrigerat enim. Alioquin etiam maturæ ſiccantur radices, donec contundi poſſint prius nempe decorticatæ, atque hæ cum aqua contritæ farinam exhibent, ex qua delicata præparari poteſt puls, addito pauxillo Sacchari. Sic quoque Sinenſes ex raſis, & ſubactis radicibus ſubtilem norunt præparare farinam *Koahun* dictam, quam quibusvis admiſcent cibis pro frixatione. Ex ſarmentorum cortice ſubtile præparatur linteum *Koapó* dictum inſtar carbaſi ſplendens, ac mollius *Tsjopó*, ſeu *Coffo*, quod conficitur ex corticibus Muſæ, & copioſe defertur ex Mindanau, & Sangi. Linteum iſtud frigidum eſt, ſi geſtatur, ſique eluatur, non ad Solem, ſed in umbra ſiccandum eſt, ne ſplendor pereat.

Amboinenſes noſtri hanc radicem invenientes ſponte creſcentem, eam inceperunt plantare, & edunt hanc in aqua coctam inſtar Batattæ. Recentes hæ radices in pultem contuſæ, & mammis inpoſitæ lac augent puerperarum, & lactantium.

Badlingan in Manilhis creſcens ſine dubio eadem eſt planta, ingens enim radix eſt *Tappayan* magnitudinem habens, cui multæ aliæ minores adſtant, quæ inſtar Batattæ etiam eduntur. Ibi quoque ſponte creſcit, ſed raro.

Si variolæ in hiſce graſſentur inſulis, hanc ſumunt radicem recens effoſſam, vel ſubſequentis Ingomaas, quam radunt, & cum pauxillo aquæ commiſcent, exprimuntque ſuccum per linteum, hoc ſæpius lavant ægri oculos, naſum, & umbilicum, tum ibi nullæ, vel paucæ admodum prorumpent variolæ, quod ad oculos, & umbilicum ſæpe ſuccedit, ſed ad naſum raro. Umbilicus enim, quantum fieri poteſt, liber ſervandus eſt, quum variolæ ibi nimis ſint periculoſæ. Idem quoque ſuccus ore tenendus eſt, ac pauca ejus pars deglutienda, ut os & fauces liberæ ſint a variolis.

Een diergelyke wortel wierde my in Junius 1675. gebragt, dewelke gewogen, wierde zwaar bevonden een en twintig en een vierde pond, zynde gewaſſen in een tuin, omtrent de Galg-hoek aan 't Caſteel Victoria.

Naam. *In 't Latyn* Batatta mammoſa. *De Maleyers op Java noemen 't* Ubi Suffu, *dat is* Ubium mammoſum, *om dat de wortelen veel na borſten, of onze Rapen gelyken, zonderlyk die aan de hooftwortel hangen. In 't Baleyts* Bangcoan, *afkomſtig van 't Sineeze* Coá *het* lange, *zynde het beſchreeven, en* Coá *het* ronde, *anders in de Manilhas genaamt* Angcoa, *en hier te lande* Ingomaes, *veel van 't bovenſtaande verſchillende, en hier na in 't* 20. cap. *beſchreeven. Onze Amboineezen noemen 't* Haylale, *dat is een Ubi, die een winde gelykt, hoewel het eigentlyke* Haylale *een zoorte van 't bovenſtaande is, in 't wild waſſende, met groote bladeren, en wortelen.*

Plaats. *Men vindt het oorſpronkelyk in de Manilhas, en op het groote Eiland Mindanau, in 't gemeen Magendanau genaamt, waar uit het zommige Pampangers in Amboina gebragt hebben. De Baleyers planten 't veel, en in Sina waſt het ook, doch meeſt in 't wild. In Amboina werd het regte geoeffend in de tuinen, maar het wilde vindt men hier en daar in 't gebergte op het land van Hitoe, doch weinig.*

Gebruik. *Onze Amboineezen weeten het niet veel te gebruiken, maar de Baleyers, en Pampangers bereiden het tot de koſt aldus: De wortelen werden eerſt geſchild, of beroofd van de dikke ſchille, het welk men met de hand kan doen gelyk aan de Rapen, en zeer lang in water gekookt, de pot niet openende, voor dat men ze giſt gaar te zyn. Deze koſt dan is zeer goed in bitſige Koortzen, want ze verkoeld. Anderzins droogd men de rype wortelen, tot dat men ze ſtampen kan, te weten eerſt geſchild zynde, en daar uit in water* gewreeven, *maakt men een meel, waar van men een ſmakelyke bry maakt, wat Zuiker daar by doende. Zoo weeten ook de Sineezen uit de geraſpde, en gekneede wortelen een fyn wit meel te bereiden* Koahun *genaamt, 't welk zy by allerhande koſt gebruiken om daar mede te ſtoven. Uit de baſt van de ranken werd een fyn ſtof gemaakt* Koapó *genaamt, glimmende als Zatyn, ſafter als 't* Tsjopó, *of* Coffo *van de ſchorſſe der Piſſang-bomen gemaakt, komende veel uit Mindanau, en Sangi. Het voorige ſtof is koel om te dragen, maar gewaſſen zynde moet niet in de Zonne, maar in ſchaduwe gedroogd werden, op dat het zyn glans niet verlieze.*

Onze Amboineezen vindende de wortel in 't wild, hebben dezelve mede beginnen te planten, en als dan eeten ze dezelve eerſt in water gekookt, als Batattas. De verſche wortelen tot een pap geſtooten, en op de borſten gelegt, vermeerderd de zuigende vrouwen haar melk.

Badlingan *in de Manilhas waſſende, is buiten twyffel het zelfde gewas, want het is een groote wortel, zoo groot als een* Tappayan, *daar nog veele kleendere aanhangen, en men eet ze ook als Batattas. Men vindtze aldaar ook in 't wild, doch weinig.*

Wanneer de Kinderpokken in deze Eilanden regneeren, zoo nemen ze deze wortel vers uitgegraven, of het volgende Ingomaas, raſpenze kleen, en met een weinig water gemengt, perſſen ze den zap uit door een doek, hier mede waſſchen zy dikwils des patients oogen, neus, en navel, zoo zullen daar geene, of weinige pokjes uitſlaan, het welk aan de oogen, en navel dikwils lukt, maar aan de neus niet veel. Want den navel moet men bevryden, zoo veel men kan, om dat de pokken aldaar te gevaarlyk zyn. Den zelfſten zap moet men ook in den mond houden, en een weinig daar van indrinken, om den mond, en keel van den pokken vry te houden.

Tabula Centeſima Trigeſima Prima

Batattam exhibet *Mammoſam.*

OBSERVATIO.

Hæc vera quoque *Convolvuli* ſpecies eſt, ſed peculiari gaudens radice bulboſa, hujusque Indici Convolvuli plurimæ obcurrunt ſpecies in *H. Malab. part.* 11. & apud *Plukn. in Almag.* a *pag.* 113. ad 117. ſed inter illas nullam inveni, quæ cum hac quadrat planta.

De Hondert en een en Dertigſte Plaat

Vertoont de *Pramformige Patattas.*

AANMERKING.

Dit is mede een regte zoorte van de *Convolvulus*, dog met een byzondere knobbelige wortel, en van deze Indiſche Convolvulus werden veel zoorten gevonden in de *H. Malab. part.* 11. en by *Plukn. Almag.* van *pag.* 113. tot 117. dog onder die planten heb ik geene gevonden, die met onze plant overeenkomt.

CAPUT DECIMUM NONUM.

Glans terrestris Costensis. Daun Sabran.

DAun *Sabran* species esse videtur glandis terrestris, non autem est herba convolvulacea, sed repens, breves emittens, & quadratos fragiles caules juxta terram prorepentes.

Ejus folia pusilla sunt, crassa, & fragilia, contracta, & rugosa, illis Nepetæ similia, seu hisce in terris cum illis Pangcagæ conveniunt, sed minora, rotundiora, & crassiora, transversalem digitum longa, & lata, ad oras crassis dentibus notata. Longiusculis insident petiolis, quædam solitaria, alia bina sibi opposita ad nodosa genicula, & ex ipsorum alis laterales sæpe emittunt ramulos. Ad caulium extremum, maxime rugosa sunt, & compacta, sine notabili odore, saporis amaricantis, & ingrati, fere instar Brunellæ.

Flores raro progerminant, qui parvi sunt, & fusci, ex barbatis eminentes caliculis, ac sine fructibus pereunt. Ex nodis terræ incumbentibus, breves, & albæ in terram demittuntur fibrillæ, quarum crassissima radiculam format bulbosam magnitudine glandis, sed quæ maxime inregularis, bulbosa, & nodosa est, plurimæ autem harum oblongæ sunt, oviformes, & in longum, ac tenue excurrentes filum, unde optime referunt glandes istas, quas in Europa mures caudatos vocamus, externe nigræ sunt, terrei coloris, interne albæ, & succosæ uti Raparum, sed durioris substantiæ. Propagatur per ramulos nodosos, & fibrillis gaudentes in solo pingui argillaceo, in arenaceo enim parvas tantum profert radices, & semi annus requiritur, antequam ejus exfodiantur radices.

Nomen. Latine *Glans terrestris Costensis.* Malaice *Daun Sabran*, vel *Daun Hode*, vulgo Portugallico nomine *Gotte Kelingan*, vel *Gotte Kelin*, quum forte multum colitur in ora Cormandelensi, cujus incolæ *Kelin*, seu *Quellin* vocantur. Baleyice *Sabrang*.

Locus. In Amboina exotica est, & ex Java, & Baleya nuper translata, unde forte ex aliis Malaiensibus fuit deducta regionibus, terræ enim tractus circa Malaccam, & Johor ipsis dicitur *Tana Sabrang*, h. e. regio ad alteram partem sita.

Usus. Radices justo tempore effossæ instar cæterarum glandium terræ eduntur, primum in aqua ebullitæ, vel sub cineribus tostæ, atque post potum Thee plurimum eduntur. Folia aliis admiscentur oleribus, ac simul coquuntur, Lactucæ quoque adduntur instar Nepetæ, item unguento Boborri admiscentur contrita, quæ pro infantibus præparantur contra Sawan, seu malum halitum. Javani, & Baleyenses hanc multum plantant in solo rubro argillaceo lapillis mixto, prius rite præparato, & in humilibus grumis diviso, quibus surculos inponunt. Quum hi jam sese extendere incipiant, tum accumulant terram in medio plantæ, ita ut plurimi caules, ac folia tegantur, unde melius sese explicat, ac plures generat radices, quas aquæ incoquunt, & edunt, foliaque aliis addunt oleribus. Hæc quoque contrita corpori inliniuntur, & propinantur, quæ conducunt in febribus ardentibus, sed plerumque in infantibus, uti & etiam ad Choleræ quandam speciem Upas dictam.

Tabula Centesima Trigesima Secunda

Ad *Figuram Primam* plantam exhibet, quæ *Glans terrestris Costensis Rumphio* dicitur.

Figura Secunda Cacaram exhibet *bulbosam*, cum ejus *radice Rapacea* A separata.

OBSERVATIO.

Binæ hæ plantæ ad leguminosarum pertinent classem, quarum prima ad illas, quæ foliis sunt conjugatis, altera, quæ foliis gaudent trifoliatis, ac floribus papilionaceis.

XIX. HOOFDSTUK.

De Costense Aardaker.

DAun Sabran *schynd een slag te zyn van Aardakers, en het is geen omslingerend, maar een kruipend gewas, met korte vierkante, en brosse stelen langs de aarde kruipende.*

De bladeren zyn kleen, dik, en breukzaam, zeer gerimpeld, en ruig in 't aantasten, die van Nepte, en Kattekruid gelyk, of hier te lande die van Pangcaga, doch kleender, ronder, en dikker, een dwers duim lank, en breed, aan de kanten grof gezaagd. Zy staan op lankachtige steeltjes, zommige enkeld, zommige twee tegens malkander aan knobbelachtige knietjes, en uit haren schoot andere zyde-takjes uitgevende. Aan 't uiterste der zelver stelen staan zy zeer gefronst, en gedrongen op malkander, zonder merkelyken reuk, bitterachtig, en onaangenaam van smaak, schier als Brunella.

De bloemen komen zelden voort, zynde kleen, en bruin, tusschen de gebaarde kelkjes uitkykende, en vergaan zonder vruchten. Uit de knien, die op de aarde leggen, schieten korte witte vazelingen in de aarde, waar van het dikste een knobbelachtige worteltje formeerd, in de groote van een Aaker, doch zeer ongeschikt, bultig, en met knobbelen bezet, doch de meeste daar van zyn lankwerpig, Eyvormig, en met een lange dunne draad onder aan, waar door ze zeer wel gelyken na 't geen wy in Europa Muize met steerten noemen, van buiten zwart, of aardverwig, van binnen wit, en zappig als Rapen, doch harder van substantie. Men plant het met de takjes, daar dikke knietjes aan zyn, met eenige vazelingen in een vette kleigrond, want in zandige wil het geen groote wortelen geven, en het moet wel een halfjaar staan, eer men dezelve uitgraaft.

Naam. *In 't Latyn* Glans terrestris Costensis. *In 't Maleyts* Daun Sabran, *of* Daun Hode, *in 't gemeen met een Portugeeze naam* Gotte Kelingan, *of* Gotte Kelin, *om dat het misschien veel geoffend werd op de kust Coromandel, wiens Inwoonders men* Kelin, *of* Quellin *noemd. Baleys* Sabrang.

Plaats. *Het is in Amboina vreemd, en uit Java, en Baley onlangs aangebragt, dewelke het zelve misschien ontfangen hebben van andere Maleytze landen, want de landstreeke omtrent Malacca, en Johor noemen zy* Tana Sabrang, *dat is het land aan de overzyde.*

Gebruik. *De wortelen op zyn tyd uitgegraven, werden gegeeten gelyk andere Aardakers, eerst in water opgezoden, of in asche gebraden. Men schaft ze meest op by den Thee-bak. De bladeren werden onder andere Moeskruiden gedaan, en t'zamen gekookt, ook onder Salade gemengd, gelyk het Kattekruid, als mede onder Bobory gewreeven, die men maakt voor kinders tegens het Sawan, of kwade lucht. De Javanen, en Baleyers planten 't veel in een roode klei-grond, daar kleene steentjes onderlopen, eerst wel toebereid, en in lage heuveltjes verdeeld, daar ze dan de ryskens in steken. Als hun dezelve beginnen uit te breiden, zoo hopen zy de aarde op de midde des plants, dat de meeste stelen, en bladeren bedekt werden, zoo breid het zig beter uit, en gewind meer wortelen, die zy in water koken, en eeten, ook de bladeren onder ander Sajor gebruiken. De bladeren, en het lyf daar mede bestreken, als mede ingenomen, zyn goed in brandende Koortzen, doch gemeenelyk by kinderen, werdende ook gebruikt tot een zeker slag van Bord, of Upas.*

De Hondert en twee en dertigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* een plant, welke de *Costense Aardaker* van *Rumphius* genaamt werd.

De *Tweede Figuur* vertoont de *bolachtige Cacara-plant*, met deszelfs *Raapachtige wortel* A afzonderlyk.

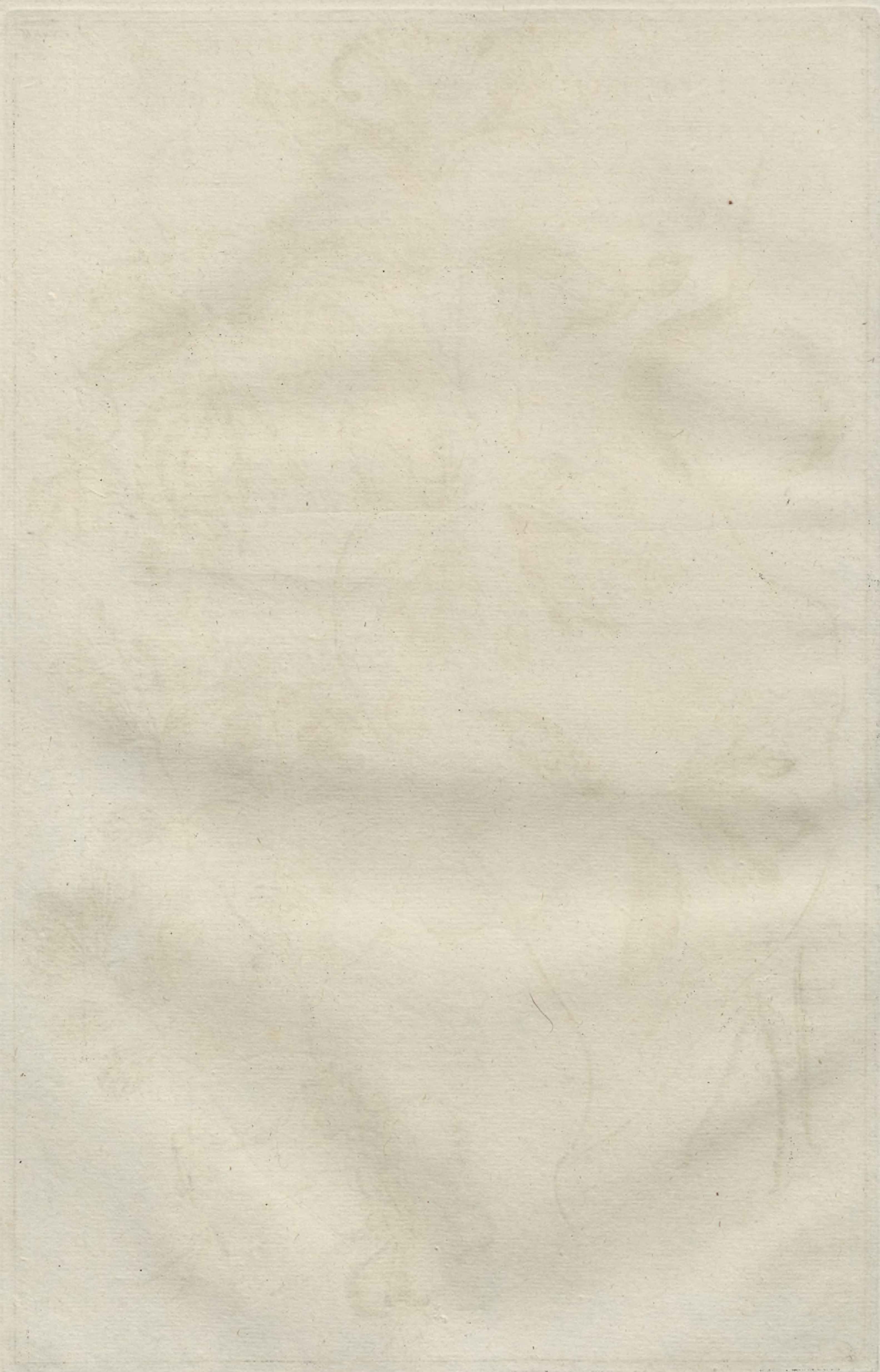
AANMERKING.

Deze twee planten behooren tot de geslagten van de peuldragende planten, waar van de eerste tot die behoort, die de bladeren t'zamen gevoegt hebben, de tweede, die drie bladeren draagen, met kapelvormige bloemen.

CAPUT XX.

Fig. 1. Paschyrrhizus angulatus. DC.
— 2. Dolichos bulbosus. Lour.

CAPUT VIGESIMUM.

Cacara bulbosa. Ingomaas.

HÆc quoque exotica planta est, & meo tempore primum in Amboinam delata ex Manilhis, ac proprie pertinet ad *Cacaræ* species, cum qua supra terram optime convenit, sub terra autem magnum profert bulbum.

Supra terram dico, adeo convenit cum vulgari Cacara, ut pro hac haberetur, quæ ramosis adnectitur palis, arbores quoque adscendit humiles, ut sese extendere possit instar Smilacis hortensis, seu Phaseoli.

Caules ejus glabriores, ac tenuiores sunt, quam Cacaræ. Folia etiam ternata sunt more Phaseolorum, flaccidiora, & pallidiora quam Cacaræ, nec ita rugosa, in teneris vero plantis ad latera unum alterumve gerunt angulum.

Flores racemosi simul dependent, formam habentes Phaseolorum, sed non ita purpurascentes illis *Cacaræ*, sed magis pallide rubent instar Rosarum. Hos insequuntur siliquæ, plurimæ simul dependentes, & formam habentes Cacaræ, sed rectiores, firmiores, & angustiores, quinque transversales digitos longæ, minorem digitum latæ, quarum oræ fere parallelæ sunt, externe parum rugosæ, ex cinereo fumeæ, in octo, vel novem isthmos distinctæ, ac siccatæ satis duræ, nec facile dehiscentes. Interne tot locantur plana officula, illis Phaseoli similia, sed minora, fere rotunda, sed ad unam partem parum elevata, ubi venula junguntur siliquæ, coloris intense spadicei, & prope angulum nigricantia, interne flavescentia, saporis ingrati magisque amaricantis quam Lupinorum.

Radix formam habet magnæ Rapæ, sed planior est, & in tenuem longamque desinit caudam, quædam solitariæ, quædam binæ tresve simul, sed quæ ad latera dependent, minores sunt. In Amboina plerumque pugni magnitudinem adquirunt, in Manilhis vero capitis magnitudinem habent, immo majores sunt, nec unquam vere rotundæ instar Raparum, sed gibbosæ, angulosæ, & tubercula habent adcreta instar Mammarum, unde & Sinenses hanc speciem habent prioris *Batattæ Mammosæ*, externe glabræ sunt, paucasque gerunt fibrillas, coloris fusci, vel terrei instar Ubiorum, interne albæ, magisque succosæ Batattis, saporis fatue dulcis, qui proxime adcedit ad illum Raparum fungosarum.

Instar Phaseolorum plantantur ejus officula in terra bona, quæ crematione, & elaboratione rite præparata est, ac radices effodiendæ sunt, quum planta vigeat, antequam fructus maturescunt, tum enim radices mollissimæ, & delicatissimæ sunt. Quæ vero ad propagationem servantur, suæ committuntur naturæ, donec siliquæ nigrescant, tum autem radices multo ficciores sunt, & esui ineptæ.

Nomen. Latine *Cacara bulbosa.* Malaiensibus ignota est, hic vero Manilhensi nomine vocatur *Ingomaas*, *Singomaas*, aliis *Angcoa.* Sinensibus *Coá rotunda*, uti præcedens *Batatta Mammosa* erat *Coá longa.*

Locus. Circa annum 1670. ex Manilhis in Amboinam primum delata fuit per quosdam Pampangenses, sed jam multum colitur ob facilem ejus propagationem. In Occidentalibus Indiae regionibus, quantum scio, ignota est.

Usus. Hæ radices decorticari, & crudæ edi possunt, sed vilem, & ingratum habent saporem instar Raparum fungosarum, unde & nostra natio Rapas Indicas vocat. Aquæ incoctæ haud multo præstantiores sunt, unde & Amboinensibus non operæ pretium est, has plantare radices. Delicatus tamen cibus ex iis praeparari potest, si in loramenta scindantur, & more nostro cum butyro, Saccharo, & Cinnamomo elixentur. Sinenses has cum Saccharo condiunt, siccas instar Camelongae, quem in finem praestantiores sunt, quam si crudae, vel coctae edantur, cibumque habent salutarem febricitantibus, quum modice refrigerent.

Jam-

XX. HOOFDSTUK.

De bolachtige Cacara.

DIt is mede een vreemd gewas, by mynen tyd eerst in Amboina uit de Manilhas gebragt, en behoord eigentlyker onder de geslagten van Cacara, dewelke het boven de aarde ganjch wel gelykt, maar onder de aarde is het een groote knol.*

Boven de aarde, zegge ik, gelykt het zoo wel de gemeene Cacara, dat men ze daar voor zoude aanzien, en werd ook aan getakte stokken opgeleid, of men laat het de lage bomen oplopen, dat het zig uitbreide, gelyk onze Turkze bonen.

De stelen zyn gladder, en dunder dan aan Cacara. *De bladeren staan ook drie en drie by malkanderen na de manier van alle bonen, slapper, en ligter-groen dan die van Cacara, ook zoo ruig niet, maar aan de jonge stok hebben zy aan de zyden een of twee boeken.*

Het bloeizel hangt in troffen by malkander, gefatzoeneerd gelyk alle bonen bloeizel, zoo peers niet als dat van Cacara, *maar ligter-rood als Roozen. Hier op volgen de bouwen ook gefatzoeneerd, en met bosjes by malkander, gelyk aan* Cacara, *doch regter, styver, en smalder, vyf dwers vingers lank, en een kleene vinger breed, hebbende de zyden schier paralleel, van buiten wat ruig, uit den grauwen rookachtig, in acht, of negen bulten verdeeld, gedroogd zynde redelyk hard, en niet ligt opberstende. Binnen leggen zoo veele platte boontjes, de Turkze bonen gelyk, doch kleender, schier rond, maar aan de eene hoek wat uitlopende, daar zy met een adertje vast zitten aan de schaale, hoog Castanje-bruin, en by de voornoemde hoek zwartachtig, binnen geel, van smaak onaangenaam, en bitterder dan Lupynen.*

De wortel heeft de gedaante van een groote Rape, dog platter, en met een dunnen langen steert, zommige twee a drie by malkander, doch die ter zyden hangen, zyn kleender. In Amboina vallen zy door de bank zoo groot als een groote vuist, maar in de Manilhas zoo groot als een kop, en meer, nooit regt-rond, gelyk de Rapen, maar bultig, boekig, en met aangewassen knobbelen als mammen, waarom ze de Sineezen voor een medezoorte van de voorgaande Batatta mammosa *houden, van buiten effen, met weinige vazelingen, bruin, of aardverwig, gelyk de Oebis, van binnen wit, zappiger dan Batattas, van smaak mal-zoet, onze vooze Rapen zeer nakomende.*

Men plant ze als andere bonen, met de korls in een goed aardryk, dat met branden, en ombakken wel toebereid is, en men moet ze uitgraven, als zy in haar beste fleur staan, eer de vruchten ryp werden, want als dan zyn de wortelen op het malsste. Doch die men tot het voort-teelen bewaren wil, moet men staan laten, tot dat de bouwen zwartachtig werden, maar als dan zyn de wortelen veel drooger, en tot eeten onbequaam.

Naam. *In 't Latyn* Cacara bulbosa. *By de Maleyers is ze onbekend, hier te lande met een Manilhas woord* Ingomaas, *of* Singomaas, *by andere* Angcoa. *By de Sineezen* Coá *'het ronde, gelyk de voorgaande* Batatta Mammosa *was het lange* Coá.

Plaats. *Ze is omtrent Anno 1670. uit Manilhas eerst in Amboina gebragt door eenige Pampangers, doch werd nu veel geoeffend wegens hare ligte voortplantinge. In de Westersche deelen van Indien is ze myns weetens niet bekend.*

Gebruik. *Men kan deze wortelen schillen, en raauw eeten, doch zy zyn van een slegte, en veracthe smaak, regt als vooze Rapen, daarom ze onze Natie Oost-Indische Rapen, of Knollen noemd. De gekookte in water zyn niet veel beter, daarom ze de Amboineezen niet waardig agten om te planten. Men kan egter een smakelyke kost daar van maken, als men ze in riempjes snyd, en op onze manier met Boter, Zuiker, en Caneel droog stooft. De Sineezen confyten ze droog met Zuiker gelyk de Camolenga, daar zy bekwamer toe zyn als raauw opgekookt te eeten, en houden 't voor een gezonde kost voor koortzige menschen, om dat het matig verkoeld.*

Jam-

Jampiringan in Baleya crescens parum differt ab Ingomaas, longas enim, & rotundas gerit filiquas, fere instar Phaseolorum Sinensium, ac simul radicem bulbosam, instar Batattae crassae, & brevis, quae edulis est, uti & ejus officula, sed utraque prius aquae incoquuntur, si enim cruda edantur, caput gravant, & vertiginem adferunt. Quo modo *Ingomaas* in variolis adhibeatur, vide supra in *Batatta mammosa*.

Jampiringan *op Baley wassende verschild een weinig van het Ingomaas, want het draagd lange, en ronde bouwen, schier gelyk Sineeze boontjes, en mede een knollige wortel, als dikke, en korte Batattas, dewelke eetbaar is, gelyk mede hare boontjes, doch beide eerst in water gekookt, want raauw gegeeten bezwaren het hooft, en maken duizelig. Hoe de* Ingomaas *in de kinderpokjes gebruikt werd, ziet boven in* Batatta mammosa.

CAPUT VIGESIMUM PRIMUM.

Lobus quadrangularis. Botor.

CUm præcedenti Ingomaas maxime convenit hæc Phaseoli species, quum bulbosam gerat radicem, quæ edules profert fabas. Planta hæc quam maxime quoque similis est Cacaræ Indicæ, sed non tam ample sese extendit, palis enim adponitur ramosis, quos adscendit instar aliorum Phaseolorum, *Folia* ejus glabriora sunt, & oblongiora illis Cacaræ, pallide virentia, nec rugosa.

Flores omnium Phaseolorum maximi sunt, ac componuntur ex majori petalo retroflexo, vel erecto, ac binis aliis minoribus lateralibus tanquam alis, quæ medium obtegunt corniculum, interne pallide cœrulea, externe gilva. Flores hi rari sunt, & ante meridiem tantum aperti, unde nec tot profert fructus, quot Cacara.

Fructus sunt filiquæ longæ quadragonæ, spithamam circiter, immo aliquando pedem longæ, vix digitum latæ, ad oras pelliculis sinuosis alatis obductæ, diu pallide virentes, dein fumei sunt coloris, ac pellem gerunt crassam, duræ, & vix isthmos exhibentes. Intus a septem ad decem locantur officula, oblongo rotunda, ad utramque oram plana, seu compressa, pallide russa, glabra, interne alba, & bifida. Quum hæ filiquæ senescant, alæ angustiores sunt, & sese contrahunt, ac filiquæ magis ventricosæ, sed tamen quadratæ, ac plerumque simplices dependent, vel geminæ, ac semper clausæ manent, quam etiam maturæ sint, si vero abruptæ Soli exponantur, tandem dehiscunt magno sonitu instar sclopeti minimi. Radix Rapacea quasi est, uti in Ingomaas, sed multo minor, ac simplex, formam habens Rapæ oblongæ.

Nomen. Latine *Lobus quadrangularis.* Malaice, & Javanice *Botor*, a forma glandulæ, seu tumoris *Botor* dicti, quem officula in siliquis hisce referunt. Bandice *Culebet.* Baleyice *Caloncan.*

Botor derivatur ab Arabico *Batr*, quod *lobum* significat, alioquin iisdem lubia Graece λῶβος, quod idem est ac Phaseolus Latinorum.

Locus. In Amboinam aliunde deducta est, forte ex Java, & Baleya, sed raro colitur.

Usus. Tenerae, & virides ejus filiquae, quum vix fabas formaverunt, & cartilagineae sunt, in culinae tantum usum vocantur, in brevia enim hae scinduntur segmenta, uti cum aliis fit viridibus Phaseolis, quaeque cum jure quodam pingui elixantur. Has parvas, & conscissas filiquas vocant Latini, & Graeci *Conchides.* Maturas fabas vix quis edere poterit, quum dicantur caput gravare, quod tamen nunquam expertus fui. Radix quoque editur prius ebullita, tumque effodienda est, antequam fructus adolescant, dein enim nimis fungosa, ac sicca est.

Talem *lobum quadrangularem* describit *Clusius libr.* 3. *exotic. cap.* 17. sed adeo obscure, ut omnia incerta sint, quum nil nisi solas viderit filiquas.

Tabula Centesima Trigesima Tertia

Lobum exhibet *quadrangularem* cum ejus filiquis, & *officulis a a feminalibus* separatis. Qui vera *Phaseoli* species est, ac forte Phaseolus Indicus, filiqua cartilaginea rugosa fusca, duplici crista sinuosa donatus, *H. Amst. Catal. p.* 276. & *Plukn. Almag. p.* 292. qui hunc cum lobo cartilagineo ex insula Mauritii *Clusii* conjungit.

CAPUT

XXI. HOOFDSTUK.

De vierkante Peul-Plant.

MEt het voorgaande Ingomaas heeft groote gelykenisse deze bonen zoorte, als hebbende een knolagtige wortel, die eetbare bonen draagd. Het gewas komt ook zeer over een met de Oost-Indische Cacara, dog breid zig zoo verre niet uit, want men plant het by getakte stokken, die het oploopt gelyk andere bonen, de bladeren *zyn gladder, en lankwerpiger dan aan Cacara, ligt-groen zonder ruigheit.*

De bloemen *zyn de grootste onder alle bone zoorten, gemaakt uit een groot blad agterwaarts gebogen, of overend staande, en twee kleendere, die als wangen het middelste horentje bedekken, binnen ligt-blaauw, buiten vaal. Men ziet 'er weinig aan den stok, ook maar 's voormiddags geopend, en daarom dragen zy zoo veel vrugten niet als de Cacara.*

De vruchten *zyn lange vierkante houwen, omtrent een span, dikwils ook een voet lank, schaars een vinger breed, aan de vierkanten met gefronsde vellekens als vlerken bekleed, langen tyd licht-groen blyvende, daarna werden zy rook-verwig, dik van schil, hard, en naauwlyks de heuveltjes vertonende. Binnen leggen van zeven tot tien bonen, lankwerpig-rond, aan beide einden plat of gedrukt, licht-ros, glad, van binnen wit, en in tween deelbaar. Deze houwen oud werdende, worden de vlerken smalder, en de houwen buikiger, dog blyven nog al vierkant, hangen meest enkeld, of twee by malkander, blyven altyd gesloten, hoe ryp zy ook zyn, maar als men de afgebrooke in de Zonne legt, zoo bersten zy eindelyk en met een slag als van een kleen pistool. De* wortel *is knollig gelyk aan de Ingomaas, dog kleender, enkeld, in forme van een lankwerpige Rape.*

Naam. *In 't Latyn* Lobus quadrangularis. *In 't Maleyts en Javaans* Botor *van de gedaante eeniger klieren, of gezwellen* Botor *genoemt, dewelke de bonen in hare houwen vertonen, in 't Bandaas* Culebet. *Baleyts* Caloncan.

Botor *werd afgeleid van Arabisch* Batr, *het geen* lobus, *of een peul betekent, anderzints werd het lubia, by de Grieken* λῶβος *genaamt, het geen het zelfde is met de* Phaseolus *van de Latynen.*

Plaats. *Het is in Amboina aangebragt van elders, misschien uit Java en Bali, en werd maar weinig geoeffend.*

Gebruik. *De jonge, en groene houwen hier van, die nog qualyk hare boontjes geformeerd hebben, en nog kraakbeenig zyn, werden alleen gebruikt in de keuken, want men snyd ze in korte stukjes gelyk men andere groene boontjes doed, en stooftse met een vette zop. Diergelyke kleen gesneede houwen de Latynen, en Grieken* Conchides *noemen. De rype bonen zal qualyk iemand konnen eeten, om dat zy beschuldigd werden het hoofd te bezwaren, het welk ik egter nooit hebbe ervaren. De wortel werd ook gegeeten eerst opgekookt, maar als dan moet men ze uitgraven, eer de vruchten groot werden, want daar na zyn zy voos en droog.*

Diergelyken Lobum quadrangularem *beschryft* Clusius Lib. 3. Exotic. cap. 17. *dog zoo donker, dat men daar naar raden moet, en dat daarom, dewyl hy niets als de bloote houwen gezien heeft.*

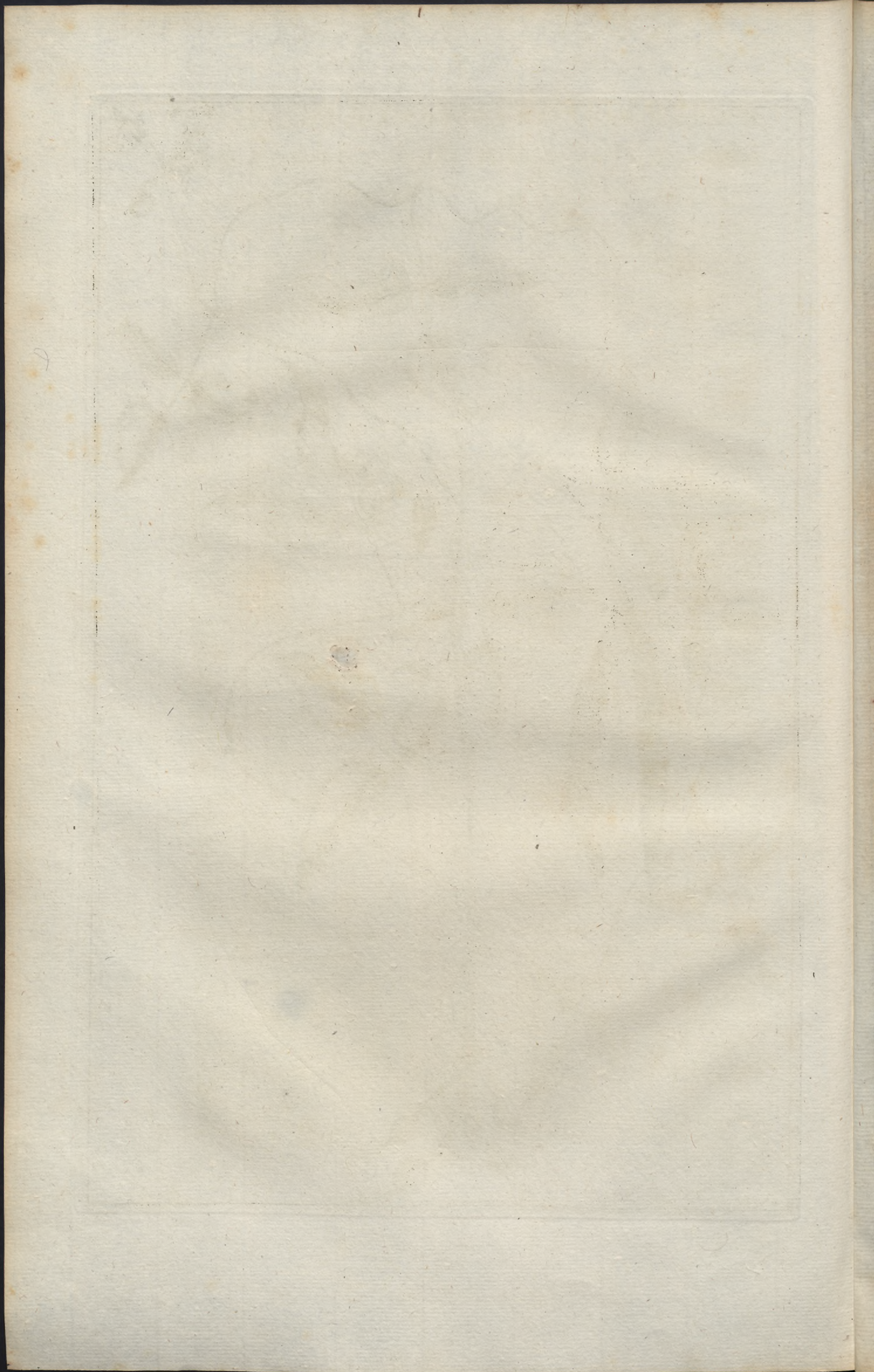
De Hondert en drie en dertigste Plaat

Vertoont de *vierkante Peul-plant* met deszelfs *houwen*, en *zaatkorrels a a* afzonderlyk. Welke een egte zoort van de *Phaseolus*, en mogelyk de Indische Phaseolus, met een ruige kraakbenige bruine houwe, met een dubbelde gebooge kam omgeven, in de *Catal.* van de *H. Amst. p.* 276. en van *Plukn. Almag. p.* 292. welke dezelve met de kraakbenige houwe uit het eilant Mauritius van *Clusius* zamen voegt.

XXII.

Psophocarpus tetragonolobus. DC.

CAPUT VIGESIMUM SECUNDUM.

Dolichus Sinensis. Katjang Sina.

DOlichus Sinensis palis adponitur eodem modo, quo apud nos Phaseolus, quibus sese inflectit rotundis, lentis, ac tenuibus cauliculis, non tamen sese ample extendit. *Folia* terna simul locantur longis in petiolis per plantam vaga, longiora, & angustiora, quam in aliis Phaseolis, pallide virentia, non rugosa, sed glabra, ac plerumque contracta, albis quasi tineis, seu maculis notata, & exesa. Horum medium inferius ad petiolum binas format auriculas fere uti in Aro. Ipsorum petioli in superiore parte sulcati sunt, plerumque albicantes in alba specie, sed aliquid fusci habent in rubra.

Flores vulgarem habent Phaseolorum formam, magnitudine illorum Botor, vel paulo minores, quorum supremum, seu maximum petalum retroflexum quoque est, externe pallidi, seu straminei coloris, interne pallide purpurascentes, seu incarnati, quales & inferiores sunt alæ, quæ album obtegunt corniculum. In alba specie hi flores fere penitus albi sunt, cum pauxillo læte purpurei coloris in medio, in rubra vero specie magis purpurascunt, in utraque pauci excrescunt longis in petiolis ex foliorum alis dependentes, atque ante meridiem tantum aperiuntur ad nonam, vel decimam horam.

Fructus sunt longæ, & angustæ siliquæ, geminæ plerumque dependentes instar longorum loramentorum, ulnam circiter longæ, ac vix minimum digitum latæ, molles, & flexiles, externe ex viridi albicantes, in una specie fere albæ, æquales, & glabræ, sed ita ut officulorum tubercula notari possint. Intus multa locantur, parva, oblonga, & tenuia officula, plerumque parum contracta, sed si in pingui progerminaverint solo, turgida, & glabra, semper minora, & tenuiora illis Phaseolorum, in una specie alba, in altera obscure ruffa, quæ rubra vulgo vocantur, ac multo magis vulgaria sunt albis. Hujus autem speciei siliquae multo magis turgidae sunt, glabriora, & externe magis albicantia gerentes officula, quum rubræ magis virent, & graciliores sint siliquæ, atque hæ complicari possunt instar loramentorum.

Palos, quibus hæ adponuntur plantæ, satis altos esse oportet, sine vel cum paucis ramis, hæc enim planta in altum amat excrescere, & Soli exposita esse, estque omnium Fabarum prima, quæ post pluviosos menses progerminat, ac præcoces profert siliquas, non omnes simul, sed unam post aliam, ita ut per totum siccorum mensium tractum virides comparari possint siliquæ.

Nomen. Latine *Dolichus Sinensis*, sive *Phaseolus Sinensis*, in specie enim hanc plantam *Dolichum* vocavi ob longas, & angustas ejus siliquas, Malaice *Katjang Sina*, Belgice *Sineeze Boontjes*, vel quod primum ex Sina fuerit adducta, vel quod a Sinensibus hasce regiones inhabitantibus plurimum colantur, Bandice *Uët*, instar aliorum Phaseolorum. Sinice *Tsjaitau*.

Locus. Hodie per totam Indiam quam vulgatissima sunt hæc officula, sed potissimum ubi Europæi, & Sinenses habitant, ab Amboinensibus enim non æstimantur, quum artem, nec subsidia habeant hæc rite præparandi.

Usus. Ab Europæis, & Sinensibus hæc officula prae aliis praeferuntur, uti & re vera delicatiora sunt cunctis *Cacaræ* speciebus, quas Indi adeo extollunt. Matura non expetuntur, sed virides siliquae, quae in Conchidas scinduntur, in aqua ebulliuntur, & dein pingui inpraegnantur quodam jure, si enim non rite sint pinguefactae, gracilem praebent cibum. Farciminis, vel lardi frustum optime hisce additur, quumque Amboinenses hoc destituantur, ac Mauris vetitum sit hoc edere, hinc non mirum est, hosce non aestimare haecce officula. Antequam in conchidas scindantur, longa abstrahenda sunt fila oris nexa, quod in omnibus virentibus Phaseolis observandum est. Bataviae quondam vocabantur officula *D. van der Lyn*, quum D. Gubernator *Cornelius van der Lyn* has siliquas in deliciis habebat, & multum ejus mensam hae frequentabant.

Tabula

XXII. HOOFDSTUK.

De Sineeze Boontjes.

DE Sinese Boontjes *werden aan stokken geplant, ten eenemaal als onze turkse-boontjes, daar zy zig met ronde, taaye, en dunne stelen omvlegten, en niet zeer uitbreiden;* de bladeren *staan drie, en drie by malkander op lange stelen, en ydel aan den stok, langer, en smaller dan aan andere bonen, ligt-groen, niet ruig, maar glad, dog meest rimpelig, vol witte sproeten, en doorvreeten. Het middelste der zelven formeerd agter by den steel twee ooren als in de Aron. Hare stelen zyn aan de bovenste zyde gegeut, doorgaans witagtig aan de witte zoorte, maar met bruin gemengd aan de roode.*

De bloemen *zyn van gemeene bone fatzoen, zoo groot als die van Botor, of een haairtje kleender, waar van het bovenste, of grootste blad mede agterwaarts gebogen is, buiten bleek, of stroo-verwig, binnen licht-peers, of incarnaat, gelyk ook de onderste wangen, die het witte horentje verbergen. Aan de witte zoorte zyn deze bloemen schier geheel wit, met een weinig ligt purper in de midden, maar aan de roode zoorte zyn zy peerzer, beide hangen weinige by malkander aan lange stelen uit den schoot der bladeren, en staan maar voor de middag geopend tot negen of tien uuren.*

De vruchten *zyn lange, en smalle houwen, meest twee en twee by malkander hangende, gelyk lange riemen, ontrent een elle lank, en schaars een pink breed, gedweeg, en buigzaam, van buiten uit den groenen witagtig, en aan de eene zoorte schier wit, even, en glad, dog zoodanig, dat men de bultjes der bonen kan bekennen. Binnen leggen veele, kleene, lankwerpige, en dunne boontjes, meest wat gerimpeld, dog op een goede grond gewassen zyn vollyvig, en even, altyd kleender, en dunder dan turkse boontjes, aan de eene zoorte wit, aan de andere donker-ros, dewelke men de roode noemd, en veel gemeender is dan de witte, dog de houwen van de witte zyn voller, evener, van buiten witter daar die van de roode groenagtig, en magerder schynen, en men kan ze t'zamen leggen, en vouwen als riemen.*

De stokken, daar aan men ze plant, moeten redelyk hoog zyn, zonder of met weinige takken, want dit gewas wil in de hoogte schieten, en wel ter Zonne staan, zynde de eerste van alle bonen, die na de regentyd opkomen, en vroeg bare houwen voortbrengen, niet te gelyk, maar na malkander, zo dat men de geheele drooge Moeson door groene houwen hebben kan.

Naam. *In Latyn* Dolichus Sinensis, *of* Phaseolus Sinensis, *want ik heb 't in 't byzonder* Dolichum *genoemt wegens de lange, en smalle houwen. In Maleyts* Katjang Sina, *in 't Duits* Sineeze boontjes, *of om dat zy eerst uit Sina aangebragt zyn, of om dat ze de Sineezen in deze landen onder ons wonende, meest cultiveren. In 't Bandaas* Uët, *gelyk andere gemeene boontjes. Dat is in 't Sinees* Tsjaitau.

Plaats. *Zy zyn hedensdaags door geheel Indien gantsch gemeen, dog meest daar Europæanen, en Sineezen woonen, want by de Amboineezen werden zy niet geacht, om dat zy de konst, en middelen van wel te stoven niet en hebben.*

Gebruik. *By onze Europæanen, en Sineezen werden deze boontjes anderen voorgetrokken, gelyk zy ook in der daad smaakelyker zyn dan alle* Cacara *zoorten, daar de Indianen zoo veel werks van maken. De rype zoekt men niet, maar alleen de groene houwen, die men in korte stukskens snyd, in water opkookt, en daar na met een vette zop begiet, want als zy niet wel gevet zyn, geven zy een schraale kost. Een stuk saucise, of spek past best daar onder, en dewyl de Amboineezen dit niet hebben, en de Mooren niet en mogen hebben, zoo is 't geen wonder, dat zy deze boontjes niet agten. Eer men ze in stukken snyd, moet men de lange draden aftrekken, die aan de kanten zyn, het welk men in alle groene bonen observeerd. Op Batavia noemde men ze eertyds* van der Lyns *boontjes, dewyl de Heer Generaal Cornelis* van der Lyn *een zonderlyke Liefhebber daar van was, en veel op zyn tafel daar van liet opschaffen.*

De

Tabula Centesima Trigesima Quarta

Dolichum exhibet *Sinensem*, cum ejus *siliquis*, & *ossiculis a a* separatis.

OBSERVATIO.

Videtur hæc planta esse Phaseolus erectus minor, semine sphærico albido hilo nigro *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 72. & Phaseolus peregrinus, minore fructu albo, nigra macula insignito *C. B. Pin. p.* 340. & Phaseolus peregrinus quartus *Clus. rar. pl. hist. lib. 6. p.* 224. & *Park. Theatr. p.* 1057 &c.

De Hondert en vier en dertigste Plaat

Vertoont de *Sineeze Dolichus*, ofte de *Sineeze Boontjes*, met deszelfs *vruchten*, en *zaadkorrels a a* afzonderlyk.

AANMERKING.

Deze plant schynt te zyn de kleinder opstaande Phaseolus, met een rond witachtig zaat, met een zwart naveltje van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 72. en de uitlandsche Phaseolus, met een kleine witte vrucht, met een zwarte plek geteekent van *C. B. Pin. p.* 340. en de vierde vreemde Phaseolus van *Clus. rar. pl. hist. libr. 6. p.* 224. en *Park. Theatr. p.* 1057. &c.

CAPUT VIGESIMUM TERTIUM.

Lobus Machæroides. Cacara Parrang.

HÆc Phaseoli species ample sese extendit, & asserculis inponenda est, ex qua umbracula, & pergulæ formari possunt. Folia sunt uti praecedentis Dolichi, seu paulo majora, glabra, non aequalia, sed parum rugosa, acsi semi sicca essent, ac verrucis notata. Flores sunt uti aliorum Phaseolorum, sed ejus petala parum oblonga sunt, maxime alba, & laete rubro colore in medio distincta. Siliquae palmam, vel spithamam longae sunt, binos pollices latae, minimum circiter digitum crassae, planae, & in isthmos quosdam distinctae, ad oras parum angulosae, & angustis alis notatae, quibus ex plano quodammodo quadratae sunt, quaedam rectae, quaedam parum incurvae, instar acinacis, duro, & crasso obductæ cortice, qui per maturitatem haud facile dehiscit. Intus quinque, vel sex locantur ingentia officula, majora Fabis, quae matura intense rubent, seu fusca sunt, glabra, & aequalia. Stipes ejus per aliquot perennat annos, ac novem requiruntur menses, antequam fructus proferat.

Nomen. Latine *Lobus Machæroides.* Malaice *Cacara Parrang*, a lata siliquarum forma, quae ingentem refert cultrum Amboinice *Parrang* dictum.

Locus. In Amboina raro colitur, sed copiosius in Java, & Baleya.

Usus. Recentia officula, quum incipiant rubere, apta sunt, quae elixantur, & eduntur instar Fabarum vulgarium. Matura, & sicca a Malaiensibus mulierculis in cistis aromaticis servantur ad usum Medicum.

In *Hort. Malab. part.* 8. *Fig.* 44. haec *Cacara Parrang* describitur sub nomine *Bara Mareka.* Portugall. *Favos dos paros sativo.* Belgice *Tamme Krimp-bonen.*

XXIII. HOOFDSTUK.

De groote Houwmesformige-Boon.

DIt bonengewas breid zig verre uit, en moet op latten geleid werden, daar van men dan luifels, en wandelgangen kan maken. De bladeren zyn als aan de voorgaande Sineeze boontjes, of wel zoo groot, glad, niet even, maar wat gefronst, als of zy half verdord waren, en met wratten bezet. Het bloeizel is als ander bone bloeizel, dog de blaadjes zyn wat lankwerpig, meest wit met wat ligt-rood in de midden. De houwen zyn een hand, of een span lank, twee duimen breed, schaars een pink dik, plat, in eenige bulten verdeeld, aan de kanten wat hoekig, en met smalle vlerken gezoomd, waar door zy eenigzints uit den platten vierkant werden, zommige wat krom als een houwmes, met een harde dikke schaale, die door rypheit niet ligt opberst. Binnen leggen vyf of zes groote platte bonen, grooter dan onze boere boonen, ryp zynde hoog-rood, of bruin, glad, en even. De stok kan eenige jaren overblyven, en moet wel negen maanden staan, eer hy vruchten begind te dragen.

Naam. *In 't Latyn* Lobus Machaeroides. *In 't Maleyts* Cacara Parrang, *van de breedeforme der houwen, die na een Amboins houwmes* (Parrang *genoemt*) *gelyken.*

Plaats. *In Amboina werd het weinig geoeffend, maar meer op Java en Baley.*

Gebruik. *De versche bonen, als zy even beginnen rood te werden, zyn bequaam om te stoven, en te eeten gelyk de boere boonen. De rype, en droge werden van de Maleitsche Vrouwen in de kruid-doosen bewaard tot eenige Medicynen.*

In horto Malab. part. 8. Fig. 44. *wert deze* Cacara Parrang *beschreeven onder den naam* Bara Mareka. *In 't Portugees* favos dos paros sativo. *In 't Duits* Tamme Krimp-bonen.

Tabula Centesima Trigesima Quinta

Ad *Figuram Primam* exhibet *Lobum Machæroidem.*

Figura Secunda Phaseolum denotat *Balicum.*

OBSERVATIO.

Lobus hic Machæroides est Phaseolus maximus siliqua ensiformi, nervis insignita, & semine albo, membranula inclusa *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 68. & Phaseolus Indicus, siliqua magna, sulcata, quaternis in dorso nervis, cum eminentiis plurimis verrucosis secundum longitudinem insignita, fructu amplo niveo, hilo croceo *Plukn. Almag. pag.* 292. &c.

De Hondert en vyf en dertigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* de groote *Houwmes-formige boon.*

De *Tweede Figuur* wyst aan de *Balische-Boon.*

AANMERKING.

Deze groote houwmesachtige-boon is de grootste Phaseolus, met een houwe als een houwer, met zenuwen doortogen, en een wit zaat, in een vlies besloten van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 68. en Indische Phaseolus, met een groote Zysachtige houwe, met vier zenuwen op de rug, en veel vratachtige heuvels in de lengte, met een groote witte vrucht, met een geele navel van *Plukn. Almag. p.* 292. &c.

CAPUT XXIV.

Dolichos sinensis. DC.

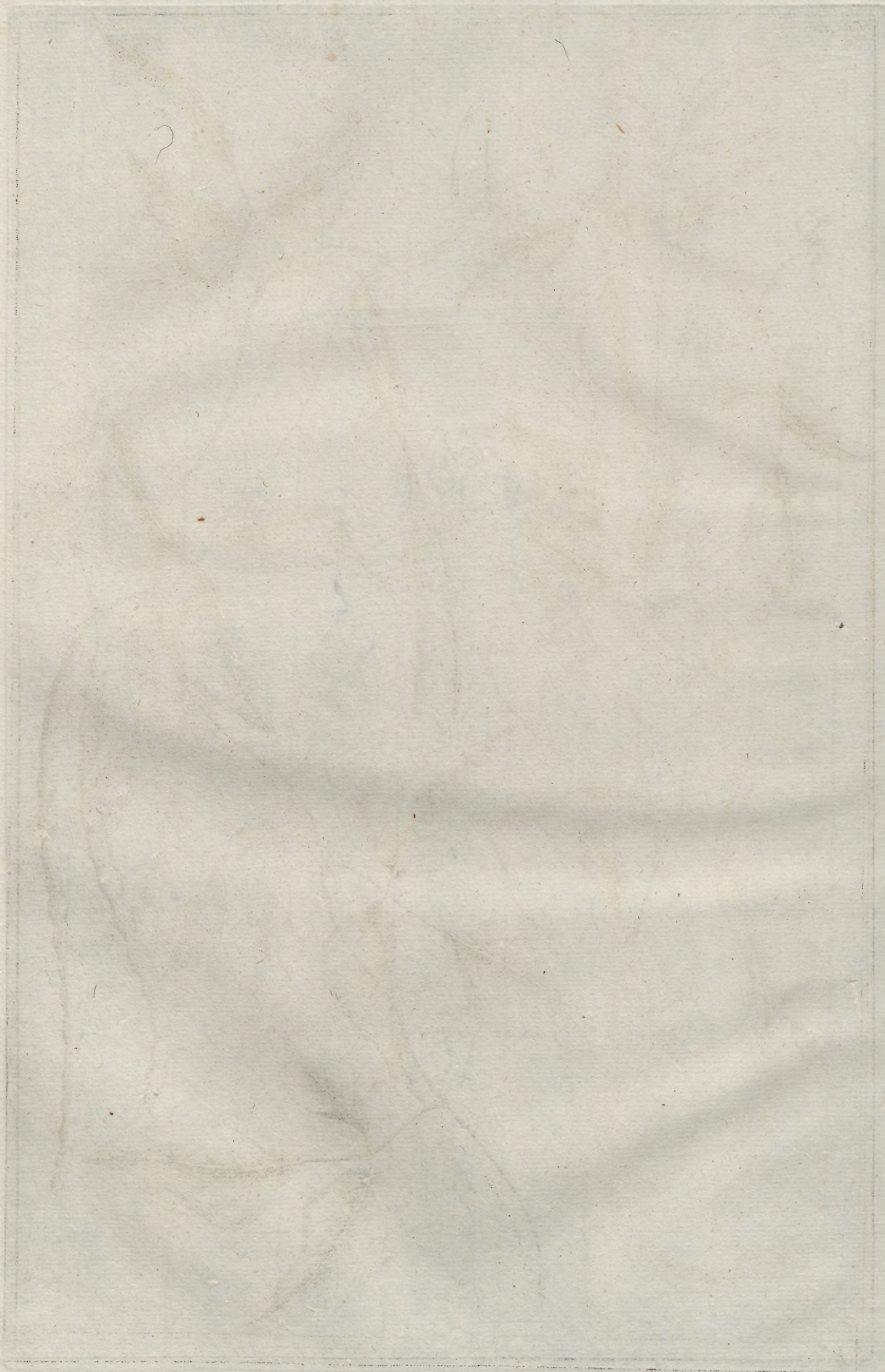
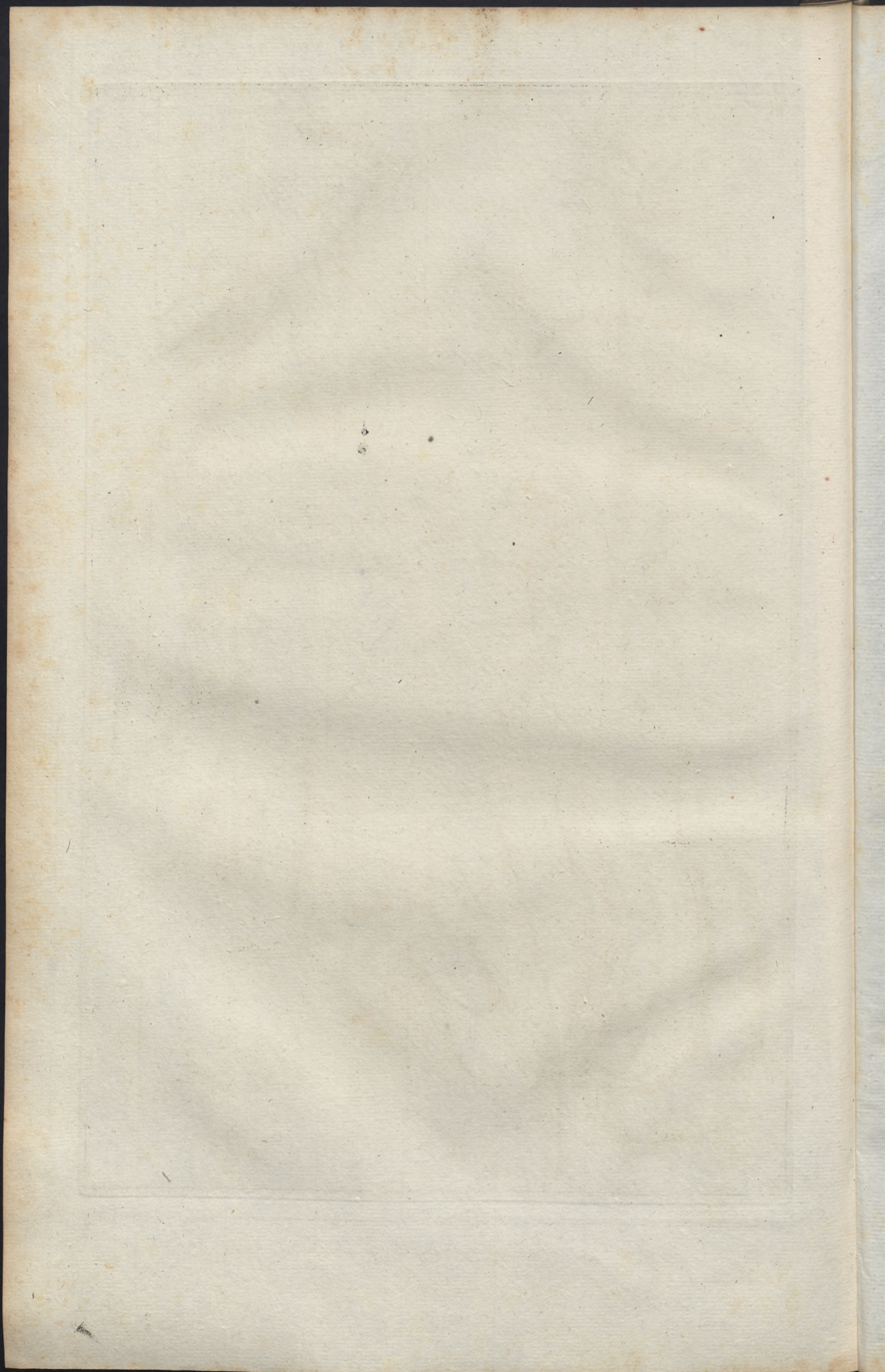

Fig. 1. Canavallia gladiata β machaeroides. DC.
— 2. Cajanus flavus. DC.

CAPUT VIGESIMUM QUARTUM.

Phaseolus Balicus. Undis.

UNdis proprie non eſt planta flagelloſa, vel convolvulacea, ſed frutex, & ob affinitatem cum Phaſeolis hoc in libro deſcribitur. Arbuſcula enim eſt, æquali, & rotundo obducta cortice, mox ſeſe dividens in longos, firmos, & lignoſos ramos, vagos, & inregulariter extenſos, atque hi iterum in alias tenues rachides.

Folia terna ſimul locantur tenuibus in pedunculis, ab illis Phaſeolorum multum diverſa, melius enim referunt acuta Trifolii folia, ſeu illa Cytiſi, ſuntque glabra, æqualia, & ad tactum mollia inſtar holoſerici. Hic loci cum illis *Lagondi* comparantur, ſed ſunt minora, ex viridi cinerea, mediumque folium ſemper longiſſimum eſt, tres, ac tres cum dimidio pollices longum, & latum. Surculi oblique excreſcunt, & ad terram iterum inclinant.

Flores lutei ſunt, formam habentes florum Phaſeolorum, ſed multo minores, ipſorumque petalum latiſſimum & extremum deorſum pendet. Siliquæ ultra digiti articulum longæ ſunt, breviores, & latiores illis Viciæ, in longum deſinentes apicem, molles quoque, & holoſericæ, ac maturæ ex fuſco nigricant, in tres quatuorve iſthmos diſtinctæ, in hiſce locantur officula parva illis Viciæ, vel Katjang ſimilia, ſed duriora.

Poſt ſemi anni ſpatium frutices hi fructus proferunt. Stipes, ac rami ſatis ſolidum, & album habent lignum, nec inproprie hæc planta ad *Cytiſum* referri poſſet. Frutex hic ample ſeſe extendit, graciles ſurculi aſſerculis ſuſſulciendi ſunt, alioquin enim ad terram inclinant. Officula ejus in Maccaſſara potiſſimum nigricant, & arbuſculæ ibi humiles manent, hic vero in Amboina officula ad fuſcum adcedunt colorem, & arbuſculæ binorum hominum altitudinem adquirunt.

Nomen. Latine *Phaſeolus Balicus.* Malaice *Katjang Baly.* In Baleya *Undi*, & *Undis.* Maccaſſarice *Bindatöe*, & *Bindatoin.*

Locus. Multum colitur in Baleya, & Maccaſſara, plantaturque ad oras hortorum, & camporum Oryzæ, ubi terra eſt elevata. In Amboina raro obcurrit, hic & illic una alterave arbuſcula prope ædes hominum, non facile fert pluvias, ſed Solis amat radios, per pluvias enim folia, ac fructus mox Erucas generant, alioquin per aliquot durare poteſt annos.

Uſus. Officula fere matura, antequam nempe fuſca ſint, ad coquendum adhibentur inſtar Katjang, ſed prius ſiliquis exuta. Oportet vero, ut diu coquantur, nihilominus tamen duriora ſunt vulgari Katjang, unde non cibus eſt, qui ſæpius, vel continuo edendus eſt, quum nimis difficilis ſit digeſtionis.

OBSERVATIO.

Hæc planta vocatur Cytiſus folio molli incano, ſiliquis Orobi contortis, & acutis in *Theſ. Zeyl. pag.* 86. *Tab.* 37. & Cytiſus Zeylanicus, folio molli incano, flore ex luteo purpuraſcente *Herb. Hert.* Phaſeolus arbor Indica, incana, ſiliquis toroſis *Kayan* dicta *H. L. B. App. p.* 694. & *Muſ. Zeyl. p.* 4. & Anagyris Indica, leguminoſa, ſiliquis toroſis *Par. Bat. Pr. p.* 311. reliqua vide in *Theſ. Zeyl. l. c.* ut & in *H. Cliff. p.* 354. ubi vocatur Cytiſus foliolis ovato lanceolatis, intermedio petiolato, pedunculo ex alis multifloro.

XXIV. HOOFDSTUK.

De Baliſche-Boon.

UNdis *is eigentlyk geen ſlingerend gewas, maar een heeſter, dog wegens de maagſchap met de bonen in dit boek getrokken. Het is een dun en houtagtig boompje, wiens ſtam niet boven twee vingers dik is, met een effene rondagtige ſchorſſe, en zig dadelyk in lange ſtyve, en houtagtige takken verdelende, ydel en onordentlyk uitgeſpreid, en dezelve in andere dunne ryskens.*

De bladeren ſtaan ook drie, en drie by malkander op dunne ſteeltjes van de bone forme veel verſchillende, want zy gelyken beter de ſpitſe klaverbladeren, of die van Cytiſus, glad, even, en zagt in 't aantaſten, als zatyn. Hier te lande vergelykt men ze met die van Lagondi, *dog kleender, uit den groenen graauwagtig, het middelſte blaadje zynde altyd het langſte, is drie, en drie en een half duim lank, een breed. De ryskens gaan ſchuins op, en buigen haar wederom ter aarden.*

De bloemen zyn geel, gefatzoeneerd als andere bonebloemen, dog veel kleender, het breedſte, en buitenſte blaadje neêrwaarts hangende. De houwkens zyn ruim een lid lank, wat korter en breeder als de Vitſen, met een lank ſpitsje voor uit, mede zagt en zatynagtig, ryp zynde werden ze uit den bruinen zwart, in drie of vier bultjes verdeeld, daar in leggen kleene boonen als Vitſen, of kleene Katjang, dog harder.

De ſtruiken ſtaan wel een half jaar, eer zy vruchten dragen. De ſtam en takken hebben een redelyk digt, en wit hout, en men zoude niet onbillyk dit gewas onder de geſlagten van Cytiſus mogen rekenen. De ſtruik ſpreid hem wyd uit, en men moet de ranke ryskens met latten onderſtutten, anders buigen zy haar ter aarden. De korrels of boontjes op Macaſſar zyn meeſt zwart, en de boompjes blyven laag, maar hier op Ambon zyn de boontjes na 't bruine trekkende, en de bomen werden wel twee mannen hoog.

Naam. *In Latyn* Phaſeolus Balicus, *In 't Maleyts* Katjang Baley. *Op Baley zelfs* Undi en Undis. *In 't Macaſſaars* Bindatöe *en* Bindatoin.

Plaats. *Het word veel gebavend op Baley en Macasſer, werdende geplant langs de kanten van de tuinen, en ryſt-velden, daar 't wat hoog land is. In Amboina vind men 't weinig, hier en daar een boompje in de erven by de huizen, het mag tegens geen regen, maar wil veel Zonneſchyn hebben, want door den regen groejen 'er ſtraks rupſen aan de bladeren, en vruchten, anderſints kan het eenige jaren overblyven.*

Gebruik. *De boontjes ten naaſten by ryp zynde, eer zy bruin werden, neemd men om te kooken gelyk andere Katjang, eerſt uit hare huisjes gedaan. Zy moeten wat lang kooken, en blyven niet te min harder dan gemeene katjang, dies het geen koſt is om dikwils na malkander te gebruiken, als vallende te hard om te verteeren.*

AANMERKING.

Deze plant werd genaamt Cytiſus, met een zagt wit blad, en omgedraaide puntige houwen, als van de Orobus in de *Theſ. Zeyl. pag.* 86. *Tab.* 37. en Zeylonſche Cytiſus, met een zagt wit blad, en een bloem uit den geele purperachtig van het *Herbar.* van *Hertogh.* en Indiſche gryze boom-Phaſeolus, met geſwolle houwen *Kayan* genaamt in de *Append.* van de *H. L. Bat. p.* 694. en het *Muſ. Zeyl. p.* 4. en de Indiſche Peuldragende Anagyris met opgeſwolle houwen in de *Par. Bat. Pr. p.* 311. het overige ziet in de *Theſ. Zeyl.* op de aangehaalde plaatzen, en in de *H. Cliff. p.* 354. alwaar ze genaamt werd Cytiſus met rondachtige puntige blaadjes, het middelſte op een byzonder ſteeltje, met een veel bloemdragende ſteel, uit de bladeren voortkomende.

CAPUT VIGESIMUM QUINTUM.

Cacara, five Phafeolus perennis. Cacara.

CAcara Indicum præbet officulum, quod ubique ob familiarem ejus ufum in culina notum eft. Eodem crefcit modo, quo Phafeoli noftrates, fed ftipitem profert multo craffiorem, qui aliquot perennat annos, ac multo latius fefe extendit, unde neque palis neque fuftibus contenta eft hæc planta, fed asferculis inponenda eft hic loci *Parparren* dictis.

Folia terna fimul locantur brevibus infidentia petiolis, atque hæc tria fimul longiori fuffulciuntur pedunculo, fupra parum excavato, & concavo, quique in una fpecie, quæ vulgaris, vel rubra vocatur, ex fufco viridis eft, in altera modo viret.

Cuncti caules, & rachides ad tactum rugofæ funt, & pungentes, immo fere fcindentes, præfertim fuperiores.

Folia formam habent vulgarem Phafeolorum, vel paulo latiora funt, tres quatuorque pollices longa, ac fere ejusdem latitudinis, per longitudinem tribus nervis notata, bina vero lateralia folia non directe gerunt nervum per mediam partem, fed hic propius ad fuperiorem adcedit oram, uti in reliquis Phafeoli fpeciebus, coloris obfcure virentis fine ullo fulgore, flaccida, & ad tactum parum rugofa. Ipforum petioli prope ortum ex caulibus quatuor angufta gerunt foliola, feu fquamas, atque ad has tuberculum, feu geniculum locatur. Ex alis foliooforum petiolorum, atque ex ipfa planta multi excrefcunt alii rotundi, & firmi pedunculi, fpithamam, vel pedem longi, in extremo plurimos gerentes flofculos inftar longorum racemorum, quivis vero peculiari infidet pedunculo per ftrata quafi.

Flores hi funt uti in Phafeolis vulgaribus, feu paulo majores, ingens, ac fere duplicatum gerentes petalum, extrorfum flexum, & læte purpureum, fub hoc bina alia locantur minora intenfe purpurea, quæ inftar alarum medium obtegunt corniculum, quod viride eft, & furfum elevatum, & albis quibusdam ftaminulis obductum arcte huic adcumbentibus.

Per totum diem aperti funt hi flores, ac raro decidunt, & quivis fuam fere profert filiquam, ita ut fertiliffima fit fpecies omnium Phafeolorum: Siliquæ hæ fafciculatim quoque fimul dependent, digitum longæ, ac transverfalem latæ digitum, feu paulo minus, planæ, & parum incurvæ, ad oras denticulatæ parum, quum teneræ funt, latoque fulco ad internam, feu rectam partem notatæ, in tot diftinctæ ifthmos, quot intus locantur officula. Diu virent, quam diu coctioni aptae funt. Maturae fumei funt coloris, & aequales gerunt oras. Intus tria, vel quatuor locantur officula, craffiora, & rotundiora vulgaribus Fabis, nec ita reniformia, fed rectiora, inftar volvellorum, longitudinem habentia unguis digiti, maximaque ipforum pars foveolis excavata eft, acfi inmatura fuiffent decerpta. Haec tricoloria funt, juxta tres, quae ex his formantur, fpecies.

Prima fabas profert nigras punctulis albis, & hilo albo notatas. Secunda ogricoloria exhibet officula punctulis, & hilis nigris diftincta, atque hae binae vulgares funt fpecies. Tertia rarior eft, alba nempe, quam mox peculiariter defcribemus.

Haec planta multos perdurare poteft annos, quod prae reliquis Phafeolorum fpeciebus peculiare in hac eft, fex nempe, vel feptem per annos, fi aliquando amputetur, vetuftaque abfcindantur farmenta, & radici nova adponitur terra, tum ad decem perfiftere poteft annos, atque finuofum dein format ftipitem, pedis immo majorem habentem craffitiem, qui angulofus eft, ex multis quafi ftipitibus compofitus.

Nomen. Latine *Cacara*, five *Phafeolus perennis*. Malaice *Cacara*, quo nomine ubique nota eft haec planta. Bandice *Culombo*. Vox *Cacara* generaliter defcendit ab Arabico *Girgir*, quod fignificat omnem fabam, eftque idem cum Hæbreorum *Ful*, & *Phul* Arabum, unde Belgicum *Peulen*, *Cacara* noftri Belgi appellitant *Karkarren*.

Locus,

XXV. HOOFDSTUK.

De overblyvende Cacara of Bone-Plant.

CAcara is een regt Ooft-Indifche bone wegens haar groot gebruik in de keuken over al bekend. Ze waft op dezelve manier gelyk onze gemene bonen, dog met een veel dikker ftam, die eenige jaren overblyft, en breid zig veel verder uit, dies ze ook met geen palen, of ftokken te vreden is, maar moet op latten geleid werden, die men hier Parparren *noemd.*

De bladeren ftaan drie, en drie by malkander op korte fteeltjes, en dezelve alle drie t'zamen op een langer fteel, die boven wat hol is, en aan de eene zoorte, welke men de gemeene, of roode noemd, uit den groenen bruinagtig, aan de andere flegts groen.

Alle de ftelen, en ryskens zyn ruig, en fcherp in 't aantaften, fchier fnydende, zonderlyk de voorfte.

De bladeren zyn van gemeene bonen fatfoen, of wel zoo breed, drie en vier duimen lank, en fchier ook zoo breed, in de lengte met drie zenuwen doortogen, dog de twee zyde bladeren hebben de middelzenuwe niet regt door de midden, maar den voorften rand nader gelyk alle bone zoorten doen, van verwe donker en doodsgroen zonder eenige glans, flap, en wat ruig in 't aantaften. Hare ftelen hebben by haren oorfpronk aan den ftam vier fpitze blaadjes, of fchubben, en daar by een bultje, of knietje. Uit de fchoot van de bladdragende ftelen, en uit den ftam zelfs waffen andere ronde en ftyve fteelen, een fpan of een voet lank, aan haar uiterfte veele bloempjes dragende, als een lange tros, dog ider op een byzonder fteel, en boven malkander.

De bloemen zyn ook als aan de gemeene boonen, of wel zoo groot, hebbende een groot, of fchier dubbeldt blad, uitwaarts gebogen, ligt paars; daar onder ftaan twee kleendere van hooger purper, die als wangen het middelfte horentje bedekken, 't welk groen is, opwaarts gebogen, en bekleet met eenige witte draatjens digt daar tegen aanleggende.

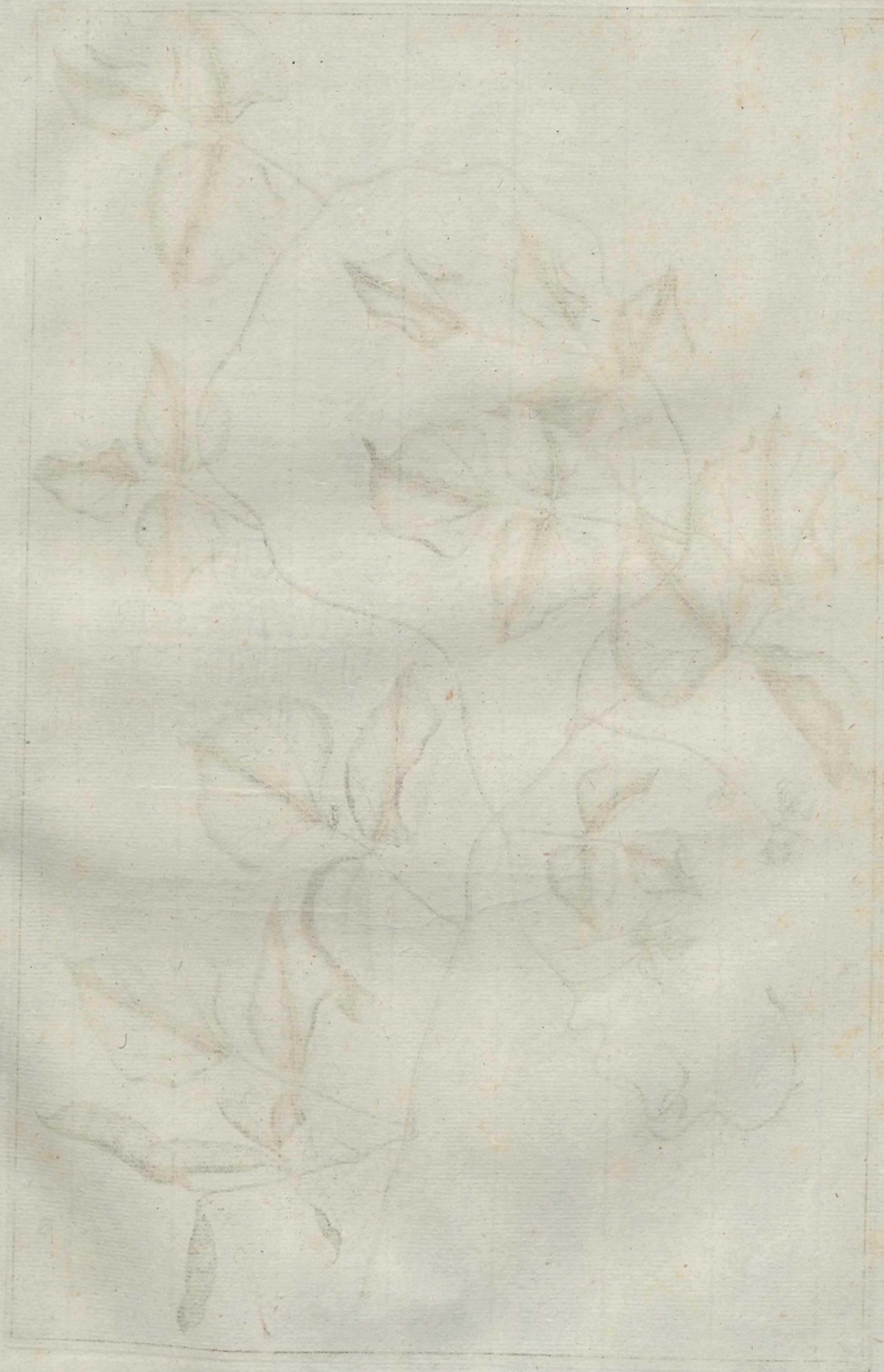
Zy ftaan den geheelen dag geopent, vallen ook weinig af, en fchier ieder brengt hare houwen voort; zoo dat het de vrugtbaarfte onder alle bone zoorten is: de houwen hangen ook met bosjes by malkanderen, een vinger lang, en een dwers vinger breed; of wat minder, plat, en wat gekromt, aan de kanten gekertelt, als zy jong zyn, en met een breede naat aan de binnenfte of regte zyde, in zoo veel bultjens afgedeelt, als daar bonen van binnen fchuilen. Zy blyven langen tyt groen, zoo lange zy ook tot het koken bequaam zyn. De rype werden Rookverwig, en hebben evene kanten. Binnen leggen drie en vier bonen, dikker en ronder als gemeene bonen; ook zoo niere-formig niet, maar regter als rolletjens, in de lengte van een nagel aan een vinger, het meefte part vol kuiltjens, als of zy onryp afgeplukt waren. Deze zyn van driederly coleur, na de drie zoorten, die men daar van maakt.

De eerfte heeft zwarte bonen met witte punctjens, en een wit naveltje. De tweede heeft Oocker *geele boonen, met zwarte punctjens, of plekjes, en dit zyn de twee gemeene zoorten; de derde is wat raarder, namentlyk de witte, die wy ftraks hier na in 't byzonder zullen befchryven.*

Deze plante kan veele jaren overblyven, 't welk ze onder alle bone zoorten byzonder heeft, te weten zes a zeven, zoo men ze zomtyts befnoeit, van de oude Ranken zuivert, en om de wortel nieuwe aarde legt, zoo kan ze tot tien jaren duuren, en gewint als dan een bogtige ftam, zoo dik als een been, en meer, boekig en als uit veele ftammen t' zamengezet.

Naam. *In 't Latyn* Cacara *of* Phafeolus perennis. *In 't Maleyts* Cacara, *met welken naam zy over al bekent is. In 't Bandaas* Culombo. *Het woort* Cacara *ftamt duidelyk af van het Arabifche* Girgir, *het geen in 't generaal alle bonen betekent, en het zelfde is eens met der Hebreuwen* Ful *en* Phul *der Arabieren, waar van daan het duitfche* Peulen, *ende onze noemen* Cacara Karkarren.

Plaats.

Dolichos altissimus. Lour.

Locus. Hæc officula per totam coluntur Indiam.

Cultura. Quum hæc planta tam ample sese extendit, hinc in hortis circa alia olera tolerari nequit, ubique enim sua emittit flagella, arbores, & sepes adscendit, & miram format intricatamque congeriem, unde in apertis areis plantari hanc oportet, & super asserculos duci, quos cito obcupat, & densa obtegit fronde, quum rite sese extenderit, tum fructus proferre incipit, atque inferiora abjicienda ejus sunt sarmenta, quædamque hic, & illic exscindenda, ut ventus perflare, ac Sol radiis siliquas tangere possit, tum per totum annum ejus fructus conquiri possunt. Tertio anno plurima vetusta abscindenda sunt sarmenta, ac novâ terrâ radix obtegenda, & quotannis asserculi renovandi, quum hi per densam frondem facile putrescunt.

Hæc autem planta plerumque obducta est pediculis arboreis nigris, & splendentibus, qui æque tetrum fundunt odorem, ac Cimices, si adtingantur, ad quos minuendos, & propellendos ignis fumans aliquando sub hac planta exstruendus est, & diligenter vetusta flagella, & folia depuranda. In Amboina non ultra quatuor, vel quinque persistit annos, in aliis autem regionibus per plures perennat annos.

In omni excrescit solo, si modo antea parum fuerit crematum. Hæc officula non mox plantanda sunt, quum e planta fuerint desumpta, sed prius per unum alterumve mensem in domo servanda sunt. Optime autem terræ committuntur mense Augusto, qui ultimus est mensium pluviosorum, si enim nimis tenera terræ committantur, copiosiores generant istos pediculos, nec officula completa sunt, sed rugosa, & foveolis excavata. Alioquin tam fertilis est hæc planta, ut in uno eodemque ramo uno tempore simul conspiciantur flores, semi, & penitus maturi fructus, quod cum Aurantio ipsis est commune.

Usus. Vulgaris est cibus per totam Indiam, sed multo vilioris saporis quam Phaseoli nostri Europæi, ac pingue requirunt carnium jus, virides enim ejus siliquæ in conchides scinduntur, maturæ enim raro eduntur. Tenera folia inter olera quoque adhibentur, sed raro numero, quum vilis sint saporis, & fragilia, ita ut hæc planta culinæ tantum inserviat, cui quotidianum præbet conmodum.

Rochefort. Histor. de Antillis cap. 11. hæc describit officula sub nomine *Feve de sept ans*, h. e. Phaseoli septem annorum, quum per septem continuos annos fructus proferant, flagella sua extendentes per arbores, & supra rupes, continuo flores, ac fructus generentes.

Plaats. *Deze bonen werden door geheel Indien gebavent.*

Queeking. *Vermits zich dit gewas zoo geweldig uitbreidt, zoo kan men 't in de tuinen by andere moeskruiden niet lyden, want het zend overal zyne ranken uit, beklimt bomen, en heiningen, en maakt een wonderlyke verwerringe, daarom men ze in opene plynen planten, en op parparren lyden moet, dieze met ter haast beklimt, en met een digt lof bedekt, als zy haar ter degen uitgebreit heeft, dan begint zy eerst vrugten te dragen; men moet als dan de onderste ranken wegsnyten, ook hier en daar eenige uitsnyden, dat het doorlugtig werde, en de Zonne de bouwen raken kan, zoo kan men het gebeele jaar vrugten daar aan hebben. In 't derde jaar moet men de oude Ranken afsnyden, en nieuwe aarde om de wortel dragen, ook jaarlyks de Parparren vernieuwen, om dat die door het digte loof verrotten.*

Zoo is ook dit gewas gemeenelyk bezet met zwarte en glimmende boomluizen, die zoo euvel stinken als weegluizen, als men ze aanraakt, om welke te verminderen men zomtyts een smookend vier onder deze stokken moet stoken, ook neerstigh van de oude Ranken en bladeren suiveren. Het wil in Amboina niet meer dan vier of vyf jaren duuren, dog in andere gewesten blyft het meer jaren over.

Zy willen anders in alderhande gront opkomen, als hy maar te vooren een weinig gebrant is. Deze bonen moet men niet straks planten, als zy van den stok komen, maar eerst een maand of twee in huis bewaaren. Ook plant men ze best in de maand Augustus, zynde de laatste regenmaandt, en als men ze te jong plant, zyn zy de voornoemde wandtluizen meer onderworpen, en de bonen werden niet vollyvigh, maar rimpelig, en vol kuilen: Anders zyn zy zoo vrugtbaar, dat men aan eenen tak, en op eenen tyd te gelyk kan zien, de bloemen, halve, en geheel rype vrugten, 't welke ze met den Oranjeboom gemeen hebben.

Gebruik. *Het is een gemeene kost door geheel Indien, dog vry slegter van smaak dan onze Europisse bonen, en zy vereisschen een vette zop; werdende de groene bouwen in ruitjens gesneeden, want de rypen eet men zelden. De jonge bladeren werden ook onder de moeskruiden gebruikt, dog weinig in 't getal, om datze slegt van smaak, en breizelig zyn, zoo dat dit gewas alleenlyk voor de keuken dient, die daar van een dagelyks gerief heeft.*

Rochefort Historie van de Antillis cap. 11. *beschryft deze bonen onder de naam van* Feve de sept ans, *dat is bonen van zeven jaren, om dat ze zeven jaren na malkanderen vruchten dragen, hare ranken verspreidende door de bomen, en over de klippen, geduurig bloemen, en vruchten voortbrengende.*

Tabula Centesima Trigesima Sexta

Phaseolum exhibet *perennem*, qui *Cacara* vulgo dicitur.

De Hondert en ses en dertigste Plaat

Vertoont de *overblyvende Bone-Plant*, *Cacara* in 't gemeen genaamt.

OBSERVATIO.

Plurimæ horum Indicorum Phaseolorum species obcurrunt in *Hort. Malab. part.* 8. quarum illa, quæ *Tab.* 42. exprimitur, & *Katu Peru* vocatur, cum hac convenire videtur, estque Phaseolus Indicus trifoliatus silvestris, flore purpurascente, fructu majore *Commel. in notis* & *Plukn. Almag. p.* 291. & Phaseolus maximus perennis, semine compresso, lato, nigris maculis notato *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 66. qui plures alios adlegat auctores, & in ejus *hist. Jam. Vol. II. Tab.* 111. *Fig.* 1. exprimitur.

AANMERKING.

Zeer veel zoorten van Indische Bonen komen voor in het achtste deel van de *Hort. Malab.* waar van die geene, welke op de 42. plaat uitgedrukt, en *Katu Peru* genaamt werd, met deze schynt overeen te komen, en is de Indische driebladige Boon, van zelfs voortkomende, met een purperachtige bloem, en grooter vrucht van *Commel.* in de *Aantening*, & *Plukn. Almag. p.* 291. en de zeer groote overblyvende Boon, met een gedrukt zaat, dat breed is, en met zwarte plekjes geteekent van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 66. die veel andere Schryvers aanhaalt, en is in zyn *Histor. II. deel Tab.* 111. *Fig.* 1. afgebeelt.

CAPUT VIGESIMUM SEXTUM.

Cacara alba. Cacara Puty.

CAcara alba priori in omnibus fere partibus similis est, sed ejus stipes non ita crassus est, nec tot perennat annos, hic nempe in Amboina tantum per binos tresve annos, tumque oportet, ut primo anno nullos proferat fructus: Flagella enim sua multo ampliora extendit priore, quæ rotundiora, & glabriora sunt, foliaque ad tactum molliora, magisque pallide virentia. Flores ejus albi sunt, ac copiosiores uno in corymbo. Ita ut siliquæ etiam majori numero simul dependeant, immo ex ipso stipite, & ubique, ubi geniculum observatur, ejusdem cum priore magnitudinis, & formæ, sed externe glabriores sunt, nec oras gerunt dentatas.

Officula alba sunt, turgida, nec tot foveolis, vel rugis contracta, quot prioris, cæterum ejusdem formæ, illis Phaseoli nostratis simillima, sed breviora, & rotundiora.

Cultura. Eandem requirunt culturam, asserculisque inponuntur, & amplis pergulis, & sæpius teneri abrumpuntur surculi, qui ad Sayor adhibentur, unde & fructus præcociores excrescunt.

Nomen. Latine *Cacara alba.* Malaice *Cacara Puti.* Javanice, & Baleyice *Cacara Lungsir.*

Locus. Iisdem obcurrunt in locis, in quibus prior, sed non ita familiaris est.

Usus. Officula hæc meliorem præbent saporem, ac non tantum virides ipsorum siliquæ, sed ipsa etiam exuta officula coquuntur, quæ fere matura saporem habent Phaseolorum. Tenera, ac mollia ejus folia aptiora sunt ad Sayor, seu olera prioribus, quum non tam silvestrem habeant saporem, nec adeo fragilia sint. Folia cum Sary, seu pauxillo Anisi contusa, & aqua subacta, & per pannum transcolata exæstuantibus propinantur hominibus, ut ardor exstinguatur.

XXVI. HOOFDSTUK.

De witte Cacara Plant.

DE witte Cacara *is de voorige in allen meest gelyk, dog de stam wert zoo dik niet, en duurt zoo veel jaren niet, te weten hier in Amboina maar twee en drie jaren, en dan moet by nog wel het eerste jaar staan zonder vrugten. Want zy breid zyne ranken veel verder uit dan de voorige, dewelke ronder en gladder zyn, en de bladeren ook zagter, in het aantasten, en ligtergroen. De bloemen zyn wit, en meer by malkander aan eenen tros: zoo dat de houwen ook meerder in 't getal te zamen hangen, zelfs uit den stam, en overal daar een knietjen is, van de zelve grootte en fatzoen als de voorige, dog evener van buiten, zonder gekertelde randen.*

De bonen zyn wit, vollyvig, niet zoo vol luizen en rimpelen, als de voorige, anders van de zelfde fatzoen, onze Turksze boontjes zeer gelyk, dog korter en ronder.

Queeking. *Zy vereisschen de zelve queeking, werden op latten en breede luiven geleidt, ook dikwils van de jonge scheutjens berooft, die tot Sayor gebruikt werden, en daar door te baastiger vrugten dragen.*

Naam. *In 't Latyn* Cacara alba. *In 't Maleyts* Cacara Puti: *In 't Javaans en Baleyts* Cacara Lungsir.

Plaats. *Zy werden gevonden op de zelve plaatzen gelyk de voorigen, maar is zoo gemeen niet.*

Gebruik. *Deze vallen wat beter van smaak, en werden niet alleen de groene houwen, maar ook de gepelde boontjes gekookt, die ten naasten by ryp zynde, smaaken schier als Turkse boontjes, de jonge en malse bladeren zyn bequamer tot Zayor, of Moeskruiden, als de voorige, om dat ze zoo wilt van smaak, en bryselig niet zyn: de bladeren met Sary, of een weinig Anys gestoten, en met water door een doek gekleinst, geeft men te drinken aan menschen, die in groote hitte zyn, om de zelve te verdryven.*

Tabula Centesima Trigesima Septima

Cacaram exhibet *albam.*

De Hondert en seven en dertigste Plaat

Vertoont de *witte Cacara-Plant.*

OBSERVATIO.

Planta hæc videtur esse Phaseolus maximus perennis, floribus spicatis albis, speciosis, siliquis brevibus latis, semen ruffum, hilo albido fere circumdante *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 68.

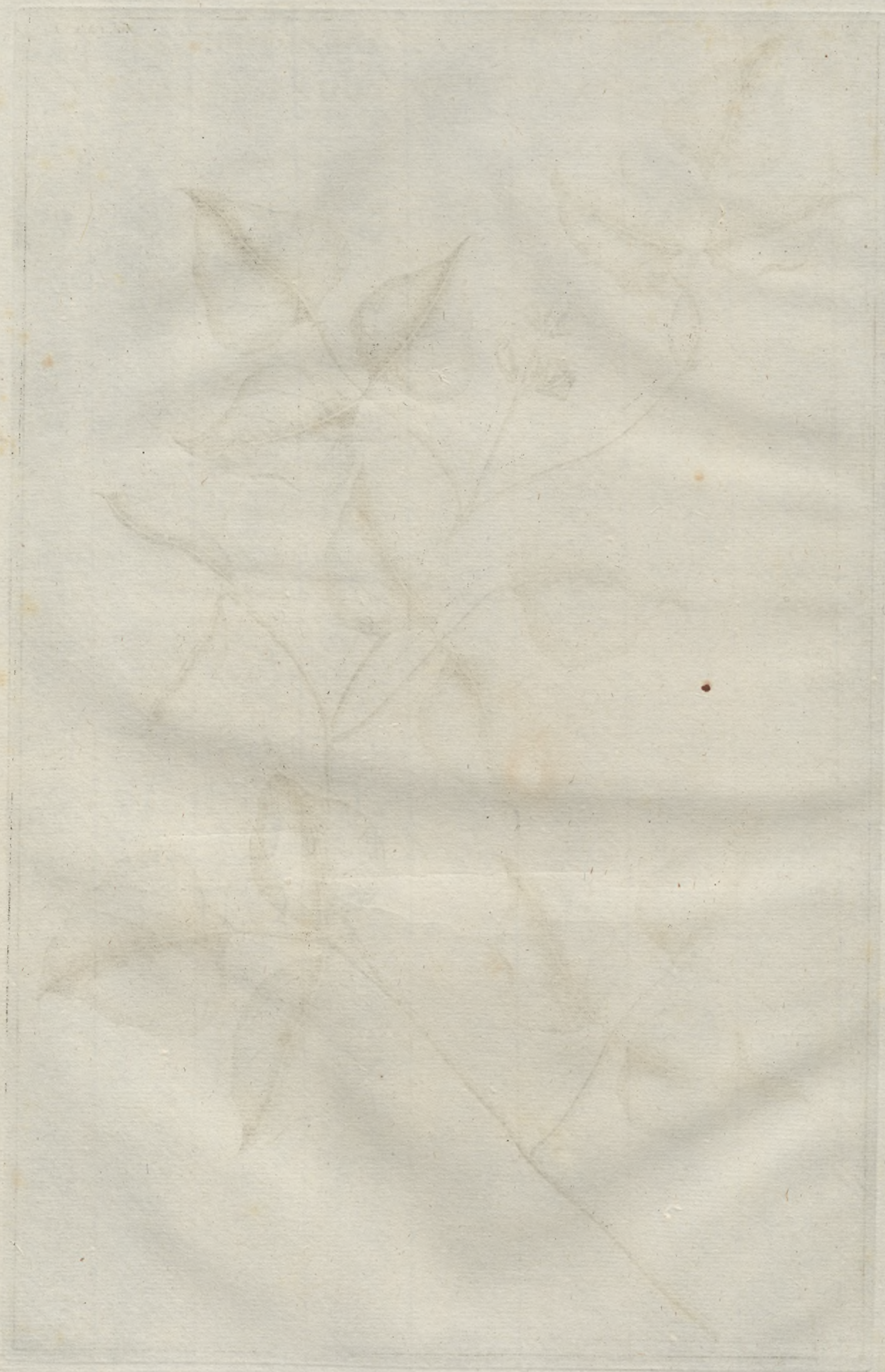
AANMERKING.

Deze plant schynt te zyn de zeer groote overblyvende Phaseolus, met witte geaairde schoone bloemen, en korte breede houwen, met een witte zaat, dat een witachtige naat omvangt van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 68.

Lablab perennis. DC.

CAPUT VIGESIMUM SEPTIMUM.

Cacara nigra. *Jule.*

CAcara nigra ample sese quoque extendit, oporteteque, ut asserculis, vel pergulis inponatur, sed non tam crassum format stipitem utrisque præcedentibus. Caules ejus, & flagella non rugosa sunt, uti in prima specie, sed rotunda, & glabra. Folia eandem habent formam, seu paulo majora sunt, glabra, tenuia, & amoene virescentia. Flores racemosi dependent plures simul, magni, formam habentes volantis Fuci, omnino purpurascentes, ac superius crassum gerunt petalum instar galeæ erectum, binaque gerunt longa, & lateralia firma petala, parum sursum retroflexa, corpus referentia Fuci, quæ in medio album tegunt firmumque corniculum, superne quoque incurvatum. Quivis flos calici insidet pallide virenti, & aperto, qui caput refert Fuci, uti in Cacara pruritus, excepto quod hic magis pallide rubeat.

Fructus quoque racemosi simul dependent, digitos referentes, vel fructus Tamarindorum, parum nempe inflexi, ac digitum crassi, & ad externum dorsum paulo angustiores, ad ventrem tribus protuberantibus costis notati. Quumque virent, molli lanugine obducti, qualis ad foliorum ortum in pedunculis, sed pauca conspicitur copia, nullum pruritum caussans. In quavis siliqua quinque sexve locantur officula, majora, & crassiora Phaseolis, primo rubentia, dein fusca, ac tandem nigerrima, glabra, & splendentia instar Lapis Gagatis.

Stipes hic celerrime, & luxuriosissime progerminat, quam latissime sese extendens, unde & Parparren, seu asserculis inponitur, alioquin arbores, vel ædium tecta adscendit.

Nomen. Latine *Cacara nigra.* Malaice *Cacara Jule*, & *Djule.* Amboinice *Maöba*, quod nomen commune gerit cum *Cacara pruritus*, quæ sine dubio silvestris hujus species habenda est.

Locus. Hæc planta non multum obcurrit in Amboina, sed copiosior in Java, Baleya, Sumatra, aliisque Malaiensibus insulis, nullibi sponte crescens, sed pergulis plerumque inponitur circa ædes, ubi elegans præbet ornamentum, & gratam umbram, & aliquot perennare potest annos.

Usus. Culinæ herba est, sed caute usurpanda, quum ipsius officula vertiginem, & ebrietatem adferant, si vero rite sint exsiccata, bonum præbent saporem fere instar Fabarum, vel Phaseolorum. Sequenti præparantur modo.

Recentia officula, quum rubent, aquæ incoquuntur, exteriorque ipsorum pellicula abjicitur, & aqua denuo abluantur in aqua pluviali, ac dein hæc elixa instar aliorum Phaseolorum. Matura rite ebulliri oportet, nigra ipsorum pellicula abstrahi, ac per viginti quatuor horas macerari in aqua bis terve renovata, ac dein frixari, tum tollitur ipsorum noxa, alioquin enim inebriant, & aurium pruritum caussant. Ne gallinæ, vel alia animalia hæcce comedant officula. Viridia, ac tenera folia innoxie aliis admiscentur oleribus.

Javani matura, seu nigra sumunt officula, quæ in sartagine torrent, vel sub cineribus assant, donec nigra desiliat pellicula, & sic edunt, quæ saporem fere, & odorem habent instar Coffee tosti. Ad medicamina quoque adhibent, unde & in cistis aromaticis hæc servant cum ingenti fusca *Cacara Luke.*

Hujus plantæ silvestris quoque in litore obcurrit species ad mare crescens, folia gerens paulo majora, & acutiora, ac longiores siliquas, in quibus longiuscula, & nigra locantur officula, nullius usus.

Hisce sæpe nautæ nostrates falluntur, qui in litore hæc decerpentes nimis cito coquunt, & edere volunt, unde pessime sese habent, magnam sentientes anxietatem, & vertiginem. Ut autem hæc officula innoxia edantur, in aqua ebulliantur, per noctem macerata, hacque effusa aqua innoxie edi, & coqui possunt.

Tabula

XXVII. HOOFDSTUK.

De zwarte Cacara.

DE zwarte Cacara *breidt zig ook verre uit, en moet op latten en luiven geleidt werden, dog en zet geen zoo dikke stam als de beide voorgaande. De stelen en ranken zyn geensints ruig als aan de eerste zoorte, maar rond en glad. De bladeren zyn van het zelfste fatzoen, of wel zoo groot, even, dun, en jeugdig gras-groen; de bloemen hangen trosgewys by malkanderen, groot, en gefatsoeneerd als een vliegende Horssel, gantsch purper-verwig, hebbende boven een dik blad, als een helmken overeindt staande, dragende ter zyde ook twee styve lange bladeren; een weinig naar boven gekromt, verbeeldende het lichaam van de Horssel, en in de midden verbergende een wit styf horentje; ook na boven gekromt. Ieder bloem staat agter in een ligt groen en wyd huisje, gelykende den kop van den Horssel, gelyk als aan het maagden-kruit, behalven dat deze ligter rood zyn.*

De vruchten hangen ook in zware trossen by malkanderen, gefatsoeneert als de vruchten van Tamarinde, te weten een weinig omgekromt, een vinger dik, dog aan de buitenste rugge wat smaller, en aan den buik met drie uitpuilende ribben: als zy groen zyn, met een zagte dons bekleet, gelyk men ook een weinig ziet by den oorspronk der bladeren aan de stelen, dog niet jeukende: In ieder peul leggen vyf a zes bonen, grooter, en dikker dan de turkze, eerst root, daar na bruin, ten laatsten pik-zwart, glad, en glimmende als een git.

De stok wast zeer weelderig, en ras op, en verbreidt zig zeer; daarom men hem op Parparren, of latten leiden moet, anderzints klimt by de bomen of daken der huizen op.

Naam. *In 't Latyn* Cacara Nigra. *In 't Maleyts* Cacara Jule, *en* Djule: *In 't Amboins* Maöha, *een naam gemeen met het maagden kruit, 't welk buiten twyffel voor een wilde zoorte van dit gewas te agten is.*

Plaats. *Men vindt dit gewas niet veel in Amboina, maar overvloediger op Java, Baly, Sumatra, en andre Maleytze Eylanden, nieuwers van zelfs wassende. Maar gemenelyk op latten ontrent de huizen geleit, daar het een fraje verciering, en aangename schaduwe geeft, ook eenige jaren duuren kan.*

Gebruik. *Het is wel een keuken-kruidt, maar nogtans wat zorgelyk en omzigtig te gebruiken, want de bonen hebben een duiselige, en dronkenmakende kragt aan haar; als zy wel uitgeverst zyn, zyn ze goet van smaak bykans als de Roomse of Turksze: men præpareerdze aldus.*

De versse bonen, als zy nog root zyn, kookt men op in water, smyt het buitenste velletjen weg, giet dat water af, en spoeldse nog een rys met vers water, stooftze daar na gelyk andere bonen. De rypen moeten wel opgekookt, het zwarte vel afgetrokken, een geheel etmaal in twee a drie versche wateren geweekt, als dan gestooft werden, zoo gaat de quaataardigheit weg; want anders maken ze wat dronken, en verwekken een jeuken in de ooren. De Hoenders en ander vee moet men ook niet van deze bonen laaten eeten; de groene en malze bladeren nogtans werden zonder schade onder andere Sayor, of Moeskruiden gebruikt.

De Javanen neemen de rype en zwarte, roostenze, of bradenze in de heete asschen, tot dat het zwarte velletje meest afspringt, en eeten ze uit de hand, smakende, en riekende schier als koffy boonen: Zy gebruiken ze ook tot eenig medicyn, en daarom vindt men ze in hare kruiddoozen nevens de groote bruine boon Cacare Luke.

Van dit gewas vindt men ook een wilde zoort op strand aan Zee wassen; met wat grooter, en spitzer bladeren, en langer houwen, daar in langagtige zwarte bonen leggen, onnut tot eenig gebruik.

Hier mede wert dikwils ons Zee volk bedrogen, die ze op strant plukkende al te haastig koken, en eeten willen, waar door zy zeer qualyk gestelt werden, een groote benoutheit, en duizeling gevoelende. Om deze bone egter te nuttigen, dat ze onschadelyk zyn, zoo kooktze in water, laat ze een nagt weiken, dat water als dan afgietende, moogtze dan vryelyk koken, en eeten.

De

Tabula Centesima Trigesima Octava

Cacaram exhibet *nigram*, cum *officulo* A *separato*.

OBSERVATIO.

Hæc planta est Phaseolus silvestris, minor, flore minimo, siliquis longis, teretibus, alba lanugine hirsutis *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 71. & Pustia Pæru *Hort. Malab. part.* 8. *Tab.* 37. & forte est Phaseolus Æthiopicus, lobis nigris venis asperis, fructu atrosplendente *C. B. Pin. p.* 340. & *Plukn. Almag. p.* 291. ubi vide reliqua.

De Hondert en acht en dertigste Plaat

Vertoont de *zwarte Cacara* met deszelfs *boon* A afzonderlyk.

AANMERKING.

Deze plant is de bosachtige kleinder Phaseolus, met een zeer kleine bloem, en lange puntige houwen, met een witte wolligheid bedekt van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 71. en Pustia Pæru van de *Hort. Malab. part.* 8. *Tab.* 37. en misschien de Æthiophische Phaseolus, met een zwarte houw door de aderen ruig, en een zwarte blinkende vrucht van *C. B. Pin. p.* 340. en *Plukn. Almag. p.* 291. alwaar het overige ziet.

CAPUT VIGESIMUM OCTAVUM.

Quædam porro Indici Phaseoli species.

BOna *Allamoda*. Amboinice *Katjang Tulis*, h. e. *Phaseolus scriptus*, forma cum Phaseolis nostris convenit, sed ejus folia paulo minora sunt, glabra, & pallide virentia. Flores pusilli sunt, & albi, siliquæ tenues, & planæ, vulgaris formæ, quum maturæ sint, gilvæ: Officula albis nigrisque striis variegata sunt, sed niger prævalet color. Amant plantari ad fustes altos, & soli rite exponi, si enim asserculis inponantur, copiosam gerunt frondem paucosque fructus.

Aliunde deducta est hæc planta, & circa annum 1666. in Amboina vulgaris facta, nostri vero Amboinenses montani Leytimorenses hanc jam satis copiose plantant æque ac cives. Apta sunt hæc officula ad coctionem, & elixationem, innoxia, & boni saporis. Hunc in finem eliguntur semi matura siliquæ autem virides in conchidas quoque scindi, & elixari possunt.

Faba rubra, sunt Fabæ rubræ, estque exotica species aliunde deducta in Amboinam, cujus stipes paulo crassior est, & planta ipsa amplior priore, unde & asserculis inponenda est. Flores ejus albi sunt, siliquæ planæ, uti & Fabæ, sed majores, & turgidiores prioribus, totæ quantæ ineleganter rubræ, acsi cinereo essent colore inlinitæ, sed non variegatæ. Edi quoque possunt, sed quum pellicula ipsorum sit crassiuscula, non nisi semi matura adhibenda sunt, vetustæ enim pellem habent duram, siccam substantiam, & flatulentæ sunt.

XXVIII. HOOFDSTUK.

Nog eenige andere Indische Bonen.

BOna Allamoda, *in 't Amboins* Katjang Tulis: *dat is* Phaseolus scriptus, *is aangewas onze bonen gelyk, dog de bladeren zyn wat kleinder, even, en ligtgroen. Het bloeizel is kleen en wit, de houwen zyn dun en plat, van gemeen fatzoen, als zy ryp zyn, vaal-geel, de bonen zyn met witte, en zwarte strepen door malkanderen geschildert, dog het zwarte is het meeste. Zy willen aan hooge stokken geplant zyn, en wel ter zonne staan, want op latten geleid, gewinnen veel loof en weinig vrugten.*

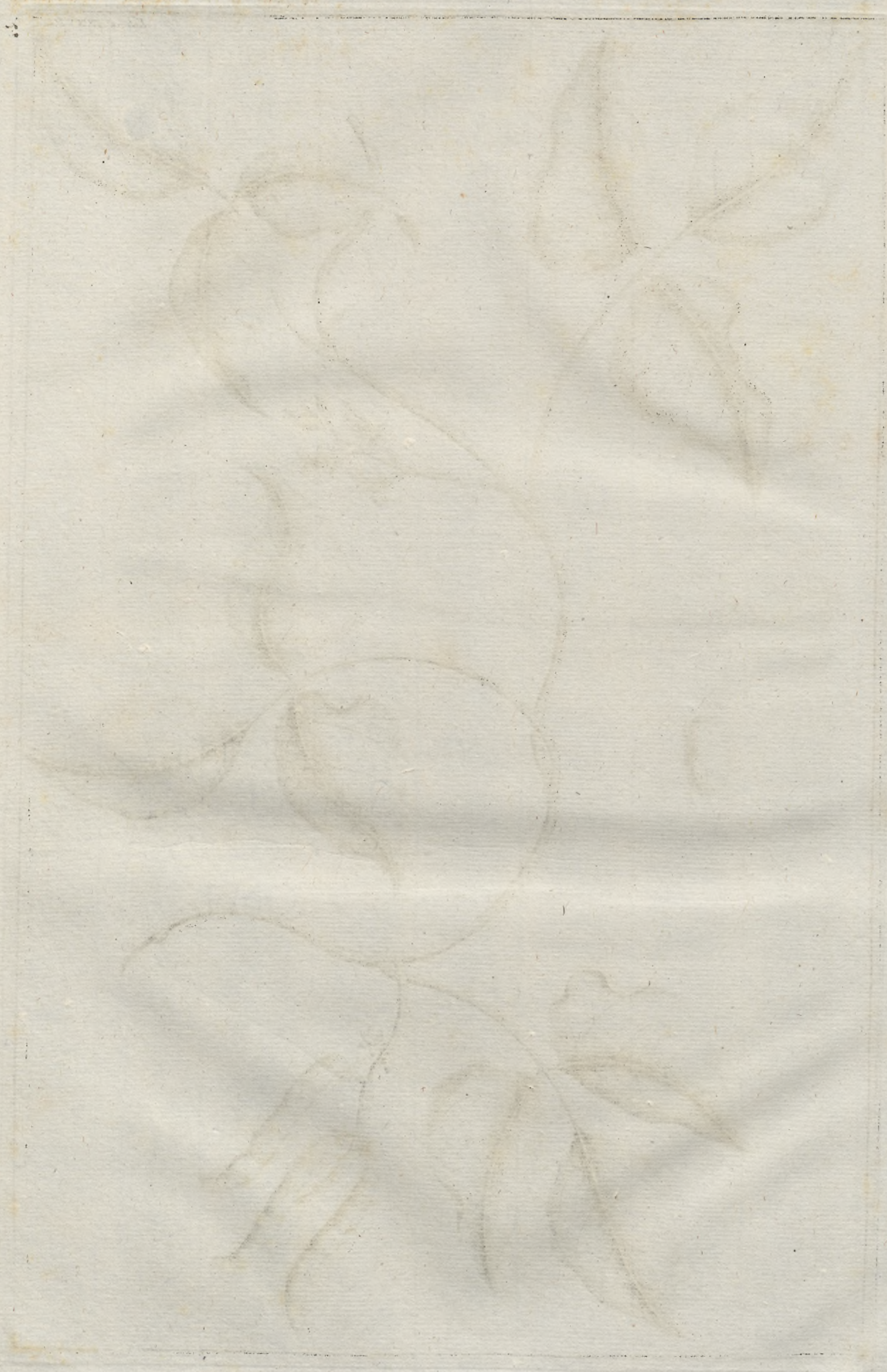
Zy is van elders ingebragt, en ontrent het jaar 1666. in Amboina eerst gemeen geworden; dog onze Amboinze Bergluiden van Leytimor planten ze nu redelyk veel, en zoo wel als de Borgers. Zy zyn bequaam tot het kokon, en stooven, onschadelyk en goet van smaak: Hier toe verkiest men, die ten naasten by ryp zyn; dog de groene houwen kan men ook in Ruitjens snyden, en zoo stooven.

Faba Rubra, *zyn roode of boere bonen, is ook een vreemde zoorte van elders in Amboina gebragt; wat dikker van stok, en grooter van beslag dan de voerige, dies op latten moeten geleidt worden. Het bloeizel is wit; de houwen plat, als ook de bonen, maar grooter en buikiger dan de voorige; over 't gebeele lyf vuil-root, als met graauw gemengt zonder schilderye. Zy zyn ook goed om te eeten, maar om dat ze een dikagtig huideken hebben, moet men ze niet hooger neemen dan half ryp: want de oude vallen dik van huid, droog van substantie, en winderig.*

Dolichos unguiculatus? Lour.

CAPUT VIGESIMUM NONUM.

Phaseolus minor. Katjang Poeti.

QUod proprie in India *Catjang* vocatur, est *Phaseolus minor*, in binas distinctus species, quarum prima alba est, major, & minor, cum silvestri alia specie. Major iterum binas habet varietates, albam, seu Javanam, & rubram, seu Amboinensem, de quibus utrisque hoc in capite agemus.

Primo *Phaseolus albus minor*, seu *Javanus*, planta est trifoliata instar Phaseolorum nostratum, sed quæ non alte ad palos excrescit, juxta terram enim prorepit instar Pisorum, quod & intelligendum est, ac notandum de omnibus subsequentibus *Katjang* speciebus. Folia ejus longiora, & angustiora sunt, quam in nostris Phaseolis, rugosa quoque, ut & sarmenta, quæ rugosiora sunt, quam in subsequenti rubra specie, caulesque in superiore parte excavati, seu canaliculati sunt.

Flos vulgarem Phaseolorum obtinet formam, satis magnus, & omnino albus, qui componitur ex ingenti duplici petalo retroflexo, in cujus inferiore parte aliquid lutei conspicitur coloris. Bina alia petala sunt alæ, quæ medium tegunt corniculum. Siliquæ glabræ sunt, semi pedem longæ, ac semi digitum latæ, albicantes, seu gilvæ, intus multa locantur officula, subrotunda, omnino uti nostrorum Phaseolorum, alba penitus, ac hilo nigro notata.

Nomen. Latine *Phaseolus minor albus*, seu *Javanus*. Belgice *witte*, of *Javaanze Boontjes*. Malaice *Katjang Poeti*.

Locus. Optima, & elegantissima hujus officula Javæ, & Baleyæ coluntur, unde & cognomen obtinuerunt, & inde longe lateque evehuntur, & cibo in navibus inserviunt. Olim in Amboina quoque reperiebantur, sed jam in desuetudinem venerunt, & ex Java hic adferuntur. In aliis quoque Indiæ locis crescunt, uti & in Africa, ac Guinea, unde ni fallor, etiam deferuntur in Portugalliam, sed paulo majora sunt, ibidemque vocantur *Fajons*.

Secundo *Phaseolus ruber*, seu Amboinensis, officula præbet diversi coloris, sed unius formæ, & modi crescendi, unde sub rubræ nomine comprehenduntur. Sarmenta ejus juxta terram quoque prorepunt, laterales autem caules sese parum elevant, & angulosi sunt, ad internam partem concavi, seu canaliculati: Folia ejus paulo minora, & angustiora sunt illis prioris, intense viridia, seu nigricantia, non splendentia, nec rugosa, sed sinuosa sunt, & contracta.

Flores magnitudinem habent priorum, seu instar illorum Sinensis Phaseoli, ac superius duplex gerunt petalum, extrorsum flexum, externe gilvum, interne pallide cœruleum, cum lutea macula in inferiore parte. Binæ alæ sunt pallide violaceæ, seu purpurascentes, album obtegentes corniculum. Hoc intelligendum est de vera rubra specie, in flavis enim, seu hepaticis officulis flores interne pallidi sunt, seu ex cinereo cœrulei, ac vetusti pallescunt, ac fere flavi sunt; Ante meridiem hi flores tantum aperti sunt, videturque hos Solem fugere, vel tolerare non posse, post pluviosam enim noctem matutino tempore omnes aperti sunt, sed circa horam decimam, quum Sol incipiat radiis suis hos tangere, mox sese claudunt, quum nullus alius in his observatur color externus quam gilvus, seu stramineus, quod extremum est binorum petalorum, quæ instar valvarum florem obtegunt.

Totius hujus plantæ caules adeo rugosi, & acuti sunt, ut manus lædant, si ruditer tractentur. Siliquæ ejus sunt quatuor, quinque, ac sex pollices longæ, vix semi digitum latæ, rectæ, ac binæ semper conjunctæ, quumque maturæ fumei sunt coloris. Officula in hisce contenta oblonga sunt, seu Cylindracea, minora quam in prioribus, ad utramque partem plana, acsi sibi invicem fuissent juncta, & obposita, suntque porro glabra, dura, & polita, tri vel quadricoloris, quædam enim obscure rubent, seu fusca sunt, quæ vulgatissima, & maxima sunt, quædam hepatica, quædam lurida, ac quædam etiam nigra. Radix longa est ac transversalis, sed incurva, alba, multisque verrucis obsessa.

Nomen.

XXIX. HOOFDSTUK.

De kleinder Katjang.

HEt geene men eigentlyk in Indien Catjang *noemt, is een* Phaseolus minor, *en verdeelt in twee geslagten, de eerste zoorte groote, en kleine, behalven nog eenige wilde. Het groote geslagte heeft twee zoorten, een witte, of Javaanze, en een roode, of Amboinze, van welke beiden wy in dit Capittel zullen handelen.*

De eerste Phaseolus minor albus, *witte Javaanze Boontjes, is een driebladig gewas, gelyk onze gemeene bonen, doch niet hoog aan stokken opwassende, maar langs de aarde kruipende, gelyk erweten, 't welk ik van alle de volgende* Katjang *zoorten wil verstaan hebben. De bladeren zyn langer, en smalder dan aan onze bonen, mede zoo ruig, maar de ranken nog ruiger dan aan de volgende roode zoorten, en de stelen zyn aan haar boven zyde hol, of gegeut.*

De bloeme is van gemeene bonen fatzoen, redelyk groot, en geheel wit, gemaakt van een groot dubbeld blad, agterwaarts gebogen, aan wiens buik men iets geels ziet. De twee andere blaadjes zyn de wangen, die het middelste hoorentje bedekken. De houwen zyn egaal, een halve voet lang, en een halve vinger breed, witachtig, of vaal, binnen leggen veele Boontjes, met ronde hoofden, ten eenemaal als onze Turkze Boontjes, geheel wit, met een zwart naveltje.

Naam. *In 't Latyn* Phaseolus minor albus, *of* Javanus. *In 't Duits* witte, *of* Javaanze Boontjes. *In 't Maleyts* Katjang Poeti.

Plaats. *De beste, en schoonste werden op Java, en Baley gebavent, waar van zy ook de toenaam hebben, en van daar wyd, en zyd uitgevoert werden, en tot spyze op de schepen dienen. Eertyds had men ze in Amboina ook, doch zyn nu meest uitgegaan, en werden van Java ingebragt. Zy wassen in andere landen meer van Indien, als mede in Africa, en Guinea, van waar ze naar myn best onthout, wel overgebragt werden na Portugaal, hoewel wat grooter, en hieten aldaar* Fajons.

De tweede Phaseolus ruber, *roode, of Amboinze Boontjes, zyn wel van verscheide coleuren, doch van eenderlei fatzoen, en wasdom, dierhalven onder de naam van roode begrepen. De ranken kruipen ook langs de aarde, doch de zyd-stelen verheffen hun wat, en zyn hoekig, aan de binnen-zyde hol, of gegeut. De bladeren zyn wat kleender, en smalder dan aan de voorgaande, hoog- of zwart-groen, zonder glans, niet ruig, doch staan in veele bogten, en gekronkelt.*

De bloemen zyn zoo groot als aan 't voorige, of als die van Sineeze Boontjes, hebbende boven een dubbeld blad, uitwaarts gebogen, van buiten vaal, van binnen lichtblaauw, met wat geels aan den buik. De twee wangen zyn licht-violet, of paars, bedekkende het witte hoorentje. Dit is te verstaan aan de regte roode zoorten, want aan de geele, of Leververwige Boontjens, zyn de bloemen van binnen bleek, of graauw-blaauw, en oud geworden zynde, verbleeken zy schier geel; Men ziet ze maar voor den middag geopent, en het schynt, dat zy geen Zonne konnen verdragen, want na een regenachtige nagt, staan zy des morgens alle te zamen open, maar omtrent tien uuren, als de Zon begint te steken, sluiten ze zig straks weder toe, wanneer men geen andere coleur van buiten ziet als vaal, of stroo-geel, zynde het buitenste van de twee blaadjes, die als twee ladekens de bloem bedekken.

De stelen van het gansche gewas zyn zoo ruig, of scherp, dat ze een weinig in de handen snyden, als men daar door gaat. De houwen zyn vier, vyf, a zes duimen lang, schaars een halve vinger breed, regt, en altyd twee by malkander staande, zyn, als zy ryp zyn, rookverwig. De Boontjes daar inne zyn lankwerpig, Rolleformig, kleinder dan de voorige, en aan beide de einden plat, als of ze tegens malkanderen gezeeten hadden, voorts glad, hard, en even, van drie a vierderlei coleur, want zommige zyn donker, of bruin-root, 't welk de gemeenste, en grootste zyn, zommige zyn Leververwig, zommigen ook doods-geel, en weinige ook zwart. De wortel is lank, en dwers, doch gekronkelt, wit, ende is met veele wratten bezet.

Naam.

Nomen. Latine *Phaseolus minor ruber*, seu *Amboinicus*. Belgice *roode*, of *Amboinze Boontjes*. Malaice *Katjang Mera*. Ternatice .... Amboinice *Arile*, & *Ahoë Ila*. Bandice *Uöt*. Sinice *Taü*. Vox *Katjang* derivatur ab Arabico *Kitania*, & *Katina*, quod in genere omne legumen parvum significat, idem cum Chaldaico *Kitnith*, cuncta vero originem suam ab Hæbraico *Katon*, h. e. parvus, habent.

Locus. Rubra hæc, & flava ossicula in cunctis fere reperiuntur Archipelagi hujus Orientalis insulis. Rubra, & flava promiscue coluntur in cunctis Amboinæ insulis, inter quæ Bonoensia optima sunt: Flava, & hepatica potissimum ex Zolora deferuntur, ac Bengaya, & Banda reditum habent ex Key Arou, & insulis ad Eurum sitis. Ternata, & Moluccæ sponte hæc proferunt, uti & ex Tambucco, Sangi, Manado, & tota Orientali Celebes plaga deferuntur.

Cultura. Quum hæc ossicula tam universale præbeant nutrimentum, hinc magnam constituunt partem Indicæ agriculturæ, immo harum insularum incolæ hanc pluris faciunt culturâ Oryzæ, quum ejus loco Sagus panem habeant, binis plantantur modis. In Java, Baleya, aliisque Malaiensibus insulis terræ inponuntur uti aliæ fabæ, quum plantatores bacellum tenent bifurcatum, quo foramina terræ formant, si terra prius bene sit præparata, quum in quovis foraminulo bina deponunt ossicula. In hisce Orientalibus regionibus non tantum inpendere volunt laborem, sed sequenti seruntur modo.

Ingens hunc in finem eligitur campus, qui quo silvestrior, eo melior, omnes cædentes herbas, frutices, & arbores, quas promiscue decidere sinunt, atque tali in situ manere, donec folia cum plurimis surculis siccentur, & decidant, maximæ autem, & gravissimæ arbores relinquuntur, dein hæc cremantur, ita ut omnes foliaturæ, & herbæ pereant, expectaturque, donec per unum alterumve diem pluviæ ceciderint. Tum mense Augusto luna opaca hæc ossicula projiciuntur, & per crematas istas plantas seruntur, quænam terram tangant, non curant, quædam ramis incumbunt, sed pauca tantum pars, quum per pluvias dein projiciuntur, & in terram decidunt. Hoc opus *Weru* vocant, h. e. projicere, ac talis *Katjang Waweroe*. Si pluvia tum superveniat, mox hæc ossicula quarto, vel quinto die progerminant per acuta, & angusta foliola, quæ sensim latiora excrescunt.

Si plantula spithamam, vel pedem alta sit, tum superiores ejus partes cum tribus tenerrimis foliolis abrumpuntur, unde mox in ramos extenditur, atque hi in longum excreti si fuerint, tenera ipsorum iterum decerpuntur foliola, quod opus *Oelangh* vocatur, ac ter quaterve iterandum est, ut tota planta in multa sese extendat, & brevia sarmenta, ac copiosos proferat fructus, si enim hæc castratio omittatur, frutex hic pauca, & longissima profert flagella, longe lateque per alias prorepit herbas, copiosa gerens folia, sed raros fructus.

Qui tertio, vel quarto mense maturescunt, quum plurima fruticis folia marcescunt, ac decidunt, ita ut nil nisi nudi caules, ac siliquæ conspiciantur. Qui parvis in hortis has colunt plantas, ipsarum siliquas manibus decerpere possunt simul cum vicinis rachidibus, quas in matta ad Solem exsiccant, fustibus ossicula explodunt, vel manibus hæc exuunt conterendo, quum paleæ vento dejiciuntur, ossiculaque in stramineis servantur saccis. Javani vero, Baleyenses, aliique, qui ingentia arva hisce habent consita, hanc avulsionem instituere nequeunt, unde totos evellunt stipites, quos in magnis exsiccant ad Solem mattis, & fustibus dein pulsant.

Primus serendi modus per fustes apud Amboinenses usitatus est, sed oportet, ut per mensis spatium serior instituatur, Octobri nempe, quum Occidentales incipiant menses, quæ enim per fustes inpinguntur ossicula, non tot requirunt pluvias, quam sata, contra Javani, & Baleyenses per sationem multa perderent, quum ipsorum regio tot alat turtures, qui sata magnâ ex parte comederent.

Am-

Naam. *In 't Latyn* Phaseolus minor ruber, *of* Amboinicus. *In 't Duits* roode, *of* Amboinze Boontjes. *In 't Maleyts* Katjang Mera. *In 't Ternataans*....... *In 't Amboins* Arile, *en* Ahoë Ila. *In 't Bandaas* Uöt. *In Sinees* Taü. *Het woord* Katjang *werd afgeleid van het Arabische* Kitania, *en* Katina, *het geen in 't generaal alle klein peulgewas beteekent, en het zelfde is met het Chaldeeuwsche* Kitnith, *welke te zamen hun oorspronk hebben van het Hebreeuwsche* Katon, *dat is* klein.

Plaats. *Deze roode, en geele Boontjes vind menschier in alle Eilanden van de Oostersche Archipelagus. De roode, en geele door malkanderen werden geoeffent in alle de Amboinze Eilanden, waar onder die van Bonoa wel de beste zyn: De geele, of Leververwige brengt men meest uit Zolor, en Bangay, en Banda werden gerieft van Key Arou, en de Zuid-Oosterse Eilanden. De Ternaten, en de Moluccos hebbenze aan haar zelfs, en ook uit Tambucco, Sangi, Manado, en de geheele Oostkust van Celebes.*

Queeking. *Dewyl deze Boontjes zoo een algemeen voedzel zyn, zoo makenze een groot gedeelten uit van den Indischen Akkerbouw, ja de Inlanders dezer Eilanden laten zig daar meer aan gelegen zyn, dan aan den Ryst teeling; vermits ze in deszelfs plaats met haar Sagoe-brood verzien zyn, men plantze op tweederhande manier. Op Java, Baley, en andere Maleytze Eilanden werden ze gesteeken, gelyk alle Boontjes, hebbende de planters een houtje met twee spitzen, waar mede zy gaten in de aarde steken, als het land eerst wel omgearbeid is, latende in ieder gaatje een paar Boontjes vallen. In deze Oosterze quartieren wil men zoo veel moeiten niet doen, maar zy werden gezaait op de volgende manier.*

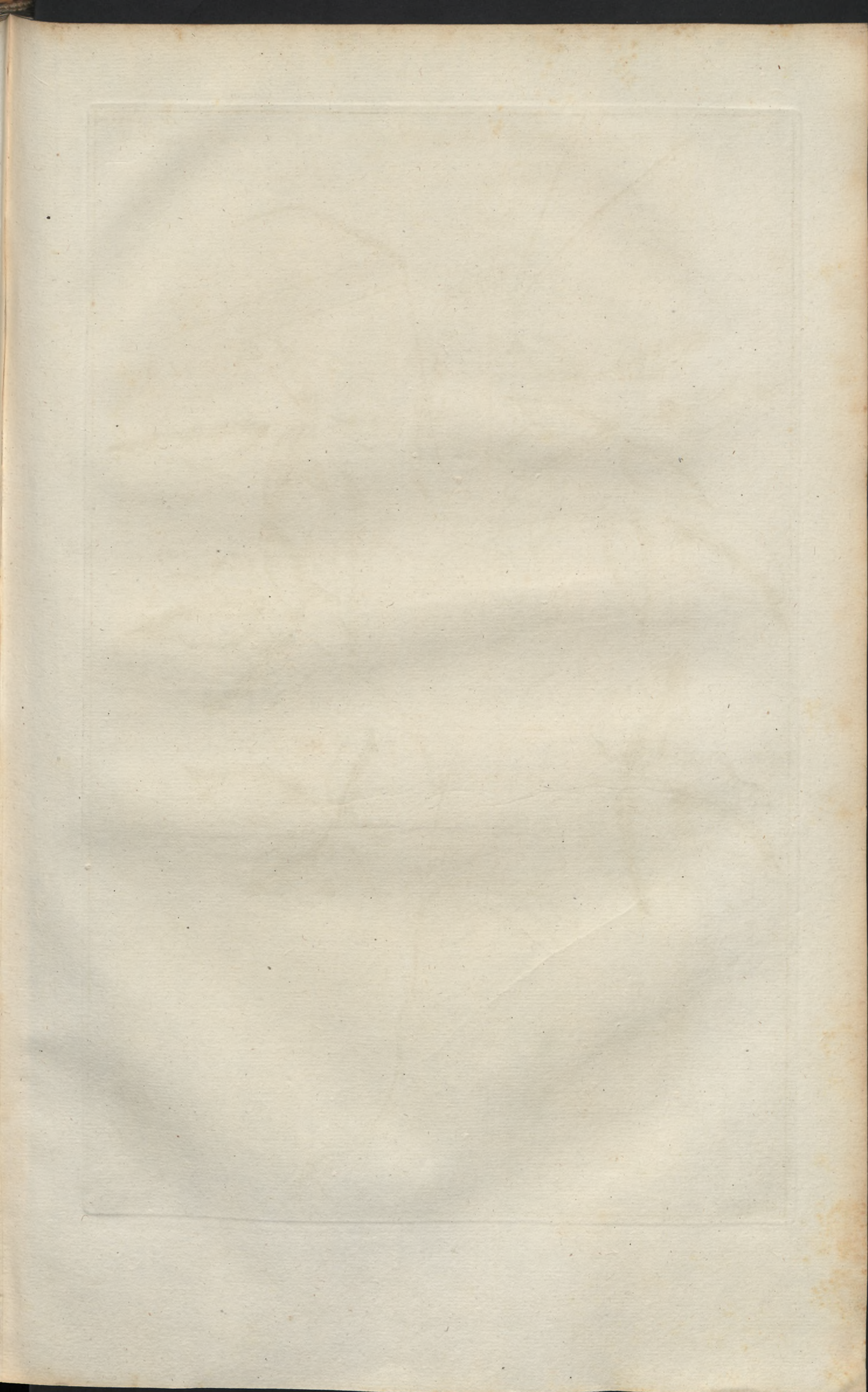
Een groot veld nemenze hier toe, hoe wilder hoe beter, en kappen al de ruigten, en bomen om, latende die hol over hol op malkanderen vallen, en zoo leggen, tot dat de bladeren met de meeste ryskens verdroogen, en afvallen, doch de grootste, en zwaare bomen laten zy staan, daar na werd daar den brand in gesteeken, dat al de ruigte afbrande, en men verwagt een, of twee dagen den regen daar op. Als dan in de maant Augustus by donkere Maan werden de Boontjes met de handen over, en door deze ruigte gezaait, die dan de aarde raken, die rakenze, en het ander blyft op de takken leggen, 't welk egter weinig is, en door den regen nog al op de aarde gespoelt werd. Dit werk noemen zy Weru, *dat is werpen; en zulke* Katjang *daar door voortgekomen* Katjang Waweroe. *Als nu een regen hier op valt, zoo komen de boontjes de vierden, of vyfden dag op met smalle, en spitze blaadjes, die hoe langer, hoe breeder werden.*

Als het plantje een span, of een voet hoog is, zoo werden de bovenste toppen met de drie jongste blaadjes afgebroken, waar door het plantje zich straks in takken verspreid, deze wat lang geworden zynde, werden al weder van haar jonge bladeren berooft, welk werk men Oelangh *noemt, en drie, of vier malen herdoen moet, op dat de geheele planten in veel korte ranken zig verdeelt, en veele vruchten brengt, want als men dit bladeren nalaat, zoo gewind de struik weinige, en zeer lange ranken, wyds en zyds over de ruigte kruipende, veele bladeren, maar weinig vruchten voortbrengende.*

In de derde, of vierde maand zyn zy ryp, wanneer de meeste bladeren aan den stok verdorren, en afvallen, zoo dat men niet dan de bloote stelen, en houwen ziet. Die nu kleine tuinen hebben, konnen deze houwen met de handen afplukken, t'zamen met de naaste ryskens, die zy dan op een matte in de Zonne droogen, met stokken uitslaan, of met de handen uitvryven, en wannen, dat het kaf wegvliegt, en de boontjes in strooje zakken bewaren. Maar de Javanen, Baleyers, en andere, die groote velden hebben, konnen dit plukken niet afwagten, dies zy de geheele stokken uittrekken, en op groote matten in de Zonne droogen, en met stokken uitslaan.

De eerste manier met steken is wel by de Amboineezen ook gebruikelyk, doch moet wel een maand later geschieden, te weten in October, als de Weste Mousson begint, want de gesteken behoeven zoo veel regen niet als de gezaaide, daar en tegen de Javanen, en Baleyers zouden by het zaaijen veel te kort komen, vermits hare landen zeer vol Tortelduiven zyn, die het gezaaide meest zouden opeeten.

De

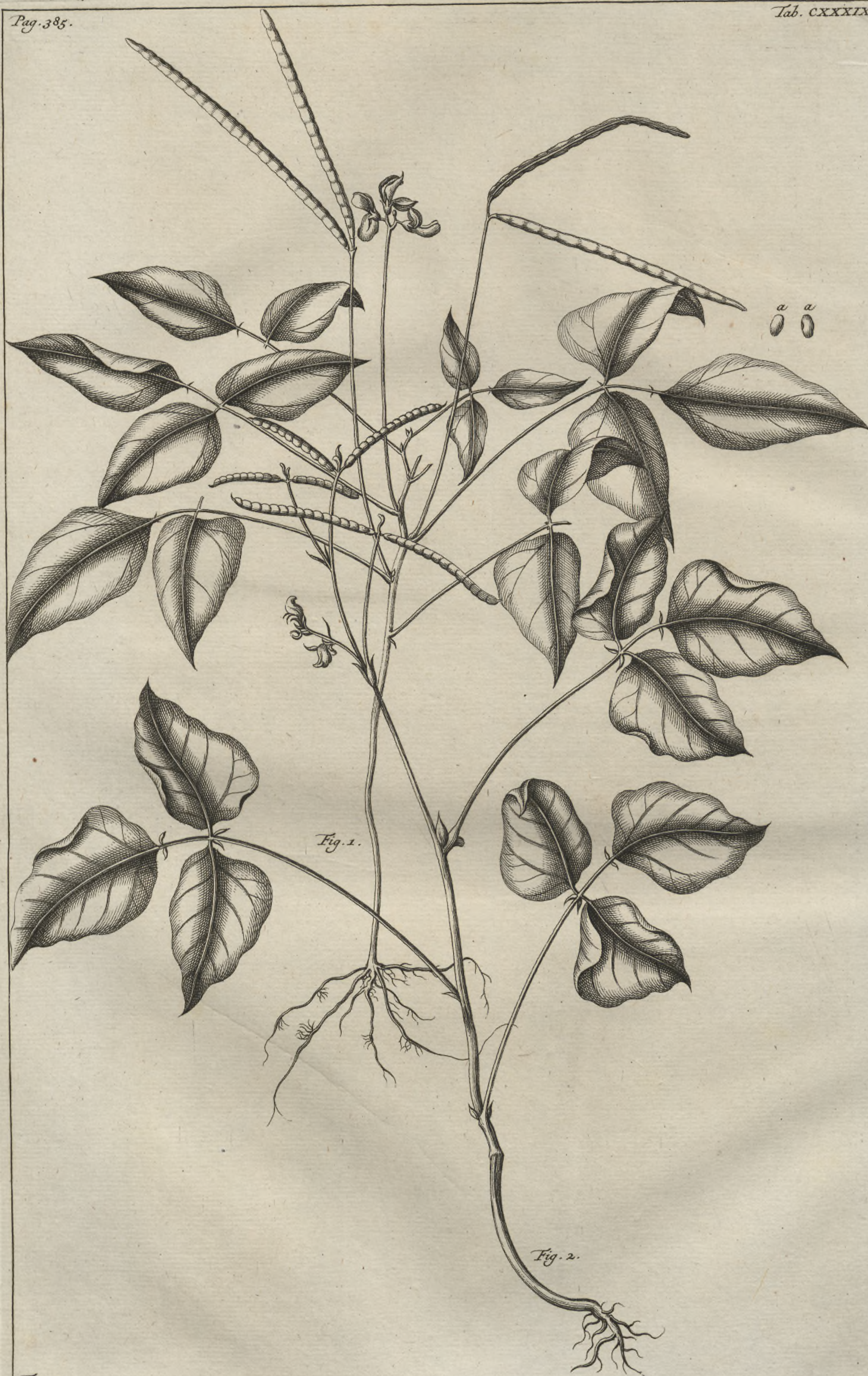

Fig. 1. Dolichos Catjang. L.
— 2. Phaseolus radiatus. Lour.

Amboinenses quoque magis sequentia minora terræ committunt officula, quam hæc majora rubra, nec tantum inpendunt in agri præparatione laborem, quantum Javani, depurantes modo primum crematam terram, in qua bifurcatis fustibus foramina formant, in quibus officula deponunt. Quum fructus sint semi maturi, ac copiosa cadat pluvia, plurimi perduntur, & a vermiculis exeduntur, unde quam diligentissime observandi sunt ferventes dies, ut tot colligantur, quot maturæ sunt siliquæ. Amboinenses modo tot plantant, quot quotannis ipsorum indiget familia, pro Europæis enim aliisque civibus aliunde petenda sunt hæc officula. Videturque Amboinenses neglexisse alba officula, quæ & hinc deficiunt, quum non sunt durabilia.

Usus. Omnes Catjang species post Oryzam vulgatissimus est cibus tam in familiis quam navibus. Alba officula omnium saluberrima, & delicatissima sunt, sed vix ultra annum conservari possunt, quum tam facile cariosa sint, seu a vermiculis exesa. Flava durabilissima sunt, præsertim Solorensia, ac dein rubra, sed vilioris sunt saporis, ac crassum generant sanguinem, atque vim habent diureticam, unde & exhibentur illis, qui Amboinensibus laborant variolis, quum compertum fuit, sudores etiam promovere, sanguinem in actum ducere, atque hinc omnes inpuritates in eo latentes ad corporis peripheriam expellunt. Hæc enim maligna scabies oritur ex crasso, melancholico, & Phlegmatico sanguine, profundissime in corpore hærente, unde & homines perfecte curari nequeunt, nisi quum depravatus sanguis sit expulsus, quod non cito, sed pedetentim perficiendum est, quotidie adhibendo talem cibum, qui expellendi habet vim, uti hæc rubra *Katjang*, lardum, caro testudinum &c.

Si rubra officula in cæna edantur, somnos caussant graves, sunt autem generaliter salutaria operariis, sed vetantur Dysentericis, vel qui aliis abdominis torminibus obnoxii sunt, quum nutrimentum dant flatulentum, quod similibus in morbis nocet.

Quædam *Katjang*, seu Phaseolorum species describuntur in *Hort. Malab. part.* 8. quarum illa *cap.* 41. *Pærou* dicta fere cum *rubris* quadrat *Officulis*, quæ auctor Belgice vocat *Heilbonen*, quænam autem species sit subsequens *Catu Pærou* haud facile declarare possum, quum in istis capitibus de usu ipsorum culinario nil sit memoratum.

De Amboineezen steken ook meer de volgende kleene Boontjes, dan deze groote rooden, zoo veel moeiten aan het lant niet doende als de Javaanen, maar maken het te vooren gebrande lant slegts schoon, steken met hare tweetandige vorkjes gaten daar in, en laten dan de Boontjes daar in vallen. Als by de half-rype vruchten veel regen voorvalt, dan bederven de meeste, en werden wormstekig, daarom men zeer neerstig op warme dagen moet passen, om zoo veel in te oogsten, als 'er ryp zyn. De Amboineezen planten maar even zoo veel, als zy jaarlyks voor hunne familien nodig hebben, voor de Europiaanen, en andere Borgers moet men ze van elders inbrengen. En 't schynt, dat onze Amboineezen de witte Boontjens hebben laten uitgaan, om datze niet durabel zyn.

Gebruik. *Alle deze zoorten van Katjang zyn naast den Ryst de gemeenste provisie, zoo in de huishoudinge, als op de schepen. De witte Boontjes zyn wel de gezonste, en smakelyker, maar men kan ze kwalyk over een jaar goed houden, om dat zy zoo ligt wormstekig werden. De geele zyn de durabelste, inzonderheid de Soloreeze, en daar na de roode, doch deze beide zyn weder slegter van smaak, en maken een zwaar bloet, met een dryvende kragt, daarom werden zy voorgeefs, en te eeten gegeven den genen, die de Amboinsche pokken hebben, om dat men bevonden heeft, dat zy zweet verwekken, het bloed gaande maken, en zoo alle onreinigheid daar in schuilende na buiten dryven: Want dit kwaadaardige schurft ontstaat uit een dik, melankolyk, en Phlegmatyk bloet, zeer diep in 't lyf schuilende, en waar van de menschen niet volkomen geneezen kunnen worden, voor dat het kwade bloed ter degen uitgebragt zy, 't welk niet schielyk, maar allenskens moet geschieden, gebruikende dagelyks zodanige kost, dewelke uitdryft, als deze roode* Katjang, *Spek, Schildpads-vleesch &c.*

De roode Boontjes by het avondmaal gegeeten, maken zware dromen, en zyn in 't generaal gezont voor lieden, die werken, behalven dat de rooden werden verboden aan luiden, die aan de Bloedgank vast zyn, of andere Buikpyn hebben, om dat zy een winderig voedzel geven, 't welk aan diergelyke ziektens quaad doet.

Eenige zoorten van Katjang *werden beschreeven in* Hort. Malab. part. 8. *waar onder* cap. 41. Pærou *ten naasten by met de voorschreeven* roode Boontjes *overeenkomt, dewelke de Autheur in 't Duits noemt* Heilbonen, *doch wat het volgende* Catu Pærou *voor een zoorte zy* cap. 42. *beschreeven, kan ik niet wel raden, dewyl in alle die Capittelen van haar gebruik in de keuken niets aangehaalt is.*

Tabula Centesima Trigesima Nona

Ad *Figuram Primam Phaseolum* exhibet *minorem*, cum ejus *officulis a a* separatis.
Figura Secunda Phaseolum denotat *minimum*, uti a *Rumphio* vocatur, & qui subsequenti describitur capite.

De Hondert en negen en dertigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* de *kleinder Katjang*, met deszelfs *Boontjes a a* afzonderlyk.
De *Tweede Figuur* wyst aan de *kleinste Katjang*, zoo als die van *Rumphius* genaamt werd, en welke in het volgende Hoofdstuk beschreeven werd.

OBSERVATIO.

Hæ minores Phaseoli species *Katjang* vulgo in India vocantur, cujus plures obcurrunt varietates, videturque esse Phaseolus erectus, minor, siliqua tereti ventricosa, pallide flavescente, semine albo *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 72. & Phaseolus Indicus flore ample cæruleo, siliquis erectis, gemellis, fructu parvo ruffescente *Plukn. Almag. p.* 290. & Phaseolus Indicus trifoliatus minor, flore cœruleo, siliqua longa angustissima, fabis membranis transversis dissseptis *Ray. hist. pl. tom. p.* 444 qui cum Pæru *Hort. Malab. part.* 8. *Tab.* 41. jungitur, uti & cum *Pluknetii* planta. & Phaseolus Zeylan. tenellus, siliquis angustis *Mus. Zeyl. p.* 44. & *Thes. Zeyl. p.* 189. &c.

AANMERKING.

Deze kleinder zoorten van Phaseolus werden doorgaans *Katjang* in Oost-Indien genaamt, waar van veele zoorten zyn, en deze schynt te zyn de kleinder opstaande Phaseolus met een lange opgeswolle bleeke houwe, met een wit zaat van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 72. en Indische Phaseolus, met een weide blaauwe bloem, met twee opgeregte houwen, en een klein vaalagtig vruchtje van *Plukn. Almag. p.* 290. en Indische kleinder driebladige Phaseolus met een blauwe bloem, met een lange zeer smalle houwe, met boontjes in dwers vliezen leggende van *Ray. hist. pl. tom.* 3. *p.* 444. welke met de Pæru van de *H. Malab. part.* 8. *Tab.* 41. gevoegt werd, als mede met die plant van *Pluknet.* en de teere Zeylonsche Phaseolus met smalle houwen van het *Mus. Zeyl. p.* 44. en *Thes. Zeyl. p.* 189. &c.

CAPUT XXX.

CAPUT TRIGESIMUM.

Phaseolus minimus. *Katjang Kitsjil.*

HÆc *Phaseoli* species adeo pusilla est, ut potius *Vicia* quam *Phaseolus* haberetur. Ejus plantæ adeo humiles sunt, ut terræ fere incumbant, sed non longis prorepunt flagellis.

Folia omnium minima sunt, tres pollices longa, ac paulo minus lata, obscure virentia, rugosa, & pilosa, ita ut vestibus adhæreant. Ejus quoque caules omnes angulosi sunt, rugosiores, & acutiores, quam in ullis *Katjang* speciebus, ita ut teneras quoque manus lædere possint.

Flosculi ex pedunculis nodosis excrescunt, multo minores prioribus; coloris lutei, petalum nempe ipsorum summum, ac duplex pallide flavescit, binæ alæ luteæ, ac corniculum subtus latens lividum. Siliquæ ejus minorem digitum longæ sunt, rotundæ, ac culmum crassæ, rugosæ, & firmis pilis hirtæ, in parvos isthmos distinctæ, quumque maturescunt, nigræ, ac quodammodo pungentes.

Officula in hisce contenta haud majora sunt Viciis, sed Fabarum formam distincte habent, ad utramque partem plana, acsi sibi invicem fuissent adposita, ac porro rotunda, hiloque notata. Plurima horum pallide virent, ut & pallide flava, gilva, & lurida, instar Lentum, pauca etiam nigra. Radix alba est, longa, fibrosa, nodosa, & verrucosa.

Nomen. Latine *Phaseolus minimus.* Malaice *Katjang Kitsjil*, & *Idju.* Belgice *Groene Katjang.* Amboinice *Abue Maün.* Bandice *Caju Hoan.* Ternatice *Fuo.* In Loehoa *Abube Mamahun*, & tantummodo *Abue.* Sinice *Lectau.*

Locus. In iisdem crescit regionibus cum majore *Katjang*, Amboinenses autem nostri non plura plantant, quam sufficiunt pro familia sua. In Java vero tam copiose feruntur, ut naves hisce inpleantur, quæ in alias venalia deferuntur regiones. Manado, Mundana, aliaque Xoelaënses regiones magna copia hæc subpetunt, uti & Kaya, & Arola quotannis magnam exhibent pro Banda quantitatem.

Cultura. Minor hæc Katjang species tam feritur, quam fustibus inpingitur, sed ultimus hic modus prævalet, quod fit mense uno alterove serius, quam dictum Weroe, seu Sajen, sub finem nempe Septembris, & Octobri, circa novilunium, ac tertio dein mense maturescunt. Terra hunc in finem præparata non fit ramis cæsis, vel arboribus conspersa, uti in *Weroe*, sed puram oportet esse, tumque acutis bacellis foramina formantur, in quibus Katjang decidere sinunt. Quum hæc plantula jam terniones emiserit foliorum, tum surculi summi, & folia decerpenda sunt, ut plantulæ frequentiores forment ramulos, hæcque foliorum collectio omni fere mense iteranda est, decerpta hæc foliola non pereunt, sed oleri inserviunt, cum aliis herbis, & Katjang cocta, ex quibus etiam Lactuca, sed vilior præparari potest, si prius aquæ instillentur fervidæ, donec flaccescant, quibus dein Oleum, & acetum adfunditur. Matura hæc officula depurantur pulsatione & cribratione, uti supra dictum fuit, depurata hæc servantur in oblongis stramineis saccis, incolis *Sockkol*, & nostratibus *Broodjens* dictis, qui consuuntur ex Sagus corticibus *Coeroerong* dictis, & in loco fumo repleto suspenduntur.

Usus. Hæc minor viridis *Katjang* species Javanis multo usitatior est, & vulgatior rubra, ex qua omnes quoque inplentur naves, quæ per Indias navigant, estque durabilior majori specie, ac melius præbet nutrimentum, quum non tam flatulenta sint, ac mirandum est, in navibus molliora, & delicatiora posse hæc officula coqui, quam in ædibus, licet caro salita ipsis addatur, unde in culina sæpe indurescunt, quod non tribuo qualitati navis, sed facultati coqui, qui in navibus magnam simul coquit copiam in ingentibus cacabis, Katjang nempe solum, ac caro salita quoque sola, donec utraque fere sint mollia, quum ambo hæc sibi invicem miscent, & addunt, quod coqui terrestres, seu culinarii non ita exacte observant.

Hæc

XXX. HOOFDSTUK.

De kleinste Katjang.

DEze zoorte van Katjang *is zoo klein, dat men dezelve eer voor* Vitzen, *dan Boontjes zoude aanzien. De struiken zyn zoo laag, dat zy wat ter aarden leggen, doch kruipen met geen lange ranken.*

De bladeren zyn de kleinste van allen, drie duimen lang, en wat minder breed, donker-groen, ruig, en hairig, zoo datze aan de klederen kleven. Zoo zyn ook al de stelen geboekt, ruiger, en scherper dan alle Katjang *zoorte, zoo dat ze ook teere handen konnen bezeeren.*

De bloempjes komen aan geknopte steeltjes voort, veel kleender dan de voorige, en geel van coleur, te weten het bovenste dubbelde blaadje is licht-geel, de twee wangetjes regt-geel, en het hoorentje daar onder schuilende lootverwig. De houwen zyn een kleine vinger lang, rond, een stroobalm dik, ruig, en met styve hairtjes bezet, in kleene heuveltjes verdeelt, als zy ryp zyn, zwart, en eenigzins stekelig.

De Boontjes daar in zyn niet grooter als Vitzen, dog klaarlyk de gedaante van bonen vertonende, aan beide einden plat, als of zy tegens malkanderen gezeten hadden, voorts rond, met een bone naveltje. De meeste zyn licht-groen, andere bleek-geel, vaal, en leververwig, gelyk Linzen, weinige ook zwart. De wortel is wit, lang, veselig, zeer knobbelig, en vol wratten.

Naam. *In 't Latyn* Phaseolus minimus. *In 't Maleyts* Katjang Kitsjil, *en* Idju. *In 't Duits* groene Katjang. *In 't Amboins* Ahue Maün. *In 't Bandaas* Caju Hoan. *In 't Ternataans* Fuo. *Op Loehoe* Ahuhe Mamahun, *ende slegts* Ahue. *In 't Sinees* Lectau.

Plaats. *Zy wassen in dezelve landen met de groote* Katjang, *onze Amboineezen planten 'er niet meer van dan voor hare huishoudig genoeg is. Maar op Java werd ze zoo overvloedig gezaait, dat men geheele scheepen daar mede proviandeert, en in andere landen te koop brengt. Manado, Mindano, en de Xoelaëse Eilanden geven 'er ook veele uit, zoo leveren ook die van Key, en Aroe jaarlyks een groote meenigte in Banda.*

Queeking. *De kleene Katjang werd zoo wel gezaaid, als gestoken, doch het laatste meest, 't zelve geschied een maand of anderhalve later, dan het voorschreeven Weroe, of Sajen, te weten in 't laatste van September, en October, omtrent de nieuwe Maan, en in de derde maand daar na worden zy ryp. Het land hier toe gedestineert, mag geen omgevelde takken, of bomen hebben, gelyk by het* Weroe, *maar moet daar van gezuiverd zyn, en dan werden met spitze houtjes gaten gestoken, daar men de Katjang laat invallen. Als dit plantje nu drie a vier drielingen van bladeren heeft, zoo moet men de bovenste scheutjes, en jonge bladeren afbreken, op dat de plantjes meer takjes gewinnen, en deze bladinge moet men alle drie, of vier werf herdoen, de afgebroken blaadjes gaan niet verloren, maar dienen tot moeskruid, onder andere Sajor, of Katjang gekookt, zoo kan men ook een slegte Salade daar van maken, als men ze eerst in heet water doopt, tot dat ze slenssen, en daar na Oly, en Azyn daar over giet. De rype Boontjes worden schoon gemaakt, door kloppen, en wannen, gelyk boven gezegt is, de schoon gemaakte werden bewaart in lankwerpige strooje zakken, by de Inlanders* Sockkol, *en by de onze* Broodjens *genaamt, uit Sage-schorssen* Coeroerong *t'zamen genaait als een zak, en dan aan een rookachtige plaats opgehangen.*

Gebruik. *Deze kleine groene* Katjang *zyn by de Javanen veel gebruikelyker, en gemeender dan de roode, waar van ook alle schepen geproviandeert werden, die in Indien varen, zy zyn durabelder dan de grooten, geven een beter voedzel, en zyn zoo winderig niet, het is wonder, dat men ze aan boord veel malzer, en beter kan koken, als aan land, schoon men het pekel-vleesch daar in doet, waar door zy aan land dikwils harder werden, 't welk ik echter niet de eigenschap van 't schip toe schryve, maar de kennisse van de Koks, die aan boord een groote meenigte te gelyk koken in haar groote ketels, te weten de Katjang alleen, en het zoute vleesch ook alleen, tot dat het beide nasten by gaar is, en dan eerst by malkander doen, 't welk de Inlandse Koks aan land zoo naauw niet in agt nemen.*

Zy

Hæc officula multo falubriora cenfentur omnibus aliis, unde & in multis permittuntur morbis, ita ut multa cum his coquantur remedia, quæ ad quosdam præparantur morbos, præfertim in Indica Paralyfi, feu Beriberi. Ad Amboinenfium variolas expellendas quotidiano in ufu funt ad cibos eodem modo, quo fupra de rubris fuit dictum.

Officula hæc in calida leviter cocta aqua, inter manus conteruntur, donec omnes decidant pelliculæ, ac tum elixantur cum pingui carnium jure. Hinc multo molliora funt fere inftar pultis nec flatulenta, quales Latini *Fabas frefas* vocant, coqui autem noftri vulgo illis addunt Petrofelinum, & Cepam, incolæ vero quasvis recentes herbas, quas ad olera, feu Sajor adhibent, & in majori juris copia coquunt, quam nos folemus, quod & falubrius puto, Katjang enim fi more navali coquatur, pultis craffitiem adquirit, ut grex ifta plebeja ftomachum fuum fatiare posfit, cui neceffario aliquid piperis, & pauxillum aceti addunt, unde cibus fatis ftomacho, & adpetitui gratus conquiritur, fubftantia autem ifta pultacea toties comefta, uti in navibus fit, non nifi craffum generare poteft fanguinem, qui per expellentem Katjang qualitatem, & Piperis fervorem facile in fudores refolvitur, & hinc ficca generatur fcabies, quæ in India *Coerab* vocatur, quæ maligna Herpetis fpecies eft curatu pertinaciffima, quum femel fuerit inveterata, qua frequenter laborant nautæ, qui vero laboribus funt dediti, malignum hunc fanguinem facile adtenuare, & confumere valent.

Katjang progerminans fequenti præparatur modo, adfperge Katjang aqua tepida una alterave vice, perque binos tresve dies fic depone, tum albi generantur furculi minimi digiti articulum longi, quorum quidam viridia mox formant capitula, acfi folia vellent emittere. Ex hifce grata præparatur Lactuca, feu delicatum olus alicui juri incoctum. Hoc gratum præbet recrementum in itineribus marinis, ubi aliquoties talis recens quafi Lactuca comparari poteft.

Cadjang Ticos filveftris eft fpecies præcedentis *Katjang*, quæ tenuiffima juxta terram emittit flagella, haud multo craffiora filo navali, rotunda, pilofa, in amplos articulos diftincta, atque ex geniculis terram tangentibus novas emittentia radiculas. Cuivis geniculo longus firmusque increfcit pedunculus, pilofus quoque, atque huic infident tria folia illis fativi Katjang fimilia, fed multo minora, ac fere rorunda, binos pollices longa, unum lata, in rotundum apicem definentia, mollia, & lanuginofa inftar panni. Ejus flofculi pufilli funt, albi, & intus parum purpurafcentes. Siliquæ funt inftar vulgaris Katjang, fed breviores, digitum nempe longæ, & ultra culmum craffæ, primo planæ, dein rotundæ, ac maturæ nigræ, non rugofæ, fed glabræ, quæ multa continent minima officula, duplo minora quam vulgaris Katjang, coloris rubentis.

In ventofis crefcit montibus fub Carice, ut & ad filvarum oras, vocatur *Katjang Ticos*, h. e. murium *Katjang*, forte quum adeo pufillum fit. Tenera ejus foliola ad olus adhibentur uti prioris, fed fructus non eduntur.

Zy werden voor gezonder gehouden dan alle andere Boontjes, zynde in veele ziekten toegelaten, zoo dat men ook veelderhande medicamenten daar in kookt, die men tot eenige ziekten toebereid, inzonderheid in de Indifche Lammigheid, of Beriberi. Om de Amboinfche pokken uit te dryven, gebruikt menze dagelyks in de koft, op de eigenfte manier, als boven van de roode Boontjes gezegt is.

Deze Boontjes in warm water flappelyk opgekookt, werden tuffchen de handen gewreeven, tot dat alle de fchellen afgaan, en dan eerft ter degen geftooft met een korte zop. Hier door werden ze veel malzer, fchier als een brye, en niet winderig, diergelyken de Latynen Fabas frefas *noemen, onze Koks doen ordinary Peterfelie, en Ajuin daar by, maar de Inlanders alderbande groene kruiden, die zy anders tot Sajor, en Moes gebruiken, met een veel langere zop, als wy plegen, 't welk ik voor gezonder acht, want de Katjang op zyn fcheeps gekookt moet dik zyn als een brye, om dat groove volkje hare magen te vullen, daar dan noodzakelyk een fcheutjen Azyn, en Peper by moet zyn, 't welk dan wel een graag koftje maakt, maar de dikke fubftantie van die brye zoo dikwils gebruikt, als men daar doet, kan niet anders dan dik bloet maken, 't welk door de dryvende kragt van de Katjang, en bitte des Pepers licht aan 't zweeten geraakt, en daar door gemeenelyk een drooge fchurft voortkomt, 't welk men in Indien* Coerab *noemt, zynde een quaadaardige Herpes, halsftarrig om te geneezen, daar zy eens inwortelt, waar mede het fcheeps volk veel befmet is, doch die veel werken, konnen dit quaad bloed ligt verdunnen, en verteeren.*

De uitgefchote Katjang werd aldus gemaakt, befproeid de Katjang met warm water een reis of twee, en laatze dan twee a drie dagen leggen, zoo brengen zy witte fcheutjes voort, een lid van een pink lang, waar van zommige al groene hooftjes krygen, en blaadjes willen formeeren. Hier van maakt men een aangename Salade, of een fmakelyk moes met eenig zop gekookt. Een koftelyke ververfing, als men op Zee-reizen is, en altemet een zulk vers Salaadje kan hebben.

Cadjang Ticos *is een wild geflagt van deze vertoonde, en voorfchreeven* Katjang, *lopende met zeer dunne ranken langs de grond, dewelke niet veel dikker zyn als zeilgaarn, rond, haairig, in weide leden verdeelt, en uit de knietjes, daar zy de aarde raken, nieuwe worteltjes fchietende. Aan ieder knie ftaat een lang ftyf fteeltje, mede haairig, en daar op drie bladeren, die van tamme Katjang gelyk, doch veel kleender, en fchier rond, twee duimen lang, en een breed, met een ronde fpitze, zagt, en wolachtig als laken. De bloempjes zyn klein, wit, en binnen wat paars vertonende. De Houwen zyn als die van gemeene Katjang, doch korter, te weten een vinger lang, en ruim een halm dik, eerft plat, daar na rond, ryp zynde zwart, niet ruig, maar effen, daar in leggen veel kleine Boontjes, de helft kleinder dan tamme Katjang, en zyn rood van coleur.*

Het waft op lugtige bergen, onder 't Snygras, en aan de randen van het bofch, men noemt het Kadjang Ticos, *dat is Muize-*Katjang, *miffchien wegens zyne kleinheid. Zyn jonge bladeren werden onder 't moeskruid genomen, gelyk de voorigen, doch de vruchten werden niet gegeeten.*

OBSERVATIO.

Ad has minimas Phafeolorum, feu Katjang fpecies pertinent Phafeolus Indicus, minimus, flore cœruleo, filiquis erectis *Hoffm. Cat. Aldt. App.* & Phafeolus furrectus, fructu minimo pallido *Triumfett.* M. S. & *Cupan. Hort. Cath. pag.* 167. ut & Phafeolus minimus, fructu rubro, filiquis longiffimis erectis *Moris. Hift. pl. tom.* 2. *p.* 70. & Phafeolaftrum flore ex coeruleo, & albo vario, filiqua tenui, tereti, femine parvo violaceo *Heift. Catal. pl. H. Acad. Jul. anno* 1732. *pag.* 17. vide & *Thef. Zeyl. pag.* 192. & *Breyn. Prodr.* 2. *p.* 90. *nov. edit.* ubi obcurrit Phafeolus, Indicus hirfutus, flore luteo, filiqua angufta parva hifpida &c.

AANMERKING.

Tot deze kleine zoorten van Phafeoli, of Katjangs behoren de zeer kleine Indifche Phafeolus, met een blaauwe bloem, en opgeregte houwe van *Hoffm. Cat. Aldt. App.* en de opgeregte Phafeolus, met een zeer kleine bleeke vrucht van *Triumf. M. S.* en *Cupan. Hort. Cathol. p.* 167. als mede de zeer kleine Phafeolus met een roode vrucht, en zeer lange opgeregte houwen van *Moris. Hift. pl. tom.* 2. *p.* 70. en het Phafeolaftrum met een bloem uit wit, en blaauw gemengt, met een dunne lange houwe, en klein violet zaat van *Heift. Cat. pl. Jul. van 't jaar* 1732. *pag.* 17. ziet ook de *Thef. Zeyl p.* 192. en *Breyn. Prodr.* 2. *pag.* 90. van de nieuwe uitgaaf, alwaar het Indifche ruige Phafeolus, met een geele bloem, en een kleine fmalle, ruige houwe voorkomt &c.

CAPUT TRIGESIMUM PRIMUM.

Cadelium. Cadelie.

HIc est *Phaseolus niger*, modo crescendi, & forma antecedenti *Katjang Kitsjil* similis, fruticulus autem humilis est, ramis plerumque erectis, seu parum inclinantibus, pedem circiter altus. Inferior ejus caulis rotundus est, superius rugosus; Folia terna simul locantur longis insidentia petiolis, minora, & angustiora, quam in vulgari Katjang; Flores gerit instar minoris Katjang, seu fere instar Lagondi, sed acutiores sunt, in fasciculis nempe collectis dependentes, quique lutei sunt.

Fructus breves sunt siliculæ, ultra digiti articulum longæ, semi digitum latæ, externe rugosæ, & planæ, fasciculatim collectæ, intus bina ternave locantur pusilla ossicula, Lentiformia, seu paulo oblongiora, majora, & nigerrima. Radices sunt multæ, tenues, & longæ fibræ, in quibusdam locis nodosæ, & verrucosæ.

Nomen. Latine *Phaseolus niger*, & *Cadelium.* Malaice, Javanice, & Baleyice *Kadelee.* Belgice *Zwarte Boontjes.* Sinice *Authau.*

Locus. In Amboina raro obvia est hæc planta, sed copiosior in Java, Baleya, aliisque Malaiensibus insulis.

Cultura. Ubi ossicula hæc rara sunt, per bacellos terræ committuntur, Javani vero, & Baleyenses, qui magna his repleta habent arva, hæc serunt, quum non ita ab avibus expetuntur præ amaritie. Quum frutices sint maturi, toti evelluntur, foliaque defricantur, quæ in his rara, vel fere nulla sunt, octoque, vel decem simul fruticuli in fasciculum colliguntur, ac suspenduntur. Quum ossicula edere velimus, totus frutex aquæ calidæ infunditur, siliquæ aperiuntur, & ossicula eximuntur, vel sicca ex siliculis pulsatione exuuntur, & coquuntur separatim. Si fuerint consita in arvis aratro subactis, tum sulci obturandi sunt scobe ex firmis foliis arboris *Goemoetoe*, seu *Sagueri* confecta. Ut aves a maturis fructibus arceantur, tenera eliguntur albaque folia istius arboris, quæ in angusta scinduntur loramenta, & longis alligantur amentis, ac supra Katjang arva extenduntur, si hæc per ventum, vel puerum adstantem conmoveantur, aves terrefaciunt, quæ tum avolant.

Usus. Ossicula hæc coquuntur, & eduntur instar aliorum, sed non tanta copia, quum duriora, & amariora sint, plurima horum pars Sinensibus venditur, qui subtilem ex iis præparant farinam, qua utuntur ad *Laram* vilem componendam *Tautsjiam* dictam, quæ sunt longa loramenta lumbricos referentia, quæ ex massa hac extensa norunt scindere, ad Solem exsiccant, & in fasciculos compingunt, *Lara* hæc carnibus, & gallinis adcoquitur instar Brassicæ conscissæ, qui mirus, & nostræ nationi sordidus, sed delicatus tamen est cibus, facilis digestionis, quique in omnibus permittitur morbis, vera autem *Lara* ex Oryza componitur, & farina Tritici, quæ rotundiora, & crassiora exhibet loramenta, Lumbricis magis adcedentia, quum *Lara* ex hisce ossiculis præparata sit tenuissima angusta, & plana loramenta. Farina enim *Cadelii* lentam, ac tenacem præbet pastam, quæ quam subtilissime extendi potest, quum *Cadelium* omnium ossiculorum lentissimam habeat substantiam.

Hæc autem parum supra ignem prius torrentur, donec nigra desiliat pellicula, quæ dein leniter in Oryzæ machina contunduntur, tum decidunt pelliculæ, exutaque ossicula in farinam viscosam conteruntur, & conmoliuntur. Ex hac pasta Sinenses alium præparant etiam cibum *Tabu* dictum, ex massa enim pollicem crassa, & supra mensam extensa, quadrata scindunt frusta, instar alearum, quas in jure Lardi cum *Porro* latifolio, & *Coriandri* herba coquunt, uti coqui nostri ex farina, & frustis lardi globulos quosdam formant.

Totæ

XXXI. HOOFDSTUK.

De Cadelie-Plant.

DIt is een Phaseolus niger, *aan wasdom en forme, van plante de naast voorgaande plante van* Katjang Kitsjil *gelyk, het blyft een laag struikje, omtrent een voet hoog, met zyn takken meest over eind staande, een weinig buikende. De onderste steel is rond, de bovenste ruig, de bladeren staan drie en drie by malkanderen, op lange stelen, kleinder, en smalder als aan degemeene Katjang, of het Lagondi bykans gelyk, dog wat spitzer, het bloeid als kleine Katjang, te weten met geele bloempjes.*

De vruchten zyn korte houkens, ruim een lid van een vinger lang, en een halve vinger breed, van buiten ruig, en plat, in bosjes by malkander hangende. Binnen leggen twee a drie kleine Boontjes, van gedaante als Linsen, *of wat lankwerpiger, doch grooter, pik-zwart. De wortelen zyn veele dunne, en lange vazelingen, hebben hier en daar eenige knobbelen, of wratten.*

Naam. *In 't Latyn* Paseolus niger, & Cadelium. *In 't Maleyts, Javaans, en Baleys* Cadelee. *In 't Duits* Zwarte Boontjes. *In 't Sinees* Authau.

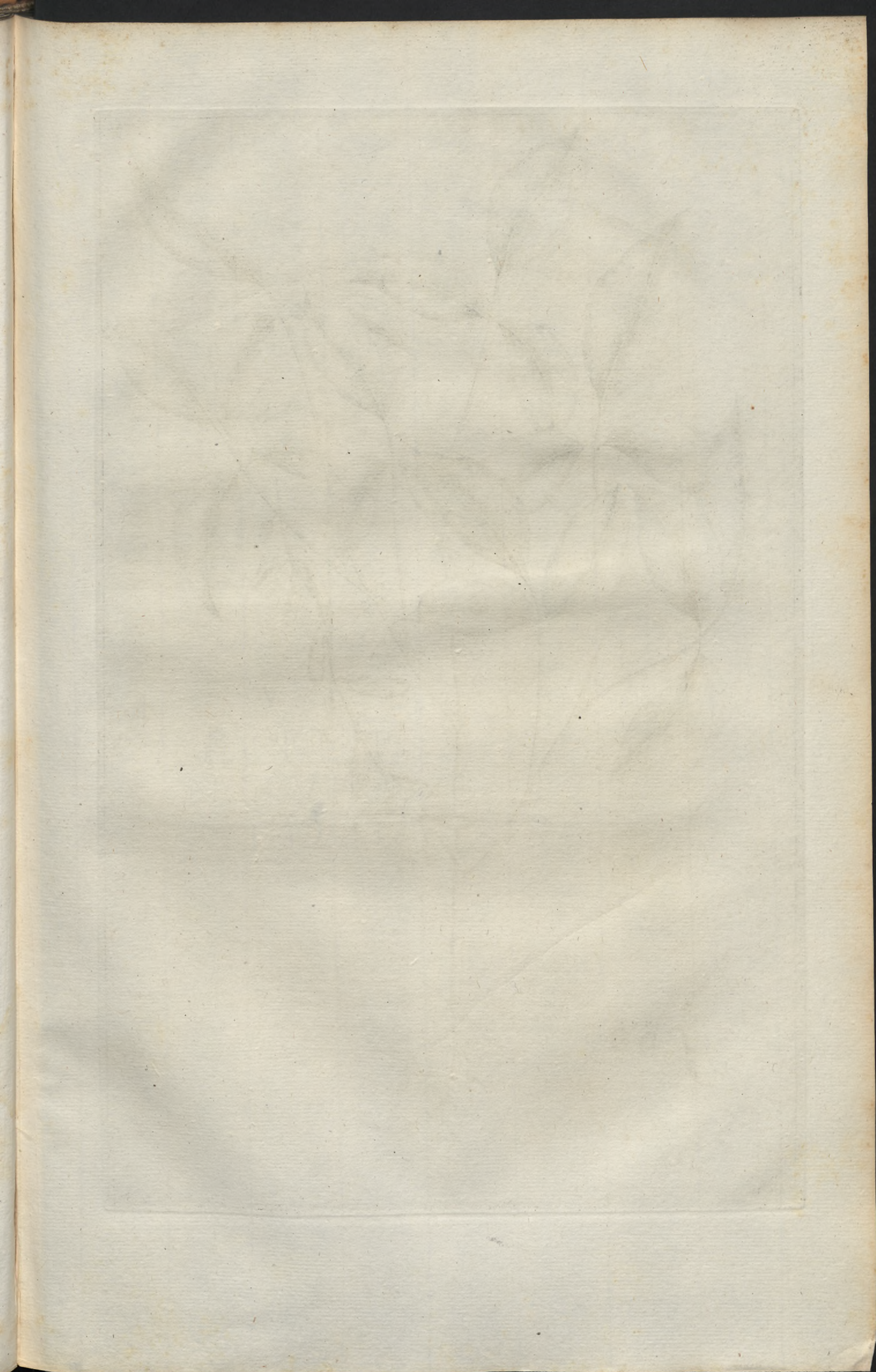
Plaats. *In Amboina vind men ze weinig, maar overvloediger op Java, Baley, en andere Maleytze Eilanden.*

Queeking. *Daar men ze weinig heeft, werden ze gestoken, maar de Javanen, en Baleyers, die groote velden vol hebben, zayjenze, om dat zy zoo geen noot hebben van het gevogelte, als zynde wat bitter. De rype struiken trekt men geheel uit, vryst de bladeren af, (doch aan de rype struikjes weinig of geen zyn) die bind men acht, of tien te zamen, en hangtze zoo op. Als men ze eeten wil, steekt men ze zoo met de struik met al in 't warm water, opent de houwen, en neemt de Bonen daar uit: Of men klopt de drooge bonen uit de houwen, en kooktze byzonder. Als men ze op 't geploegde land gezaait heeft, zoo moet men de vooren toeschaaren met een bezem van de styve bladeren des booms* Goemoetoe, *of* Sagueers-*boom gemaakt. Om het gevogelte van de rype vruchten te weeren, zoo neemt de witte jonge bladeren van den voornoemde boom, snydze in smalle riemen, rygtze aan lange snoeren, en spant ze over 't Katjang veld, als deze door de wind, of door een jongen daar toe gesteld beweegt worden, zoo maken ze het gevogelte schouw, dat zy daar van weg vliegen.*

Gebruik. *Deze Boontjes werden gekookt, en gegeeten als andere, doch zoo veel niet, om dat ze wat harder, en bitter zyn, het meeste deel werd verkogt aan de Sineezen, die een meel daar uit maken, en 't zelve gebruikenze om slegte* Laxa *te maken, genaamt* Tautsjiam, *'t welk zyn lange riemen, als Pier-wormen, die zy uit den uitgebreiden deeg weten te snyden, in de Zon te droogen, en in bosjes te zamen te binden. Deze* Laxa *kookt men by vleesch, of Hoenders, gelyk de kleen gesneden kool, 't welk een wonderlyk, en by onze Natie afzienlyke, doch lekkere kost geeft, ligt om te verteeren, en in alle ziekten toegelaten: maar de regte* Laxa *maken zy uit Ryst, en terwen-meel, 't welk dikke, en ronde riempjes zyn, de Pier-wormen gelyker: Daar de* Laxa *van den Boontjes, zeer dunne, smalle, en platte riempjes zyn, want het meel van de* Kadelee *geeft eene lenige, of taijen deeg, die men zeer dun uitbreiden kan, vermits de* Kadelee *onder alle Boontjes de taaiste substanstie hebben.*

Men roostze eerst een weinig op 't vuur, tot dat de zwarte schelle opspringen, en stampze dan zoetjes in een Rystbloek, zoo gaan de schillen af, dat men de gepelde Boontjes tot een kleverig meel vryven, en malen kan. Uit dit meel maken de Sineezen nog een andere kost Tahu *genaamt, want uit den deeg, die een duim dik is, en op een tafel uitgebreid, snyden ze vierkante stukken, of dobbelstenen, die zy dan in spek zop met breede* Porrey, *en* Coriander-*kruid koken, gelyk onze Koks uit meel, en gesneeden spek stukken, zekere knollen maken.*

De

Soja hirsuta. DC.

Totæ siliquæ cum officulis coctæ ex manu eduntur recreationis gratia ad potum Thee. Si vero edantur ad stomachum satiandum, in sartagine torrentur, quum cocta nimis sunt viscosa, in tostis etiam nulla detegitur amarities, neque in farina ex iis præparata.

In Baleya *Cadelii* species obcurrit modo crescendi priori similis, cujus flosculi ex albo purpurascunt. Officula ejus alba sunt, uti priora nigra, cæterum ejusdem formæ, & usus.

De geheele houwen met de bonen gezoden, werden uit de hand voor pleisier, of by den Thee-bak gegeeten. Anders, als men ze wil eeten om te verzaden, roost men ze meest in een pan, om dat de gekookte te kleverig zyn, ook proeft men by de geroosste geen bitterheid, nog ook in 't meel daar van gemaakt.

Op Baly heeft men een zoorte Cadelee *aan wasdom het voorige gelyk, doch de bloempjes trekken uit het witte naar 't paarze. De Boontjes zyn wit, gelyk de voorige zwart, anders van dezelfste fatzoen, en gebruik.*

Tabula Centesima Quadragesima

Cadelium exhibet, cum *majori* ejus siliqua separata A, & *officulis* BB exutis.

De Hondert en Veertigste Plaat

Vertoont de *Cadelie-plant* met een *grooter houwe* afzonderlyk A, en de *Boontjes* BB daar uit genomen.

OBSERVATIO.

Videtur hæc planta esse Phaseolus erectus, caule, & folio rigidis, flore pallide luteo, siliqua crassa, & ampla *Boerh. Ind. in 8vo. p.* 152. & Phaseolus orthocaulis Fabii Columnæ, seu fructus niger Coriandro similis *C. B. Pin. Mus. Zeyl. p.* 48. & *Thes. Zeyl. p.* 190. ubi vide reliqua.

AANMERKING.

Deze plant schynt te zyn de opgeregte Phaseolus, met een bleek-geele bloem, met een dikke, en breede houwe van *Boerh. Ind. in 8vo. p.* 152. en de opstaande Phaseolus van Fabius Colum, of de zwarte vrucht aan de Coriander gelyk van *C. B. Pin. Mus. Zeyl. p.* 48. en de *Thes. Zeyl. p.* 190. alwaar het overige ziet.

CAPUT TRIGESIMUM SECUNDUM.

Phaseolus Cylindraceus. Katjang Djintam.

HÆc *Phaseoli* species minorem quodammodo refert *Katjang*, sed altior excrescit, seseque circumvolvit adpositis palis, vel proximis incumbit fruticulis.

Folia ejus paulo majora sunt, nec ita rugosa, flaccida, & læte virentia. Flores lutei, cæterum ejusdem formæ. Siliquæ multæ simul dependent, digitum circiter longæ, culmum crassæ, & rotundæ, æquales, & glabræ, ac maturæ, nigræ. Officula sunt volvuli tenues, & oblongi, seu cylindracei, instar *Fœni Græci*, sed longiores, & glabriores, coloris, nunc viridis, nunc lutei, ut & ruffi atque hepatici, instar minoris Katjang. Bacellis terræ committuntur ac palis adponuntur, & juxta paggers adscendere permittuntur. Diu durat, antequam fructus proferat haec planta, ac prius densam format frondem multaque flagella, ac raros floriferos racemos, qui tamen per siliquas copiosas, eo quod rari sint, defectum supplent.

Nomen. Latine *Phaseolus cylindraceus.* Malaice *Catjang Djintam*, juxta oblongam Cumini formam.

Locus. In Amboina est planta exotica, atque in quibusdam tantum curiosorum hortis obcurrit. In Occidentalibus Indiae regionibus frequentior est.

Usus. Ejus officula coquuntur, & eduntur instar viridis Catjang.

NB. Huic Capiti nulla adjecta fuit icon.

XXXII. HOOFDSTUK.

De lankwerpige Boontjes.

D*It slag van* Phaseolus *gelykt ook wat na de kleine* Katjang, *doch het schiet hoger op, vlegtende zig om de bygezette stokken, of lenende op de naaste ruigte.*

De bladeren zyn wat grooter, zoo ruig niet, slap, en blyde-groen. De bloemen regt-geel, anders van dezelve fatzoen. De houwen hangen veele by malkanderen, omtrent een vinger lang, een stroobalm dik, en rond, even, en glad, ryp zynde zwartachtig. De Boontjes zyn dunne lankwerpige rolletjes, als Fœnum Graecum, *doch langer, en evener van verwe, zommige groen, zommige geel, ook ros, en leververwig, gelyk de kleine Katjang. Zy werden gestoken, en by stokken geplant, of men laatze langs de paggers lopen. Zy staan lang, eerze vruchten dragen, gewinnen eerst een digt loof, en veele ranken, daar en tegen weinige bloem dragende trossen, die egter hare schaarsheid weder met de veelheid der houwen vergoeden.*

Naam. *In 't Latyn* Phaseolus cylindraceus. *In 't Maleyts* Catjang Djintam, *na de lankwerpige gedaante van Comyn.*

Plaats. *In Amboina is ze vreemt, werdende maar hier en daar in de tuinen van liefhebbers gezien. In de Westelyker landen van Indien heeft men ze in meer meenigte.*

Gebruik. *Zy werden gekookt, en gegeeten, gelyk andere groene Catjang.*

NB. By dit Hoofdstuk is geen Figuur van de plant geweest.

CAPUT TRIGESIMUM TERTIUM.

Cacara litorea. Cacara Laut.

NUnc silvestres quædam Phaseolorum subsequuntur species, quorum maxima hoc in capite describitur, quæ *Cacaræ* quoque species est. Longissimis, ac rotundis hæc prorepit herba flagellis juxta litora plana, sub *Soldanella marina*, cui adeo juncta, & intermixta est, ut e longinquo distingui nequeat.

Cacara autem *litorea* semper terna gerit folia conjuncta more Phaseolorum, majora, solidiora, & glabriora illis *Cacaræ sativæ*, superius in obtusum desinentia apicem, sed neutiquam bifida, instar illorum *Soldanellæ*, intense viridia, horumque medium semper longissimum est. Inferiora, & posteriora flagella rotunda sunt, superiora parum angulosa, intusque cor gerunt fungosum.

Flores racemosi simul ex peculiari crassoque excrescunt pedunculo, parum diversi a Phaseolorum fabis, ex sex enim componuntur petalis non ita extensis, quam in Phaseolis, sed flores hi semper connivent, majores sunt, & firmiora gerunt petala, eleganter ex purpuro rubentia, quæ album obtegunt corniculum ex crassis filamentis compositum, nullius odoris.

Siliquæ planiusculæ sunt, & crassæ, digito longiores, pollicem latæ, & in ventre tribus latis sulcis notatæ. Maturæ nigræ sunt, vel fumei coloris. Officula sunt, uti vulgaris Cacaræ, sed majora, & nigra. Radix ejus alba est, & longissima, sub terra prorepens.

Nomen. Latine *Cacara litorea.* Malaice *Cacara Laut.*

Locus. Nullibi crescit nisi in planis, & arenosis litoribus, quæ obcupat longe lateque sese extendens cum dicta *Soldanella*, copiose obcurrit ad Argestem partem Amboinensis sinus.

Usus. Purpurei ejus flores eliguntur ad olus, quorum eximuntur sex ista purpurea petala, staminaque cum pistillo abjiciuntur, quæ in Calappi lympha, vel aliis pinguibus juribus coquuntur, quod olus præbet fatue dulce, ad tenera adcedens Brassicæ folia. Purpureus enim ipsorum color per coctionem disparet, qui in album transit. Officula, & teneræ aliquando etiam coquuntur siliquæ, prima autem aqua effundenda est, sed viliorem præbent cibum floribus. Non semper flores profert, sed paucis tantum mensibus, sed tum tanta copia hos gerit, ut litus ex iis rubeat, vel purpurascat, ac sufficiens conquiri potest copia, ut totæ impleantur patinæ.

Quædam porro obcurrunt *Cacaræ marinæ* varietates, quum vero nullum peculiarem habeant usum, ipsarum descriptionem omittam, solummodo monens non omnes cibis inservire, nec adhibendas esse nisi cognitas species. Inter suspectas numero primum illas, quæ flores gerunt ample extensos, nec tam eleganter purpurascentes quam prima. Ipsius siliquæ latiores sunt, officula ejusdem formæ, sed hepatici coloris, ac nigris punctulis, seu striis notata, quæ observavi in litoribus insularum Bandensium.

Catu Pæru, Bracm. *Rana Sanvali*, Portugall. *Caringejo.* Belgice *Qualbonen* in *Hort. Malab. part.* 8. *Fig.* 42. descriptum, quodammodo convenit cum descripta hac *Cacara litorea*, saltem non auderem hanc pro eduli Catjang specie habere.

Tabula Centesima Quadragesima Prima

Ad *Figuram Primam Cacaram* exhibet *litoream.*
Figura Secunda Phaseolum denotat *maritimum.*

OBSER-

XXXIII. HOOFDSTUK.

De Strand Cacara.

N*U volgen eenige wilde zoorten van bonen, waar van de grootste in dit Cappittel beschreeven werden, zynde mede een zoorte van de* Cacara. *Zy kruipt met zeer ronde, en lange ranken op vlakke stranden, onder de* Soldanella marina, *zoo vermengt, dat men ze van verren niet onderscheiden kan.*

Doch de strand Cacara *heeft altyd drie bladeren by malkanderen, na de manier van bonen, grooter, gelyviger, en gladder dan die van de* tamme Cacara, *vooren met een stompe spitze, doch geenzins in twee geklooven, gelyk die van* Soldanella *hoog-gras-groen, het middelste is altyd het langste. De oudste, en agterste ranken zyn rond, de voorste wat hoekig, en hebben binnen een voos hert.*

De bloemen komen tros gewyze aan een byzonder dikke steel, voorts verschillende wat van het bonen-bloeizel, want zy bestaan uit zes blaadjes, zoo niet geopend als ander bonen-bloeizel, maar altyd half luikende, grooter, en lyviger van blaadjes, schoon purper-rood, verbergende een wit hoorentje, van dikke stiletjes gemaakt, zonder reuk.

De houwen zyn breedachtig, en dik, langer dan een vinger, een duim breed, en op den buik met drie breede naden. Ryp zynde, zyn zy zwart, of rookverwig. De bonen zyn gelyk die van gemeene Cacara, wat grooter, ende mede zwart. De wortel is wit, en zeer lang, onder het zand kruipende.

Naam. *In 't Latyn* Cacara litorea. *In 't Maleyts* Cacara Laut.

Plaats. *Zy wast nergens dan op vlakke, en zandige stranden, dezelve te zamen wyd en zyd met de voorschreeven* Soldanella *bedekkende, zy werd inzonderheid veel gevonden aan de Noord-West zyde van den Amboinschen Inham.*

Gebruik. *Deze purpere bloemen werden gezogt tot moeskruid, want men neemt daar van niets anders dan de zes purpere blaadjes, de binnenste witte draden, en 't boorentje weg smytende, die men dan in Calappusmelk, of andere vette zoppen kookt, 't welk een laf-zoet moes geeft, gelykende de jonge Kool-bladeren, want haar roode coleur verliezenze in 't koken, en werden wit. De bonen, en jonge houwen kookt men ook zomtyds, dog het eerste water moet men weg-gieten, en geeven een slegter kost, dan de bloemen. Het bloeid niet altyd, maar alleen in weinige maanden, doch als dan in zulken meenigten, dat den strand rood daar van is, en men het genoegzaam in meenigte kan hebben om schotels vol te koken.*

Daar zyn nog zommige veranderingen van de Cacara marina, *doch om datze geen byzonder gebruik hebben, zal ik hare beschryving overslaan, alleen waarschuwende, dat zy niet alle tot spyze dienen, en men geene neemen moet, dan die bekend zyn. Onder de verdagte reekene ik voor eerst, dewelke wyd geopende bloemen heeft, en niet zoo schoon purper als de eerste. De houwen zyn breeder, de bonen van dezelve fatzoen, maar leververwig, met zwarte stippelen, of linien, dewelke ik op de stranden van de Bandase Eilanden gezien hebbe.*

Catu Pæru, *Bramm.* Rana Sanvali, *Portugees* Caringejo. *In 't Duits* Qualbonen, *in* Hort. Malab. part. 8. Fig. 42. *beschreeven, heeft eenige overeenkomst met de bovenstaande* Cacara litorea, *immers ik zoude ze voor geen eetbare Catjang derven houden.*

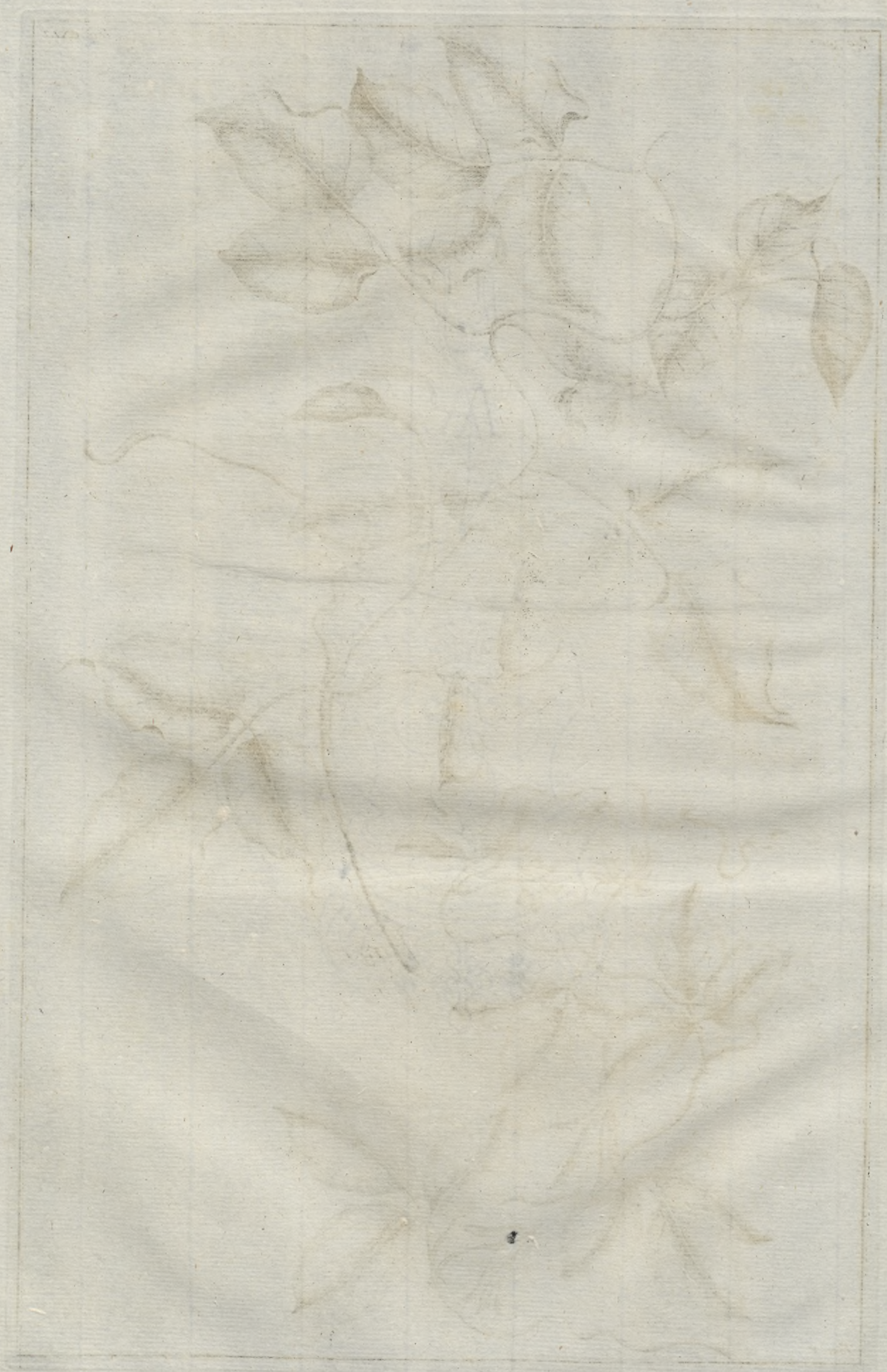
De Hondert een en veertigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* de *strand Cacara.*
De *Tweede Figuur* wyst aan de *strand-Boon.*

AAN-

Fig. 1. Lablab microcarpus. DC.
— 2. Phaseolus marinus. Burm.

OBSERVATIO.

Cacara litorea est Phaseolus maritimus, purgans, radice vivaci, foliis crassis subrotundis *Bisnagaricus Plukn. Almag. p.* 292. & *Phyt. Tab.* 51. *Fig.* 2. & Phaseolus maritimus, Indicus, perennis, trifoliatus, subrotundus, siliqua longa, faba fusca oblonga *H. Amst. Catal. p.* 278. &c. estque Katu Tsjandi *H. Malab. tom.* 8. *Tab.* 43. & *Ray. tom.* 3. *p.* 445. atque Phaseolus maritimus rotundifolius, flore purpureo, siliqua brevi, cristata, semine fusco striato *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 69. ubi vide reliqua, & *Ray. tom.* 3. *pag.* 244. qui est Phaseolus Zeylanicus marinus folio pingui, & crasso *Muf. Zeyl. p.* 43. & *Thes. Zeyl. p.* 189.

AANMERKING.

De strand Cacara is de strand Phaseolus, purgerende, met een overblyvende wortel, en dikke rondachtige bladeren, van *Bisnagarie* by *Plukn. Almag. p.* 292. en *Phyt. Tab.* 51. *Fig.* 2. en de Indische strand Phaseolus, met drie rondachtige bladeren, met een lange houwe, en lankwerpige bruine boon, in de *Catal. van de H. Amst. p.* 276. &c. en is de Katu Tsjandi van de *H. Malab. tom.* 8. *Tab.* 43. en *Ray. tom.* 3. *p.* 445. en is de strand Phaseolus, met ronde bladeren, en een purperachtige bloem, met een korte gestreepte houwe, met een bruin gestreept zaat, van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 69. alwaar het overige ziet, als mede by *Ray. tom.* 3. *p.* 244. en is de Zeylonsche strand Phaseolus, met een dik en vet blad, van het *Muf. Zeyl. p.* 93. en de *Thes. Zeyl. pag.* 189.

CAPUT TRIGESIMUM QUARTUM.

Phaseolus maritimus. Katjang Laut.

HÆc species est *Katjang*, seu *Phaseoli minimi* nullibi nisi in litore crescens, precedenti adstans *Cacaræ*, ut & *Soldanellæ*.

Folia ejus illis vulgaris Katjang similia sunt, sed majora, superius rotundiora, crassiora, glabriora, & læte virentia, horum medium septem pollices longum est, quinque pollices longa sunt, ac quatuor digitos lata. Flagella ejus longissima sunt, rotunda, & glabra, densa fronde litora tegentia. Flores ejus majores sunt, quam in Katjang, ac quoque lutei. Siliquæ quatuor, vel quinque simul dependent ejusdem formæ, & magnitudinis quam Katjang sativi. Quæ maturæ externe nigricant, interne albæ sunt, & splendentes instar holoserici. Officula ejus majora sunt, quam vulgaris Katjang, oblonga, ex flavo virentia, ut & hepatici coloris.

Nomen. Latine *Phaseolus marinus*, seu *litoreus.* Malaice *Katjang Laut.*

Locus. In cunctis crescit planis litoribus, ubi lapilli inveniuntur, sique sub aliis altioribus crescat fruticulis, folia ejus sunt obscure virentia, rugosa parum, sed non tam bonæ notæ.

Usus. Pallide virentia, & glabra folia defectu aliorum ad olus adhibentur, si prima ipsorum abjicitur aqua. Officula in nullo sunt usu, licet nemo aliquam noxiam ejus sciat indicare qualitatem.

XXXIV. HOOFDSTUK.

De Strand-Boon.

D*It is een zoorte van* Katjang, *of* Phaseolus minimus, *ook nergens dan op strand wassende, vermengt onder de voorgaande* Cacara, *en* Soldanella.

Het heeft bladeren de gemeene Katjang gelyk, doch grooter, vooren ronder, dikker, gladder, en blyde-groen, het middelste is zeven duimen lang, vyf breed, de twee ter zyden zyn vyf duimen lang, en vier vingers breed. De ranken zyn zeer lang, rond, en glad, met een digt loof de strand bedekkende. De bloemen werden grooter, dan aan de Katjang, en mede geel. De houwen hangen vier a vyf by malkanderen, van dezelfde fatzoen, en groote als de tamme Katjang. Ryp zynde, van buiten zwartachtig, van binnen wit, en glimmend als Satyn. De Boontjes zyn wat grooter dan de tamme Katjang, lankwerpig, groen-geel, en leververwig.

Naam. *In 't Latyn* Phaseolus marinus, *of* litoreus. *In 't Maleyts* Katjang Laut.

Plaats. *Het wast op alle vlakke stranden, daar kleine steentjes onderlopen, als het onder andere hooger ruigte staat, dan gewind het donker-groene bladeren, die wat ruig zyn, en dit is zoo goed niet.*

Gebruik. *De licht-groene, en gladde bladeren, kan men by noot tot moeskruid gebruiken, als men het eerste water weg giet. De Boontjes zyn in geen gebruik tot spyze, egter weet niemant wat quaads daar van te zeggen.*

OBSERVATIO.

Videtur hic esse Phaseolus marinus fl. flavis, folio molli, albo, eduli, Zeylanicus *Muf. Zeyl. p.* 68. & *Thes. Zeyl. pag.* 190.

AANMERKING.

Deze plant schynt te zyn de Zeylonsche strand Phaseolus met geele bloemen, en een zagt wit eetbaar blad, van het *Muf. Zeyl. p.* 68. en de *Thes. Zeyl. p.* 190.

CAPUT TRIGESIMUM QUINTUM.

Dolichos piloſus W.

Cacara piloſa. Cacara Bulu.

HÆ ſubſequentes Cacaræ ſpecies ad unum pertinent genus, ſed una domeſtica, altera ſilveſtris, utræque vero adfines ſunt *Cacaræ nigræ* ſupra deſcriptae, ſeu *Jule.*

Domeſtica eſt *Cacara piloſa*, hoc in capite deſcripta, foliis, ac modo creſcendi vulgari ſimilis, excepto quod hujus folia ſint majora, magis pallide virentia, & ad tactum molliora.

Flores quinque, ſexve ſimul dependent uno in corymbo, eleganter purpurei, ſeu pallide purpuraſcentes, formam habentes Fuci, qui ſeſe explicat ad volandum, cujus caput eſt viridis caliculus, cui inpoſitus eſt flos, haec autem forma magis proprie repraeſentatur in ſubſequenti ſilveſtri ſpecie.

Siliquae quatuor, & quinque ſimul quoque dependent, quatuor, & quinque pollices longae, unum craſſae, ac fere rotundae, excepto quod oſſicula contenta quodammodo protuberent. Diu illae virent, & externe obductae ſunt pilis albicantibus, inſtar ſerici ſplendentibus, praeſertim circa petiolum, qui vero non, vel vix pruriunt, quales etiam obſervantur ad foliorum ortum, & in ſuperioribus teneris rachidibus, quae magis ſplendent. Siliquarum gluma craſſa eſt, & fragilis, ſed tandem nigricat. Oſſicula ſunt magna, glabra, primo rubra, dein obſcure fuſca, ac fere nigra, magnitudine tantum a priore Jule diverſa. Aſſerculis inponi oportet, Amboinenſes vero primum permittunt, ut ad arbuſculas, & fruticulos adſcendat, frondem enim gerit ponderoſam, ut & fructus.

Nomen. Latine *Cacara piloſa.* Malaice *Cacara Bulu.* Amboinice *Maöba.* Magis proprie quam praecedens *Jule.*

Locus. Amboinenſes hanc plantant in hortis ſuis, Amboinenſes vero hanc parvi faciunt, quum periculoſum ſit ad coctionem.

Uſus. Oſſicula eligenda ſunt ſemi matura, quum nempe modo incipiant flaveſcere, quæ legumine exuta per binos treſve dies in aqua macerantur, quae quotidie renovatur, quem in finem quidam aquam pluvialem, alii aquam marinam, ſeu ſalſam praefeſerunt. Dein oſſiculorum pellicula deglubitur, ac cum pingui quodam jure elixantur, tum innoxia ſunt, ſaporemque habent gratum inſtar aliorum Phaſeolorum. Contra ſi haec maceratio in aqua omittatur, ac nimis cito coquantur, malignam quandam habent qualitatem, caput gravantia, ac Cephalalgiam, & vertiginem adferunt, uti id ſupra de *Jule* quoque monuimus.

OBSERVATIO.

Videtur hæc planta eſſe Phaſeolus Americ. foliis molli lanugine obſitis, ſiliquis plurimis hirſutis pungentibus, ſemine fuſco punctato, *Plukn. Almag. p.* 292. & *Phyt. Tab.* 224. *Fig.* 1. & Phaſeolus Indicus ſiliquis anguſtis hirſutis, fabis ſpadices fuſcis, membranis intercedentibus ſejunctis *Ray. tom.* 3. *p.* 444. & Putsja Pæru *H. Malab. part* 8. *Tab.* 37. qui eſt Phaſeolus Indicus hirſutus, flore luteo, ſiliqua anguſta parva hiſpida *Breyn. Prodr.* 2. *p.* 82. & Phaſeolus ſilveſtris minor, fl. minimo, ſiliquis longis teretibus alba lanugine hirſutis *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 71. & Phaſeolus Indicus herbaceus lobis villoſis pungentibus minor *Theſ. Zeyl. p.* 191. ubi vide reliqua.

XXXV. HOOFDSTUK.

De ruige Cacara Plant.

D*Eze volgende Cacaras zyn van eenderlei geſlagte, doch de eene tam, de andere wild, en beide uit de maagſchap van de bovenſtaande* Cacara nigra, *of* Jule.

De tamme is de haairige Cacara, *in dit Capittel beſchreeven, van bladeren, en wasdom de gemeene gelyk, behalven dat deze bladeren grooter zyn, lichter-groen, en zagter in het aantaſten.*

De bloemen hangen vyf, en zes by malkanderen in een tros, ſchoon paars, of licht-purper, gefatſioneert als een horſel, die zig bereid om te vliegen, wiens hooft het groene huisje, of kelkje is, daar ze in ſtaat, doch deze gedaante werd nog eigentlyker afgebeelt in de volgende wilde.

De houwen hangen ook vier, en vyf by malkander in een tros, vier, en vyf duimen lang, een dik, en ſchier rond, behalven dat de daar in ſchuilende Boontjes eenige heuveltjes maken. Zy blyven langen tyd groen, en zyn van buiten bezet met witachtige haairtjes, glimmende als Satyn, zonderling omtrent den ſteel, doch die niet of weinig jeuken, diergelyken men ook ziet aan den oorſpronk der bladeren, en aan de voorſte ryskens, die nog meer glimmen. De bolſter van de houwen is dik, en bros, werd ten laaſten zwartachtig. De bonen zyn groot, glad, eerſt rood, daar na donker-bruin, en ſchier zwart, alleen aan groote van de voorſchreeven Jule verſchillende. Het moet op latten geleid werden, doch de Amboineezen laten het de lage boompjes, of ruigten oplopen, want het is zwaar van loof, en vruchten.

Naam. *In 't Latyn* Cacara piloſa. *In 't Maleyts* Cacara Bulu. *In 't Amboins* Maöha. *Eigentlyker dan het voorſchreeven* Jule.

Plaats. *De Amboineezen planten 't in hare tuinen, doch de Europiaanen achten het niet veel, om dat het wat zorgelyk is te koken.*

Gebruik. *Men moet de bonen nemen als zy nog half ryp zyn, te weten als zy even beginnen geel te werden, uit hare houwen, en weiken die twee a drie dagen in water, dagelyks 't zelve vernieuwende, waar toe zommige vers, zommige zout water nemen, daar na ſchild men het huideken van de bonen zelfs mede af, en ſtooftze als dan met een korte vette zop, zoo zyn zy onſchadelyk, en zoo wel ſmakende als eenige bonen. Daar en tegen als men dit weiken in water nalaat, en te vroeg kookt, zoo behouden zy eenige kwaadaardigheid, bezwarende het hooft, met hooftpyn, en duizelingen, zoo als wy boven van de* Jule *ook gezegt hebben.*

AANMERKING.

Deze plant ſchynt te zyn de Americ. Phaſeolus, met bladeren met een zagte wolligheid bedekt, en veel houwen door ruigheid ſtekende, met een bruin geſpikkelt zaat van *Plukn. Almag. p.* 292. en de *Phyt. Tab.* 224. *Fig.* 1. en Indiſche Phaſeolus, met ſmalle ruige houwen, en bonen Caſtanje-bruin van coleur, door tuſſchen komende vlieſen afgeſcheiden van *Ray. tom.* 3. *p.* 444. en de Putsja Pæru van de *Hort. Mal. part.* 8. *Tab.* 37. welke is de Indiſche ruige Phaſeolus, met een geele bloem, en een kleine, ruige, ſmalle houwe van *Breyn. Prodr.* 2. *p.* 82. en wilde kleinder Phaſeolus, met een zeer kleine bloem, met lange, ſmalle houwen, door een witte ruigheid bedekt van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 71. en de Indiſche kruidachtige Phaſeolus, de kleinder met ruige ſtekende houwen in de *Theſ. Zeyl. p.* 191. alwaar het overige ziet.

CAPUT TRIGESIMUM SEXTUM.

Cacara pruritus. Cacara Gattal.

ALtera, ſeu ſilveſtris Cacaræ piloſæ ſpecies eſt planta noxia, & ſcelerata quaſi, in arvis juxta ſolum prorepens, vel proximis ſeſe circumvolvens herbis. Ejus caules ſunt flagella rotunda, & longiſſima, quæ ad nodos radiculas emittunt, ubi terram tangunt; Folia longis, & vagis inſident petiolis, ternata, illis vulgaris Cacaræ ſimilia, ſed majora, læte virentia, mollia, & parallelis coſtis pertexta, tenuiſſimis obducta pilis, qui folia tam mollia efficiunt, acſi holoſerica eſſent, iſti autem pili denſiores ſunt in petiolis, & flagellis ſuperioribus, quæ ubique ad tactum mollia ſunt, ſed fallacia, pruritum enim cutis dolorificum cauſſant.

Flores longis increſcunt pedunculis, pedem, vel ulnam longis, plures ſimul undique dependentes, quique tum optime Fucum referunt volitantem quaſi, qualem formam ſupra partim enarravimus in *Cacara nigra*, & *piloſa*, ſed quæ in hac clarior adparet, uti & flores ejus majores ſunt, quam in omnibus prioribus ſpeciebus. Ante flores multa pallide virentia, & ſquamoſa adparent capitula, fere uti in Lupulo, in dicto iſto caule florifero, cujus inferior dimidia pars nuda eſt. Squamæ hæ omnes ſurſum ſunt erectæ, atque iſtis pilis obductæ, quæ ſenſim magis flacceſcunt. Atque hæ in medio ventricoſæ quaſi ſunt, quumque ſeſe aperiunt, flores tanquam e vagina prodeunt.

Flos ipſe ſesqui pollicem, vel digiti articulum longus eſt, nunc obſcure violaceus, nunc anterius violaceus, ac poſterius virens, vel albicans, cujus ſupremum, ſeu maximum petalum alas refert fuci volantis, binæ alæ laterales corpus ipſius obtegentes, quod eſt corniculum craſſiuſculum, ex albis, craſſis, & firmis ſtaminibus compoſitum. Flos amplo, ſed brevi inſidet caliculo, cujus apex eſt pallide virens, externe obductus ruffis, ſeu luteis pilis, qui ingentem cutis pruritum excitant, immo fortiorem prioribus, quoque magis ruffi ſunt, eo vehementius urunt.

Fructus multi ſimul dependent, ſuntque legumina tenuia, ac plana, paulo majora illis Cacaræ domeſticæ, ultra digitum longa, & lata, in quosdam iſthmos diſtincta juxta contenta oſſicula, quæque durum, & nigrum habent corticem, ſeu pelliculam, atque penitus teguntur ſubtilibus iſtis pilis, ſurſum, ſeu ad apicem vergentibus, ac ſatis denſis, coloris aurei, cum ruffis, & ſplendentibus ſtriis inſtar ſerici crudi.

Oſſicula quinque, vel ſex numero locantur, rotundo-plana inſtar Lupinorum, ſed tenuiora, nigra, obſcure luteis lineis, ſeu maculis notata. Pili iſti ruffi pelliculæ incumbentes tam ingratum cauſſant pruritum, & ardorem in cute, qualem in nulla alia re hic in India obſervavi, immo ipſi Indi hunc timent, quorum dura tamen cutis omnium Urticarum ardorem tolerare valet, uti & nullus ardor diutius perſentitur, quam qui ex hiſce cauſſatur pilis, ardor vulgo vocatur, ſed proprie eſt ingens, & difficilis pruritus.

Nomen. Latine *Cacara pruritus*. Belgice *Maagden-* ſeu *Crevel-Kruid*, quod nomen vulgo in Pharmacopæis confuſo *Amiantho*, quod male *Alumen Plumoſum* dicitur, tribuitur, Malaice *Cacara Gattal*, & *Daun Gattal Ayer*. Amboinice *Maöbo*, & *Maöba Oetan*, ſeu *Abbar*, i. e. *ſilveſtris Maöba*, ad diſtinctionem præcedentis domeſticæ Cacaræ piloſæ, ſed cujus pili non iſta gaudent maligna qualitate. Bandice *Manguba*.

Locus. In agris creſcit ad planas fluminum ripas, ubi fruticuli ſunt, & arena lapillis mixta, copioſe obcurrit in Hila prope ejus magnum flumen, & olim quoque prope Caſtellum Victoriam reperiebatur ad amnem Elephantem dictum, ſed ibi magna ex parte exſtirpata eſt hæc planta, quum ibi quotidie aqua pro potu petitur, & lavatu exeunt.

XXXVI. HOOFDSTUK.

Het Maagde-Kruid.

DE *tweede, of wilde zoorte van de baairige Cacara; is een ſnood, en ondeugent gewas, in het veld langs de grond kruipende, of door de naaſte ruigte ſlingerende. De ſtelen zyn ronde, en zeer lange ranken, die by baar knien bier en daar inwortelen, daar ze de aarde raken, op lange, en ydele ſtelen bladeren dragende, dewelke drie en drie by malkander ſtaan, die van de gemeene Cacara gelyk, doch grooter, blyde-groen, zagt, met paralelle ribben doortogen, alle bekleed met fyne baairtjes, die het blad zoo zagt maken, als verſleten Satyn, of Fulp, welke baairen men nog digter ziet aan de ſtelen, of voorſte ranken, overal zagt in 't aantaſten, maar bedriegelyk, want zy verwekken ſteken, en jeuken op de huid.*

De bloemen komen voort aan lange ſtelen, een voet, of een elle lang, veele by malkander, en rond om dezelven hangende, dewelke alderbeſt gelyken na een Horſſel, die vliegen wil, diergelyke gedaante wy maar ten deele verhaalt hebben, boven in de Cacara nigra, *en* piloſa, *maar aan deze nu klaarlyk gezien werd, gelyk ze ook grooter zyn, dan van alle de voorgaande zoorten. Voor de bloemen ziet men veel bleek-groene, en ſchubachtige knoppen, ſchier als aan onze Hoppe, aan de voornoemde ſteel, wiens agterſte helft bloot is. Deze ſchubben zyn allegaar na vooren gekeert, en met de voornoemde baairen bekleed, die nu allenkskens geelder werden. De ſchubben zyn in de midden buikig, en haar openende, aan koomen 'er de bloemen uit als uit een ſcheede.*

De bloem is anderhalf duim, of een lid van een vinger lang, zomtyds geheel donker-violet, zomtyds vooren violet, en achter groenachtig, of wit, waar van het bovenſte, en grootſte blaadje vertoont de vleugels van een Horſſel, die vliegen wil, de twee wangen ter zyden het licbaam der zelver bedekkende, zynde een dik hoorentje van witte, dikke, en ſtyve draden gemaakt. De bloeme ſtaat in een wyd, doch kort kelkje, daar aan men een ſpitze ziet licht-groen, van buiten bezet met booggeele, of roſſe baairtjes, die een groot jeuken op de huid veroorzaken, en ſterker dan de voorige, en hoe roſſer die zyn, hoe meer die branden.

De vruchten hangen veele by malkander, en zyn dunne platte houwen, wat grooter dan die van de tamme Cacara, ruim een vinger lang, en breed, in zekere heuveltjes verdeelt na de ingeſlotene bonen, hard, en zwart van ſchaale, doch ganſch bedekt met die fyne baairtjes, die alle na vooren, of na de ſpitze gekeert zyn, en redelyk digt ſtaan, van verwe gout geel, met onderlopende roſſe ſtrepen, en glimmende als rouwe zyde.

De Boontjes zyn vyf, of zes in 't getal, rondachtig, plat als Lupynen, doch dunder, zwart, met donkergeele linien, of plekken. De voornoemde roſſe baairtjes op de ſchaal verwekken een zoo moeyelyk jeuken, en brand op de huid, als ik van geen andere dingen in Indien weet, zynde zelfs de Indiaanen bange daar voor, wiens harde huid nogtans de brand van alle Bernetels verdragen kan, gelyk ook geen brand langer duurt, dan die van deze baairtjes veroorzaakt werd, men noemt het brand, maar eigentlyk te zeggen, is het een fel, ende moeijelyk jeuken.

Naam. *In 't Latyn* Cacara pruritus. *In 't Duits* Maagden, *of* Crevel-kruid, *welken naam men anders in onze Apotbeeken geeft aan de geſtoten* Amianthus, *by hun qualyk* Alumen Plumoſum *genaamt. In 't Maleyts* Cacara Gattal, *en* Daun Gattal Ayer. *In 't Amboins* Maöho, *en* Maöha Oetan, *of* Abbar, *dat is* wilde Maöha, *tot onderſcheid van de naaſt voorgaande tamme, doch aan wiens baairen geen diergelyken quaadaardigheid is. In 't Bandaas* Manguba.

Plaats. *Het waſt in de velden aan de vlakke Oevers van Rivieren, daar het kreupel-boſch heeft, en zandig is, met ſtenen gemengt, men vindt het veel op Hila by deszelfs groote Rivier, en eertyds was het by 't Caſteel Victoria ook te vinden aan de Rivier Olyphant, doch is meeſt daar uitgeroeid, om dat men daar dagelyks drinkwater haalt, en waſſchen gaat.*

Usus ejus nullus alius innotuit, nisi inlicita quædam lubria, quæ alicui adficiuntur per subtiles istos pilos fructibus insidentes, qui facillime abradi possunt, & in cistis, chartis, vel arundinibus servantur. Sique hi clam alicujus vestibus inflantur, vel in cubili sparguntur, intolerabilem excitant cutis pruritum, quod nulli inservit rei, nisi quod tædium, & ingrata excitet ludibria, ex quibus sæpe rixæ, & pugnæ oriuntur. Quales artes in Europa cum dicto contuso Amiantho instituuntur. Hi pili digitis deglubi possunt, & in globulos formari, sed cavendum est digitis non detersis faciem, vel cutim adtingere, ubique enim adhærent subtiles isti pili, qui tam pusilli sunt, quam apis aculeus. Si tactæ, & adustae partes aqua abluantur pluviali, dolor augetur, sed oleo, vel cineribus siccis oblinitae si fuerint, minuitur, sed non mox cessat.

Si ante paucum temporis spatium pluviae ceciderint, non conducit in fluminibus eluere, ad quorum ripas notum est Cacaram hanc crescere, quum pili per pluvias abluti in flumine fluctuent, ac facillime alicujus corpus tangant. Sed si per aliquot continuos dies pluerit, non nocebit, quum ripae tum satis fuerint ablutae.

Nai Corana Hort. Malab. tom. 8. *cap.* 35. descripta cum hac convenit, vocaturque Malab. *Nai Corana.* Bracm. *Guilo.* Portug. *Fabas Cuseira.* Belgice *Maagden-Kruid*, cujus medicinales quaedam virtutes ibi conmemorantur, quae hic ignotae sunt. *Dr. Commelinus* dicit, in Suratta quoque crescere, ibique vocari *Cohuge. Dr. Rajus libr.* 18. *cap.* 1. scribit, reperiri quoque in insula Barbados in India Occidentali, atque siliquarum decoctum comprobatum esse remedium contra Hydropem.

Gebruik. *Daar is geen ander gebruik van bekend, dan eenige onbeboorlyke potzen, die men iemant aandoet met de voornoemde subtile haairtjes op de vruchten zittende, die men zeer lichtlyk afschrapen kan, en in doosjes, Bamboezen, of Papiertjes pleegt te bewaren. Zoo men ze iemant heimelyk in de kleeren blaast, of op het slaap-goet strooit, zoo verwekkenze een onverdragelyk jeuken op de huid, tot niets strekkende als iemant een verdriet, en anders een kortswyl te verwekken, waar uit dikwils een kyven, en vegten volgt. Diergelyke potzen men in Europa met den voornoemde gestoten Amianthus doet. Men kan deze haairtjes met de vinger wel afstropen, en tot bolletjes formeeren, maar men moet zig wagten met ongeveegde vingers op 't aangezigt, of de huid te raken, want overal blyven de subtile haairtjes aan hangen, zoo klein als een angel van een Bye. Als men de verbrande plaatzen met vers water wascht, dan vermeerdert de pyn, maar met oly, of drooge assche werd ze verdooft, doch gaat niet straks over.*

Als het kort te vooren geregent heeft, zoo is het niet goed in de Rivieren te wasschen, aan welkers oever men weet, dat deze Cacara wast, om dat de haairtjes door den regen afgespoelt in de Rivier dryven, en iemant zeer ligt aan 't lyf raken. Maar als het eenige dagen aan malkanderen geregent heeft, zoo heeft het geen noot, om dat de Oevers als dan ter degen afgespoelt zyn.

Nai Corana *in* Hort. Malab. cap. 35. lib. 8. *werd deze plante genoemt, in 't Malab.* Nai Corana. *Bragm.* Guilo. *Portugees* Fabas Cuseira. *In Duits* Maagden-kruid, *waar van eenige medicinaale kragten aldaar verhaalt werden, dewelke alhier onbekend zyn.* Dr. Commelinus *zegt, dat het mede in Suratten groeit, en aldaar* Cohuge *hiet.* Doct. Rajus lib. 18 cap. 1. *schryft, dat het mede op het Eiland Barbados in West-Indien te vinden is, en het afziedzel van deszelfs houwen een geprobeert middel zy tegens de Waterzugt.*

Tabula Centesima Quadragesima Secunda

Cacaram exhibet *pruritus* cum ejus *legumine rugoso* A *separato.*

De Hondert twee en veertigste Plaat

Vertoont het *Maagde-Kruid* met deszelfs *ruige houwe* A afzonderlyk.

OBSERVATIO.

Hic est Phaseolus Zeyl. lobis undiquaque pilosis, fructu lucido nigro *Mus. Zeyl. p.* 67. & *Thes. Zeyl. p.* 191. & Phaseolus Orientalis, pruritum excitans hirsutie siliquarum, fructu nigro splendente *Plukn. Almag. p.* 292. & Phaseolus utriusque Indiæ, lobis villosis, pungentibus, minor *Par. Bat. Pr. pag.* 364. & *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 69. ubi vide reliqua, nec non in *Thes. Zeyl. p.* 191.

AANMERKING.

Dit is de Zeylonsche Phaseolus, met peulen overal haairig, en een heldere swarte vrucht van het *Mus. Zeyl. p.* 67. en de *Thes. Zeyl. p.* 191. en Orientaalse Phaseolus, jeukte veroorzakende, door de ruigheid der houwen, met een swarte blinkende vrucht van *Plukn. Almag. p.* 292. en kleinder Phaseolus van beide de Indien, met wolachtige houwen, die steken van de *Par. Bat. Pr. p.* 364. en *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 69. alwaar het overige ziet, als mede in de *Thes. Zeyl. pag.* 191.

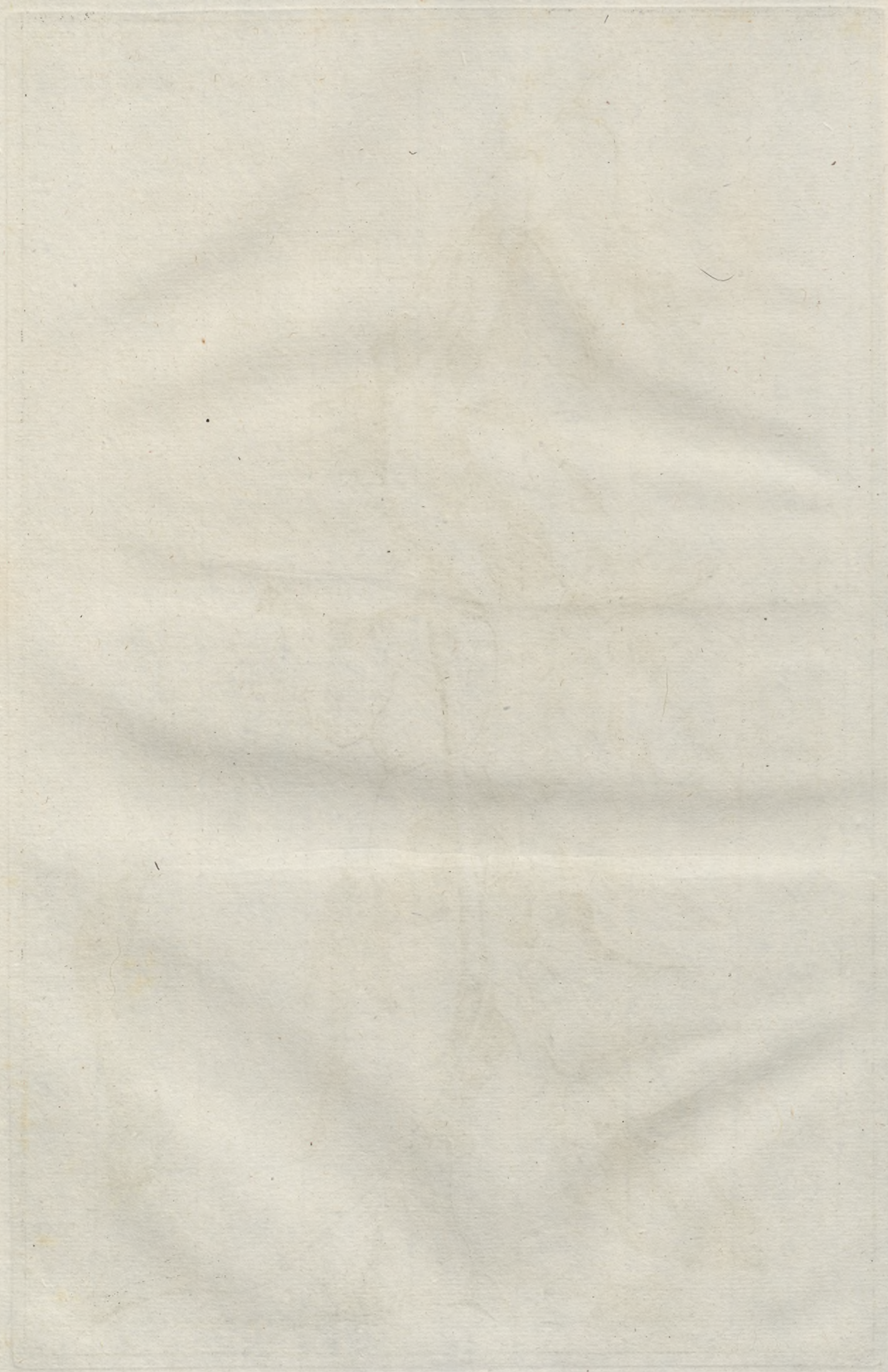

Tab. CXLII.

Dolichos pruriens Willd.

Mucuna ——— DC.

CAPUT TRIGESIMUM SEPTIMUM.

Camolenga. Condor.

IN Indiæ inſulis quædam quoque Cucurbitæ, & Cucumeris reperiuntur ſpecies ab Europæis diverſæ, quas tranſitu nunc etiam adtingemus, harumque nobiliſſima eſt *Camolenga*, quæ maxima eſt ſpecies Indicarum Cucurbitarum, folia gerens, ac creſcens uti Cucurbita nota.

Folia ejus ad ſummum ſex, vel ſeptem pollices longa ſunt, octo, & novem lata, in quinque protuberantes diſtincta angulos, præter unum alterumve minorem ad rotundas auriculas locatum, qui profundum formant ſulcum, ubi petiolus inmittitur, qui inde ſeſe in quinque magnos extendit nervos, quorum quivis ad ſuum tendit angulum, ſuperius obtuſum apicem formantem. Folia hæc ab utraque parte rugoſa ſunt, & pilis obducta, ſed ſubtus lanuginoſiora. Caules, & flagella rugoſiora ſunt, craſſioribus pilis, & eminentibus punctulis notata, formam vero habent anguloſam, & ſtriatam, foliaque hæc ſaporem habent fatuum, cuivis folio clavicula obponitur bifida.

Flos campaniformis eſt, uti in Cucumere, ſed major, luteus, inque petala quinque rugoſa diſtinctus, vix quatuor digitos latus, inque centro columnam gerit cum tribus intortis ſtaminibus, quibus corona inſidet in novem angulos diſtincta.

Fructus ſunt uti in Cucurbita majore, ex rotundo oblongi, ab utraque parte æquales, & rotundi, ſesqui, ac binos pedes longi, ſemi pedem craſſi, externe æquales, ac farina alba, ſeu griſea conſperſi, quæ detergeri poteſt.

Caro alba eſt uti in Cucurbitis, ſed ſubſtantiæ durioris, & craſſioris. Interna ejus ſubſtantia eſt mollis, & ſuccoſa, ſimilibus repleta ſeminibus, quibus Melopepones, ſed quæ mollia ſunt, & alba. Diu virides ſunt hi fructus, acſi hominum uſui ſeſe obferrent, tandem vero generant gilvum, durum, & lignoſum putamen, ipſorumque caro ſicca, & fungoſa eſt, quum nulli inſerviunt uſui, niſi quod ſemina exhibeant propagationi conducentia, craſſioribus aſſerculis inponendæ ſunt hæ plantæ ob fructuum pondus. Quum vero incolæ nolunt ſumptus facere aſſerculorum, hinc ad majores permittunt adſcendere arbores, vel ſupra ædes, quarum tecta penitus obcupant. Circa plantæ radicem fovea excavanda eſt, in quam quævis projectilia, cineres, & crematæ projiciuntur herbæ, unde hæc ac quævis Cucurbitarum ſpecies læte, & luxurioſe creſcunt.

Nomen. Latine *Camolenga.* Malaice *Camolenga*, & *Condor.* Apud Amboinenſes nullum peculiare obtinuit nomen. Quidam Belgice vocant *Spaanſch Spek.* Javanice *Blycko.* Bandice *Condor.* Maccaſſarice *Conrol.* Sinice *Tankoë.*

Locus. Ex Java, & Baleya in haſce deducta eſt terras, ac magis a Sinenſibus, & peregrinis colitur, quam ab incolis.

Uſus. Fructus ad cibum adhibentur, quum nempe teneri ſunt, quorum caro exterior duriuſcula craſſe abſcinditur, & in fruſta conſciſſa coquitur inſtar aliarum Cucurbitarum. Tenera quoque ejus folia oleri inſerviunt aliis mixta herbis. Plurimus tamen horum fructuum uſus eſt ad conditum, quod Sinenſes optime norunt præparare, apud quos hoc quoque maxime venale proſtat.

Hunc in finem perfecti, ac vetuſti eliguntur fructus, quorum putamen jam induruit, quod a carne ſeparatur, quæ in oblonga ſcinditur fruſta, digitum longa, atque hæc per binos dies, & noctes in aqua macerantur, & ſicca dein coquuntur in Saccharo albo, ita ut fruſta ſicca eximi poſſint. Conditum eſt fatuum, & dulce, ſed a Sinenſibus maxime æſtimatum, quod non tantum ad potum Thee proponitur, ſed in omnibus quoque conceditur morbis, quum modice refrigeret. Præſertim conducit in tuſſi ſicca, & aliis faucium inflammationibus. Ipſi quoque tribuitur virtus venena enecandi, vel ſaltem inertia reddendi, quum quis ſit toxico infectus.

Caro

XXXVII. HOOFDSTUK.

De Camolenge-Plant.

IN de Indiſche Eilanden heeft men ook eenige zoorten van Cauwoerden, en Comcommers van de Europiſche verſchillende, die wy nu overlopen zullen, de vermaarſte daar onder is de Camolenga, *de grootſte zoorte van de Indiſche Cauwoerden, van bladeren, en wasdom als onze bekende Cauwoerden.*

De bladeren zyn op 't grootſte zes, en zeven duimen lank, acht, en negen breed, verdeelt in vyf uitſtekende boeken, behalven nog een, of twee kleindere, agter aan de ronde billen, dewelke een diepe bogt, of klove maken, daar de ſteel ingelaten word, die zig van daar in vyf groote zenuwen verdeelt, ieder na een boek gaande, die vooren een ſtompe ſpits formeert. De bladeren zyn te weerzyden ruig, en met haairtjes bezet, doch van onderen wolachtiger. De ſtelen, en ranken zyn nog ruiger, met grove haairen, en uitſtekende punctjes bezet, doch van gedaante geboekt, en geſtreept, de bladeren zyn van ſmaak ſmets, of laf, tegens over ieder blad ſtaat een klauwiere, die zig in tween verdeelt.

De bloeme is klokkeformig, als aan de Comcommers, doch grooter, geel, in vyf gekronkelde blaadjes verdeelt, ſchaars vier vingers breed, hebben in de midden een Colummetje, met drie gedraaide ſteeltjes, waar op een kroontje met negen hoeken ſtaat.

De vruchten zyn groote Cauwoerden, uit den ronden lankwerpig, achter en vooren even rond, anderhalf, en twee voeten lang, een half voet dik, van buiten egaal, en met een wit, of grys meel beſtrooit, dat men afſtryken kan.

Het vleeſch is wit, als aan andere Cauwoerden, doch harder van ſubſtantie, en dikker. Het binnenſte is mede een week, ende vochtig vleeſch, met diergelyken zaden als Water-Meloenen, doch week, en wit. Zy blyven lange groen, als of zy op den dienſt der menſchen wagtede, maar eindelyk gewinnenze een vaale, harde, en houtachtige ſchale, en het vleeſch werd droog, en voos, wanneer ze nergens toe deugen, als zaad te geven, om voort te planten. Men moet ze op ſterke latten leiden, wegens de zwaarte der vruchten. Maar om dat de Inlanders de onkoſten van de latten niet willen doen, zoo laten ze dezelve de grooten bomen oplopen, of over hare huizen, daar zy de daken geheel bedekken. Om de wortel van dien ſtok moet men een voet, of kransje maken, en daar in allerlei uitvaagzel, aſſche, en gebrande ruigten ſmyten, daar van die, en alle Cauwoerde zoorten [illegible] worden.

Naam. *In 't Latyn* Camolenga. *In 't Maleits* Camolenga, *en* Bondor. *By de Amboineezen heeft ze geenen naam. Zommige noemen ze in 't Duits* Spaanſch Speck. *In 't Javaans* Blycko. *In 't Bandaas* Condor. *Op Maccaſſaars* Conrol. *In 't Sinees* Tankoë.

Plaats. *Zy is van Java, en Baly in deze landen gebragt, en werd meer van de Sineezen, en vreemdelingen geoeffent, dan van de Inwoonders.*

Gebruik. *De vrucht werd tot de koſt gebruikt, te weten de jonge vruchten, het buitenſte hardachtige vleeſch, dik geſchild, in ſtukken geſneeden, en gekookt, gelyk andere Cauwoerden. Zoo dienen ook de jonge bladeren tot moeskruid, onder andere bladeren gemengt. Het meeſte gebruik echter van deze vruchten is tot het confyten, waar mede de Sineezen beſt weeten om te gaan, by dewelke men ze ook meeſt te koop vind.*

Hier toe neemt men de oude vruchten, en wiens ſchaal al hard geworden is, die men van het vleeſch afneemt, en 't zelve ſnyd men in lankwerpige ſtukjes, gelyk een vinger, en weektze een etmaal, of twee in water, en kooktze daar na droog in witte Zuiker, zoo dat men de ſtukjes droog in de hand kan nemen. Het is een laf, en zoet confyt, doch by de Sineezen zeer geacht, niet alleen by den Thee-bak op te zetten, maar ook in allerlei ziekten toegelaten, om dat het matelyk verkoeld. Inzonderheid doet het goed by de drooge hoeſt, en andere verhitheid in de keele. Men ſchryft hem ook de kragten toe om het fenyn te dooden, of immers kragteloos te maken, als iemant vergeven is.

Men

Caro hæc quoque raditur, ejusque exprimitur fuccus, qui ægro propinatur, reliquaque parte totum corpus abluitur. Portugalli Marmeladæ quoque fpeciem ex ejus carne præparant, quam *Bocado* vocant, quum rafam, vel minutim confciffam carnem cum Saccharo excoquunt, fique fuerit frigefacta, in quadrata hanc fcindunt frufta.

Hujus fructus mentionem facit *Julius Scaliger exercit.* 181. *fect.* 15. qui ipfi dicitur Camolenga, forte a regione hujus nominis in veteri India fita, licet hanc in provincia Corcopola ponat, ibique dicit incolas ex hac conditum quoddam præparare, quod dulciorem habet faporem Hifpanorum *Carabaffada*, quæ ex Cucurbita, vel Malis Citriis componitur.

Quam falutaris etiam prædicetur ejus fuccus illis, qui adfumpferunt venenum, ad illud exftinguendum, a Maccaffarenfibus tamen prohibetur illis, qui fpafmo, ac præfertim fpafmo genitalium funt obnoxii, qui lethalis eft morbus in hifce Orientalibus regionibus, quique Malayenfibus *Sackit Tata Ruga*, h. e. teftudinis morbus vocatur, & Amboinenfibus *Ennemoeri*: uti & in morbo *Moereto* dicto, qui eft morbus pectoris, quum quis inftar moribundi refpiret. Immo dicunt, fi quis tali fit fubjectus morbo, & hujus *Camolengæ*, vel *Labo* albi quid edat, morbum hunc ftatim proventurum effe. Quandam etiam norunt artem, licet quædam adfit fuperftitio, ad efficiendum, ne teneri fructus *Labo*, vel *Camolengæ* decidant, in inferiore enim ftipitis parte ficcatam adpendent criftam, vel rugofum, & criftatum caput pifcis fuctoris *Cuto Colujo* dicti.

Cum hac planta convenire videtur *Cumbulam Hort. Malab. part.* 8. *cap.* 3. ubi Bracm. *Curaly*, Portugall. *Bobora Dagoa*. Belgice *Water-Pompoenen* vocatur, & dicitur tenerum ftipitem venenofum effe, feniorem vero effe ejus antidotum.

Men rafpt het vleefch, en perft den zap uit, waar van men den Patient te drinken geeft, en met de reft het gebeele lyf wafcht. De Portugeezen maken ook een zoorte van Marmelade daar van, die ze Boccado *noemen, het geraspte, en klein gefneeden vleefch met Zuiker opkokende, en koud geworden zynde, tot vierkante ftukjes, of brokjes fnydende.*

Van deze vrucht maakt gewag Julius Scaliger exercit. 181. fect. 15. *dezelve noemende* Camolenga, *misfchien in Oud-Indien, hoewel hy ze in de provintie Corcopal ftelt, aldaar zegt hy ook dat de Inwoonders een Zuikerwerk daar van maken, zoeter van fmaak, dan der Spanjaarden* Carabaffada, *uit Cauwoerden, of Citroenen gemaakt.*

Hoe gezont men zegt den zap te zyn om het ingenome fenyn te dooden, zoo werd het nogtans by de Maccaffaren verboden, aan die geenen, die eenige nood heeft van fpasmus, en inzonderheid den fpasmum genitalium, een doodelyk accident in deze Oofterze landen, by de Maleyers, Sakkit Tata Ruga, *dat is een* Schildpadts euvel, *by de Amboinefen* Ennemoeri *genoemt; als mede by de ziekte* Moereto *genaamt, 't welk is een longe-ziekte, als iemandt hucbult gelyk als ftervende. Ja zy zeggen, als iemand deze ziekte fubject zynde, of van deze* Camolenga, *of van de witte* Labo *eet, dat zig de ziekte terftont aan hen zal openbaren; zy hebben ook een zekere Thuinierkonft, hoewel daar wat fuperftitie onder loopt, om te maken, dat de jonge vrugten van* Labo *en* Camolenga *niet af en valle, wantze hangen aan 't onderfte van den ftok een gedroogt kammetjen, of het ruige en gefronfte hooft van den vifchfuiger, Cuto Colujo genaamt.*

Hier mede fchynt over een te komen het Cumbulam in Horto Malab. part 8. cap. 3. *alwaar het in Bram.* Curaly. *Portugees* Bobora Dagoa, *in 't Duyts* Water-Pompoenen *genaamt wert, als mede dat de jonge ftruik venynig zy, daarentegen de Oude 'er een Tegenbaat van zy.*

Tabula Centefima Quadragefima Tertia

Camolengam exhibet cum ejus *fructu.*

De Hondert drie en veertigfte Plaat

Vertoont de *Camolenge*, ofte *Water-Pompoens Plant*, met deszelfs *vrucht.*

OBSERVATIO.

Olim hi fructus *Pepones* vocati fuere, eftque Pepo oblongus *C. B. Pin.* & *Moris. hift.* 26. nunc autem vocatur Cucurbita feminum margine integro tumido a *Linnæo* in *H. Cliff. p.* 452. ubi vidi reliquos auctores, horumque fructuum varietates.

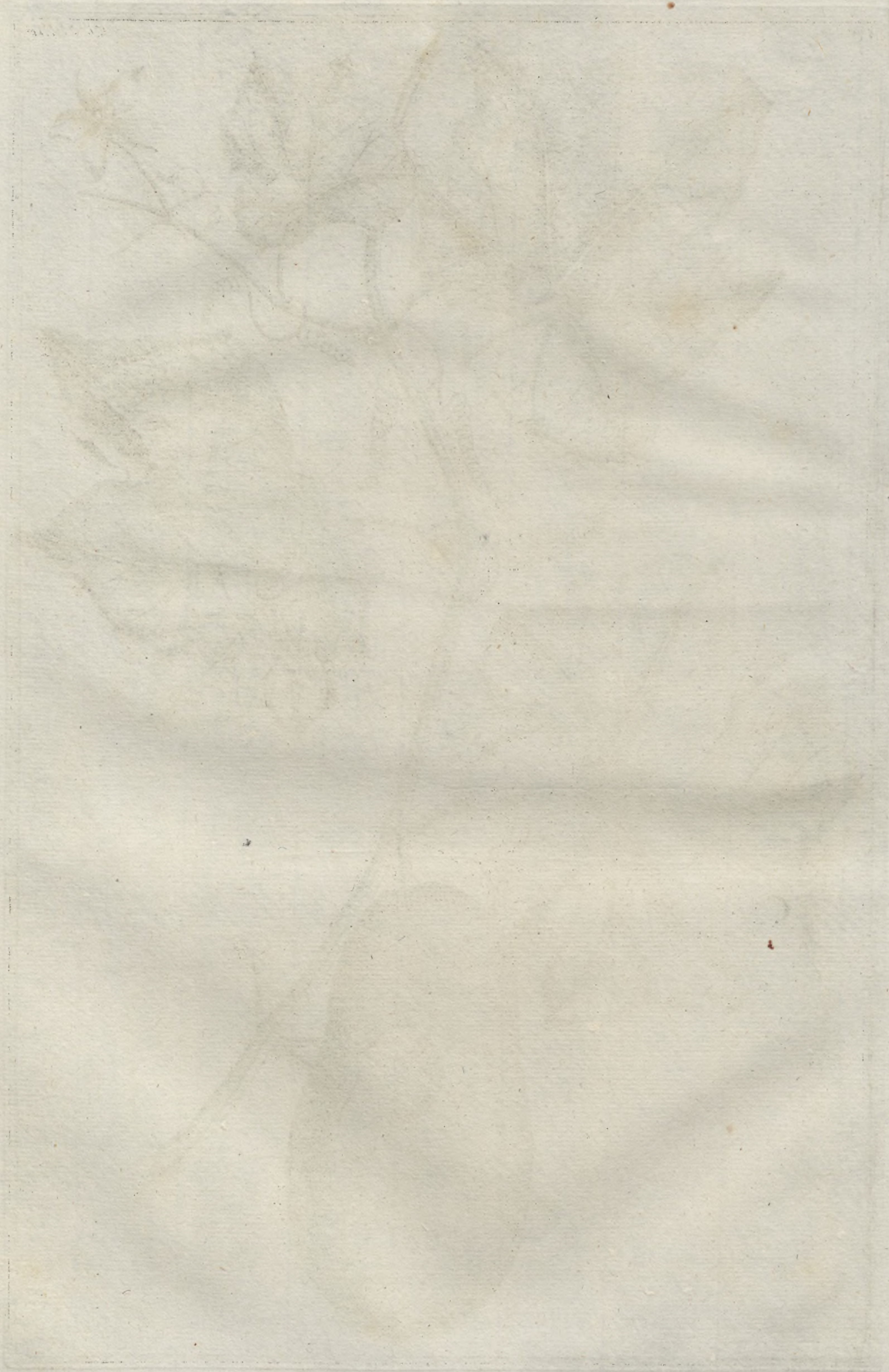
AANMERKING.

Eertyds wierden deze vruchten *Pompoenen* genaamt, en is de lankwerpige Pompoen van *C. B. Pin.* en *Moris. hift. p.* 26. doch nu werd ze genaamt Cucurbita, ofte Cauwoerde met den rand der zaden heel, en opgefwollen van *Linnæus* in de *H. Cliff. p.* 452. alwaar de overige Schryvers ziet, en de veranderingen van deze vruchten.

Cucurbita farinosa. DC.

CAPUT TRIGESIMUM OCTAVUM.

Cucurbita lagenaria. Calabaſſa.

HÆc Cucurbitæ ſpecies magnum quoque format ſtipitem, ejusque folia rotundiora ſunt, quam prioris, fere ſine angulis, penitus lanuginoſa, tam folia, quam caules, ad tactum mollia fere inſtar panni optimi, odoris, & ſaporis amari, & ingrati. Cuivis folio obponitur clavicula bifida, proximis ſeſe circumvolvens palis.

Flos ejus quoque campaniformis eſt, ingens, & niveus. Fructus triplicem habent formam, quorum primus, ac vulgatiſſimus inſtar vaginæ extenſus eſt, cum ventre amplo, & longo, & anguſto collo, ſecundus amplo ventre ſenſim anguſte deſinit, ac brevem format collum. Tertius duplicem fere obtinet formam, inferius nempe amplum habet ventrem, qui cito anguſtatur, & anguſtum format collum, ſed mox ſeſe iterum explicat, & parvum format ventrem, ac dein in tubum iterum ſeſe explicat. Cuncti vero externe ſatis craſſum, & lignoſum gerunt putamen, obſcure luteum, & glabrum. Interna fructuum medulla alba eſt, & ſeminibus referta, uti in cunctis Cucurbitis, ſed ob amaritiem non in uſum vocatur, unde nec operæ pretium cenſetur hanc plantam aſſerculis inponere, ſed juxta terram prorepere permittitur, ac per herbas, & ad arbores ſilveſtres adſcendere.

Nomen. Latine *Cucurbita lagenaria.* Malaice *Calabaſſa*, quod deſcendit a Portugallica, vel Hiſpanica voce *Calabaça*, quæ generaliter *Cucurbitam* denotat. Maccaſſarice *Labo.* Boetonice *Colobbe.* Balyice *Waloc.*

Locus. Amboinenſes non hanc colunt plantam, ſed maxime Baleyenſes, aliique peregrini, qui exercent artem ex arboribus eliciendi ſuccum; In Maccaſſara, & regione Boegenſi elegantiſſimi, & maximi creſcunt fructus, ubi & quarta obcurrit ſpecies, quæ fructum gerit maximum, ac rotundum cum collo brevi, fere inſtar Peponis, qui ſupra aperitur inſtar cruſti.

Uſus. Ad cibum hæc planta adhiberi nequit ob nauſeoſam amaritiem, quæ in fructibus, foliis, ac caulibus detegitur, coluntur autem modo ob fructus ingentes, qui permittuntur indureſcere, ut lignoſi fiant, ac dein interna medulla tota ſinitur putreſcere, vel terebra eximitur, tum in ipſorum cavitate tres, quatuorve heminæ aquæ, vel alius liquidi contineri poſſunt. Hæc itaque vaſa primum in fumo parum ſiccata, aptiſſima ſunt, in quibus varii liquores ſervari poſſunt, præſertim apud Tiffadores, qui illa arboribus adpendent, ex quibus ſuccum quendam elicere volunt.

Hæc porro vaſa liquore repleta quam utiliſſima, & commodiſſima ſunt in itineribus, tam ad vehenda, quam ad portanda, quum non ponderoſa ſunt, ac vim quandam tolerare poſſint, melius quam Porcellana, vel vitrea, odorem vero, & ſaporem iſtius liquidi, quo fuere repleta, diu ſervant, talique potu hæc continuo replere oportet. Ex quarta ſpecie, quæ rotunda, & plana eſt, ciſtæ, & ſcrinulæ formantur, ſi collum cum parte quadam ſuperficiei rotunde exſcindatur, uti cruſtum aperitur, atque ex alio quovis ligno operculum aperturæ inponitur, quod hanc rite claudit, ita ut illius oræ parum promineant. In hiſce veſtes, lintea, aliæque ſiccæ res ſervari poſſunt, quæ in itineribus requiruntur, & a pluviis arcendæ ſunt.

Plurimi horum fructus in Boetone creſcunt, unde in Amboinam, & alias deferuntur regiones in commodum Tiffadorum. In Baleya circa pagum Padong magnitudinem adquirunt Tappayang, quod ſexdecim, & ſeptemdecim heminas aquarum continet, quique ibi adhibentur ad Saguerum potum transferendum, plantatur circa arbores extenſas, quales ſunt Mangæ, in quarum ramis ſeſe extendunt. Maturi fructus abſciſſi funibus demittuntur, ne per caſum frangantur.

Tum

XXXVIII. HOOFDSTUK.

De fles Calabaſch Plant.

DEze zoorte van Cauwoerden gewint mede een grooten ſtam, en de bladeren zyn ronder dan de voorige, ſchier zonder hoeken, ganſch wolagtig zoo wel bladeren als ſtelen, zagt in 't aantaſten, als fyn laken, van reuk, en ſmaak bitter, en onlieflyk, tegen over ieder blad ſtaat zyn Clauwier in tween verdeelt, die zig om de naaſte ſtokken vlegten.

De bloeme is mede klokformig, groot, en geheel wit. De vruchten zyn van driederly fatzoen. De eerſte en gemeenſte als een blaaze met een wyden buik, en een langen ſmallen hals; de tweede loopt van een wyde buik allenskens toe, en maakt een korten hals. Het derde fatzoen is ſchier dubbelt, te weten onder een wyde buik, die ſchielyk toeloopt, en een ſmalle hals formeert, maar ſtrax zich weerom uitbreid, een kleinen buik maakt, en dan weder in een hals toeloopt; alle hebbenze van buiten een redelyke dikke houtagtige ſchale, donker-geel en glad: Het binnenſte merg is wit, en vol korrels, gelyk aan alle Cauwoerden, maar werd wegens zyne bitterheit tot niets gebruikt, men agtze de moeite niet waart op latten te leiden, maar laat ze langs de gront lopen, door de ruigten kruipen, of de wilde boomen beklimmen.

Naam. *In 't Latyn* Cucurbita Lagenaria. *In 't Maleyts* Calabaſſa, *afkomſtig van het Portugeze, of Spaanſche woort* Calabaça, *'t welk in 't algemeen een* Cauwoerde *beduit. In 't Macaſſaars* Labo. *Boetons* Colobbe. *Baleyts* Waloc.

Plaats. *De Amboineezen planten 't niet, maar meeſt de Baleyers, en andere vreemdelingen, die hun geneeren met het Teiſſeren van eenige boomdranken; op Maccasſer en in 't Boegiſſe lant groejen wel de ſchoonſte, en grootſte, daar men nog een vierde zoorte heeft, zeer groot, en rond met een korte hals, ſchier als een Pompoen, die men boven open ſnydt als een paſtye.*

Gebruik. *Tot de koſt kan men van deze Plante niets gebruiken wegens de walgelyke bitterheit, die in de vrugten, bladeren, en ſtelen zit: maar zy werden alleenlyk geplant om de groote vruchten, die men oud en houtagtig laat worden, daar na het binnenſte merg geheel en al uitneemt met boren, of laat uitrotten, zoo kan men in deze holligheit drie a vier kannen water bergen. Deze vaten dan eerſt wat in den rook gedroogt, zyn zeer bequaam om alderlei vocht daar in te bergen; inzonderheit by de Tiffadoors, om aan de bomen te hangen, waar uit men eenige drank wil tappen.*

Deze vaten met drank gevuld zyn ook zeer dienſtig, en gemaklyk in 't reyzen, zoo om te vervoeren als te dragen, om dat ze ligt zyn, en eenig ongemak beter verdragen konnen als Porcelyn, of glas, maar reuk, en ſmaak van dien drank, waar aan ze gewend zyn, behoudenze lange, en men diend daar by te blyven. Uit de vierde zoorte zynde rond, en plat, werden doosjens en Koffertjes gemaakt, als men den hals met een gedeelte van de ſchaal in de ronde uitſnydt, gelyk men een Paſtey op ſnydt, en in plaatze van 't opgeſneedene een ander deel van hout daar op maakt, dat effen op dat gat ſluit, en aan de kanten wat overſteekt. Hier in kan men kleederen, linnen, en andere drooge waaren bergen, die men in de reizen moet mede voeren, en voor den Regen vry houden.

De meeſten vallen op Boeton, van waar zy naar Ambon, ende elders heen gevoert werden, tot gerief van de Tiſſadoors. Op Baly omtrent de Negorye Padong vallenze zoo groot als een Tappajang, daar zestien a zeventien kannen waters in gaan, gebruikelyk om haare Saguers-drank na andere plaatzen te dragen, men plantze by uitgebreide bomen, gelyk Mangas bomen, op welkers takken zy haar uitbreiden. De rype afgeſneede vruchten moet men met touwen aflaten, op dat zy door 't vallen niet breeken.

Als

Tum in ſuperiore parte aperiuntur, medullaque extrahitur, cinisque inponitur, ut reliqua putreſcat caro, quæ eſui, ac cibo inepta eſt.

Videtur hic fructus deſcribi in *Hort. Malab. part.* 8. *cap.* 5. Malab. *Cappa Schora.* Bracm. *Culivo dudi.* Portug. *Bobora Calbaſſa.* Belgice *Fles - Appelen*, ac ſilveſtris delineatur. *Fig.* 4. ſub nomine *Cacapalam.*

Altera ſilveſtris quoque obcurrit ſpecies plerumque in litore creſcens, priori in omnibus ſimilis, ſed minora gerens folia, ac flores. Fructus ejus haud ſpithamam longi ſunt, plerumque breviores, parvum gerentes ventrem, ac longum incurvumque collum, inſtar Retortæ, omnesque ejus partes amaræ ſunt, & ingratæ, ita ut manus amaro inficiant ſapore, ſi fuerint adtactæ, immo pejus quam Colocynthis; vocatur *Calabaſſa Utan*, quum ſponte in arenoſis creſcat litoribus, atque olim copioſi hi fructus reperiebantur in ſinu Cajeeli.

Siccati, & excavati fructus apud incolas in uſu ſunt, in quibus ſubtilem ſervant calcem, quam ſecum ducunt, ut cum Siri Pinanga maſticent, in hiſce quoque pulverem pyrium aliaque conſervant medicamenta.

Als dan ſnydt men ze boven open, halende een deel van 't merg uit, doet daar aſſe in, zoo verrot alle het binnenſte merg ſpoedig, 't welk dog tot de koſt onbequaam is.

Het ſchynt dat deze vrucht beſchreeven wort Hort. Malab. part. 8. cap. 5. *In 't Malab.* Cappa Schora *In 't Bragm.* Culivo dudi. *In 't Portug.* Bobora Calbaſſa. *In Duyts* Fles - Appelen. *En de wilde werd afgebeeld door Cacapalam.* Fig. 4.

Daar is nog een wilde zoorte gemeenelyk op ſtrand waſſende, de voorgaande in alles gelyk, dog kleinder aan bladeren, en bloemen. De vruchten zyn niet boven een ſpan lang, gemeenelyk korter, met een kleine buik, en een langen krommen hals, gelyk een Retorte, ook in alle zyne deelen bitter, en onlieffelyk, zodanig dat de handen bitter blyven als men ze handelt, alzoo ſlim als eenige Coloquinten, men noemt het Calabaſſa Utan, *om dat ze op ſandige ſtranden in 't wilt waſſen, en waren eertyts veel te vinden in de bogt van Cajeeli,*

De gedroogde en uitgeholde vruchten zyn by de Inlanders in gebruik om fyne kalk daar in te bergen, dienze mede voeren tot het Siri Pinang eeten te gebruiken, en om buspoeder en andere Medicamenten daar in te bergen.

Tabula Centeſima Quadrageſima Quarta

Cucurbitam exhibet *lagenariam*, cum *fructibus variæ formæ*, qui Pepo amarus, ſeu Colocynthis pyriformis a *C. B. Pin. p.* 313. vocatur, & Cucurbita ſeminibus obſolete bicornibus *H. Cliff. p.* 351. ubi vide reliquos auctores, & horum fructuum varietates.

De Hondert vier en veertigſte Plaat

Vertoont de *Fles Calabaſch* met zyn *vruchten* van *verſcheide gedaante*, welke genaamt werd de bittere Pepo, ofte Peervormige Coloquint van *C. B. Pin. p.* 313. en Cucurbita met zaaden, die eenigzins twee hoorens hebben, in de *H. Cliff. p.* 451. alwaar de overige Schryvers, en veranderingen van deze vruchten ziet.

CAPUT TRIGESIMUM NONUM.

Cucurbita Indica vulgaris, & Pepones. Labo.

MAlayenſes vulgares Indicas Cucurbitas, & Pepones ſub uno comprehendunt genere, quod hoc in capite ſequimur, licet multum inter ſeſe varient.

Cucurbita vulgaris Indica modo creſcendi, & forma cum Europæis noſtris convenit. Folia ejus magis rotunda quam angulosa ſunt, exceptis teneris, quæ tres gerunt apices cum longis filamentis, vetuſta vero maxime rotunda ſunt, ad oras magis angulosa, quam ſerrata, omnino lanuginoſa, & mollia, cum illis præcedentis Calabaſſæ convenientia, excepto quod non ſint amara, ſed inſipida, & fatua.

Flos ingens eſt, campaniformis, monopetalus, flaccidus, & albus. Fructus duplicem habent formam. Quorum primi ſunt longi, tres quatuorque pedes longi, inferius parvo ventre donati, ac ſenſim anguſtati, altera ſpecies rotundior eſt, craſſior, & brevior. Utrique externe albicant, ac teneri rugoſis pilis hirti, qui tempore decidunt, tumque generant gilvum, & lignoſum putamen, caro, & ſemina ſunt, uti in vulgari; Hi fructus, quum creſcant, amant pendere, unde & ingentibus, & amplis pergulis inponendi ſunt, & aliquando ſicca decerpenda folia, tum hæc planta per binos continuos annos fructus proferre valet.

Amant creſcere in ſolo nigro, & molli, ubi quævis ſordes, & projectilia ejiciuntur, unde non læte creſcunt in Amboinenſium hortis montanis, ubi ſolum eſt argillaceum, & frigidum, degenerant quoque aliquando hæ plantæ, & amaricant, naturamque induunt Calabaſſæ, quum ad cibum non valent fructus.

Nomen. Latine *Cucurbita vulgaris Indica.* Malaice *Labo Puti*, *Labo Panjang*, & *Labo Frangi*, quum Frangis, h. e. Portugalli hanc primum in haſce detulerunt regiones. Maccaſſarice *Lawo frangi.*

Locus.

XXXIX. HOOFDSTUK.

De Indiſche Cauwoerde, en Pompoenen.

DE *Maleyers begrypen de gemeene Indiſche Cauwoerden, en Pompoenen onder een geſlagte, 't welk wy in dit Capittel volgen, hoewelze onder malkanderen veel verſchillen.*

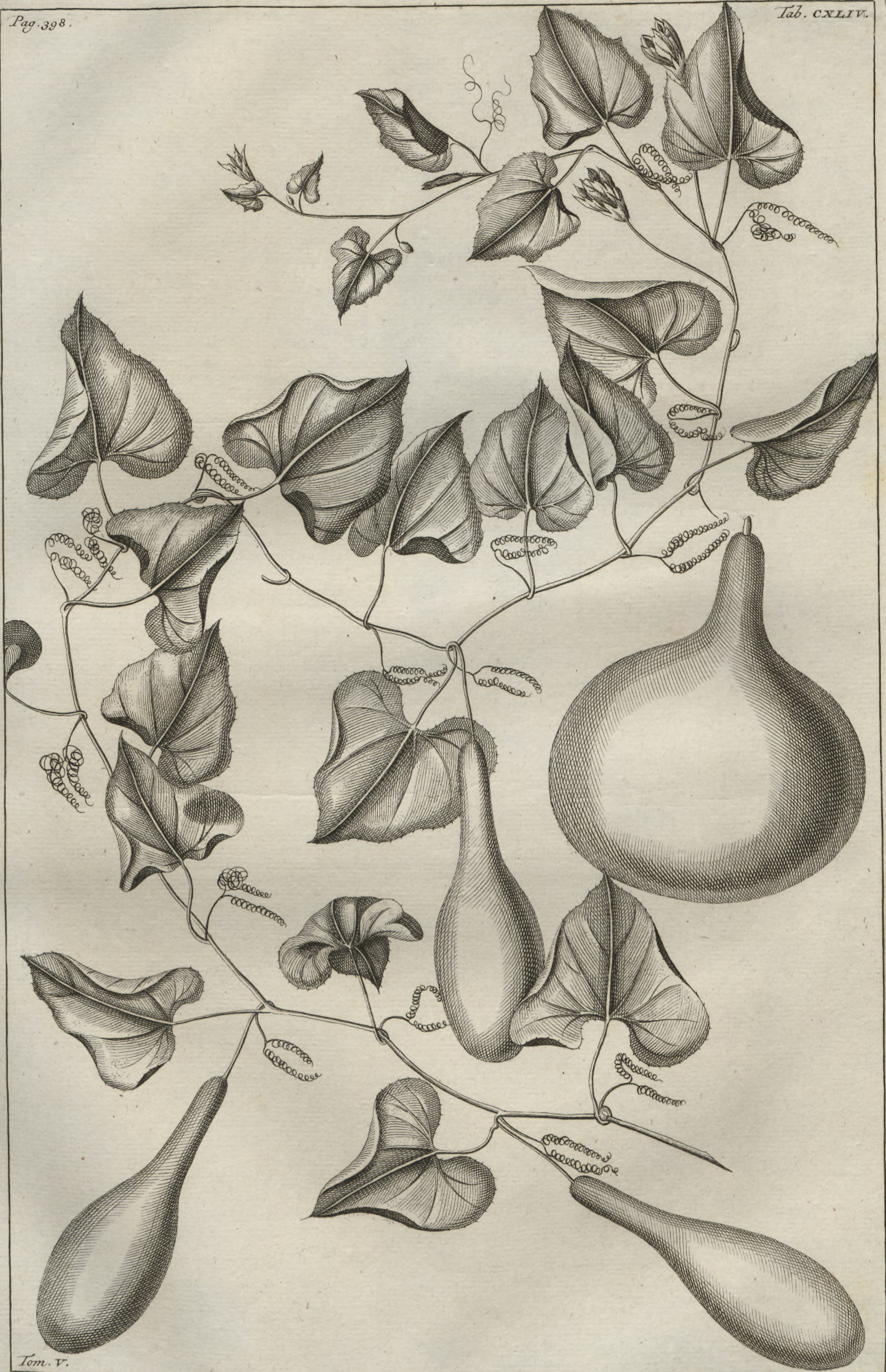
Cucurbita Vulgaris Indica. *Indiſche Cauwoerden zyn aan wasdom, en gedaante onze Europiſſe meeſt gelyk. De bladeren zyn meer rond dan hoekig, behalven de jongen, die drie ſpitſen hebben, en daar aan lange draden, maar de oude zyn meeſt rond, aan de kanten eer geboekt dan gezaagt; gantſch wolagtig, en ſagt, met de voorgaande Calabaſſa over een komende, behalven dat zy niet bitter maar laf, en ſmets zyn.*

De bloeme is groot, klokformig, uit een blat beſtaande, ſlap, en wit. De vruchten zyn van tweederly gedaanten. De eerſte zyn de lange, drie, en vier voeten lank, onder met een kleine buik, en allenkskens toeſmallende, gelyk een handſpaak, de andere zoorte is ronder dikker, en korter. Beide zynze van buiten witagtig, in haare jonkheit, met ruigen haairtjes bezet, die met ter tyt afvallen, en dan krygenze een vaale houtagtige ſchaale; het vlees, en korrels van binnen zyn als aan de gemeene; deze vrugten willen in 't groejen liefſt hangen, en daarom moet menze op groote, en brede luiven leiden. ook zomtyts van de droge bladeren zuiveren, zo kan deze ſtok een paar jaren na malkanderen dragen.

Zy willen ſtaan in een zwarte mulle gront, daar men alderhande ruigte, en uitvaagzel heenen ſmyt, daarom zy niet wel aarden in der Amboineſen bergtuinen, daar het kout, en kleygrondig is, zy verwilderen ook zomtyts, werden bitter en veraart, ja ſchier als een Calbaſſe, wanneerze tot de ſpyze niet meer dienſtig zyn.

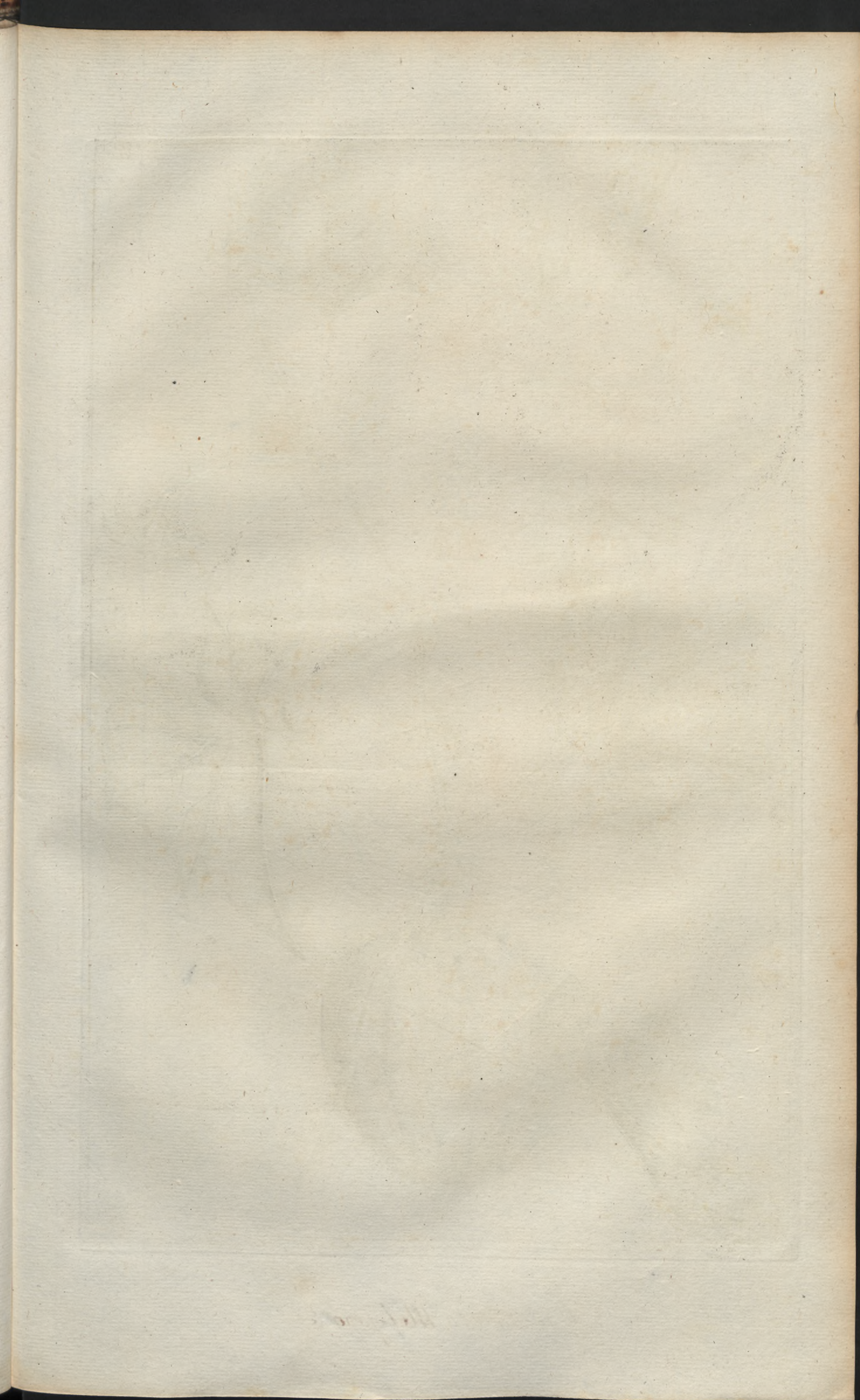
Naam. *In 't Latyn* Cucurbita vulgaris Indica. *In 't Maleyts* Labo Puti, Labo Panjang, *en* Labo frangi, *om datze de Frangis, dat is de Portugezen eerſt in deze Eylanden hebben gebragt, in 't Maccaſſaars* Lawo Frangi.

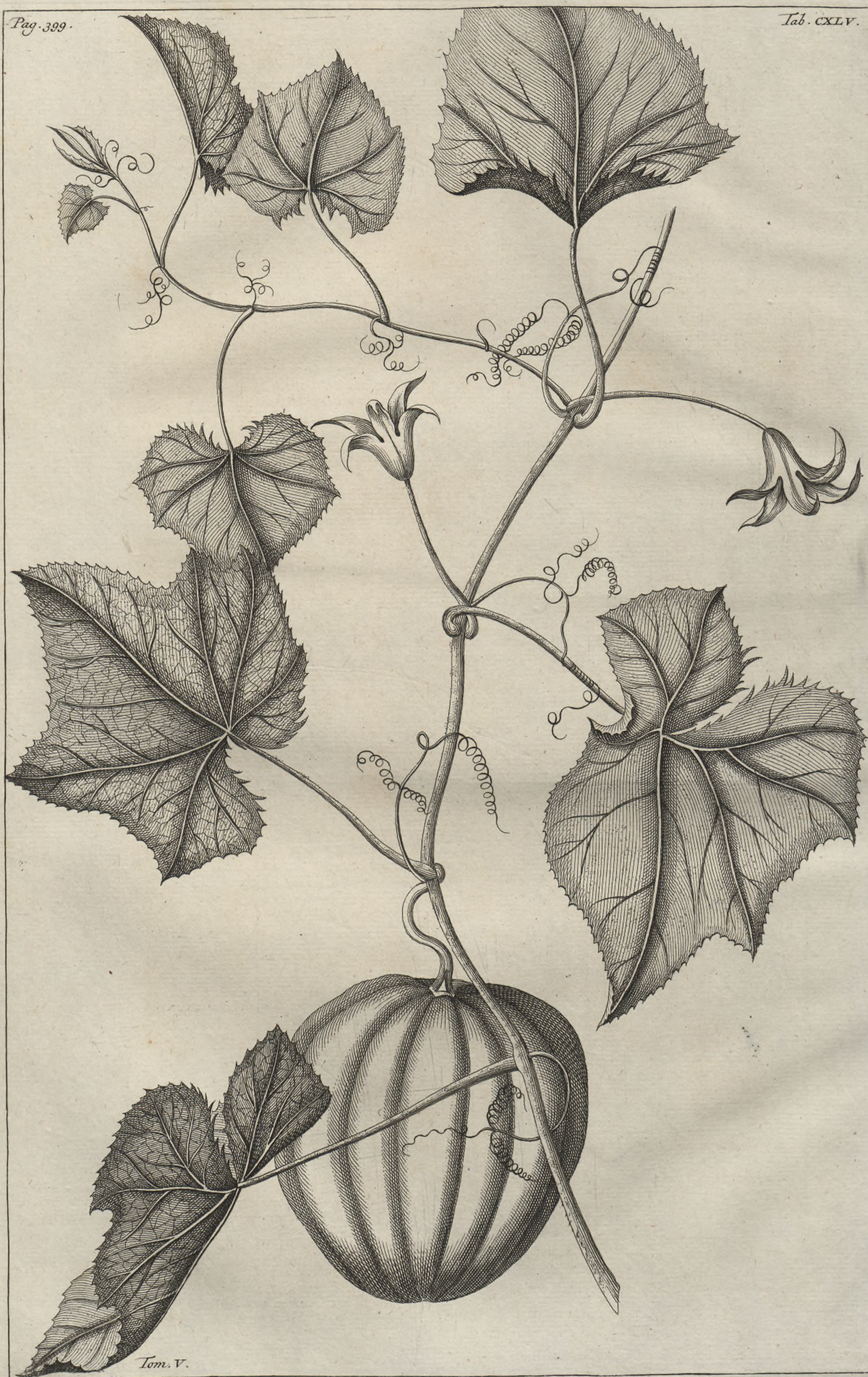
Plaats.

Cucurbita Lagenaria. Bl.

Cucurbita Malopepo?

Locus. Ubique jam plantatur in Amboina, Banda, & Moluccis, licet primum per Portugallos fuerint introducti hi fructus.

Usus. Fructus hi plurimum usui culinario inserviunt, qui coquuntur, quam diu teneri sunt, sed cibum præbent fatuum, & aquosum, tenera folia oleribus quoque conducunt. Sinenses hos quoque norunt fructus Sacchare condire instar Camolengæ. Quo modo autem prohibeatur, ne teneri decidant fructus, in priore *cap.* 37. vide.

Pepo Indicus maxima gerit folia, in quinque ingentes angulos distincta, ipsorumque oræ præterea profunde serratæ sunt, maxima, rugosa, & pilosa, quales & omnes sunt caules, ita ut fere spinulosi sint. In vulgari specie viridia sunt, sed in quadam specie albis magnisque maculis notata instar tinearum, cujus teneri fructus eodem maculati sunt modo.

Flos ejus ingens est, & campaniformis, ex quinque petalis constans, rugosus admodum, & eleganter luteus. Fructus notæ sunt formæ, quidam nempe rotundi instar bulbi magni, parum compressi, quidam vero oblongi sunt, & externe profundis sulcis notati, ex gilvo lutei, in una autem specie virides fructus graminei sunt coloris, albisque maculis notati, sed adulti gilvi quoque sunt. Caro interna tres digitos crassa est, lutea, solida, fatue dulcis, mucosa, multisque granis repleta, quæ plana sunt, & ad unum angulum acuta, & alba, in centro cavitas reperitur. Hi fructus potius amant juxta terram prorepere, quam ex asserculis dependere, unde & hæc planta in molli locatur solo, ubi sordes, & projectilia ejiciuntur, ubi & permittitur juxta solum, & trans alias prorepere herbas.

Nomen. Latine *Pepo Indicus.* Belgice *Pompoenen.* Malaice *Labo Ambon*, & *Labo Castela*, quum dicatur, primum ex Manilhis in Moluccas, ac sic porro in hasce insulas fuisse introductum, atque etiam ab Amboinensibus magis coli priore Labo. Nos quoque hunc vocamus Labo ex vulgari opinione, & loquendi modo, proprie autem non pertinet ad Cucurbitas, sed cum subsequenti Anguria peculiare constituit genus, quod cum Melonibus proprie ad Cucumeres pertinet, uti quoque apud Arabes cum Anguriis unum idemque gerit nomen, ac *Bateca* vocatur, quod est Hebræorum *Abbattiach*, quod nomen ex Arabica lingua ortum ducit, cujus prima syllaba character est, quum sit flexus Arabici articuli *Al*, qui *l* in compositione amittit, acsi plena vox fuisset *Albattiach*, talia Arabismi vestigia deteguntur in Hæbreo nomine *Egos*, i. e. *Nux.* acsi diceretur *Elgos*, quod derivatur ab Arabico *Gaus*, quod *Nucem* quoque denotat, ac generaliter quosvis magnos fructus pumine duro gaudentes, de quo vide *librum* I. *cap.* I. de *Calappa.*

Locus. Pepones universales sunt fructus per totam Orientem, atque apud Amboinenses nostros hodie etiam tam familiares, ac vulgares, ut indigeni habeantur.

Usus. Ad cibos usitatior est hic fructus, & ex multorum opinione multo delicatior cunctis Cucurbitæ speciebus, quum omnibus jusculis, & piscibus addi possit, natura enim ipsius est viscosa, & pinguis, unde neque multo indiget butyro, atque incolæ hos fructus amant, & in culina ipsorum gracili frequentes sunt, si enim incoquantur Calappi lymphæ, vel vili jusculo, delicatiores sunt, quam si Cucurbita pingui maceretur jure.

Hic fructus describitur *libr.* 8. *cap.* I. & 2. *Hort. Malab.* sub nomine Malabarico *Bela Schora*, & *Schakeri Schora.* Portugallice *Babora.*

Tabula Centesima Quadragesima Quinta

Peponem exhibet *Indicum*, qui Pepo Indicus compressus maximus vocatur in *Moris. Hist. p.* 25. & *Plukn. Almag. pag.* 286. &c.

Plaats. *Men plantze nu overal in Amboina, Banda, en de Moluccos, hoewel zy eerst door de Portugeezen ingebragt zyn.*

Zy dienen meest tot de keuken om te koken, zoo lang zy jong zyn, geven een zeer laffe, en wateragtige kost, de jonge bladeren dienen ook tot moeskruid. De Sineezen wetenze ook te confyten, gelyk de Camolenga. Hoe dat men maken zal, dat de jonge vruchten niet af en vallen, ziet in 't voorgaande 37. *Cap.*

Pepo Indicus, *of Pompoen, heeft zeer groote bladeren, in vyf groote hoeken verdeelt, en de kanten daar en boven grof getant, zeer ruig, en hairig, gelyk ook alle de stelen, zoo dat zy bykans stekelig zyn. Aan de gemeene zoorte zynze gras-groen van eene verwe, dog aan zekere zoorte met groote witte plekken, als sproeten bezet, wiens jonge vruchten op dezelve maniere gespikkelt zyn.*

De bloeme is groot, en klokformig, uit vyf bladeren gemaakt, zeer gerimpelt, en schoon geel; de vruchten van bekende fatzoen, te weten zommige rond als een groote bol, een weinig gedrukt, zommige langwerpig, van buiten met diepe keepen afgedeelt, vaal-geel, dog aan de eene zoorte zyn de jonge vruchten gras groen, met witte plekken bezet, dog groot geworden werdenze mede vaal: het binnenste vleesch is drie vingers dik, geel; en massief, laf-zoet, slymerig, met veele korrels, die plat aan de eene hoek wat spits, en wit zyn, en geheel binnen is een holligheit. De vruchten willen liever langs de aarde kruipen, dan aan latten hangen, dies men den stok in mulle gront plant, daar men uitvaagsel, en alderhande vuiligheit henen smyt, en laat hem zoo langs de gront, en over lage ruigten kruipen.

Naam. *In 't Latyn* Pepo Indicus. *In 't Duyts* Pompoenen. *In 't Maleyts* Labo Ambon, *en* Labo Castela, *om dat men zegt, dat ze eerst door de Spanjaarden uit de Manilhas in de Moluccos, en zoo voort in deze Eylanden gebragt zyn, en voorts om datze van de Amboinezen meer geoeffent wert, dan de voorgaande Labo. Wy noemenze een Labo na het gemeene gevoelen, en manier van spreeken, maar eigentlyk behoortze niet onder de Cauwoerden, maar maakt met de volgende Watermeloenen een geslagt op zig zelven, 't welk met de Meloenen billyk onder de maagschap van Comcommers getrokken wort, gelykze ook in 't Arabisch met de Watermeloenen een gemeenen naam heeft, en* Bateca *genaamt wert, is der Hebreën* Abbattiach, *zynde een woort uit het Arabische afkomstig, waar van de eerste syllabe, een merkteken is, als zynde een voetstap van den Arabissen Artikel* Al, *die zyn* l *in Compositione verliest, als of het volle woord was geweest* Albattiach; *diergelyke overblyfels van het Arabisch bespeurd men in 't Hebreeusche woord* Egos, *een* Noot, *als of men zeide* Elgos, *afkomstig van 't Arabisse* Gaus, *'t welk beduit een noot, en in 't generaal alderly groote vruchten met harde schalen, waar van ziet* Lib. I. cap. I. de Calappa.

Plaats. *Pompoenen zyn een algemeene vrucht door den geheelen Orient, en by onze Amboineezen ook nu zoo gemeen, dat men die voor Inlandisch reekent.*

Gebruik. *Zy is tot de spyze gebruikelyker, en na veeler oordeel smakelyker als alle soorten van Cauwoerden, latende haar by allerly sop, en vissen voegen, zynde van natuur smeerig, en vet, en behoeft dierhalven niet veel boter, daaromze de Inlanders liefhebben, en ook in hare schrale keukens best daar mede voorzien zyn, want met een Calappus melkje of slegt vissopje gekookt, werdenze smakelyker dan eenige Cauwoerde in een vette zop.*

Deze vrugt wert beschreeven in de Hort. Malab. Lib. 8. cap. I en 2. *onder de Malab. naam* Bela Schora, *en* Schakeri Schora. *Op 't Portugeesch* Babora.

De Hondert vyf en veertigste Plaat

Vertoont de *Indische Pepoen*, welke is de Indische zeer groote gedrukte Pompoen, van *Moris. Hist. p.* 25. en *Plukn. Almag. p.* 286. &c.

CAPUT QUADRAGESIMUM.

Anguria Indica. Batteca.

ANguria celeberrimum, & elegantissimum præbet fructum totius Orientis, atque cum Melonibus, & Peponibus peculiare constituit aquosum genus, cujus hic fructus primarius est.

Est autem herba longis prorepens flagellis juxta terram instar Cucumeris, sed multo magis sese extendit. Caules ejus sunt molles, succosi, satis crassi, striati, atque tam dense cinereis obsiti pilis, ut rugosi penitus, ac fere spinulosi sint.

Folia solitaria longis insident pilosisque petiolis, optimeque Colocynthidis folia referunt, in multas nempe inregulares lacinias distincta, quarum fissuræ fere usque ad petiolum penetrant, atque hæ laciniæ non plane extensæ sunt, sed circinnatæ quasi, ac vario modo inflexæ, ubique itidem longis obductæ pilis, suntque coloris glauci, cuivis folio adstat rectus cauliculus, in binas claviculas excurrens, quæ ubique sese figunt, & circumflectunt. Ex foliorum alis pentagonus excrescit apex, seu pilosum capitulum, quod sese in pentaphyllum explicat florem, minorem illo Cucumeris, sed qui rugosus quoque, ac flavus est, hunc subsequitur fructus multo major capite, sphæricus, seu ab utraque parte parum compressus, aliquando ex rotundo quoque oblongus, externe æqualis, glaber, nec istis sulcis notatus, qui in Peponibus observantur, sed ipsorum loco aliquot, ac plerumque decem gerit albas strias, vel maculas cum obscuris quibusdam sulcis; estque porro per totam superficiem, quum tener est, glaucus, vetustus ex viridi nigricans, cum paucis flavis maculis, seu punctulis notatus.

Interne duplex locatur caro, externa, seu putamini proxima est duriuscula, alba, uti in Cucumere, sed ad cibum non valet. Reliqua interior pars est mollis, ac maxime succosa, ita ut si quis hanc edat, succus ex ore, ac per manus depluat, estque rubra, & fungosa fere instar Sacchari cocti, ac semi indurati, saporis dulcis, & aquosi, ac delicatissimi. In rubra hac carne multa locantur plana, & oblonga semina nigra, & ad oras fimbriata, interne albissima, quæque edi possunt.

Hujus & altera obcurrit species, fructus gerens non rotundos, sed oblongos, qui aliquando tam ingentes sunt, ut viro sufficiant bini, si hos simul gestet, ipsorum semina pallide fusca quoque sunt, ac prioribus paulo angustiora, unde in binas dividitur species, nigram nempe, & fuscam ex seminum colore, ac quævis iterum in albam, & rubram juxta carnis colorem, succosa enim caro in una specie eleganter rubet, seu instar Rosarum splendet, quæ optima censetur, altera pallide rubet, ac fere albicat.

Nomen. Latine *Anguria Indica*, & *Melo Pepo Indicus*. Belgice *Water-Meloenen*, i. e. *Melo aqueus*. Arabice *Battich Hindi*, item *Itein*, & *Chirbaz*. Unde descendit Persicum *Charbosa*. *Battich* enim simpliciter generale est nomen Peponum, & Melonum, unde derivatum est Hebræorum *Abbatiach*, qui Ægypti fructus est, quem Israelitæ adeo expetiverunt *Numer.* 11. *vers.* 5. uti in prioribus dictum fuit, atque ibi ab omnibus fere interpretibus per *Pepones* explicatur, licet hodie fructus hujus *Anguriæ Indicæ* in regionibus Syriæ, Arabiæ, & Ægypti satis noti sint, ubi & *Bellonius* hos vidit, & si recte menimi, *Copus* vocat, in Candia *Chinomicha* vocantur, in Indostana *Calangari*, Portugallice, ac vulgari Malaica lingua *Batteca*, Javanice *Samanca*, & *Tsjamanca*. Baleyice *Sumanca*. Ternatice *Samanca*. Sinice *Sikœa*. Amboinensibus, & Bandanensibus *Samanca*, a quibus tamen non multum coluntur hi fructus.

Anguria apud modernos vox est Ambigua, & Melonum generi communis, uti liquet e *Matthioli* doctissimis Comment. supra *Dioscord. lib.* 2. *cap.* 128.

Ubi

XL. HOOFDSTUK.

De Indische Water-Meloen.

WAter-Meloenen is eene van de vermaarste, en kostelykste vrucht door den geheelen Orient, makende, als gezegt, met de Meloenen, en Pompoenen een wateragtig geslagt op hun zelve uit; waar van deze de krone spant.

Het is een lang kruipent gewas met lange ranken langs de aarde lopende, als Comcommers, dog zig veel meer uitbreidende. De stelen zyn week, zappig, redelyk dik, gestreept, en zoo digt met gryze haairen bezet, dat zy gansch ruig, ende schier stekelig zyn.

De bladeren staan enkeld, en op langagtige haairige stelen, en gelyken best de bladeren van Coloquinten, te weten in veele ongeschikte snibbelen verdeelt, welkers klooven schier tot den steel gaan, en de lappen staan niet regt uitgebreit, maar gekrult, en verscheiden werf gebogen, mede overal bedekt met de lange haairtjens, en zyn blauw-groen van coleur, by ieder blad staat een regt steeltje, 't welk zig in twee Clauwieren verdeelt, die zig overal omvlegten. Uit den schoot des blads komt een vyfhoekig spitze en gehaairde knop voort, die zig opent in een vyfbladige bloem, kleender dan die van de Commers mede gerimpelt, en bleek-geel, hier op volgt de vrugt, veel grooter dan een hooft, kogel-ront, of onder, en boven een weinig gedrukt, zomtyts uit den ronden ook langwerpig, van buiten even, glad, zonder de diepe kloven, die aan de Pompoenen zyn, maar in der zelver plaats heeftze eenige, en meest tien witagtige streepen, of plekken met eenige donkere vooren: voorts over 't geheele lichaam jonk zynde blauw-groen, oud geworden zwartgroen, met weinige geelagtige stippels of plekken.

Binnen hebbenze tweederly vleesch, het buitenste of naaste aan de schaale is hardtagtig, wit, als aan de Commers, dog deugt niet te eeten. De rest na binnen toe is een week, en zeer zappig vleesch, dat iemand de zap uit de mond, en handen druipt, als menze eet, rood, en voos, als half hart gekookte suiker, wateragtig zoet, en zeer aangenaam van smaak. In 't roode vleesch leggen veele platte langwerpige zaden, plat, en zwart, langs de kanten gezoomt, binnen zeer wit van vlees, en bequaam om te eeten.

Daar is een tweede zoorte, wiens vruchten niet rond maar langwerpig zyn, als gezegt, zomtyds zoo groot, dat daar een man genoeg aan twee te dragen heeft, de zaadkorrels zyn ook ligt-bruin, en wat smalder dan de voorigen, dies men ze in tweederly zoorten verdeelt, zwart, en bruin na de coleuren der zaden, en ieder wederom in een witte of roode, na de coleuren van 't vleesch; want het zappig vleesch is aan de eene zoorte schoon-rood, of hoog-rood, die men voor de besten houd, aan de andere zoorten bleek-rood, en schier witagtig.

Naam. *In 't Latyn* Anguria Indica. & Melo Pepo Indicus, *In 't Duyts* Water-Meloenen, *dat is* Melo aqueus. *In 't Arabies* Battich Hindi *als mede* Iteïn: *en* Chirbaz. *Waar van het Persische* Charbosa *komt, want* Battich *alleen is een generale naam van Pompoenen, en Meloenen, waar van het Hebreeusche* Abbatiach *gekomen is, zynde de vrucht van Ægypten, waar na de Israëliten zoo verlangt hebben.* Num. 11: vs. 5. *gelyk in 't voorgaande gezegt is, en ook aldaar by meest alle overzetters* Pompoenen *word uitgelegd, hoewel hedendaags deze* Indisse Water-Meloenen, *in de landen van Syrien, Arabien, en Ægypten genoegzaam bekent zyn, daarze* Bellonius *gezien heeft, en zoo my regt is,* Copus *noemd, in Candien* Chinomicha *genaamt, in Indostaan* Calangari, *in 't Portugees, en gemeen Maleyts* Batteca, *Javaans* Samanca, *en* Tsjamanca: *Baleyts* Sumanca. *Ternataans* Samanca, *Sinees* Sikoa, *by de Amboneezen, en Bandaneesen* Samanca, *by de welken zy egter niet veel geoeffent werden.*

Anguria *is by de moderne ofte hedendaagsche schryvers een twyfelagtig woord, en een woord ook gemeen aan het geslagt der Meloenen, gelyk blykt uit de zeer geleerde aanteekeningen van* Matthiolus *op* Dioscord. lib. 2. cap. 128.

Al-

Ubi ait, *Anguriam* a quibusdam in Italia pro *Hetrusco* Cucumere male accipi, & veram Anguriæ effigiem ibidem dat, atque in Hetruria aliisque locis Italiæ ad magnam extuberare molem, itaque Anguria Matthioli prorsus cum hac Indica convenit. *Citrullus* quidem etiam hic fructus nominatur a quibusdam, verum & id male fit, nam idem *Matthiolus loc. cit.* testatur, Hetruscos Citrullos vocare, communes Cucumeres, & licet ibidem idem Auguriam nomen Arabicum ponat ex Serapione *Dullaba*, tamen est aliud magis proprium nomen illarum apud eundem *Kura*, quod alii *Cucumerem* vertunt, qui magis proprie ab eodem *Chote*, & *Chota* vocatur.

Schindlerus quoque *Kiar* Melonem exponit, omnia a rotunditate, nam iisdem *Cayar* est rotundare, unde absque dubio nomen *Anguria* descendit quasi *Alkura*, ex omnibus autem Cucumeris, & Melonum generibus nullum adeo rotundum est, quam *Anguria*, reliqua, vel oblonga, vel sulcata, vel tuberosa sunt.

In Historia *Arabum* vocantur *Melopepones*, quibus Mahometem adeo delectatum fuisse scribunt. Et sane non video, quonam alio nisi *Melopeponum* nomine fructus hic Antiquis notus sit, nam Melonibus assimulatur, quoad substantiam, & aquea medulla, quoad saporem, Peponibus vero ob ingentem, & rotundam molem, licet neutiquam ut Pepones sulcati sunt.

Expresse enim *Galenus* ait, partem intimam carnis semen tangentem in Peponibus non edi, in Melopeponibus vero edi, Peponum quippe caro cruda non editur, sed coquitur, unde & ipsis nomen apud Græcos, at Melopeponum caro non nisi cruda manditur, & gratissimum in ardoribus tam exterioribus, quam interioribus refrigerium est, & *Serapio* diversa quidem capita habet de Peponibus, & Melopeponibus Galeni, itemque de sua *Dullaba*, sed credo Serapionem Galeni mentem petitus non assecutum fuisse.

Fuchsius in sua *de stirpibus Historia* putat, omnes *Cucumeres* vulgares in Italia *Angunas* vocari, persuasus forsitan Germanica voce *Gurken*, quæ certe descendit ab Anguria, & multis superioris Germaniæ populis Cucumis ita vocatur.

Scaliger exercit. 306. recte distinguit inter *Citrulum*, & *Anguriam*, *Citrulus* inquiens idem est, quod Cucumis ventricosus, collo oblongo inflexo, exili, & ventre turgido. Anguria vero sive voce maura *Batteca*, tam res quam nomen peregrinum (itaque existimat veteribus ignotam fuisse) eam vascones corrupte cum articuli vestigio ex Hispanico *Aubiëca*, quasi *Albatheca* vocant, eaque a Melongenis (iisdam forsan cum Melonibus) distinguit.

Locus. Anguria per totam Orientalem plagam nota est usque in Sinæ provincias. Per semina propagata est in Candia, ac quibusdam Europæ regionibus, præsertim in Italia, ubi multo minores sunt fructus, quam in fervidis hisce regionibus. In Amboina maxime ab Europæis, & peregrinis coluntur, incolæ enim ejus culturam ignorant, ac plantatæ in ipsorum hortis silvestribus pusillos proferunt fructus. Qui intus carnem gerunt eleganter rubram, vulgatissimi, & optimi sunt, qui vero carnem habent albam, non tanti expetuntur, nec tam frequentes sunt.

Cultura. Juxta terram prorepere amant, cuncti enim ejus caules nimis teneri, ac molles sunt, quam ut tam graves fructus ex iis dependere possint. Ut jam fructus conquirantur ingentes, oportet, ut terra rite sit versa, & circumacta, ac soli exponatur, sed in declivi loco. Sinenses ex ipsorum more terram inprægnant urina, & stercore, qui soli hosce fructus norunt maximos colere.

Semina in foveola deponuntur, radix terra adcumulatur contra Solus æstum. Nulla flagella abrumpenda sunt, sed in tantam latitudinem, & longitudinem excurrant, quam possunt adquirere.

Alwaar hy zegt, dat Anguria *van zommige in Italien voor een Hetrusche Komkommer, dog qualyk, genomen wert, en geeft daar de regte gedaante of Figuur van de Water Meloenen, en zegt, dat ze in Hetrurien, en andere plaatzen van Italie tot een excessive grootte groeit, en de Anguria van Matthiolus is 't eenemale dezelve met deze Indische zoort.* Citrullus *wert deze vrucht ook wel genaamt van zommige, dog dit geschiet qualyk, want dezelve* Matthiolus *op de aangehaalde plaats getuigt, dat de Hetrusche Citrulos noemen de gemeene Comcommers, en schoon by het woord Anguria een Arabisch woord aldaar stelt uit* Serapios Dullaha, *egter is 'er een ander woord, dat meer eigen is by hem* Kura, *het geen ander* Cucumis *overzetten ofte* Comcommer, *het geen van hem eigentlyker genaamt wert* Chote *en* Chota.

Schindlerus *legt ook het woort* Kiar *Meloen uit, alles van de rondte afkomstig, want by hun betekent* Cajar *ront maken ofte rond zyn, waar van zonder twyfel het woort* Anguria *afstamt, als of men zeide* Alcura, *want uit alle de geslagten van de Comcommers, en Meloenen is 'er geen zoo rond als de* Anguria *ofte de* Water-Meloen, *want de anderen zyn of lankwerpig, of gevoornt, of knobbelig.*

In de Historie der Arabieren werden ze Water-Meloenen *genaamt, waar van zy schryven, dat Mahomet die zoo zeer beminde, en zekerlyk ik zie niet, dat deze vrugt met een andere naam by de ouden zy bekent geweest als onder die van Melo-pepo, want hy komt na by aan de Meloenen wegens zyn substantie, en de smaak van het wateragtig vlees, aan de Pompoenen om zyn grootte, en ronde hoedanigheit, schoon de vruchten niet gevoornt zyn als aan de Pompoenen.*

Want Galenus *zegt uitdrukkelyk, dat het binnenste gedeelte van het vlees het zaat rakende in de Pompoenen niet gegeeten wert, dog wel in de Water-Meloenen, want het vlees van de Pompoenen wert niet raauw gegeten, maar gekookt, van waar zy hun naam by de Grieken dragen. Dog het vlees van de Water-Meloenen wert niet als raauw gegeeten, en is een zeer aangename verkoeling in alle verhittingen zoo wel uitwendig als inwendig: en* Serapio *heeft verscheide hooftstukken over de Pompoenen, en Water-Meloenen van Galenus, als mede over zyn* Dullaha, *dog ik geloof, dat Serapio de gedagten van Galenus niet gevat heeft.*

Fuchsius *in zyn historie der planten meent, dat alle de gemeene* Comcommers *in Italien* Angune *genaamt werden, hier toe gebragt door het Hoogduitsche* Gurken, *het geen waarlyk afkomstig is van Angurie, en by veele volkeren van hoogduitschland wert de Comcommer aldus genaamt.*

Scaliger exercit. 306. *onderscheid ze wel in* Citrulus *en* Anguria, *want Citrulus zegt hy, is het zelfde als de buikige Comcommer met een lange klyne omgeboge hals, en met een dikke buik. Anguria dog, of met een Indisch woort* Batteca *is zoo wel een vreemde zaak als een vreemde naam, derhalve meent hy, dat deze de oude onbekent zy geweest, en dat de Gaskoniers met een bedorve woort, en een articul uit het Spansche* Aubiëca, *dat is* Albatheca *hem noemen, en wert van de Melongena, mogelyk het zelfde met de Meloenen onderscheiden.*

Plaats. *De Water-Meloenen zyn bekent door den geheelen Orient tot in alle Provintien van Sina. Door zaad zyn ze gebragt in Kandia, en zommige landen van Europa, inzonderheit in Italien, daar zy egter lange zoo groot niet vallen als in de heete landen. In Amboina werdenze meest door Europianen, en vreemdelingen geoeffent, want de Inlanders weeten daar niet veel mede om te gaan, en de geplante in hare bergtuinen blyven klein. Die van binnen een schoon rood vleesch hebben, zyn de gemeenste en beste, maar die een witagtig vleesch hebben, werden zoo veel niet gevonden nog geagt.*

Queeking. *Zy willen langs de aarde loopen, want de stelen zyn al te teer, en te week, om zulken zware vruchten hangende te dragen. Om nu groote vruchten te hebben, moet het land wel omgebakt, en ter degen opgeschudt zyn, ook wel ter zonne staan, dog op een lage plaats. De Sineezen mesten het lant na haar manier met pis, en vuilgheit, die ook alleen weeten deze vruchten op 't grootste te maken.*

De korrels werden in een kuiltje, of delle geplant, en de wortel met opgehoopte aarde toegedekt, tegens de hitte der zonnen. Aan de ranken moet men niets aftrekken, maar latenze zoo lang, en breed lopen, als zy willen.

Flores ex more cunctarum talium plantarum, teneri ſunt, ac contracti, neque diutius quam ad meridiem aperti ſunt. Quum fructus excreſcit, terra paululum excavanda eſt, ita ut virgulis incumbat, nec humido inponatur ſolo, quum facile putreſcit, ſemper quoque pallidi ſunt, vel flavi ad illam partem, qua terræ incubuerunt, circa hos quoque oportet ſpinoſos ramos deponere, quum a gliribus adeo expetuntur, plerumque ſemina eliguntur ex carne exuta, non quæ ore fuere contenta, quæ cineri involvuntur, ac ſic ſiccantur, & conſervantur ad plantationem, tum a formicis non ita exeduntur.

Sinenſes *Anguriam* ſequenti colunt modo: longas, & altas formant areas, quas excavant, ac quibus inponunt fimum, ac nigram terram, inque iis planas formant foveas, ulnam circiter amplas, quæque ultra orgyam diſtant. Dein ſicca ſumunt ſemina, quæ per noctem in aqua macerant, & ad angulum in terra ſepeliunt. Quæ jam progerminant plantæ, elegantia, & pinguia exhibentes folia, hæ transplantantur in iſtas areas tres ſimul in una fovea, ſi forte una alterave periret. Caules non multum tractandi ſunt, ac ſtipes terra adcumulandus eſt, ne a Sole tangatur, qui neque pedibus neque manibus tractandus eſt, uti neque ſurculi. Irrigatio non ad plantam, ſed circa eam inſtituenda eſt, ut terra modo madeat. Immo calida pluvia cum Sole viciſſim ſplendente huic nocet plantæ, amat enim locum humidum, ſed ipſa ab aqua tangi reſpuit. Tali modo intra binos cum dimidio menſes elegantes, rotundi, & ingentes Battecæ, ſeu fructus conquiri poſſunt, oblonga autem Batteca, quæ intus oſſicula gerit rubra, intra binos matureſcit menſes.

Sub fructu fovea excavatur, in qua fere totus deponitur fructus, ſed ita, ut ejus fundum non tangat, ſed oris ejus incumbat, vel ſurculos ſubponunt, ac porro leviter hunc terra obtegunt, tum fructus maxime excreſcit, & a muribus liberatur. In Sina dicunt, tali modo ſeſe colere Battecas tantæ magnitudinis, ut uni viro ſufficiat unius fructus pondus, quod gerat. Forma ſaltem foliorum, ac fructuum variat, pro ut ſolum fuerit pingue, vel gracile, in quo progerminarunt, eſtque iterum ſumma Creatoris ſapientia, & bonitas admiranda, talem refrigerantem, & humidum fructum tam luxurioſe in calidis hiſce creſcere regionibus, ubi incolis tam ſalutaris eſt, contra in frigidis regionibus inutilis eſſet, maturitatis ſignum eſt, ſi pulſetur, ſonitum hunc edere inſtar panis rite piſti.

Uſus. Hi fructus crudi modo eduntur, optimum præbent refrigerium ferventibus diebus, & poſt prandia quum largiter biberint convivæ, ab utraque parte corticis lamella abſcinditur magnitudine minoris orbis, reliquum cum cortice per longitudinem in fruſta ſcinditur, quorum caro ſolummodo interna rubra editur, quæ ſaporem habet aquæ cum Sacchro mixtæ, uti & recens ſciſſa caro inſtar Sacchari ſplendet. Semina facile excuti poſſunt, vel inter edendum lingua explodi. Quam maxime refrigerat, ſed brevi poſt ſudores tam copioſi erumpunt, acſi quis frigidam potaret aquam, quum ſummopere caleret. Hinc quidam judicant Sinenſes, licet erronee, fructus hos naturæ eſſe calidæ, quos in febribus hinc quoque prohibent, in quibus tamen quosvis permittunt Cucumeres.

Hoc ita intelligendum eſt, *Anguriæ* ob dulcem, & luxurioſum ſuccum facillime in pleno putreſcunt ſtomacho, vel quum per febrim ſit debilitatus, in aquoſam degenerant bilem, ex qua tales febres exacerbantur, ſeu nutrimentum capiunt, quas ſæpe etiam Cholera inſequitur, præter hoſce autem caſus conſtat, Angurias optimum, ac ſalutare præbere refrigerium. De natura Cucumerum Indicorum mox infra agetur.

Quum itaque caro *Battecæ* ex ipſorum medicorum Sinenſium teſtimonio facillime degeneret in tales humores, qui in hominum ſtomachis prævalent, hinc facile concludendum eſt, in febribus humoralibus, uti vulgo loquitur, non conducere.

Si

De bloemen na maniere van alle diergelyke gewaſſen zyn teer gerimpelt, en blyven niet langer dan tot de middag geopent. Als de vrucht groot werd, moet men de grond wat uitbollen, dat zy op eenige ryskens ruſt, en niet op de vogtige grond, daar zy anders ligt verrot, ook zynze altyt bleek, of geelagtig aan die zyde, daar zy op de grond leggen, men mag daar ook wel wat doornen rond om ſteken, om datze de Rotten zoo geerne eeten, in 't gemeen neemt men de zaden uit het vleeſch geſchudt, (maar niet in de mondt genomen.) wenteltze in aſſe, laatze zoo droogen, en leggen, tot dat men ze planten wil, zoo werdenze van de mieren zoo zeer niet aangevogten.

De Sineezen planten de Water-Meloenen *aldus: zy maken lange, en hooge bedden, die zy uit vullen met miſt, en zwarte aarden, formeeren daar in vlakke kuilen, ontrent een elle wyt, en die ruim een vadem van malkander ſtaan; daar na neemen zy de gedroogde korrels, weeken die een nagt in water, en vergravenze aan een hoekje in de aarde. Dewelke nu hier van opſchieten, ſchoone, en vette bladeren vertoonen, die neemt men, en verplantze op 't voorſchreeven bedde, drie, en drie in een kuil, of daar een, of twee mogten uitgaan. De ſtelen moet men niet veel handelen, en den ſtam met wat aarden opbogen, dat hem de Zonne niet raake, tegens den welken men ook met de voeten niet ſtooten moet, nog de jonge ranken veel handelen. In 't bewateren moet men niet de plante, maar het lant ront om bevogtigen. Warme regen by zonneſchyn is dit gewas ook ſchadelyk, want het wil wel op een vogtige grond ſtaan, maar zelfs van 't water niet geraakt zyn. Aldus kan men in derdehalve maand ſchoone ronde, en groote Battecas hebben, maar de langwerpige Batteca, die roode korrels binnen heeft, werd in twee maanden ryp.*

Onder de vruchten makenze een kuil, zoo dat ſchier de geheele vrucht daar in gaat, dog den grond van dezelve niet en raken, maar op de kanten ruſten, of onder leggenze ryskens, en bedekkenze voorts dunnetjes met aarde, zoo wert de vrucht zeer groot, en blyft voor de muizen bevrydt. In Sina zeggenze, datze op dusdanige maniere zoo groote Battecaas gewinnen, dat een man aan een genoeg te dragen heeft. Immers de gedaante van deze bladeren, en grootte van vrugten veranderen veel na de vette of magre grond, en het is weder een merkelyk teeken van des ſcheppers wysheit, en goetheit, dat hy zulken verkoelende, en vogtige vrugt zoo weeldrig in de heete lande laat waſſen, daar zy de Inlanders zoo wel bekomt, daar en tegen in koude landen onnut zouden zyn, het teeken van rypheit is, als men daar tegen klopt, dat het luidt als een welgebakken brood.

Gebruik. *Deze vruchten werden maar raauw gegeeten, verſchaffende een treffelyke verkoeling by heete dagen, en na de maaltyden, daar men ſterk drinkt. Men ſnyd onder en boven een ſtuk van de korſt weg, in de grootte van een klein tafelbort, de reſt ongeſchilt wert langs heen in grooter ſtukken geſneeden, waar van men dan alleen het binnenſte roode vleeſch eet, 't welk ſmaakt als water met ſuiker gemengt, gelyk het vers opgeſneden vlees ook glimt als ſuiker. De korrels kan men ligt uitſchudden, of onder 't eeten met de tong uitſtooten. Het verkoeld wel zeer, maar men zweet daar zoo ligt na, als of iemant een koude dronk waters deede, die zelfs verhit is: Hierom oordelen zommige Sineezen, hoewel abuſivelyk, datze verhittende van aart zyn, verbiedende dezelve ook in de koortzen, daar ze nogtans allerlei Comkommers toelaaten.*

Dit moet men aldus verſtaan: De Water-Meloenen *wegens haar geil, en zoet zap veranderen zeer ligt in een volle mage, of die anders door de koorts verſwakt is in een wateragtige gal, waar uit zoodanige koortzen haar voetzel hebben, en waar op ook dikwils het Bord volgt, maar buiten deze toevallen is kennelyk, dat de* Water-Meloenen *een koſtelyke, en gezonde verkoeling is. Van den aard der Indiſſe Comcommers zal ſtrax hier na geſproken worden.*

Dewyl dan het vlees aan de Batteca *zelfs na 't getuigen der Sineezen Medicyns zeer ligt verandert in de zelve vogten, die het in den menſche vindt, zo is ligt daar uit te beſluiten, dat zy in febribus humoralibus, gelyk men in 't gemeen ſpreekt, niet dienen.*

Maar

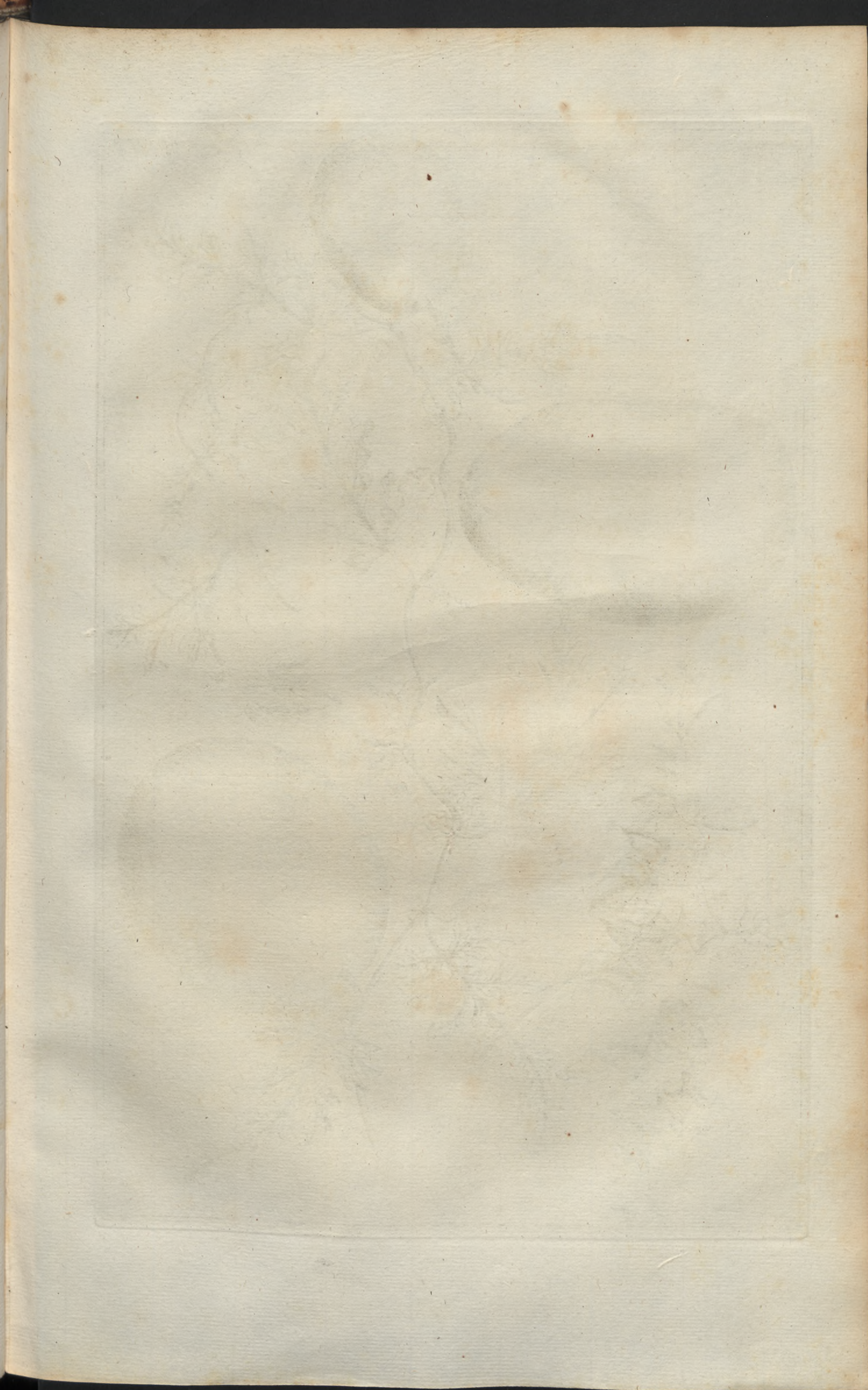

Fig. 1. *Cucurbita Citrullus.* L.
— 2. *Cucumis Conomon.* DC.

Si vero quis ingentem sentiat æstum alia ex caussa ortum, exempli gratia si quis a venenato quodam animali sit morsus, vel per toxicum quoddam instrumentum sit læsus, tali *Batteca* optime conducit, unde & præscribitur non modo interna spongiosa, sed duriuscula rubra caro cum parte quadam albæ tali, qui Maccassarensium toxicis telis vulneratus est, albaque caro ipsi inponitur vulneri. Sic tali quoque prodest, qui Opium adsumpserit, vel anxietates ingentes persentit ex medicamentis, quæ Opium magna dosi ingreditur, uti ipse expertus fui, quum fere enecatus essem male præparato Laudano Opiato.

Maar zoo iemand grooten brand heeft uit eenige andere oorzaken ontstaande, gelyk onder anderen die geenen zyn, die van eenig venynig gedierten gebeeten, of door vergift gequetst zyn, den zelven is de Batteca *goet, dierhalven zy ook geordonneert wert te eeten, niet zo zeer het alderbinnenste spongieuse, maar het hardagtige roode met een gedeelte van het witte vlees, als iemand van het Maccassaarze spatte-gift getroffen is, het witte vlees mede op de quetsure leggende. Zoo helpt het ook die gene, die Opium, of Amphioen ingenomen hebben, of groote benoutheit gevoelen van Medicamenten, die sterk van Opium gemaakt zyn, gelyk aan myn zelfs ervaren hebbe, als ik my eenmaal half vergeven agtede door een qualyk toebereit Laudanum Opiatum.*

Sinenses fructuum semina amant edere, prius depurata, & siccata, quod, quum plateas frequentant, efficiunt, uti vulgus in Hispania, & Portugallia solent salita Lupinorum semina edere, quæ ibi *Tramossos* vocantur; Sinenses hoc faciunt non tantum ad tempus fallendum, sed etiam ut corpus interne modice refrigeretur. Baleyenses porcos saginant alba carne, quæ cortici adhæret, quam homines non edunt.

De Sineezen eeten deze korrels geerne, schoon, en droog gemaakt, 't welk zy doen al gaande over straat, gelyk de gemeene lieden in Spanjen, en Portugal doen met de gezoute Lupinen, aldaar Tramossos *genaamt, de Sineezen doen dit niet alleen om tydverdryf, maar ook om het lichaam van binnen matelyk te verkoelen; de Baleyers mesten de verkens met het witte vlees aan de schorssen hangende, welk dog de menschen niet en dient.*

Sinenses porro alium excogitarunt modum Battecam præparandi, supra vaporem ferventis aquæ, ita ut hanc ipsam non tangat in olla obturata, tumque per solum aquæ vaporem mollescit, & coctus quasi est, qui mos ipsis *Tim* dicitur. Dein hic fructus ab utraque aperitur parte instar crusti, longaque lateralia exscinduntur frusta, quæ ægris exhibentur.

Daar is nog een andere manier by de Sineezen om de Batteca toe te bereiden, datze voor de zieken dienen, zy neemen de geheele vrucht, stovenze over heet water, datze het zelve niet en raakt in een toegestopte pot, en zoo door den waassem van 't heete water gaar werd: welke maniere zy Tim *noemen. Daar na onder, en boven opgesneeden als een pastei, en dan in lange zyden stukken, waar van men de zieken te eeten geeft.*

Tabula Centesima Quadragesima Sexta

Ad *Figuram Primam Anguriam* exhibet *Indicam*, quæ *Batteca* vulgo dicitur.

Ad *Figuram Secundam Cucumis* exhibetur *Sinensis*, ac quidem *tertia* ejus *species cap.* 41. descripta.

De Hondert zes en veertigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* de *Indische Anguria*, ofte *Water-Meloen*, welke in 't gemeen *Batteca* genaamt werd.

In de *Tweede Figuur* werd de *Sineeze Comcommer* vertoont, en wel deszelfs *derde zoorte* in het 41. *Hoofdstuk* beschreeven.

OBSERVATIO.

Hæc planta, *Anguria*, *Cucumis*, & *Citrullus* vocatur a *Dodon. in Pempt. p.* 664. & Anguria, Citrullus dicta, a *C. B. Pin. p.* 312. & *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 101. qui innumeros porro habet auctores, estque Cucurbita seminum margine basi dilatato *H. Cliff. p.* 452. ubi vide reliqua.

AANMERKING.

Deze plant werd *Anguria*, *Cucumis*, en *Citrullus* genaamt, van *Dodon.* in zyn *Pempt. p.* 664. en Anguria, Citrullus genaamt, van *C. B. Pin. p.* 312. en *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 101. die onnoemelyke autheurs aanhaalt, en is de Cucurbita met de rand des zaats aan de voet verweidert in de *H. Cliff. p.* 452. alwaar het overige ziet.

CAPUT QUADRAGESIMUM PRIMUM.

Melones, & Cucumeres Indici.

MElones a Portugallis, & aliunde in hasce delati regiones nullius fere sunt usus, quum vilem, & aquosum habeant saporem, unde & raro coluntur, cæterum notam habent formam. Malayensibus nullo alio indigitantur nomine nisi Portugallico *Milaon*, & *Milaun*.

Cucumeres vulgares ubique etiam in hisce insulis noti sunt, a vulgari forma non, vel parum diversi, unde & inutile est hosce describere.

Nomen. Latine *Cucumis Indicus*. Arabice, & Persice *Chiar*, & *Kiar*, quum Itali *Ch* legunt, uti nos *K*. item *Kitta*, & *Kischa*, quod convenit cum Hebraica voce *Kichium*, at *Battichо*, & *Batticha* simpliciter est *Melo*. Portug. *Pipinho*, quod nos *Pipingo* legimus, quasi dicas *Peponem parvum*, Malaice *Antimon*, & *Timon Passir*, vel solummodo *Timon*. In hisce Orientalibus regionibus quatuor numeramus species binarum harum plantarum. Quarum prima est *Cucumis vulgaris albus*, cujus fructus est rotundo-oblongus, glaber, flavescens, & albicans. Secunda *Boetonensis* dicta, fructum gerit fere trigonum, & tuberculosum, qui diu viret, ac dein flavescit. Tertia Cucumeres profert parvos, qui *Sinenses* vocantur, suntque pusillæ plantæ, prius parum erectæ, dein ad semi orgyæ circiter spatium undique sese supra terram extendunt. Hæ fructus proferunt non multo longiores digito, qui virent, trigoni sunt, & tuberculosi, carnemque habent mollem, & recentiorem quasi spirant odorem vulgaribus. Quarta, & maxima species Sinenses profert Cucumeres, quales in Italia *Citrulli* vocantur, & ad Melones adcedunt, inferius protuberantem gerentes ventrem, ac superius angustum collum, externe in quosdam distincti sunt fulcos, atque porro glabri, pallide virentes, ac carnem gerunt duriusculam, quæ species extra Sinensium arva raro reperitur.

Usus. Omnes Cucumeres in India, ac calidis regionibus salubriores sunt magisque innoxii quam in Europa, aliisque frigidis regionibus, qui sæpius crudi cum pauxillo salis ex manu eduntur. Sinenses medici hos permittunt in febribus, ac cunctis calidis, & biliosis morbis, Cucumis enim neutiquam in humores degenerat, quos in hominibus obsendit, uti supra de *Batteca* diximus, refrigerantem vero servat qualitatem, ac multo magis alii humores hujus adoptant naturam, unde & saluberrimi sunt talibus in locis, & occasionibus, ubi magnum requiritur humorum refrigerium.

Albi Cucumeres delicatum præbent saporem, ac cibum, si Gallinis adcoquantur, omnes vero virides Cucumeres optime crudi eduntur. Parvi Sinenses Cucumeres multum Bataviæ coluntur, non ita ut crudi edantur, quam ut semi maturi Aceto condiantur, addito pauxillo Foeniculi viridis, qui in mensa eduntur ad adpetitum excitandum, atque peculiariter a natione nostra *Agurkes* vocantur. Sinensium Citrulli magni multum Japanæ coluntur, qui in longa scinduntur frusta, ac muria quadam condiuntur, qui ibi in vasis compacti evehuntur, & quam maxime ad potum Thee eduntur. *Connemon* vocantur, qui vero hisce non adsueti sunt, non placet sapor, quum hi fructus saliti ingratum spirent odorem, atque antequam edantur, in aqua prius tepida parum macerandi sunt.

Anno 1694. in Amboina Cucumis excretus est, magnitudinem habens mediocris *Camolengæ*, ponderans decem Sinenses Katty, seu duodecim cum dimidia Hollandicas libras. Externe erat albicans, duram gerens carnem, sed saporem habebat magis fatuum vulgari. Tales species multum crescunt in Celebis parte Orientali circa Tombocco.

XLI. HOOFDSTUK.

De Meloenen, en Sineeze Comcommers.

DE Meloenen door de Portugeezen van elders in deze Eilanden ingebragt zyn van geen belang, en van slegte wateragtige smaak, werden daarom weinig geoeffent, anders van bekende fatzoen. Zy hebben by de Maleyers geen anderen naam, dan de Portugeezen Milaon, *en* Milaun.

De gemeene Comcommers zyn ook over al in deze Eilanden bekent van het gemeene fatzoen niet of weinig verschillende, en daarom onnodig te beschryven.

Naam. *In 't Latyn* Cucumis Indicus. *In 't Arabies en Perses*, Chiar, *of* Kiar, *om dat de Italianen het* Ch *leezen, gelyk wy het* K. *als meede* Kitta *en* Kischa *over een komende met het Hebreeusche woort* Kichium, *dog* Battichо *en* Batticha *beteekend eigentlyk een* Meloen. *In 't Portugees* Pipinho, *'t welk wy* Pipingo *leezen, als of men zeide* kleine Pepoen; *In 't Maleyts* Antimon, *en* Timon Passir, *of slegts* Timon. *Wy hebben in deze Oosterse quartieren vierderly zoorten van deze twee voorschreeven planten. Als eerst de* gemeene *of* witte Commer, *zynde rond, langwerpig, glad, bleek-geel, en witagtig. De tweede* Boetonse *bygenaemt, is wat driekantig met pukkeltjes bezet, blyft lang groen, en wert daar na geel. De derde zyn* kleine Comcommers, *die men ook* Sineeze *noemd, blyven kleine struiken, eerst wat over eind staande, daar na omtrent een halve vaam in de ronte op de aarde zig uitbreidende. Deze vruchten werden niet veel meer dan een vinger lang, blyven gras groen, driezydig, en met pukkeltjes bezet, murw van vleesch, en verscher van reuk dan de gemeene. De* vierde, *en allergrootste Sineeze Concommers zyn dan die geene, diergelyken men in Italien* Citrullos *noemt, en na Meloenen aardende, onder met een dikke buik, en boven met een smalle hals, ook van buiten in eenige koepen, of vooren afgedeelt, voorts glad, bleek groen, en hardtagtig van vleesch, welke zoorte men buiten de Sineeze erven weinig vindt.*

Gebruik. *Alle Comcommers zyn in Indien, en in heete landen gezonder, en onschadelyker dan in Europa, en andere koude landen, werdende dikwils raauw uit de vuist met een weinig zout gegeeten, de Sineeze Medicyns laatenze toe in koortzen, en alle heete, en galagtige siektens, want de Comcommer veranderd geensints in de Humeuren, die hy in de menschen vint, gelyk wy boven van de* Batteca *gezegt hebben, maar hy behoud zyne verkoelende eigenschap, en veranderd veel meer de andere humeuren in zyn eigen natuur, dierhalven zy gezond moeten zyn op zoodanige plaatzen, en gelegentheden, daar kragtige verkoeling van de humeuren vereischt wert.*

De witte Comcommers geven een welsmakende kost, als menze by hoenders kookt, alle groene Comcommers zyn best rauw gegeeten. De kleene Sineeze Comcommers werden veel op Batavia geoeffent, niet zoo zeer om raauw te eeten, als wel meest de half rype in gepekelden Azyn te leggen, groene Venkel daar by doende, die men dan over de maaltyd eet om appetyt te verwekken, en werden in 't byzonder van onze Natie Agurkes *genaamt; der groote Sineezen Citrullen werden veel in Japan geoeffent, in lange stukken gesneeden, en in zekeren peekel gelegt, 't welkze met heele vaatjes vol uitvoeren, meest om by den Teebak op te schaffen. Men biet het* Connemon, *dog die daar niet aan gewent zyn, hebbender weinig smaak in, om dat het zeer gezoute, en van een viese reuk is, en eer men 't eet, moet men 't een weinig in lauw water weeken.*

Anno 1694. *is in Amboina gegroeid een Comcommer, zoo groot als een middelbare* Camolenga, *wegende tien Chineeze Katty, of twaalf en een half hollandze ponden. Hy was van buiten witagtig, hard van vleesch, en lasfer van smaak dan de gemeene. Diergelyken slag vald doorgaans op Celebes oosterdeel omtrent Tombocco.*

OBSER- AAN-

OBSERVATIO.

Sinensis Cucumis *Tab.* 146. *Fig.* 2. supra delineatus *Melothria* vocatur a *Linnæo in H. Cliff. p.* 490. estque Cucumis parva repens, Virginiana, fructu minimo *Plukn. Alm. p.* 123. & *Phyt. Tom.* 85. *Fig.* 5. & Cucumis minima fructu ovali, nigro, lævi *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 103. & *Hist. tom.* 1. *p.* 227. *Tab.* 142. *Fig.* 1. &c.

AANMERKING.

De Sineeze Comcommer boven op *Tab.* 146. *Fig.* 2. vertoont, werd *Melothria* genaamt van *Linnæus* in de *H. Cliff. p.* 490. en is de Virginische, kleine, kruipende Comcommer, met een zeer kleine vrucht van *Plukn. Almag. p.* 123. en *Phyt. Tab.* 85. *Fig.* 5. en de zeer kleine Comcommer met een ovale, zwarte, gladde vrucht van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 103. en *Hist. Tom.* 1. *p.* 227. *Tab.* 142. *Fig.* 1. &c.

CAPUT QUADRAGESIMUM SECUNDUM.

Petola. Petola - Tschina.

PEtola mixtam gerit formam Cucurbitæ, & Cucumeris, cum hoc autem maxime convenit, licet asserculis inponenda sit, in quatuor distincta species, quarum quævis peculiari describitur capite.

Prima caules gerit in nodos capitatos distinctos, lentissimos, & angulosos. Folia ejus in quinque, vel septem longas lacinias distincta sunt, quæ majores, & profundiores sunt, quam in Cucumere, mediaque lacinia duplo major est reliquis, suntque obscure virentia, rugosa, contracta, & duriuscula, cuivis folio firmus obponitur petiolus, qui in binas tresve dispergitur claviculas, quarum una semper longissima est.

Flores in summitate caulium longorum excrescunt, plures simul conlecti, ex pallide virentibus, & acuminatis capitulis constantes, quæ neque pilosa neque lanuginosa sunt. Flos hic ex quinque, rarius ex sex flaccidis componitur petalis, quæ rugosa sunt, eleganter lutea. ante meridiem ample extensa, & retrorsum flexa, in florum centro crassi quidam breves, & foliosi quasi conspiciuntur stili. Ex longo, ac viridi floris tubo inter pedunculum, & ipsum florem, ad digiti circiter longitudinem, ubi lanugo ex albo cinerea, sed curta locatur, quæque pars sensim magis tumet, fructus excrescit, diu floris reliquias in summa gerens parte.

Perfectus fructus longitudinem habet Cucurbitæ, sed formam Cucumeris, estque sesqui, vel duos pedes longus, brachium crassus, inferius crassior, instar oblongi sacci, plerumque rectus, aliquando sinuosus, instar semi lunæ, vel falcis. Externe obscuris quibusdam sulcis distinctus, ubi & albis maculis notatus est, reliqua ejus pars viret, & glabra est, sensim pallide rubet, ex cinereo mixtus colore. Quum vetustus est, exterius putamen sensim lignosum est, uti in Cucumeribus, sed tenuis est, & fragilis instar chartæ. Caro interna mollior est, & aquosior quam in ullis Cucumeribus, saporis fatui, & aquosi. In senioribus fructibus, si putamen frangatur, vel manibus tollatur, omnis caro interna degenerata est in massam pilosam, siccam, & intricatam, foraminibus refertam, acsi a vermibus exesa fuisset, in hac autem multa latent semina, ad oras tenuiora, & æqualia, minora illis Battecæ, ac nigra, intus autem sub viridi pellicula albam tegunt medullam. Maxima florum pars frustra decidit, & unus alterve modo fructus perfecte excrescit, planta enim hæc maxime vexatur a specie quadam obscure fuscarum vesparum, quæ longos gerunt pedes, & folia ejus depascunt.

Nomen. Latine *Petola*, juxta Malaiense *Petola*, & ad distinctionem subsequentium specierum *Petola Panjang*, & *Petola Tschina*, ob similitudinem vestimenti cujusdam sericei sic dicti, quod diversis floribus, figuris, & maculis pictum est, quales maculæ quodammodo conspiciuntur in cortice fructuum. Javanice *Beludru*, Sinice *Tsjaykoäe*, h. e. *Cucumis oleraceus.*

Locus. Hæc species nunc satis vulgaris est in Amboina, adtamen dicitur ex Sina delatam fuisse, uti & plurimum a Sinensibus colitur.

XLII. HOOFDSTUK.

De Petola - Plant.

PEtola *beeft een gemengde fatzoen, van Cauwoerden, en Comcomers met het laatste de meeste gemeenschap hebbende, hoewel het op latten moet geleidt worden, verdeeld in vier zoorten ieder in een byzonder Capittel.*

De eerste heeft stelen in knoppige leden verdeeld, zeer taay, en geboekt; de bladeren zyn in vyf of zeven lange lappen verdeelt, grooter, en dieper gesneeden dan aan de Comcommers, en de middellap is tweemaal grooter dan de andere, donker-groen, ruig, rimpelig, en bardagtig, tegen over aan ieder blad staat een styve steel, die zig in twee of drie Clauwieren verdeelt; waar van het eene altyd het langste is.

De bloemen komen voort aan 't uiterste van de lange stelen, by malkanderen geboopt, uit bleeke, groene, en toegespitste knoppen, die niet haairig nog wolagtig zyn. De bloeme is uit vyf, en zelden zes slappe blaadjes gemaakt, gefronst, schoon-geel, voor de middag wydt geopent, en agterwaarts gebogen, in de midden ziet men eenige dikke, korte, en bladige pylaartjes: uit den langen, en groenen hals tusschen de bloem en de steel omtrent een vinger lang, met een witte gryzen dog korten dons bedekt, en die allengskens begint op te swellen werd de vrucht, nog langen tyd de overblyfzels van de bloem op haar hoofd dragende.

De volwasse vrucht is in de lengte van een Cauwoerde, maar in gedaante van een Comcommer, te weten een en een half, en twee voeten lank, een arm dik, dog onder dikker, als een langwerpige zak, merendeels regt, somtyts bogtig als een halve maan, of sikkel: van buiten met eenige donkere groeven, of vooren afgedeelt, en langs de zelve met witagtige plekken geschildert, zynde de rest gras-groen, en glad, met ter tyd ligt-rood, met grauw gemengt. Oudt geworden wert de buitenste schale wat houtagtig, gelyk aan de Comcommers, dog dun, en bros als papier; het binnenste vleesch is weeker, en wateragtiger dan aan eenige Comcommers, ook gants laf, en wateragtig van smaak, an de oude als de voornoemde schel in stukken breekt, of met de handen afgebroken wert, ziet men al het binnenste vleesch verandert in een haairige, drooge, en verwerde clomp, vol gaten, als of by van den worm uitgegeeten was, en daar in schuilen veele zaden, kleinder als die van Batteca, zwart, aan de kanten dunder en even, maar hebben binnen onder een groen vliesje een wit merg. Het meeste deel van de bloemen valt af, komende maar een of twee vruchten tot perfectie, want den stok werd geweldig aangevogten van een zoorte donker-geele wespen met lange beenen, die ook de bladeren zeer op eeten.

Naam. *In 't Latyn* Petola, *na 't Maleyts* Petola, *en tot onderscheid van de volgende zoorten*, Petola Panjang, *en* Petola Tschina, *alles na de gelykenisse van zeker zyde kleetje aldus genaamt, 't welk met verscheide bloemen, figuuren, en plekken geschildert is, diergelyke plekken men eenigzints ziet aan de schorze van deze vruchten. In 't Javaans* Beludru, *in Sinees* Tsjaykoäe, *dat is Moes Comcommer.*

Plaats. *Deze zoorte is nu redelyk gemeen in Amboina, egter wêrdt gezegt, datze uit Sina afkomstig is, gelykze ook van de Sineezen meest geoefent wert.*

Cultura. In areis plantatur, vel ad hortorum oras, quum circa radicem grumus formatur ex molli terra, tumque porro afferculis inponitur. Teneri laterales surculi, & folia hic & illic abrumpenda sunt, tum copiosiores profert fructus.

Usus. Petolæ fructus quotidianus, & gratus est plebi cibus, cujus eliguntur teneri, ac virides fructus, in quibus nulla adparet rubedo, hi transversaliter in crassa scinduntur segmenta instar Cucumerum, quæ cum jure piscium, & Calappi lympha coquuntur, ac siccatæ squillæ, quæ ex Java deferuntur, si hisce adcoquantur, optimum præbent saporem, per Salinum enim, ac siccatum hoc conditum sapor acuitur, quum fructus hi sint fatui, & aquosi, sic quoque tenera hujus plantæ folia ad olus apta sunt, sed aliis mixta, præsertim ad cibum *Boboto* dictum, si pisces quidam variis involvantur foliis, ac sic simul coquantur, quum vero folia parum amaricant, hinc prima abjicitur aqua.

Anno 1664. in Mardykers tractu vulgaris *Petola* observata fuit, quæ fructum gerebat decimo nono die Augusti palmam longum, ac vulgaris crassitiei. Hic in medio fissus erat, ubi nova excreta erat planta ejusdem generis, quæ gerebat bina folia, binas claviculas, ac binos pedunculos, quibus insidebant flores, ipsorumque capita. Hæc non excreta erat ex semine vetusto, fructus enim inmaturus erat, sed conspiciebatur petiolus, ex quo fructus dependebat ad quandam distantiam in ipso fructu excretus, atque ex illo planta hæc excreverat.

Picinna Hort. Malab. part. 8. *cap.* 7. Portug. *Petola*, nomine quidem cum hac convenit *Petola*, sed descriptio, & figura melius quadrant cum subsequenti *Petola Djingi*, ac subsequenti *cap.* 8. *Catu Picinna* ob amaritiem cum nostra *Petola Utan* convenit, ita ut dubius hæream, an vera & vulgaris *Petola* hoc in opere sit descripta, licet satis noverim, in Occidentalibus Indiæ partibus esse vulgarem, ac satis notam.

Queeking. *Men plantze in de erven, of aan de kanten van de Tuinen, om de wortel een voet van mulle aarde makende, en voorts op latten leidende. De jonge zyde-scheutjes, en bladeren moet men hier en daar afbreeken, zoo draagtze dies te meer vruchten.*

Gebruik. *De Petola is een gewilde, en dagelykſche koſt voor den gemeenen man, waar toe men verkiezen moet de jongen, en groenen, daar nog niets roots aangeſien werd, deze werden over dwers met ſchorſen en alle in dikke ſchyven geſneeden, gelyk men de Comcommers doet, en dan met vis-zop, en Calappus melk gekookt, dog de gedroogde Garnalen, die men van Java brengt, ſmaken zonderling wel daar onder gekookt; want zy wil wel gezoutens, en droogs hebben, om dat zy zelfs laf, en waterachtig zyn, zoo zyn ook de jonge bladeren bequaam tot moeskruid niet alleen, maar onder anderen gemengt, inzonderheit tot de koſt* Boboto *genaamt, als men eenige viſſen in veelderhande bladeren bewindt, en zoo te zamen kookt, dog om dat de bladeren wat bitteragtig zyn, zoo moet men het eerſte water weggieten.*

Anno 1664. *Is in 't Mardykers quartier gezien een gemene* Petola, *daar aan was een vrucht den negentienden Auguſti omtrent een hand lang, van ordinaris dikte. De welke in de midden geborſten was, en daar uit gewaſſen een nieuwe plante, van 't zelve geſlagte, beſtaande in twee bladeren, twee Clauwieren, en twee ſteeltjens, daar bloemen, en knoppen op ſtonden. Dit was uit geen oude zaat korrel geſprooten, want de vrucht onryp was, maar men zag, dat den ſteel, daar ze aanbing een ſtukje weegs in de vrucht voortgeſchooten, ende uit de zelve de plante gekomen was.*

Het geene in Hort. Malabar. part. 8. Cap. 7. Picinna, *en in 't Portugees* Petola *genaamt wert, komt wel in naam met onze* Petola *over een, maar de beſchryving, en fig. paſſen beter op de volgende* Petola Djingi, *en 't volgende* 8. Cap *van* Catu Picinna, *wegens zyne bitterheid, komt met onze* Petola Utan *over een, zoo dat ik in twyffel ſta, of de regte Petola in 't zelve werk beſloten zy, hoewel ik wel weet, dat zy in de weſterze delen van India genoeg bekent is.*

Tabula Centesima Quadragesima Septima

Petolam exhibet cum ejus *fructu* A *majore* separato.

De Hondert zeven en veertigſte Plaat

Vertoont de *Petola*, met deszelfs *grooter vrucht* A afzonderlyk.

OBSERVATIO.

Hæ *Petolæ* species proprie *Cucumeres silvestres* sunt, de quibus notas vide ad *H. Malab. part.* 8. *Plukn. Almag. p.* 123. & *Ray tom.* 3. *pag.* 335. &c.

AANMERKING.

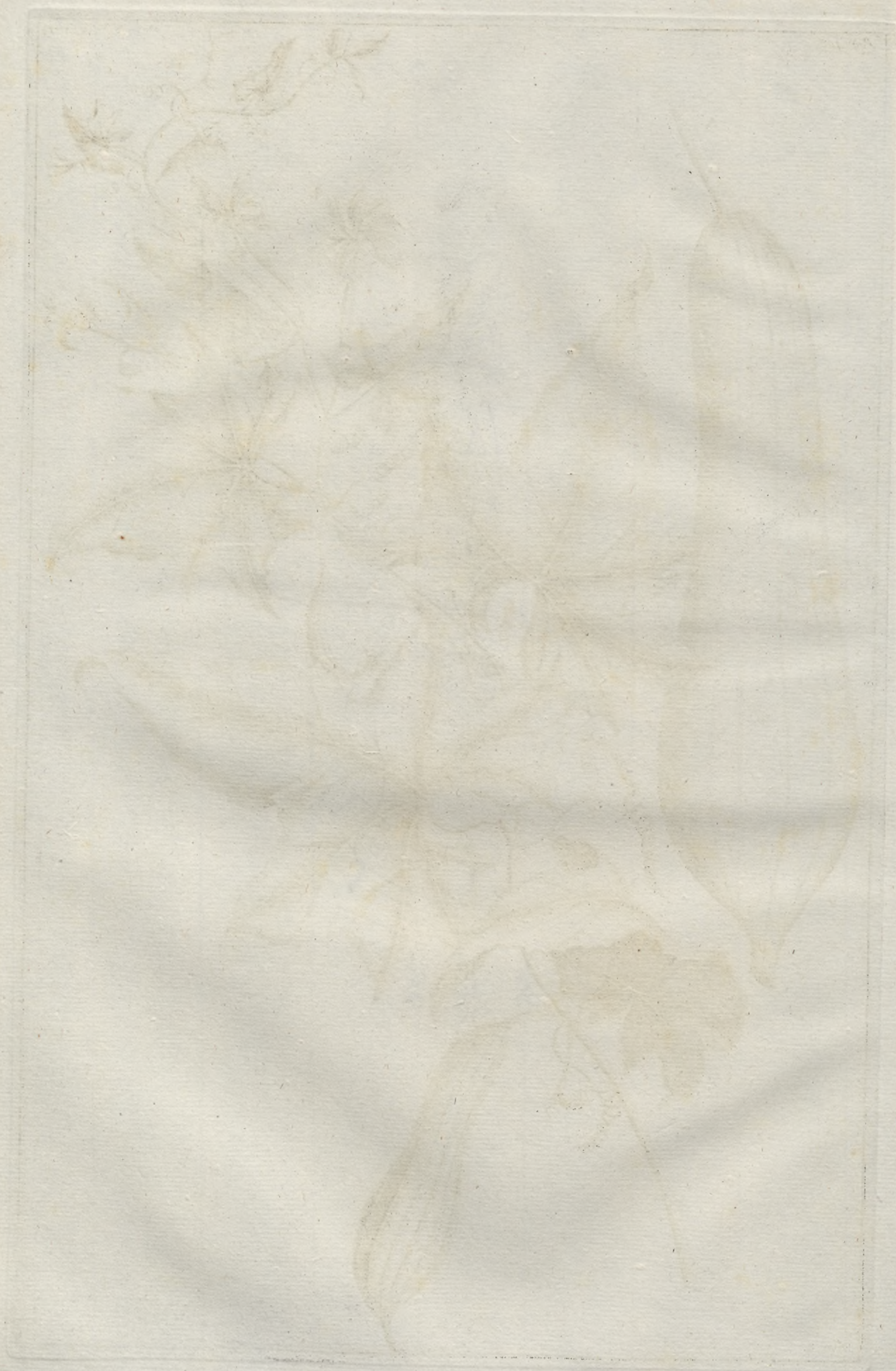
Deze zoorten van *Petola* zyn eigentlyk *wilde Comcommers*, waar over ziet de aanteekeningen op het 8 *deel* van de *H. Malab. Plukn. Almag. p.* 123. en *Ray tom.* 3. *pag.* 335. &c.

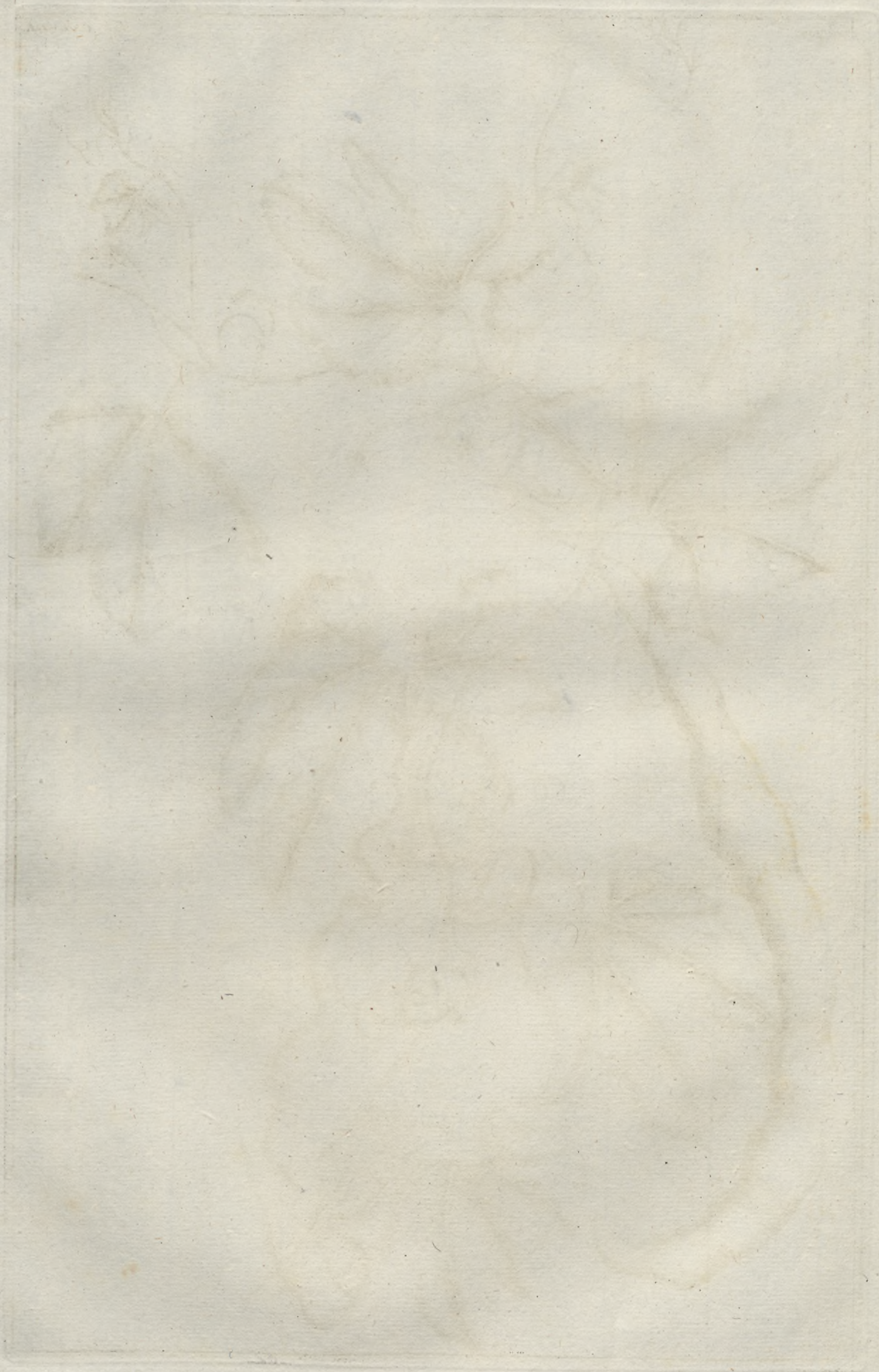

CAPUT XLIII.

Luffa Petola. D.C.

Trichosanthes anguina. DC

CAPUT QUADRAGESIMUM TERTIUM.

Petola Anguina. Petola Ular.

SEcunda Petolæ species tam asserculis inponitur, quam arbores, aliosque adscendit frutices, quum luxuriosius videtur crescere, quam si adserculis incumbat, minora gerit flagella, nec tam ample sese extendit. Foliosi petioli, ac superiora flagella quadragona sunt, vagisque pilis hirta.

Folia ejus breviora sunt, quam in priore Petola, palmam longa, & lata, nec tam profunde dissecta, in quinque tamen, vel septem angulos distincta, quorum tres priores perfectas constituunt lacinias, unde & cum illis *Camolengæ* melius conveniunt, ad oras obscure dentata, ac mollibus obsita spinis, ad tactum rugosa, & flavescentia; Ad quemvis angulum nervus excurrit, qui tamen non omnes ad petiolum concurrunt, atque hic ad ortum prope flagella sinum format, ex cujus ala directe obponitur clavicula, alii breviori insidens pedunculo, ubi & capitula quædam pallide virentia excrescunt, primum retrorsum incurvata, dein longioribus insidentia pedunculis, qui sese erigunt, floresque emittunt albos, longo tubo donatos, minoresque quam in ullis Cucumeribus, vix Jasmini floris magnitudinem habentes. Atque hi ex quinque albis componuntur petalis, quæ ad oras alba gerunt fila, ita ut barbata quasi sint, ac maxime ad superiorem ipsorum partem, ubi & parum circinnata sunt. In ipsorum centro cavus erigitur tubus, in quo parvum conspicitur pistillum, seu stilus, qui in fructum excrescit contra morem vulgaris Petolæ.

Fructus ejus multo longior, ac tenuior est Cucumere priore, tres, ac tres cum dimidio pedes longus, rotundus, nunquam rectus, sed miris gyris inflexus instar anguis erecti, vel uti *Ubi Ular*, ejusdemque crassitiei, qui binos nempe digitos crassus est, externe ex cinereo viridis, & alba consperfus farina, quumque adolescit, summopere rubet, tenui, ac chartacea quasi obductus pellicula, quæ facile diffringitur. Caro in viridi albicat, & succosa est, nec tam aquosa, quam in vulgari, ac solidior. In penitus maturo fructu, quum cortex dehiscit, sicca, & fibrosa conspicitur medulla, uti in priore, atque in hac majora semina non nigra, sed lignea quasi, vel grisea, & ad oras denticulata. Tota hæc planta, ac maxime fructus, gravem, ac tetrum fere fundit odorem, qui diu manibus adhæret, quum tractetur, saporemque simul habet amarum.

Nomen. Latine *Petola Anguina*, seu *Cucumis Anguinus Indicus.* Malaice *Petola Ular*, ob Anguiformem fructuum figuram, uti supra eandem ob rationem *Ubi Ular* vocatur.

Locus. Hæc rara species est in Amboina, magisque permittitur arbores adscendere, quam ut asserculis inponatur, uti & minorem requirit culturam priore, ac raros profert fructus.

Usus. Licet hæc planta sit fœtida, olus tamen præbet gratum, si teneri, ac semi maturi ejus sumantur fructus, non ultra pedem, vel ulnam longi, griseaque medulla detergeatur, fructusque in frusta scindantur, & coquantur, & uti in priore specie prima abjicitur aqua, quæ amara est; Atque hinc teneri eligendi sunt, quum putamen facillime lignosam adquirit substantiam, cocti autem perdunt ingratum istum odorem, ac saporem.

Tabula Centesima Quadragesima Octava

Petolam exhibet *Anguinam*, quæ Cucumis fructu siliquam mentiente vocari potest, cujus nullam apud auctores inveni mentionem.

XLIII. HOOFDSTUK.

De Slangformige Petola.

DE tweede zoorte van Petola werd zoo wel op latten geleidt, als gelaten om andere bomen, en Ruigten op te loopen, waar op zy schynt beter tier te hebben dan op latten, het heeft mindere ranken, en breidt zig zoo verre niet uit. De bladdragende stelen, en voorste ranken zyn wat vierkantig, en met ydele hairen bezet.

De bladeren zyn korter dan aan de voorige Petola, *een hand lang, en breed, zoo diep niet gekloven, egter in vyf, of zeven hoeken verdeelt, waar van de drie voorste formeele lappen maken, dies met die van* Camolenga *beter overeenkomende, aan de kanten donker gezaagt, en met weeke spitzen bezet: wat ruig in 't aantasten, en bleek, of geel-groen, na ieder hoek loopt een zenuwe, de welke niet juist by den steel te zamen stoot, en de steel heeft by zynen oorspronk aan den ranken een bogt, uit zynen schoot na de overzyde de Clawieren zittende op een anderen korteren steel, komen eenige ligt-groene knoppen voort, eerst agterwaards gekromt, daar na langere stelen verkrygende, regtenze haar op, en brengen witte langhalsige bloemen voort, kleinder dan aan eenige Comcommers, schaars zoo groot als een Jasmyne. Uit vyf witte blaadjes gemaakt, dewelke aan haare randen met witte draadjens, of baardjens bezet zyn, dog na vooren toe wel de meeste, daar zy ook wat gekruldt staan, in de midden is een holle pyp, daar in men ook een klein pilaartje ziet, waar uit de vrucht wert tegens de manier van de gemeene Petola.*

De vrucht is een veel langer, en dunder Comcommer dan de voorige, drie en drie en een half voet lank, rond, nooit regt, maar met wonderlyke bogten door malkanderen geslingert, gelyk een opgeschote slange, of gelyk de Ubi Ular, *van de zelve dikte, te weten twee vingers, van buiten grys-groen, met een witagtig meel bedekt, 't welk afgestreeken zynde, werdenze groen met weinige witagtige plekken; in haar ouderdom vuur-rood, met een dunne papiere schelle, die ligt in stukken breekt. Het vlees in de groene is witagtig, en zappig, zoo wateragtig niet als aan de gemeene, en massyver. In de geheel rype, als de schelle berst, zoo ziet men het drooge, en hairige merg gelyk aan de voorige, en daar in grootere zaden, niet zwart, maar houtagtig, of grauw, en aan de kanten gekertelt. Dit geheele gewas, zonderling de vruchten hebben een zwaren, en schier stinkenden reuk, die lange aan de handen blyft, als men ze handelt, ook een bitteragtige smaak.*

Naam. *In 't Latyn* Petola Anguina, *of* Cucumis Anguinus Indicus. *In 't Maleyts* Petola Ular *na de slangeformige gedaante der vruchten, gelyk boven om dezelve reden de* Oebi Oelar *genaamt is.*

Plaats. *Dit is een rare zoorte in Amboina, en men laatze meer de bomen oplopen dan op latten, gelykze ook minder Queeking vereischt dan de voorige, ook weinige vruchten draagt.*

Gebruik. *Niettegenstaande dit een stinkend gewas is, zo geeft het nogtans een welsmakend moes, als men de jonge, en halfrype vruchten neemt, nog niet boven een voet, of elle lang, het grys meel als dan afstrykt, in stukken snydt, en kookt, als het voorige, weg smytende het eerste water, daar de bitterheit in steekt. Men moetze daarom jonk neemen, om dat de schale zeer ligt houtagtig wort, de gekookte nu heeft gants geen viesagtige reuk nog smaak.*

De Hondert acht en veertigste Plaat

Vertoont de *Slangformige Petola*, welke de Comcommer met een vrucht, een houwe van een Boon verbeeldende genaamt mag werden, en waar van ik by geen Schryver eenig gewag gemaakt heb gevonden.

CAPUT QUADRAGESIMUM QUARTUM.

Petola Bengalensis. *Djingi.*

TErtia *Petolæ* species exotica est, in Amboina parum nota, planta est uti aliarum Petolarum, sed plerumque minor, tam ejus flagella, quam folia, ac flores.

Folia ejus tenuia sunt, & rugosa, sex pollices longa, tres lata, inque tres notabiles angulos distincta, ubi ad quamvis auriculam minor adstat, ita ut quinque nervi ad petiolum concurrant, ubi & sinum formant, qui major est dimidio circulo, ad oras folia hæc ample dentata sunt; odoris fortis, & saporis amari.

Flores flavescunt, ex quinque cordiformibus petalis constantes, quæ glabriora sunt, quam in vulgari Petola.

Fructus palmam longus est, ab utraque acuminatus parte, fructibus Papari simillimus, seu paulo major, inferius angustissimus, superius cito angustatus in brevem, & durum apicem coronatum quasi, externe distinctus est per longitudinem in novem, vel decem notabilia, & protuberantia dorsa, quorum interstitia pertexta sunt venulis transversalibus, per quas totus fructus rugosus quasi est. Atque hic cito durum, & lignosum format putamen, primo aurantium, vel igneum quasi, ac tandem lignei coloris, tumque interna substantia degenerata est in spongiosam, & fibrosam massam, quæ tam lenta est, ut vix distrahi possit, semina sunt instar illorum *Battecæ*, sed minora, nigra, & parum contracta; non asserculis inponitur hæc planta, sed permittitur sepes, & frutices percurrere.

Nomen. Latine *Petola Bengalensis.* Malaice *Djingi*, & *Petola Bengala*, primum nomen ipsi inpositum est ab aurantio colore, quem Malaienses *Djingi*, seu *Djinka* vocant, seu uti alii volunt *Tjingi*, quod nigros denotat Mauros, acsi diceretur *Petola Æthiopica:* alterum nomen ipsi datum est, quum a Bengalensibus maxime colatur, & uti dicitur ab hac natione primum ex ipsorum patria deducta Bataviam, & inde in hasce insulas. Portugallice *Petola Risca.*

Usus. Hi fructus non nisi teneri adhibendi sunt, quum nempe semi maturi fere sunt, quorum acuta dorsa parum abscinduntur, ac porro coquuntur instar aliarum Petolarum, quam primum vero incipiunt rubere, & lignosi esse, ad cibum non amplius valent. Bengalenses tantam addunt Piperis aliorumque aromatum copiam, ut os fere exurant, quod ipsis salubre censetur.

Picinna Hort. Malab. tom. 8. *cap.* 7. descripta, forma cum priore convenit, ac Portugallice vocatur *Patola*, quum vero ibi fructui isti adscribatur amarus sapor, & nauseosa qualitas, hinc anceps sum, quid proprie intelligatur, sive hoc *Djingi*, seu præcedens *Petola Ular.*

XLIV. HOOFDSTUK.

De Bengaalsche Petola.

DE derde zoort van Petola *is vreemd, en in Amboina nog weinig bekent, het gewas is gelyk andere* Petola, *dog doorgaans kleinder, zoo van ranken als bladeren, en bloemen.*

De bladeren zyn dun en ruig, zes duimen lang, acht breed, in drie merkelyke boeken verdeelt, waar by aan ieder bil, nog een kleinder komt, zoo dat daar vyf ribben by den steel zamen stoten, alwaar zy ook een boezem maken, grooter dan een halve Cirkel, aan de kanten wyt getant, sterk, en bitter van reuk.

De bloemen zyn ligt-geel, van vyf hertformige blaadtjes gemaakt, die wat gladder zyn als aan de gemeene Petola.

De vrucht is een hand lang, agter en vooren toegespitst, de vruchten van de Papari zeer gelyk, of wat grooter, agter op 't smalste, vooren schielyk toelopende in een korte, en harde spitze als een kroontje, van buiten isse verdeelt langs heen in negen, of tien sterke, en uitstekende ruggens, en de tussen plaatzen zyn uitgeweven met diverse ribbekens, die de geheele vrucht rimpelig maken. Zy gewint haastig een harde houtagtige schaal, eerst oranje-geel, of vuur-rood, ten laasten hout-verwig van koleur, zynde als dan het binnenste vleesch verandert in een spongieuse, en dradige substantie, zoo taay, dat men ze qualyk van malkander kan trekken, de zaad-korrels zyn als die van Batteca, dog kleinder, zwart, en wat gerimpelt. Men leidtze niet op latten, maar laatze langs de beggens, en op ruigten lopen.

Naam. *In 't Latyn* Petola Bengalensis. *In 't Maleyts* Djingi, *en* Petola Bengala, *de eerste naam komt van de oranje-coleur, dewelke de Maleiers* Djingi *of* Djinka *noemen, of zoo anderen willen* Tjingi, *'t welk zwarte mooren beduit, als of men, Æthiopische* Petola *zeide; den anderen om dat ze van de Bengalers meest geoeffent wert, ook zoo men zegt door de zelve natie eerstelyk uit haar land na Batavia, en van daar in deze Eilanden gebragt is. In 't Portugees* Petola Risca.

Gebruik. *Men moet deze vruchten geheel jong neemen, wanneerze niet meer dan half wassen zyn, snyden de scherpe ruggens wat af, en kookenze voorts gelyk andere Petola, maar zoo dra zy beginnen rood, en houtachtig te werden, dienenze tot de kost niet meer. De Bengalers doen daar zoo veel Peper, en heete Speceryen by, dat zy schier in de mond branden, 't welk zy voor gezont houden.*

Picinna Hort. Malab. tom. 8. cap. 7. *komt in gedaante met de voorgaande overeen, en draagt in 't Portugees den naam van* Patola; *doch vermits aldaar die vrucht een bitteren smaak, en walgachtige eigenschap werd toegeschreeven, zoo staa ik in twyffel, wat daar mede gemeent werd, of deze* Djingi, *of de voorschreeven* Petola Ular.

Tabula Centesima Quadragesima Nona

Petolam exhibet *Bengalensem*, qui est Cucumis Malabaricus silvestris, fructu striato, amaro *Commel.* in *not. ad H. Malab. part* 8. *Tab.* 7. ac forte Cucumis Indicus, striatus, operculo donatus, corticoso putamine tectus *Plukn. Almag. p.* 123. & *Phyt. Tab.* 172. *Fig.* 1.

De Hondert negen en veertigste Plaat

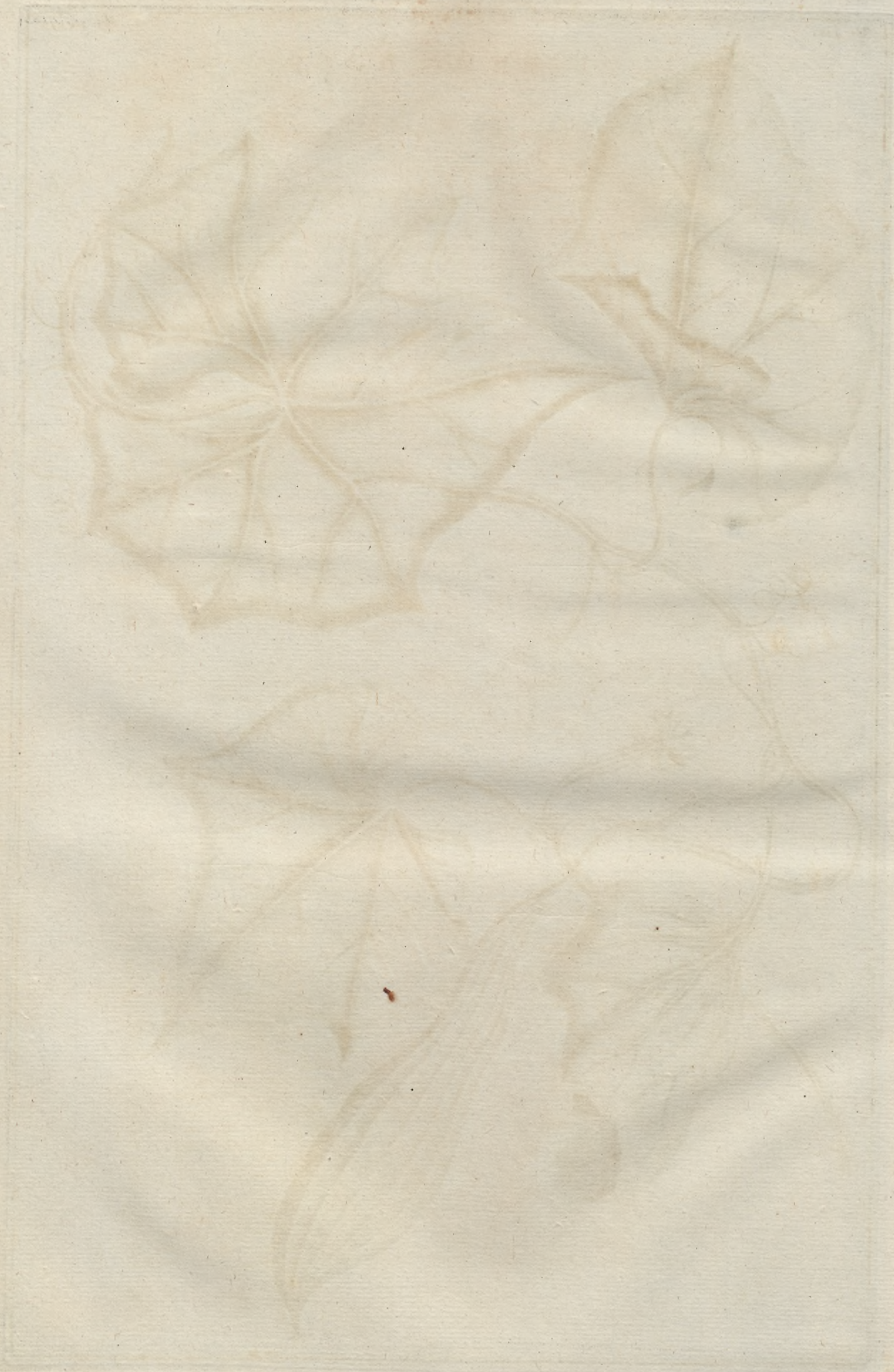
Vertoont de *Bengaalsche Petola*, welke is de Malabaarsche wilde Comcommer, met een gestreepte bittere vrucht van *Commelin* in de *aanteekeninge* op het *achtste deel* van de *H. Malab. Tab.* 7. en mogelyk de Indische, gestreepte Comcommer, met een dekzel versiert, en een schorsagtige schaal van *Plukn. Almag. p.* 123. en *Phyt. Tab.* 172. *Fig.* 1.

CAPUT XLV.

Luffa acutangula. DC.

CAPUT QUADRAGESIMUM QUINTUM.

Petola silvestris. Petola Utan.

QUarta Petolæ species est planta silvestris cum Cucumere nostro silvestri, seu asinino conveniens. Folia illis Papari similia sunt, sed non tam profunde dissecta, unde & ad Bryoniam propius adcedunt, in quinque nempe lacinias distincta, & ad tactum rugosa, sed non ita quam Petola domestica, longa vero, ac tenuia emittunt flagella, in Sagus silva, vel vallibus arbores adscendens. Recentia autem folia odorem saporemque habent amarum fere instar Petolæ sativæ.

Flos luteus est, ac pentapetalus, calici insidens, ex quinque apicibus constructo. Fructus formam habet oblongi ovi, sed major est, & firmo apice donatus, qui maturus sponte decidit, instar operculi rotundi crusti cum segmento putaminis. Cortex exterior viridis est, & glaber, sed undecim obscuris striis per longitudinem dissectus, succosus admodum, medulla interna, quam diu recens est quam maxime amaricat, siccus vero lignosus est, hic fructus putamine tenui, & fragili obductus est, in quo gleba quædam sicca, & muscosa reperitur ex multis intricatis filis constructa, uti in domestica Petola, in hac plana locantur, ac nigra semina, formam habentia quodammodo Cimicis sine pedibus.

Quum fructus maturus est, ejus putamen facillime in fragmenta confringi potest, ac fibrosa muscosaque medulla cum seminibus in una gleba tota eximi, uti & hæc sicca congeries ex petiolis dependet, quum putamen deciderit. Totus fructus amarissimus est, æque ac Colocynthis, ac præterea ingratus, & nauseosus.

Nomen. Latine *Petola silvestris.* Malaice *Petola Utan*, item *Panawar*, h. e. *Antidotum*, nomine nimis generali. Maccassarice *Tambar.*

Locus. Ad fluminum ripas obcurrit in lævibus silvis, uti & in siccis Sagus silvis.

Usus. Vulgus Maccassarense foliis utitur ad cibum, quæ aliis adcoquunt oleribus, immo ipsi inmaturi fructus toti, licet sint amari, hi enim incolæ amara amant. Sicca vero & fibrosa medulla in aqua macerata, & potata loco antidoti adhibetur, quum quis putat veneno esse infectus. Alii Malayenses meliore jure hunc fructum non ad cibos adhibent, sed siccam servant medullam in usum Medicum, hæc enim in aqua macerata, & potata fortiter purgat, sed maxime per vomitum, fortissimum enim est emeticum, & prodest ad stomachum corruptum, & pectus per vomitum depurandum, quum quis putat aliquod adsumpsisse venenum, hunc potet fructum in aqua maceratum, ut venenum per vomitum rejiciat. Quidam paululum addunt *Alea Padi*, ac succum *Limonis Swangi*, quod inprobo, cuncta enim venena, præsertim Mineralia per Limonum succum exaltantur. In Asthmate tenera eliguntur folia, quæ cum pauxillo Cepæ, vel succo Limonis Swangi ægro propinantur, non tantum in Hosa, seu Asthmate, sed etiam in pertinaci Orthopnæa vulgo *Moreto* dicta, quæ Amboinice *Habair* dicitur, quum tenera hujus eliguntur folia cum teneris *Boa Rau Utan* foliis, ac pauxillo Cepæ rubræ, & Limonis Swangi succo mixta, quæ simul torrentur in folio Pissang Croho, succusque expressus ægro propinetur, qui hinc vomet, & alvum dejiciet.

In gracilibus, & biliosis hominibus hæc Petola Utan periculosa est, in hisce enim non alvum exonerabit, sed vehementissimum excitet vomitum, qui diu durat, quemque insequitur vehemens spasmus orificii ventriculi, vel lancinatio, & aliquando ipse etiam sanguinis vomitus.

XLV. HOOFDSTUK.

De wilde Petola.

DE vierde zoorte van Petola is een wild gewas met onze wilde, of Ezels Comcommers over een komende. De bladeren gelyken die van Papari, dog zoo diep niet gesneeden, dierhalven onze Bryonia naderkomende, te weten in vyf lappen gedeelt, ruig in 't aantasten, dog zoo zeer niet als de Tamme Petola, met lange, en dunne ranken in 't Sagu-bos, of in de Vallyen de bomen oplopende, de versche bladeren rieken, en smaken bitter, en schier als tamme Petola.

De bloem is geel, en vyfbladig, staande op een voetje van vyf spitzen. De vrucht is als een langwerpig ey, dog grooter, met een styve tip boven op, zynde het voornaamste voetje van de bloem, dewelke ryp zynde, van zelfs afvald als een rond dekzel van een Pasty met een gedeelte van de schaal. De buitenste schorsse is groen, en even, dog met elf donkere streepen in de lengte afgedeelt, zeer zappig, het merg van binnen, zoo lange zy vers zyn, zeer bitter. Droog zynde werdenze houtverwig, dunne, en brosch, en daar in vind men als dan een droog klompje mosch van veele verwerde draadjes gemaakt, gelyk aan de tamme Petola, in 't zelve leggen platte zwarte zaden, hebbende eenigzints de gedaante van een weegluis zonder voeten.

Als de vrucht ryp is, kan men de schaal zeer ligt in stukken drukken, en het dradige mosformige merg met de zaden in een klomp geheel uitneemen, gelyk ook de zelve droge klomp aan de stelen hangende blyft als de schaal afgevallen is. De smaak van de geheele vrucht is zoo bitter als eenige Coloquint mag zyn, daar by onlieffelyk, en walgelyk.

Naam. *In 't Latyn* Petola Sylvestris. *In Maleyts* Petola Utan, *als mede* Panawar, *dat is* Antidotum, *met een al te generale naam. In 't Macassaars* Tambar.

Plaats. *Men vind het aan de Rivier kanten, in ligte bosschagien, als mede in drooge Sagu-bosschen.*

Gebruik. *De slegte lieden op Macassar gebruiken de bladeren in de kost, en onder ander Sajor te koken, ja zelfs de geheele onrype vruchten, al zynze bitter, want deze inwoonders veel van bitterheid houden. Maar het drooge, en dradige merg in water geweekt, en gedronken gebruiken zy tot een tegengift, als iemand meent fenyn in gekregen te hebben. Andere Maleyers gebruiken met beter reden deze vrucht, geenzints in de kost, maar bewaren het drooge merg tot Medicynen, want het zelve in water geweekt, en daar van gedronken, purgeert sterkelyk, dog meest na boven, zynde een kragtig Emeticum, of Vomitief, en werd gebruikt om een vervuilde maag, en borst door braaken te zuiveren, als iemand verneemt eenig fenyn ingekregen te hebben, die zal van deze vrucht drinken in water geweekt, zo zal zy het vergift door braken overgeven. Zommige doen daar by een weinig* Alea Padi; *en den zap van* Lemon swangi, *'t welk ik mispryze, want meest alle venynen zonderlyk de Mineralia werden door Lemoenzap opgescherpt; in de Hoza, of Astma neemt men de jonge bladeren hier van met een weinig Ajuin, en zap van Lemo Swangi, en geeft den Patient te drinken, niet alleen in dit Asthma of Hoza maar ook in de snoode Orthopnæa in't gemeen* Moreto *genaamt. Amboins* Hahair *genaamt, neemt men dezelve bladeren met jonge bladeren van* Boa rau Utan *met een weinig roode Ajuin, en zap van Lemo Swangi gemengt, braad het in een blad van Pissang Croho, en geeft het uitgeperssten zap den Patient te drinken, die daar op aan het braken en den afgank zal geraken.*

By magre, en Cholerike menschen is deze Petola Utan *al wat zorgelyk te gebruiken, want zy verwekt by de zelve geen byzondere kamergang, maar een geweldig braken, 't welk lang duurt, waar op volgt een geweldig steken in de krop van de mage, en zomtyds bloedbraken.*

Hujus antidotum est Soalamou Pohon, cujus fructus cordiformes cum pauxillo Alea Pady, & Siri Pinanga masticantur, ac pauca deglutitur pars, reliquaque pars externe ventriculi orificio inlinitur, unde & certissima dosis est, quum siccatæ medullæ dimidia gleba sumatur, ac per semi horam in aqua maceratur, quæ dein leniter exprimitur, ac pauxillum Zingiberis contriti addatur, ac sic propinatur ad stomachum corruptum, & pectus per vomitum depurandum.

Hæc Petola hanc porro habet proprietatem, quod tetrum contrahat odorem, si in ventriculo retineatur, atque hinc vomitus per hanc caussatus teterrimum fundat fœtorem, qui hominibus per aliquot perdurat dies. Salutare tamen est medicamentum, quod hominibus summopere prodest in Asthmate, & adsumpto veneno, sed prudenter uti eo oportet, alioquin enim æque potest nocere quam prodesse. Vomitus vero sistendus est, ne sanguinis superveniat ejectio, quod effici potest per Corallium album, & nigrum. Chirurgi nostri melius hoc medicamentum præparare, & noscere deberent, ne talem in hominibus caussaret vehementem effectum.

Catu Picinna in *Hort. Malab. part.* 8. *cap.* 8. descripta cum *Petola* hac *Utan* videtur convenire.

Zyn Nombal of tegengift is Soulamou Pohon, wiens hertjens, of vruchten met een weinig Alea Pady, en een Siri Pinang geknouwt, waar van men een weinig inswelgt, en de rest van buiten op de krop van de mage smeert, daarom is het zekerste, als men van het gedroogde merg niet meer dan een halve klomp neemt, en omtrent een half uur in een kop met water weekt, daar naa zagjens uitdrukt, en een weinig Gember daar by vryft, en zoo indrinkt om de vervuilde maag, en borst door braken te zuiveren.

Deze Petola heeft nog die eigenschap, dat zy een zeer euvelen reuk verkrygt, als zy in de mage van de mensch komt, en daar door een stinkent uitbraakzel veroorzaakt, 't welk eenige dagen den menschen byblyft, het is een heilzaam medicament, daar de menschen groote hate by gevoelen in engborstigheid, en ingenomen fenyn, maar het wil voorzichtig gebruikt werden, want anders kan het zoo veel quaad als goed doen: inzonderheid moet men het braken stuiten, dat het tot geen bloed braken komt, 't welk men ook doen kan met wit en zwart Calababaar in te geven; onze Meesters behoorden het beter te leeren kennen, hoe men het præpareren moeste, dat het zulken gewelt in de mensch niet deede.

Catu Picinna *in* Horto Malabarico: part. 8. cap. 8. *beschreeven, schynt met onze* Petola Utan *te willen over een komen.*

Tabula Centesima Quinquagesima

Petolam exhibet *silvestrem*, quæ *Cucumeris*, vel *Colocynthidis* silvestris species est, & Cucumis Malabaricus amarus, fructu sine costulis a *Plukn. in Almag. pag.* 123. vocatur.

De Hondert en Vyftigste Plaat

Vertoont de *wilde Petola*, welke een wilde zoort van de *Comcommer*, ofte *Coloquint* is, en werd de Malabaarsche bittere Comcommer, met een vrucht zonder ribbetjes genaamt van *Plukn.* in zyn *Almag. p.* 123.

CAPUT QUADRAGESIMUM SEXTUM.

Amara Indica. Papari.

Papari est *Momordica* Indica, seu *Balsamina mas*, sed majora gerit folia, ac fructus, quam in Italia. Flagella vero emittit teretia, angulosa, & striata, ac pallide virentia, quibus folia insident solitaria similibus in longis petiolis, atque hisce obponuntur claviculæ tenues, multis circinnis ubique sese circumvolventes.

Folia peculiarem habent formam, ad illa Vitis accedentia, seu illis Aceris similia sunt, in septem pluresve lacinias distincta, quæ profundissimæ sunt, ac quævis iterum lacinia in varios minores distributa est angulos, flaccidissima, glabra, & læte virentia.

Ad foliorum ortum prope majorem caulem alterum minus, ac rotundum locatur folium, atque ex ejus ala alter tenuis excrescit pedunculus florem sustinens. Qui luteus est, ex quinque flaccidis, & rugosis compositus petalis, magnitudinem habens Ranunculi. In media cavitate brevis erigitur stilus ex viridi flavescens.

Fructus peculiarem, & miram habet formam, quæ multum ab aliis differt fructibus, atque ex crassiusculo pedunculo brevi post florem progerminat. Formam quodammodo habet semi perfecti Cucumeris, sed ab utraque acuminatus parte, quinque, sex, ac septem pollices longus, paulo minus crassus, externe quodammodo trigonus, per longitudinem tribus rotundulis dorsis distinctus, interstitia repleta sunt multis mirisque verrucis, seu tuberculis, quorum quædam rotunda, alia oblonga, alia sinuosa, sed omnia glaberrima sunt, & flavescentia, ita ut putaretur esse res summa artificis manu elaborata. Si fructus sit completus, & maturus, intense luteus est, seu ex rubro aurantius, atque dehiscit in tria segmenta, quæ inferius connexa sunt, atque constant ex crassa, molli, & aurantia pellicula, cui similis adhæret mollis caro.

In-

XLVI. HOOFDSTUK.

De Indische Bittere-Plant.

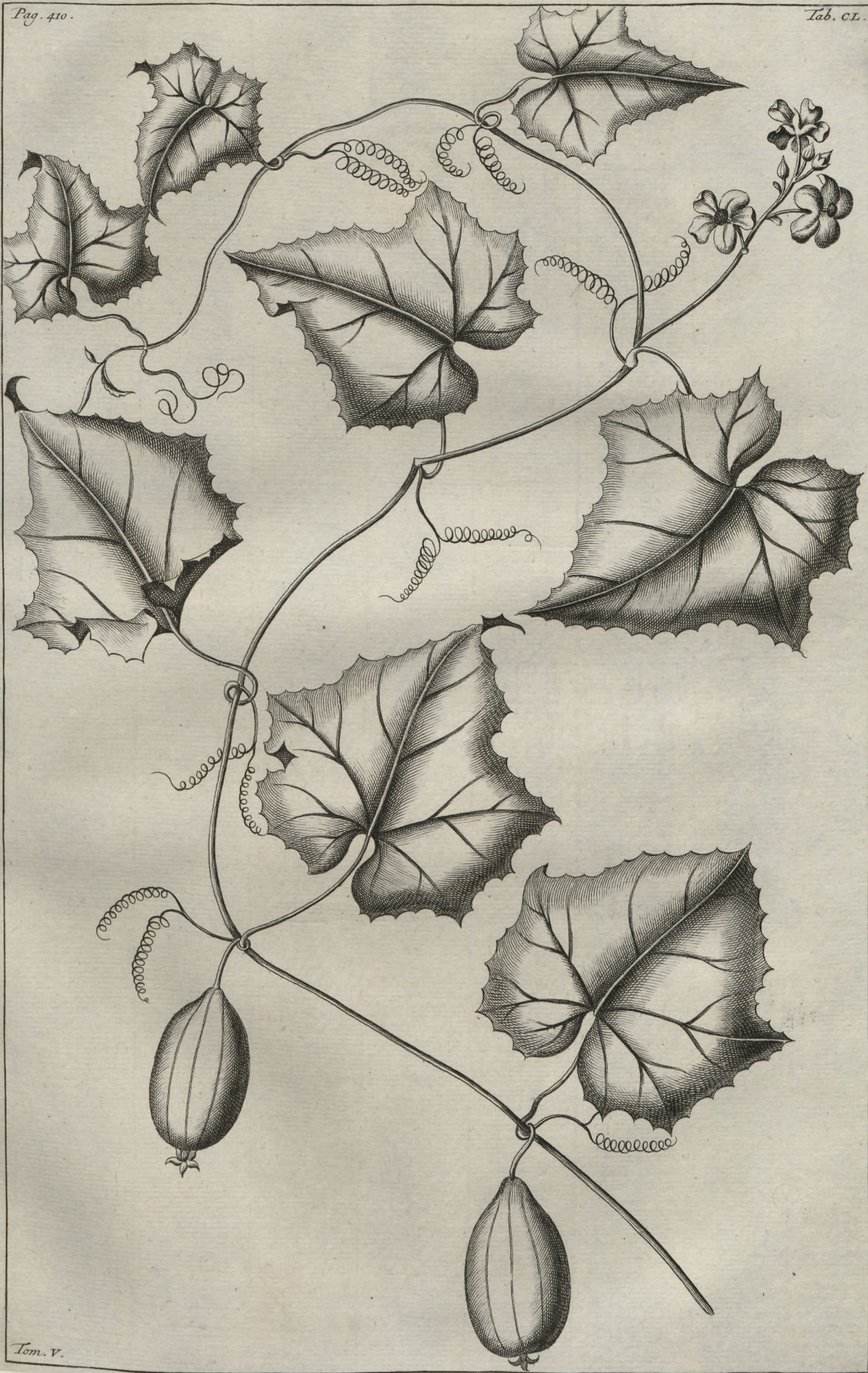
Papari *wil een Indische* Momordica, *of* Balsamina mas *zyn, dog grooter van bladeren en vruchten dan in Italien. Zy schiet op met lange dunne gehoekte, gestreepte, en ligt-groene ranken daar aan de bladeren enkel staan op diergelyke lange stelen, en tegen over dunne Clauwieren met veele krullen zig over al omslingerende.*

De bladeren hebben een byzonder fatzoen, na het Wyngaarts loof wat gelykende, of na die van Acer, of Booghout, in zeven, of meer lappen verdeeld, die zeer diep gesneeden zyn, en ieder lap weder in verscheide mindere hoeken, zeer slap, glad, en blyde-groen.

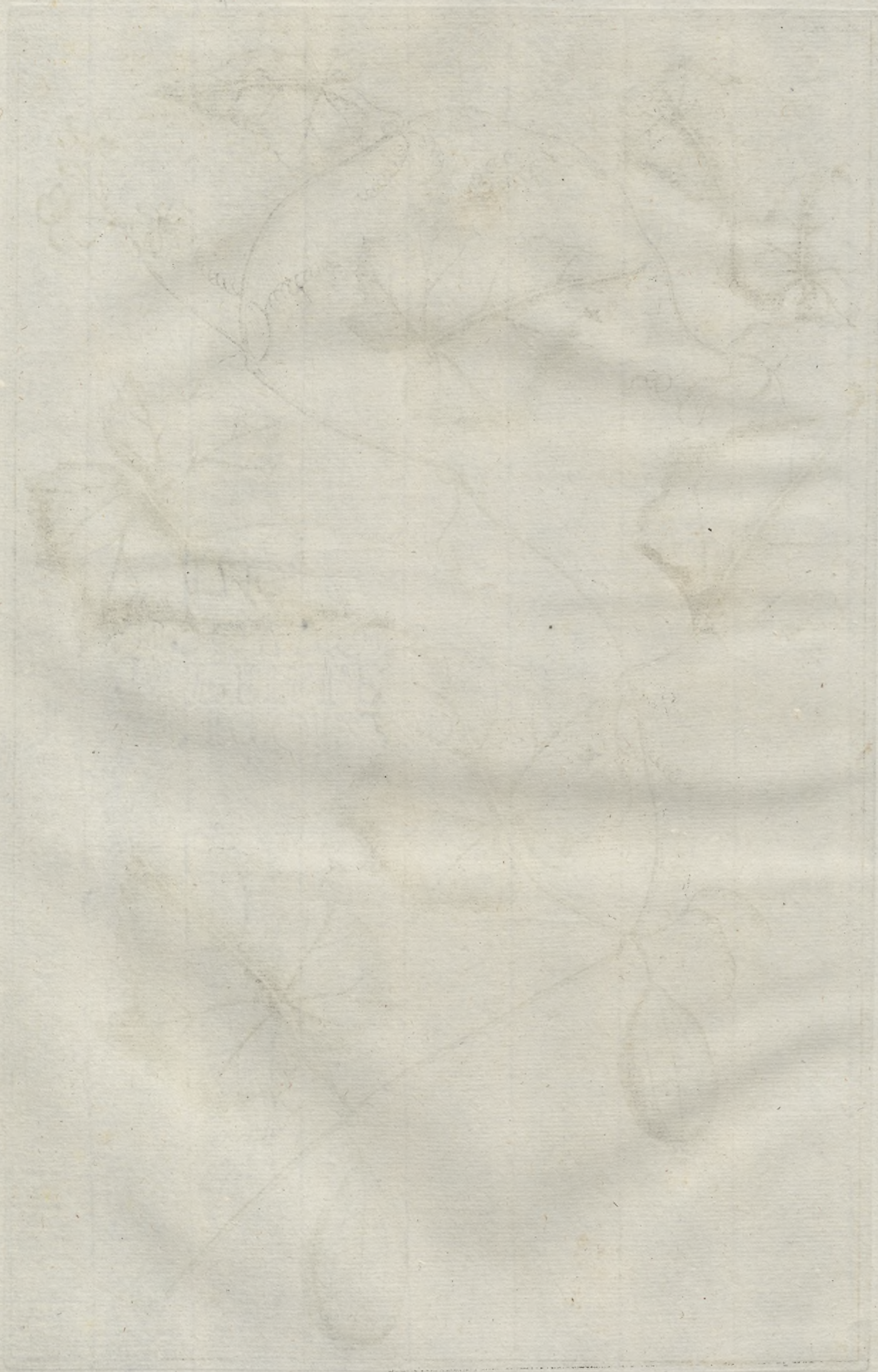
By den oorspronk der bladeren aan de hooftsteel staat een ander klein, en rond blad, en uit dessels schoot een ander dun steeltje, waar op de bloeme voortkomt. De bloeme is geel, van vyf slappe, en gefronste blaadtjes gemaakt, zoo groot als die van Ranunculus. In de middelste holligheid staat een kort Pylaartje uit den groene geelachtig.

De vrucht is van een byzondere, en zeldzame gedaante, veel van andere vruchten verschillende, en uit den dikagtigen steel kort achter de bloeme voortkomende; zy heeft de gedaante eenigzints van een half wassen Comcommer, doch achter, en vooren toegespitst, vyf, zes, en zeven duimen lank, twee duimen, of wat minder dik, van buiten zynze eenigzins driezydig, in de lengte met drie rondagtige ruggens verdeeld, de tussenspatien zyn uitgevuld met veele wonderlyke vratten, of heuveltjens, zommige rond, zommige langwerpig, zommige bochtig, alle zeer glad, en licht-groen. Men zoude zeggen, dat het een ding was van een konstig beeldhouwer alzoo gegraveert. De oude wert regt hoog-geel, ofte orangie-rood, en splyt open in drie stukken, die agter aan malkander hangen, bestaande uit een dikke, murwe, en hoog-geele schelle, daar diergelyk murw vleesch aan hangt.

Bin-

Luffa Catou Picinna. H.

Intus locatur gleba feminum corallii rubri coloris, quæ humida, & viscosa sunt, magnitudine acinorum Vitis, sed oblongiora, ac plana, saporis dulcis, unde & edulia sunt, sub hac molli carne planum locatur granum majus illis Cucurbitæ, quodque oras habet crassas, & denticulatas, acsi a muribus exesum esset, atque in ejus ora plana incurvæ quædam, & protuberantes conspiciuntur lineæ tanquam characteres, coloris lignei, quodque interne album, & lignosum siccumque continet nucleum.

Caro rubra mollis est, dulcis, & edulis, cunctæ vero hujus plantæ partes, ac præsertim folia amaricant tam sapore quam odore, qui etiam percipitur, si modo huic adstemus plantæ, vel hanc manibus tangamus, amarities autem ejus non nauseosa est, sed grata, & pura instar illius Absynthii, ejus odor vero gravis est; quum glabra femina ex fissis fructibus in terram procidant, facile novas producunt plantas. In flagellis quoque, ac foliis hic & illic crassa, & oblonga conspiciuntur tubera, seu genicula, quæ quis putaret teneros esse fructus, quorum quædam subrotunda, & angulosa sunt, instar depravatorum globulorum lusoriorum, sed plerumque in istis plantis, quæ loco crescunt gracili, hic enim foliola minora quoque sunt illis alius fruticis.

Radix est alba, longa, multisque miris obsita verrucis, & amara, fibrosaque, in hortis plantatur ad palos ramosos, vel frutices, quos densa sua fronde obtegit, vel juxta sepes adscendit, atque ubi semel fuit plantata, sponte sese multiplicat per decidua semina.

Amara Sinica, seu *Papari Sinensis* priori similis est quoad formam, sed major in omnibus partibus, fructu potissimum differens.

Fructus ejus pedem longus est, & ultra, nec gerit ista tria protuberantia dorsa, uti prior, sed hic dense obsitus est brevibus, ac rotundulis verrucis, quæ superius in apices desinunt, unde & ad tactum quodammodo spinulosus videtur, primo pallide virens, dein aurantii coloris, caro ejusque officula sunt, uti in vulgari, ac maturus fructus superius quoque in binas tresve dehiscit partes, non ita amarus est hic, ac proinde ad cibum aptus.

Nomen. Latine *Amara Indica.* Malaice *Papari.* Portugallice *Margosa*, quasi *Amargosa*, h. e. *Amarities*, ob saporem omnium partium amarum. Amboinice *Papariban*, & *Pariban.* Sinice *Koukoæ.*

Locus. Nota est hæc planta in Indiæ Orientalis insulis, atque in hortis colitur fine magno labore, præsertim ubi Europæi habitant, qui ad cerevisiæ præparationem quam maxime hac indigent.

Usus. Tota ejus flagella cum foliis abrumpuntur, & sub tecto in loco ventoso suspenduntur ad siccandum, quum quotidiano sunt in usu ad cerevisiam Saccharatam componendam, qui vulgaris est potus apud Europæos nostros in India Orientali.

Sumunt manipulum siccatorum foliorum, ac caulium, quæ aquæ incoquuntur, atque hæc conmiscetur cum Saccharo rubro, quod tam ab arboribus, quam ab arundinibus conligitur, ex quo cerevisia ista Saccharata conficitur, quæ per hæc folia amaricantem, non tamen ingratum contrahit saporem, proxime adcedens cerevisiæ nostræ vulgari, cui magna Lupuli quantitas fuit addita, sed hujus vilissimæ non adcedit virtute. Ita ut Amara hæc in India nobis inserviat loco Lupuli, fine qua cerevisia ista Saccharata quam maxime insalubris esset, ipsumque Saccharum fine amaris hisce foliis in aqua nimis cito acesceret. Recentia folia quoque adhiberi possunt, sed solummodo defectu siccatorum, illorum enim sapor in cerevisia parum austerus est, ac minori dosi sumenda sunt. Hæc cerevisia multo salubrior est illa, quæ olim Bataviæ solebat præparari ex vulgari nigro Saccharo, & Tamarindis, quæ stomachum quam maxime refrigerabat, atque plebeis, qui ob dulcedinem avidissime hanc potabant, Diarrhæam plerumque caussabat.

Perfecti, sed inmaturi fructus ad cibum adhibentur, qui in frusta scinduntur, primumque abjicitur ipsorum decoctum, ac dein cum vulgari quodam jusculo, vel Calappi lympha coquuntur.

Binnen ziet een klomp van coraal roode vochtige, en slibberige korrels in de grootte van druive korrels, dog langwerpiger, en plat, zoet van smaak, en eetbaar, onder dit weeke vleesch leidt een platte korrel, grooter als die van Cauwoerden, met dikke kanten, en aan de zelve gekertelt, als ofze van muizen geknaagt waren, op de platte zyde ziet men ook eenige kromme, en uitbuilende knien, als Charakteeren, houtverwig, en van binnen met een witachtige, eu houtachtige drooge keest.

Het roode vleesch is mals, zoet, en eetbaar, voor al wat aan deze plante is, inzonderheid de bladeren, zyn bitter van reuk, en smaak, den welken men ook gewaar wert, als men slegts daar by staat, of met de handen aantast, zynde egter deze bitterheid niet walchelyk, maar klaar, en, zuiver gelyk die van Alsem; doch de reuk is wat zwaar, als de gladde korrels uit de geborste vrucht te op der aarde vallen, zoo brengenze lichtelyk nieuwe planten voort. Men ziet ook aan de ranken hier, en daar aan de bladeren, dikke, en lankwerpige builen, of knien, die men voor jonge vruchten zoude aanzien, zommige rondachtig, en geboekt als scheeve knikkers, gemeenlyk aan die planten, die op een magere grond staan, want daar by ziet men de blaadjes kleinder dan aan den resterende stok.

De wortel is wit, lang, met veele zeldsame wratten bezet, en mede bitter, vol Vaselingen, men plant het in de tuinen by getakte stokken, of struiken, die het met zyn digt loof bedekt, of men laat het langs de beiningen loopen, en daar het eens geplant is, vermenigvuldigt het zich zelfs door de uitgevalle zaadkorrels.

Amara Sinica, *of* Sineeze Papari *is aan de gedaante de voorige gelyk, doch grooter aan alle zyne deelen, en meest in de vrucht verschillende.*

De vrucht is een voet lank, of meer, heeft de drie uitstekende ruggens niet gelyk de voorige, maar is digt bezet met korte rondachtige wratten, boven eindigende in spitzen, en dierhalven wat stekelig in 't aantasten, eerst licht-groen, daar na orangie geel; vlees, en korrels van binnen zyn als aan de gemeene, en de rype berst vooren mede open in twee, of drie deelen, zy zyn zoo bitter niet, en dierhalven bequaam tot de kost.

Naam. *In 't Latyn* Amara Indica, *in 't Maleyts* Papari, *in 't Portugees* Margosa, *ofte* Amargosa, *dat is* bitterheid *na den smaak in alle haar deelen. In 't Ambonees* Paparihan, *en* Parihan. *In 't Sinees* Koukoæ.

Plaats. *Zy is bekend in d'Eylanden van Oost-Indien, en werd geoeffent in de tuinen zonder groote moeite, inzonderheid alwaar Europianen woonen, dieze tot bierzetten niet missen konnen.*

Gebruik. *Deze geheele ranken met bladeren, en al werden afgebrooken, en onder 't dak aan een luchtige plaats om te droogen opgehangen, zynde nodig tot den dagelykschen gebruik om zuiker bier te zetten, den gemeenen drank by onze Europianen in Oost-Indien.*

Men neemt een goeden hand vol van de gedroogde bladen, en stelen, en kookt die in het water, 't welk gemengt wert met bruine suiker zoo van bomen als van riet komende, waar van het voornoemde suiker-bier gemaakt wert, 't welk een bitteracbtige dog niet onaangenaame smaak daar van bekomt, ons gemeen bier, 't welk sterk gehopt is, naast komende, dog het slegste daar van nog in deugt niet bereikende. Zoo dat deze Amara ons in Indien diend, in plaats van Hoppe, zonder dewelke het voornoemde suiker bier gants ongezont zoude zyn, en de suiker zonder deze bittere bladeren zoude in 't water te haastig zuur worden. De groene bladeren kan men ook neemen, dog alleen by gebrek van de drooge, want hare bitterheit in 't bier is wat vreed, en men moetze in minder quantiteit neemen. Dit bier is veel gezonder dat het suiker-bier, dat men eertyds op Batava plagt te zetten van gemeene zwarte zuiker, en Tamaryn, 't welk den magen zeer verkoude, en by de Orang Baren, die het wegens zyn zoetigheid gulzig dronken, gemeenelyk buikloop veroorzaakte.

De volwasse dog onrype vruchten werden tot de kost gebruikt, als men die in stukken snyd, het eerste affietzel weg giet, en dat met een gemeene zop, of Calappusmelk kookt.

Hic cibus quam maxime laudatur, ac saluberrimus habetur, ad sanguinem depurandum, ac crassum, & melancholicum adtenuandum sanguinem ex vulgari opinione Medicorum Indicorum, qui dicunt, cuncta amara stomacho prosunt, & sanguinem depurant.

Iidem hi fructus in aqua cocti per longitudinem finduntur, internaque ipsorum caro, & semina eximuntur, & conscissis piscibus, herbis, & carne inplentur, ac cum gramine, vel Sirii folio conligantur, & coquuntur, ut supra fuit indicatum.

Hic cibus gratior est priore, ac stomacho salubrior, si enim rite sit præparatus, paululum amarus est, qui in hisce regionibus facile adoptatur. Obstetrices Indicæ succum unius alteriusve folii ori infantis infundunt, ut ipsius pectus, & intestina depurentur ab omni muco, & excrementis, quæ in matris ventre conlecta sunt. Idem hic succus puerperis quoque propinatur, ac fructus tali modo præparati cibo exhibentur, ad sanguinem depurandum, & ad lac generandum.

Quo modo hæc *Indica Amara* cum Italica *Balsamina* conveniat, quæ *mas*, seu *Momordica* vocatur, licet *Papari Indicum* sit multo majus, ac fructus gerat alio modo formatos, vide amplius in Europæis Herbariis, præsertim *Matthioli Commentaria* in *Dioscorid. libr.* 9. *cap.* 177. ubi hanc in capite *Vitis Nigræ* describit, ac magnas ipsi tribuit virtutes, ad quævis nempe vulnera tam externa, quam interna curanda, nullam vero facit mentionem alicujus amaritiei in Balsamina sua.

Ambæ hæ *Papari* species in *Hort. Malab. part.* 8. *cap.* 9. & 10. describuntur sub nomine Malabarico *Pavel*, & *Pandy Pavel*. Portug. *Folha Margoseira*, ac Belgice *Bierblad*, quum ipsarum folia ad præparationem Cerevisiæ Saccharatæ Indicæ adhibeantur, quod in Europa cum Lupulo fit. Vide porro in istis capitibus plura de ipsarum usu ad Scabiem, & *Dr. Commelinus* has quoque habet, & numerat inter Balsaminas mares spurias.

Deze kost werd zeer gepreezen, en voor gezond gehouden, om het bloed te zuiveren, en het dikke melankolyke bloet te verdunnen, na de gemeene regel van de Indiaanze Medicyns; alle bittere dingen zyn de mage goet, en zuiveren het bloet.

Dezelve vruchten in water opgezoden, werden ook langs henen open gesneeden, het binnenste merg, en korls uitgenomen, met gebakte Vis, kruiden, of vleesch uitgevult, met een grasje, of blad van Siree weer te zamen gebonden, en gekookt, als boven.

Dit is aangenamer te eeten dan het voorige, en de mage niet min gezond, want regt toebereid, heeft het niet meer dan kleine bitterheid, daar aan men zich in deze landen gewennen moet. De Indische Vroedvrouwen neemen den zap van een, of twee groene bladeren, en gieten den zelven het nieuw gebooren kind den eersten, of tweeden dag in de mond, om des Kindekens borst, en 't geheele ingewand te zuiveren van alle slym, en excrementen, die het in 's moeders lyf vergadert heeft. Dezelve zap gevenze de Kraamvrouwen ook te drinken, en de vruchten als vooren toebereid, te eeten, zoo om het bloed te zuiveren, als om de melk te bevorderen.

Hoe nu deze Indische Amara *met de Italiaansche* Balsamina Mas, *of* Momordica *overeen kome, hoewel de* Indiaansche Papari *veel grooter, en anders geformeerde vruchten draagt, daar van ziet de Europische Kruideboeken, inzonderheid de* Conmentaria Matthioli *op het* 4. boek, cap. 177. *van* Dioscorid. *daar hy ze in 't Capittel van de* Vitis Nigra *beschryft, en groote krachten toe-eigent, om alderlei, zoo uitwendige als inwendige wonden te geneezen, doch hy maakt geen gewag van eenige bitterheid aan zyn Balsamina.*

Deze beide zoorten van Papari *werden in* Hort. Malab. part. 8 cap. 9. *en* 10. *beschreeven onder de Malabaarsche naam van* Pavel, *en* Pandy Pavel, *in 't Portugees* Folha Margoseira, *en in 't Duits* Bierblad, *dewyl men deszelfs bladeren tot het maken van 't Oost-Indisch Zuikerbier gebruikt, gelyk men in Europa met hoppe doet. Ziet in het zelve capittel meer van zyn gebruik tegens de schorftheid, en* Dr. Commelinus *houd ze mede voor valsche Balsamina mas.*

Tabula Centesima Quinquagesima Prima

Amaram exhibet *Indicam*, quæ est Momordica Zeylanica, Pampinea fronde, fructu longiore *Tournef. inst. p.* 103. & *Thes. Zeyl. p.* 161. ubi & plures hujus obcurrunt species, vocaturque Momordica pomis angulatis tuberculatis, foliis villosis longitudinaliter palmatis *H. Cliff. p.* 451. & Cucumis Indicus puniceus major *Par. Bat. Pr. p.* 329. & *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 103. qui plures habet Auctores, reliquos vide in *Thes. Zeyl. l. c.*

De Hondert een en vyftigste Plaat

Vertoont de *Indische Bittere plant*, welke is de Zeylonsche Momordica, met Wyngaards-loof, en een langere vrucht van *Tournef. inst. p.* 103 en de *Thes. Zeyl. p.* 161. alwaar meer zoorten van dit geslagt voortkomen, en werd genaamt Momordica, met hoekige, en knobbelige vruchten, en wollige gevingerde bladeren in de *H. Cliff. pag.* 451. en is de grooter Indische scharlake Comcommer van de *Par. Bat. Pr. pag.* 329. en *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 103. die zeer veel Schryvers aanhaalt, de overige ziet in de *Thes. Zeyl.* op de *aangehaalde plaats.*

CAPUT XLVII.

Momordica Charantia. L.

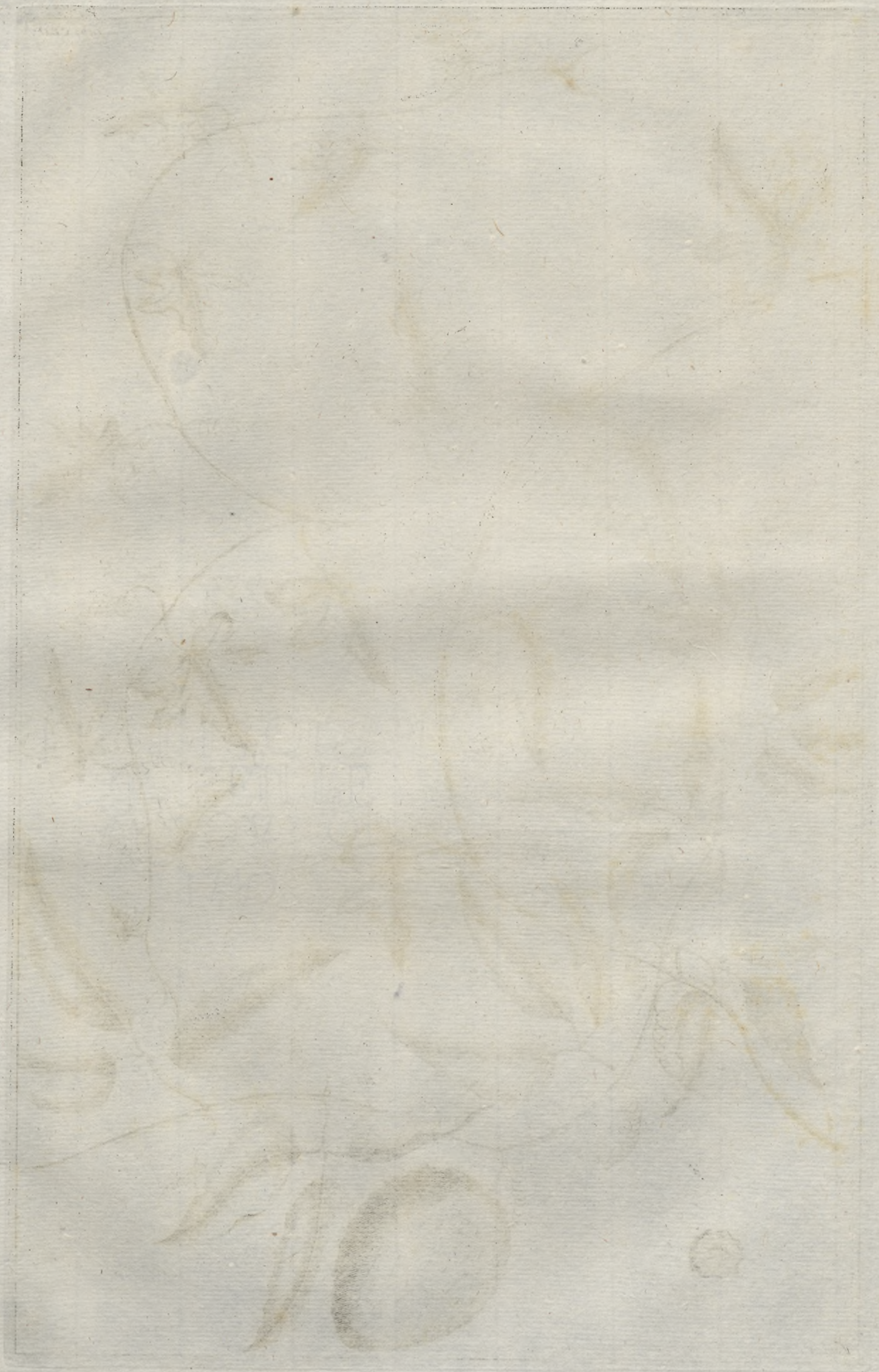

Fig. 1. Momordica Balsamina. var. L.

— 2.

CAPUT QUADRAGESIMUM SEPTIMUM.

Amara silvestris. *Papari Utan.*

PApari *silvestre* majora gerit folia, non tam profunde incisa, rugosiora, ac minus amara. Flos est uti in priore, sed albus, & magis concavus. Fructus est instar Papari inmaturi, ac minor, digitum circiter longus, ac binos transversales digitos crassus, ab utraque parte itidem acuminatus, nec tot protuberantibus verrucis obsitus, sed glabrior; minusqus amarus, ac sensim quoque aurantium conquirit colorem, caro ejus, & semina sunt uti in domestica, sed minora.

Nomen. Latine *Amara silvestris.* Malaice *Papari Utan.* Amboinice *Papariban*, & *Pariban Abbar.*

Locus. In vallibus crescit levibus juxta fluminum ripas, ubi Sol splendet, ac terra arenosa est.

Usus. Virides fructus ad cibum quoque adhibentur dicto modo præparati. Viridia ejus folia cum pauxillo calcis inter manus contrita, ipsorumque succus expressus Herpeti inlinitur Miliari, seu Curap ad exsiccandum, si prius per caustica quædam sit exstincta.

Tabula Centesima Quinquages. Secunda

Ad *Figuram Primam Amaram* exhibet *silvestrem.*

Figura Secunda Poppyam exhibet *silvestrem*, quæ *Olus vespertilionis* vulgo vocatur.

OBSERVATIO.

Amara hæc *silvestris* potius *Bryoniæ* videtur esse species, ac forte Bryonia Zeylanica folio quinque partito *Mus. Zeyl. pag.* 25. & 61. & *Thes. Zeyl. pag.* 49. quum vero flores, ac fructus in icone non sint additi, incertum est.

XLVII. HOOFDSTUK.

De wilde bittere Plant.

DE wilde Papari *heeft grooter bladeren, zoo diep niet gesneeden, ruiger, en min bitter. De bloeme is als aan de voorige, doch wit, en holder. De vruchte mede als kleine, en onrype Paparis, omtrent een vinger lank, en twee dwers vingers dik, achter en vooren mede toegespitst, met zoo geen uitstekende wratten bezet, maar evener, min bitter, en werd metter tyd ook Oranje geel, korrels, en vleesch zyn als aan de tamme, doch kleinder.*

Naam. *In 't Latyn* Amara silvestris. *In Maleyts* Papari Utan. *In 't Amboins* Paparihan, *en* Parihan Abbar.

Plaats. *Het wast in lichte valleyen langs de kanten van Rivieren, daar de Zonne schynt, en daar het wat zandig is.*

Gebruik. *De groene vruchten werden mede tot de kost gebruikt, op de voorige manier gekookt. De groene bladeren met een weinig kalk tusschen de banden gewreeven, en den zap uitgedrukt, smeert men op Herpetem Miliarem, of Curap, om den zelven op te droogen, als zy te vooren door eenige bytende dingen gedood is.*

De Hondert twee en vyftigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* de *wilde Amara*, ofte *bittere struik.*

De *Tweede Figuur* wyst aan de *wilde Poppya*, welke in 't gemeen het *moes der Vleermuizen* genaamt werd.

AANMERKING.

De *wilde Amara* schynt liever een zoort van *Bryonia* te zyn, en is mogelyk de Zeylonsche Bryonia, met het blad in vyve gesneeden van het *Mus. Zeyl. pag.* 25. en 61. en de *Thes. Zeyl. pag.* 49. doch wyl de bloemen, en vruchten in de Figuur niet bygevoegt zyn, is het nog onzeker.

CAPUT QUADRAGESIMUM OCTAVUM.

Poppya. Sayor Poppya.

POppya species quoque est *Papary*, sed magis silvestris quam domestica, in binas distincta species, in rotundam, & oblongam juxta fructuum varietatem.

Primo *rotunda*, seu vera *Poppya* folia gerit instar majoris Papari, pilosa, tenuia, & Papari odorem spirantia, in tres majores, ac tres minores distincta lacinias, quarum quævis lacinia parvos quosdam habet angulos, ac dentata est, sed non ita rugosa sunt, quam *Papari*.

Fructus pomi formam habet rotundam, seu instar minoris dulcis Limonis, in acutum desinens apicem, ruber, glabro cortice, ac quibusdam punctulis obductus, atque sub hoc fragile, & lignosum locatur putamen. Caro interna est aurantia, insipida, & ingrati odoris. Semina majora sunt, quam in vulgari Papari, cæterum ejusdem formæ, & characteribus quibusdam notata.

Secundo *oblonga*, seu vera *silvestris Poppya* longa, rotunda, & lenta emittit flagella, pennam crassa; ejus folia crassiuscula sunt, sed flaccida, & superne glabra, subtus rugosa, & venosa, illis *Petolæ* similia, atque in ipsorum petiolis fulcatis tres observantur virides verrucæ, illa autem distincta sunt in tres majores lacinias, quarum binæ laterales æque ac media erectæ sunt, ac sic hiantis Corvi rostrum referunt, post illas bini tresve minores observantur anguli, seu apices, suntque porro rotunde auriculata. Solitaria locantur, ac debilem fundunt odorem instar illius Papari, cuivis autem folio longa adstat clavicula, superius aliquando trifida.

Ex foliorum alis simplex, ac longiusculus excrescit pedunculus, superius bursulam sustinens, ex binis tenuibus semi-lunæ formibus petalis compositam, quæ primo virent, dein flavescunt, quæque dehiscunt, & intus mirum repræsentant oblongum quasi granulum, quod alii insidet oblongo rotundo capitulo, ex cujus superiore parte flos, ex inferiore autem fructus excrescit.

Flos compositus est ex quinque ample extensis, & inflexis petalis flavescentibus, quæ vero interne ad ortum purpurascunt, ipsorumque pars interna instar serici mollis est, ac quodvis petalum per longitudinem tribus nervis distinctum est, in horum centro pentagonum locatur corpusculum, purpureum, & distinctis antheris notatum. Flos ipse stellulæ inponitur ex quinque cœruleis, seu nigricantibus radiis compositæ, post inferioris ampullæ lapsum fructus excrescit. Qui ex crassiore dependet pedunculo, quam ipse caulis est, ex rotundo parum oblongus, major priore, externe sanguineus, acutis quoque punctulis notatus, quibus quodammodo spinulosus est. Sub crasso, sed fragili putamine transversaliter sex locantur cameræ, in quibus totidem locantur glebæ, virides, & viscosæ, quæ multa continent fusca grana, glabra, sed ad oras parum denticulata instar illorum *Papari*, quæ cæterum cum semine *Bonga tanjong* conveniunt, sed tenuiora sunt, caro hæc quoque insipida, & fatua est.

Altera *Poppya* silvestris est planta sarmentosa, & convolvulacea quasi, tenuia emittens flagella, atque tenacibus caulibus per frutices prorepit, quibus insident petioli folia sustinentes simplices, ac late distantes, atque hisce obponitur clavicula.

Folia bina, ac terna simul locantur uno in petiolo, binos tresve pollices longa, binos digitos lata, quorum medium longissimum est, in longum angustumque desinentia apicem, lateralia paulo breviora sunt, nec nervus medius directe per medium transit, uti in Phaseolis, suntque ad oras profunde, sed laxe dentata, crassiuscula, ac saporem habent fatuum. Flores huc usque ignoti mihi sunt.

Fructus

XLVIII. HOOFDSTUK.

De Poppya-Plant.

POppya *is mede een geslacht van* Papary, *meer wild, dan tam, verdeelt in twee zoorten, de eerste ronde, en de tweede lankwerpige, na den onderscheid der vruchten.*

De eerste ronde, *of eigentlyke* Poppya, *heeft bladeren als de groote Papari, hairig, dun, en na Papari riekende, verdeelt in drie groote, en drie kleene snibbelen, hebbende ieder snibbel nog eenige kleene hoeken, en tanden, maar niet zoo gerimpeld, als* Papari.

De vrucht is Appel-rond, of als een kleene zoete Lemoen, voor met een scherpe spitze, rood van coleur, met een evene schelle, en met eenige punctjes bezet, daar onder een brosse houtachtige schaal. Het binnenste vleesch is Oranje-geel, onsmaakelyk, en onliestyk van reuk. De korrels zyn grooter dan aan de gemeene Papari, anderzins van het zelve fatzoen, en met eenige characteren geteekend.

De tweede lankwerpige, *of regte* wilde Poppya, *heeft lange, ronde, en taaye ranken, een schaft dik, de bladeren zyn dikachtig, doch slap, en van boven glad, van onderen rimpelig, en vol aderen, die van* Petola *gelyk, en aan derzelver gegeuten steel ziet men drie groene wratjes, verdeelt in drie groote snibbelen, waar van twee ter zyden, zoo wel als de middelste, regt voor uit zien, en zoo een gapende Ravens-bek formeeren, daar achter staan twee a drie kleendere hoeken, of spitzen, voorts met ronde billen toelopende. Zy staan enkeld, en hebben een slappen reuk, als die van Papari, en by ieder blad staat een lange clawier, die zich vooren zomtyds in drien verdeelt.*

Uit den schoot der bladeren komt een enkeld lankachtig steeltje, dragende boven op een beursje van twee dunne halvemaans-wyze blaadjes gemaakt, eerst groenachtig, daar na geel, die van malkander gapen, en van binnen vertoonen een zeldzaame lankwerpige korrel, staande op een ander rond, en lankwerpig knopje, uit het bovenste werd de bloem, en uit het onderste de vrucht.

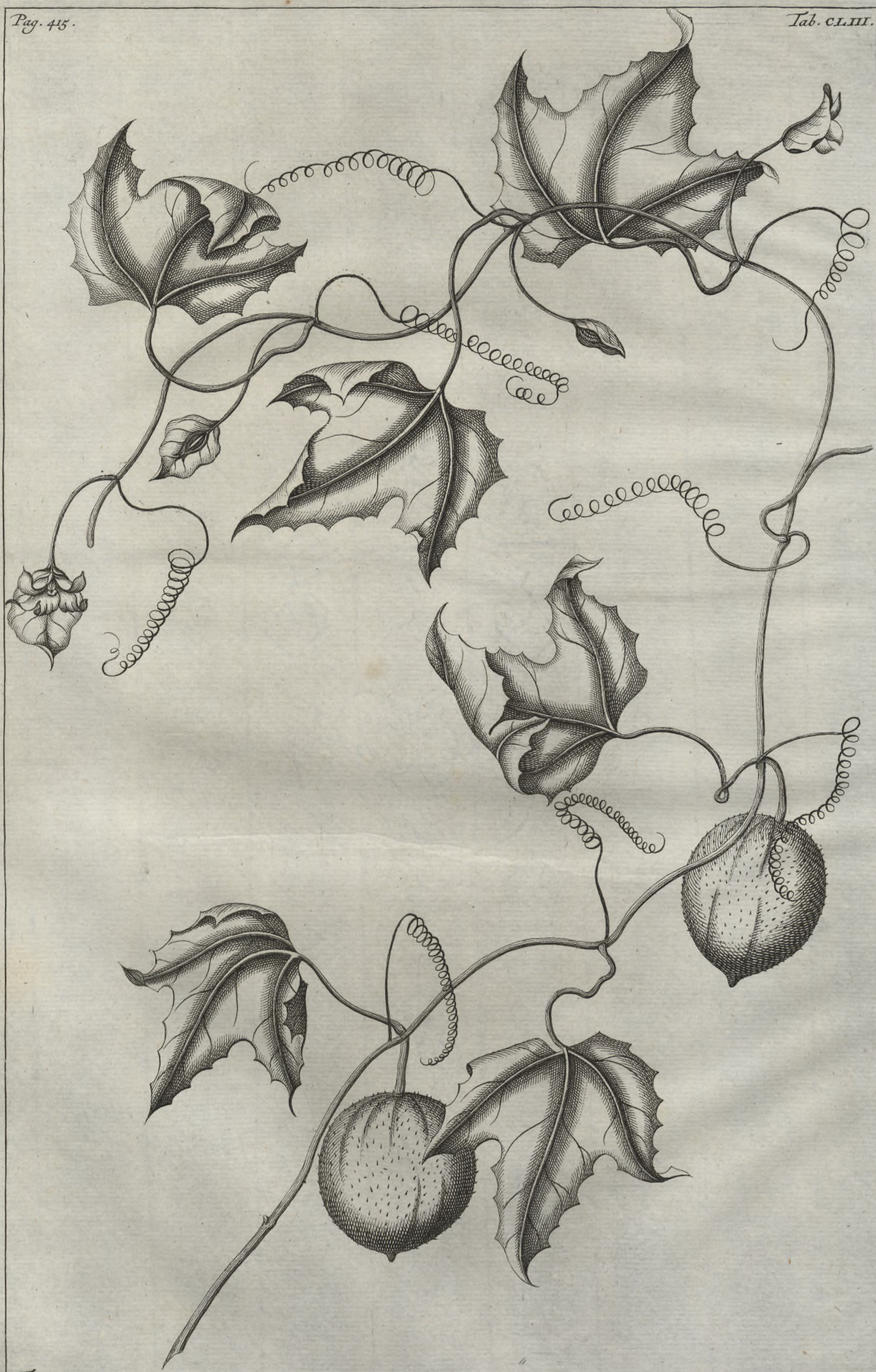
De bloem is gemaakt uit vyf wyd uitgespreide, en omgeboge blaadjes, meest geel, doch van binnen by haren oorspronk paars, haar binnen-zyde is zagt als fulp, en ieder blaadje is in de lengte met drie zenuwen geribt, in de midden staat een vyfhoekig voetje, mede paars, en met kennelyke noppen bezet. De bloem zelfs staat op een sterretje van vyf blaauwe, of zwarte stralen gemaakt, na 't afvallen van het onderste ampulletje werd de vrucht: Dezelve hangt aan een dikkeren steel dan de rank zelfs is, uit den ronden wat lankwerpig, grooter dan de voorige, van buiten bloed-rood, ook met scherpe punctjes bezet, waar door ze eenigzins stekelig werden. Onder een dikke, doch brosse schaal, ziet men overdwers zes kamertjes, daar in zoo veel klonteren leggen, groen, en slymerig, bevattende veele bruine korrels, glad, en aan de kanten wat gezaagt, gelyk die van Papari, *anders het zaad van* Bonga tanjong *gelyk, doch dunder, welk vleesch mede zonder bitterheid, en smets is.*

De tweede wilde Poppya *is een slingerend gewas, met dunne ranken, en taaye stelen door de ruigte lopende, daar aan staan de bladdragende stelen enkeld, en wyd van malkander, en tegen over een styf clawiertje.*

De bladeren staan twee a drie by malkanderen op een steel, twee a drie duimen lang, twee vingers breed, waar van het middelste het langste is, met een lange smalle snebbe, die ter wederzyde zyn wat korter, en hebben de middel-zenuwe niet regt door de midden, volgens de aard van alle bonen, langs de kanten grof, en ydel getand, dikachtig, en laf van smaak. Het bloeizel is nog onbekend.

De

Momordica subangulata ?. Bl.

Fructus solitarius excrescit, magnitudinem habens Limonelli Hispanici, superius obtuse desinens, duroque notatus apiculo, ruber, ac parvis punctulis dense obsitus, unde granulosus quasi est. Sub molli putamine interior gleba, seu massa locatur, quæ magna continet grana eodem modo, quo Papari, magnitudine Nucis avellanæ, sed quæ planiora sunt, & obducta obscure rubente, & viscosa carne, quæ eundem habet fatue dulcem odorem, & saporem, quem Papari. Sub hac carne rugosum locatur granum, majus semine Papari, ad oras denticulatum instar rotæ horologii, inque plana parte parum striatum, coloris ex cinereo nigri. In vallibus obcurrit profundis, ubi per longa sarmenta arbores adscendit, præsertim prope castellum Victoriam ad fluvium Batu Gantong, & circa litus Pagi Hatoæ.

Nomen. Prima *Poppya rotunda*, Secunda *Poppya oblonga.* Malaice, & Amboinice *Sajor Poppya.* Binæ ultimæ species *Poppya Utan.* Amboinice, in Leytimora *Allaar.* Maccassarice *Canre Ular*, h. e. *Serpentum cibus*; Baleyice *Sibac Langaa*, Malaice *Moulut Cagga*, h. e. *Corvi rostrum*, quum majores foliorum laciniæ hians Corvi rostrum referant. Alteram silvestrem speciem quidam peculiariter vocant *Any-in Lala*, h. e. *Vespertilionum folium*, atque inde Latine *Olus Vespertilionum.* Malaice *Sayor Morsego.* Amboinice *Tal Ue*, vel *Utta Lapia Lari*, h. e. *Sagus Sayor*, quidam *Sayor Mardyka*, , quum Amboinenses primum edocti fuere a Mardykers, h. e. peregrinis incolis ipsius folia ad olus adhibere. Puto autem verum esse *silvestre Papari*, unde & hanc quoque voco *Amaram silvestrem.*

Locus. Poppya plerumque silvestris est herba, sponte in apricibus crescens vallibus sub arbusculis, in hortis etiam transplantari potest. Binæ ultimæ species crescunt ad Elephantem ad montium pedes, ac potissimum in siccis Sagus silvis, item, uti dictum est, prope castellum Victoriam, ad fluvium vallis Batu Gantong, & in litore circa pagum Hatu.

Usus. Baleyenses, ac quidam Amboinenses teneris utuntur foliis primæ, vel rotundæ speciei ad olus, quæ parum amara sunt. Maccassarenses folia oblongæ speciei eundem in finem adhibent. Serpentes amant maturos comedere fructus, quum hos in Bambu, seu arundinum silvis inveniant, ubi hi amant degere. Radix in aqua conquassata instar Saponis spumam excitat, ac lintea in hac elui possunt. Succus foliorum *Poppyæ Utan* cum recenti propinatus Sagueri potu, vel folia huic incocta, & exhibita prosunt iis, qui defatigati sunt, vel œdematosi, ac Beriberi, seu paralyticis laborant pedibus.

De vrucht staat enkeld, in de grootte van een Spaans Lemoentje, voor stomp toelopende, met een hard spitsje, buiten rood, en met kleene pukkeltjes digt bezet, waar door ze korrelig werd, onder een weeke schaale leid de binnenste substantie, bestaande uit groote korrels, op dezelfde manier als de Papari, in de grootte van Hazenoten, doch wat platter, omgeven met een donker-rood, en slymerig vleesch, van dezelfsten laf-zoeten reuk, en smaak, gelyk de Papari. Onder dit vleesch legt een ruige korl, grooter dan 't zaad van Papari, aan de kanten gekerteld gelyk een rad van een horologie, en op de platte zyde wat geribd, van coleur graauw-zwart. Men vindt het in koele valleyen met lange zeelen de bomen oplopen, inzonderheid by 't Casteel Victoria, aan de Rivier van de Batu Gantong, en omtrent het strand van de Negory Hatoe.

Naam. *De eerste* Poppya rotunda, *of* ronde, *De tweede* Poppya oblonga, *of* lankwerpige, *Maleyts, en Amboins* Sajor Poppya. *De twee laatste geslachten* Poppya Utan, *Amboins op Leytimor* Allaar, *Maccassaars* Canre Ular, *dat is* Slangekost, *Baleys* Sibac Langaa, *in 't Maleyts* Moulut Gagga, *dat is* Ravensbek, *om dat de groote snibbelen een gapende Ravensbek verbeelden. De tweede wilde zoorte noemen zommige in 't speciaal* Any-in Lala, *dat is* Vleermuizen blad, *en daar van in 't Latyn* Olus Vespertilionis, *in 't Maleyts* Sayor Morsego. *In 't Amboins* Tal Ue, *andere* Utta Lapia Lari, *dat is* Zagubooms Sayor, *zommige* Sayor Mardyka, *om dat de Amboineezen eerst van de Mardykers, of vreemde Inwoonders geleerd hebben deszelfs bladeren tot moeskruid te gebruiken. Ik houd het voor een opregte* wilde Papari, *en noem het dierhalven mede* Amara silvestris.

Plaats. *De* Poppya *wast meest in 't wild in opene valleyen onder 't laage geboomte, maar men kan ze ook in de hooven verplanten. De twee laatste zoorten wassen aan den Olyphant, aan den voet van 't gebergte, doch wel meest alle in drooge Zagu-bosschen, als mede, als gezegt, by 't Casteel Victoria, aan de Rivier van de valley Batu Gantong, en op den strand omtrent de Negory Hatu.*

Gebruik. *De Baleyers, en weinige Amboineezen gebruiken de jonge bladeren van de eerste, of roode zoorte tot moeskruid, daar een kleene bitterheid by is. De Maccassaren gebruiken de bladeren van de lankwerpige ook alzoo. De Slangen eeten de rype vruchten geern, als ze dezelve in 't Bamboes-bosch vinden, daar zich die Slangen graag ophouden. De wortel schuimt in 't water als Zeep, en men kan het linnen daar mede wasschen. De zap van* Poppya Utans-*bladeren met versche Zaguweer gedronken, of de bladeren in dezelve gekookt, en gedronken, zyn goed voor de geene, die vermoeide, zugtige, en beriberisse of lamme beenen hebben.*

Tabula Centesima Quinquagesima Tertia

Poppyam exhibet *fructu rotundo*, quod novum sane genus est, ab aliis pomiferis ob florem penitus diversum.

De Hondert drie en vyftigste Plaat

Vertoont de *Poppya plant* met de *ronde vrucht*, het geen een nieuw geslacht is, van de andere Appeldragende planten door de bloem geheel verschillende.

CAPUT XLIX.

CAPUT QUADRAGESIMUM NONUM.

Pomum amoris. *Tamatte.*

Pomum amoris describere inutile est, quum ex Europæis libris satis notum esse possit, solummodo hic addo in India binas ejus obcurrere species, fructibus maxime diversas.

Prima eosdem gerit, qui in Europæis inveniuntur libris, cujus folia nauseosa, ac fortem immo tetrum fere spirant odorem, qui fœtor diu etiam manibus adhæret, si illa tractentur. Ejus flosculi sunt pusilli, & lutei. Fructus parvum referunt caseum, binos digitos lati, undique diversis sulcis notati, instar decorticati pomi Aurantii, primo aurei, dein rubri, ac splendentis coloris.

Altera species in Europæis libris ignota est, folia gerens priori similia, sed minora, & glabriora. Fructus ejus rotundi sunt, seu parum compressi, non sulcati, ac splendide rubentes, quum sint maturi, saporem habentes acidiorem, ac viliorem prioribus; Ambæ hæ plantæ asserculis inponuntur humilibus, & in hortis plantantur in terra rite præparata, oculis gratæ, sed naso obstantes, in culina tamen adhibentur.

Nomen. Vulgo ab hortulanis vocatur Latine *Pomum amoris.* Malaice *Tamatte*, ac primum cognominatur *Tayris*, h. e. *incisum*, ac *fulcatum*, alterum cognominatur *Bontal*, h. e. *rubrum.*

Usus. Satis copiose colitur, licet planta sit fœtida, ob fructus, qui ad cibum adhibentur. Utriusque enim speciei hi maturi, ac rubri in bina, vel quatuor scinduntur segmenta, ac pingui incoquuntur jusculo, & instar Cucumerum eduntur, licet ipsorum sapor sit satis acidulus, & austerus, ac dentes hebetet, quod corrigitur, si ovi vitellum additur, ac delicatiores sunt, si toti sub cineribus torreantur, & cum aceto, & oleo Lactuca ex iis præparetur, prius in segmenta conscissi, quotannis perit instar Cucumerum, ac continuo per semina propagari, & renovari oportet.

Tomatl ab *Euseb. Nierenberg. Hist. nat. lib.* 14. *cap.* 64. descriptum maxime convenit cum Indico nomine *Tamatte*, ex cujus descriptione patet unas easdemque esse plantas, licet in India Occidentali variæ ejus obcurrant species naturæ frigidæ ex genere Solanorum, unde & quidam putant, *Pomum Amoris* vocandum esse *Solanum pomiferum.* Sic quoque *Lobelii* opinio haud absurda est, qui putat hanc plantam esse *Glaucium Dioscoridis*, *lib.* 3. *cap.* 84. cui tribuit virtutem, *Glaucii* nempe succum inflammatos oculos in Erysipelate refrigerare, quod & a verbo ad verbum tribuitur ab *Eusebio Nierenberg. l. c.* Tomatl Indiæ Occidentalis, si modo non ex quodam descripserit auctore, quasdam enim addit res, quæ incolis Indiæ Occidentalis vix notæ esse possunt, quin illas didicerint ab Hispanis.

Licet hæc planta sit fœtida, non tamen in cibo obstat, fructus enim ejus jam diu in Italia in cibis usitati fuere, æque in India Orientali, quam Occidentali, qui potissimum adhibentur ad debilitatum stomachum calidis temporibus confortandum, & adpetitum excitandum. Immo tenera ejus folia ab Amboinensibus cruda eduntur cum Bocassan, & piscibus. Folia in pultem contrita, & faciei inlinita hanc refrigerant, si fuerit inflammata, vel per Solem, vel per quendam ardorem. Quæ res quoque demonstrant cum veterum Glaucio convenire. Atque præterea non a vero alienum videtur, hanc herbam apud Græcos nomen suum obtinuisse a glauco foliorum colore.

XLIX. HOOFDSTUK.

De Appel der liefde.

Het Pomum Amoris *te beschryven is niet nodig, dewyl het uit de Europische boeken genoeg bekend kan zyn, alleenlyk voege ik hier by, dat men in Indien twee zoorten heeft, meest in de vrucht verschillende.*

De eerste heeft dezelve als in de voornoemde Europische boeken bekend staat, wiens bladeren walgelyk, en sterkriekende, ja schier stinkende zyn, welken reuk ook lang aan de handen blyft, als men ze handelt. De bloempjes zyn kleen, en geel. De vruchten als een kleen kaasken, twee duimen breed, rondom met verscheide keepen afgedeelt, gelyk een geschilden Oranje-*Appel, eerst gout-geel, daarna blinkend-rood.*

De tweede zoorte is in de Europische boeken onbekend, aan bladeren de voorige gelyk, doch wat kleender, en gladder. De vruchten zyn rond, of een weinig gedrukt, zonder keepen, mede blinkend-rood, als ze ryp zyn, wat zuurder, en slegter van smaak dan de voorgaande, beide werden op lage latjes geleid, en in de tuinen geplant in een wel bearbeid aardryk, schoon in 't ooge, vuil in de neuze, en eenigzins gebruikelyk in de keuken.

Naam. *In 't gemeen Tuiniers Latyn noemt men 't* Pomum amoris. *In 't Maleyts* Tamatta, *het eerste met den bynaam* Tayris, *dat is* gesneeden, *of* gekeept, *het tweede bygenaamt* Bontal, *dat is het* ronde.

Gebruik. *Men cultiveert het redelyk veel, hoewel het een stinkende plante is, om de vruchten tot de kost te hebben. Want dezelve van beide zoorten ter degen rood, en ryp geworden zynde, werden in twee a vier stukken gesneeden, met een korte zop gekookt, en gegeeten, als Comcommers, hoewel vry wat rins, en zuurachtig van smaak, en de tanden hedervende, het welk verbeterd werd, als men een Eitje daar by slaat, nog smakelyker worden ze, als men ze geheel in de assche braat, en met Azyn, en Oly een Salade daar van maakt, eerst in schyven gesneeden, 't welk een goede verversing geeft voor de mage. De plante eens gedragen hebbende, vergaat straks als Comcommers, en moet telkens door 't zaad vernieuwd worden.*

Tomatl *by* Euseb. Nierenberg. Hist. nat. lib. 14. cap. 64. *beschreeven, komt zeer overeen, met den Oost-Indische naam* Tamatte, *en zeker uit zyn woorden blykt, dat het eenderlei planten zyn, hoewel ze in West-Indien verscheide zoorten hebben, alle koud van aard, en uit het geslachte der Nagtschade, weshalven ook zommige meenen, dat het* Pomum Amoris *behoorde* Solanum Pomiferum *genaamt te werden. Zoo is ook de meeninge van* Lobel *niet vreemd, meenende dat dit gewas zy het* Glaucium Dioscoridis, lib. 3. cap. 84. *beschreeven, immers dezelve krachten, om den zap van* Glaucium *de verhitte oogen, en de Roozen, te verkoelen, werden schier van woord tot woord verhaalt by* Eusebius Nierenberg. loc. cit. *van zyn West-Indische* Tomatl, *zoo hy 't maar niet ergens uitgeschreeven heeft, want hy 'er dingen byvoegt, die de Inwoonders van West-Indien kwalyk konnen hebben, of moesten ze van de Spanjaarden krygen.*

Al is het een stinkend gewas, men behoeft echter daar voor in de kost niet beschroomt te zyn, want de vruchten al lange in Italien hebben beginnen gegeeten te werden, zoo wel in Oost, als West-Indien, doch meest om een verzwakte mage by heete tyden te versterken, en den appetyt te verwekken. Zelfs de jonge bladeren werden van de Amboineezen raauw gegeeten, met Bocassan, en Visschen. De bladeren tot een pap gewreeven, en op het aangezicht gesmeert, verkoelen 't zelve, als het verhit is, of door de Zonne, of door eenige brand. Nog al dingen, die aanwyzen, dat het met der ouden Glaucium overeen komt. Daarenboven is niet onwaarschynlyk, dat dit kruid by de Grieken zynen naam bekomen heeft van den blaauw groene coleur der bladeren.

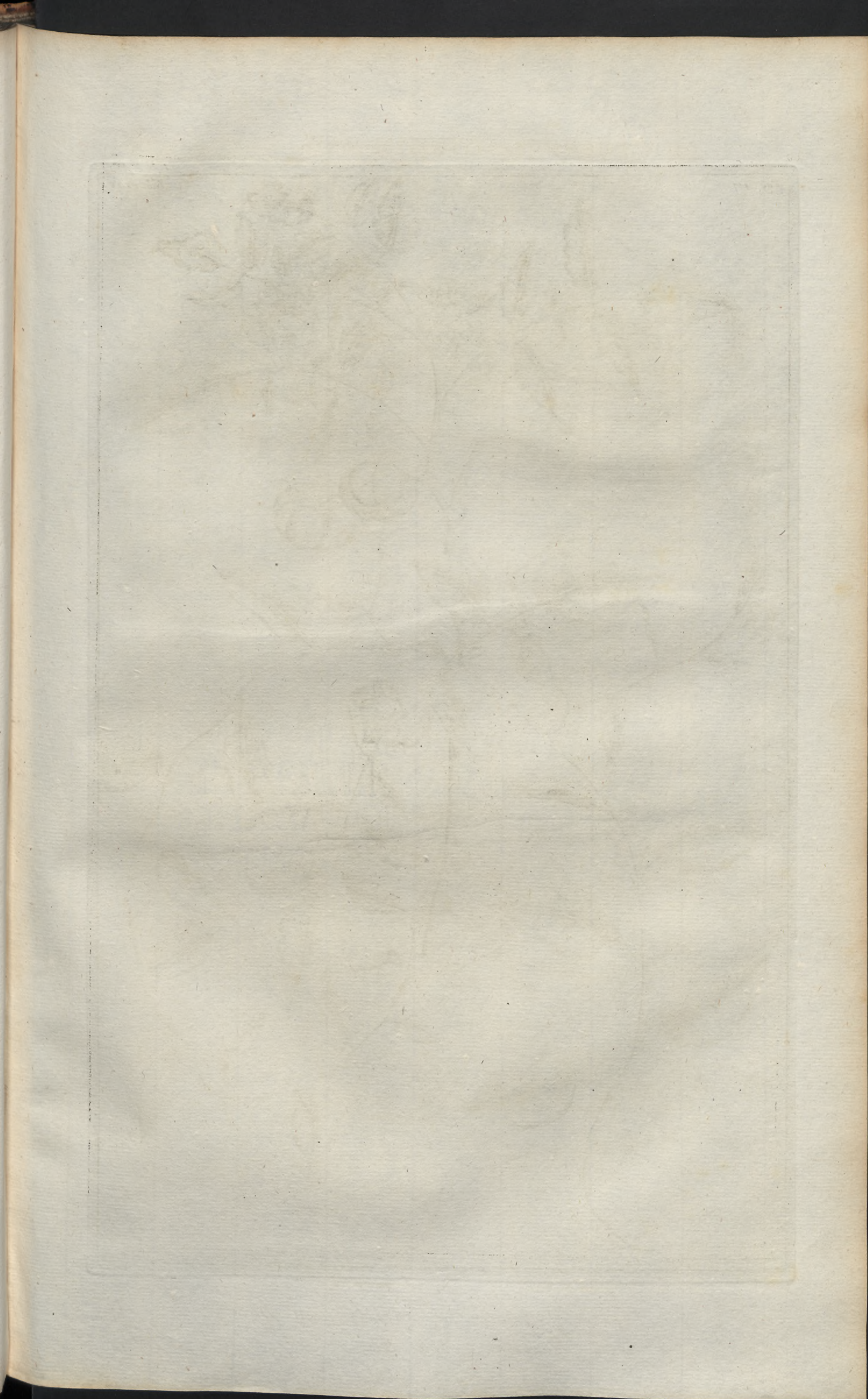

Fig. 1. Lycopersicum esculentum Mill.
— 2. Basella rubra. Bl.

Tabula Centesima Quinquagesima Quarta

Ad *Figuram Primam* exhibet *Pomum amoris.*

Figura Secunda exhibet *Gandolam.*

OBSERVATIO.

Pomum amoris singulari genere a *Tournef. Lycopersicon* fuit dictum in *instit. pag.* 150. qui quasdam ibi notat varietates fructibus tantum quoad colorem ac formam diversas, estque Solanum secundum racemosum Cerasorum forma, *Sloan.Cat.pl. Jam.p.* 109. ubi plurimos notat auctores, atque Solanum caule inermi annuo, foliis pinnatis incisis *H. Cliff. p.* 60. ubi vide reliqua.

De Hondert vier en vyftigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* de *Pomum amoris*, ofte die de *Appel der liefde* genaamt werd.
De *Tweede Figuur* wyst aan de *Gandola-plant.*

AANMERKING.

De *Pomum amoris* is van *Tournef.* in een byzonder geslacht *Lycopersicon* genaamt in zyn *instit. pag.* 150. die daar verscheide veranderingen aanteekent, doch meest in de coleur en gedaante der vruchten verschillende, en is de tweede trosachtige Solanum, met vruchten in gedaante van Kaarssen by *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 109. alwaar hy zeer veel Schryvers aanhaalt, en is de Solanum met eene jaarlykze steel zonder doorens, met ingesneeden gevleugelde bladeren in de *H. Cliffort. p.* 60. alwaar het overige ziet.

CAPUT QUINQUAGESIMUM.

Gandola. Gandola.

GAndola adfinis esse videtur Betæ, licet planta sit convolvulacea, in binas distincta species, albam, & rubram.

Primo *Gandola alba* flagella emittit longa, herbacea, glabra, & flaccidissima, ita ut erecta stare nequeant, sed proximis sese convolvunt palis, vel per terram prorepunt, inferiora rotunda sunt, superiora angulosa.

Folia solitaria locantur brevibus in petiolis, quæ hic & illic in flagellis ample distant, sed plerumque ad unam inclinant partem, licet ex vario ortu proveniant. Optime illa Betæ referunt, inferius ampla, ac superius obtuse acuminata, quatuor, & quinque pollices longa, binos, ac tres lata, sed superiora minora sunt, paucis obliquis costis pertexta, læte virentia, glabra, & flaccida, saporis fatui, & viscosi instar oleris. Ex ipsorum alis alii excrescunt laterales petioli multa sustinentes minora foliola, vel ipsorum loco in istis cauliculis simplices, ac sinuosi excrescunt pedunculi, ultra digitum longi, semi nudi, ac semi obsiti viridibus verruculis, quæ sese aperiunt in flosculos albos campaniformes, seu instar Oxyacanthæ, in quinque apices distinctos. Post hos baccæ excrescunt magnitudine capitulorum Lini, ex rotundo planæ, & inregulariter angulosæ, binis sulcis cruciatis distinctæ in quatuor segmenta, sed quæ inæqualia sunt, ac maturæ molles, & ex fusco nigræ instar baccarum Sambuci, sed magis splendentes. Intus sub pellicula succus reconditur purpureus, qui manus, & lintea violaceo tingit colore instar baccarum Sambuci. In centro ossiculum locatur subrotundum, quod semen est.

Quum caules terræ incumbant, vel putridum quoddam tangant lignum, radices ipsi infigunt. Huic plantæ humiles, & ramosi adponuntur asserculi.

Semen pluviosis mensibus servandum est pro novis plantis, est enim tenerrima planta, quæ facile perit, propagatur autem plerumque per sarmenta, quæ in coronam flectuntur, & novæ committuntur terræ.

Gandola rubra albæ in omnibus partibus similis est, sed minora gerit folia, omnesque ejus caules, & flagella externe ex fusco purpurascunt, interne virent. Foliorum quoque venæ rubent.

Flores, ac fructus sunt, uti in priore, sed hujus baccæ non ita nigræ sunt, ipsarumque succus ex purpuro rubet.

Radix ejus externe rubra est, interne alba, & ad oras rubet. Foliorum sapor viscosus est, magisque gratus quam in alba, quæ paulo magis amaricat, ad Blitum adcedens.

Tom. V. *Nomen.*

L. HOOFDSTUK.

De Gandola-Plant.

GAndola *wil uit de maagschap van Beta zyn, hoewel het een slingerend gewas is, verdeelt in twee zoorte, witte, en roode.*

De eerste Gandola alba, *heeft lange, kruidachtige, en gladde ranken, zeer slap, zoo dat ze op haar zelfs niet bestaan konnen, maar moeten hun om de naaste stokken vlegten, of op de aarde kruipen, de onderste zyn rond, de bovenste boekig.*

Barella alba L.

De bladeren staan enkeld, op korte stelen, hier en daar aan de ranken, en wyd van malkanderen, doch zien gemeenlyk na de eene zyde, hoewel haren oorspronk verscheiden is. Zy gelyken zeer wel de Beta, achter breed, en vooren met een stompe spits, vier, en vyf duimen lank, twee, en drie breed, doch de voorste zyn kleender, met weinige schuinze ribben, licht-green, glad, en slap, van smaak smets, en smeerig, gelyk moeskruiden. Uit haren schoot komen andere zyde-stelen, met veele kleine blaadjes, of in derzelver plaats, aan de voorste ranken enkele, en bochtige stelen, meer dan een vinger lang, half blood, en half bezet met groene wratjes, dewelke haar openen in kleine witte bloempjes, als kelkjes, of Mey-bloempjes, met vier spitzen. Na dezelve komen besien voort, in de grootte van vlasdodden, uit den ronden plat, en irregulier geboekt, met twee kruis-kloven, in vieren gedeelt, doch de delen zyn ongelyk, week, en als zy ryp zyn zwart-bruin, als Vlier-besien, doch meer blinkende. Binnen onder een huideken werd besloten een purpure zap, dewelke de handen, en het linnen violet verwt, gelyk de Vlier-besien. In de midden leid een rondachtig steentje, 't welk het zaad is.

Als de stelen op de aarde leggen, of eenig verrot hout raken, schietenze wortelen daar in. Men zetter lage, en getakte stokken by, vier a vyf voeten hoog, daar het by oploopt, of men leid het op lage parparren.

Het zaad moet men in de regen maanden bewaren, tot de nieuwe plantjes, want het is een teer gewas, en gaat zeer licht uit, doch het werd gemeenlyk geplant met ranken, die men in een krans vlegt, en in een nieuwe aarde zet.

Gandola rubra *is het witte in alles gelyk, doch kleinder van bladeren, alle ranken, en stelen zyn van buiten purper-bruin, van binnen groen. De aderen ook aan de bladeren zyn roodachtig.*

De bloemen, en vruchten zyn als aan 't voorige, doch deze besien zyn zoo zwart niet, en haar zap werd regt purper-rood.

De wortel is van buiten rood, van binnen wit, of aan de kanten roodachtig. De smaak der bladeren is smeeriger, en aangenamer dan aan 't witte, 't welk min, of meer bitter is, na het Blitum trekkende.

Naam.

Nomen. Latine *Gandola alba*, & *rubra.* Malaice, Javanice, & Bandice *Gandola.* Amboinice *Utta Bira*, & *Utta renut.* Ternatice *Uge Bira*, & *Lili.* Javanis quibusdam *Kindra.* In *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 24. *Basella.* Bracm. *Wali.* Portug. *Bredo tali.* Belgice *Beet-klim.*

Locus. In cunctis aquosæ Indiæ insulis nota est hæc planta, & in hortis colitur.

Usus. Universale, sed vile est olus, & in multis convenit cum Beta. Folia aliis admiscentur oleribus cum *Blito*, vel *Sayor Bayong*, rubra vero delicatior censetur. Parum vero nutriunt, atque alvum laxant.

Tenera folia solummodo cocta, vel ipsorum decoctum solum adsumptum alvum leniter subducit, quod multum in pueris adhibetur, quibus hunc in finem subpositoria adplicantur ex viridibus, & decorticatis caulibus, cum oleo quodam oblinitis. Rubræ speciei succus infantum variolis inlinitur ad maturandum, & curandum. Folia Calappi oleo oblinita, ac parum supra ignem flaccida reddita, & manibus leniter convoluta ulceribus, & anthracibus inponuntur, unde maturescunt, ac cito rumpuntur.

Tenera hujus sume folia, quæ contere, ac succum exprime, quem commisce cum Santan, seu Calappi lympha, ac pauxillo succi Limonis Swangi, hoc laxans est medicamentum gravidis, quæ constipata laborant alvo, nec forte quoddam purgans audent adsumere. Succus foliorum, cum succo floris festalis mixtus adhibetur ab obstetricibus, tempore partus ad lubricandas vias naturæ.

Naam. *In 't Latyn* Gondola alba, *&* rubra. *In 't Maleyts*, *Javaans*, *en Baleys* Gandola. *In 't Amboins* Utta Bira, *en* Utta renut. *In 't Ternataans* Uge Bira, *en* Lili. *By zommige Javanen* Kindra. *In* Hort. Malab. part. 7. Fig. 24. Basella. *Bramm.* Wali. *Portug.* Bredo tali. *In 't Duits* Beet-klim.

Plaats. *Het is bekend in alle Eilanden van Water-Indien, en werd geplant in de hoven.*

Gebruik. *Het is een algemeen, doch slegt moeskruid, en komt in veelen overeen met de Beta. De bladeren werden onder andere Moes-kruiden gemengt, met* Blitum, *of* Sayor Bayang, *en het roode werd voor smakelyker gehouden. Zy geven luttel voedzel, en maken den buik week.*

De jonge bladeren alleen gekookt, of het afzietzel daar van alleen ingenomen, verwekt zagte kamergang, 't welk men veel by kinderen gebruikt, den welken men tot dien einde zet-pillen maakt van de groene, en geschilde stelen, met eenig Oly besmeert. Den zap van de roode smeert men op de Kinderen pokken, om dezelve ryp te maken, en tot geneezing te schikken. De bladeren met Calappus-Oly gesmeert, wat over 't vuur gehouden, tot zy slenzen, en in de handen zagtjes gerold, tot dat zy slap werden, legt men op zweeren, en bloedvinnen, die ze rypen, en haastig doen opbreeken.

Neemt de jonge bladeren, wryft die, en drukt den zap daar uit, vermengt dien met Santan, of Calappus-melk, en een weinig zap van Lemon Swangi, dit geeft een laxatief voor zwangere vrouwen, die hardlyvig zyn, en geen sterke purgatie derven inneemen. Het zap der bladeren, met het zap van de flos festalis vermengd, werd genomen van de Vroedvrouwen in barens noot, om de wegen van de natuur glad te maken.

OBSERVATIO.

Ad *Solanum* hæc planta olim relata fuit, vocaturque Solanum scandens, Malabaricum, Betæ folio a *Commel. Cat. H. H. Amst. p.* 330. & Solanum tinctorum minus *Herm. Par. App. p.* 12. ac Beta baccifera aizoides, rotundifolia, Zeyl. Basella *H. Malab. Breyn. Prodr.* 2. *p.* 48. nov. edit, & *Thes. Zeyl. p.* 44. estque Cuscuta foliis subcordatis, *H. Cliff. p.* 39. &c.

AANMERKING.

Deze plant is eertyds tot de *Solanum* gebragt, en werd genaamt klimmende Malabaarsche Solanum, met het blad van de Beet van *Commel.* in de *Catal.* van de *Amst. tuin p.* 330. en kleinder Solanum van de verwers *Herm. Par. App. p.* 12. en besdragende, zappige, Beta, met ronde bladeren van Zeylon, en Basella, van de *H. Malab. Breyn. Prodr.* 2. *p.* 48. van de nieuwe uitgaaf, en *Thes. Zeyl. p.* 44. en is de Cuscuta met hartachtige bladeren in de *H. Cliff. p.* 39. &c.

CAPUT QUINQUAGESIMUM PRIMUM.

Olus vagum. *Sajor Cancong.*

OLus *vagum* hic nobis in India Spinachiam repræsentat, cum qua forma, & usu maxime convenit, ac proinde Spinachia Indica vocatur; longissimis autem juxta terram prorepit flagellis, quorum multa uno ex ortu progerminant, ample sese extendentia instar Batatta, suntque rotunda, glabra, intus cava, in superiore parte fusca, ac tenera transsecta, serosum, ac parum viscosum exhibent succum.

Folia ejus acuta, & angusta sunt, illis Spinachiæ simillima, inferius nempe auriculata instar illorum Acetosæ, aliquando subrotunda, sed plerumque angulosa, sex, ac septem pollices longa, sesqui, vel binos lata, longis insidentia petiolis, solitaria hic & illic ex flagellis provenientia, intense glauca, glabra, sed non splendentia, saporis fatui, & aquosi.

Flos raro progerminat, ac fere nunquam nisi in locis siccis, ac Soli bene expositis, Aprili, Majo, & subsequentibus pluviosis mensibus, si Sol sæpius splendeat. Hic autem est campaniformis, uti in Batattis, sed minor, & pallidior, per quinque radios distinctus. Ipsius oræ potissimum albicant, sed tubus interne ex purpureo rubet. In ejus centro quinque alba, & farinacea locantur stamina, quæ sextum ambiunt, quod longius est. Flos hic tenerrimus est, ac plerumque semi clausus, vel parum apertus matutinis temporibus. Fructus nunquam, vel raro profert, licet in siccis crescat locis, ubi non vexatur, vel ejus folia decerpuntur.

Loca amat declivia, humida, & argillosa, sed quæ Soli rite sunt exposita, ac præ omnibus ripas amat aquarum, vel paludum, ubi solum est cœnosum, ac flagellis suis ad aliquam distantiam supra aquam sese extendit. Per hæc quoque in hortis plantatur, & propagatur in declivibus locis, ubi aqua pluvialis stagnat, sed quum terra prius fuit fossa, & elaborata, tum ejus sarmenta ibi committuntur uti Batattæ, ubi intra breve temporis spatium quam maxime sese extendit, & amplum obcupat locum, in uno autem loco multo majora, & pinguiora profert folia altero, ita ut inter sese non conveniant, nec flores ejus permittuntur excrescere, vel palos adscendere, quo enim altius adscendit, eo graciliora profert folia. Radices ejus sunt copiosæ, tenues, & longæ, & ubique fibrillas emittunt ad foliorum genicula, quæ terram tangunt.

Nomen. Latine *Olus vagum.* Malaice *Sajor Cancong*, vel *Cangong*, & solummodo *Gangoe*, quod denotat inquietum esse, & manus conmovere, vel *Cancang*, h. e. pedes extendere, quum hæc planta magno, & luxurioso inpetu longa undique emittit flagella. Maccassarice *Tanidri.* Apud Amboinenses nullum peculiare obtinuit nomen. Quidam, uti dictum fuit, hanc vocant *Spinachiam Indicam*, ad cujus tamen genus neutiquam pertinet, sed potius ad Convolvulos minores.

Locus. Quondam in Amboina exotica fuit planta, & ex Occidentalibus Indiæ partibus introducta, luxuriose admodum crescit. Javæ, & Maccassaræ plerumque sponte in paludosis Oryzæ campis *Sawa* dictis, ubi terra etiam humida est, quum Oryza jam fuerit demessa. Ipsius folia duplo majora sunt, quam in Amboinensi, multoque molliora, & dulciora, inferiusque magis auriculata, haud male Bipennem referentia, unde & milites nostri in Amboinensium bellis ridiculoso nomine *Sayor Hellebaart* vocarunt. In Amboina nullibi sponte crescit, sed ubique plantata, ac satis vulgaris est, quum per flagella tam facile propagetur.

Usus. Folia cum teneris cauliculis, ac superioribus flagellis quotidiano in usu sunt ad olus, quod fere saporem habet Spinachiæ. Incolæ more suo cum Calappi lympha coquunt, sed delicatius est, si sine Calappi lympha coquatur, si modo pauxillum Bocassan, & Bolatsjang addatur, qui cibus est, ex minimis, semi putridis, contritis, & salitis squillis præparatus.

Alio-

LI. HOOFDSTUK.

Het zwervende Moes.

OLus vagum *verbeeld ons de Spinagie hier in Indien, waar mede zy in gedaante, en gebruik meest overeen komt, en daarom ook Oost-Indische Spinagie genaamt werd; Het kruipt met zeer lange ranken op de aarde, waar van 'er veele uit eene oorspronk voortkomen, zich verspreidende gelyk Batattas, rond, glad, binnen hol, aan de bovenste zyde bruinachtig, en de jongste doorgesneden geven een weyachtige, en wat kleeverigen zap uit.*

De bladeren zyn spits, en smal, de Spinagie bladeren zeer gelyk, te weten achter met twee ooren, gelyk die van Zuuring, zomtyds rondachtig, doch gemeenelyk hoekig, zes, en zeven duimen lank, anderhalf, of twee breed, op lange stelen, enkel hier en daar aan de ranken staande, hoog Zee-groen, glad, doch zonder glans, van smaak laf, en waterachtig.

De bloeme komt zelden voort, ende schier nooit dan aan drooge plaatzen, en die wel ter Zonne staan, in April, May, en de volgende regen-maanden, als 'er veele Zonne onderloopt. Dezelve is klokkeformig, gelyk aan de Batattas, doch kleinder, en bleeker, met vyf stralen afgedeelt. De randen zyn meest wit, maar den hals van binnen purper-rood. In de midden staan vyf witte, en meelachtige draden, en omgeven den zesde, die langer is. De bloeme is zeer teer, meest half gesloten, of een weinig geopend in de morgenstonden. Vruchten brengt het nooit, of zelden voort, al staat het op drooge plaatzen, en daar het ongemoeid blyft, en niet geplukt werd.

Het wil staan in laage, en kleyachtige plaatzen, doch die wel ter Zonne staan, en groeit gaarn aan de kanten van stranden, wateren, of poelen, daar het slykig, of moerassig is, met zyne ranken een stuk weegs op 't water heen lopende. Men plant het met de ranken ook in de tuinen op laage plaatzen, daar het regenwater wat staan blyft, doch te vooren omgegraven, en bearbeid, met ingeleide ranken, gelyk de Batattas, daar het zich in korten tyd uitbreid, en een groote plaats beslaat, ook op de eene plaats veel grooter, en vettere bladeren gewint, dan op de andere, zoo dat ze malkanderen niet gelyken, en men laat het niet gaarn veel bloemen dragen, of de paggers oplopen, want hoe hoger het klimt, hoe magerder bladeren het gewint. De wortels zyn veel, dun, en lang, en wortelt overal in by de knien der bladeren, daar het de aarde raakt.

Naam. *In 't Latyn* Olus vagum. *In 't Maleyts* Sayor Cancong, *of* Cangong, *en slegts* Gangoe, *'t welk is onrustig, en woelende met de handen te zyn, of van* Cancang, *dat is de beenen uitspreidende, om dat dit gewas met een weeldrige drift, en lange ranken zich rondom uitbreidt. Op Maccassaars* Tanidri. *By de Amboineezen heeft het geen byzonderen naam. Zommige, als gezegt, noemen 't* Oost-Indische Spinagie, *onder wiens geslachten het nogtans geenzins behoort, maar veel meer onder de kleine Winden.*

Plaats. *Het is eertyds in Amboina vreemd geweest, en uit de Westerlyke delen ingevoerd. Het wast inzonderheid weelderig op Java, en Maccassar meest van zelfs, in de moerassige Rystvelden* Sawa *genaamt, daar het land nog vogtig is, als men den Ryst afgesneeden heeft. Deszelfs bladeren zyn tweemaal grooter dan aan 't Amboinsche, veel malzer, en zoeter, achter met uitstekender hoeken, niet kwalyk een Hellebaart verbeeldende, waarom het onze Soldaten in de Amboinsche Oorlogen met een snaakze naam* Sayor Hellebaart *genoemt hebben. In Amboina vindt men 't nieuwers van zelfs wassen, maar overal geplant, en nu redelyk gemeen, om dat het met de ranken zoo licht voortgeteeld werd.*

Gebruik. *De bladeren met de jonge stelen, en voorste ranken zyn in dagelyks gebruik tot moeskruid, en smaakt schier als de Spinagie. De Inlander kooktze na zyn manier met Calappus-melk, maar zy werden smakelyker, als men ze zonder Calappus-melk kookt, als men maar een weinig Bocassan, en Bolatsjang daar by doet, een kostje van zeer kleine, halfrotte, fyngewreeve, en gezoute garnaaltjes gemaakt.*

Anders

Alioquin vero ſiccæ plerumque ſquillæ huic adcoquuntur, quales ex Java deferuntur, vel coctis additur piſcibus, & in aqua ſalſa coquitur cum pauxillo aceti, Zingibere viridi, & recenti Calappi oleo.

Binæ variæ ſunt de hiſce foliis opiniones, quidam præferunt illa, quæ in ſicca excreta ſunt terra, quum ſapidiora ſunt.

Alii majora, & pinguiora eligunt folia, quæ progerminarunt in locis paludoſis, ac molliora, ſed magis fatua ſunt.

Huc pertinet peculiaris quædam paluſtris ſpecies, in Amboina exotica, ſed vulgaris Javæ, Baleyæ, aliisque in regionibus, ubi ingentes ſunt fluvii.

Folia quodammodo conveniunt cum priore *Cancong*, ſed minora ſunt, inferius non anguloſa, orasque habent glabras, interne concava, ſeu cucullata, nullos hæc profert flores, vel fructus. Illorum ſapor primo amaricat, ſed tamen non ingratus, fere inſtar Sajor Bengala.

Cum flagellis ſuis ſub aqua prorepit ſub *Taratti*, ubi pacati ſunt ſinus magnorum fluminum, uti & in Oryzæ campis, ſed ita ut ejus radices circa ripas infixæ ſint.

Cancong Ajer vocatur Bataviæ, Portugallice *Margozero*, h. e. *ſubamara*. Baleyice *Tsjecke*. Ubique ad olus adhibetur.

Anders kookt men gemeenelyk droogе Garnaaltjes daar onder, gelyk ze van Java gebracht werden, of met gekookte viſch, en in zout water met een weinig Azyn, groene Gember, en verſche Calappus-oly.

Daar zyn tweederlei oordelen van deze bladeren, sommige houden 't met het geene op 't drooge land gewaſſen is, wiens bladeren wat hartelyker ſmaken.

Andere houden 't met de grooteren, en vettere bladeren, op moeraſſige gronden gegroeit, die wel malſer, doch laſſer van ſmaak zyn.

Hier toe behoort een byzondere water-zoorte, in Amboina vreemd, maar gemeen op Java, Baly, en andere landen, daar de groote Rivieren zyn.

De bladeren gelyken eenigzins na 't voorſchreeven Cancong, *maar zyn kleender, achter zonder hoeken, effener van kanten, en zonder dwers aderen, de ſtelen, en ranken mede rond, en binnen hol, zonder bloemen, of vruchten. Haar ſmaak is in 't eerſte bitteracbtig, doch niet onaangenaam, ſchier als Sayor Bengala.*

Het zwerft met zyne ranken onder 't water, onder de Taratti, *daar ſtille hoeken van groote Rivieren zyn, als mede in de Ryſt-velden, doch zodanig, dat zyne wortelen omtrent de kanten vaſt zyn.*

Men noemt het Cancong Ajer *op Batavia, in 't Portugees* Margozero, *dat is* bitterachtig. *Op Baleys* Tsjecke. *Het is overal gebruikelyk tot moes-kruid.*

Tabula Centeſima Quinquageſima Quinta

Olus exhibet *vagum*, quod vera *Convolvuli* ſpecies eſt.

Figura Secunda plantam exhibet, quæ *flos Cardinalis Rumphio* dicitur.

De Hondert vyf en vyftigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* het *ſwervende-moes*, het geen een waare zoort van *Winde* is.

De *Tweede Figuur* wyſt een plant aan, die *Cardinaals-bloem* van *Rumphius* genaamt werd.

OBSERVATIO.

Olus hoc vagum videtur idem eſſe, quod Bel Adamboe Walli *H. Malab. part.* 11. *Tab.* 58. qui eſt Convolvulus Malabaricus, folio rotundiore craſſo, flore candido *Commel.* in *not.* & *Ray tom.* 3. *p.* 378. ut & *Plukn. Almag. pag.* 113.

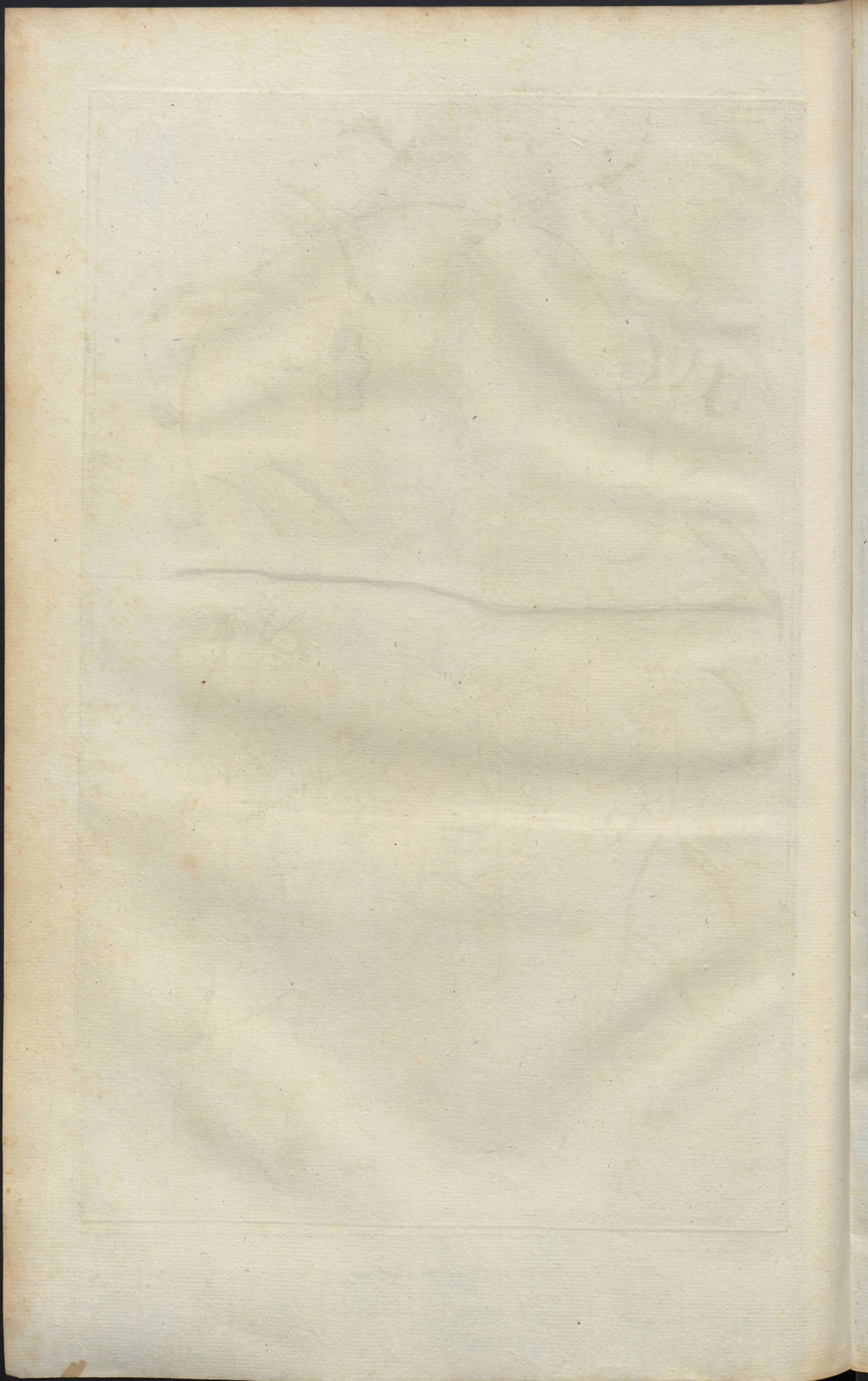
AANMERKING.

Dit ſwervende moes ſchynt het zelve te zyn met de Bel Adamboe Walli, van de *H. Malab. part.* 11. *Tab.* 58. welke is de Malabaarſche Convolvulus, met een rond dik blad, en een witte bloem, van *Commel.* in de *nota.* en *Ray tom.* 3. *p.* 378. als mede van *Plukn. Almag. p.* 113.

Fig. 1. Convolvulus repens. R. et Sch.
— 2. Ipomoea Quamoclit. L.

CAPUT QUINQUAGESIMUM SECUNDUM.

Flos Cardinalis. Bonga Taly.

HAnc plantam in quibuſdam Europæ hortis vidi, quæ ibi vocabatur *Flos Cardinalis*, & uti dicebatur, deducta erat ex India Occidentali, quantumque recordor, penitus convenit cum flore Indiæ Orientalis, quem nunc deſcribam.

Planta eſt tenera, & flagelloſa, ac folioſa, tamque copioſam profert frondem, ut vix ejus caules dignoſci poſſint, qui inferius vix minimi digiti craſſitiem habent, & qui ſeſe mox dividunt in multa longa flagella, ex rotundo ſtriata, culmum circiter craſſa, herbacea, ſed lenta, & obſcure fuſca.

Adeo debilis, & tenera eſt, ut ne ad pedis quidem altitudinem ſeſe erigere poſſit, ſed per terram prorepit, & ſupra aſſerculos, vel ubique ſeſe circumvolvit proximis herbis, & palis, quos modo adtingere poteſt, licet nullas gerat claviculas, denſumque format fruticem, ita ut e longinquo viridem referat congeriem, omnia fronde ſua obtegentem, ut per eam proſpicere non poſſimus.

Folia longiuſculis, teretibus, & ſtriatis inſident cauliculis, qui ſolitarii, ſed alternati ex ſarmentis excreſcunt, ſuntque pinnæ flaccidæ, ab utraque parte anguſtiſſimis, & teneris gaudentes foliolis, uti in Millefolio, ſed hæ pinnæ breviores ſunt, ac foliola triplo majora, ſuntque ſimplices, & anguſtæ laciniæ, paulo latiores illis Fæniculi, plerumque ſibi obpoſitæ, & extenſæ, cum inpari extremo, ac binæ inferiores pinnæ in binas treſve minores diſtinctæ ſunt, ad tactum molles, flaccidæ, & intenſe virentes.

Ex foliorum, ſeu potius pinnarum alis hic & illic alii excreſcunt cauliculi, inciſa ſuſtinentes foliola, qui in nova excreſcunt ſarmenta, ex hiſce quoque flos ſolitarius excreſcit, peculiari inſidens pedunculo, qui primo eſt capitulum oblongo acuminatum, ex viridi, & fuſco colore diſtinctum, ſed plerumque fuſcum, hoc ſeſe aperiens florem exhibet longo tubo inſtructum, Jaſmini formam referens, hujus vero tubus craſſior eſt, ſed flos minor, ex quinque craſſiuſculis conſtans petalis, ſeu potius ex uno petalo in quinque angulos diſtincto, inſtar ſtellæ, ac quodvis petalum peculiariter ſtriatum eſt quibuſdam lineolis.

Floris tubus roſeum habet colorem, flos ipſe intenſe rubrum, ſeu ſanguineum, cum purpureo mixtum gerit colorem, qui color jure carmoſinus vocatur, atque præterea eleganter ſplendet inſtar holoſerici.

In tubi cavitate quinque locantur ſtaminula, albas farinaceas gerentia antheras. quæ farina in petala decidens hæc tingit albis punctulis, ſeu ſtellulis. Nullum ſpirat flos odorem, licet elegantem præbeat adſpectum, ac ſiccatus inter chartas rubrum ſervat colorem. Matutino tempore, cum Sole ſeſe aperit, ac ſic manet extenſus usque brevi poſt meridiem, quum mox ſeſe claudit, ac ſic ſeſe mundo per dimidium tantum obſert diem, quotidie vero copioſi, ac novi iterum ſeſe exhibent, atque clauſa longaque acuminata capitula roſacea prope apicem parum ſtriata ſunt, perfecte inſtar floris Jaſmini nondum aperti.

Flores inſequuntur fructus, qui fere ſimilia ſunt capitula inſtar illorum nempe Lini, pericarpio inſidentes, externe glabri, æquales, ac ſuperius acuminati, primo flaveſcentes, dein fumei coloris, vel nigricantes. Sub tenui, & paleacea lamella quinque locantur oblonga ſemina, ſicca, dura, & nigra, ſaporis acris, formam præbentia ſtercoris murium. Capſula ſeminalis matura facile dehiſcit, ac decidua ſemina quam maxime hanc propagant, & multiplicant plantam, præterquam quod flagella per terram proreptentia ad genicula fibrillas emittant, unde novæ formantur plantæ, quæ intra breve temporis ſpatium magnum obcupant locum, ac ſic ſeſe multiplicant, ut quædam evellendæ ſint. Ex abruptis caulibus ſeroſum exſtillat lac, ingrati, & nauſeoſi odoris, & ſaporis, quod ex flagellis etiam profluit, ſed rarius, unde & hæc planta non ruditer tractanda eſt.

Ipſius

LII. HOOFDSTUK.

De Cardinaals-Bloem.

DIt gewas heb ik in zommige hoven van Europa gezien, aldaar genaamt Flos Cardinalis, *aangebragt, zoo men zeide, uit Weſt-Indien, mynes ontboudens, ten eenemaal overeen komende met deze Ooſt-Indiſche bloeme, die ik nu beſchryven zal.*

Het is een teere, doch rankryke, en wel gebladerde plante, zoo digt van loof, dat men kwalyk de ſtelen bekennen kan, dewelke beneden ſchaars zoo dik zyn, als een pink, maar zich ſtraks verdeelen in veele lange ranken, uit den ronden geſtreept, omtrent een halm dik, kruidachtig, doch taai, en donker-bruin.

Het is zoo zwak, dat het niet een voet hoog op zich zelven beſtaan kan, maar kruipt vlak op de aarde, en over de paggers, of ſlingert zig overal om de naaſte ruigte, en ſtokken, die het maar bereiken kan, hoewel het ganſch geen clauwieren heeft, makende een digten ſtruik, daar het van verre een groenen klomp gelykt, alles met zyn loof bedekkende, dat men niets daar onder zien kan.

De bladeren ſtaan op lankachtige, dunne, en geſtreepte ſtelen, enkeld, doch verwiſſelt tegens malkanderen aan de ranken, zynde ſlappe wieken, ter weerzyde met zeer ſmalle, en teere blaadjes bezet, gelyk die van het Millefolium, doch deze wieken zyn korter, maar de blaadjes zelfs driemaal grooter, en zyn enkele ſmalle ſnibbelen, wat breeder dan Fenkel-bladeren, meeſt tegens malkander, en regt uitgebreid ſtaande, met een alleen voor uit, en de twee achterſte riemkens zyn in twee, of drie mindere ſnibbelen verdeelt, zagt in 't aantaſten, ſlap, en hoog-groen.

Uit den ſchoot der bladeren komen hier en daar andere ſteeltjes voort, met haar geſneede blaadjes, die tot nieuwe ranken worden, uit dezelfſte komt ook de bloeme enkeld op een byzondere ſteel, zynde eerſt een lankwerpige ſpitze knop, uit den groenen, en bruinen gemengt, doch meeſt bruin, deze zich openende vertoont een langhalzige bloeme, van gedaante als een Jaſmyne, zynde den hals dikker, maar de bloeme kleender, van vyf dikachtige blaadjes gemaakt, of uit een blad in vyf hoeken verdeelt, als een ſterretje, doch ieder blad ziet men in 't byzonder geſtraalt met eenige linien.

De hals van de bloeme is Roze-rood, de bloeme zelfs hoog bloed-rood, met wat purper gemengt, welke coleur men recht Carmozyn noemt, met een heldere glans, daar by als fulp.

In de holle pyp ſtaan vyf draadjes, met witte meelachtige noppen, welk meel op de bladeren vallende, dezelve vertoont, als of zy met witte ſterretjes gepoincteert waren. Zy is van ganſch geen reuk, hoewel ſchoon in 't aanzien, en gedroogd tuſſchen papier, behoud haar rooden coleur. 's Morgens vroeg gaat zy met de Zonne open, en blyft zoo wyd geopend ſtaan, tot effen na de middag, wanneer ze haar ſtraks ſluit, en zich alzoo de weereld niet meer dan een halven dag vertoont, doch dagelyks ziet men ze overvloedig, en aan den ſtokke, blyvende de ongeopende lange ſpitze, en Roozeverwige knoppen, by de ſpitze wat geſtreept, regt als de ongeopende Jaſmynen.

Hier op volgen de vruchten, 't welk zyn ſchier diergelyke knoppen, of als lankwerpige vlasdodden, op een kelkje ſtaande, van buiten even, glad, met een ſpitze boven op, eerſt bleek-geel, daar na rookverwig, of zwartachtig. Onder het dunne, en kafachtige velleken leggen vyf lankwerpige zaden, droog, hard, zwart, wat ſcherp van ſmaak, in gedaante als muizen drek. Het zaadhuisken ryp zynde, berſt ligt open, en het uitgevalle zaad vermenigvuldigt de plante zeer, behalve dat de ranken op de aarde kruipende by de knien worteltjes ſchieten, en van daar een nieuwe plante formeeren, waar door het in korte tyd een groote plaats beſlaat, en zig zoo vermenigvuldigt, dat men genootzaakt is een partye uit te trekken. Uit de afgebrooke ſtelen druipt een weyachtige melk, van een euvele, en walgelyke reuk, en ſmaak, die ook uit de ranken komt, doch ſpaarzamer, waar door het komt, dat deze plante niet hard wil gebandeld zyn.

Want

Ipsius enim foliola facile abrumpuntur, ac lac nauseosum manibus diu adhæret. Radix vulgaris est, ac vilis, alba, & longa. Solum amat argillosum, arena, & lapillis mixtum, uti plani plerumque sunt agri, ubi supra humile gramen sese ample extendit, copiosos proferens erectosque flosculos.

Hujus & alba, sed raro obcurrit species, forma, & modo crescendi priori similis, foliorum vero color pallide viret, & flosculi albissimi.

Nomen. Latine *Flos Cardinalis*, forte, vel ab intenso Carmosino floris colore, vel a flore, qui Cardinalis pileolum quasi refert, quum hi patres galeati rubrum istum colorem in vestibus adeo amant, credi quoque potest a Cardinali quodam in Italiam fuisse introductum. Inveni quoque denominatum *Jasminum Americanum*, cujus formam flos haud male refert, uti & foliorum situs in pinnis, licet formâ ab illis Jasmini maxime differant. Nomen Americanum dicitur esse *Quamoclit*. Portugallice *Fula Trappedera*, h. e. saltatorius flos, quum in sepes prosiliat extra limites. Malaice *Bonga Tali*, i. e. flos funicularis ob longa ejus sarmenta. Aliis *Tonka Langit*, quum erectis suis flosculis coelum videtur quasi suffulcire. Javæ *Bou Batati*, & *Birara*. Bandæ *Bonga Jawa*. Amboinenses hanc vocant plantam *Bonga Hollanda*, quum ante Hollandorum, seu Belgarum adventum in Amboina ignota esset.

Locus. Præterquam quod in India Occidentali obcurrat, in India Orientali quoque satis nota est, præsertim Javæ, & Baleyæ, unde a natione nostra videtur in Amboinam esse delata, licet hic jam adeo vulgaris sit, ut indigena videatur esse planta, albamque ejus speciem inveni in silva in Hitoes ora, ubi nunquam horti fuere exstructi. Amboinenses saltem dicunt ante Belgarum adventum in Amboina fuisse ignotam, uti Guajavæ silvæ ante Portugallorum tempora, ac nulla natio hanc sibi cupit vindicare gloriam, quæ hanc inutilem plantam in Amboinam deduxit.

Usus. Hujus plantæ nullus innotuit usus, nisi quod aptissima sit ad artificiosum in hortis opus topiarium formandum. Sponte enim omnes adscendit, & obtegit adpositos palos, & asserculos, ita ut rotundi globi, ac hominum formæ, ut & animalium ex ea fingi possint, quæ tam dense hac foliatura sunt tectæ, ut contentum lignum dignosci nequeat, ac licet vetusti pereant stipites, juniores copiose satis regerminant, qui istis machinis inponi denuo possunt, continuo flores producentes copiosissimos, semper, uti dictum fuit, erectos. Prospectus elegantior est, si ambæ species, alba nempe, & rubra simul plantentur, quæ caules sibi invicem miscentes unam repræsentant plantam, quæ rubros simul, & albos profert flores.

Baleyenses, & Javani foliis utuntur in usum Medicum, quæ in pultem conterunt, quam calidis inponunt tumoribus, aliisque corporis partibus inflammatis, non curantes odorem istum nauseosum. Eadem quoque Natio hæc audet folia aliis admiscere oleribus, dicentes oleri gratum conciliare aciditatem, sequentes caprorum modum, qui hæc depascunt folia. Ipsis enim generalis est regula, quæ hircis conveniunt, & sapiunt, homini quoque prosunt.

Want de blaadjes breken licht af, en de walgelyke melk blyft als dan aan de handen kleeven. De wortel is gemeen, en slegt, wit, en lank. Het bemint een kleiachtige grond, daar zand, en steentjes onder loopen, gelyk meest de vlakke velden zyn, daar het op 't laage gras wyd uitgebreid legd, en vol bloempjes, die regt overeind staan.

Men vindt ook, doch zelden, een witte zoorte hier van, aan gedaante, en wasdom het voorige gelyk, doch de coleur der bladeren is licht-groen, en de bloempjes zyn spierwit.

Naam. *In 't Latyn* Flos Cardinalis, *dat is* Cardinaals-bloeme, *misschien, of van de hooge Carmozyne coleur, of van de bloemen, die eenigzins een Cardinaals-hoed willen vertoonen, of anders, om dat die gemyterde Vaders het roode in haar dragt zoo zeer beminnen, anders kan men ook gelooven, dat het door zekere Cardinaal in Italie tot kennisse zy gebracht. Ik vind het ook benaamt* Jasminum Americanum, *waar na de bloeme niet kwalyk gelykt, als mede de dispositie der bladeren aan derzelver wieken, hoewel zy in gedaante zeker zeer veel van de Jasmynen verschillen. Den Americaanzen naam werd gezegt te zyn* Quamoclit, *in 't Portugees* Fula Trappedera, *dat is een springers-bloeme, om dat zy op de paggers springt buiten haar limiten. In 't Maleyts* Bonga Tali, *dat is een zeelige bloeme, wegens haar lange stelen. By anderen* Tonka Langit, *om dat zy met haar altyd overeind staande bloeme schynd den Hemel te willen stutten. Op Java zelfs* Bou Batati, *en* Birara *genaamt. In Banda* Bonga Jawa. *De Amboineezen noemenze* Bonga Hollanda, *om dat zy voor der Hollanders aankomste in Amboina onbekend was.**

Plaats. *Behalven West-Indien is zy genoeg in Oost-Indien bekend, inzonderheid op Java, en Baley, van waar zy schynt door onze Natie in Amboina gebracht te zyn, hoewel zy daar nu zoo gemeen is, dat ze een Inlandsche plante schynt, en de witte zoorte heb ik in 't wilde bosch op de Hitoeëse kust gevonden, daar nooit tuinen geweest waren. Immers de Amboineezen zeggen, dat ze voor der Hollanders aankomst in Amboina onbekend zy geweest, gelyk de Guajavos-bosschen voor der Portugeezen tyden, en nogtans wil geen van die Natie haar die eere aanmatigen, van deze ondeugende plante in Amboina gebracht te hebben.*

Gebruik. *Van dit gewas is geen gebruik bekend, als dat het zeer bequaam is om konstig vlecht-werk, en groen beeld-werk in de tuinen daar van te maken. Want het beklimt, en bekleed van zelfs alle bygezette stokken, en latten, dat men daar van ronde bollen, en postuure van menschen, en gedierte kan krygen, die zoo digt bewassen zyn met dit dicht, en fyn loof, dat men het ingesloote raamwerk, van houten, en latten niet bekennen kan, en al gaan de oude stokken uit, zoo komen 'er genoeg jongen op, die men al weder op 't oude gestel leiden kan, zynde gedurig vol bloempjes, die, als gezegt, altyd overeind staan. Het aanzien werd noch fraayer, als men de twee zoorten, witte, en roode by malkander plant, die dan bare stelen door malkanderen verwerren, dat het schynt een stok te zyn, die te gelyk roode, en witte bloemen draagt.*

De Baleyers, en Javanen gebruiken de bladeren ook tot eenige Medicyn, wryvende dezelve tot een pap, smeeren die op heete gezwellen, en eenige andere partyen des lichaams, die verhit zyn, haar aan den walgelyken reuk niet stoorende. Deze zelve Natien ook derven bestaan de bladeren dezes kruids onder andere Sayor, of Moeskruid te mengen, zeggende, dat ze het moes een aangenaame rinzigheid geeven, en steunende op het voorgaan der Bokken, dewelke deze bladeren afwyden. Want zy houden het voor een gemeene regel, al wat den Bok wel bekomt, mag den mensch ook nuttigen.

OBSERVATIO.

A plurimis Auctoribus hæc planta ad Convolvulum fuit relata *Tournef.* vero ipsi Americanum *Quamoclit* inposuit nomen, estque Convolvulus exoticus, annuus, foliis Myriophylli, seu millefolii aquatici, flore sanguineo *Plukn. Almag. pag.* 117. & Convolvulus pennatus, exoticus *Morif. Hist. tom.* 2. *p.* 18. *sect.* 1. *Tab.* 4. *Fig.* 7. & Ipomœa foliis linearibus pinnatis, floribus solitariis *H. Cliff. p.* 66. ubi vide reliqua.

AANMERKING.

Van de meeste Schryvers is deze plant tot de Convolvulus, of Winde gebragt, doch *Tournefort.* heeft haar den Americaanschen naam van *Quamoclit* gegeeven, en is de vreemde jaarlykze Convolvulus, met de bladeren van het Myriophyllum, ofte het water duizent blad, met een bloed-roode bloem van *Plukn. Almag. p.* 117. en de gevleugelde vreemde Convolvulus van *Morif. hist. tom.* 2. *p.* 18. *sect.* 1. *Tab.* 4. *Fig.* 7. en Ipomœa met linieachtige gevleugelde bladeren, en enkelde bloemen, van de *H. Cliff. p.* 66. alwaar het overige ziet.

CAPUT QUINQUAGESIMUM TERTIUM.

Seruneum aquatile. *Sajor Songa.*

SAjor Songa longiſſima emittit flagella, nullibi ſeſe circumvolventia nec adhærentia, nullasque etiam profert claviculas, ſed longe prorepit proximis incumbens herbis inſtar Jaſmini, atque ubi flagellorum nodi terram tangunt, fibrillas emittunt, ita ut magnum obcupet hæc planta locum, licet ejus caules ſint vagi, ut & folia.

Prope radicem caules digitum circiter craſſi ſunt, duri, & rotundi, ac fuſci, intermixto flaveſcente colore, ad nodos vero ſemper fuſciores, qui inſtar gemmarum protuberant. Reliqua flagella quadragona ſunt, ac præterea quatuor ſulcis notata, viridia, firma, in amplos diſtincta articulos, cuivis geniculo bina inſident folia ſibi obpoſita, longiuſculis inpoſita petiolis, Meliſſæ folia referentia, ſed multo majora, & ab utraque parte acuminata, binas transverſales palmas longa, ſeſqui lata, ſuperiora autem minora ſunt, & anguſtiora, ab illis Sambuci tamen diverſa, cum quibus ſcriptores quidam hæc comparant folia, ad oras vero profunde dentata ſunt, & inæqualiter, quidam enim dentes majores ſunt, alii minores, ad tactum porro rugoſa, ita ut veſtibus fere adhæreant. Vetuſta folia intenſe viridia ſunt, tenera flaveſcentia, quoque magis Soli exponantur, eo magis flaveſcunt, ſuntque tribus craſſis nervis longitudinalibus pertexta, inferius protuberantibus, & in minores ſeſe diſtinguentibus.

Flagella hæc exterius obducta ſunt herbaceo, ſed fibroſo cortice, ſub quo alba, ac lignoſa locatur ſubſtantia, intus repleta albâ ſiccâque medullâ, fere uti in Sambuco, inferiora vero hac minus repleta ſunt. Articuli nunc palmam, nunc pedem diſtant, atque bina proxima paria crucem fere formant, ex quorum alis alia iterum longaque excreſcunt flagella, eodem diſtincta modo. In flagellorum ſummo alia minora excreſcunt foliola a prioribus multum diverſa, illis Menthæ anguſtifoliæ ſimilia, illorumque extremum viciſſim ſeſe dividit in tenues caules.

Hi viridia ſuſtinent ſquamoſaque capitula, ſeſe in luteos aperientia floſculos, illis Chamæmeli campeſtris ſimiles, ſeu paulo majores, ac laxiora gerentes petala, ipſorum enim circulus nunquam completus eſt, petalaque, ſeu radios gerunt novem, decem, vel duodecim, in centro ipſorum majus, & ſquamoſum erigitur capitulum, quod primum flavis ſtaminibus, ſeu petalis bifidis tectum eſt. Quum vero hæc decidunt, capitulum iſtud viride eſt, ac rotundum, fere inſtar Fragi dimidii, quod componitur ex multis ſemi rotundis fiſtulis, quæ arcte ſibi adcumbunt inſtar favi apium. Hæ tandem nigricant, ac ſiccæ decidunt inſtar ſeminis paleacei.

Radix ejus longiſſima eſt, externe flaveſcens, hic & illic multos emittens fibrillarum faſciculos, quæ tamen non profunde terram penetrant, ſed transverſaliter magis prorepunt, unde & facillime evelli poteſt. Totius hujus plantæ odor gravis eſt, acſi Aniſum, Oleum, & Pix ſibi mixta eſſent, præſertim meridiano tempore, quum Sol radiis ſuis hanc calefacit plantam, vel ſi hujus plantæ folia conterantur. Hujus ſapor quoque acris eſt, fere uti in Mentha Saracenica, cum qua maxime convenit hæc planta.

Binas hujus componunt ſpecies, primo vulgaris alba mox deſcripta, altera rubra eſt, forma a priore non diverſa, excepto quod cuncti caules, & foliorum venæ ſint magis fuſcæ. Foliaque ipſa anguſtiora quoque ſunt, & rugoſiora, ad illa Sambuci magis adcedentia, ac flagella longiora, & laxiora, foliaque & fructus minores ſunt, cæterum ejusdem odoris, & ſaporis, ſed amarior, & auſterior.

Nomen. Latine *Seruneum aquatile.* Malaice *Sajor Songa*, i. e. *Olus Muricum*, & *Seroene Ayer*, ob florem enim, ac foliorum odorem refertur ad *Serune Tſchina*, h. e. *Sinenſem Matricariam*, ſeu *Chamæmelum majus* præcedenti libro deſcriptum.

Java-

LIII. HOOFDSTUK.

Het Water Serunee.

SAjor Songa *heeft zeer lange ranken, die zig nieuwers omſlingeren, nog aanhegten, want het ook geene clauwieren heeft, maar die verre kruipen, en op de naaſte ruigten ruſten, gelyk den Jaſmynen ſtok, maar daar ze met hare knien de aarden raken wortelenze wederom vaſt in, zoo dat zy een groote plaats beſlaan, hoewel ydel van ſtelen, en van bladeren.*

By de wortel zyn ze omtrent een vinger dik, hard, en rond, bruinachtig, met bleek-groen gemengt, by de knien altyd bruinder, dewelke uitpuilen als knoeſten. De verdere ranken zyn vierkant, en daarenboven met vier vooren geſtreept, groen, ſtyf, in wyde leden verdeelt, aan ieder knie ſtaan twee bladeren tegens malkander, op langachtige ſtelen, van fatzoen als Meliſſe-bladeren, doch veel grooter, te weeten achter, en vooren toegeſpitſt, twee dwers handen lang, anderhalve breed, doch de voorſte zyn kleinder, en ſmalder, echter nog al verſchillende van Vlier-bladeren, waar mede zommige Schryvers deze vergelyken. Aan de kanten zyn ze grof gezaagt, en ongelyk van tanden, want zommige zyn groot, zommige klein, voorts ruig in 't aantaſten, datze ſchier aan de klederen kleeven. De oudſte hoog-groen, de jonge geel groen, en hoe meer zy ter Zonne ſtaan, hoe geelder, met drie grover zenuwen in de lengte geſtreept, die van onderen zeer uitbuilen, en zig in mindere verdeelen.

De ranken zyn van buiten bekleed met een kruidachtige, doch veezelige ſchorſſe, en daar onder een witte houtachtige ſubſtantie, binnen met een wit droog merg, ſchier gelyk als Vlier, doch de onderſte hebben 't minſte hier van. De leden ſtaan zomtyds een hand, zomtyds een voet van malkanderen, en de twee naaſte paren bladeren maken ſchier een kruis, uit hare ſchoten weer andere lange ranken voortzendende, op dezelve manier verdeelt. Aan het opperſte der ranken ſtaan kleine ſmalle blaadjes, van de voorgaande vry wat verſchillende, die van ſpitze Munt gelyk, en het uiterſte der ranken verdeelt zig met beurten in verſcheide dunne ſtelen.

Dezelve dragen groene ſchubachtige knoppen, die zich openen in geele bloempjes, de veld Camille bloemen gelyk, of wat grooter, en ydel van blaadjes, want haren kring ſchier nooit vol is, omtrent negen, tien, en twaalf in 't getal, in de midden is een groot ſchubachtig heuveltje, 't welk eerſt met geele draadjes, of blaadjes (waar van ieder vooren in twee gekloven) bedekt is. Daar na, als dezelve afvallen, werd het groen, en rond, als een halve Aardbeſie, gemaakt van veele half ronde pypjes, als kleine Gudzen, of Byen-huisjes, digt op malkander gedrongen. Deze werden ten laaſten zwartachtig, droog, en vallen af van malkander, als kafachtig zaat.

De wortel is zeer lang, en buiten geelachtig, hier en daar veel bosjes van witte vazelingen hebbende, niet diep in de aarde gaande, maar meeſt dwers kruipende, en kan licht uitgetrokken werden. De reuk van deze geheele plante is zwaar, als of 'er Anys, Oly, met Pik gemengt was, inzonderheid 's middags, als 'er de Zonne heet op ſchynt, of als men de bladeren wryft. De ſmaak is mede ſcherp, ſchier als in de Mentha Saracenica, waar mede dit gewas groote overeenkomſt heeft.

Men maakt daar twee zoorten van, de eerſte de gemeene witte, daar zoo even beſchreeven, en de tweede de roode, in gedaante daar van niet veel verſchillende, behalven dat alle ſtelen, en aderen der bladeren bruinder zyn. De bladeren zelfs zyn ook ſmalder, en ruiger, de Vlier-bladeren nader komende, de ranken langer, en ydeler van bladeren, de vruchten kleender, anders van dezelve reuk, en ſmaak, doch wat bitterder, en vreeder.

Naam. *In 't Latyn* Seruneum aquatile. *In 't Maleyts* Sajor Songa, *dat is* Olus Muricum, Voet-angels kruid, *en* Seroene Ayer, *want wegens zyn bloem, en reuk der bladeren, werd het onder de geſlachten van* Serune Tſchina, *dat is* Sineeze Mater, *of* groote Camille, *in 't voorgaande boek beſchreeven, gereekent.*

In

Javanice *Codong Seruni.* Ternatice *Tſjinga Tſjinga.* Amboinice *Amulen.* In Hitoea *Maulanit.* In Loehoea *Camilene.* Bandice *Sambaruco.* Baleyice *Sack Sack.* Sinice *Soam Sueng*, ſeu *Sam Sueng*, i. e. *Jaſminum humile*, cum quo tamen parum convenit. Malabarice *Tali Tſjurli*, aliis *Tutty*, peculiariter vero femina, ſeu litorea ſpecies Amboinice vocatur *Amulen Lauaha*, ac mas *Amulen Lanit*, quæ eſt longifolia, qualis plerumque eſt *Sack Sack* Javanorum, & Baleyenſium.

Chriſtoph. Acoſta cap. 59. hanc vocat *Herbam Moluccanam*, quum Portugalli ejus notitiam, & uſum primum in Moluccis obſervarunt, & edocti fuerunt, licet Malabarenſibus ſit ſatis nota, vocatque Canarice *Brungara Aradua*, h. e. *flores luteos.* Ipſi præterea hæc tribuit encomia, uti *remedium pauperum*, & *deſtructio Chirurgorum*, quum Portugalli olim unguentum ex ejus foliis compoſitum ſecum ducentes, tam bene ſeſe inſtructos putant, acſi Chirugica officina ipſis ad manus eſſet, ipſiusque fidentes virtutem, Chirurgos negligunt.

Locus. Olim putabatur in Moluccis tantum creſcere, atque inde in Occidentales Indiæ partes fuiſſe tranſlatam, ſed comperi in cunctis fere aquoſæ Indiæ inſulis obcurrere, ac copioſiſſima, luxurioſiſſima, & latifolia, ſeu femina, quæ optima cenſetur, in hiſce Orientalibus regionibus. Ubique creſcit ſponte in litore, & in campis. Elegantiſſima, & optima reperitur in litore, & ad fluminum ripas, ſarmenta ſua extendens ſupra herbas, quæ loco quinque cubitorum, uti Acoſta ſcribit, quinque orgyas longa ſunt, atque ubi terram tangunt, fibrillas emittunt, ac novum formant ſtipitem.

Luxurioſiſſime quoque prorepit ſupra ſpinoſas ſepes *Pegga Pegga* dictas, ubi tribuli locantur, atque ubi incolæ clauſtra formant, ut & hortorum ſepes, unde ſupra memoratum obtinuit nomen, elegantiſſime enim obtegit iſtos tribulos, ac ſpinas, ita ut conſpici nequeant. Mallem vero hanc vocare *Sajor Songa*, h. e. ſilveſtre Sajor, ſeu olus, quum inter cuncta olera maxime ſilveſtris, & luxurioſa creſcat. Solum amat arenoſum, plurimis lapillis mixtum, quod planum eſt, & Soli rite expoſitum, quales omnes fere ſunt fluminum ripæ.

Uſus. Mirum eſt, hujus plantæ virtutes hodie adeo quaſi oblitas eſſe, tam apud incolas Moluccarum, quam harum inſularum, quæ ante centum annos ex Acoſtæ relatu adeo celebres fuere. Plurima incolarum pars hodie fere nullum ejus ſcit uſum niſi ad cibum in culina, ac præterea cenſetur eſſe olus pauperum, & plebejorum, qui & raro hac utuntur, non enim ſæpius edi poteſt, vel continuo ob auſterum ejus ſaporem, ac fortem diureticam vim.

Cruda raro editur, ſed plerumque cocta, crudamque potiſſimum edunt piſcatores, tenera nempe ejusque flava folia litoreæ ſpeciei cum piſcibus, & Bocaſſan.

Optimus hanc præparandi modus eſt, ſi piſcibus adcoquatur in viridi Bamboes, ac ſumantur piſcium ſegmenta, ac horum foliorum ſtratum ſuper ſtratum, qui mos apud Amboinenſes uſitatiſſimus eſt, & commodus in ſilvis, ubi ollæ ad manus non ſunt, & licet hiſce incoquatur, non juſtum habet ſaporem, aliæ enim plerumque adduntur herbæ, quæ auſteritatem ejus parum tollunt, præſertim *Sajor Pacoe*, ſeu *Filix eſculenta*, Piper, ac pauxillum ſucci Limonum, ſine ulla aqua, vel alio quovis juſculo, hunc in finem tales eligendæ ſunt plantæ, quæ Soli rite ſunt expoſitæ, ac litoribus, vel fluminum ripis adſtant, harumque eliguntur tenera flaveſcentia folia.

Tales vero vitandæ ſunt plantæ, quæ craſſos gerunt prope articulos nodos, cum parvis, & intricatis foliis faſciculatis, neque etiam rubræ ſpeciei, quæ mas cenſetur, cuncta enim talia folia caput gravant. Hoc quoque percipitur, ac ſentitur, ſi diu ambulemus in talibus locis, in quibus Sol urentes in hanc plantam emittit radios.

Optima

In 't Javaans Codong Seruni. *In 't Ternataans* Tſjinga Tſjinga. *In 't Amboins* Amulen. *Op Hitoe* Maulanit. *Op Loehoe* Camilene. *In 't Bandaas* Sambaruco. *Op Baleys* Sack Sack. *In 't Sinees* Soam Sueng, *of* Sam Sueng, *dat is* Jaſminum humile, *daar het nochtans kleine gelykeniſſe mede heeft. Op Malabaars* Tali Tſjurli, *by andere* Tutty, *in 't byzonder noemt men het wyfken, of ſtrand-zoorte in 't Amboins* Amulen Lauaha, *en het manneken* Amulen Lanit, *'t welk is het langbladige, gelyk meeſt het Javaanze, en Baleyze* Sack Sack *is.*

Chriſtoph. Acoſta cap. 59. *noemt dit gewas* Herbam Moluccanam, *om dat de Portugeezen zyn kenniſſe, en gebruik eerſt in de Moluccos gezien, en geleerd hebben, hoewel het by de Malabaaren genoeg bekend is, en by noemt het in 't Canaryns* Brungara Aradua, *dat is* geele bloeme. *Hy geeft het daarenboven nog deze eertitelen,* remedium pauperum, *en* deſtructio Chirurgorum, *om dat de Portugeezen eertyds de zalve van deze bladeren gemaakt by haar hebbende, haar zoo wel verzien agteden, als of zy een geheele Meeſters winkel by hun hadden, en op zyne krachten ſteunende, na geene Chirurgyns vraagden.*

Plaats. *Eertyds hield men 't daar voor, dat het alleenlyk in de Moluccos groeide, en van daar in de Weſtelyke delen van Indien gebracht zy, maar ik bevinde, dat het meeſt in alle Eilanden van Water-Indien te vinden zy, doch wel het meeſte, weeldrigſte, en grootbladige, of wyfken, 't welk men voor 't beſte houd, in deze Ooſterquartieren. Het waſt overal in 't wild op ſtrand, en in de velden. Het ſchoonſte, en beſte heeft men op ſtrand, en langs de rivier kanten, met zyne ranken op de lage ruigte leggende, die in plaats van vyf cubiten, gelyk Acoſta ſchryft, wel vyf vadem lank zyn, en daar zy dan de aarde raken, al wederom inwortelen, en een nieuwen ſtruik formeeren.*

Men vindt het ook zeer weeldrig over de doornachtige heiningen, Pegga Pegga *genaamt, kruipen, daar men de Voet-angels plant, en daar de Inlanders hare fortreſſen, en tuinen mede omgeven, waar van het den bovenſtaanden naam heeft, want het bedekt de voorſchreeven doornen, en Voet-angels zeer aardig, dat men dezelve niet zien kan. Doch ik zoude het liever noemen* Sajor Songa, *dat is wilde Sajor, of moeskruid, om dat het onder alle moeskruiden het wildſte, en weelderigſte waſt. Het bemindt een zandige grond, daar veele kleine ſtenen onder gemengt zyn, vlak, en wel ter Zonne ſtaan, gelyk meeſt zyn alle Oevers van de rivieren.*

Gebruik. *Het is wonder, dat de krachten van deze plante hedensdaags in zulken vergetenheid zyn gekomen, zoo wel by de Inwoonders van de Moluccos, als deze Eilanden, die voor hondert jaren, na 't ſchryven van Acoſta, zoo vermaard zyn geweeſt. Het meeſte deel van de Inlanders weet hedendaags ſchier geen ander gebruik als tot de koſt, in de keuken, en word daarenboven gehouden voor een moeskruid van arme, en ſlegte menſchen, die het nog al zelden gebruiken, want het wil ook niet dikwils gegeeten zyn wegens zynen harzen ſmaak, en ſterkdryvende eigenſchap.*

Raauw werd het weinig gegeeten, maar meeſt gekookt, en het raauwe eeten meeſt de Viſſchers, te weten de jonge, en geele bladeren van de ſtrand-zoorte met Viſſen, en Bocaſſan.

De beſte manier van toebereiden is, als men het by Viſſen kookt in een groene Bamboes, van de ſtukken der Viſſchen, en dezer bladeren, ſtratum ſuper ſtratum *makende, een manier by de Amboineezen zeer gebruikelyk, en gerieffelyk in 't boſch, daar men geen potten heeft, en al wierd het in potten gekookt, zoo en heeft het nochtans zyn regte ſmaak niet, men doet gemeenelyk andere kruiden daar by, die zyne harsheid wat breeken, inzonderheid de* Sajor Pacoe, *of* Filix eſculenta, *Peper, en een weinig Lemoen-zap, zonder eenig water, of ander zap, hier toe moet men verkiezen zodanige planten, die wel ter Zonne ſtaan, digt op ſtrand, of aan de rivier kanten, en daar nemenze de jonge geel-groene bladeren van.*

Ook moet men niet nemen van zodanige planten, die dikke knoeſten by de leden hebben, en aldaar kleine, en verwerde bladeren in een bosje voortbrengen, nog van het roode geſlachte, 't welk men voor 't manneken houd, want alle zulke bladeren bezwaren het hoofd wat, 't zelve gevoeld men ook, als men lange wandelt op zodanige plaatzen, daar de Zonne op dit gewas heet ſchynt.

De

Optime vero hæc sapit, si Testudinis caro in frusta concissa dicto modo arundini incoquatur, cibum exhibet salutarem, qui dignus quoque est, ut Magnatum mensis inponatur.

Folia hæc tali modo comesta non tantum fortiter, ac commode urinas expellunt, sed urinæ quoque peculiarem addunt odorem, acsi Oleum Terebinthinæ fuisset adsumptum, ita ut non sine ratione concludi possit, hanc herbam in omnibus conducere casibus, in quibus Terebinthina adhiberetur ejus defectu. Est porro nobilis herba vulneraria apud multos incolas usitata, qui majorem vulgo habent notitiam.

Eodem fere adhibent modo, quo *Acosta l. c.* scribit, sumunt nempe corticem caulium abrasum, & ab exteriore rugosa pellicula depuratum, quem parum contundunt, vel in aqua conterunt, & incoquunt recenti Calappi oleo, calide inponentes quibusvis vulneribus, quæ hoc feliciter curantur.

Anno 1663. quum inperium tenerem in Hitoës ora, ac Chirurgo nostro deficiebant unguenta, & Emplastra, ipsum jussi ex hac herba juxta Acostæ præscriptum ea componere, ex qua duplex præparabat unguentum, quod *Diaserunium* vocabamus.

Primum componebat ex recentibus foliis totis minutim contritis in pultem, cui addebat tertiam recentis Olei Calappi partem, paulo minorem Ceræ quantitatem, quæ sic simul coquebantur. Ad alterum unguentum foliorum istorum succum expressum sumebat, quem coquebat cum isto Oleo, & Cera; hoc tenuius erat, sed diutius conservari poterat, quum primum ex Calappi oleo ingratum conquirebat odorem. Cum hisce optimas instituit curas, ac quasvis ulcerationes, & vulnera præsertim pedum hisce curabat.

Comperimus quoque optimum esse unguentum ad combustas partes curandas. Ipsius enim ancilla brachium per infortunium ustum Chirurgi absentia curare volebat, arripiebat lagenam, in qua putabat esse Oleum Vitrioli, quod brachio inliniebat, sed quod inde vehementer inflammabatur, & intumescebat, unde aqua conabatur abluere, hoc autem Chirurgus secundo isto unguento optime curavit. Incolæ cæterum virides, & superiores sumunt caules, quos manibus parum contundunt, unumque alterumve contusum addunt folium, quod integro involvunt folio, ac sub cineribus calidis torrent, dein succus exprimunt tam in recentibus vulneribus quam ulceribus, & scabie, in qua acari observantur, unde quam maxime prorepit, qui inde suffocantur, & vulnus cito curatur. In initio parum vellicat, sed non diu, ex quibus omnibus satis clare constat, salutarem esse herbam vulnerariam, ita tamen hanc extollere non audeo, quævis curare vulnera, licet sint parva, vel magna, immo ipsius capitis, ut & inveteratas ulcerationes, uti Acosta scribit, quin ulterius exploraretur.

Ternatenses autem, a quibus Portugalli artem edocuerant, hodie hanc solummodo adhibent herbam in parvis carnosisque vulneribus, ac recentibus ulceribus, ad graviora autem vulnera in usu ipsis est ipsorum celebre lignum vulnerarium *Panawa Xula* dictum, de quo vide *libr. 6. cap. 52.* in *frutice aquoso femina*, quod tam cito consolidat, ut ejus rasura tantum circa vulnera inponatur, ne nimis cito claudantur.

Præter depurantem, & consolidantem virtutem hæc quoque herba vim habet diureticam, & expellentem, radices enim ejus aquæ incoctæ, & haustæ, vel cum Pinanga masticatæ, album curant mulierum fluxum, omnesque expellunt in Gonorrhæa inpuritates tam in viris quam in feminis, ac Dysuriam curant, decoctis etiam admiscentur contra Nephritidem, præsertim si herba *Pancaga* addatur. Cum Pinanga masticatæ prosunt iis, qui malignos ederunt pisces, & Cancros, unde homines anxii, & vertiginosi sunt.

Alba caulium medulla venenatis ictibus Aranei, Ican Swangi dicti, emplastri forma inposita dolorem sedat. Caules cum foliis aquæ incocti, & propinati febrium ardorem exstinguunt.

De beste smaak hier van heeft men, als men het Schildpadde vleesch in stukken gesneeden, en op voornoemde manier in Bamboezen kookt, gevende een gezonde kost, die haar niet behoeft te schamen ook op Heere tafels te komen.

Deze bladeren nu aldus genuttigt, doen niet alleen sterk, en gemakkelyk pissen, maar geven het water ook een byzonderen reuk, als of men Terpentyn-Oly ingenomen hadde, zoo dat men niet zonder reeden besluiten mag, dat dit kruid zoude dienen konnen, in alle voorvallen by gebrek van Terpentyn binnens-lyfs te gebruiken. Voorts is dit een edel wond kruid, by veele Inlanders, die wat meer weten als 't gemeen, nog genoegzaam bekend.

Zy gebruiken 't schier op de zelfde manier, gelyk Acosta loc. cit. *schryft, te weten, zy nemen de schorssen van de stelen afgeschrapt, en van het buitenste ruige velleken gezuiverd, kneuzenze, of wryvenze een weinig, en kookenze in versche Calappus-Oly, en leggenze warm op alderhande wonden, die zy daar mede gelukkig geneezen.*

Anno 1663. *als ik op de kust Hitoe commandeerde, en onzen Chirurgyn ganssch met geen zalve, en pleisters verzien was, heb ik hem belast uit dit kruid na Acostaas voorschrift dezelve te maken, waar uit hy dan tweederlei unguenten bereiden, die wy* Diaserunium *noemde.*

Het eerste maakten hy uit de groene bladeren, met de geheele substantie, die hy kleen wreef tot een pap, daar onder doende een derde versse Calappus-Oly, wat minder wasch, en zoo te zamen opgekookt. Tot de tweede zalve neemt hy den zap van de voorschreeven bladeren uitgeperst, en kookte die te zamen met de voorschreeven Oly, en Wasch; Dit viel wat dunder, doch konde langer duuren, daar het eerste van de Calappus Oly een viezen reuk kreeg. Hier mede heeft hy goede cuuren gedaan, om alderhande ulceratien, en wonden meest aan beenen te geneezen.

Wy bevonden 't ook een brandzalve te zyn. Want zyne Meid hebbende haren arm door eenigen brand bezeert, en willende haar zelfs, by hare Meesters absentie geneezen, by gevalle over een flesse quam, daar in zoo men giste Oly van Vitriool was, 't welk zy op haren arm streek, die daar van geweldig onstak, en opzwol, hoewel zy 't met water zogt af te wasschen, deze heeft de Meester met de tweede zalve volkomentlyk geneezen. Anders neemen de Inlanders de groene, en voorste stelen, kneuzenze een weinig met de handen, stampen een, of twee bladeren, windenze in een geheel blad, en bradenze onder heete assche, daar na drukken zy den zap daar uit, zoo wel in versche wonden als ulceratien, en krauwasie, daar men sieren in vermoed, en het zeer doen voort kruipen, dewelke daar door sterven, en de wonden geneezen. Het is in 't eerste wat bytende, doch niet lange, uit al het welke men genoegzaam bespeuren kan, dat het wel een heilzaam wond-kruid is, echter derf ik 't in zulken graat niet stellen, dat het alderhande groote, en kleene wonden, ja zelfs van het hooft, oude, en bedorve ulceratien, zoo miraculeuzelyk geneezen zoude, gelyk Acosta schryft, of het moeste nader onderzogt werden.

Immers de Ternatanen, van dewelke het de Portugeezen geleerd hebben, gebruiken het bedendaags alleenig tot kleine vleesch-wonden, en versche ulceratien, maar tot zwaarder wonden gebruiken zy haar vermaarde wondhout Panawa Xula *genaamt, waar van ziet* lib. 6. cap. 52. *in* frutex aquosus femina, *'t welk zoo schielyk toeheelt, dat men deszelfs schrapzel niet op, maar rondom de wonden moet leggen, op dat ze niet te haastig toelopen.*

Behalven de zuiverende, en heelende, heeft dit kruid ook een dryvende, en waterlossende kracht, want de wortel in water gekookt, en gedronken, of met Pinang geknouwt, geneest de witte vloed der Vrouwen, zet af alle onreinen materien, in de Gonorrhæa, zoo aan mannen, als vrouwen, en geneezen de Brandpisse, zy werden ook onder dranken gemengt, tegens het Graveel, inzonderheid als men 't kruid Pancaga *daar by doed. Met Pinang geknouwt helpen ze die geenen, die kwaadaardige Vissen, en Crabben gegeeten hebben, waar van men benauwt, en duizelig werd.*

Het witte merg uit de stelen, op de fenynige steken van Ican Swangi, Peylsteert, en andere gelegt, stilt de pyn. De stelen met de bladeren in water gekookt, en gedronken, verslaan den brand in de Koortzen.

Sinen- *De*

Sinenses, & Javani hac non multum utuntur in cibo, sed folia aquæ incoquunt, ac corpus hac lavant, ad pruritum difficilem tollendum. Cavendum est flores cibis addere, si hæc coquatur herba, vehementer enim alvum conmovent.

In Banda vocatur quoque *Gambureng*, ubi Rhizóthomi tanquam arcanam habent artem, radicem hanc sive aquæ incoctam, & propinatam, sive cum Pinanga masticatam exhibere ad Nephritidem, & urinas fortiter expellendas.

Si alicujus oculi sint inflammati, ac lancinationes persentiat, quod nautis sæpe adcidit ex ingenti Solis fervore, succosa, & fungosa crassorum caulium sumitur medulla, cujus succus cum pauxillo aquæ exprimitur, quem oculis instilla.

Hujus & alia alba obcurrit species, majora, & lanuginosiora gerens folia vulgari, cujus flores penitus albi sunt, quæque vulgaris est in Uliasserensibus insulis, sed viliorem habet saporem priore.

De Sineezen, en Javanen gebruiken 't niet veel in de kost, maar koken de bladeren in water, en wasschen het lyf daar mede, om het moeijelyke jeuken te verdryven. Men moet zig wagten de bloemen in de kost te doen, als men het kruid kookt, want ze beroeren den buik geweldig.

In Banda heet het mede Gambureng, *alwaar de Wortelmannen voor een sekreete konst houden, de wortel 't zy in water gekookt, en gedronken, 't zy met Pinang geknouwt, om 't graveel af te zetten, en sterkelyk water te lossen.*

Als iemant verbitte oogen, en groote steking daar in heeft, het welk de zeevarende gemeenlyk overkomt, door groote hitte, sonnebrand, zo neemt men het voose, en sappige hert van de dikke stelen, parst 't zap uit met een weinig water, en druipt den zelven in de oogen.

Daar is egter nog een eigentlyk witte zoorte met grooter, en wolagtiger bladeren dan de gemeene, wiens bloemen geheel wit zyn, gemeen in de Uliassars, dog slegter van smaak dan de voorgaande.

Tabula Centesima Quinquagesima Sexta

Ad *Figuram Primam Seruneum* exhibet *aquatile*.
Figura Secunda Chamæbalanum denotat *Japonicam*.

De Hondert zes en vyftigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* het *Water Serunee*.
De *Tweede Figuur* wyst aan de *Japonsche Chamæbalanus*.

OBSERVATIO.

Seruneum hoc vera *Matricariæ* videtur esse species, vel saltem huic generi adfinis est, quod a *Michelio* in *nov. pl. gen.* distinguitur in *Parthenium*, & *Anthemidem*, estque forte Matricaria Sinensis, minore flore, petalis, & umbone ochroleucis *Plukn. Amalth. p.* 142.

AANMERKING.

Dit *Serunee* schynt een regte zoort van *Mater* te zyn, ofte ten minste aan dit geslacht 't naastkomende, het welk van *Michelius* in zyn *nieuwe geslachten* der planten verdeelt werd in *Parthenium* en *Anthemis*, en is mogelyk de Sineeze Matricaria, met een kleinder bloem, wiens bladen en midden bleek-geel zyn, van *Plukn. Amalth. p.* 142.

CAPUT QUINQUAGESIMUM QUARTUM.

Chamæbalanus Japonica. Katjang Jappon.

HÆc exotica planta species est *Chamæbalani Japonicæ*, vel terræ glandium, prorepens, nec sese e terra extollens, sed densa sua coma hanc obtegit, ubique radices emittens. Flagella gerit longa, lenta, & rotunda, culmum circiter crassa, & orgyam longa, inferius parum lignosa, multaque simul ex unica progerminant radice, quæ sese per terram dispergunt, in multa alia distincta, unde & magnum obcupant locum, quam maxime sibi intricata.

Hic & illic in flagellis breves, & solitarii conspiciuntur petioli, sine ordine locati, vix digitum longi, ac superius excavati, quibus quatuor insident simplicia folia, seu bina foliorum paria, directe sibi obposita, pusilla, ex rotundo oblonga, ultra pollicem longa, ac digitum lata, superne intense virentia, sed non splendentia, inferius glauca, seu grisea, superius subrotunda, & sine costis distinctis, ad cujusvis petioli, seu pinnæ ortum bina excrescunt pusilla, & acuminata foliola, seu squamæ, atque ex harum alis simplex excrescit, ac tenuis pedunculus, flosculum sustinens simplicem, illi Pisi similem, seu hisce in regionibus magis ad illum Catjang adcedit, sed qui major est, & aurei coloris, exceptis binis inferioribus petalis, quæ magis flavescunt. Hunc nulli subsequuntur fructus, sed aliquando alter, immo tertius subcedit flos ex prioris ortu successive, nec diutius persistunt unico die. Post florem vero ex eodem ortu alterum excrescit album filum, seu vena, deorsum sese flectens, & in terram penetrans, per quatuor circiter transversalium digitorum longitudinem, ubi in extremo fructum modo format, qui simplex ex ista dependet vena instar glandis, vix semi digitum longus, ac crassus, in bina triave distinctus tubercula, superius inflexo apice donatus.

Fructus hic externe rugosus est, & contractus ob multiplices protuberantes venas, transversaliter per longitudinem decurrentes, quæ formam favi habent, coloris cinerei, seu terrei.

Sub

LIV. HOOFDSTUK.

De Japonsche Chamæbalanus.

D*Eze vreemde plante is een zoorte van* Chamæbalanus *of* Japonische *Aardakers, een kruipend gewas, dat zig niet van de aarde verheft, maar met zyn digt loof dezelve bedekt, en over al vast wortelt; het geeft lange, taaje, en ronde ranken, ontrent een stroobalm dik, en een vadem lang, beneden wat houtagtig, en veele uit eene wortel voortkomende, die zig op de aarde verspreiden, en in veele anderen verdeelen, een groote plaats beslaande, en door malkanderen lopende.*

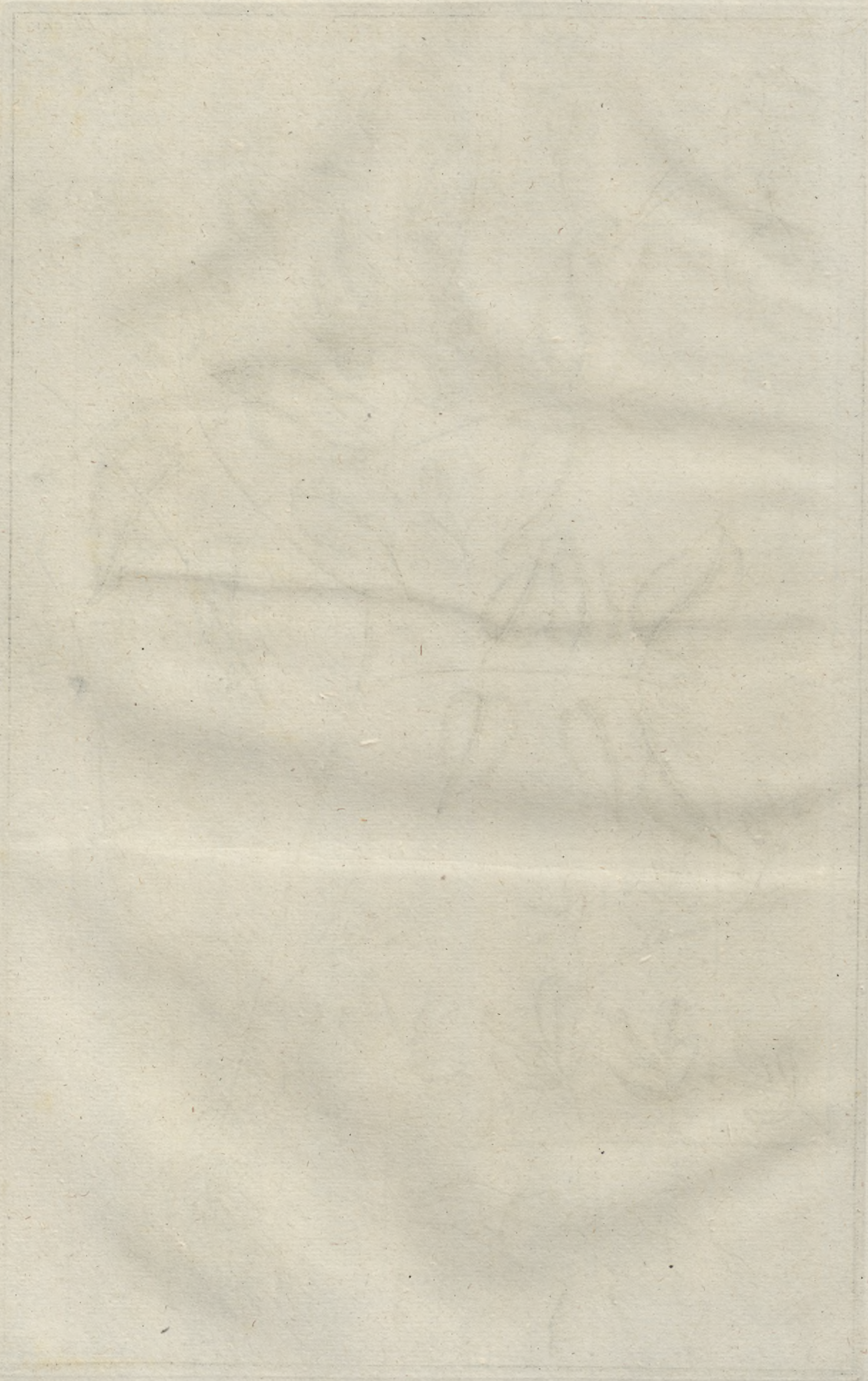
Hier en daar aan de Ranken staan korte, en enkele stelen, zonder ordre, schaars een vinger lang, en boven uitgebold, en daar aan vier enkelen, of twee paaren bladeren, regt tegens malkanderen, klein, uit den ronden langagtig, ruim een duim lang, en een vinger breed, boven hoog-groen, en zonder glans, beneden blauw-groen, of grysagtig, vooren rond, en zonder merkelyke aderen. By yder steels oorspronk staan twee kleine spitse blaadjes, of vellekens, en uit derzelver schoot komt een enkel dun steeltje voort, dragende een enkele bloeme, de Errete-bloeme gelyk, of hier te lande de Catjang bloeme gelyker, dog grooter, gout-geel, behalven de twee onderste blaadjes, die bleeker zyn. Daar volgen geene vruchten op, maar zomtyts de tweede, en derde bloemen, uit den zelven schoot na malkander, en duren niet boven een dag. Maar na de bloeme komt uit den zelven schoot een andere witte draad, of ader voort, die haar nederwaarts buigt, en in de aarden dringt, omtrent vier dwers vingers diep, daar ze dan eerst aan haar uiterste de vrucht formeert, die daar aan enkel hangt, als een Eikkel, schaars een halve vinger lang, en dik, in twee a drie builen verdeeld, vooren met een omgeboge spitse.

Van buiten isse ruig, en rimpelig wegens de veele uitstekende aderen, dwers in de lengte lopende, en de gedaante van een byenhuisje makende, van verwe graauw, of aardagtig.

Onder

Fig. 1. Verbesina L.
— 2. Arachis hypogaea. L.

Sub fragili putamine bini tresve locantur nuclei, Nucum avellanarum nucleos referentes, sed qui minores sunt, planiusculi, & suprema parte sibi arcte adcumbentes, tenui, ac russa pellicula obducti, sub qua reconditur sicca, & alba medulla bifida, crudaque saporem habet fabaceum, & tosta Corylorum saporem habet, sed viliorem, atque magis adcedit ad officula Socci arboris.

Foliorum oræ, omnesque cauliculi densis, sed mollibus obsiti sunt pilis, qui plantam hanc griseam constituunt. Post Solis occasum folia sese claudunt sursum per totam noctem, solis ortu sese iterum explicantia.

Radix ejus recta est, alba, solida, paucisque fibrillis, sed verrucis obsita, nihilominus terræ infixa, & firma adhæret, sed præcipue per venas istas albas, quæ fructus proferunt, & sese terræ inplantant.

Per officula plantatur, & propagatur in terra molli, & arenosa in amplo agro, in angustis enim hortorum areis contineri nequit. Prorepentia flagella, hic & illic terræ insigenda sunt, quo enim magis terram tangunt, & penetrant, eo copiosiores proferunt fructus. Primo jam mense maturæ glandes effodi possunt, quod ex duritie, & obscure cinereo colore detegi potest, albæ enim inmaturæ sunt, atque hæ relinquendæ sunt in subsequentem messim, quæ molli semper obtegendæ sunt terra, tum per binos annos eodem in agro seges institui potest. Pluviosis quoque mensibus, per istos surculos propagari, & transplantari potest hæc planta, quum cito sese explicat, & propagat.

Tandem, quum fructus pusilli incipiant esse ac graciles, alter novus eligendus est campus, qui crematione, & cæsione rite præparandus est, & mollis servandus, nec refert, an lapilli sint admixti, in duro autem solo nil profert nisi longa flagella.

Nomen. Latine *Chamæbalanus Japonica.* Belgice *Jappanse Aardakers.* Sinice *Thou Thau*, i. e. fabæ terrestres, ac sic Malaice *Katjang Tana*, & *Katjang Jappon.* Amboinensibus ignota est, ac nullum obtinuit nomen.

Locus. Ex ejus nomine adparet, primum ex Japana fuisse delatam hanc plantam in Indicas regiones, ac nunc satis copiose Bataviæ colitur, unde in Amboinam delata fuit, ubi a civibus, & Sinensibus, non vero ab indigenis colitur. In Sina quoque crescit, ac copiose in Maccassaræ regione.

Usus. Hæ terræ glandes maxime in usu sunt ad potum Thee, quæ cum aliis conditis, & tragematibus siccis obferuntur. Quæ quoque conducunt ad tepidum istum potum, ut eo magis excitetur sitis, & stimuletur ventriculus. Maturæ hæ glandes ollæ inponuntur arenæ mixtæ, quæ sic supra ignem torrentur leniter conmovendo, facillime enim nuclei adustum contrahunt saporem, quæ sic obferuntur, quum putamen facillime confringi potest, siccissimum habent saporem, quem in initio nostra natio non magni faciebat, vel curabat, sed sensim per Sinenses edocta hunc jam quasi adoptavit. Natura sua videntur convenire cum vulgaribus terræ glandibus', quæ constipant nempe, & flatus excitant, unde etiam non magna copia simul edendæ sunt.

Eadem hæc planta in India Occidentali quoque obcurrit, & a *Pisone libr.* 4. *cap.* 64. describitur sub Brasiliensi nomine *Mundubi.* Portug. *Amenduinas*, h. e. *Amygdalæ parvæ. Lerio Manobi* Peruvianis, & uti *Nic. Monard.* dicit *Anchic.* Hispanis *Ibimani*, cujus descriptio cum nostra maxime convenit, tribuitque ipsi quatuor foliola in quavis pinna sibi opposita, oviformia, superius latissima, & subrotunda, parum pilosa, quales & caules sunt. Flori luteum adscribit colorem ad oras parum rubro. Ex radicibus rugosæ dependent capsulæ, fragilissimæ contusione, in quibus tres locantur fabæ magnitudine Pistachiarum, ex purpureo rubentibus pelliculis obductæ. Ibi quoque proponuntur cum tragematibus coctæ, vel tostæ, ac flatulentæ ibi habentur, Venerem excitantes. Folia ejus inlinita ictus anguium emolliunt. Ex nucleis oleum præparatur instar Olei Amygdalarum.

Onder de brooze schaal leggen twee a drie beesten, als kernen van hasenoten, dog kleinder, platagtig, en met de hoofden tegens malkander gedrongen, met een dun ros huideken bekleet, en daar onder een droog wit pit, in tween deelbaar, raauw zynde van smaak boon-agtig, maar gebraden, of geroost als Hasenoten, dog slegter, en de bierlandse Soccun-korrels naderkomende.

De randen der bladeren, en alle stelen zyn met digte, dog weeke hairtjens bekleed, die het gewas grys van aanzien maken; na zonnen ondergang sluiten haar de bladeren opwaarts t' zamen, en blyven zoo den geheelen nagt over, met zonnen opgang haar weder uitbreidende.

De wortel is regt wit, vast, en met weinige vaselingen dog vratten bezet, niet te min is zy aan de aarde vast, door de voornoemde witte stelen, die de vruchten voortbrengen, en in de aarde wortelen.

Het wert geplant door de bonen in een mul savelagtig land op een ruim veld, want het laat zig op de smalle bedden in de tuinen niet besluiten. De kruipende ranken moet men hier en daar in d' aarde drukken, want hoe meer ze de zelve raaken, hoe meer vruchten zy voortbrengen. In de zeste maant kan men rype Eikelen uit graven, die men aan haare hardigheid, en donker-grauwe coleur bekent, maar de witte zyn nog onryp, en die moet men laten staan tot den volgenden oogst, altyt met mulle aarde weer toedekkende, zoo kan men twee jaren op 't zelve veld oogsten. Men kanse in de reegen-maanden ook met de voorschreeven ryskens verplanten, die hun haastig uitbreiden.

Eindelyk, als ze te klein zyn, en mager werden, zoo moet men ze een nieuw veld vergunnen, 't welk men met branden, en ombakken ter degen toebereid, en het altyd opgeschud houd, en daar mogen ook wel kleine steentjes onderloopen, maar in harde grond krygt men niets dan lange ranken.

Naam. *In 't Latyn* Chamæbalanus Japonica. *In 't Duits* Japponse Aardakers. *In 't Sinees* Thou Thau, *dat is Aardbonen, en zoo in 't Maleyts* Katjang Tana, *en* Katjang Jappon. *By de Amboineezen is het onbekend.*

Plaats. *Uitwyzende den naam, zoo is het eerst uit Jappan in de Indische landen gebracht, en werd nu redelyk veel op Batavia gecultiveerd, waar van het herwaarts in Amboina gebracht is, daar het by de Borgers, en Sineezen, en niet by de Inlanders geoeffent werd. Anders groeid het ook in Sina, en veel op 't land van Maccassar.*

Gebruik. *Deze Aardakers zyn meest in gebruik by den Thee-bak, onder ander gezouten, en droog Banquet op te zetten. Dewelke by het Thee-water passen, om den dorst, en trek tot dat heete water te verwekken. Men neemt de rype Akers, doet die in een pot, of pan met sand gemengt, en braad, of roostze zoo over 't vuur, zagtjes, en al omroerende, want anders de beesten zeer ligt verbranden, en zetten 't zoo op, terwyl men de schale zeer ligt in stukken kan breeken, zy hebben een zeer drooge smaak, daar onze Natie in 't eerste weinig vermaak in had, doch allenskens door de Sineezen geleerd, heeft ze dezelve aangenomen. Van aard schynenze overeen te komen met onze Aardakers, te weten stoppende, en windmakende, daarom men ze ook niet veel 't effens eeten moet.*

Dit zelfde gewas vindt men ook in West-Indien, en staat beschreeven by Piso lib. 4. cap. 64. *onder den Brasilischen naam* Mundubi. *In 't Portugees* Amenduinas, *dat is* kleine Amandelen. Lerio Manobi *by die van Peru, als* Nic. Monard. *getuigt* Anchic. *By de Spanjaarden* Ibimani, *wiens beschryving met de onze het meest overeen komt, gevende hem vier blaadjes aan ieder steel tegens malkanderen overstaande, Eyformig, doch vooren breedst, en rond, wat hairig, gelyk ook de stelen zyn. De bloem geeft hy een geele coleur, met wat roods aan de kanten. Aan de wortelen hangen rimpelige huiskens, die ligt breeken, met krake, en daar in drie boontjes, in de groote van Pistacien, met purperroode velletjes omgeven. Zy werden aldaar ook opgezet onder het Banquet, gezooden, of gebraden, werdende voor winderig gehouden, en tot Venus verwekkende. De bladeren opgesmeert, verzagten den steek der Slangen. Uit de kerne maakt men een Oly als Amandel-Oly.*

OBSERVATIO.

Mira hæc planta *Arachis* vocatur in *H. Cliff. p.* 353. estque Arachis Hypopaios Americanus, *Ray hist. p.* 919. & Arachidna quadrifolia, villosa, flore luteo *Plum. Gen.* 49. & Arachidna utriusque Indiæ tetraphylla *Par. Bat. Pr. p.* 314. & *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 72. qui plures habet auctores ac denominationes. Lupinus quadrifolius exoticus &c. *Barl. rar. pl. Tab.* 1215. & Sena tetraphylla, seu Absi congener hirsuta &c. *Plukn. Almag. p.* 341. & *Phyt. Tab.* 60. *Fig.* 2. &c.

AANMERKING.

Deze wonderlyke plant werd *Arachis* genaamt in de *H. Cliff. p.* 353. en is de Americaanze onderaardze Arachis van *Ray hist. pag.* 919. en de ruige vierblaadige Arachidna met een geele bloem van *Plum. Gen.* 49. en Arachidna van beide de Indien met vier bladeren van de *Prodr.* van het *Par. Bat. p.* 314. en *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 72. die meer Schryvers, en benamingen heeft, en de vreemde vierblaadige Lupein &c. van *Barl. rar. pl. Tab.* 1215. en de vierblaadige Sena, ofte de naastkomende aan de Absus ruig &c. van *Plukn. Almag. p.* 341. en de *Phyt. Tab.* 60. *Fig.* 2. &c.

CAPUT QUINQUAGESIMUM QUINTUM.

Convolvulus lævis Indicus major. Haylale.

CONvolvuli lævis in India multæ obcurrunt species, quarum subsequentes hic in Amboina observavimus, quas dividimus in majores, & minores, cuique autem suum tribuemus caput. Major iterum subdividitur in albam, & rubram.

Primo *Haylale alba* longissima profert, rotunda, lenta, & glabra flagella, ubique sese, & ad quasvis circumvolventia res, vel multis etiam circinnis, & gyris supra herbas prorepunt, sed nullas gerunt claviculas. Folia solitaria locantur, & ample distant, longis, ac rotundis insidentia petiolis, qui prope ortum semel, vel bis inflexi sunt.

Folia hæc sunt magna, subrotunda, ac fere cordiformia, sed non sulcata, at plano apice donata, septem, & novem pollices longa, ejusdemque latitudinis, superius brevi apice ornata, glabra, viridia, & flaccida. Petiolus subtus immittitur ad binorum circiter pollicum distantiam ab inferiore ora, ibidemque dividitur in quinque magnos nervos, atque hi iterum in alios minores, ita ut quindecim, ac septemdecim obliqui longitudinales tales conspiciantur, finibus inflexi, & in arcus concurrentes, foliumque ipsum superius foveolam habet eo loci, ubi petiolus locatur. Quivis petioli pallide virent, sed venæ foliorumque nervi rubent.

Ex foliorum alis alii excrescunt pedunculi, in superiore parte sese dividentes in tres quatuorve alios minores, atque horum quivis iterum in binos tresve minores, quorum quivis amplum sustinet, & acuminatum caput, squalide virens, & humidum. Ex hoc ingens excrescit flos, albus, & campanulatus, superne flaccidissimus, inferne firmus, & ventricosus quasi, calici insidens ex quinque magnis squamis composito, qui arcte flori adcumbit. Intus quinque locantur recta stamina, flavas, & farinaceas gerentia antheras, ac præterea sextum longius, stilum exhibens, superius bifidum, qui post floris lapsum ejus basi infixus manet.

Ad horum capitulorum ortum in majori nempe pedunculo bina aliquando conspiciuntur folia, aliis stipitis similia, sed minora. Post floris lapsum crassæ istæ squamæ iterum sese contrahunt, sex, vel septem numero, ac rotundum formant globulum, semper fere humidum, & concavum, ex crassis squamis sibi incumbentibus compositum instar Cepæ, sed hæ non arcte clausæ sunt. In harum medio fructus formatur, paulo major globulo lusorio, qui superius coronatur apice duro, ac brevi, ex rotundo quadragonus, in tot quoque dehiscens partes.

Quum hic maturus est, ex nigro cinereus est, vel fumeus, intusque continet medullam albam, siccamque, & flavescentem, saporis instar Pisorum, quæ proprie officula sunt seminalia, quæ terram tangentia facile progerminant. Ex sauciatis flagellis copiosus effluit, tenuis, ac serosus liquor lacteus, viscosus admodum, nec acer.

Hic

LV. HOOFDSTUK.

De groote Indische gladde Winde.

DE *gladde winde heeft in Indien veel zoorten, waar van wy de volgende hier in Amboina aangemerkt hebben, die wy verdeelen in groote, en kleine, zullende ider zyn byzonder Cap. geeven. De groote is onderdeelt in witte en roode.*

De eerste witte Haylale *gewind zeer lange, ronde, taaje, en gladde ranken, die zig over al om slingeren, of met veele krullen, en bogten op de ruigten loopen, dog zonder Clauwieren. De bladeren staan enkel, wyd van malkanderen, op lange, en ronde stelen, die by haren oorspronk een, of twee bogten hebben.*

De bladeren zyn groot, rondagtig, en schier hertformig, dog zonder klove, of met een vlak keepje, zeven, en negen duimen lang, en ook zoo breed, vooren met een kort smal spitsken, glad, ordinaris groen, en slap. Den steel wert van onderen ingelaten, omtrent twee duimen van den agtersten rand, en verdeeld zig aldaar in vyf hooft-zenuwen, en dezelve weder in anderen, zoo dat men vyftien, of zeventien schuins, en in de lengte ziet lopen, met bogen na malkanderen buigende, en het blad heeft aan de boven zyde een kuiltje, op de plaats, daar den steel staat. Alle stelen zyn ligt-groen, maar de aderen, en zenuwen der bladeren zyn roodagtig.

Uit den schoot der bladeren komen andere stelen voort aan haar uiterste zig verdeelende in drie a vier stelen, en ieder der zelver in twee, of drie andere, ieder van de zelve draagt een grooten spitzen knop vuil-groen, en vogtig. Hier uit wert een groote witte bloem, kloksgewys geformeert, boven zeer slap, van onderen styf, en met een krop, staande in een kelk van vyf groote schubben gemaakt, digt tegens de bloemen aan leggende. Binnen staan vyf regte draden met geele meelagtige knoppen, en nog een zesde wat langere stilet boven twee knopjes hebbende, dewelke na 't afvallen van de bloeme op den bodem staan blyft.

By de voeten dezer knoppen aan den hooft-steel ziet men zomtyds een, of twee bladeren, de anderen des stoks gelyk, dog kleinder; na 't afvallen van de bloem sluiten de dikken schubben wederom, zes, of zeven in 't getal, en maken een rond bolleken, daar schier altyd vogtigheid in is, en holagtig, met dikke schubben over malkanderen als een Ajuin, dog niet vast gesloten. In de midden wert de vrucht geformeert, wat grooter dan een knikker met een koort hart spitsje boven op, uit den ronden vierhoekig, en in zoo veel deelen ook van malkander vallende.

Ryp zynde is ze zwart-grauw, of rookverwig, van binnen met een wit, droog, geelagtig merg, van smaak als erweten, welke zyn de zaad-korrels, die op de aarde vallende ligt opkomen. Uit de gequetste ranken loopt overvloedig een dunne weiagtige melk, die vry wat kleeverig is, en zonder scherpte.

De-

Hic convolvulus tempore craſſum format lignoſumque ſtipitem, non rotundum, ſed anguloſum, & ſulcatum quaſi, acſi varii funes ſibi eſſent adcreti, qui externe rugoſus, & ſordide cinereus eſt, interne albus, ſolidus, & viſcoſo iſto lacte turgidus, plerumque brachium craſſus, in altis vero ſilvis crus craſſos hos ſtipites inveni, altiſſimas adſcendentes arbores, lignoſos penitus, ſubſtantiam habentes funium *Fabæ marinæ*, & *Folii linguæ*, ſupra *libr.* 7. inter funes ſilvaticos deſcriptarum.

Non directe in terram penetrat, ſed per ſinus, ad aliquam diſtantiam prorepit, vel parum ſeſe ſub hac condit, ac tum iterum ſeſe obfert, udique longiſſimas, ſed paucas, & lentas emittens radices, quæ non etiam profunde terram petunt.

Secundo *Haylale rubra*, ſimilia gerit flagella, magis fuſca, quam virentia, rotunda quoque & lenta, nec multum viſcido iſto lacte repleta.

Folia ſolitaria etiam longis inſident petiolis, qui prope ortum, vel recti, vel parvum formant ſinum. Sunt autem paulo minora prioribus, perfecte cordiformia, rotundis auriculis donata, profundum formantia ſulcum, in quem petiolus inmittitur, qua in re a prioribus differunt, ſex ſeptemve pollices longa, paulo magis lata, flacciſſima, ſuperne intenſe virentia, inferne pallide fuſca, rubris diſtincta nervis, quorum ſeptem majores, vel tredecim minores & majores ſimul prope petiolum concurrunt. Inferiora folia prope ortum adeo ſinuoſa ſunt, ut ad alteram inclinent partem.

Ex foliorum alis flores excreſcunt, longis quoque inſidentes firmiſque petiolis, non ita copioſi quam in priore ſpecie, ſed plurimum ſolitarii, campanulati, ita tamen, ut quinque lacinias, & angulos forment, ample extenſi, & ad oras læte purpurei, cæterum fere albicantes interne, & ad fundum intenſe purpurei, atque quinque ex purpureo rubentes radii ad oras excurrunt, ac ſic ſtellam quaſi formant. Flos hic viridi, ac brevi inſidet caliculo, ac ſupra hunc ventricoſus quaſi eſt, florens Julio, per totum fere diem apertus. Fructus ſunt capitula ſquamoſa, ex ſimilibus craſſis, & concavis foliis compoſita, inque his verus reconditur fructus ejusdem formæ, ex fuſco nigricans, & in quatuor diviſibilis ſegmenta.

Non tam craſſum format ſtipitem alba ſpecie, qui tamen maxime anguloſus eſt, concavus, & ex multis quaſi flagellis compoſitus.

Hujus & alia rubra obcurrit ſpecies, quæ nigra cognominari poſſet, ipſius enim flagella, & caules ex fuſco nigricant, folia non ſulcata, ſed integra, uti in alba ſpecie, ſimilibusque nervis diſtincta, ac folium media foveola excavatum eſt, atque petiolus ſubtus inmittitur, unde peltatum eſt.

Folia ejus ſunt quoque flaccida, ſuperne ex viridi nigricantia, inferne pallide fuſca. rubris venis diſtincta. Flos eſt uti in rubra ſpecie, ſed magis ex purpureo rubet colore. Fructus ejusdem ſunt formæ, & ſtructuræ. Ambæ hæ ſpecies florent ultimis menſibus pluvioſis, fructusque Octobri excreſcunt.

Nomen. Latine *Convolvulus lævis Indicus major*, & *pes Elephanti*, uti quibusdam Malaice vocatur *Tappagadja*, aliis *Tappal inan*, verum enim Malaienſe nomen mihi huc usque ignotum eſt. Baleyice *Buncalunga*. Maccaſſarice *Ampas Ampas* major ſpecies. Amboinice *Haylayle*, & *Halale* major. Ternatice *Kuge*, quum vero *Batattam Sinenſem*, ſeu *Bangcoan Haylale* quoque vocent, hinc huic Convolvulo cognomen ſilveſtris inponunt, quum altera *Haylale*, edules proferens radices ſolummodo plantetur. Hic in Amboina vulgari Malaico nomine vocatur *Daun Rambu*, ſeu *Ubat Rambu*, h. e. folium piloſum, ob ſubſequentem ejus uſum. Boegice *Balintette*.

Locus. Ambæ hæ Convolvuli ſpecies omnino ſilveſtres ſunt, ubique in ſilvis creſcentes ad ipſarum oras, ut & in levibus ſilvis, ſequens ſocium, cui adſtat, non enim humiles ſpernit frutices, ſupra quos ſeſe extendit, nec arbor tam alta eſt, quam non ad verticem adſcendit.

Præ aliis quam luxurioſiſſime creſcit in litoribus arenoſis, in quibus humiles inveniuntur arbores, ubi ejus flagella octo, & decem orgyarum longitudinem obtinent, rubra ſpecies maxime in Sagus ſilvis obcurrit.

Deze Winde zet met ter tyd een dikke houtagtige ſtok, niet rond, maar hoekig, en met keepen, als of 'er verſcheide touwen aan malkanderen gegroeit waren, buiten ruig, en vuil-grauw, binnen wit, digt, en vol van die ſtramme melk, in 't gemeen een arm dik, dog in de hooge boſſen heb ik ze zoo dik als een dye gevonden, de hoogſte boomen oplopende, gants houtagtig van ſubſtantie, gelyk de touwen van de Faba marina *en* Folium linguæ, *boven* lib. 7. *onder de bos-touwen beſchreeven.*

Het gaat ook niet regt in de aarde, maar kruipt met zyne bogten een ſtuk weegs op de zelve, of een weinig zig daar onder verbergende, en dan weder uitbuilende, overal zeer lange, dog weinige, en taaje wortelen uitſendende, die ook niet diep in de aarde gaan.

De tweede Haylale: *het roode heeft diergelyke ranken, die meer bruins dan groens hebben, mede rond, en taai, niet veel van die kleverige melk hebbende.*

De bladeren ſtaan ook enkel op lange ſtelen die by haren oorſponk, of regt zyn, of een kleine bogt hebben. Zy zyn wat kleinder dan de voorige, regt hertformig, met ronde ooren een diepe klove makende, daar den ſteel ingelaten wert, waar in ze van de voorgaande verſchillen, zes en zeven duimen lang, en wat meer breed, zeer ſlap, boven hoog-groen, beneden ligt-bruin, met roode zenuwen, waar van zeven groote, of dertien kleine, en groote agter by den ſteel te zamen ſtooten. De agterſte bladeren hebben zulken bogt by haren oorſpronk aan de ſtelen, dat zy haar na de andere zyde krommen.

Uit den ſchoot der bladeren waſſen de bloemen ook op lange, en ſtyve ſtelen, zo veele niet by malkanderen als aan 't voorige, maar meeſt enkel, klokkeformig, dog zoodanig, dat zy vyf ſnibbelen, en hokken hebben, wyd geopend, aan de kant ligt-peers, en ſchier witagtig, binnen, en op den grond hoog-purpur, en vyf purper roode ſtralen lopen na de hoeken, en formeren zoo een ſterre, de bloem ſtaat in een groen en kort kelkje, en boven 't zelve heeftze eenen krop, zy komt uit in Julie, en ſtaat meeſt den geheelen dag open. De vruchten zyn ſchubagtige bollen, uit diergelyke dikke, en holle bladeren gemaakt, en daar in de regte vrucht van dezelfde gedaante, uit den bruinen zwartachtig, en in vieren deelbaar.

Het zet zulken dikken ſtok niet, als het witte, egter zeer hoekig, wan, en als uit veele ſtrengen te zamen gezet.

Men vind nog een andere roode zoorte, die men de zwarte mogte bynoemen, want zyne ranken, en ſtelen zyn zwart-bruin, de bladeren niet geklooven, maar geheel, gelyk aan de witte zoorte, met diergelyke zenuwen, en kuiltjes midden op het blad, en den ſteel wert van onderen ingelaten.

De bladeren zyn mede ſlap, boven zwart-groen, beneden ligt-bruin met roode aderen. De bloeme is als aan de roode, dog meer purper-rood; de vruchten zyn ook alzoo. Beide bloejen in de laatſte regen-maanden, en de vruchten heeft men in October.

Naam. *In 't Latyn* Convolvulus lævis Indicus major, *en* pes Elephanti, *gelyk ze zommige in 't Maleyts* Tappagadja *noemen, by anderen* Tappal inan, *want de eygentlyke Maleytze naam is my nog onbekend. In 't Baleyts* Buncalunga. *In 't Maccaſſaars* Ampas Ampas *het groote; Amboins* Haylayle *en* Halale *het groote. Ternataans* Kuge, *dog dewylze de* Batatta Sinenſis *of* Bangcoan *ook* Haylayle *noemen, zoo gevenze dezen* Convolvulus *den toenaam van wild, om dat het andere* Haylayle, *de eetbare wortelen dragende alleenlyk geplant werd. Hier op Ambon wert het in 't gemeen Maleyts genaamt* Daun Rambu, *of* Ubat Rambu, *dat is* Hairblad, *wegens zyn volgende gebruik. Boegis* Balintette.

Plaats. *Beide deze zoorten van winden zyn gants wild, waſſende overal in 't velt, aan de randen van 't boſch, en in de lichte boſſchen, zig voegende naar zyn gezel, want het verſmaat geen lage ruigte om overheen te lopen, en geen boom is hem te hoog, die het niet tot in den top beklimt.*

Men vind het onder anderen zeer weelderig op zandige ſtranden, die laag geboomten hebben, daar zyne ranken acht, en tien vadem lang werden; de roode zoorte vint men meeſt in de Sagu-boſſen.

Usus. Licet Convolvulus lævis in Europæorum herbariis potiſſimum tanquam noxia habeatur planta, Indica tamen varias præbet utilitates. Vulgo ejus folia multum a mulierculis adhibentur, quibus caput lavant, in longum enim excreſcere cauſſant crines, ipſorumque profluvium inpediunt, ac caput refrigerant, horum enim lapſus maxime cauſſatur a nimio fervore, qui capillorum radiculas exſiccat.

Quasdam novi mulieres, quæ per horum foliorum uſum tam longum adquiſiverant capillitium, ut ad calces dependeret. Eadem hæc folia quam maxime etiam conducunt in mammis exulceratis, cum Calappi enim oleo inlinita, calefacta, & inpoſita, cito maturationem promovent, & pus extrahunt, non prius autem inponenda ſunt, quam quum certo conſtet, ad ſuppurationem has tendere, tam diu enim hæc prohibenda eſt, quam diu fieri poteſt, ac prius tentandum eſt, an indurata materia reſolvi poſſit per folia ſubſequentis *Soldanellæ marinæ*, ut lac inſpiſſatum adtenuari, & expelli poſſit.

Seroſum lac ex petiolis profluens, a quibusdam etiam adhibetur ad recentia curanda vulnera, cujus tamen rei nullum inſtitui experimentum.

Sed novi flaminem quendam Maurum cum hoc curaviſſe oculorum vulnera, licet ex hiſce lympha jam proflueret. Idem quoque homines curavit maculis oculorum, & indurata cornea laborantes cum hocce ſucco, addens quasdam guttulas Limonelli acidi, qui *Lemon mas* vocatur, ſique nimis acer ſit, aliqua aquæ quantitas admiſcenda eſt; Hunc in finem ſumebat flagellorum ſuccum, non autem viſcoſum ipſius ſtipitis lac, nec adhibebat ſpeciem, quæ litori vicina erat.

Rubra ſpecies ad capitis lavacrum quoque adhibetur, ſed magis inponitur Apoſthematibus, & Anthracibus ad haſce maturandas, & ſuppurationem promovendam. Amboinenſes viridia modo ſumunt cujusdam ſpeciei folia ad levia vulnera curanda, quæ ore maſticant cum pauxillo Curcumæ, quæ vulneri ſic inponuntur.

Error non committendus eſt per nomen *Daun Baulan*, ſeu *Waribulan*, quod Amboinenſes primæ albæ ſpeciei tribuunt, ac talibus etiam foliis, quæ folia ſubtus gerunt inplantata, ſeu peltata ſunt, quum hæc rotunda, & plena quaſi ſunt inſtar lunæ plenæ, licet hoc nomen proprie competat *Tubæ flavæ*, ſeu *Tali Cuning*, quæ certe cum hoc *Haylale*, proxime foliatura ſua convenit, diſcrimen autem mox detegitur, quum ambo hi funes parum aperiuntur, tum *Taly Coening* interne flaveſcit, *Haylayle* autem interne albicat. Taly Coening folia firmia ſunt, minusque venoſa, ac contrita fortem ſpirant odorem, quod in Haylayle non obſervatur.

Seroſus Haylayle rubri ſuccus ad oculorum vulnera quoque adhibetur, ac folium cum Santang, & Coening calefactum, & inpoſitum Apoſthemata aperit, quod continuandum eſt, donec omnis materia effluxerit.

Succus ſeu contrita folia inponuntur morſibus venenatorum millepedum.

Apud Boegenſes aliosque incolas folia eduntur inſtar alius Sajor, ſed potiſſimum aliis mixta foliis. Hiſce piſces quoque involvunt ad cibum Bobotos præparandum.

Dicunt quoque ſeroſum ex iis profluens lac curare morſus ſerpentum, canum, & porcorum.

Gebruik. *Hoewel de gladde winde in de Europiſche kruide-boeken meeſt voor een ondeugent gewas wert gehouden, zoo heeft de Indiſche nogtans verſcheide nuttigheden. In 't gemeen werden de bladeren veel gebruikt by de vrouwen, om het hooft daar mede te waſſchen, want zy maken het haair lang, beletten het uitvallen deſſelfs, en verkoelen het hooft, want het uitvallen meeſt veroorzaakt wert door overvloedige hitte, die de wortelen des haairs doet uitdroogen.*

Ick hebbe zommige vrouwen gekent, die door 't gebruik van deze bladeren zoo lang haair hadden, dat het hun op haare hielen hing; de zelve bladeren doen ook groote baate, in de zweerende borſten, want met Calappus Olie geſmeert, warm gemaakt, en opgelegt, rypenze het geſwel haaſtig, en trekken het etter uit, dog men moetze niet eer opleggen, dan men klaar ziet, dat het zig tot zweren wil zetten, maar men moet het zelve zoo lang beletten, als men kan, en eerſt onderſtaan de verharde materie te reſolveren, met de bladeren van de volgende Soldanella marina, *om de verdikte melk te dunnen, en uit te dryven.*

De weiagtige melk uit de ſtelen vloejende werd by zommige ook gebruikt om verſche vleeswonden toe te heelen, daar ik geen ondervinding van heb.

Maar wel hier van, dat zeekere Moorze Paap daar mede genezen heeft de wonden der oogen, ſchoon het water aldaar uit liep; dezelve heeft ook lieden geholpen, die ſchillen, en plekken op de oogen hadden, met dezen zap, eenige droppels daar onder doende van de kleine zuure Lemoentjes, dien men Lemon mas *noemt, en zoo het te ſcherp valt, mag men wat water daar onder mengen: hier toe nam hy den zap uit de ranken, en niet de kleeverige melk uit den ſtok, ook wilde hy die geene niet, die digt op ſtrand wies.*

De roode zoorte wert ook tot het waſſchen van 't hooft gebruikt, dog meer op Apoſthemen, en bloedvinnen gelegt om dezelve te rypen, en het etter te bevorderen; de Amboineezen om ligte wonden te geneezen neemen ſlegts de groene bladeren van de een of d' andere zoorte, knouwen die in de mond met een weinig Cucurma, en binden 't zoo over de wonden.

Men moet zig niet laten abuſeeren door den naam van Daun Bulan, *of* Warihulan, *den welken de Amboineezen de eerſte witte zoorten ook geven, en alle zodanige bladeren, daar de ſtelen van onderen ingelaten werden, om dat ze rond, en vol zyn, als de volle maan, hoewel die naam de* Tuba Flava, *of* Tali Cuning *eigentlyk toekomt, die zeker met deze* Haylayle *in bladeren het naaſte overeen komt, dog het onderſcheid beſpeurt men ſtraks, als men de beide Touwen een weinig opent, wanneer men ziet dat de* Taly Coening *van binnen geel is, maar die van* Haylayle *wit. De bladeren van Taly-Coening zyn ſtyf, en min geadert, ook gewreeven van een ſterke reuk, 't welk alles men aan de Haylayle niet beſpeurd.*

De weyagtige zap van de roode Haylayle werd mede gebruikt tot de wonden der oogen, en het blad met Santang en Coening warm gemaakt, en overgelegt, trekt de Apoſthemen op, 't welk men continuëren moet, tot dat alle de materie uit is.

Den zap of de gewreeve bladeren hier van ſtrykt men op de beeten van de fenynige duizentbeenen.

By de Boegiſſe en andere inwoonders eet men de bladeren als andere Sajor, dog meeſt met andere bladeren gemengt. Zy winden ook de viſſen daar in om Bobotos te maaken.

Men zegt ook, dat de weyagtige melk uit de zelve vloejende, geneeſt de beeten van ſlangen, honden, en verkens.

Tabula Centeſima Quinquageſ. Septima

Ad *Figuram Primam Convolvulum* exhibet *Indicum lævem rubrum*

Figura Secunda ramulum denotat *Convolvuli albi lævis majoris.*

De Hondert ſeven en vyftigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *roode Indiſche gladde Convolvulus*, ofte *Winde.*

De *Tweede Figuur* wyſt aan een *takje* van de *groote witte gladde Convolvulus*, ofte *Winde.*

OBSERVATIO.

Horum Convolvulorum plures in India, atque apud auctores obcurrunt ſpecies, eſtque Convolvulus major, folio ſubrotundo, flore amplo, purpureo *Sloan. Catal. pl. Jam. p.* 55. & *Hiſt. Tom.* 1. *Tab.* 98. *Fig.* 1. atque Convolvulus Maderaſp. purpureus, Violæ Martiæ foliis, floribus plurimis ſimul junctis *Plukn. Almag. p.* 113. & *Phyt. Tab.* 166. *Fig.* 5. &c.

AANMERKING.

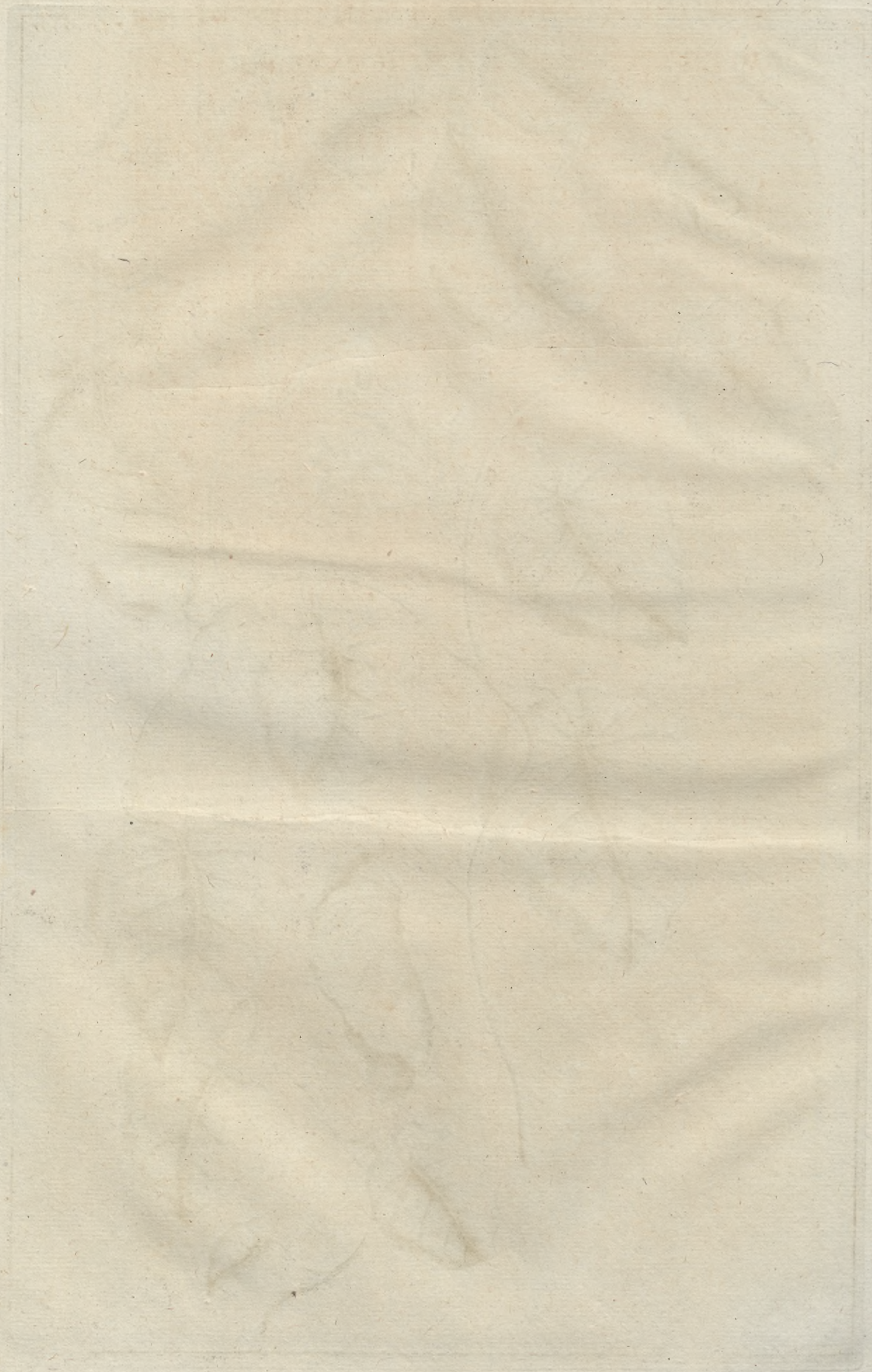
Van deze Winden komen zeer veel zoorten in Indie, en by de Schryvers ons te vooren, en deze is de grooter Winde, met een rondachtig blad, en een wyde purpere bloem van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 55. en *Hiſt. Tom.* 1. *Tab.* 98. *Fig.* 1. en de purpere Maderaſpataanſche Winde, met het blad van de Maartſe Viool, en veel bloemen te zamen gevoegt van *Plukn. Almag. p.* 113. en *Phyt. Tab.* 166. *Fig.* 5. doch welkers bloemen wat verſchillen.

CAPUT LVI.

Fig. 1. Convolvulus peltatus. Forst.

— 2. ——— ——— var. s. nova spec.

CAPUT QUINQUAGESIMUM SEXTUM.

Convolvulus lævis minor. *Daun Bistol.*

MInor Amboinensis Convolvuli species longa quoque, rotunda, & lenta gerit flagella, culmum circiter crassa, quibus folia insident solitaria, longis inposita petiolis, cordiformia, illis Sirii, vel Combilii similia, binis rotundis auriculis donata, inter quas sulcus decurrit, in quem petiolus vulgari modo inmittitur; suntque quinque pollices longa, ac tres lata, in longiorem excurrentia apicem priore majore, superne glabra, inferne rugosa per protuberantes venas, & nervos, quorum quinque majores prope petiolum concurrunt. Superiores vero caules, & tenera folia mollia sunt, & ad tactum lanuginosa.

Sauciati paucum exstillant serosum lac, binique tresve caules simul inplicantur, ac sese circumvolvunt, si nullos adstantes palos, vel alios frutices adtingere possint, quibus sese cæterum firmissime inplicant.

Ex foliorum alis alter quoque excrescit firmus pedunculus, sese in alios minores dividens, tanquam in umbellam positus, quorum quivis viride sustinet, & acuminatum capitulum, quod in flosculum sese aperit campaniformem latitudine denarii, plerumque album, sed qui interne flavescit. In centro hic gerit quinque minora stamina, ac unum majus, quod stilus est, quæ alba sunt, similesque gerunt antheras. Horum florum unus alterve simul sese aperit, hora nona circiter matutina, atque sese claudit hora secunda postmeridiana, fructusque omnes fere perfecti excrescunt, unus nempe post alium, perfectam formantes umbellam, seu corymbum.

Fructus hi sunt capitula acuminata, paulo majora illis Lini, superne duro apice coronata, ex rotundo quadragona, pericarpio insidentia ex quinque, vel sex tenuibus petalis constructo, quæ fructui adcumbunt, maturi vero facile dehiscunt, & intus continent quatuor trigona semina, paulo minora illis Fagopyri, quæ pusillis gilvis pilis hirta sunt. Si folia manibus conterantur, viscosa sunt, ac rubrum tingunt colorem, qui color non disparet, donec arena, & aqua macerentur, quam fusco tingunt colore instar cerevisiæ crassioris, quæque simul mucosa est.

Ulteriore examine comperi binas hujus esse species, marem nempe, ac feminam, mas caules gerit, ac folia lanuginosa, subtus non ita rugosa, quam in femina, magisque rotunda, nec ad cibum adhibentur. Feminæ caules duriores sunt nec pilosi. Folia oblongiora, & acutiora, subtusque magis venosa, flores cæterum, ac fructus sibi similes sunt.

Nomen. Latine *Convolvulus lævis minor.* Malaice *Daun Bissol*, h. e. *ulcerum folium*, quod nomen cum pluribus aliis plantis ipsi conmune est. Maccassarice quod & simul Malaiense esse putatur *Ampas Ampas* minor. Amboinice *Warisabu*, i. e. *Combilii funis*, a foliorum similitudine.

Locus. Ubique in minoribus crescit silvis, campis, & sepibus, ubi intricatam aliquando, ac difficilem constituit congeriem, vias ita obstipantem, ut vix permeari possint, quum ejus funiculi fere diffringi nequeant.

Usus. Hujus femina non pilosa ab incolis ad cibum adhibetur, tam cruda, quam alii mixta Oelang Oelang, ad pisces, & Bocassan editur, ut & cocta aliis additur oleribus, seu Sajor. Eadem hæc folia sive masticata, sive contrita cum pauxillo Curcumæ in Sirii folio, cunctis inponuntur Aposthematibus, & ulceribus, si nempe protuberent, & maturitatis signa exhibeant, unde facillime ad maturationem porro perveniunt, ac pus extrahunt, si vero sine Curcuma, in incipientibus inponantur ulcerationibus, has resolvunt, & dissipant, quod tamen non semper conducit, quin sese obferrent periculosis in locis. Mas hunc in finem quoque convenit, sed debilioris est virtutis, & ad anthraces modo, vel minora adhibetur ulcera maturanda.

Rha-

LVI. HOOFDSTUK.

De kleinder gladde Winde.

DE kleene zoorte van Amboinse winden heeft mede lange, ronde, en taaje ranken, ontrent een stroohalm dik, daar aan staan de bladeren ook enkel op lange stelen, hertformig, de Siri of Combili bladeren gelyk, met twee ronde ooren, en daar tussen een klove, daar den steel na ordinaris manier ingelaten wert, vyf duimen lang, en drie breed, met een langere spitze dan de groote zoorte, boven glad, beneden rimpelig door de uitbuilende aderen, en senuwen, waar van vyf principale by den steel te zamen stooten. De voorste steele, en jonge bladeren zyn wat zagt, en wolagtig in 't aantasten.

De gequetste geven weinige weiagtige melk uit, en twee of drie slingeren baar gemeenelyk om malkanderen, zoo zy geen naaste stokken of andere ruigten konnen aantreffen, daar ze hun onder zeer vast om slingeren.

Uit den schoot der bladeren komt ook een ander styf steeltje, zig in andere mindere verdelende als in een dolle, yder draagt een groen spits knopje, hier uit worden klokke formige blompjes, in de breedte van een schelling, doorgaans wit, dog van binnen geel-agtig. In de midden hebbenze ook vyf kleindere, en een grooter styletje, wit, met diergelyke noppen: van deze bloemen gaan maar een of twee t' effens open, omtrent negen uuren voor de middag, en sluiten haar weder een paar uuren na den middag, dog de vruchten komen meest alle tot perfectie, te weten na malkander, en maken een perfecte dolle of bosje.

De vruchten zyn spitze knoppen, wat grooter dan vlasdodden, met een hart spitsken boven op, uit den ronden vierkantig in een kelkje van vyf a zes dunne blaadjens staande, die tegens de vrucht aan leggen, dog de rypen bersten ligt open, en hebben van binnen vier driehoekige zaden, wat kleinder dan boekweit, en met fyne muisvaale hairen bekleedt. Als men de bladeren met de handen vryft, zoo werdenze slymerig, en verwen rood, 't welk niet afgaat, tot dat men ze met zant en water vryft, stelen, en bladeren een weinig gekneust, en in water gelegt, vervent 't zelve bruin als mom, en maken 't slymerig.

By nader onderzoek bevinde dit van twee zoorten te zyn, mannetje en wyfje, het mannetje heeft de wolagtige stelen en bladeren, die ook van onderen zoo zeer gerimpelt niet zyn als aan 't wyfken, van fatzoen ronder, en werd tot de kost niet gebruikt. De stelen van 't wyfken zyn harder, en niet gebaaird. De bladeren langwerpiger, en spitzer, van onderen meer geaderd, bloemen, en vruchten zyn malkander gelyk.

Naam. Convolvulus lævis minor. *In 't Maleyts* Daun Bissol, *dat is* Sweeren-blad, *een naam met meer andere gewassen gemeen. In 't Maccassaars, 't welk men ook voor Maleyts houdt* Ampas Ampas, *het kleine. In 't Amboins* Warisahu, *dat is* Combilis touw, *van de gelykheid der bladeren.*

Plaats. *Het wast overal in 't Creupelbos, velden, en hagen, daar 't zomtyds een moejelyke verwerring maakt, en de wegen toestopt, dat men qualyk passeren kan, om dat zyne touwtjes schier onverbrekelyk zyn.*

Gebruik. *Het wyfken hier van, 't welk niet gebaaird is, gebruiken de Inlanders tot de kost zoo wel rauw, als ander Oelang Oelang, tot vissen, en Bocassan gegeeten, als gekookt onder ander Sajor. Dezelve bladeren, het zy geknouwt of gevreeven met een weinig Curcuma op een Siri-blaadtje, legt men op alle Apostemen, en zweeren, te weten als zy een oog, of hooft hebben, die het haastig doet rypen, en den etter uittrekken, maar als men het zonder Curcuma op de beginnende zweeren legt, zoo rezolveert het dezelve, en doet ze verdwynen, 't welk egter niet altyd raadzaam is, of zy moesten op periculeuze plaatzen zitten. Het mannetje is daar toe ook bequaam, dog slapper van kragt, en werd maar tot bloedvinnen en kleine zweeren gebruikt, om die te rypen.*

Kak-

Rhagades, & fissuræ calcanei, & plantarum pedum prima, seu femina quoque curantur, si cum Curcumâ conteratur, & calide imponatur.

Tertia insuper *Ampas Ampas* est a prioribus differens, tenuia gerens, rotunda, & lenta flagella, quæ non multum dividuntur, Folia ejus multum conveniunt cum illis *Folii Lunæ minoris libro septimô* descripti, ac sæpe cum hujus foliis confunduntur, *Ampas Ampas* vero folia majora sunt, inferius plana, nec sulcata, ipsorumque petiolus longe ab ora subtus inmittitur, in superiore parte foveolam formans. Hoc Maccassarenses habent pro vero Aposthematum folio, quod contritum *Safiri Bara*, i. e. Aposthematibus inponunt, quorum pus vehementer extrahit. Aqua, in qua contrita folia macerantur, fusca quoque est, instar cerevisiæ crassioris, & mucosa.

Baleyenses hoc vocant Cantang, i. e. Cancrorum folium, ejusque folio, ac succo utuntur in prorepentibus ulceribus, & scabie.

Kakbielen en scheuren aan de bielen, en voetzolen werden met de eerste, of het wyfken ook geneezen, als men het met Curcuma vryft, en warm daar op legt.

Nog isser een derde Ampas Ampas *van de voorgaande verschillende, met dunne ronde en taaje ranken, die zig niet veel verdeelen; de bladeren komen veel overeen met het* Folium Lunæ minus lib. 7. *beschreeven, en werden dikwils daar mede geconfondeert, dog de bladeren van dit* Ampas Ampas *zyn grooter, agter plat, zonder kloove, en den steel werd verre van den rand van onderen ingelaten, aan de boven-zyde een kuiltje makende. Dit houden de Maccassaren voor het regte Apostbemen blad, 't welk zy gevreven op de Safiri Bara, dat is Apostbemen leggen, daar het geweldig den etter uittrekt. Het water, daar de gevreve bladeren in leggen, werd ook bruin als mom, en slymerig.*

De Baliers noemen dit Cantang, dat is krabben-blad, en zyn zap gebruikenze ook in lopende Ulceratien, en schorftbeeden.

Tabula Centesima Quinquagesima Octava

Convolvulum exhibet *Lævem minorem*, qui forte est Convolvulus folio hederaceo, angulofo, flore dilute purpureo, *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 56. & Convolvulus Indicus, Syriaco similis, sed minor, *Plukn. Almag. p.* 115. &c.

De Hondert acht en vyftigste Plaat

Vertoont de *kleinder gladde Winde*, ofte *Convolvulus*, welke mogelyk is de Winde, met een hoekig blad van de Klimop, en een ligt-roode, ofte purperachtige bloem van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 56. en de Indische Winde aan de Syrische gelyk, doch kleinder van *Plukn. Almag. p.* 115. &c.

CAPUT QUINQUAGESIMUM SEPTIMUM.

Convolvulus cæruleus. Haylayle Biroe.

AD læves Convolvulos pertinet quoque cæruleus, qui folia gerit cordiformia, paulo majora, & rotundiora illis Convolvuli minoris, inferius rotundis auriculis donata, ac sulcata, ubi petiolus ordinario modo inmittitur; Caules ejus, ac folia albis, ac subtilibus pilis hirta sunt, unde & ad tactum mollia sunt.

Flos campanulatus quoque est, ingens, & ample extensus, eleganter cæruleus, sed ad oras purpureus, quinque radiis notatus, abrupti autem brevi post rubent. In planis crescit litoribus, & ad silvarum oras, copiose obcurrit in Sinu Negory, seu pagi Lima, ubi litus elevatum est, durum, & argillaceum; Hujus autem usus non multum innotuit. Vocari potest *Convolvulus cæruleus*, Malaice, Amboinice *Haylale Biru*.

Usus ejus nullus alius huc usque innotuit, nisi quod incolæ ejus foliis utantur loco Saponis, cum quibus quævis eluunt lintea.

LVII. HOOFDSTUK.

De blaauwe Winde.

O*Nder de gladde winden behoort ook de blaauwe, dewelke heeft hertformige bladeren, wat grooter, en ronder dan de voorgaande* Convolvulus minor, *agter met ronde ooren, en een kloove, daar den steel op ordinaris manier ingelaten wert; de stelen, en bladeren zyn met witte fyne haairtjens bezet, en daarom zagt in 't aantasten.*

De bloem is mede klokformig, groot, en wyd geopent, schoon blaauw, dog aan de kanten purperagtig, met vyf stralen geteekent, de afgebrooken werden na een kleenen tyd roodagtig. Het wast op vlakke stranden, en aan de randen van 't bosch, men vindt het veel op den hoek van Negory lima, daar het strand hoog, verheven, hard, en kleyagtig is, dog daar van is nog niet veel bekent; men mag het noemen Convolvulus Cæruleus, *in 't Maleyts Amboins* Haylale Biru.

Gebruik. *Hier van is nog niets anders bekend, dan dat de Inlanders zyne bladeren gebruiken in plaats van Zeep, om alderhande Linnen daar mede te wasschen.*

OBSERVATIO.

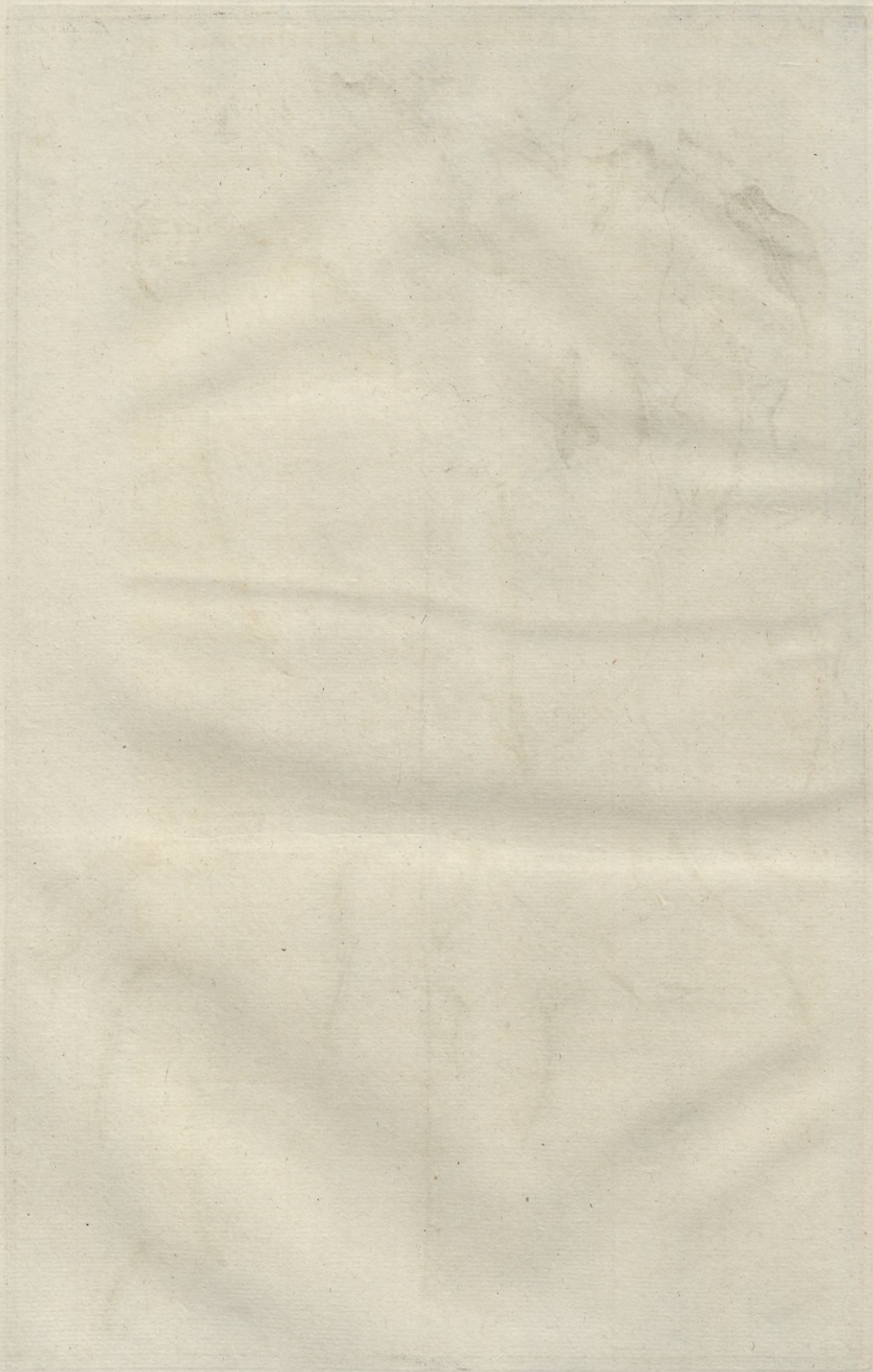
Huic capiti nulla adjecta fuit icon, sed est planta satis nota, ubique in curiosorum hortis obvia, florum variis coloribus diversa, estque Convolvulus Indicus, flore Violaceo, *H. Eyst. Aest. Or.* 13. *F.* 2. & *Boerh. Ind. part.* 1. *p.* 246. ubi & hæc eadem planta flore albo, & ex albo purpurascente obcurrit, quas cum pluribus aliis varietatibus D. *Weinmannus* in *opere* suo *Botanico* elegantissime delineat *Tab.* 414. & 415. & *Dillen. H. Eltham. Tab.* 82, 83, & 84. estque Convolvulus auriculis foliorum cordatis rarius trilobis, calice tuberculato villoso *H. Cliff. p.* 67. ubi vide reliqua.

AANMERKING.

By dit hoofdstuk is geen aftekening van de plant gevoegt geweest, doch dezelve is genoeg bekend, en in al de tuinen van de liefhebbers meest te vinden, door de verscheide coleur der bloemen verschillende, en is de Indische Convolvulus, met een Violet-coleurige bloem, van de *H. Eyst. Aest. Or.* 13. *F.* 8. *F.* 2. en van *Boerh. Ind. part.* 1. *p.* 246. alwaar dezelfde plant ook met een witte, en uit den witte purperachtige bloem voorkomt, welke nevens nog meer andere zoorten de Hr. *Weinmann.* in zyn *Botanisch werk* op de 414, en 415. plaaten zeer fraay vertoont, en van *Dillen.* in de *H. Elth. Tab.* 82, 83, en 84. zeer keurig afgebeeld zyn, en is de Convolvulus met de ooren aan de bladeren hartformig, zelden in drien verdeelt, met een wollige dikachtige kelk, in de *H. Cliff. p.* 67. alwaar het overige ziet.

Ipomoea cymosa. R. et Sch.

CAPUT QUINQUAGESIMUM OCTAVUM.

Convolvulus marinus. Daun Cattam Cattam.

CONVOLVULUS hic *marinus* maxime convenit cum Europæo isto, qui in Walachria, & Zelandia ad oras maritimas obcurrit. Plerumque major est, & in cunctis aquosæ Indiæ litoribus vulgaris.

Longissimis juxta terram prorepit flagellis, quæ rotunda sunt, lentissima, vix minimum digitum crassa, ac vulnerata serosum quoque exstillant succum, inferius autem rugosum, & angulosum format flagellum, quod ad distantiam quandam terræ incumbit, & in breves articulos distinctum est, ubi & novæ in terram penetrant radices, atque ex quovis nodo novum excrescit sarmentum, quod longe prorepit, in nullos, vel paucos admodum laterales ramos distinctum.

Folia ejus solitaria locantur longis insidentia petiolis, ac plerumque rotunda sunt, superius, & inferius sulcata, præsertim tenera, atque in inferiore parte petiolus inplantatur, unde ingens decurrit nervus medius ad finem, qui ad latera sex octove alios minores gerit sinuosos quoque & sursum excurrentes.

Folium ejus crassiusculum est, in superiore parte glaberrimum, & æquale, in teneris splendens, quatuor cum dimidio pollices longum, ac quinque latum. Saporem habet amaricantem, ac salsum instar Brassicæ.

Ex foliorum alis bini tresve excrescunt petioli in plures alios sese dividentes, qui acuta sustinent capitula, quorum unum tantum simul aperitur, plerumque purpureum, vel læte purpureo rubens, quinque vero ejus radii intense purpurascunt, flaccidissimi, & intus ordinaria gerunt stamina.

Fructus magnitudinem habent globuli lusorii, ex rotundo quadragoni, per quatuor sulcos distincti, stellato insidentes pericarpio, superius duro apice coronati, primo ex viridi fusci, dein nigricantes, & in quatuor dehiscentes segmenta.

In his quatuor subrotunda parumque angulosa locantur semina, casei frusta referentia, gilva, ac parum lanuginosa, in tot cellulis locata, intus flava farina repleta, saporis fatui. Tenera folia semper semi clausa, ac tenerrima dupliciter quasi clausa sunt, unde & a Belgis nostratibus *Toeblaadjes*, h. e. clausa folia vocantur.

Radix ejus alba est, ac longissima, non profunde sub terra prorepens, in arenoso solo ad orgyarum quarundam spatium, paucas gerens fibrillas. Quidam binas hujus componunt species.

Primo vulgaris, & major in litore crescit, quod densa sua fronde totum obtegit.

Altera minor est quoad folia, ac flores, neutiquam vero ejus flagella, ac radices. Hæc ad arenosas crescit fluminum ripas, & in humilibus campis in ipsa regione. Si in arena crescat calida, & vetusta sit, radices ejus externe cinereæ sunt, quæ si siccantur, & carbonibus inponuntur, quodammodo gratum fundunt odorem.

Nomen. Latine *Convolvulus marinus*, seu *Soldanella marina India*, Malaice *Daun Cattam Cattam*, h. e. *Cancri folium*, non tantum quod Cancri sub hoc degant, sed quod tenera ejus folia adhuc clausa avidissime comedant, unde & hæc folia in ipsorum cavernis reperiuntur. Belgice *Toebladjes*. Amboinice in Hitoea *Weddule*, in Leytimora *Weddor*, Ternatice *Loloro*, Maccassarice *Laleri*. Bandice *Bombori*.

Locus. Uti dictum fuit, in cunctis aquosæ Indiæ insulis nota est hæc planta, magnumque litoris obcupat locum, ubi arenosum est, ac fere ubique primum folium, quod permeandum est, antequam ex mari terram petamus. Hæc plerumque *Soldanella*, cum *Cacara marina*, & *Phaseolo marino*, sibi invicem juncta crescunt, ac foliis fere sibi invicem similes sunt, sed flores, ac fructus diversi, per quos facile distinguuntur.

LVIII. HOOFDSTUK.

De Zee-Winde, ofte Soldanella.

DEze Zee-winde *komt meest over een met de Europische, die men aan de zeekant van Vlaanderen, en Zeeland vint. Zy is doorgaans grooter, en op alle stranden van Water-Indien gemeen.*

Zy kruipt met zeer lange ranken op den grond, rond, zeer taay, schaars een pink dik, en de gequetste geven ook een weyagtige zap uit, beneden formeert het eerst een ruige, en hoekige ranke, een stuks weegs op de aarden leggende, en in korte leden verdeeld, waar by nieuwe wortelen in de aarde zinken, en uit ieder knie een nieuwe ranke voortkomt, die dan lange voortloopt, in geene, of weinige zyde-takken zig verdeelende.

De bladeren staan enkeld op lange stelen, en zyn meest rond, vooren, en agter met een keepje, inzonderheid aan de jongen, en aan het achterste werd den steel ingelaten, van daar een groote middel-zenuwe tot het einde loopt, hebbende ter zyden nog zes, of acht kleindere ook met bogten na vooren toelopende.

Het blad is dikachtig, aan de boven zyde zeer glat, of even, aan de jonge wat blinkende, vier en een half duim lang, en vyf breed. Van smaak wat bitter, en brak als Kool.

Uit der zelver schoot komen twee a drie stelen voort, in meer anderen zig verdeelende, en spitze knopen dragende, waar van zig maar eene 't seffens opend, en vertoont een groote klokformige bloeme, voor de middag wyt geopent, doorgaans peersch, of licht purper-rood, dog de vyf stralen zyn hoog purper, zeer slap, en binnen met ordinaris draden.

De vruchten zyn in de grootte van een knikker, uit den ronden vierkantig, en met vier voorens afgedeeld, op een gesternt voetje staande, met een hart spitsje boven op, eerst uit den groenen bruin, daar naar zwartagtig, en in vieren open berstende.

Daar in ziet men vier rondachtige wat hoekige zaden, als stukjens van kaazen, muisvaal, en een weynig wolachtig, in zoo veel Celletjes leggende, binnen met een geelachtig merg, laf van smaak. De jonge bladeren zyn altyd half, en de geheel jonge dubbeld tegens malkanderen gesloten, waar van ze by onze Duitzen Toeblaadjes *genaamd werden.*

De wortel is wit, en zeer lang, niet diep onder de aarde kruipende, in zandige grond eenige vadems lang, met weinige vaselingen daar aan. Zommige maken twee zoorten hier van.

De eerste de gemeene en grootste, wast op strant, dienze met haar digt loof geheel bedekt.

De tweede, of de andere is wat kleinder van bladeren, en bloemen, maar geenzints van ranken, en wortelen; deze wast aan de zandige oevers van de rivieren, en op lage velden, een stuk landswaarin. Als zy in heete zant groeit, en oud werd, zoo zyn de wortelen van buiten graauw, en als men die droogt, en op kolen legt, eenigzints welriekende.

Naam. *In 't Latyn* Convolvulus Marinus, *of* Soldanella marina Indica, *in 't Maleyts* Daun Cattam Cattam, *dat is* Crabben-blad, *niet alleen om dat de Crabben daar onder huishouden, maar om dat zy deszelfs jonge bladeren, die nog gesloten zyn, zeer geern eeten, weshalven men deze bladeren in haare holen vint; In 't Duits* Toeblaadjes, *in 't Amboins op Hitoe*, Weddule: *op Leytimor* Weddor, *in 't Ternataans* Loloro. *In 't Maccassaars* Laleri. *In 't Bandaas* Bombori.

Het is, als gezegt, in alle Eylanden van Water-Indien bekent, en beslaat een groot stuk van den strant, daar maar eenig zand is, en is schier over al het eerste blad, daar men over stappen moet, als men aan land gaat. Men ziet gemeenelyk deze Toeblaadjes *met de* Cacara Marina, *en* Phaseolus Marinus *door malkanderen lopen, zynde aan bladeren malkanderen schier gelyk, dog aan bloemen, en vruchten ligt te onderscheiden.*

Usus. Nulla hujus pars ad cibum adhibetur, licet quidam plebeji tentarint ejus folia piscibus, & carnibus adcoquere, quum saporem habent Brassicæ. Quum vero experti sint alvum nimis conmovere, ac sæpius comesta Hydropicum caussare sanguinem, melius est hæc omittere, ac prudentes domini vetant servos suos in cibum hæc adhibere.

Militibus nostris, qui Amboinensium bella diu secuti fuere, hæc clausa, seu tenera Soldanellæ folia satis nota sunt, quidam enim ulceribus laborantes pedum, quæ per itinera silvestria sæpius contrahunt, mox hæc petunt clausa foliola, quæ tanquam emplastra vulneribus suis inponunt, quum sint crassa, glabra, & lenta, ac plus minusve cicatricationem promovent. Hunc in finem vero non talia eligenda sunt foliola, quæ litori adstant, sed parum ab eo remota sunt, salsedo enim foliorum non prodest vulneribus.

Eadem hæc folia cum Calappi lympha oblinita, & supra ignem calefacta, atque induratis, & inflammatis inposita mammis, eas detumere faciunt, & condensatum lac instar aquæ ex iis exstillat.

Hoc intelligendum est, si mammæ nondum ad suppurationem pervenerint, quæ per hæc folia tam diu prohibenda est, quam diu fieri potest, uti supra in Haylale dictum fuit.

Officula ejus seminalia cum Pinanga masticata, ac succus deglutitus conducit ad tormina abdominis.

Ternatensium vox *Loloro* longum, vel tardum denotat, ac significat in Malaiensium Grammatica, talem diu moraturum esse, qui hoc mittit, vel quod longum requiratur tempus, antequam veniat.

Purpurei ejus flores cum pauxillo calcis manibus contriti intense viridem exhibent colorem, qui tamen obscure cæruleus siccatur instar Indigo. Semi vetusta folia a Chirurgo quodam in Loehoea defectu alius unguenti adhibita fuere. Quæ contundebat, ipsorumque succum coquebat cum Calappi oleo, ex quo viride conquirebat unguentum, quo utebatur ad quævis ulcera, & vulnera, tam ad curandum, quam ad cicatricem promovendam bono cum successu.

Huic herbæ nomen *Soldanellæ marinæ* relinquo, licet meliore jure aliæ competat herbæ, quum illud gerat in Europæorum herbariis, ubi & *Brassica marina* vocatur, quidam Chirurgorum nostrorum pejus ipsi dant nomen *Sarsæ Parillæ*, quum ejus flagella simili modo findantur instar *Sarsæ Parillæ*, non cogitantes veram *Sarsam Parillam* longas esse radices, ex majori dependentes radice, nec flagella alicujus herbæ.

Talem *Convolvulum* describit *Piso libr.* 4. *cap.* 64. in Brasiliæ litore crescentem, dicitque Portugallos hunc numerare inter *Sarsæ Parillæ* species, quem vocant *Sarsa*, seu *Salsa do praja.* Ejus forma cum illa Indiæ Orientalis convenit, sed usus ejus parum differt, in Brasilia enim flagella, & folia ad fomenta, & balnea adhibentur calida ad corpus confortandum in frigidis affectionibus, quibus adscribitur temperata, & emolliens virtus.

Radicum, & flagellorum decoctum ad hæc propinatur vitia. Viridia ejus folia fonticulis inponuntur ad dolorem mitigandum. Quibus non comprobatur Sarsæ Parillæ esse speciem, sed tantummodo Convolvuli, quem Hispani, & Portugalli generali nomine sic vocant, ac præsertim spinulosum Convolvulum.

Gebruik. *Tot de kost werd hier van niets gebruikt, hoewel zommige arme Luiden onderstaan hebben, en nog doen, de bladeren by visch, en vleesch te koken, om datze een koolachtige smaak hebben. Dog dewyl men ondervonden heeft, datze den buik te zeer ontroeren, en dikwils genuttigt een watersugtig bloed maken, zo is het best te laten, en voorzigtige Meesters verbieden hunne slaven zulks in de kost te gebruiken.*

By onze Soldaten, die in de Amboinse oorlogen zwerven, zyn de Toeblaadjes, dat zyn de jonge blaadjes van de Soldanella genoeg bekent, want eenig zeer aan de voeten hebbende, 't welke ze in 't marsseren door deze bossen al te veel krygen, loopen straks na deze Toeblaadjes, en binden dezelven als pleisters over haare zeeren, om dat ze dik, glad, en tay zyn, min of meer Cicatriseren. Dog men moet hier toe niet zoodanige blaadjes neemen, die digt op strand staan, maar wat daar van af, want anders de siltigheid aan de bladeren sittende geen goed in de zeeren doet.

Dezelve bladeren met Calappus melk bestreeken, over 't vuur warm gemaakt, en over verharde, en verhitte borsten gelegt, doen dezelve slenzen, en de verdikte melk als water uitlopen: dit is te verstaan, als de borsten nog niet gezworen zyn, 't welk men met deze bladeren zoo lang beletten moet als men kan, gelyk boven in Haylale gezegt is.

De zaadkorrels met Pinang geknouwt, en den zap ingezwolgen, zyn goet tegens de buikpyn of krimpsel.

Het Ternataanse woort Loloro *hiet lang, of langzaam, en beduid in de Maleytse Grammatica, dat die geene nog lange uitblyven zal, die het zend, of nog lange werk heeft, eer hy komt.*

De purpere bloemen in de handen met een weinig kalk gevreeven, geven eenen hoog-groenen Coleur, die egter donker-blauw besterft als Indigo. De half oude bladeren zyn ook by zeker meester op Loeboe by gebrek van andere salf gebruikt: dezelve kneuzende, en den zap met Calappus-Olie opkokende, waar uit een groene zalve wierd, die hy tot alderhande wonden, en Ulceratien gebruikte, zoo om te geneezen als Cicatriseren met goed succes.

Ik laat dit kruid den naam van Soldanella marina *behouden, hoewel die billyker een ander kruid toekomt, dewyl 't den zelven voert in de Europise kruide boeken, daar zy 't ook* Brassica marina *heeten, zommige van onze Chirurgyns willen nog qualyker een* Sarsa Parilla *daar van maken, om dat zyne ranken op diergelyke manier splyten, als de Sarsa Parilla, niet bedenkende, dat de regte Sarsa Parilla, lange wortelen zyn van een hooftwortel afhangende, en geene ranken van eenig kruid.*

Diergelyke Convolvulum *beschryft* Piso lib. 4. cap. 64. *op strand in Brasil wassende, en zegt, dat hem de Portugeezen onder het geslagt van* Sarsa Parilla *reekenen, hem noemende* Sarsa *of* Salsa do Praja, *de gedaante komt met den Oost-Indissen over een, maar in gebruik verschilt zy wat, want in Brasil gebruikt men ranken, en bladeren tot stovingen, en warme baden om het lyf te sterken in koude gebreeken, hun toeschryvende een getemperde, en vermurwende eigenschap.*

Het afsiedzel van wortelen, en ranken wert tegens dezelve gebreeken gedronken. De groene bladeren werden op de fontanellen gelegt om de pyne te verzagten. Waar mede geensints bewezen wert, dat het een mede zoorte van Sarsa Parilla zy, maar slegts een zoorte van Winden, die de Spanjaarden, en Portugeezen met een generale naam aldus noemen, doch inzonderheid de stekende Winde.

Tabula Centesima Quinquagesima Nona

Ad *Figuram Primam Convolvulum* exhibet *marinum*, *Soldanellam* vulgo dictum.

Figura Secunda Convolvuli riparii speciem denotat *primam*, quæ cum Tiru Tali *H. Malab. p.* 11. *T.* 55. convenire videtur.

De Hondert negen en vyftigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* de *Zee-Winde*, die in 't gemeen *Soldanella* genaamt werd.

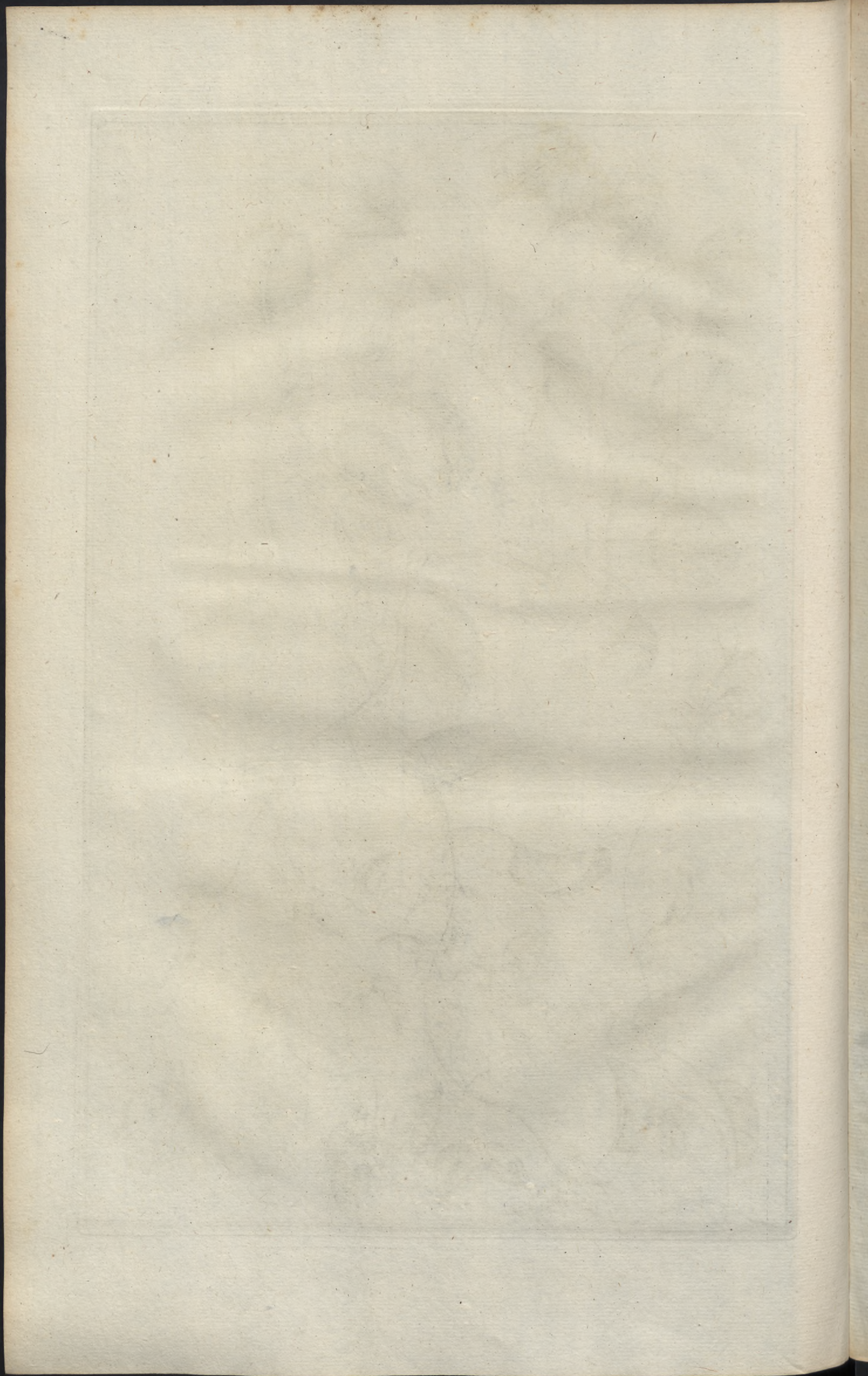
De *Tweede Figuur* duidt aan de *eerste zoort* van de *Oever-Winde*, welke met de Tiru Tali van de *H. Malab. part.* 11. *Tab.* 55. schynt overeen te komen.

OBSER-

AAN-

Fig. 1. Convolvulus bilobatus Rxb.

OBSERVATIO.

Convolvulus hic *Soldanella* vulgo dictus, folia gerit nunc profunde sulcata, uti in illa *H. Malab.* & *Hermanni*, nunc vix incisa, ac rotundiora, uti in illa *Rumphii*, eædem tamen sunt plantæ, vocaturque Convolvulus maritimus, Zeylanicus, folio crasso, cordiformi ab *Herm. in H. L. Bat. p.* 174. ubi icon & descriptio, & Convolvulus marinus, Catharticus, folio rotundo *Plum. p.* 89. *Fig.* 104. & *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 57. & *Hist. Jam. tom.* 1. *p.* 155. reliqua vide in *Thes. Zeyl. p.* 71.

AANMERKING.

Deze *Convolvulus* in 't gemeen *Soldanella* genaamt, draagt bladeren, dan diep ingesneeden, gelyk in die van de *H. Malab.* en van *Herman*, dan naauwlyks geklooft, en ronder, gelyk in die van *Rumphius*, echter zyn het een en dezelve planten, en werd genaamt Zeylonsche Zee-Winde, ofte Convolvulus, met een dik, en hartformig blad van *Herman* in de *Catal.* van de *H. L. Bat. p.* 174. alwaar deszelfs Figuur, en beschryving voortkomt, en Zee-Winde, die purgeert, met een rond blad van *Plumier p.* 104. en *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 57. en *Hist. Jam. tom.* 1. *p.* 155. het overige ziet in de *Thes. Zeyl. p.* 71.

CAPUT QUINQUAGESIMUM NONUM.

Convolvulus riparius. *Geno Geno.*

HIc *Convolvulus Daun Cattam Cattam* refert, sed folia gerit cordiformia, nunc rotunda, nunc oblonga, duplex enim ejus obcurrit species, major & minor. Major folia gerit instar *Battattæ*, sed magis cordiformia. Flos, ac fructus sunt instar *Daun Cattam*, sed minores. Minor angustiora gerit folia, cum auriculis oblongo rotundis, illis *Cancong* similia, unde & *Cancong Utan* vocatur.

Hæc species mas habetur, ac tenuiora, & duriora gerit flagella, quibus folia insident solitaria, illis Cancong similia, auriculis oblongo rotundis, quinque sexve pollices longa, ultra binos lata, multis obliquis nervis pertexta, quæ ad ortum binas gerunt molles spinulas. Flores erunt albi, & campanulati, ex quibus fructus excrescunt illis *Cattam Cattam* similes, sed minores, ac duro apice superius coronati, parum quadragoni, primo obscure virentes, dein fusci, & fumei coloris, pericarpio insidentes ex quatuor squamulis constructo, intus locantur quatuor fusca, & angulosa semina, Uvarum acinos referentia, sed non tam dura, ac planiora. Hi fructus quatuor, sex, & septem simul locantur, atque Octobri observantur in minoribus silvis post Sojam. Ad caulium ortum breves quædam, ac molles locantur spinulæ. Si hæc planta in aqua conteratur, obscure fuscum, vel nigrum contrahit colorem.

Nomen. Latine *Convolvulus riparius.* Malaice *Gancong Utan*, quod nomen *Sajor Boeloe* etiam inponitur, alii hunc vocant *Cattam Cattam Utan*, ac sic Amboinice *Weddor Lau Mau*, h. e. parvum Weddor. Maccassarice *Geno Geno.*

Locus. Sponte crescit in vallibus ad fluminum ripas, juxta terram prorepens flagellis suis longis.

Usus. Hæc herba apud Celebis incolas aliosque Malaienses magno in usu est, ad caput, & crines lavandos, hos enim glabros reddit, nigros, & longissimos, quæ ars mulieribus melius competit quam viris, quum capilli hinc fiant molles, & incompti. Totam sumunt plantam, quam in aqua conterunt, & capiti inliniunt, & per aliquot horas ibi relinquunt, dein vero hoc abluunt aqua, & rasa Calappi medulla. Quidam teneris ejus utuntur foliis insta Sajor. Utræque sunt *Ubat Rhambu*, sed maxime major species. Minoris succus propinatur ad variolas expellendas. Folia contusa, & anthracibus inposita has aperiunt, ac vehementer pus extrahunt. Aquæ incocta, & ex iis balnea formata œdematosis, & Leucophlegmaticis conducunt hominibus.

LIX. HOOFDSTUK.

De Oever-Winde.

DEze Convolvulus *gelykt de* Daum Cattam Cattam *wel, maar by heeft hertformige bladeren, die zomtyds rond, zomtyds langwerpig zyn, want het is tweederly, groot, en kleen. Het groote heeft bladeren als Battattas, dog meer hertformig. Bloemen, en zaden als* Daun Cattam Cattam, *dog kleender. Het kleene heeft smaller bladeren met langagtige ronde ooren, die van* Cancong *gelyker, daarom het ook* Cancong Utan *heet.*

Dit wort voor 't mannetje gehouden, heeft dunder, en harder ranken, daar aan staan de bladeren enkel, den Cancong wel gelykende, met lange ronde billen, vyf à zes duimen lang, meer dan twee breed, met veele schuinse ribben, by haren oorsprонk twee weeke doorentjes hebbende. De bloemen zullen witte klokskens zyn, daar uit werden vruchten, als van Cattam Cattam, *dog kleinder, met een harde spitze boven op, wat vierkantig, donkergroen, daar na bruin, en Rook-verwig, op een bordje van vier schubbetjes gemaakt, binnen leggen vier bruine, en hoekige zaden, als druive korrels, dog zoo hard niet, en platter. Deze vruchten staan vier, zes, en zeven by malkander, en men zietze in October in 't kreupelbos agter Soja. By den oorsprong der stelen staan eenige korte weeke doorntjes. Als men dit gewas met water vryft, dan wort het zelve donker-bruin, of zwart.*

Naam. *In 't Latyn* Convolvulus Riparius. *In 't Maleyts* Gancong Utan, *welken naam de* Sajor boeloe *ook gegeven wert, andere noemen 't* Cattam Cattam Utan, *en zoo ook in 't Ambons* Weddor Lau mau, dat is kleine Weddor, *in 't Maccassaars* Geno Geno.

Plaats. *Het wast in 't wild in de Valleyen aan de kanten van de revieren, kruipende langs de aarde met zyn lange ryskens.*

Gebruik. *Dit kruid werd by de Inwoonders van Celebes, en andere Maleyers veel gebruikt, om het hoofd, en haairen daar meede te wasschen, want het maakt de haairen glad, zwart, en zeer lang, een konst de vrouwen beter dienende, dan de mans, om dat het weeke, en slegte haairen maakt, zy neemen het heele gewas, vryven het in water, smeeren het op 't hooft, en laaten het eenige uuren zoo daar op staan, 't welk zy daar na met water, en geraspte Calappus pit afwasschen. Sommige gebruiken de jonge bladeren als Sajor. Beide zyn een* Ubat Rhambu, *dog meest het groote; den zap van 't kleene werd ingenomen in de kinderpokjes om de zelve uit te dryven. De bladeren gestooten, en opgelegt doen de bloedzweeren breeken, en trekken geweldig etter uit. In 't water gekookt, en daar mede gebaad, is goed voor gezwollen, en zugtige menschen.*

CAPUT SEXAGESIMUM

Convolvulus fœtidus. Daun Contu.

HIc quoque Convolvulus eſt, miræ formæ, ejusque inferior ſtipes digitum circiter craſſus eſt, nodoſus, & lignoſus, qui mox ſeſe in longa divídit flagella, atque hæc iterum in alia lenta, & rotunda, vix culmum craſſa, quæ ubique ſeſe circumvolvunt, ac denſa coma herbas, & ſepes obtegunt. Hiſce folia inſident bina ſibi obpoſita, petiolis ſemper conniventibus, ad binarum palmarum latitudinem diſtantia. Hæc referunt illa Oxalidis, ſed non auriculata ſunt, quinque ac ſex transverſales digitos lata, & inferius, ubi latiſſima, binos digitos lata, & inde ſinuoſis oris acute deſinentia, ex nigro virentia, glabra, & flaccida, paucis, & maxime obliquis coſtis pertexta. Non prius flores profert, quam quum ſatis vetuſtus ſit, ac ſtipes lignoſus, unde & magna ex parte denſa ſua coma herbis incumbit, acſi in illas projecta eſſet.

Flores itaque proveniunt longis in pedunculis, vel proprie in flagellorum extremo, parvoſque referunt calices, forma & magnitudine Caryophyllorum, externe pallide cinerei inſtar cineris, ac ſuperius ſeſe dividunt in quinque dentatos apices, qui potiſſimum tamen ſibi adſtant inſtar oræ dentatæ, intus intenſe purpurei, vel fuſci, & lanuginoſi. Cuivis nodo, ubi caules floriferi concurrunt, bina obponuntur folia, prioribus ſimilia, ſed minora, magisque diſtantia. Tales petioli, & folia usque ad extremum longum formant corymbum, donec poſt florum lapſum fructus excreſcant, tum ſenſim folia decidunt. Flore emarcido pedunculi tenues lignoſi ſunt, & firmi, pallide virentia ſuſtinentes capitula, rudimentis Uvarum ſimilia, ſed ſuperius ex rotundo petagona. Senſim vero oblonga ſunt, pallide virentia, ſemi pellucida, inſtar Uvarum criſparum, ac tandem flaveſcunt, quam maxime fragilia. Intus magna ex parte concava ſunt, & vacua, bina officula ſeminalia continentur inſtar *Hirſſe*, ac etiam flaveſcentia. Folia inter manus contrita illum ſpirant odorem, ſeu potius fœtorem, qui ani crepitus vulgo dicitur, unde & in Indicis linguis ſuum obtinuit nomen.

Idem hic fœtor percipitur, ſi prætereamus iſtum locum, ubi hæc creſcit planta, quum Sol hanc radiis ſuis tangit, ita ut quis cogatur naſum claudere, vel obturare, donec illum præterierit locum.

Eundem quoque fundunt fœtorem contriti florum corymbi, cæterum moleſtus hic odor non percipitur, niſi conteratur hæc planta, vel Solis radiis inluſtretur.

Nomen. Latine *Convolvulus fœtidus.* Malaice *Daun Contu*, h. e. *folium fœtoris.* Amboinice in Hitoe *Waylo Hittuta*, in Leytimora *Hau ettut*, Javanice *Caſimbucan.*

Locus. Ubique creſcit in planis campis, in ſepibus hortorum ſilveſtrium, & ad fluminum ripas planas, & Soli expoſitas, in umbroſis quoque reperitur locis, & ſilvis, ſed non tam bonæ notæ eſt, majoraque gerit folia, ac paucum fundit fœtorem.

Uſus. Fœtida hæc planta ob fætorem contempta eſt, ac ſæpe adhibetur, ut alicui moleſtia, ac tædium cauſſetur, in re Medica tamen magnas adfert utilitates. Ejus virtus eſt emollire, ac flatus diſſipare tam interne quam externe adhibita. Cuncta curat abdominis tormina, & ſpaſmos, ex flatibus, vel obſtructionibus ortos. Hunc in finem ejus ſuccus propinatur, vel aliis miſcetur oleribus, coquitur, & cum iis editur, vel minutim conſciſſa placentæ additur herboſæ, item cruda editur cum Bocaſſan, ſapor enim ejus nullo modo tam ingratus eſt quam odor.

Si quis laboret abdomine tumido, folia ejus ſupra ignem parum flaccida reddita ipſi inponuntur, quæ multos extrahunt flatus, & humores, ſi hoc non ſuccedat, ollula abdomini inponenda eſt, inſtar Chirurgorum cucurbitæ, hæc fortiter adtrahet humores, ita ut integra tolli nequeat, ſed diffringenda ſit.

Eadem

LX. HOOFDSTUK.

De ſtinkende Winde.

DIt is ook een Convolvulus, doch van een byzondere fatzoen, den onderſten ſtam is omtrent een vinger dik, knoeſtig, en houtachtig, die zig ſtraks in lange ranken verdeelt, en dezelve weder in andere taaje, en ronde, ſchaars een halm dik, die zig over al omſlingeren, en met een digt loof de ruigtens, en hagen bedekken. Daar aan de bladeren ſtaan twee en twee tegens malkanderen, en met hare ſtelen altyd na malkander gebogen, boven, en beneden twee hande breed van malkander. Dezelve gelyken die van ſurkel, doch zonder ooren, vyf en zes dwars vingers lang, en achter, daar ze op 't breedſte zyn, twee vingers breed, en van daar met bogtige randen ſpits toelopende, zwart-groen, glad, en ſlap, met zeer ſchuinze ribben, men ziet het niet eer bloemen dragen, dan zoo het ter degen oud, en zyn ſtok houtachtig is geworden, dies het meeſtentyds met zyn digt loof op de ruigten leid, als of het daar op geworpen was.

De bloemen dan komen voort aan lange ſtelen, of eigentlyk aan 't uiterſte der ranken, en gelyken kleine kelkjes, in gedaante, en grootte van Caryophil-Nagels, van buiten bleek-graauw, of aſchverwig, boven verdeelenze hun in vyf gekertelde ſpitzen, die doch meeſt aan malkander ſtaan, als een gefronſten rand, van binnen hoogbruin, en wolachtig. Aan ieder lid, daar deze bloemdragende ſtelen te zamen ſloten, ſtaan twee bladeren, de voorige gelyk, doch kleinder, en wat verder. Diergelyke ſtelen, en bladeren, tot het uiterſte toe een lange tros formeerende, tot dat na 't afvallen der bloemen de vruchten beginnen voort te komen, dan vallen allenskens de bladeren af. De bloem vergaan zynde, werden de dunne ſteeltjes houtachtig, en ſtyf, dragende bleek-groene knopjes, de beginnende Druiven gelyk, doch uit den ronden wat vyfhoekig boven op. Met ter tyd werdenze lankwerpig, gelyk Kruisbeſien, ten laatſten geelachtig, en bros. Binnen zyn ze meeſt hol, ydel, met twee kleine zaadkorreltjes, als Hirſſe, *ook bleek-geel. De bladeren tuſſchen de handen gewreeven, geven zeer klaarlyk dien lieſſelyken reuk van haar, dien men een veeſt noemt, waar van zy in de Indiſſche tale haren naam hebben.*

Denzelven reuk werd men ook gewaar, als men de plaatze voorby gaat, daar dit gewas ſtaat, en de Zonne heet daar op ſchynt, zoo dat men genootzaakt is de neuze toe te houden, tot dat men voorby is.

Denzelven reuk geven ook de gewreeve bloemtroſſen van haar, anders kan men die vieze reuk qualyk beſpeuren, als men ze wryft, of dat 'er de Zonne niet opſchynt.

Naam. *In 't Latyn* Convolvulus fœtidus. *In 't Maleyts* Daun Contu, *dat is* folium fœtoris, *of* Veeſtblad. *In 't Amboins, op Hitoe* Waylo Hittuta, *op Leytimor* Hau ettut, *Javaans* Caſimbucan.

Plaats. *Het waſt overal op vlakke velden, op de hagen van boſch tuinen, en aan de rivier kanten, die vlak ter Zonne ſtaan, men vindt het ook wel in ſchaduwachtige plaatzen, en in de boſſchen, maar dat is zoo goed niet, heeft grooter bladeren, en van weinig reuk.*

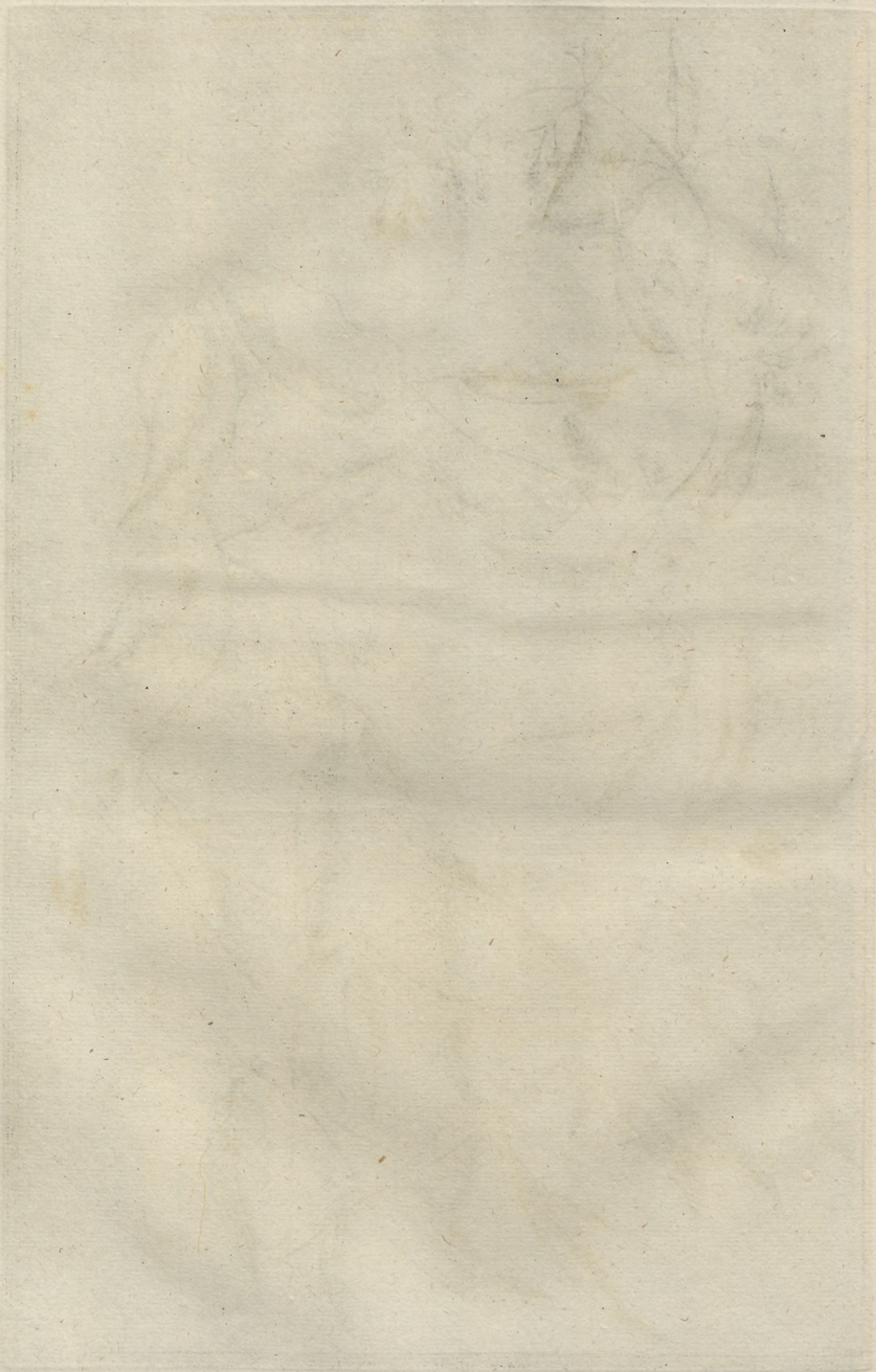
Gebruik. *Dit ſtinkende kruid is wegens zyn reuk wel veracht, en werd dikwils gebruikt om malkanderen verdriet aan te doen, heeft echter in de Medicynen groote nuttigheden. Zyn natuur is week te maken, en winden te breeken, zoo binnen, als buitens lyfs gebruikt. Zy geneezen alle buikpyn, en krimpzel van winden, of verſtopheid veroorzaakt. Tot dien einde neemt men den zap daar van in, of men mengtze onder andere moeskruiden, kookt ze, en eet ze, of men doed ze klein geſneeden onder een groene kruid-ſtruif, als mede raauw gegeeten met Bocaſſan, want de ſmaak is verre zoo vies niet, als de reuk.*

Wanneer iemant een dik gezwolle buik heeft, zoo neemt men de bladeren, laat ze over 't vuur wat ſlenſen, en bindt ze op de buik, die trekken veel winden, en vogtigheden uit, als het daar mede niet wil overgaan, zoo moet men een potjen op den buik zetten, gelyk een Chirurgyns kop, die zal wakker trekken, zoo dat men hem niet geheel kan af nemen, maar hem moet in ſtukken ſlaan.

De-

Paederia foetida. Linné.

Eadem hæc folia contrita, & Emplastri forma inposita cunctos duros, & flatulentos humores dissipant, & tollunt. Hunc in finem Cataplasmatibus admiscentur, quæ ad Arthritidem, & Podagram inponuntur. Si recentia conquiri nequeant folia, siccata adhiberi possunt, minutim scissa, & in cibo adsumpta. Contra inflammatos, & tumentes oculos eadem hæc folia aquæ incoquuntur in olla, quorum vapor ad oculos adtrahatur, sique tepida sint, folia hæc linteis inpone & oculis adplica, quæ non diutius oculis inponenda sunt, quam quum sint frigefacta, hæcque dein tepidæ isti semel bisve instilla aquæ.

Dezelve bladeren gewreeven, en Pleistersgewys opgelegt, doen alle harde, en winderige gezwellen slensen, en overgaan. Tot dien einde mengt menze onder de Cataplasmata, die men tegens de Jigt, en Podagra overslaat. Als men de versche bladeren niet hebben kan, zoo mag men de drooge gebruiken, klein gesneeden en in de kost genuttigt. Tegens verhitte, en gezwolle oogen kookt dezelve bladeren in een pot met water, en berookt de oogen met den damp, en als ze lauw geworden zyn, zoo doet de bladeren tusschen een doekje, en legt het op de oogen, niet langer daar op latende, dan tot dat zy koud geworden zyn, en dooptze dan nog een, of tweemaal in 't voorige warme water.

Tabula Centesima Sexagesima

Convolvulum exhibet *fœtidum Rumphio* dictum, qui *Campanulæ* potius species esse videtur.

De Hondert en Sestigste Plaat

Vertoont de *Stinkende Winde*, ofte *Convolvulus* van *Rumphius* genaamt, die liever een zoort van de *Campanula* schynt te zyn.

CAPUT SEXAGESIMUM PRIMUM.

Pseudochina Amboinensis. Caju Tsjina Utan.

HUc usque *Smilacis*, seu *Convolvuli Indici lævis* speciebus descriptis, quasdam etiam adducemus species *Smilacis asperæ*, seu *Convolvulorum spinosorum*, ac primo quidem spinosam plantam, quæ silvestris habetur species *Radicis Chinæ*, & proxime convenit cum *spinosis* nostris *Convolvulis*, seu potius Smilacibus. Amboinenses generaliter has herbas vocant *Tallan*, & *Assaïbe*, h. e. alatas, & dentifrictorias herbas. Harumque quatuor immo plures componunt species, quarum binas spinosas hoc in capite describemus, albam nempe, & nigram, quæ ambæ cum *Radice Chinæ* optime conveniunt, reliquas in subsequentibus capitibus.

Primo *Pseudo-China alba* in angustifoliam subdividitur, sed quæ unam eandemque habet formam. Angustifolia vulgatissima est, hæcque longissimos, glabros, rotundos, lentos, & lignosos gerit caules, ultra pennam crassos, pallide virentes, inferiores autem magis virescunt, tamque duri, & lenti, ut difrumpi nequeant, si vero flectantur, vel torqueantur, facile per longitudinem finduntur, intusque succum gerunt viscosum instar Rottangæ. Caulibus hic & illic incurvi quidam increscunt hami, seu spinæ, uti in Rosa Egelanteria dicta, sed minores. Plurimaque pars inferius locatur prope radices ad foliorum ortum, superiora enim flagella raras gerunt spinas.

Folia solitaria locantur ad nodos brevibus in petiolis, & quodammodo ad illa Ubiorum adcedunt, sed inferius non tam lata sunt nec auriculata, ex tenui enim ortu cito latam obtinent formam, ac sensim terminantur angustiora reddita in obtusum, brevi, & crasso apice ornata, qui plerumque deorsum flexus est. Folia ipsa quatuor, & quinque pollices longa sunt, binos cum dimidio lata, intense virentia, glabra, & firma, oris æqualibus, atque per longitudinem tres gerunt nervos inferius acute protuberantes, & qui superius subtiles formant sulcos, cum binis aliis subtilibus nervis ad oras locatis. Cuivis folii ortui binæ adstant claviculæ, quæ prius firmiter sese proximis circumvolvunt herbis, ita ut abrumpi vix possint, sique has adtingere nequeant, inferior ipsarum pars erigitur.

Prope superiora folia hæ deficiunt claviculæ, uti quoque ad inferiora, & vetustissima, sed ipsarum tantum obtusi apices, ex quorum alis alia excrescunt flagella. Sic quoque ex foliorum alis, vel ad ipsorum latera alter excrescit cauliculus, transversalem digitum longus, atque in hoc umbellatim insident alii pedunculi in orbem positi, parvos, albos, & stellatos sustinentes flosculos. Quos insequuntur rotundæ Baccæ forma baccarum Juniperi, glabræ, ac superius brevi apice coronatæ, diu virentes, ac tandem flavescentes, sub externa tenui pellicula fusca quædam locantur semina, plerumque trigono-acuta, ac rotundo dorso notata.

Radix

LXI. HOOFDSTUK.

De witte, en zwarte Amboinsche bastaard China Wortel.

D*Us verre de geslagten van* Smilax, *of* Convolvulus lævis Indicus *beschreeven hebbende, zullen wy ook eenige zoorten van* Smilax aspera, *of* stekende Winden *voortbrengen, en 't eerste een doornachtig gewas, 't welk men voor een wilde zoorte van* Radix China *houd, en zeer na met onze* stekende Winden *overeenkomt. De Amboineezen noemen deze kruiden in 't gemeen* Tallan, *en* Assaïhe, *dat is gevleugelt, en tandpeuterskruid. Makende daar van vier, of meer zoorten, waar van wy de twee doornachtige in dit Hoofdstuk zullen beschryven, te weten de witte, en de zwarte, welk beide met* Radix China *de beste gelykenisse hebben, en andere in de volgende.*

De eerste Pseudo-China alba, *of witte bastaard China, is onderdeeld in smalbladige, meest van een gedaante. De smalbladige is de gemeenste, deze heeft zeer lange, gladde, ronde, taaje, en houtachtige stelen, ruim een schaft dik, bleek-groen, doch de onderste zyn groender, zoo hard, en taai, dat menze geenzins afbreeken kan, maar in 't buigen, of draajen, scheurenze licht in de lengte, en hebben van binnen een slymerigen zap als Rottang. Aan de stelen staan hier en daar eenige kromme haken, of doornen, gelyk aan den Egelantier, doch kleender. De meesten staan beneden, naast de wortelen by de knien der bladeren, maar de voorste ranken hebben 'er weinig.*

De bladeren staan enkel aan hare knien op korte stelen, zy gelyken eenigzins na de Oebis-bladeren, doch zyn achter zoo breed niet, en zonder ooren, want van een smal begin werdenze schielyk breed, en loopen allenskens stomp toe, voor aan met een korte dikke spitze, die gemeenelyk nederwaarts geboogen staat. De bladeren zelfs zyn vier, en vyf duimen lang, derdehalve breed, hoog-groen, glad, en styf, met evene kanten, hebbende in de lengte drie zenuwen, die beneden scherp uitsteken, en boven subtile groeven maken, met nog twee subtile zenuwen langs de randen. By ieder blads voet tegen over staan twee clauwieren, die zig zeer vast om de ruigten winden, zoo dat men ze qualyk afbreeken kan, en zoo zy die niet bereiken konnen, staan ze met haar achterste deel regt.

By de voorschreeven bladeren ziet men deze clauwieren niet, als mede by de achterste, en oudste, maar wel hare stompe, uit wiens schoot, of ter zyden het blad een ander steeltje voorkomt, een dwers duim lang, en daar op in een ronde dolle andere steeltjes, die kleine, witte, en gesternde bloempjes voortbrengen. Daar op volgen ronde Besien, in de grootte als Jenever-besien, glad, en met korte spitzen boven op, langen tyd groen blyvende, ten laatsten wordenze geelachtig, onder het buitenste dunne velleke leggen eenige bruinachtige zaaden, meest driehoekig, spits, met een ronde rugge.

De

Radix duplex eſt, ad ſtipitem pollicem circiter longa, ac transverſalem pollicem craſſa, magnam habens ſimilitudinem cum Radice Chinæ, ſed quæ multo nodoſior eſt, ac durior, adeoque lenta, & lignoſa, ut vix diſſecari poſſit, interne levis, ac fungoſa inſtar Ubii radicis, inſipida, & rotunda, multasque emittit duras, longas, & incurvas, ſeu circinnatas fibrillas, non profunde in terram penetrantes, ſed quæ magnum undique obcupant locum. Hic & illic ad primariæ radicis partem ſimilia generantur nodoſa tubera, primo mollia inſtar illorum Ubii, dein quoque lignoſa, quæque novos aliquando emittunt ſurculos, qui matrem reſtituunt, quum hæc inveterata fuerit.

Hinc fit, quod hæc planta ſponte ſeſe multiplicet, & ſub aliis herbis tantam formet intricationem, ut locus inpervius ſit, quum hæc flagella diffringi nequeant.

Cum hac convenit planta, quæ ex Ternata mihi transmiſſa fuit nomine Chinæ ſpuriæ, quæ creſcebat circa Gamulammam in levibus ſilvis. Flagella ejus paucas gerebant ſpinas, ſiccataque ejus folia pallide cinerea erant, anguſtiora, & longiora quam in Amboinenſi, tribusque nervis longitudinalibus pertexta, radices ejus erant denſiores, ſolidiores, & molliores quam in Amboinenſi, unde cum vera China propius conveniebant, ſed duriores, magisque nodoſæ erant. Caſtilienſes ibi habitantes hiſce utuntur defectu veræ Chinæ, ſed duplici doſi, quum tamen debilis ſit ejus operatio. Tales radices aliquando etiam in Amboinenſi noſtra Pſeudo China conſpiciuntur, veræ adeo ſimiles, ut fallaces Sinenſium mercatores huic illas admiſceant, ſimulque nobis vendant; a vera autem facile dignoſci poteſt, quum China hæc ſpuria ſemper ruffior, durior, & lignoſior ſit: Sinenſes quoque non tantam faciunt injuriam, quum mundus vult decipi, hocque eſt ex Amboinenſium ſententia, qui credunt *Caju Tsjina* duplex requiri, marem, & feminam, albicantem, & mollem veram Chinam habentes pro femina, ac ruffam duramque marem, quas ſimul ſemper emere cupiunt.

Pſeudochina alba latifolia bina ternave emittit ex unica radice flagella, minimum digitum circiter craſſa, multoque duriora, & lentiora priore, ſed quæ pauciores gerit hamos, atque in ſenectute flaveſcunt, tantamque induunt duritiem, & ſtabilitatem, ut pro baculis adhiberi poſſint.

Folia eodem locantur modo, ſolitaria, & ample diſtantia, cuivis autem folio binæ obponuntur claviculæ, ſed multo majores quam in priore ſpecie, ſeptem, octo, & duodecim pollices longa, a quinque ad octo pollices lata, firmaque, & glabra inſtar chartæ, plerumque ſemi conniventia, ac pedunculum habent retro flexum. Tres majores nervi per longitudinem decurrunt, qui inferius inſtar acutorum dorſorum protuberant, cum binis aliis minoribus ad oras poſitis, ſuperne autem hi in folio ſulcos formant, foliaque ſuperius in obtuſum craſſumque determinantur apicem deorſum flexum, ſique hoc deſtituantur, ſuperius bifida, ſeu ſulcata ſunt. Inferius binas quoque gerunt rotundas auriculas, atque hinc cum Ubiorum foliis magis conveniunt.

Flores, fructusque ſimilibus increſcunt radiatis umbellis, hujus autem baccæ majores formant faſciculos, diuque virent, exterius obductæ alba, ac cinerea medulla, interne ſuccoſæ, & mollibus repletæ granulis, in ſenectute autem ſiccæ ſunt, & Minium habent colorem.

Vera ejus radix quoque brevis eſt, pollicis ſegmentum referens, dura, & lignoſa, multis, craſſis, & longis obducta fibrillis, quæ terram non profunde petunt, ſed transverſaliter, & ſub ejus ſuperficie prorepunt, non rectæ, ſed ſinuoſæ, lentæ penitus, ac quæ diffringi nequeunt. Teneræ vero craſſitiem habent lumbricorum terreſtrium, ſuntque albæ, & molles, ſaporis aquoſi. Surculi, ſeu turiones ad binorum triumve pedum altitudinem excreſcunt, atque ad palmæ longitudinem ſuperius molles, & ſuccoſæ ſunt, edique poſſunt inſtar Aſparagorum.

Floret Octobri, fructusque matureſcunt ſubſequentibus ſiccis menſibus.

Secun-

De wortel is tweederlei, langs den ſtam omtrent een duim lang, en een dwers duim dik, groote gelykeniſſe hebbende met den Radix China, doch veel knoeſtiger, en harder, vol knobbelen, zoo houtachtig, en taai, dat men ze qualyk doorſnyden kan, binnen ligt, voos, als een zoorte van Oebis, zonder ſmaak, rond, en ſchiet veele harde, lange, en gekronkelde vazelingen uit, niet diep in de aarde, maar een groote plaats rondom beſlaande. Hier en daar aan een ſtuk van de hooft-wortel gewinnen zy diergelyke knoeſtige knobbelen, eerſt zagt als Oebis, daar na mede houtachtig, ende zomwylen nieuwe ſcheuten voortbrengende, die de moeder verpoozen, als zy oud geworden is.

Hier door komt het, dat dit gewas zig zelfs vermenigvuldigt, en onder andere ruigten zulken verwerringe maakt, dat de plaats niet te paſſeeren is, want daar geen kans is deze Ryzen door te breeken.

Hier mede komt overeen, 't geene my uit Ternaten over gezonden is, met den naam van baſtaart China, groejende omtrent Gamulamma, in 't kreupelboſch. De ranken hadden weinige doornen, de gedroogde bladeren daar aan, waren licht-graauw, ſmalder, en langer dan aan 't Amboinſche, ook met drie zenuwen in de lengte geteekent, de wortelen waren digter, maſſiver, en zagter dan aan 't Amboinſche, dierhalven met de regte China nader over een komende, doch nog al harder, en knobbeliger. De Caſtilianen aldaar woonende, gebruikten ze by gebrek van de regte China, nemende dubbelde portie, wanneerze nog al ſlappelyk werkt. Diergelyke wortelen vindt men ook zomtyds aan onze Amboinſche Pſeudo-China, de opregte zoo gelyk, dat ze de bedriegelyke Sineeze kramers daar onder mengen, en ons te zamen verkoopen, zynde nogtans daar van licht te onderſcheiden, dewyl deze baſtaart China altyd roſſer, harder, en houtachtiger is. Ook hebben de Sineezen zoo groot ongelyk niet, want de weereld wil dog bedrogen zyn, en zy doen na der Amboineezen zin, dewelke gelooven, dat de Caju Tsjina tweederlei moet zyn, manneken, en wyfken, de witte, en zagte groote China voor 't wyfken, en de roſſe harde voor 't manneken houdende, die zy dan altyd te zamen willen kopen.

Pſeudochina alba latifolia geeft twee of drie ranken uit eene wortel, omtrent een pink dik, alzoo hard, en taai als de voorige, doch met weiniger haken bezet, en werden in de ouderdom bleek-geel, zoo hard, en ſtyf, dat men ze voor wandelſtokjes gebruiken kan.

De bladeren ſtaan op dezelfde manier, enkel, wyd van malkanderen, en tegen over ieder blad twee clauwieren, maar zy zyn veel grooter dan aan 't voorgaande, zeven, acht, en twaalf duimen lang, van vyf tot acht duimen breed, zoo ſtyf, en glad als parkament, gemeenlyk half toeluikende, en met haren ſteel achterwaarts geboogen. Drie groove zenuwen gaan mede in de lengte, die beneden als ſcherpe ruggens uitbuilen, met nog twee kleendere langs de randen, maar boven maken ze groeven in 't blad, voor aan met een ſtompe, dikke ſpitze, nederwaards gebogen, en als zy die niet en hebben, zoo zynze vooren in tween geklooven. Achter hebben ze ook twee ronde billen, en daar door de Oebis-bladeren gelyker.

De bloemen, en vruchten komen in diergelyke holachtige dollen uit, maar deze korrels maken grootere boſſen, blyven lang groen, buiten bedekt met een wit graauw meel, binnen zappig, en met weeke korrels, in de ouderdom werden ze droog, en Menie rood.

De regte wortel is mede kort, als een ſtuk van een duim, hard, en houtachtig, behangen met veele groove, en lange vazelingen, niet diep in de aarde gaande, maar dwers, en onder 't riſch van dezelve kruipende, niet recht, maar bogtig, ganſch taai, en onverbreekelyk, dog de jongen in de dikte van Pierwormen, zyn wit, en mals, waterachtig van ſmaak, de jonge uitſpruitzels tot twee a drie voeten hoog, zyn omtrent een hand lang, aan 't bovenſte eind mals, week, en konnen gegeeten worden als Spergies.

Zy bloejen in October, en de vruchten worden ryp in de volgende drooge maanden.

De

Smilax perfoliata.

Secundo *Pseudochina nigra*, quæ mas vulgo habetur, similia fere gerit flagella, ac folia instar prioris, illa vero tenuiora sunt, inferius vix minimum digitum crassa, ac subito gracilescunt, viridia plerumque, aliquando fuscus quidam color admixtus est, prope radicem striata, ac dense curtis obsita spinulis, seu hamis, qui plerumque in flagellis frequentiores sunt, quam in alba specie. Si hæc flagella torqueantur, vel frangantur, ita ut subtilia quædam ramenta alicujus cutim tangant, difficilem caussant pruritum, quod alba non efficit species.

Folia ejus septem, & octo pollices longa sunt, quinque lata, subtus quinque protuberantibus nervis cum binis minoribus ad oras positis distincta, qui inferius rotundi desinunt, nullas vero notabiles habent auriculas, ac superius eundem brevem gerunt apicem. Flores, fructusque tam raro profert, ut me huc usque lateant.

Radices sunt ingentes glebæ instar pugni, ex multis inregularibus nodis compositæ, multo magis convenientes cum vera China, binis prioribus albis. Illæ in superioribus partibus molles sunt, & succosæ, sed mox sub hac parte duræ, lignosæ, ac ruffæ, siccæ vero fuscæ. Non directe sub flagellis, vel stipitibus locantur, sed parum ad latera, sursum emittentes similes duras, & lignosas fibrillas, quæ magis oblique prorepunt, quam rectæ terram petentes. Hujus primi turiones non eduntur, quum, uti dictum fuit, parum pruriunt, quam ob caussam radices quoque suspectæ habentur, licet sint majores, solidiores, & ad veram Chinam magis accedant alba specie.

Nomen. Latine *Pseudochina Molucca*, sive *Amboinica.* Malaice *Caju Tsjina Utan.* Amboinice *Assaïbe tuni*, h. e. *dentiscalpium verum.* In Loehoa *Saïbe Maruani*, h. e. puellarum dentiscalpium. Baleyice *Bana.* Javanice *Wana.* Quidam erronee hanc vocant *Schit Thuni*, sed hoc nomen est *Catti Catti*, seu *Nugæ silvarum*, aliis dicitur *Talla Talla*, seu *Talla Tallan*, quod nomen proprie competit *Ubio Polypoidi*, vel potius *Ubio Nummulario.*

Prima species cognominatur *Pseudochina alba*, a pallido, & flavescente flagellorum colore, quæ distinguitur in angustifoliam, & latifoliam. Altera vocatur *Pseudochina nigra*, a nigricante petiolorum, & flagellorum colore, quæ mas quoque habetur, uti prior femina.

Locus. Prima angustifolia species, quæ optima censetur, non ita vulgaris est altera. In Ternata obcurrit circa Gamulammam, atque in aliis Moluccæ insulis haud procul a litore in minoribus silvis, ubi solum est pingue, & argillaceum, lapillis mixtum. Item in Hoeamohola, seu parva Cerama, in Amboina in plano Hilæ sinu. Latifolia nota est in cunctis Amboinæ insulis, tam in litore, ubi solum est nigrum, ac lapillis mixtum, quam in vallibus, & ad montium pedes scopulosos. Ubi difficilem formant intricationem, ac locum fere inpervium non tantum ob lenta, & infragilia sarmenta, sed etiam ob hamulos minimos vestibus noxios. Nigra species magis in ipsa crescit terra quam in litore, nec ita periculosa est vestibus, quum plurimi hami radicibus adstant, ac superiora flagella nuda sunt.

Usus. Hæ herbæ apud Amboinenses in pauco sunt usu, & nigra fere in nullo; alba tam angustifolia, quam latifolia plurimum adhibentur ad dentiscalpia formanda ex teneris ipsarum cauliculis, quum illa ad finem parum contunduntur, ac dentes ipsis fricantur, unde puri, ac simul firmi redduntur, atque hinc dicta obtinuere nomina. Teneri caules adhuc molles, cum superioribus teneris foliis ab Amboinensibus coquuntur, & eduntur aliis mixta oleribus. Sic quoque tentavi turiones albæ speciei, & maxime latifoliæ, qui nondum ulnæ altitudinem adtigerunt, ac foliis adhuc destituuntur, quo usque molles, & succosi sunt, in aqua ebullitos cum aceto, & oleo edere instar Lactucæ Asparagorum, qui præterquam quod fatui sint, parum adstringunt, uti *Bellonius* testatur, Græcos *Smilachiam* suam tali modo edere, qui propriè sunt teneri surculi, seu turiones *Smilacis asperæ.*

Nodo-

De tweede Pseudochina nigra, *of zwarte bastaart China, die men voor 't manneken houd, heeft schier diergelyke ranken, en bladeren, als de voorgaande, doch de ranken zyn dunder, beneden schaars een pink dik, en schielyk dunder wordende alle gras-groen, en zomtyds met wat bruin gemengt, by de wortel gestreept, en digt met korte doorntjes, of haakjes bezet, die men doorgaans aan de ranken nog meerder vind, dan aan de witte zoorte. Als men deze ranken draait, of breekt, dat de subtiele sprankelen iemant op de huid komen, zoo verwekken ze een moejelyk jeuken, 't welk de witte zoorte niet doet.*

De bladeren zyn zeven, en acht duimen lang, vyf breed, van onderen met vyf uitstekende zenuwen neffens twee mindere langs de randen, achter loopen ze mede rond toe, doch hebben geen merkelyke billen, en van vooren dezelve korte spitze. Bloeizel, en vruchten draagt het zoo zelden, dat ze my nog onbekend zyn.

De wortelen zyn groote klompen, als een vuist, uit veele ongeschikte knobbelen te zamen gezet, veel merkelyker met de regte China overeen komende, dan de beide voorgaande witte. Aan de bovenste delen zyn ze mals, en week, maar schielyk daar onder hard, houtachtig, en rosch, de gedroogde bruin. Zy staan niet recht onder de ranken, of stammen, maar wat ter zyden, van boven uitzendende diergelyke harde, en houtachtige vazelingen, die meer dwers kruipen, dan regt in de aarden gaan. De eerste uitspruitzels hier van werden niet gegeeten, dewylze, als gezegt, wat jeuken veroorzaken, om welke redenen men ook de wortelen suspect houd, schoon zy grooter, massiver, en de regte China gelyker zyn, dan de witte zoorte.

Naam. *In 't Latyn* Pseudochina Molucca, *ofte* Amboinica. *In 't Maleyts* Caju Tsjina Utan. *In 't Amboins* Assaïhe tuni, *dat is* dentiscalpium verum, *of Tantpeuters-kruid. Op Loeboe* Saïhe Maruani, *dat is Tantpeuter van de Meysjes. In Baleys* Bana. *In 't Javaans* Wana, *zommige noemen 't abusivelyk* Schit Thuni, *want dat is de naam van* Catti Catti, *of* Praatjes, *zommige noemen 's ook* Talla Talla, *of* Talla Tallan, *welke naam toekomt het* Ubium Polypoides, *of nog beter het volgende* Ubium Nummularium.

De eerste zoorte werd bygenaamt Pseudochina alba, *dat is witte bastaart China, van de licht-groene, en geelachtige coleur der ranken, onderdeelt in smalbladige. De tweede zoorte hiet* Pseudochina nigra, *of zwarte bastaart China, van de zwart-groene coleur der stelen, en ranken, die men ook voor 't manneken houd, gelyk het voorgaande voor 't wyfje.*

Plaats. *De eerste smalbladige zoorte, die men voor de beste houd, is zoo gemeen niet als de andere. Men vindtze in Ternaten omtrent Gamulamma, en in andere Moluxe Eilanden, niet verre van strand, in 't kreupelbosch, daar vette kleigrond is, met stenen gemengt, als mede op Hoeamohel, of klein Ceram. In Amboina op den vlakken hoek van Hila. Het breedbladige is bekend in alle Amboinsche Eilanden, zoo wel op strand, daar een zwarte, en steenige grond is, als in de Valleyen, en in 't hangen van de bergen, daar het klippig is. Over al makenze een moejelyke verwerring, en den plaats ondoorgangelyk, niet alleen wegens de taaje, en onverbreekelyke Ryzen, maar ook wegens de styve haakjes, voor de kleeren zorgelyk. De zwarte zoorte wast meer landwaart in, dan op strand, en is zoo zorgelyk niet voor de kleederen, dewyl de meeste haakjes by de wortelen staan, en de voorste ranken kaal zyn.*

Gebruik. *Deze kruiden zyn by Amboineezen in klein gebruik, en de zwarte schier tot niets. De witte, zoo smal, als breedbladig, zyn meest in gebruik, uit derzelver jonge stelen Tantpeuters te maken, als men de stokjes aan 't eene einde wat kneust, en de tanden daar mede wryft, waar door zy zuiver, en met eene vast zullen worden, waar van dan de voorschreeven namen komen. De jonge stelen, die nog week zyn, met de voorste malze bladeren, werden by de Amboineezen gekookt, en gegeeten onder andere moeskruiden, zoo heb ik ook geprobeert, dat de eerste uitspruitzels van de witte zoorte, doch meest van de breedbladige, die nog geen elle hoog zyn, en zonder bladeren, zoo verre zy week, en mals zyn, in water opgekookt met Azyn, en Oly, als Salade van Spargies konnen gegeeten werden, hebbende by hare laffigheid een kleine zamentrekking, gelyk* Bellonius *getuigt, dat de Grieken met hare* Smilachia *doen, 't welk zyn de jonge, en teere uitspruitzels van de* Smilax aspera.

De

Nodosæ radices angustifoliæ speciei, quam diu molles sunt, coqui, & edi possunt instar aliorum Ubiorum, sed pessimum est, tam raro obvias esse, quum apri hasce exfodiant, & comedant.

Vetustæ vero, & duræ radices interne pallide rufæ, depurantur, & veræ admiscentur radici Chinæ, ac pro ejus mare venduntur, quales ex Sinensi provincia Foeckien adducuntur; in Ternata, uti dictum fuit, adhibentur defectu veræ Chinæ, sed duplici dosi.

Flagella multum adhibentur loco Rottang Java, ex quibus coronæ ollarum ingentium formantur, ut & oræ Goeroerongs nectendæ, quæ sunt vasa Tiffadorum, in quæ arborum humores depluunt. Lignosæ longæque radices fibrosæ, undique circa magnam excretæ radicem, in quibus sæpe tubera observantur, instar minorum Ubiorum, magnam habent similitudinem cum *Sarsa Parilla*, quæ cum *Radice Chinæ* ad unum pertinent genus, atque adfines sunt *Smilaci asperæ*. Fibrillæ vero Amboinensis nostræ *Pseudo-chinæ* multo duriores sunt, magisque lignosæ illis *Sarsæ Parillæ*, neque de ipsarum usu apud incolas quidquam notum est.

In *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 31. similis describitur *Pseudo China* sub nomine *Cari Villandi.* Bracm. *Carapu.* Portug. *Raiz d°. Boba.* Belgice *Pokhout.*

De knoestige wortels van de smalbladige zoorte, zoo lang zy mals zyn, konnen gekookt, en gegeeten worden als andere Oebis, doch het slimste is, dat men ze zoo weinig vindt, om dat de wilde Verkens daar na graven, en die opeeten.

Maar de oude, en harde wortelen, zynde van binnen licht-ros, werden schoon gemaakt, en onder de opregte Radix China gemengt, en voor het mannetje daar van verkogt, gelyk men ze anders uit de Sineeze provintie Fockien brengt; In Ternaten, als gezegt, gebruikt men ze by gebrek van de opregte China, als men dubbele portie daar van neemt.

De ranken werden veel gebruikt, in plaats van Rottang Java, om kranzen van groote potten te maken, als mede de randen om de Goeroerongs te binden, 't welk zyn de vaten der Tiffadoors, daar in zy den boomdrank Tyffeeren. De houtachtige lange vazelingen rondom de hooftwortelen uitgebreid, en daar aan men zomtyds knobbelen vind als kleine Oebis, hebben groote gelykenisse met de Sarsa Parilla, *dewelke met de* Radix China *eenderlei slag van gewas is, uit de maagschap van* Smilax aspera. *Doch de vazelingen van onze Amboinsche* Pseudochina *zyn vry harder, en houtachtiger dan* Sarsa Parilla *behoort te zyn, ook is van haar gebruik by deze Inlanders nog niets bekend.*

In Hort. Malab. part. 7. Fig. 31. *werd diergelyken* Pseudo China *beschreeven onder den naam* Cari Villandi. *Bramm.* Carapu. *Portug.* Raiz d°. Boba. *In 't Duits* Pokhout.

Tabula Centesima Sexagesima Prima

Pseudo-Chinam exhibet *Amboinensem*, cum radice ejus A depurata *veram* referente *Chinam.*

De Hondert een en sestigste Plaat

Vertoont de *bastaard China* plant der *Amboineezen*, met deszelfs *schoongemaakte wortel* A de *waare China wortel* verbeeldende.

OBSERVATIO.

Hæc est Smilax Virginiana, spinis innocuis armata, latis Canellæ foliis, radice arundinacea, crassa, & carnosa, forte China spuria nodosa *C. B. Pin. Plukn. Almag. p.* 349. & *Phyt. Tab.* 110. *Fig.* 5. Huc spectat Kari Vilandi *H. Malab. part.* 7. *Tab.* 31. ubi vide notas, & *Sam. Dale* in *Pharm.* in 4*to. pag.* 184. ad Chinam Occidentalem, & *Thes. Zeyl. p.* 217. ubi vocatur Smilax Indica, spinosa, folio Cinnamomi, Pseudochina quibusdam, *Mus. Zeyl. p.* 22. &c.

AANMERKING.

Dit is de Virginische Smilax, met onschadelyke doornen gewapent, en breede bladen van de Canella, met een rietachtige, dikke, en vleeschige wortel, mogelyk de valsche knobbelige China, van *C. B. Pin.* by *Plukn. Almag. p.* 349. en *Phyt. Tab.* 110. *Fig.* 5. Hier toe behoort de Kari Vilandi, van de *H. Malab. part.* 7. *Tab.* 31. alwaar de aantekeningen ziet, als mede *Sam. Dale Pharmac.* in 4*to. pag.* 184. by de West-Indische China, en de *Thes. Zeyl. p.* 217. alwaar ze genaamt wert Indische, doornachtige Smilax, met het blad van de Caneel, by zommige Pseudochina *Mus. Zeyl. p.* 22. &c.

Smilax zeylanica. L.

CAPUT SEXAGESIMUM SECUNDUM.

Adnotatio in Radicem Chinæ, & Sarsam Parillam.

QUum præcedentem plantam *Pseudo-Chinam* vocaverim, necesse erat addere descriptionem formamque veræ Chinæ, hoc autem hucusque nequeo efficere, quum hanc in vera sua patria crescentem non viderim, contentum itaque me oportet esse, addendo ea, quæ alii de ea scripserint auctores, & cujus notitiam porro desumpsi ex plantula, quam ab aliis accepi.

Radicem Chinæ speciem esse *Smilacis asperæ*, præ aliis testatur *Christoph. Acosta cap.* 29. ubi dicit, in Malabaris quoque crescere regionibus, longa emittentem spinosaque flagella, ad summum minimum digitum crassa, illis *Convolvuli spinosi* similia, folia gerentia illis *Plantaginis latifolii* similia. Radices ejus aliquando pugnum crassæ sunt, plerumque vero minores, ac multæ simul dependentes, quædam interne albæ, quædam rubentes. Sinice has vocat *Lampatan*, Decanice *Lampaos*, Canarice *Bonti*, Turcice, Arabice, & Persice *Coph China*.

Quosdam interrogavi Sinenses, qui præ se ferunt hanc optime novisse, quique mihi declarabant Amboinensem nostram spuriam Chinam, angustifoliam nempe modo crescendi, radicibus, & foliis satis bene convenire cum vera radice Chinæ, quæ in ipsorum crescit patria, eodemque modo arbores adscendit, ubique sese circumvolvens, sed non consentiebant, an ipsorum planta esset spinosa, vel glabra, quidam spinas adfirmabant, plurimi hasce negabant.

Posset verum esse, inferiores caules radici proximos spinosos esse, alios non, nec tam adcurate ad hæc adtendisse.

Radices ejus majores erant, molliores, interne albæ, nec tot duras gerebant fibrillas, sed ex paucis, ac tenuibus, quas gerebant, alii minores dependebant nodi, quales in Combilio observantur.

Teneræ radices ibi adeo molles sunt, ut sub cineribus torreri possint, & edi instar Ubiorum. Sic quoque pauperes, & plebei penuriæ tempore has radices magna exfoderent copia, quas contunderent, lavarent, & farinam ex iis præpararent, uti hisce in regionibus cum Sagu fit, quam ad cibum adhibentes in pultem coquunt instar Papedæ, hoc autem sæpe adfert incommodum, quod, si nimium usurpetur, ac nimis diu, Hydropicum causset Sanguinem, & Diarrhæas excitet.

Declararunt quoque mihi siccatas radices non ita in ipsorum patria usitatas esse, quam apud alios populos ad luem Veneream curandam, quem in finem quoque in cunctas Indiæ Orientalis regiones deferuntur.

Quod *Pater Martinus* describit in Atlante suo Sinico, in sexta provincia Suchien dicta *pag.* 65. de *Folin*, quam veram vult æstimari radicem Chinæ, non adsentire possum. *Folin* enim nihil aliud est, quam quod Sinensium vulgus vocat *Hoelen*, ex Suchuena quoque adlatum, quæ radix est bulbosa, mollis, & sordide albicans interne, ad radices crescens vetustarum Pinorum, quæ neutiquam adfinis est ulli *Smilaci*, sed potius species *tuberis terræ*, ex ipso plurimorum Sinensium relatu, nulla proferens flagella, vel folia. Adsentior tamen quosdam hanc producere surculos, quantum audivi, ex quibus locis notari potest, ubi reconditur. Similem fere plantam describimus infra *libr.* 11. *cap.* 17. in *Tubere regio.*

Si itaque vera fuerit *Radix Chinæ* planta ista, quæ pro hac fuit transmissa a Portugallo quodam patre ex Makkau circa annum 1682. Bataviam reverendo Domino *Theodoro Sassio*. Item ista planta, quæ mihi anno 1685. ex Ternata fuit transmissa, ibique deducta ex Mindanaua, utræque sub nomine *veræ radicis Chinæ*, tum credendum mihi est *Christoph. Acostam* non veram, sed spuriam vidisse Chinam, circa Goam crescentem, quæ forte eadem est, cum præcedente *Pseudochina*, spinosam enim dicit esse, quum in utrisque hisce plantis nullas observaverim spinas, vel ipsarum quasdam partes, vel vestigia.

LXII. HOOFDSTUK.

Aanmerking op de China Wortel, en de Sarsa Parilla.

D*Ewyl ik de voorgaande plante een* bastaart China *hebbe genoemt, zoo was nu nodig de beschryving der gedaante van de opregte Radix China daar by te doen, doch 't zelve kan ik nog niet doen, als hebbende dezelven in haar regte Vaderland nooit zien groejen, ik moet my dierhalven behelpen met 't geene andere Autheuren schryven, en met een halve kennisse genomen van een plantje, dat ik daar van gehad hebbe.*

Dat Radix China een zoorte van Smilax aspera *zy, getuigt onder anderen* Christoph. Acosta cap. 29. *daar hy zegt, dat ze in de Malabaarze landen ook wassen, met lange doornachtige ranken, op het meeste schaars een pink dik, de* ftekende Winden *gelyk, met bladeren van* breedbladige Weegbree. *De wortelen zyn zomtyds een vuist dik, merendeels kleinder, en veele by malkander hangende, binnen zommige wit, zommige roodachtig. Hy noemt ze in zyn Sinees* Lampatan, *in Decan* Lampaos, *Canaryns* Bonti, *in 't Turks, Arabies, en Persies* Coph China.

Ik hebbe eenige Sineezen ondervraagt, die haar vermaten dezelven wel te kennen, dewelke my verklaarden, dat onze Amboinsche bastaart China, te weten de smalbladige aan wasdom, wortelen, en bladeren redelyk wel over een quamen met de regte Radix China, die in haar land wast, ook op dezelve manier de bomen opliep, en zig over al omslingerde, doch zy waren niet eenparig daar in, of de hare doornen hadden of niet, zommigen zeiden ja, de meesten zeide neen.

Het zoude wel konnen zyn, dat de onderste stelen naast den wortel eenige doornen hebben, de andere niet, en dat zy daar zoo naauw niet opgelet hebben.

De wortelen waren grooter, zagter, van binnen witachtig, en hadden zoo veel harde vazelingen niet, maar aan de weinige, en dunne, die zy hadden, hingen andere kleine knobbels, gelyk men aan 't Combili ziet.

De jonge wortelen zyn daar zoo mals, dat men ze onder de asshe braden, en eeten kan als Oebis. Zoo zouden ook de arme luiden by diere tyden, deze wortelen in meenigten uitgraven, dezelve stoten, wasschen, en een meel daar uit bereiden, gelyk men hier te lande met de Sagu doed, 't welk zy dan in de kost gebruikende tot een bry kooken, gelyk Papeda, doch het brengt dikwils dit ongemak by, dat het te veel, en langen tyd gebruikt, waterzugtig Bloed, en Buikloop veroorzake.

Ook verklaardenze, dat de gedroogde wortelen niet zoo zeer in haar land als by anderen in gebruik zyn, om de Pokken te geneezen, tot welken einde zy ook in landen van Oost-Indien vervoerd werden.

Het geene Pater Martinus *beschryft in zyn Sineezen Atlas in de sesde provintie Suchuen* pag. 65. *van* Folin, *'t welk hy voor een opregte Radix China wil gehouden hebben, kan ik daar voor niet aanneemen. Want* Folin *is anders niet dan 't geene de gemeene Sineezen* Hoelen *noemen, en ook uit Succhuen gebracht werd, een bolachtige wortel, week, en vuil-wit van binnen, omtrent de wortelen van oude Pynbomen groejende, geenzins uit de maagschap van eenig* Smilax, *maar veel eer een slag van* Tuber terræ, *na 't verhaal van de meeste Sineezen, geen ranken nog bladeren voortbrengende. Bekenne echter geboort te hebben, dat het eenige uitspruitzels voortbrenge, waar aan men den plaats bekennen kan, daar het leidt. Diergelyk gewas wy* lib. 11. cap. 17. *beschryven in* Tuber regium.

Indien het nu een regte Radix China *geweest is de plante, dewelke daar voor gehouden is door zekeren Portugeezen Pater uit Makkau, omtrent 't jaar* 1682. *na Batavia aan de Eerwaarde Heer* Theodorus Saff. *Als mede die plante, dewelke my Anno* 1685. *uit Ternaten toegekomen is, aldaar overgebracht uit Mindanau, beide onder den naam van* opregte Radix China, *zoo moet ik gelooven, dat* Christoph. Acosta *niet de opregte, maar een bastaard China gezien heeft, omtrent Goa groejende, en misschien dezelve met de voorgaande* Pseudochina, *want hy maaktze doornachtig, daar wy aan die beide voorschreeven planten niet met al van doornen gemerkt hebben.*

Plan- By

Plantæ Domino Sassio missæ rudis addita fuerat ab isto patre delineatio, quæ sarmentum repræsentabat trifoliatum, quorum quodvis vix digitum longum, ac pollicem latum erat, in brevem obtusumque desinens apicem, nec plures uno medio nervo notabantur, qui fuscus delineatus erat.

Quodvis folium solitarium locatum erat ex nodo suo proveniens, atque inter interstitia circinnæ quædam conspiciebantur, seu claviculæ, addita porro erat brevis latina descriptio, ab eodem patre exarata, quæ utræque mecum communicatæ sunt liberalitate Botanici *Herbert de Jager*. Descriptionem hic addere inutile duxi, quum parum inlustrabat plantæ formam, auctor enim sese referebat ad vivam plantam a se transmissam in vase amplo, seu fictili, quæ in Maccaua jam emiserat sarmentum decem pedes longum, sed quod amputaverat; ut iterim novum regerminaret, uti & Bataviæ ad orgyæ longitudinem jam excreverat, sed dein iterum interuit magno damno, & tædio Botanicorum, qui hinc plenariam celebris hujus plantæ huc usque desiderant descriptionem.

Quatuor autem, vel quinque istæ plantulæ ex Ternata mihi transmissæ haud meliorem sortitæ fuere effectum, quum plurimæ fere jam interierint, reliquæ nos spe, & timore fallunt, varios emittebant caules ex unica radice ad ulnæ altitudinem, circa quas aliæ excrescebant plantulæ.

Caules hi potissimum erant erecti, vix minimum digitum crassi, rotundi, & glabri, herbacei, & flexiles, in multos articulos distincti. In superioribus folia locabantur solitaria, brevibus, ac crassiusculis in petiolis, minimum digitum circiter longis, illa vero binos digitos lata erant, utrimque in rotundum apicem excurrentia, crassa, pinguia, & mollia. Ipsorum oræ deorsum flexæ erant, ita ut subtus planum referrent cochleare, nullæque in hisce conspiciebantur venæ, nisi nervus medius, qui subtus acuto dorso protuberabat, ac superius sulcum formabat.

Ex sauciatis petiolis, ac foliis succus exstillabat viscosus serosusque, nullæ autem plantæ ullas gerebant claviculas, quum forte nimis teneræ adhuc essent, nullæ quoque in hisce observabantur spinæ, vel quod has æmulatur, crassæque summitates a Sole magna ex parte adustæ erant, vel a Cicadis comestæ, atque post anni spatium omnes interiere, ita ut nulla spes mihi amplius supersit, perfectam hujus speciei videre plantam; sufficiat itaque ex iis animadvertisse formam, & foliorum situm quodammodo convenire cum nostra *Pseudochina*, licet veræ folia non tribus istis nervis distincta sint, uti nostra. In ipsa Sina ejus binæ obcurrunt species. Alba, quæ mollissima, & optima, quæque femina habetur, potissimum defertur ex provincia Canton. Russior, & durior mas vulgo habitus in provincia crescit Fockien, sed plerumque sponte, atque silvestris est; unde & evenit, uti in præcedenti fuit dictum capite, hosce incolas semper marem, & feminam, h. e. russam, & albam simul vendere, quumque Sinenses mercatores russam non habent, tum in usum vocant Pseudochinam descriptam, quam in hisce inveniunt regionibus.

Nomen. Pharmacopæorum Lingua Latina hæc radix vocatur *Radix China*, cujus ultima vox Belgice legenda est *Tsjina*, seu *Tschina*, uti Portugalli suum *Ch* pronunciant, Latine vero ista regio vocanda est *Sina*, uti *Pater Martinus* in Atlante suo Sinico, aliique viri docti id satis demonstrarunt. Malaice vocatur *Caju Tsjina*, & *Ubat Radja*.

A Sinensibus nostris nunquam aliter audivi vocatam nisi *Boytsi*, & *Boetsi*, *Folin* enim, seu *Hoelen* ab illis omnibus pro alia habetur planta, nempe pro *Tubere terræ*.

Nomen *Lampaban*, quod ipsi *Acosta* tribuit, ipsis ignotum est. Russam Fockensem peculiariter vocant *Thouboytsi*, h. e. terrestris *Radix China*, quum in silvestribus montibus sine ulla cultura crescat, & proveniat.

Usus. De usu veræ Radicis Chinæ hic amplam descriptionem facere non est animus, quum hic non crescit, sed lectores ablego ad scripta *Garciæ Ab Orta*, & *Christob. Acostæ*, solummodo hic addam, binas me observasse res, quæ vires spectant hujus radicis, qua in re a Sinensium sententia differimus.

Nos

By de plante aan de Heer Saff gezonden, was door gemelde Pater gevoegt een groove afteekeninge van een rank met drie bladeren, ieder schaars een vinger lang, en een duim breed, met een korte stompe spitze, en niet meer dan een enkele middel-zenuwe, dewelke bruinachtig geteekent was.

Ieder blad stond alleen aan zyn lid, en tusschen beiden waren eenige krullen, of clauwieren geteekent, nog was daar by een korte beschryvinge in 't Latyn, door dien zelve Pater gestelt, beide my medegedeelt door mildadigheid van den geleerden Botanicus Herbert de Jager. *De beschryvinge heb ik niet nodig geacht hier in te voegen, dewyl men daar uit weinig begrypen konde van de gedaante der plante, refererende zig den Schryver op de leevende plante, door hem overgezonden, in een breed aarde vat gezet, dewelke al in Maccau een rank gezet hadde van wel tien voeten lang, doch van hem afgesneeden was, op dat ze onder wegens een nieuwe zoude voortbrengen, gelyk ze ook op Batavia alreede een vadem lang uitgeschooten was, doch is naderhant weder uitgegaan, tot groot leedwezen van de liefhebbers, dewelke daar door tot nog toe een volkomen beschryving van die vermaarde plante missen moeten.*

De vier a vyf plantjes ons uit Ternaten toegezonden hebben niet veel beter geluk gehad, als zynde de meeste alreets uitgegaan, de resterende houden ons tusschen hoop en vrees; Zy schooten op met verscheide stelen uit eene wortel, tot de hoogte van een elle, rondom dewelke andere plantjes voort quamen.

De stelen stonden meest opgeregt, schaars een pink dik, rond, en glad, kruidachtig, en buigzaam, in veele leden verdeelt. Aan de bovenste stonden de bladeren enkel, op korte dikke steeltjes, omtrent een pink lank, twee vingers breed, achter en vooren in een ronde spitze toelopende, dik, vet, en mals. De randen waren neerwaarts gebogen, zoo dat ze van onderen een vlak lepeltje geleeken, geen anderen aderen zag men daar aan, dan een middelzenuwe, dewelke van onderen met een scherpe rugge uitbuilde, en boven een groeve maakte.

Uit de gekwetste stelen, en bladeren liep een kleeverige weyachtige zap, maar geene van alle heeft eenige clauwieren voortgebragt, dewyl ze misschien nog te jong waren, van doornen, of doorens gelyken was 'er ook niets aan te zien, en de dikke toppen waren meest van de Zonne verzengt, of door de Sprinkhanen afgegeeten, en zyn na een jaar al te zamen uitgegaan, zoo dat ik nu geen hoope hebbe een volkome plante daar van te zien, en laat my genoegen daar uit te bemerken, dat de gedaante, en stand der bladeren, eenige overeenkomst vertoonen met onze Pseudochina, *hoewel de bladeren van de regte geen drie ribben vertoonen, gelyk de onze. In Sina zelfs heeft men twee zoorten daar van. De witte, malste, en beste, die men voor 't wyfken houd, brengt men meest uit de provintie Canton. De rossere, en hardere voor 't manneken gehouden, groeid in de provintie Fockien, en meest in 't wild, waar van daan het gekomen is, gelyk in 't voorgaande capittel gezegt, dat deze Inlanders altyd manneken, en wyfken, dat is rosse, en witte te zamen willen koopen, en als dan de Sineezen Kramers de rosse juist niet hebben, zoo behelpenze haar met de voorschreeven Pseudochina, die ze in deze landen vinden.*

Naam. *In 't Apotheekers Latyn noemd men deze wortel* Radix China, *waar van men het laatste woord in 't Duits moet leezen* Tsjina, *of* Tschina, *gelyk de Portugeezen haar* Ch *uitspreeken, doch in 't Latyn moet men dat land noemen* Sina, *gelyk* Pater Martinus *in zyn Sineezen Atlas, en andere geleerde genoegzaam aanwyzen. In 't Maleyts noemd men ze* Caju Tsjina, *en* Ubat Radja.

Ik hebze van onze Sineezen nooit anders horen noemen, dan Boytsi, *en* Boetsi, *maar het* Folin, *of* Hoelen, *werd van hun allen voor een ander gewas gehouden, namentlyk voor een* Tuber terræ.

De naam Lampaban, *die hem* Acosta *geeft, is by hun lieden onbekend. De rosse Fockienze noemen ze in 't bezonder* Thouboytsi, *dat is landelyke* Radix China, *om dat ze in 't wilde gebergte zonder eenige queekinge groeid.*

Gebruik. *Aangaande het gebruik van de regte Radix China wil ik alhier niet uitvoerelyk handelen, dewyl ze hier niet wast, maar den leezer wyzen tot de schriften van* Garcias ab Orta, *en* Christoph. Acosta, *alleenlyk moet ik hier aanroeren, dat ik twee dingen aangemerkt hebbe, aangaande de kragten van deze wortel, daar in wy van 't gevoelen der Sineezen verschillen.*

Want

Nos enim Europæi cum plurimis incolis *Radicem Chinæ* habemus mollibus, ac subtilibus ex partibus constantem, sudorem excitantem, calefacientem, & exsiccantem. Uti *Garcias libr.* 1. *arom. cap.* 38. de se ipso testatur, sese post frequentem hujus radicis usum in tantam incidisse Hepatis exæstuationem, ut totum ejus corpus Erysipelatosum, & inflammatum quasi fuerit. Sic quoque varii incolæ per continuum hujus Decocti usum in tales incidere corporis exæstuationes, licet caussa ejus quoque adscribi possit ferventibus aromatibus, quæ plerumque ejus decocto admiscentur. Contra dicunt Sinenses radicem Chinæ constare quidem ex tenuibus, & subtilibus partibus, sed ipsi distincte adscribunt refrigerantem, & debilitantem qualitatem, ad cujus argumentum, & demonstrationem adducunt, multôs pauperes in Sina recentes exfodere radices, & ad cibum adhibere, unde incidunt in Diarrhæam, Hydropem, & Paralysin, qui itaque effectus sunt frigoris, non vero caloris.

Secundo quam maxime miror Sinensium relatum, hanc nempe radicem in patria sua non æstimari, nec in re Medica esse in usu, sed solummodo inservire pabulo pauperum penuriæ tempore, quod mihi etiam adparuit ex laudata Portugallici patris epistola, in qua Sinenses declarant, hujus radicis usum melius notum esse Europæis, quam sibi ipsis. Item recentem radicem debiles possidere virtutes, unde & duplex ejus requiritur dosis, quum tamen credamus, notitiam, & usum hujus radicis ex istis regionibus ad nos pervenisse, uti præ aliis *Garcias l. c.* testatur, ejus adventu in Indiam anno Christi 1535. primo a Sinensibus mercatoribus hanc radicem Malaccam, atque inde Goam fuisse transportatam, & notam factam, quam in navibus secum ducebant non ad cibum, sed ad medicamentum, atque Portugallos tum temporis ab ipsis edoctos fuisse ejus usum. unde & ab illo tempore omiserunt usum Ligni Guajaci.

Unius alteriusve rei discrimem forte ulteriore investigatione componi posset, sed non lubet mihi multum temporis hisce terere, quum Medicinam non profitear, hoc autem scio, Sinenses multa aromata, quæ nos habemus calida usque in quartum gradum, dicere frigidæ esse naturæ, quod forte fortuna verum est, quæ enim exstinguunt naturalem nostrum, & temperatum calorem in corpore nostro, necessario hoc debent frigidum reddere, gracile, & lividum.

Sarsam Parillam, & *Radicem Chinæ* ad unum idemque pertinere genus, ad *Smilacem* nempe *asperam*, credere coactus fui, quum in fasciculis *Sarsæ Parillæ*, qui ex India Occidentali advehuntur, aliquando invenerim totos fasciculos, in quibus quadraginta, vel quinquaginta fibrillæ, quæ pro Sarsa Parilla adhibentur, ex unica diversa primaria dependebant radice, quæ omnino similis erat Radici Chinæ, vel saltem spuriæ nostræ Chinæ. Fibrillæ hæ interne lignosum nec rumpendum gerebant nervum, erantque hic & illic obtusis spinulis notatæ, uti in nostra Pseudochina; Ad majorem autem comprobationem hic adferam ea, quæ *Piso* scribit *libr.* 4. *cap.* 56. tres nempe *Pseudochinæ* species in Brasilia crescere, quæ ibi *Jupicanga* vocatur, quarum una tantum in usu est, quæque a binis aliis non usualibus distinguitur, quum vera minimas gerat spinas, radixque interne russa, cæterum forma sibi similes, folia gerentes Plantaginis, multasque proferunt baccas coloris aurantii, longisque lentisque flagellis arbores adscendunt. Ab incolis ad eosdem adfectus adhibetur, ad quos vera Radix Chinæ in usu est, licet debilioris sit virtutis.

Eodem in capite hanc describit *Sarsam Parillam*, quæ in Brasilia *Ira Pecanga* vocatur, cui eadem tribuit folia fructusque cum priore, excepto quod hujus baccæ primo virides, dein rubræ, ac tandem nigræ sint, in quibus dura quædam reconduntur ossicula, in radicibus autem magna detegitur differentia, quæ ad quosvis morbos Chronicos adhibentur. Putat forte primariam radicem unius, ac fibrillas alterius radicis, quæ re vera multum differunt, non adtendens, fibrillas Sarsæ Parillæ talem quoque habere transversalem majorem radicem, quam *Pseudochina* habet.

Want wy Europeanen met de meeste Inlanders houden de Radix China *voor lugtig, subtiel, en dun van deelen, zweetmakende, verhittende, en uitdrogende. Gelyk* Garcias lib. 1. arom. cap. 38. *van zig zelfs getuigt, dat hy na sterk gebruik van deze wortel in zulke verhittinge des levers gevallen zy, dat hem 't geheele lyf uitgeslagen zy met rooze, en vuurigheid. Zoo zyn 'er ook verscheide perzoonen onder de Inlanders door sterk gebruik van 't Decoctum in diergelyke verhittinge gevallen, hoewel men de oorzaak daar van ook toeschryven kan aan de heete speceryen, die ze gemeenelyk onder het decoctum mengen. Daar tegen zeggen de Sineezen, dat de Radix China, wel dun, en lugtig van deelen zy, maar schryven haar uitdrukkelyk een verkoudende, en slapmakende eigenschap toe, tot bewys hier van bybrengende, dat veele arme lieden in Sina de versche wortels uitgraven, en tot de kost gebruiken, waar door die vervallen tot Buikloop, Waterzugt, en Lamnigheid, het welk immers effecten van koude, en niet van hitte zyn.*

Ten anderen ben ik verwondert over 't zeggen der Sineezen, dat deze wortel in haar land niet geacht, en in de Medicynen niet gebruikelyk zy, maar alleen tot voedzel van arme lieden te verstrekken in hongers nood, 't welk my ook gebleeken is uit den voorgenoemden brief van den Portugeezen Pater, waar in de Sineezen verklaren, dat het gebruik dezer wortel de Europeanen beter bekend zy dan hun lieden. Als mede dat de versche wortel slap van kragt is, en daarom een dubbelde portie moet gebruikt worden, daar wy nogtans gelooven, dat de kennisse, en 't gebruik dezer wortel eerst uit haar land gekomen zy, gelyk onder anderen Garcias loco cit. *getuigt, dat by zyn aankomst in Indien Anno Christi* 1535. *eerstmaal door de Sineeze kooplieden te Malacca, en van daar na Goa gebracht is, en in kennisse gekomen zy, die ze op hare scheepen by zig hadden, niet om de kost, maar om haar te cureeren, en dat de Portugeezen doenmaal zulks van haar geleert hebben, van doen af verlatende het gebruik van 't Lignum Guajacum.*

Het verschil van 't een en 't ander zoude men misschien by nader onderzoek konnen effenen, doch het lust my niet veel tyd daar mede te spillen, als die van de Medicynen geen professie make, maar dit weet ik, dat de Sineezen veele speceryen, die wy voor heet ook in den vierden graat houden, koud van aard zeggen te zyn, 't welk by geval waar is, want uitdovende de natuurlyke, en gematigde hitte in ons lichaam, moet het zelve noodzakelyk koud, mager, en ongezien werden.

Dat nu Sarsa Parilla, *en* Radix China *onder een geslagt van kruiden behooren, namentlyk de* Smilax aspera, *heeft my bewoogen te gelooven, dewyl ik onder de bosjes van* Sarsa Parilla, *die men uit West-Indien brengt, zomtyds gevonden heb geheele bosjes, daar veertig a vyftig vazelingen, die men voor Sarsa Parilla gebruikt, aan eene dwersse hooft-wortel hongen, dewelke gansch gelyk was de Radix China, of immers onze bastaart China. De vazelingen hadden van binnen een onverbrekelyke houtachtige zenuwe, ook waren die hier en daar met stompe doorntjes bezet, gelyk aan onze Pseudochina; Tot meerder bewys breng ik hier by, 't geene* Piso *schryft* lib. 4. cap. 56. *dat 'er drie zoorten van* Pseudochina *in Brasil wassen, aldaar* Jupicanga *genaamt, waar van maar eene gebruikelyk is, van de andere twee onbruikbare te onderscheiden, om dat de regte de minste doorns heeft, en de wortel van binnen ros, anders aan gedaante malkanderen gelyk, met bladeren als Plantago, veele Besien dragende, die goud-geel zyn, en met lange taaje ranken de bomen beklimmende. Zy werd van de Inwoonders tot dezelfde gebreeken gebruikt, als de regte Radix China, hoewel ze wat slapper van kragten is.*

In 't zelve capittel beschryft hy deze Sarsa Parilla, *in Brasil* Ira Pecanga *genaamt, die hy dezelfde bladeren, en vruchten geeft met de voorgaande, behalven dat deze Besien eerst groen zynde, daar na rood, ten laatsten zwart werden, met eenige harde steentjes daar in, maar de wortelen zouden veel verschillen, die tegens allerlei sleepende ziektens gebruikt werden. Hy betragt misschien de Hooft-wortel van 't eene, en de vazelingen van 't ander, dewelke in der daad verschillen, zonder 'er op te letten, dat de vazelingen aan de Sarsa Parilla ook een zulke dwerze hooft-wortel hebben, als de* Pseudochina.

Franciſcus Ximenes diverſas quoque deſcribit *radicis Chinæ* ſpecies, hic & illic in India Occidentali creſcentes, optima vero ex Honduris adfertur, quæ maxime in Europam defertur.

In Mexica vocatur *Mecapatli*, dicitque multos haſce plantas pro unis eisdemque habere ſpeciebus, tantummodo radicibus diverſas.

Franciſcus Ximenes *beſchryft ook verſcheide zoorten van* Radix China, *hier en daar in Weſt-Indien waſſende, doch de beſte komt uit de Honduras, die meeſt na Europa vervoerd werd.*

Zy werd in Mexico Mecapatli *genaamt, hy bekend ook, dat veele deze planten voor eenderlei geſlachte houden, alleenlyk in de wortelen verſchillende.*

CAPUT SEXAGESIMUM TERTIUM.

Ubium Nummularium. Taly Cupan.

ALterum genus ſpinoſorum Convolvulorum propius ad Ubia accedit, atque ab incolis pro Ubio ſilveſtri habetur, in binas diviſum ſpecies. Quarum prima eſt frugifera, ſeu femina: altera florifera, ſeu mas, utræque hoc in capite deſcriptæ.

Primo *Taly Coepan*, h. e. biobuli funis, inferne gerit ſpinoſiſſimos, & parum ſtriatos, obſcureque virentes caules, in amplos articulos diſtinctos, qui tam denſe curtis armati ſunt ſpinis, ut vix tangi posſint, ſuperius vero caules rotundi ſunt, pennam crasſi, ac ſpinæ magis vagæ, ita ut in quibusdam flagellis fere nullæ conſpiciantur, quædam vero unam alteramve gerunt modo ad nodum, quæque non vulnerant. Inferiora flagella quasdam orgyas longa ſunt, dein ſeſe in tenues dividunt chordulas, ſeu ſarmenta, lenta, nec rumpenda, quæ folia ſuſtinent, ac firmiter ſeſe circumvolvunt.

Folia bina ſibi obponuntur, ſine claviculis, longiuſculis inſidentia petiolis, qui bina gerunt craſſiuſcula genicula, quorum unum ad ſuum ortum incurvum eſt, alterum rectum prope folium, atque ex illorum alis aliquando unum, aliquando bina nova excreſcunt ſarmenta, ita ut in uno articulo ſex aliquando reperiantur caules. Folia optime referunt illa Ubiorum, ſuisque petiolis ſibi obponuntur, quædam etiam cruciata ſunt, inferius rotundis auriculis donata, ſed non profundum formant ſulcum, quædam enim ibi fere plana ſunt, ac ſuperius in oblongum deſinunt apicem, vix quinque pollices longa, ac tres transverſales digitos lata, firma, glabra, intenſe virentia, ſubtus tribus acutis nervis longitudinalibus notata, ac binis aliis minoribus ad inferiores oras. Deciduorum foliorum petioli in breves obtuſasque degenerant ſpinas, ſeu hamos, ſi craſſiſſima ſarmenta inflectantur, vel torqueantur, ſtrident quaſi, ac pluvioſo tempore tractata ſubtilem emittunt ſuccum, vel farinam, quæ cutim tangens pruritum cauſſat.

Extrema ſarmenta ſeſe dividunt in longos quosdam caules, ulnam vel binos pedes longos, in quibus primo conſpiciuntur bigona capitula, ſine notabili flore, uti in *Ubio fructifero*, ſeu *Abuo*, ex illis mox fructus excreſcunt, forma ſua ex tribus compoſiti alis, in triangulo poſitis, in quibus nulla fere ſolida detegitur ſubſtantia, ſuntque primo virides, dein gilvi, nec diu clauſi manent. Per Solem enim hi fructus tacti mox dehiſcunt in tria paria, quæ inferius ad pedunculum connexa dependent, quodvis vero par componitur ex binis rotundis, & firmis pelliculis, chartaceis quaſi, ita ut compoſita ſint ex binis dimidiis partibus binarum diſtinctarum alarum, quæ angulum formant 120. circiter graduum, intusque eleganter argentei ſunt hi fructus, glabri, & ſplendentes, præſertim ſi Sol hos inradiat, e longinquo autem referunt amenta quædam, ex quibus undique dependent plurimi Hollandici biobuli. Quamdiu clauſi erant, quævis ala inter binas ſuas janúas abſcondebat ingentem, ac fuſcam ſquamam, in medio craſſiuſculam, quæ ſemen eſt, mox deciduum, quum fructus ſeſe aperit, ac per ventum projicitur, unde & raro maturum in hoc detegitur ſemen, tria vero iſtorum parietum paria cum circulis intermediis diu ex cauliculis dependent. Hujus radix duplex quoque eſt, uti in *Pſeudochina.*

Genui-

LXIII. HOOFDSTUK.

De Penning Oebi.

HEt tweede geſlacht van de ſteekende Winden komt nader met de Oebiſſe overeen, en werd van de Inlanders voor een wilde Oebi gehouden, verdeeld in twee zoorten. De eerſte vruchtdragende, of wyfken: de tweede bloemdragende, of manneken, beide in dit Capittel beſchreeven.*

De eerſte Taly Coepan, *dat is dubbeltjes touw, heeft van onderen zeer doornachtige, en wat geſtreepte donkergroene ſtelen, in wyde leden verdeelt, en zoo digt met korte doorntjes bezet, dat men ze qualyk aantaſten durft, doch na boven toe werden de ſtelen regt rond, een ſchaft dik, en de doornen werden ydel, zoo dat ze zommige ranken ſchier geheel niet hebben, zommige hebben 'er maar een, of twee by de knien, die echter niet quetzen. De onderſte ranken zyn eenige vademen lang bloot, daar na verdeelenze hun in dunne Chordulen, taai, en onverbreekelyk, die de bladeren dragen, en zig vaſt omſlingeren.*

De bladeren ſtaan twee en twee tegens malkanderen, zonder clauwieren, op langachtige ſtelen, die twee dikachtige knien hebben, het eene krom by zyn oorſpronk, het andere regt by het blad, komende uit haren ſchoot zomtyds een, zomtyds twee nieuwe ranken voort, zoo dat men aan een lid zomtyds zes ſtelen ziet. De bladeren gelyken zeer wel na de Oebis-bladeren, ſtaan ook met hare ſtelen na malkanderen, en zommige in 't kruis over malkanderen geboogen, achter met ronde billen, doch geen diepe keep makende, want zommige aldaar ſchier vlak zyn, en vooren met een langachtige ſpitze, ſchaars vyf duimen lang, en drie dwers vingers breed, ſtyf, glad, booggroen, van onderen met drie ſcherpe zenuwen in de lengte, en nog twee kleendere by de agterſte kanten. De ſtelen van de afgevallene bladeren veranderen in korte ſtompe doornen, of haken. Als men de dikſte ranken buigt, of draaid, zoo krakenze zeer, en by regenachtig weer gehandelt, ſpattenze een ſubtilen zap, of ſtof uit, die op de huid komende een jeuken veroorzaakt.

De uiterſte ranken delen hun in ettelyke lange ſtelen, een elle, of twee voeten lang, daar aan men eerſtelyk twee hoekige knopjes ziet, zonder merkelyk bloeizel, gelyk aan het Ubium fructiferum, *ofte de* Ahuo, *daar uit ſtraks de vruchten werden in hare volkome gedaante, gemaakt van drie vlerken, regt in een drieangel te zamen gevoegt, zoo dat ſchier niets maſſiefs daar aan is, eerſt groen, daar na vaal, en blyven niet lange geſlooten: Want door de Zon geraakt zynde, berſtenze ſtraks open, in drie paren, agter by den ſteel aan malkander hangende, ieder paar is gemaakt van twee ronde, en ſtyve vellekens, als parkementjes, zoo dat zy gemaakt zyn uit twee helften van twee byzondere vlerken, dewelke den hoek maken van omtrent* 120. *graden, binnen ſchoon zilververwig, glad, en glimmende, inzonderheid als de Zonne daar op ſchynt, van verre vertoonende veele ſnoeren vol Hollandze dubbeltjes. Doenze nog geſlooten waren, bergde ieder vlerk tuſſchen zyn twee deurtjes een groote, en bruine ſchubbe, in de midden dikachtig, dewelke het zaad is, terſtond uitvallende, het geen, als de vrucht haar opent, door de wind verwaaid werd, dies men zelden dit rype zaad daar in vindt, maar de drie paren deurtjes met de hoepels tuſſen de kanten blyven lang aan de ſteel hangen. De wortel is mede dubbelt, als aan de* Pſeudochina.

De

Genuina inferiorque radix Rapa eſt, paulo minor pugno, ex variis conſtans tuberculis, cujus ſubſtantia mollior eſt, quam in Pſeudochina, præſertim externa, quæ Ubii fere refert radicem, ſed cujus partes quam maxime inregulares ſunt, molles enim, ac lignoſæ, & in terram quaſi degeneratæ inveniuntur partes in una eademque Rapa, ſaporis aquei, & paululum amaricantis, ad cibum inepta, ac tempore penitus lignoſa eſt, nec major Nuce Juglande.

Supra & undique circa Rapam multæ, duræ, & lignoſæ locantur radices, ſeu fibrillæ, quarum tenuiſſimæ, & longiſſimæ juxta terræ ſuperficiem prorepunt, hic & illic parvas gerentes ſpinas, aliæ craſſiores, & molliores profundius in terram penetrant, Rapamque adeo obtegunt, ut conſpici nequeat. Hæ ultimæ hoc quoque peculiare habent, quod ad ortum tenuiores ſint, ac ſenſim magis craſſeſcant, hic & illic breves gerentes ſpinulas, illis Sarſæ Parillæ ſimiles, ex una autem radice tres, quatuor, & quinque excreſcunt caules, quorum ſemper unus alterve tenerior, ac minus ſpinoſus eſt reliquis, qui ſpinoſi ſunt, vetuſti, ac ſemi ſicci, atque hi fructus proferunt.

Secundo *Taly Oebi*, ſeu *florifer* haud multum a priore differt, ejus vero funis tenuior eſt, glabrior, minusque ſpinoſus, brevibus tantummodo hamulis armatus, inferior autem pars circa radicem ſpinoſiſſima eſt, ſtriata, nodoſaque, ac mox ſeſe dividit in laterales ramos, qui ad trium circiter pedum diſtantiam a radice magis vagas gerunt ſpinas, ac porro toti glabri ſunt, vix culmum craſſi, ac nihilominus lenti, nec difrumpendi.

Folia bina ſibi quoque obponuntur, prioribus ſimilia, ſed breviora, ac rotundis auriculis donata, ipſorum petioli rotundos quoque gerunt nodos, ſeu genicula. Quædam optime Ubiorum referunt folia, quædam rotundiora ſunt, inſtar foliorum Combilii, glabra penitus, tribus magnis, ac binis parvis nervis donata.

Flores ſimilibus in longis racemis progerminant, qui in longos laterales diſtincti ſunt ramos, ſuntque puſilla, alba, & rotunda capitula, vix ſeſe in floſculos aperientia, ac quodammodo gratum ſpirant odorem, ſed ſine fructibus decidunt.

Radix ejus duplex quoque eſt, primaria autem oblonga eſt gleba, pollicem referens, magis ad illam Pſeudochinæ adcedens, ſuperius obducta ſimilibus duris, & longis fibris, quarum craſſiſſimæ, illis Sarſæ Parillæ ſimiles ſunt, quævis vero radix unum modo alterumve emittit caulem, qui, uti dictum eſt, mox ſeſe dividit. Flores Februario, & Martio obſervantur. Maturusque fructus primæ ſpeciei Julio, & Auguſto, diu autem ex arboribus dependent, atque imaginarios repræſentant nummos e longinquo ſplendentes.

Nomen. Latine *Ubium Nummularium*, ac prima ſpecies *Taly Coepang*, & *Daun Pittis Pittis*, h. e. nummi, vel biobuli folium ob fructuum formam; Altera ſpecies *Taly Ubi* dicitur ex foliorum forma, Amboinice in Leytimora *Wariubi*, in Loehoea *Tawe*, quidam Amboinenſes hanc vocant quoque *Heli Tallan*, & *Talla Tallan*, ſed erronee, quum hoc nomen *Ubio Polypoidi* competat.

Locus. In minoribus creſcit ſilvis ad fluminum ripas, ubi arbores adſcendit, & ab ipſarum ramis dependit, fructibus ſuis ſpecioſis falſo nummos referentibus. Altera denſiorem gerit frondem, minoresque obtegit arbores ita ſua coma, ut vix dignoſci poſſint.

Uſus. Ambæ hæ ſpecies nullum peculiarem præbent uſum, nemo enim illam ejus cupit edere partem, quum ſuccus ejus pruritum cauſſet, locus autem circum has undique ab apris everſus eſt, qui ipſarum teneras comedunt radices, quas cito effodere oportet, quum tam facile lignoſæ evadant. Cæterum ipſarum flagella in ſilvis multum adhibentur ad ligacula ligni aliorumque onerum, ob excellentem ipſorum tenacitatem, quæ primo parum torquent, ſed vitandus eſt ipſorum ſuccus exſtillans, vel qui pluvioſo tempore depluit, quum cutis pruritum excitet.

Katu Katsjil Bracm. *Karandi* Portug. *Graboſa*, & *Fruita Barruga*. Belgice *Munniks keulen* in *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 36. deſcriptum quodammodo convenit cum *Ubio Nummulario* ſupra deſcripto, ſed noſtrum nullas gerit verrucas proliferas, unde & pro *Ubio Pomifero* habendum eſt.

Tabula

De eigentlyke en onderſte is een knol, wat minder dan een vuiſt, uit verſcheide knobbelen gemaakt, weeker van ſubſtantie, dan de Pſeudochina, inzonderheid van buiten ſchier een Oebis gelykende, doch zeer ongelyk van delen, want men vindt 'er weeke, houtachtige, en in aarde veranderde delen aan een en dezelfde knolle, waterachtig, en wat bitter van ſmaak, onbequaam tot de koſt, en met 'er tyd werdze ganſch houtachtig, en niet grooter dan een Ooker-noot.

Boven en rondom by de knollen ſtaan veele harde, en houtachtige wortelen, of vazelingen, waar van de dunſte, en hardſte langs het riſch der aarden kruipen, hier en daar kleene doorntjes hebbende, de andere dikke, en weekere gaan dieper in de aarde, en bedekken den knol zodanig, dat men hem niet zien kan. Deze laatſte hebben ook dit byzonder, dat ze by haren oorſpronk dunder zyn, en allenskens dikker werden, ook hier en daar met korte doorntjes bezet, de Sarſa Parilla gelyk, uit eene wortel ſchieten drie, vier, en vyf ſtelen op, waar van altyd de een of andere jonger, en min doornachtig is, andere zyn vol doornen, oud, en half droog, dewelke zyn die geene, die vruchten dragen.

De tweede Taly Oebi, *of het* bloemdragende *verſchilt niet veel van 't voorgaande, maar zyn touw is dunder, gladder, en min doornachtig, ſlegts met korte haakjes bezet, maar 't onderſte omtrent de wortel is vol doornen, geſtreept, en verdeelt zig ſtraks in zydetakken, die omtrent drie voeten van de wortel ydeler van doornen beginnen te werden, en voorts geheel glad zyn, qualyk een ſtroo-halm dik, niet te min taay, en onverbreekelyk.*

De bladeren ſtaan ook twee en twee tegens malkanderen, de voorgaande gelyk, doch korter, met ronde billen, en hare ſtelen hebben mede ronde knietjes. Zommige gelyken de Oebis-bladeren geheel wel, zommige zyn ronder als Combilis-bladeren, alle glad, met drie groote, en twee kleine zenuwen.

Het bloeizel komt aan diergelyke lange troſſen voort, in lange zyde-takken verdeelt, en het zyn kleene, witte, en ronde knopjes, die zig qualyk in bloempjes openen, en eenigzins lieffelyk rieken, doch zonder vrucht afvallen.

De wortel is ook dubbelt, de principale is een langwerpige knoeſt als een duim, de Pſeudochina gelyker, boven bedekt met diergelyke harde, en lange vazelingen, waar onder de dikſte, en langſte de Sarſa Parilla mede gelyken, ieder wortel geeft maar een, of twee ſtelen uit, die, als gezegt, zig ſtraks verdelen. Het bloeizel ziet men in February, en Maart. De rype vruchten van de eerſte zoorte zyn te zien in July, en Auguſtus, doch zy blyven lange aan de bomen hangen, en vertoonen dat geimagineerde geld van verre blinkende.

Naam. *In 't Latyn* Ubium Nummularium, *de eerſte zoorte* Taly Coepan, *en* Daun Pittis Pittis, *dat is* penning, *of* dubbeltjes-blad, *na de gedaante der vrugten; De tweede zoorte werd* Taly Ubi *genaamt, na de gedaante der bladeren, Amboins op Leytimor* Wariuhi, *op Lohoe* Tawe, *zommige Amboineezen noemen 't ook* Heli Tallan, *en* Talla Tallan, *doch abuſivelyk, dewyl zulken naam het* Ubium Polypoide *toekomt.*

Plaats. *Het waſt in 't kreupelboſch aan de randen van de rivieren, daar het de bomen oploopt, en van der zelver takken met zyn valſch geld pronkende afhangt. De tweede is digter van loof, en bedekt het kreupelboſch zodanig, dat men 't qualyk bekennen kan.*

Gebruik. *Beide deze zoorten hebben geen zonderlyk gebruik, want niemant daar van wat eeten wil, dewyl het een jeukende zap heeft, doch men ziet de plaatze rondom van de wilde Verkens omgewoeld, die zyn jonge wortelen opknappen, daar ze al gaauw by moeten zyn, om dat ze zoo licht houtachtig werden. Anders werden de ryskens in 't boſch veel gebruikt tot bindwerk van hout, en andere laſten, wegens hare uitnemende taajigheid, dezelve eerſt wat draajende, doch men moet zig wagten voor den zap, die daar uit ſpat, of by regenweer daar afloopt, en eenigzins jeuken op de huid veroorzaakt.*

Katu Katsjil *Bramm.* Karandi *Portug.* Graboſa, *en* Fruita Barruga. *Neerduits* Munniks keulen *in* Hort. Malab. part. 7. Fig. 36. *beſchreeven, heeft eenige overeenkomſt met het bovenſtaande* Ubium Nummularium, *doch het onze heeft geene byvruchten, of vratten, weshalven men het ook voor een* Ubium Pomiferum *mochte houden.*

De

Tabula Centesima Sexagesima Secunda

Ubium exhibet *Nummularium frugiferum.*

Tabula Centesima Sexagesima Tertia

Ubium exhibet *Nummularium floriferum.*

OBSERVATIO.

Ubia hæc proprie pertinent ad *Ubium silvestre* supra *capite* 15. descriptum, quod genus hodie *Dioscorea* vocatur, de quo vide *H. Cliff. p.* 459. & *notas istius cap.* 15.

De Hondert twee en zestigste Plaat

Vertoont het *Penning Oebi*, dat *vruchten* draagt.

De Hondert drie en zestigste Plaat

Vertoont het *bloemdragende Penning Oebi.*

AANMERKING.

Deze *Ubia* behooren eigentlyk tot het *wilde Ubium* boven in het 15*de hoofdstuk* beschreeven, welk geslacht hedendaags *Dioscorea* genaamt werd, waar over ziet de *H. Cliff. p.* 459. en de aanmerkingen op dat 15 *hoofdstuk.*

CAPUT SEXAGESIMUM QUARTUM.

Funis Crepitans. Tali Babounji.

FUnis crepitans duplex est, major, & minor. Primo *major Convolvulus* est, longissima gerens flagella, ex viridi, & fusco colore mixta, hisce folia adstant simplicia, cum illis *Halale* convenientia, suntque magna, & cordiformia, sed oræ prope petiolum nullum, vel parvum admodum formant sinum, quinque sexve pollices longa, ac paulo latiora, ad oras obscure dentata, seu mollibus, ac vagis obsita spinulis, quales in Scutellaria observantur. Horum costæ sibi sunt obpositæ, ac subtus parum fuscæ. Cuivis folio firma obponitur clavicula, quæ sese proximis nectit rebus. Flosculi pauci progerminant vagis in racemis, qui pusilli, & albi sunt instar illorum *Caju Laccæ*.

Fructus sunt uti capitula *Bonga Manoor*, primo rubri, dein nigricantes. Hic funis hanc habet proprietatem, ut, si viridis paululum modo inflectatur, crepitum edat, acsi frangeretur sine quadam tamen noxa.

Secundo *minor*, funis quoque est pollicem crassus, ex rotundo parum compressus, inferius cinereus, superius ex fusco, & obscure viridi colore distinctus, seu striatus. Folia ejus solitaria locantur, quibus teneræ obponuntur claviculæ, quatuor, & quinque pollices longa, tres quatuorve lata, inferius rotunde auriculata, cum plano sulco, ac cordiformia, ad oras mollibus spinulis obsessa, seu apicibus ad costarum extremum donata, uti in præcedente. Flores sunt instar prioris, sed minores.

Fructus sunt baccæ vagæ, hic & illic provenientes, illis Sambuci similes, sed magis oviformes, primo virides, dein nigræ, & glabræ, succosæ, & duro ossiculo intus repletæ.

Funis hic majorem edit strepitum priore, si flectatur, sesesque in multa dividit flagella, ac longos funes undique dispersos, hic & illic longa emittentes fila, & fibrillas, quæ in terra radiculas porro formant, quæ lentissimæ sunt, ac fere disrumpi nequeunt, qualia, & cuncta sunt flagella.

Radix ejus longissima quoque est, ad aliquam distantiam sub terra sese abscondens, ac dein supra eam sese parum elevans, & iterum terram petens, interim sese dividit in crassas fibrillas, quæ hic & illic novos producunt surculos, ita ut tandem vera amplius dignosci nequeat. Cortex ejus viscosus est, ac lentus, odoris gravis instar Tommon. Maturi fructus Martio observantur, & Aprili, utriusque speciei rami prope ortum geniculati sunt, uti & folia, sed potissimum in prima specie.

Nomen. Latine *Funis crepitans.* Malaice *Tali Babounji*, h. e. *Funis crepitans*, & *Daun Ubi*, ob foliorum formam cum *Ubio Pomifero.* Amboinice *Aylohun Ubi.* Secunda species peculiariter vocatur *Daun Bisol*, & *Daun Apostema.* In Baleya *Sambong Tulang*, h. e. *Consolida ossium.* Ternatice *Goemi Rotto Rotto*, h. e. *funis crepitans*, ac sic apud Amboinenses quosdam *Wari Lottu Lottu.*

Locus.

LXIV. HOOFDSTUK.

De krakende touwe-struik.

FUnis crepitans *is tweederlei, groot, en klein.*

De eerste groote *is een* Convolvulus, *met zeer lange ranken, groen, en bruin door malkander gemengt, daar aan staan de bladeren enkeld, gelykende die van 't ander* Halale, *groot, en hertformig, doch de billen maken by den steel geene, of een kleine kloove, vyf, en zes duimen lank, wat breeder, aan de kanten donker getant, of bezet met ydele, en weeke doorntjes, gelyk men ziet aan Scutellaria. De ribben staan tegens malkanderen, en zyn van onderen wat bruin. Tegen over ieder blad staat een styf clauwiertje, waar mede het zig aan de naaste dingen vast maakt. De bloempjes komen weinig voort aan ydele trossen, zynde kleen, en wit, als die van* Caju Lacca.

De vruchten zyn als knopen van Bonga Manoor, *eerst rood, daarna zwartachtig. Dit touw heeft die eigenschap, dat, als men de groene maar een weinig buigt, kraakt het als of 't in stukken was, echter zonder letzel.*

De tweede het kleene, *is mede een touw, een duim dik, uit den ronden wat gedrukt, beneden graauw, boven uit den donker-groenen, en bruinen gestreept. De bladeren staan enkeld, met jonge clauwiertjes tegen over, vier, en vyf duimen lang, drie, en vier breed, achter rond gebilt, met een vlakke kloove, en hertformig, aan de kanten met weeke doorntjes, of spitsjes aan de einden van de ribben bezet als de voorgaande. Het bloeizel is als aan 't voorige, doch kleinder.*

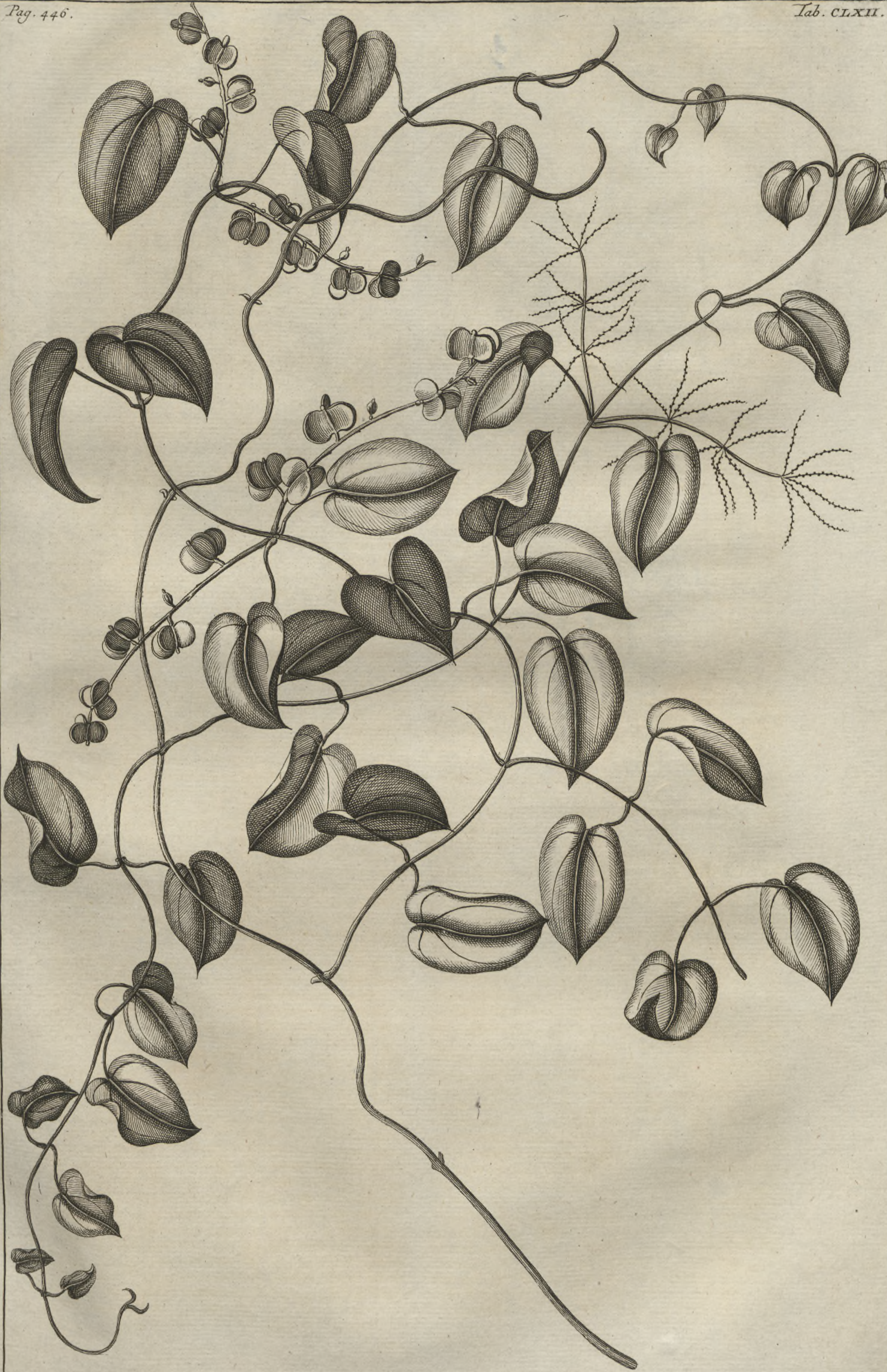
De vruchten zyn ydele besien, hier en daar een, of twee voortkomende, de Vlierbesien gelyk, doch meer eyformig, eerst groen, daar na zwart, en glad, binnen zappig, met een hard steentje.

Dit touw kraakt meer als het voorige, als men 't buigt, verdeelt zig in veele ranken, en lange takken wyd en zyd, hier en daar lange draaden, en vazelingen uitschietende, die weder in de aarde wortelen, zeer taai, en schier onverbreekelyk, gelyk alle de ranken.

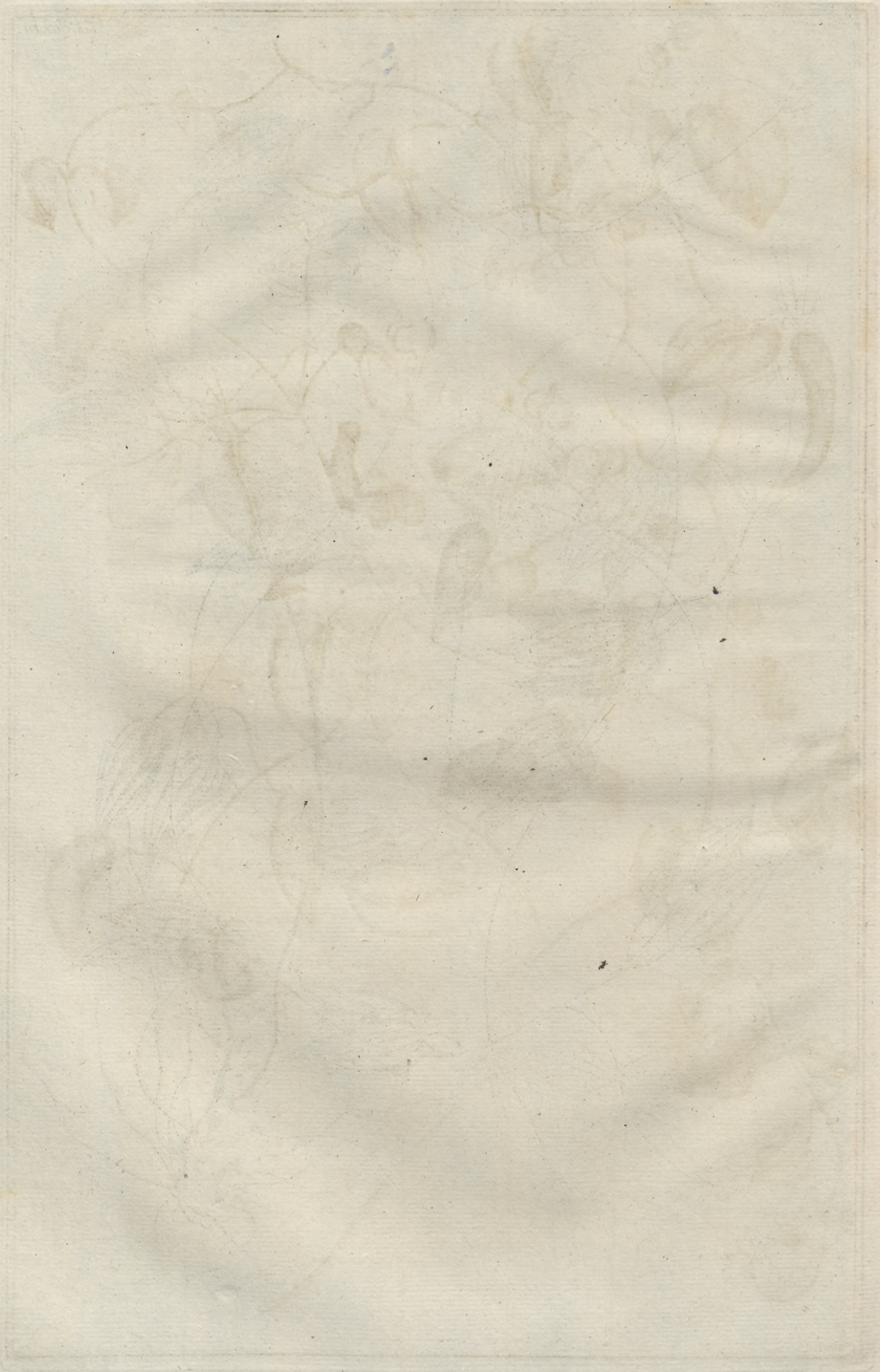
De wortel is ook zeer lang, een stuk weegs onder de aarde verborgen, en daar na zig buiten dezelve verheffende, en weder in de aarde kruipende, doch onderwegen zig zoo verdelende in dikke vazelingen, die hier en daar nieuwe scheuten voortbrengen, dat men ten laatsten de regte niet meer bekennen kan. De schorsse is slymerig, en taai, van reuk sterk als Tommon. De rype vruchten vind men in Maart, en April, aan beide zoorten hebben de takken by haren oorspronk een knie, als mede de bladeren, doch meest aan de eerste zoorte.

Naam. *In 't Latyn* Funis crepitans. *In 't Maleyts* Tali Babounji, *dat is* krakend touw, *en* Daun Ubi, *na de gedaante der bladeren aan 't* Ubium Pomiferum. *Amboins* Aylohun Ubi. *De tweede werd in 't byzonder genaamt* Daun Bisol, *en* Daun Apostema. *Op Baley* Sambong Tulang, *dat is* geneezing der beenen. *Ternataans* Goemi Rotto Rotto, *dat is* krakend touw, *en zoo by zommige Amboineezen* Wari Lottu Lottu.

Plaats.

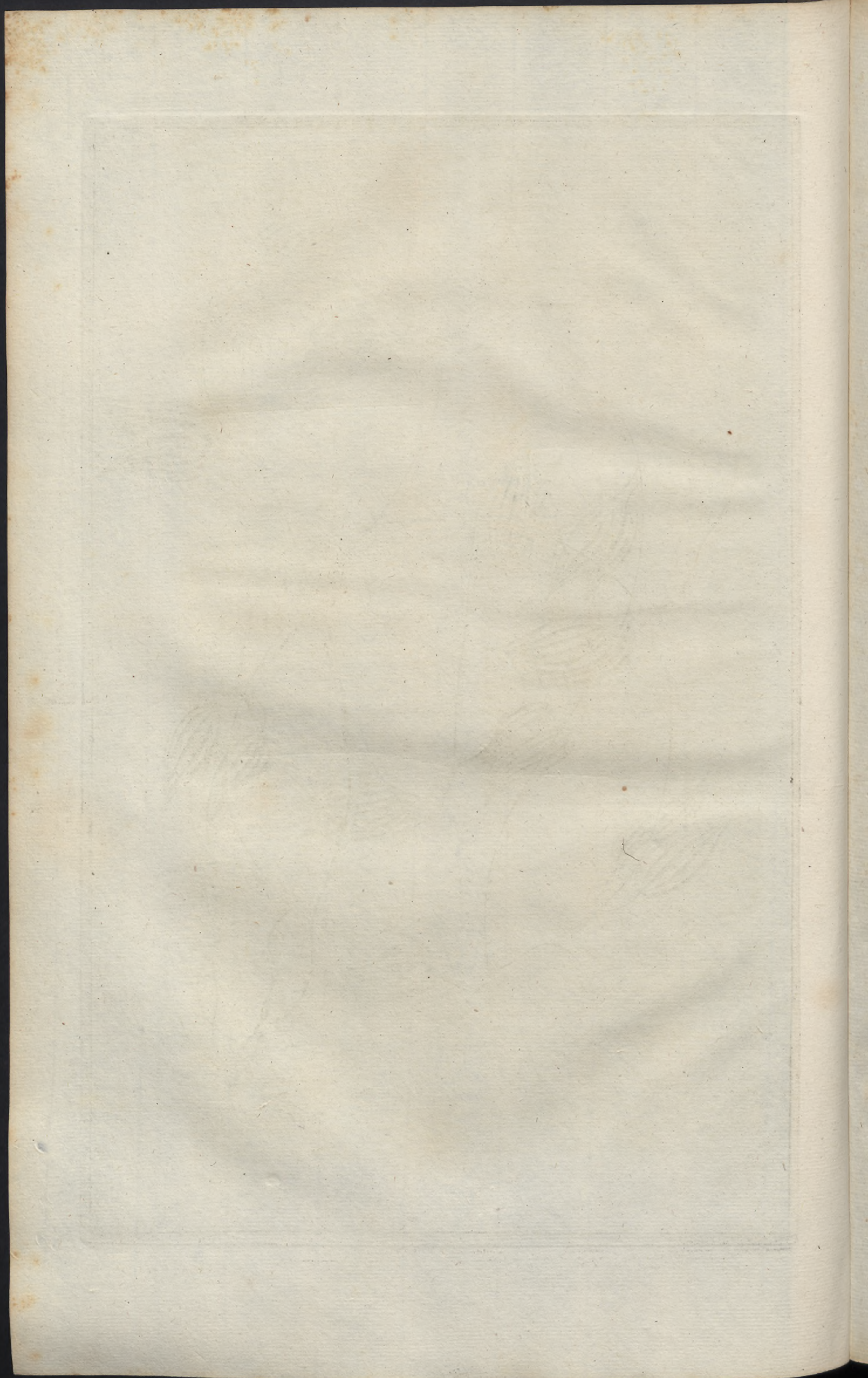

Dioscorea nummularifolia. L.

Dioscorea

Locus. Ambæ in levibus creſcunt ſilvis tam in litore quam in campis, tam longa emittentes flagella, ut aliquando ipſorum ortus reperiri nequeat.

Uſus. Virtute, & qualitate multum convenit cum *Ariſtolochia tertia*, nullumque melius eſt folium, quo Saſiri Bara, ſeu Apoſthemata, & Anthraces ad maturitatem perducuntur, præſertim minoris ſpeciei, ſi nempe ejus folia ſupra ignem parum flacceſcant, & cum Curcuma, ac pauxillo Salis fricentur, & inponantur, unde matureſcunt, & aperiuntur, ſique in initio ipſis inponantur, ex iis reſolvuntur, & diſſipantur quaſi, uti cum Opio, & Limonum ſucco etiam fit. Immo Chirurgi noſtri hæc jam incipiunt adhibere defectu Baſilici. Baleyenſes tenera adcoquunt folia aliis oleribus, licet cruda paucum excitent pruritum in ore, ſaporemque habent acidulum. Hiſce quoque curant fracta, & ſauciata oſſa inſtar Oſtiocollæ, unde & Baleyenſe obtinuit nomen. Hoc repræſentatur, & comprobatur Signatura funis, qui crepitum edit inſtar oſſis fracti.

Tertia ſpecies. longus eſt funis, nullos emittens laterales ramos, arbores adſcendens, inferius digitum, ſuperius pennam craſſus, ex rotundo planus, & contortus, in ampla interſtitia diſtinctus ſine protuberantibus geniculis, ex ipſis longus excreſcit petiolus, tria ſuſtinens folia, majora illis *Bonga Raja*, quæ ad oras ample dentata ſunt, lanuginoſa, ſeu parum rugoſa, quales & petioli ſunt, ipſis obponitur ingens clavicula ad petiolum firmum, foliaque ad ortum geniculata ſunt, unde & ad unam inflectuntur partem, uti & claviculæ.

Ex foliorum alis alter excreſcit longior petiolus, in unam alteramve minorem umbellam diſtinctus, quæ flores profert, qui componuntur ex quinque parvis, & albentibus petalis, quæ intus caliculum repræſentant, in quo ſtilus erigitur, cui ſubponitur capitulum, quod fructus rudimentum eſt. Qui bacca eſt ſubrotunda magnitudine Ceraſi nigri, binæ autem ejus oræ parum planæ ſunt, ac ſulcatæ, diu virentes, dein autem nigreſcunt. Sub craſſo, ac molli putamine bina locantur dura oſſicula, Piſa referentia, quæ ad unam partem plana ſunt, ubi ſibi invicem nexa fuere, atque hæc diſtincta ſunt pellicula, paucæ quoque baccæ in umbella perfectæ excreſcunt.

Primarius funis ſupra memoratam quoque habet naturam, quod ex geniculis nempe longa emittat fila ad terram, quæ ſeſe in multa alia diſtinguunt, quumque inflectuntur, ſtrepitum edunt inſtar priorum.

Nomen. Vocari poteſt *Funis crepitans trifolius*, Malaienſibus, & Amboinenſibus dictum obtinuit nomen, hanc quoque ſpeciem reducere poſſumus ad ſpecies ſubſequentis folii Cauſonis.

Hi funes ad quævis adhibentur ligamina in ſilvis, quum longiſſimi ſint, & pluvias ferant. Cum craſſis flagellis clypei rubro tinguntur colore, Amboinenſes quoque ex hiſce chordulis laqueos formant, *Huſu paua* dictos, quos in ſilvis tendunt ad feras capiendas.

Hujus & aliam obſervavi varietatem, ex qua quarta componi poteſt ſpecies. Hic funis infra minimum digitum, ac ſupra pennam craſſus eſt, per longitudinem ſex diſtinctus dorſis, ſatis firmus, ſed non lignoſus, ſique inflectatur, magnum dat crepitum.

Caules ejus bini tenues, firmi, & longi in ampla locantur interſtitia, directe ſibi obpoſiti, parumque ſtriati, quivis autem tria ſuſtinet magna folia petiolis mire circinnatis inpoſita, acſi claviculæ eſſent.

Folia ejus cum illis Sirii ſilveſtris conveniunt, quatuor, & quinque pollices longa, palmam lata, quinque nervis longitudinalibus diſtincta, inferiores autem non totum percurrunt folium, ſaporis amaricantis, ac ſimul oleracei. Ex ipſorum alis longus excreſcit corymbus, in longos laterales diſtinctus ramos, quibus flores inſident, qui ſunt puſilli tetrapetali floſculi, intus repleti brevibus ſtaminulis, inodori, ac fruſtra decidentes, nullos enim producunt fructus. Radices ſunt tenues, longæ, ac paucæ fibræ, non profunde ſub terra prorepentes.

Nomen. Latine *Funis crepitans quartus.* Malaice *Tali Hiſmu*, & *Tali Ubi Utan.* Amboinice *Wari Hiſmu*, acſi diceretur *Funis incantatorius.*

Locus. In deſertis reperitur hortis, & in litore ſub fruticulis.

Uſus.

Plaats. *Beide waſſen in 't kreupelboſch, zoo op ſtrand als in de velden, met zoo lange ranken, dat men zomtyds den oorſponk niet vinden kan.*

Gebruik. *Het komt in kracht, en eigenſchap veel overeen met de* Ariſtolochia tertia, *en daar is geen beter blad om alle de Saſiri Bara, of Apoſthemen, en Bloedvinnen te rypen, inzonderheid de kleene zoorte, als men de bladeren over 't vuur wat ſlenſt, met Curcuma, en een weinig Zout beſmeert, en opgelegt, doed dezelve rypen, en open berſten, of zoo zy nog jong zyn verdeelen ze, datze verdwynen, gelyk men anders met Affioen, en Lemoen-zap doet. Zelfs onze Chirurgyns beginnen het nu te gebruiken, by gebrek van haar Baſilicum. De Baleyers koken de jonge bladeren ook onder ander Sajor, hoewel de raauwe wat jeuken in de mond veroorzaken, en zyn rins van ſmaak. Zy geneezen ook gebrooken, en gequetſte benen als een Oſtiocolla, waar van ze den Baleyſſen naam heeft. Dit werd geconfirmeerd door de Signature des touws, krakende als een gebrooken been.*

De derde zoorte *is een lang touw, zonder zyde-takken, de bomen oplopende, beneden een vinger, boven een ſchaft dik, uit den ronden wat plat, en gedraait, in wyde tuſſchen plaatzen verdeelt, zonder uitſtekende knien, aan dezelve ſtaat een lange ſteel, dragende drie bladeren, grooter dan die van* Bonga Raja, *en aan de kanten wyd gezaagt, wolachtig, of wat ruig in 't aantaſten, gelyk ook hare ſtelen zyn, tegen over ſtaat een groot clauwier aan een ſtyve ſteel, en de bladeren by haren oorſpronk hebben een knie, het welk ze na de eene zyde buigt, gelyk ook de clauwieren ſtaan.*

Uit den ſchoot der bladeren komt een andere lange ſteel, verdeelt in een, of twee kleene dollen, en daar aan het bloeizel, beſtaande uit vyf kleene, en witte blaadjes, en daar binnen een kleen kelkje, en een ſtyletje daar in, waar onder een knopje, zynde het beginzel van de vrugt. Dezelve is een rondachtige besje, in de groote van een krieke, doch twee zyden daar van zyn wat plat, en een weinig gevoorent, lange tyd groen, daar na zoo werdenze zwart. Onder een dikke weeke bolſter leggen twee harde zaad-korrels als Erweten, doch aan de eene zyde plat, daar ze tegens malkander gezeeten hebben, zynde onderſcheiden met een vliesken, ook komen maar weinig besjes aan een dol tot perfectie.

Het hooft-touw heeft mede de bovenſtaande natuur, dat het uit hare leden lange draden na de grond zend, die zig in veele andere verdeelen, en als men ze buigt, zoo kraaktze als de twee voorgaande.

Naam. *Men mag het noemen* Funis crepitans trifolius, *in 't Maleyts, en Amboins heeft het de voorgaande naam, men kan deze zoorten ook brengen onder de geſlagte van 't volgende folium Cauſonis.*

Men gebruikt deze touwen tot alderhande bindwerk in 't boſch, dewyl zy zeer lang zyn, en in regen durabel. Met de dikke ranken verwenze de ſchilden rood, ook maken de Amboineezen uit deze Chordulen hare ſtrikken van Huſu paua, *dat zyn ſpringen die zy in 't boſch zetten, om het wild daar mede te vangen.*

Hier van heb ik nog een verandering gevonden, waar van men een vierde zoorte maken kan. Dit touw is beneden een pink, en boven een ſchaft dik, langs heenen met zes ruggens afgedeelt, redelyk ſtyf, doch niet houtachtig, en als men ze buigt hard krakende.

In wyde tuſſchen plaatzen ſtaan twee dunne, ſtyve, lange ſtelen, regt dwers tegens malkander, mede geſtreept, en ieder draagt drie groote bladeren, met hare ſtelen wonderlyk gekruld, als of het clauwieren waren.

De bladeren gelyken die van wilde Siri, vier, en vyf duimen lang, een hand breed, met vyf zenuwen, in de lengte geſtreept, doch de achterſte lopen niet door 't geheele blad, van ſmaak bitterachtig, doch daar by wat moeskruidachtig. Uit den ſchoot der zelven komt een langen tros voort, mede in lange zyde-takken verdeelt, daar aan het bloeizel ſtaat, zynde kleene vierbladige witte bloempjes, binnen met korte veſeltjes uitgevuld, zonder reuk, voor niet met al afvallende, en geene vruchten voortbrengende. De wortelen zyn dunne, lange, en weinige vaſelingen, niet diep onder de aarde kruipende.

Naam. *In 't Latyn* Funis crepitans quartus. *In 't Maleyts* Tali Hiſmu, *en* Tali Ubi Utan. *In 't Amboins* Wari Hiſmu, *als of men zeide* Funis incantatorius, *of Tovertouw.*

Cissus trifoliata. Lour.

Plaats. *Men vindt het in verlate tuinen, en op ſtrand onder 't kreupel-boſch.*

Gebruik.

Usus ejus nullus alius innotuit, nisi quod incolæ ejus radices masticent cum Pinanga, cujus partem deglutiunt, alteramque abdomini inspergunt, si ægre sese habeant, anxii sint, & nauseabundi, quod ex more ipsorum alicui incantamento adscribunt, quod *Hismu* ipsis dicitur.

Gebruik. *Daar van is geen ander gebruik bekend, als dat de Inlanders zyne wortelen nemen, dezelve met Pinang knouwen, daar van een deel inzwelgen, en een deel op den buik sproeyen, als zy hun qualyk gevoelen, benaauwt werden, en braken willen, het welk zy naar haar gewoonte eenige tooverse beleezing toeschryven, die men* Hismu *noemt.*

Cum hoc convenire videtur *Merian pulli.* Bracm. *Basil.* Portug. *Folbal Aredilha.* Belgice *Smindelblad* in *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 48. descriptum, licet quodammodo etiam conveniat cum subsequenti *Oculo Astaci*, qui ambo funes sibi adfines esse videntur, easdem possidentes virtutes, ac Baleyensibus eadem obtinuerunt nomina.

Hier mede schynt overeen te komen Merian pulli. *Bramin.* Basil. *Portug.* Folbal Aredilha. *In 't Duits* Smindelblad *in* Hort. Malab. part. 7. Fig. 48. *beschreeven, hoewel het ook eenige gelykenisse heeft met het volgende* Oculus Astaci, *welke twee touwen van eene maagschap schynen te zyn, eenderlei kragten te hebben, en ook by de Baleyers eenderlei benaming hebben.*

Tabula Centesima Sexagesima Quarta

Ad *Figuram Primam Funis crepitantis* speciem primam denotat, quæ cum Solunambu Vale *H. Malab. part.* 7. *Tab.* 11. convenit.

Figura Secunda Funis crepitantis speciem secundam sistit.

De Hondert vier en Sestigste Plaat

Verbeeld in de *Eerste Figuur* de eerste zoort van de *krakende touwe-struik*, welke met de Solunambu Vale van de *H. Malab. part.* 7. *Tab.* 11. overeenkomt.

De *Tweede Figuur* wyst aan de tweede zoort van het *krakend touw-gewas.*

Tabula Centesima Sexagesima Quinta

Funem exhibet *crepitantem trifolium*, seu *tertiam* ejus *speciem*, cum flore *a* & fructu *b* separatis, quæ cum Belula Tsjori Valli *H. Malab. tom.* 7. *Tab.* 10. convenit.

De Hondert vyf en Sestigste Plaat

Vertoont de *driebladige krakende touwe-struik*, ofte deszelfs *derde zoort*, met deszelfs bloem *a* en de vrucht *b* afzonderlyk welke met de Belula Tsjori Valli van de *H. Malab. part.* 7. *Tab.* 10. overeenkomt.

CAPUT SEXAGESIMUM QUINTUM.

Vitis alba Indica. Paspasson.

HÆc planta nobis repræsentare videtur *Vitim albam*, seu *Bryoniam albam*, forma nempe sua, non autem qualitate. Circumvolvit sese proximis arboribus, & fruticulis, longissime emittens rotunda, & tenuia flagella, quibus folia increscunt solitaria, ac cuivis folio clavicula adstat, qua sese figit.

Folia vulgo palmam lata sunt, in quinque notabiles angulos distincta, instar foliorum Batattæ, sed inter hos angulos oræ parvis, ac mollibus dentibus, seu apiculis notatæ sunt, illaque porro viridia, glabra, crassiuscula, flaccida, & succosa sunt, ac proinde mox flaccescunt, si decerpantur, saporis dulcis, ac fatui, quædam vero in plures angulos distincta sunt.

Flos albus est, campaniformis, & flaccidus, ita ut nunquam rite fit apertus nisi matutino tempore, ac solitarius dependet, inferiorque ejus pars firma est, in quinque angulos distincta. In Amboina raro fructus profert, quin prius crassiorem formaverit stipitem. Qui post florem ex pedunculo excrescit, nec quidquam refert nisi formam Cucumeris minoris, qui frustra decidit, aliis in locis paulo major est, non tamen excedit magnitudinem Cucumeris minoris, estque semi digitum crassus, ac, si maturus, ex luteo colore ruber.

Vetusti stipites brachii, vel pedis crassitiem obtinent, immo crassiores aliquando sunt, angulosi, & parum striati, acsi ex multis stipitibus concreti essent, cinereo, rugoso, & fisso cortice obducti, qui aliquando ad orgyas quasdam longi, & nudi sunt, quum arbores adscendunt, ex quibus formâ funium dependent.

Radix longe sub terra prorepit, crasso, & rugoso obducta cortice, non succosa, uti neque flagella succum, vel lac emittunt. Hæc planta, si arborem adscendat, hanc adeo fronde sua obtegere potest, ut arboris foliatura conspici nequeat, plerumque vero asserculis, seu Parparren inponitur. Licet enim sponte crescat in desertis hortis ad sepes, & in litoribus, quidam tamen hanc plantant in hortis suis ob folia, ut molliora sint, quum ad varios adhibeantur morbos.

Nomen.

LXV. HOOFDSTUK.

De witte Indische Wyngaard.

DIt gewas wil ons de *Vitis alba, of* Bryonia alba *verbeelden, te weten eenigzins in gedaante, maar niet in eigenschap. Het slingert zig om al de naaste bomen, en ruigten, met zeer lange, ronde, en dunne ranken, daar aan de bladeren enkel staan, by ieder blad een clauwiertje, daar 't zig mede vast maakt.*

De bladeren zyn in 't gemeen een band breed, en in vyf principale hoeken verdeelt, gelyk de Batattas-bladeren, doch tusschen de hoeken hebben de randen nog kleine weeke tanden, of spitzen, zeer groen, glad, en gelyvig, slap, en zappig, en verslenzen dierhalven straks, als men ze afbreekt, zoet, en smets van smaak, zommige zyn in meerder hoeken verdeelt.

De bloem is wit, kloksgewys, en slap, zoo dat men ze nooit ter degen open ziet, dan in de morgenstond, en hangt enkel, het onderste daar van is styf, in vyf boekjes verdeeld. In Amboina draagt het zelden vrucht, of het moest een dikker stam hebben. Zy komt achter de bloem uit den steel voort, en is niet anders dan een gedaante van een klein Comcommertje, 't welk voor niet met al afvalt, op andere plaatzen valt zy wat kloeker, doch mede niet grooter dan een Comcommertje, een halve vinger dik, als zy ryp werd, geheel rood.

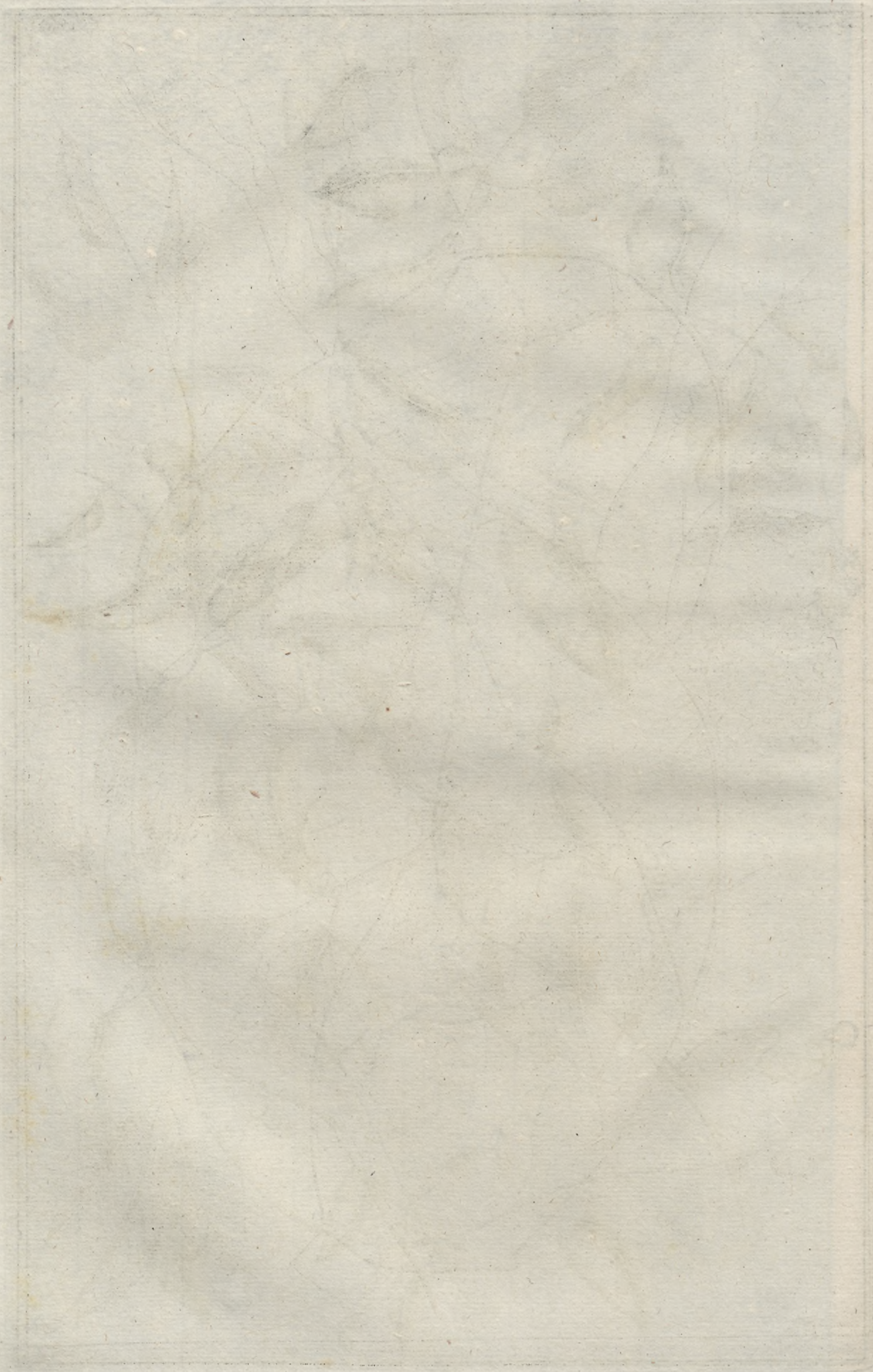
De oude stammen werden een arm, of ook wel een been dik, en meer, zyn hoekig, en wat gestreept, als uit veele stammen zamen gegroeid, met een graauwe, ruige, of gescheurde schorsse, dewelke zomtyds eenige vademen lang, en blood zyn, als zy de bomen oplopen, daar aan zy in de gedaante van touwen hangen.

De wortel is lang, onder de aarde kruipende, met een dikke gerimpelde schorsse, niet zappig, gelyk ook de ranken geen zap, of melk geven. Dit gewas, zoo het een boom oploopt, kan dezelve zodanig bedekken, dat men des booms loof niet zien kan, maar gemeenelyk werd het op Parparren, of langs de paggers geleid, want al wast het van zelfs in de verlate tuinen aan de hagen, en op strand, zoo planten het echter zommige in hare tuinen, om de bladeren wat malzer te hebben, als mede om dat het tot veele gebreeken gebruikt werd.

Naam.

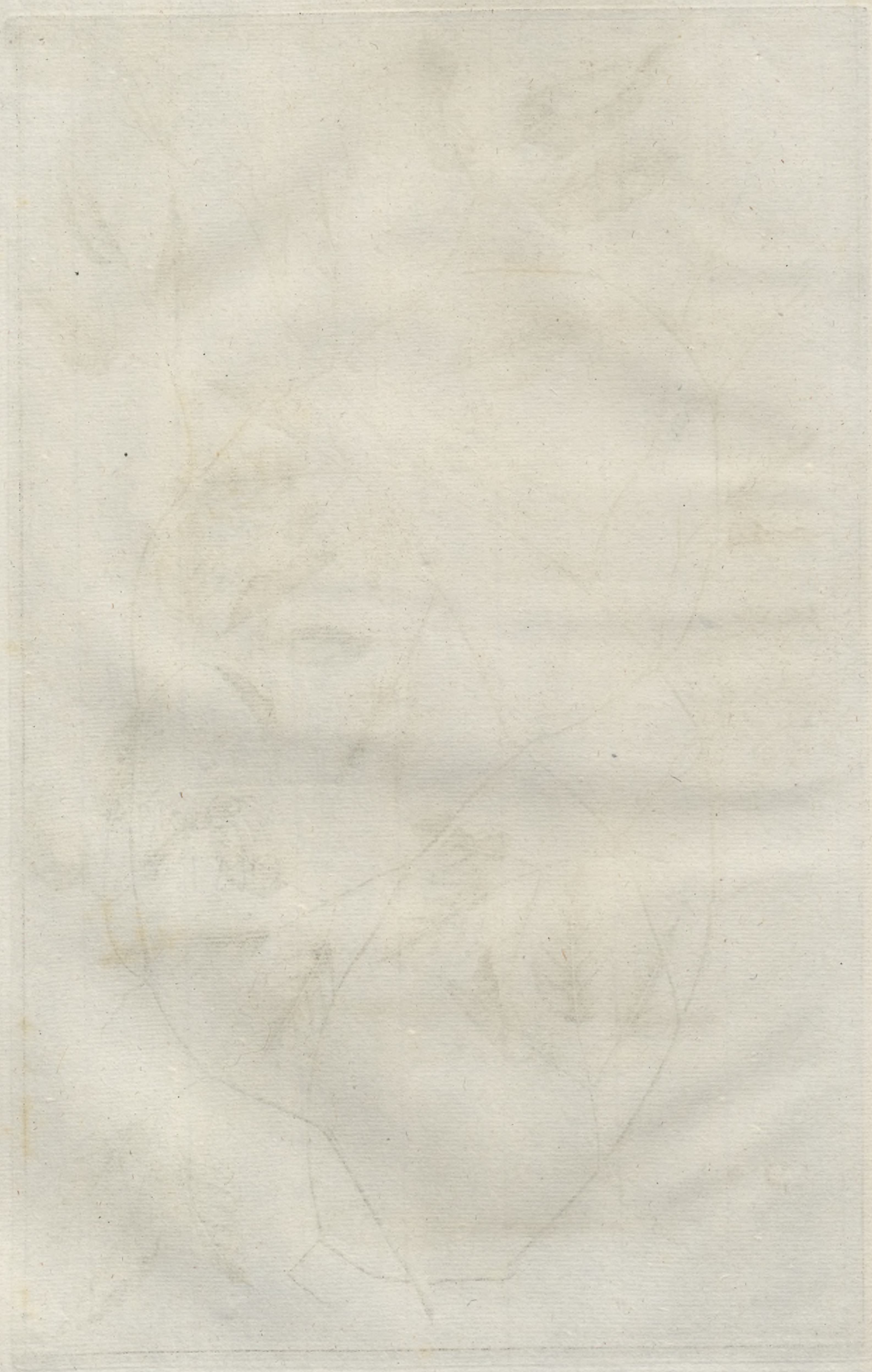

Fig. 1. Cissus cordata. Rxb.
— 2. — repens. R. et Sch.

Cissus carnosa . Enc.

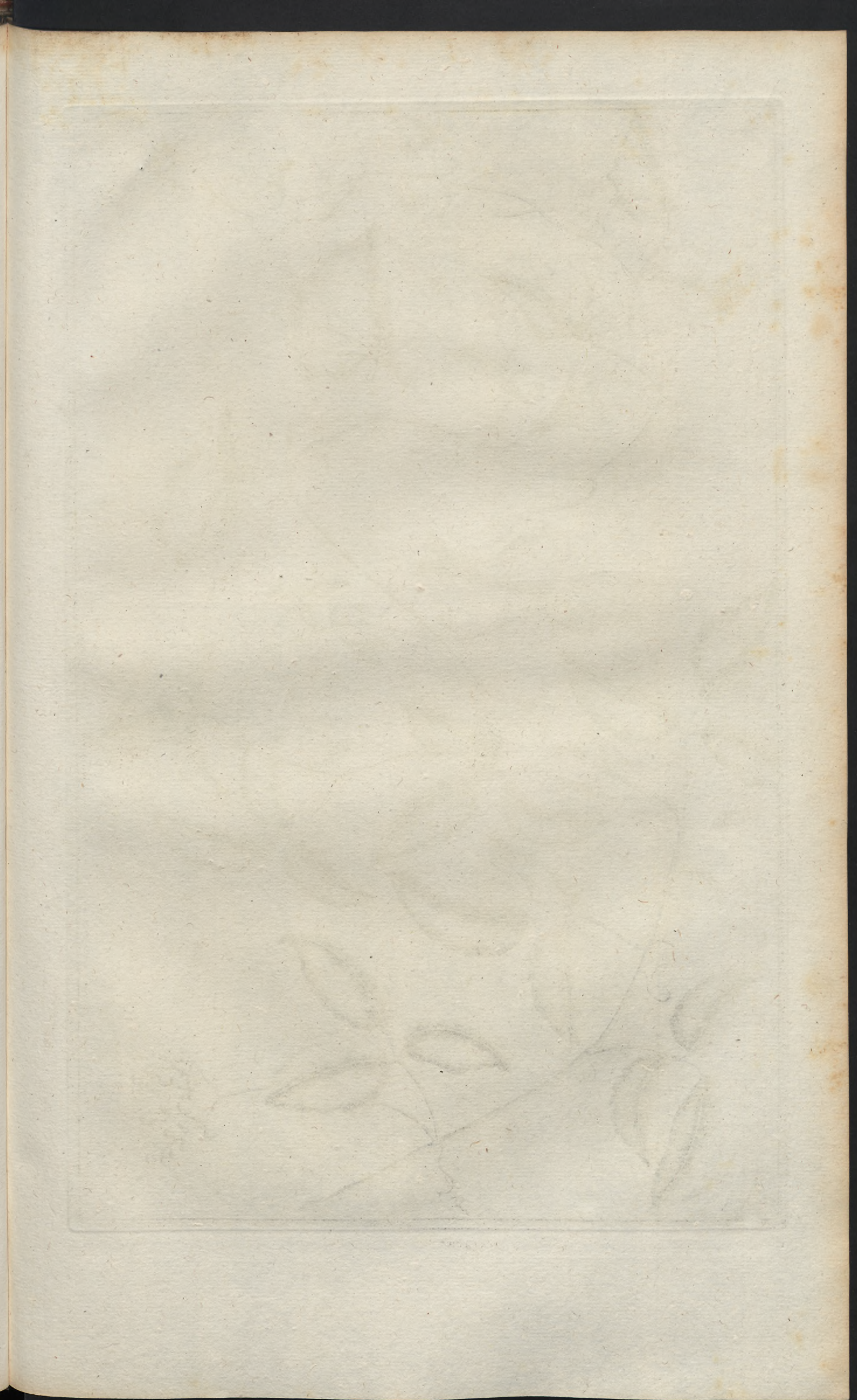

Fig. 1. Bryonia grandis. Lour.
— 2. Cissus carnosa. Rxb.

Nomen. Latine *Vitis alba Indica.* Malaice, & Baleyice *Pasſpaſſan*, vera Malaica lingua *Gambas*, Javanice *Paſſan*, Maccaſſarice *Canrular*, Amboinice *Utta Mabu*, h. e. Sajor Javanorum. Ternatice *Uge Jabba*, h. e. Amboinenſe Sajor. Bandice *Flecke Natoor.* Portug. *Bredo Tintele.* Malabarice *Cobe.*

Locus. Nota eſt Javæ, Baleyæ, Bimæ, & Celebis, in Amboina quondam fuit exotica planta, & aliunde deducta, ac proinde non proprie ſponte creſcit, ſed circa hominum ædes, & prope ſepes hortorum, atque ob multiplicem ejus uſum multum plantatur, & aſſerculis inponitur, a frugiferis autem arboribus arcenda eſt, quum has denſa, & gravi ſua foliatura nimis obprimat, intra breve temporis ſpatium quam latiſſime ſeſe extendens, vix enim ulla reperitur planta, quæ citius creſcendo ſeſe diſpergit.

Uſus. Folia cum teneris flagellis dulce præbent olus, leviter autem coquenda ſunt, alioquin enim mucoſa fiunt. Sic quoque maturi ejus fructus cum Tury, ſeu Emeri floribus, vel ſoli coquuntur, & eduntur. Non modo in hunc finem plantatur in hortis, ſed quum præſtans quoque ſit in Medicina. In nigris puerorum variolis, ſeu Loete Loete itam, hujus radix ſumitur, quæ ſiccatur, & in carbones comburitur, illusque pulverem cum aqua ægris propinant, ut variolæ expellantur, quarum ſubpreſſio lethalis eſt.

In cunctis porro variolis hæc quoque folia adhibentur in aqua contrita, transſcolata, & ſic propinantur. Leniter enim variolas hæc planta expellit, uti Salſa Parilla.

In febribus ardentibus hæc itidem propinatur aqua, contritaque folia externe inliniuntur ad ardorem extrahendum, ſed melius eſt, ſi propinentur ad eas expellendas.

Craſſa flagella in fruſta ſcinduntur, & in fumo ſiccantur, quum diu conſervari poſſunt. Eadem cum aqua contrita, addito pauxillo Acori, ac ſic propinata vertigines tollunt, præſertim in febribus ardentibus. Recens radix contrita, & dorſo inlinita ipſius dolorem ſedat in febribus. Tota hæc planta haud ingrata eſt, ſi interne adſumatur ob acidulum ſaporem, & gratum refrigerium. Alii in variolis ſequenti hanc adhibent modo.

Recipe folia Vitis albæ, Halicacabi Indici, Portugallis *Bredo Pataſſi* dicti, Hortulanæ Malab. & Pancagæ, ana partes, dimidium vero Tuluſſi, ſeu Baſilici agreſtis, ac lamellam toſtæ Cepæ, hæc ſimul contunde in aqua, transſcola, & ægro propina, externe quoque inliniendum eſt Santan Calappa, vel cremor lactis, atque hoc peragendum eſt quinque primis diebus, ut expellantur. Oculi obliniendi ſunt ſucco Daun Tawas, & nares toſta Cepa, ut apertæ ſerventur.

Quum variolæ ſint diſruptæ, tum inliniendæ ſunt ſucco foliorum Tamarindi, Mangii Caſeolaris, & Lingoæ.

Javæ, & Bimæ fructus profert, uti ſupra notatum eſt, qui in ſtipite maturi facti, crudi edi poſſunt.

Naam. *In 't Latyn* Vitis alba Indica, *Maleys, en Baleys* Paſpaſſan, *in 't regte Maleys* Gambas, *Javaans* Paſſan, *Maccaſſaars* Canrular, *Amboins* Utta Mabu, *dat is Javaanſe Sajor. Ternataans* Uge Jabba, *dat is Amboinſche Sajor. Bandaas* Flecke Natoor. *Portugees* Bredo Tintele. *Malabaars* Cobe.

Plaats. *Het is bekend in Java, Baley, Bima, en Celebes, in Amboina eertyds vreemt, doch van elders gebragt, dierhalven niet eigentlyk in 't wild waſſende, maar omtrent de woningen der menſchen, en by de hagen van de tuinen, en wegens zyn veele gebruik werd het ook geplant, en op Parparren geleid, men moet het van de vrucht-bomen afhouden, dewyl het dezelve met zyn digt, en zwaar loof te zeer drukt, en in korten tyd zig verre uitbreid, hebbende in haaſtig opſchieten ſchier zyns gelyk niet.*

Gebruik. *De bladeren met de teere ranken geven een zoet moes, doch men moet het ſlegts een reis of twee laten opwellen, anders werd het wat ſlymerig. Insgelyks werden de rype vruchten alleen, of met bloemen van Tury gekookt, en gegeeten. Het werd niet alleen tot dien einde in de hoven geplant, maar ook om dat het goede nuttigheden in de Medicynen heeft. In de zwarte Kinderpokken, Loete Loete itam genaamt, neemt men deze wortel, droogt, en brandze tot koolen, welkers poeders geeft den patient met water te drinken, zoo dryft het de pokken uit, welkers inſlaan anders doodelyk is.*

In alle andere Kinderpokken gebruikt men ook deze bladeren, dezelve in water wryvende, doorgekleinſt, en te drinken gegeeven. Want het dryft de pokken zoetelyk uit in maniere als een Sarſa Parilla.

In heete koortzen geeft men dit water ook te drinken, en ſmeert de gewreeven bladeren van buiten op, om den brand uit te trekken, doch het is beter ingegeeven om den zelven uit te dryven.

De dikke ranken ſnyd men in ſtukken, en droogt dezelven in den rook, zoo kan men ze lang bewaren. Dezelve met water gewreeven, een weinig Acorus daar by gedaan, en ingenoomen, verdryven de duizelingen, inzonderheid in heete koortzen. De verſche wortel gewreeven, en op de rugge geſmeert, verdryft de pyn des ruggen-graats in de koortzen. Dit geheel gewas is niet onaangenaam binnens lyfs te gebruiken, wegens zyne ſmetzen ſmaak, en zagte verkoelingen. Andere gebruiken 't in de kinderpokken aldus:

Neemt de bladeren van deze Vitis alba, van Halicacabus Indicus, in 't Portugees Bredo Pataſſi *genaamt, van Hortulana Malab. en Pancaga, ieder eeven veel, half zoo veel Tuluſſi, of Baſilicum agreſte, een ſchilfertje van een gebraaden Ajuin, ſtoot het al te zamen in water, kleinſt het door, en geeft het de Patient te drinken, van buiten moet men ook ſmeeren Santan Calappa, of room van melk, in de eerſte vyf dagen om de pokken te doen rypen. De oogen moet men beſmeeren met den zap van Daun Tawas, en de neusgaten met gebraaden Ajuin, op dat ze open blyven.*

Als de pokjes opgebroken zyn, zoo ſmeertze met den zap gemaakt van de bladeren van de Tamaryn-boom, Mangium Caſeolare, en Lingoo-bladeren.

Op Java, en Bima draagt 't vruchten, als boven ſtaat, dewelke men, aan den ſtok ryp geworden zynde, raauw eeten kan.

Tabula Centeſima Sexageſima Sexta

Ad *Figuram Primam Vitim* exhibet *albam Indicam*, quæ vera *Bryoniæ* ſpecies eſt.

Figura Secunda Folium denotat *Cauſonis Rumphio* dictum, cum floſculo quadripetalo *a* aperto, & *b* ſemiclauſo. Quod cum Kareta Tsjori Valli *H. Malab. part. 7. Tab.* 45. convenit, & Hedera trifolia, baccifera, Malabarenſis in notis vocatur.

De Hondert ſes en Sestigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *witte Indiſche Wyngaard*, welke een waare zoort van de *Bryonia* is.

De *Tweede Figuur* wyſt aan het *blad* van de *brandende koorts*, zoo als het van *Rumphius* genaamt werd, met het vierbladige geopende bloempje *a*, en *b* het geen half ontloken is. Hier mede komt overeen de Kareta-Tsjori-Valli van de *H. Malab. part. 7. Tab.* 45. het welk in de aantekening Malabaarſche driebladige, besdragende Klimop genaamt werd.

OBSERVATIO.

Vitis alba Indica eſt eadem, quæ Bryonia foliis ſubrotundis, angulofis, Momordicæ facie, vocatur in *Theſ. Zeyl. p.* 49. & in *Tab.* 19. *Fig.* 2. exprimitur, atque Bryonia lævis, fructu rubente, tereti, oblongo *Herb. Herm.* ibidem.

AANMERKING.

De Indiſche witte Wyngaard is dezelve, welke de Bryonia met rondachtige, hoekige bladeren, in de gedaante van de Momordica genaamt werd, in de *Theſ. Zeyl p* 49. en op de 19. *Plaat Fig.* 2. uitgedrukt werd, als mede de gladde Bryonia, met een roode, ſmalle, lankwerpige vrucht, van het *Herbar.* van *Herman* aldaar.

CAPUT SEXAGESIMUM SEXTUM.

Folium Cauſonis. *Daun Capialon.*

D*Aun Capialon* adfine eſſe videtur *Viti nigræ*, dividiturque in albam, & rubram ſpeciem.

Primo *alba* infra prope radicem digitum craſſa eſt, corticem gerens rugoſum, ac fiſſum, ejus autem flagella longiſſima ſunt, tenera, & flaccida, in una ſpecie pallide virentia, in altera fuſca, utraque autem ſtriata ſunt.

Folia ſolitaria locantur, ſed ample diſtant, firmis inſidentia petiolis, ac ternata ſunt, ſeu quivis petiolus tria ſuſtinet folia, quorum medium ſemper longiſſimum eſt, a binis ad tres pollices longa, ſeſqui lata, inferius latiſſima, ad oras ample dentata, ſed non profunde, paucis obliquis coſtis pertexta, craſſiuſcula, glabra, & pinguia inſtar illorum Portulacæ, ſed multo flaccidiora, ſaporis primo fatui, dein in ore vellicantis, & pruritum excitantis. Cuivis petiolo folia gerenti longa obponitur clavicula, quæ ubique ſeſe circumvolvit, & figit, ac ſic flagella quaſi ſuſtinet.

Flores progerminant in parvis laxiſque umbellis, ſuntque puſilli, & albentes floſculi, quos baccæ inſequuntur, magnitudine, & forma cum illis *Vitis nigræ* convenientes, primo virides, dein nigræ, interne caro locatur ſuccoſa, oſſicula continens trigona, vel quadragona, ſuccuſque manus inficit ſordide purpureo colore, ſaporis acris, & pruritum excitantis. Radix ejus longa eſt, ſub terra prorepens, raras emittens fibrillas.

Secundo *rubra ſpecies* raro invenitur, priori in omnibus ſimilis, excepto quod ejus folia ſint paulo majora, & craſſiora. Cuncti ejus caules, ac foliorum venæ fuſcæ ſunt, cæterum ejusdem ſaporis, & qualitatis.

Sunt & quædam litoreæ ſpecies, ſed quas ſub una comprehendemus. Funis eſt craſſitiem habens brachii infantis, cortice obductus rugoſiſſimo, & fiſſo, interna ejus ſubſtantia fungoſa eſt, & plicis quaſi complicata inſtar *Soelamu Taly*, qui ſeſe dividit in multa tenuia, & lenta ſarmenta, quæ, ſi flectantur, ſtrepitum edunt.

Folia duplicem habent formam, ſed meo judicio non peculiarem conſtituunt ſpeciem; Quædam horum ſunt glabra, magna, ac ternata ſemper, ejusdemque cum prioribus formæ, ſed craſſiora, majora, ac pinguora, quædam ſolitaria locantur in petiolis, quinque pollices longa, palmam lata, craſſa, & ſolidiora, ſed fragilia, pauciſque transverſalibus coſtis donata, ad oras profunde dentata quinque ſexve dentibus utrimque. Quædam ternata ſimul locantur uno in petiolo, ſed inæqualis magnitudinis, bina enim inferiora ſemper minora ſunt ſuperiore, ſeu medio, eodemque modo dentata, in longum deſinentia apicem, ſaporis primo fatui, ac parum aciduli, dein parvum hæc excitant pruritum, ſed non tantum quantum priora. Tenera ſarmenta ſunt rotunda, & viridia inſtar Vitis palmitis.

Fructus umbellis quoque inſident, ſed hæ baccæ multo majores ſunt, diu virentes, ac duræ, tandem nigreſcunt, interne vero virides ſunt, & oſſicula, ſeu granula continent quatuor.

Nomen Latine *Folium Cauſonis*. Malaice *Daun Capialon*, *Daun Lacum*, & ſolummodo *Lacong*. Amboinice *Aylau Sala*, h. e. herba pruritum excitans, nomen obtinuit a *Cauſo*, h. e. febri ardenti cum delirio, quam Malaienſes *Capialoe*, & *Capialun* vocant.

Locus. Planta eſt indigena, in omnibus Amboinenſibus, & Moluccis inſulis nota, prima autem ſeu terreſtris ſpecies raro reperitur, ac potiſſimum ad fluminum ripas, & in vallibus ventoſis, ubi ſolum eſt ſaxoſum. Rubra ſpecies raro reperitur, tertia ubique creſcit in litoribus planis ſub humilibus arboribus.

Uſus. Apud Malaienſes, & Baleyenſes majori in uſu eſt, quam apud Amboinenſes, qui hanc non ita norunt præparare herbam illis, cautelam enim in uſu quandam requirit, conſtat autem ex partibus calidis, & humidis ſibi mixtis.

Te-

LXVI. HOOFDSTUK.

Het blad van de brandende Koorts.

DAun Capialon *wil uit de maagſchap van* Vitis nigra *zyn, verdeelt in wit, en root.*

De eerſte of de witte zoorte, *is beneden by de wortel een vinger dik, met een ruige geborſtene ſchorſſe, maar de ranken zyn zeer lang, teer, en ſlap, aan de eene zoorte licht-groen, aan de andere bruin, beide geſtreept.*

De bladeren ſtaan enkeld, wat wyd van malkanderen, op ſtyve ſtelen, en zyn in drien verdeelt, of ieder ſteel draagt drie bladeren, zynde het voorſte altyd het langſte, van twee tot drie duimen lang, anderhalf breed, en achter het breedſte, aan de kanten wyd getant, doch niet diep, met weinige ſchuinſe ribben, dikachtig, glad, en vet, als Porcelyn, doch veel ſlapper. Van ſmaak eerſt ſmets, daar na in de mond vry gevoelig jeukende. Tegens over ieder bladdragende ſteel ſtaat een lank clauwiertje, 't welk zig over al om vaſt hegt, en zoo de ranken dragende houd.

Het bloeizel komt voort aan kleene ydele dolle, en vuil-witte bloempjes, hier op volgen de ronde beſien, in grootte, en gedaante, gelyk die van onze Vitis nigra, *eerſt groen, daar na zwart, binnen is een zappig vleeſch, drie of vierhoekige korrels, of ſteentjes verbergende, en het zap verft de handen vuil-purper, mede ſcherp, of jeukende van ſmaak. De wortel is lang, onder de aarde kruipende, en van weinig vaſelingen.*

De tweede de roode zoorte *werd zelden gevonden, de voorgaande in alles gelyk, behalven dat de bladeren wat grooter, en gelyviger zyn. Alle de ſtelen, en aderen der bladeren zyn bruin, anders van dezelve ſmaak, en eigenſchap.*

Dan zyn 'er nog eenige ſtrand zoorten, doch die wy onder eene zullen begrypen. Het werd een touw zoo dik, als een kinds arm, met een zeer ruigen, en geborſtene ſchorſſe, binnen van ſubſtantie voos, en als met vouwen te zamen gezet, ganſch als Soelamu Taly, *het welke zig in veele dunne, en taaje gerten verdeelt, in 't buigen krakende.*

De bladeren zyn van tweederlei gedaante, doch myns oordelens geen byzondere zoorte uitmakende; Zommige zyn even, groot, altyd drie by malkanderen, van dezelve gedaante als de voorige, doch dikker, grooter, en gelyviger, zommige ſtaan enkeld op hare ſtelen, vyf duimen lang, een hand breed, dik, en gelyviger, en bros, met weinige dwersribben, aan de kanten grof getant, met vyf of zes tanden aan weerzyden. Zommige ſtaan wel drie by malkander op eenen ſteel, doch van ongelyke grootte, want de twee achterſte zyn altyd kleinder, als het voorſte, of het middelſte, ook zoo getant, met een lange ſpitze, van ſmaak eerſt ſmets, en wat ſiltig, daar na een weinig jeukende, maar zoo veel niet als de voorige. De jonge gerten zyn rond, en groen, gelyk een Wyngaard ranke.

De vruchten ſtaan mede in dollen, maar de beſien zyn veel grooter, langen tyd groen, en hard, eindelyk mede zwart, van binnen ook heel groen, en daar in vier korrels.

Naam. *In 't Latyn* Folium Cauſonis. *In 't Maleyts* Daun Capialun, Daun Lacum, *en ſlegts* Lacong. *In 't Amboins* Aylau Sala, *dat is jeukend kruid, het heeft zyn naam van* Cauſſon, *dat is brandende, en dolle koortſe, dewelke de Maleyers* Capialoe, *en* Capialun *noemen.*

Plaats. *Het is een Inlandis gewas, door alle Amboinſche, en Moluxe Eilanden bekend, doch de eerſte of landelyke zoorte vindt men weinig, en meeſt langs de kanten van de Rivieren, en in lugtige valleyen, daar het wat ſteenachtig is. De roode zoorte, die is zelden te vinden, de derde waſt over al op vlakke ſtranden, onder 't lage geboomte.*

Gebruik. *By de Maleyers, en Baleyers heeft het een grooter gebruik, dan by de Amboineezen, die zoo wel daar mede niet weeten om te gaan, als geene, want het vereiſcht eenige omzigtigheid in 't gebruiken, zynde gemaakt van heete, en vogtige deelen onder malkanderen.*

De

Tenera folia ad olus adhiberi possunt, si prius in aqua cum sale parum ebulliantur, unde qualitatem pruritum excitantem perdunt, & apta sunt, quæ cum Bocassan eduntur, plerumque vero folia Papassan aliorumque olerum adduntur, ut cibus fit magis temperatus. Præsertim vero bina ista folia prosunt illis, qui febriculis obnoxii sunt, ac nunc calent, nunc frigent, hæc enim folia hanc habent qualitatem, ut calidos, & biliosos humores, qui febriculas excitant, quasi adtrahant, & e corpore eliminent, unde & specificum præbent remedium in causis, seu Capialu, quum homines sunt phrænetici, ac vehemens ardor per totum dispergitur corpus, ita ut in cute fere nullus supersit sensus. Ut hæ febres rite dignoscantur, & ab aliis ardoribus distinguantur, hujus plantæ sume folia, ac caules, quorum succum exprime, quem in-line ægri pectori, & brachiis circa pulsum, ipsique parum propina hujus succi cum aqua mixti.

Si pruritum inde sentiat in cute, vel faucibus, non est causos, seu Capialoe, sed vulgaris febris ardens, aliusve morbus. Si nullum persentiat, habetur, vel dicitur causo laborare, qui gradus suos quoque habet. Ut jam cognoscatur, an Capialœ ad summum adscenderit gradum, quod ex Phrænitide quoque dignoscitur, caules sume Ari domestici nigri, seu Biræ, hos contunde cum cineribus ejus cribratis, mastica etiam radices Acori, Banglei, Tsjonkor, Cepæ, & Allii, hanc misce massam isti cineri, atque oblinе ægrum dictis in partibus, & locis, si nullum persentiat pruritum, vero laborat causo, seu Capialœ, tum largiter ipsi propinandus est iste succus cum aqua mixtus, cui quidam addunt folia Papassan, & Daun Candal dimidia dosi, ut simul refrigeretur.

Totum quoque corpus obliniendum est cinere isto præparato, qui ardorem noxiarum harum febrium ex omnibus extrahit artibus. Post sudores lavandus est æger aqua, in qua Capialœ, Papassan, folia Bongæ Rajæ, & Daun Candal fuere contusa, & macerata; Ut succus iste propinetur, & misceatur, quidam non communem, vel vulgarem sumunt aquam, sed secundam, & tertiam aquam, in qua Oryza est lota, quum eam coquere velimus.

Huic curæ tam certo fidunt incolæ in hisce periculosis febribus, quam sacræ anchoræ, ita ut de ægri vita desperent, si hisce foliis curari nequeat, hæc vero cura peritis committenda est hominibus, quum quidam adeo stupidi sunt, ut Biram admisceant succo, quem propinant, unde ægri fauces adeo intumescunt, & inflammantur, ut deglutire nequeat.

In transitu alia mihi enarranda hic cura est, Sinensibus usitata in Causo, qui ægrum in pectore, vel dorso explorant, nigram investigantes ibi pustulam, haud majorem grano hordei, sed quæ quam maligna est, instar Anthracis, vel furunculi, quam putant radicem morbi esse. Hanc acu perforant, ex qua filamentum, seu venulam extrahunt, ita ut quædam subsequantur tantum sanguinis guttæ, unde æger mox solamen persentit, hæc autem Anthrax non in cunctis reperitur causis.

In *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 9. *Folium causonis* describitur sub Malabarensi nomine *Tsjori Valli.* Bracm. *Cerberi Valli.* Portug. *Uvas d'Aljofare.* Belgice *Platpimperling*, licet ibi nil memoretur de pruriente folii qualitate, neque de summo ejus usu in febribus ardentibus cum delirio, cujus species videtur esse *Kareta Tsjori Valli.* Bracm. *Dou Cerberi Valli.* Portug. *Uvas de Boy.* Belgice *Wild Pimperling. part.* 7. *Fig.* 45. descripta.

De jonge bladeren kan men tot moeskruid gebruiken, als men ze eerst in water, en zout een weinig opkookt, waar door ze haar jeukende eigenschap verliezen, en bequaam werden om met Bocassan te eeten; doch men doet daar gemeenelyk de bladeren van Papassan, en andere moeskruiden daar by, om zoo een getemperde kost te maken. Inzonderheid zyn de twee voornoemde bladeren gezond den geenen, die met Binnekoortzen gequeld zyn, in een ommezien, dan heet, dan koud werdende, want deze bladeren hebben die eigenschap, dat ze de heete, en galachtige humeuren, die de koortzen maken, aan zig trekken, en uit den lyve voeren, dierhalven zyn ze een toegeëigent genees-middel in de dolle koortze, daar de menschen ylhoofdig, en raazend by worden, met zulken brand over 't geheele lyf verspreid, dat ze op de huid schier geen gevoelen hebben. Om deze koortze ter degen te leeren kennen, en van andere hitten te onderscheiden, zoo neemt deze bladeren, en stelen, drukt 'er het zap uit, smeerd den patient daar mede op de borsten, en armen, omtrent de pols, geeft hem ook een weinig met water gemengt te drinken.

Zoo hy jeuken daar van op de huid, of in de keel gevoeld, zoo is het geen Capialoe, maar een gemeene heete koortze, of andere ziekte, zoo niet, zoo houd men hem met de Capialoe belast, 't welk mede zyn graden heeft. Om nu te weeten, of het Capialoe in de hoogsten graad zy, 't welk men anders aan de ydelhoofdigen ook bekend, zoo neemt de stelen van 't zwarte Arum domesticum, of Bira, stoot die met fyn gesifte asschе, knouwt ook de wortelen van Acorus, Bangle, Tsjonkor, Ajuin, en Look, mengt dit speegzel onder de voornoemde assche, en bestrykt hem daar mede op gemelde plaatze, gevoeld hy nog geen jeuken, zoo heeft hy 't regte Capialoe, als dan moet men hem te drinken geven rykelyk den voornoemden zap met water gemengt, waar by zommige ook doen de bladeren van Papassan, en Daun Candal in halve proportie, om met eenen te verkoelen.

Het geheele lyf moet men bestryken met de voorgenoemde geverfde assche, die den brand van die schadelyke koortzen uit alle de leden trekt. Na 't zweeten moet men hem wasschen in water, daar al weder Capialoe, Papassan, bladeren van Bonga Raja, en Daun Candal in gekneust en geweekt zyn; Om de voorschreeven zap in te geven, en te mengen, neemen zommige geen gemeen, maar het tweede, en derde water, daar men Ryst in gewasschen heeft, die men koken wil.

Op deze cure staan de Inlanders zoo vast in die periculeuze koortze, als op een plegt-anker, zoo dat ze aan het opkomen van een patient wanhopen, als hy met deze bladeren niet kan geholpen worden, doch men moet die cuure ervarene perzoonen toevertrouwen, om dat 'er zommige zoo plomp zyn, dat ze de Bira mengen onder den zap, die ze ingeven, daar door den patient de keel zoo ontsteeken, en doen opswellen, dat hy qualyk slikken kan.

In passant moet ik nog een andere cuur hier by zetten, by de Sineezen gebruikelyk in de Capialoe, dewelke den patient op de borst, of rugge bekyken, en zoeken een zwart puisje, niet grooter dan een Gerste-koorn, doch zeer quaadaardig, als een Anthrax, of pestkole, 't welk zy houden voor de wortel van die ziekte. Dit stekenze met een naalde door, en halen daar een draadje, of adertje uit, dat 'er slegts eenige droppelen bloeds navolgen, waar op de patient straks eenige verligting vind, doch deze Anthrax is niet in alle Capialoe te vinden.

In Hort. Malab. part. 7. Fig. 9. *werd het* Folium causonis *beschreeven onder den Malabaarschen naam* Tsjori Valli. *In 't Bramm.* Cerberi Valli. *Portug.* Uvas d'Aljofare. *In 't Duits* Platpimperling, *hoewel aldaar niets vermeld werd van de jeukende eigenschap des blads, nog van den grooten gebruik in de raazende koortzen, waar van mede een zoorte schynt te zyn* Kareta Tsjori Valli. *Bramm.* Dou Cerberi Valli. *Portug.* Uvas de Boy. *In 't Duits* Wild Pimperling. part. 7. Fig. 45. *beschreeven.*

OBSERVATIO.

Tertia hujus folii causonis species, seu triphylla videtur eadem esse, quæ Clematitis triphylla, arborescens e Maderaspatan *Plukn. Almag. p.* 108. & *Phyt. Tab.* 163. *Fig.* 1. &c.

AANMERKING.

De derde, of driebladige zoort van het koorze blad, schynt dezelve te zyn, met het geen de driebladige boomachtige Clematitis uit Maderaspatan genaamt werd van *Plukn. Almag. p.* 108. en *Phyt. Tab.* 163. *Fig.* 1. &c.

CAPUT SEXAGESIMUM SEPTIMUM.

Labrusca Molucca. *Djebib Utan.*

L*Abrusca* est ingens, silvestris, & incomptus frutex, amplum obcupans locum, crassiora gerens sarmenta domesticâ, cortice nigriore obducta. Teneri autem ejus surculi longissimi sunt, tenues, herbacei, parumque striati, & quasi ex binis compositi, plerumque rugosi, & pilosi. His folia insident solitaria, ab illis Vitis non multum diversa.

Prima tribus gaudent angulis, subsequentia quinque, quorum superiores profunde dissecti, & laciniati sunt, rotundi, & ad oras serrati, superne pallide virent, inferne ex cinereo virent, quinque magnis nervis, & parvis transversalibus venis folia distincta sunt, instar foliorum Vitis, saporis quoque aciduli. Hac in re autem folia ab illis domestici differunt, quod petioli, nervi, ac maxime venæ ab utraque parte, sed potissimum inferius obsitæ sint rugosis punctulis, acsi spinulosæ essent, quæ in superioribus itidem conspiciuntur sarmentis. Cuivis folio obponitur clavicula, superius bifida, atque ad latus ex folii ortu novus excrescit surculus oblique excrescens.

Flores, & racemi domesticæ Vitis modum sequuntur, excepto quod hi sint multo majores, ac pluribus baccis onusti, quidam enim magnitudinem adquirunt capitis pilei, quidam instar vulgaris Vitis.

Baccæ contra minores sunt, instar passularum, sed inferius acuminatæ, duriusculæ, externe nigræ, interne obscure fuscæ, quævis unum alterumve continet acinum planum, & acuto angulo constantem. Maturarum sapor est instar Uvarum, excepto quod parvum in ore excitent pruritum, cæterum non ingratus, quique per culturam sine dubio corrigi posset. Non certum observant anni tempus, maturæ enim, ac semi perfectæ simul conspiciuntur in uno frutice, mense autem Aprili potissimum maturescunt.

Nomen. Latine *Labrusca Molucca.* Malaice *Djebis Utan*, Maccassar. *More More.* Boetonicie *Cacuti Cuti.* In Bonoa *Libe Halun.* Javanice *Gangh.*

Locus. Labrusca hæc invenitur Javæ, Boetonæ, Maccassaræ, & in Amboinæ provinciis in insula Bonoa, ubique sponte crescens in locis saxosis, in Amboina vero ignota est.

Usus. Incolæ nullum ejus norunt usum, excepto quod maturas comedant baccas recreationis gratia. Boetonenses autem has non multum curant, licet ibi copiose crescat circa fluminum ripas, quum fructus, licet maturi, pruritum excitent.

Hi frutices tribus quatuorve prioribus annis, antequam fructus proferunt, ita pereunt quotannis, ut fere nil nisi inferior ipsorum pars conspiciatur, subsequenti autem anno luxuriose iterum regerminant, ac tam diu, donec lignosum adquisiverint stipitem.

Labrusca hæc convenit cum Malabarensium *Schembra Valli.* Bracm. *Rana Diacq.* Portugallice *Uvas dos bugios.* Belgice *Ape-druiven* in *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 6. descripta.

Tabula Centesima Sexagesima Septima

Labruscam exhibet *Moluccam.*

OBSERVATIO.

Hæc est Vitis, fructu minore, rubro, acerbo, folio subrotundo, minus laciniato, subtus alba lanugine tecto *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 171. & Vitis vinifera silvestris, Americana, foliis aversa parte densa lanugine tectis *Plukn. Phyt. Tab.* 249. *Fig.* 1.

LXVII. HOOFDSTUK.

De Molucce Wilde Wyngaart.

WIlde Wyngaart *is een groote, wilde, en woeste struik, op zig zelfs een ruime plaats beslaande, met dikkere ranken dan de tamme, en zwarter van schorsse. Maar de jonge scheuten zyn zeer lange, dunne, en kruidachtige ranken, wat gestreept, en als uit tween te zamen gezet, doorgaans ruig, en hairig. Daar aan staan de bladeren enkeld, van 't Wyngaart-loof niet veel verschillende.*

De eerste daar aan hebben drie hoeken, de volgende vyf, waar van de voorste diep gesneeden, en in lappen verdeelt zyn, rond, om de kanten gezaagt, boven bleekgroen, beneden graauw-groen, met vyf groote zenuwen, en kleene dwers-aderen, gelyk het ordinaris Wyngaartloof, ook zuurachtig van smaak. Hier in verschillende van de tamme, dat hare stelen, de zenuwen, en grootste aderen, te weerzyden, doch meest van onderen bezet zyn, met ruige punctjes, als of ze steekelig waren, die men ook aan de voorste ranken ziet. Tegens over ieder blad staat een clauwier, die zig vooren in twee splyt, en ter zyden zelfs uit de oorspronk des blads komt een nieuwe scheuten voort, die dwers wast.

Het bloeizel, en trossen volgen de tamme manier, behalven dat de trossen veel grooter zyn, en digter met besien bezet, want sommige zyn zoo groot als het hooft van een hoed, sommige als een gemeene druive.

De besien daar en tegen zyn kleender, te weten als Corenten, naar achteren toegespitst, hardachtig van vlees, buiten zwart, binnen donker-bruin, ieder met een of twee platte steenen, met een spitze hoek. De smaak van de rype is regt druifachtig, behalven dat hy een klein jeuken in de mond veroorzaakt, anders niet onaangenaam, en die door queeking buiten twyffel te verbeteren was. Zy hebben geen regte saysoen, maar ment vind 'er rype, en halfwassen te gelyk aan eenen stok, doch in de maand April vindt men ze wel meest.

Naam. *In 't Latyn* Labrusca Molucca. *In 't Maleyts* Djebis Utan, *Maccassaars* More More. *Boetons* Cacuti Cuti. *Op Bonoa* Libe Halun. *Javaans* Gangh.

Plaats. *Deze wilde Wyngaart word gevonden op Java, Boeton, Maccassar, en in de Amboinsche provintie, op 't Eiland Bonoa, overal van zelfs in 't wild, en op steenachtige plaatzen, doch in Amboina onbekend.*

Gebruik. *De Inwoonders weeten geen gebruik daar van, behalven dat ze de rype vruchten uit pleisier eeten. De Boetonders zelfs maken 'er geen werk van, hoewel het aldaar overvloedig wast omtrent de rivier kanten, dewyl de vruchten, hoewel ze ryp zyn, in 't eeten wat jeuken.*

Deze stokken in de eerste drie a vier jaren, en eer zy vruchten dragen, vergaan jaarlyks zoodanig, dat men schier niets dan den ondersten stam ziet, doch in 't volgende jaar schietenze weder weelderig uit, en dit doen ze zoo lang, tot dat ze een houten stam gezet hebben.

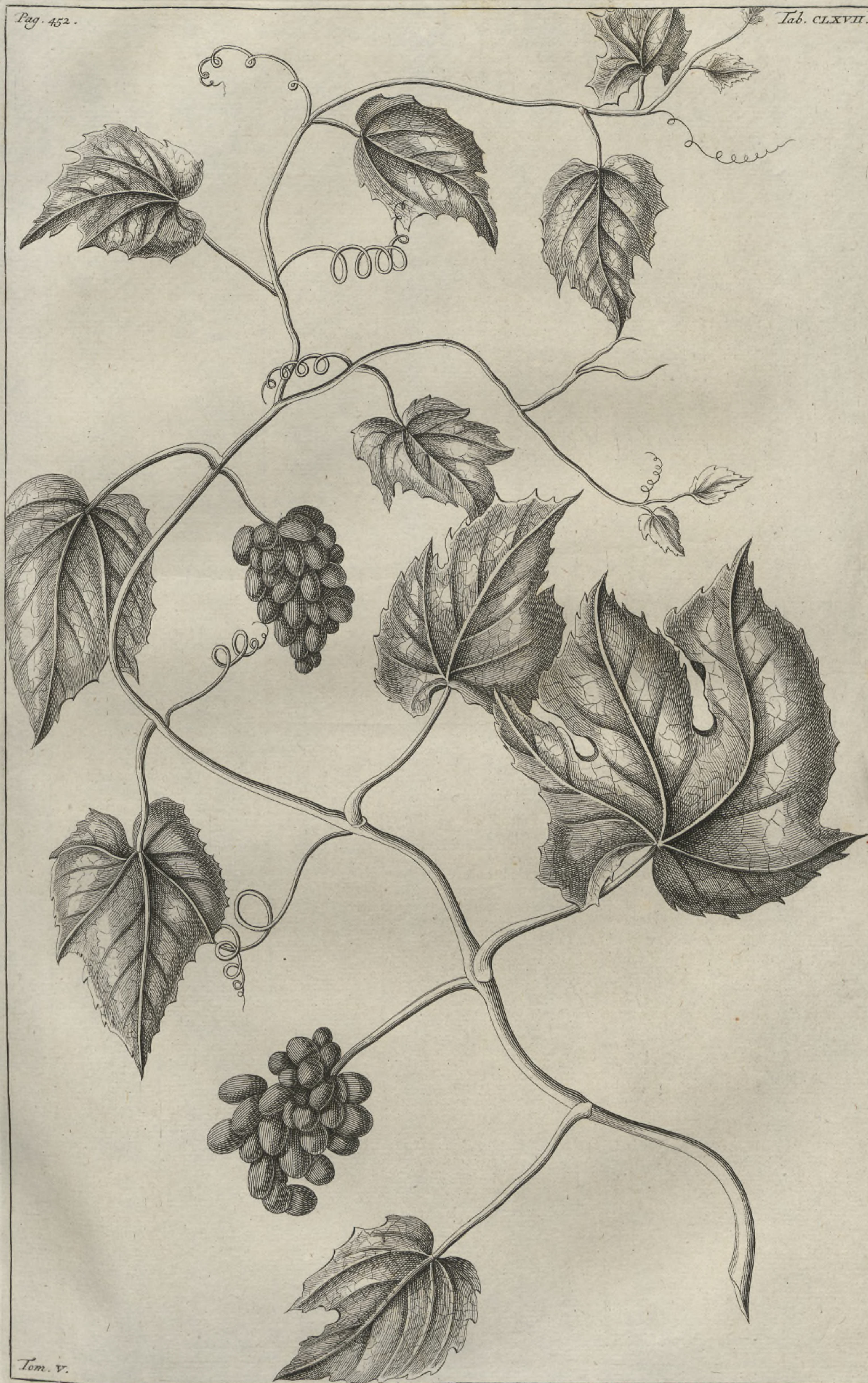
Deze Labrusca *komt overeen met het Malabaarsche* Schembra Valli. *In 't Bramminees* Rana Diacq. *In 't Portugees* Uvas dos bugios. *Neerduits* Ape-druiven, *beschreeven in* Hort. Malab. part. 7. Fig. 6.

De Hondert seven en Sestigste Plaat

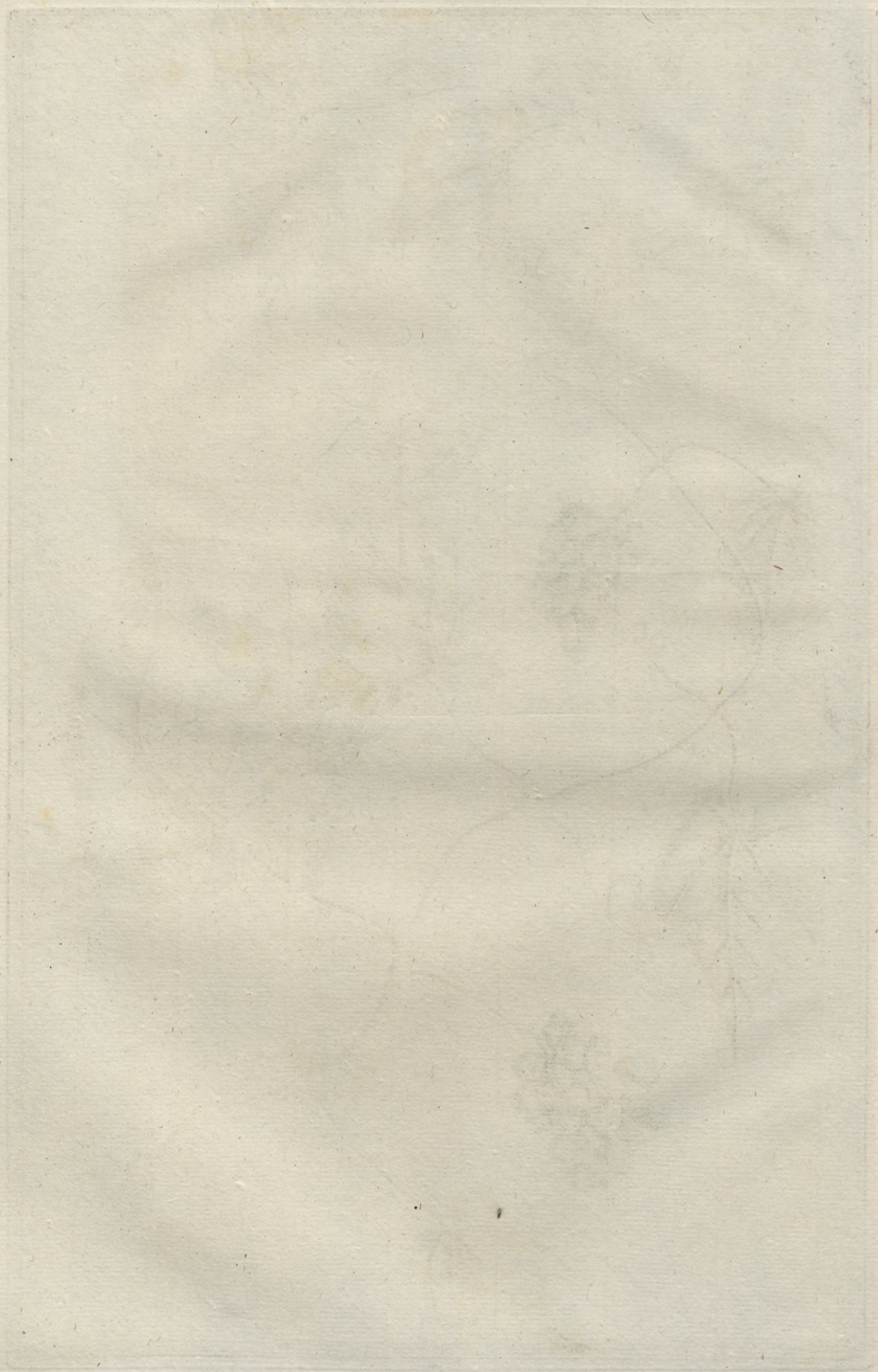
Vertoont de *Molucce wilde Wyngaart.*

AANMERKING.

Dit is de Wyngaart met een kleinder, roode, wrange vrucht, met een rondachtig minder ingesneeden blad, van onderen met een witte wolligheid bedekt, van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 171. en de wilde Wyngaart uit America, met bladeren van achteren met een dikke wolligheid bedekt, van *Plukn. Phyt. Tab.* 249. *Fig.* 1.

Vitis indica. L.

CAPUT SEXAGESIMUM OCTAVUM.

Radix Vesicatoria. Accar Binassa.

Accar *Binassa* species est Clematitidis Indicæ, caules emittens lignosos, & erectos, sed prope radicem prorepentes, vel terræ incumbentes. Ex una autem radice multi adsurgunt caules, plerumque erecti, vel inferiore parte terræ parum incumbunt, quidam etiam per herbas prorepunt, miris sæpe gyris, quodammodo instar fruticis *Bonga Manoor*. In amplos distincti sunt articulos, inferius lignosi, & lenti, superius virides, & herbacei, culmum circiter crassi, ex rotundo parum striati, sed interne plerumque lignosi, a radice per binas tresve spithamas nudi, dein vagis obsiti foliis. Cuivis articulo simplex insidet folium, ubique geniculum hoc crassescit instar genu, ad latera emittens alium longum caulem, qui superius sæpe crassior est quam inferius, hic & illic brevem formans sinum instar normæ, sique genicula terræ incumbant, radiculas emittunt.

Folium cum illo Bliti convenit, seu *Sayor Bayangh*, sed longius est, & angustius, mox a suo ortu sese extendens, ac dein sensim acute desinens, glabrum, & læte virens, sed in umbrosis crescens locis, ex nigro virens. Prope ortum, & ad genicula caules fusci sunt, seu pallide rubentes, ubi & hæc in binos sese dividunt caules, plura simul excrescunt folia, uti & in extremis flagellis, quæ instar hami incurvantur. In hortis plantata elegantior excrescit, plures densiores, & breviores emittens caules instar fruticuli, tres quatuorque pedes alta, supra terram eleganter sese extendens, ac dein iterum caules adtollens. Qui latiora quoque, & molliora proferunt folia, quam si sit silvestris, & ad genicula magis fusci sunt. In caulium summo ad palmæ, vel spithamæ distantiam flores excrescunt, vagi, & supra sese invicem positi. Hi longo constant tubo, illis Jasmini similes, sed angustiores, ex quinque petalis constantes, eleganter ignei rubentis coloris, qui ad rosaceum adcedit, & instar holoserici splendet.

Ipsorum tubi rosacei sunt coloris, & calicibus insident profundis, & angustis, qui parum viscosi, ac pilosi sunt. Florum petala in orbem expansa sunt, pollicis unguem circiter lata, sed in plantatis, & in hortis excretis multo latiora, & coloris magis vivacis.

Hi flores quam tenerrimi sunt, & facile flaccescunt, nec ulli subsequuntur fructus, uti & inodori sunt, aliquando etiam, sed raro, si in locis crescunt umbrosis, sex constant petalis, quum vulgo quinque observentur.

Radix respectu plantæ crassa est, & valida, superius nodosa, & sinuosa, multas crassas inferne emittens fibrillas, profunde in terram penetrantes. Immo primaria sæpe radix ad binorum pedum longitudinem, immo profundius terram petit, ita ut difficulter extrahi possit, externe viridis est, interne flavescens, lignosa, & solida, odoris gravis, & herbacei, saporis acris, & ingrati, sed non fervidi.

Nomen. Latine *Radix vesicatoria*. Malaice *Accar binassa*, h. e. perdens radix, quum cutim perdat, & vesiculas adtrahat, Ternatice *Bama*. Amboinice in Hitoea, & Loehoa *Mebulatu*, *Nebulatu*, & *Mebutana hane*, aliis *Aylatu minor* ad distinctionem *Aylatu majoris*, quæ arbor est *libr*. 5. descripta. Cuncta hæc nomina denotant *Ubat regium*, & medicamentum hostium. Bandice *Caju Auwaran*, h. e. carbo ignitus, atque hinc apud nostrates Belgice *Vuur-wortelen*. Amboinenses quidam hanc male confundunt cum *Ajoccol*, h. e. *Bori*, vocantque *Ayoccol minus*.

Locus. In Amboina raro obcurrit, sponte reperitur circa litus, in locis ventosis, & umbrosis sub arbusculis, & ubi solum est argillaceum, & lapillis mixtum, semper enim solum amat durum.

Quum

LXVIII. HOOFDSTUK.

De Vuur-Wortel.

Accar Binassa *is een zoorte van de Clematis Indica, met houtachtige, en regte stelen wel opschietende, echter by de wortel isse kruipende, of op de aarde rustende. Uit eene wortel schieten veele stelen op, die meest regt zyn, of met haar onderste een weinig op de aarde leggen, zommige kruipen ook door de ruigten, en dat dikwils met zeldzame bogten, eenigzins den struik van de* Bonga Manoor *gelykende. Zy zyn in wyde leden verdeelt, beneden houtverwig, en zeer taai, boven gras-groen, omtrent een halm dik, uit den ronden wat gestreept, doch van binnen doorgaans houtachtig, van de wortel twee of drie spannen lank bloot, daar na met ydele bladeren bezet. Aan ieder lid staat een enkel blad, en het lid is aldaar dikachtig, als een knie, ter zyden uitgevende een andere lange steel, die men dikwils boven dikker ziet dan beneden, hier en daar met een kort bogtje als een winkelhake, en als de knien op de aarde rusten, zoo schietenze worteltjes daar in.*

Het blad gelykt na 't Blitum, of Sayor Bayangh, *dog langer, en smalder, straks van zynen oorspronk zig uitbreidende, en daar na allenskens spits toelopende, glad, en blyde-groen, maar in schaduwe staande zwart-groen. By haren oorspronk, en aan de knien zynze bruin, of ligt-rood, daar de knien zig in twee stelen verdeelen, staan meer bladeren by een, als mede aan de uiterste ranken, die zig in een haak omkrommen. In de hoven geplant, schiet het wat cierlyker op, met meerder, digter, en korter stelen, als een struikje, drie, en vier voeten hoog, op de aarde zig fraay uitspreidende, en dan zyne stelen opregtende. Die ook breeder, en weeker bladeren dragen dan in 't wild, met veel bruins aan de knien, aan 't opperste der stelen in de spatie van een hand, of een span, komen de bloemen voort, ydel, en boven malkander staande, Deze zyn langhalzig, de Jasmynen gelyk, doch smalder, van vyf blaadjes gemaakt, schoon vlammend-rood, na de roozen trekkende, en glimmende als Satyn.*

De halzen zyn rooze-rood, en staan in diepe naauwe kelkjes, die wat hairig, en kleeverig zyn. De blaadjes van de bloemen staan regt uitgebreid in de rondte, omtrent zoo breed als een nagel van een duim, doch aan de geplante in de tuinen veele grooter, en levendiger van coleur.

Zy zyn zeer teer, slenssen ligt, en daar volgen geen vruchten op, gelyk ze ook zonder reuk zyn, zomtyds ook, dog zelde, als zy in schaduachtige plaatzen staan, hebbenze zes blaadjes, daar zy anders maar vyf hebben.

De wortel is naa proportie van de plante grof, en sterk, boven knoestig, en bogtig, maar veele dikke vazelingen na beneden zendende, die diep in de aarden gaan. Zelfs de hooftwortel gaat zomtyds twee, en meer voeten diep in de aarden, zoo dat ze zwaarlyk uit te trekken is, buiten is ze groenachtig, binnen bleek-geel, houtachtig, en vast, wat sterk, of kruidachtig van reuk, van smaak scherp, en onliefelyk, doch niet heet.

Naam. *In 't Latyn* Radix vesicatoria. *In 't Maleyts* Accar binassa, *dat is bedervende wortel, om dat ze de huid bederft, als zy bleynen op trekt, in 't Ternataans* Bama. *Amboins, op Hitoe, en Loehoe*, Mehulatu, Nehulatu, *en* Mehutana hane, *by anderen* Aylatu *het* kleene, *tot onderscheid van* Aylatu *het groote, 't welk een boom is* lib. 5. *beschreeven. Alle deze namen bedui. den* Koninglyk Ubat, *en vyandlyk artseny, in 't Bandaas* Caju Auwaran, *dat is gloejende koole, en daar van by onze Duitze* Vuur-wortelen. *Zommige Amboineezen vermengen het qualyk met* Ajoccol, *dat is* Bori, *en noemen dit* Ayoccol *het* kleendere.

Plaats. *Het is in Amboina weinig te vinden, van zelfs vindt men het omtrent het strand, daar het lugtig, en schaduwachtig is, onder andere boomen, en daar de grond kleiachtig, met steenen gemengt, want het wil altyd een harde grond hebben.*

Als

Quum sponte sub fruticulis crescit, planta videtur esse sarmentosa, & convolvulacea, in hortis vero quum sola locetur, frutex est, qui asserculis inponi potest. Per segmenta radicis transplantanda, & propaganda est, quæ nodos exhibent, quod & laborem requirit, quum raro subcedit.

Usus ejus est potissimum ad vesiculas extrahendas, uti cum Cantharidibus fit, cum quibus radices hæ virtute quodammodo conveniunt. Hunc in finem recentes, & mollissimæ eliguntur radices, quæ in segmenta scinduntur cultrum crassa, quæ tumentibus, & œdematosis inponuntur pedibus hominum Hydropicorum, Leycophlegmaticorum, & Paralyticorum, intra sex, vel octo horas cutis rubebit, & mollis adtrahetur vesicula, sed non tam fortiter, vel tam alte, quam per Cantharides. Vesiculæ hæ dissectæ, si non sponte disrumpantur, multum effundunt liquorem, qui est lympha insalubris in artibus hærens, unde multæ simul tales vesicæ in pede adtrahendæ sunt, quum lympha sit effusa, aperturæ sponte exsiccari permittuntur, seu parum calcis inlinitur, ut crusta generetur.

Similia quoque segmenta fronte adplicantur, si quis Cephalalgia laboret, ut extrahatur, uti nostrates Cantharides post aures adplicant. Venatores tanquam arcanum habent folia, ac flores hujus plantæ cibis canum venaticorum admiscere, ut avidi, & cupidi essent ferarum.

Radix hæc cum Zingibere, & Pipere longo contusa, & Cormento inposita, qui proprie sunt dura tubercula, & Tophi Amboinensium variolarum, hos curat, copiosam enim adtrahit aquam aliosque humores. Amboinensium propugnatores hujus flores post aures gerunt, quos etiam Saguero infundunt, & epotant, ut ex ipsorum fide audaces, & bellicosi sint. Floris forma, ingratus sapor, & levis ardor radicis declarant hanc plantam adfinem esse frutici supra libro sexto descripto, qui *flamma silvarum*, seu *Auparulan* vocatur, quæ femina censetur, atque hæc radix vesicatoria mas, quum sterilis sit.

Als het in 't wild, en onder de ruigten groeid, zoo ziet men 't voor een seelent, en slingerend gewas aan, maar in de tuinen, als het alleen staat, werd het een struik, en laat zig ook op latten leiden. Men moet het met stukken van de wortel verplanten, daar eenige scheutjes aan zyn, 't welk nog al moeite kost, om dat het zelden gelukt.

Gebruik. *Het werd meest gebruikt om bleinen daar mee op te trekken, gelyk wy met de Cantharides, of Spaansche-vliegen doen, welkers kragten de wortelen ten naasten by hebben. Hier toe neemt men de versche, en weekste wortelen, die men in schyfjes snyd van een mes dik, en dezelve bind op de dikke, en zugtige benen, van waterzugtige, gezwollene, en aan de Beriberi gaande menschen, in de tyd van zes, of acht uuren zal het de huid rood maken, en een zagte blaar optrekken, doch zoo sterk, en hoog niet als Spaansche vliegen, de bladeren open gesneeden, zoo ze niet van zelfs bersten willen, geven veel vogtigheid uit, zynde het ongezonde water, dat in de leden stak, dies men diergelyke blaaren veel aan een been moet laten optrekken, als het water uit gelopen is, zoo laat men de gaten van zelfs opdrogen, of men smeert daar wat kalk op, dat zy een korst krygen.*

Dezelve schyfjes werden ook op 't voorhooft gebonden, als men hooftpyn heeft, om 't zelve uit te trekken, gelyk de onze met Spaansche vliegen achter de ooren te zetten doen. De jagers houden 't voor een secreet onder hun lieden, dat ze de bladeren, en bloemen den jagt-honden onder de kost te eeten geven, op dat ze greetig, en verbit op 't wild zoude wezen.

Deze wortel met Gengber, en lange Peper gestoten, en op de Cormento gebonden, dat zyn de harde knobbelen, of Tophi van de Amboinse pokken overgebleven, geneest dezelve, want het trekt veel water, en vogtigheden uit.

De voorvegters onder de Amboineezen, dragen de bloemen achter de ooren, doen ze ook in Sagueer, en drinken daar van om na haar geloof stout te werden, als zy vegten gaan. De gedaante van de bloem, vyze smaak, en zagte brand van de wortel, bewyzen dat dit kruid uit de maagschap zy van een Heester, boven lib. 6. beschreeven, en genaamt flamma silvarum, *of* Auparulan, *dewelke men voor 't wyfje houd, en deze Radix vesicatoria voor 't mannetje, om dat 't onvruchtbaar is.*

Tabula Centesima Sexagesima Octava

Plantam exhibet, quæ *Radix vesicatoria* vulgo vocatur, cum ejus *corymbo florifero* A majori forma expresso.

De Hondert acht en zestigste Plaat

Vertoont een plant, welke by 't gemeen de *Vuur-wortel* genaamt werd, met des zelfs *bloem-tros* A in grooter gedaante.

OBSERVATIO.

Hæc est Plumbago Zeylanensis, folio splendente Ocymastri, flore lacteo *Boerh. Ind. H. L. B.* & *Thes. Zeyl. p.* 195. & Plumbago foliis petiolatis *H. Cliff. p.* 53. ubi vide reliqua.

AANMERKING.

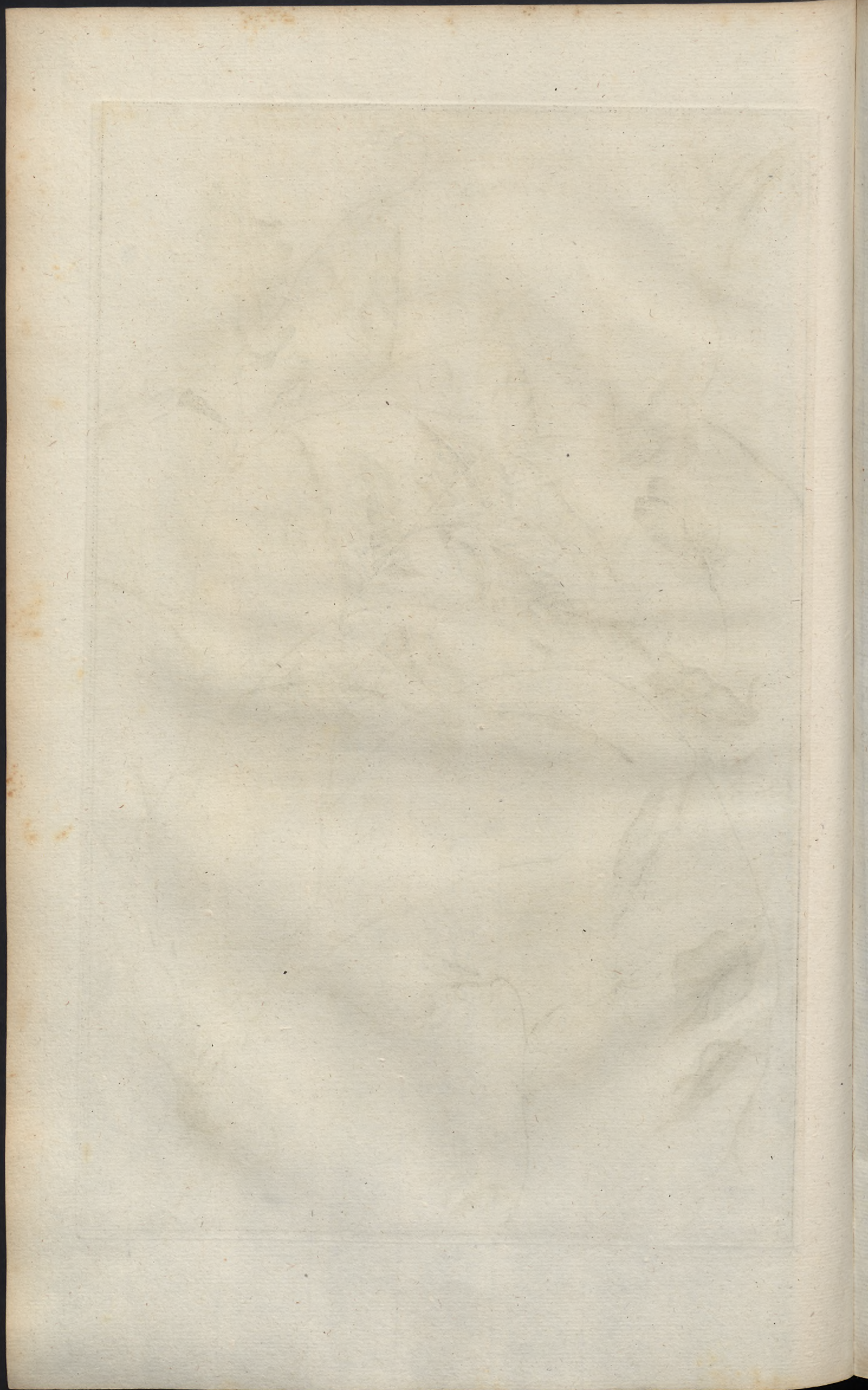
Dit is de Zeylonsche Plumbago, met een blinkend blad, als van de Ocymastrum van *Boerh. Ind. H. L. B.* en de *Thes. Zeyl. p.* 195. en Plumbago met gesteelde blaadjes van de *H. Cliff. p.* 53. alwaar het overige ziet.

CAPUT LXIX.

Plumbago rosea. L.

CAPUT SEXAGESIMUM NONUM.

Pes Equinus. Pancaga.

HÆc humilis plantula est, more Chamæcissi supra terram prorepens, nil adtollens nisi petiolo, quibus folia insident, ex radice enim primo multi propullulant caules, terræ incumbentes, plani, qui in quibusdam locis radices iterum emittunt, aliosque adtollunt caules, potissimum simplices, aliquando autem plures simul excrescunt; Erecti hi caules dimidii circiter pedis altitudinem habent, ac quivis in vertice simplex sustinet folium, in orbem dispersum.

Folium cum illo Chamæcissi convenit, vel propius ad illud Asari adcedit, est enim rotundum, seu paulo latius quam longum, si non ad unam partem sulcatum esset, ubi petiolus inmittitur, atque hinc equi pedem refert, magnitudine denarii, inque locis umbrosis inperialis magnitudinem obtinet, ad oras rotundis dentibus dentatum, in quibus etiam breves conspiciuntur apices, suntque porro tenuia, glabra, ac parum sinuosa ob teneritudinem, subtus intricatis, & protuberantibus nervis distincta, læte virentia, saporis herbacei cum subtili amaritie, ad illa Nasturtii aquatici adcedentis.

Flosculi progerminant brevibus in petiolis, prope radicem propullulantes, suntque violacea, seu fusca capitula, flosculos referentia, nullique hos insequuntur fructus. Undique e radice surculos emittit albos, tenues referentes lumbricos, amplumque obcupat locum. Radix alba est, vilis, & fibrosa.

Nomen. Latine *Pes equinus.* Malaice *Pancaga.* Belgice *Paarde-voetjes.* Quidam hanc quoque Malaice vocant plantam *Daun Cucurang*, a ferratis foliis, quod nomen etiam gerit *Serratula Amara*, quæ hujus silvestris habetur species, licet herbæ sint quam maxime inter sese diversæ. Portugalli Bataviæ hanc vocant *Folho Rabasso*, quæ proprie in Hispania Nasturtium aquaticum est. Ternatice *Coloditi manoora*, h. e. lumbrici pulvinar. Cæterum *Coloditi masou*, h. e. Oebat contra vermes. Amboinice *Assotelina laun*, h. e. folium canis aures referens, item *Alaun Rihute*, h. e. *infundibuli folium*, in Loehoea *Aylaun Capepuli.* Bandice *Bissi mattan.* Baleyice *Paydoh.*

Locus. Ubique in hortis crescit juxta sepes, ut & sponte, ob ejus vero usum de industria colitur in solo argilloso parumque humido, ubi folia gerit ampla, & obscure virentia, quæ vero Soli exponitur, melius cruda edi potest, estque porro nota per totam Indiam Orientalem.

Usus. Potissimum in usu est apud milites nostros, quem ab incolis addidicerunt, ad quævis foramina, & vulnera accidentalia pedum curanda, quum enim in hisce calidis regionibus nudis incedant plerumque pedibus, hinc hisce quam maxime obnoxii sunt, ac facillime per contusiones vulnera adquirunt, quumque nulla alia ad manus sint emplastra, hæc inponunt ipsis folia manibus, vel supra ignem parum calefacta, Cicatricantem, & consolidantem habent virtutem, atque jure inter vulneraria censentur, curatio autem per sola hæc folia tarde procedit, ac tantummodo in levibus, & recentibus vulnusculis.

Pes quoque isto tempore siccus, & tectus sit, & abstineant a nimio potu, alioquin enim hæc folia humores nimis adtrahunt, ac pus generant, quum vero hoc extraxerint, Cicatricem melius promovent.

Cruda quoque edi possunt cum Bocassan, & Oelang Oelang, suntque salutaria stomacho. Ac præsertim adhibentur ad mirum *Moretum malaicum*, quod componitur ex decem, vel duodecim diversis recentibus herbis, in quo acrimonia, aciditas, & lævis observatur amarities, quæ omnes simul minutim conscinduntur, & cum cocta miscentur Oryza, quæ ad quosvis editur cibos, ut adpetitus excitetur.

Exem-

LXIX. HOOFDSTUK.

De Paarde-voet.

DIt is een laag kruidje, op de manier van Chamæcissus, of Aardveil, op de aarde kruipende, en niets verheffende dan de stelen, daar de bladeren opstaan, want uit de wortel komen voor eerst veele stelen voort, plat op de aarde leggende, hier en daar weder inwortelende, en andere stelen opregtende, die meest enkeld, somtyds meer by malkanderen staan; Deze opgeregte stelen zyn omtrent een halve voet hoog, en ieder draagt op zyn top een enkeld blad, in de rondte uitgebreid.

Het blad gelykt na de Chamæcissus, of Aardveil, of nader na 't Asarum, te weten meest regt rond, of wat breeder dan lank, zoo het niet aan de eene zyde eene kloove hadde, daar den steel ingelaten werd, en daar door een paarden hoef verbeeld, in de groote van een schelling, aan schaduwagtige plaatzen ook van een reaal, aan de kanten met ronde tanden gezaagt, daar aan men ook korte spitsjes ziet, dun, glad, doch wat gefronst, wegens zyn teerheid, van onderen met uitsteekende, verwerde zenuwe, blyde-groen, van smaak kruidachtig, met een subtiele bitterheid, na de water-Eppe trekkende.

De bloempjes komen voort op zeer korte steeltjes, digt by de wortel, zynde licht-violette, of bruinachtige knopen, die zoo wat na bloempjes gelyken, en daar volgen geen vruchten op. Het zend zyne witte scheutjes als dunne wormen rondom uit de wortel, en beslaat een breede plaats. De wortel is wit, gering, en vaselachtig.

Naam. *In 't Latyn* Pes equinus. *In 't Maleyts* Pancaga. *In 't Duits* Paarde-voetjes, *zommige noemen 't ook in 't Maleyts* Daun Cucurang, *van zyne gezaagde blaadjes, welke naam ook draagt de* Serratula Amara, *die men voor 't wilde houd, hoewel 't zeer verschillende kruiden zyn. In 't Portugees op Batavia noemen ze het* Folho Rabasso, *'t welk eigentlyk in Spanje de water-Eppe is. In 't Ternataans* Coloditi manoora, *dat is wormkussen, anders* Coloditi masou, *dat is Oebat tegens de wormen. In 't Amboins* Assotelina Laun, *dat is blad, dat na honds-ooren gelykt, als mede* Alaun Rihute, *dat is tregters blad, op Loehoe* Aylaun Capepuli. *Bandaas* Bissi mattan. *Baleys* Paydoh.

Plaats. *Het wast over al in de tuinen langs de hagen, en ook in 't wild, doch wegens zyn gebruik werd het met opzet onderhouden, en aangequeekt op een klei grond, die wat vogtig is, daar het dan groote, en donker-groene bladeren gewind, doch het geene ter Zonne staat, is bequamer om raauw te eeten, voorts is het bekend schier door geheel Oost-Indien.*

Gebruik. *Het is meest in gebruik by onze Soldaten gekomen, die het echter van de Inlanders geleerd hebben, om alderhande kleene gaatjes, en toevallende bezeeringe, die ze in de voeten krygen te geneezen, want dewyl ze in deze warme landen meest bloots voets lopen, zoo zyn ze dat ligt onderworpen, dat ze hier of daar stoten, of gaten krygen, als dan met geen pleisters versien zynde, leggen ze deze blaadjes daar op eerst in de handen, of over 't vuur wat warm gemaakt zynde; Zy hebben wel een Cicatriseerende, en heylzame kracht, en werden met reden onder de wond-kruiden gereekend, echter de cuure met deze bladeren alleen gaat zeer langzaam toe, en schier alleenlyk by kleene, en versche zeerigheden.*

Zoo moet men ook de voet voor die tyd droog, en gekleed houden, en van veel drinken zig speenen, anders trekken deze blaadjes de vogtigheid meer na zig, en genereeren etter, doch als ze die nu uitgetrokken hebben, zoo Cicatriseerense te beter.

Men kan ze ook raauw eeten met Bocassan, en ander Oelang Oelang, werdende voor de maage gezond bevonden. Inzonderheid werden ze genomen tot het wonderlyk Moretum malaicum, *'t welk gemaakt werd van wel tien, of twaalfderlei groene kruiden, daar een scherpigheid, en kleene bitterheid in is, alle door malkanderen kleen gesneeden, en met gekookte Ryst gemengt, welke men tot alderhande spyze eet, om een graage maag te maken.*

By

Exempli gratia recipe foliorum Pancagæ manipulum, virides Cepas, foliorum Sinapi, Laganfæ, ac quorumvis acidorum foliorum Sonbong, Daun Boaya, Pharmacum litoreum ana manipulum femis, tria quatuorve tenera Limonum folia, Petrofelini, Portulacæ, & Lampoejang, & Lancquas, Palmytam, feu cor caulium Sytee, Sulaffy, Micka Micka &c. quantum vis, hæcque omnia minutim confcinde, & mifce cum cocta Oryza, quæ ex manu loco panis editur. In ulceribus, ac vulneribus depurandis, & e quibus pus extrahere volumus, infunde fuccum calefactum ex radicibus expreffum, ipfisque folia inpone, hoc autem femel bisve tantum inftituendum eft, ac porro folia folummodo inponuntur. Pueris quoque propinatur tam fuccus ex tota hac herba, quam aliis adcocta herbis contra vermes, & abdominis tormina.

Pancaga cum Sirio repente, & Pinanga alba mafticata, fuccusque horum deglutitus antidotum eft contra noxium cibum, qui adfumptus eft. Foliorum fuccus cum Calappi oleo mixtus, calefactus, & auribus inftillatus ipfarum tinnitum, & fufurrum curat. Tota hæc herba Saguero incocta falutarem præbet potum Nephriticis, hic autem propinandus eft per tot menfes, quot annis æger hoc laboravit malo. Alii totam hanc fumunt herbam cum dimidia parte bulbulorum Cypri rotundi, & acutis apicibus Caricis Lalan dicti, quæ fimul coquunt in dulci Saguero, vel aqua, quam aliquamdiu propinant. Hoc vehementer urinam expellit, ac falutare eft remedium Hydropicis, Nephriticis, & Ifchuria laborantibus. Contra Afthma, & tuffim convulfivam manipulum Pancagæ cum radicibus ejus fumitur, ac bini ramuli veri Cucurang, quæ fimul aquæ incoquuntur, & propinantur. Eadem hæc folia cum illis Dutræ contrita, & calida dorfo inlinita, ipfique tota inpofita folia dolores, ac lancinationes fpinæ dorfi curant. Foliorum fuccus calide auribus inftillatus, quæ purulentæ funt, ac pus effundunt, has curat, unde apud Loehoenenfes fuum obtinuit nomen.

Pancaga quoque coquitur cum Gratiofa in Banda Daun Kitsjil dicta, horumque decoctum propinatur contra Nephritidem, & Colicam.

NB. Pes equinus in Frifia vocatur Alchimilla, cum qua multi hic hanc comparant herbam, hocque ipfi inponunt nomen, ob confolidantem ejus naturam, uti Alchimilla quoque herba vulneraria eft.

Alii hanc comparant cum Chamæciffo, Sanicula, Sione, & Nafturtio aquatico, cur autem Portugallis *Rabaco*, h. e. Nafturtium aquaticum, vel Sion vocetur, comprehendere nequeo, quum *Rabaco* vidi crefcentem longe alia forma in Portugallia circa urbem Valentiam in locis paludofis.

Codagen. *Hort. Malab. part.* 10. *Fig.* 46. defcriptum convenit cum hoc pede equino, excepto quod Malabaricum dicatur effe pilofum ad caules, totaque planta non amarum, fed falfum, acrem, & mordentem habet faporem. Virtutes ejus medicinales hic ignotæ ibi memorantur. Adnotator ibi pro una eademque habet planta cum Brafilienfium *Acaricoba* a D. *Guilbelmo Pifone libr.* 4. *cap.* 66. *Hiftor. nat. Braf.* defcripta.

By exempel neemt van de bladeren Pancaga een handvol, groene Ajuinen, Moftaart bladeren, Laganfa, alderbandezuure bladeren, Sonbong, Daun Boaya, Pharmacum litoreum, van ieder een halve handvol, drie, of vier jonge Lemoen bladeren, Petercely, Porcelein, jonge bladeren van Lampojang, en Lancquas, het Palmyt, of hert van Syree-ftelen, Sulaffy, Micka Micka &c. zoo veel gy wild, en fnyd dit alle kleen door malkanderen, mengt het met gekookte Ryft, die men dan zoo uit de hand eet. In ulceratien, en wonden, die te zuiveren zyn, en daar men etter wil uittrekken, giet het warm gemaakte zap, uit de wortelen geperft, en legt dan de bladeren daar op, doch dit behoeft men niet meer dan een of tweemaal te doen, en voorts de bladeren alleen opleggen. Men geeft het de kinderen ook in, zoo het zap uit het geheele kruid, als onder moeskruiden gekookt, tegens wormen, en buikpyn.

Pancaga met Sirium repens, en witte Pinang geknouwt, en den zap ingezwolgen, is een tegenhaat tegens fchadelyke koft, die vergeven is. De bladeren met Calappus-Oly gemengt, warm gemaakt, en in de ooren gedruipt, geneezen het moejelyk fuizen der zelven. Het geheele kruid in Sagueer gekookt, is een gezonden drank voor graveelige perzonen, maar men moet zoo veel maanden daar van drinken, als men jaren aan dat euvel gegaan heeft. Andere nemen dit geheele kruid met half zoo veel bolletjes, of worteltjes van Cyprus rotundus, en de fcherpe fpitze van Snygras Lalan, koken dezelve in zoete Sagueer, of water, en drinken een tyd lang daar van. Dit zet geweldig het water af, en is gezond voor Waterzugtige, Graveelige, en die een verftopping van hun water hebben. Tegens den Kinkhoeft, en benauwde borft, neemt een handvol Pancaga met wortel en al, en een paar takjes van de regte Cucurang, kookt het in water, en drinkt het. Dezelve bladeren met de bladeren van Dutra gewreeven, en warm op de rugge gefmeerd, en daar dan de geheele bladeren over gebonden, geneezen de fteekte, en weedommen des ruggengraats. Het zap van de bladeren warm in de ooren gegooten, die etterig zyn, en vloejen, geneeft dezelve, waar van het by de Loehoeneezen zynen naam heeft.

De Pancaga werd ook gekookt met de Gratiofa in Banda, Daun Kitsjil genaamt, en het afziedzel gedronken, tegens het Graveel, en Colyk.

NB. Paarde-voetjes noemen ze in Vriesland de Alchimilla, waar mede veel hier te lande dit kruid vergelyken, bewogen door zyn heelende kracht, gelyk Alchimilla mede een wondkruid is.

Andere met Chamæciffus, Sanicula, Sion, en Nafturtium aquaticum, waarom het de Portugees Rabaco, *dat is water-Eppe, of Syon noemt, kan ik niet bedenken, dewyl ik de* Rabaco *met een andere gedaante in Portugaal, omtrent de ftad Valentia, op waterachtige plaatzen hebbe zien groejen.*

Codagen in Hort. Malab. part. 10 Fig. 46. *befchreeven, komt met onze Pes equinus overeen, behalven dat het Malabaarfche befchreeven werd hairig van fteel, en de geheele plante geen bitteren, maar een filtigen, fcherpen, en bytenden fmaak toegefchreeven werd. De medicynale krachten, die hier onbekend zyn, ziet aldaar. Den Annotator houd het voor een en het zelfde met het Brafiliffe* Acaricoba *van D.* Guilhelmus Pifo lib. 4. cap. 66. Hiftor. nat. Braf. *befchreeven.*

Tabula Centefima Sexagefima Nona

Ad *Figuram Primam* plantam exhibet, quæ *Pes equinus Rumphio* dicitur.
Figura Secunda Empetrum exhibet *acetofum.*

De Hondert negen en feftigfte Plaat

Vertoont in de *Eerfte Figuur* een plant, welke de *Paardevoet* van *Rumphius* genaamt werd.
De *Tweede Figuur* wyft aan de *Suure Empetrum.*

OBSERVATIO.

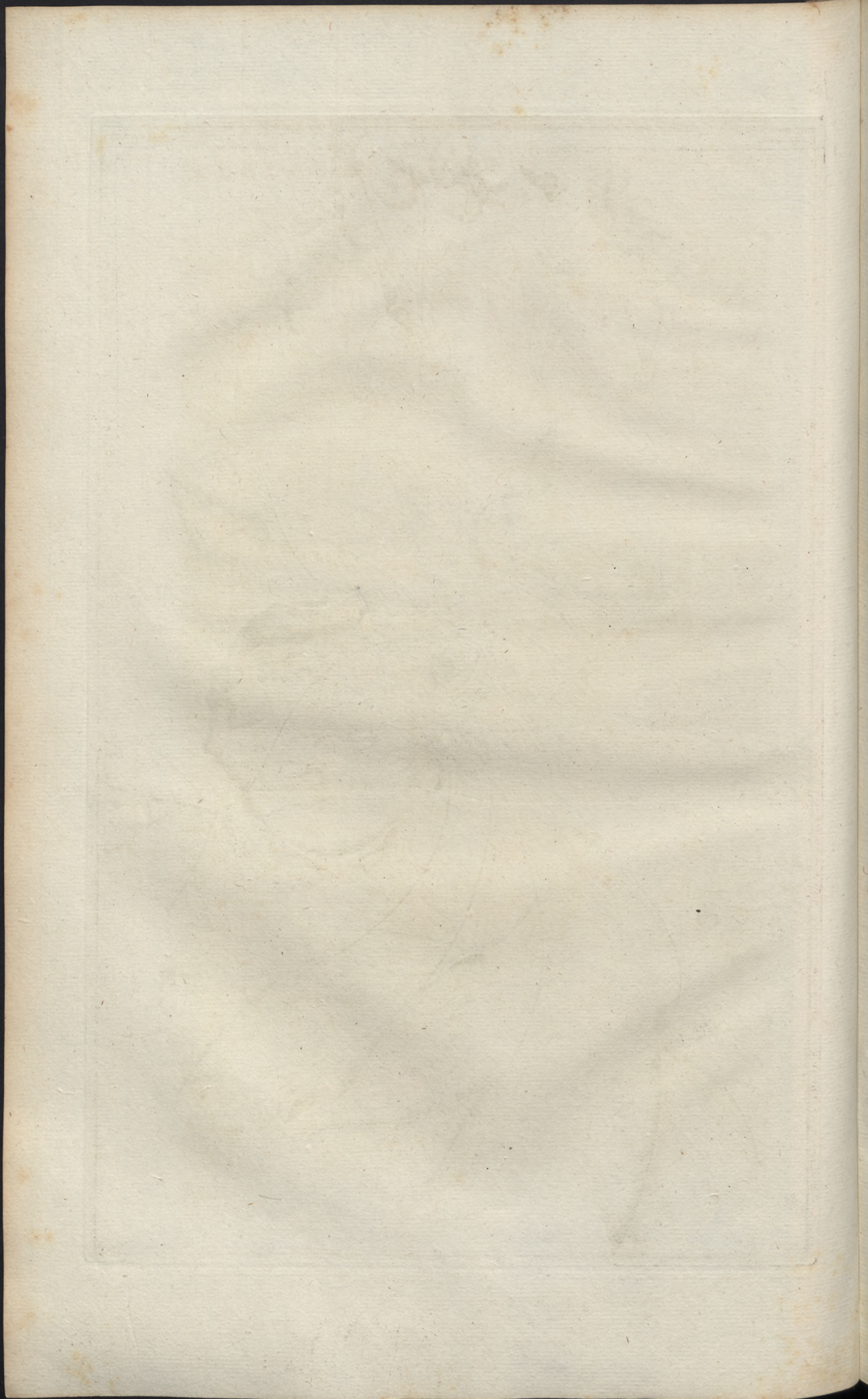
Pes equinus *Rumphii* vocatur Hydrocotyle Zeylanica, Afari folio a *Tournef. inftit. p.* 328. & *Thef. Zeyl. p.* 122. & Valerianella Zeylanica, paluftris, repens, Hederæ terreftris folio, ad radicem florida, *Herm. Par. Bat. p.* 238. ubi icon & defcriptio, & Afarina Zeylon. minor. *Par. Bat. Pr. p.* 315. & Hydrocotyle foliis reniformibus crenatis, *H. Cliff. p.* 88. ubi vide reliqua.

AANMERKING.

De Paarde-voet van *Rumphius* werd genaamt Zeylonfe Hydrocotyle, met het blad van de Afarum van *Tournef. inftit. p.* 328. en de *Thef. Zeyl. p.* 122. en Zeylonfe, moeraffige, kruipende Valerianella, met het blad van de Houdsdraf, by de wortel bloejende van *Herm. Par. Bat. p.* 238. alwaar de figuur, en befchryving; en Zeylonfe keinder Afarina van de *Par. Bat. Pr. p.* 315. en Hydrocotyle met niervormige getande bladeren, van de *H. Cliff. p.* 88. alwaar het overige ziet.

Fig. 1. Hydrocotyle asiatica. L.
— 2. Begonia tuberosa Dryand.

CAPUT SEPTUAGESIMUM.

Empetrum Acetosum. Daun Assam.

DAun *Assam* videtur species esse *Cotyledonis*, seu *Umbilici Veneris*, cujus species quasdam *Clusius* quoque observavit. Rotundis suis, ac pinguibus flagellis, haud longis, supra rupes, vel juxta solum prorepit. Hi repentes caules alios proferunt erectos, rotundos, pingues, rubentes, & semi pellucidos cauliculos, seu petiolos, quorum quivis singulare sustinet folium more Chamæcissi, vel præcedentis Pancagæ.

Repentia vero sarmenta prope articulos radiculas figunt in rupes, aliaque emittunt lateralia etiam rubentia. Folium magnitudinem obtinet inperialis, aliquando palmæ, immo etiam majus est, rotundulum, seu obliquum, ac cordatum, prope petiolum sulcatum, ubi & rotundæ auriculæ sibi invicem parum inponuntur.

Folium hoc superius binos tresve gerit apices, quorum longissimus, seu primarius non directe in medio locatur, sed semper ad unam inclinat partem, ad oras dentatum, seu in plures minores apices distinctum, atque ad binos primarios apices majores excurrunt nervi, cum aliis minoribus lateralibus, ejusdem cum caulibus coloris, quidam enim, uti dictum fuit, pallide rubent, alii albi, seu pallide virentes. Folia porro succosa admodum sunt, fragilia, glabra, ac fere splendentia, ac facile flaccescentia, licet in planta firmiter extensa sint, saporis grate aciduli, cum quadam tamen silvestri sapore, qui ex terra adtrahitur.

Flores peculiari insident pedunculo, qui tenuior, & longior est illo, qui folia sustinet, binos tresve simul exhibet flosculos, qui in hac planta duplicem obtinet formam, primus flosculus rotundam refert, ac cordiformem bursam, instar squamæ piscis, qui in bina dehiscit petala, externe rubentia, interne alba, inque medio flavus erigitur collis ex brevibus staminulis formatus, uti in floribus Pomi.

Post hunc ejus loco excrescit trigona, & pallide virens cellula, ex tribus alis composita, instar cellulæ seminalis Lapathi, vel Acetosæ Hispanicæ, supra hanc alius excrescit flos, ex quatuor albis constans petalis, quorum bina exteriora magis albent binis interioribus, sine flavo isto colle intermedio, sed ejus loco viride erigitur pistillum, seu stilus supra trifidus, qualis conspicitur in inmaturis Ricini fructibus, trigona cellula seminalis matura in tribus cellulis russum continet semen, instar arenæ pusillum, undique circa axim pendens.

Radix pusilla est, alba, vilis, & fragilis, sed primaria radix firmior est, & transversalis, rupibus laxe inhærens, unde & tota planta facile evelli potest.

Præter albam rubra quoque obcurrit species, forma, & modo crescendi priori similis, sed ejus folia majora sunt, & crassiora, plerumque palmam lata, subtus fusca, superius obscure virentia, seu viridia, cum fusco mixta, venæ, & caules eleganter rubent, & semi pellucidi, ejusdem acidi saporis, flores, & semina sunt, uti in priore.

Hæ autem binæ herbæ distinguendæ sunt ab alia simili herba, quæ similibus fere foliis supra rupes prorepit, folia autem ejus sunt cordiformia, apicesque gerunt in medio vulgari in loco, ad oras quoque dentata, sed rugosa, & ad tactum pilosa, flavescentia, non acidi, sed silvestris penitus saporis.

Nomen. Latine *Empetrum acetosum.* Malaice *Daun Assam.* Belgice *Sineese blaadjes.* Ternatice *Tsjotsjo.* Baleyice *Batsjam Batsjam.* Amboinice *Hatu Hanal*, & *Hatu Hanar*, i. e. *Cingulum Petræ*, item *Hatu Ehu*, i. e. *germen Petræ*, item *Hatu Callan.* In Hitoea *Utta batu*, i. e. Sayor saxosum, in Loehoea *Minibatu* minor, ad distinctionem *Minibatu* majoris, quæ est Baleyensium *Lompa.* Maccassarice *Katsji.*

Locus.

LXX. HOOFDSTUK.

De Suure Empetrum.

DAun Assam *wil een zoorte zyn van* Cotyledon, *of* Umbilicus Veneris, *waar van* Clusius *ook eenige suure zoorten gevonden heeft. Het kruipt met zyn ronde, en vette stelen, die doch niet lang zyn, over de klippen, of langs de grond. Deze kruipende stelen dragen andere overeind staande, ronde, vette, roodachtige, en half doorschynende stelen, waar van ieder een byzonder blad draagt, op de maniere als de Chamæcissus, of voorgaande Pancaga.*

De kruipende stelen verwortelen hier en daar by hare leden in de klippen, en zenden anderen ter zyden uit, die ook roodachtig zyn. Het blad is in de grootte van een palm, zomtyds ook van een band, of meer, rondachtig, of als een scheef hert, achter by den steel met een kloove, daar de ronde billen wat over malkander staan.

Vooren heeft het twee a drie spitzen, waar van de langste, of principaalste niet regt in de midden staat, maar altyd naar eene zyde, aan de kanten getant, of in veele kleene spitzen verdeelt, en na de twee voornoemde hooftspitzen lopen de principaalste zenuwen, met nog andere mindere ter zyden, van dezelve coleur als de stelen, want zommige, als gezegt, zyn licht rood, zommige wit, of bleek-groen. Voorts zyn de bladeren zeer zappig, bros, glad, en schier glimmend, slap, en ligt slensende, hoewel ze aan haren stok styf uitgebreid staan, van smaak aangenaam suur, doch met eenige wildigheid na de grond riekende.

Het bloeizel komt voort op een byzonderen steel, die dunder, en langer is dan de bladdragende, twee a drie bloempjes teffens vertoonende, die men aan dit gewas dubbelt, of van tweederlei fatzoen ziet, het eerste bloempje is een ronde, hertformige beurse, als een visch schubbe, die zig in twee blaadjes opend, buiten roodachtig, en binnen wit, en in de midden een geel heuvelken, van korte draadjes, gelyk in 't Appel-bloeizel.

Na dezen groeid in haar plaats een driekantig, en lichtgroen huisken, van drie vlerken gemaakt, gelyk de zaadhuiskens van Lapathum, of Spaansche Suuring, boven op 't zelve komt een andere bloeme voort, van vier witte blaadjes gemaakt, waar van de twee buitenste wat witter zyn, dan de twee binnenste, zonder het geele heuveltje in de midden, maar in deszelfs plaats een groen pylaartje, boven in drie spitzen zig verdeelende, gelyk men op de onrype vruchten van de Ricinus ziet, het drieboekige zaad-huisken ryp geworden zynde, begrypt in drie celletjes een ros zaat, zoo fyn als zand, rondom een middel-pylaartje hangende.

De wortel is kleen, wit, gering, en bros, maar de hooft-wortel is wat styver, en leid dwers, die losselyk aan de klippen hangen, weshalven de geheele plante ligt af te trekken is.

Behalven de witte heeft men nog een roode zoorte, in gedaante, en wasdom de witte gelyk, doch deze bladeren zyn grooter, en dikker, in 't gemeen een hand breed, van onderen bruinachtig, van boven donker-groen, of groen met bruin gemengt, de aderen, en stelen zyn schoon-rood, en half doorschynende, van dezelve suure smaak, bloemen, en zaden zyn als aan 't voorige.

Zoo moet men deze twee kruiden nog onderscheiden van een ander diergelyken kruid, 't welk schier met diergelyke bladeren over de klippen kruipt, maar de bladeren zyn regt hertformig, en hebben hare spitzen in de midden op de gewoonlyke plaats, aan de kanten mede getant, maar ruig, en haairig in 't aantasten, geel-groen, van geen suure, maar gansch wilde smaak.

Naam. *In 't Latyn* Empetrum acetosum. *In 't Maleyts* Daun Assam. *In 't Duits* Sineese blaadjes. *In 't Ternataans* Tsjotsjo. *In 't Baleys* Batsjam Batsjam. *In 't Amboins* Hatu Hanal, *en* hatu hanar, *dat is* Cingulum Petræ, *als mede* Hatu Ehu, *dat is* germen Petræ, *als ook* Hatu Callan. *Op Hitoe* Utta hatu, *dat is steen Sajor, op Loehoe* Minibatu *het kleine, tot onderscheid van* Minibatu *het groote, 't welk is der Baleyers* Lompa. *Maccassaars* Katsji.

Plaats.

Locus. Nullibi crescit nisi in locis saxosis, in montibus silvestribus, & in vallibus, ubi rupes sunt præruptæ, præsertim autem luxuriose progerminat in acutis scopulis tam erectis quam planis, quales aciniformes vocantur, quique plerumque tam periculosi sunt, ut adcessum prohibeant, qui tamen hisce foliis penitus obtecti sunt, in foveolis enim horum acutorum scopulorum semper quædam reperitur terra, in qua hæc planta fibrillas suas figere potest. Rubra species non tam frequens est, collesque requirit frigidiores, ubi ingentes lapides, & terra sibi mixtæ sunt, quales præ aliis sunt colles circa pagum Ema in Leytimora. In cunctis Amboinæ, & Moluccæ insulis nota est hæc planta, uti & in Celebe, non autem ita in Occidentalibus insulis.

Usus. Multum adhibetur ad Lactucam, tam ab incolis, quam Europæis, & Sinensibus, incolæ vero hanc potissimum piscibus adcoquunt, ad acidum condimentum. Omnibus denique rebus hisce in terris inservit, quibus Acetosa, ac forte easdem habet vires ad sitim sedandam in calidis morbis.

Aptiorem censeo herbam ad calidum hepar temperandum, quam ad biliosos stomachi humores tollendos, quod per acida institui non oportet. Baleyenses, & Javani horum foliorum succum adhibent ad tincturam Cassombæ, quum ipsis deficiat Limonum succus. Sic quoque quodvis ferri genus, quam æruginosum etiam sit, hoc succo non tantum depurari, sed etiam cæruleum reddi potest, licet ipsi non admisceatur Mercurius sublimatus.

Ternatenses hunc miscent succum cum acido Limonum succo, si cœruleum tingere velint colorem, ac siccum oblinire ferrum quodam oleo. Ferrum ærugine infectum per noctem in hoc deponunt succo, qui æruginem omnem tollit, ac ferrum purum reddit.

Idem hic succus cum dimidia Sacchari parte coctus grate acidum præbet Syrupum, ad Mangam conditam, & Ribesios adcedentem, qui in calidis morbis ad sitim sedandam adhibere potest.

Agresta Hittonica sequenti præparatur modo: Hanc herbam coque cum caulibus, in aqua marina, ac circumage cum bacello, donec cunctæ partes sint minutæ, transcola dein per linteum, & in ollis serva usui: Hoc agrestam præbet gratam cunctis frixis cibis conducentem, salsedo enim aquæ marinæ, & aciditas foliorum ita temperatur, ut gratum præbeat saporem.

Plaats. *Het wast nieuwers dan op steenige plaatzen, in wilde gebergten, en in valleyen, daar steile rotzen zyn, inzonderheid ziet men ze weelderig op de scherpe klippen, zoo staande als vlakke, diergelyke men speldewerk noemt, zynde meest zoo akelig, dat men qualyk daar over gaan kan, en echter met deze blaadjes gansch bedekt, want in de kuiltjes van die scherpe rotzen altyd wat aarde zit, daar in dit gewas zyne worteltjes begten kan. De roode zoorte vindt men zoo veel niet, en vereischt koudere valeyen, daar groote steenen, en aarde onder malkanderen lopen, gelyk onder anderen zyn de valleyen omtrent de Negory Ema op Leytimor. In alle de Amboinsche, en Moluxe Eilanden is het bekend, als mede op Celebes, in de Westelyker Eilanden zoo veel niet.*

Gebruik. *'t Werd veel gebruikt om Salade daar van te maken, zoo wel by de Inlanders, als Europiaanen, en Sineezen, doch de Inlanders koken 't meest by vissen, om een suure souse te hebben. In somma het dient ons hier te lande in alles, waar toe de Zuuring dient, en heeft misschien des zelfs krachten in 't verslaan van den dorst, by heete ziekten.*

Ik houde het voor bequamer om een verhitte lever te temperen, dan om galachtigheid in de mage te verdryven, 't welk met suure dingen niet geschieden moet. De Baleyers, en Javaanen nemen den zap van deze bladeren, tot het verwen van Cassomba, als zy geen zap van Lemoenen konnen hebben. Zoo kan men ook alderhande yzer geweer, hoe verroest het ook zy, met dezen zap niet alleen schoon maken, maar ook blaauwen, al en komt 'er geen sublimaat toe.

De Ternataanen vermengen deze zap met suure Lemoenzap, als zy blaauwen willen, en het gedroogde wapen smeerense dan met eenige Oly aan. Een yzer, dat zeer verroest is, leggen ze een nagt in deze zap, die den roest tot de grond toe uitbyt, en 't wapen zuiver maakt.

Dezelfste zap met half zoo veel Syroop van Suiker opgekookt, geeft een aangename rinschen Syroop, na 't geconfyte Mangas, of Aalbesien smakende, die men in heete ziekten om de dorst te verslaan gebruiken kan.

Agresta Hittonica, *of Hitoeëeze versuis, werd aldus gemaakt: Kookt dit gewas met stelen en al in Zeewater, en roerd het met een stokje, tot dat het alles kleen werde, zygd het dan door een doek, en bewaard het in potten, dit geeft een aangenaam versuis by alderhande gebraden kost te gebruiken, werdende de brakheid van 't Zeewater, en suurte van deze bladeren door malkanderen zoo gebrooken, dat het aangenaam van smaak werd.*

CAPUT LXXI.

CAPUT SEPTUAGESIMUM PRIMUM.

Serratula amara. Daun Cucuran.

DAun Cucuran est herba repens, caules gerens lentissimos, infraque parum lignosos, supra terram extensos, aliosque emittit erectos striatosque cauliculos instar Veronicæ nostratis.

Hi cauliculi vix culmum crassi sunt, in amplos articulos distincti, quorum inferiores crassos formant nodos, qui terræ incumbentes fibrillas ipsi infigunt.

Caules vero ipsi angulosi, & striati sunt, in una specie virides, in altera fusci, dividitur enim in album, & rubrum Cucurang, foliis, ac modo crescendi sibi similes sunt, atque ad genicula bina locantur folia sibi obposita, instar illorum Urticæ minoris, sed nullis pilis armata, glabra, & tenuia, parumque contracta, multis transversalibus costis magnitudine unguis pollicis, ad oras acute dentata, in alba specie læte virentia, in rubra nigricantia, ipsorumque venæ fuscæ sunt. Utraque vero saporem habent amarissimum, instar Centaurii. Observatur quoque hæc folia unam partem gerere angustiorem, & breviorem altera, ac si lamella abscissa foret, qui Character cæterum Solanis competit, hoc autem potissimum in inferioribus detegitur plantæ foliis.

Ex ipsorum alis bursula provenit, ex binis pallide virentibus foliolis, seu pelliculis composita, quorum supremum multo longius est inferiore, oblongum, & incurvum repræsentans corculum, quumque hæc foliola sese aperiunt, flosculum exhibent illi Urticæ quodammodo similem, qui parum nempe concavus est, & ex uno constat petalo, superius in tres rotundos desinens apices, albus, seu punctulis quibusdam purpureis notatus, in medio bina gerens staminula, inferiori, & latissimæ lamellæ nexa, supremumque virens bursæ foliolum ipsi arcte incumbit flosculo, quod cito decidit.

Dein sese claudunt iterum bursulæ foliola, atque intus formant oblongum vasculum seminale, in quo latet minimum, & arenaceum quasi cinereum semen.

Folia ejus magis contracta sunt illis Urticæ, sed plerumque glabra, abruptaque mox flaccescunt, horumque interstitia multo longiora sunt, quam in Urtica, ubique multos emittentia laterales ramulos.

Radix ejus vilis est, alba, ac fibrillosa, atque transplantari potest hæc planta per abruptos ramulos, fibrillis hisce gaudentes.

Nomen. Latine *Serratula amara*, juxta Malaiense *Daun Cucurangh*, quod proprie est ferrum acute dentatum, formam habens magnæ serræ, machinæ nexæ, cui insidere possumus, quum Calappi medulla minutim radatur, quæ in culina adhibetur, cujus denticulos hæc folia referunt. Vero Malaico nomine dicitur *Ampetu Tana*, h. e. fel terræ. Amboinice *Ayloun Uyn*, & *Aylaun Waccan*. Ternatice *Papayta*, quidam Malaice hanc vocant *Kukurang silvestre*, uti præcedens Pancaga *Kukurang* domesticum dicitur. Licet, uti dictum fuit, binæ hæ herbæ sibi parum similes sint, & utræque sponte crescant.

Locus. Sponte crescit in campis, & in vallibus sub sepibus, & Carice, ut & sub arboribus juxta fluminum ripas, in hortis vero transplantata major, & luxuriosior crescit.

Usus. Adhibetur ad vermes expellendos in pueris, tam ejus succus, quam decoctum ex aqua propinatum, licet sine taldio, & nausea ipsis vix exhiberi possit ob summam ejus amaritiem.

Eodem propinata modo curat quoque Tertianam febrim, ad quam apud nos Centaurea in usu est, expellens, & consumens bilem in intestinis, & sanguine dispersam, quæ febris caussa est, sed sine alvi evacuatione, vel purgatione.

LXXI. HOOFDSTUK.

De Bittere Serratula.

DAun Cucuran *is een kruipend gewas, met zeer taaje, en beneden wat houtachtige stelen, op de aarde kruipende, en andere regte gestreepte steeltjes opheffende, gelyk de vaderlandze Veronica.*

De steeltjes zyn geen stroo-halm dik, in wyde leden verdeelt, daar men aan de onderste dikke knietjes ziet, dewelke op de aarde rustende, weder inwortelen.

De stelen zelfs zyn hoekig, en gestreept, aan de eene zoorte groen, aan de andere bruin, want men deelt het in wit, en rood Cucurang, aan bladeren, en wasdom malkanderen gelyk, aan de knietjes staan twee bladeren tegens malkanderen, gelykende die van kleine Netelen, doch zonder hairtjes, glad, en dun, hoewel gefronst door de veele dwersribben, in de groote van een duimnagel, aan de kanten scherp getant, aan de witte zoorte blyde-groen, aan de roode zwart-groen, en hare ribbetjes bruinachtig. Beide van een uittermaten bittere smaak, als eenig Centauria mag zyn. Zoo werd ook in 't byzonder aan deze bladeren gemerkt, dat de eene helft, namentlyk de voorste altyd smalder, en korter is dan de andere, als of 'er een stukje afgesneden was, een merkteeken anders de Solanum eigen, doch men bemerkt dit meer aan de achterste bladeren des stoks.

Uit den schoot der zelve komt een beursje voort, van twee ligt-groene blaadjes, of velletjes gemaakt, waar van het bovenste veel langer is dan het onderste, een langwerpig, en gekromt hertje vertoonende, deze twee deurtjes hun openende vertoonen een klein bloempje, het Neetel-bloeizel eenigzins gelyk, te weten een weinig bol, van een blaadje gemaakt, boven in drie ronde spitzen verdeelt, wit, of met eenige purpure stipjes, in de midden met twee geele draadjes, aan het onderste, en breedste lapken schier vast, en het bovenste groene blaadje van de beurs leid ook heel digt op de bloem, 't welk ten eersten uitvalt.

Daar na sluiten haar de deurtjes van de beurse wederom, en formeeren binnen haar een langwerpig zaadbuisken, daar in men byster kleen zandig, en graauw zaad vindt.

De bladeren zyn veel gefronster als die van Netelen, doch doorgaans gladder, en de afgebrooken slensen terstond, ook zyn de leden hier aan langer, dan aan de Netelen, overal veele zyde-takjes uitzendende.

De wortel is gering, wit, en vol vaselingen, en het laat zig verplanten met afgebroke takjes, daar eenige worteltjes aan zyn.

Naam. *In 't Latyn* Serratula amara, *na 't Maleyts* Daun Cucurangh, Coecoerang *nu is een scherp getant yzer, in forme van een groote sage aan een blokje vast, daar op men zitten kan, en het Calappus-pit kleen raspt, als men het in de keuken gebruiken wil, wiens tantjes deze blaadjes verbeelden. In 't regt Maleyts echter noemt men het* Ampetu Tana, *dat is aardgal. In 't Amboins* Ayloun Uyn, *en* Aylaun Waccan. *In 't Ternataans* Papayta, *zommige noemen 't in 't Maleyts* wilde Kukurang, *gelyk het voorgaande Pancaga* tamme Coecoerang. *Hoewel, als gezegt, beide die kruiden weinig gelykenisse met malkander hebben, en beide in 't wild groejen.*

Plaats. *Het wast van zelfs in de velden, en in de valleyen onder de heggens, en onder het snygras, ook onder de bomen langs de kanten van de rivieren, in de boven geplant werd het grooter, en weeldriger.*

Gebruik. *Het werd ook gebruikt tot de kinders, om de buikwormen uit te jagen, zoo wel het zap, als het afzietzel daar van in water ingegeeven, hoewel men hun zulks zonder moeiten niet ingeven kan, wegens zyne zeer groote bitterheid.*

Op dezelve manier ingenomen, geneest het ook de anderendaagze koortze, waar toe men by ons de Centauria gebruikt, uitvoerende, en consumeerende de galle door het ingewant, en bloed verspreid, die oorzake van de koortze is, doch zonder purgeren.

Nostra natio siccis utitur foliis ad cerevisiam componendam, uti cum Papari, vel Margoisa etiam fit, sed observatum fuit, si hæc cerevisia nimis fortis, & gravis sit, capiti molestam esse, & fauces siccas reddere.

Onze natie gebruikt de gedroogde bladeren om bier daar van te zetten, gelyk men anders met Papari, of Margoisa doet, doch men bevind, dat dit bier te sterk gezet zynde, het hooft merkelyk beswaart, en de keele geweldig opdroogt.

Hic quoque succus propinatus cuncta curat abdominis tormina, licet Colica adsit. Folia contrita, & externe inlinita scabiem curant, aliasque cutis inpuritates sine acrimonia, quum maxime exsiccant.

Den zap ingenomen, verdryft ook het krimpzel des buiks, al loopt 'er wat Colyk onder. De bladeren gewreeven, en van buiten opgesmeert, geneezen het schorft, en andere onreinigheden des huids, en dat zonder scherpigheid, want ze droogen zeer.

Tabula Centesima Septuagesima

Ad *Figuram Primam Serratulam* exhibet *amaram.*
Figura Secunda Crustæ Ollæ majoris speciem denotat *primam.*
Figura Tertia Crustæ Ollæ parvam, seu *secundam* exhibet *speciem.*
Figura Quarta. Crustæ Ollæ minimam, seu *tertiam* exhibet *speciem.*

De Hondert Seventigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* de *bittere Serratula.*
De *Tweede Figuur* wyst aan de *groote*, ofte *eerste zoort* e van de *Crusta Ollæ.*
De *Derde Figuur* vertoont de *kleine*, ofte *tweede zoort* van de *Crusta Ollæ.*
De *Vierde Figuur* verbeeld de *kleinste*, of *derde zoort* van de *Crusta Ollæ.*

CAPUT SEPTUAGESIMUM SECUNDUM.

Crusta Ollæ. Caranasci.

HÆc quoque herbula humilis est, ac repens, priori non dissimilis, sed in omnibus partibus minor, in tres distincta species, quarum prima major est, secunda minor, tertia angustifolia, quæ omnes hoc in capite describuntur.

Primo *Caranasci majus* ex radice varios emittit caules, partim terræ incumbentes, & prorepentes, partim sese erigentes instar *Veronicæ repentis.* Vix autem culmum crassi sunt, quadragoni, in domestica fusci, in silvestri pallide virentes, distinguitur enim in rubram, & albam, quæ nulla alia re differunt nisi cauliculorum colore.

Hi in amplos distincti sunt articulos, ubi circa inferiorem partem terræ incumbentem crassi nodi, seu verticilli conspiciuntur, qui in terram fibrillas emittunt, unde & hæc plantula satis amplum obcupat locum, ubique terræ infixa, si adtrahatur instar adustæ crustæ Ollæ, in qua Oryza fuit cocta, unde & Malaiense obtinuit nomen.

Articulis, & nodis bina sibi obponuntur foliola, inque amplis interstitiis bina alia cum prioribus cruciata, quorum quodvis ex ala sua lateralem emittit caulem. Foliola vero pusilla sunt, unguis digiti magnitudinem habentia, seu paulo majora, maxima vero non obtinent transversalis pollicis latitudinem, illis Urticæ minimæ similia, & angustiora, ad oras serrata, sed non ita acute quam in Daun Coecoerang, crassiora quoque firmiora, unde & illis Veronicæ similiora sunt, pro qua a nostratibus quoque habetur. Ad tactum parum rugosa sunt, in alba specie obscure virentia, in rubra læte virentia cum costis pallide fuscis inferioribus, atque prope ortum aliquid fusci habent.

Ex superiorum foliorum alis simplex excrescit petiolus in tres alios distinctus, qui pentagona, & longiuscula sustinent capitula, ad latera quinque pallide virentibus pelliculis aucta. Hæc parum sese aperientia flosculum exhibent oblongum, illi Rosmarini quodammodo similem, sed minorem, parumque sese adtollentem, qui compositus est ex tribus minoribus petalis, & uno majore, quorum quidam læte violacei sunt, seu cœrulei, quidam albi cum oris cœruleis, in centro gerentes staminula quædam alba, maculaque flava in inferiore conspicitur petalo.

Post flosculi lapsum quinque sese iterum contrahunt pelliculæ, & intus formant oblongo acutum capitulum, in quo pusillum latet semen, colore, & duritie cum subtilissima flava arena conveniens.

Radi-

LXXII. HOOFDSTUK.

De korst van de pot.

D*It is mede een laag kruipend kruidje, het voorgaande niet ongelyk, doch in alle delen kleender, verdeelt in drie zoorten, de eerste groote, de tweede kleene, de derde smalbladige, alle in dit Hooftstuk beschreeven.*

De eerste groote Caranasci *beeft uit zyne wortel verscheide stelen, die ten delen op de aarde leggen, en kruipen, daar na zig verheffen, als een* Veronica repens. *Zy zyn geen stroobalm dik, vierkantig, aan het tamme bruin, aan het wilde licht-groen, want het werd onderdeeld in roode, en witte, die in niets anders verschillen, dan in de coleur der stelen.*

Zy zyn in wyde leden verdeelt, waar by men omtrent het onderste, dat op de aarde bukt, dikke knien, of knobbels ziet, die ook wederom in de aarde wortelen, waar door dit kruidje een redelyke breede plaats beslaat, en overal aan de aarde kleeft, als men daar aan trekt, gelyk een aangebrande korste in de Rystpotten, waar van het den Maleytzen naam heeft.

Aan de leden, en knien staan twee blaadjes tegens malkander, en in wyde distantie twee andere, met de voorigen in 't kruis, ieder uit zyn schoot een zyde steel uitzendende. De blaadjes zyn kleen, zoo groot als een nagel van een vinger, of wat meer, immers de grootste mogen geen dwersduim halen, de kleenste Netelen gelyk, nog al smalder, aan de kanten gezaagt, doch zoo scherp niet als het Daun Coecoerang, ook dikker, en styver, en daarom de Veronica gelyker, waar voor het ook van de onze aangezien werd. In 't aantasten zyn ze wat ruig, aan de witte zoorte doods-groen, aan de roode gras-groen, met licht-bruine ribben van onderen, en by haren oorspronk ook wat bruins hebbende.

Uit den schoot der bovenste bladeren komt een enkeld steeltje, verdeelt in drie anderen, die vyf hoekige, en langachtige knoppen dragen, aan de zyden met vyf lichtgroene velletjes bezet. Deze een weinig zig openende vertonen een kleen langhalsig bloempje, het Rosemaryn bloeizel eenigzins gelyk, doch kleender, even daar tusschen uitkykende, en verdeelt in drie kleene, en een grooter blaadje, zommige licht-violet, en blaauwachtig, zommige wit, met blaauwe kanten, in de midden met eenige witte draadjes, en een geel plekje op het onderste blaadje.

Na 't uitvallen van de bloem sluiten haar de vyf velletjes wederom, en formeeren binnen haar een langwerpig spits knopje, daar in men vindt kleen zaad, aan coleur, en hardigheid het fynste geele zand gelyk.

De

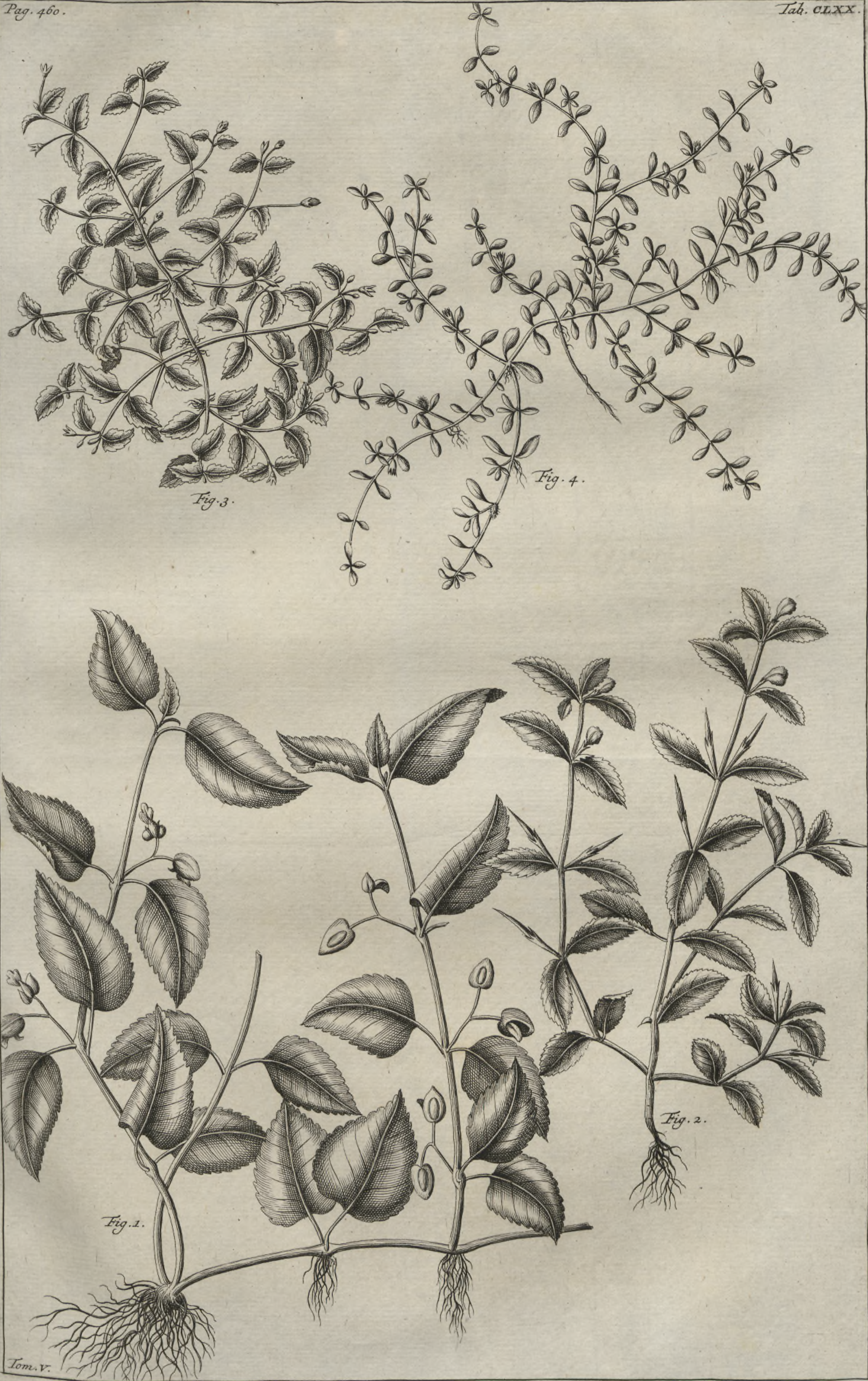
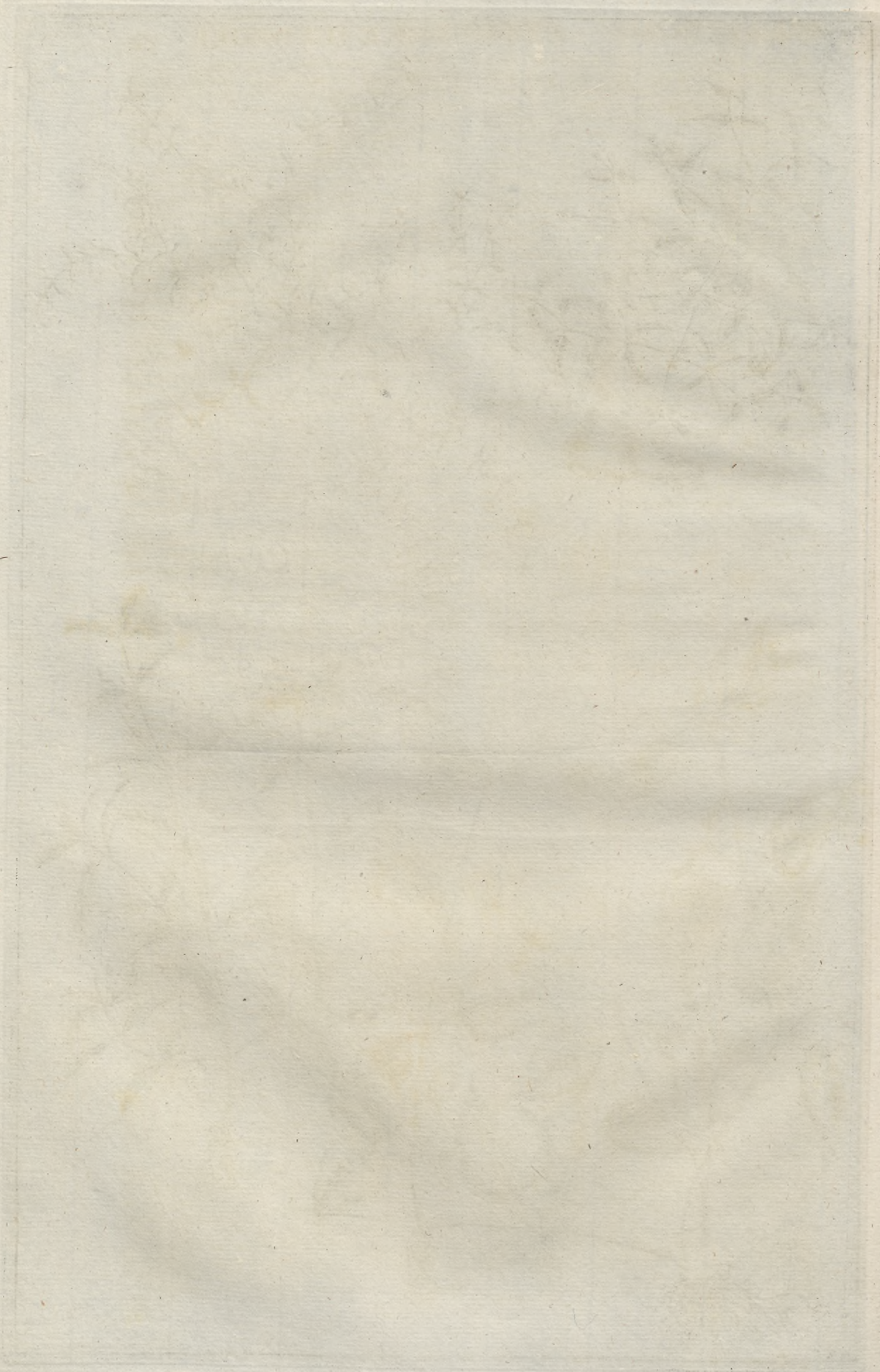

Fig. 1. Gratiola amara. Rxb. Fig. 2. Gratiola veronicifolia. Rxb.
— 3. — lucida. — — 4. Dentella repens. L.

Radices sunt simplices, ac subtiles fibrillæ, in terra sese dispergentes, cui laxe adhærent, in tota planta nulla amarities, vel acrimonia detegitur, sed fatuus sapor, unde tam a præcedenti Daun Coeroerang, quam a Veronica differt, quum prima sit amara, altera saporem, & odorem quasi habet resinosum.

Secundo *Caranasci minus* simili crescit modo, quadratos gerens caules, ac folia in amplis distant intervallis cruciata, sed in omnibus partibus minor est, magisque terræ incumbit, in qua ubique sese per fibrillas figit. Foliola minora sunt ungue digiti, subtus sensim angustata, & acuminata, pallide virentia, plurimaque albis maculis tanquam tineis notata sunt, ad oras raro dentata. Nil fusci in hac conspicitur plantula nisi in vetustis, & inferioribus cauliculis prope radices. Floriferi pedunculi in hac specie longiores sunt, ac viridia capitula quoque pentagona, sed non alata.

Flosculus longum gerit tubum, ac magis erigitur, plerumque albus, seu ad oras parum violaceus, cæterum ejusdem formæ. Vascula seminalia breviora sunt, superne plana, & pentagona, in quibus arenosa latent semina. Matura dehiscunt in quinque squamulas, formam referentia alterius flosculi. Sapor magis fatuus est, quam in priore specie.

Tertio *Caranasci angustifolium* degeneratio est parvi, angustiora, & longiora gerens folia, ad oras non dentata, ac fere sine costulis, nil fusci quoque exhibens. Ex ipsorum alis tenuissimus erigitur petiolus, in tres quatuorve alios, ac tenues quasi filamentosos distinctus, qui angulosa sustinent capitula, quæ sese aperientia flosculum exhibent stellatum, plerumque album, seu ad oras ex cœruleo purpurascentem. Capsula seminalis matura in bina dehiscit segmenta, arenosumque emittit semen.

Caules ejus primarii fere hexagoni sunt, nec ita prorepit hæc planta binis prioribus, sed magis erigitur, qua in re cum Veronica magis convenit, saporemque etiam habet fatuum, & aquosum.

Hæ porro tres species alias quoque habent varietates, quæ tamen ad priores reduci possunt, unde inutile est illas describere.

Nomen. Latine *Crusta ollæ*, juxta Malaiense *Caranasci*, acsi diceretur *Carat*, seu *Crat-nasci*, h. e. adusta crusta in Oryzæ ollis ex dicta caussa. Amboinice *Ayloun Payamatta*, i. e. Herba Paronychiæ, *Losso Lossa*.

Locus. Zizania sunt ubique in hortis crescentia in ipsorum vacuis areis, & in agris olim cultis, copiose quoque obcurrit in campis ad vias sub Carice, quæ plantæ semper magis albent tam in caulibus quam foliis præ illis, quæ in hortis crescunt, unde & ratione loci quam maxime variant.

Usus. Censetur habere vim depurantem, & consolidantem in cunctis finibus, & ulcerationibus, quæ naturæ sunt Herpeticæ. Quidam difficilis casus est malignæ Herpetis, quum pedes plurimis scatent pustulis, quæ pruriunt, & intra breve temporis spatium quam maxime prorepunt, cutim perforant, ac tandem ulcerationem caussant. Quæ caussantur a parvis acaris, quos Malaienses *Koeman* vocant, ac qui sub cute prorepunt.

Hoc malum potissimum contrahunt feminæ, pueri, aliique mollem habentes cutim, quum in silvis ambulant, ubi copiosissima sunt animalcula pusilla, ac fere invisibilia, quæ *Cotoe Utan*, h. e. pediculi silvestres vocantur, quæ in alicujus cutim tam profunde penetrant, præsertim ubi mollis est, ut extrahi nequeant, sed mox tubercula excitant, quam maxime prurientia. Incolæ hoc negligentes, si nec statim cutim urendo, vel Limonum succo inliniendo illa enecant, sed unguibus cutim arrodunt, intra breve temporis spatium prorepentem excitant ulcerationem.

Ad illa itaque sumitur succus dictarum herbarum, sed rubra optima censetur, & acerrima, qui hisce infunditur ulceribus, vel solus cum Calappi oleo mixtus, inpositis porro aliis foliis. Contra unguium ulcera tam in manibus, quam pedibus, vel si unguis casu sit contusus, hæc sume foliola cum pauxillo Curcumæ contusa, additis guttis quibusdam aquæ salsæ, hæcque calido involve folio, caleface dein illa supra ignem, ac dictis inpone malis.

Eodem

De wortelen zyn enkele fyne vazelingen, in de aarde hun verspreidende, en maar losselyk houdende, aan de geheele plante en is niets bitters, nog scherps, maar een smetze smaak, waar in het zoo wel van het voorgaande Daun Coeroerang, als van de Veronica verschild, zynde het eerste bitter, en het andere van een Resineuse reuk, en smaak.

De tweede kleen Caranasci *wast op dezelve manier, met diergelyke vierkante stelen, en bladeren, in wyde distantie, en in 't kruis staande, doch in alle zyn delen kleender, en nog meer op de aarden kruipende, daar in het zig met zyne worteltjes overal vast maakt. De blaadjes zyn kleender als een nagel van een vinger, vooren zagtjes toegespitst, bleek, en doods-groen, en de meeste met witte plekken, als sproeten bevlekt, aan de kanten weinig gezaagt, men ziet niets bruins hier aan, behalven aan de oude, en onderste stelen by de wortelen. De bloemdragende stelen zyn in deze zoorten langer, de groene knoppen ook vyfhoekig, doch zonder vlerken.*

Het bloempje heeft een langen hals, en kykt verder uit, meest wit, of aan de kanten een weinig Violet anders van dezelve fatzoen. De zaadhuisjes zyn korter, boven plat, ook vyfhoekig, en daar in zandig zaad. De rype openen haar in vyf schubbetjes, in de gedaante van een tweede bloempje. De smaak is nog laffer, dan aan 't voorige.

De derde smalbladige Canarasci *is een veranderinge van het kleene, met wat smalder, en langer bladeren, aan de kanten ongekerft, en schier zonder ribbetjes, mede niets bruins aan haar hebbende. Uit haren schoot komt ook een zeer dunne steel, in drie a vier anderen, als dunne draden verdeelt, die hoekige knopjes dragen, en dezelve gapende, vertoonen een gesternt bloempje, meest wit, of aan de kanten blaauwachtig-paars. Het rype zaadhuisje opent zig in tween, en werpt zyn zandig zaad uit.*

Zyne hooft-stelen zyn schier zeskantig, en het kruipt zoo niet als de twee voorige, maar staat meer overeindt, waar in het de Veronica gelyker is, doch mede laf, en smets van smaak.

Zoo hebben ook alle deze drie zoorten nog meer veranderingen, die echter tot de voorige konnen gebracht werden, doch zyn niet nodig te beschryven.

Naam. *In 't Latyn* Crusta ollæ, *na 't Maleytse* Caranasci, *als of men zeide* Carat, *of* Crat-nasci, *dat is aangebrande korste in de Rystpotten, uit voorschreeven reden. In 't Ambonis* Ayloun Payamatta, *dat is Herba Paronychiæ* lossa lossa.

Plaats. *Het is een onkruid overal in de hoven wassende, op leedig leggende bedden, en op alle eertyds gebouwde landen, doch men vindt het ook overvloedig in de velden, by de wegen onder 't snygras, welke altyd witter van steel, en bladeren zyn, dan die geenen, die in de tuinen wassen, en daarom na de grond daar ze staan zeer veranderlyk.*

Gebruik. *Het werd gehouden van een zuiverende, en geneezende kragt te zyn, in alle lopende gaten, en Ulceratien, die van de aard des Herpes, of den omloop zyn. Daar is een zeker moejelyk accident, een zoorte van een quaadaardigen Herpes, wanneer men aan de beenen veel kleene puisjes krygt, die jeuken, en in korten tyd zeer voortloopen, om zig vreeten, en ten laasten een ulceratie maken. Werdende veroorzaakt door kleine sieren, die de Maleyers* Koeman *noemen, en onder de huid voorteeten.*

Dit accident krygen meest vrouwen, kinders, en andere die een week vel hebben en in 't bosch wandelen, daar het vol is van zekere kleene, en schier onsienelyke diertjes, die men Cotoe Utan, *dat is boschluizen noemt, dewelke iemand zoo diep in de huid dringen, inzonderheid daar ze week is, dat men ze niet kan uitbrengen, maar werpen straks bobbelen op, die zeer jeuken. De Inlanders, die hier op niet agten, en met branden, en Lemoen-zap niet straks daar tegen zyn, maar vallen aan 't krouwen, die maken in 't kort diergelyke voorteetende ulceratien.*

Tot diergelyke nu neemt men de zap van voornoemde kruiden, doch de roode houd men voor de beste, en scherpste, doet den zelven daar in, of alleen met wat Calappus-Oly gemengt, en verbint het met anderen. Tegens het nagel zweeren aan handen, en voeten, of zoo een nagel by geval afgestooten is, neemt men deze blaadjes met een weinig Curcuma gestooten, in eenige droppels zout water gemengt, windze in een ander blad, maaktze warm over 't vuur en bindze op de voornoemde ongemakken.

De-

Eadem quoque adplicantur anthracibus aliisque ulceribus apertis, & prorepentibus ad depurandum, & exficcandum. Vulgaris Herpes, feu Curab hoc quoque conteritur fucco, maximaque ipfi inponuntur folia, fi prius fuerit excoriata, feu arrofa foliolo, feu ramento, ita ut cruda, & fanguinolenta fit, ut fuccus ad acaros melius penetret, qui in illis latitant, ac proferpere illam faciunt. Hæc autem cura non femper fubcedit.

Incolæ binas faciunt Paronychiæ fpecies, quæ Malaice *Matta ican*, & Amboinenfibus *Paya Matta* dicitur. Prima eft vulgaris unguis ulceratio in digitis. Altera multo magis dolorifica eft, quæ in plantis pedum, & in vola manus oritur, in qua durus reconditur nucleus, feu acarus, unde vehemens excitatur dolor, ita ut æger altam vocem tolerare nequeat, fed videtur ipfi inde malum exacerbari, magisque dolere, atque Amboinenfibus *Pattettu Hatu* vocatur, ad utrumque malum fumunt rubrum, & album Caranaffy conmixtum, & adhibitum ut fupra.

Poft unguis lapfum, vel fi hic per aliquot menfes jam vacellaverit, unde æger meticulofus admodum factus eft, continuo tamen applicanda funt contrita hæc folia, quibus bina foliola *Daun Lacca*, feu *Cypri* addere licet, unde novus generatur unguis, addendo femper aliquid Curcumæ, quamdiu ulcus fit crudum, & purulentum, confolidant quoque aduftas partes, præfertim quæ per Amboinenfem Dammaram combuftæ funt, fic quoque adhibentur contra Kadel album, quod ficca fcabiei fpecies eft, ex qua Amboinenfium cutes albent.

Huc pertinet alia parvula plantula, tenuiffimis, ac teretibus cauliculis fupra terram prorepens, ac fefe etiam adtollens, illis foliola adftant vaga, minora, & anguftiora, quam in anguftifolia Caranafci, non dentata, atque ex ipforum alis pauca excrefcunt viridia capitula inftar feminis Sinapios fine notabilibus flofculis. Juxta canales crefcit in arcis platea dicta in Amboina. Vocaturque Ternatice *Colofino*, i. e. *Herba Timoris*, uti etiam in Symbolis denotatur.

Nanfchera Canfchabu Hort. Malab. part. 10. *Fig.* 50. defcripta cum noftra quodammodo convenit, præfertim cum minore fpecie, fed Malabarenfi amaricans adfcribitur fapor, quum noftra fit fatua, conmentator putat effe *Veronicam*.

Dezelve bind men ook op Bloedvinnen, en andere zweeren, die open zyn, en om zig willen vreeten om te zuiveren, en op te droogen. De gemeene Herpes, of Curab werd ook met dezen zap gewreeven, en de gestoote bladeren daar opgebonden, als men hem te vooren wat fchraapt met een blaadje, of Spaantje, dat hy raauw, en bloedig werd, opdat den zap by de fieren mogen komen, die daar in fteken, en 't voorteeten veroorzaken. Doch deze kuur gaat niet altyd vaft.

De Inlanders maken twee zoorten van de Paronychia, die in 't Maleyts Matta Ican, *en by de Amboineezen* Paya Matta *genaamt werd. De eerfte is het gemeene Nagel zweeren, aan de vingers. Het tweede is veel pynelyker, voortkomende van de voetfolen, en in de holle handen, daar een harde korrel in fteekt, groote pyn veroorzakende, dat den patient ook geen fterk fpreeken leiden kan, maar hem dunkt, als of hy 't aan 't zeer zelfs gevoelde, en hiet by de Amboineezen* Pattettu Hatu, *tot beide nemen ze roode, en witte Caranaffy, t' zamen gemengt, en gebruikt als boven.*

Na 't afvallen van den nagel, of als dezelve eenige maanden los hangt, waar door den Patient zeer vreesachtig werd, moet men nog al continneeren met deze gewreeven bladeren daar op te binden, waar by men wel een paar blaadjes van Daun Lacca, *of* Cypros *mag doen, die een nieuwe nagel maken, en altyd wat Curcuma daar by, zoo lange het gezweer raauw, en etterig is, zy geneezen ook de verbrande partyen, inzonderheid die door de Amboinfe Dammar gebrand zyn, zoo werd het ook gebruikt tegens het witte Kadel, zynde een drooge fchurft, waar door der Amboineezen huiden wit werden.*

Hier by behoort een ander kleen kruidje, met zeer dunne ranken, en fteeltjes op de aarde kruipende, en dan zig verheffende, daar aan ftaan ydele blaadjes, kleender, en fmalder dan aan 't fmalle Caranafci, ongekerft, en uit derzelver fchoot weinige groene knopjes, als Moftaartzaad, zonder kennelyk bloeizel. Het waft langs de geuten, in de burgftraat op Amboina. Heet op Ternataans Colofino, *dat is* Herba Timoris, *'t welk het ook beduit in Symbolis.*

Nanfchera Canfchabu *in* Hort. Malab. part. 10. Fig. 50. *befchreeven, heeft met het onze eenige overeenkomft, inzonderheid met de kleene zoorte, doch het Malabaarfe werd een bitteractige fmaak toegefchreeven, daar het onze laf is, den Annotator maakt 'er een* Veronica *van.*

CAPUT LXXIII.

CAPUT SEPTUAGESIMUM TERTIUM.

Cucumis murinus. *Antimon Ticos.*

Antimon Ticos est humilis, & convolvulacea plantula, in binas distincta species, in rubram, & viridem.

Primo *Antimon ticos rubrum* pauca, ac flaccidissima emittit sarmenta, culmum circiter crassa, quadragona, & ad tactum rugosa, in paucos laterales distincta ramos, proximas adscendentia herbas, seseque claviculis infigunt illis.

Folium cum illo Cucumeris convenit, sed multo minus est, ac solitarium locatur, atque cuivis folio clavicula obponitur. Triangulare est, quatuor transversales digitos longum, ac tres latum, inferius prope petiolum per auriculas sinum formans, ad oras ample dentatum, vetustaque profunde incisa sunt.

In teneris dentes in molles terminantur apices, in inferiore parte multas gerunt crassas, & intricatas venas filamentosas quasi. Suntque porro rugosa, & pilosa, contracta, & ex nigro virentia, arcte cauli adcumbentia. Ex ipsorum alis varii excrescunt tenues, petioli, plerumque nudi, unus vero alterve flosculum sustinet flavum, & pentagonum, viridi caliculo contentum, quem fructus insequitur simplex, parvis Cucumeris fructibus similis, sed multo minor, oblongus inferne, superne oviformis, ultra pollicis articulum longus, vix digitum crassus, externe glaber, intense ruber, albis subtilibus, & vagis pilis hirtus. Sub tenui pellicula multa locantur plana semina instar illorum Cucumeris, sed multo minora, & rotundiora, ac virentia, in alba viscosaque carne locata, saporis fatui. Radix tenuis est, & vilis.

Secundo *Antimon Ticos viride* multo minor plantula est. Caules ejus haud crassiores sunt filo navis, quadragoni, sed oris acutis, & paucos emittentes laterales ramos. Folia ejus solitaria quoque sunt, & ipsis clavicula obponitur, peculiari insidens petiolo, qui longior est quam in priore.

Folium ejus minus est, vix binos pollices longum, ac latum, non tam crassum, neque pilosum, quam in priore, rugosum tamen, præsertim in superiore parte, ita ut vestibus adhæreat, inferius non multum sinuosum. Folia hæc quoque triangularia sunt, sed anguli non multum protuberant, unde & magis cordiformia videntur, nullis dentibus, vel incisionibus ad oras, ex nigro virentia, & inferius valde protuberantibus, & intricatis costis donata, rugosa, & granulosa, acsi arenosa essent. Ex quavis ala bini excrescunt peculiares petioli, divergentes, quorum quivis flosculum sustinet minorem quam in priore, ex albis petalis compositum, hunc insequuntur in istis pedunculis bini fructus, digiti articulum longi, utrimque oviformes, superius brevi apice coronati.

Fructus hi externe glabri sunt, æquales, & intense virides, qui nunquam alium conquirunt colorem. Sub tenui, & sonoro putamine similia locantur plana, & alba semina in aquosa medulla, odore, & sapore cum vulgaribus Cucumeribus conveniunt, sed hic magis silvestris est. Hæc species non tam alte sese erigere potest priore, quum ejus flagella instar fili flaccida sint, hinc proximis modo circumrepit plantis, sique has adtingere nequit, per terram prorepit, ubi hic & illic fibrillas emittit.

Nomen. Latine *Cucumis murinus*, juxta Malaiense *Antimon Ticos*, seu *Pepinjo Ticos*, h. e. Cucumis murinus, sic dictus ob parvitatem.

Locus. Ambæ hæ species sponte crescunt tam in litore, quam ad ripas fluminum, rubra species multum quoque reperitur in Sagus silvis, ac viridis ad oras fossarum, ubi muri sunt vetusti, ac humidi.

Usus. Virides secundæ speciei fructus a pueris eduntur sine noxa, saporem enim habent Cucumerum.

Folio-

LXXIII. HOOFDSTUK.

De muyse Comcommer.

Antimon Ticos *is een laag, en slingerend kruidje, verdeelt in twee zoorten, roode, en groene.*

De eerste roode Antimon Ticos *schiet met weinige, en zeer slappe ranken op, omtrent een stroobalm dik, vierkant, en ruig in 't aantasten, in weinige zyde-takken verdeelt, de naaste ruigten opklimmende, en zig met zyne clauwiertjes daar aan begtende.*

Het blad gelykt dat van een Comcommer, doch veel kleinder, en staat enkeld, en tegen over ieder blad een clauwier. Het is drieboekig, vier dwersvingers lang, en drie breed, achter met de billen by den steel een boesem makende, aan de kanten wyd getant, en aan de ouden wat diep gekeept.

Aan de jonge eindigen de tanden in weeke spitsjes, aan de onderste zyn ze vol groove, en verwerde draadjes. Voorts gansch ruig, en hairig, rimpelig, en zwartgroen, digt tegens den steel staande. Uit haren schoot komen verscheide dunne steeltjes, meest bloot, een of twee dragen daar van een kleen, geel, en vyfbladig bloempje, in een groen kelkje staande, daar op volgt een enkele vrucht, de Comcommertjes gelyk, doch veel kleinder, langwerpig achter, vooren Eys-gewyze toelopende, ruim een lid van een duim lang, schaars een vinger dik, buiten even, boog-rood, met witte fyne, en ydele hairtjes bezet. Onder het dunne velletje leggen veele platte zaden, als Comcommer-zaden, doch kleinder, en ronder, groenachtig, in een wit slymerig vleesch leggende, smets van smaak. De wortel is dun, en gering.

De tweede groene Antimon Ticos *is nog een kleender gewas. De stelen zyn niet dikker dan Seil-gaarn, zonder hairtjes, gras-groen, vierzydig, doch met scherpe kanten, en weinige zyde-takken. De bladeren staan ook enkel, en tegen over een clauwiertje, op een byzonder steeltje, 't welk langer is dan aan 't voorige.*

Het blad is kleender, schaars twee duimen lang, en breed, zoo dik, en hairig niet dan aan 't voorige, echter zoo ruig, inzonderheid aan de boven-zyde, dat het aan de kleederen blyft kleven, achter zonder merkelyke boesem. Zy zyn mede eenigzins driekantig, doch de hoeken steken niet verre uit, waar door het meest hertformig werd, zonder tanden, of keepen aan de randen, mede zwart-groen, en aan de onderste zyde met zeer uitstekende verwerde ribbens, ruig, en korrelig, als of ze zandig waren. Uit ieder schoot komen twee byzondere steeltjes, dwers van malkander siende, en ieder draagt een bloempje, nog kleender dan aan 't voorige, van witte blaadjes gemaakt, daar op volgen op de stelen twee vruchten, een lid van een vinger lang, achter, en vooren ook Eyformig, met een kort spitsje boven op.

Buiten even, glad, en boog-groen, werdende nooit anders; onder een dunne, en krakende schaal, leggen diergelyke platte, en witte zaden, in een waterachtig merg, van reuk, en smaak de tamme Comcommers gelyk, of een weinig wilder. Deze zoorte kan haar zoo hoog niet verheffen als de voorige, om dat zyne ranken zoo slap zyn als gaaren, daarom loopt het maar om de naaste planten, en zoo het die niet kan krygen, op de aarde, daar het dan hier en daar weder inworteld.

Naam. *In 't Latyn* Cucumis murinus, *na 't Maleyts* Antimon Ticos, *of* Pepinjo Ticos, *dat is muize Comcommer, aldus genaamt wegens zyne kleinheid.*

Plaats. *Beide zoorten vindt men in 't wild, zoo op strand, als langs de oevers van de rivieren, de roode zoorte is ook veel in 't Sagu-bosch, en de groenen aan de kanten van de gragten, daar eenig out, en vogtig muurwerk is.*

Gebruik. *De groene vruchten van de tweede zoorten eeten de kinderen zonder schade, want ze smaaken als Comcommers.*

Den

Foliorum succus quam maxime detergit, unde hic adhibetur in puerorum aphthis ad os, & linguam depurandam, item ad oculos claros reddendos, quum hi nubecula, vel obscura opacitate obducti sunt, hunc in finem primum in oculis instillandus est succus tenerorum, & juniorum Sirii foliorum, ad nebulosas sordes detergendas, ac mox succus horum foliorum mixtus cum illo foliorum *Rempot Carbou*, seu *Graminis Vaccini*.

De zap van de bladeren is zeer afvegende, wesbalven de zelve gebruikt werd in de Sprouw van de kinders, om de mond, en tonge te zuiveren, als mede om de oogen te reinigen, als dezelve met wolke, of eenige nevelachtige donkerheid overtogen zyn, tot dien einde moeten ze eerst in de oogen druipen den zap van jonge, en geheel teere Siriboa-bladeren, om de nevelachtige vuiligheid los te byten, en straks daar op den zap van deze bladeren gemengt, met de bladeren van Rempot Carbou, *of* Gramen Vaccinum.

Tabula Centesima Septuagesima Prima

Ad *Figuram Primam Cucumerem* exhibet *murinum rubrum*, cum ejus *fructu* A *separato*.
Figura Secunda Cucumerem exhibet *murinum minorem*, seu *viridem*, cum ejus *fructu* B *separato*.

De Hondert een en zeventigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* de *roode muise Comcommer*, met deszelfs *vrucht* A *afzonderlyk*.
De *Tweede Figuur* wyst aan de *kleinder*, ofte *groene muize Comcommer*, met deszelfs *vrucht* B *afzonderlyk*.

OBSERVATIO.

Prima species, seu Cucumis rubra eadem est, quæ Cucumis Maderaspatensis, fructu minimo *D. Du Bois* a *Plukn.* vocatur in *Almag. p.* 123. & *Phyt. Tab.* 170. *Fig.* 2. exprimitur, sed cujus fructus ibi magis rotundus est depictus, quum in nostra planta sit oblongus, & Cucumis minima fructu ovali, nigro, lævi *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 103.

Altera, seu *minor species* est Cucumis Bryonoides, Bisnagarica, fructu parvo, florum calice muricato *Plukn. Almag. p.* 123. & *Phyt. Tab.* 26. *Fig.* 4.

Hæ plantæ hodie ad singulare genus relatæ sunt a *Linnæo*, quod *Melothria* ipsi dicitur, cujus alia varietas cum hac conveniens supra in *cap.* 41 fuit descripta, quæ *Cucumis Sinensis Rumphio* dicitur, ubi vide observationem in istud caput.

AANMERKING.

De eerste, ofte roode Comcommer, is dezelve, welke genaamt werd Maderaspataansche Comcommer, met een zeer kleine vrucht van de Heer *Du Bois* van *Plukn.* in *Almag. p.* 123. en in de *Phyt. Tab.* 170. *Fig.* 2. uitgedrukt werd, doch wiens vrucht daar ronder is afgebeeldt, daar onze langwerpig is, en is de zeer kleine Comcommer, met een ovale, zwarte, gladde vrucht van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 103.

De *Tweede*, of *kleinder soort*, is de Bisnagarische Comcommer, na de Bryonia gelykende, met een kleine vrucht, met een kelk der bloemen, als een voetangel van *Plukn. Almag. p.* 123. en *Phyt. Tab.* 26. *Fig.* 4.

Deze planten zyn hedendaags tot een byzonder geslagt gebragt van *Linnæus*, het geen *Melothria* van hem genaamt werd, waar van een ander verandering met deze overeenkomende boven in het 41. Hoofdstuk beschreeven is, van *Rumphius Sineeze Comcommer* genaamt, alwaar ziet de aanmerking op dat Hoofdstuk.

CAPUT SEPTUAGESIMUM QUARTUM.

Corona Ariadnes. Sussuela.

NUnc subsequuntur funes quidam lactescentes, omnes fere unius naturæ, & formæ, quos in quinque primarias dividimus species, ac cuivis peculiare tribuemus caput. Primo *Corona Ariadnes.* Secundo *Sussuela esculenta.* Tertio *Nummularia lactea major.* Quarto *Nummularia lactea minor.* Quinto *Pustula Arborum lactea.*

Corona Ariadnes funis est lactescens, subdivisus in fuscum, & flavum.

Primo *Corona Ariadnes punicea* potissimum simplex, ac longissimum emittit flagellum, quod in pauca laterala distinctum est sarmenta, rotunda, nuda, ultra pennam crassa. Hisce folia insident in amplis interstitiis, bina sibi obposita, curtis, & crassis insidentia petiolis, prope ortum sinuosis, unde folia connivent, quæ ipsis quasi incumbunt, vel inferiore parte ipsis quasi adglutinata videntur, planam referentia palmam, quæ in brachio retrorsum flectitur.

Folium vulgaris est formæ, seu figuræ ellipticæ, utrimque subrotundum, seu superius in brevem desinit apicem, tres quatuorve pollices longum, binos latum, quam maxime crassum, & firmum, ac fere venis destitutum, excepto quod nervus medius inferne protuberet, ac superne sulcum formet.

Oræ ejus sunt integræ, & deorsum flexæ, ita ut folium inferius cymbam, vel cochlear referat, estque porro glabrum, ac splendens instar Portulacæ, crassitiem habens pellis animalis, attamen fragile, & crepitans, si frangatur. Ubique ex sauciatis foliis, & petiolis album, ac spissum exstillat lac, parum viscosum, sed non acre, verum saporem habet fatuum. Ex ortu foliosorum petiolorum alter crassus excrescit pedunculus, binos pollices longus, in alios septem, novem, vel decem sese dividens pedunculos in orbem positos, ac pollicem longos.

Qui-

LXXIV. HOOFDSTUK.

De Ariadnes Kroon.

N*U volgen eenige Melkagtige touwen, die alle meest van eene aard en fatzoen zyn, die wy in vyf hooftzoorten verdeelen, en yder een byzonder Capittel geeven. De eerste* Corona Ariadnes. *De tweede* Sussuela Esculenta. *De derde* Nummularia Lactea Major. *De vierde* Nummularia Lactea minor. *De vyfde* Pustula Arborum Lactea.

Corona Ariadnes *is een Melkagtig Touw onderdeelt in bruine, en geele.*

De eerste Corona Ariadnes Punicea *heeft meest een enkele zeer lange ranke, of in weinige zyde-ranken verdeelt, rond, kaal, ruim een schaft dik. Hier aan staan de bladeren in wyde tussen leden twee tegens malkander op korte stelen, by haaren oorsprong bogtig, en hare bladeren na malkander buigende, dewelke daar op als gelegt, of met het agterste aan geplaatst zyn, verbeeldende een vlakke hand, die aan de arm agterwaarts gebogen staat.*

Het blad is van een gemeen fatzoen of van de figuur Ellyptica, agter, en vooren rond, of vooren met een korte spitze, drie en vier duimen lang, twee breed, ongemeen dik, en styf, bykans zonder aderen, behalven dat de Middelsenuw beneden uitsteekt, en boven een voore maakt.

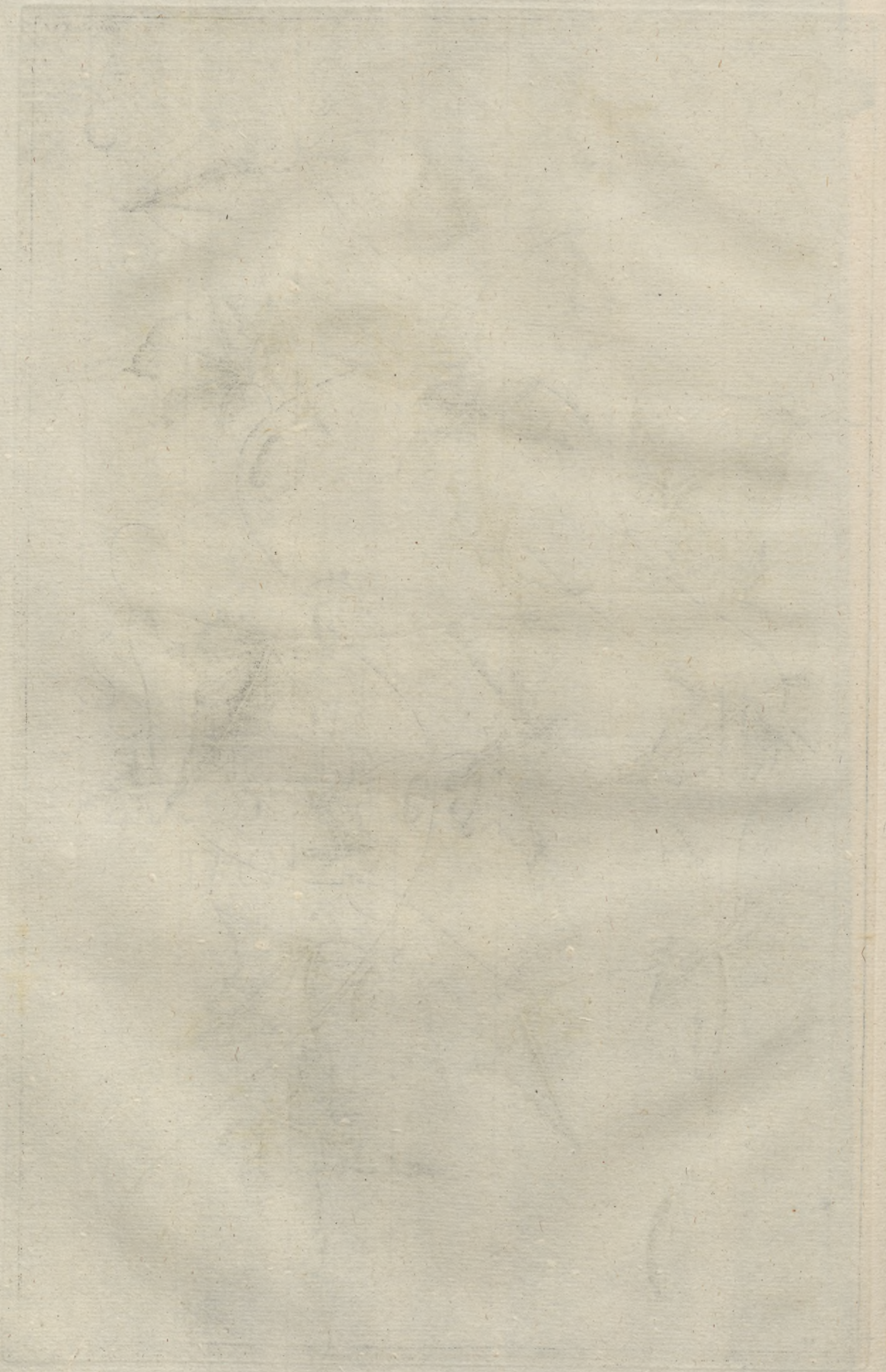
De randen zyn effen, en neerwaarts gebogen, zoo dat het blad van onderen een schuitje of lepel gelykt, voorts glad en glimmende als Porcelyn, zoo dik wel als een huit van een beest, egter gants brosch en kraakende in 't breeken. Overal uit de gekwetste bladeren en stelen loopt een witte en dikke Melk, die ook wat kleverig is, niet scherp, maar laf van smaak, nevens den oorsprong der blad draagende stelen komt een andere dikke steel voort, twee duimen lang, in andere zeven, negen, of tien zig verdeelende, in een kring staande, en een duim lang.

Ieder

Fig. 1. Melothria indica. D'C.

— 2.

Quivis crassum sustinet, ac pentagonum capitulum, Jesuitarum Mythræ simile, si quadragonum esset, qualia etiam quædam observantur superius acuminata quinque sulcis.

Hi sulci sese aperientes elegantem exhibent florem, pentagonæ stellæ similem, magnitudine Denarii Hollandici, qui ex uno constat petalo, in quinque crassos, & latos apices distincto, perfecte uti radii stellarum depinguntur, sed qui parum retroflexi sunt, crassi, firmi, interne spadicei, & splendentes, acsi gummi obducti essent, externe glauci, interne quinque observantur granula sibi juncta, ac superius plana, acsi fragmenta essent dentum molarium.

Per diem nullus percipitur, vel paucus admodum in hisce floribus odor, sed vespertino tempore in clauso cubiculo depositi, dulcem, sed debilem fundunt odorem, fere instar maturorum fructuum Anassæ, ac decerpti per aliquot dies suum servant vigorem, & odorem, quum in aqua ponantur, tumque simul nondum aperta capitula in medio umbellæ locata sensim sese aperiunt.

Aperti porro flores undique in orbem dependent, sex septemve simul, radiatam referentes Ariadnes coronam. In centro autem coronæ alia minora conspiciuntur capitula, supra reliqua parum elevata, in pentapetalos, albicantes, sinuosos, ac vix conspicuos flosculos sese aperientia, qui in medio non quinque habent apices, sed binos breves, & crassos apices, quorum plurimi pereunt, atque unus alterve tantum in fructum excrescit, qui raro etiam observatur.

Fructus est oblongum cornu, seu sacculus, tredecim, ac quatuordecim pollices longus, circa inferiorem partem tres circiter digitos crassus, atque inde sensim acuminatus, pallide virens, glaber, per longitudinem parum striatus, & sulcatus, ubique lac emittens album, si comprimatur, vel lædatur.

Hic sacculus diu clausus est, tandem dehiscit per maximum sulcum, seu dorsum, intusque multa exhibet plana semina, in ordinibus quibusdam oblique sibi adcumbentia, instar squamarum piscium, seu uti strata tectorum deponuntur. Quævis squama ad utramque partem subtiles gerit pilos instar serici albi splendentes, adeoque leves, & subtiles sunt, ut a minimo tactu, immo ab ipso halitu avolent, ita ut vix tractari possint, quin alicujus oculos, vel crines infestent.

Si vero leniter hi sacci aperiuntur, in his latent instar granulorum Capock, ac semina adunata inferiorem tantum obcupant dimidiam partem, ad apicem autem referunt longum ramentum Capock.

Secundo *Lutea species*, similis funis est, quatuor, & quinque orgyas longus, in pauca lateralia sarmenta distinctus. Folia, ac flores cum priore in omnibus fere conveniunt, excepto quod ejus folia sint paulo latiora, & rotundiora, crassissima quoque, & lacte turgida, quæ in inferiore parte loco costarum venas quasdam protuberantes gerunt, coloris pallide virentis.

Flores in similibus dependent coronis, eandemque habent formam, interne lutei, quum prioris spadicei essent.

Fructus sunt siliquæ longæ, plerumque novem pollices longæ, ultra binos digitos crassæ, quædam ad apicem parum incurvæ sunt, ad unam partem crasso dorso notatæ, juxta quod dehiscunt, semenque exhibent instar Capock, quod sensim per ventum dissipatur.

Nomen. Latine *Corona ariadnes*, ex forma dictæ radiatæ formæ, quod nomen ipsi inposui, quum nullum invenerim Malaiense, vel Amboinense, excepto generali nomine *Sussuela*, quod cunctis dant lactescentibus funibus, ac proprie denotat funem lacte turgidum. In Hitoea a quibusdam vocatur *Walebissi*, h. e. nummi folium, cognomine majoris, ad distinctionem minoris, quæ proprie sunt subsequentes *Nummulariæ*.

Locus. Sub altis crescit fruticulis in minoribus silvis tam in litore, quam in ipsa regione, ubi longis funibus ex arboribus dependet, sed ubique raro occurrit; Flores Novembri conspiciuntur, ac fructus Martio.

Yder draagd een dikken vyfhoekige knop, de Jezuiten Mutzen zeer gelyk, zoo zy vierkantiger waren, gelyker ook zommige zyn na boven toegespitst met vyf naden.

Deze naden haar openende vertoonen een fraaje bloeme een vyfhoekige sterre gelyk, in de grootte van een Hollandze schelling, gemaakt van een blad, 't welk zig in vyf dikke en breede spitzen verdeelt, regt als men de straalen aan de sterren schildert, dog wat agterwaarts gebogen, dik, en styf, van binnen Castanje-bruin, en blinkende, als of ze gegomt waren, buiten Zee-groen, binnen ziet men vyf geele korrels tegen malkander staande, en boven plat, als of het stukken van baktanden waren.

Over dag gevoeld men geen, of weinig reuk aan deze bloemen, maar by avond, en in gesloote kamertjes gezet, geven ze een zoete, hoewel slappe reuk van haar, schier als rype Anassen, en de afgebroken blyven eenige dagen in haar volle fleur, en reuk, als men ze in water stelt, wanneer hun ook de nog gesloote knoppen in de midden van de dolle staande, allenskens openen.

De geopende bloemen hangen nu rondom in een kring, met hun zes, of zeven t'effens, verbeeldende het gesternte Corona Ariadnes genaamt. In de midden van deze dollen ziet men nog andere kleene knopjes, boven de anderen wat verheeven, in vyfbladige witachtige bogtige, en pas kennelyke bloempjes zig openende, die in de midden geen vyf tanden, maar twee korte, en dikke spitzen hebben, waar van de meeste part vergaat, en maar een of twee tot een vrucht werden, die men nog al zelden ziet.

De vrucht is een langwerpige hoorn, of zakske, dertien, en veertien duimen lang, omtrent het agterste drie vingers dik, en van daar allenskens toegespitst, bleekgroen, glad, in de lengte wat gestreept, en gevoornt, overal witte melk uitgevende als men 't drukt, of quetst.

Dit zakske blyft langen tyd geslooten, ten laatsten berst het open langs de grootste voore, of rugge, en vertoont van binnen veel platte zaden, in eenige ryen schuins tegens malkander gestapelt, als visch-schubben, of gelyk men de dak-pannen zet. Ieder schubbe heeft aan beide einden subtile haairtjes, blinkende als witte zyde, en zyn zoo ligt, en subtiel, dat ze van 't minste aanraken, ja zelfs door den aassem vervliegen, en zoo qualyk te handelen zyn, dat ze iemant niet in de oogen, en haairen vliegen.

Maar als men ze zoetjes opent, zoo ziet men ze daar in leggen als klonteren van Capock, en de gestapelde zaden beslaan maar de achterste helft, na de spitze toe gelyken ze een lange schilfer van Capock.

De tweede de geele zoorte *is een diergelyke touw, vier, en vyf vademen lang, in weinige zyde-ranken verdeelt. De bladeren, en bloemen zyn de voorigen in alles schier gelyk, behalven dat de bladeren wat breeder, en ronder zyn, mede zeer dik, en vol melk, aan de onderste zyde, in plaats van ribben eenige uitbuilende aderen vertoonen, licht-groen van coleur.*

De bloemen hangen in diergelyke kransen, en zyn van dezelve fatzoen, doch van binnen geel, daar de voorige bruin waren.

De vruchten zyn lange houwen, ordinaris negen duimen lang, ruim twee vingers dik, zommige by de spitze wat krom, aan de eene zyde met een dikke naat, langs den welken zy openbersten, en het Capockachtig zaat vertonen, 't welk op 't laatste met den wind verstuift.

Naam. *In 't Latyn* Corona Ariadnes, *na de gedaante van 't voorschreeven gesternte, welke naam ik hem gegeeven heb, om dat ik geenen vond, nog in 't Maleyts, nog in 't Amboins, behalven den generalen naam van* Sussuela, *dien ze aan alle melkachtige touwen geven, en wil zeggen een touw vol melk. Op Hitoe noemen 't zommige* Walebissi, *dat is penning-blad, met den toenaam van groote, tot onderscheid van 't kleene, 't welk zyn de volgende* Nummulariæ.

Plaats. *Het wast onder de hooge ruigten in 't kreupelbosch, zoo op strand, als landwaarts in, daar men 't met lange touwen van de bomen ziet afhangen, doch is overal weinig te vinden. De bloemen ziet men in November, de vruchten in Maart.*

Usus ejus nullus peculiaris innotuit, atque hic eam posui ob florum elegantiam, quumque primarium sit genus subsequentium funium lactescentium. Ejusdem habetur virtutis cum subsequentibus Nummulariis lactescentibus, quarum lac antidotum est contra ictus venenatos piscium Sambilang, & Ican Swangi.

Bauhinus libr. 15. *cap.* 16. describit *Apocynum*, sive *Periplocam*, longissimis sarmentis arbores scandentem, foliis oppositis in geniculis, floribus quinque petalis umbellam constituentibus. Folia lacteo succo turgent. Fructus sunt siliquæ curvæ, binæ junctæ, intus planis seminibus in papposa medulla, qualem *Rouwolfius* misit e Libano monte. In Italia maxime assurgit, sed raro flores fert ex lignosis, & tenacibus caulibus.

Meo judicio hic, & sequentes lactarei funes commode referri possunt inter *Apocyni*, sive *Periplocæ* species, quamvis nondum expertus sim, an harum stirpium lac canibus sit lethale, sicut de Europæo Apocyno affirmatur, unde etiam suum nomen habet.

In *Hort. Malab. part.* 9. a *Fig.* 5. usque ad 17 inclusive variæ *Apocyni* hujus lactescentis describuntur species, quarum tamen nulla est, quæ perfecte cum Amboinensibus nostris lactescentibus funibus convenit, cujus caussa est, cunctarum fere descriptionem, vel in textu, vel in figuris mancam, & inperfectam esse.

Gebruik. *Daar is nog geen zonderling gebruik van dit gewas bekend, en ik heb het meest hier gesteld, om de fraaijigheid van de bloemen, en als een hooft geslagte van de volgende melktouwen. Het werd gehouden van dezelfste kragt met de volgende Nummulareis lacteis, welkers melk een tegenbaat is tegens de fenynige steeken, van de vissen Sambilang, en Ican Swangi.*

Bauhinus lib. 15. cap. 16. *beschryft een* Apocynum, *ofte* Periploca, *met zeer lange ranken de bomen oplopende, met tegengestelde bladeren aan de knien, en met vyfbladige bloemen een dolle vertonende. De bladeren zyn vol melkachtig zap. De vruchten zyn lange kromme houwen, twee te zamen gevoegt, van binnen met platte zaden in een pluisachtig merg, hoedanig* Rauwolf *gezonden heeft van den berg Libanon. In Italien groeit het zeer hoog op, doch zelden geeft het bloemen uit houtachtige, en stevige stelen.*

Na myn gedachten zouden deze, en de volgende melkachtige touwgewassen gevoeglyk kunnen gebracht werden, onder de zoorten van deze Apocynum, *ofte* Periploca, *schoon ik nog niet ondervonden heb, of de melk van deze geslagten aan de honden doodelyk zy, gelyk van de Europische Apocynum verzekert werd, waar van het ook zyn naam heeft gekregen.*

In Hort. Malab. part. 9. *van de vyfde figuur af, tot de* 17. *incluis, werden verscheide zoorten van 't Malabaarsche* Apocynum *beschreeven, waar van echter niet een is, die volkomen met onze Amboinsche melk-touwen overeen komt, waar van de oorzaak is, dat meer alle de beschryvinge van dit deel, of in den text, of in de figuur onvolmaakt zyn.*

Tabula Centesima Septuagesima Secunda

Coronam exhibet *Ariadnes Rumphio* dictam, quæ vera *Apocyni scandentis* species, ac forte Apocynum scandens, Vincæ Pervincæ majoris folio, ex Provincia Corolina *Plukn. Mantiss. p.* 17. & Apocynum scandens, Africanum, foliis Laurinis, lucidis, glabris *Herm. Par. Bat. p.* 57.

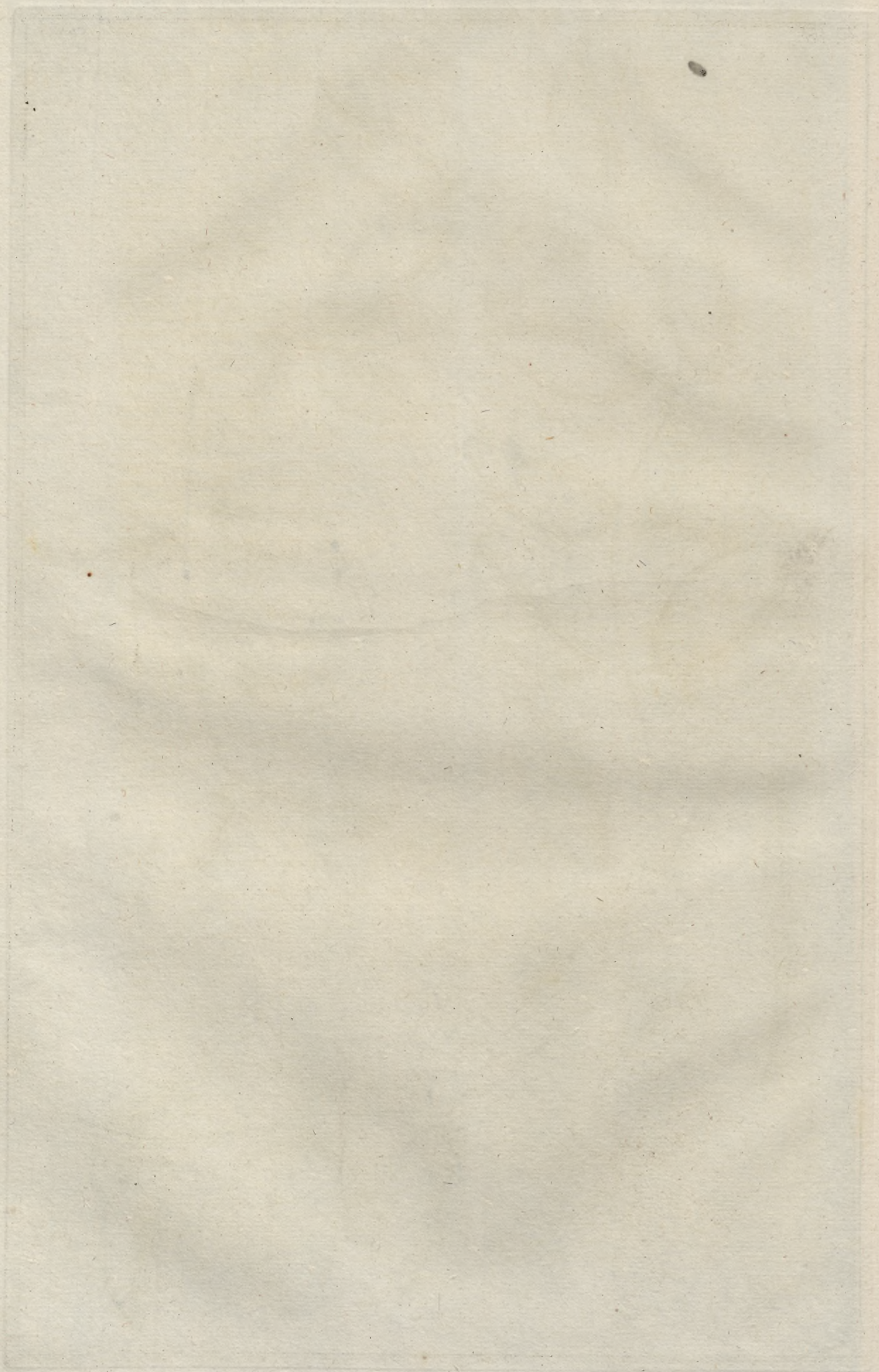
De Hondert twee en seventigste Plaat

Vertoont de *Ariadnes Kroon* van *Rumphius* genaamt, welke een waare zoort van klimmende Apocynum is, en mogelyk de klimmende Apocynum, met het blad van de grootere maagde-palm, uit de Provincie van Carolina, by *Plukn. Mantiss. p.* 17. en de klimmende Africaansche Apocynum, met heldere, gladde bladeren, als van de Laurier van *Herm. Par. Bat. p.* 57.

Hoya coronaria. Bl.

CAPUT SEPTUAGESIMUM QUINTUM.

Suffuela esculenta. *Sajor Maccou.*

PRæcedens *Suffuela* quasdam quoque species habet, quæ edules sunt, & in minores distinctæ sunt varietates, quam maxime intricate decurrentes. In duas primarias dividam species, primo terrestres hoc in capite, ac secundo litoreas in subsequenti descriptas. Terrestres iterum subdividuntur in marem, & feminam.

Primo *Suffuela esculenta* mas, in longum excrescit funem, inferius rugosum, & lignosum, digitum crassum, dividit autem sese in multa lateralia sarmenta, rotunda, nec culmum crassa.

Folia bina sibi obponuntur, crassis, & incurvis insidentia petiolis, crassa quoque, glabra, nec notabiles habentia costas, nisi quæ inferius parum protuberant, flavescentia, & si frangantur, sonitum edentia, petiolis autem non tam transversaliter, ac plane incumbunt, quam prioris.

Tota hæc planta referta quoque est albicante, & viscoso lacte, quod saporem habet amaricantem. Tenera folia non firma, sed flaccida sunt, & edendo apta. Flosculi plures simul excrescunt in brevibus, & extensis racemis quasi umbellatis. Pusilli admodum sunt, vix dimidium transversalem digitum lati, ex quinque albicantibus, & crassis petalis constantes, retroflexis quoque.

Fructus similes sunt acuminati sacculi, sed multo breviores, non ultra quinque pollices longi, & unum crassi, externe quoque pallide virentes, glabri, & ad unam partem dorso sinuoso notati, sique vulnerentur, vel comprimantur, albicans quoque, & amarum effundunt lac. Sub externo herbaceo cortice alter locatus acuminatus sacculus, multis fibrillis exteriori ori nexus, sed ad aliquam distantiam separatus.

In hoc sacculo cauda reperitur, superne viridis, & herbacea, inferne alba, ac similibus squamulis obducta, oblique sibi adcumbentibus, omnes vero deorsum spectant, & ad utramque partem albis pilis hirtæ sunt, uti in priore, sed qui breviores sunt; Si hæ squamæ detergeantur, vel si successive avolent, interna caudæ pars conspicitur, fulcrum referens, ex simplicibus constans, albis, subtilibus, & rectis pilis, instar holoserici splendentibus, qui etiam separantur, quum tractentur, & instar Capock avolant.

Secundo *Suffuela esculenta femina* paulo minora gerit folia, bina sibi quoque obposita, longiusculis insidentia petiolis, tres quatuorque pollices longa, vix binos lata. Non multum conveniunt cum illis Sussuelæ, sed proprius adcedunt ad illa *Utta Matte*, oblongo-acuminata, superne glabra, inferne paucis maxime obliquis, ac vix notabilibus donata costis, saporis oleracei, primo parum amaricant, dein dulcescunt, ac proinde grata sunt. Prope ortum bina alia parva, ac rotunda gerunt foliola, auriculata quasi, & retrorsum flexa, ipsorumque flagella vix culmum crassa sunt, glabriora illis litoreæ speciei, paucumque exstillant albicans, & viscosum lac, non valde amarum.

Flosculi incurvo increscunt pedunculo, quinque sexve simul umbellatim quasi, & ad visum pleni, inferior enim ipsorum pars caliculum refert, ac stellula est ex quinque purpureo fuscis radiis composita, in qua flosculus continetur ex quinque albentibus petalis constans, qui plurimis densis, & albis staminulis completus est.

Fructus solitarius quoque dependet, estque viridis siliqua, rugosa, & per longitudinem binis ternisve planis sulcis cum obscuro dorso notata, juxta quod dehiscit, tres quatuorve pollices longa, vix unum crassa, interne repleta simili columna instar prioris.

LXXV. HOOFDSTUK.

De eetbaare Suffuela.

DE voorgaande Suffuela heeft nog eenige mede-zoorten, dewelke eetbaar zyn, verdeelt in mindere zoorten, dewelke zeer verwerd door malkanderen lopen. Ik zal ze verdelen in twee Hooft-zoorten, de eerste landelyke, in dit Capittel, en de tweede strandelyke, in het volgende beschreeven. De landelyke wederom verdelende in mannetje, en wyfje.

De eerste Suffuela esculenla *het* mannetje, *werd ook een lank touw, welk beneden ruig, en houtachtig is, een vinger dik, maar verdeelt zig in veele zyde-ranken, die rond, en geen schaft dik zyn.*

De bladeren staan mede twee en twee tegens malkander, op dikke, en kromme stelen, mede dik, glad, zonder merkelyke ribben, dan die van onderen wat uitbuilen, geel-groen, en in 't breken krakende, op hare stelen zoo dwers, en vlak niet staande als de voorige.

Het geheele gewas is ook vol vuil-witte, en kleverige melk, die bitteracbtig van smaak is. De jonge bladeren zyn niet styf, maar slap, en bequaam tot eeten. De bloempjes komen veele by malkander, aan korte, en uitgebreide trossen als dollen. Zy zyn zeer kleen, schaars een halve dwers-vinger breed, uit vyf vuil-witte, en dikke blaadjes gemaakt, die ook achterwaarts gebogen staan.

De vruchten zyn diergelyke spitze zakskens, doch veel korter, niet boven vyf duimen lang, en een dik, van buiten mede bleek-groen, glad, en aan de eene zyde een rugge, als een naald hebbende, als men ze quetst, of drukt, ook vuil-witte, en bittere melk uitgevende. Onder de buitenste kruidachtige schelle leid een ander spits zaksken, met veele vazelingen aan de buitenste schelle vast, doch een stuk weegs daar van afstaande.

In dit zaksken vindt men een anderen steert, boven groen, en kruidachtig, beneden wit, en met diergelyke schubben bedekt, die schuins tegens malkander gestapelt zyn, alle agterwaarts ziende, en aan beide einden met witte hairtjes bezet, als aan 't voorige, doch korter, als men deze schubben afwryft, of dat ze na malkander zelfs vervliegen, zoo ziet men het binnenste van den steert, als een pylaartje van enkele, witte, subtiele, en regte hairtjes gemaakt, blinkende als Zatyn, die zig ook van malkander geven, als men ze handelt, en als Capock verstuiven.

De tweede Suffuela esculenta *het wyfje, heeft wat kleender bladeren, mede twee ende twee tegens malkander staande op langachtige stelen, drie en vier duimen lank, schaars twee breed. Zy gelyken niet veel na die van Suffuela, maar beter na die van* Utta Matte, *langwerpig toegespitst, boven glad, van onderen met weinige zeer schuinze, en pas kennelyke ribben, van smaak moeskruidachtig, eerst wat bitter, daar na zoet, en dierhalven aangenaam. By haren oorspronk hebben ze nog twee kleene ronde blaadjes, als ooren achterwaarts gebogen, en hare ranken zyn qualyk een stroobalm dik, gladder dan die op strand, en geven een weinig vuil-witte, en kleverige melk uit, die niet merkelyk bitter is.*

De bloempjes komen op een krom steeltje voort, vyf en zes by malkander in een kroontje, in 't aanzien als dubbeld, want het onderste wil het voetje zyn, en is een sterretje van vyf peers-bruine stralen, en daar in een bloempje, van vyf vuil-witte blaadjes, digt uitgevuld met witte vezeltjes.

De vruchten hangen mede enkeld, en zyn groene houwen, rimpelig, en langs heen met twee, of drie vlakke geuten, met een donkere naad, langs dewelke zy openbersten, drie en vier duimen lang, schaars een dik, van binnen uitgevuld met een diergelyke pylaartje, als het voorgaande.

Squamæ ſibi quoque incumbunt, una parte deorſum adunatæ, ſuperiorque ipſarum pars longum gerit penicillum ex albis, & ſubtilibus pilis compoſitum, qui ſub ſquamis non conſpiciuntur, quamdiu ſibi incumbunt, quum mediæ columnæ infixi ſunt, exceptis ſupremis, qui eminent. Maturæ ſquamæ fuſcæ ſunt, ſique tractentur, in quavis ſquamula penicillum dependet.

Nomen. Latine *Suſſuela eſculenta.* Malaice *Sajor Maccou*, hujus vero nominis ortus mihi ignotus eſt. Male ab aliis vocatur *Sajor Poppya*, quod ad *Papari* genus pertinet ſupra deſcriptum. Altera ſpecies, ſeu femina peculiariter vocatur *Sajor Maccou Darat*, & *Utta Meyt*, h. e. *Olus litorale*, quod nomen commune gerit cum præcedenti *Olere crepitante*, hæ enim herbæ quam maxime inter ſeſe intricatæ decurrunt. In Leytimora vocatur *Kaley*.

Locus. Hic fruticulus creſcit in litore ad plana oſtia majorum fluminum, inque hortis transplantari poteſt. Obcurrit in Hitoës ora, atque in quibusdam incultis inſulis prope parvam Ceramam ſitis. In Leytimora reperitur a litore remota in ipſa terra, ſeu regione.

Uſus. Tenera folia cruda eduntur cum Atsjaar, & Bocaſſan, non enim multum viſcoſum gerunt lac, ac vix quandam amaritiem. Teneri fructus non ultra ſemi digitum longi ſimili modo eduntur, vetuſti vero non, quum in iis nil niſi avolans quaſi ſericum, ſeu Capock reperitur. Feminam vero huic rei aptiorem obſervavi, quum paucum gerit lac, & gratam præbeat amaritiem.

De ſchubben leggen mede op malkander, met het eene eind naar achteren geſtapelt, het voorſte eind heeft een lank penceeltje, van witte ſubtiele haairtjes gemaakt, dewelke men onder de ſchubben niet ziet, zoo lang ze op malkander leggen, zynde in het middelſte pylaartje gedrukt, behalven de voorſte, dewelke uitkyken. De rype ſchubben zyn bruin, en als men ze handelt, blyft aan ieder ſchubbe een penceeltje hangen.

Naam. *In 't Latyn* Suſſuela eſculenta. *In 't Maleyts* Sajor Maccou, *doch den oorſpronk dezes naams is my onbekend. Qualyk noemen het andere* Sajor Popya, *'t welk onder de maagſchap is van* Papari, *hier boven beſchreeven. De tweede zoorte, of het wyfje, werd in 't byzonder genaamt* Sajor Maccou Darat, *en* Utta Meyt, *dat is* Olus litorale, *gemeen met het volgende* Olus crepitans, *want deze kruiden zeer verwerd door malkanderen lopen. Op Leytimor noemen ze het* Kaley.

Plaats. *Het waſt in de ruigte op ſtrand, en aan de vlakke monden van groote rivieren, en laat zig ook in de tuinen verplanten. Het werd gevonden op de kuſt van Hitoe, en op zommige onbewoonde Eilanden, by Weſter Ceram leggende. Op Leytimor vindt men het wat verder van Zee, en landwaarts in.*

Gebruik. *De jonge bladeren eet men raauw met Atsjaar, en Bocaſſan, want zy hebben niet veel kleverige melk, en pas merkelyke bitterheid. De jonge vruchten nog niet boven een halve vinger lang zynde, werden op gelyke wyze gegeeten, maar de oude geenzins, om dat daar in niets dan vlog-zyde, en Capock gevonden werd. Het wyfje heb ik hier toe bequamer bevonden, als weinig melk, en een aangename bitterheid hebbende.*

Tabula Centeſima Septuageſima Tertia

Ad *Figuram Primam Suſſuelam* exhibet *eſculentam* primam, quæ *mas* vulgo cenſetur, cum fructibus AA dependentibus, & ſtilo B, cui ſemina inſident.

Figura Secunda Suſſuelam denotat *eſculentam terreſtrem minorem*, quæ *femina* vulgo habetur.

De Hondert drie en Seventigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *eetbare Suſſuela*, ofte de eerſte, die voor het *mannetje* gehouden werd, met deszelfs vrugten AA afhangende, en pylaartje B, waar aan de zaden zitten.

De *Tweede Figuur* wyſt aan de *kleinder land Suſſuela*, die *eetbaar* is, en voor het *wyfje* gehouden werd.

OBSERVATIO.

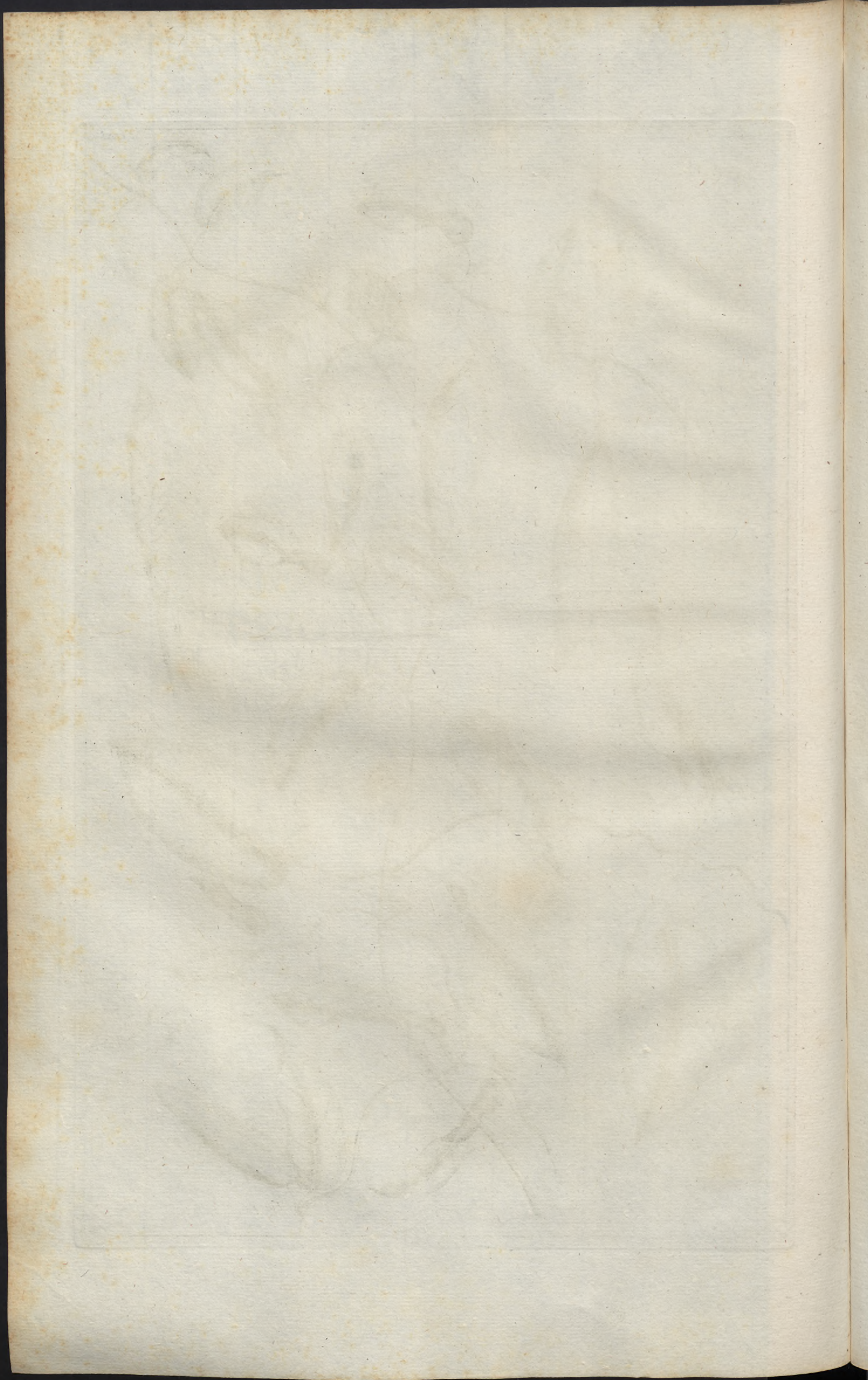
Hæ binæ plantæ veræ quoque Apocyni ſcandentis ſpecies ſunt, priorque proxime adcedit ad Nansjeram Patsja *H. Malab. part. 9. Tab. 13.* ſed differt, quod hæc ſiliquas gerat geminas ſimul, quum noſtra tantum ſolitarias proferat uno ex ortu.

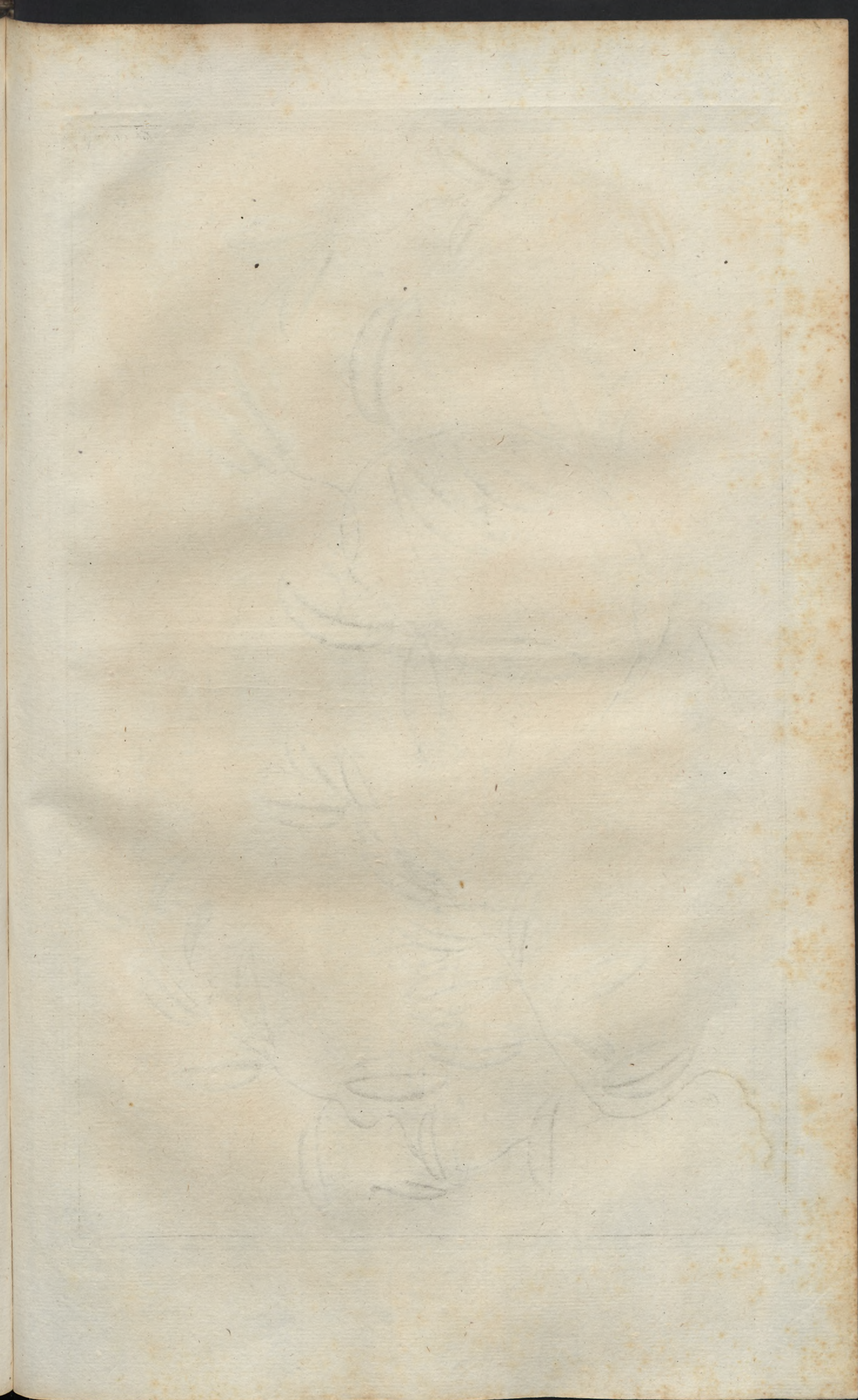
AANMERKING.

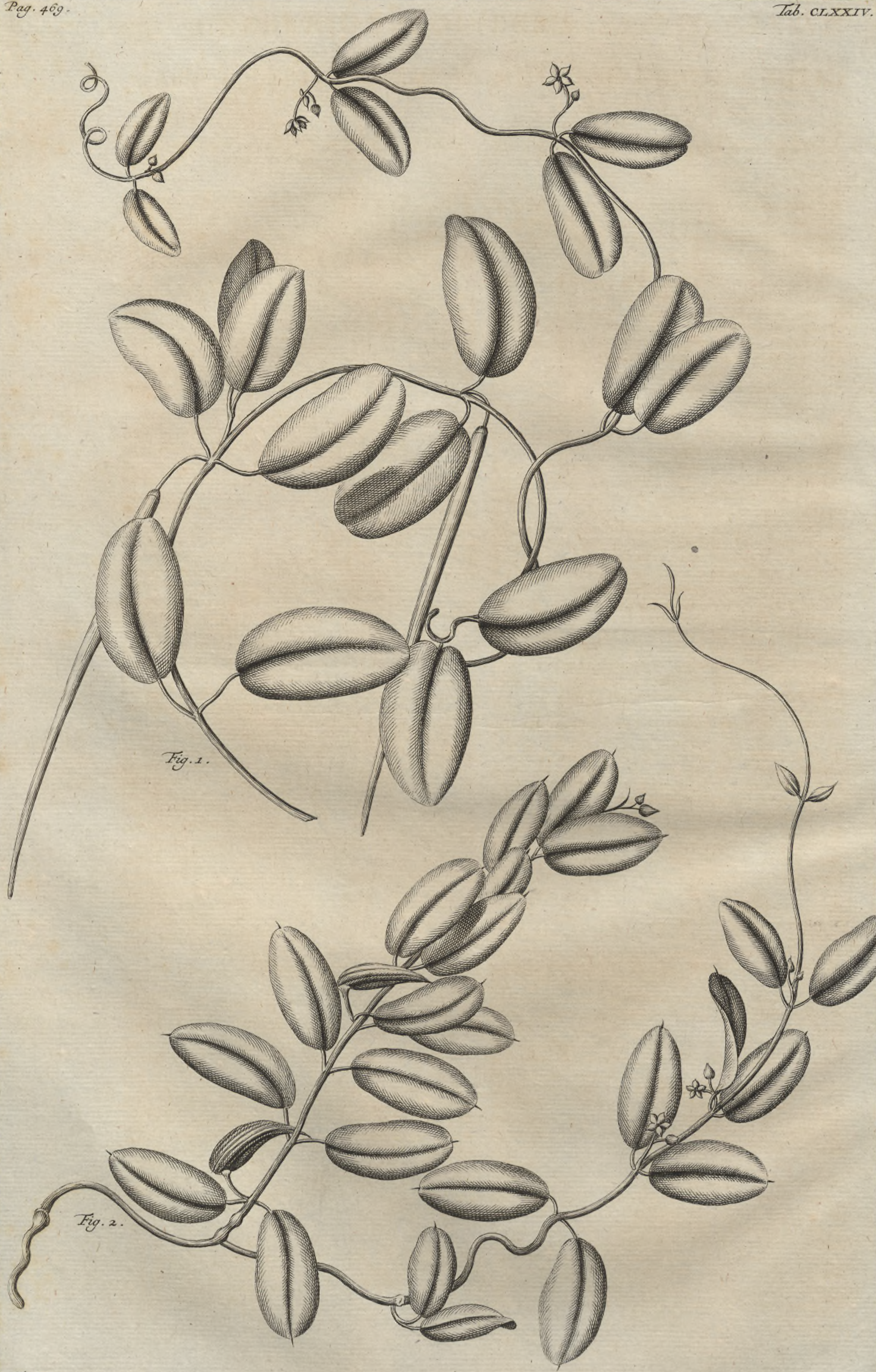
Deze twee planten zyn ook ware zoorten van de klimmende Apocynum, en de eerſte komt het naaſte over een met de Nansjera Patsja, van de *H. Malab. part. 9. Tab. 13.* dog verſchilt daar in, dat deze twee vrugten te gelyk draagt, daar de onze maar een t'effens voortbrengt uit een oorſpronk.

Pag. 468.
Tab. CLXXIII.
A
A
B
Fig. 1.
Fig. 2.
Tom. V.

Fig. 1.
Fig. 2.

CAPUT SEPTUAGESIMUM SEXTUM.

Olus crepitans. Daun Corpoo.

HOc *Olus crepitans* proprie habetur *Utta Meyt*, seu litorea species præcedentis *Suffuelæ esculentæ*, atque subdividitur iterum in binas species. Primo *latifolia*, seu *mas*. Secundo *angustifolia*, seu *femina* est.

Primo *Olus crepitans mas* folia gerit cordiformia, binos cum dimidio, ac tres pollices lata, in obtusum apicem desinentia, nec inferius profunde sulcata, ibi autem binas obscuras gerunt venas, oblique sursum excurrentes, saporis magis salsi quam in terrestri specie. Flosculi bini ternive simul excrescunt, quorum unicus tantum apertus est, formam habens superioris terrestris speciei, seu paulo major.

Fructus octo pollices longi sunt, ultra pennam, vel minimum digitum crassi, superius in longum tenuemque excurrentes apicem, flagella vero ejus rugosiora sunt, quam in terrestri specie.

Secundo *Olus crepitans femina* folia gerit non ultra binos pollices longa, superius parum sulcata, cum brevi apice, saporis, uti priora. Flosculi simili modo, & forma excrescunt.

Fructus minimum digitum longi sunt, binis acutis dorsis notati, planiusculi, & per longitudinem striati, parum rugosi, & incurvi instar acinacis minoris. Petiolus non directe, sed parum oblique excrescit, ac plerumque solitarius fructus observatur instar prioris. Intusque repletus est hic fructus similibus cancellis instar præcedentis.

Nomen. Latine *Olus crepitans.* Malaice *Daun Corpoo*, vel simpliciter *Corpoo*, h. e. *folium crepitans.* Javæ, & Baleyæ *Crepetan.* Amboinice *Utta Meyt*, h. e. *Sajor litoreum*, quod nomen etiam dant *Sajor Maccou* in præcedenti capite descripto. Cujus hæc minor species est.

Locus. Ubique in Amboina obcurrit, Java, Baleya, & Maccassara, sed nullibi nisi in litore, & in rupibus, sese circumvolvens circa *Mangi Mangi* arbores.

Usus. Potissimum crudum editur hoc olus cum Atsjaar, & Bocassan, quum inter masticationem crepitum edat, & gratam præbeat salsedinem, folia quoque Lactucæ admisceri possunt, & edi, sed non in usu sunt apud omnes istas nationes.

Cum hoc convenire videtur *Nantsjera Patsja* in *Hort. Malab. part.* 9. *Fig.* 13. descripta, quæ aquosum gerit lac, an vero sit edulis, non indicatur, ipsi autem vires ibi adscribuntur adsumtum venenum, & per vulnus acceptum expellendi.

LXXVI. HOOFDSTUK.

Het krakend Moes.

DIt Olus crepitans *werd voor het eigentlyke* Utta Meyt *gehouden, of voor de strand zoorte van de voorschreeven* Suffuela esculenta, *werdende wederom onderdeelt in twee Onder-zoorte. De eerste het* grootbladige, *of* mannetje. *De tweede het* smalblage, *of* wyfje.

De eerste Olus crepitans *het* mannetje *heeft hertformige bladeren, twee en een half, en drie duimen lang, met een stompe spits, en achter niet diep gekeept, maar aldaar heeft het twee donkere aderen, die schuins na vooren lopen, van smaak brakker dan de land-zoorte. De bloempjes komen twee en drie by malkander, waar van maar een geopend is, van fatsoen als boven in de land-zoorte, of wat grooter.*

De vruchten zyn acht duimen lang, ruim een schaft, of een pink dik, vooren met een lange, dunne spits, en de ranken zyn ruiger dan aan de land zoorte.

De tweede Olus crepitans *het* wyfje *heeft bladeren niet boven twee duimen lang, van vooren een weinig geklooft, en daar in een spitsje, van smaak als de voorige. De bloempjes zyn ook zoo.*

De vruchten zyn een pink lank, met twee scherpe ruggens, platachtig, in de lengte gestreept, wat rimpelig, en een weinig gekromt, als een Sabeltje. De steel komt niet regt achter, maar wat ter zyden in, en men vindt ze meest enkeld, gelyk de voorige. Zynde van binnen uitgevuld met diergelyke scalien, als de voorgaande.

Naam. *In 't Latyn* Olus crepitans. *In 't Maleyts* Daun Corpoo, *of slegts* Corpoo, *dat is krakend blad, op Java, en Baley hiet het* Crepetan. *In 't Amboins* Utta Meyt, *dat is* strand Sajor, *welke naam zy ook geven aan het* Sajor Maccou, *in 't voorgaande capittel beschreeven. Waar van dit een kleene zoorte is.*

Plaats. *Men vindt het overal in Amboina, op Java, Baley, en Maccassar, doch nieuwers als op strand, op de klippen, en slingerd zig om de* Mangi Mangi *bomen.*

Gebruik. *Het werd meest gebruikt om raauw te eeten met Atsjaar, en Bocassan, om dat het in 't knouwen kraakt, en een aangename siltigheid heeft, men kan de bladeren ook onder de Salade mengen, en eeten, doch niet by alle de voorschreeven Natie gebruikelyk.*

Hier mede schynd overeen te komen Nantsjera Patsja *in* Hort. Malab. part. 9. Fig. 13. *beschreeven, het welk een waterachtige melk zal hebben, maar of het eetbaar zy, daar van werd niets vernomen, doch werden hem de kragten toegeschreeven, het ingenomen, en ingeschote venyn uit te jagen.*

Tabula Centesima Septuagesima Quarta

Ad *Figuram Primam Olus* præbet *crepitans latifolium. Figura Secunda Olus* exhibet *crepitans angustifolium.*

De Hondert vier en Seventigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* het *grootbladige krakend Moes.* De *Tweede Figuur* wyst aan het *kleenbladige krakend Moes.*

OBSERVATIO.

Hæ binæ quoque *Apocyni scandentis* species sunt, atque minor videtur eadem esse, quod Apocynum, Indicum, Nummulariæ folio a *Breyno* vocatur, & Apocynum scandens Africanum, Convolvuli minoris folio &c. a *Plukn. Almag. p.* 37. & *Phyt. Tab.* 137. *Fig.* 4. &c.

AANMERKING.

Deze twee planten behooren mede tot de *Apocynum scandens*, en de kleinder schynt dezelve te zyn, welke Indische Apocynum, met het blad van het penningkruid genaamt werd, van *Breyne*, en de klimmende Africaansche Apocynum, met het blad van de kleine Winde &c. van *Plukn. Almag. p.* 37. en de *Phyt. Tab.* 137. *Fig.* 4. &c.

CAPUT SEPTUAGESIMUM SEPTIMUM.

Nummularia lactea major. Daun Pittis Besaar.

HI tres subsequentes funes lactescentes adfines quidem sunt binis præcedentibus, sed peculiarem habent crescendi modum, nunquam enim inveniuntur ex terra progerminantes, sed semper ortum habent ex rugoso alicujus crassæ arboris cortice, vel ex semi putrido quodam ligno.

Maxima harum species est *Nummularia lactea major*, quæ hoc in capite describitur, vagis, & longis sarmentis arbores adscendens, ex quarum cortice prius excrevit, ubique sese figens per fibrillas ad nodos positas, ubi hæ corticem modo tangunt. Reliqua flagella culmum circiter crassa ex ramis arborum dependent intricatis sarmentis.

Folia bina sibi sunt obposita, & interstitia per quatuor vel quinque digitos distant. Utrimque acuminata sunt, instar cochlearis, binos tresve pollices longa, binos digitos crassa, plana, nec venis notata, crassa, & firma, sed fragilia admodum instar foliorum Sempervivi, albo lacte turgida, saporis fatui, & aquosi, quæ vero in litore crescunt, parum salsa sunt, superne pallide virentia, rubrisque quibusdam maculis, instar tinearum notata, subtus albicantia. Sessilia flagellis incumbunt, atque prope ortum initium habent nervi medii, qui tamen non excurrit.

Ex ipsorum alis alter excrescit pedunculus, pollicem circiter crassus, in viginti, vel triginta alios distinctus pedunculos ejusdem longitudinis, qui regulariter in corona, vel umbella locantur, binos tresve digitos transversales lati. Quivis pedunculus pentagonum sustinet capitulum, quod sese aperiens flosculum exhibet ex quinque crassiusculis petalis compositum, retroflexis parumque intortis, coloris pallide fusci, & splendentis instar holoserici, in centro stellula locatur ex quinque crassis apicibus formata, coloris lutei, quæ sursum in apicem simul excurrunt.

Totus flosculus optime refert Cravo, seu stellulam auream, quam mulierculæ auribus gestant. Non enim latior est ungue digiti, odoris dulcis, sed debilis, qui ad maturas Anassas adcedit.

Plurimi flores frustra decidunt, ex quibusdam autem mediis fructus excrescunt, qui sunt siliquæ longæ, & angustæ, geminæ semper dependentes, rotundulæ, vix pennam crassæ, septem & octo pollices longæ, externe pallide albentes instar fabarum Sinensium, sed sanguineis maculis notatæ.

Intus longa reperitur cauda, cujus suprema pars similibus albis, ac subtilibus pilis hirta est, inferior vero pars multis scatet tenuibus squamis oblique sibi invicem incumbentibus, glabris, ruffisque, seu fumei coloris. A postica parte hæ squamæ sese sensim aperiunt, ac decidunt, quæ ob levitatem per ventum projiciuntur, ita ut per aërem volitent, nunquam terram tangentes, sed iterum fissuras ingrediuntur corticum arborum, ubi novam denuo formant plantulam, uti & in fissuras rupium hanc producunt, si illas obcupent, in quibus quædam terræ pars reconditur, hoc autem *Corona Ariadnes* melius efficit.

Hujus & alia obcurrit species alba dicta, cujus folia majora sunt, ultra quatuor pollices longa, & binos lata, ac quodvis incurvo insidet petiolo, quæ & hinc connivent, illis Coronæ Ariadnes similia, quæ in icone notari possunt, cæterum ejusdem formæ, virentia, nec maculis notata.

Flosculi similibus in umbellis progerminant, sed paulo majores sunt, instar unguis nempe digiti, qui componuntur quoque ex quinque crassiusculis retroflexis, & contortis albis petalis, in medio gerentes quinque albos denticulos sibi nexos, & stellulam formantes, qui stylum medium ambiunt. Odorem quoque fundunt dulcem, sed debiliorem prioribus, sique media eximatur congeries, totus flosculus ex pedunculo eximi potest, qui sponte etiam facile decidit.

Fructus

LXXVII. HOOFDSTUK.

Het groote melkachtige Penningkruid.

DEze drie na malkander volgende melk-touwen, zyn wel uit de maagschap van de twee voorgaande, maar hebben een byzondere manier van wassen, want men vindt ze nooit uit de aarde spruiten, maar altyd haren oorspronk hebben uit de ruige schorsse van eenige dikke bomen, of uit eenig half verrot hout.

De grootste zoorte daar van is de Nummularia lactea major, *die wy in dit capittel beschryven, met ydele, en lange ranken de bomen oplopende, uit welkers schorsse zy eerst gegroeit is, en hegt zig overal vast met de worteltjes, die aan de leden staan, en daar ze de schorsse raken. De resterende ranken omtrent een stroohalm dik hangen van de takken der bomen af, met verwerde strengen door malkander.*

De bladeren staan ook twee en twee tegens malkander, en de leden vier en vyf vingers van een. Zy zyn achter, en vooren toegespitst als een lepeltje, twee en drie duimen lang, twee vingers breed, plat, zonder eenige aderen, dik, en styf, doch bros in 't breken, als de bladeren van Huislook, en vol witte melk, laf, en waterachtig van smaak, doch die op strand wassen met een siltigheid, boven bleek-groen, met eenige roode plekken als sproeten, van onderen witachtig. Zy staan zonder stelen tegens de ranken aan, en hebben by haren oorsprونk een begin van een middelzenuwe, maar die gaat niet voort.

Uit haren schoot komt een andere enkele steel voort, omtrent een duim lang, verdeelt in twintig, of dertig andere steeltjes, ook zoo lang, die ordentlyk in een kroon, of dolle staan, twee en drie dwers vingers breed. Ieder steel draagt een vyfhoekig knopje, 't welk zig openende, formeert een bloempje van vyf dikachtige blaadjes gemaakt, achterwaarts gebogen, en wat gedraait, lichtbruin van coleur, en glimmende als vulp. in de midden staat een sterretje van vyf dikke spitzen gemaakt, geel van coleur, en t' zamen na boven in een spitze toelopende.

Het geheele bloempje gelykt zeer wel een Cravo, of goude sterretje, dat de vrouwen in de ooren dragen. Het is niet breeder dan een nagel van een vinger, van zoeten, doch slappen reuk, meest na rype Anassen trekkende.

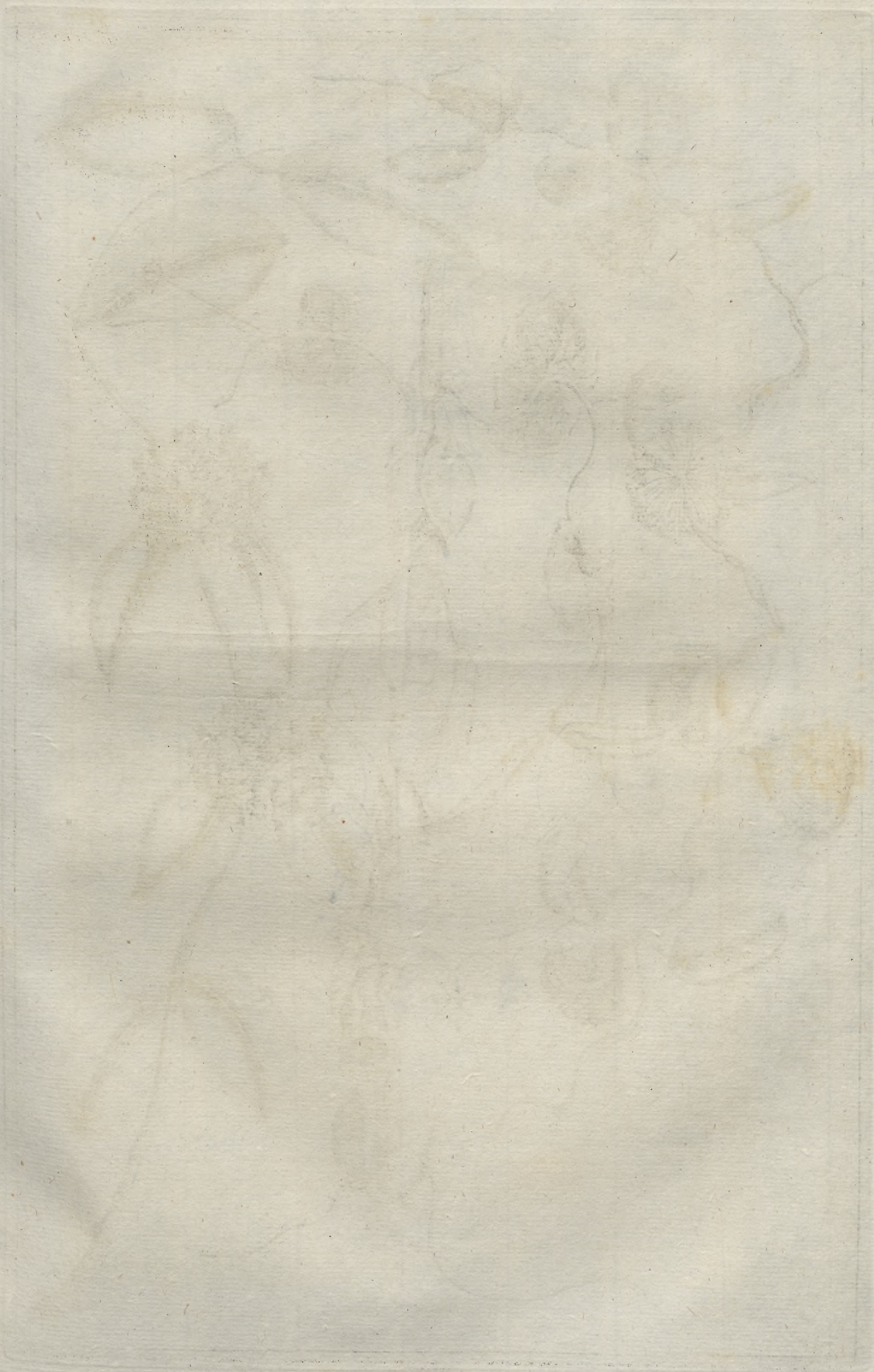
De meeste bloemen vallen vergeefs af; Uit eenige van de middelste komen de vruchten voort, 't welk zyn lange smalle houwen, altyd twee by malkander hangende, rondachtig, schaars een schaft dik, zeven en acht duimen lang, buiten bleek-wit, gelyk de Sineeze boontjes, doch met bloed-roode plekken gespikkelt.

Binnen vindt men een langen steert, wiens voorste met diergelyke witte subtiele hairtjes bezet is, het achterste met veele dunne schubben schuins op malkander leggende, en zonder hairtjes, ros, of rookachtig van coleur. Van achteren openen haar allenskens deze schubben, en vallen af, werdende wegens hare ligtigheid door de wind verstuift, dat ze in de lugt vliegen, en nooit op de aarde komen, maar geraken weder in de scheuren aan de schorssen der bomen, daar zy dan een nieuw plantje formeeren, gelyk ze ook doen, als zy in de scheuren van een rotze komen, daar wat aarde schuilt, doch de Corona Ariadnes *weet dit beter te doen.*

Hier van heeft men nog een witte zoorte, wiens bladeren grooter zyn, vier duimen lang, en twee breed, ieder op een krom voetje, die na malkander zien, de bladeren van Corona Ariadnes gelyk, waar van een figuur is, anders van dezelfste gedaante, gras-groen, zonder plekken.

De bloempjes komen in diergelyke dollen voort, doch zyn wat grooter, te weten als een nagel van een vinger, mede gemaakt van vyf dikachtige achterwaarts gebogene, en gedraaide witte blaadjes, in de midden met vyf witte tandjes, schier aan malkander vast, en een sterretje uitmakende, omgevende in de midden een pylaartje. Zy zyn mede zoet van reuk, doch slapper dan de voorige, en als men het middelste gestel afbreekt, zoo kan men het bloempje geheel van den steel afligten, 't welk dog anders van zelfs ligt afvalt.

De

Tab. CLXXV.

Fig. 1. Hoya Rumphii Bl.
— 2. — diversifolia. Bl.
— 3. Dischidia ?

Fructus sunt similes longæ siliquæ, sed viridiores, nec rubris maculis notatæ. Flores Semptembri conspiciuntur, quum plurima deciderint folia.

Tertia insuper hujus speciei reperitur, caules gerens tenuissimos, culmum circiter crassos, rugosos parum, & tuberculis quasi obsessos, in amplis interstitiis folia locantur bina sibi obposita brevibus in petiolis, in suprema sarmenti parte conjuncta, quatuor, & quinque pollices longa, binos cum dimidio, & tres lata, formam habentia folii Sirii, firmo apice donata, crassa, pinguia, ac venis fere destituta, nisi quod in inferiore parte quædam protuberent.

Flores in elegantibus locantur coronis ex albo, & purpureo colore mixtis uti supra. Octobri fructus conspiciuntur, qui sunt siliquæ virides, quinque digitos longæ, majorem pennam crassæ, trigonæ, parumque striatæ, intus repletæ lanugine alba, seu Gossypio; Folia lacte turgent, sed petioli raro.

Nomen. Nummularia lactea major, non quia adfinis est, vel convenit cum Nummularia nostra Europæa, sed ita dicitur ex foliorum forma, uti & Malaice *Daun Pittis* vocatur. Baleyice *Pittis Pittisan*, h. e. *nummi herba*, cum cognomine majoris, ad distinctionem subsequentis minoris. Amboinenses hanc confundunt plantam cum Sussuela præcedente, quum ipsi adfinis sit ejusdemque formæ, excepto quod in omnibus suis partibus minor sit. Melius vocatur *Walebissi*, h. e. Nummi funis, ad distinctionem præcedentis majoris speciei. Hæ tres species peculiariter vocari possunt Nummularia Siri folia, quæ male confunditur cum subsequenti folio crepitante.

Locus. Major hæc Nummulariæ species raro obcurrit, ac potissimum in planis saxosisque litoribus, ubi *Mangi Mangi* arbores crescunt, quæ ab aqua marina non tanguntur, hæcque species crassiora, & albiora gerit folia. Quæ vero ad silvarum oras, & in vallibus provenit, viridiora, & majora profert folia. Cunctarum trium specierum flores Septembri potissimum conspiciuntur, sed raro, ac terrestris speciei plurimum Decembri. Ex crassis dependent arboribus, nec sese ubique, nec tam firmiter hæc major species sese ipsarum corticibus infigit subsequenti minore specie.

Usus. Cunctæ Nummulariæ lacteæ censentur unas easdemque possidere virtutes, de quibus subsequens vide caput, quum minor sit usitatissima, peculiariter autem huic majori speciei adscribitur ea vis, quod, si ejus folia aquæ incocta propinentur, acrimoniam Gonorrhææ curent, quum leniter refrigerent, & obturent.

Florum, ac præsertim fuscæ speciei exemplar sæpe eligitur ab aurifabris, ut Cravos, seu aurium stellulas pro mulierculis componant, ac forment, cujus radii ex auro elaborati, ac media elevata pars, seu capitulum ex Robino, vel alio pretioso polito, & acuminato constat lapide.

De vruchten zyn diergelyke lange houwen, dog groender, en zonder roode plekken. De bloemen ziet men in September, wanneer de meeste bladeren afgevallen zyn.

Nog een derde zoorte heeft zeer dunne stelen, omtrent een stroobalm dik, wat ruig, en als met pukkeltjes bezet, aan wyde tusschen leden staan de bladeren twee en twee tegens malkanderen, aan hare korte steeltjes boven den rank t'zamen gevoegt, vier en vyf duimen lang, twee en een half, en drie breed, gefatsoneert als een Siri, met een styven spitze, dik, vet, en bykans zonder aderen, dan aan de onderste zyde ziet men eenige uitbuilen.

De bloemen staan in mooje kroontjes, van wit, en purper gemengt, als boven. In October ziet men de vruchten, zynde groene houwen, vyf vingers lang, een groote schaft dik, driekant, en wat gestreept, binnen vol wit kattoen; De bladeren hebben veel melk, maar de stelen weinig.

Naam. Nummularea lactea major, *niet als of ze eenige gemeenschap hadde met onze Vaderlandze Nummularia, maar alzoo genaamt na het fatzoen der bladeren, gelyk ze ook in 't Maleyts* Daun Pittis *hieten. In 't Baleys* Pittis Pittisan, *dat is* Penningkruid, *met de bynaam van 't groote, tot onderscheid van 't volgende kleene. De Amboineezen vermengen 't met de voorgaande Sussuela, om dat het in der daad van deszelfs maagschap, en gedaanten is, behalven in allen zyn delen kleender. Beter noemen ze het* Walebissi, *dat is* Penningtouw, *tot onderscheid van 't voorgaande groote. Deze drie zoorten mag men in 't byzonder noemen Nummularia Siri folia, dewelke men qualyk confundeert, met het volgende folium crepitans.*

Plaats. *Deze groote zoorte van Nummularia werd weinig gevonden, en meest op vlakke stenige stranden, daar* Mangi Mangi *bomen staan, die van 't Zeewater droog vervallen, 't welk dikker, en witter bladeren heeft. Maar 't geene aan de randen van 't bosch, en in valleyen wast, heeft groender, en grooter bladeren. Het bloeizel van alle drie zoorten valt meest in September, doch werd zelden gevonden, de land zoorte meest in December. Men vindt ze van de dikke bomen afhangen, en hy begt haar niet overal nog zoo vast niet in derzelver schorsse, gelyk de volgende kleine.*

Gebruik. *Alle de Nummulariæ lacteæ werden van eenderlei krachten gehouden, waar van ziet het volgende capittel, dewyl de kleene wel de gebruikelykste is, in 't byzonder werd deze groote zoorte toegeschreeven, als men de bladeren in water kookt, en drinkt, dat ze de scherpe Gonorrhæa geneezen, dewyl ze zoetjes verkoelen, en stoppen.*

Van de bloemen, inzonderheid van de bruine, nemen de Goudsmeeden dikwils een patroon om Cravos, of Oorsterretjes voor de vrouwen te maken, waar aan de blaadjes van goud, en ge-emalieert, het middelste knopje van een Robyn, of ander spits gesleepen steen zyn.

Tabula Centesima Septuagesima Quinta

Ad *Figuram Primam Nummulariam* exhibet *lacteam majorem.*

Figura Secunda Nummulariam denotat *lacteam minorem.*

Figura Tertia Pustulam arborum sistit.

De Hondert vyf en Seventigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* de *groote melkachtige Nummularia*, ofte *Penningkruid.*

De *Tweede Figuur* wyst aan de *kleinder melk Nummularia*, ofte *Penningkruid.*

De *Derde Figuur* stelt voor de *Pustula arborum*, ofte de *Puiste der bomen.*

OBSERVATIO.

Hæ tres plantæ veræ Apocyni, ac quidem scandentis species sunt, *primaque* convenire videtur cum illo, quod Apocyni genus scandens ex India Orientali a *Plukn.* in *Mantiss. p.* 17. vocatur, & in *Phytogr. Tab.* 359. *Fig.* 2. exprimitur.

Secunda cum Watta-Kaka-Codi *H. Malab. part.* 9. *Tab.* 15. convenit, hujus autem folia magis acuminata sunt, quum nostræ plantæ sint subrotunda, cæterum eadem planta.

Tertia mira, & Parasytica planta est, quam apud nullum Auctorem observavi.

AANMERKING.

Deze drie planten zyn waare zoorten van de Apocynum, en wel van de klimmende, en de *eerste* schynd overeen te komen met die, welke een zoort van klimmende Apocynum uit Oost-Indien genaamt werd van *Plukn.* in zyn *Mantiss. p.* 17. en in zyn *Phytogr. Tab.* 359. *Fig.* 2. uitgedrukt werd.

De *Tweede* plant komt overeen met de Watta-Kaka-Codi, van de *Hort. Malab. part.* 9. *Tab.* 15. dog deze zyne bladen zyn puntiger, daar die van onze plant rondachtig zyn, voor het overige is het dezelve plant.

De *Derde* is een wonderlyke, en op andere bomen groejende plant, welke ik by geen ander Schryver gevonden heb.

CAPUT SEPTUAGESIMUM OCTAVUM.

Nummularia lactea minor. Daun Pittis Kitsjil.

MInor ſpecies *Nummulariæ lacteæ* multo magis obvia eſt præcedente, ortum quoque ducens ex rugoſo vetuſtarum arborum cortice, quas ſæpe adeo inveſtit, ut totus ipſarum vertex, ac craſſi rami ipſa obtecti ſint. Flagella vero gerit tenuia, & fragilia, vix culmum craſſa, in multos articulos diſtincta, qui ad pollicis latitudinem diſtant, & ubique fibrillas in arborum cortices immittunt, unde inſtar cruſtæ has obtegit, ita tamen ut quoque ſinibus, & ſarmentis e ramis dependeat.

Cuivis articulo bina adſtant foliola ſibi obpoſita Nummulariæ noſtrati multo ſimiliora prioris, unguem digiti enim magna ſunt, ſuperius obtuſo apice donata, craſſiſſima, pinguia, & fragilia, venis deſtituta, niſi quod ad ortum parvam nervi medii exhibeant partem, coloris albicantis, ſeu pallide virentis, inſtar inmaturorum pomorum, in litore autem magis virent, & ſubtus incana, in ſilvis vero magis albent. Non unam eandemque habent magnitudinem, quædam enim digiti articulum longa ſunt, quædam vix unguem, quædam rotunda, alia oblonga.

Tota planta lacte ſcatet albo, & ſpiſſo, ſaporis aquoſi, & ex foliorum alis ſimplex excreſcit floſculus, longo inſidens pedunculo, ex quinque albis apicibus conſtans, parum campanulatus inſtar floris *Lilii convallii*, ſeu crateri ſimilis eſt.

Poſt flores fructus ſequuntur, qui ſunt ſiliquæ geminæ ſimul junctæ, ad inferiorem partem latiuſculæ, inferne planæ, & ſuperne rotundæ, reliqua pars anguſta eſt, ac rotunda, binos porro transverſales digitos longæ, & culmum craſſæ, percurrenti ſulco notatæ, juxta quem maturæ dehiſcunt in bina ſegmenta. Intus repletæ albiſſimo, & longis pilis aucto fulcro, inſtar ſerici ſplendente, in inferiore autem parte plana quædam conſpiciuntur ſemina, oblique ſibi invicem inpoſita, ſemini Lactucæ ſimilia, quæ ſimul cum ſericeis iſtis pappis per ventum disjiciuntur in aliarum arborum cortices, ubi novas producunt plantulas.

Nomen. Latine *Nummularia lactea minor.* Malaice *Daun Pittis Kitsjil.* Baleyice *Pittis Pittiszan* minor, quod etiam Malaienſe habetur nomen. Amboinice *Walebiſſi* minus.

Locus. In cunctis creſcit vetuſtis arboribus, rugoſo quodam cortice gaudentibus, tam in litore quam in ſilvis. In litore potiſſimum reperitur in *Mangio Caſeolari*, in continenti in arboribus *Daun Baroe*, & *Kinar*, atque etiam in ramis Mangiorum transplantari poteſt, ſi cum adhærente terra fibrillæ ejus abſcindantur, & pluvioſo tempore Mangæ ramis inligatur, ut ad manus ſit, ſi aliquando deſideretur. Cæterum non multum prodeſt arboribus, ſed has emaciat, unde & ubique abrumpitur, & eradicatur, ſi in arboribus frugiferis obſervetur excreſcere.

Uſus. Album lac horum binorum lacteſcentium funium, ac præſertim minoris, cenſetur virtutem habere refrigerantem, præſertim vero inſervit ad venenatos ictus, qui accipiuntur ab acutis ſpinis piſcium Ican Swangi, & Sambilang, ſi ipſis inſtillatur, refrigerat enim, & venenum extrahit, licet dolor non ſtatim ceſſet, donec bis terve fuerit repetitum.

Unde & prudens natura curam geſſit, hæc folia in litore ubique ad manus eſſe, in campis, & ad fluminum ripas, in quorum paludoſis oſtiis *Ican Swangi* plerumque degit. Contra Gonorrhæam hæc quoque folia adhibentur, eodem modo, quo in ſuperiore capite fuit indicatum.

Minor ſpecies Javæ vocatur *Turac*, cujus lac ibi quoque in uſu eſt ad puerorum Aphthas curandas, ejusque folia edulia ſunt.

Ma-

LXXVIII. HOOFDSTUK.

De kleinder melk Penningkruid.

DE kleene zoorte van 't melkachtige Penningtouw, is veel gemeender dan de voorgaande, mede haren oorſpronk nemende uit de ruige ſchorſſe van oude bomen, die het zodanig bekleed, dat men dikwils den geheelen bovenſten ſtam, en zyne dikke takken daar mede bedekt ziet. Het heeft dunne broſſche ranken, qualykeen ſtroobalm dik, in veele leden verdeelt, die een duim breed van malkanderen ſtaan, en overal kleene wortelen in de ſchorſſen der bomen zenden, en als een korſt daar aan vaſt zitten, doch zodanig, dat hy ook met bogten, en ſtrengen van de takken afhangt.

Aan ieder lid ſtaan twee blaadjes tegens malkander, onze vaderlandſche Nummularia veel gelyker dan de voorige, want ze zyn omtrent een nagel groot, vooren met een ſtompe ſpitsje, zeer dik, vet, en broſch, zonder aderen, als by haar beginzel een weinig van de middelzenuwe hebbende, witachtig, of bleek-groen van koleur, ſchier als onrype appelen, op ſtrand zyn ze groender, en van onderen grys, maar in 't boſch witter. Zy hebben niet eenderlei grootte, want men vindt ze een lid van een vinger lang, en andere ſchaars een nagel groot, zommige rond, zommige langwerpig.

De geheele plante is vol witte dikke melk, waterachtig van ſmaak, uit den ſchoot der blaadjes komt een enkeld bloempje voort, op een laag ſteeltje, van vyf witte ſpitzen gemaakt, wat kelkachtig, als het Lilium Convallium, *of een kroesje gelyk.*

Na de bloemen volgen de vruchten, 't welk zyn twee houwen by malkander ſtaande, aan 't achterſte einde breedachtig, beneden plat, en boven rond, de reſt ſmal, en rond, twee dwersvingers lang, en een ſtroobalm dik, met een doorgaande naat, langs welke de rypen openberſten, en in twee deurtjes zig openen. Binnen zyn ze uitgevuld met een ſpierwit, en langhaairig ſteeltje, als zyde blinkende, en aan 't achterſte ziet men eenige platte zaadjes, ook ſchuins tegens malkander geſtapelt, het zaad van Latuwe gelyk, 't welk teffens met de zyde vloksjes door de wind verſtuift, en in andere bomen ſchorſſen komende, een nieuw plantje formeert.

Naam. *In 't Latyn* Nummularia lactea minor. *In 't Maleyts* Daun Pittis Kitsjil. *In 't Baleys* Pittis Pittiszan *het kleene, 't welk men ook voor Maleyts gebruikt. In 't Amboins* Walebiſſi *het kleene.*

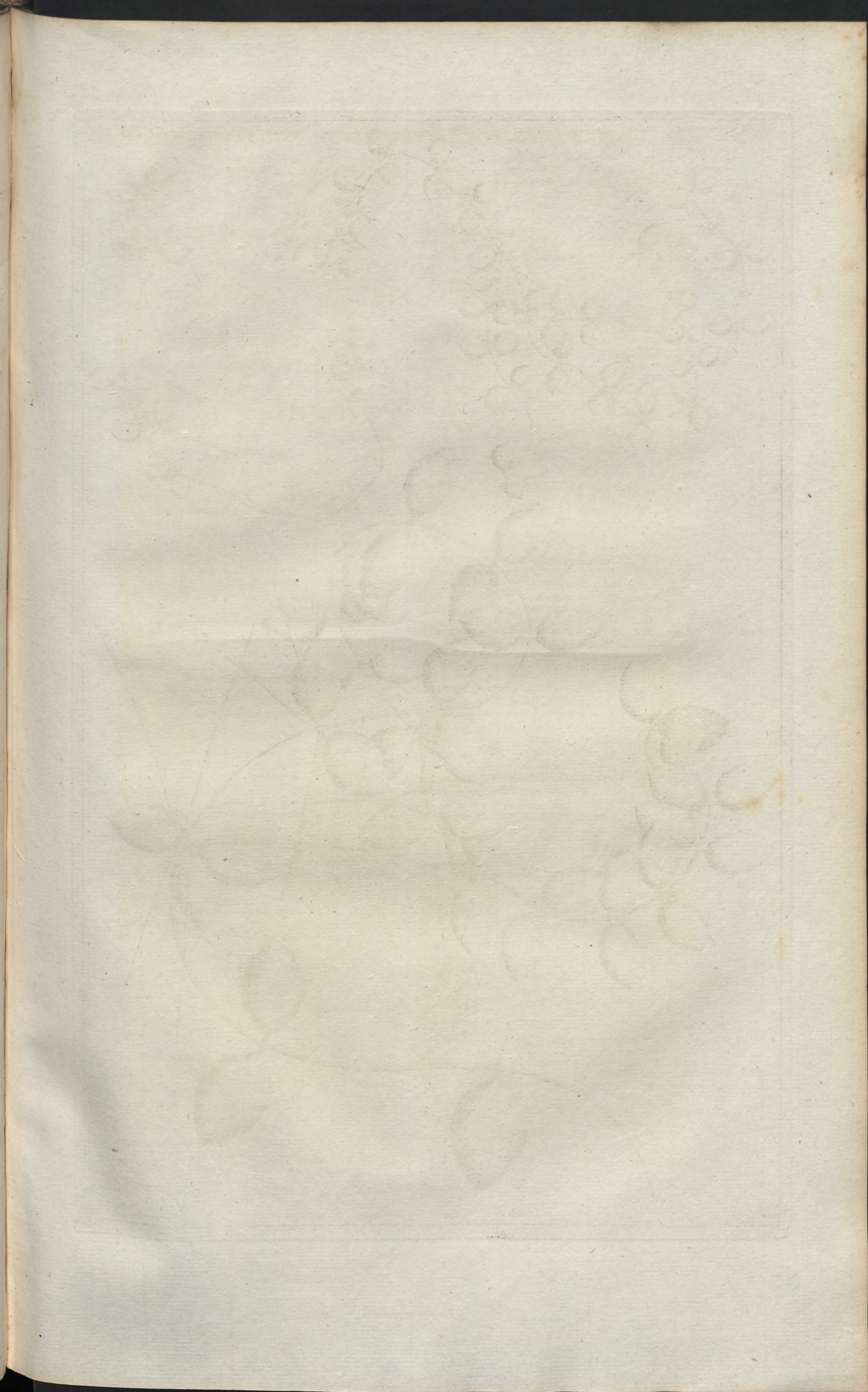
Plaats. *Het waſt aan alderlei oude bomen, die maar een weinig ruige ſchorſſe hebben, zoo wel op ſtrand als in 't boſch. Op 't ſtrand vindt men het meeſt aan* Mangium Caſeolare, *op 't land aan de bomen van* Daun Baroe, *en* Kinar, *men kan 't ook op de takken van de Manga bomen verplanten, als men 't met de aanhangende ruigten aan de worteltjes affnyd, en by regenachtig weer op de Mangas-takken bindt, om zomtyds by de werken te hebben, als men 't gebruiken wil, anderzins doed het de bomen niet veel goeds, maar magert dezelven uit, dies men het overal aftrekt, en uitroeid, als men 't aan vruchtbomen ziet voortkomen.*

Gebruik. *Den witte melk van deze twee melktouwen, inzonderheid van dit kleenſte, werd een verkoelende kragt toegeſchreeven, en zy dient inzonderheid tot de venynige ſteeken, dien men van de ſcherpen doornen van de viſſchen* Ican Swangi, *en* Sambilang *krygt, daar op gedruipt, want zy verkoelt, en trekt het venyn uit, hoewel de pyn niet ten eerſten overgaat, tot dat men het twee of driemaal herdoet.*

Daarom de voorſigtige natuur geſchikt heeft, dat deze bladeren op ſtrand overal by der hand zyn, in 't veld, en aan de kanten van de rivieren, in wiens moeraſſige monden de Ican Swangi *zig gemeenlyk ophoud. Tegens de Gonorrhæam werden de bladeren ook gebruikt op dezelve manier, als in 't voorgaande capittel.*

De kleene zoorte hiet op Java Turac, *wiens melk aldaar gebruikt werd, om de Spruw der kinders te verdryven, en de bladeren zyn eetbaar.*

De

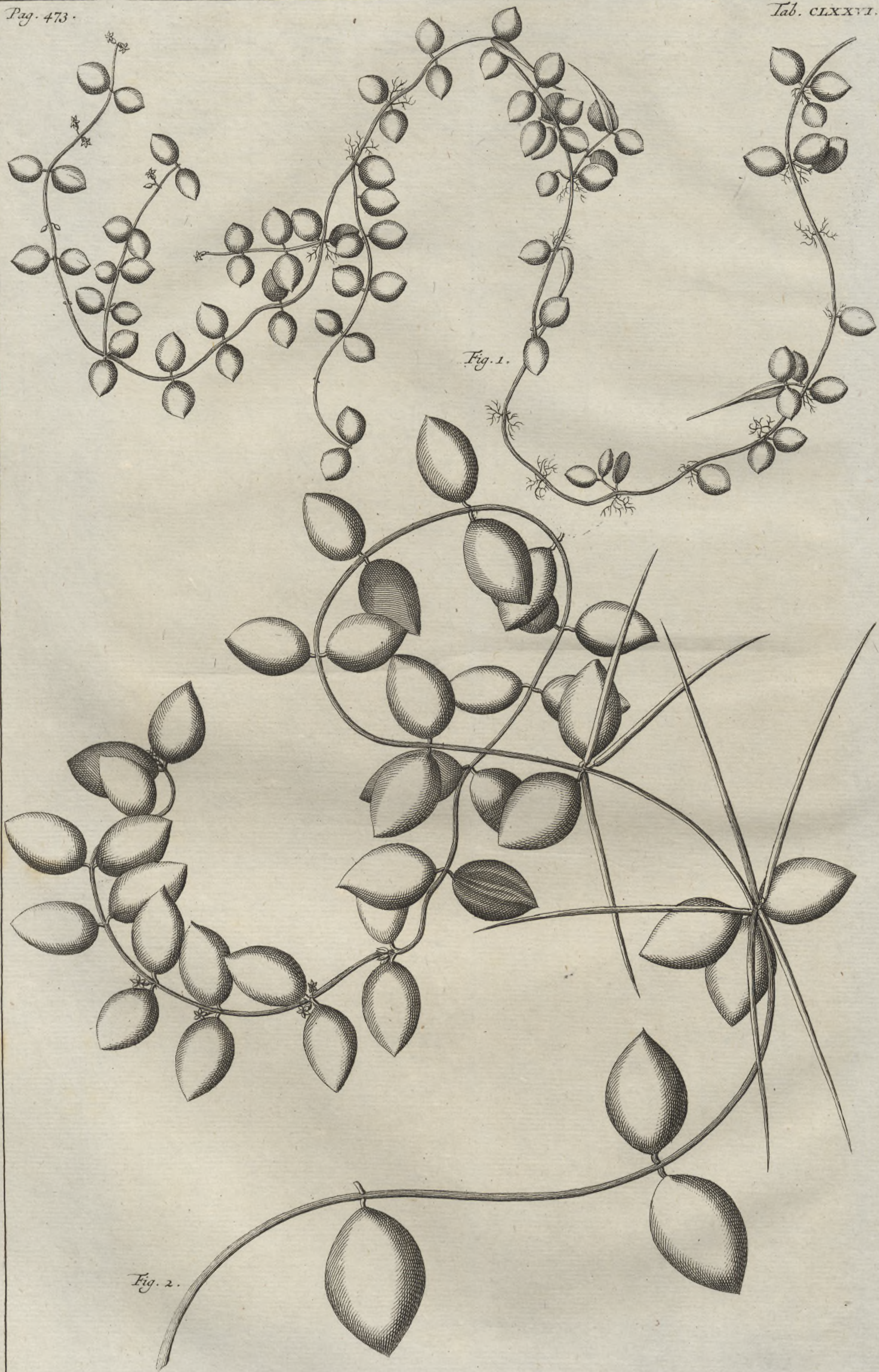

Fig. 1. Dischidia Nummularia R.Br.
— 2. —— Rafflesiana Wall.?

Major hujus ſpecies folia gerit eodem modo locata, ſuntque digiti articulum longa, ac digitum lata, in notabilem apicem deſinentia, ac magis virentia, quam in ſupra deſcripta *Nummularia minima*, ſubtus quoque coſta protuberante, ac rotunda notata, quæ tamen potiſſimum in teneris obſervatur. Floſculi ſunt uti in priore, ſeu paulo majores, ac quatuor, vel quinque ſimul locantur in coronula. Tot quoque fructus ſimul excreſcunt uno ex articulo, digitum longi, vix culmum craſſi, rotundi, & æquales, ſiliquis Catjang ſimiles, tenues, & repleti ſimili alba ſericea lanugine, ad unam partem planum gerentes granulum inſtar Cumini.

De groote zoorte hier van heeft de bladeren op dezelfſte manier ſtaan, maar die zyn een lid van een vinger lang, en een vinger breed, met een merkelyke ſpits, en groender dan de bovenſtaande Nummularia minima, *ook van onderen met een uitſtekende ronde ribbe, doch meeſt aan de jonge. De bloempjes zyn als de voorgaande, of wat grooter, doch ſtaan vier, en vyf by malkander aan een kroontje. De vruchten komen mede zoo veel uit een lid, een vinger lang, ſchaars een ſtroobalm dik, rond, en egaal, gelyk de bouwen van de Catjang, dun, en gevuld met diergelyke witte zyde-plokken, aan 't eene eind een plat zaad-korreltje hebbende als Comyn.*

Tabula Centeſima Septuageſima Sexta

Ad *Figuram Primam Nummulariam* exhibet *lacteam minimam.*

Figura Secunda Nummulariam denotat *lacteam majorem*, quæ veræ Apocyni ſcandentis quoque ſpecies ſunt, ſed quarum apud nullum auctorem inveni mentionem; hoc autem genus hodie *Cynanchum* vocatur, de quo vide *H. Cliff. p.* 79.

De Hondert ſes en Seventigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* het *kleinſte melkachtige Penningkruid.*

De *Tweede Figuur* wyſt aan het *grooter melkachtige Penningkruid*, welke ook waare zoorten van de klimmende Apocynum zyn, doch waar van ik by geen Schryvers eenig gewag gemaakt heb gevonden. Dit geſlacht werd hedendaags *Cynanchum* genaamt, waar van ziet de *H. Cliff. p.* 79.

CAPUT SEPTUAGESIMUM NONUM.

Puſtula arborum. *Daun Beba.*

PUſtula *arborum* quinta ſpecies eſt *Nummulariæ lacteæ*, ex cortice quoque dependens vetuſtarum arborum tenuiſſimis cauliculis, qui ubique per fibrillas ſeſe ipſis infigunt, nec laxis ab iis ſeparantur ſarmentis. Peculiarem habet formam, a binis utriſque præcedentibus diverſam, folia enim ejus bina quoque ſibi opponuntur, hæc vero rotundiora ſunt, ſubtus concava, inſtar minoris patinæ, vel conchæ, magnitudine denarii, quædam etiam inperialis, craſſa quoque, pinguia, & albo lacte turgida, externe, ſeu in dorſo ſordide albicantia, vel pallide virentia, interna, ſeu concava parte purpuraſcentia, atque oris ſuis arboribus inſident inſtar majorum tuberculorum, ſeu puſtularum, bina ſimul, auriculis ſibi incumbentibus, & petiolum obtegentibus, ſenſim vero hæc prorepit herba, ita ut amplum obcupet locum totius trunci, & craſſiſſimorum ramorum, ſub quovis foliorum pari ſeſe figit arboribus plurimis tenuiſſimis fibrillis.

Floſculi ſunt capitula puſilla, virentia, quinque, ſex, octove ſimul in coronula locata, ſeſe aperientia in floſculos albos ex quinque, vel quatuor acuminatis petalis conſtantes, quodammodo grati odoris.

Ex uno alterove horum fructus excreſcit, qui corniculum eſt, minimum digitum longum, ultra culmum craſſum, ſuperne acuminatum, & firmum, pallide virens, & lacte ſcatens, maturumque dehiſcit juxta ſulcum in ſuperiore parte, & interne anguſta exhibet ſemina inſtar Cumini, ſibi invicem inpoſita inter tenuem albamque lanuginem locata, quæ per ventum disjiciuntur.

Nomen. Latine *Puſtula arborum*, *Nummularia Laganoides*, quum folia ejus referant lagana ex lacte, & ovorum vitellis præparata, quæ inter pinſendum ſeſe elevant. Malaice *Daun Boba.* Amboinice in Leytimora *Tiru Makir*, h. e. aures animalis Koeskoes.

Locus. In Mangiis creſcit, ſed magis in ipſa continenti terra quam in litore, atque a frugiferis arboribus detrahenda eſt, quum has maxime emaciat.

Uſus. Foliorum decoctum propinatum Amboinenſium variolas expellit, quarum ſignaturas gerunt, ſeu characteres, quum arboribus inſident inſtar craſſarum variolarum puſtularum, unde & *Daun Boba*, h. e. variolarum folia vocantur. Hoc quoque decoctum Gonorrhæam curat, hæc etiam folia cum Pinanga maſticari poſſunt. Pro

LXXIX. HOOFDSTUK.

De puiſte der bomen.

PUſtula arborum *is de vyfde zoorte van* Nummularia lactea, *ook aan de ſchorſſe van oude bomen waſſende, met dunne ſteeltjes, die daar in overal vaſt wortelen, en met geen loſſe ſtrengen afhangen. Het heeft een byzondere gedaante, van de beide voorgaande verſchillende, want de bladeren ſtaan ook twee en twee tegens malkanderen, maar deze zyn ronder, van onderen hol, als een klein ſchoteltje, of ſchulpe, in de grootte van een ſchelling, zommige ook van een reaal, mede dik, vet, en vol witte melk, buiten, of over den rugge vuil appelgroen, aan de binnenſte, of holle zyde purper-verwig, en met de randen ſittenze tegens de bomen aan, als groote bobbelen, of puiſten, twee en twee met haar billen ſchier over malkander, en haar eigen ſteel verbergende, doch allenskens voortkruipende, zoo dat ze een grooten plaats van den gebeelen ſtam, en dikſte takken bedekken, onder ieder paar bladeren maakt het zig aan de bomen vaſt met veele dunne vazelingen.*

Het bloeizel beſtaat in kleene groene knopjes, waar van vyf, zes, of acht in een kroontje by malkanderen ſtaan, die zig openen in kleine witte bloempjes, in vier of vyf ſpitzen geopent, eenigzints welriekende.

Uit een of twee van dezelve groeid de vrucht, welke is een hoorntje, een pink lang, en ruim een ſchaft dik, vooren toegeſpitſt, en ſtyf, bleek-groen, en vol melk, ryp zynde berſtenze open langs een vooren aan de boven zyde, en vertoonen van binnen ſmalle zaden, als Comyn tegens malkander geſtapelt, tuſſchen een fyne witte wolle, dewelke met de wind weg ſtuiven.

Naam. *In 't Latyn* Puſtula arborum, *en* Nummularia Laganoides, *om dat de bladeren gelyken na eenige Eyer-koekjes, die in 't bakken opzwellen. In 't Maleyts* Daun Boba. *In 't Amboins, op Leytimor* Tiru Makir, *dat is ooren van een Koeskoes.*

Plaats. *Het waſt aan de Mangis-bomen, doch meer landwaarts in dan op ſtrand, en men moet het van de vrucht-bomen aftrekken, om dat ze die zeer uitmagert.*

Gebruik. *Het afziedzel van de bladeren gedronken, dryft de Ambonſche-pokken uit, wiens ſignaturen zy hebben, als ſittende aan den boom, gelyk dikke pokkige puiſten, daarom ze ook* Daun Boba, *dat is pokken-bladeren genaamt werden, het afziedzel geneeſt ook de Gonorrhæam, en men mag de bladeren ook met Pinang knouwen.* Tot

Pro generali admonitione adtendendum est, si ex hisce lactescentibus funibus quædam interne adhibere velimus, tales eligendas esse plantas, quæ non crescunt in noxiis arboribus, sed quæ proveniunt in Mangiis, Mangi Mangi, Daun Baru, Kinar, & Varinga.

Si quis in pede vulnera accepit per combustionem, vel si ipsi unguis decidat contusione, hæc sume folia, quæ parum caleface supra ignem, donec flaccescant, hæcque impone læsis partibus, quotidie illa renovando, donec vulnus sit siccum, & curatum. Amboinenses pueri hæc quoque edunt cum Sirio, & calce loco Pinangæ.

NB. Hujus plantæ icon supra *Tab.* 175. *Fig.* 3. fuit exhibita, quæ mira quoque *Apocyni scandentis*, seu *Periplocæ* species est parasytica.

Tot een generale waarschouwing staat te letten, dat zoo men een van deze melktouwen binnens lyfs wil gebruiken, men zodanige verkiezen moet, die aan geen schadelyke bomen groejen, maar die aan Mangas, Mangi Mangi, Daun Baru, Kinar, en Waringa-bomen zitten.

Als iemand gaaten aan de voeten krygt door brand, of dat hem den nagel afgestoten werd, zoo neemt deze bladeren, maakt die warm over 't vuur, tot dat ze leenig werden, en bind ze over den schaden, dagelyks dezelve vernieuwende, tot dat hy droogt, en geneest. De Amboinsche jongens eeten 't ook met Siri, en kalk in plaats van Pinang.

NB. De Aftekening van deze plant is boven op de 175. *Plaat Fig.* 3. afgebeeldt, welke een wonderlyke zoort van *klimmende Apocynum*, ofte *Periploca* is, op verscheide bomen groejende.

CAPUT OCTOAGESIMUM.

Aristolochia

Peponaster. Taly Gorita.

Binæ subsequentes plantæ ex genere *Aristolochiæ* sunt, quæ *Clematitis* cognominatur, in majorem, & minorem distinctæ.

Major funis est convolvulaceus, satis alte arbores adscendens, & excrescens. Ejus stipes pollicem crassus est, externe rugosus, qui juxta terram prorepit, atque hic & illic fibrillas in ipsam emittit, vel simplici, ac nudo fune arbores adscendit, firmusque est, siccus, & lignosus, ac porro sese dividit in longa, viridia, & lenta sarmenta, quæ ex rotundo plana sunt, vel compressa, oras habentia quasdam, plurima vero rotunda sunt, quibus insident ingentia triangularia folia, solitaria, in amplis locata interstitiis, ac sine claviculis longis in petiolis, quæ prope ortum incurva gerunt genicula, formam habentia cuspidis hastæ, septem, vel octo pollices longa, quinque, ac sex lata, firma, superne glabra, & læte virentia. Ejus anguli laterales non acuti, sed rotundi sunt, immo in quibusdam foliis fere nulli conspiciuntur, inferiusque auriculas gerunt rotundas cum sulco, ubi petiolus inmittitur, folia referentia Ari minoris. Subtus gerunt quinque protuberantes nervos, quorum bini anteriores fere juxta totam folii oram decurrunt, ac parum fusci sunt, multis notata venis transversalibus, quæ folium parum rugosum, seu contractum inferius formant.

Oræ ipsius æquales sunt, sed in vetustis parum deorsum flexæ; Floresque ex foliorum ortu proveniunt, qui primo sunt capitula viridia longa, & acuminata instar illorum Jasmini, non plura simul, sed quodvis peculiari insidet pedunculo, qui proprie longus tubus est, in longum sese aperiens florem, binos pollices longus, coloris fusci, qui in inferiore parte longum gerit labium instar sacci sutorii, qui concavo, viridi, & angulosо inponitur capitulo, seu germini, quod in fructum excrescit.

Post flores sequuntur fructus, quorum quivis ex longo dependet pedunculo, binos digitos lati, ac tres longi, magnitudine malorum Armeniorum, ad formam Peponum adcedentes, intense virentes, & glabri, maturi fumei coloris, superius plani, inferius subito acuminati instar pyri, externe sex sulcis distincti, quodvis vero segmentum externe juxta dorsum costam gerit, interna medulla succosa est instar Pomi, quæ in maturis penitus exsiccatur, tumque in sex cellulis varia, tenuia, & plana locantur semina squamosa, in quorum medio aliquid nigri elevatum conspicitur, in quo vis seminalis latet. Maturi in sex dehiscunt segmenta, sed ita, ut hæc superne, & inferne sibi nexa sint, inperatoris repræsentantia coronam, totaque interna medulla decidit.

Ipsorum petioli finduntur mox in multa loramenta, si abrumpantur, instar illorum *Ackar Pouloron*. Totius plantæ odor gravis est, uti in Dracunculo, seu Anappul, sed magis proprie adcedit ad illum Aristolochiæ, ad cujus genus pertinet.

Ra-

LXXX. HOOFDSTUK.

De Pompoenen touw.

De twee volgende planten zyn van 't geslacht Aristolochiæ, die men Clematitis bynoemd, verdeelt in groote, en kleene.

De groote is een slingerend touw, redelyk hoog opschietende, en de bomen beklimmende. Den stam is een duim dik, buiten ruig, kruipt langs de aarde, wortelt hier en daar weder in, of loopt met een enkeld, en bloot touw de bomen op, massief, droog, en houtachtig, voorts verdeelt het zig in lange, groene, en taaije ranken, dewelke uit den ronden wat plat, of gedrukt zyn, met eenige kanten, doch de meeste regt rond, daar aan staan groote drieboekige bladeren, enkeld, in wyde tusschen-plaatzen, en zonder clauwieren, op lange stelen, die by haar oorspronk kromme knien hebben, van gedaante als Eyloof, of het yzer van een Bartisaan, zeven, of acht duimen lang, vyf, en zes breed, styf, boven glad, en weeldriggroen. De hoeken aan de zyde zyn niet scherp, maar rond, aan zommige bladeren ziet men ze schier niet, en hebben achter ronde billen met een klove, daar den steel ingelaten werd, gelykende de bladeren van kleen Arum. Zy hebben van onderen vyf uitstekende zenuwen, waar van de twee voorste schier langs het geheele blad lopen, en wat bruin zyn, met veele dwers-aderen, die het blad wat rimpelig maken, de kanten zyn even, doch aan de oude wat neerwaarts gebogen.

De bloemen komen uit den oorsprong der bladeren, zynde eerst groene, lange, en spitze knopen, als Jasmynknoppen, niet veel by malkander, doch ieder op een byzonder steeltje, bestaande uit een langen hals, die zig in een lange bloem opend, twee duimen lang, bruin van coleur, hebbende aan de onderste zyde een langen slip, of lelle, gelyk een naaizak, staande op een hollen, groenen, en hoekigen knop, waar uit de vrucht werd.

Na dezelve volgen de vruchten, ieder aan een lang steeltje hangende, twee vingers breed, en drie lang, in de grootte van Apricosen, naar de gedaante van Pompoenen, ook hoog-groen, en glad, de rype rook-verwig, vooren plat, achter schielyk toegespitst als een peere, buiten met zes vorens afgedeelt, doch ieder deel heeft van buiten langs de ruggen nog twee ribbe, het binnenste merg is zappig, als een appel, 't welk in de rype geheel en al opdroogt, en dan ziet men in zes kamertjes verscheide dunne, en platte zaden als schubben, en in 't midden der zelver iets zwarts, daar in de zaad-kracht steekt. De rype bersten in zes deelen open, doch zodanig, dat de riemkens achter, en vooren aan malkander vast blyven, vertoonende een Keizers-kroon, en het binnenste drooge merg vald geheel uit.

Hare stelen splyten straks in veele riempjes, als men ze aftrekt, gelyk die van Ackar Pouloron. De reuk van de geheele plante is zwaar, gelyk aan de Dranconculus, of Anappul, of eigentlyker na die van Aristolochia, onder wiens geslagten men 't rekenen moet.

De

Radices sunt longæ, in multas crassas fibras distinctæ, transversaliter sub terra prorepentes; Major ultra minimum digitum crassa est, externe cinerea, interne flavescens, & lenta, saporis amaricantis, qualis, & inferior stipitis pars est, quousque lignosa est, quam proxime conveniens cum subsequenti *Ackar Poeloron*, sed multo debilior est, cujus loco tamen adhiberi potest. In reliquis flagellis, ac foliis nulla detegitur amarities, sed ingratus quidam sapor, si hæc porro planta quasdam etiam habet varietates, cum in litore crescit, folia ejus minora sunt, angustiora, ac nullis fere angulis notata. Fructus quoque dimidio minores sunt, cæterum ejusdem formæ. Talis planta in Loehoæ, & Boeronis litoribus scopulosis repetitur repens, ac Ternatensibus dicitur Bessa Magumi h. e. pluvialis funis, quum pluviosis mensibus sit luxuriosissimus.

Nomen. Latine *Peponaster*, h. e. æmulus Peponum ex fructuum forma. *Clematitis Amboinica* etiam vocari potest. Malaice *Taly Gorita*, h. e. *funis Polypoides*, & *Taly Rottu Rottu*; Apud Ternatenses vero *Tali Rotto*, seu *Gumi Rotto*, est *funis crepitans* supra descriptus, unde & hic funis melius vocatur *Taly Labo*, h. e. *funis Peponiformis*.

Locus. In levibus crescit silvis, siccaque Sagus silva post Castellum Victoriam, sed raro obcurrit.

Usus. Ad morbum adhibetur, qui *formicatio* dicitur, incolis vocatus *Hismu* repens, seu incantamentum. Difficile malum est, quum quis per totum corpus dolorificum sentiat pruritum, acsi formicæ sub ejus cute reperent, quæ tandem per foramina dehiscit, & corpus incomptum reddit. Hunc morbum putant incolæ sibi supervenire a malis hominibus per incantamentum, contra hunc itaque dicta sumunt folia, quibus contritis corpus obliniunt, ipsorumque paucum ingerunt succum. Folia hæc etiam conteruntur cum *Matta Cuning*, seu Curcumæ gemmis, ac pauxillo aquæ tepidæ calefacta, & abdomini inposita, unde ardor extrahitur tam in Colica biliosa, quam aliis æstuantibus partibus.

Careloe Vegon. Bracm. *Sapoessi.* Portug. *Aterlusi.* Belgice *Kokerlingen* in *Hort. Malab. part.* 8. *Fig.* 25. descriptum medium est inter hunc *Peponastrum*, & subsequentem *Radicem Puloronicam*, fructibus saltem, ac foliis cum supra descripta conveniret planta, eoque magis, quum ipsi non magna adscribitur amarities, quam *Radix Puloronica* quam maxime habet. Commentator optime etiam notavit *Aristolochiam* esse, quæ *Clematitis Indica* quoque dicitur.

De wortelen zyn lang, in veele groove vazelingen verdeelt, dwers in de aarde kruipende; Zy is ruim een pink dik, buiten graauw, binnen geelachtig, en taai, bitter van smaak, gelyk ook de onderste stam, zoo ver by houtachtig is, zeer na met de volgende Ackar Poeloron *overeen komende, doch ruim een graad slapper, in wiens plaatze men 't ook gebruiken kan. In de verdere ranken, en bladeren is geen bitterheid, maar wel een viezen smaak, zoo heeft dit gewas ook nog eenige veranderingen, want als het op strand groeid, zoo zyn de bladeren kleender, smalder, doch zonder merkelyke uitstekende hoeken. De vruchten zyn ook wel de helft kleender, anders van dezelve fatzoen. Diergelyke vindt men op Loeboe, en Boeroe over de strand klippen lopende, en werd by de Ternatanen genaamt Bessa Magumi, dat is regentouw, om dat het in de regen-maanden op 't weelderigste staat.*

Naam. *In 't Latyn* Peponaster, *dat is een nabootzer van de Pompoenen, na de gedaante der vruchten. Men mag het ook* Clematitis Amboinica *noemen. In 't Maleyts* Taly Gorita, *dat is* funis Polypoides, *en* Taly Rottu Rottu, *doch by de Ternatanen is* Taly Rotto, *of* Gumi Rotto, *de* funis crepitans, *boven beschreeven, daarom men dit touw beter noemt* Taly Labo, *dat is* Pompoenen touw.

Plaats. *Het wast in 't kreupel-bosch, en drooge Zagubosschen, achter het Casteel Victoria, doch is weinig te vinden.*

Gebruik. *Men gebruikt het tegens een ziekte* formicatio *genaamt, by de Inlanders voor het kruipende* Hismu, *dat is betoveringe gehouden. Het is een moeijelyk accident, wanneer iemand een pynelyk jeuken over 't geheele lichaam gevoeld, even als of haar Mieren onder de huid kruipen, 't welk eindelyk met gaten opbreekt, en het ligbaam zeer mismaakt. Deze ziekte meenen de Inlanders, dat hun van booze menschen door toovery, en beleesinge aangedaan werd, tegens dezelve dan neemenze voorschreeven bladeren, wryven, en smeeren het lichaam daar mede, nemen ook een weinig daar van in. De bladeren werden ook gewreeven met* Matta Cuning, *of knopjes van Curcuma, en een weinig water warm gemaakt, en op de buik geslagen, trekt uit den brand, zoo van de galachtige colyk, als andere verhitte, en gezwolle leden.*

Careloe Vegon. *Bramm.* Sapoessi. *Portug.* Aterlusi. *In 't Duits* Kokerlingen *in* Hort. Malab. part. 8. Fig. 25. *beschreeven, schynt te twyffelen tusschen ons* Peponaster, *en het volgende* Radix Puloronica, *immers aan vruchten, en bladeren zoude het met het bovenstaande overeen komen, te meer, alzoo hem geen groote bitterheid toegeschreeven werd, dewelke in onze* Radix Puloronica *uitstekend is. Den Annotator heeft ook wel aangemerkt, dat het een* Aristolochia, Clematitis Indica *is.*

OBSERVATIO.

Hæc est Aristolochia longa, Indica, aromatica, odorata *Mus. Zeyl. p.* 9. & *Thes. Zeyl. p.* 32. & Aristolochia Clematitis Indica, odorata *Par. Bat. Pr. App.* & Aristolochia scandens, odoratissima, floris labello purpureo, semine cordato *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 60. & *Hist. vol.* 1. *p.* 162. *Tab.* 104. *Fig.* 1. & Aristolochia caule volubili, foliis cordato oblongis, planis, fructu pendulo, pedunculis ramosis *H. Cliff. p.* 433. ubi vide reliqua.

AANMERKING.

Dit is de Indische, lange, speceryachtige, en ruikende Aristolochia van het *Mus. Zeyl. p.* 9. en de *Thes. Zeyl. p.* 32. en Indische ruikende Aristolochia, Clematitis genaamt in de *Append.* van de *Par. Bat. Pr.* en klimmende, zeer ruikende Aristolochia, met een purpere lip aan de bloem, en een hartformig zaad van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 60. en *Histor. vol.* 1. *p.* 162. *Tab.* 104. *Fig.* 1. en de Aristolochia, met een klimmende steel, en hartvormige, langwerpige, platte bladeren, met een hangende vrugt, en takkige steeltjes van de *H. Cliff. p.* 433. alwaar het overige ziet.

CAPUT OCTOAGESIMUM PRIMUM.

Radix Puloronica. Accar Puloron.

ALtera, seu minor *Peponastri*, vel *Clematidis Indicæ* species, funis est multo nobilior, ac majoris usus, Bandanensi Pouloroni insulæ fere propria, unde & nomen obtinuit. Funis itaque est tenuis, ac longus, ultra pennam crassus, infra lignosus, rugosus, & ex cinereo flavus colore, sese dividens in multa tenera, lenta, ac viridia sarmenta, longas referentia chordulas, seu funes, parum striata, juxta terram, & per herbas prorepentia, in alia minora distincta, fila referentia.

Flagella vix disrumpi possunt, sed facile per longitudinem finduntur, intusque pallide flavescunt, quibus insident tenuia, & glabra folia, sed firma, instar cuspidis ferri formata, quæ inferius auriculis rotundis concurrunt, quatuor, & quinque pollices longa, binos lata, gracile referentia Sirii folium. In majoribus sarmentis solitaria locantur, ac superius ex ipsorum alis bini tresve excrescunt ramuli, ubi solitaria quoque, sed minora excrescunt foliola, ex quibus longa ista sarmenta proveniunt. Inferius prope petiolum tres majores nervi concurrunt, quorum bini laterales non ad finem excurrunt, sed a binis aliis mediis supplentur, atque inferius ad oras bini alii minores oriuntur. Saporem habent dulcescentem, subsequente lævi amaritie, qualis in Aristolochia detegitur, ac sæpius etiam salsa sunt, quum ad oras maritimas crescunt. Odor vero tam amarus est, ut manibus adhæreat, ac peculiare præbet spectaculum, tot tenuia sarmenta superius in tot surculos, & densam coronam sese dividere, ita ut rupes, & fruticulos obtegant, supra quos prorepunt.

Ex foliorum alis pauci excrescunt flosculi, bini plerumque simul tenuissimis in pedunculis. Quivis flos transversalem pollicem longus est, cujus inferior pars tubus concavus est sine staminibus, superius dependentem gerens lingulam crassiusculam, & ad oras deorsum flexam, coloris obscure purpurascentis, atque hic flori præcedentis Peponastri in omnibus similis est, sed multo minor, omnesque flosculi retrorsum incurvati sunt, insidentque viridi, rotundo, & campanulato capitulo, seu germini, quod in fructum excrescit.

Fructus hi solitarii, vel gemini simul plerumque crescunt, aliquando tres quatuorve simul, ex omnibus fere superiorum foliorum alis, quæ tum decidunt, ita ut supremus ramulus instar longi racemi dependeat fructibus onustus; Qui majores sunt fructibus Ricini, sed multo minores illis Peponastri, superius quoque plani, & umbilicati, inferius subito angustati instar pyri brevis, loco sex fulcorum, quibus Peponaster ornatus est, hic fructus sex acutas gerit costas, juxta quas etiam dehiscit, ita ut costulæ istæ a pelliculis intermediis sese separent, inferius, ac superius sibi nexæ, ac sic Cæsaream quoque repræsentant coronam.

Quidam fructus oblongiores sunt perfecte instar Pyri, quidam breviores, & rotundiores, diu autem virent, ac tandem fumeum contrahunt colorem, atque, uti dictum fuit, in sex dehiscunt angusta loramenta, ac sex pelliculas intermedias, intus sex conspiciuntur cameræ, per sex septa distinctæ, quæ in medio circa axim hexagonam locantur, quævis autem cellula repleta est pauca aquosa carne, quæ in maturis penitus exsiccatur, atque in hac multa locantur plana semina squamosa, parum contracta, & cordiformia.

Cuncta sarmenta, & surculi in multa tenuia finduntur fila, si inflectantur, vel torqueantur, attamen vix disrumpi possunt.

Radix ejus longa est, vilis, & in paucas laterales ramificationes distincta, non profunde terram penetrans, ac fere fibrillis destituta, externe ex flavo cinerea, & rugosa, interne flavescens, lenta quoque, & lignosa.

Quum

LXXXI. HOOFDSTUK.

De Puloronsche wortel.

DE tweede, of kleene zoorte van Peponaster, *of* Clematitis Indica, *is een veel edeler touw, en van grooter gebruik, het Bandasche Eiland Pouloron schier eigen, waar van het ook den naam heeft. Het is een dun lang touw, ruim een schaft dik, beneden houtachtig, ruig, en graauw-geel, zig in veele lange, teere, taaije, en groene ryskens verdeelende, als Chordulen, of lynen, die wat gestreept zyn, langs de aarde, en verre over de ruigte lopende, die zig hier en daar in andere verdeelen, als zeyl-, of bind-garen.*

De ranken zyn qualyk te breken, maar splyten ligt in de lengte, en zyn van binnen licht-geel, daar aan dunne, en gladde, doch styve bladeren, als het yzer van een piek geformeert, doch achter lopenze met ronde billen toe, vier, en vyf duimen lang, twee breed, gelykende een mager Siry-blad. Aan de hooft-ranken staan ze enkeld, doch na vooren toe komen uit haar schoot twee, of drie takjes, daar ze mede enkeld, doch wat kleender staan, waar uit de voorschreeven lange ryskens werden. Achter by den steel stoten drie zenuwen t'zamen, waar van twee ter zyden niet tot aan 't einde gaan, maar door twee andere uit de middelste zenuwe vervangen werden, en hebben achter by de randen nog twee kleendere. Haar smaak is zoetachtig, nalatende een kleene bitterheid, gelyk men in de Aristolochia bespeurt, dikwils ook siltig, dewyl ze langs de Zee-kanten groejen. Maar den reuk is zoo bitter, dat hy aan de handen blyft hangen, het is vreemd om te zien, dat zulke dunne hooft-ranken boven in zoo veele ryskens, en digt loof zig verdeelen, zoo dat ze de klippen, en ruigte bedekken, daar zy overlopen.

Uit den schoot der bladeren komen weinig bloempjes voort, gemeenlyk twee by malkander, op zeer dunne steeltjes. Ieder bloem is een dwers duim lang, waar van de achterste helft een hol halsje, of pypje is, zonder middel-draden, vooren met een afhangend lelleke, of tongetje, dikachtig, aan de kanten neerwaarts gebogen, donker-purperverwig, de bloeme aan de voorgaande Peponaster in alles gelyk, doch veel kleender, alle de bloempjes staan ook achterwaarts gekromt, en achter op een groen, rond, en geboekt knopje, waar uit de vrucht werd.

De vruchten wassen enkeld, of gemeenlyk twee by malkander, zomtyds ook drie, en vier schier uit alle schooten van de voorste bladeren, die als dan afvallen, zoo dat het voorste rysken als een langen tros hangt met vruchten beladen; Zy zyn wat grooter dan de vruchten van Ricinus, maar veel kleender dan aan Peponaster, vooren mede wat plat, en een kuiltje vertoonende, achter schielyk toegespitst, gelyk een kort peertje, in plaats van zes voorens, die den Peponaster heeft, ziet men hier zes scherpe ribben, langs dewelke ze ook open splyten, zodanig dat zig de ribbetjes van de tusschen-vellen separeeren, achter en vooren aan malkander blyvende, en zoo mede een Keizers-kroon vertoonen.

Zommige vruchten zyn langwerpiger, regt als een Peertje, zommige korter, en ronder, zy blyven langen tyd gras-groen, ten laatsten werden ze rookverwig, en bersten open, als gezegt, in zes smalle riempjes, en zes tusschen-velletjes, binnen ziet men zes kamertjes, door twaalf schyds-vellen afgedeelt, dewelke in de midden om een zeskantig pylaartje staan, ieder celletje is uitgevuld met een weinig waterachtig vleesch, 't welk in de rype heel opdroogt, en daar in vindt men veele platte zaden, als schubbetjes, wat hertformig, en rimpelig.

Alle de ranken, en ryskens splyten in veele dunne draden, als men ze buigt, of draait, en echter zyn ze qualyk te breken.

De wortel is lang, gering, en in weinige zyde-takken verdeelt, niet diep in de aarde gaande, en schier zonder vazelingen, buiten graauw-geel, en ruig, binnen bleekgeel, mede taai, en houtachtig.

Als

Quum primum ſarmentum inveteruerit, tum ad ejus inferiorem partem prope radicem alter excreſcit ſurculus, qui matrem ſupplet. Flagellorum, & ligni ſapor eſt penitus amarus, qui tam acriter linguam vellicat, & in eam penetrat, ut diu in ore perſentiatur, qualis in Abſynthio obſervatur, immo penetrantior eſt, parum ad illum Terebinthinæ adcedens, unde & haud ingratus eſt, hic autem tam diſtinčte in radicibus detegitur, acſi oleum Terebinthinæ in ore contineretur. Siccæ plantæ odor gravis eſt, & aromaticus, ad illum Terebinthinæ quoque adcedens, qui in diu ſiccata herba potiſſimum perit, amarities vero per longos durat annos.

Nomen. Latine *Radix Puloronica*, & *Clematitis Ronica.* Malaice *Accar Pouloron.* Bandice *Tube Tuttunu*, unde adparet hanc nationem illam numerare inter *Tubæ*, ſeu *Tube* ſpecies, quandam enim ſimilitudinem habet cum *Tuba ſterili*, ac præſertim cum florifera. Alii dicunt *Tebu Tuttunu*, h. e. ſummitates, ſeu extremitates arundinis Sacchariferæ, cujus tamen rei rationem dare nequeo. Ternatice *Beſſa Magumi*, h. e. funis pluvialis, uti præcedens.

Locus. Nullibi huc usque detečta fuit hæc planta, niſi in Bandæ inſula *Ron*, vulgo *Puloron* dičta, ibique in quibusdam litoribus longe lateque altas adſcendens, & obtegens rupes. Ternatenſes tamen dicunt, ipſis quoque notam eſſe, immo hic in Amboina circa Loehoe veterem, & in Hitoes ora circa Lienam etiam creſcere, adcurato autem examine detexi, hanc parvam eſſe Peponaſtri ſpeciem, de qua vide præcedens caput. Poſt multum inpenſum laborem curavi quoque creſcere in horto meo prope Caſtellum Vičtoriam, ex viginti enim vel triginta oſſiculis, vix unicum progerminavit. Amat autem plantari in molli arenoſoque ſolo, parum elevato, & ventoſo, cui admixta ſunt Corallia mortua, tumque ipſi pali ramoſi adponendi ſunt, ut ſupra hos ſeſe extendere poſſit, alioquin enim proximas adſcendit arbores. Obſervavi quoque in hortis elegantius excreſcere, quam ſi ſilveſtris ſit in litore, ubi primarius ſtipes ſæpe inregularis creſcit, prope articulos, ubi laterales excreſcunt ramuli, nodoſus, & craſſior quam in inferiore parte, puto autem plantam ſponte in litore provenientem amariorem eſſe, pluribusque pollere virtutibus plantata.

Uſus. In Banda hæc planta multum adhibetur in Medicina, præſertim in quibusvis alvi torminibus, & inteſtinorum obſtručtionibus, quum hujus radicis, vel ſarmentorum fruſtum ſpithamam longum in ſimplici aqua coquitur, & propinatur. Hac quoque curant omnes febres intermittentes eodem propinata modo, hinc ſolebant Bandanenſes has radices cum ſarmentis ex Poulorona quotannis petere, quæ in coronas flečtebant, & in ædibus ſuſpendebant, primoque decočto propinato radices hæ cum ſarmentis ſiccari poſſunt, ac denuo coqui, ſed paulo diutius, & fortius prima vice.

Pro una doſi non plus ſumendum eſt fruſtulo digitum longo, ſive ſit inferioris ſtipitis, ſive radicis, quod in ollula cum aqua coquitur, & inſtar potus Thee bibitur. Radices vero ſemper præſtantiores ſunt tam virtute, quam ſapore ipſis flagellis, coronæ ex his formatæ, & in loco clauſo conſervatæ per multos annos amarum ſervant odorem, qui mox percipitur, ſi ipſis adſtamus, vel parum modo tračtentur.

In præcedenti capite innui, *Careloe Vegon Hort. Malab. part.* 8. *Fig.* 25. deſcriptum forma, & qualitate medium eſſe inter *Peponaſtrum*, & *Radicem Puloronicam*, poſt iſtud tempus per amicos meos faſciculum hujus radicis in Zeylana, & Coutſchina Malabaris ibi oſtendi, qui hanc ex odore, & ſapore mox noverant, dicentes in ſua patria etiam notam, & celeberrimam eſſe radicem contra quosvis ſerpentum morſus uſitatam, ac proinde Portugallis vocabatur *Raiz da Cobra*, Malabarenſe autem nomen oblitus fuerat tranſlator, mihi autem adferebat faſciculum radicum, & ſarmentorum, qui perfečte conveniebat cum noſta *Accar Pouloron.*

Sic

Als de eerſte rank oud geworden is, dan komt aan deszelfs onderſte, en digt boven de wortel een nieuwe ſcheute, of rank, die de moeder vervangt. De ſmaak van de ranken, en 't hout is een zuivere, en klare bitterheid, zoo ſcherp in de tonge dringende, dat men den ſmaak langen tyd behoudt, gelyk den Alzem doet, en nog doordringender, een weinig na Terpentyn trekkende, en daarom niet onlieffelyk, maar denzelven proeft men zoo klaar in de wortelen, als of men Terpentyn-Oly in den mond nam. De reuk van 't drooge gewas is ſterk, en ſpeceryachtig, mede na den Terpentyn riekende, dewelke in de lang gedroogde meeſt vergaat, doch zyne bitterheid houd het lange jaren.

Naam. *In 't Latyn* Radix Puloronica, *en* Clematitis Ronica. *In 't Maleyts* Accar Pouloron. *In 't Bandaas* Tuhe Tuttunu, *waar uit ſchynd, dat het die Natie rekent onder de zoorten van* Tuba, *of* Tuhe, *want het ook eenige gelykeniſſe heeft met de* Tuba ſterilis, *inzonderheid met de bloemdragende zoorte. Andere zeggen* Tebu Tuttunu, *dat zyn de hoofden, of einden van 't Zuiker-riet, waar van men geen reden geven kan. In 't Ternataans* Beſſa Magumi, *dat is regen-touw, gelyk het voorgaande.*

Plaats. *Men heeft het tot nog toe nieuwers gevonden, dan op 't Bandaanſche Eiland* Ron, *in 't gemeen* Pouloron *genaamt, en aldaar op ſteenige ſtranden wyd en zyd de hooge klippen, en ruigte bedekkende. Echter de Ternataanen zeggen, dat het by hun lieden ook bekend zy, ja zelfs hier in Amboina, omtrent oud Loehoe, en op de kuſt van Hitoe, omtrent Lien ook groejen zal, doch by nader onderzoek bevinde, dat dit een kleene zoorte van Peponaſter is, waar van ziet in 't voorgaande Capittel. Naar veel moeiten heb ik 't ook in myn tuin aan 't Caſteel Victoria doen groejen, komende van twintig a dertig zaad-korrels pas een op. Het wil geplant zyn in een mulle zandige grond, wat verheven, en lugtig, daar onder doode Craal-ſteenen gemengt zyn, en dan moet men wel getakte ſtokken daar by zetten, daar op het zig uitbreiden kan, anders beklimt het de naaſte bomen. Ik heb ook bemerkt, dat het in de tuinen wat cierlyker op waſt, dan in 't wild op ſtrand, daar de hooft-ranken dikwils ongeſchikt groejen, by de leden daar de takjes uitkomen, knoeſtig, en dikker dan aan 't achterſte, doch ik geloove, dat 't geene van zelfs op ſtrand waſt, bitterder, en meer van krachten zy, dan 't geplante.*

Gebruik. *In Banda heeft dit gewas een groot gebruik in de Medicynen, voornamentlyk in alderhande buikpyn, krimpzel, en verſtoppingen der darmen, wanneer men van deze wortelen, of ryskens een ſpan lang, in 't enkeld water kookt, en drinkt. Zy geneezen ook daar mede alle afgaande koortzen op dezelve manier gedronken, hier om plegen de Bandaneezen deze wortels met alle ranken daar aan jaarlyks op Pouloron te halen, in kranzen te vlegten, en in huizen op te hangen, het eerſte afziedzel afgedronken zynde, kan men de wortelen, en ranken droogen, en nog eens opkoken, doch wat harder dan de eerſtemaal.*

Op een reis neemt men niet meer dan een ſtukje van een vinger lang, 't zy van den onderſten ſtam, of van de wortel, kookt dit in een Theepotje vol water, en drinkt het als Thee. De wortelen zyn altyd beter, en ſterker van geur dan de ranken, de kranzen daar van gemaakt, en in een beſlote plaats bewaard, behouden haren bitteren reuk lange jaren, dien men ſtraks gewaar werd, als men daar by gaat, of een weinig handelt.

In 't voorgaande Capittel heb ik aangeroerd, dat Careloe Vegon in Hort. Malab. part. 8. Fig. 25. *beſchreeven, in gedaante, en eigenſchap twyffelde tuſſchen* Peponaſter, *en* Radix Puloronica, *zedert heb ik door myne vrienden een bondeltje van deze wortel op Ceylon, en Coutſchyn aan de Malabaren laten tonen, dewelke ze aan den reuk, en ſmaak ſtraks kenden, zeggende dat ze in haar land ook bekend, en een zeer vermaarde wortel was tegens alderhande Slangen-beete gebruikelyk, en daarom in 't Portugees genaamt* Raiz da Cobra, *doch den Malabaarſchen naam hadde den brenger vergeten, hy bragte my echter een bondeltje van wortelen, en ranken mede, dewelke volkomentlyk accordeerden met ons* Accar Pouloron.

Zoo

Sic mihi quoque adfirmabat quidam Europæus Centurio, ſeſe in Banda laboraviſſe Hydrope perfecta, atque curatum fuiſſe ſolummodo hujus radicis decocto, indigenæ vero curatrices ibi tanta copia hanc decoxerant, ut amariſſimum eſſet decoctum. Lymphaticos vero humores potiſſimum eduxerat per urinam, uti eodem modo etiam adhibetur contra Nephritidem, exſiccat enim corpus quam fortisſime.

Bandanenſes putabant hanc plantam nullibi tantas poſſidere virtutes, quam quæ in Poulorona creſcit, quod tamen contrarium expertus fui, quæ enim hic in Amboina progerminavit ex ſemine Pouloronico, æque fortem præbebat odorem, ac ſaporem, qualem in Zeylanenſi etiam obſervavi.

Hortus Mal. l. c. Careloe ſuum laudat tam externe inlinitum, quam interne propinatum contra morſus quorumvis ſerpentum, contra febres frigidas, abdomina tumentia, Iſchuriam, & Cephalalgiam.

Non tamen detegere poſſum *Careloe* hoc eſſe unum ex tribus ligni Colubrini ſpeciebus, neque illum a *Garzia ab Orta libr.* 1. *aromat. cap.* 44. neque a *Chriſtoph. Acoſta cap.* 33. deſcriptum, Dr. tamen *Paul. Hermannus* Botanices Profeſſor Leidæ in Catalogo ſuo Zeylonico pro prima habet ſpecie *Ligni Viperini* ab iſtis Auctoribus deſcripta, & ab ipſis male *Rametul* dicta. Ipſi autem inponit Zingalenſium nomen *Ekawerya*, putatque eſſe Clematitidem Indicam Perſicæ foliis, ac fructibus Caprifolii.

Zoo getuigde my ook een zeker Europiaans Officier, dat hy in Banda aan een volkome Waterzugt was vaſt geweeſt, en daar van gecureerd was, alleenlyk door het Decoctum van deze wortel, doch de Inlandſche Meeſtereſſen hadden het t'elkens in zulke meenigte gekookt, dat het yſſelyk bitter was om in te nemen. De waterachtige humeuren had het meeſt afgezet door den Uryn, gelyk het op dezelfſte manier ook gebruikt werd tegens het Graveel, en verdroogt voorts het lichaam ſterkelyk.

De Bandaneezen meenen, dat deze plante nieuwers zodanige krachten heeft, als alleenlyk die op Pouloron groeid, het welk ik echter contrarie bevonden heb, zynde die van 't Poulorons zaad hier in Amboina opgekomen, even ſterk in reuk, en ſmaak, gelyk ik aan de Ceylonſche ook bevonden heb.

Den Hortus Mal. loc. cit. *pryſt zyn* Careloe, *mede zoo wel van buiten opgeſmeerd, als ingedronken, tegens de beeten van alderhande Slangen, tegens koude Koortzen, gezwolle buiken, droppel-pis, en hooftpyn.*

Echter kan ik niet bevinden, dat dit Careloe *een van de drie zoorten van't Slangenhout zy, nog by* Garzias ab Orta lib. 1. Aromat. cap. 44. *nog by* Chriſtophorus Acoſta cap. 33. *doch den Heer* Dr. Paul Hermans *Profeſſor Botanices tot Leiden, in zyn Catalogus Ceylonicus, houd het evenwel voor de eerſte zoorte van 't* Lignum Viperinum *by voorſchreeven Schryvers beſchreeven, en by hun lieden qualyk* Kametul *genaamt. Hy geeft hem den Singaleezen naam* Ekawerya, *en houd het voor een Clematis Indica, met Perſic-bladeren, en vruchten van Caprifolium.*

Tabula Centeſima Septuageſima Septima

Plantam exhibet, quæ a *Rumphio Radix Puloronica* vocatur, quæ Ariſtolochiæ vera quoque ſpecies eſt, ac ſine dubio eadem, quæ Ariſtolochia Zeylanica, flore atropurpureo *Theſ. Zeyl. p.* 33. & Ariſtolochia Virginiana, Violæ fruticoſæ foliis, cujus radix *Serpentaria* dicitur, *Plukn. Almag. p.* 50. & *Phyt. Tab.* 15. *Fig.* 2. Tres autem radices nomine *Serpentariæ Virginianæ* in Officinis veniunt ex *Pluknetii* monitu, quae memorantur a *S. Dale* in *Pharmac.* in 4*to. p.* 213. quas ibi vide.

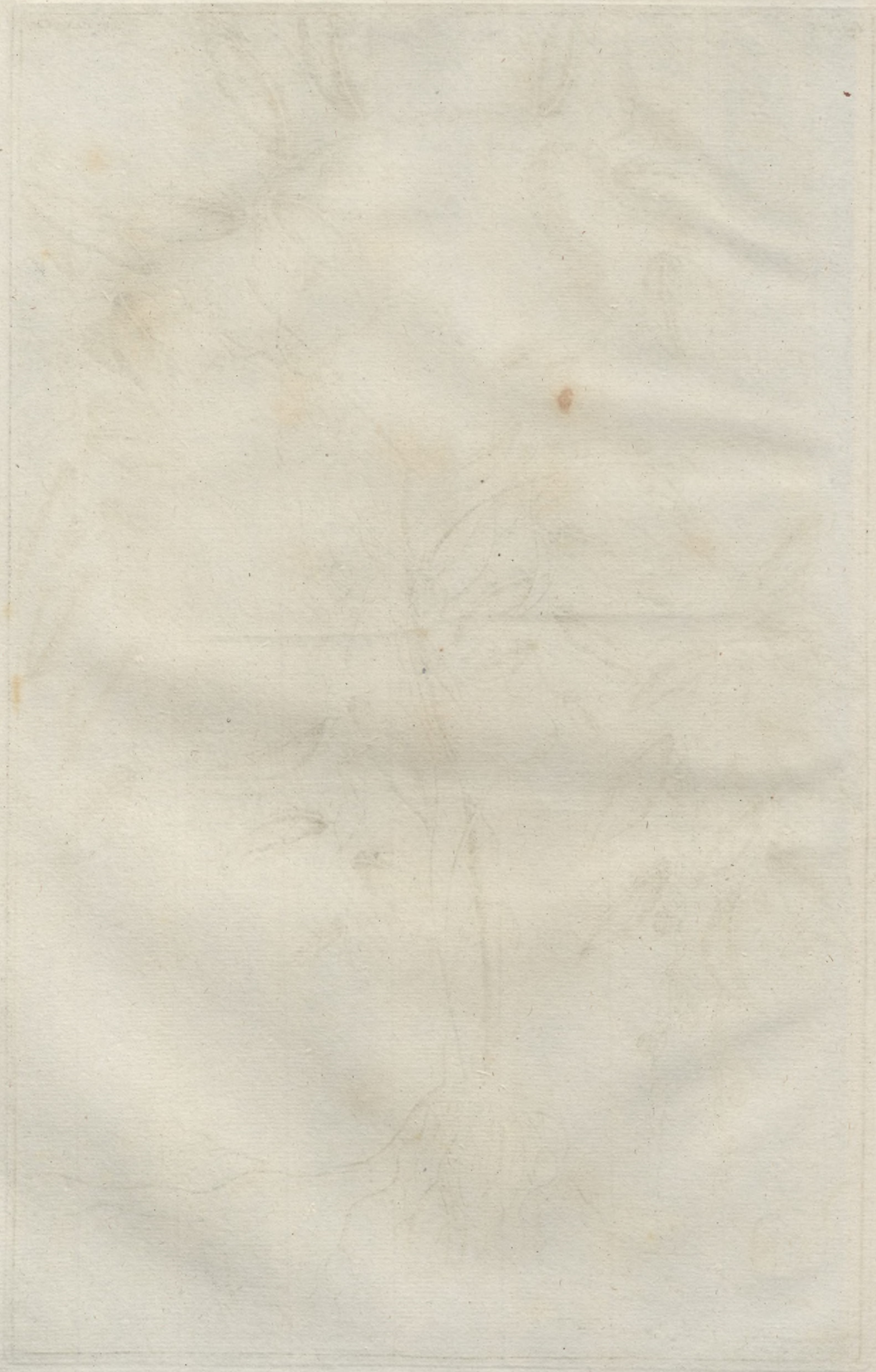
De Hondert ſeven en Seventigſte Plaat

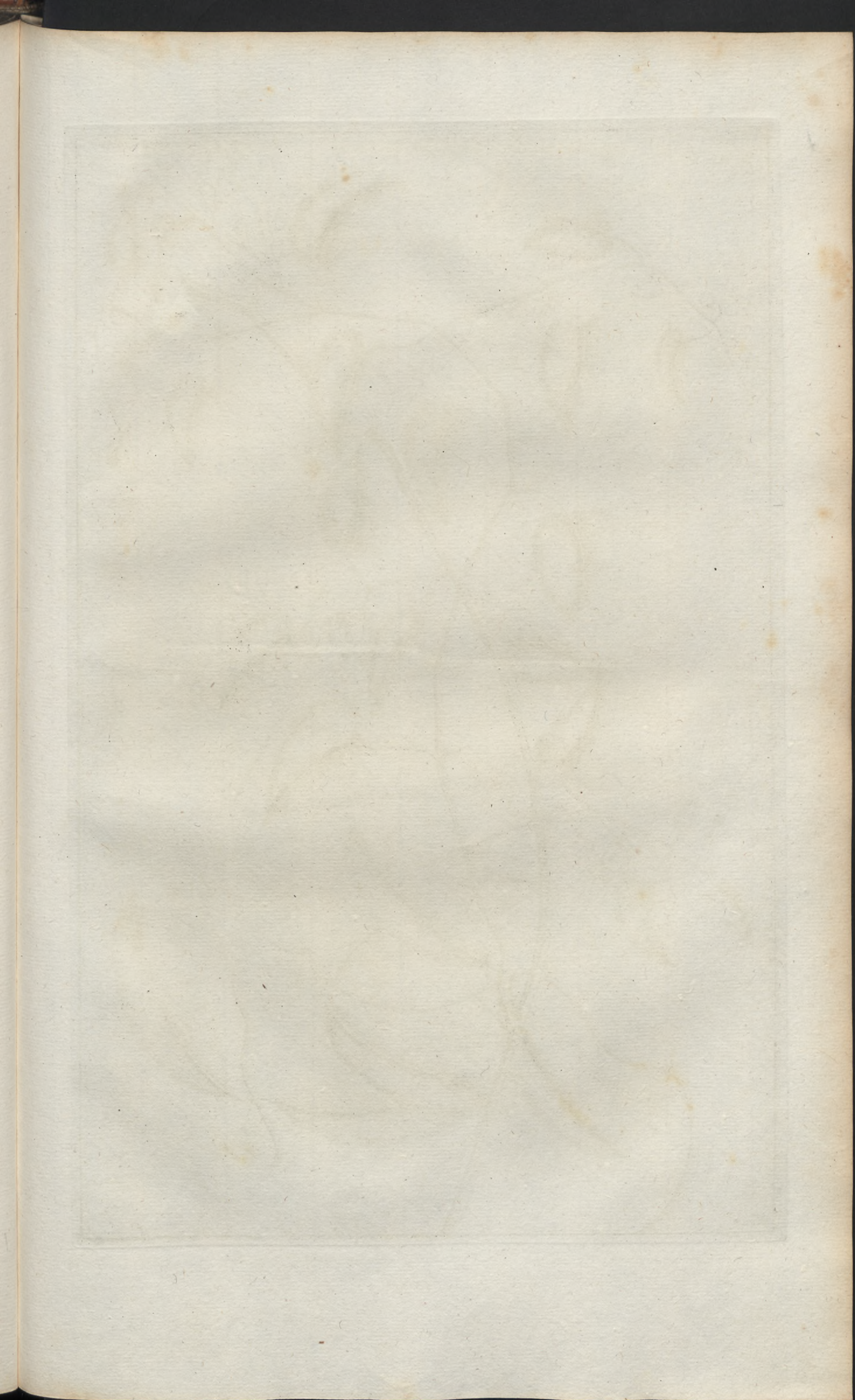
Vertoont een plant, welke by uitſtek van *Rumphius* de *Puloronſche wortel* genaamt werd, en is mede een waare zoort van de Ariſtolochia, en zonder twyfel dezelve, welke is de Zeylonsche Ariſtolochia, met een zwart purpure bloem van de *Theſ. Zeyl. p.* 33. en de Virginiaanſche Ariſtolochia, met bladeren van de ſtruikachtige Viool, welkers wortel de *Serpentaria* genaamt werd van *Plukn. Almag. p.* 50. en *Phyt. Tab.* 15. *Fig.* 2. Doch daar zyn drie wortels, die onder de naam van *Serpentaria Virginiana* in de Apotheeken voorkomen, volgens de vermaning van *Pluknet*, welke opgetelt werden van *S. Dale* in zyn *Pharm.* in 4*to. p.* 213. welke aldaar ziet.

Aristolochia indica. L.

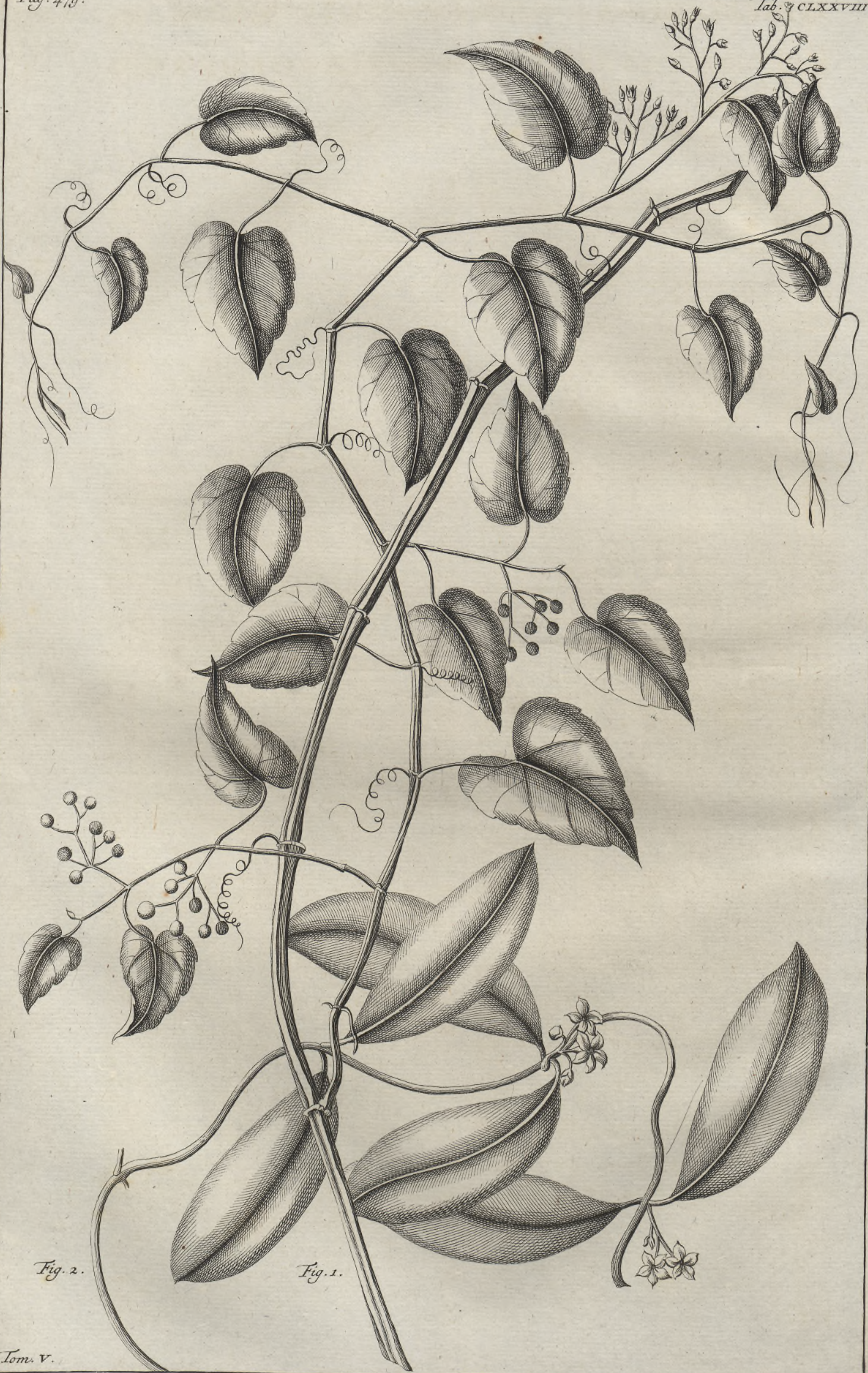

Fig. 1. Cissus glauca.

— 2.

CAPUT OCTOAGESIMUM SECUNDUM.

Oculus Astaci. Matta Udang.

FUnis hic sarmenta gerit longa, & quadragona, inferius digitum, superius pennam crassa, omnino herbacea, cum quatuor protuberantibus alis instar Oebi funis. Folia ejus solitaria locantur in amplis interstitiis, ac cuivis folio clavicula opponitur. Folium hoc cordiforme est fere instar folii Sirii, vel Combilii, tres quatuorque pollices longum, & latum, subtus protuberantibus, & distinctis costis pertextum, ad oras parum dentatum, & brevibus apicibus ad costarum extremitates donatum, saporis aciduli, ac porro glabrum, & flaccidum est. Dividitur in binas species, in rubram, & albam.

Alba vulgatissima est, rubra aptissima ad olus, seu Sajor, solummodo petiolorum colore differentes, alba autem aliquid fusci gerit prope foliorum ortum. Flores progerminant in vagis, & laxis umbellis. Flosculi sunt pusilli, ex albo virentes. Fructus fasciculatim dependent magnitudine Baccarum Juniperi, rotundi, primo virides, dein fusci, quos Amboinenses comparant cum oculis Astaci, unde & nomen suum obtinuit, quævis autem bacca interne ossiculum gerit durum duro apice coronatum.

Nomen. Latine *Oculus Astaci*, juxta Malaiense *Matta Udang*, & Ternatense *Boero Malaco.* Boegice *Tsjerekan*, & *Arian.* Amboinice *Oläar*, & *Cara.* Baleyice *Sambong Tulan* minus, ad distinctionem majoris, quod est supra descriptus *Funis crepitans*, cui adfinem hunc funem habent.

Locus. Sponte crescit in vallibus, & sub levibus silvis ad fluminum ripas.

Usus. Folia adhibentur ad *Saffiri Bara*, seu Aposthemata, ut maturentur, & aperiantur, & aperta simul depurentur, bonumque porro præbent olus, seu Sajor, tam cruda comesta, quam piscibus adcocta, quibus condimentum præbent acidulum, ipsorum enim sapor convenit cum *Empetro acetoso.* Folia sola cruda masticata haud grata sunt, sed saporem habent silvestrem, unde & melius est, si Bocaffan addantur, vel piscibus adcoquantur. Montium incolæ Maccassarenses, & Celebis orientalis oræ in cibo hæc adhibent, & ad alias res, ad quas acidus Limonum succus cæterum adhibetur, unde & ipsis *Tali Assam*, h. e. *funis acidus* vocatur, semper rubram præferentes speciem, quum alba in ore parvum excitet pruritum.

Videtur verum esse ambos hosce funes adfines esse *Funi crepitanti* supra descripto, quum fere easdem habeant vires, & Baleyensibus eadem nomina, ac præterea hic *Oculus Astaci* si inflectatur, crepitum quoque dat, sed fructus non habet acrem, vel prurientem succum, uti in illis funis Crepitantis, atque sine noxa tam Bocaffan, quam piscibus adcoqui possunt.

Funis hic non senescit, sed sæpe usque ad ipsam perit radicem, & inferiorem stipitem, ac dein nova iterum emittit sarmenta, uti *Labrusca*, unde & convenire videtur cum *Schunambu Valli*, Bracm. *Cade Valli*, Portugallis *Uvas d' Emfermos*, Belgice *Snoepdruiven* in *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 11. descripto.

Tabula Centesima Septuagesima Octava

Ad Figuram Primam Funem exhibet, qui *Oculus Astaci* a *Rumphio* vocatur.

Figura Secunda Ramulum exhibet funis, qui *Olus crepitans mas Rumphio* dicitur.

LXXXII. HOOFDSTUK.

De Zee-kreeften-Oog.

D*It touw heeft lange vierkante ranken, beneden een vinger, boven een schaft dik, gansch kruidachtig, met vier uitsteekende ruggens, of kanten, gelyk het* Oebi-touw. *De bladeren staan enkeld, in wyde tusschenplaatzen, en tegens over ieder blad een clauwier. Het blad is hertformig, bykans als Siri, of Combili-blad, drie en vier duimen breed, en lank, van onderen met zeer uitsteekende, en verdeelde ribben, aan de kanten een weinig getand, met korte spitzen staande aan de einden der ribbetjes, ryns, of zuurachtig van smaak, voorts glad, en slap. Het is verdeelt in twee zoorten, roode, en witte.*

Het witte is het gemeenste, het roode het bequaamste voor Sajor, verschillende maar in de coleur der stelen, doch het witte heeft ook wat bruins by den oorspronk der bladeren. Het bloeizel komt voort aan ydele dollen. De bloempjes zyn kleen, en groenachtig-wit. De vruchten hangen in bosjes by malkander, in de grootte van Genever-besien, rond, eerst groen, daar na bruin, dewelke de Amboineezen vergelyken by de oogen van de groote Zee-kreeften, waar van het zyn naam heeft, en ieder besie heeft van binnen een harden korrel, met een harde spitze boven op.

Naam. *In 't Latyn* Oculus Astaci, *na 't Maleyts* Matta Udang, *en het Ternataanse* Boero Malacco, *Boeg.* Tsjerekan, *en* Arian, *Amboins* Oläar, *en* Cara, *Baleys* Sambong Tulan *het kleene, tot onderscheid van 't groote, welk is de bovenstaande* Funis crepitans, *voor wiens maagschap zy dezen touw houden.*

Plaats. *Het wast van zelfs in de valleyen, en onder 't kreupel-bosch, aan de kanten van de rivieren.*

Gebruik. *De bladeren werden gebruikt tot* Saffiri Bara, *of Aposthemen, om die te rypen, en op te trekken, ook de geopende te zuiveren, voorts is het een goed Sajor, zoo wel de bladeren om raauw te eeten, als by vissen te koken, die het een zuurachtig zop geeft, want haar smaak komt overeen met het* Empetrum acetosum. *De bladeren alleenig rauw geknouwt, zyn niet zeer aangenaam, maar wild van smaak, dierhalven men best doet, dat men ze by Bocassan eet, of by visschen kookt. De Bergwoonders van Maccassar, en Celebes Oost-kust gebruiken ze in de kost, en tot andere dingen, waar toe men anders zuure Lemoen-zap hebben moet, en daarom by hun lieden ook* Tali Assam, *dat is* zuur-touw *genaamt werd, prefererende altyd het roode geslacht, dewyl het witte in den mond wat jeukt.*

Het schynt zeker, dat deze twee touwen van eenderlei maagschap zyn met het bovenstaande Funis crepitans, *dewyl ze schier eenderlei kragten, en by de Baleyers een benaming hebben, en daar en boven in 't buigen dit* Oculus Astaci *mede kraakt, doch in de vruchten is geen jeukende, of scherpe zap, gelyk aan die van Funis crepitans, en men mag zonder schroom, zoo wel by Bocassan als by Visschen ze koken.*

Het touw werd niet oud, maar vergaat dikwils tot de wortel toe, en onderste stam, en schiet daar na weder nieuwe ranken uit, het welk de Labrusca *mede doet, ook schynt het overeen te komen met* Shunambu Valli, *Bramminees* Cade Valli, *Portug.* Uvas d' Emfermos, *in 't Duits* Snoep-druiven *in* Hort. Malab. part. 7. Fig. 11. *beschreeven.*

De Hondert acht en Seventigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* een touw gewas, het welk de *Zee-kreeften-Oog* by *Rumphius* genaamt werd.

De *Tweede Figuur* wyst aan een takje van een touw gewas, het geen *Olus crepitans mas*, of het *mannetjes krakende moes* by *Rumphius* genoemt is.

CAPUT OCTOAGESIMUM TERTIUM.

Olus crepitans mas. Sayor Corpoo Lacki Lacki.

Supra *Cap.* 76. binas descripsimus *Oleris crepitantis* species, quod distinguebatur in marem, & feminam, quum vero tertia dein ejus mihi obvenit species, a binis prioribus maxime diversa, hinc huic peculiare dabimus caput, ac peculiariter in hoc describemus.

Funis itaque est tenuis, inferius pennam crassus, lignosus, rotundus, rugosus, & nodosus, sed qui mox sese dividit in tenues chordulas, culmum circiter crassas, virides, glabras, & non disrumpendas, quæ vero in vetustis stipitibus lignosæ quoque sunt.

Folia bina sibi oponuntur, interdum etiam cruciata, in interstitiis quibusdam conniventia; In teneris fruticulis folia crassa sunt, & pinguia, superius in apicem excurrentia, acsi spinulæ essent, sed non pungentes, tres pollices longa, binos digitos lata, quædam paulo longiora, quædam rotundiora, nullas fere gerentia transversales costas, & quæ in inferiore parte parum protuberant, per medium transit nervus longitudinalis, superne virentia, & plana, inferius pallidiora. In vetustis stipitibus majora sunt, & cruciata quoque, illis *Nummulariæ lacteæ majoris* adeo similia, ut adcurate adtendendum sit, si rite distinguantur, illa vero *Daun Corpoo* plerumque angustiora, & tenuiora sunt, quatuor, quinque, immo plures digitos longa, binos, ac binos cum dimidio lata, inferne augustata, superne obtusa cum apice supremo. Superior, seu interior pars est intense glauca cum sulco intermedio, loco nervi medii, ubi parum contracta sunt folia; costæ transversales paucæ admodum sunt, incurvæ, & superne protuberant, inferior ipsorum pars pallide viret, sed costæ virides penitus, quæ ibi sulcos formant.

Petioli transversalem digitum longi sunt, ad internam partem sulcati, ex abruptus autem lac exstillat paucum, ac tenue, non tanta copia, quam ex Nummularia, at multo aquosius. Sapor ejus fatue dulcis est, ac parum acidulus, adtamen gratus, cum parva adstrictione, instar illius *Grossulariæ domesticæ*, in ore gratum præbens crepitum, unde & nomen obtinuit. Ex iisdem nodis, quibus folia adstant, hic & illic novi excrescunt petioli, quibus tenera insident folia, ac sensim novos exhibent surculos.

Ex foliorum alis flores excrescunt, qui primo sunt capitula pusilla, & pentagona, quæ sese aperiunt in flosculos ex quinque firmis petalis compositos, in quibus totidem quoque locantur brevia stamina, cum pistillo crassiore medio, suntque sordide albicantes, convenientes cum illis *Sayor Maccou*, sed minores sunt, ac florent Septembri.

Fructus cum illis *Angreci scripti* conveniunt, ultra tres pollices longi, binos transversales digitos crassi, externe trigoni, per longitudinem tribus dorsis distincti, horum una, seu latissima pars, quæ dorsum format, gibbosa est, æqualis, vel parum rugosa, & in medio subtilem gerit sulcum. Bina alia dorsa gerunt bina minora dorsa, suntque porro parum rugosa, vel granulosa. Fructus pellicula lacte turget, ingrati saporis, & odoris, interne locatur album, crassum, & fungosum pistillum, digitum circiter crassum, quod obsitum est innumeris tenuibus, & planis seminibus, illis Cucurbitæ similibus, sed quæ tenuiora sunt, magisque linguæ formia, in una nempe parte latiora quam in altera, omnia vero instar squamarum locantur sibi juncta, & inposita latissima parte, alia laxa sunt, inferius autem dentata, angustissimaque parte, ubi tenues conspiciuntur pili, pistillo isti junguntur, quam primum vero tanguntur, mox decidunt, in medio autem parum protuberant, albicant, sed ad oras virent, in ipsis vero locatur granulum tenue, planum, & album, quod semen est. Fructus gemini semper concrescunt inferiore parte sibi nexi, ac sessiles, tuberosos ventres sursum elevantes, sed sejuncti, ac remoti instar fructuum *Capsici silvestris*.

Nomen.

LXXXIII. HOOFDSTUK.

Het mannetjes krakende Moes.

Boven Cap. 76. *hebben wy beschreeven twee zoorten van* Olus crepitans, *en dat zelve verdeelt in mannetje, en wyfje, doch dewyl zig nog een derde zoorte opdoet, merkelyk verschillende van de twee bovenstaande, zoo zullen wy het zelve een byzonder Capittel geven, en in dezen beschryven.*

Het is een dun touw, beneden een schaft dik, houtachtig, rond, ruig, en geknoopt, doch verdeelt zig straks in dunne chordulen, omtrent een stroobalm dik, groen, glad, en onverbrekelyk, maar aan de oude stammen werden ze mede houtachtig.

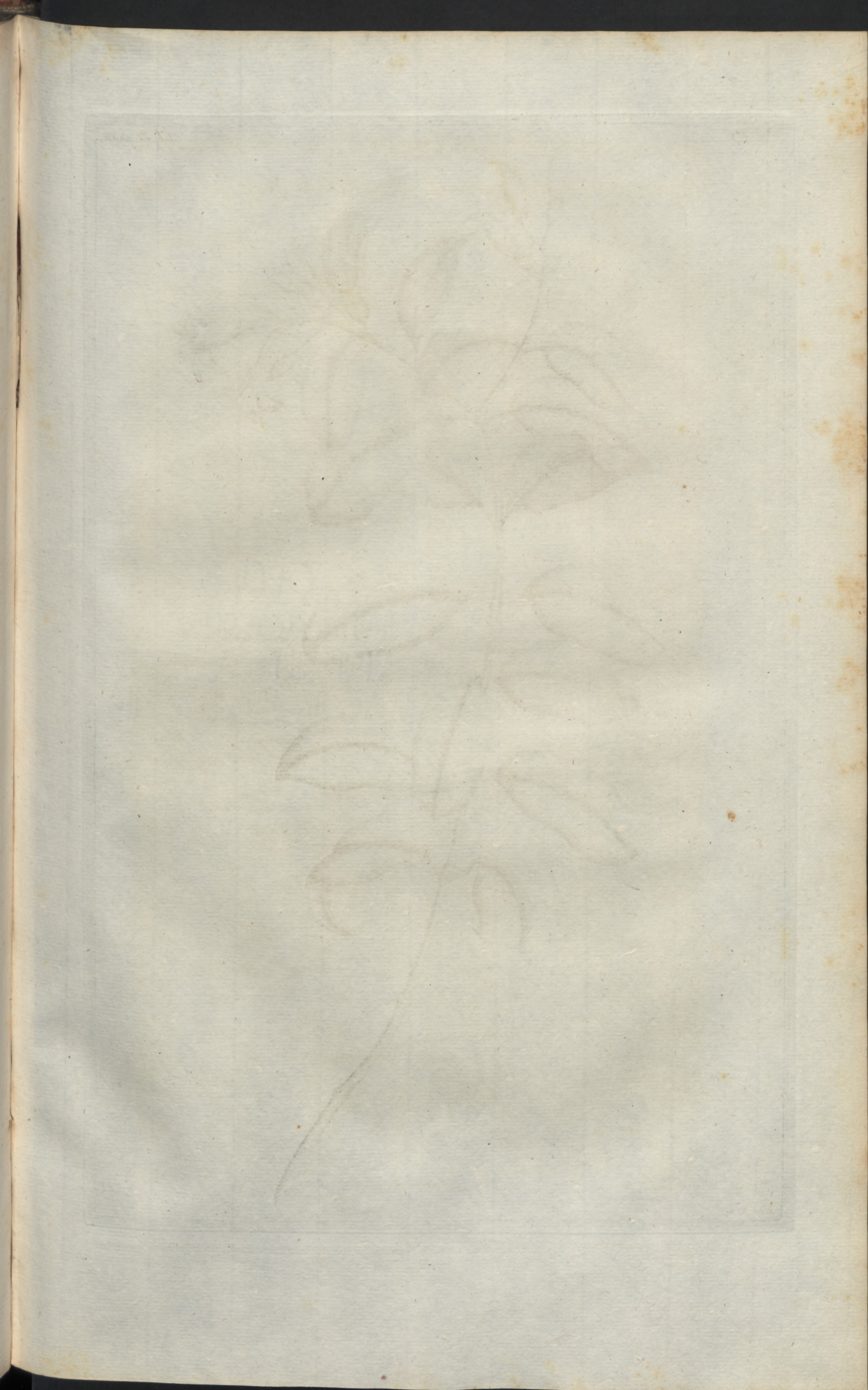
De bladeren staan twee, en twee tegens malkander, ook hier en daar in 't kruis, in zekere tusschen plaatzen ook na malkander gebogen; Aan de jonge struiken zyn de bladeren dik, en vet, vooren in een spitsje toegaande, als of het doorntjes waren, doch niet stekende, drie duimen lang, twee vingers breed, zommige wat langer, en ronder, bykans zonder dwers-ribben, of die aan de onderste zyde maar een weinig uitbuilen, hebbende in de midden maar een zenuwe, boven regt groen, en plat, onder bleeker. Aan de oude struiken zyn ze grooter, en staan mede in 't kruis, de Nummularia lactea major *zoo gelyk, dat men 'er naauw opletten moet om dezelve te onderscheiden, die van deze* Daun Corpoo *zyn doorgaans smalder, en dunder, vier, vyf, en meer duimen lang, twee, en twee en een half breed, achter lopenze smal toe, en vooren stomp, met een spits boven op. De boven, of binnen-zyde is hoog Zee-groen, met een vooren in de plaats van de middel-zenuwe, daar ze een weinig t'zamen luiken, de dwers-ribbetjes zyn weinig, krom, en builen aan de boven zyde uit, de onder zyde is bleekgroen, maar de ribbetjes gras-groen, dewelke aldaar groeven maken.*

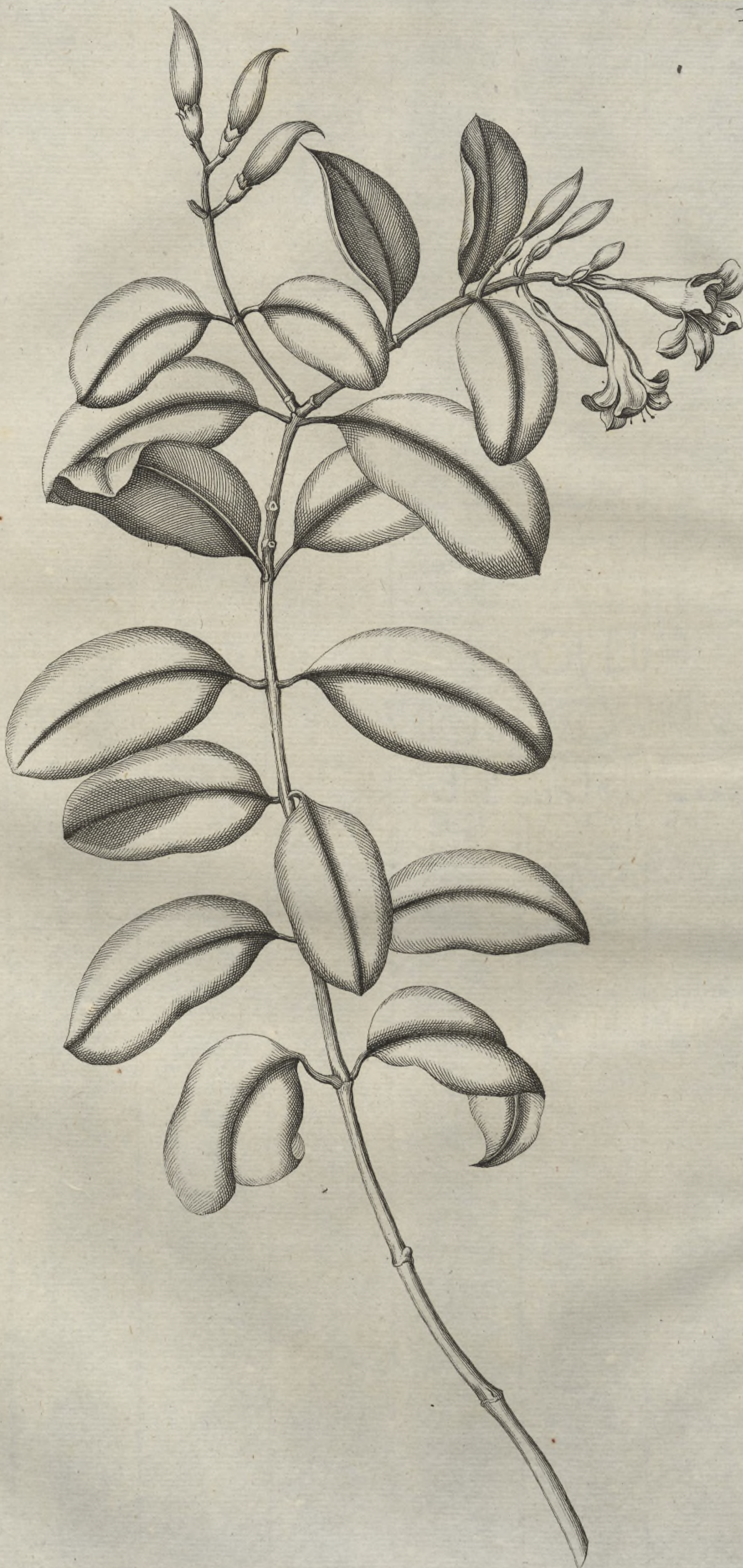
De stelen zyn een dwers-vinger lang, aan de binnenzyde gevoorent, uit de afgebrookene zweet een weinig dunne melk, en verre zoo veel niet als uit de Nummularia, en waterachtiger. De smaak is laf-zoet, en wat siltig, doch aangenaam, met een kleene zamentrekking, gelyk die van Grossularia domestica, *in den mond aangenaam knappende, waar van ze den naam hebben. Uit dezelve leeden, daar de bladeren staan, schieten hier en daar nog andere korte steeltjes, daar weder jonge bladeren aan staan, en met ter tyd nieuwe ryskens maken.*

Uit den schoot der bladeren komen de bloemen voort, dewelke eerstelyk zyn kleene vyfhoekige knopjes, daar na openen ze haar in kleene bloempjes, van vyf styve blaadjes gemaakt, daar in men ook zoo veele korte draadjes ziet, met nog een dikker pylaartje in de midden, vuil-wit, gelykende die van Sayor Maccou, *doch kleender, zy bloejen in September.*

De vruchten gelyken die van Angrecum scriptum; *ruim drie duimen lang, twee dwers-vingers dik, buiten driezydig, in de lengte met drie ruggens afgescheiden, hier van is de eene, of breedste zyde, dewelke den buik maakt, bultig, even, of een subtiele vooren. De twee andere ruggens hebben nog twee mindere ruggens, en daar boven mede wat rimpelig, ofte korrelig. De schelle der vrucht is vol melk, onaangenaam van reuk, en smaak, binnen staat een witte, dikke, en vooze pylaar, omtrent een vinger dik, dewelke bezet is met ontelbare dunne, en vlakke zaden, als die vau Couwoerde, doch dunder, en meer tongeformig, te weeten aan het eene eind breeder dan aan het andere, alle leggen ze als schubben, of scalien tegens malkander gestapelt, met het breedste eind, daar ze ook van malkander los zyn, naar achteren gekeert, en met het smalste, daar eenige fyne hairtjes aan staan, zyn ze aan den pylaar vast, doch zo dra men ze aanraakt, vallen ze van malkander af, in de midden zyn ze wat geribt, witachtig, en aan de kanten groenachtig, in dezelve leid een dunne vlakke beest, 't welk het zaad is. Deze vruchten groejen altyd twee met het achterste bykans aan malkander, en zonder stelen, met de bultige buiken opwaarts, dog van malkander afgedraait, gelyk de vruchten van* Capsicum silvestre.

Naam.

Nomen. Latine *Olus Crepitans mas*, juxta Malaiense *Sayor*, seu *Daun Corpoo Lacki Lacki*, vel tantummodo *Corpoo*, h. e. folium crepitans. Javæ, & Baleyæ *Crepitaan* vocatur.

Locus. Ubique in Amboina obcurrit, uti & Javæ, Baleyæ, ac Maccassaræ, sed nullibi nisi in litore, & ad rupes, sefeque circa Mangia circumvolvit.

Usus. Magis adhibetur, ut crudum edatur cum Atsjaar, & Bocassan, quum inter edendum crepitum edat, ac gratam præbeat salsedinem. Folia etiam Lactucæ admisceri, & edi possunt, sed apud omnes istas nationes non sunt in usu.

Naam. *In 't Latyn* Olus crepitans mas, *na 't Maleyts* Sayor, *of* Daun Corpoo Lacki Lacki, *of slegts* Corpoo, *dat is, krakend-blad. Op Java, en Baleya hiet het* Crepitaan.

Plaats. *Men vindt het overal in Amboina, op Java, Baley, en Maccassar, doch nieuwers als aan strand op de klippen, en slingert zig om de Mangi Mangi-bomen.*

Gebruik. *Het werd meer gebruikt om raauw te eeten met Atsjaar, en Bocassan, om dat het in 't knouwen kraakt, en een aangename siltigheid heeft. Men kan de bladeren ook onder Salade mengen, en eeten, doch niet by alle de voorschreeven natie gebruikelyk.*

CAPUT OCTOAGESIMUM QUARTUM.

Funis Toaccæ. Taly Toaccæ.

HIc funis paucis, longis, & rotundis prorepit flagellis per herbas, quæ sauciata tenue effundunt lac, instar dulcis Towack, illis vero folia insident in amplis interstitiis bina sibi obposita, ex rotundo oblonga, instar illorum *Funis perplexus*, sed majora sunt, sex, septemve pollices longa, tres digitos lata, superius incurvo apice ornata, uti & oræ deorsum flexæ sunt, glabra porro, firma, & costis destituta, excepto nervo medio, subtus albicantia, ac petiolis insident curtis, & rotundis.

In surculorum extremo flores excrescunt, tres plerumque simul, & cruciati, flores hi longum gerunt tubum, campanulati quasi, atque in quinque petala distincti, externe flavescentes, interne albi, quinque longis staminibus completi, quæ antheras gerunt majores semine Cumini, cum stylo medio, quod post floris lapsum remanet in capitulo inferiore anguloso, ex quo fructus excrescit; Recentis odor gratus est instar Liliorum. Fructus bini ternive simul proveniunt instar oblongorum bacellorum, superius acuminati, ultra palmam longi, ab utraque parte sulcati, interne columna locatur formata ex longis, angustis, & angulosis seminibus in superiore parte angustum fasciculum constituentibus subtilis lanuginis instar Gossypii, quæ alba est, splendens, & a vento disjicitur, instar seminis Sussuelæ, de quo supra, ad cujus genus haud inmerito referri posset.

Nomen. Latine *Funis Toaccæ.* Malaice *Taly Toacca.* Amboinice *Wari Tua*, omnia hæc nomina ex similitudine *Towac* desumpta sunt, qui in lacte tenuium sarmentorum reperitur.

Locus. Raro obcurrit, & in siccis Zagus silvis crescit haud longe a litore, ubi parvæ reperiuntur arbores.

Usus. In Celebis ora Orientali vocatur hic funis *Poulo Niry*, h. e. Muscarum viscum, quia cum lacte ex sauciatis fructibus profluente ulcera aliæque scabies ad oras obliniuntur, ad muscas capiendas, quæ hasce infestant partes, hisce enim adhærent, aliisque partibus etiam inliniri potest hoc viscum ad hasce capiendas.

Tabula Centesima Septuagesima Nona

Funem exhibet *Toaccæ*, qui ad *Apocynorum* genera pertinet.

LXXXIV. HOOFDSTUK.

De Toacca touwe-struik.

DIt touw kruipt met weinige, lange, en ronde ranken door de ruigte, dewelke gequetst zynde uitgeven een dunne melk, als zoeten Towack, daar aan staan de bladeren in wyde tusschen-plaatzen, twee, en twee tegens malkander, uit den ronden lankwerpig, als die van Funis perplexus, doch grooter, zes, en zeven duimen lang, drie vingers breed, vooren met een kromme omgeboge spits, gelyk ook de kanten neerwaarts gebogen zyn, glad, styf, zonder ribben, behalven de middel-zenuwe, van onderen witachtig, en staande op korte ronde voetjes.

Aan 't uiterste der ryskens komen de bloemen voort, gemeenlyk drie by malkander, en in 't kruis, de bloemen zyn langhalsig, schier als klokjes, doch in vyf bladeren verdeelt, van buiten geelachtig, van binnen wit, gevuld met vyf lange draden, boven op met nopjes, grooter dan Comyn-zaad, met nog een middel-styletje, 't welk na 't afvallen der bloem staan blyft op het onderste hoekige knopje, waar uit de vrucht werd. De reuk in de versche is lieffelyk als aan Lelien. De vruchten komen twee of drie by malkander, als langwerpige stokjes, vooren toegespitst, ruim een hand lang, ter weer zyde met een vooren, binnen leid een columme van lange, smalle, en hoekige zaden gemaakt, aan 't voorste eind een smal bossie fyne wolle hebbende, als kattoen, wit, blinkend, en met de wind verstuivende, gelyk 't zaad van Sussuela, waar van hier voor, en onder wiens geslagt men het niet onbillyk rekenen mogte.

Naam. *In 't Latyn* Funis Toaccæ. *In 't Maleyts* Taly Toacca. *In 't Amboins* Wari Tua, *alle na de gelykenisse van* Towac, *dewelke men in de melk van de dunne ranken ziet.*

Plaats. *Het werd zelden gevonden, en groeid in drooge Zagu-bosschen, niet verre van strand, daar kleen geboomte onderloopt.*

Gebruik. *Op Celebes Oostkust noemd men dit touw* Poulo Niry, *dat is Vliegen-lym, om dat men met de melk uit de gequetste vruchten vloejende ulceratien, en andere schorftheden aan de kanten bestrykt, om de moejelyke vliegen te vangen, die anders dezelve partyen quellen, want zy blyven daar aan kleven, en men kan 't ook op andere partyen stryken om dezelve te vangen.*

De Hondert negen en seventigste Plaat

Vertoont de *Toacca touwe-struik*, welke tot de geslagten van de *Apocynum* behoort.

CAPUT OCTOAGESIMUM QUINTUM.

Olus Sanguinis. Utta Lala.

UTta Lala est *Convolvulus*, seu potius volubilis, flagella emittens tenuia, rotunda, viridia, & lentissima, non fragilia, quæ funis emittit pollicem crassus, externe rugosus, non lignosus, sed mollis, & herbaceus, interne porosus instar Rottang, ex quo copiosum exstillat tenue lac, saporis amaricantis.

Illis folia insident solitaria longis in petiolis, triangularia instar illorum *Arisari*, quinque, sex, & septem pollices longa, paulo latiora, inferius binis acutis, & aliquando obtusis auriculis donata, sed semper parum angulosa, atque prope petiolum, amplum, & planum formant sinum instar semi lunæ, ubi quinque nervi albicantes concurrunt, quorum bini inferiores sese in alios minores dividunt. Suntque porro crassiuscula, glabra, & mollia, abruptaque paucum exstillant lac. Quam maxime vaga locantur ad binarum palmarum distantiam, saporem habentia Brassicæ, vel aliorum olerum.

Hic funis optime refert *Convolvulum majorem*, seu *Haylale*, supra descriptum, ipsius vero folia glabriora, & crassiora sunt, ipsorumque nervi ab utraque protuberant parte, atque auriculæ acutiores, & angulosæ magis sunt, quam in Haylale. Masticati caules, & folia gravem spirant odorem fere instar aquæ turbidæ. Hic porro funis hanc habet proprietatem, quod convoluta ejus folia aliquamdiu deposita in vermes degenerent, sic quoque ejus radices, ac crassi caules vermes generant, si per viginti quatuor horas in aqua deponantur. Quum stipitem formaverit brachium crassum, tum flores modo profert, qui in longis progerminant racemis, quorum bini excrescunt simul ex foliorum alis, primoque sunt capitula superius rotunda, & inferius acuminata, quæ sese in flosculos aperiunt pentapetalos, & sordide albicantes, in quibus quinque similia locantur stamina flavas antheras gerentia, quivis autem flosculus calici insidet viridi, & tripetalo, post floris lapsum pedunculus excrescit acutis oris auctus, qui ad quodvis latus tenuem gerit pelliculam instar binarum alarum, ac superius oblongum locatur capitulum in binos apices distinctum, seu bifurcatum.

Totus vero fructus ultra pollicem crassus est, ac digitum latus, scalmum referens Amboinensis remi, seu Bagey, plurimi autem flores frustra decidunt, ita ut pauci fructus in racemis excrescant, qui maturi dehiscunt, & oblongum exhibent pedunculum, qui semen mentitur.

Quodvis hujus funis folium prope ortum sinum crassumve geniculum format, unde folium ad unam inflectitur partem.

Nomen. Latine *Olus Sanguinis.* Amboinice *Utta Lala*, h. e. Sanguinis Sajor, Maccassarice, & Boegice *Matta Matta.* Ternatice *Ugejabba*, h. e. Amboinense Sajor, quod nomen commune est cum *Viti alba*, seu *Paspassan.* Baleyice *Popongan.* In Celebis ora Orientali *Tamatta.* Amboinenses quidam hanc plantam vocant *Utta Tuer*, h. e. Malaice *Sayor Tawar*, seu *Olus fatuum*, quum ipsius sapor sit fatue dulcis, unde & raro solum coquitur, sed aliis miscetur oleribus.

Locus. In minoribus crescit silvis circa Castellum Victoriam, in pluribus vallibus, seseque circumvolvit circa quaslibet plantas.

Usus. Celebre est olus, atque æque crudum adhiberi potest instar *Ulang Ulang*, quam coctum. Ternatenses ejus crassum incoquunt funem aquæ, quam propinant Ictericis, qui pallidi, & Leucophlegmatici simul sunt, nunquam solum coquitur, quum nimis viscosum sit, sed aliis semper miscetur oleribus. Folia ejus aquæ etiam incoquuntur, qua tales lavantur homines, qui lenta Beribery, seu Paralysi laborant.

Tabula Centesima & Octoagesima

Plantam exhibet, quæ *Olus Sanguinis Rumphio* dicitur, & adfine videtur Citamerdu *H. Malab. part. 7. Tab.* 21.

CAPUT

LXXXV. HOOFDSTUK.

Het Bloed-Moes.

UTta Lala *is een* Convolvulus, *met dunne, ronde, gras-groene, en zeer taaje ranken, die niet breken, en voortkomen uit een touw, die een duim dik is, van buiten ruig, niet houtachtig, maar week, en kruidachtig, van binnen poreus, als Rottang, waar uit veel dunne melk loopt, wat bitter van smaak.*

Daar aan staan de bladeren enkeld, op lange stelen, en zyn driekantig, gelyk die van Arisarum, *vyf, zes, en zeven duimen lang, wat meer breed, achter met twee meest spitze, en zomtyds stompe ooren, doch altyd wat hoekig, en by den steel maken ze een vlakken, of wyden boesem, of inham halvemaans-gewyze, alwaar vyf witachtige zenuwen t'zamen stooten, waar van de twee achterste zig in andere verdelen. Voorts dikachtig, glad, en zagt, afgebroken geven ze een weinig melk. Zy staan zeer ydel, en wel twee banden breed van malkander, van smaak als Kool, of andere moeskruiden.*

Dit touw gelykt zeer wel na de Convolvulus major, *of* Haylale, *hier boven beschreeven, doch de bladeren zyn gladder, en dikker, en hare zenuwen builen ter wederzyde uit, en de ooren zyn spitzer, en hoekiger dan aan 't* Haylale. *De gekneusde stelen, en bladeren hebben een geilen reuk, schier als spoelwater. Voorts heeft dit touw deze eigenschap, dat de t'zamen gerolde bladeren een tyd lang weg gelegt in wormen veranderen, en zoo genereeren ook de wortelen, en dikke stelen wormen, als ze een etmaal in water gelegt werden. Als het een dikke struik gewind van een arm dik, dan brengt het eerst zyn bloeizel voort, het welk voortkomt aan lange trossen, waar van twee staan in den schoot der bladeren, en zyn knopjes boven rond, en onder spits, waar uit vuil-witte vyfbladige bloempjes werden, waar in vyf diergelyke draadjes staan, met geele noppen, en ieder bloempje staat op een voetje van drie groene blaadjes, na 't afvallen van de bloem groeid een langwerpigen steel, scherp van kanten, dewelke aan ieder zyde een dun velletje heeft, als twee vlerken, en boven op nog een langwerpig knopje, in twee spitzen verdeelt, als een furke.*

De geheele vrucht is ruim een duim lang, en een vinger breed, gelykende het blad van een Amboinschen riem, of Bagey, doch het meeste bloeizel vald af, zoo dat men weinig vruchten aan de trossen ziet, dewelke ryp zynde openbersten, en een langwerpig steeltje vertoonen, 't welk het zaad zyn wil.

Ieder blad van dit touw heeft by zyn oorspronk een bocht, of dikke knie, waar door het blad na de eene zyde gedraait staat.

Naam. *In 't Latyn* Olus Sanguinis. *In 't Amboins* Utta Lala, *dat is Bloed Sayor. Maccassaars, en Boeg.* Matta Matta. *Ternataans* Ugejabba, *dat is Amboinsche Sayor, een naam gemeen met* Vitis alba, *of* Paspassan. *Baleys* Popongan. *Op Celebes Oostkust* Tamatta. *Zommige Amboineezen noemen dit gewas* Utta Tuer, *dat is in 't Maleyts* Sayor Tawar, *of* laf moes, *dewyl zyn smaak gansch laf-zoet is, daarom het ook zelden alleen gekookt, maar onder ander Sajor gemengt werd.*

Plaats. *Het wast in 't kreupel-bosch rondom het Casteel Victoria, in de meeste valleyen, en slingert zig om alderhande ruigte.*

Gebruik. *Het is een vermaard Moeskruid, en kan zoo wel raauw, gelyk een* Ulang Ulang, *als gekookt gegeeten werden. De Ternataanen koken zyn dikke touw in water, en geven het zelve te drinken aan Geelzugtige menschen, die een bleeke, en ongezonde coleur hebben, het werd nooit alleen gekookt, om dat het te slymerig vald, maar altyd met andere Moeskruiden gemengt. Men neemt ook de bladeren, kookt dezelve in water, en wast daar mede zodanige lieden, dewelke aan een langzamen Beribery, of Lammigheid gaan.*

De Hondert en Tachtigste Plaat

Vertoont een plant, welke het *Bloed-Moes* by *Rumphius* genaamt werd, het geen schynt zeer na te komen aan de Citamerdu van de *H. Malab. part. 7. Tab.* 21.

LXXXVI.

Dioscorea cliffortiana Lam.

CAPUT OCTOAGESIMUM SEXTUM.

Adpendix arborum. Tapanawa.

HÆc funicularis planta longis rependo adſcendit flagellis arborum truncos, atque ex alieno vivit nutrimento inſtar Sirii. Non ſeſe circa illos circumvolvit inſtar aliorum Convolvulorum, ſed per ipſos prorepit rectis flagellis minimum digitum circiter craſſis, inferius lignoſis, & in multos articulos diſtinctis, quæ fibrillas in arborum cortices figunt, hic & illic laterales emittentia ramulos, qui obliquo curſu truncum ambiunt, ſeſeque ubique prope articulos firmant, quamdiu truncum adtingere poſſunt, alioquin enim per laxa dependent flagella, ſuperiores vero caules ſenſim herbacei ſunt, ac virides, ſed ex lenta conſtant ſubſtantia, ac fere juncei ſunt, quum in craſſa findi poſſunt per longitudinem fila. Superiores vero partes vere herbaceæ ſunt, inque longum acutumque excurrunt cornu, quod ſenſim ſeſe aperit, & in folium expanditur.

Folium hoc ſolitarium, & alternatum cuivis inponitur articulo, craſſo, & ſulcato inſidens petiolo, plerumque transverſale reſpectu ſarmentorum, quæ dependent, quæ enim arbori nexa ſunt, pauca, ac fere nulla gerunt, uti in Sirii ſtipitibus. Flagella tam firmiter arboribus per fibrillas ſeſe inplantant, ut non niſi vi avelli poſſint, quæ porro intorqueri, & flecti poſſunt inſtar Juncorum. Folia diverſa ſunt non forma ſua, ſed magnitudine juxta tres ſpecies, quæ hujus obſervantur plantæ.

Primo *Tapanava parvifolia* folium gerit inſtar Galangæ, ſed multo minus, quinque ſexve pollices longum, ſesqui latum, craſſiuſculum, glaberrimum, ac ſplendens. Nervus ejus medius in ſuperiore parte fere non conſpicitur, qui ibi ſulcum format, ſed inferius protuberat, ad ejus latera ſubtiliſſimæ, & denſæ obſervantur venulæ, oblique admodum decurrentes, uti in Galanga, ac ſimilibus arundinaceis plantis.

Fructus ejus ſunt longæ caudæ inſtar Siriboæ, ſed breviores, & craſſiores, quatuor, & quinque pollices longæ, digitum craſſæ, primo virides, & duriuſculæ, dein rubræ, & molles, ita ut facile conterendo diſſolvi poſſint, transverſaliter quoque locantur, ac primum in vagina obcluduntur, antequam in conſpectum veniant. Tenerorum foliorum ſapor dulcis eſt, ſeu aquoſus, qualis & primo in maturis obſervatur fructibus, ſed brevi poſt in ore parvum cauſſat pruritum. Hæc ſpecies plurimis laxis flagellis ſeſe circa arbores ipſarumque ramos circumvolvit ſubſequenti.

In Amboina in vallibus montis Elephantis ſpecies quædam *Tapanavæ parvifoliæ* obcurrit, flagella gerens, minimum digitum, & pennam craſſa, ex rotundo parum quadragona, quorum bina latera ſulcata ſunt, inferior ipſorum craſſa pars in articulos diſtincta eſt, ad palmæ latitudinem diſtantes. Cuivis articulo folium adſtat craſſum, ac pingue inſtar cuſpidis haſtæ, ſeptem, & octo pollices longum, binos craſſum, per longitudinem multis ſubtilibus nervis diſtinctum, ſeu ſtriatum, atque cuivis folio adponitur clavicula. Hic & illic ex foliorum alis longiſſimum, lentum, & nudum excreſcit ſarmentum, aphyllum penitus, binas, & binas cum dimidia orgyas longum, ac vix pennam craſſum. Sapor acris eſt, parum amaricans, ac pruritum in ore excitat, nullum præbet uſum, niſi quod tenuia ejus ſarmenta ad ligacula adhibeantur.

Secundo *Tapanava media* foliis, ac modo creſcendi priori ſimilis eſt, ejus vero folia majora ſunt, & firmiora, novem nempe pollices longa, binos lata. Pauciora gerit flagella, nec ita incurva, quam in priore, ſed quæ multo magis lenta ſunt, & ad ligamina aptiora.

Fructus primo ſunt uti in priore, inſtar craſſæ, ac brevis Siriboæ, ex quibus ſenſim alii excreſcunt fructus, ſemi maturis Olivis, vel glandibus ſimiles, arcte ſibi adunati, ac ſeſſiles, qui undique circa axim locantur, ac racemum formant ſpithamam longum, ac brachium craſſum.

Fructus

LXXXVI. HOOFDSTUK.

Het Aanhangzel der bomen.

DIt zeelend gewas kruipt met lange ranken de ſtammen der bomen op, en leeft zoo van vreemde bloede gelyk Siri doet. Het ſlingerd zig niet om dezelve, gelyk andere Winden, maar kruipt daar op met regte ſtelen, omtrent een pink dik, van onderen houtachtig, in veele leden verdeelt, die hare worteltjes in de ſchorſſen der bomen hechten, hier en daar zyde-takken uitzendende, die met een ſchuinſe gang den ſtam omvatten, en zig overal by de leden vaſt maken, zoo lang ze den ſtam vinden konnen, want verders hangen ze met loſſe ranken af, de bovenſte ſtelen werden allenskens kruidachtig-groen, doch zyn gemaakt van een taaje ſubſtantie, en ſchier biesachtig, die zig langs heen in dikke draden laat ſplyten. De bovenſte einden zyn regt kruidachtig, en gaan uit in een lange ſpitſe hoorn, 't welk metter tyd zig opend, en een blad werd.

Het blad ſtaat enkeld aan ieder lid, en verwiſſelt tegens malkander, op een dikke, en gegeute ſteel, meeſt dwers aan hare ranken, die afhangen, want die aan den boom vaſt zyn, hebben 'er weinig, of geene, gelyk men ook aan de Siri-ſtokken ziet. De ranken wortelen zoo vaſt aan de bomen, dat men ze niet dan met geweld afrukken kan, latende haar voorts draaijen, en buigen als Biezen. De bladeren zyn onderſcheidelyk, niet in gedaante, maar grootte, na de drie zoorten, die men daar van maakt.

De eerſte Tapanawa de kleenbladige *heeft een blad als Galanga, doch veel kleender, vyf, en zes duimen lang, anderhalf breed, dikachtig, zeer glad, en glimmende. De middel-zenuwe ziet men aan de boven zyde ſchier niet, makende aldaar een geutje, maar van onderen builtze uit, ter zyden ziet men dan zeer fyne, en digte adertjes, die zeer ſchuins lopen als aan de Galanga, en diergelyke rietachtige planten.*

De vruchten zyn lange ſteerten gelyk Siriboa, doch korter, en dikker, vier, en vyf duimen lang, een vinger dik, eerſt groen, en hardachtig, daar na rood, en week, zoo dat men ze ligt van malkander wryven kan, zy ſtaan ook dwers aan den ſtam, en leggen eerſt in een ſcheede beſloten, eer ze voortkomen, de ſmaak van de jonge bladeren is zoet, of waterachtig, gelyk ook in 't eerſt aan de rype vruchten, maar een korte pooſe daar na in den mond wat jeukende. Deze zoorte ſlingerd met meerder loſſe ranken om de bomen, en hare dikke takken dan de volgende.

Op Amboina in de valleyen van den Olyphant vindt men een zoorte Tapanawa parvifolia, *met ranken van een pink, en een ſchaft dik, uit den ronden wat vierkantig, waar van de twee zyden vooren hebben, het onderſte dikſte deel is in leden verdeelt, een hand breed van malkander. Aan ieder lid ſtaat een dik, vet blad, als het yzer van een piek, zeven, en acht duimen lang, twee breed, in de lengte met veele fyne zenuwen geſtreept, en by ieder blad ſtaat een clauwier. Hier en daar uit den ſchoot der bladeren komt een zeer lange taaije kale ranke, zonder bladeren, twee, en twee en een halve vadem lang, en ſchaars een ſchaft dik. De ſmaak is ſcherp, wat bitter, en verwekt jeuken in de mond, het heeft geen gebruik, als zyne dunne ranken tot bindwerk.*

De tweede Tapanawas middelzoorte *is aan bladeren, en wasdom de voorige gelyk, doch de bladeren zyn grooter, en ſtyver, te weten negen duimen lang, twee breed. Het heeft minder ranken, en zoo krom niet, als aan 't voorige, zynde daar en tegen veel taaijer, en tot bindwerk bequaam.*

De vruchten zyn in 't eerſte als aan 't voorige, namentlyk als een dikke korte Siriboa, uit den welken metter tyd andere vruchten werden, half waſſene Olyven, en Ekelen gelyk, digt op malkanderen gedrongen, en zonder ſtelen, rondom de middelſteel ſtaande, en maken een tros van een ſpan lang, en een arm dik.

Van

Fructus hi externe glabri sunt, ac splendent instar Corallii rubri, per elegantem adspectum homines adlicientes, ita ut ad cibum expeterentur. Carnem quoque gerunt rubram, & mucosam, in ore primo dulcem, dein urentem instar Ari, ita ut quis diceret, hunc funem Arum esse volubile.

Sub dicta carne oblongum locatur cinereum officulum instar illius Olivæ, sed quod ad unam partem rotundius est.

Racemus hic non simul istis baccis onustus est, sed ex crassa, & viridi Siriboa, hic & illic quædam protuberant granula, quæ in istos excrescunt fructus, ac dein alii subsequuntur.

Tertio *Tapanava latifolia* magis differt a prioribus, unde & ipsi peculiare tribuemus caput.

Nomen. Latine *Adpendix arborum.* Malaiense nomen ignotum est. Amboinice *Tapanava*, quasi dicas *Adpendix Goemoeti*, quum maxime in Sagueris obcurrat arboribus.

Secundam speciem incolæ a *Tapanava* distinguere volunt, ac peculiariter denominare *Walepinam*, quod tamen nomen magis proprie subsequenti competit speciei. Ternatice *Kokin Soffobeca*, quum ad *Kokin* species referant ob foliorum quandam similitudinem.

Locus. Nullibi crescit nisi in altis silvis, vel litoribus ab arboribus obsessis, præsertim in arboretis collibus, ubi flumina percurrunt.

Quasvis adscendit arbores muscoso cortice gaudentes, inter quas eminet Saguerus, quæ tamen præter hac multas parasyticas, & spurias nutrit soboles, quæ omnes ex rugoso ejus cortice nutrimentum suum hauriunt.

Usus. Folia primæ, seu minimæ speciei, ac præsertim tenera nondum aperta in decocto adhibentur, quod præparatur contra Asthma, seu Hosa, ut bronchia a muco depurentur.

Cunctæ aliæ majores species in fune suo magnum gerunt nervum medium instar cordis, qui neutiquam diffringi, sed per longitudinem findi potest in tenuia loramenta, ad ligamina apta.

Van buiten zyn ze glad, en blinkende, Coraal-rood, met haar fraai aanſien iemand aanlokkende, zoo dat men ze tot het eeten begeeren zouden. Zy hebben ook een rood, en ſmeerig vleeſch, in de mond eerſt zoet, daar na brandende als Arum, zoo dat men zeggen zoude, dit touw een ſlingerend Arum te zyn.

Onder het voornoemde vleeſch leid een langwerpige graauwe ſteen, als een Olyve-ſteen, doch aan de einde ronder.

De tros werd niet t'effens vol van de voornoemde beſien, maar uit de dikke, en graauwe Siriboa builen hier en daar eenige korrels uit, die tot de voornoemde vruchten werden, en daar na vervolgens alle anderen.

De derde grootbladige Tapanawa, *verſchilt zoo wat van de twee voorgaande, daarom zullen wy haar een byzonder Hooftſtuk geven.*

Naam. *In 't Latyn* Adpendix arborum. *De Maleytſche naam is nog onbekend. In 't Amboins* Tapanawa, *als of men zeide* Adpendix Goemoeti, *om dat men 't meeſt aan de Sagueers-bomen vindt.*

De tweede zoorte willen de Inlanders van 't Tapanawa *ook onderſcheiden, en in 't byzonder* Walepinan *noemen, 't welk eigentlyker de volgende groote zoorte toekomt. In 't Ternataans* Kokin Soffoheca, *om dat zy 't onder de zoorten van* Kokin *rekenen, wegens eenige gelykeniſſe der bladeren.*

Plaats. *Het waſt niewers dan in 't hooge boſch, of op de ſtranden, die vol geboompten zyn, inzonderheid in boomachtige valleyen, daar rivieren door lopen.*

Het loopt alderhande bomen op, die een mosachtige ſchors hebben, waar in uitmunt den Sagueers-boom, die doch behalven dit veele hoere-kinders voeden moet, alle uit zyne ruige ſchorſſe haar voedzel hebbende.

Gebruik. *De bladeren van de eerſte, of kleenſte zoorte, inzonderheid de jonge, die nog niet open gegaan zyn, werden gebruikt onder de afkookzels, die men maakt tegens het Aſthma, of Hoſa, om de longe-pypen van ſlymerigheid te zuiveren.*

Alle de andere, en grootere zoorten, hebben in haar touw een doorgaande groote zenuwen, als een hart, dewelke zig geenzints breken, maar wel in de lengte ſplyten laten tot dunne riempjes, die tot bindwerk dienen.

Tabula Centeſima Octoageſima Prima

Ad *Figuram Primam ramum* exhibet *funis*, qui *Adpendix arborum prima* vocatur.

Figura Secunda alteram denotat *speciem Adpendicis arborum.*

De Hondert een en Tachtigſte Plaat

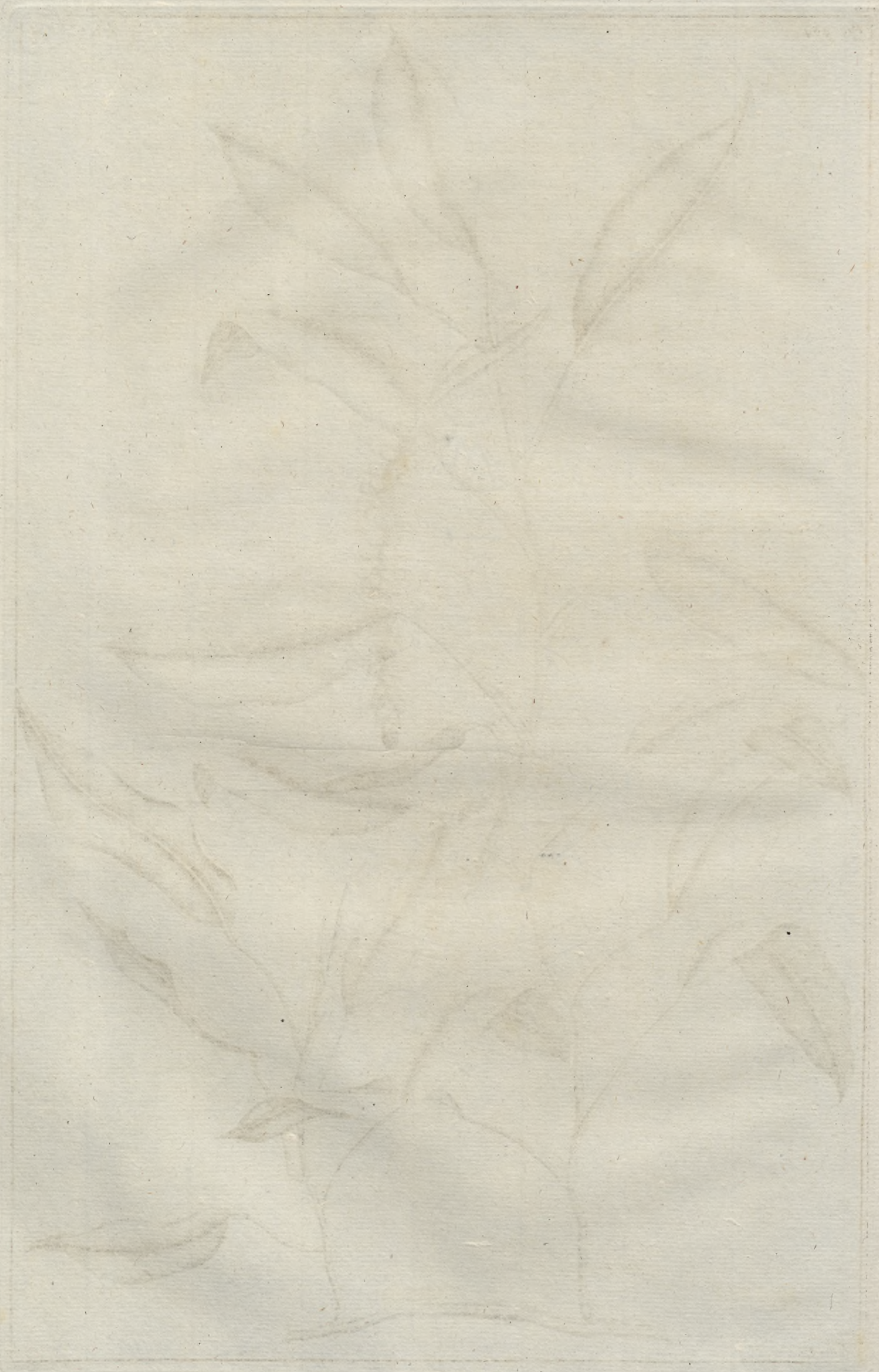
Vertoont in de *Eerſte Figuur* een *takje* van een *touw*, welke het *Aanhangzel der bomen*, en wel de *eerſte zoort* daar van genaamt werd.

De *Tweede Figuur* wyſt aan de *tweede zoort* van het *Aanhangzel der bomen.*

Fig. 1.
— 2. Pothos gracilis. Rxb.

CAPUT OCTOAGESIMUM SEPTIMUM.

Adpendix Porcellanica. Mou.

EX tertia, seu maxima Tapanavæ specie incolæ peculiarem faciunt plantam, quæ simplici fune minimum digitum circiter crasso ingentes adscendit arbores, atque in ipsarum cortices sese ubique figit per plures, & circinnatas fibrillas, quæ cuivis adstant articulo, ipsarumque articuli ad palmam distant. Interne hic funis loco cordis nervum gerit crassum, ac viridem decurrentem crassitie fili, cui plumbum adpenditur instar normæ, hicque externe spongiosus videtur, sed quam maxime lentus est, & instar Rottangæ Javanorum findi potest.

Cuivis articulo folium adcrescit ingens, formam habens uti in aliis Tapanavis, sed multo majus, ac figuram fere habet Amboinensis remi Pangay dicti, crassum, glabrum, & firmum, superne intense virens, ac splendens instar porcellani operis, inferne ex viridi flavescens, undecim, ac duodecim pollices longum, sex latum.

Nervus medius superne sulcum format, qui instar canalis per petiolum decurrit, & hic ambit primarium ramum instar vaginæ. In superiore foliorum parte nullæ conspiciuntur transversales costæ, exceptis binis tribusve subtilibus venis, quæ instar sinuum juxta oras decurrunt, ac subtus magis protuberant, uti & præterea innumeræ, ac subtiles transversales venulæ in istos sinus excurrunt, in extremo folia longum gerunt apicem instar fili, ac præterea tanquam peculiaris character observatur, quod una folii pars pollice latior est altera, ac potissimum ad unam inclinant partem, sed quædam hunc non observant ordinem, ac quodvis præterea folium prope ortum ad petiolum sinum format, seu geniculum.

Superior funis in pauca sese dividit longa flagella, quæ truncum non amplius adtingentia e ramis dependent, atque ad ipsorum extremum primo fructus excrescunt, sed raro, ac tantummodo in vetustis funibus. Hic primo fructus est instar Siriboæ crassæ, novem, ac decem pollices longus, digitum crassus, ex viridi fuscus.

Ex hoc primo excrescunt lutea capitula instar verrucarum, acte sibi adcreta, qualia in Ari fructibus observantur, ex his similes proveniunt Olivæ formes fructus, articulum pollicis longi, externe glabri, & eleganter splendentes, ac rubentes, superne coronati stellula nigra ex sex radiis composita, quæ in apicem terminatur, aliæ verrucæ aliquamdiu humiles quoque sunt, ac tandem in Baccas quoque excrescunt, donec totus corymbus completus sit, & compactus. Exterior caro mucosa est, & minii rubentis coloris, seu intense lutea, non crassa, saporem habens primo dulcem, ac fatuum, dein in labiis pruritum excitantem. Maturæ baccæ abruptæ inferius in tres dehiscunt partes, quum conspicitur, quamlibet plano insedisse pericarpio. Intus tria locantur oblonga officula sibi adcumbentia, ex cinereo nigra, & in dorso parum striata, ad inferiorem partem dehiscentia.

Sub tenui pellicula virens locatur nucleus muco quodam obductus. Circa radicem hic funis multas longas, & duras emittit fibrillas, duris spinis armatas, quæ vel circa arborem sese circumvolvunt, vel juxta terram prorepunt, atque uti majores funes, disrumpi nequeunt.

Hæc planta ab aliis distinguitur *Tapanavæ* speciebus, quum *Mou* folia sint firmiora, & glabriora, ejusque stipes primo parum erigitur, donec arborem adtingere valet, cui sese figere potest.

Maximum vero discrimen in corde, seu nervo duro observatur, qui in præcedentibus Tapanavis semper fragilior est.

LXXXVII. HOOFDSTUK.

De Porcellynachtige Aanhangzel-struik.

DE derde, en grootste zoorten van Tapanawa maken de Inlanders tot een byzondere plante, dewelke met een enkeld steel, omtrent een pink dik, de groote bomen oploopt, en in deszelfs schorsse zig overal vast hecht met veele, en gekrulde vazelingen, die aan ieder lid staan, en der zelver leden, en band van malkander. Binnen heeft dit touw in plaatze van een hert, een doorgaande dikke, en gras-groene zenuwe, in de dikte van een Loot-lyn, wel spongieus van aanzien, doch zoo taai als eenig Javaanze Rottang, en dierbalven onverbreekelyk, maar laat zig als Rottang in de lengte splyten.

Aan ieder lid staat een enkeld groot blad, van fatzoen als andere Tapanawas, doch veel grooter, en schier als het blad van een Amboinschen Riem, dik, glad, en styf, boven hoog-groen, blinkende, als Porceleyn-werk, beneden geel-groen, elf, en twaalf duimen lang, zes breed.

De middel-zenuwe maakt boven een vooren, die als een geute door den steel loopt, en dezelve omvat den hoofi-tak als een scheede. Aan de boven-zyde ziet men geene dwers-ribben, behalven twee a drie subtiele aderen, die als soompjes, of naden langs de kanten lopen, en van onderen meer uitbuilen, gelyk ook ontelbare, en fyne dwers-adertjes na de voornoemde soomen lopen, aan 't uiterste hebben de bladeren een lange spitze als een draad, daar en boven tot een byzonder merkteken, dat de eene helft wel een duim breeder is dan de andere, en zy staan meest na een zyde van den rank, doch daar lopender onder, die hier en daar de order breken, en ieder blad heeft by zyn oorspronk aan den steel een bocht, of knie.

Het bovenste touw verdeelt zig in weinige lange ranken, die geen stam meer vindende van de takken afhangen, en omtrent het uiterste derzelver komen eerst de vruchten voort, doch zelden, en alleen aan de oude touwen. Dit is mede eerstelyk een vrucht als een dikke Siriboa, negen, en tien duimen lang, een vinger dik, uit den groenen bruin.

Hier aan groejen eerstelyk geele knoppen als vratten, digt aan malkander gedrongen, gelyk men ziet aan de Druiven van Arum, uit deze werden diergelyke Olyfformige vruchten, een lid van een duim lang, buiten glad, en schoon blinkend-rood, boven met een zwart zesstartig sterretje, 't welk een spitze maakt, de andere vratten blyven een tyd lang laag, en werden vervolgens ook tot besien, tot dat de geheele tros vol werd, en malkander dringen. Het buitenste vleesch is slymerig, Menie-rood, of hoog-geel, niet dik, in 't proeven eerst zoet, en laf, daar na in de lippen jeukende. De rype besien afgetrokken, splyten aan 't achterste in drien open, en men ziet. dat ieder op een vlak schooteltje gezeten heeft. Binnen staan drie langwerpige korrels tegens malkander, zwart-graauw, op de rugge een weinig gestreept, en aan 't onderste eind open.

Onder een dun schilletje leid een groenachtig heest, met eenige slymerigheid omgeven. Omtrent de wortel schiet dit touw veele lange, en harde vazelingen uit, met harde doornen gewapent, die of om den boom slingeren, of langs de aarde kruipen, en gelyk de hooft-touwen niet te breeken zyn.

Men onderscheid dit gewas van de andere Tapanawas, *om dat de bladeren van* Mou *styver, en gladder zyn, de stok staat in 't eerste wat overeind, tot dat hy een boom bereiken kan, daar hy zig aan vast maken kan.*

Het grootste onderscheid is in 't taaije hert, 't welk in de voorgaande Tapanawas altyd brosser is.

Alii tres componunt *Mou* ſpecies, quarum prima minora gerit folia, ac forte eadem cum ſecunda Tapanavæ ſpecie præcedenti capite deſcripta.

Secunda vulgaris eſt hoc in capite deſcripta. Tertia maxima eſt, laciniata proferens folia, de qua poſtea, ſeu infra ulterius.

Nomen. Latine *Adpendix porcellanica* juxta Hitoenſem, & Amboinicam vocem *Alaun pinan*, & *Wale pinan*, ob foliorum glabritiem porcellanas patinas referentem, quæ Malaice *Pingan*, Amboinice *Pinan* vocantur, alioquin *Mou* vocatur, licet generale ſit nomen cunctorum junceorum, & lentorum nervorum, qui ex variis funibus ſylvaticis extrahuntur, & ad ligamina adhibentur, in Java, ni fallor, *Caju Tawa* vocatur.

Locus. *Mou* in altis creſcit ſilvis tam in montibus, quam in planitie, ubi quasvis adſcendit arbores.

Uſus. Junceus hujus funis nervus tantummodo in uſu eſt per longitudinem fiſſus in loramenta, quæ ad varia ligamina adhibentur, ad Seria, alas navigiorum, ac ſupellectilem variam, ad quos uſus durabiliora ſunt Javanorum Rottanga, ſed non magna conquiri poteſt copia.

Javani foliis utuntur Caju Cauwa, ad corpus lavandum illorum, qui variolis laborant.

NB. Fructus ex ſpatha, ſeu vagina progerminant, uti in Aro, pruritumque corporis excitant, ſi fricentur, uti & foliorum petioli.

Anderen maken drie zoorten van Mou, *waar van de eerſte kleendere bladeren heeft, en miſſchien het zelfſte met de tweede zoorte van Tapanawa in 't voorgaande Hoofſtuk beſchreeven.*

De tweede gemeene in dit Hoofſtuk begreepen. De derde de aldergrootſte, met geſneede bladeren, waar van hier na.

Naam. *In 't Latyn* Adpendix Porcellanica, *na 't Hitoeëſe, en Amboinſche* Alaun pinan, *en* Wale pinan, *wegens de gladdigheid der bladeren eenige Porceleyne ſchootels verbeeldende, die men in 't Maleyts* Pingan, *in 't Amboinſch* Pinan *noemt, anders hiet het* Mou, *hoewel dit een generale naam is, van alle biesachtige, en taaje herten, of zenuwen, die men uit veelderlei hostouwen trekt, en tot bindwerk gebruikt, op Java hiet het, zoo ik meen,* Caju Tawa.

Plaats. Mou *waſt in 't hooge wout, zoo op bergen, als in de vlakten, daar het alderhande bomen oploopt.*

Gebruik. *Alleen het biesachtige hert van deze touw is in 't gebruik, in de lengte te ſplyten, tot riempjes, die men tot veelderlei bindwerk gebruikt tot de Serien, vlerken van de prauwen, en ander huisraad, waar toe men 't durabelder bevindt, dan andere Javaanſche Rottang, maar men kan het in geen meenigte hebben.*

De Javaanen gebruiken de bladeren van haar Caju Cauwa, om het lichaam te waſſchen, van die geenen, die de kinderpokken hebben.

NB. De vruchten komen uit een hooze, gelyk aan 't Arum, en veroorzaaken een jeuken op de huid, als men ze wryft, als mede de ſtelen der bladeren.

Tabula Centeſima Octoageſima Secunda

Ad *Figuram Primam ramum* exhibet *Adpendicis Porcellanicæ*, uti a *Rumphio* vocatur.

Figura Secunda Adpendicem denotat *erectam.*

De Hondert twee en Tachtigſte Plaat

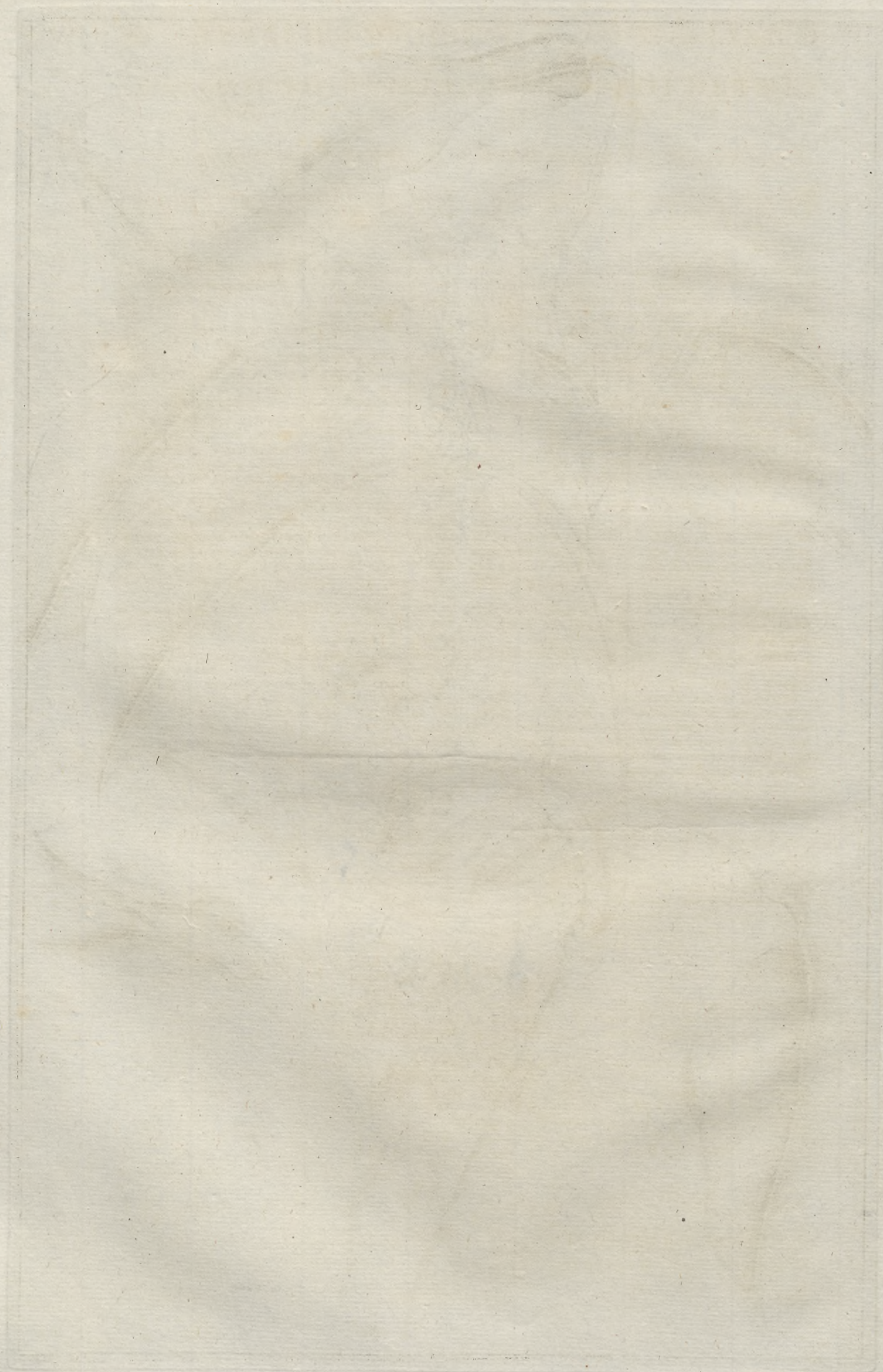
Vertoont in de *Eerſte Figuur* een *tak* van de *Porcellynachtige Aanhangzel*, zoo als die van *Rumphius* genaamt werd.

De *Tweede Figuur* wyſt aan de *opſtaande*, ofte *opgeregte Aanhangzel.*

CAPUT LXXXVIII.

Pag. 486.
Tab. CLXXXII.
Fig. 1.
Fig. 2.
Tom. V.

CAPUT OCTOAGESIMUM OCTAVUM.

Adpendix erecta. *Tapanawa Badiri.*

ULterius a Tapanavæ adfinitate recedunt bini subsequentes funes, quorum hic parum erigitur, nec arboribus sese figit, sed tandem in longum extenditur, & proximis incumbit fruticulis.

Stipes ejus pollicem circiter crassus est, parum sinuosus, & in multos articulos, seu protuberantias divisus, quæ vestigia sunt deciduorum foliorum, instar stipitis *Terminalis silvestris*, externe ex cinereo virens, interne fungosus, ac plerumque fere herbaceus, molli medulla refertus.

In vertice folia locantur arcte sibi adposita, petiolis insidentia excavatis, qui per vaginam sese invicem, & stipitem ambiunt.

Folia majora, & latiora sunt illis Terminalis, ex nigro virentia, pedem longa, quinque pollices lata, superne glabra, æqualia, & in medio amplo sinu notata, in inferiore parte parum protuberant obliquæ, & vagæ costæ, nec geniculum gerunt ad ortum, quod in aliis observatur Tapanavæ speciebus.

Fructus ex incurvis dependent pedunculis, ex foliorum alis deorsum flexi, qui primo sunt acuminatæ vaginæ, uti in Anappul, quæ sese aperientes Uvam quasi exhibent, cui insident pauca, ac primo intense lutea, dein sanguinea granula verrucas mentientia, omnino, uti in Ari fructibus, magnitudinem habentia minorum Olivarum.

Ipsorum sapor primo fatuus est, dein in ore pruritum excitans, argumento adfinem esse Aro, vel Dracunculo.

Nomen. Latine *Adpendix erecta*, Malaice *Tapanawa Badiri*, h. e. *Tapanava erecta.*

Locus. In densis, & umbrosis crescit silvis.

Nullus alius ejus innotuit *Usus*, nisi quod incolæ infantes, qui currere addiscunt, hoc ramoso fune, ac foliis leviter verberent, credentes hinc cito erecto incedere corpore, & ambulare, uti hæc planta sua quasi sponte erigitur, pigritiem vicinorum, seu sociorum, ac congenerum spernens, quum ne ad pedis quidem altitudinem sese erigere valeant, quin aliis junctas esse oportet arboribus.

OBSERVATIO.

Similes plantæ nomine *Visci Caryophylloidis* proponuntur in *Sloan. Hist. Jam. tom.* 1. a *Tab.* 120. ad 123. quod genus *Tillandsia* vocatur in *H. Cliff. p.* 129. ubi vide reliqua.

LXXXVIII. HOOFDSTUK.

Het opgeregte Aanhangzel.

NOg verder uit Tapanawas maegschap zyn de twee volgende touwen, waar van deze wat overeinde staat, en zig aan de bomen niet vast maakt, echter ten laatsten als het lang werd, op de naaste ruigten leund.

De stam is omtrent een duim dik, wat bogtig, en in veele leden, of trappen verdeelt, zynde voetstappen van de afgevalle bladeren gelyk de stam van Terminalis silvestris, *buiten graauw-groen, binnen voos, en schier doorgaans kruidachtig, met een week merg.*

Aan 't opperste staan de bladeren digt achter malkanren, mede aan gegeute stelen, die met een scheeden malkanderen, en den stam omvatten.

De bladeren zyn grooter, en breeder dan van Terminalis, zwart-groen, een voet lang, vyf duimen breed, aan de bovenste zyde glad, even, en in de midden met een breede geut, aan de onderste zyden builen een weinig uit schuinze, en ydele ribben, zonder de knietjes by den oorspronk der bladeren, het welk andere Tapanawas hebben.

De vruchten hangen op kromme stelen, uit den schoot der bladeren neerwaarts geboogen, zynde eerst spitze oogjes, gelyk aan 't Anappul, die haar openende, formeeren een Druive, daar aan weinige, en eerst hoog-geele, daar na bloed-roode korrels staan, als wratten, ten eenemaal als aan de Druiven van Arum, zoo groot als kleine Olyven.

Haar smaak is eerst smets, daar na in de mond jeukend, tot een klaar bewys, dat ze uit de maagschap van Arum, of Dracunculus zyn.

Naam. *In 't Latyn* Adpendix erecta, *in 't Maleyts* Tapanawa Badiri, *dat is* staande Tapanawa.

Plaats. *Het wast in dichte, en schaduwachtige bosschen.*

Gebruik. *Daar is nog geen ander gebruik bekend, als dat de Inlanders hare kinders, die even willen leeren gaan, met deze tak, en bladeren zagtjes slaan, geloovende, dat ze daar door zullen spoedig overeind staan, en wandelen, gelyk deze plante quansuys op zig zelfs wil staan, verachtende de luijigheid van zyne makkers, die niet een voet hoog konnen opschieten, of moeten haar aan andere bomen vast houden.*

AANMERKING.

Diergelyke planten komen voor onder de naam van *Viscum Caryophylloides* in *Sloan. Hist. Jam. tom.* 1. van *Tab.* 120. tot 123. welk geslagt *Tillandsia* genaamt werd in de *H. Cliff. p.* 129. alwaar het overige ziet.

CAPUT OCTOAGESIMUM NONUM.

Adpendix Cuscuaria. Taly Kussu.

Hic funis mixtam gerit formam *Tapanavæ*, & *Pandang Taly*; ejus funis digitum crassus est, lignosus, in angustos nodos distinctus, qui flexilis est, & arbores adscendit.

Folia ejus cum illis Angreci conveniunt, vel Anassæ, angusta nempe, & longa, per medium sulcata, inferne acuto dorso notata, duodecim, ac quatuordecim pollices longa, binos digitos lata, costis destituta, sessilia fere sibi inposita, in teneris petiolis, in tres plerumque ordines sese invicem prope ortum ambientia, uti in Anassis.

Ex petiolis calix excrescit teneram Anassæ coronam referens, ex parvis, acutis, & dentatis foliolis compositus, inter quæ flosculi eminent, post quos ex eodem calice bini tresve oblongi excrescunt petioli, fructus sustinentes peculiaris formæ, instar manubrii nempe teli Kris dicti, qui quatuor pollices longi sunt, ac binos digitos crassi, ex oblongo rotundi, sed superne paulo latiores. Compositi autem sunt hi fructus ex simplicibus parvis pyramidibus, seu angulosis segmentis, circa axim locatis, ac si hæc viridia sint, arcte sibi adstant, & clausa sunt, instar segmentorum fructuum *Pandani litorei*, seu *Keker*, sed quæ minora sunt, atque ipsorum apices non acuti, sed obtusi sunt. Regulariter in obliquis locantur ordinibus sese invicem decussantibus, instar filorum argenteorum manubrii ensis.

Inmaturi, & clausi fructus externe glauci sunt, vel pallide virentes, in vetustis vero segmenta sensim separantur, atque tum interne intense splendent ex aurantio colore distincta, instar ignis candefacti ferri, tumque segmenta ista facile decidunt, eodem modo uti in Keker.

Fructus hi plerumque ad unam incurvantur partem, unde manubria teli Kris dicti magis æmulantur. Foliorum forma, ac modus crescendi declarant adfinem esse Tapanavæ, si vero flores fructusque spectentur, concluderemus *Pandanum* esse *funicularem*, supra *libro sexto* descriptam, unde inter hasce ambigit.

Nomen. Latine *Adpendix Cuscuaria.* Malaice *Taly Cussu.* Amboinice in Hitoea *Wale Makel*, h. e. *Cusci funis.*

Locus. In montibus, & desertis crescit hortis, ubi ventosum est, uti & in altis, & scopulosis litoribus.

Usus ejus nullus mihi alius innotuit, nisi quod Cusci sese hac maxime delectentur, atque ipsius flores, seu prima fructuum rudimenta decerpant, quod ipsorum captores rite adtendere norunt.

Hujus & *latifolia* obcurrit species, quæ funem gerit ultra pollicem crassum, primo parum erectum, dein vero altas adscendit arbores ubique longis fibrillis sese figens.

Folia ejus cum illis *Folii mensarii* conveniunt, binos, ac binos cum dimidio pedes longa, unum cum tertia pedis parte lata, multis, & inferne protuberantibus transversalibus costis notata.

Fructus sunt uti in priore, instar manubriorum nempe teli Kris dicti, sed rectiores, septem, & octo pollices longi, ex similibus conis pyramidalibus compositi, quorum exteriores, & brevissimi decidentes alterum exhibent fructum ex similibus pyramidibus compositum, sed superius apices gerunt, quibus exteriores insident, quum hi quoque decidunt, Scapus conspicitur rugosus instar Siriboæ.

Tabula Centesima Octoagesima Tertia

Ad *Figuram Primam Adpendicem* exhibet *Cuscuariam latifoliam.*

Figura Secunda Adpendicem denotat *laciniatam.*

CAPUT

LXXXIX. HOOFDSTUK.

Het breedbladige Koeskoese Aanhangzel.

Dit touw heeft een gemengt wezen van Tapanawa, *en* Pandang Taly, *zyn touw is een vinger dik, houtachtig, in digte leden verdeelt, buigzaam, en de bomen oplopende.*

De bladeren gelyken na die van Angreck, of van Ananas, te weten smal, en lang, in de midden gegeut, beneden met een scherpe rugge, twaalf a veertien duimen lang, twee vingers breed, zonder ribben, digt achter, en schier tegen malkander staande, aan de jonge stelen staan ze gemeenelyk in drie ryen by malkander, den oorspronk omvattende, gelyk in de Ananassen.

Uit de stelen komt voort een kelk, de jonge Ananassen kroonen gelykende, van kleene, en gezaagde, of scherp getande blaadjes gemaakt, tusschen dewelken eenige bloempjes uitkyken, na dewelke komen uit den zelfsten kelk twee, of drie langachtige stelen voort, dragende vruchten van een byzondere gedaante, te weten als een hegt van een Kris, vier duimen lang, en twee vingers dik, langwerpig-rond, doch vooren wat breeder. Zy zyn gemaakt van enkele kleene pyramiedjes, of geboekte stukjes, alle rondom de middel-steel staande, en nog groen zynde digt tegen malkander sluitende, gelyk de stukjes aan de vruchten van Pandanus litoreus, *of* Keker, *doch kleinder, en hare hoofden zyn niet scherp, maar stomp. Zy staan ordentlyk in schuinze ryen malkanderen kruissende, gelyk de kooper, en silverdraden aan een degen greep lopen.*

De onrype, en nog geslotene zyn van buiten Spaansch-groen, of licht-groen, maar aan de andere gaan de stukjes allenskens van malkander, en dan ziet men ze van binnen hoog-geel blinken, gelyk het vuur aan een gloeijend yzer, en dan vallen de stukjes ligt af, op dezelve manier, als aan 't Keker.

Deze hegten zyn gemeenlyk na de eene zyde wat gekromt, waar door zy de Kris-hegten nog eigentlyker verbeelden. De gedaante der bladeren, en manieren van wassen bewyzen, dat het uit de maagschap van Tapanawa zy, maar de bloemen, en vruchten aansiende, zoo zoude men besluiten, dat het een Pandanus funicularis *zy,* lib. 6. *beschreeven, dies wy het tusschen beiden laten twyffelen.*

Naam. *In 't Latyn* Adpendix Cuscuaria. *In 't Maleyts* Taly Cussu, *Amboins op Hitoe* Wale Makel, *dat is* Koeskoes-touw.

Plaats. *Het wast in 't gebergten, en verlatene tuinen, daar 't lugtig is, als mede op hooge, en klippige stranden.*

Gebruik. *Daar is my anders niet van bekend, als dat de beesjes Koeskoessen zig gaarne daar by ophouden, en hare bloemen, of eerste uitspruitzels der vruchten eeten, daar dan hare vangers weeten op te passen.*

Men heeft nog een breedbladige *zoorte hier van, wiens touw ruim een duim dik is, eerst wat overeind staande, daar na loopt het hooge bomen op, overal met lange vazelingen zig vast makende.*

De bladeren gelyken die van Folium mensarium, *twee, en twee en een derde voet lang, een en een derde voet breed, met veele, en beneden uitbuilende dwers-ribben.*

De vruchten zyn als aan 't voorgaande, te weten Krishegten, doch regter, zeven, en acht duimen lang, van diergelyke pieramiedjes gemaakt, waar van de kortste, en buitenste afvallende, vertoonen een tweede vrucht van diergelyke pieramiedjes gemaakt, doch boven met een spits, waar op de buitenste staan, wanneer deze ook afvallen, zoo ziet men ook een steel, ruig als een Siriboa.

De Hondert drie en Tachtigste Plaat

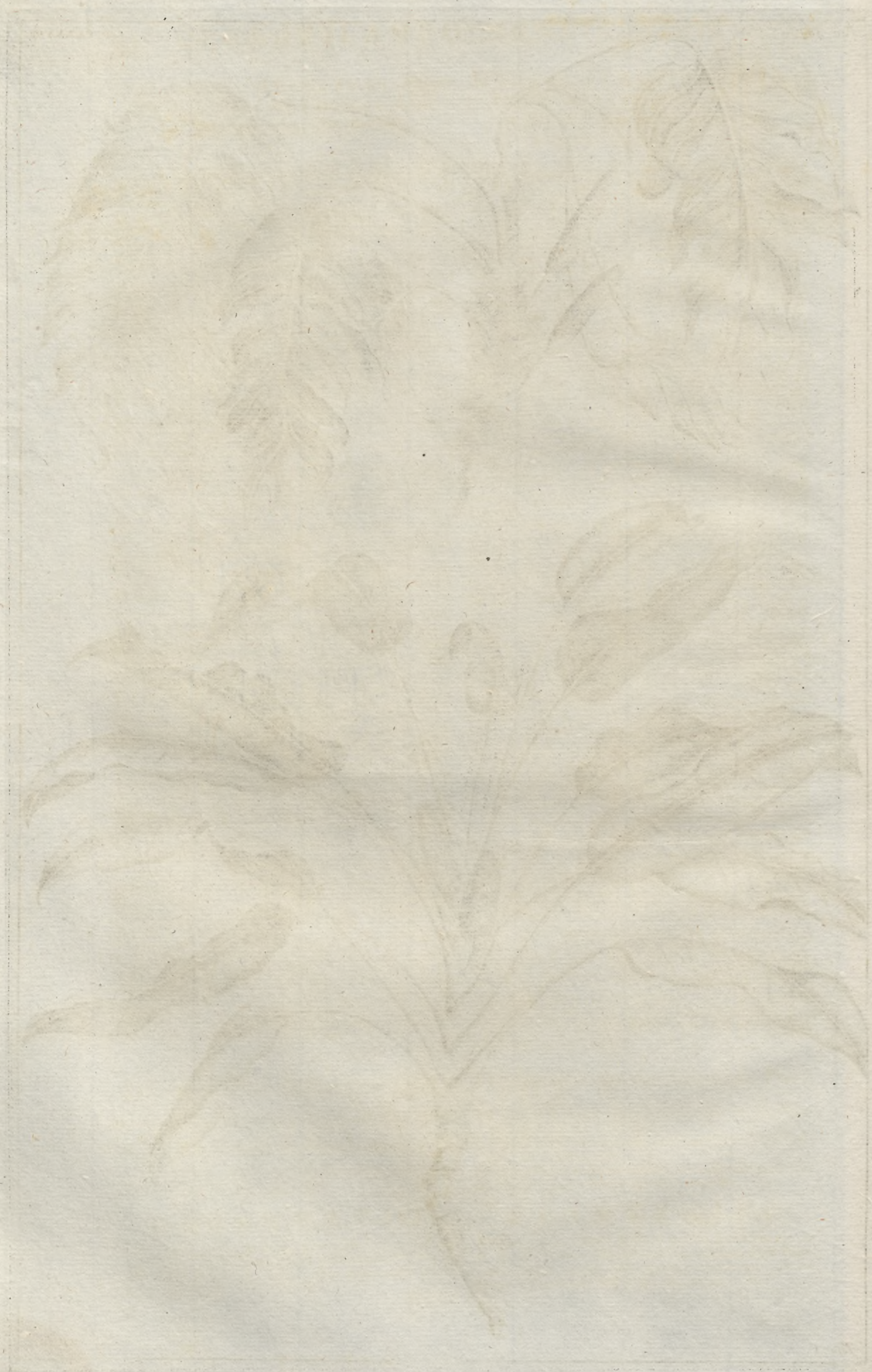
Vertoont in de *Eerste Figuur* het *breedbladige Koeskoesse Aanhangzel.*

De *Tweede Figuur* wyst aan het *ingekorve*, ofte *ingesneede Aanhangzel.*

XC.

Fig. 1. Pothos digitata. Jacq.
— 2. — pinnata. W.

CAPUT NONAGESIMUM.

Adpendix laciniata. Sambong.

HIc funis brachium infantis circiter crassus est, rotundus, non lignosus, sed gramineus, & viridis, nihilominus lentus, interne fungosus admodum, & ex vagis crassisque compositus filis, externe obductus pilosa textura, & pruriente lanugine, sese arboribus figit ubique per longas radices hasce ambiens, pennam circiter crassus sine lateralibus ramulis, externe rugoso obductus cortice.

Funis hic arcte quoque arboris cortici adcumbit, sed sese non ipsi figit, ac facile avelli potest.

Folia crassis insident petiolis, qui ad folii ortum sinum retrorsum formant.

Folia ipsa ultra tres pedes longa sunt, ac binas spithamas lata, in decem, vel undecim majores lacinias distincta instar majoris *Polypodii*, superne autem integra sunt, & rotundum formant apicem.

Laciniæ inæqualis sunt magnitudinis, quædam enim unicam, aliæ binas tresve gerunt medias costas, ipsarumque apex semper antrorsum flexus est, acsi folium in tot partes dissectum esset, inferius autem prope petiolum hæ laciniæ latiores sunt, unde dignoscitur naturales esse.

Fructus sunt etiam instar manubriorum teli Krisse, unus alterve supra sese invicem erectus, quinque sexve pollices longus, binos digitos crassus, circinnata pilositate obductus, ex parvis cancellis constructus instar Siribox, primo glaucus, dein fuscus, ac dehiscens; Funis extremum plerumque sese dividit in bina recta, & longa cornua, quæ funem, & folia propagant.

Hic funis facile majori cultro dissecari potest instar stipitis Brassicæ, sed cavendum est, ne pilosa lanugo cutim tangat, quum pruritum excitet.

Sapor tam foliorum quam corticis radicum aquosus est, parum ad illum Filicis, vel Polypodii adcedens.

Nomen. Latine *Adpendix laciniata*, juxta Malaiense Amboinicum *Tapanawa Tairis.* Baleyice *Sambong*, Javanice *Bullu Mappa.*

Usus. Javani, & Baleyenses ista cornua supra ignem parum torrent, quæ contundunt, succum dein exprimentes, quem propinant gracilibus, & languentibus equis, & vaccis, quæ inde curantur, bonum conquirunt habitum, & pinguescunt.

Interna funis substantia contrita, & iuposita luxatos curat pedes, & manus.

Apud Baleyenses in majori usu est quam apud Amboinenses, illi enim vaccas hisce pascunt foliis, ac præsertim ferventibus mensibus, quum arvi gramine destituuntur, vaccæ enim hæc maxime amant folia, uti & turiones, quum nulla ipsis adsit acrimonia. Alii cor masticant, seu internam ejus substantiam cum Pinanga, & calce, ut dentes fusci, & nigri sint, quum prius politi fuerint, quod ipsis ornamento inservit.

Hoc etiam peragunt cum cortice longarum radicum, quæ instar tenuium serpentum circa arborem dependent.

XC. HOOFDSTUK.

Het ingesneede Aanhangzel.

DIt is een touw omtrent een kinds arm dik, rond, niet houtachtig, maar grasachtig, en groen, niet te min taai, van binnen zeer voos, en van ydele grove draden gemaakt, van buiten bekleed met een haairachtig geweef, en een jeukende wolachtigheid, het begt zig aan de bomen vast, overal met lange wortelen dezelven omgevende, omtrent een schaft dik zonder zyde-takjes, buiten met een ruige schorsse.

Het touw zelfs leid ook digt tegens de schorsse des booms aan, doch houd niet vast daar aan, en men kan het ligt aftrekken.

De bladeren staan aan dikke stelen, dewelke in 't begin van 't blad achterwaarts een bocht hebben.

De bladeren zelfs zyn ruim drie voeten lang, en twee spannen breed, in tien, of elf groote snibbelen verdeelt, gelyk aan het groote Polypodium, *maar na vooren zynze heel, en maken een ronde spitze.*

De snibbelen zelfs zyn ongelyk van grootte, want zommige hebben een, zommige twee, en drie middel-ribben, en hare spitze is altyd na vooren gekeert, even als of het blad in zoo veel delen gescheurt was, doch achter by den steel zyn deze kerven breeder, waar aan men bekend, dat ze natureel zyn.

De vruchten zyn mede als Kris-hegten, een, of twee boven malkander, vyf, en zes duimen lang, twee vingers dik, met een grofzandige ruigte bezet, kleen geruit als Siriboa, *eerst spaansch-groen, daar na bruin, en van malkander gapende, het uiterste van 't touw verdeelt zig gemeenlyk in twee regte, en lange hoorens, dewelke het touw, en bladeren voortzetten.*

Het touw kan men ligt met een Parrang doorkappen als een Kool-stronk, maar men moet de haairige wolle niet laten op de huid komen, want zy maakt een jeuken.

De smaak zoo van bladeren als schorsse der wortelen is waterachtig, een weinig na de Varen, of Polypodium trekkende.

Naam. *In 't Latyn* Adpendix laciniata, *na 't Maleyts, Amboins* Tapanawa Tairis, *op Baleys* Sambong, *Javaans* Bullu Mappa.

Gebruik. *De Javanen, en Baleyers neemen de voornoemde hoorens, bradenze wat over 't vuur, kneuzenze, en perzen den zap daar van uit, dewelke zy de mageren, en queinende Paarden, en Koejen te drinken geven, dewelke daar van geneezen, wel gedaan, en vet werden.*

Het binnenste des touws gewreeven, en overgeslagen, geneest ook verstuite handen, en leden.

By de Baleyers is het in een grooter gebruik, dan in Amboina, want aldaar voeden ze de Koebeesten met deze bladeren, en dat in de heete maanden, als 'er geen gras op 't veld is, want de Koebeesten eeten deze bladeren gaarn, als mede de jonge uitspruitzels, vermits daar gansch geen scherpigheid by is. Andere knouwen het hert met Pinang, en kalk, om de tanden bruin, en zwart te maken, als zy dezelven eerst geschuurt hebben, 't welk zy voor een cieraat houden.

Dit doen ze ook met de schorsse van de lange wortelen, die als dunne slangen om den boom hangen.

In RUMPHII AUCTUARIO *Adpendix duplo folio*, seu *Tapanawa Kitsjil* sequenti describitur modo.

HÆc rara *Tapanavæ* species est, eodem modo arbores adscendens, & crassissimo suo fune sese ipsis infigens, ex quarum ramis longa dependent sarmenta, quæ sese iterum in breves dividunt laterales ramos: Binæ ejus obcurrunt species; major, & minor.

Primo major species sarmentum gerit herbaceum, ac viride, minimum digitum circiter crassum, quod per fibrillas sese in arbores inplantat; Folia arcte sibi adstant, caulem ambientia inferiore sua parte. Miræ sunt formæ, acsi bina folia sibi essent inposita, uti in Limonum foliis quoque adparet. Totum vero folium sex, septemve pollices longum est, unum latum, atque in medio geniculatum, & bifidum, cujus suprema pars prope geniculum parum retroflectitur; Nullum gerunt nervum medium, sed ejus loco in superiore parte sulcata sunt, ac subtus protuberans habent dorsum, suntque porro per longitudinem subtiliter striata, glabra, & læte virentia.

Sarmentorum extremum terminatur in tria quatuorve folia supra sese invicem convoluta, quorum apices vix dignosci possunt, uti in Pinangæ tenero conspicitur folio.

Fructus ejus huc usque ignoti sunt, interna hujus funis substantia ob tenacitatem in usu est ad ligamina instar Rottangæ.

Secundo minor species tenuiora, & lignosiora gerit sarmenta, cujus folia non multum variant ab illis prioris, sunt enim a tribus cum dimidio ad sex pollices longa, ac vix unum lata, formæ ejusdem. Longissima in suprema surculorum parte locantur, ac breviora inferius, longorum quædam perfecte in medio distincta sunt, quædam superiorem partem habent longiorem, minora superiorem partem gerunt brevissimam, ac quædam non nisi apicem tantum in summo tenent. Inter inferiora, & minima folia in sarmentis fructus excrescunt, qui primo sunt obtusi conuli, dimidium digiti articulum longi, instar frustuli Siriboæ. Ex hisce ad latera fructus proveniunt, uti in Gnemone conspicitur, formam habentes teneræ Pinangæ, seu in nostra patria instar glandum tenerarum, quæ squamoso insident caliculo, magnitudinem habentes unguis digiti minimi. Siriboæ color flavus est, fructuum primo viridis, dein circa apices flavescens, sub putamine crassiusculo oblongum reconditur durumque officulum.

Nomen. Apud Amboinenses nullo alio innotuit nomine nisi *Tapanawa Kitsjil*, ac potissimum Kinaræ arbores adscendit, ex cujus ramis dependet longis flagellis, quorum usus, uti dictum fuit, ad ligamina aptus est.

Altera Tapanava folia gerens ejusdem formæ inventa est ad flumen *Batu Gantong*, quæ ex cujusvis folii ortu simplices gerit fructus, uti videbatur ex fissura quadam ortos, quæ post quemvis fructum conspiciebatur. Fructus magnitudinem habebat Pisi, sed oblongo rotundus erat, granulosus, & cancellatus uti in Siriboa, interne repletus dura, ac sicca carne.

In RUMPHIUS AUCTUARIUS werd het *Aanhangzel* met het *dubbeldledigeblad*, of *Tapanawa Kitsjil* op de volgende wyze beschreeven.

Dit is een zeldzame zoorte van Tapanawa, *op dezelve manier met het dikste zeel de bomen oplopende, en in derzelver schorsse zig vast begtende, en van derzelver takken, met lange ranken afhangende, en zig in korte zyde-takken verdeelende: Men heeft 'er twee zoorten van; groote, en kleine.*

De eerste de groote zoorte heeft een kruidachtig groen zeel, omtrent een pink dik, en met worteltjes aan de bomen vast gebegt. De bladeren staan digt op malkander rondom den steel, dezelve met haar onderste omvattende. Zy zyn van een zeldzaam fatzoen, regt, als of ze uit twee op malkander gezette bladeren gemaakt waren, gelyk men aan de Lemoen bladeren ziet. Het geheele blad is zes, en zeven duimen lang, een dito breed, en in de midden met een knietje in tween verdeeld, waar van de voorste helft by 't knietje een weinig achterwaarts zig buigt. Zy hebben geen middel-zenuwe, maar in der zelver plaats aan de bovenzyde een geut, en van onderen een uitstekende rugge, voorts in de lengte fyn gestreept, glad, en schoon-groen.

Aan het einde der ranken zyn drie, en vier bladeren boven malkander gerold, waar van men even de spitzen bekennen kan, gelyk men aan de Pinang-boom het jonge blad ziet.

Zyne vruchten zyn nog onbekend, het binnenste hert van dit touw is wegens zyne taaijigheid gebruikelyk tot bindwerk, gelyk Rottang.

De tweede of kleender zoorte heeft dunder, en houtachtiger ranken, hier aan zyn de bladeren niet veel verschillende van 't groote, want zy zyn van drie en een half tot zes duimen lang, en schaars een breed, van fatzoen als de voorige. De langste staan aan 't voorste der ryskens, en de kortere achter, van de lange zyn zommige regt in de midden gedeelt, zommige hebben de voorste helft langer, de kleendere hebben de voorste helft zeer kort, en zommige niet dan een spitsje op een blad gezet. Tusschen de achterste, en kleenste bladeren, aan de ryskens komen de vruchten voort, zynde eerst stompe keegeltjes, een halve lid van een vinger lang, gelyk een stukje Siriboa. Hier uit ter zyden groejen de vruchten, gelyk men aan de Gnemon ziet, in de gedaante van jonge Pinang, of in ons land van jonge Eekelen, in een geschubt kelkje zittende, in de grootte van een nagel van een pink; De koleur van de Siriboa is geelachtig, aan de vruchten eerst regt groen, daar na omtrent de spitze geelachtig, onder een dikachtige schaal leid een langwerpige harde korrel.

Naam. *By de Amboineezen is het niet anders bekend als met den naam* Tapanawa Kitsjil, *en het loopt meest de Kinar-bomen op, van deszelfs takken met lange ranken afhangende, zyn gebruik is, als gezegt, tot bindwerk.*

Een ander Tapanawa van dezelfste fatzoen aan bladeren, aan de rivier van de Batu Gantong *gevonden, waar aan uit ieder schoot van een blad quaamen enkelde vruchten, zoo 't scheen uit een keepje voortgekomen, dewelke achter ieder vrucht nog stond. De vrucht was in de grootte van een Erwete, doch langwerpig-rond, korrelig, en geruit als een Siriboa, van binnen uitgevuld met een droog hard vleesch.*

Tabula Centesima Octoagesima Quarta

Ad *Figuram Primam* exhibet *primam speciem Adpendicis duplo folio.*
Figura Secunda Adpendicis ejusdem *secundam* denotat *speciem*, seu varietatem.
Figura Tertia Adpendicis hujus *tertiam* sistit *speciem.*
Figura Quarta Cussutham delineat.

De Hondert vier en Tachtigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* de *eerste zoort* van de *Adpendix* met een *dubbeldledig blad.*
De *Tweede Figuur* wyst aan de *tweede zoort* van die *Adpendix*, ofte *Aanhangzel.*
De *Derde Figuur* verbeeld de *derde zoort* van deze *Adpendix.*
De *Vierde Figuur* tekent af de *Cussutha-plant.*

OBSERVATIO.

Hæ plantæ cum Ana Parua *H. Malab. part.* 7. *Tab.* 40. conveniunt, quod vocatur Frutex Malabaricus, folio auriculis prælongis donato, fructu parvo, tuberculoso *Plukn. Amalth. p.* 97. &c.

CAPUT

AANMERKING.

Deze planten komen overeen met de Ana Parua van de *H. Malab. part.* 7. *Tab.* 40. het geen genaamt werd Malabaarse-Struik, met een blad, dat lange ooren heeft, en een kleine bultige vrucht van *Plukn. Amalth. p.* 97. &c.

XCI.

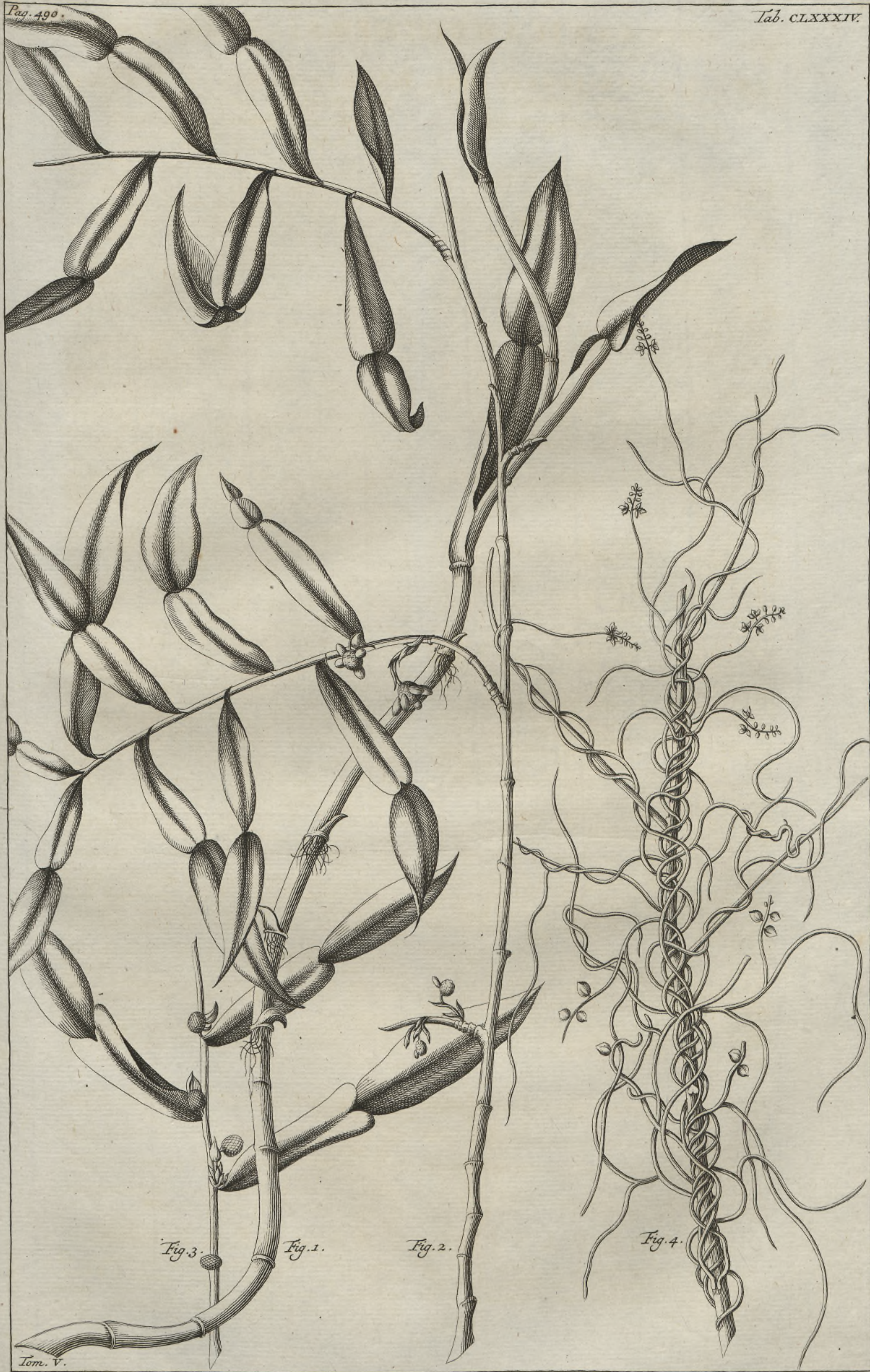
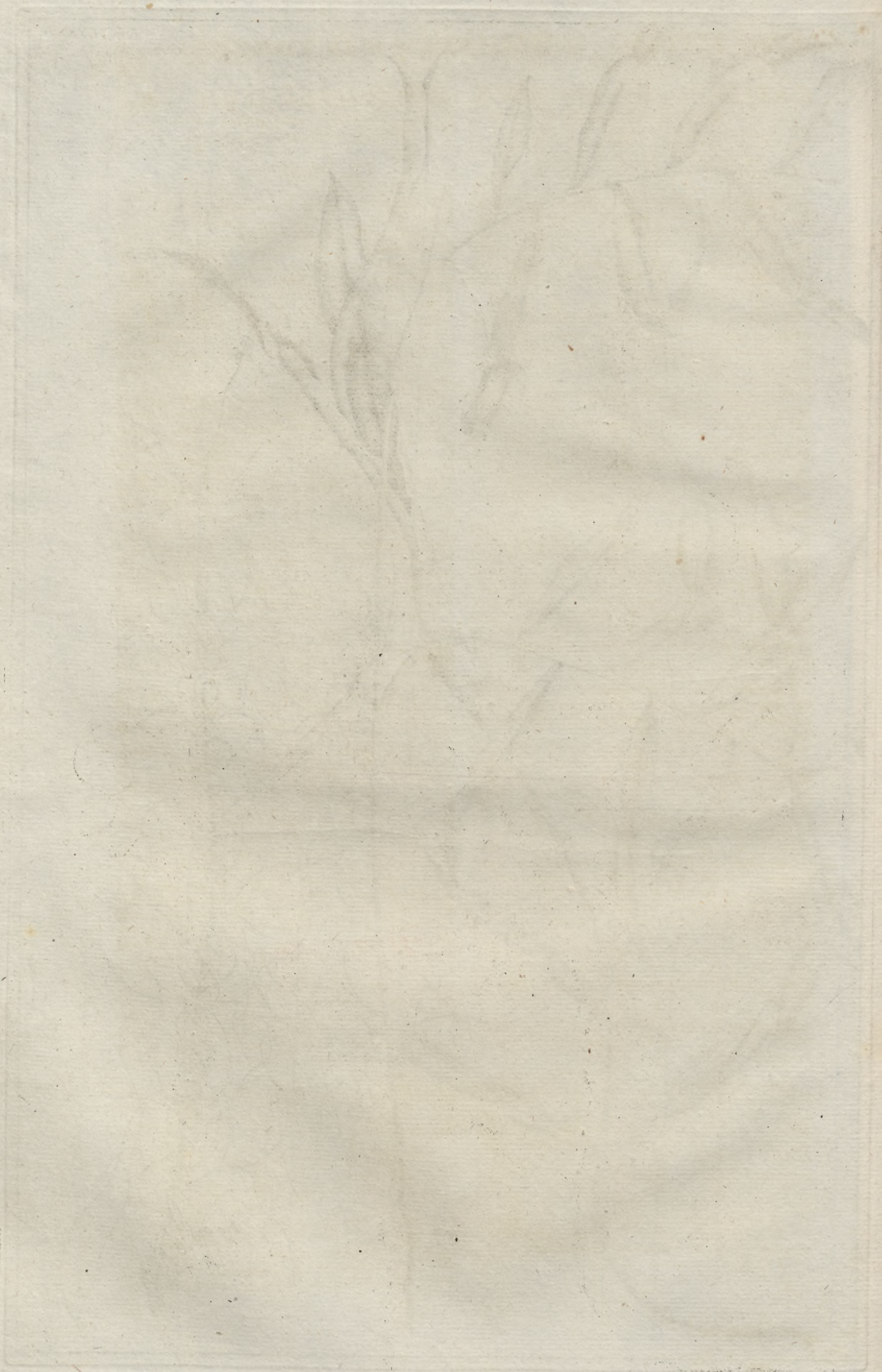

Fig. 1 et 2. Pothos scandens. Lour. Cassytha filiformis

— 3.

— 4. Cassytha filiformis. L.

CAPUT NONAGESIMUM PRIMUM.

Cussuta. Rombut Putri.

CUssuta fere eodem crescit modo uti apud nos in Europa, sine radicibus nempe, ac foliis, incumbens herbis, & fruticulis, ita tamen ut ejus ortus dignosci nequeat. Planta enim est intricata, nudis sarmentis sibi invicem mixta, & convoluta, atque instar nubis aliis insidet herbis, quas adeo obtegit, ut dignosci nequeant.

Ut vero certus essem, an ortum haberet, sæpius præmium pollicitus sum, si quis ejus radices mihi ostendere posset, ipseque sæpius experimentum institui in fruticibus pusillis, ac vagis sarmentis, & stipitibus gaudentibus.

Plurimi igitur adtente inquirentes semper comperere-runt, nullibi terræ infixam esse, ac tuberculis subpositis solummodo ramis peregrinorum fruticum adhærere, cujus tubercula iterum tam frequentia erant, & undique dispersa, ut detegi non posset, quodnam primarium esset, ex quo ortum duceret. Adcurate autem adtendens concluderet quis unum maximum, ac vetustissimum esse, ex quo hæc plantula suum duceret ortum.

Cauliculi ejus crassitiem habent fili navigii, parum striati, intense virides, non lenti, sed fragiles, & intricati decurrentes. Ad latera alios emittunt breves cauliculos, qui capitula sustinent viridia sese aperientia in flosculos tripetalos albos, ac vix dehiscentes.

Fructus sunt baccæ vagæ, hic & illic solitariæ provenientes, sessiles cauliculis insidentes, paulo majores baccis Myrtillorum, pallide virentes plerumque, tandem fumei sunt coloris, rotundi, ac superius umbilicati.

Maturæ corticem gerunt externe tenuem, qui sponte dehiscit, ac nigricans exhibet granulum, paulo majus Pipere, interne medullam continens flavam, lentam, & insipidam.

Cauliculi interne concavi sunt, ac ramis fruticum insident, per quos prorepunt excrescendo, pedem piscis Polypi referentes, qui breves quasi sunt digiti, ex albicantibus verrucis compositi, quibus sese figunt istis ramis, ac nutrimentum ex peregrino capiunt corpore eodem modo, quo Viscum. Hinc tubercula hæc tanquam ejus radices censenda sunt, quæ per totum fruticem tam ample dispersa sunt, ut discerni nequeat, quænam primaria fuerit radix, ex qua primam traxit originem. Præter istos fructus dicunt quidam, alium insuper rarum fructum in hac aliquando reperiri planta, qui magnitudinem habebit Pangii nucis, ac parum spinulosus, qui inventorem felicem reddit, ita ut captivos reduceret hostes, quum in prædam exeat, sed tam raro obcurrit, ut apud nos Trifolium quadrifolium. Alii fabulantur, aliquando fortuito casu veram quoque detegi radicem, qua sese terræ inplantat.

Hæc fausta censetur detectori ad divitias conligendas, sed puto addendas esse plumas Cycni nigri, ac sanguinem Gryphis.

Nomen. Latine *Cussutha Indica*. Malaice *Dansidan*, & *Rambut Putri*, h. e. capillitium Principissæ, aliis *Daun Tali Tali*. Arabice ejus modi herba vocatur *Cuschut*, & *Cuschuta*, in officinis *Cascuta*, & *Cuscuta*. Inde Malai, & Molucci suum *Cussu* fecerunt, quod quatuor significat. Primo quodvis perplexum, & inpervium virgultum. Secundo lacum tali virgulto, & vepribus plenum. Tertio animal *Cuscum*, Malaice *Kussu*, Belgice *Koeskoes* dictum, quod in talibus locis, & villosis densisque arboribus habitat. Miraque naturæ dispositione apertam in ventre Crumenam habet, ubi fætus ejus formantur, & aluntur.

Quar-

XCI. HOOFDSTUK.

De Cussutha-Plant.

CUssuta *wast schier op dezelve manier, gelyk by ons in Eupora, te weten zonder wortelen, en bladeren, op andere ruigte, en Heesteren voortkomende, zonder dat men haren oorspronk bekennen kan. Want het is een verwerd gewas, met kale stengels door malkanderen, en om zig zelfs geslingert, en als een wolke op andere ruigten rustende, die het zodanig bedekt, dat men ze niet bekennen kan.*

Om nu verzekert te weezen, dat het geen merkelyke oorspronk heeft, zoo heb ik dikwils een prys opgezet, indien my iemant deszelfs wortelen konde betoonen, en het zelve geprobeert aan struiken, die kleen, en vry ydel van stelen nog waren.

Daar 't dan wakker op een zoeken ging, 't quam telkens daar op uit, dat het nieuwers in de aarde vast was, en met de ondergeschreeven vratjes, of pootjes, alleene aan de takken van vreemde heesteren hing, welkers pootjes dan weder zoo veele waren, hier en daar verspreid, dat men niet raden konde, welke het oorspronkelyke was. Echter naauw op lettende, zoude men besluiten, dat 'er een van allen het grootste, en oudste moeste zyn, daar dit gewas eerst zyn oorspronk afgenomen heeft.

De stelen zyn in de dikte van zeilgaren, wat gestreept, hoog-groen, niet taai, maar ligt om te breken, en verwerd door malkander loopende. Ter zyden geven ze andere korte steeltjes uit, en aan dezelven ziet men groene knoppen, die zig in kleene bloempjes openen van drie witte blaadjes gemaakt, die effen van malkander luiken.

De vruchten zyn rare besien, hier en daar enkeld voortkomende, zonder voetjes tegens haar steeltjes zittende, wat grooter als Myrthe-besien, de meesten tyd licht-groen blyvende, ten laatsten werden ze rookverwig, regt rond, boven met een naveltje.

De rype hebben van buiten een dunne schel, dewelke van zelfs openberstende vertoont een zwartachtige korrel, wat grooter dan Peper, binnen met een geelachtig merg, taai, en zonder smaak.

De stelen zyn van binnen hol, en zitten op de takken der beesteren, die ze bekruipen met eenige uitwassingen, de voeten van den visch Polypus gelykende, namentlyk korte vingers, van witachtige wratten gemaakt, waar mede zy haar aan de voornoemde takken vast zetten, en haar voordeel uit een vreemd lichaam trekken, op dezelfde manier als het Viscum doet. Dierhalven moet men deze pootjes, voor zyne wortels houden, die over den geheelen struik zoo verre verspreid zyn, dat men niet raden kan, welke de eerste hooft-wortel zy, daar hy zyn eerste begin van genomen heeft. Behalven voornoemde vruchten zeggen zommigen, dat 'er nog een ander rare vrucht somtyds aan dit gewas gevonden werde, die zoo groot zal zyn als een Pangy-noot, ook een weinig doornachtig, en den vinder gelukkig zal maken om gevangen te bekomen, als hy op den vyand roven gaat, doch hy is zoo raar te vinden, als hy ons de vierbladige klaver. Andere fabuleeren, dat men somtyds by rare gevallen ook de eigentlyke wortel zoude vinden, waar mede het in de aarde vast zy.

Deze houden ze voor gelukkig aan den vinder, om rykdom te vergaderen, maar ik betrouw, dat men de veeren van zwarte Zwanen, en bloed van Griffioenen daar by moet doen.

Naam. *In 't Latyn* Cussutha Indica. *In 't Maleyts* Dansidan, *en* Rambut Putri, *dat is* Princesse-*haair, andere* Daun Tali Tali. *Op het Arabisch werd diergelyke plant genaamt* Cuschut, *en* Cuschuta, *in de Apotheeken* Cascuta, *en* Cuscuta. *Daar van hebben de Maleyers, en Moluccanen hun* Cussu *genaamt, het geen vierderlei dingen beteekent. Voor eerst al het geen verwart is, en een ondoorgankelyk struike bosch. Ten tweede een meyr met zodanig boschen en bramen bezet. Ten derden het beste* Cuscus, *op het Maleyts* Kussu, *op het Duitsch* Koeskoes *genaamt, het geen op diergelyke plaatzen, en in wollige, en digte bomen zig onthoud. Het geen door een wonderlyke schikking van de natuur een open beurs draagt in den buik, alwaar de jongen geformeert, en gevoed werden.*

Ten

Quarto gramen aciculatum, campos, & loca sterilia obsidens, ejusque acuminata semina nominant, pediculos silvestres, qui vestibus adhærent. Quinto Belgi addunt gramen illud Caricosum, quod omnes patentes Colles, & Campos vestit, adeoque loca tali gramine plena, *Koeskoes* apellant.

Locus. In cunctis crescit fruticum speciebus, & arbusculis plerumque in litore, & circa ostia fluminum, præsertim vero amat *Fruticem Crocodili*, Malaice *Daun Boaya*, sique hunc adtingere nequeat, tum per Polypodium prorepit, cujus caules tuberculis suis ambit, & connectit, uti istius plantæ ramulum Cussutha obductum delineavi. Nota est hæc planta a Java usque per omnes Orientales insulas.

Usus. Apud Javanos, & Maleyenses multum adhibetur ad navigia ipsorum externe oblinienda, & pice obturanda, quod *Labbur* vocant; Hunc in finem tota hæc sumitur planta, quæ in aqua contunditur, & conteritur, donec puls fit viscosa, cui admiscetur copia quædam cribratæ calcis, donec puls fit tenax. Qua tam majora quam minora obducuntur navigia, ut ab aqua marina arceantur. Hæc autem puls tantum inservit defectu alius melioris materiæ, quæ ex Dammar Selan, seu Minjac Djarak cum calce mixta Javæ præparatur.

Viscositas ex istis cauliculis extracta cum rasura medullæ Calappi mixta, & per noctem rori exposita conducit ad caput obliniendum subsequenti die, quod post binas horas iterum abluitur, & instituitur, ut capillitium longum, ac densum excrescat, unde Malaiense obtinuit nomen. Malabarenses aliique incolæ primos ejus sumunt cauliculos, quos parum contundunt, & lacti ebutyrato infundunt, quod inde crassescit, quodque propinant ad ardorem in febribus aliisque calidis morbis inminuendum, vel aliis in casibus ad corpus refrigerandum.

Ternatenses volentes navigia sua oblinire, hanc coquunt plantam parum in aqua, cui cribratam addunt calcem, corticem arboris funicularis, ac longos fructus Lolaro, seu Mangi Mangi, quæ omnia simul contundunt, donec crassam conquirant pultem. In Banda isti succo admiscent tenuem calcem, folia, ac viscosum corticem *Caroe Baroe*.

In *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 44. Cussutha describitur sub nomine *Acatsja Valli*. Bracm. *Medica Tali.* Portugall. *Ramos Dasevi.* Belgice *Meervlecht-wortel.*

Ten vierden een naaldig, of puntig gras, de velden, en onvruchtbare plaatzen beslaande, en deszelfs puntige zaden, bosluizen genaamt, dewelke aan de kleeren vastbangen. Ten vyfden doen de Hollanders nog dat Snygras daar by, het geen al de opene heuvels, en velden bedekt, en noemen derhalve die plaatzen met zodanig gras bezet Koeskoes.

Plaats. *Het wast op allerlei beesteren, en laag geboomte, gemeenelyk op strand, en omtrent de monden van rivieren, inzonderheid bemind het 't boompje* Frutex Crodili, *op 't Maleyts* Daun Boaya, *en als het dit niet krygen kan, zoo loopt het over het weggras, om wiens stelen het zig met zyn pootjes vast maakt, gelyk ik een takje van 't zelve gras met de Cussutha behangen afgeteekend hebbe. Het is bekend van Java aan door alle Oosterse Eilanden.*

Gebruik. *By de Javanen, en Maleyers werd het veel gebruikt om hare vaartuigen van buiten te bestryken, en te pikken, 't welk zy* Labbur *noemen; Hier toe neemt men dit geheel gewas, stoot, en wryft het in water, tot dat het een slymerige pap werde, daar onder men een quantiteit fyn gesifte kalk mengt, tot dat het een styve pap werd, waar mede men dan zoo groote als kleene vaartuigen gestrykt, om voor het Zee-water bevryd te zyn. Doch is deze pap maar een noodhulpe, en aangenomen, by gebrek van andere beter materie, die men van Dammar Selan, of van Minjac Djarak met kalk gemengt op Java maakt.*

De slymerigheid uit de voornoemde stelen getrokken, met raspel van Calappus-pit gemengt, en een nagt in den dauw gestelt, diend om 's anderen daags het hooft daar mede te smeeren, 't welk men dan na een paar uuren weder afwast, om een digt, en lang haair te doen groejen, waar van het den Maleytschen naam heeft. De Malabaren, en andere Inlanders nemen de eerste stelen, kneuzenze wat, en doen ze in Karnemelk, die daar van dik werd, dewelke zy dan drinken, om de hitte in koorzen, en andere heete ziekten te verminderen, of by andere voorvallen het lichaam te verkoelen.

De Ternataanen willende hare vaartuigen bestryken, koken dit gewas een weinig op in water, daar by doende gesifte kalk, schorsse van Lond-boom, en de lange vruchten van Lolaro, of Mangi Mangi, alles onder malkander stootende, dat het dikwils een dikke pap werd. In Banda doen ze by den voorigen zap fyne kalk, bladeren, en de slymerige bast van Cajoe Baroe.

In Hort. Malab. part. 7. Fig. 44. *werd Cussutha beschreeven onder den naam van* Acatsja Valli. *Bramminees* Medica Tali. *Portugees* Ramos Dasevi. *In 't Neerduits* Meervlecht-wortel.

OBSERVATIO.

Hæc est Cuscuta Indica, rarius foliosa, flosculis spicatis hexapetalis, fructu coronato rotundo monospermo, *Ray tom.* 3. *p.* 55. & Cuscuta Indica flosculis albis stellatis *Mus. Zeyl. p.* 67. & *Thes. Zeyl. p.* 84. & Cuscuta baccifera Barbadensium a maritimis *Plukn. Almag. p.* 126. & *Phyt. Tab.* 172. *Fig.* 2. &c.

AANMERKING.

Dit is de Indische Cuscuta, zeer zelden bladdragende, met zesbladige geaairde bloempjes, met een ronde, gekroonde, een zadige vrucht van *Ray tom.* 3. *p.* 55. en Indische Cuscuta, met witte gesternde bloempjes van het *Mus. Zeyl. p.* 67. en de *Thes. Zeyl. p.* 84. en besdragende Cuscuta der Barbadensers aan strand wassende van *Plukn. Almag. p.* 126. en de *Phyt. Tab.* 172. *Fig.* 2. &c.

Finis Libri Noni, & Tomi Quinti.

Eynde van 't Negende Boek, en Vyfde Deel.

GEORGII EVERHARDI RUMPHII,

Med. Doct. Hanavensis, Mercatoris Senioris, & in Amboina Consulis, nomine PLINII INDICI celebris, & Membri Inlustris Societatis Academiae Naturae Curiosorum Germaniae,

HERBARIUM AMBOINENSE,

Plurimas conplectens Arbores, Frutices, Herbas, Plantas terrestres & aquaticas,

QUAE IN AMBOINA,

ET ADJACENTIBUS REPERIUNTUR INSULIS,

Adcuratissime descriptas juxta earum formas, cum diversis denominationibus, cultura, usu, ac virtutibus.

Quod & insuper exhibet

VARIA INSECTORUM ANIMALIUMQUE GENERA,

Plurima cum naturalibus eorum figuris depicta.

Omnia magno labore ac studio multos per annos conlecta, & duodecim conscripta libris.

Nunc primum in lucem edita, & in Latinum sermonem versa,

Cura & Studio

JOANNIS BURMANNI,

MED. DOCT. ET IN HORTO MEDICO AMSTELAEDAMENSI PROFESSORIS BOTANICI, ACADEMIAE CAESAREAE NATURAE CURIOSORUM SOCII;

Qui varia adjecit Synonyma, suasque Observationes.

PARS SEXTA.

AMSTELÆDAMI, Apud FRANCISCUM CHANGUION, HERMANNUM UYTWERF.

HAGÆ COMITIS, Apud PETRUM GOSSE, JOANNEM NEAULME, ADRIANUM MOETJENS, ANTONIUM VAN DOLE.

M. DCC. L.

HET
AMBOINSCH
KRUID-BOEK.

DAT IS,

BESCHRYVING

VAN DE MEEST BEKENDE

Boomen, Heesters, Kruiden, Land- en Water-Planten,

DIE MEN IN AMBOINA,

EN DE OMLEGGENDE EYLANDEN VIND,

Na haare gedaante, verscheide benamingen, aanqueking, en gebruik:

MITSGADERS VAN

EENIGE INSECTEN EN GEDIERTENS,

Voor 't meeste deel met de Figuren daar toe behoorende,

Allen met veel moeite en vlyt in veele jaaren vergadert, en beschreven in twaalf boeken,

DOOR

GEORGIUS EVERHARDUS RUMPHIUS,

Med. Doct. van Hanau, Oud Koopman en Raadspersoon in Amboina, mitsgaders onder de naam van *Plinius Indicus*, Lid van de Illustre *Academia Naturae Curiosorum*, in 't Duitsche en Roomsche Ryk opgerigt.

Nagezien en uitgegeven door

JOANNES BURMANNUS,

Med. Doct. en Botanices Professor in den Hortus Medicus te Amsterdam, Medelidt van het KEYZERLYKE QUEEKSCHOOL *der onderzoekers van de Natuurkunde;*

Die daar verscheide Benamingen, en zyne Aanmerkingen heeft bygevoegt.

SESDE DEEL.

Te AMSTERDAM, By FRANÇOIS CHANGUION, HERMANUS UYTWERF.

In 's HAGE, By PIETER GOSSE, JAN NEAULME, ADRIAAN MOETJENS, ANTHONY VAN DOLE.

M. DCC. L.

GEORGII EVERHARDI RUMPHII

PEREGRINATIO,

SIVE

ITER IN BRASILIAM.

Errores, variasque vias, multosque labores,
Lusiacasque urbes suggere, Musa, mihi.
Nam tu fida viae semper comes usque fuisti,
Et memori servas pectore quaeque loca.
Et quamvis patria cunctisque caremus amicis,
Nec duros casus, qui levet, ullus adest:
Tu tamen ausa sequi procul es terraque marique;
Nec subtracta mihi Pegasis unda fuit:
Tu partim pelago, partim vestigia terra,
Vel rate dignata es, vel pede nostra sequi.
O peregrinantes felices, queis comes ista
Contigit; haec curas, haec mala cuncta levat:
Rebus in adversis haec grata levamina praestat,
Praesentis casus inmemoresque facit.
Me quoque Musa levat, peregrinas inter agentem
Gentes, occiduus quas obit oceanus.
Ne tamen ignores, cur his in partibus errem;
Deserui patrios artis amore Lares.
Nam postquam teneros annos & sterile pectus
Excolui claris artibus Aönidum.
Inde Mathematicas genitor mihi tradidit artes,
Ad quas ingenium non mihi segne fuit.
Et jam de puero NATURAE arcana placebant,
Curaque discendi sedula mentis erat.
Claro Gymnasio fluvialis Hanovia nota est,
Hic colui Musas Palladiumque chorum.
Addideramque puer denis bis quatuor annis,
Constitui partes orbis adire novas.
Italiae splendor me, & fama gravissima dudum
Traxit, & illius spes mihi magna fuit.
Cum de Solmensi generoso stemmate natus,
Deque tribus minimus fratribus ille, Comes
Germanum repetit Batavis natale solumque,
Fratre Gryphensteniae sceptra tenente domus.
Agmine sub Veneto Chiliarchi munere fungi,
Et se pro Venetis bella parare refert.
Talibus instinctus mox illi jungere me sum
Ausus: pulcra patri fictaque verba dedit.
Firmam spondet opem, verique parentis amorem:
Sic patri natum perfidus ille rapit.
Et vidi lacrimas oculos profundere falsas,
O crocodilino sanguine nate Comes.
Collectis igitur populis hac fraude solerti,
(Indigenae plebis maxima turba fuit.)
Nobiscum repetit Belgas; nam dixerat illinc
Nos fore transvectos aequor in Adriacum.
Spem capimus: sequimur, quorsum ductamur ab illo,
Nec nobis structos sensimus arte dolos.
Ventum erat ad ripas Rheni, Wesela videtur,
Miscetur Rheno Lippius amnis ibi.

Cogimur ad ripam, ſex naveis ſcandimus omnes,
Gens Alemanna ſagax, quam male credis aquae!
Ulvoſum Rhenum delabimur amne ſecundo,
Ventos vidiſſes in mala noſtra citos.
Tranſimus BelgI celeri clara oppida greſſu,
Quaque duo ſectus cornua Rhenus abit.
Intramus Vahalim (ſic laevus dicitur amnis:)
Linquitur a dextra nobile Schenkii opus.
Adſequimur noſtro curſu ſic Rotterodamum,
Grandes nos capiunt ſex aliaeque rates.
Hic vero incipimus multo cum murmure, quando
Illa dies veniat, ſint & ubi illa loca;
Nos ut luſtremur, promiſſaque menſtrua dentur,
Nolumus aut noſtros inde movere pedes.
Nauta age, ſi nolunt, in littus ponito cunctos,
Non fallace fide miles, at aere meret.
Illi blanditiis ortos ſedare tumultus,
Suſpenſos vana ſpeque tenere viros
Usque parant: tandem nautarum vincimur aſtu.
(Sic non perniciem pectora caeca vident.)
Amſtelia, o Socii, quaeramus moenia, jactant,
Vos ibi luſtrabunt, debitaque aera dabunt.
Credimus: interea ſubducunt carbaſa lino,
Urbesque adſpicimus praetereunte rate.
Vah! quae deliciae! quae gens in pace locata!
Perpetua hic requies, & bona vita viget.
Has nitidas urbes fuerat mea ſumma voluptas
Viſendi: pedibus ſed mora navis erat.
Perfidus ille mihi quamvis promiſerat ante,
Ut via, quam vellem, ſemper aperta foret.
Neglexi ſed & hoc, quia me ſpes vana trahebat,
Itala poſt paucos adſpicere arva dies.
Fortiter adſuevi potuque ciboque marino,
Et ſalſamentis usque refertus eram.
Sic male contenti Belgarum linquimus urbes,
Irriguum pratis Torcariamque locum.
Harlemicoque ſinu ſuperato, nobile portu
Spardamum recipit; nec mora, vela damus:
Intramusque ſinum pelagi, vernacula gentis
Suyrum, Suydericum vel mare lingua vocat.
Amſteliae tandem proris adlabimur Urbi,
Hic nos deceptos ſenſimus eſſe viros.
Nam neque luſtramur, promiſſa diuque negantur,
Praetereunt puppes, urbs quaſi nulla foret.
Quid nunc conſilii? patienter cuncta feremus:
Germani fuimus: perdita turba ſumus.
Cum Titan ſubiiſſet aquas, Enchuſia nobis
Tangitur, Eöis navibus illa patet.
Nox ubi tranſierat, coelumque rubeſcere primo
Caeperat, ulterius pinea texta meant.
Occiduas Batavae terrae quod verberat oras,
Inſula prima jacet Texela porta maris.
Venimus huc poſtquam, plures offendimus illic
Navibus inpoſitos, pro Venetoque duce:
Sed non de noſtris oriundi gentibus, illos
Nutrierat pulchra Gallia gente ferax.
Jungimur his, omnesque ſimul cuſtodia ſervat
Texelicos Batavi militis ante ſinus.
Bis decies Phoebus ſolitos iteraverat orbes,
Linquendi portus aura ſecunda venit.
Tres veniunt valido praeſtantes robore puppes,
Quae capiunt omnes in ſua texta viros.

Oſten-

Oſtentat Claſſis Praefectum prima carina,
 Auriacus Princeps dicta ſecunda fuit.
Tertia jam longe tumidis adſueta procellis,
 Dicta *niger corvus*, quod volet inſtar avis.
Haec decies ſocios abiegna ventre ducentos
 Clauſit in anguſto corpora multa loco.
Cetera gens ſcandit reliquas, mercesque ferentes
 Se junxere duae per freta longa rates.
Omne dehinc velum dubiae committitur aurae,
 Inque patens aequor concava puppis abit.
Mox ſua vela *Niger corvus* ſubducit in altum,
 Avolat: ex oculis cara recedit humus.
Cara vale tellus; mihi ſaepe optabere tangi,
 Hac grave erit longo tempore nave vehi.
Saepe tamen nobis ſolatia fingimus ipſi,
 Et minus adverſum ſpes mare vana facit.
Inſula in Ionio magno eſt antiqua Zacynthus,
 Italiae nautis Zantha vocata novis.
Huc nos venturos Batavus promiſit: at iſta
 Forte ſub auſtrinis eſt ſita Sancta polis.
Nam numquam noſtrae tetigiſſent Itala puppes
 Littora; nec Veneti nos petiëre Duces.
Sed longe diverſa (velut res ipſa probavit)
 A noſtro fuerat terra premenda pede.
Sub Notiis ſignis, Aequatorisque calore,
 A ſupero tellus Orbe remota jacet.
Braſiliam dixere novi, nuperque retecta
 Ad nos ignotas per mare miſit opes.
Quae tamen imperium teneat, ſtant bella duabus
 Gentibus, indigenos utraque cenſet agros.
Luſiacus partem miles ſibi vindicat Auſtri,
 Imperii ſedes arida Paragui eſt.
Egelidum boream verſus ſe Belga locavit,
 Pharnamboccaeâ tutus in arce latens.
Plurima jam periit gens Europaea, per hujus
 Ardentes aeſtus innumerasque feras.
Littore, non dubium, nos depoſuiſſet eodem,
 Quo ſocios reliquae, tertia noſtra ratis.
Denique firmatis animis nos credimus alto:
 Poſcentes ad opem ſupplice voce Deum.
Sed primo vultu mihi erat Neptunus iniquus,
 Nam nocet hoſpitibus Tethyos aura novis.
Sic & inadſueta vitiatum corpus ab aura eſt,
 Nec patitur vires languor habere ſuas.
Os hebes eſt, poſitaeque movent faſtidia menſae,
 Officii & ſtomachus neſcius ipſe ſui.
Interea Navis ſtrepitantes excitat alas,
 Et repetit ſolitas flamine pulſa vias.
Jam multos annos per aquas fuit illa vagata,
 Notus Neptuno jam bene *corvus* erat.
Sive opus eſt velis, minimam bene currit ad auram:
 Sive opus eſt armis, fulmina larga jacit.
Et comites volucri poterat quia vincere curſu;
 Eſt facere invitas ſaepe coacta moras.
Nam ſimul inplerant Aquilones vela ſecundi,
 Haud mora de Batavis claſſis abivit aquis.
Reſpicit a laeva Flandros, junctosque Brabantos:
 Candida ſed quaenam littora dextra videt?
An albas arces, caſtellave candida cerno?
 An juga brumali quae nive tecta latent?
Non; ſed cretaceas rupes, quibus Anglia cincta
 Cognomen nacta eſt Albion inde ſuum.

Icciacas cautes tranſimus in ore Canalis
Britanno dantes lintea vela mari.
Liquimus a laeva jam Gallica Littora paene,
Deque Aquitanniacis vela dabamus aquis.
Tantos fert victus alimentaque nautica navis,
Poſcere quanta queat, qui modo ſanus erat.
Defuit hic numquam ptiſana & biscoctus, aſellus,
Zythus, Butyrum, perna ſalita, fabae.
Noxia valde tamen cunctis fuit aura marina;
Et cunctos artus languor habebat iners.
Nauſea cum crebro vomitu, fluxuque per alvum,
Fortiter infringit corpora cuncta virûm.
Accedit linguae virus, nec non Scelotyrbe;
Haec crurum, prior eſt oris amara lues.
Hei mihi! qualis erat ſtatus hic, miſerandaque vita:
Nulli ſperatur terra nec ulla ſalus.
Hic ſe quadrupedem facit, alter funibus haeret:
Hic miſere clamat: deſuper ille cadit.
Ille famem queritur, poſitam tamen abjicit offam:
Nec ſatis aegrotis hic cibus aptus erat.
Si quis adhuc (ſed paucus) erat paullisper alacris,
Fit curans aegros aeger & ipſe cito.
Eſt dirus morbus, quum lingua incenditur aeſtu,
Luridaque adparet, moxque loquela perit.
Tempore, quo coelum ſolito verſatur in axe,
Si non curetur, mors properata venit.
Sed male curato, tacito languore tabentes
Ad Stygis umbroſam multi abiere domum.
Mortuus absque mora tumidas jactatur in undas;
Exequiasque facit machina grande tonans.
Mille ferae Oceani coëunt, avidoque palato
Diripiunt mediis putre cadaver aquis.
Tubere dente minax, & pilis Carcharus aſper,
Et quae ſunt vaſti grandia monſtra maris.
Agmina poſt puppem, praedam ſperantia, ducunt,
Gaudentque humanos dilacerare toros.
O quanto melius, fato ferrove cadentem
In ſolitâ moriens ponere corpus humo!
Et mandare ſuis aliqua, & ſperare ſepulcrum,
Et non aequoreis piſcibus eſſe cibum.
At ſimul Hispanum pervenit claſſis in aequor,
Et qua Callaicus Dorida cernit apex.
Protinus emiſit mutatas Aeolus auras,
Percutitur rapido prora repente noto.

HERBARII AMBOINENSIS LIBER DECIMUS.

De Herbis agens silvestribus promiscue.

AMBOINSCH KRUID-BOEK. HET TIENDE BOEK.

Handelende van de Wilde Kruiden door malkander.

CAPUT PRIMUM.

Cyperus rotundus. Teckee.

IN describendis herbis silvestribus talem sequemur ordinem, ut hæ cuivis fere obcurrant, si modo Amboinæ regionem permearet ab uno litore ad aliud.

Exempli gratia si quis e domo procedat, statim obvium inveniet gramen, talesque herbas, quæ circa hominum ædes, in hortis, ad vias publicas, & ad oras cultorum agrorum crescunt.

Dein procedentes inveniemus illas, quæ in agris & collibus proveniunt, ac sensim adscendentes ad montium cacumina, & ad valles sub hisce sitas lustrabimus illas, quas Amboinæ desertum ibi abscondidit. Dein in libro undecimo subito descendentes ad alteram litoris partem, deveniemus circa ostium majoris fluminis, ac tales videbimus herbas, quæ in paludibus & humidis crescunt locis, immo in ipsa fluminis aqua, & ad oram ipsius maris, ac proinde in ipsa proveniunt aqua marina, quibus determinabimus ac finem inponemus herbis Amboinæ terrestribus, in subsequenti dein libro procedemus porro in ipsum mare, ubi videbimus, quas plantas alius tamen naturæ hoc in suo foveat & alat gremio.

Inter gramineas herbas, quas statim pedibus calcamus, quum eximus, primum locum tenet *Cyperus*, qui hisce ac plerumque in omnibus Orientalibus regionibus tanquam vulgare nobis inservit gramen, utpote qui cunctas obtegit plateas, desertos hortos, ac humiles campos, licet multæ aliæ graminum obcurrant species, quarum quasdam in subsequentibus describemus.

Cyperus forma sua potissimum cum illo convenit, quem Europæi describunt Herbarii, sed aliquid tamen peculiare in hoc detegitur, quod dein patebit.

Vulgarem sequentes modum dividimus eum in tres primarias species, cuivis autem peculiare tribuemus Caput, estque primo rotundus, secundo longus, ac tertio dulcis.

Cyperus rotundus est odoratus vel inodorus. Atque odoratus iterum duplex est, primo bulbosus, qui femina censetur. Secundo floridus, ac plerumque bulbis destitutus, qui mas habetur, cum quibusdam spuriis speciebus huic capiti subnexis.

Primo *Cyperus rotundus bulbosus*, sive *legitimus* gramen est, nil nisi folia gerens, quæ tenuissima sunt, tenera, & longa, quæ vulgo cum Porri foliis comparantur, neque rugosa, neque acuta, culmum lata, spithamam longa, sed in iis, quæ ad vulgares crescunt vias, breviora, & ad internam partem profunde percurrente & trigono sulco notata, qui inferius acuto protuberat dorso, folia hæc octo, decem, vel duodecim simul locantur in orbem posita & rotundo insidentia petiolo, qui culmum crassus est, atque unum alterumve pollicem altus, quique compositus est ex ipsorum involucris.

Inferius durum profert capitulum, ex quo undique dependent paucæ, tenues & fragiles fibrillæ, præter has ad latera excrescunt bina plerumque crassiora fila, quæ parvos sustinent bulbulos, atque ex hisce iterum alia tenuia sed firma fila ex nigro fusca instar fili ferrei, atque ex iis ad palmæ circiter latitudinem a prioribus

EERSTE HOOFDSTUK.

De ronde Cyperus.

OM de wilde Kruiden te beschryven zullen wy zodanige ordre houden, die men ten naasten by vinden zoude, als men het land Amboina dwars overginge van het eene strand tot aan het andere.

By exempel, als wy den voet ten huize uitzetten, zullen wy ten eersten ontmoeten het gras, en alle zodanige kruiden, die wy omtrent der menschen woningen, in de hoven, aan de wegen en kanten van gebouwde landen zien wassen.

Daar na voortstappende, zullen wy ontmoeten het velt en heuvelen met hunne kruiden, en allenkskens opklimmende tot de toppen der bergen, en de daar onder gelegene valleyen, zullen wy bezien, wat de Amboinse wildernis aldaar verborgen heeft; daar na in 't elfste Boek schielyk wederom dalende, zullen wy uitkomen aan de andere zyde op strant, omtrent de mond van een groote Rivier, en beschouwen zodanige kruiden, die aan moerassen en vogtige plaatsen, in 't water zelfs zoo van de Riviere als op den voorsten wal van de Zee, en dierhalven in Zeewater zelfs wassen, waar mede wy de Amboinse landkruiden en planten zullen verlaten, en onze afscheid daar van nemen, om ons in 't volgende Boek wat verder op Zee te begeven, en zien, wat voor planten van een andere aart in haar boezem berustende zyn.

Onder de grasgeslagten, waar op wy ten eersten moeten trappen, als wy uitgaan, heeft den voorrang den Cyperus, *dewelke hier te lande, en meest in deeze Oostersche Eilanden ons voor gemeen gras verstrekt, dat alle straten, verlatene tuinen, en lage velden bedekt: hoewel 'er nog veele andere zoorten van gras onder lopen, waar van wy in 't volgende maar eenige beschryven zullen.*

De Cyperus *komt in gedaante meest overeen met den geenen, die de Europise Kruidboeken beschryven, dog heeft nog iets byzonders, gelyk in 't vervolg blyken zal.*

Wy deelen hem na de gemeene gewoonte in drie hoofdgeslagten, gevende yder een byzonder Hoofdstuk, te weten de eerste is rond, de tweede lang, en de derde zoet.

De ronde Cyperus *is of welriekent, of niet riekent. De welriekende is wederom tweederlei, als een knobbel of klierägtige, die men voor het wyfken hout. II. Bloeijende en meest zonder klieren, die men voor het manneken hout, met nog eenige bastaart-zoorten, agter aan dit Hoofdstuk te vinden.*

1. Cyperus rotundus bulbosus sive legitimus, *is een gras, niet dan bladeren dragende, zeer smal, teer, en lang, die men in 't gemeen met de Porreybladeren vergelykt, gants niet ruig nog scherp, een stroobalm breed, een span lang, maar aan de gemeene wegen korter, aan de binnezyde met een diepe doorgaande en driezydige geute, die beneden met een scherpe rugge uitbuilt. Deze bladeren staan ägt, tien of twaalf by malkander rontom een ronde steel, een stroobalm dik, en een duim of twee hoog, dewelke van hare omwindzelen gemaakt is.*

Aan 't onderste heeft zy een hard hoofdeken, daar aan rontom weinige dunne en brosse vaselingen hangen. Behalven dezelven gaan een of twee dikkere draden ter zyden, daar aan men kleine knobbelen vindt, en uit dezelve al weder andere dunne, dog styve draden, zwart bruin, als een yzerdraatje, en aan dezelven omtrent een hand-

ribus alius iterum bulbus, ac sic porro ad quartum vel quintum in uno ordine, non directe in terram penetrantes, sed oblique prorepentes, quique sub terræ superficie locantur, alias emittunt plantulas, ita ut totus stolo ad spithamæ latitudinem in diametro per hæc firma fila sibi nectatur.

Hi bulbi seu glandulæ illam constituunt aromaticam hujus graminis partem, quæ *Cyperus* proprie vocatur, inæqualis magnitudinis & formæ. In Java enim, Baleya, aliisque regionibus, ubi solum est pingue, ac multa colitur Oryza, hæ radices semi digiti longitudinem obtinent, quædam minimum digitum longæ & crassæ sunt, in hisce vero insulis maximæ Nucum avellanarum magnitudinem obtinent, ac siccæ pallide russum contrahunt colorem. Ipsarum odor & sapor gratus est & aromaticus cum levi amaritie & adstrictione, os grato replentes odore.

Reliquæ harum plantarum partes inodoræ & insipidæ sunt, ac tantummodo gramineæ. Hi foliorum fasciculi nunquam culmum vel semen proferunt, qua in re cum Europæo Cypero non conveniunt, sed senescentes decidunt, & suas proferunt plantas per proles suas copiosas laterales, immo bulbuli seu glandulæ cum extractis radicibus projectæ ubique progerminant, ubi terram tangunt, ac minimus bulbulus tritici grani magnitudinem habens, qui in terra remanet, de novo propullulat, ita ut difficile exstirpari possit hæc planta, ubi semel excrevit.

Dura fila non glandulas perforant, licet ipsis firmissime nexa sint, ita ut glandularum substantia homogenea sit.

Secundo *Cyperus floridus* mas habetur Cyperi, seu potius *Gramen cyperoides*, ejus enim radix nullas vel paucas admodum sustinet glandulas, suntque fibrillæ simplices, fuscæ, & circinnatæ, quæ tamen odoratæ sunt, si recentes extrahantur, sed nullum habent aromaticum saporem, & aliquando unus alterve in iis conspicitur bulbulus, argumento adsinem esse Cypero.

Folia sunt uti in priore, sed paulo breviora, totaque planta humilior est, uti & plerumque in plateis & viis obcurrit, ex centro fasciculorum foliosorum tenuis excrescit rectus obscure virens & glaber culmus, junceus, trigonus, ac raro quadragonus, semi pedem altus vel paulo major, & crassior filo velorum, in vertice sustinens tria angusta folia, in triangulo directe posita, breviora & angustiora illis ipsius plantæ, atque inter hæc alia minora locantur, quæ superius multos sustinent paleaceos Corymbos supra sese invicem extendentes, ex acutis cellulis & squamulis constantes, ex viridi & fusco colore mixtos, in quibus semen latet, ita ut squamosæ plumæ flores ac semina hujus plantæ constituant.

Tales floriferi culmi bini ternive ex unica propullulant radice, quæ sub terra neutiquam prorepit instar prioris, sed per deciduum multiplicatur semen.

Tertio *Cyperus inodorus* proprie est herba litorea, omnibus partibus major binis prioribus. Radices ejus sunt oblongæ glandulæ instar felliculæ bilis piscium, externe fuscæ seu russæ, & pelliculis siccatorum foliorum obsitæ, digiti articulum longæ, longissima autem sub primaria locatur planta, ad utrumque latus filum emittit crassum, & ad sex digitorum substantiam circiter similes conspiciuntur glandulæ, sed paulo rotundiores prioribus, aliquando binæ ternæve simul, ac præter ista fila aliæ excrescunt tam crassæ quam tenues fibrillæ terram perforantes, sed nullas sustinentes glandulas, fibrillæ enim glanduliferæ semper oblique prorepunt.

Quævis porro harum glandularum, quum non profunde sub terra locantur, in summo fasciculum gerit foliosum, qui crassum constituit culmum, transversalem palmam altum, quique in decem vel duodecim folia sese expandit. Hæc autem multo longiora sunt prioribus, binas spithamas longa, immo longiora, pauloque latiora, simplicem referentia canalem, per angustissimas oras, & dorsum inferius acutum, nunquam flores vel semina emittentia instar primæ speciei. Substantia glandularum interior durior & siccior est, aromatico odore & sapore fere destituta, sed maxime amara est & adstringens, unde & illæ non colligantur vel servantur.

Nomen.

handbreed van de vorige al weder een andere knobbel, en zoo vervolgens tot vier of vyf in eene rye, niet regt in de aarde nedergaande, maar dwars kruipende, en die het risch der aarden naast komen, schieten andere plantjes uit, zoo dat men een geheele stoel van een span in de rondte door deeze styve draden aan malkander vast vindt.

Deeze knobbelen of klieren zyn dat speceryagtige deel van dit gras, 't welk men Cyperus *eigentlyk noemt, van ongelyke grootte en gedaante. Want op Java, Baly, en andere landen, daar een vette grond is, en veel Ryst geteelt werd, zyn deeze wortelen een halve vinger lang, sommige ook een pink lang en dik, maar in deeze Eilanden zyn de grootste als hazelnoten, de meeste deel kleinder, sommige ront, sommige langwerpig, scheef, bogtig, en met eenige stompe einden van de hairige draden bezet, waar door zy stekelig schynen, van buiten zwart bruin, of zwart aardverwig, van binnen wit en hardagtig als hazelnoten, dog de droogen besterven ligt ros. Haren reuk en smaak is lieffelyk en speceryagtig, met een kleine bitterheid en t'zamentrekkinge, den mond met een goede geur vervullende.*

De andere deelen van deeze planten zyn zonder reuk of smaak, alleen grasagtig. Deeze bossen van bladeren brengen nooit steel of zaat voort, waar in ze met de Europische Cyperus niet overeen komen, maar oud geworden vallenze af, en teelen hare planten voort door hare veele afzetsels ter zyden, ook de klieren, die men met de uitgetrokke wortelen wegsmyt, schieten overal uit, daar ze de aarden raken, en het minste knobbeltje als een gerste korl, 't welk in de aarde overblyft, schiet wederom uit, zoo dat het moejelyk uit te roejen is, daar het eens henen komt.

De harde draden gaan niet door de klieren, hoewel zy daar zeer aan vast zyn, zoo dat de substantie der klieren eenparig is.

II. Cyperus floridus, *bloeyende* Teckee *hout men voor het manneken van Cyperus, of veel meer een* Gramen cyperoides, *want de wortel heeft geen of weinige klieren, bestaande uit enkel bruine en gekrulde vaselingen, die egter welriekende zyn, als men ze vers uittrekt, maar zonder speceryagtige smaak, en zomtyts ziet men hier en daar een klein kliertje daar aan, als een klein bewys, dat het uit de maagschap van* Cyperus *is.*

De bladeren zyn als aan 't voorgaande, dog wat korter, en het geheele gewas blyft lager, gelyk 't gemeenelyk op de straten en aan de wegen gevonden wert. Uit het midden van de vergaderde bladen schiet een dunne regte donker groene en gladde steel op, biesagtig, driekantig, en zelden vierkantig, een halve voet hoog, of wat meer, en wat dikker dan een zeildraat, dragende op zyn top drie smalle bladeren, regt in een drieboek staande, korter en smalder dan die van den struik, en tussen beiden nog andere kleinere, en boven op veele kafagtige trosjens, het eene boven 't ander uitsteekende, van spitse huisjens en schubbekens gemaakt, uit den groenen en bruinen gemengt, daar in het zaat schuilt; zoo dat de schubagtige pluimpjes voor 't bloeizel en zaat verstrekken.

Zulke bloeijende steelen schieten twee of drie uit eene wortel, die onder de aarde geenzints kruipt gelyk het vorige, maar door het uitgevalle zaat zig vermenigvuldigt.

III. Cyperus inodorus: *Niet riekende* Teckee *is eigentlyk een strandgewas, aan al zyn deelen grooter dan de beide voorgaande: de wortelen zyn langwerpige klieren als galblaasjes van vissen, mede bruin of ros van buiten, en met velletjens behangen van de droge bladeren, een lid van een vinger lang, en het langste is onder den hooftstruik; ter weerzyden schiet het een dikken draat uit, en omtrent zes vingeren verder ziet men diergelyke klieren, dog wat ronder dan de vorige, zomtyts ook twee en drie aan malkander; en behalven de voornoemde draden schieten ze nog andere, zoo dikke als dunne vaselingen in de gront, maar daar en komen geen klieren aan, want de klierdragende kruipen altyt over dwers.*

Ieder nu van deeze klieren, vermits ze niet diep onder de gront leggen, draagt aan zyn opperste een bos bladeren, t'zamen een dikke steel of halm uitmakende, een dwershant hoog, en in tien of twaalf bladeren zig verdeelende. Deeze zyn veel langer dan de voorgaande, twee spannen lang en meer, ook wat breeder, schier niet dan een enkele geute gelykende, of met zeer smalle randen, en van onderen een scherpe rugge, brengende nooit bloemen nog zaden voort, gelyk de eerste zoorte. De klieren hebben van binnen een harder en droger substantie, schier zonder speceryagtige reuk of smaak, maar merkelyk bitter en adstringerent, daarom men ze ook niet bewaart nog vergaart.

Naam.

Nomen. Hæ radices generaliter vocantur *Cyperus,* Plinio *Juncus anguloſus & triangularis.* Cornelio autem Celso *Juncus quadratus*, forte quod in Græcis regionibus quadrangularem ipſum viderit; Hæc primaria ſpecies dicitur *Cyperus rotundus*, ac prior *Cyperus rotundus odoratus*, ſeu *Cyperus legitimus.* Malaice, Javanice, & Baleyce *Tecke*, *Teckey*, & *Tickee.* Amboinice *Laupa*, Sinice *Taubyo*, h. e. odorata faba, Maccaſſarice *Rucu*, Ternatice *Tacki.* Altera ſpecies vocatur *Cyperus floridus*, ſeu *Gramen Cyperoides*, Malaice *Teckee lacki lacki*, quum mas hujus ſpeciei cenſetur. Tertia ſpecies dicitur *Cyperus inodorus*, ſeu *maritimus.* Malaice *Tecke Pantey*; Amboinice *Laupa Layn.*

Supra libro octavo innuimus veteres ſub Cypero multas comprehendiſſe bulboſas ac nodoſas radices, exempli gratia per minorem ſeu vulgarem Cyperum intelligunt deſcriptum. *Cyperus Babylonicus* putatur fuiſſe *Galanga minor*, ac forte etiam *Zedoaria*, ac *Zerumbet*, *Cyperus Indicus* eſt *Curcuma.*

Locus. Prima ac ſecunda ſpecies creſcunt, uti dictum fuit, ubique circa hominum ædes, in plateis, circa arva, ac præſertim in deſertis hortorum areis, ut & ad arenoſas fluminum ripas; maxima & elegantiſſima reperitur Javæ in cultis agris, qui aliquamdiu vacui fuere, præſertim in Oryzæ campis parum elevatis. Tertia ſpecies in planis & craſſa arena refertis creſcit litoribus, ubi longis ſuis radicibus arenam perforat, & oras aquæ marinæ obtegit.

Uſus. Primæ ſpeciei radices tantum in uſu ſunt, glandulæ nempe ejus aromaticæ, quæ ab adhærentibus depurantur filis, ipſarumque pellicula ex fuſco nigra parum abraditur, quæ dein ad ſolem vel in fumo ſiccantur, & dein in ciſtis aromaticis ſervantur, & cum aliis venduntur. Javani enim & Baleyenſes eas multum adhibent & admiſcent odorato unguento *Bobori* dicto, duplex ac fere ſibi obpoſita in hiſce radicibus detegitur qualitas, recentium enim decoctum adtenuantem, penetrantem, & diureticam poſſidet virtutem, ſiccata autem & in pulverem redacta radix eſt adſtringens, exſiccans & quodammodo conſtipans, atque ejus operatio ſequenti obſervatur agere modo.

Recentes enim radices contuſæ potionibus adduntur & decoctis, quæ præparantur pro Hydropicis, ut aqua e corpore eliminetur, vehementer enim urinam expellit, Nephritidem tollit, & calculum ſolvit, quum herba Pancaga, ut & turiones ſeu acuta capitula radicum Caricis Lala addantur.

Simplex ipſarum decoctum in mulieribus menſtrua quoque provocat, fluoremque album expellit, ita ut dein ceſſet.

Sinenſes Medici ſiccatas abluunt radices in aqua, quas dein coquunt, ac propinant contra Aſthma & tuſſim convulſivam.

Bontius libr. 6. *cap.* 43. teſtatur *Cyperum rotundum* Javæ in decoctis adhiberi ad urinam & menſtrua movenda, ac ſimul ut exſiccentur omnes ſuperflui humores aquoſi, uti in Beriberi frigida & Hydrope. In Noſocomio Bataviæ tum temporis ſal etiam quoddam præparabatur ex hiſce radicibus, quod bonum præſtabat effectum in ulceribus malignis & humidis pedum, unde caro ſpongioſa & ſuperflua conſumebatur & exſiccabatur, uti in Europa id perficitur per radices haſce ſiccas, & in pulverem redactas, atque in equorum morbis ipſorum pabulo hic pulvis itidem admiſcetur, uti id fit in Zeylona aliiſque veteris Indiæ locis, unde reconvaleſcunt.

In *Rocheſortii Hiſtor. Antill. Cap.* 11. legitur, *Rotundum Cyperum* in Charibæis inſulis creſcere elegantiſſimam & maximam, odoratamque inſtar Iridis radicis, ubi & parturientibus exhibetur ad partum facilem reddendum, quod & ibi expertum habetur remedium.

Hodueg Ægyptiacum multum ad Nilum creſcens, & a *Proſpero Alpino* deſcriptum *rotundus* quoque eſt *Cyperus*, nigricantes gerens radices ſeu bulbulos, Olivæ magnitudinem habentes, plures ſimul ex capillaceo dependentes ortu, qui odorati acrem habent ſaporem, ſed dicit caulem producere anguloſum, qui ſeſquipedem altus eſt, & folia gerit ſtelliformia, ſeu inſtar ſtellæ extenſa, ex quibus ſpicæ quædam excreſcunt,

Naam. *In 't generaal noemt men deze wortelen* Cyperus; *by* Plinius Juncus anguloſus, & triangularis. *Maar by* Cornelius Celsus, Juncus quadratus; *misſchien om dat hy die in de Griekſe landen vierkantig gezien heeft. Dit eerſte hooftgeſlagt hiet* Cyperus rotundus, *en daar van de eerſte zoorte* Cyperus rotundus odoratus, *of* Cyperus legitimus, *in 't Maleits, Javaans, en Baleits* Teckee, Teckey *en* Tickee: *op Amboin* Laupa, *in 't Chinees* Tauhyo, *dat is welriekende bone*; *in 't Macaſſaars* Rucu; *op Ternaten* Tacki. *De twede zoorte* Cyperus floridus *of* gramen Cyperoides, *in 't Maleits* Tecke lacki lacki, *om dat ze 't voor 't manneken van dit geſlagt houden. De derde zoorte* Cyperus inodorus, *of* maritimus, *in 't Maleits* Tecke Pantey, *op Amboin* Laupa Layn.

Boven in 't agtſte boek hebben wy gezegt, dat de ouden onder Cyperus veelderlei knobbelagtige wortelen verſtaan hebben: by exempel door de kleine of gemene Cyperus verſtaan zy de zoo even beſchreven: Cyperus Babylonicus *wert geoordeelt de* Galanga minor *geweeſt te zyn, en miſſchien ook de* Zedoaria *en* Zerumbet, *Cyperus Indicus is de* Curcuma.

Plaats. *De eerſte en twede zoorte waſſen, als gezegt is, overal en rontom de woningen der menſchen, als op de ſtraten, rontom de erven, en inzonderheid in de tuinen op de verlatene bedden, en aan de zandige oevers van de rivieren. De grootſte en ſchoonſte vint men op Java in de geboude landen, die een tyd lang braak leggen, inzonderheid op de Ryſtvelden, die wat verheven zyn. De derde zoorte waſt op vlakke en grofzandige ſtranden, met hare lange wortelen in het puere zant kruipende, en de randen des Zeewaters bekleedende.*

Gebruik. *De wortelen van de eerſte zoort zyn alleen in gebruik, te weten de ſpeceryagtige klieren, dewelke men van de aanhangende draden zuivert, de zwart bruine ſchellen wat afſchrapt, in de zonne of rook droogt, en dan in de kruitdozen onder andere ſpeceryen verkoopt. Want de Javanen en Balyers gebruiken ze veel onder hare welriekende zalve* Bobori *genaamt, men bevint tweederlei en ſchier ſtrydende eigenſchappen in deze wortel, want het afzietzel van de verſche heeft een dunmakende, doordringende, en dryvende kragt; maar de gedroogde en gepulveriſeerde wortel is zamentrekkende, opdrogende, en eenigzints ſtoppende, hier uit bevint men zyne werking aldus.*

De verſche wortelen gekneuſt werden gedaan in de dranken en decoctien, die men bereid voor de waterzugtige, om de zugt uit den lyve te voeren. Zy dryft ook de piſſe geweldig, zet af het graveel, en dryft den ſteen, als men 't kruit Pancaga en de ſpitſe wortelen of eerſte uitſpruitzels van 't Snygras Lalan daar by doet.

De enkele decoctie verwekt by de vrouwen ook hare maanſtonden, en zet af den witten vloet, dat hy daar na ophoude.

De Chineeſe Doctoren waſſchen de gedroogde wortelen in water, koken ze, en drinken ze tegen de engborſtigheid en kinkhoeſt.

Bontius Lib. 6. Cap. 43. *getuigt, dat de* Cyperus rotundus *op Java in de decoctien gebruikt wert om de Uryn en maanſtonden te dryven, en met eenen op te drogen, alle overtollige wateragtigheid als in de koude Beriberi en Waterzugt. In 't Hospitaal op Batavia plagt men doenmaal ook een zout te bereiden uit deze wortelen, 't welk goede effecten dede in de quaadaardige en vogtige Ulceratien der benen, het overtollige vleeſch daar inne te verteeren en dan op te drogen, gelyk men in Europa met de droog gepulveriſeerde wortelen doet, in de zeerigheid der paarden ook onder 't voeder te eten geven, gelyk op Ceylon en andere plaatſen in oud Indien, waar van ze wel varen.*

In de Rocheſortſche *Hiſtorie van* Antill. Cap. 11. *vint men, dat den ronden* Cyperus *in de Charybiſſe Eilanden ook waſt zeer ſchoon en groot, welriekende als Iriswortel, waar van ze aldaar de barende vrouwen ingeven, om een ligte geboorte te maken, en houden zulks voor een beweerd middel.*

Hodueg *van Egypten veel in de Nyl waſſende, en van* Prosper Alpinus *beſchreven, is ook een ronde* Cyperus, *met zwartagtige wortelen of knobbelen, zoo groot als Olyven, veel t'zamen van een hairsgewys beginzel hangende, welriekende en ſcherp van ſmaak, maar hy zegt, dat het een kantige ſteel draagt, anderhalf voet hoog, en daar op ſtersgewyze uitgebreide bladeren, waar uit zommige aairen ſpruiten met grasverwige zaden, waar in het wederom*

creſcunt, ſemina gerentes graminei coloris, qua in re iterum ab Indico differt: Binæ aliæ ſpecies, quantum ſcio, non ſunt in uſu.

Obſervavi quoque pulverem ſiccarum radicum, quæ facillime in pulverem redigi poſſunt, maximum adferre ſolamen in prorepentibus ulceribus, præſertim oris, quum ipſi inſpergatur, atque os cum ejus decocto colluatur.

Graminea ſubſtantia binarum priorum ſpecierum minutim conſcinditur, qua gallinæ & galli gallinacei paſcuntur, qui caveis includuntur, uti multi Indi hac alunt gallos ſuos propugnatores, cui & Oryzam admiſcent. Si canes torminibus alvi vexantur, ac gramen vulgare caninum adquirere non poſſunt, quævis comedunt Teckee, ſed potiſſimum primam ſpeciem, qua per vomitum curantur.

Recentes *rotundi Cyperi* radices cum Canariis contritæ, in folio ſupra ignem calefactæ, & adplicatæ incipientem diſſipant *Paronychiam*, ſi vero hæc ad ſuppurationem vergat, cito iſtam maturat & aperit. Eodem modo ſubſequens adhibetur *Tabaliſſa*.

Altera ſpecies, ſeu *Cyperus floridus* binas tresve habet varietates, potiſſimum in humidis creſcentes locis, una nempe culmum emittit ſeſquipedem altum, qui undique longa & anguſta prodit folia; ac ſpicæ verticales non ita ſpinuloſæ ſunt, ſed magis lanuginoſæ & extenſæ. Secunda ejus ſpecies altior excreſcit, fere inſtar Caricis, ad quem etiam referri poteſt, uti in ejus capite examinari poteſt.

Folia ejus binos pedes longa ſunt & parum acuta, plerumque ſemi concava, inferius autem dorſum acutius eſt. Caulis ejus tres pedes altus eſt, culmum craſſus, & triangularis. In ejus vertice tria longa locantur folia, in triangulo extenſa.

Spicæ ejus fuſcæ ſunt, duræ, & ſpinuloſæ, ex ſimili paleaceo compoſitæ ſemine.

Si lintea quædam alba ſupra hiſce coronulis ſeminiferis ſiccantur, maculas contrahunt ruffas. Utriusque radices ſunt tenues, ruffique pili, quodammodo odorati ſed fatue.

Tertia varietas, ſeu quarta ſpecies *Cyperi floridi* priori ſimilis eſt, longa enim itidem emittit anguſtaque folia, ſeſquipedem & binos pedes longa & faſciculata. Inter hæc peculiaris adſurgit culmus, binos ac binos cum dimidio pedes altus triangularis, acutus, craſſitiem habens fili velacei, ac firmus. In vertice nulla producit folia in triangulo poſita, qua in re ab omnibus præcedentibus differt, ſed umbellam format extenſam, ex multis cruciformibus ſpicis compoſitam, quarum una longior eſt altera, ipſarumque cauliculi rugoſi ſunt ac ſcindentes ad tactum.

Ex hiſce multa dependent granula, ſingulari pedunculo inpoſita, ex viridi fuſco colore mixta inſtar ſeminis hordei, ſimilique repleta ſemine. Quatuor vel quinque folia ſimul faſciculum formant inferius, ubi & parum concava ſunt.

Gramen Bufonum, Malaice *Rompot Codock*, Balice *Padangh Dancong*, neutiquam meretur referri ad *Cyperi* ſpecies, ſed ad gramen aquaticum.

Ad ripas creſcit aquarum & agrorum cœnoſorum Oryzæ, ubi in Baleya bufones venenoſi degunt *Dancong* dicti, qui adeo venenati ſunt, ut pueri ab ipſis enecati fuerint, quorum digiti per ipſorum morſus vulnerati fuerunt, immo ipſi angues moriuntur, ſi luctando ab iis mordeantur. In Amboina autem illi non inveniuntur, ubi hoc gramen in argilla non creſcit, ſed in alio ſolo parum humido.

Oves ac boves ſemina depaſcunt, ſed gramen ipſum non comedunt, quum nimis acre & junceum ſit.

Tabula Prima

Ad *Figuram primam Cyperi rotundi ſpeciem* exhibet *primam*. *Figura ſecunda Cyperum floridum*, ſeu *ſecundam* denotat *ſpeciem*.

OBSERVATIO.

Variæ ſunt *Cyperi* ſpecies tam veteribus notæ, quam inprimis recentiorum induſtria detectæ, præterquam enim quod radicum longitudine & rotunditate differunt, foliorum latitudine & anguſtia, uti & ſaporis amaritie vel dulcedine & odoris fragrantia majore minoreve ſeſe diſtinguunt, de quibus inprimis vide *Plukn. Almag. p.* 127. *Tournef. inſtit. R. H. p* 527. & *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 35. ac *S. Dale Pharm. in 4to pag.* 281.

CAPUT

derom van 't Ooſt-indiſe verſchilt. De twee anderen hebben myns wetens, geen gebruik.

Voorts zoo heb ik ook ervaren, dat het poejer van de droge wortelen, die zig zeer ligt laten pulveriſeren, groote baat doen in de vooreetende zeerigheid, inzonderheid in den mond, als men 't daar in ſtrooit, ook de mond met dit decoctum waſt.

Het gras van de twee eerſte zoorten werd klein geſneeden, en dient om hoenders en hanen daar mede te voeden, die men in kouwen wil houden, gelyk veele Indianen met hunne vegthanen doen, onder 't geſneede gras ryſt mengende. Als de honden buikkrimpſel krygen, en het ordinaris hondegras niet hebben konnen, zoo eten ze alderhande Teckee, dog meeſt van de eerſte zoorte, 't welk hen dan door 't braken cureert.

De verſche wortelen van den ronden Cyperus *met* Canaris *gewreeven, in een blad over 't vuur warm gemaakt, en overgebonden, doet de begonne* Paronychia *verdwynen, maar zoo ze alrede tot het zweeren gezet is, doet ze die in der haaſt rypen en opbreken: op de zelfſte manier gebruikt men ook de volgende* Tabaliſſa.

De tweede zoorte, of Cyperus floridus *heeft nog twee of drie veranderingen, meeſt aan vogtige plaatſen voortkomende, te weten, de eene ſchiet met een ſteel anderhalf voeten hoog op, en heeft rontom lange ſmalle bladeren. De aairen aan den top zyn zoo ſtekelig niet, maar meeſt wolagtig en uitgebreid. De tweede zoorte waſt nog hoger, ſchier als een ſnygras, waar onder men 't ook rekenen kan, gelyk in 't zelfde Hoofdſtuk te zien is.*

De bladeren zyn wel twee voeten lang, en wat ſnydende, meeſt half hol, dog de onderſte rugge is nog al ſcherp. De ſteel is drie voeten hoog, een halm dik, ook driekantig. Op zyn top ſtaan drie lange bladeren, in een triangel uitgebreid.

De aairen zyn bruinagtig, vry wat hart en ſtekelig, uit diergelyke kafagtig zaat gemaakt.

Als men eenig wit linnen op deze zaatkroontjes droogt, krygt het roſſe plekken daar van. De wortelen van beiden zyn dunne roſſe hairen, eenigzints welriekende, dog ſlap.

De derde veranderinge of vierde zoorte van Cyperus floridus, *is de laaſtgenoemde gelyk, want hy waſt ook met lange ſmalle bladeren, anderhalf en twee voeten lang, en met bosjens by malkander. Daar tuſſen komt een byzondere ſteel op, twee en derdehalf voeten hoog, driekantig, ſcherp, in de dikte van zeilgaarn, dog ſtyf. Op zyn top draagt hy geen bladeren in een drieſprong, waar in zy van alle de voorgaande verſchilt, maar een uitgebreide dolle van veele kruisgewyze aairen gemaakt, de eene langer dan de andere, en hunne ſteeltjens zyn ruig of ſnydende in 't aantaſten.*

Daar aan hangen veele korreltjes yder op een byzonder ſteeltje, groen of bruin, door malkander als Hirſezaat, met diergelyke zaat van binnen. Vier of vyf bladeren maken van onderen een vergadering, daar ze wat plat zyn.

Gramen Bufonum, *in 't Maleits* Rompot Codock, *en Baleits* Padangh Dancong. *Het meriteert geenzints onder de geſlagten van* Cyperus *gerekent te worden, maar onder 't watergras.*

Het waſt aan de kanten van de wateren, en van de ſlykige Ryſtvelden, daar omtrent op Baly zig fenynige padden ophouden, Dancong *genoemt, die zoo vergift zyn, dat ze kinderen gedoot hebben, die maar in de vinger van hen gebeten waren, en de ſlangen zelfs ſterven daar van, als ze in 't worſtelen van dezelve gebeten worden. In Amboina heeft men die niet, alwaar dit gras in geen klei waſt, maar in een andere gront, daar het wat vogtig is.*

Schapen en koejen weiden het zaat af, maar het gras agten ze niet, om dat het ſcherp en bieſagtig is.

De Eerſte Plaat

Wyſt aan in de *Eerſte Figuur*, de *eerſte zoort* van de *ronde Cyperus*. De *tweede Figuur* vertoont de *bloeyende Cyperus*, ofte de *tweede zoort*.

AANMERKING.

Daar zyn veel verſcheide zoorten van de *Cyperus*, zoo aan de Oude bekent geweeſt, als wel voornamentlyk ontdekt door de vlyt der latere Kruidkenners, want behalven dat zy verſchillen door de lange en ronde wortels, zoo zyn ze ook onderſcheiden door de breedte en ſmalte der bladeren, als mede door de ſcherpe en zoete ſmaak, als ook door de min of meer ſterke geur; waar over voornamentlyk ziet *Plukn. Almag. p.* 127. *Tournef. inſtit. R. H. p.* 527. & *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 35. als mede *S. Dale Pharmac. in 4to pag.* 281.

TWEE-

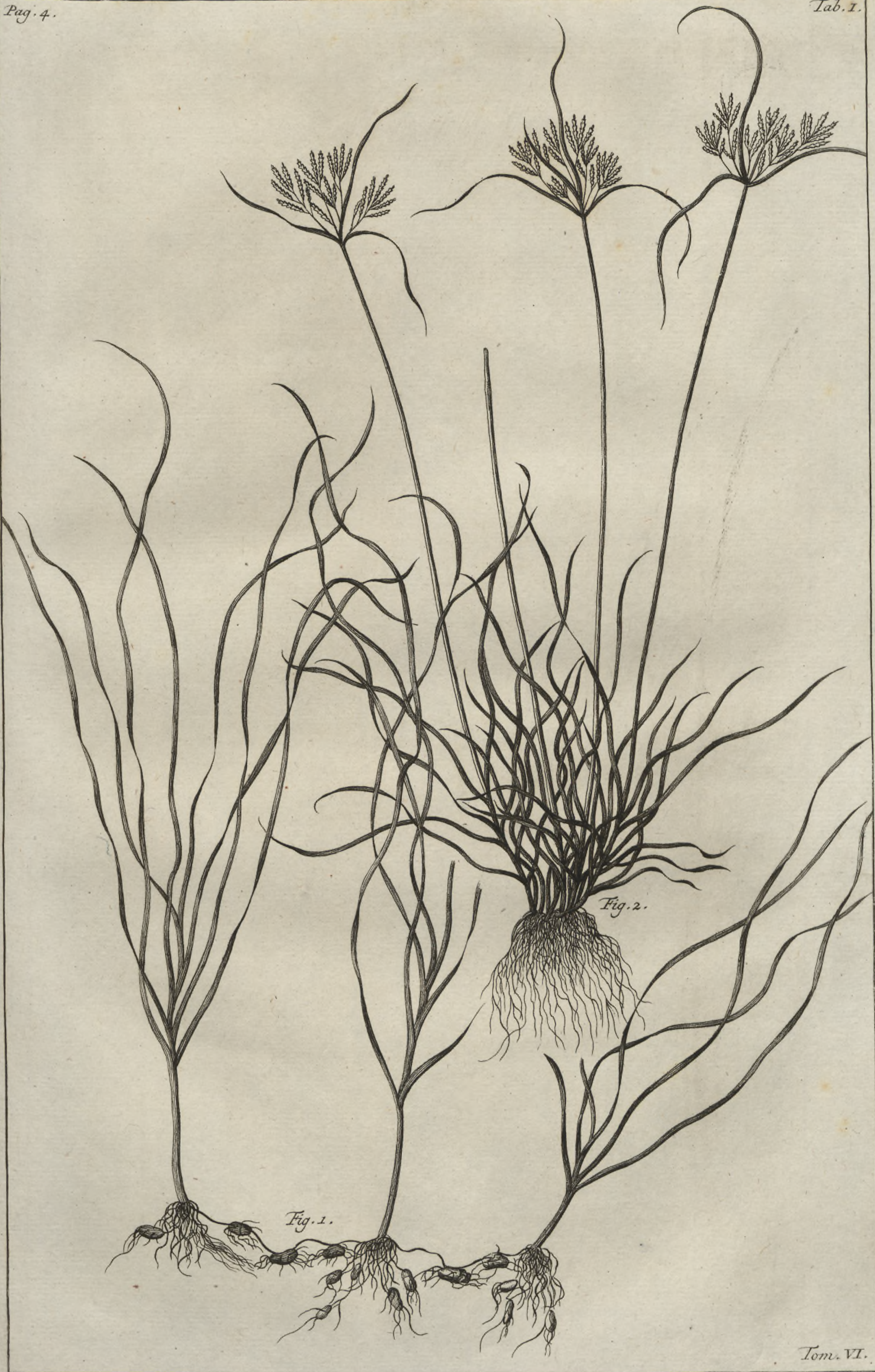
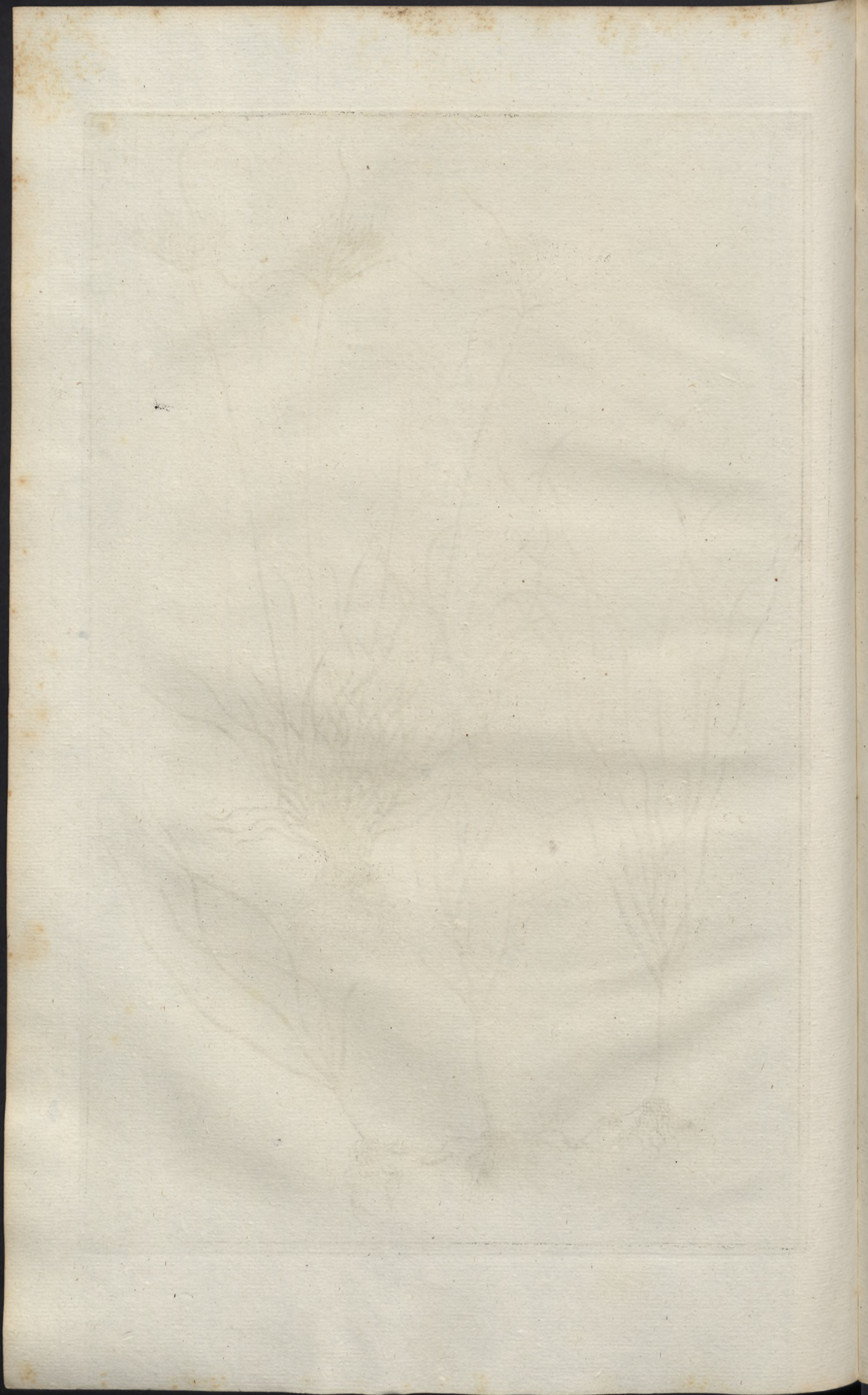

Fig. 1. Cyperus rotundus. L.?
— 2. — hexastychus. R. et Sch.

CAPUT SECUNDUM.

Cyperus longus. Teckee laut.

ALtera *Cyperi* ſpecies eſt longa, quæ in hiſce Orientalibus inſulis ſubſequentem habet formam, quæ ab illa in Europæis libris exhibita maxime differt. Planta eſt longiſſima ac repens, longam gerens, tenuem, & perennem radicem, non profunde ſub arena prorepentem, culmum craſſam, lentam, & junceam, quæ externe fuſcis obducitur pelliculis, & in multos articulos diſtincta eſt, pollicem, vel binos transverſales digitos diſtantes, ubi ſubtiliſſimas deorſum emittunt fibrillas, atque ad tertium vel quartum articulum brevis erigitur pedunculus, binos tresve pollices altus, quo usque etiam in arena ſubprimitur.

In vertice faſciculum gerit folioſum, ex octo vel duodecim foliis compoſitum, quæ ad ortum latiſſima ſunt, ad internam partem ſulcata, ſubtus dorſo rotundo notata, plerumque firma & retroflexa, atque in acutum apicem excurrentia, qui tam acutus eſt, ut nudis pedibus inter hanc plantam procedere quis nequeat. Ex faſciculi centro firmus ac trigonus excreſcit petiolus, vix binos pollices altus, in ſummo brevem & compreſſam gerens ſpicam vel ſpinuloſum capitulum ex multis anguloſis cellulis compoſitum, quæ ſimul hoc conſtituunt capitulum, magnitudine globi ſclopeti, ſed quod ſuperius ſenſim acute terminatur. Quævis peculiaris cellula magnitudinem habet grani Tritici, ex ſimplicibus fuſcis apicibus ſeu ſquamulis compoſita, in qua paleaceum reconditur ſemen. Mox ſub iſto capitulo in triangulo locantur tria vulgaria foliola, firma & pungentia, ac ſupra hæc in interſtitiis tria alia minora foliola.

Radix eſt aromatica, odorem ſpirans jucundiorem rotunda, præſertim recens, quæ odorem fundit *Gladioli odorati* ſeu *Tackary*, ac præterea parum ſalſa, præſertim ſi in litore creſcit. Ore maſticata lentum in faucibus cauſſat ardorem, cum fiſſuris linguæ & labiorum, qui vero in una planta multo acrior eſt quam in altera, quæ enim in litoribus creſcunt apricis, multo acriorem habent ſaporem, & magis pungentia proferunt folia, quam quæ in arena humida circa fluminum oſtia inveniuntur.

In arenoſis Aſſahœdy litoribus hujus ſpeciem inveni quam maxime ſilveſtrem, quæ loco capitulorum iſtorum ſeminiferorum ingentia gerebat capita ſpinuloſis foliis armata, horrida inſtar Echini marini, ita ut tractari vix poſſet. Folia ejus erant uti in vulgari, radices fere inodoræ.

Nomen. Latine *Cyperus longus*; Malaice *Teckee laut*, aliis *Tackary laut*; Ternatice *Minjaſſal unting.*

Locus. Nullibi hunc inveni, niſi in planis arenoſisque litoribus, præſertim iis, quæ in mare parum eminent, ubi longis ſuis radicibus per arenam prorepit, præcipue Hitœlammæ in Hitoës ora, ut & in Amboinæ ſinu in Melæ ora, atque in ſinu Bagualæ. In parva Carama circa Lœham creſcit ad oſtia quorundam fluminum, & ad paludes aqua ſalſa repletas, ubi ſolum eſt ſubtile & arenoſum, atque ubi, uti dictum fuit, molliora gerit folia & radices magis aromaticas.

Uſus. Longæ fuſcæque hujus plantæ radices ſub arena prorepentes ſolummodo in uſu ſunt loco *Gladioli odorati* ſeu *Tackary*, effoſſæ enim in fruſta ſcinduntur, palmam longa vel breviora, ſique ſalſæ ſunt, mox ad ſolem ſiccantur, ſi vero a litore magis remotæ creſcant, aquæ ſalſæ inſperguntur, & ad ſolem ſiccantur. Hæc fruſtula quibusvis admiſcentur ſuffimigiis, uti etiam cum Tackari fit. Ore autem maſticandæ non ſunt, quum hæ radices in initio dulcem ac fatuum præbent ſaporem, ſed uti dictum fuit, brevi poſt vehementer linguam & labia vellicant, ita ut fiſſuræ ſubſequantur.

Totæ radices decem vel duodecim orgyas longæ non magno labore extrahuntur vel eradicantur, quum laxe ſub terra prorepant, quæ ab adhærentibus fibrillis & ſpinuloſis foliis depurantur, in coronas flectuntur,

TWEEDE HOOFDSTUK.

De lange Cyperus.

HEt *tweede geſlagte van de* Cyperus *is de lange, dewelke in deeze Ooſterſe Eilanden de volgende gedaante heeft, van de Europiſe boeken merkelyk verſchillende. Het is een zeer lang en kruipent gewas, met een lange, dunne, en doorgaande wortel, gants niet diep onder het zant kruipende, een halm dik, taai en biesagtig, van buiten met bruine velletjes bekleet, en in veele leden verdeelt, een duim of twee dwersvingers van malkanderen ſtaande, en zeer fyne vazelingen als hairtjens nederzendende. Telkens aan 't derde of vierde lit ſtaat een kort ſteeltje overeind, twee of drie duimen hoog, zoo ver het ook meeſt in het zant ſteekt.*

Op zyn top draagt het een bos van agt of twaalf bladeren, by haren oorſpronk breedtſt, aan de binnenzyde gegeut, van onderen met een ronde rugge, doorgaans ſtyf, agterwaarts gebogen, en in een ſtyve ſpitſe toelopende, die zoo ſtekelig is, dat men bloots voets tuſſen dit gewas niet wel wandelen kan. Uit het midden van deeze vergadering komt een ſtyven driekantigen ſteel op, ſchaars twee duimen hoog, dragende op zyn top een korte en gedronge aaire of een ſtekelige knop, van veele hoekige huisjens gemaakt, en t'zamen een bolleken uitmakenae in de grootte van een roerkogel, dog boven zagtjens toegeſpitſt. Ieder particulier knopje is zoo groot als een tarwekorl, uit enkel bruinagtige ſpitſen of ſchubbekens gemaakt, en daar in een kafagtig zaat. Digt onder dit bolleken ſtaan in een triangel de drie gewoonlyke blaadjens, ſtyf en ſteekelig, en boven dezelve in de tuſſenplaatjen drie andere kleindere blaadjens.

De wortel is ſpeceryagtig, lieffelyker van reuk dan de ronde; inzonderheid de verſe riekt als Gladiolus odoratus *of* Tackary, *daar by wat ſiltig, te weten als zy op ſtrandſwaſt. In de mond gekauwt verwekt ze een langzame brant in de keele, met ſcheurtjes in de tonge en lippe, dog aan de eene ſtruik veel ſcherper dan aan de andere, want die op het barre ſtrand waſſen, zyn veel ſcherper van ſmaak en ſtekeliger van bladeren, dan 't geene in vogtig zant omtrent de uitgang van de riviere waſt.*

In de zandige ſtranden van Aſſahoedy heb ik een zeer wilde zoorte hier van gevonden, dewelke in plaats van de voorſchreve zaatbollekens hadde groote hoofden, rontom met ſtekelige bladeren gewapent, zoo yſſelyk als een Zee-egel, Echinus marinus, *dat men hem niet kon handelen De bladeren waren als aan 't gemene, de wortelen van weinig reuk.*

Naam. *In 't Latyn* Cyperus longus; *in 't Maleits* Teckee laut; *by anderen* Tackary laut; *in 't Ternatis* Minjaſſal unting.

Plaats. *Ik heb 't nergens gevonden dan op vlakke zandige ſtranden, inzonderheid die in zee wat uitſteken, daar het met zyn lange wortelen door het zant kruipt, inzonderheid by* Hitoelamma *op de kuſt van Hitoe, en in den Amboinſen inham op den Melisboek, en op den Pas van Baguala. Op klein Ceram omtrent Loeboe, waſt het by den uitgang van zommige rivieren, en aan de poelen van zout water, daar het een fyne zandige gront heeft, alwaar het, gelyk gezegt is, zagter van bladeren en ſpeceryagtiger van wortelen is.*

Gebruik. *De lange bruine wortelen, die onder het zant kruipen, zyn van dit gewas alleenlyk in gebruik in plaats van* Gladiolus odoratus, *of* Tackary, *want de uitgetrokken ſnyt men in ſtukken van een hant lang of korter, en zoo zy van natuire brak zyn, zoo droogt men ze ſtraks in de zonne, maar zoo ze wat verder van zee af waſſen, zoo dompelt men ze in zout water, en droogt ze dan in de zonne. Deeze ſtukjens werden onder alderhande reukwerken gemengt, gelyk men anders met de Tackari doet. In de mond behoeft men ze niet te kaauwen, want in 't eerſte hebben ze wel een zoete of laffe ſmaak, maar, als gezegt, kort daar na byten ze geweldig in de tong en lippen, dat 'er ſcheurtjens na volgen.*

De geheele wortelen tien of twaalf vadem lang, werden met kleine moeite uitgetrokken, vermits ze los in het zant kruipen, van de aanhangende vazelingen en ſtekelige bladeren gezuivert, tot kranſſen gevlogten, een of twee reizen

tur, ac semel bisve aquæ marinæ insperguntur, & denuo ad solem siccantur, ac sic pro suffimigio siccantur.

Recenter siccatæ radices per aliquot dies totum replent cubile grato suo odore.

Mox supra mentionem feci graminis cujusdam, quod spinulosum gerebat caput in litore Assahudi detectum, quum vero dein anno 1690 majorem ejus conquisiverim speciem, a vulgari Cypero longo nimis diversam, hinc ejus peculiarem ac subsequentem exhibebo descriptionem.

Videtur esse species *Cyperi littorei*, sed aliquando etiam magis remote in ipsa crescit terra, ac culmum erigit, qui longis, angustissimis & firmis obductus est foliis, vix palmam latis, superne acuminatis, & acutissime decurrentibus, sex & septem pollices longis, quorum oræ acutæ sunt & rugosæ, si retrorsum flectantur vel fricentur, in orbem circa magnum locantur caput, quod componitur ex firmis echinis instar setorum porci, quorum quidam sex pollices longi sunt, quidam dimidio breviores & intricati, tota porro planta adeo spinulosa est, ut non nisi subtus tangi & tractari possit.

Hæc planta in insulis Orlanitis invenitur, quæ ad zephyream plagam sitæ sunt ante Bœronem & Tomabu, altitudinem habens trium quatuorve pedum, longa undique emittens angusta & acuta folia graminea, in quorum medio caput excrescit, quod vir ulmis vix complecti potest, atque ex similibus componitur longis, spinulosisque foliis.

Incolis nulli alii inservit usui, nisi lusui cuidam, quum nempe caput hoc abscissum plano inponitur litori, ac ventus flans hoc propellit & agitat, acsi Dabolus istud prosequeretur.

Nomen. Malaice *Rompot bulu matta*, quum spinæ ejus longæ quodammodo referant longa Sinensium cilia. Sinice *Tsjikiu*, h. e. spina circumvolvens, quum per ventum volvatur, unde concludi potest, in Sina quoque notum esse. Belgice *Wintboll* seu caput venti vocari potest.

Hæc planta anno 1691 ex insulis Tomahu deducta exhibebat nihil aliud esse, nisi *Cyperum littoreum* per solum prorepentem, articulos gerentem quinque sexve pollices longos, & instar *Rottang Tsjavony* crassos, qui ad nodos longas emittunt in arenam radices, istis autem articulis arcte adstant folia fasciculata, pennam lata & sulcata, sicca vero convolvuntur, & terminantur in firmum longumque apicem, capita ista oriuntur inter superiora folia, quæ a septem ad tredecim pollices longa sunt. Capita majora sunt illis Bataviæ excretis, setas enim gerebant decem & undecim pollices longas, quæ inferius haud crassiores erant filo ligatorio, ac superius instar equiseti geniculatæ & rugosæ, si retrorsum fricentur, perfecte uti in *Echinometra setosa*.

Culmi tam lenti sunt, ut diffringi nequeant, tota autem planta nil aromatici præbet. In arenosis & incultis crescit insulis Javæ & Sumatræ, nempe circa Jambum, nec ullibi in usu est nisi ad lusum memoratum, ejusque radiculæ acrimoniam habent, quæ linguam quodammodo vellicat. In arenosis quoque Zeylonæ obcurrit insulis, majorque Amboinensi est, eidem inserviens lusui.

Tabula Secunda

Ad *Figuram Primam Cyperum* exhibet *longum*.

Figura Secunda *Cyperum* exhibet *littoreum echinato capite*. Quod convenit cum Ily Mullu *H. Malab. part.* 12. *Tab.* 75. estque forte Gramen Dictacophoron, spica turgida cristata *Mus. Zeyl. pag.* 25. & *Thes. Zeyl. pag.* 107.

reizen in zeewater gedompelt, t'elkens weder in de zon gedroogt, en zoo bewaart tot reukwerk.

De versgedroogde vervullen eenige dagen een kamer met haar aangenamen reuk.

Even hier boven heb ik mentie gemaakt van een gras met een steekeligen bol, op den strant van Assahudi gevonden, maar dewyl ik naderhand anno 1690 *een groot slag daar van bekomen heb van den ordinaris* Cyperus longus, *te veel verschillende, zoo zal ik daar van in 't byzonder de volgende beschryving geven.*

Het schynt een zoorte van Cyperus littoreus *te zyn, dog het wast ook eenigzints landwaart in, en staat met den steel overeind, welke bezet is met lange zeer smalle en styve bladeren, schaars een schaft breed, na vooren toegegeut, en zeer spits toelopende, zes en zeven duimen lang: de kanten zyn scherp en ruig, als men ze na agteren strykt, zy staan rontom een grooten bol, gemaakt van styve steekels als verkens-borstelen, zommige zes duimen, zommige half zoo lang, en verward door malkander: het gehele gewas is zoo stekelig, dat men 't niet dan van onderen kan aantasten.*

Dit gewas vint men op de Eilanden Orlanith, dewelke westelyk voor Boero en Tomabu leggen, in de hoogte van drie of vier voeten, met lange smalle en scherpe bladeren omgeven, het gras gelyk; in het midden groeit een bol, die een man kwalyk omvademen kan, van diergelyke lange stekelen gemaakt.

By de Inlanders dient het tot anders niet dan tot een zeker geestig korswyl, wanneer men den afgesneden bol op een vlak strant zet, en de wind waait, zoo vliegt hy voort, als of de nikker agter hem was.

Naam. *In 't Maleits* Rompot bulu matta, *om dat zyn lange stekels eenigzints gelyken na de lange hairen aan de wynbraauwen der Chinesen. In 't Chinees* Tsjikiu, *dat is rollende doorn, om dat het met den wint rolt, waar uit men bemerken kan, dat het in China mede moet bekent zyn. In 't Duits mag men het Windbollen noemen.*

Dit gewas anno 1691, *van de Eilanden Tomabu gebragt, bewees dat het anders niet is dan een* Cyperus littoreus, *langs de gront kruipende, met leden van vyf of ses duimen lang, en zoo dik als* Rottang Tsjavony, *by de knien lange wortelen in het zant schietende, aan de voorste leden staan de bladeren digt en troupsgewys by malkander, een schaft breed en gegeut, dog de droge rollen t'zamen, en eindigen in een styve lange spits. De windbollen komen voort tussen de voorste bladeren, dewelke van zeven tot dertien duimen lang zyn. De bollen zyn grooter dan die van Batavia, want daar wassen borstels aan, die wel tien of elf duimen lang waren, agter niet dikker dan bindgaarn, en vooren als een peertshair gekerteld, en heel ruig, als men 't agterwaarts strykt, regt gelyk aan den schadelyken zeeappel* Echinometra setosa.

De steelen zyn zoo taai, dat ze onverbrekelyk zyn, maar de geheele plant is niet speceryagtig. Men vint het op onbewoonde en zandige stranden van Java en Sumatra, namentlyk omtrent Jambe, hebbende overal geen gebruik dan tot het bovenstaande kortswyl, en in de worteltjes is een scherpigheid, dewelke eenigzints in de tonge byt. Op de zandige stranden van Ceylon is 't mede bekent, dog al grooter dan 't Amboinse, en tot dezelfde kortswyl dienende.

De Tweede Plaat

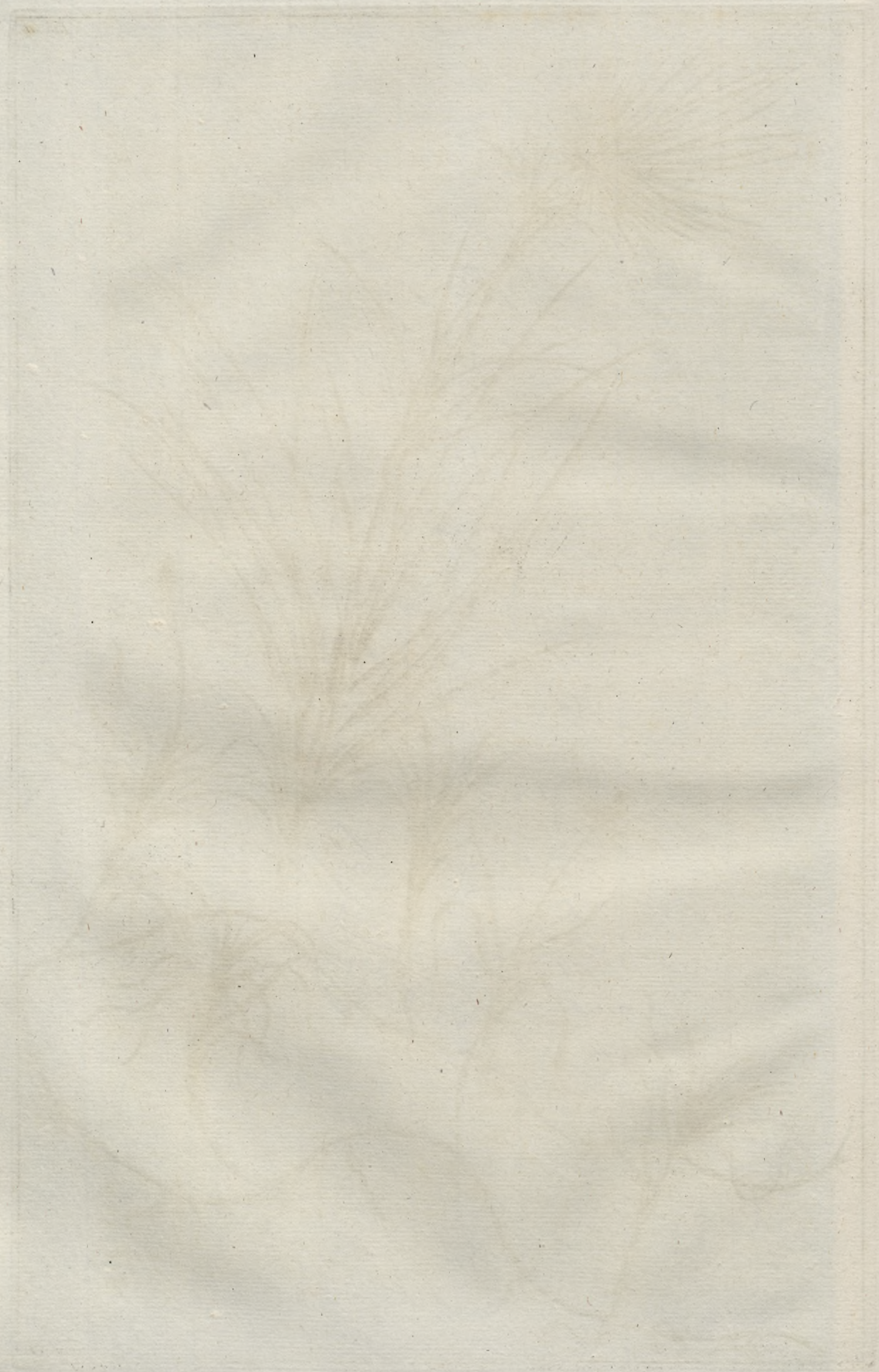
Vertoont in de *Eerste Figuur* de *lange Cyperus*.

De Tweede Figuur wyst aan de *Strand Cyperus* met een *stekelig hooft*. Het welk overeenkomt met de Ily Mullu van de *Hortus Malab. part.* 12. *Tab.* 75. en is mogelyk het Dictacophoron-gras, met een dikke gekamde helm van het *Mus. Zeyl. pag.* 25. en *Thes. Zeyl. pag.* 107.

Fig. 1. Cyperus Kyllingiaeoides. R. et. Sch.

— 2. Spinifex squarrosus. L.

CAPUT TERTIUM.

Cyperus dulcis. Teker.

Inter Cyperi species hæc quoque numeratur, in Amboina exotica, & ex Maccassara delata, ubi in Oryzæ campis aliisque paludosis crescit locis.

Peculiare gerit folium, ab aliis graminis speciebus multum diversum, longum nempe, rotundum, & concavum, illi Cæpæ simile, tres quatuorque pedes altum, ultra Anserinam pennam crassum, externe subtiliter striatum, superius in obtusum desinens apicem, ubi & trigonum est.

Interne non penitus cancavum est, sed innumeris valvulis in varias distinctum cellulas, quæ vacuæ potissimum sunt. Talia folia plurima simul conlecta sunt fasciculata, cunctæ erecta, sed non firma, facile enim franguntur, si inflectantur, non omnino, sed complicantur quasi, suntque porro insipida & inodora.

Radix ex multis componitur fibris, in molli solo transversaliter decurrentibus, quæ hic & illic novos emittunt foliorum fasciculos instar alius Cyperi. Hisce fibrillis bulbi adpendent, magnitudinem habentes globulorum lusoriorum vel sclopeti, ex rotundo gibbi, obliqui, aliisque minoribus globulis aucti, qui parvas & raras emittunt fibrillas; Illi externe colorem habent soli, in quo crescunt, interne albicantes sunt, duri, & sicci, instar glandium terræ, saporis fatui, qui vero in siccatis dulcis est cum levi adstrictione. Sponte crescit in paludosis Oryzæ campis, aliisque humilibus & humidis locis, per globulos plantari & propagari potest, atque post sex mensium spatium effodi ad latera fasciculorum foliosorum, qui relinquuntur, fibrillæque deteguntur, uti Patattæ effodiuntur.

Nomen. Latine *Cyperus dulcis.* Malaice & Macassarice *Ruku teker*, & solummodo *Teker;* Portugallice *Gote kelingan*, & *Gote klingan*, quod nomen quoque gerit *Daun labrang*, præcedenti libro descriptum.

Locus. Copiose crescit in Zeylana & Java, Baleya, & Macassara, in Orientalibus insulis ignota est hæc planta; sed ex Macassara delatæ plantulæ ad fluvium elaphantem plantavi, ubi progerminarunt.

Usus. Bulbi ex fibrillis dependentes depurantur & in usum servantur, raro crudi eduntur, nisi ad sitim sedandam, sed in aqua parum ebulliuntur & eduntur. Plurimi supra Paparras seu mattas siccantur, sique edere eos velimus, prius per horam in aqua macerantur, ac dein coquuntur, magis autem ad recreationem eduntur, quam ad stomachum replendum, ac potissimum ad potum Thee, alii eos parum torrent in sartagine.

Lentam requirunt masticationem ob duram ipsorum substantiam, exterior quoque deglubitur cortex, dein parum contunduntur, & vasculo, in quo Thee infunditur, induntur, quibus aqua tepida adfunditur, acsi potus Thee esset, qui tum sorbillatur uti potus Coffee.

Potatur a febricitantibus, aliisque hominibus, quibus potus Thee vetitus est, hæc planta videtur convenire cum illa, quæ in Europæis libris *Dulci chinum*, ejusque radices *Trasi Tragi*, & *Trasci* vocantur.

Dodonæus libr. 11. *cap.* 15. dicit plurimum crescere circa Veronam, & ad flumen Athesim, alii hanc habent pro *Cypero dulci Theophrasti* libr. 6. vel pro ejus *Malinathalla*, de qua vide *Clusium* in adnotationibus suis ad *Bellonium libr.* 2. *cap.* 40. ubi dicit, in Hispania circa Valentiam vocari *Juncia avellanada;* Europæum *Dulci chinum* describitur folium gerere acuto dorso instructum, & culmum trigonum, qui flores ac semina profert instar Cyperi, quæ omnia in Indico non observantur, sed usu inter sese conveniunt.

Habel zelin Zerapionis & Avicennæ pro eadem habetur planta, quæ in Barbaria crescit in Malta & Sicilia, ubi *Chabazizi* vocatur. *Rauwolfius* in *Itinerario* suo, *libr* 1. *cap.* 4. scribit, Tripolis vendi in officinis ex Aegypto deductum, & ab incolis edi, a quibus *Habel assis*, sive *Altsis* vocatur.

In

DERDE HOOFDSTUK.

De zoete Cyperus.

Onder de zoorten van Cyperus komt deze mede, in Amboina uitlants, en ingebragt van Macassar, daar zy in de Rystvelden, en andere moerassige plaatsen groeit.

Hy heeft een byzonder blad, van andere grasen veel verschillende, te weten lang, ront, en hol, het Ajuinloof gelyk, drie en vier voeten lang, ruim een gansenschaft dik, van buiten fyn gestreept, boven met een stompe spits, daar het wat driekantig is.

Binnen is het niet doorgaans hol, maar met ontelbare scheidvellekens in verscheide cellekens verdeelt, dewelke voor 't meeste ydel zyn. Zulke bladeren staan veele by malkanderen in bossen, alle overeind, dog niet styf, want zy breken ligt, als men ze buigt, niet kort af, maar vouwen slegts, voorts zonder smaak en reuk.

De wortel bestaat uit veele vezelen, in de weeke gront dwers loopende, hier en daar nieuwe bossen bladeren uitgevende, gelyk andere Cyperus. Aan deze vezelen vindt men knobbelen hangen in de grootte van knikkers en musquetkogels, uit den ronden bultig scheef, en met kleinder knobbelen bezet, aan dewelke weinige en kleine vezeltjens hangen: Buiten hebben ze de koleur van de gront, daar ze wassen, binnen witagtig, hard en droog gelyk aardakers, laf van smaak, maar aan de gedroogden zoet met een kleine adstrictie. Het groeit van zelfs in de moerassige rystvelden, en andere lage en vogtige plaatsen: men kan het ook met de knobbels planten, en na zes maanden uitgraven, ter zyde van de bossen bladeren, dewelke men staan laat, en de vezels vervolgt, gelyk men de Patattas uitgraaft.

Naam. *In 't Latyn* Cyperus dulcis; *op 't Maleits en Macassaars* Ruku teker, *en slegts* Teker; *in 't Portugees* Gote kelingan, *en* Gote klingan; *welke naam ook draagt het* Daun labrang, *in 't voorgaande boek beschreven.*

Plaats. *Men vindt het overvloedig op Ceylon en Java, Bali, en Macassar: in deze Oostersche Eilanden is het onbekent. De plantjes van Macasser gebragt, heb ik aan de Rivier den Olyphant doen opkomen.*

Gebruik. *De knobbelen aan de vezelen hangende, werden van dezelve gezuivert, en bewaart: men eet ze zelden raauw, dan om den dorst te verslaan; maar zy werden in wat water opgezoden, en dan gegeten. De meeste werden op Paparren gedroogt, en als men ze nuttigen wil, eerst een uur in water geweekt, en dan opgezoden; en meer uit pleizier gegeten, dan om den buik te vullen, en gemeenlyk by den Theebak; andere roosten ze eerst wat in een pan.*

Zy vereissen een langzaam kaauwen wegens hare harde substantie, men schilt ook de buitenste ruigte af, stoot ze klein, en doet ze in een theepotje, en giet warm water daar op, als of het Thee was, 't welk men dan drinkt gelyk Coffy of Bonesop.

Het wert gedronken by koortsige menschen, en andere, die den Thee verboden is. Dit gewas schynt overeen te komen met 't geen in de Europise Kruidboeken Dulci chinum, *en zyne wortelen* Trasi tragi *en* Trasci *genoemt werden.*

Dodonæus libr. 11. cap. 15. *zegt, veel groeijen 'er omtrent Verona en langs de rivier Athesis; andere houden 't voor* Cyperus dulcis *van* Theophrastus, *Lib.* 6. *of voor deszelfs* Malinathalla, *waar van ziet* Clusius *in zyne Aanteekeningen over* Bellonium libr. 2. cap. 40. *alwaar hy zegt, dat het in Spanjen omtrent Valentia hiet* Juncia avellanada. *Het Europise* Dulci chinum *werd beschreven met een scherpe rugge aan 't blad, een driekantige steel, die bloeizel en zaden draagt gelyk de Cyperus, al 't welke men aan 't Indise niet ziet, maar in 't gebruik komen ze overeen.*

Habel zelin *van Zerapio en Avicenna wert voor 't zelve gehouden, groejende in Barbaryen, in Malta en Sicilien, alwaar 't* Chabazizi *genaamt wert:* Rauwolfius *in zyn* Reisboek libr. 1. cap. 4. *schryft, dat het ook te Tripolis in de winkels verkogt wert: uit Egipten gebragt zynde wert het van de Inwooners gegeten, zynde by hunlieden genaamt* Habel assis, *ofte* Altsis.

Op

In Macaſſara teneri & pingues culmi, qui in Oryzæ campis primo pluvioſo menſe magna propullulant copia, abſcinduntur, quorum exterior viridis deglubitur pellis, internaque alba & mollis medulla editur, quæ dulcem præbet ſaporem.

Anno 1691 hoc Teker læte luxurians mihi ex Macaſſara delatum fuit, quod tali modo obſervavi, quum juſtam adquiſiverit magnitudinem, folia gerens ac fructus, tum nulli ad radices inveniuntur bulbi, ſed modo quum illi emarcidi ſunt. Vetuſta folia in binos tresve articulos diſtincta ſunt, ſuperiorque potiſſimum abruptus videtur, qui late quoque diſtant, foliaque binos cum dimidio ac tres pedes longa ſunt. Fructus peculiaribus inſident petiolis, quidam transverſalem palmam, alii binos pedes ſupra radicem progerminant, referuntque fruſtulum Siriboæ, vel Acori fructum, ſed minores ſunt & planiores, digiti articulum longi, ex vagina ortum ducentes, cujus ſuperflua pars ſub iis dependet, ſuntque externe granuloſi, & muſcoſi quaſi, acſi florerent. Javani illud vocant *Tiker*, ubi & in paludoſis quoque creſcit campis.

Op Macaſſer werden de jonge en vette halmen, dewelke in de ryſtvelden by den eerſten regenmaand in menigten uitſpruiten, afgeſneden, en de buitenſte groene huit afgeſchilt zynde, het witte en malſe pit daar uit gegeten, 't welk zoet van ſmaak is.

In 't jaar 1691 *is my dit Teker in zyn volle wasdom van Macaſſer gebragt, en aldus bevonden; als by zyn volle wasdom heeft van bladeren en vrugten, dan vind men geen knobbelen aan de wortelen, maar wel als dezelve vergaan zyn. De oude bladeren zyn in twee of drie leden verdeelt, en 't bovenſte is meeſt afgebroken, ſtaande wyd van malkander, de bladeren zyn twee en een half en drie voeten lang. De vrugten komen op byzondere ſteelen voort, zommige een dwersband, zommige twee voeten boven de wortel. Zy gelyken een ſtukje Siriboa, of de vrugten van Acorus, dog kleinder en platter; een lid van een vinger lang, uit een hooſe of ſchede voortkomende, waar van 't reſtantje agter aan hangt, van buiten korrelig en behangen met iets mosagtigs als of 't bloeiſel was. De Javanen noemen 't* Tiker, *alwaar 't mede in de moeraſſige velden groeit.*

Tabula Tertia

Ad *Figuram primam Cyperum* exhibet *dulcem. Figura Secunda Gramen* denotat *Capitatum.*

De Derde Plaat

Wyſt aan in de *EerſteFiguur* de *zoete Cyperus. De Tweede Figuur* vertoont het *gehoofde Gras.*

OBSERVATIO.

Hic *Cyperus dulcis* cum illo videtur convenire, qui Cyperus dulcis rotundus, eſculentus, *Trafi* dulce vocatus dicitur a *Parkins*, *Th. Bot. pag.* 146. & Cyperus rotundus eſculentus anguſtifolius *C. B. Pin.* & Traſi *J. B.* &c.

Gramen vero *capitatum Cap.* 4. deſcriptum eſt Rottinga *H. Malab. Tom.* 12. *Tab.* 52. & Gramen Cyperoides minus, ſpica compacta ſubrotunda, viridi, radice odorata *Sloan. Cat. p.* 36 & *Tom.* 1. *Tab.* 78. *Fig.* 2. vide & *Theſ. Zeyl. pag.* 107.

AANMERKING.

Deze *zoete Cyperus* ſchynt met die overeen te komen, welke de zoete, ronde, en eetbare Cyperus genaamt wert: *Traſi* geheten by *Parkins*, *Th. Botan. pag.* 146. en ronde eetbare ſmalbladige van *C. B. Pin.* & Traſi van *J. Baub.* &c.

Dog het gehoofde gras in het vierde Capittel beſchreven, is de Rottinga van de *H. Malab. Tom.* 12. *Tab.* 52. En het kleine gras na de Cyperus gelykende, met een gedronge ronde groene helm, en welriekende wortel van *Sloan. Cat. p.* 36. & *Tom.* 1. *Tab.* 78. *Fig.* 2. ziet ook de *Theſ. Zeyl. pag.* 107.

CAPUT QUARTUM.

Gramen capitatum. Tabaliſſa.

HÆc planta Cypero etiam adfinis videtur, cujus formam quoque imitatur, folia ſaltem ejusdem ſunt formæ, ſuperius nempe triſulcata, & inferius dorſo acuto notata, ſunt autem longiora & ad tactum acutiora, ac quodammodo ſcindentia, ſi retro fricentur, in locis cultis & humidis ultra pedis longitudinem obtinent, cæterum humilis eſt plantula.

Culmus ſeſquipedem altus eſt, immo altior, tenuis, trigonus, & junceus uti in *Cypero florido.* Vertici tria quoque inſident folia in triangulo poſita, longiora quam in iſto Cypero, quæ loco umbellæ ſpicatæ in centro capitulum gerunt rotundum, magnitudine ſemi perfecti Fragi, quod componitur ex albis & compactis ſquamulis, quæ tandem pallide fuſcæ ſunt, ac decidunt, lanuginoſum continentes ſemen.

Radix fibroſa eſt, ex tenuibus compoſita fibrillis, plerumque inodora, ſeu parum ad illum *Cyperi floridi* odorem adcedens. Folia altiorem culmum formant illo *Cyperi floridi*, atque tam in peculiaribus locantur faſciculis quam illa culmi frugiferi, quæ ad oras acutiora ſunt illis *Cyperi*, ipſorumque ſapor gramineus non tam dulcis eſt, unde & a pecoribus non ita expetuntur.

Nomen. Latine *Gramen capitatum*; Malaice *Tabaliſſa*; h. e. inquietum inſtar hominis ægroti, quod denotatur per tria iſta folia in triangulo poſita.

Quidam hoc vocant *Tabaliſſam feminam*, ac præcedentem *Cyperum floridum*, *Tabaliſſam marem.* Ternatice *Tola topolo*, h. e. detruncare caput. Amboinice *Paya matta*, h. e. Malaice *Rompot matta ican*; Latine *Gramen paronychiale*, a ſubſequenti ejus uſu; Belgice *Knopgras.*

Locus. Ubique creſcit in areis & hortis, in relictis arvis, eſtque tanquam Zizania. Quod in plateis provenit, humile & gracile eſt, ejuſque capitula haud Piſo majora ſunt.

Uſus.

VIERDE HOOFDSTUK.

Het gehoofde Gras.

DIt *gras wil mede uit de maagſchap van Cyperus zyn, wiens gedaante het ook zeer nabootſt, immers de bladeren zyn van de zelfde fatzoen, te weten boven met een driekantige voore, en beneden met een ſcherpe rugge, dog zy zyn langer en ſcherper in 't aantaſten, eenigzints ſnydende als men ze agterwaarts ſtrykt, op geboude en vogtige plaatzen werden ze boven een voet lang, anders blyft het een laag kruitje.*

De ſteel is anderhalf voet hoog en meer, dun, driekant, en biesagtig gelyk aan Cyperus floridus. *Op den top ſtaan insgelyks drie bladeren in een driehoek, langer dan aan 't voornoemde Cyperus. In plaats van de gearde dollen hebben ze in de midden een ront knopje in de grootte van een halfwaſſen Aardbeſie, van witte en in een gedronge ſchubbekens gemaakt, die ten laatſten ligt bruin werden, en allegaar afvallen, met zig nemende een wolagtig zaat.*

De wortel is hairig, uit dunne vazelingen gemaakt, meeſt zonder reuk, of een weinig na die van Cyperus floridus *riekende. De bladeren formeren een hogeren ſteel, dan de* Cyperus floridus, *en ſtaan zoo wel in byzondere vergaderingen als aan den vrugtdragenden ſteel, dewelke ſcherper van kanten is dan aan de* Cyperus, *en zyn gras is zoo zoet niet, daarom het van de beeſten niet veel gezogt wert.*

Naam. *In 't Latyn* Gramen capitatum; *in 't Maleits* Tabaliſſa; *dat is ongeruſtig of woelende, gelyk een ziek menſch, 't welk beduit wert door de drie bladeren, die van malkander in een drieſpronk afwyken.*

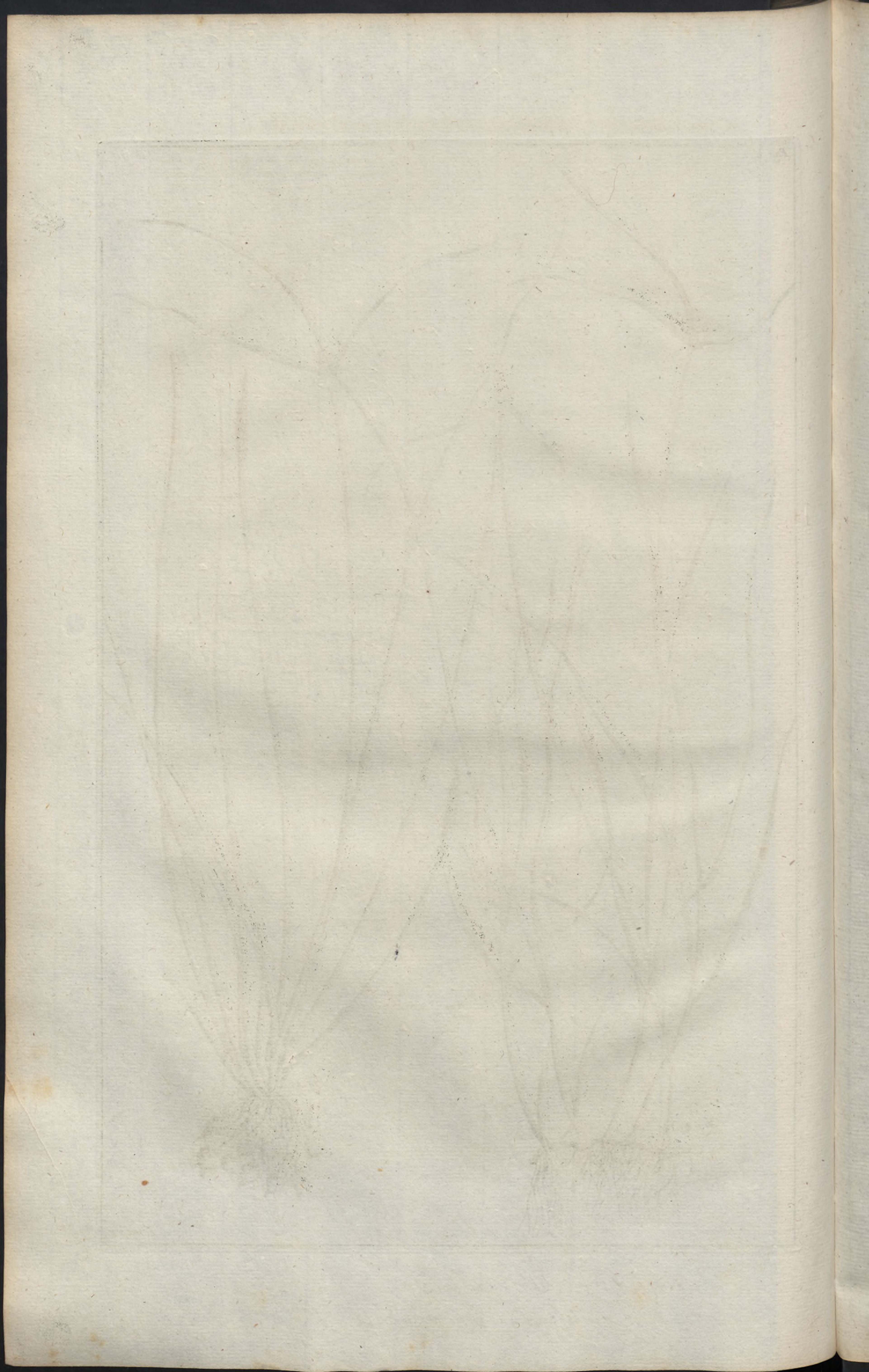
Zommige noemen dit Tabaliſſa, *het wyfken, en de voornoemde* Cyperus floridus, Tabaliſſa *het manneken. In 't Ternaties* Tola topolo, *dat is 't hoofd afhouwen; in 't Amboins* Paya matta, *dat is in 't Maleits* Rompot matta ican; *in 't Latyn* Gramen paronychiale, *van zyn volgende gebruik; op 't Duitſch* Knopgras.

Plaats. *Het waſt overal in de erven en tuinen op verlatene bedden, werdende voor een onkruit gehouden: 't geene op de ſtraten waſt, blyft laag en mager, en zyne knoppen zyn niet grooter dan een erwete.*

Ge-

Fig. 1. Elaeocharis dulcis.
— 2. Kyllingia monocephala. V.

Usus. Alba hujus graminis capitula formam gerunt purulenti oculi in Paronychia, unde homines quam maxime inquieti sunt, per quem characterem incolæ edocti fuere, specificum esse remedium contra hoc malum, quem in finem ista sumuntur capitula, quæ cum pauxillo Curcumæ conteruntur, & supra ignem parum elixantur in folio Siri Boppar, istaque unguis malo adplicantur. Alii ista conterunt capitula cum Canario, quæ supra ignem calefacta isti adplicantur parti.

In Malayensi Grammatica hæc herba seu potius ejus culmus barbatus alicui missus denotat, personam, quæ hunc mittit, esse inquietam, & nesciam quid factura sit.

Hæ radices vel solæ, vel cum illis subsequentis *Graminis vaccini*, parum contusæ, aquæ incoctæ, & propinatæ, Dysenteriam aliasque sistunt Diarrhæas.

Contra hosce morbos radix hæc cruda quoque editur cum Pinanga, sed potissimum in pueris adhibetur.

Gebruik. *De witte hoofdekens van dit gras hebben de beeldtenis van het etterige hoofd of ooge aan 't nagelgezweer Paronychia, 't welk de menschen dapper onrustig maakt, door welk carakter de Inlanders geleert hebben, dat het een toegeëigent geneesmiddel is tegens 't zelve accident: men neemt de voornoemde hoofdekens, wryft die met een weinig Curcuma, braadt ze over 't vuur in een blad van Siri Boppar, en bind het op het nagelgezweer. Andere wryven dezelfde hoofdekens met Canary, maken 't warm over 't vuur, en binden 't daar om.*

In de Maleitse Letterkonst wil dit kruid of eigentlyk den gebaarden steel aan iemant gezonden, zeggen, dat den zendende persoon ongerustig is, en in zorge staat, niet wetende wat hy doen zal.

Deze wortelen alleen, of met de wortels van 't volgende Gramen vaccinum *een weinig gekneust, in water gekookt, en gedronken, stoppen den rooden en andere buikloopen.*

Tegens dezelfste gebreken eten ze deze wortel ook rauw met Pinang, dog het word meest aan de kinderen gebruikt.

CAPUT QUINTUM.

Gramen vaccinum, aliaque Gramina. Rompot carbou.

Hoc est *Gramen supinum* & *Geniculatum*, non quia juxta solum prorepit, sed quum senioribus cauliculis & culmis terræ incumbit, plurimi enim simul ex una propullulant radice, inferius angustati, superius lati, acsi compressi essent, atque hic & illic bifidi, quorum inferiores & vetustissimi terræ plane incumbunt, acsi ipsi adglutinati essent, qui lentissimi sunt, ac fere disrumpi nequeunt, ipsorum summum in multa distinguitur folia, vulgari gramini similia, glabra, complicata, ad summum palmam vel spithamam longa, plurima autem breviora sunt. Culmi foliis ita obsessi sunt, ut fere dignosci nequeant, attamen in genicula distincta sunt, juncei, & graminei saporis.

Exterior culmus parum erigitur, estque rotundus & tenuis instar fili veli navigii, atque in vertice quatuor sustinet spicas, non transversaliter extensas, sed parum obliquas, & quinta aliquando parum inferior est, reliquæ binos digiti articulos longæ sunt, non latæ, sed auctæ binis ordinibus rugosarum & pallide virentium cellularum seu squamarum, deorsum sese aperientium, ac tenue quoddam semen continentium.

Radix magna est congeries subtilium fibrillarum, quæ firmissime terræ inhærent, ita ut non nisi vi evelli possint. Teneræ plantæ potissimum erectæ sunt, sed vetustæ undique circa radicem extensæ decumbunt, atque in medio patinam quasi formant, seu plagam nudam, quæ ex albicantibus formatur culmis.

Nomen. Gramen vaccinum, juxta Malaiense *Rompot carbou*, h. e. Vaccæ *Gramen*, item *Rompot cras*, h. e. *Gramen tenax*, juxta Amboinense *Hohotu aman*. Ternatice *Fartago* & *Fortago*; Balice *Padangh bilulangh* seu *Balulangh*, quum duritiem habeat pellis Vaccæ.

Locus. Molesta sunt Zizania in areis undique circa ædes, ut & in areis hortorum, ubi per semina quam maxime multiplicatur, ita ut intra breve temporis spatium ingentem obcupet locum.

Quum senior facta sit hæc planta, difficile cum radicibus evelli potest, culmique prius diffringuntur, quam quod radices extrahantur, unde effodere eas oportet, solum amat argillosum durasque vias.

Usus. Vaccæ hoc depascunt in viis & plateis, quamdiu tenerum est, vetustum enim a cunctis spernitur animalibus & jumentis. Radix cum Calappi rasura mixta, vel sola in aqua contrita, capiti inlinita, ita ut per aliquod tempus adhæreat, dein abluta aqua, cui eadem incocta fuit radix, capillorum profluvium impedit, efficitque, ut denuo excrescant.

Capilli autem inde duri, crassi, & circinnati sunt, unde dein cum rasura Calappi, vel aliis mollibus foliis, uti illis Convolvuli minoris abluendi sunt.

Hujus radicis decoctum, sive solum, sive cum illa *Tabalissæ* coctum & propinatum quasvis sistit Diarrhæas; in Malaiensi Grammatica ramulus hujus plantæ missus denotat illum, qui hunc mittit, propositi tenacem esse, uti amator in amoribus.

VYFDE HOOFDSTUK.

Het Koei-gras, en andere zoorten van Gras.

Dit is een Gramen supinum *en* Geniculatum, *niet om dat het langs de aarde kruipt, maar om dat het met zyn oudste steelen plat op de aarde legt, want 'er komen veele uit eene wortel, beneden smal, maar boven breed, als gedrukt, en hier en daar in tween zig verdeelende, waar van de onderste en oudste plat ter aarde leggen, als of ze daar aan geplakt waren, zeer taai en schier onverbreekelyk: haar voorste verdeelt zig in veele bladeren, die van een gemene gras-fatzoen zyn, glad, en te zamen gevouwen; op 't meeste een hand of span lang, maar de meeste korter. De steelen zyn zoodanig met bladeren bezet, dat men ze niet wel bekennen kan, en egter in leden verdeelt, binnen biesig, en grasagtig van smaak.*

De uiterste steel staat wat overeind, ront en dun als een zeilgaaren, dragende op zyn top vier aairen, niet dwers uitgebreid, maar wat schuins staande, en zomtyts de vyfde wat beneden: de andere twee leden van een vinger lang, niet breed, bezet met twee rygen, ruige en bleekgroene huisjens of schubben, naar onderen hun openende, en inhoudende eenig fyn zaat.

De wortel is een groote bosse van fyne vazelingen, zeer vast in de aarde houdende, zoo dat men ze niet dan met geweld uittrekken kan. De jonge struiken staan meest overeind, maar de ouden leggen rontom de wortel uitgebreid, en formeeren in de midden schier een schotelken, of kalen plek van de witagtige steelen gemaakt.

Naam. Gramen vaccinum; *na 't Maleits* Rompot carbou, *dat is koeigras, item* Rompot cras, *dat is hardhoudent gras; na 't Amboinse* Hohotu aman; *in 't Ternataans* Fartago *en* Fortago; *op Baleyts* Padangh bilulangh, *of* Balulangh, *om dat het zoo hard van gewas is als een koeihuid.*

Plaats. *Het is een moejelyk onkruid in de erven rontom de huizen, en op de paden in de tuinen, daar het zig met zyn zaat zeer vermenigvuldigt, en in korten tyd een groote plaats beslaat.*

Als het oud geworden is, laat het zig moejelyk uittrekken met de wortelen, en de steelen breeken eer af, dan men die wortelen uitkrygt, dies men ze uitgraven moet; het bemind een kleyagtige grond en harde wegen.

Gebruik. *De Koebeesten weiden dat af langs de straten en wegen, zoo lang het jong is, want het oude wert van alle beesten veragt. De wortel met Calappus-raspel of slegts in enkel water gewreven, op 't hooft gesmeert, en een tyd lang daar op gelaten, daar na gewassen met 't water, daar in dezelve wortelen gekookt zyn, belet het uitvallen van 't hair, en doet het zelve wassen.*

Dog het hair wert hier van wat grof, hard, en gekrult, dies men 't daar na met Calappus-raspel, of andere weeke bladeren, als die van Convolvulus minor *moet afwassen.*

Het afziedzel van de wortel, het zy alleen, of met die van Tabalissa *gekookt, en gedronken, stopt alderhande buikloopen. In de Maleitse Letterkonst een takje van dit gras gezonden, beduid dat den zender standvastig by zyn voornemen wil blyven, gelyk de minnaar in 't minnen.*

Præcedens vulgare *Rompot carbou* femina habetur, cujus mas eſt ſimilis planta in agris creſcens, nec ita extenſa, ſed ſolummodo binis tribusve inferioribus geniculis terræ incumbens, ac ſubſequentibus ſeſe ſenſim erigens articulis ad altitudinem binarum triumve ſpithamarum.

Folia ejus magis quoque extenſa ſunt quam præcedentis, vulgarisque formæ. In vertice atque hic & illic ex foliorum alis corymbus excreſcit ex ſeptem, octo, & decem ſpicis compoſitus, quæ inferius tribus inſident cauliculis inſtar fulcri. Hæ ſpicæ primo virides ſunt, dein fuſcæ, omnino granuloſæ inſtar ſeminis Phalaris, ſed quod multo minus eſt, abſconduntque puſilllum fuſcum ſemen inſtar Milii.

Cauliculi, quibus folia inſident, ex rotundo plani ſeu compreſſi ſunt; Ternatenſes illud vocant *Fartago lacki lacki*.

Goddam Frumentum eſt, horum graminum formam præ ſe ferens, non procumbens, ſed erectum, quatuor pedes altum: Ejus folium cum illo *Rompot carbou* convenit, ſed ſuperius in vertice culmi quatuor producunt ſpicas, transverſaliter cruciatas, uti in ſubſequente *Gramine repente*, quæ componuntur ex compactis & ſquamoſis cellulis, per binos ordines diſpoſitis. In hiſce puſillum reconditur ſemen inſtar Panici minoris, quod duplex eſt, album & nigrum, juxta binas ſpecies.

In Baleya & Java hoc frumentum plantatur ad oras camporum, qui Oryza conſeruntur.

Cum ejus gramine pecudes aluntur, maturumque ſemen cibo inſervit, in pultem enim coquitur & editur inſtar Panici, quo & aviculæ etiam aluntur. In Cormandelæ ora, aliisque Indoſtanæ regionibus hoc ſemen *Natsjoni* vocatur, & ad cibum adhibetur, quod tamen nomen proprie *Panico* convenit.

Bontius libr. 6. cap. 52. ex *Proſpero Alpino libr.* 1. *cap.* 40. de plantis *Ægyptiacis* hoc vocat *Gramen cruciatum*, ejusque decoctum laudat contra *Dyſuriam*, *Stranguriam*, *Renum* & *veſicæ dolores* & *ulcera*, item ad excitandos fluxus muliebres; viditque Javæ non tantum quatuor, ſed ſex immo octo producere ſpicas, uti hic aliquando quinque profert.

Het voorgaande gemene Rompot carbou, *houd men voor 't wyfken; het manneken daar van is een diergelyk gras, meer in 't velt waſſende, zoo zeer niet uitgebreid, maar alleen met de twee of drie onderſte leden, op de aarde bukkende, en met de volgende knien zig allenkskens opregtende tot de hoogte van twee of drie ſpannen.*

De bladeren zyn meer uitgebreid als aan 't vorige, van gemene gras fatjoen. Op den top en hier en daar uit den ſchoot der bladeren komt een tros voort van ſeven, agt, en tien aairen gemaakt, die echter beneden op drie ſteelen als voetjes vergadert zyn. Deze aairen zyn eerſt groen, daar na bruinagtig, gants korlig als Phalaris of Canarizaat, dog veel kleinder, en verbergen een klein bruinagtig zaat als Hirſe.

De ſteelen, daar de bladeren aan ſtaan, zyn uit den ronden, mede plat of gedrukt. De Ternatanen noemen 't Fartago lacki lacki.

Goddam *is een koorn van fatzoen als deze grazen, niet leggende, maar overeind ſtaande, vier voeten hoog: het blad gelykt dat van* Rompot carbou, *maar boven den top dragen de ſteelen vier aairen, regt over dwers in een kruis ſtaande, gelyk aan 't volgende* Gramen repens, *gemaakt van digte, en in een gedrongen ſchubagtige huiskens, in twee rygen ſtaande. Hier in ſchuilt klein zaat als klein Panicum van tweederlei couleur, wit en zwart, na zyn twee zoorten.*

Op Baly en Java werd dit koorn geplant, aan de kanten van de Ryſtvelden.

Met het groene gras voeden ze de beeſten, en 't rype zaat dient tot de koſt: want het werd tot brey gekookt, en gegeten als Panicum, en om kleine vogeltjes te voeden. Op de Kuſten Cormandel en in de andere landen van den Indoſtan werd dit zaat Natsjoni *genoemt, en mede tot de koſt gebruikt; welke naam egter het* Panicum *eigentlyk toekomt.*

Bontius libr. 6. cap. 52. *noemt het uit* Prosper Alpinus libr. 1. cap. 40. de plantis Ægyptiacis gramen cruciatum, *en roemt zyn* Decoctum *tegens de brand- pis en koude pis, als mede tegens de pyne van nieren en blazen, en derzelver zweeren, ook om de maandſtonden der vrouwen te verwekken. Hy heeft het op Java niet alleen met vier, maar ook met ſes en agt aairen gezien, gelyk het hier zomtyts met vyven is.*

Tabula Quarta

Ad *Figuram primam Gramen* exhibet *vaccinum*, quod *femina* vulgo dicitur.
Figura Secunda ejus *marem quinque ſpicis* ornatum repræſentat.
Figura Tertia Gramen Fumi exhibet.

De Vierde Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* het *Koeyengras*, het geen het Wyfje doorgaans genaamt wert.
De *Tweede Figuur* verbeelt het Mannetje daar van, met vyf aairen verçiert.
De *Derde Figuur* vertoont het *Rookgras*.

OBSERVATIO.

Binæ hæ ſpecies ad illud gramen pertinent, quod gramen crucis ab *Alpino* de *plant. Ægypt. pag.* 121. vocatur, cujus Figura cum noſtra omnino convenit, eſtque Gramen Dactylon ſpicis brevibus craſſis plerumque quatuor cruciformiter diſpoſitis *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 33. & Gramen Javanicum cruciatum *Bontii p.* 148. & Cavara Pullu *H. Malab. p.* 12. *Tab.* 69. *p.* 131. & Gramen cruciatum Zeylanicum *Theſ. Zeyl. p.* 106. &c.

AANMERKING.

Deze twee zoorten behoren tot dat gras, het welk het kruisgras van *Alpinus* over de Egyptiſche planten *pag.* 121. genaamt wert, welke figuur met de onze geheel overeenkomt, en is het Dactylon-gras met korte dikke en doorgaans vier gekruiſte aairen van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 33. en het gekruiſt Javaanſe gras van *Bontius pag.* 148. en Cavara Pullu van de *Hort. Malab.* 12. *Deel, Tab.* 69. *p.* 131. en het Ceylonſche gekruiſt gras, *Theſ. Zeyl. pag.* 106. &c.

Fig. 1. Eleusine aegyptiaca. Rxb.
— 2. —— indica Trinius
— 3. Poa plumosa. Retz.

CAPUT SEXTUM.

Gramen repens minus. Rompot majara.

Hæc repentis graminis species est, quinque enim sexve tenues & firmos ex una producit radice culmos, sese non erigentes, sed plane terræ incumbentes vel repentes, ad palmæ latitudinem ab ortu geniculum formantes, ubi fibrillas iterum emittunt, ac mox sese bifidunt, omnesque porro geniculati sunt, & radiculas terræ infigunt, ubi hanc tangunt, ac sursum alios iterum exhibent geniculatos culmos parum elevatos, quique ad quodvis geniculum simplex producunt folium vulgaris graminis formæ, sed non ultra extensum digitum longum, tenue, & ad tactum parum rugosum, saporis dulcis.

Culmus frugifer non crassior est filo velorum, in summo semper gerens quatuor spicas, transversaliter erectas & cruciatas, ultra digiti articulum longas, atque in binis ordinibus obsitas viridibus squamosisque cellulis, quæ majores sunt quam in præcedentibus, in quibus reconditur pusillum fuscumque semen.

Radix fibrillosa quoque est sed rara, ideoque facile eradicari potest, licet magnum obcupet locum, culmique instar retis dispersi & connexi sunt, ubique per fibrillas sese figentes.

Nomen. Latine *Gramen repens minus*, seu *Agrestis minor*; Malaice *Rompot majara*; Amboinice *Hutta ayan*, h. e. gramen repens, Ternatice *Saba saba*, quum ejus spicæ extensam referant palmam.

Locus. Circa sepes crescit & in umbrosis locis, sed potissimum in cultis vel desertis arvis.

Usus. Pabulum est equorum & pecudum. Culmus cum expansis spicis alicui missus denotat, illum, qui hunc mittit, aliquid petere, acsi quis extensam offerret palmam, ut aliquid accipiat.

Gramen caninum, seu *Rompot andjing*, huic quoque adfine est, atque gramen est culmum gerens tenuem & geniculatum, inferioribus geniculis terræ incumbens, dein sese erigit, tenuia gerens extensaque foliola. Culmus superne profert binas angustas erectasque spicas, atque sub his tertia aliquando locatur ex similibus squamosis composita cellulis, instar binorum præcedentium graminum, sed cellulæ hæ subtiliores & angustiores sunt.

Radix tenuis est & vilis, crescitque inter gramen vaccinum & Teckee, quæ tria gramina canes edunt, ut vomitum caussent, quum alvi torminibus obnoxii sunt, quo curantur.

Gramen fumi, Malaice *Rompot assap*, Ternatice *Uccu manjoffu*, species est vulgaris *Graminis venti*, quod est gramen pusillum, humile, tenues emittens cauliculos, non multum procumbentes, sed potissimum erectos, qui brevia gerunt extensaque foliola, intense virentia, & aliquando, si soli rite sunt exposita, vel in solo crescunt argilloso, rubentia vel fusca, extensam gerit spicam, instar caudæ vulpis, quæ ex tenuissimis cauliculis, ac superius ex squamosis componitur capitulis, ita ut potius fumum quam spicam mentiatur. In sterilibus crescit locis sub aliis graminibus in gracili solo, vel soli maxime exposito. Nullum ejus novi usum, nisi quod alicui mittatur tanquam obprobrium, aliquem in verbis esse inconstantem, talisque promissa tanquam fumum esse.

Campeu seu *Campee*, sic Bataviæ Portugallico vocabulo dictum, acsi dicerent *Polygonum aquaticum*, est gramen aquaticum repens, ad oras aquarum stagnantium & paludum obvium, flagellis suis tam aquæ quam terræ incumbens. Folia gerit longa graminea, instar subsequentis Hippogrostis, quæ rotundis, mollibus & concavis insident petiolis, nullum, quantum notum est, gerens florem vel semen. Mulierculæ Bataviæ multum hoc adhibent, tenerrimos fricantes culmos & folia, quibus caput inliniunt, ut crines excrescant densi & longi.

OBSERVATIO.

Gramen Fumi, idem est, quod gramen paniculatum, locustis tenuissimis subrotundis nobis dicitur in *Thes. Zeyl. pag.* 110. *Tab.* 47. *Fig.* 3. & Gramen paniculatum ex oris Malab. pannicula delicatiore *Plukn. Phyt. Tab.* 300. *Fig.* 2. & *Almag. pag.* 176.

CAPUT

SESDE HOOFDSTUK.

Het kleine kruipende Gras. *Eleusine aegyptiaca*

Dit is een zoorte van kweken-gras, want het geeft vyf of ses dunne styve steelen uit eene wortel, die zig niet opregten, maar alle plat ter aarden leggen of kruipen, een hand breed, van den oorspronk een knie makende, aldaar weder inwortelende, en zoo voorts in twee andere takken zig verspreidende, die alle met knien voortkomen, daar zy de aarde raken inwortelen, en dan opwaarts andere geleede steelen voortbrengen, die wat overeind staan, en aan yder knie een enkel blad hebben van gemeen grasfatsoen, dog niet boven een gestrekte vinger lang, dun, en wat ruig in 't aantasten, zoet van smaak.

De vrugtdragende steel is mede niet dikker dan zeilgaarn, op zyn top dragende altyd vier aairen, die regt overdwers, en in 't kruis uitgebreid staan, ruim een lid van een vinger lang, en in twee rygen bezet met groene schubagtige huiskens, grooter dan aan 't vorige, daar in een klein bruin zaat schuilt.

De wortel is mede vazelagtig, dog weinig, dierhalven ligt uit te trekken is, hoewel 't een groote plaats beslaat, en de steelen netsgewys door malkander loopen, overal met worteltjens zig vast makende.

Naam. *In 't Latyn* Gramen repens minus, *of* Agrestis minor; *in 't Maleits* Rompot majara; *in 't Amboins* Hutta ayan, *dat is kruipent gras; in 't Ternatis* Saha saha, *om dat zyn aairen een vlakke uitgerekte hand gelyken.*

Plaats. *Het wast omtrent de heggen en op schaduwagtige plaatsen, dog liefst op gebouwde en verlatene landen.*

Gebruik. *Het is een voeder voor paarden en koeibeesten. De steel met de uitgebreide aairen aan iemand gezonden, beduit dat den zender iets begeert, als of men een uitgebreide hand vertoonde om iets te ontfangen.*

Het Gramen caninum, Rompot andjing, *of hondegras, is ook van dit maagschap, een dunsteelig en geleed graasken, met de onderste leden op de aarden bukkende, daar na zig opregtende met dunne uitgebreide blaadjens.*

De steel draagt boven twee smalle overeind staande aairen, en daar agter zomtyts een derde van diergelyke schubagtige huiskens, gemaakt als de twee voorgaande, dog fynder en smalder.

De wortel is dun en gering, het wast onder 't koeigras en Teckee gemengt, welke drie grasen de honden eeten, om door 't braken hun te geneezen, als ze buikpyn hebben.

Gramen fumi, *op 't Maleits* Rompot assap, *in 't Ternataans* Uccu manjoffu, *is een zoorte van 't gemeen* Gramen venti, *of windhalm, een dunsteelig en laag grasken, niet veel leggende, maar meest overeind staande, met korte en uitgebreide blaadjens, die hoog groen zyn, en zomtyts als ze wel ter zonne, en op een kleigrond staan, rood of bruin; het draagt een uitgebreide aaire als een vossestaart, van zeer fyne steeltjens, en voor aan schubagtige knopjens gemaakt, zoo dat het eer rook dan een aaire schynt. Het wast op dorre plaatsen, onder ander laag gras in een magere gront, of die veel zonne heeft. Ik weet 'er geen gebruik van, als dat men 't aan malkander zend, om te verwyten, dat iemant ongestadig in zyn zeggen is, en dat zyne beloften maar wind zyn.*

Campeu *of* Campee, *aldus op Batavia in 't Portugees genaamt, als of zy zeiden* Polygonum aquaticum, *of waterweg-gras, is een kruipent watergras, aan de oevers van de staande wateren en moerassen gemeen, met zyn ranken zoo wel op 't water als op 't land zwervende. Het heeft lange gras-bladeren gelyk 't volgende Hippogrostis aan ronde weeke en holle steelen, zonder bekend bloeizel of zaat. De Vrouwen op Batavia gebruiken 't veel, de teerste steelen en bladeren vryvende en op 't hoofd smerende, om digt en lang hair te doen groejen.*

AANMERKING.

Dit *Rookgras*, is het zelfde, het geen gepluimt gras, met zeer dunne rondagtige schubbetjes, van ons genaamt wert in de *Thes. Zeyl. pag.* 110. *Tab.* 47. *Fig.* 3. en gepluimt gras uit de Malabaarsche Kust, met een subtile pluim van *Plukn. Phyt. Tab.* 300. *Fig.* 2. & *Almag. pag.* 176.

S E-

CAPUT SEPTIMUM.

Gramen supplex. Rompot subat.

Humile etiam ac parvum est gramen, tenues gerens geniculatosque cauliculos semi procumbentes ac semi erectos. Ex una radice varii excrescunt culmi, binis inferioribus articulis terræ incumbentes, subsequentibus sensim sese erigentes. Foliis obducti sunt, quæ inferiore dimidia sua parte tanquam vagina culmum pro parte ambiunt, ac sic simul alam aviculæ repræsentant, talesque alæ plures simul locantur, una ex radice provenientes.

Folia vulgaris sunt formæ, tenera, & flavescentia, ex binis constructa partibus, quarum summa pars palmam circiter longa vulgare est gramineum folium, inferior binos circiter articulos longa complicata est instar vaginæ, & culmum ambit pro parte. Unde & quodvis folium circa medium geniculum gerit, & vagina sua plane decumbit, acsi ala compressa esset, folia autem ipsa inregulariter extensa sunt.

Super folia tenuis decurrit cauliculus, ultra spithamam altus, atque in vertice gerit tres quatuorque angustas spicas ex densis & mollibus squamis compositas, oblique erectas. Radix vilis est & fibrosa, sed terræ firmiter inhærens.

Nomen. Latine *Gramen supplex*, juxta Malaiense *Rompot* seu *Daun subat*, h. e. folium supplex, ac sic Ternatice *Goffo suba*, Amboinice *Suba suba.*

Locus. Non multum obcurrit, nisi spontaneum circa montium pedes, vel ad colles ventosos, ubi loca sunt graminosa & argillosa.

Solo tali effossa hæc planta in hortis transplantari potest, ob elegantiam & subsequentem usum, cujus nullus alius innotuit nisi qui apud Malaienses & Ternatenses mulierculas valet in sua Grammatica, si enim alicui scribunt supplicatorium, ut condonationem quorundam vitiorum petant, quod nos multis literis & ceremoniis peragimus, solum hoc præstant missione ramuli hujus graminis, quod complicatis & compressis foliolis supplices repræsentat palmas illorum, qui veniam petunt.

Huc refero Amboinense gramen viarum, seu *Polygonum Amboinicum*, quod articulato suo & duro cauliculo juxta terram prorepit, ubique fibrillas emittens, ac sese figens, ita ut nullibi nisi breves adtollat cauliculos. Folia dense sibi incumbunt, vulgaris formæ, digiti articulum longa & instar arundinis striata, ex nigro virentia, & ad cauliculorum extremum convoluta in apicem. Nil nisi folia plerumque in hac conspiciuntur plantula, nisi in campo crescat, nec multum pedibus calcetur.

Tum ex foliolorum alis concavus excrescit flosculus crateriformis, & ad oras in apices distinctus, coloris obscure fusci, sique inter digitos comprimatur, lympha exstillat.

Thuarea involuta.

Nomen. Latine *Polygonum Amboinicum* & *Gramen roris*, juxta Malaiense *Rompot ombong*, h. e. *Gramen roris*, quum ros in ejus conspiciatur foliis fere usque ad meridiem, immo ipsis ferventibus diebus & sole splendente, sique non multum a sole tangatur, ros usque in vesperam adparet, uti & post solis occasum statim humidum est. Amboinice *Hutta tomar*, quum ejus foliola referant illa arundinis *Tomar*, quæ cæterum & *Boeloe swangi* vocatur.

Locus. Juxta vias & in campis crescit, ubi solum est planum ac durum, magnum obcupans locum, ubi tam intricate radices emittit, ut fere eradicari nequeat, licet iste locus circumvertatur, præsertim si radicularum ejus particulæ quædam remaneant, uti & tolerare valet calcinationem pedumque fricationes tam hominum quam animalium, sicuti in areis etiam prorepit ac luxuriose crescit, unde & symbolum est constantis laboris, qui cunctas superat res adversas.

Usus. Quamdiu ros huic incumbit gramini, h. e. usque ad meridiem vel horam decimam, hoc gramen quam avidissime depascitur, tam a majoribus quam minoribus pecudibus, quod detrimentum subsequentibus restituitur noctibus, ita ut cunctis alternis vel tribus regerminet diebus. In Grammatica symbolica denotat pertinax alicujus rei propositum tam in laboribus quam rebus adversis, quibus obluctari conamur.

Hujus

SEVENDE HOOFDSTUK.

Smeekent Gras.

Daar is nog een laag grasje met dunne en geleede steelen, half leggende en half overeind staande. Uit eene wortel schieten verscheide steelen, met de twee onderste knietjens op de aarde leggende, met de volgende allenkskens haar opregtende. Zy zyn met dunne bladeren bekleed, dewelke met haar onderste helft als met een schede den steel ten deele omvatten, en zoo t'zamen een wieke of vleugeltje van een vogel verbeelden, en zulker wieken staan veele by malkander, uit eene wortel.

De bladeren zyn van gemeene gras-fatzoen, teer, en geel-groen, uit twee deelen gemaakt, het opperste omtrent een hand lang, is een gemeen gras-blad; het onderste omtrent twee leeden lang, legt t'zamen gevouwen als een schede, en omvat den steel voor een gedeelte: waar door dan ieder blad omtrent in de midden een knietje heeft, en met hare scheden leggen ze plat, als of de wieke gedrukt was, maar de bladeren zelfs staan onordentelyk uitgebreid.

Boven de bladeren loopt het dunne steeltje voort, nog over een span hoog, en draagt op zyn top drie of vier smalle aairtjens van digte en zagte schubbekens gemaakt, schuins, ofte overeind staande. De wortel is gering en vezelig, dog vasthoudende.

Naam. *In 't Latyn* Gramen supplex, *na 't Maleits* Rompot *of* Daun subat, *dat is smeekent blad, en zoo in 't Ternataans* Goffo suba, *op Amboina* Suba suba.

Plaats. *Het werd niet veel gevonden, en men moet het meest in 't wilt zoeken omtrent de voeten van de bergen of lugtige heuvelen, daar 't grassig is en een kleigront heeft.*

Met dezelve gront uitgegraven, laat het zig ook in de tuinen verplanten, wegens zyn fraajigheid, en het volgende gebruik; waar van anders geene bekent is, als die de Maleitse en Ternataanse vrouwen in hare Letterkunst hebben; want als zy een Requeste aan iemand willen schryven, en daar in vergiffenis van eenige fouten begeren, dat wy met veele letters en Complimenten moesten doen, konnen zy alleen verrigten met het zenden van een enkelt takje van dit gras, 't welk met zyn gevouwe en plat gedrukte blaadjes, gevouwe handen wil uitbeelden der geener, die om vergiffenis smeeken.

Hier onder breng ik het Amboinse Weggras Polygonum Amboinicum, *'t welk met zyn geleed en hart steeltje langs de aarde kruipt, over al vast wortelende, zoo dat het nergens dan met korte steeltjes verheven staat. De blaadjes staan digt op malkanderen, van gedaante als onze weggras, een lid van een vinger lang, en gestreept als riet, zwart-groen, en aan 't uitterste der steeltjes zamengerolt in een spitsken. Men ziet 'er zelden iets anders dan bladeren aan, ten ware dat het in 't velt staat, en niet veel getrapt werd.*

Daar ziet men uit den schoot der blaadjes een hol bloemken voortkomen als een kelkje gefatsoeneert, en aan de kanten in spitsen verdeelt, donker-bruin van couleur, en als men 't tussen de vingers duwt, water uitgevende.

Naam. *In 't Latyn* Polygonum Amboinicum, *en* Gramen roris, *na 't Maleits* Rompot ombong, *dat is Dauwgras, om dat men den dauw op deze bladeren ziet leggen schier tot aan den middag, zelfs by heete dagen en klare zonneschyn; en als het de zonne niet veel raakt, zoo blyft den dauw tot aan den avont daar op leggen, gelyk het ook ten eersten nat werd na zonnen ondergang. Op Amboin* Hutta tomar, *om dat zyn blaadjes gelyken na 't riet* Tomar, *anders* Boeloe swangi *genaamt.*

Plaats. *Het wast langs de wegen en in 't velt, daar een vlakke harde gront is, beslaande een groote plaats op zig zelven, daar het dan zoo hartnekkig inwortelt, dat men 't schier niet uitroejen kan, al word de plaats omgebakt, en maar eenige worteltjes in de aarde overblyven, gelyk 't ook verdragen kan het trappen en de scheuren der voeten van menschen en beesten, in 't midden van paden daar 't over been loopt, en tegen aan groeit, zynde zoo een Symbolum van een standvastigen arbeidzaamheid, die alle tegenspoeden overwint.*

Gebruik. *Zoo lange den dauw op dit gras leid, dat is tot tegens den middag of tien uuren toe, werd dit gras zeer greetig afgeweid zoo van groot als klein vee, welk verlies de volgende nagten al weder vergoed werd, zoo dat zy alle twee of drie dagen daar konnen weiden. In de Letterkonst heet het een stantvaste vernedering, en een voornemen tegens allerhande tegenspoet te willen worstelen.*

Men

Hujus *Polygoni* litorea quædam obcurrit species, majora magisque flavescentia gerens folia, in litoribus prorepens arenosis sub fruticulis, cujus folia multo rugosiora sunt & articuli longiores, sed nullius usus.

Huc pertinet *Gramen anatum*, quod crassam gerit congeriem intricatæ radicis fibrosæ, quæ terræ firmiter inhæret. Ejus cauliculi plures simul ex radicibus propullulant, & undique plane incumbunt terræ per strata, acsi adglutinati forent. Ejus foliola sunt uti in Polygono, seu paulo longiora. Si cauliculi geniculati ad semi pedis circiter distantiam prorepserunt, iterum sese erigunt ad semi pedis altitudinem, ac breves proferunt spicas, quæ in racemis dispositæ sunt, ac semen continent in angulosis capsulis instar Sorgi, primo viridibus, dein fuscis, quod semen albicat, ac maturum decidit, saporis dulcis graminei.

Hæc planta quam maxime frugifera est, plurimis gaudens spicis. Latine vocatur mihi *Gramen anatum*, Malaice *Rompot bebeck*. Baleyice *Padang buit buit*, in solo crescit argilloso, ac frequentissimum est ad oras camporum Oryzæ, ubi cænosum est, ubi ejus semen in cæno decidens generat speciem quandam minorum Limacum Baleice *Boeit boeit* dictorum. Anates quam avidissime hoc semen comedunt, quod in aqua ad ripas natantes deglutiunt.

Gramen ipsum a vaccis & equis depascitur, cultro etiam ex radice abscinditur, & anatibus objicitur.

Men heeft nog een strandzoorte van dit Polygonum, *met grooter en geel-groender bladeren, op zandige stranden onder groote ruigte lopende, welke bladeren veel ruiger en de leden langer zyn, voorts zonder gebruik.*

Hier toe behoort het Gramen anatum, *hebbende een digten klomp van een vazelagtige wortel, vast in de aarde houdende: zyne steelen komen veele uit de wortelen, leggen rontom plat ter aarde, met lagen boven malkander als of zy daar aan geplakt waren. De blaadjes zyn als aan Weggras of wat langer. Als de gekniede steeltjes een halve voet ver gekropen hebben, zoo regten ze haar op omtrent een halve voet, en dragen korte airen, daar aan 't zaat zit druifsgewys, bestaande in hoekige knopjes als hirsse, eerst groen, daar na bruin, daar in een witagtig zaat schuilt, ook als hirsse, 't welk ryp zynde uitvalt, zoet en grasagtig van smaak.*

Dit gras is zeer vrugtbaar, en rontom vol van deze airen. Het heet Gramen anatum, *in 't Maleits* Rompot bebeck, *in 't Baleits* Padang buit buit. *Het wast op een kleiagtige gront, en veel aan de kanten van de rystvelden, daar 't modderig is, alwaar zyn zaat in den slyk vallende, genereert een slag kleine alykruiken; in 't Baleits* Boeit boeit *genaamt. De Eenden eten het zaat greetig, 't zelve in 't water zwemmende, afweidende.*

Het gras werd van buiten van koejen en paarden afgeweid, men snyt het met een mes van de wortel af, en werpt het de Eenden voor.

CAPUT OCTAVUM.

Gramen aciculatum. Cussu cussu.

Hæc est vilissima & difficillima Graminum species, quæ radicem gerit tenuem, duriusculam, & transversaliter prorepentem, quæ duras tenuesque emittit fibrillas instar *Cyperi rotundi*, sed nullas profert glandulas, & terræ firmiter inhæret, hic & illic breves eriguntur culmi, fasciculum foliolorum gramineorum formantes, quæ digitum circiter longa sunt, ac parum firma, non grati saporis, immo fere cœnosa sunt, unde & a pecoribus non expetuntur.

Hi foliorum fasciculi tandem longos proferunt culmos, pedem vel ulnam altos, inferius articulatos, quorum quivis angustum sustinet foliolum, digiti articulum circiter longum: suntque porro recti, firmi, crassitiem habentes fili velorum: In vertice gerunt simplicem rectamque spicam, in multas angustas & fuscas spinulas distinctam, quæ primo parvos albosque exhibent flosculos, & qui dein in longum excrescunt, durum, & gracile semen instar illius Cumini vel Chærophylli, quod vestibus adhæret, si leviter modo adtingatur.

Nomen. Latine *Gramen aciculatum.* Malaice *Cussu cussu*, & *Djintam utan.* Ternatice & Amboinice quoque *Cussu cussu.* Baleyice *Badjang badjang*, Nostrates Belgi hanc vocant plantam *Bosluysen* seu *pediculos silvaticos* & *Koeskoes.* Species est *Graminis tremuli*, quale apud Gallos *Amourettes* vocatur, a Germanis *Spelten gras.*

Locus. In cunctis crescit planis & sterilibus campis, ventosis collibus, & juxta vias, in cunctis obcurrit Orientalibus insulis, in uno tamen loco frequentius quam in altero.

Dicitur in Ternata olim non reperiri, sed ibi introductum fuisse a Bubulo quodam, quem rex *Batsjam* dono dabat regi Ternatensi, cujus dorsum refertum erat semine hoc spinuloso, in quo sese circumvolverat in ista regione. Quam maxime cavendum est, nullibi excrescere in areis vel circa ædes vel in plateis, quum quam maxime multiplicatur per semen, nec facile tum eradicari potest.

Usus ejus fere nullus est, sed hic detegendum est tædiosum ludibrium, quod quis habet, si quis per campos vel in silvis procedat, ubi hoc gramen ad vias publicas crescit, quum prætereuntium vestibus hoc semen quam maxime inhæret, quod tædiosa patientia evelli vel cultro leniter abradi oportet, vel si inter plicas hæreat, quodvis semen evellendum est.

Sed

AGTSTE HOOFDSTUK.

Het Spelde-gras.

Dit is het veragtste en moejelykste onder alle grasen, hebbende een dunne hardagtige en dwers kruipende wortel, en daar aan harde, dunne vazelingen, gelyk den Cyperus rotundus, *dog zonder klieren, en vast in de aarde houdende, hier en daar komen korte steeltjes voort, een vergaderinge van grasagtige blaadjes dragende, omtrent een gestrekte vinger lang, en wat styf, niet zeer lieffelyk van smaak, ja schier modderig, en daarom van 't vee niet begeert.*

Deeze vergaderingen brengen eindelyk lange steeltjes voort, een voet of een elle hoog, beneden in eenige knietjes verdeelt, yder met een smal blaadje, omtrent een lid lang: voorts regt styf, zoo dik als zeilgaarn: op haren top dragen ze een enkelde regte aire, in veele smalle en bruine stekels verdeelt, die eerst een klein wit bloeizel vertoonen, daar na werden ze lang, hard en mager, als mager Comyn of Kervelzaat, dog regt spits toegaande, en ligt afvallende, of aanklevende aan de kleeren, als ze in 't minste aangeraakt werden.

Naam. *In 't Latyn* Gramen aciculatum; *in 't Maleits* Cussu cussu, *en* Djintam utan; *in 't Ternataans en Amboins, ook* Cussu cussu; *in 't Baleits* Badjang badjang; *onze Duitzen noemen 't* Bosluysen, *en* Koeskoes. *Het is een zoorte van 't* Gramen tremulum, *diergelyken men in 't Frans* Amourettes, *in 't Hoogduits* Spelten-gras *noemt.*

Plaats. *Het wast op alle vlakke en dorre velden, lugtige heuvelen, en langs de wegen, men vint het in alle de Oosterse Eilanden, dog op 't eene meer dan op 't andere.*

In Ternaten zegt men, dat het 'er eertyts niet geweest zy, maar aldaar ingebragt is door een lompen Buffel, die den Koning van Batsjam schonk aan den Koning van Ternaten, wiens huid vol was van dit stekelig zaat, daar in hy zig op zyn land gewentelt hadde. Men moet in alle manieren daar voor zyn, dat het by niemant in zyn erven of omtrent de huizen of op straten opkome, want het vermenigvuldigt zeer ligt door 't zaat, en is alsdan moejelyk uit te roejen.

Gebruik. *Men heeft 'er schier geen gebruik van, dog het moet alhier bekent gemaakt werden, wegens het verdrietige tydverdryf, dat men bekomt, als men over 't velt gaat, of in 't bos daar dit gras overal aan de wegen staat, en den voorbygaande met zyn steekelig zaat met menigte in de kleeren steekt, 't welk men dan met een verdrietige patientie of zoetjes met een mes moet afschrapen, of zoo het in de ploojen zit zaat voor zaat uittrekken.*

Maar

Sed quod pessimum est, spinulosum hoc semen tam profunde per vestes penetrat frictione & agitatione inter ambulandum, ut ad alteram vestium partem sese perforet, nec facile evelli possit, unde lintea aliique tenues & subtiles panni perduntur, si vi evellere illud velimus, quod neque relinqui potest, quum per lancinationem cutis dolorem excitet, & ambulationem prohibeat vel difficilem reddit, qui albis bracteis incedunt, hisce silvestribus pediculis tam dense obducti sunt, ut lintea distingui nequeant: Glabris autem linteis non adhæret.

Hinc itaque fit, quod homines & animalia hosce pediculos dictos ex silvis deportent in vicos, ubi etiam læte progerminant. In Ternatensi scripto bonum tamen inveni hujus graminis usum. Hujus enim radices aquæ incoctæ exhibentur iis, qui putantur veneno esse infecti, quos has quoque radices cum Pinanga masticare oportet.

Maar dat het snoodste is, deze stekels dringen zoo diep in de kleeren, dat ze door 't vryven in 't gaan geheel aan de andere zyde doordringen, en niet wel uit te trekken zyn, waar door dan linne en andere fyne stoffen zeer beschadigt werden, als men ze met ongedult daar uit wil trekken; men mag ze ook daar niet in laten blyven, om dat ze met het steeken in de huid iemant het gaan moejelyk maken, die met witte linne koussen door 't velt gaan, komen t'huis zoo dik met deze bosluizen behangen, dat men 't linnen niet bekennen kan: Op 't gladde stof hebben zy geen vat.

Hier door komt het dan, dat mensen en beesten deze luizen uit het bos in de Negoryen brengen, daar ze dan ook opkomen. In een Ternataans schriftje vind ik egter nog een goet gebruik van dit gras: wiens wortelen in water gekookt, die geenen werd te drinken gegeven, die men agt vergeven te zyn, die deze wortelen ook met Pinang moeten kaauwen.

Tabula Quinta

Ad *Figuram primam Gramen* exhibet *aciculatum*, quod est Hudura Pullu, *H. Malab. part.* 12. *Tab.* 43.
Figura Secunda primam sistit *Amboinensis Hippogrostis speciem.*
Figura Tertia secundam ejus denotat *speciem.*

De Vyfde Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* het *puntige Naaldegras*, het welk is de Hudura Pullu, van de *H. Malab. part* 12. *Tab.* 43.
De *Tweede Figuur* wyst aan de *eerste zoort* van de *Amboinsche Hippogrostis*, ofte *Paardegras.*
De *Derde Figuur* vertoont de *tweede zoort* daar van.

CAPUT NONUM.

Hippogrostis Amboinica. Rompot cuda.

Hippogrostis in Amboina duplex est.
Primo vulgaris major, secundo minor species.
Hippogrostis major, est gramen articulatum, longa gerens firma & articulata genicula, non plane terræ incumbentia, sed supra vicinas prorepentia herbas, atque ubi sepes adtingere potest, has etiam adscendit.

Inferiores articuli nudi sunt, ex viridi & fusco distincti colore, pedem vel sesquipedem alti, dein sese alternatim dividunt in laterales cauliculos, qui inregulares admodum & sinuosi excrescunt ad trium quatuorve pedum longitudinem, cuivis superiori articulo folium adstat transversale, illi arundinis teneræ simile, sed glabrum, quatuor & quinque pollices longum, vix minimum digitum latum, nervo firmo medio, quoque magis ad summum, eo breviora sunt.

Supremum culmi simplicem gerit spicam, ultra digiti articulum longam, non apertam, sed ex pallide virentibus squamulis compositam, quæ sibi adcumbunt, ac primo flosculos exhibent albicantes, qui dein interne pusillum formant semen, in teneris plantis culmi in longum & convolutum terminantur acutum folium.

Articuli terram tangentes radiculas ipsi infigunt, vel si supra terram eleventur, longas emittunt barbas instar obtusarum spinarum. Primariæ radices raræ sunt, sed crassis & fibrosis fibrillis obsessæ, satis firmiter terram tenentes, ita ut prius abrumpi, quam evelli possint.

Secundo. *Hippogrostis minor* nil aliud videtur esse, quam major species *Rompot bebeck* seu *Graminis anatis* capite septimo descripti, si nempe in cultis & pinguibus crescat agris.

Terræ incumbit ad altitudinem binorum cum dimidio pedum, in culmorum summo multæ breves locantur spicæ, digiti articulum circiter longæ, decem numero, alternatim supra sese invicem locatæ. Spicæ hæ sunt densæ & granulosæ instar Fagopiri teneri, pallide virentes, in hisce locatur album ac pusillum semen instar Panici, sique manibus teratur, facile decidit. Radices ejus sunt copiosæ fibrillæ instar graminis repentis vulgaris. Cauliculi inferioribus geniculis terræ incumbunt. Folia sunt uti in vulgari gramine, satis longa.

Nomen. Latine *Hippogrostis Amboinica*, seu *gramen equinum*; Malaice *Rompot cuda*; Ternatice *Djela djela.* Macass. *Rucu*; sed nimis generale nomen; Baleyice *Padang jerac*; h. e. gramen amorum, quum amat crescere in desertis Oryzæ campis.

Locus. In umbrosis crescit locis, ac potissimum circa sepes, & ad fluminum ripas, ubi præceps est, ubique in solo argilloso.

Usus.

NEGENDE HOOFDSTUK.

Het Amboinsch Paarde-gras.

Paardegras is in Amboina van tweederlei gedaante.
I. *Het gemeene groote*: II. *Het kleine.*
I. *Het groote Paardegras is een geleed gras, met lange styve en gemeene steelen, niet vlak op de aarde, maar op de naaste ruigte kruipende, en daar 't kan by komen, ook de Paggers opklimmende.*

De onderste leden zyn kaal, uit den groenen en bruinen gemengt, een voet of een en een half lang, daar na verdeelen ze hen met beurten in zyde steelen, die zeer onordentelyk en bogtig loopen weder tot de lengte van drie of vier voeten; in ieder van de voorste knietjes staat een blad over dwers, het jonge riet gelykende, dog glad, vier of vyf duimen lang, schaars een pink breed, met een styve zenuwe in de midden, en hoe meer na vooren, hoe korter zy werden.

Het voorste der steelen brengt voort een enkele aaire, ruim een lid van een vinger lang, niet geopent, maar van bleekgroene schubben gemaakt, digt tegen malkander leggende, eerst een witagtig bloeizel vertonende, en daar na van binnen een klein zaat formeerende, aan de jonge struiken eindigen deze steelen in een lang t'zamengerolt en spits blad.

De knien, daar zy de aarde raken, wortelen wederom in, of zoo zy wat boven de aarde staan, schieten lange baarden uit als stompe doornen; de hooftwortels zyn weinige, dog met dikke en vezelige vazelingen behangen, redelyk vast in de aarde houdende, zoo dat men ze eer afbreken dan uittrekken kan.

II. *Het kleine Paardegras schynt niet anders te zyn, dan een groot slag van 't voornoemde* Rompot bebeck *of* Gramen anatum, *in 't sevende Hoofdstuk beschreeven, als 't op gebouwde en vette landen groeit.*

Het leit op de aarde tot twee en derdehalve voeten hoog; aan 't opperste der steelen staan veele korte aairen, omtrent een lid van een vinger lang, tot tien stuks toe, in verwisselde ordre boven malkander geschikt. De aairen zyn digt, korrelig, gelyk de jonge Boekweit, doodsgroen, daar in schuilt een klein wit zaat, als Hirse of Pannikoorn, en als men 't met de handen vryft, valt het ligt uit. De wortelen zyn veele vazelingen gelyk het queekgras. De steelen leggen met haar onderste knien op de aarde, het blad is als gemeen gras, redelyk lang.

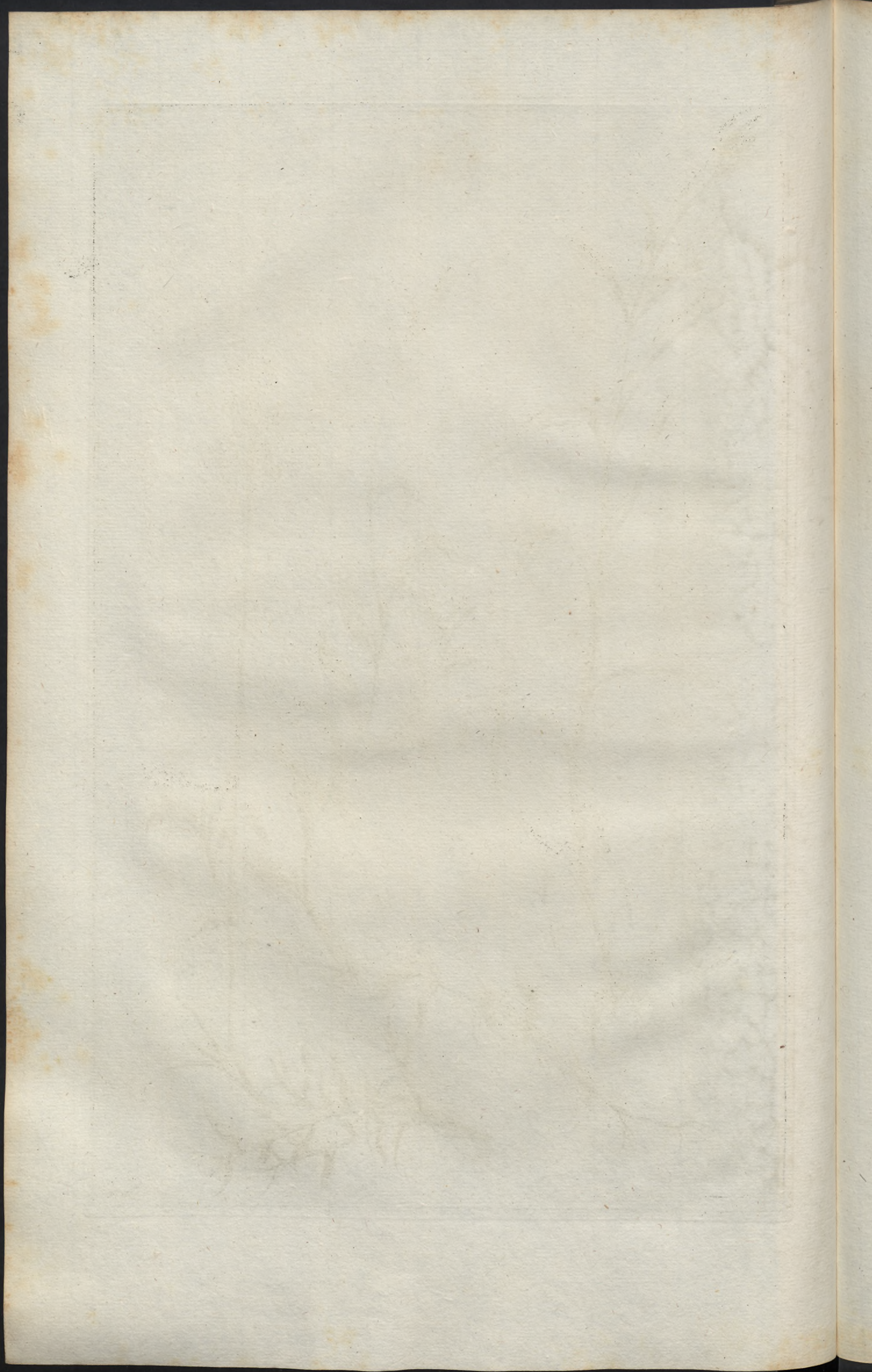
Naam. *In 't Latyn* Hippogrostis Amboinica *of* Gramen equinum; *in 't Maleits* Rompot cuda; *op Ternaten* Djela djela; *op Macasser* Rucu; *dog al te gemeen; in 't Baleits* Padang jerac, *dat is Akkergras; om dat het op de verlatene Rystvelden gaarne wast.*

Plaats. *Het wast op schaduwagtige plaatsen, en liefst omtrent de heggen, en langs de waterkanten, daar 't steil is, overal in een kleyige gront.*

Gebruik.

Fig. 1. Andropogon acicularis. Trin.
— 2. Oplismenus bromoides R. et Sch.
— 3. —— Burmanni ——.

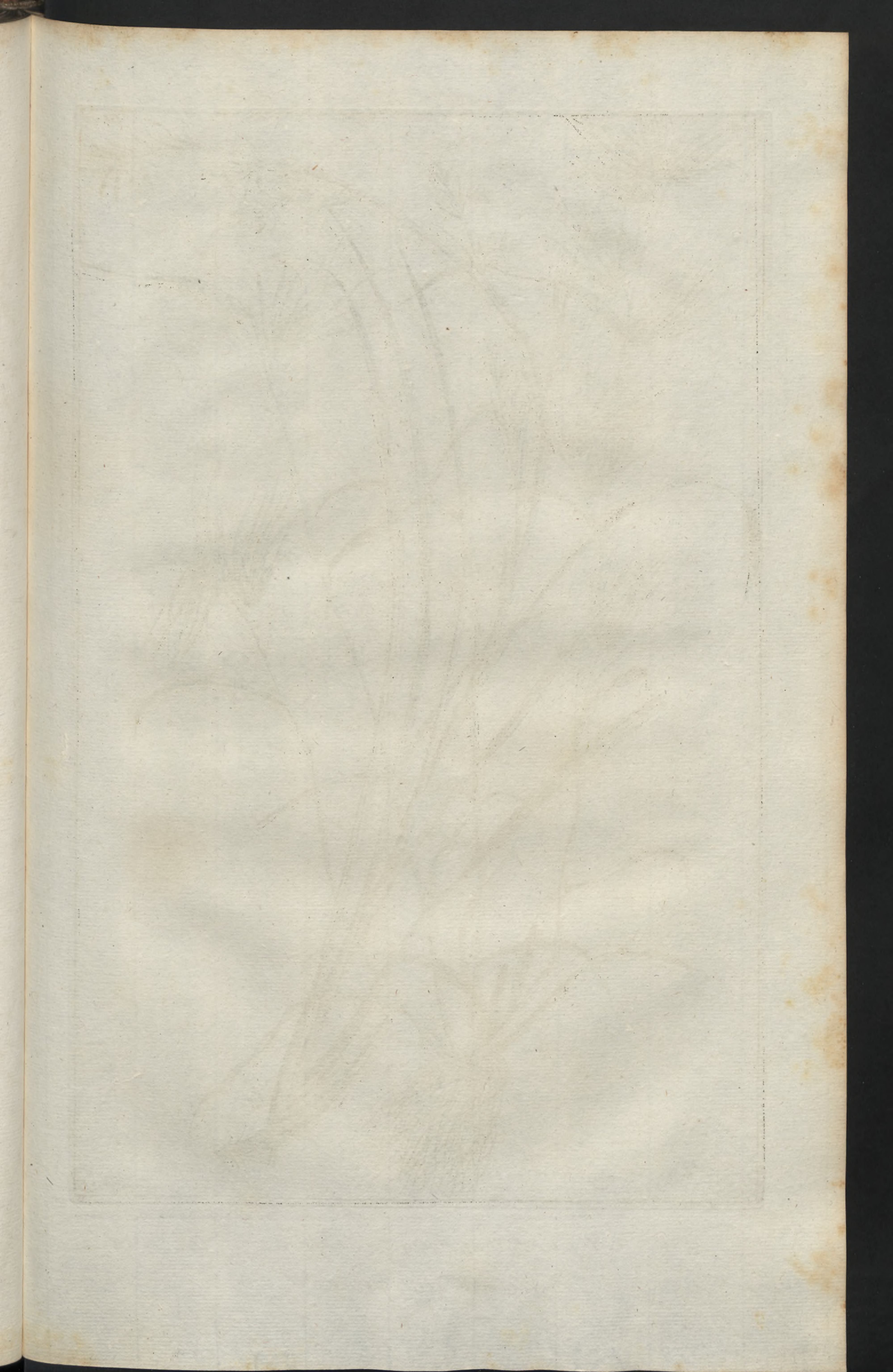

Fig. 1. Anthistiria arguens. Trin.

— 2. Scleria lithosperma. W.

Usus. Vulgare est pabulum equorum, ut & vaccarum, semen ab ovibus etiam editur.

Si quis quodam casu vulnus accipiat in carne, nec aliquid aliud ad manus sit, tum virides sumuntur primæ speciei spicæ, & conteruntur supra porhyritim cum pauxillo Zingiberis in pultem, quæ instar Emplastri vulneri adplicatur, unde curabitur.

Cum semine secundæ speciei minores Anatum species & gallinæ pascuntur. Quidam pueri hoc in lusum quoque adhibent, & coquunt instar granorum Panici, sed gramineum præbet saporem.

Gebruik. *Het is een gemeen voedzel voor de paarden, als mede voor de koeibeesten, het zaat wert van de schapen ook gegeten.*

Als men by geval een vleeswonde krygt, en anders niet heeft, zoo zal men de groene aairen van de eerste zoorte nemen, en wryven die op een steen met een weinig Gengber tot een papje, en binden 't pleistersgewys op de wonde, zoo zal 't dezelve toebeelen.

Met het zaat van de tweede zoort voedt men de kleine endten en hoenders. Zommige kinderen spelen daar ook mede, en koken 't als Pannikoorn, dog geeft een grasagtige smaak.

CAPUT DECIMUM.

Gramen arguens. Tagalgnana.

Hoc gramen species est Avenæ silvestris seu Phœnicis, ac duplex est, domesticum, ac silvestre, domesticum plurimos gerit firmos & rectos culmos ex una radice ad altitudinem sex septemve pedum excrescentes, qui non omnes eriguntur, sed quidam uno alterove geniculo inflexi sunt, in multos articulos distincti, atque ex quovis geniculo folium excrescit cauli arcte adcumbens. Usque ad vicinum articulum, ubi quodvis folium inflexum est, atque insuper sesqui vel binas cum dimidia spithamas longum & angustissimum instar graminis vulgaris, firmam gerit costam, & in longum terminatur apicem.

Culmi non rotundi sunt, sed duplex gerunt dorsum, cæterum glabri, & ex purpureo fusci.

Folia versus summum sensim decrescunt, & prope quodvis folium alter excrescit culmus, cui minor insidet spica, ac paulo magis sursum altera major spica, immo in superioribus geniculis tres locantur spicæ non recte, sed oblique supra sese invicem.

Hæ spicæ seu potius paniculæ subtus alba lanugine obductæ sunt, in qua parva oblonga & nigra latitant semina seu granula, quæ superius longum fuscumque gerunt apicem instar Avenæ vel Phœnicis, & ad tactum acuta sunt.

Culmi densam habent substantiam cum pauca alba medulla, superiores articuli ad spithamæ latitudinem distant, ac quævis spica brevius porro gerit folium. Radix ex multis composita est curtis fibrillis instar Avenæ vel similium frumentorum.

Nomen. Latine *Gramen arguens* ex ejus usu, uti in subsequentibus dicetur. Ternatice *Tagalgnana*, quod nos pronunciamus *Tagelnana*, h. e. respectu tuo, quum ejus acutæ spicæ oblique crescentes, & ad latus vergentes quasi aliquem denotant vel pungunt, quem accusare volumus.

Locus. In Moluccis insulis sponte crescit, huc in Amboinam ex Ternata delata est hæc planta, ubi nunc in hortis per semen etiam multiplicatur.

Usus ejus in re Medica huc usque ignotus est, licet apud Ternatenses vulgaris sed puerilis sit. Si quis enim alium, præsertim amatores, sive vir conjugem, sive uxor maritum accusare velit, ita ut quis ob alium, quodvis tædium, tristitiam vel molestiam tolerare debeat, tum tali mittunt donum acutis hujus plantæ spicis obvolutum, unde declarare & significare volunt, talem quoddam tædium devorare debere ob ejus caussam. Sique significare velint ob te tristitiam patior, tum sumunt *herbam Gratiosam*, seu *Daun tsjinta*, quæ tristi sua facie vespertino tempore tristitiam ipsam mentitur, quam conjungunt istis spicis, quas simul alicui mittunt.

TIENDE HOOFDSTUK.

Het Verwyt-gras.

Dit gras is een geslagte van den wilden Haver of Phœnix, en heeft twee zoorten, tamme en wilde, de tamme gewint veele styve en regte steelen uit eene wortel, tot de hoogte van zes en zeven voeten, niet alle regt overeind staande, maar zommige met een of twee knien gebogen, in veele leden of knien gedeelt, en uit ieder lid wast een blad, 't welk digt aan den steel legt, tot aan de naaste knie, alwaar ieder blad een knik heeft, en daar buiten nog anderhalve en derdehalve spannen lang, en zeer smal gelyk gemeen gras, dog met een styve ribbe, en eindigt in een lange spits.

De stengels zyn niet ront, maar hebben twee ruggen, anderzints glad, en paers-bruin.

De bladeren na boven toe worden allenkskens kleinder, en by ieder blad komt een andere steel voort, daar op een kleine, en nog wat hooger een andere grooter aaire voortkomt, ja aan de bovenste leden staan drie aairen, niet regt, maar schuins boven malkander.

Deze aairen of veel meer trossen, zyn onder met een witte donse of wolle bekleet, daar in steken kleine langwerpige en zwarte zaden of graantjens, ieder boven op hebbende een lange bruine spitse, gelyk den haver of verkensborstel, in 't aantasten scherp.

De steelen zyn digt van substantie, met een weinig wit pit: de bovenste leden staan een span van malkander, en ieder aaire heeft nog een korter blad; de wortel bestaat uit veele korte vazelingen gebogen, den haver of diergelyke zaden gelyk.

Naam. *In 't Latyn* Gramen arguens; *dat is verwytgras, na zyn gebruik, gelyk hier na volgen zal. Op Ternaten* Tagalgnana, *'t welk wy uitspreeken* Tagelnana, *dat is om uwent wille, om dat zyn scherpe en spitse aairen schuins wassende, en ter zyde uitspringende, kwanswys naar iemant wyzen of steeken, die men beschuldigen wil.*

Plaats. *In de Molukse Eilanden wast het van zelfs, hier in Amboina is ze uit Ternaten aangebragt, daar 't nu in de boven door 't zaat zig ook vermenigvuldigt.*

Gebruik. *Zyn gebruik in de Medicynen is tot nog toe onbekent, hoewel by de Ternatanen een kinderlyk dog gemeen gebruik is. Want als iemant eenen anderen, zonderlyk de minnaars, of de vrouw haar man, of de man zyn vrouw wil beschuldigen of verwyten, dat men om des anderen wil eenig verdriet, droefheid of zwarigheid moet uitstaan, zoo zenden ze hem een geschenkje met de stekende aairen van dit gewas bewonden, willende den anderen door de namen dezes kruids te kennen geven, dat zy om deszelfs wille eenig verdriet moeten uitstaan, als zy iemant willen beduiden dezen zin: Ik moet om uwent wil droefheid lyden, zoo neemt hy het kruid* Gratiosa, *anders* Daun tsjinta, *'t welk met zyn droevig gelaat in den avondstont de droefheid betekent, en voegen dit te zamen met de bovenstaande aairen, 't welk zy dan malkander toezenden.*

Tabula Sexta

Ad Figuram primam *Gramen* exhibet *arguens*.
Figura secunda *Calamagrostim* denotat.

De Sesde Plaat

Vertoont in de eerste Figuur het *berispend Gras*.
De tweede Figuur vertoont het *Rietgras*.

OBSERVATIO.

Gramen arguens Rumphii est gramen Æthiopicum, panicula molli virente, aristis autem crispatis longioribus fuscis. *Plukn. Almag. pag.* 176. & *Phyt. Tab.* 300. *Fig.* 1.

AANMERKING.

Dit *berispende gras* van *Rumphius*, is het Ethiopische gras, met een zagte groene pluim, en gekrulde langere bruine stekelige aairen, van *Plukn. Almag. pag.* 176. & *Phyt. Tab.* 300. *Fig.* 1.

CAPUT UNDECIMUM.

Calamagrostis. Werihissa.

Calamagrostis ambigit seu media est inter *Arundinem farctam* supra *libr. 6. cap.* 19. descriptam, & Gramen, unde & æque bene ibi quam hic describi potest, sed ob adfinitatem præcedentis *Tagalgnanæ* hic locum ipsi dedimus, cum arundine *Cubu sala* convenit, & gluma ac semine cum *Tagalgnana*, cujus silvestris putatur esse species, atque præterea aliquo modo convenit cum Sirio.

Ejus arundo altitudinem habet decem, duodecim, ac tredecim pedum, & digiti crassitiem, ex rotundo compressa est, seu binas habet oras laterales, in amplos articulos distincta, & intus repleta est substantia fungosa ac fibrosa, instar *Tubu sala*. Articuli ad pedem vel quatuordecim pollices distant, ipsorumque nodi maxime protuberant, unde & culmi non recti, sed parum obliqui & sinuosi sunt.

Cuivis articulo adponitur folium longum & angustum eodem modo, quo *Arundo saccharifera* habet, seu uti in Tœbœ sala, sed multo angustius est, est enim tres cum dunidio pedes longum, vix digitum latum, & plurimis costis donatum, firmo nervo donatum, cum Sirii foliis conveniens.

Inferius culmi alis quibusdam donati sunt, quarum quævis tres quatuorve digitos lata ac plana est, & ad internam partem parum concava, inferius angustata, ac superius sese dividens in sex octove longa folia, ultra quinque pedes longa, quæ inferius fere nil nisi firmum exhibent nervum, ac parum convoluta sunt, superius vix minimum digitum lata, in acutum excurrentia apicem.

Hæ alæ optime illas referunt, quæ in Sirii foliis observantur, unde & ab incolis pro Sirio silvestri habetur, superiora folia arcte culmo adcumbunt, ita tamen, ut ex ipsorum alis una alterave panicula arundinacea excrescat, quæ sulcum in majori formant culmo, in quo locatæ fuere.

Quævis pluma magnam refert spicam, sexdecim & octodecim pollices longa, inque plures minores paniculas distincta, harum quædam oblonga gerunt capitula, quæ ex simplicibus paleaceis componuntur squamis, & ex pallide viridi & fusco colore mixta sunt, ad tactum rugosa, apicibus antrorsum elevatis, & terminantur in aristam brevem, uti in Avena & præcedenti Tagalgnana, sed quæ multo majora sunt, ac plurimum decidunt.

Quædam plantæ longiora & graciliora gerunt capitula sine multis squamis, sed longas gerunt spinulosasque aristas, uti in vera Tagalgnana.

Intus latet fuscum ac tenue semen paleaceum ac vacuum.

Radix ex simplicibus crassis & firmis constat fibrillis, quarum quædam oblique decurrunt, ubi arundo excrescit, reliquæ directe in terram penetrant. Alæ istæ aliquando tam amplum formant stolonem, ut sub eo latere quis posset, & culmi semper ex fasciculis oriuntur.

Nomen. Latine *Calamagrostis.* Amboinice in Leytimora *Werihissa* h. e. *Rompt siree.* In Lœhœa *Welihissa*, quæ nomina gramen denotant Sirio simile, multi autem hoc quoque vocant *Tatepal*, seu *Tatepar*, & *Tatupele* feminam, ad distinctionem *Tatepal* maris, qui est *Cano cano*, sed puto esse erroneum, ambæ enim hæ plantæ nullam inter sese habent similitudinem. Melius vocatur *Tagalgnana utan.* Ternatice *Laulau tomma wanga.*

Locus. Ubique crescit in campis in locis apricis, tam ad fluminum ripas, quam ad montium pedes, ubi tam densos format stipites, ut feræ sub iis abscondere sese possint.

Usus. Ex hac planta nulla *Pancava* formari potest, & nulli fere inservit usui, excepto quod paniculæ seu majores spicæ arcus festales in nuptiis ornent. Semen longis istis aristis armatum alicui etiam mittitur simili in casu, sicuti supra de *Tagalgnana* fuit dictum.

NB. Hæc planta proxime convenire videtur cum illa, quæ mihi dicitur *Ixia*, foliis ad radicem nervosis, gramineis, floribus ac fructu parvo convolutis in *Decad. plant. Afric. sept. pag.* 191. *Tab.* 70. *Fig.* 2.

CAPUT

ELFDE HOOFDSTUK.

Het Riet-gras.

Calamagrostis *of* Rietgras, *wyffelt tussen de zoorte van* Arundo farcta, *boven in 't sesde Boek Capittel* 19. *beschreeven, en 't gras, daarom 't zoo wel op dezelve plaats als hier kan beschreeven werden, dog wegens de maagschap van 't voorgaande* Tagalgnana, *hebben wy 't hier gezet, aan riet komt het met de* Cubu sala *overeen, en aan de pluim of zaat met de gemelde* Tagalgnana, *voor welkers wilde zoorte het gehouden wert, hebbende daar en boven iets met de* Siree *gemeen.*

Het riet zelfs is van tien tot twaalf en dertien voeten hoog, een vinger dik, uit den ronden gedrukt, of met twee kanten aan de zyden, in wyde leden verdeelt, en binnen gevult met een voose dradige substantie, gelyk Tubu sala. *De leden staan een voet of veertien duimen van malkander, en hare knien builen merkelyk uit, waar van ook de steelen niet regt, maar wat scheef en bogtig loopen.*

Aan ieder lid staat een lang smal blad, op de manier als aan 't Suiker-riet of Toeboe sala, *dog veel smalder, namentlyk derdebalve voeten lang, schaars een vinger breed, en zeer geribt, met een styve zenuwe gelyk bezemstokjes, met de bladeren van Siree overeenkomende.*

Beneden zyn deze steelen met eenige vlerken omgeven, waar van ieder drie of vier vingeren breed, en vlak is, of aan de binnenste zyde wat hol, beneden spits toeloopende, en boven zig verdeelende in zes of agt lange bladeren, ruim vyf voeten lang, beneden schier anders niet dan een styve zenuwe, of een weinig gevouwen, boven schaars een pink breed, met een lange spits.

Deze vlerken gelyken zeer wel die geenen, die men aan de Siree ziet, daarom het ook van de Inlanders voor een wilde Siree gehouden wort. De bovenste bladeren leggen wat digt tegens den steel aan, zoo nogtans, dat uit haren schoot een of twee rietpluimen uitkomen, dewelke een keep in den hooftsteel maken, daar in zy gelegen hebben.

Ieder pluim gelykt een groote aaire, zestien en agttien duimen lang, en in veele mindere steelen verdeelt, van deze dragen zommige langwerpige knopen, uit enkele kafagtige schubben gemaakt, uit den bleek-groenen en bruinen gemengt, ruig in 't handelen, met de spitsen na vooren gekeert, en eindigende in een korte baard, gelyk aan de Haver of voorgaande Tagalgnana, dog veel grooter, en aan de meeste afgevallen.

Zommige dragen smaldere en magere knoppen zonder veele schubben, maar met lange steekelige baarden als aan 't regte Tagalgnana.

Binnen schuilt een bruinagtig en wit zaat, 't welk mede ydel of hol is.

De wortel bestaat uit enkel dikke en styve vazelingen, waar van zommige dwers loopen, daar 't riet uit spruit, de andere gaan regt in de aarde. De voornoemde vlerken maken zomtyts zulken breeden stoel, dat men daar agter schuilen kan, en de steelen komen altyd uit die vergaderingen voort.

Naam. *In 't Latyn* Calamagrostis; *op Amboina en Leytimor* Werihissa; *dat is* Rompot siree; *op Loehoe* Welihissa; *alle beduidende gras, dat na Siree gelykt; dog veele noemen 't ook* Tatepal *of* Tatepar, *en* Tatupele *het wyfken, tot onderscheid van* Tatepal *het manneken, welk de* Cano cano *is: dog dit houde ik voor een abuis, want die beide planten geen gemeenschap met malkander hebben. Beter noemt men 't* Tagalgnana utan; *in 't Ternatis* Laulau tomma wanga.

Plaats. *Het wast overal in 't veld op opene plaatzen, zoo wel langs de rivierkanten als aan de voeten der bergen, daar 't zoo digte struiken maakt, dat zig 't wilt daar agter verbergen kan.*

Gebruik. *Men kan hier van geen* Pancawa *maken, en het dient schier tot niets, behalven dat men met zyne rietpluimen of groote aairen de Feestboogen op Bruiloften verçiert. Het langgebaarde zaad word ook overgezonden in diergelyken voorval, als boven van* Tagalgnana *gezegt is.*

NB. Deze plant schynt het naaste overeen te komen met die geene, welke ik genaamt heb *Ixia*, met bladeren aan de wortel, die zenuwagtig en grasagtig zyn, en de bloemen en vrugt in een dons leggende, in de sevende *Decas* van de *Caapse gewassen, pag.* 191. *Tab.* 70. *Fig.* 2.

TWAALF-

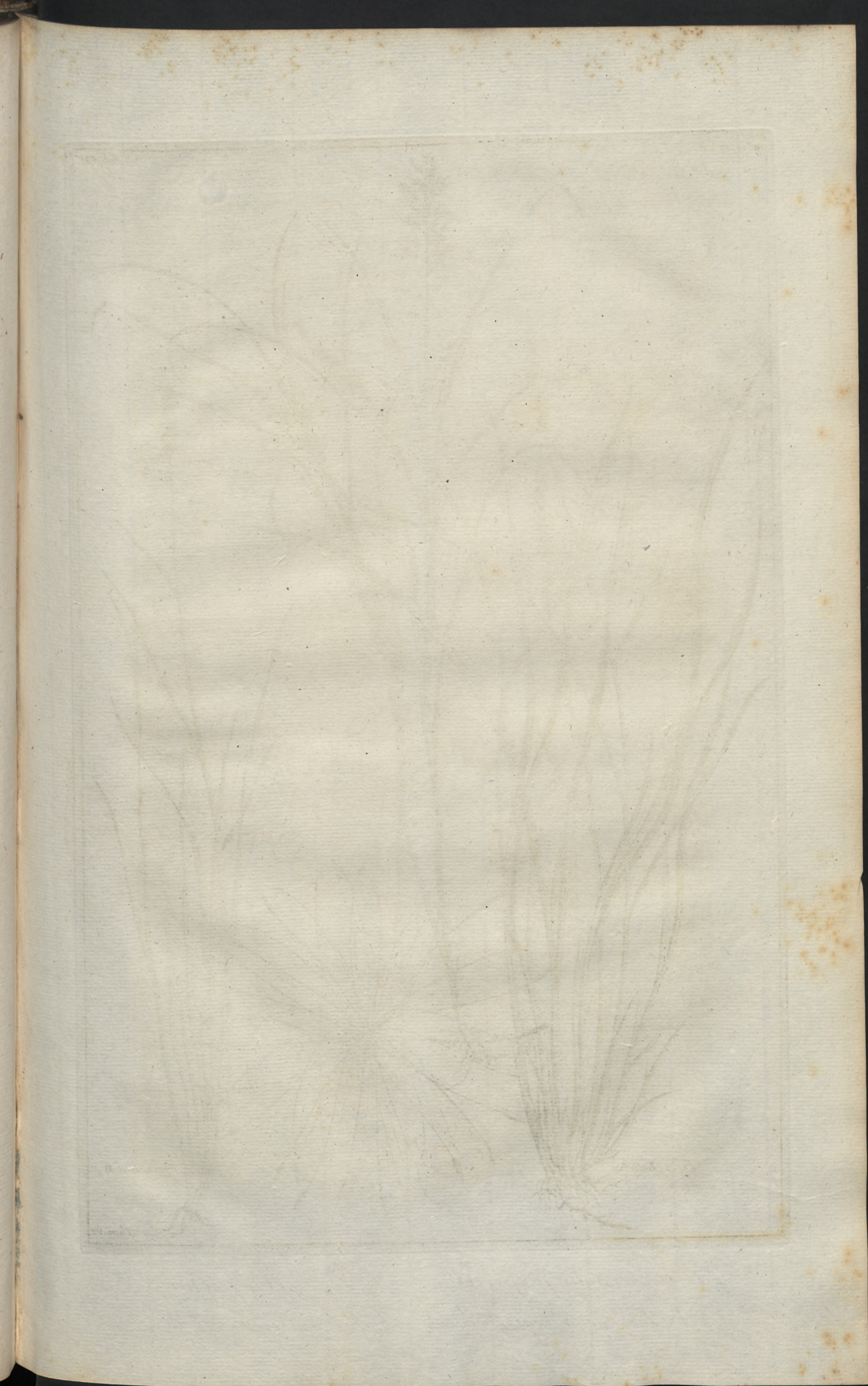

Fig. 1. Fimbristylis polytrichoides. 2 B. Pennisetum setosum

— 2 A. Saccharum cylindricum 3. Poa amboinensis R. et Sch.

CAPUT DUODECIMUM.

Gramen Polytrichum. Rompot bulu babi.

Hoc pusillum gramen convenit cum secunda specie *Polytrichi Apulæi* ab Adamo Lonicero in cap. de *Polytricho aureo* descripta.

Hoc *Polytrichon Amboinense* humilis est plantula, plurimis tenuibus ac nudis adsurgens cauliculis, digitum circiter crassis, ac setæ equinæ crassitiem habentibus, quique æquales, glabri & aphylli sunt, excepto quod prima germina foliola quædam acuta referant, sed quæ mox in cauliculos excrescunt ac degenerant, horum plurimi simul locantur instar setarum porcinarum, fasciculati quasi & in palmæ latitudinem expansi, coloris primo viridis, dein ex luteo fusci, qui per subtiles intricatas fibrillas sibi nectuntur, quivis autem cauliculus sustinet capitulum oblongum, seu granulum ab utraque parte acuminatum; quod sese aperiens flosculos exhibet flavos, quique dein degenerant in vascula seminalia semen pusillum oblongum ac subtile continentia.

Post horum vasculorum lapsum nudi remanent cauliculi instar setarum porcinarum erecti, seu uti hisce in terris sese exhibet *Echinometra setosa*, *Boeloe babi* dicta, quæ species quædam nocens est pomorum marinorum, longos ac tenues gerens echinos, porcinas setas referentes, qui facillime alicujus cutim penetrant ac lædunt, & ulcera caussant.

Nomen. Latine *Polytrichum gramen*; Malaice *Rompot bulu babi*, juxta dictam formam, item *Rompot djintam*, & Amboinice *Hutta gindam*, ex forma seminum Cumini.

Locus. Ubique crescit in sterilibus ventosisque locis & ad pedes nudorum collium inter *Calamagrostim*.

Usus ejus huc usque nullus innotuit, & ob elegantem ejus formam hic commemoratur. Aliquando pusilla deteguntur graminea foliola sub hisce plantulis ad cauliculorum ortum, quæ ad primum intuitum pro veris ipsarum foliolis haberentur, si vero adcurate separentur, detegitur, peculiaris graminis esse foliola.

Tabula Septima

Ad Figuram primam *Gramen* exhibet *Polytrichum*.
Figura Secunda ad litt. A. speciem *primam graminis caricosi* denotat, litt. B. alteram ejus sistit *speciem*.
Figura Tertia *Phœnicem* exhibet *Amboinensem montanam*.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Het Mosagtige Gras.

Dit graasken komt overeen met het tweede geslagt van 't Polytrichum Apulæi; *van* Adamus Lonicerus *in 't Capittel van 't* Gulden wildertoon *beschreven.*

Dit Amboins Polytrichon *is een laag kruitje, met veele dunne en bloote stengels opschietende, omtrent een vinger boog, in de dikte van paartshair, even, glad, zonder blaatjes, behalven dat de eerste uitspruitsels eenige spitse blaatjes gelyken, dog straks in steelen veranderen, harer staan veel by malkander als verkens-borstels, in bosjes van een hand breed, van verwe eerst groen, daar na uit den geelen-bruin, en hangen met subtiele verwerde vazelingen aan malkander. Ieder steeltje draagt boven op een langwerpig knopje of korrel, aan beide einden toegespitst, dewelke haar openende kleine geele bloempjes vertoonen, daar na werden weder zulke knopjes daar van, waar in eenig langwerpig fyn zaad schuilt.*

Na 't afvallen van deze knopjes blyven de bloote steelen staan als verkensborstels, of hier te Lande een zeker slag van Echinometra setosa, Boeloe babi *genoemt, zynde een snode slag van Zee-appel, met lange en dunne stekels als verkensborstels, die iemand zeer ligt in de huid steeken, en daar in zweeren.*

Naam. *In 't Latyn* Polytrichum gramen, *in 't Maleits* Rompot bulu babi, *na de voorsz. gedaante, dat is* Rompot djintam, *en in 't Amboins* Hutta gindam, *van de gedaante der zadekens na 't Comyn.*

Plaats. *Het wast over al op dorre lugtige plaatsen, en aan 't hangen van kale heuvels onder 't* Calamagrostis.

Van hem is nog geen gebruik bekent, en het is wegens zyn fraaije gedaante tot memorie alhier gestelt. Men vint zomtyts kleine grasblaadjes onder deze struikjes by de voeten der steeltjes, die men in 't eerste voor haar eigen blaadjes zoude aanzien, maar als men ze van malkander pluist, zoo bevint men, dat het een byzonder gras is.

De Sevende Plaat

Vertoont in de Eerste Figuur het *Mosagtige Gras*.
De Tweede Figuur by lett. A. vertoont de *eerste zoort* van het *Snygras*. Lett. B. wyst aan deszelfs *tweede zoort*.
De Derde Figuur wyst aan de *Amboinsche Berg Phœnix*.

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

Gramen caricosum. Lalan.

Lalan Caricis species est peculiaris formæ, media inter Caricem verum, vulgare gramen, & Spartium. Folia gerit simplicia, angusta, sine petiolis e terra prorumpentia ensium forma, quatuor & quinque pedes alta, vix pollicem lata, tenuia, & per longitudinem costis donata, nervo firmo intermedio, ad latera acuta & lædentia, læte virentia, adeoque densa & coadunata, ut nisi deprimantur pedibus, viam inpediant; inferius angusta sunt, seseque complectuntur fasciculata.

Radix graminea est, transversaliter per terram prorepens, cui per fibrillas tam firmiter infigitur, ut evelli vel eradicari nequeat, saporis fatui seu dulcescentis. Ubique autem tales foliorum fasciculos emittit, qui inferius circa radicem aculeos aliquando quosdam gerunt, sed ad collectionum istarum latera e radice alii excrescunt acuminati caules, subulas referentes, semi digitum longi, adeoque firmi, ut pedes quodammodo lædant, si calcentur, si vero altius excrescant, in folia sese explicant.

Gramen hoc totos obcupat campos, nudosque colles tam dense & læte germinans, ut e longinquo haberetur campus Oryza consitus, tam luxuriose ac fortiter crescit, ut neque hortos neque silvas evitet, atque tam vehementer prorepit, ut areæ vix depurari ac

DERTIENDE HOOFDSTUK.

Het Sny-gras.

Lalan *is een Snygras van een byzondere gedaante, gemengt van 't regte Snygras Carex, gemeen gras, en Spartium. Het bestaat uit enkele smalle bladeren zonder steelen, uit den grond opschietende, in gedaante van degens, vier en vyf voeten hoog, schaars een duim breed, dun, langs henen geribt, in de midden met een styve zenuwe, aan de kanten wat snydende, jeugdig-groen, en zoo digt op malkander, dat men daar door niet gaan kan, of men moet het nedertrappen. Beneden zyn ze smal, en omvatten malkander met bosjes.*

De wortel is grasagtig, in de aarde dwers kruipende, met hare vazelingen daar in zoo vast, dat men ze niet uittrekken kan, is zonder smaak, of zoetagtig. Overal zulke vergaderingen van bladeren uitgevende, die beneden omtrent de wortel zomtyts eenige steekels hebben, maar bezyden die vergaderingen komen uit de wortel andere spitse vlerken op als elsen van een halve vinger lang, zoo styf dat ze de voeten eenigzints bezeeren, als men daar op trapt, hooger werdende, openen ze hen tot bladeren.

Dit gras beslaat geheele velden, en kale heuvels, zoo digt en jeugdig staande, dat men 't van verre voor een schoon gezaait Rystvelt aanziet, het wast met zulken ongestuimheid en forssie, dat het geen tuinen en hoge bossen verschoont, en kruipt zoo geweldig voort, dat men ter naau-

ac servari possint, licet quotidie deambulentur, si enim per binas septimanas negligentur, has penitus obcupat & obtegit, neque ad latera facilem dat transitum, quum tam dense crescat, & campos obcupet per aliquot horas extensas, in quibus ne pedis latitudo vacua relinquitur.

Per totum fere annum caulibus ac semine destituitur, sed in medio pluviosorum mensium tempore ex centro fasciculorum foliosorum longus tenuisque excrescit caulis, quatuor vel quinque pedes altus, superius compressam sustinens plumam seu paniculam, spithamam vel pedem longam, digitum latam, in multos tenues & nodosos cauliculos distinctam, qui alba obtecti sunt lanugine, quæ instar serici splendet, & post aliquot mensium spatium avolat. Quum spicæ hæ lanigeræ progerminant, tum folia breviora & rariora sunt, quum prima longiora jam perierint.

Gramen hoc quodammodo convenit cum illo, quod in Hollandia Belgice vocatur *Helm* quoad folia, licet ejus spica sit brevior & tenuior, floribus vero lanuginosis convenit fere cum *Spartio, herba* a *Dodon. libr.* 7. *cap.* 4. descripta.

Nomen. Latine *Gramen caricosum*; Belgice *Indiaans Snygras*; Malaice & Balaice *Lalan*; Amboinice *Weri*; Ternatice *Cussu*, atque hinc *Koeskoes-campi.* Quid autem *Cussu* porro denotet, vide libro *nono* in capite de *Cuscuta.*

Locus. Nullibi copiosius crescit quam in cunctis Orientalibus insulis, quantum novi, tam in planis campis, quam in montibus & collibus nudis, seseque propagat in silvis sub arboribus tam silvestribus quam frugiferis magno dominorum tædio, ac præsertim iis, qui tenera plantarunt Caryophylla, quæ cito ambit, emaciat, sique non attendatur, ea penitus suffocat.

Potissimum amat solum flavum argillosum in campis, ubi tam alte excrescit, ut virum mediocris staturæ obtegat, & ferarum latebris inserviat.

Proficuum tamen est venatoribus, qui feras possunt investigare per depressum hocce gramen; Apri enim sedes suas figunt & latebras in hoc gramine ex siccis ipsius foliis, ex quibus tam elegans formant pavimentum, ut sub hoc latere possint, ne a pluviis tangantur.

Usus ejus in hisce Orientalibus insulis paucus est, plus tædii quam utilitatis exhibens, quum tam inpudenter sub frugiferis sese insinuat arboribus, vias obturat, & pascentia inpediat pecora, unde quotannis per ignem cremari solebat, in areis nempe apricis, ubi nulla sunt domicilia vel arbores frugiferæ; Facillime ignem concipit per sicca ejus folia, in terra procumbentia, unde quam citissime ignis hic propagatur, & insignem exhibet flammam magno cum strepitu, præsertim si ventus parum flat, unde & sæpe quodammodo periculosum est, quum non facile extingui vel prohiberi possit, atque ulterius sæpe sese propagat, quam desideratur. Si jam semel bisve pluviæ ceciderunt in crematis hisce campis, intra breve temporis spatium regerminat hoc gramen, si vero per aliquot continuos incendatur annos, emaciatur, aliaque inter hoc excrescunt gramina pecoribus proficua.

In Java & Baleya, ubi nullæ sunt Sagus, ex quibus Adap conficitur, magnum præbet usum, quum quævis plebejorum domus hoc tegantur, si nempe ejus folia in fasciculos conligantur cum tenuibus Gomuto filamentis.

Tecta hæc satis densa sunt, gravia, ac diutius durant illis Adap, sed multa generant insecta & vermes præsertim Millepedes.

Pauperes Gossypium ejus conligunt sericeum in spicis proveniens, quum hæ sint apertæ, quo complent pulvinaria sua. Radices & acumina ista acuta, primo progerminantia in decoctis adhibentur, quæ præparantur ad urinas aquososque humores expellendos.

Aliis quoque admiscentur rebus, quæ veneno infectis exhibentur hominibus, præsertim iis, qui ex nimio Opii usu urinæ subpressione laborant.

Gramen vulpinum; Malaice *Rompot bulu matta* dictum, prioris species est, sed humilior, tenuiora & angustiora gerens folia, quorum inferiora ulnæ longitudinem habent, & instar Oryzæ foliorum angusta sunt, suprema vero palmam longa, atque præterea ad inferiorem partem unum alterumve gerunt geniculum, quo cauli adcubuerunt.

In

naauwer-nood de paden vry kan houden, die men dagelyks bewandelt, want als men ze maar een paar weeken niet gebruikt, zoo bedekt het dezelve, en ter zyden kan men ook kwalyk doorkomen, om dat het zoo digt staat, velden van mylen lang bestaande zonder een voet ledige plaats te laten.

Schier 't geheele jaar door ziet men 't zonder steelen of zaad, behalven midden in de regenmaanden komt midden uit gemelde vergaderingen der bladeren een lange dunne steel voort, vier en vyf voeten hoog, dragende boven op een smalle pluim, een span of een voet lang, een vinger breed, in veele dunne en geknopte steeltjes verdeelt, die behangen zyn met een witte wolle, als Zyde glimmende, dat na eenige maanden verstuift. Als deze woldragende aairen voortkomen, dan zyn de bladeren korter en ydeler, vermits de eerste lange vergaan zyn.

Dit gras heeft eenige gelykenisse met 't geene men in Holland Helm *noemt, aangaande de bladeren, hoewel den Helm korter en dunder is, maar met 't wolagtige bloeizel komt het naby 't* Spartum herba, *beschreeven by* Dodon. Libr. 7. Cap. 4.

Naam. *In 't Latyn* Gramen caricosum; *op 't Duits* Indiaans Snygras; *op 't Maleits en Baleits* Lalan; *op Amboins* Weri; *op Ternaten* Cussu; *en daar van* Koeskoes-velden. *Wat* Cussu *meer beduide, ziet* Lib. 9. *in 't Capittel van* Cuscuta.

Plaats: *Het wast nergens meer dan overal, zoo veel my bekent is, in alle Oosterse Eilanden, zoo wel op de vlakke velden als op bergen en heuvels, daar 't kaal is, en dringt zig ook in de bossen onder de bomen zoo wel wilde als vrugtdragende, tot geen klein verdriet van de eigenaars, inzonderheid die jonge Nagelbomen geplant hebben, die 't met 'er gauwigheid omringt, uitmagert, en zoo men daar niet op past, verstikt.*

Het bemint liefst den geelen kleigront in de velden, daar 't zoo hoog opschiet, dat het een man van een kleine statuur bedekken, en tot schuilplaatjen van 't wilt dienen kan.

Egter is het voor de Jagers nog al profytelyk, die 't zelve konnen naspeuren door 't neergetrapte gras. De wilde verkens maken hare woningen en spelonken in dit gras van deszelfs drooge bladeren, een zulk aardig verwulfzel makende, dat zy daar onder konnen droog schuilen.

Gebruik. *In deze Oosterse Eilanden heeft het weinig gebruik, meer verdriet dan nuttigheden verschaffende, om dat het zoo ongestuimig onder de vrugtbomen zig indringt, de wegen toestopt, en 't weidende vee belet; diorhalven pleegt men 't jaarlyks in den brant te steeken, te weten in een open plein, daar omtrent geen woningen of vrugtbomen staan. Het ontfangt 't vuur zeer ligt wegens de droge bladeren, die op de grond leggen, loopt snel voort, en vertoont een ysselyke brant met een groot geklater, inzonderheid zoo eenige wind waait, 't welk zomtyts al wat zorgelyk is, om dat het niet te stuiten is, en als dan verder loopt dan men meent. Als 't nu een of twee malen op deze afgebrande velden geregent heeft, zoo schiet het in 't korte wederom op: dog als men dit branden eenige jaren continueert, zoo wert het ydel, en laat ander gras daar tussen opkomen, tot het weiden van 't vee dienstig.*

Op Java en Baly, daar men geen Sagubomen heeft, om Adap te maken, heeft het groot gebruik, want alle gemeene huizen werden daar mede gedekt in bosjes aan malkander gebonden, met dunne touwtjes van Goemoeto.

Deze daken zyn wel digt en zwaar, konnen langer duuren dan die van Adap, maar zy genereeren veel ongedierte, wormen inzonderheid en duizentbeenen.

De arme lieden vergaderen het zydagtige Cattoen aan zyne aairen wassende, als die wel geopent zyn, en vullen daar mede hunne slaapkussens. De wortelen en bovengenoemde scherpe spitsen, die eerst uitkomen, werden tot decoctien gebruikt, die men maakt om af te zetten de uryn en waterzugtige humeuren.

Zy werden ook gemengt onder andere dingen, die men ingeeft vergeve menschen, inzonderheid die door 't veel gebruik van Amphioen verstoppingen van den Uryn leiden.

Vossesteerte-gras, *in 't Maleits* Rompot bulu matta, *is een zoorte van 't voorgaande, maar blyft lager, dunder en smalder van bladeren, waar van de onderste een elle lang zyn, zoo smal als Rystbladeren: de bovenste een band lang, en hebben daar en boven omtrent het onderste een of twee knakken of knietjes, waar mede zy tegen den steel aan gezeten hebben.*

In

In medio formant culmum tenuem, binos ac binos cum dimidio pedes altum, qui in summo peculiarem gerit rotundam spicam, uti in Panico, sed quæ multo minor est, ex simplicibus firmis ciliis constans instar setorum, quibus ædes verruntur, quæque minimum circiter digitum longa sunt, nunc flavescentia, nunc gilva, nunc alba, tenuiora & subtiliora: ad oras crescit Caricis, cum quo partim mixtum est in nudis collibus, & saxosis planis locis.

Radix Caricis istius penetrat apicibus suis tanquam subulis per quasvis teneras radices, quas offendunt instar Ubiorum & secundæ Satyrii speciei, quod radicem gerit instar Lampoejang.

Aliud porro *Rompot bulu matta*, supra vide sub finem secundi capitis.

In de midden formeren ze een dunne halm, twee en derdehalve voeten hoog, die aan 't opperste draagt een byzondere ronde aaire, gelyk Pannikoorn, dog veel kleinder, van enkele styve hairtjes gemaakt, gelyk borstels, daar men de huizen mede veegt, schaars een pink lang, zommige geelagtig of vaal, zommige wit, dunder en fynder: het wast aan de kanten van 't voornoemde Snygras, en ten deele met het zelve vermengt op kale heuvelen en steenagtige vlaktens.

De wortel van 't vorige Snygras dringt met hare spitsen als met elsen door alderhande teere wortelen, die ze ontmoeten gelyk Oebis, *en de tweede zoorte van* Satyrium, *hebbende een wortel als* Lampoejang.

Nog een ander Rompot bulu matta, *ziet boven aan 't einde van 't tweede Hoofdstuk.*

OBSERVATIO.

Gramen caricosum Rumphii videtur convenire cum illo, quod gramen Indicum Alopecoron holosericum majus, spica longa pappescente *Plukn. Phyt. Tab.* 92. *Fig.* 5.

AANMERKING.

Het *Snygras* van *Rumphius* schynt overeen te komen met het Indische roodagtige grootergras als de Alopecoris, met een lange zagte helm van *Plukn. Phyt. Tab.* 92. *Fig.* 5.

CAPUT DECIMUM QUARTUM.

Phœnix Amboinica montana. Hulang.

Hulang quoque gramen est altum arundinaceum, sex septemve pedes altum, plurimos rectos ex una radice emittens caules, qui externe mollibus pilis instar lanuginis tecti sunt, vix pennam crassi, rotundi, & in genicula distincti, quæ per semipedis spatium distant, atque cuivis folium adponitur cum illo Sirii conveniens, sed angustius, & ad oras acutum seu scindens, præsertim si retrofricetur, per longam vaginam cauli adcumbens.

Ex alis mediorum caulium alii laterales excrescunt longi caules, similia gerentes genicula & folia, ita ut una planta ingentem obcupet locum, superius vero longa angustaque excrescit spica, uti in avena sterili, paleacea, & pallide fusca, aristis quibusdam donata, granulosis insidens petiolis, non pungens, sed ad tactum mollis.

Radix intricata est congeries crassarum fibrarum firmissime terræ infixa.

Nomen. Latine *Phœnix Amboinica montana*, Ternato-Malaice quibusdam *Tagalgnana utan*, quum cunctæ Tagalgnanæ species ad Phœnicem quoque pertinent, alii autem magis proprie illam vocant *Siree utan.* Amboinæ nota est sub nomine *Hoelong*, in Leytimora *Hoerong.*

Locus. Nullibi crescit nisi in nudis montibus, plerumque sub Sirii plantis, cum quo maxime convenit, si tenera ejus sit planta, excepto quod Hoelong folia flavescant, seu ex gilvo vireant, illa autem Sirii glauca sunt.

Usus ejus mihi huc usque incognitus est, præterquam quod inferiores juniorum plantarum caules dulci Sagueri potui infundantur defectu alius Oebat.

Radix tam firmiter terræ infixa est, ut ne vir, quam fortis etiam sit, plantam extrahere valeat. Ex hisce signaturis Amboinenses edocti sunt, tumentes curare gingivas, & vacillantes firmare dentes.

Hunc in finem radices minutim conscissæ eliguntur cum radicibus *Rompot carbou*, ac frustulis quibusdam Alleapade, quæ simul masticantur cum Pinanga veteri, Rompot carbou autem, quod in pagis & plateis crescit, non adhibendum est, sed quod in montibus & silvestribus hortis provenit, nec ab animalium urina conspurcatur.

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

Het Amboinsche Bergagtige Phœnix.

Hulang *is mede een hoog rietagtig gras, zes en zeven voeten hoog, met veele regte steelen uit eene wortel opschietende, van buiten met zagte hairtjes als wolle bekleet, schaars een schaft dik, ront, en in leden verdeelt, een halve voet van malkander staande, en aan ieder een blad dat van Siree gelyk, dog smalder, en aan de kanten snydende, inzonderheid als men 't agterwaarts strykt, met een lange schede tegens den steel leggende.*

Uit den schoot van de middelste komen andere lange steelen ter zyde uit, met diergelyke leden en bladeren bezet, zoo dat een struik een groote plaats beslaat; boven op komt een lange smalle aair gelyk aan den wilden haver, kafagtig en ligt bruin, met eenige baarden of draden, op korrelige steeltjes staande, niet stekelig, maar zagt in 't handelen.

De wortel is een verwerde bos van dikke vazelingen, zeer vast in de aarde houdende.

Naam. *In 't Latyn* Phœnix Amboinica montana, *in 't Ternatis Maleits, by zommige* Tagalgnana utan, *dewyl alle zoorten van* Tagalgnana *ook onder* Phœnix *behooren, dog andere noemen 't wat eigentlyker* Siree utan. *In Amboina is ze bekent met den naam van* Hoelong, *op Leytimor* Hoerong.

Plaats. *Het wast nergens dan op kale bergen, gemeenlyk onder de planten van Siree gemengt, waar mede het groote gelykenisse heeft, als 't jong is, behalven dat de bladeren van* Hoelong *geelagtig of vaal-groen zyn, en die van* Siree *blaauw-groen.*

Gebruik. *Hier van is nog niets bekent, behalven dat de onderste steelen van de jonge struiken genomen werden, om in de zoete Sagueer te doen by gebrek van ander Oebat.*

De wortel houd zoo vast, dat geen man, hoe sterk by zy, een struik kan uittrekken. Uit deze signaturen hebben de Amboineesen geleerd, dat ze het zwellende tantvlees geneest, en waggelende tanden vast maakt.

Hier toe nemen ze de wortelen klein gesneeden met de wortelen van Rompot carbou, *eenige kleine stukjes Alleapade, kaauwen zulks met een oude Pinang, laten 't den patient in de mond houden, en daar aan kwylen, dog de* Rompot carbou *moet men niet nemen, die in de Negoryen en op straten wast, maar op bergen of bostuinen, daar geen vee over loopt, en dezelve bepist.*

CAPUT DECIMUM QUINTUM.

Carex Amboinica. Late.

Late eſt vera Caricis ſpecies, in hiſce inſulis diſtincta in binas ſpecies, in majorem & minorem, præter quaſdam glabras varietates.

Primo. *Late major* tres quatuorve emittit caules ex transverſali radice, quæ dura & nodoſa eſt inſtar Zingiberis, ſed in articulos non diſtincta, multisque obſita fibrillis.

Caules ejus quatuor pedes alti ſunt, trigoni, tribus nempe acutis oris obſiti, quorum bini ſulcati ſunt ſeu excavati, ad tactum acuti, inferne ad binorum cum dimidio pedum altitudinem nudi, dein tria quatuorve folia in circulo excreſcunt, per pedis ſpatium ſupra hæc elevata quatuor alia, tria nempe in triangulo, & quartum ex ala iſtorum quorundam, talesque quatuor vel quinque conlectiones foliorum ſupra ſeſe invicem numerantur. Quodvis vero folium pedem longum eſt, in longum tenuemque apicem deſinens, in medio profunde ſulcatum, ad oras acutum & ſcandens, coloris obſcure virentis. Suprema caulium pars circa ſtipitis medium ad oras tribus tenuibus & acute ſcindentibus pelliculis alata eſt, nec ſeſe dividit in laterales ramulos, licet caules aliquando ſex pedum altitudinem adtingant.

Semen generatur tam in vertice quam ex alis ſuperiorum foliorum, brevibus in paniculis, uti in Liguſtro, ſed breviores ſunt laterales corymbi, quibus majora inſident capitula, paulo majora ſemine Sinapios, primo alba ac mollia, dein cinerea & dura, quodvis autem rugoſa continetur gluma.

Inter & proxime ſub paniculis folia quædam viridia, & prioribus breviora locantur, tota planta vix tractari poteſt, quum ubique tam acuta ſit & lancinans, ſed nullum præbet incommodum, ſi non fricetur furſum vel deorſum.

Radices hic & illic ſurculos emittunt.

Secundo. *Late minor* binorum triumve pedum altitudinem modo adtingit, trigonos quoque & erectos gerit caules culmum circiter craſſos, circa medium alatos. Quibus folia inſident ſolitaria, multo minora & anguſtiora quam in priore ſpecie, palmam longa, nec latiora illis graminis, ſcindentia quoque, ſed non tam acuta quam prioris.

Semen ejus provenit brevibus in paniculis, quibus capitula inſident ſolitaria ejusdem formæ cum illis prioris, album, glabrum, ac ſplendens, ſique maſticetur, plerumque vacuum eſt.

Radix transverſaliter quoque prorepit, & lignoſa eſt: multi ſimul locantur caules ubique foliis obſiti, quæ faſciculum folioſum formant, uti in gramine.

Nomen. Latine *Carex Amboinica*; Malaice *Late* diſtinctione *Beſaar* ſeu majus, & *Kitsjil* ſeu minus juxta binas ſpecies. Ternatice *Tſjacca magoli* h. e. gladius magi, Baleice *Padang pangiris*, h. e. gramen ſcindens; Amb. . . . Javanice *Criſſan.*

Locus. Non copioſe ſimul provenit, ſed hic & illic una alterave ejus conſpicitur ſub fruticulis planta, tam in litore quam ad oras ſilvarum. Minor ſpecies creſcit ſub præcedenti *Gramine caricoſo*, ad montium pedes nudos, uti & copioſe ſub Calappis, ubi non multum ambulatur.

Uſus. Nullum eſt animal, quod ejus depaſcit folia, unde nec etiam copioſe natura hanc producit plantam.

Teneri ejus caules contunduntur, in aqua percolantur, quæ oculis inſtillatur ad illos claros reddendos & nubeculam tollendam. Radices & caules aquæ incoquuntur & propinantur contra inpotentiam veneream, expellitque malignos in Gonorrhæa humores.

Tallan tallan. Tertia *Caricis* ſpecies Baleyice dicitur *Tallan tallan*, quæ magnos producit ſimul foliorum longorum faſciculos, quæ ſimul ex radice propullulant inſtar illorum Acori vel Siree, ſcindentia quodammodo. Ex horum centro trigonus excreſcit altus caulis, in ſummo coronam ſuſtinens inſtar *Cyperi maris*, ſed illa multo major eſt, quæque paleaceum ac pungens continet ſemen, coloris pallide ruffi.

Ple-

VYFTIENDE HOOFDSTUK.

Het Amboinſche Sny-gras.

Late *is een regte* Carex *in deze Eilanden, verdeelt in twee zoorten groote en kleine, behalven nog eenige gladde.*

I. Late, *het groote geeft drie en vier ſteelen, uit een dwerswortel, die hart en geknopt is als Gengber, dog in geene klaauwen verdeelt, en met veele vazelingen behangen.*

De ſteelen zyn vier voeten hoog, driezydig, met drie ſcherpe kanten, en twee van die zyde zyn gevorent of uitgebolt, zeer ſcherp in 't aantaſten van onderen, derdebalve voeten hoog bloot, daar na ſtaan drie of vier bladeren in een kring, en een voet of meer boven dezelve vier andere, te weten drie in een drieboek, en het vierde uit den ſchoot van eene derzelver tot vier en vyf zulke vergaderingen boven malkander: ieder blad is een voet lang, met een lange dunne ſpitſe voor aan, in de midden diep gegeut, en aan de kanten ſnydende, donker-groen van couleur. Het opperſte deel van de ſteelen omtrent de midden des ſtams, is aan de kanten met drie dunne en ſcherpſnydende vellekens als vlerken bezet, en verdeelt zig in geene zydetakken, hoewel de ſteelen zomtyts zes voeten hoog werden.

Het zaad komt voort zoo wel op den top als uit den ſchoot der bovenſte bladeren, aan korte troſſen, gelyk aan 't Liguſtrum, *dog in kortere zydetakjes verdeelt, daar aan ſtaan veele knopjes wat grooter als Moſtaartzaat, eerſt wit en week, daar na graauwagtig en hard, ieder in een ruig kelkje ſtaande.*

Tuſſen en naaſt onder de trosjes ſtaan nog eenige groene bladeren korter dan de vorige, het geheele gewas is kwalyk te handelen, dewyl het overal zoo ſcherp en ſnydend is, dog heeft geen nood, als men zonder voor of agterwaarts te ſtryken 't zelve aanvat.

De wortelen ſchieten hier en daar jonge ſcheuten uit.

II. Late, *het kleine werd maar twee of drie voeten hoog, heeft ook driekantige en regte ſteelen, omtrent een halm dik, en omtrent de midden met vlerkjes, aan de zyden bekleed. Daar aan ſtaan de bladeren enkel, veel kleinder en ſmalder dan de vorige, een hand lang, en niet breeder dan die van 't gras, mede ſnydende, dog zoo zeer niet dan de vorige.*

Het zaad komt voort in korte trosjes, daar aan ydele knopjes zyn, van het zelfde fatzoen als 't vorige, wit, glad, en blinkende, als men daar in byt, meeſt hol.

De wortel is ook dwers kruipende, en houtagtig. Daar ſtaan veele ſteelen by malkander, tot beneden toe met bladeren bezet, en maken een bosje op de manier als gras.

Naam. *In 't Latyn* Carex Amboinica; *in 't Maleits* Late, *met byvoeging van* Beſaar *en* Kitsjil, *na de twee zoorten; in 't Ternataans* Tsjacca magoli, *dat is 't zwaert van een Tovenaar; Baleits* Padang pangiris, *dat is ſnydent gras; in 't Amboins . . . , Javaans* Criſſan.

Plaats. *Het waſt niet veel by malkander, maar hier en daar ziet men een ſtruik onder ander ligt kreupelbos, zoo op ſtrant als aan de randen van 't boſch, het kleine waſt onder 't voorgaande* Gramen caricoſum, *aan 't hangen van 't gebergte, daar 't kaal is, ook veel onder de Calappus-bomen, daar niet veel gewandelt wert.*

Gebruik. *Daar is geen beeſt, 't welk van deze bladeren eet, daarom het ook de natuur in geen overvloet voortbrengt.*

De jonge ſteelen werden geſtoten, in water zuiver doorgekleinſt, en daar van in de oogen gedrukt om dezelve te verklaren, en van nevelagtigheid te zuiveren. De wortelen en ſteelen werden in water gekookt, en gedronken tegens de betoveringen, en het zet af de kwade humeuren in Gonorrhæa.

III. Tallan tallan. *Een derde zoorte van* Carex, *in 't Baleits* Tallan tallan *genoemt, waſt met groote boſſen, en lange bladeren uit de wortelen, in een klomp ſtaande, als die van Acorus of Siree, mede eenigzints ſnydende. Uit de midden komt een driekante booge ſteel, op zyn top een kroone dragende, gelyk den* Cyperus *mas, dog veel grooter, en daar aan ſchubagtig en ſteekelig zaad, ligt ros van couleur.*

Het

Plerumque crescit ad fluminum ripas, ubi solum est humile & paludosum, maxime ad aquas stagnantes. Vaccæ ejus semina depascunt, sed folia a nullo comeduntur animali. Nudis pedibus quis per hanc procedere potest sine læsione, quod de binis prioribus speciebus non verum est.

Licet hæ tres herbæ non omnino conveniant cum illa, quam Europæi libri pro *Carice antiquorum* describunt, immo auctores ipsi inter sese non quadrent, quænam vera fuerit Carex, ad nullum tamen genus propius adcedunt quam ad *Caricem* seu *Butomum Theophrasti*, licet etiam referri possint ad binas *Platanariæ* species a *Dodonæo* descriptas, quibus omnibus longa *Cyperi* folia tribuuntur, sunt quoque glabræ quædam *Caricis* species, non acutæ nec scindentes, ac proinde æque ad Caricis species quam ad Cyperos floridos referri possunt, quarum binas tantum commemorabo species, primo majorem, secundo minorem.

Primo. *Carex lævis major* longa angustaque gerit folia, tres quatuorque pedes longa, digitum lata, in medio profunde sulcata, sulco trigono subtus acutum dorsum constituente, cæterum omnino glabra, suntque fere sessilia & fasciculatim e radice propullulantia, ubi sese ambiunt, ac trigonam formant conlectionem, ex centro hujus conlectionis simplex erigitur caulis, ulnam altus, vix pennam crassus, acutus & trigonus, cui insident bina ternave longa folia, prioribus similia.

Ipsius summo tria insuper similia increscunt folia, breviora, & in triangulo extensa, cum quibusdam aliis minoribus interpositis. In medio umbella seu panicula locatur, ex spinulosis composita capitulis, quæ brevibus insident petiolis. Quodvis capitulum componitur ex multis duris, acutis, & fuscis granulis, quæ semini Phalaris similia sunt, quæ facile decidunt, si tractentur.

Nullam gerit transversalem primariam radicem, sed sese dividit mox in multas longas, duras & fuscas fibrillas, quæ transversaliter ac profunde per terram sese dispergunt. Minor haberi posset species *Pandani caricosi*, de quo ad finem libri sexti.

In uliginosis crescit silvis ad montium pedes, nullusque ejus mihi huc usque innotuit usus; ob elegantem foliorum formam in hortis quoque plantari potest.

Secundo. *Carex lævis minor*, ex parte descripta est supra in adpendice primi hujus libri capitis. Ejus folia angustiora & tenuiora sunt illis prioris, nec tam profunde sulcata, sed ad illa Caricis magis adcedunt, nullo quoque modo scindentia.

Caulis ex foliorum conlectione ortum ducit, binosque cum dimidio pedes altus est, trigonus quoque, ac tria folia in triangulo locantur, inter quæ alia minora excrescunt.

Panicula amplius sese extendit priori, multis ornata petiolis inæqualis longitudinis, quorum quivis singularem gerit paniculam, transversalem vel obliquam, quæ squamosum seu paleaceum profert semen, quæ multo minora sunt granula illis prioris, fusca & saporis graminei.

Radix ex simplicibus quoque componitur tenuibus fibrillis. Reliqua possunt supra examinari.

Carex arborea mixtam habet formam Pandani & Caricis, longis adscendit flagellis arbores, parvis sese figens fibrillis hic & illic ipsarum corticibus. Ejus cortex lentissimus est ac lignosus, sese dividens in multas laterales ramificationes, quæ undique obsessæ sunt angustis longisque foliis, illis Pandani quam simillimis, sed quæ nullum gerunt protuberans dorsum, ut superius semi excavata sunt instar canalis plani, octodecim & viginti pollices longa, vix digitum lata, ad oras acute dentata, sed parum pungentia. In ramorum horum extremo fructus excrescunt instar binorum incurvorum digitorum conniventium, quodammodo referentes Siriboam vel Piper longum, externe parum rugosi & virides, quique interne medullam continent lentissimam non diffringendam.

Carex culmaris, in Leytimora *Hutta dome* dicta, fruticulus est, cujus inferior stipes muscosus est, seseque dividit in longa angustaque folia, quæ tres quatuorque pedes longa sunt, culmum lata, sed semper convoluta, ita ut rotunda esse videantur, ad oras acuta, si retro fricentur.

Ex

Het wast gemeenlyk aan de kanten van de rivieren, daar 't laag en moerassig is, en liefst aan staande wateren. De koeibeesten weiden 't zaat af, maar de bladeren werden van geen vee gegeten. Men kan onbeschadigt met bloote beenen daar door gaan, 't welk men by de twee vorige zoorten niet doen kan.

Hoewel deze drie kruiden niet ten vollen overeen komen met die geenen, die de Europise boeken voor haar Carex antiquorum *beschryven, ja de Autheurs zelfs niet eenig zyn, wat de regte* Carex *geweest zy, zoo kan ik ze egter tot geen ander geslagt nader brengen, dan onder de* Carex *of* Butomus Theophrasti: *hoewel ze ook konnen gebragt werden onder de twee zoorten van* Platanaria, *by* Dodonæus *beschreeven: welke alle men lange bladeren van* Cyperus *toeschryft. Daar zyn nog eenige gladde zoorten van* Carex, *niet scherp nog snydende, en konnen dierhalven zoo wel onder de geslagten van* Carex *als onder* Cyperus floridus *gebragt werden, waar van ik maar twee zoorten aanteekenen zal, 1. groote, 2. kleine.*

I. Carex lævis major, *heeft lange smalle bladeren, drie of vier voeten lang, een vinger breed, in de midden diep gegeut, met een driezydige voorn, van onderen een scherpe rugge makende, anders gants glad: zy staan bykans zonder steel met bosjes uit de wortel, daar ze malkander omvatten, en een driezydige vergadering maken, uit het midden dezer vergaderingen ryst een enkele steel op, een el hoog, schaars een schaft dik, scherp, en driekantig, daar aan nog twee of drie lange bladeren staan, de vorige gelyk.*

Op zyn top staan nog drie diergelyke bladeren, dog korter, en in een drieboek uitgebreid, met nog eenige kleinere daar tussen. In de midden ziet men een dolle of bos, gemaakt van stekelige knopen, op korte steeltjes staande. Ieder knop bestaat uit veele harde, scherpe en bruinagtige korrels, het Canary-zaat gelyk, dewelke ligt afvallen, als men ze handelt.

Het heeft geen dwersse hoofdwortel, maar verdeelt zig straks in veele lange, harde en bruinagtige vezelingen, die hun dwers en verre in de aarde verspreiden. Men zoude het voor een kleine zoorte van Pandanus caricosus *mogen houden, waar van in 't sesde boek gesproken is.*

Het groeit in vogtige bossen aan 't hangen van bergen, en daar van is my nog geen gebruik bekent; wegens de fraaije gedaante der bladeren kan men 't ook in de tuinen planten.

II. Carex lævis minor, *is ten deele beschreeven boven in 't byvoegzel van 't eerste Hoofdstuk dezes boeks. Zyne bladeren zyn smalder en dunder dan 't voorgaande, en zoo diep niet gegeut, maar 't Snygras gelyker, mede zonder eenige scherpheid.*

De steel is uit de vergaderinge voortkomende, twee voeten hoog, mede driekantig op een stok, drie lange bladeren in een drieboek staande, en daar tussen andere kortere.

De dolle breid zig verder uit dan de vorige, met veele steelen van ongelyke lengte, ieder draagt een byzondere dolle, dwers of schuins staande, en daar aan schubagtig of kafagtig zaad, zynde veel kleindere korrels dan aan 't vorige, ligt-bruin en grasagtig van smaak.

De wortel bestaat mede uit enkele dunne vazelingen. De rest ziet boven.

Carex arborea, *is eén gemengde fatzoen van Pandang en Snygras, het loopt met smalle ranken de boomen op, met kleine vezeltjes zig hier en daar hegtende, de schorsse is zeer taai en houtagtig, zig in veele korte zydetakken verdeelende, dezelve zyn digt bekleed met smalle lange bladeren het Pandang naastkomende, met geen uitsteekende rugge, maar half hol, aan de bovenzyde als een vlakke geut, agttien en twintig duimen lang, schaars een vinger breed, aan de kanten fyn gezaagt, dog weinig stekelig: aan 't uiterste dezer takken komen de vrugten voort, als twee kromme vingers na malkanderen gekeerd, eenigzints een Siriboa of lange Peper gelykende, van buiten wat ruig en groen, van binnen is een zeer taai pit, 't welk niet te breeken is.*

Carex culmaris, *op Leytimor* Hutta dome, *is een kleine struik, wiens onderste stam mosagtig is, en verdeelt zig in lange en smalle bladeren, dewelke een bieserysken gelyken, drie en vier voeten lang, een stroobalm breed, dog altyd zamengerolt, zoo dat ze rond schynen: aan de kanten scherp, en snydende, als men ze agterwaarts strykt.*

Uit

Ex ipsorum centro alius excrescit culmus rotundus, culmum crassus, tres quoque pedes altus, in vertice gerens oblongam & spinulosam paniculam, quæ granula profert rotunda, magnitudine seminis Catjang, superius acuto & duro apice, inferius tribus pilis hirta, inter ista granula proveniunt tria quatuorve similia angusta folia, sed multo minora, & ad latera extensa.

Radix componitur ex duris & sinuosis fibrillis, quæ juxta terram prorepunt. Invenitur circa Amahoessoe, & ornamento hortorum inservire potest.

Tabula Octava

Ad Figuram primam *Caricem* exhibet *Amboinicam*, quæ cum Tsjolap Pullu *H. Malab. Tom.* 12. *Tab.* 67. convenit.

Figura secunda *Caricem* denotat *arboream*.

Uit de midden komt een andere steel, rond, en een stroobalm dik, mede drie voeten hoog, dragende op zyn top een langwerpige en steekelige tros, gemaakt van kleine roode korrels, in de grootte van een Catjang, boven op met een harde spits, en agter op drie hairtjes staande. Tussen deze korrels komen nog drie of vier diergelyke smalle bladeren voort, dog veel korter, en ter zyde uitstaande.

De wortel bestaat uit harde en bogtige vazelingen, dewelke langs de aarde kruipen. Men vint het omtrent Amahoessoe, en men kan het tot een cieraad in de tuinen zetten.

De Agtste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur den *Amboinsche Carex*, het welk met de Tsjolap Pullu *H. Malab. Tom.* 12. *Tab.* 67. overeenkomt.

De tweede Figuur wyst aan den *boomagtige Carex*.

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

Lithospermum Amboinicum. Salee utan.

Lithospermi species in Amboina reperitur, multos emittens rectos ex radice caules, qui tres quatuorque pedes alti sunt sine lateralibus ramis, qui minimum circiter digitum crassi sunt, ab inferiore parte ad dimidium nudi, in articulos distincti, non vere rotundi, sed parum striati & compressi, dein folia subsequuntur arcte supra sese invicem locata, ex caule sessilia, prope articulos locata.

Folia cum illis *Lachrymæ Jobi* seu *Salee* conveniunt, firmiora, magisque erecta, octodecim & viginti pollices longa, ultra binos digitos lata, non lædentia, sed glabra penitus, & intense virentia, superne sulco decurrente notata, inferne acuto dorso notata, in acutum apicem terminantia; Ex alis superiorum foliorum alter excrescit pedunculus parum erectus, qui bina ternave gerit minora folia, acutiora, & magis striata reliquis foliis. Supra hæc sese dividit panicula in alios varios tenues pedunculos, quorum quivis simplex gerit granum magnitudine Pisi, sed superius magis acuminatum, aliquando etiam parum angulosum, primo viride, dein cinereum, ac demum fuscum & lapideum: Petiolus, cui insidet, non perforat illud, sed subtus foveolam format, ac superius filum aliud locatur, florem gerens flavum ac squamosum, qui binis tribusve petalis dependet, nec unquam totus decidit. Quum granula sunt cinerea, acu facile perforari possunt, & amentis adligari.

Radix componitur ex multis lignosis & firmis fibrillis, late sese dispergentibus, multosque rectos caules emittentibus, unde hæc planta densum quasi format fruticulum, cujus radices sibi invicem permixtæ sunt. Primarius circa radicem culmus ad latera crassas emittit fibrillas uti Salee, horum quædam sese terræ infigunt. In arenosis & gracilibus locis multo angustiora & acutiora profert folia. Transplantata quoque planta non tam alte excrescit quam quæ sponte provenit.

Nomen. Latine *Lithospermum* seu *Milium foliis Amboinicum*; Malaice *Salee utan*, verum enim *Salee* est *Lachryma Jobi*, supra libro octavo descripta, vocatur etiam *Rompot manni manni*, h. e. *Rosaria herba*; Amboinice *Ayhoït*.

Locus. In campis reperitur post pagos in siccis & arenosis locis, attamen ubi nullæ aliæ fere crescunt plantæ, uti sub Calappis, aliisque altis arboribus. In hortis transplantata latiora & glabriora gerit folia, in amplum excrescens fruticulum, multos adtollens rectos caules, sed non tam altos quam in silvestri.

Usus ejus apud Amboinenses in Medicina nondum notus est, sed matura ejus officula eliguntur, acubus perforantur, & amentis adligantur, quæ Amboinenses mulieres & pueri collis & brachiis adpendent loco amuletorum, hujus enim granula nullas habent squamas uti Salee domesticum, sed sunt glabra vel prope apices parum striata, splendentia, & ossea, nihilominus tamen facile perforari possunt, quum natura ad superiorem & inferiorem partem rudimentum quasi foraminis effecit.

Bon-

SESTIENDE HOOFDSTUK.

Het Amboinsche Steenzaat.

Van Lithospermum *hebben wy een gedaante in Amboina, met veele regte steelen uit eene wortel opschietende, de steelen zyn drie of vier voeten hoog, zonder zydetakken, schaars een pink dik, en van onder op wel de helft bloot, en met knien afgedeelt, niet regt rond, maar wat gestreept en gedrukt, daar na staan de bladeren digt boven malkanderen, digt aan de steel by de knien zittende.*

De bladeren gelyken die van Lachryma Jobi *of* Salee, *styver en meer overeind staande, agttien en twintig duimen lang, ruim twee vingeren breed, niet snydende, maar meest glad, boog-groen, boven met een doorgaande geute, beneden met een scherpe rugge, en voren een styve spitse. Uit den schoot der bovenste bladeren komt een ander steeltje mede overeind staande, daar aan twee of drie kleine bladeren staan, scherper en meer geribt dan de andere bladeren. Boven dezelve verdeelt zig den tros in verscheide andere dunne steeltjes, ieder dragende een enkele korrel in de grootte van een erwete, dog voren meer toegespitst, ook aan zommige wat hoekig. Eerst groen, daar na asgraauw, ten laatsten bruinagtig, en steenhart. De draat, daar ze op zitten, gaat niet door, maar maakt van onderen een kuiltje, en boven op staat weder een andere draat, dragende een schubagtig geel bloeizel, 't welk met twee of drie droppen afhangt en nooit geheel afvalt. Wanneer de korrels asgraauw zyn, zoo kan men ze met een naald ligt doorboren, en aan snoeren rygen.*

De wortel bestaat uit veel houtagtige en styve vazelingen, zig wyd verspreidende, en veele regte steelen uitgevende, waar door dit gewas een digten struik maakt, met de wortelen aan malkander vast. De hoofdsteel omtrent de wortel schiet ook ter zyden dikke vazelingen gelyk het Salee, waar van zommige zig in de aarde vast maken. Aan zandige en magere plaatzen gewind het veel smalder en scherper bladeren. Het verplantte wil ook zoo hoog niet opschieten als 't geene in 't wild groeit.

Naam. *In 't Latyn* Lithospermum *of* Milium foliis Amboinicum, *in 't Maleits* Salee utan, *want de regte* Salee *is* Lachryma Jobi, *boven in 't agtste boek beschreeven. Men noemt het ook* Rompot manni manni, *dat is* Paternoster-kruid; *op Amboin* Ayhoït.

Plaats. *Men vindt het in 't velt agter de Negoryen op droge en zandige plaatzen, evenwel daar geen veel ruigte staat, gelyk onder Calappus en andere hooge boomen. In de tuinen geplant gewind het breeder en gladder bladeren, wert een breede struik, met veele regte steelen opschietende, dog zoo hoog niet als het wilde.*

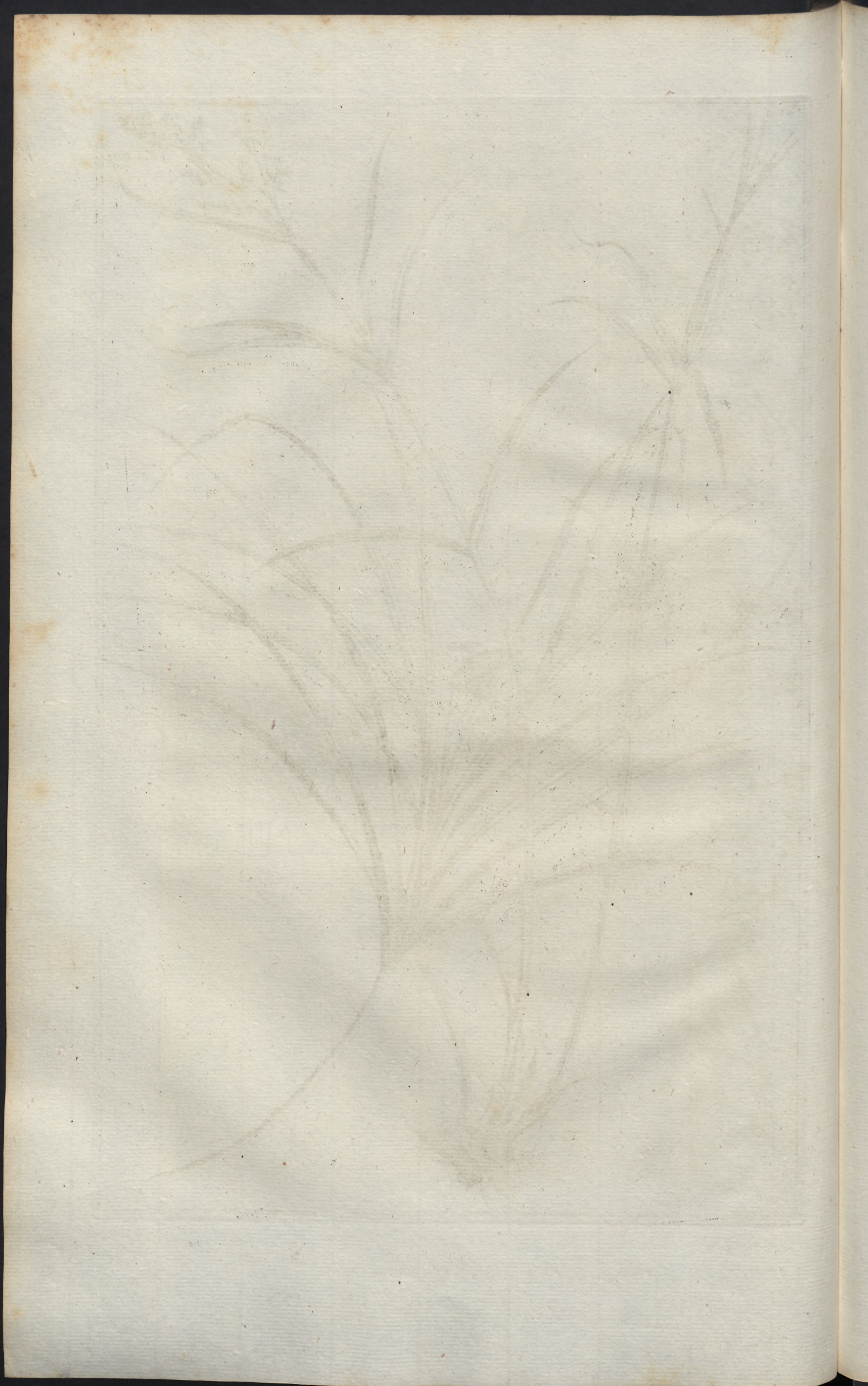
Gebruik. *By deze Amboinezen is daar van nog niets bekent in de Medicynen, maar zyne rype korrels werden genomen, met naalden gestoken, en aan snoeren geregen, die de Amboinse vrouwen en kinderen aan de halsen en armen dragen in plaats van brasiletten, want de korrels hebben geene schilferen gelyk tamme Salee, maar zyn glad, of by de spitsen een weinig gestreept, blinkende en steen-hard, niet te min konnen ligt doorboort werden, dewyl van natuur onder en boven een beginsel van een gaatje is.*

Bon-

Fig. 1. Scleria Flabellum. Sw.

— 2. Pandanea.

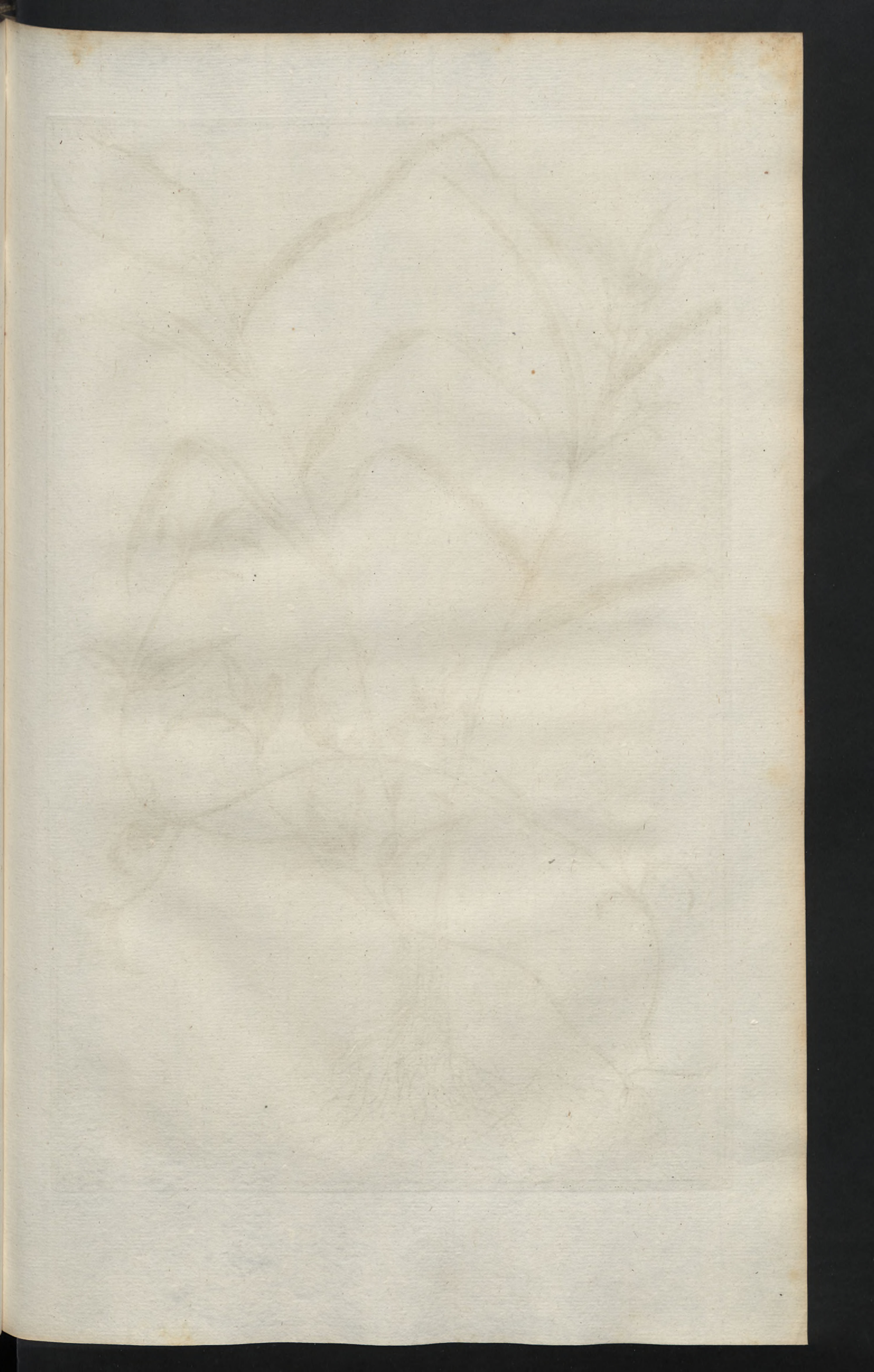

Fig. 1. Coix agrestis W.

— 2. Commelina Rumphii Kosteletzkij

Bontius libr. 6. cap. 56. Milium solis circa Bataviam in Java quoque observavit, licet hoc mihi ex ejus descriptione non constet, nullam enim ejus exhibet formam, sed ex usu ejus declarat ad vitia renum & vesicæ conducere, atque plebejos ex ipsius granis rosaria formare, unde & a Portugallis *Herba do rosario* vocatur, quum vero addit ex ejus officulis farinam edulem præparari posse, puto, binas confundere iterum plantas, atque hanc conmiscere cum Salee frumentaceo supra libro octavo descripto.

Bontius lib. 6. cap. 56. *heeft het* Milium solis *omtrent Batavia op Java ook gevonden, hoewel ik zulks uit zyne beschryving niet bespeure, want hy geene gedaante daar van geeft, maar uit het gebruik, zeggende dat het tot de gebreeken van de nieren en blaze dienstig zy, en om dat de slegte lieden uit zyne korrels Paternosters maken, daarom 't by de Portugeesen* Herba do rosario *genaamt wert; maar als hy daar by doet, dat men uit de korrels een eetbaar meel kan hebben, zoo gis ik, dat hy als wederom tweederlei kruiden onder een mengt, en dit gewas confundeere met het koren Salee, boven lib. 8. beschreeven.*

Tabula Nona

Ad Figuram primam *Lithospermum* exhibet *Amboinicum*. Figura secunda *Arundinellam* denotat *herbam*.

De Negende Plaat

Vertoont in de eerste Figuur het *Amboinsche Lithospermum*. De tweede Figuur wyst aan de *Arundinellen* plant.

OBSERVATIO.

Lithospermum hoc proprie *Lachrymæ Jobi* silvestris species est, cujus domestica supra *libro octavo cap.* 28. fuit descripta & exhibita, ubi vide notas & *Thes. Zeyl. p.* 138. nec non *H. Cliff. p.* 437 & 438. ubi hoc genus *Coix* vocatur, cujus una species annua, altera perennis ibi recensetur.

AANMERKING.

Dit *Lithospermum* is eigentlyk een wild zoort van *Jobs* tranen, waar van een tam zoort boven in het *agtste boek cap.* 28. is beschreeven en afgebeelt; alwaar ziet de Aanmerking, als mede de *Thes. Zeyl. p.* 138. en ook de *H. Cliffort p.* 437 & 438. alwaar dit geslagt *Coix* genaamt wert, waar van twee zoorte, de eene jaarlyks, de andere overblyvende, aldaar vermeld werden.

CAPUT DECIMUM SEPTIMUM.

Arundinella. Sajor bulu.

Arundinella speciem mentitur Alsines, estque herba repens & terræ incumbens, in binas distincta domesticas species, & quasdam etiam silvestres. Domesticæ sunt minor & major.

Primo. *Sayor bulu* minor primo commemoratur, quum sit herba vulgatissima & usitatissima. Non erigitur, sed viridibus, mollibus, & rotundis flagellis terræ incumbit, quæ in senioribus plantis parum lignosa sunt, atque in amplos articulos distincta. Cuivis autem geniculo simplex adstat folium, vagina ambiens petiolum sine ordine uti in Arundine.

Ipsum quoque folium quodammodo æmulatur illud arundinis teneræ, sed multo minus est, in medio per longitudinem tenuiter striatum, & ad tactum quodammodo rugosum, & circa vaginam pilosum, digitum longum & latum, viridis penitus coloris, cum illo Alsinis conveniens, sed majus. Substantiam habent mollem, ac facile in mucum conteri possunt, exceptis nervis interpositis. Flagellorum extremum parum sese erigit, postquam in laterales ramos extensa sunt, atque intra breve temporis spatium magnum obcupant locum, si suo relinquantur genio, ac genicula terram tangentia radiculas emittant.

Ex alis superiorum foliolorum tenuis exsurgit cauliculus, ultra articulum longus, qui peculiare sustinet foliolum tenuius ac pallidius reliquis, instar semi cordis formatum, ac complicatum instar acuti sacculi vel bursulæ, superius sese aperiens, ex quo flosculi eminent, quorum unicus tantum simul apertus est, reliqui quatuor clausi dependent sub eo in peculiari bursula, suntque capitula deorsum flexa forma acinorum Uvarum.

Flosculus iste elevatus longiusculo insidet petiolo in vaginæ parte posteriore fixo, atque ex tribus cæruleis petalis constat, forma Iridis minoris, quæ in triangulo locantur collis angustis, superius latiora.

In ejus centro sex cœrulea conspiciuntur stamina, tria nempe breviora sine antheris, ac tria longiora cum antheris flavis, sub flosculo tria locantur albicantia foliola, quæ vaginam constituerunt, cui inclusus fuit flosculus.

Plurimi sine semine pereunt ac marcescunt, sed aliquando cellula acuta excrescit, in qua tenue ac flavescens instar arenæ reconditur semen.

Matutino tempore flosculi isti vigent & aperti sunt, præsertim si post pluviosam noctem radii solares hos illuminent, quum terram eleganti colorant splendore cœruleo, læte viridi intermixta foliatura, atque hinc etiam pluviosis mensibus frequentiores sunt hi flosculi.

Post

SEVENTIENDE HOOFDSTUK.

De Arundinelle-plant.

Arundinella *wil een geslagt van* Alsine *zyn, een kruipent en op de aarde leggende plant, verdeelt in twee tamme zoorten, en ook eenige wilde. De tamme zyn,* I. *kleine,* II. *groote.*

I. Sayor bulu, *het kleine wert eerst gezet, om dat het gemeenste en gebruikelykste is. Het staat niet overeind, maar legt met zyne groene, weeke, en ronde steelen op de aarde, dewelke aan de oudste struikjes wat houtagtig werden, en zyn verdeelt in wyde leden. Aan ieder lid staat een blad met een schede, zyn steel zonder ordre omvattende, gelyk die aan 't riet doen.*

Het blad zelfs gelykt ook eenigzints na 't jonge riet, dog is veel kleinder, te weten in de lengte fyn gestreept, wat ruig in 't aantasten, en omtrent de schede hairig, een vinger lang en breed, regt grasgroen, met die van Alsine overeenkomende, dog grooter. Zy zyn week van substantie, en laten haar ligt tot een slym vryven, behalven de tussenloopende zenuwen. Het uiterste der steelen regt zig wat overeind, na dat ze haar in zydetakken uitgebreid hebben, en in kort een groote plaats beslaan, als men ze begaan laat, en de knietjes, die de aarde raken, wortelen wederom in.

Uit den schoot der bovenste bladertjes komt een dun steeltje voort, ruim een lid lang, 't welk draagt een byzonder blaadje, dunder en bleeker dan de vorige, als een half hert geformeert, en t'zamen gevouwen als een spits zakje of beursje, aan de bovenzyde zig openende, waar uit de bloempjes kyken, altyd maar eene t'effens geopent, de andere tot vier stuks toe hangen nog geslooten, daar onder in een byzonder beursje, zynde neerwaarts geboge knopjes, in de gedaante van druive-steenen.

Het bloempje nu staat verheven op een lang steeltje agter in de schede, en bestaat uit drie schoone hemelsblaauwe blaadjes, in de gedaante van kleine Iris of Swertelbloemen, te weten in een driehoek staande, met smalle halsjes, en voren breed.

In de midden ziet men zes blaauwe draden, te weten drie kortere zonder noppen, en drie langere met geele noppen: onder 't bloempje staan drie witagtige blaadjes, zynde de schede geweest, daar het in lag.

Zy vergaan meest alle zonder zaad, dog hier en daar komt een klein spits huisken voort, daar in een fyn geelagtig zaad legt als zant.

In de morgenstont staan ze weeldrig geopent, zonderlyk als na een regenagtige nagt een zonneschyn volgt, wanneer ze den grond schoon schilderen, met haar levend blaauw onder dat jeugdig groen, en daarom zyn ze in de regenmaanden rykelyker te zien.

Na

Post meridiem sese claudunt, atque altero die alter sese aperit flosculus, ac sic porro, pluvioso autem tempore bini aliquando sese simul aperiunt.

Radix alba est, mollis, & vilis, ac facile eradicari potest. Solum amat humidum, & in hortis areas cultas, item sub arboribus læte crescit umbrosis, ubi declive est solum, nec Carex adstat, hæ enim binæ herbæ nunquam simul crescunt, sed sibi quasi sunt inimicæ.

Nomen. Arundinella minor, & *Alsine Indica*; Malaice *Sajor bulu kitsjil*, h. e. *Olus arundinaceum minus*, ob foliorum similitudinem cum tenera arundine, quidam Malayenses hanc quoque vocant *Gababango*, alii etiam sed erronee *Cancong utan*, quum nullam aliam cum *Cancong* habeat similitudinem, nisi quod per terram prorepat; Amboinice *Nalur nalul* & *Heët*; Ternatice *Gobbu*; Bandice *Nalur*; Macassarice *Leco bulu bulu*.

Locus. Per totam aquosam Indiam vulgo nota est hæc planta, ubique in hortis crescens, & areas obtegens, si non evellatur, ad ripas fluminum & rivulorum quoque reperitur, ubi solum est planum, nec aliæ crescunt plantæ, sed sub arborum umbra.

Usus ac *Vires*. Saporem habet gramineum, cum levi amaritie, ac tota planta quasi viscosa est, præsertim caules ipsius, naturæ est refrigerantis, ac præterea peculiariter commovet & expellit.

Vulgare est olus, dulcis, & grati saporis, si cum Calappi lympha rite coquatur, gratiusque *Sajor bajang*. Raro solum coquitur, sed cum aliis mixtum oleribus, quam miscelam Malajenses vocant *Sajor baram tsjada*, seu *Sajor canda gondic*, h. e. olus meretricum & furum. Gravidis hoc olus prohibetur, uti illud exhibetur parturientibus, quum naturæ quasi vincula dissolvit & expellit. Hujus plantæ mira narratur experientia, quæ fere præstigia æmulatur, attamen coram judicibus confessa est a meretriculis. Tria enim hujus frusta seu tres articuli viridium & mollium flagellorum molliter inter digitos protracti, ita ut succosi sint, & sibi adhæreant, instar Pessarii utero intrusi non tantum menstrua provocant, sed lochia ac fœtus mortuos extrahunt, quod licitum esset experimentum, sed ex confessionibus porro istarum meretricularum edocti quoque sumus, conceptus justos etiam expellere posse, seu abortus procreare, cujus rei tam curatrices, quam illæ, in quibus hoc instituitur, pœnas luere debent.

Qui superstitiosi esse volunt, trium istorum frustulorum unum longius reliquis eligunt, ac quædam etiam pronunciant verba, quum ea diffringunt: Incolæ porro arcanam norunt artem frustulum eligendi ad vulnera globulorum, acuminum telarum, vel frustulorum ferri consolidanda & partes inhærentes extrahendas, quæ vulneribus infixæ hærent, teneri enim ejus cauliculi inter digitos contriti mucum exhibent, qui expressus vulneribus infunditur, atque expressi cauliculi superinponuntur, quod quotidie repetendum est. Tali modo intra quinque dies omne, quod vulneribus inhæret, extrahetur, ac simul ardor exstinguetur.

Secundo. *Sajor bulu besaar*, per terram quoque prorepit, sed non tam ample sese extendit, magisque sese elevat. Ejus folia multo latiora, majora, & rugosiora sunt, flavescentia, & per longitudinem maxime striata, seu costis donata instar *Plantaginis*, ipsorumque vaginæ maxime rugosæ sunt fuscis hirtæ pilis.

Flosculi ex similibus quoque erumpunt vaginis, sed minores sunt cœrulei, nec multum eminent, post hos bina sequuntur capitula in tria divisibilia segmenta, in quibus reconditur semen ex fusco flavum, fere instar illius *Fœni græci*, sed minus & mollius. In omnibus suis partibus hæc planta rugosior est & durior priore, rarius floret, in siccis crescit locis sub arboribus in solo flavo argilloso.

Nomen idem gerit cum priore, nisi quod addatur majus.

Usus. Silvestris magis ac siccioris naturæ habetur præcedenti, ac proinde non vel raro ad cibum adhibetur, ac semper aliis commixtum oleribus.

Tertio. *Sajor bulu ajer*, seu *Arundinella aquatica*, minor est species aquatica, penitus silvestris, ad oras rivulorum crescens, in silvis sub arborum umbris. Hujus folia multo breviora, crassiora, pinguiora, & tam arcte compacta sunt, acsi sibi essent inposita, flagellis suis terræ incumbens.

Flosculi

Na den middag sluiten zy haar, en des anderen daags opent zig het tweede knopje, en zoo voorts: dog in de regentyd ziet men ook wel twee t'seffens geopent.

De wortel is wit, week, en gering, ligt om uit te trekken. Het wast gaarn op een vogtige grond, of in de tuinen op geboude bedden, als mede onder de boomen, daar 't schaduwagtig en laag is, zonder Snygras, welke beide kruiden nooit by malkander staan.

Naam. Arundinella minor, *en* Alsine Indica, *in 't Maleits* Sajor bulu kitsjil, *dat is* Olus arundinaceum minus, *wegens de gelykenisse der bladeren met het jonge riet, zommige Maleyers noemen 't ook* Gababango: *andere dog abusivelyk* Cancong utan, *dewyl 't geen andere gelykenisse met het* Cancong *heeft, dan dat het op de aarde kruipt. Op Amboin* Nalur nalul *en* Heët, *in 't Ternatis* Gobbu; *op Banda* Nalur; *op Macasser* Leco bulu bulu.

Plaats. *Het is meest door gants Water-Indien bekent, overal in de tuinen wassende, en de bedden bedekkende, als men 't niet uittrekt. Men vint het ook aan de oevers van de riviertjes, daar 't vlak en zonder andere ruigte is, dog met boomen beschaduwt.*

Gebruik *en* Kragten. *Van smaak is 't grasagtig, met een kleine bitterheid, slymerig over 't geheele gewas, inzonderheid aan de steelen, van aard is 't woelende, en heeft daar en boven een verborge kragt, om te beroeren en te verdryven.*

Het is een gemeen moeskruid, zoet en wel van smaak, als 't met Calappus-melk gekookt werd, aangenamer dan de Sajor bajang. *Men kookt het zelden alleen, maar met andere moeskruiden gemengt, welk mengelmoes de Maleyers* Sajor haram tsjada *of* Sajor canda gondic, *dat is boeren en boevenmoes noemen. Swangere vrouwen werd dit moes verboden, gelyk het den baerende geboden werd, om dat het de banden los maakt en afzet. Hier van heeft men een wonderlyke experientie, die schier tovery gelykt, egter in de Regtbanken door confessie van ligte vrouwlui voortgebragt werd. Want drie stukken of drie leden van de groene en malse stengelen dezes kruids, zagtjes door de vingeren gestroopt, dat ze sappig werden, en aan malkanderen kleven, van onderen als een Pessaris in 't lyf gebragt, verwekken niet alleen de maanstonden, maar trekken ook de nageboorte en doode vrugten uit, 't welk dan een geoorloofde handeling zoude zyn; maar uit de confessie der ligte vrouwlui hebben wy geleert, dat zy volkomen ontfangenisse daar mede weten af te zetten, waar over dan zoo wel de meesteresse, als die 't gebruiken, in straffe vervallen.*

Die superstitieuser zyn, willen van de drie stukjes, het eene langer dan 't ander hebben, prevelen ook eenige woorden daar by, als zy het afbreeken. Nog hebben de Inlanders een secreet konststukje tot geschoote wonden der kogels, spitsen van pylen, of stukken van yzer, die daar in zyn steeken gebleeven; want de jonge steelen tussen de vingeren gevreeven, drukt men den slym uit, giet dien in de wonden, legt boven op 't dikke van 't uitgeperste, en verbindt ze dagelyks eenmaal. Dit zal in vyf dagen, 't geene in de wonde steekt, uittrekken, en met eenen den brand blussen.

II. Sajor bulu besaar, *kruipt ook op de aarde, dog zoo verre niet, en regt zig meer overeind. De bladeren zyn veel breeder, grooter, en ruiger, geel-groen, in de lengte merkelyk gestreept, of geribt als een* Plantago, *hare scheden zyn zeer ruig van bruine hairtjes.*

De bloempjes komen ook uit diergelyke scheden, dog zyn kleinder, ligt-blaauw, en kyken niet verre uit na de bloemen, volgens twee langwerpige knopjes, die zig in drien laten deelen, en daar in ziet men bruin geel zaad, schier als Fænum græcum, *dog kleinder en weeker. Het is in alle zyne deelen ruiger, en grover dan 't eerste, bloeid weinig, en wast op drooge plaatzen onder de boomen, op een geele kleigrond.*

Naam. *Het heeft de zelfste naam als 't vorige, alleenlyk met byvoeging van groot.*

Gebruik. *Het werd voor wilder en drooger van aard gebouden, en daarom niet of zelden in de kost gebruikt, en dan altyd met andere moeskruiden gemengt.*

III. Sajor bulu ajer, *of* Arundinella aquatica, *is een kleine waterzoorte, gants wild, aan de oevers van de kleine riviertjes in 't bos wassende onder de schaduwe van boomen; deze blaadjes zyn veel korter, dikker, vetter, en zoo digt op malkander gedrongen, als of zy in malkander gestapelt waren, met hare steelen laag op de aarde kruipende.*

De

Flosculi sunt uti in prioribus, sed ipsorum stamina antheras habent lanuginosas, binique vulgo simul proveniunt flosculi aperti, quorum inferior sæpe nectitur pedunculo superioris, atque sub iis tria non aperta capitula in semi pellucido sacculo obclusa.

Quarta species omnino quoque silvestris est, foliaque habet instar secundæ speciei, sed sunt longiora, acutiora, & tenuiora, loco autem flosculorum spicas gerit ample extensas, ex quibus multa dependent pusilla & rugosa capitula instar seminis graminei, quæ facile decidunt, ac vestibus adhærent.

Nullius est usus, atque prætereuntium vestibus facile adhæret magno incommodo, quum multo majore labore abstrahitur, quam semen *Graminis aciculati* supra descripti.

Quinta Species in aqua crescit, vel ad oras aquæ stagnantis, folia gerit instar prioris speciei, sed paulo latiora & longiora. Spicam quoque profert, cui multi albi & angusti adcrescunt flosculi, arcte sibi adunati, interpositis minoribus foliolis. Usus trium ultimarum plantularum huc usque ignotus est.

De bloempjes zyn als aan 't voorige, dog hunne draden hebben wolagtige noppen, twee bloempjes staan gemeenlyk teffens open, en 't onderste dikwils aan 't steeltje van 't bovenste vast, en daar onder mede drie ongeopende knopjes, in een half doorschynend zakje besloten.

IV. *De vierde zoorte is mede gants wilt, heeft bladeren als de tweede zoorte, dog langer, spitser, en dunder, in plaats van bloemen draagt het wyd uitgespreide aairen, daar aan veele kleine en ruige knopjes hangen, als eenig graszaad, dat ligt afvalt, en aan de kleeren vast blyft hangen.*

Het werd tot niets gebruikt, en valt den voorbygaande moeijelyk aan de kleeren, daar men 't met meer moeite moet afhalen, dan 't zaad of de luizen van 't voorgaande Gramen aciculatum.

V. *De vyfde zoorte wast in 't water, of aan de kanten van staande wateren, met bladeren als de eerste zoorte, of wat breeder en langer. Het draagt ook een aaire, daar aan veele witte en smalle bloempjes staan, digt op malkander gedrongen, dog met kleine blaadjes daar tussen. Het gebruik van deze drie laatsten is nog onbekent.*

OBSERVATIO.

Arundinella hæc vera *Commelinæ* species est, atque *Commelina* repens, folio subrotundo *a me* vocatur in *Thes. Zeyl. pag.* 70 estque *Commelina* foliis ovato lanceolatis, caule procumbente, petalis duobus majoribus *H. Cliff. p.* 21. ubi vide reliqua, ut & *Dillenii H. Eltham. p.* 93.

AANMERKING.

Deze rietagtige plant is een egte zoort van de *Commelina*, welke de kruipende *Commelina* met rondagtige bladeren, van my wert genaamt in de *Thes. Zeyl. pag.* 70. en is de *Commelina* met een leggende steel, en rondagtige scherpe bladeren met twee grooter bloembladen, in de *H. Cliffort. p.* 21. alwaar het overige ziet, als mede in de *Hortus Elthamensis*, van *Dillenius p.* 93.

CAPUT DECIMUM OCTAVUM.

Crateogonum Amboinicum.

Crateogoni binæ obcurrunt in Amboina species, minor & major.

Primo. *Crateogonum minus*, seu *verum*, caules quosdam emittit rotundos & tenues unica ex radice, qui in multos articulos distincti sunt, ad digiti latitudinem distantes, quorum bini vel tres inferiores sinuosi sunt, & terræ quasi incumbunt, & radiculas in terram inmittunt, ubi terram tangunt. Cuivis nodo bina adstant folia sibi obposita, quorum quatuor simul crucem formant, non tamen planam uti crux vera, sed bina sibi invicem quasi adtrahuntur & eriguntur, illis Rosmarini similia, sed angustiora & tenuiora, in teneris plantis glabra & flaccida, in senioribus firma ac parum rugosa, binos digitorum articulos longa, culmumque lata.

Caules ejus porro in nullos laterales ramulos distincti sunt, sed simplices eriguntur ad spithamæ circiter altitudinem, ac prope radicem extensi, saporis acris instar sinapios debilioris cum levi amaritie.

Ex foliorum alis flosculi progerminant vix visibiles, in quatuor albos apices desinentes, stellati, & parvo contenti calice, quos insequuntur pusilla, rotunda, & duriuscula semina arenam crassiorem referentia, quæ non admodum acria sunt.

Radix satis longa est, in terra prorepens, in nullas quoque ramificationes distincta, sed fibrillis obducta.

Secundo. *Crateogonum majus* simplices quoque adtollit caules varios unica ex radice, quorum quidam prope radices divaricantur, reliqui eriguntur, vel inferioribus articulis terræ parum incumbunt, in articulos quoque distincti, binos transversales digitos distantes, pedem alti, culmorum pars superior parum angulosa est & rugosa. Folia eodem locantur ordine uti in priore, minorem digitum longa & lata, firma & rugosa, nervo crasso intermedio, superne obscure virentia, inferne albicantia, saporis acris & Sinapinacei, sed qui debilior est & gramineus quasi.

Prope folia circa caulem collectio seu congeries est multorum viridium calculorum, e quibus eminent flosculi albicantes, ex quatuor parvis & retroflexis apicibus formati, in centro repleti staminulis brevibus & flavis antheris.

Post flosculos in caliculo quovis rotundum excrescit semen instar Sinapios, ex viridi albicans, durum, & intus concavum cum levi acrimonia.

AGTTIENDE HOOFDSTUK.

Het Amboinsch Kruisgras.

Van Kruisgras hebben wy twee zoorten in Amboina, I. Kleine. II. Groote.

I. Kruisgras het kleine, *of het eigentlyke, schiet met ettelyke ronde en dunne steelen uit een wortel op, in veele leden verdeelt, een duim breed van malkander staande, waar van de twee of drie onderste bogtig zyn, en op de aarde bukken, ook weder inwortelen, daar zy de aarde raken. Aan ieder lid staan twee bladeren tegens malkanderen, en met hun vieren in 't kruis, niet regt geopent, gelyk een formeel kruis behoort te zyn, maar de twee zyn na malkanderen gebogen, de Roosmaryn-bladeren gelyk, dog smaller en dunder, aan de jonge struikjes glad en slap, aan de oude styf en wat ruig, twee leden van een vinger lang, een stroobalm breed.*

Spermacoce stricta

Voorts is 't in geen zydetakskens verdeelt, maar de steelen staan enkelt, omtrent een span hoog, en by de wortel uitgebreid, van smaak scherp als slappe mostaart, met een kleine bitterheid.

Uit den schoot der bladeren komen zeer kleine en pas kennelyke bloempjes voort, vierspitsig, wit, gesternt, in een kelkje staande, waar op volgen kleine ronde en hardagtige zaatjes als grove zantkorrels, daar weinig scherpigheid in is.

De wortel is redelyk lang, in de aarde kruipende, ook in geene takken verdeelt, maar met vazelingen behangen.

II. Groot Kruisgras, *schiet ook met enkele steelen op, verscheiden uit eene wortel, waar van zommige by de wortel zig in tweën verdeelen, de andere staan overeind, of met de onderste knien een weinig op de aarde rustende: 't is mede in leden verdeelt, twee dwersvingeren van malkander staande, ruim een voet hoog, het bovenste der steelen is wat hoekig en ruig, de bladeren staan in de zelfste order als aan 't voorige, een kleine vinger lang en breed, styf en ruig, met een dikke middel-zenuwe, boven donker-groen, van onderen witagtig, mede scherp, en mostaartagtig van smaak, dog slapper en grasagtiger.*

By de bladeren rondom den steel staat een vergadering of klompje van veele groene kelkjes, daar uit witte bloempjes kyken, van vier kleine en omgeboge spitskens gemaakt, in de midden uitgevult met korte draatjes en geele nopjes.

Na de bloempjes groeit in ieder kelkje een rond zaad als mostaart, uit den groenen witagtig, hard, en binnen hol, met een kleine scherpigheid.

Radix mox sese dividit in quasdam ramificationes, quæ oblique terram petunt, ac satis longæ sunt.

Hæc secunda species quoad rugosa folia, flores, & semina, quodammodo convenit cum Parietaria.

Nomen. Latine *Crateogonum Amboinicum*; Belgice *Kruisgras*; Malaice & Amboinice nullum gerit nomen, nisi quod vocavimus *Rosmaryn Ambon*, quum in Hitœa factum fuit, quod quidam incolæ videntes, me adeo sollicite colere in horto meo verum Rosmarinum, dixerint, satis copiose nos istam tibi adportabimus herbam, quum satis luxuriose circa nostros crescat pagos, qua adlata detexi præcedens esse Crateogonum minus, quod ex ipsorum arbitrio meo adponebam Rosmarino, vocabamque *Rosmaryn Ambon.*

Locus. In ventosis crescit collibus, minor species quoque in hortis, major semper sponte in nudis montibus, & levibus silvis.

Usus ejus huc usque ignotus est, licet viderim, Sinenses illud petere in usum Medicum, argumento in ipsorum patria quoque esse notum.

Memoratione præcedentis herbæ indicare me quoque oportet, verum Rosmarinum in Sina quoque crescere circa urbem Tsjantsjui sponte in litore vel non procul ab eo, in solo sterili salso, ac lapillis permixto.

Vocatur ibi *Puo*, ac duplicem habet formam, majorem & minorem, neque ultra binorum pedum altitudinem adtingit, densam habens frondem & elegantem comam, unde & a magnatibus delectationis gratia in fictilibus plantatur.

Ipsis in nullo vel pauco est usu medico, ac multo minus in cibo, quum nimis ibi amara sit herba, excepto quod pauca ejus copia adhibeatur in unguento *Bobori* dicto pro pueris.

Tabula Decima

Crateogonum exhibet *Amboinicum majus.*

De wortel verdeelt zig straks in eenige takken, die schuins in de aarde gaan, en redelyk lang zyn.

Deze tweede zoorte heeft aangaande de ruige bladeren, bloempjes, en zaden eenige gemeenschap met het glaskruid of Parietaria.

Naam. *In 't Latyn* Crateogonum Amboinicum; *in 't Duits* Kruis-gras; *in 't Maleits en Amboins wete ik nog geen naam, behalven dat zy 't genoemt hebben* Rosmaryn Amboin, *vermits het op Hitoë gebeurde, dat zommige Inlanders ziende, dat ik den regten Rosmaryn zoo zorgvuldig opkweekte in myne tuin, zeiden, wy zullen u genoegzaam van dat kruid brengen, want het wast rondom onze Negoryen; 't zelve dan aangebragt zynde, wierd bevonden 't voorschreeve kleine Kruisgras te zyn, 't welk ik dan hen ten gevalle by mynen Rosmaryn plantte, en liet het voortaan* Rosmaryn Ambon *noemen.*

Plaats. *Het wast op lugtige heuvels, de kleine zoorte ook in de tuinen, de groote altyd in 't wild, op kale bergen, en in ligte bossen.*

Gebruik. *Zyn gebruik is nog onbekent, hoewel ik 't de Chineesen heb zien halen, om tot eenig medicyn te gebruiken; een bewys dat het in hun land ook moet bekent zyn.*

By occasie van 't voorschreeve kruid, moet ik hier nog aanhalen, dat de regte Rosemaryn mede in China wast, omtrent de stad Tjantsjui, van zelfs op strand, of niet ver daar af, op een ziltige magere grond, met steentjes gemengt.

Het heet aldaar Puo, *is van tweederlei zoorte, klein en groot, die niet boven twee voeten hoog groeit, digt van loof, en fraai van kruin, daarom van de groote Heeren tot plaisier in potten geplant wert.*

Het heeft by hunlieden geen of weinig gebruik in de medicynen, en veel min in de kost, om dat hy te bitter valt, behalven een weinig wert tot de Bobori-zalve *voor de kinderen gebruikt.*

De Tiende Plaat

Vertoont het *groote Amboinsche Kruisgras.*

CAPUT DECIMUM NONUM.

Auris canina. Daun matta pannas.

Auris canina adfinis est *Verbenæ*, ac dividitur in feminam ac marem.

Primo. *Auris canina femina*, seu vulgatissima, est herba quoque procumbens, varios unica ex radice emittens caules, qui geniculati sunt, & in amplos articulos distincti, per quatuor vel quinque transversales digitos distantes, horum inferiores nodi maxime protuberant, ac terræ incumbunt, cui per subtiles fibrillas sese infigunt, inferius rotundi, superius quadragoni, firmi, & striati, non erecti, sed parum sinuosi sese adtollentes. Cuivis nodo bina adstant folia sibi obposita, illis Bliti seu Sajor Bajang similia, sed multo breviora, ac fere Rhomboidea, inferius nempe longa & angusta, dein subito sese explicantia, ac mox iterum contracta, unde quodammodo triangularia sunt, seu pendentibus minorum canum auriculis similia. In medio hæc pallide virent, ad oras rubent, ac subtus purpurascunt, quoque hæc folia magis rubent, eo efficaciora censentur.

Tota hæc planta, uti & folia non unius sunt magnitudinis ac formæ, quæ enim in locis crescit planis, saxosis, ac sterilibus, uti ad vias & ad aggeres, humilis est herba, cauliculos ad terram explicans, nec ultra palmam alta.

Ejus folia subrotunda sunt, seu istis auriculis similia, binos vel binos cum dimidio pollices longa, binos digitos lata, ad oras ac subtus maxime rubentia.

Quæ vero sub sepibus crescit, ac locis umbrosis, ad quinque pedum altitudinem excrescit, multo longiora ac majora proferens folia, parumque rubentia. Cauliculi etiam sese erigere non valent, sed adstantibus adcumbunt fruticulis.

Sapor fatuus est & insipidus; cauliculorum summo longa angustaque increscit spica, primo digitum longa, ac culmum crassa, ex parvis squamosis foliolis composita, inferius pallide virens, superius rubens seu purpurea, fere instar spicæ Amaranti, quæ cauda felis vocatur, sed illa multo angustior est.

Hæc

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

Hondts-ooren.

Hondts-ooren *is uit het maagschap van* Verbena, *verdeeld in wyfken en manneken.*

I. Hondts-ooren het wyfken, *of gemeenste, is mede een bukkend kruid, met verscheide steelen, uit eene wortel voortkomende, met knietjes, in wyde leden verdeelt, vier en vyf dwersvingeren van malkander, waar van de onderste knien merkelyk uitbuilen, op de aarde rusten, en met subtiele worteltjes daar in zig hegten, beneden rond, boven vierkantig, styf, en gestreept, niet regt, maar wat bogtig overeind staande. Aan ieder knie staan twee blaadjes tegens malkander, die van Blitum of Sajor Bajang gelyk, dog veel korter, en schier ruiteformig, te weten, agter lang en smal, daar na schielyk zig uitbreidende, en ook weer schielyk toelopende, waar door ze eenigzints driezydig worden, of de hangende ooren van schoothondekens gelyk. In de midden zyn ze ligtgroen, aan de kanten roodagtig, van onderen ligt-rood of purperagtig, en hoe meer rood deze bladeren hebben, hoe kragtiger men ze agt.*

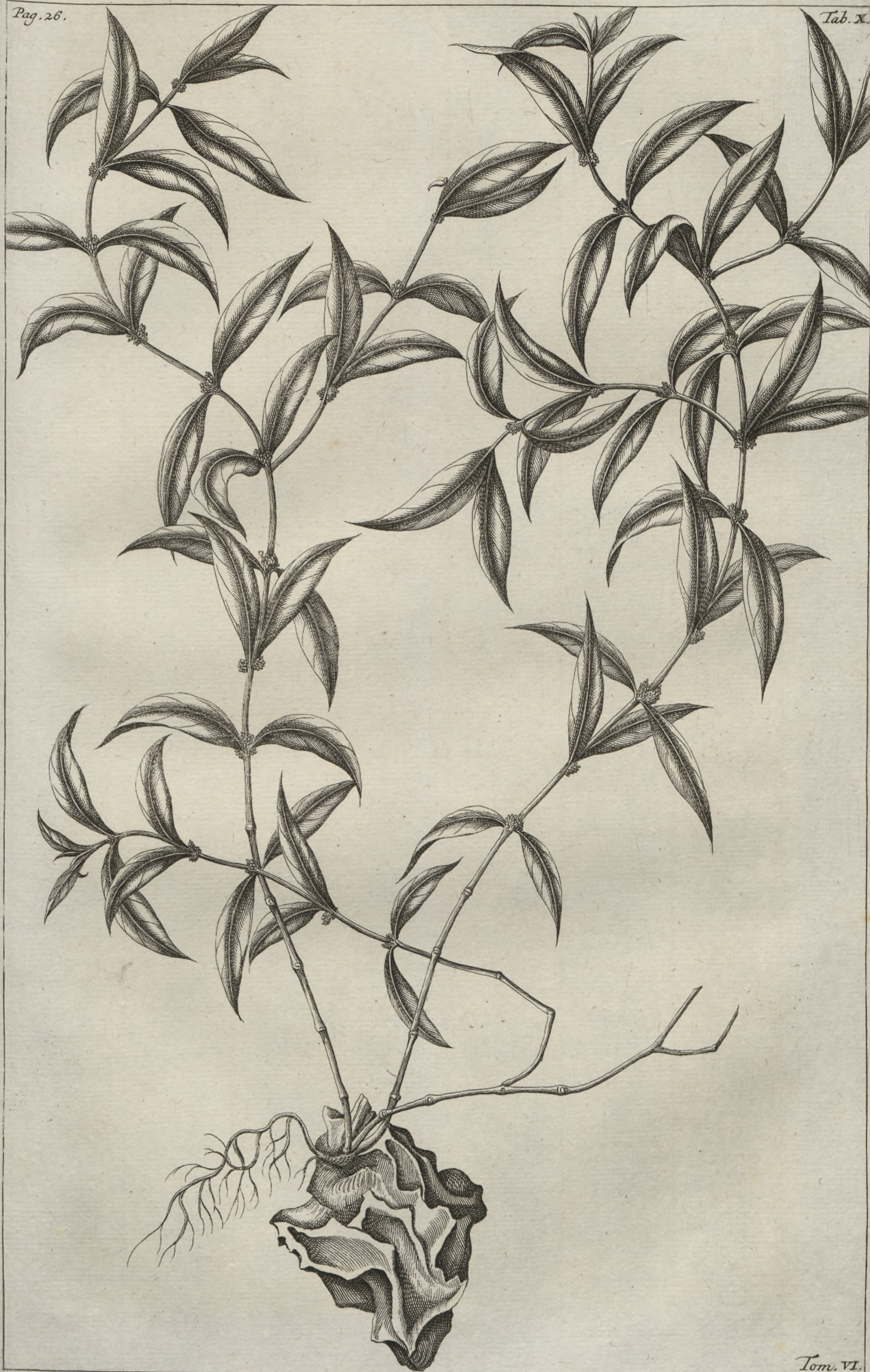
Het geheele kruid en bladeren zyn niet van een grootte nog fatzoen, want 't geene op vlakke, steenige, en dorre plaatzen groeit, gelyk aan de wegen en op dyken, blyft laag van gewas, met zyne steelen op de aarde uitgebreid, niet boven een palm hoog.

Zyne bladeren zyn rondagtig, of gemelde ooren gelykst, twee of derdehalve duimen lang, twee vingeren breed, met veel roodigheid aan de kanten en onderste zyden.

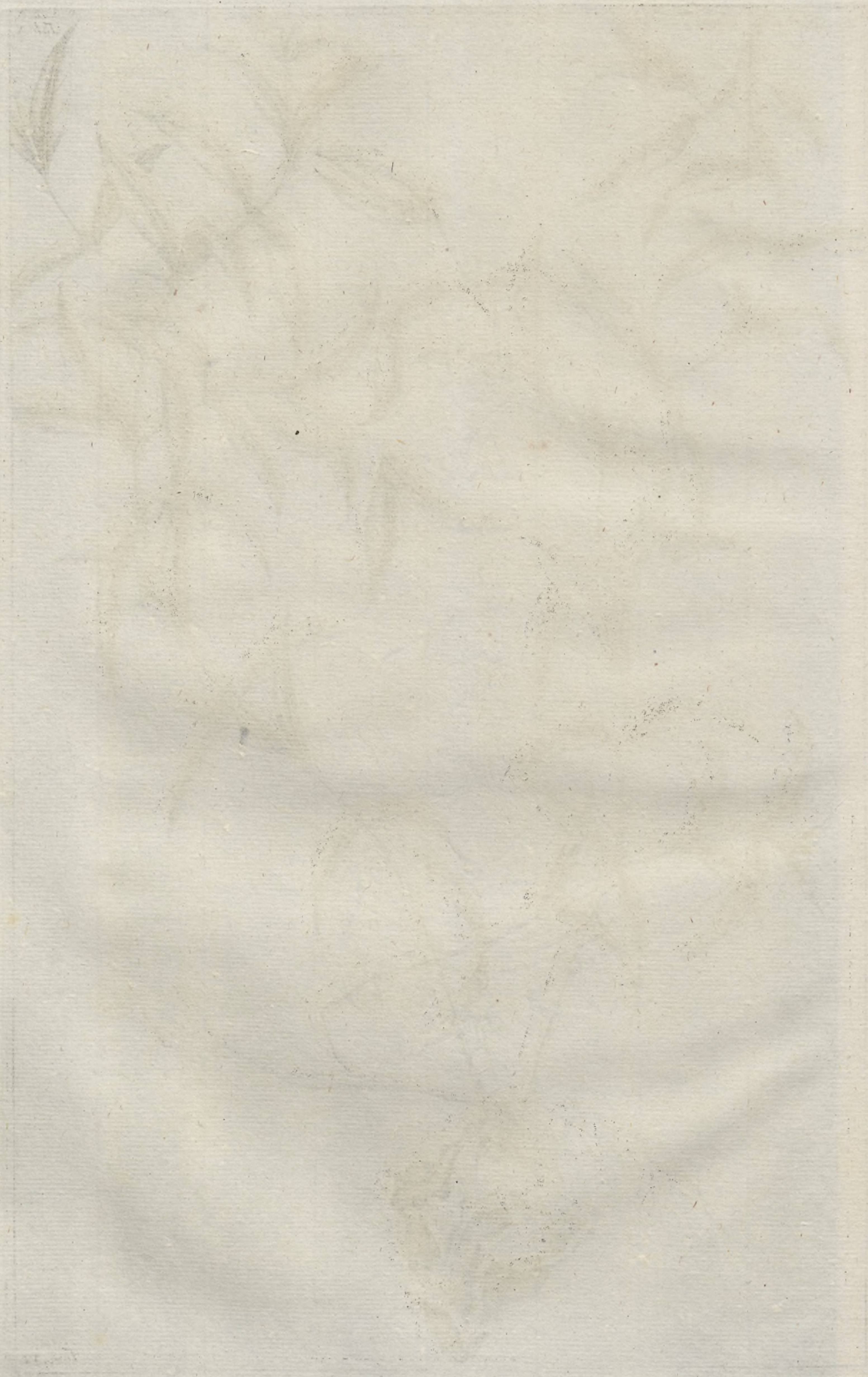
Maar 't geene onder de heggen en schaduwagtige plaatzen wast, wert wel vyf voeten hoog, met grooter en langer bladeren, en daar men weinig roodigheid aan ziet. Ook konnen de steelen op haar zelfs geenzints staan, maar leunen tegens de omstaande ruigte.

De smaak is laf en onsmakelyk, aan 't opperste der steelen komt een lange smalle aaire voort, in 't eerst een vinger lang, een schaft dik, uit kleine schubagtige blaadjes gemaakt; beneden bleek-groen, boven rood of purper, schier als de aaire van de Amarantus zoorte, Cauda felis *genaamt, dog veel smalder.*

Deze

Hedyotis Crateogonum. DC.

Hæc denique ſpica pedis longitudinem obtinet, inferius nuda, ſed ſuperius parva vagaque capitula ex ea dependent, quæ conſtant ex parvis ac rubentibus apicibus, quorum quivis iterum bifidus eſt, magnitudine Viciarum, ad tactum parum rugoſi, ac veſtibus facile adhærentes, ſed laxe, ſpicæ ſuperior pars inaperta eſt, & in rotundum deſinit apicem.

In quovis capitulo unum alterumve reconditur ſemen durum, gilvum, ac ſplendens, inſtar illius Sajor Bajang, ſed reniforme.

Quæ vero creſcit ad vias in locis ſaxoſis planisque, brevem profert ſpicam, paucis capitulis obductam.

Radix ejus alba eſt, vilis, ſed ample extenſa.

Secundo. *Auricula canis mas*, majorem format fruticem, ac craſſiores caules, ſuperius quoque quadragonos, ſed oræ acutiores ſunt, & articuli late diſtant, quorum bini tresve inferiores terræ quoque incumbunt, ſuntque virides, ipſorumque nodi protuberantes, qui parum rubent.

Hujus folia majora ſunt, nec rhomboidea, uti prioris, ſed longiora & acutiora, iilis Sajor Bajang ſimiliora, obſcure virentia, ſine ulla rubedine. Superiores caules ſimilem quoque proferunt ſpicam, ſed multo longiorem, unum alterumve pedem longam, primo referentem ſpicam Plantaginis latifoliæ, ſed multo longiorem, quæ multa anguſta & acuta profert capitula, retrorſum flexa inſtar hami, viridia, rugoſa, firma, nec facile decidua, ac pungentia, ſi fricentur, ita ut lædere quoque poſſint, veſtibusque fortius adhærent, non decidua.

Supremus ſpicæ apex mollis eſt, & compactus, uti in priore, ſed ſemper viret. In hoc ſimile latet reniforme ſemen, ſed magis oblongum, & ad unam inclinans partem.

Radix alba eſt, & ample extenſa, uti in priore, ſed non profunde in terram penetrat, attamen longa eſt.

Nomen. Latine *Auris canina femina* & *Mas*; Malaice *Njarang*, vulgo *Daun matta pannas*, h. e. folium contra oculos pravos & incantatos ſeu faſcinantes. Ternatice *Ray ray*, ac femina peculiariter *Goſſobeka*; Amboinice *Aſſotelina*, h. e. canis auricula ex foliorum forma, & *Aſſo callut*, h. e. canis cauda, ex ſpicæ forma, quibusdam *Utta aman*, h. e. *Rompot negri*, quum circa ædes & in plateis creſcit. Secunda ſpecies peculiariter Malaice vocatur *Sanco idong*; Amboinice *Hacca leylu*, h. e. naſi hamus, quum pueri alios fallunt, ſi aſperas haſce ſpicas naſo alicujus admovent odoris gratia, quam retrotrahendo talis naſum lædunt.

In Leytimora vocatur *Iſſipouan*; Javanice & Baleyice *Undor undor*; præſertim mas, h. e. recede, quum retroire quemvis oportet, ſi quis ipſi ſit intricatus, ne veſtes lædantur, vel pedes vulnerentur, quidam Malayenſes marem ac feminam vocant *Lagulu*. Sinice *Tſapitſou*, h. e. folium, quod alicujus naſo adfricetur, ſed quod mari proprie competit.

Locus. Prima ſpecies ubique creſcit ad aggeres, vias, & fluminum oſtia, aliisque in ſaxoſis locis, etiam ſponte in hortis. Altera magis ſilveſtris eſt, ac ſub humilibus creſcit fruticulis circa vicos & deſertos hortos ſub arboribus umbroſis, facitque prætereuntibus difficilem aditum per ſpicas aduncas. Feminam quoque inveni in ſcopulis maris nudis, quorum fiſſuris radiculas ſeu fibrillas tam firmiter infixerat, ut extrahi non poſſet, quidam indigena Rhizothomus multum inpendebat laborem, ut eas diſſolveret, ac cum radicibus plantam extraheret, quum efficaciorem hanc cenſebat contra choleram alia in terra creſcente.

Uſus. Hæc vilis plantula in cibo raro adhibetur, ſed eo magis in re Medica, more ſummæ Creatoris ſapientiæ, qui in rebus naturalibus per viles ac ſpretas res plerumque magna exequitur opificia. Primo inter herbas numeratur, quæ *Ubat ſwangi*, h. e. Alexiteria, ſeu ſpecifica contra incantationes vocantur, ac præſertim contra eam ſpeciem, quæ per malignos & faſcinantes operatur oculos, ac Malayenſibus *Matta pannas*, h. e. *Oculus calidus*, ſeu *Faſcinans* dicitur, ex vulgi enim opinione, quod & etiam non ſemper ſine ratione creditur, quidam enim homines noxium habent viſum, quo pueros, feminas, aliosque inbecilles homines lædere atque inficere valent, qui hinc febricitantes, inquieti, ac demum languentes ſunt. Contra

Deze ſteel werd eindelyk een voet lang, beneden kaal, en boven met kleine ydele knoppen behangen, uit korte roodagtige ſpitsjes gemaakt, waar van ieder zig weer in tweeen deelt, in de grootte van Vitſen, wat ruig in 't aantaſten, en aan de kleeren bangen blyvende, dog ſlappelyk; het bovenſte van de aairen blyft ongeopent, en eindigt in een ronde ſpitſe.

In ieder knopje ſchuilt een of twee zaadjes, hard, vaal, en blinkende, als dat van Sájor bajang, dog niereformig.

Het geene aan de wegen op ſteenagtige vlakten waſt, gewind maar een korte aaire, met weinige knopjes.

De wortel is wit, gering, dog wyd verſpreid.

II. Hondts-ooren het manneken, *werd grooter van ſtruik, en groover van ſteelen, die ook boven vierkant zyn, dog ſcherper van kanten, in wyde leden verdeelt, waar van de twee of drie onderſte mede op de aarde bukken, groen, met uitbuilende knien, daar aan men wat roodagtigheid ziet.*

De bladeren zyn grooter, niet ruitformig als 't voorige, maar langer, en ſpitſer, die van Sajor bajang gelyker, zwart-groen, zonder eenige roodigheid. De opperſte ſteelen brengen diergelyke aaire voort, die veel langer werd, van een tot twee voeten lang, in 't eerſte de pieke van Weegbre gelykende, maar langer werdende, gewind veele ſmalle en ſpitſe knopjes, alle agterwaarts ſtaande als baakjes, groen, ruig, ſtyf, niet ligt afvallende, en ſteekende, als men daar tegens aan ſtrykt, zoo dat men zig ook daar aan bezeeren kan, en de kleeren houden ze vaſt, zonder afvallen.

De uiterſte ſpitſe van de aaire is zagt, digt in een gedrongen als aan 't voorige, maar blyft altyd groen. Hier in ſchuilt diergelyke niereformig zaad, dog langwerpiger, en aan eene zyde omgekromt.

De wortel is wit, en wyd uitgebreid als aan 't voorige, niet diep in de aarde gaande, egter lang.

Naam. *In 't Latyn* Auris canina femina & Mas; *in 't Maleits* Njarang; *in 't gemeen* Daun matta pannas, *dat is blad tegens kwade en betoverde Oogen; in 't Ternataans* Ray ray, *het wyfken in 't byzonder* Goſſoheka; *op Amboin* Aſſotelina, *dat is Hondts-ooren; na de gedaante der bladeren, en* Aſſo callut, *dat is Hondeſtaart, na de gedaante der aairen; zommige* Utta aman, *dat is* Rompot negri, *om dat het omtrent de huizen en op ſtraten waſt. De tweede zoorte werd in 't byzonder genoemt in 't Maleits* Sanco idong; *in 't Amboins* Hacca leylu, *dat is Neuſe-haker, om dat de jongens malkander bedriegen, latende malkaar aan de ſcherpe aairen ruiken, en dan onder de neus trekken, dat ze bezeeren.*

Op Leytimor noemt men 't Iſſipouan; *op 't Javaans en Baleits* Undor undor, *zonderlyk het manneken; dat is, wykt te rug; om dat men te rug moet gaan, als men daar aan vaſt raakt, zoo men de kleeren niet ſcheuren, of de beenen kwetzen wil: zommige Maleyers noemen 't manneken en wyfken* Lagulu. *In 't Chinees* Tſapitſou, *dat is blad, dat men iemand onder de neus vryft, het welk op 't mannetje quadreert.*

Plaats. *Het eerſte waſt overal op de dyken, aan de wegen, en oevers der rivieren, en andere ſteenagtige plaatzen, ook van zelfs in de tuinen. Het tweede is wat wilder, en waſt onder de lage ruigte, omtrent de Negoryen en in verlatene tuinen onder de boomen, daar 't ſchaduwagtig is, makende den voorbyganger de paſſagie moejelyk, met zyne hakelige aairen. Het wyfken heb ik ook gevonden, op de bloote zeeklippen gewaſſen, met zyne wortels zoo vaſt in deszelfs ſcheuren, dat het niet mogelyk was uit te trekken: een zeker Inlands Wortelman dede veel moeite, om het zelve los en met wortel en al uit te krygen, dewyl hy 't zelve kragtiger agtte tegens het bord, dan 't andere op land groejende.*

Gebruik. *Dit veragte kruidje werd in de koſt weinig gebruikt, maar te meer in de Medicynen gepreezen, na de gewoonte van des Scheppers wysheid, die in de natuur door kleine en veragte dingen, altyd meeſt groote dingen werkt. Voor eerſt werd het onder die kruiden gerekent, die ze* Ubat ſwangi, *dat is* Alexiteria, *of haat tegens Tovery noemen; inzonderheid tegens die zoorte, dewelke door booze, nydige, en geinfecteerde oogen geſchiedt; in 't Maleits* Matta pannas, *dat is* Oculus calidus *of* Faſcinans *genoemt: want na 't gemeene gevoelen, 't welk niet overal zonder reden is, hebben de menſchen een ſchadelyk gezigt, waar mede zy de kinderen, vrouwen, en andere teere menſchen konnen infecteeren, die daar van koortſig, onruſtig, en ten laatſten kwynende werden.*

Hier

Contra hocce malum ægro exhibent hanc herbam, ac præsertim, ut feminæ radices cum Pinanga masticet, quibus aliquando addunt Zingiberem minorem & Acorum, dein æger sese lavare debet in balneo ex tota hac herba præparato. Contra febres vero hæc herba editur seu masticatur cum *Siri Pinang*, ejusque propinatur decoctum, ac foliorum succus oculis instillatur mox ante solis occasum, vel ante febris paroxysmum. Præsertim vero specificum est remedium contra quemvis Cholericum fluxum, si cum Siri Pinanga masticetur, vel ipsius propinetur succus. In Dysenteria quoque adhibetur, ac præsertim ejus spica cum Siri Pinanga masticata, addita Zingibere minore.

Hunc in finem semper eligenda est herba in sterilibus crescens locis, soli rite expositis, cujus folia multum rubent. Mas non ita in usu est, ejus tamen radix cum *Siri Pinanga* masticatur contra tusses. Alii commiscent maris ac feminæ radices, ac simul eas masticant cum Siri Pinanga contra Dysenteriam. Eædem hæ binæ radices itidem cum minore Zingibere & Pinanga masticantur, quarum succo irrigantur languentes pueri, quos censent infectos Matta Pannas, ipsosque lavant decocto binarum harum plantarum. Hoc quoque folium conducit cunctis febricitantibus hominibus, ut & iis, qui internum sentiunt ardorem, quum folia *Bonga radja* addantur. Utriusque herbæ spicæ simul masticatæ ardorem urinæ etiam exstinguunt, & curant acrem Gonorrhæam, quæ Pangrassa vocatur. Folia rubræ seu feminæ in aqua contrita & propinata Oepes sedant seu choleram, ita ut specificum habeatur remedium in hac Oepas specie, quod comprobatum fuit.

Anno 1672, quo tempore maligna grassabatur Diarrhæa, qua multi curabantur, qui feminæ totam plantam masticabant cum Siri Pinanga, addito Curcumæ frustulo, ac pauxillo Cepæ; Sauciati galli gallinacei hac curantur herba, cum pauxillo Curcumæ contrita, inposito vulneri toto folio. Contra Epilepsiam folia maris sumuntur cum Herba meroris pumila, quæ simul in aqua conteruntur, & ægro propinantur.

Maris tenera folia ad olus etiam adhibentur instar *Sajor bajang*, cui adfines hasce herbas esse quidam putant, hæ binæ herbæ etiam aquæ incoquuntur cum *Gorumi parampuam*, (qui fruticulus est flagellis terræ incumbens) ac cum dimidio *Lemonis swangi*. Quod propinatur contra Matta pannas, per quod intelligunt quoque vulnus conjunctum cum oculis inflammatis, & corporis ardore ingenti, quo in casu æger multum sitit & potat, sed cibos recusat.

Bontius libr. 6. *cap.* 59. *Verbenam Indicam* vocat, ipsique vires tribuit, succum nempe ex cochleari haustum multos curare intestinorum morbos, uti Colicam, Dysenteriam, & Choleram. Folia cum aceto contrita cordi inponuntur contra ejus palpitationem ac deliquium. Dicitque vetulas Javæ hanc herbam efficacem habere contra quævis incantamenta, ad quæ in Europa Verbenam quoque adhibent, ac proinde herbam sacram vocant. Sic etiam sæpius expertus fui, si quis stomachi ardore vexetur, qui facile oritur ex æsu pinguium ciborum, vel etiam multo potu vini gracilis, quo in casu alicujus lingua intumescit, nigricat, vel fusca est, ac tam gravis, ut talis vix loqui possit, curabitur, si tota feminæ herba cum tota sua substantia in aqua contundatur vel conteratur, succusque exprimatur, ejusque cyathus propinetur, quod bis terve repetendum est.

Cadelari & *Scheru cadelari Hort. Malab. part.* 10. *fig.* 78 & 79. cum nostra *Aure canina* conveniunt, prima nempe cum *mare*, altera cum *femina*, primaque a *Commelino* pro *Verbena Bontii* quoque habetur, ipsis ibi sequentes adscribuntur virtutes. Decoctum nempe valet contra Dysuriam, ac dolorem Nephriticum, uti & contra mictum cruentum.

Radix ibi in usu est contra Dysenteriam, ejusque decoctum ventriculum corroborat, flatus dissipat, mucum corrigit, ac calculum vesicæ comminuit. Brachio adligata febribus prodest certo tempore accedentibus cum frigore. Cum Limonum succo contrita valet contra lenticulas & tumores sub maxilla ortas. Feminæ eadem tribuitur virtus, ac præterea totam hanc herbam cum oleo mixtam mictus curare purulentos.

Tabula

Hier tegens geven ze den patient dit kruid, inzonderheid de wortelen van het wyfken met Pinang te eeten, waar by zy zomtyts kleine Gember en Acorus doen, en zig in 't water wassen, daar 't geheele kruid in gezoden is. Tegens de koortse in 't generaal eet men 't zelve kruid met Siri Pinang, drinkt het decoctum, en den sap der bladeren druipt men in de oogen kort voor zonnen ondergang, of als de koortse wil aankomen. Inzonderheid is 't een beweerd middel tegens alderhande bord, Cholericum fluxum, *als men 't met Siri Pinang kaauwt, of den sap daar van inneemt. In de roode loop werd het ook gebruikt, inzonderheid de aaire met Siri Pinang gekaauwt, wat kleine Gember daar by doende.*

Hier toe moet men altyd verkiezen, 't geene op dorre plaatsen wast, die wel ter zonne staan, en wiens bladeren veel rood hebben. Het mannetje werd zoo veel niet gebruikt, egter zyne wortel werd met Siri Pinang *gekaauwt tegens de hoesten. Andere doen de wortelen van 't wyfken en manneken t'zamen, en knaauwen ze met Siri Pinang tegens den rooden loop. Deze twee wortelen kaauwt men met kleine Gember en Pinang, besproejende de zieke kinderen daar mede, die ze door 't Matta Pannas geinfecteert houden, en wassende in het decoctum van die beide kruiden. Dit blad dient ook voor alle koortsige menschen, en die een inwendigen brand gevoelen, als men de bladeren van* Bonga radja *daar by doet. De aairen van beide t'zamen gekaauwt, geneezen ook de Brandpis en scherpe Gonorrhœam, die men Pangrassa noemt. De bladeren van 't roode of wyfken in 't water gevreeven en gedronken, stillen 't Toepas of Choleram, zoo dat het een toegeëigent geneesmiddel gehouden wert voor deze zoorte.*

Anno 1672. *grasseerde een zware buikloop, waar van veele geneezen wierden, die het wyfken met zyn geheele struik en Siri pinang kaauwden, daar by doende een klein stukje Curcuma, en een weinig Ajuin. De gekwetste hoenders verbind men met dit kruid, t'zamen met een weinig Curcuma gevreeven, en met een geheel blad daar op gebonden. Tegens vallende ziektens nemen ze de bladeren van 't manneken, met het kruidje* Herba meroris pumila, *vryvent in 't water, en geven 't den patient te drinken.*

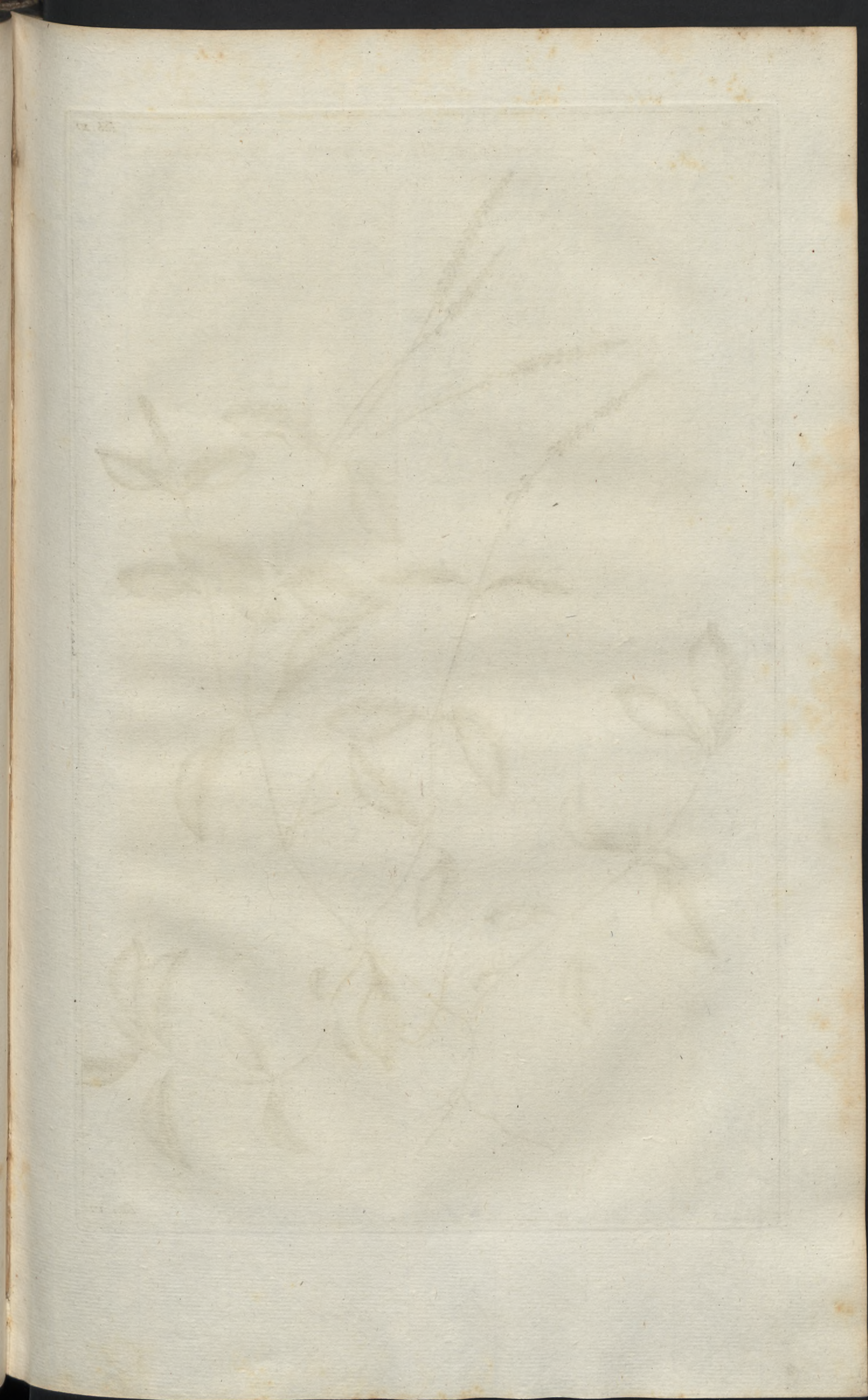
De jonge bladeren van 't manneken werden ook tot moeskruid genomen, gelyk Sajor bajang, *onder wiens maagschap zommige deze kruiden rekenen. Beide deze kruiden kookt men in water met* Gorumi parampuan, *(zynde een beestertje met zyn takken op de aarde leggende,) en een halve* Lemon swangi. *Drinkt het tegens het* Matta pannas, *waar onder zy ook verstaan een accident, waar by men roode en vuurige oogen en groote brand, in 't lyf heeft, veel water drinkt, en niet eten en wil.*

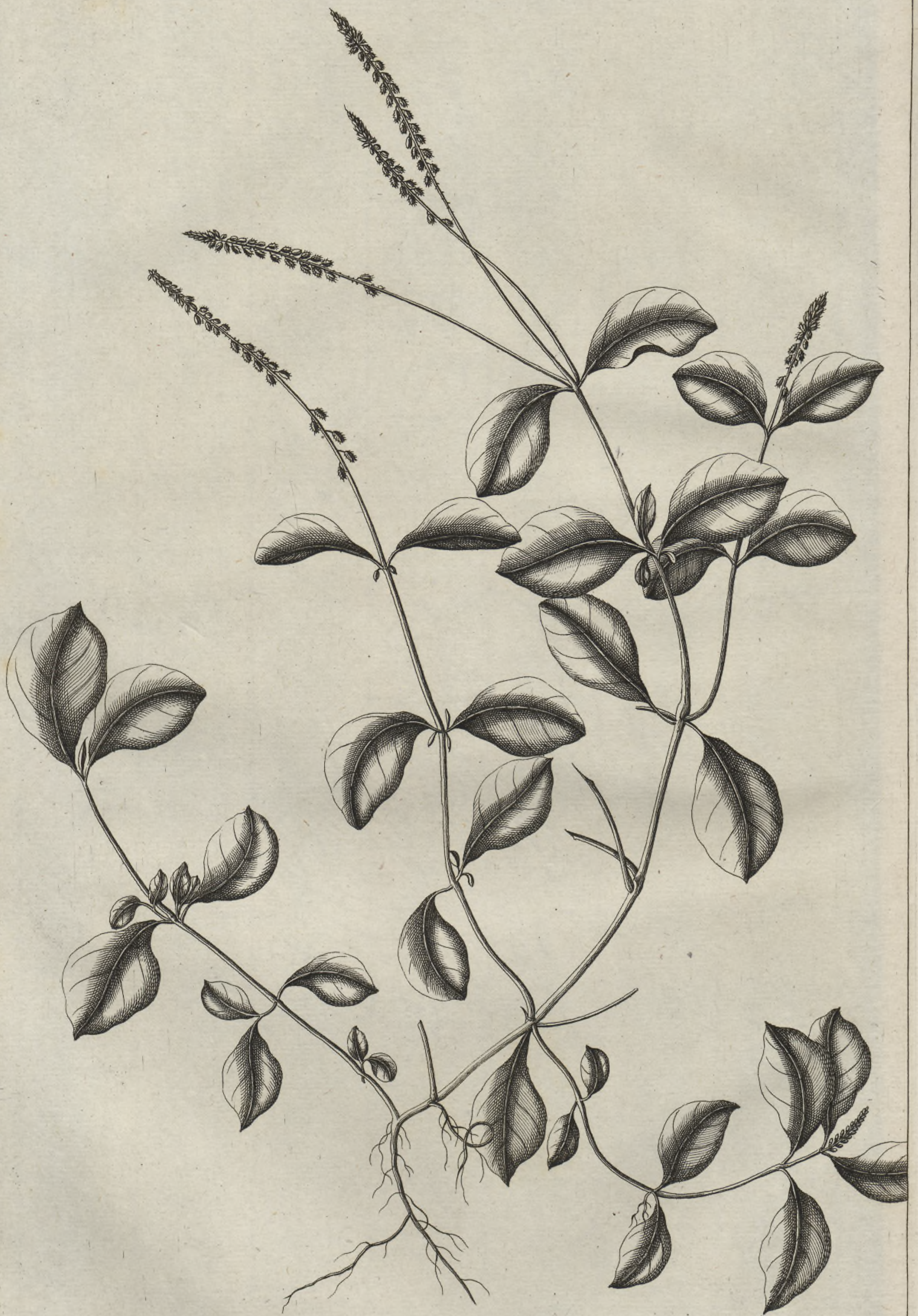
Bontius lib. 6. cap. 59. *noemt het* Verbenam Indicam, *en schryft hem de kragten toe, dat van den sap een lepel vol gedronken, geneezen werden veelderlei gebreken der darmen, als Colyk, roode Loop, en 't Bord. De bladeren met azyn gevreeven, werden over 't hert geslagen in deszelfs flaauwten en onmagt. Dat de oude Wyven op Java dit kruid kragtig houden tegens alle Tovery, waar toe ze in Europa de* Verbenam *ook gebruiken, en daarom* Herbam sacram *noemen. Zoo heb ik ook dikwils geprobeert, als men met de zoode of brand des maags gekweld is, veroorzaakt door 't nuttigen van veele vette kost, ofte ook door veel drinken van schrale wynen, by welk gebrek iemand de tonge zwelt, bruin, zwart, en zoo zwaar werd, dat men kwalyk spreeken kan, zoo werd men geholpen, als men 't geheele kruid van 't wyfken met al zyn substantie in water stoot of vryft, den sap uitperst, en daar van een theekopje vol drinkt, en dat twee of drie reisen na malkander.*

Cadelari en Scheru Cadelari in Hort. Malab. part. 10. fig. 78 *en* 79. *beschreeven, komen overeen met ons* Auris canina, *te weten het eerste met het manneken, het tweede met het wyfken, en wert de eerste zoorte van* Commelinus, *mede voor* Verbena Bontii *gehouden. Haar werden aldaar de volgende kragten toegeschreeven: het decoctum is goed tegens Dysuriam, of brandpis en pyn van 't graveel, als mede tegens het bloedige pissen.*

De wortel werd gebruikt tegens den rooden Loop, haar decoctum verstrekt den mage, verdryft de winden, corrigeert den slym, en breekt den steen in de blaze. Aan den arm gebonden, dient ze tegens de koortsen, die op zekere tyd wederkomen, en met koude beginnen. Met Limoen gewreeven, dient zy tegens de sproeten en de gezwellen, onder de kinbakken voortkomende. Het wyfken schryft by dezelfde kragten toe, en daar en boven, dat het geheele kruid met oly gemengt, geneest de etterige pis.

De

Desmochaeta prostrata R. et Sch.

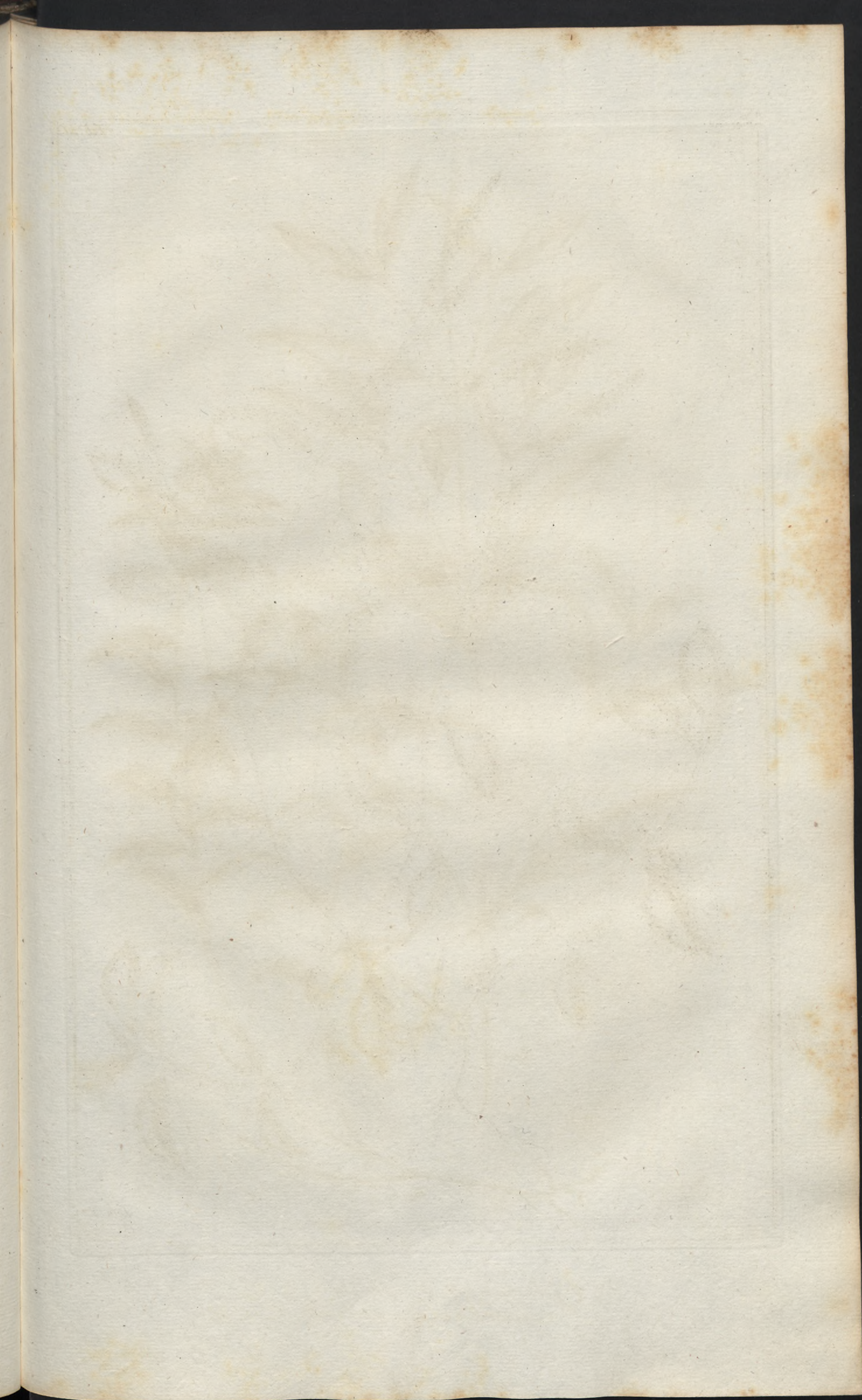

Fig. 1. Achyranthes fruticosa Lam.

— 2.

Tabula Undecima

Plantam exhibet, quæ *Auris canina femina* RUMPHIO vocatur.

OBSERVATIO.

Hæc *Auris canina femina* a variis Botanicis ad varias plantarum classes relata est, quarum primarias in *Thes. Zeyl. pag.* 16. commemoravi, ubi mihi dicitur Amaranthus spicatus Zeyl. foliis obtusis Amaranto Siculo Boccone similis. *Hermanno* in *Mus. Zeyl.* dicitur Verbena Indica, spicata foliis obtusis. In *H. Cliff. pag.* 10. dicitur Verbena foliis obtuse ovalibus, spica carnosa nuda, a *Vaill.* de struct. florum dicitur Sherardia Teucrii folio, flore purpureo &c.

Tabula Duodecima

Ad Figuram primam plantam denotat, quæ *Auris canina mas* dicitur.
Figura secunda *Herbam Memoriæ* exhibet.

CAPUT VIGESIMUM.

Herba memoriæ. Daun ingat.

Hæc planta e genere Parietariæ videtur esse, quæ caules emittit tenues ac simplices unica e radice, paulo crassiores filo nautico, virides, angulosos, rugosos, & in amplos articulos distinctos, ad inferiorem partem terræ incumbentes instar graminis cruciati; Articulis bina adstant folia sibi opposita, ac quatuor simul crucem formant, seu cruciata sunt, quæ digiti articulum longa sunt, ad posteriorem partem latissima, ac superius acuminata, illis Basilici similia, sed breviora, tenuissima, ac tenerrima, paucis obliquis & valde protuberantibus costis distincta, ad tactum rugosa, & vestibus quodammodo adhærentia, quæ videntur esse sicca, & ex nigro virentia, si vero inter digitos fricentur, in mucum quasi dissolvuntur.

Articulis quædam adstant viridia capitula instar seminis Sinapios, quæ superius parum albicant, ac gilva sunt, pusillaque instar Milii, crepitantia, si parum inter dentes comminuantur, fere uti in præcedente gramine cruciato.

Totius herbæ sapor fatuus est seu acidulus, ac simul odorem præbens Cucumerinum.

Radix vilis est, ac facile eradicari potest, tres quatuorve emittens caules, spithamam vel pedem altos, in nullos laterales ramulos distinctos.

Nomen. Latine *Herba memoriæ*, & *Parietaria Amboinica*; Malaice *Daun ingat*, aliis *Rube*, & *Daun bara*, h. e. Anthracum herba; Ternatice *Goffo soninga*, vel proprie *Sonjinga*, h. e. herba memoriæ, quum foliola vestibus adhærentia prætereuntes quasi recordari faciunt aliquid.

Locus. Sub sepibus crescit, & in hortis circa palos.

Usus. Folia inter digitos contrita, donec in mucum convertantur, quod facile fieri potest, quibusvis inponuntur Anthracibus fere maturatis, quarum ardor mox exstinguitur, quæque inde magis maturantur, ac facile aperiuntur, ita ut pus exfluat, unde & ipsis etiam inponuntur, licet apertæ sint, sed in initio maturationis nimis debilia sunt.

In Malaiensi Grammatica hæc foliola alicui missa denotant, talem oportere aliquid recordari, seu memorem esse alicujus rei vel personæ.

Muriguti *Hort. Malab. part.* 10. *fig.* 32. quodammodo cum hac convenire videtur planta, Malabarensis vero rugosior est, majores gerens fructus seu semina, in usu autem Anthracum conveniunt, ubi porro additur, si coquatur in oleo Calappus & Croco, (forte Curcuma,) vulnera curare. Adnotator eam vocat Alsinæ adfinem flore candido.

CAPUT

De Elfde Plaat

Vertoont een plant, welke de *Honts-oor*, het *Wyfje* by RUMPHIUS genaamt wert.

AANMERKING.

Dit wyfjes *Honts-oor* is van verscheide Kruidkenners tot verscheide geslagten van planten gebragt, waar van ik de voornaamste in de *Thes. Zeyl. pag.* 16. heb aangehaalt, alwaar ze van my genaamt wert Ceylonsche geaairde Amaranthus, met stompe bladeren, gelyk aan de Siciliſche Amaranthus, van Boccone. By *Herman* in zyn *Mus. Zeyl.* wert ze Indische geaairde *Verbena* genaamt; in de *Hort. Cliff pag.* 10. Verbena met stompe ovale bladeren, met een vleesige naakte aair. Hier toe behoort de Sherardia met het blad van de Teucrium, en een purpere bloem, by *Vaill.* de *struct. flor.* &c.

De Twaalfde Plaat

Vertoont in de eerste Figuur een plant, welke de *Honts-oor* het *Mannetje*, genaamt wert.
De tweede Figuur wyst aan het *Memorie-kruid.*

TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Memorie-kruid.

Van 't geslagt van de Parietaria wil dit kruid zyn, 't welk met dunne en enkelde steelen uit eene wortel opschiet, wat dikker dan zeilgaarn, groen, geboekt, ruig, en in wyde leden verdeelt, omtrent het onderste op de aarde bukkende, gelyk 't voorgaande Kruisgras. Aan de leden staan twee blaadjes tegens malkander, en met hen vieren in 't kruis. Dezelve zyn een lid van een vinger lang, omtrent het agterste breedst, en vooren toegespitst, die van 't Basilicum gelyk, dog korter, zeer dun, en teer, met weinige schuinse en zeer uitbuilende ribben, ruig in 't handelen, en eenigzints aan de kleeren kleevende. Van aanzien droog, en zwart-groen, maar als men ze tussen de vingeren vryft, in slym vergaande.

Aan de leden staan eenige groene knopjes als mostaartzaad, waar op iets wits voortkomt, vaal, en klein als hirse, krakende als men daar op byt, schier als aan 't voorige Kruisgras.

De smaak van 't gebeele kruid is laf of smets, daar by wat riekende na Komkommers.

De wortel is geringe, en ligt om uit te trekken, drie of vier steelen uitgevende, een span of een voet hoog, in geene zydetakken verdeelt.

Naam. *In 't Latyn* Herba memoriæ, *en* Parietaria Amboinica; *in 't Maleits* Daun ingat, *by de andere* Rube, *en* Daun bara; *dat is Bloedzweeren-kruid*; in 't *Ternaties* Goffo soninga, *of eigentlyk* Sonjinga, *dat is Gedenk-kruid, om dat het met zyn blaadjes aan de kleeren blyft kleeven, als of 't den voorbygaande van iets wilde indagtig maken.*

Plaats. *Het wast onder de heggens, en in de tuinen omtrent de paggers.*

Gebruik. *Zyne blaadjes tussen de vingeren of handen gevreeven, tot dat ze tot slym worden, 't welk zeer ligt toegaat, werden op alderhande bloedzweeren gebonden, die ten naasten by ryp zyn, die het voorts verkoelt, verweekt, doet opbreeken, en den etter uittrekken, dies men 't daar op bind, al zyn ze opgebroken, maar om de beginnende te rypen, zyn ze te zwak.*

In de Maleitse Grammatica aan iemand gezonden, wil zeggen, dat wy hem van iets indagtig maken, of dat hy aan ons gedenken zal.

Muriguti in Hort. Malab. part. 10. fig. 32. *beschreeven, wil eenigzints hier mede overeen komen, dog het Malabaarse zal ruiger zyn, grooter vrugten en zaden dragende. In 't gebruik tegens bloedvinnen komen ze overeen, waar by nog gedaan werd, dat, als men het kookt in Calappus-oly en Crocus, (misschien Curcuma) geneest zy de wonden. Den Annotator maakt daar van een Alsinæ affinis flore candido.*

EEN

CAPUT VIGESIMUM PRIMUM.

Prunella Molucca hortensis. Lire.

Hæc herba mixtam gerit Prunellæ & Vincæ Pervincæ formam, unde & tam ad unam quam ad alteram referri potest plantam, atque in hisce insulis variæ hujus herbæ obcurrunt species, quas in binas divido classes, domesticas nempe & silvestres, de quibus in subsequentibus latius.

Prunella domestica variam iterum habet formam, quæ tamen ad hasce binas referri potest species, latifoliam nempe & angustifoliam.

Primo. *Latifolia Prunella domestica* ad terram inclinat plurimis suis flagellis, quorum minor pars erigitur, suntque rotundi, & in amplos articulos distincti, quorum quidam ad semi pedis spatium distant.

Hisce folia adstant bina sibi obposita, quatuorque simul obliquam formant crucem, longiusculis insidentia petiolis, Urticæ foliis quodammodo similia, sed longiora & crassiora, quinque pollices longa, binos lata, ad oras inregulariter serrata, ipsæque oræ parum contractæ sunt, acsi spinulosæ essent.

Foliorum costæ oblique admodum decurrunt sinuosæ ad superiorem partem, superne obscure virentes, inferne ex purpuro rubentes, saporis penitus silvestris & ingrati. In summo brevem crassamque habent spicam ex foliolis squamosis & obscure virentibus compositam, cum fusco intermedio colore, estque ad oras pilosa & barbata quasi, ex qua flosculus longo tubo instructus eminet, illi Primulæ Veris similis, in quinque inregularia petala distinctus, coloris albi, in ipsius tubo quatuor locantur stamina, binis majoribus petalis adcreta.

Post florem capitulum remanet acutum, filamento seu barba ornatum, quod plerumque sine semine perit. Hæ itaque graves spicæ ac pinguia folia graciles ad terram deprimunt caules, ipsorumque articuli in terram fibrillas inmittunt, ubi eam tangunt, unde & magnum obcupat hæc planta locum, licet ipsius caules non sint ramosi, vel multis foliis onusti, ac fere nullos laterales gerant ramulos.

Radix longa est, tenuis, alba, raris constans ramificationibus, & oblique per terram prorepit.

Secundo. *Prunella domestica angustifolia*, haud multum diversa est a priore, excepto quod magis erigatur, ac densiorem formet fruticulum, ipsiusque caules summi quadragoni sunt.

Folia longiora sunt & angustiora, ad oras profunde & ample serrata, non sinuosa, superne curtis pilis obsita, atque hinc, si tractentur, rugosa, in hortis quinque & sex, in silvis octo & novem pollices longa, & unum lata, obliquis & sinuosis costis pertexta, ejusdem coloris, odoris, ac saporis cum priore, sed paulo crassiora, fragilia, & succosa.

Spicæ ac flores sunt ut in priore, hæc vero species plures gerit spicas longiores, magisque squamosas, rugosiores gerens pilos ac barbas, uti quoque silvestris magis est naturæ. Totus hic fruticulus ita purpureum suum tegit colorem, ut nil nisi obscure virens conspiciatur color, si quis ipsi adstat, sique caules ad latera inflectantur, vel a vento commoveantur, mox purpureus adparet color.

Nomen. Latine *Prunella Molucca hortensis*; Amboinice *Ayloaba*, h. e. *Herba filorum*; Malaiensibus quibusdam *Ubat swangi*, h. e. herba magica & dæmonum, vocabulo nimis generali; Ternatice *Lire*.

Locus. Vulgaris est ubique in Moluccis & Amboinensibus insulis, tam in silvis quam in hortis, ubi in solitario locatur loco, quum solum sibi vindicat proprium, aliquando tamen transplantare eam oportet, ne moriatur. Angustifolia quoque species sponte in silvis crescit, ubi ingentes reperiuntur lapides.

Usus ejus vulgaris est apud incolas tanquam generale antidotum contra incantamenta, quæ hæc natio maxime timet, & de quibus inter sese multa fabulantur, unde & hæc herba suum obtinuit nomen, quum primum enim pueri insolito flent modo, suntque febricitantes vel inquieti, incantati censentur, unde & mox has petunt herbas, ac radicem Codilii nigri, quas simul aquæ incoquunt, in qua tepefacta pueros lavant.

Lector

EEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

De Molukse Tuin-bruinelle.

Dit kruid heeft een gemengd fatzoen van Prunella en Senegroen, of Vinca Pervinca, daarom 't zoo wel tot het een als tot het ander kan gebragt werden, en men heeft 'er in deze Eilanden veele zoorten van, die ik tot twee hoofdgeslagten brenge, tamme en wilde, waar van in 't volgende.

De tamme Bruinelle is weder van verscheide gedaante, dog men kan ze onder deze twee zoorten begrypen, breedbladige, en smalbladige.

I. De breedbladige tamme Bruinelle, *is mede bukkende ter aarde met zyne meeste steelen, waar van het minste deel overeind staat, rond, in wyde leden verdeelt, waar van zommige wel een halve voet van malkander staan.*

Aan dezelve staan de bladeren twee en twee tegens malkanderen, en met hun vieren in een schuins kruis, op langagtige steelen, de Netelbladeren eenigzints gelyk, dog langer en dikker, vyf duimen lang, twee breed, aan de kanten onordentelyk gezaagt, en de kanten zyn wat gefronst, als of ze stekelig waren.

De ribben loopen zeer schuins met bogten na vooren toe, boven donker-groen, beneden purper-rood, van smaak gants wild, en onlieffelyk. Aan 't opperste dragen ze een korte dikke aaire, van schubagtige donker-groene bladeren gemaakt, daar bestorven bruin onder loopt, aan de kanten hairig, en met eenige baarden, daar tussen komt een langhalsig bloempje, de Primula Veris gelyk, in vyf ongelyke blaadjes verdeelt, wit van couleur. In hare holligheid ziet men vier draadjes tegens de twee grootste blaadjes aan gewassen.

Na de bloeme blyft een spits knopje staan, met een draat of baard boven op, 't welk meest zonder zaad vergaat. Deze topzware aairen en vette bladeren dan, buigen de ranke steelen ter aardenwaarts, en hare knien wortelen wederom in, daar ze dezelve raken, weshalven het een groote plaats beslaat, hoewel het ydel van takken en bladeren is, schier zonder zydetakken.

De wortel is lang, dun, wit, ydel van takken, en dwers in de aarde kruipende.

II. Smalbladige tamme Bruinelle, *verschilt niet veel van de voorgaande, behalven dat het meer overeind staat, en digter van struik werd, ook zyn bovenste steelen wat vierkant zyn.*

De bladeren zyn langer en smalder, aan de kanten grof en wyd gezaagt, niet gefronst, aan de bovenzyde met korte hairtjes bezet, en daar door ruig in 't handelen, in de tuinen vyf en ses, in 't bos agt en negen duimen lang, en een breed, ook met schuinse en bogtige ribben, van dezelve couleur, reuk, en smaak met de voorgaande, dog wel zoo dik, bros, en sappig.

De aairen en bloemen zyn als aan 't voorige, dog dit draagt meer aairen, die ook langer en meer geschubt zyn, van hairen en baarden ruiger, gelyk het ook wilder van aart is. De geheele struik verbergt de purpere zyde zoo netjes, dat men niet dan een donker-groen ziet, als men daar voor staat, en schielyk ziet men niets dan purper, als men de steelen ter zyde buigt, of dat ze van den wind beweegt werden.

Naam. *In 't Latyn* Prunella Molucca hortensis; *in 't Amboins* Ayloaha, *dat is* Herba filorum; *in 't Maleits by zommigen* Ubat swangi, *dat is Toverkruid, met een al te gemenen naam*; *op Ternaten* Lire.

Plaats. *Het is gemeen overal in de Moluccos, en de Amboinse Eilanden, zoo in 't wild als in de tuinen, daar men 't aan een eenzamen hoek plant, want het wil een plaats op zig zelven hebben, en ook zomtyds verplant zyn, op dat het niet uitgaat. Het smalbladige wast ook in 't wild, en in de bossen, daar groote steenen onder lopen.*

Gebruik. *In 't gemeen werd dit kruid by de Inlanders voor een generale tegenbaat tegens tovery gebruikt, waar voor deze natie zeer bange is, en malkander veel beuzelingen wys maakt, waar van dit kruid zyn naam draagt, want zoo dra de kinderen ongewoonlyk kryten, daar by koortsig, en onrustig zyn, zoo houd men ze voor betovert, en dan loopen ze straks tot deze kruiden, en tot de wortel van 't zwarte Codibo, die zy te zamen in water kooken, en weder kout of laauw geworden zynde, de kinderen daar in wassen.*

Den

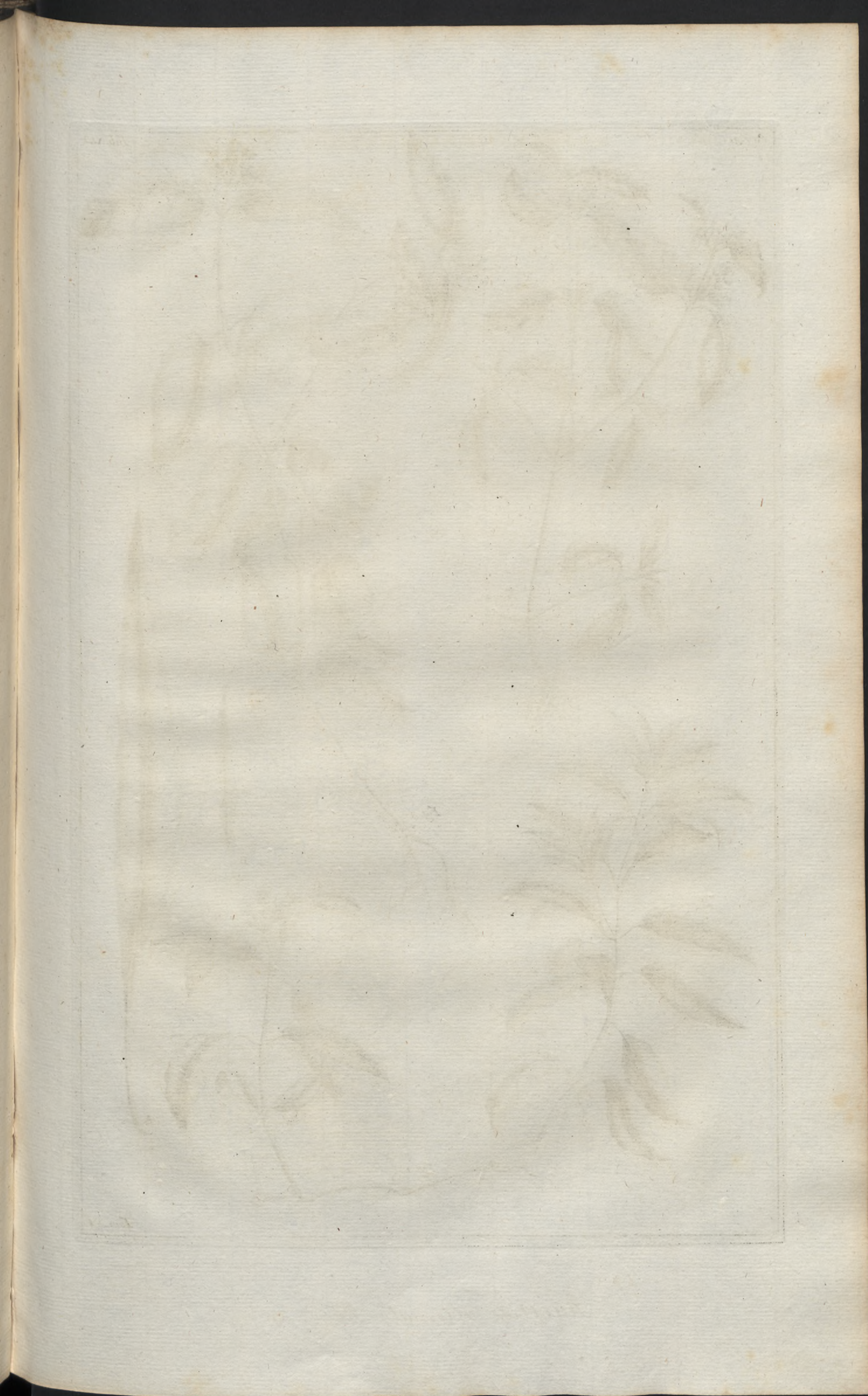

Fig. 1.
— 2. Ruellia alternata Burm.
— 3.

Lector animadvertere facile potest, incolas hosce rudes per incantamenta multos intelligere naturales morbos, ac tali modo ubique in meis scriptis hoc accipiendum & intelligendum est, quum de incantamentis vel Oebat swangi mentionem facio.

Licet diffiteri haud possim, diabolum per suos famulos multum efficere posse in homines credulos & a Deo relictos, tam Christianos quam gentiles; ita ut qui incantamenta neget, genios negat, quique hos dissimulat, similis est Saduceis, viamque aperit Atheismi. Nos tamen Christiani scimus equidem, diabolum non per succos & herbas, sed per supplices preces ac certam in Deo fidem propellendum esse. Hujus porro succus itidem propinatur & oculis instillatur, ac contusa ejus folia pulsui inponuntur, ad febrium ardorem minuendum, quod maxime in iis prodest. A mulierculis quoque bibitur ad menstrua provocanda, hujus tamen rei nullum vidi effectum, estque ingratus, si potetur, ob gravem ejus odorem ac saporem.

Nomen Ayloaba obtinuit, quum folia ejus adhibeantur in quibusvis rubris pigmentis, quæ albis miscentur filis, ut colorem contrahant intensum & firmum, immo ipsi adduntur Cassombæ.

Ex Ternata tres aliæ *Lire* species transmissæ sunt, uti primo *Lire petola*, quæ folia gerebat subrotunda, subtus punctata, fere instar vestimenti Petola. Secundo. *Lire papoua*, quæ folia gerebat angusta & circinnata. Tertio. *Lire kitsjil*, quæ foliola habebat angustissima, ac crasso modo dentata, hæque tres species in hortis plantantur magis ad ornamentum, quam ad usum medicum.

Den Leezer kan wel merken, dat deze simpele Inlanders onder tovery veele natuurlyke ziektens verstaan, en zoo moet men 't ook overal in myne schriften nemen, als ik van Tovery en Oebat swangi handele.

Hoewel ik niet ontkennen wil, dat den duivel door zyne dienaars veel vermag op ligtgelovige, en van God verlatene menschen, zoo wel in als buiten het Christendom; zoo dat wie tovery ontkent, die ontkent de geesten, en die de geesten ontkent, is zoo goed als een Saduceër, en baant den weg tot Atheistery. Nogtans zoo weeten wy Christenen ook, dat den duivel geenzints door sappen en kruiden, maar door een vierig gebed, en vast vertrouwen tot God moet verdreeven werden. Anders werd dit sap gedronken, ook in de oogen gedruipt, en de gekneusde bladeren op de pols gebonden, om den brant in de koortse te verminderen, daar 't zeer goed doet. De vrouwen drinken hem ook om de maandstonden te verwekken, dog daar van heb ik geen succes gezien, en hy is wat vies om in te nemen, wegens zyne sterken reuk en smaak.

De naam Ayloaha *heeft het gekreegen, om dat de bladeren gebruikt werden by alle roode verwen, die ze by 't witte gaarn doen, om 't zelve een hooge couleur en vastigheid te geven, zelfs by de Cassomba.*

Uit Ternaten zyn nog drie andere zoorten van Lire *toegezonden; als* 1. Lire petola, *het hadde rondagtige bladeren van onderen gespikkelt, schier als 't kleedje Petola.* 2. Lire papoua, *had smalle gekrulde bladeren.* 3. Lire kitsjil, *had zeer smalle en grof gezaagde blaadjes, werden alle drie in de boven geplant, meer tot cieraad, dan tot medicinaal gebruik.*

Tabula Decima Tertia

Ad Figuram primam *Prunellam* exhibet Moluccam hortensem *latifoliam*.
A. & B. *Folia* exhibent *angustifoliæ* speciei.
Figura secunda *Prunellam* denotat *Moluccam silvestrem albam*.
Figura tertia *Prunellam* sistit *Moluccam silvestrem rubram*.

De Dertiende Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de tamme *breedbladige* Molukse *Bruinelle*.
A. en B. wyzen aan de bladeren van de *smalbladige* zoorte.
De tweede Figuur wyst aan de *wilde witte Molukse Bruinelle*.
De derde Figuur wyst aan de *wilde roode Molukse Bruinelle*.

CAPUT VIGESIMUM SECUNDUM.

Prunella molucca silvestris.

Veræ Prunellæ silvestres species minores sunt quoad formam & folia, ac dividuntur in albam, rubram, & rotundam.

Primo. *Prunella silvestris alba* seu *femina* caules gerit rotundos, firmos, parumque rugosos, per terram magna ex parte prorepentes, quique ad articulos fibrillas terræ inplantant, atque ad spithamæ spatium sese iterum adtollunt, haud multos laterales emittentes ramos.

Folia in amplis locantur interstitiis, bina sibi obposita, ac quatuor simul obliquam formant crucem, illis Betonicæ quodammodo similia, sed latiora, minorem circiter digitum longa, ac binos lata, ad oras crasse & ample dentata, sed non profunde, in obtusum apicem excurrentia, rugosa, & acutis pilis obsita, crassa, fragilia, sique frangantur, crepitantia, superius pallide virentia, inferius albicantia, & quodammodo splendentia instar serici densioris, quædam aliquid fusci ad oras gerunt, saporis & odoris ingrati & silvestris, sine acrimonia vel ardore. Caulium vertices curtam crassamque gerunt spicam, ex rugosis & pallide virentibus squamis & foliolis compositam, inter quæ pauci quidam crassique eminent pili, qui post florum lapsum in calicibus supersunt.

Flos ex longo constat tubo, albus est, superius in quinque rotunda labia seu petala distinctus, in quorum fundo filamentum locatur. Post illum in calice reperitur capitulum acutum, in quo latet fuscum granulum. Radix simplex est, alba, longa, transversaliter repens, ac paucas gerens fibrillas.

Alba hæc aliam porro habet varietatem magis erectam, sesquipedem alta, cujus folia inferius perfecte alba sunt instar serici. Flosculi ejus eandem formam habent, sed tubus albus est ac petala flava, post quos granulum plerumque reperitur, quum prior sterilis plurimum fit.

Secundo.

TWEE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

De Molukse wilde Bruinelle.

De regte wilde zoorten van Bruinelle zyn kleinder van gewas en bladeren, en men verdeelt ze in witte, roode, en ronde.

I. Witte wilde Bruinelle *of 't* Wyfken, *heeft ronde, styve, en wat ruige steelen, die meest op de aarde kruipen, by de knien weder inwortelen, en dan omtrent een span hoog haar verheffen, zonder veele zydetakken.*

De bladeren staan in wyde leden, twee en twee tegens malkander, en maken met hun vieren een scheef kruis, die van Betonica eenigzints gelyk, dog breeder, omtrent een kleine vinger lang, en twee vingeren breed, aan de kanten grof en wyd getant, dog niet diep, en met een stompe spitse, ruig, en met scherpe hairtjes bezet, dik, bros, en in 't breeken krakende, boven bleek, doods-groen, beneden witagtig, en eenigzints glimmende als Sattyn; sommige hebben ook wat bruins aan de kanten, onaangenaam en wild van reuk en smaak, zonder scherpigheid of hitte. De toppen der steelen dragen een korte, dog dikke aaire, van ruige en bleek-groene schubben en blaadjes gemaakt, daar tussen weinige zwarte aairen uitkyken, dewelke na 't afvallen der bloemen in den kelk zyn staan gebleeven.

De bloem is langhalsig, wit, boven in vyf ronde lippen of blaadjes verdeelt, daar een draadje in staat. Na dezelve vindt men in haar kelkje een spits knopje, daar een bruinagtig zaadkorreltje in schuilt. De wortel is enkel, wit, lang, dwers kruipende, en met weinige vazelingen.

De witte heeft nog een veranderinge, die meer overeind staat, anderhalve voeten hoog, en wiens bladeren van onderen regt wit zyn als Sattyn. De bloempjes zyn van het zelve fatzoen, maar aan de hals wit, en boven geel, na dewelke men ordinaris een zaadkorreltje vindt, daar het voorgaande meest onvrugtbaar is.

II.

Secundo *Prunella silvestris rubra*, seu *mas* modo crescendi priori similis est, internodia vero magis distant, ita ut folia gerat quam maxime vaga & rara; Caules ejus quoque rotundi sunt, ac superius parum quadragoni, obscure virentes cum fusco intermedio colore, firmi, ac vix culmum crassi.

Folia ejusdem sunt formæ, sed majora, vix dentata, & ad oras sinuosa, superius pilosa, rugosa, & obscure virentia, inferius purpurea, sed non tam viridia, quam domesticæ speciei, albo intermixto colore, spicæ rariores gerunt squamas, cæterum easdem barbas seu pilos, & albos flores, in bina petala distinctos, quorum supremum retroflexum, ac bifidum est.

Tertio. *Prunella silvestris rotunda*, non differt a priore, excepto quod magis per terram prorepat. Ejus folia breviora & rotundiora sunt, crasse & raro dentata, quædam inferius alba, quædam ex albo & purpureo colore mixta, unde & alii binas ejus componunt species. Spica ex raris constat squamis. Flos albus est, & ejusdem formæ.

Plures ejus singi possent species, quæ in scopulis & ad litus crescunt, sed sunt tantum prioris Varietates, unde & inutile eas describere, omnes autem florent ultimis pluviosis mensibus Julio & Augusto, aliis vero temporibus raro florent, omnesque facile ex peculiari suo silvestri odore dignosci possunt, & quot etiam sunt ipsarum varietates, si intra manus conterantur, ipsarum succus ex fusco viridis est. Nullum observant anni tempus, vel eandem formam, uti & Bugula & Prunella in nostra patria, in quavis fere regione peculiarem habent formam, inter binas vero istas plantas hæ herbæ mediæ sunt tam forma, quam viribus.

In binis prioribus speciebus folia præbent Characterem foliorum Solani, sed maxime in rubra specie, una enim foliorum pars plerumque brevior est altera.

Nomen. Latine *Prunella Molucca silvestris.* Malaiense ignotum est, excepto generali nomine *Ubat swangi*, acsi Latine diceretur *Averrunca*, quia averruncat spectra, & Sagarum maleficia. Amboinice *Aylo aba utan* cognomine albæ & rubræ, alba autem peculiariter vocatur *Taunui*, h. e. averrunca spectrorum, *Unui* enim nominant Amboinenses, quod Malaienses *Sumangat* vocant, h. e. genii homines servantes, & extra ipsorum corpora habitantes, seu uti nos Christiani, quisque suum Angelum, vocamus. In Hitoëa nominatur *Aylaun nya*, atque inde Latine *Ophyocolla* dici posset, h. e. serpentum viscum seu herba, ob sequentem rationem. Confiteri enim oportet a Bugula & Prunella parum differre, unde & peculiare ipsi competit nomen. Ternatice *Lire lire*, ac quibusdam *Gorumi dodo*, h. e. valens contra Lemures & sagas. Javanice *Daun ila ila*, & *daun Sjurare.* In Luhoa *Aylaun mamulin*, seu *Mehu mamulin.* Balayice *Dindingbay*, h. e. defende solem.

Locus. Semper in umbrosis crescunt locis sub ingentibus arboribus, in vallibus, & ad montium pedes. Rubra autem species quam elegantissime crescit in Sagus silva. Rotunda plerumque in silvis circa litus scopulosum. Alba sub arboribus humilibus in collibus.

In hortis quoque & circa hominum ædes plantantur, ubi magis luxuriose, altiores, & amplioribus foliis excrescunt.

Usus & *Vires.* Omnes hæ herbæ frequenter in usu medico adhibentur, sed potissimum ad morbos superstitiosos, cum quibus naturales confundunt & tegunt, primo enim efficaces censentur contra quævis incantamenta, vel noxas a malignis hominibus alicui adlatas, quos Malaice Swangi seu *Pelissit*, & factum ipsum *Pelissittan* vocatur.

Si quis terrefactus sit a spectris visibilibus & invisibilibus, tum ambas hasce sumunt herbas, albam nempe & rubram, quas inter manus conterunt, ipsarumque potus propinatur, quo infectum obliniunt hominem per totum corpus, vel talem in aqua lavant, in qua hæ herbæ incoctæ fuere, cæteroquin quibusvis conducunt hominibus febricitantibus, tam si ipsarum succum potant, quam si in ipsarum aqua lavantur, in qua hæ herbæ leviter coctæ fuere. Si rubræ speciei folia inter manus conterantur, & succus expressus oculis instillatur, quum sol occidat, expressamque herbam ad solem abjiciunt, quasi indicare vellent, solem secum vehere morbum. Hæc itaque ratio est nominis *Averruncæ*, seu *Ubat swangi.*

Secun-

II. Roode wilde Bruinelle *of* 't Manneken, *is aan wasdom de voorige meest gelyk, de leden staan wyder van malkanderen, zoo dat het zeer ydel van bladeren is. De steelen zyn ook rond, maar boven wat vierkant, donkergroen met bruin gemengt, en styf, schaars een stroobalm dik.*

De bladeren zyn van het zelve fatzoen, en grooter, donker getant, met bogtjes aan de kanten, boven hairig, ruig, en donker-groen, beneden purperagtig, dog zoo levend niet als de tamme, maar met wit vermengt. De aairen hebben weiniger schubben, anders dezelfde baarden of hairen, en witte bloemen, in twee blaadjes verdeelt, waar van het bovenste agterwaarts staat, en gekloven is.

III. Ronde wilde Bruinelle, *verschilt niets van de voorgaande, behalven dat het meer langs de aarde kruipt. De bladeren zyn korter, en ronder, grof en donker getant, zommige beneden wit, zommige met wit en purper gemengt, weshalven andere twee zoorten daar van maken. De aaire is van weinige schubben gemaakt. De bloeme wit, van het zelve fatzoen.*

Men zou 'er al nog meer zoorten konnen uit vinden, die op klippen en aan strand wassen, dog het zyn maar veranderingen van de voorgaande, dierhalven onnodig te beschryven. Alle bloejen in de laatste regenmaanden Julius en Augustus; op andere tyden ziet men zelden bloemen daar aan, ook kan men alle aan haar byzondere wilde reuk kennen, hoe veele veranderingen zy ook hebben, als men ze tussen de handen vryft, en haar sap is bruin, met groen gemengt. Zy houden geen vast saizoen, of eenderlei fatzoen, gelyk mede de Bugula of Senegroen, en de Bruinelle in 't Vaderland, schier in ieder landschap een byzondere gedaante hebben, tussen welke beide deze kruiden wyffelen, zoo wel in gedaante als in kragten.

In de twee eerste zoorten ziet men aan de bladeren ook eenigzints den Characterem Solanorum, dog meest in de roode zoorte, want gemeenlyk ziet men de eene helft aan de bladeren korter dan de andere.

Naam. *In 't Latyn* Prunella Molucca silvestris; *in 't Maleits is ze onbekent, behalven den generalen naam* Ubat swangi, *als of men in 't Latyn* Averrunca *zeide*, Quia averruncat spectra & sagarum maleficia; *op Amboina* Ayloaha utan, *met den bynaam van wit en rood. De witte werd in 't byzonder* Taunui *genoemt, dat is* Averrunca spectrorum; *want* Unui *noemen de Amboineesen 't geene de Maleyers* Sumangat *hieten, dat is, geesten, die den mensch bewaren buiten 't lighaam wonende, of die wy Christenen een ieder zynen Engel noemen. Op Hitoe noemen zy 't* Aylaun nya, *en daar van mogt men 't in 't Latyn* Ophyocolla *noemen; dat is Slangenlym-kruid, om de volgende reden: Want ik moet bekennen, dat ze van Bugula of Prunella wat verschillen, en daarom wel een eigen naam meriteeren. Op Ternaten* Lire lire, *en by zommige* Gorumi dodo, *dat is*, Valens contra lemures & sagas; *op 't Javaans* Daun ila ila, *en* Daun sjurare; *op Luboe* Aylaun mamulin, *of* Mehu mamulin; *op 't Baleits* Dindinghay, *dat is bescherm de zon.*

Plaats. *Zy wassen altyd in schaduwagtige plaatsen, onder groote boomen, in valleyen, en aan 't hangen der bergen. De roode zoorte op 't schoonste in 't drooge Sagoebosch. De ronde meest in bossen omtrent het strand, daar 't wat klippig is. De witte onder laag geboomte, op heuvelen.*

Zy werden ook in tuinen en omtrent de woningen der menschen geplant, daar ze weeldriger, hooger, en met breeder bladeren opschieten.

Gebruik en Kragten. *Alle deze kruiden werden veel in de Medicynen gebruikt, dog meest tot superstitieuse ziektens, daar ze de natuurlyke mede bedekken, en vermengen; want voor eerst werden ze kragtig gehouden tegen allerlei betoveringen, of schade van kwade menschen iemand aangedaan, die men in 't Maleits* Swangi, *of* Pelissit, *en de daat zelfs* Pelissittan *noemt.*

Als iemand ontstelt is, door ontmoetinge van zienlyke en onzienlyke spooken, alsdan nemen ze beide deze kruiden witte en roode, vryven ze tussen de handen, drinken den sap daar uit, en bestryken den geinfecteerden mensch daar mede over 't gehele lyf, of wassen ze in water, daar deze kruiden in gekookt zyn, anders zyn ze dienstig alle koortsige menschen, zoo wel den sap ingedronken, als in 't water gebaad, daar in deze kruiden slappelyk opgekookt zyn. Den sap van de roode bladeren tussen de handen gevreeven, en uitgedrukt, druipen ze ook in de oogen, als de zonne aan 't dalen is, en goojen het uitgedrukte kruid de zonne na, willende zeggen, dat de zonne de ziekte met haar zal wegvoeren. Dit is dan de rede van den naam Averrunca *of* Ubat swangi.

De

Secundum nomen *Aylounia* derivatum erit ab hoc casu ex Hitoensium relatu, qui ipsorum tempore accidit. Vir quidam in silva anguem cæderat, ita ut frusta post se traheret, dein alium videbat serpentem prorepentem, & hanc herbam in ore gerentem, quam masticabat, hancque in sauciatum exspuebat, qui brevi post curatus erat & prorepebat, unde & ab ipsis vulgo creditur sauciatos angues sese hac curare planta. Hinc itaque homines edocti sunt, hasce herbas esse vulnerarias, atque virtutem habere consolidantem, ad quævis enim vulnera carnosa, rubra & alba eligitur species, si aliquid rubri modo huic permixtum sit, quas ore masticant cum & etiam sine pauca Zingiberis minoris quantitate, harumque succum vulneribus instillant, ac masticatam superinponunt herbam, præferunt ore masticatam, & non inter manus contritam herbam, quum primum magistrum, serpentem nempe, sic viderunt præparare.

Eadem pasta articulis etiam inponitur luxatis, ac succo totum fricant corpus, si quis lancinationem vel artuum dolores sentiat, quod ipsis sine dubio pro incantamento habetur.

In morbillis, qui Malaice vocantur *Saramba;* Ternatice *Sahosso*, Bandice *Moræ facul*, h. e. scabies rubra, succus rubræ speciei propinatur ad illos expellendos, maturique lavantur decocto foliorum, quod non frigide sed tepide fieri oportet, uti quidam male id frigide peragunt, unde retroeunt.

Baleyense obtinuit nomen *Dindinghay*, quia inferiorem seu rubram foliorum partem sollicite videtur hæc planta servare & arcere a sole, nulla enim rubedo in hisce adparet herbis, si ipsis adstamus, vel quia ipsarum succo facies oblinita, & ejus rubedo curatur, quæ Germanis *pulchra* dicitur, cum alicujus facies quam maxime rubet, vel ab interno ardore vel a Solis æstu.

Foliorum succus cum aceto propinatus mulieribus menstrua procurat. Rubræ speciei folia contrita in febribus fronti, pulsui manuum, & sub plantis pedum inponuntur, addito pauxillo aceto, quod febricitantes refocillat homines, & ardorem adtrahit.

Hinc itaque patet, cunctas hasce Moluccas Prunellas in vulnerum & febrium curatione convenire tam cum Bugula, quam Europæorum Brunella. Sic quoque Amboinenses nomen *Ayloaba* inponere volunt Brunellæ veræ seu domesticæ, quæ in præcedenti descripta fuit capite, quum hæc ad filorum pigmentum adhibetur, neutiquam autem silvestri, quam modo *Aulounya* vocant. Nomen *Ayloun mamulinam*, seu in Leytimora *Mamurin* inponitur quoque *Gendarussæ nigræ*, quum hæc cunctos quoque malignos genios & spectra avertit, præsertim in solitariis silvis.

Abdul Rackman, præses quondam Hilæ narravit mihi egregium experimentum hujus silvestris Brunellæ, quod vidit in quodam amicorum suorum, qui a Crocodilo morsus fuit in brachio, ita ut frustum ejus abstulerat, quod vulnus curatum fuit foliis albæ & rubræ speciei simul contritis & vulneri inpositis, quavis autem vulneris denudatione recens sumenda est herba.

De tweede naam Aylounia, *zal 't hier van gekreegen hebben na 't verbaal der Hitoesen, 't welk in haren tyd zal gebeurt zyn: zeker man hadde in 't bos een slange gekapt, dat ze de stukken nasleepte, daar op zag hy een andere slange komen, met dat kruid in de mond, 't welk zy kaauwde, en de gekwetste slange daar mede bespoog, dewelke kort daar na weder bekwam, en weg kroop, en 't werd by haarlieden in 't gemeen geloost, dat de gekwetste slangen haar met dit kruid geneezen. Hier van hebben dan de menschen geleerd, dat dit wondkruiden zyn, en een heelende kragt hebben, want tot alle verse vleeswonden nemen ze de roode zoorte of ook de witte, daar maar iets roods aan is, knaauwen ze in de mond met, en ook wel zonder een weinig kleine Gember, druipen 't in de wonden, en binden het knaauwzel boven op: zy willen 't in de mond geknaauwt, en niet in de handen gewreeven hebben, om dat zy den eersten meester, te weten de slangen, zulks aldus hebben zien doen.*

Het zelve knaauwzel werd ook gebonden op verstuikte leden, en den sap stryken ze over 't geheele lyf, als iemand steekten of weedom in de leden gevoelt, 't welk ze buiten twyffel voor betoveringe houden.

In de Maselen; in 't Maleits Saramba; *in Ternaten* Sahosso; *op Banda* Moræ facul, *dat is* roode Schurft *genaamt, geeft men den sap van de roode zoorte te drinken, om ter deegen uit te dryven, en de rype wast men met het decoctum der bladeren, 't welk niet kout, maar laauw moet zyn, gelyk zommige kwalyk doen, en de maselen daar mede weder injagen.*

Den Baleitsen naam Dindinghay *heeft het gekreegen, om dat het zyne onderste of roode zyde schynt zorgvuldig voor de zonne te willen bewaren, want men niets roods aan deze planten ziet, als men daar voor staat, of om dat den sap op 't aangezigt gestreeken, geneest de roodigheid: by de Duitsen* de Schoone *genaamt; als iemands aangezigt zeer rood werd, of door een inwendige brand, of door de hitte der zonne.*

Den sap der bladeren met azyn gedronken, verwekt de vrouwen hunne maanstonden. De bladeren van de roode zoorte gevreeven, werden in de koortsen op het voorhoofd, op de pols der handen, en onder de voetzoolen gebonden, wat azyn daar by doende, 't welk de koortsige menschen verkwikt, en den brand uittrekt.

Hier uit blykt dan, dat alle deze Molukse Bruinellen in 't heelen van wonden, en geneezen der koortsen, gemeenschap hebben, zoo wel met het Senegroen als Europisse Bruinellen. Zoo willen ook de Amboineesen den naam Ayloaha, *eigentlyk aan de tamme Bruinelle geven, in 't voorgaande Hoofdstuk beschreeven, om dat dezelve tot het gaarn-verwen gebruikt werden, en niet de wilde, die ze slegts* Aylounya *noemen. De naam* Ayloun mamulin, *of op Leytimor* Mamurin, *werd ook gegeven aan de* Gendarussa nigra, *om dat dezelve alle kwade geesten en spoken verdryven zal, zonderlyk als men in eenzame bossen gaat.*

Abdul Rackman, *geweze Regent van Hila, verhaalde my een treffelyk experiment van deze wilde* Bruinelle *aan een van zyne vrienden gezien te hebben, den welke de Kayman een stuk uit zyne arm gebeeten hadde, dezelve zoude geneezen zyn met de bladeren van 't witte en roode zoorte, t'zamen gekneust en op de wonde gebonden, t'elkens een vers kruid nemende by ieder verband.*

CAPUT VIGESIMUM TERTIUM.

Ophiocolla altera. Daun prada altera.

Præcedens *Alounya* occaſionem præbet deſcribendi fruticulum quendam, quem mihi oſtendit Amboinenſis quidam, putabatque veram eſſe Aylounyam ſeu ſerpentum herbam. Hic fruticulus unum alterumve rectum erigit caulem, tres pedes altum, lignoſum, rotundum & nodoſum, ſeu articulatum, ſed inregulariter, fragili conſtantem ligno, huic rara adſtant folia, illis *folii Bracteati*, ſeu *Daun prada* ſimilia, ſed longiora, & magis pallide virentia, flaccida, ſex ſeptemve pollices longa, vix binos lata, coſtis parallelis transverſalibus pertexta, ingrati odoris, ſi fricentur, ſed in medio nullas habent flammas ſeu maculas, uti *Daun prada* domeſtica.

Supremi caules longum gerunt racemum, raris albisque floribus longo collo conſtantibus ornatum, qui ſimiles ſunt illis *Daun prada*, ſed anguſtiores ſunt, ſuperius in tria majora, inferius in bina minora petala diſtincti, quorum tria majora ſemper ad unam inclinant partem, ac bina minora ad alteram, in centro longum erigitur albumque piſtillum cum binis ſtaminibus brevioribus, antheras plumbei coloris gerentibus.

Poſt flores piſtillum remanet, & ſub hoc planum excreſcit germen, ſuperius latius, tubæ forme, ac maturum in binas diſſilit valvulas, in quibus bina locantur ſemina, obſcure cinerea, & burſæ formia, ſeu Capſici ſeminibus ſimilia. Quævis valvula interne incurvum gerit denticulum, inſtar hami, ac maturæ crepitu diſſiliunt inſtar fructuum Ricini, ſemenque ejiciunt.

Nomen. Ophiocolla altera; Amboinice in Hitœa *Aylounya pohon*, alii hanc vocant *Aylilin utan*, ſeu *Daun prada utan*, cum quo etiam maxime convenit. Sed aliud eſt ſilveſtre *Aylilin*, Lanceæ folia gerens, quæ glabra, flaccida, intenſe virentia, & cœrulea farina conſperſa ſunt, ſine alba iſta macula, quam domeſtica habet, fructus ejus ſimiles ſunt burſulæ, ſed majores & fuſciores.

Locus. In altis creſcit ſilvis ſolo humido & argilloſo, uti & in vallibus ad fluminum ripas.

Uſus. Hitoënſis iſte, qui veram putabat eſſe *Aylounyam*, dicebat huic herbæ adcidiſſe, quod in præcedenti narratum fuit capite, de ſerpente vulnerata, ſed non bene percipere poſſum, quo modo anguis folia conquirere potuerit, tres pedes alta in tenui erecta fruticulo, credere itaque malo de utrisque herbis vera eſſe poſſe, atque hinc adfirmabat, vulnerariam hanc quoque eſſe herbam, recentia curantem vulnera, ſic ejus folia maſticanda ſunt cum fruſtulo Pinangæ ſine Sirio, quæ vulneri inponenda ſunt. Sed cavendum eſt, ne ſuccus deglutiatur, quum hoc noxium cenſetur, vel ſaltem alvum nimis obſtipat, ita ut ſubprimatur excrementorum dejectio.

DRIE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Het andere Slangen-kruid.

Het voorgaande Alounya *geeft occaſie om een zeker heeſtertje te beſchryven, 't welk een ander Amboinees my getoont heeft, en wilde het zelve voor 't regte* Aylounya, *of Slangen-kruid gebouden hebben. Dit heeſtertje ſchiet op met een of twee regte ſteelen, drie voeten hoog, houtagtig, rond, en geknopt, of geleed, dog onordentelyk, en bros van hout, daar aan ſtaan weinige bladeren, die van* folium Bracteatum, *of* Daun prada *gelyk, dog langer, en ligter-groen, ſlap, zes en zeven duimen lang, ſchaars twee breed, met paralelle dwers-ribben, onlieffelyk, en wat vuil van reuk, als men ze vryft, en hebben op haar midden geen vlammen, gelyk het tamme* Daun prada.

De opperſte ſteelen dragen aan een lange tros, weinige langhalſige en witte bloemen, die van Daun prada *gelyk, dog ſmalder, vooren in drie grooter en twee kleinder blaadjes zig verdeelende, waar van de drie grootere altyd na een zyde hellen, en de twee kleindere na de andere. In de midden ſtaat een lange witte draad met twee kortere, en hare lootverwige knoppen.*

Na de bloeme blyft den langen draad ſtaan, en daar agter waſt een plat huisken, vooren breedts, en gefatſoeneert als een luit, ryp zynde, ſpringt het op in twee deurtjes, en daar in leggen twee platte zaadkorrels, donker-graauw, beursformig, of als de zaden van 't Capſicum. Ieder deurtje heeft van binnen een kromme tant als een hake, en de rype berſten met een kraak open, gelyk de vrugten van Ricinus, en ſmyten het zaad uit.

Naam. Ophiocolla altera; *in Amboin op Hitoe* Aylounya pohon; *andere noemen 't* Aylilin utan, *of* Daun prada utan, *waar mede het ook meeſt overeen komt. Dog is nog een ander wilt* Aylilin, *met bladeren als Lancen, dog glad, ſlap, hoog-groen, en met een blaauwagtig meel beſtrooit, zonder dien witten vlek, welke het tamme heeft; zyne vrugten zyn diergelyke beursjes, dog grooter, en bruinder.*

Plaats. *Het waſt in 't hooge woud op een vogtige klei-grond, en in de valleyen aan de oevers van de rivieren.*

Gebruik. *Den Hitoëes die 't voor 't regte* Aylounya *hield, zeide aan dit kruid gebeurt te zyn 't geene in 't voorgaande Hoofdſtuk verhaalt is, aangaande de gekwetſte ſlange, dog kan ik niet wel beſeffen, hoe de ſlange by de bladeren kan komen, die drie voeten hoog zyn, en op een dun ſtammetje ſtaan, wil dierhalven liever geloven, dat het aan beide kruiden kan waar zyn, dierhalven hield by ſtaande, dat dit ook een wondkruid zy om verſſe wonden te geneezen, zoo zal men de bladeren met een ſtukje Pinang zonder Siri kaauwen, en daar op binden. Dog men moet zig wagten den ſap in te ſlikken, vermits dezelve voor ſchadelyk gehouden werd, of immers den buik te zeer ſluit, zoo dat men geen afgang hebben kan.*

CAPUT VIGESIMUM QUARTUM.

Olus ſcrofinum. Sajor babi.

Hæc herba ex Senecionis familia eſſe mentitur, quum vero ab ea maxime differt, peculiaris haberi poteſt planta, hujusque tres obcurrunt ſpecies in hiſce inſulis, uti primo alba, ſecundo rubra, & tertio lutea.

Primo alba ſeu vulgatiſſima ſpecies eſt fruticulus extenſus, quatuor vel quinque caules unica ex radice emittens, qui ulnam alti ſunt, craſſiuſculi, rotundi, & ſuccoſi, ſed externe parum rugoſi.

Folia vaga locantur in amplis articulis, quodammodo cum illis Valerianæ convenientia, bina ſibi oppoſita, ac quatuor cruciata, atque ex ipſorum alis ramuli laterales excreſcunt cruciati quoque. Folia etiam cum illis Majanæ conveniunt, vel cum Urticæ foliis, ſed ſunt oblongiora, & inferius magis acuminata, ad oras craſſe & rotunde dentata, in obtuſum apicem excurrentia, ſuperius glabra, & intenſe viridia, inferius contracta ob venas protuberantes, quarum tres poſteriores ad caulem concurrunt, & oblique ſurſum usque

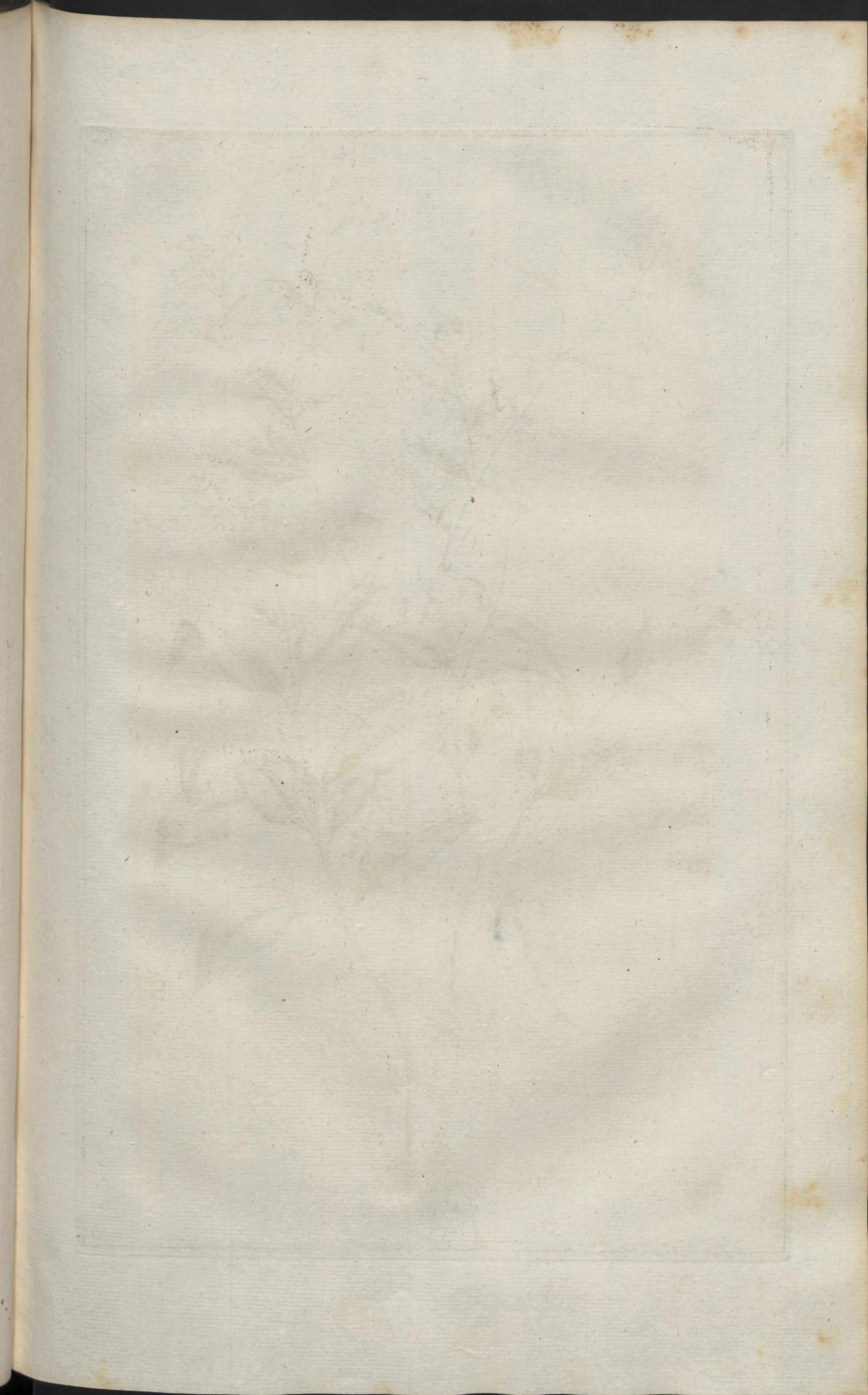
VIER EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Zogge-moes.

Dit kruid wil uit de maagſchap van Senecio zyn, dog dewyl het nog merkelyk daar van verſchilt, mag het voor een kruid op zig zelfs gehouden werden, en men heeft 'er in deze Eilanden drie zoorten van, als eerſt het witte, ten tweede het roode, ten derde het geele.

I. *De witte of gemeenſte zoorte, is een uitgebreid ſtruikje, met vier of vyf ſteelen, uit eene wortel opſchietende, een el hoog, dikagtig, rond, en ſappig, dog van buiten wat ruig in 't aantaſten.*

De bladeren ſtaan wat ydel, aan wyde leden, eenigzints die van Valeriana gelykende, twee en twee tegens malkander, met hun vieren in 't kruis, en uit hare ſchooten komen andere zydetakken, mede in 't kruis ſtaande. De bladeren gelyken mede na die van Majana, of na die van Netelen, dog langwerpiger, en agter ſpitſer. Aan de kanten grof, en rond getant, met een ſtompe ſpitſe, boven glad, en hoog-groen, beneden rimpelig wegens de uitbuilende aderen, waar van de drie agterſte by den ſteel t'zamen ſtooten, en ſchuins na vooren loopen tot over de

Tab. XIV.

Fig. 1. Conyza cinerea. Linn.

— 2. Vernonia linifolia. Bl.

usque ad folii medium, ubi ab aliis fubplentur, crasfiufcula, fed flaccida, ac mox fplendorem amittentia, fi fuerint decerpta. Inferiora cum petiolis, quatuor & quatuor cum dimidio pollices longa funt, & tres lata, fed in lateralibus ramulis dimidio minora, faporis Bliti cum notabili amaritie ad nucleos officulorum Pruni adcedentia. Caulis fumma pars femper bifida eft, atque hæc iterum in binas alias minores, quæ fimul umbellam formant, quivis vero cauliculus viride fuftinet capitulum, ex parvis apicibus & fquamulis compofitum, quod fefe aperiens multa exhibet brevia, denfa, & alba ftaminula loco ipfius floris, qualia in Senecione confpiciuntur, hæc filamenta femper gemina funt, atque in medio locantur rotundo in germine. Poft ftaminum lapfum hoc format capitulum rotundum, ex multis tenuibus, oblongis, & fordide albicantibus feminibus compofitum, illis Cumini fimilibus, fed gracilioribus, ejusdemque coloris, quodvis vero fuperius diftinguitur in tres fubtiles apices, inter quos vifcofus quafi locatur ros, unde facile veftibus & manibus adhærent. Radix ex multis componitur albisque fibrillis, quæ denfam formant glebam, fed quæ non profunde in terram penetrant.

Secundo, rubra fpecies maxime differt a priore, ejus enim caules tenuiores funt & rectiores. Folia tenuiora & anguftiora, ac fimplicia, faporis amarisfimi. Flofculi purpurei funt, nec vifcofum generant femen, fed in pappos abeunt, unde propius ad Senecionem hæc fpecies adcedit.

Tertio, lutea fpecies humilior eft, latiora, rotundiora, & obfcurius dentata gerens folia, inferius contracta quoque, fuperius glabra. Flofculi funt capitula lutea, in pappos abeuntia. Alii hanc dividunt in marem, feu luteam rotundioribus foliis, & feminam albis floribus & longioribus foliis.

Nomen. Latine *Olus fcrofarum*; Malaice *Sajor babi*; Baleyice & Javanice *Boejoe boejoe*, & *Bidac bancong*, quod idem denotat; Amboinice in Hitœa *Aylaun abuffen*, h. e. *Tuffiaria*, item *Aylaun peu peu*, h. e. *Herba papilionum*; in Leytimora *Ayloun fehu*, h. e. *folium flaccidum*, & *Aylaun ua maffarii*, h. e. Malaice *Daun mucca fackit*, feu folium contra faciem dolentem. Maccaffarice *Langa langa*; quidam hanc quoque Malaice vocant *Daun biffol* a fubfequente ejus ufu; Bandice *Lida andjing*, h. e. *Lingua canina*.

Locus. Amat crefcere circa ædes, ubi folum eft humidum & umbrofum, uti & in plateis juxta canales, ubi arena humida eft, ac potiffimum in locis, ubi porci, gallinæ, ac fimilia animalia domeftica fimum fuum exonerant.

Ufus. Apud Baleienfes vulgare eft olus, ad quod folummodo fupremi ac molles vertices eliguntur, antequam flofculi fefe aperiunt, fed aliis mifcendum eft oleribus, quum folum coctum nimis amarum eft & ingrati faporis. Folium ejus parum calefactum, ita ut flaccefcat, cunctis inponitur ulceribus & Anthracibus, unde cito maturantur & aperiuntur, unde & *Daun biffol* cognominatum eft.

Porci hanc quoque amant & comedunt plantam, unde primum obtinuit nomen. Quibus caput fervet, & qui capillitii fluxui obnoxii funt, hifce fefe lavent foliis, caput enim refrigerant, & novos capillos excrefcere faciunt, licet priores neutiquam corroborent. Hitoenfes ejus radicem mafticant cum Pinanga & pauxillo Zingiberis minoris contra tuffim gravem. Eædem hæ radices cum Pinanga mafticatæ, & herba ipfa comefta Diarrhæam fiftunt.

N. B. Hæc omnia de prima intelligenda funt fpecie, binæ enim aliæ a me nondum exploratæ funt. Primum Leytimorenfe nomen, flaccidum nempe folium inde derivatum eft, quum plerumque flaccidum & emarcidum quafi dependet, fi a fole vel vento tangatur. Alterum nomen obtinuit, quum contritum folium inliniatur ferventibus & dolentibus faciebus, five folis æftu five aliis ardoribus cauffatis. Contra Colicam hæc fumuntur folia cum Pancaga & Herba mæroris, quæ fimul contunduntur, fuccusque exprimitur & propinatur.

Tabula Decima Quarta

Ad Figuram primam exhibet *Olus fcrofarum*, ac quidem primam ejus fpeciem, quæ cum Nari patsja *H. Malab. Tom.* 10. *Tab.* 12. convenit; & Conyza Malabarica Lamii folio, flore purpureo a *Commel.* in *Fl. Malab. pag.* 22. vocatur.

Figura fecunda *Senecionem* fiftit *Amboinicum*.

de helft van 't blad, daar ze van andere vervangen werden, wel dikagtig, dog flap, en ftraks flenzende, als men ze afbreekt. De onderfte zyn met hare fteelen vier en vyfdehalve duimen lang, en drie breed, maar die aan de zydetakken wel de helft kleinder, van fmaak uls Blitum, met een merkelyke bitterheid, na de keeften van pruimenfteenen trekkende. Het opperfte van de fteel verdeelt zig altyd in twee, en dezelve weder in twee andere mindere, makende t'zamen een kleine dolle. Ieder fteel draagt een groen knopje, van kleine fpitsjes of fcbubbetjes gemaakt, 't welk zig openende, vertoont veele korte, digte, en witte draadjes in plaats van een bloeme, gelyk men aan 't Senecio ziet. Deze draadjes zyn altyd twee en twee aan malkander, en ftaan in de midden op een rond heuvelken. Na 't afvallen van die draadjes formeert het voornoemde heuveltje een rond bolletje, van veele dunne, langwerpige, en vuil-witte zaden gemaakt, den Comyn gelyk, dog ranker, en van de zelfde couleur, ieder boven verdeelt in drie fubtiele fpitsjes, waar tuffen men een kleeverigen daauw ziet hangen, waar mede het ligtelyk aan de kleeren en handen blyft kleeven. De wortel beftaat uit veele witte vazelingen, die een digten klomp maken, maar niet diep in de aarde gaande.

II. *De roode zoorte verfchilt merkelyk van de voorgaande, want de fteelen zyn dunder en ftyver. De bladeren dunder en fmalder, en ftaan enkelt, zeer bitter van fmaak. De bloempjes zyn peers, en formeeren geen kleeverig zaad, maar vergaan tot ftuifkens, waar mede het met Senecio nader overeen komt.*

III. *De geele zoorte blyft lager van gewas, heeft breeder, ronder, en donker getande bladeren, van onderen mede rimpelig, boven glad. De bloempjes zyn geele knopjes, die in ftuifkens vergaan. Andere verdeelen het in manneken, of het geele met rondere bladeren, en wyfken met witte bloemen, en langere bladeren.*

Naam. *In 't Latyn* Olus fcrofarum; *in 't Maleits* Sajor babi; *in 't Baleits en Javaans* Boejoe boejoe, *en* Bidac bancong, *van dezelffte beduidenifſe*; *in Amboin op Hitoe* Aylaun ahuffen, *dat is* Tuffiaria, *of Hoeftkruid, en* Aylaun peu peu, *dat is* Herba papilionum; *op Leytimor* Ayloun fehu, *dat is* flap blad, *en* Aylaun ua masfarii, *dat is in 't Maleits* Daun mucca fackit, *of blad tegens zeere aangezigten. Op Macaffer* Langa langa; *sommige noemen 't ook in 't Maleits* Daun biffol *van zyn volgende gebruik; op Banda* Lida andjing, *dat is Hontstongen.*

Plaats. *Het waft gaarn omtrent de huizen, daar 't fchaduwagtig en vogtig is, als mede op ftraten langs de geuten, daar een vogtig zand is, maar allerliefft op plaatzen, daar verkens, hoenders, en diergelyke huisvee hare meft henen leggen.*

Gebruik. *By de Balyers is het een gemeen moeskruid, waar toe men alleenelyk zyne bovenfte en malfe toppen neemt, eer de bloemen open gaan, dog men moet het ook onder ander Sajor mengen, want alleen gekookt is 't wat bitter, en vies van fmaak. Het blad een weinig warm gemaakt, dat het flenfe, werd op allerhande zweeren en bloedvinnen gelegt, doet dezelve haaftig rypen, en opbreeken, waar van 't* Daun biffol *bygenoemt is.*

De verkens eeten 't ook gaarn, waar van 't den eerften naam heeft. Die een heet hoofd hebben, en met het uitvallen van hairen gekwelt zyn, zullen zig met deze bladeren waffen, want zy verkoelen het hoofd, en maken dat nieuwe hairen waffen, hoewel ze het oude geenzints bevestigen. De Hitoefen kaauwen de wortel met Pinang en een weinig kleine Gember, tegens den zwaren hoeft. Dezelve wortelen met Pinang gekaauwt, en 't kruid gegeeten, ftoppen den buikloop.

N. B. *Alle het voorgaande is te verftaan van de eerfte zoorte, want de twee andere zyn van my nog niet onderzogt. De eerfte Leytimorfe naam, flap blad, komt daar van daan, om dat het meeft flap, en als verwelkt hangt, als 't van de zon en wind geraakt werd. De andere naam heeft het gekreegen, om dat men het gewreeven blad fmeert op verhitte en pynelyke aangezigten, 't zy door zonne-brand of andere hitte veroorzaakt. Tegens Colyk neemt deze bladeren t'zamen met Pancaga en Herba mæroris, ftoot ze, drukt den fap uit, en geeft het te drinken.*

De Veertiende Plaat

Vertoont in de eerfte Figuur het *Sogge-blad*, en wel de eerfte zoort, welke met de Nari patsja van de *H. Malab. Tom.* 10. *Tab.* 12. overeenkomt, en Malabaarfche Conyza met het blad van het Lamium, en een purpere bloem van *Commel.* in de *Fl. Malab. pag.* 22. genaamt wert.

De tweede Figuur wyft aan het *Amboinfche Senecio.*

CAPUT VIGESIMUM QUINTUM.

Senecio Amboinicus. Soffo mutiara.

Hæc herba propius ad Senecionem adcedit, unde & idem ipsi tribui nomen, plerumque ad pedis altitudinem, aliquando ad illam ulnæ excrescit, caulem emittens crassum & duriusculum, qui sese dividit in plures alios rectos cauliculos, tenues & firmos, inferius rotundos, superius striatos, nec lactescentes.

Folia solitaria locantur per ampla interstitia, atque inferiora ex alis alios laterales emittunt ramulos, tenues, & plerumque erectos. Folia cum illis Sonchi conveniunt, sed minora sunt, in medio latissima, inferius prope petiolos acuminata, sesqui ac binos pollices longa, ultra digitum lata, sed superiorum cauliculorum sunt minora & angustiora, ad oras non proprie dentata, sed sinuosa, seu obscure serrata, coloris obscure virentis, & parum rugosa, quædam etiam pilis vagis hirta sunt, saporis fatui.

Cauliculi in vertice multa gerunt capitula, obscure virentia, superius albicantia & splendentia instar Perlarum, tenuibus repleta pappis seu staminulis, primo arcte compactis instar penicelli, ac coloris purpurei, sed cito albent seu grisea sunt, sese aperiunt in pappos, qui per ventum avolant. Hi sericei pappi aliis incumbunt filamentis, Cumino similibus, seu uti in præcedenti Sajor babi, sed non viscosa hæc sunt.

Radix in plures ramificationes distincta est, ac longior quam in Sajor babi, nodosis fibrillis ornata, & duriuscula.

Nomen. Latine *Senecio Amboinicus*; Maleiense ignotum est; Hitoenses vocant *Aylaun abussen minus*, h. e. *Tussilariam minorem*, ac prioris speciem habent. Quidam hanc Malaice vocant *Debat goena*, seu *Daun mucca manis*, h. e. Amoris herbam; Ternatice *Soffo mutiara*, h. e. Perlarum caput, quod etiam Malaiense haberi potest nomen.

Locus. In hortorum desertis areis crescit, & in plateis prope canales & sepes, in campis etiam reperitur sub sepibus levioribus, ubi prius excultum fuit solum.

Usus. Ad olus non adhibetur, sed ad usum Medicum, & contra tusses graves uti Sajor babi, cum Pinanga, Siriboa mitiore, & pauxillo Zingiberis minoris masticatur, succusque deglutitur. Apud vulgus amatoria est herba, ac proinde *Oebat guna*, seu *Daun mucca manis* vocatur, mulierculæ enim ejus succo faciem obliniunt, putantes hinc gratiores fore viris. Idem imitantur servi & ancillæ, ut favorem dominorum sibi concilient, præsertim si vapulationes timent, sed eodem modo contra hasce inmunes sunt, quo ovis distincta contra Lupum.

Audi jam, cur hoc de hac sentiant planta, uti enim purpureos suos flosculos cito mutat in albos, sic putant quoque, rubram seu iratam faciem cito in albam seu pacatam transmutari, seu quod magis vero adcedit, quum ipsorum facies inde tam splendentes ac gratæ sunt, quam primum inaperta capitula hujus herbæ, quæ cum Perlis comparant.

Apud obstetrices porro decantata ac celebris herba est, quæ ejus succum cum illo foliorum Bonga raja exhibent tempore instantis partus, jubentes inprægnatas per totum ultimum mensem hac herba lavari, coctamque ventri inponunt, sed nil propinant nisi ipso tempore partus, mox enim post haustum ejus succum partus conamina excitantur, atque post hunc etiam ipsis propinatur, ad lochia expellenda. Vulgus hanc quoque herbam decerpit ad Sajor, sed aliis miscendam, unde & quibusdam etiam vocatur *Sajor baram tsjada*, quod nomen cæterum gerit supra descriptum *Sajor boeloe*.

VYF EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Amboinsche Senecio.

Dit kruidje komt met de Senecio nader overeen, weshalven ik ze ook zoo genoemt hebbe, 't wast in 't gemeen een voet, somtyts een elle hoog, met een dikke bardagtige steel opschietende, en zig verdeelende in veele andere regte steelen, dun, en styf, beneden rond, boven gestreept, en zonder melk.

De bladeren staan enkeld, wyd van malkander, en de onderste geven uit haren schoot andere zydetakken, dun, en meest overeind staande. De bladeren gelyken na die van Sonchus, dog kleinder, in de midden 't breedst, en agter langs de steelen toegespitst, anderhalve en twee duimen lang, ruim een vinger breed, dog aan de bovenste steelen kleinder, en smalder, aan de kanten niet eigentlyk getant, maar bogtig, of donker gekerft, doods-groen, en wat ruig, sommige ook met ydele hairtjes bezet, laf van smaak.

De steelen dragen op hare toppen veele donker-groene knoppen, die boven op witagtig zyn, en blinken als pereltjes, uitgevult met fyne vlokken of hairtjes, eerst digt in malkander gesloten als een penceeltje, en peers van couleur, maar haastig werden ze wit of grys, openen haar in stuifkens, en vliegen met den wind weg. Deze zydevlokjes rusten op andere draadjes, de Comyn gelyk, of als in 't voorgaande Sajor babi, dog zy werden niet kleverig.

De wortel is meer in takken verdeelt, en langer dan aan Sajor babi, met knobbelagtige vezelingen behangen, en bardagtig.

Naam. *In 't Latyn* Senecio Amboinicus; *in 't Maleits is het onbekend. De Hitoeësen noemen 't* Aylaun ahussen, *'t kleine, dat is 't* kleine Hoeftkruid, *en houden het voor een zoort van 't eerste: sommige noemen het op 't Maleits* Debat goena, *ofte* Daun mucca manis, *dat is* Liefde-kruid. *In 't Ternataans* Soffo mutiara, *dat is Paarle-knop, 't welk men ook voor 't Maleits gebruiken kan.*

Plaats. *Het wast in de tuinen op verlate bedden, en op straten langs de geuten en by de paggers. In 't veld vint men 't ook onder lugtige beggens, daar eertyts gebouwt land is geweest.*

Gebruik. *Tot moeskruid werd het niet gebruikt, maar in de Medicynen en tegens zware hoesten, gelyk Sajor babi, met Pinang, laffe Siriboa, en een weinig kleine Gember geknaauwt, en den sap ingeslokt. By 't gemeene volkje is het een liefdekens-kruid, en daarom* Oebat guna, *of* Daun mucca manis *genaamt, want de vrouwkens bestryken 't aangezigt met den sap, haar inbeeldende, dat ze daar door aangenaam by de mannen werden. Het zelve aapen de slaven en meiden ook na, om de gunst van hunne meesters te verwerven, zonderlyk als zy wat slagen vreezen, en zy zyn dikwils zoo wel daar mede bewaart, als 't geteekende schaap voor den wolf.*

Hoort nu ook, waarom ze 't zelve van dit kruid hebben willen, want gelyk 't zyn peersche bloemen schielyk in witte verandert, zoo zal het roode, dat is vergramde aangezigt van de meester schielyk een witte, dat is vreedzame couleur krygen; of 't welk waarschynelyker is, om dat het haar aangezigten zoo blinkende en aangenaam maakt, gelyk de eerste ongeopende knoppen dezes kruids, die ze by peerlen vergelyken.

Voorts is 't by de Vroedvrouwen een vermaart kruid, die deszelfs sap met die van Bonga raja bladeren ingeven, ter tyd van aanstaande geboorte, latende de zwangere vrouwen de geheele laatste maand met dit kruid wassen, en 't gekookte op den buik leggen, maar niets daar van drinken, tot dat de uure van 't baren gekomen is, want straks na 't innemen komen haar de weedommen over, en na 't baren wert het ook ingegeven om de nageboorte uit te dryven. Het gemeene volkje plukt dit kruid ook tot Sajor, dog onder andere te mengen, daarom het ook by sommige Sajor haram tsjada *genoemt werd, welke naam anders 't bovenstaande* Sajor boeloe *draagt.*

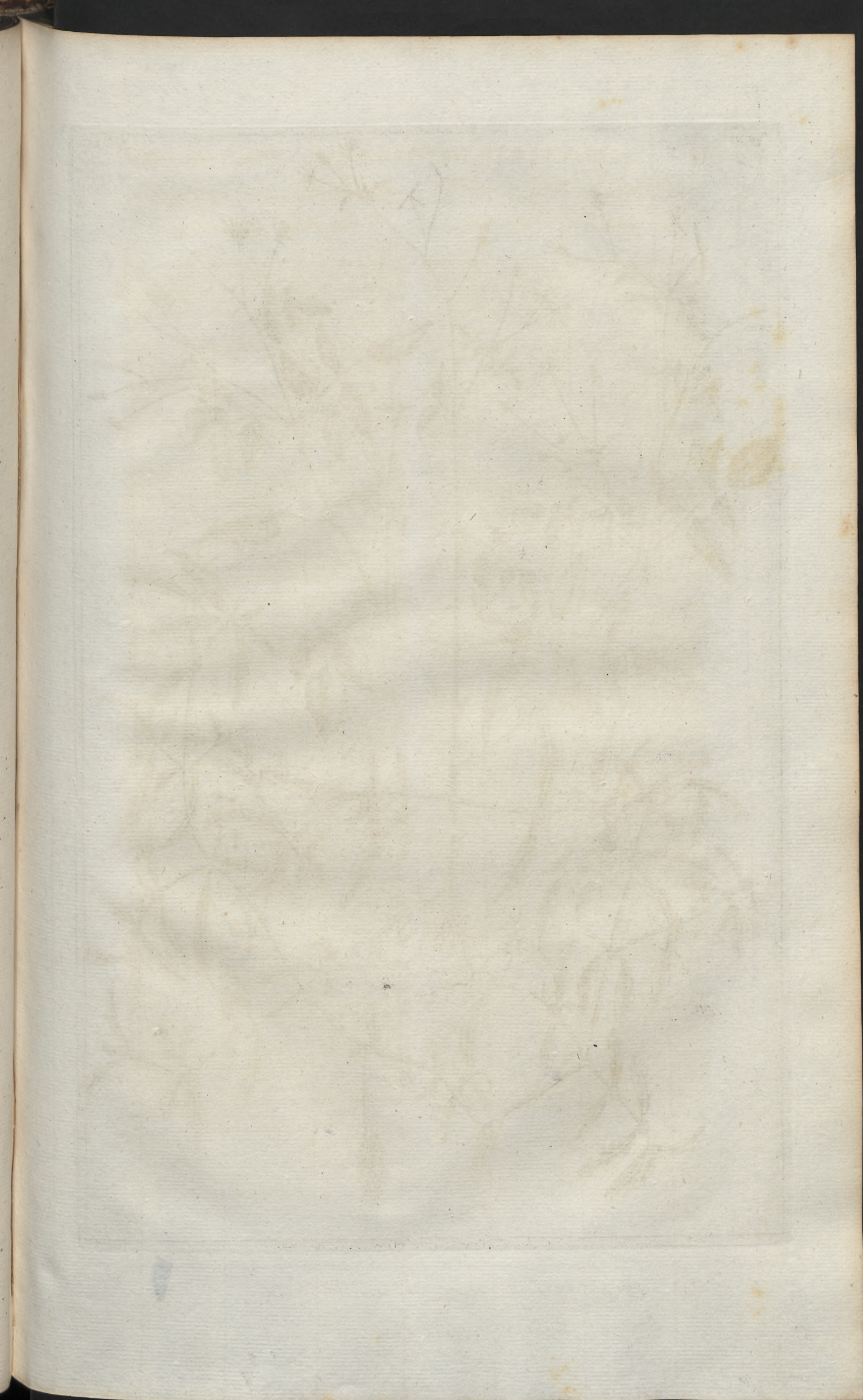

Fig. 1. Alternanthera sessilis, R. et Sch.
— 2. Bidens pilosa. Lour.

CAPUT VIGESIMUM SEXTUM.

Olus squillarum. Sajor udang.

Hæc herba sese non erigit, mox enim ex radice varii sese dividunt caules in orbem, terræ plane incumbentes, rotundi & glabri, qui in articulos distincti sunt, tres quatuorve transversales digitos distantes. Hisce articulis bini alii adstant caules oblique vel cruciatim locati, qui sese parum erigunt, inque breviores articulos distincti sunt. Cuivis autem articulo bina adstant folia sibi obposita, atque in ipsorum alis quædam alia minora, quæ sensim novum formant caulem, ita ut hæc herba caules emittat plurimos inregulares, magnum obcupans locum.

Folia ejus oblonga sunt & angusta, ab utraque acuminata parte, sesqui & binos pollices longa, minimum digitum lata, superius glabra & obscure virentia, inferius paucas gerentia obliquas & protuberantes costas, oris æqualibus. Exceptis majoribus, in quibus dentes quidam minores conspiciuntur, ubi costæ nempe desinunt, saporis fatui & cænosi quasi, instar aquæ nempe stagnantis. In alis superiorum foliolorum capitulum locatur ex flavis constans flosculis, qui tamen nil sunt nisi albicantes apices, seu squamulæ, fere uti in albo *Sajor bajang*, sed haud majores sunt Piso, hi apices diu eandem servant formam, sed tandem abeunt in pappum sine semine.

Radix primaria primo simplex est, crassiuscula, dein sese dividit in longas ramificationes ac raras fibrillas, quæ transversaliter per terram decurrunt. Cuncti articuli terram tangentes in eam radiculas inmittunt, ita ut ubique terræ superficiei adhæreat.

Alia hujus obcurrit varietas, minora, angustiora, & crassiora gerens foliola, cum Portulaca silvestri quodammodo conveniens, ejusdemque fere saporis, hæc non tot producit laterales ramulos, sed plura & magis albentia capitula loco florum, per terram itidem prorepit, & ubique fibrillas emittit, ipsius succus obscure viret & nigricat quasi.

Nomen. Latine *Olus squillarum*; juxta Malaiense *Sajor udang*, h. e. *Squillarum herba*, quidam etiam hanc vocant *Sajor Bengala minor*, ad distinctionem majoris, quod est *Ganja hortensis*, libro octavo descripta. Aliis *Daun russa*, h. e. Cervi folium, quum hi hoc amant depascere folium.

Locus. Amat crescere in humilibus & humidis locis, ubi aqua pluvialis stagnat, in hortis nempe & arvis, ubi depressum & cænosum est solum.

Usus. Tota decerpitur herba, & cum siccatis squillis in olus coquitur, vel sola etiam instar Portulacæ silvestris. Cervi juniores, qui in ædibus educantur, hanc quoque amant depascere. Naturæ est refrigerantis cum levi adstrictione, seu exsiccantis, fere instar Portulacæ albæ, cum hac quoque caput lavatur, unde refrigeratur, & niger capillitii color servatur; Unde & multi hanc congenerem habent *Daun sipat* infra descripto.

Tabula Decima Quinta

Ad Figuram primam exhibet *Olus squillarum.*
Figura secunda *Agrimoniam* exhibet *Moluccam*, quæ est Bidens latifolia, hirsutior semine angustiore radiato. *Dillen. H. Eltham. pag.* 51. *Tab.* 43. & Bidens corona feminum retrorsum aculeata, feminibus undique patentibus. *H. Cliff. p.* 399.

SES EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Garnalen Moes.

Dit kruid verheft zig niet overeind, want straks van de wortel verdeelen zig verscheide steelen in de ronde, plat ter aarde leggende, rond en glad, maar dezelve zyn in leden verdeelt, drie en vier dwersvingeren van malkander. Aan deze leden staan twee andere steelen, regt dwers of in 't kruis, en die verheffen haar wat overeind, en zyn in korter leden verdeelt. Aan ieder lid staan twee bladeren tegens malkander, en in dezelve schoot nog eenige andere kleindere, die met 'er tyd een nieuwen steel maken, zoo dat dit kruid met zyne steelen zeer ongeschoeit en verwerd groeit, een groote plaats beslaande.

De bladeren zyn langagtig, en smal, agter en vooren toegespitst, anderhalve en twee duimen lang, een pink breed, boven glad, en doods-groen, beneden met weinige schuinse ribben uitpuilende, en effene kanten. Behalven aan de grooten ziet men eenige kleine tanden, daar de ribben eindigen, laf en modderig van smaak, als staande of poelwater. In den schoot der bovenste blaadjes ziet men een knopje staan van geschokte bloempjes, die dog niets dan witagtige spitsen of schubbekens zyn, schier als aan 't witte Sajor bajang, *dog niet boven een erwete groot: deze spitsjes blyven lang in een wezen, en verstuiven eindelyk zonder zaad.*

De hoofdwortel is eerst enkeld, dikagtig, daar na verdeelt ze haar in lange takken, en weinige vazelingen, die dwers in de aarde loopen. Alle knietjes, die de aarde raken, schieten ook worteltjes daar in, zoo dat het overal aan den risch der aarde vast hangt.

Het heeft nog eene verandering, met kleiner, smaller, en dikagtiger blaadjes, met de wilde Porcelyn eenigzints overeen komende, ook schier van de zelfde smaak: deeze heeft zoo veele zydetakken niet, maar meerder en witter knopjes in plaats van bloemen, kruipt ook langs de aarde, en wortelt overal in; haren sap is donker-groen en zwartagtig.

Naam. *In 't Latyn* Olus squillarum; *na 't Maleitse* Sajor udang, *dat is* Garnalen-kruid; *zommige noemen* 't Sajor Bengala 't kleine, *tot onderscheid van 't groote, 't welk is de* Ganja hortensis, *in 't agtste boek beschreeven. By anderen* Daun russa, *dat is Herte-blad, om dat die 't gaern afweiden.*

Plaats. *Het wast gaarn op lage en vogtige plaatsen, daar 't regenwater staan blyft, in de tuinen en erven, daar 't laag en slikkerig is.*

Gebruik. *Het geheele kruid werd geplukt, en met drooge garnalen tot moes gekookt, of ook wel alleen, gelyk de wilde Porcelyn. De jonge hertebeesten, die men opvoed in de huizen, zyn 'er ook graag na om af te weiden. Het is verkoelende van eigenschap, met een kleine adstrictie, of opdroginge, schier als witte Porcelyn; men gebruikt het ook om 't hoofd mede te wassen, 't zelve te verkoelen, en de zwarte couleur des hairs te bewaren, daarom 't veele voor een geslagt houden van het* Daun sipat, *hier na beschreeven.*

De Vyftiende Plaat

Vertoont in de eerste Figuur het *Garnale kruid.*
De tweede Figuur wyst aan de *Moluksè Agrimonie*, welke is de breedbladige, ruigere Bidens, met een naauwgesternt zaad, van *Dillen.* in de *H. Eltham. pag.* 51. *Tab.* 43. en de Bidens met een kroon van 't zaad, na agteren gehaakt, met zaden, van alle kanten gapende, in de *H. Cliff. p.* 399.

CAPUT VIGESIMUM SEPTIMUM.

Agrimonia molucca. Rautsjaga.

Cum Europæorum Agrimonia hæc herba maxime quoad folia, neutiquam quoad flores, convenit, tres plerumque pedes alta est, sed in hortorum areis ad quinque sexve pedum altitudinem excrescit, primo simplicem adtollens lignosumque stipitem, qui sese mox dividit in longos rectosque lateralesque ramulos, virides & striatos, lentos, ac vix diffringendos, primarius vero caulis simplex est.

Folia longiusculis insident petiolis, quorum quodvis quinquefidum est, & sibi oppositum, cum illis Agrimoniæ optime convenientia, bina autem inferiora foliola adpendicem quasi gerunt, tanquam peculiare foliolum, suntque porro ad oras acute dentata, obscure virentia, non splendentia, sed subtilibus pilis obsita, atque hinc quasi lanuginosa, tenuia & sicca. Superiora foliola trifida modo sunt, nec cuncta illam gerunt adpendicem, quæ potissimum in inferioribus conspicitur caulibus. Caulium vertex vicissim sese dividit in binos tenuiores cauliculos, atque ad quamvis divaricationem simplex locatur, non distinctus, & angustior reliquis, quivis autem cauliculus capitulum gerit viride & oblongum, ex angustis apicibus seu squamis compositum, quæ sese aperientes florem exhibent, ex quinque flavis petalis constantem, uti in Sajor songa, sed minores & ample distant hi flores.

Media hujus floris pars viridis est & elevata, obtecta quinque angulosis flavisque stellulis, hanc excipit oblongum ac coniforme caput, primo compactum, ex viridibus & rugosis constans apicibus, qui maturi sese aperiunt & dehiscunt, nigricant, rugosi & striati fere instar seminum Chærefolii vel instar minorum acuum, quivis autem horum superius tres gerit apices, qui ad oras quam subtilissime hamati sunt retrorsum, uti in pisce Pastinaca marina dicta. Hæc acuminata semina laxe locantur in suis eminentiis, facile decidunt, & prætereuntium vestibus firmiter inhærent.

Nullus notabilis percipitur sapor vel odor in foliis vel seminibus, immo in hisce potius ingratus est, sique caules abrumpantur, gravis detegitur odor, axillaris quasi aut hircinus.

Radix longissima est & distincta, non profunde in terram penetrans, sed transversaliter prorepens & tenax, eundem ingratum habens odorem & saporem. Quæ crescit in planis collibus & campis, haud differt a priore, nisi quod folia gerat angustiora, lanuginosiora, ac fere grisea. Utriusque succus eleganter viridis est, chartas tingens.

Nomen. Latine *Agrimonia molucca;* apud Malaienses proprie nullum peculiare obtinuit nomen, excepto quod quidam hanc vocent *Daun damar Angus*, h. e. folium contra ustionem Dammaræ, Ternatice *Routsjaga* & *Waruma cussu*; Amboinice in Hitœa *Ayloun ahussen toani*, h. e. vera herba tussiaria. In Leytimora *Hutta laussa* h. e. *herba acuum*, atque hinc Malaice *Daun djarong* ab acutis seminibus. In Lœhœa *Meha batole;* Ternatice hæc herba proprie vocatur *Routsjaga goffo*, ad distinctionem *Routsjaga gumi*, qui funis est silvestris, folia gerens *Papari.*

Locus. Sponte crescit in hortorum areis desertis, ubi altissime excrescit, uti & sponte in locis quondam cultis, in vere silvestribus ac nunquam cultis non reperitur, nisi silvestris illa & grisea species.

Usus ejus potissimum consistit in foliis ad ustiones curandas ex Dammara contractas, quæ periculosam causat ustionem, unde facile oriuntur Amboinenses variolæ. Folia hæc contrita ipsi inponuntur. Teneræ ejus plantulæ aliis mistæ Hitœnsibus oleri inserviunt. Ejus radix cum illa Sajor Babi, Siriboa alba, ac pauxillo Zingiberis minoris masticatur cum Pinanga contra tussim, & efficacissima habetur trium supra descriptarum herbarum.

Foliorum succus oculis instillatus illorum curat gramiam, mucum enim extrahit, & visum clarum reddit, cui aliquando additur succus Lemon Maes, sique nimis acer sit, aqua temperatur. Eadem hæc radix masticatur quoque contra Odontalgiam, atque etiam numeratur inter *Oebat salawar*, de quo vide infra in *Daun salawar.*

Nomen

SEVEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

De Moluxe Agrimonie.

Met de Europise Agrimonia heeft dit kruid groote overeenkomst aangaande de bladeren, maar niet de bloemen, het wast gemeenlyk drie voeten hoog, maar in de tuinen op de bedden wel vyf of zes voeten hoog, eerst met een enkele houtagtige stam opschietende, maar die zig straks in lange en regte zydetakken verdeelt, gras-groen, en diep gestreept, taai, en kwalyk om te breeken, om den hoofdsteel enkel staande.*

De bladeren staan aan langagtige steelen, en ieder in vyf mindere verdeelt, verwisselt tegens malkander, die van Agrimonia best gelykende, dog de twee agterste bladjes hebben een aanhangzel als een byzonder blaadje, en zyn voorts aan de kanten scherp getant, donker-groen, zonder glans, maar met subtiele hairtjes bekleed, en daar door wolagtig in 't aantasten, dun, en droog. De bovenste blaadjes zyn maar in driën verdeelt, en hebben niet alle dat aanhangzeltje, 't welk men meest aan de onderste steelen ziet. Het opperste der steelen verdeelt zig met beurten in twee dundere steeltjes, en by ieder scheidweg staat een enkelt, ongedeelt, en smalder dan de andere. Ieder steeltje draagt een groene en langwerpige knop, van smalle spitsen of schubben gemaakt, dewelke zig openende, vertoonen een bloempje, gemaakt van vyf geele blaadjes, gelyk aan Sajor songa, dog kleinder, en wyd van malkander staande.

Het midden dezer bloem is een groen heuveltje, bedekt met vyf hoekige geele sterretjes. Hier op volgt een langwerpige kegelformige knop, eerst t'zamen gepakt van groene en ruige spitsen, dewelke ryp wordende haar openende, worden zwartagtig, ruig, en gestreept, schier als Kervelzaad of kleine naalden. Ieder heeft boven op drie spitsen, en dezelve zyn aan de kanten zeer subtiel gehaakt, ziende de haakjes agterwaarts, gelyk aan de pylen van den vis pylstaart. Deze spitse zaden staan losselyk op haar heuveltje, vallen ligt af, en blyven de voorbygaande in de kleeren vast steeken.

Daar is geen merkelyke smaak en reuk nog in de bladeren nog in de zaden, ja veel meer in de bladeren onaangenaam, en als men de steelen afbreekt, zoo werd men een zwaren reuk gewaar, schier als van okselen of van een bok.

De wortel is zeer lang, en verdeelt, niet diep in de aarde gaande, maar dwers kruipende en vast houdende, van den zelven viezen reuk en smaak. Het geene op vlakke heuvelen en in 't veld wast, verschilt niet van 't voorgaande, behalven dat zyne bladeren wat smalder zyn, wolagtiger, en schier grys. Het sap van beiden is schoon groen, en verft op papier.

Naam. *In 't Latyn* Agrimonia molucca; *in 't Maleits heeft het geen eigentlyken naam, behalven dat het zommige* Daun dammar angus *noemen, dat is blad tegens verbrantheid van Dammar; op Ternaten* Routsjaga, *en* Waruma cussu; *in Amboin op Hitoe* Ayloun ahussen toani, *dat is 't opregte hoestkruid. Op Leytimor* Hutta laussa, *dat is* Naalde-kruid, *en daar van in 't Maleits* Daun djarong, *van de spitse zaden; op Loeboe* Meha hatole; *in 't Ternataans werd dit kruid eigentlyk* Routsjaga goffo *genaamt, tot onderscheid van* Routsjaga gumi, *'t welk is een wild touw, met bladeren als* Papari.

Plaats. *Het komt van zelfs voort in de tuinen op verlatene bedden, daar 't zeer hoog wert, als mede in 't wild, op eertyds gebouwde, maar opregt wilde en nooit gebouwde plaatsen vindt men 't niet, behalven dat wilde gryze.*

Gebruik. *Het meeste gebruik van dit kruid bestaat in de bladeren om verbrantheid te geneezen, die van eenige Dammer komt, dewelke een zorgelyken brand veroorzaakt, waar uit ligtelyk de Amboinse pokken komen. De bladeren werden gewereven, en daar op gebonden. De jonge plantjes onder andere gemengt, zyn by de Hitoeësen een moeskruid; zyne wortelen met die van Sajor babi, witte Siriboa, en een weinig kleine Gember, werden gekauwt met Pinang, tegens de hoesten, en voor 't kragtigste gebouden onder deze drie naastbeschreevene.*

Het sap der bladeren in de oogen gedruipt, geneest de leepoogen, trekt den slym uit, en verklaart het gezigte, waar by men zomtyts den sap van Lemon Maes *doet, en als by te scherp valt, met water tempert. Dezelve wortel werd ook gekauwt tegens tantpyn, en het werd mede gerekent onder de* Oebat salawar, *waar van ziet hier na in 't* Daun salawar.

Den

Nomen *Lea*, seu solis herba apud Bœronenses obtinuit, quia ejus folia contrita corpori inliniuntur in febrium horripulatione, ut corpus modice calefiat, uti a modica & grata solis face.

Quidam Aethiopium flamen hanc vocabat *Oebat moerit*, h. e. *Pharmacum scholarium*, quum ejus radices masticandæ exhiberentur pueris duri oris ac hebetibus, ut literas Alphabethi Aethiopum melius pronunciarent. Si modo hic non errorem commiserit, atque hanc herbam confuderit cum Abcdaria. Contra quandam novi Bandensem præceptricem, quæ in scholis pueros exercebat in arte legendi, quæ arcanam callebat artem pueros agiles ac dociles reddendi, quam usque ad mortem nemini revelare voluit. Illam tamen detegi per filiolam, quæ ejus scholam frequentabat, & sola jubebatur exire mane ad rudetum quoddam prope domum ejus situm, ubi hæc herba copiose crescebat ad eam extrahendam & domum ducendam, cujus radiculas pueris exhibebat masticandas cum Siri pinang. Celebris erat, pueros in ipsius schola esse dociles & agiles, uti etiam præ aliis indigenis mulieribus notitia legendi, scribendi, & cantandi excellebat.

Dixi aliam porro esse herbam, qua Aethiopum flamines utuntur ad linguas agiles reddendas, atque infra describetur sub nomine Abcdariæ. Folia porro cum Curcuma contrita & calefacta recentia curant vulnera, succus propinatus, ac tota herba cum Siri pinanga masticata, ejecto primo calcoso succo, cætera deglutita succi pars Dysuriam curat, qui morbus hic Endemius est, illis superveniens, qui non adsueti mensibus pluviosis in pavimentis frigidis nudis incedunt pedibus, quidam ipsi addunt radices Toeboe toeboe, ac totam *Pancagæ* plantulam, vel binas ultimas plantas solas, quas masticant cum Siri pinanga. Cinis combustorum foliorum ustis inponitur partibus, ut ardor extrahatur. Folia ipsa contrita umbilicis recens natorum infantum inponuntur, ut pars, quousque oportet, decidat.

Ex Java semen quoddam defertur, Chærefolii semini simile, seu conveniens maxime cum acuminatis descriptæ plantæ seminibus, *Andjong atap*, seu *Utap* dictum, quod unum idemque haberetur, sed herbæ sunt diversæ, Javanense enim *Andjong atap* rugosis istis capitibus destituitur, ac saporis est amari & aromatici, atque potionibus *Djoedjamboe* admiscetur.

Den naam Lea, *of Zonnekruid heeft het by de Boeronesen gekreegen, om dat zyne bladeren gewreeven, en op 't lyf gesmeert werden in de trillingen van de koude koortsen, om 't lyf matig te verwarmen, gelyk van een aangename zonneschyn.*

Zekeren Moorsche Paap noemde het Oebat moerit, *dat is* Pharmacum scholarium, *om dat men zyne wortelen te eeten geeft aan de jongens, die wat hartmondig en dom zyn om de letteren des Moorschen Alphabets uit te spreeken. Zoo hy maar geen abuis gehad, en dit kruid niet geconfundeert heeft met de Abcdaria, daar en tegen heb ik een zekere Bandase Meesteresse gekent, die school hield van kinderen om die te leeren leesen, dewelke een secrete konst had, hare schoolkinderen gaauw van begrip te maken, die ze tot haar dood toe niemand wilde openbaren. Ik ben egter daar agter gekomen door myn dogtertje, die juist by haar ter schoole ging, en alleen onder andere schoolkinderen gebruikt was, dikwils 's morgens uit te gaan na zekeren puinhoop, digt by haar woninge gelegen, daar dit kruid overvloedig wiesch, om 't zelve uit te trekken, en by haar te brengen, waar van zy dan de worteltjes de kinderen te kaauwen gaf met Siri pinang. Zy was vermaart, dat 'er gaauwe leerlingen van hare schoole kwamen, gelyk ze boven andere Inlantse vrouwen in kennisse van leesen, schryven, en zingen uitmuntte.*

Ik zegge, daar is nog een ander kruid, 't welk de Moorse Papen gebruiken om subtiele tongen te maken, en hier na beschreeven werd onder den naam van Abcdaria. De bladeren met wat Curcuma gevreeven, en warm gemaakt, geneezen versche wonden: den sap gedronken, en 't geheele kruid met Siri pinang gekaauwt, het eerste kalksap uitgespogen, en de rest ingezwolgen, geneest de brandpis Dysuriam, een gemeen landgebrek, dat die geenen overkomt, die buiten haar gewoonte in de regenmaanden op koude vloeren bloots voets loopen: zommige doen daar by de wortelen van Toeboe toeboe, en het geheele kruidje Pancaga, *of deze twee laatste kruiden alleen, en kaauwen ze met Siri pinang. De asse van de gebrande bladeren werd op verbrande leden gebonden om den brand uit te trekken. De gevreeve bladeren bint men op de navels van de nieuwe geboorene kinderen, om die te doen afvallen, zoo verre het behoort.*

Van Java werd zeker zaad gebragt als kervelzaat, of de stekelige zaden van dit kruid zeer gelyk, Andjong atap *of* Utap *genaamt, die men voor eenderlei zoude aanzien, dog 't zyn verschillende kruiden; want het Javaanse* Andjong atap *is zonder de ruige spitse, en daar by bitter, en aromaticq van smaak, en werd onder de dranken* Djoedjamboe *gebruikt.*

CAPUT VIGESIMUM OCTAVUM.

Herba admirationis. Daun heran.

Hæc herba maxime convenit cum *Sideritide quarta* & *quinta*, a *Carolo Clusio libr. 4. rarior. pl. cap.* 25. descripta, gravis saltem ejus odor reliquaque forma satis declarant ex familia *Marrubii* esse. Pedis vel ulnæ circiter altitudinem adtingit, simplici adsurgens stipite, sed bini tresve supra radicem sæpe excrescunt caules tenues, & quadragoni. Folia articulis adstant, bina sibi obposita, quatuorque simul crucem formant, oblonga, angusta, mollia, & lanuginosa ad tactum, ex nigro virentia, ad oras tribus quatuorve parvis angulis seu dentibus notata, ac paucis valde obliquis costis pertexta, binos tresve pollices longa, semi digitum lata, inferius sensim angustata usque ad ipsum caulem.

Supra quodvis foliorum par verticillus circa caulem excrescit ex viridibus compositus cellulis seu caliculis, superius in varios apices distinctis, ex quibus eminent albi flosculi, longo tubo donati, superius galeam gerentes instar florum Galeopsidis. Supremum hujus cassidis petalum lanuginosum est instar Serici crassioris, inferius linguæ forme est dependens, atque in centro quatuor alba locantur stamina fuscas antheras gerentia.

Dein iisdem in caliculis ample hiantibus & in varios apices distinctis, quorum unus longissimus est, quatuor oblonga semina excrescunt, Lactucæ semini similia, sed crassiora & nigricantia, ac facile decidua.

Cau-

AGT EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Verwonderings-kruid.

Dit *kruid heeft groote overeenkomst met de* Sideritis quarta *en* quinta, *by* Carolus Clusius *beschreeven* lib. 4. rar. plant. cap. 25. *Immers zynen zwaren reuk en andere gedaante geven te kennen, dat het uit de maagschap van de Malroove is. Het wast omtrent een voet of een elle hoog, met een enkele stam, dog twee of drie staan boven de wortel by malkanderen, dun, en vierkantig. De bladeren staan in leden, twee en twee tegens malkander, en met hun vieren in een kruis, langwerpig, smal, zagt, en wolagtig in 't aantasten, zwartgroen, aan de kanten met drie en vier kleine hoeken of tanden, en weinige zeer schuinse ribben, twee en drie duimen lang, een halve vinger breed, na ogteren allenkskens toesmallende, tot tegens de hoofdsteel.*

Boven ieder paar bladeren staat een krans of wervel, rontom den hoofdsteel van groene huiskens of kelkjes, boven in verscheide spitsen verdeelt, waar uit kyken witte langhalsige bloemkens, vooren als een helmke geformeert, of gelyk de bloeme van Galeopsis. Het bovenste blaadje van dit helmken is wolagtig als fulp, het onderste hangt als een tongsken af, en in de midden staan vier witte draden met bruine noppen.

Daar na groejen in de zelfste kelkjes, die wyd gapen, en in veele spitsen verdeelt zyn, waar van eene de langste is, vier langagtige zaden, als dat van latuwe, dog dikker, en zwartagtig, 't welk ligt uitvalt.

De

Caulium vertices non terminantur in ſpicam, uti Europæa Sideritis, ſed cito quaſi abrupti deſinunt, ac ſuperiori verticillo quædam tantum inſident folia.

Totius plantæ odor ingratus eſt, ad Marrubium album adcedens, uti & ſapor penetrantem habet amaritiem, in ſeniore planta inferior ſtipes lignoſus eſt, ac quivis articulus verticillo deſtitutus lateralem emittit ramulum, ita ut tres quatuorve ſæpe ſupra ſeſe invicem ſeu per ſtrata excreſcant, vix culmum craſſi, inferius firmi, ſed cito flaccidi. Radix longa eſt ac ſimplex, raras emittens ramificationes.

Nomen. Latine *Herba admirationis*, juxta Malaienſe *Daun heran*, h. e. miraculi herba, ob quam vero rationem me latet, niſi quod forte admirati fuerint tot copioſos floriferos verticillos, regulariter ſibi inpoſitos; Baleyice *Bati bati;* Ternatice *Goffo bayran.*

Locus. Circa hominum ædes creſcit in areis, plateis, ſepibus, ac porro in locis arenoſis & ſterilibus. In Leytimora prope Caſtellum Victoriam copioſe creſcit, ſed in Hitœa, ubi ſolum eſt durum & argilloſum, vix vel non obcurrit.

Uſus. Hæc herba acrem ac penetrantem habet amarum ſaporem, ac ſuccum, qui cum aqua temperatus pauca copia oculis inſtillatur in febris horrore, unde inminuitur. Penetranti enim virtute in initio parum vellicat, ſed dein ad caput penetrat, ita ut ejus amarities in ore etiam percipiatur, atque hac alteratione febris inminuitur. Indigeni propugnatores eum quoque oculis inſtillant, ut audaces & intrepidi ſint. Ejus nomen mulierculis anſam dedit, ut ea utantur in arcana ſua Grammatica, atque alii eam mittant, quum indicare velint, ſeſe mirari ſe de eo.

Quidam Europæus Chirurgus declaravit mihi, ſe hujus herbæ ſuccum efficacem compeiſſe in capitis vulneribus, quo cuncta inpediebantur ſymptomata, ac cito curabantur. Licet tam ingrati ſit odoris, Baleyenſes tamen ea utuntur & admiſcent oleribus: ſuccus viridium foliorum per naſum adtractus multam adtrahit pituitam & ſalivam per naſum & os. Comperi autem ſolum adhibitum nimis acrem eſſe, ac proinde aqua eſſe miſcendum & temperandum, quod obſtinati negligunt ac vilipendent incolæ.

Apud *Johannem Baubinum lib.* 30. *cap.* 38. deſcribitur *Sideritis* vulgaris hirſuta, odore gravi, flore galeato & verticillato, vulneraria & ſanans enterocelas, quæ convenire videtur cum noſtro *Daun beran.*

In *Hort. Malab. part.* 9. *Fig.* 31. deſcripta hæc *berba admirationis* ſub nomine *Kondam pallu* obcurrit, ſed ibi nec odor, nec uſus conmemoratur. *libr. cit. Fig.* 78. deſcribitur ſub nomine *Polatſyra*; Tertia & optima figura ejus eſt, quæ reperitur *part.* 10. *Fig.* 91. ſub nomine *Tumba*, quæ a *Commelino* habetur pro *Nepeta ſideritidis folio*, ubi & multæ ipſi præſtantes tribuuntur virtutes, unde & hæ tres herbæ adcuratius indagandæ ſunt. Cum Europæorum *Sideritide* hac in re quoque convenit, quod ejus floſculi extracti in inferiore parte melleum gerant ſuccum, unde & in Europa copioſi ipſi inſident apes, qui illum exſugunt.

De toppen der ſteelen eindigen in geene aairen, gelyk de Europiſe Sideritides hebben, maar breeken kort af, en boven het uiterſte kransken ſtaan nog eenige bladeren.

De reuk van de geheele plante is onlieſſelyk, na de zwarte Malroove trekkende, als ook de ſmaak, met een doordringende bitterheid: aan de oude ſtruik werd de onderſte ſtam houtagtig, maar ieder lid, daar geen kransken ſtaat, geeft een zydetak, tot drie of vier boven malkander, geen ſtroobalm dik, beneden ſtyf, en ſchielyk ſlap. De wortel is lang, en enkel, met weinig takken.

Naam. *In 't Latyn* Herba admirationis; *na 't Maleits* Daun heran, *dat is Wonderkruid, om wat reden weet ik niet, als dat ze miſſchien verwondert zyn over zyne veele bloemdragende kranſſen, die geſchikt boven malkander ſtaan*; *in 't Baleits* Bati bati; *op Ternaten* Goffo hayran.

Plaats. *Het waſt omtrent de woningen der menſchen, in de Negoryen op ſtraten langs de paggers, daar 't zandig is, en voorts op dorre plaatzen*; *op Leytimor aan 't Kasteel Victoria heeft men 't overvloedig, maar op Hitoe, daar 't harde kleigrond is, weinig of niet.*

Gebruik. *Dit kruid heeft een ſcherpe bittere en doordringende ſap, dewelke men met water mengt, en daar van een weinig in de oogen druipt, als de koude van de koortſe aankomt, die daar door vermindert. Want met zyn doordringende kragt byt het in 't eerſte wel wat, maar dringt diep in 't hoofd, zoo dat men ook zyne bitterheid in den mond gewaar wert, en door deze alteratie vermindert de koortſe. De Inlandſe Voorvegters druipen hem ook in de oogen, om daar door ſtout te werden. Zyn naam heeft de vrouwkens oorzaak gegeven, dat zy 't zelve in hare ſecrete Letterkonſt gebruiken, en aan iemand zenden, als zy zeggen willen, dat ze over hem verwondert zyn.*

Zekere Europiſe Chirurgyn verklaarde, dat hy den ſap van dit kruid kragtig hadde bevonden in hoofdwonden, waar in het alle toevallen belette, en daar na genas. Niet tegenſtaande zynen vieſen reuk, gebruikten 't egter de Balyers onder kook Sajor, de ſap van de groene bladeren door de neuſe opgetrokken, trekt veel ſlym en quyl door de neuſe en mond uit. Dog ik heb bevonden, dat alleen gebruikt te ſterk zy, en dierhalven met water moet getempert werden, 't welk de bardkoppige Inlanders niet en agten.

By Joannes Bauhinus libr. 30. cap. 38. *wert een gemeene ruige* Sideritis *beſchreeven, met een zware reuk, een gehelmde en gekranſde bloem, zynde een wondkruid, en genezende de darmbreuken, welke ſchynt overeen te komen met onze* Daun heran.

In hort. Malab. part. 9. fig. 31. *wert het bovenſtaande* Herba admirationis *beſchreeven, onder de naam van* Kondam pallu, *dog in den* Horto *is nog reuk nog gebruik beſchreeven.* Lib. cit. fig. 78. *wert het beſchreeven onder den naam van* Polatſyra. *De derde en beſte gelykenis heeft het met* Tumba, part. 10. fig. 91. *beſchreeven: en by* Commelinus *gehouden voor een* Nepeta ſideritidis folio, *alwaar hem ook veel treffelyke kragten toegeſchreeven werden, dus men deze drie nader onderzoeken moet. Het komt met de Europiſe* Sideritis *ook hier in overeen, dat zyne bloempjes uitgetrokken egter een zoeten ſap hebben, weshalven in 't Vaderland met menigte byen daar op zitten, die het uitzuigen.*

Tabula Decima Sexta

Ad Figuram primam *Herbam* exhibet *admirationis.*
Figura ſecunda *Majanam* denotat *fœtidam.*

De Sestiende Plaat

Vertoont in de eerſte Figuur het *Verwonderings-kruid.*
De tweede Figuur wyſt aan de *ſlinkende Majane-plant.*

OBSERVATIO.

Admirationis herba cum Tumba *H. Malab. part.* 10. *Tab.* 91. convenit, & Nepeta Indica, Sideritidis folio, floribus ſpicatis a *Commel.* in notis vocatur, & Cardiaca minor annua Americana flore argenteo in *Plukn. Almag pag.* 81. ſeu Leonurus Americana alba folio Sideritidis longiore *Plukn. Phyt. Tab.* 80. *fig.* 7.

AANMERKING.

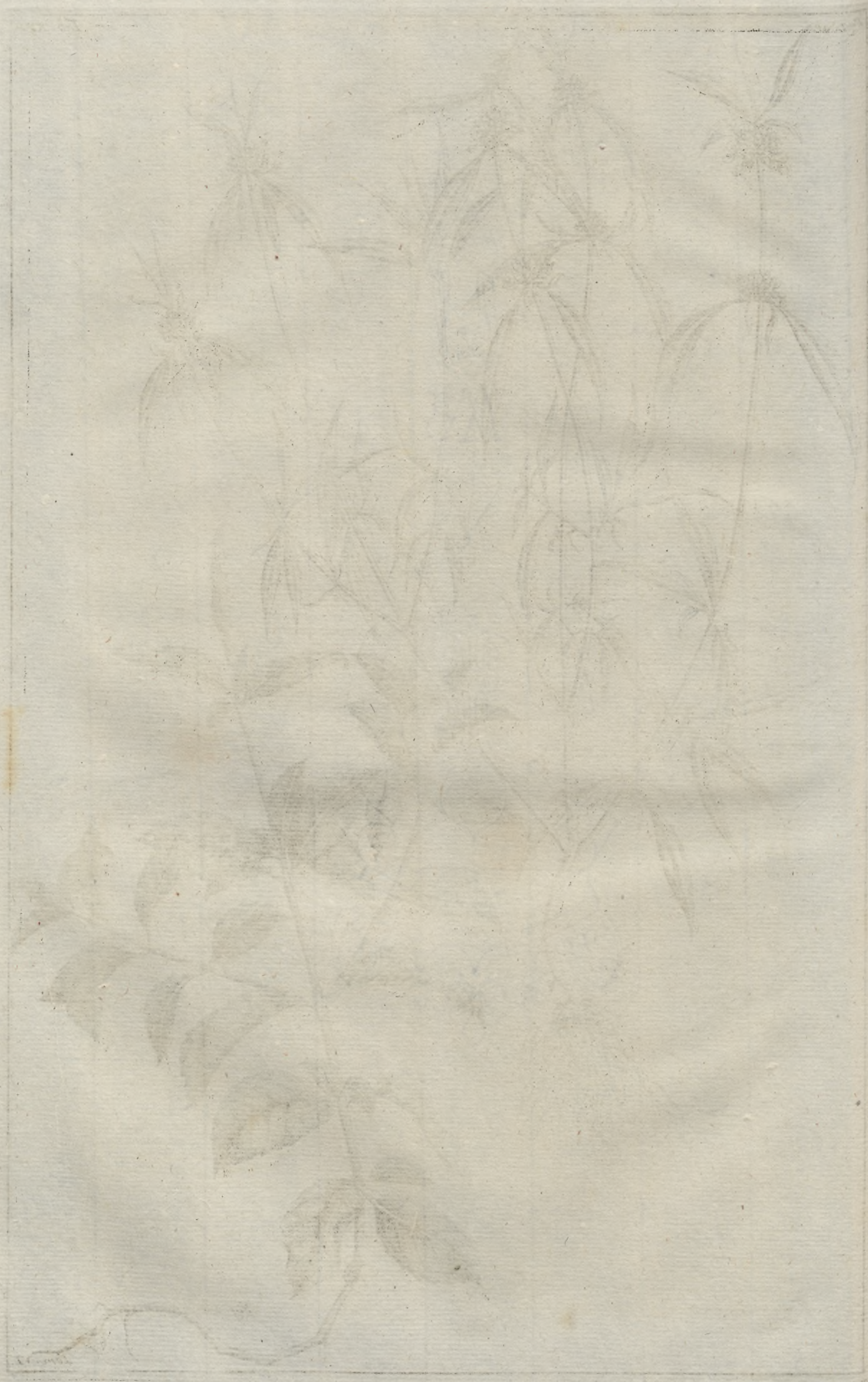
De Verwonderings-plant komt overeen met de Tumba van de *Hort. Malab. part* 10. *Tab.* 91. en die van *Commel* in de note genaamt wert Indiſche Nepeta, met het blad van de Sideritis, en geaairde bloemen, en is de Americaanſche jaarlyks kleinder Cardiaca met een zilververwige bloem, of de witte Americaanſche Leonurus met het blad van de Sideritis, dog langer. *Plukn. Phyt. Tab.* 80. *fig.* 7.

CAPUT

NEGEN

Fig. 1. Phlomis zeylanica. L.
— 2. Cyclostegia strobilifera. Benth.

CAPUT VIGESIMUM NONUM.

Majana fœtida. Majana utan.

Hæc herba æque ad Majanas, quam ad urticas mortuas referri potest. Simplicem emittit caulem, sesqui pedem altum, inferius parum angulosum, superius rotundum, binis inferioribus articulis terræ incumbentibus. Cuivis articulo bina adstant folia sibi opposita cum quibusdam aliis minoribus, seu ipsorum loco lateralis excrescit ramus, cumque subsequenti pari illa crucem formant, quæ cum illis Urticæ foliis maxime conveniunt, ad oras subtiliter serrata, crassiuscula, sed flaccida & contracta, pilosa lanugine obducta, quales & cuncti sunt caules. Cum petiolo tres pollices longa sunt, ac binos lata, odoris gravis & ingrati, ita ut vix ipsis diu quis adstare possit.

In caulium supremo rotunda & lanuginosa excrescit spica, vix binos pollices longa, & culmum crassa, inferiore parte binis foliolis ornata. Spica hæc constat ex multis capitulis, undique circa caulem in orbem positis, & adeo adunatis, ut unum quasi forment corpus. Exhibent autem hæc flosculum pusillum, planum, albicantemque seu purpurascentem, qui mox decidit, intusque tum exhibent bina ternave granula, parum dehiscunt, ac facile decidunt, quum fricentur. Radix vulgaris ac vilis est.

Nomen Latine Majana fœtida; Malaice *Majana utan*, & *Majana bussoe*, h. e. Majana fœtida. Javanice *Sulanking*.

Locus. Ad parvos reperitur aquarum lapsus & rivulos, qui vicissim exsiccantur per solem, atque ubi solum est saxosum.

Usus Amboinensibus ignotus est. Javani ejus folia edunt cum *Daun contu*, *Coriandro*, & *Mussi*, ad abdominis tormina tollenda, quæ ex frigidis oriuntur flatibus.

Carim tumba part. 10. *Fig.* 93. *in hort. Malab.* descripta quodammodo convenit cum hæc *Majana fœtida*, sed ibi nullus ingratus adscribitur ipsi odor, indicaturque medicatum ex illa destillari oleum, ut & alium porro usum, qui ibi explorari potest.

NEGEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

De stinkende Majane.

Dit kruid kan zoo wel onder de Majanas, als onder de dove netelen gebragt werden. Het schiet op met een enkele steel, anderhalf voet hoog, beneden wat hoekig, boven rond, met de twee of drie onderste leden op de aarde bukkende. Aan ieder lid staan twee bladeren tegens malkanderen, met nog eenige kleindere of in derzelver plaats een zydetak, en met het volgende paar in 't kruis: zy gelyken de netelbladeren, aan de kanten fyn gezaagt, dikagtig, dog slap, rimpelig, met een hairige wolagtigheid bekleet, gelyk ook alle de steelen zyn. Zy zyn met den steel drie duimen lang, en twee breed, zwaar, en onlieffelyk, zoo dat men qualyk daar by duren kan.

Aan 't opperste der steelen komt een ronde en wolagtige aaire voort, schaars twee duimen lang, en een schaft dik, onder aan met twee kleine blaadjes. De aaire is gemaakt van veele kleine knopjes, rontom den steel in kringen staande, en digt boven malkander, zoo dat ze een ligbaam maken. Zy vertoonen een klein plat, witagtig, of peersch bloempje, 't welk straks afvalt, en dan hebben ze van binnen twee of drie zaadkorreltjes, wyken wat van malkanderen, en vallen ligt af, als men ze strykt. De wortel is slegt, en gering.

Naam. *In 't Latyn* Majana fœtida; *in 't Maleits* Majana utan, *en* Majana bussoe, *dat is stinkende* Majana; *op Java* Sulanking.

Plaats. *Men vint het aan kleine waterlopen en beekskens, die met beurten uitdroogen, en daar een steenige grond is.*

Gebruik. *By de Amboinesen is 't onbekent. De Javanen eeten zyne bladeren met* Daun contu, Coriander *en* Mussi, *om 't buikkrimpsel te verdryven, 't welk van koude winden komt.*

Carim tumba part. 10. fig. 93. *in* hort. Malab. *beschreeven, heeft eenige overeenkomst met deze* Majana fœtida, *dog wert in gemelden* Hort. *geen onlieffelyken reuk toegeschreeven, maar gezegt, dat 'er een Medecynale olye daar van gedistilleert wert, nevens meer ander gebruik, dewelke ziet aldaar.*

CAPUT TRIGESIMUM.

Herba moeroris. Daun tsjinta.

Binæ *Daun tsjinta* obcurrunt species, quas ambas in hoc capite describam. Apud vulgus pro congeneribus *Herbæ sentientis* supra *libr.* 8. descriptæ habentur, eodemque denotantur nomine, quum vero hujus mirabilem ac singularem proprietatem non habeant, quod nempe foliola ad tactum peregrini cujusdam corporis non contrahant, tanquam varias potius eas describam.

In binas distinguuntur species, in albam & rubram. *Daun tsjinta alba* simplicem, rectum, & rotundum erigit caulem, binos tresve pedes altum, qui transversaliter in laterales sese dividit caules sine ordine & ample distantes, palmam vel spithamam longos. Hisce adstant pusilla & tenera foliola alternata, illis Indigo similia, angustiora, & rariora, digiti unguem longa, superius rotunda, inferius angustata, superne eleganter viridia, ac fere non venosa, inferne grisea seu glauca, venulis protuberantibus. In teneris plantulis octo decemque ab utraque pinnæ parte foliola locantur extremo solitario. In adultis & provectioris ætatis septendecim, novendecim, & viginti ab utraque parte. Foliorum sapor amaricat instar Pisorum, aliorumve leguminum. Sub pinna foliosa prope quodvis foliolum viride locatur capitulum, vix Viciæ magnitudinem habens, ex quo flosculus excrescit pusillus, stellatus, & albicans, in sex apices distinctus, quem insequitur iterum viride capitulum, sed minus, & glabrius priore, quod sensim fumeum contrahit colorem. In hoc reperiuntur in tribus distinctis cellulis sex parva, fusca, & semi lunæ formia semina. Cuncta hæc capitula in inferiore petiolorum ac foliolorum parte locantur, ita ut superius vix dignosci possint, plurimaque ipsorum pars ante maturitatem decidit.

DERTIGSTE HOOFDSTUK.

Het droevige Kruid.

Men heeft twee zoorten van Daun tsjinta, *die ik beide in dit Hoofdstuk zal beschryven. Zy werden by de gemeene man voor medezoorten van* Herba sentiens, *boven* lib. 8. *beschreeven, gehouden, ook met eenen naam beteekent. Dog om dat ze deszelfs wonderlyke eigenschap, zyne blaadjes op 't aanraken van een vreemd lichaam te sluiten, geenzints hebben, zoo zal ik ze liever voor byzondere kruiden beschryven.*

Zy zyn verdeelt in witte *en* roode *zoorten. De* witte Daun tsjinta *schiet op met een enkele regte en ronde steel, twee en drie voeten hoog, die zig over dwers in zydesteelen verdeelt, zonder order, en wyd van malkanderen, een hand of een span lang. Hier aan staan kleine en teere blaadjes verwisselt tegens malkander, die van Indigo gelyk, dog smaller en ydeler, een nagel van een vinger lang, vooren rond, en agter toesmallende, boven schoon-groen, en schier zonder aderen, beneden grys, of blaauw-groen, met uitbuilende adertjes. Aan de jonge ryskens staan agt of tien blaadjes, aan ieder zyde met een vooruit alleen. Aan de volwassene en oudere zeventien, negentien, of twintig aan ieder zyde. De smaak van de bladeren is bitteragtig, gelyk erwete en andere plukvrugten. Onder den bladdragenden steel by ieder blad staat een groen knopje, schaars zoo groot als een Witse, waar uit werd een klein gesternt en witagtig bloempje, in ses spitsjes verdeelt, waar op volgt weder een groen knopje, dog kleinder, en gladder dan 't eerste, 't welk met 'er tyd rookverwig wert. Hier in vint men in drie celletjes ses kleine bruine en halfmaansgewyze zadekens. Alle deeze knopjes staan aan de onderzyde van hare steelen en blaadjes, zoo dat men ze van boven niet wel bekennen kan, en 't meeste deel valt voor haar rypheid af.*

Radix longa eſt, in multas divaricationes diſtincta, ſed non multum fibrilloſa. Quasdam videtur hæc planta habere varietates, quidam enim fruticuli tantum pedis vel ulnæ altitudinem adtingunt, ipſorumque laterales ramuli ſeſe in alios minores diſtingunt, unde ſatis denſam format plantam, ipſorumque pinnulæ folioſæ digiti longitudinem habent. Aliæ trium pedum altitudinem adquirunt, ſtipesque nullos alios niſi ſimplices emittit laterales ramulos, transverſales, & ab imo ad ſummum alternatos & ample ambientes primarium ſtipitem, octo decemque pollices longos, viginti foliolorum paribus ornatos, quæ rariora & majora ſunt quam in priore ramoſa ſpecie. Foliola tenerrima ſunt, atque in abruptis ramulis mox ſeſe claudunt, parum ſupra pinnam elevata & contracta, quod etiam peragunt poſt ſolis obcaſum, perque totam noctem ſic clauſa manent, ſed per diem expanſa ſunt, nec alterantur, ſi tangantur, uti in *Herba ſentiente.* Si jam Solis occaſu clauſa ſit hæc planta, videtur mæſta eſſe de Solis abſentia, atque hinc nomen obtinuit ſuum.

Secundo. *Daun tsjinta rubra* humilior eſt priore, palmam circiter alta, denſiores & breviores gerens ramulos, ex rotundo planos, ſeu compreſſos, & rubentes. Foliola ejus minora ſunt, anguſtiora, magis adunata, ac ſuperius acutiora, in teneris plantulis rubra ora ornata, cæterum ſuperne viridia, inferne griſea, venas gerentia magis protuberantes. Cuivis folio adpendet quoque capitulum viride infra nempe ejus petiolum, quod trigonum & rugoſius eſt, intus ſimilia gerens granula. Poſt horum capitulorum lapſum apices remanent breves & hamati, pungentes quodammodo inſtar ſpinularum. Plurima foliorum pars ab erucis & vermiculis comeſta eſt, ita ut nudi ſæpe ipſorum petioli cum iſtis hamatis caliculis tantum ſuperſint. Radix ejus non tam ample ſeſe extendit, atque perpendiculariter in terram penetrat. Exſtirpata planta ſua quoque claudit foliola ſurſum ſupra pinnam, quo modo etiam per totam noctem ſeſe contrahit. Sapor amarus eſt, & leguminoſus uti prioris.

Nomen. Latine *Herba mœroris*; Malaice *Daun tsjinta* h. e. *herba mæſta*; Ternatice *Ygo ygo femina*, ad diſtinctionem *maris*, quæ eſt *Herba ſentiens*, ſic etiam quidam Amboinenſes eam vocant *Hyloun mahay*, h. e. *herba viva* ob communem ac ſimilem formam, ſed non ob qualitatem, quæ cum *Herba ſentiente* neutiquam convenit. Alii eam melius Ternatice vocant *Goſſo miskyn*, h. e. herba paupera ſeu mæſta. Bandice *Daun kitsjil.*

Locus. Prima ſpecies nullibi creſcit niſi in hortorum areis deſertis, ut & circa ædes. Rubra magis ſilveſtris eſt, & in locis creſcit planis, ubi non alti creſcunt frutices, ut & circa hominum ædificia, atque ibi adeo denſe, ut campus videatur hac planta conſitus. Quam maxime enim ac brevi multiplicatur per ſemen deciduum.

Uſus. Vulgo numeratur inter *Oebat goena*, h. e. amoris herba, qua mulierculæ utuntur, ut gratæ ſint viris, vel ancillæ, ut favorem ſibi concilient dominarum. Rotunda granula ſub petiolis dependentia cum Oryzæ farina conteruntur in pultem, qua faciem obliniunt, quæ inde ſplendet & elegantem adquirit colorem, ſed ramulos poſt aures gerunt, qui primo a flamine æthiopico ſacrati ſunt, quæ ars in Moluccis maxime uſitata eſt. Qui hanc mæſtam eſſe dicunt herbam, ramulis utuntur, quos alicui mittunt, quum indicare velint, ſeſe eſſe mæſtos, vel quadam cura obpreſſos, & anxios, hocque derivare volunt ex herbæ nomine *Ygo ygo*, quod dormientem denotat, vel aliquem multa cura ſollicitum & ſomnolentum.

In re Medica quendam etiam habet uſum, radix enim cum Pinanga maſticatur contra abdominis tormina & lateris dolores. Contra Epilepſiam & puerorum convulſiones ſecunda ſumitur ſpecies cum præcedenti *Aure canina* mare, quæ ſimul conteruntur in aqua, quæ ægro propinatur, ſed cavendum eſt, ne Acorus accedat, qui forti ſuo odore noxius eſt huic malo. Folia ſimul cum *Marrubio albo*, in Banda *Daun cambing* dicto, contrita, ſuccusque ipſorum expreſſus propinatur pueris contra Epilepſiam & convulſiones, item contra Colicam adultorum etiam hominum, quum folia Pancagæ & Oleris ſcrofarii adduntur.

Radix

De wortel is lang, in veele takken verdeelt, dog met weinige vazelingen behangen. Het ſchynt eenige veranderingen te hebben, want zommige ſtruikjes werden maar een voet of een elle hoog, en hare zydetakken verdeelen haar in andere mindere, die het redelyk digt maken, en hare bladdragende ryskens zyn een vinger lang. Andere werden wel drie voeten hoog, en den ſtam heeft geen andere dan enkele zydeſteelen, over dwers en van onder tot boven met beurten en wyd van malkander den hoofdſteel omgevende, agt en tien duimen lang, met twintig paar blaadjes bezet, die ydeler ſtaan, en grooter zyn dan aan de eerſte getakte zoorte. De blaadjes zyn zeer teer, en de afgebroken ſluiten haar ſtraks een weinig boven den ſteel regt na vooren toe te zamen, 't welk zy ook doen na zonnenondergang, blyvende de geheele nagt over geſloten, maar over dag ſtaan ze uitgebreid, en ontſtellen haar niet, als men ze aanraakt, gelyk de Herba ſentiens. *Als 't nu by zonnenondergang aldus geſloten ſtaat, zoo ſchynt de geheele plante treurig over des zons afwezentheid, en daar van heeft ze haren naam.*

II. Root Daun tsjinta *blyft lager van gewas dan 't voorige, omtrent een palm hoog, is digter van takken, die korter zyn, uit den ronden plat of gedrukt, en roodagtig. De blaadjes zyn kleinder, ſmalder, digter op malkander, en vooren ſpitſer, aan de jonge plantjes met een rood ſoompje, anders boven groen, en beneden grys, met uitſtekender aderen. By ieder blaadje hangt ook een groen knopje, mede beneden den ſteel, maar dit is wat drieboekig, en ruiger, binnen met diergelyke zadekens. Na 't afvallen van de knopjes blyven eenige korte en gehaakte ſpitsjes ſtaan, eenigzints ſteekende als doorentjes. De meeſte bladeren zyn van de wormen afgevreeten, zoo dat 'er de bloote ſteelen met die ſtekelige kelkjes over blyven. De wortel is zoo ver niet verſpreid, en gaat regt neer. Het uitgetrokke ſluit zyne blaadjes mede na vooren toe boven den ſteel, gelyk het ook de geheele nagt dus geſlooten blyft. De ſmaak is bitter, en pluk-vrugtagtig gelyk het voorige.*

Naam. *In 't Latyn* Herba mœroris; *in 't Maleits* Daun tsjinta, *dat is* droevig kruitje; *in Ternaten* Ygo ygo, *het* Wyfken, *tot onderſcheid van 't* Manneken, *'t welk is de* Herba ſentiens, *want zy willen kortom deze kruiden voor een geſlagt houden, zoo noemen 't ook zommige Amboineſen* Ayloun mahay, *dat is* levend kruid, *na hare gemeene gedaante, maar niet na de eigenſchap, die met de* Herba ſentiens *geenzints overeen komt. Andere noemen 't beter in 't Ternataans* Goffo miskyn, *dat is arm of nederſlagtig kruidje; op Banda* Daun kitsjil.

Plaats. *De eerſte zoort waſt nergens dan in de tuinen op verlatene bedden, en in de erven rond aan de huizen. De roode is wat wilder, en waſt op vlakke pleinen, daar geen groote ruigte ſtaat, ook omtrent de woningen der menſchen, en aldaar zoo digt, dat men 't voor een gezaait veld zoude aanzien, want het vermenigvuldigt zig zeer, en in korte door het uitgevalle zaad.*

Gebruik. *In 't gemeen wert het onder de* Oebat goena, *dat is liefdekens-kruid gerekent, die de vrouwen gebruiken om aangenaam by de mannen te worden, of de dienſtboden als zy de gunſt van hunne Meeſters zoeken. De ronde korrels onder de ſtelen hangende, vryven ze met wat ryſtmeel tot een papje, waar mede zy het aangezigt beſmeren, 't welk daar van helder en klaar wort, maar de takskens dragen ze agter de ooren, die eerſt door een Moorſe Paap belezen zyn, een konſtje in de Moluccos meeſt gebruikelyk. Die het voor droef-kruid rekenen, gebruiken de takskens om aan malkander te zenden, als zy willen zeggen, dat zy bedroeft of met zorge beladen zyn, en willen zulks deriveeren uit des kruids naam* Ygo ygo, *'t welk een ſlaper beduid, of iemand die met veele zorgen beladen zit, en dut.*

In de Medicynen heeft het ook eenig gebruik, want de wortel wert met Pinang *gekaauwt tegens het krimpſel des buiks en zydeſteeken. Tegens de vallende ziekte en ſtuipjes der kinderen, neemt de tweede zoorte met het voorgaande* Auris canina, *'t manneken, vryft het in water, en geeft het den Patient te drinken, en wagtende, dat 'er geen Acorus omtrent hem kome, dewelke met zyn ſterke reuk hinderlyk is in deze ziekte. De bladeren te zamen met* Marrubium album, *in Banda* Daun cambing *genoemt, geſtoten, en den ſap uitgedrukt, geeft men de kinderen te drinken tegens de vallende ziekte en klem, 't zelve tegens kolyk ook aan de oude menſchen, als men de bladeren van Pancaga en Olus ſcrofarum daar by doet.*

De

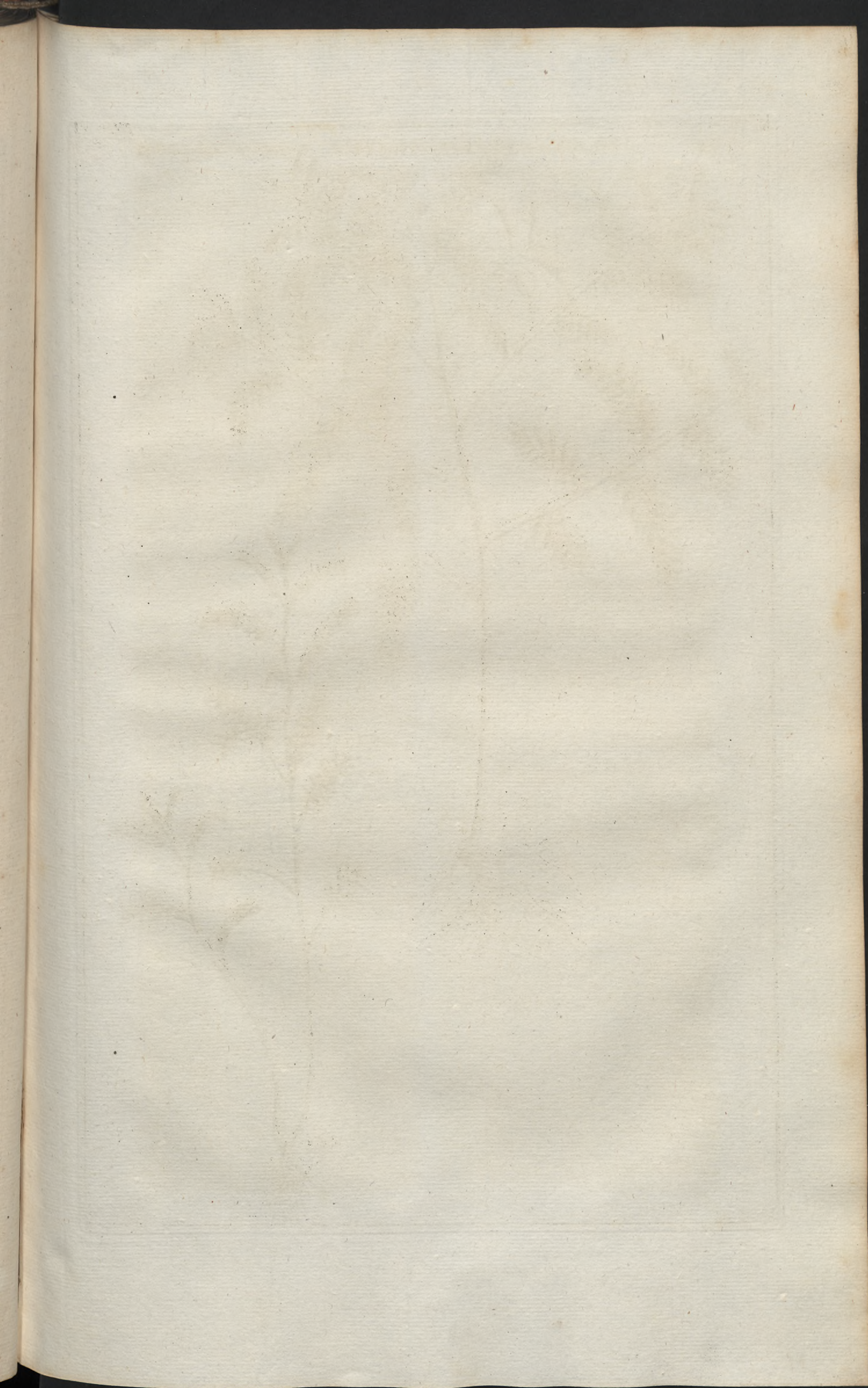

Fig. 1. Phyllanthus Niruri.
— 2. — Urinaria L.

Radix cum Pinanga masticata Odontalgiam curat. Tota herba cum Pancaga cocta & propinata, Colicam & Nephritidem curat. In Banda exhibita quoque fuit senibus convulsioni obnoxiis, tam sola cum Pinanga masticata, quam cum priore mixta & propinata.

Javæ vocatur *Pulang kean*, ac dividitur in albam seu feminam, & rubram seu marem, ibique in usu Medico etiam est, tota enim planta cum radice exstirpata & contrita cum Oryza russa, addito pauxillo Anisi, Deryngo & Bangle, propinatur & abdomini illinitur contra pessimam Dysenteriæ speciem, quam curat, licet totæ sanguinis glebæ dejiciantur. Sic illi hanc quoque exhibent contra spasmum & convulsiones tam seniorum quam juniorum, item contra Nephritidem. Dicitur, hanc herbam ore masticatam efficere, ut ex oculis decidant quivis pulvisculi vel arenulæ per ventum vel infortunium admissæ.

In *Hort. Malab. part.* 10. *fig.* 15 & 16. Kirganeli & Tsjeru kirganeli cum hac herba mæroris conveniunt, prima nempe cum alba, & altera cum rubra, ipsique ibi subsequentes tribuuntur virtutes. Folia simul cum radicibus contrita Aposthemata curant, folia contrita & inposita, ulcera depurant. Radices cum quibusdam aliis rebus ejusdem virtutis contritæ in pulverem, & adsumptæ prosunt iis, qui tussi & fluxu catharrali laborant; eædem cum Allio contritæ & scroto illinitæ ejus ulcerationes curant & exsiccant. Tota herba summum est remedium contra Dysenteriam, uti a Javanis etiam contra hanc adhibetur, sicuti supra dictum fuit.

De wortel met Pinang gekaauwt geneest de tandpyn. Het gehele kruid met Pancaga gekookt en gedronken, geneest kolyk en graveel. In Banda is het ook geprobeert aan oude lieden, die de klem krygen, zoo alleen met Pinang gekaauwt, als met het voorgaande gemengt gedronken.

Op Java heet het Pulang kean, *verdeelt in witte of wyfken, en 't roode of manneken, aldaar heeft het ook in de Medicynen zyn gebruik, want het geheele kruid met wortel en al uitgetrokken, met rosse ryst gewreeven, daar by doende een weinig Anys, Deryngo, en Bangle, gedronken, en op den buik gesmeerd, geneest de quaatste zoorte van bloedloop, wanneer 'er klonteren van bloed afgaan, zoo wert het by hunlieden mede gebruikt tegens de klem, zoo aan oude als jonge, als mede in 't graveel. Men zegt, dat dit 't kruid zy, 't welk in de mond gekaauwt, uit de oogen doet vallen alderhande stof en zant, dat daar in gekomen is.*

In Hort. Malab. part. 10. fig. 15 & 16. *Kirganeli en Tsjeru kirganeli komen overeen met ons Herba mæroris, te weten de eerstgenoemde met de witte, en de tweede met de roode zoorte. Aldaar werden hen de volgende kragten toegeschreeven. De bladeren tezamen met de wortelen gewreeven geneezen de apostemen. De bladeren gewreeven en overgeleid zuiveren de ulceratien. De wortelen met nog eenige andere dingen van dezelfde kragt, gewreeven tot poejer, en ingenomen, helpen die geenen, die met de hoesten en zinkens op de borst beladen zyn. Dezelfde met look gewreeven, en op den klootzak gesmeerd, geneest deszelfs exulceratien en droogt. Het geheele kruid is het opperste remedie tegens den bloedloop, waar toe het by de Javanen ook gebruikt wert, als gezegt is.*

Tabula Decima Septima

Ad Figuram primam *Herbam mæroris* exhibet *albam*.
Figura secunda *Herbam mæroris* exhibet *rubram*.

De Seventiende Plaat

Vertoont in de eerste Figuur het *witte droevig kruid*.
De tweede Figuur wyst aan de *roode zoort* van het *droevig kruid*.

OBSERVATIO.

Prima *alba* harum plantarum species est Urinaria Indica, erecta, vulgaris; *Thes. Zeyl. pag.* 230. *Tab.* 93. *fig.* 2. & Urinaria Zeylanica erecta *Herm. Par. Bat. pr. pag.* 385. & Tithymalus non lactescens *Mus. Zeyl. pag.* 11. & Phyllanthus foliis alternis, alternatim pinnatis, floribus dependentibus ex alis foliorum *H. Cliff. pag.* 440. ubi vide reliqua.

Altera rubra species est Urinaria Indica, supina cauliculis rubentibus. *Mus. Zeyl. pag.* 4 & 16. *Thes. Zeyl. pag.* 231. & Fruticulus capsularis hexapetalus, brevioribus foliis & angustis *Plukn. Phyt. Tab.* 183. *fig.* 6.

AANMERKING.

De eerste witte zoort van deze planten is de Indische, opstaande, gemeene Urinaria van het *Thes. Zeyl pag.* 230. *Tab.* 93. *fig.* 2. en de opstaande Ceylonsche Urinaria van *Herm. Par. Bat. pr. pag.* 385. en de Tithymalus, zonder melk *Mus. Zeyl. pag.* 11. en de *Phyllantus* met verwisselde bladeren, dragende steeltjes met bloemen, hangende uit de hoeken der bladeren, van de *Hort. Cliff. p.* 440. alwaar het overige ziet.

De tweede roode zoort is de Indische Urinaria, leggende met roode steeltjes, van het *Mus. Zeyl. pag.* 4 en 16 en de *Thes. Zeyl pag.* 231. en het struikje met ses bladige bloemen, en de vrugt in een huisje, met korter en naauwe bladeren, van *Plukn. Phyt. Tab.* 183. *fig.* 6.

CAPUT TRIGESIMUM PRIMUM.

Ecliptica. Daun sipat.

Ecliptica videtur esse adfinis Parietariæ per rugosa sua folia. Pedis vel ulnæ altitudinem adtingit, caulibus adsurgens rotundis, succosis, & ad tactum rugosis, qui inferius distinguuntur in paucos rectosque laterales ramos. Folia ejus oblonga sunt, tres pollices longa, digitum lata, ab utraque acuminata parte, ad oras paucis vagis & brevibus denticulis notata, fere sessilia in caulibus, obscure virentia, superne rugosa, ex quavis ipsorum ala lateralis excrescit ramus.

In summo flores producit illis silvestris seu Bellidis minoris similes, sed in centro petalis seu discoideis destituuntur, ac planitiem formant cum elevato cacumine, ex densis & angulosis seminibus constantem, ita ut unum corpus videantur constituere, quod cingitur multis brevibus & albis petalis, instar Bellidis dicti, quivis flos stellato insidet calici, cujus radii ultra floris orbem eminent, atque hic caliculus longiori inponitur petiolo respectu folii, ac solitarius tantum excrescit tam ex alis superiorum foliolorum, quam in vertice. Hic flos vigens viridi planoque collo elevatus, cinctusque albis petalis naturaliter repræsentat solem Eclipsin patientem, qualis in calenda-

EEN EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

De Eclipsis-plant.

Ecliptica *schynt van de maagschap van Parietaria te zyn, met zyn ruige bladeren. Het schiet een voet of een elle boog op, met regte steelen, rond, sappig, en ruig in 't aantasten, beneden in weinige regte zydetakken verdeelt. De bladeren zyn langwerpig, drie duimen lang, een vinger breed, agteren en vooren toegespitst, aan de kanten met weinige ydele en korte tantjes, schier zonder voetjes tegens hare steelen aanzittende, zwartgroen, aan de bovenzyde ruig. Ieder uit zyn schoot een zydetak uitgevende.*

Op zyn top draagt het bloempjes, die van de wilde Maagdelieven gelyk, dog in de midden heeft ze geen blaadjes, maar een plat en groen heuveltje, uit digt en hoekige zaden gemaakt, zoo dat zy een ligbaam schynen, omgeven met veele korte en witte blaadjes, gelyk de voornoemde Bellis. Ieder bloem staat op een gesternt bordje, wiens stralen buiten den omring van de bloeme uitsteeken, en dit bordje op een langer steel, waar van maar een alleen staat, zoo wel uit den schoot der bovenste blaadjes als op den top. Deze bloeme in haar fleur staande met dat groene vlakke heuveltje, en de witte blaadjes rontom, vertoont zeer natuurlyk een Eclipserende Zon, gelyk ze in de Almanakken geschildert wert, te weten als 'er een totale Eclipsis

lendariis depingitur, si nempe totalis sit Eclipsis, quum Sol in orbita obscurum Lunæ corpus comprehendit, ac splendentibus suis radiis paululum in ambitu eminet, quum jam alba ista petala in orbe decidua sint, paululum elevatur viridis iste collis, nigrescit, seu obscure cinereus est, maturaque decidunt semina, quæ alias proferunt plantulas; alterque excrescit colliculus brevibus apicibus ornatus, qui erant pericarpia istorum seminum, hicque ultimus colliculus cinctus est octo vel novem viridibus petalis, quæ sub primo abscondebantur flore, ita ut alter denuo repræsentetur flos.

Totius herbæ sapor fatuus est & ingratus, fere instar crudi Sajor Bajang. Contritorum foliorum succus niger est, qualia & sicca sunt folia. Radix brevis est, fibrillosa, & in multas ramificationes distincta, facilisque eradicatu.

Nomen. Latine *Ecliptica*; Malaice *Daun sipat*, h. e. folium dimensionis, quidam hanc etiam vocant *Mackou*, juxta Portugallicum *Folho maco*, sed inproprie, Ternatice *Wangi wangi maibo*, h. e. solis stercus, a Sole Eclipsin patiente ejecta; Bandice *Daun tinta*, h. e. atramenti herba a nigro ejus succo.

Locus. In hortis crescit ad oras arearum, & juxta sepes, ubi solum est nigrum & leve.

Usus. Naturæ est refrigerantis & siccæ. Tota herba in aqua contrita, & per noctem rori exposita conducit altero die ad caput lavandum, addita Calappi medullæ rasura, hocque fieri oportet quam frigide æger ferre potest, hoc caput refrigerat, capillos excrescere facit, eosque nigro tingit colore, quæ arcana est ars vetularum, quæ mallent juniores videri, atque hinc cupiunt longos nigrosque capillos.

Idem hic siccus inlinitur etiam capitibus infantum mox genitorum, ut capilli nigri cito excrescant. Quum jam mulieribus sit magno ornamento, longa, angusta, & nigra gerere cilia, hinc obliniunt hæc contrita hac herba, unde Malaiense obtinuit nomen, acsi nigrum hoc vellent denotare ciliorum orbem.

Quum pueri rubras contrahunt maculas per corpus, Ternatice *Safiri lacca* dictas, hoc obliniuntur succo. Idem quoque propinatur, & pectori inlinitur Asthmaticorum, qui morbus *Hossa* incolis dicitur. Folia cum pauxillo Salis contrita, & fronti inlinita, Cephalalgiam curant. Baleyenses hac quoque utuntur herba aliis mixta ad olus.

voorvalt, daar de zonne binnen haren omkring, het donker lighaam van de maan bevat, en met hare heldere stralen even aan de kanten uitsteekt, als de witte blaadjes nu van den omring afgevallen zyn, zoo verheft hem dat groene heuvelken nog wat, wert zwartagtig, of donkergraauw, de rype zelfs vallen af, daar dan andere plantjes van komen, nalatende een ander heuveltje, met korte spitsen bezet, welke waren de voetjes van de voornoemde zaden, dog dit laatste heuvelken is alsdan nog omringt met agt of negen groene blaadjes, die onder de eerste bloemen stonden, en vertoont zoo een tweede bloeme.

De smaak van 't geheele kruid is laf, niet aangenaam, schier als raauwe Sajor bajang. Den sap van de gevreeve bladeren is zwart, gelyk ook de drooge bladeren werden. De wortel is kort, vazelagtig, en in veel takken verdeelt, ligt om uit te trekken.

Naam. *In 't Latyn* Ecliptica; *in 't Maleits* Daun sipat, *dat is een blad van Limite of bepaling. Zommige noemen 't ook* Mackou, *na het Portugeesje* Folho maco; *dog oneigentlyk. Op Ternaten* Wangi wangi maiho, *dat is zonnedrek, of vuiligheid van de Eclipserende Zon uitgeworpen; op Banda* Daun tinta, *dat is inktkruid van zyn zwarte sap.*

Plaats. *Het wast in de tuinen, aan de kanten van de bedden, en langs de paggers, daar een zwarte mulle grond is.*

Gebruik. *Het is verkoelende, en droogende van aart. Het geheele gewos in 't water gevreeven, en een nagt in den douw gezet, dient om 's anderen daags 't hoofd mede te wassen, 't raspel van Calappus-pit daar by doende, en dat zoo kout als men 't lyden kan, dit zal 't hoofd verkoelen, 't hair doen wassen, en 't zelve zwart verwen. Een secreet konstje by de oude vrouwen, die geern jong willen schynen, en daarom zwarte lange hairen zoeken te hebben.*

De zelfste sap smeert men ook op 't hoofd der kinderen, die eerst gebooren zyn, om spoedig nieuw en zwart hair voort te brengen. Dewyl nu by de vrouwen een groot cieraat is lange, smalle, en zwarte wynbraauwen te hebben, zoo bestryken ze dezelve met dit gevreeven kruid, waar van het den Maleitsen naam heeft, als of ze de zwarte cirkel van de wynbraauwen daar mede wilden bepalen.

Als de kinderen roode plekken over 't lyf krygen, in 't Ternataans Safiri lacca *genaamt, zoo smeert men ze met dit sap. Het zelve werd ook gedronken, en op de borst gesmeert van die geenen, die aamborstig en met de ziekte* Hossa *gekwelt zyn. De bladeren met een weinig zout gevreeven, en op 't voorhoofd gesmeert, stillen de hoofdpyn. De Balyers gebruiken deze mede onder andere kruiden, gemengt tot moeskruid.*

Tabula Decima Octava

Ad Figuram primam *Eclipticam* exhibet.
Figura secunda *Silagurium* sistit *angustifolium*, seu *secundam* ejus *speciem*.
Ad Alceas Eclipticam pertinere puto, & est forte Alcea Indica, Bellidis spinosæ folio, flosculis parvis *Thes. Zeyl. pag.* 10.

De Agttiende Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de *Eclipsis-plant.*
De tweede Figuur wyst aan het *smalbladige Silagurie*, ofte *de tweede zoort.*
Ik meen, dat de Ecliptica tot de Alceaas behoort, en is mogelyk de Indische Alcea met het blad van de doornige Bellis, met kleine bloempjes in de *Thes. Zeyl. pag.* 10.

CAPUT TRIGESIMUM SECUNDUM.

Silagurium. Silaguri.

Multi nostrorum Europæorum hanc habent plantam pro *Anonide* seu *Resta bovis*, sed erroneum est, pertinet enim ad species *Malvæ* minoris, uti ejus sapor ac vires hoc satis declarant, licet modo crescendi & foliis satis conveniat cum Anonide, excepto quod spinis careat, tres ejus obcurrunt species, primo rotunda, secundo oblonga, tertio alba.

Primo. *Silagurium rotundum*, seu *vulgare*, est fruticulus lentus & lignosus, multis sese extendens ramis, sed non ultra ulnam excrescit, inferior ejus stipes penitus lignosus est, ex cinereo viridi tectus cortice, qui in ramis fuscus ac glaber est, lentus & viscosus, uti in cunctis Malvis, foliosus admodum est, ac folia sine ordine in ramulis locantur, atque ad ortum bini excrescunt pili.

Folia articulum digiti longa sunt, superius lata & plerumque bifida, inferius angustata, ad oras dentata, superne intense viridia & glabra, inferne pallide viren-

TWEE EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

De Silagoerie-plant.

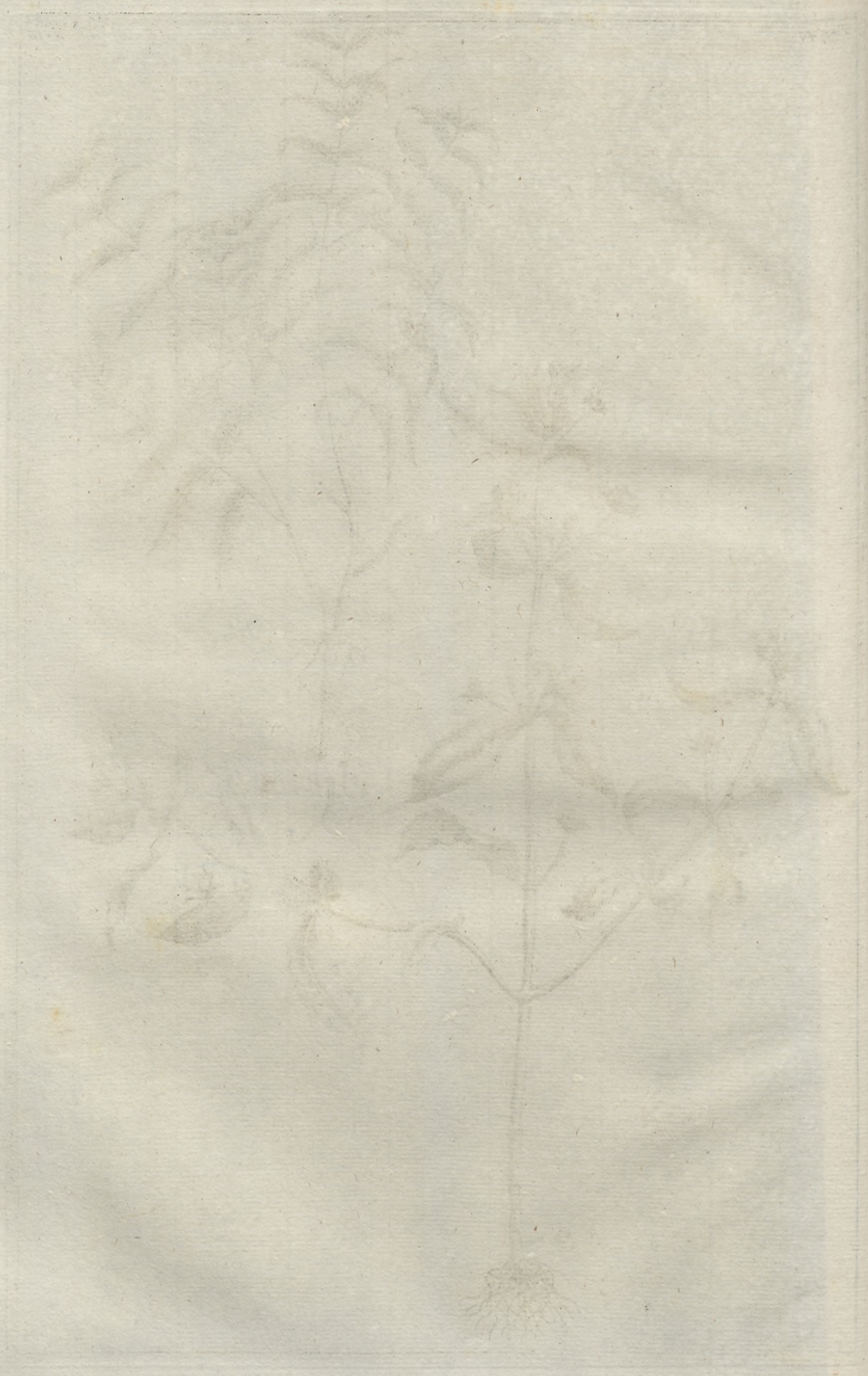
Veele van onze Europianen houden dit voor een Anonis *of* Resta bovis, *maar 't is een abuis, want het behoort onder de geslagten van kleine* Maluwe, *uitwyzende zyn smaak en kragten, hoewel 't anders aan wasdom en bladeren met de Anonis redelyk overeen komt, behalven dat 't geen doorns heeft, men heeft 'er drie zoorten van, ten eerste de ronde, ten tweede de lange, ten derde de witte.*

I. Ronde *of* gemeene Silagoeri, *is een taai houtagtig heesterke, dat zig met veele takken uitbreid, maar niet boven een elle hoog wert, de onderste stam is klaar hout, bedekt met een groen-graauwe schorse, maar aan de takken is ze bruin, en glad, taai en slymerig, gelyk alle Maluwen, het is wel beblaad, en dezelve staan zonder order aan de ryskens, by haren oorspronk hebben ze twee hairkens.*

De bladeren zyn een lid van een vinger lang, vooren breed, en meest in tweën gekloven, agter smal, aan de kanten getant, boven hoog-groen, en glad, beneden bleekgroen,

Fig. 1. Eclipta erecta. Linn.
2. Sida acuta. Willd.

virentia, obliquis cóstis pertexta, saporis pinguis, maxime adcedentis ad illum Malvæ silvestris vel agrestis. In teneris *fruticulis* majora sunt & rotundiora, sesqui nempe pollicem longa, unum lata, luxuriose virentia, in adultioribus angustiora sunt, ac non ita distincte superius bifida, pollicem longa, ac semi lata. Ipsorum ramuli ac surculi tam lenti sunt, ut vix abrumpi possint.

Flos hic & illic simplici petiolo insidet, calici incumbens, ex quinque stellatis & viridibus petalis constructo. Flos ipse magnitudinem obtinet Hollandici oboli seu stuferi, perfecte rotundus, ex quinque constans petalis, quæ sibi ad oras incumbunt, & unicum repræsentant modo petalum, coloris vitellini, & ample apertus. In ejus centro pistillum locatur, decem longiora, ac plura breviora gerens staminula antheris flavis.

Post floris lapsum sese contrahit calix pentapetalus, ac conum format acutum, inque eo caseolus quasi elevatus & acuminatus locatur, qui maturus in decem dehiscit segmenta, caseiformia, & nigricantia, inque summo acuminata, quæ cuncta decidunt, relinquentia semi pellucidum calicem denuo ample apertum.

Radix longissima est, ac perpendicularis, raras emittens ramificationes, tam firmiter terræ inhærens, ut fortis vir eam vix eradicare seu extrahere valeat, nisi laxo inhæreat solo. Dulci constat visco uti in cunctis Malvis, sed raro. Optimus vero ejus character, ad Malvas hanc nempe plantam pertinere, est, quod regularem servet horam, quum ejus flores sese aperiunt, quæ quibusvis Malvæ speciebus peculiaris est, hujus autem flores non aperiuntur ante horam nonam matutinam, quo in statu manent usque ad primam meridianam. Aliis horis nil nisi capitula adparent, quivis etiam flos semel modo sese conspiciendus præbet seu aperitur, si post pluviosam noctem mane Sol suos emittat radios, per horulam aliquando citius aperiuntur, ac ventoso die citius sese etiam claudunt. Abrupti ramuli in cubiculo depositi, mane hanc observant nihilominus horam, circa nonam enim sese aperiunt flores, ac brevi post meridiem sese iterum claudunt.

Hujus silvestris porro obcurrit species, in agris sub fruticulis crescens, a priore non diversa, nisi quod altior crescat, ad quatuor nempe & quinque pedum altitudinem, ejusque folia angusta sunt, vix minimum digitum longa, oblongæ formæ, superne obscure virentia, inferne grisea. Flores fructusque sunt uti in priore, easdemque etiam observant horas.

Secundo *Silagurium longifolium*, elegans fruticulus est, multos emittens rectos & lentissimos ramos, ad quatuor pedum altitudinem, sed quinque sexve pedes alta est hæc planta, si aliis adcumbat fruticulis, cortice obducta glabro, cinereo, & superius viridi.

Folia ejus solitaria locantur, & alternata, duplicis formæ, juniorum enim fruticulorum teneris Urticæ foliis fere similia sunt, inferius lata, superius acuminata, ad oras quoque profunde dentata, superne pilosa. In adultis oblonga sunt & angustata, binos ac tres transversales digitos longa, vix unum lata, superius obtusa, eleganter virentia, glabra, & ad tactum mollia, costis maxime obliquis pertexta, tenuiora & molliora illis præcedentis, saporis dulcis & viscosi, lactis odorem præbentia.

Ex quavis fere foliolorum ala capitulum excrescit coniforme, ex quinque viridibus constans petalis, brevi pedunculo insidens, ex quo flosculus excrescit uti in priore, sed paulo minor, coloris pallide lutei, ex quinque constans petalis, superius parum bifidis, unaque dimidia pars angustior est altera, in centro simile formans pistillum ac staminula. Post florem capitulum denuo sese claudit, atque interne obtusum format conum, ex quinque vel sex oblongis seminibus compositum, quæ grisea sunt, ac quodvis in binos incurvos apices distinctum est. Matura dehiscunt ac simul decidunt. Hic flos vulgo hora septima, & obscuro cœlo octava sese aperit matutina, ac decima sese claudit, sed ita ut pistillum cum staminulis emineat, in senioribus vero stipitibus usque ad meridiem aperti sunt, unde & maxima diei parte clausi sunt. Radix longissima est, perpendicularis, ac difficilis exstirpatu, succosa quoque seu viscosa.

Tertio. *Saligurium album* sese per terram magis extendit lignosis surculis, ac folia haud digiti articulo longiora sunt, inferius lata ac superius acuta, dentata quoque

groen, met schuinse ribben, van smaak smeerig, duidelyk na de wilde of velt Maluwe trekkende. Aan de jonge struiken zyn ze grooter, en ronder, te weten anderhalve duim lang, en een breed, weeldrig groen, maar aan de oude zyn zy smalder, en vooren zoo duidelyk niet gekloven, een duim lang, en een halve breed. Hare ryskens zyn zoo taai, dat men ze qualyk afbreken kan.

De bloeme komt hier en daar op een enkele steel voort, rustende op een bordje van vyf gesternde groene blaadjes. De bloem zelfs is in de grootte van een Hollandse stuiver, regt rond, dog van vyf blaadjes gemaakt, die wat over malkander staan, en een blad vertoonen, dooijer geel, en wyd geöpent. In de midden staat een pilaartje, dragende tien langere, en veele kortere draadjes met geele noppen.

Na 't afvallen der bloemen sluiten haar de vyfbladige voetjes, en formeeren een spits kegeltje, en in 't zelve een kaaskèn, dog wat verheven, en mede toegespitst, 't welk ryp geworden valt in tien stukken van malkander als stukskens van een kaas, zwartagtig, aan 't opperste met een spitse, die al te zamen uitvallen, en laten het half doorschynend bordje weder wyd open staan.

De wortel is zeer lang, en regt nedergaande, met weinige zydetakken, zoo vast in de aarde houdende, dat ze een sterk man qualyk kan uittrekken, of zy moet op een losse grond staan. Zy heeft mede een zoete slym gelyk alle Malvaas, dog weinig. Het beste kenteeken nu, dat dit kruid onder de Malvaas behoort, is het precise uur, dat het houd in 't openen van zyne bloemen, het welk ieder zoorte van Maluwe byzonder heeft. Deeze ziet men niet geopent voor negen uuren des voormiddaags, van daar af blyft ze geopent tot een uure namiddags. Op andere uuren ziet men niets dan geele knoppen, ook vertoont haar ieder bloem maar eens, als 'er na een regenagtige nagt des 's morgens een klare zonneschyn komt, zoo gaan ze wel een uurtje vroeger open, en by winderig weer sluiten ze haar te vroeger. De afgebroken takskens in een kamer gestelt, 's morgens agtervolgen niet te min deze uure; want omtrent negen uuren openen zig de bloemen, en kort na de middag sluiten ze zig weer.

Men vint 'er nog een wilde zoorte van, in 't veld onder lage ruigte wassende, van de voorgaande niets verschillende, dan datze hooger wast, tot vier en vyf voeten hoog, en de bladeren zyn smal, schaars een pink breed, langagtig, boven donker-groen, beneden grys; bloemen en vrugten als aan 't eerste, en houden ook dezelve uuren.

II. Langbladige Silaguri, *wert een cierlyk heesterken, met veele regte en zeer taaije takken opschietende, tot vier voeten hoog, maar tot vyf of ses voeten, als het tegens andere ruigten aanleund, met een evene grauwe en bovengroenagtige schorze bekleed.*

De bladeren staan enkeld, en met beurten boven malkander van tweederlei gedaante, want aan de jonge struiken zynze de jonge Netelbladeren schier gelyk, agter breed en vooren spits, aan de kanten ook diep getant, en aan de bovenzyde hairig. Aan de volwassen zyn ze langwerpig en smal, twee en drie dwarsvingeren lang, schaars een breed, vooren stomp, schoon gras-groen, glad en zagt in 't aantasten, met zeer schuinze ribben, dunder en weeker dan de voorgaande, van een zoete en smeerige smaak, na melk ruikende.

Schier uit ieder schoot van de blaatjens komt een kegelformig knopje, van vyf groene blaadjes gemaakt, op een kort steeltje staande, waar uit wert een bloempje als aan 't voorige, of een hairtje kleinder, ligter-geel, en van vyf blaadjes gemaakt, die vooren wat gekloven zyn, en de eene helft is smaller dan d'andere, in de midden met een diergelyk pilaartje en draadjes. Na de bloeme sluit zig de knop weer, en formeert van binnen een stompe kegel, van vyf of ses langagtige zaden gemaakt, die graauw zyn, en ieder zig in twee kromme spitsjes verdeelt. De rype vallen van malkanderen, en t'zamen af. Deze bloemen gaan ordinaris ten zeven, maar by donker weer ten agt uuren voormiddags open, en sluiten haar weer ten tien uuren, dog zoodanig, dat het pilaartje met zyn draden buiten blyven, en aan de oude stokken blyven zy tot aan de middag geopent. Want mense de meesten tyd van den dag gesloten ziet. De wortel is zeer lang, regt neergaande en weinig verdeelt, moejelyk om uit te trekken, en mede sappig of smeerig.

III. Witte Saliguri, *breid zig meer op de aarde uit, met zyn houtagtige ryskens, de bladeren zyn niet boven een lid van een vinger lang, agter breed, en vooren spits,* mede

quoque instar foliorum Urticæ, obscure virentia, ejusdemque saporis.

Flores ejus eandem obtinent formam & magnitudinem, coloris albicantis, intermixto urpureo pallido colore, raro in frutice conspiciuntur, & ante meridiem modo aperti sunt. Semen ejus est uti in prima specie, sed cafeoli planiores sunt. Radix prorepit magis divisa.

Nomen. Latine *Silagurium*; juxta Malaiense, Javanicum, & Baleyense *Silaguri* & *Silagobi*, prius *Bathyrrizam* id vocavi, h. e. *radicem profundam*. Prima species a quibusdam *Thee Ambon*, h. e. *Thee Amboinensium* vocatur, quum folia præsertim agrestis speciei maxime conveniant cum foliis Sinensis herbæ *Theæ* dictæ. Ex Sinensium enim relatu ipsorumque libris conperi, Theæ plantam maxime convenire forma sua cum secunda specie, neutiquam vero dico unas easdemque esse plantas. Secunda species peculiariter vocatur *Daun Sasappo* seu *Scoparia*, Amboinice, in Hitœa *Tallahoho*, h. e. difficilis eradicatu, item *Tubi poccol*, h. e. capitulum flavum, quum plurimo tempore flores clausi sunt, æque ac capitula essent flava, Ternatice *Tigo*.

Locus. Prima species in planis crescit locis, in plateis nempe & areis, ubi solum est durum argillosumque, aliquando etiam circa ædes. Altera species solum amat arenosum, quale est in levibus Sagus silvis, atque etiam circa domus, ubi adeo multiplicatur per deciduum semen, ut difficile sit exstirpatu, quin tota cum radicibus eradicanda sit planta, quod in adultis stipitibus vix effici potest. Tertia species raro obcurrit in desertis silvestribus hortis.

Usus. Cunctæ hæ herbæ emollientem & maturantem habent virtutem. Radix cum Zingibere minore masticata, Emplastri modo adplicatur tumoribus scirrosis, sed sine Zingibere Erysipelae manuum, incolis *Hismæ* dictæ, h. e. incantamento. Folia cum vel sine Curcuma inter manus fricata Anthracibus inponuntur, ut emolliantur & maturentur, sed tarde illa operantur, & aperiuntur hæ, nisi efficacius addatur remedium, sique in initio applicentur, has totas dissipant resolutione.

Radix cum Zingibere masticata, ejusque deglutitus succus abdominis tormina curat, eadem quoque recentibus inponitur vulneribus, præsertim quæ a sclopetorum globis caussata sunt, emollit enim, ardorem extrahit, & curat. Primæ seu rubræ speciei succus oculis instillatus, quum inflammati sunt, eos refrigerat, & humidos reddit.

Contusa radix ore etiam retinetur contra Odontalgiam. Secundæ speciei longa ac flexilia vimina conligantur, quæ quotidianis inserviunt scopis. Recens radix quam viscosissima ore masticatur, ejusque deglutitus succus prodest iis, quibus in faucibus hæret piscis pinna vel spina.

Si quis sit in campo, nec audiat campanam, ex harum plantarum floribus horæ determinari possunt, quamdiu enim primæ speciei flores sint aperti, quis certo concludere potest nondum esse post meridiem, ac secundæ speciei flos clausus indicat post decimam esse horam, saltem sic in Amboina hoc observavi, nec certior factus sum, an tali modo etiam in aliis id observetur regionibus.

Kurundoti *H. Malab. part.* 10. *fig.* 18. quodammodo convenit cum prima Silaguri supra descripta specie, ipsius vero descriptio sobria est & manca, non enim indicatur fruticem esse lignosum, cortice obductum viscoso & fatuo, nec præcisa etiam indicatur floris hora, qua nempe sese aperit & claudit. Ibi adhibetur contra ardorem pectoris & abdominis, si forma decocti propinetur, pluræque aliæ ibi obcurrunt res.

Optimum vero remedium est, si cortex ejus cum *Carega pullu*, butyro, & lacte feminarum contritus inliniatur temporibus & vulneratis nervis, unde curatur spasmus ex gravibus ortus vulneribus.

Cum secunda seu angustifolia specie convenit *Tsjeru parva Hort. Malab. part.* 10. *fig.* 53. descripta, ejusque vires ibi memorantur, folia nempe ejus cum Calappi lympha in pulticulam vel haustulum præparata, inlinita vel propinata curare renum dolores. Radix ejus cum aqua contrita & inlinita Erysipelam curat. Commentator eam comparat cum herbula Curassavica *Cabritta* dicta, & descripta a *Breynio Prodr.* 2do sub nomine *Gratiolæ affinis Americana.*

Tabula

mede getant als Netelblaadjes, doods-groen, en van de zelfste smaak.

De bloemen zyn van de voorige gedaante en grootte, witagtig met ligt-peers gemengt, werden weinig aan den stok gezien, en ook maar des voor de middags geopent. Het zaad is als aan de eerste zoorte, dog zyne kaakskens zyn platter, de wortel is kruipende, en meer verdeelt.

Naam. *In 't Latyn* Silagurium; *na 't Maleits, Javaans, en Baleits* Silaguri *en* Silagohi, *eerstmaal heb ik ze* Bathyriza *genaamt, dat is* diep-wortel. *De eerste zoorte wert ook van zommige* Thee Ambon, *dat is* Ambonse Thee *genaamt, om dat de bladeren inzonderheid van de veltzoorten, groote gelykenisse hebben met dat Chineese kruid* Thee. *Zeker uit het verhaal der Chineesen, en uit hunne boeken heb ik bemerkt, dat de Theeplante meest van gedaante zy, als de tweede zoorte van dit kruid, dog ik zegge geenzints, dat het eenderlei kruiden zyn. De tweede zoorte wert in 't byzonder* Daun Sasappo, *of* Scoparia, *dat is Besemkruid genaamt. In Amboin op Hitoe* Tallahoho, *dat is sterk om uit te trekken, item* Tubi poccol, *dat is geel knop, om dat men den meesten tyd de bloeme daar aan gesloten ziet als geele knoppen. In Ternaten heet het* Tigo.

Plaats. *De eerste zoorte wast op vlakke plaatsen, op straten en op pleinen, daar een harde kleigrond is, en zomtyts ook in de erven by de huizen. De tweede zoorte wil een zandige grond hebben, gelyk in ligte Sagebossen en ook ontrent de huizen, daar 't zoo vermenigvuldigt, door 't uit gevalle zaad, dat het moeilyk uit te roejen is, of men moet het met wortelen en al uittrekken, 't welk aan de volwassene struiken kwalik te doen is. De derde zoorte wert zelden gevonden in verlatene veldtuinen.*

Gebruik. *Alle deze kruiden hebben een vermurwende en rypmakende kragt. De wortel met kleine Gember gekauwt, en pleisters-gewyze gebonden op harde geswellen, maar zonder Gember, werd ze gebonden op de roozen aan de handen, by de Inlanders* Hismoe, *dat is toversche belesing genoemt, de bladeren met of zonder Curcuma tussen de handen gevreeven, werden gelegt op bloedvinnen om die te vermurwen en te rypen, maar ze doen ze langzaam opbreken, of men moet wat sterker middel daar by doen, en als dezelve eerst uitkomen, zoo doen zy die geheel verdwynen.*

De wortel met Gember gekaauwt, en den zap ingezwolgen, geneest het krimpzel des buiks, 't zelve wert ook op versche wonden gebonden, onder andere, die door kogels gemaakt zyn, want het verzagt, trekt den brand uit, en geneest. Het sap van de eerste of ronde zoorte in de oogen gedaan, als de zelve te zeer verdroogt zyn, verkoelen de zelve, en brengen vogtigheid daar in.

De gekneusde wortel wert ook in de mond gehouden tegens het tandpyn. De tweede zoorte wegens haare lange buigzame ryskens te zamen gebonden, dient tot dagelykze beesemen. De versche wortel, die op 't slymerigst is, in de mond gekaauwt, en daar van den sap ingezwolgen, helpt die geenen, den welken een vischgraad in de keel is blyven steeken.

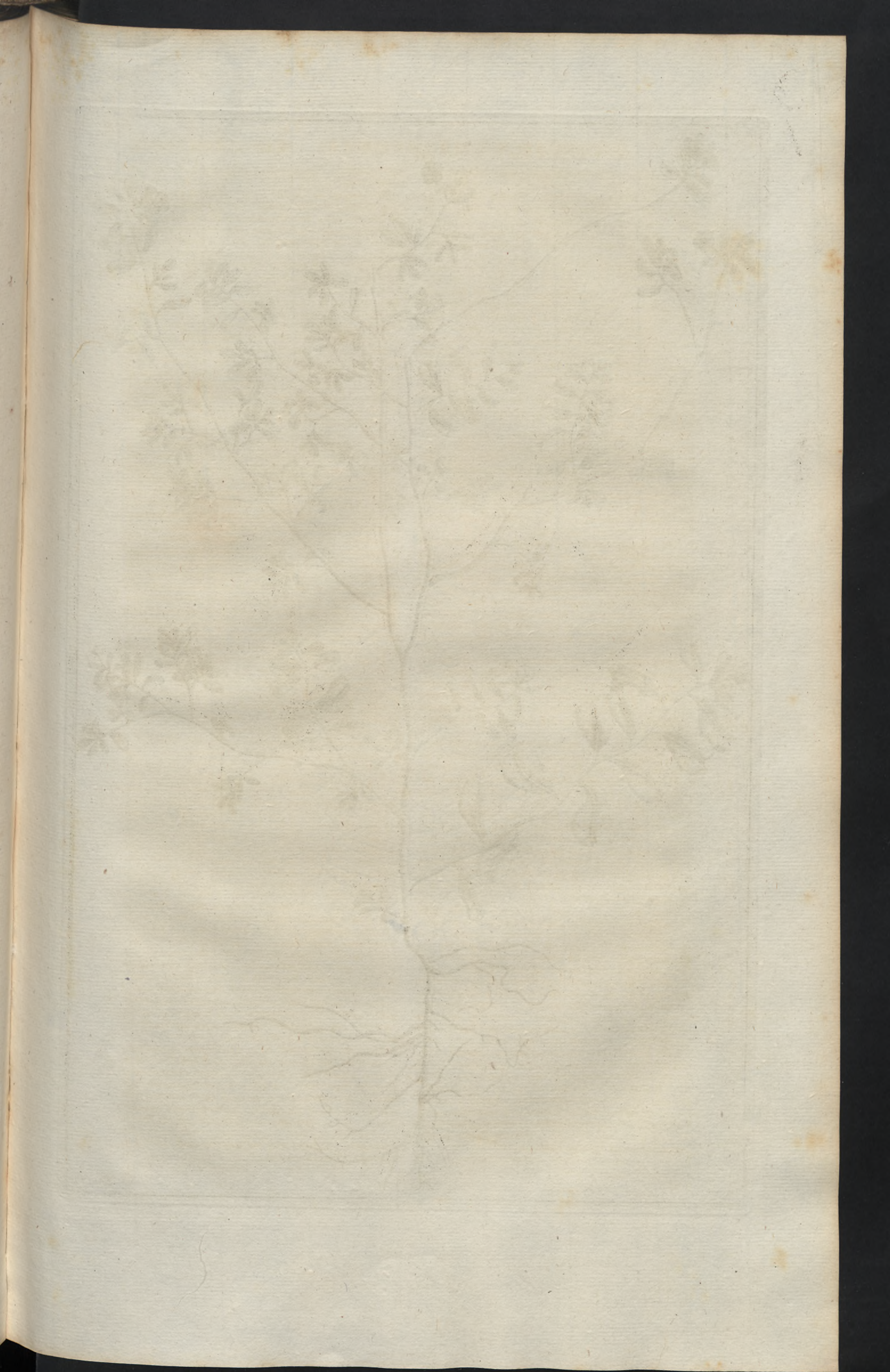
Als men in 't veld is, en geene klokken hoort, kan men zig na deze bloemen rigten, want zoo lange de bloeme van de eerste zoorte openstaan, is men verzeekert, dat het nog niet over de middag is, en de bloeme van de tweede zoorte gesloten, bewyst, dat het later is dan tien uuren. Immers zoo heb ik 't in Amboina gevonden, en nog geen nader berigt, of 't op andere plaatzen ook zoo is.

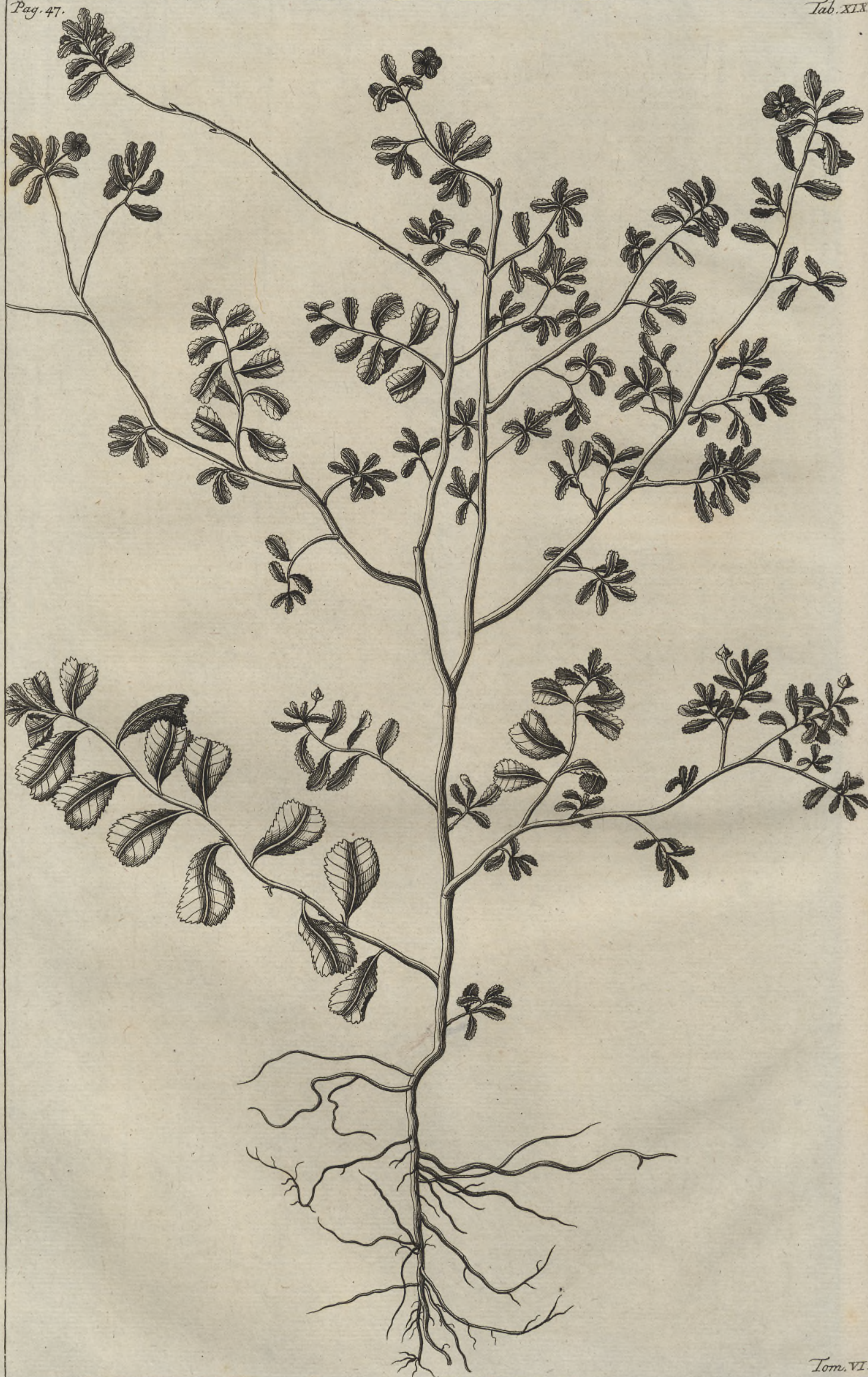
Kurundoti in hort. Malab. part. 10. fig. 18. *beschreeven, heeft eenige gelykenisse met de eerste zoorte, van het bovenstaande Silaguri, dog de beschryving van het zelfde is wat zober, zynde uitgelaten, dat het een houtagtig struikje is, smeerig en smets van schorsse, en de preciese uur van het opgaan en sluiten der bloemen. Het wert aldaar gebruikt tegens den brand van de borst en buik, als men een drank daar van maakt, en nog andere dingen meer.*

Dog het beste is, dat de schorsse daar van met Carega pullu, *booter en zog gevreeven en gesmeerd werd op den slaap, en voor gekwetste zenuwen, welke den kramp geneezen, die van zware wonden komt.*

Met de tweede of smalbladige komt overeen Tsjeru parva *in* Hort. Malab. part. 10. fig. 53. *beschreeven, zyne kragten aldaar zyn, dat zyne bladeren gewreeven met Calappus-melk, en tot een papje of drankje gemaakt, gedronken of overgesmeerd, geneezen het niere-pyn. De wortel met water gewreeven, en overgesmeerd, geneest de roose. Den Annotator vergelykt het met het kruidje van Curacau,* Cabritten-kruid *genoemt, by Doctor* Breyne *beschreeven, in* Prodomo secundo, *onder de naam van* Gratiolæ affinis Americana.

De

Sida retusa. Willd.

Tabula Decima Nona

Silagurium exhibet *vulgare*, seu *primam* ejus *speciem*.

OBSERVATIO.

Helianthemi seu cisti humilis hæc prima *Silaguri* videtur esse species, ac forte est Cistus humilis Chamædryos crispatis foliis Prom. Bonæ spei *Plukn. Mantiss. pag.* 50.

Secunda *Silaguri* species longifolia *Tab.* 18. *fig.* 2. exhibita, vera Capraria est *H. Amstel. tom.* 1. *pag.* 79. quæ in *H. Cliff. pag.* 310. vocatur *Capraria* foliis alternis, corollis quinquefidis, ubi vide reliqua, nec non *Breynii Prodr.* 2. *nov. edit. in notis pag.* 69. ut & *H. Malab. Tom.* 10 *fig.* 53. *pag.* 105.

De Negentiende Plaat

Vertoont de *gemeene Silaguri*, ofte de *eerste zoorte* daar van.

AANMERKING.

De eerste zoort van *Silaguri* schynt te zyn een zoort van de *Helianthemum* ofte lage *Cistus*, en is mogelyk de lage Cistus met gekreukelde bladeren, van de Chamedrys uit de Kaap de Goede Hoop, van *Plukn. Mantiss. pag.* 50.

De tweede zoort van *Silagurie*, ofte met het lange blad, op de 18. *Plaat fig.* 2. verbeeld, is de regte Capraria, van de *Hort. Amstel. eerste deel, pag.* 79. welke in de *H. Cliff. pag.* 310. genaamt wert Capraria, met verwisselde bladeren, en de bloem-bladeren in vyfverdeelt, alwaar het overige ziet, als mede *Breyn. Prodr.* 2. van de nieuwe druk *in de note pag.* 69. en de *H. Malab. Tom.* 10. *fig.* 53. *pag.* 105.

CAPUT TRIGESIMUM TERTIUM.

Urtica decumana. Daun gattal besaer.

Monstrosa Urticæ majoris species obcurrit in India, tam sordida gerens folia, quam in ulla observantur planta, simplicem vero erigit caulem, tres quatuorve pedes altum, inferius rotundum, lignosum, ac digitum crassum, superius angulosum, in binos tresve laterales ramos distinctum, ubique ad tactum rugosum.

Folia solitaria locantur, quæ forma conveniunt cum illis Urticæ vulgaris, sed multo majora sunt, spithamam vel pedem longa, immo sæpe longiora, quinque sexve pollices lata, bicoloria juxta binas diversas species. Alba species maxima gerit folia, ad oras profunde dentata, ad tactum penitus rugosa, & urentia, innumerabilibus punctulis hirta, cuivis horum firmus insidet pilus instar aculei apis.

In vertice vagum gerit corymbum, in raros ramulos distinctum, quibus quoque vagi insident flosculi, ex simplicibus modo apicibus constantes, coloris sordide albicantis cum flavo intermedio, quique plerumque sine semine decidunt, excepto quod inferiora fusca capitula semen producant flavum & arenosum.

Rubra species paulo angustiora gerit folia, sed ejusdem longitudinis, ac rugosiora prioribus, sunt enim non modo superne, sed etiam inferne punctulis notata, majores verrucas referentibus, ac cuivis firmus quoque insidet pilus, qui vehementius urit prioribus. Foliorum venæ subtus fuscæ sunt, uti & caules ac capitula, quæ semen continent, ubique rugosa & pungens est hæc planta.

Ambo hæc folia vola manus tacta, in initio non tam facile urunt quam nostræ Europeæ Urticæ, si vero aculei alicujus cutim seu Epidermidem perforant, non modo urunt, sed simul vesiculas excitant cum pruritu quodam, quales isti contrahunt, qui a cimicibus morsi sunt.

Radix ejus longa est, repens, in multas tenues ramificationes distincta, quibus multæ adhærent fibrillæ.

Nomen. Latine *Urtica decumana*; Malaice *Daun gattal besaar*, h. e. *Folium pruritus magnum*; Ternatice *Soforu*; Amboinice *Sala*, nescio quomodo hoc nomen ab Hungaris acceperint, Hungari enim quasvis Urticas quoque vocant *Tsalan*; Javanis *Camadu*.

Locus. Ad oras silvarum crescit, & sponte sub sepibus, atque ob ejus usum in hortis quoque plantatur.

Usus. Sordida hæc folia apud Indos in quotidiano sunt usu, quibus idem faciunt, quod nos scarificationibus & Cucurbitis, quam primum enim sese segnes sentiunt ac torpentes ex sanguine crasso, quo artus rigent ac inmobiles sunt, unde pruritum sentiunt vel delassati videntur, tum æque viri ac feminæ corpus fricant hisce foliis, suprema nempe ipsorum parte, ac satis ruditer, si enim meticulose hoc peragitur, hæc herba sese quasi defendit, ac majores excitat dolores, hinc intrepide hæc folia tractanda sunt, solummodo cavendo, ne suprema manuum pars tangatur, ac fine metu corpus perfricetur hisce, non vero sunt contorquenda vel leniter tractanda.

Hinc

DRIE EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

De grootste Brantnetel.

Een monstreus geslagt van groote Netelen heeft men in Indien, met zoo leelyke bladeren, als men ooit aan een gewas hebben mag, zy schiet met een enkelen steel op, drie of vier voeten hoog, beneden rond, houtagtig, een vinger dik, boven hoekig, in twee of drie zydetakken verdeelt, over al ruig in 't aantasten.

De bladeren staan enkelt, van gedaante wel onze Netelbladeren gelyk, dog veel grooter, een span of een voet lang en meer, vyf en ses duimen breed, van tweederlei couleur na de twee zoorten, de witte zoorte heeft wel de grootste bladeren, aan de kanten diep getant, in 't aantasten gants ruig, en stekelig, met ontelbaare pukkeltjes bezet, en op ieder staat een styf haairtje als een angel van Bye.

Op zyn top staat een ydele tros in weinig takjes verdeelt, daar aan ook weinige bloempjes staan, schier van enkele styve spitzen gemaakt, vuil-wit met geel gemengt, die meest zonder zaad afvallen, behalven de onderste bruine knopjes, brengen een geel zandig zaad voort.

De roode zoorte heeft wat smaldere bladeren, dog even lang, en nog ruiger dan de voorige, want het is niet alleen van boven maar van onderen, ook met pukkeltjes als groote wratten bezet, en op ieder staat een styf hairtje, dat heviger brand dan de voorige. De aderen zyn van onderen bruin, gelyk ook de stelen en knoppen, daar het zaad insteekt, tot het uiterste tipje toe, ruig en stekelig.

Beide deze bladeren aangeraakt met het binnenste van de hand, branden in 't eerste zoo ligtelyk niet als onze Europise Netels, maar als de stekeltjes iemand in d'andere huid komen, zoo branden zy niet alleen, maar werpen ook bobbelen op, met eenig jeuken, gelyk die geene krygen, die van Wantluizen gebeten worden.

De wortel is lang, kruipende, in veele dunne takken verdeelt, en daar aan weeke vezels.

Naam. *In 't Latyn* Urtica decumana; *in 't Maleits* Daun gattal besaar, *dat is* Folium pruritus magnum; *in 't Ternataans* Soforu; *op 't Amboins* Sala. *Ik weet niet, waar zy by de Hungaren zyn geweest, om dien naam malkander te leenen, want de Hungaren noemen alle netelen ook* Tsalan; *in 't Javaans* Camadu.

Plaats. *Het wast aan de kanten van de bossen in 't wild onder de heggens, en wegens zyn gebruyk wert het ook in de tuinen geplant.*

Gebruik. *Deze onaanzienlyke bladeren zyn by de Indianen in een dagelyks gebruik, dewelke daar mede verrigten 't geene wy met scarificeren of koppen doen, want zoo dra zy haar onlustig gevoelen, met een zwaar bloed beladen, waar door de leden lam en styf werden, en groot jeuken gevoelen, of anderzints vermoeit zyn, zoo laten zoo wel vrouwen als mannen haar over 't lyf stryken met deze bladeren, te weten met de bovenste zyde, en dat vry wat hardagtig. Want zoo men bang is, en verzaagt een anderen over 't lyf strykt, zoo verwekt dit onkruid grooter pyn, derhalven moet men de bladeren stout aanvatten, alleenlyk wagtende, dat ze op de bovendeelen van de handen niet en komen, en zonder schromen over 't lyf stryken, maar geenzints vryven of drayen.*

Hier

Hinc pars fricta mox rubet, istæque vesiculæ magna copia intumescunt, sed non ita in pedibus & ubi cutis dura est. Vesiculæ hæ tamen vix dolorem excitant vel ardorem, sed pruritum potius, qualem quis percipit, si aliquid rugosum cutim tangat. Sic hæ quoque vesiculæ intra semi horæ spatium disparent, si post frictionem manus humidæ obliniantur guttulo olei, ac vola manus pars fricetur, sique quædam remanet scabrities, nil refert, sed magnum adfert solatium.

Post hanc enim frictionem homo talis agilior est, atque hac scarificatione incolæ corpus suum præservant a multis malis, unde vapores maligni exhalant, qui corpus adgravant.

Mulierculæ huic operi adeo adsuetæ sunt, ut sibi inponant ac putent, ægre valere, si non una alterave vice in septimana corpus fricetur. Nunquam etiam credidissem Europæorum corpora mollia has rudes frictiones tolerare potuisse, sed postea ipse hoc expertus comperi, multo facilius hoc opus peragi, quam in initio quis putaret, putoque optimam esse sanitatis præservationem. Sic etiam Europæos novi robustioris conditionis, qui hanc frictionem in cute sine noxa poterant tolerare, nullis etiam insequentibus tuberculis. Hunc in finem folia in fasciculos conligata in foro venduntur, ac plantæ in hortorum angulis coluntur, præsertim alba species, quæ mollior est, nec tam ingentem excitat ardorem quam rubra.

Hi foliorum fasciculi in frigidiusculis locis, vel Musæ folio involuti per aliquot dies conservari possunt, ac trans mare vehi. Post esum calidorum fructuum, vel qui sanguinem faciunt biliosum, quales sunt Mangæ, Duriones, & Ananassæ, frictio hæc saluberrima est, sic compertum est in isto loco, ubi humores maxime depravati stagnant, plurima oriri tubercula, atque in corpore penitus sano fere nulla.

Urtica vulgaris in India quoque crescit, forma cum media nostra specie conveniens, & Malaice vocatur *Daun gattal babi*, h. e. Urtica porcina, quum porci hanc sine noxa edunt, licet quidam incolæ ac præsertim Ternatenses hanc etiam sine incommodo inter olera adhibent uti & in Medicina, fere ad similes morbos, ad quos nos in Europa.

Vocatur *Daun gattal*, atque Javæ & Baleyæ quoque obcurrit, sed mulierculæ Javanæ hanc penitus aversantur, ut & frictionem memoratam, atque eo magis, quum sibi persuadent, ingentem serpentem venenum suum in hæc ejecisse folia, unde usque in hodiernum diem herba hæc noxia, & ista species serpentum innoxia censetur, sic hæc quoque herba eo magis vitatur, quum ipsis parvifolia rubra species maxime sit nota, quæ multo vehementius urit alba specie.

Hier door word de gestreke plaats straks rood, de voornoemde bobbelen varen met meenigten op, dog aan de beenen, en daar hart vel is de minste. Het vel wert wel ontstelt, egter is geen zonderlyke pyn of brand daar by, en veel meer jeuken, gelyk iemand gevoelt, als men met wat ruigs gestreeken wert. Zoo vergaan deeze bobbelen ook in een half uur wederom, als men na 't stryken de handen bevogtigt met een dropje Olie, en met de vlakte daar over strykt, zoo dan al eenige schrammetjes over blyven, dat mag geen kwaad, maar dient tot grooter verligtinge.

Want na dat stryken zoo gevoelt zig de mensch merkelyk verligt, en door deze scarificatie preserveeren de Inlanders hunne ligbaamen voor veele toevallige krankheden, en verlossen haar van kwade dampen, die het lyf beswaaren.

De vrouwen zyn 'er zoo aan gewent, dat ze haar inbeelden niet wel te zyn, als zy in de week niet een of twee reizen bestreeken werden. Ik zoude het nooit gelooft hebben, dat de Europianen op hunne weeke huiden deze ruige handelingen zouden konnen verdragen, maar naderhand zelfs probeerende, heb ik bevonden, dat het veel gemakkelyker toegaat, als men zig ten eerste inbeelt, en houden 't nu voor een goede preservatief van de gezontheid. Zoo heb ik ook Europianen gekent van een robuste complexie, die dit stryken op hun vel zonder gevoelen kosten verdragen, ook dat daar van gants geene bobbelen opkwamen, tot dezen einde, werden de bladeren met bosjes op de Markt verkogt, en de planten in een hoek van de tuinen onderhouden, inzonderheid de witte zoorte, die zagter van brand is dan de roode.

De bosjes van bladeren kan men ook aan koele plaatzen of in een Pissang-blad gewonden, eenige dagen goed behouden, en met zig over Zee voeren. Na 't sterk eten van heete vrugten, of die een geil bloed maken als Mangas, Dorioens, en Ananasses, is deze strykade zeer gezond. Zoo bevind men ook dat op die plaats, daar de meeste kwade humeuren zitten, de meeste bobbelen opvaren, en op een gants gezond ligbaam schier geene.

De gemene Brandnetel wast ook in Indien, van fatzoen onze middelbaare zoorte gelyk, en hiet in 't Maleits Daun gattal babi; *dat is Verkensnetel, dewyl het de Verkens zonder gevoelen eten, hoewel zommige Inlanders, inzonderheid de Ternatanen, ook dezelve onder Moeskruid gebruiken, als mede in de Medicynen, schier tot diergelyke gebreken, als wy nu in Europa doen.*

Het eerstgenoemde Daun gattal, *hoewel het op Java en Baly ook valt, zoo zyn egter de Javaanse vrouwen gantsch afkerig daar van, om de voornoemde strykade te gebruiken, en dat te meer, dewyl ze malkanderen wys maken, dat een groote Slang uit kwaadheid, haar vergift op deze bladeren zoude uitgespogen hebben, waar door tot den huidigen dag toe het Kruid schadelyk, en die zoorte van slangen onschadelyk gebleeven is, zoo wert ook dit kruid zoo veel meer geschouwt, om dat by hunlieden de kleinbladige roode zoorte meer bekent is, dewelke veel heviger brand dan de witte.*

Tabula Vigesima

Ad Figuram primam *Urticam* exhibet *Decumanam.*

Figura secunda *Urticam* denotat *mortuam*, quæ Ricinocarpos Indica glabra, Mercurialis folio a me vocatur in *Thes. Zeyl. pag.* 205. ubi plures hujus obcurrunt species, & reliqua synonyma, atque cum Peecupameni *H. Malab. part.* 10. *Tab* 82. jungitur. Huc & spectat Urtica racemosa, angustifolia, fructu tricocco. *Sloan. Hist. tom.* 1. *Tab.* 82. *fig.* 1.

De Twintigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de *grootste Brandnetel.*

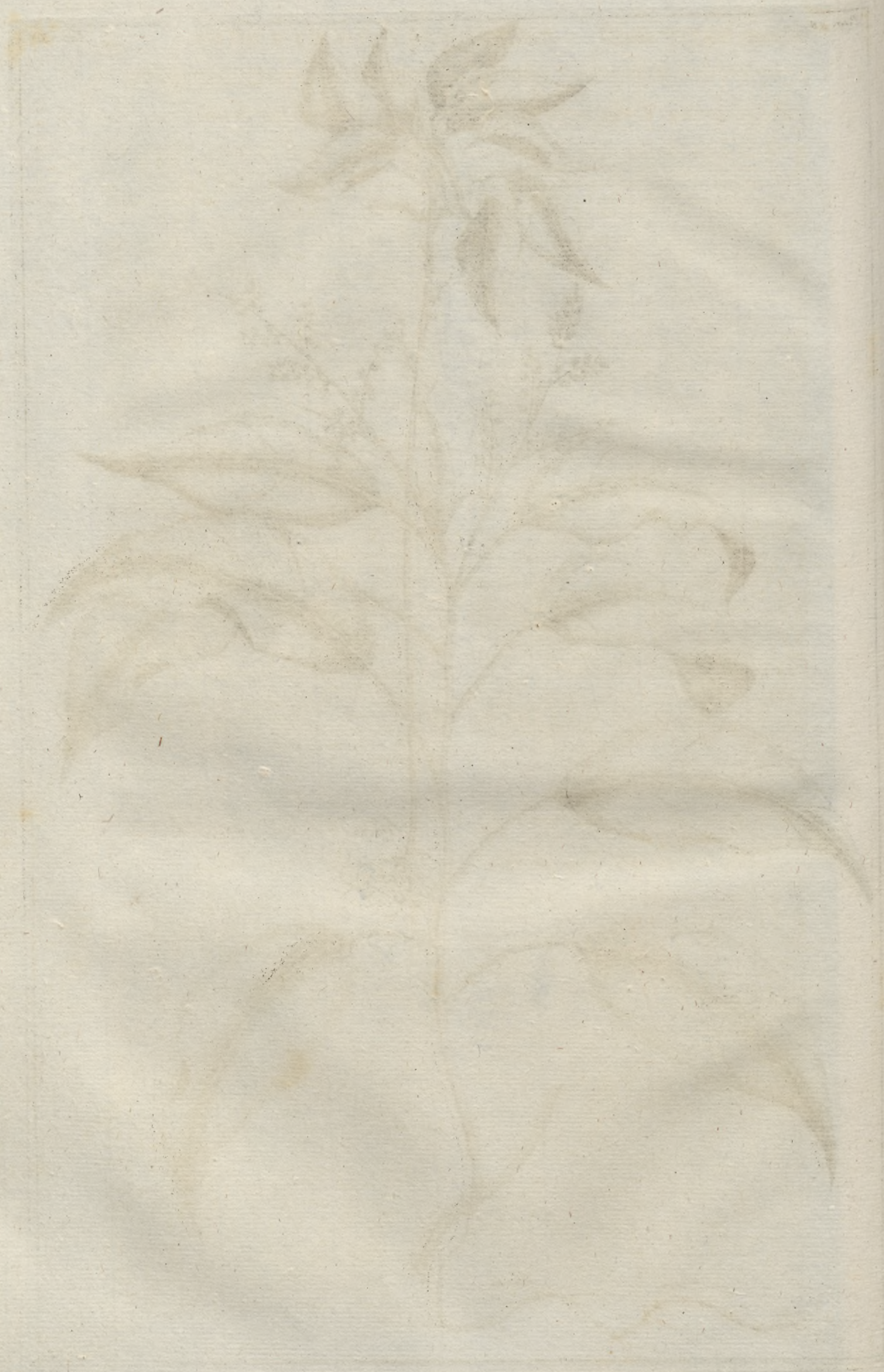
De tweede Figuur wyst aan de *dorre Netel*, welke van my in de *Thes. pag.* 205. genaamt wert Indische gladde Ricinokarpos, met het blad van de Mercurialis, alwaar meer zoorten hier van gevonden werden, en de verdere benamingen, welke ook met de Peecupameni, van de *H. Malab.* 10. *deel Tab.* 82. overeenkomt. Hier toe behoort mede de trosdragende smalbladige Netel met een driezadige vrugt, van *Sloan. Hist.* I. *deel*, *Tab.* 82. *fig.* 1.

CAPUT VIER

Fig. 1. Boehmeria interrupta W.?

— 2. Tragia Mercurialis. L.

CAPUT TRIGESIMUM QUARTUM.

Urtica mortua. Daun gattal matti.

Urtica mortua simplicem erigit, lignosumque, ac rotundum caulem, ulnam altum, pallide virentem, ac superius parum lanuginosum. Folia ejus solitaria locantur, atque ex ipsorum inferiorum alis laterales excrescunt ramuli, ex superiorum vero alis capitula ac flores.

Folia ipsa longis insident pedunculis, illis Urticæ nostratis vulgaris similia, inferius latissima & rotunda, oræque ipsorum arcte & subtiliter serratæ sunt, in longum terminantia apicem, binos cum dimidio ac tres pollices longa, vix binos lata, superne obscure virentia, ac pilis hirta, inferne rugosa per multas costas, quarum quinque inferius concurrunt, saporis fatui, sicci, & herbacei, ipsorum petioli longitudinem fere habent ipsius folii, molles, parumque lanuginosi, ex reliquorum foliolorum alis racemi excrescunt, viridibus, & ex rotundo trigonis capitulis onusti, quæ compacta sunt, & quorum quodvis peculiari insidet caliculo, nullum vero notabilem exhibent florem, inque iis subrotundum ac pusillum latet semen.

Totius plantæ nulla pars urit, sed ad tactum mollis, nec gravem præbet odorem saporemve, uti in Europæorum mortuis Urticis.

Radix in multas, breves, & intricatas divaricationes distincta est, quæ nodosæ videntur. Vetusta folia rubent instar Cancrorum coctorum.

Nomen. Latine *Urtica molucca mortua*; Malaice *Daun gattal matti*; Ternatice *Soforu bobuto*, h. e. *Urtica alba*.

Locus. In desertis crescit hortis, nec tam copiose reperitur, quam vera seu Urtica urens. Hæc Urtica in aliis quoque crescit Malaiensibus regionibus, sed detegere non potui, ibi in usu esse, uti in Moluccis & hisce in insulis, unde & multos novi Malaienses, qui in Amboinam venientes mirati sunt vulgarem hujus herbæ usum, qui ipsis ignotus erat.

Usus. Ternatenses hanc ad olus exhibent, est enim sicca & fatui saporis; contrita ejus folia Aposthematibus & Anthracibus inponuntur, quas maturant, aperiunt, inque apertis pus extrahunt.

VIER EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

De doove Netel.

Urtica mortua *schiet met een enkele, houtagtige, en ronden steel op, een elle hoog, bleek-groen, boven wat wolagtig, de bladeren staan enkelt, en uit den schoot der onderste komen zydesteelen, uit de bovenste knopjes en bloemen.*

De bladeren zelfs staan op lange steelen, onze gemeene Netelen gelyk, agter breed en rond, en de kanten digt en fyn gezaagt, met een lange spitze, derdehalf en drie duimen lang, schaars twee breed, boven doods-groen, en met hairtjes bezet, beneden rimpelig van veele ribben, waar van agter vyf t'zamen stooten, van smaak laf, droog, en moeskruidagtig, haare steelen zyn schier zoo lang als 't blad, zagt, en een weinig wolagtig, uit den schoot der resteerende blaadjes komen trosjes voort, van groen uit den ronden drieboekige knopjes gemaakt, in een gedrongen, en ieder op een bordje staande, daar men geen kennelyk bloeizel aanziet, daar in schuilt klein roodagtig zaad.

Aan de geheele plante is niets brandens, maar zagt om te bandelen, en geen swaaren reuk, nog smaak, gelyk aan d'Europise doove netelen.

De wortel is in veele korte en gekrinkelde takken verdeelt, die knobbelagtig schynen, de oude bladeren werden root als een gekookte kreeft.

Naam. *In 't Latyn* Urtica molucca mortua; *in 't Maleits* Daun gattal matti; *in 't Ternataans* Soforu bobuto; *dat is* witte Netelen.

Plaats. *Zy wast in verlatene tuinen, en is zoo veel niet te vinden als de regte of brandende Netel. Deze Urtica wast ook wel in andere Maleitsche Landen, maar ik hebbe niet konnen vernemen, dat ze aldaar gebruikt werd, gelyk in de Molukse en deze Eilanden, weshalven ik veel Maleyers gekent hebbe, die in Amboina komende zig verwonderden, over den gemeenen gebruik van dit kruid, dat by hen onbekent was.*

Gebruik. *De Ternatanen nemen ze onder Moeskruid, want ze is droog, en gansch laf van smaak, de gewreeve bladeren werden op apostemen en bloedvinnen gelegt, die ze rypen en optrekken, maar in de geopende trekken zy den etter uit.*

CAPUT TRIGESIMUM QUINTUM.

Herba vitiliginum. Sajor panu.

Hæc herba *Lysimachiæ* similis est, caulemque erigit simplicem, maxime striatum, ac fere pentagonum, gramineum, ac quatuor vel quinque pedes altum, quique sese dividit in multos laterales ramulos, eodem modo usque ad extremum striatos.

Folia solitaria & ample distantia locantur, illis Salicis similia, sed non dentata, & æqualia, superne glabra & viridia, inferne pallida & contracta per copiosas costas maxime protuberantes, quæ juxta oras in sinus concurrunt, ac peculiarem formant limbum, quæque ad lateralium ramorum ortum locantur, quinque & sex pollices longa sunt, ac transversalem digitum lata. Reliqua minora sunt, flaccida, & facile marcescentia, saporis fatui cum subtili oris pruritu.

In ramorum summo inter foliola multi excrescunt nodi, longiusculis insidentes pedunculis, illi vero sese aperiunt in flores luteos, ex quinque viridibus petalis compositos, superne rotundos & hiantes, calici insidentes tetrapetalo & pallide virenti.

Flores ipsi facile decidunt, tumque ipsorum pedunculus longior excrescit, crassior est, & pentagonus, binos longus pollices, ultra pennam crassus, acsi acinax esset, superne retinens tetrapetalum calicem seu stellulam, qua coronatus est hic fructus, & quodammodo Caryophyllum refert, tandem hi fructus fumeum conquirunt colorem, ac dehiscunt, quum in quinque longis cellulis copiosum ruffumque conspicitur semen arenaceum quasi, seu instar illius Tabaci, quod

VYF EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Plekke-Kruid.

Dit *kruid heeft eenige gelykenisse met* Lysimachia, *schiet met een enkele, zeer gestreepte, en schier vyfhoekige steel, die grasagtig is, vier en vyf voeten hoog, in veele lange zydsteelen verdeelt, op de zelfde manier gestreept, tot het uiterste toe.*

De bladeren staan enkeld, wyd van malkander, de Willige bladeren gelyk, dog ongezaagt, en met even kanten, aan de bovenzyde glad, en gras-groen, aan de onderste bleek-groen, en rimpelig, van de veele ribben, die zeer uitsteken, en langs de kanten met boogen t'zamen sluiten, een byzonderen zoom makende, die by den oorspronk der zydetakken staan, zyn vyf en zes duimen lang, een dwersvinger breed, de anderen zyn kleinder, slap, en ligt slensende, van smaak smets, met een subtiel jeuken in de mond.

Aan 't uiterste der steelen, tussen kleine blaadjes, komen veele groene knoppen voort, op langagtige steelen, die zig openen in geele bloemen, van vier slegte blaadjes gemaakt, vooren rond en wyd geopent, staande op een bordje van vier bleek-groene blaadjes gemaakt.

De bloemen zelfs vallen ligt af, en dan wert den steel, daar ze op gestaan hebben, langer en dikker, vyfkantig, twee duimen lang, ruim een schaft dik, als of 't een houwer wilde worden, behoudende boven op het vierbladige bort of sterretje, als een kroontje, waar door deze vrugt eenigzints een Garioffel-nagel gelykt, eindelyk werden deze vrugten rookverwig, en ontsluiten zig, daar men dan in vyf lange celletjes veel ros zaad ziet, als zand, of Tabakszaad, 't welk uitvalt, en de plante vermenigvuldigt.

quod decidit, ac plantam multiplicat & propagat. Radix vilis est, perpendicularis, externe nigricans.

Nomen. Latine *Herba vitiliginum*; Malaice *Sajor*, vel *Daun panu*, non enim verum est Sajor, seu olus. Amboinice . . . . *Panu* Malaice vocantur quædam albæ maculæ ad summum obuli magnitudinem habentes, quas tam Indi, quam Misticæ in facie, brachiis, & corpore contrahunt, atque hinc hæc vocatur *Panu poeti*, h. e. *Vitiligo alba*, atque ipsis elegans habetur, unde tantum abest, quod ipsis vitio vertatur, ut potius laborent eas conquirere maculas, quæ adeo prorepunt, ut totam tegant faciem, albamque reddant, sed sine squamis vel fissuris, quod ipsis ornamento est.

Alia præterea est *Panu itam*, seu *Vitiligo nigra*, vel *Lichen*, quæ sunt maculæ nigricantes, seu obscure fuscæ, instar rubiginis ferri, non glabræ uti priores, sed squamosæ & fissæ, quæ faciem desquamant & defedant, quæque etiam contagiosæ censentur. Ambæ distinguendæ sunt ab alia alba cutis Indorum desquamatione, quæ ipsis *Cadel* dicitur, quæ perfecta est *Lepræ albæ* species, item ab alia insuper specie, quæ hominum facies penitus nigras reddit instar diabolorum, ac præterea fissas & squamosas Indorum cutes, quæ *Morphææ* species est.

Locus. Ubique sponte in hortis crescit, ubi tanquam Zizania est, silvestris quoque est, & reperitur ad fluminum ripas, & in locis olim cultis.

Usus ejus nullus mihi innotuit, nisi quod mulierculæ ejus semen sumant albicans ac semi maturum, quo aliquem fricant dicto *Panu puti* laborantem, atque se ipsas dein eodem hocce semine. Hinc maculæ in prima specie evanescunt, ac in posteriore dehiscent, quod quidam ex arbitrio suo & voluntarie efficiunt, ut hæredes sint elegantium harum macularum, adeo amant stulti hi homines colorem illorum, quibus tamen non amant esse subjecti.

Herba hæc convenire videtur cum *Lysimachia* speciosa, quam describit J. BAUHINUS. Lib. 21. Cap. 26. quamvis hæc sit flore purpurascente. Radix vinum olet, feras domat, & ulcera maligna curat, unde putatur esse *Onagra*, sive potius *Oenagra*, a vini odore, DIOSCORIDI vocata *Onothura*, THEOPHRASTO *Onagron*.

Similis herba videtur descripta esse, ni eadem sit, in *Hort. Malab. part.* 2. *fig.* 49 nomine *Carambu*, ac prima ejus species Bracmanis dicitur *Bula-vanga*, licet figura cum descriptione non penitus quadret, ac *Carambu Malabarorum*, quod nomen accepit a similitudine cum *Caryophyllis*, quæ in fructibus observatur, atque in Amboinensi longior est quam in Malabarica.

Tabula Vigesima prima

Ad Figuram primam *Herbam* exhibet *Vitiliginum*.
Figura secunda *Bungium* exhibet, *feminam*, quæ *Cap.* 37. describitur.

OBSERVATIO.

Herba *Vitiliginum* est Lysimachia Indica, corniculata, non papposa, caule altissimo, flore odorato *Commel. Cat. pag.* 214. & *Fl. Malab. pag.* 41. & Lysimachia Indica, non papposa, lutea, flore fructuque majore Caryophylloide *Ray hist. pl. pag.* 1510. & Cattu Carambu *H. Malab. part.* 2. *Tab.* 50. vide & *Thes. Zeyl. pag.* 146.

vuldigt. De wortel is slegt, regt neergaande, van buiten zwartagtig.

Naam. *In 't Latyn* Herba vitiliginum; *in 't Maleits* Sajor, *of* Daun panu; *want het geen eigentlyk Sajor is. in 't Ambons* . . . Panu *werden 't in 't Maleits genoemt zommige witte plekken op 't grootste als een stuiver, die zoo wel de Indianen als Mistysen in 't aangezigt, aan de armen, en aan 't lyf krygen, en hier van hiet dit* Panu poeti, *dat is* Vitiligo alba, *en wert by hen voor een fraaigheid geagt, zoo verre is 't daar van daan, dat zy 't voor een gebrek zouden houden, dat zy haar veel meer beneerstigen de zelve te krygen. Want het kruipt voort, en maakt het geheele aangezigt wit, dog zonder schubbens of scheuringen, waar mede zy dan pronken.*

Daar is nog een ander Panu itam, *of* Panubessi, *dat is* Vitiligo nigra, *of* Lichen, *'t welk zyn zwartagtige of donker-bruine plekken, als yzerroest, niet glad blyvende gelyk de voorige, maar schilferen, werden schubagtig, en mismaken het aangezigt, werdende dezelve ook voor aansteekende en voortzettende gehouden. Beide zyn ze onderscheiden van een andere witte schilferinge des huids aan de Indianen, by hun* Cadel *genaamt, en is niet anders dan een zoorte van* Lepra sicca, *item nog van een andere zoorte, die de menschen gantsch koolzwart maakt in 't aangezigte, en zoo leelyk als duivels met rimpelen, en schilferen des huids aan de Indianen, en is een zoorte van* Morphæa.

Plaats. *Het wast over al van zelfs in de tuinen, daar 't voor een onkruid werd gehouden. Men vind het ook in 't wild, aan de vlakke oevers van rivieren en plaatzen, die eertyts bebouwt zyn geweest.*

Gebruik. *My is nog geen gebruik bekent, behalven dat de vrouwtjes dit zaad nemen als 't nog witagtig is, en half ryp, waar mede zy iemand vryven, die de voornoemde* Panu Puti *heeft, en daar na zig zelven met dat eigenste zaad. Hier door zullen de plekken aan den eersten vergaan, en verspringen aan den laast gevreeven, 't welk ze dan alwillens doen, om deze mooje plekken over te erven, zoo zeer beminnen deze zotte menschen de couleur van die geenen, daar ze zoo ongeern onder staan.*

Dit kruid schynt overeen te komen met de schoone Lysimachia, *welke* BAUHINUS *beschryft in het* 21. *Boek, Hoofdst.* 26. *schoon deeze een purperagtige bloem draagt. De wortel ruikt na wyn, temt de wilde beesten, en geneest de quaadaardige zweeren, waarom gemeent wert, dat het de* Onagra *is, ofte liever* Oenagra *van de lugt des wyns zoo genaamt, en van* DIOSCORIDES *Onothura, van* THEOPHRASTUS *Onagron.*

Diergelyke Kruid schynt beschreeven te werden, zoo het niet het zelve is, in Hortus Malab. part. 2. fig. 49. *met de naam van* Carambu, *de eerste zoorte, in 't Braminees* Bula-vanga, *hoewel de figuur met de beschryving niet allerweegs over een komt, en* Carambu *zal in 't Malabaars de naam gekreegen hebben, na de gelykenisse van* Garioffel-*nagelen, die men in de vrugten ziet, dewelke aan de Amboinse langer zyn dan aan 't Malabaarsche.*

De een en Twintigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur het *Plekke-kruid*.
De tweede Figuur wyst aan het *Bunge-kruid*, en wel het *Wyfje*, in het 37. *Hoofdstuk* beschreeven.

AANMERKING.

Het *Plekke-kruid* is de Indische gehoornde, niet pluisige Lysimachia, met een zeer hooge steel, en ruikende bloem, in de *Catal.* van *Commel. pag.* 214. & *Fl. Malab. pag.* 41. en de Indische, niet pluisige geele Lysimachia met een groote bloem en vrugt, na een Kruidnagel gelykende, van *Ray hist. plant. pag.* 1510. & Cattu Carambu van de *H. Malab.* 2. *deel Tab.* 50. ziet ook de *Thes. Zeyl. pag.* 146.

Fig. 1. Jussiena angustifolia. Lam.?

— 2.

CAPUT TRIGESIMUM SEXTUM.

Folium tinctorum. Daun benang.

Daun *benang* mixtam gerit formam *Sajor bajang*, & *Gendarussæ*, flos vero ejus peculiarem habet formam, ac dividitur in albam & rubram speciem.

Primo. *Alba species* est fruticulus semi decumbens, seu inclinans, lignosos emittens caules, qui inregulariter in laterales sese extendunt ramos nodis protuberantibus, quorum inferiores terræ incumbunt, & aliquando radiculas emittunt. Inferiores nodi semi pedem, superiores transversalem palmam distant, caulesque rotunduli sunt, superiores bisulcati sunt, ac virides. Cuivis nodo bina adstant folia sibi obposita, illis *Bajang majoris* similia, sed ad oras non ita sinuosa, quatuor & quinque pollices longa, binos ac binos cum dimidio lata, sex pallide virentibus costis pertexta, inferius latissima, superius longo apice donata, intense virentia & glabra. Ex ipsorum alis quædam alia minora excrescunt foliola, ac dein laterales rami, eodem distincti modo, formantque obliquas cruces. In ramulorum extremo acuminatæ bursulæ conspiciuntur ex binis virentibus petalis compositæ, quæ in medio protuberans gerunt dorsum, unumque petalum semper brevius est altero. Ex hisce bursulis tanquam ex vagina bini tresve excrescunt flores, non simul, sed successive. Flores hi peculiaris sunt formæ, atque proxime conveniunt cum illis *Cabi cabi*, seu *Folii bracteati*, sed breviores sunt, ac tenuiore tubo instructi, qui albus est.

Flosculus hic ex binis constat flaccidis petalis linguæ formibus, longiusculis, & sibi incumbentibus magna ex parte, coloris purpurei seu pallide violacei, in centro tria stamina uni adcumbunt petalo, quorum unum longissimum est. Post flores longi angustique excrescunt nodi, siliculas referentes, in quibus latet semen tenue ac flavum. Foliorum sapor & odor ingratus est, si fricentur, ad illum *Gendarussæ* adcedens, ipsorumque succus viridis est. Radicem gerit lignosam, & ample dispersam.

Secunda, seu *rubra species* priori similis est, excepto quod folia rubras gerant costas, & nodi parum rubeant. Flos ejus magis fuscus est, nec tam longas gerit ligulas, semen est ut prioris. Folia cum rubris istis costis inter manus fricata rubrum tingunt colorem.

Nomen. Latine *Folium tinctorum*; Malaice *Daun benang*; Amboinice in Loeboa *Mebuaul*, h. e. *Oebat rubrum*; in Leytimora *Aylou aha*, quod nomen commune est, cum *Brunella* supra descripta conveniens; Maccassarice *Anruda*.

Locus. Sponte crescit ad fluminum ripas, & sub fruticulis, in hortis etiam plantatur, ubi quam luxuriosissime sese extendit longis suis flagellis, novosque format fruticulos, nodis radiculas emittentibus.

Usus. Rubra species potissimum in usu est, qua rubro colore inbuunt Gossypium album ut & fila, si nempe coquantur cum foliis & radicibus *Nenu*, addenda vero sunt *Lebæ* folia, tum ruber color tenacior est, quam si cum ligno Sappan fuerint tincta, ac vestimenta tali modo tincta non tam facile per sudores pallidum contrahunt colorem, atque hic intensus color proprie vocatur *Beram*, quem in finem a multis ac præsertim a Maccassarensibus in hortis suis colitur. Bonoenses ac Ceramæ Orientalis incolæ hoc quoque tingunt ingentia Runei folia, quibus utuntur in Tantommen & Toedongs, sed tum loco Nenu Lignum Sappan eligendum est. Foliorum succus levibus instillatur vulneribus, quæ in silvis sæpe homines contrahunt, & cum super inposito ejus folio hæc curant.

Filorum tinctus sequenti peragitur modo, sume folia ambarum specierum, ac rubrarum Brunellarum, ac dimidiam circiter partem foliorum *Lebæ*, ac corticem contusum radicum *Nenu*, contunde hæc omnia, adfunde pauxillum aquæ, albaque fila sic macerentur per binos tresve dies aqua hac inprægnata, quæ exsiccentur dein ad solem. Residuum ad solem calefactum per linteum filtretur, & coquantur fila in aqua hac tincta, quæ ad ventum denuo exsiccentur, & abluantur tandem in aqua salsa, exsiccentur iterum, tum peracta res est.

Depu-

SES EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Verwers-blad.

Daun benang *heeft een gemengde fatzoen van* Sajor bajang *en* Gendarussa, *dog de bloeme heeft een byzondere gedaante, en is verdeelt in witte en roode.*

I. *De* witte zoorte *is een half leggent heesterke, met houtagtige steelen opschietende, en onordentelyk in zydetakken verdeelt, zig uitbreidende in uitbuilende knien, waar van de onderste op de aarde leggen, en somtyds inwortelen. De onderste knien staan een halve voet, de bovenste een dwershand van malkander, en de steelen zyn rondagtig, de bovenste hebben twee vorens tegens malkander, en voorts gras-groen. Aan ieder knie staan twee bladeren tegen malkander, die van groot* Bayang *gelyk, dog aan de kanten zoo niet gefronst, vier en vyf duimen lang, twee en derdehalve breed, met zes ligt-groene diverze ribben door-reegen, agter breed, voren met een lange spitze, hoog-groen, en glad. Uit haren schoot wassen eenige andere kleine blaadjes, en daar na zydetakken, op dezelve manier verdeelt, en schuinze kruissen uitmakende.*

Aen 't uiterste der takken, ziet men toegespitste beursjes, van twee groene blaadjes gemaakt, in de midden met een verheeve rugge, en het eene blaadje is altyd korter dan het andere. Uit deeze beurzen als uit een scheede, komen twee of drie bloemen voort, niet t'effens, maar na malkander. De bloemen hebben een byzonder fatzoen, en komen naast met die van Cabi cabi, *of* Folium bracteatum *over een, dog zyn korter, en dunder van hals, en de zelven wit.*

Het bloempje bestaat uit twee slappe blaadjes, als lange tongskens of lellen, meest over malkander hangende, peers of ligt-violet van couleur, in de midden met drie draden tegens 't eene blad aanleggende, waar van de eene de langste is. Na de bloemen wassen smalle langagtige knoppen, als houwkens, daar fyn-geel zaad in schuilt. De smaak en reuk der bladeren is onlieffelyk, als menze vryft, na 't Gendarussa *trekkende, en haaren zap is groen. De wortel is houtagtig, en wyd verspreidt.*

II. Of roode zoorte *is de voorgaande gelyk, behalven dat men aan de bladeren roode ribben ziet, en aan de knien ook wat roodagtigs. De bloem is bruinder, en heeft zoo lange lellen niet, het zaad als 't voorige. De bladeren met roode ribben in de handen gevreeven verwen rood.*

Naam. *In 't Latyn* Folium tinctorum; *in 't Maleits* Daun benang; *in het Amboins, op Loeboe* Mehuaul, *dat is* rood Oebat; *op Leytimor* Aylou aha, *een gemeene naam met de voornoemde* Bruinelle *over een komende. Op Macasser* Anruda.

Plaats. *Het wast in 't wild, aan de waterkanten, en onder ligte ruigten, 't werd ook in de tuinen geplant, daar 't zig zeer wild uitbreidt, met zyn lange ranken, nieuwen struiken formeert, met de ingewortelde knien.*

Gebruik. *De roode zoorte is meest in gebruik, om 't witte Katoen en Gaarn rood te verwen, als men 't met de bladeren en wortelen van* Nenu *kookt, dog men moet de bladeren van* Leha *daar by doen, zoo verwenze vaster rood dan Sappan Hout, en de kleedjes daar mede geverwt verbleeken zoo ligt niet door den zweet, welke hooge couleur men eigentlyk* Beram *noemt, tot welken einde het by veelen, inzonderheid by de Macassaren in hunne tuinen gebavent werd. Die van Bonoa en Oost-Ceram verwen daar mede ook de groote bladeren van Rune, die zy gebruiken aan de tomtommen en toedongs, maar als dan moet men in de plaats van Nenu Sappanhout nemen. Den sap der bladeren in ligte wonden gedruipt, die men in 't bosch krygt, en een blad daar over gebonden, geneest dezelve.*

Het verwen van 't Gaaren geschied aldus, neemt de bladeren van beide voornoemde zoorten, van alderlei roode Bruinelle, en omtrent half zoo veele bladeren van Leha, *kleingekapte schorze van* Nenu *wortelen, stoot het alles kleen, doet wat water daar op, en het witte Gaarn, dat even water daar over gaa, laat het aldus twee of drie dagen staan weeken, droogt als dan het Gaaren in de zonne. Het ander in de zonne warm gemaakt, kleinst door een doek, kookt het gaarn in dit geverwde water op, droogt het wederom in de wind, en spoelt het ten laatsten af in brak water, en droogt het nog eens, zoo is het klaar.*

De

Depurata ista *Rune* folia eodem macerantur modo per binos tresve dies in contusis foliis, sed loco Nenu Sappan Lignum si sumatur, coquuntur, & ad ventum exsiccantur.

Tabula Vigesima secunda

Ad Figuram primam exhibet *Folium tinctorum.*
Figura secunda *Bungum* exhibet *marem.*

De voornoemde schoon gemaakte Rune *bladeren, weekt men op de zelve manier, twee of drie dagen in de gestampte bladeren, dog in plaatze van Nenu het Sappanhout nemende, kooktze daar na op, en droogze in de wind.*

De twee en Twintigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur het *Verwers blad.*
De tweede Figuur wyst aan de *Bunge-plant* het *mannetje.*

CAPUT TRIGESIMUM SEPTIMUM.

Bungum. Bungo bungo.

Bungum adfine est etiam priori, ut & *Gendarussæ feminæ* supra libro sexto descriptæ, cum qua sæpe confunditur, dividiturque in marem & feminam.

Primo. *Bungum mas* proxime foliis suis convenit cum *Sajor bajang*, hæc vero sunt angustiora, acutiora, glabriora, & firmiora, bina sibi obposita, caules emittit virides & quadragonos, in articulos distinctos, quorum oræ parum acutæ sunt.

Folia subtus gerunt plures protuberantes & obliquas parallelas costas, atque inferius illa angustata sunt, longiusculis insidentia petiolis, cruciatim posita. Juniora folia quinque pollices longa sunt, binos lata, seniora angustiora sunt & crassiora, oris æqualibus, caules in vertice gerunt quadragonas & acuminatas spicas pyramidatas, binas ac tres simul provenientes, media autem semper longissima est, atque compositæ sunt ex simplicibus, pallide virentibus foliolis seu squamulis, arcte sibi inpositis, quæ sensim dehiscunt, & flosculos exhibent albos & concavos, tandem tota spica fumeum contrahit colorem, ac decidit, in qua semen aliquando reperitur pusillum.

Inferiores caules terræ parum incumbunt, ac fibrillas emittunt, reliqua vero pars sese erigit, ac fruticulum format elegantem, ulnam circiter altum.

Secundo. *Bungum femina*, altior fruticulus est, multos emittens tenues, & ample extensos laterales ramos, tres quatuorque pedes altos, infra rotundos, supra ad bina latera sulcatos, in amplos articulos distinctos, lignosos, & culmum crassos.

Folia bina sibi obposita sunt & cruciata, ex alis suis alia minora, vel laterales ramulos emittentia, inæqualis magnitudinis, sed cuncta sunt similia illis Bajang. Inferiora quatuor & quinque pollices longa sunt, tres transversales digitos lata, longis insidentia petiolis. Ipsorum costæ rariores sunt quam in prioribus, & magis oblique decurrunt, suntque illa porro tenuia, flaccida, intense viridia, & superiore parte parum rugosa, seu vagis ac vix notabilibus pilis hirta. Contrita ingratum præbent odorem ac saporem instar *Gendarussæ*. Rami ejus quam inregulares crescunt, & per flagella aliis incumbunt fruticulis.

Flos solitarius brevi insidet pedunculo ex alis foliorum proveniens, seu parum in ipsorum sinu decumbens, brevissimo in pedunculo viridi insidens caliculo barbato, cui flos longo tubo instructus insidet, illi Jasmini similis, superius in quinque petala distinctus, quorum tria inferius, & bina superius locata sunt, albicantia, in inferioribus vero ad internam partem aliquid purpurei conspicitur, & in centro longum erigitur albumque filamentum, quod post floris lapsum capitulo seu fructui insidet, qui magnitudinem obtinet fructus Capsici minoris, cymbali formis, ex rotundo nempe planiusculus, ac bifidus, cujus superior pars latissima est, atque ab utraque parte linea distinctus, juxta quam maturus dehiscit, intus in quatuor cellulis longiusculum locatur semen, ac quodvis segmentum hamum gerit, quo alteri nectitur, fere uti supra dictum fuit de *Ophiocolla altera*. Radix tenuis est, ample sese dispergens.

Nomen. Ambas has herbas Latine voco *Bungum marem*, ac *feminam*; Malaice & Maccassarice *Bungo bungo*, primam *Lacki lacki*, alteram *Parampuan*; Amboinice in Leytimora *Aylouba puti*, nomen commune cum *Brunella alba.*

Locus. Ambæ crescunt in desertis hortis, ad ripas fluminum planas, vel in siccis Sagus silvis.

Usus

SEVEN EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

De Bunge-plant.

Bungo Bungo *heeft ook gemeenschap met het voorgaande, als ook met Gendarussa het wyfken, boven* Lib. 6. *beschreeven, waar mede het dikwils geconfundeert wort, men verdeelt het in manneken en wyfken.*

I. Bungo bungo *het manneken komt met bladeren, de* Sajor Bajang *naast, dog deeze zyn smalder, spitzer, gladder, en styver, twee en twee tegens malkander, het schiet op met groene vierkante steelen, ook in leden verdeelt, en de kanten zyn wat scherp.*

De bladeren hebben van onderen veele uitstekende, en schuinze paralelle ribben, en naar agter loopen ze ook smal toe, op langagtige steelen in 't kruis. De jonge zyn vyf duimen lang, twee breed, aan de enden zyn ze smalder en dikker, met evene kanten, de steelen op hunnen top dragen vierkantige en toegespitste aairen, als Piramiden, twee en drie by malkander, dog de middelste is altyd de langste, van enkel ligt-groene blaadjes of schubbekens gemaakt, digt op malkander sluitende, dog met ter tyd gapenze wat, en dan kykender kleine witte holle bloempjes uit, eindelyk werd de geheele aaire rook-verwig en valt af, daar men zomtyts kleen zaad in vind.

De onderste steelen leggen ook wat op de aarde en wortelen in, dog de rest regt zig op, en maakt een welgeschikt struikje, omtrent een elle hoog.

II. Bungo bungo *'t wyfken, wert een hoogere struik, met veele dunne, en wyd uitgebreide zyde-takken opschietende, tot drie en vier voeten hoog, beneden rond, boven aan de twee zyden gevorent, in wyde leden verdeelt, houtagtig, en een stroohalm dik.*

De bladeren staan ook twee en twee tegens malkanderen, en in het kruis, uit haaren schoot andere kleinder of zydetakken uitgevende van ongelyke grootte, dog alle die van Sajor Bajang gelyk. De onderste zyn vier en vyf duimen lang, drie dwersvingeren breed, op lange steelen zig verdeelende. Hunne ribben zyn weiniger dan aan 't voorige, en lopen schuinzer, voorts dun, slap, hoog-groen, en aan de bovenste zyde wat ruig, of met ydele, en pas kennelyke hairtjes bezet. De gevreeven hebben ook een onlieffelyke smaak, en reuk als Gendarussa. *Deeze takken wassen zeer ongeschikt, en wegens haare ranken leunen op de naaste ruigte.*

De bloem staat enkeld op een kort steeltje, uit den schoot der bladeren, of een weinig in der zelver geute rustende, op een zeer kort steeltje, in een groen kelkje van baarden gemaakt, daar op staat een langhalzige bloem, als een Jasmyn, boven in vyf blaadjes verdeelt, waar van drie aan de onderste, en twee aan de bovenste zyde staan, alle wit, dog aan de onderste ziet men binnen iets purper, en in de midden staat een langen witten draad, die na 't afvallen van de bloem op den knop staan blyft. Hier uit wert een vrugt, in de grootte als een klein Ritsje, gefatzioneert als een veedel, te weten, uit de ronde platagtig, in tween verdeelt, waar van het bovenste deel het breedste is, en ter weerzyden over den buik een ribbe, of linie, langs de welke zy ryp zynde in tween splyt, binnen in vier celletjes ziet men een langagtig zaad, en ieder helft heeft een krom haakje of tand, waar mede het in de andere helft schiet, schier gelyk boven gezegt is van de Ophiocolla altera. *De wortel is dun, en wyd verspreidt.*

Naam. *Beide deeze Kruiden noem ik in 't Latyn* Bungum mas & Fœmina; *in 't Maleits en Macasser* Bungo bungo; *het eerste* Lacki lacki. *Het tweede* Parampuan; *in 't Amboins op Leytimor* Aylouha puti, *gemeen met de* witte Bruynelle.

Plaats. *Beide wassenze in verlatene tuinen, en aan vlakke oevers van rivieren, of in drooge Sagebossen.*

Gebruik.

Fig. 1. Peristrophe tinctoria Nees.
— 2. Hypoestes purpurea Willd.

Usus ejus nullus peculiaris huc usque innotuit, excepto quod folia contrita capiti inliniantur contra Cephalalgiam. Odor enim ac sapor satis declarant, adfines esse *Gendarussæ parampœan*, & præcedenti *Daun benang*, uti & binis subsequentibus herbis, unde & etiam ad levia vulnera adhibentur in silvis, æque ac priores, instillato nempe ipsis foliorum succo, ipsisque inpositis foliis.

N. B. *Bungi* maris & feminæ icones notatæ sunt Tabula vigesima prima & vigesima secunda.

Gebruik. *Hier van is nog niet zonderlyks bekent, behalven dat men de bladeren vryft, en op 't hoofd smeert tegens hoofdpyn. Want reuk en smaak bewyst genoegzaam, dat ze uit de maagschap zyn van 't* Gendarussa parampœan, *en 't voorgaande* Daun benang, *als mede de twee volgende kruiden, dierhalven werden zy ook tot ligte kwetzuren gebruikt in 't bos, zoo wel als 't voorgaande, den sap der bladeren daar in gedaan, en 't blad daar over gebonden.*

N. B. De Afbeeldingen van de *Bunge-plant* het mannetje en wyfje, komen voor op de een en twintigste en twee en twintigste Plaat.

CAPUT TRIGESIMUM OCTAVUM.

Moretiana. Daun moreto.

Hæc quoque prioribus adfinis est, ac prætera quodammodo convenit cum Asclepiade. Cauliculos emittit tenuissimos, longos, teretes, & quadragonos, vix culmum crassos, tres pedes longos, non erectos, sed ad terram inclinantes, qui non tamen facile fibrillas in terram inmittunt. In amplos articulos distincti sunt, quatuor & quinque pollices distantes, incurvi & inregulares, extremitatibus sese sensim adtollentes, frondem gerentes raram. Ad nodos bina locantur folia, ad unam vergentia partem uti in Asclepiade, cum subsequenti autem pari obliquam formant crucem, rarosque emittunt laterales ramulos, ita ut simplicia tantum sint plerumque flagella.

Folia optime cum illis *Schili* conveniunt, sed inferius rotundiora sunt, paucas gerentia obliquas costas, obscure virentia, & ad tactum parum rugosa, nullum peculiarem saporem præbentia cum levi amaritie, ingratum spirantia odorem, fere instar aquæ turbidæ vel *Gendarussæ*. Horum caulium extremum longum format quasi racemum ex brevibus articulis & pusillis foliis formatum, in quorum sinu bina alia minora & angustiora locantur foliola instar vaginæ conniventia, & capitula turgida. Hæc dehiscentia flosculum exhibent tubo brevi & crassiusculo constantem, superius in quinque rotundos apices distinctum, coloris læte purpurei, Cassidis formam præbentem.

Post hunc capitula conspiciuntur viridia, brevibus crassisque inposita pedunculis, istudque capitulum apicem gerit brevem & firmum, matura sese aperiunt & dehiscunt in quatuor segmenta, ac semina ejiciunt. Hic & illic unicum modo conspicitur tale capitulum petiolo suo insidens, tardeque maturescunt. Radix parva est, & gracilis.

Nomen. Latine *Moretiana*; Malaice & Ternatice *Daun moreto*, item *Tschili utan*, h. e. *Capsicum agreste*, ex forma fructuum & foliorum, licet qualitate sua penitus ab hoc differat, ac supra *libro sexto* aliud *Capsicum silvestre* descriptum est.

Locus. Uti priores herbæ crescit sub fruticulis in agris, & circa arbores in locis nudis, sed potissimum ad fluminum ostia, uti in Amboina ad flumina rubri montis, & ad ripas fluminis Weytommo.

Usus. Foliorum succus rubris & conniventibus instillatur oculis, quos maxime refrigerat, deterget, & claros reddit, quam artem a veterano didici Sinensi, qui quotidie hanc in se ipso instituebat, dicebatque hanc herbam in sua patria novisse, sed verum ejus nomen mihi indicare non poterat, addens aves certas in sua patria illum quoque adhibere ad oculos claros reddendos, unde concludi potest cum nostra quoque convenire Asclepiade.

Anno 1678 Amboinæ in frequentiorem venit usum, quum præter morbillos & febres inter homines grassabatur anxietas certa pectoris apud Moluccenses *Moreto* dicta, Amboinice *Habayr*, cui juncta erat tussis sicca & difficilis, faucium pruritus, pectoris anhelitus, & convulsio musculorum pectoris, uti in morturientibus conspicitur, contra hos morbos exhibent succum totius hujus plantæ, contritum cum pauxillo Cepæ & succo *Limonis swangi*, qui tali modo propinatur, atque ab illo tempore istud obtinuit nomen.

Tsjeru

AGT EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

De Moerete-plant.

Dit is nog al uit de voorige maagschap, en heeft daarenboven nog eenige overeenkomst met de Asclepias, of Swaluwe wortel. Het heeft zeer dunne, lange ranken, en vierkante steeltjes, schaars een stroobalm dik, drie voeten lang, niet opgeregt, maar ter aarden leggende, dog niet ligt inwortelende. Zy zyn in wyde leden verdeelt, vier en vyf duimen van malkander staande, en daar en boven krom en ongeschikt loopende, met de einden, haar allengskens opregtende, en ydel van loof. Aan de knien staan ook twee bladeren aan malkander, beide na een zyde gebogen, gelyk die aan de Swaluwe wortel, dog met het volgende paar maken ze een scheef kruis, en geven weinige zydetakken uit, zoo dat het meest uit enkele ranken bestaat.

De bladeren gelyken best na 't Schili *bladeren, dog agter lopenze ronder, met weinige schuinze ribben, doodsgroen, en wat ruig in 't aantasten, van geen zonderlyken smaak, met een kleine bitterheid, maar vies van reuk als spoelwater, of* Gendarussa. *Het uiterste van deze steelen, formeert een lange tros van korte leden, en kleindere bladeren gemaakt, in welkers schoot twee andere nog kleindere, en smaller blaadjes staan, t'zamen luikende als een scheede, en met een knopje bezwangert. Deze van malkander gaande, vertoonen een bloempje, met een korten dikagtigen hals, en vooren in vyf ronde hoeken verdeelt, ligt-peersch van couleur, van fatzoen mede helmagtig.*

Hier na vind men groene knopjes, op korte dikke steeltjes, en het knopje heeft een kort styf spitsken, ryp zynde openenze hen in vier deelen, en laten het zaad uitvallen. Men ziet maar hier en daar een knopje op zyn steeltje, en men vind ze langzaam ryp. De wortel is klein, en rank.

Naam. *In 't Latyn* Moretiana; *in 't Maleits en Ternataans* Daun moreto; *als mede* Tschili utan, *dat is Capsicum agreste, na de gedaante der vrugten en bladeren, hoewel in eigenschap gants daar van verschilt, en boven* Lib. 6. *is een ander* Capsicum silvestre *beschreeven.*

Plaats. *Het wast als de voorgaande onder laage ruigte, in 't velt ontrent geboomte, daar 't kaal is, maar liefst aan de uitgangen van de revieren, gelyk op Amboina aan de revieren van den rooden berg, en aan de kanten van de Weytommo.*

Gebruik. *Het sap van de bladeren werd in de roode en lopende oogen gedaan, die 't merkelyk verkoelt, afvaagt, en verklaart. Een konst, die ik van een ouden Sinees geleert hebbe, die het dagelyks zelfs aan zig probeerde, en zeide dit kruid in zyn land gekent te hebben, dog wiste my den regten naam niet te zeggen, daar nog by doende, dat zekere Vogelen in zyn land het ook gebruikten, om 't gezigte te verklaren, waar uit men besluiten kan, dat het met onze Asclepias moet over een komen.*

Anno 1678. *is het in Amboina in meerder gebruik gekomen, wanneer nevens de mazelen en koortzen onder de menschen regeerden, een zeeker benauwtheid van de borst, op Molux* Moreto *genaamt, op Amboin* Hahayr, *waar by een drooge moeielyke hoest is, jeuken in de keel, ruchelen in de borst, en trekkinge van de borst-spieren, gelyk de stervende maken, tegens dezelve gebreeken gevenze den sap van dit geheele gewas, met een weinig Ajuin en sap van* Lemon swangi *gevreeven, en uitgedrukt te drinken, en van die tyd af heeft het den voornoemden naam behouden.*

Tsjeru

Tsjeru tardavel Hort. Malab. part. 10. *fig.* 94. descriptum quodammodo convenit cum hac *Moretiana*, sed in isto horto nulli ejus notantur fructus. Ipsi autem virtutes tribuuntur, quod folia in Canja seu Oryzæ aqua contrita & inlinita curent ictus vesparum & bomborum.

Tabula Vigesima tertia

Ad Figuram primam *Moretianam* exhibet.

Figura secunda *Esulam* exhibet *esculentam Cap* 40. descriptam, quæ convenire videtur cum illo, qui Tithymalus Zeylanicus Botryoides, cauliculis villosis. *Thes. Zeyl. pag.* 223. *Tab.* 104. dicitur, ac licet figuræ non quadrent, hic tamen pertinet, diverso forte natalis loco varians, vel ejus varietas habenda &c.

Tsjeru tardavel *in* hort. Malab. part. 10. fig. 94. *beschreeven, heeft eenige gelykenisse met deeze Moretiaan, dog in de Hortus zyn geene vrugten daar van bekent. Hem werden de kragten toegeschreeven, dat de bladeren in Canja of rystwater gevreeven en op gesmeerd, geneezen de steeken van Wespen en Hommelen.*

De drie en Twintigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de *Morete-plant.*

De tweede Figuur wyst aan de *eetbare Esula* ofte *Melk-plant*; in het 40. *Hoofdstuk* beschreeven, welke schynt overeen te komen met die geene, welke de Ceylonsche, getroste Tithymalus met ruige steeltjes genaamt wert in de *Thes. Zeyl. pag.* 223. *Tab.* 109, en schoon de Figuren niet veel accordeeren, hier egter toe behoort, mogelyk door de verscheide geboorte plaats verschillende, of daar van een verandering zynde &c.

CAPUT TRIGESIMUM NONUM.

Olus Caprinum.

Hæc quoque affinis est prioribus, caulem emittens binos cum dimidio pedes altum, ac simplicem, inque raros ramos distinctum. Folia optime conveniunt cum illis præcedentis Bungi, sed longiora sunt, glabra, & flaccidissima, mox emarcida, quum exstirpetur hæc planta. Flos etiam cum illo Bungi feminæ convenit, sed longior est & crassior, coloris læte cœrulei, aliquando etiam albicantis. Fructus sunt virides nodi instar tenerorum Capsici fructuum nigricantium, dehiscunt autem instar priorum. Radix vilis est, alba, & dispersa.

Nomen. Latine *Olus caprinum*; Malaice *Sajor cambing.*

Locus. Potissimum amat crescere sub Calappis, aliisque in umbrosis locis, humidis nempe sub fruticulis & gramine.

Usus. Capræ hanc amant depascere herbam, unde suum obtinuit nomen, sic quoque olus est bonum hominibus, præsertim in silvis & exercitu, ubi quondam nostri milites nomen ipsi dederunt oleris Caprini.

N. B. Huic capiti nulla adjecta fuit icon.

NEGEN EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Geite-moes.

N*og al bangt dit aan de maagschap van de voorgaande, het schiet op derdehalve voet hoog, met eene enkelde steel, in weinige takken verdeeld. De bladeren gelyken best na 't voorgaande Bungum 't wyfken, dog zy zyn langer, glad, en zeer slap, staan slenzende, als men 't kruid uittrekt. De bloemen gelyken ook na Bungum het wyfken, dog langer en dikker van hals, ligtblaauw, en somtyts witagtig. De vrugten zyn groene knoppen, als jonge Ritsjes, die zwartagtig werden, en open bersten, gelyk het voorige. De wortel is gering, wit, en verspreid.*

Naam. *In het Latyn* Olus caprinum, *in 't Maleits* Sajor cambing.

Plaats. *Het wast liefst onder Calappus-boomen, en andere schaduwagtige plaatzen, daar 't wat vogtig is, onder lage ruigten en gras.*

Gebruik. *De Bokken weiden dit kruid geern af, waar van het den naame heeft, zoo is 't ook een goet kook Sajor voor menschen, inzonderheid als men in 't bosch is, en in 't leger, daar eertyds onze Soldaten het den naam van bokken Sajor gegeeven hebben.*

N. B. By dit Hoofdstuk is geen Figuur van de plant geweest.

CAPUT QUADRAGESIMUM.

Esula esculenta. Daun bidji catjang.

Hæc peregrina seu exotica Esulæ species est, neutiquam noxia, caulem emittens simplicem, in nullos vel raros laterales ramos distinctum, rotundum & rugosum, plerumque pedem altum, si vero inter alias crescat herbas, trium pedum altitudinem obtinet.

Folia bina sibi sunt obposita, aliquando cruciata, plerumque tamen binos formant ordines usque ad summum, illis Menthæ similia, crassiuscula, ad oras obtuse serrata, ab utraque parte rugosa & pilosa, paucis obliquis costis pertexta, binos pollices longa, digitum lata, obscure virentia, superne parum rubentia, saporis oleracei, cum levi adstrictione & aciditate, non tamen ingrata. Quum abrumpuntur, paucum exstillat album, spissumque lac, non acre. Ex una folii ala brevis excrescit petiolus, umbellam sustinens, ex multis virentibus & rugosis capitulis compositam, magnitudine seminis Sinapios, quæ aliquando aliquid rubri gerunt.

Hi flores cum umbella optime referunt flores *Tithymali helioscopii*, excepto quod granula sint minora & rugosiora, similis umbella in subsequenti conspicitur folio, sed semper in obposito, ac sic alternatim. In istis capitulis ruffum quoddam detegitur semen. Radix tenuis est, sed dura, & ample extensa.

Nomen.

VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

De eetbaare Esula.

D*it is een vreemde zoorte van* Esula, *dog gansch niet schadelyk, het schiet met een enkelen steel op, in geene of weinige zydetakken verdeelt, rond en ruig, in 't gemeen een voet hoog, maar tusschen andere kruiden opschietende, wert het drie voeten hoog.*

De bladeren staan twee en twee tegens malkander, somtyds in 't kruis, dog meest twee rygen uitmakende tot boven toe, die van Mentha gelyk, dikagtig, aan de kanten donker gezaagt, ter weerzyden ruig en hairig, met weinige schuinze ribben, twee duimen lang, een vinger breed, doods-groen, aan de bovenste zyde met wat roods gemengt, van smaak moeskruidagtig, met een kleine adstrictie en zuurte, dog niet onaangenaam in 't eeten. Als men ze afbreekt, loopt 'er een weinig witte en dikke melk uit, zonder eenige scherpte, uit den schoot van 't eene blad komt een kort steeltje voort, dragende een kleine dolle van veele vuil-groene en ruige knopjes gemaakt, in de grootte van Mostaartzaat, daar men somtyds wat roods op ziet.

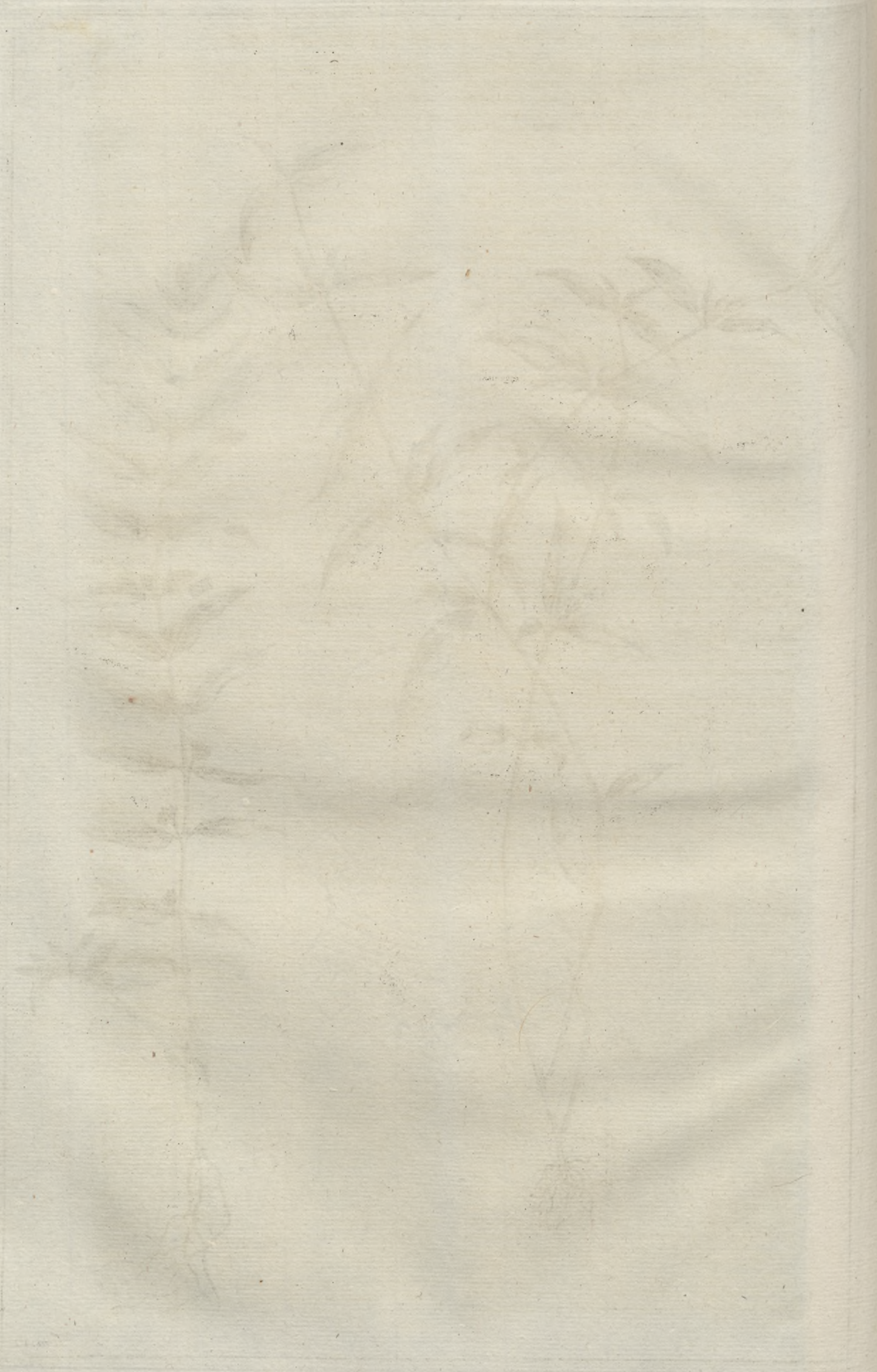
Dit bloeizel, en de dolle gelyken zeer wel het bloeizel van Tithymalus helioscopius, *behalven dat het kleinder van korrel, en ruiger is, diergelyke dolle staat ook aan 't volgende blad, dog altyd aan de tegen overstaande zyde, en zoo voorts met beurten. In de voornoemde knopjes vint men eenig ros zaad. De wortel is dun, dog hart, en wyd verspreid.*

Naam.

Fig. 1.

— 2. Euphorbia hirta. Willd.

Nomen. Latine *Esula esculenta*; Malaice *Daun bidji katjang*, quum pusilla gerat & adgregata instar Katjang grana, ac sic Amboinice *Hutta abuæ*, h. e. *Rampot katjang*, seu *Katjang gramineum*.

Locus. Sponte crescit in hortorum areis, aliisque in agris cultis, sed tanquam Zizania habetur.

Usus. Spreta est herba, ac raro cruda editur, tenerrimi vero caules & folia cum Bocassan miscentur, cui addita haud ingrata est herba per levem adstrictionem cum pauca aciditate. Per longum tempus imitari non ausus fui, quum herba sit vilis & sordida, & instar Esulæ lactescens, donec alii id sæpius instituissent, quum expertus fui, hanc pluresque alias lactescentes herbas rugosis pilosisque foliis gaudentes, esse innoxias, sic cunctæ *Varingarum* species, atque arbor *Malabuol*, folia gerens pilosa, innoxium gerunt lac. Contra proximus ipsarum cognatus *Siri boppar*, folia gerens glabra, nauseosum habet lac.

Lac vero nostræ herbæ *Curab* inlinitur, quum prius sit scarificata, ut acari extrahantur, qui prorepere faciunt, uti etiam cum *Pule* lacte id instituitur.

Cum hac multum convenit *Herba colubraria Pisonis*, Portugallis *Herba d'Cobres* dicta, a *Pisone Cap.* 59. *libr.* 4. descripta, quæ plantula est humilis, ubique crescens in Brasilia, lactescens, folia gerens instar Menthæ serrata, & obscure virentia. Caules ejus fusci sunt, & radix rubens. Flosculi in umbellulis conlecti sunt, ex foliorum alis ortum ducentes, ex viridi & rubro colore mixti, hæc herbula specificum & comprobatum est remedium contra venenatos serpentum morsus, si masticata vel contrita ipsis inponatur, ac sicca in pulverem redacta & propinata, inposita autem mox dolorem sedat, & venenum extrahit, ingesta vero cor corroborat, quod per venenum languet.

N. B. Hujus Figura reperitur expressa *Tab.* 23 *fig.* 2.

Naam. *In 't Latyn* Esula esculenta; *in 't Maleits* Daun bidji katjang; *om dat het kleene by een gehoopte korrels heeft als Katjang*, *en zoo in 't Amboins* Hutta ahuæ, *dat is* Rompot katjano, *of* Katjangs *gras*.

Plaats. *Het wast van zelfs in alle tuinen op de bedden, en andere gebouwde landen, en wert voor een onkruid gehouden.*

Gebruik. *Het is een veragt kruid, en wert zelden raauw gegeten, te weten de jongste steelen en bladeren met Bocassan, daar 't niet onaangenaam by is, want het heeft een kleene adstrictie met een weinig zuurte. Ik heb 't lange niet durven nadoen, dewyl 't een leelyk kruid van aanzien, en zoo melkagtig is als een Esula, tot dat het my dikmaals voorgedaan wierd, wanneer ik bevond, dat dit en meer andere melkagtige kruiden, die raauwe of hairagtige bladeren hebben, onschadelyk zyn. Zoo zyn alle* Waringas *geslagte, en den boom* Malahuol, *die hairagtige bladeren heeft, onschadelyk van melk. Daar en tegens haar naasten neef* Siri boppar *met zyn gladde bladeren, heeft een walgelyken melk.*

De melk van dit kruid werd ook op Curab *gestreeken, als 't eerst rauw geschraapt is, om de zieren daar uit te trekken, die het voort eeten veroorzaken, gelyk men anders met de melk van* Pule *doed.*

Hier mede heeft groote gelykenisse het Herba colubraria, *in 't Portugees* Herba d'Cobres, *by* Piso, cap. 59. lib. 4. *beschreeven, een laag en ovaal groejend kruidje in Brasil-melk gevende, met gezaagde bladeren als Munte, en doods-groen. De steelen bruin, en de wortel roodagtig. De bloempjes in kleene dolletjes vergadert, uit den schoot der bladeren ontspringende, uit den groenen en rooden gemengt, dit kruidje zal een geprobeert geneesmiddel zyn tegens de venynige beten der slangen, gekaauwt of gewreeven, en daar op gelegt, het gedroogde gepulverzeert en ingedronken, het opgelegde zal den pyn terstond stillen, en het venyn uitzuigen, het ingenomen zal het hert versterken, dat door venyn verflaauwt is.*

N. B. De Figuur van deze plant komt voor op de 23. *Plaat fig.* 2.

CAPUT QUADRAGESIMUM PRIMUM.

Conyza odorata. Sombong.

IN Europæis herbariis quædam reperitur herba, dicta *Conyza odorata*, *Helenium Indicum*, & *Salvia Indica*, re vera enim convenit cum tribus his herbis, more crescendi cum *Conyza* convenit, foliis lanuginosis cum *Helenio*, & odore cum *Salvia*.

Quatuor ejus observavi species, quas omnes hoc in capite describam, quarum prima est *Conyza odorata*, seu *Sombong verum*, secunda *Conyza mas*, tertia *Conyza cadaverum*, seu *Sombong bankey*, quarta *Conyza Indica minor*, seu *Tabaco utan*.

Primo. *Conyza odorata*, seu *Sombong verum* & *vulgare*, frutex est, quinque sexve pedes altus, caulem adtollens rotundum, crassum, ac fere lignosum, qui sese dividit in multos rectos laterales ramos, primo erectos, quique investiti sunt foliis copiosis simplicibus & sine ordine positis, atque hæc optime conveniunt cum illis Helenii, sed minora sunt, spithamam vel pedem longa, palmam lata, ad oras inæqualiter serrata, ac præter transversales costas gerunt venas innumerabiles cancellatas, unde penitus contracta & quasi rugosa sunt, licet ad tactum non ita sint, sed mollia, & ab utraque parte distincta lanugine obducta, superne ex cinereo viridia instar Salviæ, inferne albicantia. Inferius angustata sunt, & laciniis ibi gerunt quatuor vel sex, seu acutas foliosas adpendices instar Salviæ, sed multo majores.

Inferiora folia plerumque emarcida ad caules dependent, & superiora angustiora sunt, magis albentia & lanuginosiora, ac parum conniventia instar auricularum Leporum, ipsorum odor & sapor aromaticus est, optime ad Salviam adcedens, cum quadam amaritie. Superiores caules sese dividunt in plures minores, uti in *Conyza*, cuncti albi & lanuginosi, cinerea gerentes oblonga capitula uti in *Lactuca*, quæ sese aperientia flores exhibent, sed qui petalis notabilibus desti-

EEN EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

De ruikende Conyza.

DAar is in de Europische kruide-boeken ingesloopen een zeker kruid, *'t welk zy* Conyza odorata, Helenium Indicum, *en* Salvia Indica *noemen, want het heeft inderdaad gemeenschap met die drie kruiden, aan wasdom is het een* Conyza, *aan wolagtigheid der bladeren een* Helenium, *en aan reuk een* Salie.

Ik heb 'er vier zoorten van aangemerkt, die ik alle vier in dit Hoofdstuk beschryven zal, als ten eersten Conyza odorata, *of het regte* Sombong, *ten tweeden* Conyza mas, *of 't* Manneken, *ten derden* Conyza cadaverum, *of* Sombong bankey, *en ten vierden* Conyza Indica minor, *of* Tabaco utan.

I. Conyza odorata, *of de eigentlyke en gemeene* Sombong, *is een heester van vyf en zes voeten hoog, met een ronde, dikke, en schier houtagtige steel opschietende, die zig in veele regte zydetakken verdeelt, meest over eind staande, zy zyn bekleed met veele bladeren, enkel, en zonder ordre staande, die van 't* Helenium *best gelykende, dog kleinder, een span of een voet lang, een hand breed, aan de kanten ongelyk gezaagt, behalven de dwersribben hebben ze ontelbare kleine aderen, ruitsgewys door malkander, waar door zy geheel rimpelig schynen, egter niet ruig, maar zagt in 't aantasten, ter weerzyden met een merkelyke wolagtigheid bekleed, boven graauw-groen, gelyk Salie, van onderen witagtig. Agter loopen ze smal toe, en hebben aldaar vier of zes lapjes of spitze blaadjes, gelyk de Salie, dog veel grooter.*

De onderste bladeren hangen meest verdort by de steelen af, en de bovenste zyn smalder, witter, wolagtiger, en wat t'zamen luikende als hazen-ooren, reuk en smaak is speceryagtig, na Salie best smaakende, met eenige bitterheid. De bovenste steelen verdeelen haar in veele mindere gelyk in Conyza, *alle wit en wolagtig, draagende graauwe langwerpige knoopen gelyk de* Lactuca, *die haar openende het bloeizel willen zyn, dog hebben geen kenbaare blaadjes gelyk een bloeme, maar enkel fyne draaden,* van

destituuntur, quæ alii gerunt flores, suntque tantummodo formati ex simplicibus pappis duplicis substantiæ. Inferior enim floris pars tuberculum est, ex densis constans flavisque filamentis, subtilissimos & albos gerens pappos instar Gossypii, qui facillime a vento dissipantur, inferiora autem segmenta, quibus insident, semina sunt, per quæ hæc planta propagatur.

Radix ejus satis crassa est, in multas ramificationes dispersa, sub terra parum prorepens, atque in quibusdam locis surculos emittens, haud longe a primaria radice distantes.

Varietas ejus est. Si hæc herba in hortum transplantatur, vel in agro crescat culto, arbusculam exhibet, inferius lignosum gerentem stipitem, brachium crassum, crassissimas proferentem radices, longissime sese extendentes, ac multas producentes plantulas, quæque in hortis crescunt, non tam cinerea vel lanuginosa gerunt folia, quæ neque tam amara sunt, sed magis virentia, & ad cibum aptiora.

Secundo. *Conyza mas*, seu *Sombong mas* altior excrescit priore, ad sex vel septem pedum altitudinem. Ejusque folia majora sunt, pedem circiter longa, quinque sexve digitos lata, ad oras serrata, inferius prope caulem acuminata, & auriculis destituta, obscure virentia, rugosa penitus, & contracta, nec lanuginosa. Odor cum priore convenit, sed sapor magis amaricat, ac proinde ad cibum non tam apta est hæc planta.

Flores similia quoque sunt oblonga virentia capitula, amplius sese aperientia quam in priore, pappis quoque completa, quæ primo flavent instar floris, ac dein in pappos albos degenerant. In hortis & locis umbrosis instar arbusculæ quoque excrescit, ac lignosum format caudicem.

Tertio. *Conyza cadaverum*, seu *Sombong bankey* altior paulo est, ad septem vel octo pedes excrescens; ejus folia omnium maxima sunt, cæterum ejusdem cum prima formæ, inferius enim bina ternave gerunt foliorum paria, obscure virentia & rugosa instar secundæ speciei, ipsorum odor & sapor magis silvestris est, propius ad illum Conyzæ nostratis adcedens, cum ingrata quoque amaritie, usui culinario inepta, flores ejus ac radices sunt uti in secunda specie.

Quarto. *Conyza Indica minor*, seu *Tabaco utan* varietas tantum videtur esse secundæ speciei, excepto quod plerumque minor sit, & optime convenit cum Conyza nostra campestri, tres cum dimidio & quatuor pedes alta, viridis quoad caules & folia, quæ duplicem habent formam, quæ primo enim progerminant, illis Endiviæ similia sunt, seu paulo magis majora & auriculis destituta, subsequentia inferius parvas gerunt auriculas, parum rugosa, contracta, ad oras quoque ferrata.

Flores sunt primo obscure virentia capitula, quæ sese aperientia magis flavescunt quam priores, ac tandem quoque in pappos abeunt. Contrita folia odorem Conyzæ referunt, vel uti in hisce volunt terris, instar foliorum Tabaci.

Nomen. Clusio exotic. libr. 4. cap. 23. vocatur *Planta Bantamica*, atque ibi ab ipso descripta ex chartis Doctoris *Colii*, qui eam vocat *Conyzam odoratam*, & *Helenium alterum Indicum*, *Salviæ odorem spirans*, cuncta enim huic competunt tria ista nomina, & cognominata est ab urbe *Bantama* metropoli præcipua Javæ, ubi Dr. *Colius* eam primus invenit, quum Belgæ ibi primo degebant, antequam Batavia erat condita, quod anno 1619 primum incepit.

Ad meliorem notitiam & distinctionem quatuor hæ species ita denunciari possunt.

Prima dici potest *Conyza odorata*, seu *Helenium Indicum Salviæ odore*; Belgice *Oostindische ofte wilde Salie*; Malaice *Sombong* & *Sembong*. Amboinice *Aylaun tahinan*, h. e. *folium odoratum*, quod nomen cum aliis herbis commune est. Ternatice *Madicapo*; Javanice, Baleyice, & Maccassarice *Sombong* quoque dicitur, & Bandice *Sembong*. Secunda species *Conyza Indica mas* mihi dicitur. Malaice *Sombong lacki lacki*. Tertia species *Conyza cadaverum*; Malaice *Sombong bankey*, ob subsequentem rationem. Quarta species *Conyza Indica minor*, Malaice *Tabaco utan*, h. e. *Tabacum silvestre*, quod nomen subsequens quoque gerit planta.

Locus. A Java nota est per omnes Orientales insulas, & campum amat apricum, sterilem, arenosum, ac lapillis mixtum, juxta planas fluminum ripas, & ad oras silvarum.

Semen

van tweederlei substantie. Want het onderste van de bloemen is een heuveltje van digte geel-agtige draadjes gemaakt, dragende zeer fyne en witte vlokken, als Cattoen, zeer ligt met de wind verstuiven, en de onderste voetjes, daar ze op staan, zyn het zaad, 't welk deze plante vermenigvuldigt.

De wortel is redelyk dik, en in veel takken verspreid, onder de aarde wat kruipende, en hier en daar nieuwe spruidjes uit gevende, dog niet ver van de hoofdstam.

Verandering. Dit kruid in een tuin of op een gebouwd land opschietende werd een kleen boompje, beneden met een formeele houte stam, een arm dik, en zeer groove wortelen, die zeer verre zig verspreiden, en veele plantjes voortbrengen, ook al 't geene in de booven wast, is zoo graauw en wolagtig niet van bladeren, nog zoo bitter, maar groender en bekwaamer in de kost.

II. Conyza mas, *of* Sombong *het manneken, schiet hooger op dan het voorgaande, tot zes en zeven voeten. De bladeren zyn grooter, omtrent een voet lang, vyf en zes vingers breed, aan de kanten gezaagt, agter tegens den hoofdsteel spits toeloopende, zonder eenige ooren, donker-groen, gants ruig en rimpelig, dog zonder wolagtigheid. De reuk komt met het eerste over een, maar de smaak is vry wat bitter, en dierhalven tot het eeten zoo bekwaam niet.*

De bloemen zyn ook langwerpige groene knoppen, die haar wyder uitbreiden dan aan de eerste, ook met vlokken uitgevult, in 't eerst wat geels vertonende als een bloem, daar na ook in witte stuifkens veranderende. In de booven of aan schaduwagtige plaatzen schiet het mede op als een boompje, en gewint een houtagtigen stam.

III. Conyza cadaverum, *of* Sombong bankey *schiet nog wel zoo hoog op, te weten zeven en agt voeten hoog, de bladeren zyn de grootste van allen, anders van de zelfde gedaante met het eerste, want ze hebben agter twee en drie paren ooren mede donker-groen en ruig als de tweede zoorte, haaren reuk ende smaak is wat wilder, onze Conyza nader komende, ook met een onaangenaame bitterheid, tot het eeten gansch onbekwaam. Bloemen en wortelen zyn als aan de tweede zoorte.*

IV. Conyza Indica minor, *of* Tabaco utan, *schynt slegts een verandering te zyn van de tweede zoorte, behalven dat het doorgaans kleinder blyft, en met onze veld Conyza best over een komt, vierdehalve en vier voeten hoog, gras-groen van steelen en bladeren, die van tweederlei fatzoen zyn, want de eerst uitkomende zyn, de Endivie-bladeren gelyk, of wat grooter, en zonder ooren, de volgende hebben kleine ooren agter, weinig ruig en rimpelig, aan de kanten ook gezaagt.*

De bloemen zyn eerst donkergroene knoppen, dewelke haar openende meer geels vertoonen dan de andere, eindelyk ook in stuifkens veranderende. De gevreeve bladeren ruiken als Conyza, of gelyk ze hier te lande willen, als Tabaksbladeren.

Naam. *By* Clusius exot. Lib. 4. Cap. 23. *werd dit kruid genaamt* Planta Bantamica, *en aldaar van hem uit de Chartabellen van Doctor* Colius *beschreeven, dewelke het zelve noemt* Conyzam odoratam, *en* Helenium alterum Indicum, Salviæ odorem spirans, *want het mag wel van alle drie den naam voeren, en is bygenaamt van* Bantam *de voornaamste koopstad op Java, daar 't Doctor* Colius *eerstmaal gevonden heeft, vermits de Hollanders haar eerste rezidentie aldaar hadden, eer dat Batavia gebouwt was, 't welk zyn begin genomen heeft Anno* 1619.

Tot beter onderscheid mag men de vier zoorten aldus benamen.

De eerste kan hieten Conyza odorata, *of* Helenium Indicum Salviæ odore, *in 't Duits* Oostindische *of wilde* Salie; *op 't Malebaars* Sombong *en* Sembong; *in 't Amboins* Aylaun tahinan, *dat is welriekend blad, een naam met andere kruiden gemeen. Op Ternaten* Madicapo; *op Java, Baly en op Maccasser hiet het ook* Sombong; *op Banda* Sembong; *de tweede zoorte* Conyza Indica mas; *in 't Maleits* Sombong lacki lacki. *De derde zoorte* Conyza cadaverum; *in 't Maleits* Sombong bankey, *om volgende reden. De vierde zoorte* Conyza Indica minor; *in 't Malabaars* Tabaco utan, *dat is wilde* Tabak, *welken naam het volgende kruid ook voert.*

Plaats. *Het is van Java aan bekent door alle de Oostersche Eilanden, het bemind een open veld, daar het dor, zandig, en met kleine steenen gemengt is, langs de vlakke oevers van de rivieren, en aan de kanten van 't bosch.*

Het

Semen per ventum longe projicitur, & aliquando in hortis progerminat, ubi tam alte excrescit, & magna profert folia, quæ viridiora minusque lanuginosa sunt campestri Sombong, ut diversa haberetur species. Secunda & tertia species umbras magis amant, unde & multum in vallibus & sub aliis vagis crescunt arboribus. Quarta species raro obcurrit, ac potissimum in desertis hortis & circa pagos.

Usus. Prima species potissimum in usu est, sed quantum mihi notum est, ab incolis harum insularum neutiquam ad olus, uti Dr. *Colius* apud *Clusium* l. c. testatur, a Bantamensibus adhiberi. Aliis tamen miscetur oleribus, vel sola hæc planta coquitur & editur contra alvi tormina, quæ ex flatibus & frigore suum habent ortum, temperatam enim habet proprietatem, sed magis calefacientem & exsiccantem. Hinc & ejus folia ubique in usu sunt ad calida balnea & fotus non tantum iis, qui Indica laborant Paralysi seu Beriberi, sed etiam omnibus prosunt ex diuturno convalescentibus morbo, ac cunctis debilibus & defatigatis, qui ejus balneo utuntur vel vapore, quum copiosus subsequitur sudor.

Solummodo cavendum est, ne in ardentibus febribus vel emaciatis adhibeatur hominibus, quum ardor augeretur; quin solummodo quis sese lavet aqua tepida, in qua Sombong cum refrigerantibus herbis, ac præsertim *Gendarussa* fuit incocta.

Ad primum balneum sumuntur folia Sombong, Lagondi, & Gujavi silvestris ana manipulum, foliorum Limonum dimidia pars, quæ aquæ incoquuntur, & pro balneo adhibentur. Balienses foliorum succum miscent cum lacte Pœlœ & succo Daun contœ, quem exhibent contra alvi tormina, vermes, & stomachum corruptum, qui cibum aversatur. Eadem hæc folia tam recentia quam sicca cuivis addi possunt cibo, loco Salviæ, ad stomachum corroborandum, & prostratum appetitum restituendum. Alii hunc in finem bibunt foliorum decoctum, vel quod melius est, tenerarum radicum decoctum, quarum fruticuli nullos adhucdum gerunt flores, vetustæ enim radices nimis lignosæ sunt, ac fere insipidæ.

Viridia folia minutim conscissa tam sola quam aliis admixta foliis in placentas pinsuntur. Dimidium folium cum Pinanga aliquando masticatum ciborum coctionem promovet, & stomachum calefacit diebus frigidis. Ipsorum succus vel decoctum propinatum nimios mensium fluxus prohibet.

Binæ subsequentes species in cibo non adhibentur, sed magna ipsarum folia sumuntur ad cadavera, quum abluta sint, detergenda, unde & tertia species peculiariter suum obtinuit nomen.

Quarta species cibo quoque inutilis est, sed foliorum succus propinatur ad Gonorrhæam depurandam, & mictus dolorificos curandos, ni modo confundatur cum subsequenti planta, quæ idem gerit nomen.

Bontio Lib. 6. *Cap.* 60. dicitur *Salvia Indica arborescens.* Licet nunquam in ea observaverim flores ex albo cœrulescentes, quique apti sunt, ut sacchard condiantur. Cæterum in horto meo hanc quoque vidi ad binorum hominum altitudinem excretam, ut supra. Testatur quoque specificum esse remedium contra Indicam Paralysin seu Beriberi, si cochlear ejus succo repletum ingeratur cum vino, & ad quotidianum fotum externe folia adhibeantur. Quæ cum illis *Lagondi* & *Daun lontas* mixta Malaienses mulierculæ adhibent contra quævis frigida vitia uteri & nervorum.

Quum vulgus binas ultimas species ob foliorum similitudinem sæpe confundat, hæc præsertim attendenda sunt, utraque ipsarum folia rugosa & obscure virentia esse, sed veræ *Sombong bankey* folia inregulariter dentata sunt, inferius septem gerunt magnas auriculas, & in domo deposita mucidum spirant odorem. Folia autem veræ Sombong lanuginosa sunt, regulariter dentata, & in cubili deposita viscida sunt, & aromaticum spirant odorem.

Nari patsja hort. Malab. part. 10. *fig.* 62. descripta hujus congenera videtur esse species, minora gerens folia & purpureos flores, odorata quoque, & a *Commelino* habetur pro *Conyza Malabarica.*

Het zaad werd door de wind verre gevoert, en komt somtyts in de tuinen op, daar het zoo hoog opschiet, en groote bladeren gewint, die ook groender en min wolagtig zyn, dan het veld Sombong, *dat men 't voor een byzondere zoorte zoude aanzien. De tweede en derde zoorte willen meer schaduwe hebben, dus men ze veel in valeien en onder ledel geboomte vind. De vierde zoorte werd weinig gevonden, en meest in verlaatene tuinen en omtrent de Negoryen.*

Gebruik. *De eerste zoorte is meest in gebruik, dog zoo veel my bekent is by de Inwoonders deezer Eilanden, geenzinds tot moeskruid, gelyk Doctor* Colius *by* Clusius loco cit. *getuigt van de Bantammers te geschieden. Maar men mengt het wel onder andere moeskruiden, of kookt het alleen, en eet het tegens buikkrimpzel, dat uit winden en koude zynen oorsprونk heeft, want het is getempert van eigenschap, dog wat meer verwarmende. Hier om zyn deze bladeren over al in gebruik, om warme baden en stoovingen daar van te maken niet alleene voor die geenen, die aan de Oost-Indische lammigheid of Beri beri vast zyn, maar ook alle die geenen, die uit een langduirige ziekte komen, of anderzints slap, en vermoeit zyn, om daar in te baden of met zynen damp gestooft te werden, waar op een wakker zweeten volgt.*

Alleenlyk met waarschouwing, dat men 't voor geen heete koortzige en uitteerende menschen gebruike, vermits de hitte daar door vermeerdert wert, of men moeste alleenlyk zig met dat lauwe water wassen, daarinne Sombong met verkoelende kruiden inzonderheid met Gendarussa *gekookt zyn.*

Tot het eerste bad neemt men bladeren van Sombong, Lagondi, en wilde Goejavos, van elks een hand vol, van Lemoenbladeren half zoo veel, kookt die in water, en baad daar in. De Baliers mengen den sap van de bladeren met de melk van Poele, en sap van Daun contoe, geeven zulks in tegens de buikpyn, wormen, en een vervuilde maag, die geen kost wil aannemen. Dezelve bladeren zoo wel vers als droog kan men by alderhande kost gebruiken in plaats van Salie, om de maage te versterken, en den verlooren eetenslust te doen wederkomen. Andere drinken tot dien einde het Decoctum van de bladeren, of 't welk nog beter is, het afziedzel van de jonge wortelen, wiens struiken nog geen bloemen dragen, want de oude wortelen zyn te houtagtig, en schier zonder smaak.

De groene bladeren werden ook klein gesneeden, en zoo alleen als met andere bladeren onder groene struiven gebakken. Een half blad somtyds met Pinang gekaauwt, bevordert de Concoctie van de spyze, en verwarmt de maag by koude dagen. Haren sap of afzietzel daar van gedronken, verdroogt het overvloedig vlooien van de maanstonden.

De twee volgende zoorten zyn in de kost niet gebruikelyk, maar haare groote bladeren werden genomen om de doode lighamen na 't wassen daar mede af te droogen, waar van de derde zoorte in 't byzonder haaren naam heeft.

De vierde zoorte dient ook in de kost niet, maar den sap van de bladeren werd gedronken om de Gonorhæam te zuiveren, en het pynlyke pissen te geneezen, zoo ze maar niet geconfundeert werd met het volgende kruid, 't welck den zelven naam draagt.

By Bontius Lib. 6. Cap. 60. *hietze* Salvia Indica arborescens. *Hoewel ik nooit uit den witten ligt-blaauwe bloemen daar aan gezien hebbe, en die bekwaam mogten zyn met zuiker te Confyten. Anders heb ik ze in mynen tuin ook twee mannen hoog gehad, gelyk boven gezegt is. Hy getuigt mede, dat zy een toegeëigent geneesmiddel zy, tegens de Oost-Indische beroertheid of Beriberi, als men een lepel vol van den sap der bladeren neemt, met wyn indrinkt, en tot dagelykze stooving van buiten gebruikt. Deeze bladeren met die van* Lagondi *en* Daun lontas *gemengt, gebruiken de Maleitze vrouwen ook tegens alle koude gebreeken des lysmoeders en der zenuwen.*

Dewyl den gemeenen man de twee laaste zoorten wegens de gelykheid der bladeren dikwils confundeert, zoo heeft men meest hier op te letten, dat beide die bladeren wel ruig en doods-groen zyn, maar 't regte Sombong bankey *is ongelyk getant, heeft agter zeven groote ooren, en in huis gelegt ruiken vermuft. Maar de bladeren van 't regte Sombong zyn wolagtig, fyn en ordentelyk gezaagt, in huis gelegt werden de bladeren wat kleeverig, en ruiken speceryagtig.*

Nari patsja *in* hort. Malab. part. 10. fig. 62. *beschreeven, wil een mede zoorte hier van zyn met kleinder bladeren en purpere bloemen mede welruikend, van* Commelinus *gehouden voor een* Conyza Malabarica.

Foli- Fo-

Foliorum succus cum illo Mammæ unguentum exhibet contra Hæmorrhoides, succus ejus cum Calappi lympha propinatus intestinorum tormina tollit.

Den sap der bladeren met die van Mamma geven een zalve tegens de Ambayen. Den sap met Calappus-melk ingenomen verdryft het krimpen der darmen.

Tabula Vigesima quarta

Ad Figuram primam *Conyzam* exhibet *odoratam*, quæ est Conyza arbor Helenoides, sive insulæ St. Helenæ, Salviæ crenatis foliis, prona parte alba lanugine incanis, Balsamifera *Plukn. Mantiss. pag.* 56, ubi vide reliqua, ut & *Thes. Zeyl. pag* 74.

Figura secunda *Halicacabum* exhibet peregrinum *Cap.* 44. descriptum, *Cardiospermum Linnæo* dictum.

De vier en Twintigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de *ruikende Conyza*, welke is de Conyza een boom, van het Eiland St. Heleen, met gesneede bladeren als aan de Salie, aan de agterste zyde met een witte wol, een balsemgevende, van *Plukn. Mantiss pag.* 56. alwaar het overige ziet, als mede de *Thes. Zeyl. pag.* 74.

De tweede Figuur vertoont de vreemde *Halicacabus*, in het 44. *Hoofdstuk* beschreeven, welke is het *Cardiospermum* van *Linæus*.

CAPUT QUADRAGESIMUM SECUNDUM.

Adulterina. Daun salawar.

D*aun salawar* Conyzæ quoque adfinis videtur, modo autem crescendi convenit cum Nicotiana angustifolia. Instar fruticis excrescit stipite lignoso, sex octove pedes alta, sesesque dividit in plurimos rotundos, & firmos laterales ramos, aliquando quam latissime extensos instar arbusculæ.

Folia solitaria sunt, & superius compacta, longiusculis insidentia petiolis, angustifoliæ Nicotianæ similia, sed minora, ab utraque parte acuminata, oris æqualibus, septem & novem pollices longa, quatuor & quinque lata, sed superiora in vetustis stipitibus minora sunt, superne intense virentia, sed non splendentia, inferne cinerea, ad tactum rugosa, ac præterea viscosa quasi arena conspersa, qualis & tota herba est, sique conterantur, gravem spirant odorem fere instar fructus *Bate*, qui fœtet, sapor non admodum acris est, licet sit amarus & penetrans.

Superiores caules multa gerunt capitula obscure virentia & arenosa, in umbellam quasi conlecta, quæ sese aperiunt in flosculos sordide albicantes, qui insident calici barbato, & constant ex viridi pistillo, & petalis quinque primo erectis, dein retroflexis cum staminibus brevibus antheras flavas gerentibus, post illos fructus excrescunt rotundi, globulos sclopeti manualis seu minoris referentes, arenosi quoque, primo virides, dein flavescentes, intusque repleti granulis planis, in succosa medulla reconditis.

Folia peculiarem habent characterem, sed potissimum vetustiora, quod una nempe ipsorum dimidia pars ad petiolum longior sit altera. Radix ample dispersa est & lignosa.

Nomen. Latine *Adulterina*, sive *Folium zelotypiæ*, vel proprie *Remedium contra noxam adulterii*; Malaice *Daun salawar* eadem significatione, Amboinice *Ayloun puti. Salawar* autem vocant Malaienses vitium, quod pueris seu infantibus supervenit, quum unus parentum, ac præsertim pater adulterii sit reus, seu uxori suspicionem ejus criminis præbet, unde mater suspicax & iracunda lac suum adulterat, & illud infanti exhibens, ut puto, inde damnum contrahit, mulierculæ enim sibi persuadent, infectionem parentis apud alias mulieres contractam, lactantibus supervenire, unde hi emaciantur & languent, non autem viris persuadent, similia vitia ab ipsis peracta infantibus suis esse noxia.

Nonne hæc justa est fides, seu potius credulitas, quam sine dubio puto ortam esse a quodam genio *Salambar* dicto, quem Arabes & Æthiopes dicunt esse diabolum quendam, cujus officium est solum, odium & suspicionem excitare & caussare inter nuptos. Qua autem ratione hoc melius peragere is potuit, quam mulierculis persuadere, si infantes ipsarum forte emaciantur, tum parentem adulterii esse reum. Hinc rixæ & iræ moventur, unde mox petunt sagas, quæ infantem incantatione, & suffimigiis ab hac infectione liberant.

Atque hinc hæc *Herba zelotypiæ* vocari potest, & genius seu Diabolus iste *Salambar*, *dæmon zelotypiæ*. Cæterum meliore jure hæc vocatur *Tabaco utan* seu *Nicotiana silvestris*, quod nomen huic herbæ magis proprium est præcedente quarta *Sombong* specie.

Locus Crescit in gracilibus solis, in locis incultis, in agris, & post ædes pagorum.

Usus.

TWEE EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Overspels-kruid.

Daun salawar *wil ook uit de maagschap van Conyza zyn, dog aan wasdom komt het met den smalblaadigen Tabak over een. Het schiet op als een heester met een houtagtige stam, zes en agt voeten hoog, die zig in veele ronde en styve zydetakken verdeeld, zomtyds zeer wyd uitgespreid als een formeel boompje.*

De bladeren staan enkeld, en na vooren toe digt op malkander op langagtige steelen, den smalbladige Tabak gelyk, dog kleinder, agter en vooren toegespitst, met evene kanten, zeven en negen duimen lang, vier en vyf breed, dog de voorste aan de oude stokken zyn kleinder, boven hooggroen, dog doods, van onderen wat graauw, ruig in 't aantasten, en daar en boven met een kleeverig zand bestrooit, gelyk ook 't geheele kruid is, als men ze vryft, van een zwaaren reuk, schier als de vrugten van Bate *die stinken, de smaak is niet zonderlyk scherp, hoewel wat bitter en doordringende.*

De bovenste steelen dragen veele doods-groene en zandige knopjes by een geboopt in een dolle, waar uit werden kleine vuil-witte bloempjes, met een groen middel-ribbetje van vyf overeind staande, daar na agterwaarts gebooge blaadjes gemaakt, in een diep geboord kelkje, in de midden met korte draadjes, en daar op veele geele noppen met nog een langer styltje blood, na dezelven volgen ronde vrugten als Pistool-kogels mede zandig, eerst groen, daar na bleekgeel, binnen vol kleine platte korrels in een sappig merg.

De bladeren hebben tot een byzonder merkteken, dog meest de oude, dat zy de eene zyde agter aan den steel langer hebben als de andere. De wortel is wyd verspreid, en houtagtig.

Naam. *In 't Latyn* Adulterina; sive Folium zelotypiæ; *of eigentlyk* Remedium contra noxam adulterii; *in 't Maleits* Daun salawar *met dezelve beduidenisse*; *in 't Amboins* Ayloun puti. Salawar *nu noemen de Maleiers het kwaad, dat de kleine kinderen over komt, als een van de ouders, inzonderheid de vader zig in overspel verloopt, of immers de moeder suspicie daar toe geeft, waar door de jaloerze moeder ontsteeken zynde met haar zog, zoo ik gisse, het kind ook ontstelt, want de vrouwtjes maken 't malkanderen zoo wys, dat de smettinge door den vader by andere vrouwen behaald, aan de zuigende kinderen overgaat, waar door dezelve ongedaan, mager en ziekelyk werden, maar zy willen de mannen niet wyzer maken, dat diergelyke fouten by haarbegaan, haare kinderen schadelykzy.*

Is dat niet een fraay geloove, 't welk ik vastelyk zustineer zyn oorspronk te hebben van een zeker gast Salambar *genoemt, den welken de Arabiers, en Mooren zeggen een duivel te zyn, wiens werk en officie anders niet is dan haat en jaloezy tussen getrouwde lieden te verwekken. En hoe heeft hy dit beter konnen doen, als de vrouwen wys te maken, dat wanneer haare kinderen by geval mager en ziekelyk werden, dat dan den vader moet buiten de pot gepist hebben. Dan gaat het eerst aan een razen en tieren, en dan loopt men straks na een oude Toverbexe, die het kind met berooking en beleezingen van deze infectie bevryd.*

Hier om mag men dit kruid Herba zelotypiae *noemen, en den voorschreeven Gast* Salambar, daemon zelotypiae. *Anders noemd men het met beter reden ook* Tabaco utan, *of wilden* Tabak, *welke naam dit kruid meer eigen is, dan de voorgaande vierde zoorte van* Sombong.

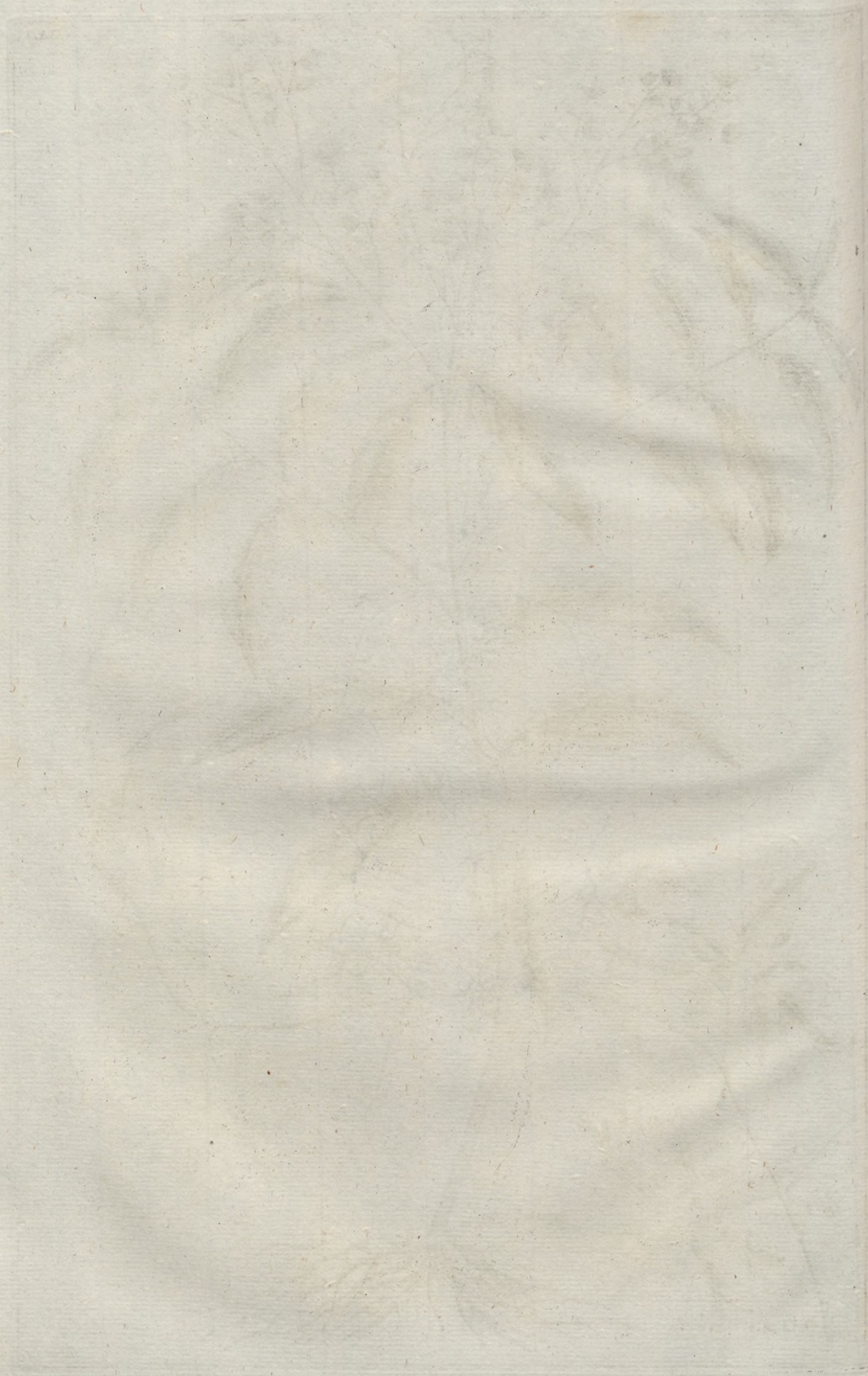
Plaats. *Het wast op magere gronden, ongebouwde plaatzen in 't veld, en agter de huizen van de Negorijen.*

Gebruik.

Fig. 1. Baccharis Salvia. Lour.

— 2. Cardiospermum Halicacabum. L.

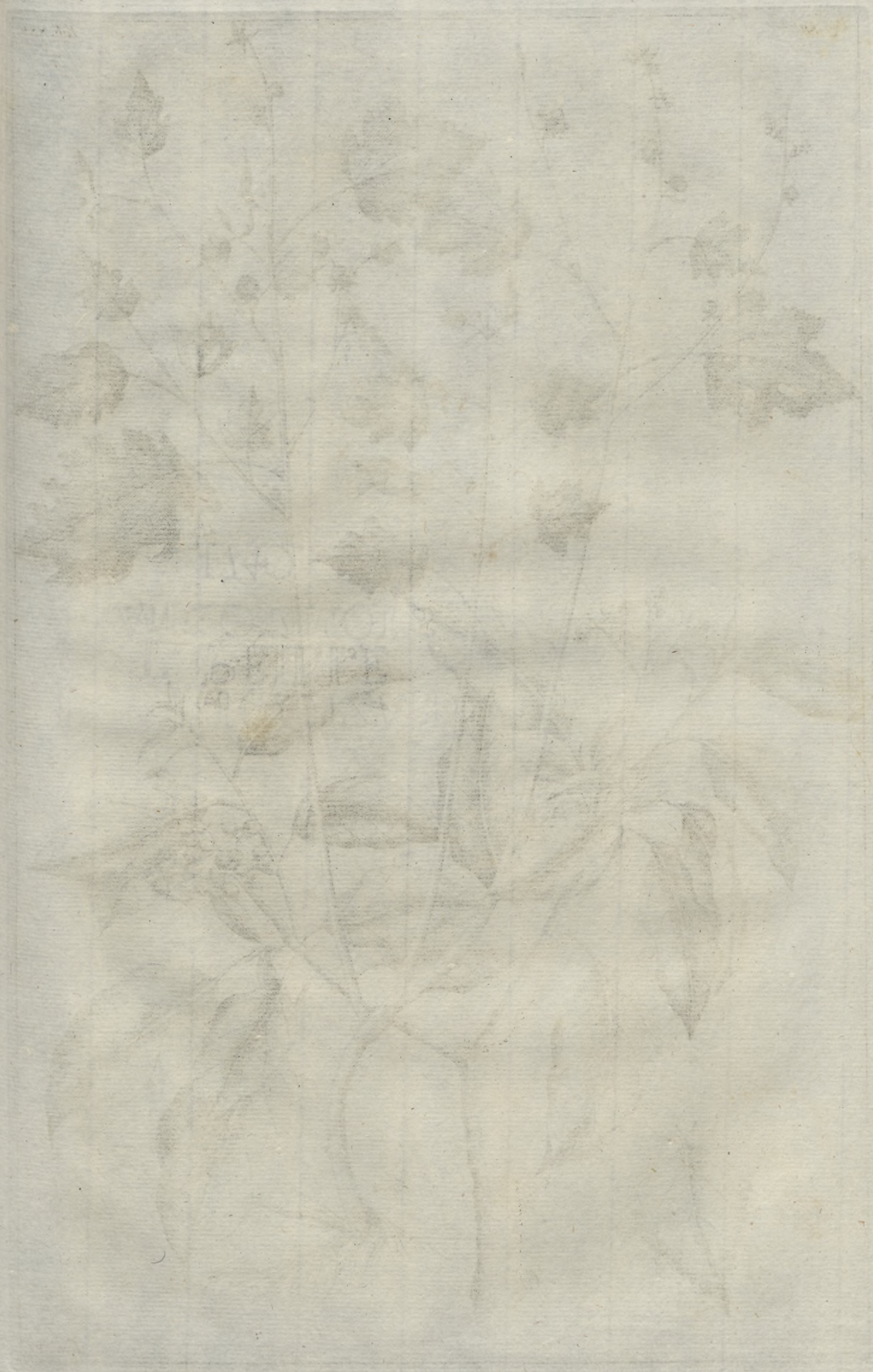

Fig. 1. Lawsonia falcata. L.

— 2. Urena Lappago. DC.

Usus. Folia ejus apud mulierculas magno in usu sunt, quibus infantes lavant & detergent, tam quum a fæcibus sordidi sunt, quam in dicto vitio, si suspicionem habeant a parentum crimine esse infectos. Cæterum foliorum decoctum propinatum quoque efficax est ad Venereas quasdam inpuritates per urinas expellendas, ac præsertim mulierum albo fluxu laborantium, quæ tamen nullo modo confiteri vellent, sese ipsas hunc contrahere per proprium suum Salawar, seu adulterii crimen.

Sic quoque curat quemvis cruentum & purulentum mictum, si isti decocto admiscentur frustulum Zingiberis rubræ majoris, ac frustulum Cepæ, quem in finem alii radicem efficaciorem putant foliis.

Maturi fructus quodammodo crudi edi possunt, quidam etiam tentarunt defectu Nicotianæ hæc scindere folia, & ipsi admiscere, ut copia illius augeatur, comperientes vero nimis amarum esse, & caput gravare, dein omiserunt. Infantes jam Salawar infecti ex eo dignoscuntur, quod ventres gerant tumentes, contractas nates, graciles pedes, languidi sint, & caput demittant, acsi somnolenti essent.

Bontius Libr. 6. Cap. 51. videtur hanc delineare & describere herbam sub nomine *fruticis Indici ignoti*, de quo dicit foliorum succum expressum adhiberi ad maligna ulcera depuranda & curanda.

Tabula Vigesima quinta

Ad Figuram primam *Adulterinam* exhibet.
Figura secunda *Lappaginem* exhibet *laciniatam*.
Litt. A. *folium secundæ speciei* seu *serratæ* est.

Gebruik. *Zyne bladeren zyn by de vrouwen in groot gebruik om de jonge kinderen daar mede te wassen en te vegen, zoo wel ordinaris, als zy haar bevuild hebben, als om de voorschreeve reden, wanneer ze suspicie hebben, dat zy door des vaders buitensprongen geinfecteert zyn. Anders is het Decoctum van de bladeren ook kragtig gedronken om alle Venerisse onzuiverheid door den Uryn te lossen, inzonderheit de vrouwen, die den witten vloed hebben, den welken zy egter nog om hoog nog om laag zouden willen bekennen, dat zy hem dikwils door haar eigen Salawar verkrygen.*

Gelyk 't ook alle bloedig en etterig pissen geneest, als men onder 't voorschreeven Decoctum een klein stukje roode groote Gember, en een stukje Ajuin doet, waar toe anderen de wortel voor kragtiger houden dan de bladeren.

De rype vrugten kan men ter nood raauw eeten. Sommigen hebben ook onderstaan by schaarsheid van Tabak deze bladeren te kerven, en daar onder te mengen, om den zelven te verlengen, maar bevindende, dat het te bitter wierde, en het hoofd bezwaarde, heeft men 't moeten verbieden. De kinderen nu door 't Salawar geinfecteerd, werden daar aan gekent, als zy dikke buiken hebben, ingevallene billen, magere beenen, onlustig zyn, het hoofd laten hangen, als of ze duddent of slaperig waren.

Bontius Lib. 6. Cap. 51. *schynt dit kruid af te malen en te beschryven, onder den naam van* Frutex Indicus incognitus, *waar van hy zegt, dat men het sap uit de bladeren geperst gebruikt, om de kwaadaardige Ulceratien te zuiveren, ende te heelen.*

De vyf en twintigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur het *Overspels-kruid*.
De tweede Figuur wyst aan het *ingesneede Klisse-kruid*.
Lett. A vertoont het *blad* van de *tweede* ofte *getande soort*.

CAPUT QUADRAGESIMUM TERTIUM.

Lappago Amboinica. Ampulat.

Bardanæ quædam species in Amboina quoque obviæ sunt, quarum binas observavi, primo nempe laciniatam, secundo latifoliam seu serratam, quæ ambæ veræ Lappaginis sunt species.

Primo. *Lappago laciniata* optimam Bardanæ præbet formam, est autem fruticulus lignosus, duros emittens lignososque caules, superius rugosos. Folia quodammodo cum illis Gossypii conveniunt, in tres majores lacinias distincta, ad oras serrata, & ad tactum rugosa.

In superioribus caulibus dense excrescunt lappulæ oblongæ, superius parum planæ, undique mollibus spinulis obsitæ, quarum quævis superius hamata est, coloris fusci. Interne duras quasdam habent cellulas, in quibus pusillum latet semen, lappulæ hamulis suis tam firmiter sibi ipsis, vestibus, immo & digitis nudis adhærent, ut non nisi avulsione dissolvi possint.

Nomen. Latine *Lappago laciniata*, & *Nussalaviensis*. Nussalavienses eam vocant *Wotel* & *Wotele*.

Locus. Huc usque nullibi detecta est, nisi in insula Nussalaua, ubi in levibus silvis & nudis montibus crescit, non in litore, sed fere in media regione.

Usus ejus nullus alius est, nisi quod ejus fructus seu lappulæ a caulibus detergeantur, & ad ludibrium serventur, regulari enim compactaque compositione quævis hominum & animalium formæ ex iis componi possunt, quæ tanquam aliquid rarum servantur, sique ita alicui lubeat, dissolvi iterum, aliaque forma indui potest.

Secundo. *Lappago latifolia* seu *serrata*, lignosus quoque fruticulus est, inferius digitum crassus, ac mox sese dividens in multos ramos, quibus folia insident solitaria, longis & rotundis in petiolis, suntque ex cordiformi figura triangularia, ab utraque enim parte non procul ab apice brevem gerunt ac prominentem apicem, suntque porro ruditer dentata, ac brevi apice donata, ultra tres quatuorve pollices longa ac lata, per longitudinem tribus nervis ac plurimis transversalibus venis donata seu pertexta, ab utraque parte rugosa, & pilosa, inferius contracta & grisea, superiora minora sunt, nec angulata, sed solummodo cordiformia, nec laciniata, saporis fatui.

Flores

DRIE EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Amboinsche Klisse-kruid.

Van *Klitzen hebben wy ook eenige zoorten in Amboina, waar van ik 'er twee geobserveert heb. Te weeten, ten eersten* Laciniata, *ten tweeden breedbladige, beide van 't geslagte der kleine Klissen.*

I. Lappago laciniata *heeft de beste gedaante van Klissen, het is een houtagtig heesterke, met harde houtagtige stengels, dewelke boven ruig zyn; de bladeren gelyken die van Kattoen wat, in drie hoofdsnibbelen gedeelt, aan de kanten gezaagt, en ruig in 't aantasten.*

Aan de voorste steelen langs heen, wast het digt vol kleine langwerpige Klissen, vooren een weinig plat, rondom met lange weeke stekels bezet, waar van ieder voor aan een weerhaakje heeft, bruin van couleur. Binnen hebben ze eenige harde huisjes, daar klein zaad in legt. De Klitzen kleeven met de weerhaakjes zoo vast aan malkander, en aan de kleeren, ja zelfs aan de bloote vingeren, dat men ze zonder scheuren kwalyk afbrengen kan.

Naam. *In 't Latyn* Lappago laciniata; *&* Nussalaviensis; *De Nussalauwers noemen 't* Wotel *en* Wotele.

Plaats. *Men heeft het tot nog toe nieuwers gevonden dan op 't Eiland Nussalau, alwaar het in de ligte bossen, en op kale bergen wast, niet op strand, maar schier midden in 't land.*

Gebruik. *Het heeft geen ander gebruik, als dat men de vrugten of Klissen van de steelen afschrapt, en tot zeeker kortswyl bewaart, want door geschikte zamenzettingen kan men alderhande gedaantens van menschen en dieren daar van maken, die men tot een rariteit bewaart, en als men wil, kan men ze wederom verbreeken, en een andere gedaante daar van maken.*

II. Lappago latifolia *is ook een houtagtig heersterke, beneden een vinger dik, en straks in veele takken zig verdeelende, daar aan staan de bladeren enkeld, op lange ronde steelen, dezelve zyn uit den hertsformigen driehoekig, te weeten aan wederzyde niet verre van de spits een kort uitstekent hoekje hebbende, en voorts grof getant, met een korte spitze, ruim drie en vier duimen lang, en ook zoo breed, in de lengte met drie zenuwen, en veele dwersaderen doorregen, ter weerzyden ruig en hairig, van onderen ook rimpelig, en grys, de bovenste zyn kleinder, en hebben geene hoeken, maar slegts hertformig, dog zonder klooven, smets van smaak.*

De

Flores illos minoris Malvæ referunt, bioboli magnitudinem habentes, ex quinque rotundis petalis constantes, ample extensi, & ante meridiem aperti sunt, in centro flava gerentes stamina cum similibus antheris, coloris læte purpurei.

Fructus sunt lappulæ, magnitudine granorum Piperis, tres, sed plerumque quinque simul junctæ, curtis, sed firmis spinis armatæ, quæ tamen nullos notabiles præbent hamos, laxe vestibus adhærentes, quævis interne durum fuscumque continet ossiculum. Radix ample dispersa est, lignosa, & fibrillosa.

Nomen. Latine *Lappago Amboinica*, ac prima species *Laciniata*, sive *Nussalaviensis*; secunda *Latifolia* seu *Serrata*; Malaice *Ampulat pulat* & *Pulot*; Amboinice *Hutta urutta*, h. e. *Herba viscosa*; Javanice *Puluttan*.

Locus. In campis crescunt & levibus collibus, sed potissimum in litore, ac prope areas ædium etiam proveniunt.

Usus ejus nullus alius innotuit, nisi quod radices secundæ speciei in difficili partu adhibeantur aquæ incoctæ & propinatæ, recentes & contusæ radices cum Pinanga etiam masticantur. Ad levia quædam vulnera, per sectionem vel cæsionem contracta, recentia ejus sumuntur folia, quæ in ore masticantur cum pauxillo Zingiberis, si ad manus sit, vulneribus impone ea, unde siccantur & curantur.

Chirurgus quidam diu in Zeylona versatus mihi declarabat, a Malabarensi quodam didicisse tanquam arcanum, radicem nempe primæ seu laciniatæ speciei esse specificum remedium contra morsus venenatissimi etiam serpentis.

Tertia insuper species est, in silva crescens, integra gerens folia, lanuginosaque, ejus flosculi pusilli sunt & flavescentes. Lappulæ pusillæ etiam sunt supra sese invicem erectæ, seu spicatæ, nec multum adhærent.

Cum his convenit Malabarensium *Uren* in *Hort. Malab.* descriptum *part.* 10. *fig.* 2. quod commentator *Commelinus* habet pro *Alcea Malabarica*, ubi nullæ aliæ ipsi tribuuntur virtutes, nisi quod ejus radix adhibeatur in olei præparatione.

A *Jacobo Breynio* etiam describitur *Centur.* I. *Cap.* 35. sub nomine *Trifolio affinis Indiæ Orientalis Xanthii facie*, ac Malaico nomine *Daun lacat lacat*, h. e. *Folium viscosum*, sed flores ibi desiderantur.

De bloemen zyn als die van kleine Maluwen, zoo groot als een dubbeltje, van vyf ronde bladeren gemaakt, wyd uit gebreid, en staan voor de middag geopent, in de midden met geele draden, en diergelyke noppen, ligt-peers van couleur.

De vrugten zyn kleine Klissen, in de grootte van Peperkorrels, drie, dog meest vyf by malkander gehoopt, met korte dog styve doorntjes, dog zonder zienlyke weerhaakjes, slappelyk aan de kleeren klevende, binnen is in ieder een harde bruine korrel. De wortel is wyd uitgebreid, houtagtig, en vol vazelingen.

Naam. *In 't Latyn* Lappago Amboinica; *de eerste zoorte* Laciniata, sive Nussalaviensis; *de tweede* Latifolia; *in 't Maleits* Ampulat pulat *en* Pulot; *in 't Amboins* Hutta urutta, *dat is* kleevent kruid; *op Java* Puluttan.

Plaats. *Zy wassen in 't veld en op ligte heuvelen, dog meest op strand, en komen ook genoegzaam by de erven in de huizen op.*

Gebruik. *Daar is anders niets van bekent, als dat men de wortelen van de tweede zoorte by een harde geboorte gebruikt, als men de zelve in water kookt, en drinkt, ook de versche en gekneusde wortelen met Pinang kauwt. Tot alderhande ligte wonden, die men door snyden of kappen krygt. Neemt versche bladeren, kauwt ze in de mond met wat Gember, zoo men 't by der hand heeft, bind het op de wonde, dat droogt en geneest.*

Zeker Chirurgyn langen tyd op Ceylon gewoont hebbende, verzekerde my van een Malabaar voor een secreet geleert te hebben, dat de wortel van de eerste of gekerfde zoorte een zouverein tegenmiddel zy tot de beete van de aldervernynigste slang.

Daar is nog een derde zoorte, in 't bosch met heele bladeren, die wolagtig zyn, de bloempjes zeer klein en ligtgeel. De Klissen zyn zeer klein, staande boven malkanderen in aairen, en kleeven niet veel.

Hier mede komt over een het Malabaarse Uren *beschreeven in* Hort. Malab. part. 10. fig. 2. *het welk den* Commentator Commelinus *houd voor een* Alcea Malabarica, *alwaar hem geen andere kragten werden toegeschreeven, als dat men de wortel gebruikt by het maken van* Olie.

Ziet het mede beschreeven by Jacob. Breyn Cent. I. Cap. 35. *onder den naam van* Trifolio affinis Indiæ Orientalis Xanthii facie, *met den Maleitsen naam* Daun lacat lacat, *dat is* Kleef-blad, *dog zonder bloem.*

OBSERVATIO.

Hæc est *Urena* foliis angulatis, *H. Cliff. pag.* 348 & Urena Sinica, Xanthii facie *Dillen. H. Elthām. pag.* 430. quem vide ut & *H. Malab. Tom.* 10. *Tab.* 2. & est *Alcea* Indica floribus roseis parvis, fructibus parvis, quinque partitis, hispidis, lappaceis *Thes. Zeyl. pag.* 9. ubi vide reliqua.

AANMERKING.

Deze is de *Urena* met hoekige bladeren, in de *H. Cliff. pag.* 348. en de Chinese Urena in gedaante van de Xanthium, by *Dillen.* in de *H. Eltham. pag.* 430. welke ziet, als mede de *H. Malab.* 10. *deel*, *Tab.* 2. en is de Indische *Alcea* met roosvormige kleine bloemen, en kleine in vyf gedeelde ruige vrugten, in de *Thes. Zeyl. pag.* 9. alwaar het overige ziet.

CAPUT QUADRAGESIMUM QUARTUM.

Halicacabus Indicus. Daun copo copo.

Halicacabus in India quoque notus est, ab Europæo haud multum differens, excepto quod omnibus suis partibus sit minor, in binas vero dividitur species, in majorem seu albam, ac minorem seu Halicacabum nigrum.

Physalis angulata L.

Primo. *Major alba* species ad binorum pedum altitudinem crescit, licet ejus rami quatuor pedum longitudinem adquirant, non erecti, sed inclinantes, inregulariter in laterales distincti ramos, prope majorem caulem nodum formantes, ubi unus alterve lateralis excrescit ramulus, tali ordine, ut si unus nodus ramulum adtollat, alter subsequens hos dimittat ad latera, ac sic porro eodem modo, quo *Mirabilis* supra libro octavo descripta.

Caules ejus sunt inregulares, & angulosi, quidam binis, alii tribus acutis dorsis distincti, firmi, & lignosi.

Folia cum illis Bliti conveniunt, inferius latissima, in longum desinentia apicem, inæqualis magnitudinis, ad nodos enim simplicia sunt, ac tres pollices longa, binos digitos lata, paucis obliquis costis transversalibus distincta, flaccida & mollia, sed non lanuginosa.

Alia

VIER EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

De Indische Kriek over Zee.

De Halicacabus *is in Indien ook bekent, van den Europischen niet veel verschillende, behalven dat hy aan alle zyne deelen kleinder is, en verdeelt in twee zoorten, in groote of witte, en kleine of zwarte.*

I. *De* Groote witte *zoorte groeid twee voeten hoog, hoewel de takken vier voeten lang werden, niet over eind staande, maar bukkende, ongeschikt, in zydetakken verdeelt, by haren hoofdsteel een knie makende, daar een of twee zydetakjes uitkomen, met zoodanige ordre, dat als de eene knie zyn takjes opwaarts geeft, het naastvolgende de zynen ter zyden uitschiet, en zoo vervolgens op de manier als de* Mirabilis, *boven* Lib. 8. *beschreeven.*

De steelen zyn ongeschikt, hoekig, zommige met twee, zommige met drie scherpe ruggen, styf, en houtagtig.

De bladeren gelyken na die van Blitum, agter breed, in een lange spitze toeloopende, zeer ongelyk van grootte, want aan de knien staan zy enkeld, drie duimen lang, twee vingers breed, met weinige schuinze dwarsribben, slap en zagt, dog niet wolagtig.

De

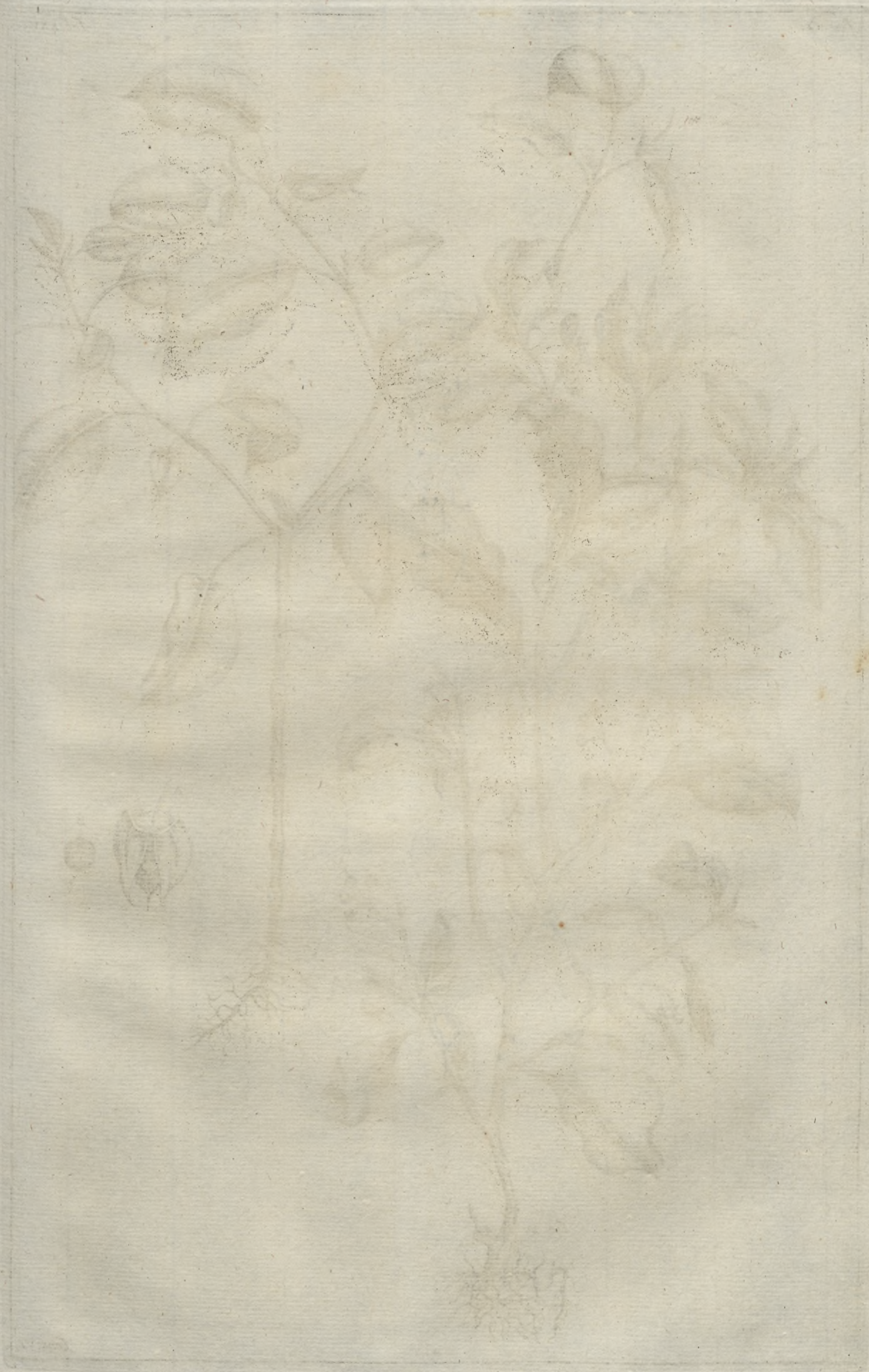

Fig. 1. Physalis indica. Lam.
— 2. Solanum Rumphii R. et Sch.

Alia ex alis & in lateralibus ramulis crescentia multo minora sunt. Flosculi ex quinque flavis & stellatis constant petalis. Fructus similes sunt pentagonæ vesiculæ uti in Europæo, sed multo minores, ac baccæ in iis latentes non rubent, sed intense lutescunt, seu ruffæ sunt, saporis aciduli. Radix ample sese dispergit, in lignosas distincta ramificationes cum plurimis fibrillis.

Secundo. *Minor nigra* species multo humilior est, ac caules profert quoque inregulares, obscure fuscos, seu nigricantes. Folia etiam multo minora sunt, molliora, & lanuginosiora prioribus, ac ipsorum costæ aliquid fusci gerunt.

Flores fructusque minores etiam sunt. Baccæ ejus flavescunt, ac saporis magis aciduli prioribus.

Nomen. Latine *Halicacabus Indicus*; Malaice *Daun copo copo*, & *Loto loto*, quidam etiam eum vocant *Daun boba*, h. e. herbam variolarum. Ternatice *Dotaga*; Portugallice *Bredo patassi*; a sonitu vesicularum, quum fronti allidantur.

Locus. Amat crescere in arenosis locis, in desertis hortis, & ad planas fluminum ripas.

Usus. Aliis miscetur oleribus, ut & medicamentis, contra variolas ad eas expellendas præsertim infantum, si talibus misceantur, quæ supra *libr.* 9. in *Vita alba* commemorata sunt.

Bontius Lib. 6. *Cap.* 53. dicit, Sinenses hos edere fructus, uti Poma amoris instar Lactucæ. Recens foliorum succus adsumptus dolores sedat inflammationis renum & vesicæ, item in Gonorrhæa virulenta, qui dolores hic vehementiores sunt quam in Europa.

Halicacabus peregrinus sic dictus, parva gerens incisa instar *Petroselini* folia, parvasque rotundas baccas, semi albas ac semi nigras in vesicula contentas, in Amboina a me quoque detectus fuit in Hitoes ora, incolis *Utta mahu* dictus, h. e. *Javanorum sajor*, quique ab iis inter olera numeratur, uti & ejus folia ad vestium lotiones etiam adhibentur.

Hujus autem ampliorem descriptionem dare nolo, quum ejus forma satis nota sit in Europæis libris, solummodo addens ejus matura grana perforari, filis adligari, & in amentis instar Perlarum gestari a mulierculis & pueris, ut & similem plantam describi in *Hort. Malab. part.* 10. *fig.* 70 & 71. sub nomine *Inota inodien* & *Pee inota inodien*, quæ species sunt *Halicacabi* serratis foliis, cujus major ac minor species est, quæ a *Commelino* pro speciebus *Solani vesicarii* habentur, & camparantur cum Brasiliensium *Lomario* a *D. Pisone* descripto.

De andere uit den schoot, en aan de dwarstakjes zyn veel kleinder. De bloempjes zyn uit vyf ligt-geele, en gesterrde blaadjes gemaakt. De vrugten zyn diergelyke vyf-hoekige blaadjes, gelyk aan 't Europische, dog kleinder, en de Karssen daar in schuilende, worden niet rood, maar blyven hoog-geel, of ros, rins van smaak. De wortel is verre verspreid in houtagtige takken, vol vazelingen.

II. *De* kleine zwarte *zoorte blyft kleinder van gewas, en zyne steelen mede ongeschikt verdeelt, donker-bruin, of zwartagtig van couleur. De bladeren zyn nog kleinder, zagter, en wolagtiger dan de voorige, en aan hare ribben ziet men iets bruins.*

Bloemen en vrugten zyn mede kleinder. Zyne Karssen blyven bleek-geel, zynde nog rinzer dan de voorige.

Naam. *In 't Latyn* Halicacabus Indicus; *in 't Maleits* Daun copo copo; *en* Loto loto; *zommige noemen 't ook* Daun boba; *dat is Pokken-kruid*; *op Ternaten* Dotaga, *in 't Portugees* Bredo patassi; *alles van 't klappen der blaasjes, als men ze tegens het hoofd slaat.*

Plaats. *Het wast geern in zandige plaatzen, verlatene tuinen, en aan vlakke oevers van rivieren.*

Gebruik. *Men mengt het onder andere moeskruiden, item onder Medicamenten, die men inneemt, om alderhande Pokken uit te dryven, inzonderheid de kinder-pokken, gemengt met die dingen, die boven* Lib. 9. *in* Vitis alba *verhaalt staan.*

Bontius Lib. 6. Cap. 53. *zegt, dat de Chineesen deze vrugten eten, gelyk de Poma amoris voor Salade. Het groene sap der bladeren ingenomen, stilt de pyn in de ontsteeking der nieren, en blaas, item in de kwaadaardige Gonorrhœa, hier te lande pynelyker vallende dan in Europa.*

De zoo genoemde Halicacabus peregrinus, *met kleine gesnibbelde bladeren, als* Pieterselie, *en kleine ronde korreltjes, die half wit en half zwart zyn, in de blaasjes beslooten, heb ik in Amboina ook gevonden meest op de Kust van Hitoe, by de Inlanders* Utta mahu, *dat is* Javaanse sajor *genoemt, ook by hun lieden onder de moeskruiden gereekent, gelyk ze ook de bladeren tot het wasschen der klederen gebruiken.*

Dog hier van wil ik geen breeder beschryving maken, om dat zyne gedaante genoegzaam bekent is in de Europische Boeken, alleenlyk doe ik hier by, dat men de rype korrels doorboort, aan een draad rygt, en als Peerle-snoeren draagt, by de vrouwtjes en kinderen, en dat een diergelyke gewas beschreeven wert in Hort. Malab. part. 10. fig. 70 & 71. *onder den naam van* Inota inodien *en* Pee inota inodien. *Zynde zoorten van* Halicacabus *met gezaagde bladeren, te weten een kleine met een groote zoorte, gelyk ze ook van* Commelinus *voor een medezoorte van* Solanum vesicarium *gehouden werden, en vergeleeken met het Brasilische* Lomarium, *van Doctor* Piso *beschreeven.*

Tabula Vigesima sexta

Ad Figuram primam *Halicacabum* exhibet *Indicum minorem*, ubi Litt. A. ejus *fructum vesicularem*, B. ejus *Baccam* denotat, estque *Alkekengi* Indicum, glabrum, Capsici folio. *H. Eltham. pag.* 12. *Tab.* 11. & *Thes. Zeyl. pag.* 10.

Physalis hoc genus *Linnæo* dicitur, cujus alias species vide in *H. Cliff. pag.* 62.

Figura secunda *Halicacabum* sistit *Bacciferum*.

N. B. *Halicacabus peregrinus* supra *Tab.* 24. *fig.* 2. delineatus est, qui *Cardiospermum Linnæo* dicitur in *H. Cliff. pag.* 151. & Cor Indum, sive Halicacabus peregrinus *Thes. Zeyl. pag.* 75. ubi vide reliqua.

De ses en Twintigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de *Indische kleine Halicacabus*, alwaar Lett. A. deszelfs *blaasagtige vrugt*, B. deszelfs *Bes* vertoont, en is de Indische gladde Alkekengi, met het blad van de Capsicum, in de *Hort. Eltham. pag.* 12. *Tab.* 11. en in de *Thes. Zeyl. pag.* 10.

Physalis wert dit geslagt van *Linnæus* genaamt, welkers andere zoorten ziet in de *H. Cliff. pag.* 62.

De tweede Figuur verbeelt de *Besdragende Halicacabus*.

N. B. De *vreemde Halicacabus* boven *Tab.* 24. *fig.* 2. afgeteekent, is die geene, welke *Cardiospermum* van *Linnæus* genaamt wert in de *H. Cliff. pag.* 151. & Cor Indum ofte vreemde Halicacabus, in de *Thes. Zeyl. pag.* 75. alwaar het overige ziet.

CAPUT QUADRAGESIMUM QUINTUM.

Halicacabus baccifer. Anty.

Hic *Halicacabus* sese quoque extendit duriusculis & inregularibus flagellis, non vere rotundis, sed planiusculis, uno alterove dorso distinctis, & in amplos articulos divisis, ad quemvis nodum seu articulum hæc tria tanquam in triangulo locantur, in uno nempe angulo simplex folium, illi Bliti simile, sed majus & flaccidius, quatuor & quinque pollices longum, tres latum, foliique petiolus angustas gerit alas, seu tenuiter alatus est, uti & in Blito observatur. In secundo angulo lateralis locatur ramulus, cui folia tam solitaria, quam fasciculata adstant, minora prioribus. Ex tertio angulo tenuis excrescit petiolus in quatuor vel quinque alios minores distinctus, qui omnes deorsum pendent, quorum quisque sustinet flosculum pentapetalum & læte purpureum, qui antheras continet flavas.

Hos insequuntur baccæ rotundæ Pisi formes, sed superne planiusculæ, pentapetalo insidentes pericarpio, glabræ, & splendentes, semper virentes, ac tandem molliusculæ, intus repletæ semine pusillo & plano in aquosa medulla contento, saporis grate aciduli, instar Baccarum Halicacabi.

Foliorum sapor est oleraceus, gratior illo Bliti. Baccæ in omnibus fere conspiciuntur nodis dependentes paulo supra radicem, ubi radix sese mox dividit in plures ramos ample extensos.

Nomen. Latine *Halicacabus baccifer*; Malaice & Baleice *Anty*; Javanice *Ranti.*

Locus. In Amboina raro obcurrit, ac potissimum circa ædes Baleiensium.

Usus. Amboinenses non magnam hujus plantæ habent notitiam. Baleyenses ea multum utuntur ad olus, ac eam præferunt Blito, folia nempe ejus alii admiscent Sajor.

In *Hort. Malab. part.* 8. *fig.* 28. similis describitur planta nomine, *Uliria*; Portugallice *Fruita balsa China*; Belgice *Timpen.* Cum hoc quoque convenit quodammodo *Tsjeria nari nam pulli* in *ejusdem Hort. Malab. part.* 9. *fig.* 86. *Nelen tsjinda* vero *ejusdem Horti part.* 10. *fig.* 73. cum nostro *Anty* melius quadrat, uti & a *Commentatore* vocatur *Solanum bacciferum.*

OBSERVATIO.

Hæc planta *Solani* species est, vulgari maxime adfinis, unde & convenit cum eo, quod Solanum caule inermi annuo, foliis ovatis angulatis in *H. Cliff. pag.* 60. vocatur, ubi vide reliqua, estque Solanum Indicum vulgari simile, floribus albis parvis, *Plukn. Almag. pag.* 349.

VYF EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

De besdragende Kriek over Zee.

Deze Halicacabus *breid zig ook uit met hardagtige en ongeschikte steelen, mede niet regt rond, maar platagtig, met een of twee ruggen, en in wyde leden verdeelt, aan ieder lid of knie staan schier in een driehoek deze drie dingen, in de eene hoek een enkel blad, dat van Blitum gelyk, dog grooter, en slapper, vier en vyf duimen lang, drie breed, en den steel van 't blad heeft smalle vlerken, gelyk men mede aan het Blitum ziet. Aan de tweede hoek staat een zydetakje, daar de bladeren zoo wel enkeld als verscheiden by malkander staan, kleinder dan de voorige. Uit den derden hoek komt een dun steeltje, in vier of vyf andere verdeelt, alle nederwaarts hangende, ieder dragende een klein vyfbladig en ligt-peers bloempje, daar in men geele noppen ziet.*

Hier op volgen ronde besien als erweten, dog boven wat plat, op een vyfhoekig bordje staande, glad en blinkende, altyd groen blyvende, ten laatsten wat week werdende. Binnen gevult met zeer klein en platagtig zaad, in een waterig merg, aangenaam rins van smaak, regt als de Kerssen van Halicacabus.

De smaak der bladeren is moeskruidagtig, wel zoo goed als die van Blitum. De besien ziet men schier aan alle knien hangen, digt boven de wortel, daar zig de plante straks in takken verdeelt, die wyd uitgebreid staan.

Naam. *In 't Latyn* Halicacabus baccifer; *in 't Maleits en Baleits* Anty; *op Java* Ranti.

Plaats. *Het is in Amboina weinig te vinden, en meest omtrent de woningen der Balyers.*

Gebruik. *De Amboinesen hebben 'er weinig kennisse van. De Balyers gebruiken 't veel tot moeskruid, en liever als Blitum, te weten de bladeren onder andere Sajor gemengt.*

In Hort. Malab. part. 8. fig. 28. *wert een diergelyk gewas beschreeven, onder den naam van* Uliria; *in 't Portugees* Fruita balsa China; *in 't Duits* Timpen; *hier mede heeft ook eenige overeenkomst* Tsjeria nari nam pulli *in* ejusd. Hort. Malab. part. 9. fig. 86. *beschreeven, dog* Nelen tsjindi *in* ejusd. Hort. part. 10. fig. 73. *beschreeven, komt met ons* Anty *beter overeen, gelyk het ook van den* Commentator Solanum bacciferum *genoemt wert.*

AANMERKING.

Deze plant is een zoort van *Solanum*, aan de gemeene zeer gelyk, waarom ze ook met die overeenkomt, die de Solanum met een jarige gladde steel, en langwerpige hoekige bladeren genaamt wert in de *H. Cliff. pag.* 60. alwaar het overige ziet, en is de Indische Solanum aan de gemeene gelyk, met witte kleine bloemen, van *Plukn. Almag. pag.* 349.

CAPUT QUADRAGESIMUM SEXTUM.

Palmifilix. Pacu utan besaar.

Jam pagos & campos perambulavimus, & sensim devenire incipimus in Amboinensi silva, & montes adscendere, ubi primo nobis obcurrit magna Filicum cohors, in tot distincta species, ut confidam, quamvis insulam peculiarem posse ostendere formam. Non itaque animus est omnes peculiariter describere, sed tantummodo eas, quæ ad meam pervenere notitiam, ad quas puto omnes reliquas referri posse. Sexdecim itaque didici noscere species, quarum quasdam in uno comprehendam capite, breviter eas descripturus, quum plurimæ pauci sunt usus. Hæ sexdecim species sequenti denominantur modo.

1. *Palmifilix* hoc in Capite descripta. 2. *Osmunda*, seu *Filix aquatica.* 3. *Filix esculenta.* 4. *Filix agrestis.* 5. *Lonchitis recta.* 6. *Lonchitis volubilis.* 7. *Dryopteris arborea.* 8. *Dryopteris silvestris.* 9. *Dryopteris campestris.* 10. *Adianthum volubile tripiex.* 11. *Capillus*

SES EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

De Palmbooms-Vaare.

W*Y zyn nu de Negoryen en het naaste veld gepasseert, en beginnen nu eerst regt in 't Amboins bosch te komen, en de bergen te beklimmen. Daar komt ons ten eerste voor een geheele troep van Vaaren, in zoo veelderlei geslagten verdeelt, dat ik vertrouw, dat ieder Eiland een byzondere gedaante kan vertonen. Het is dierhalven myn voornemen niet, dezelve allegaar te beschryven, maar alleenlyk zoodanige als tot myne kennisse zyn gekomen, waar onder ik betrouw alle de andere gemakkelyk konnen getrokken werden. Ik heb 'er sestien zoorten leeren kennen, van dewelke ik zommige in een hoofdstuk zal begrypen, kort daar over lopende, om dat de meeste van klein gebruik zyn. De sestien zoorten zyn benaamt als volgt:*

1. Palmifilix, *of* Vareboom *in dit Hoofdstuk beschreeven.* 2. Osmunda *ofte* filix aquatica. 3. Filix esculenta. 4. Filix agrestis. 5. Lonchitis recta. 6. Lonchitis volubilis. 7. Dryopteris arborea. 8. Dryopteris sylvestris. 9. Dryopteris campestris. 10. Adianthum volubile

pillus Veneris. 12. *Filix florida.* 13. *Polypodium Indicum majus & minus.* 14. *Phyllitis.* 15. *Scolopendria arborum.* 16. *Filix calamaria.*

Palmifilix maxima species est, quæ nobis non in initio silvæ obcurrit, sed ipsi primum ordinem dare licet, quum maxima & rarissima sit herbarum in arborem excrescens, in tres subsequentes distincta species.

Primo. *Palmifilix nigra* rectum generat caudicem, duodecim & sexdecim pedes altum, usque ad ramorum ortum, plerumque supra pedem, infra crus crassum. Hic caudex miram habet substantiam, ad illam ligni adcedentem, nullum tamen verum exhibet lignum, sed constat ex simplicibus, crassis, & ex fusco nigris filis, seu nervis, tam firmiter & arcte sibi implicatis, ut ligneum referat truncum, ac proinde externe non glaber est, sed sulcatus, & foveis excavatus, aliisque obductus seu concretus foliis aliarum plantarum. Intus gerit cor herbaceum ac succosum, constans ex segmentis fuscarum & nigricantium venarum, seu ex ramentis latis compositum, quod in detruncatis postibus putrescit, ita ut intus concavus sit, acsi excavati essent postes, relinquens multa plana & tenuia segmenta, acsi ornamenta essent scriniorum ex nigro ligno instar Ebeni composita, quod fit, quia interposita herbacea substantia penitus est putrefacta.

Caudex itaque sese dividit ad verticem in duodecim circiter ramos, seu potius crassas & herbaceas pinnas expansas more *Palmæ Indicæ* seu *Calappi*, octo & novem pedes longas, inferius pollicem crassas, obscure fuscas & muscosas, ad trium pedum longitudinem nudas, ac pungentibus punctulis obsitas instar spinularum, reliqua pars nuda & viridis est, inferius rotunda, ac superius sulcata, sique amputentur, lentum exhibent viscum. Ab utraque autem parte gerunt duodecim & tredecim alas seu pinnas alternatas, unum ac binos pedes longas, quibus foliola insident digitum longa & lata, alternata. Quodvis folium in multas lacinias distinctum est, quæ ad nervum medium fere excurrunt, superne glabra & intense virentia, subtus ruffa arena obsita, in vetustis nempe. Tener surculus seu Cyma pollice crassior est, nuda quoque, sed inferius parum spinulosa, superius crasso circinno ornata, uti in cunctis Filicibus, atque Episcopi refert baculum lanuginosum, harumque Cymarum quatuor vel quinque una profert planta, una autem altior est altera. Folia per noctem in domo deposita gravem spirant odorem, instar Ceratophyti modo e mari deducti, vel instar piscium vetustorum. Ex caudice detruncato flavus quoque & viscosus exstillat succus, in molle degenerans Gummi.

Radix est crassa & intricata congeries, ex tenuibus nigrisque fibrillis composita, quæ undique sese dispergunt in orbem sine primaria radice. Rami inferius foliolis & viscoso musco investiti sunt usque ad ortum, qui facile abradi potest. Quum caudex detruncatur, ex radice alii de novo excrescunt priore majores.

Secundo. *Palmifilix alba* similem habet caudicem & formam, sed qui paulo crassior est priore, inferius tenuior quam superius, externe penitus rugosus & muscosus, ex similibus constructus nervis, sed non tam niger aut durus, majusque cor gerit herbaceum. Rami non spinulosi sunt, sed ex iis dependent longi mollesque pappi, laterales pinnæ breviores sunt quam in priore. Foliola vero flaccidiora sunt, ipsorumque laciniæ magis serratæ sunt, subtus non ita arenosa, sed abrupta quasi, ac facile flaccescunt, nec tam gravem fundunt odorem quam in priore.

Radix ejus congeries est intricata ex fibrillis constans, facilis eradicatu, quum planta declivis sit, cæterum satis tenax. Cyma ejusdem est formæ cum priore, brevior, mollior, rugosa penitus per istos pappos.

Tertio. *Palmifilix postium*, seu *Pacu tiang* omnium altissimum gerit caudicem, septem enim octove orgyas altus est, & crus crassus, superius quoque spinulosus, sed non ita pungens quam præcedens. Stipes ejus cinereus est, pauco obductus musco, ac solidiorem habet substantiam priore, sed fallax est, sub molli enim isto musco breves ac pungentes latitant spinulæ. Folia eandem cum mox præcedente habent formam, tenuia nempe, ad medium distincta, ad oras subtiliter serrata, ac vetusta, subtus arenosa sunt, cor herbaceum in hac specie minimum est.

Nomen.

bile triplex. 11. Capillus Veneris. 12. Filix florida. 13. Polypodium Indicum majus & minus. 14. Phyllitis. 15. Scolopendria arborum. 16. Filix calamaria.

Palmifilix *is de grootste zoorte, die ons wel in 't voorste bos niet voor komt, dog wy moeten haar den voorrang geven, om dat ze de grootste en zeldzaamste is, van een ordinaris kruid tot een boom opschietende, verdeelt in de drie volgende zoorten.*

I. Palmifilix nigra *gewint een regten stam, van twaalf en sestien voeten hoog, tot aan den oorsprong der takken, ordinaris boven een been, beneden een dye dik. Dezen stam heeft een wonderlyke substantie, by is zoo hard als hout, en daar is nogtans geen eigentlyk hout aan, maar van enkelde dikke, en zwart-bruine draden, of zenuwen zoo digt en vast door malkander gevlogten, dat ze een houten stam verbeelden, dierhalven van buiten niet effen, maar vol groeven en kuilen, en met andere bladeren bewassen. Binnen is een kruidagtig sappig hert, ook met stukken van bruine en zwartagtige aairen of breede schilferen doortogen, 't welk in de afgekapte stylen afrot, zoo dat ze van binnen hol werden, als of ze uitgeboort waren, nalatende veele platte en dunne stukjes, als lystjes van eenig kantoor, houtagtig, en zwart als Ebbenhout, zynde de tussen-leggende kruidagtige substantie als t'eenemaal vergaan.*

De stam nu verdeelt zig boven in den kruin in omtrent twaalf takken, of veel meer dikke kruidagtige steelen uitgebreidt, op de manier als de takken van de Palma Indica *of Calappusboom, agt ende negen voeten lang, agter ruim een duim dik, zwart-bruin en mosatig, drie voeten bloot, en met steekende puntjes als doorntjes bezet, de rest kaal, en groen, van onderen rond, en boven met een vooren, als men ze afkapt, een taaien slym uitgevende. Deze hebben aan weerzyden twaalf en dertien wieken, verwisselt tegens malkander, een en anderhalf of twee voeten lang, aan de zelve staan de blaadjes, een vinger lang en breed, ook verwisselt. Ieder blad is in veele snibbelen verdeelt, die schier tot de middel-zenuwe toe gaan, aan de bovenste zyde glad, en hoog-groen, van onderen met ros zand bezet, te weten aan de oudste. De jonge scheute of Cyma is dikker dan een duim, ook kaal, dog beneden wat steekelig, boven met een dikke krul, gelyk alle Varen, en verbeelt een Bisschops-staf, dewelke wolagtig is, van welke scheuten men vier of vyf aan een boom ziet, dog de eene hooger als d'ander. De bladeren een nagt in huis leggende hebben een sterken reuk als Zee-boompjes, die vars uit Zee komen, of meelige vissen. Uit den afgekapten stam vloeit ook een geel en kleverig sap, dat tot een Gom wert.*

De wortel is een dikke verwarde klomp, van gants dunne zwarte Vaselingen gemaakt, rondom haar verspreidende zonder eenige hoofdwortel. De takken zyn agter met kleine blaadjes, en kleverig mos bekleedt, tot aan haren oorspronk, 't welk zig ligt laat afvryven. Als men den stam af kapt, zoo schieten uit de wortelen andere op, die al zoo groot werden dan de eersten.

II. Palmifilix alba, *gewint diergelyken stam en fatzoen, dog de stam is wat dikker dan de voorige, beneden dunder dan boven, en van buiten gants hairig of mosagtig, van diergelyke zenuwen gemaakt, dog zoo zwart nog hard niet, en heeft een grooter kruidagtiger hert. De takken zyn niet steekelig, maar behangen met lange zagte vlokken, de zydewieken zyn korter dan aan 't voorgaande. De blaadjes zelfs zyn slapper, en hare snibbelen meer gezaagt, van onderen zoo zandig niet, maar afgebroken, verwelken ligt, en zyn zoo sterk niet van reuk als het voorige.*

De wortel is een verwarde klomp van Vaselingen, ligt om uit te trekken, als den boom in 't hangen staat, maar anders redelyk vast. Het Cyma of uitspruitzel is van de zelfste gedaante en fatzoen als het voorige, korter, zagter, en gants ruig van de voornoemde vlokken.

III. Palmifilix postium, *of* Pacu tiang *heeft den hoogsten stam van alle, want hy wert zeven en agt vamen hoog, een dye dik, en aan zyn bovenste mede doornagtig, dog zoo steekelig niet als het voorgaande. De stam is graauw, met weinig mos bezet, en vaster van substantie dan de voorige, dog hy is bedriegelyk, want onder dat zagte mos schuilen korte en steekelige doornen. De bladeren zyn van fatzoen als de naastgemelde, te weten dun, tot de midden toe ingekeept, aan de kanten fyn geschaart, en de oude van onderen zandig. Het kruidagtige hert is in deze zoorte het kleinste.*

Naam.

Nomen. Latine *Palmifilix nigra*, *alba*, & *postium*, sic dicta, quod formam Palmæ parvæ, sive Cocciferæ referat, item *Filix arborescens;* Malaice *Pacu utan*, & *Pahis utan*, item *Pacu pobon*; Belgice *Boomvaren*; Amboinice *Myit* & *Haburu*, h. e. pilosum. Prima species peculiariter dicitur *Mahuru metten*, h. e. *Pacu nigrum.* Secunda species seu alba vocatur *Haburu puti*, seu *Maa kakiri*, h. e. *Pakoe connivens*, quibusdam etiam *Sasulen;* Ternatice *Tabaculi;* Baleyice *Pacu dibatan.* Tertia species dicitur *Palmifilix postium;* Malaice *Pacu tiang;* Amboinice *Haburu riri ulan*, h. e. *Postis iterativus*, quum ex uno stipite varii postes formari & conquiri possunt.

Paku seu *Pakis* vocant Malayenses proprie unguem seu clavum, item cunctas Filicum species, quum ipsarum folia formam clavi lignei habent.

Locus. Nullibi tam copiosæ sunt hae plantæ, quam in hisce Orientalibus insulis, sed Javæ & Baleyæ non ita obviæ sunt. In cunctis crescit altis silvis, tam in vallibus quam montibus, ubi arbores vagæ sunt, ita ut vera sit silvestris Filix, nec ullo modo ab hominibus transplantari potest, aut circa ipsorum ædes crescere, ita ut multum inpenderim laborem, ac tandem successerit quasdam hujus in meo colere horto.

Usus. Prima seu nigra species ineptum & inelegans habet trunci lignum, ita ut quis diceret nulli inservire usui, sed re ipsa comperitur bonos ac durabiles exhibere postes ad sepes ac paggers, qui tres alios vulgares perdurare possunt, exterior nempe istorum nervorum cortex, internum enim lignum & interjacens caro intra anni spatium putrescit, ita ut concavi sint, exterior vero arbuscula incorrupta est multos per annos.

Hinc a servis multum expetitur, & aliis præfertur lignis, licet haud crassiores sint pede, tertiæ autem speciei trunci aptiores sunt, quum altiores & crassiores sint, sed raro obcurrunt. Ipsorum cyma, antequam circinni sese aperiunt, & a pappis depurati sunt, in frusta consciſſa cum pingui coquitur jure, & optimum præbet olus instar tenerorum caulium *Sajor calappa*, libro primo descriptæ.

Christiani Ternatenses porcos suos hac Cyma saginant, quum hanc & tenera folia ipsorum cibo admiſceant. Ternatenses iidem herbaceum radicis sumunt cor, quod commiscent cum radicibus *Toxicariæ radicis*, & adhibent contra adsumptum venenum, adcuratiore autem disquisitione comperi, erronee illos hanc herbam habere pro Gagufuru, quum deberent sumere Osmundam subsequentem. Cyma secundæ seu albæ speciei non edulis est, quum parum amaricat, sed ejus varietatis cor, quæ peculiariter *Haburu puti riri ulen* vocatur, sequenti præparatur modo. Caudex binas orygas altus, superius in vertice castratur eximendo ejus cymam, & detruncatione ramorum usque ad binos tresve. Tali modo per binos menses suo linquitur genio, tumque ejus cor ex superiore caudice eximitur, quod coquitur & editur instar medullæ Sagus, quæ *Mëur* dicitur, reliqua trunci pars postibus inservit seu Paggers.

Tertia species aptissima est ad postes, quum minimum gerat cor, & durissimum lignum, quod sensim omnino decrescit, sed superior trunci pars abjicienda est, cujus cor adhuc non satis evanuit, tali modo nostri servi primam adhibent speciem, quæ vulgaris & ad manus est, quæque satis diu durat, sed eo laborat vitio, quod cor computrescens quam maximam formet cavitatem, in qua albæ nidulantur formicæ, ejus surculus seu cyma edulis quoque est.

Vetusti & putridi postes optimum præbent foco lignum, atque ad unam partem accensi per diem ac noctem ignem fovere possunt, ita ut loco cespitum in usu sint, vel uti in Europa sicca Filicum folia adhibentur quibusdam in locis sub vasis destillatoriis.

Ad *Palmifilicem* quoque pertinet *Filix canarina;* Amboinice *Haburu yar lari*, quum plerumque sub Canariis crescat, estque elegans & glabra Filicis species, non in arborem sed in fruticem excrescens, longos emittens ramos, ad septem octoque pedum altitudinem. Laterales rami directe sibi obpositi sunt, non extensi, sed parum conniventes, pedem vel ulnam longi, quorum bini inferiores lateralem habent adpendicem.

Caules

Naam. *In 't Latyn* Palmi filix nigra, alba, *en* postium, *zoo genaamt, om dat ze de geaaante heeft van een kleine Palma ofte Cocos-boom*; *item* Filix arborescens; *in 't Maleits* Pacu utan, *en* Pahis utan; *item* Pacu pohon; *in 't Duits* Boom-varen; *in 't Amboins* Myit *en* Hahuru, *dat is bairige*; *de eerste zoorte in 't byzonder*, Hahuru puti; *of* Maa kakiri; *dat is leepoogige* Pakoe; *by zommige ook* Sasulen; *op Ternaten* Tabaculi; *in 't Baleis* Pacu dibatan; *de derde zoort hiet* Palmifilix postium; *in 't Maleits* Pacu tiang; *in 't Amboins* Hahuru riri ulan; *dat is* Postis iterativus; *om dat men van eenen struik verscheide stylen kan krygen.*

Paku *of* Pakis *noemen de Maleyers eigentlyk een nagel of spyker, als mede alle Varen geslagten, om dat hare bladeren de figuur van een houte nagel hebben.*

Plaats. *Zy zyn nergens zoo abundant, als in deze Oosterssche Eilanden, dog op Java en Baly zyn ze zo veel niet. Zy wast in alle hooge bossen, zoo wel in de valeien als op de bergen, daar de bomen wat ydel staan, zoo dat het een regte bos-vare is, en wil ook geenzints door menschen verplant zyn, nog omtrent hunne woningen opkomen, zoo dat ik veele moeite daarom gedaan hebbe, tot dat het my eens gelukte, om eenige bomen in myn tuin op te kweeken.*

Gebruik. *De eerste of zwarte zoorte heeft wel een onzienlyk en leelyk hout aan den stam, zoo dat men zeggen zoude tot geen ding ter weereld te deugen, egter bevindt men met verwondering, dat het goede en durabele stylen geeft tot paggers of beiningen, die wel drie anderen van gemeen hout uitbarden kunnen, te weten de buitenste schorze van de voornoemde Zenuwen gemaakt, want het binnenste hert en het tussenleggende vleesch verrot binnen een jaar, zoo dat ze hol werden, en egter blyft het buitenste boompje onbedorven staan menigte van jaren.*

Hierom werden ze van de Slaven veel gezogt, en andere houten voor getrokken, al zyn ze niet dikker als een been, dog die van de derde zoorte zyn hier toe bekwamer, als zynde hooger en dikker van stam, maar zyn weinig te vinden. Haar uitspruitzel of Cyma, eer de krullen open gaan van de vlokken gezuivert, en in stukken gesneeden, wert met een vette sop gekookt, en geeft een goet moes gelyk jonge steelen van Sajor calappa, Lib. 1. *beschreeven.*

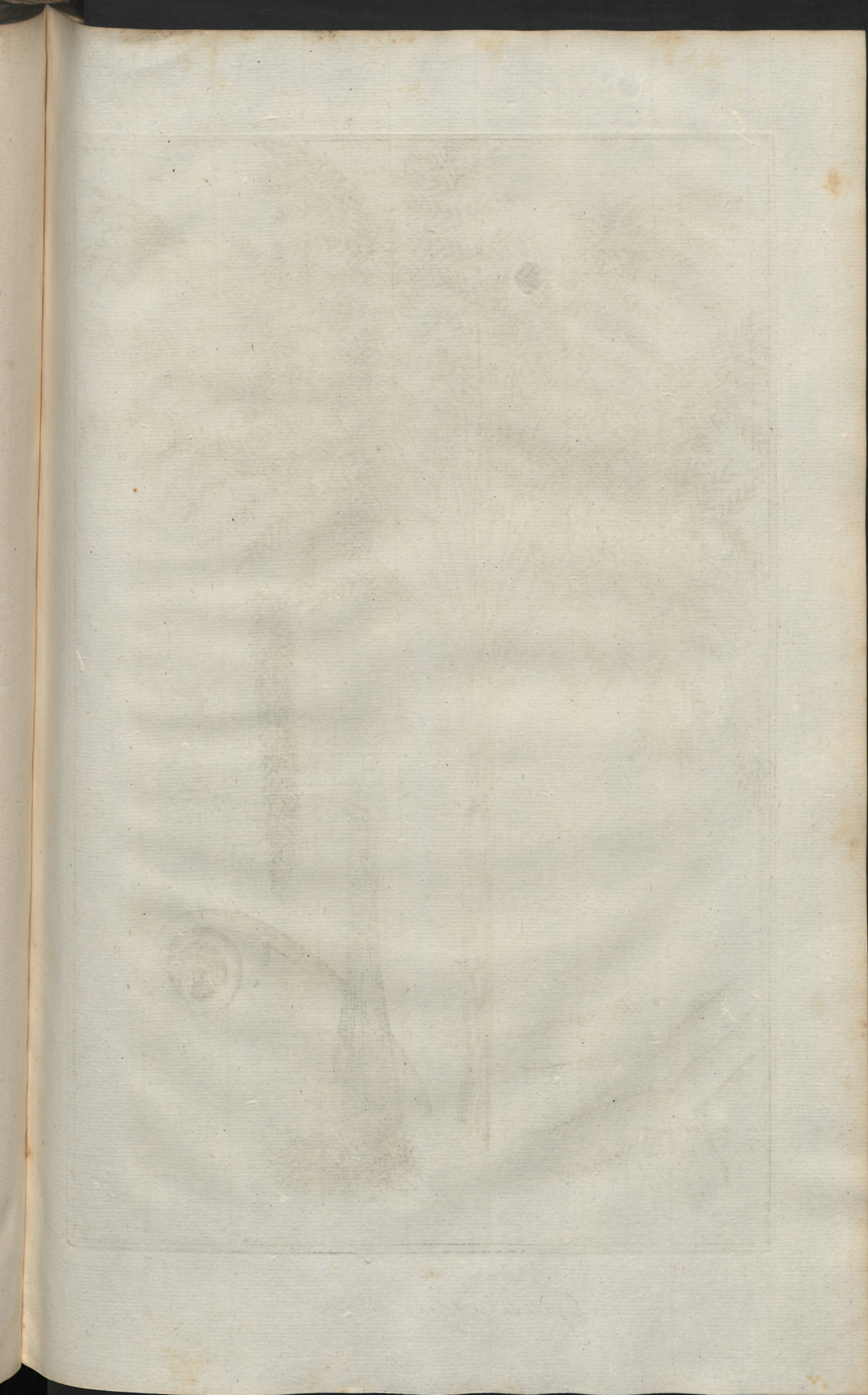
De Christen Ternatanen mesten in Ternaten hunne Varkens daar mede, als zy de scheuten en jonge bladeren onder hunne kost mengen. De zelve Ternatanen nemen ook het kruidagtige hert van de wortel, het zelve vermengende met de wortelen van Radix toxicaria, *en gebruiken 't tegens ingenomen fenyn, dog by nader onderzoek bevinde ik, dat zy abusivelyk voor Gagufuru dit kruid nemen, daar ze behoorden te nemen de volgende Osmunda. De jonge scheut van de tweede of witte zoorte is niet eetbaar, om dat zy wat bitter is, maar het hert van zyne verandering, die men in 't byzonder* Hahuru puti riri ulen *noemt, wert aldus toebereidt. De stam, welke twee vademen hoog is of minder, wert boven in de kruin gekapoent met het uitnemen van zyn Cyma, en afkappen van de takken tot twee en drie toe. Aldus laat men hem een paar maanden staan, en neemt als dan het palmiet uit den bovensten stam, 't welk gekookt en gegeeten wert als het merg van den Sagoeboom genaamt* Mëur. *De rest van den stam dient tot stylen aan Paggers.*

De derde zoorte is de alderbekwaamste tot zulke stylen, om dat ze het kleinste hert en hardste hout heeft, 't welk metter tyd schier geheel en al verwast, dog men moet het bovenste van de stam wegsmyten, daar 't hert nog te groot is, zoo behelpen hen onze Slaven met de eerste zwarte zoorte, dewelke by de werken is, en aan hen zelfs wel lange duurt, maar die foute by zig heeft, dat het verrottende hert een zeer groot hol maakt, daar in de witte Mieren nestelen, zyn Cyma is anders mede eetbaar.

De oude en verrotte Pagger-stylen geven goed brandhout, en aan 't eene eind aangestoken zynde konnen een nagt en dag het vuur bewaren, zoo dat men ze in plaats van turf gebruikt, of gelyk in 't Vaderland de droge vare bladeren gebruikt werden, in zommige plaatzen onder de Distilleer-ketels.

Tot Palmifilix *behoort ook de* Filix canarina, *in 't Amboins* Hahuru yar lari, *om dat ze gemeenelyk onder Canari-boomen wast, is een cierlyke en gladde Varen, werd geen boom, maar blyft een struik met lange takken, zeven en agt voeten hoog. De zydetakken staan regt tegens malkander, niet uitgebreidt, maar wat zamen luikende, een voet of een elle lang, waar van de twee agterste nog een zydetakje hebben.*

De

Cyathea arborea. Willd.

Caules obscure fusci sunt, glabri, & inferius ad mediam partem nudi, atque dein obducti sunt tenuibus, ac profunde incisis foliolis fere usque ad medium, ac præterea foliola ipsa serrata sunt, superne rugosa, inferne glabra. Ejus Cyma & tenera folia edulia sunt instar Sajor Pacu, sed non tam mollia. Baleyenses eam vocant *Pacu patis*, h. e. Avium Filix, quum hæ in ea nidulentur. Siccis ejus foliis inplentur pulvinaria uti cum Gossypio fit.

De steelen zyn donker-bruin, glad, en van onderen tot de helft toe bloot, zy zyn bekleed met dunne diepgesnede blaadjes, omtrent tot de helft toe, en daar en boven de blaadjes zelfs nog gezaagt, aan de bovenste zyde gefronst, van onderen effen. Zyn uitspruitzel en jonge bladeren zyn eetbaar gelyk Sajor pacu, dog verre zoo mals niet. De Balyers noemen 't Pacu patis, *dat is Vogel-varen, dewyl de vogels daar in nestelen. Met zyn droge bladeren vult men de slaapkussens als met katoen.*

Tabula Vigesima septima

Palmifilicem exhibet ob altitudinem per medium sectam cum ejus *Cyma* A. & foliis explanatis B.

De seven en Twintigste Plaat

Vertoont de *Vaare-boom*, om de hoogte door midden gesneden, met deszelfs *schoote* ofte *spruit* A. en de bladen uitgespreid B.

OBSERVATIO.

Hujus Filicis arborescentis variæ occurrunt species apud *Plumier* in tractatu de *Filicibus Americanis*, atque cum hac nostra proxime quoad foliaturam convenit Filix ramosa, pinnulis rostratis *Tab.* 35. exhibita, & Filix arborea ramosa, caudice non diviso, pinnulis angustis, raris, integris *Sloan. Cat. pl. Jam. pag.* 22. & *Ray tom.* 3. *pag.* 92.

AANMERKING.

Van deze boomagtige Vaare komen verscheide zoorten voor by *Plumier* in het tractaat over de Americaansche Vaaren, en met het onze voor zoo veel de bladeren aangaat het naaste, de takkige Vaare, met gebekte blaadjes in de 35. Plaat verbeelt, en de takkige boom Vaare, met een stronk, die niet verdeelt is, en smalle, rare, en heele blaadjes van *Sloan. Cat. pl. Jam. pag.* 32. en *Ray tom.* 3. *pag.* 92.

CAPUT QUADRAGESIMUM SEPTIMUM.

Filix aquatica, sive Osmunda. Pacu ayer.

Filix aquatica seu *Osmunda* in India quoque reperitur, sed a nostrate maxime diversa, atque post priorem maxima est omnium subsequentium Filicum specierum, ex unica enim radice multos crassos & subrotundos emittit caules, a septem ad duodecim & quatuordecim pedes excrescentes, superius pollicem ac binos digitos crassos, nudos, & herbaceos, inferius ad ortum instar humeri crassos, ac sensim decrescentes ad infantis brachium, quique russo obducti sunt musco, facile abradendo, suntque porro extensi, e quibus transversaliter excrescunt quatuor & quinque laterales rami, alternati, non vere extensi, sed parum sursum conniventes, ulnam vel binos tresve pedes longi, atque ex his alii iterum laterales ramuli similis formæ, sed palmam vel spithamam modo longi.

Una parte duodecim plerumque inveniuntur foliola, flaccida, tenera, glabra, & nigricantia, quinque, sex, & octo pollices longa, ultra digitum lata, illis vulgaris Filicis fere similia, sed ipsorum oræ magis parallelæ sunt, & superius in longum excurrunt apicem, & ad oras subtiliter ac vix serrata, magisque adunata sunt reliquis Filicum foliolis, saporis aquei non ingrati, nec silvestris, sed fere oleracei.

Primarii rami ad internam partem plani sunt, ad inferiorem subrotundi, ac dissecti paucum exstillant lentum mucum, atque in interiore parte pauca exhibent alba puncta in circulo posita, vel cum exteriore decursu parallela. Pinnæ foliosæ ad oras alatæ sunt, atque foliola ipsa superius nervum medium gerunt protuberantem, inferius non, ac porro subtilibus venulis pertexta sunt.

Radix est mira congeries supra terram eminens, magnitudine capitis, multis obsita nodis seu mammulis, quarum quævis formata est ex binis auriculis sibi adpositis, & ad oras dentatis instar cristæ Gallinæ, substantiæ oleraceæ, coloris terrei seu ravi. Inter has aures caules excrescunt, inferius mollibus obsiti pilis, sed inferiores, quæ jam caules demiserunt, dehiscunt. Inferius autem multas rotundas & crassas emittunt fibrillas in terram, instar funium tensas, coloris ravi, saporis aquei, sed parum amaricantis & adstringentis. Superior radicis pars transfecta herbacea quoque est, ac similia exhibet puncta, seu maculas in orbem fere positas.

Caules adulti ex auriculis istis, uti dictum fuit, excidunt, quæ ad latera dein deprimuntur, ac superius aliæ denuo progerminant, unde hæc congeries sensim capitis bovini magnitudinem obtinet.

SEVEN EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

De Water-vaare.

Filix aquatica *of* Osmunda *heeft ook een geslagt in Indien, van onze Vaderlandse nog al merkelyk verschillende, na de voorgaande is zy de grootste onder alle volgende Varen geslagten, want ze gewint veele dikke en rondagtige steelen uit eene wortel, dewelken van zeven tot twaalf en veertien voeten hoog opschieten; boven een duim en twee vingeren dik, kaal, en kruidagtig, beneden by den oorsprong zoo dik als een schouder, en allenskens toesmallende tot in de dikte van een kinder arm, met een ros mos bekleed, 't welk men ligt afwryven kan, voorts wyt uit malkander gespreidt, daar aan staan over dwars vier of vyf zydetakken, verwisselt tegens malkander, niet regt uitgespreid, maar wat zamen of opwaarts luikende, en elk tot twee en drie voeten lang, aan de zelve weder andere zydetakken in gelyke postuur, dog maar een band of een span lang.*

Aan eene zyde staan omtrent twaalf blaadjes slap, teer, glad, en zwart-groen, vyf, ses, en agt duimen lang, ruim een vinger breed, de gemeene Vare schier gelyk, dog hare kanten loopen meer paraleel, van vooren met een lange spitze, en aan de kanten fyn of niet geschaart, en staan ook digter by malkander dan aan de andere Varen, van smaak wateragtig, niet onaangenaam, nog wild, maar schier moes-kruidagtig.

De hoofdtakken zyn aan de binnenste zyde plat, aan de onderste rondagtig, doorgesneeden gevenze een weinig taaien slym uit, en vertoonen van binnen eenige witte puntjes in een ronde kring staande, of met den buitensten omloop paraleel. De bladdragende steelen hebben aan de zyden eenige vellekens als vlerken. De blaadjes hebben de middelzenuwe boven uitsteeken, en van onderen niet, en zyn voorts met fyne adertjes doorweven.

De wortel is een zeldzamen klomp, boven de aarde uitsteekende, in de grootte van een kop, bezet met veele groote knobbelen of mammen, waar van ieder gemaakt is van twee ooren tegens malkander staande, en aan de kanten getant als een banekam, van substantie kruidagtig, en aadrverwig of wolfs-geel. Tussen deeze ooren komen de steelen uit, die beneden met weeke hairen bezet zyn, maar de onderste, daar de steelen als uitgevallen zyn, gapen van malkander. Van onderen schieten ze veele ronde en dikke vaselingen in de aarde, die gespannen staan als touwen, ook wolfs-geel, van smaak uit den wateragtige wat bitter en adstringerend. De bovenste wortel doorgesneeden bevint men ook gants kruidagtig, en diergelyke plekken of puntjes schier in 't ronde staande.

De steelen hun volkomen ouderdom verkreegen hebbende vallen, als gezegt, uit die ooren, dezelve werden dan ter zyden gedrukt, en boven op groeien al weder andere, waar door dezen klomp met ter tyd zoo groot werd als een osse-kop.

Ejus Cyma aliquando sex pedum altitudinem adquirit, antequam in folia sese explicet, nec ita penitus circinnata est uti in aliis Filicum speciebus, atque exterius obscure fusca est, ac tota mollibus obducta pilis, interius mollis, porosa, & mucosa.

Hujus mas folium gerit longius, latius, & rugosius, subtus rugosis venis seu striis obsitum, & aliquando ora ejus tantum rugosa est, & nigricans, sed hoc plerumque tantum in vetustis conspicitur foliis.

Nomen. Latine *Filix aquatica*, & *Osmunda Amboinica*; Malaice *Pacu ayer*, & *Pacu besaar*; Amboinice in Hitœa *Halauila*, *Halauela*, *Tehuila*, & *Halau sussuela*, h. e. *Mammaria*; quum radix tuberculis suis mammas quasdam repræsentet. Vocatur quoque *Pola pola halauoe*, h. e. pedis crassitiem obtinens. In Leytimora *Oha lawa*; Ternatice *Gagusuru*, quod nomen etiam, sed inmerito *Palmifilici* tribuitur. Javanice *Pakis catoc*.

Locus. Femina in obscuris crescit ac humidis silvis, in angustis & præruptis vallibus, per quos rivuli decurrunt, & ubi solum est argillosum, nullibi copiosior & pulchrior quam in valle circa montem Sojæ sito, ubi fluvius Elephas alique suum ducunt ortum, ubi monstrosæ eas vidi magnitudinis, in hortos quoque transplantari potest in loco humido & umbroso, ubi radicis segmentum seu pars deponitur, cui adhærent auriculæ seu mammulæ quædam. Mas crescit in altioribus & siccioribus locis ad montium pedes.

In Java & Baleya hic frutex in ingentem & ferocem crescit altitudinem ramis expansis, inter quos plerumque ingentes angues, Malaice *Oelar sawa* & *Oelar petola*, ac Baleyensibus *Annipian poetoe* dictæ in orbem ac varios gyros decumbunt, uti putatur & creditur, ad sese refocillandas & refrigerendas, si fuerint in præda.

Usus. In Loehoensi regione femina ad olus adhibetur piscibus adcocta, alii autem Amboinenses eam rejiciunt, quum per coctionem fere tota in mucum deliquescat. In re Medica vires habet refrigerantes cum levi adstrictione. Incolæ radicem vel ejus fibrillas in aqua macerant, & infantes mox in lucem editos ea lavant, non tantum ad eos depurandos, sed uti credunt, ut cito etiam crescerent, quod putant denotari in hac planta per salacem ejus naturam, qua intra tam breve temporis spatium excrescit.

Tenera folia & cyma contusa in aqua etiam macerantur, qua infantes quoque in eum lavantur finem.

Foliorum succo obliniuntur puerorum oculi, variolis laborantium, quos ita refrigerat, ut ibi variolæ non erumpant.

Primaria radix in segmenta dissecta, & cum viridi Katjang cocta, & propinata Paralysin seu Beriberi curat. Radix cum Pinanga alba, debili Siriboa, & pauxillo Zingiberis minoris masticata, ejusque deglutitus succus Hæmoptoëm curat, præsertim quæ a veneno quodam assumpto vel corrosivis rebus fuit orta.

Ternatenses hoc in casu Zingiberem non addunt, sumentes modo crassas fibrillas Gagoefoeræ, sex septemve frusta digiti articulum longa cum septem frustulis radicum *Fete fete*, seu *Radicis toxicariæ*, quæ ad Orientem plagam excreta fuit, hæc simul aquæ incoquunt, ac quotidie matutino tempore cyathum bibunt, aliquando etiam addunt radices *Bonga raja puti* contra quævis adsumpta venena, sed interea bibere oportet Corallii albi decoctum, cum Calappa laut, Coralliis rubris & Ebore, quæ omnia supra porphyritim cum aqua conteruntur, quod experimentum præ reliquis institutum fuit in mercatore Germano in Ternata, qui ab ancilla sua araneis fuerat infectus.

Quum sæpe in declivibus & præruptis crescat locis, vel etiam primaria sua radice supra terram eminet, hinc fit, ut nodosa istius congeries per senium eradicata, instar vetustæ Calappi nucis per terram volvatur. Hæc capita Javani ad cibum præparant sequenti modo, minutim ea radunt, & commiscent cum aqua cineris, ita ut amaritiem extrahatur, macerant dein ea in aqua dulci per viginti quatuor horas, exsiccant parum, & de novo ea coquunt.

Folia ejus indomo deposita odorem fundunt gratum per aliquot dies, licet debilem & ad Poelassari accedentem.

Tabula Vigesima octava

Filicem exhibet *aquaticam*, quæ forte est Filix major, in pinnas tantum divisa, oblongas, angustasque, non crenatas *Sloan. Hist. Jam. tom. I. Tab.* 40.

CAPUT

Zyn jonge scheut werd zomtyds ses voeten hoog, eer hy zig in bladeren opent, en men ziet 'er zoo volkomen krullen niet aan, als aan d'andere Varen, van buiten is ze donker-geel, en geheel met weeke hairtjes bezet, van binnen week, poreus, en slymerig.

Het manneken hier van heeft een langer, breeder, en ruwer blad, van onderen met ruige aderen of strepen bezet, of zomtyds maar met een ruige zoom, zwartagtig, dog dit ziet men meest aan de oudste bladeren.

Naam. *In 't Latyn* Filix aquatica, *en* Osmunda Amboinica; *in 't Maleits* Pacu ager, *en* Pacu besaar; *in 't Amboins op Hitoe* Halauila, Halauela, Tehuila, *en* Halau sussuela; *dat is* Mammaria; *Terwyl de wortel met hare knobbelen eenige mammen verbeeld. Het hiet ook* Pola pola halauhe; *dat is zoo dik als een been. Op Leytimor* Oha lawa; *op Ternaten* Gagusuru; *welke naam ook ten onregte aan de* Palmifilix *gegeeven werd. Op Java* Pakis catoc.

Plaats. *Het wyfken wast in donkere vogtige bossen in enge en style en valleyen, daar de rivieren doorloopen, en een kleiagtige grond is, nergens meer en schoonder dan in de valleye, rond om den berg van Sajor gelegen, daar den rivier Olyphant en anderen ontspringen, alwaar ik ze van monstreuse grootte gezien hebbe, men kan ze ook in de tuinen aan een vogtige en schaduwagtige plaats verplanten, daar men een stuk van de wortel been zet, waar aan eenige ooren of mammekens zyn. Het manneken wast op hooge en drooge plaatzen, in 't hangen der bergen.*

Op Java en Baly wert dezen struik zeer groot en woest, met uitgebreide takken, waar tussen men gemeenelyk de groote slangen, in 't Maleits Oelar sawa *en* Oelar petola, *in 't Baleits* Annipian poetoe *genaamt, met haar bogten rusten ziet, zoo men meent om haar te verkoelen, als zy op de jagt geweest zyn.*

Gebruik. *Op het Loehoese land gebruikt men het wyfken tot moeskruid by vissen gekookt, dog andere Amboineesen nemen het niet aan, om dat het door kooken schier geheel en al tot slym wert. In de Medicynen heeft het verkoelende kragten met een kleine adstrictie. De Inlanders nemen de wortel of hare vazelingen, weeken de zelven in water, ende wasschen daar mede de jong-geborene kinderen, niet alleen om te zuiveren, maar ook na haar geloof, op dat zy haastig zouden opschieten, 't welk zy vermoeden door den grooten drift, waar mede deze plante zoo schielyk opschiet, afgebeeld wert.*

De jonge bladeren en scheuten kneust men ook in water, en wast de jonge kinderen daar mede tot den voorschreeve einde. Met den sap der bladeren bestrykt men de kinderen de oogen, die de kinder-pokken hebben, die dan dezelve verkoelt, dat de pokken daar niet uit en slaan.

De groote wortel in schyven gesneeden, met groene Katjang gekookt, en gedronken geneest de Lammigheid of Beriberi. De wortel met witte Pinang, lasse Siriboa, en een weinig kleine Gember gekauwt, en den sap ingezwolgen geneest het bloedspouwen, inzonderheid dat van eenig ingenomе fenyn of corrosive dingen komt.

De Ternatanen laten hier in de Gember uit, nemende slegts de dikke Vazelingen van hun Gagoefoeroe, ses of zeven stukjes van een lid lang met zeven stukjes wortelen van Fete fete *of* Radix toxicaria, *die na 't Oosten gegroeit zyn, koken die in water, en drinken dagelyks 's morgens een theekopje daar van, zomtyds ook daar by doende de wortelen van* Bonga raju puti, *tegens alderhande ingenomen venyn, dog tussen beiden moet men drinken wit Kalbahaer, Calappa laut, roode koralen, en yvoor, alles op een ruigen steen met water gevreeven, zynde dit onder anderen geprobeert aan een Duits Koopman in Ternaten, die van zyne Meid met spinnekoppen vergeven was.*

Dewyl 't dikwils aan hangende en afgebrooken plaatzen, of anders met de hoofdwortel boven de aarde staat, zoo gebeurt het, dat den knoestigen kop in den ouderdom uitgewortelt wert, en als een oude Callappus langs de grond rolt. Deeze koppen bereiden de Javanen tot de kost aldus, zy schrapen ze klein, knedenze met Aswater, op dat de bitterheid daar uit komt, verschenze dan weder uit met zoet water een etmaal, droogen ze wat, en kookenze nog eens.

De bladeren in huis gelegt ruiken eenige dagen lieffelyk, hoewel slap na 't Poelassari trekkende.

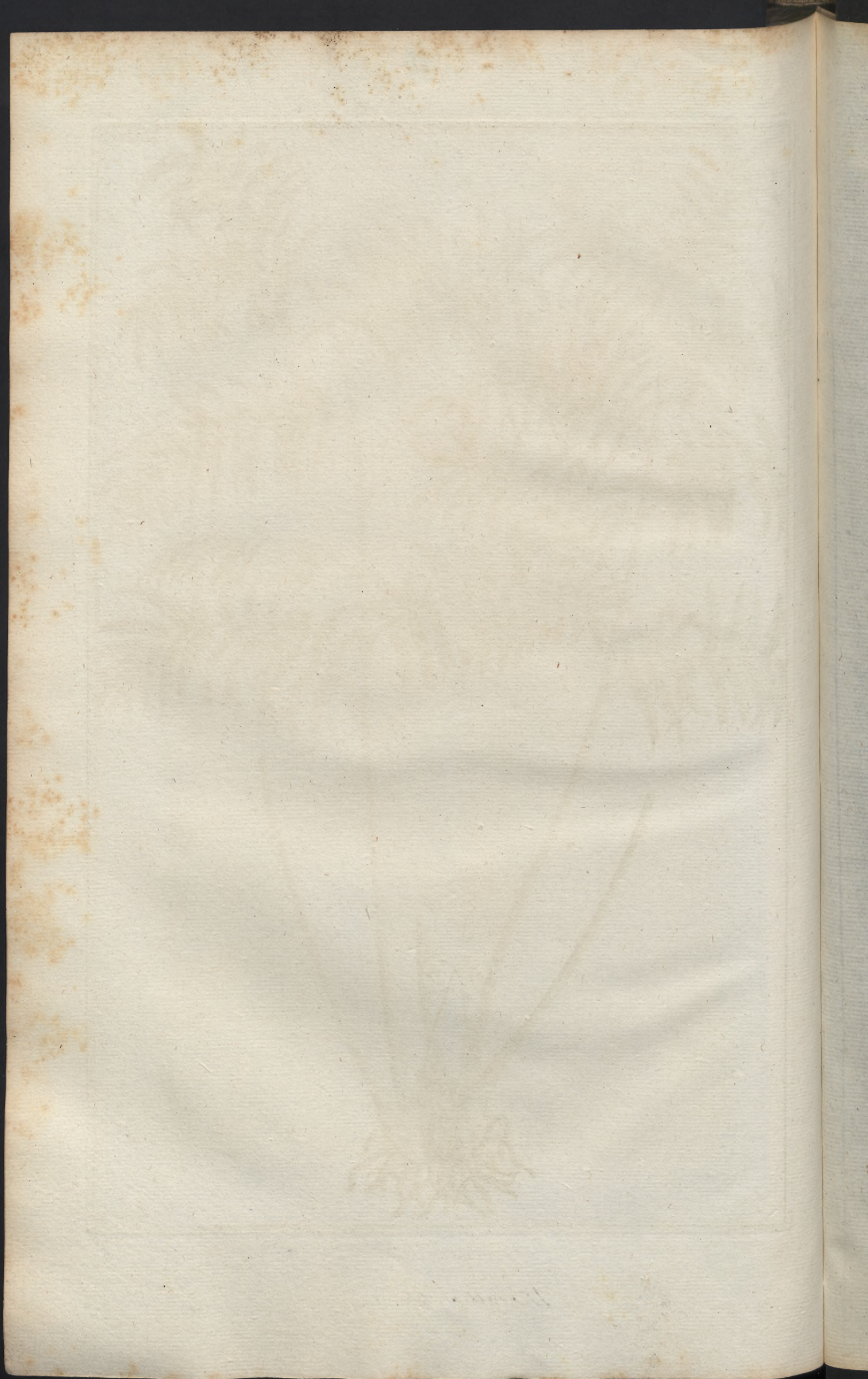
De agt en Twintigste Plaat

Vertoont de *Water-vaaren* plant, welke mogelyk is de groote Vaaren, in langwerpige, smalle, en met getande bladen, slegts verdeelt van *Sloan. Hist. Jam. tom. I. Tab.* 40.

AGT

Marattia. Blume.

CAPUT QUADRAGESIMUM OCTAVUM.

Filix eſculenta, ſive femina. Sajor pacu.

IN binis ſubſequentibus capitibus duas vulgares agreſtes Filicum ſpecies deſcribemus, atque primo hoc in capite Feminam, quæ uſitatiſſima & edulis eſt, ac dein in ſubſequenti marem.

Filix eſculenta, ſive *Fœmina*, vulgo *Sajor pacoe* dicta, h. e. Filix edulis per excellentiam, ſupra enim aliæ memoratæ ſunt ſpecies, ac plures ſubſequuntur, quarum pars quædam edulis, eſtque hæc vulgari noſtrati feminæ quodammodo ſimilis, quoad mollitiem & glabritiem, ſed quoad foliorum formam noſtrati mari ſimilior eſt, aliquando autem eſt monoclonos, aliquando polyclonos. Monoclonos hic frutex eſt primo, quum erumpit, nec ultra binorum pedum altitudinem obtinet, plures enim tum caules ſibi adunati unica ex radice progerminant, inferius pennam, ac ſuperius culmum craſſi, ad internam partem ſulcati, exterius rotundi, inferius ex viridi fuſci, ſeu nigricantes, parumque rugoſi, ſuperius pallide virentes & glabri, utrimque folia expanſa ſunt, plerumque ſibi obpoſita, ſuperiora parum ſæpe differunt cum inpari extremo, peculiaris formæ, latiora & longiora reliquis, & inferius oris protuberantibus, quæ in nova excreſcunt foliola.

Cætera vulgaris ſunt Filicum formæ, quinque pollices longa, ultra digitum lata, ad oras rotunde dentata, læte virentia, glabra, ac fere ſplendentia, ſubtus multis protuberantibus ac transverſalibus coſtis pertexta, atque in longum terminantur apicem. Prima ejus cyma ſuperius circinnum format convulutum inſtar vermis, ejusque caulis inferius parum piloſus eſt.

Hæ caulium collectiones ſeſe ſenſim ſupra terram adtollunt, ac brevem formant ſtipitem, ex ſimplicibus, craſſis, firmis, & nigricantibus compoſitum filis, oblique & intricate decurrentibus inſtar venarum palmæ manus ac pedis, ad craſſitiem pollicis vel binorum digitorum & altitudinem manus, illorum vero folia inferiora unicam modo gerunt pinnam, ſed ſubſequentia ex centro exeuntia ad altitudinem trium ac quatuor pedum, in laterales ſeſe dividunt pinnas, utrimque tres quatuorve ſibi directe obpoſitas, pedem vel ulnam altas, in hiſce lateralibus pinnis foliola ejusdem locantur formæ atque ordinis, uti ſupra dictum fuit, ſed paulo minora ſunt.

Folia tenerrima ſunt, flaccida, ac mox flacceſcunt, quum abrumpuntur, talique modo eſui apta cenſentur, vetuſtiora autem ſenſim duriora ſunt, rugoſiora, & magis obſcure virentia, quæ tamen non eſculenta ſunt. Tenerorum foliorum ſapor Filicinus eſt, ſed fatuus, oleraceus, & cum quadam mucilagine.

Radix eſt congeries intricata ex nigricantibus compoſita filis & fibrillis, quæ late ſeſe diſpergunt, nec terræ firmiter inhærent, hic & illic novas producentes plantulas, directe autem ſub frutice hæc congeries ſolida eſt, externe lignoſa & fibroſa, interne herbacea. Aliquando eam plantavi in horto meo loco arenoſo & humido, ubi hæc Filix caudicem formabat infantis brachium craſſum, ac binos pedes altum, ex ſimilibus nervis compoſitum, quique rugoſus eſt, ac foveolis diſtinctus, retinens folia in ſolitariis pinnis, donec ter ea depoſuerat, dein laterales emittebat pinnas.

Ex hoc ſtipite octo ſubſequentes herbæ aliquando ſucceſſive, ſæpe etiam ſimul progerminabant, quæ in eodem quidem creſcebant horto, ſed quarum quædam ſatis remote diſtabant, cujus rei nullam aliam dare poſſum rationem, niſi quod ventus ipſarum ſemen in muſcoſum ſtipitem inpulerit, quod in ipſius foveolis fotum ibi progerminavit: ac ſubſequentes erant.

Primo. Paraphyas ejusdem Filicis ad latus excreſcens, ſed parum a matrice diverſa, ipſius enim caules nigri erant & glabri, pedem fere longi, quibus folia ſibi obpoſita inſidebant fere ejusdem cum matrice formæ, ſed breviora, ac tria inferiora paria foliolum gerebant tanquam adpendicem. Poſtica folii pars profunde inciſa erat usque ad nervum medium, reliqua integra erant, & inlongum terminantur apicem, glabra porro nec rugoſa, atque ejusdem ſaporis, mihique vocatur hæc *Filix* e *Filice*.

Secundo.

AGT EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

De eetbaare Vaare.

IN *deze twee naaſtvolgende Hoofdſtukken zullen wy de twee gemeene veldzoorten van Varen beſchryven, en daar van eerſtelyk in dit Hoofdſtuk het wyfke, als zynde het gebruikelykſte en eetbaar, en daar na in 't volgende het manneke.*

Filix eſculenta ſive Fœmina *in 't gemeen* Sajor pacoe *genaamt, dat is eetbare Varen door uitnementheid, want boven nog eenige andere verhaalt zyn, en nog meer volgender, waar van men ook iets eetbaars heeft, is onze gemeene vare wyfken wat gelyk aangaande zyne weekheid en gladdigheid, maar aan gedaantens van bladeren is het ons Varen manneken gelyker, het is zomtyds eenſteelig, zomtyds veelſteelig. Eenſteelig is den ſtruik, voor eerſt, als hy opſchiet, en niet boven twee voeten hoog is, komende veele ſteelen digt tegens malkander ſtaande uit eene wortel, beneden een ſchaft, en boven ruim een ſtroobalm dik, aan de binnenſte zyde gevorent, buiten rond, beneden uit den groenen bruinagtig, of vuil-zwart, en wat ruig, maar boven ligt-groen, en glad. Terweerzyden ſtaan de bladeren uitgebreid, meeſt tegens malkander, of de voorſte een weinig verſchillende met een voor uit, van een byzonder fatzoen, breeder en langer dan d'andere, en agter met uitſtekende hoeken, die tot nieuwe blaadjes werden.*

De anderen zyn van bekende Varen fatzoen, vyf duimen lang, ruim een vinger breed, aan de kanten rond getant, blyde-groen, glad, en ſchier blinkende, van onderen met veele uitſteekende dwersribbekens doorregen, en eindigen in een lange ſpitze. Zyn eerſte ſcheute maakt boven een krul in malkander gerolt als een worm, en zyn ſteel is beneden wat hairig.

Deze vergaderinge van ſteelen verheffen hen allenskens boven de aarde, en formeeren een korten ſtam, van enkele dikke ſtyve, en zwartagtige draden gemaakt, ſchuins en verwert door malkander loopende, gelyk de aderen aan s'menſchen hand, en voeten, een duim of twee vingers dik, en een hand hoog, waar aan de onderſte bladeren nog al eenſteelig zyn, maar de volgende uit de midden voortkomende tot de hoogte van drie of vier voeten verdeelen hen in zydetakken, drie en vier terwederzyden, regt tegens malkander, een voet of een elle hoog, aan deze zydetakken ſtaan de blaadjes in de zelve fatzoen, en order, gelyk boven gezegt is, of een baartje kleinder.

De bladeren zyn zeer teer, ſlap, en verſlenzen ſtraks, als men ze afbreekt, en zoo lange ze zoodanig zyn, agt men ze tot het eeten bekwaam, maar de ouden werden allenskens harder, ruiger, en donker-groender, die men dan niet en eet. De ſmaak van de jonge bladeren is wel Varenagtig, egter laf, en moeskruidagtig met eenig ſmeerigheid.

De wortel is een verwerde klomp van zwartagtige draden, en vazelingen gemaakt, die zig verre verſpreiden, en niet vaſt in de aarde houden, hier en daar nieuwe plantjes voortbrengende, dog regt onder den ſtruik is deze klomp wat maſtef, buiten houtagtig en dradig, binnen kruidagtig. Ik heb ze zomtyds in mynen tuin geplant, op een zandige en vogtige plaatze, daar deze Vare een ſtam verkreeg, een kinds arm dik, en twee voeten hoog, van diergelyke zenuwen gemaakt, ruig, en vol kuilen, behoudende de eenſteelige bladeren, tot dat hy driemaal dezelve verwiſſelt had, daar na begon hy eerſt zydetakken te krygen.

Aan den ſtam kwamen vervolgens en dikwils te gelyke de navolgende agt kruiden daar uit, die wel mede in de zelve tuin ſtonden, dog zommige wat vry verre daar van af, waar van ik geen andere reden kan geven, dan dat de wind het zaad der zelver tegens den moſagtigen ſtam moet aangevoert hebben, die in deſſelfs kuiltjes gevat, en voorts uitgeſproten zyn. Zy waren deze.

1. *Een bygewas van de zelve Varen regt ter zyden uitkomende, dog een weinig van de moeder verſchillende, want de ſteelen waren regt zwart, en glad, ſchier een voet lang, daar aan de bladeren tegens malkander ſtonden, ſchier van de zelfſte fatzoen als de moeder, dog korter, en de drie agterſte paren hadden nog een klein blaadje, agter aangewasſen. De agterſte helft was diep geſneeden tot de middelzenuwe toe. De reſt was ongeſneeden, en eindigde in een lange ſpitze. Voorts glad, zonder eenige ruigte, en van dezelve ſmaak zynde, by my genaamt* Filix e Filice.

2. *Een*

Secundo. Gramen parvulum, ut puto speciei, quæ supra vocata est *Gramen aciculatum*, foliolis minimis, sed nullum proferens semen. Tertio. *Sonchus Amboinicus*. Quarto. *Herba sentiens*. Quinto. *Crusta terræ*, seu *Caranaffi* minus. Sexto. *Prunella alba rotunda*. Septimo. *Esula esculenta*. Octavo. *Senecio Amboinicus*.

Nomen. Latine *Filix esculenta*, sive *Fœmina*; Malaice *Sajor pacu*; Javanice & Baleice *Paku* & *Pakis*; Amboinice *Uttawäa*, *Uttawäu* & *Baso*; Ternatice *Pakis*; Sinice *Koæ tzayn*.

Cunctæ Filices nomen *Pacu* obtinuerunt a folii seu pinnæ forma, quæ si adcurate conspiciatur solitaria, clavum ligneum refert, sed Europei eas denominant ex tota folii pinna, cujus forma alam refert avis ingentis, unde & Græci eas vocant πτέρις. Germani eas vocant *Farnkraut* a plumis. Latinum nomen *Filix* ortum ducere videtur a Græco φύλλον, h. e. folium, quum tota planta nil nisi folia conspicienda præbeat, uti & certa quædam species *Phyllitis* vocatur.

Locus. *Sajor pacu* potissimum crescit in locis arenosis, humilibus, & lapillis mixtis, ac proinde ubique reperitur ad fluminum ripas, & in humidis Sagus silvis, ubi solum est arenosum, & non cænosum. In hortis etiam plantari potest, sed non in locis pinguibus, tum enim perit vel tabescit, qui itaque eam expetit vegetam, ac sæpius tenera ejus ac pinguia desiderat folia, oportet eam locare in angulo separato, vel sub stillicidio tecti in solo humido & arenoso, ubi tum adeo multiplicatur, ut quidam ejus surculi extrahendi sint.

Usus. Tenera & mollia harum specierum folia omnibus harum insularum incolis celebre sunt olus, præsertim in silvis, ubi ea involvunt viridi arundi Bamboes, tam sola, quam aliis mixta oleribus cum pisciculo vel squilla, quam in fluvio capiunt, ac simul supra ignem coquunt. Ex istis foliis ac cyma præstans quoque componi potest Lactuca, tam sola quam aliis mixta herbis lactuceis, qui cibus inprimis gratus est iis, qui ex mari adpellunt, refrigerat enim modice, & alvum laxat, præsertim si superbibatur vinum arboreum.

Hinc adparet virium ingens varietas, quæ inprimis caussatur ex regionum climate, quis enim in Europa auderet quandam Filicum speciem loco Lactucæ adhibere, quum hæc Indica Filix innoxia & grata sit herba oleracea, licet non facile quis Europæorum eam audeat edere, antequam ab alio id vidit peractum, quum Filices apud nos tam male audiant.

Oportet autem in collectione rite noscere hoc *Sajor pacoe*, optimum enim censetur, quod ad fluminum ripas & in Sagus silvis crescit, atque parum nigrescit in caulibus, ubique glabrum est & splendens, exceptis teneris circinnis seu cyma, qui inferius parum rugosi sunt, ita ut ejus forma bene perspecta sit, quum multi reperiantur incolæ, ac præsertim peregrini servi, qui pravas pro vera conligunt species, ac præterea sciendum est, non omnibus nec semper conducere personis, multi enim esu hujus Lactucæ nimis laxam gerunt alvum, unde & vetita est Diarrhæa laborantibus, sic etiam nulli crudi fructus huic supereredendi sunt, qui corruptum faciunt chylum, ac facile Dysenteriam caussant.

Europææ quædam mulieres etiam compererunt, vel saltem de hac testantur herba, loco Lactucæ nimis avide comestam, ipsis caussam fuisse abortus, quod tamen vitium non lubens huic inputarem herbæ, quum mihi notum sit, personam istam depravato laboravisse stomacho, quæ neque salutarem digerere poterat cibum, hinc conducit Lactucæ *Sajor pacoe* addere pauca Sinapios folia, Cepam viridem, ac Petroselinum.

Hunc in finem tentavi Sajor pacu in meo plantare horto, ut semper viridis & vegeta ad manus esset herba, quum in campis aliquando pauca reperiatur copia, ob plurimos servos & animalia, quæ id decerpunt continuo, sed comperi non tam præstantem habere saporem silvestri, aut quod soli magis exponitur.

Quam primum folia induréscunt vel siccantur, non amplius decerpenda sunt, tenera enim & cibo apta unguibus a planta dissolvi possunt, quum caules vetusti lignosi sunt, nunquam in cibo adhibendum est, nisi

2. *Een klein grasje, zoo ik gisse van de zoorte, die boven* Gramen aciculatum *genoemt is, met kleine blaadjes als wegtree, dog geen zaad voortbrengende.* 3. Sonchus Amboinicus. 4. Herba sentiens. 5. Crusta Terræ *of* Caranaffi *het kleine.* 6. Prunella alba rotunda. 7. Esula esculenta. 8. Senecio Amboinicus.

Naam. *In 't Latyn* Filix esculenta, sive Fœmina; *in 't Maleits* Sajor pacu; *in 't Javaans en Baleis* Paku *en* Pakis; *in 't Amboins* Uttawäa, Uttawäu, *en* Baso; *op Ternaten* Pakis, *in 't Chinees* Koae tzayn.

Alle hebben ze den naam van Pacu *bekomen, van de gedaante des blads in 't byzonder bekeken, 't welk na een houte nagel gelykt, maar de Europianen benoemen 't na de gedaante van den geheelen bladdragenden steel, dewelke een wieke of vlerk van een grootte vogel gelykt, waar van ze de Grieken* πτέρις *noemen, de Duitze noemen ze* Farnkraut, *van veeren. Den Latynschen naam* Filix *schynt afkomstig te zyn van het Grieks* φύλλον, *dat is blad, dewyl men aan de geheele plante niet dan bladeren ziet, gelyk ook nog een zekere zoorte* Phyllitis *genaamt wert.*

Plaats. *De* Sajor pacu *wast liefst op zandige plaatzen, daar het laag en met steentjes vermengt is, en dierhalven over al te vinden, aan de oevers van de rivieren, en in vogtige Sagebossen, daar het zandig, en niet slikkig is. Men kan ze ook in de tuinen wel planten, maar men moet ze op geen goed land zetten, nog eenige weldaad daar aan doen, want daar van gaat ze uit, of slaat te kwynen, die 'er dan deugt van hebben wil, en dikwils jonge vette bladeren plukken, moet ze in een afgezondert hoek by muuren, of daar den drop van 't dak valt, in een vogtige zandige grond zetten. Daar ze dan zoodanig vermenigvuldigt, dat men zommige spruiten uittrekken moet.*

Gebruik. *De jonge en malze bladeren van deze zoorten zyn by alle deze Eilanders een vermaard moeskruid, inzonderheid in 't bos, daar zy de zelve in een groene bamboes doen, zoo alleen als met andere moeskruiden gemengt, nevens een visje of garneeltje, dat zy in de rivieren vangen, en zoo te zamen over 't vuur koken. Uit dessels bladeren en scheuten kan men ook een goede salade maken, zoo wel alleen, als met andere salaadkruiden gemengt, een kostje inzonderheid aangenaam die geenen, die eerst uit zee komen, want het verkoelt matig, en lakzeert den buik, inzonderheid als men eenige boom-wyn daar op drinkt.*

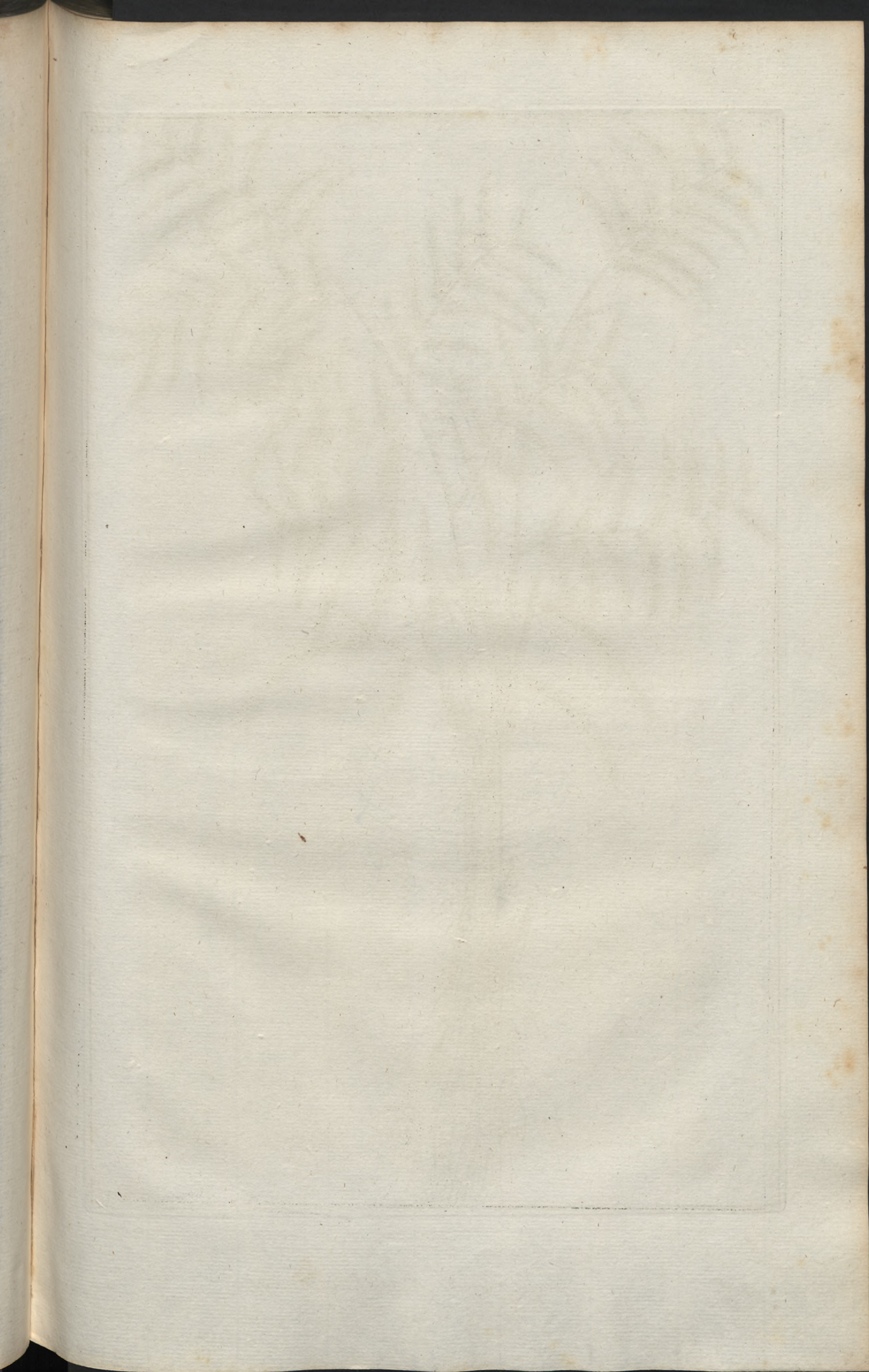
Hier aan ziet men, wat groot verschil in de kragten toebrengt, de verscheidentheid der landen en des klimaats, want wie zoude in Europa durven bestaan eenige zoorte van Varen tot moeskruid of salade te gebruiken, daar deze Indische Varen een onschadelyk en smaakelyk moeskruid is, hoewel geen Europeaan ligt bestaan zal, daar van te eeten, eer hy 't van anderen ziet voordoen, dewyl de Varen zulken kwaden naam by ons hebben.

Men moet egter kennisse hebben, om dit Sajor pacoe *te verkiezen, waar van men het beste houd, het geene aan de rivierkanten en in de Sagebossen wast, het geene weinig zwart aan zyne steelen heeft, over al glad, en blinkende is, behalven de jonge krullen, die beneden wat hairig zyn, in zomma men moet op zyne gedaante wel letten, dewyle ook veele Inlanders, inzonderheid vreemde Slaven gevonden werden, die verkeerde Varezoorten voor de regte nemen, en dan moet men nog weten, dat ze niet voor alle personen of altyd dient, want veele door nuttigen van salade al te weeklyvig daar van werden, weshalven zy die geenen verboden is, die aan de buikloop vast zyn, zoo moet men ook geen rauwe vrugten daar onder eeten, dewelke een bedorven geil maken, en ligtelyk een roden loop veroorzaken.*

Zommige Europische vrouwen hebben ook bevonden, of immers zy betigtigen van dit kruid, dat het in salade te gulzig genuttigt, by haar oorzaak gegeeven heeft tot een misval, welke kladde ik egter dit kruid niet gaarne wilde toeschryven, dewyl ik weet, dat die Perzoon een bedorve maag hadde, die zelfs van goede kost letzel kreeg, daarom is 't raadzaam, dat men onder de salade van Sajor pakoe *een weinig mostaart-bladeren, groene Ajuin, en Pieterselie menge.*

Tot dezen einde dan heb ik onderstaan de Sajor pacu in myn hof te planten, om altyd by de werken te hebben, dewyl 't in veld zomtyds schaars te vinden is, wegens meenigte van Slaven en vee, die het geduurig plukken, maar bevond, dat het zoo goed van smaak niet was, als 't geene in 't wild wast, en wel ter zonnen staat.

Zoo draa de bladeren hard werden of rammelen, moet men 't niet meer plukken, want de jonge, en tot de kost bequamer, kan men met de nagels ligt afnypen, daar de oude steelen wat houtagtig werden, gebruikt het ook nooit in

Diplazium malabaricum. Spr.

nisi prius sit bene lotum, quum insecta in hoc ova deponant & ipsi figunt. Vetustis ac siccis foliis sub axilla depositis vel adfrictis molestus tollitur sudor atque odor.

J. Bauhini Lib. 37. *Cap.* 1. *Filix glabra*, sive mollis genere convenire videtur cum nostro *Sajor pacu*, nam & illa ramosa est in figura.

Huc quoque alia pertinet species *Filix lanuginosa* dicta, Amboinice *Utta hahuru*, h. e. *Sajor pacu babulu*, quæ frutex est simplices gerens erectos caules, quinque sexve pedes altos, qui nullum formant caudicem instar præcedentis, atque ex nigro ruffescit hæc planta, ipsiusque caules ad internam partem planum formant canalem, in dorso autem subtilem sulcum, magna ex parte glabri, sed inferius prope radicem densa lanugine vestiti sunt, perfecte ovillam lanam referente, coloris rufi, plurima autem hujus pars ipsi adhæret radici, ad caules autem floccis abstrahi potest.

Radix in medio crassa est, ac stipitem quasi format, undique multis tenuibus fibrillis obductam. Laterales rami directe sibi oppositi sunt, sed anteriores parum differunt, hisce folia insident alternata, digitum circiter longa, & incisa, seu dentata instar *Sajor pacu*, superne & inferne glabra, quam diu tenera, vetusta enim per semen quasi arenosa sunt.

Reperitur hæc species ad & in anterioribus montibus, uti & in vallibus, & ubi altæ sunt ripæ. Ejus cyma est ingens circinnus, uti in aliis Filicibus, palmam fere longus, subtus lanugine obductus, unde caudam refert animalis *Coeskoes* dicti.

Inter omnes silvestres Filicum species hæc aptissima est ad cibum, quam diu nempe folia sunt tenera, ac proximum tenet locum post *Sajor pacoe*, tam cruda ad Lactucam, sed potissimum cocta cum piscibus vel carne instar oleris. Ejus lanugo in aqua elota, & ad solem siccata, Amboinensibus in usu est ad pulvinaria implenda.

Tabula Vigesima nona

Filicem exhibet *esculentam* seu *feminam Sajor pacu* dictam, quæ proxime cum Parapanna Maravara *H. Malab. Tom.* 12. *Tab.* 15. convenit.

in de kost, dan eerst ter degen in water gespoelt, om dat het ongedierte zyne eiers daar aan heft, of hangt. Met de oude en gedroogde bladeren onder Okzelen gevreeven verdryft men den moeielyken sweet en reuk.

De gladde *ofte* zagte Varen *van* J. Bauhinus *schynt in geslogt over een te komen met ons* Sajor pacu, *want in de figuur is ze ook met takken verbeeld.*

Hier onder behoort een ander zoorte genaamt Filix lanuginosa; *in 't Amboins* Utta hahuru, *dat is* Sajor pacu babulu, *werdende struikagtig met enkelde steelen opschietende, vyf of zes voeten hoog, die geen stam formeeren gelyk de voorgaande, zwart met ros vermengt, aan de binnenzyde een vlakke geut, en op de rugge een subtiele voren, heel glad, maar beneden op de wortel zyn ze met een digte wolle bekleed, en bezet, regt na schaapswolle gelykende, van coleur ros, het meeste deel aan de wortel vast hangende, dog omtrent de steelen kan men ze met vlokken aftrekken.*

De wortel in de midden is dik, en formeert een stam, rondom met veele dunne vezelen behangen. De zydetakken staan regt tegen malkanderen, dog de voorste verschillen wat, daar aan staan de bladeren verwisselt tegen malkanderen, omtrent een vinger lang, en gesnibbelt of gekeept gelyk de bovenstaande Sajor pacu, *boven en onder glad, zoo lang ze jong zyn, want de oude worden van onderen wat zandig.*

Men vindt het aan en op het voorstegebergte, als mede in de valleien, daar hooge oevers zyn, zyn eerste Cyma is een grooten krul gelyk andere Varen, schier een hand lang, van onderen met wolle bezet, waar door 't aan een steert van een Koeskoes *gelykt.*

Onder de wilde Vare-zoorten is dit het bekwaamste tot de kost, te weeten zoo lang de bladeren jong zyn, en heeft den naasten plaats na de voorgaande Sajor pacu, *zoo wel rauw onder zalaad, dog meest met vis of vlees gekookt als een moes, zyn wol in water gewassen, en in de zon gedroogt is by de Amboneesen gebruikelyk, om slaapkussens daar mede te vullen.*

De negen en Twintigste Plaat

Vertoont de *eetbare Vaare-plant*, ofte het *wyfje Sajor pacu* genaamt, welke het naaste met de Parapanna Maravara van de *Hort. Malab. Tom.* 12. *Tab.* 15. overeenkomt.

CAPUT QUADRAGESIMUM NONUM.

Filix Amboinica mas, sive agrestis. Pacu lacki lacki.

Mas seu agrestis *Sajor pacu* species cum nostrate Filice proxime convenit, ac semper monoclonos est, verum altior excrescit femina, ad quatuor nempe pedum altitudinem, nec notabilem format caudicem, ejus caules inferius parum nigricant, seu sordide fusci sunt, sed plerumque pallide virentes, rotundi fere, nec sulcati, ubique rugosi, ac pilis hirti.

Folia ample extensa sunt, magis compacta, & longiora quam in femina, ad tactum rugosa, ac sicca ex flavo virentia, sed sine ullo splendore, sique vetusta, inferiore parte quasi arenosa, saporis ingrati, nec esui apta.

Radix quoque constat ex simplicibus, nigris, & duriusculis fibrillis, firmius terræ infixis, nec surculos proferentibus uti femina, quod neque opus erat, quum vera sit terræ soboles, ubique sponte excrescens.

Nomen. Latine *Filix Amboinica mas, sive agrestis;* Malaice *Pacu lacki lacki.*

Locus. Ubique sponte crescit in sterilibus & incultis locis, in plateis juxta septa, & in agro sub fruticulis.

Usus ejus nullus mihi innotuit, oportet autem eam noscere, ut ab esculenta distingui possit, sed præterea non in uno simul crescunt loco.

Filix urens quoque pertinet ad *Filicem marem*, varios emittens simplices erectos caules, ad pedis aut paulo magis altitudinem, cœruleo virides, seu plumbei fere coloris, & ad tactum rugosos.

Foliola

NEGEN EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Amboinsche mannetjes Vaare.

Aspidium

Het manneken, *of wilde zoorte van* Sajor pacu, *komt met onze Varen naast over een, en blyft altyd eensteelig, schiet hooger op dan het wyfken, te weten vier voeten hoog, en zet geen zonderlyken stam, de steelen zyn beneden een weinig zwart of vuil-bruin, voorts doorgaans bleek-groen, schier rond, en niet gevorent, over al ruig, en met hairtjes bezet.*

De bladeren staan wyd uitgebreid, digter op malkanderen, en langer dan aan 't wyfken, ruig in 't aantasten, en droog, geel-groen, dog zonder eenige glants, als ze oud werden, aan de onderste zyde zandig, onlieffelyk van smaak, en tot het eeten niet bequaam.

De wortel bestaat mede uit enkele zwarte en hardagtige vazelingen, vaster in de aarde houdende, en brengende geene scheuten voort gelyk het wyfken, 't welk ook niet van noden was, vermits het een regt kind der aarden is, over al van zelfs voort komende.

Naam. *In 't Latyn* Filix Amboinica mas, sive Agrestis; *in 't Maleits* Pacu lacki lacki.

Plaats. *Het wast over al van zelfs op dorre ongebouwde plaatzen, op de straten, langs de paggers, en 't veld onder ligte ruigtens.*

Gebruik. *Van zyn gebruik is my nog niets bekent, en men moet het leeren kennen om van het eetbare te konnen onderscheiden, behalven dat ze ook niet op een plaats by malkander wassen.*

Filix urens *behoort ook onder* Varen *het* manneken, *met verscheide enkele steelen opschietende tot een voet of wat meer, blauw-groen, of lood-verwig, en ruig in 't aantasten.*

De

Foliola directe sibi sunt obposita, tenuia, subtilia, dentata, pilosa penitus, seu lanuginosa, quibus facile distingui possunt a cunctis Filicum speciebus, immo ab ipso vulgari Filice mare, cujus nulla tam lanuginosa sunt.

Filix urens vocatur, Malaice *Pacu api*; ac Belgice *Vuur-varen*. In solo crescit duro & argilloso sub sepibus, sed potissimum ex muris, qui ex lateribus coctis exstructi sunt, immo etiam in hortis sub sepibus, sed maxime ubi areæ similibus cinguntur lateribus. Oportet eam noscere, & ab aliis distinguere Filicibus, ut evitari possit ob pravas ejus qualitates, adeo enim urentis & ferventis est naturæ, acsi adfinis esset Aro.

Non tantum in ore ac labia urit, ita ut intumescant, sed si manus per faciem exhalantem fricentur, quibus hæc herba tractata fuit, tum ardor & rubedo in facie sentitur, acsi contritis Capsicis esset confricta.

Quum hunc ardorem aliquis exstinguere velit aqua, vehementior multo evadit, unde locus adfectus cinere fricari debet, vel succo *Hortulanæ Malabaricæ*, quod in me ipso exploravi.

De blaadjes staan regt tegens malkander, dun, subtiel, gekerft, gants hairig of wolagtig, waar aan men ze ligt onderscheiden kan van alle andere Vare zoorten, zelfs van 't gemeene mannekens Vare, waar van geene zoo wolagtig zyn.

Men heet het Filix urens; *in 't Maleits* Pacu api, *in 't Duits* Vuur-vare. *Het groeid op een harde en dorre kleigrond, onder de heggens, dog liefst uit de muren van gebakke stenen gemaakt, zelfs in de tuinen onder de heggens, dog liefst daar men de beddens met diergelyke stenen omzet. Men moet het leren kennen, en van andere Varen onderscheiden om het te konnen myden wegens zyne kwade nukken, en eigenschappen, die het heeft, want het is zoo heet en brandende van natuur, als of 't uit de maagschap van Aron was.*

Het brand niet alleen in de mond en lippen, dat ze opswellen, maar als men ook met de handen over 't sweetige aangesigt veegt, waar mede men dit kruid gehandelt heeft, zoo gevoeldt men den brand, en de roodigheid in 't aangezigt, even als of men met gevreeve Ritsjes gestreeken was.

Als men deze brand met water wil blussen, zoo werd hy nog heviger, daarom men de verbrande plaats met asse vryven zal, met de sap van Hortulana Malabarica, *het welk ik aan my zelfs geprobeert hebbe.*

CAPUT QUINQUAGESIMUM.

Lonchitis Amboinica. Pacu udang.

Hoc in capite quintam & sextam *Filicum* speciem describemus, quam *Lonchitidem Amboinicam* esse puto, quamque dividimus in *rectam* & *volubilem*, rectaque iterum subdividitur in majorem & minorem, quæ omnes in hoc capite describuntur.

Primo. *Lonchitis Amboinica recta major*, simplices gerit caules, quatuor & quinque pedes altos, ad internam partem maxime sulcatos, cæterum rotundos, firmos, lignosos, sed fragiles, cinerea & arenosa lanugine tectos, quæ abradi potest, intus vero herbacei sunt, intertextis nigris filamentis, quæ detracta albescunt. Tertia caulis pars ad radicem nuda est, reliqua vero pars aucta est utrimque longis, angustis, & extensis foliis plerumque sibi obpositis, a quinque ad octo pollices longis, vix digitum latis, amplis interstitiis, oris æqualibus, & in tenues apices excurrentibus.

Tenera folia non rubent, sed albent, vel pallide virent, ipsorumque apices circinnati seu convoluti sunt. Vetusta folia subtus juxta oras in ordine gerunt obscura seu russa puncta, seu verrucas instar aliarum Filicum specierum. Ejus cyma convoluta est instar vermis more Filicum. Omnes caules ad internam partem sulcati sunt, ac prope radicem concurrunt, quæ ex simplicibus constat nigris filis cum innumeris tenuissimis fibrillis, in terra ample sese extendens, & novas producens plantulas, ita ut in ejus centro nil solidi reperiatur.

Nomen. Latine *Lonchitis recta major*; Malaice *Pacu udang besaar*, seu *Puti*; Amboinice *Poppo* seu *Boppo*, & *Utta waba lauila*; Baleyice *Bitbit besaar*; Ternatice *Lage lage.*

Locus. Sponte crescit ad oras silvæ, & ad ripas saxosas fluminum, ut & sub fruticulis, ubi solum est humidum, & ubi aliquando ad viri altitudinem excrescit. In nudis etiam reperitur montibus sub *Schoenantho fatuo* seu *Hulong*, sed quæ non tam bona vel tenera est, quam ubi alia excrescit.

Usus. Tenera folia parum rubentia & flaccida ab incolis coquuntur in vile olus. Baleyenses binas ejus formant species forma non diversas, sed foliorum colore, quarum prima rubra est mox descripta, cujus tenera folia diu rubent, in Amboina vulgaris. Secunda alba est, quæ in Amboina raro reperitur, hæc non rubet, sed ubique alba lanugine tecta est, mollis, & splendens instar serici. Ambæ hæ species ab ipsis in Sajor seu olus coquuntur, sed tantum defectu aliarum herbarum vel cibi.

Secundo. *Lonchitis recta minor*, humilior est, non ultra binos pedes cum dimidio vel tres pedes alta, quatuor vel quinque simplicibus adsurgens caulibus, qui culmi circiter crassitiem habent, ad internam partem

VYFTIGSTE HOOFDSTUK.

De Amboinsche Lonchitis.

IN dit Hoofdstuk zullen wy de vyf en sesde zoorte van Filix *beschryven, die wy voor een* Lonchitis Amboinica *houden, verdeelen ze in* Recta & Volubilis, *werdende de* Recta *weder onderdeelt in groote en kleine, alle in dit Hoofdstuk beschreeven.*

I. Lonchitis Amboinica recta major, *heeft enkele steelen, die vier en vyf voeten hoog opschieten, aan de binnenzyde merkelyk gegeut, de rest rond, styf, houtagtig, dog breekzaam, met een grauwe en zandige wolagtigheid bekleedt, die men afstryken kan, binnen zyn ze kruidagtig, daar zwarte draden doorlopen, dewelke, gestroopt zynde, wit werden. Het derde deel des steels van de wortel af is bloot, de rest is bezet terwederzyden met lange smalder uitgebreide bladeren, meest regt tegens malkander, van vyf tot agt duimen lang, schaars een vinger breed, met wyde tusseplaatzen, en even kanten, en daar aan zyn fyne spitzen.*

De jonge bladeren werden niet rood, maar wit of bleekgroen, en hare spitzen staan omgekrult, of zamen gerolt. De oude bladeren hebben van onderen langs de kanten in een rye, donkere rosse puntjes of vratjes, gelyk meer andere Varen. Zyn scheute is t'zamen gerolt als een worm, na de manier van alle Varen, alle de steelen zyn binnen gevorent, en stooten t'zamen by de wortel, dewelke uit enkele zwarte draden bestaat, met ontelbare fyne vazelingen behangen, in de aarde zig verre uitbreidende, en nieuwe plantjes voortbrengende, zoo dat men in hare midden niets masiefs vind.

Naam. *In het Latyn* Lochitis recta major; *in 't Maleits* Pacu udang besaar *of* Puti; *in 't Amboins* Poppo *of* Boppo; *en* Utta waha lauila; *in 't Baleits* Bitbit besaar; *op Ternaten* Lage lage.

Plaats. *Het wast in 't wild, aan de kanten van 't bos, aan steenige oevers van rivieren, en ook onder de ruigtens, daar het wat vogtig is, al waar het zomtyds een mans hoogten opschiet. Men vindt het ook op kale bergen onder 't* Schoenantum fatuum *of* Hulong, *'t welk zoo goed en mals niet is dan 't vorige.*

Gebruik. *De jonge bladeren, die nog wat roodagtig en slap zyn, werden van de Inlanders gekookt tot een slegt moeskruid. De Baleiers maken 'er twee zoorten van, aan gedaante niets verschillende, maar aan de couleur der bladeren.* 1. *Het roode zoo even beschreeven, wiens jonge bladeren roodagtig zyn, en lange zoo blyven, zyn in Amboina gemeen.* 2. *Het witte, 't welk in Amboina zelden gevonden werd, is niet rood, maar over al met een witte wolagtigheid bezet, zagt, en glimmende als zyde, beide weraen by hun lieden tot Sajor gekookt, dog maar by gebrek van andere groente of kost.*

II. Lonchitis recta minor, *is lager van gewas, niet boven derdehalve en drie voeten hoog, met vier of vyf enkelde, en regte steelen opschietende, omtrent een stroohalm dik, aan de binnenzyde weinig gegeut, de rest rond, styf,*

tem

tem parum ſulcati, cæterum rotundi, firmi, glabri, ex nigro fuſci, vetuſtiores vero magis virent juniori-bus. In binas diſtinguitur ſpecies nigram & albam. Nigra ſpecies iſtos glabros & ex fuſco nigros gerit caules, quibus folia alternata inſident, quamdiu tenera, ſed ſeniora directe ſibi ſunt obpoſita, atque caulis ſumma pars convoluta eſt.

Perfecta folia tres & quatuor pollices longa ſunt, digitum lata, oris æqualibus, ſed ibi parum ſinuoſa ſunt, utrimque glabra, læte virentia, ſed tenera albicant, breviora, & latiora ſunt.

Radix longiſſima eſt, ac plerumque transverſaliter ſub terra prorepit multis brevibus fibrillis, ubique novas producens plantulas. Alba ſpecies breviores gerit caules, virides, ac fuſco fere colore deſtitutos, rugoſos, ſeu lanuginoſos. Folia ejus breviora, latiora, magisque vaga ſunt, ad oras quoque ſinuoſa, magis alba, & ad tactum rugoſiora prioribus, ſique tenera, inſtar Serici fere ſplendent, quædam directe ſibi obpoſita, quædam alternata, ſaporis auſteri, terreſtris, & magis ingrati prioribus.

Nomen. Latine *Lonchitis recta*, ſeu *Monoclonos minor*; Malaice *Paku*, ſeu *Pakis tickos*, h. e. *Filix murum*, quum hi ſub his plurimum degunt; Baleyice *Pakis bitbit*, ac ſolummodo *Bitbit*; Amboinice *Boppo* & *Poppo* uti præcedens.

Locus. Juxta fluminum ripas creſcit, atque ubique ſub fruticulis, ubi ſolum eſt arenoſum & humidum, in hortis etiam arenoſis transplantari poteſt, ubi quam maxime multiplicatur per ſurculos ex transverſali radice.

Uſus. Tam Amboinenſes quam Baleyenſes nigram ſeu primam ſpeciem adhibent ad olus ſeu Sajor, ſed tantum apud vulgus & defectu alius cibi. Cruda loco Lactucæ non valet, quum ſapor Filicinus nimis prævalet. Baleyenſes apices hujus herbæ poſt aures figunt, quum in bellum eunt, putantes ſeſe eſſe ſervatos tactu telorum veneno infectorum, vel ſaltem venenum iſtorum telorum per hanc herbam enervari, ac vi deſtituere. Siccis utriusque ſpeciei foliis corpus etiam fricant inter lavandum, ut moleſtus ac gravis ſudoris odor tollatur.

Prima ſeu nigra ſpecies cum albis radicibus *Terminalis anguſtifoliæ* aquæ incocta, & per octodecim propinata dies jejuno ſemper ſtomacho, *Gonorrhœam* curat tam virorum quam feminarum, ardorem enim exſtinguit, & purulentam expellit materiam, ac dein modice corroborat vel adſtringit, pinguia autem interim vitanda ſunt, ut & Canaria, ac potus calefaciens.

Tertio. *Lonchitis volubilis* exotica, & in Europa penitus ignota Filicis ſpecies eſt, primo fruticem formans, uti binæ præcedentes ſpecies, rotundos gerens glabrosque caules, binos cum dimidio pedes altos, dein degenerat in funem volubilem, ex centro fruticis excreſcentem.

Folia ejus non multum differunt a ſecunda ſpecie, ſed longiora ſunt, magisque diſtantia, ad oras non ſerrata vel dentata, ſed ſubtilibus ſpinulis notata, quæ in vetuſtis quoque foliis pungunt, ac folia firma & indurata ſonitum edunt inſtar membranæ. Tenera ex purpuro rubent, dein pallide rubra inſtar cocti Cancri, ac demum virent, glabra ſunt, & multis ſubtilibus parallelis venulis pertexta.

Ex fruticis centro longus ſeſe adtollit caulis, pennam circiter craſſus, arbores adſcendens, quas longo fune ambit. Aliquando ſimplex eſt, aliquando ſeſe dividit in magnos laterales ramos vel firmas pinnas, quæ ex arbore dependent, ac ſemper binæ ternæve ſimul oriuntur. Rotundæ quidem ſunt & glabræ ſed tempore breves generant ſpinulas, ita ut non bene tractari poſſint.

Folia ejusdem ſunt formæ, pallide quoque rubentia, quum tenera, ſed firmiora & magis pungentia, in una ſpecie rubentia, uti dictum fuit, in altera pallide virentia ſeu albicantia, ſi tenera, dein vero virentia.

Germen generat quaſi floriferum, in longum excreſcens racemum, ex quo viginti & viginti quinque dependent tenues petioli julos referentes, culmum craſſi, quinque vel ſeptem pollices longi, externe ruſſi, & arenoſi, ita ut arena magna copia abradi poſſit, intus vero herbacei, & fragiles inſtar Sedi, & ex binis quaſi partibus compoſiti, Januario potiſſimum provenit in levibus ſilvis.

Funis

ſtyf, glad, zwart-bruin, aan de oude groender dan aan de jonge. Men verdeelt het in twee zoorten, zwarte en witte. De zware zoorte heeft de voornoemde gladde en zwart-bruine ſteelen, daar aan de bladeren verwiſſelt tegens malkander ſtaan, zoo lang zy jong zyn, maar aan de oude ſtaan ze regt tegens malkanderen, en 't opperſte van den ſteel is t'zamen gekrult.

De volwaſſe bladeren zyn drie, en vier duimen lang, een vinger breed, met evene kanten, dog aan de randen wat bogtig, ter weerzyden glad, blyde-groen, dog de jonge zyn witagtig, korter, en breeder.

De wortel is zeer lang, en kruipt meeſt dwers onder de aarde, met veele korte vazelingen over al nieuwe plantjes voortbrengende. De witte zoorte is korter van ſteelen, dewelke groen zyn, ſchier zonder bruinte, ruig, of wolagtig. De bladeren zyn korter, breeder, en ydeler, ook bogtig aan de kanten, witter, en ruiger in 't aantaſten dan de voorige, als zy jong zyn, ſchier blinkende als Satyn, zommige regt, zommige verwiſſelt tegens malkander, van ſmaak wrang, aardagtig, en onaangenamer dan de voorige.

Naam. Lonchitis recta, *of* Monoclonos minor; *In 't Maleits* Paku *of* Pakis ticko; *dat is* Muyſe-vare, *om dat zig die geerne daar onder ophouden; in 't Baleits* Pakis bitbit, *en ſlegts* Bitbit; *in 't Amboins* Boppo, *en* Poppo; *als 't voorige.*

Plaats. *Het waſt langs de oevers van de rivieren, en over al onder de ruigte, daar het zandig en vogtig is, ook laat het zig in de tuinen op een zandige plaats verplanten, daar 't zig zeer vermenigvuldigt, door de ſcheuten uit de dwerskruipende wortels.*

Gebruik. *Zoo wel de Amboineſen als de Balyers gebruiken de zwarte, of eerſte zoorte tot kook Sajor, dog maar by ſlegte lieden, en gebrek van andere koſt. Raauw tot zalade dienen ze niet, om dat zy te veel van de Varenagtige ſmaak hebben. De Balyers ſteeken de toppen van dit kruid agter de ooren, als zy ten Oorlog gaan, en houden hen verzekert voor 't kwetzen van het ſpatten gift daar door bewaart te zyn, of immers dat het ſpatte-gift door dit kruid verſwakt zal werden, en geene kragten hebben. Met de drooge bladeren van beide zoorten vryven ze ook 't ligbaam onder 't waſſen, om den laſtigen ſweet en ſterken reuk te verdryven.*

De eerſte of zwarte zoorte met de witte wortelen van Terminalis anguſtifolia *in water gezoden, en agt dagen daar van gedronken, telkens met een leege mage, geneeſt* Gonorhœam, *zoo aan de mannen als vrouwen. Want het verkoelt den brand, dryft de vuile materie uit, en ſtopt daar na zagjes, maar men moet geen vettigheid, of Kanary daar by nuttigen, als mede geen heeten drank.*

III. Lonchitis volubilis *is een vreemde, en by ons in Europa onbekende zoorte van Varen, in 't eerſt een ſtruik makende, gelyk de twee voorgaande, met ronde en gladde ſteelen, derdehalve voeten hoog. Daar na verandert het in een ſlingerend touw, uit de midden des ſtruiks voortkomende.*

De bladeren verſchillen ook niet veel van de tweede zoorte, dog zyn langer, en wat wyder van malkanderen, aan de kanten wel niet gezaagt, of gekerft, egter met ſubtiele doorntjes bezet, die aan de oude bladeren ook ſteekelig zyn, en de bladeren zelfs ſtyf werdende rammelen als perkament. De jonge zyn purper-rood, daar na ligtrood als een gekookte kreeft, ten laaſten groen, glad, en met veele ſubtiele en paralelle adertjes doorregen.

Uit het midden dezes ſtruiks verheft zig een langen ſteel, omtrent een ſchaft dik, die de bomen opklimt, en dezelve met een lang touw omvlegt. Zomtyds blyft hy enkeld, zomtyds verdeelt hy zig in groote zydetakken, of ſtyve ryskens, die van de bomen afhangen, en altyd met hun twee of drie uit eenen oorſpronk. Zy zyn wel rond en glad, maar met 'er tyd gewinnen ze korte doorntjes, dat men ze niet wel handelen kan.

De bladeren zyn van het zelve fatzoen, mede ligt-rood, als zy jong zyn, maar ſtyver en ſteekeliger, aan de eene zoorte roodagtig gelyk gezegt is, aan de andere bleek-groen, of witagtig aan de jonge, en daar na groen.

Het gewint een ſchepzel als een bloeizel, zynde een langen tros, daar aan twintig en vyfentwing dunne ſteelen dwers hangen als kattekens, een ſtroobalm dik, tot vyf en zeven duimen lang, van buiten ros en zandig, zoo dat men het zand by menigte afſtryken kan. Van binnen kruidagtig, bros als een Sedum, ook als van twee deelen t'zamen gezet, men ziet het in January meeſt in 't ligte kreupelbos.

Dit

Funis hic interne crassum & lentum gerit nervum seu cor, quod diffringi nequit. Radix ex longis quoque & lignosis fibrillis composita est, terræ firmiter infixa. Quæ in altis crescit silvis, frutex potissimum est, sed in Sagus silvis aliisque levibus silvis crescens, funis est, unde & distingui potest in monoclonum & polyclonum.

Nomen. Latine *Lonchitis volubilis*; Malaice *Pacu mera*, & *Pacu udang*, h. e. Filix squillarum ob foliorum colorem; Amboinice *Laicou*; Ternatice *Lage lage*; Maccassarice *Kalan kebu*.

Hæ tres herbæ *Lonchitis* mihi dicuntur, non quia revera sunt, sed quum quodammodo conveniant cum nostra Filice fossarum, quæ dicitur *Lonchitis altera* sive *aspera Dioscoridis*.

Locus. Frutescens potissimum in altis crescit montibus, & in vallibus, sed volubilis ubique crescit, tam in litore quam ad fluminum ripas sub quibusvis fruticulis.

Usus. Tenera rubra folia incolis vulgari inserviunt oleri, sed vilis est cibus, ac potissimum quum in silvis degunt, hunc in finem herbaceam eligunt speciem, vel quæ monoclonos est, cujus folia eliguntur rubra, quam primum enim incipiunt virescere, nimis vetusta & dura sunt. Illa prius flaccescant, & dein coquantur, alioquin enim nimis viscosa sunt, & melius est, si quædam adstringentia ipsis addantur folia, qualia in silvis satis copiosa ad manus sunt, sola enim comesta nimis alvum lubricant.

Europæis nostratibus, quantum novi, in nullo hactenus est usu ad cibum, quum sapor Filicinus nimis prædominet, sic quoque in omnibus locis non æque bonæ est notæ. Exempli gratia circa pagum Hoeconalo seu Roematiga crescens, noxia censetur, ipsi obposita in Leytimora bonæ est notæ; longus ejus funis ad quatuor vel quinque orchiarum longitudinem torquetur, & ad ligacula adhibetur in Siriis, atque compertum est, in aqua salsa esse durabiliorem Rottanga.

Huc pertinent aliæ quatuor species, uti primo *Lonchitis saguaria*, Amboinice *Utta waa lapia lari* dicta, quæ quatuor pedes alta multis caulibus ex transversali adsurgit radice, qui in dorso parum spinulosi seu pungentibus spinulis obsiti sunt. Folia in caulibus tam supra quam infra alternata sunt, binos digitos lata, octo pollices longa, flaccida, glabra, & ex nigro virentia, ad oras parum serrata, sed non dentata, subtus nigricantibus venulis distincta: hæcque species edulis est.

Secundo. *Lonchitis amara*, Amboinice *Utta papeyite* dicta, quatuor pedum altitudinem adtingit, sed ultra medium nudi sunt caules, virides, glabri, & alati, folia sunt longa, angusta, octo pollices longa, digitum lata, ultra medium incisa parvis fissuris, subtus maculata quasi acus capitulis. Radix fibrosa est. Tenera ejus folia supra ignem flaccida reddita eduntur, sed parum amaricant.

Tertio. *Lonchitis pilosa*, cujus alia varietas est, sed altior, penitus silvestris & sordida. Amboinice *Papeyte albar* dicta, caules emittens septem & octo pedes altos, ad mediam partem nudos, pilosos penitus & rugosos, sine ullis lateralibus ramis. Folia omnium longissima sunt, quatuordecim & quindecim pollices longa, unum lata, rotunde serrata, & ad dimidium incisa, subtus nigris venis distincta, & russa quasi arena conspersa, bina semper sibi adstant prope ortum, & conniventia, hæc species non edulis est, quum nimis amara fit.

Quarto. *Lonchitis mucosa*; Amboinice *Matta kakiri*, h. e. Filix lipposa, hæc crassam & transversalem gerit radicem, quæ solida est. Caules ejus tres cum dimidio pedes alti sunt, nigricantes, atque inferius parum spinulosi, laterales horum ramuli alternati sunt, & eodem modo horum foliola, binos articulos longa, ac fere ad dimidium incisa, quævis vero lacinia subtiliter serrata est, tenuis, superne glabra, & ex nigro virens. Ejus cyma edulis est, sed mucosa est instar *Matta kakiri* majoris, quæ tertia Palmifilicis species est.

Rara *Lonchitidis volubilis* in Brasilia crescentis species obcurrit apud *Jacob. Breynium Cent. I. Cap.* 69. sub nomine *Filicis scandentis perpulchræ Brasilianæ*.

Dit touw heeft van binnen een grove en taaije zenuwe of hert, 't welk men niet breeken kan. De wortel is mede van lange en houtagtige vazelingen gemaakt, vast in de aarde houdende. Het geene in 't hooge woud wast, blyft meest een struik, maar in de Sagoebossen en ander kreupelbos, daar 't meer zonne heeft, werd het een touw, daarom men 't ook verdeelen kan in eensteelig, en veelsteelig.

Naam. *In 't Latyn* Lonchitis volubilis; *in 't Maleits* Pacu mera, *en* Pacu udang, *dat is Garnale-varen, wegens de couleur der bladeren; in 't Amboins* Laicou; *op Ternaten* Lage lage; *op Maccasser* Kalan kebu.

Ik noem deze drie kruiden Lonchitis, *niet om dat zy 't eigentlyk zyn, maar om dat zy eenigzints over een komen met onze Gragt-varen, dewelke men houd voor* Lonchitis altera, sive aspera Dioscoridis.

Plaats. *Het struikagtige wast meest in hooge bossen, en in de valeien, maar het slingerende wast over al, zoo wel op strand als aan de oevers van de rivieren, onder alderhande kreupel-bos.*

Gebruik. *De jonge roode bladeren zyn by de Inlanders een gemeen moeskruid, dog maar een slegte kost, en meest, als zy in 't bos moeten leven, hier toe verkiest men de struikagtige zoorten, of die eerst met enkele steelen opschieten, men moet de bladeren nemen, als zy nog rood zyn, want zoo dra men iets groens daar aan ziet, zyn ze te oud en hard. Deze moet men eerst wat laten slenzen, en daar na koken, want anders worden ze te slymerig, men doet ook beter, als men eenige adstringeerende bladeren daar by doet, diergelyken in 't bos genoeg te vinden zyn, want alleen gegeeten, maken ze den buik te week.*

By onze Europeanen, zoo veel my bekent is, is ze nog in geen gebruik tot de kost, terwyl het te veel behoud van den Varenagtigen smaak, zoo is het ook op alle plaatzen niet even goed. By voorbeeld al 't geene omtrent 't Dorp Hoeconalo of Roematiga wast, werd voor schadelyk gehouden, tegen over op Leytimor is het goed. Het lange touw vier en vyf vademen lang, werd gedraait, en tot bindwerk gebruikt aan de zerien, en men bevind, dat het in zout water durabelder is dan Rottinga.

Hier toe behooren nog vier andere zoorten, als I. Lonchitis saguaria; *in 't Amboins* Utta waa Lapia lari *genaamt, werd vier voeten hoog, met veele steelen uit een dwerswortel, op den rugge ook wat doornagtig, of met steekende puntjes bezet. De bladeren aan de steelen staan zoo wel boven als onder verwisselt, twee vingeren breed, agt duimen lang, slap, glad, en zwart-groen, aan de kanten een weinig gezaagt, maar niet gekeept, van onderen met zwartagtige aderen geschilderd, deze is eetbaar.*

II. Lonchitis amara; *in 't Amboins* Utta papeyite *genaamt, werd vier voeten hoog, dog meest over de helft blood, met groene, gladde, en geribde steelen, lange, en smalle bladeren, agt duimen lang, een vinger breed, over de helfd gekeept met kleine snibbelen, van onderen gespikkelt als speldekoppen. De wortel is vazelagtig, de jonge bladeren over 't vuur geslenst, werden gegeeten, dog zyn wat bitter.*

III. *Deze heeft nog een veranderinge, dog die hooger is, gants wild, en lelyk van aanzien,* Lonchitis pilosa, *in 't Amboins* Papeyte albar *genaamt, met steelen zeven en agt voeten hoog, wel de helft blood, gants hairig en ruig, zonder zydetakken. De bladeren zyn de langste van alle, veertien en vyftien duimen lang, en een duim breed, rond, gezaagt, en tot de helft toe gekeept, van onderen zwart geadert, met ros zand, twee staan altyd digt by malkander by haren oorsprong, en na malkander gekeert, deze is niet eetbaar, om dat ze bitter is.*

IV. Lonchitis mucosa; *in 't Amboins* Matta kakiri, *dat is leepoogige Varen genaamt, dit heeft een dikke dwerswortel, die masief schynt. De steelen zyn drie en vierdebalve voeten hoog, zwartagtig, en beneden een weinig doornagtig, de zydetakken daar aan staan verwisselt, en aan dezelve op gelyke maniere de blaadjes, twee leden lang, schier tot de middelzenuwe toe ingekeept, en yder lapje fyn gezaagt, dun, boven glad, zwart-groen, zyn Cyma wert gegeten, maar is slymerig, gelyk de groote* Matta kakiri, *dat is de derde zoorte van* Palmifilix.

De rare Zoorte van de Lonchitis volubilis, *in Brasil groeiende, ziet by* Jacob. Breyn. Cent. I. Cap. 69. *onder de naam van* Filix scandens perpulchra Brasiliana.

Tabula Trigesima

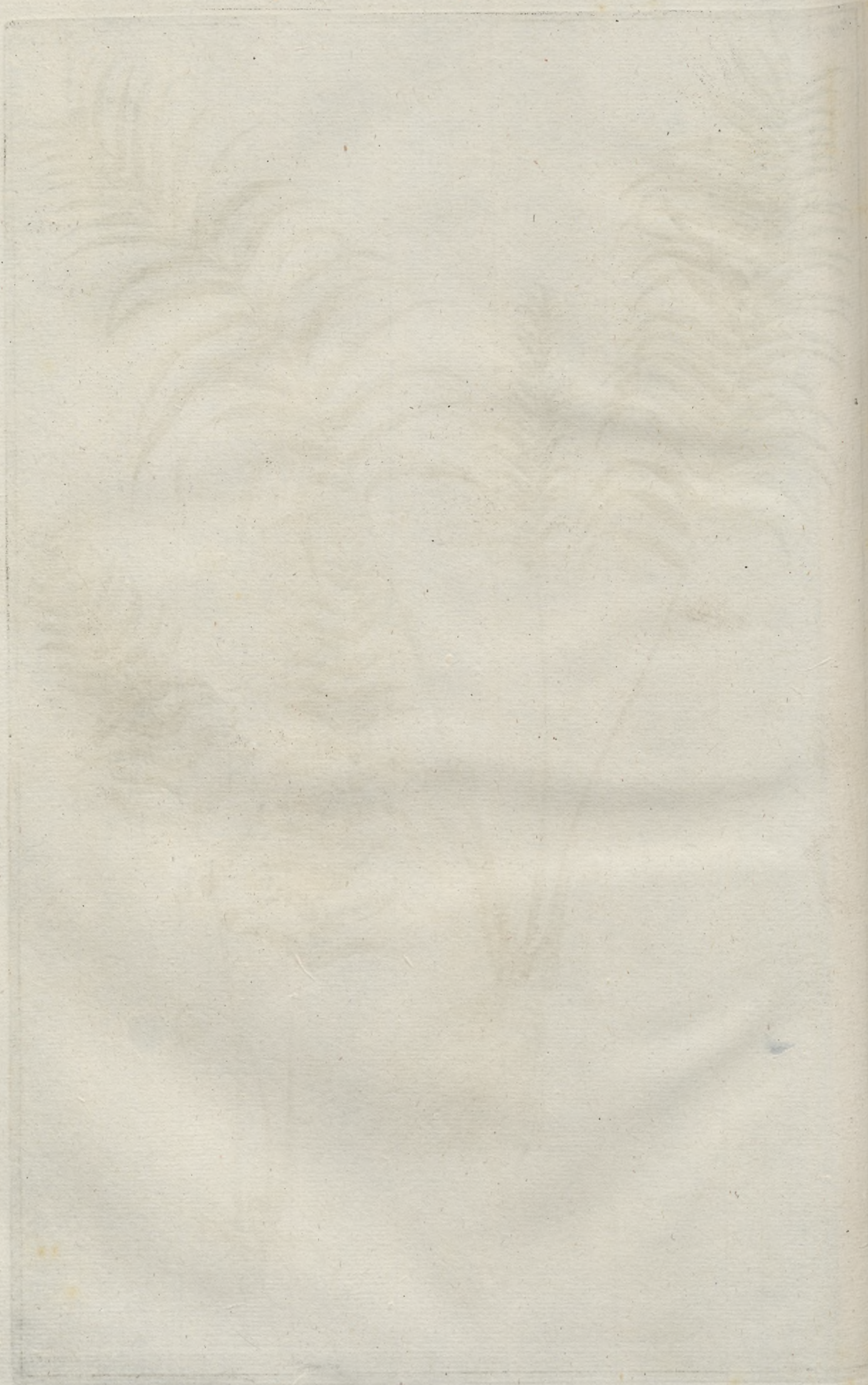
Ad Figuram primam *Lonchitidem* exhibet *Amboinicam rubram*. Figura secunda *Lonchitidem* denotat *albam*.

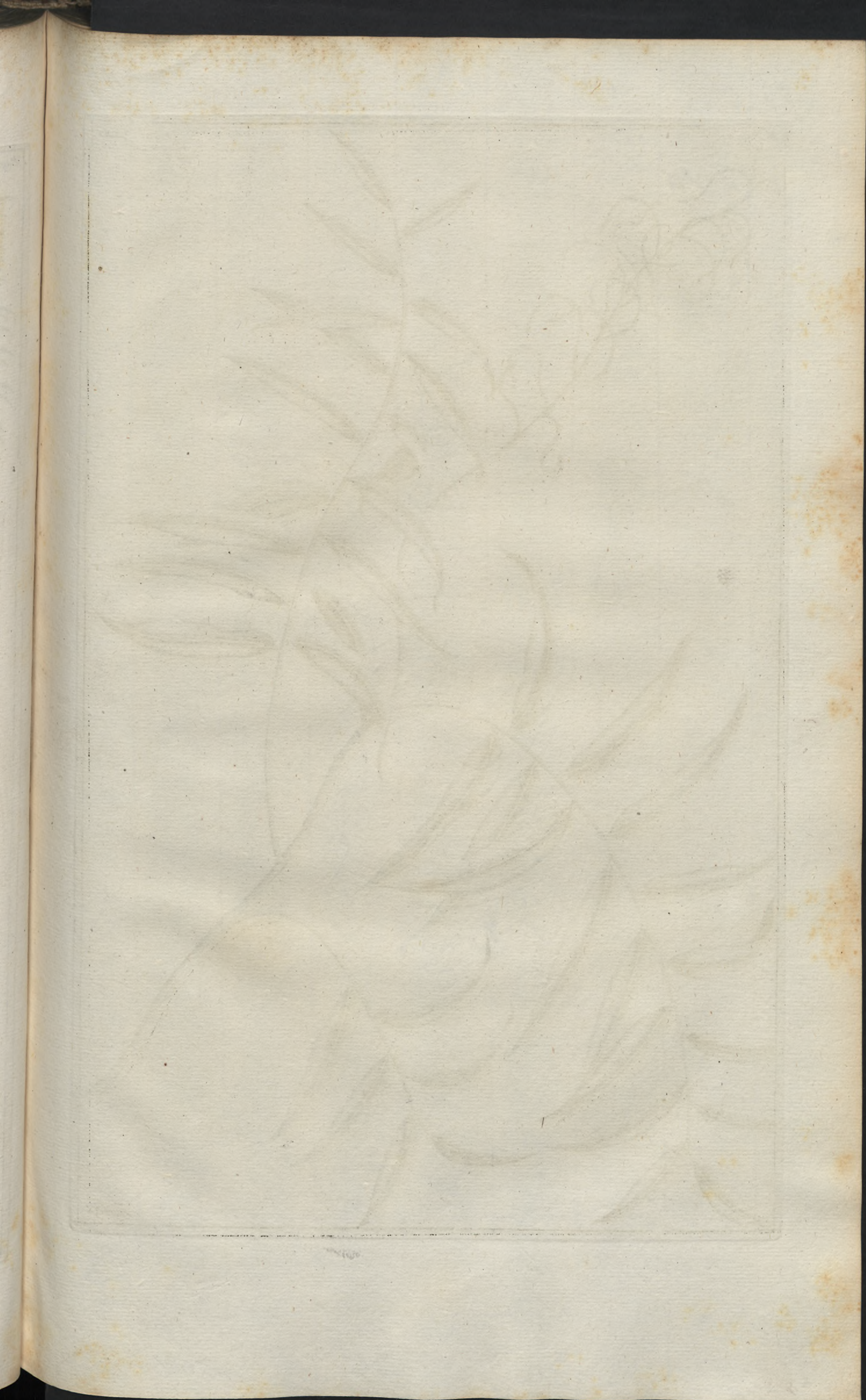
De Dertigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de *roode Amboinsche Lonchitis*. De tweede Figuur wyst aan de *witte Lonchitis*.

Fig. 1. Angiopteris. Bl.
— 2.

Lomaria scandens. W.

Tabula Trigesima prima

Lonchitidem exhibet *volubilem*, seu *tertiam speciem.*

OBSERVATIO.

Rubra Lonchitis Rumphii videtur esse *Lonchitis* major, pinnis longis, angustisque *Sloan. Hist. Jam. Tom. I. Tab.* 34.

Alba Lonchitis convenit cum illa, quæ est *Lonchitis* minor, pinnis latioribus, leviter denticulatis, superiore latere auriculatis *Sloan. Hist. Jam. Tom. I. Tab.* 33. *fig.* 1.

Volubilis Lonchitis, proxime convenit cum ea, quæ est Filix scandens, in pinnas tantum divisa, oblongas, latasque, non crenatas. *Sloan. Hist. Jam. Tom. I. Tab.* 38.

De een en Dertigste Plaat

Wyst aan de *slingerende Lonchitis* ofte de *derde zoort.*

AANMERKING.

De *roode Lonchitis* van Rumphius, schynt te zyn de groote *Lonchitis* met lange en smalle bladen, van *Sloan. Hist. Jam. Tom. I. Tab.* 34.

De *witte Lonchitis* komt overeen met die geene, welke is de kleinder *Lonchitis*, met breeder bladen, een weinig getant, en aan de bovenzyde met oortjes, van *Sloan. Hist. Jam. Tom. I. Tab.* 33. *fig.* 1.

De *slingerende Lonchitis* komt het naast overeen met die geene, welke is de klimmende Filix, verdeelt alleen in langwerpige, breede, en niet getande bladen, van *Sloan. Hist. Jam. Tom. I. Tab.* 38.

CAPUT QUINQUAGESIMUM PRIMUM.

Dryopteris triplex. Ayle.

Dryopteris tres observavi species, quæ septimam, octavam, & nonam constituunt Filicem, omnes autem in hoc continentur Capite.

Primo. *Dryopteris arborea* longa nudaque prorepit radice juxta truncos & crassos arborum ramos instar Polypodii, pro quo etiam haberetur, sed folia declarant, Dryopteris esse speciem. Ex hac radice hic & illic simplices adsurgunt caules, glabri, nigri, solidi, & sulcati, pedem vel sesquipedem alti, ad tertiam partem nudi, ac cætera ipsorum pars laterales emittit ramos, directe sibi obpositos, & ex iis aliquando alii iterum laterales ramuli transversales.

Hisce insident foliola crassiuscula & firma, instar alæ expansa. Hæc foliola binos articulos longa sunt, inferius lata, ac sensim angustata, intense virentia, glabra, & splendentia, eleganter dentata, seu serrata ad oras, ipsorumque laciniæ posteriores profundius incisæ sunt, immo aliquando peculiare foliolum excrescit, ita ut tum cum Petroselini foliis comparari possent, majora enim foliola in varias lacinias distincta sunt, totumque folium elegantem præbet conspectum. Vetusta folia subtus russa sunt, & arenosis punctulis repleta, sed potissimum in iis, quæ in silvestribus crescunt arboribus, quæ enim in Sagu crescit, elegantissima & glaberrima est, abruptaque in gilvum degenerant colorem.

Radix cum vero Polypodio proxime convenit, nuda enim instar vermis per arborum corticem prorepit, ac subtus sese ipsi infigit per breves muscosas & russas fibrillas, sed facile abstrahi potest. Longa quoque est, sed nullas vel paucas emittit laterales ramificationes, minimum circiter digitum crassas, externe nudas, sed parum rugosas, ac cinereo & gilvo colore mixtas, nigricantibus punctulis notatas, aliquando etiam pilosas & rugosas.

Quum dissecatur hæc radix, binæ semi lunulæ in ea conspiciuntur, intus pallide virens, sicca, brevibus & nigris venulis pertexta, ipsius sapor fatuus est, proxime ad illum Polypodii adcedens, ni modo nimis austera esset. In Sagu melior est quam in aliis silvestribus arboribus, ac vilissima in putridis crescit lignis, quum hæc in tectis nuda sunt, qualia magna copia habui in castello Hila in Hitœa in alto pavimento, cujus tectum ex asseribus constructum erat. Miratu autem dignum est, unde originem suam duxerit in loco, qui a pluviis continuo abluebatur, quumque herba sit semine destituta, quæ enim in vivis crescit arboribus, originem habet, uti Musci, & Filicum genera, quæ ex iis vivunt & oriuntur.

Secundo. *Dryopteris silvestris* in binas dividi posset species, quarum una in solo, altera in arboribus crescit, forma autem haud multum differunt, sed utræque quam maxime a præcedente. *Dryopteris terrestris* binos & binos cum dimidio pedes alta est, ex nigro fuscos & glabros erigens caules, ad medium nudos, reliqua pars amplum & triangulare format folium, ex multis lateralibus pinnis compositum, atque hæ iterum in alias transversales distinguuntur pinnas, quæ omnes simul innumera sustinent foliola, eleganter expansa.

 Foliola

EEN EN VYFTIGSTE HOOFDSTUK.

Driederhande Dryopteris.

Van Dryopteris heb ik drie zoorten geobserveert, uitmakende de zevende, agtste, en negende onder de Vaaren, alle drie in dit Hoofdstuk begreepen.

I. Dryopteris arborea *kruipt met een lange bloote wortel langs de stammen, en dikke takken van bomen gelyk een Polypodium, waar voor men 't ook aanzien zoude, maar de bladeren getuigen, dat het een Dryopteris zy. Uit deze wortel schieten hier en daar enkele steelen op, glad, zwart, styf, en gevorent, een voet of anderhalve lang, wel een derde blood, en de rest bewassen met zydetakken, schier regt tegens malkander, en aan de zelve zomtyds weer andere zydetakken over dwers.*

Hier aan staan dikagtige styve blaadjes, regt uitgebreid als een vleugel. Deze blaadjes zyn twee leden lang, agter breed, en allenskens spits toelopende, boog zeegroen, glad, en blinkende, aardig geschaart, of gezaagt aan de kanten, waar van de agterste boeken dieper gesneeden zyn, en zomtyds een byzonder blaadje makende, zoo dat men ze met de bladeren van Pieterselie vergelyken zoude, want de grootste blaadjes zyn in verscheide snibbelen verdeelt, gevende het geheele blad een fraai aanzien. De oude bladeren werden van onderen ros, en met zandige puntjes vervult, dog meest aan 't geene op de wilde bomen wast, want het geene men aan de Sageboomen vindt, is het fraaiste en gladste van aanzien, en de afgebroken besterven vaal-bruin.

De wortel komt met het regte Polypodium naast over een, want ze kruipt blood aan de schorze der bomen, als een worm, en begt zig van onderen daar in, met korte mosagtig en rosse vazelingen, dog is ligt af te trekken. Zy is wel lang, maar heeft geene of weinige zydetakken, zoo dik als een pink, of minder, van buiten kaal, egter wat ruiger, uit den grauwen, en spaans-groen gemengt, en met zwartagtige puntjes bezet, zomtyds ook hairig en ruig.

Als men ze doorsnydt, ziet men twee halve maantjes daar in, van binnen bleek-groen, droog, met korte en zwarte adertjes gemengt, haren smaak is laf, het Polypodium naastkomende, indien hy niet te wrang was. Aan de Sagoebomen is ze beter, dan aan andere wilde bomen, en de alderslegste groeid op verrotte houten, die aan het dakwerk bloot staan, diergelyken ik in menigten gehad heb, in het slot Hila op Hitoe op een hooge galderye, welkers dak van planken gemaakt was, zynde te verwonderen, waar van daan het zyn oorsprong mag genomen hebben, op een plaats, die gedurig van den regen bespoelt werd, en een kruid dat zonder eenig zaad is, want 't geene aan levende bomen voort komt, heeft zyn reden gelyk als Mossen en Vaare geslagten, die daar aan groeien.

II. Dryopteris sylvestris, *zoude men in twee zoorten verdeelen konnen, eene die op de grond, en de andere, die op de bomen wast, dog zy verschillen aan gedaante niet veel, maar alle beide merkelyk van het voorgaande. De* Dryopteris terrestris *werd twee en derdehalve voeten hoog, met zwarte gladde bruine steelen, die wel de helft bloot staan, de rest maakt een breed drieboekig blad, gemaakt van veele zydetakken, en dezelve weder in andere dwerssteeltjes verdeelt, al te zamen met ontelbare blaadjes vervult, en cierlyk uitgebreid.*

 De

Foliola hæc multo minora sunt quam in priore, in plura minora distincta, profunde incisa instar foliorum Apii, sed laciniæ separatæ angustiores, breviores, & crassiores sunt, supra ex nigro virentes, infra arenosæ, in vetustis nempe.

Radix transversaliter prorepit, ruffis obducta pilis, sed directe sub frutice congeriem vel fasciculum gerit plurimarum muscosarum fibrillarum. Amat crescere in altis montibus sub arboribus juxta vias, ubi solum est rubrum & argillosum, sed non copiose obcurrit.

Species hujus *arborea* radice repente arbori adhæret, ex hac in quibusdam locis simplices adsurgunt caules, ulnam circiter crassi, in similes pinnas distincti, sed harum foliola latiora sunt, vero *Adiantho* similiora, ex nigro virentia & splendentia, nec subtus ita arenosa.

Radix est ut primæ speciei, sed intus plurimis nigris venis repleta, saporis austeri & maxime silvestris, elegantissima crescit in arboribus Kinar & Canariis dictis. Abrupta & siccata folia obscure fuscum contrahunt colorem, sed semel quandam inveni speciem, nescio qua in arbore, cujus abrupta & in libro deposita folia nigerrima & splendentia erant instar Serici.

Huc quoque pertinet *Dryopteris petræa*, quæ elegans & compta est herba, glabris, nigris, & rotundis adsurgens cauliculis ex radice repente. His pinnæ adstant alternatæ, atque in iis similiter foliola, vero *Adiantho* seu *Capillo veneris* adeo similia, ut pro eo haberetur, uti & ab incolis mihi pro eadem demonstrata fuit herba, pro qua tamen haberi nequit, quædam etiam varietas observari potest, hæc enim foliola magnitudine & rotunditate illis *Capilli veneris* similia sunt, sed crassiora, profundius dissecta, & obscure virentia, ac subtus fere punctulis istis destituta.

Radix directe sub ipsa plantula est congeries intricata, ex simplicibus ruffisque fibrillis composita, ac subtus prope caules aliquid muscosum seu pilosum gerens, longis porro verruculis quasi supra rupes prorepens, quibus sese figit similibus fibrillis. Cyma ejus est ingens caulis, supra rotundum formans circinnum, uti in cunctis Filicibus. Sapor silvestris est, & scopulosus. In nudis, præruptis, & convexis crescit rupibus, circa vel non procul a litore.

Tertio. *Dryopteris campestris* ex nigro fuscos quoque adtollit cauliculos, spithamam vel pedem altos, quorum quivis peculiare format folium, uti & præcedens, in subtiles pinnas directe sibi obpositas distinctum, atque in iis multa foliola, minora, magisque incisa cunctis prioribus, quodvis vero anterius rotundulum est, ita ut pro Ruta minore haberetur, primo virentia & glabra, dein ex nigro virentia, lurida, & ad externam partem arenosa. Ejus cyma parvus quoque circinnus est.

Radix est fibrosa congeries, superius quoque muscosa, in nudis crescit siccisque collibus, sub gramine humili, vulgatissima circa Castellum Victoriam.

Nomen. Prima species vocatur *Dryopteris arborea*, nomen Malaiense huc usque ignotum est, excepto quod quibusdam vocatur *Pacu alus* h. e. *Filix tenuis*; Amboinice in Hitœa *Aile* & *Ayile*; in Leytimora *Makakiri* & *Maakakiri*. Secunda species dicitur *Dryopteris terrestris*, & *silvestris*, idem gerit nomen, si *Tana* seu terra addatur. *Dryopteris petræa* peculiariter vocatur *Mica mican utan*, h. e. *Apium silvestre* a foliorum similitudine, quod vero nomen meliore jure competit subsequenti *Capillo veneris*. Tertia species dicitur *Dryopteris campestris*, ac peculiariter Malaice *Pacu alus*, & *Pacu kitsjil*.

Locus. Prima species nullibi crescit nisi in arboribus & vetustis tectis, atque elegantissima, uti dictum est, in *Sagubus*, & in *Mangio caseolari*. Secunda in Kinariis & aliis, quæ truncum gerunt brevem & muscosum, ubi & quædam ipsius varietates observantur juxta arborum varietatem. Terrestris species nullibi nisi in altis crescit silvis, ubi solum est solidum, glabrum, & rubrum. Tertia crescit in nudis ac sterilibus collibus, in hortis aliquando etiam provenit, ubi terra silvestris saxis addita est, sed hujus foliola intricata sunt, nec tam eleganter extensa quam in campestri.

Usus harum herbarum nullus huc usque innotuit, erroneum enim puto, Chirurgos quosdam radicem primæ speciei adhibere velle pro *Polypodio*, quum nimis austera sit.

Qui-

De blaadjes zyn veel kleinder dan aan 't voorgaande, in veele mindere verdeelt, en diep gesneeden, of gesnibbelt als de bladeren van Apium, dog de snibbelen in 't byzonder zyn smalder, korter, en dikker, boven zwart-groen, van onderen zandig, te weten aan de oude.

De wortel is dwerskruipende, en met rosse hairen bekleed, maar regt onder den struik heeft ze een bos van veele mosagtige vazelingen. Het wast geern in de hooge bossen, onder de bomen, langs de wegen, daar een rood kleiagtig aardryk is, dog men vindt het niet veel.

De boom-zoorte *hier van hangt met een kruipende wortel aan de boom vast, waar uit hier en daar enkele steelen opschieten, omtrent een elle lang, in diergelyke wieken verdeelt, dog deze blaadjes zyn wat breeder, en 't regte* Adianthum *gelyker, zwart-groen, en blinkende, van onderen zoo zandig niet.*

De wortel is als aan de eerste zoorte, dog binnen met meer zwarte aairen vervult, wrang, en zeer wild van smaak, het schoonste wast op de Kinar en Kanary-bomen. De afgebroke en gedroogde bladeren besterven donker-bruin, maar ik heb eens een zoorte gevonden, niet weetende op wat voor een boom, wiens afgebroken en in 't boek gedroogde bladeren pik-zwart, en blinkende wierden als Satyn.

Hier toe behoort ook de Dryopteris petræa, *een schoon en cierlyk kruid, met gladde, zwarte, en ronde steeltjes opschietende, uit een kruipende wortel. Daar aan staan de zydetakjes verwisselt tegens malkander, en aan de zelve de blaadjes, het regte* Adianthum *of* Capillus veneris *zoo na komende, dat men 't daar voor zoude aanzien, gelyk het my ook van de Inlanders voor eenderlei kruid getoont wierd, waar voor men 't egter niet moet houden, ook kan men nog alle onderscheid daar aan zien, want deze blaadjes zyn wel aan grootte en rondte, de* Capillus veneris *gelyk, maar dikker, dieper gesneeden, en donker-groen, van onderen schier zonder puntjes.*

De wortel regt onder 't plantje is een verwerde klomp, van enkel rosse vazelingen gemaakt, en boven op by de steelen iets hairig of fyne mos, voorts met lange wormen over de klippen kruipende, en zig daar aan hegtende met diergelyke vazelingen, zyn eerste scheute is een groene steel, boven met een ronde krul gelyk aan alle Varen. De smaak is wild, en na de klippen trekkende. Het wast op bloote style, en overhangende klippen, omtrent of niet verre van strand.

III. Dryopteris campestris *schiet ook met zwart-bruine steeltjes op, een span of een voet hoog, ieder een byzonder blad makende, gelyk ook de voorige, in subtiele takjes verdeelt, regt tegens malkander staande, en daar aan veele blaadjes, kleinder, en meer gesneeden dan alle de voorige, dog ieder in 't byzonder is van vooren rondagtig, zoo dat men 't voor een kleine Ruite zoude aanzien, eerst gras-groen, en glad, daar na zwart-groen, doods-verwig, en aan de buitenzyde zandig. Haare eerste scheute is ook een kleine krul.*

De wortel is een vazelige knop boven, mede mosagtig, het wast op kale drooge heuvelen, onder 't lage gras, zeer gemeen omtrent het Casteel Victoria.

Naam. *De eerste zoorte heet* Dryopteris arborea, *den Maleitsen naam is my nog onbekent, behalven dat het zommige* Pacu alus *noemen, dat is fyne Vaare. In 't Amboins op Hitoe* Aile, *en* Ayile; *op Leytimor* Makakiri, *en* Maakakiri. *De tweede zoorte* Dryopteris terrestris, & silvestris, *heeft den zelven naam, als men* Tana *of Aarde daar by zet. De* Dryopteris petræa *werd in 't byzonder* Mica mican utan, *dat is* wild Apium *genaamt, van de gelykenisse der bladeren, welken naam met beter reden toekomt het volgende* Capillus veneris. *De derde zoorte heet* Dryopteris campestris; *in 't byzonder op 't Maleits* Pacu alus, *en* Pacu kitsjil.

Plaats. *De eerste zoorte wast nergens dan aan bomen, en oude daken, de schoonste, als gezegt, aan de* Sagubomen, *en op 't* Mangium caseolare. *De tweede op de Kinarbomen, en andere, die een korte, breede, en mosagtige stam hebben, daar ze nog al eenig veranderingen maken na de verscheidentheid der bomen. De aard-zoorte vind men nieuwers dan in 't hooge woudt, daar een vaste, gladde, en rode aarde is. De derde wast op kale dorre heuvelen, zy komt zomtyts ook in de tuinen op, daar men bos-aarde by steenen gelegt heeft, maar deze bladeren staan verwert, en zoo mooi niet uitgebreidt als aan 't geene in 't veld wast.*

Gebruik. *Van alle deze kruiden is nog geen gebruik bekent, want ik hou het voor een abuis, dat zommige van onze Meesters de wortel van de eerste zoorte voor* Polypodium *willen gebruiken, daar het al te wrang toe is.*

Daar

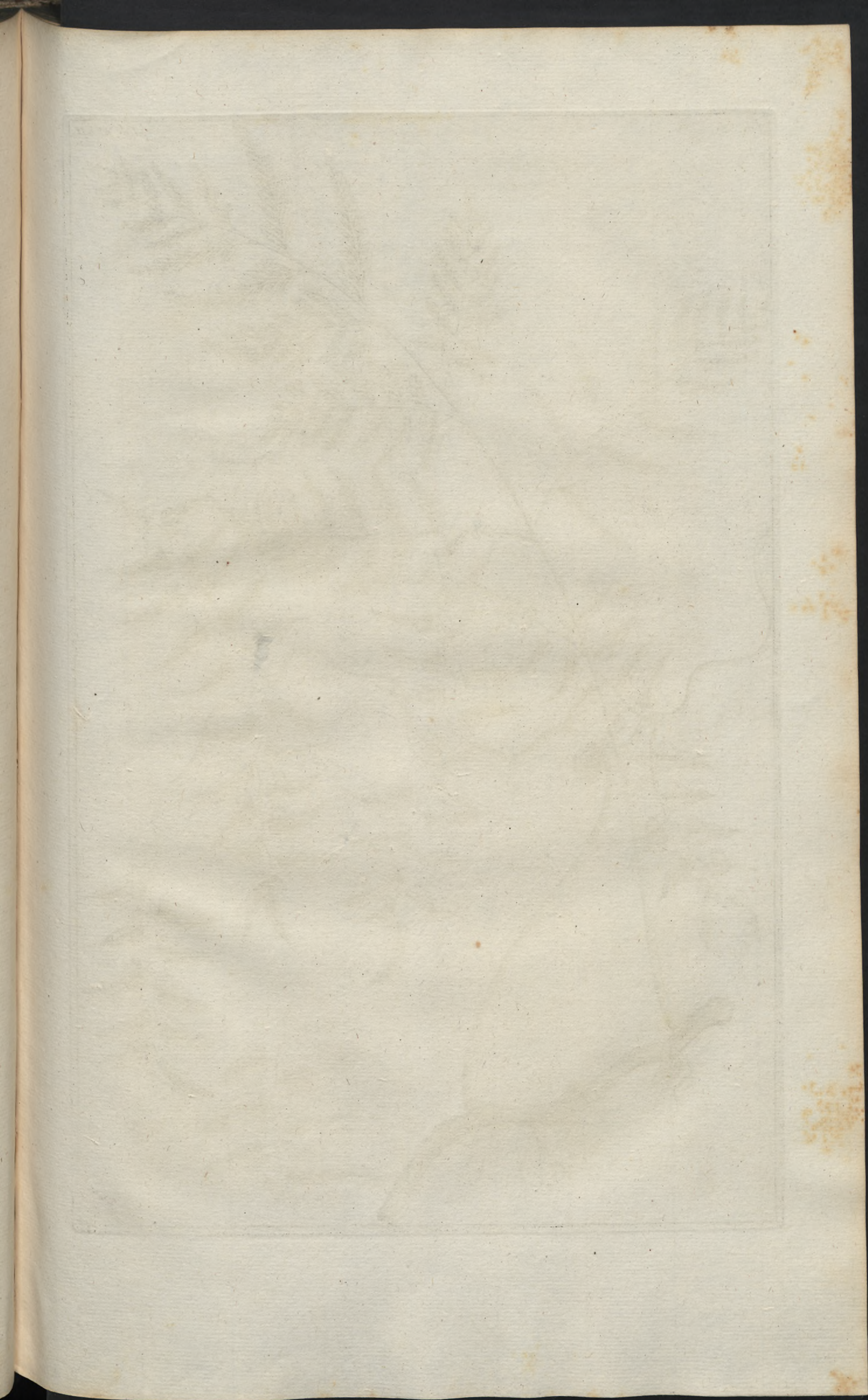

Fig. 1. Davallia Bl.

— 2 et 3. Lygodium microphyllum R.Br.

Quidam etiam fuerunt, qui hanc pro *Saxifragia Anglorum* habebant, ac radices in decoctis adhibebant, quæ contra Nephritidem præparabant, sed quantum novi sine successu. Hitoënses vulnerariam esse putant herbam, recentia enim masticata folia vulneribus inponunt recentibus & levibus. Tertia specie quidam utuntur pro vero *Adiantho nigro*, totamque aquæ incoquunt herbam, quam frigescere sinunt, qua caput lavant, ut capilli excrescant cum successu quodam.

Daar waren ook eenige, die het voor een Saxifragia Anglorum *hielden, en de wortelen onder de dranken namen, die ze tegens 't graveel toe bereiden, dog zoo veel ik weet zonder succes. De Hitoesen willen een wondkruid daar uit maken, leggende de gekauwde bladeren, op versche en ligte wonden. De derde zoorte gebruiken sommige voor 't opregte* Adianthum nigrum, *en kooken 't geheele kruid in water, 't welk ze koud laten werden, en het hoofd daar mede wassen, om het haair te doen groeien, 't welk nog al eenige succes heeft.*

Tabula Trigesima secunda

Ad Figuram primam *Dryopterim* exhibet *arboream*.
Figura secunda *Adianthum* exhibet *volubile minus*, ac quidem tertiæ speciei *ramus* est *inferior*, quum Fig. 3. sit *ramus superior*, cumque hoc *Adiantho* convenit Filix scandens, perpulchra, Brasiliana *Breynii Centur. pag.* 96. & Tsjeria Vallipanna *H. Malab. part.* 12. *Tab.* 34.

De twee en Dertigste Plaat

Wyst aan in de eerste Figuur het *Boom Dryopteris*.
De tweede Figuur vertoont het *kleine slingerend Adianthum*, en wel den tak van de *onderste bladeren*, daar de derde Figuur is een takje van de voorste bladeren, en met dit *Adianthum* komt overeen de klimmende zeer schoone Brasiliaansche Vaare van *Breyn. Centur. pag.* 96. en de Tsjeria Valli panna van de *H. Malab.* 12. *deel, Tab.* 34.

CAPUT QUINQUAGESIMUM SECUNDUM.

Adianthum volubile. Capey.

Peculiaris herba in hisce obcurrit insulis, quæ ambigit inter *Adianthum* & *Hemionitidem*, ab utrisque tamen differens, ita ut pro peculiari eam habeam planta, cujus solus sapor testatur ad Filicum genera pertinere, atque decimam ipsorum constituit speciem. Vulgo dividitur in majus & minus. Atque quodvis iterum subdividitur in suas varietates, sed ad meliorem cognitionem tres ejus constitui primarias species sequenti modo.

Primo. *Adianthum volubile polypoides*, prima species est, *major* cognominata, quæ caules gerit rotundos, longos, & volubiles, qui instar fili proximis sese circumvolvunt fruticulis, in nullos laterales ramos distincti, sed in amplis interstitiis locantur pinnæ foliosæ, binæ ac binæ directe sibi obpositæ, quævis autem folium gerit, in quinque longas lacinias distinctum, ita ut quævis lacinia peculiare formet folium, suntque instar quinque digitorum extensæ.

Quodvis folium sex, immo novem pollices longum est, ac bifidum, inferior pars digitum longa est, ac transversalem lata, vulgaris Filicis formæ, & instar Lonchitidis firmum, glabrum, ac subtilibus transversalibus venulis pertextum, orisque æqualibus. Superior & longior pars angusta est cauda, oras gerens circinnatas & dentatas instar fimbriæ, seu instar barbæ piscis Polypi.

Cuncta folia in medio firmum gerunt nervum, cunctique quinque inferius propre majorem concurrunt caulem, unde folium tensum est, sed ipsorum caudæ flaccidæ sunt. Sapor fatuus est, ac parum Filicinus. Caules seu funis nudus est, rotundus, pennæ crassitiem habens, adeoque lentus, ut neutiquam diffringi possit, sed vi & magno labore abrumpi. Radix fibrosa est, non ingens, sed firmiter terræ infixa.

Nomen. Latine *Adianthum volubile polypoides*; Malaice & Amboinice *Capey gorita*, in Loehoea *Rabey* & *Ribey*, uti & subsequens species.

Secundo. *Adianthum volubile medium*, similis quoque est rotundus & longus funis, pennam crassus, & infragilis, cui ad unius alteriusve spithamæ spatium bini insident foliosi caules, quorum quivis folium gerit profunde dissectum, & in quinque lacinias distinctum, quarum tres peculiarem formant collectionem, ac binæ aliæ breviores sunt, octo & novem pollices longæ, ultra unum latæ, glabræ, æquales, & firmo medio nervo extensæ, densis & parallelis costulis pertextæ, a prioribus diversæ, quum non istas longas gerunt in laciniis caudas. In hujus funis superiore parte tres modo quatuorve laciniæ excrescunt, & in summo binæ tantum in uno conspiciuntur folio, quæ sese tempore in alias distinguunt lacinias.

Radix est uti prioris. Huc pertinet altera species a præcedente haud multum differens, excepto quod folia in septem & octo lacinias sint distincta, ac subtus eleganter picta nigricantibus lineolis, acsi scripta essent.

Nomen.

TWEE EN VYFTIGSTE HOOFDSTUK.

Het slingerend Adianthum.

Daar is nog een zeltzaam gewas in deze Eilanden, 't welk twyfelt tussen Adianthum *en* Hemionitis, *dog van beide zoo verschillende, dat ik 't voor een byzonder gewas houde, en waar van alleen de smaak getuigt, dat het onder de Vare geslag'en behoort, uitmakende de tiende zoorte van dezelve. In 't gemeen verdeelt men 't in grootte en kleine. Zynde ieder weder onderdeelt in zyne veranderingen, dog om beter verstants willen heb ik 't in drie hoofdzoorten verdeelt, zoo als volgt.*

I. Adianthum volubile polypoides, *is de eerste zoorte de* groote *bygenaamt, dewelke heeft ronde, lange, en slingerende steelen, die zig als een touw om de naaste ruigten vlegten, en in geene zydetakken verdeelen, maar aan wyde tussenplaatzen staan de bladdragende steelen, twee en twee regt tegens malkander, ieder dragende een blad, in vyf lange snibbelen verdeelt, zoodanig dat yder snibbel een byzonder blad maakt, die als vyf vingeren uitgebreid staan.*

Ieder blad is ses en negen duimen lang, in tween gedeelt, de agterste helft is een vinger lang, en een dwersvinger breed, van gemeene Vare fatzoen, als Lonchitis, styf, glad, met subtiele dwarsaartjes, en evene kanten, de voorste en langste helft is een smalle steert, met gekrulde en gekertelde kanten als franjen, of als de baarden van den vis Polypus.

Alle bladeren hebben in de midden een styve zenuwe, alle vyf agter by den hoofdsteel zamen stootende, en het blad gespannen houdende, maar de staarten hangen slap. De smaak is laf, en weinig na Varen trekkende. De steelen of het touw is kaal, rond, in de dikte van een schaft, en zoo taai, dat men het geenzints doorbreken kan, maar wel met kragt en groot geweld afrukken. De wortel is vezelig, niet groot, maar vast in de aarde houdende.

Naam. *In 't Latyn* Adianthum volubile polypoides; *in 't Maleits en Amboins* Capey gorita; *op Loeboe* Rabey *en* Ribey; *gelyk ook de volgende zoort.*

II. Adianthum volubile Medium, *is ook een diergelyke ront, en lang touw, een schaft dik, en onverbrekelyk, daar aan wel een span of twee van malkanderen, twee bladdragende steelen staan, yder dragende een blad diep gesneeden, en in vyf lappen verdeelt, waar van de drie een byzondere vergaderinge maken, en de twee andere kortere, ook agt en negen duimen lang, ruim een breed, even, glad, met haar styve middelzenuwe uitgerekt staande, met digte parallelle ribbekens doorrege, van de voorgaande verschillen ze hier in, dat ze de lange steerten aan haar snibbelen niet en hebben. Aan het voorste van dit touw ziet men maar drie of vier snibbelen, en aan 't allervoorste ziet men maar twee aan een blad, die zig met ter tyd in andere verdelen.*

De wortel is gelyk aan 't voorige. Hier toe behoort nog een zoorte, van de voorgaande niet veel verschillende, behalven dat de bladeren in zeven of agt snibbelen verdeelt zyn, en van onderen aardig geschildert, met zwartagtige linien, als of ze beschreeven waren.

Naam.

Nomen. Adianthum volubile medium; Malaice & Amboinice *Capey besaar*; in Lœhœa *Rabey* & *Ribey ela*; Ternatice *Gomuho* & *Gumuha*. Secunda species majoris dicitur *Capey tullis*; Ternatice *Gumoha gogila*; Baleyice *Hatta*.

Tertio. *Adianthum volubile minus*, funis quoque est volubilis, multis tenuibus flagellis sese circa frutices circumvolvens, haud multo crassior filo ligatorio, binasque habet varietates. Prima caules gerit ex nigro fuscos, qui sese dividunt in alios laterales, quibus in amplis interstitiis bina locantur folia sibi opposita, & transversalia, acsi petiolis suis inposita essent ipsis, quodvis sese quoque dividit in tres vel quinque lacinias, tenues admodum & angustas, digiti articulum longas, ad oras fimbriatas, hæ autem fimbriæ magis in superioribus conspiciuntur foliis, inferiora autem & vetustiora simplicia sunt, & a superioribus ita differunt, ut binæ diversæ haberentur plantæ.

Altera varietas caules gerit pallide virentes, ac folia simili modo locata, sed minora, aliusque formæ, illis Adianthi magis adcedentia, non enim ultra unguem magna sunt, ac fere trigona, seu instar Trifolii; bina ternave simul locata, nec fimbriata. Inferiora ac vetusta longiora & angustiora sunt, minorem fere digitum longa, hic & illic in minores lacinias distincta, ita ut superiora & inferiora tanquam diversarum plantarum haberentur. Utræque radicem gerunt fibrosam, terræ firmiter infixam, adeoque foliosæ sunt, ut herbas penitus tegant, quibus incumbunt.

Nomen. Latine *Adianthum volubile minus*; Malaice *Capey papua*, & *Capey alus*; Ternatice *Gomoha papua*; in Lœhœa *Sickey*; Baleyice *Pacu rambat*.

Alii hoc *Capey* modo dividunt in majus & minus, sed majus subdividi oportet in tres species, & minus in binas.

Locus. Omnes hæ plantæ sub fruticulis crescunt humilibus, quibus sese firmiter circumvolvunt, pictæ & circinnatæ ad fluminum ripas amant crescere, ubi locus est umbrosus, & densus per fruticulos. Minus in hortis & ad sepes provenit. Transplantari etiam potest, si cui lubet.

Usus. Binæ majores species eundem habent usum, inferiores enim funes eliguntur, in frusta scinduntur orgyam longa, finduntur, ipsorumque interna viridis medulla eximitur & abjicitur, cortex dein in tria quatuorve finditur loramenta, quibus stramineæ capsulæ *Totombo* dictæ, nostratibus vero *Tomtommen*, uti & corbes, similiaque nexa opera ad oras consuuntur vel prætexuntur, hæc enim loramenta durabiliora ac solidiora censentur quovis ligaculo, atque hæc fissa seponi & servari possunt. Minores species huic operi ineptæ sunt, sed adhibentur in nuptiis & diebus festis ad ædium postes & arcus festales ipsis ornandos, quum speciosa sit herba.

Multi Chirurgorum nostrorum minore utuntur specie loco Capilli veneris, quo nomine illam etiam denotant, sed meo judicio sine ullo fundamento, ad species enim Hemionitidis pertinet, cujus in Europa unica quoque reperitur species, incisa gerens folia. Cæterum tam major quam minor in Medicina etiam adhibetur, utriusque enim folia contunduntur cum pauxillo Curcumæ, aqua salsa, & cellulis nidi Vesparum, quæ bono cum successu inponuntur artibus luxatis & combustis.

Inquirendum est, an non sit una eademque planta cum *Mippi*, seu *Caja haba*, quæ in India Occidentali & quidem in Brasilia crescit, & commemoratur a *Dodonæo* in Appendice *Cap.* 30. *pag.* 1440. scribens parvam esse herbam, circa arbores sese volventem instar Convolvuli, ipsiusque virides ac teneras plantulas conscissas contusis & fissis inponi artubus, qui inde curantur, immo ipsa fracta ossa. Quidam etiam dicunt, internas fibrillas, ex quibus hic conligitur funis, in Brasilia adhiberi ad trabulas connectendas.

Cunctarum *Capay* specierum teneros circinnos seu cymas eligunt Baleyenses, antequam in folia explicentur, quas Musæ folio involvunt, sub cineribus torrent & edunt, dulce enim præbent olus.

Baubin. libr. 37. *cap.* 9. *Phyllitis polycipes* Laciniata *Clusii* folia habet, quorum mucro in multos apices divisus est, quæ convenit cum nostro *Caprey* majori.

Tabula

Naam. Adianthum volubile medium; *in 't Maleits en Ambonis* Capey besaar; *op Hoeloe* Rabey, *en* Ribey ela; *op Ternaten* Gomuho, *en* Gumuha. *De tweede zoorte van 't groote heet* Capey tullis; *op Ternaten* Gumoha gogila; *in 't Baleits* Hatta.

III. Adianthum volubile minus, *is ook een zeldzaam gewas, met vele dunne ranken, zig om de ruigten slingerende, niet veel dikker dan bindgaarn, en heeft twee veranderingen. De eerste heeft zwart-bruine steelen, die zig in andere zydesteelen verdeelen, waar aan in wyde tussenplaatzen, ook twee bladeren tegens malkanderen staan, en regt dwers, als of zy met hare steelen daar op gelegt waren, ieder verdeelt zig mede in drie, of vyf snibbelen, die zeer dun, en smal zyn, een lid van een vinger lang, aan de kanten met zeer gekrulde franjen bezet, dog deze franjen ziet men meer aan de voorste bladeren, want de agterste en oudste zyn schier slegt, en verschillen van de voorste, zoo dat men 't voor twee planten zoude aanzien.*

Het tweede heeft ligt-groene steelen, en de bladeren in diergelyke situatie, maar nog kleinder, en van een ander fatzoen, die van Adianthum nader komende, want ze zyn niet boven een nagel van een vinger groot, schier driekantig, of als klaverbladeren, twee en drie by malkander staande, en zonder franjen. De oudste agterste werden langer en smalder, schier een kleine vinger lang, ook hier en daar in kleindere lapkens verdeelt, zoo dat men de voorste en agterste mede voor diverze plante zoude aanzien. Beide hebben een vezelagtige wortel, die vast in de aarde houd, en zyn zoo digt beblad, dat ze de ruigte bedekken, daar ze op leggen.

Naam. *In 't Latyn* Adianthum volubile minus; *in 't Maleits* Capey papua, *en* Papey alus; *op Ternaten* Gomoha papua; *op Loehoe* Sickey; *in 't Baleits* Pacu rambat.

Andere verdeelen dit Capey *maar in groot en klein, dog het groote moet men onderdeelen in drie zoorten, en het kleine in twee.*

Plaats. *Alle deze gewassen vint men onder de laage ruigte, daar ze zig vast omslingeren. De geschilderde en gekrulde willen aan de kanten van rivieren wassen, daar 't schaduwagtig, en de ruigte wat dik is. Het kleine komt ook in de tuinen, en langs de heggens op. Het laat zig ook verplanten, als men wil.*

Gebruik. *De twee groote zoorten hebben eenderlei gebruik, want men neemt de onderste steelen van het touw, snyt die in stukken van een vadem lang, splyt die open, en trekt het binnenste gras-groen, en weke herte uit, dat men weg smyt, de schorze splyt men in drie of vier riemen, waar mede men de strooye koffertjes* Totombo *genaamt, en by onze* Tomtommen, *als ook korven, en diergelyke goet aan de randen benaait, of omzoomt. Want men deze riempjes voor vaster en durabelder houd, als eenig ander bintwerk, men kan de opgespleete riempjes wegleggen, en bewaren. De kleine zoorten dienen hier toe niet, maar werden gebruikt op Bruyloften en Feestdagen, om de stylen der huizen en Feestbogen daar mede te behangen, dewyl het een cierlyk gewas is.*

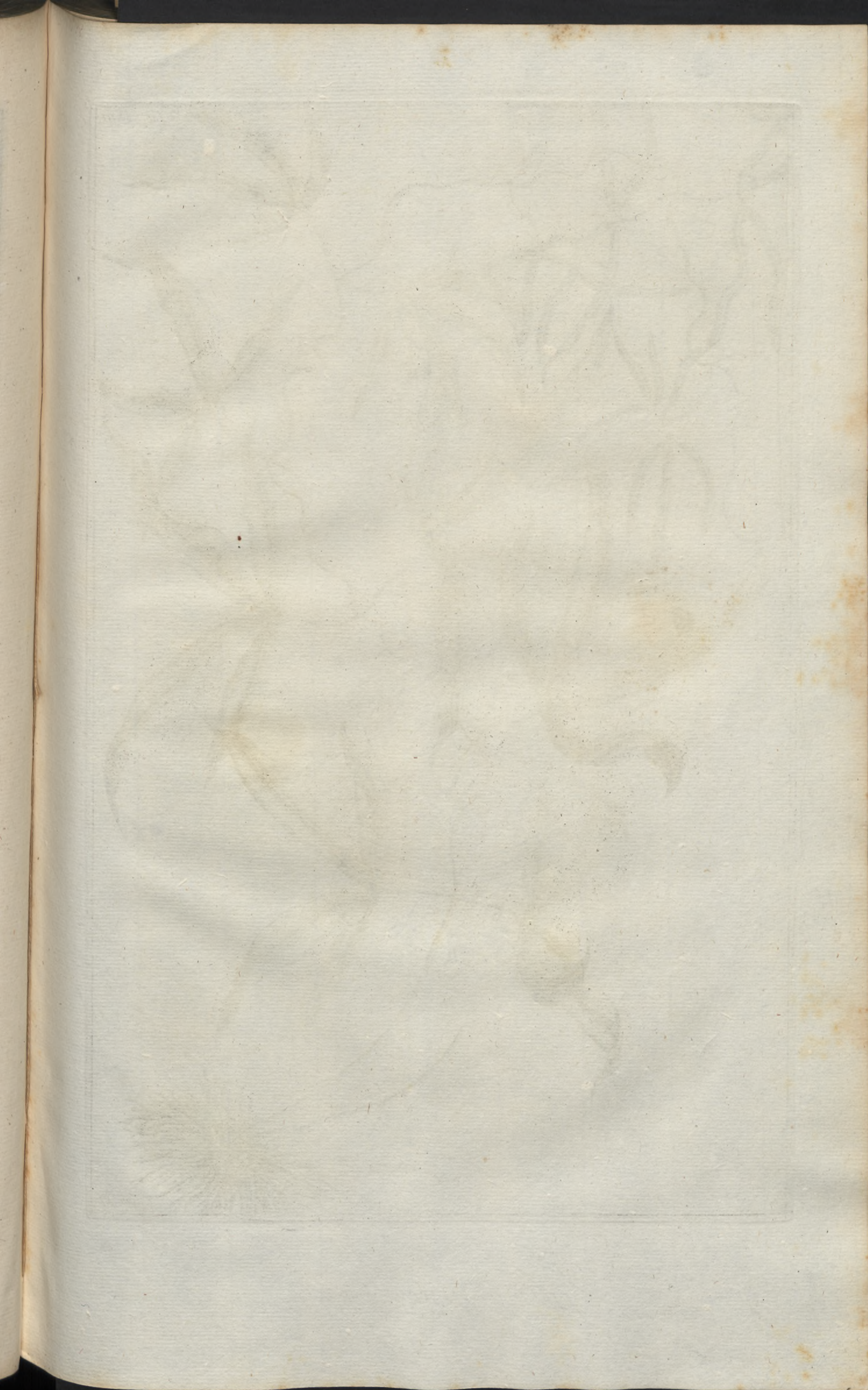
Veele van onze Chirurgyns gebruiken 't kleine voor Capillus veneris, dewyl zy 't ook zoo noemen, dog mynes oordeels zonder fundament, want het behoort onder de zoorte van Hemionitis, van welke men in Europa ook een zoorte vint met gesnibbelde bladeren. Anders zoo wel het groote als 't kleine werden ook in de Medicynen gebruikt, want men neemt de bladeren, stoot die met een weinig Curcuma, zout water, en celletjes van een Wespen-nest, dewelke men met goed succes op verstuikte en geblutste leeden bind.

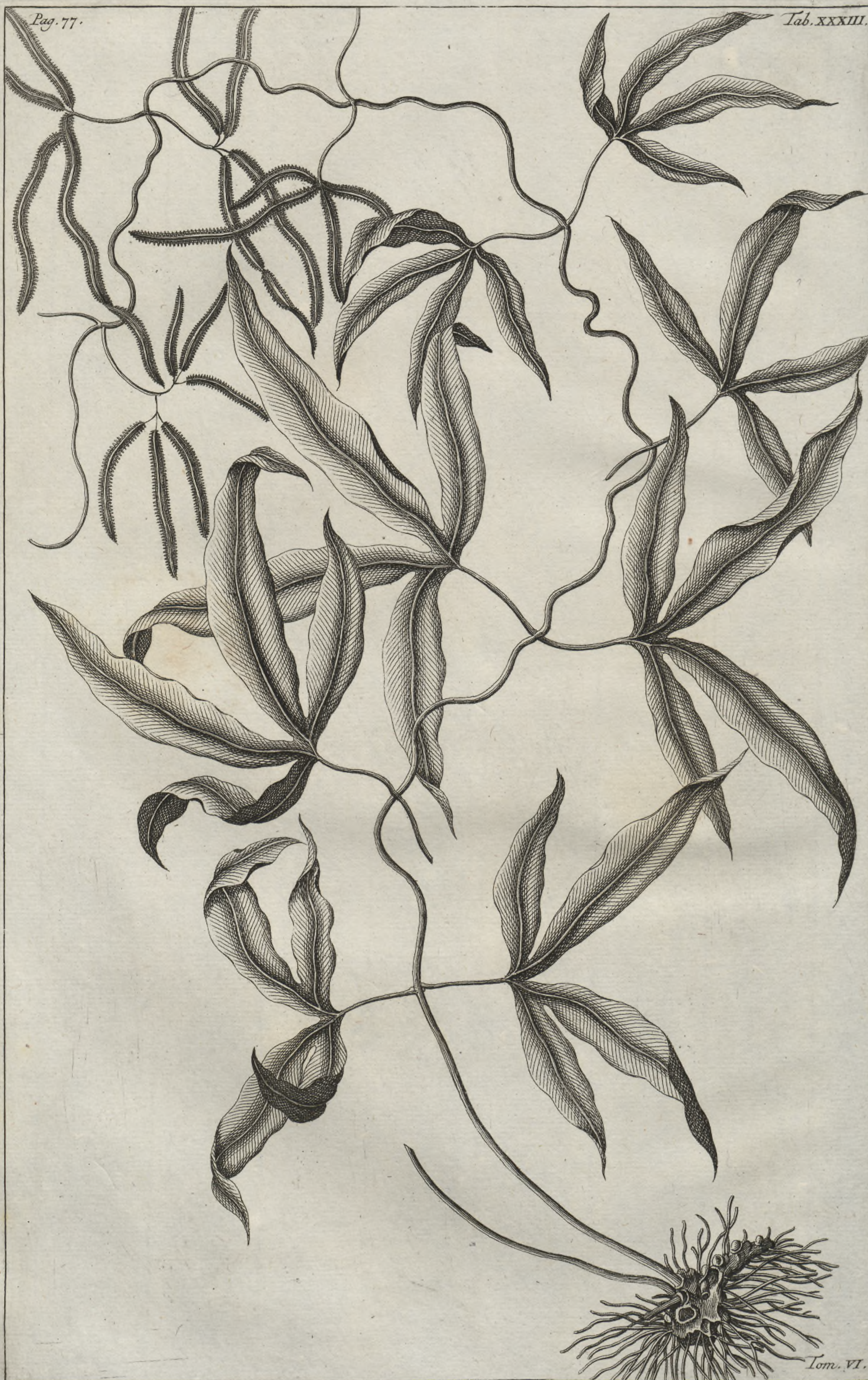
Het staat te bezien, of het niet een en 't zelve zy met het Mippi, *of* Caja haba, *'t welk in West-Indien en Brasil wast, en aangehaalt staat by* Dodonæus *in zyn* Appendix Cap. 30. pag. 1440. *schryvende, dat het een klein kruid zy, zig om de boomen begtende als Veil, en zyne jonge groene struiken klein gestooten, op de gekwetste en gepletste leeden gelegt, genezen dezelve, en heelen de gebroke beenderen. Zommige zeggen, dat de binnenste vezelingen, waar van dat touw verzamelt is, in Brasilien dienen om de balken mede te binden.*

Van alle zoorten van 't voorschreeven Capey, *nemen de Balyers de jonge krullen, eer de bladeren hun openen, doen die in een Pissang blad, braden 't onder heete asse, en eeten 't aldus, want het geeft een zoet moeskruid.*

De Phillits polycipes *ingesneden bladeren gevende van* Clusius, *by* Bauhinus libr. 37. cap. 9. *beschreeven, heeft bladeren, welkers einde in veel punten uitloopt, en welke overeen komt met onze groote* Caprey.

De

Lygodium circinatum. R. Br.

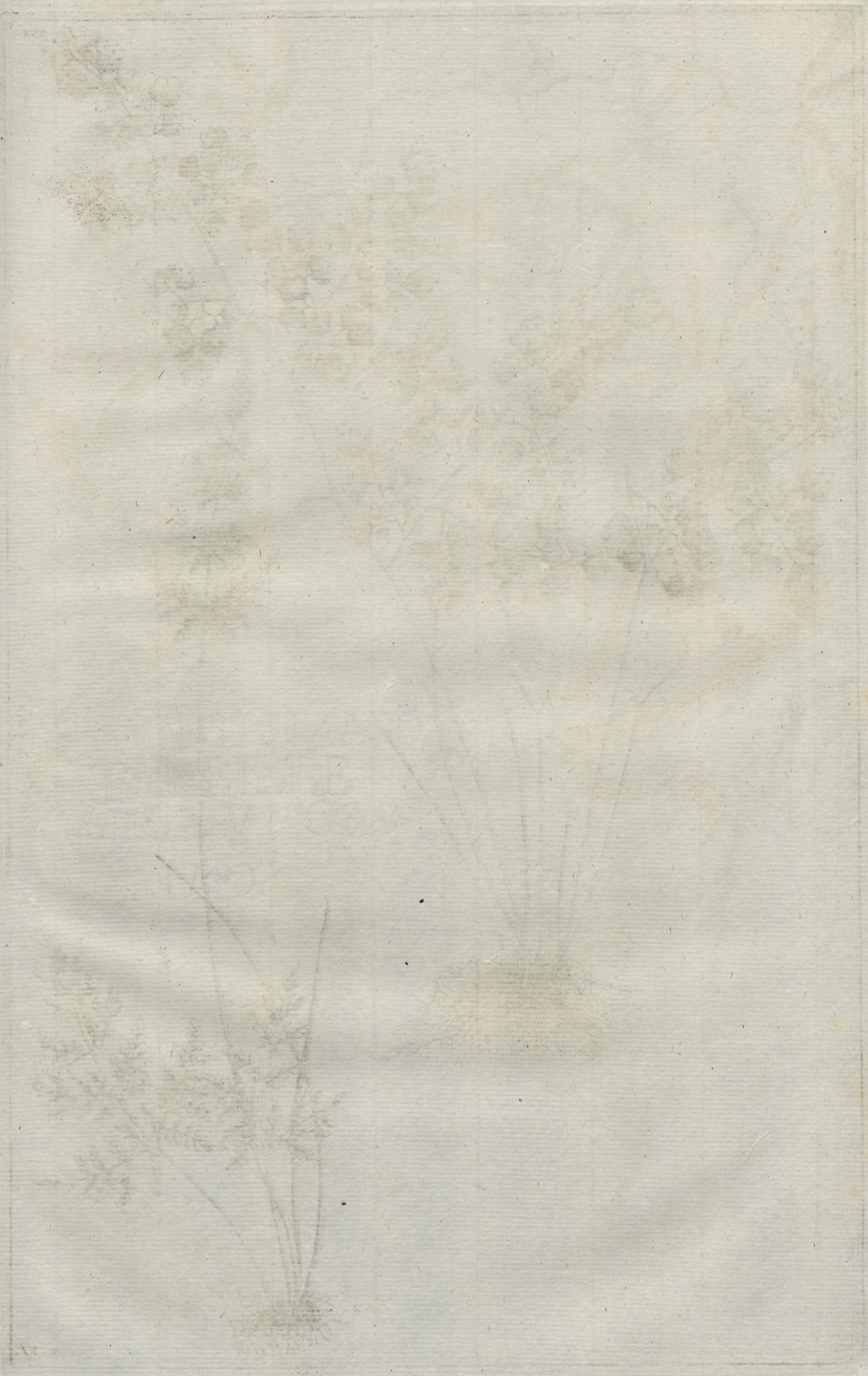

Fig. 1. Adiantum Bl.
— 2. Cheilanthes tenuifolia Willd.

Tabula Trigesima tertia

Adianthum exhibet *volubile majus*, five *Polypoides*, ac quidem *primam* ejus *speciem*, cui proxime adcedit Phyllitidi multifidæ adfinis Filix fcandens in pinnas tantum divifa, oblongas, anguftas, non crenatas *Sloan. Hift. Jam. Tom.* 1. *Tab.* 46. *fig.* 1.

De drie en Dertigfte Plaat

Vertoont het *groote flingerende Adianthum polypoides*, en wel de *eerfte zoorte* daar van, aan welke het naafte komt de Vaare, gelyk aan de veel verdeelde Hartstong, verdeelt in langwerpige, fmalle, en niet getande bladen van *Sloan. Hift. Jam. Tom.* 1. *Tab.* 46. *fig.* 1.

CAPUT QUINQUAGESIMUM TERTIUM.

Capillus veneris. Micca miccan utan.

Undecima inter Filices fpecies eft elegans ac tenera herbula, cum vero Capillo veneris proxime conveniens, ac pro eo habenda. Multi exfurgunt tenues rectique caules una ex radice, vix fili nautarum craffitiem habentes, pedem vel ulnam alti, ex ruffo & nigro colore fplendentes, glabri, nudi, interne cavi & fragiles, tenuibus cauliculis, nigro Accarbahar fimillimi. Hi fefe dividunt inregulariter in plures laterales ramulos, ex ruffo quoque colore nigri & fplendentes, quorum fuperiores adeo fubtiles funt, ut fetum equinum vel capillum feminæ referant, quivis vero peculiare gerit foliolum, Rutaceum quafi, magnitudine nummi Germanici, fed trigonum, quorum fuperius latus latiffimum eft & ibi dentatum, quædam vero profundius incifa funt, inftar *Apii*, ac præfertim tenera, ac præterea juxta oram fuperiorem rotundis punctulis notata, ut & ruffis quafi oculis, qui fenfim nigrefcunt, foliolum hoc porro tenerrimum eft, tenuiffimum, ac læte virens, atque ad quamvis incifionem fubtus decurrit fubtilis venula per folii longitudinem. Quædam foliola in bina vel tria fegmenta profundius incifa funt inftar Apii, ita ut incolæ pro ejus fpecie hanc habeant, ac fic nominent.

Nullum habet faporem nifi leviter Filicinum. Radix vilis eft, mufcofa, ex brevibus, ruffis, & mufcofis fibrillis conftans, non repens, licet plurimæ femper plantulæ conjunctæ fint.

Nomen. Latine *Capillus veneris Amboinicus*; Malaice & Amboinice *Micca miccan utan*, quafi dicas *Apium filveftre*; quum Amboinenfes illum pro hoc habeant, quod tamen erroneum eft.

Locus. In Amboina raro eum inveni, ac fere folummodo in regione Lariques, femper in folo argillofo luteo ad montium pedes, & ad ripas altas ex fimili terra conftructas, ubi humidum eft, & guttæ ex terra exfudant. In monte crefcebat, in quo Lariques regio fita eft, uti & in litore alto haud longe fito a rupe dicta Cono facchario noftratibus. Quæ in acutis & præruptis crefcit fcopulis, craffiora & firmiora gerit folia, magisque incifa, cum *Dryopteri* convenientia.

Ufus. Quum tam raro reperiatur, ufus ejus apud incolas ignotus eft, fed puto in omnibus rebus poffe adhiberi loco veri *Capilli veneris.*

DRIE EN VYFTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Venus-haair.

De elfde zoorte onder de vare Kruiden, is een fchoon en teer kruidje, met de regte Capillus veneris naaft over een komende, en ook daar voor te houden. Daar fchieten veele dunne regte fteelen uit eene wortel, fchaars zoo dik als een zeilgaarn, een voet, of een elle hoog, uit den roffen, en zwarten blinkende, glad, kaal, binnen hol, en breekzaam, de dunne ryskens van 't zwart Accarbahar heel gelyk. Deze verdeelen hun zonder order in veele zydetakjes, mede uit den roffen zwart-blinkende, waar van de bovenfte zoo zubtiel zyn, als een paarde-hair, of vrouwenhair, ieder draagt een byzonder blaadje als van een Ruite, in de grootte van een Duitzen penning, dog driezydig, waar van de voorfte de breedfte is, en aldaar gekerft, zommige ook dieper gefneden als een Apium, *inzonderheid de jonge, en daar en boven langs de voorfte zyde, met rondepuntjes, en roffe oogjes bezet, die met 'er tyd zwartagtig werden, voorts is het blaadje zeer dun, teer, blyde-groen, en na yder kerfje loopt van onderen een zubtiel adertje, in de lengte van 't blad. Zommige bladeren zyn twee of drie deelen dieper gefneeden, als een Apium, zoo dat het de Inlanders voor een mede zoorte daar van aanzien, en ook zoo noemen.*

Zy hebben gants geen fmaak, dan een weinig na Varen trekkende. De wortel is gering, mosagtig, van korte, roffe, en mede mosagtige vazelingen gemaakt, niet kruipende, hoewel men altyd veele ftruikjes by malkander vind.

Naam. *In 't Latyn* Capillus veneris Amboinicus; *in 't Maleits en Amboins* Micca miccan utan, quafi dicas Apium filveftre; *dewyl 't de Amboinefen daar voor aanzien, daar in ze nogtans ongelyk hebben.*

Plaats. *Ik heb 't in Amboina zeer weinig gevonden, en fchier alleenig in 't Diftrict van Laricque. Altyd op een geele kleigront in 't hangen der bergen, en aan fteile oevers van diergelyke aarde gemaakt, daar 't vogtig is, en de droppels uit de aarde fweeten. Het ftond aan den berg, daar de Negorye Larieque op leid, als mede op een fteil ftrand, niet verre van de Klip zuikerbroodje genaamt. Het geene op fcherpe klippen waft, heeft dikker, en ftyver bladeren, meer gefneeden, en met het* Dryopteris *over een komende.*

Gebruik. *Dewyl het zoo weinig gevonden wert, is zyn gebruik by de Inlanders nog onbekent, maar ik houde het daar voor, dat het in alle dingen mag gebruikt werden, als opregte* Capillus veneris.

Tabula Trigefima quarta

Ad Figuram primam *Capillum Veneris* exhibet *Amboinicum*, cum quo convenit Adianthum fruticofum, Coriandri folio, Jamaicenfe, pediculis foliorum politiore nitore nigricantibus *Plukn. Almag. pag.* 10 & *Phyt. Tab.* 254. *fig.* 1. & Adianthum ramofum pediculis lucidis & nigris *Plum. Tab.* 95. de *Filic. Amer.*

Figura fecunda *Dryopterim* fiftit *campeftrem.*

De vier en Dertigfte Plaat

Vertoont in de eerfte Figuur het *Amboinfche Venus-haair*, waar mede overeenkomt het heefteragtige Javaanfche Adianthum met het blad van de Coriander, en de fteelen der bladeren zwart, glad blinkende van *Plukn. Almag. pag.* 10. en *Phyt. Tab.* 254. *fig.* 1. en het takkige Adianthum met heldere en zwarte fteelen, van *Plum.* over de *Americaanfe Vaaren, Tab.* 95.

De tweede Figuur verbeelt de *Velt Dryopteris.*

CAPUT QUINQUAGESIMUM QUARTUM.

Filix florida. Salecong.

Duodecima eſt rara Filicis ſpecies, plerumque ſimplicem rectumque emittens caulem, binos cum dimidio, & tres pedes altum, cui inſidet primo faſciculus ſeu collectio trium quatuorve longorum foliorum in ſemi circulo locatorum, quæ vix minimum digitum lata, & digitum longa ſunt, dein in binas lacinias diſtincta, atque harum quævis iterum in binas tresve minores, inſtar linguarum ſerpentum. Supra hanc lonlectionem plura ſimilia locantur folia alternata, ſed plerumque ſimplicia, & eodem modo diſtincta. Plerumque nil niſi folia in hac conſpiciuntur planta, aliquando autem ſpicam longam ſeu racemum profert in minores laterales diſtinctum, ex quibus aliquid ruffi & arenoſi dependet, floriferi quaſi, quod tamen perit, nil proferens vel relinquens. Radix vilis eſt, ac fibroſa. Ad Ophiogloſſi ſpecies referri quoque poſſet, ſed ſapor nimis Filicinus eſt.

Nomen. Latine *Filix florida*; Malaice & Amboinice *Salecono.*

Locus. Ad altas creſcit ripas fluminis Weytomme in agris ſub Carice, ac raro ſeſe conſpiciendam præbet.

Uſus. Ejus nullus huc usque innotuit.

Tabula Trigeſima quinta

Ad Figuram primam *Filicem* exhibet *floridam.*

Figura ſecunda *Polypodium* ſiſtit *Indicum minus*, ſive *glabrum*, cum quo convenit Filix, Polypodium dicta, minima, Virginiana, platyneuros *Plukn. Amag. pag.* 153. & *Phyt. Tab.* 289. *fig.* 2. & forte Polypodium minus, alterum, Scolopendriæ facie *Baniſt. Catal. Mſſ.*

VIER EN VYFTIGSTE HOOFDSTUK.

De bloeyende Vaare.

De twaalfde zoorte is een zeldzame, en rare Varen geſlagt, meeſt met een enkelde regte ſteel opſchietende, derdehalve en drie voeten hoog, daar aan ſtaat eerſt een vergadering van drie of vier lange bladeren, in een halve Cirkel, kwalyk een pink breed, en een vinger lang, van daar zyn ze in twee ſnibbelen verdeelt, en yder van de zelve wederom in twee of drie mindere, als ſlangetongen. Boven deze vergaderinge ſtaan meerder gelyke bladeren boven malkander, met beurten, dog meeſt enkeld, ook op de zelve manier verdeelt. Men ziet de meeſten tyd niets daar aan dan de bladeren, en zomtyds brengt het een lange aaire of tros voort, in minder takken verdeelt, daar aan men iets ros en zandigs ziet hangen, als of het een bloeizel was, en zonder iets anders te formeeren vergaat. De wortel is gering, en vazelig. Men zoude het ook wel onder de zoorten van Ophiogloſſum mogen trekken, maar de ſmaak is te Varenagtig.

Naam. *In 't Latyn* Filix florida; *in 't Maleits en Amboins* Salecong.

Plaats. *Het waſt aan de hooge oevers, langs de rivier Weytomme, op de velden onder 't ſnygras, en komt zelden voor den dag.*

Gebruik. *Daar van is nog niets bekent.*

De vyf en Dertigſte Plaat

Vertoont in de eerſte Figuur de *bloeijende Vaaren.*

De tweede Figuur verbeelt het *kleine gladde Indiſche Polypodium*, waar mede overeenkomt de Vare, *Polypodium* genaamt, uit Virginie, die zeer klein is, en plat van zenuwen, van *Plukn. Almag. pag.* 153. en *Phyt. Tab.* 289. *fig.* 2. en mogelyk het andere kleine Polypodium, in de gedaante van de Scolopendria van *Baniſt.* in de *Catal. Mſſ.*

CAPUT QUINQUAGESIMUM QUINTUM.

Polypodium Indicum. Simbor.

Decima tertia ſpecies *Polypodium Indicum* continet, cujus binas obſervavi ſpecies, majorem ſeu piloſam, & minorem ſeu glabram.

Primo. *Polypodium piloſum* ſeu *majus*, monſtroſa ſpecies eſt, repentes gerens radices ſupra terram, & arborum cortices, quæ plerumque pollicem craſſa eſt, aliquando infantis brachium, externe obducta denſis & ruffis villis ſeu pilis, ita ut melius pellem referat lupi vel vulpis, quam radicem, ſique e longinquo ad arborem pendere quis eam videat, piloſum per eam currere animal is putaret, quales ſunt Koeskoſen, in primaria enim radice hic & illic laterales breveſque conſpiciuntur protuberantiæ, quæ animalis pedes repræſentant, intus albæ ſunt hæ radices, ſeu ex albo virentes colore, ſucoſæ, fragiles, & ſine filis ſeu fibris, inſtar caudicis Braſſicæ, inferior hujus radicis pars obducta eſt, ſeu ex ea dependent innumeræ ruffæ & breves fibrillæ, quibus ſeſe figit arborum corticibus, ex quibus etiam haud firmiter, ſeu laxe dependet.

Ejus folia duplicem habent formam, prima enim nullos alios gerunt caules niſi craſſum nervum medium, & oblique ſeu ad radicis latus locantur, trigona fere & formata inſtar flabelli inverſi, binas transverſales palmas lata, & unam erectam alta, inferiore ſeu latiſſima parte arcte radici adcumbunt, parum convexa, bina alia latera ſeu oræ in breves lacinias diſtinctæ ſunt, ac ſuperius cito anguſte & acute terminantur.

Ad quamvis laciniam craſſa excurrit coſta ex nervo medio, ipſorumque interſtitia pertexta ſunt incurvis venis, totum vero folium firmiter expanſum eſt inſtar veli concavi, ac diu radici inſidet plena ſua forma, licet ſit cinereum & exſuccum, vel ſiccatum. Ad hujus partem internam ex ipſo radicis dorſo alius excreſcit altior caulis, nigricans, firmus, externe rotundus, interne planus, ad oras anguſtis alis ſeu pelliculis obductus & acutus, tres quatuorve pedes altus, peculiare formans folium, a priore diverſum.

Infe-

VYF EN VYFTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Indiſche Polypodium.

Het dertiende geſlagte begrypt het Indiſche Polypodium, *waar van ik twee zoorten aangemerkt hebbe, groot of hairige, en klein of kale.*

I. Polypodium piloſum, *het groote of hairige, is een monſtreus geſlagte van Polypodium, met kruipende wortelen boven de aarde, en op de ſchorze der boomen, in 't gemeen een duim dik, zomtyds ook als een kinds-arm, buiten digt bekleed met weeke en roſſe vlokken of hairen, zoo dat het beter een wolfs of voſſenhuid gelykt dan een wortel, en als men ze aan de bomen van verren ziet hangen, zoude men meenen, dat 'er een hairig beeſt, gelyk de Koeskoeſſen zyn, daar aan op liep, want aan de hoofdwortel ziet men hier en daar ter zyden korte uitwaſſingen, dewelke de poten van een beeſt verbeelden, binnen zyn ze wit, of uit den witten groenagtig, ſappig, broſch, en zonder draden, een koolſtronk gelyk, de onderſte zyde van deze wortel is behangen met ontelbare roſſe, en korte vazelingen, waar mede het zig hegt in de ſchorzen der boomen, en loſſelyk daar aan hangt.*

Zyne bladeren zyn van tweederlei gedaante, want de eerſten hebben geen andere ſteeien, dan een dikke middelzenuwe, en ſtaan wat ſchuins, of ter zyden aan de wortel, ſchier driezydig, en gefatzoeneert als een omgekeerde wayer, twee dwersbanden breed, en een ſtaande hand hoog, met de onderſte of breedſte zyde, zitten ze digt op de wortel, een weinig inwaarts gekromt, de twee andere zyden zyn in korte ſnibbelen geſneeden, en lopen vooren ſchielyk ſpits toe.

Na ieder ſnibbel loopt een dikke ribbe van de middelzenuwe, en hare tuſſenplaatzen zyn met veele kromme aderen doorweven, het geheele blad ſtaat ſtyf geſpannen als een hol zeiltje, en blyft lange aan de wortel zitten in zyn volle fatzoen, al is 't graauw en verdroogt. Aan de binnenzyde van dezen, regt uit de rugge van de wortel komt een andere ſteel, zwartagtig, ſtyf, buiten rond, binnen plat, aan de kanten met ſmalle vellekens bekleed, drie en vier voeten hoog, makende een byzonder blad, van 't voorige verſchillende.

Want

Fig. 1. Polybotrya aurita. Bl.
— 2. Polypodium.

Inferior enim tertia caulis pars nuda est, atque reliqua perpetuum est folium, sed in multas profundas lacinias distinctum alternatas, uti in cunctis Polypodiis, superior autem folii pars integra est, quævis vero lacinia crassum gerit nervum medium, cum multis intricatis venis, ad oras integra, sed firma & sinuosa, ac porro glabra, excepto in superioribus laciniis, ubi per oras verrucæ quædam ruffæ adparent, quæ in exteriore parte foveolas formant. Non eandem habet formam vel magnitudinem, quæ enim in crassis crescit arboribus, cortice succoso obductis, priorem plerumque obtinet formam, crassissimas gerens radices, ex quibus multæ excrescunt fibrillæ, quæ vero in nudis provenit rupibus, firmiter quidem iis adhæret, sed ejus radices non crassæ sunt, duriores & fibrosæ magis, quam in priore, paucis obductæ fibris, tam firmiter autem iis adhærent, acsi ipsis adglutinatæ essent, foliaque parvas gerunt lacinias, plerumque verrucis obsitas.

Altera seu interna folia cunctarum specierum eam habent proprietatem, quod vetusta decidant, ac nudum relinquant caulem, qui erigitur instar subulæ, prima vero folia nunquam decidunt, & radicem adeo obtegunt, ut vix dignosci possit, ipsorumque concava pars plerumque formicis repleta est.

Quum has radices quis in re Medica adhibere velit, non perinde est, in quanam creverint arbore, optimæ censentur, quæ in Mangiis & Canariis crescunt, sed quæ in lactescentibus proveniunt arboribus, suspectæ sunt.

Nomen. Latine *Polypodium Indicum majus*, & *Pilosum*; Malaice & Javanice *Simbar layangan*, item *Daun layang layang*, quum pueri ex inferioribus veliformibus foliis *Layang*, seu draconem formant, quem funiculo adligatum in aërem volitare sinunt, Malaienses quidam id vocant *Tauwas* & *Carang carang*, vulgo autem Malaice dicitur *Accar cussu*, juxta similitudinem animalculi *Koeskoes*, quod cum ejus pilosis comparant radicibus, Amboinice *Attihu selu*, seu Malaice *Terbang saccu*, quum pisces eo capiantur, uti infra latius. In Leytimora *Haburu-yar*, id est *Filix canarina*; Ternatice *Dinga dinga*, & *Cotiffo marau*; Maccassarice *Barang barang*; Baleyice *Simbar*.

Hanc plantam describit *Carolus Clusius libr.* 4. *exotic. cap.* 17. sed in figura nil nisi prima exhibentur folia, quæ tantum operculo seu involucro sunt subsequentium longorum, quæ forte in radicibus, quas vidit, desiderabantur. Acredo, quam in radice observavit, per senectutem caussata erit, vel forte quod aromatibus fuerit adposita, recens enim in India neque dulcis neque acris est, sed fatua & aquosa cum pauca austeritate, & Filicino sapore.

Locus. Hocce Polypodium notum est in cunctis aquosæ Indiæ insulis; non modo crescit in arboribus, ac peculiariter in Mangiis & Canariis, & Mangio Caseolari, sed etiam in aliis transplantari potest arboribus, quum radicem ejus cum pauco cœno ipsarum crassioribus adligemus ramis.

In silvis præterea crescit in solo arenoso, ubi ejus crassa admodum radix per terram prorepit multis sinibus ad orgyarum quarundam spatium, juxta alias radices instar brachiorum sese extendens, magnum occupans spatium, ita ut difficulter is perambuletur locus ob acutas deciduorum foliorum pinnas, quæ sese erigunt & abruptæ instar tribulorum acutæ sunt, nullibi id vidi elegantius & majus quam in Nussa cassa, quæ plana & arenosa est insula, sed ubi altæ crescunt arbores, quæque sita est ante Caybobbo in Cerama, ubi non modo magna in solo obcupabat spatia, sed multis etiam gyris arbores adscendebat instar animalculi Koeskoes, villi enim illius cum pilis hujus optime quadrant, ad latera etiam brevia emittit brachia, quæ pedes istius animalculi repræsentant, reperitur porro etiam in magnis scopulis, in litore sitis, sed, uti dictum est, ejus radices multo graciliores, minusque pilosæ sunt. Immo in vetustis id inveni tectis, non modo ex ligaculis formatis, sed etiam in Amboinensium ædibus ex Atap formatis, in talibus angulis, ubi aqua pluvialis stagnat, ac sordes quævis colliguntur.

Usus. Incolæ morem habent hæc folia, viliformia nempe, ligandi hamo escato, talique modo in mare fluctuare sinunt folium, quod helluosa videns piscis uti Saccu, mox id petit, & cum hamo devorat, unde & supra memoratum accepit nomen Amboinense.

Inco-

Want het onderste derde deel van den steel is bloot, het resteerende een doorgaand blad, dog in veele diepe snibbelen verdeelt, verwisselt tegens malkander, gelyk aan alle Polypodium, dog het voorste van 't blad is ongedeelt, ieder snibbel heeft een dikke middelzenuwe, met nog veele verwerde aderen, aan de kanten ongezaagt, dog styf, en bogtig staande, voorts glad, behalven aan de voorste snibbelen, ziet men langs de kanten eenige rosse vratten, dewelke aan de buitenzyde kuiltjes maken. Het heeft niet eenderlei gedaante of grootte, want het geene aan de dikke bomen wast, die een sappige schorze hebben, is meest van de voorige gedaante, met zeer dikke wortelen, en daar aan veel vezelingen, maar 't geene op bloote klippen wast, dat hangt daar wel vast aan, maar de wortelen zyn niet dik, harder, en dradiger dan de vorige, met weinige vezelen behangen, egter zoo vast, als of zy daar aan gelymt waren, en de bladeren hebben kleine snibbelen, en zyn meest met vratten bezet.

De tweede, of binnenbladeren aan alle zoorten hebben die eigenschap, dat zy in den ouderdom afvallen, en den blooten steel nalaten, die dan over eind staat als een elze. Maar de eerste bladeren vallen nooit af, en bedekken den wortel zoodanig, dat men ze nauwelyks bekennen kan, hebbende haare holligheid gemeenelyk vol mieren.

Als men deze wortelen tot Medicynen gebruiken wil, zoo is 't niet even veel, aan wat boom zy wassen, voor de besten agt men, die men op Manges en Canarybomen vindt, maar alle die op Melkbomen wassen, zyn suspect.

Naam. *In 't Latyn* Polypodium Indicum majus, *en* Pilosum; *in 't Maleits en Javaans* Simbar layangan, *item* Daun layang layang, *dewyl de jongens van de onderste zeilformige bladeren een* Layang, *dat is een vlieger maken, die ze aan een touwtje gebonden, hoog in de lugt laten vliegen, zommige Malyers noemen 't ook* Tauwas, *en* Carang carang. *In 't gemeen Maleits* Accar cussu, *na de gelykenis van het Beesje* Koeskoes, *'t welk ze met haare ruige wortelen verbeelden. In 't Amboins* Attihu selu, *of in 't Maleits* Terbang saccu, *om dat men de vissegeepen daar mede vangt. Op Leytimor* Hahuru-yar, *dat is* Filix canarina; *op Ternaten* Dinga dinga, *en* Cotiffo marau; *op Maccasser* Barang barang; *in 't Baleits* Simbar.

Deze plant beschryft Carolus Clusius libr. 4. exotic. cap. 17. *dog in de figuur kan men niet zien, dan de eerste bladeren, die maar een dekzel of omwinzel zyn van de volgende lange, dewelke misschien aan die wortel niet waren, die hy gezien heeft. De scherpigheid, zoo hy aan die wortel geproeft heeft, moet door den ouderdom veroorzaakt zyn, of om dat zy by speceryen gelegen hadde, want de versche in Indien is nog zoet, nog scherp, maar laf, of wateragtig, met een kleine wrangigheid, en na de Varen wat trekkende.*

Plaats. *Dit Polypodium is bekent in alle Eilanden van Water-Indien. Het wast niet alleen op de bomen, inzonderheid op Mangas en Canarybomen, en op 't Mangium Caseolare, en men kan het ook op andere bomen verplanten, als men de wortel met een weinig slik op der zelver dikke takken bindt.*

Maar het wast ook op de grond in 't bos, daar 't zandig is, daar men de wortel zeer dik met veele bogten ziet kruipen, eenige vademen lang, ter zyden andere wortelen als armen uitschietende, op zig zelfs een plaats beslaande, en moejelyk om door te wandelen, wegens de scherpe pennen van de afgevalle bladeren, die over einde staan, en de afgebrokene zyn zoo scherp als voetangels, nieuwers heb ik 't schoonder en grooter gezien dan op Nussa cassa een vlak zandig Eilandeken, dog met hooge bomen bewassen, voor Caybobbo op Ceram gelegen, daar het niet alleen groote plaatzen op de grond besloeg, maar ook met veele bogten de bomen opliep in de gedaante van koeskoeszen, want de vlokken met de hairen dezes Beestes meest over een komen, en het schiet ter zyden korte armen uit, die de voeten des zelven Beestes verbeelden, voorts vindt men 't ook op groote klippen, die op strand staan, dog, als gezegt, deze wortelen zyn veel magerder, en min hairig. Ja ik heb 't gevonden op oude daken, niet alleen van schindulen gemaakt, maar ook op der Amboinezen huizen van Atap aan zoodanige hoeken, daar het regenwater staan bleef, en alderhande vuiligheden vergaarde.

Gebruik. *De Inlanders hebben een manier deze bladeren, te weten de zeilformige te binden aan een visboek, daar een aas aan is, en laten het aldus al zeilende in Zee dryven, 't welk den gulzigen vis Saccu of Geepe ziende, straks daar na toeschiet, en het aldus met den hoek opsnapt, waar van 't den bovenstaanden Amboinzen naam heeft.*

De

Incolæ hæc quoque folia pendent in locis supra pueros, ubi dormiunt, nobis quasi persuadentes, hoc fieri ludi caussa, sed revera id fit ex superstitione, ut pueros nempe liberent a præstigiis & terroribus, quum nempe sint folia plantæ, quæ radicibus suis animal quoddam seu spectrum quasi refert. Porci quoque ejus radices projectas edunt, sed non avide.

In Medicina quendam etiam habet usum, a Polypodio nostrate diversum, licet quoque refrigeret & exsiccet, succus nempe recentium radicum oculis instillatus, contritaque radix ipsis adplicata, inflammatos & lipposos curat oculos, qui sæpe ita lancinantur, acsi arena in iis esset projecta. Recentes ejus radices cum Pinanga alba & Siriboa masticatæ, succusque deglutitus contra alvi tormenta diuturna laudatur, alii autem istum sumunt succum cum rasura albi Agallochi & Sandali rubri. Radix aquæ incocta cum cortice arboris Gajang propinatur in *Gonorrhœa virulenta* tam virorum quam feminarum, quam Malaienses *Maloemis* vocant, sed inveterata & maligna ipsis dicitur *Pangrassan*.

Pulticula radicis facies inlinitur ad lenticulas aliasque maculas tollendas. Incolæ recentes quoque conterunt radices in aqua, qua teneros lavant pueros, quum *Sawan cussu* laborent, h. e. quum inquieti sunt, & lachrymantur sine caussa. Aliud porro *Sawan bidji* est in pueris, quum cutis parvis granulis rugosa fit, uti adulti petechiis obnoxii sunt. Illud pellunt radice hac contrita cum *Deringo* & *Bangle*, cum *Curcuma* autem masticata anthracibus inponitur ad eas maturandas. Macassarenses quidam tenera coquunt folia secundæ formæ ad olus.

Secundo. *Polypodium Indicum minus* seu *glabrum*, radicem quoque gerit repentem, sed non ultra minimum digitum crassam, in prima ætate vagis pilis obductam, sed vetusta maxime nuda est, nigris punctulis notata, & rugosa, interne ex viridi albicans, multisque nigris pilis & venulis pertexta, saporis dulcis & austeri, silvestris magis naturæ priore, magisque ad Filicinum adcedens saporem, subtus multis intricatis venis obducta, quibus sese figit arborum corticibus & rupibus.

Non gerit ista filiformia folia instar prioris, sed simplices emittit caules ulnam circiter altos, non penitus erectos, sed incurvos & laterales quasi, ad tertiam quoque partem nudi sunt, reliquaque in lacinias distincta uti in majore, sed simplices adtollit caules, plerumque angustiores, alternatos, nec ultra tres quatuorve ad utrumque latus.

Apex longus est, & parum alatus, quales & plerumque sunt laciniæ laterales, & in medio latissimæ instar cuspidis hastæ, ac porro firmæ, glabræ, similibusque nervis & venis uti majus.

Vetusta folia in inferiore parte ruffas generant verrucas, utrimque in ordine locatas, multo copiosiores quam in majore specie, quæ ex tenui constant arena, quæ facile abradi potest, superiore parte pustulas quasdam formant, quibus folium variolosum esse videtur.

Tenera folia lacinias gerunt inæquales, & inordinatas, ita ut quædam profunde, quædam vix laciniatæ sint, in silvestribus arboribus radix binos pollices lata est, in longum terminans apicem, digitum crassa ac caules foliosi, binos ac binos cum dimidio pedes alti, in septem & octo lacinias distincti, quarum quædam spithamam longæ sunt. In radice breves quoque observantur protuberantiæ, pedes referentes.

Nomen. Latine *Polypodium Indicum minus* & *glabrum*; Amboinice *Aile*, quod nomen commune est cum *Dryopteri*, cum qua radix optime convenit. Baleyensibus *Paku duke*, h. e. Filix Salamandræ ob rationem infra dandam. Javanice *Simbar betu*, vel solummodo *Symbar*.

Locus. In vetustis crescit arboribus, ut & in vetustis putridis tectis, ac rupibus vix terra obductis, quæ vero in terra crescit, molliora gerit folia, plures & latiores lacinias.

Usus ejus in Amboina vix notus est, Maccassarenses vero & Baleyenses eo plurimum utuntur contra morsus venenatos noxii animalculi ipsis *Duke* vel *Docke* dicti, (quod Gecko vel Salamandræ species est) & frequens est in istis regionibus, multumque nocet hominibus.

Nostra-

De Inlanders hangen deze bladeren ook boven de kleine kinderen, daar ze leggen slapen, ons wys makende om daar mede te spelen, maar in der daad doen zy 't uit eenig bygeloof, te weten om de kinderen te bevryden voor spoken en verschrikkingen, om dat het kwantswys genomen is van een plante, die met haare wortelen eenig gedierte of spook vertoont. De Verkens eeten ook de voorgeworpe wortelen, dog niet zeer graag.

In de medicynen heeft het ook eenig gebruik, van 't Vaderlandsche Polypodium verschillende, hoewel ze mede verkoelende en opdrogende is, den sap van de versche wortelen in de oogen gedropen, en de gevreeve wortel daar over gebonden, geneest verhitte en lepige oogen, daar steekten by is, als of men zand daar in hadde. De versche wortelen met witte Pinang en Siriboa gekauwt, en den sap ingedronken, werd gepreezen tegens de langdurige buikloop, maar andere nemen den zelven sap in met schraapzel van wit Agalochum, en rood Sandelhout. De wortel in water gekookt met de schorsse des booms Gajang, werd gedronken in Gonorrhæa virulenta, *zoo aan mannen als vrouwen, 't welk de Malyers* Maloemis *noemen, maar het verouderde, en kwaadaardige hiet* Pangrassan.

Met een papje van de wortel bestrykt men het aangezigte, om de sproeten en andere vlekken te verdryven. De Inlanders vryven ook de versche wortelen in water, en wassen daar mede de jonge kinderen, als ze het Sawan cussu *hebben, dat is onrustig zyn, en builen zonder kennelyke oorzake. Daar is nog een ander* Sawan bidji *aan de kinderen, als de huid met kleine korrelen ruig werd, gelyk de oude lieden het roodbond krygen. Dit verdryvenze met deze wortel gevreeven met* Derigno *en* Bangle, *maar met* Curcuma *gekauwt, werd ze op de bloedvinnen gebonden, om die te rypen. Zommige Maccassaren kooken de jonge bladeren van de tweede fatzoen, ook tot moeskruid.*

II. Polypodium Indicum minus *of* glabrum, *het kleine of kale, heeft ook een kruipende wortel, dog niet boven een pink dik, in de jonkheid buiten met ydele hairen bekleed, maar het oude werd meest kaal, met zwarte puntjes bezet, en ruig, binnen uit den groenen, witagtig, en met veele zwarte hairtjes, en adertjes doorregen, zoet en wrang van smaak, wilder dan het voorige, en meer na Vaaren trekkende, van onderen met veele gekrulde vezelingen behangen, waar mede het zig vast maakt om de schorze der bomen, en klippen.*

Het heeft die eerste zeilformige bladeren niet gelyk het voorige, maar schiet met enkele steelen op, omtrent een elle hoog, die niet regt over eind staan, maar krom en ter zyden uit. Een derde van onderen zyn ze ook bloot, en de rest in snibbelen verdeeld, gelyk aan 't groote, maar schiet met enkele steelen op, dog doorgaans smalder, verwisselt tegens malkander, en niet boven drie of vier aan ieder zyde.

De voorste spitze is lang, en wat gevlamt, gelyk ook zommige zydesnibbelen, en daar en boven in de midden het breedste, gelyk het yzer van een pieket, voorts styf, glad, met diergelyke zenuwen, en aderen als het groote.

De oude gewinnen aan de onderste zyde rosse doppen, of vratten, te weerzyden in rygen staande, veel meer dan aan 't groote, van fyn zand gemaakt, die men ligt afwryven kan, aan de bovenzyde maken ze eenige puisjes, waar door het blad pokdalig schynt.

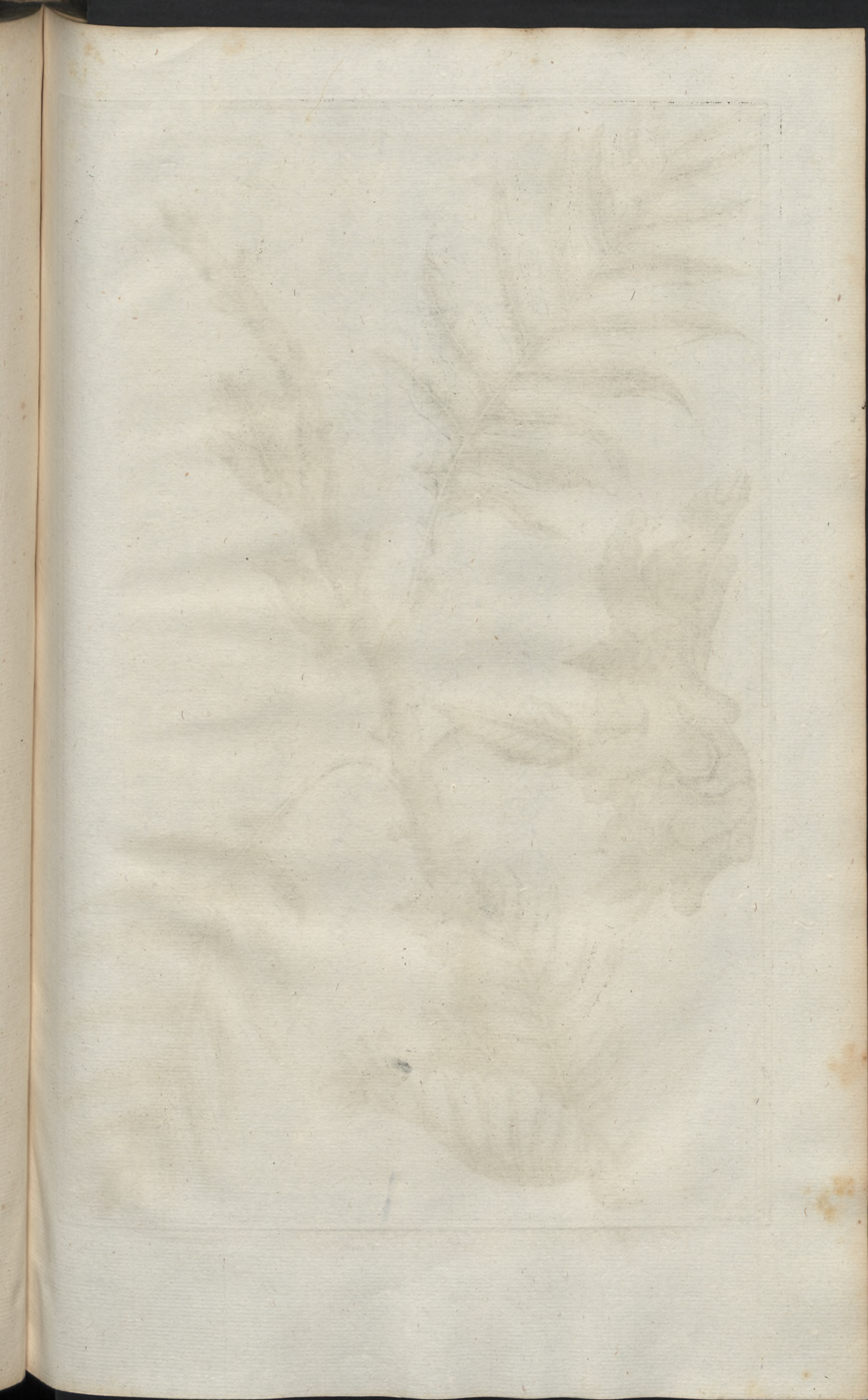
De jonge bladeren hebben de snibbelen ongelyk, en ongeschikt, zoo dat zommige diep, zommige weinig gesneeden zyn. Aan de woutbomen werd de wortel een vinger dik, de bladdragende steelen twee en derdehalve voeten hoog, in zeven en agt snibbelen verdeelt, waar van zommige een span lang zyn, twee duimen breed, in een lange spitze eindigende. Aan de wortel ziet men ook korte uitwassingen als poten.

Naam. *In 't Latyn* Polypodium Indicum minus, *en* glabrum; *in 't Amboins* Aile, *een naam gemeen met de* Dryopteris, *waar na de wortel zeer wel gelykt. By de Balyers* Paku duke, *dat is* Salamander *Vaaren, om reden als beneden, in 't Javaans* Simbar betul, *of slegts* Symbar.

Plaats. *Het wast op oude bomen, en houte verrotte daken, en ook op de klippen, daar weinig aarde op is, dog 't geene op de aarde groeit, heeft weekere bladeren, meer en breder snibbelen.*

Gebruik. *Zyn gebruik is in Amboina weinig bekent, dog de Maccazaren en Balyers gebruiken het veel tegen Venynige beten van het schadelyke gedierte, by hen* Duke *en* Docke *genaamt*, Duke *of* Gecko, *'t welk is een* Salamander, *waar van die landen vol zyn, en de menschen veel schade doen.*

Het

Polypodium quercifolium. W.

Nostratibus *Gecko* dicitur, quum tali voce clamitet, veraque Salamandræ species est. Si quis jam ab eo sit morsus, vel urina conspurcatus, tum hanc sumunt herbam cum ejus radicibus, quas masticant, vulnerique inponunt, unde curatur.

Ut primum Polypodium rite ac distincte noscatur, quasdam ejus varietates hic memorabo. Ac primo quod in Kinariis crescit, radicem gerit sordidis & muscosis villis obductam, qui pilos non ita referunt, sed tanquam peculiarem formant corticem. Ejus folia erecta lacinias gerunt in regulari ordine distinctas, in quibusdam enim laciniæ directe sibi sunt obpositæ, in quibusdam raro, in aliis multum alternatæ, quævis etiam lacinia in longum excurrit apicem, subtusque gerit multas, firmas, & protuberantes venas, in oras sese non terminantes, nullæque arenosæ in iis conspiciuntur verrucæ, licet venæ parum rugosæ sint.

Folia hæc plerumque in lacinias distincta sunt, ab utraque nempe parte sex vel septem, superiorque apex haud multo major est lacinia laterali. Gracilissima ac sordidissima est omnium varietas, ac proinde etiam in nullo usu Medico, sed quæ in Canariis crescit, optima censetur.

Radicem primæ seu pilosæ speciei contundunt Javani, artubusque inponunt tumidis ad œdema extrahendum. Recentem & mollem secundæ speciei radicem conterunt cum Curcuma & Tamarindis, inponuntque abdomini tempore partus difficilis ad eum promovendum. Ex foliis utriusque speciei Javæ viles Toedongs seu straminei pilei formantur, quos capiti inponunt.

Elegantissimum & maximum *Polypodium pilosum* in Nussa Cassa reperitur, ubi in solo crescit, radicibus in miros gyros adeo intricatis, ut videatur esse congeries serpentum sibi mutuo junctorum & intricatorum.

Caybobbenses id vocant *Lawat seroe*, h. e. telam araneam ad pisces capiendos, quum piscem Geep dictum hisce foliis capiunt raro & nobis ludibrio modo, triangulare enim folium longo adligatur funi, quod per mare fluctuat instar veli, mox autem sub hoc loco hami adligant fasciculum telae araneæ silvestris, quæ tam tenax est quam sericum crudum. Piscis iste Geep putans pisciculum esse avide istum devorat fasciculum, qui dentibus tam firmiter ipsi inhæret, ut sese extricare nequeat. Hunc in finem textura ista colitur, ac quævis suum habet dominum.

Quasdam species Polypodii Indici cum descripto maxime convenientes vide apud *Jacobum Breynium Centur I. Cap.* 98. sed nullam aliam novi speciem, cujus radices sub terra prorepunt.

Het werd by de onze Gecko *genaamt, dewyl men 't alzoo hoort roepen, en is anders niet dan een zoorte van den Salamander. Als nu iemand van hem gebeeten of bepist is, zoo nemen ze dit kruid, en kauwen de wortels, en binden het op de kwetsuuren, die dan daar van geneezen.*

Om het eerste Polypodium ter degen te leeren kennen, zoo zal ik eenige veranderingen daar van hier by zetten. Voor eerst het geene op Kinarbomen wast, heeft zyne wortel met vuile mossige vlokken bekleed, die weinig na hairen gelyken, maar als een byzondere schorze maken, zyn over eind staande bladeren hebben de lappen ongelyk verdeelt, want aan zommige staan de lappen regt tegens malkanderen, aan zommige weinig, aan andere veel verwisselt, ieder snibbel eindigt in een lange spitze, en heeft van onderen veele styve en uitbuilende airen, die tot de randen niet en komen, en men ziet geen zandige wratten daar aan, hoewel dat ze de aderen wat gerimpelt maken.

Zy zyn doorgaans in lappen verdeelt, te weten aan ieder zyde in ses of zeven, en de voorste spits is niet veel grooter dan een zyde lap. Zy is de magerste en leelykste van allen, derhalve in geen Medicyn te gebruiken, maar die van de Kanarybomen werd voor de beste gehouden.

De wortel van de eerste of hairige zoorte, kneuzen de Javanen, en slaanze op de gezwolle leden, om de zugt uit te trekken, de versche en weeke wortel van de tweede zoorte, wryven ze met Curcuma en Tamaryn, en slaan zulks over den buik ter tyd van een harde geboorte, om dezelve te bevorderen. Uit de bladeren van beide zoorten werden op Java slegte Toedongs of strooboeden gemaakt, die men op 't hoofd draagt.

Het schoonste en grootste Polypodium pilosum, *vindt men op Nussa Cassa, alwaar men 't op de grond gegroeid ziet, met wortelen in zeltzame bochten, zoodanig door malkanderen geslingert, dat men het voor een klomp om malkanderen gewrongene slangen zoude aanzien.*

De Caybobbers nemen het Lawat seroe, *dat is, spinneweeve om vis te vangen, om dat ze den vis Geep met deze bladeren vangen op zelzame en by ons belaggelyke manier, want het driekantige blad werd aan een lyn gebonden, welke dan door de Zee vliegt als een zeildje, kort daar onder, in plaats van een visboek binden ze een bosje weer van een zekere woudspin, 't welk zoo taai is als ruwe Zyde. Hier na toe schiet de Geep, meenende dat het een visje is, en voorschreeve spinzel blyft hem zoo vast aan de tanden hangen, dat hy daar mede aangetrokken werd. Tot deze einde werd het voorschreeve geweeve gecultiveerd, en ieder heeft zyn byzondere eigenaars.*

Eenige zoorten van Polypodium Indicum, met de voorschreeve meest accordeerende, ziet by Jacob. Breyne Cent. I. cap. 98. *dog ik weet geen zoorte, wiens wortelen onder de aarde kruipen.*

Tabula Trigesima sexta

Ramum exhibet *Polypodii Indici villosi* seu *pilosi*, ad radices ob longitudinem dissectum, cum quo convenit *Filix*, seu *Polypodium Indicum*, foliis profunde sinuosis, Marrubii aquatici æmulis *Plukn. Almag. pag.* 153. & *Phyt. Tab.* 30. *fig.* 3. & Panna Kelengo Maravara *H. Malab. tom.* 12. *Tab.* 11.

De ses en Dertigste Plaat

Vertoont een tak van het *ruige* of *wollige Indische Polypodium*, by de wortels in de lengte doorgesneeden, waar mede overeenkomt de *Vaare*, ofte *Indische Polypodium*, met diepgesneede bladeren, na het water Marrubium gelykende van *Plukn. Almag. pag.* 153. en *Phyt. Tab.* 30. *fig.* 3. en de Panna-Kelengo Maravara van de *Hort. Malab.* 12. *deel*, 11. *Plaat.*

CAPUT QUINQUAGESIMUM SEXTUM.

Phyllitis Amboinica. Sajor radja nute.

Phyllitis elegantes quasdam species exhibet in hisce regionibus, uti & cuncta Filicum genera luxuriosa magis & majora sunt in Indicis desertis, quam in Europa. Phyllitis binas observavi varietates, quæ mihi dicuntur *Phyllitis arborea* & *terrestris*.

Primo. *Phyllitis arborea*, tenui ac repente radice dependet ex arborum corticibus muscosis. Aliquando hujus tria quatuorve folia sibi juncta sunt, aliquando solitaria ac fere sessilia, ita ut nil nisi sola exhibeat folia, quodvis autem plerumque tres quatuorve pedes longum est, sex & septem pollices latum, in obtusum desinens apicem, in medio seu ad superiorem partem latissimum, a radice angusto principio sese sensim dilatans & extendens, ad oras non dentatum, sed sursum varios format sinus & arcus, uti & quædam observantur ad apices in rotundas lacinias distincta, firma porro instar corii tensi, læte virentia, glabra, & splendentia, per medium crassissimus decurrit nervus, nigricans, & ab utraque protuberans parte, qui folium extensum sustinet, tenera autem folia circa apices flaccida sunt, albicantia, saporemque habent oleraceum.

Hæc folia aliquando monstrosæ sunt magnitudinis, sex octove pedes longa, spithamam lata, paucis ad oras sinubus, quæ plerumque simplicia dependent, formam referentia magnarum Helveticarum rhomphæarum. Nullas gerunt laterales costas, sed subtiles, densas, & parallelas venulas, transversaliter ex medio nervo ortum ducentes, sed quæ non in oras excurrunt, subtus autem prope ortum parum intricatæ & circinnosæ sunt, ubi & nigricant. Vetusta folia circa apices subtus juxta venulas ruffas & arenosas habent strias, quæ abradi possunt.

Radix non ulterius prorepit, quam folia sese extendunt, nam extra superius folium frustulum adparet semi digiti longitudinis, quod eminet & bifidum est, paulo crassius penna, illi Dryopteris simile, interne ex viridi albicans, paucis pertextum venulis nigris. Radix vero fragilior est, & dulciorem habet saporem, cum illo Polypodii convenientem, firmior quoque arboribus adhæret, & interstitia inter folia adeo fibrillis & Musco obducta sunt, ut hæc radix dignosci nequeat. Fibrillæ autem ejus ruffæ sunt, ac breves gerunt apices instar Musci vel Ericæ.

Secundo. *Phyllitis terrestris* forma haud multum differt a priore, ejus enim folia sessilia fere etiam proveniunt, quinque sexve pedes longa, binas transversales palmas lata, quædam integra, quædam in rotundas lacinias distincta, hæc autem non habet radicem repentem, in orbem enim excrescit, seu fasciculum format instar caulis Brassicæ, in centro enim ejus apertura est, e qua eminet capitulum muscosum, ex simplici fere musco seu fibrillis compositum, excepto quod in medio aliquid herbaceum adpareat, quod durum est, & nigris characteribus notatum, ac porro innumeris simplicibus fibrillis terræ infixa, hæc enim species non in arboribus reperitur, seb sub iis in solo & in planis silvis.

Quum vero in quibusdam arboribus similes quoque observaverim conlectiones, hinc concludere quis posset, ex arboribus deciduam, & terræ inradicatam, quod tamen non ita facile fit, magna enim inveni spatia, hisce plantulis obcupata, non sibi nexis, sed distantibus longe, at non tam prope truncos, ut ex iis potuissent decidi, unde concludo, peculiarem esse Phyllitim, ex ipsa provenientem terra, altera quoque ipsi adstabat species, similis priori, excepto quod folia multo angustiora essent, & ipsæ plantæ multo minores.

Nomen. Latine *Phyllitis Amboinica*, *arborea*, & *terrestris*; Malaice *Sajor radja*; Amboinice *Nute* & *Noute*; Ternatice *Hange bange*; Javanice *Simbar* simpliciter.

Locus. Prima species nullibi reperitur nisi in talibus arboribus, quæ corticem habent muscosum, quales præsertim sunt Saguerus, & Cinar.

In

SES EN VYFTIGSTE HOOFDSTUK.

De Amboinsche Phyllitis.

De Phyllitis *heeft eenige schoone zoorten in deze gewesten, gelyk alle Vaare geslagten, weeldriger, en grooter zyn in de Indische wildernissen dan in Europa. Van Phyllitis heb ik twee veranderingen aangemerkt, en ik noem ze.* 1. Phyllitis arborea. 2. Phyllitis terrestris.

I. Phyllitis arborea *hangt met een dunne kruipende wortel aan de mosagtige schorsse der bomen. Op deze staan zomtyds drie en vier bladeren by malkanderen, zomtyds enkeld, en schier zonder steelen, zoo dat het niet dan enkele bladeren vertoont, ieder blad is in 't gemeen drie of vier voeten lang, ses en zeven duimen breed, met een stompe spits in de midde, of na vooren toe breedst, van de wortel af met een smal begin zig allenkens uitbreidende, aan de kanten wel ongekerft, dog na vooren toe makenze verscheide bogten en boesems, gelyk men ook zommige vindt by de spitzen in ronde lappen verdeelt, voorts styf, als een gespanne leer, levend groen, glad, en blinkende, door de midde gaat een zeer dikke zenuwe, zwartagtig, en te weerzyde uitbuilende, die het blad uitgestrekt houd, dog de jonge bladeren zyn omtrent de spitzen slap, witagtig, en moeskruidagtig van smaak.*

Men vindt deze bladeren zomtyds van monstreuze groote, ses en agt voeten lang, en een span breed, met weinige bogten aan de kanten, die meest enkel hangen, in gedaante van groote Switzerze slag-swaarden. Zy hebben gene dwersribben, maar subtiele, digte, en paralel lopende adertjes, dwers uit de middelzenuwe, dog niet tot de kanten toegaande, en onder by den oorspronk lopen ze wat verwerd in krullen, daar ze ook zwartagtig schynen. De oude bladeren hebben omtrent de spitzen van onderen langs deze ribbekens, rosse, en zandige streepen, die men afvryven kan.

De wortel kruipt niet verder dan de bladeren gaan, want buiten 't voorste blad ziet men een stukje van een halve vinger lang uitsteeken, gemeenelyk in twee hoofdekens verdeelt, wat dikker dan een schaft, die van Dryopteris gelyk, te weten van binnen uit den groenen, witagtig, met weinige zwarte adertjes. Zy is egter brosser, ook zoeter van smaak, met het Polypodium over een komende, zy hangt ook veel vaster aan de bomen, en tussen de bladeren is ze zoodanig met vezels en mos behangen, dat men ze niet bekennen kan. De vezelen zyn ros, en hebben korte einden of spitzen, gelyk het Mos of Heide.

II. Phyllitis terrestris *verschilt niet veel in gedaante van de voorige, want de bladeren komen ook bykans zonder steelen voort, vyf en ses voeten lang, twee dwersbanden breed, zommige heel, zommige in ronde lappen verdeelt, maar deze hebben geen kruipende wortel, want ze staan in een opening, daar men een mosagtig hoofd ziet uitbuilen, schier van enkel mos, of vezelingen gemaakt, behalven in de midden vindt men iets kruidagtigs, hard, en vol zwarte caracteren, voorts met ontelbare diergelyke vezelen in de aarde vast, want men vindt deze zoorte niet aan de bomen, maar wel daar onder op de grond, in vlakke bossen.*

Dog dewyl ik aan zommige bomen ook diergelyke vergaderinge gevonden hebben, zoo zoude men mogen gissen, dat het van de bomen afgevallen, en in de aarde geworteld was, 't welk mede niet zyn kan, want ik heb groote plaatzen aangetroffen, daar veele van deze struiken stonden niet aan malkanderen vast, maar wyd van malkander af, dog zoo digt niet by eenige stammen, dat ze daar van konden afgevallen zyn: waar uit ik dan bespeurde, dat het een byzondere Phyllitis moeste zyn, uit de aarde zelfs voortkomende, daar stond ook nog een andere zoorte by, de naastgenoemde gelyk, behalven dat de bladeren veel smalder, en de struiken kleinder waren.

Naam. Phyllitis Amboinica, Arborea, & Terrestris; *In 't Maleits* Sajor radja; *in 't Amboins* Nute *en* Noute; *op Ternaten* Hange hange; *in 't Javaans* Simbar, *het enkele.*

Plaats. *De eerste zoorte wast nieuwers dan aan zoodanige bomen, die een mosagtige schorze hebben, gelyk, inzonderheid den Zagueer, en Kinar-boomen zyn.*

Dog

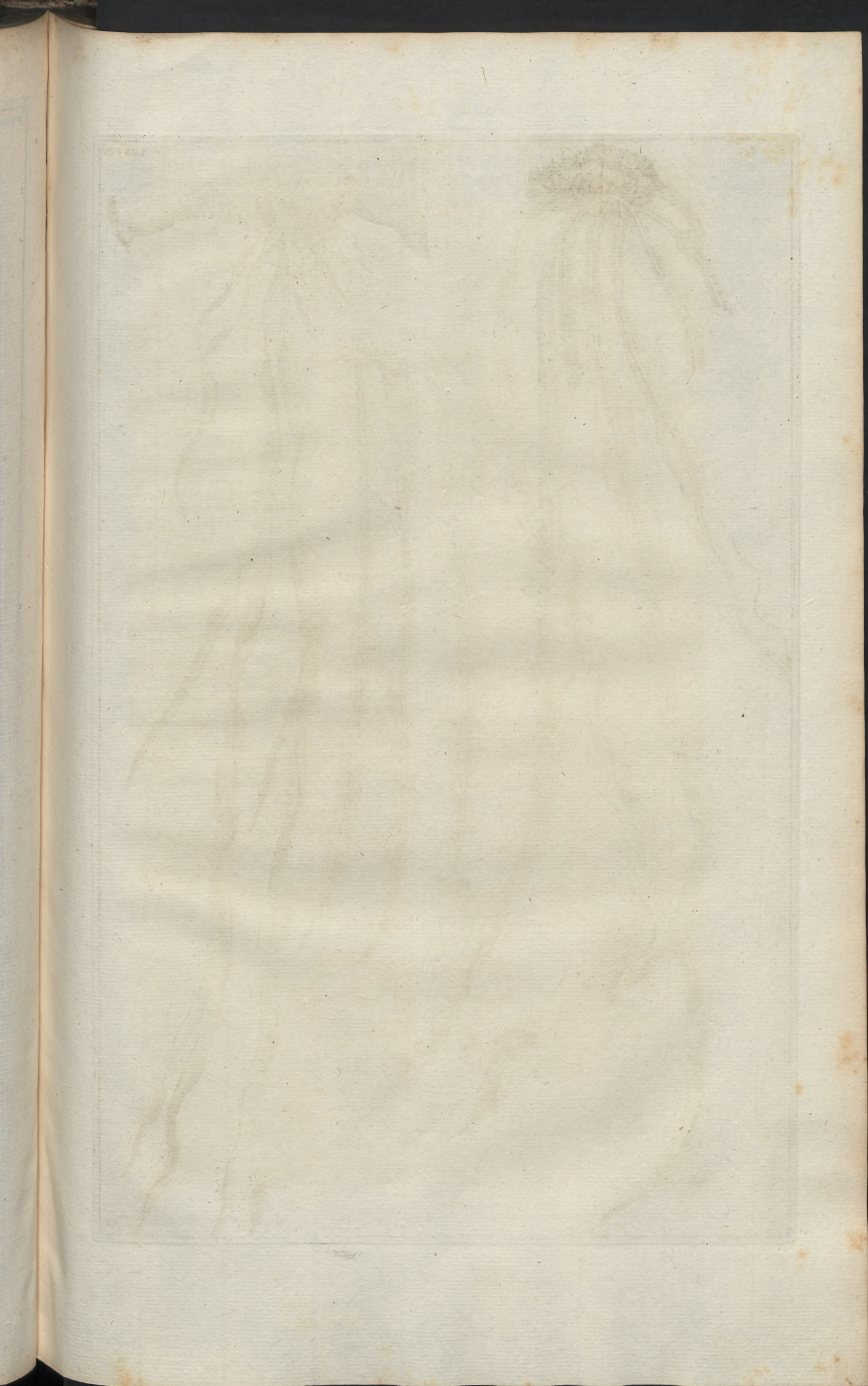

Fig. 1. Asplenium Bl.
— 2. ————
— 3. Ophioglossum pendulinum. L.

In altis vero silvis reperitur in cunctis arboribus, immo in talibus, quæ inferius corticem habent nudum, ac porro in quovis vetusto & putrido ligno, ut & in ramis & fruticulis in silvis projectis. Mangia ipsa ab hac non libera sunt, sed minor est, & in horto meo provenit sponte ex lamellato cortice *Bonga lacca* seu *Cypri*, uti & ex aliis variis fruticibus, vix pedem crassis.

Usus. Tenera & albicantia folia, seu proprie ipsorum summitates incolis oleri sunt, cujus sapore quidam adeo delectantur, ut ipsi nomen dederint *Sajor radja*, h. e. *Olus regium*. Maxima folia vidi ab Indicis curatricibus electa, quorum medias costas planabant & inliniebant Calappi oleo, quæ supra ignem calefaciunt, & talibus hominibus in brachio adligabant, qui paralytici erant, & licet curatio tarde procederet, æger tamen adeo reconvalescebat, ut tenere quid manu posset, ac sine dubio in integrum restitutus esset, si bonam observare voluisset diætam, quam maxime enim amabat potus calidos, & veræ Arthritidi obnoxius erat, quam incolæ cum vulgari Paralysi confundunt. Alii quoque foliis utuntur minutim concissis, & cum Calappi rasi medulla mistis, quibus caput lavant, ut capilli crescant, subsequens vero Scholopendria melior est huic scopo.

Phyllitis descriptio & Figura ex *Bontio libr. 6. cap.* 34. cum nostra satis bene convenit, excepto quod dicat suam crescere Javæ juxta flumen, item radices ejus dulcescere instar Polypodii. Herbæ decocto usus fuit in Dysenteria, & Cholerica fluxione, sed mox deinde radici adscribit resolventem & separantem virtutem, tanquam utilem in Lienis obstructionibus, quartana, scorbuto, ac similibus morbis ex Melancholicis humoribus ortum ducentibus. Sal ex foliis Chemica arte præparatum, egregium erit remedium in ulceribus malignis, & pedum vulneribus inveteratis ad depurandum & curandum, quibus vitiis homines hisce in terris maxime obnoxii sunt.

Simbar majangan, seu *Tando russa*, elegans ac rara Phyllitis est species, tenui repente radice arboribus adfixa instar Amboinensis. Prima ejus folia parum erecta sunt, ac mox sese in longas dividunt lacinias fere instar subsequentis Polypodii, sed tam eleganter ordinata sunt, ut Cornu cervi referant, unde & nomen obtinuit. Sensim hæc folia orchiæ longitudinem adquirunt, & dependent.

Radix tempore crassitiem adquirit Polypodii Amboinensis medii, paucis ruffis pilis obducta. Javæ rarissime sponte provenit tam in arboribus quam rupibus magnis, quum vero ab ista natione tanti æstimetur, prope hominum ædes in quibusvis arboribus frugiferis plantatur, si abruptas plantas cum pauxillo cæni istis adligant arboribus, donec in ipsorum cortices radices fixerint. Magnates Javanenses magni eam æstimant, & sibi mutuo obserunt ad transplantandum, non modo ob elegantem ejus formam, sed etiam ob refrigerantes ejus virtutes, quas exercet in ferventibus corporibus. Hunc in finem folia eligunt tenera, quæ conterunt cum aqua, Tamarindis, & lamella Cepæ, quam filtrant & propinant.

Notandum autem est, Javanos & Baleyenses Cepæ rubræ virtutem adscribere refrigerantem, & Allio calefacientem.

Eadem hæc *Phyllitis* in Java excreta, & a D. *Andrea Cleyero* D. *Jacobo Breynio* missa prostat in hujus *Centuria I. Cap.* 99. sub nomine *Scolopendriæ Indiæ Orientalis Musæ facie.*

Dog in 't hooge woud vindt men 't aan allerhande bomen, ook aan zoodanige, die beneden een kale schors hebben, en voorts op allerhande oud en verrot hout, takken, en ruigten, die in 't bos leggen. De Mangas-bomen zyn 'er ook niet vry van, dog blyft kleinder, en in mynen tuin is het voortgekomen van zelfs, uit de schilferige schorze van Bonga lacca *of* Ciprus, *als mede uit verscheide andere struiken, die pas een been dik waren.*

Gebruik. *De jonge en witagtige bladeren, of eigentlyk hunne eindens, zyn by de Inlanders een moeskruid, daar sommige zulken smaak in vinden, dat ze hem de naam van* Sajor radja, *dat is* Koninks-moes *gegeven hebben. De grootste bladeren heb ik de Indiaansche Meesteressen zien nemen, de middelste ribben plat schaven, met Calappus-olie besmeren, over 't vuur warm maken, en zoodanige perzonen om de armen binden, die lam waren, en hoewel de cuure langzaam toeging, zoo kreeg den patient nogtans zulke beterschap, dat hy weder vatten konde, en zoude buiten twyffel volkomen geneezen zyn, als hy een goeden diaet hadde willen houden, want hy was zeer tot heete dranken geneegen, en aan de volkome jigt vast, dewelke de Inlanders met de gemeene lammigheid vermengen. Anderen gebruiken de bladeren ook klein gesneeden, en met geraspte Calappus-pit gemengt, om het hoofd daar mede te wassen, en het hair te doen groeien, dog de volgende Scholopendria is daar beter toe.*

De beschryving en figuur van Phyllitis *uit* Bontius Libr. 6. Cap. 34. *komt met de onze redelyk over een, behalven dat hy zegt, de zyne op Java langs de rivierkanten te groeien. Item dat zyne wortelen zoetagtig zyn, gelyk Polypodium. Het Decoctum van 't kruid heeft hy gebruikt in Dysenteria, & Cholerica fluxione, dog straks daar op schryft hy de wortel een ontdoenende, of scheidende kragt toe, dienende in alle verstoptheden van de milt, quartana, scheurbuik, en diergelyke gebreeken, uit melankolyke humeuren ontstaande. Het zout uit de bladeren door Chimische konst gemaakt, zal een voortreffelick ding zyn, om kwaadaardige ulceratien, en gaten in de benen te zuiveren, en te geneezen, waar mede de menschen hier te landen zeer gekweld zyn.*

Simbar majangan, *of* Tando russa *is een schoone en rare zoorte van* Phyllitis, *met een dunne kruipende wortel aan de bomen hangende, gelyk de Amboinse. De eerste bladeren staan wat over eind, verdeelen zig straks in lange lappen, schier als 't voorgaande Polypodium, dog zoo aardig geschikt, dat ze een Herte-hoorn uitbeelden, waar van 't de naam heeft, met ter tyd werden deze bladeren wel een vadem lang, en hangen neerwaarts.*

Platycerium bifurme Bl.

De wortel werd ook met ter tyd zoo dik als het middelbare Amboinse Polipodium, met weinige rosse hairen bedekt. Men vindt het op Java zeer zelden in 't wild, zoo wel op bomen als groote klippen, en dewyl het egter by die Natie in zoo groote agting is, zoo werd het by de woningen der mensen, op alderhande vrugtbomen geplant, als men de afgebroke struiken met een weinig slik op andere bomen bind, tot dat het in der zelver schorsen verwortelt. De Javaansche grooten agten 't veel, en zetten 't malkander by om te verplanten, niet alleen wegens zyne fraaje gedaante, maar veel meer wegens zyn verkoelende kragten, die het in verhitte ligbamen betoont. Hier toe nemen ze de bladeren, nog wat jong zynde, vryven dezelve met water, Tamaryn, en een schilfertje Ajuin, 't welk ze doorklinzen, en te drinken geven.

Waar by te noteeren staat, dat de Javanen en Balyers den rooden Ajuin een verkoelende, en den Look een verhittende kragt toeschryven.

Deze zelfde Phillitis *groeit op Java, en door de Heer Doctor* Andreas Cleyer *aan de Heer* Jacob. Breynius *gezonden, ziet in zyn* Cent. I. Cap. 99. *onder de naam van* Scolopendria Indiae orientalis Musae facie.

Tabula Trigesima septima

Ad Figuram primam *Phyllitim* exhibet *arboream Amboinicam*, cum qua convenit Phyllitis arboribus innascens, folio sinuato tenuiori, rotundis pulverulentis maculis aversa parte punctato. *Sloan. Cat. pl. Jam. pag* 14. & Polypodium foliis linguæ Cervinæ majus *Plum. pag.* 26. *Tab.* 38.

Figura secunda *Phyllitim* denotat *terrestrem*.

Figura tertia *Scolopendriam* sistit, subsequenti Capite descriptam.

De seven en Dertigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur den *Amboinsche Boom-Phyllitis*, waar mede overeenkomt de Phyllitis op de bomen groeijende, met een bogtig dunder blad, met ronde stofagtige plekken op het agterste gedeelte der bladeren gespikkelt van *Sloan. Cat. pl. Jam. pag.* 14. en de grooter Polypodium met het blad van de Hartstong van *Plum. pag.* 26. *Tab.* 38.

De tweede Figuur wyst aan de *Phyllitis* op de *aarde wassende*.

De derde Figuur verbeelt de *Scolopendria*, in het volgende Hoofdstuk beschreeven.

CAPUT QUINQUAGESIMUM SEPTIMUM.

Scolopendria. Daun rambu.

Decima quinta Filicum ſpecies conſtituit quasdam herbas, quæ adfines ſunt *Scolopendriæ* ſeu *Aſplenio*, diverſæ formæ, ſed ſub binas comprehendo ſpecies, majorem nempe & minorem.

Primo. *Scolopendria major*, bina ternave gerit folia ſibi juncta, una ex radice dependentia, ſub forma longi lienis, ſeu lintei longi viridis, tres, quatuor, vel quinque pedes longa, ultra pollicem lata, glabra, craſſiuſcula, ſed flaccida, oris æqualibus ſine nervo medio, ſed per folii internam partem multa excurrunt longa fila. Plurima horum pars indiviſa eſt, & æqualem habet latitudinem ad extremum, quædam in bina triave alia folia diſtincta ſunt inſtar anguſtarum laciniarum, quædam dimidium, quædam pedem longa ſunt, & etiam majora. Folium ipſum pedunculo caret, ſed prope ortum craſſiuſculum eſt, circiter ad pedis diſtantiam a radice, aliquando magis ſurſum, aliquando deorſum magis peculiaris provenit fructus inſtar Siriboæ, ſed magis viridis & tenuior, nunc digitum, nunc pedem longus, transverſaliter ſtriatus, & granuloſus, nunc ſimplex, nunc geminus, atque in ejus medio ſulcus decurrit.

Tenera folia non ultra palmam longa, & digitum lata, craſſa ſunt, ſolida, & ſemperviva. Vetuſta in poſtica parte ruffa arena aſperſa ſunt. Licet vero videantur flaccida, lenta tamen ſunt & fibroſa, ſi frangantur vel maſticentur, ſaporis dulcis inſtar *Ophioglosſi*.

Radix vilis eſt, ex paucis conſtans craſſis fibris, quarum quædam juxta arborum cortices decurrunt, ac non procul ab eo loco novum formant foliorum faſciculum, abrupta folia in cubiculo ſuſpenſa diu virent inſtar lintei.

Secundo. *Scolopendria minor*, ſeu *tectorum*, tenuem gerit ac repentem radicem, quæ inſtar chordularum tenuium juxta arborum cortices prorepit, ſeſeque ubique craſſis & brevibus figit fibrillis. Folia ejus ſimplicia locantur, firmo quoque inſidentia petiolo, qui etiam inferius per totum decurrit folium, quod dimidium vel integrum pedem longum eſt, vix pollicem latum, multo craſſius & firmius quam in priore, ac venis deſtitutum, pallide virens nec ſplendens, exteriore parte ruffis punctulis in binis ordinibus locatis notatum, quod tamen non in cunctis obſervatur, tenera enim glabra ſunt, uti & quæ in ſilvis creſcunt, neque dependent hæc folia uti in priore, ſed vel eriguntur, vel transverſaliter ex arboribus adſurgunt.

Folia ac radices ingratum habent ſaporem, & auſterum, ſed variant natura arborum, quibus increſcunt, in domeſticis frugiferis arboribus non ultra palmam longa ſunt, ac cultri formam habent, nec tam fibroſa quam priora.

Nomen. Prima dicitur *Scolopendria major.* Malaice *Daun rambu*, h. e. folium capillaceum. Secunda vocatur *Minor* ſeu *Tectorum.* Amboinice in Leytimora *Rumut*; Javanice *Simbar*, inſtar prioris.

Locus. Prima creſcit in ſilveſtribus arboribus in ſilva, præſertim in Sagueris. Altera in cunctis craſſis, ſed plerumque domeſticis ſeu frugiferis arboribus, præſertim in Mangiis & Limonis, item in vetuſtis tectis & putridis lignis. Inveni in caſtello Hila in tecto pavimenti, quod ex orbibus conſtructum erat, qui per pluvias & tempus perierant, miram harum herbarum congeriem, Dryopterim nempe, Polypodia, & hanc Scolopendriam, ac præterea quarumvis binas varietates, quæ tam luxurioſe & læte per totum prorepebant tectum, acſi ibi plantatæ eſſent, cunctarum vero radices & folia ingratiora & auſteriora erant iis, quæ in vivis creſcunt arboribus.

Cunctarum arborum nullas novi, quæ adeo onuſtæ ſunt, præter Saguerum & Kinaram, cunctis paraſyticis herbis, quales ſunt *Lonchitis*, *Dryopteris*, *Polypodium*, *Scolopendria*, *Appendix*, *Angrecum*, *Equiſetum*, *Herba ſupplex* & *Muſcus*, ita ut ipſarum truncus dignoſci nequeat, præſertim in talibus Sagueris, e quibus ſuccus ac liquor potabilis exhauſtus eſt, quæ ſuæ dein committuntur naturæ.

Si-

SEVEN EN VYFTIGSTE HOOFDSTUK.

De Scolopendria.

De vyftiende zoorte van Vaaren maken eenige kruiden, die uit de maagſchap van Scolopendria, *of* Aſplenium, *zyn van veelderlei gedaante, dog ik begrypze onder tweederlei, namentlyk groot en kleine.*

I. Scolopendria major *heeft twee en drie bladeren by malkanderen, uit eene wortel afhangende, in gedaante van een lange milt, of een lang groen lint, drie en vier en vyf voeten lang, ruim een duim breed, glad, dikagtig, dog ſlap, met evene kanten, zonder middelzenuwe, dog binnen door 't blad loopen veele lange draden. De meeſte zyn ongedeelt, en loopen met eenparie breedte tot de ſpitzen toe, zommige zyn in twee, of drie andere bladeren verdeelt, als ſmalle lappen, zommige een halve, zommige een gantſche voet lang, en meer. Het blad heeft mede geen ſteel, maar is ſlegts by den oorſprong dikagtig, omtrent een voet van de wortel af, zomtyds ook wat lager, en de ſpitze nader, komt midden uit het blad een byzonder gewas als een Siriboa, dog bozer-groen, en dunder, zomtyds een vinger, zomtyds een voet lang, over dwers geſtreept, en kartelig, zomtyds enkel, zomtyds twee tegens malkander gegroeit, blyvende in de midden langs heene een voore.*

De jonge bladeren niet boven een hand lang, en een vinger breed, zyn dik, gelyvig als Sempervivum. De oude zyn aan haar agterzyde met ros zand beſtrooit, al ſchynen ze ſlap, zoo bevindt men ze egter taai, en dradig in 't breken, en kauwen, van ſmaak zoet als Ophioglosſon.

De wortel is geringe, van weinig dikke vazelingen gemaakt, waar van zommige langs de ſchorze der bomen voortlopen, en niet verre van daar een nieuwe vergaderinge van bladeren maken, de afgebroke bladeren in een kamer gehangen, blyven lange groen, als groen lint.

II. Scolopendria minor, *of* Tectorum *heeft een dunne kruipende wortel, die als dunne chordulen aan de ſchorze der bomen kruipt, en zig over al met dikke korte vezels vaſt maakt. De bladeren ſtaan enkeld, op een ſtyven, zwarten ſteel, die ook van onderen door 't geheele blad loopt, het zelve is een halve, of een geheele voet lang, ſchaars een duim breed, veel dikker, en ſtyver, dan het voorige, ook zonder aderen, bleek-groen, en zonder glants, aan de buitenzyde met roſſe puntjes, meeſt in twee ryen bezet, dog niet alle, want de jonge zyn glad, als mede het geene in 't bos waſt, niet hangende gelyk het voorige, maar over eind, of dwers aan den boom ſtaande.*

Bladeren en wortelen zyn onlieffelyk, en wrang van ſmaak, dog veranderen wat na de bomen, daar ze op waſſen. Aan de tamme vrugtbomen zyn ze niet boven een hand lang, en gefatſoeneert als een mes, ook zoo dradig niet als de voorige.

Naam. *Het eerſte heet* Scolopendria major; *in 't Maleits* Daun rambu; *dat is hairig blad. Het tweede* Minor *of* Tectorum; *in 't Amboins op Leytimor* Rumut; *in 't Javaans* Simbar; *gelyk het voorige.*

Plaats. *Het eerſte waſt aan de wilde boomen in 't bos, inzonderheid aan de Sagueers-bomen. Het andere waſt aan alderhande dikke, dog meeſt tamme, of vrugtbomen, inzonderheid Mangas en Lemoen-bomen. Item op oude daken, en verrot houtwerk. Ik heb 't in ſlot Hila op een dak van een galdery, 't welk van borden, of ſcendulen gemaakt was, die door den regen en tyd vergaan waren, een wonderlyk mengelmoes van deze kruiden gevonden, te weten van Dryopteris, Polypodium, en deze Scolopendria, en daar en boven van ieder wel twee veranderingen, zoo weeldrig, en groen, over 't geheele dak kruipende, als of ze daar op geplant waren, maar alle haare wortelen, en bladeren waren onlieffelyker, en wranger, dan 't geen op levendig bomen waſt.*

Onder alle bomen ken ik geene, behalven den Sagueer en Kinarboom, die zoo beladen en behangen zyn, met vreemde gewaſſen, van Lonchitis, Dryopteris, Polypodium, Scolopendria, Appendix, Angrek, Equiſetum, Herba Supplex, *en* Moſch, *zoo dat men den ſtam niet kennen kan, voornamentlyk aan zoodanig Sagueers-boomen, die uit getieffert zyn, en men verwilderen laat.*

En

Sique Tiffadores non in tempore eas depurent ab hisce parasytis, adeo emaciant hæ matrem, ut tandem pereat.

Usus. Primæ seu longæ speciei nullum alium novi usum, nisi quod folia in aqua conterant, seu minutim scissa cum rasa Calappi medulla commisceant, & caput lavent, ut capilli longi excrescant. Altera vero inutilis est, & noxia in frugiferis arboribus.

In Cerama circa Caybobbo vocatur hæc herba *Ayhua naroe*, h. e. folium longi crinis, ubi mulierculæ hanc non solum adhibent ad caput lavandum, ut longum excrescat capillitium, sed etiam foliis tanquam linteo viridi capillos connectunt.

OBSERVATIO.

Scolopendria hæc *Rumphii*, vera *Ophioglossi*, rarissimaque species est, ex arboribus dependens, uti ejus fructificatio declarat, quam apud nullum alium inveni auctorem, quæque exhibetur *Tab.* 37. *Fig.* 3.

CAPUT QUINQUAGESIMUM OCTAVUM.

Filix calamaria. Cäe.

Decima sexta & ultima Filicum species est exotica penitus, & in Europa ignotæ formæ, quin haberi posset Trichomanis species. Frutex est non erectus vel volubilis, sed qui multis ramis supra alios sese extendit fruticulos. Radix transversalis supra terram nuda jacet in varias ramificationes distincta, fibrillas emittens obscure ruffas & circinnatas, quæ terræ firmiter inhærent, acsi cum illa confutæ essent, atque tali modo ad orchiæ spatium decurrunt multis sinibus, hic & illic rectos adtollentes stipites.

Caules hi erecti firmi penitus sunt, pennam circiter crassi, quatuor & quinque pedes longi, antequam sese dividant, primo virides, dein fusci, ac tandem nigricantes, ac splendentes instar Corallii nigri. Prima divisio in tres ramos est, quorum medius crassissimus, sed junior & mollissimus est. Bini laterales tenuiores ac duriores sunt, atque ad pedis spatium sese iterum dividunt in binos, & hi iterum in binos forma bifurcata.

Ad cujusvis collectionis ortum bina locantur folia retroflexa, novem & decem pollices longa, binos lata, ab initio in plura foliola distincta arcte sibi adcumbentia, instar Tamarindi foliorum, sed angustiora sunt, ac superius acutiora, bina ternave posteriora paria ad oras parum dentata sunt, sed subsequentia integra sunt, superne flavescentia, sensim virentia, inferne glauca, cuncta firmiter expansa, nec facile flaccescentia, in furcæ medio caput adtollitur, ex multis laciniis seu muscosis foliolis compositum, quod sese aperiens germen profert circinnatum instar vermis, juxta naturam omnium Filicum, hoc autem sese extendens in novum excrescit caulem, qui medium seu primarium profert stipitem, unde & semper brevior est lateralibus ramis, ac terminatur semper in molles furcas, superius circinnatas instar clavicularum Vitis.

Extremitates vero lateralium ramorum aliam obtinent formam, unum nempe brachium extremæ furcæ quatuor gerit folia in oblongam locata crucem, quorum bina inferiora multo breviora sunt, quatuor nempe & quinque pollices longa. Alterum brachium sese dissipat in binas claviculas, vel similia quatuor gerit folia. Dictum caput in medio furcæ locatum aliquando multa profert ex flavo rubentia, & pallide virentia foliola, quæ flores esse videntur, nulli autem flores vel fructus in hac observantur planta.

Quam amplissime sese ramis suis extendit, obtegitque hisce fruticulos tam dense, ut vix conspici possint, per longos istos ramos undique sese dispergens, ita ut vix ipsorum ortus detegi possit. Pinnæ foliosæ facile abrumpuntur instar vitri, apices quosdam obtusos relinquentes, unde & multi putant ad ramorum divisionem spinas proferre. Recti rami facile etiam abrumpuntur, sed pelliculis adhærent, intus vero repleti sunt medulla albicante, sicca, & duriuscula.

Nomen.

En zoo hem de Tiffadoors van deze ruigten niet by tyds zuiveren, zoo mergelen deze hoerekinderen de moeder zoo uit, dat hy eindelyk uitgaat.

Gebruik. *Van de eerste of lange zoorte weet ik geen ander gebruik, als dat ze de bladeren in water wryven, of klein gesneeden, met geraspte Callapuspit mengen, en het hoofd daar mede wassen, om lang hair te gewinnen. Maar de tweede is onnut, en een schadelyk onkruid aan de vrugtbomen.*

Op Ceram omtrent Caybobbo noemen ze dit kruid Ayhua naroe, *dat is lang hair-blad, al waar het de vrouwen niet alleen gebruiken om het hoofd daar mede te wassen, en lang hair te gewinnen, maar ook met de bladeren als met een groen lint het hoofd-haair t'zamen binden.*

AANMERKING.

Deze *Scolopendria* van *Rumphius*, is een regte zoort van *Ophioglossum*, die zeer fingulier is, van de bomen afhangende, gelyk zyne vrugtmaking zulks aanwyst, welke ik ook by geen ander Auteur gevonden heb, en die verbeeldt wert op de 37. *Plaat*, *Fig.* 3.

AGT EN VYFTIGSTE HOOFDSTUK.

De Schryf vaare.

Het *festiende en laatste geslagt van Vaaren, is van een zeer vreemde, en in Europa onbekende fatzoen, of het moeste voor een zoorte van Trichomanes gehouden werden. Het heeft geen staande nog slingerende struik, maar die zig met veele takken op de naaste ruigten uitbreidt. De wortel leid dwers boven de aarde bloot, in verscheide takken verdeelt, met donker rosse, en gekrulde vazelingen, in de aarde vast, als of ze daar aan genaait waren, en dus lopen ze wel een vadem lang, met veele bogten, hier en daar regte steelen opschietende.*

De overeind staande steelen zyn regt, styf, omtrent een schaft dik, vier en vyf voeten lang, eer ze hen verdeelen, eerst groen, daar na bruin, ten laasten zwartagtig, en blinkende, als zwart Calbahaar. De eerste verdeelinge geschiedt in drie takken, waar van de middelste wel de dikste, maar de jongste, en weekste is. De twee ter zyden zyn dunder, en harder, omtrent een voet voortgeloopen hebbende, verdeelen ze hen weder in twee, en de zelve alweder in twee anderen, in de gedaante van gaffels.

By den oorsprong van ieder vergaderinge, staan twee bladeren agterwaarts gebogen, negen en tien duimen lang, twee breed, van haar begin af, in veele kleine blaadjes verdeelt, digt tegens malkander staande, gelyk de Tamaryn-bladeren, dog smalder, en vooren spitzer, de twee of drie agterste paren zyn aan de kanten een weinig gekartelt, maar de volgende zyn effen, boven geel-groen, met 'er tyd gras-groen, van onderen spaans-groen, alle styf uitgebreid, en niet ligt slensende, in de midden van de gaffel staat een knop van veele snibbelen, of mosagtige bladeren gemaakt, dewelke zig openende brengt zyn uitspruitzel voort, in malkander gekrult als een worm, na de aart van alle Vaaren, deweike zig uitrekkende werd een nieuwen steel, die den middelsten of hoofdsteel voortzet, zoo dat de zelve altyd korter blyft dan de zydetakken, en by eindigt altyd in weeke gaffels, die vooren gekromt zyn, gelyk de klauwieren aan den wyngaard.

Maar de eindens van de zydetakken hebben een ander fatzoen, te weten de eene arm van de uiterste gaffel heeft vier bladeren, in een langwerpig kruis staande, waar van de twee agterste veel korter zyn, te weten vier en vyf duimen lang. Den anderen arm verdeelt zig in twee klauwieren, of heeft mede diergelyke vier bladeren. De voorschreeve knop in de middel van de gaffel, heeft zomtyds veele roodagtige geele, en ligt-groene blaadjes, zoo dat men dien voor 't bloeizel zoude aanzien, maar daar komt anders geen vrugt nog bloeizel aan dit gewas voort.

Het breidt zig zeer verre uit met zyne takken, en bekleed de lage ruigten, zoo dat men ze kwalyk ziet, met zoo lange takken heen en weer slingerende, dat men kwalyk zynen oorspronk vinden kan. De bladdragende steelen breeken kort af, als glas, nalatende eenige spitze stompen, daarom veele meenen, dat het by de verdeeling der takken doorens heeft. De regte takken breeken ook wel kort af, maar blyven aan de vellekens hangen, binnen zyn ze gevult met een witagtig, droog, en hartagtig merg.

Naam.

Nomen. Latine *Filix calamaria*, & *Filix repens*, *Trichomanes Indicum* quoque vocari posset. Malaice, Maccassarice, & Ternatice *Calam*; Amboinice *Cäe*, *Kaa*, & *Hutta wonin*; Malaienses remotiores hanc vocant *Bingcawan*.

Locus. In Occidentalibus Indiæ regionibus non reperitur, sed copiose in Amboinensibus & Moluccæ insulis, præsertim in collibus ventosis & levibus silvis *Caju poeti*, ubi ingentem excitat flammam, si siccis diebus hæ silvæ ardent sive per ignem injectum, sive quum rami per ventum alliduntur & adteruntur, uti sæpe fit in Caju Poeti arboribus.

Circa pagos & ad oras silvarum magnos obcupat locos, tantasque caussat intricationes, ut latebræ sint feris & animalibus, ac vix hominibus perviæ sunt. Nil prodest etiam, licet deflagretur hæc planta, primis enim pluviis magis luxuriose regerminat, ita ut non sit exstirpanda, nisi si radices & repentes rami, ubique inradicantes eradicentur, quod sine labore haud effici potest.

Usus ejus in Medicina ignotus est, sed nigri caules satis adulti, & quorum folia sicca sunt, ab Æthiopibus adhibentur loco calami, quibus scribunt, quem in finem ob firmitatem optime conducunt, quum pennæ anserinæ nimis debiles sint ipsorum manibus, si Arabicas formant literas. Hi calami scriptorii cæterum formantur ex firmis telis, quæ in Sagueris reperiuntur, & *Pansuri* dicuntur.

In *Käe* vetusta elegantes, nigri, ac splendentes, sed tenues baculi inveniuntur, qui pro Corallio nigro haberentur. Ob viridem ac vegetam frondem in nuptiis quoque adhibetur, qua arcus festales & postes obducuntur.

Tabula Trigesima octava

Filicem exhibet *calamariam*, quæ proxime cum ea convenit, quæ Filix furcata, pinnulis longiusculis non dentatis a *Plumier. de Filic. Americ.* vocatur, & *Tab.* 28. exprimitur.

Naam. *In 't Latyn* Filix calamaria, *en* Filix repens, *men mogt het ook* Trichomanes Indicum *noemen. In 't Maleits, op Maccasser, en Ternaten* Calam; *in 't Amboins* Cä, käa, *en* Hutta-wonin; *de hooge Malyers noemen 't* Bingcawan.

Plaats. *Men vindt het in de Westersche deelen van Indiën niet, maar overvloedig in de Amboinse en Moluxe Eilanden, inzonderheid op de lugtige heuvelen, en in de ligte bossen van* Caju Poeti, *daar 't een geweldigen brand veroorzaakt, wanneer by drooge dagen dezelve bossen in den brand raken, of door ingeworpen vuur, of als eenige takken door een sterke wind tegens malkander gewreeven werden, gelyk dikwils met de Caju Poeti-bomen gebeurt.*

Omtrent de Negoryen, en aan de kanten van het bos beslaat het groote plaatzen, en maakt zulke verwerringen, dat het schuilhoeken voor 't vee en wild geeft, en men kwalyk daar door kan komen. Het helpt ook niet of men 't al af brand, want met de eerste regen schiet het te weelderiger wederom op, zoo dat het niet uit te roeien is, dan de wortel, en kruipende takken, die over al inwortelen, uittrekken, 't welk zonder moeiten niet geschieden kan.

Gebruik. *Daar van is geen gebruik bekent in de Medicynen, maar de zwarte steelen, die te degen oud, en waar aan de bladeren verdroogt zyn, nemen de Mooren in plaats van ganseschaften, en maken hunne schryfpennen daar van, waar toe zy wegens hunne styvigheid zeer bekwaam zyn, vermits de ganse-schaften voor hunne handen wat te slap vallen, om Arabise letters te formeeren. Welke schryfpennen men anders maakt van de styve pylen, die men aan de Sagueersboomen vindt* Pansuri *genaamt.*

Aan de oude Käe *vind men schoone zwarte en blinkende, dog dunne stokken, die men voor zwart Calbahaar zoude aanzien. Wegens zyn jeugdig loof werd het ook gebruikt, op Bruiloften om de Feestbogen, en stylen daar mede te bekleeden.*

De agt en Dertigste Plaat

Vertoont de *Schryf-vaaren*, welke het naast overeenkomt met die geene, welke de geforkte Vaare, met langagtige niet getande pennetjes genaamt wert van *Plumier* over de *Americaansche Vaaren*, en op de 28. Plaat uitgedrukt wert.

CAPUT QUINQUAGESIMUM NONUM.

Muscus fruticescens. Ruttu ruttu.

Jam quatuor exoticas Musci describemus species in quatuor distinctis capitibus, prima est fruticosa, quæ dividitur in feminam & marem.

Primo. *Muscus fruticescens femina*, prima & vulgatissima est species, prioris *Cäe* & *Musci* mixtam gerens formam, unde & magis pro herba quam Musco haberetur. Ulnæ circiter altitudinem adtingit, sesesque extendit multis tenuibus & fragilibus ramulis, inregulariter locatis, & parum decumbentibus, quique crassitiem habent fili nautici, vel chordularum tenuium, & quidam sunt virides, alii fusci, cuncti quam fragilissimi, undique autem investiti sunt foliolis pusillis, instar minimarum squamularum, sed superius hæc acuminata sunt & obscure virentia. In inferioribus ramulis magis vaga sunt, sed in superioribus tam densa, ut totus ramulus unicum mentiatur folium angustum, in binos ordines extensum.

Ramulorum vertex minora adhuc gerit foliola plumata quasi, parumque circinnatus est instar Filicum surculorum, qui in simplices degenerant lacinias.

Radix raras, sed longas gerit fibrillas, atque supra terram prorepit hic & illic ipsi per fibrillas inhærens, sed non tenax est, ac fruticuli hi facile eradicari possunt.

Secundo. *Muscus fruticescens mas* altior excrescit, binos tresve pedes altus, magisque notabilem format stipitem, rotundum, ac filum crassum, cui plumbum adpendi solet, estque cinereus, & fragilis instar *Ericæ marinæ*, plures ac magis regulares gerit ramos, foliolis densioribus investitos, quæ longiora sunt ac pallidius virentia. Ramulorum pars extrema sese in quædam dividit segmenta seu lacinias, unicum vel binos pollices longas, subtilissimis foliolis & capitulis onustas, quæ hanc ornant plantam, instar fasciculatum contextarum ex collare dependentium. Radix ejus ample dispersa est, ac vilior quam in præcedente.

Nomen.

NEGEN EN VYFTIGSTE HOOFDSTUK.

De struikagtige Mosch.

N*U zullen wy vier vreemde geslagten van Mos verhalen, in vier byzondere Hoofdstukken, het eerste is het heesteragtige mos, verdeelt in wyfken, en manneken.*

I. Muscus fruticescens fœmina, *is het eerste en gemeenste van het voorgaande* Cäe *en* Mos, *een gemengde fatzoen dragende, weshalven men het eer voor een kruid dan een mos zoude aanzien. Het wast omtrent een elle hoog, en breid zig met veele dunne en brosse takjes uit, die vry wat onordentlyk staan, en wat leggende zyn, in de dikte van zeilgaarn, of dunne chordelen, zommige groen, zommige wat bruinagtig, alle zeer breekzaam, zy zyn van onderen op bekleedt met zeer kleine blaadjes, als de alderkleinste schubben, dog vooren toegespitst, en zwartgroen. Aan de onderste steelen staan ze iedel, maar aan de bovenste zoo digt aan malkander, dat het geheele rysken een smal blad gelykt, in twee rygen uitgebreidt.*

Het uiterste van de ryskens, heeft nog kleindere blaadjes als vederkens, en is wat omgekrult, als de vaare scheutjes, die in enkelde riempjes of snibbelen veranderen.

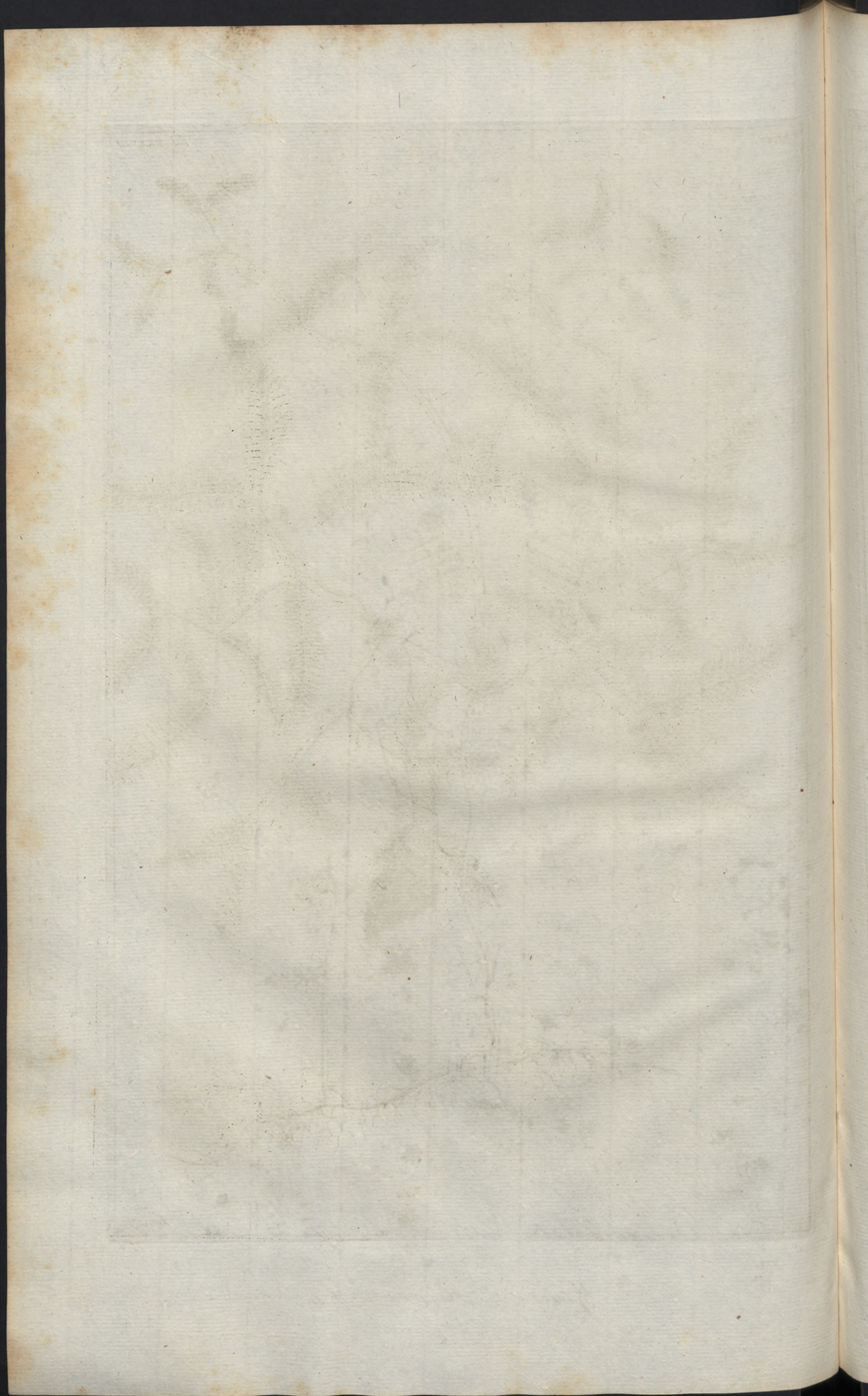
De wortel heeft weinige dog lange vaselingen, en kruipt boven de aarde. Hier en daar weder inwortelende, dog ze bout niet vast, en men kan de struiken ligt uittrekken.

II. Muscus fruticescens mas, *schiet hooger op, twee en drie voeten hoog, gewint een kenlyker stam, rond in de dikte van een lootlyn, graauwagtig, en bros gelyk een slag Zeeboompjes* Erica marina *genaamt, het heeft ook meer, en geschikter takken daar aan de blaadjes digter staan, langer, en ligter groen. Het uiterste der takjes verdeelt zig in eenige riempjes, een of twee duimen lang, met zeer fyne blaadjes of knopjes bezet, dewelke dit gewas vercieren als bosjes van akeren, die men aan de bessen draagt. De wortel is wyd verspreidt, en geringer gelyk aan 't voorige.*

Naam.

Gleichenia Hermanni. R.Br.

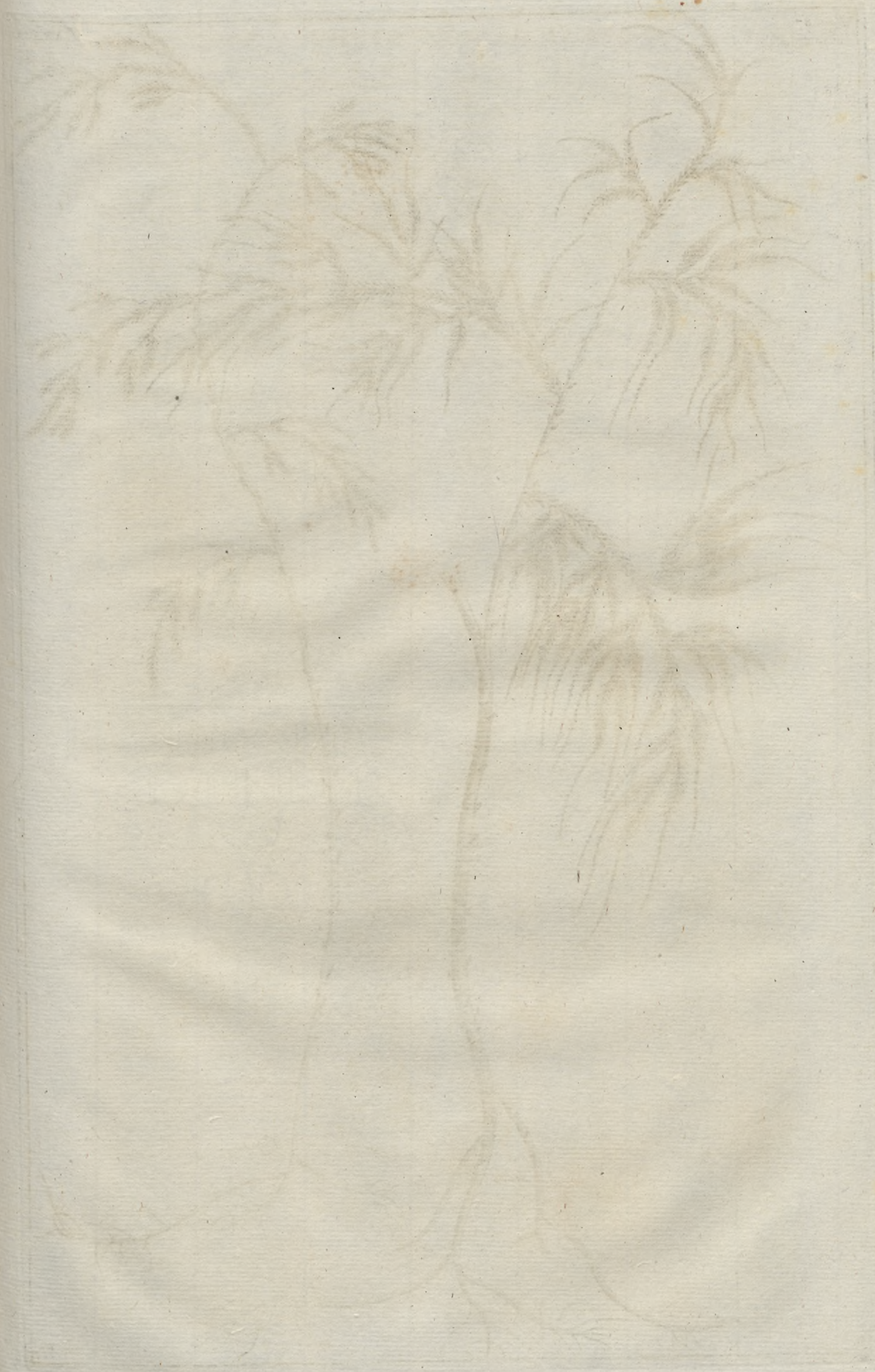

Fig. 1. Lycopodium

— 2.

Nomen. Latine *Muscus fruticescens femina* & *mas;* Malaice & Ternatice *Ruttu ruttu;* Amboinice in Lœhœa *Këä*, in Leytimora *Yar issi appasua. Ruttu ruttu* est proprie vox Ternatensis, descendens a voce *Maruttu*, h. e. exstincta vel exstirpata, quum hæc herba nullibi copiosius inveniatur, quam in solitariis silvis & desertis, ubi homines videntur esse deleti.

Locus. In Occidentalibus insulis non multum uti *Käe* notus est, sed ubique in harum Orientalium regionum silvis reperitur, ac præsertim in vallibus, femina vulgatior est, & circa pagos crescit sub quibusvis fruticulis, mas vero magis amat desertas & frigidas valles, ac rarior est.

Usus. Naturæ est frigidæ & adstringentis, uti cuncti sunt Musci, ac simul exsiccantis, unde & incolæ eo utuntur ad minora vulnera, quæ in silvis contrahunt, herbamque ore masticantes ipsis inponunt, cæterum multum adhibetur in nuptiis ac diebus festis, qua ornant arcus festales, muros, & cubilia, quem in finem vero sequens aptior est. Loci, in quibus *Ruttu ruttu* frequens crescit, prudenter perambulandi sunt, quum serpentes plerumque ibi degunt.

Anno 1685. in latere cocto ad limen conspecta fuit tempore pluvioso peregrina quædam Musci forma, albicantem præ se ferens mucaginem, referebat enim arborem cum variis fruticibus prope radicem sese adtollentem, quæ sese dispergebat in innumeros subtiles ramulos per totam lapidis superficiem, uti Dendroides in Achatis.

Ramuli nulla gerebant foliola, alioquin sine dubio *Ruttu ruttu* repræsentaret, sed nudi erant instar Coralliorum, quidam tamen ad extremitates circinnati erant, Rosas vel flosculos quosdam referentes, instar teli aranearum supra lapidem extensa erat hæc arbuscula, nec tractari poterat sine læsione. Credi posset Musci naturam in argilla non destrui, licet coquatur per ignem, atque hinc tempore pluvioso instar mucaginis sese obfert, contra humida & mucaginosa papyrus maculas aliquando exhibet instar foliorum Nymphææ, quod puto magis fortuito fieri, quam ex indole chartæ.

Naam. *In 't Latyn* Muscus fruticescens fæmina, *en* Mas; *in 't Maleits en Ternataans* Ruttu ruttu; *in 't Amboins op Loeboe* Këa; *op Leytimor* Yar issi appasua. Ruttu ruttu *is eigentlyk Ternataans, afkomstig van 't woord* Maruttu; *dat is omgebragt of uitgeroeit, wyl men dit kruid nieuwers overvloediger vindt, dan in 't eenzame bos, en in wildenissen, daar de menschen schynen uitgeroeit te zyn.*

Plaats. *In de Westersche Eilanden is het ook gelyk het* Käe *niet veel bekent, maar over al in deze Oosterse Gewesten, daar men 't in alle bossen vindt, inzonderheid in de valeyen. Het wyfke is gemeender, en wast ook omtrent de Negoryen, onder allerlei ruigtens, maar 't mannetje bemint meer de wildernissen, en koude valeyen, werd ook weiniger gevonden.*

Gebruik. *Het is koud, en t'zamentrekkende van aart, gelyk alle Mos, daar by opdrogende, waarom de Inlanders het gebruiken tot kleine kwetzuuren, die ze in 't bos krygen, het kruid in de mond kauwende, daar op binden, anders gebruikt men 't veel by Bruyloften, en Feestdagen, om Feestbogen, wanden, en bedsteden daar mede te versieren, waar toe het volgende bekwamer is. De plaatzen, die vol* Ruttu Rutta *staan, moet men voorzigtig doorwandelen, want gemenelyk slangen zig aldaar ophouden.*

Anno 1685. *heeft men gezien, op een esterik van gebakken steen, in een stoep liggende, in de regen moisson een vreemde gedaante van Mos, met een witagtige schimmel uitslaande, want het geleek een boom met verscheide struiken, by de wortel opschietende, en in ontelbare fyne takjes zig verspreidende, over de geheele vlakte van den steen, gelyk de boompjes in de agaten zig vertonen.*

De takken hadden geen bladeren, anders zouden ze ongetwyffelt een Ruttu ruttu *verbeelden, maar waren bloot als het Calbahaarboompje, behalven eenige hadden aan de eindens krullen als roosjes, of bloemkens, het lag als een spinnewebbe op een steen, en was zonder te bederven niet te handelen. Men zoude geloven, dat de mosagtige natuur de klei niet benomen wert, al is hy gebrand, maar slaat als een schimmel uit by regen-weer, daar en tegen het vogtige en uitgeslage pampier, vertoond zomtyds plekken gelyk de bladeren van Nymphæa, 't welk ik agte meer by geval te geschieden, dan uit ingebore aart des papiers.*

Tabula Trigesima nona

Ad Figuram primam *Musci* exhibet *fruticescentis speciem primam*, seu *feminam*.

Figura secunda *Alteram* eius exhibet *speciem*, seu *marem*, cum quo proxime convenit Muscus erectus, major, foliis angustioribus, acutis *Ray Synops. pag.* 337. & *Vaill. Botan. Paris. Tab.* 23. *fig.* 2.

De negen en Dertigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de *eerste zoort* ofte het *wyfje* van de *beesteragtige Mosch*.

De tweede Figuur vertoont deszelfs *tweede zoort*, ofte het *mannetje*, met welke het naaste overeenkomt met de grooter opstaande Mosch, met nauwer en puntige bladeren van *Ray Synops. pag.* 337. en *Vaill. Botan. Paris. Tab.* 23. *fig.* 2.

CAPUT SEXAGESIMUM.

Cingulum terræ. Ruttu ruttu papuwa.

Secunda Musci species cum illa convenit, quæ in Europa *Cingulum terræ* dicitur. Elegans quoque planta est, non erecta, sed longis firmisque flagellis terræ incumbens, vel aliis fruticulis, ultra orgyam longa, ac prope radicem ad trium pedum longitudinem ramis nuda, sed rugosa est per copiosa foliola firma cilia referentia, reliqua pars rugosior & magis spinulosa est, laterales emittens ramulos, qui semper bini sibi sunt obpositi, ac quatuor simul crucem formant, rugosi penitus, uti & tota planta.

Hi iterum sese dividunt in minores ramulos sine ordine provenientes, atque hi rursus in alios petiolos instar Coralliorum, qui petioli innumeris minimis foliolis instar ciliorum hirti sunt, atque hinc rugosi sunt instar pedum luporum, coloris ex viridi flavescentis, ipsorumque extremitates incurvatæ sunt instar Ornithogali, quidam vero terminantur in squamulam, uti in prima *Ruttu ruttu* specie, quo vero magis ad summum, eo densiores gerit hæc planta ramulos, omnesque ramuli facile abrumpuntur.

Radix quoque ad quandam distantiam supra terram prorepit, cui sese inplantat per paucas firmas fibrillas. Ramorum sapor dulcis est, uti in vero Polypodio. Facile e terra evelli potest, diuque viret, atque etiam quodammodo transplantari potest.

Nomen.

SESTIGSTE HOOFDSTUK.

De Gordel der Aarde.

Het *tweede geslagt van Mos komt met het geene over een, 't welk in Europa* Cingulum terrae *of Wolfsklaauwen genaamt wert. Het is ook een cierlyk gewas, niet over eind staande, maar met lange styve ranken op de aarde kruipende, of op andere ruigte rustende, meer dan een vadem lang, by de wortel wel de lengte van drie voeten, bloot van takken, dog ruig van veele kleine blaadjes als styve hairtjes, de rest is nog ruiger en steekeliger, bezet met zydetakjes, die altyd twee en twee tegens malkander staan, met hun vieren in 't kruis, ook gants ruig, gelyk het voorige.*

Deze verdeelen hen weer in mindere takjes zonder order, en dezelve weer in andere steeltjes, op de manier als een Koraalboompje. Welke steeltjes met ontelbare kleine bladeren als hairtjes bezet zyn, en daar door zoo ruig als Wolfsklaauwen, alle geel-groen van couleur. Hunne eindens zyn zommige omgekruld als een klauw, zommige eindigen in een riempje of snibbeltje, gelyk aan 't eerste Ruttu ruttu, *hoe meer na vooren toe, hoe digter dit gewas getakt is, en alle takken breeken kort af.*

De wortel kruipt ook een stuk weegs boven de aarde, daar in ze haar met weinige styve vazelingen hegt. De smaak van de steelen is zoet, als aan 't regte Polypodium. Men kan het ligt uit de aarde trekken, en het blyft lange groen, laat zig ook eenigzints verplanten.

Naam.

Nomen. Latine *Cingulum terræ*; Malaice *Ruttu ruttu papuwa*: quidam hinc formant *Ruttu ruttu parampæan*, h. e. *feminam*, ac binas priores habent pro mare. Amboinice in Leytimora *Uri wonin*; seu Malaice *Rambut papouwa*. In Lœhœa *Keaohon*, ex circinnata ejus forma, instar ciliorum populi *Papouwas*. Bandice *Rompot bantal*, h. e. herba pulvinaris.

Locus. In ventosis crescit collibus arboribus destitutis inter humile & vagum gramen in solo duro argillosoque lapillis mixto, ubi ingentem obcupat locum.

Usus ejus nullus alius innotuit, nisi quod tempore nuptiarum arcus festales, cameræ, & cubilia hac ornentur planta, præsertim si ejus abrupti ramuli muris vel linteis adfigantur, quum elegans præbent spectaculum, ac diu virent. Vulgus hac herba pulvinaria replet, unde & Bandense obtinuit nomen. Experimentum quoddam comprobatum est ad inveterata & maligna pedum ulcera curanda. Hanc elige herbam, ac contere cum succo Limonis swangi, in quo depone frustulum æris rubri, ac simul caleface supra ignem, ac satis calide inpone parti adfectæ.

Naam. *In 't Latyn* Cingulum Terræ; *in 't Maleits* Ruttu ruttu papuwa, *zommige maken hier van een* Ruttu ruttu parampæan, *dat is het* wyfken, *en houden de twee voorgaande voor 't manneken, in Amboin op Leytimor* Uri wonin; *in 't Maleits* Rambut papouwa. *Op Loehoe* Keaohon; *alles van zyn gekrulde fatzoen, gelyk de hairen van de volkeren* Papouwas; *op Banda* Rompot bantal, *dat is kussenkruid.*

Plaats. *Dit wast op lugtige heuvelen, daar geen geboomte is, maar een laag ydel grasje op een harde kleigrond, daar steentjes onder lopen, alwaar 't dan een groote plaats op zig zelfs beslaat.*

Gebruik. *Daar van is anders niets bekent, als dat men op de Bruiloften Feestbogen, kamers, en bedsteden daar mede versiert, in zonderheid als men de afgebroken takken tegens de wanden of tegen het linnen vast hegt, daar zy een lustig gezigt maken, en lange groen blyven. De slegte lieden vullen haare slaapkussens met dit kruid, waar van het den Bandasen naam heeft. Een goed experiment om kwade en verouderde Ulceratien aan de voeten te genezen. Neemt dit kruid, wryft het klein met sap van Lemon swangi, legt daar in een stukje rood kooper, en maakt het t'zamen heet over het vuur, bind het dan zoo redelyk warm over den zweer.*

Tabula Quadragesima

Ad Figuram primam *Cingulum terræ* exhibet.
Figura secunda *Muscum capillarem* sistit.
Figura tertia *Muscum gelatinum Japponicum*, in *Auctuario* descriptum repræsentat, qui hic post Caput 62. inseritur.

De Veertigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de *Gordel der aarde.*
De tweede Figuur wyst aan de *hairige Mosch.*
De derde Figuur vertegenwoordigt de *Japansche geelagtige Mosch*, in het *Auctuarium* beschreeven, en hier geplaatst agter het 62. Hoofdstuk.

OBSERVATIO.

Hoc *Cingulum terræ* vera *Lycopodii* species est, atque Lycopodium fruticescens, capillaceum, crispum, spicis brevibus nutantibus vocatur a *Dillen. Hist. Musc. pag.* 456. ubi vide reliqua. & *Thes. Zeyl. pag.* 144. & *H. Cliff. pag.* 476. Estque Belean patsja *H. Malab. tom.* 12. *Tab.* 39.

AANMERKING.

Deze *Gordel der aarde* is een regte zoort van *Lycopodium*, en wert genaamt struikagtige, hairige, en gekrulde Lycopodium, met korte neerhangende aairen, van *Dillen.* in de *Historie* der *Moschen pag.* 456. alwaar het overige ziet, als mede in de *Thes. Zeyl. pag.* 144. en *H. Cliff. pag.* 476. en is de Belean patsja van de *H. Malab. tom.* 12. *Tab.* 39.

Lycopodium.

CAPUT SEXAGESIMUM PRIMUM.

Barba saturni. Lunuit.

Tertia Musci species haud multum differt a nostrate Musco arboreo, estque congeries densa cauliculorum instar capitulorum arboribus adhærentium, qui eodem modo pinnati sunt, quo Muscus arboreus, coloris ex cinereo viridis, ac siccus penitus griseus est, seu albicans, elegantissime griseam referens barbam, quæ quibusdam arboribus speciem ingentis sed spuriæ crassitiei præbent. In deserto enim in altis ac frigidis montibus arbores obcurrunt, vix viri crassitiem habentes in trunco, quæ tamen præ se ferunt crassitiem, quam vir ulnis complecti nequit, si vero quis hisce adcumbat, vel eas comprimat, in hunc vagum Muscum incidit tanquam in foveam.

Nomen. Latine *Barba saturni*; Malaice *Luinut*, quod generale est nomen omnium Muscorum.

Locus. Hic Muscus proprie crescit in truncis arborum in altis montibus, ubi frigus plerumque est, in Sagueris tamen etiam reperitur, quarum succus jam elicitus est, & quæ hinc negliguntur.

Usus. Aquæ incoctus, vel minutim contritus cum Zingibere minore, ac propinatus Diarrhæam curat, ex frigore & cruditate ciborum ortam.

N. B. Huic Capiti nulla adjecta fuit Icon.

EEN EN SESTIGSTE HOOFDSTUK.

Saturnus Baard.

Het derde Mos verschild niet veel van 't Vaderlandze boommos, zynde een digte klomp steelen als koppen aan de bomen hangende, en op de zelve manier gevedert als het boommos, grys-groen van couleur, en het drooge wert gants grys, of witagtig, verbeeldende zeer aardig een gryze baard, die zommige bomen een schyn van groote dog valze diktens geven. Want in de wildernissen op hooge koude bergen vindt men bomen schaars zoo dik als een man van stam, en egter in schyn zoo dik, dat ze een man niet omvademen kan, maar als men daar tegens leunt of drukt, zoo valt men in dit ydel Mos als in een kuil.

Naam. *In 't Latyn* Barba saturni; *in 't Maleits* Luinut, *zynde een generale naam van alle Mos.*

Plaats. *Dit Mos wast eigentlyk aan de stammen der bomen, die in 't hooge gebergte staan, en daar 't meest koud is, maar men vind het ook aan de Sagueersbomen, die al uitgetyffert, en verlaten zyn.*

Gebruik. *In 't water gekookt of klein gewreeven, met kleine Gember, en gedronken wert bevonden de buikloop te stoppen, die van koude en ruwigheid der spyze veroorzaakt is.*

N. B. By dit Hoofdstuk is geen Figuur bygevoegt geweest.

Fig. 1. Lycopodium
— 2. Grammica aphylla. Lour.
— 3. Sphaerococcus gelatinus. Ag. ?

CAPUT SEXAGESIMUM SECUNDUM.

Muſcus capillaris. Tay angin.

Venimus ad ſummum mundi, & Confinia cœli,
Hic ubi perpetuo Rorantis nubis imago
Montibus incumbit, ſolemque obfuſcat euntem,
Nec fera nec volucris tranſit, ſed inhoſpita ſemper,
Frigore teſqua rigent, ſtantque alta ſilentia rebus,
Et graciles truncos falſa ſub imagine veſtit
Incanus Muſcus, quem laſſus forte viator,
Si premat inſeſſu, vacuo mox mergitur antro.
Ne fiat ſtrepitus preſſa ſed voce loquendum,
Nam pluvias gignit motus clamoribus äer,
Nec geſtare ſalem fas eſt, quia mobilis imber
Attrahitur, cautusque ſitem celare memento:
Sed tacitus laticem de preſſo ſugere muſco.
Ne tamen inviſus totum te perluat imber,
Eſt ingens folium, parva licet arbore natum,
In formam ſcuti mappam cognominat Indus,
Hoc capiti imponas, quando illic perficis iter.

Pervenimus jam deſcriptione ad ſumma montium cacumina inſularum Amboinenſium, ubi nebuloſis nubibus adeo cincti ſumus, ut ipſa meridie vix Sol dignoſci poſſit, qui ros perpetuo fluens cum frigore perpetuo quam maxime delaſſat, & horridum reddit prætereuntem. Hic loci fere nil aliud conſpicitur, quam naturæ frigidæ & acidæ arbores, quales ſupra *libr. 5.* in Capite *Arboris frigoris* ſeu *Ay maſſaninu* deſcripſimus, ibi nulla vox, neque hominum, neque animalium, neque volucrium auditur, quum cuncta animalia frigida hæc & ingrata mundi cacumina vitant, ita ut hic perpetua ſint ſilentia cum horrido crepuſculo, & levi venti ſuſurru, non autem hic quoque licet adtollere vocem, ſed tranſeundi ſunt hi montes ſilentio pacifico, altus enim clamor ita cœlum movet, ut pluviæ ſubſequantur. Prohibetur quoque Sal ſecum portare, quum hoc pluvias adtrahat. Licet horum omnium præcautio inſtituatur, non tamen tranſire quis poteſt hoſce montes ſine humiditate, quum madidus ſit tam per tenues pluvias quam per arborum tactum ac ipſum ſolum, quod omne humidum eſt, ac præterea inveſtitum denſo Muſco, qui itinerarios fallit, quum ipſi adcumbant vel inſidere velint.

Ex animantibus animalibus ſola ibi aliquando conſpicitur Lacertula quædam, quæ ad ſolis fulgorem caput ſuum aliquando exſerit ex Muſco.

Inter multas Muſcorum ſpecies, quæ ibi conſpiciuntur, excellit quædam exotica ſpecies, quam hoc in capite deſcribimus, ac tantummodo ex ſummis truncis & craſſiſſimis arborum ramis dependet forma capillitii ingentis. Hic itaque muſcus longa ſua emittit fila quatuor ſexve pollices longa, nec craſſiora vulgari filo ſutono, ita hæc intricat & faſciculos format, ut totas fere obtegat arbores, & ſilveſtrem ac triſtem locorum conſpectum complet.

Multicolor eſt hic Muſcus, ſed potiſſimum hos quatuor exhibet colores, pallide virentem, rubrum, album, & flavum, ſiccus vero plerumque unicum contrahit colorem ex flavo & cinereo mixtum. Fragilis eſt, ac facile diſſolvi poteſt, & in tenuem conteri pultem, quæ manus rubro inficit colore. Viridis cenſetur eſſe tener Muſcus, ac ruber ſenior, nullus porro odor vel ſapor in eo percipitur, ſed naturæ eſt refrigerantis.

Nomen. Latine *Muſcus capillaris* ſeu *Circinnalis*; Malaice *Tay angin*; Ternatice *Gori maibo*, h. e. venti fimus ob ejus levitatem ac ſubtilitatem.

Locus. Supra indicatum eſt, in quibus reperiatur locis, ſemper nempe in altiſſimis montibus, humido rore & nube fere ſemper obductis, quales præ reliquis ſunt Ceramæ montes in Provincia Amboinenſi, & in ingenti regione Hallema Heëra in Moluccis. In montibus vulgaris altitudinis non vel raro hunc obſervavi, ſed ſemper altiſſimos eligit locos cujusdam inſulæ.

Uſus ejus in Amboina rarus eſt, quum non facile conquiri poſſit, ac fere a nemine niſi a ſilveſtribus montium incolis ſeu Alphorenſibus.

TWEE EN SESTIGSTE HOOFDSTUK.

Het haairige Mos.

De gang heeft ons gebragt tot 's werelts hoogſte toppen,
Daar ſchier een langen arm aan 's Hemels deur zou kloppen,
Daar miſt en duiſternis benevelen 't gezigt,
En op den hoogen dag verduiſteren 't zonneligt.
Geen dier, geen vogel kan op deze hoogte blyven,
Dewyl de natte kouw ſchier alles doet verſtyven,
Geen ſtem, geen volgelzang men immermeer daar hoort
De naare ſtilheid heeft haar woning aan dit oort.
De ranke ſtammen zyn van mos wel dik in d'oogen,
Maar hebben menig menſch met haaren ſchyn bedrogen,
Want als een Reiziger zyn lyf daar tegen leent,
Zoo zakt hy in een hol, daar hy 't op 't minſte meent.

Wy zyn met onze beſchryving gekomen, tot de hoogſte bergen van de Amboinſche Eilanden, daar wy met de miſtige wolken zoodanig omgeven zyn, dat men ook op de middag kwalyk de zonne bekennen kan, welken miſt geduurig druipt, en daar hy met een moejelyke koude reizende gants mat en ſtyf maakt. Hier ziet men nu bykans anders niet dan de koudaardige en zuure bomen, diergelyken wy boven libr. 5. *in 't hoofdſtuk van* Arbor frigoris *of* Ay maſſaninu *beſchreeven hebben. Daar hoort men geen ſtem, nog van menſchen, nog van gedierten, nog van vogelen, vermits alle het gedierte, deze koude en onguure toppen des wereeids ſchuwt. Een eeuwige ſtilte met een naar ſchemerligt, en een klein zuizen van winden regeeren daar, men mag ook niet hart ſpreeken, maar men moet ze paſſeeren met een geduldige ſtilte, want het hart roepen beweegt de lugt tot regen. Het wert ook verboden, zout by zig te dragen, om dat het zelve den regen zal aan zig trekken. Dit alles onderhoudende, kan men egter niet voor komen zonder nat te werden, zoo van den ſtofregen als van 't aanraken der bomen en des gronds, daar alles nat is, en daar en boven bekleed met dik Mos, 't welk de Reizigers bedriegt, als men daar tegens wil leunen of zitten.*

Alleenlyk onder alle levende dieren wert aldaar gezien een Hagedisje, dat tegens het blinken der zonne zomtyds zyn hoofd buiten 't Mos uitſteekt.

Onder veelderlei zoorten van Moſſen, die men aldaar ziet, munt uit een vreemd ſlag, 't welk wy in dit hoofdſtuk te beſchryven hebben, en alleen aan de bovenſte ſtammen, en dikſte takken der bomen hangt, in gedaante van groote hairlokken. Dit Mos dan zyn lange draden vier en ſes duimen lang dragende, niet dikker dan gemeen naigaren, door malkaar verwert, met bosjes by malkander gevoegt, en de bomen ſchier bedekkende, om het wilde en droevige aanſchyn dezer plaatzen te volmaken.

Het is veel-verwig, dog vertoont meeſt deze vier couleuren, ligt-groen, rood, wit, en geel, maar het gedroogde heſterft meeſt tot eene couleur, uit den geelen, en graauwen gemengt. Het is ook bros, laat zig ligt uit malkander trekken, en tot een fyn papje vryven, 't welk de handen rood verft. Het groene wert voor jonk mos gehouden, en het roode voor oud, voorts is geen reuk nog ſmaak daar in, dan verkoelend.

Naam. *In 't Latyn* Muſcus capillaris *of* Circinnalis; *in 't Maleits* Tay angin; *op Ternaten* Gori-maiho, *dat is drek van de wind, wegens zyne ligtigheid en ſubtiligheid.*

Plaats. *Boven is gezegt, op wat voor plaatzen men het vindt, te weten altyd op de hoogſte bergen, die meeſt altyd met miſtige wolken bedekt zyn, gelyk onder anderen de bergen van Ceram, in de Amboinſche Provintie, en het groote land Hallema Heëra in de Moluxe quartieren. Op bergen van gemeene hoogte heb ik het niet of zelden gevonden, maar het wil altyd de hoogſte plaatzen in hebben van 't zelve Eiland.*

Gebruik. *In Amboina is zyn gebruik weinig bekent, dewyl men 't niet wel bekomen kan, en ſchier van niemand dan de wilde Bergwoonders, of Alphoereſen.*

Ternatenses matronæ seu magnates istius regni potissimum hunc in usum vocarunt, quæ hunc remote petere curant ex Hallemaheræ montibus, conteruntque eum cum polline Oryzæ, & frustulo Curcumæ in subtilem pultem, quam faciei inliniunt, quum exeunt, quæ inde floridum ac vivum adquirit colorem, ac simul refrigerium caussat, & a solis æstu eam præservat. Hic vero faciei vigor, ac color non diutius durat unico isto die, vel saltem tam diu modo, donec facies iterum abluatur, ac nullum porro ipsi adfert damnum, quod alii sæpe caussant fuci.

Siccatus hunc in finem etiam adhiberi potest, si prius in aqua maceretur, & isto more conteratur, quum siccatus vero & maceratus manus non amplius rubro tingit colore, iners & mortuus censetur.

N. B. Hujus Musci icon expressa est *Tab.* 40. *fig.* 2. qui quoad Figuram optime convenit cum Musco aureo capillari palustri, inter foliola folliculis rotundis quadripartitis *Plukn. Phyt. Tab.* 48. *fig.* 1. differt autem, quod hic dicitur in paludibus crescere, quum noster in arboribus reperiatur, e quibus tamen semen dejicere potest in locis paludosis, atque ibi etiam progerminare.

De Ternataanse vrouwen, of groote Juffrouwen aan dat hof, hebben 't meest in kennisse en gebruik gebragt, latende het zelve vers van Hallemaheras gebergte halen, zy wryven 't met fyn rystmeel, en een klein stukje Curcuma tot een subtielen pap, die ze over 't aangezigt stryken, als zy uit willen gaan, 't welk daar door een blozende en levende couleur bekomt, en met eene verkoelt, en tegens den zonnenbrand bewaart. Dog de jeugd duurt niet meer dan voor den zelven dag, of immers zoo lange, tot dat men 't aangezigt weder wast, voorts 't zelve geen letzel aandoende, gelyk wel andere blanketzels doen.

Het gedroogde kan men ook hier toe gebruiken, als men 't eerst in water weekt, en op voorstaande manier wryft, dog als het geweekte de handen gants niet meer rood verft, zoo houd men 't voor verstorven en ondeugend.

De Figuur van dit Mosch komt voor op de veertigste Plaat *Tab.* 2, het welk voor zoo ver de Figuur betreft, zeer wel overeenkomt met de goudagtige, haairige, en moerassige Mosch, tussen de blaadjes ronde in vieren gedeelde bolletjes dragende, van *Plukn. Phyt. Tab.* 48. *fig.* 1. dog verschilt, om dat deze gezegt wert in de moerassen te groeijen, daar het onze op de bomen gevonden wert, van waar het egter zyn zaad in vogtige plaatzen kan laten vallen, en dus ook t'effens aldaar groeijen.

Muscus Gelatinus Japponensis. Tschintschau. in *Auctuarii Cap.* 62. sequenti describitur modo, qui hic suo loco inseritur.

IN mari Japponico in rupibus sub aqua Muscus quidam crescit, quatuor vel quinque circiter pollices longus, cujus caules plani & albi sunt, ad latera undique gerentes foliola minima, quorum tria plerumque simul juncta sunt, alba quoque, extremique ramuli in circinnos sese dividunt subtiles.

Japponenses hunc certo anni tempore e mari petunt, abluunt, & ad solem siccant, talique modo ad cibum servatur, vel in alias transfertur regiones.

Nomen. Nostra natio eum vocat *Tschintschau*, quod nomen a Japponensibus audiverunt, Sinenses vero dicunt, *Tscintschau* penitus diversam rem esse, plantam nempe terrestrem instar fruticuli, pusilla gerentem folia, quæ siccata in gelatinam quoque adhibentur, contra hunc Muscum hi vocant *Hay tsjay*, h. e. *Sajor laut*, sive *Olus marinum*, item *Tschoo-hoæ*, h. e. lapideam vel scopulosam arborem.

Usus. Recipe manipulum hujus Musci, infunde in patina aqua recenti repleta, ac macera per binos dies, quidam pauxillum aceti addunt, ut fortius maceretur, tum aqua turbida & gelatinosa est, quæ dein coquitur, per pannum filtratur, & frigefacta, tota massa solida est Gelatina, qualem Germani coquunt ex Vaccarum pedibus, & *Galree* vocant.

Hæc itaque massa in parva scinditur segmenta, quibus adfunditur dimidia aquæ recentis, dimidia aquæ Rosarum pars, & cochleatim editur. Hæc est grata & salutaris stomacho recreatio diebus calidis. Per totum diem edi potest, sed matutino tempore præstantissimum est, residuum servari potest, si quotidie recens ipsi adfundatur aqua. Muscus siccatus siccissimo servandus est loco, ita ut nullus humidus aër eum tangat, quo corrumpitur. Optime eum servavi in cubili in aperto aëre. Alii dicunt hunc Muscum albescere, & a marino odore depurari per calcem, si ipse inpingatur in frustis angustis, si vero illum coquere velimus, calx in aqua abluitur, & in Gelatinam dein coquitur.

Tsjen-thi est viridis Amboinensis *Capillus nympharum*, quem Chinenses siccant, & in lardo liquefacto torrent & edunt, sed ante siccationem prius abluendus & macerandus est, de quo latius vide supra libro undecimo.

Alia porro Sinensibus nota est *Hay tsjay*, seu *Alga coralloides*, quam Sinenses in aqua abluunt & macerant, ac dein instar Lactucæ cum aceto edunt, uti & lardo atque Ostreis adcoquunt, alii vero Sinenses eam vocant *Lo-cac-tsay*, h. e. *Herba cornu cervi*.

Præcedens *Tscintschau* proprie herba est in Sina & Java circa Samaram crescens, quæ cum radicibus simul evellitur & siccatur, dein si aquæ incoquatur, hæc nigrescit, quæ fervide Sagumandæ infunditur, unde Papeda nigricans præparatur, quæ in parva scinditur fragmenta, & cum Saccharo editur ad refrigerandum. Hoc

De Japansche Scheleiagtige Mosch wert in het 62. *Hoofdstuk* van het *Auctuarium* op de volgende wyze beschreeven, en hier op zyn plaats ingevoegt.

IN de Jappansche Zee op de klippen onder water groeit een zeker Mos, omtrent vier of vyf duimen lang, waar van de steelen plat en wit zyn, aan de zyde digt bezet met zeer kleine blaadjes, waar van drie gemeenlyk by malkander staan, die mede wit zyn, en de uiterste takjes verdeelen haar in subtiele hairtjes.

De Jappanders op zekere tyd des jaars halen het uit zee, spoelen het uit, en drogen het in de zon; zoodanig wert het dan tot de kost bewaart, of in andere Landen vervoert.

Naam. *Onze Natie noemen het* Tschintschau, *gelyk ze het van de Jappanders hebben hooren noemen, dog de Sinesen zeggen, dat het* Tschintschau *een geheel ander ding is, te weten, een Landgewas als een struikje met kleine bladeren, dewelke gedroogt mede tot Gelatina gebruikt werden, daar en tegen dit mos noemen ze* Hay Tsjay, *dat is* Sajour laut, *of* Olus Marinum; *dat is* Tschoo-hoæ; *dat is steen, of klip-bloem.*

Gebruik. *Neemt een hand vol van dit Mos, doet het in een kom met vers water, en weekt het daar in twee dagen, zommige doen een scheutje Azyn daar by om te sterker uit te trekken, hier van werd het water dikagtig, als een lil, welk men dan opkookt, door een doek klynst, en koud laat werden, zoo werd de geheele massa een styve lil of Gelatina, diergelyke de Duitzers uit kalfsvoeten weten te kooken, en* Galree *noemen.*

Deze massa dan snydt men in kleine stukken, giet half vers, en half rosewater daar over, en eet het met lepels. Dit is een aangenaame en gezonde ververzing voor den maag by heete dagen. Men mag 'er den geheelen dag van eeten, dog best s'ogtens. Het overschot kan men bewaren, als men dagelyks vers water daar over giet. Het drooge Mos moet men zeer droog bewaren, dat 'er geen vogtige lugt by komt, waar door het anders bederft. Ik heb het best bewaard in een kamer in een open lugt. Andere zeggen, dat dit Mos mede wit zy, en met kalk van zyn zee-reuk berooft, en in smalle koeken gepakt werde, en als men 't kooken wil, werd de kalk uitgewatert, en tot lil gekookt.

Tsjen-thi *is het Amboinsche groene* Capillus nympharum, *het welk de Chinesen droogen, en dan in gesmolte spek roosten, en eeten, dog voor het droogen moet men het eerst uitverschen, waar van ziet breeder boven* Libr. XI.

Zoo is nog een ander Hay tsjay *by de Chinesen, of* Alga coralloides, *'t welk de Chinesen uitverschen, en droogen, en daar na als zalaad met azyn eeten, als mede by spek en oesters koken. Dog andere Chinesen noemen dit* Lo-cac-tsay, *dat is* Hertshoorn-kruid.

Het voornoemde Tschintschau *is eigentlyk een kruid, in China en op Java omtrent Samara groejende, het werd met wortelen en al uitgetrokken, en gedroogd, daar na in water gekookt, verwt het zelve zwartagtig, het welk men heet op Sagumanda giet, waar van een zwartagtige Papeda werd, dewelke men in kleine brokjes snydt, en met zuiker eet om te verkoelen.* Dit

Hoc nigrum seu Javanense *Tsjintschau*, herba est ultra quatuor pedes alta, sed quodammodo aliis adcumbens herbis. Caulis ejus est rectus, rotundus, ex rubro fuscus, culmum crassus, ac dividitur in paucos laterales ramulos, erectos quoque.

Foliola vaga sunt in amplis interstitiis, bina sibi opposita, quædam unguem, quædam digiti articulum longa, immo longiora, ad oras profunde dentata, ipsorumque laterales costæ sursum excurrunt, in inferiore parte parum rugosa sunt, & quodammodo cum Brunella silvestri convenientia, sine notabili sapore.

In vertice simplex locatur spica, vel racemus semipedem longus, cui flores insident uti in *Majana*. Javæ provenit sponte, ac Javani nullum alium ejus norunt usum, nisi quod maxime refrigeret, atque caput eo lavant ad refrigerandum, & ut capilli in longum excrescant.

Artem coquendi a Sinensibus edocti sunt, qui totam herbam prius conscissam aquæ incoquunt, donec ex fusco nigrescat, tum per pannum filtrant, & aquam denuo fortiter coquunt, ac per noctem deponunt in fictili vase, tum nigrescit instar Papedæ tenuis, quæ in parvis segmentis instar alearum scinditur, & cum aqua & saccharo editur.

Verum nomen Sinense est *Siënthau*, h. e. *herba Angelorum*, sed vulgo pronunciatur *Tsinsau*, h. e. *Rompot dingin*, seu herba lignea, altitudinem adtingens trium cum dimidio & quatuor pedum, sed in Sina humilior est, superius longam gerens spicam, quibus flosculi insident, pusillum relinquentes semen, uti in *Sulassi*, vel potius uti in *Majana*. In molli solo unicum tantum emittit caulem, sed in solo duro & argilloso in paucos laterales sese dividit ramos, sequenti autem præparatur modo.

Tota herba non scissa aquæ incoquitur in Sinensi Boaly, seu ferrea sartagine, ipsi admisce fortissimi lixivii patinam plenam. Lixivium hoc suam amittit acredinem, & cuncta liquescunt folia. Per pannum hæc filtra, denuo coque, & ipsi admisce tenuem Sagumandam, donec sufficiat, sed continuo agitandum & commovendum est, alioquin enim glebæ concrescunt, & coctio per totum duret diem. Frigescat dein in fictili vase, tum nigra ista Papeda formata est, quam homines sani edunt cum aqua & saccharo, sed ægri sine aqua eam edant, quum nimium refrigeret. Sinensis herba nigram quoque præbet Papedam, alba enim ex Musco marino conficitur, quæ juxta eorum relatum etiam præparatur ex *Alga coralloide*, seu *Agar agar*. Javanensis herba colligitur circa Samarang.

Dit zwarte of Javaanze Tsjintschau, *is een kruid ruim vier voeten opschietende, dog eenigzints tegens andere ruigte leenende. De steel is regt, rond, bruin-rood, een halm dik, en verdeelt zig in weinige zydetakken, die mede over eind staan.*

De blaadjes staan ydel in wyde tussenleden, twee tegens malkander, sommige een nagel, sommige een lid van een vinger, en wat meer lang, aan de kanten grof getant, en de zyderibben loopen na vooren, aan de onderste zyde wat ruig, eenigzints die van onze wilde Prunella gelyk, zonder merkelyke smaak.

Op den top staat een enkele aire of tros, een halve voet lang, daar aan het bloeizel gezeten heeft, gelyk aan de Majana. *Het wast op Java in 't wild, en de Javaanen weten daar geen ander gebruik van, als dat het zeer verkoeld, en zy wassen het hoofd daar mede om te verkoelen, en lang hair te maken.*

De konst van 't kooken hebben ze van de Chineesen geleerd, dewelke het geheele kruid in stukken gesneeden, eerst in water kooken, tot dat het zelve zwart-bruin werd, dan klenzen ze het zelve door een doek, en kooken het water nogmaals sterkelyk, en laten het een nagt in een steene kom staan, zoo werd het zwart als een dunne Papeda, die men dan in kleine stukken als dobbelsteenen kan snyden, en met water en zuiker eeten.

De regte Chineese naam is Siënthau, *dat is* Engelkruid, *dog werd in 't gemeen uitgesproken* Tsinsau, *dat is* Rompot dingin *of* Houtkruid, *het wast vierdehalve of vier voeten hoog, dog in Sina blyft het lager, boven do met een lange aire, en daar aan bloempjes, en zeer klein zaad, gelyk aan* Sulassi, *of beter aan* Majana. *In mulle grond heeft het maar een hoogen steel, maar in harde kleigrond verdeelt het zig in weinige zydetakkens, het werd aldus geprepareert.*

Het geheele kruid ongesneeden in water in een Chineese Boaly, of yzere pan, doet daar onder van de scherpste looge een kom vol. De looge verliest haar scherpte, en alle de bladeren smelten, klenst dit door een doek, kookt het nogmaals, en roert daar onder fyne Sagumanda, tot dat gy dunkt genoeg te zyn, maar men moet geduurig roeren, anders werd het klonterig, en het kooken duurt den geheelen dag. Laat het dan koud werden in een steene kom, zoo heeft gy die zwarte Papeda, dewelke gezonde lieden eeten met water en zuiker, maar de zieke persoonen moeten ze zonder water eeten, dewyl het anders te veel verkoelt. Het Chineese kruid geeft mede zwarte Papeda, want de witte komt van het Zeemos, dewelke na het zeggen ook gemaakt werd van de Alga coralloides *of* Agar agar, *het Javaanse valt omtrent Samarang.*

CAPUT SEXAGESIMUM TERTIUM.

Equisetum Amboinicum, seu arboreum squamatum. Ruttu ruttu caju.

Filicibus & Muscis quodammodo adfine est *Equisetum Amboinicum*, cum Europæo parum conveniens, cujus in hoc capite tres proferam species.

Primo. *Equisetum arboreum squamatum*, elegans planta est, peculiarem habens formam, ac cum nostrate Equiseto parum conveniens. Ex crassis arborum ramis dependit multis caulibus seu flagellis instar fasciculi linteorum, binos tresve pedes longis, herbaceis, & lentis. Quodvis vero flagellum ad palmæ spatium a suo principio sese bifariam dividit, seu bifidum est, ac paulo ulterius iterum bifidum, inregulariter striatum, & sulcatum, inferius enim multas gerunt strias, sed superius quatuor habent sulcos, ac dorsa. Inferius quoque investita sunt pusillis squamosis foliolis, inferne in orbem positis juxta nempe numerum dorsorum, sed superne cruciata sunt & transversalia, ex nigro virentia, firma, superius acuta, & parum pungentia. Ad extremum flagella hæc caudas gerunt quasdam angustas, digitum longas, & flaccidas instar Chordularum, quæ constant ex læte virentibus capitulis instar foliolorum compactis, haud male referentibus glandes collarium filaceas. Prope ortum hæ caudæ aliquando inter foliola exhibent flava quædam capitula flosculos mentientia.

Tenera

DRIE EN SESTIGSTE HOOFDSTUK.

Amboinsch Paardestaart.

Met de Vaaren en Mos heeft eenige maagschap het Amboinsche Equisetum, *of Paardestaart, met het Europise maar een kleine overeenkomst hebbende, waar van ik in dit Hoofdstuk drie zoorten voortbrengen zal.*

I. Equisetum arboreum squamatum, *is een aardige plant, van een vreemde gedaante, en met ons Equisetum minst overeen komende. Het hangt van de dikke takken der bomen af met veele steelen, gelyk een bos lint, twee en drie voeten lang, kruidagtig, en taai. Ieder steel een hand lang van zyn oorsprong, verdeelt zig in tweeen, en wat verder al weder in twee, ongelyk gestreept en gevoorent, want beneden hebben ze veele streepen, maar na vooren toe hebben ze vier ruggen met vooren daar tussen. Ze zyn van onderen ook bekleed met kleine schubagtige blaadjes, die beneden in een kring staan, te weten na 't getal der ruggens, maar boven in 't kruis, en over dwers, zwart-groen, styf, van vooren spits en een weinig steekende. Aan 't uiterste dragen deeze steelen eenige smalle steerten, een vinger lang, en slap als cordulen, van ligt-groene knopjes als blaadjes, digt t'zamen gezet, en niet kwalyk te vergelyken met de akertjes, die de mannen aan de beffen dragen. By haaren oorsprong vertoonen deeze riempjes zomtyds tussen de blaadjes uitkykende eenige geele knopjes, 't welk het bloeizel zyn wil.*

De

Tenera planta parum sese erigit quadratis & profunde sulcatis suis cauliculis, ubi foliola tam arcte compacta sunt, ipsisque adcumbunt, ut dignosci nequeant, ac superius bifidi sunt, parum incurvi instar barbarum Cancrorum. Primarii caules sese conligunt in una radice, quæ vilis est, & paucis fibrillis arborum corticibus inhæret.

Hujus & minor obcurrit species, quæ foliola gerit in binos ordines locata, haud majora *Ruttu ruttu*, ita ut serratas referant alas. Caules ejus etiam quinquies vel sexies bifidi sunt, latius distantes quam in priore, ac totus fruticulus quatuor pedes longus est, & ad ejus extremum similes excrescunt glandes, semper bis bifidæ, crassitie filorum nauticorum, quæ nodosæ sunt, seu ex tenuibus compositæ squamulis, ac virides.

Malaienses cunctas has nominant plantas generali nomine *Binalo api*, quo & *Viscum* denominant, quum arbores perdant & emacient, quibus increscunt. Altera porro varietas est priori similis, quæ nil aliud gerit nisi acuta foliola, dense & antrorsum compacta, Gajanis increscens. Alii hasce species Malaice vocant *Suri*.

Nomen. Latine *Equisetum arboreum squamatum*, sive *foliatum*; Malaice *Ruttu ruttu caju*.

Locus. Crassis arborum ramis increscit, potissimum Canariis, inque alias arbores transplantari potest.

Usus. In nuptiis ornamenti caussa adhibetur.

Secundo. *Equisetum secundum* cum Europæo magis convenit, ex nudis enim constat cauliculis crassitie filorum compactoriorum, qui striati sunt, intense virides, non densi, caudam referentes equinam, instar Europæi, vagi & dispersi. Nulla in ipsis conspiciuntur foliola, sed ad divaricationes virides quidam apices. Pluviosis mensibus inter hos flava quædam excrescunt capitula, trigona, seu ex tribus segmentis quasi compacta, magnitudine seminis Sinapios, quæ flores ac semina repræsentant. Tam humilibus increscit arboribus, quam solo duro & saxoso ad pedes collium ventosorum, præsertim sub Restiariis.

Tertio. *Equisetum silvestre*, similis quoque planta est, primo tenuem simplicem parumque striatum adtollens caulem, qui sensim bifidus est, nudus & aphyllos, sed magis regularis, & elegantior est priore. Extremum superiorum flagellorum sese dividit in quosdam digitos instar pedum Cicadæ, qui copiosa sed pusilla exhibent foliola, atque inter ea capitula quædam purpurea magnitudine granorum Milii.

Totus fruticulus vivide viret, spithamam vel pedem altus, cum pusilla muscosa radice terræ adhærens. Raro obcurrit, ac fere solummodo in silvis *Caju pœti*, quæ aliis mixtæ sunt arboribus. Vocatur *Equisetum silvestre*, & *Pes locustæ*.

Cum prima specie, seu *Equiseto arboreo squamato* convenit rara & mira planta a *Jacobo Breynio Cent. I. cap.* 92. descripta, nomine *Selaginis* seu *Plegmariæ Celonicæ*, licet *Paul. Hermannus* postea declaraverit, sese in Zeylona eam non reperisse, sed in Cochin, quæ Sankrinensi seu Malabarica alta lingua vocatur *Patsin cherra tadha*, varietas autem prioris speciei maxime convenit cum alia planta ab eodem *Breynio l. c. cap.* 100. vocata *Planta muscosa* & *Plumosa Guyanensis*, quum ipsi ex Guyana transmissa erat, aureus vero fulgor, quem in Guyanensi vidit, in Amboinensi non detegitur, ob rationem, quæ ex Auctoris sententia peti posset, quod nullum in Amboina detegatur aurum.

De jonge plant staat wat over eind met haar vierkante en diep gevoorende steelen, daar de blaadjes zoo digt tegens aanleggen, dat men ze niet bekennen kan, en vooren zyn ze in twee riempjes gespleeten, die wat krom staan, als de baarden van kreeften. De hoofdsteelen vergaderen alle gaar aan eene wortel, die gering is, en met weinige vazelingen aan de schorsse der bomen hangt.

Verandering van de eerste zoorte, men vindt hier van een kleindere zoorte, daar aan de blaadjes in twee ryen tegens malkander staan, niet grooter als die van Ruttu ruttu, *zoo dat ze gezaagde vleugeltjes schynen te zyn. De steelen verdeelen haar ook in twee, en twee wyder van malkander dan aan 't voorgaande, tot vyf en ses maal toe, en het geheele struikje is ruim vier voeten lang, aan 't uiterste komen diergelyke akertjes voort, altyd in twee en twee verdeelt, in de dikte van zeilgaarn geknoopt, of van dunne schubbetjes gemaakt, en groen.*

De Malyers noemen alle deze gewassen met een generale naam Binalo api, *gelyk ze het* Viscum *ook noemen, om dat ze de bomen bederven, en uitmergelen, waar op zy groeien. Nog is een ander verandering mede 't voorgaande gelyk, waar aan men niets ziet dan spitze blaadjes, digt en voorwaarts tegens malkander gesloten, groeiende op Gajangbomen, andere noemen alle deze zoorte in 't Maleits* Suri.

Naam. *In 't Latyn* Equisetum arboreum squamatum, sive foliatum; *in 't Maleits* Ruttu ruttu caju.

Plaats. *Het wast op de dikke takken der bomen, meest van Kanary-bomen, en men kan het ook op andere bomen verplanten.*

Gebruik. *Het werd mede op de Bruiloften gebruikt tot vercierzel.*

II. Equisetum secundum *komt met het Europisse meer over een, want het is gemaakt van bloote steelen, in de dikte van bindgaarn, gestreept, boog-groen, niet digt, als een paardestaart gelyk het Vaderlantze, maar ydel en uit malkander gespreid. Men ziet 'er geen blaadjes aan, maar alleenlyk aan de schynleden eenige groene spitzen. In de regemaanden komen tussen dezelve hier en daar eenige geele knopjes voort, driezydig, als of ze van drie deelen zamen gezet waren, in de grootte van Mostartzaad, die het bloeizel en zaad willen zyn. Het wast zoo wel op lage bomen als in den grond, daar het droog en steenig is, aan de voeten van lugtige heuvels, inzonderheid onder de Lontbomen.*

III. Equisetum silvestre *is ook diergelyke gewas, eerst met een dunne enkele, en wat gestreepte steel opschietende, die zig al gaande weg in tweën verdeelt, ook kaal en zonder bladeren, dog ordentelyker en cierlyker staande dan aan het voorgaande. Het uiterste van de bovenste ryskens verdeelt zig in eenige klaauwen, gelyk de pooten van een Sprinkhaan, daar aan men veele, dog zeer kleine blaadjes ziet, en op of tussen dezelve eenige paarse knopjes in de grootte van Gierze.*

Het geheele struikje is jeugdig groen, een span of een voet hoog, met een geringe mosagtige wortel aan de aarde vast. Men vind het weinig, en schier alleenlyk in de bossen Caju poeti, *daar dezelve met andere bomen gemengt zyn. Men noemt het* Equisetum silvestre *en* Pes locustæ.

Met de eerste zoorte of Equisetum arboreum squamatum *komt overeen de rare en wonderlyke plante by* Jacob. Breyn. Cent. I. Cap. 92. *beschreeven, met de naam van* Selago *of* Plegmaria Celonica. *Hoewel* Doctor Paul Herman *namaals verklaart heeft, dat hy ze op Ceylon niet gevonden, heeft maar wel op Kochin, werdende in de Sankrinse of hoog-Malabaarse Taal genaamt,* Patsin cherra tadha, *maar de verandering van de eerste zoorte heeft groote gelykenisse met een andere plante gemeldt by* Breyn. Loc. cit. cap. 100. *genaamt* Planta muscosa & Plumosa Guyanensis, *dewylze hem uit Guyana toegezonden is, dog den gouden weerschyn, dien hy aan de Guyaanse gezien heeft, is aan de Amboinze niet te vinden, om reden gelyke men uit den Autheur zeggen zoude, dewyl 'er geen goud in Amboina gevonden werd.*

Tabula Quadragesima prima

Ad Figuram primam *Equisetum* exhibet *arboreum squamatum*.

Figura secunda folium exhibet *Petbolatum*, quod mas dicitur.

Figura tertia *Folium petbolatum feminam*, seu *veram*, quæ ambæ subsequenti describuntur Capite.

De een en Veertigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur het *geschubde*, en op de *bomen groeiende Equiseet* ofte *Paardestaart*.

De tweede Figuur wyst aan het *Petbola-blad*, het geen het *Mannetje* genaamt wert.

De derde Figuur vertoont het *Petbola-blad* ofte het *Wyfje*, en het *egte*, welke beide in het volgende Hoofdstuk beschreeven werden.

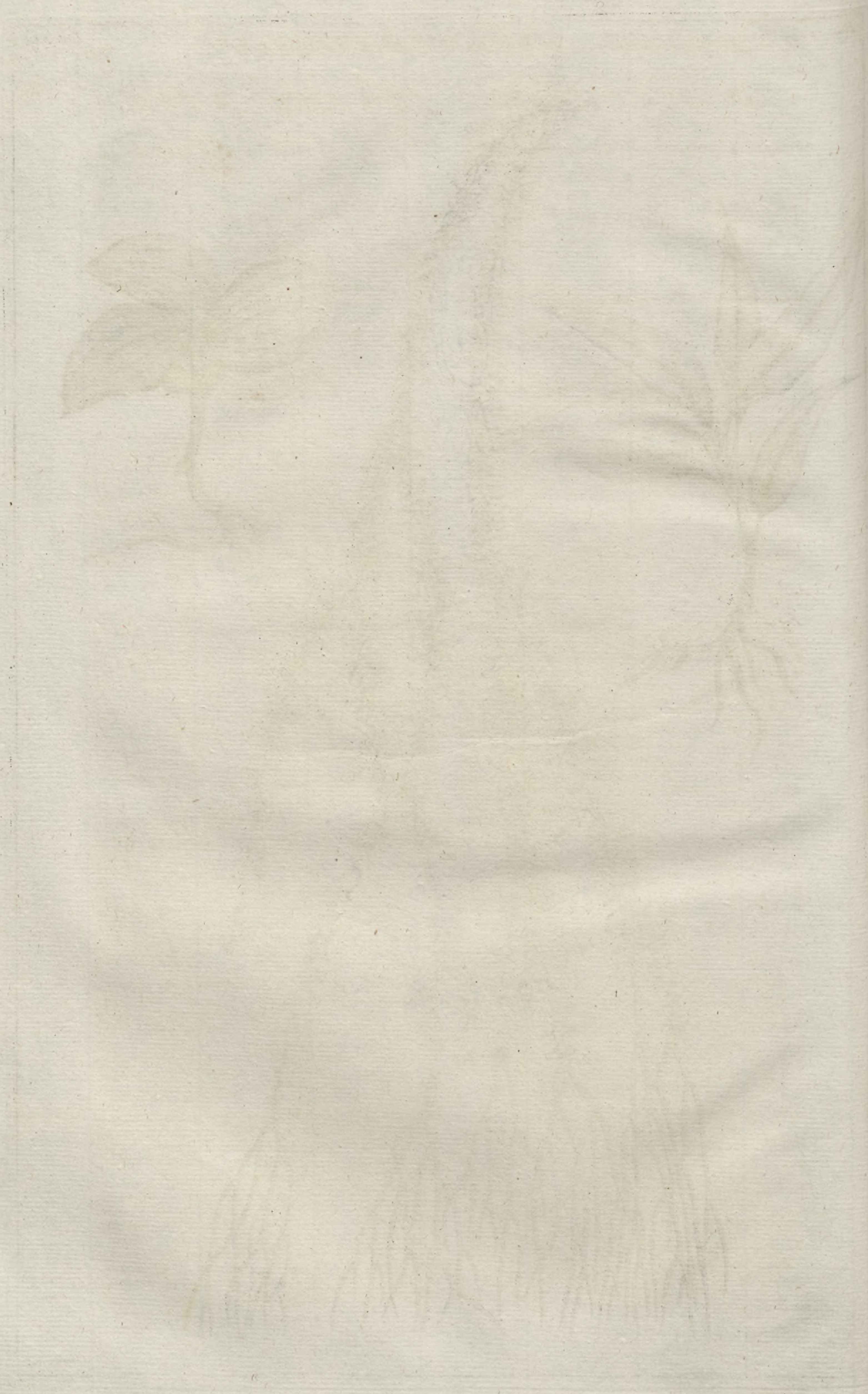
OBSER- AAN-

Fig. 1. Lycopodium Phlegmaria. L.

— 2.

— 3. Neottia Petola. Bl.

OBSERVATIO.

Equisetum hoc *arboreum Rumphii*, est *Lycopodium* erectum, dichotomum, foliis cruciatis, spicis gracilibus. *Dillen. Hist. Muscor. pag.* 450. *Tab.* 61. ubi ejus descriptio ex *H. Malabar.* & *Breynii Centuria*, cui dicitur *Selago* Indiæ Orientalis, sive *Plegmaria* admirabilis Zeylanica *pag.* 180. ubi elegantissima hujus plantæ Icon reperitur, vide & *Thes. Zeyl. pag.* 211.

AANMERKING.

Deze van de *bomen hangende Paardestaart* van *Rumphius*, is het opstaande *Lycopodium* in tweën verdeelt, met gekruiste bladeren, en schrale aairen van *Dillen.* in de *Historie* der Mosschen *pag.* 450. *Tab.* 61. alwaar deszelfs beschryving is genomen uit de *Hort. Malab.* en *Centuria* van *Breyne*, by wien ze hiet de *Selago* van Oostindie, ofte de verwonderlyke Ceylonsche *Plegmaria*, op *pag.* 180. alwaar van deze plant een zeer fraaije Figuur gevonden wert, ziet ook de *Thes. Zeyl. pag.* 211.

CAPUT SEXAGESIMUM QUARTUM.

Folium petolatum. Daun petola.

Hoc naturæ artificio hunc decimum librum claudemus, estque humilis ac pusilla plantula, pauca gerens folia, hæc vero tam eleganter picta sunt, acsi arte quadam esset factum, simplicem ac mollem adtollit caulem, non ultra binos vel tres pollices altum, ita ut plantula hæc fere terræ incumbat, supra tria gerit folia in triangulo posita & extensa, ac sub his bina ternave alia minora, quæ caulem quodammodo in articulos distinguunt, & ad aliquam partem vagina sua hunc ambiunt, instar foliorum *Alsines Indicæ*, seu *Arundinellæ*, cui adfinis esse videtur.

Majora foliola quodammodo etiam illa *Arundinellæ latifoliæ* referunt, sed breviora sunt & rotundiora, quædam etiam cordiformia quasi, crassiuscula, sed flaccida. In superiore parte spadicea, & paulo altioris coloris, mollia ad tactum instar serici densioris, ac quodammodo splendentia, quam elegantissime picta, læte rubentibus & intricatis flavis lineis distincta, ita ut cancellata sint, atque ignotos referant characteres, acsi penicillo a perito pictore picta essent, inferius folia rubent, seu purpurascunt sine characteribus. Sic diu viget, nil aliud exhibens hæc plantula, quam tria hæc quatuorve picta foliola.

Tandem ex centro suo simplicem mollemque adtollit caulem, qui rotundus est, lanuginosus, ac sex pollices altus, in tres quatuorve obscuros articulos distinctus, qui flosculos quosdam albos profert, cito marcescentes, ac sub his caulis incipit crassescere, ac fructum format trigonum eodem modo, quo *Empetrum acetosum*, oblonga nempe cellula est, ex tribus crassis pelliculis seu aliis constans, oblongior tamen est fructu *Empetri*, coloris ex viridi & fusco distincti, diu superius emarcidum sustinens flosculum.

Hæc siliqua tandem in tres dehiscit partes, sed infra ac supra connexa, ex qua pusillum & arenosum quasi decidit semen, illi Empetri simile, remanentibus tribus nudis filamentis inter segmenta positis.

Radix vilis est, ex pusillis crassis & albis fibrillis composita, laxe terræ inhærens, semper enim in molli & humido crescit solo.

Nomen. Latine *Folium petolatum*, juxta Malaiense *Daun petola*, ob similitudinem vestis pretiosæ sericeæ *Petola* dictæ, quæ multis coloribus distincta & picta est.

Locus. Raro reperitur, ita ut plurimis etiam incolis hæc ignota sit plantula, semper vero crescit in altis & remotis montibus, ubi arbores vagæ ipsi umbram præbent, & sub quibus solum est parum humidum. Multum inpendi laborem, ut eam in hortos transplantarem, ubi per aliquod tempus quidem crevit, sed semper sine semine periit. Melius tamen id succedit Amboinensibus, qui eam aliquando in suis plantant hortis montanis.

Usus

VIER EN SESTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Petola-blad.

Met dit konststuk der natuur zullen wy dit tiende boek besluiten, zynde een klein laag kruidje, uit weinige bladeren bestaande, dog dezelve zyn zoo aardig geschildert, als of het door konst geschiedt was, het heeft een enkele weeke steel, niet boven twee of drie duimen hoog, zoo dat het plantje schier op de aarde legt. Boven heeft het drie bladeren, schier in een driehoek uitgespreidt, en onder dezelve nog twee of drie kleindere, die den steel eenigzints in leden verdeelen, en een stuk weegs met haare scheeden bekleeden, gelyk de bladeren van de Alsine Indica, *of* Arundinella, *uit wiens maagschap het schynt te zyn.*

De grootere blaadjes gelyken ook eenigzints na Arundinella latifolia, *dog korter, en ronder, zommige ook wat hertformig, dikagtig, dog slap. Aan de bovenzyde kastanje-bruin, of wat hooger, zagt in 't aantasten als vulpt, en eenigzints glimmende, zeer aardig geschildert, met ligt-roode of geele linien, in en door malkander lopende, zoo dat ze eenige ruitjes, of onbekende karacteren vertoonen, even als of ze door een konstig Schilder met een penceel getrokken waren. Van onderen zyn de bladeren rood, purper-verwig, zonder karacteren. Dus blyft het langen tyd staan, zonder iets anders te vertoonen dan deze drie of vier geschilderde blaadjes.*

Eindelyk brengt het uit zyn midden een enkele weeken steel voort, rond, wolagtig, vyf en ses duimen hoog, in drie of vier donkere leden verdeelt, daar op eenige witte bloempjes voortkomen, die haast vergaan, en onder de zelven begint het steeltje dik te werden, en formeert een driekantige vrugt, op de manier als het Empetrum acetosum, *te weten een langwerpig huisken, uit drie dikke vellekens of vlerken gemaakt, dog langwerpiger dan aan 't* Empetrum, *van couleur uit den groenen en bruinen gemengt, het verwelkte bloempje langen tyd boven op behoudende.*

Deze houwe splyt ten laasten in driën, dog onder en boven aan malkander blyvende, en dan valt een klein zandig zaad daar uit, dat van Empetrum *gelyk, blyvende noch drie bloote draadjes tussen de riempjes staan.*

De wortel is gering, van weinige dikke en witte vazelingen gemaakt, slappelyk in de aarden houdende, want het alle tyd op een losse en vogtige grond staat.

Naam. *In 't Latyn* Folium petolatum; *na 't Maleits* Daun petola; *wegens de gelykenisse met een kostelyk zydekleedje* Petola *genaamt, 't welk met veelderlei verwen geschildert is.*

Plaats. *Het werd zelden gevonden, zoo dat het ook de meeste Inlanders onbekent is. Altyd op hooge en afgelege bergen, daar het van hooge bomen schaduwagtig, dog wat ydel is, onder dewelke de grond wat vogtig is. Ik hebbe veel moeiten gedaan om het in de tuinen te verplanten, daar 't wel een tyd lang gegroeit heeft, maar telkens zonder zaad uitgegaan. Beter gelukt het de Amboinesen, die het zomtyds in hunne bergtuinen verplanten.*

Gebruik.

Usus ejus nullus huc usque innotuit, ita ut tantummodo tanquam aliquid rarum & elegans ex montibus deferatur & oſtendatur. Ob ſingulares foliorum lineas id penicillo ſeu penna delineare non potui, unde ipſam plantam adglutinavi papyro, quum ſicca ſatis conſtanter ſuum ſervat colorem.

Gebruik. *Daar van is nog niets bekent, zoo dat het alleenlyk tot een rariteit van de bergen afgebragt, en vertoont werd. Ik heb 't wegens de aardige liniamenten der bladeren, met de pen of penceel niet konnen uitbeelden, dierhalven ik 't geheele plantje alhier geplakt hebbe op een papier, te meer, alzoo het gedroogde zyne couleuren meeſt behoudt.*

Finis Libri Decimi.

Einde van het Tiende Boek.

HERBARII AMBOINENSIS

LIBER UNDECIMUS.

Agens de reliquis herbis silvestribus.

CAPUT PRIMUM.

Angræcum scriptum. Bonga boki. Angrec krinsing.

Nunc nobilem describemus herbarum silvestrium familiam, quæ eo sese distinguit, quod semper in alto habitet, in aliis nempe arboribus, ac spernit humile solum, uti & plerumque nobiles arcæ & castella in altis exstructa sunt locis, ita ut alium ac sublimen crescendi habeant modum ac formam, uti & nobilitas modernis sese distinguit, & superbis vestimentis. Tertiam vero addunt rationem Moluccenses principissæ, quod nempe recusent flores suos geri ab alio, quam a nobili matrona vel virgine. In hac autem nobilitate, æque ac inter homines, etiam tales reperiuntur, quæ in rusticos degenerant, & in terra crescunt, quæque peculiarem videntur constituere genus. Unde & cuncta Angræca in binas distinguere me oportet classes.

Primo in nobilem, quæ sola in arboribus crescit, & secundo in rusticam, quæ ex terra provenit, cunctæ vero adfines sunt isti herbæ, quæ in Herbariis *Helleborine* & *Calceolus mariæ* vocatur, & in tot distinguitur species, ut omnes describere nequeam. Nobilem tamen familiam sub duodecim comprehendi subsequentibus speciebus, quarum primam & pulcherrimam, *Angræcum scriptum* hoc in capite describam.

Angræcum scriptum mira est herba, more Filicum arboribus increscens, in quarum crassissimis ramis, ac potissimum ex ipsorum ortu seu alis provenit, innumeris, lentis, & albis fibrillis sese figens ipsorum corticibus, multosque erigit albos apices instar coni, sed non pungentes.

Ex hisce primo progerminant quædam ingentes, planiusculæ & coniformes bursæ, transversaliter in articulos distinctæ, per longitudinem profunde sulcatæ seu striatæ, substantiæ herbaceæ & mucosæ, ex his sese explicant tria quatuorve longa & angusta folia, sese complectentia, illis *Hellebori albi*, seu *Hyris* similia, crassa, firma, inferius angusta, sensim dilatata, ultra pedem longa, tres lata digitos, tribus nervis per medium distincta, qui non multum protuberant, sed medius ad internam partem sulcum format: prope hanc bursam e radice alter excrescit caulis, rotundus, ac foliis destitutus, quatuor & quinque pedes longus, superius parum incurvus, e quo flores regulari modo supra sese invicem crescunt more Hyacinthorum, quivis autem peculiari insidet incurvo pedunculo.

Atque hi flores peculiarem obtinent formam, illis Satyrii accedentes, magnitudine floris Narcissi, compositi ex quinque exterioribus petalis, inferius angustatis, superius latis, quibusdam flavis, aliis ex flavo virentibus, hisce inscriptæ sunt amplæ guttæ & Characteres, acsi Hebræorum essent literæ, sed non distinctæ, suntque ex rubro colore fuscæ, in uno flore diversæ quam in altero.

In medio aliud locatur concavum petalum complicatum instar crateris, coloris pallidioris, fuscis seu purpureis lineis striatum, in hujus cavitate crassum erigitur pistillum lato germine ornatum, cæterum flos est inodorus.

Primo

AMBOINSCH KRUID-BOEK.

ELFDE BOEK.

Handelende van de overige of resteerende wilde Kruiden.

EERSTE HOOFDSTUK.

Het geschreeven Angrek.

Nu zullen wy beschryven den Adel onder de wilde kruiden, dewelke zy daar in uitbeelden, dat ze altyd in de hoogte op andere bomen, en nooit om laag op de aarden willen wonen, gelyk men gemeenelyk de Adelyke Slooten en Burgten op de hoogten ziet gebouwt, zoo dat ze een vreemde manier van wassen en gedaante hebben, gelyk den Adel met modieuse kleederen pronkt. De derde reden zetten de Moluxse Princessen daar by, dat ze de bloemen van niemand willen gedragen hebben dan door Juffrouwen van staat. Onder dezen Adel vindt men egter ook zoodanige gelyk onder de menschen, die in Boeren veranderen, en op de aarde wassen, die een byzonder geslagt schynen te maken. Weshalven ik ook al de Angreks in twee hoofdzoorten verdeelen moet.

I. *In 't Adelyke, 't welk alleen op bomen wast, en ten tweeden het Boerze, 't welk uit de aarden spruit, alle zyn ze uit de maagschap van dat kruid, 't welk in de Kruidboeken* Helleborine *en* Calceolus mariæ *genoemt werd, en in zoo veele zoorten verdeelt, dat ik ze op verre na niet al zal kunnen beschryven. Ik heb egter het Adelyke geslagte onder de volgende twaalf zoorten begreepen, waar van ik de eerste en schoonste* Angræcum scriptum *in dit Hoofdstuk beschryven zal.*

Angræcum scriptum, *dat is een zeltzame plante, in maniere als Maare-takken op de bomen wassende, op wiens dikste takken, en meest by derzelver oorsprong, of uit de okselen het voort komt, met ontelbare taaye, en witte vazelingen, zig op derselver schorsse vast makende, en heeft veele witte spitzen over eind staan als een Egel, dog niet steekelig.*

Hier uit komen eerstelyk voort eenige groote, wat platte, en keegelformige beurzen over dwers in leden verdeelt, en dan in de lengte diep gevoorent of gestreept, binnen van een kruidagtige en slymerige substantie, hier uit spruiten drie of vier lange en smalle bladeren, malkanderen omvattende, die van witte Helleborus, *of van* Hyris *gelyk, dik, styf, agter smal, allengskens breeder, ruim een voet lang, drie vingeren breed, met drie zenuwen in de lengte doortogen, die niet zeer uitbuilen, maar de middelste maakt aan de binnenzyde een geut, bezyden deze beurze komt uit de wortel een anderen steel, rond, en zonder bladeren, vier en vyf voeten lang, boven wat gekromt, daar aan de bloemen geschikt boven malkanderen wassen, op de manier gelyk de Hyacinthen. Ieder op een byzonder kromvoets steeltje.*

Deze bloemen zyn nu weder van een byzonder fatzoen, en willen na die van Satyrium *aarden, in de grootte van een narcisse, gemaakt van vyf buitenste blaadjes, agter smal, vooren breed, zommige geel, zommige geelgroen, hier op ziet men breede droppelen en karacteren, als of het Hebreeuwse letteren waren, dog niet kennelyk, en alle bruin-rood, ook in de eene bloeme verschillende van de andere.*

In de midden staat een ander hol blaadje, t'zamen gebogen als een bekertje, ligter van couleur, met bruine of peerse linien gestreept, in dezes holligheid ziet men nog een dik pilaartje, met een breed hoofdeke, en voorts is ze zonder reuk.

De

Primo progerminans flos interne ex viridi flaveſcit, ipſiusque characteres obſcure fuſci ſunt, ſed ſenſim penitus luteus eſt, ac characteres rubri, diu viget etiam in abruptis caulibus, qui in camera locati per octo dies flores vegetos ſervant, uno poſt alium ſeſe aperiente. Tandem incipiunt marceſcere, ſed non decidunt, ipſorumque pedunculi craſſeſcunt & ventricoſi ſunt, fructum formantes, qui tenerum refert *Blimbingum*, vel hexagonam craſſam ſiliquam, cujus oræ protuberantia gerunt dorſa, quorum tria majora ſulcata ſunt, ac ſurſum bifida, tria alia humiliora ſunt nec ſulcata. Quinque pollices longus eſt hic fructus, ſeſqui craſſus, ſuperius latiſſimus, emarcidum ſuſtinens florem, inferius autem acutior eſt, cortex hujus exterior viridis eſt, craſſus, & herbaceus, interna pars repleta eſt farina flava & villoſa.

Maturi obſcuri cinerei ſunt, ac facile in ſex dehiſcunt partes, ita tamen, ut dorſa ſuperius & inferius cohæreant inſtar coronæ Cæſareæ, tumque flava decidit farina, quæ per ventum diſſipatur, an vero in hac vis ſeminalis lateat, & in alias per ventum projecta arbores progerminet, ignotum eſt.

Burſa, cui folia inſident, uti dictum eſt, interne herbacea eſt, ſi vero folia deciderint, craſſeſcit magis, ac tandem ſicca eſt, ejusque ſubſtantia interna fungoſa & fibroſa eſt, in qua nidulantur plerumque formicæ.

Quædam hujus obſervantur varietates, quæ tamen non ſatis differunt, ut peculiarem conſtituant ſpeciem, primo enim plantæ, quæ Mangiis vel ſimilibus increſcunt arboribus, corticem ſuccoſum habentibus, majora gerunt folia præcedenti, viginti ſeptem & octo nempe pollices longa, ultra palmam lata, nullum alium notabilem gerentia nervum longitudinalem, niſi medium, loco trium, quibus præcedens gaudet, referuntque tenera folia Toxicariæ ſeu Ypo.

Quodam tempore caulem habui floriferum, quatuor cum dimidio pedes longum, vario modo flexum, cujus quinquaginta duo flores uno tempore aperti erant. Characteres iis inſcripti non ita referebant Hebræorum, quam antiquiorum Latinorum majores literas, quidam etiam Samaritanorum literas, ex quibus nomina etiam quædam componi poterant, ſi petala quædam ex floribus deſumpta in ordine locabantur.

Ramus Mangæ, cui Angræcum ſimilesque plantæ increſcunt, ſi eas rite nutriat, nullos vel paucos proferet fructus, quod ferendum eſt elegantis ſpectaculi gratia.

Alia hujus varietas in Calappo obſervatur, quam multi pro peculiari habent ſpecie, unde & diſtincte eam deſcribam. E latere Calappi vetuſtioris excreſcit. Radix elevatam format glebam ex ſubtilibus longis, ſed non pungentibus conis formatam. Burſæ ſunt uti in priore, ſed glabræ, nec articulatæ, excepto quod per longitudinem parum ſint coſtatæ. Folia breviora ſunt, latiora, & craſſiora, ſine ullis nervis, excepto medio canali, a tredecim ad ſexdecim pollices longa, quatuor lata, & ex teneris excreſcunt burſis. Caulis florifer peculiari excreſcit loco, quinque & quinque cum dimidio pedes longus, minimum digitum craſſus, rotundus, firmus, ac fere lignoſus. Binæ ſuperiores tertiæ partes floribus ornatæ ſunt, illis prioris haud diſſimiles, ex quinque nempe flavo viridibus petalis conſtantes, quorum unum ſemper introrſum flexum, ac quivis fere flos prope ortum ſinuoſus eſt, plerumque ſurſum, aliquando ad latus.

Hujus petala picta ſunt craſſis & fuſcis characteribus, qui nullas peculiares formant figuras, plurimi enim maculas referunt, literæ tamen A. I. O. in iis inveniri poſſunt. In medio piſtillum locatur pallidius exterioribus petalis, fuſcis lineis longitudinalibus diſtinctum, ac porro ſine ullo odore.

Fructus ſine dubio magnæ & anguloſæ ſunt ſiliquæ, uti in priore. Radicis congeries fere onus viri eſt. Novembri floret.

Baleyenſes nullum peculiare hujus plantæ ſciunt nomen, nec volunt habere pro *Angrec krinſing*, unde hanc interim vocavi *Angrec calappa*, quum ad verticem talis arboris inventa ſit, quidam eam vocant *Angrec lida* ob glabra & firma folia, quæ, magnam referunt linguam.

Nomen.

De eerſte opgaande bloem is van binnen geel-groen, en haare karacteren donker-bruin, maar met 'er tyd werd zy regt geel, en haare karacteren rood, zy blyft lang in haar weezen, ook aan de afgebrokene ſteelen, waar aan men in een kamer gezet, wel agt dagen bloemen kan hebben, de eene na de ander opengaande. Eindelyk beginnen ze te ſlenzen, dog zonder af te vallen, en hare voeten beginnen dik en buikagtig te werden, en formeeren de vrugt, dewelke gelykt een jonge Blimbing, *of een ſeskantige dikke houwe, en de kanten hebben uitbuilende ruggens, waar van de drie grootere gevoorent zyn, en na vooren toe in tweën zig ſplyten, de drie andere zyn laager, en niet gevoorent. Zy is vyf duimen lang, anderhalve dik, vooren 't breedſt, met de verwelkte bloeme boven op, agter wat ſpitzer, buiten is een groene, dik en kruidagtige ſchorſſe, het binnenſte is uitgevuld met een geel vlokagtig meel.*

De rype werden donker-graauw, ſplyten ligt in ſes deelen open, zoodanig dat de ruggens agter en vooren aan malkanderen blyven hangen als een Keizer-kroon, en als dan valt het geele meeſt uit, en verſtuift met de wind, maar of het een zaadkragt in zig hebbe, en op andere bomen door den wind vervoert, zig verplante, is nog onbekent.

De beurze, daar de bladeren op ſtaan, is, als gezegt, van binnen kruidagtig, maar als de bladeren afgevallen zyn, zoo werden ze dikker, en ten laatſten droog, hebbende van binnen een vooze en draadige ſubſtantie, daar dan de mieren gemeenelyk in neſtelen.

Men heeft eenige veranderingen van het bovenſtaande, dewelke niet genoeg zyn, om een byzondere zoorte te maken. Want voor eerſt hebben de planten, dewelke op Mangas of diergelyke bomen ſtaan, die een ſappige ſchorſſe hebben, grootere bladeren dan de bovenſtaande, te weten ſeven en agtentwintig duimen lang, en ruim een hand breed, met geen ander kennelyke zenuwe in de lengte, dan de middelſte, in plaats van drie, die het bovengenoemde heeft, en gelyken de jonge bladeren van de ſpatwortel.

Ik heb op een tyd een bloemdragenden ſteel gehad, van vyfdehalve voeten lang, met verſcheide bogten, waar aan twee en vyftig bloemen op eenen tyd geopend ſtonden. De karacteren daar op ſtaande, gelyken zoo wel niet na 't Hebreeuwſe, als na de oude Latynſe Kapitalen, en zommige ook na Samaritaanſche letters, waar uit men wel eenige naamen konde fabriceeren, als men hier en daar een blad van een bloem genomen, en in ordre gelegt hadde.

De tak van een Mangans-boom, waar op Angreck en diergelyke kruiden geplant ſtaan, zoo hy dezelve wel voed, zal hy geene of weinige vrugten dragen, 't welk men zig dan getrooſten moet, om een fraai ſpectacul te hebben.

Nog een verandering heeft men op den Kalappus-boom, 't welk veele voor een byzondere zoorte houden, weshalven ik ze ook uitvoerlyk beſchryven zal. Zy groeit ter zyden aan de oude Kalappus-bomen, de wortel maakt een heuvel of grooten klomp van fyne, lange, dog niet ſteekelyke ſpitzen. De beurzen zyn gelyk aan 't voorgaande, dog glad, zonder afzetzels of leden, behalven in de lengte een weinig geribt. De bladeren zyn wat korter, breeder, en dikker, zonder eenige zenuwen, behalven de middelgeut, van dertien tot ſestien duimen lang, vier breed, en komen op de jonge beurze voort. Den bloemſteel komt byzonder voort, vyf en ſesdehalve voeten lang, een pink dik, rond, ſtyf, en ſchier houtagtig. De twee bovenſte derde deelen zyn met bloemen bezet, die van het voorgaande niet ongelyk, te weten van vyf geel-groene bladeren gemaakt, waar van het eene altyd binnewaarts gebogen ſtaat, en ſchier ieder bloem heeft by haar oorſprong een bogtje, meeſt opwaarts, zommige ter zyden.

Deze blaadjes zyn geſchildert met grove en bruine karacteren, waar uit men geen zonderlinge figuren kan maken, want de meeſte na plekken gelyken, egter kan men A. J. O. daar in vinden. In de midden ſtaat een kelkje, wat bleeker dan de buitenſte bladeren, met bruine linien in de lengte geteekent, voorts zonder reuk.

De vrugten zyn buiten twyffel groote en kantige houwen, gelyk aan het voorgaande. Den klomp van de wortel verſtrekt ten naaſten by een dragt voor een man. Zy bloeit in November.

De Balyers hebben geen byzondere naam daar toe, en willen het egter voor geen Angrec kringſing *erkennen, weshalven ik het by proviſie* Angrec calappa *genoemt heb, dewyl 't by de kruin van zulken boom gevonden is, zommige noemen 't* Angrec lida, *wegens de gladde en ſtyve bladeren, dewelke na een groote tong gelyken.*

Naam.

Nomen. Latine *Angræcum scriptum*, & *Helleborine Molucca*; Malaice *Angrek*, seu *Bonga boki*, & *Bonga putri*; Ternatice *Saja baki*, h. e. *Flos principissæ* ob rationem supra datam. Alii id vocant *Saja ngawa* & *Ngawan*. Baleyice *Angrec kringsing*, quum flos pictus sit instar vestimenti *Kringsing* dicti.

Javanis omnes hi flores dicuntur *Rangrec*; Portugalli illos vocant *Fulba alacra*, seu *Fulba lacre*, licet hæc proprie peculiaris sit species Javæ crescens, & Moscum olens, ac sic denominata a similitudine Scorpionis, quem florem cauda sua refert.

Malaienses quidam cuncta *Angreca* vocant *Api api*, inque ea versantur sententia, ex semine seu fimo quarundam avium oriri, præsertim aviculæ *Cacopit*, quæ *Reguli* species est, quod tamen non vero convenit, quum hæc non multum frequentat Mangia, sed potissimum in ipsa regione in fruticibus versatur floriferis, quorum succum seu rorem exsugit, nomen tamen habet, fimo serere quælibet Visca.

Locus. Nullibi crescit, nisi in crassis arborum ramis, tam in silvis, quam in montibus, uti in Canariis, in variis Mangiis litoreis, notumque est in cunctis hisce Orientalibus insulis, sique leniter cum radiculis suis tollatur, circa ædes transplantari potest in Mangis, quum primum quoddam cænum supra ramos inlinitur, atque funiculo his inligatur, quotannis tum ibi suos profert flores, licet non tam elegantes lutei sint coloris, quam qui in silvis crescunt.

Sæpius etiam tentavi hoc in horto & solo plantare, ubi nil nisi folia dabat, sed nunquam mihi flores in conspectum venere, licet per aliquot ibi vigeret annos, dein autem casu inveni in silva semi putridum lignum, cui increverat, quod domum duxi, ac profunde in terra id deposui, ubi Angrecum vigebat & florebat, quum vero istud lignum periret, etiam interiit Angræcum.

Restat adhuc inquirere, an coli possit, si totus amputetur viridis ramus, & transversaliter in terra sepeliatur. Alioquin nobis sufficiat, naturam permittere hoc elegans spectaculum crescere in vicinis Mangis.

Quo modo jam hæc planta sponte in arboribus proveniat, haud facile determinari potest, vanum enim est credere, ex sordibus corticum crescere uti Muscus, multæque Filicum species, tum enim in diversis arboribus differentem haberent formam, nec etiam tam facile transplantari possent, quum vero observetur ipsis tanquam inposita esse, imo in glabris & planis corticibus, uti in Canariis, hinc vero magis adcedit, aut per ventum e proprio semine, aut per aves seri, præsertim Varingas, ac quasvis Visci species.

Hallucinari quis posset, veram vim seminalem latere in granulis magnitudinem seminis Catjang habentibus, quæ aliquando in flava ista farina fructuum deteguntur, licet aquosa penitus sint. Similia granula, sed majora, in fructibus variarum Varingarum etiam istarum semina censentur.

Usus. Flores non nisi oculorum oblectamento inserviunt, si cum toto caule abscindantur, atque per aliquot dies in camera deponantur, non in aqua sed in terræ gleba, hæc enim planta in aqua deposita ingratum fundit odorem, instar sordidæ aquæ, vel instar plurimarum Orchidum specierum, quarum odorem etiam recens ejus succus spirat. In Ternata matronæ, ac præsertim uxores, sorores, & filiæ regum (quæ omnes Malaice *Putri*, ac Moluccis *Boki* vocantur) sibi adeo hos vindicant flores, ut vulgaris mulier, multo minus serva illos dedecorarent, si florem hunc capiti suo inponerent, unde hos flores pro se solis ex silvis peti jubent, quos capillis innectunt, dicentes naturam ipsam demonstrare hosce flores non convenire hominibus vilioris conditionis, quum nullibi nisi in altis crescant locis, unde & dicta nomina sortita est hæc planta.

Si quis Paronychia laboret, sumat herbaceam bursulæ medullam cum pauxillo Curcumæ in aqua salsa contritam, ipsique inponat, tum ulcus cito maturescet, licet & aliquando resolvatur, si nondum fixa illa sit.

Naam. *In 't Latyn* Angræcum scriptum. *en* Helleborine Mollucca; *in 't Maleits* Angrek *of* Bonga Bok *en* Bonga putri; *op Ternaten* Saja baki; *dat is* Flos principissæ, *om reden als boven. Anderen noemen 't* Saja ngawa *en* Ngawan; *in 't Baleits* Angrec kringsing; *om dat de bloeme geschildert is als zeker kleedje genaamt* Kringsing.

In 't Javaans hieten alle deze bloemen Rangrec; *de Portugeesen noemen ze* Fulha alacra *of* Fulha lacre. *Hoewel dit eigentlyk een byzondere zoort is op Java, na Muscus ruikende, en aldus genoemt na de gelykenisse van een Scorpioen, dien de bloem met haren steert verbeeld.*

Sommige Malyers noemen ook alle Angrecs Api api, *en zyn mede in dat gevoelen, dat ze uit het zaad, ofte den afgang eeniger Vogelen oorsprongelyk zyn, inzonderheid beschuldigen ze het Vogeltje* Cacopit *daar mede, zynde een slag van* Regulus, *'t welk niet waarschynlyk is, dewyl het zelve Vogeltje zig niet veel ophout op de Mangi Mangi-bomen, maar landwaarts in op struiken, die bloemen dragen, welkers sap of douw het uitzuigt, egter moet het den naam dragen, dat het met zyn afgang alle mistels of maare-takken zaaje.*

Plaats. *Zy wast nergens, dan op dikke takken der bomen in 't wild zoo op bergen, gelyk op Kanary-bomen als op strand op veelderlei Mangi Mangi-bomen, en is bekent in alle deze Oosterze Eilanden, als men ze zoetjes met al haar worteltjes afligt, zoo kan men ze omtrent de huizen op een Mangas-boom verplanten, als men eerst een weinig slik op de takken smeert, en dan met een touwtje daar op bindt, daar ze jaarlyks haare bloemen geeft, hoewel ze dus zoo mooi-geel niet zyn, als die in 't wild zyn wassende.*

Ik heb 't ook meermaal geprobeerd in den tuin en grond te planten, daar ze niet dan bladeren voortbragten, maar nooit heeft het my gelukken willen, dat de bloeme voor den dag kwam, hoewel ze jaren lang over stonden, daar na vindende een half verrotten blok in 't bosch, daar op ze gegroeit was, heb ik den zelven naar huis gebragt, en diep in de aarde gezet, daar het Angrek wel groeide en bloeide, maar als het blok begonde heel te vervallen, zoo ging het ook uit.

Resteert nu nog te onderzoeken, of men 't onderhouden kan, als men een gehele groene tak afkapte, en dezelve dwers in de aarde begraafde. Anders moeten wy ons vergenoegen laten, dat de natuur ons dit schoon spectacul op onze nabuurige Mangas-bomen vergunt te voeden.

Hoe nu deze planten in 't wild op de bomen komen, en is niet ligt te raden. Immers het is ydel te geloven, dat ze uit de vuiligheid der schorssen groeien, gelyk Mos of andere Vaaren geslagten, want dan zouden ze op gants verschillende bomen ook verscheide gedaante hebben, en men zoude ze ook zoo niet verplanten konnen, maar vermits men ziet, dat ze als daar op gezet zyn, zelfs op gladde en effene schorssen, gelyk de Kanary-bomen hebben, zoo is het waarschynlyker, dat ze of door den wind met haar eigen zaad, of door de vogelen gezaait worden, inzonderheid de Waringa-bomen, en alderhande zoorten van Viscum.

Men zoude mogen gissen, dat de regte zaadkragt steekt in eenige korrels in de grootte van Catjang, dewelke men zomtyds in het voornoemde geele meel der vrugten vindt, hoewel ze vry wat waterachtig zyn. Diergelyke korrels, grooter dan de andere, in de vrugten van verscheide Waringas houdt men insgelyks voor zaadkorrels.

Gebruik. *De bloeme dient tot niets dan plaizier voor de oogen, als men ze met den geheelen steel afsnydt, en eenige dagen in een kamer stelt, niet in water, maar bloot op een klomp aarde, want dit gewas in water komende, geeft een vuilen reuk van zig gelyk spoelwater, of gelyk de meeste zoorte van Orchis, waar na ook het versche sap ruikt. In Ternaten eigenen haar de groote Vrouwen, inzonderheid de huisvrouwen, zusters, en dogters van hunne Koningen (die men alle in 't Maleits* Putri, *in 't Moluks* Boki *noemt) zoodanig deze bloemen toe, dat ze een vrouw van slegten staat, laat staan een Slavinne, wel grooten affront zouden aandoen, als ze deze bloem op haar hoofd droegen. Daarom laten ze die alleen voor haar uit den bos halen, om in 't haair te dragen, reden gevende, dat de natuur zelfs aanwyst, dat deze bloemen voor geen lieden van geringen staat passe, om dat ze nieuwers dan op hooge plaatzen voortkomt, waar van ze ook de voorschreeve namen heeft.*

Als iemand het nagelsweeren bekomt, die zal het kruidagtige merg van de beurze nemen, met een weinig Curcuma, en zout water wryven, en daar over binden, zoo zal het gezweer zig tot een haastig rypen schikken, hoewel het ook zomtyds verdwynt, als het nog niet gezet is.

Bursæ magni Agræci decorticatæ si sunt, ipsarumque interna medulla contrita, & cum pauxillo Zingiberis mixta, & abdomini inlinita, primo paucum excitat pruritum, sed haud diu post vermes enecat, ac simul omnes malignos ex intestinis expellit humores, immo lienem induratum seu *Tebatu* resolvit, eadem tumentibus inponitur pedibus, ut œdema extrahatur.

Bulborum medulla ore masticata, ita ut succus profluat, quo os conluitur contra Aphthas, quod prodest, quum hic succus sit fatuus, ac summopere refrigerans.

Amboinenses norunt arcanum sed superstitiosum, componentes ex flava fructus farina Philtrum, ac dicunt mulierem prosequi amore talem, a quo hanc farinam cum cibo vel potu accepit. Cæterum in cibo etiam exhibetur ad Dysenteriam sistendam, estque penitus insipida.

Helleborinem Moluccam vocavi, quum maxime conveniat cum *Helleborine recentiorum*, quam *Clusius* describit *libr.* 2. *rar. pl. Cap.* 63. & ab aliis *Calceolus Mariæ* vocatur, qui describitur a *Dodonæo libr.* 8. *Cap.* 22, qui ex *Gesneri* sententia multum conveniret cum *Cosmosandalo Pausaniæ*, & *Chiliodynami* antiquorum, *Angræcum* saltem nostrum. quadrat forma foliorum & florum, sed non modo crescendi. Examina, an etiam adcedat *Flori Tigridis*, qui est flos Indiæ Occidentalis, quem *Dodonæus* describit in *Adpendice* Latino *Cap.* 32.

Hieronymus Tragus putat, *Orchides* & *Satyria* oriri ex semine turdorum & merularum, quarum fimus aliquando reperitur in agris & pratis, quum hæ aves vere coëunt.

Athanasius Kircherus in suo *mundo subterraneo Libr.* 12. *Sect.* 1. *Cap.* 9. judicat, cuncta Satyria ortum ducere vel ex putridis quorundam animalium cadaveribus, in quibus vis quædam seminalis latet, vel ex ipsis animalium seminibus, quæ in montibus vel pratis coëunt, atque pro ejus argumento dicit in Satyriorum floribus detegi speciem istius animalis, ex cujus semine in terra putrefacto hoc Satyrium excrevit, vel istius insecti, quod plerumque ex cadavere cujusdam animalis prodit.

Haud sine ratione hoc credi posset de nostro *Angræco*, quod *Satyrio* maxime adfine est, ortum nempe suum ducere ex semine Palumbis, quæ magna copia frequentat *Mangia* & *Canaria.* Concludere etiam quis posset, *Coagulum Plinii*, & *Orobanchem Gesneri* adfines esse herbas nostro *Angræco.*

A *Joanne Bauhino Libr.* 7. *Cap.* 3. *Viscum Indicum* quoque describitur, quod puto speciem itidem esse *Angræci.*

De beurzen van het groot Angrec geschilt, en het binnenste merg klein gewreeven met een weinig Gember gemengt, en op den buik gesmeert, maakt in 't eerst een weinig jeuken, dog niet lang, daar na dood het de wormen, en dryft met een alle kwaade humeuren uit de darmen, ja zelfs doet het een gezwolle Milt of Tehatu *smelten, het zelfste wert ook op de geswolle beenen gebonden, om de zugt uit te trekken.*

Het merg uit de bollen in de mond gekaauwt, zoo dat 'er het sap uit komt, en daar mede den mond gespoelt, verdryft de spruw, want 't is laf, en verkoelt zeer.

De Amboinesen hebben een secreet, dog superstitieus konststukje, van het geele meel uit de vrugt om een Philtrum daar van te maken, zeggende dat een vrouw die geene moet na loopen, van dewelke ze dit meel in de kost of drank gekreegen heeft. Anders wert het ook in de kost ingegeven, om de roode loop te stoppen, en het is gants zonder smaak.

Ik heb het Helleborine Molucca *genaamt, om dat het meest overeen komt met de* Helleborine recentiorum, *die* Clusius *beschryft* Lib. 2. rar. Plant. Cap. 63. *en anders* Calceolus Mariæ *genaamt werd, beschreeven by* Dodonæus Lib. 6. Cap. 22. *dewelke na* Gesneri *meening wel over een komen zoude, met dat* Cosmosandalos *van* Pausanias, *en het* Chiliodynamis *der ouden, immers ons* Angrec *komt met 't zelve over een in gedaante der bladeren, en bloemen, maar niet in gedaante van wasdom. Bezie ook, of het eenige over een komst heeft met de* Flos tigridis, *een West-Indiese bloem, dewelke* Dodon. *beschryft in zyn Latynsen* Appendix cap. 32.

Hieronymus Tragus *is van gevoelen, dat de* Orchides *en* Satyria *haaren oorsprong hebben uit het zaad van Lysters, en Meerle, welkers uitwerpzel men zomtyds vindt in de Beemden en Weilanden, als deze Vogels in de Lente zig paaren.*

Athanasius Kircherus *in* suo mundo Subterraneo Lib. 12. Sect. 1. Cap. 9. *oordeelt, dat alle Satyria haaren oorsprong hebben, of uit verrotte lichamen van eenige Dieren, daar in nog eenige zaad-kragt steekt, of van de zaden zelfs der Dieren, die op de Bergen of in de Weilanden speelen, en dat men tot bewys hier van op de bloemen van deze Satyria vinden zal de gedaante, of van dat beest, uit wiens zaad in de aarde verrot zynde, dat Satyrium gesprooten is, of van dat insectum, 't welk ordinaris uit een dood aas van eenig Beest groeit.*

Niet zonder reden zoude men dit mogen gevoelen van ons Angrek, *'t welk met het* Satyrium *groote maagschap heeft, dat het zyn oorsprong hebbe, van 't zaad der wilde Duiven, dewelke zig met meenigte op houden op de* Mangi mangi, *en* Kanari-bomen. *Men zoude ook mogen gissen, dat het* Coagulum Plinii, *en de* Orobanche Gesneri *vermaagschapte kruiden te zyn met ons* Angrec.

By Joh. Bauhinus Lib. 7. Cap. 3. *werd een* Viscum Indicum *beschreeven, 't welk ik mede gisse een zoorte van* Angrec *te zyn.*

Tabula Quadragesima secunda

Angræcum exhibet *scriptum*, caudici *Calappi* incretum, ubi Litt. A. *florem inapertum.* B. *Florem* ad *latus conspiciendum.* C. *Florem planum* naturali magnitudine offert. D. *Fructus* est. E. Hujus plantæ radix est firmiter *Calappo* increta.

De twee en Veertigste Plaat

Vertoont de *beschreeve* ofte *bonte Angrec*, gegroeit op de struik van een *Calappus-boom*, alwaar lett. A. de knop van een *ongeopende bloem.* B de *bloem open*, en van ter *zyde* aan te zien, C. de *bloem open* van *vooren* in haar *natuurlyke grootte* vertoont. D. is de *Vrugt.* E. de *Wortel* van dit *gewas*, aan de *Calappus-boom* vastgegroeit.

OBSERVATIO.

Angræcum hoc convenit cum Ansjeli Maravara *H. Malab. part.* 12. *Tab* 1. quod Orchis abortiva, aizoides, Malabariensis, flore odoratissimo variegato, intus aviculam repræsentante a *Commel.* in notis & *Fl. Malab. pag.* 49. vocatur.

Huc & spectat Viscum, Delphinii flore albo, guttato minus, radice fibrosa. *Sloan. Cat. pl. Jam. pag.* 120. & *Hist. vol.* I. *Tab.* 148. *fig.* 2.

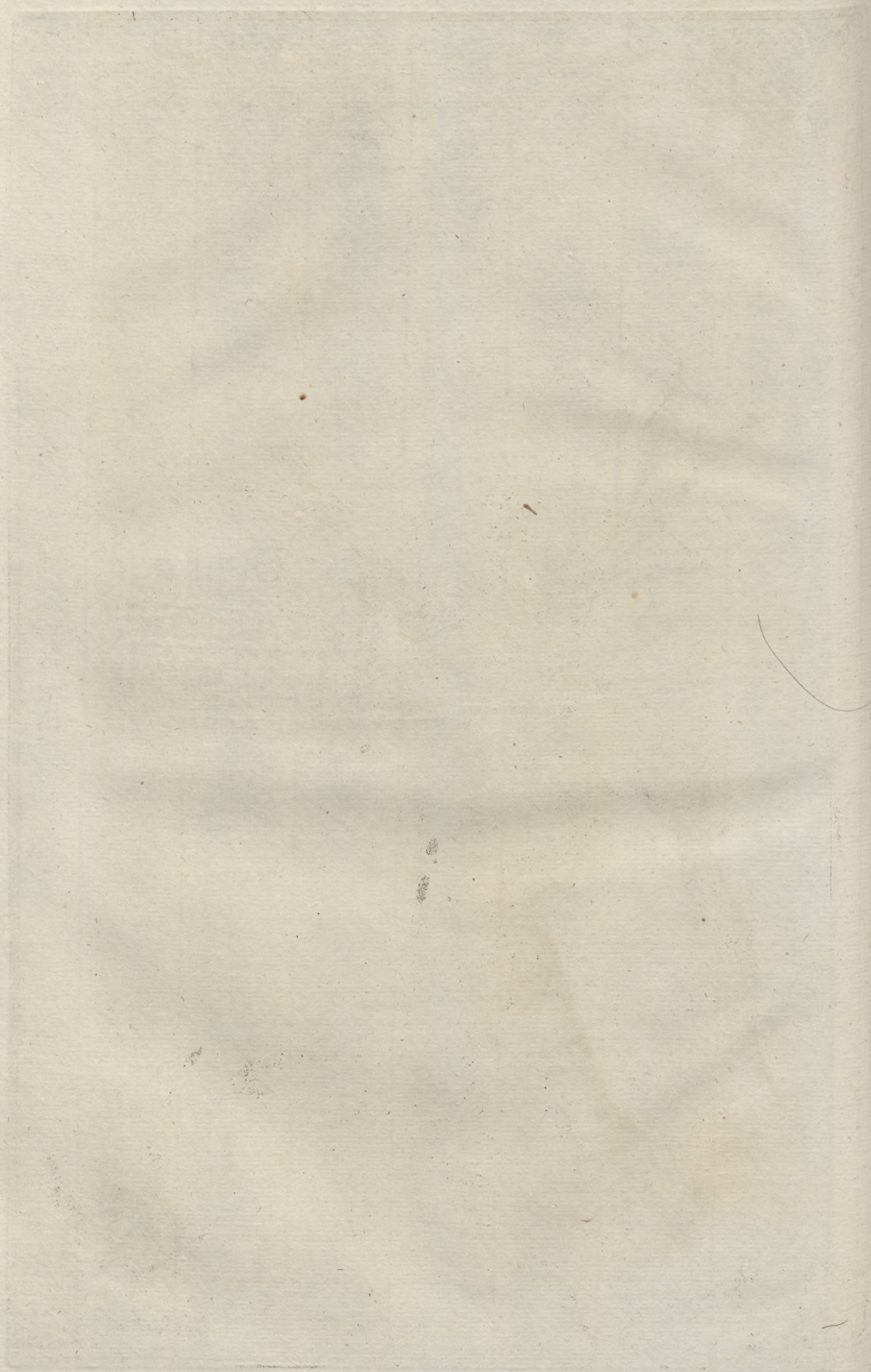
AANMERKING.

Dit Angrec komt overeen met het Ansjeli Maravara van de *H. Malab. part.* 12. *Tab.* 1. het geen de ontaarde, sappige, Malabaarsche Orchis, met een zeer riekende en bonte bloem, van binnen een vogeltje verbeeldende, genaamt wert van *Commel.* in de noote, als mede in de *Fl. Malab. pag.* 49.

Hier toe behoort mede het Viscum, met een witte gevlakte bloem, als van de Ridderspooren, met een vezelige wortel van *Sloan. Cat. pl. Jam. pag.* 120. en de *Histor. vol. I. Tab.* 148. *fig.* 2.

Vanda scripta. Spr.

CAPUT SECUNDUM.

Angræcum album duplex. Angrec poeti.

Secunda & tertia Angræci species est alba major & minor, utræque a præcedenti quoad flores maxime differentes.

Primo. *Angræcum album majus*, convolvulacea fere planta est, primo enim multis & longis radicibus sese circumvolvit circa arborum truncos, tanquam chordulæ essent, quæ exterius sordide albent, interne virent & lento nervo gaudent, sub planta intricatam formantes congeriem, quæ aliquando laxe dependet, & tam incompta est quam in ulla planta, folia fasciculata tria quatuorve simul proveniunt sine bursis, excepto quod inferior caulis parum ventricosus sit & striatus.

Exterius seu maximum folium duodecim ac sexdecim pollices longum est, tres quatuorve digitos latum, crassum, ac firmum, ac fere nervis destitutum, excepto quod in medio sulcatum sit, superius rotunde desinens, sique adcurate adtendatur, superior apex semper bifidus est, cujus unus angulus longior est, qui character est cunctorum Angræcorum, sed in prima specie non adeo notabilis quam in cunctis subsequentibus, ubi clarior est. Ex intricata radicum congerie juxta folia peculiaris excrescit caulis, obscure fuscis lineis notatus, crassitie pennæ, rotundus, lignosus, ac foliis destitutus, superius in quosdam laterales ramulos sese dividens, qui in amplos articulos distincti sunt, & in quorum summa parte flores progerminant, multo rariores numero, & majores quam in prima specie, peculiarem quoque habent formam, quæ difficilis descriptu & difficilior delineatu est, ac vicissim supra sese invicem locantur, quivis peculiari alba basi.

Compositus autem hic flos est ex quinque exterioribus petalis, flaccidis, & penitus albis, quorum bina lateralia maxima sunt, intra hæc altera conspicitur congeries trium minorum petalorum itidem alborum, formam habentes cochleæ seu calceoli, bina enim inferiora convoluta sunt in circulo.

Supremum petalum paulo magis sese elevat, & ad oras binas longas gerit barbas instar mystacum inflexas. In centro hujus circuli alterum crassum adparet petalum, quod pistillum est bifidum, ex luteo & purpureo colore distinctum, sic quoque circulus iste non directe in centro locatur floris, sed ad unam inclinat partem, in ipso autem floris centro album locatur germen, ex quo circulus oritur, in illo bina flava inveniuntur grana semen mentientia.

Lutea ista granula per album istud germen transparent & binos referunt oculos, ac caput repræsentant, Cicadæ, flos porro inodorus est.

Fructus est ex rotundo striata siliqua, ultra tres pollices longa, ac digitum crassa, sex protuberantibus costis donata, in quibusdam vero plantis hi fructus magis trigoni sunt quam hexagoni, & in tres quoque dehiscunt partes, quarum quævis pollicem lata est, prope apicem connexa. Interna farina pallide flava est, & decidit, sed filamentis lateralibus adhærent granula quædam alba, quæ si comprimantur, lympham emittunt. Octobri ac subsequentibus conspiciuntur mensibus.

Hæc species varietatem quandam habet, cujus flos eandem quidem habet formam, interne albus, sed externe ex læte purpureo colore splendens. Altera etiam ejus est varietas, cujus flos quinque extensa gerit petala, quorum bina lateralia latissima sunt, alba penitus, excepto quod internum germen sit luteum.

Nomen. Latine *Angræcum album majus*; Malaice *Angrec poeti besaar*, & *Bombo terbang*; Belgice *Vliegende Duive*; Baleyice *Angrec colan*, h. e. *Mas*, quum præcedens femina habetur, Amboinensibus nullum huc usque obtinuit nomen, sed in Lœhœa vocatur *Wanlecu*.

Locus. In crassis itidem sed curtis crescit arboribus, quæ musco obductæ sunt, uti in Kinar & Mangis, quas tanquam funis adscendit, & e quibus intricate dependit. Nullus ejus huc usque innotuit usus.

Secundo. *Angræcum album minus* caules quoque gerit quatuor & quinque pedes longos, quorum multi ex una oriuntur radice, quæ muscosa est, & tanquam emplastrum vetustis incumbit arboribus, multisque fibrillis circa eas nectitur. Cau-

TWEEDE HOOFDSTUK.

Het dubbelvoudige witte Angrek.

De *tweede en derde zoorte van Angrec zyn de witte, bestaande in groot en klein, beide van 't voorgaande in bloemen merkelyk verschillende.*

I. Angræcum album majus *is schier het zelfde gewas, want het slingert vooreerst met veele en lange wortelen, als chordelen rondom de stammen der bomen, buiten vuil-wit, binnen groen, met een taaje zenuwe, onder de planten een verwerden klomp makende, die zomtyds los hangt, en zoo wild als ik aan geen andere plante gezien heb, de bladeren komen ook drie en vier in bosjes by malkander, zonder beurzen, behalven den onderſten ſteel, die wat buikagtig, en gestreept is.*

Het buitenste of grootste blad is twaalf en sestien duimen lang, drie en vier vingeren breed, mede dik, en styf, schier zonder zenuwen, behalven in de midden gegeut, van vooren lopen ze rond toe, en als men 'er nauw op let, zoo is de voorste spits altyd in tweën gekloven, waar van de eene hoek langer is, een kenteeken van alles Angreks. Aan de eerste zoorte zoo kennelyk niet, maar aan alle de volgende klaar te zien, uit den verwerden klomp der wortelen bezyden de bladeren komt ook een byzonderen steel op, met donkerbruine linien gespikkelt, in de dikte van een schaft, rond, houtagtig, en mede ongeblad, die zig boven in eenige zydetakken verdeelt, alle met wyde leden, aan wiens uiterste de bloemen voortkomen, veel weiniger in 't getal, en grooter dan aan de eerste zoorte, zy hebben ook een vreemd fatzoen, dat moeilyk te beschryven, en nog moeielyker af te teekenen is, zy staan egter met beurten boven malkander, ieder op een byzondere witte voet.

De bloem is gemaakt van vyf uitwendige bladeren, slap, en spier-wit, waar van de twee ter zyden de grootste zyn, binnen deze ziet men een andere vergadering van drie mede witte blaadjes, de gedaante van een Zeeboorn, of van een Schoenke eenigzints uitmakende, want de twee onderste zyn t'zamen gebogen in een cirkel.

Het bovenste blaadje verheft zig wat meer, en heeft aan zyn einden twee lange baarden, die gekruld staan als knevels. In de midden van deze cirkel ziet men een ander dik blaadje, als een pilaartje zig in twee hoofdekens verdelende, met geel en purper geschildert, zoo staat ook den cirkel niet regt in de midden van de bloem, maar helt na de eene zyde, regt in de midden van de bloem staat een wit beuveke, waar uit den cirkel ontspringt, in 't zelve vindt men twee geele korrels, als of het zaad wilde zyn.

Deze geele korrels schynen door dat witte beuveltje als twee oogen, en verbeelden het hoofd van een Sprinkhaan, voorts is ze zonder reuk.

De vrugt is een uit den ronden gestreepte houwen, ruim drie duimen lang, en een vinger dik, met ses uitsteekende ribben, dog aan zommige werden deze vrugten meer driekantig, dan seskantig, en splyten ook in drie deelen open, ieder een duim breed, by de spits aan malkanderen hangende. Het binnenste meel is bleek-geel, en valt daar uit, maar aan de zydedraden blyven eenige witte korrels hangen, en als men ze drukt, komt 'er water uit. Men vindt ze in October en de volgende maanden.

Deze zoorte heeft nog een verandering, daar de bloem wel van dezelve fatzoen is, binnen wit, maar buiten met een ligten purper schynende. Item nog een ander verandering, waar aan de bloem uit vyf uitgespreide blaadjes bestaat, waar van de twee aan de zyde zeer breed zyn, allegaar wit, behalven dat het binnenste beuveltje geel is.

Naam. *In 't Latyn* Angræcum album majus; *in 't Maleits* Angrec Poeti besaar; *en* Bombo terbang; *in 't Duits* vliegende Duive; *in 't Baleits* Angrec colan; *dat is het* manneken; *om dat ze het voor 't wyfken houden, by de Amboinesen heeft het nog geen naam, maar op Loeboe hiet het* Wanlecu.

Plaats. *Het wast mede op dikke dog korte bomen, en die mosagtig zyn, gelyk aan Kinar en Mangas-bomen, daar het als een zeel op loopt, en zeer verwert, geen gebruik hier van is tot nog toe bekent.*

II. Angræcum album minus *heeft ook steelen, vier en vyf voeten lang, waar van veele uit eene wortel staan, dewelke mosagtig is, en als een pleister tegens de oude bomen aanzit, en met veele vazelingen daarom slingert.*

N 2 Den

Caulis subtus multifidus est, primo enim est frustulum binos pollices longum, pennam crassum, dein venter subsequitur, tres, quatuorve pollices longus, ac digitum crassus, octo dorsis longitudinalibus striatus, & transversaliter binis tribusve articulis, ubi hic venter semper tenuior est, externe fuscus. Caulis denuo gracilescit ac rotundus est, ac tot pollices longus, folia dein subsequuntur alternata, seu vicissim ordine sibi obposita, sine alis, crassissima & firma, quatuor pollices longa, sesqui lata, superne parum bifidia, in medio obscurum gerentia sulcum, superiora autem dimidio minora sunt, saporis aciduli.

Reliqua caulis pars ad binorum pedum longitudinem nuda est, & in obscuros articulos distincta, atque in vertice binos tresve alios gerit cauliculos, quorum quivis binos tresve profert flores, multo minores quam in præcedenti, primo penitus albos, sed qui dein flavescunt, ex quinque constantes petalis, quorum quatuor ad dimidium extensa sunt, quintum ad obpositam locatur partem, ac cassidem format, quæ binas gerit lamellas introrsum flexas instar calicis, superiores oræ fimbriatæ sunt, & extrorsum flexæ, externe flos albet, interne paucis purpureis lineis distinctus, ac loco germinis dorsum medium protuberat, quod luteum & mucosum est. Cuncta quinque petala inferius concurrunt, & acutum formant sacculum instar florum Delphinii, ita ut petiolus ad latus inmittatur. Odor debilis est.

Fructus digiti articulum longus est, & pennam crassus, trigonus, ac quodvis latus tres gerit costas, interne repletus medulla lutea instar prioris. Ex radice variæ excrescunt bursulæ striatæ uti in præcedente, tempore caules emittentes. In vetustis & putridis crescit arboribus, quæ in ventosis collibus locatæ sunt, & deciduæ circa silvas *Caju pœti.*

Non directe arborum ramis insidet, sed ad latera adglutinata quasi est hæc planta, & caulibus quinque vel sex pollices longis, transversaliter ex arbore ad dimidium dependit, radix aliam parasytam profert plantam, quæ quosdam præcedentis villos investit, formam gerens corniculati vermis vel erucæ, herbacea, fragilis, & fatui saporis instar Polypodii. Primo progerminantes caules aliquando convoluti sunt, & quasi duplicati, apices deorsum flexos gerentes.

Nomen. Latine *Angræcum album minus*; Malaice *Angrec pœti kitsjil*, & *Angrec Cassian*, h. e. *Angrec pauperum*, ob vilem ejus formam, quod nomen majori etiam datur. Belgice *Beursjens angrec*, h. e. *Angrec bursale* vocari posset ob floris formam.

Locus. In arboribus silvestribus quoque crescit instar majoris, sed non tam copiosum est, in vetustis putridis & deciduis itidem reperitur arboribus, sed utræque species haud facile transplantari possunt, quum radices nimis duræ, ac nimis ample dispersæ sint.

Hæc minor species aliam porro habet varietatem, cum *Daun sæbat* mixtam habens formam. Tenuem enim gerit procumbentem caulem, deorsum ex nodis quædam fila demittentem, quibus sese figit, ac sursum alios quosdam emittit caules non ventricosos, & ad aliquam partem nudos, dein ex iis proveniunt quatuor, quinque, vel sex crassa firmaque foliola, paulo minora supra descriptis, caulis ad pedis longitudinem porro procedit culmi crassitie ad verticem, quum unum alterumve profert florem, præcedenti similem, ac quodammodo odoratum.

De steel is van onderen op verscheide maal gedeelt, eerstelyk een stukje van twee duimen lang, een schaft dik, daar na volgt een buik, drie en vier duimen lang, een vinger dik, met agt ruggen in de lengte gestreept, en over dwers met drie of twee leden, daar dezen buik t'elkens wat dunder is, van buiten bruinagtig. Dan werd den steel weder dun, en rond, ook zoo veel duimen lang, daar op volgen de bladeren, verwisselt in ryën tegen malkanderen, en zonder steelen, zeer dik en styf, en vier duimen lang, anderhalve breed, aan het bovenste spitsje een weinig gekloven, en een donkere geut in de midden, dog de bovenste zyn de helft kleinder, van smaak zuuragtig.

De resterende steel van twee voet lang, is kaal, en in donkere leden verdeeld, en op zyn top in twee of drie andere steeltjes, waar van ieder maar twee of drie bloemen draagt, die veel kleinder zyn dan aan 't voorgaande, in 't eerste gants wit, daar na werden ze geelagtig, gemaakt van vyf blaadjes, waar van de vier aan de eene helft uitgebreid staan, het vyfde staat aan de andere zyde, en formeert het helmken, hebbende twee lappen, die inwaarts gebogen zyn als een kelkje, zyn bovenste kanten zyn gefronst, en uitwaarts gebogen. Van buiten is het ook wit, binnen met weinige purpere linien, en in plaats van 't pilaartje built de middelrugge uit, die geel en smeerig is. Alle vyf loopen ze beneden te zamen, en maken een spits zaksken gelyk riddersporen, zoo dat den steel ter zyden werd ingelaten, De reuk is slap.

De vrugt is een lid van een vinger lang, en een schaft dik, driezydig, en ieder zyde heeft drie ribben, van binnen uitgevuld met een geel merg, gelyk de voorgaande. Uit de wortel komen nog verscheide kleine beursjes, gestreept als vooren, en met 'er tyd hunne steelen voortbrengende. Het wast op oude en verrotte bomen, die op lugtige heuvelen staan, en omgevallen zyn, omtrent de bossen van Caju pœti.

Het zit niet regt op de takken van de bomen, maar als ter zyden aangeplakt, en met zyn steelen, die vyf en ses duimen lang zyn, dwers uit den boom, en half afbangende, de wortel heeft nog een vreemd bygewas, 't welk zommige lokken van dezelven bekleet, in de gedaante van een geboornde Worm, of Ruspe, kruidagtig, bros, laf van smaak als Polypodium. De eerste uitkomende steelen zyn zomtyds zamen gevouwen als dubbelt, met de spits neerwaarts gebogen.

Naam. *In 't Latyn* Angræcum album minus; *in 't Maleits* Angrec poeti kitsjil; *en* Angrec cassian; *dat is*, Arm angrek, *wegens zyne slegte gedaante, welke naam de groote zoorte ook gegeven wert. Men zoude het in 't Duits* Beursjes angrec *mogen noemen, na de gedaante van de bloem.*

Plaats. *Het wast mede op wilde bomen, gelyk het groote, dog werd zoo veel niet gevonden, men vindt het ook op oude verrotte en omgevallene bomen, maar geen van beiden laat zig wel verplanten, om dat de wortelen te hard, en te verre uit gespreid zyn.*

Deze kleine zoorte heeft nog een verandering, makende met Daun soebat *een gemengde fatzoen. Want het heeft een dunne liggende steel neerwaarts, uit de leden eenige draaden zendende, daar mede het zig vast maakt, en opwaarts verscheide andere steelen zonder buiken, een stukweegs bloot, daar na vier vyf of ses dikke styve blaadjes, wat kleinder dan boven beschreven, den steel loopt nog een voet lang, in de dikte van een stroobalm, op zyn top voort, brengende een of twee bloemen, de voorgaande gelyk, en eenigzints welriekende.*

Tabula Quadragesima tertia

Angræcum exhibet *album majus.*

De drie en Veertigste Plaat

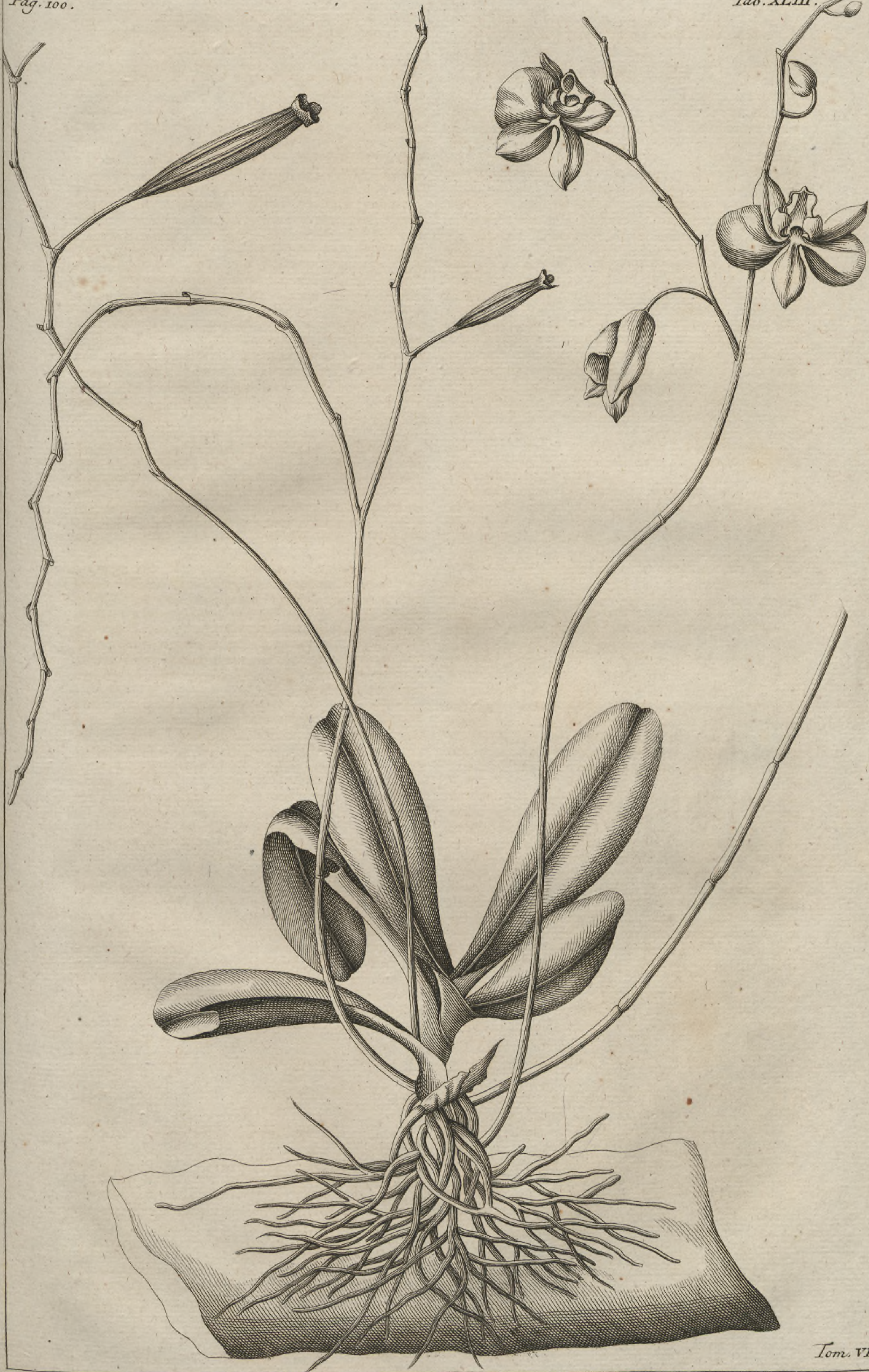
Vertoont het *groote witte Angrek.*

Tabula Quadragesima quarta

Ad Figuram primam *Angræcum* exhibet *album minus*, quod est Pennangu Maravara *H. Malab. part.* 12. *Tab.* 3.
Figura secunda *Angræcum* denotat *rubrum* sequenti Capite descriptum.

De vier en Veertigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur het *kleine witte Angrek*, het welk is de Pennangu Maravara van de *H. Malab.* 12. *deel Tab.* 3.
De tweede Figuur wyst aan het *roode Angrek*, in het volgende Hoofdstuk beschreeven.

Epipendrum amabile. Willd.

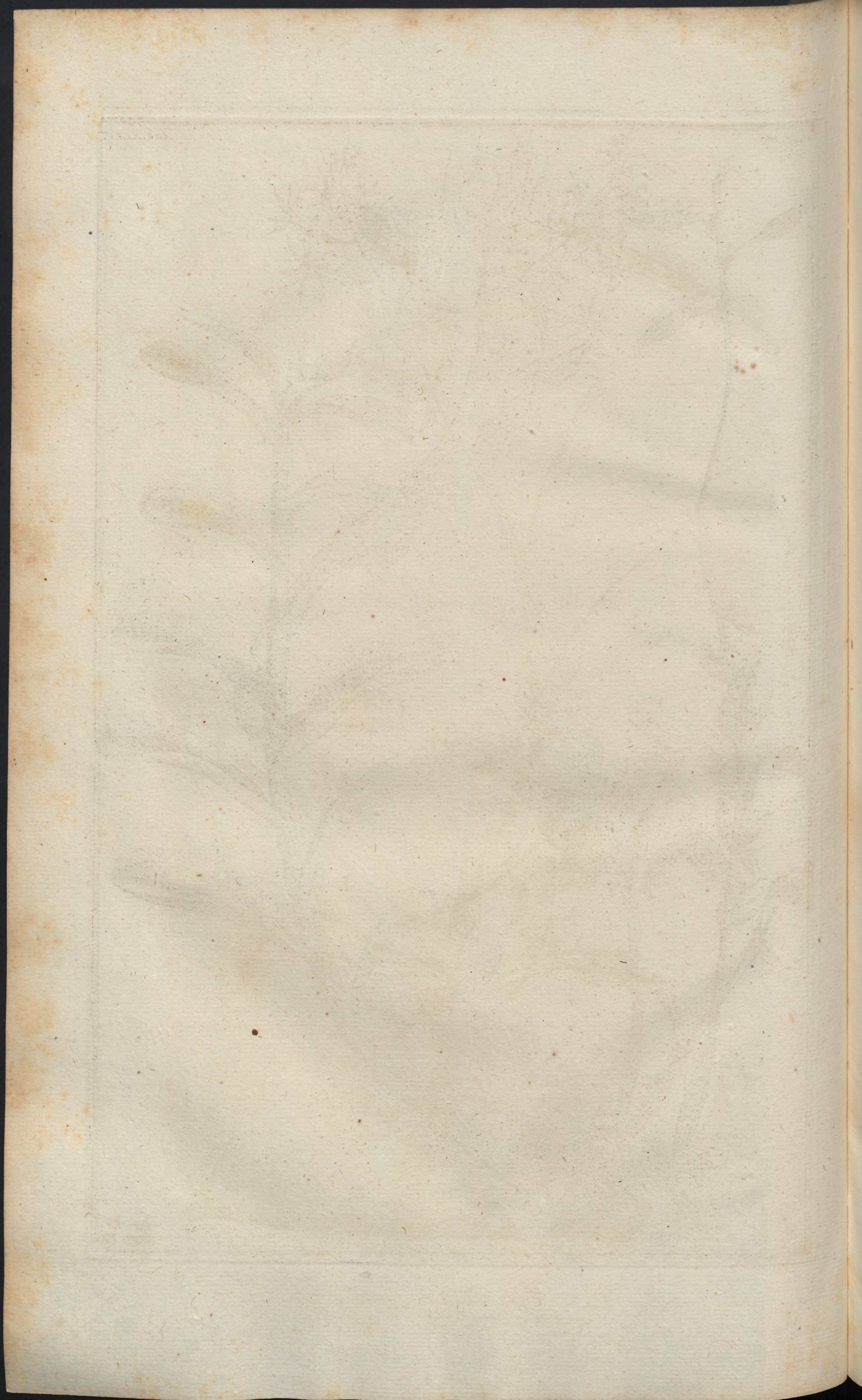
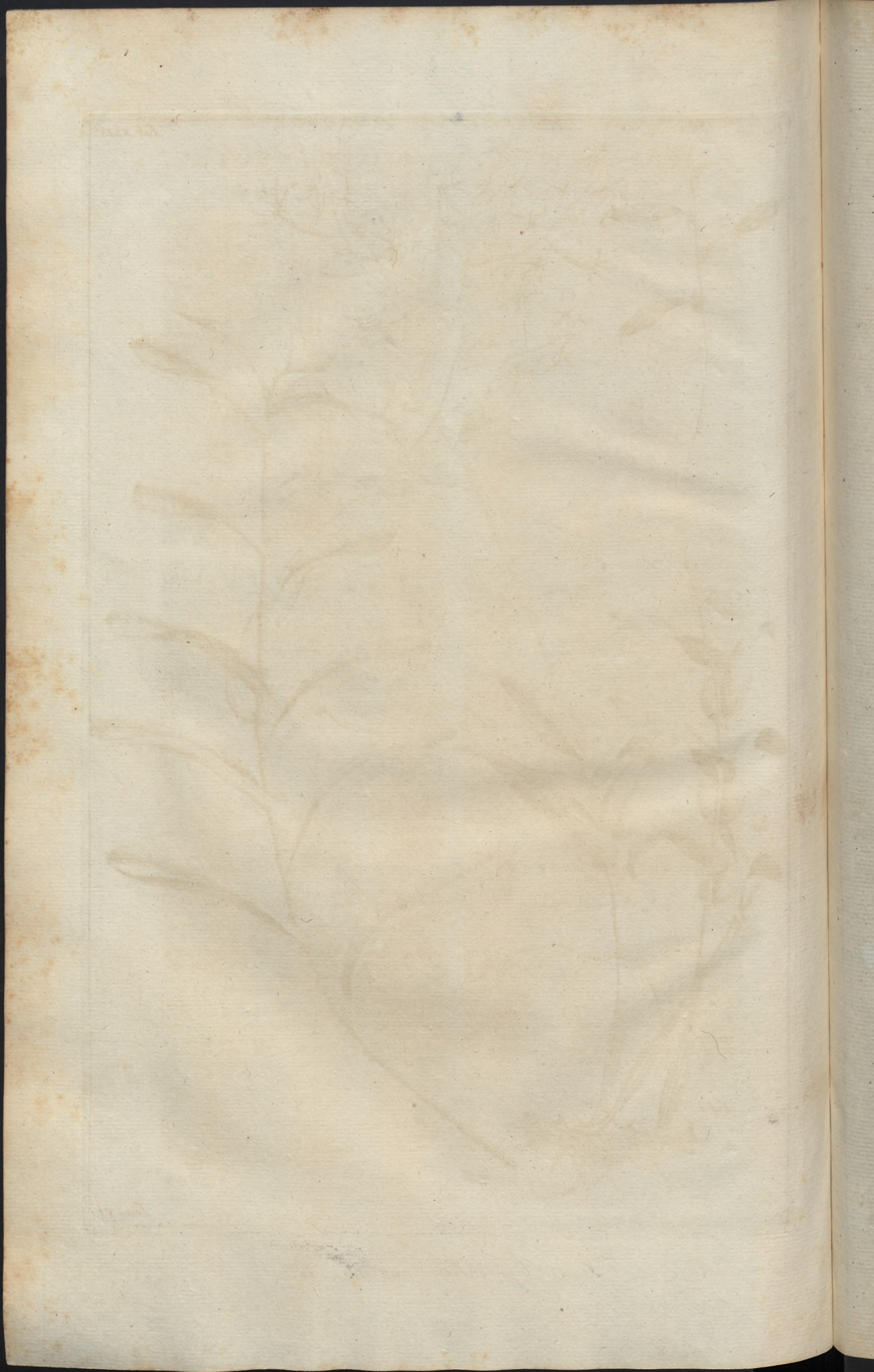

Fig. 1. Cymbidium ovatum. W.

— 2.

CAPUT TERTIUM.

Angræcum rubrum. Angrec mera.

Quarta Angræci species est rubra, quæ unica est, magisque funiculosa priore, est enim funis longus, ac longis ramis in minoribus silvis inter fruticulos decurrit, ejus vero radix non terræ infixa est, sed hic & illic in vetusta ac putrida arbore sese figit, ejus rami minorem digitum crassi sunt, rotundi, duri, & firmi, sed facile ac minutim franguntur, quibus folia insident, non fasciculatim uti in prioribus, sed in florifero caule vicissim supra sese invicem locantur, quatuor & quinque pollices longa, binos lata, crassissima & firma, prope pedunculum parum excavata, in obtusum apicem excurrentia, ac bifida, costisque destituta, excepto quod inferius nervus medius parum protuberet.

Caulis florifer binas cum dimidia spithamas longus est, rotundus, ac firmus, in varios laterales ramulos distinctus, quibus flosculi insident, magnitudine vulgaris Hyacinthi, compressi, & transversaliter ex pedunculis dependentes, ex quinque parvis petalis compositi, quorum bina latiora deorsum, ac tria angustiora sursum inflexa sunt, coloris intense lutei cum rubris lineis & maculis eleganter variegati, ita ut totus racemus igneus quasi appareat, in centro bursula seu craterculus ejusdem locatur coloris, ipsorum vero situs inregularis est, nunc enim latiora petala sursum, nunc deorsum locantur.

Caulis florifer rubris lineis quoque distinctus est, foliorum sapor acidulus est cum levi salsedine.

Fructus ultra digiti articulum longi sunt, semi digitum crassi, utrimque acuminati, coloris sordide lutei, quodammodo trigoni, sed sex protuberantibus costis distincti, per longitudinem striati, intus locatur medulla lutea ac fibrosa, uti in aliis Angræcis, superius residuum floris superest, qui stellula est hexapetala.

Nomen. Latine *Angræcum rubrum*; Malaice *Angrec mera*; Amboinensibus nullo innotuit nomine.

Locus. In litore potissimum crescit, multis flagellis per fruticulos decurrens, licet ejus origo semper sit in putrido ligno vel vetusta radice. In vallibus & juxta fluminum ripas arbores quoque adscendit, ubi igneo ac splendente suo colore inter virides herbas elegans præbet spectaculum.

Usus ejus fere nullus est, excepto quod tenera ejus folia aceto vel muria condi possunt, vel sola vel cum alio Atsjar, Capparidis saporem tum præbentia, non multum tamen exsugi possunt, quum admodum fibrosa sunt, ac fere nil nisi Capparidis saporem exhibent, hunc in finem eligenda sunt crassissima & pinguissima, in litore inter fruticulos provenientia, quæ grate salsa sunt, ac proinde meliora sunt silvestribus.

Hæc varietatem quoque habet seu mixtam formam rubri nempe Agræci & subsequentis octavi sive furvi. Cujus folia majora sunt, quinque & sex pollices longa, binos lata, cum apice duplici. Flores rubri sunt, lutei, vel aurantii, instar macis siccæ nucum Moschatarum, sine punctulis, ac pentapetali quoque sunt, quorum bina latiora petala deorsum pendent, ac tria alia sursum eriguntur, ac racemus florifer in quosdam laterales ramulos distinctus est. Hæc species non in arboribus crescit uti alia Angræca, sed in litore inter fruticulos instar prioris, longis lignosisque flagellis funiformibus prorepens, quæ interne fungosam aquosamque gerunt medullam.

Non tamen dicere possum ambas has species ex terra ortum ducere, tam longe enim per fruticulos prorepunt, ut radicem detegere non potuerim, istæ vero paucæ plantæ, quas inveni, sese fixerant in vetustis putridis lignis, & cariosis flagellis.

DERDE HOOFDSTUK.

Het roode Angrek.

De vierde zoorte van Angrec is het roode, bestaande maar in een geslagte, nog zeeliger dan het voorige, want het is een lang touw, en loopt met lange takken in 't kreupel bos tussen de ruigte, dog zyn wortel vindt men niet in de aarde vast, maer hier en daar op een ouden verrotten boom, de takken zyn een kleinen vinger dik, rond, hard, en styf, dog knappen kort af in 't breeken, daar aan staan de bladeren, en niet in byzondere bosjes gelyk de eerste, maar aan dezen bloemdragende steel met beurten boven malkanderen, vier en vyf duimen lang, twee breed, zeer dik en styf, by den steel een weinig hol, met een stompe spits, in tweën gedeelt, voorts zonder ribben, als dat men van onderen de middelzenuwe een weinig ziet uitbuilen.

De steel, die de bloemen draagt, is derdehalve span lang, rond, en styf, in verscheide zydetakken verdeelt, daar aan de bloempjes staan, dezelve zyn in de grootte van gemeene Hyacinthen, digt op malkander, en dwers uit den steel staande, gemaakt van vyf kleine blaadjes, waar van de twee breedste neerwaarts, en de drie smalste opwaarts gebogen staan, hoog-geel van grond, met roode linien, en plekjes digt gespikelt, zoo dat den geheelen tros vuur-rood schynt, in de midden staat een beursje of bekertje van dezelfde couleur. Hunnen stand is ongelyk, hebbende de breedste bladeren nu boven dan onder.

Den bloemdragenden steel ziet men ook met roode linien gespikkelt, den smaak der bladeren is zuuragtig met een kleine brakkigheid.

De vrugten zyn ruim een lid van een vinger lang, een halve vinger dik, agter en vooren spits, vuil-geel van couleur, eenigzints drieboekig, dog met ses uitsteekende ribben, in de lengte gestreept, binnen ziet men het geel-dradig merg gelyk in andere Angreks, boven op ziet men 't restant van de bloem, zynde een sesbladig sterretje.

Naam. *In 't Latyn* Angræcum rubrum; *in 't Maleits* Angrec mera; *by de Amboinesen heeft het geen byzondere naam.*

Plaats. *Het wast meest op strand, met veele ranken door de ruigte lopende, hoewel 't zyn oorspronk altyd op een verrot blok of oude wortel neemt. In de valeyen, en langs de rivierkanten vindt men 't ook de bomen oploopen, daar 't met zyn vuur-roode couleur tussen de groente een fraai spectakel geeft.*

Gebruik. *Het is ook meest zonder gebruik, behalven dat men zyne jonge bladeren in Azyn en Zout kan leggen, of alleen of met ander Atsjaar gemengt, wanneer ze smaaken als Cappars, dog men kan weinig daar van zuigen, om dat ze zeer draadig zyn, en men heeft 'er schier niets van dan de Capper-smaak. Hier toe moet men verkiezen de dikste en vetste bladeren, die op strand en in lugtige ruigte wassen, want dezelven hebben een aangename brakkigheid, en zyn dierhalven beter, dan die uit het bos.*

Dit heeft een verandering of gemengde fatzoen, van dit Angrecum rubrum, en 't volgende Octavum sive furvum. De bladeren zyn wat grooter, vyf en ses duimen lang, twee breed, met een dubbelde spits, de bloemen zyn rood, geel of orangie, gelyk de drooge Foely van de Nootemoschaten, zonder puntjes, en hebben insgelyks vyf blaadjes, waar van de twee breedste neerwaarts hangen, en de drie andere opwaarts staan, en de bloem-tros is in eenige zydetakjes verdeeld. Dit geslagt ziet men niet op de bomen gelyk de andere Angreks, maar op strand in de ruigte wassen, gelyk het voorgaande met lange houtagtige ryskens als touwen, die van binnen een voos en wateragtig merg hebben.

Egter kan ik niet zeggen, dat deze beide zoorten uit de aarde haaren oorsprong hebben, want ze lopen zoo verre door de dikste ruigtens, dat men by de wortel niet kan komen, en die weinige, die ik aangetroffen heb, hadden haar gevest op oude verrotte blokken, en vermolzemde ryzen.

CAPUT QUARTUM.

Angræcum quintum. Angrec kring-sing kitsjil.

Quinta species est minor subdivisio majoris seu primæ, sed ob ejus varietatem peculiare ipsi tribui caput. Primo autem magnum gerit foliorum fasciculum, qui peculiari etiam crescit modo, cuncta enim folia sese invicem amplectuntur, quatuordecim & quindecim pollices longa, binos lata, & apex quam maxime bifidus est, cujus unus angulus longior est. Ad latera hujus fasciculi ex ipsa radice caulis oritur florifer, rotundus, firmus, quatuor pedes longus, cui flores insident vagi, ac vicissim supra sese invicem incurvis in pedunculis.

Flores sunt uti primæ speciei, sed minores, magisque aperti, ex quinque petalis constantes, externe purpurei, seu læte purpurascentes, interne lutei, sanguineis maculis notati, seu crassis caracteribus distincti, quorum quidam rotundi instar guttarum, alii oblongi sunt, quidam etiam in medio luteam gerunt maculam. In centro colliculum cassidem referens locatur, utrimque angulosum, seu bina cornicula gerens, album, & ad basin purpureum, ante hoc aliud incurvum conspicitur corniculum, interne sulcatum, superius purpurascens, inferius luteum. Oræ crassorum petalorum plerumque inflexæ sunt, ac floris inflexi capitulum purpurascit. Flos ipse in Amboina inodorus est, sed in Baleya odorem fundit, si media cassis aperiatur. Characteres hujus floris ad ortum foliorum adparent oblongi & striati, superius lati, angulosi, ac quidam luteum formant circulum.

Fructus sunt oblongæ siliquæ, hexagonæ, tres quatuorve digitos longæ, unum crassæ, intus repletæ farina lutea instar prioris.

Nomen. Latine *Angræcum quintum*, sive *Angræcum scriptum minus;* Malaice & Baleyice *Angrec kringsing kitsjil.*

Locus. In litore crescit in *Mangio caseolari*, seu *Waccat*, ubi aliquando tam longe suis dependit flagellis, ut aquam tangant, hæ enim arbores maris fluxu in aqua locantur, & refluxu in terra sicca, hinc puto Malayenses hunc florem vocare *Renda casiam*, h. e. devotus & pauper, quum tam humiliter dependunt, abscissus etiam diu in domo servari potest, Baleyenses hanc cum prima specie in arboribus *Sajor pœti* plantant, ubi luxuriose crescunt, quod sequenti peragunt modo. Totum abscindunt caudicem a matrice trunci cum parte ipsius corticis, quem dein colligant funibus Gomuto in crassis ramis istarum arborum, & externe obliniunt cœno, quum ipsis increscit.

VIERDE HOOFDSTUK.

Het vyfde Angrek.

De vyfste zoorte is een kleine onderzoorte, van de groote of eerste, dog wegens haare verandering heb ik haar een byzonder hoofdstuk gegeven. Het heeft voor eerst een groote bos bladeren, die ook byzonder groeit, alle in malkanderen staande, en malkanderen ombelzende, veertien en vyftien duimen lang, twee breed, vooren is de spits merkelyk in tweën gekloven, en daar van de eene hoek langer. Ter zyden van deze vergadering uit de wortel zelfs komt een bloemdragenden steel voort, rond, styf, vier voeten lang, daar aan de bloemen wat ydel staan, en met beurten boven malkanderen, op kromme steelen.

De bloemen zyn gelyk die van de eerste zoorte, dog kleinder, en meer geopent, van vyf blaadjes gemaakt, aan de buitenzyde peers of ligt-purper, binnen geel, met bloed-roode droppen, of dikke caracteren, waar van sommige rond, als droppen, zommige langwerpig zyn, zommige hebben ook in de midden een geel plekje. In de midden staat een helmken, ter wederzyde twee hoekjes, als hoorntjes hebbende, wit met purpere linien, voor 't zelve staat een ander krom hoorntje, binnen gegeut, boven purper-verwig, beneden geel. De randen van de dikke blaadjes zyn gemeenlyk omgebogen, en den knop van de omgebogene bloeme is purper-verwig. De bloem heeft in Amboina geen reuk, maar wel op Baly, als men het middelste helmken opent. De caracteren van deze bloem zyn by den oorsprong der bladeren lankwerpig, als streepen, na vooren toe breed, hoekig, en zommige een geel cirkeltje besluitende.

De vrugten zyn langwerpige houwen, seskantig, drie en vier vingeren lang, een dik, met geel meel van binnen als aan 't voorige.

Naam. *In 't Latyn* Angræcum quintum, sive Angræcum scriptum minus; *in 't Maleits en Baleits* Angrek kringsing kitsjil.

Plaats. *Het wast op strand op 't* Mangium caseolare, *of* Waccat, *daar 't zomtyds met zyn steelen zoo lang afhangt, dat ze aan 't water raken, want deze bomen staan met de vloet in zee-water, en met de ebbe droog, ik gisse, dat de Malyers daarom deze bloem* Renda casian *noemen, dat is demoedig, en arm, om dat ze zoo nederig afhangen. De afgesneedene kan men ook lang in huis bewaren. De Balyers planten deze en de eerste zoorte veel op de bomen van* Sajor poeti, *daar ze weelderig op komen, het welk ze aldus verrigten. Zy snyden den geheelen stok van den moederstam af, met een gedeelte van deszelfs schorsse, dan binden ze den zelve met touwen van* Gomuto *op de dikke takken van voornoemde bomen, en bestryken 't van buiten met slik, zoo groeit hy daar aan vast.*

CAPUT QUINTUM.

Angræcum flavum. Angrec casturi. Angrec hemon.

Sextum, septimum, octavum, nonum, & decimum Angræcum luteos gerunt flores, nullis vel paucis admodum characteribus notatos, a prioribus in eo differunt hæ species, quod folia nullos peculiares formant fasciculos, sed ipsi florifero insident cauli vel ad ejus latus, qui in ramulos etiam distinguitur. Harum plurimæ sunt species, quarum binas hoc in capite describam.

Primo. *Angræcum sextum moschatum sive odoratum*, sese figit arborum corticibus per multas crassas & albas fibrillas, ex quarum congerie unus alterve sese erigit caulis, tres pedes altus, cujus inferior tertia pars foliis vestita est, vicissim & dense supra sese invicem locatis in binis fere ordinibus, unum in alterius sinu locatur, suntque crassa & firma, fere instar illorum Sedi majoris, quatuor pollices longa, binos lata digitos, sine nervis & venis, excepto quod inferior ipsorum pars sit sulcata.

Apex

VYFDE HOOFDSTUK.

Het geele Angrek

De sesde, zevende, agtste, negende, en tiende zoorte van Angrek zyn die geene, die geel van bloemen zyn, en geene of weinige caracteren hebben, van de voorgaande daar in verschillende, dat de bladeren geen byzondere bossen maken, maar aan of ter zyden van de bloemdragende steel staan, die zig ook in takken verdeelt, hier van heeft men veelderlei zoorten, waar van wy twee in dit hoofdstuk beschryven zullen.

I. Angræcum sextum Moschatum sive odoratum, *begt zig mede aan de schorsse der bomen vast, met veele dikke, en witte vaselingen, uit welkers klomp een of twee steelen opschieten, drie voeten hoog, wiens onderste derdepart bekleed is van bladeren, met beurten digt boven malkanderen staande, schier in twee ryen, het eene in 's anderen schoot, dik en styf, schier als die van Donderbaart, vier duimen lang, twee vingeren breed, zonder nerven en aderen, behalven dat men aan de binnenste zyde een geute ziet.*

De

Apex etiam ipsorum bifidus est, ac superior dimidia pars semper paulo longior est, supra hæc caulis crascescit, ventricosus ac striatus est, digitum crassus, & quatuor pollices longus, reliquum pennam crassum est, non vere rotundum, & in articulos inæquales distinctum, atque in tres quatuorve ramulos laterales divisum.

Flores peculiarem itidem habent formam, primo enim gerunt bina oblonga petala, spadulis Chirurgorum similia, superius retroflexa, & parum circinnata, minorem digitum longa, dein tria latiora petala in triangulo locata & extensa conspiciuntur, primo pallida, seu ex viridi colore flava, uti flos *Cananga*, dein penitus lutea, ac parum striata, sine ullis characteribus, sed ad unum latus aliquando purpureis lineis notata, in centro aliud conspicitur petalum, ad latus in quatuor angulos seu articulos distinctum, ac complicatum instar caliculi, albens cum purpureis lineis, eleganter variegatum, & ad ejus superiorem partem medium crassum erigitur pistillum cum germine luteo. Matutino tempore, ac cum flos modo apertus est, satis gratum fundit odorem fere instar Narcissorum, seu in hisce terris instar florum Tanjong, qui debilis quidem est, sed tamen penetrantior, quam in aliis Angræci speciebus.

In Baleya gratiorem spirat odorem, unde & fabulantur Dewa, qui ipsorum Deus est, & aliis Indicis gentilibus Dewata, Lewata, Rewata, & Rewa dicitur, nocte hunc visitare florem, ac pauxillo Musci vel Zibetum oblinire, unde & suum obtinuit nomen. Caulis florifer non recte excrescit ex foliorum fasciculis, sed sæpe inter ad ipsorum latus, acsi ipsis inpositus esset.

Fructus priorum more ex floris inferiore parte formatur, brevior quam in prioribus speciebus, sesqui pollicem longus, unum crassus, trigonus, sed quodvis latus aliud minus gerit dorsum, coloris viridis, intus repletus farina lutea villosa, siccum diu superius sustinens florem emarcidum.

Nomen. Latine *Angræcum sextum moschatum*, sive *odoratum*; Malaice & Bengalice *Angrec casturi*, quum muscum spirat. Apud Ternatenses omnes fere species idem obtinuere nomen cum præcedenti *Saja boki* & *Saja ngawa ngawan.* Hæc vero species maxime convenit cum *Helleborine recentiorum*, quum folia ad caulem gerat, quæ pusilla sunt.

Locus ejus naturalis est in arboribus *Waccat*, seu *Mangio caseolari*, & Limonis, quæ in Amboinensium hortis silvestribus crescunt.

Secundo. *Angræcum septimum* eadem fere gerit folia, sed paulo majora, quinque & sex pollices longa, tres lata, vicissim & arcte supra sese invicem posita, tribus obscuris nervis longitudinalibus striata, quorum medius sulcum format. Plerumque ad latus fasciculorum foliosorum caulis erigitur florifer, ulnam seu binos pedes longus, inferius quoque ventricosus, superius vix pennam crassus, lignosus, rotundus, fuscis lineis striatus, cui flores insident vagi, sed multi supra sese invicem longiusculis in petiolis.

Flos volantem æmulatur crabronem, ex quinque constans petalis, quorum supremum antrorsum incurvatum est, & dorsum repræsentat, bina alia alas æmulantur, ac bina alia lateralia breviora sunt, ac medium tegunt, quod binas gerit lamellas laterales, quæ medium complectuntur pistillum, exteriora petala parum striata sunt, instar floris Canangæ, externe lutea, interne crocea instar floris Tsjampaccæ, cassis vero oram gerit linguæformem extrorsum flexam, ac purpureis lineis striatam. Inferior floris pars in cornu terminatur instar Delphinii, caput crabronis formans, fere absque odore.

Fructus tenuior & longior est præcedenti, vix digitum crassus, ac sex costis striatus, interne repletus ordinaria lutea medulla.

Flos diu viget, donec inferior pars crascescit, tum sese claudunt exteriora petala, ac cassidem tegunt, quæ jam rubet. Floret mensibus pluviosis. Sapor foliorum est acidulus, ac quodammodo salsus, dentes hebetans.

Nomen. Latine *Angræcum septimum*; Malaice *Angrec tsjampacca.*

Locus. In litore crescit in dictis Mangiis, aliisque, quæ in aqua salsa proveniunt.

Tabula

De spitze is in twee gekloven, en de voorste helft altyd wat langer, boven dezen begint den steel buikig, en gestreept te werden, een vinger dik, en vier duimen lang, de rest is een schaft dik, niet regt rond, en in ongelyke leden, boven in drie of vier zydetakken verdeelt.

De bloemen hebben nu weder haar byzonder fatzoen, want voor eerst heeft ze twee lange smalle blaadjes, de spadulen der Chirurgyns gelyk, aan 't bovenste eind agterwaarts gebogen, en wat gekruld, een kleine vinger lang, daar na staan drie breedere blaadjes in een drieangel uitgebreid, eerst bleek of groen-geel, gelyk de bloem Cananga, daar na regt geel, en een weinig van onderen op gestreept, en zonder caracteren, of zomtyds aan de eene zyde met purpere linien, in de midden ziet men een ander blaadje, ter zyden in vier hoeken of leden verdeelt, en t'zamen gebogen als een kelkje, wit-agtig met purpere linien schoon geschildert, en aan deszelfs bovenzyde staat het middelste dikke pilaartje met een geel hoofdeke. In de morgenstond, en als de bloeme eerst open gaat, heeft ze eenen redelyken zoeten reuk, schier als Narcissen, of hier te land de bloemen Tanjong, wel slap, dog sterker dan aan andere Angreks-zoorten.

Op Baly is ze nog liestyker van reuk, weshalven ze fabuleeren dat Dewa, 't welk hunnen God is, by andere Indise Heidenen Dewata, Lewata, Rewata, en Rewa genoemt, s'nagts deze bloeme bezoeke, en met een weinig Muscus of Civet bestryke, waar van ze haaren naam heeft. De bloemdragende steel schiet niet regt uit de vergadering der bladeren, maar dikwils tussen dezelve ter zyden uit, als of hy daar in gesteeken was.

De vrugt werd na de voorige manier uit den voet der bloem geformeerd, korter dan aan de voorgaande zoorte, anderhalve duimen lang, een dik, driezydig, dog ieder zyde heeft nog een mindere rugge, gras-groen, binnen met een geel vlokkig meel, behoudende de drooge bloeme lange boven op.

Naam. *In 't Latyn* Angræcum sextum Moschatum, *sive* odoratum; *in 't Maleits en Baleits* Angrec casturi; *om dat het na Muscus ruikt. By de Ternatanen hebben ze meest alle eenen naam met de voorgaande* Saja boki, *en* Saja ngawa ngawan. *Deze zoorte komt meest met de* Helleborine recentiorum *over een, om dat ze haar bladeren aan den steel draagt, en klein zyn.*

Plaats. *Zyn zitplaats is op de bomen* Waccat, *of* Mangium caseolare, *en Lemoen-bomen, die in der Amboinesen bos-tuinen staan.*

II. Angræcum septimum *heeft schier diergelyke bladeren, of wat grooter, vyf en ses duimen lang, drie breed, met beurten digt boven malkanderen geschikt, met drie donkere zenuwen, in de lengte gestreept, waar van de middelste een geute maakt. Ordinaris ter zyden uit van deze vergadering, spruit een bloemdragende steel, een elle, of twee voeten lang, beneden mede wat buikagtig, boven schaars een schaft dik, houtagtig, rond, met bruine linien gesprikkeld, daar aan de bloemen staan, wat ydel, dog veele boven malkander, op langagtige steelen.*

De bloeme gelykt een vliegende horsel, gemaakt van vyf blaadjes, waar van het bovenste wat voorwaarts gekromt staat, en den rugge verbeeld, de twee andere willen de vleugels zyn, twee andere ter zyden zyn korter, en bedekken een middelblaadje, 't welk twee lappen heeft aan de zyde, die het middelste pilaartje besluiten, de buitenste bladeren zyn wat gestreept gelyk de bloeme Kananga, buiten geel, binnen hoog-geel, gelyk de bloeme Tsjampacca, het helmke heeft een rand als een tonge, uitwaarts gebogen, en met purpere linien gestreept. Het onderste van de bloem eindigt in een hoorn, gelyk Riddersporen, uitmakende het hoofd van een horsel, schier zonder reuk.

De vrugt is dunder, en langwerpiger dan aan de voorgaande, schaars een vinger dik, en met ses ribben gestreept, binnen met het gewoonlyke geele meel gevult.

De bloem blyft lang in haar vigeur, tot dat de voet begint dik te werden, dan sluiten haar de buitenste blaadjes, en verbergen het helmken, 't welk nu al rood geworden is. Het bloeit in de regenmaanden. De smaak der bladeren is zuuragtig, met brakheid gemengt, en maakt de tanden stomp.

Naam. *In 't Latyn* Angræcum septimum; *in 't Maleits* Angrec tsjampacca.

Plaats. *Het wast mede op strand op de voornoemde Mangi Mangi-bomen, en andere, die in 't zout water of zoute kreeken staan.*

De

Tabula Quadragesima quinta

Angræcum exhibet *flavum*, seu *septimum*, quod hoc in capite pro secunda specie describitur.

De vyf en Veertigste Plaat

Vertoont het *sevende*, ofte het *geele Angrek*, het geen voor de tweede zoort in dit Hoofdstuk beschreeven wert.

CAPUT SEXTUM.

Angræci flavi reliquæ species.

Angræcum *octavum* sive *furfum* magis extensas gerit radices priore, & laxe ex arboribus dependet, folia eodem modo in binis locantur ordinibus, octo & novem pollices longa, vix unum lata, & bifida, sine nervis excepto medio sulco, saporis præcedentis. Caulis florifer tam in summo quam ad latera excrescit, ac ultimus fibrillas radicales emittit deorsum, quæ arborum corticibus sese infigunt.

Medius seu summus caulis ventricosus quoque est, ita ut inter ortum & ventrem semper tenuior sit, quod de omnibus Angræcis intelligendum est, quorum caules ventricosi sunt.

Flores in extenso excrescunt corymbo, in longiusculis & sordide albis petiolis, ex quinque constantes petalis, ample aperti, & instar semi lunæ inflexi, quidam etiam circinnati sunt, magnitudine florum *Angræci tertii* seu *rubri*, externe flavi, interne obscure ruffi, seu ruffescentes, ad oras lutei, saporis dulcis, sed fatui, atque etiam canini instar Satyriorum. In floris centro petalum erigitur dentem æmulans, pallide luteum, inferius binas gerens albas lamellas, in brevem desinens bursulam ab inferiore parte, ante illas pistillum locatur flavum, cum binis albis foliolis. Abscissi caules ac flores diu in domo servari possunt.

Fructus *Angræci furvi* sunt siliquæ hexagonæ, palmam latæ & longæ, digito crassiores, in sex dorsa distinctæ, intus repletæ medulla simili flava & pilosa, cui tenuis ac flava adhæret arena. Ubique inter & post folia longas & sinuosas emittit radices chordatas, rotundas, binos pedes longas, ac pennam crassas, lentas, & infragiles, superius bifidas ac trifidas.

Nomen. Latine *Angræcum octavum* & *furvum*; Malaice *Angrec kitsjil glap.*

Locus. In dictis crescit *Wackat arboribus*, tam in viridibus ipsarum truncis, quam in deciduis & semi putridis ramis, non facile transplantari potest ob diffusas radices, uti neque *Angræcum album.*

Angræcum nonum minima gerit folia, vulgari nostrati *Sempervivo* similia, digitum circiter longa, ac vix binos lata, sine nervis, excepto obscuro sulco, ad apices non multum fissa, crassa, & firma, ingrati acidi saporis. Caulis folia producens sub iis aliquando ventricosus est, non angulosus vel striatus per longitudinem, sed transversaliter in obscuros articulos distinctus est. Caules floriferi tam superius, quam ad latera excrescunt, ac flos potissimum cum illo sextæ speciei convenit, sed plerumque minor est, ita ut minor ejus videatur esse species. Petala enim quinque exteriora pallide lutea sunt, cum læte purpureis lineis. Cassis ejus albicat cum purpureis lineolis, & inferius terminatur in cornu uti in Delphiniis, ante meridiem gratum hi flores spargunt odorem, sed debilem, convenientem cum illo floris *Orchidis*, seu in hisce terris cum flore *Bonga tanjong.*

Caules hujus plantæ primarii non ultra tres pedes alti sunt, aliique caules crescunt more *Daun sœbat*, ad articulos parum fusci, in silvestribus crescit arboribus circa Capaham, floret Novembri ac Decembri. Hæc species peculiariter *Angrec Lemon kitsjil* vocatur, quum æque ac major in Limonis amat crescere.

Angræcum decimum & *angustifolium*, angustissima gerit folia, in Canariis crescens, quæ sunt crassa, & angusta instar siliquarum *Catjang tsjina*, sex septemque pollices longa, non rotunda, sed plana, pennam lata, quæ undique circa rectum locantur caulem. Flos minimus est, ac bini tresve simul ex foliorum alis excrescunt, flavi, ex quinque petalis constantes, quorum bina superiora & angustiora prominent, cum casside purpurea interna.

Fructus

SESDE HOOFDSTUK.

De overige zoorten van het geele Angrek.

Angræcum octavum *five* Furvum, *heeft uitgespreider wortelen dan het voorige, en hangt losselyk aan de bomen, de bladeren staan op dezelfde manier in twee rygen, dog zyn agt en negen duimen lang, schaars een breed, ook aan de spitzen in twee gekloven, zonder nerven, behalven de middelste geut, van de voorige smaak. De bloemdragende steel schiet zoo wel boven op als ter zyden uit, en de laatste schieten eenige wortelen of vaselingen uit na beneden, die zig mede in de schorsse des booms begten.*

De middelste of hoofdsteel is mede buikagtig, zoodanig dat by tussen den oorspronk, en den buik altyd dunder is, 't welk men van al de Angreks verstaan moet, wiens steelen een buik hebben.

De bloemen komen aan een uitgebreiden tros, op langagtige vuil-witte steelen, uit vyf blaadjes gemaakt, wyd geopend, en halvemaans gewys gebogen, zommige ook gekruld, in de grootte van Angræcum tertium *of* Rubrum, *buiten geelagtig, binnen donker, ros of rookverwig, aan de kanten geel, van een zoeten dog slappen reuk, en daar by wat bondsagtig, de Satyria gelyk. In de midden staat een blaadje als een tant, bleek geel, en beneden met twee witte lapjes, van onderen eindigende in een korte beurze, voor hen staat een pilaartje of ambeeldje, mede geel, en tussen beide twee witte blaadjes. De afgesneedene steelen en bloemen kan men ook lange in huis bewaren.*

De vrugten van Angræcum furvum *zyn sesboekige houwen, een hand breed, en lang, ruim een vinger dik, in ses ruggen verdeelt, binnen met diergelyken geel en haairig merg, daar aan geel en fyn zand hangt. Het schiet over al tussen, en agter de bladeren zyn lange en bogtige wortelen, als enkele snaren, rond, twee voeten lang, zoo dik als een schaft, taai en onverbreekelyk, van vooren in twee of drie zig verdeelende.*

Naam. *In 't Latyn* Angræcum octavum *en* Furvum; *in 't Maleits* Angreck kitsjil glap.

Plaats. *Het wast op voornoemde Wakkat-bomen, zoo wel op groeiende stammen als afgevalle, en half verrotte takken. Het laat zig niet wel verplanten wegens zyn verspreide wortelen, gelyk ook het* Angræcum album.

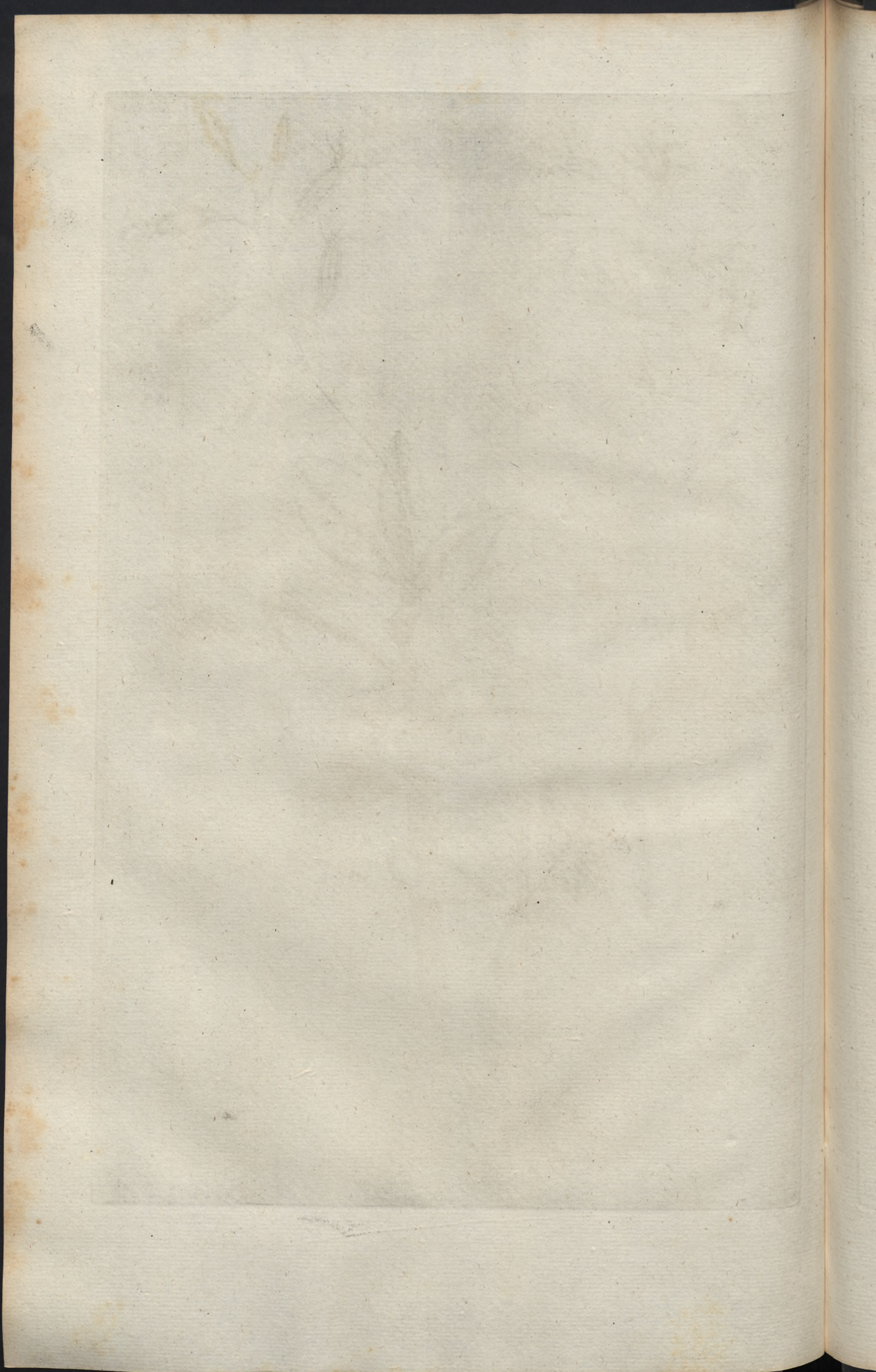
Angræcum nonum *heeft de kleinste bladeren, ons gemeen* Sempervivum *gelyk, omtrent een vinger lang, en schaars twee breed, zonder zenuwe, behalven een donkere geute, aan de spitzen niet veel gekloven, dik, en styf, onliefelyk zuur van smaak. De bladdragende steel heeft zomtyds onder de bladeren een langwerpigen buik, niet geboekt of gestreept in de lengte, dog over dwers in donkere leden verdeelt. De bloemdragende steelen komen zoo wel boven als ter zyden uit, en de bloeme gelykt meest na de zesde zoorte, dog doorgaans kleinder, zoo dat het maar een kleine zoorte daar van schynt te zyn. Want de vyf buitenste blaadjes zyn bleek-geel met ligt-peerse linien. Het helmke is witagtig met purpere linien, en eindigt beneden in een hoorntje gelyk Riddersporen, voor de middag geven ze een liefelyken reuk van haar, dog swak, die over een komt met de bloem van* Orchis, *of hier te land* Bonga tanjong.

De hoofdsteelen van 't kruid zyn maar drie voeten hoog, en de andere steelen wassen op de manier van Daun soebat, *by de leden een weinig bruin, het wast op wilde bomen omtrent Capaha, bloeid in November en December, dit werd in 't byzonder* Angrek lemon kitsjil *genaamt, om dat het zoo wel als het groote geerne op de Limoen-bomen wast.*

Angræcum decimum *en* Angustifolium *is de aldersmalste zoorte, meest op de Kanary-bomen wassende, met dikke smalle bladeren, als bouwen van* Catjang tsjina, *ses en zeven duimen lang, niet rond, maar plat, een schaft breed, dewelke rondom den regten steel staan. De bloem is zeer klein, twee of drie by malkanderen uit den schoot der bladeren, bleek-geel, van vyf blaadjes, waar van de twee bovenste en smalste over hangen, met een purper helmke van binnen.*

De

Pag. 104.
Tab. XLV.
Tom. VI.

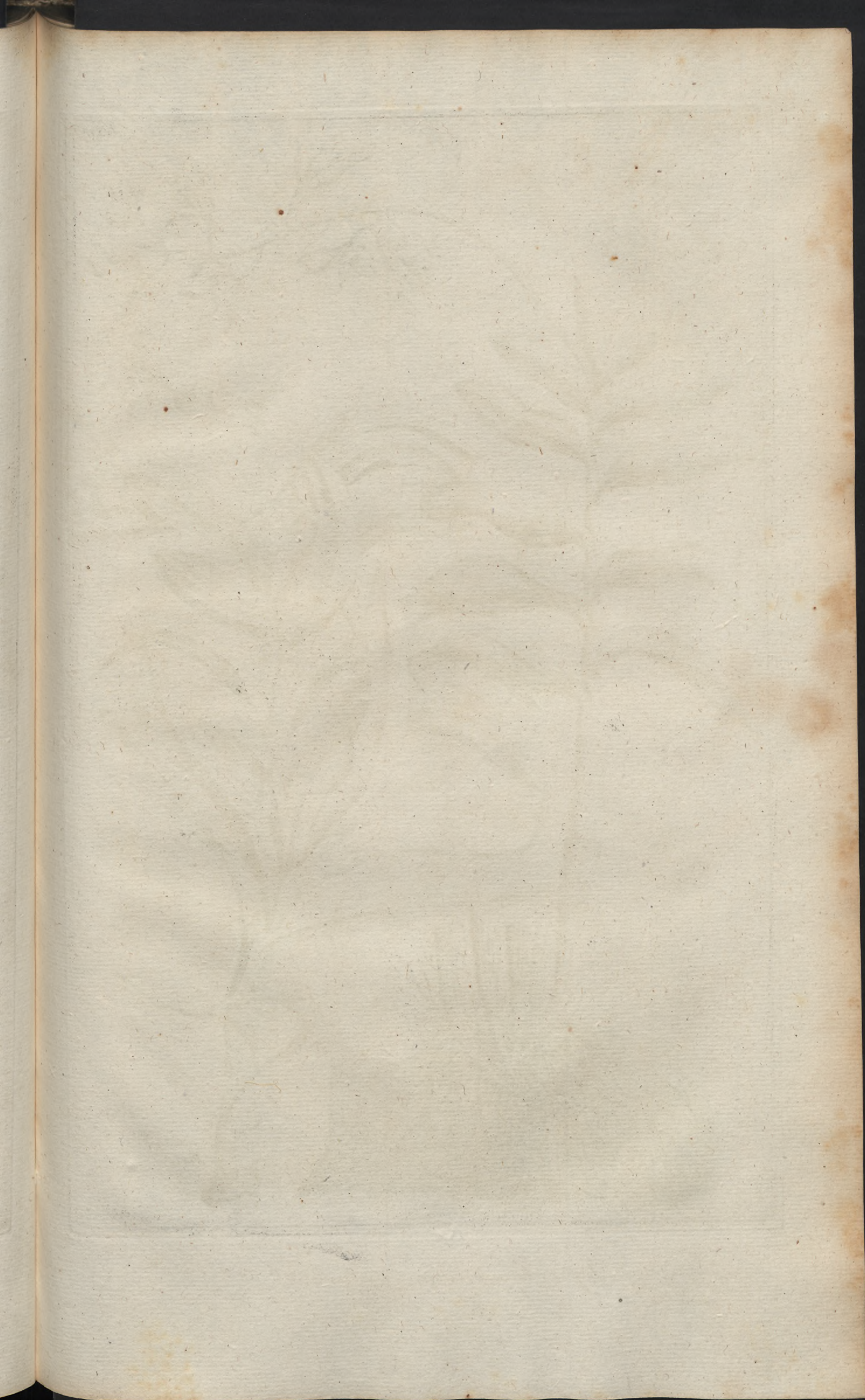

Fig. 1. Cymbidium furvum. W.

— 2.

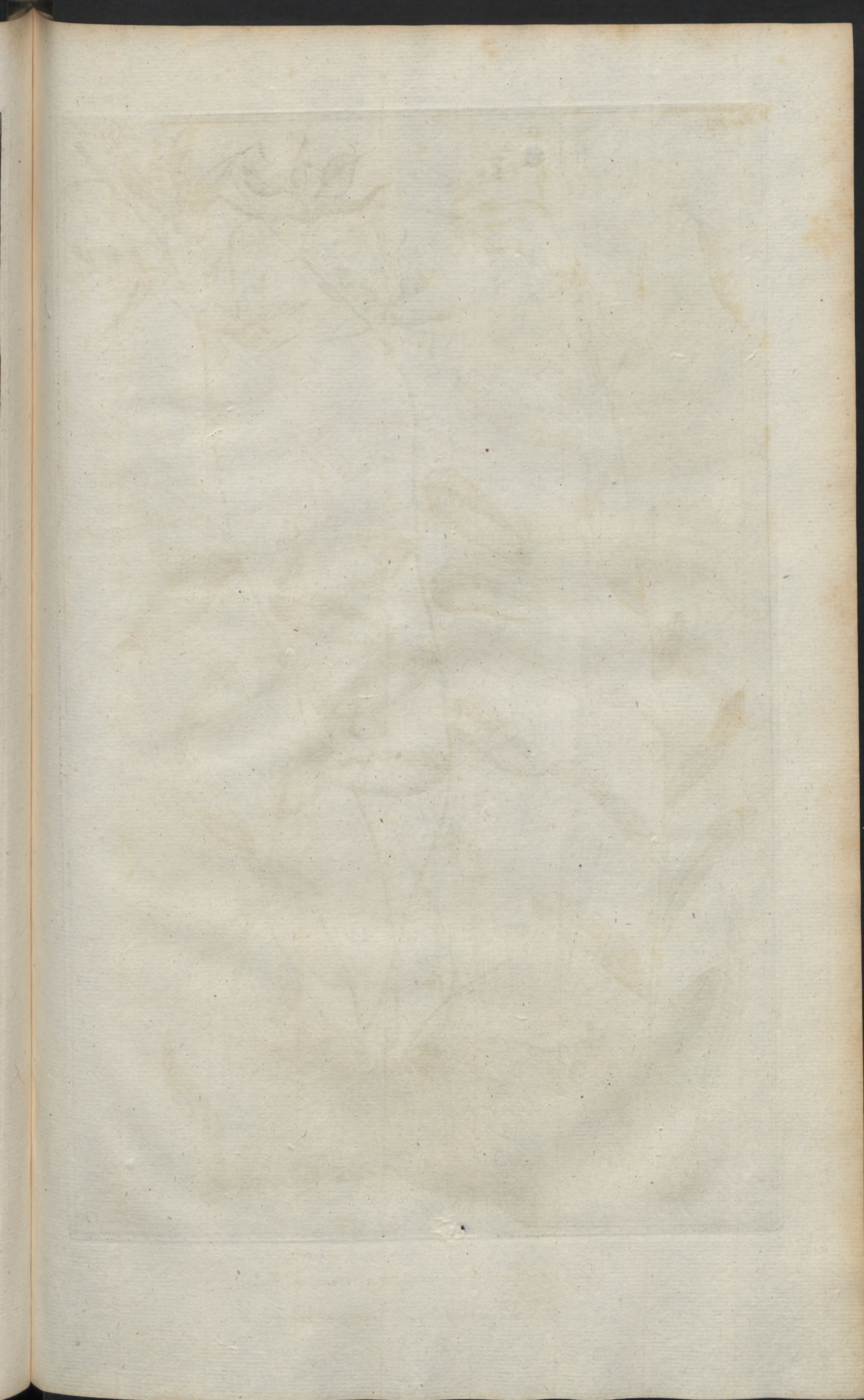

Fig. 1. Epidendrum caninum. Burm.
— 2. Dendrobium crumenatum. W.

Fructus pennam crassus est, trigonus, sed in interstitiis striatus, semi digitum longus, cum residuo & emarcido flore in summo. Non ultra pedis altitudinem adtingit, sub Filicibus crescens in Mangi Mangi, vel silvestribus arboribus. Radix non ita copiosa est & longa.

Bontius Libr. 6. Cap. 36. similem describit plantam, quam *Sedum arborescens* vocat, radicem gerens miram nodosamque, quam comparat cum manubrio hastæ Turcarum, cum crassis Sedi foliis, & parvo albo Anagallidis flore, gratum spirante odorem corticum Citri, foliaque acidi sunt saporis instar Acetosæ, ipsi multas tribuit excellentes virtutes, quæ a Javanis comprobatæ erant, ex foliis enim ac floribus conserva præparatur, utilis cunctis Cerebri & Nervorum morbis, ut spasmo & Choleræ, flores sunt cordiales, ac folia Dysenteriam curant, quum sunt frigida, acida, & adstringentia, quæque etiam in vulneribus conducunt, a venenatis telis & hastis inflictis.

Fructus medium digitum longus est, interne mucosus & insipidus, ac transversaliter scissus arcem exhibet cum quatuor vallis.

Tabula Quadragesima sexta

Ad Figuram primam *Angræcum* exhibet *furvum* seu *octavum*.
Figura secunda *Angræcum nonum* denotat.

De vrugt is een schaft dik, driekantig, dog tussen beide gestreept, anderhalve vinger lang, met de restante bloem boven op, 't werd niet boven een voet hoog, groeiende onder Vaaren geslagte op Mangi Mangi, of wilde bomen, de wortel is weiniger en lang.

Bontius Lib. 6. Cap. 36. *beschryft een diergelyke plante, die by* Sedum arborescens *noemt, met een wonderlyke knobbelagtige wortel, die hy vergelykt met het handvatzel van een Turkse Speer, met dikke bladeren als Huislook, en kleine witte bloemen als Anagallis, zeer welriekende als Citroen-schellen, en de bladeren zyn zuur van smaak als Zuuring. Hy schryft hem veele voortreflyke kragten toe, die door de Javanen geprobeerd zullen zyn, want uit de bladeren en bloemen werd een Conzerva gemaakt, dewelke nut is tot alle gebreeken der hersenen, en zenuwen, als Spasmum en Choleram, de bloemen zyn hertsterkende, met de bladeren genezenze den roden loop, als zynde koud, zuuragtig, en adstringerende van aart. De bladeren zullen ook zeer goed zyn in de wonden, door vergifte krissen en pieken gemaakt.*

De vrugt is een middelste vinger lang, van binnen slymerig, en onsmakelyk, en de vrugt dwers doorgesneeden vertoont een Fortres, met vier Bolwerken.

De ses en Veertigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur het donkere *Angrek* ofte het *agtste*.
De twede Figuur verbeelt de *negende zoort* van *Angrek*.

CAPUT SEPTIMUM.

Angrecum caninum. Angrek andjing.

Undecima species multas, longas, & intricatas quoque gerit radices, quæ sese circa arbores volvunt, nullam solidam formantes glebam seu congeriem. Ex centro autem ipsarum bini tresve adsurgunt caules, inferius striati, & ad octodecim vel viginti pollices folia gerentes. Quæ in binis ordinibus alternata sunt, transversaliter ex caule ortum ducentia, firma, & costis donata, quatuor & quinque pollices longa, sesqui lata.

Reliqua caulis pars nuda est, inferius parum ventricosa, porro rotunda, ac binos tresve pedes longa, in summo paucos proferens flores, binos tresve simul. Hi cum illis albæ speciei maximi sunt inter Angræci species, ex quinque petalis constantes, purpurei, ac sine ullis characteribus, illorum vero quatuor exteriora extensa sunt, quintum supra calicem extenditur instar digitabuli, vere purpureum, & ad internam partem lanuginosum instar Iridis, in medio condens pistillum sine ullo cornu ab inferiore parte. Floris odor gravis est, ac penetrans, caput gravans, & caninus quasi, instar florum quorundum Satyriorum.

Sapor est salsus & acidulus, sed ingratus, atque ex radice nullas profert bursas, neque ventricosos caules, uti alia Angræca, Octobri & Novembri observatur. Fructus est angulosus uti in aliis Angræcis.

Nomen. Latine *Angræcum caninum*, sive *Undecimum*; Malaice *Angrec andjing* a canino odore.

Locus. In arboribus crescit, quæ brevem crassumque gerunt truncum, ac muscosæ sunt, præsertim in *Kinar*, tam in litore, quam in vallibus, ac porro nullus ejus notus est usus.

Tabula Quadragesima septima

Ad Figuram primam *Angræcum* exhibet *Caninum*.
Figura secunda *Angræcum* denotat *crumenatum* in *Auctuarii Cap.* 57. descriptum.

SEVENDE HOOFDSTUK.

Het Honds-Angrek.

De elfde zoorte heeft ook veele lange wortelen door malkanderen verwert, en haar om den boom slingerende zonder een masyven klomp te maken. Egter uit het middel ontspringen twee of drie steelen, die beneden gestreept, en agtien of twintig duimen hoog bebladt zyn. Deze bladeren staan in twee rygen tegens malkander met beurten, regt dwers uit den steel, styf, en geribt, vier en vyf duimen lang, anderhalve breed.

De resterende steel is kaal, beneden weinig buikagtig, voorts rond, en twee of drie voeten lang, aan 't uiterste maar weinige bloemen dragende, twee en drie by malkanderen. Deze zyn met de witte de grootste onder alle Angreks-zoorten, uit vyf bladeren gemaakt, alle peers, zonder karacteren, waar van de vier buitenste uitgebreid staan. Het sesde staat wat over 't kelkje als een vingerhoed, regt purper, en aan de binnenzyde wolagtig gelyk een Iris, in het midden het pilaartje verbergende, zonder hoorntje beneden. De reuk van de bloeme is sterk, geil, het hoofd wat beswarende, en merkelyk bontsagtig, gelyk de bloemen van zommige Satyria.

De smaak is ziltig, zuuragtig, dog niet aangenaam, en brengt uit zyn wortel geen beurzen voort, nog buikagtige steelen gelyk andere Angreks, men ziet ze in October en November bevrugt, is boekig als aan andere Angreks.

Naam. *In 't Latyn* Angræcum caninum, *sive* Undecimum; *in 't Maleits* Angreck andjing *van zyn bontsagtigen reuk.*

Plaats. *Het wast op bomen, die een korte dikke stam hebben, en mosagtig zyn, inzonderheid op de Kinar-bomen, zoo wel op strand als in de valeyen, voorts is geen gebruik daar van bekent.*

De seven en Veertigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur het *Honds-Angrek*.
De tweede Figuur wyst aan het *beursige Angrek*, in het 57. *Hoofdstuk* van het *Auctuarium* beschreeven.

CAPUT QUINQUAGESIMUM SEPTIMUM

Auctuarii

Novas quasdam Angræci habet subsequentes species.

Non putandum est, Amboinenses luxuriosas solitudines, non plures Angræci proferre species illis, quas in initio *libri undecimi* proposuimus, tum enim desperabam omnes posse indagari, quum vero dein plures quasdam repererim novas species, quas puto ob singularem formam dignas esse, quæ describantur, hinc quasdam hic successive proferam.

Primo. *Angræcum nervosum*, quod increscit arboribus Kinar & Sydroxylo, multas gerit quadratas bursas, tres quatuorve pollices longas, binos digitos latas, ac crassas, coadunatim cohærentes, coloris pallide virentis, ac duriusculas, uti & cunctæ aliæ sunt, quævis vero bursa ingens profert folium, duodecim ac quindecem pollices longum, quatuor & quinque latum, per longitudinem quinque nervis distinctum, qui inferius acuta formant dorsa, ac cum illis *Hellebori albi* conveniunt, cuivis autem folio acutum opponitur foliolum, atque ex centro caulis excrescit, pedem circiter longus, rotundus, & culmum crassus, cui tres quatuorve insident flores, qui primo sunt oblonga & acuminata capitula.

Flos formam habet aliorum Angræcorum, mediocris magnitudinis, ex quinque compositus petalis, quorum tria exteriora & maxima colorem habent ex albo flavescentem, & quorum unum elevatum est, bina alia deorsum flexa. Binaque præterea alia angustiora sunt, quasi priorum segmenta, quæ retrorsum locantur, interne vero cellula vulgaris sita est, ex binis minoribus petalis formata, externe alba, seu quodammodo flavescens, interne ex fusco variegata.

Hic flos volitantem repræsentat Crabronem, si angulosum petiolum pro ejus capite sumatur, & inferius latum petalum pro ejus cauda, ac bina angusta petala pro alis.

Fructus huc usque ignoti sunt, quin provenirent ex anguloso petioli floris centro. Foliorum sapor amarus est & ingratus. Angræcum vero hoc id peculiare habet, quod strigosa gerat folia, & floris petiolus ex ipsa proveniat bursa.

Tabula Quadragesima octava

Angræcum exhibet *nervosum*, quod forte est Erythro bulbus Hellebori albi plicatis foliis, Red Bulb, h. e. Bulbus rubens nostratibus dictus *Plukn. Mantiss. pag.* 70. & Chichultic Tepetlauhxochite *Hernand.* apud *Recch. pag.* 368.

Secundo. *Angræcum pungens*, repertum in arbore *Caju matta buta*, nullas gerit bursas, sed crasso repit flagello juxta ramos, ac plurimum ex iis dependet, hic & illic caulem emittens foliosum, & inter hunc alii iterum excrescunt.

Folia ejus solitaria locantur, duodecim & quatuordecim pollices longa, vix minimum digitum lata, sursum apicem gerentia digiti articulum circiter longum, qui ipsis videtur quasi inpositus, suntque porro crassa, firma, ac sine notabilibus nervis, qui inferius parum protuberant, ac superius folium quasi concavum formant instar canalis plani, coloris obscure virentis, ac vetusta russa sunt, pungentes vero apices in his decidunt, atque inter hæc ex primario caule alii excrescunt tenues, firmi, & lignosi cauliculi, quatuor & quinque pollices longi, quorum quidam sese dividunt in unum alterumve lateralem cauliculum, quorum superior dimidia pars flosculos profert vulgaris Angræci forma, sed qui brevia gerunt petala, & ex albo flavescunt.

Ex horum petiolo fructus excrescit, vix pollicem longus, striatus, & trigonus, formam gerens germinantis Anthophylli, diu florem superius sustinens, interne oppletus farina crassa & albicante.

Ter-

HET SEVEN EN VYFTIGSTE HOOFDSTUK

Van het Auctuarium

Heeft de volgende nieuwe zoorten van Angrek.

Men moet niet meenen, dat de Amboinsche weelderige wildernisse niet meer zoorten van Angreks voorbrengt, dan die geene, die wy in 't begin van 't elfde boek gestelt hebben, alwaar ik den moed verlooren gaf om alles op te zoeken, dog dewyl ik naderhand nog eenige nieuwe zoorten gevonden heb, dewelke ik oordeelde, wegens hare rare gedaante waardig te zyn, om beschreeven te werden, zoo zal ik hier eenige na malkander voorbrengen.

I. Angræcum nervosum *groejende op de bomen Kinar, en Yzerhout, komt voort met veele vierkantige heurzen, drie of vier duimen lang, twee vingeren dik, troeps-gewys by malkander geboopt, bleek-groen van couleur, en hardagtig gelyk alle andere. Ieder heurs brengt voort een groot blad, twaalf of vyftien duimen lang, vier of vyf breed, in de lengte met vyf zenuwen gestreept, dewelke beneden scherpe ruggens maken, en gelyken die van* Helleborus albus, *tegen over ieder blad staat een spits blaadje, en uit de midden komt een steel voort, omtrent een voet lang, rond, en een halm dik, daar op groejen drie of vier bloempjes, zynde eerst lange spitze knoppen.*

De bloem gelykt andere Angreks van middelbare grootte, bestaande uit vyf blaadjes, waar van de drie buitenste, en grootste van couleur wit-geel zyn, waar van het eene opwaarts staat, en twee neerwaarts hangen, dan zyn 'er twee smalle als riempjes, dewelke agterwaarts staan, binnen is het gewoonlyke huisken van twee blaadjes gemaakt, van buiten wit, en eenigzints na het geele trekkende, van binnen bruin gespikkelt.

Deze bloem verbeeld een vliegende Horsel, zoo men het geboekt steeltje voor het hoofd neemt, het onderste breed blaadje voor den steert, en de twee smalle blaadjes voor vlerken.

De vrugten zyn nog onbekent, of ze moesten uit het geboekte voetje van de bloem voortkomen, de smaak der bladeren is bitter, en onaangenaam. Zoo heeft dit Angrek byzonder, dat het gestreepte bladeren heeft, en de bloemsteel uit de beurs zelfs voortkomt.

De agt en Veertigste Plaat

Vertoont het *zenuwagtig Angrek*, het geen mogelyk is de Erythro-bulbus, met gevouwe bladeren van de witte Helleborus, Red bulb, dat is roode bol by de onze genaamt van *Plukn. Mantiss. pag.* 70. en de Chichultic Tepetlauhxochite van *Hernand.* by *Recch. pag.* 368.

II. Angræcum pungens, *of steekend Angrek, gevonden op een boom van Caju matta buta, gewint geen beurze, maar kruipt met eene dikke rank langs de takken, en hangt meest af, hier en daar een steel opschietende, daar aan de bladeren staan, en tussen dezelve komen al weder anderen voort.*

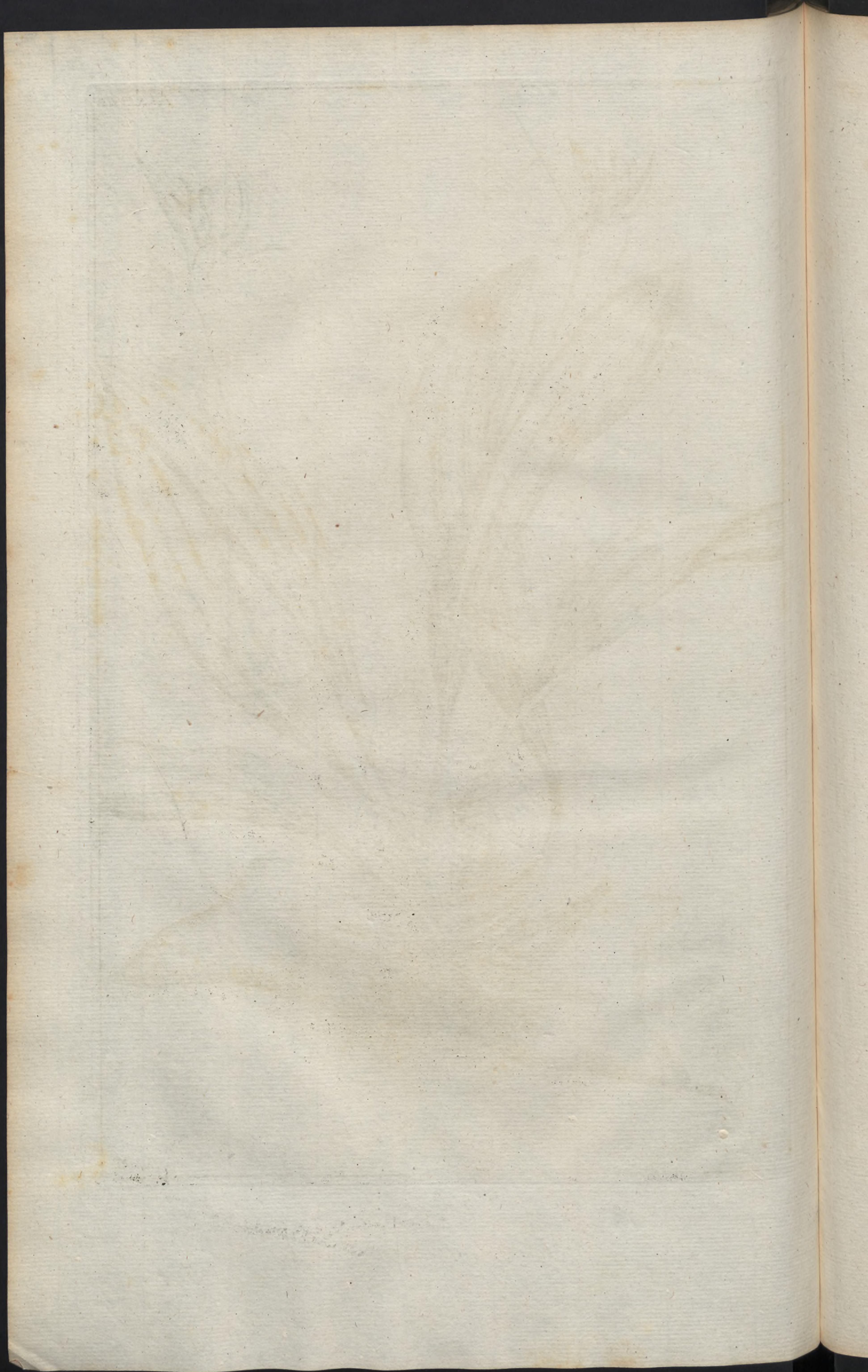
De bladeren staan enkeld, twaalf of veertien duimen lang, schaars een pink breed, van vooren met een spits, omtrent een lid van een vinger lang, dewelke schynt daar op gezet te zyn, voorts dik, styf, en zonder kennelyke zenuwen, dewelke beneden een weinig uitbuilen, en boven het blad wat hol maken, als een vlakke geut, van couleur donker-groen, en de oudere werden rosagtig, de steekende spitzen vallen aan de oude bladeren af, tussen dezelve uit den hoofdsteel komen andere dunne styve, en houtagtige steeltjes, voorts vier of vyf duimen lang, sommige in een of twee zydesteeltjes zig verdeelende, de voorste helft daar van is met bloempjes bezet, van gemeene Angreks fatzoen, dog kort van bladeren, en geel-wit.

Uit haaren steel werd de vrugt, schaars een duim lang, gestreept, en driekantig, in gedaante van een beginnende Moer-nagel, dragende de bloemen nog lang boven op, van binnen gevult met een witagtig grof meel.

III.

Chelonanthera speciosa Bl.

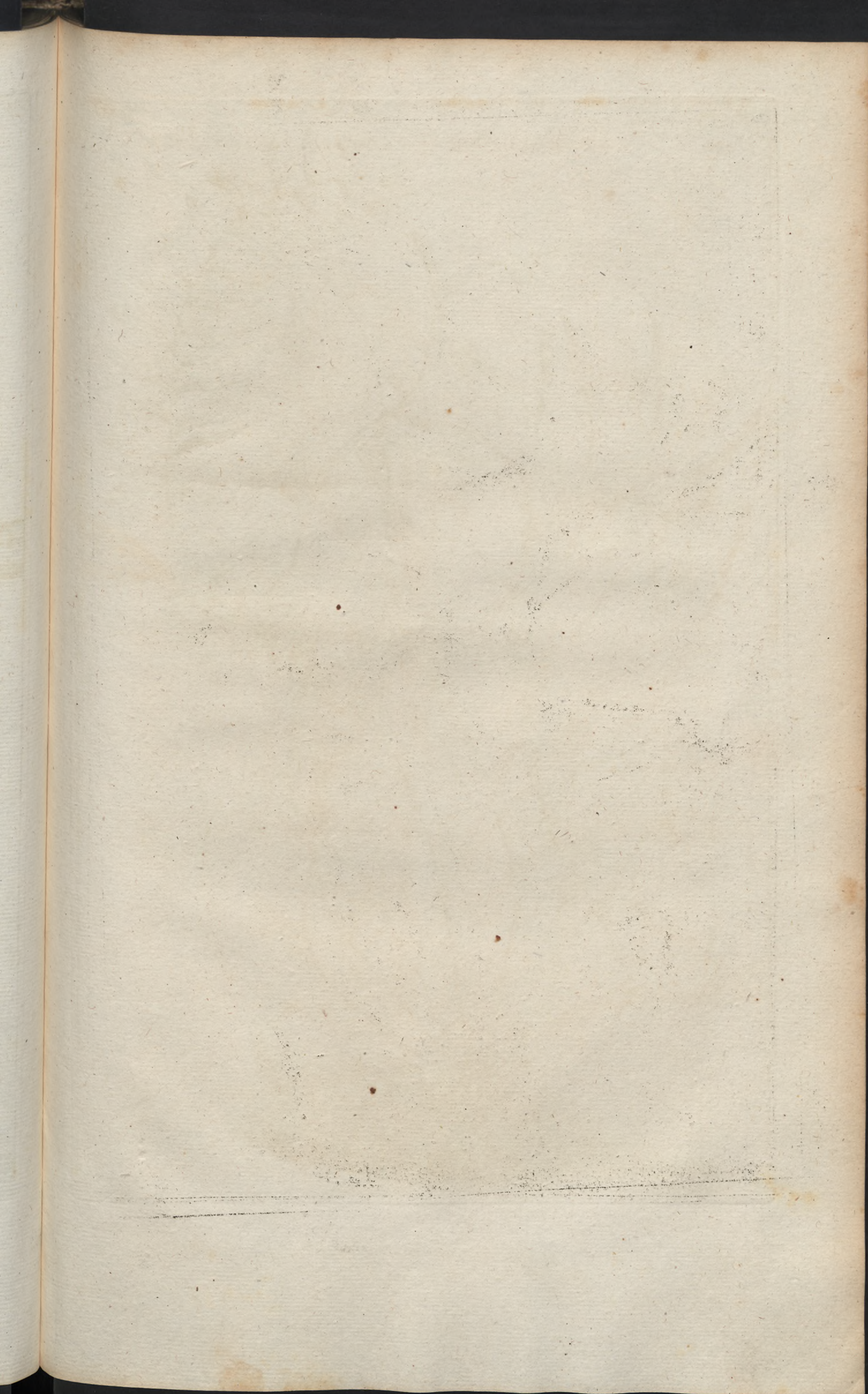

Fig. 1. Cymbidium tenuifolium.

— 2.

Tertio. *Angræcum saxatile* fere similis est sarmentosa herba, supra rupes repens, foliaque ejus fasciculata sunt, octo & decem pollices longa, unum lata, superius excavata, inferius acutum gerentia dorsum, ad extremum bifida, & bis acuminata, unus vero apex non modo multo longior est altero, sed etiam pungens instar mollis spinæ.

Inter inferiora folia rotundi quidam, longi, & parum sinuosi excrescunt caules, Chordulas referentes, qui lenti sunt, & diffringi nequeunt, externe albi, & ad extremum sese dividentes in binos tresve ramulos, qui arborum corticibus fibrillas inmittunt.

Inter folia caules floriferi excrescunt, binas spithamas longi, quorum suprema pars flosculos gerit flavescentes, ex quinque petalis constantes, quæ interne rubra, & ad oras flava sunt, quem colorem cassis etiam gerit. Ex ipsorum centro fructus excrescunt, ultra digitum longi, ac transversalem digitum crassi, quidam digiti articulum modo longi sunt, & pennam crassi, in sex acutas costas divisi, atque inter has profundi locantur sulci, planam superius gerentes stellulam, quæ componitur ex quinque apicibus cum obtuso nodulo in centro.

III. Angræcum saxatile *of Klip-Angrek, is schier diergelyke zeelend gewas, over de klippen kruipende, de bladeren staan met bosjes by malkander, agt en tien duimen lang, een breed, boven gegeut, beneden met een scherpe rugge, aan 't voorste in tweën gekloven, met twee spitzen, waar van de een niet alleen merkelyk langer is dan de andere, maar ook steekende als een weeken doorn.*

Tussen de agterste bladeren komen mede lange ronde, en wat bogtige steelen uit als Chordelen, taai, en onverbreekelig, van buiten wit, en aan haar einde zig in twee of drie takken verdeelende, dewelke al wederom in de schorsse der bomen wortelen.

Tussen de bladeren komen de bloemsteelen voort, twee spannen lang, aan haar opperste dragende kleine geele bloempjes, van vyf blaadjes gemaakt, dewelke van binben rood, en aan de kanten geel zyn, van welke couleur het helmke ook is, uit haare voeten werden de vrugten, ruim een vinger lang, en een dwersvinger dik, sommige een lid van een vinger lang, en een schaft dik, in ses scherpe ribben afgedeelt, en tussen beide diepe voorens, met een vlak sterretje boven op, gemaakt van vyf spitzen met een stomp knopje in de midden.

Tabula Quadragesima nona

Ad Figuram primam *Angræcum* exhibet *Saxatile*, quod est Tsjerou mau maravara *H. Malab. part.* 12. *Tab.* 5. cui a *Plukn.* in *Almag. pag.* 87. jungitur Caryophyllus Monomotapensis, nervosis Bupleuri foliis intus cavis, flore cæruleo, cauliculis secundum longitudinem alatis *Phyt. Tab.* 275. *fig.* 1.

Huc pertinet Orchidi affinis, planta parasytica, folio crasso sulcato, *Herm. Prud. Bat. pag.* 187. Licet flos parum differat: quod est Viscum arboreum, flore albo speciosos, Americanum, foliis forma siliquarum Nerii *Plukn. Phyt. Tab.* 117. *fig.* 6.

Figura secunda *Angræcum* exhibet *purpureum*, *Cap.* 8. descriptum, *primam* nempe *speciem*.

De negen en Veertigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur het *Klip-Angrek*, het welk is de Tsjerou mau maravara van de *H. Malab. part.* 12. *Tab.* 5. aan welk van *Plukn.* in het *Almag. pag.* 87. toegevoegt wert de Monomotapense Caryophyllus met zenuwagtige bladeren van het Bupleurum, van binnen hol, met een blaauwe bloem, en met steeltjes na de lengte gevleugelt in de *Phyt. Tab.* 275. *fig.* 1.

Hier toe behoort ook de Parasytise plant, aan de Orchis naastkomende, met een dik gevormt blad van *Herm. Parud. Bat. pag.* 187. Schoon de bloem wat verschilt: het geen is de Americaansche Viscum op bomen groejende, met een schoone witte bloem, en bladeren in de gedaante van de Peulen van het Nerium van *Plukn. Phyt. Tab.* 117. *fig.* 6.

De tweede Figuur vertoont het *purpere Angrek*, in het *agtste Hoofdstuk* beschreeven, de *eerste zoort* namentlyk.

Quarto. *Angræcum angustis crumenis*, multas & subrotundas format bursas, in binos tresve obscuros articulos distinctas, quinque & sex pollices longas, unum latas, externe multis siccis pelliculis obductas, harum plurimæ nudæ ac foliolis destitutæ locantur, aliæ in vertice tria quatuorve longa & angusta gerunt folia, duodecim & quindecim pollices longa, binos digitos lata, in simplicem terminantia apicem, excepto quod nervus medius inferius parum protuberet, quasdam etiam gerunt strias longitudinales, subtiles referentes nervos.

Ad latus hujus fasciculi bini foliosi eriguntur caules, quindecim pollices longi, in quorum superiore dimidia parte flores locantur, huc usque ignoti. Hos insequuntur fructus, vix pollicem longi, & culmum crassi. Radix congeries est tenuium longarum, & lentissimarum fibrillarum.

Quinto. *Angræcum sediforme*, sic dictum, quum folia cum illis Sedi conveniant, quædam unicum, quædam tres pollices longa sunt, binos lata digitos, sine ullis costis cum firmo apice, crassa, glabra, & succosa, sed non lactescentia, alioquin enim pro illis *Nummulariæ lacteæ* quis ea haberet. Flos nondum apparuit. Tenuibus & intricatis crescit chordulis inter & per radices aliorum Angræcorum.

Sexto. *Angræcum uniflorum*, folia gerit forma & magnitudine linguam referentia, superius nempe subrotunda, ac parum bifida, crassa, firma, ac sine ullis costis, excepto quod planus canalis per folii superiorem partem decurrat. Quodvis folium brevi incumbit bursulæ, ex quatuor quinqueve acutis dorsis compositæ, quædam vero glabræ sunt, & bigonæ tantum.

Caulis florifer ad latus bursæ excrescit, rotundus, & spithamam altus, quorum quivis unicum modo sustinet florem, quodammodo convenientem cum illo *Angreci angin*, qui ex tribus constat petalis, quorum maximum & anterius linguæforme est, inferius latum, & superius angustum, cum acuto dorso in medio, retroflexum supra totum florem, ad latera bina alia locantur petala, inferius lata & crassa, superius angusta & flaccida, conniventia instar falcis.

IV. Angræcum angustis crumenis, *gewint veele, en rondagtige beurzen in twee of drie donkere leden verdeelt, vyf en ses duimen lang, ruim een breed, van buiten niet veele drooge velletjes behangen, de meeste staan blood, en zonder bladeren, de andere dragen op haar top drie of vier lange smalle bladeren, twaalf en vyftien duimen lang, twee vingeren breed, in een enkelde spits toeloopende, behalven de middelzenuwe, beneden een weinig uitbuilende, hebben ze nog eenige streepen als zubtiele zenuwen in de lengte.*

Bezyden van dezen bos hebben ze twee bladdragende steelen, mede vyftien duimen lang, aan welkers voorste helft de bloempjes staan, nog onbekend. Daar op volgen de vrugten, schaars een duim lang, en een stroobalm dik, de wortel is een klomp van dunne, lange, en zeer taaije vaselingen gemaakt.

V. Angræcum sediforme, *alzoo eigentlyk genaamt, dewyl de bladeren na een Sedum of Huislook gelyken, sommige zyn een, sommige drie duimen lang, twee vingeren breed, zonder eenige ribben, met een styve spits, dik, glad, en sappig, dog zonder melk, anders zoude men ze voor een* Nummularia lactea *aanzien. De bloem is nog niet gezien. Het groeit met dunne en verwerde kordulen onder, en door de wortelen van ander Angreks.*

VI. Angræcum uniflorum *heeft bladeren, in gedaante en grootte een tong verbeeldende, te weten vooren rond, en een weinig in tweën gekloven, dik, styf, en zonder eenige ribben, behalven een vlakke geut aan de bovenzyde. Ieder blad rust op een kort beursje, gemaakt van vier of vyf scherpe ruggens, sommige ook glad met twee kanten.*

De bloemsteel komt bezyden de beurze voort, rond, een span hoog, ieder dragende maar een bloem, eenigzints het Angrec angin *gelyk, gemaakt van drie bladeren, waar van het grootste en voorste tongeformig is, agter breed, en vooren smal, met een scherpe rugge in de midden, naar agteren gekromt over de geheele bloem, ter zyden staan twee andere bladeren, mede agter breed, en dik, vooren smal, en slap, na malkanderen gekrompt als zikkels.*

In centro capitulum locatur. Color fuſcus eſt, intermixtis plurimis ex albo flaventibus maculis, oculos referentibus, quarum quædam rotundæ ſunt, aliæ quadratæ, ac porro ſine ullo odore.

Vili radice ramis arborum ſilveſtrium increſcit, & aliquando planum format angulum ex Muſco quaſi conſtructum, ex quo hic & illic burſulæ ac ſimplicia excreſcunt folia.

Septimo. *Angræcum gajang*, quod repertum eſt in arbore Gajang, multos formans fruticulos coadunatos forma *Lilii Javani* ſeu *Caſi ſelan*, inferius oblongum gerens inſtar Cepæ bulbum. Hoc bina profert folia, vix duodecim pollices longa, & unum lata, inferius firmum gerentia nervum medium, nec ad apices bifida ſunt inſtar aliorum Angræcorum, ſed acute terminantur.

Ex centro horum binorum foliorum longus ac ſimplex excreſcit caulis, cujus ſuprema & maxima dimidia pars ultra pedis longitudinem floſculos ſuſtinet, qui Angræci formam repræſentant, ſuntque compoſiti ex quinque ſordide albicantibus & anguſtis petalis, quorum tria dependent, ac bina extenſa ſunt, inque ſuperiore floris parte caſſis locatur. Ipſorum petiolus prope ortum acutum porro gerit petalum, quod petiolum obtegit, tam denſe autem locantur, ut totus caulis caudam felis referat longam, poſt ipſorum lapſum pauci excreſcunt fructus, qui minimi ſunt cunctarum Angræci ſpecierum, paulo nempe majores grano Tritici, hexagoni quoque, per maturitatem dehiſcentes ad latus, ſuperior vero ipſorum pars nexa manet & firma. Ipſorum pars interior primo flaveſcit, ac ſuccoſa eſt, quæ per maturitatem degenerat in farinam flavam & arenoſam.

Floret menſibus pluvioſis, & in Gajanis reperitur ſilveſtribus, quæ creſcunt in valle Ayer Cotta Lamma. Hæc ſpecies in aliis quoque reperitur arboribus, uti & in Celebes ora Orientali, ubi ejus folia adhibentur contra abdomina tumentia & indurata, ſupra ignem calefacta, ita ut flacceſcant, dein abdomen iis fricatur, medullaque anguſtorum bulborum ore maſticatur, ac ſuccus deglutitur.

Octavo. *Angræcum jamboe*, anguſta & firma gerit folia, quinque pollices longa, binos lata digitos, ſuperius in acutum terminantia apicem, ſaporis primo ingrati, dein dulcis inſtar ſucci Liqueritiæ.

Floſculi bini ſibi oppoſiti excreſcunt tenuibus in petiolis ex flagello, qui compoſiti ſunt ex quinque craſſis petalis Citrini coloris, quæ omnia introrſum flexa ſunt inſtar Ornithopodii, atque in centro locatur ex purpureo cœrulea lingula. Fructus huc uſque ignoti ſunt, & increſcit ſilveſtribus Jambis, longis dependens ſarmentis.

Nono. *Angræcum tænioſum* ſimplici ac lignoſo creſcit caule, cui folia inſident ſolitaria & inordinata, craſſa ſegmenta referentia, utrimque bifida, acſi ex binis ſegmentis compoſita eſſent, quatuor & quinque pollices longa, ultra culmum craſſa. Ad latus ſuperiorum foliorum brevis excreſcit racemus florifer, cujus flores mihi ignoti ſunt.

Hos inſequuntur tres ſexve fructus, qui ſunt ſiliculæ oblongæ & ſulcatæ, pollicis articulum longæ, uti in aliis Angræcis, qui externe diſtincti ſunt in tria majora, & tria minora dorſa, cum coronula ſuperius poſita, quæ reſiduum eſt floris, intusque repletæ ſunt arenoſa ſubſtantia. Radix longa eſt, vaga, & transverſaliter repens, lignoſaque, nec ullas profert burſas.

Decimo. *Angræcum lanuginoſum* a vulgari Angræcorum forma parum recedit, ſimplicem enim generat caudicem, tres quatuorve pedes longum ſine burſa vel ventre, cujus inferior pars nuda eſt, & in obſcuros articulos diſtincta. Superior pars foliis denſis obſita eſt, rotunda, & lanuginoſa.

Folia formam habent minoris Angræci, irregulariter admodum cauli adcreta, tres quatuorve pollices longa, binos lata digitos, craſſa, firma, ſine diſtinctis nervis, in brevem & firmum terminantia apicem, qui parum incurvatus eſt.

Superior foliorum pars parum rugoſa inſtar panni ſericei obſoleti, triaque quatuorve ſuperiora & tenerrima folia utrimque lanuginoſa ſunt.

Ex alis ſuperiorum foliorum racemus florifer excreſcit, ultra digitum longus, cui flores inſident brevibus in petiolis, qui lanuginoſi quoque ſunt magnitudine Fabæ.

Hi

In de midden ſtaat een klein hoofdeken. De couleur is bruin, waar op men veele wit-geele ſtipjes of oogjes ziet, zommige rond, zommige vierkant, voorts zonder reuk.

Het groeit met een ſlegte wortel op de takken der wilde bomen, en maakt zomtyds een platten hoek als van eenig Mos gemaakt, waar uit hier en daar de beursjes, en enkelde bladeren voortkomen.

VII. Angrec gajang *gevonden op een Gajang-boom, met veele kleine ſtruiken by malkander, van gedaante als de* Javaanſche Lelie, *of* Caſi ſelan, *onder met een langwerpige bol als Ajuin. Deze brengt twee bladeren voort, ſchaars twaalf duimen lang, en een breed, van onderen met een ſtyve middelzenuwe, en hebben aan de ſpits geen kiove, gelyk andere Angreks, maar loopen ſpits toe.*

Uit de midden van deze twee bladeren komt een langen enkelden ſteel, waar van de opperſte en grootſte helft, ruim een voet lang, bezet is met kleine bloempjes, die even de gedaante van Angreks verbeelden, beſtaande uit vyf vuil-witte ſmalle blaadjes, waar van drie afhangen, en twee uitgebreid ſtaan, en aan de bovenzyde ſtaat een helmke. Haaren ſteel by zyn oorſpronk heeft nog een ſpits blaadje, 't welk den ſteel bedekt. Zy ſtaan zoo digt, dat den geheelen ſteel een langen kattenſteert verbeeld, naar haar afvallen komen weinige vrugten tot perfectie, dewelke de kleinſte zyn van alle Angreks zoorten, te weten wat grooter dan een tarwe-korrel, mede ſeskantig, in de rypheid open berſtende, terzyde dat het voorſte aan malkander blyft hangen. Haar binnenſte is eerſt geelagtig, en ſappig, 't welk in de rype verandert in een geel zandig meel.

Het bloeit in de regemaanden, en men vindt het op Gajang-bomen, die in 't wild ſtaan in de vallei van Ayer Cotta Lamma. Deze zoorte vindt men ook op andere bomen, als mede op Celebes Ooſtkuſt, aldaar werden de bladeren gebruikt tegens gezwolle en verharde buiken, over 't vuur geſlenſt, zoo dat ze ſlap werden, daar na den buik daar mede gewreeven, en het merg van de ſmalle bollen in de mond gekaauwt, en den ſap ingezwolgen.

VIII. Angrec jamboe *heeft ſmalle ſtyve bladeren, vyf duimen lang, twee vingeren breed, vooren in een ſtyve ſpits eindigende, van ſmaak eerſt onaangenaam, daar na zoet als ſap van Zoethout.*

De bloempjes komen twee en twee tegens malkander, op korte voetjes uit den rank, gemaakt van vyf dikke Citroen-geele blaadjes, alle inwaarts gekromt als vogelklaauwen, en in de midden ziet men een peers-blaauw tonkske. De vrugten zyn nog onbekent, en het groeit op de wilde Jamboes-bomen met lange rancken afhangende.

IX. Angræcum tænioſum *of riempjes Angrec, groeit met een enkelde houtagtige ſteel, daar aan de bladeren enkeld, en zonder ordre ſtaan, dikke riempjes gelykende, ter weerzyde met een kloof in de lengte, als of ze van twee deelen gemaakt waren, vier en vyf duimen lang, en ruim een ſtroohalm dik. Terzyden de voorſte bladeren komt een korte bloem-tros voort, waar van de bloemen nog onbekent zyn.*

Hier op volgen drie of ſes vrugten, zynde langwerpige geribde houwen, een lid van een duim lang, gelyk aan andere Angreks, van buiten verdeelt in drie grootere, en drie kleindere ſcherpe ruggen, met een kroontje boven op, zynde het reſtant van de bloem, binnen vervuld met een zandig plukzel. De wortel is lang, ydel, en dwers-kruipende, houtagtig, en brengt geene beurze voort.

X. Angræcum lanuginoſum, *wykt van de gemeene Angreks gedaante wat af, want zy gewint een enkelde ſteel, drie en vier voeten lang, zonder buik of beurs, waar van de agterſte helft bloot is, en in donkere leden verdeelt. De voorſte helft is digt beblad, rond, en wolagtig.*

De bladeren zyn van kleine Angreks gedaante, zeer irregulier om den ſteel ſtaande, drie en vier duimen lang, twee vingeren breed, dik, ſtyf, zonder merkelyke zenuwe, in een korte ſtyve ſpits eindigende, die wat krom ſtaat.

De bovenzyde is wat ruig als verſleeten fulp, en de drie of vier bovenſte, de jongſte zyn ter wederzyden wolagtig.

Uit den ſchoot van de voorſte bladeren komt den bloemſteel voort, ruim een vinger lang, daar aan ſtaan de bloempjes op korte voetjes, die al mede wolagtig zyn, in de grootte van een Boon.

Deze

Hi inferius concavum gerunt petalum instar Cymbæ, in qua concavus reconditur flosculus, sese aperiens in tria crassiuscula & flavescentia petala, e quibus purpurea eminet lingua, quæ simul repræsentant os seu rictum Leonis cum lingua extensa.

Radicem gerit vilem, ex paucis constantem fibrillis, & inter alia Angræca crescit in silvestribus arboribus in Toleeuwo, qui pagus est oræ Orientalis Amboinæ.

Deze hebben van onderen een hol blaadje als een schuitje, daar in legt een hol bloempje in drie geelagtige dikke blaadjes zig openende, daar tussen een peers tonksken uitkykt, te zamen verbeeldende een Leeuwen-mond met een uitgesteeke tong.

Het heeft een zobere wortel, uit weinige vazelingen bestaande, en groeit onder andere Angreks op wilde bomen op Toleeuw, een Dorp van Amboins Oostboek.

CAPUT OCTAVUM.

Angræcum purpureum. Angrec jambu.

Duodecima species tam raro folia exhibet conspicienda, ut a multis habeatur aphylla. Hoc observavi discrimen, quod quæ in litoreis crescit scopulis & arboribus, foliis plerumque sit destituta, sed quæ in ipsa terra in arboribus provenit, folia profert, ita ut binæ hujus species formari possint, quod tamen non opus est, quum varietas nimis parva est.

Litorea species primo gerit caulem angulosum & striatum, in multos inæquales articulos distinctum, qui semper in medio magis protuberant quam in extremitatibus, uti & totus caulis prope radicem tenuissimus est & rotundissimus; qui folia producit uti præcedens minus Angræcum, alternatim posita, quinque pollices longa, ultra unum lata, & superius fissa uti reliqua.

Caulis pedis circiter altitudinem adtingit, ac foliis ornatus est, quæ vetusta decidunt, ac nudum relinquunt caulem, atque hinc fit, ut putetur foliis destitui, nam prope hunc alter excrescit peculiaris caulis ex radice, binos tresve pedes altus, inferius prope radicem tenuior quam in reliqua parte, in similes ventricosos articulos distinctus. In articulorum connexu, qui semper humiliores sunt ipso ventre, flosculi excrescunt fasciculati seu verticillati quasi, instar florum Jambi, circa articulos ad unam partem nudi.

Hi flosculi peculiarem habent formam, a prioribus diversam, quinque enim gerunt petala non aperta, sed compressa instar tubi, ab inferiore parte aperta, atque ibi Sacculum seu corniculum gerunt instar Orchidum, pollicem longi, vel paulo minores, ac vix pennam crassi. Superiores oræ in apices distinctæ sunt, atque interne bina posteriora petala cassidem tegunt purpuream seu roseam instar coloris Cassombæ, inodori penitus. Hi florum fasciculi circa medium caulis dependent, qui prope apicem nudus est. Fructus ignoti huc usque sunt, radix rara est, ex paucis constans fibrillis brevibus.

Hæc species in litore reperitur, tam in curtis crassisque arboribus, quam in præruptis rupibus, in quibus cariosa ligna & flagella projecta sunt.

Nomen. Peculiariter dicitur *Angræcum purpureum* & *nudum*. Malaice *Angrec jambu*, & *Angrec cassumba*; Javanice *Rangrec*, quo nomine reliqua etiam indigitant Angræca.

Secundo. Silvestris species a priore haud differt, nisi quod copiosiora exhibeat folia, ex muscosa enim & tenui fibrosa radice octo decemque excrescunt caules, octo novemque pedes longi, quorum crassiores folia, ac tenuiores flores proferunt, in multos articulos distincti, qui non multum ventricosi sunt uti prioris, sed profunde sulcati & striati.

Folia in caulibus ad quatuor pedum distantiam a radice oriuntur, simplicia & alternata supra sese invicem, tenuiora quam in aliis Angræcis, quinque & sex pollices longa, binos lata digitos, acuminata, cum nervo medio inferius protuberante, saporis fatui & muscosi. Caulis pars foliosa crassior est inferiore.

Caulis florifer in medio circiter flores profert copiosos & globosos quasi, nunc ab hac, nunc ab alia caulis parte, quivis flosculus unguem digiti circiter longus est, angustum caliculum referens, vix pennam crassus, inferius sacculo acuminato & striato auctus, seu in angusta petala distinctus, quæ sese superius in quinque apices aperiunt, & interne alium albicantem caliculum exhibent, flores hi coloris sunt purpurei, rubentes, & inodori, qui in conspectum veniunt Octobri & Novembri.

Nomen.

AGTSTE HOOFDSTUK.

Het purpere Angrek.

De twaalfste zoorte werd zoo zelden met bladeren gezien, dat het van veele voor bladeloos gehouden werd. Ik heb dit onderscheid daar van bevonden, dat het geene op strandklippen en bomen wast, meest zonder bladeren gezien, maar 't geene landwaart en op de bomen groeid, heeft zyne bladeren, zoo dat men twee zoorten daar van zoude konnen maken, 't welk egter niet nodig is, vermits het verschil te klein is.

I. *Deze standzoorte heeft vooreerst een geboekten of gestreepten steel, in veele ongelyke leden verdeeld, die altyd in de midden dikker zyn dan aan de enden, gelyk den geheelen steel beneden by de wortel op 't dunste en rondste is, dragende bladeren gelyk de voorgaande kleine Angreks, met beurten boven malkander staande, vyf duimen lang, ruim een breed, en vooren gekloofd als andere.*

Deze steel werd omtrent een voet hoog, en draagt niets dan bladeren, dewelke oud geworden zynde afvallen, en den blooten steel nalaten, en hier van komt het, dat men 't voor bladeloos agt, want bezyden de voornoemde komt nog een andere byzondere steel uit de wortel, twee en drie voeten hoog, beneden by de wortel dunder, dan vervolgens, en in diergelyke buikagtige leden verdeeld. In de zamenvoegingen dezer leden, die altyd lager staan dan haren buik, groeijen de bloempjes met bosjes by malkander hangende, als wervels of het bloeizel van Jamboe, rondom de leden of aan de eene zyde blood.

Deze bloempjes hebben een byzonder fatzoen, van de voorgaande verschillende, want ze hebben wel vyf blaadjes, die niet geopent staan, maar t'zamen gesloten als een pypje, aan de onderste zyde geopent, en daar by een klein zaksken of hoorntje, gelyk de Orchides, een duim lang of minder, en schaars een schaft dik. Boven zyn de kanten in spitzen verdeeld, en binnen bedekken de twee agterste blaadjes een helmken van verwe, purper of roozerood, gelyk de couleur Cassomba, gants zonder reuk. Deze bosjes hangen omtrent het midden dezes steels, en by de spitzen is het byna kaal, de vrugten zyn nog onbekent, de wortel is weinig, en uit korte vazelingen gemaakt.

Deze zoorte vindt men op strand, zoo wel op korte en dikke bomen, als op steile klippen, daar op vermolzemde ryskens en houtjes leggen.

Naam. *Men noemt het in 't byzonder* Angrecum Purpureum *en* nudum; *in 't Maleits* Angrek Jambu, *en* Angrek Cassumba; *op 't Javaans* Rangrec, *gelyk zy ook alle andere Angreks noemen.*

II. *De landzoorte verschilt niet van de voorgaande, dan dat ze meer bladeren vertoont, want uit een mosagtige en dunne vazelige wortel, komen agt en tien steelen voort, agt en negen voeten lang, waar van de dikkere bladeren, en de dundere bloemen dragen, in veele leden verdeeld, die geen zonderlyke bulten hebben als het voorige, maar diep gevoorent en gestreept zyn.*

De bladeren aan haare steelen staan wel vier voeten van de wortel af beginnende, en dan met beurten enkelt, en veele boven malkander, dunder dan andere Angrek, vyf en ses duimen lang, twee vingeren breed, spits toeloopende, met een middelzenuwe beneden uitbuilende, smets en smeerig van smaak. Het deel des steels, daar de bladeren aan staan, is dikker dan beneden.

De bloemdragende steel heeft zyne bloemen omtrent de midden, deze hangen in ronde bolletjes veele by malkander, dan aan de eene dan aan de ander zyde van den steel, ieder bloempje is omtrent een nagel van een vinger lang, en als een smal kelkje, schaars een schaft dik, beneden met een spits sakske langs beenen gestreept, of in smalle blaadjes deelbaar, die zig boven in vyf spitzen openen, en van binnen een witagtig styf kelkje vertoonen, zy zelfs zyn van couleur purper-rood, en zonder reuk, men ziet ze in October en November.

Naam.

Nomen. Latine *Angræcum purpureum silvestre*; Malaice *Angrec cassomba* seu *Jambu*; Javanice *Rangrec* uti præcedens.

Locus. In silvestribus crescit arboribus, uti in Varingis, Samaria, & Caryophyllis.

Usus. Ejus caules contusi, calefacti, & illiniti curant *Matta ican*, seu Paronychiam manuum & digitorum, si nempe non erumpat, ut tumor dissolvatur & dissipetur, vel si nimis increverit, ut rumpatur.

In altis silvestribus arboribus hi caules septem & octo pedum altitudinem adtingunt, inferius plerumque nudi, in medio floriferi, & superius foliosi, lentum continent mucum, qui copiose effluit, si scindantur vel rumpantur, sed ob nimiam tenacitatem haud facile abrumpi possunt. Prope radicem rotundi sunt, dein profunde striati vel sulcati, ac superius inter folia ex rotundo plani, binis oris lateralibus.

Aliæ quædam Angræci species, quæ dein ad notitiam meam pervenere, obcurrunt in *Auctuar. Cap.* 57. supra jam memoratæ.

Tabula Quinquagesima

Ad Figuram primam *Angræcum* exhibet *purpureum*, quod est *secunda species hoc Capite* 8. descripta.

Figura secunda *Herbam* sistit *supplicem*, ac quidem ejus *primam speciem*, quæ adfinis est Thalia Maravara *H. Malab. part.* 12. *Tab.* 4.

Figura tertia *Angræcum* denotat *terrestre alterum Cap. undecimo* descriptum cum ejus *fructu* A.

Naam. *In 't Latyn* Angræcum purpureum silvestre; *in 't Maleits* Angrec cassomba, *of* Jambu; *op 't Javaans* Rangrec; *als 't bovenstaande.*

Plaats. *Het wast op wilde bomen, als op de Waringe, Samaria, en Nagel-bomen.*

Gebruik. *Zyne steelen gestooten, warm gemaakt, en opgesmeert, geneezen de* Matta ican, *of de vyfer aan de handen en vingeren, te weten als hy niet uitbreeken wil, om het gezwel te verdeelen en te vernietigen, of anderzints al groot geworden zynde, te doen opbreeken.*

Op hooge wout-bomen werden deze steelen zeven en agt voeten lang, van onderen op meest bloot, in de midden met bloemen, en boven aan het eind wederom met eenige bladeren, zy steeken vol taajen slym, dewelke overvloedig daar uit komt, als men ze snyd of breekt, dog wegens haare groote taajigheid zyn ze niet af te breeken. By de wortel zyn zy rond, daar na diep gestreept of geribt, en vooren tusschen de bladeren uit den platten rond, met twee kanten aan de zyden.

Nog eenige andere zoorten van Angrek, dewelke later tot myn kennisse zyn gekomen, ziet in Auctuar. Cap. 57. *welke even boven zyn verhandelt.*

De Vyftigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur het *purpere Angrek*, en wel deszelfs *tweede zoort*, in dit *agtste Hoofdstuk* beschreeven.

De tweede Figuur wyst aan het *ootmoedige Kruid*, en wel deszelfs *eerste zoort*, welke naby komt aan de Thalia Maravara van de *H. Malab. part.* 12. *Tab.* 4.

De derde Figuur verbeelt het andere *wilde* ofte *boere Angrek*, in het *elfde Hoofdstuk* beschreeven, met deszelfs *vrugt* A.

CAPUT NONUM.

Herba supplex. Daun subat.

Adfinis hæc herba videtur Angræco, atque ipsius nobilitatis parasitus est, qui plerumque aulam sequitur, quinque ejus sunt notæ species, primo minor seu vulgaris, ac quatuor majores.

Epidendrum distichum β Lam.

Primo. *Herba supplex minor*, herbula est semi pedem alta, & fere acaulis ex radice proveniens, nam inferius ex radice mox folia prodeunt in binis ordinibus sibi alternata, ac vicissim sese complectentia, plana penitus, acsi compressa essent.

Quodvis foliolum pollicis articulum longum est, vix semi digitum latum, firmum, & crassiusculum, ex ortu oblique positum, inferius rectum, seu parum inflexum, superius ventricosum, unde folium in medio latius est, quam inferius, forma acinacis seu crescentis lunæ. Inferius combinata videntur esse, acsi folium per medium complicatum esset, superius autem sunt integra, intense glauca, externe glabra, interne fibrosa, & falsi saporis cum levi aciditate, diu vegeta, si abrupta in ædibus suspendantur.

Horum foliolorum octo vel decem in uno locantur ordine, ac media maxima sunt. Tales vero foliosæ collectiones quatuor, sex, & septem tenuibus in cauliculis simul ex radice excrescunt, quæ vilis est, & ex muscosis componitur fibrillis, quibus tamen sese tam firmiter arborum corticibus infigit, ut foliola sine radice plerumque abstrahantur. Plerumque nil nisi hæc foliola in hac observantur plantula, sed si fit senior, flores ac semina profert.

Flosculi pusilli sunt, vix magnitudinem florum Oxyacanthæ habentes, ac simplices ex foliolis erumpentes, sunt enim quasi caliculi breves, curti, intense fusci, superius oras gerentes acutas, in pusillo viridi ac barbato caliculo positi, post flores viridia sequuntur granula, Oryzæ grana referentia, diu sustinentia emarcidos flores, interne repleta flava & pilosa farina uti in Angræco.

Crescit in *Mangio caseolari*, seu *Waccat* in litoribus, uti & in *Varingis*, aliisque litoreis arboribus, quæ obliquum gerunt truncum.

Nomen. Latine *Herba supplex minor*; Malaice *Daun subat*, quæ distinguenda est ab alia *Daun subat*, quam supra in initio decimi libri sub speciebus Graminis descripsimus, unde & Ternatenses aliud ipsi tribuunt nomen.

Secundo.

NEGENDE HOOFDSTUK.

Het ootmoedig Kruid.

Onder de maagschap van Angrek wil zig dit kruid mede rekenen, en het mag onder deszelven Adel voor Parasitus of flatteerder dienen, die dog gemeenlyk het hof volgen, men heeft 'er vyf zoorten van, een kleine of gemeene, en vier groote.

I. Herba supplex minor, *is een klein kruideken, niet boven een halve voet hoog, schier zonder steelen uit den wortel spruitende, want van onderen af beginnen ze straks boven de wortel op een zeer kort steeltje, twee rygen bladeren tegens malkander geschikt, met beurten 't eene 't ander omvattende, gants plat, als of ze gedrukt waren.*

Ieder blaadje is een lid van een duim lang, schaars een halve vinger breed, styf en dikagtig, uit haare vergaderinge schuyns staande, aan de onderste kanten regt of weinig gebogen, maar de bovenste kant is buikig, waar door het blad in de midden breeder word dan agter, in de gedaante van een Zabel of wassende Maan. Aan 't agterste eind schynen ze dubbelt te zyn, regt als of 'er een blad in de lengte gevouwen was, dog aan de voorste kanten zyn ze geel, hoog zee-groen, buiten glad, binnen dradig, en ziltig van smaak, met een kleine zuurte, lange in haar wezen blyvende, als men ze afgebroken in de huizen ophangt.

Van zulke blaadjes staan agt of tien in eene ryge, en de middelste zyn de grootste. Maar zulke vergaderingen staan vier, ses, en zeven, met haare dunne steeltjes by malkander uit eene wortel, dewelke geringe is, uit Mosagtige vazelingen bestaande, met dewelke het zig egter zoo vast aan de schorze der bomen hegt, dat men de blaadjes meest zonder wortelen aftrekken kan. Den meesten tyd ziet men anders niet daar aan dan deze bladeren, dog regt oud geworden, brengt het zyne bloemen en zaden voort.

De bloempjes zyn klein, schaars zoo groot als Maibloempjes, enkel tussen de blaadjes uitkykende, want het zyn korte naauwe kelkjes, boog-bruin, boven met spitze randen, in een klein groen gebaart kelkje staande, na dezelve volgen de groene knopjes als rystkorrels, hebbende de drooge bloemen nog lange boven op, binnen met een bleekgeel, en hairig meel gevult, gelyk in het Angrek.

Het wast op de bomen Mangium caseolare, *of* Waccat *aan strand, als mede op de* Waringe-bomen, *en andere strand-bomen, die met den stam wat schuins leggen.*

Naam. *In 't Latyn* Herba supplex minor; *in 't Maleits* Daun subat; *men moet het onderscheiden van een ander* Daun subat, *'t welk wy boven in 't begin des tiende boeks onder de zoorten van gras beschreeven hebben, daarom het ook de Ternatanen een anderen naam geven.*

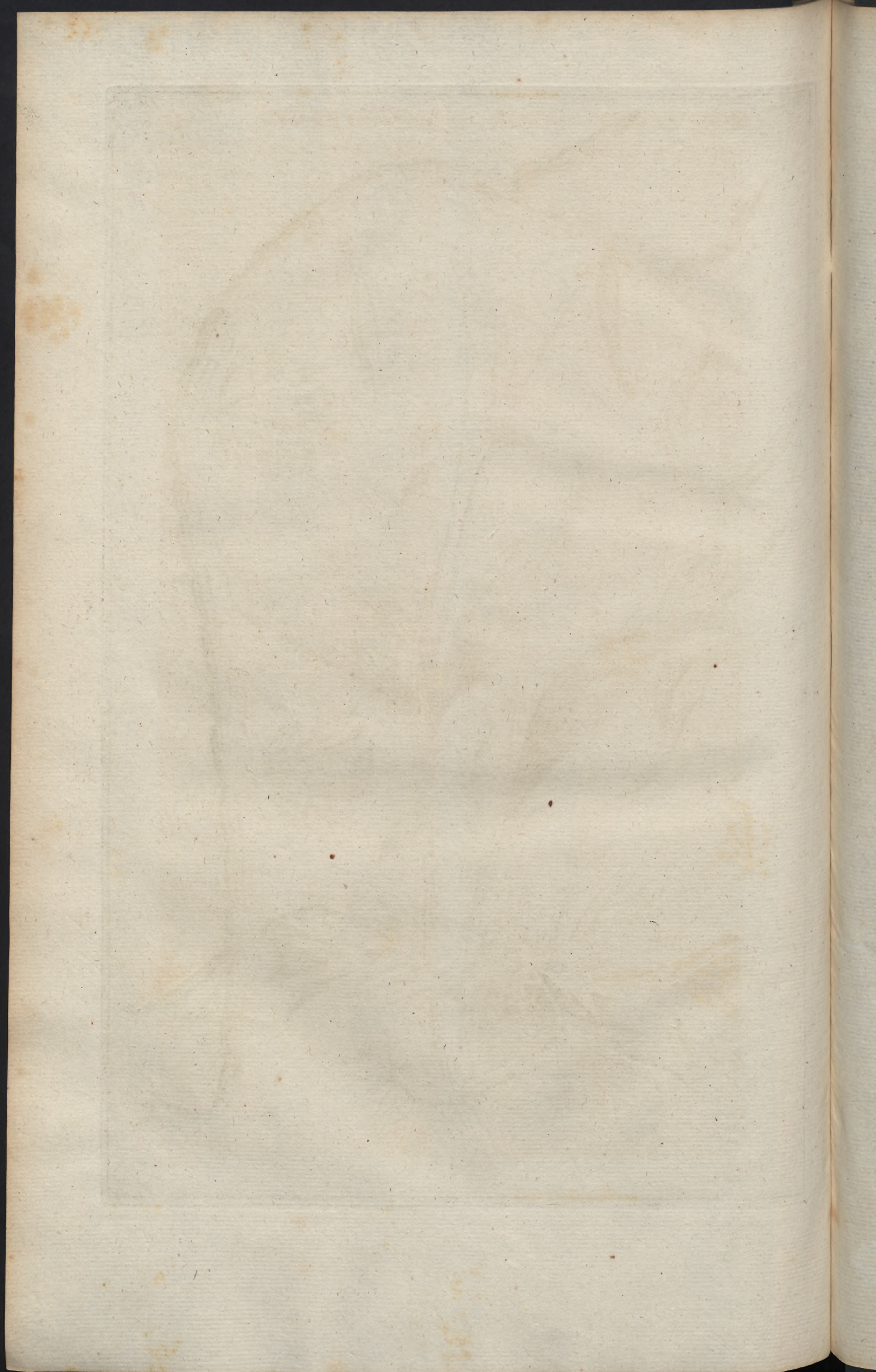
II. Herba

Fig. 1.

— 2.

— 3. Malaxis cernua. W.

Secundo. *Herba fupplex major prima*, varios quoque emittit caules ex radice, inferius ad aliquam partem nudos, dein ad binorum pedum altitudinem foliofos, quæ folia ejusdem cum priore funt formæ, fed majora, ac tum caulis ad fesqui pedis altitudinem excrefcit, fuperius vagos gerens flofculos, qui lutei funt coloris, & caffidem referunt, fed facile decidunt, & nudum relinquunt caulem, pauci in fructus excrefcunt, qui funt baccæ trigonæ, fimili lutea farina repletæ.

Lœhœnenfes hanc peculiariter vocant *Sibane*, alii *Daun fubat parampuan*, h. e. *Herba fupplex femina*, uti prior *mas* habetur.

Ufus. Hæ binæ fpecies nomen fuum fortitæ funt, quum foliola complicata videantur, & digitos referant binarum manuum, quæ fupplicari volunt, fi nempe foliofi fafciculi invertantur, quæ ratio in dicto gramine *Daun fubat* etiam data eft.

Hanc ob formam Malaienfes & Hitoenfes hanc in Amboina adhibent, uti Ternatenfes dictum gramen, amatores fcilicet utrumque alicui mittunt, fi fupplicari & condonari volunt, atque in hoc illud præcife obfervant, viros mittere debere folium primæ fpeciei, quæ foliola gerit firmiffima, ac proinde majorem denotat cupidinem.

Secundam vero, & fubfequentes fpecies mittunt mulieres, quo volunt teftari in fupplicatione multo languidiores & tectiores effe viris.

Lector has nugas ne nimis derideat, quum in India fæpe prodeft hanc noviffe Hieroglyphicam Grammaticam, ne quis fallatur.

Alphorenfes porro Ceramam inhabitantes hofce foliofos caules cum floribus inter armillas ponunt, quum in prædam vel pugnam exeunt, ut ex ipforum fide audaces fint, vel uti puto, ut fortunati fint, videtur enim hafce herbas ob continuam foliaturam putare effe fortunatas.

Tertio. *Herba fupplex major fecunda*, etiam femina cenfetur effe, ac magis convenit cum ifto gramine fupplice, foliola enim gerit multo anguftiora binis prioribus, ac proinde cum gramine melius quadrant. Foliola hæc fibi etiam injuncta funt, ac quodvis quinque pollices longum eft vel minus, atque in medio geniculatum eft, fed fuperius plerumque emarcida vel exefa funt, ad latera horum folioforum fafciculorum tenuiffimi & firmi excrefcunt cauliculi, protuberantia formantes genicula, quæ prorepunt, & fibrillas emittunt, ac novos formant foliorum fafciculos, hique cauliculi non recte, fed ad latera prorepunt, femper minores formantes fafciculos usque ad extremitatem. In litore crefcit in vetuftis arboribus antrorfum inflexis, item in rupibus folo pauco tectis, & foli rite expofitis.

Quarto. *Herba fupplex major tertia*, prope radicem caules gerit angulofos, parumque protuberantes, in acutos angulos diftinctos, uti in Angræco. Folia ejus conveniunt cum fecunda fpecie Herbæ fupplicis, ac fafciculata funt, plana, compreffa, fed ita ut fuperius in binos tresve alios fafciculos diftincta fint, atque tum fuperior caulis adhuc excrefcit ad aliquam partem foliofus usque ad fummum, ubi flofculos profert vagos & luteos, uti in fecunda fpecie, poft flores caules nodofi nudi funt, hic & illic fructum proferentes ex petiolis tenuibus, qui trigoni funt, fed ipforum interftitia in coftas diftincta funt, atque unguem digiti fructus hi longi funt, intus repleti farina lutea.

Quinto. *Herba fupplex major quarta* folia ac caules gerit uti fecunda fpecies, fed plerumque majores, caules ulnam longi funt, immo altiores, ex quibus pauca excrefcunt folia, fuperius profert hæc planta binos tresve quoque flores in femi lunæ formam inflexos, quivis autem ex pedunculo tenui dependet apertus inftar cymbæ vel calceoli. Inferius petalum in quinque apices diftinctum eft, furfum elevatos, qui pofteriorem calceoli partem repræfentant, fuperius aliud locatur petalum retroflexum, calceoli extremam referens partem, album penitus, interne parum flavum, quod in fuperiori confpicitur petalo, ac porro inodorum.

Herba fupplex quinta latius defcripta, inftar funis ex arboribus dependet, ac quatuordecim & fexdecim caules

II. Herba fupplex major prima, *heeft ook verfcheide fteelen uit eene wortel, die beneden een ftuk weegs bloot zyn, daar na tot de boogten van twee voeten met bladeren bekleet, van het zelve fatzoen als de voorige, dog grooter, dan waft den fteel nog wel een voet of anderhalf uit, aan 't bovenfte met ydele bloempjes behangen, dewelke geel zyn, en een helmken gelyken, ligt afvallen, en den blooten fteel laten, weinige werden tot vrugten, 't welk drieboekige befien zyn, met diergelyk geel meel gevult.*

De Loehoenefen *noemen dit in 't byzonder* Sibane, *andere* Daun fubat parampuan, *dat is* Herba fupplex femina, *gelyk ze het voorgaande voor het* mannetje *houden.*

Gebruik. *Deze twee zoorten hebben hare namen gekregen, om dat de blaadjes in malkander gevoegt ftaan als de vingers aan twee handen, die bidden willen, te weten als men de bladige bosjes het onderfte boven keert, welke reden in 't voornoemde gras* Daun fubat *ook aangehaalt is.*

Om deze gedaante wille gebruiken ze de Malyers en Hitoefen in Amboina, gelyk de Ternatanen met het voornoemde gras doen, te weten om onder de minnaars malkander toe te zenden, als zy malkander fmeeken, en om vergiffenis bidden willen, en daar in willen ze nog deze precifetyd gebruiken, dat de mannen moeten zenden het blad van de eerfte zoorte, 't welk zyn blaadjes op het ftyffen heeft, en dierhalven meerder yver betoont

Maar de tweede, en volgende zoorten zenden de vrouwen, willende bekennen, dat ze in haar fmeeken en bidden veel flapper, en geveinsder zyn dan de mannen.

Den Lezer gelieve deze beuzelingen niet al te zeer uit te laggen, dewyl het in Indien dikwils zeer te pas komt, dat men deze Hieroglyphyche Letterkonft verftaat, om niet bedroogen te werden.

Voorts de Alphoerefen van Ceram fteken deze geblade fteelen met de bloemen in baare armringen, die ze aan de armen dragen, als zy willen uitgaan om te roven, of koppen te baalen, om na haar geloof ftout te werden, of zoo ik giffe goed geluk te hebben, want het fchynt, dat ze deze kruiden, wegens baare beftandige groente voor gelukkig houden.

III. Herba fupplex major fecunda, *werd ook voor een wyfken gebouden, en komt meer over een met dat Gramen fupplex, want het beeft veel dunder en fmalder bladeren dan de beide voorgaande, dierhalven met gras beter over een komende. Zy ftaan ook in malkander gefchikt, ieder blaadje is vyf duimen lang, en minder, en heeft in de midden een knietje, dog zy ftaan meeft dor, en doorvreeten na vooren toe, ter zyden van deze bladige boffen wasfen zeer dunne en ftyve fteeltjes, die voortkruipende knietjes formeeren, worteltjes fchieten, en nieuwe boffen-bladeren voortbrengen, lopende de fteeltjes niet regt uit, maar ter zyden, altyd kleiner bosje formeerende tot heel aan 't einde toe. Het waft aan ftrand op oude bomen, die wat voorwaarts gebogen leggen, item op klippen, daar wat grond op is, en die wel ter zonne ftaan.*

IV. Herba fupplex major tertia, *gewint onder by de wortel hoekige en wat uitbuilende fteelen, in fcherpe ribben verdeelt, gelyk de Angrek. De bladeren gelyken de tweede zoorte van Herba fupplex, en ftaan in bosjes by malkanderen, plat gedrukt, dog zoodanig, dat by zig boven in twee of drie andere bosjes verdeelen, en dan fchiet den bovenfte fteel altyd nog een ftuks weegs met eenige bladeren voort, tot het uiterfte fteeltje, 't welk ydele geele bloempjes draagt gelyk de tweede zoorte, na de bloemen ftaan de knoppige fteelen blood, bier en daar een vrugt aan dunne fteelen hangende, driekantig, dog de tuffenfpatien werden in ribben verdeelt, een nagel van een vinger lang, binne met een geel meel.*

V. Herba fupplex major quarta, *heeft bladeren en fteelen als de tweede, dog doorgaans grooter, de fteelen zyn een elle boog, en meer, en daar aan weinige bladeren, boven draagt het insgelyks twee of drie bloemen, halve-maans gewys gebogen, ieder aan een dun fteeltje geopent, gelyk een fchuitje of fchoentje. Het onderfte blaadje is in vyf fpitzen verdeelt opwaarts ftaande, die de bielen van een fchoen vertoonen, boven ftaat nog een blaadje agterwaarts gebogen als de neus van een fchoen, geheel wit, met een weinig geel binnen aan 't bovenfte blaadje, zonder reuk.*

Herba fupplex quinta nader befchreeven, hangt als een touw de bomen af, groeit met veertien en feftien fteelen uit

caules ex radice emittit, prope ortum tenues, planos, ac lentiſſimos, hinc alii tres excreſcunt ad orchiæ longitudinem, immo longiores, qui ſuperius breves laterales emittunt ramulos transverſaliter poſitos. Folia digitum longa ſunt, ac vix unum lata, firma, & in longum apicem deſinentia, formam habentia lanceolæ. Flos magnitudinem habet minoris Angreci, formam gerens præcedentis. Fructus ignotus eſt. Hujus plantæ Figura eſt compoſita.

uit eene wortel, by haaren oorſpronk dun, plat, en zeer taai, hier van groejen drie andere tot de lengte van een vadem, en meer, die aan 't opperſte korte zydetakjes uitgeven, dog dwers ſtaande. De bladeren zyn een vinger lang, en ſchaars een breed, ſtyf met een lange ſpits gefatſioneert als een Lancet, de bloem is zoo groot als een klein Angrek, van fatzoen als boven. De vrugt is nog onbekent. Hier van is een figuur gemaakt.

Tabula Quinquageſima prima

Ad Figuram primam *Herbam ſupplicem* exhibet *feminam*, ſeu *ſecundam* ejus *ſpeciem*.
Figura ſecunda *Herbam ſupplicem* ſiſtit, ac quidem *quintam* ejus *ſpeciem* ex ligno, cui increta eſt, dependentem, cum ejus *flore* naturali magnitudine & forma expreſſo.

De een en Vyftigſte Plaat

Vertoont in de eerſte Figuur het *ootmoedige Kruid*, en wel het *wyfje*, of de *tweede zoort*.
De tweede Figuur vertoont de *vyfde zoort* van het *ootmoedige Kruid*, uit het hout, daar het op gegroeit is, afhangende, met deszelfs *bloem*, in de natuurlyke grootte en gedaante uitgedrukt.

CAPUT DECIMUM.

Angræcum terreſtre primum. Daun corra corra.

Jam ſequitur agreſte ſeu ruſticum Angræci genus, quod non in arboribus uti duodecim præcedentes ſpecies, ſed in terra creſcit, ac proin in varias diſtinguitur ſpecies, quarum quædam ad Helleborum, aliæ ad Orchidem accedunt. Prima claſſis quatuor continet ſpecies, quibus ſingulis peculiare tribuimus Caput. Uti primo *Angrecum terreſtre primum.* Secundo *Angrecum terreſtre alterum.* Tertio *Involucrum.* Quarto *Helleborus Amboinicus.*

Primo. *Angræcum terreſtre primum*, ſeu *Daun corra corra* e terra progerminat, dein ſeſe figit multis craſſis fibris, quæ plerumque nudæ per terram inſtar vermium prorepunt, cum innumeris minoribus intermediis, ex hiſce primo provenit foliorum faſciculus, quæ ſeſe invicem complectuntur, atque inferius craſſum & ſtriatum formant caulem, foliis Curcumæ ſilveſtris ſimilia, ſed multo majora, nec tam glabra, ſed ex nigro virentia, per medium profunde ſtriata & ſinuoſa, ſed ita ut quædam coſtæ in medio circiter incipiant, inferius acute protuberent, atque alias minores in interſtitiis gerant, quatuor pedes longa, immo longiora, ſesqui & binas palmas lata, atque exteriora peculiari inſident petiolo, ſuntque tenuia, utrimque acuminata, & inflecti ac complicari poſſunt, ut Jubet. Tenera in medio concava ſunt inſtar cymbæ, ſed vetuſta extenſa ſunt.

Poſt folia quatuor quinqueve adparent acuta tubera prope radices, ſed ſupra terram inſtar minorum ſunt Condiliorum, in obſcuros articulos diſtincta, inſtar burſarum aliorum Angrecorum, multis fibrillis terræ infixa. Ad latera horum tuberculorum floriferi excreſcunt caules, quatuor & quinque pedes alti, rotundi, & magna ex parte nudi, ſed parum articulati. In ſummo multos gerunt purpureos flores ſupra ſeſe invicem poſitos forma Acquilegiæ.

Quisque ex longiuſculo dependet pedunculo, atque ex quinque conſtat petalis, quorum tria anguſtiora extenſa ſunt, læte purpurei coloris uti in Colchico. In medio bina alia latiora locantur petala, parum complicata, & ab una parte ſimul aliud tegunt petalum ſuperius bifidum, & luteo incumbens piſtillo lineis purpureis ornato. Ad latera bina alia anguſtiora locantur petala, & ante hæc tertium quoddam ſurſum inflexum ſupra iſtud piſtillum, cuncta ex purpureo colore rubentia, & tecta binis prioribus petalis ſine pedunculo, formam habentia ſacculi in collo Anſeris, ex purpureo & flavo colore mixta, quam primum flos ſeſe aperit, caulis ventricoſus & ſtriatus incipit eſſe, ſenſim fructum formans.

Qui eſt hexagonus, uti in aliis Angrecis, ſed tria modo latera protuberant, ac quodvis ſulco longitudinali ſtriatum eſt, ſesqui & binos pollices longus, digitum craſſus, viridis, ac diu emarcida floris petala ſervans.

Maturi

TIENDE HOOFDSTUK.

Het eerſte Land-Angrek.

N*U volgt het Boere geſlagte van de Angreks, dewelke niet meer op bomen gelyk de twaalf voorgaande, maar op den grond waſt, en werd wederom in verſcheide zoorten gedeelt, waar van zommige de Helleborus, zommige de Orchis of Standel-kruid na by komen. Het eerſte ſlag heeft vier zoorten, waar van wy aan ieder een hoofdſtuk geven. Als ten eerſten* Angrecum terreſtre primum, *ten tweede* Angrecum terreſtre alterum, *ten derden* Involucrum, *en ten vierden* Helleborus Amboinicus.

I. Angræcum terreſtre primum, *of* Daun corra corra *ſpruit uit den grond, daar na begt het zig met vele dikke vazelingen, die meeſt op de grond blood kruipen als wormen, en heeft nog ontelbare kleindere daar tuſſen. Hier uit komt eerſt een bos bladeren voort, die malkander omvatten, en beneden een dikken geſtreepten ſteel maken, de bladeren van Curcuma Silveſtris gelyk, dog veel grooter, en niet zoo glad, maar zwart-groen, in de lengte diep geſtreept, en vol ploojen, dog zoodanig, dat zommige ribben omtrent de midden beginnen, beneden ſcherp uitſteken, en andere mindere tuſſen beiden hebben, by de vier voeten lang en meer, anderhalve en twee handen breed, en de buitenſte hebben ieder een byzonderen ſteel, zy zyn dun, agter en vooren toegeſpiſt, en laten zig vouwen en buigen, zoo men wil. De jonge ſtaan met haar midden nog wat hol gelyk een ſchuitje, maar de oude ſtaan uitgebreid.*

Na de bladeren ziet men vier of vyf ſpitze knobbelen by de wortelen, dog boven de aarde als kleine Combilis, in donkere leden verdeelt, gelyk de beurzen van ander Angrek, met veel vazelingen in de aarde vaſt. Ter zyden van deze knobbelen komen de bloemdragende ſteelen, vier en vyf voeten hoog, rond, en meeſt blood, dog een weinig geleed. Aan 't bovenſte dragen ze veele purpere bloemen boven malkander in forme van Acquelyen.

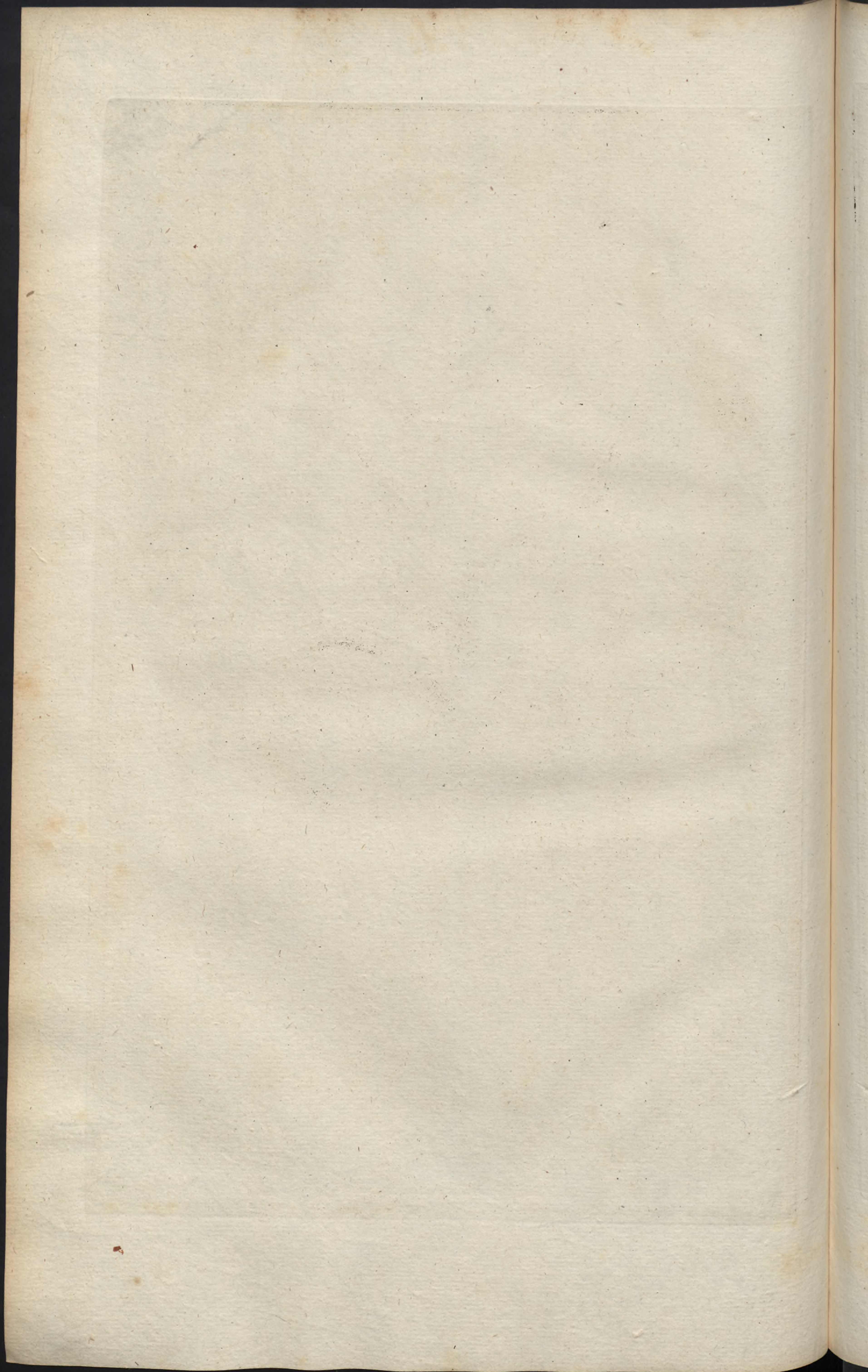
Ieder hangt aan een langogtig ſteeltje, en is gemaakt van vyf bladeren, waar van de drie ſmalſte uitgebreid ſtaan, licht-purper gelyk aan Colchicum of tydeloze. In de midden ſtaan twee andere breedere blaadjes, wat zamen gevouwen, aan de eene zyde, met de andere bedekken ze een ander blaadje boven in twee geſpleeten, en ruſtende op een geel ſteeltje met purpere linien verciert. Ter zyden ſtaan nog twee andere ſmaldere blaadjes, en voor dezelve nog een derde wat opwaarts gekromt boven het voornoemde ſteeltje, alle purper-rood, en bedekt met de eerſte twee blaadjes zonder hoofdſteel, gefatſioneert als het zaksken aan den hals van een kropgans, van purper en bleek-geel gemengt, zoo dra haar de bloeme opent, begint den ſteel buikagtig, en geſtreept te werden, zig allenskens tot de vrugt ſchikkende.

Dezelve is ſeshoekig, gelyk aan andere Angreks, dog daar van zyn maar drie ruggen uitbuilende, en ieder met een voore langs benen geſtreept, anderhalve en twee duimen lang, een vinger dik, groen, en langen tyd de verwelkte blaadjes van de bloemen behoudende.

De

Fig. 1.
— 2. Epidendrum articulatum. Lam.

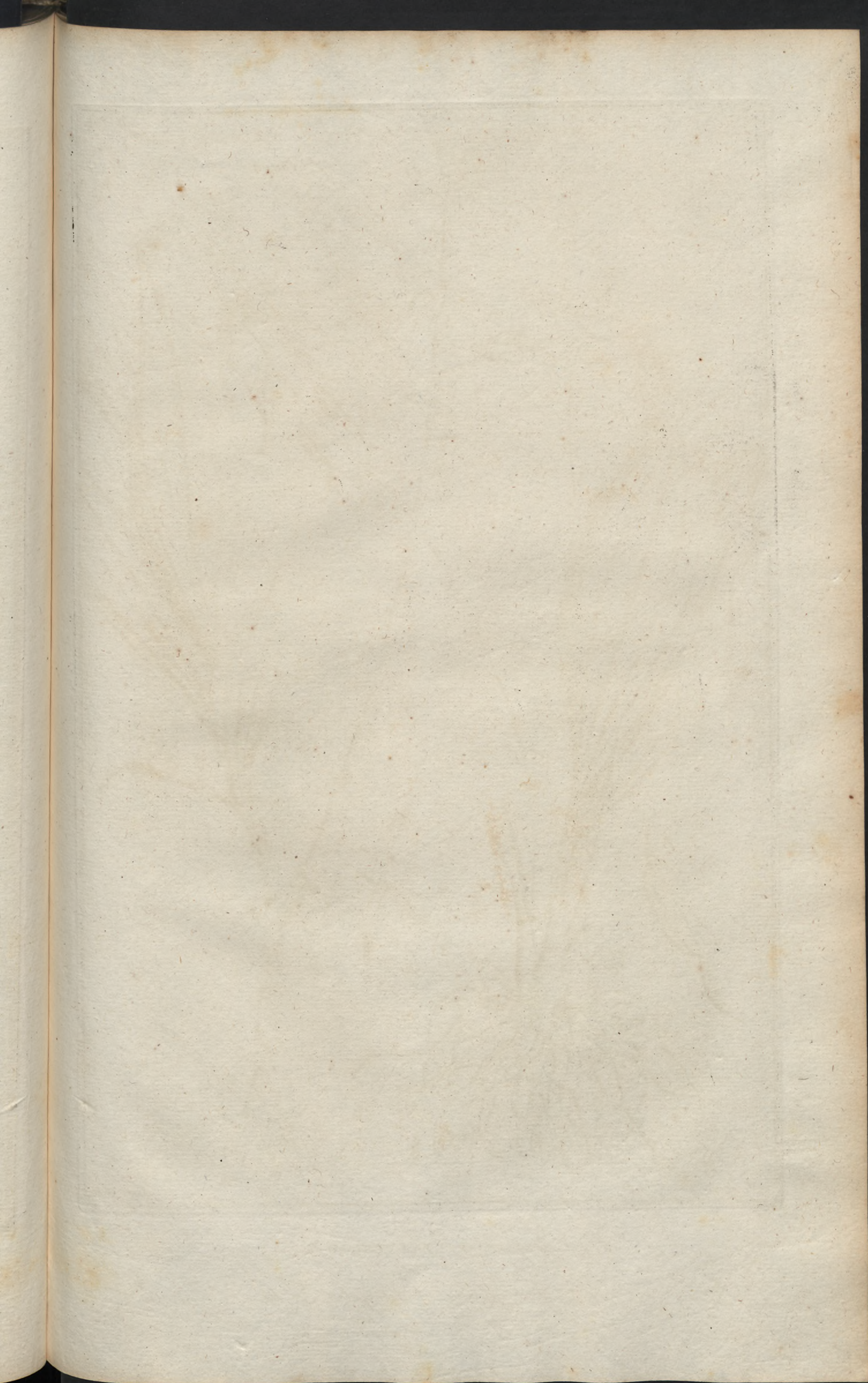

Fig. 1. Epidendrum tuberosum Lam.

— 2. Amblygottis veratrifolia var. Bl.

Maturi fructus dehiscunt in tria latiora, & tria angustiora segmenta, utrimque connexa instar coronæ Cæsareæ, intus flava locatur farina, quæ cinereum adquirit tandem colorem, & decidit, diu residuis surculis, quibus pedunculi infixi erant in caule, quæ & peculiarem formant corymbum.

Hujus & *altera* reperitur *species*, quæ prioris femina censetur, ipsi quam maxime similis, excepto quod folia breviora, ac dimidio angustiora sint, immo quædam tres modo digitos lata, eodem modo per longitudinem costis donata, multis plicis rugosa, ac rariora munero. Flos eandem gerit formam, sed minor est, albus penitus, vel aliquando inferius parum purpureus, & inodorus. Bursæ prope radices angustiores & acutiores sunt. In prima specie, si in solo crescat pingui & argilloso bursæ aliquando crassitiem habent, ut tubera Condiliorum referant, atque in tota planta aliquando nil nisi hæc tubera conspiciuntur, quatuor & quinque simul locata sine foliis ac caulibus, interne herbacea & fibrosa, primo mucosa, dein in siccam ac spongiosam degenerantia substantiam, uti supra de *Angræco scripto* fuit dictum. In hortis transplantata hæc planta nulla gerit crassa tubera.

Nomen. Latine *Angræcum terrestre primum purpureum* & *album*; Malaice *Daun corra corra*, juxta folii formam, quasi dicas cavum Korrakar exhibens, quidam communi nomine id vocant *Angrec tana.* Amboinenses hoc vocant *Abaan*, quod nomen commune est cum subsequenti *Involucro*, quum ambas herbas ad unum referunt genus.

Locus. Hæ species submissæ sunt, ita ut de arboribus descendant, & in solo crescant, non tamen in ipsa veniunt planitie, sed semper in præruptis inveniuntur locis, plerumque in vallibus, ubi terra decidit, ac superius nil nisi longum crescit gramen, quod *Hulong* dicitur. Alba species rara est, utræque copiose proveniunt ad ostium fluminis *Alf*, ubi difficile comparari potest, in hortis etiam transplantari potest, ubi per annum stat, antequam flores proferat.

Usus. Flores ornamento inserviunt, ac foliis Sagueri lagenæ conligantur, omnesque elegantiæ iis involvuntur, quæ in forum venales adferuntur, uti de subsequenti Involucro amplius indicabitur. In foliis ac radicibus acrimonia quædam inest, ad Helleborum quodammodo adcedens.

In Figura avicula adparet picta prope florem, longo incurvoque rostro, quæ *Reguli* species est, quæque tam pusilla ac levis est, ut quibusvis insideat floribus, ac succum vel rorem ex iis exsugat.

De rype bersten open in drie breder, en drie smaldere riempjes, agter en vooren aan malkander hangende gelyk een Keizer-kroon, binnen is een geelagtig meel, 't welk grauw werd, en uitvalt, blyvende de schuitjes, daar de steelen in stonden, nog langen tyd aan den hoofdsteel staan, en maken een byzonderen tros.

Men vindt nog een tweede zoorte *hier van, die men voor 't wyfken houd van de voorgaande, het zelve meest gelyk, behalven dat de bladeren korter, en maar half zoo breed zyn, zommige ook maar drie vingeren breed, op dezelve manier in de lengte geribt, vol vouwen, en weiniger in 't getal. De bloem is van het zelfde fatzoen, dog kleinder, gants wit, of zomtyds beneden wat peers hebbende, ook zonder reuk. De beurzen by de wortelen zyn ook wat smalder en spitzer. Aan de eerste zoorte, als het op een vette kleigrond staat, worden de beurzen zommige zoo dik, dat ze de knollen van Combilis gelyken, en aan de geheele plante ziet men zomtyds anders niet dan deze knobbelen, vier en vyf by malkander, zonder bladeren en steelen, binnen kruidagtig en dradig, eerst slymerig, daar na in een drooge spongieuze zubstantie veranderende, gelyk boven van 't* Angræcum scriptum *gezegt is. Maar in de tuinen geplant gewint het geene dikke knollen.*

Naam. *In 't Latyn* Angræcum terrestre primum purpureum *en* album; *in 't Maleits* Daun Corra corra; *na de gedaante des blads, als gezegt, het hol van een Karrakar vertoonende, zommige noemen 't met een gemeene naam* Angrec tana. *De Amboineezen noemen 't* Ahaan, *een naam gemeen met het volgende* Involucrum, *terwyl ze beide kruiden voor een geslagt houden.*

Plaats. *Deze zoorten vernederen hun alrede, zoodat ze van de bomen afdalen, en op de grond wassen, egter komen ze niet tot de vlakte, maar men vindt ze altyd aan steile plaatzen, meest in de valeijen, daar 't land afgevallen is, en boven op niet dan lang gras wast, van 't gene men* Hulong *noemt. De witte zoorte werd zelden gevonden, beide ziet men veel aan de steilte van de rivier den* Alf, *daar 't zomtyds moejelyk te bekomen is, en men kan ze ook in de tuinen verplanten, daar ze wel een jaar staan, eer ze bloemen dragen.*

Gebruik. *De bloemen werden maar tot cieraat gebruikt, met de bladeren bind men ze de Sagueers-potten toe, en men wind alderhande fruiten daar in, die men op de markt te koop brengt, gelyk van 't volgende Involucrum zal gezegt werden. In de bladeren en wortelen steekt een merkelyke scherpigheid, die zoo wat na de Helleborus wil aarden.*

In de Figuur ziet men een vogeltje by de bloem getekent, met een lang krom bekje, zynde een zoorte van de Regulus of het Koninksken, 't welk zoo klein en ligt is, dat het op alderhande bloemen zit, en den sap of dauw daar uit zuigt.

Tabula Quinquagesima secunda

Ad Figuram primam *Angræcum* exhibet *terrestre primum*, cum ejus *flore* A separato, & avicula *Cacopit* dicta. *Angrecum terrestre alterum præcedenti Tabula* 50. est expressum. Figura secunda *florem* exhibet *triplicatum* Cap. 13. descriptum cum *ejus fructu* B separato.

De twee en Vyftigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur het *eerste Aard-Angrek*, met deszelfs bloem A afzonderlyk, en het vogeltje *Cacopit* genaamt. Het *andere Aard-Angrek* is in de *voorgaande* 50. *Plaat* verbeeld. De tweede Figuur vertoont de *driegevouwde bloem*, in het 13. Hoofdstuk beschreeven, met *deszelfs vrugt* B afzonderlyk.

CAPUT UNDECIMUM.

Angræcum terrestre alterum. Angrec tana.

Altera *Angræci terrestris* species crassiusculam ac repentem gerit radicem, fere instar Curcumæ, quæ caules quosdam emittit crassos, per longitudinem striatos & alatos, ac transversaliter articulatos. Folia sese invicem quoque complectuntur, referuntque illa teneræ Pinangæ, vel Hellebori albi, binas ac binas cum dimidia spithamas longa, fesqui palmam lata, quinque costis longitudinalibus distincta, glabra, & læte virentia.

Ex primario caule unus alterve rectus & rotundus excrescit caulis, sequi spithamam longus, quibus flores increscunt supra sese invicem, magnitudine *Angræci primi.*

ELFDE HOOFDSTUK.

Het tweede Land-Angrek.

De *tweede zoorte van* aard Angrek, *heeft een dikagtige kruipende wortel, schier als Curcuma, dewelke uitgeeft eenige dikke steelen, in de lengte gestreept met scherpe ruggen, en over dwers geleed. De bladeren staan ook om malkander, en gelyken die van een jong Pinang-spruitje, of na Helleborus albus, twee en derdehalve spannen lang, anderhalve hand breed, met vyf ribben in de lengte verdeelt, glad, en blyde-groen.*

Uit den hoofdsteel schieten een of twee andere regte, en rondere steelen, anderhalve spannen lang, daar aan wassen bloemen boven malkander, in de groote van 't Angrek primum.

Flos externe quinque alba gerit petala, & interne amplam & flavam Cassidem, quæ alis suis medium trigonum pistillum ambit, utræque vero directe sub superiore locantur petalo, quod unum est ex mox quinque descriptis, quodque instar cymbæ supra florem convexum est, post florem ex basi ejus fructus excrescit, qui est siliqua oblonga hexagona, externe viridis, interne farina flava repleta, uti in Angræco primo.

Primaria ejus radix frustum refert Curcumæ, & supra terram prominet, quum folia & vetustus caulis deciderint, ad latera emittit radix alias crassas longasque fibrillas, juxta terram instar vermium prorepentes.

Nomen. Latine *Angræcum terrestre alterum*; Malaice *Angrec tana*.

Locus. Hæc species in plano prorepit solo, tam in nudis montibus, ubi parvulæ crescunt plantulæ & fruticuli, quam in planis vallibus juxta fluminum ripas sub gramine, in hortis etiam transplantari facile potest.

Usus ejus ignotus est, excepto quod ejus sapor non tam acris sit quam prioris, magis adcedens ad illum veri Angræci.

N. B. *Angræcum* hoc *terrestre* supra *Tab.* 50. *fig.* 3. est delineatum, atque convenit cum Bela pola *H. Malab. part.* 11. *Tab.* 35. quod Gladiolus Indicus, palustris, latifolius, flore albicante, in notis vocatur, & *Fl. Malab. pag.* 33. & *Plukn. Amalth. pag.* 106.

De bloeme heeft van buiten vyf witte bladeren, en van binnen een wyd geelagtig helmke, 't welk met zyn vleugelen het middelste drieboekige pylaartje omvat, en beide staan regt onder het bovenste blaadje, zynde een van de voorschreve vyve, 't welk mede als een schuitje over de bloeme gebogen staat, agter de bloeme uit den voet groeit de vrugt, zynde een langwerpige zeshoekige houwe, buiten groen, binnen met een geelagtig meel, gelyk aan 't eerste Angrek.

De hoofdwortel gelykt wel een stuk Curcuma, en built boven de aarden uit, als de bladeren en oude steel afgevalle zyn, en heeft ter zyden andere dikke lange vazelingen, langs de aarde kruipende als wormen.

Naam. *In 't Latyn* Angræcum terrestre alterum; *in 't Maleits* Angrec tana.

Plaats. *Dit kruipt nu op de vlakke grond, zoo op kale bergen, daar een kleine delle, en wat ruigte is, als in vlakke valeijen, langs de rivierkanten onder 't gras, laat zig ook ligt in de tuine verplanten.*

Zyn gebruik *is nog onbekent, behalven dat het aan smaak zoo scherp niet is als het voorgaande, en het regte Angrek nader komende.*

N. B. Dit Land Angrek is boven *Tab.* 50. *fig.* 3. afgebeeld, en komt overeen met de Bela pola van de *H. Malab. part.* 11. *Tab.* 35. het geen de Indische, in moerassen groeiende, breedbladige Gladiolus, met een witagtige bloem genaamt wert in de *Note* van *Commelin*, als mede in de *Fl. Malab. pag.* 33. en by *Plukn. Amalth. pag.* 106.

CAPUT DUODECIMUM.

Involucrum. Daun bonkus.

Tertia *Angræci terrestris* species est *Involucrum*, foliis cum prima conveniens specie, plurimis enim gaudent costis ac plicis, quæ per longitudinem in postica protuberant parte, & acuta formant dorsa, sed subtiliora quam in prima specie, suntque folia hæc tenuia, glabra, & ex viridi nigricantia, quorum quodvis striato insidet petiolo, ac sese invicem ambiunt uti in Curcuma, simul cum petiolo tres quatuorve pedes longa, binas lata palmas.

Flores fructusque peculiari progerminant modo, non cum Angræco, sed cum Globba convenientes. Inter folia enim ex radicibus breve excrescit tuberculum, ex squallide virentibus foliolis seu squamulis compositum instar Hippophyti Globbæ Dœrion, vel Curcumæ, sed multo minus. Inter ista foliola parvi eminent concavi flosculi, superius in sex apices distincti & lutei, qui cito marcescunt. Dein tuberculum istud ornatum est longis & obscure cinereis foliolis, inter quæ fructus excrescunt, qui sunt baccæ oblongo rotundæ, ac virides, instar testiculorum gallinaceorum, cum residuis siccis floris petalis in summo, intus repletæ sunt hæ baccæ nigris granis, quæ muco argenteo seu pulpa obducta sunt, qualis in Globba reperitur, sed sine sapore & odore.

Radix transversalis est, pollicem crassa, & instar Suberis fungosa, interne nigricantibus maculis & punctulis notata, externe innumeris pusillis fibrillis obducta. Ejus Hypophytum raro conspicitur inter foliola latens, potissimum Januario.

Nomen. Latine *Involucrum*, juxta vulgare Malaiense nomen *Daun bonkus*, h. e. folium involutionis, veri autem Malaienses id vocant *Cattari*, alii etiam *Daun corra corra*, uti primam speciem; Amboinice *Abaain*.

Locus. In montibus crescit silvosis, in arenosis locis, apricis, & ubi arbores vagæ sunt, uti circa vias mediæ regionis, ubi solum est acutum & saxosum, argillo rubro mixtum, cui per radices suas firmissime infixum est. Nunquam solitarium crescit, ac semper cohortatim, sed separatim, & ob silvestrem ejus naturam haud facile transplantari potest.

Usus ejus frequens est apud incolas in re domestica, petunt enim ex silvis folia, quibus involvunt Canarios, Lemones, ac quosvis alios fructus & pisces, quos venales gerunt, vel aliis transmittere volunt, huic enim operi apta sunt, quum cymbæ formam habeant, ac lenta sint, utrimque acuminata, unde quod ipsis involutum est, optime tegunt, in re Medica nullus ejus innotuit usus.

Altera

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Het Inwindzel.

De derde zoorte van Angræcum terrestre *is het* Involucrum, *aan bladeren met de eerste zoorte over een komende, want zy zyn vol ribben en ploojen, in de lengte aan de agterste zyde met scherpe ruggen uitstekende, dog fynder dan aan de eerste, dun, effen, en zwartagtig-groen, ieder op een geribden steel staande, en malkander omvattende gelyk in de Curcuma, t'zamen met den steel drie en vier voeten lang, twee handen breed.*

De bloemen en vrugten komen op een byzonder manier voort, met geen Angrek, maar met de Globba overeenkomende. Want tussen de bladeren uit de wortelen ontspringt een kort kolfke, van vuilgroene bladeren of schubbekens gemaakt, gelyk het Hypophyton van Globba doerion of Curcuma, dog veel kleinder. Tussen de blaadjes kyken kleine holle bloempjes uit, boven in ses spitzen verdeelt, en geel, die haast verslenzen. Daar na ziet men den kolf bezet, met lange donker-grauwe blaadjes, tussen dezelven groejen de vrugten, dewelke zyn ronde, langwerpige, groene bezien gelyk haane-klootjes, met eenige droge blaadjes van de bloeme boven op. Binnen zyn ze uitgevult met zwarte korrels, en dezelve met een zilververwige slym of merg omgeven, gelyk men in de Globba ziet, dog zonder smaak en reuk.

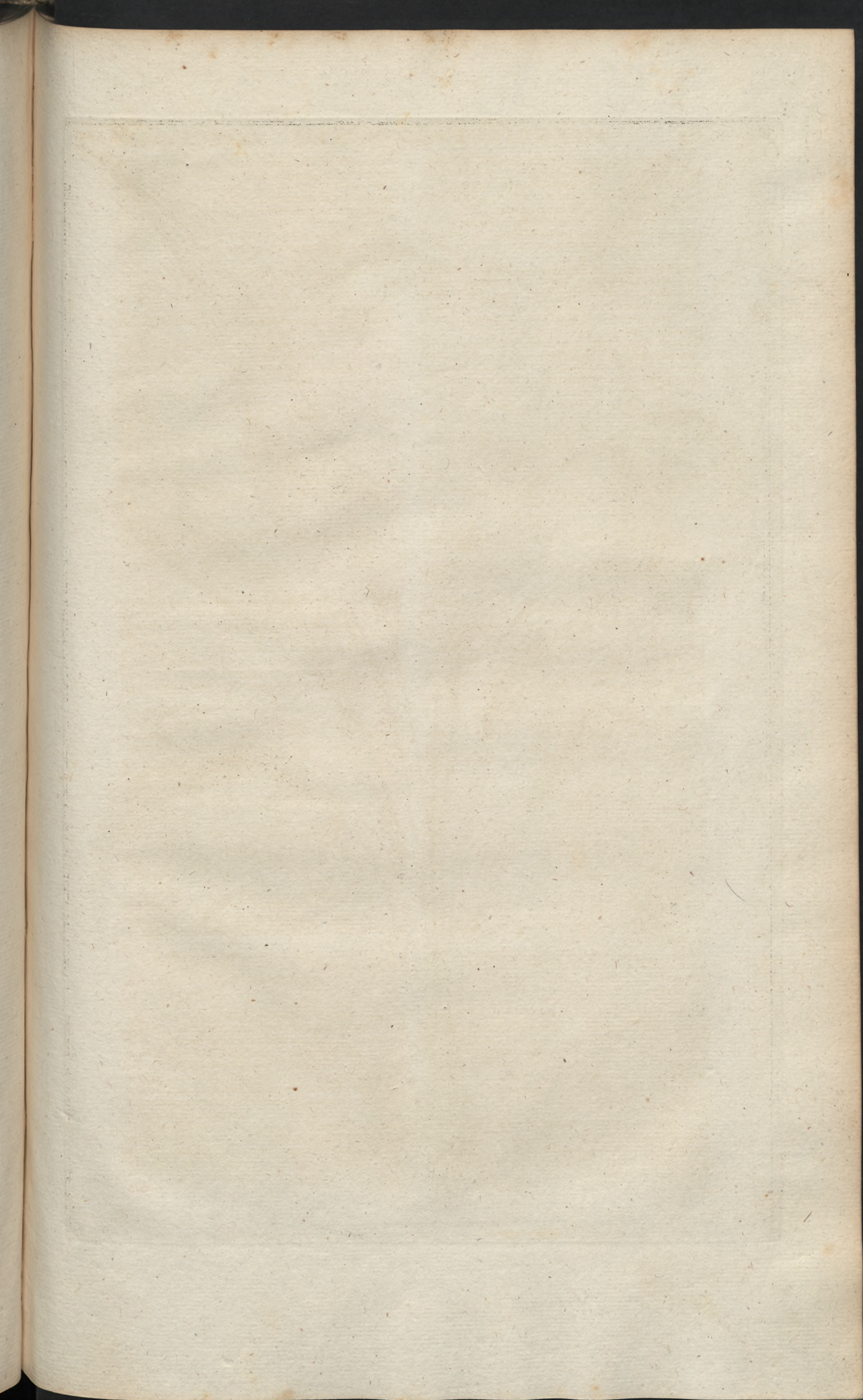
De wortel is dwers, een duim dik, voos als Kork, binnen met zwartagtige plekken, en puntjes, buiten met ontelbare kleine vazelingen omgeven. Het Hypothyton ziet men zelden, tussen de bladeren schuilende, meest in January.

Naam. *In 't Latyn* Involucrum; *na 't gemeen Maleits* Daun bonkus, *dat is* Folium involutionis; *dog de regte Malyers noemen 't* Cattari; *andere ook* Daun corra corra; *gelyk de eerste zoorte, in 't Amboins* Ahaain.

Plaats. *Het wast op de bergen in de bossen, dog op zoodanige plaatzen, daar 't lugtig is, en de bomen ydel staan, gelyk omtrent de landwegen, daar het scherp en steenig is, op een roode kleigront, daar het dan met de wortelen zeer vast houd. Het wast ook nooit enkeld, maar met troppen by malkander, dog niet aan malkander vast, en laat zig wegens zyn wilden aart niet ligt verplanten.*

Gebruik. *Het heeft een groot gebruik by de Inlanders in haare huishoudinge, welke deze bladeren uit het bos halen, om daar in Canary, Lemoenen, en alderhande vrugten en vissen te winden, die ze te koop dragen, of aan aderen verzenden willen, want zy zyn daar toe bekwaam om dat ze schuite-formig, en taai zyn, agter en vooren toegespitst, en daarom 't ingewondene goet digt bedekken. In de Medicyne is geen gebruik bekent.*

Een

Curculigo recurvata. Dryand.

Altera herba a priore maxime diversa est, quæ ejus mas habetur, & Amboinenses eam *Abaain malona* vocant. Cujus folia multo minora sunt, & angustiora, tam acute costata, acsi plicata essent, undique circa caulem humilem locata, tristia, seu ex nigro virentia, & prope ortum pungente lanugine, seu minimis pilis hirta, qualis & iste caulis medius est, qui ex centro progerminat ad trium pedum altitudinem, rotundus, firmus, ac pennæ anserinæ crassitiem habens, interne siccus, & junceus, in summo vaga locatur pluma, tenuibus ex cauliculis seu pedunculis composita, quæ undique plumaceo ac viscoso semine obducta est, quod facillime manibus ac vestibus adhæret, & in cute pruritum excitat, uti & grisei isti caulis pili.

Amat crescere ad fluminum ripas in plano campo. Nullus ejus peculiaris est usus, quum difficulter tractari possit ob istos pilos. Rotundi caules adhibentur, per quos flant in oculos & aures, si quid in iis deciderit, vel quædam sordes iis adhæreant, & pro auribus valent tali modo, quum doleant per rheumata frigida.

Si primo descripta planta in umbrosis crescat locis, major excrescit, ita ut pro alia haberetur specie, altitudinem enim sex pedum adquirit, cujus folium ultra tres & tres cum quadrante pedes longum est, ac septem pollices latum, reliqua ejus pars inferior, est caulis profunde sulcatus, & octo vel decem folia ex unica progerminant radice, quæ brevis est & obtusa, multis obducta crassis & lentis fibrillis.

Prope radicem binos tresve profert fasciculos instar Cardamomi, sed minores, quique luteos gerunt flosculos, & post hos fructus Allii minoris squamas referentes, in quibus latet semen parvum, rotundum, nigrum, & sonorum, instar Sinapios, interne inane, & insipidum.

Tabula Quinquagesima tertia

Involucrum exhibet cum ejus *Hypophyto* & *flore* ac *fructu* separatis.

Een ander kruid van 't voorgaande merkelyk verschillende, is het geen men voor 't manneken houd, en de Amboinesen ook Ahaain malona *noemen. De bladeren zyn veel kleinder en smalder, zoo scherp geribt, als of ze geplooit waren, rondom een lagen stam staande, droevig zwartgroen, en by haare oorspronk met een stekeligen dons of hairtjes bezet, gelyk ook den stam of middelsten steel, dezelve komt uit de midden voort, drie voeten hoog, rond, styf, en zoo dik als een ganse-schaft, binnen droog en busagtig, aan 't opperste staat een ydele pluim, uit dunne steeltjes bestaande, en rondom bezet met een pluimagtig en schier kleverig zaad, het welk zeer ligt aan de banden en klederen blyft hangen, en op de huid een jeuken veroorzaakt, als ook de gryze hairtjes aan voornoemde steele.*

Het wast gaarn aan de rivierkanten in 't vlakke veld. Het heeft geen zonderlyk gebruik, als zynde moejelyk om te handelen wegens de voornoemde hairtjes, de ronde steelen gebruikt men om in de ooren en oogen te blazen, wanneer iemant iets in de oogen gevallen is, en eenige vuiligheid daar in hangt, dat is in de ooren, wanneer ze dezelve zeer doen door eenige koude zinkingen.

Wanneer het eerst beschrevene aan schaduwagtie plaatzen staat, zoo wert het zoo hoog, dat men 't voor een byzondere of groote zoorte zoude houden, want het gewint de hoogte van ruim ses voeten, waar van het blad ruim drie en vierdehalve voeten lang is, en zeven duimen breed, zynde de rest van onderen een diep gevoorende steel, en staan agt of tien van deze bladeren uit eene wortel, dezelve is kort als een stompje, behangen met veele dikke en taaje vazelingen.

By de wortel draagt het twee of drie bosjes als Cardamom, dog kleinder, waar aan men geele bloempjes ziet, en na dezelve de vrugten als kleine teenen van Look, daar in leid klein, rond, zwart, en krakent zaad, als Mostaard, van binnen ydel, en zonder smaak.

De drie en Vyftigste Plaat

Vertoont de plant het *Omwindzel* genaamt, met deszelfs *Ondergewas*, en de *bloem* en *vrugt* afzonderlyk.

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

Flos triplicatus. Bonga tiga lapis.

Quarta classis cum *Helleboro albo* vel *Gentiana* optime convenit, ac tantopere ab Angræco differt, ut potius pro peculiari eam habeam planta, incolæ vero hanc habent pro specie præcedentis Involucri. Tria quatuorve gerit magna folia, simul componentia crassum & angulosum caulem, octodecim & viginti pollices longa, sex lata, per longitudinem quinque costis striata, quæ inferius acutum formant dorsum, uti in Plantagine, suntque porro glabra, tenuia, & intense viridia.

Inferius hæc terminantur in crassum caulem, externe striatum, & interne sulcatum. Quumque incipiant illa marcescere, costæ nudæ dependent, ex centro istius foliosæ collectionis simplex exsurgit caulis, pennam crassus, rotundus, in paucos obscuros articulos distinctus, ultra pedes binos altus, in vertice paucos sustinens flores.

Qui peculiarem habent formam, a cunctis Angræcis diversam, repræsentant enim quasi triplices flores supra sese positos, sed cuncti sunt albi & inodori, quorum inferior pars composita est ex quinque petalis minoribus & angustioribus, quam in Jasmini flore, quorum tria majora in triangulo locantur, medium cassidem quodammodo refert, in cujus apertura aliquid flavum & muscosum conspicitur, instar tenuium filamentorum cum cauda seu calcare, uti in Delphiniis. Tertia & suprema pars cassidi opposita, quatuor gerit petala, quorum bina media distincta & incurvata sunt uti in Ariete Astronomorum.

Quivis flos oblongum gerit tubum seu collum, & prope ortum viride foliolum, postquam flos emarcidus est, tubus crassescit, & oblongam format striatamque seu angulosam siliquam, pollicem longam, uti in aliis Angræcis, in qua semen latet pusillum & arenosum, quum siliqua inmatura aperitur, ejusque semen inter digitos conteritur, plumbeum adquirit colorem.

Radix

DERTIENDE HOOFDSTUK.

De drievoudige Bloem.

De vierde zoorte heeft met den Helleborus albus, *of* Gentiana *de beste gelykenisse, en verschilt zoo veel van de Angreks zoorte, dat ik 't liever voor een byzonder kruid wil houden, dog den Inlander maakt het tot een mede zoorte van 't voorgaande Involucrum. Het heeft drie of vier groote bladeren, t'zamen een dikke hoekigen steel uit maakende, agtien en twintig duimen lang, ses breed, in de lengte met vyf ribben gestreept, die beneden een scherpe rugge maken, gelyk aan de Plantago, voorts effen, dun, en boog-groen.*

Beneden eindigen ze in een dikke steel, buiten gestreept, en binnen gegeut. Als deze beginnen te verwelken, zoo hangen de ribben bloot, uit het midden dezer vergaderinge komt een enkele steel voort, een schaft dik, rond, in weinige donkere leden verdeelt, ruim twee voeten hoog, dragende op zyn top weinige bloemen.

Deze hebben weder een byzonder fatzoen, van alle Angreks verschillende, want zy zyn als of 'er driederlei bloemen boven malkander stonden, dog alle wit, en zonder reuk, waar van het onderste deel gemaakt is van vyf blaadjes, kleinder, en smalder dan een Jasmyn-bloeme, waar van de drie grootere in een driehoek staan, het middelste gelykt eenigzints een helmken, in wiens mond men iets geelagtig en mosagtigs ziet, als fyne draden met een staartje, gelyk aan de Ridderspooren. Het derde en bovenste deel tegens over het helmken, heeft nog vier blaadjes, waar van de twee middelste van malkander gebogen staan, gelyk het Astronomise teeken van Aries.

Ieder bloem heeft een langagtige hals, en by haren oorspronk een groen blaadje. Na 't verwelken van de bloem begint de hals of steel dik te werden, en formeert een langagtige, gestreepte of gehoekte houwe, een duim lang, gelyk aan andere Angreks, daar in klein zandig zaad schuilt, als men de onrype houwe opent, en het zaad tussen de vingeren vryft, zoo wert het lootverwig.

De

Radix ex multis constat crassis fibris, instar vermium supra terram nudis, & prorepentibus, inferius fumeis, superius viridibus, & interne lento constantibus nervo, saporis primo fatui, dein acerrimi, uti in Gentiana, & os urentis, ita ut labia intumescant, & fauces raucæ sint, quæ acrimonia quodammodo etiam in foliis percipitur, quo differt ab omnibus Angræcis. Floret Octobri.

Nomen. Latine *Flos triplicatus*, seu *Helleborus Amboinicus*; vulgo Malaice dicitur *Bonga tiga lapis*; Amboinenses volunt esse speciem præcedentis *Involucri*, ac vocant *Abaan albal*, & *Abaan malona*, h. e. *silvestre Abaan* & ejus *mas*.

Locus. In montanis crescit silvis, præsertim ubi herbæ ac sicca folia sibi imposita putrescunt, in levibus eum inveni *Caju poeti* silvis, sub repente *Filice calamaria*, ubi solum erat nigrum & parum humidum, putridis foliis obductum, ubi vermiformibus radicibus supra terram tam laxe prorepebat, ut facile avelli posset, sed raro obcurrit.

In hortis transplantata hæc herba in dubio est, an crescat, sed naturali terra & lapillis circumpositis, folia ac flores profert, quæ quotannis iterum pereunt usque ad ipsas radices.

Hujus etiam varietas est foliis & modo crescendi priori similis, cujus flores etiam albi sunt, sed non ita distincti, & in tres partes divisi, fructus ejus sunt siliquæ angulosæ, paulo longiores quam in priore, interne arenosa farina repletæ.

Usus. Quum tota hæc herba sit acerrima, prudenter adhibere eam oportet, licet non multum obvia vel nota sit, sed contra tumidas manus, quod vitium *Hismi*, h. e. benedictum vel incantatum vocatur, ejus radices sumuntur, cum pauxillo Nucis Myristicæ, Bangle, Tsjouker, & Zingiberis, quæ simul conteruntur & inponuntur.

Incolæ tam duro constant ore, ut acrem ejus radicem interne adsumere audeant, quam masticant cum Pinanga, Nucibus moschatis, & Zingibere contra diuturnos alvi fluxus, qui ex frigore vel crudis oriuntur humoribus.

N. B. Hujus plantæ Figura supra *Tab.* 52. *fig.* 2. delineata est.

De wortel bestaat uit veele dikke vazelingen, meest als wormen, boven de aarde bloot, van ondere rook-verwig, boven groen, en binnen met een taaje zenuwe, van smaak eerst laf, daar na zeer scherp als eenige Gentiana, in de mond brandende, zoo dat 'er de lippen van zwellen, en de keele heesch wert, welke scherpigheid men eenigzints ook gevoelt in de bladeren, waar in het verschilt van alle Angreks. Het bloeit in October.

Naam. *In het Latyn* Flos triplicatus, *of* Helleborus Amboinicus; *in 't gemeen Maleits* Bonga tiga lapis; *de Amboinesen maken 't tot een mede zoorte van 't voorgaande* Involucrum, *en noemen 't* Ahaan albal, *en* Ahaän Malona; *dat is* wilt *en* mannekens Ahaän.

Plaats. *Het wast in de bergagtige bossen, inzonderheid daar vele ruigte en droge bladeren boven malkander leggen en rotten. Ik heb het gevonden in de ligte bossen van* Cajoe poeti, *onder de kruipende vaaren van* Filix calamaria, *daar een zwarte en wat vogtige gront was, met verrotte bladeren bedekt, met zyn slangeformige wortelen boven de aarde zoo los hangende, dat men 't gemakkelyk konde aftrekken, dog wert weinig gevonden.*

In de tuinen verplant, bedenkt het zig lang, eer 't groejen wil, dog met zyn natuurlyke berg-aarde en steenen omlegt, brengt het zyne bladeren en bloemen voort, en die jaarlyks wederom vergaan tot de wortelen toe.

Het heeft nog een veranderinge aan bladeren, en wasdom het voorige gelyk, de bloemen zyn ook wit, maar zoo duidelyk niet, in drie delen verdeelt. De vrugten zyn hoekige houwen, wat langer als aan 't voorige, binnen met zandig meel gevult.

Gebruik. *Dewyl dit gantsche kruid zeer scherp is, zoo moet men 't voorzigtig gebruiken, 't welk nog weinig bekent is, tegens gezwollen handen, 't welke* Hismi, *dat is gezegende of betoverde genoemt werd, neemt men deze wortelen met een weinig Notemuschaten, Bangle, Tsjonker, en Gember, vryft het onder malkander, en bind het op 't gezwel.*

De Inlanders zyn zoo hart van mond, dat ze de scherpe wortel binnens lyfs durven gebruiken, kaauwende dezelve met Pinang, Notemuschaten, en Gember, tegens langduurige buikloop, die van kouwe of ruwe vogtigheid komt.

N. B. Dezes plants Figuur is boven *Tab.* 52 *fig.* 2. aangewezen.

CAPUT DECIMUM QUARTUM.

Orchis Amboinica major.

Quatuor Angræci terrestris speciebus enarratis, quæ Helleborinæ & Helleboro adfines sunt, quatuor aliæ subsequuntur, quæ cum Orchide conveniunt, ac proinde Orchides Amboinicæ habendæ sunt. Prima & elegantissima species supra *libro* 8. descripta est sub hortensibus, nomine *Floris Susannæ*, quum maxime adfinis erat *Amicæ nocturnæ*.

Binas alias in binis capitibus describemus, nomine *Orchidis Amboinicæ majoris* & *minoris*.

Orchis major binas habet species hoc in capite comprehensas, quarum prima ramosam gerit radicem, altera Raphanaceam.

Primo. *Orchis Amboinica major radice digitata*, unum alterumve gerit folium, quæ cum illis *Daun corra corra* conveniunt, sed multo angustiora, binos cum dimidio, & tres pedes longa, binos pollices lata, utrimque acuminata, & acinaciformia, per longitudinem quinque nervis & plicis distincta. Januario potissimum ejus folia conspiciuntur, dein nudus ejus simplex caulis, binos cum dimidio pedes altus, in vertice raros gerit flores, forma vulgaris Angræci, ex quinque petalis cum brevi sacculo compositos, albicantes & purpureis lineis distinctos, caffis vero purpureas gerit maculas.

Fructus est oblonga siliqua, digiti formam & crassitiem habens, obscure virens, per longitudinem dorsis distincta & striata, flavescente farina repleta.

Radix cum illa *Lampoejang* seu *Zingiberis* convenit, oblique enim in terra locatur, instar glebæ ex multis digitis composita, quorum bini ac tres sibi mutuo adhærent angustis collis instar Calbahaar poeti.

Externe

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

De groote Amboinsche Orchis.

Vier zoorten van Angrekum terrestre verhaalt zynde, *die na de Helleborine en Helleborus gelyken, zoo volgen nu vier andere, die met de Orchis of standelkruid over een komen, en daarom ook voor Amboinse Orchides te houden zyn. De eerste en fraaiste zoorte is hier boven* Lib. 8. *beschreven onder de hofkruiden, met de naam van* Flos susannæ, *om dat ze groote maagschap heeft met de* Amica nocturna.

De drie andere zullen wy in twee hoofdstukken beschryven, beide onder den naam van Orchis Amboinica Major *en* minor.

Orchis major *heeft twee zoorten in dit hoofdstuk begrepen, de eerste met een getakte wortel, de andere met een Radysagtige.*

I. Orchis Amboinica major, radice digitata, *heeft maar een of twee bladeren, die het voorgaande* Daun corra corra *wel gelyken, dog zyn veel smalder, derdehalve en drie voeten lang, twee duimen breed, onder en boven toegespitst, staande gelyk als sweertjes, mede in de lengte met vyf zenuwen en ploojen geribt. In Januario ziet men de meeste bladeren, daar na den enkelen blooten steel ook derdehalve voeten hoog, op zyn top weinige bloemen dragende, die van de gewoonlyke Angrek fatzoen, van vyf blaadjes met een kort zaksken witagtig met purperen strepen, maar het helmken heeft purpere droppen*

De vrugt is een langagtige houwe als een vinger, en schaars zoo dik, donker-groen, in de lengte met ruggen gestreept, binnen met een geelagtig meel.

De wortel gelykt na de Lampoejang *of* Gember, *want ze staat schuins in de aarde als een klomp van vele vingeren of klauwen gemaakt, waar van twee en drie aan malkander hangen, met smalle halzen als Calbahaar poeti.*

Van

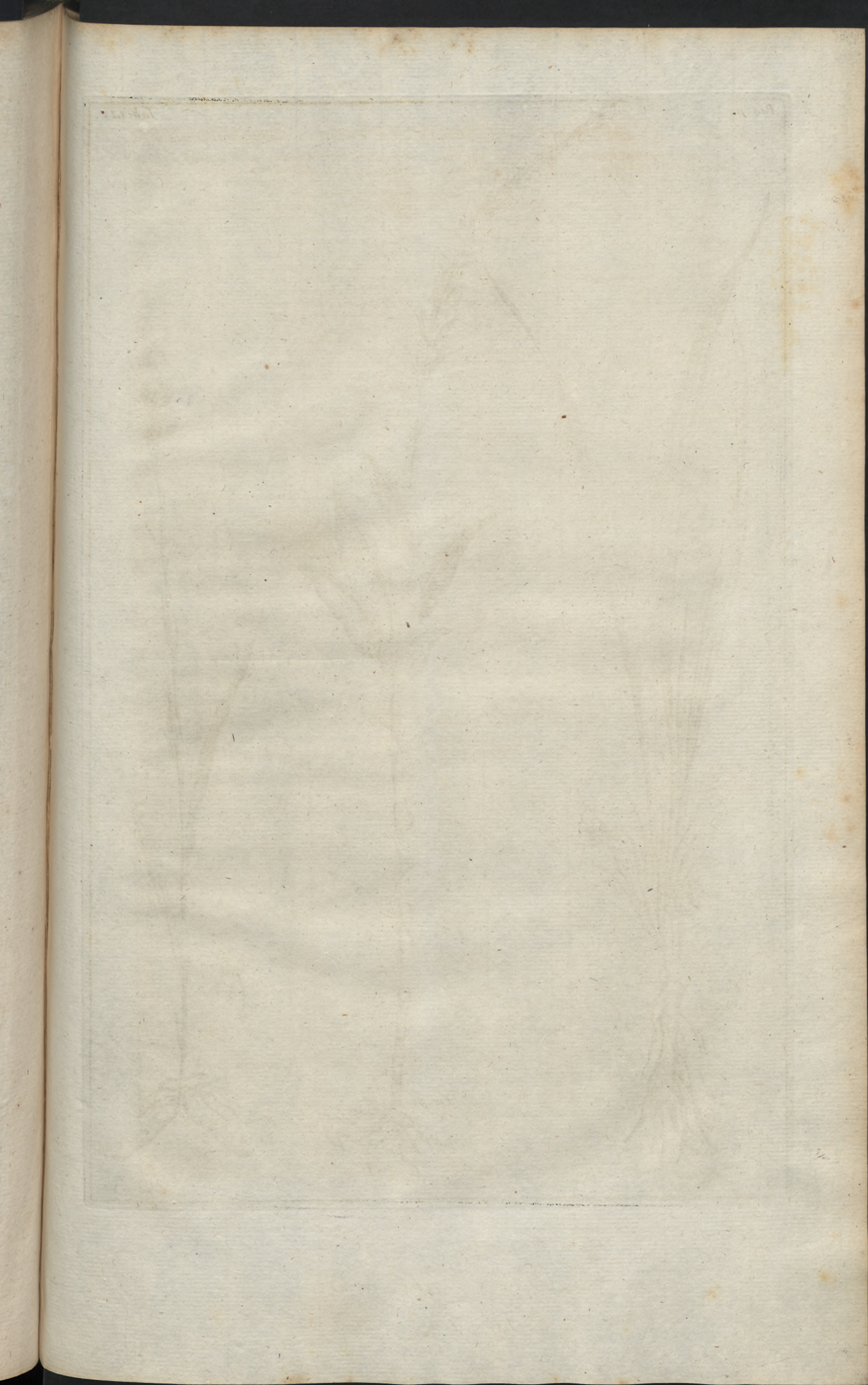

Fig. 1. Curculigo.
— 2. Malaxis Rhedii. W.
— 3. Orchis strateumatica. L.

Externe albicat hæc radix, sed luci meridianæ vel candelæ obposita, semi pellucida est, lento repleta muco, amaricans & ingrata, odoris canini.

Secundo. *Orchis Amboinica major, radice Raphanoide*, quinque sexve gerit folia, arcte supra radicem collecta, sed angustiora quam in priore, binos pedes longa, vix digitum lata, & subtiliter costata, ita ut pro graminis arundinacei foliis haberentur. Ex foliorum centro flores excrescunt supra radicem in vagina contenti, ac quivis brevi insidet petiolo, unus alterve simul, sordide albicans, cum læte rubro colore intermixto, instar illorum Tommon cantsje. Sub quovis flore oblonga ac striata locatur bursula, in qua angulosum & nigrum reconditur semen.

Radix perpendiculariter in terram penetrat instar Radiculæ, ultra digitum longa & crassa, vel paulo minor, externe nigricans, interne alba & mucosa instar prioris, crassis obducta fibrillis instar Zingiberis, nigra relinquentibus punctula, si decorticetur. Sapor magis ad illum Satyrii adcedit, non amara, sed gravis, & paulo acris.

Nomen. Orchis Amboinica major, prima species *radice digitata*, altera *Radice raphanoide*; Malaiense nullum ejus peculiare novi nomen, nisi commune *Angrec tana*; prima species vocari posset *Angrec tana alea*, a radice ejus Zingiberacea. Altera *Angrec tana itam*, ab ejus nigra radice. Amboinicum nullum ejus novi nomen. Ternatice *Panawa saffiri-isso* a subsequente ejus usu.

Locus. Utræque crescunt in nudis & ventosis montibus, ut & in planitie alta sub Carice, & gramine Hulong. Frequentes sunt in Leytimora in nudis montibus prope Castellum Victoriam. Neutiquam per totum observantur annum, sed circa Januarium, quum florent, alioquin enim ob angusta folia haud distingui vel dignosci possunt ab alio gramine. Quum itaque tam prope sub Carice crescunt, hinc sæpe fit, ut acuta acumina, quæ hoc gramen e radice sursum emittit, instar subularum per radicem primæ speciei penetrent & percrescant. Quod rarum præbet spectaculum, unam nempe plantam per radicem alterius percrescere, hoc enim gramen apicibus suis adeo penetrat, ut sæpe per multo crassiores radices Ubiis & Combiliis percrescant.

Usus. Primæ speciei radix optime refert Satyrium, quæ condiri etiam potest, sed oportet primum, ut rite aqua emissa sit, tum pellucida est instar Succini, sed lentissima tamen est, & fibrosa, si masticetur, atque ingratum quodammodo retinet odorem, tandem liquescit in ore, & tenerrima semper eligenda est, quæ nempe in gleba albissima est, vel primos flores profert. Altera Raphanoides radix huic operi melior est, quum non tam ingratum istum spiret odorem, ac magis granulosa est in masticatione, in ore fere tota deliquescens, ejusdemque censetur operationis cum nostris Europæis Satyriis.

Ternatenses prima utuntur radice contra Aposthemata *Saffiri-isso* dicta, quæ lata sunt & cœrulescentia, nec magnum caussant dolorem, sed copiosum generant pus. Majores enim, rubros, & calidos tumores, uti anthraces & furunculos, vocant *Saffiri-bara.* Hunc in finem radicem sumunt contritam, quam folio involvunt *Boero malacco*, h. e. *Oculi astaci*, quod supra ignem calefaciunt, ac sic prioribus inponunt Aposthematibus.

Van buiten is ze witagtig, tegens den dag of een kaar gehouden, half doorschynend, vol taje slym, bitteragtig en onlieffelyk, hondsagtig van reuk.

II. Orchis Amboinica major, radice Raphanoide, *heeft vyf of ses bladeren digt boven de wortel t'zamen slotende, nog smalder dan de voorige, twee voeten lang, schaars een vinger breed, en fyn geribt, zoo dat men ze voor een rietgras zoude aanzien. Uit het midden der bladeren komen de bloemen voort, kort boven de wortel in een scheede, en ieder op een korte steel, een of twee, vuil-wit, met ligt-rood gemengt, gelyk die van Tommon cantsje. Onder ieder bloeme is een langwerpig gestreept beursje, daar een hoekig en zwart zaad in schuilt.*

De wortel gaat regt in de aarde als een klein Radysje, ruim een vinger lang, en dik, of minder, van buiten zwartagtig, binnen wit en slymerig als het voorige, behangen met dikke vazelingen als Gember, zwarte stipjes nalatende, als men ze schilt. De smaak komt nader aan 't Satyrium, niet bitter, maar geil, en wat scherp.

Naam. Orchis Amboinica major; *de eerste zoorte*, Radice digitata; *de andere*, Radice raphanoide; *in 't Maleits weet ik nog geen byzonderen naam, als den gemenen* Angrek tana; *de eerste zoorte mogt men noemen* Angrek tana alea; *van haar Gemberformige wortel. De tweede* Angrek tana itam; *van haar zwarte wortel. In 't Amboins heeft ze geen naam. In 't Ternataans* Panawa Saffiri-isso *van zyn volgende gebruik.*

Plaats. *Beide wassen op kale en lugtige bergen, en verheven vlakten onder 't snygras, en het gras Hulong. Zy staan veel op Leytimor op kale gebergte by 't Kasteel Victoria. Men ziet ze geenzints het geheele jaar door, maar omtrent January. Als zy bloemen draagt, want anders zyn ze met haar smalle bladeren niet wel te onderscheiden van ander gras, dewyl ze nu zoo digt onder 't Snygras wassen, zoo vint men dikwils, dat de scherpe spitsen, die dit gras uit zyn wortel opwaarts schiet, als elsen door de wortel van de eerste zoorte doordringen, en door heenen wassen. Een vreemt spectakel dat de eene plante door de wortel van een ander heen groeit, zynde dit gras met gemelde spitsen zoo doordringent, dat men ze dikwils door veel dikker wortelen, als de Oeby en Combily gewassen vint.*

Gebruik. *De eerste wortel gelykt wel best na 't Satyrium, en men kan ze ook confyten, maar zy moet eerst wel uitgewatert zyn, dan wert ze wel klaar als Bernsteen, dog blyft zeer taai, en hairig in 't kaauwen, en behoud wat van haar viezen reuk. Eindelyk vergaat ze evenwel in de mont, en dan moet men altyd de jongste verkiezen, te weten, die aan den klomp de witste zyn, of eerste bloemen dragen. De twede radysagtige wortel is hier toe veel beter, als hebbende minder van dien viezen reuk, en valt broekelig in 't kaauwen, in de mont schier gants smeltende, zynde gehouden van dezelve werkinge, als onze Europise Satyria.*

De Ternatanen gebruiken de eerste wortel tegens de Apostematie, Saffiri-isso *genaamt, dewelke breed zyn, blaauwagtig, geen groote pyn verwekkende, maar veel materie zettende; want groote, roode, en heete gezwellen, als bloedzweeren en negen-ogen, noemen ze* Saffiri-bara. *Hier toe nemen ze dan de wortel gewreven, winden ze in een blad van* Boero malacco, *dat is* Oculus astaci, *maken ze warm over 't vuur, en slaan 't zoo over de eerstgenoemde Apostemen.*

Tabula Quinquagesima quarta

Ad Figuram primam *Orchidis Amboinicæ majoris speciem* exhibet

Figura secunda *Orchidem* exhibet *Amboinicam minorem*, ac quidem *primam.*

Figura tertia *Alteram Orchidis minoris* sistit *speciem.*

De vier en Vyftigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de *tweede zoort* van de *groote Amboinsche Orchis.*

De tweede Figuur wyst aan de *kleine Amboinsche Orchis*, en wel de *eerste zoort.*

De derde Figuur stelt voor de *tweede zoort* van de *kleine Orchis*

CAPUT DECIMUM QUINTUM.

Orchis Amboinica minor.

Quarta ſpecies vera etiam Orchidis ſpecies eſt, ſed minor omnibus prioribus.

Primo producit longa ſua folia, tria quatuorve numero, graminea, ſex ſeptemque pollices longa, ſemi digitum lata, craſſiuſcula, & æqualia, parum convoluta, & in medio ſulcata, hæc cito marceſcunt, atque ex ipſorum centro ſimplex erigitur caulis, cui folia ſupra ſeſe invicem inſident, inæqualis magnitudinis, inferiora enim pollicis articulum modo longa ſunt, ac ſemi ſicca, dein ſubſequuntur tria quatuorve longiora, quatuor & ſex pollices longa ac ſulcata inſtar priorum, in longum firmumque deſinentia apicem. Hæcce inſequuntur ſenſim minora, arcte cauli adcumbentia.

Superius vero hic caulis profert craſſam, ac brevem ſpicam, cui inſident multi albi floſculi coadunati, formam habentes vulgaris Orchidis, excepto quod inferius nullum gerant ſacculum, cæterum ſuperius dehiſcunt, & bina ſuſtinent foliola ſeu petala, alas mentientia, & incurvum corniculum antrorſum, ac deorſum longam barbulam retro flexam, quæ omnia alba ſunt, ſuperior vero hujus ſpicæ pars floſculos gerit utcunque clauſos.

Fructus ſunt ſiliculæ anguloſæ, interne gerentes mucoſam farinam, ſed raro perfectæ ſunt. Radix puſilla eſt & rara, ex albis, brevibus, & craſſiuſculis conſtans fibris, quibus ſubtus adhærent plerumque binæ quaſi glandulæ, raro una, inſtar teſticulorum, quarum una ſemper fere minor & contracta eſt, externe cinerea, interne alba & ſuccoſa, mucoſa, & dulcis ſaporis, fere inſtar coctorum Combiliorum.

Floret ſub finem pluvioſorum, & in initio ſiccorum menſium, atque poſt flores totus marceſcit caulis, ita ut non amplius adpareat, quum extrahitur e terra hæc planta, nil niſi ſuperiores conſpiciuntur fibrillæ, longæ enim iſtæ glandulæ firmiter terræ inhærent, unde effodienda eſt.

Nomen. Latine *Orchis Amboinica minor*; Malaienſe & Amboinicum nomen ignotum eſt, quin vocari poſſet *Angrek kitsjil.*

Locus. Inſtar prioris creſcit in ventoſis collibus, uti & in planis agris ſub Carice, unde vix ſub eo dignoſci poteſt, quum nullos gerit flores, ſemper copioſe ſimul creſcit, ubi gramen eſt humile & breve, uti in monte rubro prope Caſtellum Victoriam, ubi tota cohors ſimul floret, ac ſimul perit. Solum amat nigrum & durum, quum transplantare eum velimus, radix effodienda eſt, poſtquam flores protulit, quæ a fibrillis purganda, & per aliquot dies ſicca ſervanda eſt, ac dein in ſimili transplantanda terra, ſed paulo elevata locetur, nec in umbroſis vel humidis locis.

Uſus ejus apud incolas ignotus eſt, ſed ego ejus radicem inveni aptiorem & delicatiorem pro condito quam priorem, eſt enim magis granuloſa & crepitans, ac dulcem præbet in ore ſaporem ſine iſto ingrato odore. Sed difficiles hæ radices inventu & effoſſu ſunt, quum hæ præſtantiſſimæ ſunt, antequam florent, ſed tum ſub gramine latent, & quum herba periit, eodem in loco juſſi fodere, ſed nullas invenerunt glanduloſas radices, ita ut cito creſcat & cito pereat.

Altera hujus *ſpecies* paulo altior eſt, tres nempe quatuorve ſpithamas alta, ac ſimplicem rectumque emittens caulem, qui ad binarum palmarum ſpatium ſupra radicem nudus eſt, dein collectio quinque ſexve foliorum provenit, quæ ſupra ſeſe invicem ſeſſilia ſunt, & cauli adpoſita, illis Angræci ſimilia, quatuor pollices longa, binos lata digitos, quinque coſtis longitudinalibus pertexta, quarum media inferius protuberat, ac ſuperius ſulcum format, quatuor aliæ obſcuriores ſunt, ac ſuperius magis protuberant, dein caulis iſte iterum parum nudus eſt, ac longam emittit ſpicam ad ſpithamæ longitudinem, quæ arcte obſeſſa eſt floſculis concavis, ſimilibus illis Herbæ ſupplicis, in quinque apices diſtinctis, ex albo flaveſcentibus, quos inſequuntur fructus, digiti unguem longi, potiſſimum trigoni, & intus repleti medulla viſcoſa, inſtar reliquorum Angræcorum, & inodori.

Radix

VYFTIENDE HOOFDSTUK.

De kleine Amboinſche Orchis.

De vierde zoorte is ook een regte Orchis, van gewas kleinder dan alle voorgaande.

Het brengt eerſt zyne lange bladeren voort, drie of vier in 't getal, grasformig, ſes of zeven duimen lang, een halve vinger breed, dikagtig, en even, wat te zamen gevouwen, en in de midden gegeut, deze verwelken baaſt, en uit baar midden komt een enkele ſteel voort, daar aan de bladeren niet tegen, maar boven malkander ſtaan, van ongelyke groote, de onderſte zyn maar een lid van een duim lang, en half verdroogt, daar na volgen drie of vier langer, van vier en ſes duimen lang, breed, en gegeut als vooren, met een lange ſtyve ſpits. Hier op volgen allenskens weder kleindere, die digt tegens den ſteel aanleggen.

Boven op draagt hy een dikke korte aire, en daar aan veele witte bloempjes digt op malkander gedrongen, van fatzoen meeſt als onze gemeene Orchis, behalven dat ze agter geen zakken hebben, anders gapen ze vooren, en hebben boven twee kleine blaadjes, als twee vleugeltjes, een krom hoorntje na vooren toe, en beneden een lang baardje, agterwaarts gebogen, allegaar wit, het bovenſte deel van deze aire heeft zyn bloempjes meeſt altyd geſloten.

De vrugten zyn kleine geboekte houwen, met een ſmeerig meel van binnen, dog komen weinig tot perfectie. De wortel is zeer klein, en weinig, te weten witte, korte en dikagtige vazelingen, en onder aan hangen meeſt twee, zelden een langwerpige klieren, als teſtikulen, waar van de eene gemeenlyk kleinder en gerimpelt is, buiten grauw, binnen wit en ſappig, ſmeerig, en zoetagtig van ſmaak, bykans als gekookte Combilis.

Het bloeidt in 't einde van de regen, en in 't begin van de drooge Maſſon, en na 't bloejen vergaat den geheelen ſteel, zoo dat men 't niet meer en vindt. Als men 't uittrekt, blyft niets daar aan als de bovenſte vazelingen. Want de lange klieren ſteeken wat vaſt in de aarde, daarom men ze uitgraven moet.

Naam. *In 't Latyn* Orchis Amboinica minor; *in 't Maleits en Amboins heeft het geen naam, of men moeſt het noemen* Angrek kitsjil.

Plaats. *Het waſt als het voorige op lugtige heuvelen, en ook in vlakke velden onder ſnygras, waar onder men 't kwalyk bekennen kan, als het geen bloemen en heeft. Men vindt het altyd vele by malkander, daar het gras wat laag en kort is, gelyk op den roden berg by 't Kaſteel Victoria, daar den geheele troep te gelyk bloeid, en te gelyk vergaat. Het bemint een ſwarte en harde kleigront, als men 't verplanten wil, moet men de wortel uitgraven na 't bloejen, dezelve van de vazelingen zuiveren, eenige dagen droog bewaren, en dan in diergelyke aarde verplanten, dog het wil wat verheven ſtaan, aan geen ſchaduwagtige of vogtige plaatzen.*

Gebruik. *By de Inlanders is het onbekent, maar ik heb het tot confyten bekwamer, en ſmakelyker gevonden dan de voorgaande, zynde het geconfyte wat brokkelagtig, krakende, dog zoet in de mont zonder dien viezen reuk. Maar het is moejelyk te vinden en te graven, om dat de wortelen op 't beſt zyn, eer zy bloejen, maar dan zyn ze onder 't gras kwalyk te vinden, en als het kruid vergaan is, heb ik op dezelve plaats laten graven, maar gene klieragtige wortelen konnen vinden, zoo dat het ſchielyk waſt, en weder ſchielyk vergaat.*

Nog een tweede zoorte hier van werd wat hooger, te weten drie en vier ſpannen hoog, met een enkelde ronde ſteel opſchietende, dewelke twee hand breed boven de wortel blood is, daar na ſtaat een vergadering van vyf of ſes bladjes boven malkanderen, zonder voet tegens den hoofdſteel aanzittende, die van Angrek gelyk, vier duimen lang, twee vingeren breed, met vyf ribben in de lengte geſtreept, waar van de middelſte beneden uitſteekt, en boven een geut maakt, de vier andere zyn donker, en builen boven meer uit, daar na loopt den hoofdſteel weder wat blood voort, en maak een lange aire, wel een ſpan lang, en digt bezet met kleine bloempjes, hol, gelyk die van Herba ſupplex, en in vyf ſpitzen verdeelt, uit den witten geel, hier op volgen de vrugten, een nagel van een vinger lang, meeſt driehoekig, en binnen met een ſlymerig meel gevuld, gelyk andere Angrek, zonder reuk.

De

Radix constat ex binis oblongis testiculi, quorum unus & maximus minimum digitum longus est, & digitum crassus, plerumque ad latus positus, alter multo minor est & tenuior, directe sub planta positus, ac porro ex iis dependent paucæ fibrillæ potissimum sub caule, externe ruffæ, interne albæ & aquosæ.

Huc usque omnia enarrata sunt, quæ sub nomine Angræci intelliguntur.

De wortel bestaat uit twee langwerpige balletjes, waar van de eene grootste een pink lang is, en een vinger dik, meest ter zyden uitstaande, de andere is veel kleinder en dunder, regt onder den struik staande, voorts behangen met eenige weinige vazelingen meest onder den stam, van buiten ros, van binnen wit en wateragtig.

Dus verre al 't gene, dat men onder de naam van Angrek verstaat.

OBSERVATIO.

Orchidum varias & elegantissimas species habet *Cl. Breynii Centuria.* Cumque Orchidis minoris specie secunda convenit Orchis elatior, latifolia, Asphodeli radice, spica strigosa. *Sloan. Cat. pl. pag.* 119. & *Hist. Jam. vol.* 1. *Tab.* 147. *fig.* 2. huc spectat Basaala poulou Marabara *H. Malab. part.* 12. *Tab.* 27.

AANMERKING.

Verscheide zeer fraaye zoorten van de Orchis heeft de *Centuria* van de Heer *Breyne*, en met de tweede zoort van de kleine Orchis komt overeen de hooger en breedbladige Orchis, met de wortel van Asphodil, en een strakke nauwe aaire van *Sloan. Cat. pl pag.* 119. en de *Jam Hist. eerste deel Tab.* 147. *fig.* 2. Hier toe behoort mede de Basaala poulou Marabara, van de *H. Malab.* 12. *deel, Tab.* 27.

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

Nidus germinans. Roema soemot.

Planta quædam est, quæ cum Angræco quodammodo convenit, sed peculiare constituit genus, ac nullibi nisi in arboribus crescit. Mirum est naturæ prodigium, sine patre vel matre enim provenit more omnium Viscorum, immo magis mirando modo, cuncta enim Visca putantur ortum ducere ex fimo quarundam avium, sub quo putatur deglutitum & superfluum quoddam semen latere, sed plantæ hæ proveniunt ex substantia nidorum formicarum, in quibus antea nullum potuit latere semen, ac tamen quivis nidus formicarum peculiarem format plantam. Unde & hæc planta pro Zoophyto inter plantas haberi potest, quæ licet viridis, vivos tamen sustinet suos incolas, duplex est ratione diversarum formicarum, quæ nidos formant. Primo *niger.* Secundo *ruber.*

Primo. *Nidus formicarum niger*, ex silvestribus dependet arboribus instar magni tuberis vel capitis, ex rotundo tuberosus, externe cinereus, verruculis obsitus, in quibus foraminula conspiciuntur uti in digitabulis cum elevatis striis, quæ instar radiorum locantur undique circa locos, e quibus caules progerminant, ubi vero arbori adfixus fuit, apertus est, multis foraminulis seu valvulis distinctus, quæ introitus sunt ad cameras, multis brevibus fibrillis lateralibus, quibus sese arboribus figit, substantia ejus interna est alba & herbacea, ad oras virens, atque in ea multæ viæ intricatæ decurrunt instar Labyrinthi, quas formicæ inhabitaverunt.

Ad latera bini tresve lignosi excrescunt rami, rotundi, & in articulos distincti, pedem vel ulnam longi. Ad superiores articulos bina locantur folia sibi obposita, & quatuor simul aliquando crucem formant, aliquando non. Hæc sunt crassa, firma, glabra, instar illorum Angræci, quatuor & quinque pollices longa, binos lata digitos, superius obtuse acuminata sine costis & nervis, exceptis subtilibus quibusdam striis seu lineolis, quæ oblique antrorsum decurrunt, cum elevata linea intermedia loco nervi medii. In sinu superiorum foliorum simplex ac solitarius locatur flosculus, ex quatuor albis petalis constans, cum totidem albis granulis mediis. Ad latera hujus flosculi eodem in sinu varia locantur capitula verrucosa.

Secundo. *Nidus formicarum ruber* plerumque major est priore, magis bulbosus & rugosus, multis foraminulis & foveolis notatus, uti in Aurantio maximo Pompelmoes dicto, coloris magis virentis. Exterior mollis cortex separatus est ab interna herbacea substantia, atque intermediæ sunt plures valvulæ uti in Apium nido, sed circa germina cortex densior & solidior est. Substantia ejus interna est herbacea & succosa instar inmaturi pomi. Germen alio provenit modo quam in priore, est enim cauliculus trigonus, striatus, & muscosus, ultra pollicem crassus, interne herbaceus, sed solidior & viridior altera substantia, cujus vertici foliorum fasciculus insidet, quæ illis Mangiorum similia sunt, sed majora & longiora, mol-

SESTIENDE HOOFDSTUK.

Het groeijend Nest.

Daar is nog een plante, die met het Angrek eenige gelykenisse heeft, dog een byzonder geslagt op zig zelven maakt, en ook nieuwers anders dan aan de bomen wast. Het is een wonderlyk schepzel der natuur, een plante die zonder vader en moeder voort komt, op de manier als alle Mistels, ja wonderlyker, want alle Mistels zustineert men haaren oorspronk te hebben van den afgang zommiger vogelen, waar onder men oordeelt eenig ingeslokt en overgebleven zaad te schuilen. Maar deze planten weet men voor te komen uit de zubstantie van Miereneften, daar inne te vooren geen zaad kan geweest zyn, en egter ieder Miereneft, formeert een plante op zig zelfs, daar om dit gewas voor een Zoophyton onder de planten kan gebouden werden, zynde een groen gewas, en behoud nogtans zyne levende inwoonders. Het is tweederlei na het onderscheid der Mieren, die de nesten maken. Ten eersten zwarte, *en ten tweede* roode.

I. *Zwarte* Mieren-*nest hangt aan de wilde wout-bomen als een groote knoest of kop, uit den ronde bultig, buiten as-graauw, met kleine vratjes bezet, daar in men kleine gaatjes vindt als aan de vingerhoeden, met verheve streepen, die als stralen staan rond om de plaats, daar de steelen uitschieten, daar het aan den boom gezeten heeft, is het open, met veele gaatjes of deure zynde den ingang tot de binnenste kamertjes, met veele korte vazelingen aan de zyde, waar mede het zig aan de bomen vast maakt, van binne is het een witte kruidagtige zubstantie, aan de kanten groenagtig, en daar in ziet men veele gangen verwert door malkanderen loopen gelyk een Labyrinthus, daar de Mieren in gewoont hebben.*

Uit de zyden komen twee of drie houtagtige takken voort, rond, en in leden verdeelt, een voet of een elle lang. Aan de bovenste leden staan twee bladeren tegens malkanderen, en maken met hun vieren zomtyds een kruis, somtyds niet. Deze zyn dik, styf, glad, gelyk die van Angrek, vier en vyf duimen lang, twee vingeren breed, vooren met een stompe spits, zonder ribben, en zenuwen, behalven zubtiele linien, die schuins na vooren lopen, en een verheven streep in de midden, in plaats van de middelzenuwe. In den schoot van de voorste bladeren ziet men een enkel bloempje, van vier witte spitsjes gemaakt, met zoo veel witte korreltjes in de midde, te weerzyden van dit bloempje zitten aan de zelve schoot verscheide geele knopjes als vratjes.

II. *Het* roode Mieren-nest *is gemeenlyk grooter dan 't voorige, bultiger en rimpeliger, met veele gaatjes of kuiltjes, gelyk aan een Pompelmoes, ook groender van couleur. De buitenste weeke schorsse is afgescheiden van de inwendige kruidagtige zubstantie. En tussen beiden ziet men veele scheidvellekens als aan een Bijeneft, doch omtrent het uitspruitzel zit de schorsse digter en vaster. De binnenste zubstantie is kruidagtig, en sappig als een onrype Appel. Het uitspruitzel komt op een ander manier voort als aan 't voorgaande. Want het is een dikhoekig gestreept mosagtig stammetje, ruim een duim dik, van binnen mede kruidagtig, dog harder en groender dan de andere zubstantie, boven op staat een bos bladeren, die van Mangi Mangi gelyk, dog grooter, en langer, week, en*

met

mollia, paucisque obliquis costis notata, post folia ex fruticulo flosculi progerminant hic & illic brevibus insidentes petiolis, qui parvi sunt & concavi instar caliculorum, in quatuor petala distincti & albi.

Fructus ignoti sunt. Hoc nido inveterato & in terram prolabente, sensim degenerat ejus substantia interna in filum tenue instar arenearum, sique casu pes in ea deponitur, cuti adhæret, & maligna excitat ulcera.

Nomen. Latine *Nidus germinans*; Malaice *Ruma fumot*, h. e. formicarum nidus. Amboinice *Ubuta*; Maccassarice *Bantiala*.

Locus. Ambo dependent ex arborum truncis, qui durum & fissum habent corticem, tam in silvis in silvestribus, quam frugiferis arboribus, quales sunt Cosassi & Duriones. Prima species, uti dictum est, componitur a nigris, & altera a rubris formicarum speciebus, quæ pusillæ sed urentissimæ sunt, unde hi nidi non tractari possunt, quamdiu rubræ formicæ in iis nidulantur, quin ad fluvium trahendus talis sit nidus, & aliquamdiu in eo deponendus, quum vero per aliquod tempus deciderit, formicæ eum reliquerunt.

Videntur vero acrimonia sua corticem arboris irritare, & germinantem naturam in suos adtrahere nidos, qui primo ex terra & carioso ligno confecti sunt, nihilominus tamen mirandum est, nidum hunc particularem producere plantam cum arbore nullo modo convenientem, qualis nullibi observatur vel conspicitur nisi in his nidis.

Usus ejus nullus mihi notus est, licet incolas viderim illos petere ex silva in usum quendam Medicum. In deciduis & putridis nidis pedes deponere quam maxime cavendum est ob rationem datam, quique sauciatus est, locum adfectum inlinire oportet quadam Oryzæ specie, *Bras pulot itam* dicta, in pultem cocta. In Amboina non multum notum est hos nidos nocere, sed quidem in Maccassara, ubi cuncta venena maligniora sunt.

Interna herbacea medulla contrita, & Emplastri forma applicata magnis & duris tumoribus, eos maturat, sed simul parvum excitat pruritum.

Tabula Quinquagesima quinta

Ad Figuram primam *Nidum* exhibet *germinantem formicarum nigrarum.*
Figura secunda *Nidum* denotat *germinantem formicarum rubrarum.*

met weinige schynze ribben, agter de bladeren uit het stammetje komen de bloempjes voort, hier en daar op korte steeltjes, zyn klein en wat hol als kelkjes, en in vier blaadjes verdeelt, en wit.

De vrugten zyn nog onbekend. Dit nest oud geworden zynde, en op den grond gevallen verandert van binnen in dun gaarn als spinnewebbe, en als men by geval met een voet daar in trapt, blyft het aan de huid hangen, en maakt snoode zweeringen.

Naam. *In 't Latyn* Nidus germinans; *in 't Maleits* Ruma fumot; *dat is Mieren-nest, in 't Amboins* Uhuta; *op Maccassaars* Bantiala.

Plaats. *Men vindt ze beide aan de stammen der bomen hangen, dewelke een harde of opene schorsse hebben, zoo wel in 't hooge wout aan wilde als aan vrugtbomen, Cofassoe en Durions-bomen, de eerste zoorte wert gemaakt, als gezegt, door swarte, en de tweede door roode zoorte van Mieren, welke klein dog zeer brandig zyn, daarom zyn deze nesten niet te handelen, zoo lang de roode Mieren daar in zyn, of men moet het na een rivier slepen, en een tyd lang daar in dompelen, maar als men ze een langen tyd afgevallen vindt, zoo zynder de Mieren meest uit.*

Het schynt, dat ze met hare scherpigheid de schorsse des booms prickelen, en de groejende natuur daar uit in haar nest brengen, 't welk eerst van aarde en vermolzemt hout is gemaakt, niet te min is het nog al te verwonderen, dat dit nest een byzondere plante voortbrengt, met den boom geen gemeenschap hebbende, en diergelyke nergens gezien werd dan op deze nesten.

Gebruik. *Daar van is my nog niets bekent, hoewel ik de Inlanders die uit het bos heb zien halen, om tot eenig Medicyn te gebruiken. In de afgevalle en verrotte nesten te trappen moet men zig wagten, om reden als vooren, en die zig daar inne bezeert heeft, zal den plaats bestryken met een zekere slag Ryst,* Bras pulot itam *genaamt, gekookt en een papje daar van gemaakt. In Amboina hoort men niet veel, dat deze neste schaden doen, maar wel op 't lant Maccassar, daar dog alle fenynen kwaadaardiger zyn.*

Het binnenste kruidagtig merg gewreven, en pleisters-gewys opgelegt, rypt de groote en harde geswellen, dog maakt een klein jeuken daar by.

De vyf en Vyftigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur het *groeyende nest* der *zwarte Mieren.*
De tweede Figuur wyst aan het *groeyende nest* der *roode Mieren.*

CAPUT DECIMUM SEPTIMUM.

Tuber regium. Uby radja.

Præcedentes plantæ nobis occasionem præbuerunt, ut plures alias proferam spongiosas radices, quales sunt Tubera & Boleti, quorum quidam sunt edules, alii non. Inter edules excellit *Oeby radja*, non quia adfine est Ubiis, sed ob radicum similitudinem, quæ hujus plantæ primaria pars est.

Formam itaque habet Ubii ingentis, pugni magnitudine, immo aliquando infantis capitis, quædam etiam bulbosæ sunt radices, obliquæ, inregulares, tuberculis & foveolis notatæ sine ullis fibrillis, externe nigræ vel terrei coloris, ita ut pro lapide crudo haberetur, immo a quibusdam reperta, qui eam non noverant, tanquam lapis projecta iterum est tuberosa hæc radix, sed substantia ejus multo lenior est, vix ligni vulgaris gravitatem habens, interne alba & sicca est instar Cretæ, & æqualis substantiæ, sine ullo sapore, non lenta sed granulosa, si masticetur, sed sicca & vetusta satis dura est, ac vix dentibus confringi potest, ita ut secare vel radere eam oporteat, tota itaque hæc radix abscondita est mox sub terræ superficie, aliquando parum denudata, & nil præterea in ea conspicitur, sed pluvia calida & sole splendente vel tonitruoso cœlo ex ipso Boletus excrescit aliquando simplex, aliquando duplex, aliquando plures simul, quorum tamen semper unus maximus est.

Pecu-

SEVENTIENDE HOOFDSTUK.

De Koninklyke Bol.

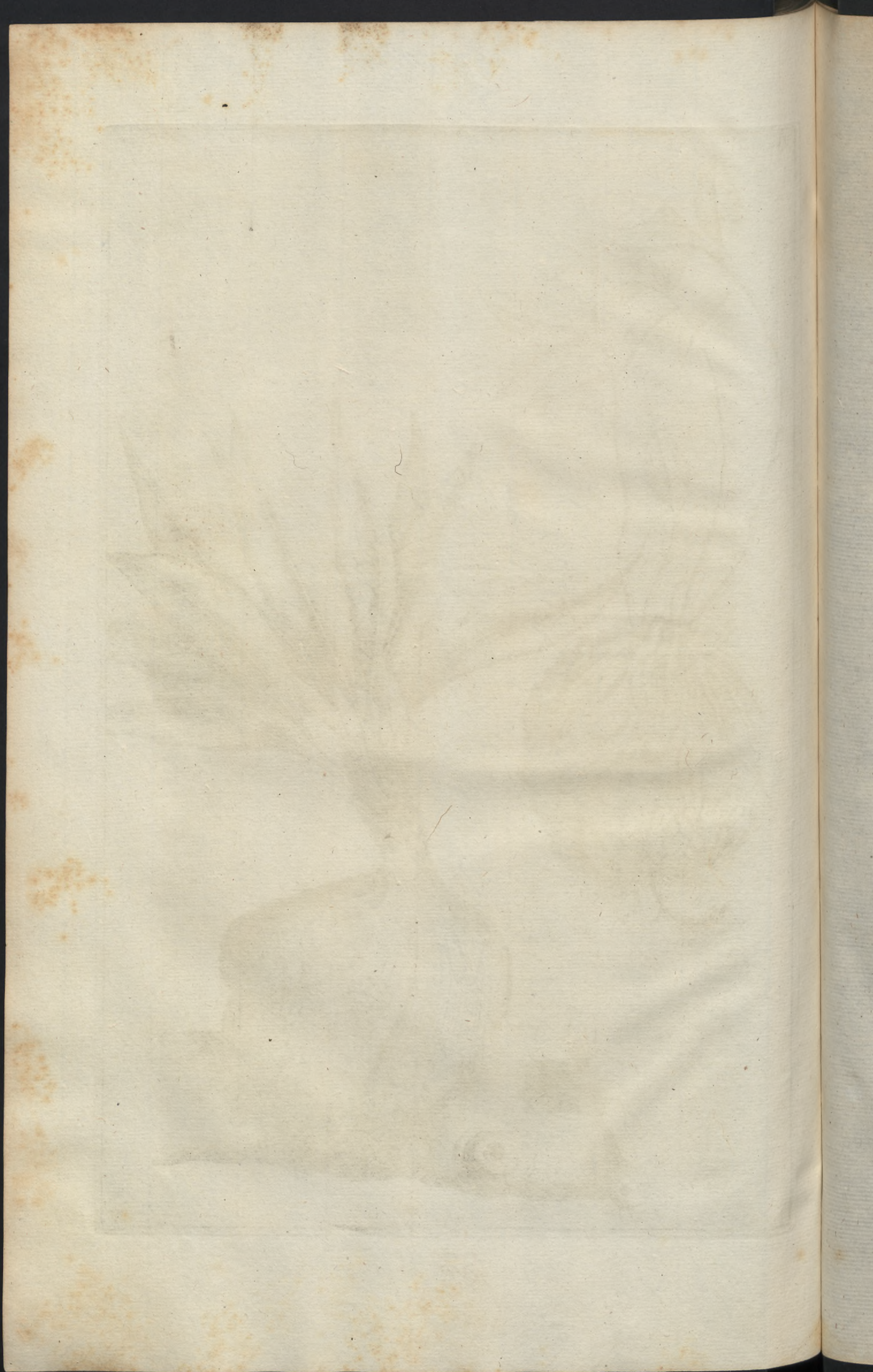
Het voorgaande gewas heeft ons occasie gegeven, om van meer andere spongieuse wortelen te spreeken, als aardbollen en Cambernoelien, waar van zommige eetbaar, zommige niet zyn. Onder de eetbare munt uit het geene men Oeby radja *noemt, niet om dat het uit de maegschap van de Oebis zy, maar na de gelykenisse van de wortel, dewelke in dit gewas het principaalste deel is.*

Zy heeft dan de gedaante van een groote Ubie, zommige zoo groot als een vuist, zommige als een kind een hoofd, ook zyn zommige bolagtig, scheef, met bulten en kuilen, zonder eenige vazelingen, van buiten zwart of aardeverwig, zoo dat men 't voor een ruwe steen zoude aanzien, ook van veelen gevonden zynde, die het niet kenden, als een steen weg geworpen, dog het is veel ligter van zubstantie, kwaalyk zoo zwaar als gemeen hout, binnen is het zoo wit en droog als kryt, en van een eenparige zubstantie, gants zonder smaak, niet taai, maar brokkelagtig in 't kaauwen, dog het gedroogde en oude valt redelyk hart, en kwalyk om te byten, zoo dat men 't snyden of raspen moet, deze gehele wortel nu legt verborgen in de aarde, even onder 't risch, zomtyds een weinig blood, en anders ziet men niets daar aan, maar by warme regen met zonneschyn, en donderweer komt uit dezelve een Kampernoelje voort, zomtyds enkel, zomtyds dubbelt, zomtyds veele by malkander, dog waar van maar altyd eene de grootste is.

Zy

Fig. 1. Hydnophytum formicarum Jack.
— 2. Myrmecodia tuberosa. —

Peculiarem habet formam, ſuperne enim tuberculoſus eſt inſtar aliorum Boletorum, ſed concavus inſtar infundibuli, inferius pediculo gaudet, eſtque tres quatuorve pollices altus, ac ſeſe extendit inſtar umbellæ, cujus ſuperior pars, uti dictum eſt, concava ac glabra eſt, ſordide albicans ſeu cinerea, tenuibus & reflexis conſtans oris, quæ integræ ſunt, quam diu tener eſt hic bulbus, ſed in vetuſtis finduntur in lacinias, inferius ſubtiliter ſtriatus eſt, uti in aliis Boletis, ſed petiolus glaber & æqualis eſt.

Totum ejus collum, ſeu infundibulum corium refert tenerum, ac quamdiu tenerum eſt, molle & coctioni aptum, ſed vetuſtum lentum eſt & inutile, plerumque tertiam pedis partem latum, ſed reliqui Boleti circa majorem petiolum poſiti multo minores ſunt, ac quidam ipſi nexi ſunt pedunculo, quidam vero peculiaribus in petiolis locantur. Infundibulum iſtud diu ita viget, ac tum facile locus dignoſci poteſt, ubi tuber ſeu Oeby latet, ſed quum perierit, haud facile detegi poteſt, quin tota circumvertenda eſſet terra.

Dubiis menſibus Aprili nempe & Octobri copioſiſſime detegitur, ac quum pluviæ ſint copioſæ, tum radix fungoſa eſt, mollis, nec durabilis, dein tota granuloſa eſt, atque in terram denuo degenerat.

Hæc tubera ſæpe profundas habent fiſſuras, quas contrahunt, quum effoſſa ſubito exſiccentur, ſed ideo non minoris ſunt notæ, ſi modo ipſorum ſubſtantia ſit dura & gravis. Fungoſa enim ac levia abjiciuntur.

Nomen. Latine *Tuber regium*; Malaice *Uby radja*, & *Culat batu*; Amboinice *Ulathatu*, *Utta batu*, & *Utta puti*, quum ejus infundibulum ſit edule. In Hitœa *Tabalale*, h. e. ſine corde. In Uliaſſerenſibus inſulis *Uru pickal*. Ternatice *Cahamaiſſo*, h. e. terræ receptaculum, ſeu terræ tubera. Javanice *Djanior bongkang*, h. e. Serpentum fimus, quum Javani credunt ortum ducere ab ingentibus ſerpentibus *Ular ſawa*; Amboinice *Ular petola*; Latine *Coluber* & *Boa* dictis.

Locus. Primo putavi, hoc terræ tuber provenire ex inveteratis quibusdam Ubiis, quæ in deſertis hortis ſilveſtribus relicta erant, ſed adcuratiore examine comperi, in talibus creſcere locis, ubi hominum memoria nulli antea fuerant horti, unde & facile concludere potui, propriam terræ eſſe ſobolem ſine ullo ſemine ex ea vel quarundam arborum pinguedine provenientem.

Putaremus enim, ſemper ex ipſarum pinguedine progerminare, quum potiſſimum circa ipſarum radices reperiatur, immo aliquando inter eas ſupra terram denudatas, & putridis lignorum partibus tectas, hoc de plurimis verum eſt, uti & recordor me in Europa ſimilia quoque reperiſſe tubera circa radices vetuſtarum Quercuum, ſed in apertis etiam deteguntur campis, ubi nullæ vel paucæ obcurrunt arbores, & qui Carice obteguntur in ſolo nigro, ſemper in ſummis montibus & in ipſorum declivibus locis planis, quæ etiam optima & duriſſima cenſentur, quum illa, quæ in umbroſis creſcunt ſilvis, fungoſa & laxa ſunt.

Copioſa ſunt hæc tubera in inſula Oma, tam in altis quam nudis montibus ſub gramine Hœlong, uti & ad radices altarum arborum, item in Leytimora in planis montibus Hative Kitsjil in inſula Gorama, in Ternata, aliisque Moluccæ inſulis, ubique in nigro pinguique ſolo. Si Ubia ſolitaria in horto plantentur, & tepida ipſis adfundatur aqua, vel ſi poſt ſolis radios tonitrua ſubſequantur, tum ipſorum tubi infundibiliformes etiam excreſcunt, ſed altero anno perit radix.

Uſus. Teneri ejus tubi, quam diu molles, edi poſſunt inſtar aliorum Boletorum, ſed cibus hic durus eſt, nec operæ pretium eſt, ut labor inſtituatur ad eos inveſtigandos. Radix vero ejus in majori uſu eſt Medico præſertim contra Diarrhæam, ſi minutim raſa cum quovis ingeratur cibo, præcipue in Oryza cocta. Cruda quoque edi poteſt, inſipida enim penitus eſt, ac parum terrea ſeu farinacea, ſi maſticetur. Puto vero optimum eſſe modum, ſi farinæ Sagus admiſceatur, & panis ex illa paſta pinſitur, qui conducit inprimis pueris, qui Medicamenta ſæpe recuſant ac reſpuunt. Contra dolentes etiam adhibetur fauces & corporis rimas, ſi cum Oleo mixta inliniatur, habet enim proprietatem leniter exſiccantem & viſcoſam.

Zy heeft een byzondere gedaante, boven niet bultig, gelyk als andere Campernoelien, maar hol als een tregter, van onderen heeft ze een ſteel, drie en vier duimen hoog, en breid zig uit als een Kipperſol, waar van het bovenſte, als gezegt, hol is, en glad, vuil wit, of graauwagtig, met dunne en agterwaarts gebogene kanten, dewelke heel zyn, zoo lang het jong is, maar aan de ouden ſplyten ze in lappen, van onderen zyn ze fyn geſtreept, gelyk andere Cambernoelien, dog den ſteel is even.

De geheelen tregter gelykt dun leer, jong zynde, murf, en tot het kooken dienſtig, maar de ouden zyn taai, en daar toe onnut, doorgaans een derde voet breed, maar de andere om de hoofdſteel ſtaande zyn veel kleinder, zommige aan den hoofdſteel vaſt, zommige op byzondere korte ſteeltjes. Deze tregter blyft lange in zyn wezen zoo ſtaan, en als dan kan men de plaats ligt bekennen, daar deze Oeby ſchuilt, maar vergaan zynde kan men ze niet wel vinden, of men moet het land ombakken.

In de twyffelmaanden April en October vindt men ze wel meeſt, en als 'er veel regen voorvalt, zoo is de wortel voos, week, en niet durabel, ten laaſten word ze geheel brokkelig, en verandert weder in aarde.

Deze bollen hebben dikwils diepe kloven of ſcheuren, de welke zy krygen, als men de uitgegrave ſchielyk droogt, dog daarom zyn ze niet te ſlimmer, als maar haare ſubſtantie hardagtig, en ſwaar is. Want de vooze en ligte werden verworpen.

Naam. *In 't Latyn* Tuber regium; *in 't Maleits* Ubi radja, *en* Culat batu; *in 't Amboins* Ulathatu, Utta hatu *en* Utta puti; *als het een eetbaaren tregter draagt. Op Hitoe* Tahalale; *dat is zonder hert, in de Uliaſſers* Uru pickal; *in 't Ternataans* Cahamaiſſo, *dat is vuldzel van de aarde of aardbollen; op 't Javaans* Djamor bongkang; *dat is Slangendrek, om dat de Javanen geloven, dat het zynen oorſpronk heeft van de groote Slangen* Ular ſawa, *op Amboina* Ular petola, *in 't Latyn* Coluber *en* Boa *genaamt.*

Plaats. *Ik heb in 't eerſt gemeent, dat dezen aardbol voort kwam uit eenige verouderde Obiſſen, die in de verlatene boſtuinen waren over gebleeven, maar by nader onderzoek bevonden, dat ze op zoodanige plaatzen groejen, daar by menſchen gebeugen geen tuinen geweeſt zyn, zoo heb ik ligt konnen begrypen, dat het een eigen kind van de aarde is, zonder eenig zaad uit dezelve, of zommige bomen vettigheid voortkomende.*

Men zoude wel meenen, dat ze altyd uit de vettigheid van eenige bomen komen, dewyl men ze meeſt omtrent derzelver wortel vindt, ja zomtyds tuſſen de wortelen, die boven de aarde bloot ſtaan, en met verrot ryzig bedekt zyn, dit is wel in de meeſte waar, gelyk my heugt, dat in Europa ook zoodanige knollen gevonden worden omtrent de wortelen van oude Eeke bomen, maar men vindt ze ook in opene velden, daar geene of weinige bomen ſtaan, en die met Snygras bedekt zyn, in een zwarte grond altyd boven op de bergen, en aan 't hangen der zelven, daar 't vlak is, die men ook wel voor de beſten en harſten agt, daar die in ſchaduwagtige boſſen vallen, voos en los zyn.

Men vindt ze veel op 't Eiland Oma, zoo wel op hooge en kale bergen onder 't gras Hoelong, als mede onder by de wortelen van hooge bomen. Insgelyks op Leytimor in 't vlakke gebergte van Hative Kitsjil, op 't Eiland Goram, op Ternaten, en andere Molukze Eilanden, over al in een zwarten vetten grond. Als men de enkele Oebis in een tuin plant, en met laauw water begiet, of na een zonneſchyn een donderweer volgt, zoo komen de tregters ook voor den dag, maar in 't tweede jaar vergaat de wortel.

Gebruik. *De jonge tregters, zoo lange zy mals zyn, kan men ter nood gebruiken, als andere Kampernoelien of Paddeſtoelen, dog het is een taaje koſt, en de moeiten niet weert om te zoeken, maar de wortel is in veel grooter gebruik tot de Medicyne, inzonderheid tegens den buikloop, als men dezelve klein geraſpt met allerlei koſt inneemt, inzonderheid onder gekookte ryſt. Men kan ze ook uit de hand eeten, want is gants zonder ſmaak, of een weinig aardagtig of meelagtig in 't kauwen, voor de beſte manier houd ik, als men ze mengt onder 't Sagu-meel, en brood daar van bakt, en is zonderlyk bekwaam by kinderen, die men geen andere Medicyn kan inbrengen, zy wert ook gebruikt tegens zeere kelen, en gaten aan 't lyf, met Oly gewreeven en opgeſmeert, want zy heeft een zagte, verdrogende, en lymagtige eigenſchap.*

Cum aqua contrita, & externe inlinita modice refrigerantem præbet pultem pueris febricitantibus, cui pulticulæ Javani alia miſcent aromata, quam in variis inliniunt morbis.

Tales tubuli ſeu infundibula etiam inveniuntur in fruſtulis vetuſtarum ac putridarum radicum, ut & in lignis in terra projectis. An vero ibi excreſcant ad magnitudinem iſtorum bulborum, nondum exploratum eſt, ſaltem incolæ putant, ortum ducere ex arborum radicibus.

Ex Sina quædam defertur radix, vulgo *Hoelen* dicta, cum noſtra *Oeby radja* quam maxime conveniens. Eſt autem bulbus oblongus, fere inſtar decorticatæ Nucis Calappi, externe ſordide flaveſcens, ſeu fumeus, interne flaveſcens inſtar Buxi, mollior *Oeby radja*, & lentus, ſi maſticetur inſtar Ceræ, inſipidus quoque. Quidam duplicis pugni magnitudinem habent, quidam inſtar capitis infantis, externe rugoſi, interne denſam habentes ſubſtantiam, ſed leviores Oeby radja. Sinenſes magni æſtimant hanc radicem in uſu Medico, atque in hiſce regionibus ejus libram vendunt duobus tribusve inperialibus. Ejus parva ſcinduntur fruſta, & cochlear ipſorum coquitur cum aqua in vaſculo, ex quo potum Thee bibunt, bene obturato, & leni igne.

Hunc potum ægro propinant inſtar potus Thee, qui ex diuturno languet morbo, vel ſi emaciatus eſt ad novas recuperandas vires, item iis, qui pulmonis vitio laborant, vel in Phyſim proni ſunt, quum & addunt radiculas Bechum dictas, quas ſimul coquunt, quæ ſpecies eſt Traſi ſeu Dulcis Chinæ, modice refrigerans, & naturam habens paſcentem. Sinenſes uno narrant ore, Hoelen illam ſub terra creſcere, prope radices vetuſtarum Pinorum, quas *Tſjinckpe* vocant, ac plerumque creſcunt in Provincia Suchenſi, ſed in eo non quadrant, quænam nempe gerat folia, vel quomodo ſe ſupra terram detegat. Quidam enim dicunt ex pinguedine Pinorum provenire, quæ ſemper in arenoſo creſcunt ſolo.

Succinum terreſtre, ipſis *Hopeck* dictum, a vulgari noſtro Succino haud multum alienum eſt, excepto quod Sinenſe ſit obſcurum ac magis rubens. Hæc vero transmutatio ſeu metamorphoſis *Pynbers* & *Hopeck* tempus requiret mille annorum, ac dein poſt aliquot centenos annos *Hopeck* in *Hoelen* degenerabit, quod neque plantam neque folia profert, ſed locus ejus dignoſci poteſt ex eo, quod ſolum circa radices iſtarum arborum rimas agat. Alii autem volunt, plantam proferre, cujus flagella & folia juxta terram prorepunt uti in Battattis. Prima vero ſententia mihi non probabilis videtur, cunctum nempe Hœlen ex Hopeck ſeu Succino ortum ducere, ipſorum enim terreſtre Succinum carum eſt, & raro reperitur.

Non mirum eſt, Sinenſes apud nos in India habitantes, & magna ex parte oriundos ex provincia litorea Quantung & Fockien, non veram habere cognitionem ortus Hoelen, quum hoc creſcat in remotis Provinciis Suchuen, quas raro frequentant.

Pater *Martinus* in *Sinenſi Atlante pag.* 65. vel in Belgico textu *pag.* 80. in ſexta provincia Suchuen hanc habet radicem pro vera *radice China*, ubi hanc *Folin* vocat, ac ſequenti deſcribit modo. Vera *radix China* ſolummodo in hac provincia Suchuen reperitur, ſed ſilveſtris vel vulgaris ubique, quæ ambæ a Sinenſibus *Folin* vocantur, ac ſilveſtris modo ad nos defertur, cujus medulla magis rubet, nec tantæ molis eſt quam veræ, licet non omnino ſit deſtituta ejus viribus.

Vera itaque, uti dictum eſt, in hac creſcit provincia ſub terra fere inſtar Phallorum Hollandiæ, vel forte inſtar glandium terræ, vel uti apud alios Indos Battattæ, ac potiſſimum in vetuſtis Pinorum ſilvis, putant enim creſcere ex viſcoſo Pini humore, qui in terra delabens radices agit, ac porro longis flagellis juxta terram prorepit, hic & illic iterum radices emittentibus, ac novos formantibus bulbos, qui ſæpe magnitudinem adquirunt capitis infantis, vel inſtar depuratæ Nucis Calappæ, quæ Cocos nobis dicitur, corticis color etiam haud multum differt, excepto quod multo tenuior & mollior ſit. Intra corticem alba reperitur ſpongioſa medulla, quam Sinenſes in re Medica etiam adhibent. Quum vero genuina deſtituantur, ſilveſtrem neutiquam rejiciunt, licet ejus operatio non tam efficax ſit. Huc usque Pater Martinus.

Sinen-

Gewreeven met water, en van buiten opgeſmeert, geeft een matig verkoelend pap voor de kinderen die koortſig zyn, onder welk papje de Javanen nog andere ſpeceryen mengen, en in veelderlei ziektens opſmeeren.

Men vindt diergelyke tregters ook op ſtukjes van oude, en verrotte wortelen, en op houten, die in de aarde leggen. Of het nu aldaar zomtyds aangroeit tot de grootte van voornoemde bolle, en is nog niet onderzogt, immers de Inlanders meenen, dat het zyn oorſpronk hebbe van wortelen der bomen.

Daar komt uit China een zekere wortel, by de gemeene Chineſen Hoelen genaamt, met ons Oeby radja groote gemeenſchap dragende. Het is een langwerpige knol, ſchier als een geſchilde Calappus-noot, van buiten vuil geel, of rook-verwig, van binnen bleek geel als Buxboom, weker als Oeby radja, en taai in 't kauwen als Waſch, mede zonder ſmaak. Zommige zyn als een dubbelde vuiſt, zommige als een kinder-hoofd, van buiten rimpelig, van binnen digt van ſubſtantie, dog ligter als Oeby radja. De Chineſen maken veel werks van deze wortel tot veelderlei Medicyn, en verkoopen hier te Lande het Catty of pond voor twee of drie Ryksdaalders, men ſnyt daar van kleine ſtukjes omtrent een lepel vol, 't welk ze kooken met water in een theepotje, langzaam, en wel toegeſtopt.

Dit geven ze den Patient te drinken, gelyk theewater, die uit een langduurige ziekte op komt, of anders uitgeteert is, om nieuwe kragten te bekomen. Als mede den genen, die eenig gebrek aan de longe hebben, of tot teeringe genegen zyn, wanneer zy de kleine worteltjes Bechum daar by doen, en t'zamen koken, zynde een ſlag van Traſi of Dulci China, magtig verkoelende, en voedende van aart. De Chineſen verhaalen wel eenparig, dat het voornoemde Hoelen een gewas zy onder de aarde groejende, by de wortelen van de oude Pyn-bomen, die zy Tsjinckpe noemen, en meeſt waſſen in de Provintie Suchuen, dog komen daar in niet over een, wat het voor bladere hebbe, of waar mede het zig boven de aarde openbaare. Want zommige zeggen, dat het uit de vettigheid van de Pyn-bomen, die altyd op een zandige grond ſtaan, eerſt in de aarde groeje.

Het Succinum terreſtre, by hun lieden Hopeck genaamt, van ons gemeen Barnſteen niet veel verſchillende, behalven dat het Chineſe rooder, en donkerder is. Deze transmutatie van 't Pynhers en Hopeck zal een tyd van duizend jaren vereiſchen, en dan na verloop van eenige honderd jaren zal het Hopeck in Hoelen veranderen, 't welk geen planten nog bladeren voortbrengt, maar de plaats zy daar aan te kennen, dat de grond omtrent de wortelen van gemelde bomen met ſcheuren openberſte. Andere willen, dat het een plante voortbrenge met ranken, en bladeren langs de aarde kruipende gelyk Battattas. Dit ſchynt my in 't eerſte gevoelen niet waarſchynelyk te zyn, dat alle het Hoelen uit Hopeck of Barnſteen zynen oorſpronk hebbe, want haren Aard-barnſteen is duur, en werd zelden gevonden, daar het Hoelen in redelyke quantiteit gevonden werd.

Het is geen groot wonder, dat de Chineſen by ons in Indiën woonende, en meeſt uit de ſtrant Provintie Quantung en Fockien geboortig zyn, geen kenniſſe van Hoelens oorſpronk hebben, dewyl het zelve groeit in de verafgelegen Provintien Suchuen, daar zy lieden weinig henen komen.

Pater Martinus in zyn Chineeſen Atlas pag. 65. of na den Duitſchen druk pag. 80. In de ſesde Provintie Suchuen houd deze wortel voor de opregte Radix China, daar hy ze Folin noemt, en aldus beſchryft. De opregte Radix China werd in deze Provintie Suchuen gevonden, maar de wilde of gemeene over al, beide van de Chineſen Folin genoemt, en ſchier alleen de wilde werd tot ons uitgebragt, wiens merg wat rooder, en lange zoo groot niet werd als de opregte, hoewel zy niet t'eenemaal van derzelve kragten ontbloot is.

De opregte dan, als gezegt, waſt in deze Provintie onder de aarde, ſchier als de Phalli Hollandici, of miſſchien de Hollantze Aardakers, of gelyk by andere Indianen de Battattas, en dat meeſt in oude boſſen van den Pynboom, zy oordeelen dat het groeje uit de lymagtigheid van den Pynboom, 't welk afvallende in de aarde wortels gewinne, en voorts met lange ranken langs de grond kruipen, hier en daar weder inwortelende, en nieuwe knollen makende, die dikwils zoo groot worden als een kinder-hoofd, of gelyk een ſchoongemaakte Calappus-noot, die wy Cocos noemen, ook verſchilt de couleur van de ſchorze daar van niet veel, behalven dat ze veel dunder en weker is. Binnen de ſchorze vindt men een wit ſpongieus merg, 't welk de Chineſen hoog eſtimeeren in hunne Medicamenten te gebruiken. Dog als zy dezen niet hebben, verwerpen ze geenzints de wilde, hoewel ze zoo goed van werking niet is. Dus verre Pater Martinus.

De

Sinenses hic habitantes, istud videntes Amboinense *Tuber regium* pro specie habent Hoelen, atque Amboinense vocant Hoelen. Contra vulgaris Radix China, quam *Boy tsy* vocant, re vera alia omnino est planta, uti *libro* 9. dictum fuit, nullo modo conveniens cum *Hoelen*, ac proinde non confundendæ sunt.

N. B. Hujus plantæ icon reperitur infra *Tab.* 57. *fig.* 4.

De Chinesen alhier woonagtig zynde, het voornoemde Amboinse Tuber regium *ziende, houden 't immers voor een medezoorte van Hoelen, en noemen 't ook Amboins Hoelen. Daar en tegen de gemeene Radix China, die ze* Boy tsy *noemen, is in der daad een gants verschillende plante, gelyk* Libr. 9. *gezegt is, gants geen gemeenschap hebbende met het* Hoelen, *en dierhalven ook niet te confunderen.*

N. B. De Figuur van deze plant komt voor op *Tab.* 57. *fig.* 4.

CAPUT DECIMUM OCTAVUM.

Tuber sampadarium. Culat tsjampadalia.

Aliud etiam Tuber reperitur prope radices quarundam vetustarum arborum, sed non tantæ molis quam priorum. Hi enim bulbi sunt instar raparum, ovorum, vel inversæ bursæ, magnitudine & forma ossiculorum Tsjampadahæ, quæ carne sua adhuc involuta sunt, nunc majores nunc minores, atque fasciculatim quasi, seu plures simul crescunt, inferius angustati, acsi petiolum formare vellent, nexi autem sunt omnes radici spongiosæ, superius rotundi & latiores, qua parte supra terram eminent, si maturi sunt, ac superius etiam plicas habent.

Cortex exterior crassissimus est, & fumeus, interne luteus, siccus, & fragilis substantiæ, sub eo ingens reconditur ossiculum instar illius Tsjampadahæ, nigrum penitus, siccum, & fragile, ad aliquam distantiam gravem fundens odorem, ac fere sulphureum, sed propius admotum, meliorem spirat odorem fere instar Ovorum cocti Echini marini.

Tuber hoc potissimum reperitur ad radices arborum Tsjampadahæ vetustarum, quæ ad montium pedes in rubro crescunt solo argillaceo, quod superius nigra terra obductum est, uti & ad radices aliarum vetustarum arborum, quæ etiam ad pedes talium montium crescunt, sed non frequens est, ac reperitur eo tempore, quo Tsjampadahæ maturos gerunt fructus, tum adtendendum est ad fissuras prope radicem, ubi hi bulbi muscoso sese elevant capite, quod fit, quum post longas pluvias calidi subsequantur dies.

Nomen. Latine *Tuber sampadarium*; Malaice *Culat tsjampadaha*; Amboinice *Ulat anahan*, quum prope Tsjampadahas crescunt arbores, vel quum similitudinem istorum ossiculorum habent.

Usus. Amboinenses in deliciis habent hos bulbos, in hortis eos diligenter investigantes, quorum exteriorem luteum abjiciunt corticem, in quo plurimus detegitur iste sulphureus odor, nucleos vero nigros edunt vel crudos cum Bocassan, vel quod melius est, coctos, quum odorem & saporem habent cum coctis ovis Echini marini convenientem.

Huc pertinet simile tuber a Lusitanis *Isca de Jaqua* dictum, crescens prope radices vel ex pinguedine vestustarum Jacquas seu Nancæ arborum, quas supra descripsimus *libr. I.* in capite *Nancæ*, quo lectorem ablegamus.

AGTTIENDE HOOFDSTUK.

De Tsjampadarie Boll.

Nog een ander geslagt van Tuber vindt men by de wortelen van eenige oude bomen, dog verre zoo groot niet als het voorige. Dit zyn knollen als rapen, eiers, of als een omgekeerde beurze, in de grootte en gedaante van Tsjampadaha-korrels, die haar vlees nog aan zig hebben, zommige grooter, zommige kleinder. Zy staan met bosjes by malkander, van onderen smal, als of ze een steel wilden maken, en t'zamen vast aan een spongieuze wortel, boven rond, en breeder, waar mede zy buiten den grond uitkyken, als zy ryp zyn, en aan 't hoofd hebben ze nog eenige lobben.

Van buiten is een zeer dikke weeke schil, buiten rookverwig, binnen geel, droog, en bros van substantie, daar onder leid een groote korrel, regt als een Tsjampadaba-korrel, dog geheel zwart, droog, en bros, van verre is zy wat zwaar van reuk, en schier zwavelig, dog na by gebouden ruikt ze beter, schier als de eiers van een gekookte Zee-appel.

Men vindt ze meest by de wortelen van oude Tsjampadaba-bomen, die in 't hangen der bergen op een rode kleigrond staan, boven op met zwarte aarde bedekt, als mede by de wortelen van andere oude bomen, aan den voet van zoodanige bergen staande, en zyn niet veel te vinden. Men vindt ze in de tyd, als de Tsjampadaba-bomen rype vrugten hebben, als dan moet men letten op eenige scheuren by de wortel, daar deze knollen met een mossig hoofd uitsteeken, 't welk geschiedt, als na een tyd lang regens, eenige warme dagen volgen.

Naam. *In 't Latyn* Tuber sampadarium; *in 't Maleits* Culat tsjampadaha; *in 't Amboins* Ulat anahan; *of om dat zy by de Tsjampadaba-bomen wassen, of om dat ze de gelykenisse van die korrels hebben.*

Gebruik. *De Amboinesen maken een lekkerny van deze knollen, in haare tuinen die neerstig opzoekende, waar van ze de buitenste geele schille wegsmyten, als waar in de meeste swaveligheid steekt, maar eten de zwarte korrels of raauw met Bocassan, of 't welk beter is gekookt, wanneer ze reuk en smaak hebben, met gekookte eiers van Zee-appels over een komende.*

Hier by behoort een diergelyke Tuber by de Portugesen Isca de Jaqua *genaamt, groejende by de wortelen of uit de vettigheid van oude Jacquas, of Nanca-bomen, dewelken wy boven beschreeven hebben, in 't Hoofdstuk van* Nanca Lib. I. *waar na toe wy den Lezer wyzen.*

CAPUT DECIMUM NONUM.

Boletus moschocaryanus. Culat pala.

Jam subsequuntur edules quidam Boleti, quorum bini præ reliquis excellunt, unus in Banda, alter in Amboina.

Primo. Bandensis, qui dicitur *Boletus moschocaryanus*, est brevis ac crassus, non ultra tres transversales digitos altus, ac binos latus, inferius crassiusculus, cum rotundo capitulo instar campanulæ, superius ex nigro cinereus & glaber, inferius solito modo plicatus, crassus, & cartilagineus, in primo progerminantibus caput clausum est, atque inferius ad mediam partem tectus pellicula instar præputii, coloris cinerei, hic sese aperit, & brevi marcescit, ita ut capitulum cum pedunculo nudum supersit. Crescit in viridibus putaminibus nucum Myristicarum, quæ quum nuces depurantur, abscinduntur, & in silva projiciuntur aggregatim, quæ putrescunt, & calidis pluviis hos proferunt Boletos, quos domini colligunt, & pro mensa domum portare curant.

Nomen. Latine *Boletus moschocaryanus*; Malaice *Culat pala*: quo nomine in Banda quoque notus est. *Culat* enim generaliter omnes vocantur Boleti. Amboinice *Ulat*.

Locus. Nullibi reperiuntur, nisi in Bandensibus insulis, ubi nuces Moschatæ solummodo coluntur, licet enim hic in Amboina aliisque insulis una alterave reperiatur arbuscula, nullæ tamen putaminum catervæ formantur, in quibus hoc Culat crescit.

Usus. Delicatissimi & optimi sunt cunctorum Boletorum, qui in istis crescunt insulis, atque hinc tantummodo pro mensa colliguntur, in primis apud magnates, pingui enim juri carnium incocti delicatum præbent cibum, saporis grati, & inter masticandum crepitantem, unde in Banda nulli pereunt, muria etiam debili condiri possunt, & in alias transmitti regiones, sique coquere illos velimus, primo hos macerare oportet, sed multum perdunt grati primique saporis.

Secundo. *Boletus saguarius, Culat sagu*, est Boletus vulgo prioris magnitudinis & formæ, excepto quod paulo pallidior sit, vel ex cinereo lutescit. Crescit in Amboina, Cerama, Moluccis, cunctisque insulis, in quibus Sagus crescunt, provenitque in catervis, quæ instar furfurum abjiciuntur in silvis, quum farina Sagus præparatur, ibique putrescunt, & *Ela* vocantur, in quibus tum *Cœlat* progerminat, sed raro reperitur, quum *Ela* ab hominibus maxima ex parte colligitur & abducitur pro pabulo porcorum & Anatum, vel si in silvis remaneat, ab apris devoratur, non etiam provenit, si *Ela* nimis sit gracilis, pinguedo enim in ista latet farina, quæ ex ea subducitur. Unde & qui hoc desiderant *Culat*, pinguissimam Elam in hortis deponere oportet acervatim, ut ibi putrescat. Boletus hic in cibo adhibetur instar prioris, ac proximum post eum meret locum.

Nomen. Latine *Boletus saguarius*; Malaice *Calat sagu*, & *Culat ela*; Amboinice *Ulat ela*.

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

Notemuscate Paddestoel.

Nu volgen eenige eetbaare Kampernolien of Paddestoelen, waar onder twee zoorten uitmunten, de eene in Banda, de andere in Amboina.

I. *Bandasche biet* Boletus moschocaryanus, *is een korte en dikke Paddestoel, niet boven vier dwersvingeren breed, van onderen met een dikagtige steel, en daar op een rond hoofdeken, als een kloksken, van boven zwartgraauw, en effen, beneden met de gewoonlyke ploojen, dik, en krakebeenagtig van substantie, aan den eerst uitkomende is het hoofd geslooten, en van onderen op half bedekt, met een velleken of sloopken gelyk een voorhuid, ook asgraauw van couleur, dewelke zig opent, en in korten verslenst, dat het hoofdeken met zyn steel blyft staan. Hy wast op groene Notemoschate schillen of bolsters, die men by 't schoonmaken der rype Nooten afsnyd, en in 't bos weg smyt op hoopen, die dan liggen rotten, en by warmen regen deze Paddestoelen voortbrengen, daar dan de eigenaars of perkeniers op passen, en voor hunne tafel te huis laten brengen.*

Naan. *In 't Latyn* Boletus moschocaryanus; *in 't Maleits* Culat pala; *met welke naam zy in Banda ook bekent is. Want* Culat *in 't generaal, hieten allerlei Paddestoelen, in 't Amboins* Ulat.

Plaats. *Men vindt ze nieuwers dan in de Bandase Eilanden, daar de Nooten-muschaten alleene gebavent werden, want hoewel hier in Amboina en andere Eilanden, hier en daar een boompje gevonden werd, zoo werden egter aldaar geene hoopen van bolsters gemaakt, daar op deze Culat groejen kan.*

Gebruik. *Zy zyn de aldersmakelykste, en beste onder alle Paddestoelen, die in dezelve Eilanden wassen, en werden daar om alleen voor den tafel gezogt, ook by de grootste lieden, want in een vet zopje gekookt, geven ze lekkere kost, aangenaam van smaak, en in 't kauwe wat krakent, weshalven in Banda geene verloren gaan, men kan ze ook in slappe pekel leggen, en in andere Landen verzenden, als men ze dan kooken wil, moet men ze eerst wat uitverschen, dog verliezen veel van de eerste aangenaamheid.*

II. Boletus saguarius, Culat sagu, *is een Paddestoel, meest van de voorgaande grootte, en fatzoen, behalven dat hy wat bleeker is, of uit den grauwen na 't geele treckt. Hy wast in Amboina, Ceram, Moluccos, en alle Eilanden, daar den Zagu-boom wast, voortkomende op de hoopen, die men als zemelen by 't maken van zagumeel in 't bos wegwerpt, en rotten laat,* Ela *genoemt, waar op dan deze Coelat groeit, dog men kan ze weinig vinden. Om dat de Ela meest door de menschen weggehaalt werd tot voedzel van Verkens en Eenden, of in 't bos blyvende leggen van de Verkens opgeslokt werd. Zy wil ook niet groejen, als men de* Ela *al te mager maakt, want de vettigheid in dat meel bestaat, 't welk men daar uit haalt. Daarom die deze* Culat *willen hebben, moeten de vetste Ela in hunne tuinen op hoopjes schudden, en daar laten rotten. Men gebruikt ze in de kost als de voorige, en verdient de naaste plaats na dezelve.*

Naam. *In 't Latyn* Boletus saguarius; *in 't Maleits* Calat sagu, *en* Culat ela; *in 't Amboins* Ulat ela.

CAPUT

TWIN-

CAPUT VIGESIMUM.

Boleti esculenti varii. Djanior & sajor caju.

Subsequuntur porro quidem edules Boleti minoris pretii, sed omnes tamen cibo utiles, quorum quinque describam species subsequentes.

Primo. *Boletus primus infundibuli figura*, quam maxime convenit cum isto fungo, qui in præcedente *Uby radja* crescit. Rotundus est, magnitudine nummi inperialis, superne compressus foveola, instar infundibuli, gilvus, seu sordide albus, glaber, seu parum striatus, inferne parvis plicis notatus, quæ omnes concurrunt in crassiusculum pedunculum, digiti articulum circiter longum. Pellicula ejus tenuissima est, lenta, nec coctioni bene conveniens, sed juniores sunt eligendi, alioquin enim instar Corii sunt lenti hi Boleti.

Hujus speciei sunt albi, gilvi, rubentes, & cinerei, prout videtur, juxta ætatem mutabiles. Hujus etiam altera varietas est, infundibiliformis quoque, sed magis extensa & crassior, nunc integras, nunc fissas gerens oras, superne gilva seu sordide alba, ac parum striata, punctulis inferne albis notata, ac multis plicis, curtoque crassoque insidens pedunculo. Vetusti in superiore seu concava parte parum rugosi sunt, per venulas & pilos hirsuti.

Nomen. Latine *Boletus primus infundibuli forma*; Malaice *Sajor caju*, ac generali nomine *Sajor puti*; Amboinice *Ulat.*

Locus. Utrique crescunt ad radices vetustarum arborum in deciduis vel amputatis ramis, terræ incumbentibus & putrescentibus. Ex terra etiam aliquando progerminant, ac putaret quis, flores esse *Uby radja*, si vero terra effodiatur, semper frustulum putridi ligni sub iis reperietur, cui nexi sunt. Optimi censentur, qui putrido increscunt ligno, vel radicibus Samamæ, cuncti vero, qui ex lactescentibus progerminant arboribus, excepta Varinga, suspecti habendi sunt.

Usus. Teneræ plantæ cibo quodammodo utiles & aptæ sunt, ac piperatum requirunt carnium jus, quum tamen cuncti non multum valent ob lentorem & tenacitatem, cæteroquin sapor satis gratus est, semper crassissimi & tenerrimi sunt eligendi, qui pluvia calida & plenilunio progerminant, sed attendendum est, in quibusnam crescant lignis.

Secundo. *Boletus secundus arboreus* in arboribus crescit semi rotundo circulo, seu instar collaris, nunc oris rotundis, nunc plicatis instar Hepatis, tenerrimi autem rotundi, ac seniores distincti. Aliquando ad unum angulum crassum, curtum, ac fragilem habent pedunculum, aliquando plani arbori increscunt, multique lobi seu laciniæ supra sese invicem elevantur uti in aliis Fungis arboreis, sed minores laciniæ semper majoribus incumbunt.

Supremum latus semper glabrum est, seu punctulis notatum, in teneris rubens, in vetustis album seu gilvum, subtus profundis plicis notatum, substantiæ mollis, nec tam lentæ quam prioris, unde & coctioni aptior est hic Boletus.

In vetustis inveniuntur arboribus, ac hortorum palis ex Kinara & Varinga compositis. Qui in Kinara crescunt, albissimi sunt, multi supra sese invicem, & multis lobis distincti & circinnati. In Varinga putant nullos noxios posse crescere Boletos, quod verum esse potest, si Varingæ solum lignum sit ac purum, sed in talibus arboribus, quæ aliis concretæ sunt parasitis, puto esse suspectos, quum in talibus arboribus plerumque degunt serpentes. Melioris notæ sunt, qui Durionibus increscunt.

Nomen. Latine *Boletus secundus arboreus*; Malaice hic proprie vocatur *Djamor*, quo nomine cunctos intelligunt esculentos Fungos. Amboinice *Sawaccal*; Ternatice *Uge ginotti*, h. e. *Sajor batang*, quum in truncis progerminant.

Horum optima species crescit in virentibus Guajavis forma inversorum cochlearium, superius tuberculosa & glabra, inferius concava, ac profundis plicis notata, sine pedunculis arbori insidens seu incumbens.

Hæc

TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Verscheide eetbare Paddestoelen.

N*U volgen nog eenige eetbaare Paddestoelen, van minder waarde, dog alle tot de kost bekwaam, waar van ik vyf zoorten beschryven zal. Zynde als volgt.*

I. Boletus primus infundibuli figura, *heeft groote gelykenisse met dien Fungus, die op 't voorgaande* Uby radja *wast. Rond in de grootte van een ryksaaalder, boven ingedrukt met een kuiltje, als een tregtertje, vaal of vuil-wit, even of een weinig gestreept, van onderen met kleine ploojen, allegaar t'zamen stootende in een dikagtig steeltje, omtrent een lid van een vinger lang. Hy is de dunste van vel, taai, en niet zeer bekwaam tot kooken, want men moet ze heel jong nemen, anders zyn zy zoo taai als leer.*

Men vindt 'er van dit slag witte, vaale, roodagtige, en graauwe, zoo 't schynt, na den ouderdom veranderende. Daar is egter nog een tweede verandering, ook tregterformig, dog meer uitgebreid, en dikker, zomtyds met heele, zomtyds met gescheurde kanten, boven vaal, of vuil-wit, of een weinig gestreept, met pokkeltjes, beneden wit, en vol ploojen, op een korten dikken steel. De oude werden aan de bovenste of holle zyde een weinig ruig, met aderen en hairtjes.

Naam. *In 't Latyn* Boletus primus infundibili forma; *in 't Maleits* Sajor caju, *en met een generalen naam* Sajor puti; *op 't Amboins* Ulat.

Plaats. *Beide wassen aan de wortelen van de oude bomen, op afgevallene en afgebouwene takken, die op de aarde leggen, en rotten, men vindt ze ook wel uit de aarde wassen, en men zoude ze voor bloemen van* Ubi radja *aanzien, maar als men graaft, zal men altyd een stukje verrot hout daar onder vinden, daar aan zy vast zyn. Voor de besten agt men, die op 't verrotte hout of wortelen van Samama wassen, maar alle die uit eenige melk-bomen, behalven de Varinga voort komen, moet men suspect houden.*

Gebruik. *De jonge planten zyn eenigzints tot de kost bekwaam, en willen een gepeperde sop hebben, wanneerze nog al niet veel deugen wegens haare taajigheid, zynde anders de smaak redelyk, men moet altyd de dikste verkiezen, en de jongste, die by warme regen in de volle Maan voortkomen, en dan nog letten, op wat voor houten zy wassen.*

II. Boletus secundus arboreus, *wast aan de bomen met een half ronden cirkel, of gelyk een krage, zomtyds met ronde kanten, zomtys in lobben verdeelt, gelyk een lever, zynde de jonge meest rond, maar de oude verdeelt. Zomtyds hebben ze by den eenen hoek een korte, dikke, en brosse steel, zomtyds zitten ze met eene kante plat tegens den boom aan, en wassen altyd veele lappen boven malkander, in manier als andere Fungi arborei, de kleindere lappen altyd boven de grootere.*

De bovenste zyde is altyd even, of met kleine pukkeltjes bezet, aan de jonge roodagtig, aan de oude wit en vaal, van onderen met diepe ploojen, week van substantie, en geenzints zoo taai als de voorgaande, daar om ze tot het kooken bekwamer zyn.

Men vindt ze aan oude bomen, en verscheide tuinstaken van Kinar en Waringebout. Die van Kinar zyn zeer wit, veele boven malkander, en met veele lobbetjes gekrult. Aan den Waringa-boom meent men, dat geen schadelyke Paddestoel kan groejen, 't welk waar kan zyn, als het Waringebout alleen, en zuiver staat, maar aan zoodanige bomen, die met ruigte bewassen zyn, houd ik ze suspect, dewyl op zoodanige bomen zig gemeenlyk slangen op houden. Beter zyn, die aan de Doerioen-boom wassen.

Naam. *In 't Latyn* Boletus secundus arboreus; *in 't Maleits hiet dit eigentlyk* Djamor, *waar mede zy allerhande eetbaare Fungos beduiden, in 't Amboins* Sawaccal; *op Ternate* Uge ginotti, *dat is* Sajor batang, *om dat ze aan de stammen wassen.*

De beste slag hier van wast aan de groejende Goejavosbomen, in gedaante van omgekeerde lepels, boven bultig, en even, beneden hol met diepe ploojen, ook zonder steelen tegens de bomen aanzittende.

Deze

Hæc rotunda eſt, oris glabris, aliquando etiam in lacinias diſtincta, ſeu ad latus ac ſuperius parvis ac ſeparatis lobis aucta uti Hepar, ſuntque hi Boleti penitus albi, quum teneri, ſed vetuſti gilvi ſunt, circa novilunium progerminant, vel cœlo craſſo & obſcuro cum pauca pluvia. Boni etiam reperiuntur in Gomira, in qua etiam putatur nullum noxium poſſe creſcere Fungum. Omnes cibo apti ſunt, ſi cocti ſunt cum carnium jure piperato, atque optimi & tutiſſimi cenſentur.

Tertio. *Boletus tertius umbraculi forma* Palmæ latitudine eſt, in rotundam formam ſeu circulum expanſus inſtar Umbraculi, ſuperius punctulis notatus, ſordide albus, inſtar panni inliniti ſeu ſordidi, inferius albus ac profundis lobis notatus. Oræ ejus potiſſimum fiſſæ ſunt, & in vetuſtis ſurſum elevatæ, pileolum gerens in plana foveola. Pedunculus digitum longus & craſſus eſt, interne concavus, fragilis, ac facile per longitudinem findi poteſt. In ſolo creſcit putrido & carioſo ligno mixto, copioſe circa Sagueros & Kinaras.

Nomen. Latine *Boletus tertius umbraculi figura.* Malaice *Pajong*, & *Culat pajong* ob formam umbellæ; Amboinice in Hœtœa *Mothe.*

Hæc ſpecies aliquando excreſcit in magnitudinem vulgaris patinæ, non vere extenſa, ſed campanulæ formis, alba, ac cujus ſubſtantia binos pollices craſſa eſt, pedunculo inſidens pedem alto, albo quoque, ſed fragili & concavo. Hoc *cœlat* in talibus creſcit locis, ubi carbonarii carbones exurunt, in cineribus relictis tempore ſicco pluvia aſperſis, unde & raro reperitur. Boletus hic coctus delicatum habet ſaporem fere inſtar medullæ Calappi, ac ſtrepitum inter edendum præbet.

Quarto. *Boletus terreſtris* ex pura creſcit terra, diverſæ formæ, vulgaris ſuperne rotundus eſt, & gibboſus inſtar petaſi, glaber, & æqualis, albus, ac parum ſplendens, oris introrſum flexis, quamdiu tener eſt, ſed vetuſti ſeſe aperiunt magis, & fiſſas gerunt oras. Plicæ inferius vagæ ſunt, atque intermedias gerunt ſolitarias vel geminas minores plicaturas, quæ omnes prope pedunculum ſurſum concurrunt & clauduntur.

Pedunculus minorem digitum longus & craſſus eſt, albus & ſolidus, brevibus quibusdam fibrillis ſeſe figit terræ, ſubſtantiæ cartilagineæ, & crepitantis inſtar præcedentis, nec fortiter coquendus eſt, alioquin enim mucoſus eſt, cæterum ſatis gratus eſt hic Boletus in cibo, excepto quod parum cænoſum ſpiret odorem.

Hi Fungi magna proveniunt copia in planis campis & collibus, ubi antea Carex fuit deflagratus, ac quum pluvia ſubſequitur, præſertim novilunio. Qui umbroſis & humidis creſcunt locis, non tam bonæ ſunt notæ, quum ſoli odorem ſpirant.

Altera hujus ſpecies priori ſimilis eſt, pileolum gerens craſſiorem, ac coloris obſcure cinerei ſeu terreſtris, quidam etiam nigricant albis inſidentes pedunculis, ſed intra aliquot dies ſeſe extendunt inſtar petaſorum, multi ſimul creſcentes. Alii etiam obcurrunt, quatuor & quinque pollices lati, magis extenſi ad unum latus quam ad alterum, ibique fiſſura lata eſt, cor fere referens, ſuperius fumei coloris, inferius læte purpurei coloris ex cinereo refulgentis. Bini tresve ſimul horum Boletorum excreſcunt, ipſorumque pedunculi in medio ventricoſi ſunt, pluvioſis progerminant menſibus Junio & Julio, poſtquam pluvia per aliquot finiverit dies.

Nomen. Latine *Boletus terreſtris;* Malaice *Culat tana*, & *Sajor tana.* In Hitœa *Mothe*, & *Sawaccal*, aliis *Oelat kitrib kitrib*, h. e. *Oelat crepitans.* Poſt ſecundam ſpeciem hæc optima cenſetur, ſed ante tres dies colligendi ſunt hi Boleti, ac tales eligendi, qui in planis ac prius deflagratis creſcunt locis. Diſtinguendi etiam rite ſunt a ſubſequente *Fungo igneo*, qui fere eandem gerit formam, ſed magis tetrum ſemper fundit odorem, ac præterea lethalis eſt.

Sic quoque cuncti alii edules fungi noxii ſunt, & venenoſi, ſi a ſerpentibus vel aliis venenatis animalculis tangantur. Hinc etiam fit, quod in Amboina tam ſæpe homines enecentur eſu alicujus Culat, quod cæteroquin conſtat innoxium eſſe.

Quinto. *Boletus quintus, auris murina dictus*, maxime differt a ſecunda ſpecie, multo enim tenuior eſt nec fimbriatus, hi inſtar cochlearium vel aurium concava parte eriguntur, quidam glabris & rotundis, alii fimbriatis oris inſtar collarium, multis laciniis ſupra ſeſe invicem poſitis.

Supe-

Deze is rond met evene kanten, zomtyds ook in lappen verdeelt, of ter zyden, en boven op met kleine byzondere lappen gelyk een lever, geheel wit, als zy jong zyn, maar de oude werden vaal, zy komen voort omtrent de nieuwe Maan, of by donker weer, daar weinig regen by is, men vindt 'er ook goede aan den Gomira-boom, waar aan men ook ſuſtineert geen ſchadelyke Fungus kan waſſen. Zy zyn alle tot de koſt bekwaam, gekookt met een Peperſop, en werden voor de beſten en zekerſte gehouden.

III. Boletus tertius, Umbraculi figura, *is in de breedte van een hand in de rondte uitgebreid als een Kipperſol, boven met pukkeltjes bezet, vuil-wit als een beſmeerde doek, van onderen wit met diepe ploojen. De kanten zyn meeſt geſcheurt, en aan de ouden ook opwaarts geboogen, hebbende boven op het hoedje een vlak kuiltje. De ſteel is een vinger lang en dik, binnen hol, bros, en laat zig ligt in de lengte ſplyten. Hy waſt op den grond, daar oud en vermolſemt hout onder loopt, veel omtrent de Sagueers- en Kinar-bomen.*

Naam. *In 't Latyn* Boletus tertius umbraculi figura; *in 't Maleits* Pajong, *en* Culat pajong, *na de gedaante van een Kipperſol, in 't Amboins op Hitoe* Mothe.

Van dit geſlagte komt zomtyds eene voor den dag, zoo groot als een gemeene ſchaftſchootel, niet ter degen uitgebreid, maar klokkeformig, wit, een paar duimen dik van ſubſtantie, op een ſteel van ruim een voet hoog, mede wit, bros, en binnen hol. Deze Coelat groeit op zoodanige plaatzen, daar de Koolbranders hunne koolen gebrant hebben, op de nagelaate aſſe in de drooge Moeſſon met regen beſproeit zynde, en werd daarom zelden gevonden. Hy is van een excellente ſmaak, gekookt zynde ſchier als Calappus-pulmyt ſmakende, en knappende

IV. Boletus terreſtris, *komt uit de puure aarde voort, met verſcheiden gedaanten, de gemeene is boven rond, en bultig als een hoetje, glad, en even, wit, een weinig glimmende, met inwaarts gebogene kanten, zoo lange hy jong is, maar de oude openen haar meer, en hebben geſcheurde kanten. De ploojen van onderen ſtaan wat ydel, en hebben tuſſen beiden nog een of twee mindere ploojen, die zig alle by den ſteel opwaarts ſluiten.*

De ſteel is een kleine vinger lang, en dik, wit, en maſſief, met eenige korte vazelingen maakt het zig in de aarde vaſt, van ſubſtantie krakebeenig, krakent als de voorgaande, en wil niet hart gekookt werden, want daar door werd het ſlymerig, zynde anders aangenaam in 't eeten, behalven dat ze wat grondig rieken.

Deze Fungi komen in menigte voort op vlakke velden en heuvels, daar men te vooren het Snygras afgebrand heeft, en dan een regen op volgt, inzonderheid by de nieuwe Maan. Die aan ſchaduwagtige en vogtige plaatzen voortkomen, zyn verre zoo goet niet, om dat ze na den grond rieken.

Een andere zoorte hier van is de voorige gelyk, dikker van hoedje, en donker-graauw of aardverwig, zommige ook zwartagtig op witte ſteelen, maar na eenige dagen breiden ze hun uit als hoeden, veele by malkander groejende. Wederom vindt men andere vier of vyf duimen breed, meer uitgebreid na de eene zyde dan na de andere, en aldaar een wyde klove, ſchier een hert gelykende, boven rookverwig, beneden met een ligten purper uit den graauwen weerſchynende. Daar ſtaan ook twee of drie by malkander, en haare ſteelen zyn in de midden buikagtig, zy komen voort in de regenmaanden Juny en July, als de regen eenige dagen ophoudt.

Naam. *In 't Latyn* Boletus terreſtris; *in 't Maleits* Culat tana, *en* Sajor tana; *op Hitoe* Mothe, *en* Sawaccal; *by anderen* Oelat kitrib kitrib; *dat is* knappende Oelat. *Zy werden naaſt de tweede zoorte voor de beſten gehouden, dog men moet ze niet over de drie dagen laten oud werden, ook verkiezen zoodanige, die op vlakke en te vooren gebrande plaatzen groejen. Men moet ze ook wel leeren onderſcheiden van de volgende* Fungus igneus, *dewelke ſchier dezelfde gedaante heeft, maar altyd vuilder van reuk is, en daar by doodelyk.*

Zoo werden ook alle eetbare Fungi ſchadelyk en fenynig, als zy van Slangen en andere vergifte beesjes aangeraakt werden. Hier van daan komt het, dat 'er in Amboina zoo dikwils menſchen om den hals komen door eeten van eenige Culat, die men weet anders onſchadelyk te zyn.

V. Boletus quintus, auris murina dictus, *verſchilt merkelyk van de tweede zoorte, want hy is veel dunder, en niet geplooit, zy ſtaan als lepels of ooren met het holle deel opwaarts, zommige met effene en ronde, zommige met gekrulde kanten als kragen, met veele lappen boven malkander.*

De

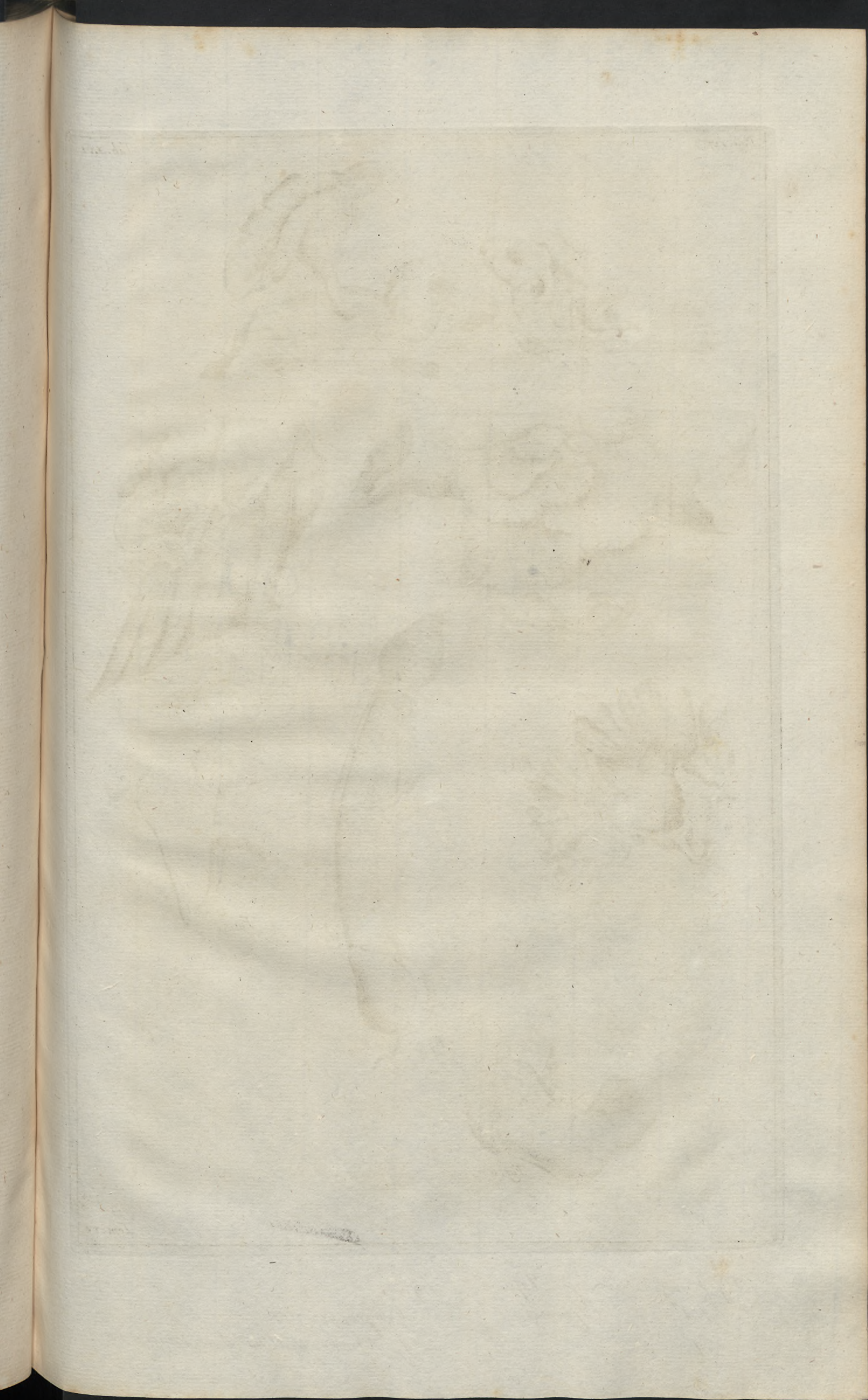

Fig. 1 Agaricus Sajor Caju. Fr. — Fig. 5.
— 2 et 3. — Djamor. — — 6. Lycoperdon?
— 4. — — 7. Hymenophallus Daemonum. Fr.

Superior seu concava pars multis punctulis notata est, utrimque non plicata, primo læte rubens, dein fusca, intermixto rubro colore, crassitie alutæ, crepitans & humida, sine pedunculis palis insident vetustis ac putridis lignis, præsertim si aliquamdiu per mare fluctuaverint, magna copia etiam mortuis increscunt Ricinis, sed hi non edules habentur. Potissimum progerminant pluviosis mensibus, vel etiam sicco tempore post pluvias.

Nomen. Latine *Boletus quintus*, *auris murina dictus*; juxta Malaiense *Telinga ticos*; Amboinice *Tiri macke*, h. e. Koeskoes auris. Ad cibum adhibentur hi Boleti, sed non diu coquendi sunt, quum nimis mucosi fiunt, inter edendum strepitum edentes. Virtute autem atque incolumitate cedunt secundæ & quartæ speciei.

De bovenste of holle zyde is met veele pukkels bezet, terweerzyden zonder ploojen, eerst ligt-rood, daar na bruin met rood gemengt, in de dikte van Seemleder, krakende, en vogtig, zy zitten zonder steelen aan de oude palen, en verrotte houten, inzonderheid die een tyd lang in zee gedreven hebben, met menigten ook aan verstorve Ricinus-bomen, dog die agt men niet eetbaar. Zy komen meest voort in de regenmaanden, of ook in de drooge Masson na eenigen regen.

Naam. *In 't Latyn* Boletus quintus, auris murina dictus; *in 't Maleits* Telinga ticos; *in 't Amboins* Tiri macke; *dat is Koeskoes-oren. Zy werden tot de kost genomen, dog moeten niet lange gekookt werden, waar door zy te slymerig vallen, knappende in 't kauwen, aan goedheid en gezontheid, de tweede en vierde zoorte veel wykende.*

Tabula Quinquagesima sexta

Ad Figuram primam *Boletum* exhibet *primum infundibuli forma* ligno incretum.

Figura secunda *Boletum* exhibet *secundum arboreum*.

Figura tertia ejus *varietatem* denotat *pedunculo* insidentem.

Figura quarta *Boletum* exhibet *quintum*, qui *Auris murina* dicitur.

Figura quinta *Fungum* exhibet *igneum Caput* 23. descriptum.

Figura sexta *Fungum* exhibet *arboreum tuberosum Caput* 24. descriptum.

Figura septima *Phallum* exhibet *Dæmonum Caput* 25. descriptum, qui convenit cum Fungo, qui dicitur Fungus Phalloides parvus, seu Penis Caninus Virginianus, *Banister* in *Plukn. Phyt. Tab.* 184. *fig.* 6. ubi & alias raras habet species, plurimasque Fungorum describit & delineat *J. Baubin. tom.* 3. *libr.* 40. quem vide, uti & *Hadriani Junii* Medici *tractatum*, cui titulus est Phalli, ex fungorum genere in Hollandiæ fabuletis passim crescentis descriptio, & ad vivum expressa pictura, Delphis anno 1569. qui *Phallus* cum illo *Rumphii* penitus convenit.

De ses en Vyftigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de *eerste Paddestoel*, de gedaante van een *tregter* hebbende, op een stuk hout gegroeit.

De tweede Figuur wyst aan de *tweede op de Bomen groejende Padd-stoel*.

De derde Figuur vertoont een *verandering* van de *voorgaande*, op een *steeltje* voortkomende.

De vierde Figuur vertoont de *vyfde zoort* van *Paddestoel*, welke de *Muize-oor* genaamt wert.

De vyfde Figuur vertoont de *vuurige Campernoelje*, in het 23. *Hoofdstuk* beschreeven.

De sesde Figuur vertoont de *knobbelige boom-Campernoelje*, in het 24. *Hoofdstuk* beschreeven.

De zevende Figuur vertoont de *Duivels-schaft*, in het 25. *Hoofdstuk* beschreeven, welke overeenkomt met de Fungus, welke genaamt wert Fungus als een Phallus, klein, of als een hondeschaft, uit Virginie van *Banister* in *Plukn. Phyt. Tab.* 184. *fig.* 6. alwaar meer rare zoorten zyn, en zeer veel Fungi of Champernoeljes beschryft, en tekent af *J. Baub. tom.* 3. *libr.* 40 welke ziet, als mede het tractaat van Dr. *Hadrianus Junius*, waar van de titel is beschryving, en na het leven afgetekende Figuur van een *Phallus*, uit het geslagt der Champignions, overal groejende in de zantgronden van Holland, te Delft 1569. welke *Phallus* met die van *Rumphius* t'eenemaal overeenkomt.

CAPUT VIGESIMUM PRIMUM.

Fungi arborei reliqui. Culat caju.

Reliquæ *Fungi arborei* species in Amboina multiplices sunt, quarum tres hic proferam, prima species instar Agarici transversaliter ex arboribus excrescit in semi circulum, plana, digitum crassa, alba, & durissima, superior ejus pars inæqualis est, punctulis & foveolis notata, ad oras circulis delineata, acsi offæ sibi mutuo essent inpositæ, primo alba, dein fusca, ad oras nigra, subtus glabra, & gilva instar corii, quædam sessiles arbori adcrescunt, aliæ amplum habent pedunculum, & ad oras sinuosæ sunt, tanquam in varios lobos distinctæ, quædam tres quatuorve gerunt lacinias supra sese invicem, varias flabellorum formantes figuras, ut & manuum ac cochlearium.

Hæ ultimæ petiolo donatæ non uniformem habent substantiam, nam quum crescunt ad vetustas arbores, in quarum truncis putridis quidam & obtusus hæret ramulus, tum fungus hunc obducit ramulum, & pedunculum format talibus angulis & laciniis donatum, qualibus gaudet ramulus, ita tamen ut externe nil nisi Fungus adpareat.

Ad hujus vero extremum Fungus sese explicat sua substantia, primo circulo parvo, dein huic alii majores circuli adcrescunt ad magnitudinem patinæ vel flabelli.

In media substantia, si superior tenuis tollatur pellicula, lamellæ quædam amplæ lignosæ inveniuntur, ita ut quis diceret, cunctos hosce ac similes Fungos ab insectis quibusdam stimulari eodem modo, quo *Gummi lacca* a quadam formicarum specie circa teneros quarundam arborum ramulos formatur. Hæc vero animalcula, quantum scio, in hoc Fungo nunquam ab aliquo detecta sunt.

Secunda

EEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

De overige Boom-Campernoeljes.

De *andere zoorten van* Fungus arboreus *zyn in Amboina ook veelderhande, waar van ik albier drie zetten zal, de eerste zoorte wast als een Agaricus dwers uit de bomen, half cirkel-rond, plat, een vinger dik, wit, en zeer hard, de bovenste zyde is oneffen met pukkeltjes en kuiltjes, langs de kanten met cirkelen, als of 'er eenige pannekoeken op malkander waren gelegt, eerst wit, daar na bruin-agtig, aan de kanten zwart, van onderen glad, en muis-vaal als leer, zommige zitten zonder steelen tegens den boom, zommige hebben een breeden steel, en zyn langs de kanten bogtig, als in verscheide lobben verdeelt, zommige hebben ook twee of drie lappen boven malkander, verscheide figuuren uitmakende van Waijers, handen, en lepels.*

Deze laatste, die een steel hebben, zyn niet van eenparige substantie, want vermits zy groejen aan de oude bomen, aan welkers stammen eenig verrot en stomp takje zit, zoo bekleet de Fungus dit takje, en maakt een steel daar van met zoodanige hoeken en lappen, als het takje mede brengt, zoo nogtans, dat men van buiten niets dan Fungus ziet.

Aan 't einde nu van dit takje breid zig de Fungus uit, met zyne eigene substantie, eerst met een kleine cirkel, daar vervolgens alle andere, en grootere van onderen tegens aangroejen tot de grootte van een schooteltje of waijer.

In de middelste substantie, als men 't bovenste dunne vel afligt, vindt men nog eenige breede schilferen van hout, zoo dat men zeggen zoude, alle deze en diergelyke Fungi werden van eenige kleine diertjes aldus aangezet, op de manier als de Gummi lacca *van eenig slag mieren, om de teere takjes van zekere bomen gegenereert werd. Dog diergelyke diertjes zyn aan deze Fungus mynes weetens nog van niemand gezien.*

II. *De*

Secunda species est instar secundæ esculentæ speciei, sed sine plicis, nam instar auricularum arborum truncis adsidet, inferior enim pars loco plicarum multa habet foraminula externe alba, interne gilva, duræ itidem substantiæ, ad oras non rotunda est, sed sinuosa, vel in lacinias distincta. Huc pertinet rubra species, quæ secundæ varietas est, sed paulo tenuior, ac subtus æqualis magis, & utrimque rubra.

Tertia primæ similis est, superne tuberculosa & punctulosa, fordide alba, & dura, subtus autem in varias cellulas & tessaras distincta est instar favorum Apium.

Nomen. Nullum aliud gerunt, nisi generale *Fungi arborei*, Malaice *Culat batu* ob saxosam substantiam, omnes crescunt in vetustis arboribus, vel ipsarum radicibus. Optima & rarissima in Canariis reperitur. Ternatice *Kebu*, Amboinice *Ulat*, quod generale nomen est.

Usus. Cibo inepti sunt, & in Medicina ignoti. Quidam eos adcusant esse noxios. Saltem anno 1665. in Hitœs ora in pago Waccal accidit, quinque homines, qui harum specierum quasdam avulserant, quas putabant esse secundam & quintam esculentam speciem supra descriptas, has ergo coquebant & edebant, unde unus mox mortuus est, non ita quidem venenata quadam malignitate, sed convulsiva quadam contractione, quam in ventriculi orificio superiore caussabant cum magna cordis anxietate, anhelitu, & cordis lancinatione.

Quatuor alii vix evadebant, hoc in casu primo contractio ista convulsiva seu spasmus prohibendus est, quod fit, si ægro magnam syrupi vel aquæ saccharatæ quantitatem exhibeamus, unde partes apertæ tenentur, dein vomitoria propinanda sunt, quod fit per Aaccarbaar rubrum Amboinense, vel per radices Siri Boppar, ac mox antidota quædam subpeditanda, qualia sunt radices ac fructus arboris, quæ *Rex amaroris* nobis dicitur, seu major ejus species *Lary* dicta, vel radices *Toxicariæ terrestris*, *Accarbaar nigrum* &c. qui modus etiam observandus est in præcedentibus esculentis speciebus, quum hæ infectæ sunt tactu venenatorum quorundam animalium.

II. *De tweede zoorte is gelyk de tweede eetbaare, dog zonder ploojen, want zy zitten als ooren tegens de stammen der bomen aan, en de onderste zyde heeft in plaats van ploojen veele gaatjes, buiten wit, binnen vaal, mede hart van substantie, aan de kanten is ze niet rond, maar bogtig, of in lappen verdeelt. Hier toe behoort de roode zoorte, zynde een verandering van de tweede, wat dunder, en van onderen even, aan weerzyden rood.*

III. *De derde is de eerste gelyk, aan de bovenzyde vol bulten, en pukkelig, vuil-wit, en hart, maar van ondere is ze in verscheide lelletjes of ruitjes verdeeld, gelyk de huisjes van de Byen.*

Naam. *Zy hebben geen ander naam dan den generalen van* Fungus arboreus, *in 't Maleits* Culat batu; *wegens haar steenagtige substantie, en wassen alle te zamen aan oude bomen, of haare wortelen. De schoonste en raarste vindt men aan de Kanary-bomen, op Ternaten* Kehu; *in 't Amboins* Ulat, *met een gemeene naam.*

Gebruik. *Zy zyn tot de kost onbekwaam, en in de Medicyne onbekent. Zommige willen ze beschuldigen, dat ze schadelyk zyn. Immers Anno 1665. is het op de Kust van Hitoe in 't Dorp Waccal gebeurt, dat 'er vyf Perzoonen, dewelke eenige van deze zoorten geplukt hadden, die ze aanzagen voor de tweede en vyfde eetbare zoorte, dezelve gekookt en gegeten, waar van 'er eene straks gestorven is, niet zoo zeer door een venynige hoedanigheid, maar door een sterk worgen, 't welk ze in de krop van de maage veroorzaken met een grooten benauwtheid des aazems, en steektens onder 't hert.*

De andere viere wierden ter nauwer nood gesalveert, men moet in dit geval voor eerst het worgen beletten, 't welk geschiedt, als men den Patient veel zyroop of zuikerwater ingeeft, 't welk de passagien open houd, daar na moet men braakmiddelen aanwenden, 't welk geschiedt met het ingeven van 't roode Amboinse Accarbaar, of wortelen van Siri Boppar, en straks daar op eenige Antidota, gelyk zyn wortelen en vrugten van Rex amaroris, *of zyn groote zoorte* Lany, *wortelen van* Toxicaria terrestris, zwart Accarbaar *&c. welke proces men ook houden moet in de voorgaande eetbaare zoorte, als dezelve door 't aanraken van eenig venynig gedierte geinfecteert zyn.*

CAPUT VIGESIMUM SECUNDUM.

Fungi rari alii.

IN Amboina obcurrunt aliæ porro Fungi raræ species, quas in binas divido classes, primus nempe *Fungus elatus* est, secundus *Fungus digitatus*. *Fungi elati* tres raras observavi species, quarum prima *litt. A.* notata est, quæ pedis circiter altitudinem obtinet, pedunculum habens digiti crassitie, ex fusco nigricans, externe glabra, interne spongiosa, ad latera tres emittens excrescentias, acsi novi essent rami, ejus petasus oblongus est, octo pollices longus, sex latus, ejusdem cum pedunculo coloris, valde contractus, ad oras fimbriatus, superne in medio fovea donatus, subtus non est plicatus instar cæterorum Fungorum, sed porosus est & ruffus, excreverat ex putrido ramo decidui Canarii, ac tribus quatuorve longis filamentis sese fixerat proximæ terræ, sed facile extrahi poterat, inferiorque convexa pars per fragilitatem tandem frangebat.

Secunda species sub *litt. B.* pedunculum gerebat quindecim pollices altum, crassitie pennæ, ac sine excrescentiis, sed parum sinuosa & quoque nigricans, ita ut tenerum referret Calbahaar, inferius parvum exhibebat sinum, ex quo paucæ conspiciebantur fibrillæ, quibus sese terræ figebat, sed an putrido cuidam ligno fixus fuerit hic fungus, me latet, quum qui ad me hunc deferebat, sine observatione extraxerat circa fruticulos prope fluvium Hative Kitsjil.

Caput ejus magnitudine erat nummi inperialis, ac ejusdem formæ, & instar prioris corrugosum, quæ rugæ in utrisque observabantur, quum in silvis adhuc fixæ essent. Ambæ species tam raro obcurrunt, ut animadverterim, a nullo incola esse notas, licet eas anno 1679 simul acceperim.

Nomen.

TWEE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

De andere raare Campernoeljes.

D*aar werden in Amboina nog eenige rare zoorten van Fungus gevonden, dewelke ik in twee geslagten verdeel, te weten ten eersten* Fungus elatus, *en ten tweede* Fungus digitatus. *Van* Fungus elatus *heb ik drie rare zoorten aangemerkt, de eerste geteekent met* letter A, *wast omtrent een voet hoog, met een steel in de dikte van een vinger, uit den bruinen zwartagtig, van buiten glad, van binnen spongieus, dog ter zyden met drie uitwassingen, als of het nieuwe takken wilden werden, het hoedeke werd langwerpig, agt duimen lang, ses breed, van de zelve couleur als den steel, zeer gerimpelt, aan de kanten gekrinkelt, boven in de midden met een kuil, van onderen had het geen ploojen gelyk andere Fungi, maar was poreus, en ros van couleur, het stont op een verrotte tak van een omgevalle Canary-boom, en had zig met drie of vier lange draden in de naaste aarde vastgemaakt, dog liet zig ligt daar van aftrekken, en het onderste kromme deel brak eindelyk door brosheid daar van af.*

De tweede zoorte letter B, *hadde een steel by de vyftien duimen hoog, in de dikte van een schaft, en zonder uitwassingen, maar wel wat bogtig, mede zwartagtig, zoo dat hy na jonk Calbahaar geleek, van onderen had het een klein bogtje, en daar aan eenige weinige vaselingen, waar mede het in de aarde vast hing, dog of het op eenig verrot hout gestaan heeft, en weet ik niet, want den brenger het zelve zonder agterdogt uitgetrokken heeft, omtrent de leege ruigte by de Rivier van Hative Kitsjil.*

Het hoofd was omtrent een ryksdaalder groot, voorts van het zelve fatzoen, en gekrinkelt als het voorgaande, welke krinkelen aan beide geweest zyn, doen ze nog in 't bos stonden. Beide werden zoo zelden gevonden, dat ik bemerkt hebbe nog by geen Inlander bekent te zyn, hoewel ik ze beide in 't jaar 1679. bekomen hebbe.

Naam.

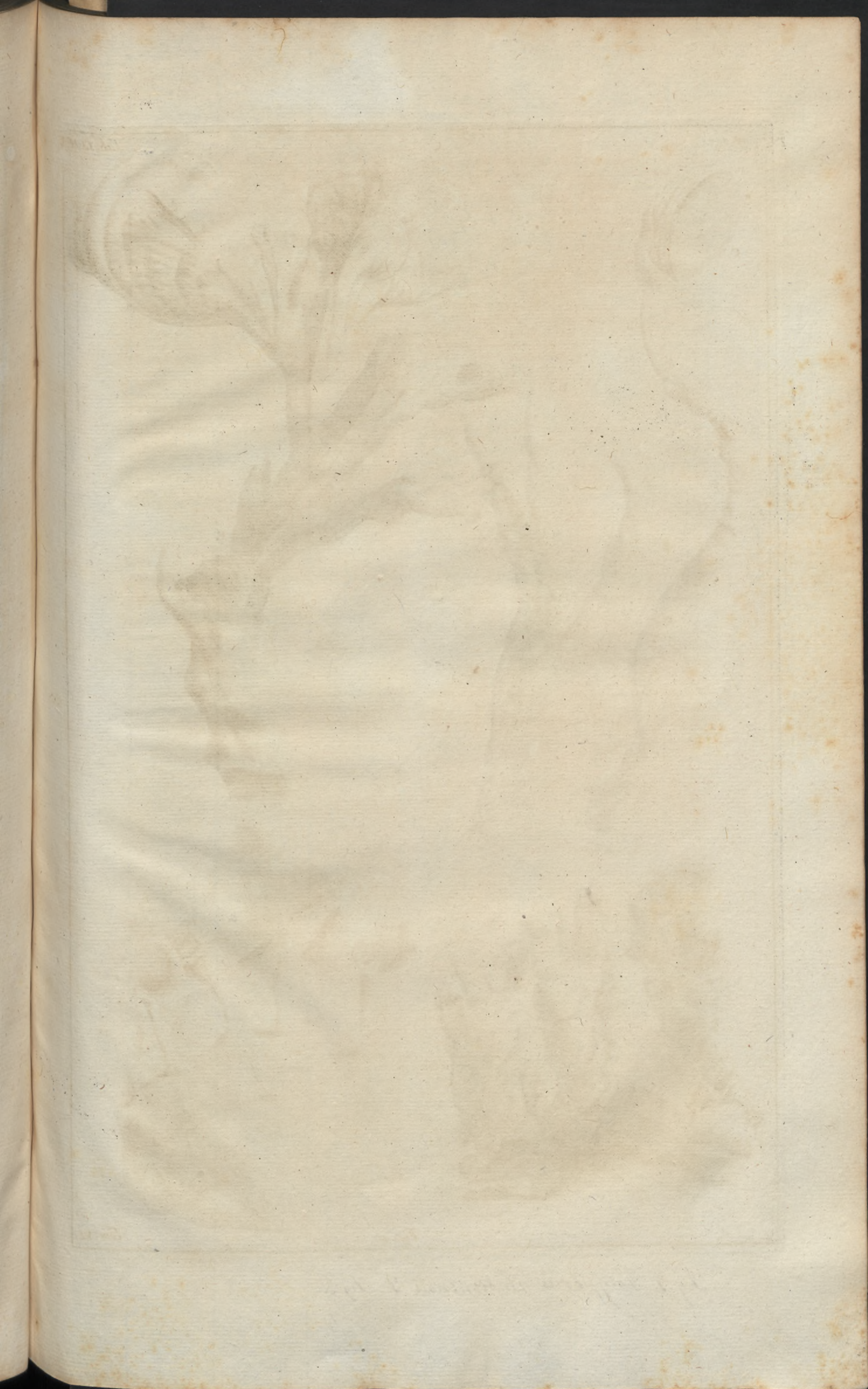

Fig. 1. Polyporus amboinensis Fr. Fig 3.
— 2. — 4.

Nomen. Ambæ hæ ſpecies mihi Latine dicuntur *Fungi elati petaſoides*. Malaice *Culat pajong* ob ſimilitudinem umbraculi baculo inpoſiti.

Tertia ſpecies *Fungus elatus cochlearis*, Malaice *Culat ſondoc*, creſcit etiam ex petiolo longo & tenui, ſpithamam vel pedem circiter longo, fere eodem modo, quo in præcedenti capite dictum fuit de *Fungo arboreo*, ſi enim radices vel trunci deciduarum Canariorum ramulos habeant tenues, hiſce ſeſe circumvolvit hic Fungus, quos totos inveſtit cortice tenui, externe glaber eſt, ſed tuberculis quibusdam inæqualis, nunc obſcure cinereus, nunc niger inſtar Kalbahari.

In extremo Fungus hic naturalem ſuam habet formam & ſubſtantiam, inſtar cochlearis rotundi & plani, magnitudine denarii. Hoc non in ſummo locatur, uti in binis prioribus ſpeciebus, ſed ad latera vel deorſum. Superior pars tuberculoſa eſt inſtar ſemi circuli plani, primo cinerea, ſenſim nigra, rugoſa vel ſtriata. Inferior pars plana eſt, glabra, & albicans. Si ramulus, cui circumcreſcit, ſimplex ſit, tum ejus pedunculus ſimplex & æqualis eſt, paucis tuberculis conſtans, ſi vero iſte ſit ramoſus, fungus ejus ſequitur formam.

Quum ex ſilvis deportantur, plerumque ex ſordide luteo cinereum habent colorem, ſed aliquamdiu in domo conſervati, tum nigricant, tenuis pedunculi cortex frangitur, & in fruſtulis decidit, ita ut lignoſus pedunculus ſub eo detegi poſſit uti & cochlear ipſum decidit.

In Figura A radicem denotat, ubi ramulus & pedunculus hujus Fungi Canariis fuit nexus. B locus eſt, ubi corticis pars decidit, & lignum ramum exhibet. C cochlear eſt, in cujus tuberculoſo dorſo pedunculus incluſus eſt.

Secundo. *Fungus digitatus* rara eſt ſpecies, raro obvia, multis adſurgens ramulis ſemi pedem circiter altis, qui varios referunt digitos & palmas, omnes vero vix minimum digitum craſſi ſunt, tuberculoſi, & nodoſi, cæterum glabri, ex fuſco rubri, ſed extremitates albæ ſunt, acſi ungues eſſent. In vetuſtis & putridis creſcit lignis, terræ incumbentibus, ac caſu gerentibus obtuſam rami partem cum quibusdam viminibus, quibus hic Fungus ſeſe circumvolvit. Fragilis eſt ſubſtantiæ, unde & aliquamdiu in domo ſervatus ſi fuerit, tum albi iſti decidunt ungues, ita ut lignoſa iſta vimina conſpici poſſint, ſed non in omnibus digitis. Cum fruſto putridi ligni abſcindendus eſt, uti & præcedentes, ſi eos velimus conſervare, nulli alii enim inſerviunt uſui niſi curioſitatis gratia.

Nomen. Latine *Fungus digitatus*; Malaice *Culat tangan*, ob formam manuum & digitorum.

In deciduis ſemi putridis Calappi truncis æque *Fungus cochlearis* & *digitatus* creſcit, quam tertia ejus forma ex utrisque mixta, in qua tam digiti quam cochlearia obſervantur, quales binæ ſpecies denotatæ ſunt littera D & E.

Tabula Quinquageſima ſeptima

Ad Figuram primam *Fungum elatum cochlearem* exhibet, ubi litt. A radicem ſeu ortum ejus denotat. B denudatam corticis partem indicat, ut lignum ipſum conſpiciatur. C cochlear eſt.

Figura ſecunda *Fungum digitatum* exhibet.

Figura tertia ad litt. D digitati varietas eſt, & E tam cochlearis, quam digitati ſpecies eſt ex utrisque mixta.

Figura quarta *Tuber regium* eſt jam ſupra Capite 17. deſcriptum.

Naam. *Deze beiden zoorten noem ik in 't Latyn* Fungi elati petaſoides; *in 't Maleits* Culat pajong, *na de gelykeniſſe van een uitgebreide zonneſcherm op zyn ſtok ſtaande.*

De derde zoorte Fungus elatus cochlearis, *in 't Maleits* Culat ſondoc, *groeit mede aan een dunne hoogen ſteel, omtrent een ſpan of een voet lang, ſchier op dezelve manier, als in 't voorgaande Hoofdſtuk van* Fungus arboreus *gezegt is; want als de wortelen of ſtammen van omgevallen Canary-bomen eenige dunne takjes hebben, dan zet zig dezen Fungus om dezelve, geheel en al die bekleedende met een dunne ſchorſe, van buiten glad, dog met eenige bultjes, oneffen, zommige donker-graauw, zommige zwart als Kalbahaar.*

Aan 't uiterſte groeit eerſt de Fungus in zyn eigen gedaante en ſubſtantie, als een rond vlak lepeltje, in de grootte van een ſchelling. Dit ſtaat niet boven op gelyk aan de twee voorgaande zoorten, maar ter zyden of neerwaarts gekeert. De bovenſte zyde is bultig, als een vlak half-rond, eerſt graauw, met 'er tyd zwart, rimpelig, of geſtreept. De onderſte is vlak, glad, en witagtig. Als het takje, daar hy om groeit enkel is, zoo werd dezen ſteel effen, met weinige bulten of bobbelen; is hy getakt, zoo volgt de Fungus deszelfs leidingen.

Als men ze eerſt uit het bos brengt, zoo zyn ze gemenelyk uit den vuil-geele graauw, maar een tyd lang in huis bewaart, zoo werden ze zwart, de dunne ſchorſſe aan de ſteel breekt, en valt met ſtukken af, zoo dat men den houten ſteel daar onder bekennen kan, gelyk ook 't lepeltje zelfs afvalt.

In de Figuur beduid A de wortel, daar het takje en den ſteel van deze Fungus aan den Canary-boom vaſt gezeten heeft. B is de plaats daar een deel van de ſchorſſe afgevallen is, en het hout den tak vertoont. C is het lepeltje, in wiens bultige rugge de ſteel ingelaten is.

II. Fungus digitatus *is een rare zoorte, die zelden gevonden werd, opſchietende met veele takjes, omtrent een half voet hoog, dewelke verſcheide banden en vingeren verbeelden, alle ſchaars een pink dik, hier en daar knobbelig en knoeſtig, anders effen, bruin-rood, dog de einden zyn wit, als of het nagels waren. Het waſt op oude en verrotte houten, die op de aarde leggen, en by geval een ſtomp van een tak met eenige ryskens hebben, daar zig dan deze Fungus omzet. Het is bros van ſubſtantie, daarom een tyd lang in huis bewaart zynde, vallen de witte Nagels boven in, zoo dat men de houte ryskens bekennen kan, dog niet alle vingeren. Men moet het met een ſtuk van verrot hout afſnyden, gelyk ook de voorgaande, als men ze bewaren wil, want zy dienen tot anders niet dan rariteit.*

Naam. *In 't Latyn* Fungus digitatus; *in 't Maleits* Culat tangan, *na de gedaante van handen en vingeren.*

Aan omgevalle en half verrotte Calappus-ſtammen groeit zoo wel de Fungus cochlearis *en* digitatus, *als een derde fatzoen uit beide gemengt, daar aan men zoo wel vingeren als leepels ziet, diergelyke twee afgeteekent ſtaan met letter* D *en* E.

De zeven en Vyftigſte Plaat

Vertoont in de eerſte Figuur de *verheve lepelvormige Fungus*, alwaar letter A de wortel ofte oorſpronk van dezelve aanwyſt. B het ontbloote deel des ſchorſſe, op dat het hout zelve gezien wert. C is de lepel zelve.

De tweede Figuur vertoont den *gevingerde Fungus*.

De derde Figuur by de letter D is een verandering van de gevingerde Fungus. E is een zoort zoo wel van de gevingerde als de lepelvormige, uit beide als t'zamen geſtelt.

De vierde Figuur is de *Koninklyke bol*, boven al in het zeventiende Hoofdſtuk beſchreeven.

CAPUT VIGESIMUM TERTIUM.

Fungus igneus. Tsjendawan.

Hic noxius eſt Fungus, cum quarta eſculenta Boleti ſpecie adeo conveniens forma, ut inprudentes collectores illum ſæpe pro hoc decerpant. Sunt vero puſilli Fungi magnitudine biobuli, inſtar petaſi ſemi clauſi, ſuperius tuberculoſi, glabri, & viſcoſi, breviſſimo inſidentes pedunculo, qui ſeſe dein ad altitudinem trium pollicum elevat, albicans, & interne concavus.

Pileolus ſeſe explicat ad magnitudinem denarii, ſuperne pallide cinereus, inferne plicis refertus, ex cinereo nigricans, mollis & fragilis ſubſtantiæ, odoris ingrati. Nocte lucent inſtar ſtellæ igne cœruleſcente, vel inſtar millepedis commoliti. Sed hoc non diutius fit, niſi dum humidam continent viſcoſitatem, ita ut nocte facile diſtingui poſſent a quarta ſpecie *Cœlat tana*, ſed die vix niſi per tetrum odorem, in denſa & obſcura creſcunt ſilva, ubi putridi locantur ramuli, ſed ſemper ex ſolo, item in areis circa plauſtra, ubi ligna ſubpoſita putrida ſunt, tam ex ſolo quam ex carioſo ligno.

Nomen. Latine *Fungus igneus*; Malaice *Tsjendawan* & *Cœlat api*; licet quidam quartam eſculentam ſpeciem *Tsjendawan* vocent, uti & ab Hitoenſibus *Mote* vocantur.

Uſus. Eſt noxius & venenatus Fungus, qui rite dignoſcendus eſt, ne inprudenter in cibo adhibeatur, cauſſat enim non ſolum pectoris anxietatem & conſtrictionem, ſed ingentem quoque circa cor lancinationem, ac capitis vertiginem, cum tam vehementi ardore, ut corpus infectum ex rubro & purpureo tinctum ſit colore.

Ejus curatio jam Capite 21. data eſt, excepto quod antidota mox vomitoriis ſint miſcenda, quum hic Fungus lethale ſit toxicum, cæterum incolæ eum adhibent nocte, manu eum tenentes, ut ſubſequentes detegant antecedentes per hunc fulgorem, ne aberrent, ſed hoc non peragent niſi coacti, quum non cupidi ſunt tales ſequendi ignes, quum referant Magos ſeu Swangis, qui nocte ex eorum opinione capite eunt fulgente, quo ſequentes ſeducunt.

DRIE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

De vuurige Campernoelje.

Dit is een ſchadelyk Cambernoelje, met de vierde eetbare zoorte van Boletus, zoo een gelykeniſſe hebbende, dat ze de onvoorſigtige plukkers dikwils daar voor nemen. Het zyn kleine Padde-ſtoelen, in de groote van een dubbeltje, als een half geſloote hoedje, boven bultig, glad, en ſlymerig, op een zeer kort ſteeltje, welk zig daar na tot de hoogte van drie duimen verheft, witagtig, en van binnen hol.

Het hoedje breid zig uit tot de grootte van een ſchelling, boven ligt-graauw, beneden vol plooijen, uit den graauwen-zwartagtig, week, en brosagtig van ſubſtantie, en vuil van reuk. By nagt ligten ze als een ſterre, met een blaauw vuur, als een verpletterden duizent-been, dog dit doen ze niet langer dan de vogtige ſlymerigheid daarinne ſteekt, zoo dat ze by nagt te onder ſcheiden zyn van de vierde zoorte Coelat tana, *maar by dag kwalyk anders dan aan den vuilen reuk, zy waſſen in 't donker bos, daar verrot ryzig leid, dog altyd uit den grond. Item in de Erven omtrent de Paggers, daar de onderleggers verrot zyn, zoo uit den grond als uit het vermolzemde hout.*

Naam. *In 't Latyn* Fungus igneus; *in 't Maleits* Tsjendawan, *en* Coelat api, *hoewel zommige de vierde eetbare zoorte* Tsjendawan *noemen, gelyk ze by de Hitoeëſen ook* Mote *genoemt werden.*

Gebruik. *Het is een ſchadelyken ja vergiftigen Fungus, die men wel moet leeren kennen om niet omvoorſigtig in de koſt te gebruiken, by verwekt niet alleen worgen op de borſt, maar ook groote ſteeken omtrent het hert, draaijnge des hoofds, met zulken brand, dat het lighaam rood en peers uitſlaat.*

Zyne geneezing beſtaat als in 't voorgaande een en twintigſte Hoofdſtuk gezegt is, behalven dat men de Antidota ſtraks onder de brakende middelen moet mengen, om dat by dezen Fungus een doodelyk venyn is, anders gebruiken hem de Inlanders in de hand te dragen, om by nagt de naarvolgende aan te wyzen door dit vuurtje, waar dat de voorſte heenen gaan om niet van malkanderen af te dwalen, dog zy zullen dit niet doen dan by nood, om dat ze niet gaarn diergelyke vuurtjes volgen, als verbeeldende hunne Tovenaars of Swangis, die by nagt na hun zeggen ook met een gloejend hoofd gaan, en de navolgers verleiden.

CAPUT VIGESIMUM QUARTUM.

Fungus arborum tuberoſus. Bio bio.

Ex genere iſtius *Fungi tuberoſi*, qui *Crepitus lupi* dicitur, in Pharmacopæis *Bovis* & *Boviſtum* corrupto vocabulo Germanici *Boekewiſt*, ſunt hi bulbi, quos jam deſcribimus.

Sunt autem rotundi & oblongi bulbuli, magnitudine ovorum Columbinorum & Gallinaceorum, una parte ſeſſiles arborum corticibus, non perfecte ſphærici, ſed anguloſi, & parum compreſſi, externe glabri, æquales, & purpurei, ſi vero ruditer fricentur, nigricant, qualis & plerumque interna ſubſtantia eſt, quæ primo ſolida, ſicca, & fragilis eſt, ſed ſordida & mucida, ſique deponantur, mucorem contrahunt luteum, ac pereunt, in talibus reperiuntur arboribus, quæ tenuem, glabrum, & durum gerunt Corticem, quales ſunt Limones, Lingoæ, & Caryophylli ſilveſtres.

Nomen. Latine *Fungus arborum tuberoſus*; Malaienſe ignotum eſt. Ternatice *Bio bio.* Boviſtum Amboinenſe hoc haberi poteſt.

Uſus ejus internus nullus eſt, ſed externa ejus vis eſt exſiccans, ſi cum forti conteratur aceto in pulticulam tenuem, quæ Herpeti ſeu Curab inlinitur, quam conſumit & dein exſiccat. Contra tumorem *Banca babi* dictum conteruntur cum nidis Veſparum, quæ inliniuntur, unde flaveſcit iſte ac perit tumor.

Verus

VIER EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

De Bolagtige Boom-Campernoelje.

Uit het geſlagte van dien Fungus tuberoſus, *die men* Crepitus lupi *noemt, in de Apotheeken* Bovis *en* Boviſtum, *met een bedorven woord van 't Hoogduitſe* Boekewiſt, *zyn deze bollen, die wy nu beſchryven.*

Het zyn ronde en langwerpige bollekens, in de grootte van Duiven en Hennen-eijers, met de eene zyde zonder ſteelen, digt tegens de ſchorſſe der bomen zittende, niet regt bol-rond, maar hoekig, en wat gedrukt, buiten effen, glad, purperagtig van couleur, maar als men ze wat hard ſtrykt, zoo werden ze zwart, gelyk ook doorgaans de binnenſte ſubſtantie is, dewelke in 't eerſt maſief, droog, en bros is, wat vuil of vermuft, en als men ze henen legt, verſchimmelen zy geheel en al. Men vindt ze aan zoodanige bomen, die een dunne, effene, en harde ſchorſſe hebben, gelyk Lemoen-bomen, Lingoa, en wilde Nagelen.

Naam. *In 't Latyn* Fungus arborum tuberoſus; *in 't Maleits is 't onbekent, Op Ternaten* Bio bio. *Men mag het voor een Ambons Boviſt houden.*

Gebruik. *Zy hebben geen gebruik binnens lyfs, maar buiten hebben ze een verdrogende kragt, met ſcherpen azyn gewreeven tot een dun papje, werden ze op den Herpes of Kurab geſmeert, de welke zy dood byten, en daar na opdroogen. Tegens het geſwel* Banca babi *genoemt, werden ze met Weſpe-neſten gewreeven en opgeſmeert, dewelke zy doen ſlenzen.*

De

Verus *Crepitus lupi* seu *Boviſtum* reperitur in circumjacentibus insulis, uti & in Xulaſenſibus, & magna Cerama, tam in quam inter ramos arborum, ſed non iis fixus, niſi ſolo nudorum montium, vel quod brevi concretum eſt gramine. Sunt autem tubera inregularia, quædam pugni, quædam capitis infantis magnitudinem habentia, alia inſtar lobi hepatis, externe & interne fuſca, ſeu hepatici coloris, ſicca penitus, mollia, & ſpongioſa.

Sulanenſes id vocant *Fatta goma*, h. e. pruinæ globos, quum putant ortum ducere ex denſa pruina, quæ montibus incumbit.

Si comprimantur, ſubtilis fumus ſeu pulvis ex iis avolat, ſed inodorus. Raro reperiuntur, & Sulanenſes magni ea faciunt, ſed maxime ex ſuperſtitione. Aceto contrita tumentibus inliniuntur partibus & œdematoſis, quum fortiter exſiccant. Si pluvia in iis decidat, vaporem etiam exhibent.

Sed juxta patriæ noſtræ experientiam iſte fumus, vel pulvis ne tangat oculos, quum eos vellicet & dolore afficiat.

De regte Crepitus lupi *of* Bovis, *vindt men in de omleggende Eilanden, als ook in de Xulaſe Eilanden, en op groot Ceram, zoo wel op en tuſſen de takken der bomen, dog niet daar aan vaſt, als op de grond van kale bergen, of met een kort gras bewaſſen, het zyn ongeſchikte klompen, zommige als een vuiſt, zommige als een kinder-hoofd, andere als een lap van een lever, buiten en binnen bruin, of leververwig, gants droog, week, en ſpongieus.*

De Sulaneeſen noemen het Fatta goma, *dat is, Miſtbaccen, dewyl ze meenen, dat ze gegenereerd werden van de dikke miſten, die op de Bergen liggen.*

Als men daar op drukt, zoo komt een ſubtiele rook of ſtof daar uit, dog zonder reuk. Men vindt ze zelden, en eenige Sulaneeſen maken 'er veel werk van, dog meeſt uit ſuperſtitie, met azyn gewreeven werden ze op gezwolle leden geſmeerd, en op die zugtig zyn, dewyl ze ſterk droogen, als 'er den regen op valt, zoo rooken ze ook.

Dog volgens onze Vaderlandze experientie, moet men dien rook of ſtof niet in de oogen laten komen, daar in byt, en pynlyk valt.

CAPUT VIGEGESIMUM QUINTUM.

Phallus dæmonum. Buto ſeytan.

Reſtat adhuc Fungus horridus, perfecte formam membri virilis habens, ſex ſeptemve transverſales digitos altus, & pollicem craſſus, albus, rugoſus, foraminibus refertus, levis ac fungoſus, ejus capitulum paulo craſſius eſt, & cancellatum, acſi reticulo obductum eſſet, ſed cancelli obliqui & intricati ſunt, muco frigido obductum, ac ſuperne foraminulo penetrante ornatum, gilvi coloris.

Membrum hoc vaginæ ſeu burſæ inponitur, quæ ſcrotum refert, coloris itidem ſordide cinerei, paucis vero fibrillis terræ figitur, ſed quidam hac deſtituuntur burſa, quin interierit. Circa capituli marginem pellicula hæret flaccida inſtar reticuli, quæ matutino tempore dependet ad dimidiam membri partem, ſed ſi ſol ſeſe elevet, vel ſi totum abrumpatur membrum, pellicula iſta ſeſe mox ac ſubito contrahit ſurſum, dimidiam capituli obtegens partem, ac dein iterum decidit, & flacceſcit.

Membrum hoc compoſitum eſt ex cortice molli & fragili, culmi circiter craſſo, reliquum concavum eſt, & excurrit in iſtud foraminulum. Tota hæc planta tetrum ac foetentem fundit odorem, caput gravantem, ſed qui maxime percipitur, quum tractatur. Pluvioſis provenit menſibus tam in ſilvis quam in hortis circa clauſtra & ſepta, ubi ſolum eſt humidum, umbroſum, & arenoſum, cito oriens ac cito periens.

Nomen. Latine *Phallus dæmonum*; Malaice *Buto ſeytan*, quum incolæ credunt oriri eo loci, quo diaboli urinam emiſerunt.

Uſus. Hæc fœtens licet planta magnum tamen habet uſum in calidis & duris Apoſthematibus vel Anthracibus, quum recuſant aperiri, primo ipſis inponendum eſt rete, quod circa Phallum hæret, quod non modo refrigerat & emollit, ſed etiam ulcera facile aperit, dein inferior hujus Phalli pars ſumenda eſt cum flore Bongæ radjæ mera, & Pœti, quæ omnia ſimul conterantur, & ipſis inponantur, unde pus extrahitur, & curatio promovetur.

Carolus Cluſius in tractatu de Fungis, qui libris rariorum plantarum ſubnectitur, in vigeſima tertia claſſe Fungum deſcribit vigeſimum quintum, cum noſtro penitus convenientem Phallo Indico, dicitque a ſeſe obſervatum fuiſſe in Hungaria, ſimilem quoque olim obſervavit *Adrianus Junius* in ſabuletis Hollandiæ, qui in Belgicis libris Ayers-eijeren, h. e. Dæmonum ova vocantur, quum hic *Phallus* marceſcit, in tenuem fere avolat pulverem, qui decidit & diſpergitur, ſi tangatur.

N. B. Hic *Phallus* jam ſupra *Tab.* 56. *fig.* 7. delineatus eſt, quem puto eundem eſſe, qui delineatur in *Hadriani Junii* tractaturariſſimo, & *Phallus* ex *Fungorum* genere dicitur, uti ſupra id innuimus.

VYF EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

De Duivels Campernoelje.

Daar reſteert nog een afgryslyke Fungus, anders niet dan de gedaante van een manlyk lid verbeeldende, ſes en zeven dwersvingeren hoog, en een duim dik, wit, rimpelig, vol gaten, ydel, en ligt, het hoofdeken is wat dikker, vol ruitjes, als of het met een netje omgeven was, dog de ruitjes ſtaan ſcheef en verwert, met een kouden ſlym behangen, en boven op met een doorgaand gaatje, muys-graauw.

De ſchaft ſtaat in een beurze, die een klootzak verbeelt, mede vuil-graauw van couleur, en met geringe worteltjes aan de aarde vaſt, dog zommige hebben deze beurzen niet, of die is alrede vergaan. Rontom den rant van 't hoofdeken hangt een ſlap velleken als een netje, 't welk in den morgenſtont afhangt tot de helft van de ſchaft, maar als de zonne wat hooger komt, of als men het geheele gewas afbreekt, zoo trekt het zig ſchielyk opwaarts, bedekkende de helfte van 't hoofdeken, en daar na valt het wederom af, en verſlent.

De ſchaft is gemaakt van een weeke en broſſe ſchorſſe, omtrent een ſtroobalm dik, de reſt is hol, en heeft zyn uitgang door 't voornoemde gaatje. Het geheele gewas heeft een vuilen ſtinkenden reuk, die het hoofd bezwaart, dog meeſt gevoelt werd, als men 't handelt. Het komt voort in de regenmaanden, zoo in 't wild als in de tuinen, omtrent de Paggers en de beggens, daar het vogtig, ſchaduwagtig, en zandig is, ſchielyk voortkomende, en ſchielyk vergaande.

Naam. *In 't Latyn* Phallus dæmonum; *in 't Maleits* Buto ſeytan; *om dat de Inlanders gelooven, dat het voortkome, daar de duyvels gepiſt hebben.*

Gebruik. *Dit ſtinkende gewas heeft evenwel nog grooten gebruik, by hete en harde Apoſtematien of bloedzweeren, die niet willen opbreeken, men moet eerſt daar op ieggen 't netje, dat om de Phallus hangt, 't welk niet alleen verkoelt en verzagt, maar ook de zweeren gemakkelyk opbreekt, daar na moet men de onderſte beurze van dezen Phallus nemen, met de bloeme van Bonga radja mera en poeti, t'zamen wryven, en daar op leggen, dit zal den etter uittrekken, en tot geneezinge ſchikken.*

Carolus Cluſius *in zyn* Tractaatje *de* Fungis, *by de* libros Rarior. plantarum *gevoegt, beſchryft in de drie-entwintigſte Claſſe, de vyftiende Fungus, ten eenemale met dezen Ooſtindiſchen Phallus overeen komende, en zegt van hem gezien te zyn in Hongaryen, diergelyken heeft ook eertyts* Adrianus Junius *aangemerkt de Zant-duinen van Holland, dewelke in de Duitſe Kruid-boeken Aierseijeren, dat is* Dæmonum ova *genoemt werden, als deze Phallus verdroogt, zoo werd by ſchier enkel ſtof, 't welk van malkander valt, als men 't aanraakt.*

N. B. Deze *Phallus* of *Paddeſtoel* is al boven *Tab.* 56. *fig.* 7. afgebeeld, welke ik meen dezelve te zyn, welke afgebeeld wert in het zeer rare tractaat van *Hadrianus Junius*, en genaamt wert *Phallus*, uit het geſlagt der Campernoeljes, zoo als wy zulks boven vermelt hebben.

CAPUT VIGESIMUM SEXTUM.

Macuerus fœmina. Daun lour.

Jam sensim ex montibus descendimus, & in valles devenimus, quæ omnes fruticulis intricatæ, ac vix perviæ sunt, quum in iis potissimum obcurrunt circumvolventes Frutices & herbæ, supra *libro septimo* & *nono* descriptæ, restant nunc porro binæ tresve veræ herbæ, quas hic proponemus, primo nobis hic obcurrit obscuritatis amica ac socia, *Macuerus* dicta, cujus binæ sunt species, *mas* & *femina*, sed tam diversa, ut cuique singulare tribuam Caput.

Macuerus fœmina, seu vera *Macuerus* mari præponitur, quum magis usitata ac nota sit, est autem herba, crassos gerens caules, spithamam vel pedem altos. Caulis ejus pennam crassus est, rotundus, seu parum quadragonus, succosus, simplex, & in amplos articulos distinctus, quibus bina obposita adstant folia, ac quatuor simul crucem formant, cum illis Valerianæ conveniunt, inferius angustata usque ad caulem, ac superius lata, septem & octo pollices longa, ultra tres digitos lata, ad oras serrata, flaccida, & magno nervo medio, ut & obliquis costis inferius protuberantibus donata, hæ fuscæ sunt, & folium rugosum formant, quod ex nigro viret.

Sapor ejus est oleraceus, sed silvestris, & ad Filices adcedens. Iidem articulo transversaliter bina alia minora adstant foliola, & undique circa caulem coronula, ex fusco virentibus cellulis seu caliculis composita, quæ superius sese in quinque apices aperiunt & dehiscunt, ex iis provenit primo flos sordide albus, concavus instar digitabuli, ciliis quibusdam firmis armatus, hic vero flos modo unus alterve simul apertus in tali conspicitur coronula.

Post florem ex ejus centro intra istas barbas oblongus excrescit fructus instar Siriboæ, vix digiti articulum longus, pallide virens, punctulis sordide albis notatus, nec tam rugosus, quam Siriboa, qui erectus tanquam in coronula undique circa caulem locatur, atque hæ coronulæ verticilli more supra sese invicem sunt sitæ.

Radices breves sunt, ex multis compositæ fibrillis, atque laxe terræ inhærent, unde & facile eradicari potest hæc planta.

Nomen. Latine *Macuerus fœmina*; Malaice *Daun laur*, & *Daun wawo*; Amboinice *Macueru*.

Locus. Nullibi crescit, nisi in obscuris umbrosisque vallibus, vel opacis silvis, per quas flumina decurrunt, ut & ad montium pedes arboribus refertos.

Usus. Apud incolas vile est olus, qui hoc æque crudum edunt instar alius Oelang oelang, quam Catjang adcoctum, crudum satis gratum est, in frusta conscissum, & succo Limonum intinctum, si edatur cum ista vermium marinorum esculentorum specie, quæ *Wawo* vocatur, unde & cognomen gerit.

Tabula Quinquagesima octava

Ad Figuram primam *Macuerum fœminam* exhibet.
Figura secunda *Macuerum marem* repræsentat.

SES EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

De Macueer-plant het wyfje.

Wy scheiden nu allenskens van de Bergen, en komen in de valleien, daar alles met ruigtens verwert, door malkander loopt, en te nauwer nood te passeeren is, als zynde daar in te zien meest alle slingerende Heesteren en Kruiden, boven in 't zevende en negende Boek beschreeven. Nu resteeren nog twee of drie eigentlyke Kruiden, die wy nu hier stellen zullen, voor eerst komt ons voor den gezelle der donkerheid Macuerus, *waar van men twee zoorten maakt, wyfken en manneken, dog zoo veele verschillende, dat ik ieder een Hoofdstuk moet geven.*

Macuerus fæmina, *of eigentlyke* Macuerus *laten wy voor 't manneken gaan, om dat ze gebruikelyker en bekender is, het is een dikstelig kruid, een span of een voet hoog, de steel is een schaft dik, rond, of weinig vierkantig, sappig, enkel, in wyde leden verdeelt, daar aan twee bladeren tegens malkanderen staan, met hun vieren in 't kruis, zy gelyken wat na de Valeriana, agter smal tot den steel toe, en vooren breed, zeven en agt duimen lang, ruim drie vingeren breed, aan de kanten gezaagt, slap, met een groote middelzenuwe, en zeer schuinze ribben, die van onderen zeer uitbuilen, bruinagtig zyn, en het blad wat rimpelig maken, zwart-groen van couleur.*

De smaak is moeskruidagtig, dog wilt, en na de Varen trekkende. Aan het zelve lid staan over dwers twee andere kleindere blaadjes, en rontom den steel een kroontje, van bruin-groene huiskens of kelkskens, boven in vyf spitzen geopent, daar uit komt eerst een vuil-witte bloeme voort, hol als een vingerhoedje, met eenige styve hairtjes daar in, dog dezer bloemen ziet men maar een of twee aan een kroontje teffens geopent.

Na de bloeme wast uit het midden tussen de baarden, een langwerpige vrugt als een Ziriboa, kwalyk een lid van een vinger lang, ligt-groen, met vuil-witte puntjes bezet, zoo ruig niet als de Siriboa, dewelke opgeregt in een kroontje rontom den steel staat, en deze kroontjes staan wervels gewyze boven malkander.

De wortelen zyn kort, uit veele vazelingen gemaakt, hangen los aan de aarde, en zyn ligt uit te trekken.

Naam. *In 't Latyn* Macuerus fæmina; *in 't Maleits* Daun laur, *en* Daun wawo; *in 't Amboins* Macueru.

Plaats. *Het wast nergens dan in donkere schaduwagtige valleien, of donkere bossen, daar rivieren doorlopen, en aan 't hangen der bergen, daar 't vol geboompte is.*

Gebruik. *Het is by de Inlanders een slegt moeskruid, die het zoo wel raauw eten, gelyk ander Oelang oelang, als onder Katjang gekookt, het smaakt ook wel raauw in stuksjes gesneeden in Limoensap gedoopt, en met die eetbare Zeewormen gegeten, die men* Wawo *noemt, waar van het den toenaam heeft.*

De agt en Vyftigste Plaat

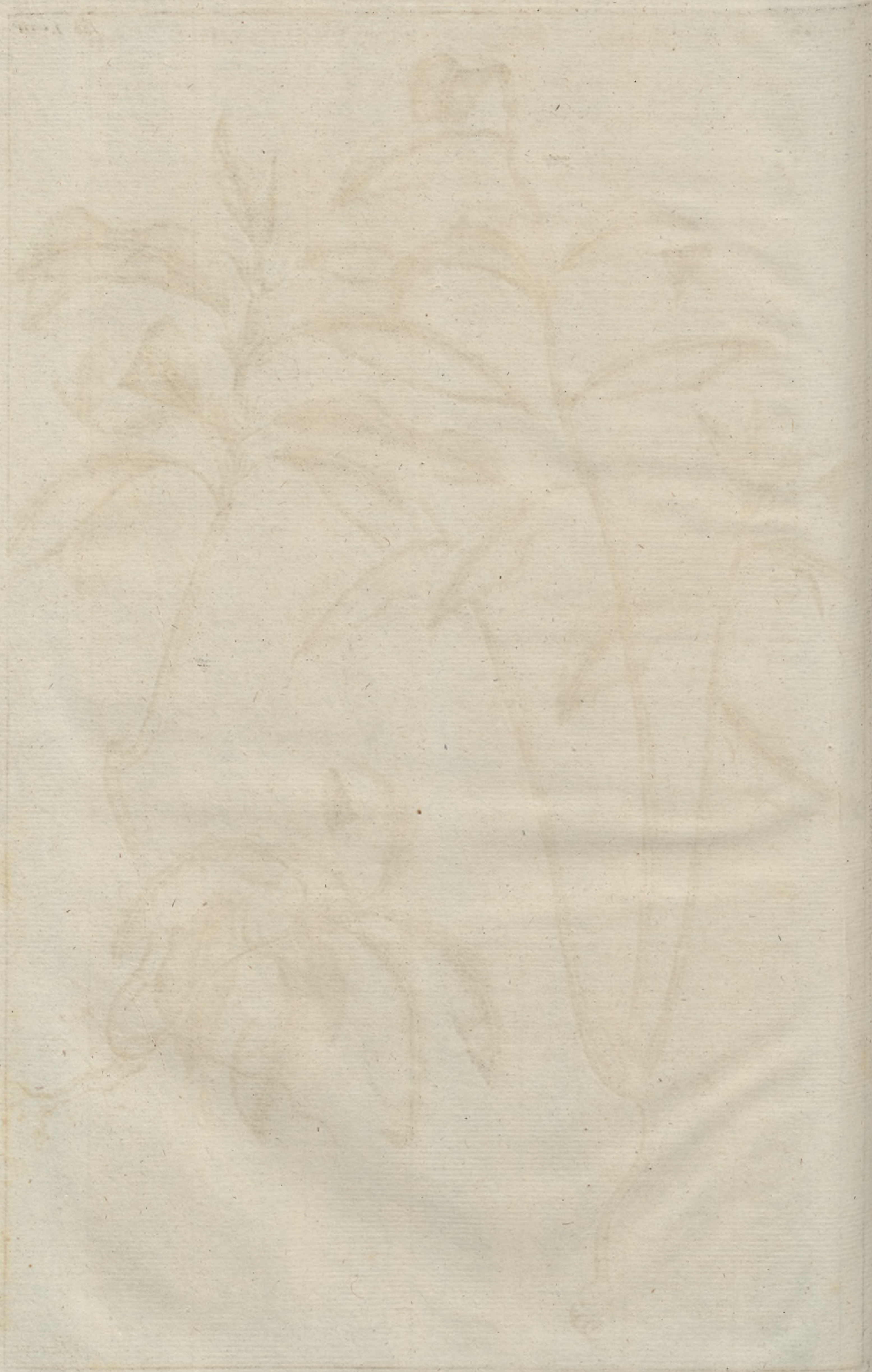
Vertoont in de eerste Figuur de *Macueer-plant het wyfje.*
De tweede Figuur verbeeld de *Macuer-plant het mannetje.*

CAPUT SEVEN

Fig. 1. Urtica

— 2.

CAPUT VIGESIMUM SEPTIMUM.

Macuerus mas. Asseut.

Præcedentis plantæ mari peculiare, uti diximus, caput dedimus, quum nimium ab ea differt, nec edulis est instar prioris.

Caules gerit crassos, altos, tres nempe quatuorve pedes, ultra digitum crassos, solidos, herbaceos, per longitudinem leviter striatos instar columnarum in templis majoribus striatarum, in amplos articulos distinctos, sed qui non admodum notabiles sunt, cuivis articulo folium adstat, & in subsequenti articulo ipsi aliud obpositum, ac sic porro alternatim usque ad summum. Tales crassi caules copiosi ex una progerminant radice, quæ est congeries, ex multis constans fibrillis uti in Filice.

Folia palmam longa sunt, tres quatuorve digitos lata, illis Sombong similia, inferius angustata usque ad ortum, unaque folii dimidia pars multo latior est altera, ad oras sunt profunde dentata, in obtusum & flaccidum excurrentia apicem, crassis & obliquis venis donata, quarum maximæ prope nervum medium concurrunt, & oblique antrorsum terminantur, saporis Filicini. Cuivis articulo verticillus inponitur, seu coronula ex multis compactis cellulis vel thecis composita, quæ foliola gerunt acuta & pallide virentia, uti in Sajor bajang, sed multo majora, & in tres quatuorve cohortes distincta. In his cellulis conspiciuntur albi flosculi stellati, ex quinque petalis compositi minimis, atque in infima harum cellularum parte latet pusillum, paucum, & arenosum quasi semen, quod durum est, & ex fusco nigrum.

Nomen. Latine *Macuerus mas*; Malaice *Macueru lacki lacki*; Amboinice *Asseut*; Ternatice *Gobeka masalla*, h. e. Malaice *Roema codoc*, seu Ranarum domicilium.

Locus. In frigidis & humidis crescit vallibus juxta flumina, & sub arboribus, ubi aliquando quam maxime luxuriose crescit ad quinque sexve pedum altitudinem, caulem gerens gramineum, binos digitos crassum.

Usus. In cibo non adhibetur, sed ad capitis lavationem, quum hoc sit æstu agitatum, refrigerat enim quam maxime, & capillos excrescere facit.

SEVEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

De Macueer-plant het mannetje.

Het mannetje van 't voorgaande, hebben wy, als gezegt, een byzonder Hoofdstuk toegevoegt, om dat het te veel daar van verschilt, en ook niet eetbaar is, gelyk het voorige.

Het heeft dikke hoge steelen, drie en vier voeten hoog, ruim een vinger dik, massief, kruidagtig, en slap, in de lengte gevorent, als de gestreepte Columnen in de groote Kerken, ook in wyde leden verdeelt, dog niet zeer kennelyk: aan ieder lid staat een blad, en aan het volgende lid tegen over wederom een, zoo voorts verwisselt tot boven toe, zulker dikke steelen komen veele uit eene wortel, dewelke is een klomp van veele vazelingen, gelyk aan het Varen-kruid.

De bladeren zyn een hand lang, drie en vier vingeren breed, die van 't Sombong wat gelyk, agter toesmallende tot aan den oorsprong, en de eene helft van 't blad is veel breeder dan de andere, aan de kanten grof getant, met een smal en slap spitsje, grove en schuinse aderen, waar van de grootste agter by de middelzenuwe t'zamen stooten, en schuins na vooren lopen, Varenagtig van smaak. Aan ieder lid staat ook een wervel of kroontje van veele in malkander gedrongene huiskens of cellekens, van ligtgroene spitse blaadjes gemaakt, gelyk aan de Sajor bajang, dog veel grooter, dewelke in drie of vier troepen verdeelt zyn. In deze huiskens ziet men kleine witte bloemkens gesternt en van vyf kleine blaadjes gemaakt, in 't onderste van deze huiskens schuilt klein, weinig, en zandig zaad, hart, en zwart-bruin.

Naam. *In 't Latyn* Macuerus mas; *in 't Maleits* Macueru lacki lacki; *in 't Amboins* Asseut; *op Ternaten* Goheka masalla, *dat is in 't Maleits* Roema codoc, *of vorsche woninge.*

Plaats. *Het wast in koude en vogtige valleien, langs de rivieren, en naaste bomen, daar 't zomtyds zoo weelderig opschiet tot vyf en ses voeten hoog, met een grasagtigen steel, van twee vingeren dik.*

Gebruik. *Het wert in de kost niet gebruikt, maar wel tot het hoofdwassen, als 't zelve verhit is, want het verkoelt kragtig, en maakt met eenen, dat het hair wast.*

CAPUT VIGESIMUM OCTAVUM.

Lomba. Aupalulang poeti.

Lomba numeratur sub genere *Aupalulang*, ac cognominatur alba, seu femina. Pusillus frutex est, quinque sexve pedes altus, uno alterove caule adsurgens, qui tam graciles & flaccidi sunt, ut aliis sæpe adcumbant, non vere lignosi, intusque aquosa medulla repleti, in articulos distincti instar arundinum, sed nodi magis protuberant, stipes raros gerit laterales ramos, & internodia trigona sunt, quorum tertium latus sulcatum est.

Ex quovis superiorum articulorum simplex excrescit folium, rotundum, cordiforme quodammodo, non dentatum, superius in parvum desinens apicem, ad folii inferiorem sulcatamque partem petiolus penetrat, qui spithamam longus est, & superius sulcatus.

Folium novem pollices longum est, duodecim ac tredecim latum, inferius quindecim nervis prope petiolum concurrentibus, ipsius sapor est oleraceus, & odorem quodammodo habet Aupalulang seu Petasitidis, quam maxime flaccida sunt hæc folia, ac mox emarcida sunt, quum decerpantur. Ex quavis foliorum ala bini tresve breves excrescunt petioli, quorum quivis sustinet sex septemve longos fructus, virides, ac Siriboæ similes, vix pollicem crassos, quatuor pollices longos, alii articulum digiti longi sunt, ac culmum crassi, semper erecti.

Maturi fructus flavi sunt ac molles, granulosi, acsi arena vel Nicotianæ semine adspersi essent, saporis fatui, atque hos fructus pueri in ore deglubunt ac comedunt. Radix multiplex est, & deorsum vergens.

Nomen.

AGT EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

De Lomba-plant.

Lomba *wert gerekent onder de geslagten van* Aupalulang, *en bygenaamt het witte of het wyfken.* *Het is een kleine heester, van vyf en ses voeten hoog, met een of twee steelen opschietende, zoo rank, dat ze dikwils tegens andere moeten aanleunen, niet regt houtagtig, en binnen met een wateragtig merg vervult, in leden verdeelt als Bamboesen, dog de leden builen wat meer uit. Den stam heeft weinige zydetakken, en de tussenleden zyn driezydig, waar van de derde zyde gevorent is.*

Uit ieder van de bovenste leden komt een enkelt blad, rond, eenigzints hertformig, ongetant, vooren met een klein spitsje, agter in de keep wert den steel ingelaten, die een span lang, en boven gevorent is.

Het blad is negen duimen lang, twaalf en dertien duimen breed, beneden met vyftien zenuwen, by den steel t'zamen stootende, haar smaak is moeskruidagtig, dog rieken een weinig na Aupalulang of Petasites, zy zyn zeer slap, en hangen straks verslenst, als men ze afbreekt. Uit ieder schoot der bladeren komen twee of drie korte steelen, waar van ieder draagt zes of zeven lange vrugten, groen, en de Siriboa gelyk, schaars een duim dik, vier duimen lang, andere een lid lang, een stroobalm dik, en staan altyd overeind.

De rype vrugten zyn geelagtig, en werden week, met veele kleine korreltjes als zand of Tabakszaad bezet, laf van smaak, die de kinderen in de mond afstropen en eten. De wortel is veelvoudig, en neerwaarts gaande.

Nomen. Latine *Lomba*; Malaice & Baleyice *Sajor lomba*, forte a flacciditate; Amboinice *Aylaun tahur*; in Hitœa *Aupalulang pœti*; quum referunt hanc ad *Petasitidem* supra libro sexto descriptam.

Locus. Sponte crescit in levibus minoribus silvis ad montium pedes, in desertis hortis, & ad fluminum ripas, ubi terra silvestris vera est, sed in Amboina non multum nota vel obvia est hæc planta, copiose reperitur post Hœconalo ad montium adscensum, in præruptis locis vel desertis hortis. In Baleya magis luxuriat & major est, multis extensis gaudens ramis, instar *Trong* seu *Solani esculenti*. Fructus ibi magnitudinem adquirunt vulgaris Siriboæ.

Usus ejus in Amboina rarus est, quidam ejus foliis obvolvunt Majang recenter vulneratum, e quo succum elicere student, atque hinc denominant eam *Oebat saguweer*, seu *Emplastrum Jagueri*, in Baleya & Java folia instar oleris eduntur tam cruda, quam in aqua tepida parum macerata, hæc folia fricta & epotata, vel cum Aniso contrita eos curant, qui contusionibus vel lapsu interne vulnerati sunt.

Fructus luteos maturos pueri edunt, isti quoque cum Pinanga, vel soli masticantur contra tussim. Leytimorenses eam adnumerant *Oebat swangi*, ejus enim radicem masticant cum pauxillo Pinangæ & Zingiberis, & irrorant hoc succo eos, ac præsertim pueros, qui infecti sunt incantamento quovis vel veneno, quod ipsis dicitur *Matta pannas*.

Amboinense nomen inde obtinuit, quum folia ejus adhibeantur ad tumentes testes, si illa involvantur tenero Musæ folio, supra ignem torreantur, & ipsis inponantur. Tota herba aquæ & aceto incocta, addito Zingibere & Amboinensi sale q. s. propinatur contra ventres tumidos & Hydropicos, tota quoque folia abdomini involvuntur, præstans etiam est herba vulneraria contusa, & externe inposita.

Tabula Quinquagesima nona

Ad Figuram primam *Lombam* exhibet cum ejus *fructu* A *separato*.

Figura secunda *Globbam* sistit *uviformem*, Cap. 31. descriptam.

Naam. *In 't Latyn* Lomba; *in 't Maleits en Baleits* Sajor lomba, *misschien van zyne slappigheid*; *in 't Amboins* Ay laun tahur; *op Hitoe* Aupalulang pœti, *om dat ze 't rekenen onder de* Petasites, *boven in 't sesde boek beschreeven.*

Plaats. *Het wast van zelfs in de ligte kreupelbossen aan 't hangen der bergen, verlate tuinen, en aan de kanten van de rivieren, daar het regte boschaarde heeft, dog het is in Amboina niet veel bekent. Men vindt het veel agter Hoeconalo, aan 't opgaan der Bergen of afgevalle Landen, en verlate tuinen. Op Baly wast het weeldriger en grooter, met veele uitgespreide takken, gelyk de planten van* Trong, *of* Solanum esculentum. *De vrugten werden aldaar zoo groot als een gemeene Siriboa.*

Gebruik. *Hier in Amboina heeft het weinig gebruik, zommige verbinden met zyne bladeren den vers gesneeden Majang, dien ze teifferen willen, en hieten het daarom* Oebat saguweer, *of* Saguweers-pleister, *op Baly en Java werden de bladeren gelyk ander Sajor gegeten, zoo raauw als een weinig in warm water gedompelt, dezelve bladeren gezoden, en ingedronken, of met Anys gewreeven, genezen die geene, die door stooten of vallen gekneust, en van binnen verzeerd zyn.*

De vrugten, als ze geel en ryp zyn, eten het jonge volkje zoo raauw uit de hand, dezelfde vrugten te degen ryp zynde, werden of met Pinang of alleen gegeten tegens den hoest. De Leytimoresen tellen 't onder Oebat swangi, *want zy kaauwen zyn wortel met een weinig Pinang en Gember, besproejen daar mede die geene, inzonderheid de kinderen, die beledigt zyn door eenig tovergezigt, of gelyk zy zeggen* Matta pannas.

Den Amboinesen naam heeft het daar van, dewyl de bladeren gebruikt werden tot geswolle klooten, als men dezelve in een jong Pissang blad windt, over 't vuur braadt, en dan daar over bindt. Het geheele kruid in water en azyn gezoden, daar by gedaan, Gember, Amboins zout q. s. werd gedronken tegens geswolle en waterzugtige buiken, de geheele bladeren bindt men ook op den buik, het is ook een goed wondkruid gestooten, en van buiten opgelegt.

De negen en Vyftigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de *Lomba-plant*, met deszelfs *vrugt* A *afzonderlyk.*

De tweede Figuur wyst aan de *Druifvormige Globba-plant*, in het 31. Hoofdstuk beschreeven.

OBSERVATIO.

Lomba hæc *Saururi* sine dubio species est, ac proxime convenit cum illo, qui *Saururus* arborescens foliis amplis rotundis & umbilicatis a *Plum.* dicitur in *descr. pl. Americ.* & *Tab.* 74. delineatur. Hujus autem aliæ species domesticæ supra libro nono descriptæ sunt.

AANMERKING.

Deze *Lomba* is zonder twyfel een zoort van de *Saururus*, en komt het naast overeen met die geene, welke de boomagtige *Saururus* met breede, ronde, en navelagtige bladeren van *Plumier* genaamt wert in de *beschryving* der *Americaansche gewassen*, en op de 74 *Plaat* verbeelt wert. Hier van zyn boven in het begin van het negende boek meer tamme zoorten beschreeven.

CAPUT VIGESIMUM NONUM.

Globba longa. Globba.

Galanga major in hisce Orientalibus insulis silvestrem habet speciem, quæ mixtam gerit formam hujus *Galangæ* & *Cardamomi* majoris, sed sine ulla notabili vi aromatica, quam itaque in octavo libro sub Galangæ speciebus non reduximus, sed hic ad silvestres plantas retulimus, vulgo *Globba* vocatur, & in quatuor primarias distinguitur species, quarum ultima hisce in terris exotica est, & quinta penitus silvestris, sunt autem subsequentes, primo *Globba longa*; secundo *Globba crispa*; tertio *Globba uviformis*; quarto *Globba Maccassarensis* seu *acris*; quinto *Globba silvestris.*

Primo. *Globba longa* seu *vulgaris*, est altus herbaceus frutex, forma & modo crescendi *Galangæ* simillimus, excepto quod caudex multo altior, & folia majora sint. Radix cum illa Galangæ omnino convenit, sed multo longior & crassior, transversaliter in terra prorepens, in articulos distincta, robusta & dura, albicans ac sine fuscis pelliculis, interne lentis fibris distincta, non aromatica, sed parvum Galangæ modo spirans odorem.

Sæpe

NEGEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

De lange Globba.

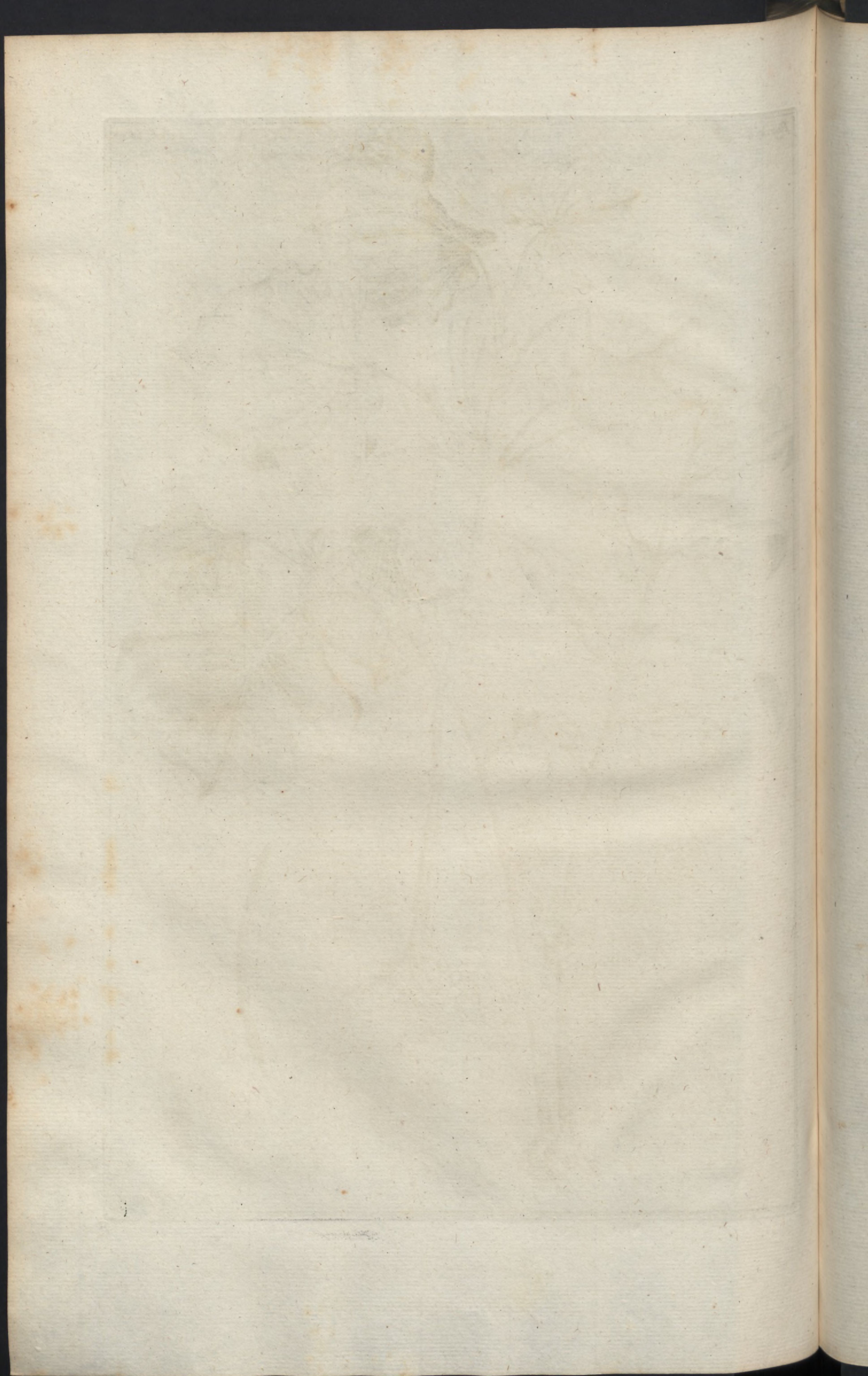
De Galanga major *heeft in deze Oosterze Eilanden een wilt geslagte, een gemengt fatzoen dragende, van dezelve* Galanga *en groot* Cardamom, *dog zonder naamwaardige speceryagtigheid, die wy daarom in 't agtste Boek onder de Galanga zoorten niet gezet, maar hier onder de wilde kruiden gespaart hebben, men noemt ze in 't gemeen* Globba, *en werden gedeelt in vier principale zoorten, waar van de laaste hier te Lande vreemd is, en de vyfde hebben wy voor gants wild gestelt, zynde als volgt, ten eersten* Globba longa, *ten tweeden* Globba crispa, *ten derden* Globba uviformis, *ten vierden* Globba Maccassarensis *of* acris; *en ten vyfden* de wilde.

I. Globba longa *of de gemeene* Globba, *is een hooge kruidagtige Heester, in gedaante en maniere van wassen, de* Galanga *zeer gelyk, behalven dat den stam veel hooger, en de bladeren veel grooter zyn. De wortel is ten eene maale de Galanga gelyk, dog veel langer en grover, dwers in de aarde kruipende, in leden verdeelt, robust en hart, witagtig, zonder bruine vellen, van binnen met taaje draaden, niet speceryagtig, maar slegts een weinig na Galanga ruikende.*

Zy

Fig. 1. Peperomia subpeltata. A. Dietr.
— 2. Globba uviformis. L.

Sæpe parum ſupra terram eminet, ac ſubtus multas gerit craſſas & lentas fibrillas, quibus tam firmiter terræ infixa hæret, ut neutiquam evelli poſſit, ac difficulter effodiatur. Ex hac transverſali radice altisſimi & recti eriguntur caules, inferne nodoſi, ac tuberoſi, uti in cunctis Galangæ ſpeciebus, atque hoc tuber magnitudinem habet vulgaris Cepæ.

Caulis trium pedum altitudinem habet, antequam in folia ſeſe explicat, atque in apicem acutiſſimum inſtar ſubulæ terminatur, eſtque firmus, rotundus, viridis, & rectiſſimus inſtar piſtilli ſclopeti, interne ex multis pelliculis ſeu involucris compoſitus, dein caulis hic altitudinem duodecim & quindecim pedum obtinet, æqualiter craſſus pollicem ſeu medium digitum, inferius ad quatuor pedum altitudinem nudus, reliqua pars binos gerit foliorum ordines alternatos, quæ omnino cum illis Galangæ conveniunt, excepto quod majora & craſſiora ſint, binos & binos cum dimidio pedes longa, binas palmas lata, tenuia & glabra, inſtar chartæ membranaceæ, oris æqualibus, quæ tamen ſemper quodammodo ſinuoſæ ſunt, in medio craſſum gerunt nervum, qui inferius protuberat, & ſuperius concavus eſt, ex hoc innumeræ, tenues, & denſæ oblique ad oras decurrunt venulæ, juxta quas folium etiam finditur, ſique adcurate examinentur, non tam oblique decurrunt, nec tot formant ſinus quam in Galanga, maximæ & longiſſimæ in medio ad palmæ circiter latitudinem diſtant, ſed ſuperiores minores ſunt, anguſtiores, & compactiores, hæc quoque folia nullo modo acria ſunt inſtar illorum Galangæ.

Hi caules ac folia nil videntur efficere, quum nil proferant, fructus enim verus ex peculiari provenit caule e radice, quales excreſcentias ſupra in octavo libro *Hypophyta* nominavimus.

Hypophyton itaque *Globbæ* pedis circiter altitudinem obtinet, atque optime illud Banglæ vel Zingiberis refert, eſt nempe clava utrimque acuminata, tres quatuorve pollices longa, binos craſſa digitos, atque ad ſemipedis altitudinem ſupra terram elevatur. Clava hæc obvoluta & arcte clauſa eſt pelliculis ex fuſco rubentibus parum maculatis & craſſiuſculis, ſquamas referentibus, atque inter ſuperiores hic & illic floſculus eminet, longo gaudens tubo, ſed ſuperius in tria petala diſtinctus, ſique progerminat, roſeum gerit colorem, atque interne corniculum gerit album, ſed cito palleſcit & marceſcit.

Clava matureſcente hæ pelliculæ flavæ ſunt, ac parum dehiſcunt, intus repletæ muco lento inſtar albuminis Ovi, atque in eo latitant fructus ab octo ad octodecim oblongi, in tribus quatuorve ſtratis ſucceſcive decumbentes, paulo minores & planiores minore digito, anguloſi quoque, & externe pelliculis flavis obducti, parum incurvati, inferius obtuſi, & ſemi aperti, in ſuperiore & anguſta parte longis venis vel fibris aucti, quibus ſibi nectuntur & adjacent in clava. Horum fructuum inferiorem ſeu latiſſimam partem, quæ ſemi aperta eſt, ſi denudemus, tum oblongam conquirimus glebam compoſitam ex nigris granis circa nervum medium ſibi adhærentibus, & argenteo quaſi muco obductis.

Hæc congeries magnam habet ſimilitudinem cum magno Javanico Cardamomo, ita ut pro una eademque haberentur re, ſed ſapor maxime differt, Globba enim gratum & acidulum habet ſaporem, ad illum Ribeſiorum accedentem, ſi nempe bene matura ſint, quod cognoſcitur, ſi clava ſit ſemi putrida & aperta, interna grana nigra, & mucus argenteus rite humidus, alioquin enim minus acida ſunt, & dentes hebetantia, nulla porro adeſt aromatica vel acris vis, quæ in Cardamomo percipitur.

Matura gratum ſpirant odorem, ac tam fortem, ut mox percipiatur, quum in domum deferantur, hæc enim granula unica plantæ pars eſt, quæ edi & uſui eſſe poſſunt.

Nomen. Latine *Globba longa*; Malaice & Ternatice *Globba*; verum autem Malaienſe nomen ignotum eſt, & ad diſtinctionem ſubſequentium ſpecierum vocatur *Globba cuſſi* ob ſimilitudinem germinorum tenerorum Pinangæ, quæ in corde ſeu Djantong locantur, & nunquam matureſcunt.

Belgæ

Zy kykt dikwils een weinig boven de aarde uit, en van onderen heeft ze veele dikke en taaje vazelingen, waar mede zy zoo vaſt aan de aarde hangt, dat ze geenzints uit te trekken is, en moejelyk uit te graven. Uit deze dwerswortel ſchieten zeer hooge en regte ſteelen op, die beneden een knop hebben, gelyk alle Galanga zoorten, zoo groot als een middelbare Ajuin.

De ſteel ſchiet tot drie voeten hoog op, eer hy zig in bladeren verdeelt, boven ſpits als een els, ſtyf, rond, grasgroen, en zoo regt als een ſtamper van een roer, binnen uit veele vellekens of omwintzels gemaakt, daar na ſchiet dezen ſteel op tot de hoogte van twaalf en vyftien voeten, in een eenparige dikte, van een duim of middelvinger, van onderen ruim vier voeten blood, de reſt is bezet met twee rygen bladeren, verwiſſelt tegens malkanderen ſtaande, t'eenemaal met die van Galanga overeenkomende, behalven dat ze grooter en grover zyn, twee en twee en een halve voeten lang, twee handen breed, dun en glad, als parkement, met effene kanten, dewelke egter altyd wat bogtig ſtaan; zy hebben in de midden een dikke zenuwe, dewelke beneden uitbuilt, en boven hol is. Van deze lopen ontelbare fyne en digte adertjes, ſchuins na de kanten, langs dewelke het blad ook ſcheurt, en als men die naauw beziet, lopen ze zoo ſchuins niet, nog maken zoo veele ploojen als in de Galanga. De grootſte en langſte ſtaan in de midden, omtrent een hand breed van malkander, maar de voorſte zyn kleinder, ſmalder, en digter op malkander, deze bladeren zyn ook gants niet ſcherp, zoo als die van de Galanga.

Deze takken en bladeren zyn vooren niet met al, want daar waſt niets anders aan, maar de regte vrugt komt uit een byzonderen ſteel uit de wortel, diergelyke uitwaſſen wy boven in 't agtſte boek Hypophyta *genoemt hebben.*

Het Hypophyton *dan van* Globba *is omtrent een voet hoog, en gelykt beſt na dat van Bangle of Gember, te weten een kolve onder en boven toegeſpiſt, drie en vier duimen lang, twee vingeren dik, ſtaande omtrent halve voets hoogte boven de aarde. De klove is bekleed en digt geſlooten, van bruin-roode wat geſprikkelde en dikagtige vellekens als ſchubben, en tuſſen de bovenſte kykt hier en daar een bloempje uit, lankhalzig, dog vooren in drie blaadjes verdeelt, als zy uitkomt rooſe-verwig, binnen in met een wit hoorntje, dog verbleekt, en ſlenſt haaſtig.*

De kolve nu rypende werden deze vellekens vaal, en gaan wat van malkander, zynde binnen vol taajen ſlym, als het wit van een ey, en daar in ſchuilen van agt tot agttien langwerpige vrugten, drie of vier lagen agter malkander ſtaande, wat korter, en platter dan een kleine vinger, ook wat boekig, van buiten mede met vale vellekens bekleed; en een weinig krom, beneden ſtomp, en half geopent, aan 't bovenſte en ſmalſte eind met lange aderen of riempjes; waar mede zy in de kolve tegens malkander leggen. In deze vrugten of tonen, als men ze van onderen of het breedſte hoofd, 't welk half geopent is, ſchilt, zoo bekomt men een langwerpig klompje, van zwarte korrels, rondom een middelzenuwe aan malkander hangende, en met een zilver-verwigen ſlym bedekt.

Deze klomp heeft groote gelykeniſſe met het groote Javaanſche Cardamom, zoo dat men ze voor eenderlei dingen zoude aanzien, maar de ſmaak verſchilt veel. Want de Globba heeft een aangenaame rinze ſmaak, na Aalbezien trekkende, te weten als zy ter degen ryp zyn, 't welk men bekent, als de kolve half verrot, en geopent hangt, de binnenſte korrels zwart, en de zilverſlym te degen vogtig is, want anders zyn ze vry wat zuur, en de tanden ſtomp makende, voorts zonder eenige ſpeceryagtigheid of ſcherpigheid, gelyk men in Cardamom gewaar werd.

De rypen hebben ook een aangename geur, en zoo ſterken reuk, dat men ze ſtraks gewaar werd, als men ze in een huis brengt. Zynde deze korrels het eenigſte, dat men van deze planten eten en genieten kan.

Naam. *In 't Latyn* Globba longa; *In 't Maleits en Ternataans* Globba, *want by de regte Malyers is het onbekent, en tot onderſcheid van de volgende zoorte* Globba cuſſi *genaamt, na de gelykeniſſe van de jonge ſcheuzelen der Piſſangs, die aan het hert of Djantong ſtaan, en nooit ryp werden.*

De

Belgæ inpudico nomine vocant *Sergiants Klooten*, seu testes militis veterani, quos nullo modo referunt, sed multo melius, uti diximus, minores æmulantur digitos, ac proinde hoc incomptum nomen delendum est, vel relinquendum est Javano fructui *Wani* libro primo in Capite de *Manga fœtida* descripto; Amboinice *Ampan*, & *Unipa*; in Lœhœa *Una nepa*.

Locus. Semper silvestris est, potissimum in vallibus crescens, & ad pedes montium, ubi solum est durum & argillosum, humidum, frigidum, & lapillis mixtum, ubi totæ areæ hac planta refertæ inveniuntur, atque omnes hæ plantæ radicibus nexæ sunt & sibi adhærent, adeoque densæ, ipsarumque caules & folia tam intricata sunt, ut quis vix possit permeare, ac præterea solum tot putridis foliis & caulibus adeo tectum est, ut clavæ cum fructibus vix detegi possint, sique sol circa hunc locum maxime æstuat, multum tribuit virtuti hujus plantæ & fructus, qui calore & putrida hac crusta melius maturescit, quum fructus isti, qui in frigidis & umbrosis crescunt locis, diu acidi sunt. Ipsorum patria sunt omnes Orientales Provinciæ, Amboina, Moluccæ, Cerama, & insulæ ad Eurum sitæ Gorama, Cussuwuy, Kaya, &c.

In Java quoque minor hujus reperitur species, sed virtute multum cedit Amboinensi, unde vera ibi ex Amboina deferenda est per radices recentes, quæ terræ committendæ sunt, transplantari enim potest instar Galangæ. In Amboina regio Leytimora præcipue hac referta est, unde per totum siccum anni tempus venalis est in foro pro vili pretio, sed longe in montibus rite matura grana petenda sunt, quum proximæ valles continuo a pueris perlustrantur & spoliantur.

Usus. Fructus potissimum crudi eduntur, quum grati sunt stomacho per acidulum saporem, præsertim calidis diebus, sitim etiam sedant, nec super bibendum est, quum plerumque flatus & alvi tormina caussant. Possunt etiam sacchara & pauxillo vini frigere, toti nempe isti digiti, si pelliculæ desquamatæ sint, quum gratum præbent cibum, qui salubris est debili, & vino defatigato stomacho, sique alvi constipatio requiratur, digiti quidam non desquamati & conscissi aceto etiam condiuntur, quod inde acrius est & magis acescit, sed insuper peculiarem hinc conquirit saporem, multis ingratum, adduntur quoque Towak recenti, Europæisque cerevisiis, quum incipiant acescere, sique per aliquot dies ferventi hæ exponantur soli, in acetum degenerant.

Nullum animal nigra Globbæ grana digerere potest, quæ non commolita per dentes deglutit, sed tota iterum deponit, quæ plerumque in novos excrescunt frutices, uti libro primo de Guajavi granis dictum fuit.

Radicum discrimen inter vulgarem & sequentem *Globbam crispam* hoc est. Vulgaris Globba maximas gerit radices, ultra pollicem crassas, transversaliter in laterales distinctas ramificationes, & articulatas instar Galangæ. Inferius caulis tuber rubet, sed non ita quam in Languas.

Globba durion fere digiti crassitiem habet, in laterales quoque distincta ramificationes, pluresque ac tenuiores gerit fibrillas, tuber ejus ac caules virides sunt. *Globba papua mera* tenuissimas profert radices, minimum digitum crassas, & in longiores distinctas ramificationes cum tenuioribus fibrillis.

De Nederlanders met een ombeschaamt woord noemen ze Sergiants-klooten, *daar ze nog niet met al na gelyken, maar veel beter, als gezegt, na kleine vingeren, en dierhalven dezen mallen naam billyk uit te roejen is, of kan gelaten worden aan de Javaanse vrugt* Wani Lib. 10. *in 't Hoofdstuk van* Manga fœtida *beschreeven, in 't Amboins* Anipan *en* Unipa; *op Loehoe* Una nepa.

Plaats. *Het wast altyd in 't wild, meest in vallejen, en aan 't hangen der bergen, daar een harde kleigrond is, vogtig, koud, en met steenen gemengt. Men vindt 'er geheele plaatzen mede beslagen, met de wortelen meest aan malkander hangende, en zoo digt van takken of steelen, dat het kwalyk te passeeren is. Daar en boven is de grond met zoo veel verrot ruig en bladeren bedekt, dat men de kolven met haare vrugten kwalyk vinden kan, en als de zonne dapper op deze plaatze brand, zoo helpt het veel tot de deugd van deze vrugt, die door de warmte en dat verrotte ryzig te beter ryp word, daar die geene, die in koude en schaduwagtige plaatzen voortkomen, lange zuur blyven. Haar Vaderland zyn alleen de Oostersche Provintien, Amboina, de Moluccos, Ceram, en de Suidooster Eilanden Goram, Cussuwuy, Key, &c.*

Op Java valt ook een kleine zoorte daar van, maar in deugd veel van 't Amboinse verschillende, daarom men de regte uit Amboina derwaarts brengen moet, met de versche wortelen in de aarde gesteeken, want zy laten zig verplanten gelyk de Galanga. In Amboina is inzonderheid het Landje Leytimor vol daar van, dus men de geheele drooge Moesson over op de markt te koop vindt voor geringe prys, dog men moet wat ver in 't Gebergte gaan, als men ter dege rypen wil hebben, om dat de naaste valeijen gedurig van de jongens door gezogt werden.

Gebruik. *Deze vrugten werden meest raauw gegeeten, zynde wegens haare rinsheid den magen aangenaam, inzonderheid by hete dagen, zy verslaan ook eenigzints den dorst, en men moet daar ook niet op drinken, dewyl zulks gemeenlyk winden en buikpyn veroorzaakt. Men kan ze ook met zuiker en een weinig wyn stoven, namentlyk de geheele vingeren, daar van de schellen afgenomen zyn, wanneer ze een aangenaame kost geven, gezond voor een slappe en verbuisde mage, en als 'er wat stoppinge vereist werd, men smyt ook eenige vingeren ongeschilt in den azyn, dewelke daar van wel sterk en zuur werd, maar bekomt daar van een byzonderen smaak, die by veele niet aangenaam is, men smyt ze in den verschen Towak, en ook Europisen bieren, die beginnen zuur te werden, stelt het eenige dagen in de hete zonne, zoo werd daar azyn van.*

Geen dier kan de zwarte korrels van Globba verteeren, die ongebroken de tanden passeeren, maar geven ze geheel weer af, die dan gemeenelyk tot nieuwe struiken werden, gelyk in het eerste Boek van de Gujavos-korrels gezegt is.

Het onderscheid van de wortelen, aan de gemeene en de volgende Globba crispa *is aldus. De gemeene Globba heeft de grootste wortelen, ruim een duim dik, dwers in zydetakken verdeelt, en geleed als Galanga. De onderste bol van den steel is roodagtig, dog minder dan aan Languas.*

Globba durion *is ten naasten by een vinger dik, mede in zydetakken verdeelt, heeft meer en dundere vazelingen, de bollen en steelen zyn gras-groen.* Globba papua mera *heeft de dunste wortelen, een pink dik, en in langer takken verdeelt, met nog fynder vazelingen.*

Tabula Sexagesima

Globbam exhibet *longam* cum ejus *Hippophytis* AAAA, quæ *flores* ac *fructus* proferunt.

Litt. B *flores* sistit *Globbæ rubræ crispæ*, *Capite* trigesimo *descriptæ*.

Litt. C ejus *fructus* denotat *conlectos*, cum *uno* D *separato*, ut justa ejus forma conspiciatur.

De Sestigste Plaat

Vertoont de *lange Globba-plant*, met deszelfs *uitwassen* AAAA, die de *bloemen* en *vrugten* voortbrengen.

Lett. B wyst aan de *bloemen* van de *gekrulde roode Globba*, in het dertigste *Hoofdstuk* beschreeven.

Lett. C verbeeld deszelfs *vrugten*, met een D *afzonderlyk*, op dat deszelfs regte gedaante gezien mag werden.

OBSERVATIO.

Hæ Globbæ adfines sunt, uti recte monuit auctor, Galangis, Lampuis, & Cardamomis, quæ omnes plantæ supra *libro octavo* delineatæ & descriptæ sunt, quæ cum hisce itaque conferri possunt.

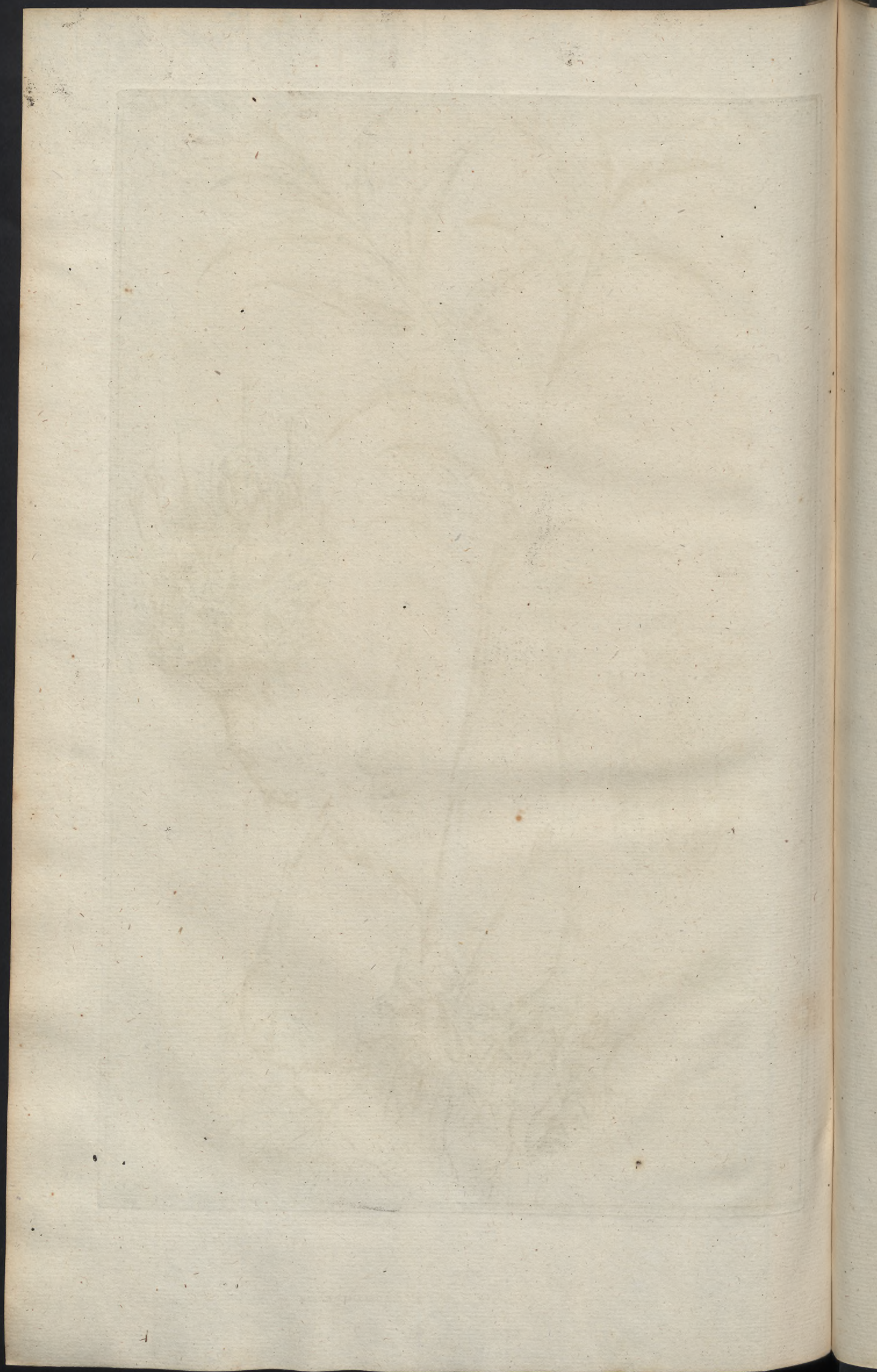
AANMERKING.

Deze Globbaas zyn vermaagschapt, gelyk onze Schryver te regt vermaant heeft, aan de Galangaas, Lampoejes, & Cardamoms, alle welke planten boven in het *agtste boek* beschreeven en afgebeeld zyn, welke met deze derhalven moeten vergeleeken werden.

Fig. 1.

B. et C. Ammomum villosum. Lour.

CAPUT TRIGESIMUM.

Globba crispa. Globba papua durion.

Secunda *Globbæ* claſſis rotundam exhibet & ſpinuloſam, quæ ambæ foliatura & modo creſcendi a præcedenti haud multum differunt, ſed quædam in fructibus varietas eſt, atque in binas diſtinguuntur ſpecies, in viridem & rubram.

Primo. *Globba crispa viridis*, Malaice *Globba durioen idju*, fruticulum gerit inſtar prioris, ſed breviores ramos, modo decem vel duodecim pedes altos, foliaque minora ſunt, & magis compacta, ut & viridiora, viginti pollices longa, quatuor & quinque transverſales digitos lata.

Radix transverſaliter prorepit, pollicem circiter craſſa, ſolidiſſima, dura, & in articulos quodammodo diſtincta, ſed pelliculis deſtituta, huic adhærent copioſæ, craſſæ, ac fortes fibrillæ, illis Galangæ ſimiles, ſed ſine acri ſapore. Caules inferius craſſum gerunt tuber inſtar Cepæ, quo transverſalibus incumbunt radicibus.

Hypophytum e peculiari humili provenit caule, transverſalem palmam altum, tuber autem ejus ultra pugni magnitudinem habet, ſuperius parum acuminatum, & compoſitum ex multis globis ſibi adunatis, forma tubarum tenerarum Globbarum, ſed quæ multo breviores ſunt, & pellicula obductæ inſtar ſacci, cujus ſuperior pars oblongum emittit florem inſtar excipuli formatum, ſed compactum, & ſordide albicantem. Internæ glebæ ſimilibus tenuibus pelliculis diſtinctæ ſunt, quarum decem vel duodecim juſtam adquirunt magnitudinem, iſti enim ſacculi ſenſim putreſcunt, atque ex ipſorum glebis rotundi excreſcunt fructus, magnitudine rotundorum Prunorum, qui ſuperius ſiccam venulam ſeu pelliculam gerunt inſtar emarcidi floris.

Putamen exterius craſſum eſt, duriuſculum inſtar ſemi maturarum Nucum avellanarum, intenſe viride, & curtis ſpinulis obſeſſum inſtar fructuum Dutræ ſeu Stramoniæ, interne tria locantur ſegmenta in tot cellulas diſtincta, compoſita ex ſimilibus nigris granis, & muco ſicco argenteo obducta inſtar vulgaris, ſed hæc grana magis ſimilia ſunt Cardamomo, quod in ſimilibus fruticulis, & eodem creſcit modo uti Globbæ. Sapor non tam acidus eſt, quam in vulgari, ſed magis dulcis & fatuus, paucus etiam odor eſt, unde ex multorum judicio vilior quam vulgaris.

Secundo. *Globba crispa rubra*, ſeu *Globba durion mera*, ſimiles gerit caules quatuordecim & ſexdecim pedes altos, ac ſimilia folia, ſed binis pollicibus breviora, anguſtiora, magisque pallide virentia, quales & caules ſunt.

Hypophytum ſimili provenit modo, fructusque primo ſacculis incluſi ſunt, ſed hi non tam magni ſunt, magnitudinem enim globuli luſorii puerorum habent, ex rotundo trigoni, ſuperius plani, cum emarcida vena ſeu pellicula floris reſiduo, brevioribus & rarioribus ſpinulis armati, externe rubentes, maturi ſordide rubent ſeu gilvi ſunt. Putamen tenuius eſt, ſed lignoſum quoque, ac maturum facile in tria confringi poteſt ſegmenta, atque interne tria ſimilia locantur grana, ſed minora, & delicatioris ſaporis quam præcedens.

Flores baccis inſidentes, quum ipſorum vaginæ primo dehiſcunt, flores referunt Curcumæ, qui pallidi ſunt, ex luteo & pauco rubro variegati colore, atque in medio incurvum parvumque gerunt petalum loco piſtilli. Ambo horum Hypophyta tam breves gerunt caules e radice, ut terræ incumbere videantur, atque hac in re cum Cardamomo etiam quadrant.

In quibusdam regionibus pelliculæ rubræ ſpeciei acrem quodammodo habent ſaporem, ac fructus majores ſunt Amboinenſibus, quales ſunt in Java & Banda, ſed ideo non peculiares habendæ ſunt ſpecies.

Nomen. Latine *Globba crispa viridis* & *rubra*; Malaice *Globba durioen* & *Globba papua*; prima ſpecies cognominata *Idjoe*, h. e. *viridis*, altera *Mera*, h. e. *rubra*, nomen gerentes ex fructuum colore & forma cum fructu *Durionis* ſupra libro primo deſcripti, ut & ex criſpis capillis populi *Papuas* dicti; Ternatice *Globba boppolulo*, h. e. *rotunda Globba*; Amboinice *Anipan dureyn*.

Locus.

DERTIGSTE HOOFDSTUK.

De gekrulde Globba-plant.

Het tweede geſlagte van Globba *zyn de ronde, en ſteekelige, beide in bladeren en wasdom, niet veel van de voorgaande verſchillende, maar wel in de vrugten, en onderdeelt in twee zoorten, groene en roode.*

I. Globba crispa viridis; *in 't Maleits* Globba durioen Idju, *heeft een ſtruikje als het voorgaande, dog kortere takken, te weten maar tien of twaalf voeten hoog, wat kleinder bladeren digt by malkander ſtaande, en booger-groen, twintig duimen lang, vier en vyf dwersvingers breed.*

De wortel kruipt dwers, omtrent een duim dik, zeer vaſt, hard, en eenigzints in leden verdeelt, dog mede zonder vellekens, daar aan hangen veele ſterke en dikke vazelingen, de Galanga gelyk, dog zonder ſcherpen ſmaak. De ſteelen by haar onderſten hebben een harden bol, als een Ajuin, waar mede zy op de dwerswortelen ſtaan.

Het Hypophyton *komt op een byzonderen lagen ſteel voort, een dwershand hoog, zynde de bol ruim een vuiſt groot, na boven wat toegeſpitſt, en gemaakt van veele klonteren, digt tegens malkander ſtaande, in de gedaante van jonge Globben-kolfjes, dog veel korter, en bekleedt met een huideken als een zaksken, wiens bovenſte maakt een langwerpige bloeme, als een booze geformeert, dog tegen malkander gedrukt, en vuil-wit. De binnenſte klonteren zyn met diergelyken huidekens onderſcheiden, waar van maar tien of twaalf tot perfectie komen, want de voorſchreeven zakjes verrotten met ter tyd, en werden deszelfs klontertjes ronde vrugten, in de grootte van ronde Pruimen, boven op een droog adertje of velleken dragende, als een verwelkte bloeme.*

De buitenſte ſchaal is dik, hartagtig, als half rype Haſenoten, hoog-groen met korte doornen bezet, gelyk de vrugten van Dutter, Dutra, of Stramonia, binnen in leggen drie ſtruikjes, in zoo veel lellekens onderſcheiden, gemaakt van diergelyke zwarte korrels, en met een zilververwige drooge ſlym overtrokken, gelyk de gemeene, dog deze gelyken nog al meer na Cardamom, 't welk aan diergelyke ſtruiken, en op de zelve manier waſt als deze Globbas. De ſmaak is zoo rins niet als aan de gemeene, maar zoeter en laffer, van weinig reuk, en dierhalven na veeler oordeelen ſlegter dan de gemeene.

II. Globba crispa rubra, *of* Globba durion mera, *heeft diergelyke ſteelen, veertien en ſestien voeten hoog, met diergelyke bladeren, dog wel een paar duimen korter, wat ſmalder, en ligter-groen, gelyk ook de ſteelen.*

Het Hypophyton *komt op dezelve manier voort, zynde de vrugten eerſt mede in zakjes beſlooten, dog deze werden zoo groot niet, te weten als een knikker, uit den ronden, driehoekig, boven plat, met een verwelkte ader of huideken, als een bloeme, met kortere en ydeler doorntjes, buiten roodagtig, de rype vuil-rood of vaal. De ſchil is dunder, dog mede houtagtig, de rype laat haar ligt in driën duuwen, en binnen leggen drie diergelyke korrels, dog kleinder, en lieffelyker van ſmaak, dan de naaſt voorgaande.*

Het bloeizel boven op de besjes ſtaande, als haare ſcheden eerſt open gaan, gelykt wel na de bloeme van Curcuma, bleek of met geel, en een weinig rood gemengt, hebbende in de midden een krom bladje, in plaats van 't pylaartje, beide deze Hypophyta hebben zoo korte ſteelen uit de wortel, dat ze op de aarde ſchynen te ruſten, en daar inne ook met het Cardamom over een te komen.

In zommige Landen zyn de ſchillen van de roode zoorten wat ſcherp van ſmaak, en de vrugten zelfs wat grooter dan de Amboinſe, gelyk zyn die men op Java en in Banda vindt, dog daarom voor geen byzondere zoorte behooren gereekent te werden.

Naam. *In 't Latyn* Globba crispa viridis & rubra; *in 't Maleits* Globba durioen, *en* Globba papua, *de eerſte zoorte bygenaamt* Idjoe, *dat is* groene, *de tweede* Mera, *dat is* roode, *dragende haaren naam na de gelykeniſſe van de vrugt* Durioen, *boven in 't tiende Boek zoo beſchreeven, en na de gekrulde hairen der volkeren* Papuas; *op Ternaten* Globba boppolulo; *dat is* ronde Globba; *in 't Amboins* Anipan dureyn.

Plaats.

Locus. Hæ fpecies vulgatiffimæ funt in aliis regionibus, crefcunt enim non modo in Amboina, Cerama, & Moluccis, fed etiam in Java ac Celebe, & adjacentibus infulis, præfertim rubra fpecies, viridis enim ibi ignota eft.

Contra in Amboina rariores funt, excepta prima longa, copiofiores funt in Leytimora circa locum Lateri prope Paffo Baguala. Rubra, quæ in Amboina obcurrit, Java vel aliunde videtur effe transportata, ibi enim parum differt ab Amboinenfi tam magnitudine, quam acrimonia, nullumque ibi gerit indigenum nomen, excepto Belgico ifto incompto nomine *Sergiants-klooten.*

Ufus. Ambo hi fructus crudi eduntur maxime ad oblectamentum, fed rubra ubique prævalet, ipforum putamina confringenda vel contundenda funt, licet in rubra fpecie etiam manu conteri poffint. Huc quoque pertinet rubra magna fpecies, quæ in Ceramæ ora Boreali reperitur, fed maxime in finu Hatives circa pagos Hatuwe, Saway, & Beffy, quæ Latine *Globba batuana* dici poteft.

Ejus folium cum illo vulgaris Globbæ convenit, fructusque etiam ex brevi excrefcunt Hypophyto e radice, fed ejus tuber magnitudinem habet capitis infantis, ejusque glebæ feu fructus formam gerunt proximæ rubræ fpeciei, fed duplo vel triplo majores funt Amboinenfibus, in obliquis ordinibus circa medium caulem locati, a dextra parte finiftrorfum vergentes, fere fine fpinulis feu punctulis, fuperius plani, & in centro longa emarcida venâ, feu flaccido flore diftincti, coloris fordide rubri feu gilvi.

Interne grana locantur nigricantia, majora quam in vulgari, aquofo muco obducta, faporis acidi, ac proinde non tam apte cruda edi poffunt, in tria quoque fegmenta diftincta. Si adductores me non fefellerunt, hæc quoque fpecies florifera erat, ex fuperioribus enim ramis, longus excrefcebat caulis, ex quo fupra fefe invicem copiofi oblongi dependebant flores ejusdem formæ, quam in fubfequenti capite de *Globba utan* defcribemus, coloris ex albo lutei & rubri.

Radix ejus erat uti in vulgari Globba, transverfaliter per terram prorepens, fed craffior. Incolæ ibi ejus fructibus utuntur loci Limonum ad condimenta pifcium acida reddenda.

Flores *Globbæ crifpæ rubræ* ulterius defcripti, ex clava proveniunt magnitudine ovi anferini, quæ conftat ex oblongis & acutis fquamis, fimillima primo germini Cardamomi, inter quamvis fquamam oblongus excrefcit flos, fuperius fefe aperiens in dependens labium coloris rofei, hic florifer corymbus uti & fructus naturali fua magnitudine in peculiari delineatur charta ac figura.

Tabula Sexagefima prima

Ad Figuram primam *Globbam* exhibet *crifpam viridem.*
Figura fecunda *Globbam* exhibet *crifpam rubram.*

Plaats. *Deze zoorten zyn de gemeenfte in andere Eilanden, want zy waffen niet alleen in Amboina, Ceram, en de Moluccos, maar ook op Java, en Celebs, en daarom leggende Eilanden, inzonderheid de roode zoorte, want de groene is daar onbekent.*

Daar en tegen in Amboina vallen ze weiniger dan de eerfte lange, de meefte vindt men op Leytimor, omtrent de plaats van Lateri, by de Paffo Baguala. De rooden, die men in Banda heeft, fchynen van Java of elders daar in gebragt te zyn, want men vindt ze daar weinig verfchillende van de Amboinfche, in grootte en fcherpigheid, hebbende geen Inlandfe naam, behalven den mallen Duitfen naam Sergiants-klooten.

Gebruik. *Beide deze vrugten werden raauw uit de hand gegeten, meeft tot pleifier, zynde de roode over al voor-getrokken, de fchalen moet men in ftukken byten of kloppen, hoewel men ze aan de roode ook in ftukken duwen kan. Hier toe behoort de groote roode zoorte, die men op Cerams Noordkufte meeft in de bogt van Hative, omtrent de Dorpen Hatuwe, Saway, en Beffy groejende vindt, die men in 't Latyn* Globba hatuana *konde noemen.*

Het blad is de gemeene Globba gelyk, en de vrugten komen ook aan een kort Hypophyton voort, uit de wortel, dog deze klomp is zoo groot als een kinder-hoofd, en zyne klonteren of vrugten hebben de gedaante van de naafte roode zoorte, dog wel twee of driemaal grooter dan de Amboinfe, in fchuinze rygen om de middelfteel ftaande, van de regter na de flinker hand gaande, fchier zonder doornen of pukkeltjes, boven plat, en in de midden met een lange verwelkte ader of bloem, van verre vuilrood of vaal.

Binnen leggen zwartagtige korrels, grooter dan aan de gemeene, met een wateragtig flym bekleed, zuur van fmaak, en daarom niet zoo bekwaam om raauw te eeten, mede in drie klontertjes verdeeld. Zoo my de brengers niet geabuzeert en hebben, zoo was deze zoorte mede bloemdragende, want uit de bovenfte takken kwam een lange fteel voort, daar aan hingen boven malkanderen vele langagtige bloemen van het zelve fatzoen, gelyk wy in 't volgende Hoofdftuk van Globba utan *zeggen zullen, witgeel, en rood van couleur.*

De wortel waft als aan onze gemeene Globba, *dwers in de aarde kruipende, dog dikker. De Inlanders aldaar gebruiken de vrugten in plaats van Lemoenen, om haare viffoppen zuur te maken.*

Het bloeizel van Globba crifpa rubra *nader befchreeven, is een kop in de grootte van een Ganfen ei, gemaakt van langagtige en fpitze fchubben, zeer gelyk het eerfte uitfpruitzel van Cardamom, tuffen ieder fchubbe komt een langhalzige bloeme voort, boven zig openende in een afhangende lip, van couleur rozeverwig, de bloejende tros als mede de vrugt in haar natuurlyke grootte, werd op een byzonder papier vertoont.*

De een en Sestigfte Plaat

Vertoont in de eerfte Figuur de *groene gekrulde Globba.*
De tweede Figuur wyft aan de *roode gekrulde Globba.*

CAPUT TRIGESIMUM PRIMUM.

Globba uviformis. Makui.

Tertia claffis nomen gerit *Globbæ filveftris*, fed pro peculiari planta, feu fpecie *Banglæ Malaccæ* habetur, fupra libro octavo defcriptæ, ac proprie *Makui* vocatur, faltem mixtam utriusque gerit formam, crefcendi modo minor eft vulgari *Globba.* Caules ejus funt duodecim ac quatuordecim pedes alti, fed in Amboinenfi feptem vel octo tantum pedum altitudinem habent, digitum craffi, ex transverfali ortum ducentes radice, cum illis *Lanquas kitsjil* convenientes, inferius bulbum Cepaceum feu tuber gerentes.

Folia ejus melius quadrant cum illis *Bangle Malaccæ* quam cum *Globba*, inferius enim lanuginofa funt, fed non ruffa, at pallide virentia, uti & fuperior caulis pars, quatuordecim ac fexdecim pollices longa, quatuor, quinque, ac fex digitos lata, fuperne glabra, & intenfe virentia, inferne pallide virentia & lanuginofa, ipforumque venulæ multo magis oblique decurrunt quam in *Globba*, nec facile finduntur, mediusque nervus inferius multum protuberat, ac fuperius fulcum feu canalem format. Hæc

EEN EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

De Druifvormige Globba.

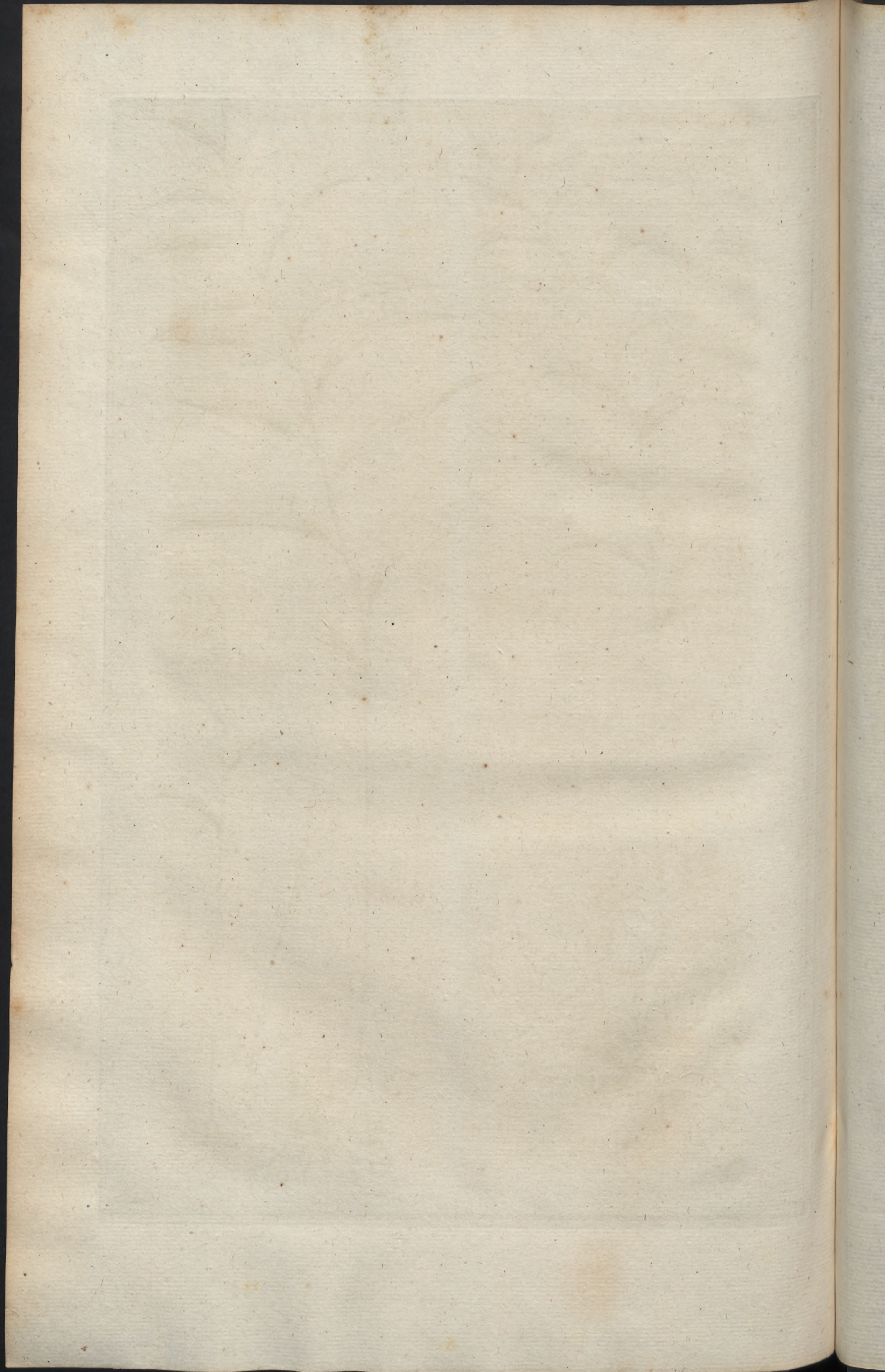
Het derde geflagt draagt den naam van wilde Globba, *dog werd voor een byzondere plante, of voor een medezoorte van 't* Bangle Malacca *boven in 't agtfte Boek befchreeven gehouden, en eigentlyk* Makui *genaamt. Immers het heeft een gemengt fatzoen van beide, aan wasdom is 't kleinder dan de gemeene* Globba, *de fteelen twaalf en veertien voeten hoog, dog aan de Amboinfe maar zeven en agt voeten hoog, een vinger dik, uit een dwerze wortel voortkomende, en na die van* Lanquas kitsjil *gelykende, onder aan met een ajuinagtigen bol of knobbel.*

De bladeren gelyken beter na Bangle Malacca *dan na* Globba, *want zy zyn van onderen wolagtig, dog niet ros, maar bleek-groen, gelyk ook het bovenfte des fteels, veertien en feftien duimen lang, vier, vyf, en fes vingeren breed, boven glad, en hoog-groen, beneden bleekgroen en wolagtig, haare adertjes loopen veel fchuynzer dan aan de* Globba, *en fcheuren niet ligt, maar de middel-zenuwe built van onderen verre uit, en maakt boven een geute.*

Deze

Fig. 1. Amomum echinatum W.
— 2. — villosum Lour.

Hæc planta aliquid peculiare quoad fructus profert, qui neque in superiore parte, neque in Hypophyto crescunt, sed alieno prorsus modo progerminant, ad ulnæ enim seu binorum pedum spatium supra radicem nudus dehiscit caulis, ex quo eminet primo longa & acuta spatha, quæ sese aperiens racemum exhibet palmam longum, qui multos profert albicantes flores, cum illis *Galangæ majoris* maxime convenientes, sed majores, magisque apertos, quivis autem viridi insidet capitulo, quod in fructum excrescit magnitudine, forma, & colore convenientem cum Uvis, qui aliquando simplici insidet petiolo, aliquando distinctis in lateralibus racemis, ad tactum lanuginosus, hæ baccæ paulo majores sunt Uvis, sed maturæ non rubent, ut illæ *Bangle Malaccæ*, sed albent, ac siccæ nigrescunt, seu fumei sunt coloris, ex rotundo parum angulosæ sunt, quædam etiam protuberante dorso & sulco notatæ, externe pellicula crassa & lenta obductæ, superne residuam floris partem gerentes, interne in tribus cellulis locantur tres granulorum glebulæ, uti in *Globba durion*, obductæ viscosa medulla, in inmaturis acida, in maturis vinosi saporis, quæ etiam ob gratum saporem exsugi potest, sed acini quodammodo acres sunt, sapore cum Cardamomo convenientes, sed ingrato, sique medulla putrescat, saporem fundit Sinapios contriti.

Radix, uti dictum est, obliqua est, & in densos articulos distincta, dura, & tenuis, instar minoris Lanquas, crassis & curtis fibrillis ornata, nullum aromaticum habens odorem vel saporem, qui neque in caulibus neque in foliis observatur.

Nomen. Latine *Globba uviformis*; Malaice *Makui verum*, seu *minus*, ad distinctionem *Makui majoris* seu, *Bangle Malaccæ* supra libro octavo ad Caput vigesimum primum descriptæ. Maccassarice *Cattimban* minus, & *Ladja lobbe*, h. e. *Lancquas globba* a mixta ejus forma.

Quidam Amboinenses hoc etiam vocant *Makui* & *Makoy*, in Lœhœa *Maroy*. Sed alii, præsertim in Leytimora, id erronee vocant *Annipa wackan*, h. e. *Globbam Bandensem*, quod nomen proprie dictæ competit *Bangle Malaccæ*.

Locus. Sponte crescit in humidis campis, raro in Amboina post castellum Victoriam ad montium pedes, prope Batoe medje, & post pagum Hoecanalo, majori copia reperitur in Celebe, & regione Boegensium in Provincia Loeboe.

Usus ejus in cibo rarus est, sed maturi fructus a pueris eduntur delectationis caussa, in silva etiam exsuguntur ad sitim sedandam, sed granula, quæ majora sunt quam in aliis Globbis, acui & filo adnectuntur, & Tsjoukor & Bangle adponuntur, quorum odorem adsciscunt, ac sic simul Pharmaceuticum adquirunt odorem incolis gratum, quique amuleta hæc capiti adligant. Hi Mackui fructus simul cum Canariis maturescunt Decembri, sed quam maxime comeduntur ab avibus viridibus Cacatouwis dictis.

In Boegensibus regionibus, ubi Atap seu Zagus deficit, ædes hisce obteguntur foliis, quæ consuuntur in asserculis, ex quibus tecta formantur. Si hæc componere velint, primo connectunt bina ternave folia supra sese invicem, ac dein juxta sese invicem adligant asserculis uti Amboinensium Atap, sed hæc tecta hoc laborant vitio, uti & illa ex Lalan composita, quod pluviosis mensibus multos generent nigros millepedes ipsis *Patty wolo* dictos, sed qui innoxii sunt.

Tenera folia in Sajor seu olus coquuntur. Quidam fructus edunt contra abdominis tormina. In Amboina nullius est usus. Sed Celebis populi radicis decocto utuntur contra Diarrhæam albam & rubram.

Altera hujus species est, incolis quoque *Lawassi Malacca* dicta, folia gerens Lancquas Malaccæ libro octavo descriptæ, sed angustiora, ac penitus silvestris est. Fructus ejus progerminant in summa majoris caulis parte, racemum formantes spithamam longum, gracilesque referunt Olivas, superius latiores quam inferius, tribus obscuris sulcis longitudinalibus striati, juxta quos dehiscunt in tria segmenta, externe rubri & glabri. Interne tria locantur septa pauca rubra carne obducta, quæ composita sunt ex multis nigris granulis, majoribus quam in Globba, saporis fatui & ad Car-

Deze plant heeft nu weder wat byzonders in zyn vrugten, dewelke nog aan de bovenstaande takken, nog aan 't Hypophyton voort komen, maar op een gants byzonderen manier, want een elle of twee voeten boven den wortel, berst den kalen steel open, waar uit voort komt, eerst een lange spitze hooze, dewelke haar openende, vertoont een tros wel een hand lang, daar aan staan veele witagtige bloemen, die aan Galanga major *meest gelykende, dog grooter, en wyder geopent, ieder op een groen knopje staande, uit deze knop werden de vrugten, in grootte, gedaante, en couleur als Druiven, somtyds rondom een enkelde steel, somtyds aan verdeelde zydetakjes staande, in 't aantasten wolagtig, de bessen zyn wat grooter dan druiven, in haar rypheid niet rood, gelyk die van* Bangle Malacca, *maar blyven witagtig, dog de drooge werden zwartagtig of rookverwig, zy zyn uit den ronden wat hoekig, sommige ook met een uitsteekende rugge of naad, buiten met een dikke en taaie schorze, en boven op 't restant van 't bloeizel, binnen leggen in drie kamertjes, drie klontjes korrels, gelyk in* Globba durion, *omgeven met een slymerig merg, in de groene vry wat zuur, in de rype wynagtig, en goed om af te zuigen, maar de korrels zyn wat scherp, in smaak na Cardamom, dog niet aangenaam, en als 't vlees begint te rotten, zoo ruikt het als gemalen Mostaart.*

De wortel, als gezegt, is dwers, in digte leden verdeelt, hard, en dun als kleine Lanquas, *met dikke en korte vazelingen behangen, zonder specery agtigen reuk of smaak, gelyk ook niet in de steelen nog bladeren is.*

Naam. *In 't Latyn* Globba uviformis; *in 't Maleits* Makuy *het regte, of* kleine, *tot onderscheid van 't groote* Makuy, *of* Bangle Malacca *boven in 't agtste Boek, en eenentwintigste Hoofdstuk beschreeven. Macassarisch* Cattimban *het kleine, en* Ladja lobbe, *dat is* Lancquas globba *van zyn gemengd fatzoen.*

Sommige Amboinezen noemen 't ook Makui *en* Makoy, *op Loeboe* Maroy. *Maar anderen inzonderheid op Leytimor noemen 't abusivelyk* Annipa wackan, *dat is* Bandase Globba, *welke naam eigentlyk het voornoemde* Bangle Malacca *toekomt.*

Plaats. *Het wast in 't wild in vogtige velden, weinig in Amboina, agter het Kasteel Victoria, aan de voet der bergen, by Batoe medje, en agter het Dorp Hoecanalo, meerder vindt men het op Celebes, en het Land der Boegissen, en in de Provintie Loeboe.*

Gebruik. *Tot de kost heeft het geen groot gebruik, werdende de rype korrels slegts van de kinderen gegeten uit pleizier, men zuigtze ook uit in 't bos om den dorst te verslaan, maar de steenen, dewelke grooter zyn dan aan andere Globbas, werden met een naalde en draad aan malkander geregen, en by Tsjoukor en Bangle gelegt, wiens reuk zy aannemen, en zoo 't zamen een Apoteekers reuk maken, by de Inlanders aangenaam, die de snoeren daarom om het hoofd dragen. De Makoeis vrugten werden ryp, t'zamen met de Canarys in December, dog meest van de groene Cacatouwas afgegeten.*

In de Boegisse Landen, daar men geen Atap of Zagu heeft, dekt men de huizen met deze bladeren, dezelve aan kleine latjes t'zamen naiende, en daar uit schindulen makende. Als zy deze schindulen maken willen, zoo binden ze eerst twee of drie bladeren te zamen boven malkanderen, en rygen ze daar na neffens malkanderen aan latjes, gelyk onze Amboinze Atap, maar deze daken hebben dat gebrek, gelyk mede die van Lalan gemaakt, dat ze in de regenmaanden veele zwarte duizentbeenen genereeren, by hun lieden Patty wolo *genoemt, dog die zyn onschadelyk.*

De jonge bladeren kooken ze ook tot Zayor. Sommige eten de vrugten tegens het krimpzel des buiks. In Amboina heeft het geen gebruik, maar de volkeren van Celebes gebruiken het Decoctum van de wortel, tegens den witten en roden buikloop.

Een andere zoorte hier van by de Inlanders mede Lawassi Malacca *genaamt, heeft bladeren als Languas Malacca in het agtste Boek beschreeven, dog smalder, en is regt wild. De vrugten komen voort boven aan den hoofdsteel, makende een tros een span lang, en zyn als magere Olyven, vooren breeder dan agter, met drie donkere voorens in de lengte gestreept, langs dewelke zy open bersten in drie deelen, van buiten rood, en glad. Binnen ziet men drie steenen, met een weinig rood vlees omgeven, gemaakt van veele swarte korrels, grooter dan aan Globba, laf van smaak, na Cardamom trekkende, en de tee-* nen

Cardamomum adcedentis, hæc autem maſſa luteum medium piſtillum ambit. Fructus hi eduntur ad claram formandam vocem, quum per totam cantare noctem oportet.

N. B. Hujus plantæ Figura ſupra Tab. 59. fig. 2. reperitur delineata.

nen ſtaan rondom een geel middelpilaartje. Zy werden gegeten om een beldere ſtem te maken, als ze gebeele nagten moeten zingen.

N. B. De Figuur van deze plant wert boven op de 59. Plaat fig. 2. afgetekent gevonden.

CAPUT TRIGESIMUM SECUNDUM.

Globba acris. Pannas.

Quarta Globbæ ſpecies hic exotica eſt, unde ejus deſcriptionem ex aliorum relatu proponam, ex qua tamen patet, maxime convenire cum *rubra Globba durioen.* Planta ipſa quoad caules ac folia cum iſta *Globba durioene* convenit, ac fructus in ſimili creſcunt brevi Hypophyto, paulo majores quam in Globba durioene, non rubri, ſed pallide albi, ſeu flaveſcentes, cæterum trigoni quoque, & curtis ſpinulis obſeſſi. Interna ipſorum medulla acrem & fervidum gerit ſaporem fere inſtar Zingiberis, qui etiam percipitur in fructus pelliculis, & caulis parte interna, unde nulla hujus plantæ pars cruda edi poteſt, ſed condimento inſervit, reliquum commune eſt cum iſta *Globba.*

Nomen. Latine *Globba acris*, ab acri ejus ſapore, in Maccaſſara & Malaice *Pannas*, forte eandem ob rationem, denotat enim acre.

Locus. In Amboina ignota eſt hæc planta, ſed copioſe creſcit in Celebe poſt Maccaſſaram in vicinis montibus, unde ruſtici eam in urbem deferunt, & vendunt. In Boetona etiam obcurrit, ubi binæ ejus ſunt ſpecies, una *Romba*, altera *Coutupi* dicta, quæ ambæ cum radicibus transplantari poſſunt, contra in utrisque iſtis regionibus *vera* non reperitur *Globba.*

Uſus. Baccæ totæ in fruſta ſcinduntur, & aceto condiuntur, quod gratum eſt *Atsjar.* Simili quoque modo conditur interna caulium pars, ex qua folia excreſcunt, quæque etiam acris eſt.

TWEE EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

De ſcherpe Globba.

Het vierde geſlagt van Globba is hier te Lande vreemd, dierhalven ik zyne beſchryving maar uit het verhaal van anderen zetten moet, waar uit blykt, dat ze meeſt met de roode Globba durioen *over een komt. Het gewas van ſteelen en bladeren is de voornoemde Globba durioen gelyk, en de vrugten waſſen ook aan diergelyk kort Hypophyton, wat grooter dan de voornoemde Globba durioen, niet rood, maar bleek-wit, of geelagtig, anderzints mede drieboekig, en met korte ſtekeltjes bezet. Het binnenſte pit beeft een ſcherpen en beten ſmaak, bykans als Gember, den welken men ook gevoelt in de ſchalen van de vrugt, en bet berte van de ſteelen, daarom men niets daar van raauw eeten kan, maar werd tot het inleggen gebruikt, de reſt beeft het met de voornoemde* Globba *gemeen.*

Naam. *In 't Latyn* Globba acris; *van zyn ſcherpe ſmaak, op Macaſſaar en Maleits* Pannas; *miſſchien om de zelve reden, want het beduit heet.*

Plaats. *In Amboina is bet onbekent, maar veel waſt bet op Celebes agter Maccaſſer in 't naaſte gebergte, van waar bet de Boeren in de ſtad te koop brengen. Men vindt bet ook op Boeton, alwaar ze twee zoorten hebben, de eene* Romba, *en de andere* Coutupi *genaamt, die zig beide met de wortelen verplanten laten, daar en tegen op beide die landen beeft men de* regte Globba *niet.*

Gebruik. *De beziën met ſchel en al ſnyd men klein, en legt ze in azyn, 't welk een aangename* Atsjar *geeft. Op gelyke wyze werd ook ingelegt bet pit uit de groote ſteelen, daar de bladeren aan ſtaan, 't welk mede ſcherp van ſmaak is.*

CAPUT TRIGESIMUM TERTIUM.

Globba ſilveſtris. Globba utan.

Præter quatuor dictas uſuales ſpecies, quædam ſilveſtres etiam reperiuntur *Globbæ* ſpecies, parvi licet uſus, has tamen hic commemorare volui, potiſſimum ob elegantem ipſarum formam, ac dividuntur in majorem & minorem.

Primo. *Globba ſilveſtris major* eſt planta, quæ proprie *Globba utan*, ac vulgo *Lancquas lacki lacki* dicitur, h. e. *Galanga mas.* Eſtque maxima & altiſſima omnium Lancquarum, & Globbarum ſpecierum, mixtam gerens formam *Folii menſarii*, *Galangæ*, & *Globbæ.*

Ejus radix major & craſſior eſt quam in ulla Galanga, transverſaliter per terram repens, ſed potiſſimum componitur ex magnis tuberibus, quæ inferius curtis & craſſis ſegmentis ſibi adhærent, interne ſuccoſiora, minus fibroſa, ac molliora quam in Galanga, ac fatua, nec ullo modo aromatica, ex iis multæ dependent craſſæ fibrillæ, minimum digitum craſſæ, profunde in terram penetrantes, multis minoribus obductæ fibrillis. Magnum in terra format ſtolonem, & ubique tot emittit craſſos caules, ut ingentem & denſum quaſi formet fruticem. Majores caules ac ſtolones inferius Cepaceum gerunt bulbum, pugni magnitudine, qui transverſali incumbit radici, atque ex eo ſiccum excreſcit folium inſtar vaginæ, uti in teneris arundinibus, caules ad unam partem involvens.

Caudex ipſe rectiſſimus eſt & firmus, a quatuordecim ad octodecim pedes altus, viridis, inferius binos pollices, ſeu infantis brachium craſſus, ex rotundo planus, binis obtuſis dorſis auctus, a radice ſex pedes nudus, dein folia progerminant alternata, ex iſtis dorſis ortum ducentia, & inclinantia.

Hæc

DRIE EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

De wilde Globba.

Behalven de vier voornoemde gebruikelyke geſlagten beeft men nog eenige wilde zoorten van Globba, *die wel klein van gebruik zyn, evenwel heb ik ze alhier willen aanroeren, meeſt om haar fraaje gedaante wille, men verdeelt ze in groote en kleine.*

I. Globba ſilveſtris major, *is de plante, dewelke men eigentlyk* Globba utan, *in 't gemeen* Lancquas lacki lacki *noemt, dat is* Galanga mas, *de grootſte en hoogſte onder alle Lancquas en Globbas-geſlagte, dragende een gemengde fatzoen van* Folium menſarium, Galanga, *en* Globba.

De wortel is grover, en dikker dan aan eenige Galanga, dwers in de aarde kruipende, dog zy beſtaat meeſt uit groote bollen, dewelke beneden met korte en dikke balſen aan malkander bangen. Binnen ſappiger, min dradig, en weeker dan aan de Galanga, ſlap, zonder eenige ſpeceryagtigbeid, daar aan hangen veele grove vazelingen, wel een pink dik, diep in de aarde gaande, en met veel mindere vazelingen behangen. Zy maakt een groote ſtoel in de aarde, en ſchiet overal zoo veele dikke ſteelen uit, dat bet een grooten en digten ſtruik maakt. De hoofdſteelen of ſtammen hebben beneden een ajuinagtigen bol, zoo groot als een vuiſt, dewelke op de dwerswortel ruſt, en uit dezelve een droog blad als een ſchede, gelyk de jonge Bamboeſen hebben, den ſtam aan eene zyde bekleedende.

Den ſtam zelfs is zeer regt en ſtyf, van veertien tot agttien voeten hoog, gras-groen, beneden twee duimen of een kinds arm dik, uit den ronden wat plat, met twee ſtompe ruggen, van de wortel wel zes voeten bloot. Daar na beginnen de bladeren verwiſſelt boven malkander, uit de voornoemde ruggen ontſpringende, en na malkander gekeert.

Deze

Hæc similia sunt *Folio mensarii*, tres pedes longa, ultra binas palmas lata, inferius crasso rotundo nervo aucta, qui ipsi folio adcumbere videtur, ac superne angustum format canalem, estque porro folium tenue, glabrum, multis paralelis venulis transversalibus pertextum, quæ prope oras sursum incurvantur, & in superiore folii parte subtilia formant dorsa, in inferiore autem subtiles sulcos, juxta quos folium facile etiam finditur instar Musæ folii.

Suprema caudicis pars terminatur in alium caulem, tres spithamas longum, ac pennam crassum, in articulos distinctum, quorum quivis nodus angustum gerit folium Cymbæ forme, superne excavatum coloris obscure rubentis.

Inferiores articuli ipso destituuntur, in cæteris planum reperitur germen, binos digiti articulos longum, inferius glabrum, superius rugosum, seu squamosum, & in summo floris rubri gerit formam, sed non ample aperti, in posteriore hujus squamosi germinis parte verus excrescit fructus simplex, raro geminus, & erectus, magnitudine ovi columbini, aliquando parum trigonus, rubens, ac superius emarcidum & incurvum sustinens florem, qui nunquam decidit.

Sub exteriore molli putamine gleba reperitur ex tribus segmentis composita, quorum quodvis nigra grana compressa instar Globbarum continet, sicca, mucosa, & flava farina conspersa, saporis ingrati.

Nomen. Latine *Globba silvestris major*, sive *Galanga mas*; Malaice *Globba utan besaar*, seu *Lancquas lacki lacki*; Amboinenses confundunt eam cum præcedenti, & vocant *Annipa waccan* majus, quod nomen commune est cum *Bangle Malacca*; Javanice *Pacolang*; Maccassarice *Catimban*, commune nomen cum præcedenti *Globba uviformi.*

Locus. Crescit ad oras levium silvarum, & ad pedes montium anteriorum, tam in Amboina quam in Celebe.

Usus ejus nullus notus est, nisi quod folia integra fumantur, & supra ignem calefaciant, ut lentescant, quibus Oryza cocta inpingitur forma oblongorum pulvinarium, quæ *Pali pali* vocantur, & qualia venalia prostant.

Secundo. *Globba silvestris minor*, sive *florida*, modo crescendi cum præcedenti maxime convenit, excepto quod ejus folia sunt magis vaga & angustiora, illis vulgaris *Globbæ* similia, sed inferius acutiora sunt, ac proinde cum illis *Folii mensarii angustifolii* conveniunt, quod Amboinice *Ribut* vocatur. Primarius caulis ulterius adscendit, binos tresve pedes longus & aphyllus. Huic insident copiosi oblongi flores, oblique supra sese invicem, more Hyacinthorum, formati ex multis angustis petalis, intricatis & circinnatis, coloris russi, lutei, & albi.

Nullos profert, quantum novi, fructus, neque ex floribus neque ex radice. Raro obcurrit in solitariis silvis. Inferior caulis pars in magna specie tam firma ac solida est, ut pro baculis ambulatoriis adhiberi possit, sed superior pars præsertim tenerorum caulium molle & album gerit cor instar Palmæ medullæ, quo omnes fere incolæ ad Sajor utuntur, sed Amboinensibus nostris id ignotum est.

Vocavi eam *Globbam silvestrem floridam*, quum nil nisi raros proferat fructus, nullum habet usum, nisi qui supra memoratus est, nempe quod foliis Oryza cocta aliquando involvatur ob gratum quasi odorem. Flores etiam aliquando in Sajor coquuntur.

Præter *Globbam silvestrem* in Orientali Celebis ora, præsertim in regione Tambucco quatuor vel quinque inveniuntur species, quæ in hisce regionibus exoticæ sunt, primo nempe præcedens *Globba silvestris major*, quam *Osinibo* vocant, forte a nostra nil differt, ac cujus tenero corde seu Palmyta ad Sajor utuntur & coquunt. Secundo *Pana* in præcedenti Capite descripta. Tertio. *Sekala*, quæ minor est *Osinibo*, sed crassiora & glabriora gerit folia.

Ejus Hypophytum parvum est, uti in *Globba durion mera*, sed nil profert nisi rubentes flores, qui frustra decidunt ac pereunt, contra ejus tenerum *Robong* seu tuber caudicis edule est Sajor, quod coquitur. Quarto. *Sulica* est Globba repens, atque hic & illic caules profert, qui folia gerunt instar *Ganda suli*, sed glabriora.

Deze gelyken na 't Folium mensarium, *drie voeten lang, ruim twee dwersbanden breed, beneden met een dikke ronde zenuwe, dewelke tegen het blad schynt aan te leggen, en boven een smalle geute maakt, voorts is het dun, glad, met veele paralelle dwers adertjes doorregen, dewelke by de kanten na vooren toe krom loopen, aan de bovenste zyde des blads met subtiele ruggetjes, beneden subtiele voorens makende, langs dewelke het blad ook ligt scheurt, gelyk een Pisang-blad.*

Het opperste van den stam eindigt in een andere steel, ruim drie spannen lang, en een schaft dik, in leden verdeelt, waar van ieder knopje een smal blaadje heeft, als een schuitje geformeert, met het hol na boven gekeert, van verwe donker-rood.

De agterste schuitjes zyn leeg, in de rift vindt men een plat schepzel, twee leden van een vinger lang, beneden effen, boven ruig of schubagtig, en voor aan met een gedaante van een roode bloem, dog niet wyd geopent, aan 't agterste van dit schubagtige gewas groeit de regte vrugt enkeld, of zelden twee by malkander, en overeind staande, in de grootte van een Duiven-ei, zomtyts wat driezydig, roodagtig, en met een kromme en geslootene bloem boven op, dewelke nooit afvalt.

Onder de buitenste weeke schellen vindt men een klomp van drie deelen gemaakt, een ieder van zwarte korrels als Globbas t'zamengezet, met een droog, smeerig, en geelagtig merg behangen, onlieffelyk van smaak.

Naam. *In 't Latyn* Globba silvestris major, sive Galanga mas; *in 't Maleits* Globba utan besaar, *of* Lancquas lacki lacki. *De Amboinesen confundeeren 't met het voorgaande, en noemen 't* Annipa waccan *'t groote: een naam gemeen met* Bangle Malacca; *in 't Javaans* Pacolang; *op 't Macassaars* Catimban, *gemeen met de voorgaande* Globba uviformis.

Plaats. *Het wast aan de randen van de ligte bosschen, en aan de voet van 't voorste gebergte, zoo wel in Amboina als op Celebes.*

Gebruik. *Hier van is niets bekent, dan dat men de bladeren neemt, die nog heel en ongescheurt zyn, over 't vuur warm maakt, dat ze lynig werden, en daar in de gekookte ryst propt, in de gedaante van langwerpige kussens, dewelke men* Pali pali *noemt, gelyk men ze te koop brengt.*

II. Globba silvestris minor, sive Florida, *komt in wasdom met de voorgaande meest overeen, behalven dat de bladeren wat ydeler staan, en smalder zyn, de gemeene* Globba *gelyk, dog agter spitser toevallende, en dierhalven met het* smalbladige Folium mensarium *overeen komende, in 't Amboins* Rihut *genaamt. Den hoofdsteel loopt nog verder uit, twee of drie voeten lang, en zonder bladeren. Hier aan staan veele langagtige bloemen, schuins boven malkander, op de manier van Hyacinthen, gemaakt van veele blaadjes, die wat verwert en gekrult staan, van couleur ros, geel, en wit.*

Het draagt geene vrugten, zoo veel my bekent is, nog by de bloeme nog uit de wortel. Men vindt het weinig in eenzame bosschen. Het onderste deel van deze stam aan de groote zoorte, is zoo styf, dat men 't voor wandelstokken gebruiken kan, maar het bovenste deel, inzonderheid aan de jonge stammen, heeft een week en wit hert gelyk een Palmiet, 't welk schier alle de Inwoonders tot Sajor gebruiken, maar by onze Amboinesen is ze onbekent.

Ik heb 't Globba silvestris florida *genaamt, dewyl het niets dan rare bloemen voortbrengt. Het heeft geen gebruik, behalven die boven is gezegt, dat men in de bladeren zomtyts den gekookten ryst wind om eenigen goeden geur wille. De bloemen werden ook zomwylen tot Sajor gekookt.*

Behalven de voornoemde Globba silvestris, *heeft men op de Oostkust van Celebes, inzonderheid in 't district van Tombuco nog vier of vyf zoorten, dewelke in deze Landen vreemd zyn, namentlyk eerst de voornoemde groote* Globba silvestris, *dewelke zy* Osinibo *noemen, misschien van de onze niets verschillende, en waar van zy het jonge hert of Palmyt tot kook Sajor gebruiken.* 2. Pana *in 't voorgaande Hoofdstuk beschreeven.* 3. Sekala *is wat kleinder dan* Osinibo, *maar heeft dikker en gladder bladeren.*

Zyn Hypophyton is klein, gelyk aan Globba durion mera, *maar brengt niets voort dan roodagtige bloemen, dewelke voor niet met al vergaan, daar en tegen is het jonge* Robong *van den struik een kook Sajor.* 4. Sulica *is een kruipende* Globba, *brengt hier en daar steelen voort met bladeren als* Ganda suli, *dog gladder.*

In peculiari caule vagina excrefcit, tres ac tres cum dimidio pedes alta, ex hac flos provenit ex purpureo rubens colore, minor *Taratti*, in ejus centro multi excrefcunt fructus inftar *viridis Globbæ durionis*, fed oblongiores, qui interne continent grana dulcia & edulia, circa pagos crefcit. Quinto. *Pada kanka*, minor & repens Globba eft, paulo altior Lampujang, vaga gerens folia, illis Lampujang quoque fimilia, fed quum tenera, parum lanuginofa funt.

Supra folia longum gerit racemum, in quo rubentes flores in vaginis fupra fefe invicem locantur, uti in Globba noftra utan, poft eos rotundæ fequuntur baccæ, minores Uvis, intus repletæ fimilibus granis, uti in cunctis Globbis, faporis fatui ac dulcis, quæ edi poffunt, & in cunctis conceduntur morbis, in paludofis crefcit locis, & magnum ibi obcupat fpatium, unde & *Globba repens*, & *Globba maraja* vocari poteft, in regione Maccaffarenfi & Boegenfi quoque nota eft. Sexto. *Globba fubterranea*, foliis ac caudicis magnitudine cum noftra *Globba durioen* convenit, fupra terram nil proferens nifi folia & caules, fed fub terra tria quatuorve minora reperiuntur tubera, coadunata, magnitudine *Globbæ durioen*, externe glabra & albicantia, interne fimili granulofa carne repleta, quæ faporis eft fatui & edulis, in anterioribus reperitur montibus, ubi folum lapillis mixtum eft, fi locus talis mundatur circa hortos.

Notandum eft, *Catimban* apud Maccaffarenfes commune effe nomen omnium filveftrium Globbarum, exempli gratia major filveftris Globba ipfis proprie dicitur *Catimban befaar*, & tantummodo *Catimban*. *Globba durioen* ipfis vocatur *Catimban durioen*, *Globba uviformis* dicitur *Catimban kitsjil*, fed proprie *Ladja loboe*, feu *Lanquas globba*, quum mixtam habet formam & qualitatem *Lanquas Malaccæ* & *Globbæ*. Hæc copiofe crefcit in Boetona, & circa Bantynam in Celebis parte Zephyrea. Ejus radices parum aromaticæ funt, ipfarumque decoctum adhibetur contra alvi fluxus albos & rubros.

Sic itaque jam luxuriofas enumeravimus Globbæ varietates, quarum una nempe fructus profert fub terra, fecunda mox fupra eam, tertia ex ventre feu caudicis medio, quarta in caudicis vertice, quinta nil nifi flores gerens, fexta peculiari in caule ingentem formans florem, atque in eo multos fructus, ac porro omnes hæ fpecies cum Galanga & Cardamomo ita permifcentur, ut varias hic non defcriptas infuper forment fpecies ac varietates.

Op een byzonderen fteel komt een fchede, drie en drie en een halve voeten hoog, hier uit werd een purper roode bloeme, kleinder dan Taratti, *in 't midden derzelver groejen veele vrugten, gelyk* groene Globbas durioen, *dog langwerpiger, binnen met zoete eetbare korrels, 't groeit omtrent de Negoryen.* 5. Pada kanka *is een kleine en kruipende Globba, wat hooger dan Lampujang, met ydele bladeren, die van Lampujang ook eenigzints gelyk, dog de jonge zyn wat wolagtig.*

Boven de bladeren draagt het een langeren tros, daar aan roodagtige bloemen in laadjes boven malkander ftaan, gelyk aan onze Globba utan. Na dezelve volgen ronde beziën kleinder dan Druiven, binnen gevult met diergelyke korrels als alle Globas, lafzoet van fmaak, bekwaam tot eeten, en een geoorloofde ververzing in alderhande ziekte, het groeit in moeraffige plaatzen, en befiaat een groote plaats, daarom mag men het Globba repens *of* Globba maraja *noemen; in 't Macaffaarfe en Boegiffe diftrict is 't mede bekent.* 6. Globba fubterranea, *is aan bladeren en hoogte des ftams ons Globba durioen gelyk, boven de aarde niets dragende dan fteelen en bladeren, maar onder de aarde vindt men drie en vier knollen by malkanderen, in de grootte van* Globba durioen, *van buiten effen, en witagtig, binnen met diergelyke korrelig vlees vervult, t'welk laf van fmaak en eetbaar is, men vindt het in 't voorfte gebergte, daar 't wat kraalfteenig is, als men die plaats fchoon maakt om de tuinen.*

N. B. 't Staat te merken, dat Catimban *by de Macaffaren een gemeene naam is van alderhande wilde Globbas, by exempel. De groote wilde Globas noemen ze eigentlyk* Catimban befaar, *en flegts* Catimban. *De* Globba durioen *hiet* Catimban durioen, *de* Globba uviformis *heet* Catimban kitsjil, *maar eigentlyk* Ladja loboe, *of* Lanquas globba, *dewyl 't een gemengde fatzoen, en eigenfchap heeft van* Lanquas Malacca, *en* Globba. *Dit groeit veel op Boeton, en omtrent Bantyn op Celebes Zuidzyde. Zyn wortelen zyn wat fpeceryagtig, en haar Decoctum werd gebruikt tegens witte en roode buikloop.*

Zoo hebben wy dan nu vertoont de weelderige veranderingen van de Globba, te weten, dat de eene haar vrugten onder de aarde voort brengt, de tweede kort boven de aarde, de derde uit den buik, of midden des ftams, de vierde boven op den top van den ftam, de vyfde niets dan bloemen dragende, de fesde op een byzonderen fteel een groote bloem, en daar in veele vrugten, en dan loopen alle deze zoorten met de Galanga, en Cardamom zoo door malkanderen, dat ze nog verfcheide hier niet befchrevene zoorten maken.

Tabula Sexagefima fecunda

Globbam filveftrem majorem exhibet, ob altitudinem diffectam, cum ejus laterali *planta juniore.*

Tabula Sexagefima tertia

Globbam filveftrem minorem denotat, ob altitudinem diffectam, cum ejus *racemo* ex fpatha *florifero* A, & *fructifero feparato* B.

De twee en Sestigfte Plaat

Vertoont de *groote wilde Globba*, om zyn hoogte doorgefneeden, en een *jong plantje* aan de zyde geftelt.

De drie en Sestigfte Plaat

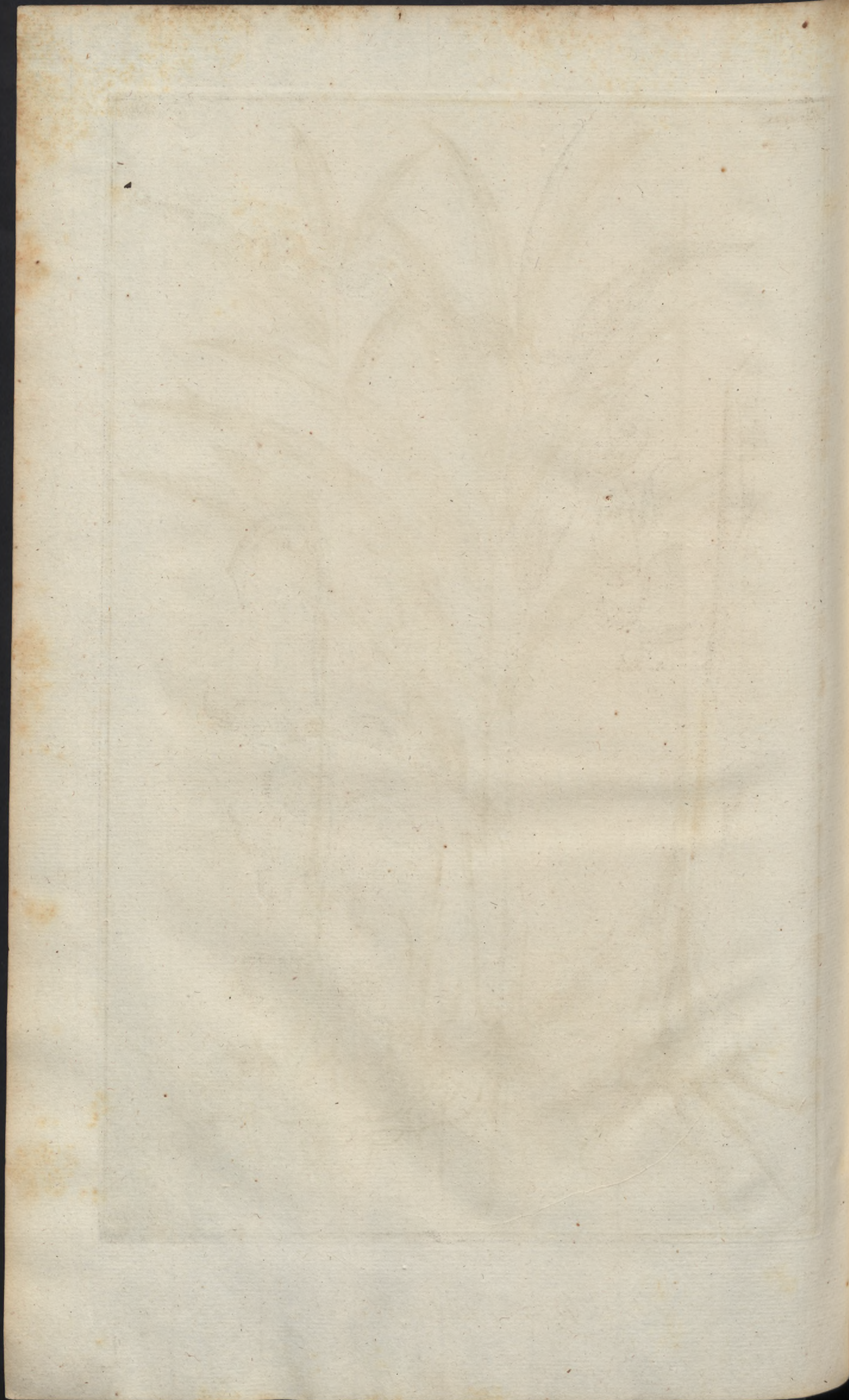
Vertoont de *kleine wilde Globba*, om deszelfs hoogte doorgefneeden, met deszelfs *bloemdragende tros* A, uit de fchede; en de *vrugtdragende tros* B afzonderlyk.

CAPUT VIER-

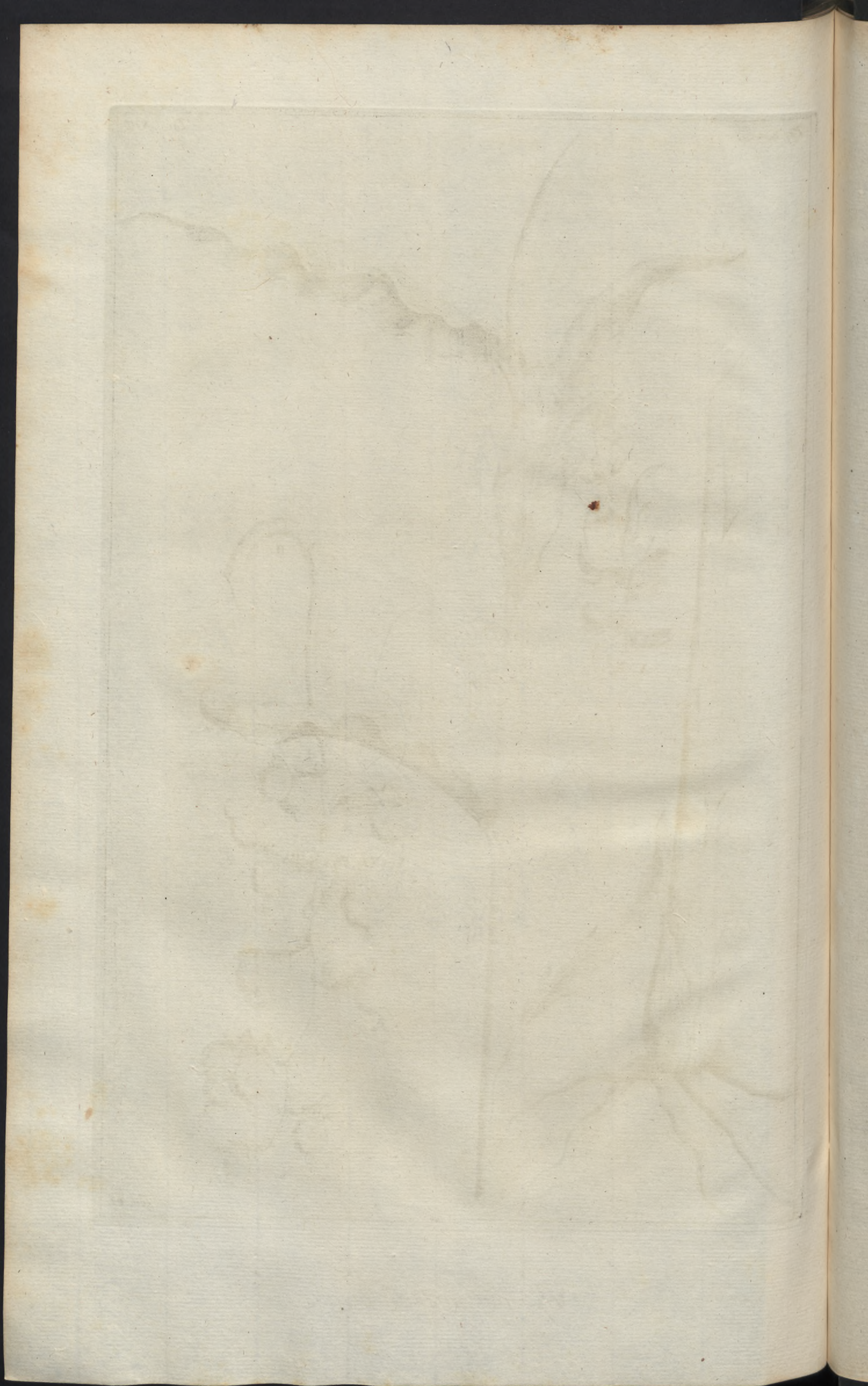

Alpinia gigantea. Bl.

Alpinia nutans. Rosc.

CAPUT TRIGESIMUM QUARTUM.

Herba spiralis. Tubu tubu.

Hæc planta adfinis quoque est Globbæ & Galangæ, ex transversali enim radice rectos & rotundos emittit caules, minorem digitum crassos, firmos, magisque lignosos, in articulos distinctos instar arundinis sacchariferæ, sed qui non ample distant, interne repleti magna fungosa & aquosa medulla, superius in paucos distincti laterales ramos, qui ad extremitatem semper incurvi & contorti sunt.

Articulis folia adstant conjuncta, sed oblique undique circa caulem, ita ut tota planta haud male concham referat, sed tenera folia non tam præcise istum servant ordinem. Folia duplicem habent formam juxta binas differentes species.

Primo. *Spiralis hirsuta*, ad altitudinem quinque, sex, septemve pedum excrescit, ejusque folia optime spiræ formam referunt, atque sessilia cauli inponuntur, uti in cunctis Galangæ speciebus, forma optime cum illis Lampoejang convenientia, sed multo minora, plerumque sex septemve pollices longa, ultra binos pollices lata, inferiora breviora sunt, subito angustata, sed superius in brevem apicem excurrentia, interne crasso nervo medio donata, cæterum per longitudinem subtilibus venulis distincta, crassiuscula, densis ac subtilibus venulis hirta, seu lanuginosa ad tactum. Laterales rami nullos proferunt flores, sed vetusti cuncta demittunt folia, & ad latera alios emittunt caules, e quibus tenera excrescunt folia, contra primarius caulis in vertice magnum racemum seu spicam profert, ex squamis concavis & ex fusco rubentibus compositam, quæ palmam longa, & tres digitos crassa est.

Hæ squamæ dehiscunt, & inter has flores eminent, instar digitabuli concavi, crassiusculi, primo pallide virentes, dein albi, qui rubro insident calici. Post florem sese calix claudit, ac fructum format, qui est bursula trigona, intense rubra, superius angusta, inferius lata, & ad anteriorem partem plana, quæ matura inferius in tres dehiscit partes, ex illa tria eminent germina, Erucas referentia, digiti articulum longa, ex nigris composita angulosis granis, quorum quodvis hilo notatum est, & sibi invicem adhæret per medullam argenteam & mucosam, instar granorum Globbæ, sed ingrati saporis, immo amaricantia, quævis bursula inferius rubram gerit squamam seu foliolum, qua arcte sibi adcumbunt, ita ut totus racemus rubrum referat florem.

Radix transversalis est, paulo crassior & mollior illa Galangæ, externe pellicula obtecta, in obscuros articulos distincta, interne alba, & in centro durum gerens filum, sine ulla acrimonia, quæ neque in caulibus neque in foliis detegitur, sed peculiaris percipitur odor, si contundatur vel fricetur radix, fere instar fermenti, multis ac firmis fibrillis sese terræ figit hæc radix uti Galanga. Inferiores caules pallide virent, superiores rubent. Raro flores ac fructus profert hæc planta, nec nisi in summa ætate in solo pingui, cæterum tota planta sæpe aphylla est, donec novos proferat caules. Floret Augusto & Septembri, ac fructus maturescunt subsequentibus mensibus.

Secundo. *Spiralis lævis*, altior est, ac magis luxuriat priore, atque magis silvestris. Folia etiam majora sunt, septem & octo pollices longa, tres lata, intense viridia & glabra, eandem observantia spiralem formam, sed non tam regulariter, ad sex & octo pedum altitudinem crescit, caules ejus digito crassiores sunt, in articulos itidem distincti, plerumque pallide virentes, externe satis duri, & inferius lignosi, interne fungosa & aquosa medulla repleti, superius molles & graminei, ejusdem odoris & saporis.

Flores ac fructus simili in racemo excrescunt, sed qui major, magis extensus, nec fuscus est, sed viridis & squamosus.

Radix est instar prioris, sed magis alba ac mollis. Vetusti & inferiores caules hujus speciei, licet digitum modo crassi sint, tam duri sunt, ut vix cultro majore discindi possint, immo aliquando hic obtunditur, superne vero illi cito flaccescunt, durumque istud

VIER EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

De Wenteltraps-plant.

Deze plante is mede uit de maagschap van Globba en Galanga, want ze schiet uit een dwerswortel met regte en ronde steelen, een kleine vinger dik, styf, en meer houtagtig, in leden verdeelt, gelyk het zuikerriet, dog die kort by malkander staan, binnen met een groot, voos, en waterig hert, boven in weinige zydetakken verdeelt, die aan haar einde altyd krom of gedraait staan.

Aan de leden staan de bladeren neffens malkander, dog schuins opgaande rondom den steel, zoo dat de gebeele plant niet kwalyk een wenteltrap gelykt, dog de jonge bladeren houden deze ordre zoo precys niet. De bladeren hebben tweederlei gedaantens, na de twee zoorten, als volgt.

I. Spiralis hirsuta, *wast vyf, zes, en zeven voeten hoog, zyn bladeren houden wel best het fatzoen van een wenteltrap, staan zonder steel tegens den stam aan, gelyk alle Galanga-zoorten van maakzel, best met de Lampoejang over een komende, dog veel kleinder, door de bank ses en zeven duimen lang, ruim twee duimen breed, de agterste zyn korter, schielyk toeloopende, dog vooren met een korte spits, van onderen met een dikke middelzenuwe, anders in de lengte met subtiele aartjes gestreept, dikagtig, met digte en fyne aartjes bezet, ruig of wolagtig in 't aantasten. De zydetakken brengen geene bloemen voort, maar oud geworden, werpen alle bladeren af, en schieten andere steelen uit ter zyden, daar de jonge bladeren aankomen, daar en tegen den hoofdsteel brengt op zyn top een groote tros of aaire voort, van bruin-roode en holle schubben gemaakt, een hand lang, en drie vingeren dik.*

Deze schubben gapen van malkander, en daar tussen kyken de bloemen uit, hol als een vingerhoetje, dikagtig, eerst ligt-rood, daar na wit, en staan in een rooden kelk. Na de bloemen sluit zig deze kelk, en formeert de vrugt, dewelke is een driekantig beursje, hoog-rood, boven smal, beneden breed, en aan de voorste zyde plat, dewelke ryp zynde, beneden in driën open splyt, daar uit kyken drie schepzelen als rupsen, een lid van een vinger lang, gemaakt van zwarte hoekige korrels, ieder met een naveltje, met een wit zilververwig en slymerig merg aan malkander hangende, gelyk de korrels van Globba, dog zonder aangename smaak, ja veel meer bitteragtig. Ieder beursje heeft beneden hem een rood schubbetje of blaadje, en die digt op malkander staan, waar door den gebeelen tros een roode bloem gelykt.

De wortel is dwers, wat dikker, en weeker als Galanga, buiten met een velleke, in donkere leden verdeelt, binnen wit, en in de midden met een harde draad, zonder eenige scherpigheid, gelyk ook niet in de steelen nog bladeren is, maar een byzonderen reuk, als men ze kneust of vryft, namentlyk schier als zuurdeessem, met veele lange en sterke vazelingen maakt ze haar in de aarde vast, gelyk Galanga. De benedenste steelen zyn ligt-groen, de bovenste roodagtig. Zyn bloemen en vrugten brengt het zelden voort, en maar in den ouderdom op een vette grond, anders staat de gebeele plante dikwils zonder bladeren, tot dat ze nieuwe zydesteelen voortbrengt. Zy bloeit in Augustus en September, en de vrugten rypen in de volgende maanden.

II. Spiralis lævis *is hooger en weeldriger van gewas dan het voorige, ook wilder. De bladeren zyn wat grooter, zeven en agt duimen lang, drie breed, hoog-groen, en glad, ook dezelve wenteltrapse forme houdende in haaren stand aan de steelen, dog zoo precies niet, het wast ses, en agt voeten hoog, de steelen zyn ruim een vinger dik, ook in leden verdeeld, doorgaans ligt-groen, buiten vry wat hard, en houtagtig beneden, maar binnen met een voos en wateragtig hert, boven week, en grasagtig, van dezelve reuk en smaak.*

Bloemen en vrugten komen aan diergelyke tros voort, die wat grooter, meer uitgebreid, en niet bruin is, maar groen van schubben.

De wortel is als boven wel zoo wit, en week. De oude en onderste steelen van deze zoorte werden zoo hard, al zyn ze maar een vinger dik, dat men genoeg met een Parrang door te kappen heeft, ja dikwils schaaren in de Parrang maken, en boven worden ze schielyk slap, dog dit

istud lignum vix culmum crassum est, externe glabrum & viride, interne album & fibrosum, rugosa obductum pellicula, quod tam tenue & glabrum levigari potest instar chartæ tenuissimæ.

Nomen. Latine *Herba spiralis*, ac modo *spiralis hirsuta* & *lævis*; Malaice *Caju dauwar*, & *Tubu tubu* a similitudine arundinis saccharifera; Amboinice *Tebu lopu*, h. e. arundo saccharifera, cujus folia cultrum majorem referunt. In Loeboca & Hoeamenela *Muri muri*, & *Tebe pussa*; Ternatice *Uga uga*; Javanice *Patsjing*.

Locus. Prima seu hirsuta species in hortis potissimum plantatur, & aliis amat adstare arboribus, ita ut non multum a sole tangatur, alioquin enim nuda & gracilis est, nec unquam flores profert, licet etiam spontanea ac silvestris sit. Altera seu lævis species plerumque silvestris est, in frigidis crescens vallibus, ubi humidum est, sed facile in hortis transplantari potest in solo tenui & nigro, in angulo umbroso.

Usus. Hæc planta refrigerantem habet virtutem, sed simul paulo sudoriferam. Teneri surculi cum foliis bonum præbent olus cum Calappi lympha coctum. In re Medica expertum est remedium contra oculos inflammatos & lippos cum lancinationibus. Teneri caules, seu quod melius est, aquosa medulla vetustorum caulium contusa & expressa oculis applicetur, vel succus iis instillatur, unde & multum adhibetur in variolis, quæ quibusdam annis vehementer grassantur hisce in insulis, quum quotidie oculi obliniendi sunt hoc succo, ut a variolis inmunes sint, & si illos jam obcupaverint, continuo tamen hoc succo refrigerandi sunt, ne oculos lædant. Idem quoque succus propinatur ægro cum aqua mixtus, qui interne refrigerat, & variolas facile expellit.

Teneri caules ac folia simul in pultem contrita per noctem rori exponuntur, dein caput hoc lavatur succo, qui non modo inpedit capillorum profluvium, sed alios etiam excrescere facit. Cæterum ista pulticula nudis modo inlinitur plagis, quæ per binas relinquitur horas, ac dein caput aqua abluitur fluviali. Supra lignum inferiorum caulium tenuis locatur, uti dictum fuit, pellicula, instar vaginæ caulem ambiens, externe rugosa, interne alba & splendens instar argenti, sed potissimum in secunda specie, hac utuntur Misticæ & Magnates in India ad volvulos Tabacarios, ex quibus Tabacum sugunt, quique eos elegantiores cupiunt, obvolvunt cum filo serico vel aureo, & amicis mittunt, istæ enim pelliculæ nullum peculiarem præbent saporem, quem alioquin faciunt sicca Musæ folia, hunc in finem levigant istas ad exteriorem partem, ita ut glabræ sint instar chartæ, dein interiorem retorquent partem, & in volvulum obvelant.

Durum istorum caulium lignum in frusta conscissum in usum medicum servari quoque potest, supra porphyritim enim cum aqua contritum, & propinatum conducit in febribus ardentibus, ad ardorem exstinguendum, & sudores promovendos.

Amboinenses quidam racemo rubro primæ speciei utuntur ad pueros leniter castigandos, quum tenesmo laborant, quo sæpe ani prolapsus caussatur, credentes hoc actu iterum retrogradi & dolorem sedari, unde & secundum Loehoenensium nomen originem habet *Tebe pussa*, h. e. verbera anum.

Tabula Sexagesima quarta

Ad Figuram primam *Herbam spiralem* exhibet *hirsutam*.
Figura secunda *Herbam spiralem* sistit *lævem*.

dit hard hout is geen stroobalm dik, buiten glad, en grasgroen, binnen wit, en dradig, bekleedt met een ruigagtig velleken, 't welk men zoo dun, en glad kan schaven als 't fynste Pampier.

Naam. *In 't Latyn* Herba spiralis; *en slegt* Spiralis hirsuta & lævis; *in 't Maleits* Caju dauwar; *en* Tubu tubu; *van de gelykenisse des zuikerriets. Op Amboin* Tehu lopu, *dat is zuikerriet, wiens bladeren een Parrang gelyken. Op Loeboe en Hoeamobel* Muri muri, *en* Tebe pussa; *Op Ternate* Uga uga; *In 't Javaans* Patsjing.

Plaats. *De eerste of ruige zoorte, werd meest in de hooven geplant, en wil geerne staan by ander geboomte, dat ze de zonne niet veel en rake, want anders blyft ze kaal, en mager, zonder ooit bloemen voort te brengen, hoewel men ze ook in 't wild vindt. De tweede of gladde zoorte, wast meest in 't wild, in koele valeijen, daar het vogtig is, dog laat zig ligt in de tuinen verplanten, in een mulle, zwarte grond, en aan een schaduwagtige boek.*

Gebruik. *Deze plant is van een verkoelende kragt, dog daar by wat sweetdryvende. De jonge malze spruiten met de bladeren geven een goed Kooksajor, met Calappus-melk gekookt. In de Medicyne is het een toegeëigent kruid voor zeere oogen, die verhit, en lepende zyn, met groote steektens. De jonge steelen, of 't welk beter is, het wateragtige merg uit de oude steelen gekneust, en 't sap uitgedrukt, in de oogen gedaan, en daar op gesmeerd. Dierhalven werd het veel gebruikt in de kinderpokjes, die sommige jaren gruwelyk grasseren in deze Eilanden, wanneer men dagelyks de oogen besmeeren moet met dezen sap, op dat ze van de pokjes bevryt blyven, en zoo ze die al bezeten hebben, moet men ze gestadig met dit sap verkoelen, dat ze het oog niet beschadigen. Het zelve sap geeft men ook den patient te drinken, met water gemengt, 't welk van binnen verkoelt, en de pokjes gemakkelyk doet uitslaan.*

De teere steelen, en bladeren t'zamen tot een pap gewreeven, stelt men een nagt in den dauw, daar na wast men het hoofd daar mede, 't welk niet alleen belet het hair uitvallen, maar doet ook ander groejen. Anders smeert men die pap maar op de kale plekken, laat het een paar uuren daar op staan, en wast daar na het hoofd met rivierwater. Boven het hout der onderste steelen leid, als gezegt, een dun velleke, als een scheede de steelen omgevende, van buiten ruigagtig, van binnen glad, en glimmende als zilver, en dit meest aan de tweede zoorte, dit gebruiken de Mixtisen, en Sinjoras in Indiën, om Bonkossen daar van te maken, daar ze den Tabak uit zuigen, die ze wat mooijer willen maken als gemeen met zyde of goutdraad bewinnende, en zoo aan haar vrienden zendende, want deze vellekens geven gants geen smaak van haar, gelyk wel de drooge Pissang-bladeren doen, tot dezen einde schaven ze de voornoemde vellekens, aan de buitenzyde, dat ze glad werden als papier, dan keeren ze de binnenste zyde buiten, en binden 't tot de Bonkossen.

Het harde hout van de voornoemde steelen in stukken gesneeden, kan men ook verwaren tot andere Medicyn, want op een steen met water fyn gewreeven, en gedronken, is zeer goed in heete koortzen, om den brand te blussen, en den sweet uit te jagen.

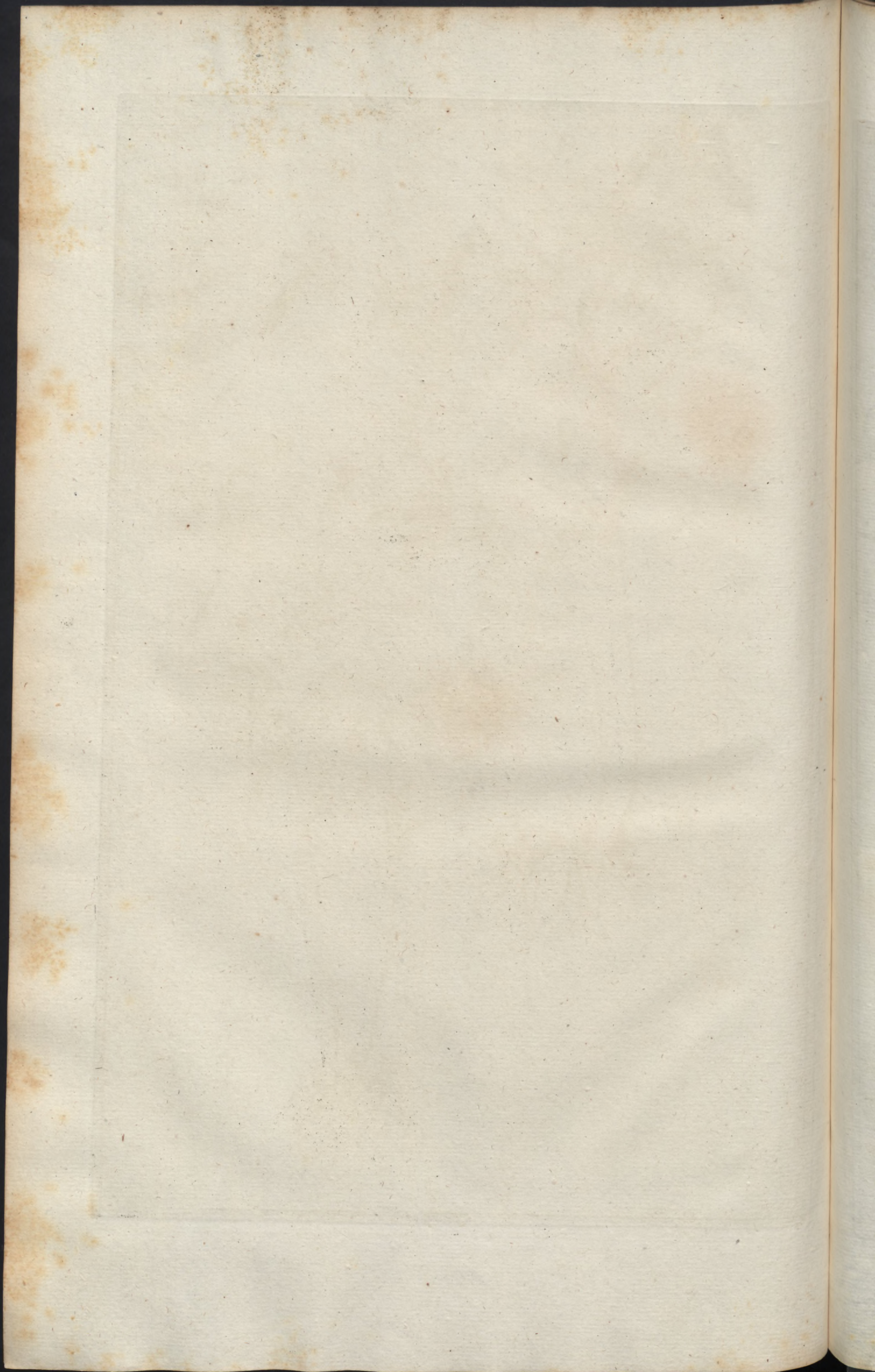
Sommige Amboinesen gebruiken den rooden tros van de eerste zoorte, om de kinderen zoetjes van agteren daar mede te slaan, als zy aan de persinge zyn, waar door hen zomtyts 't fondament uitgaat, geloovende dat hier door den zelven weder zal ingaan, en de pyne stillen, waar van daan den tweeden Loeboeneesen naam komt Tebe pussa, *dat is slaat den eersdarm.*

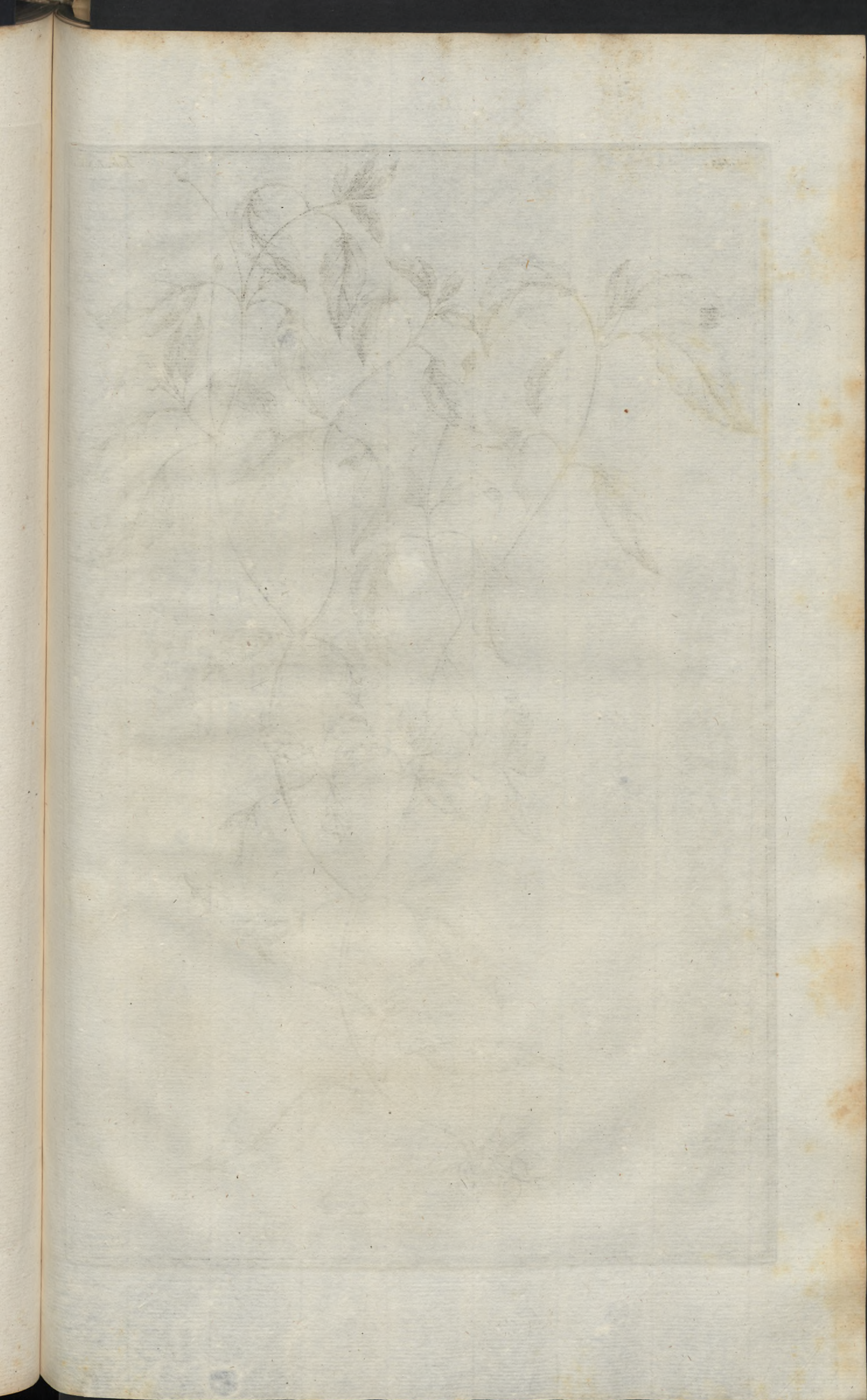
De vier en Sestigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur het *ruige Wenteltraps-kruid*.
De tweede Figuur vertoont het *gladde Wenteltraps-kruid*.

Fig. 1. Costus speciosus var. hirsutus, Bl.
— 2. — — Sm.

Spilanthus Acmella. L.

CAPUT TRIGESIMUM QUINTUM.

ABC daria. Daun lada.

Hæc planta Pyrethri videtur esse species, quum vero satis differt ab eo, peculiare ipsi potius nomen inponere malui ex Indico ejus usu.

Est autem planta ample extensa, tres pedes alta, primo adsurgens simplici, rotundo, firmo, & lignoso caule, culmum crasso, ab inferiore parte sese dividens in varios laterales ramos, quorum inferiores transversaliter ex caule excrescunt, ac tam firmiter terræ incumbunt, acsi ipsi fixi essent, ac bini rami plerumque sibi obpositi sunt, sed non semper directe, sed parum oblique flexi, ac superiores magis distant, quivis vero ramus prope ortum folium gerit, semi digitum longum, ac petiolus, cui insidet, ad extremum incurvatus est, inæqualis magnitudinis, quæ enim inferius ad primarium locantur caulem, septes digitos longa sunt, & binos lata, fere uti in Urticis mortuis seu Bonga raja, ad oras inregulariter, nec profunde serrata, ac dentes in rotundum desinunt, sique soli exponantur & lustrantur, foraminula in iis adparent, uti in Limonum foliis. Superiora folia multo minora sunt, & angustiora, paucisque dentibus distincta & petiolis curtis insidentia, ita ut hæc planta rara gerat folia.

Superiores caules rugosi sunt ad tactum, tenuissimi, ac nihilominus firmi, ubi & bifidi sunt, inque ipsorum medio & summo longus insuper excrescit pedunculus, sed brevior quam in lateralibus, cui flos vel fructus insidet. In summis cauliculis mollioribus & deorsum flexis, locantur pusilla & flava capitula, parum acuminata, atque ex simplicibus composita squamis, nullam floris formam præbentia, fere uti in Agrimonia. Quum senescant seu emarcida sint, in siccas degenerant squamas, inter quas latet pusillum griseum semen, instar illius Zajor bajang, sed minus.

Radix extensa est & fibrillosa. Tota hæc planta, ac præsertim flava ista capitula acrem & mordentem habent saporem fere uti in Limonum foliis, sed sine odore, seu parum Sinapio. Si capitula vel radiculæ parum in ore masticantur, linguam reddunt sensitivam ac subtilem, sed sine notabili ardore, perfecte instar corosivi, vel foliorum Limonis. Intra quatuor maturescit menses, quum perit, & per deciduum regeneratur semen, ac regerminat.

Nomen. Latine *A B C Daria* a subsequente ejus usu, juxta Malaiense dici posset *Piperitis Indica*, ipsis enim dicitur *Daun lada*, sed, uti dictum est, propius accedit ad *Pyrethrum*, quam ad *Piperitim*; Ternatice *Suba goratsji*, h. e. caput flavum.

Locus. In locis crescit incultis juxta nudas & saxosas ripas fluminum, ubi ultra ulnæ altitudinem non adtingit, in hortos etiam defertur, ubi multo altior excrescit, & luxuriose sese extendit, & nimis copiose sese propagat, quum enim in viis ac sponte raro crescit, hinc in hortis colitur, in Ternata copiosior est.

Usus. Æthiopes magistri hac utuntur herba in pueris, ut subtilem ac glabram adquirant linguam, quem in finem capitula vel radiculas solas, vel cum Pinanga masticandas ipsis exhibent, ut Arabicas literas facilius pronuncient, præsertim binas difficiles ac blesas literas Tscha & Ze, quæ plerumque tanquam S. pronunciantur. Hanc ob rem ipsi nomen Abcdariæ inposui, quum & quidam Malaice eam quoque vocant *Daun murit*, h. e. *Herba discipulorum*, qualia nomina in præcedenti libro *Agrimonia Indica* etiam habet.

Tabula Sexagesima quinta

Abcdariam exhibet, quæ sine dubio celeberrimæ *Acmellæ* Zeylonensium species, ni eadem forte sit planta, diverso loco natali parum differens, cujus auctores & varia nomina conlegi in *Thes. Zeyl. pag.* 58. ubi vocatur Ceratocephalus Ballotes foliis, *Acmella* dictus, *Vaill. act. reg. Paris. anno* 1720. *pag.* 422 & Chrysanthemum bidens, Zeylanicum, flore luteo, Lamii folio Breyn *dissert.* de *Acmella*, quam vide, ut & *Alb. Sebæ rerum nat. Thes. part. I. Tab.* 10. *pag.* 19.

VYF EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

Het ABC Kruid.

Dit kruid schynt een zoorte van Pyrethrum te zyn, dog dewyl 't nog al merkelyk daar van verschilt, zoo heb ik hem liever een byzonderen naam willen geven na zyn Oostindisch gebruik.

Het is een wyd uitgespreide plant, drie voeten hoog, eerst met een enkelen ronden, styven, en houtagtigen stam opschietende, een schaft dik, van onderen op in verscheide zydetakjes verdeelt, waar van de onderste dwers uit den stam staan, en zoo styf op de aarde drukken, als of zy daar aan gebegt waren, twee en twee steelen staan gemeenelyk tegens malkander, dog niet altyd regt, maar ter zyden gebogen, en de bovenste wat ver van malkander over, ieder steel by zyn oorsprong heeft een blad, een halve vinger lang, en het steeltje, daar ze op staan, is aan 't einde wat krom gebogen, van ongelyke grootte, want die beneden aan den hoofdsteel staan, zyn zeven vingeren lang, en twee breed, bykans als aan de doove Netelen of Bonga raja, aan de kanten onordentelyk, en niet diep gezaagt, de tanden loopen rond toe, tegens den dag gehouden ziet men kleine gaatjes daar in, gelyk in de Lemoenbladeren. De bovenste blaadjes zyn veel kleinder en smalder, ook met weinig tanden, en met korte steeltjes, zoo dat dit gewas weinig bladeren heeft.

De bovenste steelen zyn ruig in 't aantasten, zeer dun, en niet te min styf, al waar ze hun meest in tweën verdeelen, hebbende tusse beiden aan 't opperste einde nog een lang steeltje, dog korter dan die aan de zyde, daar de bloem of vrugt op staat. Aan de opperste steelen, die wat week en neerwaarts geboogen zyn, staan kleine geele knopjes, een weinig toegespitst, en uit enkele schilfertjes bestaande, geen gedaante van een bloeme uitmakende, bykans als aan de Agrimonia. Als zy oud werden, veranderen ze in drooge schilferen, tussen dewelke schuilt een klein grauuw zaad, als dat van Zajor bajang, dog kleinder.

De wortel is uit malkander gespreid, en vol vazelingen. Dit geheele gewas inzonderheid, de geele knoppen hebben een scherpen en bytenden smaak, bykans als Lemoenbladeren, dog zonder reuk, of een weinig Mostartagtig, als men de knoppen of worteltjes een weinig in de mond kauwt, maken ze de tonge zeer subtiel en gevoelig, dog zonder merkelyken brand, regt als Corosive dingen of Lemoenbladeren. Het werd in vier Maanden ryp, als dan vergaat het, en zaait zig van zelfs voort.

Naam. *In 't Latyn* A B C Daria *van zyn volgende gebruik, na 't Maleitse zoude men 't mogen noemen*, Piperitis Indica; *want die noemen 't* Daun lada; *dog als gezegt, komt nader met het* Pyrethrum, *als met de* Piperitis *over een. Op Ternaten* Suba goratsji, *dat is geel knop.*

Plaats. *Het wast op ongebouwde plaatzen, langs de kale en steenige oevers van de rivieren, daar het boven een elle niet hoog werd. Het werd ook in de tuinen gebragt, daar het veel hooger werd, en zig weeldriger uitbreid, dog meer als te veel zig voortplant. Want om dat men 't in 't wilt weinig vindt, werd het in de tuinen geoeffent, in Ternaten heeft men 't overvloediger.*

Gebruik. *De Moorsche Schoolmeesters gebruiken dit kruid veel aan hare jongens, om den zelven een subtile tong te maken, geven hun de knoppen of worteltjes alleen, of met Pinang te kaauwen, om de Arabische letters te gevoegelyker te konnen uitspreken, inzonderheid de twee moejelyke en lispende letters Tsja en Ze, welke men in 't gemeen als een S uitspreekt. Hierom heb ik hem de naam van Abcdaria gegeven, dewyl 't zommige in 't Maleits ook noemen* Daun murit, *dat is* Herba discipulorum, *diergelyke namen in 't voorgaande Boek de* Agrimonia Indica *mede voert.*

De vyf en Sestigste Plaat

Vertoont de *Abcdarie-plant*, welke zonder twyffel een zoort is van de zeer beroemde *Acmella* der Ceylonensers, ja mogelyk dezelve, een weinig verschillende na de verscheidentheid der plaatsen, waar van ik de Autheurs, en verscheide benamingen by een vergadert heb in myn *Thes. Zeyl. pag.* 58. alwaar ze genaamt wert Ceratocephalus met het blad van de Ballote, *Acmella* genaamt van *Vaill.* in de Koninklyke Fransse handelingen van 't jaar 1720. *pag.* 422. en de Chrysanthemum Bidens genaamt van Ceylon, met een geele bloem, en het blad van het Lamium van *Breynes dissert.* over de Acmella, welke ziet, als mede *Alb. Seba Schat der natuurlyke zaken, Tab.* 10. *eerste deel, pag.* 19.

CAPUT TRIGEGESIMUM SEXTUM.

Phaseolus montanus, cum quibusdam herbis montanis. Katjang goenong.

Properamus jam nos per nudos & planos colles ad litus, ubi parum notas obvenimus plantas, quas simul in hoc describemus capite.

Primo. *Phaseolus montanus*, seu *Katjang goenong*, fruticulus est humilis, ex genere Phaseoli Balici seu Undis, supra libro nono descripti, lignoso adsurgens caudice, ad altitudinem quatuor pedum, paucos gerens laterales ramos, & in ipsis alios ramulos, seu pinnas, quæ tria vel quatuor gerunt foliorum paria, directe sibi obposita cum inpari extremo, formam habentia foliorum Bonga biroe, sed angustiora.

Maximum seu supremum binos digiti articulos longum est, inferiora unum articulum longa, cuncta vero transversalem digitum lata sunt, utrimque lanuginosa, ac subtus splendentia instar serici, sine notabili sapore.

Flores sunt instar illorum Lentis, pallide purpurei, quos insequuntur siliquæ pusillæ ac firmæ, multæ simul in caulium summo, suntque binos culmos latæ, ac cultrum crassæ, nigricantes, & hirsutæ, intus locantur multa pusilla officula, reniformia, nigra, & splendentia. Radix longa est, lignosa, & dura.

Secundo. *Phaseolus montanus alter*, fruticulus quoque est, sed altior, lignosos gerens ramos, ac breves laterales pinnas, quæ tria foliorum paria sustinent sine inpari extremo, formam habentia illorum Anticholericæ, sed tenuiora & minora, ac vetusta maculas gerunt nigras.

Fructus sunt siliquæ longæ, angustæ, & striatæ instar cornu hircini, semen angulosum est instar *Fœni græci*.

Tertia elegans est plantula, simplicem, erectum, & firmum adtollens caulem, tres pedes altum, cum paucis lateralibus curtis ramulis, folia solitaria & vaga sunt, illis Rosmarini quodammodo similia, sed minora & tenuiora, & sicca nigra. In vertice pusilli excrescunt flosculi flavescentes, & post hos fructus nigricantes, instar grani Oryzæ, cum binis alis, & apice in summo.

Quarta. Silimis est herba, sed plerumque minor, ac foliola solitaria quoque sunt, quæ minora & angustiora sunt, ac sicca nigricant, uti & caules. Fructus sunt semina pusilla, compacta in lateralibus ramulis.

Quinta est *Crotalaria montana*, diversa ab agresti, supra libro octavo descripta, hæc enim pusilla Crotalaria non repens est, sed erecta, tenuem & rectum adtollens caulem, fere sine lateralibus ramulis, tres pedes altum, vix culmum crassum, cui folia adstant simplicia, semi digitum longa, ac pennam lata, mollia & sericea. Fructus sunt pusillæ siliquæ, quæ confringi possunt, instar cæterarum Crotalariarum.

Sexta. Lignosa herba est, simplicem emittens caulem, tres pedes altum, superius trigonum & purpureum, cui folia adstant solitaria & vaga, sex pollices longa, binos lata digitos, peculiaris formæ. Inferius enim gerunt cor oblongum & angustum, instar *Lemonis Manis*. Superior ipsorum pars est uti in *Gendarussa fœmina*, firma, ac multis crassis & obliquis costis pertexta. Fructus sunt siliquæ tenues ac planæ, foliola angusta referentes, in vertice multæ compactæ.

Desmodium triquetrum. DC.

Septima. Fruticulus est, sese dividens in quatuor vel quinque tenues ramulos, ulnam altus, pusilla gerens foliola, ac ramuli magna ex parte sustinent fructus, qui sunt siliquæ striatæ, vix unguem longæ, fuscum ac pusillum continentes semen.

Omnes hæ herbæ in Bœronæ crescunt nudis montibus & collibus, inter Caricem tenuem sub Caju pœti arboribus, potissimum circa sinum Cajely, sed incolæ mihi nec nomina nec usum indicare poterant, unde & hic memoratæ sunt ad occasionem ulterioris indaginis. Primam vero speciem *Katjang goenong* in Amboinæ & Ceramæ montibus quoque inveni.

Octavo. *Tsjeme tsjeme* fruticulus est, ex Maccassara delatus, ad pedes nudorum montium crescens, quatuor pedes altus, multos emittens erectos cauliculos, atque in quovis ab undecim ad septendecim locantur foliola alternata, formam habentia foliorum Kellor, ipsorumque maxima pollicem longa sunt, ac digitum lata, superius subrotunda, superne glauca, inferne cinerea, subtilibus costulis donata, saporis acris.

Fructus

SES EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

De bergagtige Boon, met eenige op de bergen wassende Planten.

Wy haasten ons nu over de kale en vlakke heuvelen allenskens na het strand, daar wy nog eenige half bekende kruiden ontmoeten, die wy te zamen in dit Hoofdstuk beschryven zullen.

I. Phaseolus montanus, *of* Katjang goenong, *is een laag heestertje, uit de maagschap van den Phaseolus Balicus of Undis, hier boven in het negende boek beschreeven, met een houtagtigen stam opschietende, vier voeten hoog, met weinige zydetakken, en aan dezelve andere vleugeltjes, wyd van malkander, bezet met drie en vier paar bladeren, regt tegens malkander over staande, en een voor uit alleen, van fatzoen als die van Bonga biroe, dog smalder.*

Het grootste of voorste twee leden, van een vinger lang, de agterste een lid, alle een dwersvinger breed, van onderen en boven wolagtig, en onder glimmende als Satyn, zonder merkelyke smaak.

Het bloeizel is als dat van Linsen, ligt-peers, daar op volgen kleine, styve houwen, veele by malkander aan 't opperste der steelen, twee stroohalmen breed, en een mes dik, zwartagtig, en mede haairig, van binnen leggen veele kleine zaden, niereformig, zwart-blinkende, de wortel is lang, houtagtig, en hard.

II. Phaseolus montanus alter, *is ook een heestertje, dog wat hooger, met houtagtige takken, en korte zydewieken, daar aan drie paar bladeren staan, zonder een voor uit, gefatzoeneert als die van Anticholerica, dog dunder, en kleinder, oud zynde met zwarte plekken bezet.*

De vrugten zyn lange, gestreepte, en smalle houwen, als een boksboorn, het zaad is hoekig, als Fænum græcum.

III. *Het derde is een çierlyk kruidje, met een enkele, regte, en styve steel opschietende, drie voeten hoog, met weinige korte zydetakjes, de bladeren staan enkeld, en ydel, die van Rosmaryn wat gelyk, dog kleinder, en dunder, zwart opdroogende, op den top komen kleine geelagtige bloempjes, daar na zwartagtige vrugten, als een padykorrel, met twee ruggens, en een spitze voor uit.*

IV. *Is diergelyk gewas, doorgaans kleinder, dog de blaadjes staan ook enkeld, zyn kleinder, en smalder, gedroogt werden zwart, gelyk ook de steelen. De vrugten zyn kleine zaden, aan dwerssteeltjes op malkander gedrongen.*

V. *Is een* Crotalaria montana, *verschillende van de* Agrestis *boven in het agtste Boek beschreeven, want deze kleine Ratelaar is niet kruipende, maar staat over eind, met een dunne en regte steel, bykans zonder zydetakken, drie voeten hoog, schaars een stroohalm dik, daar aan staan de bladeren enkeld, een halve vinger lang, en een schaft breed, mede satynagtig. De vrugten zyn zeer kleine houwetjes, laten zig in stukke duwen, gelyk andere Ratelaars.*

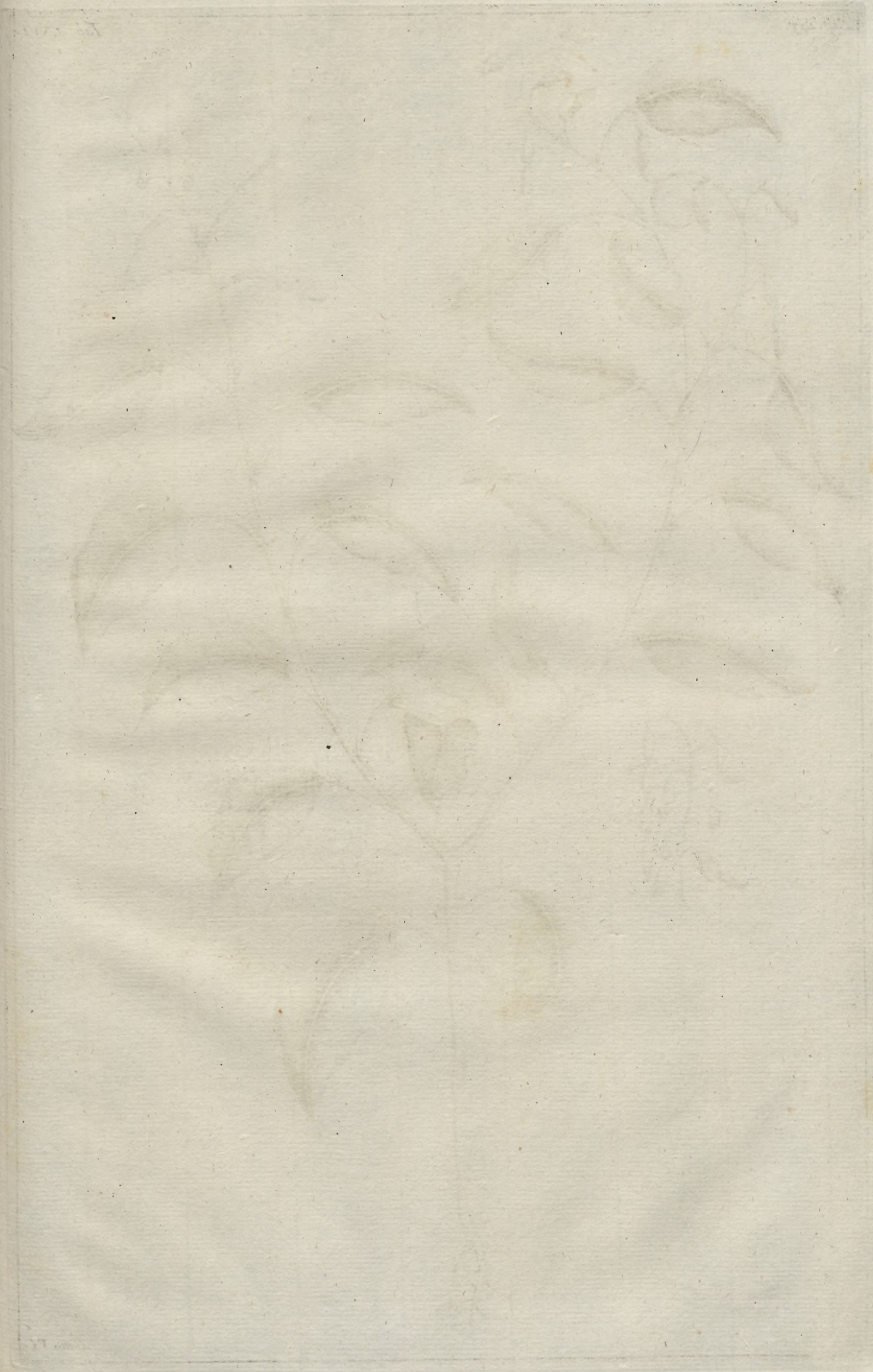
VI. *Is een houtagtig kruid, met een enkele steel, drie voeten hoog, boven driekantig, en peers, daar aan staan de bladeren enkeld, wyd van malkander, ses duimen lang, twee vingeren breed, van een vreemd fatzoen. Want zy hebben agter een langwerpig smal hertje, gelyk Lemon Manis. Het voorste deel is als* Gendarussa fæmina, *styf, met veele groffe, en schuinze ribben. De vrugten zyn dunne, platte houwen, als smalle blaadjes, op den top veele in malkander gedrongen.*

VII. *Is een heestertje, zig in vier of vyf dunne takjes verdeelende, een elle hoog, met zeer kleine blaadjes, en voorts zyn de steelen meest bezet met vrugten, zynde gestreepte houwen, schaars een nagel lang, met klein, bruin, zaad.*

Alle deze kruiden wassen op Boereos kale bergen, en heuvelen, tussen het dunne snygras, onder de Caju poetibomen, meest omtrent de bogt van Cajely, dog de Inlanders wisten my nog namen, nog gebruik daar van te geven, dus alhier gezet zyn tot aanleiding van nader onderzoek. Dog de eerste zoorte van Katjang goenong, *heb ik op de Amboinze, en Ceramze bergen ook gevonden.*

VIII. Tsjeme tsjeme *is een heestertje van Macassar gebragt, aan de voet van kale bergen wassende, vier voeten hoog, met veele teere over eind staande ryskens, en aan ieder rysken van elf tot zeventien blaadjes verwisselt tegens malkander, van fatzoen als Kellor-bladeren, de grootste zyn een duim lang, een vinger breed, vooren rondagtig, boven blaauw-groen, beneden graauw, met subtiele ribbetjes, scherp van smaak.*

De

Desmodium gangeticum DC.

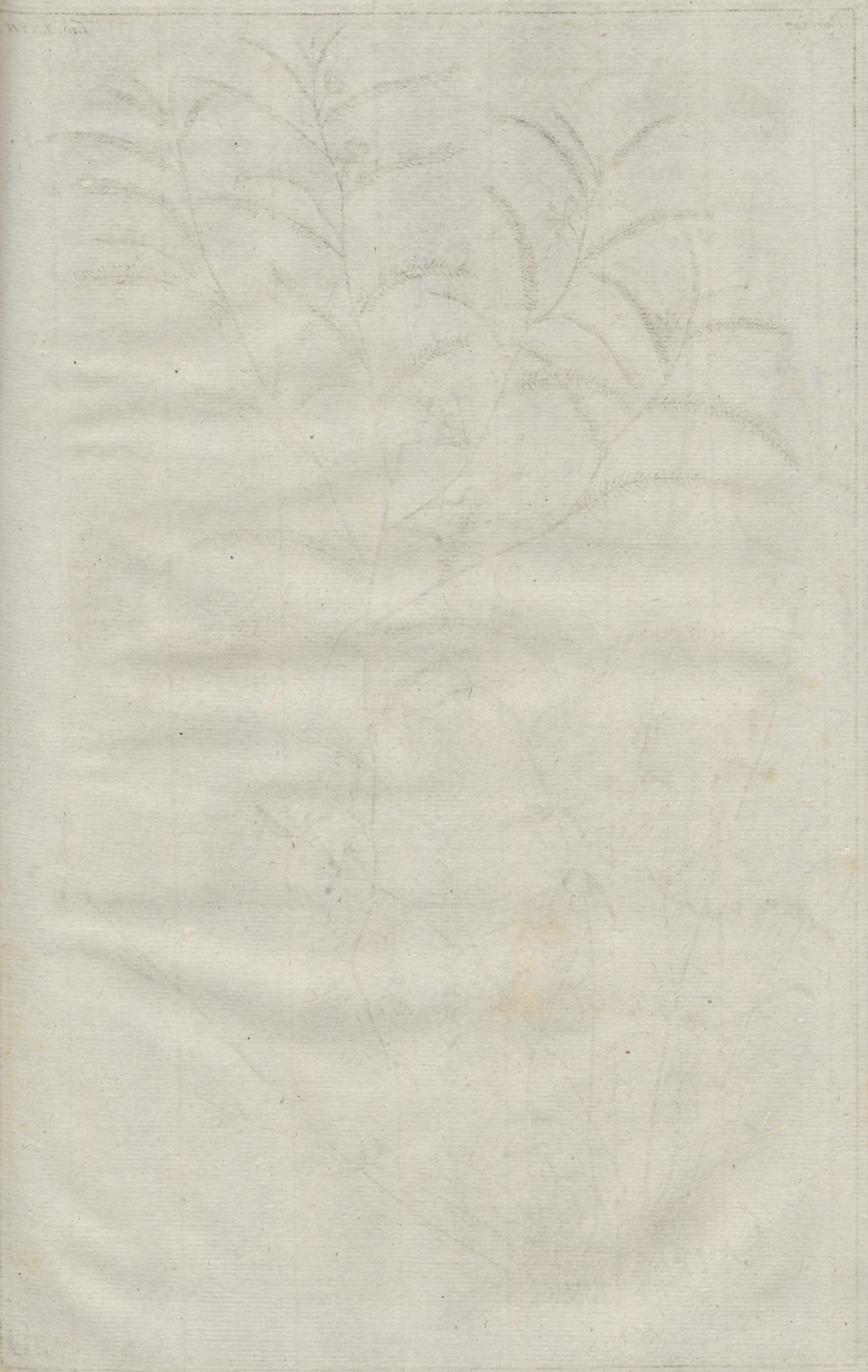

Fig. 1 Cassia angustissima. DC.
— 2. Ambulia aromatica. Lam.

Fructus sunt granula simplicia, instar illorum Sagus, parum striata, ac superius plana, primo fusca, dein nigricantia, & dura, brevibus ex pediculis dependentia. Arbuscula lignosa est. Radix rara & dispersa. Folia egregiam habent vulnerariam virtutem recenter masticata, & vulneribus inposita, quæ intra viginti quatuor horarum spatium consolidant. Ex Maccassara delata est hæc planta, ubi in frequenti usu medico est.

De vrugten zyn enkelde korrels, als Saga-korrels, en weinig geribt, boven plat, eerst bruin, daar na zwartagtig, en hart, aan korte steeltjes hangende. Het boompje is houtagtig, de wortel ydel, en verspreid. De bladeren zyn een treffelyk wondkruid, vers gekauwt, en daar op gelegt, die het in vierentwintig uuren ook toetrekt. Het is van Macassar gebragt, daar het in groot gebruik is.

Tabula Sexagesima sexta

Phaseolum exhibet *montanum*, qui *Hedysari* species est fruticescentis.

De ses en Sestigste Plaat

Vertoont de *op bergen groejende Boom*, welke is een zoort van een heesteragtige *Hedysarum*.

CAPUT TRIGESIMUM SEPTIMUM.

Amæna mæsta. Suca duca.

Hæc quoque est plantula montana, simplicem ac tenuem emittens caulem, ultra binos pedes altum, lignosum, & flexilem, in paucos distinctum laterales ramos, atque ex iis transversales excrescunt breves foliorum pinnæ. Hæ obductæ sunt pusillis foliolis, per bina paria sibi obpositis, uti in *herba sentiente*, sed hæc multo minora sunt, ac tam dense combinata, ut unicum referant folium. Quodvis foliolum semi culmum latum est, ac minimi digiti unguem longum, superius acuminatum, & intense virens. Vespertino tempore, sique extrahatur plantula, sursum sese arcte claudunt, ita ut nulla folia distingui possint, ac surculum referant emarcidum.

Flosculi pusilli quoque sunt, hic & illic solitarii, illis Genistæ similes, sed multo minores, flavi, & ex quinque flaccidis petalis compositi, quorum supremum & maximum retroflexum est. Hos insequuntur tenuissimæ ac planæ siliquæ, binos articulos longæ, binos culmos latæ, ex fusco nigricantes, parallelis ac transversalibus sulcis notatæ, in quibus tenue & oblongum reconditur officulum, pallide flavescens, durum, ac splendens. Radix vilis est & dispersa, sed firmiter terræ infixa.

Nomen. Latine *Amæna mæsta;* Malaice *Suca duca;* denotans herbam, quæ lætitiam ac tristitiam simul adfert, per diem enim foliola ejus læte extensa sunt, quam primum vero extrahatur, ut & vespertino tempore mortuum refert surculum.

Locus. Instar priorum in nudis crescit montibus inter Caricem, & sub Cajoe poeti arboribus, ubi solum est durum ac siccum. Maximam ejus copiam inveni in sinu Cajeli prope præcedentes plantas, dein quoque in Hitoea & Leytimora sub Carice, & per semen in horto meo hanc quoque propagavi.

Usus ejus nullus medicatus mihi notus est, ac solummodo in litteris amatoriis adhibetur, si enim ab amatore mittatur amicæ, denotat, illum dulce ac triste cum ipsa velle subire, vel jam pati.

Cum hac convenire videtur plantula in India Occidentali crescens, & a *Jacobo Breynio Cent.* I. *Cap.* 23. dicta *Chamæ crista pavonis Brasiliana*, & uti putat a *Marcgravio* nominata *Pajomiriboa*, ac præsertim cum secunda ejus, seu minore specie, quam dicit crescere in insula Curassavia.

Tabula Sexagesima septima

Ad Figuram primam *Amœnam* exhibet *mæstam*.
Figura secunda *Terebinthinam* denotat infra Cap. 41. descriptam.

SEVEN EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

De droevige blyde Plant.

Dit is ook een bergkruitje, met een enkelde, dunne steel opschietende, ruim twee voeten hoog, houtagtig, en breekzaam, verdeelt in weinig zydetakken, en aan de zelven over dwers korte wieken. Deze zyn bekleed met zeer kleine blaadjes, in twee rygen tegens malkander, gelyk aan de Herba sentiens *dog veel kleinder, en zoo digt aan malkander geschikt, dat ze een blad schynen, ieder blaadje is een halve stroomhalm breed, en een nagel van een pink lang, vooren spitzer, en hoog-groen. By avond, en als men het plantje uittrekt, sluiten ze haar na vooren digt toe, zoo dat men geen blaadjes bekennen kan, en gelyken een dor rysken.*

De bloempjes zyn ook zeer klein, hier en daar enkel staande, die van Genista gelyk, dog veel kleinder, geel, en uit vyf slappe blaadjes gemaakt, waar van het bovenste en grootste agterwaarts geboogen staat. Daar op volgen zeer dunne platte houwen, twee leden lang, twee stroohalmen breed, uit den bruinen zwartagtig, over dwers met paralelle voorens afgedeelt, daar in leid dun, langwerpig zaad, doods-geel, hart, en blinkende. De wortel is gering, en verspreid, dog vast in de aarde houdende.

Naam. *In 't Latyn* Amæna mæsta; *in 't Maleits* Suca duca, *beduidende een kruid, dat blydschap, en droefheid te gelyk aanwyst, want over dag staat het met zyn blaadjes weelderig uitgebreid, zoo dra men 't uittrekt, of by avond is het een dor rysken.*

Plaats. *Het wast gelyk de voorgaande, op kale bergen tussen het Snygras, en onder de Cajoe poeti-bomen, daar een drooge harde grond is. Het meeste heb ik gevonden in de bogt Cajeeli, by de voornoemde Kruiden, daar na ook op Hitoe en Leytimor, onder 't Snygras, en met zaad ook in myn tuin voort-gekweekt.*

Gebruik. *Daar is nog geen Medicinaal gebruik van bekent, alleenlyk onder de minnebrieven heeft het plaats, want van een minnaar aan zyn beminde gezonden beduid, dat hy lief en leed met haar wilde uitstaan, of ook alreets draagt.*

Hier mede schynt over een te komen een kruidje in West-Indien groejende, en dat by Jacobus Breyne Cent. I. Cap. 23. *genaamt werd* Chama crista pavoniana Brasiliana, *en zoo by sustineerd by* Marcgraven *genaamt* Pajomirioba, *inzonderheid met de tweede of kleine zoorte, dewelke hy zegt te groejen op het Eiland Curaosau.*

De zeven en Sestigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de *vermakelyke* en *droevige plant*.
De tweede Figuur wyst aan den *Terpentyn* ofte *Balsem-plant*, onder in het 41. Hoofdstuk beschreeven.

OBSERVATIO.

Amœnam mæstam Rumphius putat convenire cum *Chamæ-crista pavonis* siliqua multiplici, *Breynii*, cujus quidem species est, sed non eadem planta, quum nostra siliquam modo refert solitariam, unde melius quadrat cum illa *Alb. Sebæ Figura*, quæ *Tab.* 9. *fig.* 9. exprimitur, & male ibi habetur pro *Chamæ crista pavonis* Brasiliana siliqua singulari *Breynii*, quum Figuræ omnino diversæ sunt. Vide & *H. Cliff. pag.* 158. ad Cassiam.

AANMERKING.

Rumphius meent dat deze vermakelyke en droevige plant overeen komt met de *Chamæ crista pavonis* van *Breyne*, met veele peulen, waar van het wel een zoort, dog niet dezelfde plant is, om dat onze maar een enkele peul draagt, waarom ze beter overeenkomt met die geene, welke *Alb. Seba* op de 9 *Plaat fig.* 9. vertoont, dog kwalyk aldaar ter neergestelt wert voor de Brasiliaanse *Chamæ crista pavonis*, met een enkelde peul van *Breyne*, wyl die Figuren geheel verschillen. Zie verders de *H. Cliff. pag.* 158. op de Cassia.

CAPUT TRIGESIMUM OCTAVUM.

Pilosella Amboinica.

Hæc plantula aliquot rectos emittit caules una ex radice, spithamam vel pedem altos, sine lateralibus ramulis, illis folia adstant solitaria, plerumque erecta, pusilla, vix pollicem longa, ac sextam partem lata, densis canisque pilis hirta, quales & caules sunt, ita ut tota plantula pilosa sit, sed in caulibus longiores sunt pili, uti in *Pilosella Europæa.*

Ex alis superiorum foliolorum tenuis excrescit pedunculus, solitarium sustinens flosculum, qui videtur esse formatus ex unico petalo, quique extensus est & cœruleus. Radix tenuis est, intorta, & fibrillosa.

Altera ejus species est alba, a priore non diversa, nisi quod altior excrescat, ac foliola majora gerat, densis quoque pilis hirta, sed ejus flosculi albi sunt, ejusdemque formæ.

Nomen. Latine *Pilosella Amboinica*, cujus mentionem hic modo feci, quum incolis ignota sit, ob pulchram vero ejus formam præterire eam nolui.

Locus. In nudis crescit collibus, undique circa Castellum Victoriam, ubi solum est durum, gracile, & saxosum, ventoque, ac soli rite expositum, & ubi raræ sunt aliæ plantæ, in hortis facile transplantari potest, sed semen ibi producere recusat.

Usus ejus nullus huc usque mihi notus est.

N. B. Hujus plantulæ nullam inveni apud nostrum Auctorem Figuram.

AGT EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

De Amboinsche Muize-oor.

Dit Kruideken wast met ettelyke regte steelen op, uit eene wortel, een span of een voet hoog, zonder zy-de-takken, daaraan staan de blaadjes enkeld, meest opwaarts gekeert, klein, schaars een duim lang, een sesdepart breed, met digte gryze hairtjes bekleedt, gelyk ook de steelen, zoo dat het geheele gewas hairagtig is, dog aan de steelen zyn ze langer, gelyk in Europa *de* Pilosella, *of Muizen-oor.*

Uit den schoot der bovenste blaadjes komt een dun steeltje voort, dragende een enkeld klein bloempje, schynende van een blad gemaakt te zyn, uitgebreid en ligt-blaauw. De wortel is dun gedraait, en vol vazelingen.

De tweede zoorte hier van is de witte, van de voorgaande niets verschillende dan dat ze hooger opschiet, en de blaadjes wat grooter heeft, ook met digte hairtjes bezet, maar de bloempjes zyn wit, en van het zelve fatzoen.

Naam. *In het Latyn* Pilosella Ambonica, *alzoo tot memorie genoemt, om dat het by de Inlanders onbekent is, en ik het wegens zyne mooje gedaante niet hebbe willen voor by gaan.*

Plaats. *Het wast op kale heuvelen rondom het Casteel Victoria, daar een harde, magere, en steenige grond is, winderig en wel ter zonne staat, ook weinig andere ruigten groeit, het laat zig wel in de boven verplanten, maar wil geen zaad voort-brengen.*

Gebruik. *Daar van is nog niet bekent.*

N. B. Van dit plantje heb ik geen Figuur by onzen Autheur gevonden.

CAPUT TRIGESIMUM NONUM.

Adnotatio in Rhabarbarum.

Lector non exspectet hic descriptionem plantæ, quæ Rhabarbarum profert, quum illa in Amboina, ac forte in tota India sit ignota, solummodo hic puto ea addere, quæ ex Sinensium relatu edoctus fuerim de Rhabarbaro, de illo nempe, quod in Sina crescit, postea enim indicabitur, in multis obcurrere Borealis Asiæ locis.

Sinense Rheum itaque ipsis dicitur *Tay-hông*, apud Patrem *Martinum* in *Sinensi Atlante pag.* 44. *Tay-hoang*, ac duplex est, primo verum Rhabarbarum montanum, quod servant in Sina, nec defertur, secundo vulgare, quod in planis crescit locis, quodque in hortis colunt, ac peregrinis vendunt.

Primum sequenti comparatur modo. Provincia *Suchnen*, vulgo *Tschuan* dicta, est provincia montana, ac ferox, non tantum per terribiles inviosque montes & ingentes solitudines, sed præterea referta est Serpentibus, Tigridibus, & cunctis noxiis animalibus, ita ut homines istos frequentare montes nequeant, in quibus verum crescit Rheum, ut id vero conquirant, Sinenses magnas pascunt Simias, ac præterea verum Rheum in suis habent hortis, & in vallibus prope urbes, forma omnino conveniens cum illo, quod in montibus crescit, atque unde primo deductum fuit, hoc docent mansuetas Simias effodere, ac quomodo id depurare debent, ac fissa Rottanga perforare, & corporibus suis adpendere, dein hasce Simias ad feroces istos montes mittunt, talibus Rottangis ipsarum corporibus adpensis, quæ ob velocitatem insidias & insultus ferarum facile possunt evitare.

Illæ, quum verum ibi inveniunt Rheum, quod antea bene edoctæ sunt, mox solitum peragunt opus effodiendi, depurandi, Rottangis istis perforandi, quodque instar Rosariorum corporibus adpendent, quodque tamdiu peragunt, donec cunctæ Rottangæ sunt completæ, tumque præda onustæ ad suos redeunt magistros, qui hoc indigenis vendunt Sinensibus, alterumque in hortis cultum & excretum peregrinis, quodque simili modo perforant, ac formant, ita ut vix a vero

NEGEN EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

Aantekening op de Rhabarber.

Den Leezer zal alhier geen beschryving van de plante, die het Rhabarbar geeft, verwagten, terwyl de zelve in Amboina, en misschien in gants Oostindiën onbekent is, alleenlyk vind ik goed hier by te zetten, het geene ik uit het relaas der Chinesen van de Rhabarbar geleert hebbe, te weten van die in China wast, want hier zal gezegt werden, dat ze op veele plaatzen van 't Noorder Asia gevonden werd.

De Chinesen Rhabarbar dan werd by hun lieden genaamt Tay-hông, *by Pater* Martinus, *in zyn* Chinesen Atlas pag. 44. Tay-hoang, *en is tweederlei, ten eersten de opregte Berg-Rhabarbar blyft in China, en werd niet uitgevoert, en ten tweeden de gemeene, die in de laagte wast, en die ze in hunne hooven aankweeken, en aan de vreemdelingen verkoopen.*

De eerste werd op de volgende manier verkreegen. De Provintie Suchuen, *in 't gemeen* Tschuan *genaamt, is is een bergagtige Provintie, niet alleen van akelige en ontoegankelyke bergen en vreezelyke wildernissen, maar ook daar en boven bezet met Serpenten, Tygers, en alle schadelyke Dieren, zoo dat de menschen op die bergen niet konnen komen, op dewelke de regte Rhabarbar wast, om dezelve nu te krygen, voeden de Chinesen groote Aapen op, en hebben daar en boven het regte Rhabarbar ook in hunne tuinen, en in de leegten by de Steden van gedaante gants gelyk, 't geene op de bergen wast, en waar van daan het eerst gebragt is, dit leeren ze de tam gemaakte Apen uitgraven, en hoe ze dezelve zullen schoon maken, met een gespleete Rottang doorbooren, en om het lyf hangen, daar na laten ze de Apen na dat woeste gebergte lopen, met zulke Rottangen om 't lyf behangen, dewelke wegens hunne raddigheid de lagen en het bespringen van de wilde dieren ligt konnen ontgaan.*

Deze dan vindende het regte Rhabarber in 't gebergte, dat ze van te vooren wel kennen, vallen straks aan hun gewoonlyk werk van uitgraven, schoon maken, met Rottangs te doorbooren, en als Paternosters om het lyf te hangen, zoo lange vroetende tot alle hunne Rottangs vol zyn, als dan komen ze met hunne buit beladen weder by hunne meesters, dewelke dit aan de naturele Chinesen verkoopen, en het ander, dat in de tuinen gebavent en geplant werd aan de vreemdelingen, het zelve op gelyke manier

vero distingui & dignosci possit Rheo. Sinenses vero Medici tam experti sunt, ut ex foraminibus cognoscere possint, an ab hominibus an vero a Simiis fuerint parata.

Hocque ultimum illud est, quod Sinenses tanta copia peregrinis vendunt, atque antea nostris mercatoribus in Taywana solebant vendere. Hoc etiam effecit, quod *Pater Martinus* crediderit & scripserit, nullum Rhabarbarum spontaneum esse, sed omne in hortis multo labore & cura coli, forma & modo, quo Brassica nostra, cunctasque effossas radices de industria ab hominibus perforari, & funiculis alligari, atque in umbra, non autem in Sole siccari, contra a variis intellexi Sinensibus, revera montanum esse Rhabarbarum, quod pro Rege & Magnatibus in ipsorum servatur patria.

Eodem loco nobis conatur persuadere, nullum verum esse Rhabarbarum, nisi quod in ista Provincia Suchuen crescat, illudque inde & ex regione Xenghi quotannis educi, per legationes Mogollorum & Persarum ad ipsorum patriam, uti & per Tartaros Occidentales per regiones Tibet & Cascar ad ingentem Metropolim Samarkant, & inde per mare Caspicum ad Astracam, unde per Wolgam & Russiam ad nos transfertur, quod in caussa fuit, veteres credidisse, omne Rabarbarum crescere ad fluvium Rha seu Wolgam.

Ex Sinensibus vero istis intellexi, illos a Tartaris Occidentalibus audivisse, Rhabarbarum in ipsorum quoque patria crescere, quod sine dubio idem est, quod ad Samarkant defertur. Sic quoque ex quibusdam intellexi mercatoribus, qui per Moscoviam iter fecerunt, sese ibi Rheum magna copia vidisse vendi, idemque crescere in regione Siberia, & juxta Wolgam usque ad Astracanam, sed ibi est paulo minus, oblongius, & magis fuscum, mihi porro declarantes, sese verum Rhabarbarum bene posse dignoscere a Rhapontico, quod radix est magis oblonga.

Ita ut verosimile sit, veteres omne Rheum accepisse ex borealibus regionibus fluvii Rheæ, & subsequentes Arabes suum ex Sina, & vicinis regionibus, ac proinde eos vocasse Rhabarbarum *Raved seni*, h. e. *Sinense Raved* seu radicem.

Memoratæ istæ Simiæ plerumque a pauperibus & mendicis mansuetæ redduntur, qui victum inde habent, quique docent eas omne peragere opus domesticum, uti Oryzam tundere, terere, molire, aquam petere &c. credunt enim, sagax hocce animal bene intelligere posse hominum mandatum, sed de industria stupidum se gerere, ne nimios ipsis inponant labores, quod & quidam Africani & Brasilienses de suis quoque credunt Simiis.

In quibusdam frustis reperitur superesse frustulum ligneum, quod residuum est funis silvatici, quo Simiæ radicem perforarunt, ac proinde characterem præbet genuini, quod etiam minus est vulgari, quodque ipsis in pauco usu est.

Usus. Apud Sinenses verum *Tayhong* medicis tantummodo confidetur, qui eo in pauca utuntur quantitate ad corpus leniter purgandum. Istius Tayhong pondus sumunt triginta granorum Sagæ, h. e. sesqui drachmæ, atque id coquunt in vulgari Oryzæ patina aqua repleta, donec tertia fere pars sit consumpta, adfunduntque ipsi parum Arecæ, ut ingratum tollant saporem, ac sic propinant ad corpus depurandum.

Infusum Rhei cum Areca mixtum etiam tentavi, sed comperi, hoc nostro palato non convenire, quum simplex infusum gratius sit pro potu, quin in Sina Areca melioris sit gustus. Sic quoque sciendum est, ante vel post adsumptum Rheum nullum saccharum vel aliud quid dulce esse sumendum, quum nauseam parat ingentem, sed melius est, si Siri Pinanga super masticetur. Cæterum Rhabarbarum supra Porphyritim terunt cum aqua, ac talibus propinant, qui ex cibo nimis repleti sunt, ut per quotidianam evacuationem gracilior is fiat. In initio Dysenteriæ illud quoque adhibent, uti nostri Medici.

manier doorborende, en zoo fatzoenerende, dat men 't qualyk van 't Berg-Rhabarber onderscheiden kan, dog de Chinese Doctoren zyn zoo perfect, dat ze aan de gaten konnen zien, of ze van Menschen of Apen gemaakt zyn.

Dit laatste dan is 't geene, dat de Chinesen in zoo grooten menigte aan de vreemdelingen verhandelen, en voor dezen aan onze Kooplieden in Taywan plagten te verkoopen. Dit heeft ook genoemde Pater Martinus *doen geloven, en schryven, dat geen Rabarber in 't wild wast, maar allegaar in de hoven met groote vlyt en zorg opgekweekt word, in gedaante en manier als onze Kool, dat alle de uitgegrave wortelen al willens van menschen doorboort aan touwettjes geregen, in schaduwe, en niet in de zonne gedroogt werden. Daar en tegen heb ik van verscheide Chinesen verstaan, dat 'er in der daad een Berg van Rabarber zy, die voor hunnen Koning en Grooten in 't Land behouden wert.*

Aan dezelve plaats wil hy ons ook doen geloven, dat geen andere opregte Rhabarber zy, dan die in genoemde Provintie Suchuen wast, en dat die van daar, en uit het landschap Xengzi jaarlyks uitgevoert werde, door de gemaakte gezantschappen der Mogollen en Persianen na hunne landen, als mede de Wester-Tartaren door de landen Tibet, en Cascar na de groote Koopstad Samarkant, en van daar over de Caspische Zee naar Astrakan, van waar ze langs de Wolga en door Russien tot ons gebragt werden, 't welk de ouden heeft doen geloven, dat alle Rhabarber wasse aan den Stroom Rha of Wolga.

Maar uit de Chinesen zelfs heb ik verstaan, van de West-Tarters gehoort te hebben, dat Rhabarber in hunne landen mede wast, dewelke buiten twyffel is die geene, die na Samarkant gebragt wert. Zoo heb ik ook van zommige Kooplieden verstaan, die in Moscovien gereist hebben, dat ze aldaar de Rhabarber in menigte hebben zien verhandelen, dat dezelve wast in 't landschap Siberia, en langs de Wolga-stroom tot Astrakan toe, dog is dezelve wat kleinder, langwerpiger, en bruinder. My verders verzekerende, dat zy de regte Rhabarber wel konden onderscheiden van de Rhaponticum, 't welk een langwerpige wortel is.

Zoo dat het nog waarschynelyk is, dat de Ouden al hun Rhabarber uit de Noordse landen van de Rivier Rha gekregen hebben, en de navolgende Arabiers de hunne uit China of de aangrensende landen, en daarom dezelve Rhabarber Raved seni, *dat is* Chinese Raved *genoemt hebben.*

Rheum undulatum Burm.

De bovengemelde Aapen werden meest van arme lieden en bedelaars tam gemaakt, dewelke hunne kost daar mede verdienen, dezelve leerende alderhande huizelyke werken doen, als ryst stampen, vryven, malen, water halen &c. want zy gelooven, dat dit snode beest der menschen commando wel verstaan kan, maar al willens zig wat slegt houdt, op dat het niet werken moet, gelyk zommige Africanen en Brasilianen van hunne Apen ook geloven.

Men vindt in zommige klompen vast steeken een stukje hout, 't welk het overblyfzel van een Bostouw is, waar mede de Aapen de wortel doorsteeken hebben, en dierhalven een kenteken van de opregte, die ook kleinder valt dan de gemeene, en by hun in klein gebruik is.

Gebruik. *By de Chinesen wert het opregte* Tayhong *alleenlyk de Doctoren toebetrout, die het zelve in kleine quantiteit gebruiken, om het ligbaam zagtjes te purgeren. Zy nemen ook van Tayhong het gewigt van dertig Sagakorrels-zwaar, dat is anderhalve drachma, en koken 't in een gemene rystkom vol water, tot dat het omtrent een derdepart verliest, en gieten een weinig Arak daar by, om den viesen smaak te benemen, en drinken 't alzoo om 't lyf te purgeeren.*

De infusie van de Rhabarber met Arak te vermengen heb ik geprobeert, en bevonden, dat zulks voor onze mond niet en deugt, zynde de enkele infusie aangenamer om in te nemen, of ze moesten in China beter Arak hebben. Zoo moet men ook weeten, dat men voor of na 't innemen van Rhabarber geen zuiker of zoetigheid gebruiken mag, vermits zulks een groote walging veroorzaakt, maar beter is het een Siri Pinang daar op gekaauwt. Anders vryven ze de Rhabarber op een steen met water, en geven ze die geene te drinken, die van vet overladen zyn, om dezelve door een dagelykze afgang wat mager te maken. In 't begin van een roode loop gebruiken ze het ook, gelyk onze Doctoren.

CAPUT QUADRAGESIMUM.

Phaseolus adhærens. Katjang utan.

Hæc herba ex Katjang familia videtur esse, cujus genus satis ample in nono descriptum fuit libro, sed tantopere ab eo differt, ac tam silvestris ac ferox est, ut aliæ species hanc admittere noluerint.

Est enim fruticulus repens, primo parum erectus, dein tenuibus ac brevibus flagellis aliis incumbens fruticulis & herbis.

Folia terna simul juncta sunt, illis minoris Katjang similia, sed paulo minora, tenuia, flaccida, rugosa, & quodammodo vestibus adhærentia, pallide virentia, & subito marcescentia.

Flosculi pusilli sunt, uti in aliis Katjang, seu potius instar illorum Lentis, coloris læte rubentis.

Fructus copiosi simul dependent, qui sunt siliquæ tenuissimæ, vix minimum digitum longæ, & tanquam ex multis segmentis coadunatæ, primo pallide virentes, ac demum nigricantes, externe rugosæ, ac tam firmiter vestibus adhærentes, ut non nisi per segmenta tolli possint. Radix tenuis est, longa, per terram repens, & ipsi firmiter infixa.

Nomen. Latine *Phaseolus adhærens;* Malaice *Katjang utan*, aliis *Ampulat*, h. e. herba adhærens, quod nomen *Lappago* itidem gerit.

Locus. In nudis crescit montibus sub humilibus fruticulis, prope Caricem, & veram Lappaginem.

VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

De kleevende Boon.

Dit kruid schynt wel uit de maagschap van Katjang te zyn, wiens geslagten wydloopig in 't negende Boek beschreeven zyn, dog het verschilt zoo veel daar van, en is zoo wild, dat het de andere zoorten onder haar niet hebben willen lyden.

Het is een kruipent heestertje, eerst een weinig over eind staande, daar na met dunne dog korte ranken op de andere ruigte rustende.

De bladeren staan drie en drie by malkanderen, die van de kleine Katjang gelyk, dog wel zoo klein, dun, slap, ruig, en eenigzints aan de kleeren kleevende, doods-groen, en haast verwelkende.

De bloempjes zyn klein, gelyk andere Katjang, of beter gelyk Linsebloeizel, ligt-rood van couleur.

De vrugten hangen veele by malkander, zynde byster dunne bouwen, schaars een pink lang, en als van veele schyfjes aan malkanderen gezet, bleek-groen, ten laatsten zwartagtig, ruig van buiten, en zoo vast aan de kleederen kleevende, dat men ze niet dan schyfje voor schyfje kan afnemen. De wortel is dun, lang in de aarde kruipende, en vast houdende.

Naam. *In 't Latyn* Phaseolus adhærens; *in 't Maleits* Katjang utan, *by andere* Ampulas; *dat is kleefkruid, welke naam de Lappago ook draagt.*

Plaats. *Het wast op kale bergen onder laage ruigtens by 't snygras, en by de regte Lappago.*

CAPUT QUADRAGESIMUM PRIMUM.

Terebinthina. Sulassi ayer kitsjil.

E montibus iterum descendimus, ac subito in litus pervenimus & ad aquas, ubi aquaticarum plantarum cohortem offendemus, sed prius hæc plantula describenda est, quæ in siccis adhuc crescit campis.

Affinis est Veronicæ, modo crescendi & foliis proxime cum ea conveniens. Semi pedem vel palmam alta est, simplices gerens caules, qui inferius terræ parum incumbunt, quidam simul ex unica radice propullulantes, & ubi terram tangunt, fibrillas ipsi inmittunt.

Caules rotundi sunt, superius parum striati & fusci, quibus folia adstant bina sibi opposita, ac quatuor simul crucem formant, illis Veronicæ vel Menthæ angustifoliæ similia, vix articulum longa, crassiuscula, ad oras subtiliter serrata.

Ex quavis folii ala solitarius excrescit flosculus, illi Menthæ similis, sed minor, albus cum purpureo intermixto colore in fundo, sensim ex alis hisce breves laterales excrescunt surculi, foliola & flosculos gerentes, quos insequuntur pusillæ & angulosæ bursulæ, in quibus pusillum, & ex fusco nigrum latet semen.

Radix vilis est, non profunde terram petens. Sapor odorque totius plantulæ est fervens, acris, & aromaticus, ad Cardamomum accedens, cum levi amaritie, sique foliola in superiore parte adcurate perspiciantur, tanquam aciculis punctata ac perforata videntur, sed ista foraminula non penetrant.

Nomen. Latine *Terebinthina*, sic modo dicta, quum foliola contrita Terebinthinæ oleum spirant. Amboinenses nostri Malaice hanc vocant *Daun Cardamom*, alii *Basilicum*, & hinc quoque *Sulassi ayer kitsjil*, h. e. *Basilicum aquatile minus.*

Locus. In argillosis crescit campis sub Carice, potissimum juxta vias, & ad oras aquarum, ubi nullæ sunt arbores.

Usus. Apud Amboinenses parum nota est, uti & raro obcurrit, saltem in Leytimora, sed nullibi frequentior est quam in Elephantis campo, vulgo vulneraria habetur planta, ut cum ejus succo vulnera depurentur, licet paulo acris sit, & ulteriore tentamine compereretur, inter vulnerarias herbas & decocta, æque adhiberi posse quam Veronicam nostratem.

Bontius

EEN EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

Terpentyn-plant.

Wy zyn van de bergen wederom afgedaalt, en komen schielyk op strand en aan de wateren, daar wy een troep waterkruiden zullen aantreffen, dog alvoorens moeten wy dit kruidje beschryven, 't welk nog op de drooge velden wast.

Het is uit de maagschap van Veronica, aan wasdom en bladeren dezelve meest gelykende, het wast een halve voet of palme hoog, met enkelde steelen, die beneden op de aarde wat rusten, ettelyke uit eene wortel opschietende, en daar ze de aarde raken weder, inwortelende.

De steelen zyn rond, boven wat gestreept, en bruinagtig, daar aan staan de bladeren twee en twee tegens malkander, en met hun vieren in 't kruis, die van Veronica of spitse Munte gelyk, schaars een lid lang, dikagtig, aan de kanten fyn gezaagt.

In ieders blad-schoot komt een enkelde bloeme voort, het bloeizel van Munte gelyk, dog kleinder, wit met wat peers vermengt op de grond, met 'er tyd groejen uit deze schooten, nog korte zydescheutjes, kleindere bladeren en bloempjes dragende, daar op volgen kleine en hoekige beursjes, en daar in byster klein, zwart-bruin zaad.

De wortel is gering, niet diep in de aarde dringende. De smaak en reuk van 't geheele kruid is heet, scherp, en specery agtig, na Cardamom trekkende, met een kleine bitterheid, en als men de blaadjes naauw beziet aan de bovenzyde, zoo schynen ze als met naaldjes geprikkelt, dog de gaatjes gaan niet door.

Naam. *In 't Latyn* Terebinthina; *Aldus by provisie genaamt, want de gewreeve blaadjes eenigzints na Terpentyn-olie ruiken. Onze Amboinse Maleiers noemen 't* Daun Cardamom, *andere ook Balzem-Kruid, en* Sulassi ayer kitsjil, *dat is* Basilicum aquatile minus.

Plaats. *Het wast in de kleiagtige velden onder 't snygras, meest langs de wegen, en aan de waterkanten, daar geen geboomte is.*

Gebruik. *By de Amboinesen is het weinig bekent, gelyk 't ook weinig gevonden werd. Immers op Leytimor, nieuwers zoo veel als in 't Olyphants-veld, men houd het in 't gemeen voor een wondkruid, om met deszelfs sap de wonden te zuiveren, hoewel 't wat scherp daar in valt, en by onderzoek zoude men bevinden, dat het onder wondkruiden en wonddranken zoo wel mag gebruikt werden als onze Veronica.*

Bontius

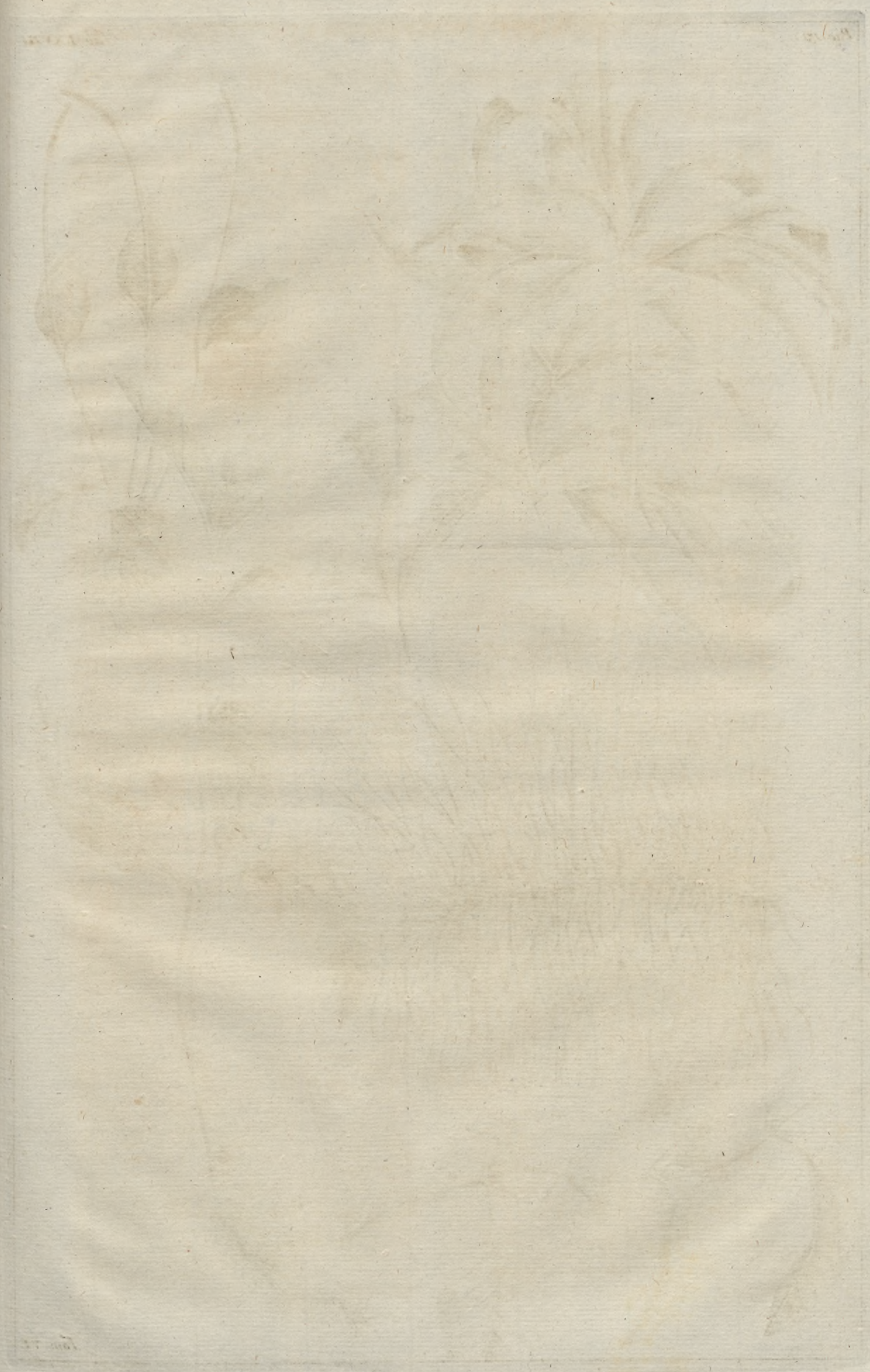

Fig. 1. Nepeta malabarica.
— 2. Ophioglossum ovatum. Bl.
— 3. Helminthostachys dulcis Kaulf.

Bontius Libr. 6. Cap. 39. describit quoque *Veronicam*, quam Malaice vocat *Oebat matta*, sed a nostra quoad formam diversa est, quum foliola in ejus planta solitaria sint. Ipsi tribuit vires ad oculorum lippitudinem curandam, uti & vitia pectoris, ut Asthma, atque etiam maligna pedum ulcera, quum optime deterget & exsiccat, sed dubito quam maxime, an rite istam descripserit herbam. Saltem ad oculorum vitia non hæc, sed subsequens Menthastrum adhibetur.

Sinenses videntur hanc quodammodo noscere, ipsisque dicitur *Ja tsjau*, h. e. *Herba polypi*, quum ejus succo Polypum nasi curant.

N. B. Hujus plantulæ icon supra *Tab. 67. fig.* 2. reperitur expressa, quæ forte est Mentha Costi Hortensis folio, Balsamum Apoplecticum redolens, ex insula St. Helenæ *Plukn. mantiss. pag.* 129.

Bontius Lib. 6. cap. 39. *beschryft ook een* Veronica, *die hy in 't Maleits* Oebat matta *noemt, dog van de onze in gedaante wat verschillende, vermits de bladeren aan zyne plant enkelt staan. Hy geeft hem de kragten om de leep-oogen te geneezen; als mede de gebreeken der borst, korten aassem, en kwade ulceratien aan de beenen, dewyl 't zeer zuiverende en opdroogende van aart is, dog ik twyffel zeer, of hy dat kruid regt beschreeven heeft. Immers tot de gebreken der oogen werd niet dit kruid, maar het volgende Menthastrum gebruikt.*

De Chinesen schynen eenige kennisse daar aan te hebben, en noemen 't Ja tsjau, *dat is* Herbam polypi, *dewyl ze met deszelfs sap cureren den Polypum, of neusgeswеer.*

N. B. De Figuur van dit plantje wert boven op de 67. *Plaat fig.* 2. gevonden uitgedrukt, welke mogelyk is de Kruis en Munt, met het blad van de tuin Costus, ruikende na de beroerte balsem, uit het Eiland St. Helena, van *Plukn. mantiss. pag* 129.

CAPUT QUADRAGESIMUM SECUNDUM.

Menthastrum Amboinicum. Sulassi ayer.

Hæc Mentha aquatica multum convenit cum antecedente plantula, sed omnibus partibus major est, & ad species *Menthæ aquaticæ* pertinet.

Ultra pedem alta est, simplici adsurgens rotundo pingui & glabro caule, qui in amplos articulos distinctus est, ac parum sinuosus, atque tales tres quatuorve caules unica ex radice progerminant sine lateralibus ramis.

Singulo articulo bina adstant folia, cum subsequenti pari crucem formantia. Cum illis Menthæ maxime conveniunt, superius lata, & inferius angustata, ad oras subtiliter & obscure dentata, tres quatuorve transversales digitos longa, & binos lata, crassiuscula, pinguia, sed flaccida, subtus obliquis admodum & maxime protuberantibus costis donata, saporis Anisati, ac gratum spirantia odorem, fere instar Basilici albi, seu uti *Sulassi puti* hisce in regionibus.

In quavis foliorum ala bini tresve locantur barbati calices, in quibus flores itidem caliculati, superius quadrifidi, coloris læte purpurei, seu Violacei, quos insequuntur bursulæ rotundæ & acuminatæ, obscure fuscum continentes semen, paulo majus quam in priore planta. Pingues ac gravissimi caules inferiore articulo terræ incumbunt, ac fibrillas ipsi inmittunt.

Radix brevis est, ex multis fibrillis composita, quæ laxe ac flaccide cœnosum tenent solum. Flores ejus ac fructus ultimis conspiciuntur pluviosis mensibus, Augusto & Septembri, cæterum toto anno nil nisi folia profert.

Nomen. Latine *Menthastrum Amboinicum*; Malaice *Sulassi ayer*, h. e. *Basilicum aquaticum*; Malaienses enim æque *Mentham* quam *Basilicum* sub nomine *Sulassi* comprehendunt.

Locus. In cœnosis crescit fluminum ripis, ubi & Calamagrostis provenit, uti in Leytimora ad Elephantem, in Hœamehela circa Laalam, ubi terra est aquosa. Cæterum raro obcurrit, ac proinde Amboinensibus parum notum est.

Usus ejus nullus notus est, excepto quod quidam illud admisceant Lactucæis herbis. Incertum est, an sit *Veronica Bontii libro* 6. *cap.* 39. descripta, quæ Javæ crescit, & ex ejus dicto ad lippos adhibetur oculos. Sinenses saltem hanc herbam vocant *Tsjui camtsio*, h. e. *Liqueritia aquatica*, vel *Cinnamomum aquaticum*, ob dulcem & aromaticum ejus odorem. Contra oculorum lippitudinem adhibent, quum oculorum palpebræ rubent, ac granula ipsis increscunt, quæ difficilem caussant pruritum, tum hanc sumunt herbam, cum tota substantia aquæ incoquunt, cujus vaporem in oculis adtrahunt, sique frigefacta sit, ea lavant illos. Alii hanc coquunt herbam cum *Basilico vulgari*, ac decoctum ejus potant contra Gonorrhæam non virulentam, seu inpotentiam.

Tabula Sexagesima octava

Ad Figuram primam *Menthastrum* exhibet *Amboinicum*, cum quo convenit Menthastrum coronatum, oblongis foliis Malabaricum, Carim-tumba *H. Malab. part.* 10. *Tab.* 93. *Plukn. Amaltb. Botan. pag.* 144.

Figura secunda *Ophioglossum* sistit *simplex*, quod convenit cum Ophioglosso vulgato, *Plumier Tab. ult. no.* 5.

Figura tertia *Ophioglossum* denotat *laciniatum.*

TWEE EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

De Amboinsche Watermunt.

Deze Watermunt heeft groote gelykenisse met het voorgaande kruidje, dog is grooter in al zyn delen, en behoort onder de zoorten van Mentha aquatica.

Zy wast ruim een voet hoog, met een enkelde, ronde, vette, en gladde steel, die in wyde leden verdeelt is, en wat bogtig staat, komende drie en vier stelen uit eene wortel, zonder zydetakken.

Aan ieder lid staan twee blaadjes tegens malkander met het volgende paar een kruis makende. Zy komen meest met die van de Munt over een, vooren breed, en agter smal toelopende, aan de kanten fyn, en donker getand, drie en vier dwersvingeren lang, en twee breed, dikagtig, vet, dog slap, van onderen met zeer schuinze en ver uitbuilende ribben, van smaak Anysagtig, en welriekende, schier als het Basilicum album, of Sulassi puti *hier te lande.*

In ieder schoot staan twee of drie groene gebaarde kelkjes, daar in mede kelkagtige bloempjes staan, boven in vier blaadjes verdeelt, ligt violet of peers van couleur. Daar op volgen ronde spitze beursjes, inhoudende donckerbruin zaad, wat grooter dan aan 't voorgaande. De vette en zwaarste stelen leggen met het onderste lid op de grond, en wortelen wederom in.

De wortel is kort, uit veele vazelingen gemaakt, die slappelyk houden in den modderigen grond, en zyn bloemen en vrugten ziet men in de laaste regenmaanden Augustus en September, anders staat het schier het geheele jaar lang met bloote bladeren.

Naam *In 't Latyn* Menthastrum Amboinicum; *in 't Maleits* Sulassi ayer; *dat is* Basilicum aquaticum, *want de Maleiers zoo wel de* Munt *als* Basilicum *onder den naam van* Sulassi *begrypen.*

Plaats. *Het wast in moerassige oevers van de rivieren, daar omtrent het Rietgras of Calamagrostis staat, gelyk op Leytimor aan den Olyphant, op Hoeamohel omtrent Laala, daar een wateragtig land is. Anders werd het weinig gevonden, en is dierhalven by de Amboinezen meest onbekent.*

Gebruik. *Daar van is nog niets bekent, behalven dat het zommige onder de Salaad-kruiden mengen gelyk* Sulassi poeti. *Het is onzeker, of het de Veronica van* Bontius *zy,* lib. 6. cap. 39. *dewelke op Java wast, en na zyn zeggen tot leep-oogen gebruikt werd. Immers de Chinesen noemen dit kruid* Tsjui camtsio, *dat is* Waterzoethout, *of* Waterkaneel, *wegens zyn zoeten en speceryagtigen reuk. Zy gebruiken 't tegens de leepoogen, wanneer de oogen-leden rood werden, en ziertjes daar in groejen, die een moejelyk jeuken maken, nemende dit kruid met alle zyne substantie, en in water kookende, waar mede zy voor eerst de oogen beroken, en daar na kout geworden daar mede wassen. Andere kooken dit kruid met* Basilicum vulgare, *of vleeskruid, en drinken dit Decoctum tegens Gonorrhœa non virulenta of inpotentia.*

De agt en Sestigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur het *Amboinsche Menthastrum*, waar mede overeenkomt het Malabaarse gekroonde Menthastrum, met langwerpige bladeren, Carim-tumba van de *H. Malab. part.* 10. *Tab.* 93. by *Plukn. Amaltb. Botan. pag.* 144.

De tweede Figuur vertoont de *eenvoudige Slange-tong*, welke overeenkomt met de gemeene Slange-tong, van *Plumier laatste plaat no.* 5.

De derde Figuur wyst aan de *ngesneede Slange-tong.*

CAPUT QUADRAGESIMUM TERTIUM.

Ophioglossum simplex. Daun saleh.

O*phyoglossum simplex* fere eandem habet formam, qualis in Europa conspicitur, sed alium observat crescendi modum.

Est autem plantula humilis ac pusilla, simplicem emittens caulem, tres quatuorve pollices altum, quivis vero solitarium gerit folium, pollicis articulum longum, pollicem latum, crassiusculum, pingue, sine notabilibus costis, coloris obscure virentis, in contritis vero vel coctis foliis tenues ac lenti observantur nervi, per longitudinem decurrentes.

Hic caulis aliquando solitarius, aliquando geminus est, sed quivis e peculiari provenit radicula, quæ omnes primariæ adhærent radici, transversaliter sub terra prorepenti, uti in Polypodio, quæque hic & illic novos producit caules. Ex folii sinu caulis ad tres quatuorve pedes adsurgit, in summo simplicem formans spicam seu lanceam, digiti articulum longam, forma linguæ serpentis, ad caulem bifidam, & transversaliter striatam seu sulcatam, semper virentem, ac tandem sine notabili semine marcescentem.

Radix vilissima est, ita ut sæpe quis miraretur, quomodo terræ infixa esse possit, neque etiam transversalis observatur radix, nisi ubi copiosa est, supra radicem aliquid muscosum ad caulem adparet. Foliorum sapor dulcis ac fatuus est, fere uti in *Polypodio*.

Nomen. Latine *Ophioglossum Indicum simplex*. In Europæis Pharmacopæis *Lancea Christi* vocatur. Malaice *Daun saleh*, h. e. *Folium unicum*, uti quoque Græcis dicitur *Henophyllon* & *Monophyllon*, item *Sajor pangayœ*, quum ejus folia *Pangay*, h. e. remum brevem referant. Ternatice *Tjomu tuffa* h. e. Malaice *Tundjœ langit*, & *Tonkat langit*; Belgice *Hemelswyzer* & *Hemels-stut*, quum lanceolæ ejus erectæ cælum videntur demonstrare.

Locus. Non crescit, uti Europæum, in densis umbrosisque lucis, ubi & etiam raro reperitur, sed contra hisce in regionibus in planis campis & nudis montibus inter Caricem, ubi hic vagus est, plerumque juxta vias, ac semper in solo duro & argilloso. Cito e terra progerminat, & cito iterum perit, nulla arte propagabile, nec ullibi nisi sponte crescit. Præ aliis locis luxuriose provenit, si in locis planis ac montibus Carex deflagretur, atque dein per binos dies pluviæ cadant, tum mox ac subito excrescit, ita ut vera sit terræ progenies, qua in re cum Filicibus & Polypodiis convenit.

Usus ejus hisce in terris nullus est ad vulnera curanda, uti Chirurgi & Paracelsistæ in Europa id volunt, sed vile est olus, quem in finem in foro venale prostat. Hujus tum tenera eliguntur folia, quæ linguam istam non vel vix habent, seniora enim nimis fibrosa sunt, leniter vero coquenda sunt in aqua, addita Calappi lympha, quum satis dulce præbent olus, si vero nimis fortiter coquantur, in mucum liquescunt.

DRIE EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

De eenvoudige Slange-tong.

Ophyoglosson simplex *heeft meest dezelve gedaante, gelyk men 't in Europa ziet, dog een andere manier van wassen.*

Het is een klein en laag kruidje, met een enkelde steel, drie en vier duimen hoog zig boven de aarde verheffende, dragende ieder een byzonder blad, een lid van een duim lang, een duim breed, dikagtig, vet, zonder kennelyke ribben, donker-groen van couleur, dog aan 't gewreevene of gekookte, werd men dunne en taaje zenuwen gewaar, die in de lengte loopen.

Deze steel staat zomtyds alleen, zomtyds twee by malkander, dog ieder zyn byzonder worteltje hebbende, die aan een hoofdwortel hangen, dwers onder de aarde loopende als Polypodium, en hier en daar nieuwe steelen voortbrengende, uit den boezem van dit blad schiet den steel nog drie of vier duimen op, formeerende aan 't opperste een smalle aire, een lid van een vinger lang, in de gedaante van een slangetongske, door den steel in twee gedeelt, en over dwers gekeept, altyd groen blyvende, ten laatsten zonder kennelyk zaad verwelkende.

De wortel is zeer gering, zoo dat men dikwils verwondert staat, hoe 't aan de aarde vast houd, ook ziet men de dwerswortel niet, dan daar het veel by malkander staat, boven de wortel ziet men iets mosagtigs aan de steelen. De smaak van de bladeren is zoet en smets, schier als aan 't Polypodium.

Naam. *In 't Latyn* Ophioglossum Indicum simplex. *In de Europisse Apotheeken werd het in 't gemeen* Lancea Christi *genaamt, in 't Maleits* Daun saleh, *dat is* Folium unicum, *gelyk men 't anders in 't Grieks noemt* Henophyllon *en* Monophyllon; *ook* Sajor pangayœ, *om dat zyne bladeren na een* Pangay *dat is een korte riem gelyken. Op Ternaten* Tjomu tuffa; *in 't Maleits* Tundjoe langit, *en* Tonkat langit; *in 't Duits* Hemels-wyzer *en* Hemels-stut, *om dat de opregte piekjes schynen den Hemel aan te wyzen.*

Plaats *Het wast niet, gelyk in Europa, in donkere schaduwagtige bossen, daar het nog al zelden gevonden werd, ter contrarie hier te lande op vlakke velden en kale bergen onder 't snygras, daar het wat ydel staat, meest langs de wegen, en altyd op een harde kleigrond. Het komt schielyk uit de aarde voort, en vergaat ook weder haast, konnende door geene konst voortgeteelt worden, daar het niet van zelfs voortkomt. Inzonderheid komt het weelderig voor den dag, als men op vlakke velden en bergen het voornoemde snygras afbrand, en daar op een paar dagen regen volgt, dan ziet men 't schielyk opwassen, zoo dat het een regt kind van de aarde is, daar inne met de Varen en Polypodium over een komende.*

Gebruik. *Men heeft hier te lande geen gebruik daar van, om wonden te genezen, gelyk de Chirurgyns en Paracelsisten in Europa doen, maar het is een slegt moeskruid, tot welken eind het op de markt te koop werd gebragt. Hier toe verkiest men de jonge bladeren, die het tongsken nog niet of effen uitgeschooten hebben, want de oude vallen te dradig, men kookt ze slappelyk in water, en vet ze met Calappusmelk, wanneer ze een zoet moes geven, maar door hard kooken vergaan ze in slym.*

CAPUT QUADRAGESIMUM QUARTUM.

Ophioglossum laciniatum. Sajor manis.

Alterum *Ophioglossum* peregrinam penitus habet formam, ac præterea aliquid commune gerit cum *Filice Osmunda.* Caules quoque emittit simplices, rotundos, herbaceos, sed ad unam partem striatos & nudos, superius verrucis quibusdam obsessos, pedem circiter, vel ulnam altos, inæqualis crassitiei, inferne enim caulis tenuior est quam in medio. Superius sese dividit in tres ramos, transversaliter expansos, non directe in triangulo positos, sed ad unam partem dehiscit, illorum quivis sese dividit in binas, tres, & quatuor longas lacinias seu folia, ita ut totum folium in duodecim lacinias sit distinctum, quarum quævis sex & octo pollices longa est, ac unum lata, harum vero laciniarum una alterave ad latera non distincta est, quæ etiam longiores sunt reliquis.

Medius ramus sese dividit in binas tresve minores lacinias, quæ super eminent, & inferius ad oras minores quasdam incisiones seu auriculas gerunt, quævis porro lacinia firmum gerit nervum medium, ab utraque protuberantem parte, atque ex eo innumeræ excurrunt venulæ transversales, quæ sese ad oras in arcus claudunt, uti in Filice Osmunda. Foliorum oræ subtiliter dentatæ sunt, & in vetustis foliis quodammodo spinulosæ, acsi spinulis obsessæ essent, si nempe retrorsum fricentur, folium porro ipsum est glabrum, ac læte virens, saporis fatui ac dulcis, fere instar Calappi medullæ, qualis & primarius caulis est.

Ex centro horum foliorum rectus porro excrescit caulis, septem & octo pollices altus, similem sustinens spicam, qualem præcedens Ophioglossum, sed quæ multo major & crassior est, digitum longa, minimum digitum crassa, plerumque simplex, aliquando prope apicem bifida, primo viridis, dein muscosos proferens flosculos, qui spicam rugosam & rubram efficiunt. Hos insequuntur multa granula, intus concava, ac sine notabili semine, quum tota marcescit spica, ac brevi post etiam ipsum folium, quod, uti dictum est, laciniis suis undique circa caulem semicirculum format.

Mox alter junior progerminat caulis prope vetustum, qui similes profert lacinias & spicam, ita ut nunquam bini simul, ejusdemque ætatis conjuncti sint. In caulium inferiore parte raræ obcurrunt breves fibrillæ, quæ, si extrahatur caulis, pro vera haberentur radice, quod falsum est, & decipit homines, sed vera radix profundius in terra locatur, transversaliter prorepens, uti in Polypodio, ultra pennam crassa, coloris externe terrestris, vel quale solum est, in quo crescit, in nigro enim solo nigricat, multis crassis fibrillis obducta, quæ perpendiculariter terram petunt, cunctæ fragiles admodum, præsertim si siccæ, saporis dulcis.

In primaria radice nodi etiam & tubera adparent, uti in radicibus Polypodii & Sigilli Salomonis, e quibus antea caules progerminarunt, hæc enim herba aliquando supra terram omnino perit, primaria radice in terra vegeta & abscondita, quæ post pluviosos menses ab utraque parte novos emittit caules, & per novos stolones sese propagat.

Sæpius hanc effodi plantam, sed primariam invenire haud potui radicem, exceptis istis dictis raris fibrillis, quum incolæ mihi persuadere volebant, ut, si quis veram cuperet invenire radicem, omnino taciturnum esse oporteret, quas nugas tamen esse alio tempore melius comperi, quum profundius eam effoderem, & tot invenirem radices, quot cuperem.

Primaria hæc radix ad latera quasdam emittit ramificationes instar Polypodii, & hæ hic & illic novos quosdam caules, qui superne sæpe incurvati sunt instar hami, e quibus postea folium excrescit.

Radix transversaliter dissecta auris formam vel semilunæ præ se fert, si vero primarius dissecetur caulis, ubi crassissimus est, flavescentia in eo conspiciuntur punctula, in circulo posita, atque in medio lineæ frustum, sed extra centrum positum.

VIER EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

De ingesneede Slange-tong.

Het *tweede* Ophiogloffon *is van een gants vreemd fatzoen, en heeft daar en boven iets gemeen met de* Filix Osmunda, *het schiet ook met enkelde, ronde, kruidagtige, dog aan de eene zyde gestreepte, en kale steelen op, boven met eenige wratjes bezet, omtrent een voet of elle hoog, van ongelyke dikte, want beneden is hy dunder dan in de midden. Boven verdeelt hy zig in drie takken, regt dwers uitgebreid, staande niet regt in een drieangel, maar aan de eene zyde geopent, ieder derzelver verdeelt zig in twee, drie en vier lange snibbelen of bladeren, zoo dat het geheele blad in twaalf snibbelen verdeelt is, ieder ses en agt duimen lang, en een breed, dog van deze snibbelen staat een of twee ter zyden ongedeelt, die ook de langste zyn.*

De middelste tak verdeelt zig in twee of drie andere mindere snibbelen, die wat over malkander staan, en agter aan de kanten nog eenige mindere keepen of ooren hebben. Voorts heeft ieder snibbel een styve middelzenuwe, ter weerzyden uitbuilende, van daar ontelbare kleine adertjes over dwers loopende, die zig langs de kanten met boogen sluiten, gelyk aan de voornoemde Filix. De kanten zyn subtiel getant, en aan de oude bladeren wat stekelig, als of het doorntjes waren, als men ze agterwaarts strykt, voorts is het blad glad, en blyde-groen, van smaak laf-zoet, als Calappus-pit, gelyk mede den hoofdsteel.

Uit het midden dezer bladeren schiet nog een regte steel op, seven en agt duimen hoog, dragende diergelyke aire gelyk het voorgaande Ophioglossum, *dog veel grooter, en dikker, een vinger lang, een pink dik, meest enkeld, zomtyds by de spitze in tween geklooven, eerst groen, daar na brengt hy eenige mosagtige bloempjes voort, die de airen geheel ruig en rood maken. Daar op volgen veele kleine korrels, van binnen meest hol, en zonder kennelyk zaad, waar op de geheele aire verslenst, en kort daar na het blad ook, 't welk, als gezegt, met zyne lappen rondom den steel wat meer dan een halve kring maakt.*

Straks komt een jonge steel voort digt by den ouden, die diergelyke snibbelen en aire voortbrengt, zoo dat men nooit twee te gelyk en van eenen ouderdom by malkander ziet. Aan 't onderste van de steelen vindt men weinige korte vazelingen, die men in 't uittrekken voor de regte wortel zoude aanzien, daar aan men bedroogen werd, want de zelve leid wat dieper in de aarde over dwers kruipende gelyk een Polypodium, ruim een schaft dik, van buiten aardverwig, of na de grond, daar ze staan, want in zwarte grond is zy zwartagtig, met veele dikke vaselingen behangen, die regt in de aarde gaan, allegaar zeer breekzaam, inzonderheid als zy droog zyn, en zoet van smaak.

Aan deze hoofdwortel ziet men ook knobbelen, en leden gelyk aan de wortelen van Polypodium, en Sigillum Salomonis, daar te vooren steelen gestaan hebben, want dit kruid vergaat zomtyds boven de aarde geheel en al, blyvende de hoofdwortel in de aarde verborgen, die dan na de regen Moesson te wederzyden nieuwe steelen uitschiet, en haar zelfs met nieuwe afzetzels voort zet, waar op de oude vergaat.

Ik heb dikwils dit kruid uitgetrokken, en deze hoofdwortel niet vinden konden, behalven de voornoemde weinige vaselingen, wanneer de Inlanders my wys maakten, dat indien men de regte wortel wilde vinden, moest men in 't uitgraven stok stil swygen, welke beuzelingen ik daar na wel anders bevonden hebbe, slegts een weinig dieper gravende, en zoo veele wortels vindende, als ik begeerde.

De hoofdwortel schiet ter zyden eenige takken uit, gelyk het Polypodium, en dezelve hier en daar nieuwe steelen, dewelke aan 't bovenste einde dikwils gekromt zyn, gelyk een winkelhaak, waar uit namaals het blad word.

De wortel dwers doorgesneeden vertoont de gedaante van een oor of halve maantje, maar als men den hoofdstengel doorsnyt, daar hy op 't dikste is, zoo ziet men geelagtige puntjes in een cirkel staan, en in het midden een stuk van een linie, dog buiten 't centrum.

Pluviosis mensibus hæc plerumque perit herba, sed Novembri teneri magna copiosa excrescunt surculi. Hanc herbam in initio pro *Filice* habui, præsertim quum ejus sapor ex dulci esset Filicinus, sed quum ejus spicæ dein prodirent, necessario concludere debui, magnam *Ophioglossi* esse speciem, quæ *Osmundæ* seu *Filici aquaticæ* etiam adfinis est.

In de regenmaanden vergaat dit kruid meest, maar in November begint het jonge scheutjes met hoopen voor den dag te brengen. Ik heb dit kruid in 't eerste voor een Filix *aangezien, te meer alzoo den smaak uit den zoeten ook wat Varenagtig is, maar daar na de airen voort komende, heeft myn noodzakelyk doen besluiten, dat het een groote zoorte van* Ophioglossum *is, dog met de* Osmunda *of* Filix aquatica *gemeenschap hebbende.*

Nomen. Latine *Ophioglossum laciniatum*; Malaice *Ribu ribu*; Amboinensibus & Malaiensibus notum est nomine *Sajor manis*, seu *oleris dulcis*; Amboinensibus proprie dicitur *Utta niwel*, seu Malaice *Sajor calappa* itidem a dulci sapore. Quidam erronee illud vocant *Taccam minorem*, putantes *Taccæ* esse speciem, revera enim minor *Taccæ* species est, cujus folia cum hac herba optime conveniunt, sed oportebat hoc nomen deleri, quum multi eo falluntur, sumentes vulgarem *Taccam* minorem, quæ herba est fervens atque acris, pro hoc *Ophioglosso*, quod dulce ac fatuum est.

Naam. *In 't Latyn* Ophioglossum laciniatum; *in 't Maleits* Ribu ribu; *by de Amboinesen en Malyers is 't bekent met den naam van* Sajor manis, *of* Olus dulce. *In 't Amboinees hiet het* Utta niwel, *of in 't Maleits* Sajor calappa, *mede van de zoete smaak. Zommigen noemen het abusief* Tacca het kleine, *meenende dat het een zoorte van* Tacca *zy, want daar is in der daad een kleine zoorte van* Tacca, *die aan de bladeren met dit kruid wel overeen komt, maar zy behoorden deze naam uit te roejen, want veele daar door bedroogen werden, nemende de gemeene kleine* Tacca, *'t welk een heet scherp bytend kruid is, voor dit* Ophioglosson, *'t welk zoet en laf is.*

Locus. In declivibus crescit locis circa oras levis silvæ, vel sub aliis levibus fruticulis, ubi solum est humidum & argillosum, ut & circa siccas oras silvæ Sagus, sed raro obcurrit, atque ubi crescit, semper combinatum est. Javæ multo altior & luxuriosior est hæc planta, binos tresve pedes alta, ejusque caulis digitum crassus, ibique in planis provenit campis, ubi Carex est vaga. In hortis transplantata major quoque excrescit, foliaque circulum formant quindecim laciniarum, quæ inferius adpendices etiam quasdam gerunt, ac quodammodo supra sese invicem locatæ sunt. Quam primum vetustus perit caulis, semper novi in ejus locum succedunt, atque elegans planta est, quæ digna est in hortis locari.

Plaats. *Het wast in lage gronden omtrent de randen van een ligt bos, of onder ander ligt kreupelbos, daar een vogtige kleigrond is, ook omtrent de drooge kanten van een Sagobos, dog is weinig te vinden, en daar 't is, vindt men 't altyd by malkander. Op Java wast het veel hooger en weelderiger, twee en drie voeten hoog, en den stengel een vinger dik, en aldaar ook in de vlakke velden, daar het Snygras wat ydel staat. In de hooven verplant, werd het ook grooter, gewinnende een cirkel van vyftien snibbelen, die agter nog al eenige aanhangzels hebben, en ten deelen over malkander liggen, zoo dra den ouden steel vergaat, heeft men altyd nieuwe in de plaats, en het is een cierlyke plant, die waardig is in de tuinen gezet te werden.*

Usus. Est herba succosa & refrigerans, alvum laxans. Molles caules cum teneris foliis ac spicis mox erumpentibus abscinduntur, & ad olus adhibentur, æque ac præcedens Ophioglossum, sed leniter hæc simul coquenda sunt, ne in mucum deliquescant. Teneri caules in aqua calida parum cocti præparari possunt, & edi instar Asparagorum. In re medica cum *Ubio polypoide* tanquam specificum habetur remedium in morbo quodam abdominis & intestinorum, qui Malaiensibus dicitur *Sackit gorito*, quem puto esse *Polypum intestinorum.*

Ad hunc sumunt radicem hujus plantæ cum radicibus *Ubii polypoidis nigri*, quas simul aquæ incoquunt & bibunt, siccas quoque edunt radices cum Siri Pinanga, quæ haud ingratæ sunt, & quas masticant instar pastillorum, unde Polypus evanescit.

Quum vero per istud nomen quoque intelligunt molam uteri in feminis, inquirendum est, an ad utrosque morbos, an vero ad alterutrum conducat. Malaienses enim, quum pauca habeant verba, multos sub uno nomine comprehendunt morbos.

Radices hæ a crassis depuratæ fibrillis facccharo condiri quoque possunt, & inter masticandum granulosæ sunt. Hæ radices cum Pinanga masticatæ, ad tussim convulsivam etiam adhibentur.

Gebruik. *Het is een vogtig en verkoelend kruid, den buik wat slibberig makende. De malze steelen met de jonge bladeren, en eerste airen werden afgesneeden, en tot moeskruid gebruikt, zoo wel als 't voorgaande Ophioglosson, en men moet ze zagtjes kooken, op dat ze niet slymerig werden. De jonge steelen in warm water een weinig opgekookt, laten zig ook toebereiden, en eeten als Spargies. In de Medicynen werd het met* Ubium polypoides *voor een toegeëigent middel geagt, voor een zekere ziekte des buiks en ingewands by de Malyers* Sackit gorito, *dat is zoo ik gisse* Polypum intestinorum *genaamt.*

Hier toe nemen ze de wortel van dit gewas met de wortelen van het Oebium Polypoides nigrum, *kooken ze t'zamen in water, en drinken dat, eeten ook de gedroogde wortelen met Siri pinang, die niet onlieffelyk zyn, en kort afknappen als koekjes, waar door den Polypus smelten zal.*

Maar dewyl ze onder den voorschreeven naam ook verstaan Molam uteri in fœminis, zoo staat nog te onderzoeken, of het tot beide ziektens of alleen tot eene dienstig zy, want de Malyers arm van woorden zynde, veelderlei ziektens met eenen naam noemen.

Gemelde wortelen van de dikke vazelingen gezuiverd, laten zig ook confyten, en vallen brokkelig in 't eeten. Dezelve wortelen met Pinang gekaauwt, werden ook gebruikt tegens de kinkhoest.

CAPUT QUADRAGESIMUM QUINTUM.

Radix toxicaria. Bacong.

Hic jam tres ſeſe invicem ſubſequuntur plantæ, quæ pro *Moly Indico* haberi poſſunt.

Prima & maxima eſt *Radix toxicaria*, quæ eſt herba litorea, alte & ample ſeſe extendens, licet verus caudex modo ſit ſesqui ac binos pedes altus, ac pedem craſſus, atque ex multis convolutis, craſſis, & albis membranis componitur inſtar caudicis Muſæ.

Inferius hic craſſiuſculus & rotundus eſt fere inſtar Cepæ, ſed non verum format bulbum. Inferne ſub hoc tubere obtuſus conſpicitur conus, qui primaria radix eſt, atque ad ejus latera innumeræ craſſæ fibrillæ ſeu chordulæ inſtar ſerpentum decurrunt, longe ſeſe in terra extendentes, quæ molles, ſuccoſæ, & albæ ſunt, ſed interne lentum gerunt nervum.

In teneris plantis fere nil conſpicitur niſi Cepaceus iſte bulbus, cum fibrillis iſtis craſſis in ambitu, ſed in vetuſtis iſte conus brachii craſſitiem habet, ac parum incurvus eſt, interne albus, lento refertus ſucco, & piloſus, qualis & inferior caudicis pars eſt, quæ externe & interne alba eſt, & hac fibroſa ſubſtantia conſtat, quæ ſi maſticetur, globum ſericeum in ore refert, eſtque porro ſucco referta, ſed qui nauſeoſus & amarus eſt.

Folia more Tuliparum locantur, ſeu uti in *Helleboro albo*, ſed multo majora ſunt, fere inſtar Acinacis, quæ ſeſe invicem ambiunt, in caudicis ſummo, tres cum dimidio & quatuor pedes longa, quinque pollices lata, per longitudinem ſubtilibus nervis pertexta, craſſa, & pinguia, ſed flaccida, oris æqualibus, & pallide virentis ſeu flaveſcentis coloris, in medio ſulcata, ſeu potius totum folium canalem refert, & caulis ex iis adſurgit viridis, ultra ulnam altus, digitum craſſus, glaber, ex rotundo parum compreſſus, in ejus ſummo longam gerens vaginam, quæ ſeſe aperiens decem vel duodecim minores exhibet cauliculos ſeu petiolos, palmam longos, ſeſe in umbellam extendentes, quorum quivis longam, albicantem, & ſulcatam gerit membranam, ejusdem fere longitudinis, ex qua magni excreſcunt flores.

Flos ex ſex longis, & anguſtis, albis conſtat petalis, ample expanſis, quæque ſeſe prius deorſum incurvant, ipſorumque extremitates præterea ſemel bisve incurvatæ ſunt. Si hæc petala extendantur, ſemi pedis longitudinem habent, ac fere ſemi digitum lata ſunt, ipſeque flos inferius anguſtum format tubum, qui viridi incumbit germini, & ſuperius concavus eſt.

In hoc locantur ſex tenuia ſtamina, inferius alba, ac quodvis ſuo inſidet petalo, ſed ſuperius erectum eſt, ac purpureum, ac quodvis antheram gerit, lutea farina conſperſam, primo referentem hamum teli, dein hæ antheræ extenſæ trabes referunt ſupernatantes. Ex tubi centro alterum excreſcit rectum filum ſeu piſtillum, reliquis brevius, purpureum penitus, ſine tubere. Totus flos ſex gerit petala, in hexagono poſita, quæ amplum obcupant locum, odoris debilis liliacei, ſed non admodum grati.

Character ſeu ſignatura horum florum conſiſtit primo in ſex incurvis ſtaminibus, quæ fracta referunt tela, ac medium in tubo locatum piſtillum, illud refert ejaculatorium telum, Malaice *Sompit* dictum, quod Maccaſſarenſes efflant ex ſclopetis teliferis, cujus apex abruptus eſt, & quod infectum eſt deleterio iſto veneno. Per hanc ſignaturam ſeu floris formam primi forte harum inſularum incolæ pervenere ad notitiam ipſius virtutis & uſus.

Ex florum nodis fructus excreſcunt, qui omnes fere maturitatem adquirunt, magnitudine Lanſiorum vel rotundorum Prunorum, vel etiam aliquando inſtar Caſtanearum. Sunt autem non perfecte rotundi, ſed parum obliqui, ita ut hilus non directe ſit verticalis, diu externe virentes & glabri, interne repleti carne alba & mucoſa, maturi fumeum conquirunt colorem, rugoſi ſunt, ex rotundo plani, ſeu caſei forma, tumque caro interna eſt ſicca inſtar Hepatis, ſordide albens, unicam formans glebam, raro binas vel tres, odoris nauſeoſi, qualis & tota planta eſt.

In

VYF EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

De Spatwortel.

Hier volgen nu drie planten na malkander, dewelke ons voor een Moly Indicum *verſtrekken.*

De eerſte en grootſte is de Spatwortel, *zynde een eigentlyk ſtrandgewas, hoog en breed zig uitſpreidende, hoewel de eigentlyke ſtam maar anderhalve en twee voeten hoog is, een been dik, en uit veele over malkander gerolde dikke en witte vellen gemaakt, gelyk de Piſſangſtronk.*

Beneden loopt dezen ſtam dikagtig, en rond toe, ſchier als een Ajuin, dog geen regten bol formeerende. Onder aan deze bol zit een ſtompen kegel, 't welk de hoofdwortel is, en ter zyden loopen ontelbare dikke draden of chordels, als ſlangen, verre in de aarde zig verſpreidende, week, ſappig, en wit, dog binnen met een taaje zenuwe.

Aan de jonge planten ziet men ſchier niets als den ajuinagtigen bol met de dikke vaſelingen rondom, maar aan de oude word den voornoemden kegel wel een arm dik, en loopt wat krom, binnen wit, vol taaje ſap, en hairig, gelyk ook den onderſten ſtam, buiten en binnen wit, en vol van deze hairige ſubſtantie, die in 't kaauwen voorkomt, als of men een klouwe zyde-gaarn in de mond hadde, daar by ſappig, en walgelyk bitter.

De bladeren ſtaan op de manier als een Tulpe, of als aan den Helleborus albus, *dog veel grooter, namentlyk als ſlagtſwaarden, malkander omvattende, aan 't bovenſte van den ſtam, vierdehalve en vier voeten lang, vyf duimen breed, in de lengte met ſubtile zenuwen doortoogen, dik, vetagtig, dog ſlap, met effene kanten, ligt of geel-groen, in de midden met een geute, of veel meer het geheele blad ſtaat als een geut, en ſchiet een regte grasgroene ſteel op, ruim een elle hoog, een vinger dik, glad, uit den ronden wat gedrukt, dragende op zyn top een lange ſcheede of booze, dewelke haar openende vertoont tien of twaalf kleindere ſteelen, een hand lang, haar in een dolle of kroone verſpreidende, ieder draagt een lange witagtige of gevoornde booze, ſchier van dezelve lengte, waar uit werden groote bloemen.*

Dezelve beſtaat uit ſes lange, ſmalle, en witte blaadjes, die zig wyd opent, en de blaadjes krommen haar eerſt neerwaarts, en dan haare einden krullen haar nog een reis of twee. Als men deze blaadjes uittrekt, zoo zyn ze wel een halve voet lang, en ſchaars een halve vinger breed, makende de bloeme beneden een ſmallen hals, ruſtende op een groene knop, boven is een naauwe pyp.

Hier in ſtaan ſes dunne draden, beneden wit, en een ieder op zyn blaadje ruſtende, maar boven opgeregt, purperverwig, dragende ieder een nop, met geel meel beſtrooit, eerſt gelykende de weerhaken van een pyl, daar na uitgerekt dryven ze boven op als balkjes, uit het midden der pypen komt nog een ander regte draad, korter dan de andere, geheel purperverwig, zonder nop. De geheele bloem heeft ſes bladeren, regt in een ſesboek verdeelt, beſlaat een groote plaats, en heeft een ſlappen lelyagtigen reuk, dog niet zeer aangenaam.

De ſignatuure dezer bloemen beſtaat eerſt in de ſes kromme draden, die gebrooke pylen gelyken, en het middelſte draadje in de pypen verbeeld dien blaaspyl of ſpatte, in 't Maleits Sompit *genaamt, den welken de Maccaſſaren uit haare ſpatroeren blazen, waar van de ſpitze afgebrooken is, waar aan dat grouwelyk vergift hangt. Door deze ſignatuure of gedaante, hebben miſſchien de eerſte Inwoonders dezer Eilanden aanleidinge gekreegen, tot kenniſſe van deszelfs kragten en gebruik.*

Uit de knoppen, daar de bloemen geſtaan hebben, werden de vrugten, dewelke ſchier alle tot perfectie komen in de grootte van Lanzen, of ronde Pruimen, ook wel als Caſtanjes. Zy zyn niet regulier rond, maar wat ſcheef, zoo dat den navel niet regt boven op ſtaat, langen tyd van buiten gras-groen, en effen, binnen met een wit ſlymerig vlees, de rypen werden rookverwig, rimpelig, uit den ronden plat, of kaasvormig, als dan is het binnenſte vlees droog als lever, vuil-wit, uit een klomp, zelden uit twee of drie beſtaande, walgelyk van reuk zoo als de geheele plant is.

In

In illius centro conus locatur albicans, qui per adjacentem carnem, tum viridem, perforat, & novum germen est, quod plantam propagat, ex binis vero fructus glebis bina excrescunt germina, non supra sese invicem, sed ad latera.

Pluviosis floret mensibus Julio & Augusto, fructusque Octobri proveniunt, ac porro siccis mensibus, quo tempore interea subtus aliæ excrescunt vaginæ, succeffive florentes.

Quidam binas alias radicis Toxicariæ statuunt species, præter istas binas, quæ in Ternata reperiuntur, modo crescendi similes, quarum vulgaris albos, altera rarior luteos gerit flores. Amboinenses autem species non multum inter sese differunt, ac præsertim varietate soli variant. Vulgarem itaque sequentes modum, *secundam* statuemus radicis Toxicariæ *speciem terrestrem*, a litorea non diversam modo crescendi, nisi quod major & altior excrescat. Ejus enim caudex ulnam altus est, crus crassus, ex albicantibus compositus membranis seu involucris, inferius rotundus instar Cepæ, atque inde longissimas, crassas, & albas emittens fibrillas, undique per molle prorepentes solum, atque sub ipsis obtusus iste conus latet.

Aliquando, quum hic caudex senescit, inferiore sua parte terræ incumbit instar *Ari hortensis*. Sed istos serpentinos fibrillarum flexus multo majores & longiores observavi in litorea specie, cujus vetusti caudices quatuor & quinque pedum longitudinem sæpe obtinent, sinu terræ incumbentes.

Terrestris speciei folia ulnæ vel orchiæ longitudinem habent, tres palmas lata, sine notabili nervo, excepto canali medio, coloris intense virentis, & glabra.

Flores & fructus sunt uti in priore specie, sed raro observantur. Hujus radices longæ præstantiores habentur quam in litorea specie, atque interne etiam exhibentur, quum litoreæ nimis ferventes sunt, & vehementem caussant vomitum, ita ut terrestris gradu debiliore differat.

Tertia montana est species, in Amboina ignota, sed in Ceramæ montibus obcurrit, litori vicinis. Hæc etiam nil differt a prioribus speciebus, nisi quod in omnibus suis partibus sit minor, ipsiusque radices etiam meliores censentur, & propinantur contra quodvis toxicum.

Nomen. Latine *Radix toxicaria*; Belgice *Spatwortel*; Malaice & Maccassarice *Daun bacong*; vel solummodo *Bacong*, & *Daun sompittan*; Amboinice in Lytimora *Daussa*, *Tapeussa*, & *Tacaossa*, quod semiputridam denotat vestem, quam denotant caudicis membranæ, in Hitœa *Nopu*, in Lœhœa *Tecabbal*, *Ribua*, & *Moral*. Bœronice *Rebut*; Ternatice *Fette fette*; Bandice *Tuvera*; Baleyice *Bacong*, & *Caffe selan majus*, ad differentiam minoris speciei, quæ postea subsequetur.

Locus. Prima species ubique nota est in litore, ubi locus est silvestris & cænosus, seu parum paludosus, sed inter nudos etiam crescit lapides, trunco crasso & procumbente, si modo solum sub eo sit parum humidum. Ubique obcurrit in Amboina, Boerone, & Cerama. In hortis etiam plantatur ob præstantem & frequentem ejus usum, licet ibi non tantæ sit molis. Si transplantetur, caudex abscindendus est modo supra radicem, alioquin enim putrescit, & vermes generat, sed ex centro abscissi caudicis novus regerminat surculus.

Secunda species magis remote in ipsa crescit terra, sed non procul a litore ad paludes, stagnantes aquas, & cænosas fluviorum ripas, in humidis & declivibus silvis, præsertim ad oras silvarum Sagus, ubi lapilli paludoso solo mixti sunt. Hæc species in hortis quoque transplantari potest, sed cito perit, quum non amat solum siccum, hinc prima eligenda est species, quæ transplantatione mollior, & ad usum aptior redditur.

Tertia species potissimum in Cerama crescit, in ejus parte boreali in Hatues sinu, ad latus montium altorum & saxosorum, cui adjacet pagus Hatues, unde huc translata est, atque in hortis melius transplantari potest.

Usus. Hujus plantæ nulla pars ad cibum apta est, omnes enim ejus partes vim habent vehementem caussandi vomitum, sine fervore vel acrimonia, sed solummodo nauseosa, sed non magna amaritie, quod intelligendum est de litorea specie, ambæ enim terrestres species non ita vomitum caussant, ac melius interne adhiberi possunt.

Omnes

In wiens midden men een witagtig kegeltje ziet, 't welk door het omleggende vlees (zynde alsdan groenagtig) boorende, tot een nieuw uitspruitzel wert, 't welk de plante voortteelt, uit twee klonteren der vrugt komen dan twee uitspruitzels, niet regt boven, maar ter zyden uit.

Het bloeit in de regenmaanden July en Augustus, en de vrugten ziet men in October, en voorts de geheele drooge Moesson over, in welke tyd onder tussen van onderen op nog andere scheeden komen, die vervolgens na malkander bloejen.

Zommige maken nog twee andere zoorten van Spatwortel, behalven die twee, dewelke men in Ternaten vindt, malkander aan gewas gelyk, waar van de gemeene witte, de andere rare geele bloemen draagt. Maar de Amboinse zoorte verschillen weinig van malkander, komende het verschil meest van de plaatzen of grond, daar ze wassen. Volgende dan de gemeene sleur, zoo zullen wy voor de tweede zoorte *stellen de* Land-spatwortel, *van de Strand-zoorte aan wasdom niets verschillende, behalven dat ze grooter en hooger opschiet. De stam is een elle hoog, een dye dik, ook witagtig, van rollen gemaakt, beneden rond toeloopende als een Ajuin, en van daar zeer lange, dikke, en witte vaselingen uitschietende, wyd en zyd door de weeke grond kruipende, en onder haar dien stompen kegel verbergende.*

Zomtyds als dezen stam oud werd, gaat hy met het onderste op de aarde leggen, gelyk het Arum hortense. *Dog deze Draken heb ik veel grooter en langer gezien aan de strand-zoorte, wiens oude stammen wel vier of vyf voeten lang worden, met een bogt op de aarde rustende.*

De bladeren van de Land-zoorte zyn wel een vadem lang, drie handen breed, zonder kennelyke zenuwe, behalven de middelste geute, hoog-groen, en glad.

Bloemen en vrugten zyn als aan de eerste, dog werden zelden gezien. De lange wortelen hier van werden voor beter gehouden, dan de strand-zoorte, om binnen 't lyf in te nemen, want de strand-zoorte is te heet, en maakt een geweldig braaken, daar deze wel een graad slapper is.

De derde *is de* Berg-zoorte *in Amboina onbekend, maar op Cerams Bergen te vinden, die aan strand leggen. Deze verschilt ook niets van de twee voorgaande, behalven dat ze in alle delen kleinder is, en haare wortelen worden ook voor zekerder gehouden om in te nemen, niet te min tegens alderbande venyn even kragtig.*

Naam. *In 't Latyn* Radix toxicaria; *in 't Duits* Spatwortel; *in 't Maleits en Maccassars* Daun bacong, *of slegts* Bacong, *en* Daun sompittan; *in 't Amboins op Leitimor* Daussa, Tapeussa, *en* Tacaossa, *zynde te zeggen een half verrot kleedje, 't welk de schillen des stams verbeelden, op Hitoe* Nopu; *op Loeboe* Tecabbal, Ribua, *en* Moral; *op Boeroes* Rebut; *op Ternaten* Fette fette; *in Bandaas* Tuvera; *in Baleits* Bacong, *en* Caffe selan het groote, *tot onderscheid van het* kleine, *'t welk hier na zal volgen.*

Plaats. *De eerste zoorte is over al bekend op strand, daar het bosagtig, en een weinig moerassig is, dog het wast ook onder de bloote steenen, en dat nog met een dikke leggende stam, als het maar daar onder wat vogtig is, het is over al te vinden, op Ambon, Boero, en Ceram. Het werd ook in de tuinen geplant wegens zyn groot gebruik, hoe wel het daar zoo groot niet werd. In 't verplanten moet men den stam afsnyden kort boven de wortel, anders verrot hy, en genereert wormen, maar uit het midden van den afgesneeden stam schiet een nieuwe spruit op.*

De tweede zoorte wast landwaards in, dog niet ver van strant aan poelen staande wateren, en moerassige oevers van rivieren, in vogtige laage bossen, inzonderheid aan de kanten van Sagoebossen, daar steenen onder 't moeras loopen. Deze zoorte laat zig ook wel in de tuinen verplanten, maar vergaat haast, om dat ze geen drooge grond bemind, daarom moet men de eerste zoorte nemen, die door het verplanten wat zagter en bekwamer tot het gebruik werd.

De derde zoorte wast op Ceram meest, op deszelfs noordzyde in de bogt van Hatuwe, aan de zyde van dat hooge en steenige gebergte, daar aan de zelve Negorije leid, van waar herwaarts gebragt, laat haar in de tuinen verplanten.

Gebruik. *Van dit kruid is niets tot de kost bekwaam, het is in al zyn deelen kragtig om een sterke braking te maken, zonder hitte of scherpigheid, maar alleen met een walgelyke dog niet groote bitterheid, het welk te verstaan is van de strand-zoorte, want de beide land-zoorten doen zoo zeer niet braken, en zyn bekwamer binnens lyfs te gebruiken.*

Dog

Omnes vero hæ tres istam nobilem possident virtutem, quod adsumptum venenum magna vi e corpore eliminent, & vulneribus adplicatæ toxicum ex iis exsugant. Hinc hæc herba pro *Moly Indico* habenda est. Non dico habendam esse pro isto *Moly Indico*, quod apud Botanicos nostros isto nomine notum & delineatum est, præ aliis apud *Carol. Clus. rarior. pl. libr.* 2. *cap.* 36. *Dodon. libr.* 23. *cap.* 15. & apud alios.

Nomen autem *Moly* pro generali sumo nomine talium herbarum, quæ veneno & incantamentis resistunt ex significatione vocis Græcæ, ubi *Moly* denotat *hebetare*, quum hæ herbæ vires veneni enervant & hebetant, hujus autem herbæ vires præsertim innotuere quinto Amboinensium bello ab anno 1651 per quinque continuos annos gesto cum Ternatensi præfecto Madjira, qui Maccassarenses ad opem ipsi ferendam inploraverat contra nostram nationem.

Hi itaque Maccassarenses cum vicinis Bœgensibus & Mundarensibus Amboinam invadentes istud bellum grave & difficile fecerunt, non ita armis explodentibus suis, quæ nostri milites non adeo timebant, quam quidem istis venenatis ejaculationibus, quas ex longis ligneis sclopetis efflant, quæque non bene evitari possunt.

Sunt autem tenuia ac pusilla tela, pedem circiter longa, superius apice parvo donata, ex dente Lamii piscis, vel alia quavis acuta re confecta, atque crasso obducta deleterio isto veneno ex *Arbore toxicaria* præparato, supra libro tertio descripto. Quæ tela pusillum, immo fere vix memoratu dignum caussant vulnus, attamen tantæ sunt malitiei, ut mox mortem adferant, si tela ista nondum semi anni spatium exedunt. Si vero vetustiora sunt, efficacibus antidotis istud malignum venenum superari potest. Quod antidotum potissimum in vehementi consistit vomitu, quum ista vehementi commotione vis istius veneni frangitur & expellitur. Contra hoc primis binis annis adhibebatur *Excrementum humanum*, quod vulneratus sive nolens sive volens deglutire debebat, si mortem evitare vellet, & solummodo ad istum vomitum caussandum.

Sed tertio dein anno nobis detegebatur vis & usus hujus radicis toxicariæ, quæ dein cum aliis remediis usum obtinuit, ita ut cuncti milites in exercitu recentem vel siccatam radicem secum gererent, quod facile fieri poterat, quum ubique obvia est, ac hostis tela interim jam anni spatium superabant, quæque post tertium vel quartum annum quidem venenata, sed non lethifera erant.

Hunc in finem sumuntur longæ istæ albæ radices, quæ in inferiore parte bulbi cepacei inveniuntur, ample sese extendentes, vel etiam ipse bulbus, qui albus est, & refertus succo mucoso. Hujus justa sumitur quantitas, quanta ore contineri & masticari potest, atque inter masticandum ejus succus deglutitur, & pasta vulneri inponitur & adligatur ipsi. Licet hoc opus etiam sit tædiosum ac nauseosum, non ita ob amaritiem, quæ non magni momenti est, quam quidem ob fibrosam ejus substantiam, quæ in tota prævalet planta, & alicui in ore videtur, acsi Gossipium masticaret, sed tandem in ore liquescit, vel tenuis redditur. Mox tum subsequitur vehemens vomitus, sudor, & jactationes, quibus venenum expellitur, sique gravis vertigo continuat, repetenda est ista actio, quod melius institui potest isto primo memorato nauseoso & horrendo remedio. Vidi etiam potissimum eligi litoream speciem, vel quia melius ad manus erat, vel quia vehementorem caussat vomitum.

Quidam magis curiosi inter masticandum miscebant hominum dentes & medullam crurum gallinarum, quas utrasque supra porphyritim in pulpam conterebant, ac dein aliquot dies continuos contritum adsumebant Calbahar nigrum.

An autem hæc radix per vehementem vomitum hoc efficiat, an vero per peculiarem qualitatem hoc expellat venenum, dubitandum est, quum, uti dictum fuit, excrementum humanum per vomitum idem efficit. Aliis tamen in casibus certo expertum est, re vera vim habere veneno resistere, & illud in vulneribus etiam exsugere. Adhibetur enim non tantum, si quis præparato veneno sit infectus, sed etiam si quis noxium quemvis ingesserit cibum, quum ingentes subsequuntur vertigines, uti & etiam contra quosvis ictus & morsus venenatorum animalium.

Ad

Dog alle drie hebben ze die edele eigenschap, dat ze het ingenoomen venyn met geweld uit den lyve jagen, en op de wonden gelegt, het zelve daar uit zuigen. Daarom mag men dit kruid wel voor een Moly Indicum *houden. Ik zegge niet, dat men 't voor dat* Moly Indicum *houden moet, 't welk by onze Kruid-beschryvers met dien naam bekent en afgeteekent is, onder anderen by* Carolus Clusius rariorum Plantarum Lib. 2. cap. 36. Dodoneus Lib. 23. cap. 15. *en anderen.*

Maar ik neem het woord Moly *voor een generalen naam van zoodanige kruiden, die het venyn en tovery tegen staan uit kragt van de Griekse derivatie, by de welke* Molyo *hiet* Hebetare *stomp maken, om dat deze kruiden de kragten der venynen stomp maken, inzonderheid zyn de kragten van dit kruid bekent geworden, in den vyfden Amboinschen Oorlog van 't jaar* 1651. *vyf jaren lang gevoert met den Ternataansen Stadhouder Madjira, die de Maccassaren tot adsistentie tegens onzen Staat ingeroepen hadde.*

Deze Maccassaren met hare gebuuren, de Boegissen en Mundareesen dan in Amboina vallende, hebben dien Oorlog zwaar gemaakt, niet zoo zeer met haar schietgeweer, daar onze Soldaten niet bange voor waren, maar door de voornoemde vergifte spatten, die ze uit lange houte roeren blasen, en daar men zig kwalyk voor wagten kan.

Het zyn kleine dunne pyltjes, omtrent een voet lang, voor aan hebbende een klein spitsje van een Haaije tant, of ander spits ding gemaakt, en dik bestreeken met dat snode vergift, uit den boom Arbor toxicaria *genomen, boven in 't derde boek beschreeven. Welke pyltjes wel een kleine, ja niet naamwaardige kwetzure maken, egter van zoo grouwelyke kwaadaardigheid zyn, dat ze terstont den dood aanbrengen, zoo ze nog niet boven een half jaar oud zyn. Maar ouder zynde, kan men met sterke tegenmiddelen dat snode fenyn nog overwinnen: welk tegenmiddel meest bestaat in een sterke brakinge, wanneer door die geweldige beweeginge de kragt van dat venyn gebrooken, en uitgedreeven wert. Hier toe gebruikte men in de eerste twee jaren het* Excrementum humanum, *'t welk de gekwetsten het zy met willen of tegens willen opslokken moesten, wilde hy den dood ontgaan, alleenlyk om het voornoemde braken te verwekken.*

Maar in 't derde jaar wierd ons eerst aangeweezen de kragt en gebruik van deze spatwortel, dewelke naderhand nevens andere remedien in gebruik is gebleeven, zoo dat al de Soldaten in 't Leger de vers of gedroogde wortel by hen droegen, 't wel ligter toeging, om dat ze over al te vinden is, en des vyands spatten ondertussen overjarig wierden, blyvende dezelve na het derde of vierde jaar wel nog venynig, dog niet doodelyk.

Hier toe neemt men de lange witte wortelen, die aan 't onderste van den ajuinagtigen bol staan, wyd en zyd om zig loopende, of ook wel den voornoemden bol zelfs, die wit is, en vol slymerigen zap. Men neemt daar van een mond vol, en kaauwt het te degen, den zap daar van inzwelgende, en het kaauwzel op de kwetzure bindende. Hoewel nu dit mede een verdrietig en walgelyk werk is, niet zoo zeer wegens zyne bitterheid, die klein is, maar wegens zyne haairige substantie in de geheele plante, die iemand in de mond voortkomt, als of hy Cattoen kaauwde, dog eindelyk in de mond smelt of fyn werd. Hier op volgt dadelyk het sterke braken, zweeten, en arbeiden, waar door het venyn uitgedreeven werd, en zoo de zware duizeligheid of draaijinge in 't hoofd continueert, zoo moet men dat werk hervatten, 't welk nog al gemakkelyker toegaat, als het eerstgenoemde afzienelyke middel. Ik heb ook gezien, dat men meest de strandzoorte hier toe verkiest, of om dat ze beter by der hand was, of om dat ze sterker tot braken gebouden werd.

Zommigen, die curieuser waren, mengden in 't kaauwen daar onder menschen tanden, en merg van hoender-beenderen, beide op een steen fyn gewreeven, en gebruikten daar na eenige dagen het zwarte Calbahar, mede gewreeven en ingenomen.

Of nu deze wortel alleen door 't sterke braken dit uitwerke, of door een byzondere eigenschap het venyn uitjage, mogte men twyffelen, vermits als gezegt, het excrementum humanum door 't braken het zelve doet. Dog by andere voorvallen heeft men zekerlyk ervaren, dat ze in der daad een kragt hebbe, het venyn tegen te staan en uit te zuigen. Want men gebruikt ze niet alleen, als iemand door expres venyn vergeven is, maar ook als men allerhande schadelyke kost ingenomen heeft, waar op een groote draajinge des hoofds volgt, als mede tegens alderhande steeken, en beeten van venynige gedierten.

V 3

Hier

Ad hunc fcopum binæ terreftres eliguntur fpecies, quæ efficaciores funt in refiftendo veneno fine vomitu, quarum dictæ fibrillæ radicales modo mafticantur cum Siri Pinanga, fuccusque deglutitur.

Ternatenfes fumunt radices ipforum *Fette fette*, quæ ad Orientem funt fitæ, cum radicibus *Palmi filicis*, credo autem effe *Osmundam*, quæ ipfis *Gagoe foeroe* dicitur, has aquæ incoquunt, ac quotidie ejus bibunt dofim, addentes Calbahaar album cum aliis Corallii fpeciebus, fi quis nempe veneno fit infectus, quæ potio nullum cauffat vomitum.

Contra tetras fiffuras plantarum pedum & calcaneorum, quæ plerumque poft Amboinenfes remanent variolas, inferiorem fume caudicem feu bulbum, quem in tenuia fcinde fragmenta, quæ leniter contunde, fupra ignem caleface, & iis obvolve totam pedis plantam.

Alii hæc contundunt fegmenta, cum arena mifcent, & adligant plantis pedum, quæ fauciatæ funt per malignum malum Maleyenfibus dictum *Katjang*, noftratibus *Cancrum*, quod inftar vermium nodoforum fub cute prorepit, & fi quis procedere velit, ingentem ipfi cauffat dolorem, quod plerumque etiam refiduum eft iftarum Amboinenfium variolarum, immo fæpe hæreditarium in talibus familiis, quæ ipfis obnoxiæ fuere.

Inferior caudex contufus vel folus, vel aliis mixtus herbis, areis infpergitur, quæ oleribus confitæ funt, vel in Oryzæ campis, fi Pady modo progerminat ad Erucas aliaque infecta arcenda, fine ullo incommodo fucci hujus plantæ, qui ipfis nullo modo nocet, & a pluviis abluitur. Albus præfertim caudex in frufta fcinditur, quum albam refert chartam, & adpenditur ficcis ramis in Katjang hortis, quod incola dicit Erucas pellere, & efficere, ut Katjang copiofos proferat fructus, hoc intelligendum eft de ifto modo Katjang ferendi, qui Weri h. e. *projicere* dicitur, quum omnes arbores & frutices in loco quodam amputantur, ficcaque cremantur folia, & ficci remanent rami, fupra quos Katjang projicitur.

Si vero ifti ficci rami non adfunt, in quibusdam locis camporum Katjang baculi quidam erigendi, & ifta alba fegmenta ipfis adliganda funt, quæ plerumque fcinduntur in formam pifcis vel alius cujusvis animalis. Tales factitii pifces alligantur quoque tæniæ paulo fupra ipfum hamum, qui efcam tenet, qui per mare trahuntur, tum pifcis Tsjeckallang ipfis adnatat, putat talem pifciculum capere, ac tali modo facile hamum adtrahit & capitur.

Contra morfus Millepedum, & ictus Scorpionum albæ fumuntur radices, quæ in locis paludofis excretæ funt, ore mafticentur, & ipfis adplicentur, illæ venenum exfugent, & dolorem fedabunt, in primis etiam valent, & præftantes funt contra noxios pifces vel Cancros, qui inprudenter comefti fuere, fi ore mafticentur, ipfarumque deglutitur fuccus, fi vero quis per vim veneni intumefcat, ita ut fauces conftringantur, atque os fpasmodice claudatur, tum expreffus fuccus vi in ejus ore infundendus eft, donec vomat, ac dein propinanda ipfi eft rafura Accerbaar nigri cum Rafura nuclei Calappi.

Amboinenfes hanc plantant herbam ad oras & inter Kelady, ut a vermibus & Erucis arceatur. Pueri norunt elegantem veficam ex ejus caudice formare, quem ad femi palmam excavant, donec tenuitatem & albedinem chartæ obtineat, in ejus inferiore parte relinquentes lamellam, craffitie digiti minimi, cui trajiciunt pelliculam iftam ad alteram partem, tum extremitates filo colligant, foraminulum formantes in centro lamellæ, per quod ventum inflant, ac dein iterum id obturant, tum vefica ifta inflata manet inftar veficæ pifcis per aliquot continuos dies.

Malayenfes ejus caudicem fecum ducunt in navigiis & ejus fruftulis hamis adpenfis capiunt pifcem regium & Tsjekalang, quales figuras Amboinenfes formant ex albis extremitatibus Pandani litorei vel fruticulis Ananaffæ. Eadem alba caro vel radices Anthracibus inpofitæ intra paucas horas eas aperiunt, æque ac fubfequens Banang oetan.

Hac quoque curant ictus venenatarum fpinarum pifcium *Ican fwangi*, feu *Aranei marini*, *Ican Sambilan*, & *Sabandar*.

Ad

Hier toe verkieft men de twee Landzoorten, de welke al zoo kragtig zyn, om het venyn tegen te ftaan, en dat zonder braken. De voornoemde worteltjes flegts met Siri Pinang *in te nemen, en den zap in te fwelgen.*

De Ternatanen nemen de wortelen van haar Fette fette, *die na 't Ooften ziet, met de wortelen van* Palmi filix, *ik geloove dat het de* Osmunda *zal zyn, by hun lieden* Gagoe foeroe *genaamt, kooken die in water, en drinken daar van dagelyks, daar by gebruikende het witte Kalbahaar met andere Koraal-geflagten, als 'er iemand vergeven is, welke drank geen braken veroorzaakt.*

Tegens de leelyke fcheuren aan de voetzoolen en hielen, die gemeenlyk na de Amboinfe pokken over blyven, neemt den onderften ftam of bol, fnyt hem in dunne ftukjes, kneuft ze zagtjes, maakt ze warm over 't vuur, en bewind daar na de geheele voetzoole.

Andere ftooten deze ftukken, vermengen ze met zand, en binden ze op de voetzoolen, die gekweft zyn, met dat moejelyke accident by de Malyers Katjang, *by de onze* Krabben *genaamt, om dat het als knobbelagtige wormen onder de huid kruipt, en in 't gaan zeer pynelyk valt, zynde gemeenlyk mede een reftantje van de voorfchreeve Amboinfche Pokken, ja erffelyk in zoodanige familien, die de zelve gehad hebben.*

Den onderften ftam geftooten of alleen, of met andere kruiden gemengt, ftrooit men op de bedden, daar moeskruiden op komen, als mede op de rysvelden, daar de Pady eerft uitfchiet, om de Rupfen en ander ongedierte daar van te verjagen, zonder eenige fchroomte voor den fap van dit kruid, dewelke daar aan geen kwaad doet, ook van den regen afgefpoelt werd. Inzonderheid werd den witten ftam in ftukjes gefneeden, wanneer hy wit papier gelykt, en de zelve gehangen aan de dorre takken in de Katjang-tuinen, 't welk den Inlander zegt, de Rupfen te verjagen, en den Katjang doet veele vrugten dragen. Dit is te verftaan van die maniere om Katjang te zaajen, die men Weri *dat is* werpen *noemt, wanneer men al het geboomte en ruigte op een plaats afkapt, de drooge bladeren in brand fteekt, de dorre takken leggen laat, en de Katjang daar over heenen ftrooit.*

Als men de voornoemde dorre takken niet heeft, zoo moet men hier en daar in de Katjang-velden ftokjes zetten, en de voornoemde witte ftukjes daar aan binden, die gemeenelyk gefneeden worden in de gedaante en manier van een vifch of ander gedierte. Diergelyke gemaakte viffen bint men ook aan de Angelfnoer, effen boven den angel, daar het aas aanbangt, en fleept dit zoo door zee, zoo fwemt den vifch Tsjekkallang daar na, vermeenende dit visje te vangen, en geraakt zoo aan den angel.

Tegens de beeten van Duizentbeenen, en fteektens van Schorpioenen, neemt de witte wortelen, die aan moeraffige plaatzen gewaffen zyn, kauwze in de mond, en bind ze daar over, die zullen het venyn uitzuigen, en de pyne ftillen, zy zyn inzonderheid ook goed tegens fchadelyke Viffen of Krabben, door onvoorzigtigheid gegeten, als men ze in de mond kauwt, en den fap infwelgt. Maar als iemand door kragt des venyns al begint te worgen, en de mond te fluiten, zoo moet men hem den uitgeperften fap met gewelt ingieten, zoo lang tot dat hy aan 't braken komt, en hem daar na ingeven het fchraapzel van zwart Akkerbaar met fchraapzel van Calappus-pit.

De Amboineefen planten dit kruid ook aan de kanten en tuffen het Kelady, om de zelve van Wormen en Rupfen te bevryden. De jongens weeten een aardige blaaze van dezen ftam te bereiden, den zelve een halve hand uitbollende, tot dat hy zoo dun en wit werde als pampier, onder aan latende een fchyfje van een pink dik, daar ze de voornoemde huid over heen ftroopen na de andere zyde, dan binden ze de einden met een draadje toe, maken een gaatjen in de midden, in de fchyve blaazen daar door den wind in, en ftoppen het weder toe, zoo blyft de blaaze opgefwollen ftaan gelyk een visblaaze, en dat eenige dagen lang.

De Malyers voeren deze ftammen by hen op de Vaartuigen, om met de gefneede ftukjes aan de Angel-fnoeren gebonden, de Koninks-viffen en Tsjekalangs te vangen. Diergelyke fpookzelen anders de Amboinefen maken uit den witten einden der bladeren van Pandanus littoreus of Ananas-ftruiken. Het zelve witte vlees of de wortelen op de bloedzweeren gebonden, doen dezelve binnen weinig uuren opbreeken, zoo wel als de volgende Banang oetan.

Zy geneezen ook de fteektens van de fenynige doornen der Viffen Ican fwangi, *of* Araneus marinus, Ican Sambilan, *en* Sabandar.

Om

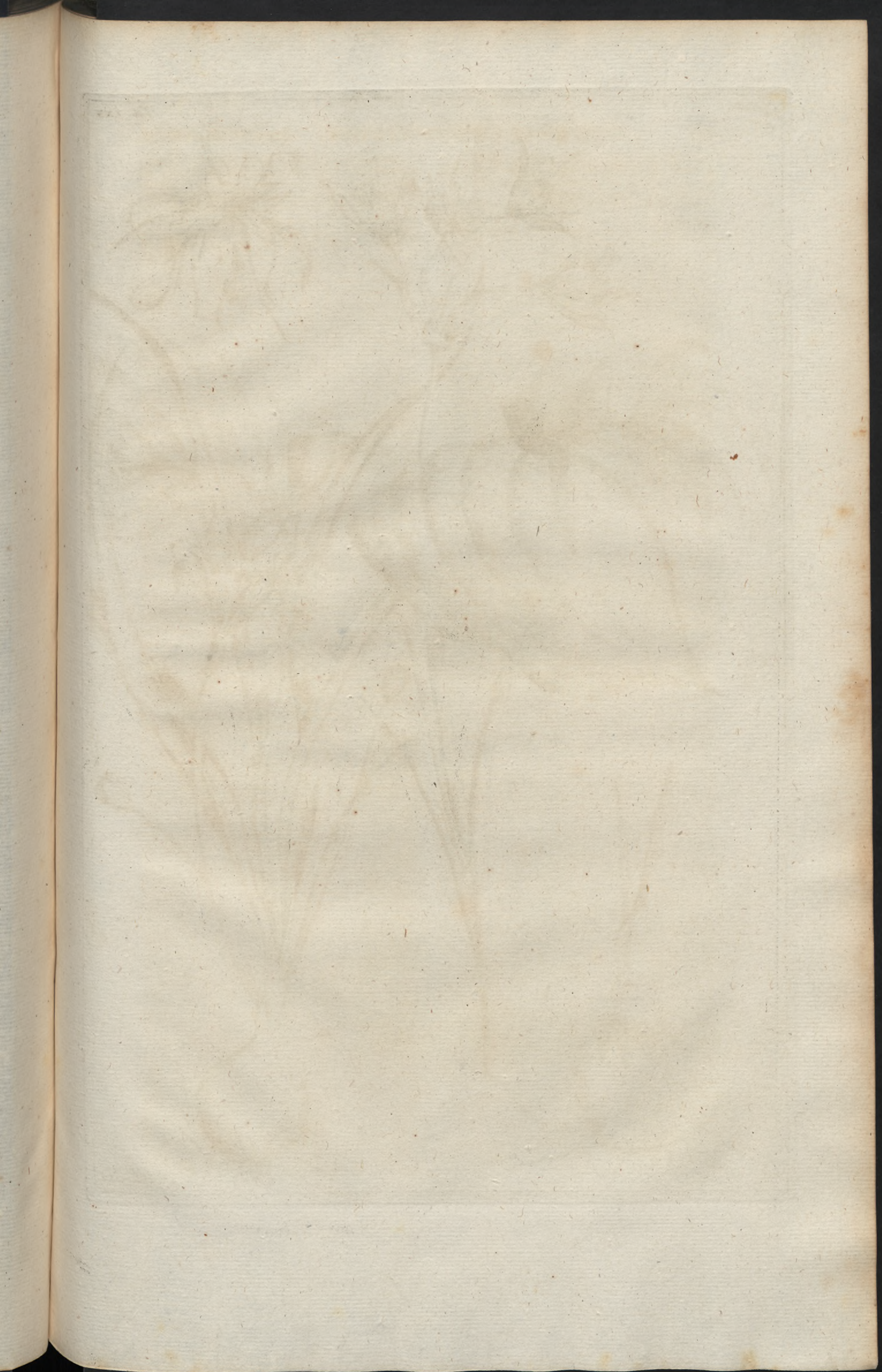

Fig. 1. Amaryllis rotundifolia. Lam.

— 2. Pancratium zeylanicum. R. et Sch.

Ad œdematoſos pedes & tumentia abdomina curanda latiſſima hujus plantæ ſume folia, obline ea oleo Calappi, calefac hæc ſupra ignem, donec flacceſcant, & tumentibus inpone partibus, unde œdema extrahitur, & tumor minuitur, ſique pueri tumentibus laborant ventribus, tum hæc ſume folia in partes diſſecta cum foliis Boppa tsjeda, ac fruſtulo Limonis carbou, hæc ſimul in aqua macera, atque ea pueros lava, donec aqua fœteat, tum recentia ſume folia.

Om zugtige beenen en geſwolle buiken te geneezen, neemt de breedſte bladeren van dit gewas, ſmeerd ze met wat Calappus-olie, maakt ze warm over 't vuur, tot dat ze ſlenzen, en bindtze op de geſwolle partyen, zoo zullen ze de zugt uittrekken, en het geſwel doen verdwynen. Item als de kinderen geſwolle buiken hebben, zoo neemt deze bladeren in ſtukken geſneeden met bladeren van Boppa tsjeda, en een ſtukje van Lemoen carbou, laat het t'zamen in water weeken, en waſt daar mede de kinderen, tot dat het water begint te ſtinken, zoo neemt verſche dingen.

Baleyenſes dicunt venenum telorum ſuorum magis noxium eſſe iſto Maccaſſarenſium, ſed ut ejus vim frangant, quam maxime fidunt efficaciæ hujus radicis, quem in finem ejus plantam alunt prope ſuas ædes, ubi ingentia format folia, longas albasque fibrillas, minimi digiti craſſitiem habentes, quas in bellum euntes ſecum geſtant, & ſi telis inficiantur, ore eas maſticant, ſuccum deglutientes, & paſtam vulneratæ adplicant parti, quum per binas languent horas, ac dein revaleſcunt. Si caudicis mucum cum pauca miſcetur aqua, atque per noctem in ea deponitur ferrum, vel arma ærugine corrupta, depurantur mox, & ærugo a ferro ſeparabitur, & vaſis parti adhæret.

De Balyers zeggen, dat haar ſpatte-gift wel zoo ſchadelyk zy als het Maccaſſaarſe, dog om 't zelve te breeken, betrouwen ze haar zeer vaſt op deze wortel, tot welken einde zylieden de plante by haare huizen voeden, daar ze zeer groote bladeren gewint, lange en witte vaſelingen, als een pink dik, die ze in den Oorlog gaande by bun dragen, en geſpat werdende in de mond kauwen, den ſap inſwelgende, en de reſt op de kwetzure leggende, waar van zy een paar uurtjes leggen quylen, en daar na wederom heen loopen. Als men den ſlym van den ſtam met weinig water vermengt, en daar in een nagt over wat verroeſt yſer of geweer legt, zoo zal 't zelve geheel zuiver werden, en al den roeſt zal zig van 't yſer afſcheiden, en zig aan de kanten vaſt zetten.

Apud Ternatenſes cuncta talia alba phanthasmata *Fette fette* vocantur, quæ tam ex hoc caudice, quam aliis foliis & plumis gallinarum formantur, quæ adligantur chordis piſcatoriis ad piſces decipiendos, qui ad haſce mobiles res adnatant, putantes piſciculos eſſe.

By de Ternatanen hiet Fette fette, *alle zoodanige witte ſpookzelen zoo wel van deze ſtam, als andere bladeren, en hoenderveren gemaakt, die men aan de vislynen bindt om de viſſen te bedriegen, die na dat beweegelyk goet zwemmen, meenende dat het kleine viſſen zyn.*

Qui pueros habent curandos ab Amboinenſium variolis, ſolebant ſuum corpus lavare, & oblinire fructibus vel ſeminibus hujus plantæ cum pauxillo Oryzæ in pultem contritis, ne ab infectis & varioloſis pueris, quos curant, conmaculentur, hanc habentes herbam tanquam antidotum contra quasvis infectiones, ut & aërem malignum, & incantamenta, uti apud Homerum legitur, Mercurium Moly ſuum in eum finem tradidiſſe Ulyſſi, ut ab incantamento Circis liber & inmunis eſſet, licet ſimul declarem, Moly hoc noſtrum Indicum & aquaticum forma quam maxime differre ab omni Moly in Europæis libris deſcripto.

Die geene, die kinderen onder handen hebben, met de Amboinſe pokken beladen, om te geneezen, plegen haar eige lyf na 't waſſen te beſtryken met de vrugten of zaden daar uit, met een weinig ryſt tot een papje gewreeven, om van de pokkige perzonen, waar mede zy omgaan, niet beſmet te werden, agtende dit kruid voor een tegenhaat tegens alle beſmettingen, infectie der lugt en tovery, gelyk men by Homerus leeſt, dat Mercurius zyn Moly aan Ulyſſes tot diergelyken einde gegeven heeft, om van Circes tovery bevryd te zyn, hoewel ik nogmaals verklaare, dat dit ons Indiſch water Moly in gedaante te veel verſchille van al het Moly in de Europiſe Boeken beſchreeven.

Bontius libr. 6. *Cap.* 47. Figuram habet, cujus folia cum Toxicaria, ſed flores cum illis *Bawang utan* conveniunt, unde dubito, an Toxicariam, an vero *Caſſe ſelan* intelligat, quum flores dicat eſſe rubros, & ad ripas fluminum creſcere. Vocat *Moly Indicum*, ac *Lilium Indicum*, & comparat cum *Moly montano latifolio*, *flore flavo Cluſii.*

Bontius Lib. 6. Cap. 47. *heeft een ſchilderye, wiens bladeren met de Spatwortel, maar de bloemen met die van* Bawang utan *over een komen, weshalven ik twyffel, of by de Spatwortel of de* Caſſe ſelan *verſtaat, om dat by de bloemen rood maakt, en langs de kanten van de revieren zegt te groejen. Hy noemt het* Moly Indicum, *en* Lilium Indicum, *en vergelykt het met het* Moly montanum latifolium flore flavo Cluſii.

Aliqui hanc radicem pro *Scorodoprazo* habent, verum hoc teſte *Bauhino*, *lib.* 19. *Cap.* 3. eſt Olus apud Turcas in deliciis, Allii & Porri particeps quo ad odorem, Toxicaria vero ſine odore eſt, & ſtomacho adverſiſſima.

Zommigen houden deze wortel voor het Scorodoprazum, *maar dit is volgens het getuigenis van* Bauhinus lib. 19. *cap.* 3. *een moes, by de Turken in groote agting, andere zeggen voor zoo ver het de reuk betreft, gelyk te zyn aan de Preye, dog de Spatwortel is zonder reuk, en zeer walgelyk voor de maag.*

Tabula Sexageſima nona

Totam plantam exhibet *radicis Toxicariæ* cum ejus *flore* A, ac *fructu* B ſeparatis.

De negen en Sestigſte Plaat

Vertoont de gantſche plant van de *Spatwortel*, met deszelfs *bloem* A, en de *vrugt* B afzonderlyk.

OBSERVATIO.

Radix hæc *Toxicaria*, *Crini*, ſeu *Lilio aſphodeli* videtur eſſe ſpecies, proximeque convenit cum illo, qui eſt Lilio aſphodelus Americanus, ſemper virens, maximus, & minor. *Commel. rar. pl. fig.* 14 & 15. & *H. Cliff. pag.* 127. & *Dillen. H. Eltham. pag.* 194. *Tab.* 161. ubi vide reliqua.

AANMERKING.

Deze *Spatwortel* ſchynt een zoort te zyn van de *Crinum*, ofte *Lilio aſphodelus*, en komt het naaſte overeen met de Americaanſche grootſte, en kleinder Lilio-aſphodelus van *Commel. rar. pl. fig.* 14 & 15. en de *H. Cliff. pag.* 127. en de *H. Eltham.* van *Dillenius pag.* 194. *Tab.* 161. alwaar het overige ziet.

CAPUT QUADRAGESIMUM SEXTUM.

Cæpa silvestris. Bauwang utan.

Vulgus putat hanc plantam speciem esse prioris plantæ, atque hanc feminam, præcedentem esse marem, sed potius cum *Schylla* comparari potest, radix enim ejus declarat Cepaceam esse plantam.

Radix itaque ingens est bulbus, instar mediocris Pomi, raro simplex, sed plerumque ex binis magnis composita segmentis, instar binarum dimidiarum Castanearum, ac præterea undique adpendicibus aucta, neque etiam rotunda, sed planiuscula, ita ut tota radix non rotundum formet bulbum, sed collectionem crassarum squamarum superius dehiscentium, & inferius multis tenuibus & brevibus fibrillis obductarum more Ceparum. Hi bulbi & adpendices formatæ sunt ex crassis & sibi inpositis lamellis instar Cepæ, substantiæ fibrosæ, succosæ, & fragilis, sine acrimonia, vel ullo odore ad Allium vel Cepam adcedente, sed saporis amaricantis, ac simul nauseosi.

Primarius caulis sex septemve profert rectos caules, quatuordecim & sexdecim pollices altos, virides, & glabros, ad internam partem sulcatos, nec sese invicem perfecte ambientes, quivis vero ingens gerit rotundumque folium, inferius sinuosum, ubi petiolus inmittitur, superius in brevem desinens apicem, tres palmas transversales latum, ac duodecim digitos longum, intense virens, glabrum, & splendens, multis nervis pertextum, a quindecim ad viginti numero, excepto nervo medio, omnesque superius sulcum formant, qui prope petiolum & apicem concurrit, ac juxta folii rotunditatem sese incurvat.

Ex centro alter rotundus, ac paulo altior excrescit caulis, in vertice amplam gerens bursam, ex tenuibus pelliculis compositam, quæ sese aperiens plurimos alios exhibet petiolos in umbellam extensos, tenuibus acutisque foliolis seu pelliculis distinctos, quæ albent, & semi pellucidæ sunt. Quivis vero petiolus pollicem longus est, ac viridis, cui insidet rotundus globulus, viridis quoque, & in eo longus, albusque tubus, superne stellatum sustinens flosculum, magnitudine ac forma Hyacinthi vel Asphodeli, qui componitur ex sex acutis petalis, in hexagono positis, superius albis, & inferius virentibus, nunquam vere apertis, sed semi conniventibus, fere sine ullo odore, interne sex alba & brevia locantur stamina, antheras flavas gerentia, ac septimum simplex est. Ex viridibus globis, quibus flores insident, fructus excrescunt magnitudine nucum Avellanarum, in superiore parte latiores, ac fere pyriformes, semper fere virentes, ac per tres menses eandem obtinentes formam.

Interne locantur plurima coadunata semina, inregularis formæ, alba vel virentia, ac fere semper mollia, ego saltem nunquam ea dura vidi vel observavi, illaque simul cum semi putrido decidunt fructu.

Floret ultimis pluviosis mensibus, ac fructus Novembri conspiciuntur, sed non idem observant tempus. Quotannis vetusta perit radix, & adpendices in novos excrescunt bulbos, primo caules ac folia producentes, si vero caulis florifer prodit, plurima marcescunt folia.

Nomen. Latine *Cæpa silvestris*; juxta Malaiense *Bawang utan*; Ternatice *Bauwa furu*; Amboinice *Bauwa appar*. N. B. *Bauwang* apud Malaienses generale est nomen Cepæ, Allii, similiumque bulbosarum radicum, quod derivatur a *Bauw*, & *Babouw*, h. e. odorem fundere.

Locus. Crescit in anterioribus & levissimis silvis, & ad ipsarum oras, sub fruticulis, sed maxima pars in hortis plantatur, ubi quotannis paucum alium quærit locum, pereuntibus cunctis vetustis radicibus cum omnibus caulibus, atque nova sobole sensim prorepit. In Occidentalibus insulis Baleya & Java ignota fere est hæc planta.

Usus. Hujus plantæ nulla pars ad cibum adhibetur, quum nauseam & vomitum causset, quod observatum est a Chirurgo quodam, qui radices ejus præparabat ad Oxymel scillitieum ex iis componendum, quasque pinsebat in panem more Pharmacopæorum ad malignitatem ex iis extrahendam.

Hic

SES EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

De Wilde Ajuin.

De gemeene man wil dit kruid tot een medezoorte van het voorgaande maken, houdende dit voor het wyfken, en het voorgaande voor 't manneken, maar men kan het beter met de Schylla *vergelyken. Want de wortel bewyst, dat het een ajuinagtig gewas zy.*

De wortel dan is een groote knobbel, als een middelbaren Appel, zelden enkeld, maar uit twee grootere deelen tegens malkander gezet, als twee halve Castanjen, daar en boven rondom met aanhangzels bezet, ook niet rond, maar platagtig; zoo dat de geheele wortel geen ronde bol uitmaakt, maar een vergadering van dikke schubben, boven wat gapende, onder aan met veele dunne en korte vazelingen, op de manier van een Ajuin. Deze bollen en aanhangzels zyn gemaakt van dikke, en boven malkander leggende schilferen, gelyk Ajuin, van een hairige, sappige, en brosse substantie, zonder scherpigheid of eenige reuk, na Look of Ajuin trekkende, maar bitteragtig van smaak, en die walging veroorzaakt.

Den hoofdsteel brengt voort zes of zeven regte steelen, veertien en zestien duimen hoog, gras-groen, en glad, aan de binnenzyde met een geut, en malkander niet ter degen omvattende. Ieder draagt een groot rond blad, agter met een keep, daar den steel ingelaten werd, en vooren met een kort spitsje, drie dwersbanden breed, en twaalf vingeren lang, hoog-groen, glad, en blinkende, met veele zenuwen doortogen, van vyftien tot twintig, behalven de middelzenuwe, alle boven een voore makende, die by den steel en by de spitsen t'zamen slooten, en zig voorts na de rondte des blads krommen.

Uit het midden komt een ander ronde, en wat hooger steel, dragende op zyn top een breede beurse, van dunne vellekens gemaakt, die hun openende vertoont veele andere steeltjes of voetjes in een dolle uitgebreid, met dunne spitse blaadjes of velletjes onderscheiden, die witagtig en half doorschynend zyn. Ieder voetje is een duim lang, grasgroen, daar op staat een rond bolleke, mede groen, en op het zelve een langen witten hals, dragende boven op een gesternt bloempje, in de grootte en gedaante van Hyacinthen of Asphodelus, gemaakt van zes spitse blaadjes, in een zesboek staande, boven wit, en beneden groenagtig, die zig nooit ter degen openen, maar half luikende staan, schier zonder reuk, binnen met zes witte en korte draadjes, geele noppen dragende, en het zevende is zonder nop. Uit de groene knoppen, daar de bloemen op staan, werden de vrugten, in de grootte van Haselnoten, aan 't voorste eind breeder, en schier peereformig, schier altyd groen blyvende, en wel drie maanden in dezelve gedaante aan den stok staande.

Binnen ziet men veele op malkander gedrongene zaden, die ongeschikt van figuur zyn, wit of groen, en schier altyd week, immers ik heb ze nooit hard gezien, maar t'zamen met een half verrotte knop afvallen.

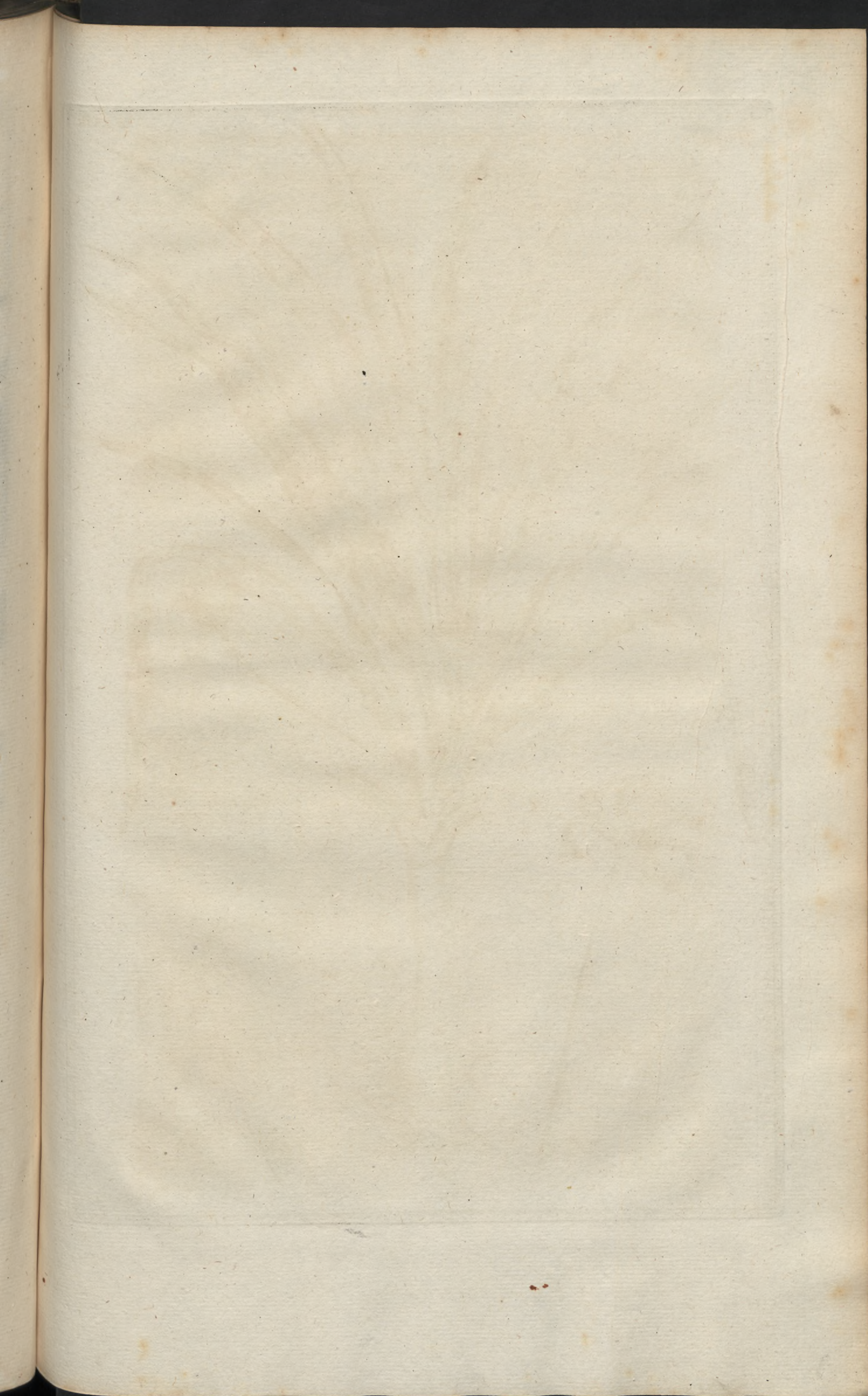
Het bloeit in de laatste regenmaanden, en de vrugten ziet men in November, dog houd geen preciese tyd. Jaarlyks vergaat de oude wortel, en de aanhangzels worden tot nieuwe bollen, eerst hunne steelen en bladeren voortbrengende, maar als den bloemdragenden steel voortkomt, zoo vergaan de meeste bladeren.

Naam. *In 't Latyn* Cæpa silvestris; *na 't Maleits* Bawang utan; *op Ternaten* Bauwa furu; *op Amboina* Bauwa appar. *N. B.* Bauwang *is by de Malyers een generale naam, van Ajuin, Look, en diergelyke klisteeragtige wortelen, afkomstig van* Bauw, *en* Babouw, *dat is rieken.*

Plaats. *Het wast in de voorste en ligtste bossen, en aan de randen der zelven onder de dunne ruigten, maar het meeste werd geplant in de boven, daar het jaarlyks een weinig van plaats verandert. De oude wortelen met alle steelen vergaande, en met nieuwe afzetzels allenkskens voortkruipende. In de Westerse Eilanden, Baly en Java, is het schier onbekent.*

Gebruik. *Van dit kruid werd ook niets tot de kost gebruikt, om dat het walginge en brakinge veroorzaakt, zynde zulks ervaren door zekeren Chirurgyn, die de wortelen probeerde, of men niet een Oxymel scilliticum daar van konde maken, bakkende dezelve in brood, na de maniere der Apothekers konst, om de kwaadaardigheid daar uit te trekken.*

Dit

Crinum toxicarium Herbert.

Hic panis adhuc calidus fine fufpicione veniebat in manus fervorum & canum, qui eum comedebant, & licet radix jam effet exempta, omnes tamen vehementer vomebant, ita ut Oxymel ex iis non fit compofitum. Novi tamen quosdam incolas iis uti interne, ipfarum fruftulum mafticantes, ac fuccum deglutientes, fi quosdam malignos pifces vel Cancros comederint, a quibus *Maback*, h. e. anxii & vertiginofi funt, ut vomant.

Folia Calappi oleo oblinita cum & fine Curcuma, & fupra ignem calefacta & flaccida, magnis & duris inponuntur anthracibus & furunculis, quod vulgare eft malum apud incolas, & difficile curatur, quum multa habeant foramina ad oras, per quæ verum ac primarium ulcus integrum manet, quod hæc folia aperiunt & maturant. Dein vero, ut apertura in eo fiat, defectu Chirurgi, lamella hujus fumitur radicis, quæ parum contunditur, & plana redditur, atque inponitur Emplaftro Bafilico, ipfique adplica, intra fex vel octo horarum fpatium fine dolore apertum erit ulcus, dein radix tollitur & abjicitur, ac porro per emplaftrum folummodo curatur.

Folia eodem modo calefacta inponuntur tumido & indurato fcroto, ut emolliatur, quidam indigeni venatores volunt etiam ejus radicem in cibo canibus venaticis exhibere, ut inde alacres & in feram audaces fint, cujus tamen fucceffum vereor, quum expertus fuerim canes inde vomere, quin vellent canum ftomachos depurare, ut adpetitum in feras haberent.

Dit warme broodje geraakte zonder agterdogt in handen van de flaven en honden, zynde de wortel al uitgenomen, die het opaten, en allegader luftig aan het braken zyn geraakt, maar het Oximel is daar van niet gemaakt. Egter weet ik, dat ze zommige Inlanders gebruiken binnens lyf, een ftukje daar van kaauwende, en den fap inzwelgende, als zy eenige kwaadaardige viffen en krabben gegeten hebben, daar van zy Maback, *dat is, benaauwt en duizelig werden, om aan 't braken te geraken.*

De bladeren met Calappus-oly gefmeert met en zonder Curcuma, en over 't vuur flap gemaakt, werden op groote en harde Bloedzweeren en Negenoogen gelegt, een gemeene plage onder de Inlanders, en moejelyk om te genezen, om dat ze met veele gaten aan de kanten opbreeken; waar door den regten hoofdzweer geheel blyft, dewelke dan deze bladeren optrekken en rypen. Daar na om een opening daar in te maken, by gebrek van een Chirurgyn, neemt men een fchyfje van deze wortel, kneuft en ftoot 't zelve een weinig, plakt het op een Bafilicum-pleifter, en legt het daar op, zoo zal het binnen fes of agt uuren zonder pyn een opening maken, daar na fmyt men de wortel weg, en geneeft het vervolgens met andere pleifters.

De bladeren op dezelve manier warm gemaakt, bind men ook op de gezwolle en verharden klootzak, om dien te verzagten. Zommige Inlandze Jagers willen deze wortelen ook hunne jagthonden in de koft geven, om daar door graag en verhit op 't wilt te werden, aan welkers fucces ik twyffele, dewyl ik bevonden heb dat ze de honden doet braken, of zy moeften der honden magen willen fcheuren, om appetyt tot het wilt te krygen.

Tabula Septuagefima.

Ad Figuram primam *Cepam* exhibet *filveftrem*.
Figura fecunda *Lilium* denotat *Javanicum*, quod eft Narciffus Ceylanicus, flore albo, hexagono, odorato *Commel. H. Amft. part.* 1. *pag.* 75. *Tab.* 38 & Lilio-Narciffus Indicus, flore albo, hexagono *Plukn. Almag. pag.* 220. & *Thef. Zeyl. pag.* 142. ubi vide reliqua.

De Seventigfte Plaat

Vertoont in de eerfte Figuur de *wilde Ajuin*.
De tweede Figuur wyft aan den *Javaanfche Lely*, welke is de Ceylonfe Narciffus, met een witte feshoekige riekende bloem, van *Commel. Hort. Amft. part.* 1. *pag* 75. *Tab.* 38. en Indifche Lilio Narciffus, met een witte feshoekige bloem, van *Plukn. Almag. pag.* 220. en de *Thef. Zeyl. pag.* 142. alwaar het overige ziet.

CAPUT QUADRAGESIMUM SEPTIMUM.

Lilium Indicum. Caffe zelan.

Priori quoque Toxicariæ hæc adfinis eft planta, quam Europæi noftrates male pro Lilio habent, ac fic vocant, folummodo ex foliorum quadam fimilitudine.

Radix vero ejus eft rotundus bulbus, inftar Cepæ Zurattenfis, durus, & folidus, externe fimilibus pelliculis obductus, aliquando unicus, aliquando geminus fupra fefe invicem, fed unus femper minor eft altero, plurimi vero unam alteramve gerunt adpendicem ad latus inftar lamellarum craffarum, quæ tempore excrefcunt, fi primaria perit radix, planta fefe propagat inferius per multas fibrillas inftar Cepæ.

Folia fine pedunculis ex ipfis excrefcunt radicibus, atque per arcus fefe in orbem difpergunt, optime referentia illa Liliorum alborum, fed longiora funt, nec tam finuofa, a duodecim ad feptendecim & octodecim pollices longa, uno latiora, fuperne parum concava inftar canalis, ac flavefcentia.

Ex horum centro bini tresve excrefcunt caules, vix palmam alti, quorum quivis longum, acutum, & angulofum fuftinet caput, ex quo albus excrefcit flos, non multum cum illo Lilii conveniens, fed potius cum illo Moly vel Radicis Toxicariæ quadrans, conftat enim ex fex longis & anguftis petalis, ultra digitum longis, ac femi latis, ad oras circinnatis, inferius in acutum definens faccum.

In centro totidem locantur alba ftamina, inferiore parte arcte petalis adcumbentia, atque inde introflexa inftar corniculorum, quodvis vero flavefcentem gerit antheram, in horum centro autem alterum longius & rectius locatur fimplex piftillum. Priora fex ftamina ad tertiam circiter partem inferius connexa funt per tenues lamellas inftar pedum Anatum, atque hæ lamellæ inter bina cornicula binas habent lacinias feu apices, qui character huic flori proprius eft, ac porro fine notabili odore, vel potius parum fœtet.

SEVEN EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

De Indifche Lelie.

Uit de maagfchap van de voorgaande Toxicaria is ook dit kruid, 't welk onze Europianen kwalyk voor een Lely aanzien; en ook zoo noemen, alleenlyk uit eenige gelykeniffe der bladeren.

De wortel is een ronde bol, gelyk een Suratfe Ajuin, hard en maffief, buiten met diergelyke vellekens bekleed, zomtyds beftaat by uit een enkele bol, zomtyds uit een dubbelde, boven malkander, dog de eene is altyd kleinder, maar de meeften hebben een of twee aanwaffen ter zyden, als dikke fchilferen, die met 'er tyd groot werden, als de hoofdwortel vergaat, en de plante voortzetten, beneden met veele vazelingen, gelyk Ajuin.

De bladeren komen zonder fteelen uit de wortelen zelfs voort, en breiden haar met bogen in de rondte uit, zeer wel na die van witte Lelien gelykende, dog zyn langer, en zoo niet gefronft, van twaalf tot zeventien en agttien duimen lang, ruim een breed, boven wat hol als een geute, en geel-groen.

Uit de midden komen twee of drie fteelen, fchaars een hand hoog, ieder draagt een lange fpitfe en kantige knop, waar uit een witte bloeme werd, de Lelie weinig gelykende, maar beter het Moly of Radix Toxicaria, want ze beftaat uit zes lange en fmalle bladeren, ruim een vinger lang, en een halve breed, aan de einden omgekrult, beneden in een fpitfe zak toeloopende.

Binnen ftaan even veele witte draden, met hun onderfte digt tegen de bladeren leggende, en van daar inwaarts gekromt als hoorentjes, dragende ieder een geelagtig balkje, in midden ftaat een andere regter draad, zonder balkje. De voorige zes draden zyn omtrent de onderfte derdepart met dunne vellekens aan malkander vaft, gelyk Eende-pooten, en gemelde vellekens hebben tuffen de twee hoorentjes nog twee fnibbelen of fpitfen, een merkteeken deze bloemen eigen, voorts zonder merkelyken reuk, of een weinig na den vuilen trekkende.

Poſt florem emarcidum ex capitulo, cui flos inſidet, fructus excreſcit, qui trigonus eſt, ſeu ex tribus ſegmentis compoſitus, ac tribus ſulcis diſtinctus, magnitudine fiſſæ nucis Avellanæ, cum reſiduo floris ſuperinpoſito, fere inſtar granorum Cataputiæ. Fructus hic potiſſimum viridis eſt, ſed ſi fumeum contraxerit colorem, plerumque in tria dehiſcit ſegmenta, emittens nigrum & arenoſum ſemen, quod tamen non progerminat.

Radix interne alba eſt, & compoſita ex craſſis lamellis inſtar Cepæ, paulo acrior & amarior radice Toxicaria, cæterum cum hac conveniens, odoris gravis & nauſeoſi.

Flos cito progerminat in initio menſis Novembris, nec ultra unum alterumve diem apertus eſt, ac porro per totum anni tractum nil niſi folia profert hæc planta.

Nomen. Latine *Lilium Indicum*; ex vulgari opinione, melius *Toxicaria minor* vocaretur. Javanice *Brambang utan*, h. e. Cepa ſilveſtris. Baleyice *Caſſe ſelan.* Sinenſes in Malacca habitantes ſua lingua id vocant *Batsjang kiang*, ſeu Malaice *Liat ſabari*, Belgice *ziet maar een dag*, h. e. *Unius diei conſpectus*, forte quum flos per unicum modo conſpiciatur diem, ac ſic pro *Ephemero* vel *Colchico* haberi poſſet.

Locus. Copioſe creſcit in Java, Baleya, & circa Malaccam ſponte, ad humiles magnorum fluminum ripas, inque aliis declivibus & humidis locis. Inde per radices ſeu bulbos in Amboinam delatum eſt, ubi ſatis læte creſcit in areis mollibus, & ex arena nigra præparatis, ſponte ſeſe propagans per bulbulos. Cæterum Amboinenſibus ignotum eſt.

Uſus ejus nullus huc usque innotuit, quum in regionibus, in quibus ſponte creſcit, haud multum æſtimatur. Videtur autem radices ſeu bulbos malignæ ac venenatæ eſſe naturæ, in Malacca enim canes per eos enecant, quum ipſorum cibis eos admiſceant, unde dentes ipſorum elabuntur, ita ut dein moriantur, quam ob cauſſam *Colchicum* Gallis *Mort au chien*, h. e. canum mors dicitur.

In Java duplex eſt, una planta albos, altera flavos gerens flores, atque hæc multo perniciofior eſt, & canes enecat, ſi ipſorum cibis admiſceatur. Alba in hortis etiam colitur, quum ejus folia adhibeantur ad refrigerans Bobori unguentum, quod externe inlinitur, ad ardorem aliquem extrahendum, quodque componitur ex Tammobore, quod eſt Curcuma major, Lampoejang, & Cepa.

Quæ hic in Amboinam tranſlata eſt, flores gerit plerumque in initio Novembris ſubito ac magna copia, atque bini plerumque caules ex unico progerminant bulbo, quorum quivis unicum modo profert, per unicum tantum diem. Cæterum bis terve aliquando floret in anno, ſed non niſi Novembri.

Javani ejus ſumunt folia, quæ ſupra ignem flacceſcunt, ipſorumque ſuccum auribus inſtillant, per quem ſurditas curatur.

Na 't verwelken van de bloem, werd uit het knopje, daar de bloem op ſtaat, de vrugt, dewelke is driezydig, of van drie deelen gemaakt, en met drie voorens onderſcheiden, in de grootte van een gepelde Haſenoot, met een reſtante ſnebbe van de bloem boven op, ſchier als de korrels van Cataputia. Zy blyft meeſt groen, dog rookverwig geworden zynde, gaat ze in drie deelen van malkander, uitwerpende een zwart zandig zaad, 't welk egter niet opgaat.

De wortel is van binnen wit, en gemaakt van dikke ſchubben, als in de Ajuin, dog wat ſcherper, en bitterder als de Spatwortel, anders met die wel overeenkomende, van een zware en walgagtige reuk.

De bloem komt ſchielyk voort in 't begin van November, ſtaat boven een dag niet geopent, en voorts het geheele jaar met niets dan bladeren beladen.

Naam. *In 't Latyn* Lilium Indicum; *na 't gemeene gevoelen; beter zoude men 't* Toxicaria minor *noemen; op Java* Brambang utan, *dat is wilde Ajuin; op 't Baleits* Caſſe ſelan. *De Chineſen op Malacca woonagtig, noemen 't in hunne taal* Batsjang kiang, *of in 't Maleits* Liat ſahari; *in 't Duits* Ziet maar eenen dag; *miſſchien om dat men de bloeme maar eenen dag ziet, en zoo zoude men een* Ephemerum *of* Colchicum *daar van konnen maken.*

Plaats. *Het waſt overvloedig op Java, Baly, en omtrent Malacca van zelfs in 't wilt, omtrent de lage oevers van groote rivieren, en op andere lage en vogtige landen. Van daar is het met de wortelen hier in Amboina gebragt, daar het redelyk veel opkomt op mulle en zwartzandige bedden, vermeerderende zig van zelfs door de afzetzels der wortelen. By de Amboineſen is het onbekent.*

Gebruik. *Daar van is nog niets bekent, dewyl het in de landen, daar het van zelfs waſt, niet veel geagt werd. Het ſchynt, dat de wortelen van een ſchadelyke en kwaadaardige kragt zyn, want op Malacca vergeven ze de honden daar mede, als ze hen dezelve onder de koſt mengen; waar van haar de tanden uitvallen, zoo dat ze daar na ſterven moeten, om welke oorzaak het* Colchicum, *by de Franſen* Mort au chien, *dat is hondedoot genoemt word.*

Op Java heeft men tweederlei, 't eene met witte, het andere met geele bloemen: welk laatſte veel ſchadelyker is, en de honden doet ſterven, als zy 't onder eenige koſt inkrygen. Het witte werd ook in de hoven geplant, dewyl zyne bladeren gebruikt werden tot de verkoelende Boborizalve, die men van buiten opgeſmeert, om eenigen brand uit te trekken, en wert gemaakt van Tommobore, 't welk is de groote Curcuma, Lampoejang, en Ajuin.

Aan 't geene hier in Amboina overgebragt is, ziet men de bloeme ordinary in 't begin van November ſchielyk en in menigte voortkomen, gemeenelyk twee ſteelen uit eene bol, ieder vertoonende eene bloem, en niet meer dan eenen dag. Anders kan het ook twee of driemaal in een jaar bloemen voortbrengen, dog nooit meer dan in November.

De Javanen nemen de bladeren, laten ze over 't vuur ſlenzen, en drukken den ſap daar van in de ooren, het welk zal de doofheid geneezen.

OBSERVATIO.

Lilium hoc, *Pancratium* a *Linnæo* vocatur, eſtque Pancratium Spatha uniflora, petalis reflexis *Linn. Floræ Zeylan. pag.* 53. quem librum antea in obſervationibus laudare, quod doleo, non potui, quum modo editus mox ad manus meas pervenit, cæterum dignus eſt, ut a quovis, qui de plantis Zeylanenſibus, aliisve Indicis notitiam adquirere cupit, pervolvatur, multas enim e tenebris eruit & depromit plantas, antea non bene cognitas, vel haud rite exploratas, quum magni *Pauli Hermanni* ipſiſſimum habuerit Herbarium tam ſiccum, quam depictum Auctor, ita ut cum *Theſauro meo Zeylanico* comparatis iſtis plantis, & tuto nomina ipſis inponere etiam potuerit oculatiſſimus & accuratiſſimus Botanicus, quique ſuo labore id porro effecit, ut Syſthematice eas eleganter diſpoſuerit, multasque antea obſcuras illuſtraverit, qua opera *Theſauro* meo nuper edito multam, quod mihi gratulor, lucem adtulit, ita ut plantas antea maxime incertas & vagas, nunc in compendio quaſi contractas & enucleatas facile quis dignoſcere poſſit, præſertim ſi cum deſcriptionibus & Iconibus in *Theſauro* exaratis comparentur, relictis modo paucis dubiis, aliis ſedulo datâ obportunitate inquirendis.

AANMERKING.

Deze *Lelie* wert *Pancratium* van *Linnæus* genaamt, en is het Pancratium met een bloem op de ſteel, die omgebogen bladeren draagt van *Linnæus Flora Zeylanica pag.* 53. welk boek ik van te vooren in myne Aanmerkingen niet heb konnen aanhalen, om dat het niet lang uitgegeven zynde in myne handen zoo even pas gekomen is, het geen my ſpyt, anders is het waardig, dat het van ieder een, die van de Ceylonſche ofte andere Indiſche gewaſſen tragt kennis te krygen, doorgelezen en beſchouwt wert, want het heldert op veele duiſtere planten van te vooren niet wel gekent, ofte ter degen onderzogt, wyl den Aucteur het zelfde Kruidboek zoo gedroogt als geſchildert, van de groote *Paulus Herman* gehad heeft, zoo dat die planten met myn *Theſaurus Zeylanicus* vergeleeken zynde, ook zeer veilig den namen aan die heeft kunnen geven zoo een doorziende en zeer accurate Botaniſt, welke ook door zyn arbeid dat heeft uitgevoert, dat hy dezelve zeer net volgens zyn Syſthema geſchikt heeft, door welk doen aan myn *Theſaurus* onlangs uitgegeven, waar over ik zeer voldaan ben, veel ligt bygezet is, zoo dat veele van die planten van te vooren zeer verſpreid en onzeker nu in een Compendium by een gebragt en ontvouwt zynde, iemand ligt kan leeren kennen, byzonder als ze met de beſchryvingen en Figuren in myn *Theſaurus* opengelegt, vergeleeken werden, blyvende ſlegts eenige weinige onzekere over ter nauwkeuriger onderzoek van anderen, als dien de gelegentheid daar toe voortkomt.

CAPUT QUADRAGESIMUM OCTAVUM.

Aquifolium Indicum. Djerudju.

Hæc eſt planta fruticoſa, *Ruſcum ſilveſtrem* vel *Aquifolium* æmulans, unde & *Aquifolium Indicum* vocatur, a quo tamen differt, & cum *Eryngio* magis convenit, uti ex deſcriptione patebit.

Diſtinguitur in *marem* & *feminam*.

Primo *mas* trium quatuorve pedum altitudinem adtingit, ejusque caules inferius lignoſi ſunt, in breves articulos diſtincti, ſed inregularis longitudinis, quibus adſtant curtæ, longæ, & firmæ ſpinulæ, plerumque cruciatæ, ſed non ad quosvis articulos, & in vetuſtis fruticulis fere nullæ, in ſupremis articulis bina locantur folia, cruciatim obpoſita. Hæc folia quam maxime ſpinuloſa ſunt, craſſa, & firma, intenſe virentia, & ſplendentia, ſed longiora, anguſtiora, nec tam ſinuoſa, quam in Ruſco, octo & novem pollices longa, binos lata digitos, utrimque in quinque vel ſex longas & protuberantes oras diſtincta, quæ in acutos & firmos apices ſpinuloſos terminantur. Primariæ laciniæ ad latera alios minores gerunt apices, & ab inferiore parte quædam protuberant coſtæ, quæ in maximas terminantur oras. Tenera folia molliora ſunt, nullasque gerunt oras vel ſpinas, exceptis ſuperioribus apicibus.

Erecta hæc creſcit, paucos emittens laterales ramos, qui etiam eriguntur, ſed bini pluresque caules unica ex radice progerminant, ac quivis caulis ſuperius racemum gerit, qui plura anguſta, alba, & oblonga ſuſtinet capitula, ſuperius parum inſtar corniculorum inflexa.

Floſculi conſtant ex unico firmo petalo, quod a poſtica parte ſeſe aperit, & extrorſum retroflectitur, interne exhibens quatuor craſſa & purpurea ſtamina, cum alio albo. Flos ipſe interne albus eſt, & fuſca linea diſtinctus, ſtaminaque parum lanuginoſa ſunt, arcte ſibi adpoſita, & inſtar corniculi inflexa, poſt illos oblongi ſequuntur fructus, ſuperius gerentes durum apicem, glandes referentes, pollicem longi, diuque virent, ſed penitus maturi parum flaveſcunt, ac tandem nigricant.

In hiſce locantur quatuor nigra oſſicula, Cucurbitæ ſemina referentia, ſed multo minora, mollia, externe albicantia, interne virentia, & intermixto nigro colore. Oſſicula hæc planæ & lignoſæ adſtant columnæ, quæ breves emittit apiculos, quibus ſemina adpendent. Exterior eorum pellicula tenuis eſt, & odorem ſpirat paludoſum, quum aperiantur oſſicula.

Ad palmæ majoris latitudinem ſupra terram caules hi undique plures emittunt radiculas, quæ ſeſe terræ figunt inſtar Mangiorum. Radices hæ ſupra terram eminentes virent, intermixto fuſco colore, ſub terra vero albicant & molles ſunt, ſed durum gerunt lentumque nervum medium, ſaporis aquoſi & viſcoſi, qui ſalſus eſt & ingratus.

Secundo. *Femina* glabriora gerit folia, ſeptem & octo pollices longa, vix binos lata, oris æqualibus, ſine dentibus vel ſpinulis, excepto quod ſuperne in durum ſpinuloſumque terminentur apicem, ac ſubtus acutam gerant coſtam.

Flores fructusque ſunt uti in priore, multi in racemo conlecti, ſed hujus flores albicant, intermixto læte cœruleo colore ad oras, ſed pallide flaveſcunt, ſi ſiccantur, ac fructus pallide vireſcunt.

Nomen. Latine *Aquifolium Indicum*, ſeu potius *Eryngium Indicum*; Belgice *Ooſtindiſe Hulſt*, ſeu *Hulſtkrabben*; Malaice, Javanice, & Baleyice *Djerudjoe*; Maccaſſarice *Galli galli*.

Locus. Nullibi creſcit niſi in cænoſis locis, Wadja Wadja dictis, circa oſtia magnorum fluminum, ubi aqua ſalſa nec ullæ inveniuntur arbores, uti & ubi ſolum parum arenoſum eſt, & lapillis mixtum. In Moluccis, ac præſertim in Gelolo magna obcupat ſpatia, tam in litore quam remotius in terra, ubi ſolum eſt paludoſum, ita ut tranſitus ibi difficilis ſit. Amat creſcere circa *Mangium caſeolare* in ſinu Amboinenſi, uti & in Lœhœa.

Uſus.

AGT EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

Ooſtindiſche Hulſt.

Dit is een heeſteragtig gewas, gelykende na den Ruſcus ſilveſtris *of Hulſt, weshalven 't ook* Ooſtindiſe Hulſt *genaamt wert, waar van het nog al merkelyk verſchilt, en met het* Eryngium *meerder overeen komt, gelyk uit de beſchryving blyken zal.*

Men verdeeld het in manneken en wyfken.

I. *Het manneke waſt drie en vier voeten hoog, de ſteelen zyn beneden houtagtig, in korte leden verdeelt, dog van ongelyke diſtantie, aan de welke ſtaan korte, regte, en ſtyve doorntjes, gemeenelyk in 't kruis, dog niet aan alle leden, en aan de oude ſtammen ſchier geene. Aan de opperſte leden ſtaan twee bladeren kruiswys tegens malkanderen over. Deze bladeren zyn zeer ſteekelig, dik, en ſtyf, boog-groen, en glimmende, dog langer, ſmalder, en zoo veel niet gekrinkelt als aan den Ruscus, ſes en negen duimen lank, twee vingeren breed, te weerzyde in vyf of ſes lange uitſteekende hoeken verdeelt, die in ſcherpe en ſtyve puntjes als doorens eindigen. De hoofdſnibbelen hebben aan de zyden nog eenige mindere ſpitzen, en aan de onderſte zyde ziet men eenige ribben uitbuilen, die na de grootſte hoeken lopen. De jonge bladeren zyn weeker, en hebben geene hoeken of doorens, behalven de voorſte ſpitzen.*

Het waſt regt op met weinige zydetakken, die over eind ſtaan, dog komen twee en meer ſtengels uit eene wortel, en ieder ſtengel draagt boven op een tros, daar veele dunne witte en langwerpige knopen op ſtaan, van vooren een weinig krom als hoorntjes.

De bloempjes beſtaan maar uit een ſtyf blad, 't welk hem van agteren opent, en buitenwaarts om kromt, van binnen vertoonende vier dikke peerſche draadjes, waar in nog een wit is. De bloeme zelfs is van binnen wit, en met een bruin ſtreepje, en de draadjes wat wolagtig, digt tegens malkander gekromt als een hoorntje. Na de welke volgen langwerpige vrugten, met een hart ſpitsje boven op als kleine Ekelen, een duim lank, die langen tyd groen blyven, dog de geheel rype werden een weinig geel, en ten laatſten zwart.

Binnen leggen vier zwarte korrels als het zaad van Couwoerden, dog veel kleinder, week, buiten witagtig, binnen gras-groen, en tuſſen beiden zwartagtig. Deze korrels ſtaan om een platte houtagtige colomme, daar korte ſpitsjes aan zyn, waar aan de zaaden hangen. De buitenſte ſchillen zyn dun, en ruiken wat moeraſſagtig, als men ze opbreekt.

Een groote hand breed boven de aarde ſchieten de ſtengels rondom veele wortels uit, die haar in de aarde vaſt maken, gelyk de Mangi Mangi-boom doet. De wortels boven de aarde zyn groenagtig met bruin gemengt, onder de aarde wit en week, met een harde en taaje zenuwe in de midden, van ſmaak wateragtig en ſlymerig, brak en onlieffelyk.

II. *Het wyfje hier van heeft gladder bladeren, zeven en agt duimen lank, ſchaars twee duimen breed, met effene kanten, zonder tanden of doorens, behalven voor aan met een harde ſtekelige ſpitze, en van onderen met een ſcherpe ribbe.*

Bloemen en vrugten zyn als aan 't voorgaande, veele by malkander aan een tros, dog de bloemen zyn witagtig met ligt-blaauw gemengt aan de kanten, maar beſtierven bleekgeel, en de vrugten blyven ligt groen.

Naam. *In 't Latyn* Aquifolium Indicum; *of beter* Eryngium Indicum; *in 't Duits* Ooſtindiſe Hulſt *of* Hulſtkrabben; *in 't Maleits, Javaans, en Baleyts* Djerudjoe; *op Macaſſar* Galli galli.

Plaats. *Het waſt nergens dan in broekagtige plaatzen Wadja Wadja genaamt, omtrent de uitgangen van groote rivieren, daar brak water en geene bomen zyn, ook daar het wat zandig is met kleine ſteentjes gemengt. In de Moluccos inzonderheid op de Gelolo beſlaat het groote ſtreeken lands, zoo op ſtrand als landwaarts in, daar 't moeraſſig is, zoo dat het zeer moejelyk door te paſſeeren is. Het waſt gaarn omtrent het* Mangium caſeolare *in de Amboinſche Inham, en op Loehoe.*

Gebruik.

Usus. Vaccæ & Hirci tenera amant depascere hujus fruticis folia, quod mirum est, quum tota planta sit spinulosa. Baleyenses albas ejus secum portant radices in bello contra vulnera venenatorum telorum, quas masticant, vulnerique inponunt, quod apud ipsos a longo tempore comprobatum est remedium, quum tamen ex ipsorum relatu Baleyense toxicum telorum ex Provincia Bator petitum multo fortius sit Maccassarensi.

Eædem hæ radices sive solæ, sive cum minore Zingibere adsumptæ comprobatum præbent remedium contra laterum lancinationes & alvi tormina, quæ alicui subito superveniunt in silva, & itinere per potum aquæ frigidæ, vel per alium casum, hunc in finem masticantur quoque cum Siri Pinanga, nullumque præbent notabilem saporem. Conteruntur quoque cum Zingibere minore, inponunturque œdematosis & languentibus pedibus, e quibus Beriberi sæpe oritur seu paralysis, alii contra alvi tormina teneris utuntur foliis cum Culit Lawan masticatis & deglutitis.

Macassarenses mulieres hanc herbam sub domo deponunt, quæ postibus inposita est, vel sub januis, ubi puerpera decumbit, dicentes inde quævis incantamenta & prodigia depelli, uti olim Romani cum spina alba id effecerunt.

In Baleya, aliisque regionibus alia porro reperitur Djeroedjœ species, quæ *Aquifolium parvifolium* dici potest, quodque folia gerit breviora, firmiora, & spinulosa magis, magisque compacta, cæterum prioribus convenit, ejusdemque virtutis est.

Bontius libr. 6. cap. 55. id vocat *Myracanthum* seu *Eryngium Indicum*, quum radices invenerit in paludosis locis & paludibus aromaticas, cum levi gratoque calore, quod in Amboinensi non ita distincte observavi. Quam maxime id laudat, dicitque nullum remedium tam promptum esse ad pectus depurandum a quibusvis pituitosis ac salsis humoribus, asthmaque curare, urinam & Nephritidem expellere, inque se ipso instituisse in Beriberi seu Paralysi, quem in finem radices saccharo conditas comedebat, quæ etiam crudæ masticatæ suo calore modico Colicam & flatus abdominis dissipant.

Javani hac herba eandem instituunt superstitionem, quam veteres cum *Spina alba*, si enim puerpera in domo decumbat, ejus ramos ante januam pendent, ut *Bontiana* præterat, nec noceat infanti vel matri.

Bontiana seu *Bonting anak* est genius talis feminæ, quæ gravida mortua est, qui genius inimicus est virorum, ad eos perpendos, quum hi caussam fuere istius infortunii, odio etiam ille prosequitur puerperas feliciter enixas, quos genios putant in obscuris & umbrosis sedere arboribus, ac proinde nocte anxios esse eas præterire.

Coletta Veetla in hort. Malab. part. 9. Tab. 41. descripta nostrum erit *Aquifolium Indicum*, Doctori Paulo Hermanno dictum *Eryngium Ceylanicum febrifugum*, ac Singalensibus *Katbu karohiti*, sed Malabarense ad foliorum oras nullas gerit spinas, sed quidem ad ipsorum ortum.

Gebruik. *De Koebeesten en Bokken eeten de jonge bladeren van dit gewas zeer gaarne, 't welk wonder is, daar nogtans 't geheele gewas zoo steekelig is. De Baleyers dragen de witte Wortels by haar in de Oorlog tegens de quetzuure van de fenynige spatten, dezelve kaauwende, en op de quetzuure leggende, 't welk by haar lieden een lang geproobeerd Remedie is. Daar nogtans na haar zeggen het Balyse Spattegift uit de Provintie Bator komende, veel sterker is dan het Maccassaarse.*

Dezelve Wortels alleen of met kleine Gember ingenomen, zyn een beweerd middel tegens het zydesteken en buikpyn, 't welk iemand schielyk over komt in 't bos, en 't marcheeren door koud drinken of ander toeval, men kaauwtze tot dien einde ook met Siri pinang, en zy hebben geen merkelyke smaak. Men wryft ze ook met kleine Gember, en bind ze op de zwaare zugtige beenen, daar de Beriberi uitkomen wil, andere gebruiken 't tegens de buikpyn, de jonge bladeren met Culit Lawan gekaauwt, en ingezwolgen.

De Maccassaarse vrouwen leggen dit kruid onder hare huizen, die op stylen staan, ofte onder de deuren, daar een kraamvrouw in leid, zeggende dat zulks alle kwaade tovery en spook verdryven kan, gelyk eertyts de Romeinen met de Spina alba gedaan hebben.

Op Baly en in andere landen, vind men nog een ander geslagte van Djeroedjoe, 't welk men Aquifolium parvifolium *mag noemen, 't welk heeft korter, styver, en steekelyker bladeren, en digter in malkander gedrongen, de rest is het voorige gelyk, en ook van de zelfde kragt.*

Bontius lib. 6. cap. 55. *maakt mede een* Myracanthus *of* Eryngium Indicum *daar van, om dat hy de wortelen gevonden heeft aan moerassige plaatzen en poelen, specery-agtig van smaak, met een kleine aangename warmte, 't welk ik in 't Amboinse zoo merkelyk niet bevonden hebbe. Hy roemt het zeer, dat 'er geen geneesmiddel zoo veerdig zy om de borst van alle Pituiteese en zoute humeuren te zuiveren, de engborstigheid te geneezen, uryn en graveel te dryven, en dat hy aan hem zelfs geprobeert hebbe in de Beriberi, tot welken einde hy de wortelen met zuiker gekonfyt op at, dewelke anders raauw gegeten met haar matige warmte verdryven het colyk en winden des buiks.*

De Javanen houden mede de zelve superstitie met dit kruid, gelyk de ouden met Spina alba, *want als een kraamvrouw in een huis legt, zoo steeken of hangen ze deze takken voor de deur, op dat de* Bontiana *voor bygaan zal, en 't kind en moeder geen schade doet.*

Bontiana *of* Bonting anak *is een geest van een zoodanige vrouw, dewelke met de vrugt in 't lyf overleden is, welke geest vyandschap draagt tegens 't manvolk, om die te bederven, dewelke oorzaak van dat ongeluk geweest zyn, als mede de kraamvrouwen, die gelukkig kramen, welken geesten zy gelooven op donkere, en schaduwagtige bomen te zitten, en daarom by nagt bang zyn dezelve voor by te gaan.*

Coletta Veëtla in hort. Malab. part. 9. fig. 41. *beschreeven, wil ons* Aquifolium Indicum *zyn by Doctor Paulus Hermannus genaamt*, Eryngium Ceilanicum febrifugum, *in 't Singalees* Kathu karohiti, *dog het Malabaarse heeft aan de kanten van de bladeren geene doornen, maar wel aan haaren oorspronk.*

Tabula Septuagesima prima

Ad Figuram primam *Aquifolium Indicum* exhibet *marem*, cum *flore* A separato.
Figura secunda *Aquifolium* sistit *Indicum feminam*.

De een en Seventigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de *Indische Hulst*, het *mannetje*, met zyn *bloem* A afzonderlyk.
De tweede Figuur stelt ter neder de *Indische Hulst*, het *wyfje*.

OBSERVATIO.

Aquifolium hoc *Indicum femina* a *Rumphio* dictum, & cum *Coletta veëtla H. Malab.* comparatum, in multis ab eo differt, præterquam quod Coletta flores ac fructus ex foliorum alis, illud vero in summitate eos profert, unde hoc potius cum Vada kodi *Tab. 42.* quoad figuram compararem, cæterum hoc genus hodie *Barleria* dicitur, estque Barleria foliis integerrimis, spinis lateralibus, *Royen H. Lugd. Prodr. pag. 291.* & *Linn. Fl. Zeyl. pag. 105.* a quo in *H. Cliff. pag. 486.* Prionitis dicta fuit, quem vide & compara cum *Fl. Zeyl.* ut & cum *Thes. Zeyl. pag. 8.* ubi Adhatoda ad alas spinosa & florifera vocatur.

Aquifolium vero *mas* optime quadrat cum *Myracantho Bontii*, estque sine dubio una eademque planta.

AANMERKING.

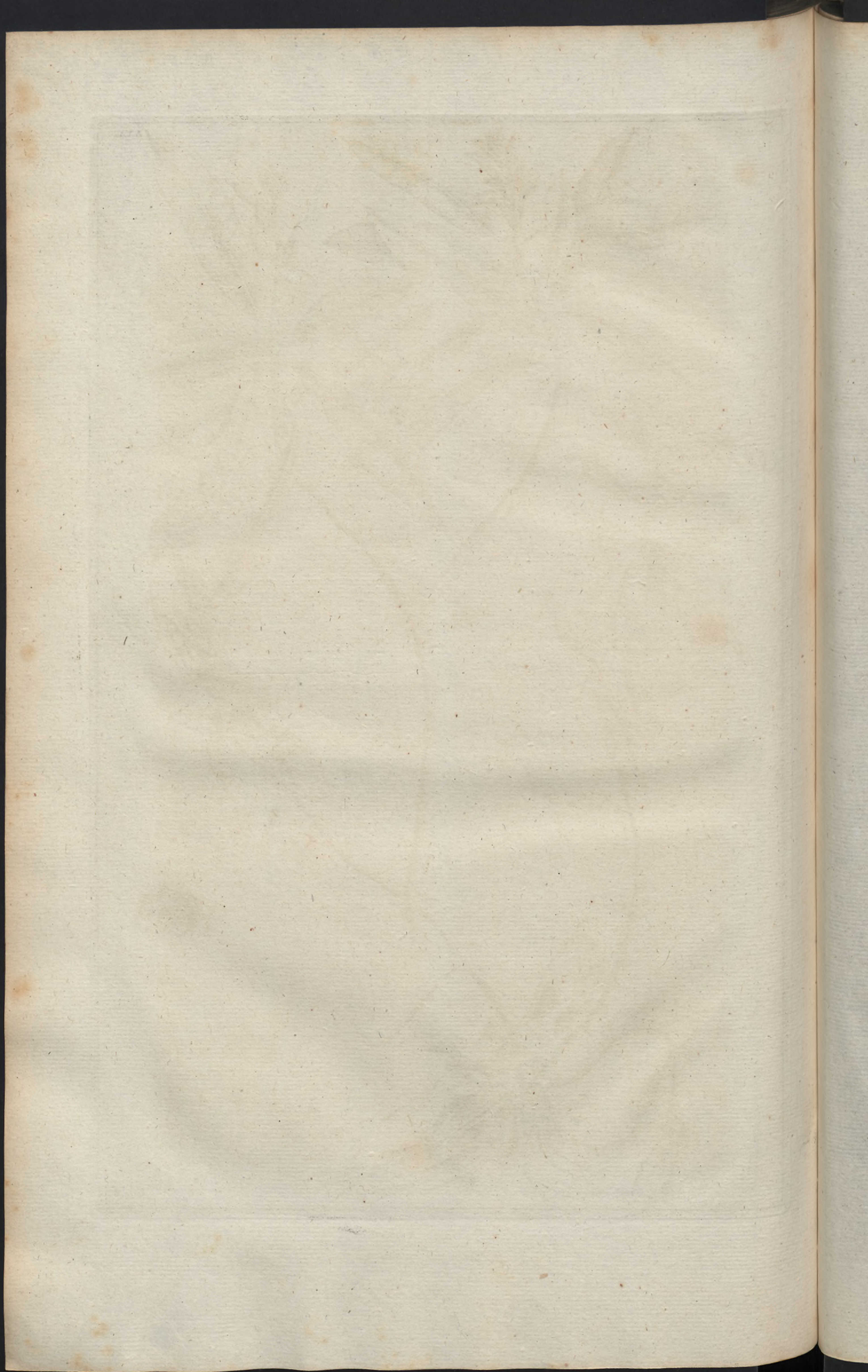
Deze *Indische Hulst* het *wyfje* genaamt, en van *Rumphius* vergeleken met de *Coletta veëtla*, van de *H. Malab.*, verschilt veel daar van, wyl de Coletta zyn bloemen en vrugten uit de hoeken der bladeren voortbrengt, en deze Hulst op de toppen der steelen, waarom ik het liever tot de volgende Vada kodi *Tab. 42.* voor zoo veel de Figuur aangaat, zoude brengen, anders wert dit geslagt hedendaags *Barleria* genaamt, en is de Barleria met heele bladeren, en doorens aan de zyde, van *Royen Prodr. H. Lugd. pag. 291.* en *Linn. Fl. Zeyl. pag. 105.* van wien het in de *H. Cliff. pag. 486.* Prionitis genaamt is, welke vergelykt met de *Fl. Zeyl.* en met de *Thes. Zeyl. pag. 8.* alwaar het Adhatoda uit de vlerken der bladeren, doorens en bloemen-dragende, genaamt wert.

De *Hulst* het *mannetje*, komt zeer wel overeen met de *Myracanthus* van *Bontius*, en is zonder twyffel een en dezelfde plant.

CAPUT NEGEN

Fig. 1. Dilivaria ebracteata. Juss.
— 2. — volubilis Nees.

CAPUT QUADRAGESIMUM NONUM.

Crithmus Indicus. Perexil d'mar, & Gelang laut.

Hanc plantam vocamus *Crithmum Indicum*, seu *Petroselinum maritimum*, vulgarem sequentes modum, licet quam maxime a vero differat Crithmo, ac potius ad Portulacæ species referri posset, vel si vis, herba sit peculiaris naturæ. Est enim planta prorepens, longis multisque ramosis flagellis per litus sese extendens, quod adeo tegit, ut ad magnam partem solum dignosci nequeat. Binæ ejus sunt species, rubra, & alba.

Primo. *Rubra* seu *vulgaris* species, rotundos, glabros, & lentissimos gerit caules, orchias quasdam longos, majorem culmum crassos, qui terræ incumbunt, atque hic & illic fibrillas terræ inmittunt breves albasque, in multos articulos distincti instar Portulacæ, læte fusci seu rubentes, sed circa radicem albicantes, utrimque multos emittentes laterales ramos, unde magnum obcupat spatium.

Cuivis articulo varia adstant folia, bina, tria, & quatuor in orbem posita, ita ut continuo quædam marcescant, quum e viridi colore fusca sint, atque in ipsorum loco tenera viridia excrescant, quæ tempore etiam pallide fusca sunt, ac decidunt, sed viridis color semper prævalet.

Foliola hæc imitantur illa veri Crithmi, sed majora sunt, oblongo-angusta, & obtuso apice donata, ad summum binos pollices longa, binos ac tres culmos lata, crassa, pinguia, & succosa instar Portulacæ, uti & sapor ipsorum melius ad Portulacam adcedit quam ad Crithmum, ac porro salsa, acidula, austera, & inepta, ut cruda non edi possint, glabra porro, & venis destituta. Plerumque solummodo gerit folia, sed in senectute & calidis litoribus aliquando flores ac semina profert.

Flos solitarius brevi insidet petiolo ex alis foliorum more Portulacæ, qui componitur ex quinque acutis petalis, non ample extensis, interne albis, externe virentibus, completis staminulis curtis & purpurascentibus. Hunc fructus insequitur, qui est bacca solitaria, rotunda, sensim nigricans instar grani Piperis.

Secundo. *Alba species* forma nil differt a priore, excepto quod plerumque major sit, ejusque folia vulgo binos digiti articulos longa sunt, paulo magis pinguia & succosa, intense virentia, & luxuriosa. Caules ejus albicant, seu pallide virent sine ulla rubedine. Flores fructusque sunt uti in priore, uti & sapor.

Nomen. Latine *Crithmus Indicus*; Portugallice *Perexil de mar*, ac sic Belgis *Peterselie do maer*; quæ nomina *Crithmo* proprie competunt; Malaice *Galang laut*, h. e. Portulaca marina. Amboinice *Assar*; Ternatice *Djallo djallo*, quod forte descendit ab Arabico *Kali*, cujus *Indicus Crithmus* sine dubio species est.

Comperi enim, Arabes per *Kaly*, & Europæos per *Petercely de mar* intelligere varias litoreas herbas salsas, ac pingues, quæ sine dubio omnes unius sunt generis, juxta varietatem regionum varias induentes formas.

Locus. Hoc Indicum *Gelang laut* potissimum crescit in litoribus planis & arenosis, ubi ingentes scopuli & rupes sub iis, sed non profunde latent, sed maxime in insulis incultis, parvis & planis, uti & in desertis litoribus ab hominum ædibus remotis, primaria vero ejus radix tam profunde in arenam penetrat, ut non facile extrahi possit, sed laterales fibrillæ non multum fixæ sunt, omnesque porro ejus caules tam lenti sunt, ut vix abrumpi possint.

Reperitur quoque in magnis scopulis, e mari semper elevatis, quibus modo pauca inposita est terra vel Muscus, sed ibi tam firmiter radices inplantat, ut non facile evelli possit, inque his plantis plerumque flores & semina conspiciuntur, quæ in litoreis raro observantur, sic quoque per abscissos ramos transplantari potest in humidis & arenosis locis haud longe a litore sitis, sed arcenda est hæc planta ab ovibus & hircis, qui avidissime hanc depascunt.

In

NEGEN EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

De Oostindische Crithmus.

Wy *noemen dit gewas* Crithmum Indicum, *of* Petroselinum maritimum, *navolgende het gemeen gebruik, hoewel 't merkelyk van den opregte Crithmus verschilt, en beter onder de zoorte van Portulaca mogte gerekent, of liever tot een kruid op zig zelfs gestelt werden. Want het is een kruipent kruid, met lange en veel getakte ranken op het strant kruipende, den zelve zoodanig beslaande, dat men een groot stuk weegs den grond niet bekennen kan. Men heeft 'er twee zoorte van, roode, en witte.*

I. Roode *of gemeene zoorte heeft ronde, gladde, en zeer taaje steelen, eenige vademen lang, een groote schaft dik, die op de aarde leggen, hier en daar weer inwortelen, met korte witte vaselingen, in veele leden verdeelt, gelyk de Portulaca, ligt-bruin, of roodagtig, dog omtrent de wortel witagtig, te weerzyden veele zydetakken uitschietende, waar door 't een breede plaats beslaat.*

Aan ieder lid staan verscheide bladeren, twee, drie, en vier in de rondte, zoodanig dat geduurig eenige verwelken, als ze uit den groenen bruinagtig zyn geworden, en in haar plaats jonge groene voort komen, die met 'er tyd ook ligt-bruin werden, en afvallen, dog de groene koleur behoudt altyd de overhand.

Deze blaadjes gelyken wel na den opregten Crithmus, dog zyn grooter, langwerpig, smal, met een stompe spits, op 't hoogste twee duimen lang, twee en drie stroobalmen breed, dik, vet, en sappig als Porcelyn, gelyk ook de smaak beter na Porcelyn trekt dan na Crithmus, dog brak, zuuragtig, wrang, en onbekwaam om raauw te eten, voorts glad, en zonder aderen. Men ziet het de meesten tyd met enkelde bladeren beladen, maar in den ouderdom en op heete stranden brengt het zomtyds zyn bloemen en zaden voort.

De bloeme staat enkel op een kort steeltje uit den schoot der blaadjes, op de manier als Porcelyn gemaakt, van vyf spitze blaadjes, die zig niet wyd openen, binnen wit, en buiten groen, gevult met korte peersche draadjes. Hier op volgt de vrugt, zynde een enkelde ronde bezie, met 'er tyd zwartagtig werdende als een Peper-korrel.

II. *De* witte *zoorte verschilt in gedaante niets van de voorgaande, behalven dat ze doorgaans grooter is, zynde de bladeren ordinaris twee leden van een vinger lank, wel zoo vet en zappig, hoog-groen, en weelderig. De steelen zyn witagtig of ligt-groen, zonder eenige roodigheid. Bloemen en zaden als aan 't voorige, zoo mede de smaak.*

Naam. *In 't Latyn* Crithmus Indicus; *in 't Portugees* Perexil de mar, *en zoo by de Hollanders* Peterceli do maar, *zynde de namen den* Crithmus *eigentlyk toekomende. In 't Maleits* Gelang laut, *dat is* Portulaca marina; *in 't Amboins* Assar; *op Ternaten* Djallo djallo *afkomstig, misschien van 't Arabisse* Kali, *waar van dezen* Indische Crithmus *buiten twyffel een medezoorte is.*

Want ik bemerke, dat de Arabiërs met haar Kaly, *en de Europeänen met haar* Petercely de maer *verscheide brakke, vette, en zappige strandkruiden verstaan, die buiten twyffel alle van een geslagte zyn, en na de verscheidentheid der Landen hare gedaantens veranderen.*

Plaats. *Dit Indische* Gelang laut *wast meest op vlakke en zandige stranden, dog daar groote klippen of rotzen niet diep onder zyn, maar liefst op onbewoonde kleine en vlakke Eilanden, of op eenzame stranden van de wooningen der menschen afgezondert, egter gaat de hoofdwortel zoo diep in 't zand, dat men ze niet ligt uittrekken kan, maar de worteltjes van de zydetakken houden niet vast, verders zyn alle steelen zoo taai, dat men ze kwaalyk afbreeken kan.*

Men vindt het ook op groote rotzen, die buiten de Zee altyd uitsteeken, waar op slegts een weinig grond of Mos is, dog verwortelt aldaar zoo vast, dat het niet uit te trekken is, en hier aan ziet men meest de bloemen en zaden, die men anders aan de strandzoorten zelden vinden kan, zoo kan men 't ook met de afgesneede ranken verplanten op vogtige en zandige plaatzen niet verre van de Zeekanten, maar men moet het wel bewaren voor Schapen en Bokken, die het anders greetig afweiden.

In

In hortis itidem progerminat, sed non ultra semi anni spatium, ita ut hæc indomita herba cunctos videatur vitare hominum & animalium accessus.

Usus. Nullum alium præbet usum, nisi quod vulgare Atsjar seu Salgama cum ea præparetur, in aqua prius coquitur, dein ad solem siccatur, tum muria & aceto conditur cum multis aliis herbis, radicibus, & floribus, uti Robang seu teneris surculis arundis Bamboes, eodem modo primo coctis & siccatis, radicibus Zingiberis & Lanquas, siliquis Tsjili, floribus Papajæ &c. quæ vulgatissimum præbent Atsjar, quod in mensis ad cibos editur ad appetitum excitandum, diuque servari potest, si rite clausum servetur, ita ut aër non adcedat, per hunc enim mucosum fit ac fatuum, habetur vero pro basi omnium Salgamatum, unde & Amboinense videtur obtinuisse nomen.

Si quis sit in itinere marino vel in exercitu, loco oleris adhiberi potest defectu alterius, sed tum ter coquendum est, leniter exprimendum, ac binæ priores aquæ abjiciendæ sunt, alioquin enim nimis alvum movet, ac Diarrhæam caussat, uti milites nostri in exercitu oberrantes eam experti sunt.

Kaly Arabum similis est planta, quod potissimum in Ægypto ad mare mediterraneum crescit, uti *Prosper Alpinus* testatur, qui Ægyptiaco idiomate id *Kellu* vocat, cum Malaiensi & Ternatensi nomine proxime conveniens, dicitque tres ejus obsfervasse species.

Bellonius scribit ex siccatis caulibus cinerem & calcem uri, quæ per naves Alexandria Venetias transfertur ad usum vitriariorum, hæc enim cum pellucidis & contusis lapillis mixta facit, ut in igne hi liquescant, & in vitrum degenerent. Ægyptii etiam hoc utuntur cinere ad varia pigmenta præparanda.

Tertia *Kaly* species, *Articulatum* dicta, ac vulgo *Salicornia* vocata, itidem crescit in dunis insularum Zeelandiæ, ibique vocatur *Souterig* & *Soutenelle*. *Matth.* in *Commentar.* ad *Dioscoridem libr.* 2. *Cap.* 112. testatur, se *Kali* etiam reperisse ad litus maris Adriatici circa urbem Tergestum.

Ægyptii saponem præparant ex Sale, cinere Kaly, & Oleo veteri, & incolæ maris Adriatici maculas vestium eluunt succo horum foliorum. Eadem hæc folia pauca copia comesta fortiter urinam & menses movent. Huc usque de *Kaly* ex aliis auctoribus. Sique nostrum Indicum *Gelang laut* explorare vellemus, comperiremus forte, multas possidere vires & qualitates cum *Kaly* convenientes.

Aliud etiam *Gelang laut* est, alio nomine *Gelang Passyr*, h. e. *Portulaca arenosa* dictum, quod nil aliud est, quam repens species silvestris seu minoris Portulacæ, *Gelang Bengala* dictæ, quæ in litoribus quoque crescit arenosis, de qua vide supra *libro* 8. in Capite de *Portulaca*.

Ut jam lectori discrimen ostenderem inter verum Crithmum, & Indicam Portulacam maritimam, licet Portugallis idem gerant nomen, hinc addam hic brevem descriptionem & delineationem Crithmi veri, qualem vidi in insula parva ante ostium fluvii Minii in boreali plaga Lusitaniæ sita, qualisque reperitur in rupibus marinis, & ad muros veteres juxta oram Galliæ, Hispaniæ, Portugalliæ, & Angliæ.

Est autem plantula humilis, vix semi pedem alta, non repens, sed in ramulos distincta instar arbusculæ, ramulique primarium amplectuntur caulem ampla sua basi instar caulium Fœniculi.

Ejus foliola cum nostro *Gelang laut* quadrant, sed multo minora sunt, digiti articulum longa, ac plura simul in uno locantur cauliculo, crassa quoque, succosa, ac nervo medio longitudinali distincta, saporis grati, salsi, & distincte ad Fœniculum adcedentis, crudaque edi possunt.

Parvam gerit umbellam, inque ea pusilli ac vix dignoscendi albi flosculi, post quos viridia sequuntur striataque grana instar illorum Fœniculi, sed rotundiora, ac duplo majora, saporis quoque Fœniculacei. Radix vilis est, laxeque dependet ex vetustis muris.

Nomen. Latine *Crithamus*, *Crithmus*, & *Crithamum verum*, Lusitanis *Perexil*, seu *Persil do mar*, vel *Petroselinum marinum*, item *Salso do mar*, seu *Salsula marina*.

Locus.

In de tuinen komt het ook wel op, maar werd niet boven een half jaar oud, zoo dat dit ongetemde kruid schynt alle bywooningen van menschen en beesten te haaten.

Gebruik. *Het geeft geen ander gebruik, dan om het gemeene Atsjaer of Salgama daar van te maken, men kookt het eerst in water op, laat het dan in de zonne drogen, legt het in gepekelde azyn met veele andere kruiden, wortelen, en bloemen, als de Robong of teere scheute van een jong Bamboes riet, op dezelve manier eerst opgekookt en gedroogt, wortelen van Gember en Lanquas, bouwen van 't Tsjili, bloemen van Papaya &c. het welk het gemeenste Atsjaer is, dat men op alle taaffelen by de kost gebruikt om appetyt te maken, en kan lange bewaart werden, als men 't digt toegebonden houd, dat de lugt niet dikwils daar by en komt, want daar door werd het slymerig en laf, men houd het voor de Basis of grondslag van Atsjar, waar van het schynt den Amboinsen naam gekreegen te hebben.*

Als men op Zee-reizen of in 't Leger is, zoo kan men 't ook ter nood tot moeskruid gebruiken, maar als dan moet men 't wel driemaal opkooken, zagjes uitduuwen, en de twee eerste waters weggieten, want anders beroert het den buik te geweldig, en brengt een loop aan, gelyk onze Soldaten in 't Leger zwervende wel ervaaren hebben.

Kaly *nu is by de Arabiërs een diergelyk gewas, 't welk meest in Ægypten aan de middellantze Zee groeit, gelyk* Brosper Alpinus *getuigt, die het op Ægytisch* Kellu *noemt, met het Maleitse en Ternataanse zeer na over een komende, en zegt aldaar van drie zoorten gevonden te hebben.*

Bellonius *schryft, dat men van de gedroogde steelen een asche of kalk brant, dewelke met Scheepen vol van Alexandriën naar Venetiën gevoert werd, tot dienst van de Moeraanze glas-hutten, want met klaare en gestoote kegelsteentjes gemengt, doet het dezelve in 't vuur smelten, en tot glas werden. Ook gebruiken de Ægyptenaars deze asse om verscheide verwen te bereiden.*

De derde zoorte van Kaly Articulatum *bygenaamt, in 't gemeen* Salicornia, *groeit ook in de duinen van de Seeuwze Eilanden, en hiet aldaar* Souterig *en* Soutenelle. Mathiol. *in* Comment. super Dioscor. lib. 2. cap. 112. *getuigt, dat hy het Kali ook gevonden heeft aan de oevers van de Adriatische Zee, omtrent de Stad Triest.*

De Egiptenaars maken een seep van Zout, Kaly-asse, en oude Oly, en de Inlanders van de Middellandze Zee delgen de plekken uit hunne klederen met den sap van deze bladeren. Dezelve in kleine kwantiteit gegeten, dryven sterkelyk den Uryn en Maanstonden uit. Dus verre Kaly, *uit andere. En zoo men ons Oost-Indisse* Gelang laut *wilde onderzoeken, zoude men misschien bevinden, dat het veele kragten en eigenschappen met het* Kaly *gemeen heeft.*

Daar is nog een ander Gelang laut, *anders* Gelang passyr, *dat is* Sand-Porceleyn, *anders niet dan een kruipende zoorte van de wilde of kleine* Porceleyn, Gelang Bengala *genaamt, mede op zandige stranden wassende, waar van ziet boven* lib. 8. *in 't* cap. *van* Portulaca.

Om nu den Lezer het onderscheid te toonen tussen den regten Crithmus, *en Indisse* Zee-Porcelyn, *hoewel ze in 't Portugees eenderlei namen hebben, zoo zal ik hier by voegen een korte beschryvinge, en afteekeninge van den regten* Crithmus, *gelyk ik hem gezien hebbe op een klein Eiland, voor de mond van de Rivier* Minius, *op de Noorder-frontier van Portugal gelegen, en gelyk men hem vindt op de Zeeklippen, en aan de oude muuren, langs de kusten van Vrankryk, Spangien, Portugal, en Engeland.*

Het is een laag kruidje, schaars een halve voet hoog, niet kruipende, maar met takjes verdeelt als een boompje, en de takjes ombelzen den hoofdsteel met haar breede voetjes, gelyk de steelen van den Venkel.

De blaadjes komen met ons Gelang laut *overeen, maar zyn veel kleinder, een lid van een vinger lang, staan ettelyk by malkander aan eenen steel, mede dik, sappig, in de lengte met een middelribbe, van smaak aangenaam, ziltig, en klaarlyk na Venkel trekkende, bekwaam om raauw te eeten.*

Het draagt een kleine dolle, en daar aan kleine pas kennelyke witte bloempjes, daar op volgen groene gestreepte korrels gelyk Venkel-zaad, ronder, tweemaal zoo groot, mede Venkelagtig van smaak. De wortel is geringe, hangende lossely k aan de oude muuren.

Naam. *In 't Latyn* Crithamus, Crithmus, *en* Crithamum verum; *in 't Portugees* Perexil, *of* Persil do mar, Petroselinum marinum, *item* Salso do mar, *of* Salsula marina.

Plaats.

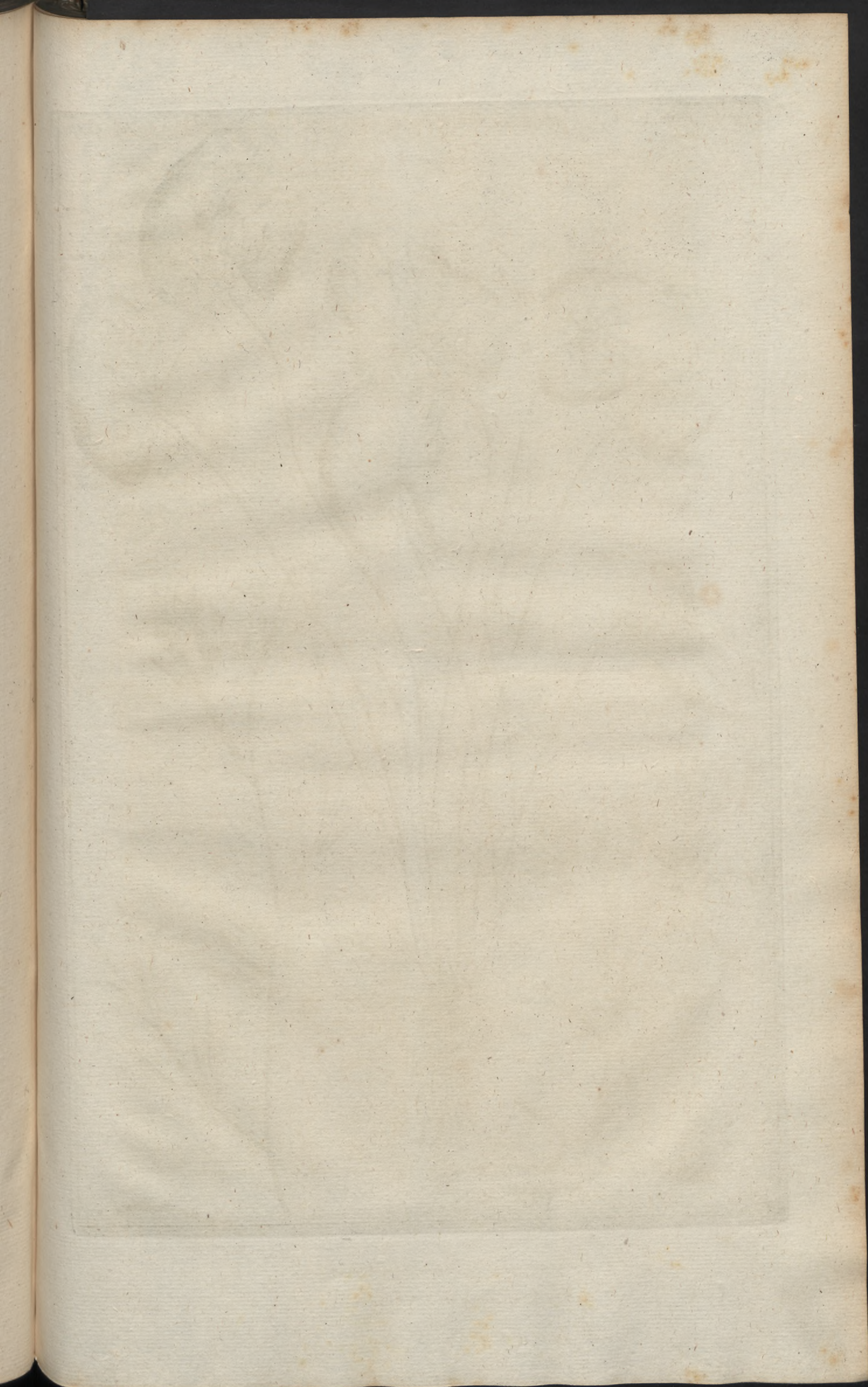

Fig. 1. Sesuvium Portulacastrum. L.
— 2. Crithmum maritimum. L.
— 3. Villarsia indica R. et Sch.

Locus. Ad scopulos crescit marinos dictarum regionum, qui supra terram semper elevati sunt, a quibus dicta insula tota cincta est, quique continuo a vehementibus maris undis irrigantur, sed qui superius pauca tecti sunt terra, in qua *Petroselinum* hoc *marinum* crescit. Ex vetustis quoque provenit muris castelli istius insulæ, qui constructi sunt ex cinereis & fragilibus rupibus marinis sine calce sibi inpositis, sed interposita argilla calci admista. Hæc non tam salsum præbebat saporem, quam quæ in rupibus marinis crescit, atque ideo præfectus istius castelli sibi curabat servari, sed altera in rupibus crescens a quovis decerpi poterat & licebat.

Usus. Non modo est excellens herba Lactucaria, sed etiam olus est egregium, si aliis admisceatur jusculorum herbis, præsertim albis Pisis, *Fejons* dictis, quibus omnibus gratum præbet saporem, atque saluberrima censetur non tantum ad sanguinem depurandum, sed & ad urinam expellendam. Hunc in finem aceto conditur, & per mare in alias transfertur regiones.

Videtur *Crithmum* æque ac *Kaly* memoratum juxta regionum varietatem varias induere formas & magnitudinem, uti præ reliquis id patet ex Crithmo *Dioscoriais libr.* 2. *cap.* 112. & Matthiol. in idem Caput, ego saltem eam hic descripsi & delineavi, qualem in Lusitania eam vidi, licet parum differat ab ea, quæ in Herbariis descripta reperitur.

Piso libr. 4. *cap.* 58. tres describit herbas, quas Portugallice *Perexil de mar*, ac Brasilice *Caaponga* vocat, cunctasque pro *Portulaca marina* habet. Quarum prima species cum nostra Indica Orientali convenit, in arenosis ibi crescens litoribus, atque editur aquæ incocta, vel instar Lactucæ.

Plaats. *Het wast aan de Zeeklippen van boven gemelde kuste, dewelke boven 't water altyd uitsteeken, waar van het voorschreeve Eiland gants omringt is, en geduurig met de geweldige baaren der Zee bespat werden, maar boven op hebben ze een weinige aarde, waar op dit* Perexil de mar *groeit. Het wast ook uit de oude muren van 't Kasteel deszelven Eilands, gemaakt van grauw en brokkelige Zeeklippen, zonder kalk of met klei en kalk op malkander gelegt. Dit was zoo ziltig van smaak niet als 't geene op de Zeeklippen groeide, en daarom wilde de Commandant deszelven Kasteels dit voor zig alleen bewaart hebben, maar het ander dat op de Zeeklippen groeide, stont een ieder vry te plukken.*

Gebruik. *Het is niet alleenlyk een treffelyk zalade-kruid, maar ook een goed moeskruid by andere zoppekost te doen, inzonderheid by de witte Boontjes, die ze* Fejons *noemen, daar het over al een aangename smaak geeft, werdende voor zeer gezond gehouden, het bloed te zuiveren, en den Uryn te dryven, tot dezen einde werd het ook met geheele tonnetjes vol ingeleid in azyn, en over Zee in andere Landen gevoert.*

Het schynt, dat de Crithmus *zoo wel als het voorschreeven* Kali *na de verscheidentheid der Landen, ook verscheiden grootte en gedaanten heeft, gelyk onder anderen blykt uit den* Crithmus Dioscor. lib. 2. cap. 112. *en* Matthiol. *over 't zelve Capittel, immers ik heb hem hier beschreeven en afgeteekent, zoo als ik hem in Portugal gezien heb, hoewel wat verschillende van den geenen, dewelke men in de Kruideboeken beschreeven vindt.*

Piso lib. 4. cap. 58. *beschryft drie kruiden, die by in 't Portugees* Perexil de mar, *in 't Brasils* Caaponga *noemt, en alle drie voor* Portulacas marinas *hout. Waar van de eerste zoorte met onze Oostindisse over een komt, op zandige stranden aldaar groejende, en werd wel genuttigt, in water opgekookt, en als zalade gegeten.*

Tabula Septuagesima secunda

Ad Figuram primam *Crithmum* exhibet *Indicum*.
Figura secunda *Crithmum* denotat *Lusitanicum*.
Figura tertia *Nymphææ Indicæ minoris*, *speciem primam*, seu *lævem* denotat, Capite 51. descriptam.

De twee en Seventigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de *Indische Crithmus*.
De twede Figuur verbeeld de *Portugeese Crithmus*.
De derde Figuur vertoont de *eerste* ofte *gladde zoort* van de *kleine Indische Waterplomp*, in het 51. Hoofdstuk beschreeven.

OBSERVATIO.

Crithmus Indicus Rumphii est Portulaca Curassavica, angusto, longo, lucidoque folio, procumbens, floribus albis *Plukn. Almag. pag.* 303. & *Phyt. Tab.* 216. *fig.* 1. & Portulaca Curassavica, angusto, longo, lucidoque folio procumbens, floribus rubris *Par. Bat. Prodr.* & *Par. Bat. pag.* 212. ubi elegans icon & descriptio, ut & *H. Amst. part.* 1. *fig.* 5.

N. B. Caaponga Pisonis male a *Rumphio* pro suo Crithmo Indico habetur, est enim penitus alia planta, quæ ab *Hermanno* in *Parad. Bat.* vocatur Amaranthoides Curassavicum, humile, Cepææ foliis lucidis, capitulis albis, ubi icon & descriptio, & in *Plukn. Almag. pag.* 27. & *Phyt. Tab.* 75. *fig.* 9. & Amarantho affinis, Aizoides, sive Amaranthoides minor, Americana, procumbens, Sedi teretifolii foliis & facie, flore oblongo niveo, *Breyn. Prodr.* 2. *pag.* 42. novæ editionis, vide porro de hac herba *Sloan. Hist. Jam. vol.* 1. *pag.* 141. & *Catalog. pl. pag.* 48.

AANMERKING.

De *Indische Crithmus* van *Rumphius* is de Curassausche Porcelyn, met een smal lang en helder blad, en witte bloemen, neerleggende, van *Plukn. Almag. pag* 203. en *Phyt. Tab.* 216. *fig.* 1. en de Curassausche leggende Porcelyn met een lang, smal, helder blad, met roode bloemen, in de *Par. Bat. Pr.* en in de *Par. Bat. pag.* 212. alwaar een fraaije figuur hier van is, met de beschryving, als mede in de *Amst. Tuin, eerste deel, fig.* 5.

N. B. De Caaponga van Piso wert qualyk van *Rumphius* voor zyn Indische Crithmus gehouden, want het is een geheele andere plant, welke van *Herman* in zyn *Parad. Batav.* genaamt wert Curassavische lage Amaranthe-plant, met heldere bladen van de Cepæa, en witte bloemknopjes, alwaar deszelfs afbeelding en beschryving, en in *Plukn. Almag. pag.* 27 en *Phyt. Tab.* 75. *fig.* 9. en een sapryke plant gelyk aan de Amaranth, ofte de kleine Americaansche leggende Amaranthoides, in gedaante en met de bladeren van de smalbladige kleine Sedum, met een langwerpige witte bloem van *Breyne twede deel, Prodr. pag.* 42. van de nieuwe druk, ziet verders over deze plant *Sloan. Jamaische Histor. volum.* 1. *pag.* 141. en de *Catal.* der *planten, pag.* 48.

CAPUT QUINQUAGESIMUM.

Nymphæa Indica major. Taratti.

IN India elegans reperitur *Nymphææ majoris* ſpecies, a noſtrate haud multum differens niſi floribus & fructibus, non etiam foliis ſuis plane aquæ incumbit uti Europæa, ſed ea adtollit ſupra aquam caulibus inpoſita ad aliquam partem, quatuor nempe vel quinque pedum altitudine a radice, prout aqua profunda eſt, ita ut ſemper ultra pedem ex aqua eleventur, bini tresve ex uno ortu, quivis vero caulis peculiare ſuſtinet folium, qui digitum craſſus eſt, rotundus, pallide virens, externe rugoſus & ſpinuloſus, quum acutis eminentiis hirtus ſit, interne fungoſus, & octo foraminulis in orbem poſitis notatus, ac bina majora in centro locantur, per quæ quis flare poteſt, & e quibus album & viſcoſum effluit lac, vaccinum referens, quodque in tenuia fila duci poteſt, inſtar ſerici vel teli araneæ.

Folia referunt illa *Ari Ægyptii* ſeu *Kelady* ſupra *libro* 8. deſcripti, ſed hæc *Taratti* rotundiora ſunt, ac ſine apicibus, atque inferius planum habent ſinum, in quo brevis locatur apex, binos pedes & ultra lata, viginti & viginti duo pollices longa, ſubtus glabra, & pallide virentia, ſuperne inſtar graminis virentia, ſed ſine ſplendore, ac rugoſa inſtar velleris piloſi.

Caulis ſubtus circa medium innittur, atque tum ſeſe dividit in viginti unum vel duo protuberantes coſtas, ad folii rotundam excurrentes partem, atque quævis in proceſſu ſeſe iterum dividit in binas, ac quævis iterum in varias parvas quaſi furcas, donec ſeſe prope oram in arcus claudant, ſic etiam nervorum interſtitia tranſverſalibus venulis pertexta ſunt. In ſuperiore parte folium potiſſimum planum eſt, ſed in centro prope caulem foveolam format, unde infundibiliforme fere eſt.

Tenerum ac ſub aquis adhuc locatum folium peculiari etiam provenit modo, utrimque nempe complicatum eſt, oblique cauli incumbens, & externe fuſcum præbens fulgorem.

Caulis florifer altior excreſcit priore, ſex nempe pedes altus, cæterum ejuſdem craſſitiei, ſubſtantiæ, & rugoſitatis, ſuperius acutum ſuſtinens conum, ex quo flos excreſcit, primo enim ſeſe quatuor aperiunt albicantia petala cymbæ formia, quæ theca ſeu vagina ſunt, & verum continent florem.

Flos hic quodammodo æmulatur Tulipam, ſed multo major eſt, & inſtar orbis menſarii expanſus, ſaltem poſt Coronam Solis omnium maximus eſt flos. Componitur vero ex ſeptendecim petalis, quorum decem maxima & exteriora ample extenſa ſunt, ultra ſeptem pollices longa, ac quatuor digitis latiora, ad internam partem parum concava ſeu cochleari formia, ad externam partem multis coſtis ſeu plicis ſtriata, ſeptem alia magis introrſum & elevata locantur, ejuſdem formæ, ſed minora, & inter ſeſe inæqualis magnitudinis, tria enim interiora minima ſunt.

Floris color plerumque roſaceus eſt, ſed alius aliquando ejus obſervatur color, uti dein indicabitur. In centro hi flores coronam gerunt, ex brevibus, craſſis, & flavis compoſitam ſtaminibus, albas antheras gerentibus, fructus germen cingentibus, qui eſt conus inverſus, ſeu infundibilum ſolidum, ſuperius planum & latum, inferius acutum. Florum petala facile decidunt, tumque infundibulum iſtud maxime excreſcit, ſeſqui palmam latum, & tranſverſalem manum altum, ad oras craſſas gerens ſtrias ſeu plicas, in ſuperiore planitie viginti duo ad triginta conſpiciuntur rotunda foraminula, ac ſub quovis cellula, in fungoſa, alba, & ſicca iſtius infundibuli medulla locata.

In quavis cellula oblongum reconditur oſſiculum, ſuperius brevem ſuſtinens apicem, glabrum, & nigerrimum, ſi ſit maturum, magnitudinem habens nucum Avellanarum oblongarum, cum capitulo parum elevatum, inſtar fabarum, quæ in olla coquuntur.

Sub exteriore putamine horum oſſiculorum durus albusque reconditur nucleus, ſubſtantiam glandum æmulans, ſaporis aquoſi dulcis. Quivis nucleus in bina ſegmenta diviſibilis eſt, inque eorum centro reperitur viride & complicatum foliolum, ſuperiore parte deorſum flexum, ſaporis amaricantis, in quo vis ſeminalis ſeu progerminans latet.

Floris

VYFTIGSTE HOOFDSTUK.

De groote Indiſche Waterplomp.

WY *hebben in Indiën een ſchoone zoorte van de* Nymphæa major, *van de Vaderlandſe niet veel anders verſchillende dan in de bloemen en vrugten, het leidt ook met zyn bladeren niet vlak op 't water, gelyk de Europiſſe, maar verbeſt die met zyn ſteelen een ſtuk weegs boven 't water, vier en vyf voeten hoog van de wortel, na dat het water diep is, zoo dat ze altyd ruim een voet boven 't water uitſtaan, twee en drie uit eenen oorſprenk, en ieder een byzonder blad dragende, de ſteel is een vinger dik, rond, ligt-groen, buiten ruig en ſteekelig, als zynde met ſcherpe puntjes bezet, binnen voos, met agt gaatjes in de rondte, en twee grootere in de midden, daar men door blazen kan, en waar uit loopt een witte ſtramme melk, als Koejemelk, die zig tot dunne draden laat trekken, als zyde of ſpinnewebben.*

De bladeren gelyken wel na het Arum Ægyptium, *of* Kelady, *boven* lib. 8. *beſchreeven, dog deze van* Taratti *zyn ronder, zonder ſpitze voor uit, en agter met een vlakke kepe, daar een kort ſpitsje in ſtaat, twee voeten en meer breed, twintig en tweeëntwintig duimen lang, van onderen glad, en ligt-groen, boven gras-groen, dog zonder glans, en ruig als een hairen vel.*

De ſteel werd van onderen omtrent het midden ingelaten, van daar verdeelt hy zig in eenentwintig of tweeëntwintig dikke uitbuilende ribben, na de rondte des blads lopende, en ieder in 't voortgaan verdeelt haar weder in twee takken, en ieder tak weder in verſcheide kleine gaffels, tot dat ze haar by de rand met bogen ſluiten. Zoo zyn ook de tuſſenplaatze der ribben met dwersadertjes doorregen. Aan de bovenſte zyde is het blad meeſt vlak, dog formeerd in de midden by den ſteel een kuil, waar door het ſchier tregterformig werd.

Het jonge, en nog onder water ſtaande blad komt ook op een byzondere manier voort, namentlyk te weerzyden zamengerolt, ſchuins op den ſteel ruſtende, en van buiten een bruine weerſchyn gevende.

De bloemdragende ſteel werd hooger dan de voorgaande, te weten ſes voeten hoog, anders van dezelve dikte, ſubſtantie, en ruigheid, dragende boven op een ſpitzen kegel, waar uit de bloeme werd, want eerſtelyk openen hun vier witagtige blaadjes als ſchuitjes geformeert, welke de kas of ſchede zyn, daar in de regte bloeme ſchuilt.

De zelve gelykt eenigzints na een Tulpe, dog is veel grooter, en zoo wyd geopent als een Tafelbord. Immers naaſt de zonnebloemen de grootſte onder allen. Zy is gemaakt van ſeventien bladeren, waar van de tien grootſte en buitenſte wyt geopent ſtaan, ruim ſeven duimen lang, meer dan vier vingeren breed, aan de binnenzyde ook wat hol of lepelformig, aan de buitenſte zyde met veele ribben of ploojen geſtreept, de ſeven andere ſtaan meer na binnen, en overeind, van het zelve fatzoen, dog kleinder, en onder malkander, zelfs ongelyk, want de drie binnenſte zyn de kleinſte.

De couleur dezer bloeme is gemeen roozeverwig, dog men vindt ze ook van andere couleuren, gelyk hier na volgt. In de midden hebben deze bloemen eenen krans, van korte, dikke, en geele draden gemaakt, met witte nóppen, omringende het ſchepzel van de vrugt, 't welk is een omgekeerde kegel, of maſſieven tregter, boven vlak, en breed, beneden ſpits. De blaadjes van de bloemen vallen ligt af, als dan werd die tregter zeer groot, anderhalve hand breed, en een dwersband hoog, aan de zyde met dikke rimpelen of ploojen, op de bovenſte vlakten ziet men tweeëntwintig tot dertig ronde gaatjes, en onder ieder van dezelve een celletje, in het vooze, witte, en drooge merg van dien tregter.

In ieder celletje leid een langwerpige bone, boven op met een kort ſpitsje, glad, en pikzwart, als ze ryp is, zoo groot als langwerpige Hazelnoten, met het hoofdje een weinig uitkykende gelyk Boonen, die in een pot kooken.

Onder de buitenſte ſchaal dezer korrels, vindt men een harde witte keeſt, van ſubſtantie als Eekelen, van ſmaak wateragtig, zoet. Ieder keeſt of korrel laat zig in tweeën delen, en in de midden vindt men een groen en zamengevouwen blaadje, met zyn hoofdje neerwaarts gebogen, bitteragtig van ſmaak, waar inne de zaadkragt ſchuilt.

De

Floris odor gratus est, sed debilis, maxime ad Anisum & Cinnamomum accedens, qui proprie in luteis detegitur staminibus, quæ etiam Cinnamomi saporem habent. In superiore planitie tenerorum conorum costæ quædam tanquam radii conspiciuntur ex centro ad peripheriam ducti.

Semi matura ossicula fusca sunt, tumque apta sunt, ut cruda edi possint, nigra enim nimis dura sunt, si vero quis ea edere velit, prius decorticanda sunt, dein aperienda, ac viride istud & amaricans petalum eximendum est.

Radix sub quavis planta ex congerie constat albarum fibrillarum, atque inter has transversalis locatur radix minimum digitum crassa, alba, rotunda, & glabra, utrimque prorepens, nunc rotunda, nunc sinuosa. Ad spithamæ circiter spatium a prima planta iterum similem format fasciculum fibrillarum, ibique novam generat plantam, turiones novos producentem. Hæ radices sese ample dispergunt, continuo novos generantes fasciculos fibrillarum & plantarum, ita ut intra breve temporis spatium ingentem obcupet locum, radix interne quoque fungosa est, & foraminibus repleta, saporis dulcis & aquosi.

Diximus vulgarem hujus floris colorem esse rosaceum, qualem veteres eum descripserunt, ac plerumque in hisce observatur insulis, sed alios gerit quoque colores, sed hi rari sunt, excepto in Sina, uti id postea ex Sinensi Atlante patebit.

Javæ itaque versicolor reperitur, una nempe species læte rubentes seu incarnatos gerit flores, quem colorem Malayenses *Dado*, & *Paru paru sala matta* vocant, secunda albos, tertia luteos, & quarta cæruleos gerit flores, quinta gerit albos & rubros variegatos more Tuliparum. Omnes vero hi colores distinctius & vulgatius reperiuntur in subsequente *Tondjo*.

Nomen. Latine *Nymphæa Indica major*; Belgice *Watertulpe*, seu *Tulipa aquatica*, & *groote plompe*; Malaice & Maccassarice *Bonga tarratti* & *Tarrate*; Maccassarice *Tonjo*; Sinice *Lien*; Lusitanice *Foula de golfaon*.

Cum aliis doctis in ea versor opinione, hanc *Indicam Nymphæam* nil aliud esse nisi veram *Fabam Ægyptiam antiquorum*, de qua vide *Theophr. libr.* 4. *Hist. pl. Cap.* 10. *Dioscorid. libr.* 2. *cap.* 99. uti ex comparatione descriptionis illorum cum nostra id patebit, excepto quod eam cum *Colocasia* in quibusdam partibus confundant, quod nomen supra *libro* 8. *Cap.* 84. proprie tribuimus *Aro Ægyptio* seu *Kelady*, ac potest esse, ambas istas radices apud veteres unum idemque obtinuisse nomen, uti id quodammodo patet ex textu *Dioscoridis*, qui aperte radices *Fabæ Ægyptiacæ* vocat *Colocasiam*, licet radices *Indicæ Nymphææ* nostræ nullo modo conveniant cum illis *Ari Ægyptii*, uti id ex isto capite patet.

Sic error quoque videtur esse in textu *Theophrasti*, qui radices *Fabæ Ægyptiæ* spinosas esse dicit, quod forte de caulibus intelliget, atque hæc etiam declarant ejus verba, quum enim dicit, Crocodilos in Nylo vitare hanc plantam, ne oculos lædant per ipsius spinas, hoc non de radicibus intelligi potest, quæ in cæno latent, sed de caulibus spinulosis, qui alicujus cutim quam maxime lædere possunt, si quis eos fricet, uti neque *Dioscorides* de radice spinosa ullam facit mentionem, qui sine dubio eas in Ægypto vidit, attamen error quidam in ejus textu videtur detegi, quum caulem suæ fabæ dicit ulnam modo longum esse, qui ex Theophrasto & Plinio melius tres quatuorve ulnas longus esse dicitur, suntque sex pedes, si ulnæ parvæ intelligantur, sed octo novemque pedes, si de majoribus dicatur, quam altitudinem etiam adtingit, ac planta ad minimum ulnam aquarum requirit, ubi crescit.

Figura Fabæ Ægyptiæ a *Matthiolo* in *Dioscoridem* proposita non quadrat cum nostro *Taratti*, sed sine dubio erit *Lotus Ægyptius*, quem *Theophrastus* in isto describit Capite, de quo vide in subsequenti Capite.

De reuk van de bloeme is lieffelyk, dog slap, merkelyk na Anys en Kaneel trekkende, dewelke eigentlyk in de geele draden zit, die ook na Kaneel smaken. Op de bovenste vlakte van de jonge bollen, ziet men eenige ribben als stralen van het centrum na den omloop getrokken.

De half rype korrels zyn bruinagtig, en dan zyn ze bekwaam om raauw te eeten, want de zwarte zyn te hard, dog als men ze eeten wil, moet men ze eerst schillen, daar na openen, en dat groene bittere blaadje uitnemen.

De wortel onder ieder struik bestaat uit een bos witte vazelingen, en daar tussen een dwerswortel een pink dik, wit, rond, en glad, te weerzyden voortloopende, zomtyds regt, zomtyds met bogten. Omtrent een span van den eersten struik, maakt het weder een zulke bos vazelingen, en formeert aldaar een nieuwe struik, jonge scheutjes voortbrengende. Wyd en zyd verspreiden haar deze wortelen, telkens nieuwe bossen van vazelingen en struiken formeerende, zoo dat het in korten tyd een groote plaats beslaat, van binnen is de wortel mede voos en vol gaatjes, van smaak zoet, en wateragtig.

Wy hebben gezegt, dat de ordinaris couleur van deze bloeme is roozerood, gelyk ze de ouden ook beschreeven hebben, en meest in alle deze Eilanden gezien werd, maar men vindt 'er ook van andere couleuren, dog die zyn zeldzaam, behalven in China, gelyk hier na uit den Chineezen Atlas blyken zal.

Men vindt ze dan op Java van verscheide couleuren, waar van de eene zoorte ligt-roode of incarnate bloemen heeft, welke couleur de Malyers Dado, *en* Paru paru sala matta *noemen, de tweede heeft witte, de derde geele, de vierde blaauwe bloemen, de vyfde heeft ze met wit en rood geschildert, op de manier van Tulpen. Alle welke couleuren men duidelyker en gemeender vindt aan het volgende* Tondjo.

Naam. *In het Latyn* Nymphæa Indica major; *in 't Duits* Water-tulpe, *en* groote plompe; *in 't Maleits en Baleits* Bonga tarratti, *en* Tarrate. *Op't Maccassaars* Tonjo; *in 't Chinees* Lien; *in 't Portugees* Foula de Golfaon.

Ik ben met andere geleerde Lieden van dat gevoelen, dat deze Indiesche Nymphæa *anders niet zy dan de opregte* Faba Ægyptia antiquorum, *waar van* Theophrastus Lib. 4. Hist. plant. cap. 10. Dioscorides Lib. 2. Cap. 99. *gelyk uit de overeenstemminge van haar lieden beschryvinge met de onze blykt, behalven dat ze dezelve met de* Colocasia *in eenige deelen confundeeren, welke naam wy boven* lib. 8. cap. 84. *gestelt hebben, eigentlyk het* Arum Ægyptium, *of ons* Kelady *toe te komen, en het kan wel zyn, dat by de ouden die beide wortelen eenderlei namen hebben gehad, gelyk ook eenigzints uit den Text van* Dioscorides *blykt, dewelke uitdrukkelyk de wortelen van zyn* Faba Ægyptia Colocasiam *noemt, hoewel de wortelen van onze* Indiesche Nymphæa *gants geene gelykenisse hebben met die van* Arum Ægyptium, *gelyk uit dat Hoofdstuk blykt.*

Zoo schynt ook een abuis te steeken in den text van Theophrastus, *daar by de wortelen van de* Faba Ægyptia *doornagtig maakt, 't welk hy misschien van de steelen zeggen wilde, en zulks brengen ook zyn eigen woorden mede, want als hy zegt, dat de Krokodillen in den Nyl hen voor dit kruid wagten, om haare oogen aan de doorens niet te bezeeren, zoo kan zulks niet van de wortels verstaan werden, dewelke in den slik schuilen, maar van de steekelige steelen, dewelke verzekert iemand het vel konnen kwetzen, als men daar tegens aanvryft, gelyk ook* Dioscorides *van geen steekelige wortel gewag maakt, die ze buiten twyffel in Ægypten gezien heeft. En egter schynt nog een abuis in zyn text te zyn, daar hy den steel van zyn Faba maar een elle lang maakt, dewelke uit Theophrastus en Plinius beter drie of vier ellen lang gestelt werden, zynde ses voeten, als men kleine ellen verstaat, maar agt en negen voeten, als men van groote ellen spreekt, welke hoogte hy ook heeft, en de plante moet ten minsten een elle diep water hebben, daar ze staat.*

De Figuur van Faba Ægyptia Matthioli *in* Diosc. *gestelt, accordeert niet met onze* Taratti, *maar zal buiten twyffel den* Lotus Ægyptius *zyn, die* Theophrastus *in 't voornoemde Hoofdstuk beschryft, en waar van ziet in 't volgende Hoofdstuk.*

Diuturnam Botanicorum disputationem, quæ nempe vera sit *veterum Colocasia*, *supra libro octavo Cap.* 84. ex ingenii modulo determinavimus, quam sententiam adhuc fovemus, *Colocasiam* nempe *Veterum* radicem fuisse *Fabæ Ægyptiæ* seu Taratti, sed *Colocasia Neotericorum* est *Arum Ægyptium*, seu *Kelady* supra descriptum, quod forte antiquis temporibus in Ægypto non ita fuit cultum, vel quod ambæ istæ plantæ ob foliorum similitudinem ab antiquis auctoribus sint confusæ, quod tamen de *Dioscoride*, *Strabone*, aliisque, qui Ægyptum peragrarunt, non ita facile credendum est.

Optimum indicium seu argumentum, *Colocasiam veterum* fuisse Fabam istam seu Taratti, meo judicio peti potest ex satyra quadam Martialis, in qua olus ex fibrosa radice Fabæ præparatum ita deridet.

Niliacum ridebis olus, lanasque sequaces
Improba cum morsu fila manuque trahes.

Hoc est ridebis olus Niliacum & fila lanosa, quum ea in masticatione manibus ex ore trahes, quod non de Kalady speciebus intelligendum est, sed de hisce Taratti radicibus, quæ jam Plinii temporibus in Italia solebant seri, uti infra id latius explicabitur.

Locus. Nullibi crescit, nisi in stagnantibus recentibusque aquis vel talibus in magnis fluviis, qui hic & illic quietum habent sinum, & in solo magnam cœni copiam. Requirit vero ad minimum binorum triumve pedum altitudinem in aqua, sed profundius sex aquarum pedibus non crescit.

In Amboina ignota est hæc planta, sed obcurrit in vicinis insulis, Cerama, Manipa, & Bœrone, sed raro. Copiose reperitur Javæ, præsertim circa urbem Bataviam, ubi fere in omnibus crescit lacunis, ac fossis. Item in Baleya, Celebe, & Philippinis, uti & in Mindanaua, unde semen seu ejus ossicula in sacculis stramineis, qui panes vulgo vocantur, evehuntur, ac sicin Ternatam etiam delata fuit, ubi luxuriose in arcis fossa crescit, licet aqua ibi sit semi-salsa, atque inde anno 1679 in Amboinam deduci curavi, ubi nunc in quibusdam fossis piscinis ad Elephantem crescit.

Cultura. Modus colendi est uti apud veteres olim Ægyptios, sumitur manipulus maturarum fabarum nigrarum, nec in fumo induratarum, quæ in patina aqua plena deponuntur, fluctuantia vero abjiciuntur, quæque fundum petunt, per aliquot macerentur dies, donec findantur, ac viride exhibent germen.

Hæc elige, & nigro obtege cœno, ita ut sint glebæ magnitudine Nucum Juglandum, hæc in aquam inmitte dictæ profunditatis, sed diffuse a sese invicem, tum progerminabunt, quæ sese dein per repentes radices longe lateque multiplicant, ita ut vix exstirpari possint, sed locus, in quo progerminant, in initio ab Anatibus defendendus est, quum hi surculos comedunt, uti & squillæ. Radicibus suis aliquando etiam siccas petit oras, ubi plantulas quidem profert, sed hæ pusillæ sunt.

Inter omnes populos Sinenses hanc quam maxime amant plantam, in quorum regione non tantum crescit sponte in lacubus, paludibus, & stagnantibus aquis, sed etiam sollicite in quorumvis Magnatum atriis, & fossis piscinis colitur.

Sinensis Atlas testatur copiosissimas & elegantissimas reperiri in octava Provincia *Kiangsi*, quæ aquis refertissima est inter omnes Sinenses Provincias, & unde fructus in vicinas deferuntur.

Pater Martinus ibi eas vidit quatuor diversis coloribus, ex purpureo rubras, forte rosaceas, rubras, albas, & variegatas; ipsarum radix ibi quoque multo crassior est quam in hisce insulis, brachium nempe crassa, interne alba, fungosa, & foraminulis referta, atque edulis, quæ cum Ægyptiaca quadrat. Alii Sinenses mihi narrarunt, Magnates hos colere flores non tantum ob elegantem formam, sed quod summa ipsorum Dea *Coämin*, quam ubique quærunt propitiam ac faventem, sedem suam fixerit in hoc flore.

Usus ejus apud hosce incolas non tantus est, sine dubio ab eorum ignorantiam, quantus apud Sinenses & Ægyptios, hisce enim in terris nulla ejus adhibetur pars, quam capita semina continentia, quæ nondum penitus matura in forum venalia portantur, in quibus fabæ nondum nigræ, sed ex fusco nigrescunt.

Hæ,

Den langen twist der Herbaristen, wat de regte Colocasia veterum *zy, hebben wy dan boven* lib. 8. cap. 84. *na ons gering verstand gescheiden, waar by wy het nog houden, namentlyk dat de* Colacasia veterum *de wortel van* Faba Ægyptia *of ons* Tarratti *zy geweest, maar* Colocasia Neotericorum *is het* Arum Ægyptium *of* Kelady *boven beschreeven, welk misschien in oude tyden in Ægypten zoo zeer niet is gecultiveert, of dat die beide planten wegens gelykheid der bladeren van de oude Schryvers zyn geconfundeert geweest, het welk egter van* Dioscorides, Strabo, *en andere, die Ægypten zelfs doorwandelt hebben, niet ligt te gelooven is.*

Het beste bewys, dat de Colocasia veterum *de voornoemde Faba of ons Taratti zy geweest, kan men mynes oordeels halen uit zeker spotgedigt van Martialis, daar by het moes uit de hairige wortel van de Faba gemaakt, aldus uitlagt.*

Niliacum ridebis olus, lanasque sequaces
Improba cum morsu fila manuque trahes.

Dat is gy zult moeten laggen, over dat Nilotisse moes en de wolagtige draden, als gy dezelven in 't kauwen met de handen uit den mond trekt, 't welk men van geen Kelady-zoorte verstaan moet, maar van deze Taratti, dewelke al in Plinius tyden in Italien plagten gezaait te werden, gelyk hier onder nader zal gezegt werden.

Plaats. *Het wast nergens dan in staande versche wateren, of zoodanige groote rivieren, die hier en daar een groote stillen hoek maken, en op de grond veel slik hebben. Het moet ten minsten twee en drie voeten diep water hebben, maar dieper als in ses voeten waters wast het niet.*

In Amboina is 't ombekent, maar wel op de naburige Eilanden, Ceram, Manipa, en Boero, dog weinig. Overvloedig vindt men 't op Java, inzonderheid om de Stad Batavia, daar het schier in alle slooten en gragten wast. Item op Baly, Celebes, in de Philippinis, en op Mindanau, van waar het zaad of de bonen met heele strookakjes vol, die men broodjes noemt, uitgevoert werd, en zoo is het ook in Ternaten gekomen, daar het weelderig in 't Kasteels graft wast. Hoewel dat water half brak is, zoo heb ik het echter van daar eindelyk Anno 1679. *in Amboina laten brengen, daar het nu in zommige gegrave vyvers aan den Olyphant wast.*

Cultura. *De manier van planten is nog gelyk by de oude Ægyptenaars, men neemt een hand vol rype bonen, die regt zwart en niet in de rook gedroogt zyn, legt die in een kom vol water, alle die dryven smyt weg, dewelke sluiken, laat eenige dagen weeken, tot dat ze splyten, en het groene hertje vertonen.*

Neemt die dan, en bekleedze met zwarte slik, dat het klontjes werden, in de grootte van Walnooten, laat die in 't water zinken, dat de voornoemde diepte heeft, dog wydt van malkander, zoo zullen ze opkomen, die zig daar na door de kruipende wortelen wyd en zyd vermenigvuldigen, dat men ze kwalyk uit roejen kan, maar men moet den plaats, daar ze eerst op komen voor endten bewaren, om dat dezelve de nieuwe scheutjes op eeten, gelyk ook de Garnalen doen. Zy kruipt met hunne wortelen zomtyds na de drooge kanten, daar ze wel ook plantjes voortbrengt, maar die blyven klein.

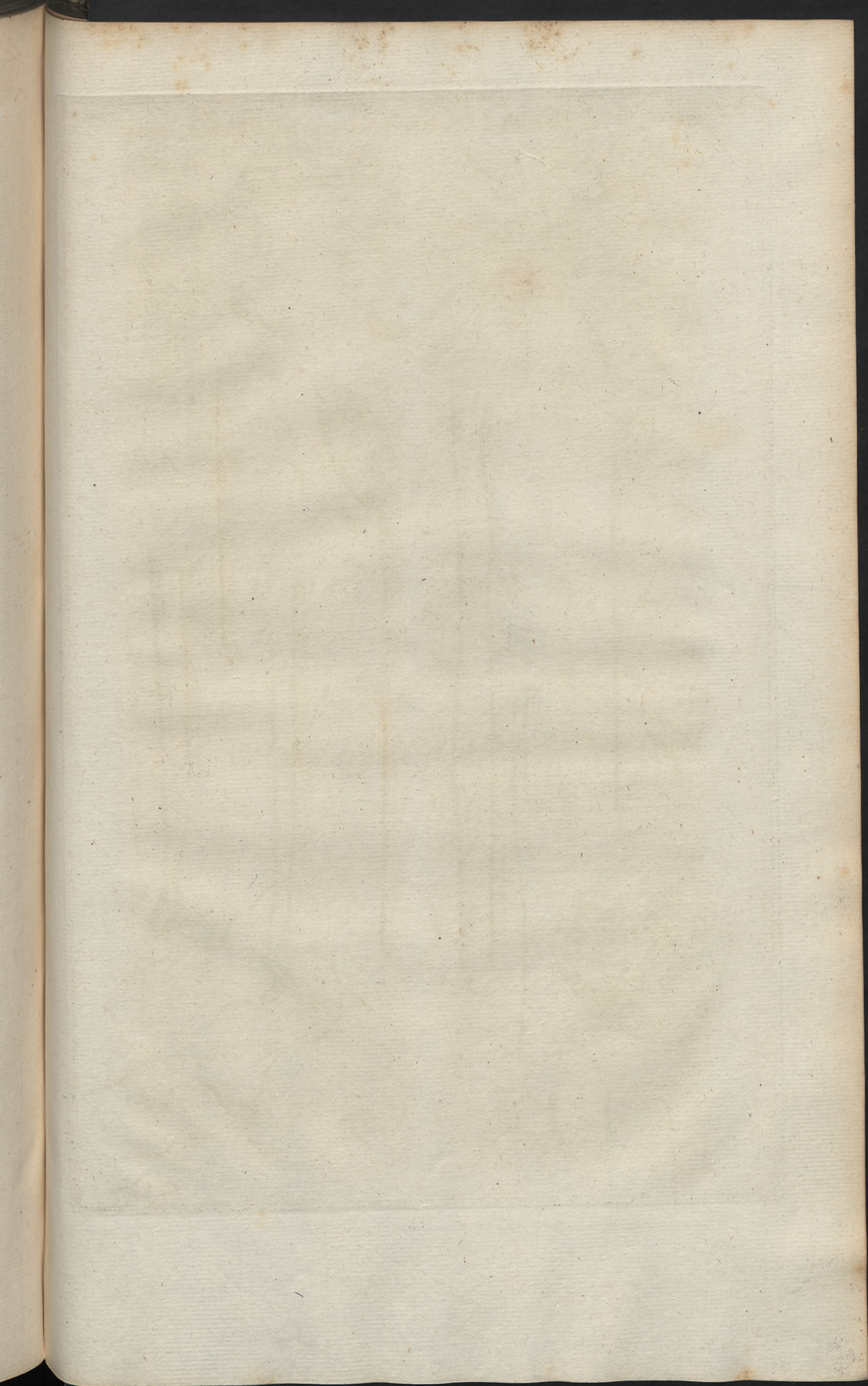
Onder alle Natien maken de Chineesen het meeste werk van deze plante, in welkers land zy niet alleen in Meiren, Poelen, en staande wateren van zelfs wast, maar ook zorgvuldig schier in alle groote Heeren Paleisen en gegraven tauken of vyvers aangekweekt werden.

Den Chinesen Atlas getuigt, dat men de meeste en schoonste vindt in de agtste Provintie Kiangsi, *dewelke de waterrykste is onder alle Chineese Provintien, van waar men de vrugten in de naburige brengt.*

Pater Martinus heeft ze aldaar van vierderlei couleuren gezien, purper-rood, misschien roose-rood, regt rood, wit, en van gemengde couleur; ook is de wortel aldaar veel dikker dan in deze Eilanden, te weten een arm dik, binnen wit, voos, vol gaatjes, en eetbaar, 't welk met de Egyptische accordeert. Andere Chineesen hebben my verhaalt, dat de groote Heeren deze bloemen aankweeken, niet alleen om hun schoone gestalte, maar om dat hun hoogste Godinne Coämin, *die ze over al zoeken gunstig te hebben, hunne zitplaats in deze bloemen heeft.*

Gebruik. *By deze Eilanders is ze in zoo groot gebruik niet, buiten twyffel wegens hunne onweetentheid, dan by de Chineesen en Egyptenaren, want hier te lande bezigt men schier niets daar van dan de zaadbollen, die men, nog niet ter degen ryp zynde, op de markt te koop brengt, daar in de bonen nog niet ten vollen zwart, maar bruin-zwart.*

Deze

Nelumbo javanica. Poir.

Hæ, uti ſupra memoratum eſt, decorticantur & crudæ eduntur, quæque ſaporem præbent paulo magis fatuum Nucibus Avellanis. Siccatæ, vel penitus nigræ, quæ ſaccis plenis venales proſtant, in aqua prius ebulliendæ, vel in ſartagine torrendæ ſunt, donec exterior pellicula dehiſcat, quæ desquamanda, & viride internum germen eximendum eſt, ac tum edi poſſunt, primo autem eſt cibus durus inſtar Glandium, ſed facile per dentes commoliri poteſt, ac præſertim delicatus eſt ad potum Thee.

De uſu radicum culinario in cibo apud hosce incolas nil indagare potui, ſed ipſe inſtitui & compertus fui, turiones molles radicum cum primis albis ſurculis juſculo incoctos ſaporem præbere Cinaræ. Vetuſtæ radices nimis fibroſæ ſunt, ita ut tota fila ex ore duci ac trahi poſſint, ſed credo, Ægyptias & Sinenſes radices multo molliores eſſe, quæque ſunt craſſiores & fungoſiores.

Ex ſiccatis foliis cuculli & involucra formari posſunt uti ex papyro Maculatienſi, in quibus fructus & ſemina ſervari poſſunt. Ubi Sinenſes habitant, hi flores vix ſervari poſſunt, quum eos continuo cupiant in ædibus habere ſine dubio præ ſuperſtitione. Cæterum nos meliorem & copioſiorem docent uſum hujus plantæ, ex recentibus enim & desquamatis fabis aquoſam præparant pultem, vel juſculum coquunt cum pauxillo Candy-ſaccharo, quod optime refrigerantem præbet cibum hominibus, ex diuturno morbo reconvaleſcentibus, quique ardorem adhuc ſentiunt internum, & Dyſenteria laborant, quum fabæ iſtæ refrigerant, & modice adſtringunt. Radices apud ipſos tam coquuntur, quam ſub cineribus torrentur, & æſtate inſtar Cinaræ eduntur.

Viridia fabarum germina conlecta & ſiccata defectu Theæ adhiberi poſſunt, eodem modo cocta & potata. Teneri caules Taratti parum raſi, ita ut pungens pellicula desquamata ſit, in fruſta ſciſſi coqui & edi posſunt, quod Maccaſſarenſibus in uſu eſt, ſed præfero, ſi tota externa viridis pellis desquametur, & interna fiſtuloſa medulla ſola coquatur. Tenera folia adhuc convoluta cruda quoque edi poſſunt cum Bocaſſan & Atsjar, in olus itidem coqui poſſunt.

An jam Indicus Crocodilus pungentes caules vitet, uti *Theophraſtus* de Niliaco dicit, incertæ ſunt ſententiæ & narrationes. Bœgenſes populi dicunt, in ipſorum patria ripas ingentium fluminum Taratti obſeſſas eſſe, quas pueri ſine metu frequentant ad flores & fructus abſcindendos, licet videant Crocodilum in fluxu fluctuantem. Contra de Goruntale narratur, ejus lacum ad oras itidem Taratti alere, Crocodilum ibi tam audacem eſſe, ut inter hanc penetret herbam, atque homines & animalia auferat.

Piſo Libr. 4. *Cap.* 49. teſtatur, ſimilem *Nymphæam* in Braſilia quoque creſcere, nomine indigeno *Aquape*, Portugallico *Golfaon*, floribusque tribuit duodecim interna longa & alba petala, cum quatuor aliis exterioribus, quæ vireſcunt, ac boni odoris ſunt, fructus vero non deſcribit, quibus potiſſimum ab Europæis differt.

Radices ibi quoque longæ & ſucco ſæ ſunt, ac coctæ, vel parum ſub cineribus toſtæ æque cibo quam medicamento inſerviunt ad bilem temperandam, & quasvis Dyſenterias ſiſtendas, in radicibus enim major eſt vis conſtipans, quam in ullis aliis hujus plantæ partibus.

Bontius Libr. 6. *Cap.* 38. dicit, Taratti Indicum in decocto propinari a Maleyenſibus ad quosvis morbos acutos, uti febres, deliria, choleram, & lethalem Dyſenteriam.

Tabula Septuageſima tertia

Nymphææ Indicæ majoris, ſeu *Taratti* partes exhibet ſeparatas, ubi litt. A A radicum exhibet congeriem cum cauliumi partibus elevatis, ſcabris, & ſuperne foraminulis diſtinctis.

Litt. B *Folium* denotat *planum*, C idem *folium poſtica parte* cum cancellatis venis diſtinctum. D *Floris cornu* repræſentat E *eundem* magis *apertum*, ut quatuor petala externa conſpiciantur. F *Flos penitus apertus* eſt cum ſtaminulis & punctulis ſeminalibus. G *fructus*, ſeu caput infundibiliforme feminiferum. H *idem* eſt per *maturitatem* dehiſcens, & oſſicula exhibens. I I *oſſicula*, ſeu *Fabæ exemptæ* ſunt.

Deze pleegt men, als boven ſtaat, te ſchillen en raauw te eeten, ſmakende wat laffer als Haſelnoten. De gedroogde en geheel zwarte bonen, die men met zakjes vol te koop brengt, moet men eerſt in water opkooken, of in een pan rooſten, tot dat de buitenſte ſchale opberſte, als dan ſchillen, het middelſte groene pit uitnemen, en eeten, zynde in 't eerſte een harde koſt gelyk Eekelen, maar laat zig ligt door de tanden malen, en inzonderheid ſmakelyk by 't drinken van den Thee.

Van het nuttigen der wortelen in de koſt, heb ik by deze Inlanders nog niets ervaren, maar zelfs geprobeert, dat de uiterſte en malſe einden van de wortelen met de eerſte witte ſcheutjes in een ſop gekookt, ſmaken als Artiſjokken. De oude wortelen vallen te hairig, zoo dat men gebeele draden uit de mond kan ſpinnen: dog ik gelove, dat de Egiptiſe en Chineſe wortelen veel malſer zyn, als zynde dikker en vooſer.

Uit de gedroogde bladeren kan men peperhuiſen maken en omwintſels, als van maculatuur papier, om vrugten en zaden in te bergen. Daar Chineeſen wonen, kan men de bloemen kwalyk bewaren, om dat ze die in hunne huizen gedurig willen hebben, buiten twyffel uit eenige ſuperſtitie. Anders leeren ze ons veel meerder en beter gebruik van deze plante, want uit de verſche en gepelde bonen een waterig papje of ſopje gekookt met een weinig Candyſuiker, geeft een byzondere en verkoelende koſt voor menſchen, die uit een lange ziekte opkomen, die met een inwendigen brand gequelt zyn, en die aan de roode Loop gaan, om dat ze verkoelen, en matig adſtringeeren. De wortelen werden by hun lieden zoo gekookt als onder de aſſe gebraden, en by zomertyden gegeten gelyk Artiſjokken.

De groene hertjes uit de Boonen vergadert en gedroogt, kan men by gebrek van Thee gebruiken, op dezelfſte manier gekookt, en gedronken. De jonge ſteelen van Taratti een weinig geſchraapt, dat het ſtekelige vel afgaat, en in ſtukken geſneeden, kan men kooken en eeten, by de Maccaſſaren bekent; dog ik houde het voor beter, als men de geheele buitenſte groene ſchille afneemt, en het binnenſte fiſtuleuſe merg alleen kookt. De jonge bladeren nog zamen gerolt zynde, kan men ook raauw eeten met Bocaſſan en Atsjar, dezelve als moeskruid kooken.

Of nu den Ooſtindiſen Kayman of Krokodil de ſtekelige ſteelen van deze plante ſchuwt, gelyk Theophraſtus *van de Nilotiſſen zegt, daar van wert verſcheiden en onzeker verhaalt. De Boegiſſe volkeren zeggen, dat in hun land de oevers van groote rivieren met Taratti bezet zyn, daar de jongens zonder ſchromen ingaan, om de bloemen en vrugten af te ſnyden, al zien zy den Kayman in den ſtroom dryven. Daar en tegen van* Gorontale *wert beregt, dat deszelfs Meir wel ook aan de kanten met Taratti bezet zy, egter den Kayman aldaar zoo ſtout is, dat zy tuſſen dit kruid indringen, menſchen en vee weghalen.*

Piſo Lib. 4. Cap. 49. *getuigt, dat diergelyke* Nymphæa *ook in Braſil waſt onder den Inlandtſen naam van* Aquape, *in 't Portugees* Golfaon. *Hy geeft de bloeme twaalf inwendige lange en witte bladeren, met nog vier buitenſte, die groenagtig zyn, en van een goeden geur, dog by beſchryft de vrugten niet, waar in ze nogtans meeſt van de Europiſe verſchilt.*

De wortelen zyn aldaar mede lang, en zappig; gekookt of een weinig onder de aſſe gebraden, dienen zoo wel tot ſpyſe als medicyn om de galle te ſluiten, en alderhande rooden loop te ſtoppen, want in de wortelen meer ſtoppende kragt is dan in de andere deelen van deze plante.

Bontius Lib. 6. Cap. 38. *zegt, dat de Indiſche Taratti in een Decoctum gebruikt werd by de Maleyers tegens alle heete ziektens, als koortſen, raſernyen, bort, en doodelyke Dyſenteria.*

De drie en Seventigſte Plaat

Vertoont de deelen van de groote *Indiſche Watertulp*, ofte *Plomp*, die *Taratti* genaamt wert, afzonderlyk; alwaar Lett. A A den zamenhang der wortelen vertoont met een gedeelte der ſteelen overeind, ſtekelig, en van boven met de gaatjes onderſcheiden.

Lett B verbeeld een *vlak blad*; C het zelfde *blad van agteren* beſchouwt met de in een geſchakelde aaren. D vertoont de *puntige knop* des *bloems*. E is *dezelve* meer *geopent*, op dat de vier uitwendige bladeren gezien kunnen werden. F is de *bloem geheel geopent*, met deszelfs draden en zaadgevende puntjes. G is de *Vrugt*, ofte het tregtervormige hoofd de zaden voortbrengende. H is het *zelfde* door *rypheid* open barſtende, en de zaden vertonende. I I zyn de zaden, ofte *uitgenomen Boonen.*

OBSERVATIO.

Hæc eſt Nymphæa Indica, *Faba Ægyptia* dicta, flore incarnato, Nelumbo Zeylanenſium *Herm. Parad. Bat. pag.* 205. ubi icon & deſcriptio, & Nymphæa alba, Indica, maxima, flore albo, fabifera *Muſ. Zeyl. pag.* 66. & *Theſ. Zeyl. pag.* 173. ubi plurima ejus ſynonyma, & Nymphæa Glandifera, Indiæ paludibus gaudens, foliis umbilicatis, amplis, pediculis ſpinoſis, flore roſeo purpureo *Plukn. Alm. pag.* 267. *Tab.* 207. *fig.* 5. ac Nymphæa foliis undique integris *H. Cliff. pag.* 203. ubi vide reliqua, ut & in *Flor. Zeyl. pag.* 86.

AANMERKING.

Dit is de Indiſche Nymphæa, *Faba Ægyptia* genaamt, met een vleesverwige bloem, Nelumbo by de Zeylonenſers, van *Herm. Parad. Bat. pag.* 205 alwaar een Figuur en beſchryving daar van is, en de witte Indiſche, grootſte boondragende Nymphæa met een witte bloem, van het *Muſ. Zeyl. pag.* 66. en *Theſ. Zeyl. pag.* 173. alwaar de meeſte benamingen hier van zyn, en Eikelsdragende Nymphæa, in de moerasſen van Indiën groeijende, met breede navelvormige bladeren, met ſtekelige ſteelen, en een purper roosverwige bloem, van *Plukn. Almag. pag.* 267. *Tab.* 207. *fig.* 5. en Nymphæa met bladeren, over al heel in de *H. Cliff. pag.* 203. en in de *Flor. Zeyl. pag.* 86.

CAPUT QUINQUAGESIMUM PRIMUM.

Nymphæa Indica minor. Taratti kitsjil, ſajor tondjo.

Nymphaea pubescens W. — rubra Rxb. — stellata L.

Secunda & minor ſpecies Nymphææ Indicæ, ad Europæam magis accedit, inque omnibus partibus minor eſt Taratti, variæque ejus ſunt ſpecies.

Prima ac vulgatiſſima, ampla quoque & rotunda gerit folia, ſeptem & octo pollices longa, paulo latiora, inferius umbilicata, ubi caulis inmittitur, fere ſine coſtis & venis, excepto nervo medio, craſſa, pinguia, ſuperne glabra, inferius vero venæ protuberant, aquis innatantia, ſique fricantur, in mucum deliqueſcentia.

Ipſorum caules rotundi ſunt, glabri, ſine ullis ſpinulis, interne fungoſi quoque & ſuccoſi, ac parum ſeroſi, & lac effundentes, quod in tenuia quoque fila duci poteſt. Tenera & complicata folia ad externam partem fuſca ſunt, uti & caules, ſed ſenſim vireſcunt.

Caulis florifer paulo altior ſeſe adtollit, ac primo acutum profert conum, ex quo flos oritur, poſtquam quatuor exteriora petala vaginæ ſeſe aperuerunt, quæ ſordide alba & virentia ſunt, in quibusdam etiam fuſcis lineis diſtincta. Flos ipſe ex ſimilibus compoſitus eſt petalis, ex quibus Taratti, ſed brevioribus & rotundioribus, concava quoque ſeu cochleari formia, quatuor vel quinque colores habentia juxta tot ſpecies, quot ex hac formantur.

Prima & vulgatiſſima alba eſt inſtar chartæ, ejusque flos Roſam refert ingentem variis petalorum ordinibus diſtinctam. Secunda ſpecies roſaceum habet colorem, aliquando etiam flos perfecte ruber eſt, minoraque gerit petala priori, ſed hæc paulo majora ſunt, magisque ad *Taratti* accedentia. Tertia flores gerit pallide rubentes, ſeu incarnatos, qui aliquando tam pallidi ſunt, ut vix rubedo adpareat, ſed juxta coſtulas rubedine ſtriati ſunt intenſiore. Quarta flores profert pallide luteos ſeu flaveſcentes. Quinta intenſe cœruleos exhibet flores, ipſiusque caules fuſci ſunt.

Cunctæ hæ ſpecies interne lutea gerunt iſta ſtamina & antheras uti Taratti, odorem quoque fundentes dulcem aniſatum, excepta cœrulea & lutea ſpecie, quæ odorem fundunt paludoſum. Petala more Taratti ſeſe extendentia facile decidunt, quum fructus ex centro excreſcit, qui eſt conus oblongo-acutus, ſubſtantiæ fungoſæ, & interne in varias diſtinctus cellulas, more capitum Papaveris. In illis ſemen latet puſillum, magnitudine & colore ſeminis Sinapios, ſaporis aquoſi, & ſub dentibus ſonitum edens, quum ſemina hæc interne plerumque ſint inania.

Capita ſeminifera non in omnibus regionibus in Tondjo obſervantur, ſaltem Javæ & Baleyæ plerumque ignota ſunt, ubi nil niſi flores profert, ſed in regione Macaſſara ſuos profert fructus.

Hic flos peculiarem habet proprietatem, quæ in Europæa Nymphæa etiam obſervatur, veſpertino enim tempore ſemi clauſus eſt in cornu, caulem incurvat, ac totus ſub aqua mergitur per totam noctem, oriente ſole ſeſe iterum erigit, ac ſeſe extendit, quum vero caput ſeminiferum excreſcit, non amplius ſubmergitur. Caput hoc jam maturum ſponte ſeſe aperit juxta cellulas, ſemenque in aquam projicit.

Radix

EEN EN VYFTIGSTE HOOFDSTUK.

De kleine Indiſche Waterplomp.

Het tweede en kleindere geſlagt van de Ooſtindiſche Nymphæa, komt de Europiſche wat nader, zynde in alle haar deelen kleinder dan Taratti, en mede van verſcheide zoorten.

De eerſte en gemeenſte heeft mede groote en ronde bladeren, zeven en agt duimen lank, wat breeder, agter met een boezem of keep, daar den ſteel ingelaten werd, ſchier zonder ribben en aderen, behalven de middelzenuwe, dik, vetagtig, aan de bovenzyde glad, beneden builen de aderen wat uit, op het water zelfs dryvende, en tot ſlym werdende, als men ze vryſt.

Hunne ſteelen zyn rond, glad, zonder eenige ſtekelen, binnen mede fiſtuleus en ſappig, een weinig weiagtige melk uitgevende, die zig mede tot fyne draden laat trekken. De jonge en nog t'zamen gerolde bladeren zyn aan de buitezyde bruinagtig, gelyk ook haare ſteelen, maar werden met 'er tyd groen.

Den bloemdragende ſteel ryſt wat hooger op, en draagt eerſt een ſpitze kegel, waar uit de bloem werd, na dat haar de vier buitenſte bladeren van de ſcheede openen, dewelke vuil-wit en groenagtig zyn, aan zommige ook met bruin geſtreept. De bloeme zelfs is van diergelyke blaadjes gemaakt, gelyk Taratti, dog korter, en ronder, mede hol of lepelformig, van vier of vyfderlei couleuren, na zoo veel zoorten, die men daar van maakt.

De eerſte en gemeenſte is wit van couleur als pampier, gelykende een groote rooze, met verſcheide ryen blaadjes agter malkander. De tweede zoorte is roozeverwig, zomtyds ook regt rood, minder van bladeren dan de voorige, maar die zyn wel zoo groot, en de Taratti *nader komende. De derde heeft ligt-rode of incarnate bloemen, zomtyds zoo bleek, dat men even de rodigheid bekennen kan, dog langs de ribbekens met hooger rood geſtreept. De vierde heeft bleek-gele bloemen. De vyfde heeft hoog-blaauwe bloemen, en haare ſteelen zyn bruinagtig.*

Alle zoorten hebben van binnen de geele draden en noppen gelyk de Taratti, mede een zoeten Anysagtigen reuk van haar gevende, behalven de geele en blaauwe zoorten, die wat moerasagtig ruiken. De blaadjes op de manier van Taratti zig uitbreidende vallen ligt af, waar op uit de midden de vrugt groeit, zynde een lang toegeſpiſt bolleke, mede van vooze ſubſtantie, en binnen in verſcheide celletjes verdeelt, op de manier als de maankoppen, daar in ſchuilt veel klein zaad, van grootte en couleur het Moſtaart-zaad gelyk, wateragtig van ſmaak, en onder de tanden krakende, om dat ze van binnen meeſt ydel zyn.

De zaadbollen vindt men niet in alle Landen aan de Tondjo, immers op Java en Baly is het meeſt ombekent, daar het niet dan bloemen draagt. Maar op 't Land Macaſſar brengt het zyne vrugten voort.

Deze bloem heeft een wonderbaare eigenſchap, dewelke men aan de Europiſche Nymphæa ook ziet, want 's avonts ſluiten ze haar half toe tot een bol, kromt haaren ſteel, en duikt den geheele nagt over onder water, met het opgaan van de zonne ryſt ze wederom op, en breid haar uit, maar als den zaadbol voortkomt, dan duikt ze niet meer. Dien bol nu regt ryp zynde ſplyt met zyn celletjes van zelfs open, en laat het zaad in 't water vallen.

De

Radix ex longis albisque conſtat fibrillis, quæ modo cænum tangunt, ſed non profunde in eo radices agunt, atque hinc fit, quod hæc planta non certum fixumque ſervet locum, ſed per ventum hic & illic agitetur, & per hamum facile ad ripam adtrahi poſſit. Utrimque transverſaliter alias craſſas emittit radices inſtar Taratti, quæ ad aliquod ſpatium a prima radice novum formant faſciculum fibrillarum & plantarum, ita ut multæ plantæ ſibi invicem adhæreant, & connectantur.

Secundo. *Nymphæa Ceramica* alia ſpecies eſt, a priore multum diverſa, quoad flores, ſed non foliis. Caules enim ejus plures ſimul unum habent ortum, binos pedes longi, rotundi, glabri, flaccidi admodum, ita ut erecti ſeſe ſuſtinere nequeant, interne albi, fungoſi, ſeu fiſtuloſi.

Folia ejusdem ſunt magnitudinis, rotunda, pinguia, glabra, ſine coſtis, & inferius umbilicata, ubi caulis immittitur, ſubtus fuſca, ſique fricantur, ſuperior pars in mucum deliqueſcit, ſed inferior eſt pellicula lenta, & tenuis, quæ non facile finditur, aquis etiam innatant. Brevi ante folium in caule vagina locatur, quæ ſeſe aperiens, multos exhibet virides petiolos, flaccidos, & digitum longos, quorum quivis puſillum profert ſtellatum floſculum, magnitudine floris *Tsjili* ſeu *Capſici*, quique componitur ex quinque albis petalis, interne lanuginoſis, quinque flava ſtaminula gerens. Fructus autem, quantum ſcio, non ſubſequuntur.

Radices ſunt longæ, albæ, vermiformes, flaccide cæno inhærentes. Hæc ſpecies in parva Cerama ſeu Hœamohel reperitur, circa Erang in aquis ſtagnantibus, & placidis fluminibus.

Tertio. *Nymphæa Buronica*, folia gerit ſeptem pollices lata, & ſex longa, inferius profunde umbilicata inſtar foliorum Ari, ubi caulis immittitur, ſuntque porro rotunda & glabra, utrimque vero ad oras profunde dentata ſeu ſerrata ſunt, cuivis vero denti mollis inſidet apex, quo ab aliis Nymphæis differunt, inferius pallide fuſca ſunt, & protuberantes gerunt nervos, quorum medius quam maxime protuberat, ſed ad quodvis latus ſeptem minores gerunt nervos, omnes viridis coloris. Caules ſunt rotundi & glabri, foliaque madida eſſe poſſunt, quod de aliis non verum eſt.

Flos eſt conus, digitum longus, & externe quatuor gerit pallide virentia petala, & interne quatuordecim vel ſexdecim minora alba, in dorſo purpurea, in centro triginta locantur ſtamina primo alba, dein flaveſcentia circa viride caput, cui multa incurva inpoſita ſunt ſtamina.

Fructus formam habet Limonis nipis minoris, ſed parum planus, tenerique arcte clauſi ſunt per foliola virentia, interne vero diſtinctus eſt in cellulas octodecim, in quibus copioſum locatur fuſcum ſemen inſtar ſeminis Sinapios.

Nomen. Latine *Nymphæa Indica minor*; Malaice *Taratti ſajor*, & *Taratti kitsjil*; veri autem Malaienſes, Javani, & Baleyenſes hanc proprie vocant *Tondjo* & *Tondjong*, & juxta quinque diſtinctas ſpecies cognomina ſua gerit. Prima ſeu alba ſpecies dicitur *Tondjo tedjalor*, ſeu *Tondjo puti*. Secunda ſeu rubra vocatur *Tondjo bang*. Tertia ſeu pallide rubra eſt *Tondjo bado*. Quarta ſeu lutea audit *Tondjo taratte*. Quinta ſeu cœrulea nominatur *Tondjo biru*. Maccaſſarenſes, uti in præcedenti capite dictum fuit, per *Tondjo* intelligunt *Taratti majus*, & hoc *Tondjo* ipſis dicitur peculiariter *Talipu*.

Theophraſtus libro 4. *cap.* 10. *Hiſtor. Plant.* hanc deſcribit plantam, uti puto ſub nomine *Loti Ægyptii*, ejusque verba cum noſtra deſcriptione maxime quadrant, excepto quod ejus *Lotus* multos ſimul gerat albos flores coadunatos, forte inſtar deſcriptæ *Nymphææ Ceramicæ*, ac præterea bulboſam radicem, externe nigram, interne albam, mollem, & aptam ad edendum, tam crudam quam coctam & toſtam, quam noſtrum *Tondjo* non gerit, ſed hæc parva differentia diverſitati regionum adſcribenda eſt.

Locus. *Tondjo* quoque creſcit in diverſis recentibus aquis cum copioſo cæno, tam ſponte, quam in effoſſis piſcinis locatum, uti id magnates Javæ & Baleyæ circa ædes ſuas curant peragi. Sponte etiam provenit in Zawas, ſeu arvis Oryza conſitis, quum hæc aqua ſuperfluit, uti id fit Javæ & Baleyæ, quod convenit cum *Theophraſti* verbis, qui dicit, *Lotum Ægyptium* in planis creſcere agris, quum hi per Nilum fuerunt transfuſi,

De wortel beſtaat uit lange witte vaſelingen, die effen den ſlik raken, dog daar in niet vaſt wortelen, daar van daan komt het, dat deze plante geen vaſte plaats behoudt, maar met de windt heen en weer gedreeven wert, ook met een haak ligt na den oever kan getrokken werden. Te weerzyde zend ze overdwers andere dikke wortelen uit, gelyk de Taratti, dewelke een ſtuk weegs daar van daan een nieuwe bos vaſelingen, en nieuwe planten formeeren, zoo dat veele planten aan malkander hangen.

II. Nymphæa Ceramica *is een andere zoorte, van de voorgaande vry wat verſchillende in de bloeme, maar niet in de bladeren. Want de ſteelen komen veele uit eenen oorſpronk, twee voeten lank, rond, glad, zeer ſlap, zoo dat ze op haar zelfs niet ſtaan konnen, binnen wit, voos, of fiſtuleus.*

De bladeren zyn van de zelve grootte, rond, vet, glad, zonder ribben, agter met een keep, daar den ſteel ingelaten werd, van onderen bruinagtig, als men ze wryft, vergaat het bovenſte deel in ſlyk, maar het onderſte is een taai en dun velleken, dat niet ligt ſcheurt, en zy dryven op 't water. Kort voor 't blad aan den ſteel ſtaat een ſcheede, die haar openende, vertoond veele groene ſteelen, ſlap, en een vinger lank, ieder dragende een klein geſternt bloempje, zoo groot als het bloeizel van Tsjili *of* Capſicum, *gemaakt van vyf witte blaadjes, aan de binnenzyde wolagtig, en binnen met vyf geele draadjes, daar op mynes wetens geene vrugten volgen.*

De wortelen zyn witte lange wormen, mede ſlappelyk aan den ſlik hangende. Dit geſlagt vindt men op klein Ceram of Hoeamohel, omtrent Erang in de ſtaande wateren, of ſtille rivieren.

III. Nymphæa Buronica *heeft bladeren, zeven duimen breed, en ſes lang, agter met een diepe keep, gelyk Aron, waar by den ſteel ingelaten werd, voorts rond, en glad, aan beide zyden an de kanten zyn ze grof getant of gezaagt, en op ieder tant ſtaat een week ſpitsje, waar in dat zy van de andere Nymphea verſchilt, van onderen zyn ze ligt-bruin, met uitſtekende zenuwen, waar van de middelſte zeer verre uitbuilt, maar aan ieder zyde heeft ze nog zeven mindere zenuwen, alle groen. De ſteelen zyn rond, en glad, de bladeren konnen nat worden, 't welk de andere niet doen.*

De bloem is een vinger-lange keegel, heeft van buiten vier ligt groene blaadjes, en daar binnen veertien of ſestien kleindere witte, op den rugge peers, van binnen dertig, eerſt witte, daar na geele draden, rondom een groene knop, daar op veele kromme draden ſtaan.

De vrugt is als een kleine Lemoen-nipis, dog wat plat, de jonge zyn digt beſloten met blaadjes, die groen zyn, binnen is ze verdeelt in agtien kamertjes, en daar in veel bruin zaad, als Moſtaart-zaad.

Naam. *In 't Latyn* Nymphæa Indica minor; *in 't Maleits* Taratti ſajor, *en* Taratti kitsjil, *dog de regte Malyers, Javanen, en Balyers noemen 't eigentlyk* Tondjo, *en* Tondjong, *en heeft na zyne vyf Hoofdzoorten de bynamen. De eerſte of witte zoorte hiet* Tondjo tedjalor, *of* Tondjo puti. *De tweede of roode hiet* Tondjo bang. *De derde of bleek-roode is* Tondjo bado. *De vierde of geele hiet* Tondjo taratte. *De vyfde of blauwe hiet* Tondjo biru. *De Maccaſſaren, zoo als in 't voorſchreeve Hoofdſtuk gezegt is, verſtaan door* Tondjo *de groote* Taratti, *en deze* Tondjo *noemen ze in 't byzonder* Talipu.

Theophraſtus lib. 4. cap. 10. Hiſtor. plant. *beſchryft dit gewas, zoo ik giſſe onder de naam van* Lotus Ægyptius, *komende zyne woorden met onze beſchryving meeſt overeen, behalven dat zyn* Lotus *veele witte bloemen by malkander draagt, miſſchien de voorſchreeven* Nymphæa Ceramica, *en daar en boven een bolagtige wortel heeft, buiten zwart, binnen wit, mals, en goet om te eeten, zoo rauw als gekookt en gebrade, dewelke onze* Tondjo *niet en heeft. Maar dat kleine verſchil moet men den onderſcheid der Landen toeëigenen.*

Plaats. Tondjo *waſt mede in verſcheide verſche ſtaande wateren, daar veel ſlyk onder is, zoo van zelfs als in gegraven vyvers geplant, gelyk de groote van Java en Baly, omtrent haare huizen doen. Het komt ook zelfs voort in de Zawas of Ryſtvelden, als die met water overvloejen, gelyk men op Java en Baly doet, accordeerende met de woorden van* Theophraſtus loc. citat. *zeggende, dat de* Ægyptiſche Lotus *op de vlakke velden waſſe, als die met*

fusi, ac mox dein dicit, illum quoque provenire in Euphrate, ubi ejus capita florifera tam profunde sub aqua submerguntur, ut ne manibus assequi ea quis possit, & per diem satis alte iterum super aquam elevantur.

In Amboina ignota est hæc planta, sed obcurrit in vicinis ipsi insulis Manipa & Bœrone. Copiose in Celebe, Java, & Baleya, alba nempe ejus species sponte in stagnantibus crescit fluviis, sed versicolores potissimum coluntur in piscinis prope Magnatum palatia, non tantum ob elegantes flores, sed quod pisces etiam amant sub iis degere & latere, unde in eum finem in piscinis deponuntur.

Multo difficilius transplantatur Taratti, quum tota planta exstirpanda sit, & in vase semi pleno cœno & aqua deponenda, donec in locum sit deducta, in quo eam deponere volumus, ubi & sæpe non succedit, quia peregrinæ aquæ adsuescere recusat, quod tamen potissimum caussatur, si in transportatione a sole non rite arceatur, ac per semen propagari itidem non potest, quum plerumque in hisce regionibus fructibus & bulbosa destituatur radice.

Usus. Apud incolas totius plantæ nulla pars ob ignorantiam ipsorum in usu est ad cibum. Sed Sinenses nos melius edocuerunt, qui non modo ejus caules parum radunt, in frusta scindunt, & instar Cinaræ edunt, sed etiam radices, tam repentes quam glandulosas, ubi nempe inveniuntur, torrent, coquunt, & edunt.

Cæterum, uti dictum fuit, apud Magnatum atria coluntur ob elegantiam atque varietatem colorum, quos Javani & Baleyenses, gentiles adhuc, amant gerere inter capillos ut & in capite, quum sua frequentant Templa. Hocque potissimum peragunt præ superstitione, quum per noctem male somniarunt, tum mane sua lavant corpora, & hisce floribus ornati templa intrant, quo facto malum somnii omen, vel interpretationem deprecari volunt, & ut evanescat.

Huic rei ansam præbet florum natura, qui per noctem sub aqua merguntur, acsi gravem patiantur somnium, & per diem læte ex aqua iterum emerguntur.

Apud Sinenses in eodem habetur pretio, quo *Bonga taratti*, quum hunc florem amant in ædibus habere, ut eum proponant Latucong, h. e. Lari familiari.

Tertiam vero speciem, dentata gerentem folia, convenire cum *Loto Ægyptio*, qui a *Faba Ægyptia* bene distinguendus est, demonstrabo ex neotericis scriptoribus, præ aliis ex *Dapperi Africa*, qui *pag.* 82. de ea ita scribit.

Circa urbem Rosetto, ac præsertim Cai o crescit in fossis, quæ æstate per Nylum transfluun t, & ab Ægyptiis *Birkas* vocantur, quædam planta *Ægyptius Plompe* seu *Lotus* dicta, tanta in quantitate, ut folia, quæ eodem modo quo Nymphææ folia aquis innatant, aquam undique tegant. Ægyptii florem cum caule vocant *Arais el nil*. Folium cum caule *Bisel nil*. Radicem *Biarum*, hæc planta eam videtur habere proprietatem, quod in aquæ fossa crescat tam alta, quam profunda est aqua in ea, tam alte profunde etiam Lotus excrescet. Unde patet hanc plantam non ubique eandem habere altitudinem, sed eam proprietatem, solummodo in aqua crescere, & sese adtollere ad ejus superficiem, suumque florem nunquam sub sed semper supra aquam aperire, quod necessario fieri oportet, si revera sit, florem sese cum sole vertere, eumque sequi, de qua re veteres tam multum commentati sunt.

Flos copiosa profert petala undique in orbem posita, quæ colore & forma proxime cum petalis Nymphææ albæ conveniunt. Quibus *Prosper Alpinus* deceptus est, qui ob convenientiam hasce plantas pro Nymphæis in Ægypto habuit. Quodvis folium peculiarem suum habet caulem, qui e radice oritur uti in *Nymphœa alba.* Atque hæc planta non modo foliis, sed etiam capitibus & radice cum Nymphæa alba convenit.

Radix ejus crassa est, oblongo-rotunda, magnitudine, (licet maxima non major sit ovo Gallinaceo) & forma minorem æmulatur Pyrum, externe nigra, interne flavescens. Medulla ejus interna maxime carnosa est, dura, adstringens in ore & dulcescens, ex qua innumeræ fere, tenues, & albicantes propullulant fibrillæ.

Flores

met den Nyl overstroomt zyn, en straks daar op zegt hy, dat hy ook wasse in den Euphrates, daar hy zyn bloemhoofden zoo diep onder water duikt, dat men ze met geen hand bereiken kan, en egter daags wederom hoog boven 't water verheeven staat.

In Amboina is het onbekent, maar wel op de naburige Eilanden, Manipa, en Boeroe. Overvloedig op Celebes, Java en Baly, te weten de witte zoorte, van zelve in de stille rivieren, maar de veelverwige werden meest gebavent in tanken en vyvers; by de groote Heeren huizen niet alleen om de schone bloemen willen, maar ook om dat de vissen daar onder zig gaarne ophouden, die ze tot dezen einde in deze vyvers zetten.

Het is veel moejelyker te verplanten dan het Taratti, dewyl het met de gebeele plante moet uitgetrokken, en in een vat half vol slik en water staan, tot dat het ter plaatze komt, daar men 't planten wil, daar het nog al dikwils mislukt, eer het aan 't vreemde water gewent, 't welk egter meest toe komt, als men 't in 't overbrengen niet wel voor de zon bewaart, en met zaad kan het ook niet geschieden, dewyl het meeste hier te land zonder vrugten, en zonder bolagtige wortel is.

Gebruik. *By de Inlanders is van de gebeele plante wegens hare onwetenheid niets in gebruik tot de kost. Maar de Chinezen hebben ons beter geleert, die niet alleen zyne steelen een weinig schrapen, in stukken snyden, en koken als Artischokken, maar ook deszelfs wortelen, zoo wel de kruipende als de klysteragtige, daar men ze hebben kan, braden, koken, en eeten.*

Anders werd ze, als gemelt, by de groote Heeren huizen aangekweekt, meest om de schoonheid en verscheidentheid der bloemen, die de Javanen en Balyers nog aan 't Heidendom hangende, gaarn in haare hairen en op haar hoofd dragen, als ze in haare Tempels willen gaan. Dit doen ze meest uit superstitie, wanneer ze snagts een kwaden droom hebben gehad, zoo wassen ze s'morgens haar lighamen, en gaan dan met deze bloemen versiert in de Tempelen, willende daar mede de kwade beduidinge des drooms afbidden en verydelen.

Hier toe geeft hun aanleidinge de natuur der bloemen, dewelke des nagts onder water duikt, als of ze een zwaare droom hadde, en daags weder blyde uit het water kykt.

By de Chinesen is zy in dezelve waardye, gelyk de Bonga taratti, *die ze gaarn in haare huize hebben, om voor haaren Latucong dat is huis God te zetten.*

Dat nu de voornoemde derde zoorte met gekartelde kanten overeen komt met den Lotus Ægyptius, *dewelken men onderscheiden moet van de* Faba Ægyptia, *zal ik betonen uit de nieuwste Schryvers, onder anderen uit* Dappers Africa, *welke* pag. 82. *daar van aldus schryft.*

Omtrent de Stad Rosette en inzonderheid Cairo groeit in de slooten, die des zomers door het Nylwater overvloejen, en van de Egiptenaars Birkas *genaamt werden, zeker gewas de* Egiptiſſe plompe, *of* Lotus *geheeten, in zulk een overvloed, dat de bladeren, die even eens als bladeren van Plompe op het water dryven, het water over al bedekken. De Egiptenaars noemen de bloem met zyn steel* Arais el nil, *het blad met de steel* Bisel nil. *De wortel* Biarum, *dit gewas schynt dit eigen te hebben, dat het in het bloot water opschiet, zoo dat het effen zoo hoog schynt te zyn, als het water in de sloot diep is, zoo diep zal men bevinden, dat ook de Lotus zy. Waar uit blykt, dat dit gewas niet over al een en dezelfde hoogte, maar die eigenschap heeft, dat het alleenlyk in het water wast, en tot boven aan het water opschiet, en zyn bloemen nooit onder maar boven het water opent, welk laatste noodwendig geschieden moet, indien het in der daad waar is, dat het zig met de zon, waar af de ouden zoo veel gewags gemaakt hebben, omkeert.*

Het is talryk van bladeren, die rondom gekant, en in verruwe, en gestelt zeer na met de bladeren van de witte water-plompen over een komen. Waar door Prosper Alpinus *bedrogen, die door de gelykenisse deze gewassen voor Plompen in Egipten aangesien heeft. Ieder blad heeft een byzondere steel, die uit de wortel schiet, gelyk in de* witte plomp. *Dies is dit gewas niet alleen in bladeren, maar ook in de koppen, en wortel de witte Plomp gelyk.*

De wortel is dik, langwerpig-rond, in groote (boewel de aldergrootste niet grooter dan een groot Hennen-ei is) en in gestalte een kleine peer gelyk, van buiten zwart, van binnen geelagtig. Het merg van binnen is zeer vleesagtig, hard, t'zamentrekkende op de tong, en zoetagtig, waar uit byna ontallyke, dunne, en witagtige vezelen schieten.

De

Flores magnitudine, colore, & forma cum petalis floris albæ Nymphææ conveniunt, quorum quivis uti illi Nymphææ vertici rotundi & viridis caulis insidet, & odorem fundit fere instar illius Violæ. Post flores sequuntur capita rotunda, quæ majorem Mespilum vel fructum Nymphææ albæ æmulantur, & viridi cortice obducta sunt, constantque ex longis & pusillis cellulis, in quibus minimum reconditur semen, illi Brassicæ haud dissimile.

Hæc planta tamdiu viret, & supra alias elevata est, donec terra omnem Nyli aquam inbiberit, ac sicca sit, quum folia, flores, & fructus marcescunt, & pereunt, unde concludi potest, Lotum plantam esse annuam.

Licet memoratus *Prosper Alpinus* in libro de plantis Ægypti, hunc Lotum Ægyptium eundem faciat cum nostra Europæa Nymphæa, videtur tamen in libro suo de plantis exoticis sententiam suam mutavisse, atque hunc Lotum penitus distinguere a Nymphæa, *Lotus* enim differt a *Nymphœa lutea* longitudine radicum, & a *vulgari alba* parvitate foliorum, quæ in Loto ad oras profundis serraturis parum excavata sunt, ac præterea Loti semen multo minus est illo Nymphææ.

Loti flos ex Heliodori testimonio olim in coronis victorum nectebatur. Hodie succus ex contusis floribus & capitibus expressus, saccharo miscetur, quem Arabes *Sarbet Nufar* vocant, & adhibent contra quasvis internas inflammationes.

Sarbet vero componitur ex saccharo aquæ mixto, quod supra ignem coctione crassescit, atque in eo, postquam crassum & frigidum fere est, depuratus Loti succus sensim infunditur & miscetur. Ægyptii edunt æstate crudos caules cum capitibus, qui dulcescentis sunt saporis, humidi, & refrigerantes, ac humectantes quam maxime, præterea etiam judicatur hanc plantam valere contra quosvis morbos, quibus Nymphæa prodest. Huc usque *Dapperus*.

Lector facile animadvertit, *Prosperum Alpinum* sine necessitate carpi ab auctore, quum Lotum habeat pro Nymphæa Ægyptiaca, quum ipse auctor ubique eum comparet cum Nymphæa, & testetur ab Arabibus ad *Nufar*, h. e. *Nymphœam* referri. Interea unam ex optimis ejus qualitatibus prætermisit, nocte nempe abscondere sub aqua caput floriferum, & de die supra aquam id adtollere, uti supra indicatum est, quod ipse sæpius exploravi.

De bloemen zyn ook in grootte, verwe, en gestalte van bladeren, de bloeme van de witte Plompe gelyk, waar van ieder gelyk die van de Plomp op den top van een ronden groene steel zit, en ruikt by na als de bloem van een Violier. Na de bloemen volgen ronde koppen, die een groote Mispel of vrugt van de witte Plompe gelyken, en met een groene schil overdekt zyn, en uit lange en kleine huisjes bestaan, waar in zeer klein zaad leid, dat het Koolzaad niet ongelyk is.

Men ziet dit gewas zoo lange groen, en boven de aarde leven, tot dat het aardryk al het Nylwater ingedronken heeft, en droog geworden is, als wanneer de bladeren, bloemen, en vrugten verwelken, en uitgaan, waar uit te besluiten is, dat de Lotus een gewas zy dat alle jaren uitgaat.

Hoe wel de voorzeide Prosper Alpinus *in zyn Boek van de Egyptische gewassen, deze Egiptissen Lotus een en dezelve met onze Europisse Plompe maakt, zoo schynt hy evenwel in zyn Boek van de uitheemsche gewassen van gevoelen verandert te zyn, en geheel en al deze Lotus van de Plompe te onderscheiden, want de* Lotus *verschilt van de geele Plompe in de lengte der wortelen, en van de* gemeene witte *in kleinheid van bladeren, die aan de Lotus aan de kante, met breede insnydingen een weinig uitgeholt zyn, daar en boven is het zaad van den Lotus veel kleinder dan dat van de Plompe.*

De bloem van dezen Lotus wierd eertyds volgens het getuigen van Heliodorus aan de kranzen der Zeegepraalders gevlochten. Hedendaags werd het sap, dat uit de gestampte bloemen en koppen geperst word, met zuiker gemengt, dat de Arabiers Sarbet Nufar *noemen, en tegens alle inwendige verbittingen gebruiken.*

Het Sarbet *word gemaakt van zuiker met water gemengt, dat dan over 't vuur met het verkooken der vogtigheid dik gemaakt wert, en daar in, na dat het dik en koud begint te worden, het gezuiverde sap van de Lotus allenkens gestort wert. De Egyptenaars eeten des zomers de raauwe steelen met de hoofden, want zy zyn zoetagtig, vogtig, en verkoelen, en bevogtigen boven maten, men oordeelt daar en boven dat dit gewas voor alle die kwalen dienstig is, daar voor de Plompen goed zyn. Dus verre* Dapper.

De Lezer kan ligt bemerken, dat Prosper Alpinus *van den Autheur zonder nood berispt word, om dat hy de Lotus voor een Egyptische Plompe houd, daar ze nogtans den Autheur zelfs over al met de Plompe vergelykt, en getuigt by de Arabiers mede onder* Nufar, *dat is, onder* Nymphæa *gereekent te werden. Onder tussen heeft hy eene van de beste Eigenschappen dezes kruids over 't hoofd geslagen, te weten dat ze by nagt den bloemknop onder water verbergt, en by den dag boven 't water verheft, gelyk boven verhaalt, en van my zelfs ondervonden is.*

OBSERVATIO.

Quum variæ hujus *Nymphœæ minoris* occurrant in India species, seu varietates, hinc difficile est ex descriptione sola ac brevi, aliorum auctorum Nymphæis eas adserere, vulgo autem conveniunt cum Nymphæa Indica, tuberosa, foliis per marginem crenatis, flore incarnato, seu Lotus Ægyptiaca Theophrasti *Mus. Zeyl. pag.* 19. & *Thes. Zeyl. pag.* 173. ubi vide reliqua, & *Plukn. Almag. pag.* 267. & *Mantiss. pag.* 138.

Huc etiam pertinet Nymphæa flore cœruleo, odoratissimo. Cap. Bonæ spei, & flore suaverubente Japonica *Breynii Prodr.* 2. *pag.* 86. novæ editionis, & Nymphæa foliis cordatis, dentatis, *Linnæi Fl. Zeyl. pag.* 87.

AANMERKING.

Wyl 'er verscheide zoorten ofte veranderingen van deze *kleine Nymphœa* in Indie voorkomen, zoo is het moejelyk deze allen uit een korte beschryving te voegen by de Nymphæas der andere Schryvers, in 't gemeen komen zy dog overeen met de bolagtige Indische Nymphæa, met bladeren, in de rondte gekartelt, en een incarnate bloem, ofte de Egyptische Lotus van Theophrastus in het *Mus. Zeyl. pag.* 19. en de *Thes. Zeyl. pag.* 173. alwaar het overige ziet, als mede *Plukn. Almag. pag.* 267. en de *Mantiss. pag.* 138.

Hier toe behoort mede de Nymphæa met een zeer ruikende blaauwe bloem van de Caap, en de Japansche met een aangename roode bloem van *Breyne Prodr. pag.* 86. van de nieuwe druk, en van Nymphæa met hartvormige en getande bladeren van *Linn. Fl. Zeyl. pag.* 87.

CAPUT TWEE

CAPUT QUINQUAGESIMUM SECUNDUM.

Millefolium aquaticum. Sajor codock.

IN ſtagnantibus aquis ſpecies quædam *Millefolii aquatici* reperitur, ab Europæo haud multum differens, niſi quod Indicum magis conveniat cum *Filicaſtro* ſeu *Osmunda*, binorum circiter pedum altitudinem adtingit, extenſum admodum formans fruticem.

Ejus caules ſatis craſſi ſunt, ſed tam fungoſi ac flaccidi, ut ſeſe erigere nequeant, virides, & ad internam partem plani, ad externam rotundi, & profunde ſtriati, in multos diſtincti laterales ramos, ſimiliter ſtriatos & alternatos. Hi iterum ſeſe dividunt in tot minores ramos ſeu apices, ut fere diſtingui nequeat, an ſint folia, an vero caules, ex rotundo plani, anguſti, acuminati, non ultra digiti unguem longi, craſſiuſculi; ſed flaccidi, ac pedes Ranarum referunt. Sapor fatuus eſt & Filicinus, primo progerminantes caules ſuperius ſeſe incurvant, ac cirrhos formant inſtar Filicum.

Radix amplum generat ſtolonem ex denſis, longis, & tenuiſſimis fibrillis conſtantem, qui in vetuſtis plantis eſt inſtar minoris Kelady, ſed fungoſus penitus nec ſolidus, neque craſſas ad latera emittens radices, quousque hæc planta ſub aquis creſcit, omnes ejus rami intricati dependent, flaccidi & mucoſi, ſed ſupra aquam ſeſe parum extendunt, coloris nigricantis. Neque flores neque ſemina profert hæc planta.

In ſiccis obſervatur menſibus, quum fluviorum aqua incipit decreſcere, ita ut fere ſtagnet, ubi tum per cœnoſam terræ congeriem inſulam quaſi format, ac fluxu ſæpe propellitur. Pluvioſis menſibus & fluviis aquis repletis non reperitur.

Nomen. Latine *Millefolium aquaticum*, & *Olus Ranarum*; Malaice & Maccaſſarice *Sajor codock* & *Sajor bintor*, quæ omnia idem denotant nomina. Amboinenſibus ignotum eſt.

Locus. Creſcit, uti dictum fuit, nullibi niſi in leniter fluentibus fluviis, non profundis, ac fere ſtagnantibus, qualis præ reliquis circa Caſtellum Victoriam eſt Weytomme. In paludibus circa Ayer mira in Hœamohela etiam reperitur, ubi firmiores & altiores format caules, ſed copioſiſſime in Maccaſſara circa Oryzæ campos in ſtagnantibus aquis & paludibus, ubi ranis habitaculum eſt, uti & in foſſis noſtræ urbis. Si deponatur in magnis crateribus aqua repletis diu coli poteſt, in quibus etiam ſeſe propagat & multiplicat.

Uſus. Plebei ac pauperes Bœgenſium & Maccaſſarenſium hanc coquunt herbam, quo usque ſupra aquam ſeſe elevat, vel ipſi innatat, cum viridi Catjang, vel aliis oleribus. Amboinenſibus nullus ejus uſus notus eſt, quum raro obcurrat. Alioquin iis uſui eſſe poſſet, qui piſces alunt aureos & argenteos, qui ex Sina & Japana adferuntur, diu enim ſervari poteſt in crateribus & Tanken ſeu piſcinis, in quibus hi paſcuntur piſciculi.

Tabula Septuageſima quarta

Ad Figuram primam *Millefolium* exhibet *aquaticum.*
Figura ſecunda *Plantaginem* ſiſtit *aquaticam.*
Figura tertia *Algam* denotat *Coralloidem*, Capite 56. deſcriptam.

OBSERVATIO.

Millefolium hoc *aquaticum Rumphii Tremellæ marinæ* ſpecies eſt, quarum plurimæ a *Dillenio* in opere ſuo incomparabili, *Hiſtoria* nempe *Muſcorum* recenſentur, noſtraque planta ipſiſſima videtur, quæ ab ipſo Tremella marina, tenuiſſima, & compreſſa vocatur, & *Tab.* 10. *fig.* 8 ad litt. G exprimitur, cui pro ſynonymo in *Hiſtoria Muſc. pag.* 50. jungitur Fucus, aut potius Alga ramoſa, membranacea, viridis, folio tenuiſſimo.

TWEE EN VYFTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Water Duiſend-blad.

In de ſtaande wateren vindt men ook een zoorte van Millefolium Aquaticum, *van het Europiſſe niet veel verſchillende, dan dat het Indiſche meer gemeenſchap heeft met het* Filicaſtrum *of* Osmunda, *het waſt omtrent twee voeten hoog, met een zeer uitgebreiden ſtruik.*

De ſteelen zyn wel dik, dog zoo voos en ſlap, dat ze geenzints over eind konnen ſtaan, gras-groen, aan de binnezyde plat, aan de buitenzyde rond, en diep geſtreept, verdeelt in veele zydetakken, ook zoo geſtreept, en verwiſſelt tegens malkander ſtaande. Deze verdeelen zig alweder in zoo veele kleine ſpitzen of takken, dat men niet weet, of het bladeren of ſteelen zyn, uit den ronden, plat, ſmal, ſpits, niet boven een nagel van een vinger lank, dikagtig, dog ſlap, en gelyken de pooten van een Kikvorſch. De ſmaak is laf en naar Varen trekkende, de eerſt uitkomende ſteelen krommen haar boven om, en hebben haare krullen gelyk andere Varen.

De wortel is een breede ſtoel van digte, lange, en gants teere vazelingen, aan de oude ſtokken een bol formeerende, gelyk een kleine Kelady, dog gants voos, en niets maſſief daar aan, nog andere dikke wortelen ter zyden uitzendende. Zoo verre dit kruid onder water ſtaat, hangen alle zyne takken verward door malkanderen, ſlap en ſlymerig, maar boven water breiden ze haar wat uit, zwart-groen van couleur, nog bloemen nog zaad voortbrengende.

Men vindt het in de drooge Maanden, als de revieren van water beginnen te minderen, dat ze ſchier ſtaande zyn, daar het dan met een ſlikkige ſcholle aarde als een Eilandeken op zig zelfs beſtaat, en met den ſtroom voortgedreeven wert. In de regenmaanden en vol-loopende rivieren vindt men 't niet.

Naam. *In 't Latyn* Millefolium aquaticum, & Olus Ranarum; *in 't Maleits en Maccaſſar* Sajor codock, *en* Sajor bintor, *alle van eene beduideniſſe, by de Amboineſen is het onbekent.*

Plaats. *Het waſt, als gezegt, nergens dan in zagt lopende rivieren, die ondiep zyn, en ſchier ſtille ſtaan, gelyk onder anderen aan 't Caſteel Victoria de Weytonne is. In de poelen omtrent Ayer mira op Hœamohel vindt men 't ook, daar het ſtyve en hoogere ſteelen heeft, maar wel het meeſte op Maccaſſar omtrent de Ryſtvelden in ſtaande wateren en poelen, daar het de Kikvorſſen tot een woninge dient, als mede in onze Stads-gragten. In grootte bakken met water gezet, kan men 't lange onderhouden, daar in het zig ook vermenigvuldigt.*

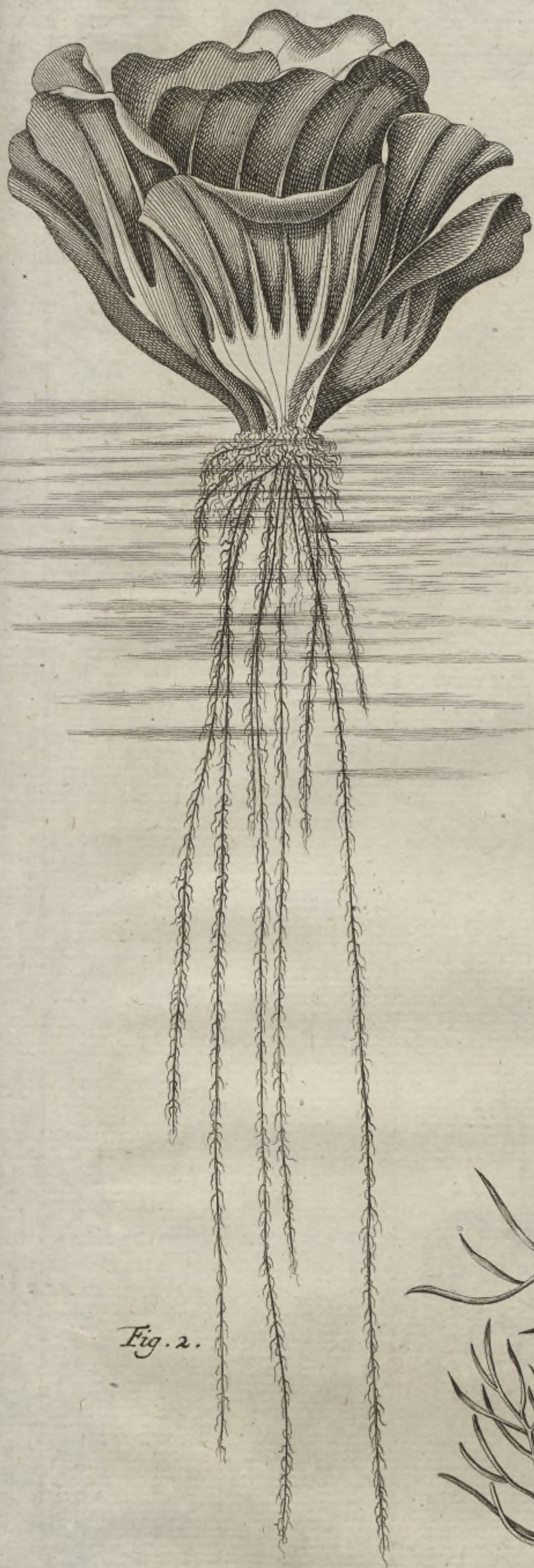
Gebruik. *De arme Luiden onder de Boegis en Maccasſaren, kooken dit kruid zoo verre het boven 't water ſtaat, of op 't water dryft, onder groene Katjang, of andere moeskruiden. De Amboineſen weten 'er geen gebruik van, dewyl het zoo zelden gevonden werd. Het zoude anders konnen dienen die geenen, die de goud en zilver-viſſen opvoeden, die men uit China en Japan brengt, want het laat zig lange houden in bakken en tanken, daar inne men dezelve visjes hout.*

De vier en Seventigſte Plaat

Wyſt aan in de eerſte Figuur het *Water Duizend-blad.*
De tweede Figuur vertoont de *Water-Plantago.*
De derde Figuur verbeeld de *Alga* na *Coraal* gelykende, in het 56. Hoofdſtuk beſchreeven.

AANMERKING.

Dit water *Millefolium* van *Rumphius*, is een zoort van *Tremella marina*, waar van zeer veel zoorten in het onverbeterlyk boek, ik meen in de *Hiſtorie der Moſchen*, *Dillenius* heeft, en onze plant ſchynt dezelve te zyn, die van hem genaamt wert Zee-*Tremella*, zeer dun, en gedrukt, en afgebeeld werd op de 10. *Plaat fig.* 8. by lett. G, waar by voor een benaming nog gevoegt wert *pag.* 50. in de *Hiſtorie* der *Moſchen*, de Fucus, ofte liever de takkige, vliesagtige, groene Alga, met een zeer dun blad.

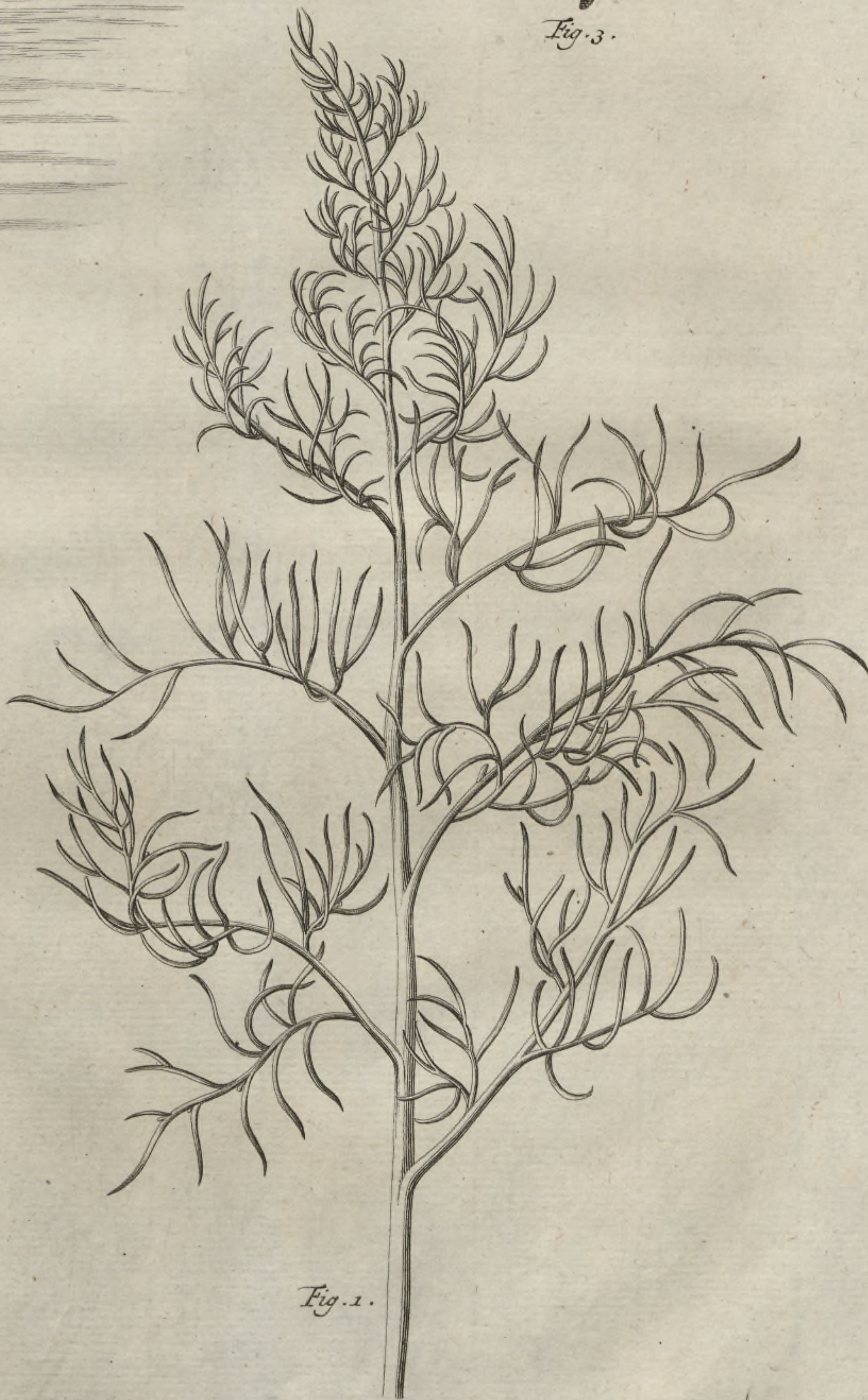
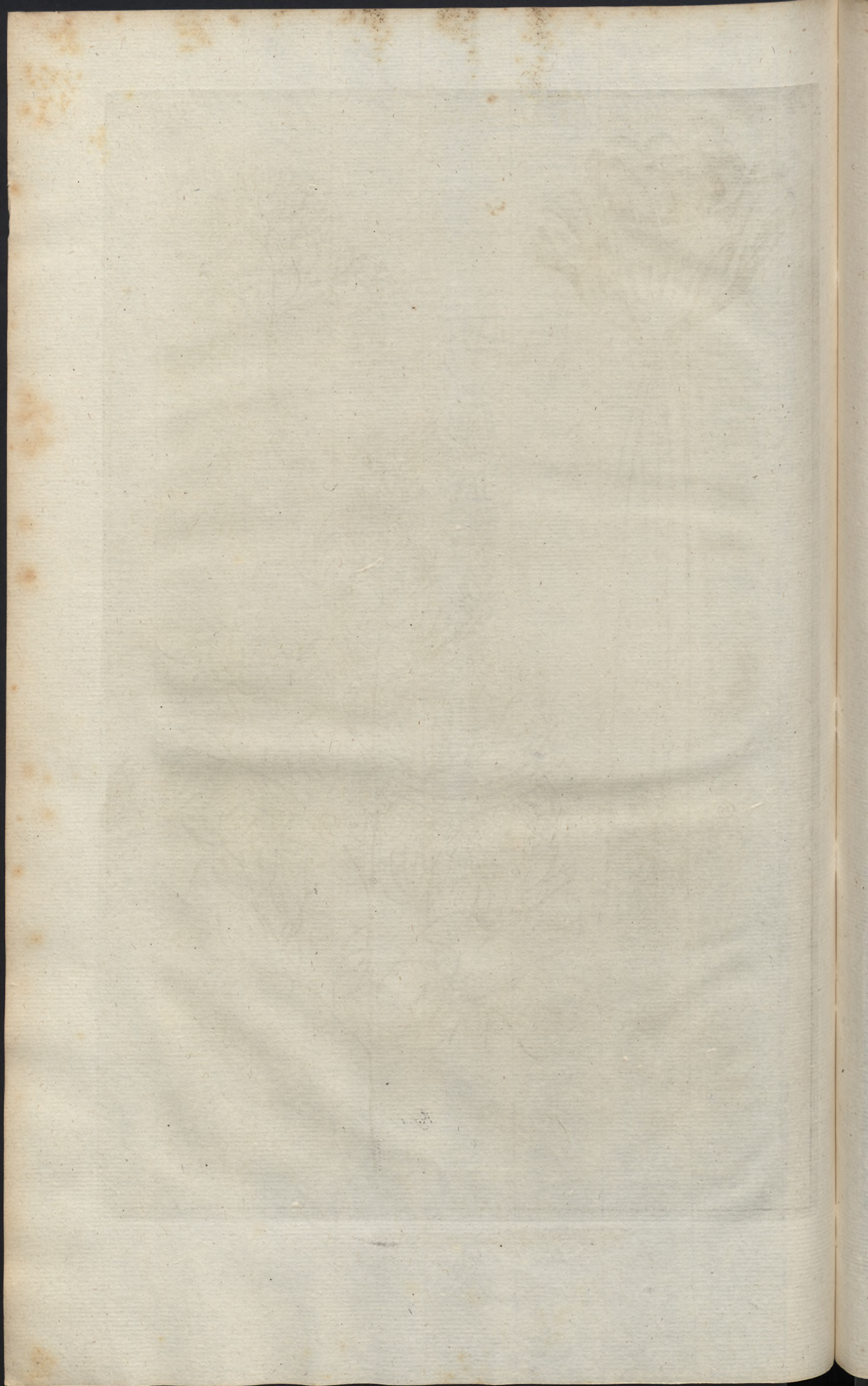

Fig. 1. Ellobocarpus oleraceus Kaulf.
— 2. Pistia Stratiotes. L.
— 3.

CAPUT QUINQUAGESIMUM TERTIUM.

Plantago aquatica. Kiamban.

Hæc mira est herba aquatica, quæ supra aquam & ex aqua solummodo suum habet nutrimentum & ortum, uti apud nos in patria *Lens palustris*, Lactucæ formam præ se fert, sed multum ab ejus natura differt, ac magis cum Plantagine quadrat.

Multa enim gerit folia fasciculata, & in orbem posita uno ex ortu, inferius angustata, superius lata & obtusa, minorem digitum longa, binos ac tres digitos lata, crassa, pinguia, succosa, & fragilia, glauca, subtus sex vel septem protuberantibus & acutis costis longitudinalibus notata, quæ in superiore seu plana foliorum parte sulcus formant planos, ad tactum parum rugosa, seu lanuginosa, ita ut semper sicca esse videantur, ad inferiorem & posticam partem nodosa sunt, seu tuber gerunt utrimque protuberans, quod interne fungosum & aquosum est.

Sunt autem tam fragilia hæc folia, ut sine ruptura vix tractari possint, saporis primo fatui, sed mox labia & os tam acriter vellicant, quam ullum Arum.

Flores semenque nunquam profert hæc planta, sed inferius ad latera crassos quosdam emittit transversales stolones, digitum longos, qui mox in extremitatibus novas formant plantulas, quibus intra breve temporis spatium magnum obcupat locum.

Radices sunt congeries ingentes longarum fibrillarum, quæ instar capillitii dependent, spithamam longæ, nunc magis nunc minus, prout in locis profundis vel minus profundis crescit, sed hæ fibrillæ nunquam terram tangunt, at nutrimentum sugunt ex pura aqua. Attamen foliorum fasciculi tam elegantes & luxuriosi sunt quam pinguissima Lactuca.

Quum vero nullam habet in solo firmitatem, nullum quoque certum obcupat locum, sed per ventum fluctuat, & hic & illic agitatur, donec totam aquæ superficiem obcupet. Tumque maxima perit pars, ita ut tota interire videatur planta, sed paucæ ac pusillæ plantulæ brevi post ita multiplicantur, ut instar prioris luxuriet denuo hæc planta.

Nomen. Latine *Plantago aquatica*; Belgice *Water-salade* seu *Lactuca aquatica*; Malaice *Kiam ban*; Baleyice *Capo capo*; Javanice *Caju apun.*

Locus. Nullibi crescit nisi in stagnantibus aquis, in fundo cœnosis, tam sola quam utrisque mixta præcedentibus Nymphæis, licet enim solum non tangat, subtiles tamen videtur cœni particulas adtrahere, quæ in stagnantibus fluctuant aquis. In Java, Baleya, aliisque regionibus, ubi Sawas seu Oryzæ agri sunt, qui aliquo tempore ab aqua inundantur, tam subito & copiose crescit hæc planta, ut evellenda sit, quum Oryzam plantare velint.

In Amboina non reperitur, sed quidem in cœnosis paludibus & fluviis Cajeli in Bœrone. Inde in Amboinam detuli, & expertus sum in quibusvis crescere aquis, immo in minoribus crateribus pluviali aqua repletis, cui nullum erat mixtum cœnum, immo in puteis, in quibus solum adtingere non poterat.

Usus. Tanquam zizania aquatica habetur, nullique fere inservit usui. Sinenses eam aliquando sumunt, & Elæ adcoquunt, quæ sunt furfures crassi farinæ Sagus, atque porcis eam exhibent, si enim cruda ipsis proponatur, masticant quidem, sed non devorant eam, Javani eam colunt in piscinis, & stagnantibus aquis, quum squillæ sub ea degere amant. Minutim conscissa, & Oryzæ admixta anatibus obfertur junioribus, qui hoc avide edunt, & sese irrigant eo.

Kiamban kitsjil altera species est, multo minor præcedente, eo crescens modo, quo teneræ Lactucæ plantulæ, tenuia gerens & contracta folia, glabra, & flavescentia, sed non tam acris saporis quam prioris, eodem sese multiplicans modo. Aquæ innatat, subtus multas gerens subtiles fibrillas, sponte crescit in puteis, sed non in apricis aquis vel paludibus.

DRIE EN VYFTIGSTE HOOFDSTUK.

Water-salade.

Dit is een wonderlyk waterkruid, 't welk op het water en uit het water alleen zyn voedzel en wasdom heeft, gelyk by ons de Lens palustris, *of Eendekroost, het heeft de gedaante van Kropzalade, dog verschilt veel van de natuur der Latuwe, en komt naarder met de Plantago over een.*

Want daar staan veel bladeren in een bosje by malkanderen in de rondte, uit eenen oorspronk, agter smal, vooren breed en stomp, een kleine vinger lank, twee en drie vingeren breed, dik, vet, sappig, en bros, zee-groen, van onderen met zes en zeven uitsteekende scherpe ribbens in de lengte, dewelke aan de bovenzyde vlakke voorens maken, in 't aantasten wat ruig of wolagtig, zoo dat ze altyd droog schynen, aan 't agterste einde hebben ze een bult of gezwel, te weerzyden uitbuilende, 't welk van binnen voos en wateragtig is.

Zy zyn zoo bros, dat men ze zonder breeken kwalyk handelen kan, van smaak eerst laf, maar straks daar na in de lippen en mond zoo scherp bytende, als eenig Aron doen mag.

Bloemen en zaad draagt het nooit, maar beneden ter zyden schiet het over dwers eenige dikke steelen uit, een vinger lank, die straks aan haare einde nieuwe plantjes voortbrengen, waar door het in korten tyd een groote plaats beslaat.

De wortelen zyn een groote bos lange vazelingen, als een lokke hairs afhangende, een span lank min en meer, na dat het in diep of ondiep water groeit, dog deze wortelen raken nooit de grond, maar zuigen haar voedzel uit het pure water. En egter staan de bossen zoo schoon en weelderig als de vetste kropzalade.

Dewyl het nu geen vastigheid in de grond heeft, zoo behout het ook geen vaste plaats, maar werd met de wind heen en weer gedreeven, tot dat het de geheele vlakte des waters beslaat. Als dan vergaat het meeste deel, zoo dat het schynt geheel te willen uitgaan, maar de weinige kleine plantjes vermenigvuldigen hen kort daar na wederom, zoo als te vooren.

Naam. *In 't Latyn* Plantago aquatica; *in 't Duits* Water-salade; *in 't Maleits* Kiam ban, *in 't Baleits* Capo capo; *in 't Javaans* Caju apun.

Plaats. *Het wast nergens dan in staande wateren, die op de grond slikkig zyn, zoo wel alleen als onder beide die voornoemde Nymphæas, want hoewel het den grond niet raakt, zoo schynt het egter subtiele deelen van den slik aan te trekken, die in de staande wateren dryven. Op Java, Baly, en andere Landen, daar de Sawas of Rystvelden zyn, die men voor een zeker tyd onder water laat lopen, groeit het zoo schielyk en veel, dat men 't moet uitwerpen, als men de Ryst wil planten.*

In Amboina heeft men 't niet, maar wel in moerassige poelen en rivieren van Cajeli op Boero. Van daar heb ik 't in Amboina gebragt, en bevonden dat het in alderhande wateren groeit, zelfs in kleine bakken vol regenwater, daar geen slyk onder was, en in putten gezet, daar het geen grond bereiken kan.

Gebruik. *Het werd voor een water onkruid gehouden, en schier tot niets gebruikt. De Chinesen nemen het somtyds, kooken 't onder Ela, zynde de grove zemelen van het Sagoemeel, en geven zulks haare Verkens te eeten, want als men 't hun rauw voorzet, zoo kauwen ze daar aan, dog willen 't niet op eeten. De Javanen voeden 't gaarne in haare Vyvers, en staande wateren, dewyl de Garnalen zig gaarne daar onder ophouden. Klein gesneeden, en met Ryst gemengt, werpt men 't de jonge Eenden voor, die daar van eeten, en zig daar mede besproejen.*

Kiamban kitsjil *is een tweede zoorte, veel kleinder dan het voorgaande, groejende op de manier als de jonge zaladplantjes, met dunne en wat gefronsde blaadjes, glad, geel-groen, en zoo scherp niet van smaak als het voorige, mede op dezelve manier zig vermenigvuldigende. Het dryft op het water, van onderen met veele subtiele vazelingen, het groeit van zelfs in putten, maar in geen opene wateren of poelen.*

Jacobus Bontius Libr. 6. Cap. 27. eam vocat *Flammulam*, ubi vide, quomodo hæc plantula eum refellerit, quum eam nempe habens pro frigida planta aquatica gustaret inprudenter, sed cujus labia & os tam vehementer urebat, ut dolorem per tres sentiret horas, quod pro monitione hic notatur, ne quis in exploratione alicujus plantæ incognitæ nimis inprudenter judicet, vel fidat externæ faciei, vel similitudini cum nostris Europæis herbis, sed potius exploret, vel roget incolas prius de ejus natura.

Dein autem Cap. 38. eam vocat *Plantaginem aquaticam*, cum qua melius convenit quam cum *Flammula*.

Lens palustris seu *Anatum pabulum* in Moluccis insulis quoque notum est, uti & in parva Cerama prope Ajer miran.

Jacobus Bontius Libr. 6. Cap. 27. *noemt het* Flammulam, *alwaar ziet, hoedanig hy met dit kruid bedrogen zy, het zelve voor een koud waterkruid aanziende, en onvoorzigtig proevende, de lippen en mond zoo verbrande, dat hy de pyn wel drie uuren gevoelde, 't welk dient tot een waarschouwinge, dat men in 't onderzoeken en oordeelen van een onbekent kruid, niet te zeer op de uiterlyke gedaante en gelykheid met onze Europische kruiden vergapen moet, maar veel meer de Inlanders van deszelfs natuur eerst uitvragen.*

Daar na Cap. 38. *noemt hy 't* Plantaginem aquaticam, *daar het beter mede over een komt, dan met de* Flammula.

Lens palustris, *of* Eende-kroost *is in de Molukze Eilanden ook bekent, als mede op klein Ceram by Ajer miran.*

OBSERVATIO.

Plantago hæc *aquatica Rumphii*, *Tab.* 74. *fig.* 2. exprimitur, atque Tremellæ marinæ species est, vocaturque a *Dillenio Hist. Musc. pag.* 42. Tremella marina, vulgaris, Lactucæ similis, ubi omnia habet, quæ ad hanc plantam cum ejus speciebus pertinent, ita ut aliquid porro addere superfluum sit, nisi quod apud *Bontium*, ut *Rumphius* supra monet, eam non invenerim.

AANMERKING.

Deze *Water-plantago* van *Rumphius* wert op de 72. *Plaat fig.* 2. uitgedrukt, en is een zoort van de Zee-Tremella, en wert van *Dillenius in de Historie* der *Moschen pag.* 42. genaamt de gemeene Zee Tremella, aan Kropsalade gelyk, alwaar hy alles heeft, dat tot deze plant met zyn zoorten behoort, zoo dat 'er iets meer by te doen overtollig is, behalven dat ik ze by *Bontius* niet gevonden heb, zoo als *Rumphius* boven aantekent.

CAPUT QUINQUAGESIMUM QUARTUM.

Olus palustre. Balla Balla.

Licet hæc planta aquatica in Amboina sit exotica, hic tamen eam describere volui, quum cum cœno Taratti ex Maccassara simul delata sit, & in nostris sponte creverit aquarum crateribus.

Quandam habet similitudinem cum *Olere vago* seu *Canbong*, sed nullo modo flagellis prorepit, uti id, sed crassum format stolonem, qui multos emittit crassos, rotundos, fragiles, & sinuosos caules, una ex radice, sesqui & binos pedes longos, inferius minimum digitum crassos, qui dein sese dividunt mox in quatuor vel quinque alios minores, qui inferius ad internam partem plani sunt, ad externam rotundi, parumque striati, superne pennam vel culmum crassi, plerumque rotundi, vel ad internam partem parum sulcati.

Dissecti interne fungosi sunt & aquosi, atque ubi supra radicem concurrunt, concavum formant angustum, & acutum folium, quod in exteriore parte eos tanquam vagina complectitur.

Quivis caulis in extremitate folium gerit solitarium, formam habens minoris Ari, ita ut haud male ad species *Ari esculenti*, supra libro octavo descripti, referri posset. Folium duplicem obtinet magnitudinem, sed unicam formam, quæ enim mas putatur esse, maxima gerit folia, spithamam longa, ultra palmam lata, infra auriculata rotunde, more Ari.

Femina minora gerit folia, tres quatuorve pollices longa, binos lata, superius in longum terminantia apicem, inferius binis minoribus auriculis notata, quædam tam angusta, quam *Langcong* folia, ac porro glabra, firma, & crassa, subtilibus nervis per longitudinem donata instar arundinis teneræ, superne intense virentia, inferne pallida.

Circa medium caulis ventrem format, qui ad unam dehiscens partem, angustum acutumque emittit foliolum, cymbæ forme, more *Dracunculi aquatilis*, seu *Anappur*, supra quoque libro octavo descripti, in hoc locatur brevis crassusque petiolus, vix digiti articulum longus, cui insident octo decemque longo tubo instructi, concavi, & firmi flosculi, superius in sex apices dehiscentes, coloris læte purpurei, cum totidem brevibus & luteis staminibus in ipsorum cavitate positis. Hosce insequuntur fructus hexagoni & acuminati, Olivæ officula mentientes, interne repleti ruffo & arenoso semine.

Radix est congeries densa subtilium fibrillarum, quæ laxe cœno inhærent. Stolo ad binorum triumve pollicum spatium ex cœno prodit, ubi inferius novum format radicum fasciculum, ac superius novum fruticem, quo hæc planta magnum obcupat locum.

Nomen. Latine *Olus palustre*; Maccassarice *Balla balla*, & *Tsjappo tsjappo*; Baleyice *Bia bia*; Javanice *Wewean*.

Locus.

VIER EN VYFTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Water-moes.

Hoewel *dit water-kruid in Amboina uitlands is, zoo heb ik 't egter hier zetten willen, om dat het met den slik met Taratti van Macassar aangebragt, in onze water-tanken opgekomen is.*

Het heeft eenige gelykenisse met het Olus vagum *of* Canbong, *dog kruipt geenzints met ranken, gelyk 't zelve, maar maakt een dikken struik, met veele dikke, ronde, brosse, en bogtige steelen, uit eene wortel anderhalve en twee voeten lank, beneden een pink dik, daar ze haar straks in vier of vyf andere verdeelen, dewelke beneden aan de binnenzyde plat zyn, aan de buitenste rond, en een weinig gestreept, boven zyn ze een schaft of stroobalm dik, meest rond, of aan de binnezyde wat gegeut.*

De doorgesneedene bevind men van binnen geheel voos en wateragtig, en daar ze boven de wortel t'zamen stooten, hebben ze een hol, smal, en spits blad, 't welk haar aan de buitenste zyde als een schede omvat.

Ieder steel draagt op zyn top een enkeld blad, geformeert als klein Aron, zoo dat men 't niet kwalyk onder de zoorte van Arom esculentum, *boven in 't agtste Boek beschreeven, mogte rekenen, het blad is van tweederlei grootte, dog van een fatzoen, want het geene men voor 't manneken houd, heeft de grootste bladeren, een span lank, ruim een band breed, agter met ronde ooren, na de manier van Aron.*

Het wyfken heeft kleindere bladeren, drie en vier duimen lank, twee breed, vooren met een lange spits, agter met twee kleine ooren, zommige zoo smal als Langcong, *voorts glad, styf, en lyvig, met subtiele zenuwen in de lengte, gelyk jong Riet, boven hoog groen, beneden bleek.*

Omtrent de midden gewint den steel een buik, dewelke aan de eene zyde openberstende, laat een smal en spits blaadje uit, als een schuite geformeert, op de manier als Dracunculus aquatilis, *of* Anappur, *mede in 't agtste Boek beschreeven. Hier in leid een kort en dik steeltje, schaars een lid van een vinger lank, daar aan staan agt of tien lankbalzige, holle, en styve bloempjes, boven in zes spitzen verdeelt, ligt-peers van couleur, met zoo veel korte geele draadjes in haar holligheid. Hier op volgen seskantige en toegespitste vrugten, als Olyfsteenen, binnen vervult met ros, en zandig zaad.*

De wortel bestaat uit een digte klomp van fyne vazelingen, dewelke lossely k in de modder hangen. De stam schiet uit de modder twee of drie duimen voort, daar by dan beneden een nieuwen bos wortelen, en boven een nieuwen struik formeert, waar door dit gewas een grooten plaats beslaat.

Naam. *In 't Latyn* Olus palustre; *op Macassar* Balla balla, *en* Tsjappo tsjappo; *in 't Baleits* Bia bia; *in 't Javaans* Wewean.

Plaats.

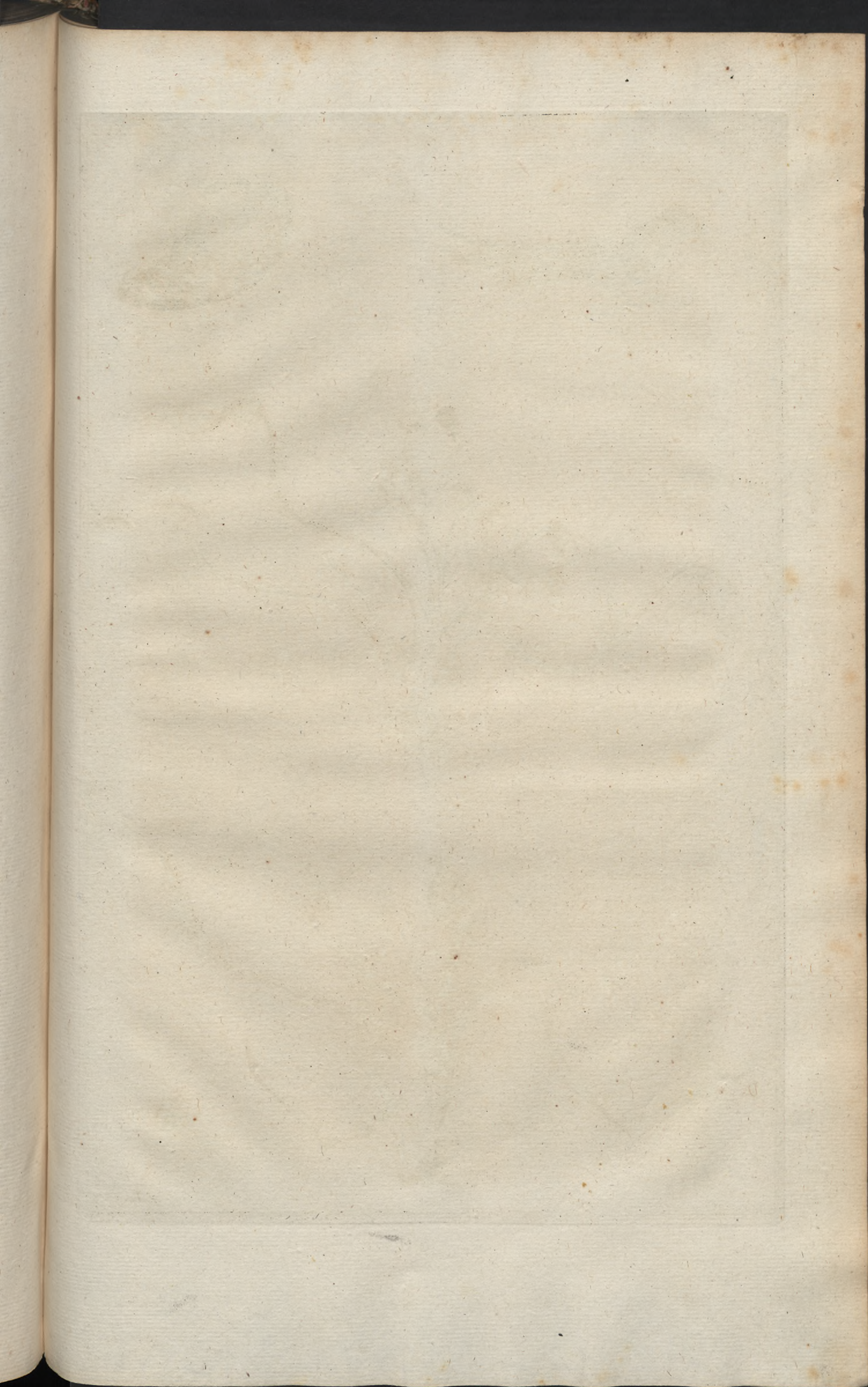

Fig. 1. Pontederia vaginalis L.
— 2. Stratiotes Acoroides. L.

Locus. Luxuriosissime crescit in Oryzæ campis cœnosis, in Maccassara, Baleya, & Java, uti & in stagnantibus paludibus, in quibus *Nymphæa* seu *Taratti* crescit. Anno 1684, quum *Nymphæam minorem* ex Maccassara curabam deferri, hæc herba in cœno abscondita fuit & simul translata, ac dein sponte in meo cratere aqua repleto luxuriose excrevit. Siccis temporibus hæc perit herba, sed radix perennat, ac prima pluvia iterum prodit & regerminat.

Usus. Apud Maccassaræ incolas, ac præsertim Mari, ubi maxima Oryzæ copia colitur, vulgare est olus, tam crudum ad Bocassan, instar aliorum olerum seu Ulang Ulang, quam coctum cum aliis Sajor ad olus. Unde & quam maxime obportunum est Oryzæ plantatoribus, qui ex ea magna ex parte vivunt, quum eo justo tempore progerminat. Sed uti mihi apparuit, in cruda detexi oleraceam fatuitatem cum quadam acredine mixtam, quæ ad illam *Arisari* accedit, unde & melius cenceo esse coctam, nisi quis crederet crudam per Bocassan vel alia acuta aromata vel condimenta corrigi. Baleyenses autem eam in cibo non adhibent, licet ipsorum galli gallinacei, anates, & hirci quam maxime eam expetant & edant.

Plaats. *Het groeit zeer weelderig in de moerassige Rystvelden, op Maccassar, Baly, en Java, als mede in de staande poelen, daar de* Nymphæa *of* Taratti *groeit. Anno* 1684. *als ik de* Nimphæa minor *van Macassar liet brengen, is dit kruid in de slyk verborgen, overgebragt, en daar na in myn watertank weelderig opgekomen. By drooge tyden vergaat dit kruid, dog de wortel blyft, en met den eersten regen schiet ze weder uit.*

Gebruik. *By de Inwoonders van Maccassar, inzonderheid van Marus, daar de meeste Ryst geteelt wert, is 't een gemeen moeskruid, zoo wel raauw tot Bocassan, gelyk andere Ulang Ulang, als met onder Sajor tot moes gekookt. Daarom het zeer geryffelyk komt voor de Rystplanters, die meest daar van leven, dewyl 't in die tyd voor den dag komt. Dog zoo als ik aan 't raauwe wel een moeskruidagtige laffigheid, en ook een kleine scherpigheid beproeve, na 't* Arisarum *trekkende, zoo hou ik 't gekookte voor beter, ten waare dat men geloofde, het raauwe door de Bocassan of andere scherpe zouze verbetert wierde. Immers de Balyers gebruiken 't niet in de kost, hoewel haare Hoenders, Enden, en Bokken 't zelve greetig eeten.*

Tabula Septuagesima quinta

Ad Figuram primam *Olus* exhibet *palustre*.
Figura secunda *Acorum* denotat *marinum*, capite sexagesimo descriptum.
Figura tertia *Nidum esculentum* sistit.
Figura quarta *Aviculam* proponit, quæ *nidos* hos format.

De vyf en Seventigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur het *moerassige Moes*.
De tweede Figuur wyst aan de *Zee Acorus*, in het festigste Hoofdstuk beschreeven.
De derde Figuur stelt neder een *eetbaar Vogelnestje*.
De vierde Figuur stelt voor het *Vogeltje*, het welk deze *Nestjes* maakt.

CAPUT QUINQUAGESIMUM QUINTUM.

Capillus Nympharum. Lumut laut, & Sajor lampan.

Descendimus nunc e terra, & ab aquis dulcibus nos conferimus ad aquam marinam, ut videamus, quænam herbæ in litoribus sub aqua marina crescant, ubi fundus non est profundior hominis altitudine, suntque omnes tales herbæ, quæ sub nomine *Musci marini* & *Algæ* comprehenduntur, quarum variæ species in subsequentibus describentur capitibus.

Primo nobis obcurrit elegans planta *Musci marini*, qui summopere convenit cum illo, quem sub finem præcedentis libri *Muscum capillarem*, seu *Tay angin* vocavimus. Fasciculatim enim crescit, constatque ex simplicibus, longis, & tenuibus filamentis, longitudine quatuor & sex pollicum, crassitie autem fili sutorii crassioris, sine articulis, sed si fricetur, nodosus quasi est, & facile frangens, coloris eleganter virentis, saporis salsi instar Algarum.

Qui crescit in litoribus arenosis, & ad ostia fluminum dulcium longitudinem habet capillitii, sed qui in planis crescit rupibus, brevior est.

Nomen. Latine *Capillus Nympharum*, & *Sericum marinum*; Malaice *Lumut laut*, h. e. *Muscus marinus*, nomine nimis generali, aliis *Sajor lompan*; Sinice *Hauty*; Amboinice in Leytimora *Rumut kebur*, h. e. *Muscus capillaris*.

Locus. In talibus crescit planis litoribus, ubi solum crassa arena & ingentibus planis rupibus haud profundum est, vel etiam talibus in nudis scopulis pauca arena hic & illic tectis. Copiosissimus & optimus reperitur in ostiis fluminum, atque in hisce tam alte, quam maris itus & reditus est, ubi tales inveniuntur rupes, uti in Amboina in ostiis fluminum Weykau & Weynitoe, optimus tamen siccatus ex Sina defertur, qui non tam salsus est, quam qui in hisce calidis crescit regionibus.

Usus. Apud hosce incolas in nullo est usu, sed Sinenses eum adhibent, qui, quum ipsorum *Hauty* non sit ad manus, Amboinensi utuntur. Quotannis mensibus Augusto & Septembri eum quærunt in talibus litoribus, eumque per noctem in recenti macerant aqua, per aliquot dein dies ad solem siccant, & ad cibum servant.

Sic-

VYF EN VYFTIGSTE HOOFDSTUK.

Het haair der Nymphen.

Wy scheiden nu van 't land en van de zoete wateren af, en moeten ons in 't Zeewater begeven, om te zien, wat voor kruiden op de stranden onder 't zeewater groejen, daar het niet boven een man diep is, zynde alle zoodanige kruiden, die men onder den naam van Muscus marinus, *en* Alga *begrypt, waar van verscheide zoorten in de volgende Capittelen zullen beschreeven werden.*

Ten eersten komt ons voor een schoon gewas van Zeemos, *groote gelykenisse hebbende met het geene wy in 't laatste van 't voorgaande Boek* Miscus capillaris *of* Tay angin *genaamt hebben. Want het groeit met groote bosjes by malkander, bestaande uit enkele lange en dunne draden, van vier tot ses duimen lank, in de dikte van grof naaigaarn, zonder leden, egter in 't stryken wat kertelig en kort afbreekende, schoon-groen van couleur, van smaak brak als alle Algæ.*

Het geen op zandige stranden wast, en in de uitgangen van zoete revieren, is zoo lank als hairlokken, maar op vlakke klippen groejende valt het korter.

Naam. *In 't Latyn* Capillus Nympharum, *en* Sericum marinum; *in 't Maleits* Lumut laut, *dat is* Muscus marinus, *met een al te gemeenen naam, by anderen* Sajor lompan; *in 't Chinees* Hauty; *in 't Amboins, op Leytimor* Rumut kehur, *dat is* Muscus capillaris.

Plaats. *Het wast op zoodanige vlakke stranden, daar het grof zandig is, met groote platte kraalklippen niet diep daar onder, of ook wel op zoodanige bloote klippen, die hier en daar met een weinig zand bedekt zyn. Het meeste en beste vindt men in de monden van revieren, en dezelve zoo hoog op als ebbe en vloet gaat, daar zoodanige klippen zyn gelyk op Amboina, in de monden van de revieren Weikau en Weynitoe, het beste nogtans komt gedroogt uit China, 't welk zoo ziltig niet en is, als 't geene in deze heete gewesten groeit.*

Gebruik. *By deze Inlanders heeft het geen gebruik, maar de Chinesen maken 'er meer werk af, dewelke haar Chinees* Hauthy *niet konnende krygen, moeten haar met het Amboinse behelpen. Jaarlyks in de maanden Augustus en September zoeken ze 't zelve op de voornoemde stranden, weeken het een nagt in vers water, droogen 't als dan eenige dagen in de zonne, en bewaren 't tot de kost.*

Want

Siccum enim torrent in sartagine, donec fragilis sit, & cum adpetitu edunt ad frustum lardi pinguis, dicentes cibum esse salutarem, qui sanguinem depurat, & urinam expellit. Amboinensem quoque gustavi, sed quo modo etiam esset præparatus, semper salsus erat, cæterum inter dentes grato modo strepitum edebat.

Salubrem quoque esse putarem, si cognosceremus minus salsum eligere, & sine longa ad solem siccatione præparationem, per istam enim siccationem gracilescit, & optimam perdit gratiam, quæ in strepitu inter masticationem consistit.

Huc pertinet omnis ista capillacea herba, in Hollandia *Vlot-gras* seu *Alga* dicta, quæ instar longorum capillorum feminarum in variis crescit fluviis & lacubus, ubi aqua stagnat & fundus arenosus est, ubi periculosum est natare & procedere.

In provincia Manado lacus interior magna ex parte concretus est hoc gramine, unde & nullus Crocodilus in isto detegitur lacu, quum in hujus graminis longis filamentis intricantur, immo compertum est, regem Bulanæ bellum gerentem cum Manadensibus, quosdam juniores Crocodilos clam jussisse deponi in lacu Tondano ad incolas vexandos, sed illi omnes mortui fuere, sed nescio, an per hoc gramen suffocati, an vero per sulphuream quandam malignitatem istius aquæ perierint.

In Portugallia hoc etiam gramen copiose inveni in fluvio, qui *Minius* dicitur, quique Lusitaniam a Gallicia separat, & placidam ducit aquam, in quo tam periculosum est natare, ut varii nostrorum militum submersi sint, qui intricati fuere pedibus hoc gramine, quo subtrahebantur, præsertim in glarea.

Lusitani nobis persuadere volebant, ibi Deum marinum vel aquarum Diabolum habitare, quem dicebant sæpius vidisse caput extollentem, quique natantes adtrahebat. Cæterum in Amboina observatum est, piscem *Doejong*, qui in India Occidentali *Manati*, & Portugallis in Ternata *Pexe de Molbeer*, h. e. *femina marina* dicitur, lubenter degere eo loci, quo hoc gramen copiose crescit, atque hinc sæpe ibi capi, quum in istis planis litoribus cingitur, quumque aqua ibi haud sit profunda, sæpe fit, quod hæc monstra marina superiore corporis parte ex aqua emineant, quæ a præternavigantibus pro Sirenibus habentur.

Caput enim gerunt rotundum instar hominis, mammas instar feminarum, & utrimque binas alas instar obtusorum brachiorum.

Tales sine dubio fuerunt, quos Centurionum quidam viderunt sub duce D. Arnoldo de Vlaming in bello Madjarensi circa Assahœdi in sinu Cauwæ, quosque habuerunt pro Sirenibus, atque similiter retulerunt, uti adnotatum reperitur in Amboinæ historia circa annum 1654.

Similem Algæ seu Musci marini speciem describit *Theophrastus libr.* 4. *Plantar. Cap.* 7. quam *Trychophyllon* vocat, & ejus subtilia folia cum illis Fæniculi comparat, quæ sine caule & sponte erecta in planis crescit litoribus, non ex fundo sed in lapillis & conchis, atque in talibus inprofundis locis, ut sæpe solummodo a mari adtingatur, quæ omnia cum nostro Capillo Nympharum quadrant, sed neutiquam cum Corallina, uti quidam putant, quæ profunde in mari crescit.

Similem plantam, ex qua delicatus præparatur cibus, vide in *Auctuar. Cap.* 62. sub nomine *Musci gelatini Japponici.*

N. B. Hic autem Muscus jam supra *Tab.* 40. *fig.* 3. delineatus, & descriptus est, supra *libro decimo* post *Cap.* 62.

Want ze roosten het gedroogde in een panne, tot dat het bryzelig is, en eeten 't met lust zamen met een stuk vet spek, zeggende, dat het een gezonde kost zy, het bloed zuiverende, en den Uryn dryvende. Ik heb het Amboinse ook geproeft, maar hoedanig het ook toebereid was, nogaltyd vry brak bevonden, anderzints tussen de tanden aangenaam knappende.

Ik zoude het ook voor gezond houden, indien men de kennisse hadde het minst brakke uit te kiezen, en zonder lang in de zon te droogen toe te bereiden, want door dat droogen werd het zeer mager, en verliest zyn beste aangenaamheid, dewelke in 't knappen bestaat.

Hier toe behoort al dat hairagtige kruid, in Holland Vlotgras *genaamt, 't welk als lange lokken van vrouwenhair in verscheide revieren en binnen Meeren groeit, daar een stil water en de gront wel zandig is, alwaar 't periculeus te staan en te baden is.*

In de Provintie Manado is het binnen-meyr van Tondano, meest bezet met dit gras, weshalven men geen Kaiman in dat Meer vindt, dewyl ze in deszelfs lange lokken verwarren, ja men heeft ervaren, dat den Konink van Bulan in Oorlog zynde met de Manadeesen, eenige jonge Kaymans heimelyk in 't Meer van Tondano heeft laten zetten, om de Inwoonders te plagen, maar die zyn alle gestorven, dog men weet niet of zy door dit gras verstikt, of door eenige zwavelige aart, die in dat water is, omgekomen zyn.

In Portugal heb ik dit gras ook veel gevonden in den revier Minius, *die Portugal en Gallicien van malkander scheid, en een stil water voert, daar inne zoo periculeus te baden is, dat verscheide van onze Duitsche Soldaten verdronken zyn, die dit gras maar om de benen kreegen, daar door ondergetrokken wierden, zonderlyk op een welzand.*

De Portugeesen maken ons wys, dat daar een Watergod of Waterduivel woonde, dien zy zeiden dikwils boven water gezien te hebben, die de badende onder trok. Anders heeft men in Amboina ervaren, dat de vis Doejong, *die ze in West-Indien* Manati, *maar de Portugeesen in Ternate* Pexe de Mol-heer, *dat is* Zeewyfje *noemen, zig gaarn ophoud, daar dit gras veel wast, en daarom ook dikwils aldaar gevangen wert, als men hem op die vlakke stranden omcingelt, en dewyl het water aldaar niet diep is, zoo gebeurt het dikwils, dat deze Zeemonsters met het bovenlyf zig uit het water verheffen, die dan van de voorby varende voor Meereminnen werden aangezien.*

Want ze hebben een rond hoofd gelyk een mens, borsten als vrouwen, en weerzyden twee vlerken als stompe armen.

Diergelyke buiten twyffel zullen geweest zyn, die eenige Officieren van den Veldheer Arnoldt de Vlaming in den Madjiraansche Oorlog, omtrent Assahoedi in de bogt van Couwa voor Meereminnen hebben aangezien, en ook zoodanig report gedaan, gelyk men vindt aangeteekent in de Amboinse Historie omtrent het jaar 1654.

Diergelyke zoorte van Alga of Zeemos beschryft, Theophrastus lib. 4. Plant. cap. 7. *'t welk by Trychophyllon noemt, en deszelfs subtiele bladeren by Fenkel vergelykt, zonder steel, en van haar zelven opgeregt groejende op vlakke stranden, niet uit de grond, maar op steenen en schulpen, en dat op zoodanige ondiepe plaatzen, dat het dikwils alleen van de zee bespoelt wert, alle het welke met ons Capillus Nympharum over een komt, maar geenzints met de Corallina, gelyk zommige meenen, dewelke diep in zee groeit.*

Een diergelyk gewas, waar van men groote lekkernye maakt, ziet in 't Auctar. Cap. 62. *onder den naam, van* Muscus gelatinus Sapponensis.

N. B. Dit Mosch is al boven op de 40. *Plaat fig.* 3. afgebeeldt, en beschreeven in het *tiende Boek* agter het 62. *Hoofdstuk.*

OBSERVATIO.

Hic Muscus sine dubio idem est, qui Muscus marinus, denticulatus, minor, ramulis in creberrima capillamenta sparsis a *Plukn.* in *Phyt. Tab.* 48. *fig.* 3. dicitur & delineatur, ubi & aliæ hujus obcurrunt species.

AANMERKING.

Dit Mosch is zonder twyfel dezelve, welke de kleinder Zeemosch met takjes, in veele haairlokjes verdeelt, van *Pluknet.* genaamt wert, en op de 48. *Plaat fig.* 3. afgebeeld wert, alwaar meer zoorten hier van voorkomen.

CAPUT QUINQUAGESIMUM SEXTUM.

Alga coralloides. Sajor karang. Agar agar carang.

Jam veræ ſubſequuntur Algæ, Malaienſibus generali nomine *Agar agar* dictæ, atque ſub iis mox una obcurrit plantula, quam ob elegantem ejus formam primo propoſuimus & præferimus, & cujus quatuor obſervavi ſpecies.

Primo. *Alga coralloides prima*, eſt arbuſcula eleganter ramoſa, non ultra tres quatuorve transverſales digitos alta, quæ inferius caudicem gerit parvum, ſed hic mox ſeſe dividit in quatuor vel quinque rotundos & glabros ramulos, vix culmum vel filum velatorium craſſos, atque hi iterum in innumeros minores diſtinguuntur, qui eriguntur inſtar foliolorum breviorum Fœniculi vel veri Crithmi, ita ut tota hæc arbuſcula denſam gerat frondem, ac ſuperiora foliola ſeu apices nodoſi quaſi vel articulati videntur, ſed re vera non ſunt. Ita ut tota plantula, ſi rami paulo magis introflexi eſſent, haud male referret roſam iſtam Hierochlytanam dictam.

Tota vero plantula non dura vel ſaxoſa eſt, ſed mollis & cartilaginea quaſi, ad ramos ſemi pellucida, glabra, & viſcoſo muco obducta, ita ut e manibus alicui prolabatur, ſi quis eam evellere tentet. Color varius eſt pro varietate fundi, quæ enim in planis creſcit litoribus, plerumque alba eſt, læte rubro intermixto colore, quæ vero in magnis & nigris provenit ſcopulis ſub aqua poſitis, plerumque obſcure ruffa eſt inſtar Viſci, ſpiratque fortiter odorem marinum, ſi primum ex aqua producatur, ſaporis ſalſi eſt inſtar aliarum Algarum, ſi vero in aqua parum abluatur, ſalſa quodammodo eſt, ac proinde cruda edi poteſt.

Secundo. *Alga coralloides ſecunda*, paulo altior eſt præcedente, ſed craſſiores & firmos gerit ramos, qui ſuperius in obtuſos dividuntur apices, ac melius Coralliorum arbuſculas referunt, nec tam viſcoſa eſt quam prior, coloris obſcuri inſtar Viſci, in aliis vero inſulis quoque alba, purpurea, & vireſcens reperitur.

Tertio. *Alga coralloides tertia* ramulos gerit inſtar præcedentis, ſed hi lati ſunt, & diſtincti inſtar criſtarum Galli, coloris Viſcini, ſed non mucoſi.

Quarto. *Alga coralloides quarta* primæ ſimilis eſt, ſed longiores gerit ramos, & tenuiora foliola, fere inſtar Millefolii, coloris viſcini, non mucoſa, ſine ſemine & granulis.

Nomen. Latine *Alga coralloides*, & *Agarum coralloides*; Malaice *Sajor carang*, & *Agar agar carang*; Amboinice in Leytimora *Ayſana* & *Aytsſana*, h. e. *arbuſcula ramoſa*, item *Rume yar waccar* ex forma racemi Canariorum, qui fructibus onuſtus eſt, aliis *Lottu lottu*, & *Callocane*; Javanice & Baleyice *Bulung*; Macaſſarice *Dongi dongi*.

Locus. In planis reperitur arenoſisque litoribus, non pura arena, ſed fractis Coralliis teſtis, & inanibus conchis tectis, ubi fundus plerumque albus eſt. Ruffa & viſci coloris reperitur in Leytimoræ parte Zephyrea, in magnis & planis ſcopulis marinis, ſub aqua ſemper poſitis, qui vel maris refluxu non multam retinent aquam. Non ſemper tamen magnis fixa eſt rupibus, ſed lapillis, teſtis, & fragmentis Coralliorum, quæ cum ea ſimul extrahuntur, atque circa radicem aliam aliquando gerit plantam, foliola nempe tenuia & viridia ſeu ſegmenta ex claſſe ſubſequentis Lactucæ marinæ.

Apertum amat mare, circa quod non multi ſunt fluvii dulces, unde non vel raro reperitur in Amboinenſi ſinu, ſed in Leytimoræ parte Zephyrea Oma, Oeliaſſara, & in plana inſula Nuſſa Caſſa in Cayboibæ ſinu ſita.

Tres ultimæ ſpecies in quibusvis creſcunt litoribus, ac vulgatiores ſunt prima ſpecie, quæ peculiariter *Lottu lottu puti* dicitur, uti tres ultimæ, obſcura nempe ruffa, & viſci color *Lottu lottu metten*, *Harienhaur uun*, h. e. Alga coralloides vocatur.

Bulung quoque in cunctis ſcopuloſis litoribus Baleyæ & Javæ Orientalis reperitur, præſertim circa Baleyæ pagum Lebæ, ubi dicitur, ferrum e terra excreſcere, ubi hanc Algam decurrente aqua ex ſcopulis marinis petunt.

Uſus.

SES EN VYFTIGSTE HOOFDSTUK.

De Koraalsgewyze Alga-plant.

Nu volgen de eigentlyke Algæ, *by de Malyers met een generalen naam* Agar agar *genaamt, en onder de zelve ten eerſten een klein plantje, 't welk wy om zyn fraaje gedaante den voorrang geven, en waar van ik vier zoorten aangemerkt hebbe.*

I. Alga coralloides prima, *is een aardig getakt boompje, niet boven drie of vier dwerſvingeren hoog, beneden hebben ze een ſtammetje, maar dat verdeelt hem terſtont in vier of vyf ronde, en gladde takjes, ſchaars een ſtroo-halm of zeilgaarn dik, en dezelve haar wederom in ontelbare mindere, die over eind ſtaan, als korte enkele blaadjes of den opregten Crithmus, zoo dat het geheele boompje een dikke bos wert, en de bovenſte blaadjes of ſpitsjes gelyken wat knoppig of geleed, maar zyn het niet, zoo dat het geheele plantje, indien de takjes wat meer innewaarts gekromt ſtonden, niet kwalyk gelykt na die zoo genoemde roos van Jericho.*

Het geheele plantje is niet hard of ſteenagtig, maar week en krakebeenig aan de takken, half doorſchynend, glad, en met een kleeverige ſlym behangen, zoo dat het iemand uit de handen glipt, als men 't uittrekken wil. De couleur is verſcheiden na de verſcheidentheid der gronden. Want het geen op vlakke ſtranden groeit, is meeſt wit, met ligt-rood gemengt, maar 't geen op groote en zwarte klippen valt, die onder water ſtaan, is meeſt donker-ros als lym, van een ſterke zee-reuk, als zy eerſt uit het water komen, ziltig gelyk andere Algæ, maar als men 't ſlegts een weinig in water afſpoelt, zoo is het niet meer dan half brak, en dierhalven bekwaam om raauw te eeten.

II. Alga coralloides ſecunda, *is wat hooger dan de voorgaande, maar heeft dikkere en ſtyve takken, die zig boven in ſtompe ſpitzen verdeelen, en beter na regte Coraal-boompjes gelyken, zoo ſlymerig niet als 't voorgaande, mede lymverwig van couleur, maar op andere Eilanden vindt men 't mede wit, purperverwig, en groenagtig.*

III. Alga coralloides tertia, *heeft takjes als 't voorgaande, maar die zyn breed, en verdeelt als Hanekammen, ook lymverwig, en niet ſlymerig.*

IV. Alga coralloides quarta, *is het eerſte gelyk, dog heeft langere troſſen, en fyndere blaadjes, ſchier als Millefolium, lymverwig, niet ſlymerig, zonder zaad en korreltjes.*

Naam. *In 't Latyn* Alga coralloides, *&* Agarum coralloides; *in 't Maleits* Sajor carang *en* Agar agar carang; *in 't Amboins, op Lytimor* Ayſana, *en* Aytsſana, *dat is* veel-getakt boompje, *item* Rume yar waccar, *na de gedaante van een Kanary-tros met vrugten bladen, by andere* Lottu lottu, *en* Callocane; *in 't Javaans en Baleits* Bulung; *op Macaſſar* Dongi dongi.

Plaats. *Men vindt het op vlakke zandſtranden niet in zuivere zand, maar alwaar gebrooke kraaltakjes, ſcherfjes, en lege ſchelpen leggen, 't welk gemeenelyk wit is. Het roſſe en lymverwige vindt men op Lytimors Zuidzyde, op groote en vlakke zee-klippen, die altyd onder water ſtaan, of by de ebbe niet veel water behouden. Het is egter aan de groote klippen niet altyd vaſt, maar mede aan kleine ſteentjes, ſcherfjes, en ſtukjes van gebrooke kraalſtenen, die men daar me uit trekt, hebbende omtrent de wortel zomtyds nog een ander gewas, te weten dunne groene blaadjes of riemkes, uit het geſlagte van de volgende Lactuca marina.*

Het wil een openbare zee hebben, daar omtrent niet veel zoete revieren zyn. Weshalven men 't niet of weinig vindt in de Amboinſen inbam, maar op Lytimors Zuidzyde Oma, Oeliaſſar, en op 't vlakke Eiland Nuſſa Caſſa in Caybolbos bogt gelegen.

De drie laaſte zoorten waſſen op allerhande ſtranden, en zyn gemeender dan de eerſte zoorte, dewelke in 't byzonder Lottu lottu puti *hiet, gelyk de drie laaſte donker roſſe of lymverwige* Lottu lottu metten, *en* Harienhaur uun, *dat is* Kraalſteenige alga.

Het Bulung *werd ook op alle klippige ſtranden van Baly en Ooſt-Java gevonden, inzonderheid omtrent de Baliſche Negory Lebee, daar men zegt, dat yzer uit de aarde groeit, alwaar ze deze Alga met aflopent water van de zee-klippen halen.*

Gebruik.

Usus. Non per totum reperitur anni tractum, saltem in Amboina sub finem pluviosorum mensium, ad finem Augusti & Septembris, quo tempore fructus Canarii incipiunt nigrescere, & uti cito oritur, sic etiam non diu viget, quam primum enim justam adquisierit magnitudinem, a maris undis relaxatur, & in litus projicitur, ubi soli exposita adeo gracilescit & contrahitur, ut nil fere supersit.

Qui eam evellere cupiunt, digitos obducere oportet calce vel fructibus Atoi contritis, ut parum rugosi sint, alioquin enim per glabram lævitatem adtrahi nequit, plurima autem ejus pars cruda editur, ac modo maceratur, vel abluitur in aqua recenti, dein exprimitur, ita ut maxima mucosi & salsi pars abeat, ac dein cruda editur cum Atsjar vel Dabbo dabbo, seu intinctu præparato ex succo Limonum, ac pauxillo Zingiberis, elegantem præbens inter dentes strepitum.

Macerata etiam siccatur, tum aliquamdiu servari potest, & leniter coqui in cibum. Si nimis vehementer coquatur, vel nimis diu in Limonum succo deponitur, plurimam perdit gratiam, & in mucum fere deliquescit.

Tres ultimæ species, omnes non admodum salsæ sunt, immo fere fatuæ, si in aqua macerantur recenti, unde æque crudæ edi possunt, quam prima species. Ex quorundam opinione omnes hæ species leniter coctæ, melioris sunt saporis quam crudæ, saltem meliores subsequente *Alga esculenta.* Macerata, & ad solem siccata aceto & muria condiri potest, & per aliquod tempus loco Atsjar uti, sed non diu, quum nimis lenta fit.

Sunt quidam, sed qui erronee putant, ex hac Alga tempore Corallia crescere firma, quod nequit esse, quum hæc Alga, quam magna vel parva etiam sit, sive etiam alba, rubra, sive viridis, semper unius sit substantiæ, h. e. mollis & cartilagineæ, sed nunquam Corallia, quam minima etiam, mox saxosa sunt a primo ortu.

Tales errores plures apud plebem foventur, cuncta nempe Corallia in initio fuisse Algam, quæ omnia experientia & diligens investigatio nos docent esse falsa.

Plures sunt ejus varietates juxta varias regiones, sed quæ facile ad quatuor enumeratas species referri possunt. In Japona ex iis Atsjar quoque componitur, admistis huic frustulis Raphani minoris seu Radiculæ.

N. B. Hæc *Alga coralloides* infra *Tab.* 76. *fig.* 3. exhibetur, quæ est forte Tremellæ marinæ species a *Dillenio Hist. Muscor. Tab.* 9. *fig.* 8. litt. E expressa, & dicitur *pag.* 50. Fucus maritimus parvus, membranaceus, viridis, tenuissime divisus, seu potius Alga ramosa &c. *Michelii*, & Muscus marinus, seu Coralloides lenta fœniculacea J. B. apud *Plukn. Phyt. Tab.* 47. *fig.* 13.

Gebruik. *Men vindt het niet 't geheele jaar door, immers in Amboina by 't uitgaan van de regen Mousson. In 't einde van Augustus en September, om welke tyd de Kanarys beginnen zwart te werden, gelyk het schielyk voort komt, zoo blyft het ook niet lange staan, want zoo dra het zyn volkomen wasdom heeft, werd het van de zee-baren los gespoeld, en op strand gesmeeten, daar het dan in de zon leggende zoodanig inkrimpt, dat 'er schier niets over schiet.*

Die het uittrekken willen, moeten hunne vingeren bestryken met kalk of gewreeven Atoens-vrugten, dat ze wat ruig werden, want anders is het zoo glad en slibberig dat men 't kwalyk uittrekken kan, het meeste deel hier van werd raauw gegeten, men spoelt of weekt het maar in vers water, en duuwt het uit, dat de meeste slymerigheid en brakkigheid daar van weg gaat, als dan eet men 't uit de hand met Atsjar of een Dabbo dabbo, dat is een zaauws, gemaakt van Limoensap en een weinig Gember, aangenaam knappende tussen de tanden.

Men laat het uitgeverste ook wederom opdrogen, dan kan men 't een tyd lang bewaren, en zagtjes wederom opkooken om te eeten, als men 't te hard kookt, of te lang in Limoensop laat leggen, zoo verliest het zyn meeste aangenaamheid, en vergaat schier tot slym.

De drie laatste zoorten zyn alle niet zeer ziltig, ja schier laf, als men ze met vers water spoelt, weshalven zy zoo wel rauw konnen gegeten worden als de eerste. Na zommiger gevoelen zyn alle deze zoorten zagtjes opgekookt, schier beter van smaak dan de rauwe, immers beter dan de volgende Alga esculenta, *men kan het uitgeverste en in de zon gedroogde ook in gepekelden Azyn leggen, en een tyd lang als Azyn gebruiken, dog niet lange, om dat het te taai werd.*

Daar zyn 'er nog zommige, die abusivelyk sustineren, dat uit deze Alga met 'er tyd vaste Craal-boompjes werden, 't welk niet zyn kan, vermits deze Alga, zy mag zoo groot en zoo klein zyn als ze wil, zoo wel witte, roode, en groene, altyd van eenderhande, dat is weeke en krakebeenige substantie gevonden werde, maar nooit Kraalboompjes, precys van diergelyke fatzoen. Daar en tegen de minste Kraal-boompjes, zy mogen zoo klein zyn als ze willen, zyn zoo steenig van haar begin af.

Diergelyke dwalingen zyn 'er meer by 't gemeen volk, dat alle Kraalboompjes in 't eerst een Alga zoude zyn geweest, al het welk de ervaring en neerstig onderzoek ons leeren vals te zyn.

Daar zyn nog meer veranderingen na de verscheide Eilanden, die men ligt tot de vier voorgaande zoorten brengen kan. In Japan maakt men mede Atsjar daar van, met snibbeltjes van Radys daar onder gemengt.

N. B. Deze *Koraalsgewyze Alga* is op de 76. *Plaat fig.* 3. verbeeldt, welke mogelyk is die zoort van Zee-Tremella, die van *Dillen. Hist. Muscor. Tab.* 9. *fig.* 8. lett. E afgebeeld is, en genaamt wert op *pag.* 50. de Zee-*Fucus*, die klein, vliesagtig, groen, en zeer fyn gedeelt is, ofte liever de takkige Alga &c van *Michelius*, en Zeemosch, of Kroos als Koraal met Fenkels-bladeren, van J. B. by *Plukn. Phyt. Tab.* 47. *fig.* 13.

CAPUT SEVEN

CAPUT QUINQUAGESIMUM SEPTIMUM.

Niduli eſculenti. Sarong burong.

Ex deſcripta *Alga coralloide* multi crediderunt formari nidulos eſculentos, qui ab hirundinibus marinis, quæ *Capodes marinæ* dicuntur, in multis regionibus ingentibus adfiguntur rupibus marinis, quique in deliciis habentur, & per totam Indiam deferuntur, qua in ſententia diu etiam verſatus fui, ob ſummam materiæ convenientiam, horum nempe nidulorum cum iſta Alga, ſed quod etiam in dubium voco ob rationem infra dandam, attamen abeſſe non poſſum, quin deſcribam hoſce nidulos, ipſorumque aviculas, ut aliis ſint ulterioris disquiſitionis.

Iſtæ itaque aviculæ tam puſillæ ſunt, ut totam pugno quis abſcondere poſſit, formam omnino habentes hirundinum. Roſtrum autem ipſarum quam minimum eſt, & incurvatum inſtar Accipitris, pedesque vix dignoſci poſſunt, quum corpori arcte adcumbant, ac diviſi ſunt in tres majores, & unam ſubtilem minorem ungulam. Ipſarum color plerumque niger eſt cum cœruleo fulgore, ſique caudæ plumæ ſeparentur, in quavis penna alba conſpicitur macula. Pectus ex albo & nigro colore variegatus & maculatus eſt. Hæ aviculæ nullibi degunt niſi in concavis & præruptis ſcopulis tam in litore quam in terra. In ipſorum ſuprema ſuperficie pendent hi niduli coadunati & cohortatim.

Hique deteguntur ex duplici compoſiti materie, connexique ſunt ex quibusvis tenuibus ſurculis & Muſco, qui tam in litore quam in & ad arbores ab iis reperiuntur. In quibus præ reliquis detexi *Muſcum capillarem*; Malaice *Tay angin* dictum, & pilos Gomito.

Interna vero, quæ proprie deliciis inſervit, alia omnino eſt ſubſtantia, quæ nempe eſt ſordide alba, lenta, & flexilis inſtar Viſci, formam præbens dimidiæ conchæ, ad unam partem plerumque plana, qua parte adhæſit. Hæc interna nidorum ſubſtantia ab externa ſorde & adhærentibus plumis depuratur, ad ventum ſiccatur, & ſaccis indita venalis defertur.

Ex quibusnam vero rebus hæc edulis materies formetur, haud facile quis dicere poteſt, plurimi enim mecum putarunt, ipſius materiem eſſe *Algam coralloidem*, in præcedente deſcriptam capite, in hanc ſententiam deducti per ſummam convenientiam, quam iſta Alga habet cum hiſce nidulis, quum in fervida macerantur aqua, & in craſſa filamenta ſeparantur, quæ æque cartilaginea ſunt.

Alii dicunt ipſorum ortum eſſe ex quodam Viſco marino, aquæ innatante, ſed hæ omnes opiniones ſuis obnoxiæ ſunt difficultatibus, certum enim quidem eſt, haſce aviculas, licet in ipſa habitent regione remota, cohortatim ad mare advolare, ibique aliquid rapere, ſed iſtam eſſe Algam, vel aliud quoddam Viſcum, non facile crediderim.

In noſtra enim Leytimoræ parte Zephyrea iſta Alga in quibusdam menſibus copioſa reperitur, ut & rupes præruptæ, ſub quibus hirundines ſeu Capodes marinæ habitant, quæ paulo majores ſunt veris, nunquam tamen in ipſarum nidis detecta fuit materies quædam edulis, contra Javæ, ubi hi niduli copioſe inveniuntur, hæc Alga non detegitur in ipſius litoribus cœnoſis. Vero ſimile itaque eſt, aviculas iſtas ex ipſarum corpuſculis talem ejicere materiem, licet e mari petant, quæ etiam volunt, iſtam vero roſtris atque ungulis tam eleganter nectere ſciunt, ut conchæ formam obtineant, aliquando enim tales inveniuntur niduli, in quibus edulis hæc materies rara ac mollis eſt inſtar Gelatinæ, ita ut ovula ipſi adhæreant, ac Javani mihi indicarunt, aviculas poſtica corporis parte ipſi quaſi adglutinatas eſſe.

Oræ quoque iſtorum nidulorum externæ hac materie fimbriatæ ſunt, acſi Gummi eſſet durum, præterea, ſi recenter confecti niduli guſtentur, nulla in iis detegitur ſalſedo, quam cunctæ Algæ ſpecies magis minusve habent.

Iſtæ aviculæ quidem habitant, uti dictum fuit, multis in locis, ubi ingentes ſcopuli in litore locantur, interne concavi, magnisque ſpecubus inſtar lacunarum prærupti, ſed non ubique hos edules formant nidulos, forte quum iſtam Algam vel aliam quandam materiam ad id opus aptam non ſatis copioſe conquirere poſſint.

Præ

SEVEN EN VYFTIGSTE HOOFDSTUK.

De eetbare Vogelnesjes.

Hirundo esculenta

De voornoemde Alga coralloides heeft veele doen gelooven, dat daar uit gemaakt werden de eetbare nesjes, dewelke van zekere Zee-zwaluwtjes Capodes marinæ genaamt, in veele Landen aan overhangende groote Zee-klippen gehegt werden, die men voor een groote lekkerny houd, en door gants Indiën gevoerd werden, in welk gevoelen ik ook langen tyd geweeſt ben, wegens de groote overeenkomſt der ſtoffe van deze nesjes met de voornoemde Alga, dog waar aan ik nu begin te twyffelen om reden als hier na volgt, evenwel kan ik niet nalaten de voornoemde nesjes en hare Vogeltjes te beſchryven, om aan andere tot naarder onderzoek aanleiding te geven.

De voornoemde Vogeltjes dan, zyn zoo klein dat men 't geheele Vogeltje in een vuiſt verbergen kan, t'eenemaal de gedaante hebbende van een Zwaluwtje. Het bekje is zeer klein, en krom als een Havigs-bek, de pootjes ook pas kennelyk, digt tegens 't lyf zettende, en verdeelt in drie groote, en een ſubtiele kleine klaauw, de couleur is doorgaans zwart met een blauwe weerſchyn, en als men de veeren des ſteerts van malkanderen trekt, zoo ziet men aan ieder pen een wit plekje, de borſt is wit, en zwart door malkanderen geſprikkelt. Deze Vogeltjes houden zig nergens op dan in holle en overhangende klippen, zoo wel op ſtrand als landwaart in. Aan derzelver bovenſte verwulfzel hangen de nesjes met troppen by en aan malkanderen.

Dezelve werden bevonden van tweederlei ſtoffe gemaakt te zyn, gevlogten van alderhande dunne ruigte en Mos, die ze zoo wel op ſtrand, als op en aan de bomen vinden. Waar aan ik onder anderen bevonden heb den Muscus capillaris, in 't Maleits Tay angin, en de haairen van Gomito.

Het binnenſte, 't welk eigentlyk de lekkerny zoekt, is een geheel andere ſubſtantie, te weten vuil-wit, taai, en buigzaam als Lym, in de gedaante van een halve ſchulp, aan de eene zyde gemeenelyk vlak, daar ze tegens iets aangezeten hebben. Deze binnennesjes werden van de buitenſte ruigte en de aanhangende pluimtjes gezuivert, in de wind gedroogt, en zoo met zakken vol te koop gebragt.

Waar van nu deze eetbare ſtoffe gemaakt werde, kan men niet eigentlyk zeggen, want veele met my hebben geſuſtineerd, dat hare ſtoffe zy den Alga coralloides of Coraal-mos, in 't voorgaande Hoofdſtuk beſchreeven zynde, daar toe bewogen door de groote gelykeniſſe, die de voornoemde Alga met deze nesjes heeft. Als men ze in heet water weekt, en in dikke draden van malkander trekt, dewelke mede zoo krakebeenig zyn.

Anderen zeggen, dat ze hare ſtoffe hebben van eenig ander Zee-lil, dat op zee-water dryft, dog alle deze opinien hebben hare zwarigheid. Want het is wel zeker, dat de Vogeltjes, al woonen ze verre lantwaart in, met troepen na de zee vliegen, en aldaar wat op rapen, dog dat het de voornoemde Alga of Koraal-mos, of eenig ander lil zyn zoude, is wederom niet wel geloovelyk.

Want op onze Lytimors Zuidzyde, valt de voornoemde Alga in zekere maanden overvloedig, en ook op de overhangende klippen, daar onder de Zeezwaluwtjes woonen, die wat grooter zyn dan de regte, en egter heeft men nooit bevonden eenig eetbaar ſtof aan hare nesjes, wederom op Java, daar deze nesjes in kwantiteit vallen, en vindt men zulke Alga niet op hare ſlykige ſtranden. Zoo is dan het waarſchynlykſte, dat de Vogeltjes uit haren lyf zulke ſtof uitgeven, zy mogen dan uit zee halen, wat ze willen, en met haar bekjes en pootjes zoo aardig weten door malkander te vlegten, dat het de gedaante van een ſchulp krygt. Want men vindt zomtyds deze nesjes, daar den eetbaaren ſtof nog zeer weinig en week in is als lil, dat de eiertjes daar aan vaſt hangen, en de Javanen hebben my berigt, dat de Vogeltjes zelfs met het agterlyf daar aan kleven.

Ook zyn de kanten van de buitenſte nesjes met dezen ſtof gezoomt, als of het een harde Gom was, daar en boven als men de geweekte nesjes proeft, vindt men geene ziltigheid daar aan, gelyk nogtans alle zoorten van Alga min of meer hebben.

Voornoemde Vogeltjes woonen wel, als gezegt, op veele plaatzen, daar hooge klippen op ſtrand ſtaan, van binnen hol, met groote ſpelonken ofte overhangende gelyk verwulfzels, maar ze maken niet over al deze eetbare nesjes, miſſchien om dat ze de voornoemde Alga, of een andere ſtoffe daar toe nodig, niet in overvloed krygen konnen.

Onder

Præ aliis talis concava rupis locata est in Zephyreo litore insulæ Omæ, prope pagum Wassœ, in qua millenæ harum avicularum degunt instar examinis Apium, sed ipsarum niduli formati sunt ex arenulis & lignosis stipulis, quas casu in silva & litore inveniunt, quique subtiliter connexi sunt, ejusdemque formæ cum edulibus, sed fungosi sunt, pilosi, & ad cibum inepti.

Contra in saxosis insulis, quæ Rosaria vocantur, & in aliis, quæ ad Orientalem plagam Javæ, Maduræ, & Baleyæ sitæ sunt, item circa Borneum, Celebem, insulas Scau & Sangir, uti & ad firmam oram Siamæ, Cambodjæ, Couchinæ, & Chinæ, usque in insulas Maccassaræ, ibi istæ Cappados bonos & edules ubique formant nidulos, qui magna copia ex concavis rupibus separantur, & totis picholis, quorum quivis est centum & viginti quinque librarum, venduntur, in uno tamen loco præstantiores sunt quam in alio, ac Javani, Sianenses, & Maccauenses optimi censentur, Siauenses vero & Sangirenses duriores sunt nec tam albi. Niduli hi in Baleya quoque reperiuntur in ipsa regione, aliquot milliaribus a litore remota, ad ingentia flumina, quæ aquarum cursu magnos formant specus & cavernas sub terra, in quibus istæ aviculæ nidulos suos figunt rupibus, sed undenam ipsorum materiem petant, apud istam nationem nondum indagatum est.

Javani nidulos hos inveniunt non modo in scopulis & specubus in litore Zephyreo Javæ, sed etiam uti Baleyenses in ipsa regione, præsertim in alto monte Parwatta, qui situs est in regione Patty, ubi ingentes & obscuræ admodum sunt specus, quas intrare oportet ardentibus facibus, ut niduli isti deducantur. Nihilominus tamen Javani in ista etiam sunt opinione, aviculas viscosam istam materiam, ex qua nidulos formant, ex mare petere, licet iste mons tam longe remotus sit ab eo.

Nomen. Latine *Niduli esculenti*; Belgice *Vogelnesjes*; Malaice *Sarong boerong*; Javanice *Sussu*, & aviculæ, quæ eos formant, *Sundaja*; Sinice *Jamò*.

Usus. Sinenses quidem primum docuerunt usum & notitiam horum esculentorum nidorum hosce incolas, atque ab Europæis avide dein hi accepti sunt, ita ut per multos annos in Europam jam delati sint. Sinensis enim natio est, quæ studet detegere delicias, ac proin magni etiam facit hosce nidulos. Primo autem per semi horam in aqua macerantur, dein plumulæ & adhærentes sordes extrahuntur & separantur, tum digitis in angusta ducuntur segmenta, & elixantur Sinensi more cum lardo, nostro autem cum pingui Gallina. Sinenses ipsis tribuunt vires, corpus fortiter nutriendi, robur virile augendi, & alvum modice constipandi, qui constipata saltem laborant alvo, raro iis utantur, calefacti quoque molliores & meliores sunt prioribus.

Qui raucedine laborant in faucibus & pectore ex Catharris, hosce nidulos aquæ incoquant cum multo saccharo cantho, addito pauxillo Zingiberis minoris, huncque potent succum, qui pectus demulcebit, & sputa maturabit & dissolvet.

Subsequentia adnotavit in itinerario suo D^nus^. *Robertus Padbrugge* de ortu & natura harum avicularum, & ipsarum nidorum esculentorum. Hi niduli inveniuntur circa oram Manadensem, tam sub Lembe, quam quidem præcipue Datahana, aliisque in insulis sufficienti satis quantitate, atque numeratur, quod quotannis decem Pickols decerpi possint. Quum vero nostra natio in Manado aviculas has aliquando interruperint, antequam niduli formati essent, hinc eos propellerunt, & transvolatæ sunt Hieryam prope Ternatam, ubi tamen paucos componunt nidos, præ caussa, uti putatur, quod non sufficientem ibi inveniant materiem, ex qua hi texuntur.

Hæc materia ex istius viri opinione crescit in istis magnis conchis Kemas dictis, instar mucosi marini Visci, quod ampla basi in fundo incisionum istarum concharum nectitur, & copiosis, albis, mucosis, & mollibus excrescentiis instar Spongiæ movetur, quodque in Moluccis etiam præparatur ad delicias, & editur, vocaturque a Ternatensibus . . . . .

Euro-

Onder anderen staat een zulke holle klip op den Zuid-strand van 't Eiland Oma, by de Negory Wassoe, daar in deze Vogeltjes met duizenden huishouden, gelyk een zwerm Byën. Maar haar nesjes zyn van gruis en houtagtige stoppelen gemaakt, die ze by geval in 't bos en op strand vinden, wel fyn door malkander gevlogten van dezelve fatzoen als de eetbare, maar zyn voos, hairig, en tot de kost onbekwaam.

Daar en tegen op de klippige Eilanden, Paternosters genaamt, en andere, die aan de Oostkant van Java, Madura, en Baly leggen, item rondom Borneo, Celebes, de Eilanden van Scau en Sangir, als mede de vaste Kust van Siam, Cambodja, Couchin China, tot in de Maccarssarse Eilanden, daar maken de voornoemde Zwaluwtjes over al goede en eetbare nesjes, die men met hopen van de holle klippen afneemt, en met geheele Pikkols van hondert vyf-entwintig ponden ieder verkoopt, dog aan de eene plaats zyn ze veel beter dan aan de andere, werdende de Javaansche, Siamse en Maccause, voor de beste gehouden, maar die van Siau en Sangi vallen wat harder en zoo wit niet. De bovengenoemde Vogel-nesjes vindt men op Baly ook landwaart in, eenige mylen van strand af, aan groote rivieren, dewelke met haren waterloop groote spelonken en verwulfzels onder de aarde maken, daar in voornoemde Vogeltjes hare nesjes aan de klippen hegten, dog waar van daan zy de stof daar toe halen, is by deze Natie nog niet onderzogt.

De Javanen vinden hare Vogelnesjes niet alleen in de holle klippen en spelonken op den strand van Javaas Zuidzyde, maar ook gelyk de Balyers landwaart in, inzonderheid in den hoogen berg Parwatta, gelegen in 't Landschap van Patty, daar groote en heel donkere spelonken zyn, zoo dat men met brandende Toortzen daar in moet gaan, om de Vogelnesjes af te halen. Niet te min zyn de Javanen ook in dat gevoelen, dat de Vogeltjes de slymige stoffe, daar ze de nesjes uit maken, mede uit zee moeten halen, niet tegenstaande den berg zoo ver afgelegen is.

Naam. *In 't Latyn* Niduli esculenti; *in 't Duits* Vogel-nesjes; *in 't Maleits* Sarong boerong; *in 't Javaans* Sussu, *en de Vogeltjes die zy maken*, Sundaja; *in 't Chinees* Jamò.

Gebruik. *De Chineesen hebben wel eerst de kennisse van de eetbare nesjes aan deze Inlanders geleerd, en is van onze Europianen gretig aangenomen, zoo dat men ze nu veele jaren na Europa heeft beginnen te voeren, want de Chineesen zyn een Natie, die op alderhande lekkerny studeren, en maken dierhalven veel werks van deze nesjes. Men legt ze eerst een half uur in 't water, daar na pluist men de veertjes, en daar aan hangende onreinigheid daar af, trektze met de vingeren in smalle riempjes of stukken, en stooft ze dan op zyn Chinees met Spek, op onze manier met een vet Hoen. De Chineesen schryven hun de kragten toe, het lyf sterkelyk te voeden, de mannelyke kragten te vermeerderen, en den buik matig te stoppen. Immers die hardlyvig zyn, moeten ze weinig nuttigen, ook zyn de opgewarmde malzer en beter dan de eerste.*

Die een schorre keel en borst hebben van een koude hoest, zullen Vogel-nesjes met rykelyk Kandy-zuiker in water kooken, een weinig kleinen Gember daar by doen, en het sap drinken, dat zal de borst matig zalven, en de slymen los maken.

Het volgende heeft den E. Hr. Robbertus Padbrugge geweeze Gouverneur over de Moluccos, in zyn dagregister aangeteekent van den oorspronk en natuur dezer Vogeltjes, en hunne eetbare nesjes als volgt. Deze Vogel-nesjes vallen omtrent den Manadissen hoek, zoo onder Lembe als wel voornamentlyk te Datahans, en andere Eilanden in tamelyken overvloed, men maakt staat, dat men aldaar jaarlyks by de tien pikkols plukken kan. Dog wyl onze bezettelingen op de Manado de Vogeltjes zomtyds gestoort hebben, eer de nesjes half voltooit waren, zoo zyn ze verjaagt en over gevlogen na Hiery by Ternaten, daar ze evenwel weinig nesjes maken, uit oorzaak zoo men gist, dat ze geen genoegzame stoffe vinden, waar uit die nesjes toegestelt werden.

Deze stoffe na gemelde Heer zyn meeninge, groeit op die groote oesters Kemas, als een kwellige Zee-lil, welk Zee-lil met een breeden voet op de grond van de reven vast zit, en met meenigte spierwitte kwelagtige weeke uitwassen als een Spongie zig beweegt, werdende mede tot aangename spyze in de Moluccos toebereid, ende genuttigt, en genaamt van de Ternatanen . . . . .

Zom-

Europæi quidam id vocant *Algam coralloidem*, quum animalcula in conchis viventia, seu potius insecta sese ipsi æque ac spongiis nectunt & in ea nidulantur, atque ab iis non differt multum nisi materie, quæ, uti dictum fuit, alba est gelatina, & edulis. Aviculæ, quæ delicatos hos subministrant nidos, sunt pusillæ arundines marinæ, breve gerentes & magis crassiusculum quam planum rostrum, coloris nigri cum obscure cœruleo fulgore fere instar aliarum Hirundinum, caudam gerentes brevem, atque mares, si ipsorum plumæ separantur, in quavis pluma maculam gerunt albam, longis vero gaudent alis & pusillo corpusculo, grana circiter quinquaginta ponderantes, suntque ideo alacerrimæ in volatu.

Ab hac vili & spreta avicula libido ac luxuries, seu potius nidus desidiarum & nequitiarum, uti *Petronius* dicit, sibi comparavit delicias, quum nemo nidos sapientum, quam elegantes etiam aves sint, petat vel inquirat, quidam tamen totam edunt Rusticulam cum ipso fimo.

Certum est, uti dictum fuit, pacata & defluente aqua, multas sordes, Viscum, & gelatinam per mare ejici in sinus & oras, quas aviculæ hæ petunt & advolant magnis in cohortibus, ac primum in extremam, dein in subsequentes oras cadentis & refluentis aquæ, ubi videmus quasdam viscositates adpetere, rostris tenere, & in nidos deferre, sed an ex tali visco recenter adducto suos forment nidos, an vero illud prius deglutiant, & ex ore dein quædam demittant fila, ex quibus eos componunt, non satis hactenus disquisitum est.

Fimus esse nequit, quum magna copia hic & coacervatim instar calcis in solo conspicitur, qui a quibusdam incolis conquisitus fuit ad præparationem pulveris pyrii, sic quoque plurimi niduli sordibus istis & muscoso cortice destituuntur, sed ex pura constant materie, quales venales adferuntur, & ab ocularibus testibus certior factus sum, rugosos istos & ineptos nidulos a similibus quidem componi aviculis, sed specie majoribus, licet & edulis ista materies in his quoque detegatur nidulis, immo in quibusdam tota adhæret quasi adglutinata, acsi ex vera ista materie pertexti essent, quales hic in Amboina & Cerama reperiuntur.

Inter præstantes nidulos deteguntur quoque rubri & nigricantes, ex colore visci, ex quo confecti sunt, qui tamen album conquirunt colorem, si per noctem Lunæ luci exponantur, quum etiam molles fiunt, sed primo solis splendore iterum siccantur.

N. B. De hisce nidis esculentis vide *Valentini histor. simpl. reform. libro tertio Cap.* 23. *Bontii Hist. libr.* 5. *cap.* 13. *pag.* 66. & *Valent. Histor. Amboinæ pag.* 328.

Zommige Europeanen noemen 't Alga coralloides *of kraalagtige Zee-lil, om dat de schulpdiertjes of genoegzame ondiertjes daar aan zig zoo wel als aan de Spongien zetten, en nestelen, verschillende daar af ook niet veel anders dan in de stoffe, dat, als gezegt, witte lil eetbaar is. De Vogeltjes zelfs, die de lekkerbekjes deze nesjes verschaffen, zyn kleine Zee-zwaluwtjes, kort en eer dikagtig dan plat van bekjes, zwart, en van een blaauwagtige duister doorschynende verwe, even gelyk andere zwaluwen, kort van staart, hebbende de mannetjes, wanneer men dezelve van een haalt, daar op Eiër-witte vlekken, zyn lank van wieken, en klein van lyf, en ligt, wegende niet boven de vyftig azen, en dit doet, dat ze zoo snel in 't vliegen zyn.*

Van een zoo ongezien Vogeltje heeft de wellust en dertelheid, of liever het nesje van guitery, gelyk Petronius *zegt, in haar potje te vuur weten te brengen, daar niemand naar de nesjes der wyzen, hoe cierlyken vogel ook, eens omziet, eetende nogtans wel een Snipje met zyn drekje.*

Het is zeker, gelyk gezegt is, dat by een stil aflopend water veelderlei ruigte, slym, en lil door de zee uitgeworpen wert in een zoom, en de vogeltjes vliegen met groote troepen, eerst op de buitenste, dan op de volgende zomen van 't vallende water, daar men ze ziet eenige slymerigheid opvatten, en na hunne nesten dragen; maar of ze uit dezelve slym zoo vers aangebragt hunne nesjes weven, of eerst inslokken, en dan uit de mond wederom eenige draden formeeren, waar uit ze de nesjes maken, is nog niet ter degen onderzogt.

Den afgank kan het niet zyn, dewelke men op de grond met groote hoopen als kalk vint, van zommige Inlanders gezogt tot het maken van Bospoeyer, zoo hebben ook de meeste nesjes geenzints de voorgaande ruigte en mosagtige schorsse of stof, maar zyn van een zuiver stof gemaakt, gelyk men ze te koop brengt. En van ooggetuigen werd ik verzekert, dat de ruige en ondeugende nesjes wel van diergelyke vogeltjes, dog wat grooter slag, gemaakt werden, hoewel men den eetbaren stof ook aan de nesjes vint, ja aan zommige kleeft het geheel aan malkander, als of 't met de regte stof doorweeven was, diergelyke men hier in Amboina en op Ceram vint.

Onder de goede nesjes vint men ook roode en zwartagtige, na de couleur des slyms, waar van ze gemaakt zyn, dewelke egter wit worden, als men ze een nagt in de Maneschyn legt, wanneer ze wel mede week, dog met den eersten Zonneschyn wederom droog werden.

N. B. Over deze Vogelnesjes ziet *Valent. hist. simpl. reform.* derde boek *Cap.* 23. *Bontius Hist.* 5. *Boek cap.* 13. *pag.* 66. en *Valent. Verhandel.* van *Ambon pag.* 328.

CAPUT QUINQUAGESIMUM OCTAVUM.

Reliquæ species algæ esculentæ. Sive agari.

Hoc in Capite alias describemus *Algæ* species, quæ in hisce Orientalibus insulis notæ sunt, & potissimum ad cibum adhibentur, sunt vero sequentes.

Primo. *Acetabulum marinum*, foliola gerit magnitudine nummi oboli dicti, non vere rotunda, sed inferius parum angustata & acuta, crassiuscula, firma, quædam etiam tumida & ventricosa, quæ aquam retinent, quodvis foliolum petiolo insidet curto, multaque simul in racemo quasi locantur, horumque racemorum multi ex crasso & lentiore dependent caule, a tribus ad quinque pedes longo. Foliola hæc ad oras obsita sunt brevibus sed non pungentibus apicibus, in binis ordinibus locatis, coloris obscure rufi seu viscosi, in masticatione crepitantia, non admodum salsa, præsertim si per semi horulam macerentur, ac proinde apta sunt, quod cruda edantur.

Inter foliola peculiaribus in petiolis solitariæ excrescunt baccæ, magnitudine Myrtillorum, quædam etiam instar Cerasorum nigrorum, in quibus hilus conspicitur cum ora spinulosa, externe obscure luteæ, intus concavæ, seu pauca repletæ aqua.

Hæc varietatem habet, cujus foliola infundibuli formam habent, magnitudine etiam oboli, vel paulo minus, superne foveola excavata.

AGT EN VYFTIGSTE HOOFDSTUK.

De overige zoorten van eetbare Alga, ofte de Agarum.

In dit Hoofdstuk zullen wy beschryven andere zoorten van de Alga, *in deze Oosterse Eilanden bekent, en meest tot de kost gebruikelyk, zynde de volgende.*

I. Acetabulum marinum, *heeft blaadjes zoo groot als een stuiver, dog niet regt rond, maar agter een weinig spits toelopende, dikagtig, styf, zommige ook met een gezwolle buik, daar water in is. Ieder blaadje staat op een kort steeltje, en veele by malkander aan eene tros, en derzelver trossen hangen veele aan een andere dikkere en tajere steel, van drie tot vyf voeten lang, de blaadjes zyn aan de kanten bezet met korte dog niet steekelige spitsen, in twee rygen nevens malkander; donker-ros, of lymverwig, in 't kaauwen krakende, niet zeer ziltig, byzonderlyk, als men ze een half uurtje uitverst, en dierhalven bekwaam om raauw te eeten.*

Sargassum turbinatum Ag.

Tussen de blaadjes op byzondere steelen komen enkele bezien voort, in de grootte van Krakebezien, zommige ook als Krieken, daar aan men een naad ziet, met een steekelige kant, donker-geel van buiten, binnen hol, of met een weinig water.

Dit heeft nog een veranderinge, daar de blaadjes geformeert zyn als een tregtertje, ook in de grootte van een stuiver of minder, boven op met een klein kuiltje.

Ipso- En-

Ipsorumque oræ undique obsitæ sunt duplici ordine spinulosorum apicum, qui multo crassiores & duriores sunt quam in priore, nihilominus tamen crepitantia, & facile cruda eduntur.

Foliola hæc ipsorumque pinnæ arctiores locantur, atque primarii caules non ultra spithamam vel pedem longi sunt. Fructus prioribus similes sunt, sed rariores, totaque planta obscure russa est instar Visci crassioris. Utraque planta incipit crescere ab Augusto ad Septembrim & Octobrim, dein a mari in litus projicitur.

Nomen. Latine *Acetabulum marinum*, sive *Agarum primum;* Malaice *Agar agar cupan;* Amboinice *Arien malona*, h. e. *mas*, & *Arien harulu;* altera seu infundibiliformis species, *Arien makina*, h. e. *femina*, *Arien essong* & *Arien hoar* ex forma infundibuli, seu Malaice *Agar agar lesou*, & *Sajor lompan* ex concava forma tigni, in quo Oryza tunditur.

Locus. In litoribus crescit planis, ubi lapilli arenosi & Coralliorum fragmenta sibi invicem mixta locantur, in portubus & placidis æquoribus breve est, sed in litoribus apertis prima species ultra orchiæ longitudinem obtinet. Multi sæpe rami seu primarii caules una quasi ex radice excreti observantur, ex duris quidem cotibus undique circa sinum Missanives, qui copiosas gerunt baccas inter rotunda foliola primæ speciei.

Species, quæ in Maccassarensium crescit litoribus, similem quoque obtinet formam, sed ejus foliola planiora sunt, non sinuosa, ad oras itidem circinnata, virentia, & mollioris saporis, vocaturque *Labi labi*, & in Regum mensis quoque proponuntur, ut cruda cum Aceto edantur.

Usus. Cruda potissimum eduntur cum Bocassan & Limonum succo, si modo paulo prius macerentur, coqui etiam potest, si prima ejus abjiciatur aqua, dein leniter cum Calappi lympha ebullienda est. Amboinenses in asserculis id siccant ad fumum, & coquunt, quum edere volunt.

Fucus bracteatus Sp.

Secundo. *Agarum secundum*, sive *bracteatum*, caules gerit spithamam longos, qui ad inferiorem partem folia gerunt sinuosa, firma, & crassa instar membranæ, ad oras dentata, in medio foraminulis notata, hic & illic in angulos & lacinias distincta, instar Boleti bracteati, qui *Telinga ticos*, h. e. *Auris muris* vocatur, coloris pallide russi. Hæc alia insequuntur folia longa & angusta, prope ortum angustata, ac dein latiora, quæ dividuntur in multas tenues & mucosas lacinias, ejusdemque coloris, ad oras eleganter crenata instar incisi auri foliati, quod in nuptiis adhibetur, unde & vocari potest *Alga bracteolata*. In Portugallico crescit portu prope Nussanives angulum, atque ad cibum utile est, & gratum habet saporem instar *Agari primi*.

Tertio. *Agarum funiculare*, sive *foliatum*, duplicis vel triplicis formæ est, una ex radice lapillo insidens, ultra tres pedes longum, angustum, & planum instar loramenti. Huic adpendent alternatim multæ pinnæ foliosæ, in una forma instar illarum *Tschili* seu *Scutellariæ crispæ*, ad oras crenata, & transversaliter rugosa, acsi contracta essent, in altera forma plerumque minora sunt instar illorum Capay, ipsorumque caules rotundi sunt. In tertia specie superiora folia longa & angusta sunt instar foliorum Rosmarini, post hæc alia minora locantur & tenuiora. Ipsius caules angusti quoque sunt, plani, & intorti. Omnes hæ tres varietates copiosas gerunt baccas, instar Pisorum rotundas, intus cavas, inanes, & crepitantes, si comprimantur. Secunda species multas simul gerit congestas instar Fragorum.

Nomen. Latine *Agarum funiculare*, sive *foliatum*, a copiosis circinnatisque foliolis. Malaice *Latak;* Amboinice *Arën wari*.

Locus. In quibusdam crescit rupibus ad montem rubrum.

Quarto. *Agarum lactucarium*, sive *Lactuca marina*, differt a præcedente *Lactuca aquarum;* Malaice *Agar agar;* Amboinice *Arien*. Hoc refert fasciculum linteum, qui petasis inponitur, constatque ex fasciculo tenuium & contractorum foliolorum, Lactucam mentientium, quæque ad oras adeo circinnata sunt, ut crenata vel dentata esse videantur. Quædam eleganter rubent vel purpurascunt, quædam virent, & oblongiora sunt rubris, quædam etiam composita sunt ex simplicibus ac tenuissimis laciniis.

Repe-

En de kanten rondom zyn bezet een dubbele ryge steekelige spitsen, veel dikker en harder dan 't voorige, niet te min krakende, en gemakkelyk om raauw te eten.

De blaadjes en hare trossen staan digter aan malkander, en hare hoofdsteelen zyn niet boven een span of een voet lank. De vrugten zyn de voorigen gelyk, maar men vindt ze weinig daar aan, en 't geheele gewas is donker-ros, als dikke Lym, haar beider moesson begint van Augustus tot September en October, daar na werden ze van de zee op strant uitgeworpen.

Naam. *In 't Latyn* Acetabulum marinum, *sive* Agarum primum; *in 't Maleits* Agar agar cupan; *in 't Amboins* Arien malona, *dat is het* Manneken, *en* Aryen harulu; *Het tweede of tregterformige*, Arien makina, *dat is het wyfken*, Arien essong *en* Arien hoar *na de gedaante van een tregter, of in 't Maleits* Agar agar leson, *en* Sajor lompan, *na de holle gedaante van een Rystblok.*

Plaats. *Het wast op vlakke stranden, daar zantsteenen, en kraalstukken door malkander loopen, in Bajen en stille Zeën blyft het kort, maar aan 't openbare strand werd de eerste zoorte meer dan een vadem lank, men vindt zomtyds veele takken of hoofdsteelen by malkander gevoegt, als uit eene wortel, en dat uit harde keistenen rondom den hoek van Missanive, met veele besien tussen de ronde blaadjes van de eerste zoorte.*

Het geene op de Maccassaarse stranden groeit, is mede wel van diergelyk fatzoen, dog de blaadjes zyn platter, niet gefronst aan de kanten, mede gekertelt, groenagtig, en malzer van smaak, genaamt Labi labi, *en werden ook op Radjas Tafelen gebragt, en raauw gegeten met Azyn.*

Gebruik. *Het werd meest raauw gegeten met Bocassan en Limoensap, als men 't slegts te vooren en weinig uitspoelt, men kan 't ook doen kooken, het eerste water wegsmytende, daar na nog eens zagtjes met Calappus-melk opkookende. De Amboineesen droogen 't op Parreparren in den rook, en kooken 't weder op, als zy 't eeten willen.*

II. Agarum secundum, *sive* bracteatum, *zyn trossen een span lang, dewelke beneden zeer breede en gefronste bladeren hebben, styf, en dikagtig als parkement, aan de kanten gekertelt, in de midden met gaten, hier en daar in hoeken en lappen verdeelt, gelyk zekere Boletus, die men* Telinga ticos *noemt, dat is* Muizen-ooren, *ligt-ros van couleur. Hier op staan andere lange smalle bladeren, by hare oorspronk smal, en daar na weder breeder werdende, dan verdeelen ze haar in veele dunne, en zeer slymerige snibbelen, van de zelve couleur, aan de kanten aardig gekartelt, gelyk dat gesneede klatergoud, dat men op Bruiloften gebruikt, daarom mag men 't noemen* Alga bracteolata. *Het wast in de Portugeese Baye by den hoek van Nussanive, het dient zoo wel tot de kost, en is zoo smakelyk als het* Agarum primum.

III. Agarum funiculare, *sive* foliatum, *is van tweederlei of driederlei gedaante, uit eene wortel, op een steeltje zittende, ruim drie voeten lank, smal, en plat als riempjes. Daar aan hangen verwisselt veele trosjes vol bladeren, aan de eene gedaante gelyk die van* Tschili *of* Scutelaria crispa, *aan de kanten gekartelt, en over dwers mede wat ruig als gerimpelt, aan de tweede gedaante zyn ze doorgaans kleinder, gelyk die van Capay, en hare steelen zyn rond. Aan de derde zyn de voorste bladeren lank en smal, gelyk Rosmaryn-bladeren, daar agter staan andere kleindere en dundere. Zyne steelen zyn mede smal, plat, en gedraait. Alle drie dragen ze veele besien, rond als erwetten, binnen hol, ydel, en knappende, als men ze drukt. De tweede zoorte heeft 'er veele by malkander als Aardbesien.*

Naam. *In 't Latyn* Agarum funiculare, *sive* foliatum, *van de veel gekrulde blaadjes, in 't Maleits* Latak; *in 't Amboins* Arën wari.

Plaats. *Het wast op enkelde klippen, aan den rooden berg.*

IV. Agarum lactucarium, *sive* Lactuca marina, *verschillende van de voorgaande* Lactuca aquarum; *in 't Maleits* Agar agar; *in 't Amboins* Arien. *Dit gelykt een kwasje lint, dat men op de hoeden draagt, bestaande uit een bosje, dunne, en zeer gefronsde blaadjes, schier als Kropsalaade, en aan de kanten zoo gekrult, dat ze gekartelt of getant schynen. Zommige zyn schoon rood of purperverwig, zommige groen, en lankwerpiger dan de roode, zommige bestaan ook uit enkele zeer dunne snibbelen.*

Men

Reperitur in planis rupibus defluente aqua, potissimum in Zephyrea Leytimoræ parte, unde incolæ semi siccatum venale deferunt in Castellum.

Quinto. *Agarum corticosum*, sive *Culeola*. Folia gerit oblonga & crassa, quorum quædam haud majora sunt illis Portulacæ, quædam digitum longa & lata instar linguarum vel pelliculorum Combiliorum, quæ in segmenta scinduntur pro transplantatione & propagatione, suntque hæc folia viridia & integra, pauca simul locata in laxis fasciculis, plerumque mixta cum prioribus Algis. Amboinenses id vocant *Arien sabu una*, h. e. Malaice *Agar agar culit combili*.

Usus. Cuncta hæc in aqua salsa abluuntur, dein condimentum præparatur ex Calappi medulla vetustiore, succo Limonum, Capsico, Pipere, & Zingibere, cum quo cruda eduntur. Incolæ hæc quoque coquunt ad Sajor, binæque posteriores species hunc in finem aptiores sunt, paululum enim macerantur, ad ventum parum siccantur, ac simul eduntur cum Atsjar.

Homines continuo in mari degentes, quales sunt Badjos, quos Maccassarenses vocant Siletter, aliique in mari navigantes ac diu fluctuantes, famem sedare diu possunt per hasce herbas, quæ ars peregrinis satis nota est, ita ut sit cibus, qui magis ex defectu alterius, quam ex deliciis & oblectamento editur. In Lusitanico meo itinere binas tresve alias species Algæ reperi.

Harum prima *Bodelba* vocatur, foliaque gerit laciniata instar Quercuum, e longinquo sordidum referentia Viscum, quibus multæ adpendent vesiculæ aqua repletæ.

Altera penicilla refert pallide fusca, foliaque instar Castanearum profert, sed tenuissima ac facile marcescentia, conveniens cum priore Lactuca marina.

Tertia *Sargasso* dicta, Belgis *Wier*, folia sunt longa, referentia habenas gubernatoris equorum, lenta, & Visci colorem gerentia. Hæ tres omnes in magnis crescunt scopulis, sub aqua semper positis, juxta totam oram Hispaniæ & Lusitaniæ.

Atque hæ omnes circa mensem Majum magna copia a mari Occidentali projiciuntur, ibique adhibentur ad agros fertiles reddendos. Ex iis enim acervi formantur, qui ad solem & pluvias macerantur, donec fere ad dimidum computruerint, & in fimum fere conversi sint, qui puræ mixtus arenæ tam fertilem eam reddit, ut Brassica multo elegantior & pinguior crescat in insulis & locis maritimis, quam remotius in ipsa regione.

Men vindt het op vlakke klippen by aflopent water, meest op de Zuid-zyde van Lytimor, van waar het de Inlanders half gedroogt aan 't Kasteel te koop brengen.

V. Agarum corticosum, *sive* Culeola. *Deze heeft lankwerpige dikke bladeren, zommige niet grooter als Porzelyn, zommige een vinger lank en breed, gelyk tongskens of schellen van Combili, die men als lendestukken snyd om te verplanten en voort te kweken, alle groen, en met evene kanten, weinige by malkander in ydele bosjes, meest gemengt met de voorgaande Algis. De Amboinesen noemen ze* Arien sabu una, *dat is in 't Maleits* Agar agar culit combili.

Gebruik. *Alleen werden ze afgespoelt in zout water, daar na een zouse gemaakt van half oude Calappus-pit, Limoensap, Tsili, Peper, en Gember, en zoo raauw gegeten. De Inlanders kooken ze ook alle tot Sajor, de twee laaste zoorten zyn hier toe het bekwaamste, want men verst het maar een weinig uit, maakt het winddroog, en eet het t'zamen met Atsjar.*

Menschen, die geduurig op zee leven, gelyk de Badjos, die de Maccassaren Siletter noemen, en andere, die ter zee dryven, en daar door lange zwerven moeten, konnen hare honger met deze kruiden een langen tyd stillen, een konst, die de vlugtelingen wel bekent is. In zomma 't is een kost, die meer uit nood dan uit pleizier mag gegeten werden. In myne Portugeese reize, heb ik nog twee of drie andere zoorten van Alga gevonden.

De eerste genaamt Bodelha, *gelyk gesnibbelde Eike-bladeren, van verwe als vuylen lym, daar aan staan veele wateragtige blaasjes of knopjes hangen.*

De tweede zyn ligt-bruine kwasten met bladeren als Kastanje-Loof, dog zeer dun en haast vergaande. over een komende met de voorgaande Lactuca marina.

De derde genaamt Sargasso, *by de Nederlanders* Wier, *zyn lange bladeren, die gelyken teugels van een Voermans toom, taai en lynverwig van couleur. Alle drie wassen op groote klippen, die altyd onder water staan, langs de geheele Kust van Spangien en Portugaal.*

Alle drie werden ook omtrent de maand May met menigte door de West-zee uitgedreeven, en aldaar gebruikt tot het mesten van 't land. Want men maakt hoopjes daar van, laat ze in de zon en regen meuken, tot dat ze half vergaan, en schier tot mest geworden zyn, de welken dan onder pueren zand gemengt, den zelven zoo wel dingen, dat de kool veel schoonder en vetter groeit op de Eilanden en Zeeplaatzen, dan landwaart in.

OBSERVATIO.

Hæ *Algæ esculentæ*, *Agara* dictæ, Fuci maritimi seu follicularis proprie sunt species, quarum plures cum hisce satis convenientes occurrunt in *Plukn. Almag. Botan. pag.* 161. quæ a peritis cum hisce facile comparari possunt.

Huc spectat Coralloides, quod genus a *Dillenio* in *Hist. Muscor.* describitur *pag.* 120. ubi ejus vide *Tab.* 17.

AANMERKING.

Deze *eetbare Alga*, *Agara* genaamt, zyn eigentlyk zoorten van de Zee-Fuscus ofte blaasdragende Fucus, waar van veele met deze genoegzaam overeenkomende, gevonden werden by *Plukn, Almag. Botan. pag.* 161. welke van de kundige met elkander gemakkelyk kunnen vergeleeken werden.

Hier toe behoort het geslagt van *Coralloides*, het geen van *Dillen. hist. Muscor. pag.* 120. beschreeven, en op de 17. *Plaat* verbeelt werd.

CAPUT QUINQUAGESIMUM NONUM.

Sargassum pelagium. Sargasso do maar.

Licet paululum extra fcopum fit, attamen ob materiæ convenientiam hic quid memorare oportet de naturæ noto artificio, quod inftar Algæ marinæ eft, & in magno Atlantico mari ad centena quædam milliaria obcurrit inftar ingentium camporum, ac potiffimum uno in loco, vel decurfu multorum annorum paululum eum mutat.

Nautarum negligentia in cauffa eft, nondum plenarie fuiffe defcriptum in hunc usque diem juxta ejus formam, naturam, & ortum, licet revera fit opus hominum ingenio haud facile penetrandum, atque hinc maxime convenit ifte locus Pfalmiftæ, qui dicit Pfalmo 107. verfu 23 & 24. Qui navibus mare trajiciunt, & in magnis aquis fefe exercent, ingentia vident fummi Numinis opificia & miracula in profundo. Non uno modo atque unius formæ a nautis defcribitur, unde probabiliffimam hic ejus proferam naturam.

Quum *Chriftoph. Columbus* Anno 1492. novum investigaret mundum, & a Canarienfibus infulis ad Occidentalem trajiciebat plagam, mare inveniebat mox tot refertum herbis, ut pratum referret, dicitque herbam iftam effe flavefcentem, inftar fœni femi ficci, folia gerentem Rutæ vulgaris, cui adpendebant copiofæ baccæ, nigricantes, & ficcatæ inftar Baccarum Juniperi &c. Ifto tempore hanc offendebant herbam, quam primum ex Zephyrea plaga advenientes infulas Cabo Verde, noftratibus Salinas dictas, prætemavigarent, ad altitudinem nempe viginti graduum.

Hodie non prius detegitur, quam quum perventum fit in occidentali plaga infularum Canarienfium, a viginti feptem nempe gradibus ad triginta octo latitudinis borealis, quod fpatium eft ultra centum & fexaginta milliarium non continuum, fed ubi ingentibus pratis inftar infularum in eo fluctuat loco, nunc fibi vicinum, nunc iterum recedens, prout forte venti id propellunt, vel naves id feparant.

Johann. Lærius in fuo itinerario marino fequenti id defcribit modo. Dein navigabamus quindecim continuis diebus per herbam, quæ ibi aquæ innatat, tam firmiter fibi nexa, ut nifi fecuribus viam aperuiffemus, quum navis permeare eam non poterat, ibi remorari & manere debuiffemus. Ac quum per hafce herbas aqua marina effet turbida, hinc cogitabamus in paludibus cænofis nos effe depulfos, vel quasdam infulas adjacere. Projiciebamus itaque plumbum, fed detegebamus ad quingentas ulnas nullum fundum, uti neque infula neque continens ibi obfervabatur.

Anno 1596. Belgæ, qui primam inftituerunt navigationem in Indiam Orientalem, in reditu hanc detexerunt herbam altitudine a viginti ad triginta quatuor gradus latitudinis borealis, comparabantque eam cum Nafturtio aquatico, ejusque fructus cum Uvis crispis, quæ intus concavæ erant, ac mare hac herba tam denfe obductum erat, ut ni ventus effet fatis fortis, eam pernavigare non facile poffent.

Pifo Libr. 4. *Cap.* 68. *Sargaffo* fequenti defcribit modo. Planta ifta marina, quam Hispani *Sargaco*, ac noftrates *Zee-krooft* vocant, potius eft *Lenticula marina*, quam *Alga*, eft enim arbufcula palmam longa, cinereos gerens caules, quibus innumera adftant ferrata foliola, rubentia, & in glebas quafi compacta, quæ ex incerto ortu circa infulas Flandriæ tantum in mari obcupat fpatium, ut pro terra & non pro mari haberetur, atque haud multum naves, quæ non forti propelluntur vento, inpedit, unde hoc fpatium *Lenticulare mare* vocatur a Belgis, qui ex India domum redeunt.

Lufitani & focii Germani magna eam colligere folebant copia, in aqua macerare, coquere, & bono cum fucceffu bibere contra dolentem & fuppreffum urinæ mictum.

Herba eft fatua, excepto quod parum falfa fit ab aqua marina, nullæ in ea obfervantur fibrillæ radicales, fed veftigia quædam funt, acfi abruptæ effent.

Alii mihi narraverunt, folia oblonga & angufta effe, fructusque referre Ribefia, foliaque ficca elegantem contrahere rubrum colorem, quæ hodie in Belgium adducuntur, ut contra Nephritidem adhibeantur.

Quum

NEGEN EN VYFTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Zee-krooft.

Hoe wel 't buiten ons perk is, zoo moet ik wegens gelykheid der ftoffe al hier wat aanroeren, van 't bekende wonderwerk der natuur, zynde een Zeekroos, 't welk men in de groote Atlantiffe zee eenige hondert mylen lank met groote Velden, en dat meeft op een plaats vindt, of by verloop van veele jaren den zelven een weinig verandert.

De agteloosheid der Zeeluiden is de oorzaak, dat men tot heden toe het zelve niet ten volle befchreeven vindt, na zyne gedaante, aart, ende oorfpronk, hoe wel 't in der daad een werk is voor 's menfchen verftand zwaar te doorgronden, en hier inzonderheid plaats heeft, 't geene den Pfalmift zegt, Pfalm 107. *vers* 23 *en* 24. *die met Scheepen ter zee varen, handel doende op groote wateren, die zien de werken des Heeren, en zyn wonderwerken in de diepte. Het werd niet op eenderlei manier, en van eenderlei gedaante door de Zeelieden befchreeven, waar van ik de waarfchynlykfte hier voort brengen zal.*

Als Chriftoph. Columbus *Anno* 1492. *de nieuwe weereld opzogte, en van Canarien Weftwaarts over ftak, bevond hy ftraks de zee zoo vol kruiden, dat het een weiland geleek, en zegt dat het zelve kruid geelagtig was, als half gedroogt hooi, met bladeren als de tamme Ruite, daar aan veele befien hangen, zwartagtig, en gedroogt als Geneverbefien &c. In die tyd ontmoete men dit kroos, zoo dra als men uit het Zuiden komende, de Eilanden van Cabo-Verde, by de onze de zoute Eilanden genaamt, gepasfeert was, te weten omtrent de hoogte van twintig graden.*

Hedendaags ziet men 't niet eerder, dan tot dat men regt in 't Weften van de Kanariffe Eilanden komt, namentlyk van zevenen twintig tot agtentwintig graden Noorder breedte, zynde een rak van ruim hondert feftig mylen niet aan malkander hangende, maar met groote velden als Eilanden op die plaats dryvende, van en tot malkander naderende, na dat het miffchien de winden dryven, of de Scheepen doorfnyden.

Johan. Lærius *in zyn Schip vaarden befchryft het aldus. Daar na zeilden wy wel vyftien dagen door veel kruid, 't welk aldaar op 't water dryft, zoo vaft aan malkander hangende, dat indien wy niet met bylen de weg hadden opgekapt, vermits het fchip niet door konde komen, wy aldaar hadden moeten blyven. En dewyl door deze kruiden het zeewater eenigzints troebel wierde, zoo dogten wy in eenige moerafige poelen waren gezeilt, of dat 'er eenige Eilanden omtrent waren. Wy wierpen dierhalven loot, maar bevonden op vyf hondert ellen nog geen grond, gelyk ook nog Eiland nog vaft Land daar omtrent was.*

Anno 1596. *Hebben de Hollanders, die de eerfte Schipvaart na Ooft-Indien gedaan hadden, in 't wederkeren naar huis dit kruid gevonden, op de hoogte van twintig tot vierendertig graaden Noorder-breedte, en vergeleeken 't zelve by Waterkerfe, zyne vrugten by Kruisbefien, die van binnen hol waren, en de Zee zoo dik daar mede bedekt, dat ze zonder tamelyken wind daar niet door konden geraken.*

Pifo Lib. 4. cap. 68. *befchryft het* Sargaffo *aldus. Dat Zeegewas, dat de Spanjaarden* Sargaco, *en de onze* Zee-krooft *noemen, is veel meer een* Lenticula marina, *dan een* Alga, *want het is een boompje van een hand lank, met grauwe fteelen, daar aan ontelbare gezaagde bladjes ftaan, roodagtig, en in klontertjes gepakt, het welk uit een onzekeren oorfpronk omtrent de Flaamfche Eilanden een zoo groote plaats in zee beflaat, dat men 't voor land en geen zee zoude aanzien, en de Scheepen, die flappen wind hebben, niet weinig belet, waar van die kontryen de* Krooft-zee *van de Neerlanders, die uit Indien te huis keeren, genaamt werd.*

De Portugeefen en Duitfe gezellen pleegen 't met hoopen te vergaderen, in water te weeken, op te kooken, en met goet fucces te drinken tegens het pynelyke en opgehoude watermaken.

Het is zonder fmaak, behalven eenige brakkigheid, die het van 't zeewater heeft, men ziet 'er geen wortelen aan, dan eenige tekens, als of het afgebrooken was.

Anderen hebben my mondeling verhaalt, dat de bladeren lankagtig en fmal zyn, en de vrugten naar Aalbefien gelyken, dat de bladeren gedroogt, fchoon rood werden, die men hedendaags in Holland voert, om tegens 't graveel te gebruiken.

Dewyl

Quum itaque scriptores de forma hujus plantæ non penitus conveniant, eam relinquentes, aliquid philosophabimur de ejus ortu, loco, & aliis qualitatibus, sed magis ex speculatione, quam certa determinatione, uti in talibus obscuris rebus haud aliter fieri potest. Mihi itaque de hac herba tres miræ obcurrunt res, quæ huc usque nondum indagatæ, ac forte hominum ingenio difficulter penetrandæ sunt.

Primo unde nam suum sortiatur ortum, secundo undenam per tot centenos annos suum hauriat nutrimentum. Tertio quo modo in feroci apertoque isto mari uno in loco crescere possit, quum per ventos continuo instar aliorum æquorum commoveatur, quumque neque ad latus ulla terra vel arena, & infra nullus fundus detegi possit.

Ad primam propositionem statuo, Algam istam ex pura aqua marina suum primum ortum ducere non potuisse, si fuerit jam a primo diluvio, tum enim detegeretur quoque multis in locis maris Occidentalis, præsertim circa litora, in qua hæc herba satis copiose projicitur, cujus rei nullum prostat exemplum. Sic neque ex subjecto maris fundo suum ducere ortum potest, quum non credibile sit, istum fundum in tali incredibili profunditate ullas producere posse vegetabiles plantas.

Sic quoque neque terra, neque arena, uti dictum est, circa hoc spatium detegitur, ex qua produci potest. Ut nos extricemus ex hisce difficultatibus, ex tribus hisce unum credendum est, vel in alto dorso hujus Oceani, ubi nullus fluxus est, uti postea indicabitur, post diluvium ullum contentum fuisse cœnum, ex quo hæc Alga primum suum traxit ortum, ac dein ita sese multiplicavit, vel tempore quandem terram esse submersam, taleque in aqua supernatans cœnum reliquisse.

Quin insula Atlantis sit habenda fabula, vel somnium Platonicum, sed cum magno rei naturalis perito *Athanasio Kirchero* statuendum est, insulam Atlantis nullo modo confundendam esse cum America, sed re vera ingentem fuisse insulam a Canariis ad Achoras sese extendentem, cujus ambæ istæ insularum cohortes forte residuæ sunt, a qua opinione non prorsus alienus sum.

Hujus rei probabilitatem latius vide memoratam ab isto *Kirchero* in *mundo subterraneo Libr.* 2. *Cap.* 12. *Art.* 4. ubi & etiam demonstrat, quomodo ista insula submersa possit esse per terræ motum, & a subterraneis sulphureis vorticibus, quibus hoc mare hunc usque in diem inprægnatum est.

Ad secundam propositionem respondeo, ortum suum si duxerit ex cœno istius vel alius subversæ insulæ, diu circa istum locum fluctuasse, sed dein sensim ad Occidentalem plagam abductam fuisse, quæ tamen haud longe remota est a priore loco. Multiplicat sese eo modo, quo diximus supra de herba *Kiamban*, vetustæ nempe marcescunt plantulæ, & ad latera novas producunt, quæ porro nutrimentum ex aqua marina hauriunt, uti in subsequenti libro quædam subministrabimus exempla quorundam Coralliorum, quæ alimentum trahunt ex pura aqua marina, licet incrementum ex proprio habeant semine.

Videtur vero, *Kircherum mund. subterr. Libr.* 12. *Cap.* 8. non cogitasse de sua insula Atlantis submersa, ac proinde aliam propagationem herbæ *Zargasso* tribuit, a baccis nempe vel radicibus, quas gerit, quod vero etiam magis accedit, vel ex quatuor aliis caussis, quæ tamen mihi non placent, quum nimis generales sint, vel cum aliis etiam æquoribus communes, ac proinde non possunt esse ortus peculiaris herbæ, quæ nullibi obcurrit.

Non probabile quoque est, sub eo præcise loco, quo Zargasso crescit, tot mortuas herbas, ramos, vel cadavera piscium animaliumve reperiri, ut ex ipsorum pinguibus exhalationibus, vel oleosis effluviis hæc Zargasso cresceret. Sique jam ibi essent, qui fieri posset, ut in tam profundo non metiendo exhalationes hæ vegetabiles suas vires sustinere possent. Brevius itaque iter excogitasse poterat, si modo ortum dedisset superfluo cœno submersæ suæ insulæ Atlantis, atque dein per baccas & radices sese adeo multiplicasse & propagavisse.

Addit

Dewyl dan de Schryvers omtrent de gedaante dezes kruids niet t'eenemaal over een komen, zoo zullen wy, dezelve overstappende, iets van zynen oorspronk, plaats, en verdere eigenschap philosopheeren, dog meer met raden dan iets vast te ramen ons bebelpende, gelyk men in diergelyke donkere dingen doen moet. My komen dan omtrent dit kruid drie wonderbare dingen voor, die tot nog toe niet onderzogt, en misschien voor menschen verstand zwaar te doorgronden zyn.

Eerstelyk, waar het zyn oorspronk van daan heeft, ten tweeden, waar van daan het zoo veel hondert jaren zyn voedzel heeft. Ten derden hoe 't in de wilde openbare zee op een plaats bestaan kan, daar die nogtans door de winden zoo wel als andere zeën beweegt werd, en daar ter zyden geen land nog zand, en beneden geen grond te peilen is.

Op het eerste punt stel ik vast, dat die Alga uit het pure zeewater haren eersten oorspronk niet hebben kan, zoo 't immers geweest is van de Zundvloed af, want dan zoude men 't op veele plaatzen van de Westzee vinden, inzonderheid omtrent de stranden, daar het zelve kruid genoegzaam uitgedreeven werd, waar van men geen exempel heeft, zoo kan 't ook niet uit den onderleggende grond der zee zynen oorspronk hebben, dewyl 't niet geloofelyk is, dat dien grond op zulk een onmetelyke diepte, eenige vegetabile planten kan voortbrengen.

Zoo is 'er ook, als gezegt, nog land nog zand omtrent, daar men 't van daan mogte halen. Om ons uit deze zwarigheid te redden, moet men een van drie gelooven, of dat in de hooge ruggen van dien Oceaan, daar geen stroom gaat, gelyk hier na zal gezegt werden, na de Zundvloed eenige slyk zy bevat geworden, waar uit deze Alga haren eersten oorspronk heeft genomen, en zig daar na zoo verre vermenigvuldigt, of dat met 'er tyd eenig land verzonken zy, en zulke slik boven op 't water nagelaten heeft.

Of men moet het Eiland Atlantis voor een verdigtzel of Platonissen droom houden, maar met den grooten natuurkundigen Anathanasius Kircherus *vast stellen, dat het Eiland Atlantis geenzints met America te confondeeren, maar in der daad een groot Eiland geweest zy, van de Canarissen tot de Acores strekkende, waar van die beiden troepen Eiland en misschien nog restanten zyn, van welke meeninge ik niet geheel vreemd ben.*

De waarschynelykheid hier van ziet breeder verhaalt by gemelde Kirchero *in* Mundo subterraneo, Lib. 2. cap. 12. Art. 4. *daar hy ook aanwyst, hoe 't zelve Eiland kan vergaan zyn, door de aartbeving en onderaardsche zulpher kolken, waar mede dezelve zee tot heden toe bezwangert is.*

Op 't tweede punct antwoorde ik, dat het zyn oorsprong uit het slyk van voornoemde of een andere verzonken Eiland bekomen hebbende, langen tyd omtrent de plaats van 't verzonken Eiland gezworven heeft, dog namaals allenskens na 't Westen gevoert zy, 't welk evenwel niet verre van de eerste plaats is. Het vermeerdert zig zelfs op de manier, als wy boven van 't kruid Kiamban *gezegt hebben, namentlyk de oude plantjes verwelken, en brengen ter zyden nieuwe voort, die vervolgens haar voedzel uit het zeewater hebben, gelyk wy in 't volgende Boek eenige Exempelen zullen aanwyzen van eenige Kraalboompjes, die haar voedzel uit het pure zeewater hebben, hoewel ze haar beginzel uit haar eigen zaad krygen.*

Het schynt, dat genoemde Kircherus mund. subterran. lib. 12. cap. 8. *aan zyn voorige verzonken Atlantis niet gedagt heeft, en daarom een ander voortteelen, aan het kruid* Zargasso *toegeschreeven heeft, namentlyk of van de besien en wortels die men daar aan vindt, 't welk waarschynelyker is, of uit vier andere oorzaken, dewelke myn niet voldoen, om dat ze al te gemeen of immers veel zeën gemeen zyn, en daarom geen beginzel konnen zyn van een byzonder kruid, dat men nergens elders vindt.*

Ook is 't niet waarschynelyk, dat juist onder die plaats, daar 't Zargasso groeit, zoo veel doode lighamen van kruiden, takken, vissen, en gediertens zouden zyn, dat uit derzelver vette dampen, of olyagtige opwazeminge dit Sargasso zoude groejen. En zoo ze daar al waren, hoe zoude op zulken onmetelyken diepte de dampen haar vegetabele kragten konnen behouden. Hy hadde dan een korteren weg konnen gaan, zoo hy 't slegts zyn oorspronk hadde gegeven uit den overgebleeven slyk van zyn verzonken Atlantis, en dat het zig door zyne besiën en wortelen namaals zoo vermenigvuldigt heeft.

Hy

Addit porro a prioribus patribus audivisse, huic Sargasso adcrescere materiam rubram forma cristæ Galli, quæ fortissime manus adurit, ita ut intumescant, ac proinde tanquam deleterium venenum vitandam esse.

Tertio argumento respondeo, quod tamen ulteriori disquisitioni relinquo, ideo multos per annos in uno stagnare loco, quum profundus & apertus Oceanus ibi nullis fluxibus subjectus sit, qui potissimum suam exercent vim in Occidentali plaga juxta oram Brasiliæ & Americæ, & ad Orientalem plagam juxta oram Hispaniæ & Africæ, ita ut medius Oceani locus sit pacatus, unde & semper illæ naves, quæ Indiam Orientalem petunt, hunc tenent locum, quum ibi nullos sentiunt fluxus.

Fateor illam superesse difficultatem, cur non a ventis, qui ibi æque regnant ac alibi, ad alias oras ad Orientalem nempe vel Occidentalem propellatur, ad quod nil aliud respondendum habeo, nisi quod forte ita fieret, nisi fluxus circumfluentes id inter terminos retinerent, quantum etiam mihi notum est, ibi nulli tam vehementer flant venti, vel saltem non vehementiores, quam ut navem propellere possint.

Tandem non facile concedere possum, tantam insulam, quantam *Kircherus* delineat, submersam esse, sique concedamus, classes Atheniensium & Ægyptiorum tantam detexisse insulam, conscii tamen sumus, veteres suis navibus semper juxta ripas & oras iter instituisse, uti ex *Strabone Libr.* 3. demonstrari potest, Phænicios insulam Britanniam primum detexisse, atque inde stannum & plumbum detulisse, ex quo itaque concludi potest, nullam aliam Atlantis insulam unquam fuisse detectam quam Britanniam cum circumjacentibus suis insulis. Vide *Phaleg. Samuelis Bochard. pag.* 720.

Hy voegt daar by van zyne Patres gehoort te hebben, dat aan dit Sargasso een roode materie groeit, in de gedaante van Hanekammen, dewelke zeer fel aan de handen branden, en dezelve doet opzwellen, dierhalven als een snood vergift gemyt werden.

Op 't derde geve ik dit advys, 't welk egter op nader onderzoek steunt, te weten dat het daarom lange jaren op eene plaats blyft, om dat den hoogen en openbaren Oceaan aldaar aan geene stromen subject is, dewelke meest hare kragt vertoonen aan de Westzyde langs de Brasielsche en Americaansche Kust, en aan de Oostzyde langs de Spaanse en Africaanse, blyvende den middelplas van den Oceaan ongemoeit, daar om ook die Scheepen, die na Oost-Indien varen, altyd het midden van dien Oceaan houden, om dat ze aldaar geene stromen gevoelen.

Ik bekenne, dat egter die zwarigheid over blyft, waarom het dan niet van de winden, die daar zoo wel regeeren als elders, na andere plaatzen Oost of Westwaart aangevoert werden, waar op ik anders niet weet by te brengen, dan dat het misschien aldus geschieden zoude, indien niet de rondom lopende stromen het zelve binnen zyne palen gesloote hielden, ook zoo veel my bekent is, waajen daar omtrent geen sterke winden, of immers niet heviger, dan dat ze het Schip konnen voortdryven.

Eindelyk kan ik niet wel toestaan, dat zulk een groot Eiland, gelyk Kircherus *afmaalt, zoude vergaan zyn, en zoo men al toestaat, dat de vlooten van de Atheniensers en Egiptenaars een zulk groot Eiland zouden ontdekt hebben, zoo weet men immers wel, dat de ouden hare Scheepvaarden altyd langs de wal aangelegt hebben, gelyk men uit* Strab. Lib. 3 *bewyzen kan, dat de Pœniciers het Eiland Brittannia eerst ontdekt, en van daar tin en loot gebragt hebben, waar uit men gevolgelyk gissen kan, dat geen ander Atlantis ooit zy ontdekt geweest dan Brittannia met zyne omliggende Eilanden. Ziet* Phaleg. Samuel. Bochardi pag. 720.

Tabula Septuagesima sexta

Ad Figuram primam *Sargassum* exhibet *Amboinicum.*
Figura secunda *Sargassum* denotat *litoreum.*
Figura tertia ad litt. A. B. C. *Algam* sistit *Coralloidem* jam supra *Cap.* 56. descriptam.

De Ses en Seventigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur het *Amboinsche Sargasso.*
De tweede Figuur verbeeld het *Strand Sargasso.*
De derde Figuur stelt neer by letter ABC de *Wier*, na het *Coraal* gelykende, al boven in het 56. *Hoofdstuk* beschreeven.

OBSERVATIO.

Sargassum proprie *Fuci* species est, diciturque Fucus folliculaceus serrato folio, C B P & *Plukn. Almag. pag.* 161. & Lenticula marina serratis foliis *Lobelii.* Zargazo Acostæ & *Pisonis Libr.* 4. *pag.* 266. estque Fucus caule tereti, ramosissimo, frondibus lanceolato linearibus, serratis, fructificationibus globosis pedunculatis, folioque umbilicatis *Linn. H. Cliff. pag.* 478. & *Fl. Zeyl. pag.* 184. Vide & *Plumier* de *Filic. Americ. Tab.* 170. *Lett.* C, qui eam rudius delineat &c.

AANMERKING.

De *Sargasso* is eigentlyk een zoort van *Fucus*, en wert genaamt Fucus met bolletjes, en getant blad van *C. Baub. Pin.* en *Plukn. Almag. pag.* 161. en Zeekroos met getande bladeren, van *Lobelius.* Zargazo van *Acosta* en *Piso* 4. *Boek pag.* 266. En is de Fucus met een smalle, lange, en zeer takkige steel, met lof, dat langwerpig puntig en gezaagt is, en met ronde vrugten op de steeltjes aan het blad gevoegt van *Linnæus* in de *H. Cliff. pag.* 478. en de *Fl. Zeyl. pag.* 184. Ziet ook *Plumier* over de *Americ. Vaaren Tab.* 170. *Lett.* C, die hem ruuw aftekent.

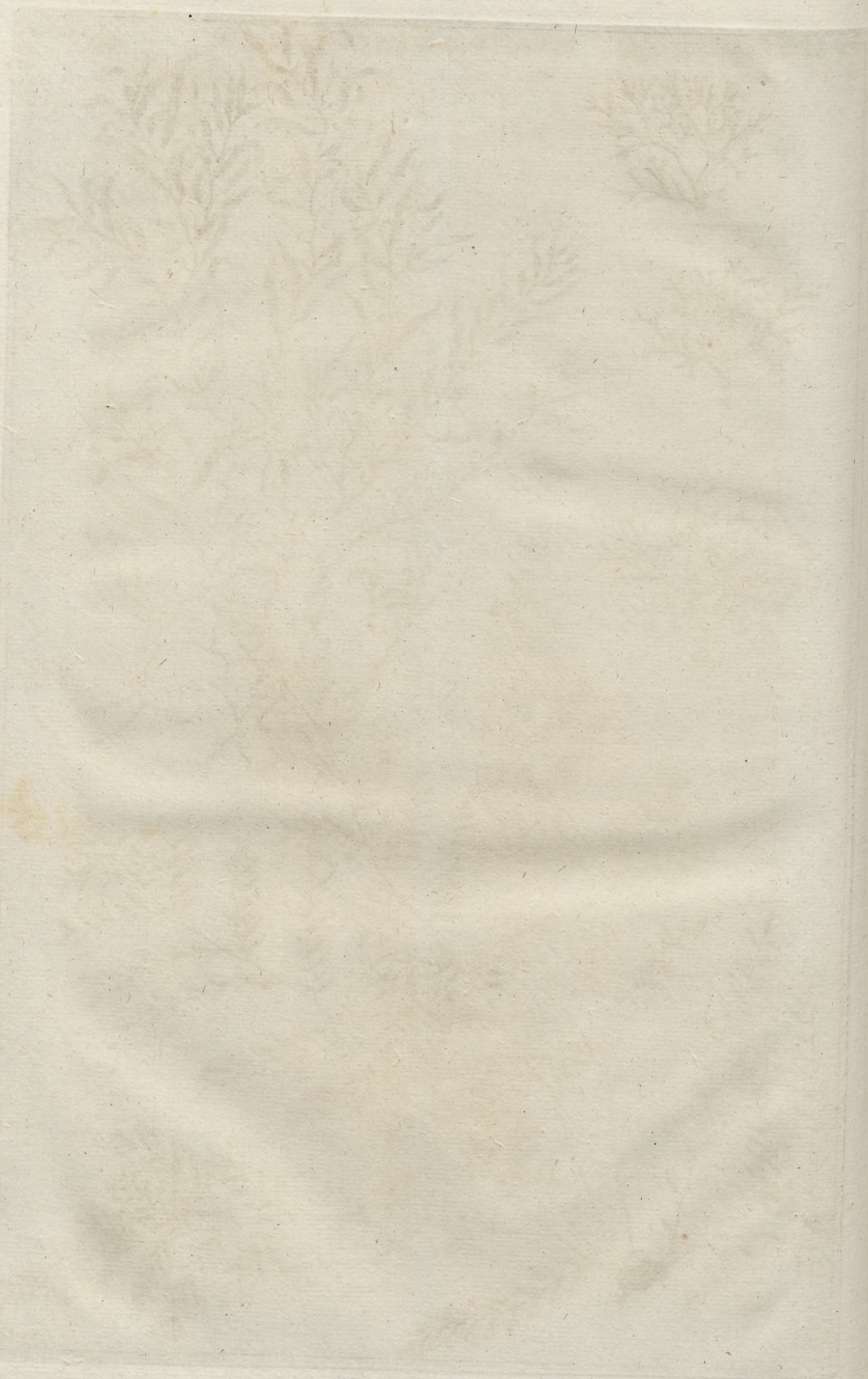

Fig. 1. Sargassum amboinicum. Ag.

— 2 —— bacciferum. —

A, B, C. Sphaerococcus lichenoides β tenuis. Ag.

CAPUT SEXAGESIMUM.

Acorus marinus. Deringo laut.

Hæc Algæ species ad illam pertinet plantam, quæ in Belgio vocatur *Wier*, & in Lusitania *Sargasso major*, sed non tanta est utrisque.

Folia optime illa Acori referunt, sesqui & tres pedes longa, digitum lata, inferne virentia & albicantia, superne viscini coloris, tenera vero penitus virent. Ad oras bina gerunt fortia fila, quæ nuda remanent, quum intermedia caro per senectutem computruerit, quatuor vel quinque talia folia inferius connectuntur, ad palmæ latitudinem supra fundum.

In solo repentem format radicem fere instar Acori, sed quæ est sine ulla acrimonia, nec tam longa, huic adpendent quædam paucæ, breves, & crassæ, albæque fibrillæ.

Folia hæc tam flaccida sunt, ut sponte sese erigere nequeant, excepto quum aqua obducta sunt, si vero mare recurrit, & litora nuda sunt, terræ plana incumbunt, semper ad oram versa, quorsum fluxus defluit. Atque hinc Ternatensè proverbium suum habet ortum, vulgus vel pagum semper majores sequi instar Gossongi fluxum.

Ad latus hujus fasciculi foliosi peculiaris, rotundus, & firmus e radice excrescit caulis, superius circinnatus instar caudæ porcinæ, pedem circiter altus, simplicem sustinens fructum, qui non melius quam cum Castanea vel bursa comparari potest, superius acuminatus, ex rotundo obliquus vel compressus, ac superne bina foliola flaccida gerens, externe hæc bursula distincta est in sex sinus, quorum bini majores minorem gerunt, obductum binis ordinibus mollium & obtusarum spinularum instar Castanearum, coloris obscure virentis.

Putamen non durum est, sed facile confringi potest, sed in quo continentur octo novemque angulosa officula pyramidata, & superius acuminata, coloris virentis, mucosoque visco obducta, substantiæ & saporis instar nucleorum Tsjampadahæ, sed parum salsa sunt & viscosa. Si maturi fructus dehiscunt, hæc jam eminent officula, ac foliola mox proferunt, illis Acori teneri similia, quæque novas modo formant plantas, si solum tangunt, quum fructus in isto flaccido caule nunquam erectus est, sed semper deorsum inflectitur, immo sæpe ipsi inhæret arenæ, ita ut pro radice haberetur.

Longa tamen radix instar albi vermis sub arena prorepens novas quoque profert plantulas, quibus hæc planta totum obcupat litus, ita ut pratum referat. Odor totius plantæ sulphureus est, qualis in omnibus fere est herbis maritimis, ac præsertim in talibus, quæ in placidis crescunt aquis, sed quæ in mari aperto fluctuant, salsiores sunt cum odore distincto marino.

Nomen. Latine *Acorus marinus*; Malaice *Deryngo laut*; Amboinice *Lalamut*; in Lœhœa *Lalamuit*; Ternatice *Gossongi*; Maccassarice *Bama*.

Locus. Non tantum crescit in Amboina, & Moluccis, sed etiam in tota Celebe, Java, & Baleya, ubique ubi litus est planum, ac tenui arena conspersum, ac paucis mixtum lapillis, & ubi paucum cœnum simul reperitur, defluente aqua fere nuda est hæc planta, vel saltem non ultra palmæ altitudinem hac tecta.

Usus. Hujus plantæ fructus edules sunt, non tantum crudi, sed quod melius tosti sub cineribus calidis, ut & aquæ incocti, quum satis gratum præbent saporem, sed interjecta viscosa & pellosa caro exspuenda est, in qua pauca detegitur amarities, nucleique saporem habent nucleorum Tsjampadahæ vel coctarum Castanearum. Incolæ Ceramæ Borealis, Bonoæ, & Manipæ, norunt ex lentis filis, quæ post putrida remanent folia, retia nectere, quæ in aqua marina quam durabilissima sunt, nec oportet ut subflavo tingantur colore, quum sponte naturam istam ravidam gerant.

Ubi-

SESTIGSTE HOOFDSTUK.

De Zee-lisch, ofte Calmus.

Deze zoorte van Alga is een geslagt van 't geene men in Holland Wier *noemt, en in Porutgal* groot Sargasso, *dog werd lange zoo groot niet als die beide.*

De bladeren gelyken zeer wel den Acorus, te weten anderhalve tot drie voeten lang, een vinger breed, beneden groen en witagtig, boven lymverwig, dog de jonge zyn gants groen. Aan de kanten hebben ze twee sterke draden, dewelke bloot blyven staan, als het vlees daar tussen door ouderdom verrot. Vier en vyf zulke bladeren staan beneden aan malkander vast, een hand breed, hoog boven de grond.

In de grond formerenze een kruipende wortel schier als den Acorus, dog zonder eenige scherpigheid, en zoo lank niet, daar aan hangen weinig, korte, en witte vazelingen.

Zy zyn zoo slap, dat ze van zelfs niet over eind konnen staan, behalven als ze met water bedekt zyn, maar als de zee afloopt, en de stranden bloot staan, zoo leggen ze plat op den grond neer, altyd naar dien oort gekeert, derwaarts den stroom loopt. Hier van daan komt het Ternataans spreekwoord, dat de gemeene man of de kleine Negoryen altyd de groote volgen, gelyk het Gossonge den stroom.

Bezyden deze bos bladeren komt een byzondere ronde, en styve steel uit den wortel, boven in veele krullen verdeelt, gelyk een Verkensteert, omtrent een voet hoog, dragende een enkelde vrugt, dewelke men niet beter dan met een Kastanje of Beurze vergelyken kan, met de spitze na boven gekeert, uit den ronden wat scheef, of gedrukt, en boven op twee slappe blaadjes hebbende, van buiten is de beurze met ses naden afgedeelt, dog de twee grootere daar van hebben nog een minder naad, met twee ryen van weeke en stompe doorntjes bezet, gelyk Kastangien, donker-groen.

De schil is niet hard, maar laat haar ligt breeken, daar in vindt men agt of negen hoekige korrels als pyramiedjes, met de spitzen na boven gekeert, gras-groen, en met een slymerig merg omgeven, van substantie en smaak Tsjampadahas korrels gelykende, een weinig ziltig en smeerig. Als de rype vrugten openbersten, zoo kyken deze korrels uit, en brengen al blaadjes voort, den jongen Acorus gelyk, daaromme ze straks nieuwe planten maken, als ze in den grond vallen, vermits de vrugt op dien slappen steel nooit over eind staat, maar altyd neerwaarts hangt, ja dikwils in het zand steekt, zoo dat men ze voor den wortel aanziet.

Evenwel de lange wortel als een witte worm onder het zand kruipende, brengt hare nieuwe plantjes ook voort, waar door dit gewas een geheel strand beslaat, en een weiland gelykt. De reuk van de geheele plante is zwavelagtig, gelyk alle zeekruiden, inzonderheid die in stille wateren groejen, maar in openbare zee zyn ze siltiger met een openbare zeereuk.

Naam. *In 't Latyn* Acorus marinus; *in 't Maleits* Deryngo laut; *in 't Amboins* Lalamut. *op Loeboe* Lalanuit; *op Ternaten* Gossongi; *op Maccassaar* Bama.

Plaats. *Het wast niet alleen op Amboina, en in de Moluccos, maar ook op geheel Celebes, Java, en Baly, over al daar een vlakke fyne zandstrand is, met weinige steenen vermengt, en daar wat modder onder loopt, by aflopent water leid het bloot, of is niet boven een band hoog waters bedekt.*

Gebruik. *De vrugten van dit gewas zyn goed te eeten, niet alleen raauw, maar beter gebraden, onder heete asse, of in water opgekookt, wanneer ze redelyk wel smaken, dog het tussen leggende slymerige en velagtige vlees moet men uitspogen, waar in kleine bitterheid schuilt, dan smaken de korrels, als die van Tsjampadaha of gekookte Kastangien. De Inwoonders van Noord-Ceram, Bonoa, en Manipa, weeten uit die taaje draden, die de verrotte bladeren nalaten, netten te breiden, die in zeewater zeer durabel zyn, en niet behoeven getaant te werden, hebbende van zelfs een tanyte natuur.*

Over

Ubique, ubi hæc planta crefcit, præfertim in ftagnantibus & placidis aquis, fpecies quædam Scolopendræ marinæ detegitur, quæ ex ferpentis vel potius vermis genere eft, nunc ulnam nunc femi orchiam longa, ultra pollicem craffa, utrimque uniformis, fere inftar ferpentis cæci *Cæcilia* dicti, ex albo & nigro variegata colore, fed potiffimum nigra & glaberrima, fubtus mille minimis pedibus inftructa, non tamen cito procedit, fique pedibus calcatur, decumbit, nec ullum aliud adfert damnum, quam quod terrefaciat talem, qui eam calcat ob glabritiem.

Generali nomine vocatur *Ular laut*, h. e. *ferpens marinus*, licet melius ad *Scolopendras marinas* referenda fit, atque hinc *Scolopendra marina* vocari poteft.

Jam itaque eo usque procedimus herbis terreftribus, ut ulterius progredi non audeamus, quin fubmergere facile poffemus. Reliquas itaque herbas marinas, quas mare in fuo fovet & alit gremio, & formam plantarum terreftrium referunt, Lectori in fubfequenti & ultimo obferemus libro.

N. B. Hujus *Acori marini* Icon jam fupra *Tab.* 75. *fig.* 2. fuit exhibita.

Finis Libri Undecimi.

Over al waar dit gewas groeit, zonderlyk in ftille wateren, vindt men een zoorte van flangen of eigentlyk een worm, een elle, zomtyds een halve vadem lang, ruim een duim dik, agter en vooren van een fatzoen, fchier als de blinde flange Cæcilia, *van wit en zwart gefprikkelt, dog meeft zwart, en zeer glad van onderen, met duizend kleine voetjes, zy heeft egter geen fnellen gang, want als men daar op trapt, zoo blyft ze leggen, doet ook geen andere fchade, dan dat ze den opftappenden een fchrik aanbrengt wegens haar gladdigheid.*

Men noemdze met een gemeene naam Scolopendra marina ular Laut, *dat is Zeeflange, hoewel ze beter onder de* Scolopendras marinas *te rekenen is, en daarom* Scolopendra marina *mag genaamt werden.*

Waar mede wy met de landkruiden zoo verre gekomen zyn, dat wy niet verder durven ftappen, of wy zullen van de grond af zyn. De refteerende zeegewaffen, die de zee in haren fchoot verbergt, en de gedaante van landgewaffen hebben, zullen wy den Leezer in 't volgende Boek vertonen.

N. B. De Figuur van deze *Zee-Acorus* is al boven *Tab.* 75. *fig.* 2. vertoont.

Einde van het Elfde Boek.

HERBARII AMBOINENSIS LIBER DUODECIMUS.

De arbuſculis agens marinis, & plantis ſaxoſis, ſeu de Lithodendris & Lithophytis.

CAPUT PRIMUM.

De Lithodendris generaliter, ex quibus nempe conſtant partibus, quo modo, & quo in loco creſcant.

A terreſtribus plantis in mare devenimus, ubi videbimus, quid in ſuo abſcondat ſinu, quod nempe æmulatur plantas terreſtres, flores, vel fructus, ac proinde in hoc contineri quoque oportet Herbario.

Latine vocantur *Arbusculæ marinæ*, Græca voce *Lithodendra*; Belgice *Zee-boompjes*, & *Kraalſteenen*, acſi diceretur *Corallium ſpurium*, ſeu arbuſculæ, quæ *Corallium* referunt. Malaice *Accarbaar*, & *Kalbahaar*, vocabulo ſemi Arabico, quod denotat radicem vel lignum e mari, item *Carang*, h. e. Corallium, ſed quodam diſcrimine, uti mox patebit.

Dividuntur in tres primarias claſſes, quarum prima complectitur tales, quæ mixtam habent ſubſtantiam ligni & ſaxi, quædam unius, quædam alterius copioſiorem materiem, unde & magna ex parte flexiles etiam ſunt.

Hæ proprie vocantur *Arbuſculæ marinæ*, ac Malaice *Accarbaar* & *Calbahaar*, proxime accedentes ad Coralliorum naturam.

Secunda claſſis eas comprehendit, quæ majorem ſaxei quam lignei habent ſubſtantiam, immo magna ex parte ſaxoſæ ſunt, nihilominus tamen referunt formam plantæ, floris, vel fructus. Hæ peculiariter vocantur *Corallia*, Malayenſibus *Carang* & *Carang bonga*, h. e. flores vel germina Coralliorum.

Tertia claſſis eas continet, quæ neque ſaxum, neque lignum ſunt, ſed ſpongioſam habent ſubſtantiam, quæ nunquam in ſaxum degenerat, quales ſunt Spongiæ & ſimilia.

Locus naturalis eſt mare, ac non modo creſcunt in rupibus in mare excretis, ſed etiam aliis in rebus, tam ſaxis quam lignis, & fragmentis in id projectis vel depoſitis, uti ad quamvis ſpeciem peculiariter indicabitur, quibusdam in locis fundus maris hiſce plantis adeo tectus eſt, acſi dunus eſſet, ſed plerumque diſperſæ creſcunt, hic & illic una alterave, atque nulla eſt inſula in hoc Archipelago Moluccano, cujus litus non unam alteramve profert plantam, ita ut huc pertineat & verificetur, quod *Plinius* olim ſcribebat *Libr.* 13. *Cap.* 25. quum dicit. In mari etiam creſcunt frutices & arbores, minores quam in mediterraneo noſtro mari, Lacus enim ruber, & totus Orientalis pelagus repletus eſt ſilvis ſub aqua creſcentibus. Quo in capite plures enarrat alias ſpecies, cum noſtro Accarbaar convenientes, uti ſuo loco ad quamvis adnotabitur plantam.

Quædam harum plantarum marinarum amant litus, vel fundum litori proximum, quæque modo binas, tres, quatuorve ſupra ſeſe habent orgyas aquæ, quædam etiam tam proximæ litori vel ſupra tænias maris ſitæ ſunt, ut maris refluxu ſemi nudæ ſint. Aliæ contra tam profunde ſeſe abſcondunt in maris ſinu, ut tota planta magna ex parte hominibus ignota ſit, ac profunditatem habent quinquaginta, octoginta, & centum orgyarum, ipſarumque fruſta tantum conſpici poſſunt, uti præ reliquis abyſſum amat iſta arbor, cui adcreſcit rara Calappa-laut.

AMBOINSCH KRUIDBOEK. TWAALFDE BOEK.

Handelende van de Zeeboompjes, en ſteenagtige Zeegewaſſen, die na een Plant gelyken.

EERSTE HOOFDSTUK.

Van de Zeeboompjes in 't gemeen, wat het zy, hoe, en waar zy groejen.

Wy zyn nu al van de Landkruiden af, en op zee geraakt, daar wy zullen bezien, wat dezelve in haren ſchoot verborgen hout, het geene naar landgewaſſen, bloemen, of vrugten gelykt, en dierhalven in dit Kruideboek moet mede begreepen werden.

Men noemt ze in 't Latyn Arbusculas marinas, *en met een Grieks woord* Lithodendra, *in 't Duits* Zeeboompjes, *en* Kraalſteenen, *als of men zeide* Baſtardt Coràl *of* Boompjes, *die na* Koraalſtruiken *gelyken. In 't Maleits* Accarbaar, *en* Kalbahaar *met een half Arabis woord, willende zeggen wortel of hout uit zee, item* Carang, *dat is* Kraalſteenen, *dog met een onderſcheid, gelyk ſtraks blyken zal.*

Men verdeelt ze in drie hoofdgeſlagten, waar van 't eerſte behelſt zoodanige, die een gemengde ſubſtantie van hout en ſteen hebben, zommige van 't eene, en zommige van 't andere meer, daarom ze ook voor het meeſte deel buigzaam zyn.

Deze noemt men eigentlyk Arbusculas marinas, *dat is* Zeeboompjes, *en in 't Maleits* Accarbaar *en* Calbahaar, *de natuur der Koralen naaſt komende.*

Het tweede geſlagt begrypt die geene, die meer van de ſteenige dan van de houte ſubſtantie hebben. Ja voor het meeſte deel geheel ſteenagtig zyn, niet te min nog alle de gedaante van een plante, vrugt, of bloeme behoudende. Deze noemt men in 't byzonder Kraalſteenen, *de Malyers* Carang *en* Carang bonga, *dat is bloeme of uitſpruitzels van den Kraalſteen.*

Het derde geſlagt, zyn die geene, die nog ſteen nog hout zyn, maar een vooze ſpongieuze ſubſtantie hebben, die nooit in ſteen verandert, gelyk de Spongien en diergelyken.

Haare natuurlyke plaats belangende, zoo is de zelve de zee niet alleen op de natuurlyke klippen, die in zee groejen, maar ook op andere dingen zoo wel ſteenen als houten en ſcherven, die daar in geworpen of gezet worden, gelyk by een ieder zoorte in 't byzonder zal gezegt werden, op zommige plaatzen is de grond van de zee met deze planten zoo bezet, als of het een duin was, dog meeſt groejen ze verſpreid van malkander hier en daar een, en daar is niet een Eiland in dezen Archipelagus Moluccanus, wiens ſtranden niet de een of andere zoorte voortbrengen, zoo dat hier wel te pas komt, en waar gemaakt werd, het geene Plinius *eertyds ſchreef* Lib. 13. Cap. 25. *zeggende. In de zee waſſen ook ſtruiken en bomen, kleinder dan in onze Middellantze Zee, want het roode Meir, en de geheelen Orient is vervult met boſſen, en dat onder water. In welk Hoofdſtuk hy meer andere zoorten ophaalt, die met ons Accarbaar over een komen, gelyk op zyn plaats by ieder zal getoont werden.*

Zommige van deze zeegewaſſen, beminnen de ſtrand of wal, die den ſtrand naaſt is, hebbende maar twee, drie, vier, en vyf vademen water boven haar, zommige ook zoo na op ſtrand of zoo hoog op de reven, dat ze by afloopent water half bloot leggen. Andere daar en tegen verbergen zig zoo diep in de ſchoot der zee, dat het geheele gewas nog meerendeels voor menſchen onbekent is, op vyftig, tagentig, en hondert vademen diepte, en niet dan ſtukken en brokken daar van voor den dag komen, gelyk voor de andere de afgrond bemint die boom, daar de zeldzame Calappa-laut aangroeit.

Ut de ipſarum ortu generali quid memorem, hic non omni ex parte ſatis indagatus eſt, quum ſunt plantæ extra hominum viſum & acceſſum creſcentes. Unde & pro modulo ingenii, propriæque experientiæ quid de eo philoſophabimur, antea Lectorem monentes, vulgarem opinionem non valere, quæ putat, omnes haſce arbuſculas ex rupibus creſcere, quibus inſident, quod falſum eſſe experientia docet, exceptis quibusdam, in quibus verum eſſe quodammodo videtur.

Non juſtum etiam proferunt fructum vel ſemen, quo ſeſe propagant, uti quidam de veris Coralliis fabulati ſunt. Iſta enim capitula, veſiculæ, & granula, quæ aliquando in quibusdam harum plantarum marinarum reperiuntur, non magis pro ipſo ſemine habenda ſunt, quam aquoſæ iſtæ & concavæ veſiculæ, quæ in cunctis fere deteguntur Algis, & ad propagationem nil faciunt.

Ut itaque ortum harum plantarum ulterius indagemus, dicimus, cunctas arbuſculas marinas, quamdiu ſub aqua in naturali creſcunt loco, inveſtitas eſſe vel cortice fragili & ſpongioſo, vel muco ſalſo absque cortice, ſed ita ut utræque iſto muco obductæ ſint. Hunc mucum putamus eſſe verum ortum omnium plantarum marinarum, in quo vis ſeminalis latet, atque ubi hic mucus per maris undas devehitur, atque ſeſe figit alicui rei, ibi format novam plantam marinam, quæ mox pabulum ducit ex ſalſis, ſulphureis, & pinguibus aquæ marinæ partibus, quod per *Magnetiſmum naturæ* adtrahit, ac non ex ſubjecto fundo, qui aliquando penitus ineptus eſt pro nutritione talium arbuſcularum.

Huic enim muco perinde eſt, ubinam ſeſe figat, atque nil differt, an ligno, fruſto vaſis, lateri cocto, ſilici, oſſi, vel alii rei adducatur, ubi ſeſe modo figere poteſt, ibi arbuſculam format. Attamen nigrum Accarbarium aliquid peculiare habet, quod radices ſuas profunde agit in mollia Corallia, ex quibus in proventu aliquod pabulum videtur ducere, ſi vero radix rite a ſaxo ſeparetur, nil niſi rugoſus detegitur apex, qui nullas fibras in ſaxum figit ſuctorias, uti omnes plantæ neceſſario requirunt, quæ ex eo pabulum ſugere vellent.

Cortex iſte ſpongioſus, ſeu cruſta iſta potiſſimum detegitur in arbuſculis primæ claſſis, & quidem diverſi color, nigrum enim Accarbarium cinereo obductum eſt cortice, cinereum vel ligneum rubro, flabella marina nunc rubro, nunc cinereo, nunc albo, & calce quaſi obducta ſunt. Cinerea & rubra cruſta facile ſeparari poteſt, ſi aliquamdiu pluviis exponatur planta, vel in humido ſepeliatur ſolo, ac leniter abradatur, ſed alba, quæ in quibusdam dependet flabellis, difficulter ſeparari poteſt, ac plerumque lapidea quaſi eſt.

Non credendum itaque eſt, uti ſupra jam innumus, arbuſculas haſce marinas ortum ducere ex *Alga coralloide*, licet forma optime cum iis conveniat, experientia enim ſatis docet, *Algam* iſtam nunquam lapideſcere, ſed maturam a fundo ſeparari, & herbacea ſua ſubſtantia in litus projici. Sic quoque falſum eſt, vera Corallia, vel has arbuſculas marinas ſub aqua mollem eſſe herbam, & ſupra aquam in aëre primum lapideſcere, uti multi id pertinaciter perhibent, in opinionem ducti id credere, quum arbuſculas has ſub aqua vident ſeſe flectere inſtar Juncorum, & juxta fluxum ſeſe torquere, quumque iſto cinereo cortice tectæ ſunt, optime Juncos æmulantur. Concedo quidem, ſub aqua multo mobiliores & flexiliores eſſe, atque in aëre multo rigidiores, quod etiam comprobatur & detegitur in cunctis ingentibus ſcopulorum ſaxis, marmore & albaſtro, quæ multo facilius in matricis ſinu cædenda ſunt, quam ſi aliquamdiu aëri fuerint expoſita.

Mos adtrahendi & colligendi haſce arbuſculas varius quoque eſt, ac proinde melius conducet quemvis ad quamvis ſpeciem peculiariter notare, uti & quam proxime quælibet ad verum adcedat Corallium. Hoc generaliter hic declarare me oportet, magis fortuito quam de induſtria adtrahi, ac quidem per piſcatores & nautas.

Van haren oorſpronk iets in 't generaal te melden, zoo is dezelve nog niet alderduidelyks onderzogt, als zynde planten, die buiten 's menſchen gezigt en omgang groejen. Die wy na de mate van ons verſtand en eigen ervaringe daar van zullen philoſophеeren. Voor al den Leezer waarſchouwende, dat het gemeene gevoelen niet en deugt, daar men ſuſtineert, dat alle deze boompjes uit die klippen groejen, daar op ze ſtaan, het welk niet waar te zyn, de ervaaringe leert, behalven in zommige, daar het eenigzints waar ſchynt te zyn.

Zy dragen ook geen waaragtige vrugten of zaad, waar door ze hun mogten voort teelen, gelyk zommige van de regte Koraalbomen gefabuleert hebben. Want die knopjes, blaasjes, en korrels, die men zomtyds aan eenige van deze zeegewaſſen vindt, zyn niet meer voor opregt zaad te houden, dan die wateragtige en holle blaasjes, die men ſchier aan alle Algaas vindt, en tot de voortteelinge niet en deugen.

Om dan den oorſpronk dezer gewaſſen wat nader te ramen, zoo zeggen wy dat alle zeeboompjes zoo lange ze onder water op haar natuurlyke plaats ſtaan, of met een broſſe en ſpongieuſe ſchorſſe, of met een ziltige ſlym zonder ſchorſſe bekleedt zyn, dog zoodanig, dat beide met dien ſlym behangen zyn. Dezen ſlym ſtellen wy voor den eigentlyken oorſpronk van alle zeegewaſſen, daar in de zadelyke kragt leid, en waar dezen ſlym door de zeebaren heen gevoert werd, daar hy zig aan zet, daar formeert het een nieuw zeeboompje, 't welk voorts zyn voedzel heeft uit de ziltige, zwavelige, en vette deelen des zeewaters, dezelve door de Magnetismus naturæ *aan zig trekkende, en niet uit den onderleggende grond, die zomtyds gants ombekwaam is om zoodanige boompjes te voeden.*

Want dezen ſlym maakt geen onderſcheid, waar dat hy zig hegte, het geld hem even veel of hy tegens een hout, potſcherve, gebakke ſteen, key, of been aangevoert werd. Daar hy zig maar hegten mag, daar formeert hy een boompje. Evenwel heeft het zwarte Accarbaar iets byzonders, 't welk zyne wortelen wat diep ſchiet in de weke Kraalſteenen, waar uit het ſchynt in 't opwaſſen eenig voedzel te trekken. Maar als men de wortel te degen van den ſteen zuivert, zoo vindt men niet dan een ruige ſtomp, die geen zuigaderen in den ſteen zendt gelyk alle planten noodzakelyk moeſten doen, die daar uit willen voedzel trekken.

De voornoemde ſpongieuſe ſchorſſe of korſt vindt men meeſt aan de boompjes van 't eerſte geſlagte, van diverze couleuren, want het zwarte Accarbaar is met een graauwe ſchorſſe bekleedt. Het graauwe of houtagtige Accarbaar met een roode, de zeewajers zommige met een roode, zommige met een graauwe, zommige met een witte kalkagtige. De graauwe en roode zyn ligt daar van af te zonderen, als men ze een tyd lang in den regen legt, of in een vogtige grond begraaft, en dan zoetjes afſchraapt, maar de witte, die aan zommige wajers hangt, is moejelyk om af te krygen, en werd meeſt ſteen hard daar aan.

Men moet dan geen geloof daar aan ſtellen, gelyk boven nog eens gezegt is, dat de zeeboompjes haren oorſprong hebben uit de Alga coralloides, *hoewel ze in gedaante zeer wel over een komt, want de ervaringe genoegzaam leert, dat de voorſchreeve Alga nooit verſteent, maar ryp zynde van de grond los gaat, en in zyn kruidagtige ſubſtantie op ſtrand geſmeeten werd. Zoo is het ook niet waar, dat nog regte Korallen, nog alle onze Indiaanſe zeeboompjes onder water een week kruid zyn, en boven komende eerſt in de Lugt verſteenen, gelyk veele hartnekkig willen ſtaande houden, zynde beweegt dit te gelooven, om dat ze de zeeboompjes onder water zien haar buigen als biezen, en na den ſtroom zig draajen, ook met die grauwe ſchorſſe bedekt, die ze zeer wel na biezen doet gelyken. Dog dit ſta ik toe, dat ze onder water veel buigzamer zyn, en in de lugt ſtyver werden, 't welk men ook ervaart aan alle groote klipſteenen, marmel, en albaſt, die veel gemakkelyker in haar moeders ſchoot te hakken zyn, dan een tyd lang in de lugt gelegen hebbende.*

De manieren om deze zeeboompjes op te halen, en te krygen is ook verſcheiden, en zal hierhalven gevoegelyker komen dezelve by ieder zoorte in 't byzonder aan te wyzen, als mede hoe men na ieder zoorte aan de regte Koraal komt. Dit moet ik in 't generaal hier by zetten, dat ze meer door geval als met opzet uitgehaalt werden, en dat door de Viſſers en Scheepslieden.

Piſca-

De

Piscatores aliquando eas adtrahunt per hamum, si chorda piscatoria sese flectat tali arbusculæ, quam tum integram adquirunt cum tota etiam rupe, si non sit nimis magna. Aliquando fit, quod nassæ, quæ *Bobbers*, & Malaice *Bubut* dicuntur, funibus vel eminentibus angulis intricentur hisce, ac sic simul adtrahantur.

Nautæ eas adducunt anchoris & harpagine, quibus sæpe has tangunt, & conquirunt, sed dolendum est, Amboinenses hasce arbusculas iterum in mare projicere præ malignitate, quum loco piscis, quem putant cepisse, saxum conquirunt, ita ut hasce arbusculas in nullo habeant pretio, excepto Accarbaar seu Corallio nigro, quod pro armillis adhibent.

Sinense mare multas etiam profert arbusculas marinas, quæ in binas distinguuntur classes, quarum prima & vulgatissima dicitur *Haytsjiu*, h. e. *arbuscula marina*, quæ est ramosa & fragilis ista substantia, quæ Flabellum marinum, Arbuscula marina, & Pseudo-Corallium nigrum dicitur, & etiam tricolor est, alba, rubra, & nigra.

Altera classis omne id comprehendit, quod proprie *Accarbaar* seu *Calbahaar* dicitur, ipsis vero *Titsjiu*, h. e. arbuscula ferrea, distincta quoque in albam, rubram, & nigram. Verum *Corallium rubrum*, *Sanhosu* dictum in ipsorum mari non reperitur, sed a peregrinis adducitur juxta ipsorum scripta a Belgis & Guzerattis, qui sine dubio id a Lusitanis adquirunt.

Hoc itaque prœmium hisce claudimus versiculis, qui tanquam epigramma erunt huic horto marino, & in quibus arbusculæ hæ de se ipsis sequenti loquuntur modo.

De Vissers haalen ze zomtyds op met haren boek, als de Vislyn om een boompje zig slingert, 't welk ze dan geheel ophaalen, met klip en al, indien ze niet groot is. Zomtyds gebeurt het, dat de Visfuiken, die men Bobbers, *in 't Maleits* Bubut *noemt, met baren touwen of uitsteekende boeken daar in verwarren, en zoo t'zamen opgehaalt werden.*

De Scheeps-Lieden halen ze op met hare ankers en dreggen, als zy een derzelve komen te vatten, maar het is jammer, dat de Aboineesen deze boompjes ophalende, dezelve weder in zee smyten uit moetwil, om dat ze in plaats van een vermeinende vis, een steen ophalen, agtende deze zeeboompjes van geender waarden, behalven het zwarte Ackarbaar, 't welk ze tot armringen gebruiken.

De Chineese zee geeft ook veelderbande zeeboompjes, verdeelt in twee hoofdzoorten, waar van de eerste en gemeenste eigentlyk hiet Haytsjiu, *dat is* Zeeboompje, *zynde dat fyn getakte brosse goet, 't welk zy zeewajers, zeeboompjes, en Pseudo* Corallium rubrum *noemen, en by hun Lieden ook van driederlei couleur gehouden werd, wit, rood, en zwart.*

De andere hoofdzoorten begrypen al 't geene men eigentlyk Accarbaar, *of* Calbahaar *noemt. By hun Lieden* Titsjiu, *dat is* Yserboompje, *mede verdeelt in witte, roode, en zwarte. De regte roode Coraal,* Sanhosu *genaamt, valt in haare zee niet, maar werd 'er van Vreemdelingen aangebragt, te weten volgens haar Boeken van Hollanders en Guzeratters, dewelke het buiten twyffel van de Portugeesen hebben.*

Wy besluiten dan deze Voorreden met de volgende versjes, die tot een opschrift van onzen Zee-tuin zullen dienen, waar in de Zeeboompjes van haar zelfs aldus spreeken.

Wy staan in Tethys Tuin bedekt met duizend baren,
Het groejend hout en steen ziet men in ons zig paren.
Ons land heeft nooit beschout, nog zon, nog 's menschen oog,
Of 't moest een duiker zyn, die na beneden vloog,
Een deel heeft egter zig aan 't maanligt bloot gegeven,
*AL*s *'s Heeren he*ILI*g* WIL *a*M*bo*I*nas* Voet Dee *be*V*en.*
Amboin vergete nooit dien schrikkelyken dag,
Doen men de Zee ontbloot, en 't Land verzonken zag.

Hoc factum fuit terribili terræ motu, qui Amboinæ superveniebat decimo septimo die Februarii stili novi anno 1674, qui in hoc Herbario sæpius commemoratur, quum in Hitoes ora mare ter tam subito ibat & redibat, ut profundus in conspectum veniret fundus ad longum spatium, quum & arbusculæ hæ Lunam, quæ tum lucem edebat, conspexerunt.

Hæc maris commotio & raptus sequebatur mox post terribilem terræ motum, qui brevi ante inceperat & procedebat vehementi aëris sonitu, montium crepitu & ruptura, ac scopulorum convolutione, haud aliter acsi mundus diffringeretur, quo casu præ reliquis bina ingentia terræ rudera submersa sunt, unum in Hila, prope arcem Amstelodamum dictam, alterum fuit ingens planumque æquor, ubi antea fuit ingens pagus Lebelehu cum magno Passar, totum itidem submersum fuit cum parte montium post id sitorum, ita ut iste locus jam octuoginta & centum orgyas aquarum sit profundus.

Ibi quoque ex subterraneo sulphureo catonio tres horrendæ maris undæ elevatæ sunt instar murorum erectæ, superne igneæ & albæ, inferne nigræ, & turbidam ac fœtentem continentes aquam, quæ in tres sese dispergebant partes. Una, quæ maxima, cursum dirigebat juxta Hitoës oram, ubi multos pagos cum ædibus, hominibus, & animalibus rapiebat, & totum evertebat tractum.

Hoc autem tristi casu 2300 homines perierunt tam per aquam submersi, quam per ædes deciduas prope Castellum, quum & auctor hujus libri perdidit uxorem, binos liberos, & ancillam in ædibus suis.

Memorabilis autem hic annus & casus denotatur per literas numerales subsequentis versiculi.

Dit is geschiedt by een schrikkelyke aardbeving, welke Amboina overviel den 17. February nieuwe styl. Anno 1674. 't welk in dit Kruidboek meermaal aangehaalt werd. Wanneer op de Kust van Hitoë de zee tot drie maalen zoo schielyk op en afliep, dat men den grond verre konde zien, alwaar dan de zeeboomjes den Maan, die doen scheen, aanschouwt hebben.

Dit woeden der zee volgden op een verschrikkelyke aardbeving, welke kort te vooren begonnen hadde, en algaande weg duurde, met een vervaarlyk gedruis in de lugt, kraken der bergen, bersten en omwentelen der rotzen, niet anders als of de waereld van malkander wilde breeken, waar onder anderen twee groote stukken land verzonken zyn. Het eene op Hila, by onze Fortresse Amsterdam, het andere zynde een groot vlak voorland, daar te vooren de groote Negorye Lebelehu met een grooten passer gestaan hadde, is geheel weg gezonken met een gedeelte van 't gebergte daar agter leggende, zoo dat het op dezelve plaats nu wel tagentig en hondert vademen diep is.

Ook zyn van daar uit den onderaardschen zwavelkolk drie ysselyke zeebaren opgereezen, als muuren over eind staande, boven vurig en wit, beneden zwart, en van een troebel stinkend water, die zig na drie plaatzen wenden. De eene zynde wel de grootste, nam baren koers langs de Kust van Hitoë, daar ze veel Negoryen met menschen, vee, en huizen wegmaaiden, als of het weg geveegt was.

In dit droevig ongeval zyn over de 2300 zielen omgekomen, zoo door het overstrooment water, als aan 't Kasteel door 't omvallen van huizen, waar by den Auteur ook verloren heeft zyne Huisvrouw, twee Kinderen, en een Meid, alle uit zyn huis.

Welk jaar uitgebeeld werd door deze telletteren.

*AL*s *'s Heeren he*ILI*g* WIL AM*bo*I*nas* Voet Dee *be*V*en.*

Sub- B 2 &

Subjungo hic porro versiculum, quo amicus quidam hunc maris hortum condecorare placuit, sequenti modo.

Ik voeg 'er hier by nog een ander versje, waar mede zekere vriend dezen Zeetuin heeft verwaardigt, luidende als volgt:

Hier ziet men steen met hout gepaart,
Hier op een klip een boom gebaart,
Hier ziet men 't geen de barre grond
In Zee gevoet heeft, daar men 't vond,
Hier ziet men 't geen nooit zon bescheen,
aLs Doe 't VerbrIIsLIIk LanD VerDWeen
Voor Zee, en weer de Zee voor 't Land,
Door Godts getergde regterhand.
Hier ziet gy boomvrugt ongemeen,
Gevormt en nagebootst op steen,
Hier ziet gy bloemen, en haar beelt
Op blinde klipjes voortgeteelt.

CAPUT SECUNDUM.

Corallium nigrum, & Accarbarium ramosum. Accarbaar itam.

Primam proferentes arbuscularum marinarum classem sub iis comprehendemus tales, quæ cum vero Corallio proxime conveniunt, puto autem tres illas species, in quas vulgo dividuntur cuncta Coralliorum genera in Europæis libris de saxis agentibus, rubram nempe, nigram, & albam, exceptis quibusdam spuriis Coralliis.

Genuinum rubrum Corallium in India Orientali non crescit, sed nigri & albi quædam species, quas sub prima comprehendimus classe. Harum multæ sunt species in Europa penitus ignotæ, immo nigrum Corallium vix pro vero habetur, quum tamen genuinum sit, cujus caussam puto esse, quod nigrum in Europa tam raro obcurrat, ac proinde maxime ignotum sit.

Primum genus in quatuor primarias dividimus species, in nigrum nempe, cinereum, album, & rubrum Corallium, sub quibus tamen quædam reperiuntur, quæ spuria Corallia habenda sunt.

Nigrum subdividitur iterum in nigrum ramosum, monoclonum, planum seu flabellum, Cupressum marinum, seu Abietem marinam, Fœnum marinum, & Ericam marinam, cum binis aliis raris hujus generis speciebus.

Primo. *Accarbarium nigrum, ramosum*, sive *fruticans*, est id, quod pro *vero Corallio nigro* habemus, estque arbuscula eleganter ramosa & extensa, vulgo binos tresve pedes alta, licet etiam quædam sed raro reperiantur quinque pedes altæ, ac similiter lata est, ad unam inclinans partem, vel ramis suis extensa est.

Sub aqua Corallium hoc ubique investitutum est cortice obscure cinereo, aliquando purpureo, sed fragili, qui facile defricari potest, si per mensem in humido sepeliatur solo, vel quod melius est, si tam diu vento & pluviis exponatur, dein arena teratur, & cortex abradatur, atque ubi in angulis adhæret, scalpello abradendus est, tum tota arbuscula nigerrima est. Sub aqua refert fasciculum Juncorum, per corticis gravitatem & maris fluxum semper depressum, ac nullo modo nigrum adparet, si proferatur.

Depuratum retinet inclinantem seu depressam formam, licet cuncti superiores rami lentissimi & flexiles sint, qui abrumpi nequeunt, sed quidem diffringi, aliquando arbusculæ reperiuntur, quarum rami satis erecti sunt, elegantem referentes fruticulum, cujus cuncta folia delapsa sunt, quæ optimæ sunt ad conservandum pro raro.

Supremi ramuli tam subtiles & acuti desinunt, quam si fila essent, coloris ex nigro russi, nihilominus tamen flexiles & lenti sunt, nec incurvi manentes, quum inflectuntur, sed si relaxantur, mox pristinam requirunt formam. Trun-

TWEEDE HOOFDSTUK.

Het zwarte Koraal, en het getakte Accarbaar.

Het eerste geslagte van de Zeeboompjes beginnende, zullen wy daar onder begrypen zoodanige, die met het opregte Koraal naast komen. Ik meene die drie zoorten, waar in de Europise Steenboeken ordinaris alle Coralgewassen verdeelen, te weten in rood, zwart, en wit, behalven nog eenige bastard Koralen.

Het opregte roode Koraal hebben wy in gants Oost-Indiën niet, maar van het zwarte en witte eenige zoorten, die wy dan onder 't eerste geslagt begrypen. Daar onder zyn veele zoorten in Europa nog onbekent, ja zelfs het zwarte Koraal wil kwalyk daar voor aangenomen werden, daar het nogtans het opregte is, waar van ik de oorzake gisse te zyn, dewyl het zwarte in Europa zoo weinig te vinden, en dierhalven meest onbekent is.

Het eerste geslagte verdeelen wy in vier hoofdzoorten, als zwart, graauw, wit, en rood, daar onder egter zommige loopen, die men niet hooger dan bastaart Koraal takzeren moet.

De zwarte werd wederom verdeelt in een zwarte getakte, zwarte eensteelige, zwarte, platte, of wajers, Zee-Cypressen of Abies marina, Fænum marinum, en de Zee-heide, met nog twee andere zeldzame zoorten van dat geslagt.

I. Accarbarium nigrum, Ramosum, *sive* Fruticans, *of zwart getakt Accarbaar, is 't geene wy voor 't opregt zwart Koraal houden, een wel getakt en uitgespreid boompje, ordinaris twee en drie voeten hoog, hoewel men der ook vindt dog zelden vyf voeten hoog, en ook zoo breed, gemeenelyk na de eene zyde hellende, of met de takken van malkander afgestrekt.*

Onder water is 't over al bekleet met een donker-graauwe, en zomtyds peerze, brosse schorse, die haar ligt laat afwryven, als men 't een maand in vogtige grond begraaft, ofte welk beter is, als men 't zoo lange in regen en wind laat leggen, daar na met zand schuurt en de schorsse afwryft, en daar ze in de hoeken zitten blyft, met een mesje afschraapt, zoo werd eerst het geheele boompje pik zwart. Onder water gelykt het een bos biezen, door de zwaarte der schorsse en loopen des strooms altyd wat neergedrukt, en men kan niets zwarts daar aan zien, als het eerst uitkomt.

Het schoon gemaakte behoud nog alle de gedrukte of hellende form, hoewel alle de bovenste takken zeer taai en buigzaam zyn, latende haar niet afbreeken, maar wel met moeiten afwringen, zomtyds vindt men 'er boompjes, wiens takken redelyk overeind staan, gelykende een cierlyk struikje, daar van alle de bladeren afgevallen zyn, dewelke dan de beste zyn om tot rariteit te bewaren.

De bovenste takjes loopen zoo dun en spits toe, als een draad, van couleur uit den zwarten wat ros, niet te min buigzaam en taai, geene kromte behoudende, als men ze buigt, maar losgelaten springen ze straks weder in haar voorige postuur. Den

Truncus transversalem palmam altus, vulgo digitum crassus est, raro binos, ac mox sese dividit in majores ramos, qui ob crassitiem inflexiles sunt, externe striati instar aliorum Coralliorum, sed profundius, qui peculiaris est character omnium Coralliorum, atque hæ striæ non rectæ, sed obliquæ & sinuosæ decurrunt, interne Corallium hoc nigrum quoque est, solidum, nec concavum, atque varia crassa strata seu volvuli sibi incumbunt, ex quibus patet, hasce arbusculas per adpositionem externam crescere & multiplicari, cujus rei signum evidentius est, quod, si externa lamella separetur, proxima huic subjecta non vere nigra sit, sed cinerea, & quasi calce obducta, quod tamen non bonæ est notæ, optima enim sunt, quorum lamellæ arcte sibi inpositæ ac fere inseparabiles sunt.

Crassi rami, uti dictum est, inflexiles sunt, nisi per quandam activitatem dein memorandam, sunt enim substantiæ corneæ, seu mixtæ ex ligno & saxo, sed ita ut lignea prævaleat pars, ac proinde levissimum est omnium Coralliorum, sique frusta fricentur contra sese invicem, corneum quasi fundunt odorem, sed non penetrantem.

In teneris ramis hic & illic baccæ sed raræ obcurrunt magnitudine granorum Piperis, externe obscure luteæ, interne concavæ & inanes, tenui obductæ cortice, quæ falso & erronee pro fructibus seu semine hujus plantæ habentur, tempore autem sponte decidunt, nec in vetustis observantur fruticulis.

Radix est conus obtusus, brevisque, mox sese dispergens in rupes corallinas, in quibus crescit, ac tam firmiter sese ipsis insigit, ut nulla vi evelli possit, sed ferro dissolvenda est, vel cum rupe tota adtrahenda est, ac dein separanda, vel brevi supra radicem magno cultro cædenda, uti vulgo id Amboinenses perficiunt, qui hoc Corallium non tanquam aliquid rarum, sed pro re Medica & Armillis id colligunt.

Prope radicem extra rupem altera cinerea, dura, & saxosa adparet crusta, ex qua aliquando ramuli quidam pusilli progerminant.

Senectute hi frutices plurimos perdunt superiores ramos, reliqui obtusi sunt, ac sensim magis magisque externe calceis maculis obsessi sunt, quum & iste fragilis decidit cortex. Atque truncus & inferiores rami investiti sunt mox dicta cinerea crusta, quæ ipsis tam firmiter adhæret, ut separari nequeat, & nigrum Accarbaar per eam decurrit instar nigri cordis plerumque ad semi digiti crassitiem, in vetustissimis ad digiti crassitiem, immo aliquando crassius est, externe striatum instar aliorum Coralliorum, plerumque cinereum, aliquando etiam gilvum & flavescens, quod melius censetur.

Crusta hæc interne solida est, & marmoris duritiem habet, obscure cinerea, seu ferrei coloris, intermixto viridi colore, fere acsi viridis caseus recens scinderetur, peculiarem formans substantiam, quæ tamen de Coralliorum qualitate participat, quod natura demonstrat, quum tam firmiter nigro adhæreat, atque externe Coralliorum strias gerat. Quum vero nullibi sola crescat hæc crusta, sed semper nigro juncta sit Corallio, hinc simul hoc in Capite describere eas voluimus.

In litore sinus Amboinensis pueri mei similem invenerunt radicem diversis incurvis & nodosis ramis inflexam, quorum quidam brachium crassi, & nodi minorem pugnum magni erant.

Primo eam habebant pro radice arboris, sed per sonum animadvertentes, saxum esse, ad me eam deportabant, in qua mox observabam, nigrum Calbaharium per omnes ramos & nodos decurrere, præ reliquis excellebant isti superiores rami, ultra digitum crassi, ex quibus cognoscebam, ingentem & vetustissimam fuisse arborem Accarbaar, cujus Amboinenses tres primarios amputaverant ramos ingenti cultro Parrang dicto, ac radicem tanquam inutilem abjecerant.

Ad hanc vero incomptam molem in segmenta scindendam hoc mihi maximum præbuit laborem, primo id tentans serra dentata, sed hoc non succedebat, quum omnes dentes mox obtusi essent, dein id institui serra plana sine dentibus, qualis adhibetur ad marmor scindendum, quod succedebat, si continuo aqua adfundebatur, per saxosam nempe crustam, quæ prius undique separanda erat ista serra, sed per nigrum cor penetrabat serra dentata, ac tali modo quædam segmenta comparabam, ac raros quosdam nodos, per quos nigrum Calbahaar instar nervi decurrebat.

Inter

De stam zynde maar een dwershand hoog, is in 't gemeen een vinger dik, en zelden twee vingeren dik, wat bogtig, en verdeelt zig straks in hoofdtakken, die wegens haare dikte niet buigzaam zyn, alle van buiten gestreept, gelyk andere Corallen, dog dieper, 't welk een eigen kenteeken is van alle Koraalgeslagten, en loopen de streepen niet regt, maar schuins, en bogtig. Binnen is het mede zwart, massief, niet hol, en men ziet verscheide dikke rollen op malkander leggen, waar uit blykt, dat deze boompjes door een toezet van buiten en van onderen op vermeerdert werden, waar van nog een klaarder teeken is, dat, als men de buitenste rolle separeert, die naast daar onder gelegene niet regt zwart, maar graauwagtig, en als met kalk bezet is, 't welk egter een fout is, want de besten zyn, daar de rollen digt en onafzonderlyk op malkander leggen.

De dikke takken, als gezegt, laten haar niet buigen, dan door een zekere handgreep, hier na te verhalen, want ze zyn hoornagtig van substantie, ofte gemengt van houte en steene natuur, dog dat het groejende hout meester zy, en dierhalven is het ook het ligste onder alle Koraalgeslagten, en als men de stukken tegens malkander wryft, geven ze een kleine hoornagtige reuk van zig.

Aan de fyne takken ziet men hier en daar, dog weinige besien in de grootte van Peperkorrels of vlasdodden, van buiten donker-geel, van binnen hol en ydel, met een dunne schille, welke men abusievelyk voor vrugten of zaad van dit gewas houd, want ze vallen met ter tyd van zelfs af, en aan de oude struiken ziet men ze niet.

De wortel is een korte stomp, die zig straks verliest in de witte Koraalklippen, daar op zy wassen, niet te min daar in zoo vast, dat men ze met geen geweld daar uit trekken kan, maar men moet ze met ysers losbreeken, of met klip en al ophalen, en dezelve als dan afslaan, of men moet ze kort boven de wortel met een houmes afkappen, gelyk ordinaris de Amboinezen doen, die ze tot geen rariteit, maar tot de Medicyn en armringen zoeken.

By de wortel buiten de klip ziet men een andere asgrauwe, harde, en steene korste, waar uit zomtyds nog eenige kleine takjes spruiten.

In de ouderdom verliezen deze struiken hare meeste boventakken, de andere werden stomp, en allenkskens van buiten met kalkagtige plekken bezet, wanneer ook de voorschreeve brosse schorsse afvalt. Inzonderheid werd den stam en onderste takken bekleed met de naastgenoemde asgraauwe korste, die daar aan zoo vast is, dat men ze niet separeeren kan, en het zwarte Accarbaar loopt daar door, als een zwart hert, in 't gemeen een halve vinger dik, aan de zeer oude ook een geheele vinger en meer dik, van buiten gestreept als andere Koralen, in 't gemeen asgraauw, zomtyds ook vaal of geelagtig, 't welk voor beter gehouden werd.

Binnen is deze korst massief, en zoo hard als marmersteen, donker-grauw of ysserverwig, daar wat groens onder loopt, schier als of men een groene Kaas vers op snyt, makende een byzondere substantie, die egter de eigenschap van Koralen participeert, 't welk de natuur aanwyst, om dat ze zoo vast aan 't zwarte groeit, en van buiten de streepen van Koralen heeft. Dog om dat het nergens alleene groeit, maar altyd aan deze zwarte Koralen vast, zoo hebben wy ze t'zamen in een Hoofdstuk begrypen willen.

Op het strand van den Amboinse inham, hebben myne Jongens diergelyke wortel gevonden, met verscheide kromme en knoestige takken, waar onder zommige een arm dik, en de knoesten een kleine vuist groot waren.

Zy zagen het eerst voor een wortel van een boom aan, dog aan den klank bemerkende dat het steen was, bragten ze by my, daar aan men straks zag, dat het zwarte Kalbahaar door alle takken en knoesten doorliep, onder andere keeken die takken uit, ruim zoo dik als een vinger, daar aan men bemerkte, dat het een groote en zeer ouden boom van Accarbaar moeste geweest zyn, waar van de Amboineesen de drie voornoemde takken met een Parrang afgekapt, en de wortel als onnut weggeworpen hadden.

Dezen onbezuisden klomp nu in stukken of moten te zagen, heb ik geen kleine moeite gehad, eerst probeerende met een getande zaag, 't welk niet wilde aangaan, vermits alle tanden terstond stomp wierden, daar na tasten ik hem aan met een vlakke zaag zonder tanden, gelyk men gebruikt om het Marmel te zagen, 't welk doen gelukte, als men gestadig water daar op goot, te weten door de steene korste, dewelke men eerst rondom los moeste afzogen, maar door het zwarte hert te komen moeste men weder een getande zage nemen, en zoo kreegen wy eenige moten daar van, en eenige rare knoesten daar het zwarte Kalbahaar als een zenuwe doorliep.

In

Inter secandum attendendum est, non inter nudum ferrum firmari saxum, sed hoc obducendum est corio vel ligno, alioquin enim fragmenta saxosæ crustæ dissiliunt.

Nomen. Latine *Corallium nigrum Indicum*; *Accarbarium nigrum ramosum*, sive *fruticans*. Malaice *Accarbaar* & *Kalbahaar*, item *Parampuan* seu femina, quum subsequens monoclonum pro mare habent. Ternatice *Kalbahaar* & *Lojang*. Horum nominum derivatio in præcedenti invenitur Capite. Amboinice *Lohomette*, in Hitœa *Hatuehoe*, quod nomen commune est cum *Empetro acetoso*, ac denotat surculum seu fruticulum ex saxo; Sinice *Titsjiu*, h. e. lignum ferreum.

Hoc Indicum Accarbaar verum esse Corallium nigrum declarat satis ejus substantia, signatura, & qualitas, omnes enim auctores de nigro agentes Corallio dicunt, id inter omnia Corallia esse lignosissimum, licet in Europa nil notum sit pro Corallio nigro, quam nigra Savalia ex Hispanico & Mauritanico mari deducta, quæ ab Indico maxime differt, quum Savalia externe nil aliud sit, quam crusta saxosa, atque interne cor gerat nigrum & lignosum.

Signatura autem ejus cum omnibus quadrat Coralliis, strias nempe dictas, qualitates etiam conveniunt, uti infra id patebit.

Veteres id *Antipathem* vocarunt generali nomine, uti doctus *Salmasius* vult in *adnotationibus* ad *Solinum*, dicens *Antiphatem* denotare quasvis res, quæ oppugnabant incantamenta, inter quas hoc Accarbaar apud quasvis Indicas nationes tanquam præcipuum antidotum habetur. Distinguendum tamen est ab *Antipathe Plinii*, qui inter pretiosos lapides numeratur, & niger est, nec pellucens, contra incantamenta quoque valens, & lacti incoctus Myrrhæ colorem vel odorem præbens, quod nostrum Accarbaar non facit.

Ctesias Gnidius Libr. 2. de *montibus*, & *Plutarchus* in *libello* de *fluviis* ipsi adscripto, de lapide *Antipathe* sic scribunt. In Mysia mons est *Teutbras* dictus, in quo reperitur Lapis Antipathes, qui in vino contritus curat vitiligines & Lepras, uti & incantatos, quæ res melius competunt speciei lapidis Gagatis, quam plantæ marinæ, contra cum nostro Accarbaar videntur convenire, ni eædem sint, binæ aliæ plantæ, de quibus *Plinius Libr.* 13. *Cap.* 25. sequenti scribit modo, Juba, qui doctus fuit Rex Mauritaniæ, scribit circa insulas Trogloditicas in profundo mari reperiri fruticem aphyllum, Coralliis similem, qui *Isidos plocamos*, h. e. *Capillis Ysidos* dicitur, quique amputatus colorem mutat, indurescit, & nigrescit, sed quum cadit, frangitur.

Item alter *Charitoblepharon* dictus, h. e. elegantia supercilia Deæ Charitis, qui valet ad amorem excitandum, ex quo mulieres spathalia & armillas formant. Sentit quodammodo, quum capere eum volimus, & instar cornu indurescit, secures hebetans, si vero subito amputatur, in lapidem degenerat.

Quid melius jam quis hallucinari posset, quam quod hic Ysidos Capillus & elegantia supercilia sint hoc nostrum Accarbaar, cujus tenuissimi rami optime referunt caules herbæ Adianthi seu Capilli veneris, & ad similes adhibentur res, ad quas Juba scribit in usu esse binas suas plantas, sic etiam pro certo mihi confirmatur, nigras arbusculas marinas haud multum ab Amboinensi diversas hic & illic reperiri juxta litus Orientale Africanum, a lacu nempe rubro usque ad caput Bonæ spei. Verum quidem esse posset, Africanum Calbahaar fragilioris esse substantiæ quam Amboinense, quum Juba dicat, mox frangi, si cadit in solum.

Saxosa & cinerea crusta, quæ ad radicem hujus speciei crescit, & quoque medicinalis est, apud Malaienses nullum peculiare obtinuit nomen, nisi *Calbahaar poenja ackar*, h. e. *radix Calbahaari.* Nos Latine eam vocamus *Crustam Accarbarii.*

Locus. Satis magna copia invenitur undique circa Amboinenses & Moluccenses insulas, ad profunditatem quinque & sex orchiarum, non coadunatim, sed hic & illic unus alterve fruticulus, qui crescit in profunditate decem & plurium orchiarum, major est, & majori copia istam gerit saxosam crustam.

Ipso-

In 't zagen moet men opletten, dat men 't niet tussen bloot yser schroeft, maar met leer of hout gevoert, want anders springen stukjes van de steene korsten.

Naam. *In 't Latyn* Corallium nigrum Indicum; Accarbarium nigrum ramosum *sive* fruticans; *in 't Maleits* Accarbaar, *en* Kalbahaar. *Item* Parampuan *het wyfken, dewyl ze het volgende eensteelige voor 't manneken houden*; *in 't Ternataans* Kalbahaar, *en* Lojang. *De derivatie dezer namen ziet men in 't voorgaande Hoofdstuk. In 't Amboins* Lohomette; *op Hitoë* Hatuehoe, *een naam gemeen met het* Empetrum acetosum, *en beduidende een scheute of jong gewas uit een steen; in 't Sinees* Titsjiu, *dat is yserhout.*

Dat dit Oostindische Accarbaar een opregt zwart Koraal zy, bewyst genoegzaam zyne substantie, zyn natuur, en eigenschap, want alle Auteuren van zwarte Koraal schryvende, zeggen, dat het zelve onder alle Koralen het houtagtigste zy, hoewel in Europa anders niet voor zwart Koraal bekent en is, dan de zwarte Savalia uit de Spaansche en Mauritaansche Zee komende, van het Oostindische merkelyk verschillende, alzoo Savalia van buiten niet anders dan een steene korste is, en van binnen een zwart houtagtig hert heeft.

De signatuure heeft het met alle opregte Koralen gemeen, namentlyk de voornoemde streepen. De eigenschappen komen ook over een, gelyk hier onder blyken zal.

De ouden hebben 't ook Antipathes *met een generalen naam genaamt, gelyk den Geleerden* Salmasius *wil in zyn* Aanteekeninge *op* Solinum, *zeggende dat* Antipathes *beduide allerhande dingen, die tegens toverye stryden, waar onder dit Accarbaar by alle Indiaanse Natien voor het voornaamste tegenmiddel gehouden werd. Men moet het egter onderscheiden van* Antipathes Plinii, *'t welk onder de kostelyke steenen gereekent werd, en zal zwart zyn, niet doorschynend, mede tegens de toverye kragtig, en in melk gekookt dezelve smaken als Myrrhe, of in couleur of in reuk, 't welk ons Accarbaar niet doet.*

Ctesias Gnidius Lib. 2. *de* montibus, *en* Plutarchus *in 't* Boekje *van de* revieren *hem toegeschreeven, schryven van den steen* Antipathes *aldus. In Mysia is den Berg* Teuthras *genaamt, in welke men vindt den steen Antipathes, dewelke in wyn gewreeven, geneest de Vitiligines en Lepras, als mede den betoverden, welke dingen beter passen op een zoorte van den steen Gagates, dan op een Zeegewas, daar en tegens schynen met onze Accarbaar over een te komen, zoo het niet de zelve zyn, twee andere gewassen, waar van* Plinius Lib. 13. Cap. 25. *aldus schryft, Juba, zynde een geleerde Koning in Mauritanien geweest, schryft, dat omtrent de Eilanden van de Troglodieten in de diepe zee een struik gevonden werd, zonder bladeren, den Koralen gelyk,* Isidos plocamos, *dat is het* hair *van* Isis *genaamt, dewelke afgesneeden, zyn verwe verandert, hart, en zwart werd, maar als hy valt, breekt.*

Item nog een anderen Charitoblepharon *genaamt, dat is schoone Wynbrauwen van de Godinne Charites, kragtig om liefde te verwekken, waar uit de vrouwen Armvercierzels en Armringen maken. Hy voelt het eenigzints, als men hem vangen wil, en werd zoo hard als een hoorn, de bylen stomp makende, maar als hem de lagen missen, te weten, als men hem schielyk afkapt, zoo verandert hy in een steen.*

Wat zoude men nu naarder raden, dat dit Isydos hair en schoone Wynbrauwen zyn, dan dit ons Accarbaar, wiens fynste takken zeer wel gelyken na de steelen van 't kruid Adianthum of Capillus veneris, en tot diergelyke dingen gebruikt werden, als Juba van zyne twee planten voorgeeft, zoo werde ik ook voorzeker berigt, dat de zwarte Zeeboompjes niet veel van de Amboinse verschillende, hier en daar gevonden werden, langs den Afrikaansen Oostkust, van 't roode meir af tot aan de Cabo de Bon Esperance toe. Dog het zoude wel konnen zyn, dat het Africaanse Calbahaar wat brosser van substantie is dan het Amboinse, om dat Juba zegt straks te breeken, als het op de grond valt.

De steenagtige en asgrauwe korste, die aan de wortel van deze zoorte wast, en mede medicinaal is, heeft by de Malyers geen byzonderen naam dan Kalbahaar poenja ackar, *dat is* wortel *van* Kalbahaar. *Wy noemen ze in 't Latyn* Crustam Accarbarii.

Plaats. *Men vindt het in redelyke quantiteit rondom alle de Amboinsche en Molukse Eilanden, op vyf en zes vademen diepte, niet met troepen by malkanderen, maar hier en daar een struik, dewelke op tien en meer vademen diepte groejen, werden grooter, en gewinnen meest van die steenagtige korste.*

Haren

Ipsorum naturale solum est in ingentibus rupibus maris, *Carang* dictis, quæ externe magnis prominent capitibus & nodis, ac rugosæ & mucosæ sunt. Interne eleganter albæ, molliores quovis alio saxo, & venulis distinctæ instar sacchari albi, quæque infra latius describentur, sub nomine *Saxi calcarii.*

Hisce nigrum Accarbaar tam firmiter radicibus fixum est, licet radix ipsa in nullas dispersa sit fibrillas, ut nulla vi extrahi possit, præsertim si ista crusta Accarbarii ipsi inposita sit, quæ in Carang itidem infixa est. Reperitur quoque in duris, cœruleis, russis, & cinereis silicibus, sed tum multo minus, gracilius, & ad extremitatem cinereum magis est præcedenti, nullas emittens radices in silices, sed ipsis quasi adglutinatum est, nihilominus tam firmiter, ut ab ipsis haud facile separari possit.

Ex quibus patet, hoc quoque Accarbaar nullum vel paucum admodum trahere alimentum ex subjectis scopulis, sed istum mucum, de quo in primo egimus capite, ab aliis defluentem arbusculis, vim seminalem in se concludere, atque ubi hic sese figit, ibi novam format arbusculam, pabulum porro ducens ex bituminosis & sulphureis maris particulis.

Concludendum tamen est, hoc nigrum Accarbarium plus nutrimenti trahere ex dictis Carang rupibus, quam ex silicibus, quum primis suas figit radices, multoque majus, elegantius, ac nigrius est, si iis increscat, quam in aliis duris saxis, ita ut posterius tanquam spurium veri habendum sit.

Ipsorum captura sequenti peragitur modo. Urinator restem adligat trunco, quum cito adtrahitur cum tota rupe, si non sit nimia. Sed si nimis magnæ & graves sint, quam ut elevari possint, tum arbusculam undique circa radicem cultris ferreis separat, quod in molli Carang facile fieri potest. Amboinensis autem non tantum inpendere volunt laborem, sed mox cultro magno seu Parrang amputant arbusculam paulo supra radicem, ubi nulla saxosa est crusta.

Multo ignorantiores sunt, qui totum fruticem torquendo vel perstringendo volunt eruere, quo plerumque nil efficiunt, nisi quod optimos corrumpant ramos. Periti enim urinatores uno testantur ore, si diu Accarbarium torqueatur vel perstringatur, multo tenacius ac lentius fieri, ita ut uno ictu ac rapido elevandum sit, quod cum Jubæ dicto quadrat. Varias accepi tales arbusculas, quæ hac torsione adeo incomptæ ac perditæ erant, ut exteriores volvuli separarentur, atque nil boni ex iis comparari potuerit.

Usus. Inter cuncta Corallia, quæ Indicum profert mare, hoc nigrum maxime æstimatum est, & usitatissimum pro gestatione. Incola ejus nullam requirit partem nisi crassos ramos, ex quibus armillas formant, tam pro viris quam pro feminis, quod sequenti fit dexteritate. Primo amputant ad unam partem ramos planos, qua brachiis adcumbent, quem in finem rectos ac minime nodosos eligunt, ita ut ex tota arbuscula non plures uno alterove annulo formari possent, dein eos obliniunt recenti Calappi oleo, eosque supra ignem tenent, iterum eos obliniunt, ac denuo supra ignem inflectunt tamdiu, donec mollescant rami, quos tum in circulum inflectunt, extremitates colligantes, ac sic frigescere sinunt, tum nigrum hoc Corallium hanc servat formam.

Hæc brachialia dein poliuntur, ita ut Ebenum referant verum, quod fit, si primo radantur frusto vitri vel porcellani, tum omnes exteriores striæ delentur & poliuntur, quum glabra dein redduntur rugosis quibusdam foliis, quale est *folium Politorium Libro* 6. descriptum, *folia Socci*, vel pellis Lamii piscis, sed minus rugosum semper ultima vice sumendum est, ac tandem glabro osse fortiter fricanda sunt.

Quum has induere volunt armillas, ipsarum extremitates deducunt, quibus brachium injungitur, quæque iterum sponte connectuntur, nec metus est, ut frangantur.

Divites eas auro obducunt, vel figuras ex auro ipsis inponunt. Magna frusta, binos ac plures digitos crassa, magnatibus obferuntur, qui ex iis elegantia manubria telorum & cultrorum fabricari curant, eaque pretiosiora habent, & præferunt aureis.

Haren eigentlyken grond is op de groote Zeeklippen Carang *genaamt, die van buiten met veele koppen en knoesten uitbuilen, en ruig en slymerig zyn, van binnen schoonwit, weeker als eenige andere steen, met adertjes gestraalt als de witte zuiker, dewelke hier na breeder zullen beschreven werden, onder den naam van* Saxum calcarium.

Hier op staat dit zwarte Accarbaar zoo vast gewortelt, hoe wel de wortel zelfs haar in geene vazelingen verspreid, dat het onmogelyk is de zelve uit te trekken, inzonderheid als de voorschreeven Crusta Accarbary daar op leid, dewelke in den Carang mede vast gewortelt is. Men vindt het ook op harde, blauwe, rosse, en grauwe keisteenen, dog veel kleinder, magerder, en aan de einden rosser van couleur, dan de voorige, geene wortelen in den keisteen schietende, maar als daar op geplakt, niet te min zoo vast, dat het daar van niet ligt te separeeren is.

Waar uit blykt, dat ook dit Accarbaar geen of weinig voedzel uit de onderleggende klippen trekt, maar dat dien slym, waar van wy in 't eerste Hoofdstuk gesprooken hebben, van andere boompjes afvloejende, de zaadkragt in zig hebbende, en daar by zig vast hegt, een nieuw boompje formeert, zyn voedzel verder trekkende uit de bitumineuse en zwavelige deeltjes der zee.

Evenwel moet men ook besluiten, dat dit zwarte Accarbaar meer voedzel trekt uit de voornoemde Carang-klippen, dan uit andere keissteenen, dewyl het in de eerste zyne wortelen schiet, veel grooter, schoonder, en zwarter, daar het groeit op harde steenen, zoo dat men 't laatste als misgewassen van het regte houden moet.

Haren vangst geschiet aldus. Een Duiker bindt een strop om den stam, en laat het aldus schielyk op trekken met klip en al, als dezelve niet te groot is. Maar de groote te zwaar zynde om op te halen, zoo moet hy het boompje rondom den wortel met ysers losbreken, het welk aan dien weeken Karang ligtelyk geschieden kan. De Amboinees wil zoo veel moeiten niet doen, maar kaptze straks met zyn parrang of houmes af, kort boven de wortel, daar geen steenen korste is.

Veele onwetender handelenze, als ze den geheelen struik met wringen en drajen willen losrukken, waar mede zy gemeenlyk niet op doen, of de beste takken geschonde opbrengen. Want de ervare Duikers verhalen eenparig, als men aan 't Accarbaar lange mart en wringt, dat het veel tajer en vaster werd, en ook vaster houden zal, zoo dat men 't met een ruk of met een kap moet uithalen, 't welk met Jubaas zeggen overeen stemt. Ik hebbe verscheiden zulke boompjes gekreegen, die door dit wringen zoo bedorven waren, dat de buitenste rolletjes afschilfferden, en niets goeds daar van te maken was.

Gebruik. *Onder alle Koraalgewassen, die de Indische zee voortbrengt, is dit zwarte het meest geëstimeerde en gebruikelykste om te dragen. De Inlander zoekt daar van anders niet dan de dikke takken om Armringen daar van te maken, zoo wel voor mannen als voor vrouwen, 't welk geschiedt door de volgende handgreep. Zy snoejen eerst de takken aan de eene zyde plat, daar ze tegen den arm zullen aanleggen, daar toe de regte en de minknoestige verkiezende, zoo dat ze uit een geheel boompje niet boven een of twee ringen konnen krygen, daar na bestrykenze die met versche Kalappus-olye, houden ze over een kool vuur, besmeerenze nogmaals, en weder over 't vuur, zoo lange tot dat de takken leenig werden, die ze dan buigen in een ronde cirkel met de einden t'zamen bindende, en laten ze zoo kout worden, zoo blyft dat zwarte Koraal in de zelfde gedaante.*

Deze armringen werden daar na glad gemaakt, zoo dat ze het natuurlyke Ebbenhout gelyken, 't welk geschiedt, als men ze eerst schraapt met glas of een scherfje porzelein, dat alle de buitenste streepen daar uit komen, en effen werden, wanneer men ze polyst met eenige ruige bladeren, gelyk het folium Politorium Lib. 6. *beschreeven,* Soccom bladeren *of een Hajenvel, dog het minst ruige moet men altyd op 't laast nemen, en eindelyk met een glad beentje sterkelyk wryven.*

Als zy deze ringen willen aandoen, zoo trekt men de einden wat van malkander, daar men als dan den arm in duuwt, en laat ze weer t'zamen springen, want het heeft geen nood van breeken.

Die de middelen hebben, laten ze met goud beslaan, of goude figuren daar in leggen. De groote stukken, die twee vingeren en meer dik zyn, werden aan de groote Heeren gebragt, die daar van curieuze krishegten en steelen tot messen maken, en houden die kostelyker, dragen ze ook liever dan de gouden.

Rationem, cur incolæ hoc nigrum Corallium adeo amant gestare, nullam aliam indagare potui, quam quod in ea firma sint opinione, aliquem nigrum Calbaharium gestantem, immunem esse ab incantamentis, devotionibus, & contagioso aëre, unde & pueros hoc gestare oportet, & ut simul corpus bonam servet formam, sique quodam casu aliquid maligni vel veneni sive per cibum, sive per potum in corpore ingesserint, semper paratum & ad manus habent Bezoardicum, cujus rasurum propinant. Malaienses autem putant, non bonum esse, armillas ad eam partem, qua cutim tangunt, auro obduci, sed quidem ad extremitates, & superiorem partem aureas inponi figuras, dicunt enim non sine ratione, oportere, ut Corallium nudam tangat cutim, si quandam salubritatem adferet.

De reden, waarom de Inlanders dit zwarte Koraal zoo geern dragen, heb ik geen andere konnen uitvragen, dan dat ze in die vaste inbeeldinge zyn, dat iemand zwart Kalbahaar aan 't lyf dragende bevryt zy voor alle tovery, zegeningen, en kwade lugt, daar om ze de kinderen ook moeten dragen, op dat ze het ligbaam altyd in een goede gedaante behouden, en als zy dan iets kwaads van fenynige kost of drank in 't lyf krygen, zoo hebben ze eenen Bezoar by zig gereet, waar van ze het schraapzel mogen drinken. De Malyers houden evenwel daar niet van, dat men deze Armringen aan die zyde, daar ze tegens het lyf leggen met goud beslaat, maar wel aan de einden, en boven op met goude figuren, want zy zeggen niet zonder reden, dat het Koraal de bloote huid moet raken, als het eenige gezontheid zal aanbrengen.

In re Medica non minorem habet usum, licet non admodum gratum sit, si propinetur, ob saporem corneum & præsertim ob odorem, acsi nempe mixtus esset ex carbonibus, cornu, & Onyce marina. Hoc autem Corallium supra porphyritim teritur cum aqua, donec hæc nigrescat, ac sic propinatur, tam sola quam cum albo Calbahario mixta.

In de Medicynen heeft het niet minder gebruik, hoewel het niet al te lieffelyk is om in te nemen, wegens zyn hoornagtige smaak, en inzonderheid den reuk, als dewelke gemengt is uit kolen, hoorn, en Onyks marina, men wryft het op een ruige steen met water, tot dat het zelve zwartagtig daar van werd, en drinkt het zoo in, zoo wel alleen als met wit Kalbahaar gemengt.

Peculiares habet virtutes, quum compositum sit ex sulphurea & bituminosa humiditate, quæ in aqua marina latet, non enim putandum est mare solummodo constare ex sola aqua & sale, sub iis vero latent etiam alia salia & pinguedines, uti Sal Nitri, Sulphur, Bitumen &c. quæ omnia mare ex mundi globo exsugit, & e quibus tot diversæ formantur plantæ marinæ.

Het heeft zyne byzondere kragten, als zynde gemaakt uit een zwavelige bitumineuse vogtigheid, die in 't zeewater schuilt, want men moet niet meenen, dat de zee alleenlyk bestaat uit slegt water en zout, maar daar onder schuilen ook andere Salia en Vettigheden, als Sal Nitri, Sulphur, Bitumen &c. die de zee uit den aardkloot zuigt, en waar uit zoo veele verscheide Zeeplanten komen.

Præ reliquis hoc Indicum mare, quod *Archipelagum Moluccanum* constituit, inprægnatum est varia sulphurea pinguedine, ac bituminosis humoribus, ex quibus variæ Ambræ species, ac præsertim nigra Ambra (quæ perfecte Bitumen redolet, ut & hoc nigrum Calbaharium) suum habent ortum. Argumento iterum, quod nigrum Calbaharium non crescat e rupibus, quibus infixum est, quum hæ sint albæ, molles, & ex salsa constent materie, nullam exhibentes bituminosam humiditatem.

Onder anderen is deze Indische Zee, die den Archipelagus Moluccanus *maakt, bezwangert met verscheide sulphurisse vettigheid, en bitumineuse humeuren, waar uit veelderlei zoorten van Ambra, inzonderheid den zwarten Amber, die duidelyk na Bitumen ruikt, en dit zwarte Kalbahaar haren oorsprong hebben. Al wederom een bewys, dat het zwarte Kalbahaar niet uit de klippen groeit, daar op het staat, dewyl die zelve van een witte, weeke, en ziltige materie zyn, gants geen bitumineuse vettigheid vertoonende.*

Ad usum itaque Medicum talia plerumque sumuntur frusta & fragmenta, quæ ad armillarum opus dictum non valent, attamen tam magna, ut facile manu teneri, & supra porphyritim cum aqua conteri possint, hoc enim Corallium sive solum, sive cum albo Calbahario mixtum resistit primo, atque enervat omne adsumptum venenum, præsertim omnem noxium cibum, qui ex mari petitur, quales sunt noxii pisces, cancri, & corniculi &c. item venenatos Fungos, ac similem cibum, qui hominis fauces contrahit, si modo statim tali homini aquam saccharatam infundant, ne fauces constringantur, donec medicamentum sit præparatum.

Tot de Medicyn dan nemen ze gemeenlyk zoodanige stukken en brokken, die tot het bovenstaande werk van Armringen onbekwaam zyn, evenwel nog al zoo groot, opdat men ze gemakkelyk in de hand vatten, en op een steen met water wryven kan, want de zelve, het zy alleen of met wit Kalbahaar gemengt, resisteert voor eerst, en dood allerlei ingenomene venyn, inzonderheid alle schadelyke kost, die uit de zee komt, gelyk schadelyke Vissen, Krabben, Hoorntjes &c. venynige Kambernoelien, en diergelyke kost, die een mens worgen wil, als men maar ten eersten zuikerwater den mensche ingiet, dat de keele zoo lange open blyve, tot dat men 't Medicament klaar make.

Propinatur quoque, si variolæ, & morbilli retroeunt vel collapsi sunt, ac per ingentem ardorem homines quasi suffocare volunt. Item eos juvat, qui corrupti sunt nimio potu Spiritus Vini & Arack, atque inde magnam anxietatem & ardorem in orificio ventriculi persentiunt, & in quibus appetitus penitus est prostratus.

Het werd ook ingegeven, als de kinderpokken en mazelen ingeslagen zyn, en met een groote brand den mensche verstikken willen. Item helpt die geene weder te regt, die haar bedorven hebben met veel drinken van Brandewyn en Arak, en daar door een groote benauwtheid en brand in de krop van de mage gevoelen, en schier niet meer eten konnen.

Cum albo Calbahario mixtum propinatur iis, qui acre & vehemens adsumserunt purgans, quod fortem excitat vomitum, ita ut sæpe sanguis subsequatur, uti id fit per *Petolam silvestrem*, quæ species est Elaterii, sique alicui sine notabili caussa anxietas ventriculi superveniat, qui inflammatur, & cordis anxietatem caussat, acsi suffocaretur (quod Malaienses *Sakkit pissang* vocant, non quia oritur ex esu Musæ, sed quia sensus est, acsi fructus Musæ ex ventriculo sursum sese elevat, ad talem suffocandum) tum etiam hoc nigrum Calbaharium ingerendum est.

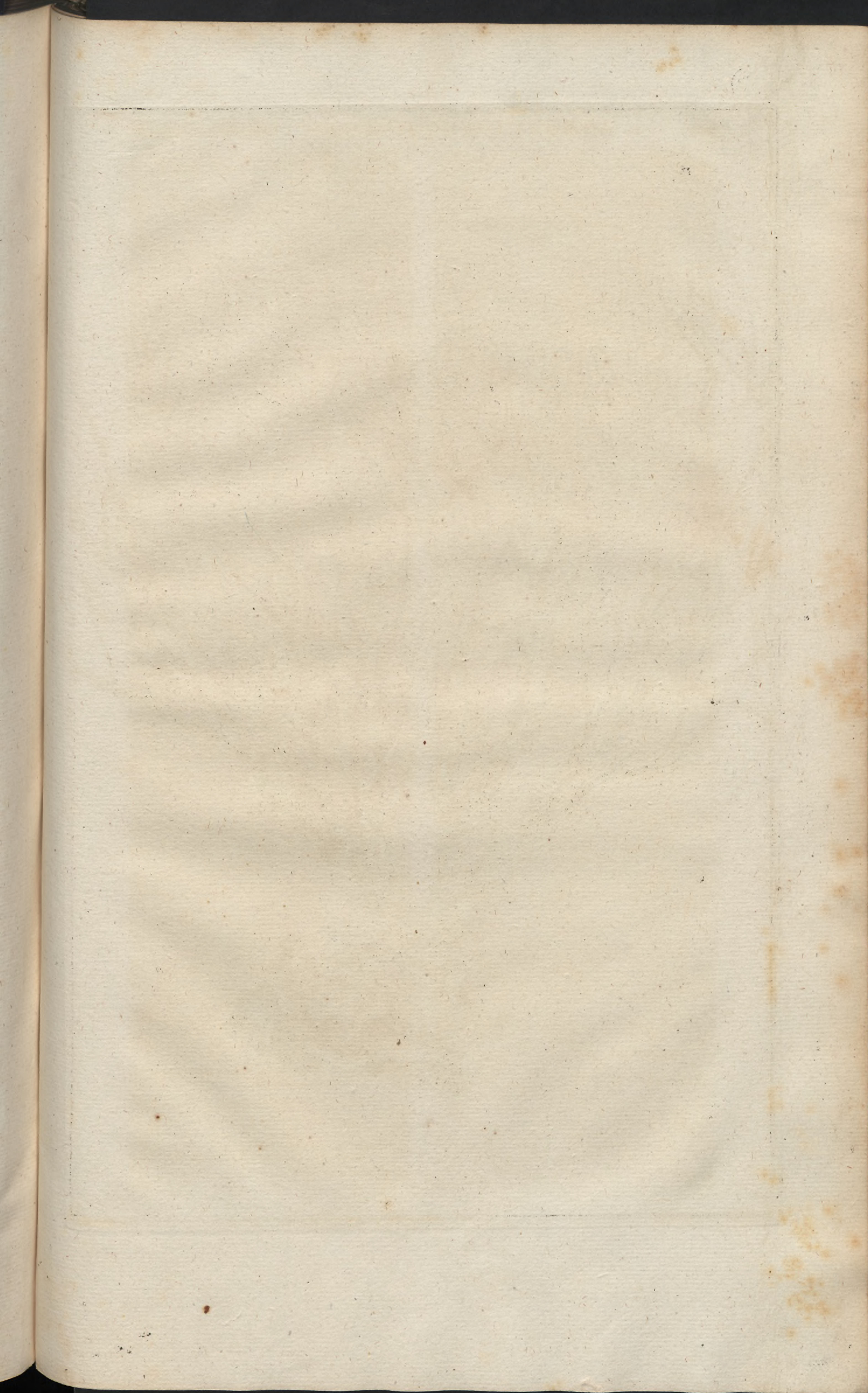
Met wit Kalbahaar gemengt geeft men die geene in, die een scherpe purgatie ingenomen hebben, dewelke een sterk braken maakt, zoo dat 'er dikwils bloed na komt, gelyk doet de Petola silvestris, *een zoorte van* Elaterium *of* Ezels-comcommers, *als iemand zonder kennelyke oorzaak een benaauwtheid in de mage overkomt, wanneer dezelve zig opblaast, en de borst benauwt, als of men verstikken wilde, 't welk de Malyers* Sakkit pissang *noemen, niet om dat het van 't eeten der Pissangs komt, maar om dat men gevoeld, als of 'er een Pissang uit de mage opklom, en iemand verstikken wilde, zoo zal men ook zwart Kalbahaar innemen.*

Crusta ista saxosa & cinerea, *Crusta Accarbarii* dicta, ad usum medicum etiam conservatur, in pultem enim tenuem contrita & inlinita ardorem exstinguit, & dolorem mitigat in magnis anthracibus & Aposthematibus, sed ipsi ulceris centro seu oculo non inlinienda est, ne collabescat vel materia retroëat. Hæc pulticula etiam inlinitur ictibus & morsibus quorundam venenatorum animalium. Quidam huic crustæ omnes adscribunt virtutes albi Calbaharii.

De asgrauwe steene schorsse, Crusta Accarbarii *genaamt, werd ook tot de Medicyn bewaart, want tot een dun papje gewreeven, en op gesmeert verkoelt ze den brand, en verzagt de pyne in de groote bloedzweeren en apostemen, dog men moet ze op 't ooge van de zweeren niet stryken, op dat ze niet te rugge slaan. Men strykt dit papje ook op de steekten en beeten van eenige schadelyke gedierten. Zommige schryven deze korsten schier alle kragten van 't witte Kalbahaar toe.*

Si

Als

Eunicea Antipathes. Lam.

Si hoc Calbaharium ad singularitatem quis servare velit, uti nostra natio id plurimum facit, tales eligendæ sunt arbusculæ, quarum rami potissimum erecti sunt, & fulcro insident lapideo, sed ne truncus sit concretus crusta ista saxosa, vel saltem non nimis alte ea investitus, quod dedecori est, uti & si tenuissimi ramuli abrupti vel decidui sint. Sic quoque unus truncus ex unica exsurgat radice, licet dein in ramos sese mox dispergat, si vero cinctus sit multis curtis & obtusis surculis ex radice adsurgentibus, hoc etiam dedecori est, sed hi laterales surculi cultro facile abscindi possunt.

Sic quoque rami aliquando in arcus concreti sunt, item conchæ, ostreæ, aliaque alba ac tenuissima Corallia intermixta, & ramis adcreta, quæ omnia relinquuntur, quæque particularitatem augent.

Alter mirus usus in hisce posterioribus annis inventus est, formandi nempe ex hoc Calbahario elegantia sceptra, quæ manu tenentur, & nunc ex unico, nunc ex binis tribusve constant caulibus artificiose inflexis, & sinuosis, & raris quasi flammis distinctis, ita ut videatur tali modo naturaliter cretum esse, hunc in finem eligenda est tota Corallina arbor, & examinandum, an unicum rectum caulem ex ea conquirere possimus, an vero una alterave addenda sit, ita tamen ut truncus inferior ad semi pedis circiter spatium nudus sit.

Omnes reliqui rami cultro abscinduntur, reliquumque raditur & politur, uti supra indicatum fuit, dein oleo oblinitur, supra ignem molle redditur, & flectitur per sese invicem instar capillitii, talesque maculas & sinus formando, quales videntur convenire ad ornamentum.

Contexti hi rami ad extremitates filo connectuntur, quum hamuli vel capitula hisce adnectuntur, quamdiu enim hoc Corallium calidum est, inflecti potest ex arbitrio, & frigefactum istam servat formam contexti nempe sceptri, quod dein rugosis foliis poliendum est, ita ut vestigia abscissorum ramorum dignosci nequeant, & glabritiem adquirat Ebeni ligni.

Hæc sceptra binos & ad summum tres pedes longa, hodie rarissima ac pretiosissima res est, quæ ex nigro conquiri potest Calabahario, quum raro tales reperiantur arbores, quarum rami ad hoc opus apti sunt, ac tota arbor huic operi inpendenda. Hinc etiam digna æstimantur hæc sceptra, ut ad crassissimam partem, quæ pro manubrio inservit, auro obducantur, & tanquam donum magnatibus mittantur.

Ad Calbaharium amputandum & poliendum, inter omnes Amboinenses nationes nulla aptior reperitur, quam æquorei populi Bonoæ & Manipæ, quibus hoc opus committendum est.

In Sinensibus legitur libris. Nigrum Titsjiu tostum & pulverisatum curare vulnera contracta ex clavis.

Quædam harum arbuscularum sub aqua obductæ sunt cortice purpureo, vel pallide purpurascente, qui nigricat vel obscurus est, si manu tangatur vel torqueatur, sed supra aquam elevatus & siccatus, pallide cinereus est & fragilis, arbusculæ etiam sunt, in quibus musculi Aviculæ dicti adhærent ramis, decem vel duodecim numero, semper cauda elevati, sed in extractis decidunt.

Ejus rami tosti in carbones fungosos, & tenuiter contriti, & sicci inpositi ictibus venenatorum piscium & millepedum, eos curant. De imaginario fructu hujus Calbaharii vide ad finem Capitis noni.

Als men dit zwart Kalbahaar tot rariteiten bewaren wil, gelyk meest onze Natie daar mede doet, zoo moet men zoodanige boompjes verkiezen, die de takken meest over eind, en haren steenen voet nog hebben, dog den stam moet niet begroeit zyn met die steene korste, of immers niet hoog daar mede bekleedt, want zulks een kleine misstant geeft, ook als wanneer de fynste takjes meest afgevallen zyn. Zoo moet ook maar een stam uit eenen wortel ryzen, al verdeeld by zig dan terstond in takken. Maar als hy omcingelt is met veele korte en stompe ryskens uit de wortel spruitende, dat mismaakt hem ook, dog deze zyde ryskes kan men gemakkelyk met een mes afsnyden.

Zoo ziet men ook dikwils de takken met bogen aan malkander vast gegroeit, item hier en daar schulpen, Oestertjes, en andere witte fyn getakte Kraalsteentjes, aan de takken vast gegroeit, alle welke men daar aan laat, als dienende tot vergrootinge van de rarigheid.

Een ander zeldzaam gebruik heeft men in deze laatste jaren uitgevonden, namentlyk uit dit Kalbahaar aardige septers te maken, die men in de handen draagt, zomtyds uit een enkelden, zomtyds uit twee en drie steelen konstig door malkander gevlogten, bestaande, en met ordentelyke bogtjes raar gevlamt, zoo dat het schynt van natuur zoodanig gegroeit te zyn, hier toe moet men nemen een geheelen Koraalboom, en bezien, of men een enkelde regte steel daar uit kan krygen, dan of men een of twee daar by moet nemen, dog zoodanig, dat aan den stam beneden omtrent een halve voet bloot blyven.

Al de andere takken snydt men met een mes af, de andere schraapt en polyst men, als boven staat, daar na smeert men ze met olie, maak ze leenig over 't vuur, en vlegt ze door malkander als een hairlok, zoodanige vlakken, en bogtjes gevende, als men goet agt tot vercieringe te dienen.

De zamengevlogten bindt men aan de einden met een draad t'zamen, of men maakt 'er haakjes en knopjes aan. Want zoo lange het warm is, laat het zig buigen naar believen, en als dan koud geworden zynde, behoud het de gemelde gedaante van een gevlogten septer, 't welk men als dan nogmaals met ruige bladeren moet polysten, op dat men de voetstappen van de afgesneeden takken weinig bekennen kan, en zoo glad worden als Ebben-hout.

Deze septers van twee, ten hoogsten drie voeten lang, zyn tegenwoordig het raarste en duurste, dat men van zwart Kalbahaar bekomen kan, dewyl men zelden zoodanige bomen vindt, welkers takken bekwaam daar toe zyn, en men een geheele boom daar toe versnyden moet. Daarom zyn ze ook weerdig geagt aan het dikste einde met goud te beslaan, in forme van een handgreep, werdende als dan tot presenten aan groote Heeren gezonden.

Het Kalbahaar te snoejen en te polysten, werden onder alle Amboinsche Natiën geen geschikter gevonden, dan de Eilanders van Bonoa en Manipa, aan de welke men zulk werk moet opofferen.

In de Chineese Boeken leest men, dat het zwart Titsjiu gebrand en gepulveriseert, geneest de gestooken wonden, die men van spykers gekreegen heeft.

Zommige van deze boompjes zyn onder water bekleedt met een peerze of ligt-purpere schorsse, de welke zwartagtig of donker werd, als men ze met de handen aanraakt of begint te drajen, maar boven water komende, en droog werdende, werd ze ligt-grauw en brysselig. Men vindt ook boompjes daar de Aviculæ Mossen genaamt, aan de takken met tien en twaalf zitten, altyd met de steert om hoog, dog aan de uitgetrokkene vallen ze af.

Zyne takken gebrand, tot dat ze tot vooze koolen werden, dezelve fyn gewreeven, en droog opgebonden geneezen de steeken van fenynige Vissen en Duizendbeenen. Van de vermynde vrugt dezes Kalbahaars, ziet aan 't einde van 't negende Hoofdstuk.

Tabula Septuagesima septima

Corallium exhibet *nigrum*, seu *Accarbarium nigrum ramosum*, de quo vide *Dale Pharmacolog.* in *quarto pag.* 60 ubi plures inveniuntur de hoc auctores, vide & *Boerhav. Ind. pag.* 6. cui dicitur Keratophyton arboreum, nigrum.

De seven en Seventigste Plaat

Vertoont het *zwart Koraal*, ofte het *zwarte getakte Calbahaar*, waar over ziet *Sam. Dale* in zyn *Pharmac.* in *quarto pag.* 60. alwaar zeer veel Schryvers hier over gevonden werden, ziet ook *Boerh. Index pag.* 6. by wien ze genaamt wert de zwarte boomagtige Keratophyton.

CAPUT TERTIUM.

Accarbarium unicaule. Palmijuncus marinus. Tali aros.

Secunda species Accarbarii nigri est monoclonos, & ab Incolis mas habetur, solitario sed sinuoso adsurgens caule. In tres distinguitur species, primo *Palmijuncus vulgaris*, secundo *Palmijuncus striatus*, tertio *Palmijuncus anguinus.*

Primo. *Palmijuncus vulgaris*, seu verum *Tali aros* est longus elegansque caulis, multis, magnis, & inregularibus flexibus sese adtollens ad longitudinem binarum triumve orgyarum, magnam pennam & ad summum digitum crassus, mox sub aqua niger, sed externe obductus tenui & rugoso cortice, seu potius pelle instar Lamiis piscis, quæ in senioribus sustibus quo magis eo glabrior est, sed semper tamen granulosa.

Hæc pellis abradenda est, quam primum ex aqua protrahatur, cultro & arena fricanda, quod in sicca etiam fieri potest sed majori labore, quum aliquando minus profunde fricetur vel sculpatur. Interne nigerrimum est hoc Accarbarium, ex variis volvulis sibi inpositis compositum, sed facilius separari possunt, quam in priore Calbahario.

Ejus substantia ex ligno & saxo itidem mixta est, sed saxosa natura hic prævalet, unde & non tam facile flecti potest, sed facilius frangitur priore, & quam citissime instar vitri, unde & sinus per artem dictam non expungendi sunt. Sed alia iterum detecta est ars ad eos quodammodo rectos reddendos, uti infra indicabitur.

Pondere etiam gravius est præcedenti Accarbario, ac frusta sibi mutuo adtrita fortem spirant corneum odorem.

Suprema pars instar longi ac tenuis terminatur fili, multis sinibus & circulis inflexa, atque rugosiorem habet pellem inferiore parte. Insidet duris saxis, quibus ampla radice tanquam adglutinatum est, vel si saxum quodammodo molle sit, in eo radices dispergit multis foveolis, nihilominus tamen tam firmiter ei adhæret, ut cum toto saxo evellendum sit, vel si nimium id est, amputandum. In mari non erectum stare potest, sed fluxu hic & illic agitatur, unde copiosi isti formantur fluxus. Recens extractum externe tenui obductum est muco.

Secundo. *Palmijuncus striatus* congener est priori, sed multo minor, non ultra tres quatuorve pedes altus, ac vix pennam crassus, raris sinibus, aliquando parum modo inflexus vel obliquus est, externe tenuiter striatus instar Accarbarii. Melioris est substantiæ antecedente, atque in Medico usu præfertur, & pro vero Accarbarii mare habetur, sed tam raro obcurrit, ut fere ignotum sit.

Tertio. *Palmijuncus anguinus* monoclonos quoque est, multo tenuior, & minor præcedentibus, quatuor & quinque pedes longus, a culmo ad pennam crassus, ab ipsa radice multis adsurgens gyris ab inferiore nempe parte jam anguiformis, dein volvulis & circulis in spiralem lineam ad extremum decurrit, externe obductus rugosa & spinulosa pelle, quæ firmiter admodum ipsi adhæret, quæ tamen æque in sicco quam recenti abradi potest, tumque glabrum est & nigrum instar Ebeni ligni, sed sua sponte erectum stare nequit, unde arundo Rottang per gyros ipsi adponitur.

Aliquando tam longus ac gracilis est, ut ejus vertex dependeat, sesèque inferioribus circumflectat gyris, ipsisque adcrescat, quod peregrinam format ac miram intricationem, ita ut sæpe binæ tresve extremitates in uno conspiciantur caule, quæ omnes abrumpendæ sunt, sed primaria relinquenda ac servanda.

Hoc neque flecti neque extendi potest, sed naturales gyri observandi sunt, uti formati fuere, aliquando superne abruptum est, reliquumque erigitur instar fili ferrei intorti, quod æque rarum est, supremi enim tenues gyri non multum ornamento sunt, nisi regulares sint.

Nomen

DERDE HOOFDSTUK.

Het Eenstelige Kalbahaar.

De tweede zoorte van 't zwarte Kalbahaar is het eenstelige, by de Inlanders voor het manneken gehouden, met een enkelde dog bogtigen steel opschietende. Verdeelt in drie zoorten, ten eersten Palmijuncus vulgaris, *ten tweeden* Palmijuncus striatus, *en ten derden* Palmijuncus anguinus.

I. Palmijuncus vulgaris, *of het eigentlyke* Tali aros *is een enkelde lange steel, met veele, groote, en onordentelyke bogten opschietende, van twee tot twee of drie vademen lang, een groote schaft, en op 't meeste een vinger dik. Straks onder water zwart, dog van buiten bekleedt met een dunne en ruige schorse, of liever huid, gelyk een Haje-vel, dewelke aan de oude stokken hoe langer hoe gladder werd, dog nog altyd korrelig blyvende.*

Deze huid moet men afschrapen, zoo dra het uit 't water komt, met een mes, en met zand schuuren, 't welk men aan de gedroogden ook doen kan, dog met meerder moeiten, om dat men zomtyds te diep schraapt. Binnen is het pit zwart, mede van verscheide rollen op malkander liggende gemaakt, dog die ligter van malkander te separeeren zyn, dan aan het voorgaande Kalbahaar.

Zyne substantie is mede van hout en steen gemengt, dog de steenige natuur is alhier meester, daarom laat het zig ook zoo wel niet buigen, maar breekt veel ligter als het voorgaande, en dat zoo kort af als glas, weshalven men de bogten door de bovenstaande konst niet kan daar uit krygen. Dog men heeft al weder een ander handgreep om dezelve eenigzints te regten, gelyk hier na volgt.

Aangewigt is het ook zwaarder dan het voorige Kalbahaar, en de stukken tegens malkander gewreeven, geven een sterken hoornagtigen reuk van haar.

Het opperste eind loopt als een lange dunne draad, met veele bogten en cirkulen toe, zynde ruiger van vel dan het onderste. Het neemt zyn zitplaats op harde steenen, daar het met een breede wortel als op geplakt is, of zoo den steen wat week is, verspreid het daar inne zyne wortel met veele kuilen, niet te min zoo vast daar aan houdende, dat het met den steen moet uitgetrokken, of, als die te groot is, afgekapt werden. In Zee kan het niet overeind staan, maar zwierd met den stroom heen en weer, waar door de veele bogten komen. Ook is het vers uitgehaalde van buiten met een dunne slym behangen.

II. Palmijuncus striatus, *is een medezoorte van de voorgaande, dog veel kleinder, niet boven drie en vier voeten hoog, en schaars een schaft dik, met weinige bogten, zomtyds slegts een weinig gedraait, of scheef staande, van buiten fyn gestreept gelyk Accarbaar. Hy is van beter substantie dan de voorgaande, en werd in de Medicynen voortgetrokken, werdende voor 't regte Kalbahaar manneken gehouden, dog men vindt het zoo zelden, dat het meest onbekent is.*

III. Palmijuncus anguinus, *is mede eensteelig, veel dunder, en kleinder dan den eerstgenoemden, vier en vyf voeten lang, van een stroohalm tot een schaft dik, van de wortel aan met veele krullen oploopende, te weten voor eerst van onderen op slangeformig, daar na met geheele circulen in een spirale linie tot het uiterste topjen toe. Van buiten bekleedt met een ruige en zeer steekelige huid, die vry vast daar aan hangt, egter kan men die zoo wel aan 't drooge als aan 't verse afschrapen, als dan werd het glad, en zwart als Ebbenhout, dog kan op zig zelven niet over eind staan, weshalven men een Rottang door de krullen pleegt te steeken.*

Zomtyds is 't zoo lang en rank, dat zyn top afhangt, zig om de onderste krullen slingert, en daar aan vast groeit, makende een vreemde verwerringe, zoo dat men dikwils twee en drie einden aan eenen stok ziet, die men alle moet afbreeken, en den principalen houden.

Daar valt mede niet aan te buigen of te rekken, maar men moet de natuurlyke krullen laten, zoo als zy zyn, zomtyds vindt men 't boven afgebrooken, en de rest over eind staan als een gekruld yzerdraad, het welk al zoo raar is, want de opperste dunne krullen geven hem geen grooten cieraat, als ze niet ordentlyk lopen.

Naam.

Nomen. Latine *Accarbarium unicaule*, & *Palmijuncus marinus*, ex forma plantæ junceæ, quæ *Palmijuncus* seu *Rottang* dicitur & supra *Libr.* 7. descriptus fuit, Malaice *Tali aros*, h. e. funis fluviatilis, & *Rottang laut.* Secunda species peculiariter *Accarbaar lacki lacki* dicitur, licet prima hoc quoque gerat nomen. Latine *Palmijuncus striatus.* Tertia species vocatur *Palmijuncus anguinus*, Malaice *Accarbaar oelar.* Cunctæ vero tres Ternatice *Bau mautu.*

Locus. Omnes hæ tres species in locis crescunt, ubi fluxus sunt copiosi, unde & nomen gerunt, item in durioribus saxis quam Calbaharium, sed vario quodammodo modo. Prima nempe & secunda species in rupibus Corallinis non solidis sed granulosis, aliquando ejus radix in simplicibus saxorum fragmentis fixa est, quæ simul in una comprehendit gleba. Sic quoque videtur, nutrimentum quoddam ex iis sugere, quum radices profunde ipsis inplantantur, & naturam sequuntur lapidis, cui increscunt. Quæ enim ex solidis & duris progerminant lapidibus, duriorem & graviorem habent substantiam illis, quæ mollibus & fragilibus inposita sunt.

Tertia species semper insidet ruffis & cineribus saxis radicula ampla & rotunda, acsi adglutinata esset.

Piscatores norunt quædam horum saxorum, magnitudine pugni circiter, quum ab ipsis adligata sunt funibus piscatoriis, quæ ex terra conquirunt & connectunt iis, ut hamus profundum petat mare, sique piscem teneat, ac funis conmoveatur, tum lapillus decidit, huic tum sese figit dictus mucus seminiferus, formatque in eo arbusculam talem intortam, quæ præcipuum capit incrementum ex ipso mari, nihilominus tamen quoddam trahit alimentum ex ipso sacco per planam radicem, quæ inferius porosa seu foraminulis distincta est. Hinc arbuscula duriorem habet substantiam, tenuis est, firma, & circinnata, quod in aliis *Tali aros* non observatur, quæ fungosis insident saxis.

Binæ priores species investigandæ sunt circa oras protuberantes vel circa angustas maris ripas, ubi fluxus sunt rapidi. Tertia species reperitur in Amboinensi sinu hic & illic in similibus dictis lapillis, qui plurimum ibi projiciuntur ad decem vel viginti orchiarum profunditatem. Ante acutum promontorium parvæ Ceramæ in Hoeamohela, quod ad Zepyream vergit plagam, nostratibus siccum Oryzæ promontorium dictum, incolis Siël, non modo continuus ac rapidus fluit fluxus, sed qui augetur per multos cæcos scopulos, ante ipsum in mari positos, & aliquando supra aquam eminentes.

Ibi ingens admodum locatur *Tali aros*, cujus verticem incolæ aliquando sub aqua viderunt, & ex eorum relatu dixerunt pedis crassitiem obtinere. Pecuniam sæpe pollicitus sum, ut unus alterve submersor id peteret, sed neminem potui exhortari, qui auderet id suscipere, semper sese excusantes ob vehementem fluxum, qui eos aliquando nimis in profundum projiceret, vel quod Lamium piscem obfenderent.

Sed hasce excusationes prætextas modo esse inde concludere poteram, quum in profundioribus & magis periculosis sæpe fundum petunt & submergunt, in isto enim loco non ultra viginti orchias fundus profundus est, & dies aliquando sunt pacati, quum fluxus placidus est. Vera autem caussa erat superstitio quædam, quod hanc arborem sacram & tanquam custodem istius insulæ haberent, quamque vocabant *Buto siël*, h. e. membrum virile *Siël.*

Cæterum si posset evelli, talisque esset, qualis ab incolis describitur, non credo huic similem esse in toto mundo unquam conspectam, atque ut puto duodecim orchiarum longitudinem haberet. Eam itaque ibi relinquemus in thesauro seu arca matris Tethyos, sperantes posteros nostros dein eam deprompturos, vel per senectutem eradicatam inventuros. Ante dictum sinum rupis etiam præceps locatur sub aqua, vel defluente aqua parum supra hanc elevata, quæ idem gerit nomen *Butu siël.*

Usus. In Medicina hi *Palmijunci* parvi sunt usus, saltem non multum notus est, excepto apud Ternatenses, qui eos in usum vocant, præsertim tales, qui recti sunt, & quidem primæ ac secundæ speciei, quam pro vero habent mare, uti dein indicabitur. Cæteroquin omnes species dignæ sunt, quæ servantur tanquam res raræ, eliguntur vero & præferuntur minime sinuosæ & planissimæ cum frusto adhærentis radicis.

Quæ

Naam. *In 't Latyn* Accarbarium unicaule, *en* Palmijuncus marinus, *na de gedaante van dat biesagtige gewas*, Palmijuncus *of* Rottang *genaamt*, *en* Lib. 7. *beschreeven*, *in 't Maleits* Tali aros, *dat is* Stroomtouw, *en* Rottang laut. *De tweede zoorte werd in 't byzonder* Accarbaar lacki lacki *genaamt*, *hoe wel de eerste dien naam ook voert*, *in 't Latyn* Palmijuncus striatus. *De derde zoorte biet* Palmijuncus anguinus, *in 't Maleits* Accarbaar oelar. *Alle drie in 't Ternataans* Bau mautu.

Plaats. *Zy wassen alle drie op plaatzen, daar veel stroom gaat, waar van ze de naam hebben &c. Op harder steenen dan het Kalbabaar, dog met eenig onderscheid. De eerste en tweede zoorte wassen op Kraalklippen, niet die massief maar brokkelig zyn, zomtyds ziet men de wortel op enkelde brokken van steenen staan, die ze t'zamen in eenen klomp bevat. Zoo schynt het ook dat ze daar uit voedzel trekken, want hare wortelen schieten wat dieper in en aarden na den steen, daar ze op staan. Want die uit harde massieve steenen groejen, zyn harder en zwaarder van substantie, dan die op weeke en gebrokkelde staan.*

De derde zoorte staat altyd op rosse en grauwe keisteenen, met een breed rond worteltje, als of ze daar op gelymd waren.

Zommige van deze steenen een vuist groot, en minder zynde, kennen de Vissers, dat ze door haarlieden van 't land genomen, en in zee gesmeeten zyn. Wanneer ze die met een slinger aan de vislyn binden, om den hoek in zee te doen zinken, en als 'er een Vis aan komt en de lyn geschut werd, zoo valt den steen uit. Hier aan begt zig dan de voornoemde zaadslym, en formeert dat gekrulde boompje daar op, 't welk wel zyn principaalste wasdom uit de zee heeft, maar niet te min eenig voetzel uit den keisteen ook trekt door de platte wortel, die van onderen poreus of vol gaatjes is. Daarom heeft het boompje een harde substantie, werd dun, styf, en vol krullen, 't welk andere Tali aros *niet en hebben, die op vooze steenen staan.*

De twee eerste zoorten moet men zoeken omtrent uitsteekende hoeken, of omtrent nauwe zeegaten, daar sterke stroom gaat. De derde zoorte vindt men in den Amboinsche inham, hier en daar op gemelde keisteentjes, die meest daar in gesmeeten werden, op tien en twintig vademen diepte. Voor de scherpe neus van klein Ceram op Hoeamohel, die na 't Zuiden ziet, by de onze de drooge Rystboek genaamt, by de Inlanders Siël, gaat niet alleen een geduurige sterke stroom, die vermeerdert werd door veele blinde klippen, die daar voor in zee leggen, en zomtyds boven water kyken.

Daar omtrent staat een ongemeene groote Tali aros, *wiens top de Inlanders zomtyds onder water bekennen, en na haar gissinge wel een been dik zal zyn. Ik heb dikwils geld daar op gezet, om door de een ofte ander Duiker den zelven uit te halen, maar heb niemand konnen vinden, die de kouragie hadden om daar na te duiken, haar excuserende op den sterken stroom, die hen tegen wil na de diepte mogte voeren, of dat ze de Hajen mogten ontmoeten.*

Dog dat de excusen niet suffisant waren liet ik my vast voorstaan, om dat ze wel op dieper en periculeuser plaatzen duiken, zynde het op die plaats niet boven twintig vademen diep, en men heeft veele stille dagen, als 'er geen stroom gaat. Maar de eigentlyke oorzaak was een zekere superstitie, dat ze dien boom voor heilig, en als het hoofd van 't geheelen Land Hoeamohel agten, noemende hem Buto siël, *dat is het mannelyke lid van Siël.*

Anders zoo die konde uitgehaalt werden, en zoo hy is, gelyk hem de Inlanders schryven, zoo geloove ik niet dat zynes gelyken in de weereld gezien is, moetende na gissinge ruim twaalf vademen lang zyn, wy zullen hem dan daar laten in de schatkiste van de groote moeder Thetis, en hoopen, dat onze nakomelingen hem nog eens zullen uithalen, of door ouderdom uitgewortelt zynde, vinden. Dog voor de bovengemelde hoek staat nog een steile klippe onder water, of met laag water een weinig boven komende, dragende den zelve naam Butu siël.

Gebruik. *In de Medicynen hebben deze* Rottangs *klein gebruik, of dezelve is nog niet bekent, behalven dat de Ternatanen wat werks daar van maken, inzonderheid van zoodanige, die wat regt zyn van de eerste en tweede zoorte, dewelke zy voor 't regte manneken houden, gelyk hier na volgt. Anders zyn alle zoorten weerdig tot zonderbare rariteiten bewaart te werden. Waar toe dan men uitkiest die de minste en vlakste bogten hebben, en nog een stuk van den wortel.*

Die

Quæ itaque digitum craſſæ ſunt, non multum cultro radendæ ſunt, quum piloſa ipſarum pellis multum perit & desquamata ſit, remanentibus modo quibusdam punctulis vel granulis inſtar corii craſſioris, quæ ipſis ſunt ornamento. Secundam ſpeciem radere quoque non oportet, niſi quod arenâ viſcoſa pellis desquametur, ſed ad tertiam ſpeciem major requiritur labor & patientia, antequam ſpinuloſa & tenax pellis cultro ſeparari & lævigari poſſit, quod tamen fieri oportet, alioquin enim incompta eſt, & vix tractabilis, ubique enim veſtibus adhæret.

Ars quædam porro reſtat, per quam ſinus quodammodo elongari poſſunt, quod non fit per oleum vel ignem, uti in vero id obtinet Calbahario, & quo facto multos fregi bacellos, antequam veram edoctus fuerim artem: ſequenti autem peragitur modo. Tales eliguntur baculi, minime ſinuoſi & rectiſſimi, quorum ſuperiores gyri omnes tanquam inutiles abſcinduntur, ad longitudinem quatuor pedum ab ipſa radice, viridem tum elige arundinem Bamboes dictam, in qua talis bacellus facile ac ſine vi intrudi poteſt, inple illam dein aqua, ac ſupra ignem coque ſatis fortiter, tum bacellus quodammodo lentus erit, exime, & manu extende eum, quamdiu calidus eſt, adliga eum dein chordulis longo ordini, vel quod melius ligno, in quo canalis formatus eſt, donec frigeſcat, per binos tresve dies relinque, tum ſatis rectum habebis baculum ambulatorium, ſed qui contuſionem vel ictus tolerare nequit, quibus facile frangitur inſtar vitri. Sique non ſatis diu ſit coctus, ſinus ſenſim regenerantur, unde patet, materiem ſaxoſam prævalere in baculo, quum oleo emolliri nequit, ac tam facile frangitur.

Sinenſes hic degentes mihi notificant, Philoſophos ſuos in Sina ad ſignum dignitatis ſuæ tales bacellos manibus geſtare, ſed norunt indicare, an verum ſit Calbaharium, an vero Taly aros, nec niſi quod ſit petitum ex mari & remotis regionibus. Nomen ipſi dant *Hooti*, h. e. lignem ferreum, ſeu Syderoxylum, vel filum ferreum.

Quum Malayenſes fragmenta quædam recta conquirere poſſunt, digitum craſſa, tum ea diſſecant, perforant, & amenta ex iis formant Corallina quaſi. Ejus vitia ſunt ſcabrities, quæ tubercula ſunt ſeu puſtulæ, præſertim in vetuſta & craſſa parte, item fiſſuræ exteriorum pellium, quæ vix expungi poſſunt, niſi quod cultro poliantur.

Hic iterum in uſum venit *Caput* 25. *Libri* 13. *Plinii* de ſimilibus plantis marinis, ubi ſcribit; Milites Alexandri Magni ex India per mare reduces retulerunt, ſeſe in mari folia inveniſſe, quæ ſub aqua virebant, ſed ad ſolem ſiccata in ſal degenerabant, item juncos lapideos, veris Juncis ſimiles, item in alio tractu quasdam arbuſculas ramoſas, coloris cornu bovini, ſed ad extremitates rubentes, ſique tractentur, fragiles erant inſtar vitri, ſique igni inponantur, candeſcunt inſtar ferri, ſed in exſtinctis priſtinus redibat color.

Iſti junci lapidei, meo judicio nil aliud ſunt, quam noſtri Palmijunci marini, ſed aliæ cornu colores arbuſculæ ſunt Corallium ſeu Calbahar verum nigrum, quod *Plinius* l. c. ex *Juba* vocat *Charitoblepharon*. In igne candeſcere forte milites Hyperbolice dixerunt, volentes denotare per ignem emolliri & lenteſcere, quin ab auditoribus male intellecti ſint, aut forte putaverunt *Mutu labatta*, quæ ſpecies eſt peregrini Corallii, quæ ex Timora & Solora defertur, de qua ſuo loco latius.

Die dan een vinger dik zyn, behoeft men niet veel te ſchrapen, want het ruig vel daar aan is meeſt vergaan, behoudende ſlegts eenige punctjes of korreltjes, gelyk Sagrein leer, die hem een frajigheid geven. Aan de tweede zoorte valt ook niets te ſchrapen, anders dan met zand de ſlymerige huid af te ſchuuren, maar aan de derde zoorte valt wat meer patientie en moeite, eer men het ſteekelige en vaſthoudende vel met een mes kan afſchrapen, 't welk evenwel zyn moet, anders blyft het ongezien kwalyk om te handelen, en over al aan de kleederen vattende.

Zoo is 'er ook nog een konſtje over, waar door men de bogten eenigzints kan regt maken, 't welk niet met olye over 't vuur geſchiedt, gelyk men het opregte Kalbahaar doet, en waar door wy veele ſtokjes gebrooken hebben, eer wy de regte konſt leerden, en geſchiedt aldus. Men verkieſt zoodanige ſtokken, die de minſte en regtſte bogten hebben, ſnyd de bovenſte krullen allegaar af, als onnut zynde, tot de iengte van vier voeten van de wortel af, zoekt dan een groene bamboes, daar in dit ſtokje gemakkelyk en zonder forze gaan mag, vuldt ze met water, en laat ze ter degen over 't vuur kooken, zoo werd het ſtokjen eenigſints leenig. Neemt het uit, en ſtrekt het met de handen zoo lange het warm is, en bind het aan een lange rye, of nog beter op een hout, daar langs heenen een geute loopt, met cordulen vaſt, tot dat het koud werde, na twee of drie dagen neemt het eerſt af, zoo hebt gy een redelyken regten ſtok om in de hand te dragen, maar hy kan geen ſtoten of ſlaan verdragen, waar door hy kort afbreekt, als glas, en zoo het niet lang genoeg gekookt is, zoo komen met 'er tyd de bogten weer, waar uit blykt, dat de ſteenige materie in deze meeſter moet zyn, om dat ze door geen olye te weeken is, en zoo kort afbreekt.

Onze Chineezen weeten my te berigten, dat hunne Philoſophen in China tot een teken hunner Eerwaardigheid zulke ſtokjes in de handen dragen, maar weeten niet te zeggen, of het opregt Kalbahaar, dan Taly aros zy, anders dan dat ze uit zee en uit verre landen gehaalt werden. Zy noemen 't Hooti, *dat is yzerhout of yzerdraad.*

Als de Malyers eenige regte ſtukken daar van krygen, die een vinger dik zyn, zoo doorzagen ze die, doorboren ze, en maken Koralen daar van. Zyne fouten zyn ſchurftheid, zynde knobbeltjes of puiſten boven op, byzonderlyk aan het oude en dikke, als mede geſcheurtheid van de buitenſte vellen, die men kwalyk kan uitkrygen, dan met een mes glad te ſnoejen.

Hier komt weder te pas het 25. Hoofdſtuk in 't 13. Boek van Plinius *van diergelyke Zeegewaſſen aldus ſchryvende, de Soldaten van Alexander Magnus uit Indiën over zee weder na huis kerende, hebben voorgegeven, dat ze in zee bladeren gevonden hebben, die onder water groen waren, maar in de zonne gedroogt tot zout wierden. Item ſteene biezen, Juncos lapideos, de regte biezen gants gelyk, item in een andere kontreye zekere boompjes, die getakt waren, van couleur als oſſenhoorn, maar aan de toppen roodagtig, als men ze handelde, breekzaam gelyk glas, in 't vuur gelegt wierden ze gloejende als yſer, maar aan de uitgebluſte kwam de voorige couleur weder.*

De voorige Junci lapidei, zyn mynes oordeels anders niet dan onzen Palmijuncus marinus, maar de andere hoornverwige boompjes zyn het opregte zwarte Kalbahaar, 't welk Plinius *loco cit. uit* Juba Charitoblepharon *noemt. Dat het in 't vuur gloejend werde, hebben misſchien Alexanders Soldaten Hyperbolice voorgegeven, willende zeggen, dat het over 't vuur week en leenig werde, of zy zyn van de toehoorders kwalyk verſtaan, of moeſten gemeent hebben het* Mutulabatta, *een ſlag van onbekende Koralen, die men van Timor en Solor brengt, waar van op zyn plaats breder.*

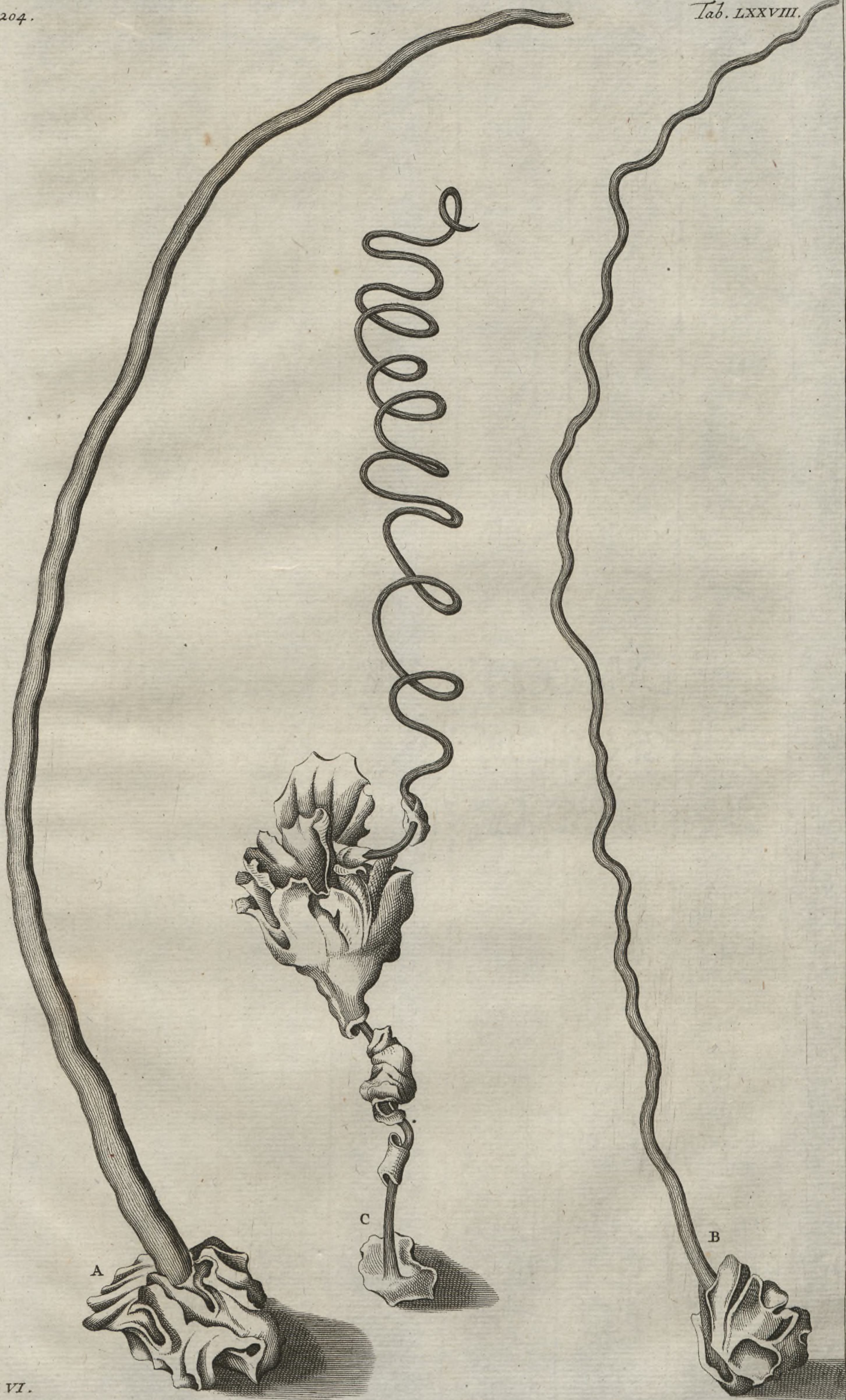
Tabula Septuageſima octava

Palmijunci marini tres habet ſpecies, quarum Litt. A *primam*, Litt. B *ſecundam*, ac Litt. C *tertiam* obſert *ſpeciem.*

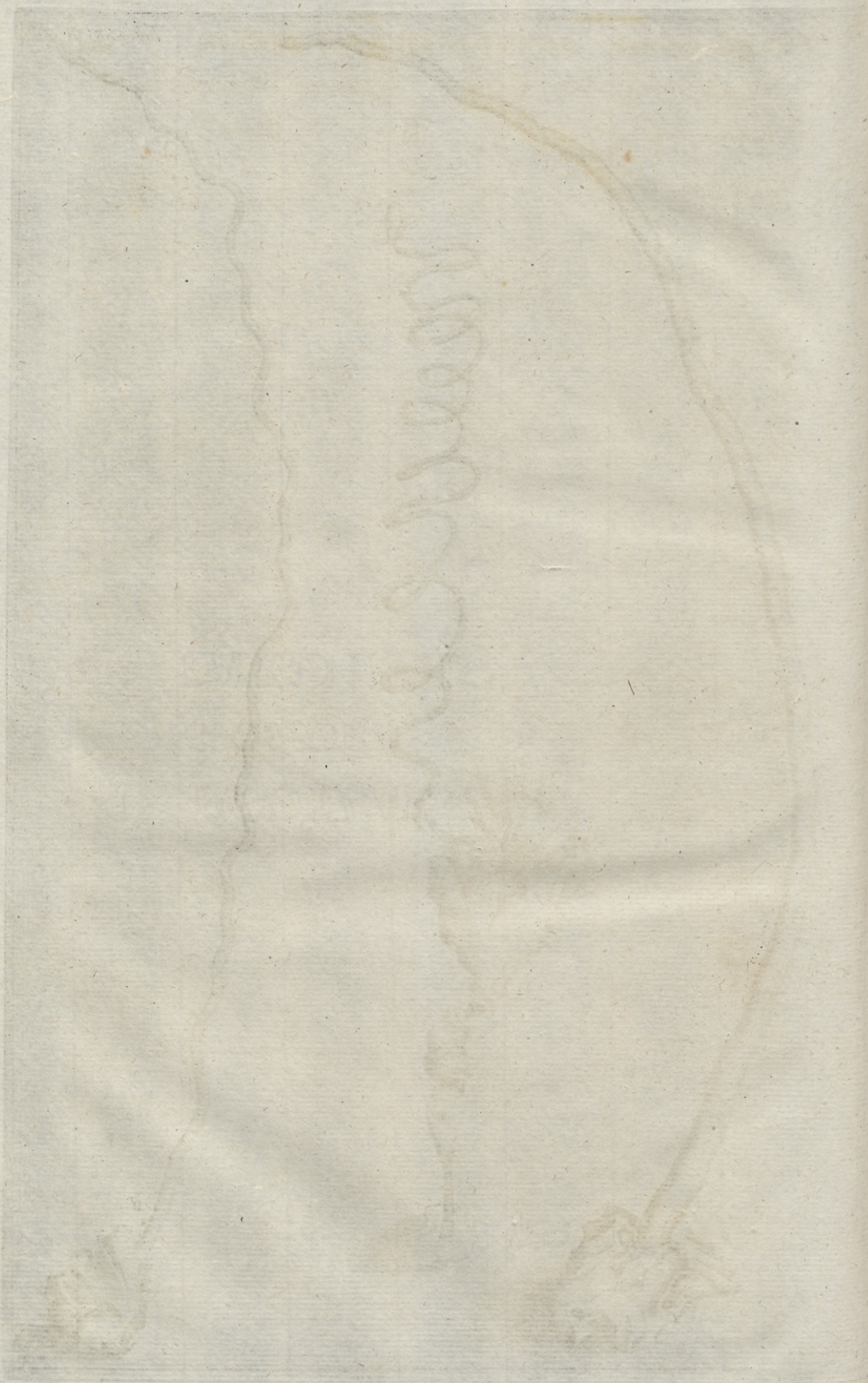
De agt en Seventigſte Plaat

Vertoont drie zoorten van de *Zee-bies*, waar van Lett. A de *eerſte*, Lett. B de *tweede*, en Lett. C de *derde zoort* opgeeft.

CAPUT VIERDE

Antipathes spiralis c. varietatibus.

CAPUT QUARTUM.

Flabella marina. Accarbaar kipas.

Subsequentes species arbuscularum marinarum nigrarum non pro genuino sed pro spurio Corallio habendæ sunt, quum nimis degenerant a natura & substantia Coralliorum.

Primo autem nobis obcurrit tertia species arbuscularum marinarum nigrarum vero Calbahario maxime adfinis, quæ *Flabellum marinum* dicitur, illæ autem diversam habent substantiam, colorem, & formam, quas omnes sub binis comprehendimus speciebus.

Primo *Flabellum marinum planum est*, secundo *Flabellum multiplex.*

Primo. *Flabellum marinum planum*, est arbuscula marina plana, plerumque rotunda, vel ad unam inclinans partem, sesqui & binos pedes alta & lata, composita ex tenuibus & flexilibus ramis, quorum quidam erecti sunt, in alios sese mox dividentes, quorum interstitia cancellata vel retiformia sunt multis, brevibus, ac transversalibus ramulis, ita ut tota arbuscula planum referat rete, sed tres habent formas.

Elegantissimæ sunt penitus planæ, quarum rami regulariter decurrunt sine protuberantibus gyris, excepto ad oram, ubi recti rami parvis eminent angulis, externe obductæ obscure ruffo, aliquando etiam nigro cortice, arenosæ & fragiles, quique, si pluviis & vento aliquamdiu illæ fuerint expositæ, facile abradi potest. Depurata autem talis arbuscula ex ruffo nigricat, & ramuli non sunt rotundi, sed angulosi, & acutis oris notati. Ipsius substantia lignosa admodum est, levis, lenta, & flexilis. Inferior caudex angulosus est & striatus, interne plerumque concavus & fungosus, ampla radice instar membranæ saxis fixus.

Secunda forma ejusdem est magnitudinis & substantiæ, vel paulo magis nigra, terreo obducta cortice, qui facile itidem separatur, sed hæc non tam plana est, multas enim gerit lacinias & incurvos ramos, qui ad oras vel ad latera prominent, ac proinde non tam elegans est prima.

Tertia major est binis prioribus, tres quatuorve pedes alta & lata, ita ut extensum referat pallium, ejus substantia fere nigra est, proxime Calbahario adcedens, immo inferiores rami tam duri & solidi sunt quam ullum Calbaharium.

Planam itidem obtinet formam, sed ubique lacinias & excrescentias habet, quæ ad latera locantur, in curtos desinentes circinnatos & acutos ramulos, ita ut totum flabellum spinulosum sit, si tractetur, externe obductum alba & cinerea calcea crusta, quæ difficulter abradi potest. Infixum autem est pellosa ampla radice potissimum in saxis fragilibus, quæ simul in una comprehendit gleba.

Secundo. *Flabellum multiplex* compositum est ex multis planis laciniis, inregulariter decurrentibus, nec ultra spithamæ altitudinem obtinet, externe obductum rubro & fragili cortice, aliquando etiam albicante, qui firmiter quoque adhæret, interne cinereum est vel gilvum, durum, saxosum, & facile frangens, cum sequenti cinereo Calbahario maxime conveniens, ejus sedes est in duris silicibus, quibus plana radice tanquam adglutinatum est.

Depurati rami sunt rotundi & glabri, in quibusdam subtiliter striati, plures aliæ hujus sunt varietates, quæ sub hoc comprehenduntur.

Præter dicta ista flagella, alia porro ingens cinerea sed rara est species, quam mox infra sub cinereo Calbahario describemus, quum ipsi adfine sit.

Sic quoque omnibus flagellis commune est, quod sub aquis naturali isto visco obducta sint, & gravem odorem marinum de se spargant, qui disparet, si aliquamdiu pluviis exponantur.

Nomen. Latine *Flabellum marinum*; Belgice *Zeewajer*; Malaice *Accarbaar kipas*, juxta planam ipsorum formam. Sinice *Pabaytsjiu*, & *Ou haytsjiu*, h. e. albæ & nigræ arbusculæ marinæ.

Locus.

VIERDE HOOFDSTUK.

De Zee-wajers.

De volgende zoorten van zwarte Zeeboompjes zyn voor geen opregt maar bastert Koraal te houden, dewyl ze van de natuur en substantie der Koralen te veel afwyken.

Voor eerst komt ons voor de derde zoorte van zwarte Zeeboompjes, met het regte Kalbahaar de naaste maagschap hebbende, die men Zeewajers *noemt. Deze zyn van verscheide substantie, couleur, en gedaante, die wy alle onder twee zoorten begrypen.*

De eerste is een Enkelde vlakke, *de tweede* Veelvoudige.

I. Flabellum marinum planum, *ofte enkelde, vlakke Zeewajer, is een plat Zeeboompje, meest rond, of wat aan eene zyde hellende, anderhalf en twee voeten hoog en breed, gemaakt van dunne buigzame takken, waar van zommige regt over eind loopen, gaande weg zig in andere verdeelende, waar van de tussenplaatzen uitgeweven zyn, nets ofte ruits-gewys, met veele korte dwerstakjes, zoo dat het geheele boompje een vlak netje gelykt, dog zyn van drierlei gedaante.*

De fraaiste zyn gants vlak, waar aan de takken ordentelyk loopen zonder uitsteekende krullen, behalven aan den rand, daar de regte takken met kleine hoeken uitsteeken, buiten bekleed met een donkere rosse, zomtyds ook roode schorsse, zandig en bryzelig, die hem in regen en wind gelegt ligt laat afwryven. Het schoongemaakte is uit den rossen-zwart, en de takjes zyn niet rond, maar hoekig, en scherpkantig. Hunne substantie is ook zeer houtagtig, ligt, taai, en buigzaam. De onderste stam is hoekig en gestreept, van binnen meest hol, en voos, met een breede wortel als Perkement op de steenen geplakt.

De tweede gedaante is van de zelve grootte en substantie of wel zoo zwart, bekleed met een aardverwige schorsse, die ook ligt afgaat, maar dit is zoo vlak niet, hebbende veele lappen, en gekrulde takken, die aan de kanten of aan de zyden uitsteeken, dierhalven verre zoo mooi niet als 't eerste.

De derde is grooter dan die tweede, drie en vier voeten hoog en breed, zoo dat het een uitgebreide mantel gelykt, zyn substantie is regt zwart, het Kalbahaar naast komende, ja de onderste takken zyn zoo hard en massief als eenig Kalbahaar zyn mag.

Het heeft ook wel een vlakke gedaante, maar over al lappen aanwassen, die ter zyden uit staan, in korte gekrulde en scherpe takjes eindigende, zoo dat de geheelen wajer steekelig valt in 't handelen, van buiten bekleed met een witte of grauwe kalkagtige korste, die moejelyk af te schrapen valt. Het is gegrond met een huidagtige breede wortel, meest op brokkelige steenen, die ze t'zamen in een klomp vat.

II. Flabellum multiplex, *veelvoudige Zeewajer is gemaakt van veele platte lappen, die onordentelyk door malkander staan, en werd niet boven een span hoog, van buiten bekleed met een roode bryzelyge schorze, zommige ook met een witagtige, die mede vast kleeft, binnen is het grauw of vaal, hard, steenig, en kort afbreekende, met het volgende grauwe Kalbahaar meest over een komende, zyn sitplaats is op harde keisteenen, daar het met een platte wortel vast opgeplakt is.*

Gorgonia Reticulum L.

De schoongemaakte takken zyn rond, en glad, aan zommige fyn gestreept, hebbende nog meer verandering, die men hier onder brengen kan.

Behalven de voornoemde wajers is 'er nog een groote grauwe, dog rare zoorte, die wy hier naast onder 't grauwe Kalbahaar zullen beschryven, dewyl ze van deszelfs maagschap is.

Zoo hebben ook alle wajers gemeen, dat ze nog onder water zynde met de gewoonlyke slymerigheid behangen zyn, en een zware Zee-reuk van haar geven, dewelke vergaat, als men ze een tyd lang in regen legt.

Naam. *In 't Latyn* Flabellum marinum; *in 't Duits* Zeewajer; *in 't Maleits* Accarbaar kipas, *alle na hunne platte gedaante genaamt, in 't Chinees* Pahaytsjiu, *en* Ou haytsjiu, *dat is witte en zwarte Zeeboompjes.*

Plaats.

Locus. Paulo profundius in mari crescunt vero Calbaharo, ac potissimum hamo adducuntur, quod facile fit, quum granuloso insident saxo, vel minori silici, quæ simul etiam adtrahitur. Sed hæc plerumque manca sunt, quum per hamum lacerentur, si saxum nimis sit grave, unde melius est, quod urinatores ea manibus vel laqueo adportent. Nullibi copiosiora sunt, quam circa insulas Amblauam, Manipam, & Kelangam, in sinu Amboinensi itidem inveniuntur, sed pusilla, incompta, sinuosa, & maxime laciniata.

Usus. Apud incolas in nullo sunt pretio, sed nostra natio servat ea tanquam res singulares, quem in finem tantummodo eliguntur plana, ramosa, & eleganter rotunda cum adhærente frusto radicis saxosæ. Quæ instar extensi sunt pallei, dicto depurantur modo ad caudicem & crassos ramos, quum eleganter nigra sunt, sed teneri rami calceam tenent crustam, quum haud facile radi possunt.

Protuberantes anguli & laciniæ cultro vel forcipe abscindendæ sunt, & formanda sunt pro lubitu. Conchæ, Ostreæ, aliaque Corallia ramis adcreta sæpe observantur, quæ relinquuntur. Compingi etiam facile possunt, quum flexilia sunt, & deprimi possunt, elegans enim præbent ornamentum Ostracodermati, pellosa enim radice quibusvis adglutinari possunt saxis cum lacte ebutyrato crassiore, ac tenui calce inter sese mixtis. Quum vero hæc ornamenta testacea plerumque humida sunt, viscum hoc non tenet, hinc alterum eligendum est saxosum viscum.

In re Medica ignotus est ipsorum usus, licet judicem, viribus haud multo inferiora esse aliis Calbahariis. Ternatenses saltem tertiæ seu spinulosæ speciei adhibent caudicem & inferiores ramos, qui sunt duri, nigri, & solidi, quos interne propinant eodem modo, quo verum Calbaharium.

Primam Flabellorum marinorum speciem præ aliis descripsit & delineavit *Carol. Clusius exotic. Libr.* 6. *Cap.* 2. sub nomine *Fruticis marini elegantissimi*, qui per naves Batavas ex India Orientali adlatus fuit anno 1603, ubi *Clusius* putat, hasce arbusculas referendas esse ad species *Palmæ marinæ Theophrasti.*

Elegans horum flabellorum species defertur ex insulis Aroës, atque ad Eurum sitis, illa enim plerumque rotunda sunt, spithamam circiter alta & lata, dense & subtiliter pertexta, & ad oras eleganter fimbriata, sed in vilioribus ramulorum extremitatibus parum protuberant. Levia sunt, coloris nigricantis, sed luci obposita, ruffa, ac brevi & spongiosæ insident basi seu stylobatæ, locumque merent inter res raras.

Plaats. *Zy wassen wat dieper in zee dan het regte Kalbahaar, en werden meest met een Visboek uitgehaalt, 't welk gemakkelyk geschiedt, dewyl ze op een brokkelige klomp staan, of een kleine keisteen, die mede opgehaalt werd. Dog gemeenslyk zyn deze geschend, om dat de Visboek een stuk daar uit scheurt, als de steen te zwaar is. Daarom het beter is, dat ze de Duikers met de handen of met een strop ophalen. Nergens vindt men ze overvloediger, dan omtrent de Eilanden Amblau, Manipa, en Kelang. Den Amboineese inhum geeft ze ook, maar klein, ongeschikt, bogtig, en vol lappen.*

Gebruik. *By de Inlanders zyn ze niet geagt, maar onze Natie bewaart ze tot rariteit, waar toe men alleenlyk uitkiest, die vlak zyn, vol takken, en een mooje ronde gedaante maken, een stuk van de steenige wortel nog hebbende. De groote mantels maakt men op die wys schoon aan den stam en dikke takken, daar ze dan mooi zwart werden, maar de fyne takken behouden hun kalkagtige korste, om dat men in 't schrapen daar niet wel kan by komen.*

De uitsteekende hoeken en lappen moet men met een schaar of mes afsnyden, en zoo wat fatsoeneren. Men vindt ook Schulpen, Oesters, en andere Koraalgewassen aan de takken vast gegroeit, die men dan daar aan laat. Zy zyn ook wel om in te pakken, om dat ze buigzaam zyn, en haar laten neerdrukken, gevende een fraai vercierjel aan het grootwerk, want men kan ze met den huidagtigen wortel op allerhande steenen plakken met het dikke van kernemelk, en fyne kalk. Dog dewyl de grooten meest vogtig zyn, daar dezen lym niet houd, zoo moet men een andere steenlym daar toe gebruiken.

In de Medicyne hebben ze geen bekend gebruik, hoewel ik oordeele, dat ze in kragten niet veel minder zyn dan andere Kalbahaar. Immers de Ternatanen nemen van de derde of steekelige zoorte den stam en onderste takken, die hard, zwart, en massief zyn, gebruikende die binnens lyfs in alle manieren als het opregte Kalbahaar.

De eerste zoorte van Zeewajers ziet onder andere beschreeven en uitgeteekent, by Carol. Clusius exotic. Lib. 6. Cap. 2. *onder den naam van* Frutex marinus elegantissimus, *zynde Anno* 1603. *door de Hollandsche Scheepen uit Oost-Indien aangebragt, alwaar* Clusius *van meening is, dat men deze boompjes behoort te brengen onder de zoorten van* Palma marina Theophrasti.

Een schoone zoorte van wajers brengt men uit de Eilanden van Aroe, en de zoo genoemde Zuid-ooster Eilanden, deze zyn meest regt rond, omtrent een span hoog, en breed, digt en fyn uitgeweven, en aan de kanten aardig gezoomt, dog aan de slegten steeken de eindjes der takken wat uit. Zy zyn ligt van couleur, zwartagtig, dog tegens den dag gehouden, ros, en staan op een kort spongieus voetje, en meriteeren plaats onder de rariteiten.

Tabula Septuagesima nona

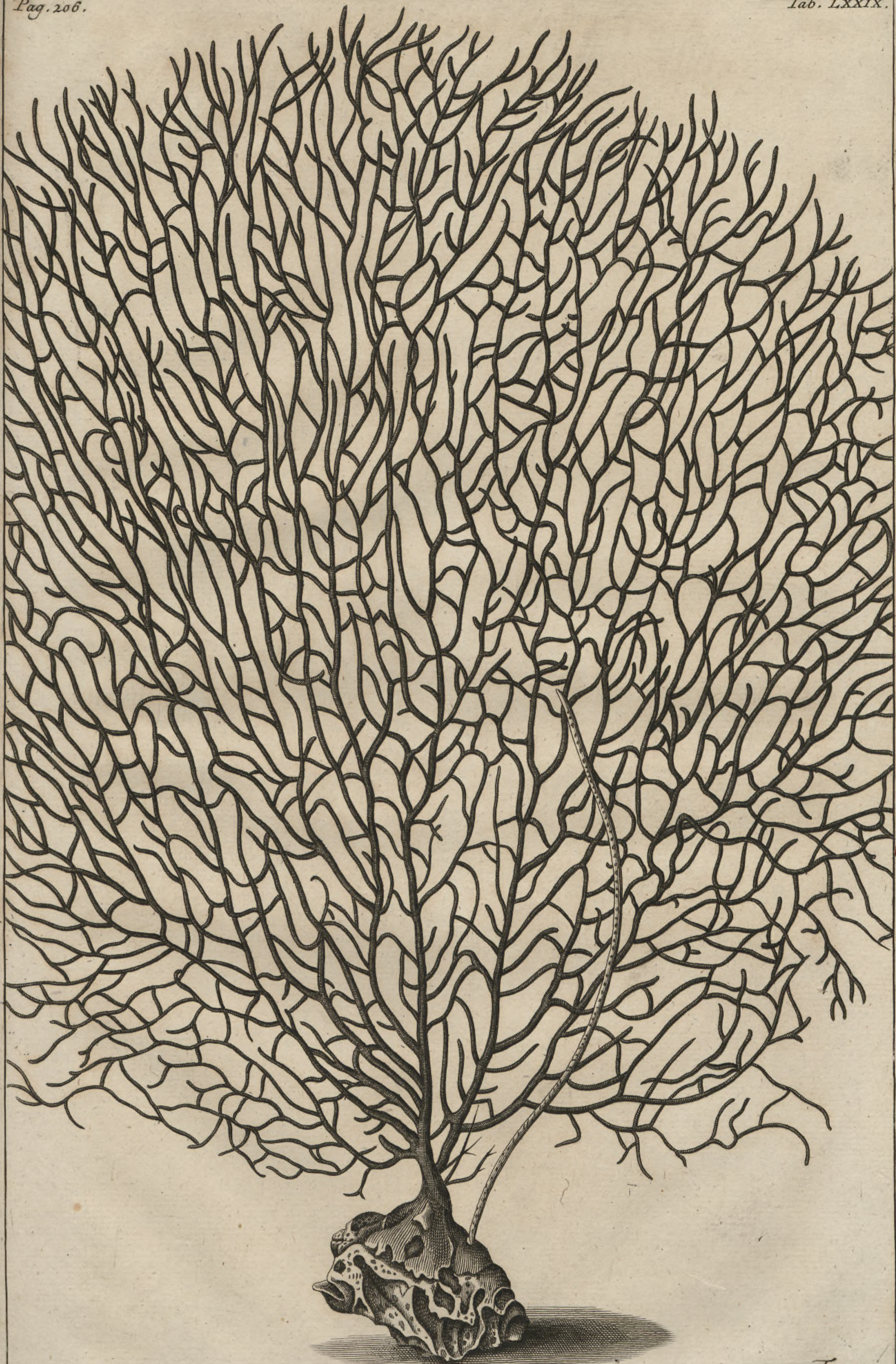
Flabellum exhibet *marinum*, quod est Keratophyton maximum cinereum elegantissime reticulatum, *Boerb. Ind. pag.* 6. cujus varietas est Frutex marinus major *Besl. mus. rarior. Tab.* 24. & Frutex marinus, elegantissimus *Clusii exotic. pag.* 120.

De negen en Seventigste Plaat

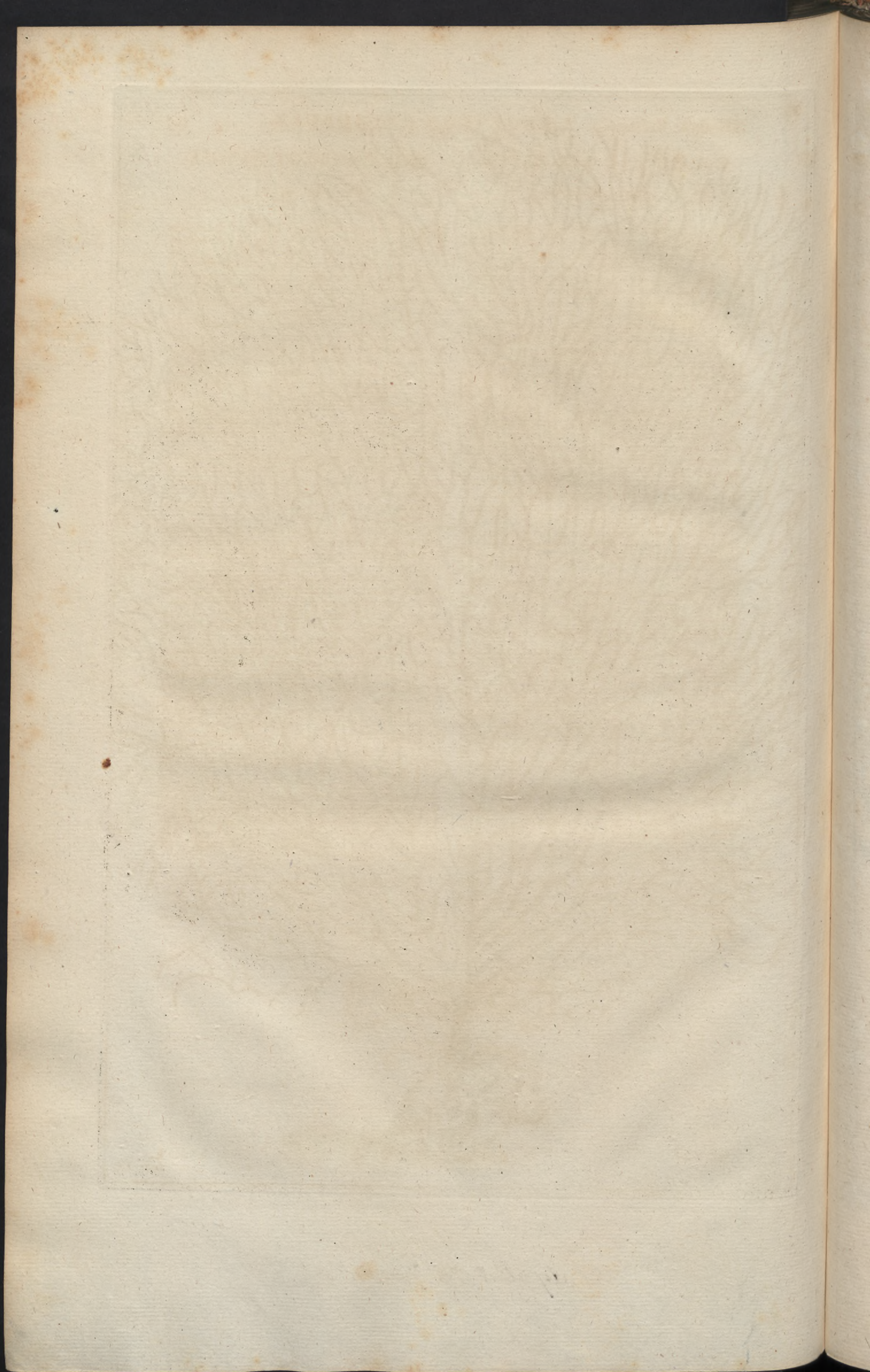
Vertoont de *Zeewajer*, welke is de grootste, gryze, zeer fraje, netsgewys gevlogte Keratophyton van *Boerb. Index pag.* 6. waar van een verandering is de grooter Zeestruik, van *Besl. mus. rarior. Tab.* 24 en de zeer fraje Zeestruik van *Clusius exotic. pag.* 120.

CAPUT VYFDE

Antipathes flabelliformis. Lam.

CAPUT QUINTUM.

Cupressus marina.

Quarta species Accarbarii nigri est elegans & compta arbuscula, non ultra unum vel sesqui pedem alta, simplici adsurgens caudice, qui unum alterumve culmum crassus est, ac binos tresve pollices supra radicem undique sese dividit in multos brebres & densos transversales ramos, quorum quidam superius plani sunt, & in plures alios minores divisi, qui spinulosa referunt foliola.

Hujus duplicem observavi formam, prima plerumque nigra est, externe vix notabili crusta obducta, sed mucosa est, quum primum e mari delata sit. Ejus foliola referunt illa Abietis vel Genistæ aculeatæ, ac tota coma Cupressum æmulatur feminam, quæ magis extensa & rotundior est mare, ubique firma & spinulosa.

Altera species multo fungosior est, & levioris substantiæ, cinerea, & rotundum gerit caudicem, ejus foliola tenuiora sunt, breviora, ac molliora, coloris ruffi, ita ut tota coma vulpinam referat caudam.

Utræque crescunt in duriusculis & pusillis saxis, quæ cum ipsis simul extrahuntur, ipsarumque radices plus minusve sese ipsis inplantant, nigerrima ex duris, ac ruffa ex vulgaribus excrescente lapillis.

Nomen. Latine *Cupressus marina*; nullum vero gerit Malaiense & Amboinense nomen.

Locus. Hæ arbusculæ rarissime inveniuntur, ac fere nullibi nisi in Uliasserensibus & Bandensibus insulis, in profundo crescunt mari, & aliquando per hamum adtrahuntur.

Usus. In re Medica nullum habent usum notum, sed ob elegantem formam omnino dignæ sunt, quod servantur tanquam res rarissimæ, ad quem scopum eligendæ sunt integræ & rectæ nigræ speciei, ruffæ enim incurvæ sunt instar caudæ vulpinæ, nec elegantes.

Hæ Cupressus marinæ, ac binæ subsequentes arbusculæ, meo judicio, habendæ sunt tanquam species illarum binarum arbuscularum marinarum, quæ *Theophr. Libr.* 4. *Cap.* 7. dicuntur *Quercus* & *Abies marina*, præsertim ultima, sed Theophrasti arbusculæ nimis herbaceæ videntur, ipsius enim Abieti marinæ altitudinem adscribit ulnæ, simplicem rectumque caudicem, & regulares ramos, folia instar illorum Abietis, sed crassiora, & intus concava. Quercui tribuit latiorem caudicem, nodosos ramos, tenuiora foliola, & instar Tamarisci distincta.

Utrisque colorem adscribit tanquam purpureum, dicitque crescere in duris saxis, & fragmentis testarum, extra Herculis columnam in mari Hispanico. Huc usque Theophrastus. Ex quibus patet in Hispanico seu Occidentali & Mediterraneo mari multas arbusculas esse herbaceas, quæ in hoc Indico mari sunt saxosæ vel lignosæ, licet forma non multum inter sese differant.

Similes tenuissimæ ramosæ arbusculæ in Ostreæ testa excretæ obcurrunt apud *Carol. Clusium Libr. I. rarior. pl. Cap.* 23. *Abies marinæ* dictæ, quæ ibi describuntur & depinguntur, & inventæ sunt in ora marina Flandriæ, quæ pallidæ, nec ultra palmam altæ erant.

VYFDE HOOFDSTUK.

De Zee-cypres.

De vierde zoorte van zwart Accarbaar is een fraai cierlyk boompje, niet boven een of anderhalve voeten hoog, met een enkelde stam opschietende, een en twee schaften dik, die zig twee of drie duimen boven de wortel rondom in veele korte, en digte dwerstakken verdeelt, zommige boven plat, zommige in een ronde spitze toeloopende. De takjes zyn weder in veele mindere verdeelt, die steekelige blaadjes gelyken.

Ik heb 'er tweederlei gedaante van aangemerkt. Het eerste doorgaans zwart, van buiten zonder merkelyke korste, dog slymerig, als het uit zee komt. Zyne blaadjes gelyken die van Dennenboom of Gaspeldoorn, en de geheele kruin na die van Cypresboom het wyfken, dewelke meer uitgebreid, en ronder is dan het manneken, over al styf, en wat steekelig.

De andere zoorte is veel voozer en ligter van substantie, grauw, en rond van stam, de blaadjes zyn fynder, korter, en weeker, ros van couleur, zoo dat de geheele kruin een Vossesteert gelykt.

Beide groejen op hardagtige en kleine steenen, die men daar mede uitbaalt, en hunne wortelen schieten min of meer in die steenen, de zwarste uit de harde, en de rosse uit gemeene steenen groejende.

Naam. *In 't Latyn* Cupressus marina; *in 't Maleits en Amboins heeft het geen eigen naam.*

Plaats. *Men vindt deze boompjes zeer zelden, en schier nergens dan in de Oeliassarsche en Bandase Eilanden, zy vallen wat diep in zee, en werden alleen met een Visboek uitgetrokken.*

Gebruik. *In de Medicyne hebben ze nog geen bekent gebruik, maar wegens haar fraie gedaante zyn ze allesints weert voor de beste rariteit bewaart te werden, waar toe men nog al uitkiezen moet, die geheel en regt zyn, van het zwarte slag, dan die van 't rosse zyn krom als een Vossesteert, en niet mooi.*

Deze Zee-cypressen en de twee volgende boompjes konnen mynens oordeels voor medezoorten gehouden werden, van die beide Zeeboompjes, dewelke Theophrastus Lib. 4. Cap. 7. *noemt,* Quercus *en* Abies marina, *inzonderheid van 't laastgenoemde, hoewel Theophrasti boompjes te kruidagtig schynen te zyn, want zyne Abies marina geeft hy de hoogte van een elle, en enkelde regten stam, en welgeschikte takken, bladeren als die van Dennenboom, dog dikker, en binnen hol. Quercus geeft hy een breederen stam, knoestige takken, dundere blaadjes, en gesnibbelt als Tamariscus.*

Aan beide de couleur als purper, en dat ze groejen op harde steenen en potscherven, buiten de colomme van Hercules in de Spaansche Zee. Dus verre Theophrastus. Waar uit blykt, dat in de Spaansche of Westersche, en Middelandsche Zee veele boompjes kruidagtig zyn, die in deze Indische Zee steenig of houtagtig vallen, hoewel ze in gedaante niet veel verschillen.

Diergelyke fyn getakte boompjes op een Oesterschulpe staande, heeft Carol. Cluf. Lib. I. rarior. plant. Cap. 23. *voor een* Abies marina *beschreeven en afgeteekent, zynde gevonden op de Zeekust van Vlaanderen, die mede bleek, en niet boven een band hoog waren.*

Antipathes erico-ides L.

CAPUT SEXTUM.

Fœnum marinum.

Quinta species est cinereus & lignosus ac fragilis frutex, sesqui pedem altus, paucos incurvos & inregulares gerens ramos, plerumque ad unam inclinantes partem, prout a fluxu formantur.

Foliola habet longa ac tenuia, fragmenta filorum referentia, vel instar foliolorum arboris Casuarinæ, cum Equiseto convenientia, fasciculata instar setorum, vel sicci Fœni, ad tactum rugosa, acsi ex multis lamellis composita essent, si vero flectantur, franguntur.

Rami rugosi quoque sunt, obtusos gerentes apices abruptorum ramorum, coloris terrei, substantiæ levissimæ & fragilis. Si recens ex mari sit protracta hæc planta, multo muco obducta est, qui in cute pruritum levem seu ardorem caussat fere instar Algæ marinæ.

Pellosa sese figit radice in saxis fragilibus, in quibus nil solidi est.

Foliola peculiariter examinata magnam habent similitudinem cum tenuibus setis cujusdam speciei Pomi marini, Bœlu babi dicti, h. e. setum porcinum, quod ex similibus quoque curtis articulis compositum & rugosum est, sed si alicujus cutim tangant hæc seta, abrumpuntur, & magnum caussant dolorem, qui ictibus depellendus est.

Nomen. Latine *Fœnum marinum*, & *Equisetum marinum*; Malaice *Accarbaar rompot*, h. e. *Accarbaar gramineum* seu *fœnaceum.* Quidam id quoque vocant *Daun casuari laut*, h. e. *Arbor marina casuarina*, ob similitudinem veræ arboris Casuarinæ.

Locus. Raro reperitur, potissimum vero in sinu Amboinensi, neque in aliquem usum adhibetur, nisi quod elegantissimæ arbusculæ, densam gerentes comam, aliquando pro raritate serventur. Aliquamdiu pluviis & soli exponuntur, dein per arenam & aquam trahendæ sunt, ut mucus ardens separetur. Putoque ex ardente ipsarum natura, interne adsumptas noxias esse.

In Boreali Ceramæ plaga in freto ad orchiam aquarum multæ simul crescunt hæ arbusculæ, ad unius alteriusve spithamæ altitudinem, in multos nodosos ramulos sese dividentes, qui spinulosi sunt ob ramulos deciduos, sed superius hi terminantur in subtiles pilos, coloris plerumque flavescentis.

Tabula Octuogesima

Ad Figuram primam exhibet *Flabellum marinum Aruense*, sub finem capitis quarti descriptum, estque Keratophyton majus nigrum fibris tenuioribus elegantissime & densissime reticulatum, *Boerb. Ind. H. L. B. pag.* 6. & Planta retiformis *Besleri Tab.* 24.

Figura secunda *Cupressum* sistit *marinam*.

Figura tertia *Fœnum* denotat *marinum*, seu *Casuarinam*, & *Equisetum marinum.*

SESDE HOOFDSTUK.

Het Zee-hooi.

De vyfde zoorte is een grauwe, houtagtige, en brosse heester, anderhalve voeten hoog, met weinige kromme en onordentelyke takken, gemeenelyk na eene zyde hellende, zoo als deze stroom leid.

Het heeft lange dunne blaadjes, als stukken van garen, of gelyk de bladeren van de Kasuaris-boom, met het Equiseet over een komende. In bosjes by malkander staande, als bosjes droog hooi, in 't aantasten ruig, als of ze van veele kleine schilfertjes t'zamen gezet waren, dog als men ze buigt breekende.

De takken zyn ook ruig, vol stompen van afgebrookene takken, aardagtig van couleur, zeer ligt van substantie, en breekzaam. Vers uit Zee komende, is het met veel slym behangen, de welke op de huid een klein jeuken of brand veroorzaakt, schier als Zeekwabben.

Het bevestigt met een huidagtige wortel, op brokkelige steenen, daar aan men niets massiefs vinden kan.

De blaadjes in 't byzonder bekeeken, hebben groote gelykenisse met de fyne borstels van zekeren slag Zeeappel, Boelu babi, dat is Varkensborstels genaamt, dewelke ook van diergelyke korte leden gemaakt, en ruig zyn, maar iemand in de huid steekende kort af breeken, en grooten pyn veroorzaken, die men met kloppen verdryven moet.

Naam. *In 't Latyn* Fœnum marinum, *en* Equisetum marinum; *in 't Maleits* Accarbaar rompot, *dat is* gras *of* hooiagtig Accarbaar. *Zommige noemen 't ook* Daun casuari laut, *dat is* Zee-casuarisboom, *na de gelykenis van den regten Casuarisboom.*

Plaats. *Het werd wenig gevonden, meest in den Amboinschen inham, zoo werd het ook tot niets gebruikt, behalven dat de mooiste boompjes, die digt van loof zyn, somtyds tot raiteiten bewaard worden. Men moet ze een goeden tyd in regen en zonne leggen, daar na door zand en water trekken, om den brandigen slym af te schuuren. Ik oordeel uit zyn brandigen aart, dat het binnes lyfs gebruikt, schadelyk zoude zyn.*

Op de Noord-kust van Ceram, op de reven van omtrent een vadem waters, groejen veele struikjes digt by malkander, omtrent een of twee spannen hoog, en zig in veele geknopte takjes verdeelende, dewelke steekelig zyn wegens de afgevalle takjes, maar boven eindigen ze in fyne hairtjes, en breeken niet ligt, van couleur doorgaans bleek-geel.

De Tagtigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de Arueese *Zeewajer*, aan het einde van het vierde Hoofdstuk beschreeven, en is de grooter, zwarte Keratophyton, met dunder vezels, zeer net en dik als een net gevlogten, van *Boerh. Index H. L. Bat. pag.* 6. en de netsgewyze Plant van *Besler Tab.* 24.

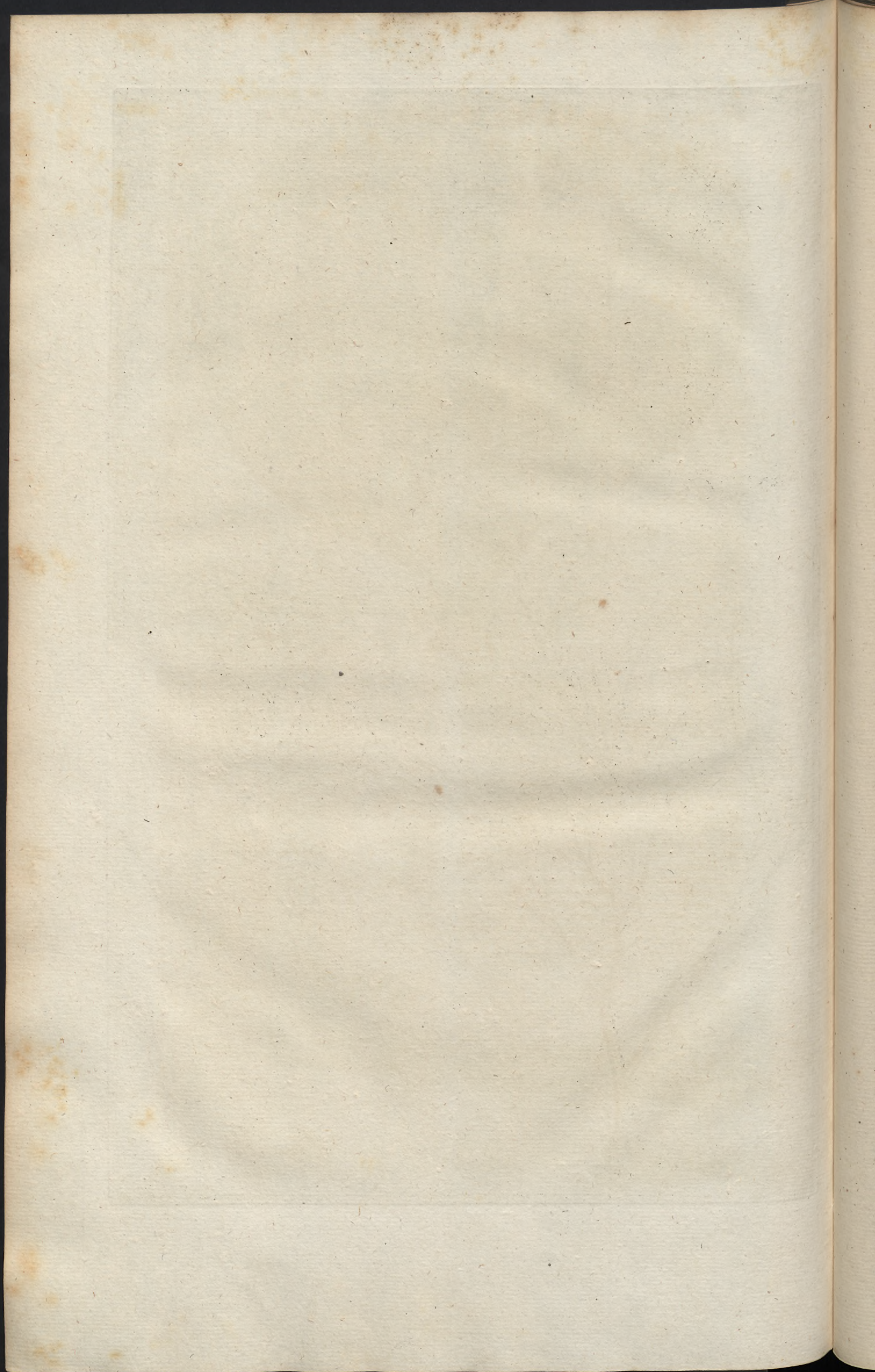
De tweede Figuur vertoont de *Zee-Cupres*.

De derde Figuur betekent het *Zee-hooi*, ofte de Zee *Casuarina*, en Zee *Paarde-staart.*

Fig. 1. Spongia flabelliformis. L.
— 2. Antipathes cupressus var. Lam.
— 3. — foeniculum. Pall.

CAPUT SEPTIMUM.

Erica marina. Accarbaar ruttu ruttu.

Sexta ſpecies eſt Erica marina, elegantiſſima quoque Marinarum arbuſcularum, licet fragilis ſubſtantiæ, & diverſæ formæ, quas ſub his binis complectar, primo *Tenui*, ſecundo *Craſſa*.

Primo. *Erica marina tenuis*, eſt arbuſcula ample extenſa, plerumque latior quam alta, in tenuiſſimos diſtincta ramulos, ac foliola Ericæ noſtrati ſimilia, obſcure cinerea, & fragilia, ſed ita tamen ut tractari rite poſſint. Binos habet tresve primarios ramos, rotundos, & obſcure ruffos, externe parum rugoſos, lignoſos, ſed fragiles, & facile frangentes, hæcque tenuiſſima gerit foliola cum denſa coma, proxime ad Ericam adcedens.

Granuloſis increſcit ſaxis, ac plerumque fracta adtrahitur, quum caudex tam fragilis eſt, nulla etiam alia arte depurari poteſt, quam quod pluviis & ſoli exponatur, donec mucoſitas ſeparetur, ſervans porro obſcure cinereum ſeu terreum colorem, rami quoque ejus inregulariter locantur & transverſales denſa ſua coma varias referentes plumas.

Secundo. *Erica craſſa* plures gerit caudices ac primarios ramos e radicibus adſurgentes, qui etiam obſcure fuſci & rugoſi ſunt, ac quodammodo pungentes per abruptos ramulos. Foliola ejus paulo longiora ſunt, tenuiora, & in faſciculis connecta inſtar plumarum, ad tactum rugoſa, inſtar ſetorum piloſorum, melius hæc refert Indicum Ruttoe ruttoe, h. e. Muſcum fruticoſum, quam Ericam. Nigrior eſt ſiccata priore, inpoſita quoque fragilibus ſaxis, quum vero ejus caudex durior eſt, hinc tota radix cum fruſto talium ſaxorum ſimul adtrahi poteſt. Si recens e mari adducatur, magis mucoſa eſt priore, ac pruritum quodammodo cutis cauſſat, uti de Fœno marino dictum fuit.

Altera porro obcurrit *Ericæ marinæ* forma, ſed tam rara, ut eam ſemel modo viderim, apud Dom. *Anthonium Hurdtium*, Gubernatorem noſtrum Amboinenſem ſeniorem. Hæc compoſita erat ex quibusdam laciniis, ſeu amplis & anguſtis foliolis complicatis inſtar chirothecæ, ſed ſuperius aperta, durioris ſubſtantiæ utriſque prioribus, tenues gerens ramulos, quorum craſſiſſimi erecti, & ad latus extenſi erant, interſtitia vero cancellata erant, & pertexta aliis ſubtilioribus ramulis, ita ut mixtam gereret formam Flabelli marini & Ericæ marinæ. Duro inpoſita erat lapillo, & reperta erat in Uliaſſerenſibus inſulis.

Nomen. Latine *Erica marina*; Malaice *Accarbaar ruttu ruttu*, & *Ruttu ruttu laut.*

Locus. In Amboinenſi, aliisque placidis creſcit ſinubus, ac potiſſimum adducitur hamis & Bobbers. Matura ſponte eradicatur per mare in litus projecta & fracta, ſed omnes rami digni ſunt, ut ſerventur, quum peculiares referant arbuſculas, quæ aliis ſaxis inponi poſſunt, nullum enim alium habent uſum, niſi quod tanquam aliquid rarum conſerventur.

Supra quinto Capite dictum fuit, nos tam Cupreſſum, quam ſubſequentes ſpecies Ericæ marinæ congeneres habere *Abietis* & *Quercus marinæ Theophraſti Cap.* 7. *Libr.* 4. ab ipſo deſcriptæ. Atque Erica marina præcipue pro ejus Quercu marina haberi poſſet, cui Tamariſci folia tribuit, & uti videtur, ab Abiete non differt, niſi quod in multos nodoſos ramos ſit diſtincta.

Similem plantam deſcripſit *Carol. Cluſius Libr.* 6. *exotic. Cap.* 5. ſub nomine *Fruticis marini Ericæ facie*, atque hic ipſi ex Norwegia adlatus erat, tantæ magnitudinis, quantam noſtra gerit, cui nullam dedi præciſam menſuram, quum inæqualis admodum reperiatur magnitudinis. Sic ejus caules aliquando concavi & ſpongioſi ſunt. Raſura Ericæ marinæ, ac præſertim Equiſeti marini, quod recens e mari productum cutis pruritum excitat, morſui Millepedum applicata ardorem & venenum extrahit.

SEVENDE HOOFDSTUK.

De Zee-Heide.

De zesde zoorte is de Zeeheide, mede een van de cierlykſte Zeeboompjes, hoewel bros van ſubſtantie, verſcheiden van gedaante, die ik onder deze twee zal brengen, de eerſte de fyne, en ten tweeden de groffe.

I. Fyne Zee-Heide *is een wyd uitgeſpreid boompje, gemeenelyk breeder dan boog, met zeer fyne takjes of bladeren, onze Heide zeer gelyk, donker-grauw, en bros, dog zoodanig, dat ze het handelen verdragen konnen. Het heeft twee of drie hoofdtakken, rond, donker-grauw, van buiten wat ruig, houtagtig, dog bros, en kort afbreekende, dit heeft de fynſte blaadjes, digt van loof, en de Heide naaſt komende.*

Antipathes myriophylla Pall.

Het ſtaat op brokkelyke ſteenen, en werd meeſt afgebroken opgehaalt, om dat den ſtam zoo bros is, daar valt ook geen ander ſchoon maken aan, als dat men 't in regen en zonne legge, tot dat de ſlymerigheid afgaat, behoudende voorts zyn donker-graauwe of aardverwige couleur, ook ſtaan de takken onordentelyk, en dwers van malkander, met haar digt loof verſcheide pluimagien uitmakende.

II. Grove Zee-Heide *heeft meer ſtammen of hoofdtakken van de wortelen opſchietende, die mede donker-grauw en ruig zyn, ook eenigzints ſteekelig door de afgebrooken takjes. Deze blaadjes zyn wat langer, dunder, en ſtaan in bosjes by malkander als bosjes veeren, in 't handelen wat ruig als haire borſteltjes, gelykende beter na 't Ooſt-Indiſche Ruttoe ruttoe, dat is beeſteragtig Mos dan na Heide. Zy droogt zwarter op dan de voorige, ſtaat ook op brokkelyke ſteenen, dog dewyl de ſtam wat harder is, zoo kan men de geheele wortel met een klomp van die ſteenen t'zamen optrekken, vers uit zee komende heeft meer ſlymerigheid dan de voorgaande, die eenigſints jeuken op de huid veroorzaakt, gelyk van Fœnum marinum gezegt is.*

Ant. pennacea Pall.

Men vindt nog een ander gedaante van Erica marina, *dog zoo zelden, dat ik ze maar eens gezien hebbe, en dat by de* Hr. Anthony Hurdt, *onze Amboins oud Gouverneur. Dezelve was gemaakt van eenige lappen, of breede en platte bladeren, t'zamen gevouwen als een handſchoen, dog boven open, harder van ſubſtantie dan beide voorige, met fyne takjes, waar van de dikſte over eind en ter zyden verſpreid ſtonden, de tuſſenplaatzen waren netsgewys uitgeweven met andere fynder takjes, zoo dat het een gemengde fatzoen hadde van zee-Wajer en zee-Heide, het ſtond op een hard ſteentje, en was gevonden in de Oeliaſſers.*

Ant. Flabellum. L.

Naam. *In 't Latyn* Erica marina; *in 't Maleits* Accarbaar ruttu ruttu, *en* Ruttu ruttu laut.

Plaats. *Het waſt in de Amboinſche en andere ſtille bogten, werdende meeſt met Visboeken en Bobbers uitgehaalt, het rype werd van zelfs uitgewortelt, door de zee op ſtrand, en in ſtukken geſmeeten, dog alle de takken zyn bewarens weerdig, om dat ze byzondere boompjes gelyken, die men op een ander klipje kan zetten, want ze hebben geen ander gebruik, dan tot rariteiten te bewaren.*

Boven in 't vyfde Hoofdſtuk is gezegt, dat wy zoo wel de Zee-cypreſſen als de volgende zoorten van Zee-heiden voor medezoorten agten, van Abies *en* Quercus marina Theophraſti *by hem* Cap. 7. Lib. 4. *beſchreeven. Inzonderheid de Zee-Heide, zoude men voor zyne Quercus mogen aanzien, dewelke by Tamariske-bladeren toeſchryft, en zoo 't ſchynt van de Abies niet verſchildt, dan dat ze in veele knoeſtige takken verſpreid is.*

Diergelyk gewas heeft Carol. Cluſ. *beſchreeven* Lib. 6. Exoticorum Cap. 5. *onder den naam van* Frutex marinus Ericæ facie, *dog dezelve was hem uit Noorwegen toegezonden, en wel zoo groot als onze Amboinſe, den welken wy geen precyſe maat geſtelt hebben, om dat men ze van zeer ongelyke grootte vindt. Zoo zyn ook zyne ſteelen zomtyds hol, en ſpongieus van binnen. Het ſchraapſel van Erica marina, en inzonderheid dat van Equiſetum marinum, 't welk vers uit zee komende een jeuken op de huid maakt, op de beten van de Duizentbenen geſtreeken, trekt den brand en het fenyn uit.*

CAPUT OCTAVUM.

Cocus maldivicus. Calappa laut.

Jam oportet, ut Lectori obferamus historiam hujus miri miraculi naturæ, quod princeps est omnium marinarum rerum, quæ raræ habentur, *Cocus maldivicus* dictus, seu *Calappa laut*, nostris Europæis tam parum notus, ut fabulosum putent, quod de eo narratur. Quum vero occasio nondum sese obtulit, ut ejus compos sim factus partim ob ejus caritatem, partim ob ejus raritatem, nec possessores eo velint carere, attamen hoc in loco necesse est, ut conmemoretur, quum sit maris productum, hinc aliorum relatu contentum esse oportet, & ea eligere, quæ a fide dignis hominibus acceperim.

Incolæ, qui ejus optimam habent notitiam, mihi certissimam potuissent dare historiam, si domicilium habuissem eo loci, quo hic invenitur fructus. Sed quum in ista remota ora raro alii perveniunt homines, quique non satis gnari sunt, hinc multæ fabulosæ narratiunculæ mihi obtrusæ fuere, haud dignæ, quam ut hic eas conmemorem.

Attamen quid proferre oportet, ut Lector sciat, quid incolæ de eo sentiant & credant, dein ulteriorem dabo descriptionem depromptam ex scriptis *Wilhelmi Pisonis* & *Francisci Pyrardi.*

Hic itaque Calappus marinus non est fructus terrestris qui casu in mare procidit, ac sic petræsit, uti *Garcias ab Orta* persuadere voluit, sed fructus est, in ipso crescens mari, cujus arbor, quantum scio, hominum oculis ignota & occulta est. Est enim erroneum credere, fructum esse Calapporum, quæ in Maldivensibus crescunt insulis, ubi majores ac minores obcurrunt nuces, ex quibus potatoria vasa & receptacula pro pulvere pyrio formantur, quæ ignorantibus pro vero Coco de Maldiva obtruduntur.

Fructus itaque hic marinus duplex est, major & minor. Major genuinus est *Cocus maldivicus*, vulgo *Cocos de maldiva* dictus, Lusitanice *Coquo de maldiva.* Apud D. *Pisonem* in *Appendice* ad *Bontium*, *Coccos maldivica*, & *Nux medica Maldivensis.* Malayensibus *Calappa laut*, *Boa pausengi*, & *Boa sengi*, quod illi pronunciant *Bootjungi.* Apud incolas Maldivensium, uti *Pyrardus* testatur, vocatur *Tavarcare* & *Tavarcarze*, quæ nomina mihi videntur esse corrupta. Sinice *Hayja*, h. e. *Calappa marina.* De hac majori specie in hoc agam Capite. Minor species est *Cocus melindanus*, vulgo ex Lusitanica lingua *Coquinko* dictus, de quo in subsequenti Capite.

De ejus ortu & loco natali narrant Malayenses, Sinenses, aliique indigeni nautæ, crescere in arbore profunde sub aqua, Calappo simili, cujus coma aliquando & casu conspicitur in placidis sinubus, & circa insulam Sumatram, præsertim in sinu Lamponæ, in Sumatræ parte Zephyrea, sed hic fabula addita est, dicunt enim, si hæc inquiratur arbor, vel ad eam submergant, effugere homines.

Flamines Æthiopes magis fabulosam fingunt narrationem, dicentes, hujus arboris unicam tantum in mundo esse, quæ in Abysso maris ingentis Zephyrei post Javam locatur, quod *Segara* seu *Laut kidol*, h. e. mare Zephyreum vocant, pro quo in quibusdam tabulis erronee legitur regio *Cidol.*

Arbor ipsa iis dicitur *Pausengi*, quæ fronde supra aquam eminet, in ejus ramis habitat *Geruda* avis, quæ Gryps erit, quæque per noctem in hisce volitat regionibus, arripiens rostro & unguibus Elephantem, Tigridem, & Rhinocerontem, vel aliam ingentem bestiam, quam in nidum aufert hujus arboris, undæ quoque ibi omnes adtrahuntur naves, quæque ibi devolvuntur, perpetuo manent, ita ut homines præ fame moriantur, quin *Gerudæ* sint escæ.

Hinc

AGTSTE HOOFDSTUK.

De Maldivische Cocus-noot.

Nu behoorden wy den Leezer mede te deelen, de Historie van dat zeldzame Meesterstuk der natuur, en het hoofd van alle Zee-rariteiten, namentlyk de zoo genoemde Cocos *de* Maldiva *of* Calappa laut, *onze Europeanen nog zoo weinig bekent, dat ze het meeste deel daar van voor fabulen agten. Maar dewyl myne gelegentheid tot nog toe niet heeft lyden willen, dat ik eene van de Cocos hebbe konnen magtig werden, eensdeels wegens hunne groote duurte, anderdeels wyl men ze zoo zelden vindt, en de Eigenaars dezelve niet missen willen, en egter op deze plaats dient aangehaalt te werden, om dat het een Zeegewas is, zoo moet ik my behelpen met het verhaal van andere, en daar van uitkippen het geene van geloofwaardige Lieden komt.*

De Inlanders, dewelke daar van de beste kennisse hebben, hadden my wel het zekerste berigt daar van konnen geven, zoo ik gewoont hadde ter plaatze, daar de voornoemde vrugt gevonden werd. Maar dewyl aan dezen afgelegen oort weinige derzelve komen, en die dan nog de beste kennisse daar van niet hebben, zoo zyn my veele beuzelagtige vertellingen opgedrongen, onnodig hier al te maal op te halen.

Evenwel moet ik iets aanroeren, op dat den Lezer bekent werd, wat de Inlanders daar van gelooven en houden, daar na zal ik opschaffen een nader beschryvinge, getrokken uit de schriften van Doctor Wilhelmus Piso, *en* Francois Pyrard.

Deze Zee-kalappa is geen Landgewas, 't welk by geval in zee geraakt, en aldus versteent zoude zyn, gelyk men Garcias ab Orta *heeft willen wysmaken, maar het is een vrugt, die in zee zelfs groeit, wiens boom, zoo ik niet beter weet, is tot nog toe voor menschen oogen onbekent, en verborgen gebleeven. Want het is een abuis te meenen, dat het een vrugt zy van de Kalappus-bome, dewelke op de Maldivisse Eilanden wassen, daar men groote en kleine Noten vindt, uit dewelke drinkbekertjes en kruidhoorntjes gemaakt werden, die men de onweetende voor de opregte* Cocos de Maldiva *opdringt.*

Het voornoemde Zeegewas is tweederlei, groote, en kleine, de eerste het grootste, is de eigentlyke Cocus maldivicus, *die in 't gemeen* Cocos de Maldiva *genaamt, in 't Portugees* Coquo de Maldiva, *by Doctor* Piso *in zyn Appendix tot Bontium,* Coccos maldivica, *en* Nux medica Maldivensis. *By de Malyers* Calappa laut, Boa Pausengi, *en* Boa sengi, *'t welk zy Lieden pronuntieeren* Bootjungi. *By de Inwoonders van de Maldivis, zoo* Pyrard *getuigt,* Tavarcarre *en* Tavarcarze, *welke namen my scheenen bedorven te zyn. In 't Chinees* Hayja, *dat is* Zee-calappa. *Van deze groote zoorte zal dit Hoofdstuk spreeken. De kleine zoorte is de* Cocus melindanus, *in 't gemeen uit het Portugees* Coquinko *genaamt, waar van in 't volgende Hoofdstuk.*

Van zyn oorsprонk en geboorteplaatze verhalen, de Malyers, Chinesen, en ander Inlandse Zee-vaarders, dat ze groejen aan een boom, diep onder water, den Calappusboom gelyk, wiens kruin zomtyds by geval gezien werd in stille bogten, en rondom het Eiland Sumatra, inzonderheid in de bogt van Lampon, aan Sumatras Zuidzyde. Dog hier moet een fabeltje by gevoegt zyn, want ze zeggen, als men na dezen boom zoekt, of daar na duikt, zoo verdwynt hy weder.

De Moorsche Papen hebben nog een slimmer fabul, voorgevende, dat van deze boom maar eene in de weereld zoude zyn, staande in den afgrond van de groote Zuid-zee agter Java gelegen, die ze Segara of Laut Kidol, dat is Zuidzee noemen, waar voor in zommige kaarten kwalyk geschreeven staat Land Cidol.

Den boom zelfs noemen ze Pausengi, *dewelke met zyn kruin boven water staat. Op zyne takken woont een onbezuisden Vogel* Geruda, *'t welk een Griffioen wil zyn, die snagts in deze Landen vliegt, nemende in zyne poten en bek een Olyphant, Tyger, Rhinoceros of ander groot Beest, dat by na zyn nest voert, na dezen boom trekken de stroomen van alle kanten, en de Scheepen, die ze mede sleepen, moeten daar eeuwig blyven staan, de menschen van honger vergaan, of den* Geruda *tot roof werden.*

Hierom

Hinc Javani, omnesque, qui Zephyream oram magnarum istarum Orientalium insularum usque ad Timoram inhabitant, anxii sunt sese conferre ulterius tribus milliaribus, vel extra conspectum terræ, comperientes enim, per undam ulterius & ad Zephyream magis plagam propelli, in cymbam sese conjiciunt, relinquentes navem, ac remis in cymba petunt terram, timentes cæterum in abyssum Pausengi devolvi, ex qua nemo redit, ut putant.

Adfirmant porro, Javanos quosdam hoc expertos fuisse, atque Javæ pro vero narravisse, qui navibus nempe eo devenerant, sed qui pennas avis Gerudæ tenentes, ab ipsa Javam feliciter translati fuere.

Fructus vero hujus arboris vocant *Boa pausengi*, vel *Boa sengi*, suntque nuces celebris istius *Calappi marinæ*, quæ contra undas sese elevantes aliquando in Javæ & Soloræ litora projiciuntur, ubi talem etiam exercent reluctantem vim, ut in ipsa regione usque in ipsas prorepant silvas, ubi homines eas non invenirent, nisi a canibus detegerentur prius, qui contra hasce latrant.

Ex qua fabula Lector facile percipere potest, cur hic fructus tanti æstimetur, ac tam carus sit. Quum ipsis jam objiciebam, per nostras naves longe aliter detectum fuisse, post Javam nempe nullam esse Abyssum in Zephyrea plaga, sed ingentem detectam esse regionem, quasdam præterea naves sub præfecto Abele Taakmanno eandem regionem ad Zephyream partem circumnavigisse, nec ullam detegisse abyssum, multo minus Pausengi, nil aliud regerere poterant, nisi quod talis tamen arbor in ista plaga deberet esse, quum ejus fructus in ista projiciebantur litora.

Quod facile concedi potest, quum inter Javam & istam Zephyream plagam ultra centum milliaria amplum est mare, ubi multæ arbores esse possunt, licet non vero simile sit, talem arborem in Abysso vel maris profundo provenire, sed quidem in fundo ducentarum vel trecentarum orchiarum. Dein enim in capite de Calbahario albo adnotabimus, hanc arbusculam inventam fuisse in profunditate nonaginta Orchiarum, sic quoque credo, hosce flamines verbum Pausengi audivisse ab Arabibus, atque arborem esse crescentem in magno Indico mari, quod Africanam oram Orientalem insulasque Majottos irriguat, quarum incolæ vulgo Zangi seu Zengi, h. e. tosti Æthiopes vocantur, ubi minor horum fructuum species reperitur, quam postea describemus.

Hic quædam oritur difficultas, si Calappa Laut in tantis cresceret arboribus, sequi oportebat, tales aliquando arbores senescentes eradicari, & in litus projici, quod tamen nunquam visum vel auditum est, uti id tamen de aliis observatum fuit arboribus marinis, hinc potius in ea versarer sententia, hosce fructus in profunditate ex duris crescere scopulis sine caudice, vel forte ex crasso curtoque pedunculo, ac maturos decidere. Haud facile enim natura accusanda est, aliquas pretiosas proferre creaturas, easque semper cælare hominum visui, in quorum gratiam omnia producta & creata sunt.

Relinquamus itaque incertam istam arborem, & quiescat in matris naturæ abscondito gremio ac thesauro, donec quid certius serus proferat dies, & ad descriptionem ipsius fructus, quem nobis concedit, quique notus est, nos conferamus. Quam maxime itaque convenit cum Calappo terrestri, unde multi præ ignorantia hos utrosque confundunt fructus, eoque magis quum in Maldivensibus insulis in Calappis magni crescunt fructus, item minores oblongi, quamvis quodammodo referunt Calappa laut diversæ magnitudinis, sed notabile satis in iis detegitur discrimen, immo quoad ipsam formam. Omnes enim terrestres Calappi fructus putamen durum, seu Tampoerong crasso obductum gerunt pilosoque cortice.

Calappus vero marinus externe nil aliud habet quam tenuem rugosam seu muscosam pelliculam cum crassis venis putaminí incumbentibus, uti in vulgari Calappi putamine, quæ abstrahitur, sub ea putamen seu Tampoerong locatur oblongum, ad unam partem acute desinens, unaque ora magis protuberat altera, quædam vero nuces simplices sunt, quædam geminæ, acsi binæ simul concretæ essent, quales plurimæ sunt. Harum-

Hierom zyn de Javanen, en alle, die de Zuidkust van de groote Eilanden Oostwaart aan, tot Timor toe bewonen, zeer bange, haar verder dan drie mylen of buiten 't gezigte van 't Land te begeven, want bemerkende, dat ze door de stroom wat verder en Zuidwaarts aan gedreeven werden, zullen zig in haar schuitje begeven, laten hunne jonk dryven, en roejen na land toe, uit vreeze dat ze na den afgrond van Pausengi getrokken werden, waar uit geen wederkeeren is.

Zy houden daar by nog staande, dat zommige Javanen zulks ondervonden, en op Java voor een waarheid gerapporteert hebben, die met haar jonk aldaar geweest, en aan de Veeren van Geruda zig vast houdende, van den zelven weder op Java zullen gezet zyn.

De vrugten nu van dezen boom noemen ze Boa pausengi *of* Boa sengi, *en dat zullen die vermaarde* Zee-kalappus *zyn, die tegens stroom opklimmende, zomtyds op Javaas en Solors stranden uitgeworpen werden, daar ze nog al zulken tegenstrevenden kragt hebben, dat ze een stuk weegs Landwaart op in 't bos komen kruipen, daar ze de menschen niet zouden vinden, zoo ze niet eerst door de honden ontdekt wierden, die daar voor staan blaffen.*

Uit welke fabel de Lezer afnemen kan, waarom deze vrugt zoo hoog geëstimeert, en zoo duur gehouden werden. Als ik hun nu hier op zeide, dat zulks door onze Scheepen geheel anders ondervonden was, te weten dat agter Java in 't Zuiden geen afgrond, maar een groot Land ontdekt zy, dat ook eenige Scheepen namentlyk onder den Commandeur Abel Taakman het zelve Land in 't Zuiden rondom gezeilt, en nog al geen afgrond, nog Pausengi gevonden hadden, wisten daar op anders niets in te brengen, als dat evenwel die boom in 't Zuiden moeste staan, om dat zyne vrugten op de voorschreeve stranden opgeworpen wierden.

Het welk men ligt kan toestaan, dewyl tussen Java en dit Zuid-land over de hondert mylen ruime zee is, daar veele bomen konnen staan, hoewel 't niet waarschynelyk is, dat dien boom juist in de afgronden of midden in zee voortkomt, maar wel op twee hondert en drie hondert vademen diepte. Want wy hier na in 't witte Kalbahaar zullen schryven, dat het zelve boompje op negentig vademen diepte gevonden is, zoo geloove ik ook, dat deze Moren het woord Pausengi gehoord hebben van de Arabiers, en dat het een boom zy in de groote Indische Zee groejende, die den Africaansen Oost-kust en de Eilanden Majottos bespoelt, welkers Inwoonders in 't gemeen Zangi of Zengi, dat is gezengde Moren genaamt werden, alwaar men het kleinder slag van deze vrugten vindt, die wy hier na beschryven zullen.

Hier doet zig een zwarigheid op, indien de Kalappa Laut aan zulke groote bomen groeiden, zoo moeste volgen, dat zomtyds zulke bomen oud werdende tot eenigen tyd uitgewortelt, en op strand gedreeven wierden, 't welk nooit gesien of gehoort is, gelyk wel van alle andere zee-bomen, hierom zoude ik nog liever in die meninge vallen, dat deze vrugten in de diepte uit harde klippen groejen, zonder stam of op een korte, dikke, steel, en dan door rypheid daar van afvallen. Want men niet ligt de natuur beschuldigen moet, dat ze eenige kostelyke schepzelen zoude voortbrengen, en dezelve eeuwig voor s'menschen gezigt onthouden, om wiens wille alles geschapen is.

Laat ons dan dien onzekeren boom laten varen, en in moeder natuurs verborgene schatkamer berusten, tot dat wat zekerders voor den dag komt, en ons weder tot de beschryving van de vrugte zelfs, die ze ons gunt, en bekent is, keeren. Zy heeft groote gemeenschap met de Land-kalappus, daarom veele uit onwetentheid deze beide confundeeren, te meer alzoo in de Maldivis aan de Kalappus-bomen ook groote vrugten vallen, item kleine langwerpige, welke beide zoo wat gelyken na Kalappa laut, van diverze grootte, dog daar is nog al een merkelyk onderscheid zelfs in de gedaante. Want alle Land-kalappussen hebben de harde schaal, of Tampoerong omgeven met een dikke en hairige bolster.

De zee Kalappus heeft van buiten anders niet dan een dun, ruig, of mosagtig velleken, met grove aderen, die op de schaal leggen, gelyk aan den gemeenen Kalappus-dop, en die afgescheurt werd. Daar onder legt den schaal of Tampoerong, die nog al langwerpig is, aan de eene hoek wat spits toelopende, en de eene zyde built meer uit dan de andere, zommige enkel, zommige dubbelt, als of twee Noten aan malkander gegroeit waren, gelyk de meeste zyn. Waar

Harumque hic Figuram exhibeo juxta naturalem magnitudinem delineatam, juxta quam etiam primam formabo descriptionem, est itaque gemina, acsi ex binis composita esset Calappi nucibus, & inter has utrimque sinus est planus.

Binæ superiores extremitates parum rotundæ sunt, ubi puto petiolum fuisse admissum. Binæ inferiores rotundo acutæ sunt, & sinus intermedius aliquando plicas quasdam gerit ad unum latus, unde dicitur, si ab una parte conspiciantur, binas nates viri referre, ad alteram partem effigiem femineam repræsentant.

Totus fructus octo pollices longus erat, & novem latus in Diametro, sed majores etiam sunt, ab uno nempe pede usque ad sesquipedem, sique externe conspiciantur, duplices haud melius comparari possunt quam cum scroto Tauri, inveniuntur enim quidam haud multo majores. Depuratus erat ab exteriore rugositate, politus & niger instar putaminum aliorum Calapporum, quæ in suppellectilem depurantur, ac poliendo nigrescunt. Externe non æqualem habet glabritiem instar vulgaris Calappi putaminis, sed parum gibbosus & inæqualis est ad rotundos angulos. Ad latera ventricosus, & per longitudinem obscuræ flavæque decurrunt striæ, acsi vestigia essent corticis pilosi, sed hæ omnes poliendo glabræ erant.

Figura in medio rotundum exhibet foramen, quod ab hominibus in eo perforatum est, ut interna medulla seu nucleus extrahi posset, & ut elegans res domestica seu suppellex ex putamine formetur. Hoc putamen a vulgari quoque differt Tampœrong quoad substantiam, durius enim est, mixtamque videtur habere naturam ex ligno & saxo instar aliarum plantarum marinarum. Interior nucleus, pretiosissima hujus fructus pars, undique putamini adhæret uti in vulgaribus Calappi nucibus, non albus sed flavescens fere instar casei ovilli dissecti, ac tam durus siccatur, ut corneus quasi sit, qui eximendus, in frusta dissecandus, siccandus, & ad usum Medicum servandus est, nullum peculiarem præbet odorem vel saporem, nisi supra porphyritim cum aqua contritus saporem quodammodo præbet corneum & quasi marinum, sine aliis notabilibus qualitatibus, nisi quod refrigeret.

An vero quidam liquor in interno reperiatur cavo, in hoc detegere non potui, dicitur autem quendam in eo contineri, si recens e mari deferatur. Lympha tum mox ebibitur, nucleus eximitur, & tanquam pretiosum medicamentum servatur, quum nunquam mucidus vel nidorosus fit instar alius Calappi nuclei.

Locus. Ubinam arbor proprie locetur, vel in quibusnam rupibus fructus crescant, huc usque hominum oculos, uti dictum fuit, effugit, sufficiat itaque nobis, quod sciamus, in profundo maris crescere, ac fructus in quædam projici litora, hocque potissimum fit in Maldivensibus insulis, unde & nomen gerunt, sed ibi capitis pœna vetitum est, nullum plebejum eos colligere vel servare, sed omnes, qui inveniuntur, quod & raro etiam fit, regi obferendi sunt, qui carissimo eos vendit pretio, vel alicui dono dat.

In Javæ ora Septentrionali & Zephyrea, præsertim prope sinum Occidentalem Sampanthau, uti & in Zephyrea Sumatræ plaga, ac porro per totam Occidentalem plagam, & a Sinensibus nautis *Kuynsay* dicitur, & circa insulas ante oram Occidentalem sitas, apud incolas vulgo *Nyas* vocatur, & a silvestribus incolis ibi sæpe invenitur & venalis defertur Padangam, Priamangam, & ad alias Metropoles, qui omnes fructus gemini sunt, quales etiam observantur, qui in Javæ ora Zephyrea inveniuntur, a pugni magnitudine usque ad minorem Astam seu ulnam in latitudine.

Hi ultimi venduntur singuli nempe a sexaginta ad centum & viginti inperiales, qui vero æqualis sunt longitudinis & latitudinis, optimi censentur, quorum quivis pedem latus pro centum & quinquaginta inperialibus venditus est. Immo notum est, quosdam reges harum nucum adeo cupidos esse, ut navem onustam pro unica dederint nuce.

An jam *Boa pausengi*, de quo Solorenses jactant per mare Zephyreum in suam projectum fuisse terram, & per canes latrantes in silva detectum fuisse, unum idemque sit cum vero Calappa laut, nondum indagare potui, tot enim fabulas addunt sine vera descriptione, ut alicui tædiosum sit eas audire.

Usus.

Waar van ik een figuur geve, na haar natuurlyke grootte afgeteekent, waar na ik ook de eerste beschryving maken zal, zy is dan dubbelt, als van twee Kalappusnoten t'zamen gezet, en tussen beiden, onder en boven met een keep of vlakken boesem.

De twee bovenste einden loopen wat rond, alwaar ik oordeel den steel in gestaan te hebben. De twee onderste loopen met een ronde spits toe, en de keep tussen beiden heeft zomtyds nog eenige ploojen aan de eene zyde. Waar door men zegt, dat ze van eene zyde bekeken twee billen van een man gelyken, aan de andere zyde zullen ze de gedaante van een vrouw uitbeelden.

De geheele vrugt was agt duimen hoog, en negen duimen breed, in den Diameter gemeten, dog men vindt ze ook grooter, te weten van een tot anderhalf voet breed. Van buiten aangesien, kan men de dubbelde niet beter vergelyken dan by een klootzak van een stier, want men vindt 'er die ook niet veel grooter zyn. Zy was schoon gemaakt, van de buitenste ruigte gepolyst, en zwart gelyk andere Kalappus-doppen, die men tot huisraad schoon maakt, en door 't polysten zwart werden, zy heeft van buiten geen effene vlakte gelyk gemeene Kalappus-doppen, maar is wat bultig of oneffen, aan de ronde hoeken. Aan de zyde buikkig, en in de lengte loopen donker-geele streepen als of 't voetstappen waren van de hairige bolster, dog alle door 't polysten glad gemaakt.

In de figuur ziet men in het midden een rond gat, 't welk door menschen daar in gemaakt is, om het binnenste merg of pit uit te halen, en een kostelyk huisraad van de schale te maken. Deze schale verschilt ook van de gemeene Tampoerong in de substantie, want zy is harder, en schynt een gemengt wezen te hebben van hout en steen, gelyk andere zeegewassen. Het binnenste pit zynde het kostelykste van deze vrugt, hangt aan de schaal rondom gelyk in de gemeene Kalappus-noten, niet wit, maar bleek-geel, schier als een opgesneede Schapekaas, en droogt zoo hard op, dat het hoornagtig werd, 't welk men moet uitnemen, in stukken snyden, droog maken, en tot de Medicyn bewaren, daar is geen zonderlinge reuk nog smaak in, dan op een steen met water gewreeven, smaakt een weinig hoornagtig, en na de zee, zonder andere merkelyke hoedanigheden dan om te verkoelen.

Of 'er eenige vogtigheden in 't binnenste hol begreepen zyn, en heb ik aan deze niet vernemen kunnen, men zegt egter van ja in andere, als ze vers uit zee komen. Het water werd straks uitgedronken, het pit uitgenomen, en als een kostelyke Medicyn bewaart, om dat het nooit vernuftig of ruikend werd gelyk ander Kalappus-pit.

Plaats. *Waar den boom eigentlyk staat, of op wat klippen deze vrugten wassen, is als gezegt, tot nog toe voor 's menschen oogen verborgen, het zy ons genoeg, dat wy weten, dat ze in de diepte van de zee groejen, en de vrugten op zommige stranden uitgeworpen worden, dit geschiedt meest in de Maldivisse Eilanden, waar van ze den naam dragen. Dog het is aldaar op den hals verboden, dat geen gemeen man dezelve mag oplezen en bewaren, maar alle die men vindt, 't welk ook nog zoo zelden geschiedt, moet men aan den Koning brengen, die ze dan ten duursten verkoopt, of verschenkt aan die hy wil.*

Op Javas West-en Zuidkust, inzonderheid by de Westhoek Sampanthau, als mede op de Zuidzyde van Sumatra, voorts langs de geheele Westkust, by de Chineese Zeelieden Kuynsay *genaamt, en omtrent de Eilanden voor de Westkust gelegen, by de Inlanders in 't gemeen* Nyas *genaamt, vindt men ze ook, wiens wilde Inlanders dezelve te koop brengen tot Padang, Priamang, en andere Koopsteden, alle dubbelt, gelyk ook zyn, die op Javas Zuidkusten vallen, van een vuist groot, tot een kleine Asta of elle in de breedte.*

Deze laatste verkoopt men het stuk voor sestig tot honderd en twintig ryksdaalders, maar die even lang zyn, werden voor de beste gehouden, waar van het stuk een voet breed, hondert en vyftig ryksdaalders verkogt is. Ja men weet, dat zommige Koningen op deze Noten zoo verzot zyn, dat ze een volgelade Jonk voor eene Noot gegeven hebben.

Of nu Boa pausengi, *waar van de Soloressen roemen, door de Zuidzee op hun land gesmeeten, en door 't blaffen der honden in het bos gevonden wert, een en dezelfde zy met de regte Calappa laut, en heb ik nog niet konnen vernemen, want ze mengen zoo veel fabulen daar by zonder eigentlyke beschryvinge, dat het iemand verdrietig valt het zelve aan te horen.*

Gebruik.

Usus. Quanti etiam apud incolas æstimetur hic fructus ob excellentes ejus virtutes, quæ ipsi tribuuntur, tam parvi apud nostros fit Europæos, quum hi sibi imaginari nequeunt, tam vilem fructum, qui congener videtur esse vulgaris Calappi, tantas excellentes possidere virtutes. Utraque parte, ut puto, nimis longe receditur, Europæi enim ejus nullam habent experientiam, vel quod impensas vitent, vel quod eum pro pecunia sibi comparare nequeant, omnis enim Calappa laut fructus, uti dictum fuit, capitis pœna Regi vel magnatibus istius regionis obferendus est, tumque nullo modo ab iis recuperari potest. Quis etiam centum & quinquaginta imperiales vellet hic in India dare pro isto fructu, eumque in Hollandiam demittere, quum nesciat, an decima nummorum pars restitueretur.

Licet sciam, & etiam pateat ex *Garzia ab Orta Libr.* I. *Arom. Cap.* 26. ut & ex adnotationibus *Clusii* in istud caput, Lusitanos pluris eum facere, ac Lixboæ tam nuces, quam medullam ipsarum ibi venales esse. Garziam porro miror, ipsum harum nucum non majorem habuisse experientiam, quum eos non dignas censet descriptione vel inquisitione, qui tamen tot Indica remedia, ipsi antea incognita, in India edocta & bono cum successu explorata instituit, & per Lusitanos multo facilius ac minori pretio Cocum conquirere potuit, quum natio Belgica vix eum videre possit.

Contra omnes incolæ tam harum insularum, quam Sinenses eum forte nimis extollunt, quum eum habeant tanquam antidotum generale contra quævis toxica præ omnibus aliis, quæ ipsis nota sunt. Lapidem enim Bezoardicum, Porcinum, similesque nil habent respectu illius. Hujus enim virtutes, licet non sint in summo gradu, certas tamen statuerem de Calappa laut, non tantum ob refrigerantem ejus naturam, qua venena, quæ plerumque calida sunt, exstinguere valet, sed etiam præterea ob peculiarem ejus qualitatem veneno resistere, quod ipsi commune est cum cunctis Corallii speciebus. Plurima ac summa vis est in nucleo seu medulla, quam sicca & vetusta etiam fit. Dein in putamine, seu Tampoerong, sed hoc non facile frangent, sed integrum servant in subsequentem usum.

Medulla modo cum aqua supra porphyritim conteritur, & sic propinatur, sed plerumque ex ea compositum præparatur Medicamentum, ex hoc nempe Calappa laut, albo & cinereo Calbahario, veris Coralliis rubris, Ebore, Cornu cervi, quæ omnia cum aqua conteruntur ac simul potantur.

Garzias concedit quidem cum vino etiam ingeri posse, sed hic non est usus apud omnes incolas, vinum etiam non conduceret in morbis, in quibus Calappa laut adhibetur, hisce enim in terris quam maxime vitandum est vinum, Limonum succum, vel acetum alicui exhibere, qui venenum ingessit, quum experientia docet, omne venenum per ea subtilius reddi, in actum duci, magisque per venas dispergi, qui error nostræ sæpe nationi inputatur, quaque in re incolæ etiam videntur vera loqui, nonne enim satis notum est, ubique in mundo plurimos homines veneno infici per vinum. Hisce in terris semper refrigerantes eliguntur & præferuntur res ad venena exstinguenda, ac dein per vomitus ejicienda, sed præter hanc refrigerationem oportet, ut simul vis specifica & antidotalis adsit, quales præcedentes plantæ marinæ sunt.

Calappa laut porro laudatur contra omnes inflammationes & corporis ardorem tam in febribus quam aliis in morbis, contra Colicam nempe, Apoplexiam, Epilepsiam, & Paralysin, quæ ex ardore suum habent ortum, uti per multos potus calidos & frigidos promiscue potatos, sed neutiquam contra illam Paralysis speciem, quæ *Beribery* vocatur, & ex Luicophlegmatia vel Cacochymia suum habet ortum. Hæc itaque remedia ex medulla præparantur, licet putamen quasdam etiam sed multo minores possideat virtutes, sed magnates nolunt, ut hoc frangatur, sed integrum servant, ut ex eo pretiosa formentur vasa. Per longitudinem in bina secatur segmenta, ita ut inferior pars capsulam, superior operculum formet, quod arcte ipsi incumbit, quin rotundum in medio scindatur foramen, & ex lamella ista operculum fit.

In

Gebruik. *Zoo hoog deze vrugt by de Inlanders geëstimeert wert wegens de uitnemende kragten, die men hun toeschryft, zoo kleinen geloof vindt ze by onze Europianen, konnende hen niet inbeelden, dat zoo een slegte vrugt, die een medezoorte van een gemeene Calappus schynt te zyn, zulke uitnemende kragten zal hebben. Aan de eene en andere zyde wykt men myns oordeels te verre af, de Europianen hebben 'er geen experientie van, of om dat ze de onkosten schuuwen, of om dat ze dezelve voor geld niet konnen krygen, want, als gezegt, alle Calappa laut, die men hier en daar vindt, moet men op lyfstraffe aan de Koningen en Grooten diens lands behandigen, en dan is 'er geen kans ooit dezelve uit hunne handen te krygen. En wie zoude hondert vyftig ryksdaalders hier in Indiën willen spendeeren, en dezelve naar Holland voeren, daar hy niet weet, of hy 't tiende deel daar voor weder krygen zoude.*

Hoewel ik wel weet, en ook blykt van Garcias ab Orta *Lib.* I. *Arom. Cap.* 26. *en de Aanteekening van* Clusius *op het zelfde Hoofdstuk, dat de Portugeesen meer werks daar van maken, en dat men te Lissabon zoo wel de Noten als het pit daar uit zien, en te koop kan krygen. Voorts over Garcias verwondert zynde, dat hy van deze Nooten geen meerder ervarentheid gehad heeft, dezelve niet waardig agtende om te beschryven en probeeren, daar hy nogtans zoo veele Indiaanse geneesmiddelen, die hem te vooren onbekent waren, in Indiëngeleert, en met goed succes geprobeert heeft, en daar de Portugeesen veel ligter en voor minder prys aan de Cocos konnen komen, dan de Hollandse Natie, die ze kwalyk te zien krygen.*

Daar en tegen alle de Inlanders zoo wel dezer Eilanden als Chineesen, verheffen dezelve misschien al te zeer, stellende dezelve tot een souverein Antidotum tegens alderhande venynen; boven alle andere, die hunlieden bekent zyn. Want Bezoar, Verkensteen, en diergelyke agten ze niet daar tegen. Deze kragten, al zyn ze juist niet in de hoogste graad, zoude ik van de Calappa laut ontwyffelbaar stellen, niet alleen wegens hun verkoelende aart, waar mede ze de venynen, die gemeenlyk heet zyn, kan dooden, maar nog daar en boven wegens hun byzondere eigenschap het venyn tegen te staan, gemeen met alle opregte Koraal-zoorten. De meeste en hoogste kragt is in 't pit, het zy zoo droog en oud als het wil. Daar na in de schale of Tampoerong, dog die wil men niet gaarn in stukken breeken, maar liever geheel bewaren tot het volgende gebruik.

Het pit wert slegts met water op een steen gewreeven, en zoo gedronken, dog gemeenlyk wert daar van een gemengt geneesmiddel gemaakt, van Calappa laut, wit en grauw Calbahaar, opregte Bloed-koralen, Yvoor, Hertshoorn, alle met water gewreeven, en t'zamen ingedronken.

Garcias wil wel, dat men 't ook met wyn inneemt, maar dat is geen gebruik by alle de Inlanders, ook zoude den wyn geen nut doen by de ziektens, daar men Calappa laut tegens gebruikt, want men moet zig hier te land wel wagten Wyn, Limoensap, of Azyn iemand in te geven, die venyn in 't lyf heeft, alzoo de ervaring leert, dat alle venynen daar door gesubtiliseerd, gaande gemaakt, en te ligter in de aderen verspreid werden, welk abuis aan onze Natie dikwils getaxeert wert, en waar in ze ook schynen gelyk te hebben: want is het niet genoeg bekent, dat over al in de wereld de meeste menschen vergeven worden, in en door wyn. Hier te land zoekt men altyd verkoelende dingen om de venynen te dooden, en dan door brakinge uit te werpen, dog die moeten hy haar verkoeling nog een byzondere antidotale kragt hebben, gelyk de voorgenoemde Zeegewassen zyn.

Voorts wert de Calappa laut *geroemt tegens alle verhittinge en brand des lyfs, zoo wel in koortsen als anders, tegens Colyk, Slag, vallende Ziekte, en Lammigheid, die uit hitte hunnen oorsprong neemt, gelyk door veel heete en koude drank, door malkander genuttigt, maar geenzints tegen die andere lammigheid, die men* Beribery *noemt, uit koude zugt en Cacochymia ontstaande. Deze remedien nu werden uit het pit gemaakt, de schaal of den dop heeft wel eenige dog veel mindere kragten: ook willen de groote Heeren dezelve niet in stukken breeken, maar geheel bewaren om kostelyke vaten daar van te maken. Men zaagt ze langs heenen in twee stukken, dat het onderste een doos, 't bovenste een deksel werde, die naauw daar op sluit, of men snyt in de midden een rond gat, en uit het stuk maakt men een deksel.*

Hier

In hoc magnates suum servant Siri pinang, calcem, Tabacum, similiaque, quæ per diem continuo masticant, pro vero credentes, talibus rebus in hoc putamine servatis nunquam aliquid noxii posse adferri, & additum venenum enervari, ac tales, qui has res ex putamine isto masticant, adeo servare, ut nullum venenum ipsis nocere possit. Aqua pro potu in ipso etiam deponitur, quæ aliquamdiu in eo relicta, & potata homines conservat contra istos morbos, semper vero melius est, ut frustulum medullæ ipsi admisceatur.

Si hæ vires modo semi veræ sunt, meo judicio Calappa laut melius dignum censeo centum imperialibus, quam Lapidem Porcinum, pro quo hodie tanta numeratur pecunia, & inter quos tot spurii sunt.

Apud D. *Wilhelmum Pisonem* in *Mantissa*, quam dedit post descriptionem plantarum Indiæ Orientalis & Occidentalis, obcurrit amplus discursus contractus ex epistolis & relatu variorum doctorum virorum, qui in India Orientali fuerunt. Ex quo patet Calappa laut primis annis, quibus Belgæ Indiam Orientalem frequentaverunt, multo magis notum, plurisque fuisse habitum, quam hodie, quum homines auri fame adeo corrupti sunt, & contra ad res curiosas adeo stupidi facti, ut tam nobile naturæ artificium, ac tam celebre ac primarium remedium videantur oblivisci.

Attamen ex isto Auctore, qui non in omnium manibus versatur, aliquid hic depromere & enarrare utile duco ad majorem notitiam celebris istius fructus, quod non tantum ex aliis sed præsertim per ipsam suam experientiam expertus fuit.

Primo narrat ex scriptis Doctoris *Clusii*, has miras nuces nullibi inveniri, nisi in Maldivensibus insulis, quæ ab octavo gradu Borealis latitudinis maxime ad Zephyream tendunt plagam quatuor graduum Zephyreæ latitudinis, qui tractus ultra ducentas constituit leucas per longitudinem, & triginta vel triginta quinque per latitudinem, atque ex relatu incolarum est numerus 12000 insularum, tam majorum quam minorum, quæ per mare multis angustis finibus in tredecim cohortes vel provincias distinctæ sunt, quarum Boreales inhabitantur, sed Zephyreæ incultæ & inhabitatæ sunt, suntque domicilia avibus marinis, omnesque cinctæ præruptis scopulis.

Hic pretiosa ista nux per mare ejicitur, uti & Ambra grisea, quam incolæ non tam pretiosam habent hisce nucibus, quas nullus privatus capitis pœna colligere vel sibi servare audet, sed statim Regis ducibus exhibendæ sunt, quique regibus eas statim obferunt, atque inter thesauros regios nil tam pretiosum est hac nuce, quam lingua sua vocant *Tavarcare.*

Piso l. c. eam nominat *Nucem medicam maldivensem*, quamque nemini vendere vel donare volunt nisi Regibus, Principibus, vel celebribus Argitalassis, quod etiam satis concedi potest, si hæc nux tam excellentibus gaudeat virtutibus, ut homines ex tam periculosis & lethalibus liberet morbis, quales ipsi adscribuntur, nihil enim re vera pretiosius est sanitate.

Conjectura ortus & generationis hujus nucis, ejus admirationem majorem reddit, incolæ enim, dicit memoratus *Clusius*, nil aliud de iis dicere norunt, nisi quod olim regio fuerit, ad occidentalem Maldivensium partem sita, in qua multæ crescebant Calappi, quæ submersa fuit, ad profunditatem sexaginta orchiarum, supra quam naves fortuito transnavigantes nautæ ejus aliquam partem vident, sed quum eam investigant, detegere hanc non poterant.

Ex hisce submersis Calappis judicant incolæ, fructus longo temporis tractu lapidescere, ac dein per maris feroces undas ab arboribus detrusos in litus projici. Licet jam concedi possit, talem submersam esse insulam, nucesque has iis increscere arboribns, credere tamen nequeo, ex vulgaribus provenire Calappis, quum illarum forma nimis ab hisce differat, ipsæque arbores tempore eradicatæ & projectæ fuissent, uti id supra jam innuimus.

Fran-

Hier in bewaren de groote Heeren haar Siri pinang, Kalk, Tabak en andere dingen, die ze over dag gestadig kaauwen, vast gelovende, dat men aan zulken ding in dezen dop bewaart, nooit eenige schadelykheid zal konnen toevoegen, al het bygevoegde venyn kragteloos werden, en den genen die zulke dingen uit dezen dop eeten, zoodanig bewaren, dat hem geen vergift schaden kan. Men doet ook drinkwater daar in, en laat het een tyd lang zoo staan, het welk dan gedronken den mensch voor de bovengemelde ziekte bewaart, dog het is altyd beter, dat men een stukje van 't pit daar onder menge.

Zoo nu deze kragten ten minsten half waar zyn, zoo is myns oordeels een Calappa laut beter hondert ryksdaalders waardig, dan een Pedra de Porco, daar men hedendaags zoo veel geld voor geeft, en daar onder zoo veele valsche loopen.

By Doctor Wilhelmus Piso *in zyn* Mantissa, *of toegift die by agter zyne beschryvinge van de Oost- en West-Indische planten gestelt heeft, vindt men een wydloopig verhaal getrokken uit Brieven, en mondeling verhaal van verscheide Heeren en geleerde Lieden, die in Oost-Indien geweest waren. Waar uit blykt, dat de Calappa laut in de eerste Jaren, dat de Hollanders Oost-Indien gefrequenteert hebben, veel bekender en in meerder estime moet geweest zyn, dan hedendaags, daar de menschen door geldzugt zoo ingenomen, en waar tegen de curieusheid zoo verdooft is, dat ze zulk heerlyk konstuk der natuur, en zoo vermaarden Hoofd-arzeny schynen vergeten te hebben.*

Evenwel uit dien Autheur want die niet in alle mans handen komt, moeten wy iets Copyeren en hier by zetten, 't geene nodig agte tot meerder kennisse van die vermaarde vrugt, het geene hy zelfs uit andere niet alleen, maar inzonderheid door heerlyke experimenten ondervonden heeft.

Eerstelyk verhaalt hy uit de Schriften van Doctor Clusius, *dat deze wonderlyke Noten nergens gevonden werden dan in de Maldivisse Eilanden, die van de agtste graad Noorder-breedte, meest Zuidelyk strekken tot de Zuider-breedte van vier graden, uitmakende ruim twee hondert Leucas of Spaansche mylen in de lengte, en dartig oj vyfendartig in de breedte, na 't zeggen der Inlanders, een getal van twaalf duizend Eilanden, zoo groote als kleine, door de zee met meenige nauwe straten, in dertien troppen of Provintien verdeelt, waar van de Noordelyke bewoond werden, maar de Zuidelyke meest woest of Bandits wooningen en Plaatzen voor 't Zeegevogelt zyn, alle omgeven met steile rotzen.*

Hier werd nu de kostelyke Noten door de zee opgeworpen, gelyk ook het Ambar-grys, het welk de Inlanders verre zoo kostelyk niet houden als deze Noten, die ook geen particulier Perzoon op lyfs straffe oprapen, en voor zig zelfs bewaren moet, maar moet ze terstond aan Konings Officiers geven, dewelk ze dan aan hare Koningen behandigen, en is onder de Koninklyke schatten niet dat in zulke estime gehouden werd als deze Noot, die ze in hare Taal Tavarcare *noemen.*

Piso loc. cit. *noemdze* Nucem medicam Maldivensem, *die ze ook aan niemand verkoopen of verschenken willen, dan aan Koningen, Princen en voorname Admiraals, waar in ze eenigsints gelyk hebben, zoo deze Noot van zoodanige uitnemende kragt is, de menschen uit zoo gevaarlyke en doodelyke ziektens te verlossen, gelyk haar toegeschreven werd, want in der waarheid niets kostelyker is dan de gezondheid.*

De onzekerheid van den oorsprong en generatie dezer vrugt maakt hare verwondering nog grooter, want de Inlanders, zegt gemelde Clusius, *weten ons niet anders daar van te zeggen, als dat 'er eertyds een land geweest is, bewesten de Maldivis gelegen, daar veele Kalappusbomen op stonden, 't welk verzonken zoude zyn, tot de diepte van omtrent sestig vademen, daar de Scheepen by geval over varende nog iets daar van zien, maar als ze daar na zoeken konden, ze 't zelve niet vinden.*

Van deze verzonke Kalappus-bomen oordeelen de Inlanders, dat de vrugten met langheid van tyd een steenagtige natuur aannemen, en dan door geweld van de Zeebaren van de bomen afgeslagen zynde, opgeworpen werden. Hoewel men nu toestaan kan, dat 'er een zoodanig verzonken Eiland zy, en dat die Nooten ook daar op wassen, zoo kan ik egter niet geloven dat ze van gemeene Kalappusbomen komen, dewyl hare gedaante te veel daar van verschilt, en ook zouden de bomen zelfs met 'er tyd uitgewortelt en opgeworpen werden, gelyk wy daar van al voorens gezegt hebben.

Fran-

Franciſcus Pyrardus de *la Valla* hanc paulo aliter narrat hiſtoriam, qualem audivit, quum in Maldivenſes per naufragium delapſus eſſet, ibique per hyemen degeret. Olim fuiſſet inſula quædam *Palloy* dicta, una pulcherrimarum & fertiliſſimarum ex Maldivenſibus non ſub aqua ſed ſupra eam eminens, ſed quæ nunquam inveniri poterat, quum inveſtigaretur, licet Maldivenſis rex ſæpe expertos nautas ad eam inquirendam miſiſſet, ac proinde aliquando fortuito ſeſe obferebat, ſed difficulter in eam adpellere poſſunt ob continuam circumferentiam ſcopulorum præruptorum, quibus cincta eſt hæc inſula, quique forte in eam adpellunt, a malis geniis adeo vexantur, ut vel pereant, vel vix effugere poſſint. In hac itaque Palloya hæ creſcent nuces, ſive ſub ſive ſupra aquam, & delapſæ in proximas projiciuntur Maldivenſes inſulas.

Hæ porro nuces nunquam niſi geminæ obſervantur (ſupra vero indicavimus aliquando etiam ſimplicem inveniri) forma binorum Melorum ſibi invicem adcretorum, vel forma quorundam vaſorum potatoriorum *Cymbia* dictorum, quæ antiquis temporibus ad ſacrificia adhibebantur, vel inſtar Sambucæ, quæ erant binæ planæ naves ſibi mutuo junctæ arietes gerentes, quibus Marcellus olim urbem Siracuſam oppugnabat.

Hæ autem nuces oblongæ & oviformes, tam firmiter ſibi adcretæ ſunt, ut ſeparari nequeant, ad internam partem plerumque craſſa & cornea medulla concretæ, quæ per ſeptum ſibi adhæret, & externe putamini adcumbit, ſed ab eo diſtincta eſt quibusdam ſubtilibus & ſiccis membranis, uti Glandes in cupulis locantur.

Hæc medulla primo tollitur, quum vaſa potatoria ſeu epathos ex iis formare volunt, ſed pauca ejus quantitas in fundo relinquitur, ut virtutem aquæ communicare poſſet, quæ ex iis potatur. Iſta vero dura medulla ſeu nucleus non niſi in fruſtis ex iis ſubduci poteſt, quæ usque ad minimam particulam inſtar pretioſi medicamenti ſervantur. Quædam ejus fruſtula aureo nectuntur circulo, ut in aqua demitti poſſint, quam potare volunt.

Exterius putamen (ſupra autem diximus hoc parum rugoſum eſſe, ſed non iſto craſſo & piloſo cortice obductum, quo vulgaris Calappi nux obducta eſt) politur quadam pumicis ſpecie, quæ ſubtiliſſime in aqua conteritur, & panno ex lana confecto fortiter fricatur, quo facto elegantiſſimum, nigrum, & ſplendentem contrahit colorem, ſed nullum oleum adhibendum eſt, quo putamen hoc rancidum ac nidoroſum contraheret odorem.

Rudolphus ſecundus Romani inperii Cæſar, quam maxime amans quasvis res egregias & raras, edoctus excellentes hujus nucis virtutes, licitatus fuit hanc nucem quatuor millibus florenorum, ſed eam conquirere non potuit, quum hæredes Dni. Wolferi, qui eam ſolam in Belgio poſſidebant, extra familiam noluerunt alienari.

Hic *Wolferus Hermanides* fuit Archithalaſſus, qui anno Chriſti 1602. paucis navibus ingentem Luſitanorum claſſem ſub ipſorum præfecto *Andrea Fortado* de *Mendoza* ante Bantamam profligabat, atque hoc facto urbem liberabat a pertinaci obſeſſione, quum Pangoraan Bantamæ in hujus liberationis gratitudinem in theſauro ſuo nil pretioſius poterat invenire, quam Cymbium ex hac nuce conſtructum, quod Archithalaſſæ dono mittebat, ſed prius operculum ſuperius juſſerat tolli, quum pudebat eum ſub Archithalaſſæ oculis obferre fructum, qui tam naturaliter feminæ pudenda referebat, porro exponens ipſi excellentem uſum & utilitatem iſtius nucis, a quo tempore etiam primum in Hollandia innotuit.

Aliud porro exemplum ex memorato Piſone proferre oportet, ex quo deduci poteſt, quanto in pretio & æſtimatione hic fructus habeatur ab Indiæ principibus. Circa annum 1614. Præfectus Petrus Both binos nobiles duces Pangoraan Bantamæ miſerat, ut cum eo agerent de quibusdam rebus magni momenti, Joannem nempe Petrum Koen, qui tum erat præſes Bantamæ, & Jacobum Spex, qui ambo viri dein functi ſunt ſummo officio primarii ducis. Hi admiſſi ad Pangoraan, eum inveniebant in conclavi torquentem putamen hujus nucis, ex quo cochlearia & crateres formare volebat, ſublata prius medulla in parvis fragmentis, quorum ne particulam vellet perdi, ac pro in nemini famulorum hoc opus fidens ipſe id peragebat,

inter

Francois Pyrard de la Val, *vertelt deze hiſtorie wat anders, gelyk hy ze gehoort heeft, doen hy in de Maldivis door ſchipbreuk geworpen zynde, aldaar overwinterde. Daar zoude een Eiland zyn* Palloy, *eertyts een van de ſchoonſte en vrugtbaarſte onder de Maldivis, niet onder maar boven water, dog nooit te vinden, als men 't zoekt, hoewel den Maldiviſſen Koning dikwils ervare Zeeluiden daar na toe gezonden heeft, dierhalven maar alleen zig by geval zomtyts opdoende, dog zeer moeyelyk om aan te komen wegens het gedurige onweer en ſtyle rotzen, daar mede het omcingelt is, en die daar op aankomen, werden van de booze geeſten zoodanig gekwelt, dat ze of om hals raken, of ter naauwer nood wederom ontkomen. Op dit Palloy dan zullen deze Nooten groejen, het zy onder of boven water, en uitgewortelt, aan de naaſte Maldiviſſe Eilanden opgeworpen werden.*

Zy werden nooit gezien dan dubbelt, (wy hebben boven gezegt, dat men ook enkelde vint) in gedaante van twee Meloenen aan malkander gegroeit, of zekere drinkvaten Cymbia *genaamt, die men in oude tyden by de offerbanden gebruikt heeft, of gelyk de Sambuca, 't welk waren twee vlakke Scheepen nevens malkander gevoegt, de ſtormrammen dragende, waar mede* Marcellus *eertyts de ſtad Siracuſa beſtormde.*

Zy zyn langwerpig en eyformig, zoo vaſt aan malkander gegroeit, dat men ze geenzints ſépareeren kan, aan de binnenſte vlakte doorgaans met een dik hoornagtig merg begroeit, het welk door een ſcheidmuur aan malkander hangt, die tegens de buitenſte ſchaal aanleggende is, dog van dezelve afgeſcheiden door eenige dunne en droge huidekens, gelyk de Eekelen in hunne huiskens leggen.

Dit merg werd daar uit genomen, als men drinkvaten daar van maken wil, dog een weinig daar van aan de grond latende, op dat het zyne kragt aan 't water mededeelen kan, 't welk men daar uit drinken wil. Het voornoemde harde hert of merg kan men niet dan by ſtukken daar uit halen, die men tot het minſte ſchilffertje toe als een koſtelyk Medicyn bewaart. Eenige ſtukjes daar van maakt men vaſt aan een goude kettingje, om dezelve in 't water te hangen, dat men drinken wil.

De buitenſte ſchale (wy hebben gezegt, dat die wat ruig is, dog zonder de dikke en de hairige bolſter, die de gemeene Calappus-noot heeft) wert gepolyſt door 't rixxel, gants fyn in water gewreeven, en met een wolle lapje ſterkelyk over gewiſt, waar door ze zwart-blinkende wert, maar men moet geen Oly daar toe nemen, waar van deze ſchaal een garſtigen reuk zoude krygen.

Rudolphus de tweede Roomſe Keizer, een groot Liefhebber van alle rariteiten, de groote kragten van deze Noot verſtaan hebbende, heeft eens vier duizend guldens voor deze Noot geboden, dog heeft ze niet konnen bekomen, dewyl de Erfgenamen van de Wolfers, die ze doen alleen in Holland bezaten, buiten hun geſlagt die niet hebben willen laten komen.

Dezen Wolfert Hermanszen *is geweeſt een Admiraal, dewelke in 't jaar Chriſti 1602, met weinige ſcheepen de groote Portugeeſe Armade onder hunnen Admiraal* Andrea Fortado d'Mendoza, *voor Bantam verſloeg, en daar door die ſtad van een harde belegering ontzettede, wanneer den Pangoraan van Bantam tot dankbaarheid van deze verloſſinge in zyn ſchat niets koſtelykers wiſt te vinden dan een drinkvat van deze Noot gemaakt, 't welk hy aan den Admiraal verëerde, dog alvoorens hadde hy het bovenſte dekſel laten afzagen, dewyl hy beſchaamt was onder 's Admiraals oogen te brengen een vrugt, die zoo natuurlyk een vrouwlykheid verbeelde, en verders hem onderrigtende van het groote gebruik en nuttigheid dezes Noots, van welke tyd zy eerſtmaal in Holland is bekent geworden.*

Nog een exempel moet ik uit gemelden Piſo uitſchryven, waar uit men afnemen kan, in wat groote eſtime deze vrugt gehouden wert by de Indiaanſe Vorſten. Omtrent *het jaar* 1614. *hadde den Generaal Pieter Both twee aanzienlyke Officieren aan den Pangoraan tot Bantam gezonden, om van eenige gewigtige zaken met hem te ſpreeken, te weten Jan Pieterszen Koen, doenmaals Preſident tot Bantam, en Jacob Spex, beide Heeren namaals den hoogen caracter van Generaal bedient hebbende. Deze ter audientie toegelaten zynde, vonden den Pangoraan in een kabinetje ſtaan drayen aan een dop van deze Noot, daar hy leepels en beekers van wilde maken, zynde het merg met kleine ſtukjes alvoorens uitgenomen, waar van hy niet een kruimpje wilde laten verloren gaan, en daarom*

ook

inter torquendum vero multa narrabat legatis nostris de pretiosis & excellentibus hujus nucis virtutibus.

Joan Petr. Koen nesciens tanti interesse, quædam sumebat frusta protractæ medullæ, quæ volebat præfecto Both donare, qui post aliquot dies ibi quoque accederet, sed Pangoraan irato vultu illa ex ejus manibus evellebat & auferebat, dicens naturam tam pretiosas res non produxisse mercatoribus, qui nil nisi de lucro cogitant, quales omnes nostros summos duces habebat, sed regibus & principibus, ita ut ne lamellam ipsi donare vellet.

In quadam epistola ad eundem Dm. *Clutium* data per D. *Laurentium Reaal*, circa annum Christi 1615, qui tertius Indiæ fuit præfectus, varii proponuntur Aphorismi, nil aliud exhibentes, nisi similitudinem inter Maldivensem & vulgarem Cocum, quam prætерimus, quum multæ in ea obcurrant res, quæ divinationes modo videntur esse.

Doctori porro *Pisoni* honorem tribuimus, primum inter Europæos fuisse, qui multa egregia experimenta de excellentibus hujus nucis virtutibus instituit in variis conclamatis morbis, nullo modo curantes parvam æstimationem, quam non modo vulgus, sed etiam docti Lusitanorum scriptores *Garcias*, & *Christoph. á Costa* fovent de hac nuce. Quum itaque illius sit opus & experientia, hinc ad ejus scripta lectorem ablegabimus. Solummodo hic breviter enarrantes, ad quos morbos eam adhibuerit, ac primo contra assumptum venenum, in specie contra Arsenicum, secundo contra Colicam biliosam, & Mordexi seu Choleram, tertio contra ingentem Cephalæam, quarto contra Spasmum & Epilepsiam, quinto contra febres ardentes, sexto contra partus difficiles, septimo ad fœtum mortuum expellendum, octavo contra Dysentheriam, nono contra Cardialgiam.

Dicit autem rasuram hujus nucis nullum peculiarem habere saporem vel odorem, sique propinetur, nullo modo nauseosa est, vel ardorem in faucibus, vel ventriculi vomitum caussat, neque certam dosim ejus statuere posse, quum certus sit quantitate non peccari, licet nimia vel pauca ingeratur copia, solummodo autem ad normam suam sigit dosin a semi drachma ad quatuor scrupulos, quod more Indico nimium est, quum ibi non tam liberales sunt hoc pretioso medicamento.

Dein etiam quædam proponit composita contra varios morbos, in quibus *Cocos maldiva* miscetur cum aliis Medicamentis juxta morbi genium, quæ suo relinquimus loco, quum ea in India non sint in usu, ubi hæc Cocos solummodo in aqua contrita propinatur, quam maxime enim esset contra opinionem Indicorum Medicorum, hanc rasuram cum Oleo Amygdalarum, vel alia quadam pinguedine ingerere, quasi esset ad vomitum caussandum in adsumpto veneno. Unanimiter enim putant, tales plantas marinas virtutes amittere, vel saltem enervari, si quædam ipsis admisceatur pinguedo, atque an hoc etiam non fiat additione aliorum compositorum medicamentorum, præsertim per fervertia aromata, aliis judicandum relinquo. Ego saltem simplicem præfero Indicum morem, solummodo cum aqua eam propinare.

Præter majorem nucem Calappæ laut alia minor in Java reperitur species, ex eorum relatu per mare Zephyreum projecta, a priore quam maxime diversa, non enim ultra dimidii pedis magnitudinem obtinet, interne paucam vel nullam fere gerens medullam, quæ pro novem vel decem inperialibus venalis est.

Talisque fructus anno 1678 a pueris meis repertus fuit in mari fluctuans, circa insulas Xulanenses, cujus diameter erat quatuor pollices in longitudine & tres in latitudine, duplex quoque, acsi duo Mangii fructus sibi adcreti essent, unde & Maccassarense obtinuit nomen, inferior ejus hiatus pollicem profundus est, ac bina crura tam arcte sibi juncta sunt, ut vix digitus intrudi possit, inferiorque ipsius pars paululum dentata est, inter crura in ipsa nuce foramen est, atque ex eo juxta nucis peripheriam sulcus decurrit, superiorque pars quodammodo etiam denticulata est, postica autem rotundior & gibbosior, in antica parte jussi foramen rotundum scindi, ut in cavitatem internam penetrare possem.

Una

ook niemant van zyne dienaars betrouwende moest het werk zelf doen, onder 't drayen aan onze gezanten veel verhalende van de kostelykheid en kragten dezer Noote.

Jan Pieterszen Koen *niet weetende, dat daar zoo veel aan gelegen was, nam eenige stukjes van 't uitgehaalde pit, wilde dezelve aan den Generaal Both vereeren, die na eenige dagen aldaar stond te verschynen, den Pangoraan met een gramsteurig gelaat rukteze hem die weder uit de hand, zeggende, dat de natuur zulke kostelykheden niet geschapen hadde voor Kooplieden, die niet als op winst denken, gelyk hy alle onze Generaals hielt, maar voor Koningen en Princen, zoo dat hy niet een schilffertje wilde laten volgen.*

In een brief aan den zelven Doctor Clutius, *geschreeven door den Heer* Laurens Reaal, *omtrent 't jaar Christi* 1615. *geweest den derden Generaal van Indien, werden verscheide Aphorismi gestelt, tot niet anders dienende, dan een gelykenisse te maken tussen de Maldivisse en de gemeene Cocos-noot, die wy overslaan, om dat veele dingen daar in verhaalt werden, die op enkelde gissingen steunen.*

Voorts willen wy Doctor Piso *de eere laten, dat hy de eerste onder de Europianen geweest is, dewelke veel heerlyke experimenten van de voortreffelyke kragten dezer Noot in verscheide desperate ziektens gedaan heeft, zig geenzints stootende aan 't slegte gevoelen, 't welk niet alleen de gemeene man, maar ook de geleerde Portugeese Schryvers,* Garcias *en* Christophorus à Costa *van deze Noot gehad hebben. Dewyl het dan zyn eigen werk is, zoo zullen wy den Lezer tot zyne schriften wyzen. Alleenlyk hier in 't korte stellen, waar toe hy dezelve gebruikt heeft, en zyn deze: ten eerste tegens ingenome venyn, in specie tegens Arsenicum, ten twede tegens Colicam biliosam, en het Mordexi of Bordt, ten derde tegens zware Hoofdpyn, ten vierde tegens Spasmum en Epilepsiam, ten vyfde tegens heete Koortsen, ten zesde zware Geboorte, ten zevende doode Vrugt uit te dryven, ten agtste tegens Dysentheriam, en ten negende Cardialgiam.*

Hy zegt, dat het schraapsel van deze Noot geen zonderlinge smaak nog reuk hebben in het drinken, gants geen viezigheid of brand in de keel, nog braken in de maag verwekt, dat men geen vaste dosis daar van stellen kan, als verzekert zynde, dat men in de quantiteit, 't zy te veel of te weinig niet feilen kan, alleen tot een provisioneele regel stelt by zyn dosis van een halve drachma tot vier scrupels, 't welk na de Oostindise manier te ruim genomen is, daar men met dit kostelyk medicament zoo liberaal niet is.

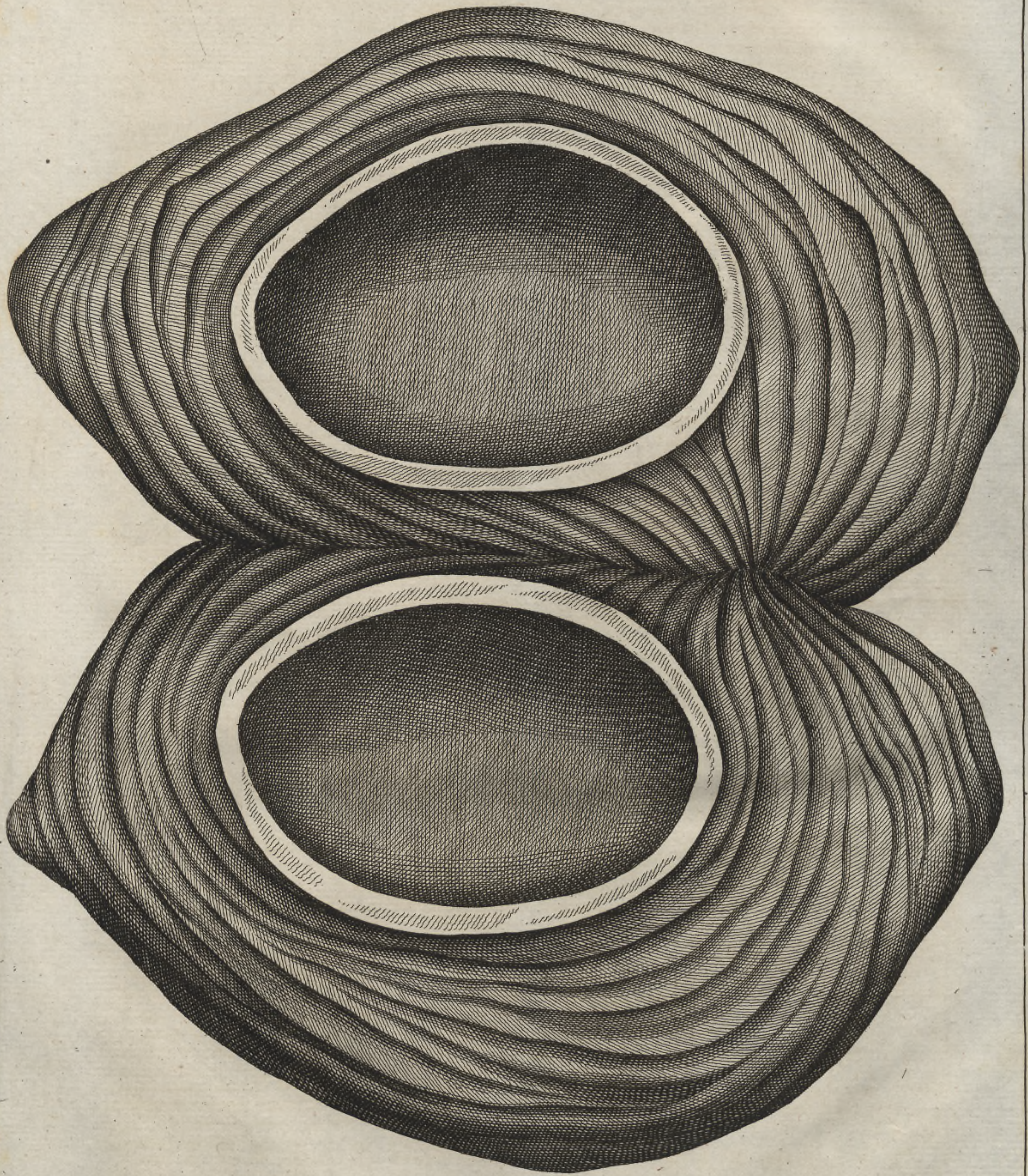
Hy geeft daar na nog eenige gemengde Compositien voor, tegens verscheide ziektens, daar men de Cocos maldiva, *vermengt met andere medicameuten, na den eisch der ziekte, dewelke wy aan zyn plaats laten, dewyl zulke in Indien niet te pas komen, daar men doorgaans deze Cocos slegts met water gewreeven inneemt, en 't zoude zeer stryden tegens 't gevoelen van alle Indise Geneesmeesters, dat men dit raspel met Amandel-oly of eenige vettigheid zoude innemen, quantswys om by ingenomen venyn 't braken te verwekken. Want men houd het eenstemmig daar voor, dat diergelyke Zeegewassen haar kragten verliezen, of immers verdooft werden, als men eenige vettigheid daar by mengt, en of zulks niet ook geschiedt door 't bydoen van andere gecomponeerde medicamenten, inzonderheid van heete speceryen, laat ik een ieder oordeelen. Ik voor my houde het met de voorschreeve eenvoudige Indise manier, slegts met water in te nemen.*

Nu heeft men behalven de voornoemde groote Calappa laut, *op Java nog een kleinder zoorte, na haar lieden zeggen door de Zuidzee uitgedreeven, van de bovenstaande vry wat verschillende, want ze is niet boven een halve voet groot, van binnen weinig of geen pit hebbende, waar van men het stuk voor negen of tien ryksdaalders koopen kan.*

Een diergelyke vrugt is anno 1678 *door myne jongens gevonden in Zee dryvende, omtrent de Xulase Eilanden, vier duimen lang en drie breed, mede dubbelt als of 'er twee Mangas tegens malkander gegroeit waren, waar van ze den Maccaarsen naam heeft. De onderste kloof is een duim diep, en de twee beenen staan zoo na by malkander, dat men even een vinger daar tussen brengen kan, zynde aan haar onderste eind een weinig gekerft, tussen de beenen in de Noot zelf is een rond gat, van daar gaat langs de Noot een keep rondom, en aan 't boveneind is ze mede wat gekartelt, van agteren is ze wat ronder en bultiger, van vooren heb ik een rond gat daar in laten snyden, om in de binnenste holligheid te komen.*

De

Lodoicea Sechellarum.

Una dimidia pars ad finiſtrum latus paulo planior etiam erat, acſi compreſſa eſſet, externe nux glabra erat, acſi ſæpius tractata fuiſſet, coloris obſcure fuſci, fere inſtar putaminis vulgaris Calappi, cum veſtigiis quibusdam venularum, acſi gluma obducta fuiſſet.

Aperta hæc nux interne vacua erat ſine lympha vel medulla, ſed in interiore parte variæ protuberantes detegebantur coſtæ vel dorſa, ejusdem ſubſtantiæ & duritiei cum putamine, ſed odoratus quidam gratusque odor cum quadam pinguedine exhalabat, inſtar olei odorati *Minjac mony* dicti, vel inſtar floris Pandani, qui tertio demum anno evaneſcebat.

Maccaſſarenſes mihi adfirmabant, apud Magnates ſuos ſeſe ſimiles vidiſſe fructus, ejusdemque formæ, qui per urinarios Badjos dictos adferebantur, a Magnatibus auro obducuntur, & ad ciſtas pro Pinanga adhibebantur. Vocant vero eam *Denang taypa*, Malaice *Sobat mangæ*; Latine *Compar mangæ*; Belgice de *weerga van een Manga*; nec mihi indicare poterant, ullam aliam medullam in ea detegi præter dictas iſtas coſtas.

Aliam præterea ex Ternata accepi, anguſtiorem præcedente, nec multo majorem Manga, ſed binæ ejus internæ partes parum planæ erant, acſi tres fructus ſibi mutuo adcreti fuiſſent. Inferius quoque in bina crura diſtincta erat, quæ abſciſſa erant, atque in interna putaminis parte ſimiles quoque coſtæ ſentiri poterant uti in priore, porro ejusdem ſubſtantiæ & coloris, ac relatu Ternatenſium confirmatur, creſcere circa inſulam Liſſam Matolam in ignota arbore ſub aqua, qualis arbor quodammodo deſcripta eſt ſub finem ſubſequentis capitis.

Quum vero poſtea expertus fuerim, iſtud Compar Mangae ſæpe inveniri in mari Moluccenſi, ac præterea dux Belgicus in litore Orientali Celebis circa Balante id invenerit in litus a mari projectum, hinc occaſionem nactus fui, id ulterius deſcribendi, ejus autem forma eſt uti ſupra memorata fuit, ſed inveniuntur quoque fructus multo anguſtiores, quorumque crura magis contracta & combinata ſunt. Externe autem illi obducti ſunt rugoſa & lanuginoſa cruſta inſtar ſubſequentis *Coquinbo*, ſed quæ multo tenuior eſt, ac facile ſeparari poteſt, quum nux mox glabra eſt.

In inferiore foramine intra crura petiolus locatur, quo hæc videtur rupibus fixa fuiſſe, hic vero pedunculus conſtructus eſt ex multis ſetis inſtar ſetorum Porcinorum, vel uti hic Gomuto eſt, ad aliquam partem longior ipſis cruribus, ubi autem foramini inponitur, ſolidus eſt & albus inſtar Calappi medullæ, ſed tam firmiter inhæret, ut non facile ſine ruptura evelli poſſit, interne nil reperitur quam tenuis & mollis nucleus inſtar Liplap teneræ Calappi nucis, quam Ternatenſes volunt per formicas exedi, dicunt enim, ſi hoc Liplap conputreſcat, nucem multum perdere virtutis, an hoc verum ſit, inquirendum eſt, nihil enim adhibent niſi ſimplex putamen, quod cum aqua ſupra porphyritim conteritur & propinatur, ipſi cunctas tribuentes virtutes, quæ ſupra de Coco Maldivenſi enarratæ ſunt, cujus rei quam maxime tamen dubius ſum, licet nil certi de iis producere poſſim, quum hæc nux ante paucos modo annos in notitiam venit. Potiſſimum per Soulanenſes, circa quorum inſulas plurimum reperitur, & in Ternatam venalis defertur, quævis autem nux pro uno venditur inperiali, licet venditores octo vel decem ſollicitare audeant.

Tabula Octuogeſima prima

Celebrem exhibet *Cocum Maldivenſem*, per bina foramina apertum, ut interna conſpici poſſit medulla.

OBSERVATIO.

Augerius Clutius M. D. de hac *Nuce Medica* totum Opuſculum edidit *Amſtelod.* 1634. in quarto inpreſſum, cujus Nucis etiam meminit *Valentin.* in *Hiſtor. ſimpl. Reform. libr.* 2. *cap.* 17. *pag.* 224. reliquosque auctores conlegit *S. Dale* in *Pharmacol. pag.* 295. ad Coccum de Maldiva *Officin.*

De eene helft aan de ſlinkze zyde was ook wat platter, als of by gedrukt was, aan de buiten zyde glad, als of ze lang gebandelt was, van couleur donker-bruin, ſchier als een gemeene Kalappus-dop, met eenige voetſtapjes van adertjes; als of 'er een holſter omgelegen hadde.

De opgeſneedene wierd van binnen ledig bevonden zonder water of pit, dog daar waren verſcheide ſcherpe uitſteekende ribben of ruggen daar in, van dezelfde ſubſtantie en hardigheid als de ſchaal, daar kwam een zoete geurige vettigheid uit, gelyk zeker welruikende Olye Minjac mony *genaamt, of gelyk de bloem van Pandang, welke eerſt in 't derde jaar verſlapte.*

De Maccaſſaren verzekeren my, dat ze by hare grooten diergelyke vrugten, en van dezelfde fatzoen gezien hebben, werdende door de watermenſchen Badjos aangebragt, van hare grooten met goud beſlaan, en tot Pinang-dozen gebruikt, zy noemen ze Denang taypa, *in 't Maleits* Sobat mangæ, *in 't Latyn* Compar mangæ, *in 't Duits de weerga van een* Manga, *en wiſten my ook niet te zeggen, dat eenig ander pit daar in gevonden werd, behalven de voornoemde ribben.*

Nog een ander heb ik uit Ternaten gekreegen, ſmalder dan de voorgaande, en niet veel grooter dan een Manga, dog de twee binnenzyden waren wat plat of vlak, als of 'er drie vrugten tegens malkander gegroeit waren. Beneden was zy ook in twee beenen verdeelt, dewelke afgezaagt waren, en men kon van binnen aan de ſchaal diergelyke ribben voelen, gelyk aan de voorgaande, voorts van dezelfde ſubſtantie en couleur, en het zeggen van de Ternatanen continueert, dat ze zullen groejen omtrent het Eiland Liſſa Matola, aan een onbekende boom onder water, diergelyken boom eenigzints beſchreeven word in 't einde van 't volgende Hoofdſtuk.

Dewyl ik nu naderhand ervaren heb, dat de voornoemde Compar mangæ dikwils in de Molukſe zee gevonden werd, en ook een Duits Officier dezelve op den Ooſt-ſtrand van Celebes, omtrent Balante op ſtrand door de zee uitgeworpen, gevonden heeft, zoo heb ik gelegentheid gekreegen dezelve naarder te beſchryven, haar gedaante blyft als hier boven ſtaat, dog men vindt 'er ook die ſmalder zyn, en de beenen digter by malkander hebben. Buiten zyn ze omgeven met een ruige wolagtige korſte, gelyk de volgende Coquinho, *dog veel dunder, en laat zig ligt afſchillen, wanneer de noot dadelyk glad werd.*

In 't onderſte gat, dat men tuſſen de beenen ziet, ſteekt een ſteel, waar mede ze ſchynt op de klippen vaſt gezeten te hebben, dezelve ſteel is gemaakt van veele borſtels als Varkens-borſtels, of hier te land als Gomuto, nog een ſtuk weegs langer dan de beenen. Daar by in 't gaatje ſteekt, is hy digter, en wit als Calappus-pit, dog ſteekt zoo vaſt, dat men het niet wel zonder breeken kan uitkrygen. Binnen vindt men niets dan een dun, en week pit, gelyk het Liplap van een jonge Kalappus-noot, 't welk de Ternatanen willen, dat men door de Mieren zal laten uit eeten, want ze zeggen, als dit Liplap daar in verrot, dat de Noot veel van hare kragt verlieſt, of ze daar in gelyk hebben, ſtaat te onderzoeken. Immers zy gebruiken niets dan de enkelde ſchaal, dewelke ze met water op een ſteen wryven, en indrinken, haar alle de kragten toeſchryvende, dewelke boven van de groote Cocus de Maldiva verhaalt ſtaan, waar aan ik zeer twyffele, en egter niets zekers daar van voorbrengen kan, dewyl deze Noot eerſt voor weinige jaren in kenniſſe is gekomen. Meeſt door de Soulaneeſen, omtrent welkers Eilanden zy meeſt gevonden, en in Ternaten te koop gebragt werden, het ſtuk voor een ryksdaalder, maar de verkoopers durven wel agt of tien ryksdaalders daar voor eiſchen.

De een en Tagtigſte Plaat

Vertoont de vermaarde *Maldiviſche Cocus-noot*, door twee gaten geopent, op dat het binnenſte merg of pit gezien kan werden.

AANMERKING.

Augerius Clutius, M. D. heeft een geheel Werkje over deze *Indiſche Noot* uitgegeven, te *Amſterdam* 1634. in quarto gedrukt. Van deze Noot maakt mede mentie *Valent.* in de *Hiſtor. ſimpl. Reform.* 2. *boek, cap.* 17. *pag.* 224. en de overige Schryvers heeft aangehaalt *S. Dale* in zyn *Pharmac.* in quarto *pag.* 295. by de Cocus de Maldiva der Apotheken.

CAPUT NONUM.

Cocus maldivicus minor, seu Cocillus. Coquinho.

Majorem minoremque Calappam laut in præcedenti descripsimus capite, quæ nempe congeneres sunt, alia autem vel proprie minor restat species a prioribus maxime diversa. Hæc autem nux magnitudinem obtinet Castaneæ vel majoris Pruni, cum gluma cordiformis, ad unam nempe partem plana, ad alteram obtuse acuminata, & ad bina majora latera planiuscula, ad unum vero latus rotundum conspicitur foramen, quo pedunculo fuit nexa, acsi cor transversale locatum esset, aliæ vero nuces istud foramen superius gerunt. Externe corticem habet obscure cinereum, rugosum, & ex uniformibus fibris seu substantia constructum, ultra pennam crassum, sub hoc nullum locatur Tampœrong, sed mox durus & corneus nucleus, parum trigonus, fere instar obliqui cordis, vel instar decorticatæ vetustæ Pinangæ. Si hic dissecetur, cavitas in eo detegitur, in qua pauca stagnat lympha.

Hujus nucis substantia simul cum nucleo mollior est cornu, semi digitum, vel ultra pennam crassa, externe spadicei coloris, interne ex pallide fusco & cinereo colore mixta, intermixtis tenuibus venulis, Cobram vel siccatam Calappi medullam referens. In contrita odor saporque fortior est, magis ad cornu accedens quam in majore Calappa laut. Arbor ejus æque ignota est quam præcedentis, toti enim fructus in litus projecti inveniuntur, æque rari quam Calappa laut, qui denotati sunt in Figura litt. A. B. C.

Nomen. Latine *Cocus maldivicus minor*, & *Cocillus*, juxta Lusitanicum *Coquinho*, quod denotat Calappum minorem, vocant quoque eum *Coquos de melinde*, & *Coquo das ilhas*, quum e parvis & incultis deferuntur insulis. Malaiensibus ignotus est hic fructus.

Locus ejus est ingens mare circa insulas Maldivenses & Sporades, ante oram Malabarensem sitas, & quæ a nautis inter Maldivas quoque numerantur, maturi itaque hi fructus a mare projiciuntur in litora istarum insularum, Ceylonæ, & Malabaræ, in ora Zephyrea, apud Sinenses Cuysay Cuynsay dicta, ac porro in Java & reliquis Orientalibus insulis meo judicio non inveniuntur, atque hinc Malayensibus ignotus est, sed eo magis apud Lusitanos juxta oram Malabarensem & Indostanam habitantes.

Usus. Ejusdem habetur virtutis cum Calappa laut, tanquam primarium nempe medicamentum ad quævis venena exstinguenda, eaque per vomitum ejicienda, ad ferventem seu biliosam Colicam sedandam in ardentibus febribus & refrigerandum, eodem si adsumatur modo, quo præcedens indicat Caput, sique exterior gustetur pellicula, quæ corneo incumbit putamini, tum levis persentitur acrimonia, sed non urens. Lusitani Goënses hunc *Coquinho* fructum quam maxime extollunt, quique ipsis dicitur *Coquos de melinde*, a quibus quoddam accepi scriptum de virtutibus *Coquinho* agens sequentem in modum.

Primo enim hic supra porphyritim cum aqua terendus est, & propinandus, quum Mordexy vel Cholera quis laborat, sive junctus ipsi sit alvi fluxus, sive simplex flatuum ructus, sive ut id compendiose dicam, contra quodvis Mordexy, qualis etiam ejus sit effectus, talesque constipata laborantes alvo non modo relaxabuntur, sed etiam quævis difficultas, quæ Choleram caussat, cessabit.

Secundo conducit, dicto si adhibetur modo contra quævis alvi tormina, & intestinorum lancinationes, sive caussentur per frigus sive per calorem.

Tertio ingeritur, ut per unam alteramve sedem cunctæ acidæ vel biliosæ stomachi eructiones tollantur, sive hæ per nimium cibum, sive per nimium potum ortum ducant.

Quarto.

NEGENDE HOOFDSTUK.

De kleine Maldivishe Cocus-noot.

De groote en kleine Kalappa laut hebben wy in 't voorgaande Hoofdstuk beschreeven, te weten die van een geslagt zyn, resteert nog een andere of eigentlyke kleine van de voorgaande merkelyk verschillende. Deze is in de grootte van een Kastanje, of een groote Pruim, met haar bolster wat hartformig, te weten aan 't eene einde wat plat, aan 't andere met een stompe spitze, en aan de grootste twee zyden platagtig, aan de eene zyde ziet men een rond gat, daar ze aan den steel vast heeft gestaan, als of 'er een Hert dwers daar aan zat, dog andere hebben het voornoemde gat boven. Van buiten heeft ze een donker-grauwe bolster, ruig, van een dradige substantie gemaakt, ruim een schaft dik, daar onder leidt geen Tampoerong, maar straks een hard hoornagtig pit, wat driehoekig als een scheef Hart, of als een geschilde oude Pinang. Als men 't zelve doorsnydt, zoo vindt men een holligheid van binnen, daar in wat water schuilt.

De substantie van dit Nootje met eenen het pit zynde, is weeker dan hoorn, een halve vinger of ruim een schaft dik, van buiten Kastanje-bruin, van binnen uit ligt-bruin, en grauw gemengt met fyne adertjes daar tussen, na Cobra of gedroogt Calappus-pit gelykende. Aan 't gewreevene is reuk en smaak wat sterker en hoornagtiger, dan aan de groote Calappa laut. De boom is zoo onbekent als de voorgaande, want men vindt de geheele vrugten op strand gesmeeten, en dat alzoo zelden als de Calappa laut, te zien in de Figuur met A. B. C.

Naam. *In 't Latyn* Cocus maldivicus minor, *en* Cocillus, *na 't Portugeese* Coquinho, *'t welk wil een kleine Calappus beduiden, dog zy noemen ze ook* Coquos de melinde, *en* Coquo das ilhas, *om dat ze van kleine en onbewoonde Eilanden gebragt werden, by de Malyers is ze onbekent.*

Plaats. *Zyn plaats is de groote zee omtrent de Maldivisse Eilanden, en de Sporades, die voor de Malabaarse Kust leggen, en by de Zeelieden mede onder Maldivas gereekent werden. De rype dan werden door de zee uitgeworpen op de stranden van de voornoemde Eilanden, van Ceylon, en Malabaar, op de Westkust by de Chineesen Cuysay Cuynsay genaamt, nog op Java en de verdere Oosterse Eilanden werd ze myns oordeels niet gevonden, en daarom is ze by de Malyers onbekent. Maar zoo veel meer by de Portugeesen langs de Malabaarse en Indostaanse Kust woonende.*

Gebruik. *Zy werd van dezelve kragt gehouden als de groote Calappa laut, namentlyk voor een Hoofd-Medicyn om alderhand ingenomen venyn te dooden, en 't zelve door 't braken uit te werpen, het heete of galagtige Kolyk te stillen, in brandige koortzen te verkoelen, gebruikt en ingenomen als in 't voorgaande Hoofdstuk staat, als men 't buitenste velletje proeft, 't welk op de hoornagtige schaal leid, zoo werd men een kleine scherpigheid gewaar, dog niet brandende. De Portugeesen te Goa roemen deze* Coquinho *zeer, die ze ook* Coquos de melinde *noemen, van dewelke ik zeker geschrift bekomen heb, de kragten van* Coquinho *aangaande vervat in de volgende puncten: als*

1. *Moet men dezelve op een steen met koud water wryven, en dan 't gewreevene innemen, als men de Mordexy ofte het Bord heeft, het zy dat ze vermengt is met losse afgank, of alleen maar met overvloedig lossen van winden, ofte in 't kort gezegt tegens alderhande Mordexy, hoe die ook van werkinge mogte wezen, en zullen die geene, die geen stoelgank hebben door voorschreeve inneming niet alleen den zelven krygen, maar zal ook alle moejelykheid, die 't bord veroorzaakt, doen ophouden.*

2. *Is ze goet als vooren gebruikt om alderhande buikpyn, en krimping der darmen te verdryven, 't zy dat ze veroorzaakt is door koude ofte door hitte.*

3. *Werd ze ingenomen om door een of twee stoelgangen alle zuure ofte galagtige opwerping des maags kwyt te maken, 't zy dezelve opwerping door al te veel eeten of drinken oorspronkelyk is.*

4. *Is*

Quarto. Valet dicto adsumptus modo, si quis calida vel frigida laboret febri, sed observandum est, ut contritus hic Cocus propinetur, quam primum quis sentiat febrilem paroxysmum, quum nullum dubium est, quin cito homines ab ea liberentur, uti id sæpius experti sunt Goënses anno 1597.

Quinto. Præstat stomacho ferventi, sique hinc cibus adsumptus evomitur.

Sexto. Contra quosvis morsus venenatorum serpentum aliorumve animalium, immo contra ipsum Cobræ Capellæ ictum, sique propinetur, simul nucis frustulum sauciato loco applicandum est.

Septimo. Quam saluberrimum est, si parturienti exhibeatur, sed tum nux loco aquæ cum vino propinanda est.

Octavo. Etiam in usu est ad pedum œdema ac tumorem pellendum, sed uti mox dictum fuit, cum vino contrita.

Alia porro species Coquinho mihi oblata est, quæ dicebatur vera nux *Cocos de melinde* esse, quæ non integra erat, sed superius lamella abscissa erat, magnitudine ovi gallinacei vulgaris, sed paulo magis oblongum instar integræ Pinangæ itam. Externe obducta erat rugosa, flavescente, & lignosa pelle, quæ tamen facile abradi poterat, quibusdam prominentibus figuris tanquam distincta, ac præterea tecta tenui flavescente & splendente pellicula. Interne penitus repleta erat substantia sicca & dura, coloris duri instar Suberis, ac fere ossea.

Per eam decurrebant nigricantes bursulæ seu vesiculæ transversales, quarum extremitates conspiciebantur in exteriore pelle, qua abrasa superficies superflua nigra erat, sique ulterius desquamebatur, gilva erat cum nigris venis seu characteribus distincta, nullus notabilis in ea detegebatur sapor, nec gravis admodum erat.

Hic delineata est cum lamella abscissa, quum nunquam integram eam viderim. Possessor erat dux Germanicus, præ se ferens eam bene noscere, vocabaturque *Cocos de melinde*, dicebatque inveniri licet rarissime sub aqua, in rupibus marinis ante oram Melindes, quæ regio est in Africæ ora Orientali sita, ubi Lusitani mercaturam exercent, atque unde hæc Cocos nux Goam & Zeylanam transfertur. Possessor hic nolebat eam dare pro 50 inperialibus ab unico experimentum, quod dicebat cum eâ instituisse.

Eratque ejus rasura ex capite abscissa præparata & propinata puerperæ, quæ per octo dies frustraneos passa fuerat dolores partus, qua liberata fuit & partum feliciter enixa, ad quam rem prior Coquinho etiam laudatur & adhibetur.

Cingalensis quidam ex Zeylana, qui dicebat diu navigasse in Maldivis, narrabat, arborem, quæ Coquinho proferebat, omnino Calappo similem esse, sed multo humilior hæc erat, nempe non ultra decem pedum altitudinem, sub aqua in rupibus locata, ad profunditatem trium quatuorve orchiarum haud procul a litore, fructumque hunc Coquinho non ex ramis vel coma crescere, uti aliæ Calappi nuces, sed ex radicibus, quæ partim supra rupes nudæ & elevatæ erant, & quibus Coquinho instar nodorum insidet, quod ulteriori examini aliis relinquo.

A vero alienum haud mihi videtur, si modo verum sit, Coquinhos arboribus increscere, & non ex nudis scopulis, eamque arbusculam esse speciem *Corallii nigri* seu *Calbahaar itam*, supra Cap. 2. descripti, quum in ejus ramis aliquando nigræ etiam observantur baccæ, instar magnorum Pisorum, quæ intus concavæ sunt, sed huic sententiæ repugnare videtur, nigrum Calbahaar in iis locis, in quibus Coquinho crescit, saltem quantum novi ignotum esse.

Alium præterea fructum ex Ternata accepi, qui tanquam *Calapput laut* etiam missus fuit magnitudine & forma trium nucleorum, qui in Lontari fructu inveniuntur, cæterum formam habebat oblongi cordis, cujus bina angusta latera planiuscula seu compressa erant, tertia vero pars rotunda, superius rotundum erat foramen, in quo brevia & firma seta locabantur, externe nigricans. In dissecta nuce nil nisi cavitas detegebatur, atque in ea tales costæ, quales supra de *Compari mangæ* dictæ fuere, putamen satis crassum erat, durum, & ex nigro cornei coloris, sine odore vel sapore. Inventa quoque fuit in Moluccensi mari, verus autem locus mihi ignotus est, atque hic proponitur ad ulterius examen, ejus itaque nullam dedi figuram.

Anno

4. Is ze goed op voorschreeve manier ingenomen, als een perzoon den heeten of kouden koorts heeft, dog dit dient waargenomen te werden, dat men den koorts maar voelende, terstond de gewreevene Cocos indrinken, wanneer ook niet te twyffelen zy, of dezelve zal de menschen dadelyk verlaten, gelyk het in den 1597. Jare hier in Goa ondervonden is.

5. Is ze goed voor een, die een verbitte maag heeft, en daar door de gegetene spys uitwerpt.

6. Tegens alle venynige beeten van slangen als ander ongedierte, ja tot de Cobra Capella in kluis, moetende by 't innemen een weinig van de Noot op den gebeeten plaats ook gelegt werden.

7. Is dezelve zeer heilzaam een vrouw in te geven, die in Barens-nood is, dog dan moet de Noot in plaats van water met wyn ingenomen werden.

8. Dient ze ook om de zugt of dikkigheid der beenen te verdryven, mits als voren met wyn gewreeven zynde.

Nog een ander zoorte van Coquinho is my getoont, 't welk men zeide de regte Cocos de melinde *te zyn, dewelke niet heel, maar boven een stuk afgesneeden was, in de grootte van een gemeen Hoenderëi, dog wat lankwerpiger, gelyk een geheele Pinang itam. Van buiten was zy bekleed met een rimpelige, bleek-geele, houtagtige huid, die men egter ligt schrapen konde, met eenige verheve figuren als uitgesteeken, en daar boven met een dun bleekgeel en blinkend velleke bedekt. Binnen was zy geheel uitgevult met een drooge, harde substantie, van couleur hard als kurk, en schier beenagtig.*

Door dezelve liepen zwartagtige beursjes of blaasjes over dwers leggende, wiens uitgangen men zag in de buitenste huid, dezelve huid afgeschraapt zynde, was de resteerende vlakte zwart, en als men verder daar in wreef, zoo wierd ze vaal met zwarte aderen, of karacteren gesprikkelt, daar was geen merkelyke smaak aan, en de zwarte niet boven mate.

Hier nevens is ze uitgeteekent met een afgesneeden hoofd, dewyl ik ze nooit geheel gezien heb. Den Eigenaar zynde een Duits Officier, die zig aanmatigde goede kennisse daar van te hebben, noemde ze Cocos de melinde, *en zeide, dat ze gevonden werden, hoewel zeer zelden onder water, op de zeeklippen voor de Kust van Melinde, een Koninkryk op Africaas Oostkust, daar de Portugeesen handelen, en waar van ze deze Cocos na Goa en Ceylon brengen. Den Eigenaar wil deze voor geen vyftig ryksdaalders missen, wegens een eenig experiment, dat 'hy zeide daar van te hebben.*

Het welk was, dat het schraapsel daar van zynde het afgenomen hoofd, ingegeven, een vrouw geholpen had, die agt dagen in vergeefze Barens-noot gelegen hadde, waar toe men de eerstgenoemde Coquinho ook roemt.

Zekeren Singalees van Ceylon, die zeide lang in de Maldivas gevaren te hebben, wiste te verhalen, dat den boom, die de Coquinho draagt, t'eenemaal de Kalappus-boom gelyk zy, dog veel lager van gewas, namentlyk niet boven tien voeten hoog, onder water op de klippen staande, drie en vier vademen diep niet verre van strand, dat ook de Coquinho niet aan deszelfs takken of kruin groeide, gelyk andere Kalappus-noten, maar uit de wortelen ontspringe, die ten deele boven de klippen bloot staan, en daar aan de Coquinhos als knoesten zitten, 't welk ik dan tot onderzoek aan andere overlate.

Het komt my niet onwaarschynlyk voor, indien 't maar waar is, dat deze Coquinhos aan boompjes, en niet uit bloote klippen groejen, dat het zelve boompje een zoorte zy van 't zwarte Koraal, *of* Calbahaar itam, *hier boven Cap. 2. beschreeven, dewyl men zomtyds aan deszelfs takken ook eenige ronde besien vindt, als groote erweten, die van binnen hol zyn, waar tegen egter schynt te stryden, dat het zwarte Kalbahaar in die plaatzen, daar de Coquinho groeit, immers zoo veel ik weet onbekent is.*

Nog een ander vrugt heb ik uit Ternaten gekreegen, mede voor een zoorte van Calappa laut *gezonden, in de grootte en fatzoen van de drie korrels, die men in de Lontar vrugt vindt, anders van gedaante als een langwerpig hert, daar aan de twee smalle zyden wat plat of gedrukt, de derde rond was. Boven op was een rond gat, daar in korte en styve borstels stonden, van buiten zwartagtig. In de doorgezaagde vindt men niets dan een holligheid, en daar in zoodanige ribben, als boven van* Compar mangæ *gezegt is, de schaal was redelyk dik, hard, en zwart, hoornverwig, zonder reuk of smaak. Zy is mede in de Molukse zee gevonden, dog de regte plaats is my onbekent, en werd hier gezet tot nader onderzoek, hebbe dierhalve geen figuur daar van gegeven.*

Anno

Anno 1693. quidam Æthiopicus flamen per suum famulum in Manipa in sinu Taniwaro, nigri Calbahari arbusculam voluit extrahi, sed quum eam dissolvere non posset, puer iste ex ejus tenuibus ramulis fructum avulsit magnitudine vetustæ Pinangæ vel paulo minus, utrinque acuminatum, ac verrucis obsessum, ac striis intricatis distinctum, fere instar Calbaharii, sed substantiæ gravioris, prope abruptam radiculam volvuli isti quoque conspiciebantur sibi invicem impositi uti in alio Calbahario, coloris nigri. Volebat hunc haberi pro *Boa sangi*, de quo supra, atque nobis persuadebat, Sinenses hunc licitavisse pro 24 inperialibus, ut & possessori divitias adlaturum, sed ejus relatio parum suspecta erat, quum ejus populares Bonöerenses multa centena talium arbuscularum evellunt, ac nunquam similes invenerint fructus, uti autem ab eo detectus fuit, in adjecta eum exhibuimus figura.

N. B. Ne quis decipiatur, attentum esse oportet ad binos fructus, qui externa facie quam maxime sibi similes sunt, *minor* nempe *Calappa laut*, ac *fructus* arboris *Nipæ* libro primo descripti.

Hic itaque discrimen eorum notabo, quoad externam faciem, verus enim fructus Calappæ laut, uti dictum fuit, distinctus est in bina crura, inter quæ fasciculus rugosus & pilosus conspicitur, quo, uti videtur, arbori adhæsit, sique hic decidat, rotundum adparet foraminulum, quod concavum penetrat putamen, ex quo, si recens sit, gratus exhalat odor, uti in ejus descriptione dictum fuit.

Contra fructus Nipæ istis binis destituuntur cruribus, sed acute desinunt superius, ubi arbori nexi fuere, ibique rotundum & profundum conspicitur foramen, similibus duris setis obsessum, ac plerumque trigoni sunt hi fructus, quum veræ Calappæ laut plani sint, acsi bini concreti fuissent.

Anno 1693. *heeft zeker Moorsen Paap door zynen jonge op Manipa, in de bogt van Taniwaro, een zwart Kalbahaar-boom willen uittrekken, dog den zelven niet konnende los krygen, heeft den jonge van deszelfs dunne takken een vrugt afgehaald, in de grootte van een oude Pinang of wat kleinder, agter en vooren toegespitst, met wratjes bezet, en verwerde streepjes vertoonende, schier als Kalbahaar, dog zwaarder van substantie, by het afgebrookene worteltje zag men ook de rolletjes op malkander, gelyk aan ander Kalbahaar, en zwart van couleur, hy wilde dit voor een* Boa sangi *gehouden hebben, en maakte ons wys, dat de Chineesen hem vierentwintig ryksdaalders daar voor geboden hadden, en dat ze den bezitter rykdom zoude toebrengen, dog zyn verhaal valt wat suspect, om dat zyne Landslieden de Bonöers wel hondert diergelyke boompjes uittrekken, en nooit iets diergelyken gevonden hebben. Immers zoo als het van hem gevonden is, hebben wy 't in de nevenstaande figuur willen vertoonen.*

N. B. Om niet bedrogen te werden, moet men bedagt zyn op den onderscheid van tweederlei vrugten, die malkanderen van buiten vry wat gelyken, te weten de *kleine Calappa laut*, en de vrugten van den boom *Nipa*, in myn *Herbarium* lib. 1. beschreeven.

Ik zal hier van alleenlyk het onderscheid zetten, zoo als ze van buiten aan te zien zyn, want de opregte *Calappa laut*, als gezegt, is verdeelt in twee beenen, tusschen dewelke men een ruig hairig bosje ziet, waar mede zy, zoo het schynt, aan de boom vast gezeten hebben, en als het zelve afvalt, zoo ziet men een rond gaatje, 't welk in de holle schale gaat, waar uit, als ze versch zyn, een lieffelyke reuk komt, gelyk in hare beschryving gezegt is.

Daar en tegen de vrugten van Nipa, hebben de twee beenen niet, maar lopen spits toe; boven daar ze aan den boom gezeten hebben, vint men een rond en diep gat, met diergelyke harde borstels bezet, ook zyn ze meest driezydig, daar de regte Calappa laut meest plat zyn, als of ze uit twee te zamen gezet waren.

Tabula Octaugesima secunda

Ad Figuram primam *Compar Mangæ* exhibet, ad finem Capitis octavi descriptum.
Figura secunda *Cocillum* delineat *oblongum*.
Figura tertia *Cocillum* sistit *planum*, seu *Castaneæ formem*, cum ejus *nucleo* A *interno*.
Figura quarta est *Cocus Melindanus minor*.
Litt. B est *Fructus Calbaharii nigri* putatus.

De twee en Tagtigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de *Compar Mangæ*, op het einde van het agtste Hoofdstuk beschreeven.
De tweede Figuur vertoont een *langwerpige Coquinbo.*
De derde Figuur stelt voor een *platte* ofte *Castanjeformige Coquinbo*, met deszelfs *inwendige Pit* A.
De vierde Figuur is de *kleindere Melindische Cocus.*
Lett. B is de Vrugt van het *zwarte Calbahaar* gehouden.

CAPUT DECIMUM.

Accarbarium montanum. Calbahaar gœnong.

Nigra Calbaharia raram quandam habent speciem, quam diu fabulosam habui, & nunquam vidi, sed serio relatu talium incolarum, qui ejus etiam oculares fuere testes, incitatus, pro vero simili id accepi, attamen Lectori nullam majorem fidem & certitudinem dare possum, quam ex ipsorum relatu intellexi.

Hoc itaque erit verum nigrum Calbaharium, paucos gerens curtos & crassos ramos, simplicem plerumque erigens truncum, non in mari, sed in saxosis & horrendis montibus excretum circa oras maritimas sitis, atque ubi nullæ sunt arbores densæ.

Ipsis persuadere volebam, forte esse frusta Calbaharii marini per ingens & generale diluvium vel alias extraordinarias inundationes in montes projecta, ac tempore rupibus tecta, vel partim ipsis inradicata, uti in Amboinensibus insulis in similibus desertis montibus inveni multa centena ingentium concharum, quæ *Chamæ decumanæ*, & Malaice *Bia garoe* dicuntur, quarum dimidia pars vix a quatuor vel sex viris tolli poterat, quæ partim in fundo laxæ, partim in rupibus fixæ erant.

Item quævis fragmenta Coralliorum, tam laxa quam scopulis inhærentia, quæ cuncta sine dubio superflua universalis Diluvii sunt monumenta, quod & omnes hi norunt incolæ tam Æthiopes quam gentiles, sed mihi refutabant, dicentes perfecte conspici posse istud Calbaharium montanum ex rupibus esse excretum, quum erectum staret curtis prominens ramis, formamque radicum in iis exhibens.

Simi-

TIENDE HOOFDSTUK.

Het Berg-Calbahaar.

De zwarte Calbaharen hebben nog een zeldzame zoorte, die ik lange voor fabuleus gehouden hebbe, en nooit van my gezien is, dog door het ernstige verhaal van zoodanige Inlanders, die ooggetuigen wilden zyn, aangezet, heb ik 't voor waarschynlyk moeten aannemen, konnende egter den Lezer geen meerder verzekertheid mededeelen, dan ik uit derzelver woorden begreepen heb.

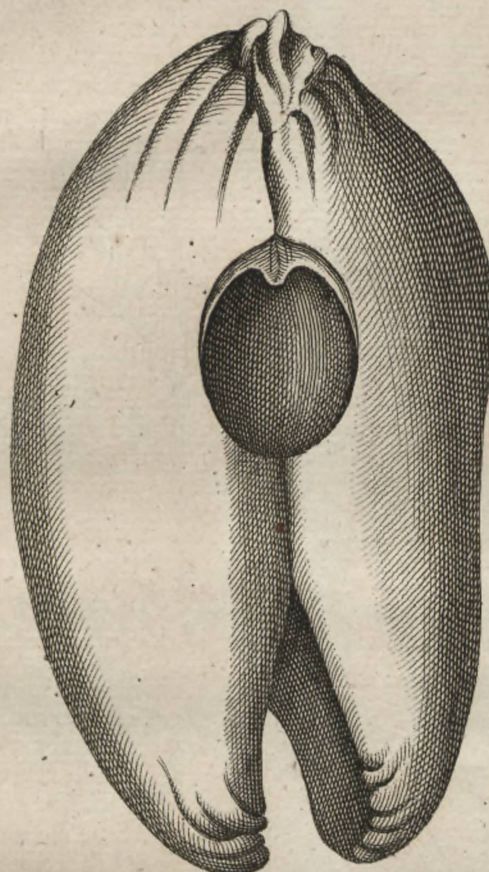
Dit zal een regt zwarte Calbahaar zyn, met weinige korte en dikke takken, dog gemeene, met een enkelde stam, niet in zee, maar op steenagtige en akelige bergen groejende, omtrent de zeekanten gelegen, en daar geen digt geboomte staat.

Ik wilde hun wys maken, dat het misschien stukken van Zee-Calbahaar waren, door de groote Diluvie of andere extraordinary overstromen op de bergen gesmeeten, en met 'er tyd door de klippen bedekt of ten deele gevat, gelyk ik in de Amboinse Eilanden op diergelyke akelige bergen gevonden heb veel hondert groote schulpen, Chama decumana; *in 't Maleits* Bia garoe *genaamt, daar vier en ses mannen aan eene helft op te tillen hadden, ten deele in den grond los, ten deele in de klippen vast gegroeit.*

Item alderhande stukken van Kraalsteenen zoo los als in de klippen vast, welke alle men voor ontwyffelbare overblyfzels houd van de universeele Diluvie, daar alle deze Inlanders van weeten, zoo Mooren als Heidenen. Maar dit streeden ze my af, zeggende dat men perfect zien konde het voornoemde Berg-Calbahaar, uit de klippen gegroeit te zyn als overeind staande, met korte takken uitkykende, en een gedaante van wortelen daar in makende.

Het

A
B
Fig. 1.
Fig. 4.

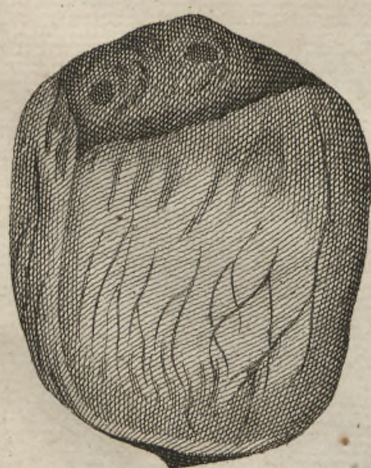
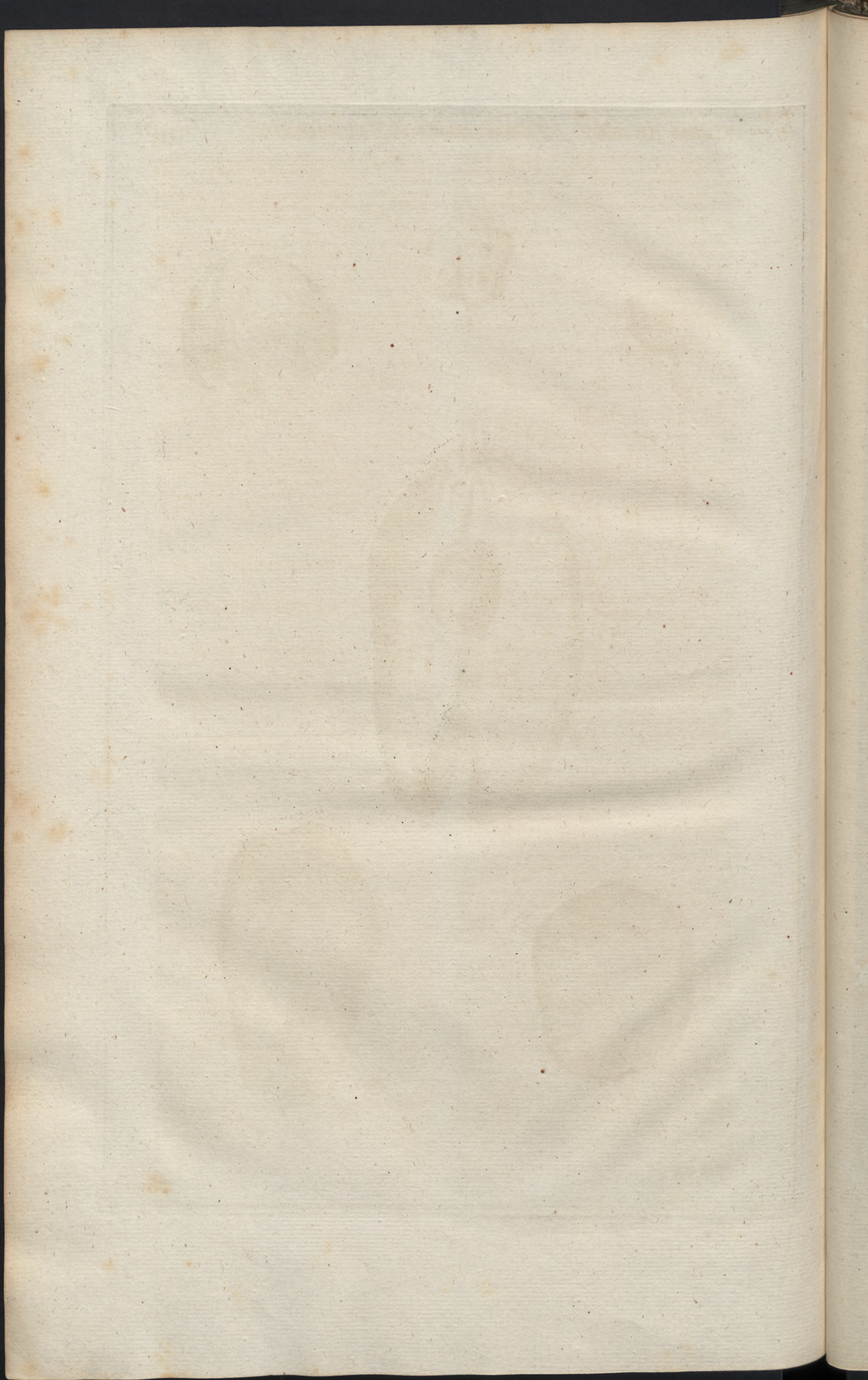

Fig. 3.

Fig. 2.

Similis itaque erit substantiæ, signaturæ, & coloris cum Calbahario marino, excepto quod in polito russæ quædam venæ conspiciantur, cæterum tam politum est quam Ebenum, attamen in polito Ebeno æque ac in Calabahario marino similes quoque vidi venas, quæ componuntur, quum lamellæ seu pelles, quæ sibi incumbunt, findantur in sectione, dicebantque porro, Calbaharium montanum substantiæ esse subtilioris, venasque ejus esse tenuiores, gravius & frigidius etiam esse ad sensum.

Nomen. Latine *Accarbarium montanum;* Malaice *Calbahaar gœnong*, h. e. *Montanum.*

Locus. Huc usque nondum audivi, ullibi crescere quam in Moluccis, in insula magna Gelolo, ibique in regione Kauw, quæ est angulus combustus ad Eurum vergens.

Quidam Æthiops Hitöes jactat, sese invenisse quoque frustum in sicco Oryzæ angulo seu Siël, quæ est Zephyrea ora parvæ Ceramæ, in saxoso itidem monte, quodque albicat, sed id adeo cœlat, ut nemini ostendere id velit.

Usus. Tam rara & pauca invenitur ejus pars, ut meo tempore non plus ejus notum fuerit, quam bina manubria telorum Krissen dictorum ex eo confecta, quorum unum possidebat Rex Ternatæ, alterum Sengadje dicti Kouw; uterque ea nollet dare pro quovis auro vel pecunia, quum tam superstitiosi sunt, ut ipsis nullum supervenire possit malum, qui talia secum gerunt manubria. Illudque porro habent pro specifico remedio ad virile robur confortandum, quod Æthiopes, plures habentes feminas, quam maxime expetunt.

Het zal van substantie, signatuur en couleur het Zee-Calbahaar gelyk zyn, behalven dat men aan het gepolyste zomtyts eenige rosse aderen ziet, anders zoo glad wert als Ebben-hout. Evenwel heb ik aan 't gepolyste Ebbenhout gelykende, Zee-Calbahaar zomtyts ook diergelyke aderen gezien, dewelke gemaakt werden, als men de schilfferen of huiden, die op malkander leggen, in 't scheuren of uitsnyden doorsplyt, hier op zeiden ze, dat het Berg-Calbahaar nog al fynder van substantie was, fynder aderen vertoonende, ook wat zwaarder en kouder in 't gevoelen was.

Naam. *In 't Latyn* Accarbarium montanum; *in 't Maleits* Calbahaar gœnong, *dat is* Berg-Calbahaar.

Plaats. *Ik heb het tot nog toe niet gehoord, dat het elders wast dan in de Moluccos op 't groote Eiland Gelolo, en aldaar in 't district van Kauw, zynde een afgebrande hoek, na 't Noord-oosten strekkende.*

Zekeren Moor van Hitoë geeft voor, dat hy ook een stuk gevonden heeft op den drooge Rystboek of Siël, zynde de Zuidelykste snuit van klein Ceram, mede in 't steenagtige gebergte, en 't zelve zal witagtig zyn, maar hy is 'er zoo gesloten mede, dat hy 't niemand toonen wil.

Gebruik. *Men vindt 'er zoo weinig van, dat in myn tyd niet meer bekent is geweest dan twee Krisheghten daar van gemaakt, het een by den Koning van Ternaten, het ander by den Sengadje van voorsz. Kouw. Beide zouden ze voor geen goud of geld willen missen, als zynde met die superstitie ingenomen, dat hen geen quaad ontmoeten kan, die zulke Krisheghten by zig dragen; houden ze verders voor een souverein behulpmiddel, om de mannelyke kragten te versterken, waar na de veelwyvige Mooren eenelyk tragten.*

CAPUT UNDECIMUM.

Accarbarium cinereum ramosum. Accarbaar pœti caju.

Secunda classis primaria arbuscularum marinarum Corallinarum est cinerea, quæ vulgo etiam vocatur Calbaharium album, quum vero genuinum album multo magis saxosum sit, ac multo aliam gerat formam, hinc ad distinctionem hoc cinereum vocabimus, quorum quinque sunt species.

1. *Accarbarium cinereum ramosum.* 2. *Virgæ sanguineæ.* 3. *Accarbarium cinereum Ericæ forma.* 4. *Flabellum cinereum.* 5. *Accarbarium cinereum unicaule.*

Primo. *Accarbarium cinereum ramosum*, multa, tenuia, longaque emittit flagella, tres quatuorque pedes alta, in paucos laterales ramos distincta, qui transversaliter decurrunt, ipsorumque interstitia inferius paucis transversalibus ramulis concreta sunt, ita ut totus frutex videatur esse fasciculus Juncorum, semper ad fluxus inflexus, ita ut raro erectus sit.

Inferior ejus caudex minimum circiter digitum crassus est, sed mox sese dividit in tres quatuorve majores ramos, ubique externe obductos rubro cortice, ita ut tota planta pro Corallio rubro haberetur. Hic ruber cortex parum granulosus est, & arbusculæ adhæret, licet siccata sit, sed facile cultello abradi potest. Sub hoc verum conspicitur Corallium, externe tenuiter striatum uti in cunctis Coralliis, ex rotundo planiusculum & intortum, coloris læte cinerei, quædam vero ad flavum, quædam ad pallide russum tendunt colorem, sique multum tractetur, glabrum redditur, acsi politum esset.

Interne pallide cinereum etiam est cum corde quodam albicante, circa quod multi densi locantur volvuli, substantiæ ex ligno & saxo mixtæ, sed saxosa natura in hoc magis prævalet quam in præcedenti nigro, ac proinde non tam facile inflecti potest quam nigrum, sed facile frangitur instar vitri, aliquando etiam corperit, concavum est, & fragile, præsertim in crassissimis ramis, in quibus volvuli etiam facile separantur frictione.

Inregularis est substantiæ, invenitur enim, quod lignosum admodum, leve, oblique intortum, & obscure cinereum est, sique fricetur, molle, nec lamellas exhibens, sine albo corde seu medulla, paucos emittens ramos, quod optimum censetur. Hoc non crescit in Amboina, sed ex Papuanis defertur insulis. Amboi-

ELFDE HOOFDSTUK.

Het gryze getakte Accarbaar.

Het tweede hoofdtgeslagt van de Koraalagtige Zee-boompjes is het graauwe, dat men in 't gemeen ook wit Calbahaar noemt, dog dewyl het regte witte veel steenagtiger is, en een gants verschillende gedaante heeft, zoo zullen wy tot onderscheid dit het graauwe geslagte noemen, waar van zig vyf zoorten opdoen.

1. Accarbarium cinereum ramosum. 2. Virgæ sanguineæ. 3. Accarbarium cinereum Ericæ forma. 4. Flabellum cinereum. 5. Accarbarium cinereum unicaule.

1. Accarbarium cinereum ramosum, *schiet met veele dunne lange gerten op, drie en vier voeten hoog, in weinige zydetakken verdeelt, die ook regt voortloopen, en hunne tussenplaatzen zyn beneden met weinige dwerstakjes t'zamen gegroeit, zoo dat de geheele struik een bos Biesen gelykt, altyd na den stroom gebogen, en zelden overeind staande.*

Den onderstem stam is omtrent een pink dik, maar verdeelt zig straks in drie of vier hoofdttakken, overal van buiten bedekt met een roode schorsse, zoo dat men 't gantsche gewas voor roode Koraal zoude aanzien. Deze roode schorsse is wat gegranuleerd, en blyft aan 't boompje zitten, al is het gedroogt, dog laat haar ligtelyk met een mesje afschrapen. Hier onder ziet men eerst het regte Koraal, van buiten fyn gestreept gelyk alle Koralen, uit den ronden wat plat, en gedraait loopende, ligtgraauw van couleur, zommige na 't geele, en zommige na 't ligtbruine trekkende, en door 't handelen wert het zoo glad als gepolyst.

Van binnen is het mede ligt-graauw, met een klein witagtig hert, daar rondom veele digte rolletjes leggen, van substantie uit hout en steen gemengt, dog de steenige natuur is hier in meerder, dan in 't voorgaande zwarte, latende zig dierhalven zoo ligt niet buigen als het zwarte, maar breekt kort af als glas, zomtyts is het hert ook vergaan, hol, en bryzelig, inzonderheid aan de dikste takken, daar aan de rolletjes ook ligt afschilfferen door het wryven.

Men heeft het van ongelyke substantie, want men vindt het dat zeer houtagtig, ligt, scheef gedraait, en donkergraauw is, zagt in 't wryven, en niet schilfferende, zonder wit hert, met weinige takken opschietende, 't welk men voor 't beste houd. Dit valt niet op Amboina, maar komt uit de Papoese Eilanden.

Amboinense seu primo descriptum, est longum istud junceum, in quo saxosa pars lignosæ parum prævalet, quam maxime lamellatum, & facile frangens, quodque per gradum vilius est, ex hoc autem eligendum est, quod paucos & rite extensos habet ramos, & ampla radice duris inpositum est saxis.

Bina fragmenta cinerei Accarbarii sibi invicem adfricta, corneum fundunt odorem, multo graviorem nigro, si vero propinetur, nil notabile percipitur. Radix ejus externe plana & glabra est, subtus plurimis foveolis excavata, ac duris inposita silicibus, omne enim cinereum durioribus increscit saxis quam nigrum.

Nomen. Latine *Accarbarium cinereum ramosum*; Malaice *Accarbaar* seu *Calbahaar pœti*, quod nomen cum subsequenti commune est, ad distinctionem vero utriusque hoc cinereum mallem vocari *Accarbaar caju*, quum semper magis lignosum sit vero albo. Ternatenses tamen, Tidorenses, & Papuenses nullum aliud *Calbahaar pœti* agnoscunt, quam hoc cinereum, quum subsequens album *Calbahaar batœ* vocant.

Locus. In Amboina raro obcurrit, nec nisi hic & illic unus alterve fruticulus, circa insulas Manipam, Kelang, Bonoam, & Ceramam Borealem, majori copia circa insulam Oeby, ubi ingentes undique planique sunt portus.

Usus. Accarbarium cinereum apud incolas optimum censetur in usu Medico inter Coralliorum species, apud istos nempe Moluccanos, sed ab Amboinensibus & Maleyensibus verum album præfertur, eandem vero possident virtutem, atque hinc potissimum simul conteruntur supra porphyritim cum aqua, & propinantur in ardentibus febribus ad ardorem minuendum, & cor corroborandum, item contra quemvis noxium & venenatum cibum, contra Choleram, & bilis fermentationem.

Quum vero more Indico cuncta hæc Corallia seu Lithodendra simpliciter sola aqua supra porphyritim conteruntur, quorum parva modo ingeritur quantitas, unde sæpius repetendum est, antequam effectum præstant. Hinc melius esset, si in hisce regionibus ad manus essent mortaria ferrea vel marmorea, ut in iis contundi & comminui possent, tum major ipsorum dosis simul adsumi posset, cuprea enim nimis infectant, larguntur & saporem cupreum hisce plantis marinis. Licet incolis concedere velim, per hanc frictionem supra porphyritim vires Coralliorum efficaciores & recentiores esse, majoremque fundere odorem contusis, si diu servantur, ipsis enim certa lex & regula est, cunctos diu servatos pulveres Coralliorum& lignorum minoribus gaudere virtutibus recenter contritis.

Cæterum *Accarbarium cinereum* nulla arte flecti vel leniri potest, quum nimis participat de natura lapidea, unde & omnes teneri rami abjiciuntur, illiusque nulla servatur pars, quam truncus cum inferioribus crassis ramis in usum Medicum.

In Zephyrea Amboinæ parte alia porro spuria Accarbarii reperitur species, *Accarbaar gabba gabba* dicta, ut & *Accarbaar boa zagu*, Amboinice *Hualapia*, crassos gerens ramos, satisque magnum formans fruticem, sed spongiosa penitus & levis, ita ut facile cultro dissecari possit, externe obducta pellicula tenui & rubra, quæ facile etiam separatur, interne plerumque est cinerea, & distincta in breves & tenues ramos, qui ad extremitates multa gerunt granula, eodem modo quo fructus in Zagu crescunt, sed multo minora sunt, & facile decidunt.

Ubique tam fragilis est hæc species, ut sine fractura vix tractari possit, unde & fere indigna est, ut inter Coralliorum species numeretur, quidam ejus rami superius lati sunt & dehiscentes instar fractæ patellæ, interne striati.

In Leytimoræ parte Zephyrea reperitur in mari aperto ad profunditatem quinque, decem, & sexdecim orgyarum, & cum retibus adtrahitur. Incolæ defectu alius Accarbarii hujus crassos servant ramos in usum medicum, præsertim ad Cephalalgiam tollendam ex ardore ortam, qui cum aqua conteruntur, propinantur, & crassior pulticula fronti adplicatur, hujus autem nullum institui huc usque experimentum, quam diu melius Accarbarium ad manus est.

Het Amboinse of eerst beschreeve is dat lange biesagtige, daar aan den steen even het hout overwint, zeer schilferig, en kort afbreekende, 't welk een graad slegter is, hier onder moet men verkiezen het geene weinige en wel uitgebreide takken heeft, en met een breede wortel op harde steenen staat.

Twee stukken van 't graauwe Calbahaar tegens malkander gewreeven, geven een hoornagtigen reuk, veel sterker dan het zwarte, dog in 't innemen gevoelt men 't niet zonderling daar aan. De wortel is buiten plat, en glad, van onderen vol kuilen, en op harde Kraalsteenen bevestigt, want al het graauwe wil hardere steenen hebben dan het zwarte.

Naam. *In 't Latyn* Accarbarium cinereum ramosum; *in 't Maleits* Accarbaar *of* Calbahaar pœti, *gemeen met het volgende; dog tot onderscheid van beide wilde ik dit graauwe liever genoemt hebben* Accarbaar caju, *om dat het altyd houtagtiger is als het regte witte. De Ternatanen, Tidoreesen, en Papouwen egter willen geen ander* Calbahaar pœti *kennen, dan dit graauwe, vermits ze het volgende witte* Calbahaar batœ *noemen.*

Plaats. *Het wert in Amboina weinig gevonden, hier en daar een struikje, omtrent de Eilanden Manipa, Kelang, Bonoa, en Noort-Ceram, meerder omtrent het Eiland Oeby, daar rondom groote vlakke-reven zyn.*

Gebruik. *Het graauwe Calbahaar wert by de Inlanders voor de beste medicyn gehouden onder de Koraalgeslagten, te weten by de voornoemde Moluccanen, maar de Amboineesen en Malyers houden het regte witte voor beter, trouwens zy hebben schier eenderlei kragt, en werden daarom meest t'zamen gewreeven op een steen met water, en gedronken in brandige koortsen, om de hitte te verminderen, en het hert te sterken. Item tegens alderhande schadelyke en fenynige kost, tegens het Bord, en kooken der Galle.*

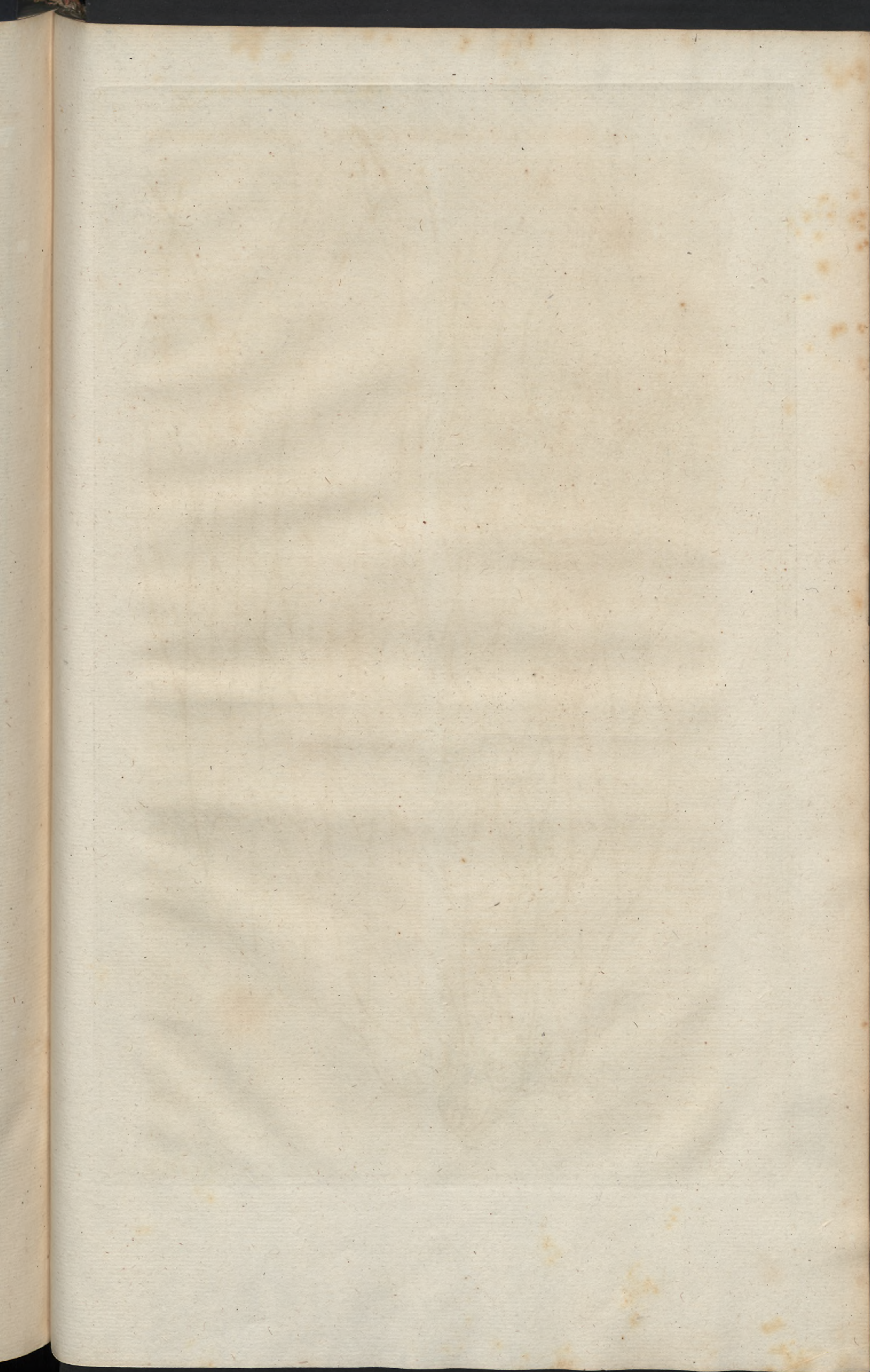
Maar dewyl men na de Indise manier alle deze steenagtige gewassen maar slegts met water op een steen wryft, waar van men t'effens weinig inkrygt, zoo moet men 't dikwils herdoen, eer men baat gevoelt; daarom zoude men beter doen, als men hier te land voorzien was met yzere of marmer-steene vyzels om dezelve daar in klein te stooten, en zoo met meerder quantiteit in te nemen, want de koopere vyzels smetten te veel, en deelen hunne kooperagtigen smaak aan deeze Zeegewassen. Hoewel ik de Inlanders mede wil toestaan, dat door hun wryven op een steen de kragten der Koralen wel zoo sterk en vers zyn, ook meer reuk van zig geven dan de gestoote, die men lange bewaart, zynde by haarlieden voor een vaste regel aangenomen, dat alle bewaarde poeyers van koralen en houten minder kragten hebben dan de vers gewreevene.

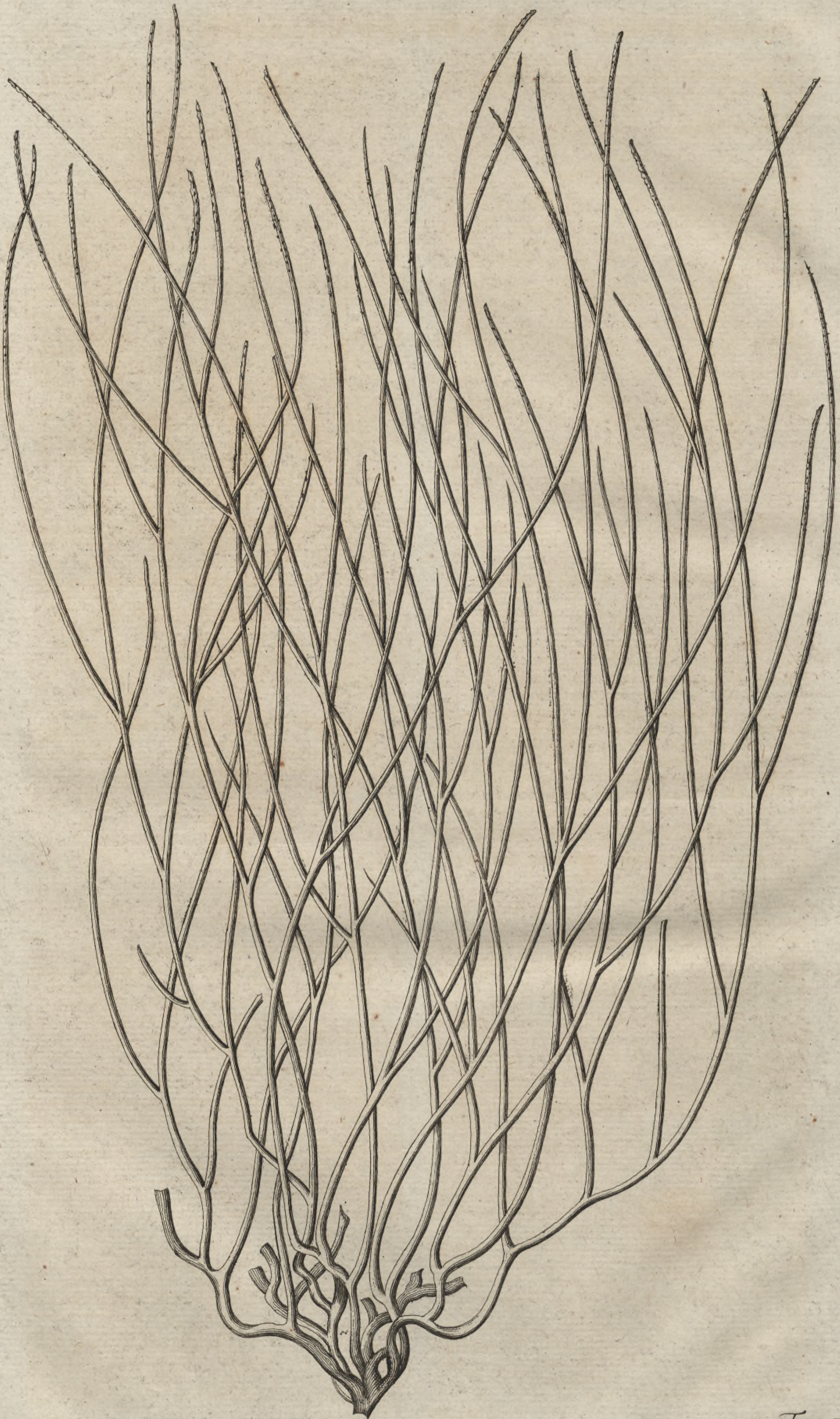
Anders het graauwe Calbahaar *laat zig door geen konst buigen of leenig maken, om dat het te veel van de steene natuur participeert, daarom men al de fyne takken wegsmyt, en daar van anders niet bewaart dan den stam, met de onderste dikke takken tot de medicyn.*

Men vindt op de Zuidzyde van Amboina nog een bastaart zoorte Accarbaar gabba gabba, *en* Accarbaar boa zagu *genaamt; Amboins* Hualapia, *zynde wel dik van takken, en groot van gewas, maar gants spongieus, en ligt, zoo dat men 't gemakkelyk met een mes doorsnyden kan, buiten met een dunne roode schille bekleedt, die ligt afgaat, binnen doorgaans graauw, verdeelt in korte dunne takken, die omtrent haar uiterste bezet zyn met veele kleine korls, op de manier als de vrugten aan een Zagoekroon staan, dog veel kleinder, en ligt afvallende.*

Het is overal zoo bros, dat men 't kwalyk aanraken kan zonder breeken, daarom schier onwaardig onder de Koraal-zoorten gereekent te worden, zommige takken zyn van vooren breed, met een gapende mond als een gebrooke schoteltje, van binnen gestreept.

Men vindt het op Leytimors Zuidzyde in de openbare Zee, op vyf, tien, en sestien vadem diepte, en wert met de Bobbers opgehaalt. De Inlanders by gebrek van ander Calbahaar bewaren de dikke takken tot de medicyne, inzonderheid om hoofdtpyn te verdryven, dat uit hitte komt, daar van met water gewreeven wat innemende, en het dikste op 't voorhoofdt smeerende, waar van ik nog geen experientie genomen heb, zoo lang ik met beter Calbahaar voorzien ben.

Gorgonia Sasappo.

CAPUT DUODECIMUM.

Virgæ sanguineæ. Accarbaar sasappo.

Secunda species Accarbarii cinerei sunt *Virgæ sanguineæ*, a præcedenti non multum diversæ quoad substantiam, sed quidem forma, ex multis enim constant flagellis erectis, pedem circiter vel ulnam longis, multis simul conlectis instar fasciculi Juncorum seu scopæ. Quædam vero virgæ simplices sunt, quædam bifidæ vel trifidæ, nullisque lateralibus ramis sibi nexæ. Externe obductæ sunt crusta crassa & rubra, ita ut pro rubro Corallio haberentur, pennam circiter crassæ, ex multis granulis compositæ regulariter & ordine positis, amuletum referentes aureum, quod *Siri boa* dicitur.

Crusta hæc rubra siccata ipsis adhæret, quæ neque abradenda est, quum fruticulo elegantiam præbet. Interne sunt quasi Junci tenues, ex cinereo Calbahario constantes, glabri, nec striati, cum præcedenti ejusdem substantiæ, sed non digni ut serventur, quum adeo tenues sunt, nisi inferior trunci pars ultra minimum digitum sit crassa, qui curtus & incurvus est. Hæc planta ampla radicula adglutinata quasi est, seu infixa duris saxis.

Nomen. Latine *Virgæ sanguineæ*, seu *Juncus marinus ruber*, Malaice *Accarbaar sasappo.*

Locus. Raro reperitur, quum profunde in mari locatur, nec facile retibus vel hamis attrahi potest.

Usus ejus nullus est in re Medica, quum fere nullam habeat substantiam internam, sed tanquam aliquid rarum servatur, atque tamdiu pluviis & soli exponendum est, donec salsedo absit, & rubra ista crusta rite sit siccata.

Tabula Octuagesima tertia.

Virgas exhibet *sanguineas*, quæ convenire videntur cum illa, quæ Coralloides fruticosa, seu planta marina erectior vocatur a *J. Baub. Tom.* 3. *pag.* 798. estque forte Titanokeratophyton rubrum *Boerhav. Ind. pag.* 8.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

De bloedroode Roeden.

De tweede zoorte van graauw Calbahaar *zyn de* Virgæ sanguineæ, *van 't voorgaande niet veel verschillende in substantie, maar wel in fatzoen, want het bestaat uit veele regte gerten, omtrent een voet of een elle lang, veele by malkander staande gelyk een bondeltje Biezen of een bezem. Zommige enkeld, zommige in twee of driën verdeelt, en met geen zydetakken aan malkander vast. Buiten zyn ze bekleedt met een dikke roode korste, zoo dat men 't voor een rood Koraalgewas zoude aanzien, omtrent een schaft dik, gemaakt van veele korrels, die ordentelyk en in rygen staan, verbeeldende een slag van een goude ketting, die men* Siri boa *noemt.*

Deze roode korste droogt daar aan vast, en men moet ze ook niet afschrapen, want zy geeft het struikje zyne frayigheid. Binnen zyn maar dunne biezetjes, van graauw Calbahaar, glad, niet gestreept, met het voorige van een substantie, dog niet bewarens waardig, om dat ze zoo dun zyn, ten ware de onderste stam ruim een pink dik zy, die dan nog kort en krom is. Dit is gevest of geplakt met een breed worteltje op harde steenen.

Naam. *In 't Latyn* Virgæ sanguineæ, *of* Juncus marinus ruber; *in 't Maleits* Accarbaar sasappo.

Plaats. *Het wert weinig gevonden, om dat het wat diep in Zee valt, en met de bobbers en visboeken niet wel uit te halen is.*

Gebruik. *Het heeft in de Medicyne geen gebruik, om dat 'er geen substantie in is, maar wert tot rariteiten bewaart, moetende zoo lang in regen en zon leggen, tot dat de ziltigheid afgespoelt, en de roode korste te degen daar aan gedroogt is.*

De drie en Tagtigste Plaat

Vertoont de *bloedroode Roeden*, welke schynen overeen te komen met de struikagtige Coralloides, ofte die een opgeregte Zeeplant genaamt wert van *J. Baubinus histor. der Planten, Tom.* 3. *pag.* 798. en is mogelyk de roode Titanokeratophyton van *Boerhaves Index pag.* 8.

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

Accarbarium Ericæ forma.

Tertia Accarbarii cinerei species reliquas comprehendit species, cum prioribus substantia convenientes, sed foliis & ramulis diversas, unde & non facile ad unam formam referri possunt.

Prima & optima species caudicem emittit tenuem, gracilem, & sinuosum, ad latera multis obtusis & fractis ramulis distinctum. Superius sese dividit in subtilissimos ramulos ac foliola, filamenta & pilos referentia, hic & illic similibus verrucis concreta, forma fragmentorum Flabelli, quædam vero in inregulares lacinias distincta sunt. Cunctaque simul Ericam referunt subtilem. Altitudinem adtingit fere sesqui & duorum pedum, externe obductum tenui ac rubra pellicula, interne pallide cinereum & glabrum est instar alius Accarbarii. Caudex ejus satis firmus est, sed tenues ramuli seu juli quam fragillissimi sunt, ac facile franguntur, si inflectantur, duris inponitur parvisque saxis plana radicula quasi adglutinatum.

Nomen. Latine *Accarbarium Ericæ forma*, licet quædam sint species, quarum folia cum Equiseto comparari possunt. Nullum peculiare obtinuit Malaiense nomen, quin vocaretur *Accarbaar caju alus.*

Locus. In placidis maris finibus invenitur, sed raro integrum cum hamis adducitur. In re Medica nullum habet usum, quin truncus servari posset, si satis crassus sit, puto enim, easdem habere virtutes cum alio Accarbario cinereo communes.

Altera

DERTIENDE HOOFDSTUK.

Het Accarbaar in de gedaante van Heide. Antipathes aenea [illegible]

De derde zoorte van graauw Calbahaar begrypt alle de andere zoorten, die met de voorgaande wel eene substantie hebben, maar verschillen in bladeren en takjes, zynde niet wel onder een fatzoen te begrypen.

De eerste en beste zoorte schiet met een dun, rank, en bogtig stammetje op, aan de zyde met veele stompe en afgebroken takken. Boven verdeelt het zig in zeer fyne takjes of blaadjes, gelyk draden of hairtjes, hier en daar met diergelyke adertjes t'zamen gegroeit, in gedaante van stukken van wajertjes, dog zommige hangen onordentelyk aan lappen. Immers alle verbeelden ze een subtiele Heide. Zyne hoogten is omtrent anderhalve en twee voeten, van buiten bedekt met een dun rood velletje, binnen ligtgraauw, en glad gelyk andere Calbahaar. De stam is redelyk styf, maar de fyne takjes of hairtjes zyn zeer bros, breekende ligt af, als men ze buigt. Het staat op kleine harde steenen, met een plat worteltje geplakt.

Naam. *In 't Latyn* Accarbarium Ericæ forma, *hoewel men 'er ook vindt, wiens bladeren met het* Equisetum *konnen vergeleeken werden. In 't Maleits heeft het geen byzonderen naam, of men moeste het* Accarbaar caju alus *noemen.*

Plaats. *Men vindt het in stille Zeeboezems, en wert met de visboeken zelden geheel opgehaalt. In de Medicyne heeft het geen gebruik, of men moest den stam bewaren als hy redelyk dik is, want ik oordeele, dat hy dezelve kragten met ander graauw Calbahaar heeft.*

Nog

Altera porro raraque hujus minor species reperitur in Uliasserensibus insulis, quæ arbuscula est, non ultra semi pedem alta, multos gerens tenues firmosque ramulos fere instar *Abietis marinæ*, coloris pallide cinerei, sique modo e mari adducatur, fulget colore Citrino, acsi ex pallido auro esset confecta. Hic vero elegans color sensim perit, ita ut nil nisi cinerei nodosique conspiciantur ramuli, hic & illic parum splendentes.

Ejus substantia dura quidem est & saxosa ad conspectum, sed tamen facile frangitur instar vitri. In profundo crescit mari, e quo adducitur per hamos. In re Medica non adhibetur, unde ambæ hæ species tantummodo servantur pro curiositate, per pluvias enim ablutæ, & ad solem siccatæ induresсunt, & elegantes præbent arbusculas.

Quasdam etiam ex Bandæ insulis accepi, quæ in primariis ramis aureum fulgorem per aliquot servabant annos, sed tenues ramuli etiam in iis abrupti erant.

N. B. Hoc Coralliis adfine *Accarbarium* est forte Corallium geniculatum, capillaceum, apice ramoso, pallide roseum *Boerh. Ind. H. L. Bat. pag.* 4. & Frutex marinus, Ericæ facie *Clusii Exotic. pag.* 122. ubi icon.

CAPUT DECIMUM QUARTUM.

Flabellum marinum cinereum. *Accarbaar abu abu.*

Quarta species *Accarbarii cinerei* sunt *Flabella cinerea*, a prioribus nigris haud multum forma diversa, sed magis quoad substantiam, distincta in majorem & minorem speciem.

Gorgonia ventalina L.

Major species est flabellum satis magnum, quatuor & quinque pedes altum, pauloque latius, inferius pollicem crassum, ac porro in raros primarios distinctum ramos, non rotundos sed parum angulosos, hique iterum in alios minores, ipsorumque interstitia dense pertexta sunt crassis fibris sibi mutuo nexis, & instar flabelli planis, sed planitie sua hic & illic sinus formant, ut & aliquando protuberantes etiam lacinias, quæ plantam dedecorant.

Inferior truncus dense concretus est pallide cinereo, fragili, & arenoso cortice, minimum digitum crasso instar Accarbarii nigri, cum alio duro saxoso. Hac in re autem hi utrique differunt cortices, quod ille Accarbarii nigri externe striatus, medicatus, & Corallinus sit, in cinereo autem est inutilis & arenosus. Reliqua hujus flabelli pars obducta est tenui & albicante crusta, quæ in trunco & primariis facile decidit ramis, in tenuioribus vero ramis paulo firmior adhæret, sed tempore separabilis est.

Vera ejus substantia est obscure cinerea, levis, & lignosa, ac facile dissecari potest, interne gerens cor solidum, sine volvulis notabilibus, sed tenues rami fragiles sunt, nec sine fractura ac vix tractari possunt, sique sibi mutuo adterantur, corneum fundunt odorem, sed debiliorem quam in primis speciebus.

Radix cum inferiore trunci parte & crasso cortice cornu cervi refert, cui nexum est frustum cranii. Inferne enim concavum est, & oris suis inhæret magnis rupibus, quæ ex Coralliorum constant saxis, unde ferro vix separari potest, alioquin supra saxosam radicem amputandum est.

Gorgonia Flabellum L.

Secundo. *Minor species* non ultra spithamam alta est, ex multis laciniis seu fragmentis Flabellorum composita, quæ irregularia sunt, ipsorumque interstitia multis transversalibus ramis pertexta sunt. Ipsius substantia est durior, glabrior, & magis saxosa priore, albicans & gilva, facile frangens instar vitri, externe obducta nunc alb cante nunc rubente crusta, quæ ipsi adcrescit. Plana radicula adglutinatum est parvis, duris, & russis lapillis, qui simul cum eo extrahuntur.

Nomen.

Nog een andere kleine en rare zoorte vindt men in de Oeliassers, zynde een klein boompje niet boven een halve voet hoog, met veele dunne en styve takjes, schier als een Abies marina, *ligt-graauw, en als het eerst uit Zee komt, hier en daar met een Citroen-geele verwe blinkende, als of het van bleek gout gemaakt was. Dog deze schoone couleur vergaat met 'er tyd, zoo dat men niet dan graauwe knoestige takken ziet, hier en daar nog een weinig blinkende.*

Zyne substantie is wel hard en steenagtig in 't aanzien, breekt egter kort af als glas. Het valt vry diep in Zee, daar het met een vishoek uitgehaalt wert; in de Medicynen mede ongebruikelyk, dierhalven beide zoorten alleenlyk tot rariteiten bewaart werden, want door den regen afgespoelt, en in de zon gedroogt, werden ze hard en tot fraye boompjes.

Ik heb ze egter uit de Bandase Eilanden gekreegen, dewelke aan de hoofdsteelen een goudverwige glants veele jaren behielden, dog de fyne takjes waren mede kort afgebrooken.

N. B. Dit Accarbaar met het Koraal overeenkomende, is mogelyk het geleedde, hairige, bleekroose Koraal met getakte punten van *Boerh. Ind. H. L. Bat. pag.* 4. en een Zeestruik, in de gedaante van Heyde, by *Clusius Exotic. pag.* 122. alwaar een Figuur is.

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

De graauwe Zee-wayer.

De vierde zoorte van graauw Calbahaar *zyn* graauwe Wajers, *van de voorgaande zwarte niet veel in gedaante, maar meer in substantie verschillende, verdeelt in groote en kleine zoorte.*

De groote zoorte *wert een tamelyke en grooten Wajer, vier en vyf voeten hoog, ruim zoo breed, beneden een duim dik, en voorts in weinige hoofdtakken verdeelt, niet rond, maar wat hoekig, en dezelve in andere mindere, maar de tussenplaatsen zyn digt uitgeweven met dikke draden, alle aan malkander vast, plat als een wajer, dog met de vlakte hier en daar bogtig staande, zomtyts ook met uitsteekende lappen, die het gewas ontcieren.*

De onderste stam is dik begroeit met een ligt-graauwe, bryzelige, en zandige schorsse, wel een pink dik, gelyk het zwarte Kalbahaar met een harde steenige. Dog hier in verschillen deze beide korsten, dat die van 't zwart Kalbahaar buiten gestreept, medicinaal, en koraalagtig is, maar die aan 't graauwe is onnut, en zandig. De rest van deze wajer is bekleedt met een dunne witagtige korste, die aan den stam en hoofdtakken ligt afgaat, aan de fyne takken zit ze wat vaster, dog laat zig met 'er tyd af bryzelen.

De regte substantie is donker-graauw, ligt, en houtagtig, latende haar gemakkelyk doorkappen, hebbende van binnen een digt hert, zonder merkelyke rollen, maar de fyne takken zyn bros, konnende zonder breeken geen hard handelen verdragen, tegens malkanderen gewreeven, heeft het ook een hoornagtigen reuk, dog slapper dan de eerste zoorten.

De wortel met den ondersten stam en hunne dikke schorsse gelykt wel een gewey ofte heel herte hoorn, daar een stuk van het hoofd of hersenpanne nog aan zit. Want van onderen is ze hol, met de kanten in de groote klippen vast, dewelke van Kraalsteenen zyn, daarom men ze met yzers ligt uitbreeken kan, anders moet men ze boven de steenige wortel af kappen.

2. *De* kleine zoorte *is niet boven een span hoog, uit veele lappen of stukken van wayers gemaakt, die ongeschikt door malkander staan, en de tussenplaatzen met veele dwerstakken uitgeweven. Zyne substantie is harder, gladder, en steenagtiger dan de voorgaande, witagtig en vaal, kort afbreekende als glas, van buiten bekleedt zomtyts met een witagtige, zomtyts met een roodagtige schorsse, die daar aan vast groeit. Het zit met een plat worteltje vast geplakt op kleine harde en rosse steenen, die t'zamen daar mede uitgetrokken werden.*

Naam.

Nomen. Latine *Flabellum marinum cinereum*; Malaice *Accarbaar abu abu*, ac proprie *Accarbaar caju*, quum maxime lignosum sit inter Kalbahaar cinereum, & *Kalbahaar gajang* ob angulosos & sulcatos ramos truncum Gajani referentes.

Locus. Major species raro obcurrit, potissimum vero circa sinus & angulos eminentes, ubi ingentia sunt saxa in profunditate decem orchiarum aquæ, & ubi fluxus sunt copiosi, uti circa insulas Kelang, Manipam, & in periculoso angulo Nussanives. Raro itaque conquiri potest, & casu tantummodo cum retibus adtrahitur. Minor species reperitur in Amboinensi sinu, & juxta oram Hitoes, ubi saxa dura sed parva sunt frequentia.

Usus. Si primæ speciei integra & elegantia adquirantur flabella, servantur tanquam aliquid rarum, si prius pluviis exponantur in solo plano, & pondere quodam sinus deprimantur, ita ut plani siccentur. Juxta oras forcipe anguli dependentes & laciniæ abscindi possunt, tenuisque crusta tenuibus adhæreat ramulis siccata, sed incolæ spernentes res curiosas, non ita æstimant hasce arbusculas, quum modo crassos requirunt ramos, uti in fractis arbusculis nil aliud remanet.

Cuncta enim tenuia & pertexta interstitia abjiciuntur, & crassissimi rami accurate depurantur ab exteriore crusta, in frusta amputantur quatuor vel quinque pollices longa, & in usum medicum servantur. Easdem habent virtutes, quas supra Cap. 11. indicavimus, locumque obtinent juxta secundum Papuense cinereum, & junceo præferuntur.

Minor species vix digna est, ut servetur, licet substantia ejus sit solidior, quin ejus laciniæ essent ordinatæ & regulares, & rupis pars adhærens, cui crusta relinquitur, excepto in caudice, qui poliri potest, ut Accarbarium dignosci possit.

Ternatenses & Tidorenses hoc Accarbarium cinereum carissimo habent pretio, ita ut duplici argenti pondere vix ab iis comparari possit, licet in ipsorum insulis sit copiosius, sed istæ nationes pigræ sunt, ut id investigent, licet nulla adeo æstimat quævis Accarbaria hisce utrisque.

Inter cinereas species magnam statuunt differentiam, optimamque censent, quæ obscure cinerea, levissima, & lignosa est, ita ut pro ligno haberetur, in paucos distincta ramos, non rotunda, sed angulosa & sulcata, uti sunt arbores Gajang & Nissat, quæque facile conteri potest. Secundum locum tribuunt illis frustis, quæ ex cinereis comparantur Flagellis. Tertium dant crassis ramis Ericæ marinæ. Quartum & vilissimum putant esse cinereum junceum, quod frictione lamellas separat, ac plerumque putridum gerit cor.

Præter hasce alias binas numerant raras species ex Papuensibus insulis delatas, sed in Amboina ignotas. Prima est species *Palmijunci albi*, in raros ramos seu potius in obtusos apices distincta. Altera lignosa penitus est & lenta, tenues gerens copiososque ramos, in recenti vel semi salsa crescens aqua, in maximis Papuensium insularum Messoala & Salawata dictis.

N. B. Hujus *flabelli marini* in *Rumphii* opere nulla fuit addita icon, sed sine dubio idem est, quod *Keratophyton* album, dense reticulatum, fibris latioribus, *Flabellum marinum* vulgo, a *Boerh.* in *Indic. H. L. Bat. pag.* 6. vocatur.

Naam. *In 't Latyn* Flabellum marinum cinereum; *in 't Maleits* Accarbaar abu abu, *en eigentlyk* Accarbaar caju; *dewyl dit het houtagtigste is onder de graauwe Kalbahaar, en* Kalbahaar gajang, *na de hoekige en gevoornde takken, den stam van een Gajangboom gelykende.*

Plaats. *De groote zoorte wert weinig gevonden, meest omtrent uitsteekende hoeken en kapen, daar groote steenen zyn, op tien vadem water, en daar veel stroom gaat, gelyk omtrent de Eilanden Kelang, Manipa, en op den zorgelyken hoek van Nussanive. Men kan het dierhalven weinig krygen, om dat het by geval met de hobbers uitgetrokken wert. De kleine zoorte vindt men in den Amboinsche Inham, en langs de kuste van Hitoe, daar het vol harde en kleine steenen is.*

Gebruik. *Als men van de eerste zoorte schoone geheele wayers krygt, die kan men tot rariteiten bewaren, als men ze eerst in de regen legt op een platte grond, en met eenig gewigt de bogten neerdrukt, dat ze plat en droog werden. Langs de kanten kan men met een schaar de afhangende hoeken en lappen besnoejen, latende de dunne korste aan de dunne takjes zitten, en daar aan opdrogen. Maar de Inlanders, die van rariteiten niet houden, verschoonen deze boompjes zoo niet, want het hun maar om de dikke takken te doen is, gelyk ook aan de gescheende boompjes niets anders valt.*

Want al dat fyne netwerk smyt men weg, zuivert de dikste ter degen van de buitenste schorsse, kapt ze in stukken van vier of vyf duimen lang, en bewaart ze tot de medicyne. Zy hebben dezelve kragten, gelyk boven in 't elfde Hoofdstuk gezegt is, en wert hun de plaats na 't tweede opregte Papoese graauwe toegeëigent, en het biesagtige voorgetrokken.

De kleine zoorte is kwalyk bewarens waardig, hoewel ze vaster van substantie is, of de lappen moeten wat geschikt staan, en het aanhangend klipje nog hebben, daar aan men dan de korst laten moet, behalven aan 't stammetje, 't welk men glad kan schrapen, om het Kalbahaar te bekennen.

De Ternatanen en Tidoreesen zyn zeer duur met dit graauwe Kalbahaar, zoo dat men 't voor dubbelt zilvergewigt kwalyk van hunlieden bekomen kan, hoewel het in hunne Eilanden overvloediger valt, maar die Natie valt wat lui in 't opzoeken, hoewel niemand van Kalbahaars zoorten meer houd dan die beide.

Onder de graauwe zoorten maken ze nog een onderscheid, houdende voor 't beste het donker-graauwe, zeer ligte, en houtagtige, zoo dat men het voor hout zoude aanzien, in weinige takken verdeelt, niet ront, maar windisch en gevoorent, gelyk de bomen Gajang en Nissat, gemakkelyk om te wryven. De tweede plaats geven ze aan 't geene van de graauwe wayers komt. Voor 't derde houden ze de dikke takken van de Erica marina. Voor 't vierde en slegtste, het graauwe biesagtige, 't welk in 't wryven schilfert, en gemeenlyk een verrot hert heeft.

Daar en boven hebben ze nog twee andere rare zoorten, uit de Papoese Eilanden komende, maar in Amboina onbekent. Het eerste is een zoorte van Palmijuncus albus, *dog in weinige takken of veel meer stompen verdeelt. Het ander is heel houtagtig en taai, vol fyne takken, groejende in 't versche of half brakke water, mede in de grootste van de Papoese Eilanden Messoal en Salawat.*

N. B. Van deze Zeewajer is geen Figuur in het Werk van *Rumphius* bygedaan, dog is zonder twyffel het witte *Keratophyton*, dik gevlogten, met breeder vezels dat by 't gemeen *Zeewajer*, van *Boerh.* in de *Ind. H. L. Bat. pag.* 6 genaamt wert.

Gorgonia juncea.

CAPUT DECIMUM QUINTUM.

Palmijuncus marinus albus. Kalbahaar puti lacki lacki.

Quinta species est *Palmijuncus marinus albus*, quales supra Capite tertio quasdam nigras descripsimus species, hæc enim planta marina simplicem quoque erigit modo caulem, a septem ad decem & undecim pedes longum, excepto extremo filo, quod plerumque tanquam inutile abruptum est. Ejus crassities est a penna ad digitum, inque vetusto inferior pars plerumque trigona est, sed oris rotundis, superior vero rotunda.

Teneri plerumque rotundi sunt, per longitudinem striati, sed tam subtiliter, ut vix dignosci possit. Externe obductus est cortice rubro, tenui, & quodammodo granuloso, qui instar pelliculæ siccatur, ac facile separari potest, sub hoc verum reconditur Accarbarium, externe ex cinereo flavum, nunc magis album, nunc magis cinereum.

Color internus idem est, seu paulo magis obscurus, sed teneri caules interne magis albent, aliquando pilis magis nigricantibus & decurrentibus notatus. In centro locatur cor tenue & album, circa quod volvuli quidam connexi sunt, ipsi arcte incumbentes, substantiæ solidioris, durioris, & gravioris quam in nigro Accarbario, ad tactum etiam magis friget. Binaque frusta sibi allisa & adtrita penetrantissimum præbent corneum odorem cunctorum Accarbariorum, ac præterea tostam olent pinguedinem, ac proinde ingratus est hic odor.

Aliquando in uno alterove caulis loco prominens conspicitur angulus seu tuber, acsi ramus progerminare voluisset, quod tamen non ita est, nunquam enim nigrum vel album Palmijuncum bifidum vidi, licet Moluccani perhibeant, extremum filum aliquando bifurcatum esse, sed quæ extrema pars, uti dictum fuit, nunquam conspicitur, quum a piscatoribus abrumpitur & abjicitur.

Caulis hic semper rectior est quam in nigro, paucisque gyris inflexus, excepto ad finem, ubi in magnos sinus & circinos inflectitur.

Radix est tuber conoides, externe glabrum, subtus concavum, & foraminulis plenum, duris infixum saxis. Teneri caules seu bacelli aliquando tanquam adglutinati sunt duris lapillis, immo etiam cœruleis silicibus, qui ictu separandi sunt. Qui vero inradicati sunt magnis scopulis, sine fractura separari nequeunt, quin scopulus undique amputandus & cædendus esset. Quo durius sit saxum, cui increscit, quo durior & gravior est hæc planta, sed eo minor. Si rubra crusta siccetur in eo, in hoc uti & in cunctis Accarbariis comperimus talibus crustis gaudentibus, pluviosis mensibus, vel si cœlum sit diu humidum & pluviosum semper exsudare & humida esse, unde adjacentibus rebus putredo sæpe caussatur, hinc optimum est, rubrum desquamare corticem, & caules rite prius macerari, antequam siccentur.

Nomen. Latine *Palmijuncus marinus albus*, & *Accarbarium unicaule album*; Malaice *Kalbahaar puti lacki lacki*, h. e. *mas*, pro quo incolæ cuncta habent monoclona Accarbaria.

Locus. Circa insulam Amboinam non vel raro invenitur, majori copia in Boreali & Occidentali Ceramæ ora, in Manipa & Kelanga. Credo autem ibi frequentius crescere, sed raro adduci, quum profunde locetur, nec facile adtrahi potest per hamos vel per retia, ac præterea semper fere crescit in locis, ubi ingentes sunt fluxus, ubi & retia deponi nequeunt. In Moluccis & Papoensibus insulis copiosius est, sed fere non educitur nisi a Papowis, qui optimi sunt urinatores.

Usus. A nostra natione potissimum tanquam aliquid rarum servatur, uti & hoc dignum est, quum sit planta marina rara, quum radicis frustum relinquitur, sed rubra desquamatur crusta. Incolæ, ac præsertim Ternatenses bacellos ex ejus inferiore parte aliquando formant, tres quatuorve pedes longos, qui natura sua satis recti sunt, & manibus tenentur, licet graves quodammodo sint.

Cæ-

VYFTIENDE HOOFDSTUK.

Het witte Zee-Palmbies.

De vyfde zoorte is de witte Palmijuncus marinus, *gelyk wy boven in 't derde Hoofdstuk eenige zwarte beschreeven hebben, want dit Zeegewas bestaat ook uit een enkelde steel, van zeven tot tien en elf voeten lang, behalven den uitersten draad, die gemeenelyk als onnut afgebrooken is. De dikte is van een schaft tot een vinger; aan de oude is het onderste gemeenlyk driehoekig, dog met ronde kanten, boven rond.*

De jonge zyn doorgaans rond, in de lengte gestreept, dog zoo fyn, dat men 't even bekennen kan. Van buiten is het bekleedt met een roode, dunne, en wat korllige schorsse, die als een schelle opdroogt, en haar ligt laat afschillen. Daar onder leidt het regte Kalbahaar, van buiten graauw-geel, zomtyts witter, zomtyts graauwer.

Van binnen dezelve couleur, of wat donkerder, dog de jonge steelen zyn van binnen witter, zomtyts met eenige zwartagtige hairtjes, die daar door loopen. In de midden ziet men een dun en wit hert, en daar rondom eenige rolletjes vast en digt op malkander leggende, van substantie vaster, harder, en zwaarder dan het zwarte Kalbahaar, ook in 't gevoelen kouder. Twee stukken tegens malkander gewreeven, geven den sterksten boornagtigen reuk onder alle Kalbahaars van haar, daar en boven naar gebrand vet trekkende, en dierhalven onlieflyk.

Zomtyds ziet men op een of twee plaatzen van dezen steel een uitsteekende hoek of knop, als of 'er een tak had willen uitkomen, 't welk egter zoo niet en is, want ik heb nog den zwarten nog den witten Palmijuncus ooit in tweën verdeelt gezien, hoewel de Moluccanen zeggen, dat de uiterste draad zomtyds zig in tweën klieft als een gaffel, welk eind, als gezegt, men nooit te zien krygt, om dat het van de Visschers weg gesmeeten werd.

Deze steel is ook altyd regter dan aan 't zwarte, met weinige bogten, behalven aan 't einde, daar het in groote bogten en cirkulen begint te krullen.

De wortel is een kegelformige knoest, buiten effen, van onderen hol, en vol gaten, in harde steenen vast gewortelt. De jonge stokjes zitten zomtyds als geplakt op harde steenen, zelfs op blauwe keisteenen, die men dan met een slag daar van separeeren kan. Maar die op groote klippen gewortelt zyn, kan men zonder breeken niet afkrygen, of men moet den klip rondom afkappen. Hoe harder den steen is, daar het op staat, hoe harder en zwaarder dit gewas werd, hoewel het klein blyft. Als men de roode korste daar aan laat drogen, zal men aan dit, gelyk aan alle Kalbahaars, die dergelyke korste hebben, bevinden, dat ze in de regenmaanden of by langdurig vogtig weer altyd zweeten en vogtig zyn, 't welk dan aan de omleggende dingen dikwils verrotting veroorzaakt, daarom is het best, dat men de roode schorsse afschille, en de stokken ter degen uitverse, eer men ze bewaart.

Naam. *In 't Latyn* Palmijuncus marinus albus, *&* Accarbarium unicaule album; *in 't Maleits* Kalbahaar puti lacki lacki, *dat is het* manneken, *waar voor de Inlanders alle de eensteelige houden.*

Plaats. *Om 't Eiland Amboina werd het niet of weinig gevonden, meerder op de Noord- en Westkust van Ceram, Manipa, en Kelang. Ik geloove egter, dat daar wel meer groeit, maar weinig uitgehaalt werd, om dat het diep staat, en niets heeft daar aan de vishoek of hoorens der hobbers vatten konnen, daar en boven meest altyd staat op plaatzen daar sterke stroom gaat, daar men dan geen hobbers leggen kan. In de Moluccas en Papoeas valt het ook abundanter, maar werd schier niet uitgehaalt dan door de Papoewen, dat treffelyke Duikers zyn.*

Gebruik. *Van onze Natie werd het meest tot rariteit bewaart, gelyk het ook waardig is, als zynde een zeldzaam Zeegewas, wanneer men een stuk van de wortel daar aan laat, maar de roode korste afschilt. De Inlanders, inzonderheid Ternatanen maken 'er zomtyds stokken van den onderstten stam, drie en vier voeten lank, die van natuur redelyk regt zyn om in de hand te dragen, hoewel ze wat zwaar zyn.*

Alers

Cœterum in brevia cædunt frusta, quæ in usum medicum servantur, hocque habent marem Accarbarii albi, uti subsequens femina est.

Nulla arte extendi vel flecti potest, aquæ enim incoctum extendi quodammodo potest, sed frigefactum in pristinos redit sinus & arcus, sique nimis flectatur, instar vitri frangitur & dissilit, uti supra indicatum est *Plinium* testari de *Junco marino.*

In re Medica nullæ peculiares ejus virtutes mihi notæ sunt, uti & Amboinenses de iis nil norunt. Sed Magnates Moluccani quam maxime gloriantur plura ejus novisse arcana ex more ipsorum fidei, ad virile nempe robur confortandum, & Oleo virilitatis admiscendum, quod ipsorum Reges dicuntur adhibere. Ad hocce Oleum, quantum detegere potui, sumunt recens Calappi oleum, quod præparatum est ex talibus Calappi nucibus, quæ in ipsorum arboribus crescunt ad Orientalem plagam, nec in tali ramo plures una alterave nuce oportet esse. Eliguntque tales arbores, quæ in solo crescunt saxoso, præsertim in talibus rupibus, quæ instar insularum in mari sitæ sunt, quales sunt undique circa insulam Sangir & Siau, in quibus Calappi de industria plantatæ sunt, ac suos habent dominos.

Huic oleo porro admiscetur tenuis farina albi & nigri Palmijunci marini, vel si hac destituantur, subsequens sumunt *Accarbarium pelagium*, cum quibusdam aliis lignis & radicibus mihi ignotis. Plurimum vero oleum conficitur ex Calappi oleo & Accarbario albo tam monoclono quam nodoso & articulato. Quod contritum cum aqua propinari quoque potest, quum ejus sapor non tam ingratus est, quam odor.

Aliquando ostreæ & conchæ hisce Palmijuncis adcretæ sunt, quæ relinquuntur, si conservantur tanquam res curiosæ. Si scopulorum fragmenta, quibus increta sunt, non elegantem habent formam, amputanda sunt, aliique magis regulari silici adglutinanda & transplantanda sunt, in quibusvis enim crescunt duris lapillis, argumento ortum ducere non ex saxi substantia, sed per maris viscum ipsis adglutinari, in quo vis seminalis latet, nutrimentum habentia primarium ex aqua marina, ac partim ex ipso saxo per foraminula ipsorum radicibus supposita, unde ipsorum durities ex saxi natura nunc major nunc minor est.

Vulgatissimi baculi quinque pedes longi sunt, sed maximi, quorum unicum modo vidi, undecim fere pedum longitudinem obtinebat, magnaque tenuis extremitatis pars abrupta erat, optimaque ejus pars, octo pedes longa, anno 1682 magno Hetruriæ duci missa fuit.

Æthiopes hoc quoque utuntur tam externe quam interne, contritum nempe cum aqua propinatur, & externe dicto oleo inlinitur, ad quævis flagitia ludibria pellenda, quæ a malignis hominibus alicui inferuntur, ut talis sit inpotens in lusu Venereo, addentes subsequens album.

Ipsius rasura quoque inlinitur ictibus & morsibus venenatorum animalium ad venenum extrahendum.

Anders kappen zy het in korte stukken, die ze bewaren tot de Medicyne, houdende 't zelve voor het manneken van wit Kalbahaar, gelyk het volgende voor 't wyfken.

Het laat zig met geen konst rekken of buigen, want in heet water gekookt laat het zig wel rekken, maar koud geworden zynde, keert weder tot de oude bogten, en te zeer gebogen breekt als glas, gelyk boven gezegt is, dat Plinius *van de* Juncus marinus *getuigt.*

In de Medicynen zyn my geene zonderlyke kragten bekent, gelyk ook onze Amboineesen niets daar van weeten. Maar de Moluccaanse Grooten roemen daar van veele secreeten te weeten, na haar geloofsmanier, om de mannelyke kragten te versterken, en onder 't Oleum Virilitatis te mengen, 't welk men zegt hunne Koningen te besigen. Tot dit Oleum, zoo veel ik heb ervaren konnen, nemen ze versche Kalappus-olye, die gemaakt is van zoodanige Kalappus-noten, de welken aan hunnen boom na 't Oosten groejen, moetende daar en boven aan dien tak niet meer hangen dan een of twee Nooten. Zy kiezen ook zoodanige bomen uit, die op steenagtige gronden staan, inzonderheid op zoodanige klippen, die als Eilandekens in Zee leggen, gelyk daar zyn rondom het Eiland Sangir en Siau, daar de Kalappus-bomen al willens op geplant zyn, en hunne Eigenaars hebben.

Onder die Olye werd dan verders gedaan, het fyne meel van wit en zwart Palmijuncus marinus, of zoo zy die niet hebben, nemen ze het volgende Accarbarium Pelagium, *met nog zommige houten en wortelen, my onbekent. Dog het meeste word gemaakt van Kalappus-olye, en wit Kalbahaar, zoo eensteelig als geleed. Het gewreeven met water kan men ook innemen, hebbende geen zoo viezen smaak als de reuk is.*

Men vindt zomtyds Oesters en Schulpjes om deze Zeerottangs gegroeit, die men dan daar aan laat, als men ze tot rariteit bewaart. Als de klipjes niet mooi zyn, daar ze op staan, zoo mag men ze afslaan, en op een ander fatzoendelyker keisteen plakken, want ze groejen op alderhande harde steenen, nogmaals tot een bewys, dat ze hunnen oorsprong hebben niet uit de substantie des steens, maar uit den slym door de Zee daar op geplakt, daar de zaadkragt in steekt, nemende haar principaal voedzel uit het zeewater, en ten deelen uit den steen door de kleine gaatjes onder aan de wortel zuigende, waar door hunne hardigheid na den steen vermeerdert en vermindert.

De gemeenste stokjes zyn vyf voeten lank, maar de grootste daar van ik maar een gezien heb, was by de elf voeten lank, en nog een groot stuk van 't dunne eind afgebrooken. Zynde het beste stuk daar van agt voeten lank, Anno 1682. *aan den groot Hertog van Toskanen gezonden.*

De Mooren gebruiken 't ook zoo binnen als buitens lyfs, te weeten het gewreeven met water ingenoomen, en van buiten met het voorschreeve Olye opgesmeert, om alderhande schelmeryen te verdryven, die door kwade menschen iemand aangedaan werden, om ze onmagtig te maken in 't Venus-spel, daar by doende het volgende witte.

Zyn schraapzel werd ook gestreeken op de steeken, en beeten van venynige gediertens, om het venyn uit te trekken.

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

Accarbarium album. Calbahaar puti.

Tertia classis Indicorum Coralliorum est *album Accarbarium*, quod pro vero albo Corallio habemus, & in binas dividimus primarias species, in articulatam & integram. Articulata, quam in hoc describemus capite, subdivisa iterum est in speciem litoream, & marinam.

Primo. Litorea seu vulgaris species Accarbarii albi arbuscula est, sesqui & binos pedes alta, multis adsurgens incurvis ramis, qui hic & illic sibi adcreti sunt, vel crassos transversales ramos emittunt.

Truncum gerit non erectum, sed plerumque inclinantem, pollicem crassum, cui alii increscunt rami, ac talium truncorum plures sæpe una ex radice progerminant, qui intricatam tum formant arbusculam, omnesque intricati sibi adcrescunt. Occurrunt tamen etiam aliquando quædam, quæ brevem, simplicem, & erectum gerunt truncum, satisque rectos ramos, seu parum ad unum inclinantes latus.

Rami compositi sunt ex brevibus nodis seu articulis, transversalem digitum longis, nunc majoribus, nunc minoribus, externe albis, seu pallide cinereis, & profunde striatis, seu sulcatis. Inter articulos sinus est, quo sibi invicem tanquam collo adhærent, hocque collum nigra pellicula tectum est, tam arcte saxo adcumbente, ut vix abradi possit, atque hæc nigra pellicula ad aliquam partem per albos transit articulos, per quam hi sibi invicem nectuntur, omnes enim articuli non continua, sed contigua substantia sibi cohærent, quivis enim articulus separatim abrumpi potest, tumque extremitates striatæ conspiciuntur, prominensque sulcus articuli quadrat cum incisione alterius, ita ut tota planta coadunata hæreat instar articulorum Equiseti, vel magis proprie instar tertiæ & nodosæ speciei Kaly, in Zelandiæ insulis crescentis, quæ peculiariter *Salicornia*, Zelandis *Soutenelle*, *Souterig*, & *Zeekraal* vocatur.

Rami, articuli, & colla non unicam & regularem habent proportionem, inferiores enim breves sunt, minimum digitum crassi, superiores culmum crassi, ac vix digiti articulum longi, semper brevibus nigris collis intermediis, fere instar articulorum caudæ Scorpionis, quæque in sicca arbuscula facile decidunt, si tractentur. Quædam vero arbusculæ nigra ista colla gerunt longiora articulis, aliæ articulos tam longos, & colla tam angusta, ut unicam continuam partem referant. In trunco & inferioribus ramis nigra ista colla plerumque etiam excreta sunt, sed quæ externe unica pars esse videntur, si vero confringantur vel fricentur, semper residuum istius nigræ pelliculæ detegi potest.

Tota arbuscula externe obducta est cortice crassiusculo, cinereo, fragili, & arenoso, qui arbusculæ sub aqua speciem præbet silvæ junceæ fluxu fluctuantis, atque hinc inperiti judicarunt, cunctas Coralliorum arbusculas in mari adhuc positas herbaceas esse, lapideamque duritiem adquirere primum in aëre; licet concedam, uti sæpius id dixi, sub aqua flexiliores esse.

Arbusculæ recenter protractæ per mensem pluviis & vento exponendæ sunt, ut cinereus cortex mollescat, qui tum facile abradi, vel penicillo detergeri potest. Truncus & inferiores rami sub aqua jam istam amiserunt crustam, sed ibi adcreta est alia calcea substantia, quæ firmior adhæret, nec nisi rasura separari potest. Depurata arbuscula subtus pallide cinerea est, intermixto aliquando cæruleo, aliquando luteo colore, superiores rami albi penitus sunt, interne ex albo glacialem habent colorem cum albo parvo corde instar surculi juncei, circa quod bini tresve volvuli locantur, omnes substantiæ saxosæ & solidæ, quæ supra porphyritim tenuis conteri potest.

Frusta & rami, diu in litore decumbentes, per mare rotundi & glabri redduntur, ita ut striæ fere aboleantur, tantamque adquirunt duritiem, ut non facile frangantur. Si allidantur contra sese invicem, siliceum quasi fundunt odorem, admisto odore tosti panis, quoque odor minus silicinus sit, eo præstantior censetur.

Radix

SESTIENDE HOOFDSTUK.

Het witte Accarbaar.

Het derde geslagt van de Indiaansche Koraal-boompjes is het witte Kalbahaar, *'t welk wy voor een witte Koraal houden. Verdeelt in twee hoofd-zoorten, ten eerste geleedde, en ten tweeden de geheele. Het geleedde, 't welk wy in dit Hoofdstuk beschryven, is weder verdeelt in een strand en zee-zoorte.*

1. *De strand of gemeene zoorte van wit Kalbahaar is een boompje, anderhalf en twee voeten hoog, met veele kromme takken opschietende, die hier en daar aan malkander vast gegroeit zyn, of dikke dwerstakken na malkander zenden.*

Het heeft geen regte, maar gemeenelyk een leggende stam, een duim dik, waar op de andere takken staan, en zulke stammen komen dikwils meer als een uit eenen wortel, die dan een verwert boompje maken, alle met haken en oogen aan malkander vast. Men vindt 'er egter ook, die een korte, enkelde, en staande stam hebben, met redelyke regte takken, of een weinig na de eene zyde hellende.

De takken zyn gemaakt van korte leden, een dwersvinger lang, zommige meer, zommige min, van buiten wit of ligtgrauw, en diep gestreept. Tussen de leden is een keep, waar meede zy als met een hals aan malkander hangt, zynde dezen hals met een zwart huideken bekleedt, zoo digt aan den steen leggende, dat men 't kwalyk afschrapen kan, en gaat dit zwart velleken ook een stukweegs door de witte leden, doende de zelve aan malkander hangen. Want alle leden zyn niet doorgaande aan malkander vast gegroeit, maar als op malkander vast gezet, want men kan lid voor lid afbreeken, en dan ziet men de eindens gestreept, passende de uitsteekende voor van 't eene lid in de groeffjes van 't andere, zoo dat het geheele gewas aan malkander hangt, gelyk de leeden van 't kruid Peerdesteert, of nog eigentlyker, gelyk de derde en geknopte zoorte van Kaly, in de Zeeuwse Eilanden groejende, in 't byzonder Salicornia, *in 't Zeeuws* Soutenelle, Souterig, *en* Zeekraal *genaamt.*

De takken, leden, en halzen, hebben ook niet eenderlei proportie. Want de onderste zyn kort, en een pink dik, de bovenste een stroobalm dik, en schaars een lid van een vinger lang, 't elkens met kleine zwarte halzen tussen beiden, schier als de leden van een Schorpioensteert, en aan 't gedroogde boompje ligt afvallende, als men ze handelt. Wederom hebben zommige boompjes de zwarte halzen langer dan de leden. Andere leden zoo lang, en de halzen zoo smal, dat ze een stuk schynen te zyn. Aan den stam en onderste takken zyn de zwarte halzen ook ordinaris uitgegroeit, van buiten genoegzaam schynende een stuk te zyn, maar als men ze breekt of wryft, zoo kan men altyd eenige restantjes van dat zwarte velleke daar in vinden.

Van buiten is het geheele boompje bekleedt, met een dikagtige, grauwe, brosse, en zandige schorsse, dewelke het boompje onder water, de gedaante van een Biesenbos geeft, met den stroom heen en weder dryvende, en de onervarene heeft doen oordeelen, dat alle Koraalboompjes in Zee nog staande, kruidagtig zyn, en de steenhardigheid eerst in de lugt verkrygen. Hoewel ik toesta, gelyk meermaals gezegt, dat ze onder water buigzamer zyn.

De vers uitgehaalde boompjes nu, moet men een Maand in regen en wind leggen, op dat de grauwe schorsse murw werde, die men dan ligt afwryven, of met een borsteltje afschuren kan. De stam en onderste takken hebben al onder water deze korste verlooren, maar groejen van onder op met een ander kalkagtige korste, die 'er vaster aanhangt, en niet dan met schrapen af te krygen is. Het schoon gemaakte boompje is van onderen ligt-grauw, daar zomtyds wat blauws, zomtyds wat geels onderspeelt, de bovenste takken zyn zuiver wit, van binnen is het uit den witten, ysverwig, met een klein wit herte, als een beesem-rysken, daar men twee of drie rollen ziet omleggen, alle van een steenharde en digte substantie, die zig op een steen fyn laat wryven.

De stukken en takken, die lange op strand leggen, werden door de zee rond en glad geschuert, zoo dat ze de streepen schier verliesen, en zoo hard werden, dat ze niet ligt breeken. Tegen malkander gewreeven ruiken een weinig keiagtig, daar den reuk van geroost brood onder loopt, en hoe minder den keiagtigen reuk is, hoe beter men 't houd.

De

Radix cum inferiore trunci parte variis eminentiis & cavitatibus in ſaxis duris adeo intricata eſt, ut vix ſeparari poſſit, unde & radix vulgo projicitur. In ramis hic & illic quædam conſpiciuntur verrucæ intus concavæ, acſi veſiculæ eſſent.

Secundo. Species marina ſimilis eſt arbuſcula, ſed tota ejus forma hominibus huc usque incognita eſt, quum nil niſi fruſta & rami ejus conquiri poſſint, ex quibus deduci poteſt, non multum a priore abludere, niſi quod ramos gerat majores & craſſiores, alioque formatos modo. Inferiores enim rami palmam vel ſpithamam longi ſunt, digitum vel pollicem craſſi, ac parva vel fere nulla nigra gerunt colla, ſi vero parva vi confringantur, ſemper in articulis franguntur, in quibus juncturæ dignoſci poſſunt, ſuperius alii, ſed pauci breves obſervantur rami, qui albos articulos & nigra gerunt colla, inſtar prioris, ſed hæc firmius ſibi adhærent, & magis polita ſunt.

Craſſi rami utcumque etiam politi ſunt, in quibus vix Corallinæ ſtriæ dignoſci poſſunt, oblique, & per longitudinem decurrentes.

Externe ſqualide flava eſt inſtar Eboris ſordidi, ac tempore cinereum contrahit colorem, interne album eſt inſtar vulgaris Eboris, corde albo ſed parvo conſtans, circa quod obſcuri undique conſpiciuntur volvuli, cum quibusdam reſiduis nigræ pelliculæ, præſertim in fractis articulis.

Videtur enim in initio penitus articulatam eſſe inſtar prioris, ſed dein externe alba obduci, & concretam eſſe ſubſtantia, qua nigræ teguntur pelliculæ, quæ tum internæ ſunt. Nunquam cortice tectæ conſpiciuntur, quum plerumque vetuſtæ ſunt, ſi per mare projiciantur, raro enim ipſarum rami cum hamis adtrahuntur, qui nil aliud niſi mucoſum quod adpenſum habent.

Subſtantia hujus Accarbarii lapidea penitus eſt, ſed levior præcedente, & fruſta ſibi invicem alliſa obtuſum præbent ſonitum, acſi lignum ipſis admiſtum eſſet, quod enim ſonum edit puri ſaxi, non tam præſtans cenſetur, quale & id eſt, quod in litore diu volutum eſt, hoc enim per ſolem & mare nimis emaciatum eſt. Ejus qualitas & virtus ex eo quoque detegitur, ſi inter fricandum paucum fundat ſilicinum odorem, ſed majorem toſti panis, quem etiam in aqua contritum ſervare oportet, ſi propinetur. Alia porro hujus experimenta mox ſubſequentur.

Circa Nuſſanives angulum, ubi maris fundus quam maxime ſaxoſus eſt, ſimilis creſcit arbuſcula in mare profundo, cujus plurima fruſta anno 1675 in litore ejus Zephyreo inveni, cuncta eleganter alba inſtar Eboris, tam glabra erant voluta, ut vix Corallinæ venulæ in iis detegi poſſent, cunctaque inſtar ſaxi dura, & ſibi invicem alliſa ſonora, quædam vero tam ſubtilia erant quam metallum vel fruſtum Porcellanum. Diffracta hæc fruſta interne articulos ſuos exhibebant, ſed nigræ pelliculæ nil fere ſupererat, atque cor in pluri-mis fruſtis adeo conmolitum erat, ut facile conteri & perterebrari poſſet, unde & amuleta ex iis confici curabam.

Albiſſima fruſta ultra pennam craſſa, & candelæ obverſa ſemi pellucida erant, ita ut diſtincte nigri articuli in iis notari poſſent. Puto cuncta hæc fruſta non longe diſperſa unius fuiſſe arbuſculæ, quæ præcedenti anno per ingentem terræ motum eradicata, & contra durum & ferreum litus projecta in fruſta iſta fuit comminuta & diſperſa. Aliquot dein poſt annos menſe Novembri idem litus per meos pueros juſſi examinari, qui alia iterum invenere fruſta, ſed non tam copioſa quam prima vice, usque in ſeptimum annum.

Ex quibus concludo, plures tales arbuſculas in iſto locari mari, quarum maturiſſimi rami quotannis ſeparantur, & in litus projiciuntur, quales in Bandæ inſulis, Poeloay, Peloron, & Roſſingeyn in quibusdam annis reperiuntur, cunctaque hæc fruſta ſordide alba, ſaxea, & polita reddita ſunt, non multum diverſa a Nuſſanivenſi.

Alia porro primæ ſpeciei varietas a pueris meis in inſulis Loeſſa pynjoe inventa fuit, quæ articulos gerebat longiſſimos, ac fere ſine iſtis nigris collis, profunde ſulcatos, & ſonitum edentes, nec facile frangentes, ſed odor non tam præſtans erat quam prioris. Mare ibi tam vehementes agit fluxus & æſtum, ut totæ arbuſculæ in litus projici non poſſint, quum in fruſta mox diſſiliebant, rami tamen erant ultra pollicem craſſi. *Nomen.*

De wortel met den onderſten ſtam is met verſcheiden bulten, en holligheden in den Kraalſteen zoo verwert, dat men ze kwalyk ſepareeren kan, daarom men de wortel meeſt weg ſmyt. Hier en daar aan de takken ziet men eenige wratten, binnen hol, al of het blaasjes waren.

2. *De Zeezoorte is diergelyke boompje, dog zyn geheele gedaante is de menſchen nog meeſt onbekent, want men niet dan ſtukken en takken daar van heeft, waar uit men afnemen kan, dat het niet veel van de voorgaande verſchille, dan dat het grooter en dikker zy, en wat anders geteekent. Want de onderſte takken zyn een hand of ſpan lang, een vinger of duim dik, hebben kleine of ſchier geene zwarte halzen, egter als men ze met een klein geweld in ſtukken breekt, zoo geſchiedt dat altyd in de leden, daar aan men de t'zamenvoegingen bekennen kan, boven zyn andere, dog weinige korte takken daar aan, die hare witte leden en zwarte halzen hebben, gelyk het voorgaande, dog vaſter aan malkander houdende, en glad geſleepen.*

De dikke takken zyn ook meeſt glad, daar aan men effen de Koralyne ſtreepen kennen kan, ſchuins, en in de lengte gaande.

Buiten is het vuil-geel, als beſmeert Yvoor, en beſterft met 'er tyd wat grauwagtig, binnen is het wit, gelyk ordinaris Yvoor, ook met een klein wit hertje, daar men rondom donkere rollen ziet, met eenige overblyfzels van 't zwarte vliesje, byzonderlyk in de gebrooke leden.

Want het ſchynt, dat het in 't eerſte altemaal geleedt is, gelyk het voorgaande, maar daar na van buiten met de witte ſubſtantie begroeit, waar door de zwarte velletjes binnen ſteeken, en bedekt blyven. Men heeft ze nooit met een ſchorſſe gezien, om dat het meerendeels oud is, als het door de Zee uitgeſpoelt werd. Want zelden haalt men takken op met een Visboek, die niet anders dan een ſlymerigheid om zig hebben.

De ſubſtantie dezes Kalbahaars is wel ſteenhard, zy moet egter ligter zyn dan het voorgaande, en de ſtuken tegen malkander geſlagen moeten een doove klank geven, als of 'er hout onder gemengt was, want het geene als pure ſteen klinkt, werd voor zoo goed niet gehouden, gelyk het geene, dat lange op ſtrand gerolt heeft, zynde door de Zon en zee te zeer verſteent, zyne deugd kent men ook daar aan, als het in 't wryven weinig van de keiagtigen, maar meer van den gerooſten broods reuk heeft, die het ook in 't water behouden moet, als men 't indrinkt, nog andere preuven ziet kort hier naar.

Omtrent de hoek van Nuſſanive, daar de grond der Zee zeer ſteenig is, groeit diergelyke boompje diep in Zee, waar van ik anno 1675. op deszelf Zuidſtrant veele ſtukken gevonden hebbe, al te maal ſchoon wit als Yvoor, zoo glad gerolt, dat men effen de Koralyne adertjes daar aan bekennen konde, al te maal ſteen hart, en tegens malkander geſlagen, klinkende zommige zoo fyn als Metaal of Porcelein. In ſtukken gebrooken, bevont men, dat ze van binnen hunne leden hadden, dog van 't zwarte vlies kon koſt men ſchier niets vinden, ook was het herd in de meeſte ſtukken zoo vergaan, dat men 't ligt bryzelen en doorbooren konde, weshalven ik daar Koralen van liet drajen.

De witſte ſtukjes ruim een ſchaft dik, tegens een kaarsſe gehouden, waren half doorſchynend, zoo dat men beſcheidentlyk de zwarte leden daar in bekennen konde. Ik giſte, dat alle deze ſtukken niet ver van malkander verſtrooit leggende, van eenen boom waren gekomen, die in 't voorgaande jaar door dat groote aardbeeven uitgewortelt, en tegens dien yſeren ſtrand in ſtukken mogte geſlagen zyn, maar na eenige jaren in November, den zelven ſtrand door myne Jongens latende viſiteeren, hebbe al wederom andere ſtukken gevonden, dog zoo veel niet als in 't eerſte maal, tot in 't zevende jaar toe.

Waar uit ik beſluite, dat veele boompjes in de zelve Zee moeten ſtaan, waar van jaarlyks de rypſte takken werden afgeſlagen en opgeſpoelt. Zoodanig als men in de Bandaſche Eilanden, Poeloay, Poeloron, en Roſſingeyn, in zekere jaren veele van deze ſtukken vindt, alle vuil-wit, ſteenhard, en glad geſchuert, van de Nuſſanivſſe niet verſchillende.

Nog een andere veranderinge van de eerſte zoorte, heb ik op de Eilandekens Loeſſa pynjoe, door mynen jongens gevonden. Hebbende zeer lange leden, ſchier zonder zwarte halzen, diep geſtreept, en klinkende, niet ligt breekende, van reuk zoo goed niet als het voorgaande. De Zee brand daar zoo hard aan, dat men geen geheele boompjes aan ſtrand koſte brengen, of wierden in ſtukken geſlagen, egter bleeven 'er takken aan, ruim een duim dik.

Naam,

Nomen. Latine *Accarbarium album;* Malaice *Kalbahaar puti parampuan*, h. e. *Femina*, quum præcedens monoclonos pro mare habeatur, ac solummodo *Kalbahaar puti* dicitur.

Carolo Clusio libr. 6. Exotic. cap. 8. vocatur *Hyppuris saxea*, ejusque tenuem depinxit ramulum, sed ex descriptione adparet, ejus naturam & qualitatem tunc temporis nondum fuisse cognitam. Prima species dici posset *Accarbarium album litoreum*. Altera *Accarbarium album pelagium*, & cum ratione etiam *Corallium album Indicum*, nomen enim *Hippuris* minus vile est huic nobili plantæ, licet per articulos suos optime illam æmuletur plantam. Amboinice *Hatuëbu pute*, populis Ceramæ Orientalis *Sgaro futi*. Hitoenses vocant *Accarbarium pelagium* haud male *Hatu luli*, h. e. *Os saxeum*, quum æque ossa quam saxa referat, ipsisque in usu quoque est ad Choleram, omnesque ardores.

Locus. Prima seu litorea species vulgaris est circa Amboinæ & Moluccæ insulas, ubique ubi plana sunt litora, & ingentes portus, in quibus ista alba Corallia frequentia sunt, quæ dein describentur. Nunquam enim, quantum novi, in aliis id vidi crescere lapidibus. Plurimum Amboinense reperitur in fretis Boeronis, Amblauæ, Manipæ, ora Boreali Ceramæ, ac præsertim in sinu Kauwæ, in profunditate binarum & quatuor orchiarum aquæ, immo aliquando defluente aqua nudum conspicitur.

Secunda species carissima est, ac raro reperitur, quum in profunditate sexaginta & nonaginta orchiarum crescit, cujus nil nisi delapsi & abrupti rami conspiciuntur. Optima invenitur circa istas Bandæ insulas, præsertim in submersa Rossingeyna, quæ jam ad profunditatem quarundam orchiarum sub aqua sita est.

Secundum locum obtinet Ternatense, quodque invenitur circa insulam Bonoam, Assahœdi, Kauwan, & sinum Hatœwes. Tertium locum sibi vindicat Nussanivense.

Reperitur quoque in insulis ante Johor sitis, sed raro, ac porro in boreali Borneo & Celebis ora. Ejus pretium est aliquando sesqui, immo duplex pondus argenti, secundæ nempe sive marinæ speciei, prima enim multo vilior est.

Usus. Omne Accarbarium album tam litoreum quam pelagium ab incolis hujus Orientalis Archipelagi in magno habetur pretio, & apud eos tanti fit, quanti apud nos Corallia rubra, immo apud quosdam multo pluris, præsertim apud Ternatenses, cujus rei justam haberent rationem, si vires possideret, quas ipsi tribuunt, sed quæ a nostra natione nondum inquisitæ vel acceptæ sunt, licet incolæ id audacter perhibeant.

Generaliter ipsi virtus tribuitur venenum resistendi, cor confortandi, ardorem febrilem minuendi, ac fervorem stomachi & bilis, ut & quamvis Choleram sedandi. Nullumque antidotum ab hoc Orientali populo præparatur, in quo hoc Accarbarium album non tanquam basis est, licet alias etiam admisceant species, præsertim cineream & nigram, cum quibusdam conchis & ossibus tam marinorum quam terrestrium animalium. Qualia sunt Corallia rubra, Ebur, dentes piscis Doejong, Cornu Cervi, Solenes integri &c. Album sive solum, sive cum nigro mixtum propinatur, si quis adsumpserit fortissima & cerrosiva quasi purgantia.

Item contra Choleram, æstum bilis, & vomitus vehementes, contra quemvis noxium cibum & Boletos. Aurum, argentum, Perlæ, Smaragdæ, & Granatus, vel hisce adfines in minori dosi ipsis admiscentur contrita, hæc non tantum veneno resistunt, sed etiam quibusvis malitiis & vitiis, quæ alicui adferuntur per potus amatorios ex incolarum opinione. Aurum vero & argentum ex meo judicio magis proficuum est crumenæ, quam hominis stomacho.

Album sive solum sive cum cinereo mixtum, & cum aqua contritum, propinatur in ardentibus febribus ad æstum minuendum, & cor confortandum. Post peractam purgationem exhibetur quoque ad Gonorrhœam supprimendam, ut & ad album feminarum fluxum. Ad plura alia vitia & morbos in usu est apud Incolas, sed quorum non tantam habemus experientiam quam priorum.

Quum

Naam. *In 't Latyn* Accarbarium album; *in 't Maleits* Kalbahaar puti parampuan, *dat is het* wyfken, *om dat het voorige eensteelige voor 't manneken werd gehouden, en slegts* Kalbahaar puti *genaamt.*

Carol. Clus. lib. 6. Exotic. cap. 8. *noemt het* Hyppuris saxea, *en heeft een dun takje daar van doen afteekenen, dog uit de beschryvinge blykt, dat zyne natuur en deugden doenmaals nog niet bekent zyn geweest. De eerste zoorte mag men noemen* Accarbarium album littoreum. *De tweede* Accarbarium album pelagium, *en met reden ook* Corallium album Indicum, *want de naam* Hyppuris *is te slegt voor dit edel gewas, hoewel 't met zyn leden zeer wel na dat kruid gelykt. In 't Amboinse* Hatuëhu pute, *by de Oost-Cerammers* Sgarofuti. *De Hitænsers noemen het zee Accarbaar niet qualyk* Hatu luli, *dat is een steenig been, om dat het zoo wel beenen als steenen verbeelt, en is by haar in gebruik tot het Bort, en allerhande brand.*

Plaats. *De eerste of strandzoorte is gemeen, omtrent deze Amboinsche en Molukse Eilanden, over al, daar vlakke stranden en groote Reeven zyn, waar op het vol van die witte Kraalsteenen is, die hier na zullen beschreeven werden. Want ik heb het mynes erinners nooit op andere steenen zien wassen. Het meeste Amboinse werd gevonden op de Reeven van Boero, Amblau, Manipa, de Noordkust van Ceram, inzonderheid in de bogt van Kauwa, op de diepte van twee en vier vademen waters, ja zomtyds valt het met laag water schier bloot.*

De tweede zoorte is zeer duur, en werd weinig gevonden, om dat het op sestig en tnegentig vademen diepte wast, waar van niets dan de afgevalle, en afgescheurde takken voor den dag komen. Het beste vindt men omtrent de voornoemde Bandase Eilanden. Inzonderheid op het verdronken Rossingeyn, dat nu eenige vademen diep onder water leid.

De tweede prys geve ik aan 't Ternataansche, en het geene gevonden wort omtrent het Eiland Bonoa, Assahoedi, Kauwa, en de bogt van Hatoewe. De derde plaats mag het Nussanivisse behouden.

Men vindt het ook in de Eilanden, die voor Johor leggen, dog weinig, en voorts op de Noordkust van Borneo en Celebes. Zyn prys is zomtyds anderhalve en dubbelt gewigts silvers, te weeten van de tweede of Zeezoorte, want de eerste is veel slegter.

Gebruik. *Al het witte Kalbahaar zoo strand als zeezoorte, werd by de Inlanders dezes Oosterschen Archipelagus in groote agting gehouden, en by hunlieden zoo hoog geagt, als by ons de roode Koraalen. Ja by sommige nog veel meer, inzonderheid by de Ternatanen, waar toe ze goede reden hadden, indien het van die kragten was, die ze hem toeschryven, dog by onze Natie nog niet ondervzogt of aangenomen, hoewel de Inlanders zeer vast daar op staan.*

In 't generaal werd hem de kragt toegeschreeven, het venyn te wederstaan, het hert te sterken, de brand in de koortzen te verminderen, en het woeden van de maag en galle, en alderhande hord te stillen. Daar werd geen tegengift van deze Oostersche Natie toebereidt, daar in het witte Kalbahaar niet het fondament zy, hoewel ze de andere ook mede daar by mengen, voornamentlyk het zwarte en grauwe, met nog eenige Hoornen en Beenderen zoo uit zee als landgediertens. Als Bloed-koralen, Yvoor, Tanden van den Vis Doejong, Herteboorn, Solenes integri, of Zeepypen &c. Het witte alleen, of met de zwarten gemengt, geeft men in, als iemand scherpe Corosyve Purgatien ingenomen heeft.

Item tegens het Bord, woeden der galle, en heevig braken, tegens alderhande schadelyke kost, en Kambernoelien. Gout, Zilver, Peerlen, Smaragden, en Granaten, of hare medezoorten in kleine quantiteid daar onder gewreeven, resisteeren niet alleen het venyn, maar ook alle schelmeryen, en kwalen, die iemand door liefdranken aangedaan werden na de manier der Inlanders. Dog na myn oordeel, gout en zilver meer goet in de beurs als in 's menschen mage doet.

Het witte alleen of met het grauwe gemengt, en gewreeven met water, geeft men te drinken in heete koortzen, om den brand te minderen, en het hert te sterken. Na gedaane zuivering werd het ook ingegeven om Gonorrhœam te stoppen, en den witten vloedt der Vrouwen. Tot veel andere gebreeken meer gebruiken 't de Inlanders, waar van wy zoo veel experientie niet en hebben, als van de voorgaande.

Dewyl

Quum incolæ in ea verſantur opinione, Accarbarium diu in litore depoſitum petræfactum eſſe, ac multum perdidiſſe de ejus virtutibus, hinc ad uſum medicum nulla alia volunt adhibere fruſta, quam quæ ab urinatoribus piſcatoribusve per hamos recentia ex mari producta ſunt, vel ſaltem non diu in litore decubuerunt.

Nihilominus tamen de cunctis dubitant fruſtis, ipſorumque vires explorantur per artem quandam, qua non modo quodvis Accarbarium examinant, ſed quasvis etiam meſticas, quæ ſunt lapides ex animalibus, fructibus, & lignis petiti, an boni ſint valoris nec ne, hoc autem fit per ſuccum Limonum acidorum, quem in finem Limonellus, ſeu Limon Nipis optimus eſt, dictæ enim res in eo tentatæ ſtatim ebullire vel bullas undique emittere debent, ſi ex ipſorum ſententia bonæ ſint notæ.

Quum vero iſtud tentamen & experimentum non certum eſt, multosque elegantes perdit lapillos ſeu meſticas, quæ ſplendorem amittunt, ac præterea putamus injuſtam de Accarbario ferre ſententiam, ſi id habeant enervatum, quum aliquamdiu in litore procubuerit, niſi eſſet totum petræfactum, carioſum, vel foraminibus exeſum, hinc præferimus ſupra memoratos characteres optimorum fruſtulorum ad Accarbarium pelagium memoratos (hoc enim fere ſolum ad uſum Medicum eligitur, ac litorea ſpecies non niſi defectu pelagii) nempe ne minis ſaxea ſint, neque ſonum edant inſtar lapidis, ſed ipſorum pondus ſit medium inter lignum & ſaxum, ac ſonus obtuſus, & odor inſtar panis toſti. Attamen Lectori tradam experimenta, quæ cum ſucco Limonum inſtitui in variis rebus, uti ſequentia id indicant exempla.

Nigri Accarbarii ramoſi inferiora fruſta, binos craſſa pollices, in Limonum ſucco inpoſita mox ebulliunt copioſe, ſed ſuperiores rami vix vel non. Hoc idem obtinet in nigro monoclono Accarbario, omnique, quod corneæ eſt ſubſtantiæ. Inter album Accarbarium maxime æſtuat Amboinenſe articulatum, ſeu litorea ſpecies, quæ tamen vilior cenſeur Pelagio, ac Ternatenſe articulatum, quod pluris ſit, magisque lignoſum eſt, vix ebullit.

Nuſſanivienſe pelagium vix vel tarde ebullit. Ejusque fruſta, quæ ſonum edebant ſaxeum, fortiter ebulliebant, uti quoque Corallium rubrum ramoſum, quorum optimum cenſetur, quod per ſenectutem a mari ſponte ejicitur. Cinerea cruſta Accarbarii nigri tarde nec copioſe ebullit. Sic quoque facit craſſa teſta Bia Garu, ſi per aliquot tempus in ſucco deponatur. Cunctum cinereum & lignoſum Accarbarium vix ebullit, ſed ramoſum magis monoclone. Corallium rubrum ſpurium cito & copioſe ebullit.

Pupilla vel integumentum majoris Matta bœlang, quod *Auris gigantum* vocatur (eſtque cornu forma Limacis, ſed magnitudinem habet capitis infantis, interne elegantis Perlariæ ſubſtantiæ, externe rugoſum & obſcurum) ſique in eo tenetur, tarde ſed dein fortiter coquit. Cornu, Ebur, dentes, & oſſa piſcium & animalium nullo modo ebulliunt. Inter Meſticas ſolummodo eæ coquunt, quæ non pellucidæ ſunt, licet claræ & albæ, ſed ſplendorem per eum perdunt ſuccum, unde tentamen per Limonum ſuccum incertum eſt, & rejiciendum.

Aliæ Meſticæ ſive pellucidæ ſive obſcuræ, duræ, & ex animalibus productæ, & licet genuinæ, nullo modo ebulliunt. Ex quibus Lector determinare poteſt incertitudinem horum experimentorum, quibus ſtatuitur, verum album Accarbarium oportere ebullire, & ex quibus ſimul patet, multas præſtantes & veras ſpecies Accarbarii vix vel non coquere, & contra iſtud ſpurium rubrum Accarbarium æſtuat quam maxime.

Ut nunc iterum redeamus ad vires albi Accarbarii, ſub quo ſemper binas intelligimus dictas ſpecies, licet *Pelagium* præferatur, ſic vidi præ aliis id adhibitum fuiſſe in Amboinenſi exercitu, in quo Hæmoptœ & fluxus Dyſentericus plerumque prædominant, ad quos morbos Accarbarium quam maxime in uſu eſt, ſed potiſſimum in primo ſeu Hæmoptœ, uti & in ſecundo ſeu iſto fluxu, qui ſuſpicabatur ortum ſuum habere ex noxio quodam & quaſi corroſivo cibo, qui in exercitibus aliquando ſine diſcrimine ingeritur.

Hunc

Dewyl nu de Inlanders in dat gevoelen zyn, dat het Kalbahaar langen tyd op ſtrand gelegen hebbende zeer verſteent, en veel van zyn kragt kwyt zy, zoo willen ze tot de Medicyne geen andere ſtukken hebben, dan die door de Duikers of Viſſers met een visboek vers uit zee gehaalt zyn, of immers niet lang op ſtrand gelegen hebben.

Niet te min twyffelen ze aan alle ſtukken, of die nog kragtig zyn, waar toe ze dan een zeker konſtſtukje hebben, om niet alleen al het Kalbahaar, maar ook alle Meſticas (dat zyn ſteenen uit gediertens, vrugten, en houten gehaalt) te probeeren of ze nog goed zyn of niet, dit geſchiedt door ſap van zure Lamoenen, waar toe de Limonellus of Limon Nipis de beſte is, want de voornoemde dingen daar in geſteeken, moeten terſtont kooken, en bobbels rondom haar opwerpen, zoo ze na haar gevoelen nog goed zyn.

Maar dewyl de voorſchreeve proeve niet vaſt gaat, veele mooje ſteentjes bederft, en van haar glants berooft, daar en boven oordeelen wy, dat ze het Kalbahaar ongelyk doen met het zelve voor kragteloos te houden, als het een tyd lang op ſtrand heeft gelegen, 't en ware dat het geheel verſteent, uitgemolſemt, en met gaten doorvreeten was, zoo hou ik 't met myn bovengeſtelde kenteeken, van de kragtigſte ſtukjes onder het Accarbarium Pelagium (want dit ſchier alleen tot de Medicyn verkoozen werd, en de ſtrandzoorte niet dan by gebrek van 't Pelagium) te weten, dat ze niet te ſteenig moeten zyn, nog klinken als ſteen, maar dat ze een middelzwaarte tuſſen hout en ſteen moeten hebben, een doove klank en reuk, als geroofſt brood. Ik zal egter den Lezer mededeelen, wat voor experimenten ik met het Lamoenſop aan verſcheide dingen gehad hebbe, gelyk hy volgende exempelen blykt.

Van het zwarte getakte Kalbahaar de onderſte ſtukken, twee vingeren dik, in de Lamoenſop geſtooken, kooken terſtont, en veel, maar de bovenſte takken weinig of niet. Zoo doet ook mede het zwarte eenſteelige Kalbahaar, en al het geene dat hoornagtig van ſubſtantie is. Onder het witte Kalbahaar kookt het Amboinſche geleedde of ſtrandzoorte op 't allermeeſte, die nogtans voor ſlegter gehouden werd dan het Pelagium, en het Ternataanſe geleedde, dat hooger gcagt werd, en boutagtiger is, kookt weinig.

Het Nuſſanivſſe Pelagium kookt matelyk, dog langzaam, en die ſtukken, die daar onder klonken als ſteen, kookten ſterk, gelyk ook dede het Vaderlantſche Bloed-koraal in takken, waar onder men nogtans voor de beſte hout, die door ouderdom van de zee zelfs uitgeworpen werden. De grauwe korſte van zwart Kalbahaar kookt langzaam en niet veel. Zoo doet ook de dikke ſchale van de Bia garu, als men ze wat lange in het ſap hout. Alle het grauwe en houtagtige Kalbahaar kookt weinig, dog het getakte meer dan het eenſteelige. Het roode baſtaart Koraal kookt haaſtig en veel.

Het oog of dekzel van de groote Matta boelang, anders Auris gigantum, dat is Reuſenooren genaamt, (zynde een hoorn van gedaante als een Alykruike, dog zoo groot als een kinder hoofd, van binnen ſchoon Perlemoer, van buiten ruig en donker) daar in gebouden, begint langzaam, maar kookt daar naſterk. Hoorn, Yvoor, Tanden, en Beenderen van Viſſen en Gediertens, willen gants niet kooken. Onder de Meſticas kooken alleenig, die niet doorſchynend zyn, hoewel helder en wit, maar verliezen daar door haren glants, daarom deze proeve door Lamoenſop verwerpelyk is.

Andere Meſticas, die doorſchynend zyn of donker, hard, en uit gediertens komen, al zyn ze opregt, willen egter niet kooken. Waar uit de Leezer afneemen kan de onzekerheid van deze proeve, waar by toegeſtaan werd, dat het opregte witte Kalbahaar wel kooken moet, maar waar uit ook blykt, dat veele goede en opregte zoorte van Kalbahaar niet of weinig kooken, daar en tegen dat lompen roode Kalbahaar kookt op 't meeſte.

Om nu weder tot de kragten van 't witte Kalbahaar te komen, daar onder wy altyd de twee voornoemde zoorten zonder onderſcheid verſtaan, hoe wel 't Pelagium *altyd voor getrokken werd, zoo heb ik gezien onder anderen 't zelve gebruiken in de Amboinſe Veltleegers, daar bloedſpouwen en bloedgank gemeenlyk regeeren, tot de welke het Kalbahaar gebruikt werd, dog meeſt in 't eerſte bloedſpouwen, als mede in 't tweede, dat gepreſumeert wierde zyn oorzaak te hebben uit eenige ſchadelyke Corroſieve koſt, diergelyken in de Leegers zomtyds zonder onderſcheid genuttigt werd.*

Hier

Hunc in finem quidam ſumunt album & nigrum Accarbarium cum rubri Sandali anatica parte ſupra porphyritim contrita, quæ pulpa per aliquot dies cum aqua propinatur, & etiam adhibetur in mictu cruento & dolorifico in Gonorrhæa & Dyſuria. Contra Hæmoptœn & tuſſim cruentam, quæ ex acri oritur materie, & alicui ab exteriore cauſa adlata eſt, iſtis Accarbariis jungendi ſunt dentes piſcis Dœjon, ſimul cum aqua contriti & propinati.

Ceramlauenſes, & incolæ inſularum ad Eurum ſitarum iis quoque utuntur contra Cephalalgiam ex ardore vel ſolis æſtu ortam, cum aqua contritis & propinatis, unde levis ſudor oriri debet, ſi boni ſit ſucceſſus. Hoc aliaque Accarbaria ſaxoſa neutiquam more Pharmacopæorum in mortariis æneis contundenda ſunt, unde ingratum aheneum conquirunt ſaporem, & vomitum cauſſant.

Hoc comprabatum fuit mira cura, quam bini milites inſtituère volebant, quorum unus audiverat in domo mea, album Accarbarium adhiberi contra febres, qui itaque hoc in mortario æneo contundebat, ſuoque ſocio id ſemel bisve exhibebat, qui laborabat febri, qui hinc quam vehementiſſime vomebat, nec ejus ullam doſin amplius volebat aſſumere ob ingratum ſaporem, quem in faucibus cauſſabat, febris autem ceſſabat, & hinc ejus ſocius tanquam Medicus putabatur artem egregie callere. Ipſius febris ſine dubio ortum duxerat ex ventriculo depravato, quæ ſimplici vomitorio erat curanda, quod hic caſu per Accarbarium factum eſt, quodque vim iſtam vomitoriam per Æs adtraxerat.

Hoc itaque, cunctæque plantæ marinæ, quas propinare quis vult, ſupra planam, duram, & paulo rugoſam porphyritim conterendæ ſunt ſimplici modo in aqua, quæ continuo per canalem effluere debet in cyathum, atque tum ſic ingeritur.

Hunc in finem optimæ cenſentur tales cinereæ porphyrites, quæ ex Sumatra deferuntur, *Batu atſchi*, h. e. *lapis Atſchinſenſis* dictus, & de induſtria in hunc formantur finem, ſuperne tanquam theca plana cum ora elevata, & apertura ſeu canalis ad ſuperiorem ſeu anguſtiſſimam partem. Hunc in finem etiam valent fruſta Mortavariæ, quæ ad internam partem rugoſa ſunt inſtar pellis Lamii piſcis.

Ternatenſes antea ſolebant ex albis Accarbariis primum locum dare *Accabario pelagio*, quodque in tam caro habebant pretio, ut non minus quam duplici pondere argenti vellent mutuare, hodie autem amplexi ſunt ſententiam Tidorenſium, qui cinereum lignoſumque Accarbarium pro optimo cenſent, uti ſupra ex Capite 14. patet.

Hier toe nemen zommige wit en zwart Kalbahaar met roode Zandel, elks even veel, op een ſteen gewreeven, en eenige dagen met water gedronken, 't welk men ook gebruikt in 't bloedige en pynelyke wateren, by de Gonorrhea en Dyſuria. Tegen het bloed-ſpouwen, en bloedige hoesten, dat van ſcherpe materie komt, van buiten iemand bygebragt, moet men by de voornoemde Kalbahaars voegen, de grootte tanden van den vis Doejon, t'zamen met water gewreeven en gedronken.

De Ceramlauwers, en Inwoonders van de Zuidooſter Eilanden gebruiken 't ook tegens hoofdpyn, die van hitte en zonne brand komt, met water gewreeven en ingenomen, 't welk een klein zweetje verwekken moet, als 't helpen zal. Men moet dit, en alle ſteenige Kalbahaars geenzins na onze Apotheekers manier in koopere Vyzels ſtampen, waar door ze een leelyken kooperen ſmaak bekoomen, en braken verwekken.

Dit is geprobeert in een klugtige kure, onder twee Soldaten gepracticeert, van welke de eene hoorende in myn huis, dat witte Kalbahaar tegens de koortze gebruikt wierdt, 't zelve in een kopere Vyſel ſtampte, en zyn Kammeraad een reis of twee daar van ingaf, die de koortze hadde, dewelke daar op aan een ſterk braken geraakte, en daar van niets wilde meer innemen, wegens zyn leelyken ſmaak, die het in de keel maakte. Dog de koortze verliet hem, en zyn Doctoor kreeg de naam, dat hy de konſt fiks hadde. Zyn koortze onſtont buiten twyffel uit een vervuilde maag, die met een enkeld vomityf was te helpen geweeſt, 't welk hier by geval door 't Kalbahaar gedaan is, hebbende de brakende kragt van 't kooper aangenomen.

Men moet dan dit, en alle Zeegewaſſen, die men innemen wil, op een vlakke, harde, of wat ruigen ſteen wryven, en dat met enkel water, 't zelve telkens door een geute laten afloopen in een kopje, 't welk men zoo drinkt.

Hier toe werden voor de beſten gehouden zoodanige grauwe ſteenen, die men van Sumatra brengt, Batu atſchi, *dat is* Atſchinſſe ſteenen *genaamt, en expres tot dezen einde gemaakt werden, boven als een vlak bakje, met een verheeve rand rondom, en een openinge of geutje aan 't voorſte of ſmalſte eind. Hier toe dienen ook de ſtukken van gebrooken Martavanen, dewelke aan de binnenzyde ruig zyn, als een Hajevel.*

De Ternatanen plagten voor dezen onder de witte Kalbahaars aan 't Accarbarium pelagium *den voorrang te geven. Zynde daar mede zoo duur, dat men 't niet minder dan tegens dubbeld gewigt zilver uit hunne handen heeft konnen krygen. Dog hedendaags hebben ze aangenoomen het gevoelen der Tidoreeſen, dewelke het grauwe houtagtige Kalbahaar voor 't beſte houden, gelyk boven in 't veertiende Hoofdſtuk te zien is.*

Tabula Octuogeſima quarta

Accarbarium exhibet *album*, ſeu *pœti vulgare* A.

B. eſt *idem* ex profundo maris, quod optimum cenſetur, & *Pelagium* dicitur.

C. *Idem* eſt, in quo *nigrum* prævalet *albo*.

De vier en Tagtigſte Plaat

Vertoont by letter A. het *witte Kalbahaar*, ofte het *gemeene Pœti* genaamt.

B. is het *zelfde*, uit de diepte der Zee gehaalt, het geen het beſte gehouden, en het *Zee-Accarbaar* genaamt wert.

C. is het *zelfde*, waar aan meer *zwart* dan *wit* is.

OBSERVATIO.

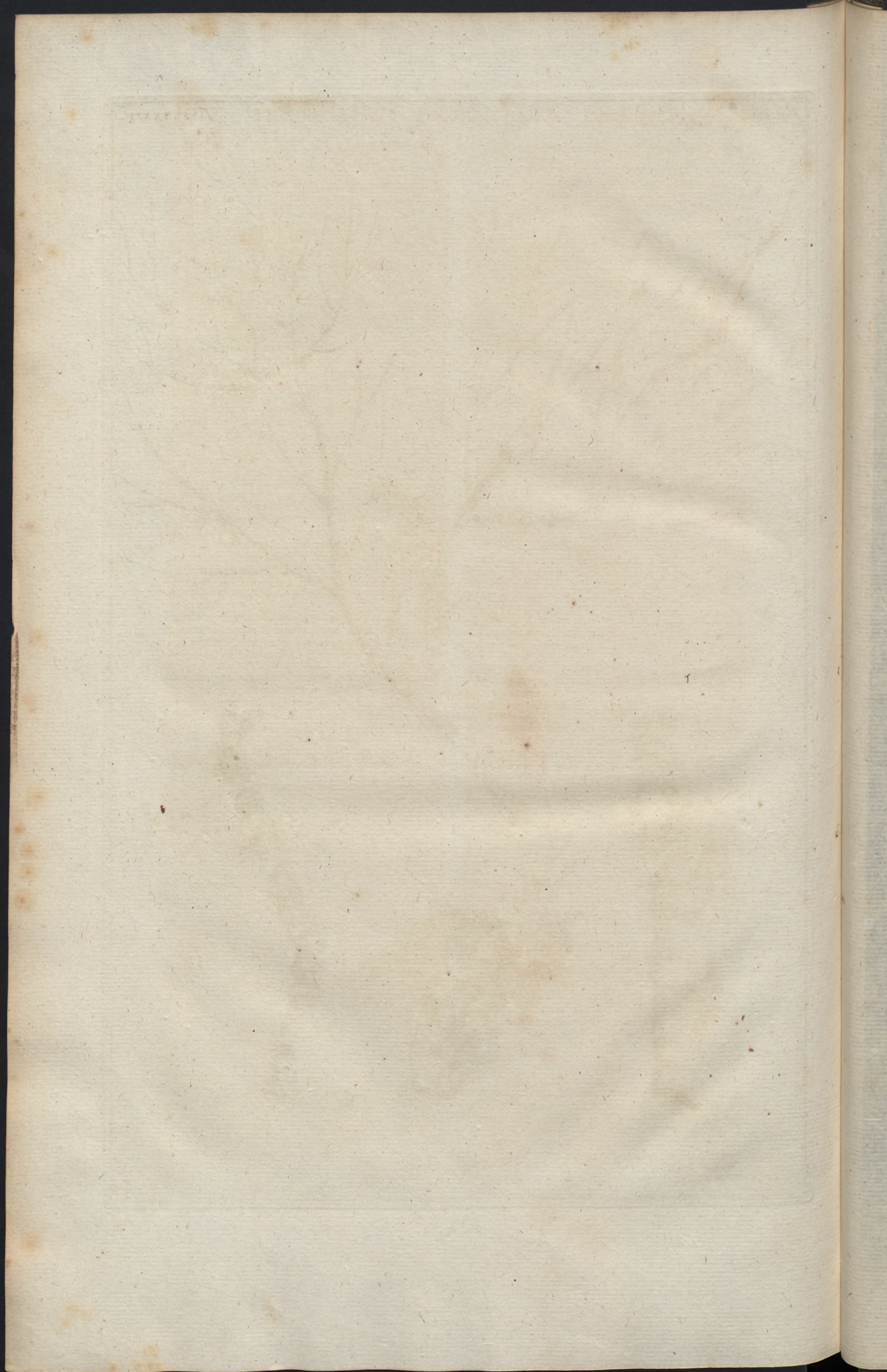
Accarbarium hoc album, Corallii quoque ſpecies eſt, vocaturque Corallium album geniculatum a *Boerb. Ind. H. L. Bat. pag* 4. & Corallium articulatum *Imperati Hiſt. pag* 809. *Hyppuris ſaxea* a *Cluſio exotic. pag.* 124. &c.

AANMERKING.

Dit witte Kalbahaar is mede een zoort van Koraal, en wert genaamt witte geleedde Koraal van *Boerh. Ind. H. L. Bat. pag.* 4. en geleed Koraal van *Imperat. Hiſtor. pag.* 809. en de ſteenige Hyppuris van *Cluſius exotic. pag.* 124. &c.

Isis Hippuris.

CAPUT DECIMUM SEPTIMUM.

Accarbarium album verrucosum. Kalbahaar batu.

Secunda Accarbarii albi species articulis penitus destituitur, sed ad extremitatem verrucas gerit concavas. Optimeque convenit cum Europæo Corallio albo, est enim albissimum, & durissimum instar Marmoris, sine striis istis Corallinis, truncum gerens brevem ac crassum, qui sese mox in plures densos & breves ramulos extendit, quique instar flabelli quodammodo plani sunt, horum autem ramulorum extremitates obtusæ sunt, parum excavatæ foveolis, inque iis stellula radiata conspicitur, qua in re convenit cum Europæo Corallio albo verrucoso, quodque ubique in Pharmacopæis pro Corallio albo venditur, excepto quod Europæum ramos gerat paulo longiores & rotundiores, magisque ad Ebur quam ad Marmor accedat. Interna hujus substantia homogenea est, alba, solida, & instar Marmoris dura.

In Amboina rarissimum est, nec ultra palmam altum. Sed circa Bandenses insulas observatum fuit tres cum dimidio pedes altum, instar flabelli quoque planum, sed ejus rami paululum ad latus recedunt. Ex mari purum mox deducitur, excepto quod superiores rami mucoso tegumento investiti sint, atque in tota arbuscula nullus ramulus est, qui sine fractura inflecti potest.

Nomen. Latine *Accarbarium album verrucosum*; Malaice quidam id vocant *Kalbahaar batœ*, quum inter cuncta Accarbaria quam maxime sit saxosum.

Locus. Raro & in profundo crescit mari, quantumque videtur, in ingentibus & duris scopulis, totum enim evelli nequit, ejusque rami casu per hamos adducuntur. Solummodo fere crescit circa Bandenses insulas, ibique in submersis insulis Rossingeyna & Pœlorona. In Amboina parvas modo ejus vidi arbusculas, vix quatuor digitos altas, quæ duris inpositæ erant silicibus, & ex Ceramæ boreali ora, Hatuwe nempe, deductæ erant.

Usus. Quum tam raro reperitur, ejus usus potissimum ignotus est, quidam tamen Æthiopes mihi persuadere volunt, vires ejus cum albo Accarbario communes esse, quas indagare nondum potui, quum unicam tantum ejus possideam arbusculam, quam frangere non lubet.

SEVENTIENDE HOOFDSTUK.

Het witte Accarbaar met Wratten. Madrepora oculata

DE tweede zoorte van wit Kalbahaar is geheel zonder leden, maar aan de einden vol holle wratten. Het komt best over een met het Vaderlants wit Koraal, want het is spier wit, en steen hard als Marmel, zonder Koralinen streepen, met een kort dik stammetje, 't welk zig van onder op in veele digte, en korte takjes verspreidt, die wat plat staan als een wayertje, maar de eindens van deze takjes zyn stomp, wat uitgebolt, met een kuiltje, en daar in gestraalt als een starretje, daar mede over een komende met het Europisse Corallium album verrucosum, en 't geene men over al in de Apotheeken voor wit Koraal verkoopt, behalven dat het Europisse wat langer, en ronder van takken is, meer na Yvoor dan Marmer gelykende. Die binnenste substantie van dit gewas is eenpaarig, wit, masief, en hard als Marmer.

In Amboina valt het zeer zelden, en niet boven een hand hoog. Maar omtrent de Bandasche Eilanden is het gezien, van vierdehalve voeten hoog, mede plat als een wajer, dog de takken springen een weinig ter zyden uit. Het komt straks zuiver uit zee, behalven dat de bovenste takken met een slymerig dekfel bekleedt zyn, en aan 't geheele boompje is niet een takje, dat men buigen kan zonder te breeken.

Naam. *In 't Latyn* Accarbarium album verrucosum; *in 't Maleits noemen 't zommige* Kalbahaar batoe, *om dat het onder alle Kalbaharen het steenagtiste is.*

Plaats. *Het groeit weinig, en diep in zee, zoo 't schynt op groote harde klippen, want men kan 't niet geheel uitkrygen, werdende by geval de takken met een visboek opgehaalt. Het wast schier alleen, omtrent de Bandase Eilanden, en aldaar op 't verdronken Rossingeyn en Poeloron. In Amboina heb ik maar kleine boompjes gezien, schaars vier vingeren hoog, die op harde keisteenen stonden, en van Cerams Noordkust van Hatuwe gebragt wierden.*

Gebruik. *Dewyl het zoo zelden gevonden werd, is zyn gebruik nog meest onbekent, dog zommige Mooren willen my verzeekeren, dat het de kragten met het witte Kalbahaar gemeen heeft. Ik heb tot nog toe niet onderzoeken kunnen, dewyl ik maar een klein boompje ryk ben, 't welk ik niet breeken mag.*

OBSERVATIO.

Simile *Accarbarium* eleganter delineatum est a *Beslero* in *Musæo rarior. Tab.* 25. estque Madreporæ species *Tournefortii*, cujus plures habet *Boerhavius* in *Indice suo*, ubi No. 5. Madrepora ramosa, candidissima, creberrime & tenerrime perforata Amboinensis memoratur, cum hoc sine dubio conveniens.

AANMERKING.

Diergelyk Accarbaar ofte Koraal wert fraai afgebeeld van *Beslerus* in zyn *Museum rarior. Tab.* 25. en is een zoort van Madrepora by *Tournefort*, waar van de Heer *Boerhave* veel zoorten heeft in zyn *Index*, alwaar by No 5. een Madrepora, die takkig, zeer wit, en zeer fyn en veelvuldig doorboord, uit Amboin voorkomt, met deze zekerlyk overeenkomende.

CAPUT DECIMUM OCTAVUM.

Accarbarium rubrum. Accarbaar mera.

Quarta classis magis spuria quam vera videtur esse species Corallii, ac forte meliore jure posset referri ad *Alcyonii* species. Ob ejus vero formam & communem usum ad Accarbarii species eam retuli. Est autem quam irregularissima & ignobilissima, unde & juste pro Corallio spurio habetur.

Crassum erigit truncum, tres digitos vel brachium crassum, vulgo autem hic binos modo digitos crassus est, qui sese dividit in binos tresve primarios ramos, quatuor & quinque pedes altos, plerumque sanguinei coloris, instar saxi durus sed facile frangens, foraminulis copiosissimis refertus, acsi a vermibus exesus esset, ac porro rugosus & per excrescentias asper.

Interstitia majorum ramorum dense pertexta sunt tenuissimis & fragilissimis ramulis retiformibus, seu instar rete sibi mutuo nexis, externe flavis, & verruculis seu stellulis copiosis refertis, interne rubris, tamque fragilibus, ut vix tangi vel tractari possint sine fractura.

Tota arbuscula plerumque etiam plana est, & instar flabelli extensa, ad latera autem quasdam gerit adpendices. Si hujus arbusculæ partes essent firmæ & solidæ, ob vivum suum rubrumque colorem inter optimas res curiosas optima haberi posset, sed nunc spreta est, quum sensim rami subtilissimi decidunt, relinquens solummodo nudos, rugosos, spinulosos que primarios ramos, quorum crassissimi servantur in usum Medicum.

Sique exponatur pluviis & soli, ita ut rite maceretur & indurescat, primo tamen pluvioso tempore rehumescit, unde tenuissimi putrescunt rami, & adjacentia perduntur, crassique rami, si nimis diu pluviis exponantur, sensim cinereum & ingratum contrahunt colorem.

Hujus & alia reperitur species in boreali Ceramæ plaga, ex rubro flavescens colore instar Coralliorum citrinorum, satis dura, solida, & foraminulis fere destituta, quæque pro Corallio flavo habetur, sed raro reperitur & carissima est. Peculiariter vocatur *Accarbaar djinka*, h. e. *Accarbarium* exaurantio-rubrum, quodque multo tutius interne adhiberi potest, quam vulgare verrucosum seu porosum.

Tertia porro varietas est *Accarbarii rubri*, priori fere similis, excepto quod primarii rami in articulos distincti sint, externe ex rubro flavescente & arenoso cortice obducti, interne articuli juncti sunt uti in albo Accarbario, eodemque striati modo, sed durioris & magis lapideæ substantiæ priore, coloris albicantis & interne fungosi. Ejus truncus solidior est, & albicans, intermixto rubro colore.

Nomen. Latine *Accarbarium rubrum*, & *Pseudo-Corallium rubrum fistulosum*; Malaice *Accarbaar mera*, & *Carang mera*; Amboinice *Hatuebu cau.*

Locus. Circa Amboinæ insulas crescit in mollibus silicibus ad profunditatem sex vel octo orgyarum, ac sæpe retibus & instrumentis piscatoriis adtrahitur, non enim rupibus adhæret. Frequens etiam est in aliis Indiæ locis, uti circa insulas, ante Bataviam & Javam sitas, ac porro ad omnes Zephyreas insulas a Java usque ad Timoram, atque inde iterum in boreali ora ad Ceramam.

Usus. Nostra natio sæpe tentavit hasce arbusculas, quum tam elegantem præbent adspectum, siccare & tanquam rem curiosam servare, sed semper decepta fuit, quum post paucos annos tenuis ista textura decidit, sed crassi rami aliquid satis rarum exhibent, quidam enim eorum tam eleganter ramosi sunt, ut pro cornu cervi haberentur, magnamque concavæ radicis tenent partem, quæ albicat, & frustum cranii refert, incolæ ruberrimos & solidissimos servant ramos in usum medicum, in pluvia prius, & ad solem rite maceratos.

Adhibetur cum aliis Accarbariis & rebus, quæ veneno resistunt, ut ano & cato expellatur. In usu quoque est contra mictum purulentum, putridos enim per urinam ejicit humores. Hunc in finem eligenda sunt vetustissima frusta, quæ solidissima, & minus verrucosa, ac leniter supra porphyritim conterenda, quum sunt quam fragilissima.

Quum-

AGTTIENDE HOOFDSTUK.

Het roode Accarbaar.

Het vierde geslagt schynt meer een bastaart, dan een opregte zoorte van Koraalgewas te zyn, en behoorde misschien met beter reden onder de zoorten van Alcyonium *gereekent te werden. Dog wegens zyne gedaante en gemeen gebruik, heb ik 't onder de geslagten van Accarbaar gezet. Maar het is het alleroneedelste, daarom ook billyk voor een bastaart Coraal te houden.*

Het schiet op met een dikke stam drie vingeren of een arm dik, dog het gemeenste is maar twee vingeren dik, die zig in twee of drie hoofdtakken verdeelt, vier en vyf voeten hoog, doorgaans bloedrood, steen-hard, dog ligt breekende, vol kleine gaatjes, als of het van wormen doorvreeten was, daar by ruig, en vol scherpe aanwassen.

De tussenplaatzen van de hoofdtakken zyn digt uitgeweeven, met dunne en zeer brosse takjes, nets gewyze door malkander loopende, buiten geel, en vol wratjes, binnen rood, en zoo bros, dat men ze kwalyk aanraken kan zonder te breeken.

Het geheele boompje staat ook meest vlak als een wajer, of heeft ter zyden eenige lappen aangewassen. Zoo dit boompje aan al zyn deelen een vaste substantie hadde, het zoude wegens zyn levende roode couleur onder de beste rariteiten te houden zyn, maar nu is het veragt, om dat de fyne takjes met 'er tyd al te gaar afvallen, nalatende de bloote ruige, en doornagtige hoofdtakken, waar van men nog de dikste bewaart tot eenig Medicyn.

Want al legt men 't in reegen en zon, dat het ter degen uitgeverst, en bartagtig werd, zoo begint het egter met de eerste regen Moesson weder vogtig te werden, waar door de fyne takjes rotten, en de omleggende dingen bederven, ook werden de dikke takken, zoo ze te lange in regen leggen, met 'er tyd grauw en ongezien.

Men vindt nog een andere zoorte hier van, op de Noordkust van Ceram, die geheel rood is, als bleeke Koralen, redelyk hard, massief, en schier zonder gaten, die men voor bleeke Koralen zoude aanzien, maar werden weinig gevonden, en duur gehouden. Men noemt het in 't byzonder Accabaar djinka, *dat is oranje-roode Kalbahaar, zynde veel zekerder binnens lyfs te gebruiken, dan het gemeene gegate of poreuze.*

Daar is nog een derde verandering van Accarbaar mera, de voorige schier gelyk, behalven dat de hoofdtakken in den verdeelt zyn, van buiten met een rood-geele brosse en zandige schorsse bekleedt, van binnen zyn de leden aan malkander gezet, gelyk aan 't witte Kalbahaar, ook zoo gestreept, harder, en steeniger van substantie, dan het voorgaande, witagtig, en van binnen wat voos. Zyn stam is massiever, ook witagtig, met rood gemengt.

Naam. *In 't Latyn* Accarbarium rubrum, *en* Pseudo-corallium rubrum fistulosum; *in 't Maleits* Accarbaar mera, *en* Carang mera, *in 't Amboins* Hatuëhu cau.

Plaats. *Het wast rondom de Amboinsche Eilanden, op weeke Kraalsteenen, in ses of agt vademen diepte, werdende dikwils opgehaalt, met de dobbers en dreggen, want het hout niet vast aan de klippen. Men vindt het ook veel op andere plaatzen van Indiën, als omtrent de Eilanden, die voor Batavia en Java leggen, en voorts alle de Zuider Eilanden, van Java tot Timor toe, en van daar weder Noorder op naar Ceram.*

Gebruik *Onze Natie hebben steets gepoogt, deze boompjes, om dat ze fraai in 't ooge zyn, te droogen, en tot rariteit te bewaren, maar zyn telkens daar mede bedroogen, vermits na weinige jaren al dat fyne afvalt, dog de dikke takken konnen nog tot een rariteit verstrekken. Want zommige der zelve zyn zoo raar getakt, dat men ze voor Herten-hoorn zouden aanzien, hebbende nog een groot stuk van de holle wortel, die witagtig is, en een gedeelte van het bekkeneels des hoofds verbeeld, de Inlanders bewaren de roodste, en massiefze takken tot de Medicyn, eerst in regen, en zon ter degen uitgeverst.*

Het werd gebruikt onder ander Accarbaar, en dingen die 't fenyn tegen staan, om 't zelve naar onderen uit te dryven, en van boven door braken. Men gebruikt het ook als iemand bloedig en etterig pist, want het zet de vuile humeuren af door den Uryn. Hier toe moet men verkiezen de oudste stukken, die meest massief, en weinige gaten hebben, ook zagtjes op steen wryven, om dat het zeer bryzelig is.

Dewyl

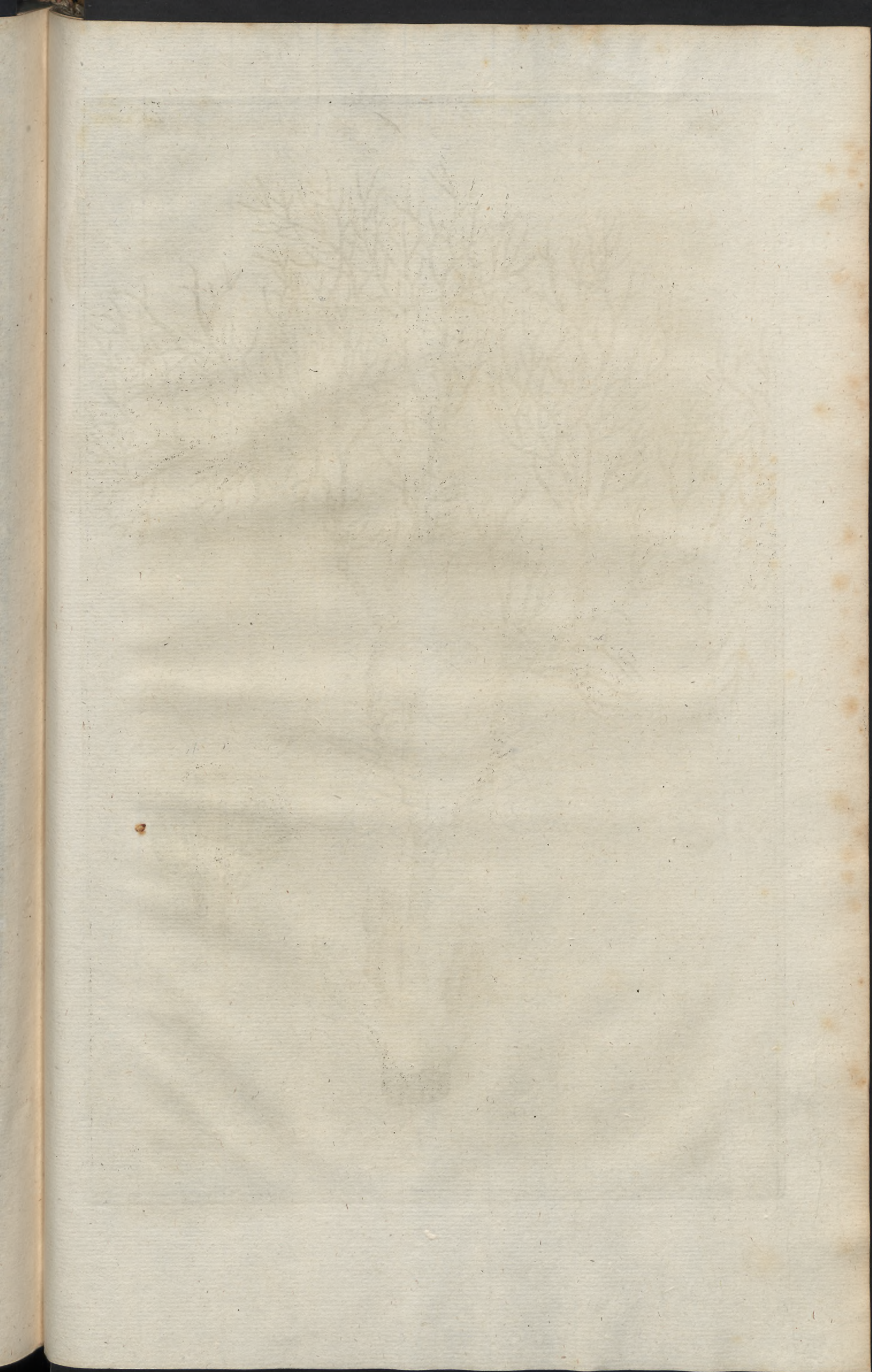

Fig. 1. Melitaea ocracea. Lam.

— 2. Tubipora purpurea.

Quumque vim peculiarem habet diureticam, quæ nullis competit Coralliis, hinc patet, inmerito haberi pro Corallii specie, & ejus loco adhiberi, sed multo propius adcedit & quadrat cum *Alcyonii* natura.

Simile rubrum Corallium videtur describere *Carol. Clusius libr. 6. Exotic. Cap.* 12. sub nomine *Alcyonii primi peregrini*, crescit enim forma cornu Cervi cum Cranii forma ad radicem. Ejus substantia ex fusco rubra erat, saxea quidem, sed rugosa, inregularis, & foraminulis adeo referta, ut in quibusdam locis per ea quis posset lustrare. Saporem præbebat salsissimum, eodemque anno ex America modo adlatum erat.

Videtur, hujus spurii Corallii cuncta esse talia Corallia, quæ nautæ & adnotatores diariorum marinorum prædicant sese vidisse in quibusdam locis Oceani Indici, præsertim juxta Orientalem plagam Africæ, immo in ipso lacu rubro. De quo Arabs quidam mercator *Athanasio Kirchero* declaravit in *Mundo* suo *subterraneo lib. 9. cap. 2. tit.* 6. rubrum lacum tot refertum esse rubris Coralliis, ut pisces inpediant natare, & piscatores retia protrahere nequeant. Quod sine dubio de vero Corallio rubro non intelligendum est, alioquin enim in India multo majorem ejus haberemus copiam, nec tam carum esset, quum omne ex Europa deferri oportet.

Sententiam meam adstruo per *Petrum Bellonium libr. 2. Observ.* 67, qui adcuratus fuit scrutator, & in itineribus suis juxta lacum rubrum ne unum profert verbum, sese invenisse rubrum genuinum Corallium in litore, sed ingentia quidem frusta Corallii spurii, Arabibus *Chaveyn* dicti, quod intus concavum erat, extus foraminibus refertum, & fistulosum, semi album & semi rubrum, atque ipsius maxima & elegantissima frusta ornamento suspendebantur januis ipsorum Mesgidden & Carawenseras, quod puto fuisse supra memoratum spurium Corallium, vel subsequens *Alcyonium rubrum*, quod fistulosum admodum est, & ut audivi, in rubro lacu etiam reperitur.

Contra Hæmoptoën, ex veneno ortam, sequens experimentum institutum est. Recipe Accarbarium album, & si ad manus sit, etiam cinereum, dimidiam dosin hujus Accarbarii rubri, item digitos Echinometræ digitatæ, item tela marina, Malaice Soa sapyro laut dicta, contere hæc subtilissime cum aqua supra porphyritim, ac propina ægro, atque etiam quotidiano potui aliquid Accarbarii cinerei vel albi contritum miscendum est.

Quidquid celeber viator *Pedro della Valla* scribit de rubris Coralliis, quæ in lacu rubro inveniuntur, & de quibus dicit profundas specus & tecta formari, credo, nil aliud esse, quam *Accarbarium rubrum* supra descriptum, atque eum indicare velle, hisce arbusculis ornari antra, idque pellucidum esse, intelligo de istis foraminulis & fissuris.

Certus saltem ego sum, vera Corallia rubra, Malayensibus *Maradjaan* dicta, in Arabia, ac præsertim in Metropoli Mocha tam cara esse, ut auri pretio constent.

Dewyl het dan een afdryvende kragt heeft, die geene Koralen toekomt, zoo blykt, dat zy 't ten onregte voor een Koraal-zoorte gehouden, en daar voor gebruikt werd, maar veel naarder met de natuur van Alcyonium *overeen komt.*

Diergelyke rood Koraalgewas schynt Carol. Clus. lib. 6. Exotic. cap. 12. *onder den naam van* Alcyonium primum peregrinum *te beschryven, want het wast in de form van een Hertenhoorn, met een gedaante van de bekkeneel aan de wortel. Zyn substantie was bruin-rood, wel steen hard, egter ruig, lomp, en zoo vol gaatjes, dat men op zommige plaatzen daar door kyken zien, zeer ziltig, en in 't zelve jaar eerst uit America gebragt.*

Het schynt dat mede van dit bastaart-Koraal zyn, alle zoodanige roode Koralen, die de Zeelieden en houders van Scheeps-journalen voorgeven, hier en daar in de Indiaansche Oceaan gezien te hebben, inzonderheid langs de Oostkust van Africa, en zelfs in 't roode Meir. Waar van zekere Arabische Koopman aan Athanasius Kircherus *verklaart heeft in zyn* Mundus subterraneus, lib. 9. cap. 2. tit. 6. *het roode Meer zoo vol roode Koralen te zyn, dat de Vissen het doorzwemmen belet werden, en de Vissers hunne netten niet konnen trekken. Het welke buiten twyffel van geen regt Bloedkoraal te verstaan is, want anders zouden wy in Oostindiën veel grooter quantiteit daar van hebben, en het zelve zoo duur niet zyn als het nu is, vermits alles uit Europa moet gebragt werden.*

Myn gevoelen bekragtige ik met Petrus Bellonius Lib. 2. Observat. 67, *die een naauwkeurig Onderzoeker is geweest, en in zyne reizen langs het roode Meir niet een woord schryft, dat hy opregte roode Koralen aan strand gevonden heeft, maar wel zeer groote stukken van een Bastaart-koraal, by de Arabiers* Chaveyn *genaamt, 't welk van binnen hol was, buiten vol gaten en pypen, half wit, en half rood, werdende de grootste, en fraiste stukken tot een pronk opgehangen aan de deuren van hunne Mesgidden, en Carawanseras, 't welk ik gisse, of het bovenstaande Bastaart-koraal te zyn, of het volgende* Alcyonium rubrum, *'t welk vol pypen is, en mede zoo ik berigt werde in 't roode Meir valt.*

Tegens het bloedspouwen, dat van fenyn of vergift komt, is het volgende geprobeert. Neemt wit Kalbabaar, en zoo men 't heeft ook het grauwe, half zoo veel van dit roode Accarbaar, item vingeren van Echinometra digitata, en Zeepylen, in 't Maleits Soa sapyro laut, wryft het zamen zeer fyn met water op een steen, en geeft het den patient te drinken, en onder zyn dagelykze drank moet men ook altyt wat grauw of wit Kalbabaar wryven.

Al wat den vermaarden Reiziger Pedro della Valla *schryft van de roode Koraalboomptjes, die men in 't roode Meir zoude vinden, en waar van hy zegt diepe holen en verwelfzels gemaakt te werden, geloof ik dat het anders niet zy, dan het bovenstaande Accarbarium rubrum, om dat hy wilde zeggen, dat men met de boompjes de grotten verciert, dat het mede doorschynend zoude zyn, versta ik van de boven genoemde gaatjes en scheurtjes.*

Immers ik ben genoegzaam verzekerd, dat de regte Bloedkoraal by de Malyers Maradjaan *genaamt, in Arabien, en inzonderheid in de Koopstad Mocha zoo duur zyn, dat men ze tegens goud opweegt.*

Tabula Octuogesima quinta

Ad Figuram primam *Accarbarium* exhibet *rubrum.*
Figura secunda *Alcyonium* sistit *rubrum Indicum.*

De vyf en Tagtigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur het *roode Accarbaar.*
De tweede Figuur stelt neder het *roode Indische Halcyonie.*

OBSERVATIO.

Accarbarium hoc rubrum, videtur esse Corallium, geniculatum, capillaceum, apice ramoso, roseum, *Boerh. Ind. H. L. B. pag.* 4. ubi dicit, hæ species veram referunt Hippuridis articulatæ formam, Microscopio visibilem.

De hisce Accarbariis vide porro D. *Buttnerum* in *Coralliographia subterranea*, Lipsiæ anno 1714 inpressa, ac quidem *Caput* ejus *secundum* de *Coralliis marinis.*

AANMERKING.

Dit roode Accarbaar schynt te zyn het geleedde, hairige, roose-rode Koraal, met een getakte punt van *Boerh. Ind. H. L. B. pag.* 4. alwaar hy zegt, deze zoorten hebben de regte gedaante van de geleedde Hippuris, door het Vergrootglas te zien.

Over deze Accarbaars ziet verders de Heer *Buttners onderaardsche Coralliographie*, te Leipzig gedrukt anno 1714, en wel deszelfs *tweede Hoofdstuk* over de *Zeekoralen.*

CAPUT DECIMUM NONUM.

Halcyonium rubrum Indicum. Batu swangi.

Hoc naturæ productum nullam plantæ habet formam, sed hic memorari oportet ob adfinitatem prioris, ingentes enim glebæ sunt pugni magnitudine, immo etiam capitis, ex rotundo planæ seu tuberculosæ, atque ex variis stratis supra sese invicem positis compositæ.

In superiore parte ex citrino colore rubet, ibique nil nisi rubra conspiciuntur foraminula seu oculi, qui vix culmum minorem continere possunt, coadunati, ita ut pro Spongia haberetur, si diffringatur, interne innumeri conspiciuntur tubuli, coadunati quoque, sed vacua inter hos locantur interstitia, quæ omnia quadrant cum istis foraminulis, vix culmum crassis, transversalem digitum longis, binaque ternave horum strata supra sese invicem locantur, sed inferiora foraminula non directe quadrant cum superioribus.

Tota hæc gleba interne sanguineum habet colorem, & saxosa est, sed facillime in frusta confringi potest. Tubuli enim vix culmi crassitiem habent, sapor fere nullus est, nisi paululum salsus, & inodorus. Tam ingentes aliquando inveniuntur glebæ, ut unica quinquaginta ponderaverit libras, quales intellexi ex rubro deferri lacu, quasque inperiti pro rubro habent Corallio. Hic in Amboina nunquam majores vidi quam capitis magnitudine, licet etiam inveniantur glebæ, quas vix vir adtollere potest

Nomen. Latine *Halcyonium rubrum Indicum.* Non enim ulterius determinare audeo, quænam sit species *Halcyonii* veterum, quum hi tam obscure suum descripserint. *Dioscorid.* nempe *libr.* 5. *cap.* 94. quinque habet. *Plinius libr.* 32. *cap.* 8. quatuor enumerat, illique iterum inter sese discrepant. Malaice in Amboina *Batu swangi*, h. e. *Lapis Magorum* ob rationem subsequentem.

Locus. In cunctis fere invenitur insulis hujus Indiæ Orientalis archipelagi satis magna quantitate, ubique in litus projectum. Generatur autem ex salso muco aquæ marinæ in prominentibus angulis Coralliorum vel silicum, in quibus deponitur instar ingentium tuberum, urente visco vel muco obductum & repletum, quibus firmiter adhæret, donec senescat, quum a mari separatur, & in litus projicitur, minora frusta adcreta quoque reperiuntur testis majorum concharum, aliquando etiam minoribus conchis, ita ut eas aliquando totas obtegat. Sic quoque adcrescit scopulis fragilibus, quibus aliæ dictæ arbusculæ marinæ instant.

Usus. Apud Moluccanos & Amboinenses vilis est lapis, nulli fere inserviens usui, nisi ad superstitionem, quæ ipsis quam familiaris est. Hæc enim frusta suis adpendent frugiferis arboribus, quum nemo audit eas adscendere, fructusque furari, pro certo putantes, si quid ex hisce arboribus auferrent, ipsorum corpus rubra inpetigine affici, qualem colorem hic gerit lapis, quam maxime etiam vitant huic insidere lapidi, vel corpori eum adpendere, dicentes ex eo contrahere urentem & dolorificum mictum, unde & lapis Magorum dicitur.

Javani tamen & Malayenses non tam male sentiunt de hoc lapide, videmus enim minora ejus frusta vendere in ipsorum Kotta kotta seu aromaticis cistis, quæque exhibent tam senibus quam pueris, subpressa urina vel dolorifico mictu laborantibus, prius pulverisata.

Amboinenses nostrates id imitare nolunt, quum hic lapis ipsis tam male audit. Certumque est prudenter adhibendum esse, justisque experimentis confirmatum, cuncta enim Halcyonia ex scriptorum testimonio acrem, fortem, & detergentem habent qualitatem, unde & non facile interne adsumenda sunt. Præterea que vulgaris mos talia lapidea producta supra porphyritim conterendi quodammodo periculosus est, quum tales lapides multos acutos servant angulos, qui in corpore noxii esse possunt. Ita ut porro inquirendum sit, quo modo tutissime interne possit adhiberi, quod etiam intelligendum est de præcedente Corallio spurio.

Cele-

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

Het Indische roode Halcyonie.

Dit gewas heeft geen gedaante van een plante, maar moet hier getrokken werden wegens het maagschap van het voorgaande, want het zyn groote klompen, van een vuist tot een hoofd groot, uit den ronden, plat of met bulten, en uit verscheide lagen boven malkander gezet.

Aan de bovenste zyde is het bestorven-rood, en daar ziet men niets dan ronde oogjes, daar pas een kleine stroohalm in kan, digt aan malkander, zoo dat men 't voor een Spongie zoude aanzien. Als men 't stukken breekt, ziet men van binnen ontelbare pypjes, ook digt aan malkander geschikt, dog met weinige spatien tussen beiden, en alle op de voorschreeve gaatjes respondeerende, schaars een stroohalm dik, en een dwersvinger lang, in twee of drie lagen boven malkander staande, dog de onderste respondeeren juist niet op de bovenste.

De gantsche klomp is van binnen bloedrood, en steenagtig, dog laat zig zeer ligt in stukken breeken. Want de pypjes hebben kwalyk de dikte van een halm, de smaak is niets zonderlings, behalven wat siltig, en zonder reuk. Men vindt zomtyts zoo groote klompen daar van, dat 'er eenen vyftig pond gewoogen heeft, gelyk ik berigt werde, dat uit het roode Meir komen, daar het de onervaren voor rood Koraal aanzien. Hier in Amboina heb ik 't nooit grooter dan van een middelbaar hoofd gezien. Dog men vindt 'er ook stukken, daar aan een man genoeg heeft om op te tillen.

Naam. *In 't Latyn* Halcyonium rubrum Indicum. *Want ik en durf niet eigentlyk stellen, wat voor een zoorte van der ouden* Halcyonium *het zy, dewyl zy het hunne zoo onzeker beschreeven hebben. Te weten* Dioscorid. lib. 5. cap. 94. *heeft 'er vyf,* Plinius lib. 32. cap. 8. *heeft 'er maar vier zoorten van, en dan verschillen ze nog onder malkanderen. Op 't Maleits in Amboina* Batu swangi, *dat is* Tovenaars-steen, *om reden als hier na.*

Plaats. *Men vindt het schier op alle Eilanden van dezen Oosterschen Archipelagus, en dat in groote quantiteit over al op strand geworpen. Het werd gegenereert uit een zoute slym des Zeewaters, op uitsteekende hoeken van den Kraalsteen, daar het opgezet is als groote bulten, met een brandige kwaal of slym bedekt, en vervuild vast daar aanhangende tot dat het oud werd, wanneer het door de zee afgespoelt en op strand gesmeeten werd, kleine stukken vindt men ook vast gegroeit op de schalen van groote Schulpen, en zomtyds op kleindere Schulpen, zoo dat het bykans dezelve bedekt. Zoo groeit het ook aan de brokkelige klippen, daar andere bovengenoemde Zeeboompjes op staan.*

Gebruik *By de Moluccanen en Amboineesen is het een veragten steen, werdende schier tot niets gebruikt, behalven tot een superstitie, onder hun lieden gemeen. Want ze hangen deze stukken aan hunne vrugtboomen, daar dan niemand het herte heeft om op te klimmen, en eenige vrugten daar van te steelen, vastelyk haar inbeeldende, zoo zy iets van diergelyke boomen steelen, dat ze over 't lyf met roode vuurigheid zoude uitslaan, gelyk deze steen van couleur is, zy zullen haar ook wel wagten op dezen steen te zitten, of hy hen aan 't lyf te dragen, zeggende, dat hun daar door een brandig en pynlyk pissen zoude over komen, daarom hy Tovenaars steen genaamt is.*

Egter moeten de Javanen en andere Malyers zoo kwaad gevoelen van dezen steen niet hebben. Want men ziet dat ze kleine stukken daar van in hunne Kotta kottas of Specerydoosjes verkoopen, en zoo wel oude menschen als kinderen daar van ingeven, die niet wel of met pynwateren konnen, al voorens fyn gemalen.

Onze Amboineesen willen 't hun niet na doen, om dat die steen al te kwade naam by hen heeft. En het is zeker, dat men voorsigtig daar mede moet ommegaan, en op goede experimenten steunen, want alle Halcyonia volgens getuigenisse der Schryvers hebben een scherpe, sterke, en afveegende eigenschap, die men niet ligt binnens lyf gebruiken moet. Daar en boven is de gemeene manier zulke glasagtige gewassen op een steen te wryven, wat zorgelyk, om dat zoodanige steenen veele scherpe hoeken behouden, die in 't lyf zoude konnen schaden doen. Zoo dat het nog te onderzoeken staat, hoe men hem op 't zekerste gebruiken zal, 't welk ik mede van 't voorgaande Bastaart-koraal wil verstaan hebben.

De

Celebis incolæ icti a pisce *Jcan swangi*, vel ab alio quovis venenato animali, hunc conterunt lapidem subtilissime cum aqua, inliniuntque ictui, quem in finem semper lapidis frustum secum portant tam in mari, quam in silva.

Chimicus quidam hic in Amboina Tincturam ex eo præparavit, qua utebatur instar Tincturæ Coralliorum, optimumque ejus effectum vidit in Colicis affectibus a frigore & flatibus ortis.

De Inwoonders van Celebes gesteeken zynde van den Visch Jcan swangi, *of van eenig ander venynig gedierte, wryven dezen steen fyn met water, en smeeren het op den steek, tot welken einde zy altyd een stuk van den steen by zig dragen, zoo op Zee als in 't Bos.*

Zeker Laborant hier in Amboina heeft daar uit een Tinctuur gemaakt, dezelve als Tinctura Corallorum gebruikende, en byzonder grooten effect daar by gevonden in Coliken van koude en wind veroorzaakt zynde.

OBSERVATIO.

Hoc Halcyonium est vera *Tubularia* purpurea *Tourn. Tab.* 342. & Coralliis affinis, Alcyonium fistulosum, rubrum. *J. Baub. tom.* 3. *pag.* 808. & Coralliis affine Alcyonium rubrum *Morif. bist. tom.* 3. *Tab.* & *Fig.* ultima, & Tubularia purpurea *Imper. pag.* 822. Omnium optimam & integerrimam habet hanc Tubulariam D. *Buttnerus* in *Coralliographia* sua *subterranea Tab.* I. *fig.* 3. cui dicitur Tubularia Coralloides, seu Globus Corallinus *pag.* 18. ubi brevis ejus descriptio est.

AANMERKING.

Dit Halcyonie is de opregte purpere *Tubularia* van *Tournef. Tab.* 342. en het Alcyonie met de Koraal overeenkomende, pypig en rood van *J. Baub. tom.* 3. *pag.* 808. en het roode Alcyonie gelyk aan de Korale van *Morison bist. tom.* 3. de laatste Plaat en Figuur, en de purpere Tubularia van *Imperat. pag.* 822. Het beste en heelste van allen heeft deze Tubularia afgebeelt de Heer *Buttner* in zyn *onderaardsche Coralliographie Tab.* I *fig.* 3. by wien ze genaamt wert Tubularia aan het Koraal gelyk, ofte de Koraalagtige klomp op *pag.* 18. alwaar een korte beschryving is.

CAPUT VIGESIMUM.

Mutulabatta.

Quum hæc planta ad Corallia quoque refertur, & quantum videtur, ejus quoque species est, hinc ipsi locum hic concedere etiam oportet. Sed quod mirum est, licet inveniatur, ac potissimum producatur in Timora, Solora, & adjacentibus insulis, in quibus Lusitani & Belgæ jam per tot annos mercaturam exercuerunt, & etiam habitaverunt, ipsius tamen ortus & locus natalis Europæis penitus ignotus est, & ab incolis tam incerto & vario modo propositus, ut fere nesciamus, quid de ea commemoraturi simus.

Multum inpendi laborem, ut ejus ortum & naturam investigarem tam apud istarum insularum ipsos incolas, quam per amicos, qui ibi imperium tenebant, quique per dominos quosdam jubebantur illud indagare, sed omnia frusta fuere, uti ex relationibus subsequentibus id Lectori patebit.

Jacobus Wykersloot summus Timoræ gubernator, Cœpanæ habitans, mihi anno 1680 hanc misit relationem. Quid *Mutulabatta* sit, & ubinam inveniatur, non pro certo dici vel indagari potest. Incolæ enim Orientalis plagæ putant ab Occidentali, & illi Occidentalis oræ putant ex Orientalis hujus Timoræ insulæ ripa deferri, si vero antiqui Rottynenses interrogantur, *Mutulabattam* accepissent ex insula, quæ juxta Rotty & Savo defluxit, quæ insula hodie non amplius invenitur, sed hæ sunt modo imaginationes hujus nationis, ita ut nemini notum sit, unde deferatur, vel quænam ejus sint vires.

Sed per fratrem homicidæ Talo intellexi, *Mutulabattam* in Savo ad sclopeti circiter ejectionem a pago Timo in monticulo ex profunda fossa ad viri circiter longitudinem, uti hodie conspicitur, productam fuisse foraminulis refertam & tanquam politam redditam. Quum vero omnes brevi moriebantur, Timœnses, & inter illos ipse Talo fossam lapidibus & terra sibi mistis impleverunt & obturarunt. Hus usque D. *Wykersloot.*

Radja Salomon, Rex depulsus ex Ade Mantutœ sita in Orientali angulo Timoræ, isto anno hic in Amboina degens, & licet accuratus esset vir, multarumque rerum expers nullum alium mihi dare potuit relatum, quam quod Mutulabatta tam in ejus regione, quam in reliquis insulis ad Orientem sitis, usque ad Tennemmer & Timorlaut vulgare esse amuletum, sed incolæ de ejus ortu nil aliud sciunt enarrare, quam quod ex Occidente deferatur.

Sub finem istius anni hic vir mihi quoque misit amuletum pedem cum quadrante longum, quodque dicebat veram esse Mutulabattam, densaque & contracta erant glabra grana tubulosa, in medio æqualis magnitudinis, ubi flava erant, ad extremitates sensim decrescebant, formam gerentia amuletorum minoris generis, coloris ex aurantio rubri, quædam etiam minii coloris erant, pondusque habebant septem biobulorum, ipsique videbantur digna esse semi theyl auri, seu quinque inperialibus. Qui-

TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

De Mutulabatta.

Amuletum ex Corallio incognito

Dewyl dit gewas mede onder de Koralen gereekent werd, en zoo ook na den schyn een zoorte daar van is, zoo moeten wy hem alhier mede een plaats geven. Dog 't welk wonderlyk is, hoewel het valt en meest gedragen werd op Timor, Solor, en omleggende Eilanden, daar de Portugeesen en Hollanders nu zoo lange jaren genegotieert, en gewoont hebben. Zoo is nogtans zyn oorsprong, en geboorteplaatze aan onze Europeänen gants onbekent, en by de Inlanders zoo onzeker en variabel voorgestelt, dat men niet weet, wat men daar van schryven zal.

Ik heb 'er veel moeite om aangewent, deszelfs oorsprong en natuur uit te vragen, zoo by de natuurlyke Inboorlingen der voorschreeve Eilanden, als door myne Vrienden, die 't Commando daar voerden, en die het ook door zekere Heeren opgeleid wierde zulks uit te vragen, dog alles te vergeefs, gelyk ik den Lezer uit de navolgende raporten vertonen zal.

Jacob Wykersloot, *opperhooft van Timor, op Cœpan resideerende, heeft my Anno* 1680 *dezen berigt toegezonden. Wat* Mutulabatta *zy, en waar het gevonden werd, zulks kan men niet regt te weeten krygen. Want de Inlanders van de Oost meenen, dat het van de West, en die van de West meenen, dat het van de Oostkant dezes Eilands Timor komt, maar als men de ouden Rottyneesen daar na vraagt, zouden ze de* Mutulabatta *van een Eiland, dat Rotty en Savo was komen voorby dryven, bekomen hebben, 't welk niet meer te vinden is, en dat zyn ook maar presumpties ofte inbeeldingen van deze Natien, zoo dat 'er niemand en weet, waar het van daan komt, nog deszelfs kragt uit te leggen.*

Dog door den Broeder van den Moordenaar Talo verstaan wy, dat de Mutulabatta *op Savo, omttrent een Musquetschoot van de Negory Timo, op een klein Bergsken, uit een diepen kuil, ongeveer een mans lengte diep, zoo als men ze tegenwoordig ziet, met gaatjes en als gesleepen, hebben gebaalt. Maar om dat ze alle in 't korte stierven, hebben die van Timo, en daar onder by Talo zelfs den kuil met steen en aarde onder den ander gemengt, toegegraven. Dus verre* Wykersloot.

Radja Salomon, *verdreeve Koning van Ade Mantutoe, op den Oostelyken hoek van Timor gelegen, in 't voorschreeve jaar hier in Amboina present zynde, hoewel een naukeurig man, en van veele dingen experientie hebbende, heeft myn geen ander berigt konnen geven, als dat Mutulabatta zoo wel in zyn Land, als de verdere Eilanden na 't Oosten gelegen, tot Tennemmer en Timor laut toe een gemeene dragt zy, dog weeten de Inlanders van deszelven oorsprong niet anders te verhalen, dan dat het van de West kome.*

In 't einde van 't zelve jaar heeft hy my ook een snoertje gezonden, 't welk hy zeide het opregte Mutulabatta te zyn, vierdehalve voet lang, digt gereegen van gladde pypeformige korrels, in de midden van eene grootte, dewelke geel was, na de eindens allengskens kleinder, van gedaante als Koralen van het kleinste slag, maar Oranje-rood, sommige ook Meeni-rood, wegende zeven dubbeltjes, by hem getaxeert op een halve teil gouts, of vyf ryksdaalders waardig.

 Eenige

Quidam veri Timoræ & Rotty incolæ a me interrogati, quænam esset hæc planta, mihi tam variabilem dederunt responsionem, ut dicerem ipsorum propositum esse, coram Belgis celare, quænam sit Mutulabatta, & ubi reperiatur, mihi enim non credibile est, tot incolas nescire, undenam talis deferatur res, quæ ipsis in quotidiano usu est.

Rottenenses dicunt, in Timora reperiri in regione montana Sunnaba, vulgo Sunnebay dicta, eo loci, quo aurum detegitur. In montibus autem reperitur, tanquam essent parva & angulosa grana, quæ igni admota colliquescunt, vel ut alii dicunt, non funduntur, sed tantummodo incandescunt & mollescunt, ita ut malleolo forma ipsis præberi possit planorum discorum, & perforari candescente filo ferreo.

Qui perhibent ea colliquescere, dicunt multa grana uni filo ferreo esse adducenda, & supra ignem tenenda, donec colliquescant, & dein alio ferro polienda esse, frigefacta tum longum exhibent tubulum, qui tum ex lubitu in frusta frangitur, quorum extremitates planæ poliuntur, & filis adducuntur. Species tamen quædam est, quæ flava est, externe striata instar Coralliorum, interne perterebrata & nigra, videnturque esse frusta fistularum Tabaci diu usitatarum.

Si jam interrogas Timorenses, uno ore negant, Mutulabattam in sua crescere terra, & ad Savo te ablegant, quum in utrisque forte reperiatur locis.

Ortum itaque ejus seu locum natalem relinquentes, eam describemus, qualis nobis adparuit. Sunt autem granula diversæ formæ, plurima vero sunt quasi lamellæ tenues, quædam casei forma, quædam instar frustulorum fistularum, substantiæ adcedentis proxime ad pallida seu flava Corallia, plurima vero sunt ex rubro colore lutea, quædam magis russa, quædam pallidiora, ita ut haberentur pro amuletis diu gestis, si istam comptam obtinerent formam.

Ipsorum ortus probabilissimus est in montibus, ac proinde mineralis, atque tam in parvis frustulis, quam in longis ramulis inveniuntur, qui naturaliter intus cavi sunt. Quomodo autem per ignem fundantur & formentur, ulteriori relinquemus explorationi, saltem mihi non successit, frustula enim Mutulabattæ igni admota rubebant quidem, sed nullo modo mollia vel ductilia erant, multoque minus candescebant.

In binas dividitur species, maxima enim granula, quæque optime pallidum referunt Corallium, vocabant incolæ istarum insularum *Ua boa*, seu *Waboa*, hæc pauca sunt in una chorda, & cava, horumque grana sunt magnitudine Nucum avellanarum, quorum magnates tria tantum in amuleto circa collum gerunt. Secunda species ipsis dicitur *Tzeda*, quæ sunt granula parva, magis flavescentia quam russa, multoque vilioris pretii.

Præter has binas genuinas species spuria Muttulabatta est, quam ex vilibus formant lapillis. Immo videtur potius esse cocta terra, quam veræ admiscent, ut copia augeatur, alii vero dicunt, hoc spurium Corallium ipsis adferri a Kelings oræ Cormandelæ, quod in ipsorum patria coquitur ex terra quadam. Alia amuleta, quæ vulgus gerit & mulieres circa corpus, tres pedes longa ad extremitates plumbeas habent pyramides, quæ ornamenti gratia dependent.

Hæc amuleta magna ex parte factitia sunt & inter sese mixta, quorum quarta pars vix genuina est, vel bina modo paria magnorum granorum in medio, reliqua mixta est ex Cristallo, Borace, nigro & colorato vitreo Corallio, uti & ex granulis cupreis, a centro sensim decrescentibus, sed omnia certo numero, quam mixturam componunt, ut quivis suum noscat amuletum.

Nomen. Nullo alio nomine nobis vel Indis notum est, quam Malaiensi *Muttulabatta*, seu *Muttulabatte*, quod videtur denotare *Perlas lapideas*. Timorensibus tamen & Rottenensibus hoc nomen ignotum est, sed quidem bina ista *Uaboa*, & *Tzeda*.

Usus. In dictis insulis, Timora nempe, Solora, & adjacentibus usque ad Tennemmeram post aurum nihil carius est, vel in majori pretio hac Mutulabatta, quæ vulgo venditur dimidio pondere vilissimi auri Timorensis. Nullus est Oranghay, vel ejus uxor, quin gerant ad collum grana quædam veræ Uaboæ.

Nil

Eenige natuurele van Timor en Rotty by my na dit gewas ondervraagt, deden daar van zoo variable verhalen, dat men zeggen zoude onder hun lieden een opgestemt werk te zyn voor de Hollanders te verbergen, wat Mutulabatta zy, en waar het valle; want het is by my niet gelooflyk, dat zoo veele Inlanders niet zouden weeten waar dat ding van daan kome, 't welk zy zoo gemeen dragen.

De Rotteneesen zeggen, dat het op Timor valle in het bergagtige landschap Sunneba, in 't gemeen Sunnebay genaamt, omtrent die plaatsen, daar het goud valt. Men vindt het als kleine en hoekige korrels in 't gebergte, die aan 't vuur gehouden t'zamen smelten, of zoo andere zeggen niet smelten, maar alleenlyk gloejend en week werden, dat men ze effen met een hamertje fatzoeneren kan tot platte schyfjes, en dan met een gloejend yzerdraad doorbooren.

Die het smelten staande houden, zeggen dat men veele korrels aan een yzerdraad moet rygen, en over 't vuur houden, tot dat ze aan malkander smelten, en dan met een ander yzer daar over stryken, dat ze effen werden, dit koud geworden geeft een lang pypje, dat men dan na believen in stukken breekt, de eindens plat slypt, en aan draden rygt. Daar loopt egter een zoorte onder die bestorven geel is, van buiten gestreept als Koralen, van binnen doorgeboort, en zwart; schynende stukjes te zyn van lang gebezigde Tabakspypen.

Vraagt gy nu de Timoreesen, die zullen eenstemmig ontkennen, dat Mutulabatta op hun land wasse, en wyzen u na Savo, daar het misschien op beide plaatsen valt.

Zyn geboorteplaatse overslaande, zoo zullen wy het beschryven, gelyk het ons voorgekomen is. Het zyn korreltjes van verscheide gedaante, de meeste als dunne schyfjes, zommige als kaaskens, andere als stukken van pypen, van substantie de bleeke of geele Koralen naastkomende, de meeste rood-geel, zommige wat rosser, zommige wat bleeker, zoo dat men ze voor langgedraagde Koralen zoude aanzien, indien ze de geschikte forme hadden.

Haren oorsprong is na 't waarschynelykste uit het gebergte, en dierhalven mineraal, vallende zoo wel in kleine stukjes als in lange takken, die van natuur van binnen hol zullen zyn. Hoe ze nu door het vuur gesmeet en geformeert werden, zullen wy aan 't nader onderzoek beveelen; immers het heeft my niet willen succedeeren, want de stukjes van Mutulabatta over 't vuur gehouden, wierden wel rood, maar geenzints week en gesmedig, veel min gloejend.

Men verdeelt het in twee zoorten, want de grootste korrels, en die best na het bleeke Koraal geleeken, noemden de Inboorlingen van genoemde Eilanden Uaboa *of* Waboa, *deze zyn weinig aan een snoer, en duur. Men vindt 'er korrels van zoo groot als Haaze-nooten, waar van hunne Orangkayen maar drie aan eenen snoer geregen om den hals dragen. De tweede zoorte hiet by hunlieden* Tzeda, *'t welk zyn kleine korrels, meer van 't geele dan van 't rosse hebbende, en veel slegter van prys.*

Behalven deze twee opregte zoorten heeft men nog een bastaart Muttulabatta, 't welk ze van slegte steentjes maken. Ja het schynt veel meer een gebakke aarde te zyn, dewelke zy onder de opregte mengen om den hoop te vermeerderen: dog andere zeggen, dat deze bastaart-Koraal hunlieden toegebragt werd door de Kelings van de Kust Cormandel, die ze in hun land van een zeker slag aarde bakken. Andere snoeren, die de gemene man draagt, en de vrouwen om 't lyf, zynde drie voeten lang, hebben loode piramiedjes aan de eindens, die zy af laten hangen als kwasten.

Deze snoeren hebben veele schorremorry door malkander gemengt, waar van pas het vierde part opregt is, of twee paar grootere korrels omtrent de midden. Het ander goetje is gemengt van Kristaal, Barnsteen, zwart en gecouleurde Glaskoraal, als mede eenige kopere korreltjes, van het midden kleinder en kleinder afloopende, dog alles in zeker getal, welke vermenginge zy maken, op dat ieder zyn snoer kennen moge.

Naam. *Het is met geen andere naam onder ons en de Indianen bekent, dan met den Maleitsche* Muttulabatta *of* Muttulabatte, *'t welk schynt te willen zeggen een* Steenpaarle. *By de Timoreesen en Rotteneesen is egter dezen naam onbekent, maar wel de twee voornoemde* Uaboa, *en* Tzeda.

Gebruik. *In de voornoemde Eilanden Timor, Solor, en de omgelegene tot Tennemmer toe, is na 't goud niets hooger in waardy dan dit Mutulabatta, 't welk in 't gemeen tegens halve zwaarte van 't slegtste Timoreese goud betaalt wert. Daar mag geen Orangkay of zyn vrouw zyn, of moeten eenige korrels van 't opregte Uaboa om den hals dragen.*

Men

Nil etiam melius inveniri poteſt Mutœlabatta, qua in iſtis inſulis ſervi emi poſſunt, pro binis enim amuletis dictæ longitudinis ſervus emendus eſt.

Societas Indica hinc multum inpendit laborem, ut veram formam Mutœlabattæ in inſula Savæ majoris ad auſtralem plagam Timoræ ſita indagaret, ſed hanc ob rem navem perdidit, ac dein iſtud negotium neglexit & omiſit, quum proditio detegebatur, uti ſupra in relatu D. Wykerſloot memoratur.

Quum itaque tanta ſit cohors Orangkayen ſeu Magnatum in Timora & Rotti, ut dicatur, in quodam diſtrictu centum & decem Orangkayen numeratos fuiſſe, ipſorumque ſubjectos modo eſſe centum & novem, ac quivis tamen volebat gerere Mutulabattam, hinc neceſſario multa factitia & ſpuria adſunt, quæ illos oportet bene noviſſe, qui in illis locis mercaturam exercent.

Hæc itaque amuleta diu a ſordidis geſtata hominibus inpalleſcunt, & intus nigreſcunt, quæ iterum depurant lixivio quodam, in quo hæc leniter fricant, & denuo exſiccant. Hoc etiam tentavi in talibus fruſtulis, quæ externe ſtriata & tubuloſa erant, & comperi depurari quidem, ſed dein magis cinerea erant, quam antea fuerant, ita ut forte peculiare ſit ipſorum lixivium.

Cœterum nullæ ejus vires medicatæ notæ ſunt, ita ut ſine dubio unica cauſſa pretii & valoris ſit partim imaginatio & incolarum genius, quamque forte geſtant ob ſanitatem & fortunam, partim quum tam rara ſit & raro obvia. Quomodo etiam ſit, certum eſt, incolas nobis nolle manifeſtare locum, in quo reperitur, uti natio eſt quam maxime invidioſa, quæ alias etiam egregias plantas & metalla, ſuæ patriæ producta, nobis invident & cœlant.

Similis inregularis Corallii ſpecies reperitur in Regno Benyn, in magnis fluviis in ipſa regione, ſub aqua creſcens in ſaxis inſtar aliorum Coralliorum, ipſorumque lingua vocatur *Akori*, eſtque cœrulei coloris, de quo vide *Dapperi Africam pag.* 126. Alii id vocant *Akogria*, dicuntque non modo cœruleum, ſed etiam luteum eſſe, inque iſta ora adeo æſtimari, ut pro tribus oblongis fruſtis ſervus conquiri poſſit.

Men kan ook niets beters vinden dan Mutoelabatta, om in die Eilanden ſlaven te koopen, want men voor twee ſnoeren van bovenſtaande lengte een ſlaaf kan krygen.

De Ed. Compagnie heeft daarom veel moeite gedaan om de regte gedaante van Mutoelabatta op 't Eiland groot Savo, Weſtzuid-weſtelyk van Timor gelegen, op te zoeken, maar heeft daar over een ſchip verlooren, en daar na het werk laten ſteeken, vermits verradery daar onder liep, gelyk boven in 't verhaal van Wykerſloot aangeroert wert.

Dewyl nu zoo een grooten hoop Orangkayen of Regenten op Timor en Rotti zyn, dat hun nagegeven wert in zekere Negorye hondert en tien Orangkayen getelt te zyn, daar haar aller Onderdanen maar hondert en negen waren, en egter een yder dezen de Mutulabatta wilde dragen, zoo moet daar noodzakelyk veel vals goetje onder loopen, het welk dan die geene ter degen moeten leeren kennen, die op die plaatſen handelen.

Deze Koralen lange by de ſmeerige menſchen gedragen, beſterven zeer bleek, en werden van binnen zwart, dewelke zy dan wederom zuiveren met een loogwater daar in zagtjes gewreeven, en weder gedroogt. Ik heb zulks geprobeert aan zoodanige ſtukjes, die buiten geſtreept en pypeformig waren, en bevonden dat ze wel zuiver wierden, maar beſturven daar na graauwer, dan ze te vooren waren, zoo dat het miſſchien een byzonder loog moet zyn.

Anders zyn gants geen medicinale kragten daar van bekent, zoo dat buiten twyffel de eenigſte oorzaak van hunne extime zy, ten deele de inbeeldinge en inzinnigheid der Inlanders, die ze miſſchien om gezontheid en goed geluk dragen; ten deele om dat het zoo weinig en zelden gevonden wert. Het zy zoo het wil, het is zeker, dat de Inlanders ons niet willen openbaren de plaats, daar het gevonden wert, gelyk het een zeer nydige Natie is, die nog andere koſtelyke gewaſſen en metalen, op hun land vallende, voor ons verborgen houden.

Diergelyke ongewone zoorte van Koraalgewas vindt men in 't Koningryk van Benyn, in groote rivieren, die landwaart in zyn, groejende onder water op ſteenen, gelyk andere Koralen, en wert in die landtaal genaamt Akori, *en zal blaauwagtig zyn, waar van ziet* Dappers Africa pag. 126. *Andere noemen 't* Akogria, *en zeggen dat men niet alleen blaauw, maar ook geel vindt, en op de goudkuſt zoo getrokken is, dat men voor drie langwerpige ſtukjes een ſlaaf bekomen kan.*

CAPUT VIGESIMUM PRIMUM.

Lithodendrum calcarium. Carang bonga.

Secunda claſſis arbuſcularum marinarum nullo modo adfinis eſt Coralliis, inſtar plurimarum præcedentium, ſunt enim naturæ producta, formam quidem præbentia arbuſcularum, fructuum, florum, vel ſimilium, ſed non lignoſa vel flexilia ſunt, ſed ſolummodo ſaxoſam praebent naturam. Atque hæc iterum dividuntur in plures ſpecies, quarum plurimum notas enarrabimus, ac primum hoc in capite quatuor producemus Lithodendri ſpecies, quæ ad calcem urendam adhibentur.

Primo. *Lithodendrum calcarium erectum*, elegans eſt planta, ramos adtollens digitum craſſos, ad altitudinem binorum vel trium pedum, ſuperius ſeſe dividentes in plures alios minores, & transverſaliter alios emittentes, qui proximis adcreſcunt ramis, ita ut tota arbuſcula quaſi cancellata ſit.

Externe autem hi obſeſſi ſunt plurimis brevibus & obtuſis ſpinulis, folia referentibus Abrotani, ſed quæ ſuperne planiuſculæ & ſtellatæ ſunt, omnes obcupantes ramos usque ad ipſorum extremitates, quæ obtuſæ ſunt, læte violacei ſeu ex fuſco purpurei coloris, quum primum e mari producuntur, ſed dein albeſcunt.

Rami hujus plantæ tam miram obtinent formam, ut quidam Cornu cervi, quidam cancellos, quidam digitos & majores literas referant.

Recens e mari productum nullam peculiarem gerit cruſtam inſtar plurimarum Calbaharii præcedentis ſpecierum, ſed ubique obductum eſt ingrato & falſo viſco, qui plantam facit ſordide flavam & cineream, exceptis teneris extremitatibus, quæ violacei ſunt coloris.

Poſt-

EEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Kalkagtige Kraalboompje.

Het tweede hoofdgeſlagt van de Zeeboompjes heeft geene gemeenſchap meer met de Koralen, gelyk de meeſte voorgaande, maar het zyn gewaſſen, die wel de gedaante van boompjes, vrugten, bloemen, of andere dingen vertoonen, dog niets van de houtagtige en buigzame, maar alleen ſteenagtige natuur hebben. Deze verdeelen hun wederom in veele zoorten, waar van wy de meeſt bekende zullen ophalen, en voor eerſt in dit Hoofdſtuk vier zoorten van Kraalſteenige boompjes beſchryven, die men tot het kalkbranden gebruikt, gelyk volgt.

1. Lithotendrum calcarium erectum, *of* opgeregte Kraalboompje, *is een cierlyk gewas, met vingersdikke takken opſchietende, tot de hoogte van twee of drie voeten, boven zig in veele mindere verdeelende, en dan nog overdwers andere uitſchietende, die aan de naaſte takken vaſt groejen, zoo dat het geheele boompje een tralywerk gelykt.*

Van buiten bezet met menigte van korte en ſtompe doorntjes, gelykende de bladeren van 't kruid Abrothanum of Averrone, dog vooren wat plat en geſternt, alle takken bezettende tot de toppen toe, dewelke ſtomp toeloopen, en ligt violet of purper-bruin zyn, als zy eerſt uit Zee komen, maar daar na wit verbleeken.

De takken van dit gewas loopen zoo wonderlyk, dat zommige Herteboorns, zommige tralien, zommige vingers en groote letters verbeelden.

Vers uit Zee komende heeft het geen eigentlyke korſte, gelyk meeſt alle voorgaande Kalbahaars zoorten, maar is overal behangen met een onlieflyke en pekelagtige ſlym, die het gewas vuil-geel en graauwagtig maakt, behalven aan de jonge toppen, die violet zyn.

Een

Postquam vero per mensem pluviis fuerit expositum, elegantem albumque contrahit colorem, acsi esset elegans saccharatum opificium, excepto ramo & inferioribus ramis, qui flavescunt, vel cinerei sunt coloris, ac breviores gerunt spinulas ramis, ac multo magis granulosi sunt.

Substantia totius arbusculæ plerumque quidem saxosa & firma est, nihilominus tamen tam fragilis, ut minima vi cuncti avelli possint rami, obtusæ quoque ramulorum spinulæ adeo fragiles sunt, ut primo tactu sæpe frangantur, & digitos etiam quodammodo lædant per acutas oras. Interna substantia albissima est, subtiliter venosa, oblique nempe & transversaliter, porosa, & splendens instar sacchari, omnesque venulæ seu tubuli ad istas excurrunt obtusas spinas, atque ubi hæ non observantur, in minima terminantur foraminula, quibus crassissimi & rotundissimi rami referti sunt, ita ut externe stellati esse videantur.

Secundo. *Lithodendrum calcarium sessile*, substantia sua non differt a priore, sed quidem forma, sunt enim ingentes planique stolones, binos tresve pedes lati, non semper rotundi, sed obliqui & angulosi, in medio fovea excavati instar ingentis floris vel patinæ, basis ejus inferior crassa & curta rupi insidet Corallinæ.

Ex hac crassa basi, externe rugosa & brevibus referta ramis, sensim sese in orbem explicant primarii rami, mox dehiscentes, instar floris sese aperientis. Hi tam dense locantur, totque innumeris transversalibus extensi ramulis, cancellorum modo sibi nexi & adcreti, ut in multis locis unicam forment massam, subtus obsessi brevibus & spinulosis ramulis, sed perpendiculariter concreti sunt innumeris rectis ramulis, minimum digitum circiter longis, & ultra pennam crassis, qui undique obsessi sunt similibus obtusis spinulis, more Abrotani uti in præcedente, in extremitatibus violacei quoque coloris, ejusdemque coloris, si per pluvias fuerit depuratum, ut in priore.

Hæ ambæ species nullam regularem servant formam, sed adeo inter sese mixtæ sunt, ut quædam semi decumbentes, quædam ad dimidium erectæ sint. Ipsarum rami cancellorum more decurrunt plurimis in locis sibi juncti, quorum supremi semper rami plurimis referti sunt spinulis, sed inferiores & crassissimi utcumque rotundi sunt, spinulæque deciduæ, atque in ipsarum loco foraminula stellata sunt, quæ terminantur in internos saxi radios. Quidam crescunt multis curtis crassisque ramis, verrucis & spinis obsessis, inter quas foraminula stellata plurima locantur, quæ simul formam præbent plani bulbi, sed ramuli potissimum eriguntur, & durioris sunt substantiæ utrisque, uti & in durioribus hi crescunt saxis.

Madrepora digitata

Tertio. *Lithodendrum digitatum* ramos gerit breves, rotundos, & crassos instar obtusorum digitorum in vola seu plana palma, vel instar articulorum Zingiberis, nullasque fere gerit spinas, sed planas & stellatas verrucas. Aliquando hi digiti tam crassi sunt, ut chirothecas lanarias referant. Quidam etiam crassi & ramosi instar Cornu cervi. Solidioris sunt substantiæ priore, interne albi quoque & radiati instar sacchari, sed externe non ita albent quam præcedentes, semperque flavescunt, licet diu ad pluvias irrorentur.

Quarto. *Lithodendrum litoreum*, arbusculæ sunt pusillæ, ex plurimis constantes tenuibus ramulis, plurimum erectis, & superius acutis instar subularum, nihilominus fragilibus, verrucis & foraminulis obsessi sunt instar priorum, inque glebis simul locantur, nec penitus albent. Ramuli culmum circiter crassi sunt, crassiores tamen prioribus.

Omnes hæ quatuor species plures habent varietates & miras formas, quas omnes describere nequeo, sed cunctæ raræ & dignæ sunt, ut serventur, si tam durabiles quam elegantes essent, omne enim recens e mari productum in extremitatibus & teneris ramulis haud multo durius est saccharo cantho, sed inferiores & crassi rami satis duri sunt, sed molliores Albastro vilissimo.

Contra omnes hæ species diu in litore decumbentes lapidescunt, ita ut frangi nequeant, ac duritiem fere obtinent Calbaharii albi, præsertim si per mare politæ sunt redditæ, unde & inperiti eas pro Calbahario habent, sed discrimen facillime detegitur, omne enim lapideum Carang rotunda & stellata exhibet foraminula, ac verum Calbaharium externe strias obsert Corallinas. Saxosum Carang etiam nunquam in Limonum succo forti bullas emittet, uti Calbaharium.

Nomen.

Een maand daar na in regen gestaan hebbende, wert alles schoon wit, als of het een konstig gebakken zuikerwerk was, behalven den stam en onderste takken, die geelagtig of graauw blyven, ook kortere doorns hebben, dan de takken, zynde veel meer met korreltjes bezet.

De substantie van 't geheele boompje is wel doorgaans steenagtig en styf, niet te min zoo bros, dat men met de minste moeite alle takken kan afbreeken, ook bryzelen de stompe doorntjes der takken, zoo dra men ze handelt, snydende zomtyts wat in de vingers met hunne scherpe kanten. Binnen is de substantie spier wit, fyn geadert, schuins en dwers, poreus, en glimmende als zuiker, loopende alle adertjes of pypjes na de voorsz. stompe dorens, daar dezelve niet zyn, eindigen ze in kleine gaatjes, daar de dikste en rondste takken vol van zyn, en van buiten gesternt schynen.

2. Lithodendrum calcarium sessile, *of platte Kraalboompje, verschilt in substantie niet van 't voorgaande, maar wel in gedaante, want het zyn groote platte stoelen, van twee en drie voeten breed, niet altyd rond, maar scheef, en geboekt, in de midden met een kuil, gelyk een groote bloem of schootel, beneden met een dikken korten voet, die op de Kraalklippen vast staat.*

Van dezen dikken voet, die van buiten ruig en vol korte takken is, verspreiden zig allengskens in 't ronde de hoofdtakken, schielyk van malkander gapende, gelyk een opengaande bloeme, of gelyk een doopsteen. Deze staan zoo digt, en met ontelbare dwerstakken, traaljesgewyze aan malkander vast gegroeit, dat ze op veele plaatzen een stuk maken. Van onderen bezet met korte en steekelige takjes, maar regt overeind zyn ze begroeit met ontelbare regte takjes omtrent een pink lang, en ruim een schaft dik, rondom bezet met diergelyke stompe doorntjes, Averoons gewys, gelyk aan 't voorgaande, aan haar toppen mede violet, en van dezelve couleur, als het door den regen schoon gemaakt is, gelyk het voorige.

Deze beide zoorten houden geen vaste gedaante, maar vermengt zig door malkander zoo, dat zommige half leggende, en half staande zyn. Hunne takken loopen traaljesgewyze door malkander, op de meeste plaatzen aan malkander vast, waar van altyd de bovenste takken met de meeste doorntjes bezet zyn, maar de onderste en dikste zyn meest rond, de doorntjes afgevallen, en in derzelver plaats ronde gesternte gaatjes zyn, waar in de binnenste stralen des steens eindigen. Zommige groejen met veele korte dikke takken, vol wratten en doorns, en daar tussen vol gesternde gaatjes, uitmakende de gedaante van een platte bol, dog de takjes staan meest overeind, zyn harder van substantie dan de beide voorgaande, gelyk ze ook op hardere steenen groejen.

3. Lithodendrum digitatum *heeft korte, ronde, dikke takken, als stompe vingeren, aan een vlakke hand, of als de klaauwen van Gember, heeft geen zonderlyke dorens, maar platte en gesternde wratten. Zomtyds werden deze vingeren zoo dik, dat ze wanten of wolle handschoenen gelyken. Zommige ook zoo dik, en getakt als Herteboorns. Zy zyn vaster van substantie dan de voorgaande, van binnen mede wit, en gestraalt als zuiker, maar van buiten willen ze zoo wit niet werden als de voorige, blyvende geelagtig, al bleekt men ze lange.*

4. Lithodendrum litoreum zyn kleine boompjes, *uit veele dunne takjes gemaakt, die meest over eind staan, boven spits als elssen, niet te min bros, met wratten en gaatjes bezet als de vorige, staande in klompjes by malkaar, en werden ook niet regt wit. De takjes zyn omtrent een stroobalm dik, en egter styver dan de vorige.*

Alle deze vier zoorten hebben nog veel meer veranderingen, en zeltzame gedaantens, die ik niet alle beschryven kan, alle raar en waardig om te bewaren, indien ze zoo duurrabel als schoon waren. Want al wat vers uit zee gehaalt werd, is aan de toppen en teere takken niet veel harder dan gebakken zuiker, maar de onderste en dikke takken zyn redelyk hard, dog nog al weeker dan de slegste Alabast.

Daar en tegen alle deze zoorten, die langen tyd op strant leggen, werden steenhard, zoo dat men ze niet breeken kan, gewinnende schier de hardigheid van wit Kalbahaar, zonderlyk door de zee glad gesleepen zynde, hoe dat ze de onervare voor Kalbahaar oprapen, dog het onderscheid blykt zeer ligt, want al het versteende Karang vertoont altyd zyne ronde en gesternde gaatjes, en het opregte Kalbahaar zyn Koraline streepen van buiten. Zoo zal ook de versteende Karang nooit in zuure Limoensop kooken, gelyk het Kalbahaar doet.

Naam.

Nomen. Latine *Lithodendrum calcarium*, generali nomine; *Carol. Cluſius libr. 6. cap.* 7. id vocat *Plantam ſaxeam Abrothanoidem*, quæ delineata eſt ad fruſtulum ex India Orientali delatum. Belgice *witte Kraalboompjes.* Malaice *Carang bonga*, h. e. ſaxum Corallinum, quod forma floris vel plantæ excreſcit. Prima vero ſpecies peculiariter vocatur *Lithodendrum calcarium erectum*; ſecunda *Lithodendrum calcarium ſeſſile.* Utræque Malaice *Carang bonga*; tertia *Lithodendrum digitatum*; Malaice *Carang alea*, ſeu *Zingiberiforme ſaxum Corallinum*; quarta *Lithodendrum litoreum*; Malaice *Carang panthey.*

Locus. Tres primæ ſpecies ortum ſuum habent proprie in mollibus rupibus Carang dictis & infra deſcribendis, in quibus luxurioſiſſime creſcunt, unde & pro vero rudimento iſtarum habentur. Quarta ſpecies in quibusvis creſcit duris ſaxis ſub aqua ad profunditatem quorundam pedum ſitis. Inter omnes plantas marinas in nulla alia diſtinctius detegi poteſt, ortum ſuum non ducere ex rupibus, quibus inſident, quam in hiſce Lithodendris calcariis. Horum enim maxima in iſtis quidem creſcunt rupibus, ſed etiam elegantiſſimi & albi racemi floriferi quaſi in & circa tales res creſcunt, quæ diverſam penitus habent naturam, uti in baculis & palis per homines in mari depoſitis, uti & in quibusvis teſtis Oſtrearum & concharum tam viventium quam mortuarum, atque in lateribus coctis in mare projectis.

Prima nempe gleba ſeminifera ad tales res per mare advehitur & adglutinatur, nutrimentum porro trahens ex terrea aquæ marinæ ſubſtantia, atque hinc fit, Lithodendra hæc aliis in rupibus, immo in ipſis ramis Calbaharii inveniri, in quibus eleganter locantur & ibi relinquuntur. Atque hoc Lithodendri genus notum eſt circa Amboinenſes & Moluccæ inſulas, ubique ubi ſaxa Corallina ſunt ſub aqua ad orchiæ unius vel ſesqui profunditatem, marisque fundus ſæpe hiſce adeo tectus eſt, ut permeari nequeat ſine pedum læſione, quod cavendum eſt quam maxime, acutæ enim ſpinulæ & oræ non modo facillime eos lædunt, ſed malignus viſcus ipſis adpendens difficile cauſſat ulcus, præſertim quum abrupta fragmenta pedibus inhærent.

Hæc Lithodendra uno anno in quovis loco ſublata poſt decurſum aliquot annorum regerminant, quamdiu rupes radicales, quibus increſcunt, ſuperſunt.

Uſus. Licet hæ quatuor ſpecies multas elegantes & raras exhibeant arbuſculas, paucæ tamen in Europam deferuntur, partim quum tam fragiles ſint, ac difficulter conſervari poſſint, partim quum in hiſce terris adeo copioſæ inveniantur. Si tamen tales conquirantur, quæ comptam habent formam, durioris ſubſtantiæ, vel circa bacellum eleganter concretæ ſunt, hæ tanquam quid rarum ſervantur, hunc in finem pluviis exponuntur ac ſoli, donec albiſſimæ ſint, unde & etiam magis indureſcunt. Contra maxima harum pars in India in Calcem exuritur, tam ſolæ quam cum ipſarum rupibus.

Hæc calcis uſtio multo faciliore inſtituitur modo quam in Europa, ſine furnis exſtructis. Magna ligni moles modo congeritur in rotundum acervum, ad orchiæ altitudinem, ad viginti & viginti quinque orchias in circulo, ipſi injiciuntur ſaxa calcaria marina, in fruſta contuſa, inque iis hæc Lithodendra ſine ordine in fruſta quoque tuſa.

Hæc tum relinquuntur per aliquot ſeptimanas, donec plurima ſalſedo & mucus aquæ marinæ ſit ablutus & ſiccatus, quo tempore recentes furni calcarii intolerabilem tetrumque fœtorem de ſe ſpargunt, dein ignis ſubponitur in crucialis ligni excavationibus, quæ in acervato ligno exſtructæ ſunt, totaque moles ſic ſimul comburatur, hinc cuncta impoſita ſaxa in calcem degenerant, ac mox decidit in farinam albam ſubtilem, ſi ipſi recens adfundatur aqua, antequam frigeſcat, quæ peculiaris eſt notitia, non nimis cito vel nimis ſero nempe exſtingui, nec nimiam vel nimis paucam adfundi aquam, præter hæc enim obſervata plura tamen intoſta remanent fruſtula.

In exſtinctione non tantum cauſſat fumum vel bullas uti Europæa ſaxoſa calx, ita ut incola inter exſtinctionem furno inſtare poſſit, nec hic particulares ſunt calcinatores, ſed cuncti pagi ſine diſcrimine ſuos habent in hac arte peritos.

Naam. *In 't Latyn* Lithodendrum calcarium, *in 't generaal*; Carol. Cluſius libr. 6. cap. 7. *noemt het* Plantam ſaxeam Abrothanoidem, *geteekent na een ſtukje uit Ooſtindien gebragt. In 't Duits* witte Kraalboompjes. *In 't Maleits* Carang bonga, *dat is Kraalſteen, die in de gedaante van een bloem of gewas opſchiet. In 't byzonder de eerſte zoorte* Lithodendrum calcarium erectum; *de tweede* Lithodendrum calcarium ſeſſile. *Beide in 't Maleits eigentlyk* Carang bonga; *de derde* Lithodendrum digitatum; *in 't Maleits* Carang alea, *dat is* Gemberformige Kraalſteen, *en de vierde* Lithodendrum litoreum; *in 't Maleits* Carang panthey.

Plaats. *De drie eerſte zoorten hebben haren eigentlyken zitplaats op de weeke Kraalklippen, hier na te beſchryven. Waar op ze zeer weelderig groejen, weshalven men ze voor het eigentlyke gewas van den Kraalſteen houdt. De vierde zoorte waſt op alderhande harde ſteenen, die maar eenige voeten diep onder water leggen. Onder alle zeegewaſſen kan men aan geen ander duidelyker bemerken, dat ze hunnen oorſpronk niet nemen uit de klippen, daar op ze ſtaan, als aan deze witte Kraalboompjes. Waar van wel van de grootſte op de voornoemde Kraalklippen groejen, maar men vindt 'er ook zeer ſchoone en witte troſſjes, en bloempjes op en rondom zoodanige dingen vaſt gegroeit, die een gants verſchillende natuur hebben, als aan ſtokken en palen door menſchen in zee gezet, op alderhande ſchalen van Oeſters en ſchulpen, zoo levendig, als doode, op gebakken in zee geworpene ſteenen.*

Namentlyk het eerſte zaadklompje werd aan die dingen gevoert en vaſt geplakt door de zee, nemende voorts zyn voedzel uit de aardagtige ſubſtantie van 't zeewater, zoo komt het, dat men deze witte Kraalboompjes op andere klippen, ja zelfs op andere takken van Kalbahaar vindt, daar ze dan raar op ſtaan, en werden daar op gelaten. Dit goetje dan is bekent, rondom de Amboinſche en Molukſe Eilanden, over al daar Kraalſteenen zyn, een of anderhalf vadem onder water, zynde de grond der zee dikwils zoo vol daar mede bezet, dat men die niet bewandelen kan zonder de voeten te bezeeren. Waar voor men zig ten hoogſten wagten moet, want de ſcherpe doorentjes en kanten kwetzen niet alleen zeer ligt, maar den kwaadaardige ſlym, die daar aan hangt, maakt een moejelyke ulceratie, inzonderheid zoo de afgebrooke ſtukjes daar in ſteeken blyven.

Deze Kraalboompjes het eene jaar op de eene plaatze afgenomen, groejen na verloop van weinige jaren al wederom aan, zoo lange men de wortelklippen, daar ze op groeit, ſtaan laat.

Gebruik. *Hoe wel deze vier zoorten veele fraye en zeltzame boompjes uitleveren, zoo werden egter weinige na Europa gebragt, ten deele om dat ze zoo bros en moejelyk te bewaren zyn, ten deele om dat ze hier te Lande zoo overvloedig zyn. Zoo men egter zoodanige bekomt, die geſchikt van gedaante, wat hard van ſubſtantie, of om een ſtokje aardig gegroeit zyn, die werden tot rariteit bewaart. Tot dien einde legt men ze in de regen en zon, tot dat ze ſpier wit werden, waar door ze ook meer hardigheid verkrygen. Daar en tegen het meeſtedeel hier van werd hier in Indiën verbeſigt tot branden van kalk, zoo wel alleen als met haar Kraalklippen.*

Dit Kalkbranden gaat op een veel ligter manier toe dan in Europa, zonder gemetſelde ovens. Men ſtapelt maar een party hout op malkander op een ronden hoop, ruim een vadem hoog, twintig en vyf en twintig vadem in de rondte; hier op ſmytende de Kraalſteen of Kopſteen, eerſt in ſtukken geſlagen, en daar op de voornoemde Kraalboompjes hol over bol op malkander geſmeeten.

Dit laat men eenige weeken ſtaan, tot dat de meeſte ziltigheid en ſlym des zeewaters afgeſpoelt en opgedroogt zy, in welke tyd de verſche Kalkovens een onverdragelyken vuilen zeeſtank van haar geven, daar na wert het vuur in zekere kruisgangen geſteeken, die door 't geſtapelde hout gemaakt zyn, en laten de geheelen hoop zoo te gelyk verbranden, hier door wert al den opgeſlegten ſteen tot kalk, en vervalt ſtraks tot een fyn wit meel, als men hem met vers water begiet, eer hy koud wert: 't welk een zonderbare weetenſchap is, dat men hem niet te vroeg of te laat bluſſe, dat men t'ſeffens niet te veel of te weinig water giete, want behalven deze preciſiteiten blyven 'er evenwel nog veele ongebrande ſtukjes daar onder.

In 't bluſſen maakt hy zulken geweld niet met rooken en branden, gelyk den Europiſſen Steenkalk, zoo dat den Inlander onder het bluſſen op den oven ſtaan kan, en men heeft hier geene byzondere Kalkbranders, maar alle Negoryen zonder onderſcheid moeten die handeling weten.

Licet hæc Calx non tam pinguis & acris ſit quam Calx ſaxea, cunctæ tamen arces, publica & privata ædificia hac exſtruuntur, quibus etiam ſatis fortiter inhæret, ſi rite ſit exuſta.

Plurimumque intereſt, inpoſita ſaxa primum per aliquot ſeptimanas ablui & depurari a ſalſo & fœtente muco maris, qui profundiſſime alioquin ipſis inhæret, calcemque ipſam exſtingui bona ac recenti aqua, ſi enim hæc non rite adtendantur, tum Calx diu ſalſedinem retinet, adjacensque perdit lignum tigni, murique ipſi ſordidum exhibent flavum vel viridem colorem per aliquot annos, immo in ipſis lateribus coctis. Calcis vitium augetur, ſi muri exſtruantur ex talibus ſaxis Corallinis, quæ ante præparationem ad minimum per ſemi annum non fuerint macerata, vel pluviis expoſita, quod vitium obſervatur potiſſimum in cunctis Amboinæ Caſtellis, quæ in bello nimis cito exſtruuntur.

Quum hæc calx non modo ad muros exſtruendos adhibetur, ſed etiam ad maſticationem Siri pinang, plures obſervandæ ſunt circumſtantiæ. Hunc in finem parvi formantur ex tenui & levi ligno furnuli calcarii, diligenter attendendo, nullum adeſſe fruſtum noxii ligni lacteſcentis. Hiſce inponuntur primæ binæ ſpecies ſine multa contuſione, inregulari modo, ſed ſaxa altitudinem ſubjecti ligni habeant, hæc tamdiu inpoſita relinquantur, donec ſaxa per pluvias & ſolem rite albeſcant, & fœtor marinus penitus abſit.

Dein accendantur ſimul die ſereno & ſicco, ita ut ſimul ardeant & decidant, per viginti quatuor horas poſt uſtionem fument, & maſſa calcis adhuc calida recenti exſtinguitur aqua, tum cuncta ſimul in ſubtilem collabuntur calcem, quæ leniter ſuperne tollitur, ne cinis ipſi admiſceatur, qui in fundo collapſus reperitur.

Hæc calx dein aqua iterum tenuis redditur, & per pannos linteos toties cribratur, donec pulticula ſit tenuis, quæ ad Pinangæ maſticationem ſervatur, quæ vel alba vel Curcuma tincta pro cujusvis lubitu præparatur. Hæc ita abluta & cribrata calx mitis eſt, & tuto adhiberi poteſt ad Pinangæ maſticationem. Meo ſaltem judicio multo tutior calce rubra Siamenſi, quæ ex muſculis & conchis exuritur.

Quum vero quotidiana iſta Pinangæ maſticatione tanta calcis copia conſumitur, hinc facile concludi poteſt iſta obſervata non ita ubique inſtitui, ſed plurima calcis pars, quæ maſticatur, ſumitur ex quibusvis vulgaribus furnis calcariis, quo fit, apud plebejos Pinangæ calcem ſordidam & arenoſam eſſe, ac præterea per noxiam qualitatem gingivas erodere, & vacillantes dentes cauſſare, quod fit per iſta noxia ligna lacteſcentia & maris ſalſedinem, quæ non ſatis fuit abluta.

Magni calcis furni, qui aliquamdiu nudo exponuntur cœlo, obtegendi ſunt Carice longa, ſub qua per anni ſpatium ſervari poſſunt, ſed ſi diutius relinquuntur, pluvia ſenſim pinguedinem calcis abluit. Omnis talis Calx mihi Latine dicitur *Calx marina*; Malaice *Capur*; Belgice *Zeekalk*; Amboinice *Aur*.

Vox *Capur* origine Arabica, Chaldaica, & Hæbraica eſt, ubique fere ſignificationem habens illinendi, & tectorio quodam incruſtandi, quia Calx fere omnis ad dealbandum adhibetur. Hinc etiam cognominata eſt Camphora apud Malajenſes *Capur barus*, quaſi dicas calcem e Regione Baruſarum in Occidentali Sumatræ parte, ubi præſtantiſſima gignitur, & nomen habet a ſimilitudine albæ Calcis, hinc Græci fecerunt ſuum Capura, ac Latini ſuum Camphora.

Cuncta talia Lithodendra iſtarum quatuor ſpecierum, quæ per longam in litore depoſitionem ſaxea vel durioribus infixa ſaxis, ex natura ſua ſaxoſa ſunt, ad calcinationem inepta cenſentur, ſed eo meliora ad raras res, ſi ſint integra & albeſcant, ob ipſorum duritiem, & elegantem nodoſamque formam.

Sciendum itaque eſt primas binas Carang bonga ſpecies elegantem ſubtilemque exhibere calcem, ſed gracilem & mitem, magis utilem ad muros albos reddendos, quam ad exſtruendos majores muros. Contra Carang alea, præſertim quæ altitudinem adtingit cornuum Cervi & Alcis, optimam & elegantiſſimam exhibet calcem, ſecundumque locum obtinet vulgaris calx, ex ſequentibus ſaxis calcariis uſta. Minor ſeu quarta ſpecies nihili fit, nec expetitur ad calcinationem.

Hic

Hoewel nu deze Kalk verre zoo vet en ſcherp niet en is als den Steenkalk, zoo werden nogtans alle Fortreſſen, publieke en private gebouwen daar mede gemetzelt, daar aan hy ook redelyk ſterk houdt, als hy ter degen gebrant wort.

Zynde het meeſte daar aan gelegen, dat de opgelegde ſteenen eerſt eenige weeken afgeſpoelt werden van de ziltige en ſtinkende ſlymerigheid der zee, die daar anders zeer diep in zit, en dat de Kalk met goed vers water gebluſt werde, want zoo men hier op niet en let, zoo behoudt de Kalk langen tyd zyne brakkigheid, bederft het aanleggende timmerhout, en ſlaat aan de muren leelyk geel en groen uit, en dat lange jaren, zelfs aan de gebakken ſteenen. De foute des kalks werd vermeerdert, als de muuren opgemetzelt werden van zoodanige Kraalſteenen, die voor 't verwerken niet ten minſten een half-jaar uitgeverſt zyn, welk gebrek men ziet meeſt aan alle Amboinſe Reduiten, die in den Oorlog te haaſtig opgebaalt zyn.

Dewyl men nu den kalk niet alleen tot metſelwerk gebruikt, maar ook tot het eeten van Siri pinang, zoo moeten daar nog al meer preciſiteiten by gebruikt werden. Want hier toe maakt men kleine Kalkoventjes, van dun en ligt hout, neerſtig oplettende, dat daar onder niet een ſtukje van eenige ſchadelyk melkhout genomen werden. Hier op legt men de twee eerſte zoorten zonder veel te kneuzen, maar rondſlomps over malkander, mogende de ſteen wel zoo hoog zyn als het hout, dit laat men zoo lange leggen, tot dat het door regen en zon ter degen wit gebleekt, en den Zeegeſtank volkomen weg zy.

Daar na ſteekt men 't in den brand op een droogen dag, en maakt dat het te gelyk brande, en nederzakke, latende het nog een etmaal na 't branden zoo ſmeulen, en nog warm zynde werd het met vers water gebluſt, zoo valt alles tot fyne kalk, die men zoetjes boven afneemt, op dat de aſſche niet daar onder kome, de welke men op den bodem gezakt vindt.

Deze kalk werd namaals nog eens met water dun gemaakt, en door linnen doeken zoo dikwils gezeegen, tot dat het een fyn wit papje werde, den welke men dan tot het Pinang eeten bewaart, latende hem of zoo wit, of met Curcuma verwende na ieders believen. Deze dus uitgeſpoelde kalk is gants onſcherp, en zeker om te gebruiken by het Pinang eeten. Immers mynes oordeels veel beter dan den rooden Siamſchen kalk, die uit Moſſelen en Schulpen gebrand werd.

Dog dewyl by dat dagelykze Pinang-eeten, een zulke meenigte kalk verconſumeert werd, zoo kan men ligt denken, dat de voornoemde preciſiteiten niet over al geobſerveert werden, maar de meeſte kalk, die genuttigt werd, neemt men van alderhande gemeene Kalk-ovens, waar door het dan komt, dat by de gemeene lieden de Pinang-kalk zeer vuil en zandig is, daar en boven een ſchadelyke kragt heeft, het tandvlees te verteeren, en loſſe tanden te maken, herkomende van de bovenſtaande melkhouten, en ziltigheid der zee, die men niet ter degen laat afſpoelen.

De groote Kalk-ovens, die een tyd lang onder den vryen Hemel moeten leggen, moet men bedekken met lang ſnygras, daar onder zy wel een jaar kunnen goed blyven, dog langer aldus leggende, ſpoelt den regen allenskens de vettigheid uit den Kalk. Alle zoodanige Kalk noem ik in 't Latyn Calx marina; *in 't Maleits* Capur; *in 't Duits* Zeekalk; *in 't Amboins* Aur.

Het woort Capur *is in zyn oorſprong Arabiſch, Chaldeeuwſch, en Hebreeuwſch, altyd ſchier hebbende de betekenis van ſmeeren, en met een zeker dekſel als een korſt te maken, om dat de Kalk tot wit te maken gebruikt wert. Hierom is ook de Campher by de Malyers toegenaamt* Capur barus, *als of men zeide Kalk uit het landſchap der Barneſen, gelegen in het Weſten van Sumatra, alwaar ze zeer goed gevonden wert, en heeft haar naam van de gelykenis met de witte Kalk, hier van hebben de Grieken gemaakt haar Caphura, en de Latynen hun Camphora.*

Alle zoodanige Kraalboompjes onder de vier bovenſtaande zoorten, dewelken door het lange leggen op het ſtrant verſteent, of op hardere ſteenen gegroeit, van natuuren ſteenagtig zyn, werden tot het Kalk branden onbekwaam gehouden, maar zoo veel beter tot rariteiten, als zy wel gebleekt en geheel zyn, wegens haare hardigheid, en fraje knobbelige gedaante.

Zoo is het dan te weeten, dat de twee eerſte zoorten, Karang bonga wel een ſchoone fyne Kalk geven, dog mager en onſcherp meer tot witten dan tot metſelen van groſſe muuren dienſtig zyn. Daar en tegen de Carang alea, inzonderheid die zoo hoog opſchiet als hoorens van Herten en Eland-beeſten geeft den ſchoonſten en beſten kalk, en den tweede prys behoudt de gemeene kalk, uit de volgende Katskoppen gebrant. De kleine of vierde zoorte werd niet geagt, nog gezogt tot het kalkbranden.

Ik

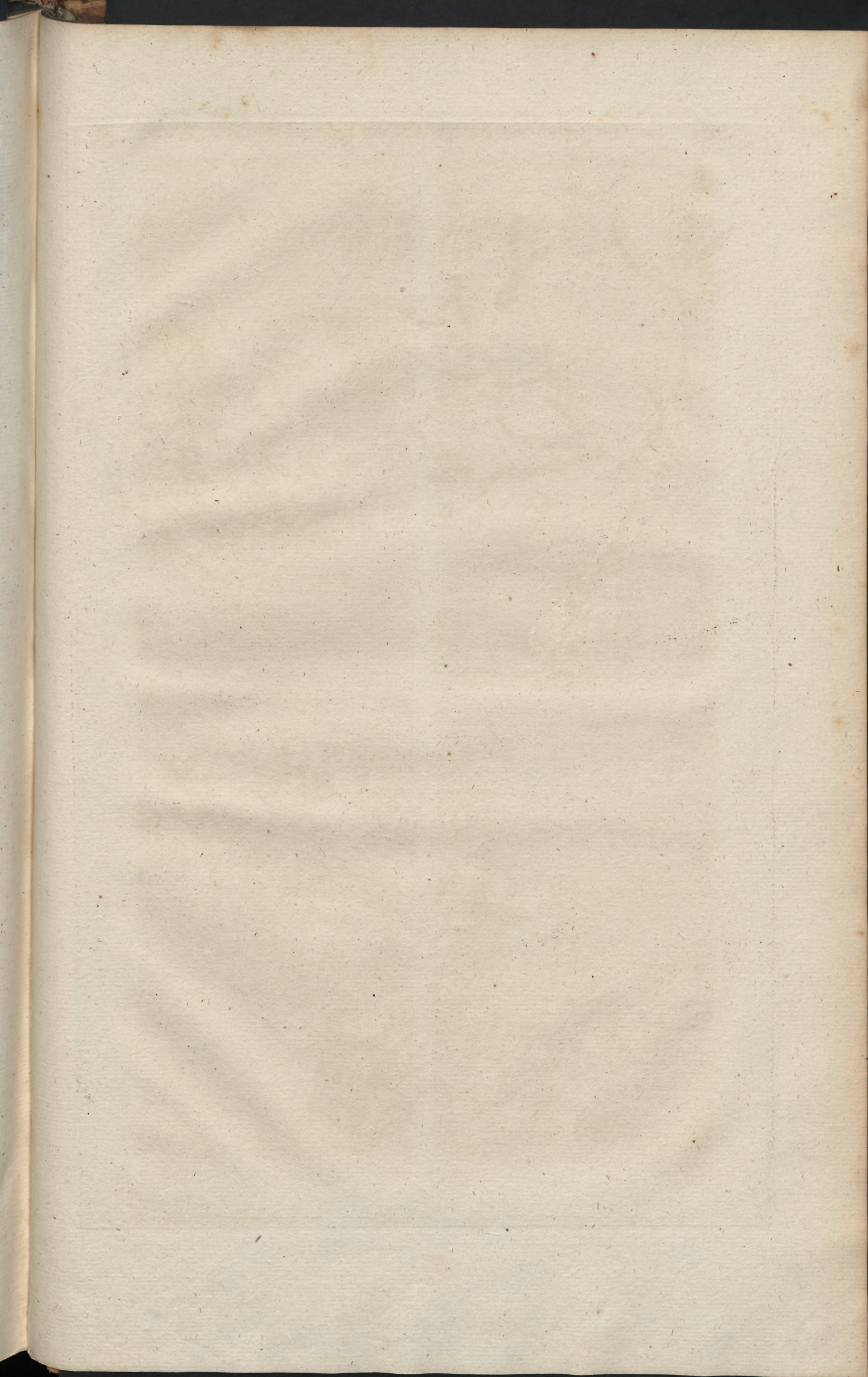

Fig. 1.

Fig. 3.

Fig. 2.

Fig. 1. Madrepora muricata.
— 2. — corymbosa. Lam.
— 3. Pocillopora damicornis. Lam.

Hic iterum commemorare oportet, multos erronee credere, duas primas species Lithodendri ortum ducere ex Alga quadam, quam supra libro XI. sub nomine *Algæ coralloidis* descripsimus, quum forma sua quadrant. Sed errorem esse ex eo patet, istam Algam Coralloidem in aliis penitus ac durioribus crescere scopulis, quam Carang bonga, ac nunquam nisi quibusdam mensibus Augusto & Septembri observari, post quod tempus a scopulis abluitur, & in litus projicitur nunquam lapidescens. Contra Lithodendra observantur propriis insidentia scopulis, haud majora ista Alga, seu Agar agar, quæ jam saxosa sunt, & sensim in magnas excrescunt arbores.

Ik moet hier nogmaals aanhalen, dat veele abusivelyk gelooven, dat de twee eerste zoorten van Kraalboompjes haren oorsprong hebben uit een zeker Alga, dewelke wy boven lib. XI. *onder den naam van* Alga coralloides *beschreeven hebben, dewylze in gedaante wel over een komen. Maar dat dit vals zy, blykt daar uit, dat de voornoemde Alga coralloides op geheel hardere en andere klippen wast, dan de Carang bonga, en nooit dan in zekere maanden Augusty en September gezien werd, na welke tyd zy van dezelve klippen afgespoelt, en op strant geworpen werd, zonder ooit steenagtig te werden. Daar en tegen vindt men Kraalboompjes op haar eigen klippen, niet grooter dan de voorschreeve Alga, of Agar Agar, die alreede steenagtig zyn, en allenskens tot groote boomen werden.*

Ex similitudine spinulosorum & ramosorum ramulorum primæ speciei apud Malaienses *Carang* quoque vocantur tales nodi vel rosaria ex floribus confecta, sed potissimum ex alba Bonga maneor, quæ ornamenti caussa post aures & in capillitio gerunt.

Na de gelykenisse van de doornagtige en geknopte takjes van 't eerste geslagte, werden by de Malyers ook Carang *genaamt, zoodanige kwasjes of roosjes van bloemen gemaakt, dog meest van de witte Bonga maneor, die men tot cieraat agter de ooren of hoofdhair draagt.*

Tabula Octuogesima sexta

Ad Figuram primam *Lithodendrum* exhibet *Calcarium erectum.*
Figura secunda *Lithodendrum* sistit *Calcarium sessile.*
Figura tertia *Lithodendrum* denotat *litoreum.*

De ses en Tagtigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur het *opgeregte Kraalboompje.*
De tweede Figuur stelt neer het *platte Kraalboompje.*
De derde Figuur verbeeld het *Strand,* ofte *kleine Kraalboompje.*

CAPUT VIGESIMUM SECUNDUM.

Lithodendrum saccharaceum. Carang gula.

TWEE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Koraalsteenige Zuikerwerk.

Millepora

Has arbusculas pro veris Coralliorum arbusculis quis haberet, sed ipsarum substantia nimis fragilis est, mediamque habent naturam inter Accarbarium & Carang, quarum binas observavi species, albam & rubram.

Deze boompjes zoude men voor regte Koraalboompjes aansien, maar hunne substantie is te bros, en maken een middelnatuur tussen het Accarbaar of Koraalgewas, en den Carang, waar van my twee zoorten zyn voorgekomen, witte en roode.

Primo. *Lithodendrum saccharaceum album,* est elegans, plana, & extensa arbuscula, binos pedes alta & lata, ramis quibusdam seu laciniis extensa, & eminens ultra vulgarem planitiem, mediique rami eleganter cancellati & concreti sunt, ita ut parva forment foramina. Supremi vero terminantur in breves obtusosque ramos, minores digitos referentes. Tota arbuscula artificiosum refert opus saccharaceum, externe glabrum & ramosum, sed ad tactum parum rugosum, nec perfecte album, exceptis superioribus ramis, inferiores enim magis cinerei & cœrulescentes quasi sunt, ubi amplam format basin, interna ejus substantia alba est, duriorque præcedente Carang bonga, sed fragilior quavis Corallii specie, & sonora est instar Porcellanæ testæ.

1. *Het* witte Zuikerwerk, *is een fierlyk, vlak, en uitgebreit boompje, twee voeten hoog en breed, met eenige takken of lappen uitsteekende, buiten de ordinaris vlakte, zynde de middelste takken aardig, en tralies gewyze aan malkander gegroeit, zoo dat ze kleine gaaten maken. De bovenste eindigen in korte stompe takken, als kleine vingertjes. Het geheele boompje gelykt een zuikerwerk, van buiten wel effen, en rond van takken, dog in 't aantasten een weinig ruig, niet zeer wit, behalven aan de bovenste takken, trekkende de onderste na den graauwen, en asblaauwen, daar het een breeden wortel maakt, binnen is zyne substantie wit, harder dan de voorschreeve Carang bonga, dog brosser dan eenig Koraal hoort te zyn, klinkt egter als porcelein.*

M. alcicornis

Hujus altera varietas quædam est multo planior, amplis & planis gaudens ramis cancellatis quoque & intricatis, substantiæ magis albentis priore, sed non tam elegantem præbet formam, opusque refert saccharaceum in plana mensa effusum, duritiemque habet vulgaris Carang.

Men heeft nog een veranderinge daar van, die nog vlakker is, met breede en platte takken ook traliesgewyze door malkander gegroeit, witter van substantie dan het voorige, dog zoo mooi niet van gedaante, gelykende een zuikerwerk, dat op een vlakke tafel uitgegooten is, van hardigheid als den ordinaris Carang.

Secundo. *Lithodendrum saccharaceum rubrum* priori quam simillimum est, sed multo minus, nec ultra palmam altum, quædam etiam hujus speciei arbusculæ haud majores sunt crista Galli, estque arbuscula plana, rotundos gerens ramos, qui in obtusas terminantur extremitates, per totam superficiem pallide rubra instar Coralliorum pallidorum, pro quibus etiam haberetur, si durioris esset substantiæ, & externe haberet Corallinas istas strias. Superiores extremitates pallidæ sunt seu albescentes, duritiei cum prioribus vel paulo magis duræ, meliusque referunt Flabellum. Huic aliquando adcretum est subsequens saxum, item alia albissima & tenuis substantia, acsi lamellæ essent linteæ tenuis, cujus subtilia foraminula conspici possunt, nihilominus tamen saxosa & fragilis.

2. *Het* roode Zuikerwerk *is het voorige meest gelyk, dog veel kleinder van gewas, niet boven een hand hoog, zommige boompjes ook niet grooter dan een hanekam, het is vlak, rond van takken, die in stompe eindens uitloopen, over 't geheele lyf ligt-rood, als bleeke Koralen, waar voor men ze aanzien zoude, indien ze harder waren, en van buiten de Koralyne streepen hadden. De bovenste eindens zyn bleek of witagtig, van hardigheid als het voorige, of wel zoo hard, en beter de gedaante van een wajer uitmakende. Hier aan vindt men zomtyds vastgegroeit het navolgende steentje, item nog een ander spier witte, en fyn van substantie, als of het lapjes van fyn linnen waren, zoo dat men de subtiele gaatjes daar door zien kan, niet te min steenagtig, en bros.*

Distichopora violacea. Lam.

Nomen. Latine *Lithodendrum saccharaceum;* Belgice *Suikerwerk;* Malaice *Carang gœla*, quæ omnia nomina ex forma artificiosi cujusdam operis saccharacei desumpta sunt.

Naam. *In 't Latyn* Lithodendrum saccharaceum; *in 't Duits* Zuikerwerk; *in 't Maleits* Caranggoela, *alles na de gedaante van eenig konstig Zuikerwerk.*

Locus. Ambo rarissime inveniuntur, & quam rarissime integra adtrahuntur, quum ampla & firma radice inplantata sunt duræ silici, quæ plerumque ingens est, nec facile cum hac simul adducitur, inveniuntur enim potissimum in argesti & boreali magnæ Ceramæ ora, uti & in Bandæ insulis, sed tam raro, ut intra spatium triginta annorum binas modo viderim utriusque speciei arbusculus.

Usus. Licet substantia ipsorum tenuis aliquem adliceret loco Corallii vel Calbaharii interne adhibere, nullum tamen institutum est hujus rei experimentum, uti & certum est nimis deviare a Coralliorum natura, nec ipsorum gerere signaturam. Alioquin revera rarissimæ sunt res pro curiosis, elegantia cum optimis certantes arbusculis marinis. Paucus requiritur labor, ut depurentur, recenter enim e mari protracta hic & illic tenuem arenosamque habent crustam, paucamque mucaginem, sed quae a prima pluvia abluitur, & quo diutius soli exponuntur, eo magis indurescunt.

N. B. Huic Capiti nulla a Rumphio adjecta fuit icon.

Plaats. *Beide werden ze zeer zelden gevonden, en nog zeldzamer geheel uitgetrokken, om dat ze breet en vast gewortelt op een hardagtige keisteen staan, die gemeenelyk wat groot, en met de visboek qualyk op te halen is, want zy vallen meest op de Noordwest, en Noordkust van groot Ceram, ook in de Bandasche Eilanden, zoo weinig, dat ik in dertig jaren van ieder zoorte pas twee boompjes gezien hebbe.*

Gebruik. *Hoewel hunne fyne substantie iemand zoude aanlokken, het voor Koraal of eenig Kalbahaar binnens lyfs te gebruiken, zoo heeft men egter nog geen preuve daar van genomen, gelyk ook zeker is, dat ze van de Koralyne natuur te veel afwykt, en geen signatuur daar van hebben. Anders zyn ze in der daad onder de fraiste rariteiten te tellen, in cierlikheid met de beste Zeeboompjes pronkende. Zy kosten weinig moeite om schoon te maken, want vers uit zee komende, hebben ze hier en daar een dun zandig korsje, en weinig slymerigheid, die met de eerste regen afspoelt, en hoe langer ze in de zonne staan, hoe harder ze werden.*

N. B. By dit Hoofdstuk is in het werk geen Figuur van Rumphius bygedaan.

CAPUT VIGESIMUM TERTIUM.

Amarantus, & *flores saxei.* *Bonga Carang.*

Jam duplices sequuntur florum formæ, sed ex natura Carang, quorum præcipuos modo describam.

Primo. *Amarantus saxeus* est Corallina alba, aliquando instar Rosæ rotunda, aliquando oblonga, transversalem circiter palmam lata, multis acutis & striatis plicis vel circinnis intorta instar floris Amaranti, vel Brassicæ floridæ, nunc alba nunc flavescens, & ob frequentes & angustas plicis raro pura, quum mucus, qui ipsis inhæret, non facile extricandus sit.

Subtus planam gerit radiculam, qua duris infixa fuit lapidibus, sub aqua crasso tecta muco, acutæque oræ vehementer pedes lædunt, si eam quis pedibus calcat, quæ vulnera difficulter curari possunt, maximaque ejus pars a mari in litus projicitur, ubi per solem albescit, sed raro integra reperitur.

Secundo. *Flores saxei*, seu *Anthophylli saxei*, quam maxime subtiles & fragiles sunt, magnitudine, & quodammodo etiam forma cum Caryophyllis convenientes, ex albissimis constantes ramulis, qui cancellati sunt & concreti, sed tam fragiles sunt quam ullum Saccharum, subtus planam quoque gerunt radiculam, qua figuntur inter crassos ramos, & circa radicem præcedentis Lithodendri calcarii albi, magna etiam copia inveni adcretos vetustis baculis & fustibus fiscellarum, qui diu in mari fluctuarunt & semi corrupti erant, quibus tam copiosi adhærebant, quam in patria coni glaciales lignis insident, qui vero lignis increscunt, multo fragiliores sunt prioribus Carang adcretis.

Tertio. *Auris elephantis* est saxum tenue & planum, instar placentæ, aliquando in medio excavatum instar patinæ, aliquando intortum, magnas referens Elephantis aures. Minora magis circinnata fimbriatam referunt Brassicam, atque hinc *Brassica saxea* vocari possunt. Nunquam albent, quamdiu etiam soli exponantur, sed pallide cinerea sunt, parum rugosa, & ad tactum granulosa.

Subtus gerunt crassam basin, qua rupibus Corallinis figuntur sub aqua ad orchias tres vel quinque. Quum separari possunt, ad calcinationem adhibentur instar aliorum Carang, quæ vero ex acutis & fimbriatis constant plicis, multis gyris decurrentibus instar Brassicæ dictæ albent ad solem, & elegantissima sunt, quæque a curiosis servantur tanquam res rarissimæ, sed ad calcis ustionem non valent, ac pedibus quam maxime noxia sunt.

Quarto.

DRIE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

De Steen Amarant, en Zee-angelieren.

N*u volgen tweederlei gedaante van bloemen, dog van de natuur des Carangs of Kraalsteens, waar van ik maar eenige der voornaamste beschryven zal.*

1. Amarantus saxeus, *is een witte Koraalsteen, zomtyds rond als een rooze, zomtyds langwerpig, omtrent een dwersband breed, met veele scherpe en gestreepte ploojen of krullen door malkander loopende, gelyk de bloeme Amarantus, of het hert van den bloemkool, zomtyds wit, zomtyds geelagtig, en wegens de veele en nauwe ploojen zelden zuiver, dewyl zig den slym, die daar op hangt, daar tussen zet, en niet wel uit te schrobben is.*

Van onderen heeft het een vlak worteltje, waar mede het op harde steenen gezeeten heeft, onder water met een dikke slymerigheid bekleed, en de scherpe kanten kwetzen de voeten eeuwel, als men daar in trapt, welke kwetzuren kwalyk te geneesen zyn, dog het meeste deel werd door de zee op strand gesmeeten, daar het dan wit gebleekt, maar zelden geheel gevonden werd.

2. Flores saxei of Zee-Angelieren, *is een zeer subtiel en bros goetje, in de grootte, en eenigzints de gedaante van Angelieren, van spier-witte takjes gemaakt, die tralies-gewys door malkander gegroeit zyn, maar zoo bros als eenig zuiker zyn mag, van onderen hebben ze mede een vlak worteltje, waar mede zy vast zitten tussen de dikke takken, en omtrent de wortel van de witte Kraalboompjes of voorgaande Lithodendrum calcarium, ik heb ze ook in menigte zien vast groejen, aan de oude stokken van bobbers of visfuyken, die lange in zee gelegen, en half vergaan waren, daar het zoo veel aan hing, als of ze in 't Vaderland met yskegeltjes overtrokken waren, dog die aan hout groejen, zyn veel brosser, dan de eerstgenoemde aan de Carang groejende.*

3. Auris elephantis *is een dunne, platte Koraalsteen, als een pannekoek, zomtyds in de midden hol als een schotel, zomtyds in malkander gedraait, verbeeldende de groote ooren van een Olyphant of een doopsteen. De kleine, die meer krullen hebben, gelyken een krullende kool, en mogen daarom* Brassica saxea *genaamt werden. Zy werden nooit wit, al bleekt men ze nog zoo lange, maar blyven ligt-grauw, wat ruig, en korlig in 't aantasten.*

Van onderen hebben ze alle een dikken voet, waar mede ze op de Kraalklippen vast staan, drie en vyf vademen onder water. Als men ze los kan krygen, werden ze tot het Kalk branden gebruikt, gelyk andere Karang, maar die geene, die van scherpe en geplooide lappen gemaakt zyn, met veele krullen door malkander loopende als de voorsz. kool, werden in 't bleeken wel wit, en de mooiste daar van tot rariteiten bewaart, maar deugen tot het kalkbranden niet, en zyn zeer zorgelyk voor de voeten.

4. Favus

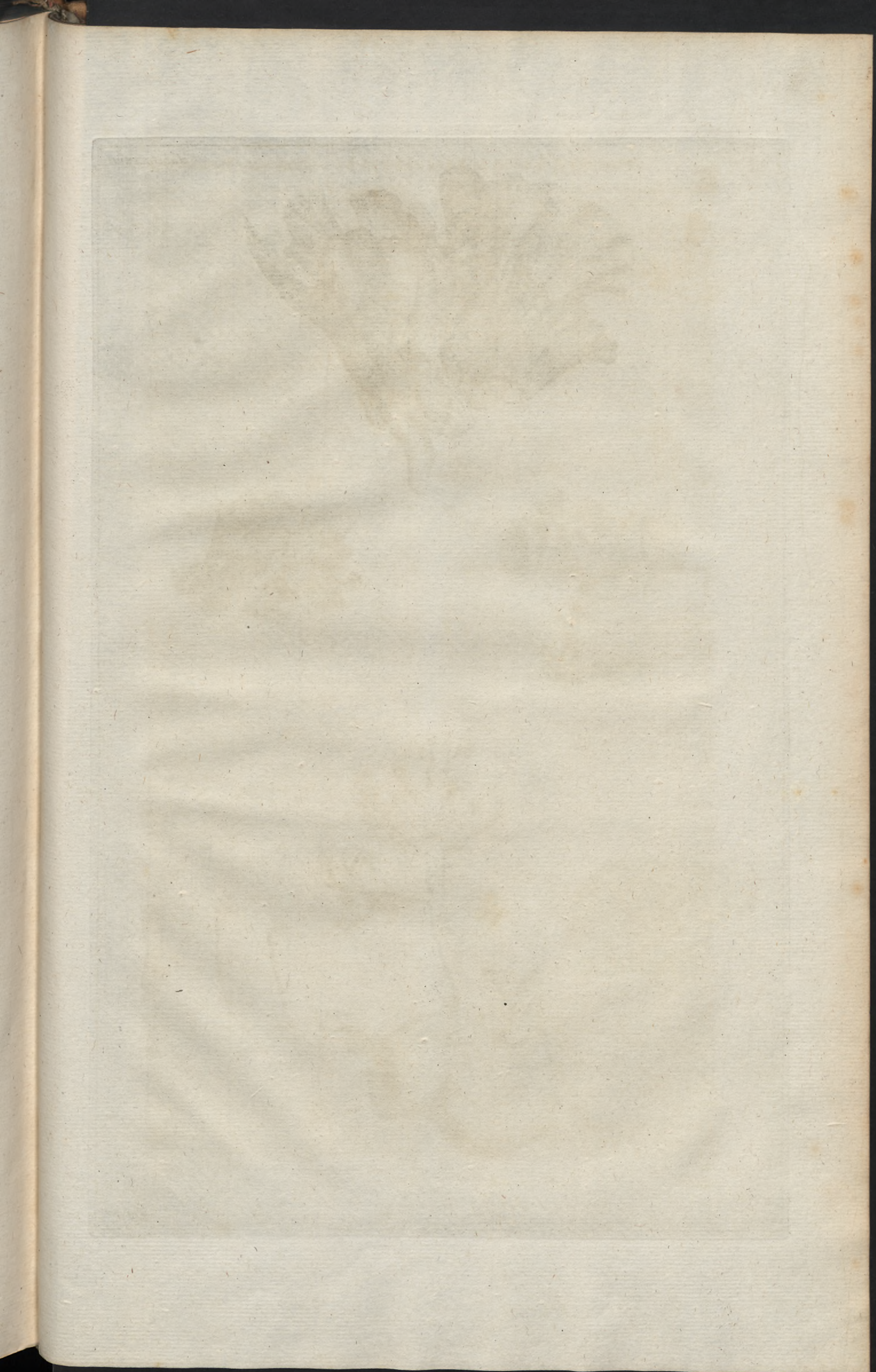

Fig. 1. Maeandrina areolata. Lam. — Fig. 4. Lithodendron rameum Schw.
— 2. Madrepora foliosa. — 5. Retepora cellulosa. Lam.
— 3. Anthophyllum caespitosum. Schweigg.

Quarto. *Favus saxeus*, Belgice *Wafelsteen*, instar rotundorum bulborum in eminentibus & rotundis angulis aliorum Coralliorum adcretus est, ubique distinctus in quadratas cellulas seu tessaras, quales conspiciuntur in favis & testis libariis. Quævis vero cellula interne subtiliter plicata & stellata est, substantiæ satis duræ & saxosæ. Sub aqua denso obducitur muco, in quo vita quædam videtur latere, quæ tamen supra aquam dignosci nequit, attamen levem cutis pruritum caussat, qualem cuncti præcedentes flores saxei etiam dant. Hoc genus non facile per solem albescit, sed flavescit, nec in ullo peculiari usu est.

Si aliquamdiu in litore projecti decubuerunt, lapidei sunt, albi vel cinerei, & foraminibus magnis excavati, in quibus istæ conspiciuntur stellulæ.

Aliud horum saxorum genus est, quæ in profundo magis crescunt mari, planaque sunt instar fragmentorum tenuium placentarum, stellulis referta, quæque in litus projecta duritiem silicum adquirunt, adeoque alba & polita, ut pro vero Calbahario haberentur, sed nulli etiam inserviunt usui.

Primæ binæ species ad calcis ustionem non adhibentur, sed elegantissimæ, rotundissimæ, & integræ a curiosis servantur tanquam res raræ, si aliquamdiu in pluviis, & ad solem fuerint irroratæ, si vero nimis diu pluviis fuerint expositæ, nec multum a sole irradiantur, neque diligenter abluantur & depurentur, sordide virescunt & defædantur.

Amarantus aliquando ad radicem parvum gerunt silicem, qui servandus est.

Tabula Octuagesima septima

Ad Figuram primam *Amarantum* exhibet *saxeum*.
Figura secunda *Aurem* sistit *Elephanti*.
Figura tertia *Caryophyllum* denotat *saxeum*.
Figura quarta *Antophyllum* proponit *saxeum*, cum separatis & vetustis longioribus quasi fructibus, *Capite* 24. descriptis.
Figura quinta *Reticulum* obfert *marinum Cap.* 25. descriptum.

4. Favus saxeus; *in 't Duits* Wafelsteen, *zit als ronde bollen op de uitsteekende en ronde hoeken van andere Kraalsteenen vast gegroeit, over al verdeelt in vierkante celletjes of ruitjes, gelyk men ziet in de huisjes der Byën of Wafel-ysers. Dog ieder ruit is van binnen nog subtiel geplooit, en gesternt, redelyk steenagtig van substantie. Onder water met een dikken slym bezet, daar in eenig leven schynt te steeken, 't welk men boven water niet bekennen kan, egter een klein jeuken op de huid veroorzaakt, gelyk alle voornoemde steene bloemen. Dit geslagt laat zig niet ligt wit bleeken, maar blyft geelagtig, en werd tot niets zonderlings gebruikt.*

Als deze lange tyd op strant leggen, werden ze steenhard, wit of graauwagtig, en vol groote gaten of cirkeltjes, daar men de voornoemde sterren in ziet.

Daar is nog een ander slag van deze steenen, die wat dieper in zee wassen, plat, als stukken van dunne koeken, en vol sterretjes, die op strant komende zoo hard werden als een keisteen, zoo wit, en glat, dat men ze voor goed Kalbahaar zoude aanzien; dog werd mede tot niets gebruikt.

De twee eerste zoorten dienen tot Kalk branden niet, maar de mooiste, rondste, en geheele werden tot rariteiten bewaart, als zy een tyd lang in regen en zon gebleekt zyn, dog als men ze te lange in regen laat leggen, en weinig zonneschyn hebben, en niet neerstig uitgespoelt en geborstelt werden, zoo werden zy vuil-groen, 't welk haar dan missmaakt.

De Amaranthen hebben zomtyds een klein keisteentje tot een wortel, het welk men daar aan laten moet.

De seven en Tagtigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de *Steen-Amaranth*.
De tweede Figuur stelt ter neer het *Olyphants-Oor*.
De derde Figuur verbeeld de *Steen-nagel*.
De vierde Figuur stelt voor de *Steen Moernagel*, met eenige oude en langere als afgezonderde vrugten, in het 24. *Hoofdstuk* beschreeven.
De vyfde Figuur draagt voor het *Zee-netje*, in het 25. *Hoofdstuk* beschreeven.

CAPUT VIGESIMUM QUARTUM.

Caryophylla & Antophylla saxea. Tsjenke & Polang laut.

Maris natura formam quoque mutuari debebat pretiosorum aromatum harum regionum, quæ in insulis crescunt, ut in sinu suo simile aliquid imitaretur, ac foveret, *Caryophylla* nempe & *Antophylla*.

Primo. *Caryophyllum saxeum*, Belgice *Zeenagelen*; Malaice *Tsjenke laut*, sunt saxa Corallina parva, digiti articulum circiter longa, ac multa simul coadunata, inferius angustam gerentia radiculam, ac superius amplo capitulo donata, quod interne acute sulcatum & stellatum est, externe nunc planum, nunc striatum parum, quam proxime conveniens cum forma Caryophyllorum. Sunt autem aliquando plana, aliquando elevata instar bulbi vel tuberculi locantur, frusto alius Corallini saxi inposita, acsi de industria & arte quadam ipsi juncta fuissent, sub aqua muco obducta, sed facillime insolari possunt, ut albescant.

Hæc Caryophylla in mari adulta, semi digitum longa sunt, flavescentia, & saxea instar Calbaharii albi, qualia solitaria in litus projecta videntur. Horum & major obcurrit species, cujus Caryophylla digiti magnitudinem & crassitiem habent, superius profundis foraminibus excavata & sinuosa, sed non plura quatuor vel quinque simul locantur, ipsorum oræ etiam plurimum abruptæ sunt, quum profunde in mari crescunt, nec nisi ipsorum frusta in litus projecta inveniuntur.

Secundo. *Antophyllum saxeum*; Belgice *Steene Moernagelen*; Malaice *Polang laut*, hæcque formam habent arbuscularum, semi pedem vel palmam alta, in paucos curtos & crassos ramos extensa, saxea, & profunde striata, rugosa, & sordide cinerea externe. Quivis ramus in extremo sese dividit in tres alios, in triangulo positos, quorum duo plerumque breviores sunt tertio, ac vera referunt Antophylla, sed capitulum gerunt latius, interne stellata & sinuosa instar præcedentium Caryophyllorum, quorum oræ acutæ admodum sunt.

Arbu-

VIER EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

De Zee-nagelen, en de Steene Moer-nagelen.

N*og moest de Zeenatuur een fatzoen lenen van de kostelykste speceryen dezer Landen, die op 't Eiland wassen, om binnen haren schoot iets daar na te bootzen. Te weten de* Nagelen *en* Moernagelen.

1. Caryophyllum saxeum; *in 't Duits* Zeenagelen; *in 't Maleits* Tsjenke laut *zyn kleine Kraalsteentjes, omtrent een lid van een vinger lang, en veele digt by malkander gevoegt, beneden met een smal worteltje, en boven met een breed hoofdeken, 't welk van binnen scherp gevoorent en gesternt is, van buiten of effen, of een weinig gestreept, zeer na uitmakende de gedaante van Caryoffelnagelen. Zy staan zomtyds plat, zomtyds verheven als een hol of heuvelken, op een ander stuk Kraalsteen, als of ze door konst daar op gezet waren, onder water met slym overtrokken, maar laten zig zeer wit bleeken.*

Deze Nageltjes in zee oud geworden, werden een halve vinger lang, geelagtig, en steenagtig als wit Kalbahaar, gelyk men ze enkeld op het strant uitgesmeeten vindt. Men vindt ook een groote zoorte hier van, wiens Nagelen zoo groot en dik zyn als een vinger, boven diep gegaat, en geplooit, maar staan niet meer dan vier of vyf by malkander aan een bosje, ook zyn hunne kanten meest uitgestooten, dewyl ze wat diep in zee groejen, en niet dan met stukken op strant geworpen, gevonden werden.

2. Anthophyllum saxeum; *in 't Duits* steene Moernagelen; *in 't Maleits* Polang laut, *deze maken de gedaante van boompjes uit, een halve voet of een hand boog, in weinige korte en dikke takken verspreit, steen-hard, en diep gestreept, ruig, en vuil-graauw van buiten. Ieder tak verdeelt zig aan zyn uiterste in drie andere, in een driesprong staande, waar van de twee gemeenelyk korter zyn dan de derde, en verbeelden regte Moernagels, dog met een breeder hoofdeken, van binnen gesternt en geplooit, als de voorschreeve Nagelen, waar van de kanten vry wat scherp zyn.*

De

Arbuſculæ minores, non ultra digitum altæ, non plures gerunt quinque ſexve fructibus, quam naturaliſſime Antophylla referunt magnitudine, coloris ex fuſco violacei, excepto quod externe nimis rugoſa ac profunde ſtriata ſint. Majores autem arbuſculæ non tam accurate Antophylla referunt, quum majores minoresque fructus promiſcui ſunt.

Hujus & alia peculiaris obcurrit ſpecies, quæ plura gerit brevia Antophylla, non ſemper in triangulo poſita, capite late & acute ſinuoſo inſtructa, uti & omnes rami profunde ſtriati & rugoſi ſunt, externe nigri, interne albi, venoſi, & ſaxei inſtar alius Corallii. Hæc nigredo per pluvias quodammodo abluitur, ſed tamen profundis inhæret ſtriis, unde & hæc planta cinerea & ſordida eſt.

Hæc arbuſcula tribus gaudens ramis mihi in mentem ducit Sinenſe verbum *Sanho ſuy*, quod tres quoque denotat ramos, quo Sinenſes verum Corallium rubrum denotant, atque hoc per totam Sinam & Japoniam in magno eſt pretio, licet in tota non creſcat India, & per Europæos adfertur in granis & ramulis. Hoc nomen Corallio tribuunt, quum ex ipſorum relatu cuncti ejus rami quam incurvi & intricati etiam ſint, ſemper ad extremum in tres terminantur apices, quod tamen in Europæo Corallio non ita præciſe obſervatur. Hinc dubito, an non iſti nationi factitium obtrudatur Corallium, licet adfirment Sinenſes, talem Coralliorum arborem tribus gaudentem ramis, ſeptem pedes altam alicubi in Sina oſtendi, ac præterea narrant, talia Corallia reperiri in Sinenſi mari circa periculoſam inſulam Lamho.

Nulla porro pars binarum memoratarum Caryophyllacearum plantarum in uſu eſt neque ad medicinam, neque ad Calcinationem. Primæ ſpeciei elegantiſſima eliguntur tubercula, quibus inſident Caryophylla digiti articulum longa, & regulariter ſibi invicem adpoſita, quæ a curioſis tanquam raræ ſervantur res. Secundæ ſpeciei tales ſumuntur arbuſculæ vel ramuli, qui diſtinctiſſima referunt Antophylla, ex fuſco rubra, & in triangulo poſita. Reliqui vero rami, ex mari producti, ac plerumque nigri, nec per inſolationem albeſcentes in ullo ſunt pretio, atque præterea pedes quam maxime lædunt, ſi quis ſupra eos pedibus inceædat, inſtar vitri enim ſcindunt, & in ramenta diſſiliunt.

Huc quoque pertinet alia ſpecies, quæ potiſſimum invenitur in litoribus Lœhœæ, ſuntque multi ramuli cancellarum modo concreti, ſed vagi, ita ut magna interſtitia ſuperſint, ſed omnes albiſſimi ſunt, profunde ſulcati, & acute ſcindentes, & parum intorti inſtar ſacchari penidii, nullius quoque uſus, & pedibus noxii.

Legitur in *Ephemer. Acad. Curioſ.* ad annum 1684. *obſerv.* 190. *Joannem Jacobum Wagenerum* in montanis Elegeri locis circa Tigurum lapillos inveniſſe, omnino referentes Caryophyllos aromaticos, atque hos eſſe albos & duriſſimos, ex ejus opinione in monte iſto fabricatos, quod ſane naturæ miraculum eſt, quæ non modo in Amboinenſi mari Caryophyllos, uti ſupra indicatum eſt, norit repræſentare per Corallina hæc ſaxa, ſed etiam ipſorum formam in Helveticis montibus poteſt procreare.

N. B. Horum Caryophyllorum & Antophyllorum marinorum, ut & ſubſequentis Reticuli marini mentionem quoque facit *Valentinus* in *India literata pag.* 508. ac *Buttnerus* de *Coralliis marinus pag.* 13. eſtque *Milleporus* & *Porus matronalis Inperati Hiſt. naturæ pag.* 817 & 818.

De kleine boompjes hier van, die niet boven een vinger hoog zyn, en niet meer dan vyf of ſes vrugten hebben, verbeelden zeer naturel de Moernagels, van grootte en violet-bruine couleur, behalven dat ze van buiten te ruig, en diep geſtreept zyn. Maar de grootere boompjes vertoonen de Moernagels zoo accuraat niet, vermits daar groote en kleine vrugten door malkander loopen.

Zoo heeft men ook nog een byzonder zoorte hier van, die veel korte Moernagels heeft, den drieſpronk altyd niet obſerverende, breed van hoofd, en ſcherp geplooit, gelyk ook al de takken diep geſtreept, en ruig zyn, van buiten zwart, van binnen wit, aderig, en ſteenhard als andere Kraalſteen. Deze zwartigheid werd wel eenigzints door den regen afgeſpoelt, maar blyft egter in de diepe ploojen zitten, waar door dit gewas graauwagtig en ongezien werd.

Dit drietakkig boompje brengt my in gedagten, het Chineeſe woord Sanho ſuy, *'t welk mede drie takken beteekent, waar mede de Chineeſen de regte Bloedkoraal benoemen, zynde door gants China, en Japan, in groote agting, hoewel ze in geheel Ooſtindiën niet en valt, egter door de Europianen met korrels en takken genoegzaam daar in gevoert word. Dezen naam geven ze het Koraal, om dat na haar zeggen alle deszelfs takken hoe krom en verwert dat ze loopen, aan 't uiterſte altyd in drie ſpitzen eindigen, 't welk men egter aan 't Europiſſe Koraal zoo precies niet obſerveren kan. Daarom twyffel ik, of aan die Natie niet wel een gefabriſeert Koraal daar onder geſtoken zy, hoewel ze ſtaande houden, dat een zulke drietakkige Koraalboom zeven voeten hoog ergens in China getoont werde, en daar en boven verhalen, dat zoodanige Koralen gevonden werden in de Chineeſe zee, omtrent het periculeuze Eiland Lambo.*

Voorts is van de twee bovenſtaande Nagelformige Kraalgewaſſen niets gebruikelyk, nog tot Medicyn nog tot Kalkbranden. Van de eerſte zoorte neemt men de mooiſte heuveltjes, daar aan de Nageltjes wel een lid van een vinger lang zyn, en geſchikt neffens malkander ſtaan, om tot rariteit te bewaren. Van de tweede zoorte kieſt men zoodanige boompjes of takjes, die de duidelykſte Moernagels verbeelden, bruin-rood zyn, en in een drieſprong ſtaan. Maar de andere takken, die uit zee gehaalt, meeſt zwart zyn, en door bleeken niet willen wit werden, zyn niet geagt, en daar en boven zeer ſchadelyk voor de voeten, als iemand daar op trapt, want het ſnyt en ſplintert als glas.

Hier toe behoort nog een ander zoort, dewelke meeſt gevonden werd op de ſtranden van Loeboe, zynde veele takken traaljes gewyze door malkander gegroeit, dog wat ydel, zoo dat 'er groote gaten tuſſen blyven, alle ſpierwit, diep gevorent, en ſcherp ſnydende, ook een weinig gedraait als penytzuiker, mede van geen gebruik, en ſchadelyk voor de voeten.

Men leeſt in de Ephem. Acad. Curios. ad annum 1684. *obſ.* 190. *dat* Johann. Jacob. Wagener *in de Bergleger, Zurg-ſteentjes gevonden heeft, t'eenemaal verbeeldende de Specerynagelen, dog dat het witte en zeer harde ſteentjes waren, na zyne meenig in dezelve Berg na gebootſt, 't welk zeker een wonder is, dat de natuur niet alleen in de Amboinſe zee, de Nagelen als hier boven gezegt, weet te verbeelden, in de Kraalſteenen, maar ook derzelver gedaante in de Switſerſe gebergten weet voort te brengen.*

N. B. Van deze Zeenagels en Moernagels, als mede van het volgende Zeenet maakt mede gewag *Valentyn* in zyn geletter *Indiën pag.* 508. als mede *Buttnerus* over de *Zee-Coralen pag.* 13. en is de *Milleporus* en de *Porus matronalis* van *Inperatus Hiſt. natur. pag.* 817 & 818.

CAPUT VIGESIMUM QUINTUM.

Reticulum marinum. Carang rede.

Hoc unum est ex rarissimis pelagi productis, haud majus Rosis vel floribus similibus, crassitie panni vulgaris, foraminulis refertum instar reticuli, multis plicis inter sese mixtis, uti in floribus vel complicato panno, substantiæ saxeæ, sed fragilissimæ, subtus radiculam seu basim formans, qua aliis figitur saxis.

Non facile dealbescere potest, sed flavescens est, vel sordide albens, nihilominus tamen purum & pellucidum. Quum oræ superiores inæquales sunt, forcipe poliri possunt, & in floris formam formari. Albi adcrescit Calbaharii ramis vel circa ejus radices, & securi parva artificiose separari id oportet. Huc referri possunt cuncta talia producta, quæ instar reticuli pertexta sunt & formam panni habent, quorum variæ sunt formæ, uti supra in Lithodendro saccharato rubro tenuem talem texturam descripsimus, Indico panno Tsjavoni dicto similem, uti & Caryophyllos saxeos, aliosque similes flores ea simili perforato opere formatos.

Nomen. Latine *Reticulum marinum* seu *Saxeum*; Malaice *Carang rede*, verbo semi Lusitanico. Rede enim *Rete* denotat.

Locus & *Usus.* Raro reperitur, nisi quum magna albaque protrahuntur Corallia, sed accurate adtendendum est, quum adsunt, ut dexteritate separentur. Per septimanam pluviis & soli exponitur, ac dein tanquam quid rarum servatur, locum optime merens, quum sint plantæ rarissimæ, & radicula aliis figi potest scopulis, ut innoxie tractari possit. Figuram ejus vide sub finem Capitis 23.

N. B. Cum hoc convenit porus reticulatus, seu Crusta marina *Imperati Hist. natur. pag.* 821.

VYF EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Zee-netje.

Dit is een van de curieuste Schepselen der zee, niet grooter dan roosjes of bloemen, in de dikte van gemeen doek, en vol gaatjes, als een klein netje, met veele ploojen door malkander lopende, gelyk een bloem of gevouwen doekje, steenagtig van substantie, dog zeer bros, van onderen een worteltje of voetje formeerende, waar mede het op andere steenen vast zit.

Het laat zig niet wit bleeken, maar blyft geelagtig of vuil-wit, niet te min zuiver en klaar. Als de bovenste kantjes wat oneffen zyn, zoo kan men ze met een knipscheertje effen snyden, en tot een gedaante van een bloeme fatsoeneeren. Het groeit by den witten Kraalsteen, aan deszelfs takken of omtrent de wortelen, en moet met een Byltje behendig afgeknipt werden. Hier by kan men brengen alle zoodanige gewassen, die netsgewyze doorboort, en de gedaante van Linnen hebben, waar van men verscheide fatzoenen vindt, gelyk wy boven in 't roode zuikerwerk een fyn geweef beschreeven hebben, het Indische linnen Tsjavony gelykende, als mede de steenen, Angelieren, en andere diergelyke bloemen van doorgebrooken werk gemaakt.

Naam. *In 't Latyn* Reticulum marinum *of* Saxeum; *in 't Maleits* Carang rede, *met een half Portugees woord. Want* rede *is te zeggen* rete *een net.*

Plaats *en* Gebruik. *Het werd niet veel gevonden, als men groote witte Kraalboomen uithaalt, daar men dan gaauw op passen moet, om deze subtiele gewassen behendig af te knippen. Men bleekt ze een week lang in regen en zon, en bewaart ze dan tot rariteiten, daar ze met regt een plaats verdienen, om dat het rare gewassen zyn, en men kan ze met hunne worteltjes op een andere klip ligt vast plakken, op dat men ze onbeschroomt handelen mag. De figuur ziet in cap.* 23.

N. B. Hier mede komt overeen de *Porus reticulatus*, van *Imperatus Hist. naturæ pag.* 821.

CAPUT VIGESIMUM SEXTUM.

Fungus saxeus. Carang culat.

Jam subsequuntur species quædam Corallinorum saxorum, quæ non quidem perfectam formam florum ac fructuum, sed alius cujusdam terrestris producti præbent, præsertim Fungi, cujus tres producemus species.

Primo. *Fungus saxeus*, Belgice *Steen-Cambernoelien*, sic dictus ex ejus forma, sunt enim disci rotundi & plani, superius parum elevati, quidam altiores, quidam planiores, inferius parum cavi, & ibi in medio aliquando pedunculum exhibentes, qua rupibus sed non firmiter inhærent.

Superior planities composita est ex innumeris acutis plicis, quales etiam in inferiore parte Fungorum terrestrium conspiciuntur, hique nunc majores nunc minores inter se promiscue sunt, crassitiem habentes membranæ, durissimi instar saxi, & scindentes per multos acutos dentes, serræ in modum positos, quique eum ornant, & omnes simul circa mediam fissuram concurrunt tanquam in centrum.

Inferior pars dense brevibus sed obtusis spinulis seu verrucis obsita est, tamque rugosa est, ut vix tractabilis sit.

Sub aqua hi Fungi obducti sunt crasso visco instar Papedæ vel amyli, quorumque plicæ elevatiores gerunt oras instar denticulati limbi acicularum, quo feminæ utuntur, hi insuper obsessi sunt innumeris oblongis vesiculis ex eadem Papeda formatis, in quibus aliquid vivum seu insectum observatur, si adcurate sub aqua examinentur, quam primum vero extra aquam protrahuntur, hic mucus & vesiculæ inter plicas latent, & deliquescunt instar placentæ marinæ, teterrimum causantes fœtorem, antequam per pluvias abluantur.

Depu-

SES EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

De Steenige Cambernoelje.

Nu volgen eenige zoorten van Kraalsteenen, die juist geen eigentlyke gedaante van bloemen en vrugten, maar van eenig ander Landgewas vertoonen, inzonderheid van den Fungus of Cambernoelien, waar van wy drie zoorten zullen vertoonen.

1. Fungus saxeus; *in 't Duits* Steen-Cambernoelien, *al zoo genaamt na hunne gedaante, want het zyn ronde en platte schyven, boven wat verheven, sommige hooger, sommige platter, beneden een weinig hol, en aldaar in de midden somtyds een voetje vertoonende, waar mede ze op de klippen dog niet vast zitten.*

De bovenste vlakte is gemaakt van ontelbare scherpe ploojen, gelyk men onder aan de onderste Land Cambernoelien ziet, klein en groot door malkander in de dikte van perkement, steen-hard, en snydende, met veele ronde tanden, saags-gewys verciert, en alle t'zaamstootende, omtrent de middelste kloove als om een centrum.

De onderste zyde is digt, met korte, dog met stompe doorentjes of wratjes bezet, zoo ruig, dat ze moejelyk te handelen zyn.

Onder water zyn ze bekleedt met een dikken slym, als Papeda of Styfzel, en welkers ploojen verhevener kanten hebben, schier als speldewerk van vrouwen, die zyn daar en boven behangen, met ontelbare langwerpige blaasjes, van de zelfste Papeda gemaakt, daar aan men eenig leven bespeurt, als men ze nauw onder water bekykt, maar zoo dra men ze buiten 't water brengt, zoo zakt dezen slym, en blaasjes tussen de ploojen in, en versmelt als andere zeequallen, makende een zeer stinkende lugt, eer het door den regen afgespoelt werd.

De

Depurati albescunt, & instar saxi indurescunt, sed qui diu per litora devolvuntur, obtusi sunt, cinerei, & eo magis lapidescunt. Plurimi plani incumbunt rupibus Corallinis, locum non mutantes, licet ipsis non fixi sint, videturque hisce productis mediam tribuendam esse naturam inter saxum & Zoophytum, quum sub aqua cum adhærente muco instar aliorum Zoophytorum videntur vivere, nec tamen tam completi sunt veris Zoophytis, quæ viventem & moventem vim distinctius repræsentant. Alioquin hæc saxa habenda essent pro sceleto semi viventis Fungi.

Secundo. *Fungus saxeus oblongus*, a præcedente haud multum differt, excepto quod ex rotundo oblongus & multo major sit, unum nempe & fesqui pedem longus, semipedem latus, subtus concavus, superius alto & elevato dorso notatus, & juxta id sulcatus, ex quo plicæ undique ad oras excurrunt. Quidam longi & angusti sunt, quosdam habentes sinus & elevatum caput nec altum dorsum, optime referentes prorepentem vermem vel limacem, quidam elevatissimi sunt, & subtus concavi instar crateris, quum invertantur. Oræ in hac specie elegantius fimbriatæ sunt & subtilius excavatæ quam in priore, sed non tam album conquirunt colorem ad insolationem, sub aqua obducti sunt simili muco, qui mox deliquescit, quum extrahuntur. Laxe etiam Corallinis incumbunt saxis, nec locum mutant.

Tertio. *Mitra polonica*, Belgice *Poolsche Mutzen.* Similes sunt saxei Fungi, altius elevati prioribus, ac præterea variis eminentiis & tuberculis inæquales, & acutis plicis armati, quæ non tam inregulariter decurrunt, parumque spinulosæ sunt. Intus quam maxime concavi, & ob copiosas obtusasque spinulas spinulosi, ita ut vix tractari possint, substantiæ saxeæ, ac durissimi, per insolationem non albentes, sed sordide cinerei sunt. Quidam sine tuberculis tam alti & elevati sunt, ut veram referant Campanam, digitum circiter crassi, nihilominus tamen durissimi, & sonitum edentes, ac primi optime mitram æmulantur Polonicam, & tales pileos, quales nautæ gerunt, ac plerumque tantæ magnitudinis, ut capiti inponi possint, quidam aquam continent, alii non, si in inversis aqua effundatur.

Nomen. Latine *Fungus saxeus*, vel Græco verbo *Myçetolitos*, quod nomen primæ proprie competit speciei. Malaice *Carang culat*, h. e. Fungus lapideus. Secunda species dicitur *Fungus saxeus oblongus*, atque sub hoc numeratur *Limax saxea*, Malaice *Batu barudan*, quum adhibetur ad radices radendas. Tertia species vocatur *Mitra polonica*, & sub hoc comprehenditur *Campana saxea*, Belgice *Poolse* seu *Gedrummelte Mutsen.* Malaice *Carang carpoessa*, seu *Carpoessa batu.*

Locus & *Usus.* Ubique circa Amboinenses inveniuntur insulas, sed in nullo peculiari sunt usu, excepto quod secundæ speciei tales eligantur, quæ diu in litore decubuerunt, satis insolatæ & semi obtusæ sunt, quibus mulierculæ utuntur, ut ad acutas plicas virides quasdam radices & fructus radant vel poliant, uti Zingiber viride, Curcumam, viridem Limonem Nipis, qui pro condimento præparatur, sed cavendum est recentia saxa, plenas habentia plicas, ad hoc opus adhibere, horum enim plicæ papyri tenuitatem habent, inque ramenta dissiliunt instar vitri.

Cæterum omnes hæ species tanquam aliquid rarum servantur, præsertim si plicæ elegantibus fimbriis ad normam denticulati limbi operis acicularum ornatæ sunt.

Mitræ Polonicæ a Sinensibus etiam æstimatæ sunt, quoque rugosiores & tuberculosiores sunt, eo majori ab iis habentur in pretio, proponunturque ab iis instar monticulorum naturalium ante Idola, quibus semper rarissimas, quas conquirere possunt, obferunt res, atque in ipsorum sulcis inponunt candelas thuriferas.

Nautæ, aliique, quorum opus est in maris limbo ambulare, anxii sunt hos calcare Fungos, quum pedes vehementer lædunt & lacerant, frustaque ipsis tanquam vitri ramenta inhærent.

Carol. Clusius libr. 6. exotic. Cap. 10. tres quoque describit *Fungi saxei* species, quas ex aliorum relatu dicit crescere partim in mari, partim in Nylo, qui ultimus locus mihi suspectus est, quin deberet esse in ejus ostio, ubi aqua marina adfluit, & ingentes locantur scopuli.

Nam

De schoongemaakte werden wit, en steenhard, maar de welke zeer lange op strant rollen, werden stomp, graauw, en versteenen hoe langs hoe meer. De meeste leggen plat op de Kraalklippen, van plaats niet veranderende, al zyn ze daar aan niet vast, en het schynt, dat men deze gewassen een middelnatuur moet geven, tussen steen en Zoophytis, om dat ze onder water met haar aanhangende slym als andere zeequallen schynen te leven, en egter nog zoo volkomen niet zyn als de regte Zoophyta behooren te zyn, die de levende en roerende kragt duidelyker vertoonen. Anders moeste men deze steenen voor een geraamte van een half levende Fungus houden.

2. Fungus saxeus oblongus, *verschilt van de voorgaande niet veel, behalven dat hy uit den ronden, langwerpig, en veel grooter werd, te weten een en anderhalve voeten lang, een halve voet breed, van onderen hol, boven met een hooge verheve rugge, en langs de zelve een kloove, van waar de ploojen rondom na de kanten loopen. Zommige zyn lang en smal, met eenige bogten, en een verheeve hoofd, niet hoog van rugge, zeer wel verbeeldende een kruipende worm of een wegslakke, zommige zyn zeer hoog, en van onderen hol, gelyk diepe bakken, als men ze omkeert. De ploojen aan deze zoorten zyn frajer gekant, en subtielder gesneeden dan aan de voorige, dog werden zoo wit niet in 't bleeken, onder water zyn ze met diergelyke slym bedekt, die dadelyk weg smelt, als men ze uithaalt. Zy leggen ook los op de Kraalklippen, en veranderen van plaatze niet.*

3. Mitra polonica, *in 't Duits* Poolsche Mutsen. *Zyn diergelyke steenen Fungi, nog hooger verheven dan de voorgaande, en daar en boven met verscheide bulten of heuveltjes oneffen, en met scherpe ploojen bezet, die zoo ordentelyk niet loopen, ook wat steekeliger zyn. Van binnen zeer hol, en wegens de veele stompe doorens mede steekelig, zoo dat men ze kwalyk handelen kan, steenhard van substantie, door geen bleeken wit wordende, maar blyven leelyk graauw. Zommige loopen zonder bulten zoo hoog, dat ze een regte klok verbeelden, omtrent een vinger dik, niet te min zeer hard, en klinkende; de eerstgenoemde gelyken zeer wel de Poolsche Mutsen, of ook Drummelte Mutsen, die de Matroosen dragen, gemeenlyk zoo groot, dat men ze op 't hoofd zetten kan, zommige houden water, zommige niet, als men in de omgekeerden water giet.*

Naam. *In 't Latyn* Fungus saxeus, *of met een Griekschen naam* Mycetolitos, *welken naam de eerste zoorte eigentlyk toekomt. In 't Maleits* Carang culat, *dat is Steene Kambernoeliën. De tweede zoorte hiet* Fungus saxeus oblongus, *en daar onder de* Limax saxea; *in 't Maleits* Batu barudan, *om dat men ze gebruikt om groene wortelen daar op te raspen. De derde zoorte hiet* Mitra polonica, *en daar onder de* Campana saxea, *in 't Duits* Poolse *of* Gedrummelte Mutsen; *in 't Maleits* Carang carpoessa, *of* Carpoessa batu.

Plaats *en* Gebruik. *Men vindt ze overal rondom de Amboinsche Eilanden, en werden tot niets zonderlings gebruikt, behalven dat men van de tweede zoorte neemt zoodanige, die langen tyd op strant hebben gelegen, ter degen uitgeverst, en half stomp gesleepen zyn, die de vrouwtjes dan gebruiken om tegens die scherpe ploojen eenige groene wortelen en vrugten klein te raspen, of effen te maken, als groene Gember, Curcuma, groene Limon Nipis, die men tot het inleggen bereiden wil. Maar men moet zig wel wagten, versche steenen, die haar volkomen ploojen nog hebben, hier toe te nemen, wiens ploojen zoo dun als papier zyn, en in stukken springen als glas.*

Anders werden alle deze zoorten tot rariteit bewaart, inzonderheid als de ploojen met fraaije kanten na 't fatzoen van Speldewerk verciert zyn.

Drummelte Mutsen zyn by de Chineesen ook wel gewilt, hoe ruiger en met meer bulten, hoe hooger ze die agten, zetten dezelve als natuurlyke bergkens voor hunne Afgoden of Joosjes, aan die zy dog altyd het raarste presenteeren, dat ze krygen konnen, boven op in de klove planteende eenige rookkaarsjes.

De Vissers, en andere, die in zee moeten wandelen, zyn mede bange op deze Fungos te trappen, dewyl ze de voeten fel doorsnyden, en de stukjes als glas daar in laten steeken.

Carol. Clus. Lib. 6. exotic. Cap. 10. *beschryft ook drie zoorten van den* Fungus saxeus, *die hy uit het verhaal van andere zegt te groejen, ten deele in de zee, ten deele in de Nyl, aan welke laatste ik zeer twyffele, of het moeste in de mond van den Nyl zyn, daar het zeewater komt, en groote klippen staan.*

Want

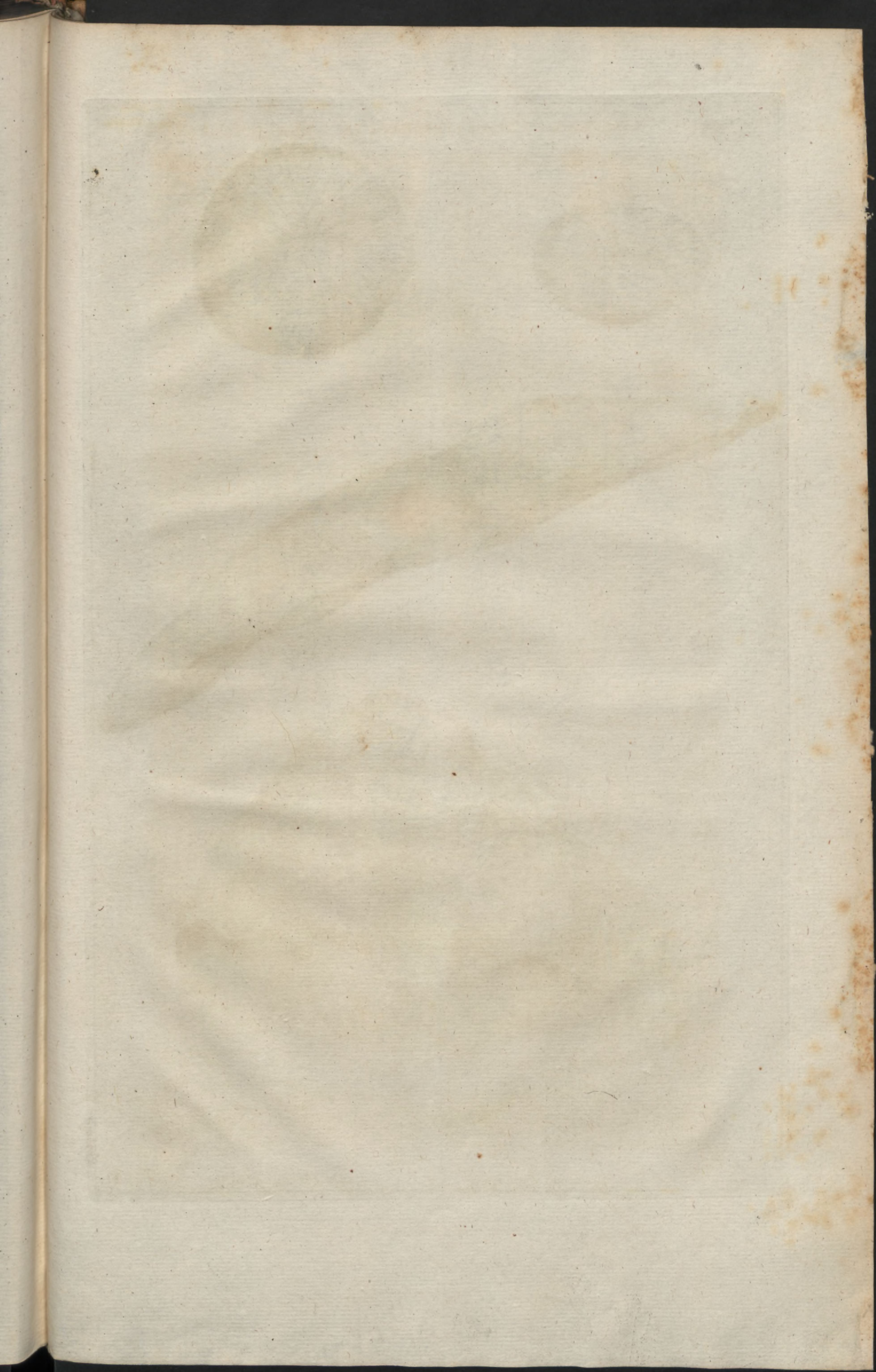

Fig. 1. Fungia patellaris. Lam.
— 2. — agariciformis. Lam.
— 3. Agaricia explanata. Schweigg.
— 4. Fungia scutaria. Lam.

Nam ſuum Nyloticum fungum deſcribit ejusdem formæ cum noſtro Amboinenſi, qui in aperto creſcit mari, brevi gaudens pedunculo, uti ſupra dictum fuit, quique rariſſime invenitur. Tertia ipſius ſpecies in eodem deſcripta Capite videtur eſſe *Amarantus* noſter *ſaxeus*.

Non poſſum concedere, uti quidam ſuſtinent docti, cunctas arbuſculas marinas & Corallia primo fuiſſe vegetabiles herbas, ac dein per lapideum ſuccum in aqua marina latentem in ſaxum degenerata fuiſſe, uti & memoratum Fungum, & Amarantum ſaxeum proprie fuiſſe antea plantas terreſtres, ac caſu in mari projectos in ſaxum mutatos fuiſſe, uti legitur in cenſura ad plantas meas marinas raras Berolinum miſſas, in *Ephemerid. Germ.* anno 1684. *obſ.* 21. De Coralliis falſum eſſe ſupra variis in locis oſtendi. De Fungis ſaxeis multo minus verum eſſe poteſt, quum aliam penitus obtinent formam terreſtribus Fungis, ac nunquam in terra tantus conſpectus fuit Fungus, quantus ſupra deſcriptus eſt ſub Batoc baroedan, & Mirta polonica.

Sub prima ſpecie complectitur etiam *minor Fungus ſaxeus*, formam habens placentularum quarundam, quæ *Barua* dicuntur, & ad potum Thee obferuntur, forma denarii vel ſemi inperialis, in ſuperiore parte gibboſus & ſtriatus inſtar primæ ſpeciei ſubtus concavus, ſed glaber & politus, ſub ſpecie quarta in Figuris obcurrunt hæ.

Want zynen Nytoliſſen fungus beſchryft by t'eenmaal van het zelve fatzoen, als onzen Amboinſchen heeft, die in de openbare zee waſt, en een kort voetje bad, gelyk gezegt is, dat zeer zelden gevonden wert. De derde zoorte van hem in 't zelve Hoofdſtuk beſchreeven, ſchynt onzen Amarantus ſaxeus *te zyn.*

Dat zommige Geleerden ſuſtineeren, dat alle Zeeboompjes en Koraalgewaſſen niet alleen in 't eerſt een groeijend kruid zyn geweeſt, en daar na door den ſteenzap in zeewater ſchuilende, in ſteen verandert, maar ook de bovenſtaande Fungus en Amaranthus ſaxeus eigentlyk landgewaſſen zouden zyn geweeſt, en by geval in zee komende in ſteen zouden verandert zyn, gelyk men lezen kan in de Cenſura, op myne Zeerariteiten na Berlyn gezonden, in Eph. Germ. *anno* 1684. obſ. 21. *kan ik niet toeſtaan, dat het met de Koraalboompjes niet zyn kan, heb ik boven op verſcheide plaatſen getoont. Met de Fungis ſaxeis kan het veel minder zyn, dewyl dezelve een geheel ander gedaante hebben dan de land Campernoelien, en nooit is 'er op 't land zoo groote Fungus gezien, als wy hier boven den Batoe baroedan, en de Drommelte nu beſchreeven hebben.*

Onder de eerſte zoorte behoort nog een kleine Fungus ſaxeus, *van gedaante als zekere koekjes* Barua *genaamt, die men by de Theebak opſchaft, in de gedaante van een ſchelling of een halve ryksdaalder, aan de bovenzyde bultig, en geſtreept als de eerſte zoorte, aan de onderſte zyde hol, dog effen, en niet ruig, in de figuur zyn ze te zien onder de vierde zoort.*

Tabula Octogeſima octava

Fungos ſaxeos exhibet, quorum ſpecies prima ad Fig. 1. ſpecies 2. ad Fig. 2. ſpecies tertia ad Fig. 3. & ſpecies quarta ad Fig. 4. exhibentur. Primaque etiam a *Valent.* in Indiæ literatæ *Epiſtola* 47. *No.* 9. deſcribitur, & *Tab.* 9. *fig.* 2. delineatur. Fungosque marinos etiam habet *Beſlerus* in *Muſeo* ſuo *Tab.* 27 & 28. & *D. S. Buttnerus* in *Diſſertat.* de *Coralliis foſſilibus*, *pag.* 13. omniumque plurimos & elegantiſſimos Cl. Boerhavius in Indice H. L. Batavi.

De agt en Tagtigſte Plaat

Vertoont de *Steenige Campernoeljes*, waar van de eerſte zoorte by de eerſte Figuur, de tweede zoort by de tweede Figuur, de derde zoort by de derde Figuur, en de vierde by de vierde Figuur vertoont wert. En de eerſte zoort wert ook van *Valentyn* in zyn geleert Indiën, 47. *Brief No.* 9. beſchreeven, en op de 9 *Plaat fig.* 2. afgebeeldt. Andere Zee-Campernoeljes heeft ook *Beſlerus* in zyn *Muſeum Tab.* 27 en 28. en de Heer *D. S. Buttnerus* in de Diſſertatie over de Coralen *pag.* 13. en de meeſte en fraaiſte van allen, de vermaarde Heer *Boerhave* in zyn *Index* van de Leidſche Tuin.

CAPUT VIGESIMUM SEPTIMUM.

Saxum calcarium marinum. Carang.

Hæc ſaxa non amplius plantarum formam habent, ſed hic ea oportet locare, tam ob ipſorum naturam vegetabilem, quam quod baſes ſint cunctorum præcedentium Calbahariorum.

Sunt autem ſaxa ſordida & inregularia, multis prominentibus angulis ſeu eminentiis, & foveolis ac foraminibus excavata, externe rugoſa, ſordide virentia & nigricantia, fœtente muco marino obducta, interne albiſſima inſtar Albaſtri, ſubtiliter ſtriata ſeu venoſa inſtar ſacchari albi, quæ venæ non regulares & homogeneæ ſunt, ſed hic & illic decurrunt. Recenter e mari producta, molliſſima ſunt, ita ut obtuſis majoribus cultris Parrang dictis & ſecuribus formari poſſint, uti lubet, ſed ob profundas foveas raro poteſt inveniri ora glabra.

Diſſecta cito contrahuntur, inque aëre magis magisque indureſcunt. Interne haud ſolida ſunt, ſed præter iſtas foveolas alias porro habent cavitates, in quibus oblongi nigrique locantur muſculi, rotundi, & ex binis formati ſegmentis, inſtar vaginæ formati & digitum longi, in quo piſcis muſculinus albus reperitur, præſtantis ſaporis, quique deſcribitur in *libro* noſtro *quarto* de *animalibus*, ſub nomine *Pholæ*, ſeu *Aſuſſeng batu*.

Hic muſculus in iſta cavitate tam eleganter & artificioſe reconditur, acſi ad hanc formatus eſſet, ſemper tamen tubi quidam concavi per ſaxum decurrunt, per quos aquam marinam ſugit. In aliis apertis foveis degunt plerumque *Briſſi*, qui ſunt Echini marini minores, curtas duraſque gerentes ſpinas.

Hæc porro ſaxa nullam regularem habent formam, ſunt enim inregulares glebæ, binos, tres, quatuorve pedes magnæ, quædam planiuſculæ ſunt inſtar menſæ amplæ, quoque hæc ſaxa in mari profundiora locantur, eo majores ſunt rupes, quibus increſcunt Calbaharia nigra & cinerea plerumque, quæ vero non habent ultra binas orgyas aquarum, obducta ſunt iſtis albis Coralliis, quæ proprie habentur vera producta horum ſcopulorum.

SEVEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

De Zee Kalk-ſteen, of *Kopſteen.*

Nullipora calcarea Schweigg.

Deze ſtenen hebben geen gedaante meer van planten, dog moeten hier gezet werden, zoo wel om haar ligtgroejende natuur, als om dat ze de Baſes of grondſtenen zyn van alle de voorgaande Kalbahaars.

Het zyn leelyke ongeſchikte ſteenen, vol uitſteekende hoeken of koppen, en daar tuſſen vol kuilen en gaten, buiten ruig, vuil-groen, en zwartagtig, met een ſtinkende zeeſlym bedekt, binnen ſpierwit als Albaſt, fyn geſtreept, of geadert als witte zuiker, welke aderen niet eenparig, maar hier en daar loopen. Vers uit zee komende zyn ze zeer week, zoo dat men ze met ſtompe parangs en bylen gemakkelyk behouden kan, in wat fatzoen men wil, dog wegens de kuilen, die diep ingaan, kan men zelden een zyde vinden, die effen is.

De bekapte beſterven graauw, en werden in de lugt hoe langer hoe harder. Zy zyn binnen ook niet maſſief, maar behalven de voorſz. kuilen hebben ze nog andere holligheden, daar in langwerpige zwarte Moſſelen leggen, rond, van twee deelen gemaakt, gefatzoeneert als een ſcheede, en een vinger lang, daar in een witte Moſſelvis gevonden wert, goed van ſmaak, in ons Dierboek Lib. 4. *beſchreeven, onder den naam van* Pholas *of* Aſuſſeng batu.

Deze Moſſel leit in de holligheid zoo net, als of ze daar na gemaakt was, egter altyd met eenige holle pypen door de ſteen, waar door zy 't zeewater zuigen. In de andere open kuilen houden zig meeſt op de Briſſi, *dat zyn kleine Zee-Egels, met korte en harde ſteekels.*

Deze ſtenen nu hebben geen zekere fatzoen, want het zyn allegacer ongeſchikte klompen, van twee tot drie en vier voeten groot, zommige vallen platagtig, als breede tafels, en hoe dieper in zee hoe grooter klippen het worden, waar op dan de zwarte en graauwe Kalbahaars-boompjes meeſt hunne zitplaats hebben, maar die niet boven twee vadem waters hebben, zyn begroeit met de voorſz. witte Kraalboompjes, dewelke men voor 't eigentlyke uitſpruitzel van deze klippen houd.

Non vere numerari possunt sub vulgari saxorum natura, sed ad vegetabiles quodammodo pertinent res, ortum enim ducunt, & crescunt ex crassa, & terrestri salsedine aquæ marinæ, ac nutrimentum porro hauriunt ex subjecta arena, cui etiam non infiguntur uti aliæ rupes marinæ, sed plerumque laxe ipsi incumbunt, nunc magis elevata nunc magis profunda, prout magna sunt, hisce tota freta referta inveniuntur, sed non sibi mutuo nexa, sed inregulariter locantur, & ubi uno anno protrahuntur, ibi post decursum aliquot annorum alia regerminant, quod in vulgaribus non ita obtinet saxis.

Peculiaris porro species est horum saxorum, quæ magnum litoris obcupat spatium, ita ut unica videatur esse cohors lapidea, seu continuatio saxorum instar magnæ placentæ extensa. Hæc species solidiorem & duriorem habet substantiam, non profunde sub aqua locata, unde aliquando nuda conspicitur, terræque fixa est, magisque convenit cum saxis terrestribus, unde & huic nulla increscunt Corallia, sed plures Algæ species.

Hæ placentæ quidem sibi mutuo adhærent, ipsarum tamen fissuræ & venæ denotant, unicum neutiquam constituere corpus, quoque terræ propiores, eo solidiores & planiores sunt, quo vero profundiores in mari, eo rugosiores, magisque tuberculosæ sunt. Sub iis plerumque arenosa locatur tabula, inque ea foramina instar puteorum, in quibus pisces natant sub saxo, ex quo detegitur, hæc saxa subtus concava esse, atque hinc fit, talia litora terræ motu abrumpi, & fundum petere.

Nomen. Latine *Saxum calcarium marinum;* Belgice *Kopsteen*, *Kalk*, en *Kraalsteenen*, item *Katskoppen*, ex forma prominentium & rotundorum angulorum, qui minora referunt capita. Malaice *Carang*, quod primo denotat proprie hæc Saxa calcaria, secundo omnes tales saxosas plantas marinas, tertio cuncta talia saxa, quibus toti montes cincti sunt, nostratibus dicta *Speldewerk*, quarto collectionem florum, uti supra de Lithodendro dictum fuit. Quum non majora sunt capite, vel minora & tuberculosa, nec aliis juncta saxis, peculiariter *Carang oeby* seu *Batu ubi* vocantur ex forma majorum Ubii radicum, quas naturaliter referunt.

Nostrates ea vocant *Katskoppen* seu felium capita, quæ ad calcis ustionem optima censentur, quum substantia ipsorum sit densior & solidior magnis Corallinis rupibus. Secunda plana & durior species dicitur *Carang ticcar*, seu *Batu ticcar*, h. e. saxum calcarium latum, instar storeæ extensum. Belgice *Pannekoeken.*

Locus. Saxum hoc Calcarium amat crescere in planis & arenosis litoribus, in quibus lapilli inveniuntur, quæque sensim tota obcupat, sed in præruptis litoribus, & in quibus rotundæ jacent silices, non invenitur, ibique plerumque magnas latasque format ligulas. Ubi vero arena tenuis & solum cœnosum est, non cohortatim sibi invicem junguntur, sed hic & illic unum alterumve caput ex arena prominet, uti in mollibus Malaccæ fundis, & Orientali Sumatræ plaga, sed circa insulas Archipelagi Moluccani mare multo copiosiora ea profert in magnis cohortibus & tantis in frustis, ut totæ columnæ atque sippi ex iis formari possint, elegantissima autem & latissima in Uliasserensibus inveniuntur insulis, quæque etiam minimas gerunt foveas, magna tamen tubera aliis duris conspiciuntur increta rupibus sub aqua. Carang latum, seu *Batoe tickar* potissimum in Uliasserensibus invenitur, uti & undique circa mille insulas, ad Borealem Javæ & Bataviæ plagam sitas.

Usus. Hoc saxum per totam Indiam aquosam in multo usu est, præterquam enim quod omnis calx ex eo uratur, quæ adhibetur ad exstruendas arces & majora ædificia, sic quoque cuncti muri urbium & castellorum ex ea construuntur, quod ab inperitis incredibile videretur, ex tali nempe molli saxo in mari crescente præstantem calcem muralem, immo ipsos durabiles muros formari posse. Sed sciendum est, istud saxum mensis spatio per pluvias irrorari & macerari, antequam ad calcinationem adhibeatur, & per semi anni spatium, in terra pluviis exponi, antequam ad muros exstruendos adhiberi possit.

Novi

Zy konnen niet wel onder de gemeene natuur van andere steenen gerekent werden, maar behooren eenigzints onder de groejende dingen, want ze hebben hunnen oorsprong, en wassen uit de grove aardagtigste ziltigheid des zeewaters, nemende voorts hun voedzel uit het onderleggende zant, daar in ze ook niet vast steeken, gelyk andere Zeeklippen, maar leggen gemeenlyk los daar in, na hunne grootte min of meer gezakt. Men vindt wel geheele reven daar van, dog die zyn niet aan malkander vast, maar leggen hol over hol op malkander, daar men ze het eene jaar uitbreekt, zullen na verloop van jaren weer andere groejen, 't welk met gemeene steenen zoo niet en geschiedt.

Daar is nogtans een byzondere zoorte van deze Kraalsteenen, dewelke een groot einde van het strand beslaat, zoo dat het een doorgaande plaaister, of eenen steen schynt te zyn, gelyk grootte pannekoeken. Deze zoort is massiver en harder van substantie, niet diep onder water, weshalven deze pannekoeken zomtyds bloot vallen, zyn aan 't lant vast, en hebben meer gemeenschap met de landsteenen, daarom hier op ook geen Kraalsteen wast, maar veelderlei zoorte van Alga.

Deze koeken hangen wel aan malkander, egter hunne scheuren en aderen bewyzen, dat ze geenzints een ligbaam uitmaken, hoe nader aan 't lant, hoe vaster en platter; hoe dieper in zee, hoe ruiger en bultiger. Onder hun hebben ze gemeenlyk een zandplaat, hier en daar gaten als putten, daar de vissen onder den steen doorzwemmen, waar uit men bespeurt, dat ze van onderen meest hol leggen, hier door gebeurt het ook, dat zoodanige stranden by een aardbeving gemeenlyk afbreeken, en zakken.

Naam. *In 't Latyn* Saxum calcarium marinum; *in 't Duits* Kopsteen, Kalk, *en* Kraalsteen, *item* Katskoppen, *alles van de menigte der uitsteekende ronde hoeken, die na kleine koppen gelyken. In 't Maleits* Carang, *'t welk beduid voor eerst eigentlyk dezen Kraalsteen, ten tweede, alle andere Kraalsteenige gewassen uit zee, ten derde alle scherpe steenen, waar mede men geheele bergen vindt bezet, by de onze genaamt* Speldewerk, *ten vierde een ruikertje van bloemen gemaakt, gelyk boven in Lithodendrum gezegt is. Als zy niet grooter dan een kop, en kleinder zyn, rontom met veele bulten bezet, en aan geen andere steenen vast, zoo werden ze in 't byzonder* Carang oeby, *of* Batu ubi *genaamt, na de gedaante van groote Ubis-wortelen, die zy zeer naturelyk verbeelden. De onze maken 'er* Katskoppen *van, werdende tot kalkbranden voor de beste gehouden, dewyl ze digter en massiver van substantie zyn dan de groote Kraalklippen. De tweede vlakke en hardere zoorten noemen ze* Carang ticcar, *of* Batu ticcar, *dat is breede Kraalsteen, als een matte uitgebreid, in 't Duits* Pannekoeken.

Plaats. *De Kraalsteen wil wassen op vlakke zandige stranden, met kleine steentjes gemengt, dewelke hy met 'er tyd geheel beslaat, maar op style stranden, en daar ronde keisteenen leggen, vindt men hem niet, makende gemeenelyk groote breede reven op zig zelfs. Daar fyn zant en slykerige grond is, vindt men ze niet met geheele reven aan malkander, maar hier en daar met koppen uit het zant steeken, gelyk op de weeke gronden van Malacca, en het Oosterdeel van Sumatra gezien werden, maar rondom de Eilanden van den Moluksen Archipelago, brengt ze de zee veel overvloediger voort, te weten met geheele reven en zoo groote stukken, dat men pilaren en zarksteenen daar van maken kan, vallende de schoonste en breedste wel in de Oeliassers, die ook de minste kuilen hebben; evenwel ziet men ook groote knoesten op andere harde klippen onder water gegroeit. De breede Carang, of* Batoe tickar, *valt ook meest in de Oeliassers, als mede rond om de duizend Eilanden, benoorden Java en Batavia leggende.*

Gebruik. *Deze steen heeft door gants Water-Indiën een groot gebruik, want behalven al den Kalk daar van gebrant wert, die men tot metselen van Fortressen en massieve gebouwen gebruikt, zoo werden ook alle muren van Steden en Kasteelen daar van gemaakt; het welk voor de onervare ongeloofiyk zoude schynen, dat uit zulken weeken steen en die nog in zee groeit, een goede metselkalk en durabele mueren zoude konnen gemaakt werden. Hier op moet men weeten, dat die eerst een maand door den regen te degen moet uitgeverst zyn, eer men hem tot het Kalkbranden neemt, en wel een half jaar op 't land in de regen uitgespreit leggen, eer men hem tot metselen mag besigen.*

Ik

Novi architectos nostros in India non ita præcise hoc observare tempus, sed cogunt incolas recenter cæsa & exempta saxa urere, & ad muralem structuram adportare. Sed certus sum multa fabricare corruptioni obnoxia opera, hæc enim calx & saxa non rite macerata & recenter adhibita, diu suam servant salsedinem, qua muri semper humidi & virides sunt, & quævis ipsis adposita corrumpunt, uti & trabes ac postes, licet ex optimo fabricati sint ligno, hi intra paucos perduntur annos.

Dico autem hæc saxa Calcaria utilia esse ad calcinationem talis calcis, quæ ad muros exstruendos adhibetur, quem in finem cunctæ prominentiæ & tubercula obtusis securibus in frusta contunduntur, & in furno calcario laxe sibi invicem inponuntur, ita ut flamma penetrare possit. Superne injiciuntur Lithodendra calcaria supra *Cap.* 21. descripta, frusta nempe tertiæ speciei *Carang allea* dictæ. Si vero subtilis requiratur calx, solummodo alba eliguntur calcaria Lithodendra, quæ adhiberi possunt ad muros dealbandos & masticationem Pinangæ, uti latius id in isto indicatum fuit capite. Ad murorum porro exstructionem hæc saxa apta sunt, si aliquamdiu pluviis fuerint exposita, quum pauco labore dissecari possint, atque sensim per aërem adeo indurescunt, & calcem tam apte adtrahunt, quam aliud quodvis saxum terrestre, licet primum albastri mollitiem habeant. In muris primo cinerea sunt, dein per pluvias nigrescunt & muscosa sunt.

Hinc quum muri elegantes desiderantur ex hisce lapidibus, dense incrustandi sunt calce, & sæpius dealbandi, quod tamen in magnis arcibus non ita convenit, quum albi tales muri tempore obsessionis & pugnæ iis, qui iis instant, nocent, & per albedinem oculos horum obfuscant, putoque hinc melius esse, muros magnorum castellorum non dealbatos esse, non modo ob dictum incommodum vitandum, sed etiam quum saxum calcarium in aëre quo diutius eo durius fit, & adcrescens Muscus facile abradi potest.

Non facile fractura in muris etiam formari potest, quum globi sclopetarii molliter in eos invadunt, nec magnam caussant conmolitionem, fere instar murorum ex coctis lateribus constructorum. Mollities porro hujus saxi non permittit, quod gradus ex iis formentur, postes fenestrarum vel columnæ, quin esset in locis, in quibus nullum sustinere opus est pondus, & ubi continuo dealbantur, sic quoque ex solidioribus frustis elevata sepulchreta & tabellæ, in quibus aliquod epitaphium inscribitur, formari possunt.

Hoc saxum aliquando tam inregularem incomptamque habet figuram, modumque crescendi, ut speciem hominis vel animalis referat, uti meo tempore saxum inventum fuit, semi hominis formam æmulans, quod incolæ magis magisque sensim poliebant, ita ut ingens de eo spargeretur rumor, dicebantque exstirpatione vocem emisisse. Sine dubio etiam clam illud subduxissent, & idolum ex eo fabricassent, præsertim Sinenses, si non justo tempore abstulissem. Nomen hujus imaginis noverant, multasque de ea narrabant fabulas indignas, ut hic commemorentur.

Caput autem ejus arenæ inpositum erat inversum, eratque tuber concretum istis lithodendris saccharinis. Brachia, digiti & mammæ, videbatur, ab hominibus fabricatæ, licet negarent. Suprema hujus saxi pars, quod corporis inferiorem referebat partem, foveolis & ramis excavata erat.

Quumque dona dabam adlatoribus, brevi post similis mihi obferatur imago ex eodem saxo, recenter e mari petita, in qua non quidem manus aliæve hominum partes conspiciebantur, sed artus tam inregulares erant, ut hallucinari quis deberet, caputque inversum arenæ inpositum erat. Saxum hoc calcarium licet aliquamdiu aëri exponatur, ita ut exsiccatum sit, aptum tamen est ad calcem exurendam, si modo in frusta contundatur, nunquam enim tam lapidescit, quam alia saxa.

Aliquid rarum hic etiam enarrare oportet de hoc saxo Calcario & ramis Coralliorum in altis Amboinæ montibus inventis plerumque in iis locis, qui aciculæ opus dicuntur, aliis acutis silicibus mixta, sed ab iis separata, in frusta dispersa, quæ nulla alia occasione ibi translata potuerunt esse quam communi Diluvio, quo in istos locos etiam delatæ fuere ingentes incomptæque

Ik weet wel dat onze bouwlieden in Indiën deze precisiteit niet observeeren, maar dwingen de Inlanders de versgekapte stenen te branden, en ook tot het metselwerk aan te brengen. Dog ik verzekere ze, dat ze ook veele bedorven werken maken, want deze kalk en stenen nog niet ter degen uitgeverst gebesigt zynde, behouden hunne brakkigheid zeer langen tyd, waar door de mueren vogtig en groen blyven, ook al het goed, dat 'er tegens aan gezet wort, bederven, als mede balken en stylen, ook van 't beste hout gemaakt, bederven daar innen binnen korte jaren.

Ik zegge, dat deze Kraalsteen tot het branden dient van zoodanige kalk, die tot het metselen verbeesigt werd. Tot welken einde alle de koppen en knoesten met stompe bylen tot groove stukken werden geslagen, en op den Kalkoven lossely k op malkander gestapelt, zoo dat de flamme daar door slaan kan. Boven op smyt men de boven gemelde Kraalboompjes cap. 21. *beschreeven. Item de gebrooke stukken van deszelfs derde zoorte* Carang allea. *Maar als men fyne Kalk wil hebben, zoo neemt men daar toe alleen de witte Kraalboompjes, die men tot het witten en eeten van Pinang gebruiken kan, gelyk breeder in 't gemelde Hoofdstuk beschreeven is. Voorts tot het metselwerk werden deze stenen bekwaam, als ze ter degen uitgeverst zyn, om dat men ze met kleine moeiten bebouwen kan, werdende met 'er tyd door de lugt zoo hard, en nemen de Kalk zoo wel aan als eenig Landsteen doen kan, hoe wel ze in 't eerste zoo week als albast zyn.. In de mueren besterven ze eerst graauw, daar na door den regen werden ze zwart, en mosagtig.*

Daarom als men eenige zinlyke mueren van dezen steen wil hebben, moet men ze dik pleisteren, en dikwils witten, 't welk egter aan groote Kasteelen niet wel en past, daar de witte mueren in tyd van beleegeringe, en vegten, die geene die daar op staan niet veel goeds doen, met haar witigheid de oogen verblindende, en ik agte het beter, dat men de mueren van groote Kasteelen ongewit laat, niet alleen om het voorgaande ongemak te vermyden, maar ook om dat den Kraalsteen in de lugt hoe langer hoe harder wert, en het aangroejende mos kan men ligtelyk afschrapen.

Ook zal men niet ligt een bresse in deze mueren maken, om dat de Kanonkogels zagt daar in gaan, en geen groote bryzelinge maken, schier gelyk de mueren van gebakken steenen. Verders laat de weekheid van deze steen niet toe, dat men trappen daar van maken, stylen van vensters en colommewerk, of het moeste op plaatze staan, daar het niet veel te dragen heeft, en met witten gedurig onderhouden wert, en zoo kan men uit de masiefste stukken ook verheeve Zarksteenen maken, en tafels daar in eenige opschrift zal komen.

Men vindt dezen steen zomtyds van zoo antiekze en snaakze form, van natuur gegroeit, dat men gedaanten van menschen en dieren daar aan vinden kan, gelyk by mynen tyd zekeren steen gevonden wierd, de gedaante van een halve mensch uitmakende, die de Inlanders met 'er haast wat holpen, en een groot geroep daar van maakten, dat het in 't uittrekken eenige stem van zig hadde gegeven. Zy zouden 't ook na alle apparentie heimelyk weggesleept, en een Afgod daar van gemaakt hebben, waar toe hem de Chineesen ook al zogten, had ik 't niet by tyds uit hunne handen gekreegen. Zy wisten de naam van dit beelt, en veele fabeltjes daar by te vertellen onweerdig hier te verhaalen.

Het stont met het hoofd omgekeert in het zant, zynde een ronde bol, begroeit met de voornoemde Wafelsteen. De armen, vingeren, en borsten waren zoo het scheen, door menschen gefatzoeneert, hoewel zy 't ontkenden. Het bovenste van dezen steen, 't welk het onderlyf zoude zyn, was vol kuilen en takken.

En dewyl ik eenige vereeringe aan den brenger gaf, wierde my kort daar na nog een diergelyk Beelt gebragt, ook van Kraalsteen, en vers uit zee gehaalt, daar aan men wel geen handwerk van menschen konde bekennen, maar de leden waren ook zoo onfatzoenelyk, dat men daar na raden moest, zoo had het mede omgekeert met het hoofd in den zant gestaan. Den Kraalsteen al legt hy zomtyts lange op 't land, en is heel uitgedroogt, blyft egter bekwaam om Kalk daar van te maken, als men hem maar in stukken slaat, want hy versteent nooit, zoodanig gelyk andere stenen.

Nog moet ik iets zeltzaams hier aanhaalen, dat ik deze Kraalstenen en takken van Kraalboompjes ook in 't hooge gebergte van Amboina heb gevonden, gemeenelyk op die plaatzen, die men speldewerk noemt, onder de andere Keistenen gemengt, maar daar van los, met stukken en brokken hier en daar verstrooit, dewelke door geen andere gelegentheid daar henen kunnen gebragt zyn, dan door de algemeene

tæque iſtæ conchæ *Chamæ decumanæ* dictæ, quarum una pars ſeu concava dimidia pars aliquando a quatuor viris vix adtolli poteſt.

Sic quoque Coralliorum ramulos rupibus incretos inveni, ſed haud longe a litore poſitos, & uti videtur, antiquis temporibus molles, ita ut undarum inpetus hæc fruſta ibi dejecerit.

N. B. Horum ſaxorum etiam meminit *Valent.* in *India literata pag.* 509. binasque elegantes ſpecies delineavit *Tab.* 9. *fig.* 1. & 3. quas etiam habet *Beſlerus* in *Muſeo* ſuo *Tab.* 26.

gemeene Zundvloed, waar door terzelver plaatzen ook gevoert zyn, de groote en onbezuisde ſchulpen Chamæ decumanæ *genaamt, aan welkers eene helft of lege ſchaal somtyds vier mannen op te tillen hebben.*

Zoo heb ik ook takjes van de Kraalbomen, in de klippen vaſt gegroeit bevonden, dog die niet ver van ſtrant ſtonden, en zoo 't ſcheen in oude tyden nog week waren geweeſt, zoo dat het geweld van de zeebaren deze ſtukken daar in heeft konnen ſlaan.

N. B. Van deze ſteenen heeft ook gewag gemaakt *Valentyn* in zyn gelettert *Indie pag.* 509. en twee fraye zoorten daar van afgetekent op de 9. *Plaat fig.* 1. en 3. welke *Beſler* in zyn *Muſæum* op de 26. *Plaat* ook vertoont.

CAPUT VIGESIMUM OCTAVUM.

Saxum aquoſum. Carang ayer.

Præcedenti ſaxo calcario adfine eſt ſaxum aquoſum, quod ingentia ſunt tubera, ſed non adeo anguloſa, plerumque inſtar fruſtorum abruptorum, ſaxoſa quidem, ſed fiſtuloſa penitus, & referta penetrantibus tubis. Hi tubi non tam recti, rotundi, & concavi ſunt quam in Halcyonio rubro ſupra *Cap.* 9. deſcripto, ſed qui inregulariter decurrunt per totam ſaxi longitudinem, plani & compreſſi, ac valvulis ubique diſtincti, ita tamen, ut aqua ubique perfluere poſſit.

Creſcunt inſtar alius Halcyonii in litore anteriore non profunde ſub aqua, laxe plerumque in arena, ac dein in litus projiciuntur, ubi cinerei ſunt coloris & indureſcunt, & ab inperitis pro ſaxo calcario habentur. Plurima pars levis eſt, ita ut aquæ innatet, licet fruſta magnitudinem habeant capitis bovini. Alia ſunt ſolidiora, duriora, & graviora, ac proinde aquæ vix innatant. Horum ſpecies quædam albiſſima eſt, regulariter per longitudinem tubulis diſtincta & ſtriata, adeoque levis, ut pro ſaccharo ſpumoſo haberetur.

Nomen. Latine *Saxum aquoſum, Halcyonium* quoque *album* vocari poſſet, eſt enim ſaxum cito vegetans & creſcens ex ſalſedine aquæ marinæ. Belgice *Waterſteen*; Malaice *Carang ayer.*

Locus. Non copioſe invenitur, hic & illic fruſtum unum alterumve ſaxo calcario mixtum, & in litus projectum.

Uſus ejus nullus notus eſt, excepto quod alba fruſta ſaccharum ſpumoſum referentia tanquam res raræ ſerventur, ſi pluviis prius aliquamdiu fuerint expoſita, quum & elegantem albumque ſervant colorem. Eſt autem ingens error apud inperitos cæmentarios, qui hoc ſaxum aquoſum habent pro ſupra memorato ſaxo calcario, uti & ab incolis ſibi invicem mixta adportantur. Hoc autem ſaxum aquoſum non valet ad muros, quum aquam marinam tamdiu recondit in tubis concavis, ita ut nunquam fere exſiccetur.

In hac ſaltem Amboinæ regione antiquos muros juſſi deſtrui, in quibus hæc ſaxa humida penitus erant. Majusque damnum adferunt, ſi in muris trabes vel poſtes tangant, quum putredinem cito cauſſant, licet ex optimo ſint Syderoxylo, quod vitium lignum hoc præter hanc cauſſam habet, ſi inter iſta calcaria ſaxa deponitur, quum non rite ſint exſiccata, ad hoc vitium præcavendum dein excogitatum fuit lignum obducere lamellis plumbeis, quousque muros tangit, quod tamen non etiam ſucceſſit, quum plumbum nullam exſiccat humiditatem.

Unde ulteriore examine compertum fuit, optimum eſſe, ſi lignum lateribus coctis & calce in muris exſtruatur, ita ut nullibi tangatur ab ullo albo, vel calcario vel aquoſo ſaxo. Operæ pretium itaque eſt rite cognoſcere hæc ſaxa, ut in exſtructionibus ſimilia vitentur vitia & errores.

Alia porro inveniuntur ſaxa aquæ innatantia, cum hoc ſaxo aquoſo non convenientia, ſunt enim Pumices, qui ex ardentibus montibus tanta copia projiciuntur, ut inſtar minorum inſularum in mari fluctuent, ubi ab aqua marina adeo circumvolvuntur, ut externe glabri ſint, conchis aliisque rebus adeo concreti, ut vix

AGT EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

De Waterſteen.

Uit de maagſchap van de voorgaande Kalkſteen is mede dezen waterſteen, zynde groote klompen, dog zoo hoekig niet, meeſt als afgebrooken ſtukken, wel ſteenagtig, dog gants fistuleus, en vol doorgaande pypjes. Deze pypjes zyn zoo regt rond en hol niet gelyk aan 't bovenſtaande Halcyonium rubrum cap. 9. *beſchreeven, maar lopen onordentelyk, egter door de geheele lengte des ſteens gaande, zyn plat gedrukt, en over al met ſchotdeurtjes onderſcheiden. Zoodanig nogtans, dat het water over al zynen doorgang kan hebben.*

Zy groejen als een ander Halcyonium op de voorſte ſtrant, niet diep onder water, meeſt los in het zant, en werden daar na op ſtrant gedreeven, daar ze graauw en hart werden, en van de onervare voor Kalkſteen aangeſien. De meeſte zyn ligt, zoo dat ze op 't water konnen dryven, al zyn de ſtukken zoo groot als een Oſſenkop, andere zyn maſſiever, harder, en zwaarder, dierhalven op 't water qualyk dryvende. Een ſlag hier van is ſpier-wit, ordentelyk in de lengte met pypjes geſtraalt, en zoo ligt, dat men 't voor ſchuim-zuiker zouden aanzien.

Naam. *In 't Latyn* Saxum aquoſum, *men mag het ook wel voor een* Halcyonium album *houden, want het is een ſchielyk groejende ſteen uit de ziltigheid des zeewaters. In 't Duits* Waterſteen; *in 't Maleits* Karang-ayer.

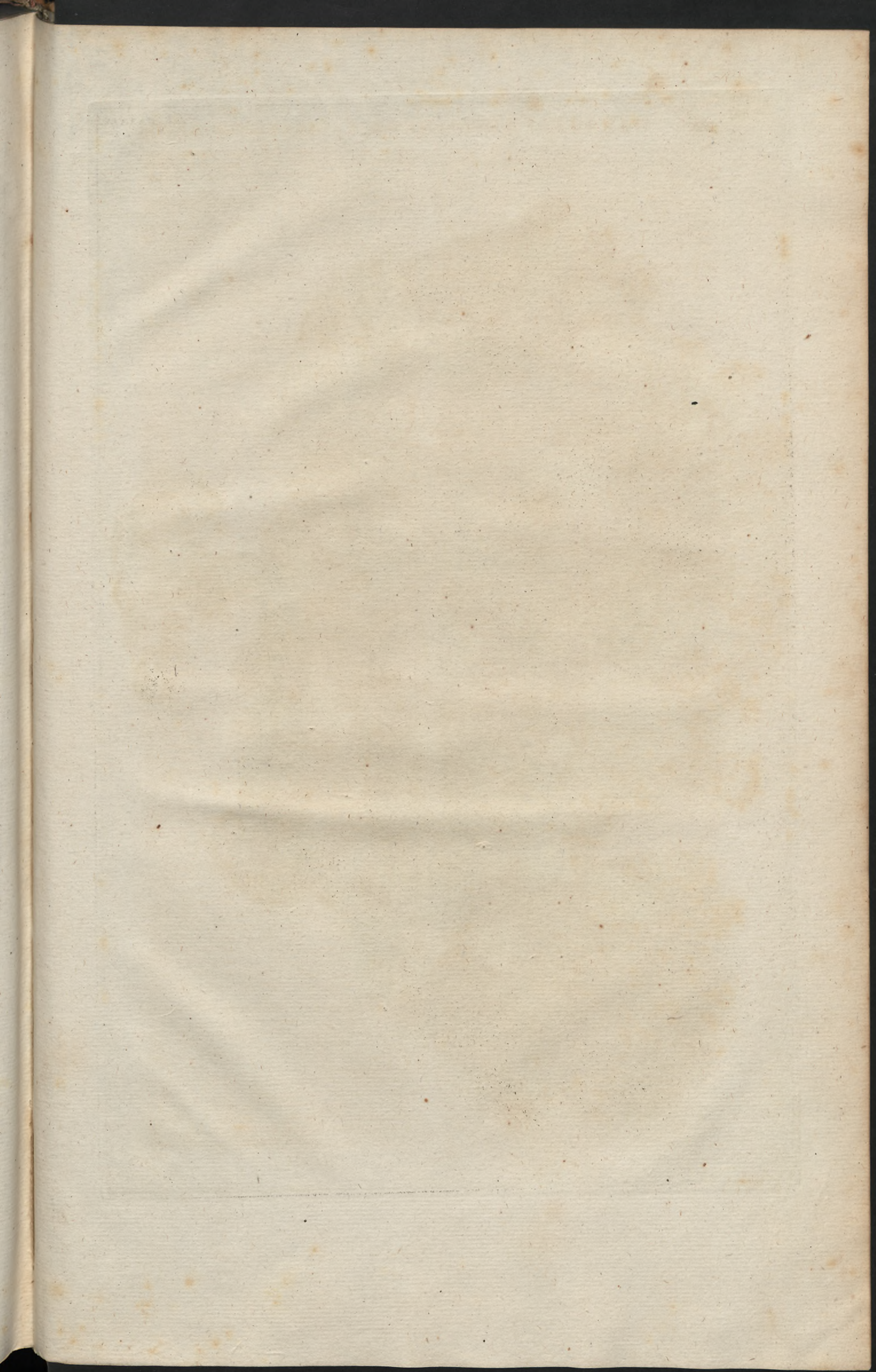
Plaats. *Men vindt ze niet veel, hier en daar een ſtuk onder den Kraalſteen, meeſt op den ſtrant geworpen.*

Gebruik. *Daar van is niets bekent, behalven dat de ſchoone witte ſtukken, die het ſchuim-zuiker gelyken tot rariteiten bewaart werden, als men ze in den regen eerſt ter degen laat uitverſſen, wanneer ze ook ſchoon wit blyven, voorts is het een groot misverſtant van de onervare Metzelaars, dat ze deze waterſteen voor de bovenſtaande kop of kalkſteen aanſien, gelyk ze ook van de Inlanders door malkander opgebragt werden. Want dezen waterſteen gants niet deugt in eenige mueren, om dat by 't zeewater zoo lange in zyne holle pypen verborgen hout, ja ſchier nimmer opdroogt.*

Immers ik heb in de Amboinſche Quartieren oude mueren laten afbreeken, en daar in deze ſteenen nog al vogtig gevonden. Nog meer ſchade doen ze, als zy in 't muerwerk eenige balken of ſtylen komen te raken, daar ze de verrotting zeer ſchielyk inbrengen, al zyn ze van 't beſte yzerhout gemaakt, welk gebrek het hout, behalven dit over komt, als het tuſſen de voornoemde Kraalſtenen legt, die niet der degen uitgeverſt zyn. Om dit kwaad voor te komen heeft men namaals gepractiſeert, het houtwerk met loode plaaten te bekleeden, zoo ver het in de muer komt, 't welk al mede niet gedeugt heeft, vermits geen loot eenige vogtigheid opdroogt.

Waar op men by nader ſpeculatie nog beſt bevonden heeft, het hout met gebakken ſteenen en goede kalk in te metzelen, dat het nergens geraakt werde van eenig witten, nog kalk, nog waterſteen. Het is dan de pyne waart dezen ſteen te leeren kennen, om in 't bouwen en metzelen diergelyke fouten niet te begaan.

Men vindt nog andere ſteenen, die op 't water dryven, met den voornoemden waterſteen geen gemeenſchap hebbende, want dat zyn anders niet dan Pumices of dryfſteenen, dewelke uit de brandende Bergen, zomtyts in zulke menigte uitgeworpen werden, dat ze als kleine Eilanden in zee dryven, daar ze dan 't zeewater zoodanig rolt, dat ze van

Tab. LXXXIX.

Spongia Basta.

vix dignosci possint. Tempore autem solidiores sunt, duri, & graves, quum fundum petunt, & peculiarem saxorum constituunt speciem.

N. B. De hoc etiam vide *Valent. Ind. Literat. pag.* 509. No. 4. & *Imperati Hist. natur. pag.* 833. & 834.

van buiten effen werden, met schulpen en lankhalzen zoodanig begroeit, dat ze qualyk te bekennen zyn. Met 'er tyd werden ze masief, hard, en zwaar, wanneer ze zinken, en een byzonder slag van steenen maken.

N. B. Over deze Steen ziet mede *Valentyn* in zyn geletterd Indie *pag.* 509. No. 4. en Imperatus in zyn Historie der Natuur *pag.* 833. en 834.

CAPUT VIGESIMUM NONUM.

Basta marina. Basta laut.

Huc usque binæ primariæ plantarum marinarum descriptæ sunt classes, quarum prima mixtam habet ligni & saxi naturam, altera penitus saxosa est. Tertia jam superest, quæ utriusque nullam gerit naturam, sed spongiosa est, cujus quatuor modo describemus species, quum reliquæ ad has referri possunt.

Prima species est *Basta marina*, quæ extensa instar panni est planta, sed texturam habet crassissimam instar crassæ semique obsoletæ Bastæ, quæ species est panni rudis Indici cum Indigo tincti, coloris ex cœruleo nigricantis. Instar Flabelli extensa est, sed humida, & ad oras in multas inæquales lacinias distincta, fere instar foliorum Socci. Inferior ejus pars firma est, sed laciniæ flaccidæ sunt, ipsiusque textura composita est ex multis cancellis, quæ oras gerunt acutas, & in medio pellucidæ sunt, crassitie vulgaris panni, sub aqua mollis & mobilis est instar folii, coloris obscure rubentis, sed supra aquam mox nigrescit, obscure rubens tamen color in cancellis detegi potest, si luci obvertantur. Supra aquam etiam exsiccatur firma, laciniis paululum convolutis, tota vero planta aliquando corrugatur, & laciniæ fragiles sunt, in aqua vero macerata iterum mollescit & sese expandit, inferior pars crassissima est, ibique caudicem format brevem, qui spongiosa radice infixus est grumo minorum lapidum, ac proinde facile extrahitur.

Vulgo sesquipedem alta & lata est, aliquando regulares gerens lacinias, eleganter extensas, aliquando vero inregulares & intortæ sunt. Frusta quoque ejus sunt quinque pedes alta & lata, crassitie panni duplicis, quæque humida in assere extenditur, adhærentes vero & fissæ laciniæ tum abscinduntur & fissis ramentis arundinis Bamboes vel Gabbæ gabbæ extensæ servantur, donec sicca fit, tumque forma extensi pallii conquiri potest. Minores arbusculæ ita exscinduntur, ut referant semi obsoletam tuniculam Bastiæ, manicis, & brevibus finibus ornatam. Licet quam maxime exsiccata fuerit, pluvioso tamen tempore flaccidissima est, penetrantemque fundit odorem marinum, haud ingratum, & ad unguem odoratum adcedentem, carbonibus vero inposita magis adcedit ad odorem tostarum squillarum.

Nomen. Latine *Basta marina*; Belgice *Zee-basta*; Malaice *Basta laut*, quum cum nulla re melius quam cum isto rudi panno comparari possit.

Locus. In mari crescit ad profunditatem octo decemque orchiarum aquæ, potissimum in pusillis & convolutis lapillis, in quibus tamen amplam format radicem. Optima & maxima reperitur in sinu Hatœwes in Ceramæ ora boreali, circa parvas insulas in ejus sinu sitas.

Usus ejus nullus apud incolas notus est, sed hæ arbusculæ tanquam res raræ servantur, magnæ vero latæque instar pallii extensæ raro inveniuntur, unde & in magno habentur pretio.

Tabula Octogesima nona

Bastam exhibet *marinam*, quæ *Keratophyti*, seu *Flabelli marini* quoque species est, de quo vide Cl. *Boerhavii* Indicem, & *Besleri Museum*, ejusque *Tab.* 24.

NEGEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

De Zee-Basta.

Dus verre zyn twee Hoofdgeslagten van de zeegewassen beschreeven, te weeten eerstelyk die een gemengde natuur hebben van hout en steen, en ten tweeden die gants steenig zyn. Resteert het derde Hoofdgeslagt, 't welk geen van beiden is, maar een spongieuse natuur heeft, waar van wy maar vier zoorten beschryven zullen, konnende de andere daar onder betrokken werden.

De eerste zoorte is de Zee-basta, *een uitgebreit gewas als een doek, dog zeer grof van geweef, gelyk een halfsleete groove Basta, zynde een slag grof linnen in Indiën, met Indigo zwart-blaauw geverft. Het staat uitgebreid als een wajer, dog vogtig, en aan de kanten in veele ongelyke lappen gesneeden, schier als de bladeren van den boom* Soccum. *Het onderste deel is styf, maar de lappen zyn slap, zyn geweef is gemaakt van veele ruitjes, die scherpe kanten hebben, en in de midden doorschynend zyn, in de dikte van ordinaris linnen, onder water is het week, en beweegelyk als een blad, donker-rood van couleur, maar boven water besterft het terstont zwart, of men kan de donker roode couleur nog beter bekennen in de ruitjes, als men 't tegens den dag hout. Boven water droogt het ook styf op, rollende de lappen wat in malkander, maar het geheele gewas krimt zomtyts t'zamen, en de lappen werden bryzelig. Egter in water gedoopt, werd het wederom week, en laat zig uitbreiden, beneden is het op 't dikste, formeert een korten stam, die met een spongieuse wortel op gruis van kleine stenen gevestigt is, en dierhalven ligt uitgetrokken werd.*

In 't gemeen is het anderhalve voet hoog en breed, zomtyds met geschikte lappen, die mooi uitgebreit staan, zomtyds loopen ze gekrult door malkander. Men vindt 'er ook stukken, vyf voeten hoog en breed, in de dikte van dubbelt laken, die men nat zynde, op een plank uitbreidt, de aanhangende en meest gescheurde lappen afsnyt, met gespleete Bamboezen of Gabba gabben uitgestrekt hout, tot dat het opdroogt, zoo kan men de gedaante van een uitgebreide mantel daar uit krygen. De mindere boompjes snyt men zoodanig uit, dat ze een half sleeten Bastas rokje met zyn mouwen en korte schootjes verbeelden. Al is het nog zoo zeer gedroogt, zoo werd het in de regen Moesson even wel zeer slap, en geeft een sterken zee-reuk van zig, niet onaangenaam, maar na Unguis odoratus trekkende, dog op koolen trekt 't meer naar gebrande Garnalen.

Naam. *In 't Latyn* Basta Marina; *in 't Duits* Zee-basta; *in 't Maleits* Basta laut, *om dat het met niets beter dan met die zoorte van grof linnen kan vergeleken werden.*

Plaats. *Het groeit in zee, op agt en tien vadems waters, meest op kleine en t'zamengerolde stenen, daar op het egter een breeden wortel formeert. Het beste en grootste vindt men in de bogt van Hatoewe op Cerams Noord-kuste, omtrent de kleine Eilanden in deszelfs bogt gelegen.*

Gebruik. *Daar van is by de Inlanders nog niets bekent, werden dierhalven de boompjes tot rariteiten bewaart, dog de groote breede mantels werden zelden gevonden, en dierhalven in exstime gehouden.*

De negen en Tagtigste Plaat

Vertoont de *Zee-basta*, welke ook een zoort is van de *Keratophyton*, ofte *Zeewajer*, waar over ziet *Boerh. Index H. L. Bat.* en het *Museum* van *Besler* op de 24. Plaat.

CAPUT TRIGESIMUM.

Spongia infundibuli forma. *Tsjatsjoran laut.*

Hæc planta natura ſua ſpongia eſt, forma vero folium, ſed convolutum inſtar infundibuli, inferius anguſtatum, ſuperius multis laciniis extenſum, craſſitie ſemi obſoleti panni, eſtque ſiccior, amplior, & fragilioris ſubſtantiæ vera ſpongia, unde & ejus laciniæ facile ſinduntur, neque extenſionem vel torſionem patiuntur, licet humidæ ſint. Externe glabræ, interne parum rugoſæ, & foraminulis pellucidæ, ſi luci obponantur, coloris ex gilvo cinerei ſeu pallidi.

Vulgo non completum formant infundibulum, ſed ad unum latus convolutæ ſunt, aliquando multis laciniis inpletæ, ſed ad oras retrofleċtuntur inſtar floris. Ampla radice inhærent grumis ſaxorum ſub aqua flaccidæ & mucoſæ, pluviis & ſoli expoſitæ parum indureſcunt, & ſiccæ iſtam ſervant formam, quin iterum irrorentur, & compreſſione alia ipſis tribuatur forma. Siccæ ſine laceratione non rudem tolerare poſſunt tractationem. Aliquando in media cavitate excretum eſt Corallium, circa quod hæc ſpongia concreta eſt. Sic quoque inveni ſimile infundibulum extra aquam marinam excretum in grumis & fragmentis Accarbarii, quæ abjecta erant ex furno calcis non rite toſtæ, cujus oræ paucas gerebant lacinias, ſed modo ſinuoſæ erant. Sic quoque inveniuntur infundibula, interne glabra, externe rugoſa & ſpinuloſa.

Nomen. Latine *Spongia infundibuli forma*; Malaice *Tsjatsjoran laut*, h. e. *Infundibulum marinum Carol. Cluſius Libr. 6. Cap.* 11. ſimilem deſcribit plantam ſub nomine *Spongiæ elegantis*, ſed ejus oræ in nullas lacinias diſtinctæ ſunt.

Locus & Uſus. Hæc ſpongia plerumque invenitur haud altior ſpithama, magis in placidis fretis & oſtiis quam in aperto mari. Nulli inſervit uſui, ſed tanquam res rara a curioſis ſervatur.

Inveniuntur etiam mitræ Polonicæ ex hac ſpongioſa ſubſtantia formatæ, qualem ſupra in capite de Fungo ſaxeo lapideam deſcripſi ſpeciem. Hæc penitus rugoſa eſt, ex multis plicis & tuberculis conſtans, quæ laxe ſibi adhærent, ita ut hic & illic magna conſpiciantur foramina intermedia. Quævis vero plica compoſita eſt ex tenuibus ramulis inſtar lanæ, ac porro leviſſima, obſcure cinerea, ſeu fumei coloris.

Tabula Nonageſima

Ad Figuram primam *Spongiam* exhibet *infundibuli forma.*

Figura ſecunda *Chirothecam* denotat *marinam*, quæ etiam ſpongiæ ſpecies eſt, ac forte ſpongia cinerea, cava, vaginam referens *Boerhavii in Indice Hort. L. Bat. pag* 8. ubi & *No.* 8. aliam recenſet infundibulum referentem, quæ forte cum prima convenit.

DERTIGSTE HOOFDSTUK.

De Spons in gedaante van een Tregter.

Dit gewas is van ſubſtantie een ſpongie, van gedaante een blad, zynde in malkander gerolt als een tregter, beneden ſmal, opwaarts met veele ſnibbelen of lappen uitgebreit, in de dikte van half ſleeten laken, drooger, breeder, broſſer van ſubſtantie dan een regte ſpongie behoort te zyn, weshalven ook de lappen ligt ſcheuren, geen rekken of knypen verdragen konnende, al zyn ze nat. Van buiten effen, en de binnenzyde wat ruig, en met gaatjes doorſchynend, als men ze tegen den dag hout, van couleur vaal-graauw of bleek.

In 't gemeen maken ze geen volkomen tregter, maar zyn aan de eene zyde in malkander gerolt, zomtyds met veele lappen gevult, maar aan de randen agter over hangende als een bloeme. Zy zitten met een breeden wortel vaſt op gruis van ſteenen onder water, ſlap en ſlymerig, in regen en zon gedroogt, werden ze wat ſtyf, en blyven dan zoo ſtaan, of men kan ze weder nat maken, en met drukken in een ander fatzoen brengen. De gedroogde konnen zonder ſcheuren geen handeling verdragen. Zomtyds vindt men in 't middelſte bol een fyn Kraalſteen gewas, daar deze ſpongie rondom is gegroeit. Zoo heb ik ook diergelyken tregter gevonden buiten 't zee water gegroeit, op het gruis en brokkelen van Kraalſteenen, die van een qualyk gebrande Kalkooven weg geworpen waren, wiens kanten niet veel lappen hadden, maar ſlegts bogtig waren. Zoo zyn 'er ook van deze tregters, dewelke binnen effen, buiten ruig en ſteekelig zyn.

Naam. *In 't Latyn* Spongia infundibili forma; *in 't Maleits* Tsjatsjoran laut, *dat is* Zeetregter. Carol. Cluſ lib 6 cap. 11. *beſchryft diergelyken gewas onder de naam van* Spongia elegans, *dog deszelve kanten zyn in geene lappen verdeelt.*

Plaats en Gebruik. *Men vindt deze ſpongie in 't gemeen niet boven een ſpan hoog, maar in ſtille Bajen en bogten dan in openbaare Zeën. Zy werd tot niets gebruikt, dan tot rariteiten bewaart.*

Men vindt ook drummelde mutzen van deze ſpongieuze ſubſtantie gemaakt, gelyk wy boven in 't Hoofdſtuk van Fungus ſaxeus een ſteene zoorte beſchreeven hebben. Deze is gants ruig, van veele lobben en bulten gemaakt, die los aan malkander hangen, zoo dat men hier en daar groote gaten daar tuſſen ziet, ieder lobbe is gemaakt van fyne takjes als wolle, voort gants ligt, donker-graauw, of rook-verwig.

De Negentigſte Plaat

De eerſte Figuur vertoont een *Spons* in de gedaante van een *Tregter.*

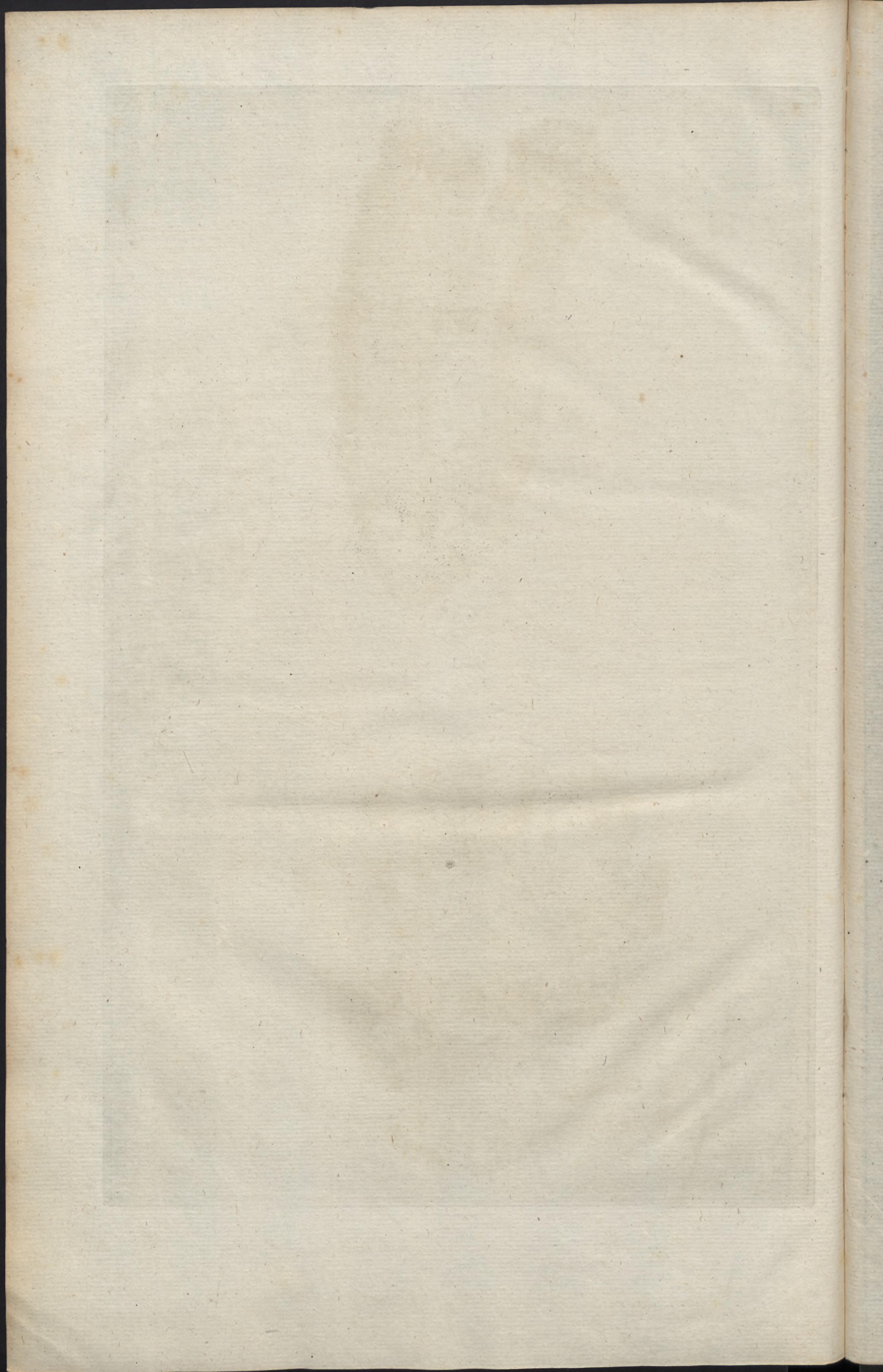
De tweede Figuur verbeeld de *Zee-hand-ſchoen*, welke mede een zoort van Spongia is, en is mogelyk de gryze holle ſpons een Schede verbeeldende, van *Boerb. Ind. H L. B. pag.* 8. alwaar hy *No* 8 nog een ander ſtelt in de gedaante van een tregter, met de eerſte mogelyk overeenkomende.

CAPUT EEN

Fig. 1. Spongia infundibiliformis L.
— 2. —— digitalis var. Læm.

CAPUT TRIGESIMUM PRIMUM.

Chirotheca marina. Sarong tangan laut.

Hæc quoque eſt planta ſpongioſa, ex anguſto principio ample ſeſe extendens in multos quaſi digitos, inferius anguſtatos & conjunctos, superius latos, & foramine excavatos, concava porro eſt, & duplicis formæ.

Prima multos rotundos gerit digitos, quorum quidam haud craſſiores ſunt pollice, ſuperne gerentes anguſtum & rotundum foraminulum.

Alii craſſitiem habent brachii infantis, ampleque aperti ſunt inſtar inteſtini, ſuntque porro interne concavi inſtar crateris vel inſtar abſciſſorum digitorum in chirothecis laneis, interne glabriores quam externe, ſubſtantiæ inſtar lanæ & ſpongiæ inter ſeſe mixtæ, coloris ex gilvo cinerei inſtar aliarum ſpongiarum.

Sine notabili radice quibusvis inſidet ſcopulis, inque digitorum cavitatibus piſciculi habitant & ſquillæ, in & extra natantes.

Altera forma longiores & ſuperius acutiores gerit digitos, externe maxime ſpinuloſos, ſed ſpinulæ non duræ ſunt, texturæ craſſioris & latioris præcedente, magis ad ſpongioſam quam ad ligneam adcedens naturam. Digiti interne quoque concavi & glabri ſunt, in quibus ſimiles piſciculi & ſquillæ ludunt. Sunt autem faſciculi ultra pedem alti, multis digitis ſimul concretis, qui vili inſident radici.

Nomen. Latine *Chirotheca marina*; Malaice *Sarong tangan laut.*

Locus & *Uſus.* Hæ plantæ nulli inſerviunt uſui, ſed inſtar priorum tanquam res raræ ſervantur.

In hac Chirotheca marina piſciculus habitat peculiaris naturæ & formæ, eſtque ſpecies *Ican batu*, formæ planæ & tenuis, coloris rubri cum nigricantibus annulis, atque hic piſciculus ſub cavis etiam reperitur ſaxis, hosce autem inhabitat digitos, ſed non conſtat, an hosce formet, pungit homines inſtar Gallinæ, ſi nimis prope adcedunt, ſed non dolet.

EEN EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

De Zee-Handſchoen.

Dit is ook een ſpongieus gewas, uit een ſmal begin zig ver uitbreidende in veele vingeren, beneden ſmal, en allegaar by malkander gevoegt, boven breed, en met een gat, voorts binnen hol, van tweederlei gedaante.

De eerſte heeft veele ronde vingeren, sommige niet dikker, dan een duim, boven met een ſmal rond gaatje.

Andere zyn zoo dik als een kinder arm, en wyd geopent als een darm. Voorts binnen hol als een bekertje, of gelyk afgeſneede vingeren aan de wolle handſchoen, binnen effener dan buiten, van ſubſtantie als wol en ſpongie door malkander gemengt, van couleur vaal-graauw als andere ſpongie.

Het ſtaat zonder kennelyke wortelen op alderhande klippen, en in de holligheden van de vingeren woonen kleine Visjes en Garnaaltjes in, daar uit en inzwemmende.

De tweede gedaante heeft langere en boven ſpitzere vingeren, van buiten heel ſteekelig, dog de doorens zyn niet hard, grover en breeder van geweef dan het voorgaande, meer na de ſpongieuſe dan houte natuur trekkende. Binnen zyn de vingeren mede hol en effen, daar diergelyke Visjes en Garnaaltjes in ſpeelen. Het zyn boſſen ruim een voet hoog, met veele vingeren nevens malkander gewaſſen, op een ſlegten wortel ſtaande.

Naam. *In 't Latyn* Chirotheca marina; *in 't Maleits* Sarong tangan laut.

Plaats en Gebruik. *Deze gewoſſen dienen tot niets, maar werden gelyk het voorgaande tot rariteit bewaart.*

In deze Chirotheca marina *woond een ander klein Visje van een byzondere aart en fatzoen, een ſlag van* Ican batu, *plat en dun, rood met zwartagtige banden, die men ook onder de holle ſtenen vindt, hy woond in deze vingeren, maar men weet egter niet, dat hy dezelve formeerd, hy pikt na de menſchen als een Hoen, als men hem te na komt, dog zonder zeer te doen.*

CAPUT TRIGESIMUM SECUNDUM.

Barba marina.

Binæ denique ſubſequuntur plantæ marinæ, quæ cum Zoophytis quoque conveniunt, ſed magis ad ſaxoſam adcedunt naturam, ac proinde ad hunc pertinent librum.

Primo. *Barba marina*, videtur eſſe faſciculus albarum vel cinerearum firmarum ſetarum, forma penicilli. Inferius vero locantur radici nodoſæ, quæ formam fere gerit ſcroti, & compoſita eſt ex granis ſaxoſis. Hiſce ſetæ inſident, totumque penicillus ultra ſpithamam longus eſt, ſuperne acuminatus inſtar coni, externe glaber & parum anguloſus, tenui obductus ſubſtantia inſtar nebulæ linteæ Tsjavoni dictæ, ſub qua multi oculi ſeu foraminula conſpiciuntur. Hac nebula ſaxoſa abſtracta in conſpectum modo veniunt albæ iſtæ ſeu griſeæ ſetæ craſſitie Equiſeti, rugoſæ & acutæ, præſertim circa inferiorem partem, ubi & quodammodo lædunt. Tumque ſeſe aperiunt capilli iſtius coni, & incomptam formant barbam, quæ tactu facile frangitur, fruſtaque cuti inhærent cum levi pruritu. Cætera coni pars ſibi porro adhæret inſtar Capillitii, per ſordes & lentes intricati. Sub aqua per nebulam mucoſam vivere videtur, ſed ſupra aquam nullum ſignum vitæ vel ſenſus in ea detegitur, excepto levi cutis pruritu.

Nomen. Latine *Barba marina;* Malaice vocari poſſet *Djangot* ſeu *Barba laut.* Aliis quoque *Penicillus marinus* dicitur, hujus enim ſpecies quoque reperitur in mari mediterraneo. Hiſce in terris raro in conſpectum venit, aliquando enim per piſcatorum hamos modo adtrahitur, profunde in mare demiſſos. Nullum quoque huc usque notum habet uſum, piſcatores enim pro noxio habent producto, ac proinde in mare id mox iterum projiciunt.

Secundo.

TWEE EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

De Zee-Baart.

Penicillus marinus Burm.

Daar volgen nog twee zeldzame zeegewaſſen, die met de Zoophytis ook al mede gemeenſchap hebben, dog de ſteenige natuur nog al nader zyn, en dierhalven in dit Boek behooren.

1. Barba marina *ſchynt een bondeltje te zyn, van witte of gryze, ſtyve borſteltjes, in gedaante van een quaſi of groſſe Penceel. Beneden ſtaan ze op een knobbelagtige wortel, geformeert ſchier als een klootſak, gemaakt van klein en ſteenig gruis. Hier in ſteeken de borstels, zynde de geheele quaſi ruim een ſpan lank, boven ſpits toeloopende gelyk een kegel, van buiten effen, en wat hoekig, omgeven met een fyne ſubſtantie, gelyk het linnen Tsjavony genaamt, daar onder men veele oogjes of gaatjes ziet. Dit ſteenagtig linnen afgetrokken zynde, vertoonen haar eerſt de witte of gryze borstels in de dikte van Paartshairen, ruig en ſcherp, inzonderheid omtrent het onderſte, daar ze ook eenigzints ſnyden. Als dan open hun de hairen des kegels, en maken een verwerden baart, in 't aanraken ligt breekende, en de ſtukken kleeven aan de huid met een klein jeuken. De reſt van de keegel kleeft nog al aan malkander gelyk een lok hairs, die door vuiligheid en neeten aan malkander hangt. Onder water ſchynt het met zyn ſlymerig vel eenig gevoelen te vertoonen, maar boven water kan men geen teeken van leven nog beweeging daar aan gewaar werden, behalven een klein jeuken op de huid.*

Naam. *In 't Latyn* Barba marina; *in 't Maleits mag men 't noemen* Djangot *of* Barba laut. *By anderen werd het ook* Penicillus marinus *genaamt, want een gedaante daar van ook in de Middellantſche Zee gevonden werd. Hier te lande komt het zelden voor den dag, werdende maar ſomtyts opgehaalt met de Viſſers boeken, die wat diep in zee gelaten werden. Het heeft ook tot nog toe geen bekent gebruik, want de Viſſers houden 't voor een ſchadelyk gewas, ſmytende het ſtraks weder in zee.*

2. Sagitta

Virgularia australis Lam.

Secundo. *Sagitta marina* hic quoque describi posset, quum producta sint saxosa forma surculorum scoparum, in arenosis litoribus erecta, quum vero producantur ex viventibus vermibus, hinc plantarum historiæ non rite admisceri possunt.

2. Sagitta marina *of Zee-pylen zouden hier ook kunnen beschreeven werden, om dat het steenagtige gewassen zyn, in de gedaante van Beesem-ryskens, in zandige stranden over eind staande, maar dewyl ze gehaalt werden uit levendige wormen, zoo konnen ze by de Historie der planten niet wel gevoegt werden.*

CAPUT TRIGESIMUM TERTIUM.

Nidus vesparum marinus. Rœma niri.

Alcyonium vesparium. Lam.

Noxia porro planta est, forma tuberis, & magnitudine capitis infantis, infixa testis, aliisque in mare projectis lapidibus, æmulatur quoque saxum marinum sordidum, atque externe multa in eo conspiciuntur foraminula, quæ oras gerunt acutas & spinulosas, in quibus mucago quædam conspicitur ebulliens, quæ etiam undique circa tuber prominet, ac tali commotione, acsi vita simul adesset. Hæc mucago alicujus cutim tangens, immo tuber ipsum mollem tangens cutim, ardentem caussat pruritum instar Gelatinæ marinæ, hinc recens non facile tractari potest, sed si aliquamdiu pluviis exponatur, tum urens abluitur mucus, ac spongiosus superest bulbus, interne foraminulosus, acsi vespæ vel similia insecta in eo nidulata fuerint.

Nomen. Latine *Nidus vesparum marinus;* Malaice *Rœma niri*, h. e. Vespæ marinæ, quum incolæ hunc adeo timent quam vesparum ictum, raro quoque reperitur, paulo profunde in mari testis & fragmentis Accarbarii infixus, quæ ipsi inserviunt loco pedunculorum. Nullius porro est usus, & tanquam aliquid noxium projicitur.

Apud Pisonem de plantis Brasiliæ legere potes de simili Vesparum nido ex mari Brasiliæ producto, ex quo vera vivaque proveniebant animalcula, forma minorum Apium.

Supra memoratum *Rœma niri*, quod ad me delatum erat, ex rotundo gibbosum erat instar compti capitis mulieris, tenui insidens Accarbario instar patinæ. Repletum vero erat muco viscoso vivente quasi, cui autem parti adhæret, vehementem caussat pruritum, magis noxium fructibus Sagueri. Sique hominem corripiat sub aqua, adeo enim terrefacit, brachiumque ita suffocat, ut periculum subeat submersionis.

Emanenses id adpensum semel habebant Bobborris piscatoriis, quos magno labore adtrahere debebant, atque ex iis unus id tangebat manu, quam per aliquot dies commovere non poterat. Illique id vocant *Niri gobe*, h. e. Vespas adhærentes, sique aëri exponatur, caro pruriens deliquescit instar Papedæ, coloris glauci & nigricantis, nidusque remanet instar spongiæ siccæ & duræ, qui sine noxa tractari potest.

FINIS LIBRI DUODECIMI ET ULTIMI.

DRIE EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Zee Wespen-nest.

Daar is nog een oolyk gewas, in gedaante van een groote Tuber of Aartbol, in de grootte van een kinder hoofd, gewortelt op scherven of ander weggeworpe steenen. Het gelykt ook een vuilen Zee-steen, zynde van buiten veel gaatjes daar aan te zien, met scherpe en wat steekelige kanten, in de welken men ziet opborrelen eenige slymerigheid, die ook rondom den bol hangt, en dat met zoodanigen beweeginge, als of 'er eenig leven in was. Dezen slym iemand op de huid rakende, of de bol zelfs met den weeken huid aangeraakt, verwekt een brandig jeuken gelyk Zeequalle, daarom laat het zig vers niet wel handelen, maar als men 't een tyd lank in den regen zet, zoo spoelt den brandigen slym al te maal weg, en dan blyft een spongieusen bol over, die binnen vol gaten en gangen is, als of 'er Wespen of diergelyke gedierte daar in gewoont hadden.

Naam. *In 't Latyn* Nidus vesparum marinus; *in 't Maleits* Roema niri, *dat is Zeewespen, om dat de Inlanders zoo bange daar voor zyn, als voor Wespen steeken; het werd mede zelden gevonden, wat diep in zee, op platte stukken en scherven van Kraalsteenen vast, dewelke hem in plaats van steelen dienen. Het is voorts van geen gebruik, en werd als schadelyk weg geworpen.*

By Piso *onder zyn Brasilische planten kont gy leezen van diergelyke Wespen-nest, uit de Brasilische Zee gehaalt, waar uit regte levende diertjes quamen, in gedaante van kleine Byën.*

Het bovenstaande Roema niri, *het welk my gebragt is, was uit den ronden wat bultig, als een vrouwen hoofd, met een stelsel, en vast zittende op een dunne Kraalsteen gelyk een schootel. Het was vervult met een slymerig vogt, van aanzien als levende, daar aan het zig vast zuigt, maakt het een geweldig jeuken, snooder als de vrugten van den Sagueersboom, en als het een verzaagt mensch onder water vast krygt, zoo maakt het hem zoo verschrikt, en zyn arm zoo bestorven, dat hy gevaar loopt van te verdrinken.*

Die van Ema kreegen het eens vast aan een van hunne Bobbers, dewelk ze als een zwaaren last met moeiten mosten optrekken, en eenen van haar kreeg het aan zynen hand, die hy in eenige dagen niet gebruiken konde. Die van Ema noemden 't Niri gohe, *dat is aankleevende Wespen, als men het in de lugt stelt, zoo smelt het jeukende vleesch als Papeda, groen-blaauw en zwart, t'eenemaal weg, en het huis blyft als een drooge, harde spongie staan, die men dan zonder schroom handelen mag.*

EINDE VAN 'T TWAALFDE en laatste BOEK.

